Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

COMMENTARIA IN OMNES DIVI PAVLI EPISTOLAS.

AVCTORE

R·P. CORNELIO CORNELII A LAPIDE

E SOCIETATE IESV,

Olim in Louanienſi, poſtea que in Romano Collegio Sacrarum Litterarum

PROFESSORE.

Vltima Editio, aucta, & recognita

Digitized by Google

Digitized by Google

COMMENTARIUS
In omnes Divi Pauli Epiſtolas.

AUCTORE

R. P.

CORNELIO CORNELII A LAPIDE

E Societate IESV

Olim in Lovanienſi, poſtea in Romano Collegio Sacrarum litterarum Profeſſore.

DICATUS

Eminentiſſimo, & Reverendiſſimo Principi

DANIELI MARCO DELPHINO

S.R.E. Cardinali, ac Epiſcopo Brixienſi.

VITTORIO EMANUELE

VENETIIS, M. DCC.

Apud Hieronymum Albriccium.

SVPERIORVM PERMISSV AC PRIVILEGIO.

Venditur quoque a Joſepho Maria Ruinetti.

Digitized by Google

Digitized by Google

Eminentiſsime ac Reverendiſſime Princeps.

DIvinæ ſapientiæ theſauros in ſacrarum literarum monumentis latentes licèt quamplurimi, tum vitæ ſanctimonia, tum eruditione, doctrinaque Præſtantes Viri è latebris ſtuduerint eruere, numquam tamen non modò dicam deficientes, ſed nec vel minimùm imminutos eſſe animadvertimus, & quò plures eloquii Divini ſenſus pateſcunt, eò plures velut precioſiſſimi lapilli reſtant occulti, quos ut è tenebris in lucem proferant ad Catholicæ Eccleſiæ ſplendidius ornamentum laborant aſſiduè hi, quibus ſacrarum ſcripturarum ſtudium eſt cordi. Inter Recentiores dicendi elegantia & perſpicuitate, linguarumq; multiplici peritia Inſignis, ac ingenii acumine ſingularis Adm. R. P. Cornelius Cornelii a Lapide univerſæ interpretationem ſcripturæ molitus eſt, cujus tanta fuit apud Eruditos fama, ut ingenti plauſu excepti ſint ejus Commentarii, & jamdiu eorum iterata impreſsio cœperit deſiderari; Quamobrem Nos Publicæ conſulentes Utilitati, illos rurſus edendi typis noſtris conſilium iniuimus, rati, id Divinarum rerum ſtudiis operam navantibus fore inprimis gratum, ceteriſque Eruditis haud omninò injucundum. Plura jam in lucem dedimus Volumina. En prodit B. Pauli Epiſtolarum Codex ceteris uſque adhuc impreſsis nulla ex parte Secundus, Nam ſi priores ſub Glorioſis Eximiorum Antiſtitum, & Sacra Purpura Inſignium Auſpiciis prodiere, hic Tuo VIRI Dignitate, ac Merito EMINENTISSIMI Signatus Nomine tumidus incedet, ſentietque magnum ſibi acceſsiſſe additamentum; quis enim in eo ingenti non proſequatur obſequio Delphinum Nomen? Cujus ſeculis omnibus Domi, militiæque tantà exſtitit fama, ut omnium mentes ſemper in ſui traxerit admirationem; quotquot enim inclytæ illius ſtirpis germina ſuſpicias, tot dixeris Delphinæ Gentis Heroas, vel Reip. muneribus ſumma cum laude geſtis optimè de Patria meritos, vel lituo inſignes, ſacraque thiara Catholicæ Eccleſiæ ſplendidiſsimum ornamentum. Referta ſunt vetera hiſtoriarum monumenta eximiis hujus familiæ geſtis, & omnium gentium oculis patent; at noſtra veneratur ętas Excell: Equitem Hieronymum belli fulmen, qui terror hoſtium meritò dici debuit vel cum ſupremus Imperator Veneti exercitus in Dalmatia in hoſtes copias duceret, vel dum Navium Claſſis Præfectus tanto impetu, atq;

ardore

Digitized by Google

ardore barbaros urgens cum manus mutilatione sanguinem pro patria fundere non dubitavit. Eminentissimi vero Patrui Tui Ioannis Card. Delphini felic. Record. nihil est quod dicam quanta in Rom. Curia fuerit gloria, & quanto cum plausu in Vniversalis Ecclesiæ negociis gerendis vitam egerit, admiratus est Prudentiam illius singularem Purpuratorum Procerum Senatus, & deficientis magnam indoluit jacturam. Quis præterea alterius Patrui Danielis Delphini Præsulis Optimi, & Patriarchæ Aquilejensis Electi candidos mores, & amabilem humanitatem non est contemplatus, ardenterque dilexit? Quem nisi immaturo tempore fatum nobis eripuisset ad sublimiores dignitates evectum venerati essemus. Verum his extinctis luminibus Tu statim affulges Eminentissime Domine tam subita virtutum, & meritorum luce, ut mentes omnium stupore perstringas. Præclaré defunctus Avenionensi legatione mitteris ad Galliæ Regem Christianissimum ut ceu altiori in loco posita virtus tua splendoris radios longe, latèque diffunderet. Nec vana spes. Cognovit etenim Summus Sacrorum Antistes quantum esset in te meriti, & quantæ futurus esses Christianæ Reip. Vtilitatis, ob eamque rem sacro exornavit murice, & vix sex menses carere Purpurato Delphino Purpuratorum Collegium passus est, & Patruo Præstantissimo magnæ expectationis Nepotem surrogavit, nec interim aliis quoque ornamentis destitit decorare, verùm Episcopalem pariter Thiaram imposuit Capiti, & Brixiensis Ecclesiæ Regimen tuæ vigilantiæ commisit. Nec sunt hæc tantùm præclaræ hujus Gentis Decora. Alterum enim Dignitate, & virtutum splendore summo dignum obsequio demissa prosequimur veneratione Illustrissimum, ac Reverendiss. Antistitem Dionysium Fratrem tuum Patriarcham Aquilejensem, tuis celeri gradu insistentem vestigiis, quem certa spe nitimur, ejus ita exigentibus meritis ad altiora dignitatum fastigia esse extollendum Nullus esset dicendi modus, si vellem singula recensere, quæ vel familiam Tuam reddunt singularem vel te toto Orbe spectabilem efficiunt. Ceterum nec hujus est loci, nec temporis in laudes ire tuas. Id tantum nunc superest, ut te quamenixissimè, ac ea, qua decet humilitate orem, ut hilari fronte hoc qualecunque observantiæ meæ pignus excipere digneris, & tantæ parcas temeritati, quòd Magno Principi cum hoc me levi munusculo sistam, verùm potius, quæ Nobilis Animi est magnitudo ad offerentis animum velis respicere, quem in omnibus tibi semper addictissimum cognosces. Vale diutissimè Patriæ, Romanæque Purpuræ lumen æternum.

Eminentiæ Vestræ Reverendissimæ

Venetiis Kal. Apr. 1700.

Humillimus, ac Obsequentiss. Servus
Hieronymus Albricius.

Digitized by Google

COMMENTARIA IN OMNES S. PAULI EPISTOLAS.

PROOEMIUM.

Quis, qualis, quantus S. Paulus.

Octo dotes & prærogativæ D. Pauli.

OCTO dotes & prærogativæ eximiæ, in S. Paulo considerandæ, & admirandæ sunt. Prima est, præclara ejus natura & indoles; Secunda est, mira eius vocatio & gratia; Tertia est, rara eius sapientia; Quarta, heroicæ eius virtutes; Quinta, efficacia & fructus in evangelizando; Sexta, illustre illius martyrium; Septima, miracula; Octava, ejusdem fama & gloria.

CAPUT I.

De Pauli genere, & indole.

Paulus Tarsensis & civis Romanus.

QUOAD primum, fuit Paulus nobili Judæorum prosapia ortus, è tribu Beniamin. S. Hieron. lib. de Scrip. Eccles. cap. 15. videtur tradere Paulum Gischalæ, Judææ oppido, natum esse: quo à Romanis capto, eum cum parentibus suis Tarsum Ciliciæ commigrasse. Verùm idem Sanctus Hieron in epist. ad Philem. hanc traditionem fabulam appellat, & verè fabula est. Certum enim est Paulum non Gischalæ, sed Tarsi natum esse. Id enim ipse affirmat Act. 22. *Ego*, inquit, *sum vir Judæus, natus in Tarso Ciliciæ.*

Porrò Tarsus Ciliciæ erat metropolis, & ius municipale à Romanis fuerat consecuta, ita ut Tarsenses censerentur cives Romani, & civium Romanorum privilegiis fruerentur. Unde Paulus Actor. 16. v. 37. & 22. v. 25. civem Romanum se esse proclamat: *Si hominem Romanum*, inquit, *& indemnatum licet vobis flagellare?* cumque diceret Tribunus: *Ego multa summa civitatem*, vel, ut Græca habent, *πολιτείαν*, civilitatem, *hanc consecutus sum;* respondit Paulus: *Ego autem & natus sum.* Ius hoc civitatis Romanæ adepti sunt Tarsenses à Iulio Cæsare, & ab Augusto, eò quòd utriusque partes in bellis civilibus strenuè adjuvissent. Unde & Tarsus Iuliopolis est dicta, ut testatur Dio Cassius l. 47.

Tarsenses ius civitatis Romanæ consecuti à Iulio Cæsare, quo nomine...

Litterarum Græcarum & S. Scripturarum peritia in D. Paulo.

Hac de causa liberaliter & nobiliter educatus fuit Paulus, atque Græcorum litteris & liberalibus disciplinis egregiè excultus: nam harum scholæ florebant Tarsi, iisque ita dediti erant Tarsenses, ut teste Strabone l. 14. in studiis hisce superarint Athenas & Alexandriam; adeoque ipsa Roma Tarsensibus litteratis abundarit. Paulus ergo Gentilium scientiis Tarsi apprimè imbutus, inde quòd genere Judæus esset ad Judæorum metropolim Hierosolymam, ut sacris disciplinis à Gamaliele erudiretur, profectus est. *Ego*, inquit ipse Actor. 22. *nutritus sum in ista civitate, secus pedes Gamaliel eruditus juxta veritatem paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes.*

Tantum verò in his profecit, ut Tertull. l. 5. contra Mar-
A cion. ante finem asserere non dubitet, neminem magis nosse medullas Scripturarum, quàm S. Paulum. Audi & S. Hieron. ad Paulinum: *Cur dicitur*, inquit, *Paulus vas electionis? nempè, quia legis & S. Scripturarum erat armarium.*

D. Paulus secta Pharisæus.

Fuit autem Paulus Pharisæus, quæ secta apud Judæos erat nobilissima & præstantissima: ita enim ipse ait Actor. 26. 5. *Secundùm certissimam*, græcè *ἀκριβεστάτην*, id est diligentissimam, exactissimam, religiosissimam, *sectam nostræ religionis vixi Pharisæus.*

Iam verò insignis, magnanima & heroica ejus indoles elucet in ardenti eius zelo, & pugna pro judaismo, quo, errans licèt, putansque obsequium se præstare Deo, ipse adhuc adolescens ducem se præbuit Judæis ad persequendum & extirpandum Christianos.

Zelus Sauli Pauli in Christo pro judaismo, deinde pro Evangelio.

Saulus, inquit Lucas Actor. 8. 3. *devastabat Ecclesiam, per domos intrans, & trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.* Et c. 9. v. 1. *Saulus adhuc spirans minarum, & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum, &*
B *petiit ab eo epistolas in Damascum ad Synagogas; ut, si quos invenisset hujus viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Jerusalem.* Luculentiùs verò ipse Paulus Galat. 1. v. 13. *Supra modum*, inquit, *persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, & proficiebam in judaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantiùs æmulator existens paternarum mearum traditionum.*

Nimirum mysticè impletum est in Paulo vaticinium Iacobi Genes 49. *Beniamin lupus rapax, manè comedet prædam, & vesperè dividet spolia.* Præclarè S August. lib. 22 contra Faust. cap 70. *Animæ*, inquit, *virtutis capaces ac fertiles prænittunt sæpè vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimùm accommodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Sic Moyses occidens Ægyptium, vitiosa quidem, sed magnæ fertilitatis signa fundebat: ita quoque Pauli sævitia silvestre*
C *erat vitium, sed magnæ fertilitatis erat indicium.* Quis enim postmodum in Evangelio toto orbe propagando animos & ignes Pauli æquavit? quis in laboribus pluribus? quis in carceribus abundantiùs? quis in crucibus & plagis majoribus? quis in periculis tam interritus? quis in arduis tam audax & excelsus? quis tanta, non dicam moliri, sed & cogitare ausus fuit, quanta molitus est, fecit, & confecit Paulus?

Generosa indoles S. Pauli.

CAPUT II.

De mira S. Pauli vocatione & gratia.

D SECUNDO, illustris Pauli vocatio & gratia imprimis in eo elucet, quòd ipse à Christo immortali & glorioso è cœlis vocatus sit, cùm alii Apostoli à Christo mortali in terra vocati sint. Rursum, quòd Christus cum Paulo quasi duellum inierit, eumque sui odio flagrantem, in ipsa persecutione in terram prostraverit, vicerit, subegerit. Cùm enim inclamasset illi Christus: *Saule, Saule, quid me persequeris?* Mox ille: *Quis es Domine?* Rursum Christus: *Ego sum Iesus, quem tu persequeris: durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

Duellum Christi cum Paulo.

 Cui

Cui ille statim manus dans: *Domine*, inquit, *quid me vis facere?* Quàm valida fuit hæc Christi cum Paulo contentio! quàm potens vocatio! quàm efficax gratia! quæ in momento cor Pauli hostile sibi subditum, amicum, & obsequens effecit, quæ Saulum in Paulum, lupum in agnum, persecutorem in prædicatorem, Iudæum in Apostolum commutauit. Et qualem quantumque Apostolum! audi. *Vas electionis* (instrumentum, & organum electum) *est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filijs Israel. Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

Echineis seu Remora quo virtute naues detineat. Mirantur S. Ambros. Basilius, Aristoteles, Plinius, & alij echineida, siue Remoram, exiguum pisciculum, qui vastissimas nauium moles validissimis etiam ventorum turbinibus agitatas, nullo suo labore, non detinendo, non manus injciendo, non alio modo quàm ijs adhærendo, remoratur, & sistit. Caulam, & modum hasce naues sistendi varij varium diuinant. Alij fieri id putant, quòd echineis naui qualitatem aliquam imprimat, quæ eius impetum licet citatissimum remoretur; alij, quòd adhærendo detineat per virtutem sibi innatam; sicut homo per manum detinet lapidem ne cadat: alij, quòd primò seipsam sistat, & immobiliter adhæreat loco, & spatio suo, ita ut nulla vi, etiam nauim impellente, inde dimoueri possit, ac consequenter nec nauis cui adhæret, cuique se affixit.

Paulus à gratia, quasi à Remora detentus. Quanto magis mirum fuit in Paulo, Deum hominem turbinibus concupiscentiæ in barathrum ruentem præcipitem sistere? eius amores, & æstus inhibere, imò in contrarium reflectere? ad Christum, quem pessimè oderat, trahere, Christo unire, & vincire?

Hanc sui vocationem, & gratiam admirans Paulus 1. Timoth. 1. 15. *Fidelis*, inquit, *sermo, & omni acceptione dignus; quòd Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, vt in me primò ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam.* Quis pœnitens veniam, & gratiam non speret, cùm Saulum blasphemum, & persecutorem Christi, adeo in gratiam intimamque amicitiam receptum videt?

Gratia D. Pauli, & singularis cooperatio. Iam verò quanta fuit Christi gratia, qua Paulum Gentium doctorem, orbis magistrum creavit? *Mihi*, inquit ipse Ephes. 3. vers. 8. *omnium Sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus evangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo*. Et 1. Timot. 2. 7. *In quo positus sum ego prædicator, & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide, & veritate.* Dicebat ille adulator;

Diuisum imperium cum Ioue Cæsar habet.

Tituli Christo, & Paulo communes. Christus orbis redemptor, Paulus Doct. Nos verè dicere possumus, Christum cum Paulo, non imperium, sed titulos, & munia sua diuisisse: Christus enim orbis est redemptor, & doctor; Paulus verò præco est, & doctor orbis, omniumque gentium.

Huic verò gratiæ quàm strenuè cooperatus est Paulus? quanta fide munus sibi commissum obiuit? quàm sedulum, ardentem, & indefessum se Gentibus omnibus præconem exhibuit? dicat ipse Roman. 11. 13. *Quamdiu ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo*, Spartam quam nactus sum, exornabo, & 1. Cor. 15. 10. *Gratia Dei sum id quod sum, & gratia eius in me vacua non fuit; sed abundantiùs illis omnibus laboraui; non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

Labores, pericula, afflictiones Pauli pro Euangelio. Porrò quantos Euangelij, & Gentium causa labores generosè exantlarit, quanta pericula intrepidus adierit, quanta ludibria, ærumnas, plagas, & verbera alacer sustinuerit, enarrat ipse 1. Corinth. 4. 9. *Spectaculum*, inquit, *facti sumus mundo, & angeli, & hominibus: nos stulti propter Christum, usque in hanc horam, & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus* (αὐτοὶ ἄστατοι, incertis locis, & sedibus vagamur, & discurrimus) *& laboramus operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus; persecutionem patimur, & sustinemus blasphemamur, & obsecramus: tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.*

Vberiùs verò, pleniùs, neruosiùs laborum, & passionum suarum catalogum seriemque generosus Christi athleta pertexit, aut potiùs perstringit 2. Corinth. 11. 23. *In laboribus*, inquit, *plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas una minus accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte, & die in* A *profundo maris fui: in itineribus sæpè, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus; in labore, & ærumna, in vigilijs multis, in fame, & siti, in ieiunijs multis, in frigore, & nuditate.*

CAPUT III.

De rara Pauli sapientia.

Epistolæ D. Pauli continent medullam fidei, & religionis Christianæ. TERTIO, eximia Pauli sapientia passim in epistolis eius conspicua est. Ipsæ enim continent medullam fidei, & religionis Christianæ. Sanè de gratia, de prædestinatione, de Christi redemptione, & tota eius in carne œconomia, de matrimonio, & iure coniugum, de cælibatu, de Ven. Sacramento, & sacrificio, de nouem ordinibus angelorum, de munijs Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, totoque ordine hierarchico nullus ita planè, grauiter, exactè, & sapienter disseruit ac Paulus. Taceo naturalem, & græcanicam eius scientiam, in qua Tarsi insigniter, vt dixi, excultus fuit, quam etiam Ethnici admirati sunt; adeò, vt tradat S. Chrysostomus hom. 3. in 1. ad B Corinth. apud Ethnicos disceptatum fuisse, an Paulus Platoni, cvius doctrinæ grauitatem, & subtilitatem illi in primis venerantur, præferendus esset. *Paulus Ethnicis ipsis admirandus, Platoni præfertur.*

Memoria dignum quod de S. Paulo scribit Clemens Alexandr. lib. 6. Stromat. his verbis: *Quemodo Deus Iudæos saluos esse voluit, dans eis Prophetas; ita etiam Græcorum spectatissimos propria sua linguæ exercitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, à vulgo secreuit. Præter Petri prædicationem declarauit Paulus Apostolus dicens: Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam, quo modo vnum Deum significet, & ea quæ sunt futura: Hydaspen sumite, & legite, & inuenietis Dei filium multo clariùs, & apertiùs esse scriptum, & quemadmodum aduersus Christum multi reges instruerent aciem, qui eum habent odio, & eos qui nomen eius gestant, & eius fideles, & aduentum, & tolerantiam.* Hæc Clemens, non ex epistolis, sed ex concionibus S. Pauli, per manus tradita posteris consignavit: vnde discas quanti veteres, ac S. Paulus Sibyllina oracula fecerint. Ita Baronius in Apparatu Annal.

Christianam, & diuinam eius sapientiam intueamur: cuius præcellentiam, & profunditatem satis ipse insinuat, cùm ad Gal. 1. asseverat se Euangelium non ab homine acC cepisse, & didicisse, sed per revelationem Iesu Christi. Rursum, quòd 2. Cor. 12. se raptum asserat in tertium, & summum Beatorum cælum, scilicet in paradisum, ibique audiuisse arcana verba, quæ non licet homini loqui, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Sublimia illa ac cælestia, homini ineffabilia, imò incomprehensibilia sunt. *Tria sunt*, ait Sapiens, *mihi difficilia: via aquilæ in cælo, via colubri super terram, via nauis in medio mari.* Quis aquilam hanc Paulum in cælum pernicissimè se librantem vel visu assequatur? Paulus ergo non in terrena, sed in cælesti schola eruditus, ibidem quasi creatus & consecratus est magister Euangelij, doctorque orbis. *Eius diuini rationes, revelationes, & raptus.*

Paulus Moses Euangelicus. Moses in Sina collocutus cum Domino, acceptis ab eo legis tabulis, inde prodijt quasi nouus, & cælestis legislator ad populum: Paulus verò non è Sina, sed è cælo, quasi Propheta, imò quasi angelus urano-gnomon in terram descendit, ut arcana legis Euangelicæ toti orbi panderet, atque eructaret mysteria æternis temporibus tacita, & abscondita à constitutione mundi. Quapropter Origenes affirmat extitisse nonnullos, qui crederent Paulum esse veritatis Spiritum à Patre missum, quem Christus suis discipulis promiD serat, dicens Ioan. 15. *Ego rogabo Patrem, & alium Paraclitum dabit vobis, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere: ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis.* *Paulus ab aliquibus creditus Spiritus veritatis à Patre missus à Christo promissus.*

Paulus sol, & abyssus sapientiæ. Veriùs, & solidiùs S. Dionys. Areopagita Pauli proles, & heres, cap. 7. de Diuin. nominibus Paulum communem nostrum solem; & alibi, eundem sapientiæ abyssum indigetat, ab eoque altissima sacramenta, suamque Ecclesiasticam pariter, & Cælestem Hierarchiam accepisse se gloriatur.

Mysteria Pauli digna. Audi S. Chrysostomum homil. 4. de laudibus S. Pauli; *Paulus*, inquit, *archetypus bonorum, cui omnem prædicationem, vel orbis, mysteria cuncta, vniuersamque dispensationem Deus concessit. Is se cælum solem habens iustitiæ, ipse mare sapientiæ purissimum, & profundissimum.*

Audi

Paulus tuba Evangelii, totius Gentium.

Audi S. Hieronymum ep. 61. ad Pammachium: *Paulus*, inquit, *vas electionis, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, flumen eloquentiæ Christianæ, qui mysterium retrò generationibus ignoratum, & profundum divitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei magis miratur, quàm loquitur: quem quotiescumque lego, videor mihi non verba, sed audire tonitrua.*

Paulus doctor Petri, Apostolorum, angelorum.

Ampliùs dico: Paulus doctor fuit Petri, doctor Apostolorum, imò doctor angelorum. Vt alia prætercam, Paulus insigni sapientia, fiducia & constantia Petrum à recto tramite Christianæ libertatis deviantem, & nonnihil in judaismum inclinantem, redarguit, revocavit, & correxit. *Cùm venisset*, ait ipse Galat. 2. *Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Et cùm vidissem, quòd non rectè ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu, cùm Judæus sis, gentiliter vivis, & non judaicè, quomodo Gentes cogis judaizare?* Rursum magnum illud mysterium vocationis Gentium ad fidem & ad Christum, primus ipse mox à sua conversione, utpote doctor Gentium à Deo electus & declaratus Actor. 9. v. 15. plenè cognovit: ipse Apostolos, ipse Ecclesiam, ipse angelos edocuit. Loquitur ipse, imò loquatur potiùs per eum Spiritus sanctus, Ephes. 3. *Prout potestis*, inquit, *intelligere prudentiam meam in Christo: mihi omnium Sanctorum minimo data est hæc gratia, in Gentibus evangelizare; ut innotescat principibus & potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam* (putà per me Ecclesiæ Doctorem) *multiformis sapientia Dei secundùm præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro.*

S. Chrysostomus vult Paulum legi ab omnibus.

Nemo jam mirabitur S. Chrysostomum præfatione in epist. ad Romanos proclamare, laicos omnes, etiam opifices & mercatores, Paulum identidem legere debere. Quòd si cui id per negotia non liceat, hic, inquit, saltem me Paulum enarrantem & explicantem assiduè audiat: quare commentaria quæ in Paulum reliquit nobis Chrysost. homiliæ ejusdem fuerunt ad populum. Sanè ipse Chrysost. vt refert Georgius Patriarcha Alexandr. in eius Vita, numquam sinebat Paulum è manibus elabi, sed assiduè eum legebat, ac miraculi loco habebat eius sapientiam.

Paulus hæresomastyx.

Iam verò Paulus hæresomastyx sua sapientia & acrimonia omnes Novatorum ætatum omnium errores destruit & configit. Auctor est S. Augustinus lib. 7. Confess. 21. sub initia conversionis avidissimè se Sacram Scripturam & præ ceteris Apostolum Paulum ingenti fructu lectitasse; quinimò Pauli lectione planè conversum se fatetur idem Augustinus, uti mox ex eo audiemus. Atque hæc fuit causa, cur prisci hæretici Paulum Paulique Epistolas proscripserint. Fuerunt illi triplices. Primi omnes Pauli Epistolas repudiarunt, easque à canone S. Script. detruncarunt. Horum parens & dux, teste Irenæo lib. 1. cap. 26. & Eusebio lib. 3. Histor. cap. 27 fuit mentis inops Ebion (sic namque in eum verè ludit S. Ignatius: Ebion enim hebraicè pauperem & inopem significat) qui iudaizans Apostolum Paulum, quasi legis suæ hostem, Apostatam, & Græcum per summam contumeliam appellabat. Hunc ducem & errorem secutos esse Helcheseitas, auctor est Eusebius lib 6 cap. 27.

Hæretici veteres Paulum reiecerunt, ut Helchesaitæ. Aliqui hæretici aliquas Pauli epistolas rejecerunt.

Secundi non omnes quidem Pauli epistolas, sed aliquas dumtaxat, quas scilicet suis dogmatibus infestas videbant, ex catalogo sacro, more, ingenio & fastu hæreticis usitato abraserunt. Ii fuerunt Encratitæ, Severiani, Marcionitæ, Manichæi, Arriani, Aetiani: nimirum Encratitæ & Marcionitæ utramque ad Timotheum, & unam ad Titum, alii alias sustulerunt.

Quidam non omnia in epistolis Pauli à S. Spiritu dictata esse senserunt.

Tertii omnes Pauli epistolas receperunt, verùm asseruerunt in iis multa esse scripta dictante non Spiritu sancto, sed genio & ratione humana: uti epistolam ad Philemonem, item ea quæ naturaliter & familiariter scire & scribere poterat Paulus. Ita censuit anonymus ille Fabricii discipulus, contra quem S. Augustinus sub nomine adversarii legis & Prophetarum duos libros edidit. Huc etiam allusit Erasmus, cùm in c. 2. & 27. Matthæi asserit scriptores sacros subinde memoria lapsos esse, & leves quosdam errores admisisse. Alii denique subinde vitiatas, & à falsario quopiam depravatas hasce epistolas somniarunt.

Marcion epistolas Pauli mutavit.

Hac similive de causa Marcion, teste Epiphanio hæresi 42. è cæteris epistolis, quas ipse admittebat, id quod sibi videbatur, quodque palato & oculis suis non allubescebat, spongia sua politula & delicatula, quasi spurium extersit ac depinxit.

Verùm veritas & auctoritas S. Pauli has omnes nebulas mox dispulit atque discecit; adeò ut iam vel phanaticorum,

A vel, umbrarum potiùs quàm hominum obsoletæ & emortuæ sint hæ cum suis auctoribus hæreses. Quare iis refutandis non immorabor; videat qui volet Irenæum, Epiphanium, Petrum Cluniacensem epist. priore contra Henricianos & Petrobrusianos, atque Sixtum Senensem lib. 7. Biblioth cap. 7. Tantùm illud hìc animadversione dignum est, veteres illos hæreticos, licet epistolas hasce respuerent, eas tamen Paulo ascripsisse. Itaque communis Orthodoxorum iam olim omnium consensus fuit, & est, hasce omnes epistolas, excepta una ad Hæbreos, de qua aliquando dubitarunt nonnulli (ut suo loco dicam) esse canonicas, plenas majestate & spiritu Apostolico: quinimò nostri Sectarii hasce Pauli epistolas præ cæteris sacræ Scripturæ libris laudant, colunt & jactitant. Sed & hi in alium lapidem impingunt. Dum enim non advertunt, quando contra quos, qua de causa tam acriter subinde insurgat Paulus, à mente & sententia Pauli aberrant. Nam ut ille qui acriùs errorem aut vitium aliquod persequitur, in oppositum aliudque extremum videtur declinare & impingere: ita Paulus, dum contra Judæos Gentesque sui temporis disputans, legis & naturæ opera cæremoniasque elevat & con-
B vellit, dum Christi fidem & gratiam inculcat; videtur imperitis tollere liberum arbitrium, operaque bona & meritoria, atque uni fidei salutem & justitiam ascribere & consignare. Nimirum, imperiti & stulti dum fugiunt vitia, in contraria currunt.

Omnes consentiunt has epistolas esse Pauli.

Hæretici nostri ...

Melanchthon hæreticus Pauli ...

Hoc modo Philippus ille, verè Melanchthon, pro sua Confessione, vel potiùs confusione Augustana passim testem citat S. Paulum; atque ut in ejus epistolis homo profanus egregiè versatus videretur, numquam sine iis incedere, numquam prandere aut cœnare, nunquam considere, aut cubare consueverat: Quare suo huic Philippo hoc elogium dedit Lutherus: *Ego tibi, mi Melanchton, verè tribuo, neminem meliùs te scripsisse in D. Paulum: Ego scio, quo judicio & spiritu hoc de te pronuntio: Hieronymi & Origenis commentaria esse meras nugas & ineptias, si tuis comparantur.* Quale hoc supercilium? nimirum ... Lutherus philippizat, quia Philippus lutherizat. Itaque verè ad suam mentem duxit Lutherus: Nullus meliùs, scilicet ad Lutheri palatum & sensum, nullus meliùs, hoc est lutheraniùs in D. Paulum scripsit, quam Melanchthon. Hieron.
C Origenes, aliique Patres, quia antilutheranè, ideò Luthero pessimè scripserunt: suis enim scriptis novam Lutheri fidem, eiusque cacangelion configunt, destruunt, evertunt.

Lutherus ... Melanchthonem ... Paulum ...

Calvinus ...

Calvinus, odium Dei & hominum, passim pro fide sua calva, & bonorum operum inope, pro servo arbitrio, pro reprobationis, prædestinationis, virtutum peccatorumque fato, pro justitia Christi nobis imputata, pro concupiscentiæ culpa, aliisque similibus sibi placitis, testes Paulum & S. August. producit, eos à se stare clamitat, & quasi hæresum suarum auctores dilaudat. Sed fallitur erro, fallit impostor, ut suis quibusque locis ostendam. Atque, ut ex ungue leonem agnoscas, videasque quàm ipse aliique Novantes paralogizent, qualiaque ex Paulo sophismata texant;

Paralogismi aliquot ... eorum.

Accipe è multis unum, commune & frequens eorum sophisma, imò fraudem manifestam. Solent ipsi à propositione Pauli indefinita inferre universalem: solent ex una parte totum concludere; solent e. g. ab affirmativa indefinita inferre negativam universalem. v. g. Fides, inquiunt, teste Paulo,
D justificat; ergo opera non justificant: ergo nihil aliud à fide justificat, quod perinde est, ac si tali ratione concluderent: Panis alit hominem, ergo caro aut piscis non alit hominem: Homo vivit per respirationem, ergo non vivit per cibum: Homo est animal, ergo leo non est animal.

1. Quòd sola fides justificat.

Alterum accipe: Paulus sæpè obscurus est & difficilis; eo abutuntur Novantes, ejusque obscuritate, quasi latebris, errores suos velant & contegunt: atque ex obscura Pauli sententia dogmata sua æquè obscura & abstrusa demonstrare nituntur. Verùm hic seipsos conficiunt. Hic enim vel ex sua confessione convincuntur, & fateri coguntur, Paulum & S. Scripturam non esse claram, & perspicuam, ac consequenter non posse esse judicem, qui controversias fidei decidat, enodet & determinet. Judex enim qui obscuram, & ambiguam fert sententiam, quam utraque litigantium pars sibi arrogare, & attribuere possit, litem non decidit, non determinat, neutri parti causam

S. Scripturam non esse judicem controversiarum fidei.

Cui ille statim manus dans: *Domine*, inquit, *quid me vis facere?* Quàm valida fuit hæc Christi cum Paulo contentio! quàm potens vocatio! quàm efficax gratia! quæ in momento cor Pauli hostile sibi subditum, amicum, & obsequens effecit, quæ Saulum in Paulum, lupum in agnum, persecutorem in prædicatorem, Iudæum in Apostolum commutauit. Et qualem quantumque Apostolum! audi. *Vas electionis* (instrumentum, & organum electum) *est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filijs Israel. Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

Echineis seu Remora qua virtute naues sistat.

Mirantur S. Ambros. Basilius, Aristoteles, Plinius, & alij echineida, siue Remoram, exiguum pisciculum, qui vastissimas navium moles validissimis etiam ventorum turbinibus agitatas, nullo suo labore, non detinendo, non manus iniciendo, non alio modo quàm ijs adhærendo, remoratur, & sistit. Caussam, & modum hasce naves sistendi varij varium divinant. Alij fieri id putant, quòd echineis navi qualitatem aliquam imprimat, quæ eius impetum licet citatissimum remoretur; alijs, quòd adhærendo detineat per virtutem sibi innatam; sicut homo per manum detinet lapidem ne cadat: alij, quòd primò seipsam sistat, & immobiliter adhæreat loco, & spatio suo, ita ut nulla vi, etiam navim impellente, inde dimoueri possit, ac consequenter nec nauis cui adhæret, cuique se affixit.

Paulus à gratia, quasi à Remora depensus.

Quanto magis mirum fuit in Paulo, Deum hominem turbinibus concupiscentiæ in barathrum ruentem præcipitem sistere? eius amores, & æstus inhibere, imò in contrarium reflectere? ad Christum, quem pessimè oderat, trahere, Christo unire, & vincire?

Hanc sui vocationem, & gratiam admirans Paulus 1. Timoth. 1, 15. *Fidelis*, inquit, *sermo, & omni acceptione dignus; quòd Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, vt in me primò ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam.* Quis pœnitens veniam, & gratiam non speret, cùm Saulum blasphemum, & persecutorem Christi, abeo in gratiam intimamque amicitiam receptum videt?

Gratia D. Pauli, & singularis cooperatio.

Iam verò quanta fuit Christi gratia, qua Paulum Gentium doctorem, orbis magistrum creavit? *Mihi*, inquit ipse Ephes. 3. vers. 8. *omnium Sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus euangelizare inuestigabiles divitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo*. Et 1. Timot. 2. 7. *In quo positus sum ego prædicator, & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide, & veritate.* Dicebat ille adulator;

Divisum imperium cum Ioue Cæsar habet.

Tituli Christo, & Paulo communes. Christus orbis redemptor, Paulus Doct.

Nos verè dicere possumus, Christum cum Paulo, non imperium, sed titulos, & munia sua divisisse: Christus enim orbis est redemptor, & doctor; Paulus verò præco est, & doctor orbis, omniumque gentium.

Huic verò gratiæ quàm strenuè cooperatus est Paulus? quanta fide munus sibi commissum obivit? quàm sedulum, ardentem, & indefessum se Gentibus omnibus præconem exhibuit? dicat ipse Roman. 11. 13. *Quamdiu ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo*, Spartam quam nactus sum, exornabo, & 1. Cor. 15. 10. *Gratia Dei sum id quod sum, & gratia eius in me vacua non fuit; sed abundantiùs illis omnibus laboraui; non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

Labores, pericula, afflictiones Pauli pro Euangelio.

Porrò quantos Euangelij, & Gentium causa labores generosè exantlarit, quanta pericula intrepidus adierit, quanta ludibria, ærumnas, plagas, & verbera alacer sustinuerit, enarrat ipse 1. Corinth. 4. 9. *Spectaculum*, inquit, *facti sumus mundo, & angelis, & hominibus; nos stulti propter Christum, vsque in hanc horam, & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus* (ἀστατοῦμεν, incertis locis, & sedibus vagamur, & discurrimus) *& laboramus operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus; persecutionem patimur, & sustinemus; blasphemamur, & obsecramus: tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.*

Vberiùs verò, pleniùs, nervosiùs laborum, & passionum suarum catalogum seriemque generosus Christi athleta pertexit, aut potiùs perstringit 2. Corinth. 11. 23. *In laboribus*, inquit, *plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas una minùs accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte, & die in*
A *profundo maris fui: in itineribus sæpè, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus; in labore, & ærumna, in vigilijs multis, in fame, & siti, in ieiunijs multis, in frigore, & nuditate,*

CAPUT III.

De rara Pauli sapientia.

Epistolæ D. Pauli continent medullam fidei, & religionis Christianæ.

TERTIO, eximia Pauli sapientia passim in epistolis eius conspicua est. Ipsæ enim continent medullam fidei, & religionis Christianæ. Sanè de gratia, de prædestinatione, de Christi redemptione, & tota eius in carne œconomia, de matrimonio, & iure coniugum, de cælibatu, de Ven. Sacramento, & sacrificio, de novem ordinibus angelorum, de munijs Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, totoque ordine hierarchico nullus ita planè, graviter, exactè, & sapienter disseruit ac Paulus. Taceo naturalem, & græcanicam eius scientiam, in qua Tarsi insigniter, vt dixi, excultus fuit, quam etiam Ethnici admirati B sunt; adeò, vt tradat S. Chrysostomus hom. 3. in 1 ad Corinth. apud Ethnicos disceptatum fuisse, an Paulus Platoni, cuius doctrinæ gravitatem, & subtilitatem illi in primis venerantur, præferendus esset.

Paulus Ethnicis ipsis admirandus, Platoni præfertur.

Memoria dignum quod de S. Paulo scribit Clemens Alexandr. lib. 6. Stromat. his verbis: *Quomodo Deus Iudæos saluos esse voluit, dans eis Prophetas; ita etiam Græcorum spectatissimos propria sua lingua exercitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, à vulgo secreuit. Præter Petri prædicationem declarauit Paulus Apostolus dicens: Libros quoque Græcos sumite, agnoscite Sibyllam, quo modo vnum Deum significet, & ea quæ sunt futura: Hydaspen sumite, & legite, & inuenietis Dei filium multo clariùs, & apertiùs esse scriptum, & quemadmodum aduersus Christum multi reges instruerent aciem, qui eum habent odio, & eos qui nomen eius gestant, & eius fideles, & aduentum, & tolerantiam.* Hæc Clemens, non ex epistolis, sed ex concionibus S. Pauli, per manus tradita posteris consignavit: vnde discas quanti veteres, ac S. Paulus Sibyllina oracula fecerint. Ita Baronius in Apparatu Annal.

Eius illuminationes, reuelationes, & raptus.

Christianam, & divinam eius sapientiam intueamur: cuius præcellentiam, & profunditatem satis ipse insinuat, C cùm ad Gal. 1. asseverat se Evangelium non ab homine accepisse, & didicisse, sed per revelationem Iesu Christi. Rursum, quòd 2. Cor. 12. se raptum asserat in tertium, & summum Beatorum cælum, scilicet in paradisum, ibique audivisse arcana verba, quæ non licet homini loqui, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt. Sublimia illa ac cælestia, homini ineffabilia, imò incomprehensibilia sunt. *Tria sunt*, ait Sapiens, *mihi difficilia: via aquilæ in cælo, via colubri super terram, via navis in medio mari.* Quis aquilam hanc Paulum in cælum pernicissimè se librantem vel visu assequatur? Paulus ergo non in terrena, sed in cælesti schola eruditus, ibidem quasi creatus & consecratus est magister Evangelij, doctorque orbis.

Paulus Moses Euangelicus.

Moses in Sina collocutus cum Domino, acceptis ab eo legis tabulis, inde prodijt quasi novus, & cælestis legislator ad populum: Paulus verò non è Sina, sed è cælo, quasi Propheta, imò quasi angelus urano-gnomon in terram descendit, ut arcana legis Evangelicæ toti orbi panderet, atque eructaret mysteria æternis temporibus tacita, & abscondita à constitutione mundi. Quapropter Origenes affirmat extitisse nonnullos, qui crederent Paulum esse veritatis Spiritum à Patre missum, quem Christus suis discipulis promi- D serat, dicens Ioan. 15. *Ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis, Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere: ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis.*

Paulus à quibusdam creditus Spiritus veritatis à Patre missus à Christo promissus.

Paulus sol, & abyssus sapientiæ.

Veriùs, & solidiùs S. Dionys. Areopagita Pauli proles, & heres, cap. 7. de Diuin. nominibus Paulum communem nostrum solem; & alibi, eundem sapientiæ abyssum indigetat, ab eoque altissima sacramenta, suamque Ecclesiasticam pariter, & Cælestem Hierarchiam accepisse se gloriatur.

Illustria Pauli elogia.

Audi S. Chrysostomum homil. 4. de laudibus S. Pauli: *Paulus*, inquit, *archetypus bonorum, cui omnem prædicationem, res orbis, mysteria cuncta, vniversamque dispensationem Deus concessit. Is se cælum solem habens instituit, ipse mare sapientiæ purissimum, & profundissimum.*

Audi

Paulus tuba Evangelii, tonitru Gentium.

Audi S. Hieronymum ep. 61. ad Pammachium: *Paulus*, inquit, *vas electionis, tuba Evangelii, rugitus leonis nostri, flumen eloquentiæ Christianæ, qui mysterium retrò generationibus ignoratum, & profundum divitiarum sapientiæ, & scientiæ Dei magis miratur, quàm loquitur: quem quotiescumque lego, videor mihi non verba, sed audire tonitrua.*

Paulus doctor Petri, Apostolorum, angelorum.

Ampliùs dico: Paulus doctor fuit Petri, doctor Apostolorum, imò doctor angelorum. Vt alia prætercam, Paulus insigni sapientia, fiducia & constantia Petrum à recto tramite Christianæ libertatis deviantem, & nonnihil in judaismum inclinantem, redarguit, revocavit, & correxit. *Cùm venisset*, ait ipse Galat. 2. *Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Et cùm vidissem, quòd non rectè ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu, cùm Judæus sis, gentiliter vivis, & non judaicè, quomodo Gentes cogis judaizare?* Rursum magnum illud mysterium vocationis Gentium ad fidem & ad Christum, primus ipse mox à sua conversione, utpote doctor Gentium à Deo electus & declaratus Actor. 9. v. 15. plenè cognovit: ipse Apostolos, ipse Ecclesiam, ipse angelos edocuit. Loquatur ipse, imò loquatur potiùs per eum Spiritus sanctus, Ephes. 3. *Prout potestis*, inquit, *intelligere prudentiam meam in Christo: mihi omnium Sanctorum minimo data est hæc gratia, in Gentibus evangelizare; ut innotescat principibus & potestatibus in cœlestibus per Ecclesiam* (putà per me Ecclesiæ Doctorem) *multiformis sapientia Dei secundùm præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro.*

Mysterium vocationis Gentium primus cognovit Paulus.

S. Chrysost. cuperet Paulum legi ab omnibus.

Nemo jam mirabitur S. Chrysostomum præfatione in epist. ad Romanos proclamare, laicos omnes, etiam opifices & mercatores, Paulum identidem legere debere. Quòd si cui id per negotia non liceat, hic, inquit, saltem me Paulum enarrantem & explicantem assiduè audiat: quare commentaria quæ in Paulum reliquit nobis Chrysost. homiliæ ejusdem fuerunt ad populum. Sanè ipse Chrysost. vt refert Georgius Patriarcha Alexandr. in eius Vita, numquam sinebat Paulum è manibus elabi, sed assiduè eum legebat, ac miraculi loco habebat eius sapientiam.

Paulus Chrysostomo semper in manibus.

Paulus hæresomastyx.

Iam verò Paulus hæresomastyx sua sapientia & acrimonia omnes Novatorum ætatum omnium errores destruit & configit. Auctor est S. Augustinus lib. 7. Confess. 21. sub initia conversionis avidissimè se Sacram Scripturam & præ ceteris Apostolum Paulum ingenti fructu lectitasse, quinimò Pauli lectione planè conversum se fatetur idem Augustinus, uti mox ex eo audiemus. Atque hæc fuit causa, cur prisci hæretici Paulum Paulique Epistolas proscripserint: Fuerunt illi triplices. Primi omnes Pauli Epistolas repudiarunt, easque à canone S. Script. detruncarunt. Horum parens & dux, teste Irenæo lib. 1. cap. 26. & Eusebio lib. 3. Histor. cap. 27. fuit mentis inops Ebion (sic namque in eum verè ludit S. Ignatius: Ebion enim hebraicè pauperem & inopem significat) qui judaizans Apostolum Paulum, quasi legis suæ hostem, Apostatam, & Græcum per summam contumeliam appellabat. Hunc ducem & errorem secutos esse Helchesaitas, auctor est Eusebius lib. 6. cap. 27.

S. Augustinus lectione Pauli conversus.

Hæretici veteres Paulum oderunt, omnesque epistol. Ebion in Paulum debacchatur, uti & Helchesaitæ. Aliqui hæretici aliquas Pauli epistolas rejecerunt.

Secundi non omnes quidem Pauli epistolas, sed aliquas dumtaxat, quas scilicet suis dogmatibus infestas videbant, ex catalogo sacro, more, ingenio & fastu hæreticis usitato abraserunt. Ii fuerunt Encratitæ, Severiani, Marcionitæ, Manichæi, Arriani, Aetiani: nimirum Encratitæ & Marcionitæ utramque ad Timotheum, & unam ad Titum, alii alias sustulerunt.

Quidam non omnia in epistolis Pauli à S. Spiritu dictata esse somniarunt.

Tertii omnes Pauli epistolas receperunt, verùm asseruerunt in iis multa esse scripta dictante non Spiritu sancto, sed genio & ratione humana: uti epistolam ad Philemonem, item ea quæ naturaliter & familiariter scire & scribere poterat Paulus. Ita censuit anonymus ille Fabricii discipulus, contra quem S. Augustinus sub nomine adversarii legis & Prophetarum duos libros edidit. Huc etiam allusit Erasmus, cùm in c. 2. & 27. Matthæi asserit scriptores sacros subinde memoria lapsos esse, & leves quosdam errores admisisse. Alii denique subinde vitiatas, & à falsario quopiam depravatas hasce epistolas somniarunt.

Erasmi error.

Marcion epistolas Pauli ausus.

Hac similive de causa Marcion, teste Epiphanio hæresi 42. è ceteris epistolis, quas ipse admittebat, id quod sibi videbatur, quodque palato & oculis suis non allubescebat, spongia sua politula & delicatula, quasi spurium extersit ac dispunxit.

Verùm veritas & auctoritas S. Pauli has omnes nebulas mox dispulit atque disiecit; adeò ut iam vel phanaticorum, vel umbrarum potiùs quàm hominum obsoletæ & emortuæ sint hæ cum suis auctoribus hæreses. Quare iis refutandis non immorabor; videat qui volet Irænæum, Epiphanium, Petrum Cluniacensem epist. priore contra Henricianos & Petrobrusianos, atque Sixtum Senensem lib. 7. Bibilioth cap. 7. Tantùm illud hic animadversione dignum est, veteres illos hæreticos, licet epistolas hasce respuerent eas tamen Paulo ascripsisse. Itaque communis Orthodoxorum iam olim omnium consensus fuit, & est, hasce omnes epistolas, excepta una ad Hæbreos, de qua aliquando dubitarunt nonnulli (ut suo loco dicam) esse canonicas, plenas majestate & spiritu Apostolico: quinimò nostri Sectarii hasce Pauli epistolas præ ceteris sacræ Scripturæ libris laudant, colunt & jactitant. Sed & hi in alium lapidem impingunt. Dum enim non advertunt, quando, contra quos, qua de causa tam acriter subinde insurgat Paulus, à mente & sententia Pauli aberrant. nam uti ille qui acriùs errorem aut vitium aliquod persequitur, in oppositum aliudque extremum videtur declinare & impingere: ita Paulus, dum contra Judæos Gentesque sui temporis disputans, legis & naturæ opera cæremoniasque elevat & convellit, dum Christi fidem & gratiam inculcat; videtur imperitis tollere liberum arbitrium, operaque bona & meritoria, atque uni fidei salutem & justitiam ascribere & consignare. Nimirum, imperiti & stulti dum fugiunt vitia, in contraria currunt.

Omnes consentiunt has epistolas esse Pauli.

Hæretici nostri ævi ex male intellectis Pauli epistolis errores suos ... Veritatem contra eos ex ... Paulus ...

Melanchthon hæreticus Paulum ...

Hoc modo Philippus ille, verè Melanchthon, pro sua Confessione, vel potiùs confusione Augustana passim testem citat S. Paulum; atque ut in ejus epistolis homo profanus egregiè versatus videretur, numquam sine iis incedere, numquam prandere aut cœnare, nusquam considere, aut cubare consueverat: Quare suo huic Philippo hoc elogium dedit Lutherus: *Ego tibi, mi Melanchton, verè tribuo, neminem meliùs te scripsisse in D. Paulum. Ego scio, quo iudicio & spiritu hoc de te pronuntio: Hieronymi & Origenis commentaria esse meras nugas & ineptias, si tuis comparantur.* Quale hoc supercilium? nimirum ἐπειδὴ Φίλιππος λουθηρίζει, ὁ Λουθῆρος φιλιππίζει, nimirum quia Lutherus philippizat, quia Philippus lutherizat. Itaque verè ad suam mentem duxit Lutherus: Nullus meliùs, scilicet ad Lutheri palatum & sensum, nullus meliùs, hoc est lutheraniùs in D. Paulum scripsit, quam Melanchthon. Hieron. Origenes, aliique Patres, quia antilutheranè, ideò Luthero pessimè scripserunt: suis enim scriptis novam Lutheri fidem, eiusque cacangelion configunt, destruunt, evertunt.

Lutherus ... Melanchthonem in D. Paulum commentis.

Calvinus ...

Calvinus, odium Dei & hominum; passim pro fide sua calva, & bonorum operum inope, pro servo arbitrio, pro reprobationis, prædestinationis, virtutum peccatorumque fato, pro justitia Christi nobis imputata, pro concupiscentiæ culpa, aliisque innumeris sibi placitis, testes Paulum & S. August. producit, eos à se stare clamitat, & quasi hæresum suarum auctores dilaudat. Sed fallitur erro, fallit impostor, ut suis quibusqve locis ostendam. Atque, ut ex ungue leonem agnoscas, videasque quàm ipse aliique Novantes paralogizent, qualiaque ex Paulo sophismata texant;

Paralogismi ... Novantium.

Accipe è multis unum, commune & frequens eorum sophisma, imò fraudem manifestam. Solent ipsi à propositione Pauli indefinita inferre universalem: solent ex una parte totum concludere; solent ab affirmativa indefinita inferre negativam universalem. v. g. Fides, inquiunt, teste Paulo, justificat; ergo opera non justificat: ergo nihil aliud à fide justificat, quod perinde est, ac si tali ratione concluderent: Panis alit hominem, ergo caro aut piscis non alit hominem: Homo vivit per respirationem, ergo non vivit per cibum: Homo est animal, ergo leo non est animal.

1. Quòd sola fides justificat.

Alterum accipe: Paulus sæpè obscurus est & difficilis; eo abutuntur Novantes, ejusque obscuritate, quasi latebris, errores suos velant & contegunt: atque ex obscura Pauli sententia dogmata sua æquè obscura & abstrusa demonstrare nituntur. Verùm hic seipsos conficiunt. Hic enim vel ex sua confessione convincuntur, & fateri coguntur, Paulum & S. Scripturam non esse claram, & perspicuam, ac consequenter non posse esse judicem, qui controversias fidei decidat, enodet & determinet. Iudex enim qui obscuram, & ambiguam fert sententiam, quam utraque litigantium pars sibi arrogare, & attribuere possit, litem non decidit, non determinat, neutri parti causam

Scripturam non esse judicem controversiæ.

adjudicat. Lis ergo in fide & religione apud hæreticos interminabilis, δι᾽ ἄσπονδος πόλεμος sit oportet. Omnes enim ipsi Paulinis sententiis ad suas hæreses utuntur, & abutuntur, & de earum sensu intelligentiaque perpetuò cum Orthodoxis imò inter seipsos concertant.

1. Verba: Hoc est corpus meum, &c. clarissima ad figuram sive significandum detorquent.

Exemplo non obscuro, sed claro res patebit: asserit S. Paulus Christum in institutione Eucharistiæ dixisse: *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus.* Idem iisdem verbis dixerunt Evangelistæ omnes, qui ultimam Christi cœnam enarrarunt. Calvinus, & Calvini asseclæ verba Christi clara, simplicia, historica, testamentaria ultimæ voluntatis Christi, ad figuram & tropum torquent, sensumque esse volunt: Hoc est figura corporis & sanguinis mei. Quid agitis? cornicibus, vobis ipsis inquam, oculos configitis? ad Scripturam orthodoxos provocatis, ad illam quasi judicem certum, & clarum appellatis, per eam omnem traditionem Patrum & Ecclesiæ excluditis. Scripturam proferimus, Scripturæ verba clara & plana sunt: *Hoc est corpus meum: Hic est sanguis meus.* Nos planum & clarum verborum sensum amplectimur, vos illum declinatis; imò verba ipsa vestra explicatione invertitis & evertitis; quia pro corpore figuram & umbram corporis surrogatis: quo iure? qua fide? pari jure & modo licebit omnia testamenta, omnes libros, omnes historias, fidem omnem subruere.

Incommoda quæ sequuntur explicationem Calvinistarum.

B Asserit Scriptura Christum esse natum, passum, crucifixum: pari libertate, qua vos, exponet Manichæus Christum natum, passum & crucifixum esse, non revera, sed per figuram, speciem & apparentiam tantùm. Asserit Scriptura Filium esse Deum, exponet etiam more vestro Arrius, Filium esse Deum, non propriè, sed tropicè per metonymiam; putà esse Deum, hoc est, esse hominem divinum. Asserit Scriptura in fide SS. Trinitatis, Patris, & Filii, & Spiritus sancti nos esse baptizandos; exponet vestro genio Sabellius, hæc tria significare Trinitatem, non personarum, sed nominum tantùm, & potestatem unius ejusdemque personæ divinæ. Si in loco tam plano, tam claro nobis obstrepitis, si de sensu tam aperto nobiscum contenditis, quid facietis in locis planè obscuris & implicatis?

Ad Ecclesiam & antiquitatem recurrendum.

Quid? vos ipsi in hoc aliisque Pauli locis, de Pauli mente acerrimè inter vos ipsos digladiamini? quis lites hasce componet? quis hic Judex sedebit? quis arbiter? Sanè nisi veneranda sæculorum omnium antiquitas causam definiat, nisi prisca majorum Patrumque fides sanam veritatem ostendat, nisi Ecclesia, quæ columna est & firmamentum veritatis (Ecclesiæ enim à Christo data est S. Scriptura, C ejusque sensus concreditus, ut sit eius custos & doctrix) audiatur; nemo erit ad diem usque judicii, qui lites hasce resolvat & terminet. Quis credat Christum Dominum tam malè consulvisse & providisse Ecclesiæ suæ; cùm omnis alia hominum respublica suos judices habeat, qui lites quasvis decidant, & determinent. Plurima talia recenset Illustriss. Cardinalis Bellarminus in suo opere Controvers. quod verè est panoplia nostræ fidei, opusque æterna memoria dignum. Prævidit hoc & præmonuit S. Petrus Epist. 2. cap. 3.

D. Petri judicium de obscuritate Paulinarum epistolarum.

Charissimus, inquit, frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis, sicut & in omnibus epistolis: in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles depravant, sicut & ceteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem.

D Ceterùm Paulum non Calvinianæ, nec Lutheranæ, sed Catholicæ & Romanæ fuisse religionis & fidei, nemo eum lectitans ambigere potest. Paulus enim asserit se fuisse cælibem, cælibatum laudat, virginitatem suadet; gloriatur in cruce, in jejuniis, in vigiliis; castigat corpus suum; reprobus fieri timet; merita bonorum operum commendat, Deumque eis redditurum coronam justitiæ asseverat; damnat eos qui fidem Deo datam, vota inquam, violant; docet homines esse liberi arbitrii, eisque ut liberis suadet & præcipit actus humilitatis, obedientiæ, charitatis, &c. docet hominem sui peccati & damnationis esse auctorem, ac thesaurizare sibi iram, non Deum qui vult omnes homines salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire, &c. Hæc loquitur, hæc scribit Paulus. Utri hæc docent, Catholicine & Romani? an Calvinistæ & Lutherani? Tuam fidem, tuum judicium, tuam conscientiam, ò lector, appello. Scio, dices, Catholici; non Calvinistæ, nec Lutherani, qui nullos cælibes, nullas virgines habent, omnes conjugatos volunt, qui jejunia & pœnitentias horrent, corpus delicatè habent, fide divina & speciali credunt singuli se

A prædestinatos & salvandos, merita operum execrantur, votifragi sunt, & votifragos recipiunt ac laudant, docent homines libero carere arbitrio, Deum omnium humanorum operum, tam bonorum quàm malorum, ac consequenter tam damnationis quàm salvationis cujusque esse auctorem; fidem solam tegere peccata, justificare, salvare, &c. Quæ ergo conventio Christo cum Belial, luci cum tenebris, Paulo cum Calvino?

Paulus oceanus sapientiæ, zeli, & spiritus divini.

Verùm missis hæreticis, ad nostros Orthodoxos redeamus. Paulus, uti dixi, oceanus & abyssus est tam sapientiæ, quàm zeli & spiritus divini, atque utraque hæc ita mistim & glomeratim eructat & convoluit, ut seipse capere, suamque vim expromere non posse videatur: ac veluti balistæ nostræ nitrato ac sulphureo pulvere gravidæ, eo accenso ingentes ferri, æris, lapidum globos, fulminum instar, flammis eluctantibus cum horrendo fragore, & fumi convolutione contorquent: ita incensum Pauli pectus sapientia æquè ac spiritu gravidum & turgidum, cùm densas utriusque flammas expromere & eiaculari nititur, quasi fumo intermicantia fulgura, & crebra tonitrua verborum & sententiarum vomit & conglobat, eaque de causa menti audientium & legentium nebulam non rarò offundit, quæ deinde si à doctore elucidetur & clarescat, in magnum doctrinæ & charitatis incendium flammescit.

Paulus cum balistis comparatur.

Pauli testimonium de sublimitate doctrinæ suæ.

B *Prædicatio mea*, inquit ipse 1. Corinth. 2. *Non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis: ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Sapientiam autem loquimur inter perfectos: sapientiam verò non hujus sæculi, neque principum huius sæculi, qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum huius sæculi cognovit.* Apostolus ergo sensu & rebus turgidus ad verba & syntaxim non æquè respicit, sed multa commiscet, inserit, incidit, mutilat, divaricat, absorbet. Hinc crebræ ei sunt aposiopeses, mutilæ sententiæ, hyperbata, anantapodata, & id genus tropi, qui legenti, vel interpreti supplendi vel ordinandi sunt. Taceo phrases Græcas & Hebræas: Paulus enim, uti Hebræus erat, ita hebraismis abundat.

Character dicendi in his epistolis planè mirus.

Unde obscura epistolæ Paulinæ.

Atque hæc una inter alias obscuritatis harum epistolarum est causa, qua retardatus & revocatus S. Augustinus, vir licet tanti ingenii & eruditionis, commentarium olim in epist. ad Romanos orsus, mox resiliit: *Cœperam*, ait S. August. lib. 1. Retract. cap. 25. *In Epistolam ad Romanos; C sed quoniam, si perficeretur, plures futuri erant libri, & ipsius operis labore ac magnitudine deterritus, in alia faciliora deflexus sum.* Sanctus verò Chrysostomus magnus Pauli admirator, interpres & assecla, quem deinceps Theophylactus, Photius, Oecumenius, Euthymius, & alii secuti sunt, quique nobis quoque præ aliis in hoc commentario facem prælucebit: Chrysostom. inquam, cuius maxima in Paulinas epistolis explicandis laus constat, feliciùs idipsum tentavit, non suo, sed Pauli lumine & institutione. Dum enim hosce suos in Paulum commentarios dictaret, visus est vir quidam augustus, S. Pauli effigie & habitu, ei astare, qui ea quæ scriberet in aurem suggereret. Cuius rei testis oculatus est Proclus, qui postea factus est Episcopus Constantinopolitanus, apud Leonem Augustum in Vita S. Chrysostomi. Unde & Damascenus de Imaginibus Oratione 1. testatur S. Chrysostomum in musæo perpetuò habuisse imaginem S. Pauli, in eamque sæpe oculos & animum intendisse. Denique graviter æquè ac verè Eusebius lib. 3. hist. c. 24.

S. Augustinus à commentationibus in Paulum deterritus.

S. Chrysost. auctor est in hujus commentariis.

S. Chrysostomo in Paulum scribenti Paulus ipse astitisse & scribenda suggessisse visus.

S. Chrysostom. imaginem S. Pauli veneratur.

Eusebii grave de S. Paulo judicium.

D *Paulus*, inquit, *qui inter ceteros Apostolos eruditior etiam in verbis videtur; & in sensibus præpotens, non ampliùs quàm parvulum epistolarum suarum corpus reliquit, quod utique immensa continet intra se atque innumera sacramenta: utpotè qui usque ad tertium cælum raptus, quæ gererentur inspexerat, & in ipsum quoque Deo dignum paradisum abductus, viderat ibi ineffabilia verba, & doctrinam, illius interim schola discipulus effectus exceperat.*

CAPUT IV.

De virtutibus S. Pauli.

QUARTO, Paulus virtutum omnium illustre fuit speculum & exemplar: quippè qui eas exactè gentes omnes toto orbe dispersas docere deberet, non tam verbis quàm

factis

factis: longa enim & languida est doctrina virtutum per verba: brevis verò & efficax eadem est per facta & exempla. Viderunt id quoque Gentiles Philosophi. Quare Epictetus Enchiridii c.29. *Nunquam*, inquit, *te Philosophum profitearis, nec apud imperitos multùm disputa de præceptis, velut in convivio, nec dic quo pacto sit edendum; sed ede ut decet. Nam & oves non fœnum afferunt opilionibus, sed pastu intra se concocto exteriùs proferunt lanam. Et tu ergo ne verba ostendas imperitis, sed opera quæ verborum concoctionem sequuntur.*

Exemplo docendi alios.

Paulus ergo Christianæ virtutis, & perfectionis magister peritissimus, eamdem magis vita & gestis, quàm sermone docuit & expressit. Vnde 2.Cor.6.4. *Exhibeamus*, (græcè συνιστῶντες ἑαυτοὺς, idest, commendantes, hoc est, commendamus) *nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis in virtute Dei, per arma justitiæ à dextris, & à sinistris. Paulus*, inquit Chrysostomus, *omnium virtutum fuit arca: adeò ut, etiamsi quis totum contra eum justorum chorum sigillatim appendat, inveniat trutinam virtutum ponderibus à Pauli parte depressam.* Porrò virtutes hasce in hisce epistolis, quasi in horto quodam deliciarum ita luculentè inservit & expressit, ut, si Paulum non aliundè, certè ex scriptis suis agnoscas, & admireris; quin & in teipso persentiscas. Sicut enim in sole diutiùs inambulantes, calorem inde sibi cum colore conciliant vel nescientes, nec advertentes: ita fieri non potest, ut qui non obiter, & parergos, sed accuratè, & sedulò Paulum versat, Pauli sensu non afficiatur, ac spiritu. Age, si lubet, in hoc deliciarum paradiso inambulemus, libemus florem, & pomum hinc inde unum.

Exempla virtutum in Paulo. *Paulus virtutum arca.* *Epistolæ Pauli veluti hortus virtutum auctoris sui.*

Humilitas S. Pauli.

Vis violam humilitatis? *Ego*, inquit, *sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Novissimè omnium tamquam abortivo visus est & mihi Christus. Mihi omnium sanctorum minimo data est hæc gratia. Blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus.*

Pœnitentia.

Vis myrrham pœnitentiæ? *Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum. Castigo corpus meum, & in servitutem redigo, ne, cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar. Eramus aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideriis, & voluptatibus, in malitia, & invidia agentes, odibiles, odientes invicem. Cùm autem benignitas, & humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ quæ fecimus nos, sed secundùm suam misericordiam, salvos nos fecit.*

Temperantia. *Vino abstinuit Paulus.*

Vis juglandem temperantiæ? *Vsque in hanc horam esurimus, & sitimus.* Abstemium fuisse Paulum, & numquam vinum bibisse censet Baronius anno Christi 36. & alii. Idque ex eo colligi potest, quòd Timotheus Pauli discipulus, ex Pauli, utique institutione, exemplo, & disciplina, abstemius fuerit. *Noli*, inquit ipse, 1. ad Timoth. capite 5. 23. *adhuc aquam bibere, sed modico vino utere, propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.* Idem colligitur ex voto nazareatus, quod, ut satisfaceret Judæis, fecit Paulus Actor. 21. statimque postero die explevit. At quomodo illud explere potuit postero die, atque purificari in templo, nisi jam antè sua consuetudine vino (quod proprium erat huius ritus, & nazareatus, teste Iosepho libr. 2. Belli capit. 15.) abstinuisset; alioqui enim fuisset hæc non religio, sed potiùs quædam legis illusio, & simulatæ sanctitatis effictio, & tamquam in scena fabula, ac in re gesta affectatum mendacium quæ omnia prorsus indigna sunt non solùm tanto Apostolo, sed & quolibet Christiano.

Castitas. *Paulus Cœlebs.*

Vis lilia castitatis? *Æmulor vos Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo.* Rursum. *De virginibus præceptum Domini non habeo; consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus à Domino, ut sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse, propter instantem necessitatem. Volo omnes homines esse sicut meipsum.* Vnde liquet, Paulum non conjugalem, sed cælibem egisse vitam, uti communis habet Patrum, & Orthodoxorum sensus, & consensus.

Contemptus Mundi.

Vis palmam contemptus Mundi, humanæ laudis, & vituperii? *Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. Mihi pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die; sed neque meipsum judico: qui autem judicat me, Dominus est.*

Amor Crucis.

Vis amaranthum crucis? *Mihi absit gloriari nisi in Cruce Domini Nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Nemo mihi molestus sit; ego enim Stigmata Domini Nostri Jesu Christi in corpore meo porto.*

Amor Christi.

Vis rosam aculeatam amoris Christi: *Vivo ego, iam non ego; vivit verò in me Christus. Mihi vivere Christus est, & mori lucrum.* Hac etiam de causa singulis sæpè periodis nomen Jesu, vel Christi reperit & personat; utpote quod plusquam adamantinis litteris cordi insculpserat. Sanè si cui Sanctorum, Paulo certè, Jesus erat mel in ore, melos in aure, jubilus in corde. Quàm assidua fuerit Pauli cum Christo conversatio, docet S. Chrysost. hom. 55. in Matth. c.6. *Paulus*, inquit, *cùm in terris esset, ubi Seraphim sunt ibi conversabatur, propiùs Christo assistens quàm hastati, & stipatores isti regi assistunt: quippe cùm isti aspectum hinc illuc circumferant, ille verò nulla rerum specie motus universam mentis aciem ad regem* (Christum) *semper tenderet.*

SS. Nomen Jesu Paulo ubique in ore, & calamo. *Assidua cum Christo conversatio.*

Cœlestes Pauli cogitationes, & desideria.

Vis hyacinthum cœlestium cogitationum, & desideriorum? *Fratres, iam non estis hospites, & advenæ; sed estis cives Sanctorum, & domestici Dei. Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus. Nostra conversatio in cælis est: unde & Salvatorem exspectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.* Et verò omnia in hisce epistolis cœlestes spirant animos & ignes. Nec aliud in eis ubique agit Paulus, quàm ut doceat omnes terrena despicere, concupiscentiæ turbines sedare, carnis fluxos, & infimos, sed incensos amores restinguere, mentem ad cœlestia, & ad Deum avocare, illi unire, & sociare.

Gratitudo, oratio, devotio.

Vis heliotropium gratitudinis, orationis, & devotionis? Ephes. 1. *Benedictus*, inquit, *Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus, in Christo: sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti & immaculati in conspectu ejus in charitate. Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum, secundùm propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum, secundùm divitias gratiæ eius, quæ superabundavit in nobis, in omni sapientia, & prudentia: ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, secundùm beneplacitum eius, quod proposuit in eo, in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt, in ipso. In quo etiam & nos sorte vocati sumus, prædestinati secundùm propositum eius, qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ: ut simus in laudem gloriæ eius nos, qui antè speravimus in Christo.* En quos gurgites, quæ flumina gratiarum & laudum convoluit, & revoluit, eructat & regurgitat in Deum omnium fontem?

Charitas.

Vis (ut alia prætercam) malogranatum charitatis? hoc sanè in Paulo tam vernans, tam redolens, tam puniceè rubens mirè abblanditur. Accipe, & degusta: *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio? an gladius? sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Certus sum*, πέπεισμαι certò mihi persuadeo, fixum mihi, & certum est: *quia neque mors* comminata, *neque vita* promissa, *neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura, neque fortitudo, neque altitudo, neque profundum*, neque cœli, neque inferi, *neque creatura alia*, quæ esse aut fingi possit, *poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.*

Ardorosa Pauli charitas.

Atque ne putes otiosa, & inania hæc tantùm esse amantis desideria, aut adulantis verba, audi efficacia charitatis verbera. Hac charitate armatus Paulus, inquit Chrysostomus, Neronem omnesque tyrannos velut quosdam culices æstimabat: hac charitate labores, pericula, cruciatus, mortem, mille supplicia quasi ludum putabat esse puerorum: hac charitate Paulus vinctus Jesu Christi magis, quàm diademate coronatus gloriatur. *Ego*, inquit ipse, *in laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.* Neque hic stetit amor Pauli, sed quotidie celsior assurgens, & quasi incorporeus, imò igneus ad omnes labores, quæ retrò sunt obliviscens, ad ea verò

Charitas Pauli ... & insatiabilis.

verò quæ priora sunt extendens seipsum, ad destinatum persequebatur bravium supernæ vocationis Dei in Christo Jesu: nec antè destitit, quàm amori divino vicem reddens, illi vitam cum sudore & sanguine refudit, & profudit. Miremur iam Paulum Dei amore ab Oriente in Occidentem pervolasse; miremur eum sua charitate totum mundum esse complexum: miremur eum tot terras, & maria oberrasse. Nimirum consecrarat se ipse Deo & amori Christi, ideòque illi omnes homines totumque orbem offerre, & ex hominibus, imò brutis, & dæmonibus angelos efficere, impensa sudoris, & sanguinis sui satagebat: ac velut ignis, ventusque validissimus totum mundum percurrit, percurrendoque purgavit. Pectus ergo Pauli fuit tentorium Christi, Deum toto orbe vehens, & circumferens. Docet id S. Gregorius l.27. Moral. c.8. explicans illud Iob 36. 29. *Si voluerit extendere nubes quasi tentorium. Dum catenis*, ait, *vinctus Romam peteret Paulus, occupaturus mundum, latens in ejus pectore quasi sub tentorio ibat Deus: quia & occultus videri non poterat, & per verba prædicationis proditus, iter inchoatæ gratiæ sine cessatione peragebat.* Ibat ergo sic Romam in Paulo Deus, ibat Christus, inde velut à capite invasurus, & debellaturus mundum.

Obiectum charitatis eius totus mundus.

Dominus enim est, qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. *Quotidie*, inquit ipse; *immolor propter gloriam vestram, fratres: sed etsi immolor super sacrificium, & obsequium fidei vestræ, gaudeo, & congratulor omnibus vobis.* Sim ego sacerdos, vos hostia, libamen sanguis meus. Hac de causa, quasi pater qui totum orbem genuisset, sic perturbabatur, sic sollicitus erat, sic omnes in regnum Dei festinabat inducere. *Instantia*, inquit, *mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum; quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror?* Hac de causa factus est Iudæis tamquam sub lege, infirmis infirmus, omnibus omnia factus est, ut omnes Christo lucrifaceret. Hic amor coegit eum, quasi matrem os & verba mutare, alternis blandiendo, increpando, rogando, terrendo, consolando, & in omnes partes se suosque versando. *O insensati*, inquit, *Galatæ*, & statim blandiens: *Filioli*, ait, *mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* Et Philipp. 2. *Si qua ergo*, ait, *consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua viscera miserationis; implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes.* En quàm charitate se penè eviscerat. Denique Paulus charitate incensus non aliud satagebat, quàm Dei cultum & gloriam propagare; omnesque ad Dei fidem, & amorem perducere. *Sicut ferrum*, inquit S. Chrysost. homil. 3. de Pauli laudibus, *missum in ignem totum ignis efficitur: sic Paulus charitate succensus, totus factus est charitas. Unde nunc per epistolas, nunc per exhortationes, nunc per preces, nunc per minas, nunc per se, nunc per suos omni studio conabatur erigere laborantes, stantes firmare, humi iacentes attollere, sanare contritos, torpentes animare, hostes retundere, more optimi ducis, militis, & medici, omnium officiorum personas, & munia unus ipse subibat.*

Immolat seipsum Apostolus.

Sollicitudo Pauli charitatis plena.

Vt mater omnia quæ mulcet, flectens.

Paulus ferro candenti similis.

Accipe è multis unum vivum hujus charitatis in infensissimos infestissimosque sibi terra marique hostes, Iudæos, & judaizantes, exemplum pariter, & argumentum. *Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto:* ne putes me aulicismo, ambolia, rhetorica amplificatione uti, ne putes me ludere. testor Christum, testor conscientiam meam, testor Spiritum sanctum hujus mei doloris & amoris conscios; imò causas: *Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundùm carnem.* Quid agis Paule? nonne desipis? nonnè contra charitatem, contra Christum, pro cæcis Judæis pugnas? nequaquam, sed pro charitate contra charitatem in charitatem connitor & tendo: optabam, & opto anathema esse à Christo: opto pro charitate Christi à Christo divelli: opto pro salute Judæorum, non ab amore, sed à beatitudine, & gloria Christi, à Christo, & cœlo; etiam in æternum, si opus sit, exul excludi: deposco pro eis esse anathema; deposco esse diris devotum caput; dempto peccato, & charitatis naufragio, deposco mihi æternum eorum exitium. Opto oroque, Domine, omnia irarum tuarum fulmina Judæis imminentia, ut eis parcas, in meum caput retorqueas, vibres, effundas, exhaurias.

Me me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,

Exemplum incredibilis charitatis in Paulo optante anathema esse pro Iudæis.

CAPUT V.

De efficacia, & fructu prædicationis S. Pauli.

QVINTO, ex dictis consequitur, admirabilem in Paulo extitisse agendi dicendique efficaciam, qua homines quoquoversum impelleret. Quid enim non persuadeat tantus zelus, tam ignita charitas? Si enim magnes ferrum ad se trahit, eamdemque vim ferro communicat, ut aliud ad se ferrum trahat; hoc iterum aliud, & aliud, quasi catenam nectendo, ait S. Augustinus, sive hoc fiat vi à polo, ad quem vergit, magneti communicata; sive tamquam à fine, ut ipsum ferrum interna, & innata virtute, naturali pondere se libret & moveat ad magnetem, quasi ad centrum suum; seu potiùs, ut passim censent melioris notæ Philosophi, id fiat ex sympathia quadam ferri, & magnetis, per potentiam attractivam in magnete, quæ qualitatem seu vim impellentem imprimat ferro, qua illud ad se impellat & trahat: quid ni homines rapiat amor? quid ni Paulus sua ardenti charitate omnes sibi Christoque devinciat? magnes enim amoris est amor; efficacissimum philtrum ut ameris, est *ama*.

Magnetis vis.

Charitas fortior magnete potentior.

Disputante Paulo apud injustum, & incestum præsidem Felicem de justitia, castitate, & judicio futuro, tremefactus est præses, quantumvis impius, & scelestus. Pariter, & Festus: *Insanis*, inquit, *Paule, multæ te litteræ ad insaniam convertunt.* Cui Paulus: *Non insanio, optime Feste, sed veritatis, & sobrietatis verba loquor.* Agrippa denique Rex. *In modico*, inquit, *suades me Christianum fieri.* Cui Paulus, *Opto apud Deum, & in modico, & in magno, non tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales, qualis & ego sum, exceptis vinculis his.* Audi Lycaonios ad Pauli Evangelium & vocem attonitos, Actor. 14. *Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos, & vocabant Paulum Mercurium, quoniam ipse dux erat verbi*, illique tamquam Deo sacerdos Lycaonius hostiam parabat, quam eidem sacrificasset, ni Paulus ipse acri objurgatione prohibuisset.

Pauli ex voluntate disserentis efficacia.

Deus putatur ob singularem prædicationis vim.

Quod de Catone Majore in ejus Vita refert Plutarchus, eum de tribus tota vita indoluisse, Primò, quòd umquam secretum credidisset mulieri; Secundò, quòd navigio ivisset aliquò, quò pedibus ire poterat; Tertiò, quòd vel uno die mansisset intestatus in hac tam brevi, fragili incertaque vita: hoc de S. Augustino ferunt, eum tribus maximè delectatum: tria hæc unicè optasse, & desiderasse; Primò, videre Christum in carne conversantem; Secundò, cernere Romam in flore, & pristino imperii splendore triumphantem, Tertiò, audire Paulum in sede, & cathedra fulminantem. De hisce tribus S. Augustini votis Ravisius, Lipsius, & alii plures scripserunt. Sanè si scripta Pauli, & oratio mortua tantam vim habet ad animos legentium, & audientium commovendos; quid fieret, si non Demosthenem, ut Æschines, sed Paulum audisses viva voce, & spiritu sua verba resonantem? Potuit una Paulina vox lecta Augustinum convertere; quid fecisset integra vivaque oratio? Narrat ipse Augustinus lib. 8. Confess. c. 12. animi sui æstum, & duellum; cùm hinc in hæresi & libidine retineretur vinculis insolitæ consuetudinis, & voluptatis; inde metu, gratia, ac inspiratione Dei retraheretur; audisse se vocem inclamantem, *Tolle, lege: Tolle, lege*: aperuisse mox librum, ac Deo regente, oculos subitò conjecisse in illud Pauli Roman. 13. *Non in comessationibus, & ebrietatibus, non in cubilibus, & impudicitiis, non in contentione, & æmulatione; sed induimini Dominum Iesum Christum.* Qua sententia quasi fulmine ictus Augustinus litem diremit, & ab hæresi ad fidem, à scortatione ad castitatem, non maritalem, sed religiosam, cælibem omninò, & intactam ultrò se transtulit, eamque illibatam constanter in omnem omninò vitam conservavit.

Cato de tribus doluit.

S. Augustinus tria optavit.

Augustinus conversus dicitur lectione Pauli.

S. Joannes Chrysostomus Paulum assiduè versabat, & ex eo tantus evasit ecclesiastes, ut Chrysostomus, putà os aureum, dici meruerit. Quare idem Chrysostomus ecclesiastæ futuro non alium magis quàm Paulum legendum censet. Addo ego, ipsum etiam Chrysostomum Pauli imitatorem, eidem diligenter voluendum esse. S. Dominicus illustris Prædicatorum Ordinis caput & fundator, dum suos ad id munus formaret, & Prædicatores institueret, præ omnibus jussit, ut S. Scripturam, & maximè S. Paulum assiduè tererent. ita Fratres ab eo missi ad prædicandum, sola Biblia, aut solas epistolas S. Pauli secum deferebant, indeque tanto spiri-

S. Chrysostomus Pauli æstimator, & discipulus, Concionatori legendus Paulus & Chrysostomus. S. Dominicus suis Pauli lectionem commendat.

A spiritu concinnabantur, ut plurimos converterent ad poenitentiam: quin & ipse Dominicus epistolas S. Pauli totas callebat, & memoria tenebat. Atque, quod rarum est & memorabile, ipse S. Paulus apparuit S. Dominico, suum illi offerens librum ad concionandum; itaque eum quasi praedicatorem, & Praedicatorum magistrum, consecravit, uti refert Auctor vitae eius lib. 2. c. 1.

S. Dominicus memoria tenebat Pauli Epistolas. S. Paulus S. Dominico Epistolas suas ut instrumentum ad concionandum tradit. S. Paulus docet Sanctum Thomam.

Similiter S. Thomae Aquinati S. Dominici alumno, & discipulo, atque Doctori Angelico S. Paulus per noctem vigilanti, & oranti apparuit, cumque docuit, atque obscurum Isaiae locum, qui plures dies eum torserat, cujusque explicationem multis jejuniis, & orationibus à Deo postulaverat, explanavit; ut ipsemet socio & scribae suo Reginaldo facilitatem dictandi insolitam advertenti, ab eo importunis precibus rogatus, & penè coactus revelavit. Quocirca ea hora qua mortuus est S. Thomas in Monasterio Fossae nouae, F. Paulus Aquilinus insigni probitate & existimatione, in visione vidit illum Neapoli in frequenti auditorio praelegentem, & S. Paulum cum multa Sanctorum frequentia ingredientem in scholas. Cùm autem S. Thomas è cathedra descenderet, honoris causa in ejus occursum processurus, Apostolus jussit eum pergere in praelectione suscepta. Sciscitabatur verò ex illo S. Thomas num probè assecutus esset mentem Epistolarum ejus. Apostolus respondit: *Quantum quidem assequi potest quispiam in mortali corpore*, & subdidit: *At nunc tamen eò te perducturus sum ubi longe majori instrueris cognitione, & intelligentia*. Atque haec dicens videbatur illum apprehensa veste secum è scholis educere. Tum verò F. Paulus Aquilinus coepit clamare fortiter: *Succurrite, Fratres, succurrite; en F. Thomas aufertur à nobis*. Ad quos clamores excitati Fratres quaerebant ex eo, quidnam vidisset ita clamitans. Illo autem visionem omnem ordine referente, hora annotatur: & facta diligenti inquisitione animadversum est, ea ipsa Doctorem sanctum excessisse è vivis, ita ad verbum habet ejus Vita. Discant Scholastici à S. Thoma studere S. Paulo, ita pariter ejus lumen & opem, praesertim in hora mortis experientur.

Vis praedicationis Pauli etiam colligitur, Primò, ex eo, quòd ipse primus ad multas Evangelium detulerit.

Iam verò eadem praedicandi energia in Paulo, multis aliis capitibus illustrior evadit. Primò, si spectemus inculta novalia, barbaras inquam gentes, quas ipse primus Evangelio subegit, erudivit, excoluit, expolivit. *Sic*, inquit, ipse Roman. 15. *praedicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum aedificarem, sed sicut scriptum est, Quibus non est annunciatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent*.

Secundò, quòd maximas dissitas regiones praedicando compleverit.

Secundò, quòd ipse amplissimè Christi fidem à Jerusalem ad Illiricum usque, per omnes intermedias provincias propagarit. *Non audeo*, inquit ibidem, *aliquid loqui eorum, quae per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbis, & factis, in virtute signorum, & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti; ita ut ab Ierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi*. Inde ab Illyrico in Italiam, & Hispaniam pergens, easdem aliasque provincias evangelizando peragravit. Imò verò S. Irenaeus l. 3. c. 1. disertè asserit, Paulum vnà cum Petro Romae evangelizasse, ac Romanam Ecclesiam (quae caput & matrix est omnium Ecclesiarum) fundasse.

Regiones à Paulo praedicatione peragratae.

Ecclesia Paulum singulari Apostoli nomine honorat.

Denique tota Ecclesia Paulum quasi suum totiusque orbis doctorem colit, & indigetat, atque antonomasticè Apostolum nominat. Vnde in Collecta de S. Paulo ita precatur: *Deus, qui universum mundum S. Pauli Apostoli praedicatione docuisti*. Quare meritò S. Paulum admiratur Chrysostomus homil. 4. de ejus laudibus: *Etenim*, inquit, *homo ignobilis* (Paulus) *abiectus, & circumforaneus, qui artem exercebat in pellibus, in tantum virtute progressus est, ut vix triginta annorum spatio Romanos, & Persas, & Parthos, & Medos, & Indos, & Scythas, & Aethiopas, & Sauromatas, & Saracenos, & omne prorsus humanum genus sub jugum mitteret veritatis*.

Gentes à Paulo conversae brevi tempore.

Tertiò, quòd ignes spiritus vehementia afflaverit.

Tertiò, ex sapientia, & spiritu vehementi, quo afflatus, & inflammatus Paulus ignes divinos ejaculabatur, eosque omnibus, etiam potentibus, principibus, & sapientibus mundi aspirabat, & vel invitos accendebat, atque ad coelestia rapiebat. *Sermo*, inquit, *noster non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus, & virtutis*. Diffiteri idipsum non potuit Lucianus Paulo coaevus, sed Pauli, & Christianorum hostis, & sannio, qui in Philopatro ita Paulum pingit, & ridet: *Quando autem Galilaeus ille recalvaster, naso aquilo, qui in tertium usque caelum per aerem ingressus, quae optima, & pulcherrima sunt, inde didicit, per aquam nos renovavit; in beatorum vestigia insistere fecit, & ex impiorum regionibus nos redemit*. Beatus Cyrillus lib. 3. Dialogorum de SS. Trinitate, Paulum *Christi promptuarium* appellat, ex quo scilicet quaslibet Christi opes, & dotes depromere possimus. Idem lib. 3. contra Iulianum, asserit Paulum à Juliano Apostata vocatum esse magum: cui ipse respondet, Paulum hactenus vocari posse magum, quòd sapienter incantarit Gentiles, eosque ad Christum traxerit concinnitate, & efficacia doctrinae. Quo sensu Clemens Alexandrinus Christum vocat Paeonium medicum, & incantatorem animarum.

Lucianus de Paulo testimonium.

Paulus à Cyrillo vocatur promptuarium Christi magus à Iuliano.

De Elia ita scribit Ecclesiasticus, cap. 48. *Surrexit Elias Propheta quasi ignis, & verbum ipsius quasi facula ardebat. Qui deiecisti reges ad perniciem, & confregisti facile potentiam ipsorum, & gloriosos de lecto suo: qui audis in Sina judicium, qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum*. Talis fuit Paulus. Cùm rapiendus esset Elias in coelum, obsecrabat eum Eliseus: *Obsecro*, inquit, *ut fiat in me duplex spiritus tuus*. obsecravit, & impetravit: *cumque pergerent, & incedentes sermocinarentur; ecce currus igneus, & equi ignei diviserunt utrumque, & ascendit Elias per turbinem in caelum*. Eliseus autem videbat, & clamabat: *Pater mi* (quò raperis? tu qui es) *currus Israel, & auriga eius*. Pari modo Paulus quasi alter Eliseus, Christi Domini, quasi veri Eliae, ascendentis in coelum, duplicem videtur obtinuisse spiritum. E coelo enim à Christo vocatus, imò ad coelum raptus est Paulus; indeque rediit, quasi ignis, vt verbum eius quasi facula arderet, ut meritò illi pariter acclamare liceat, *Pater mi, currus Ecclesiae, & auriga eius*: tu solus universum orbem, quasi pater, charitatis visceribus, voce animoque complexus, tamquam auriga, Evangelii tui curru in coelum subvexisti.

Comparatio Pauli cum Eliseo.

Hoc ipsum, imò amplius asserit Chrysostomus homil. 4. de laudibus S. Pauli: *Sicut*, inquit, *radiis Solis orientibus fugantur tenebrae, ferae latitant, recondunt se fures, & latrones: sic praedicatione fulgente, & Evangelium disseminante Paulo, fugabatur error; veritasque remeabat; idololatria, ebrietates, comessationes, stupra, adulteria, aliaque dictu faeda defecerunt, atque consumpta sunt, instar cerae ignis vapore percussis, & instar palearum, quae subito cremantur incendio*.

Effectus praedicationis Pauli.

C A P V T VI.

De S. Pauli martyrio.

SEXTO, nobilis fuit Pauli mors, & martyrium multis nominibus. Primò, quòd illud constantissimè subierit sub Nerone Caesare, cuius crudelitas omnibus historiis celebratur. Rursum, quòd Romae passus sit in conspectu totius orbis. *Tunc*, inquit Tertullianus in Scorpiaco c. 15. *Paulus civitatis Romanae consequitur nativitatem, cum illic martyrii renascitur generositate*. Ad haec, quòd cum B. Petro Apostolorum Principe, eodem anno, & die occisus sit.

Nobilitas mortis Pauli.

Secundò ex causa. Passim enim veteres tradunt, Petrum, & Paulum cum Simone Mago Romae decertasse, ac de eo triumphasse, adeòque illum arte magica in coelum evolantem suis precibus dejecisse, illique crura elisisse, ita ut sanguine eius Nero, cui Simon ob magicas praestigias erat in deliciis, aspersus fuerit. Vnde Svetonius in Nerone c. 12. narrans à Nerone in theatro exhibitum spectaculum, quo Icarius hic exhiberetur volatus, sic ait, *Icarus primo statim conatu iuxta cubiculum eius decidit, ipsumque cruore respersit*. Hac de causa in Petrum, & Paulum, quasi Simonis sui antagonistas, infensus Nero, eos ad necem persecutus est. Altera, & Paulo propria causa fuit, quam enarrat S. Chrysostomus lib. 1. adversus Vituperat vitae monasticae: *Paulus*, inquit, *pellicem Neronis, quam ille deperibat, cùm induxisset fidei ac religionis sacramenta suscipere, persuaserat unà incestum illum impurumque congressum declinare: haec ille crimina obiiciens, corruptoremque nequam flagitiosum ac nebulonem Paulum vocitans, primùm coniecit in vincula; cùm verò ut puella eiusmodi monita atque consilia dare desineret, persuadere non posset, eumdem necavit*. Pro castitate ergo aeque ac pro fide Paulus Martyr occubuit.

Causa mortis Pauli, quod una cum Petro Simonem Magum ejecerit.

Altera mortis causa, quod pellicem Neronis ad detestandum Christo & castimonia adduxerit.

Tertiò, quòd Paulus praecisa cervice, pro sanguine lac profu-

profuderit; symbolum utique innocentiæ & castitatis, pro A qua tuenda moriebatur. Hujus rei certus testis est S. Ambrosius serm. 68. cùm ait: *De Pauli cervice, cùm eam persecutor gladio percussisset, dicitur fluxisse lactis magis unda, quàm sanguinis, & mirum in modum sanctum Apostolum baptismi gratia, in ipsa cæde extitisse splendidum potiùs, quàm cruentum. Quid enim mirum, si abundas lacte nutritor Ecclesiæ, sicut ipse ad Corinthios ait, Lac vobis potum dedi?* Sanctus quoque Chrysostomus Orat. in Principes Apostolorum: *Beatus*, inquit, *Paulus cui caput ense præcisum est, vir, cuius laudes verbis exprimi nequeunt: At cuiusmodi ensis illius guttur, Dominicum, inquam, instrumentum, cælo suspiciendum, & terræ tremendum, pervasit? qualis locus tuum, Paule, sanguinem excepit, qui lacteus apparuit in eius veste, qui te percussit: qui quidem sanguis barbaricum illius animum reddens melle dulciorem, ut ipse unà cum sociis ad fidem traduceretur, ita affecit.* Nimirum in Paulo adimpletum est illud Ieremiæ: *Nazaræi eius candidiores nive, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.*

E cervicibus Pauli decollati lac manavit.

Quartò, quòd, ut ait hîc Chrysostomus, Paulus suos carnifices, sua lactea nece, ad Christi fidem converterit. Addit Martyrolog. Romanum, Beda, Usuardus, & alii, Paulum cùm duceretur ad mortem, tres milites apparitores convertisse, putà Longinum, Acestum, & Megistum, ut B habent acta SS. Nerei & Achillei, quos idem Nero martyrio affecit secunda Julii, qua die eorum memoria in Menologiis & Ecclesia recolitur.

In morte Pauli carnifices conversi.

Item milites.

Quintò, quòd, resectum Pauli caput tres in terra quasi saltus dedit, & quolibet saltu è terra fontem elicuit, unum lactei, alios alterius saporis; cuius rei hanc dant causam, quòd Pauli cervix recisa primò lac, deinde sanguinem dederit. Celeberrimus est hic Romæ locus trium fontium, qui omnium peregrinorum concursu visitur.

Memorabile est quod Jacobus de Vitriaco Card. scribit in Vita S. Mariæ Oigniacensis lib. 2. c. 11. scilicet S. Stephanum è cœlis lapsum interfuisse martyrio S. Pauli, eiusque animam in cœlum transtulisse, Deoque obtulisse (*Dicebat*, (S. Maria Oigniacensis rapta in extasin) inquit, *cùm de B. Stephano Protomartyre caneret, quem paradisi rosarium appellabat, illi sub mentem venisse Dominum, pro munere dedisse S. Paulum: & B. Paulo peracto martyrio, è corpore excedenti S. Stephanum adfuisse, eiusque spiritum obtulisse Domino, atque dixisse: Domine hoc ingenti & singulari munere tu me donasti: ego verò multiplici fructu auctum tibi illud reddo.*

Sextò, quòd Pauli sepulchrum quasi nobilissimum victo- C riæ trophæum, totius orbis peregrinatione, & Christianorum undequaque concursu celebretur, uti pluribus dicam cap 8.

Sepulchrum Pauli celebratur.

Porrò Chrysostomus Pauli studiosissimus æquè ac peritissimus, loco iam citato asseverat, Paulum occubuisse anno ætatis suæ sexagesimooctavo: quare cùm occubuerit anno Neronis 13. ut communior & verior habet Chronologorum sententia; sequitur, eum occubuisse anno 34. à sua conversione, anno verò 36. à passione Christi: tot enim annos, scilicet 36. invenies, si ab anno Neronis 13. retrocedas, & computes ad annum Tiberii 18. quo passus est Christus: secundo autem anno à passione Christi conversus est Paulus. Rursum, si Paulus conversus ad Christum 34. annos laboravit pro Evangelio, & anno ætatis 68. occubuit: sequitur, eum ad Christum esse conversum pariter anno ætatis suæ 34. ut totidem annos vixerit post conversionem, quot ante: si enim duplices annos 34. conficies 68. quæ est inte- D gra ætas vitæ S. Pauli. Alii volunt Paulum conversum esse anno ætatis 25. eò quòd à Luca vocetur adolescens in lapidatione S. Stephani. Verùm pro *adolescens* græcè est νεανίας, id est juvenis, item homo audax, juvenili audacia & ferocia præditus, qualis erat Paulus anno ætatis 34. Quæ fuerit Pauli forma & statura, dicam 2. Corinthios 10. vers. 10.

Ætas Pauli.

Tempus conversionis S. Pauli.

Prætereo quod scribit Nicephorus lib. 2. cap. 36. Paulum tertia die à martyrio Neroni, uti ei prædixerat, apparuisse in visione; eique professum esse non esse aliam viam ad salutem, quàm fidem in Iesum Christum: eaque visione mirè consternatum fuisse Neronem. Porrò de loco sepulchri S. Pauli divinitùs designato, deque Orientalibus eius corpus asportare volentibus per tonitrua & fulgura deterritis, audi S. Gregorium lib. 3. epist. 30. *De corporibus verò beatorum Apostolorum quid ego dicturus sum, dum constet, quia eo tempore quo passi sunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora sicut civium suorum repeterent? Quæ ducta usque ad secundum urbis milliarium, in loco qui dicitur Catacumbas collocata sunt. Sed dum ea exinde levare omnis eorum multitudo conveniens niteretur? ita eos vis tonitrui atque fulguris nimio metu terruit atque dispersit, ut talia denuo nullatenus attentare præsumerent. Tunc autem exeuntes Romani, qui ex Domini pietate meruerunt, eorum corpora levarunt, & in locis quibus nunc sunt condita, posuerunt.*

Corpus S. Pauli ad Catacumbas fulmine retentum.

Denique locus martyrii Pauli post eum ita nobilitatus est, ut plurimi Martyres ibidem cæsi sint, fueritque quasi communis Christianorum laniena, ut jure Martyrium nuncupari possit. Avebant Christiani ibidem sanguinem profundere, ubi Paulus eorum doctor suum profuderat. Vt alios taceam, ibidem S. Zeno dux cum decem millibus militum, gloriosum pro Christo agonem & mortem obiit. Cùm enim Diocletianus, & Maximianus eos, quia Christiani erant, ad lutum, lapides & lateres convehendos in fabricam thermarum suarum damnassent; ea consummata, timentes ne ob numerum seditionem concitarent, omnes ad Aquas Salvias duci & capite plecti jusserunt. Celebrat Ecclesia eorum diem natalem in Martyrologio 9. Julii. Quocirca ibidem locum monasterio suis adaptando delegit, & à Pontifice dono accepit S. Bernardus, in eoque primum Abbatem creavit eum, qui postea Summus Pontifex creatus, Eugenius III. appellatus est ad quem & scripsit libros de Consideratione. Hic itidem vidit S. Bernardus, quasi alter Jacob, scalam ascendentium angelorum & descendentium: nimirum angeli tuentur locum, ubi Angelus ille cœlestis potiùs quàm terrestris, putà S. Paulus, corpus pro Christo exuit, ac ad angelos evolavit. Loco ergo hoc civis sui, qui tot angelicos effecit homines, jure delectantur: & ad eum viendum colendumque, S. Bernardum, omnesque Christianos invitarunt, & invitant, in cuius rei memoriam ibidem sacellum ædificatum est, quod Scala celi appellatur: ubi pro animabus è Purgatorio liberandis, Pontifices amplas indulgentias concesserunt. Hæc omnia templum, imò tria templa visitantibus, & tabellas iuxta altare, in quibus hæc omnia descripta sunt, æquè ac Annales Romanos legentibus, notissima & certissima sunt. Tribus enim templis locus hic S. Pauli decoratus, & consecratus est: Primò, S. Pauli; Secundò, S. Vincentii, & Anastasij; Tertiò, quod dicitur *Scala celi*, ob visionem S. Bernardi quam iam recensui. Omitto basilicam imperatoriam, quam Constantinus Magnus non longè à loco martyrii, in honorem S. Pauli ædificavit, in qua corpus S. Pauli à S. Silvestro Pontifice conditum est, de qua cap. 8.

CAPUT VII.

De miraculis S. Pauli:

SEPTIMO, miraculis maximis & plurimis Paulus excelluit. Pauca ex iis recenset Lucas in Actis; sed multa ex iis verbo perstringit dicens Actor 19. v. 11. *Virtutesque non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli: ita ut etiam super languidos deferrentur à corpore eius sudaria, & semicinctia; & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.* Addit Chrysostomus Homil. 8. in Epist. ad Rom. Paulum sua umbra non tantùm morbos, æquè ac Petrum depulisse, sed etiam mortuos suscitasse.

Umbra & mortuos suscitavit.

Linguarum dono emicuit Paulus, licet enim illud in Pentecoste, utpote needum conversus, cum ceteris Apostolis non acceperit, tamen posteà speciatim à Christo infusum adeptus est: hoc enim illi, qui omnium gentium futurus erat doctor, necessarium erat ad evangelizandum tota Syria, Asia, Græcia, Macedonia, Achaia, Italia, Hispania; unde ipse 1. Corinth. 14. 18. *Gratias*, inquit, *ago Deo meo, quòd omnium vestrum lingua loquor.*

Linguæ donum in Paulo.

Prophetiæ spiritus major fuit in Paulo: Christus enim qui Paulum primò sua præsentia convertit Actor. 9. eum deinde per omnem viam & vitam ita direxit, ut non tam Paulus, quàm Christus per Paulum omnia gessisse videatur. Ita Troade in Macedoniam per visionem eum evocavit, Actor. 16. 9 *Visio*, inquit Lucas, *per noctem Paulo ostensa est: Vir Macedo quidam erat stans, & deprecans eum, & dicens: Transiens in Macedoniam adiuva nos. ut autem visum vidit, statim quæsivimus proficisci in Macedoniam, certi facti quòd vocasset nos Deus evangelizare eis.* Christus verò ita frequens apparuit Paulo, ut illi familiaris, in graviori quolibet

Prophetiæ spiritus.

Christus Paulo apparuit familiariter.

Christus Paulum monet. bet casu occurreret & assisteret. Ita Actor. 18. 9. Corinthi per visionem dixit Paulo: *Noli timere, sed loquere, & ne taceas: propter quod ego sum tecum: & nemo apponetur tibi ut noceat te; quoniam populus est mihi multus in hac civitate.* Ita Christo monente & adjuvante, periculum & insidias Judæorum Hierosolyma evadit, Actor. 22. v. 17. *Factum est*, inquit ipse, *revertenti mihi in Jerusalem, & oranti in templo fieri me in stupore mentis, & videre illum dicentem mihi: Festina, & exi velociter ex Jerusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me. Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.* Rursum Actor. 23. cùm Hierosolymæ captus esset Paulus, *nocte assistens ei Dominus ait: Constans esto: sicut enim testificatus es de me in Ierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.*

Naufragantes Paulo adest angelus. Pari modo in naufragio Adriatico, submisso angelo affuit ei, eumque, & propter ipsum, 276. animas certo mortis periculo liberavit. Actor. 27. 22. *Nunc*, inquit ipse, *suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam navis. Astitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cujus sum ego, & cui deservio, dicens: Ne timeas, Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce donavit tibi Deus omnes qui navigant tecum.* Sic cùm sisteretur quasi reus Neroni, 2. Timoth. 4. 16. *In prima*, inquit, *mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt. Dominus autem mihi astitit, & confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberati sum de ore leonis.*

Raptus in tertium cœlum. Quid multa? unicus ille raptus in tertium coelum, quem soli Paulo, nulli alteri Apostolorum vel Prophetarum, concessum legimus, luculentum perhibet testimonium prophetiis & ecstasibus Pauli. Rursum, plures alias revelationes habuisse Paulum, easque pressisse silentio, manifestum est ex eo, quòd ipse ait 2. Corinth. 12. 1. *Veniam ad visiones & revelationes Domini.* & post enarratum sui raptum: *Si*, inquit, *voluero gloriari, non ero insipiens: parco autem, ne quis me existimet supra id, quod videt in me, & ne magnitudo revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, qui me colaphizet.* *Revelationes Paulo factæ.*

Mortuos suscitavit. Mortuos suscitavit Paulus, uti Eutychum adolescentem illum, Actor. 20. qui in concione Pauli indormiens, lapsusque ex alto expiravit, super quem Paulus incumbens, eumque complexus dicit: *Nolite turbari, anima enim eius in ipso est.* De suis hisce miraculis scribens 1. ad Thessalonicenses Paulus, statim initio: *Evangelium*, inquit, *nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa*, & 2. Corint. 12. 12. *Signa*, inquit, *apostolatus mei facta sunt super vos, in omni patientia, in signis, & prodigiis, & virtutibus.* Mox ut à Spiritu sancto Paulus segregatus, designatus & missus est evangelizare Gentibus, cùm Paphum pervenisset, primum edidit miraculum, quo suam vim & potentiam non tantùm in homines, etiam magos, sed vel maximè in dæmones ostendit, eosque subegit, & compescuit. Elymam magum, qui Paulum Proconsulem à fide avertebat, intuens Paulus dixit: *O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis justitiæ, non desinis subvertere vias Domini rectas. Et nunc ecce manus Domini super te, & eris cæcus, non videns solem. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circuiens quærebat qui ei manum daret. Tunc Proconsul credidit, admirans super doctrina Domini.* Act. 13. 10. *Primum Pauli miraculum vindictæ Elymas magus.*

Viperam illæsus è manu excutit. Lycaonii verò videntes miracula Pauli, stupefacti exclamarunt, eum esse Deum, Actor. 14. Pari modo Melitenses, cùm vipera invasisset manum Pauli, Actor. 28. putarentque eum mox veneno eius inflandum, & enectum iri, videntes eum viperam excutere, nihilque ab ea lædi, dicebant eum esse Deum, & inviolabile numen.

Melita serpentibus à S. Paulo donata venenis caret. Atque hic adverte memorabile continuumque miraculum, quod Deus insulæ Melitæ, sive Maltæ, ab eo tempore ob S. Pauli merita concessit; ut scilicet in ea insula serpentes & scorpiones, qui alibi sunt letales, Pauli munere sint innoxii; adeòque ut quævis animalia venenata, etiam aliundè transportata, venenum in Melita ponant, nocendique facultate destituantur; quin & glebæ ejusdem insulæ contra venena antidotum præbeant, quam insulani gratiam S. Pauli nominant: qua Paulus sinistram, quam de eo quasi scelerato, quòd à vipera invaderetur, opinionem conceperant Melitenses, in perpetuum abolevit, atque hospitii sui benevolentiam compensavit: nam ante hoc Pauli factum viperas aliosque serpentes in Malta, æquè ac alibi noxios fuisse, patet ex eo; quòd insulani putabant Paulum à vipera correptum, mox extinguendum esse. Ita mihi Romæ narrarunt & asseverarunt nostri Patres Siculi, addentes, hanc vim maximè sentiri in gleba, & frustis lapidis decisis ex carcere Melitensi, in quo transiens hospitatus fuit S. Paulus: quocirca eadem Romam afferuntur, & distribuuntur: uti & mihi ab iisdem pars illius lapidis candidi instar cretæ, distributa & donata fuit.

Addit Alanus Copus dialog. 3. cap. 28. eos quos nasci contingit in festo Conversionis S. Pauli, putà 25. Januarii, quæcumque eos orbis pars in lucem proferat, non horrere, nec formidare angues; imò, quod majus est, sola saliva horum morsibus mederi. Idem asseverat, & ex certa experientia confirmat vir egregiè doctus, & exactus, Thomas Fazellus de Rebus Siculis, decade 1. lib. 1. cap. 1. Est genus hominum, qui se de cognatione Pauli temere & falsò vendicant: hi quoque angues contrectant, nec ab eis læduntur: verùm compertum est, illos contra anguium morsum; antidotis efficacibus se præmunire. *Nati in festo Conversionis S. Pauli venenatis medentur morsibus.*

Porrò ostenta & prodigia à Paulo post mortem multa sunt edita. Pauca è multis afferam. S. Paulus cum S. Petro apparens Constantino Magno Imperatori curationem à lepra ei promisit, si curaret se baptizari à S. Silvestro, & superstitionem omnem abiiceret, ac Christo templa ædificaret. Fecit imperata Constantinus, promissum præstitit Paulus, eumque sanum & purum sibi & suis restituit. Quare Constantinus insignem basilicam in gratiarum actionem nomine S. Pauli erexit. de qua cap. 8. Ita ex monumentis Romanæ Ecclesiæ narrat Baronius in gestis Constantini.

S. Ambros. lib. 7. epist. 53. narrat sibi vigilanti apparuisse S. Paulum, & revelasse corpora SS. Gervasij, & Protasij Martyrum, dicendo: *Isti sunt qui monitis meis obtemperantes, prædia, & divitias respuentes, secuti sunt Domini Iesu Christi vestigia, nihil terrenum, nihil carnale concupiscentes, in media hac Mediolanensi urbe per decem annos in Dei servitio perdurantes, ad hoc pertingere meruere, ut Christi Martyres fierent. Quorum corpora in eo loco invenies, in quo stas & oras. Duodecim pedum altitudine terra copertam arcam invenies, quàm arcam superiùs exaltaveris, & in nomine eorum Ecclesiam fabricabis.* Quæ omnia seipsa explesse se narrat S. Ambros.

Insigne est quod refert S. Gregorius lib. 3. Dialog. c. 29. de quodam Arriano Episcopo templum S. Pauli invadente, ab eo excæcato. *Cùm ad Spoletanam*, inquit, *urbem Longobardorum Episcopus* scilicet Arrianus, *venisset, & locum illic ubi solemnia sua ageret, non haberet; cœpit ab eius civitatis Episcopo Ecclesiam petere, quam suo errori dedicaret. Quod dum valdè Episcopus negaret, idem qui venerat Arrianus beati Pauli Apostoli Ecclesiam illic comminus sitam, se die altero violenter intraturum esse professus est. Quod ejusdem Ecclesiæ custos audiens festinus cucurrit, Ecclesiam clausit, seris munivit. Facto autem vespere lampades omnes extinxit, seque in interioribus abscondit. In ipso, autem subsequentis lucis crepusculo Arrianus Episcopus collecta multitudine advenit, clausas Ecclesiæ januas effringere paratus: sed repentè cunctæ simul portæ divinitus concussæ, abjectis longiùs seris apertæ sunt, atque cum magno sonitu omnia Ecclesiæ claustra patuerunt. Effuso desuper lumine omnes quæ extinctæ fuerant lampades, accensæ sunt. Arrianus verò Episcopus, qui vim facturus advenerat, subita cæcitate percussus est, atque alienis jam manibus ad suum habitaculum reductus. Quod cùm Longobardi in eadem regione positi omnes agnoscerent; nequaquam ulteriùs præsumpserunt Catholica loca temerare. Miro etiam modo res gesta est, ut, quia ejusdem Arriani causa lampades in Ecclesia beati Pauli fuerant extinctæ, uno eodemque tempore & ipse lumen perderet, & in Ecclesiam lumen rediret.*

B. Gregor. Turonens. lib. de Gloria Mart. c. 29. narrat quemdam ex desperatione volentem se strangulare, ac opem S. Pauli implorantem, ab eo fuisse liberatum, mentique & vitæ meliori redditum.

Alberto Magno torquenti se in quibusdam locis difficilibus S. Dionys. de Eccles. hierarch. cùm ea elucidare non posset, apparuit per visionem S. Paulus quasi Missam celebrans, ac post Missam duxit Albertum ad aquas profundas instar illarum Ezechielis cap. 47. 5. & ad domum Aaronis: cumque eo aquas sicco pede transeunte Albertus ab eo invitatus sequi, easque tranare non posset, evigilavit, ac resolutionem dubiorum suorum, mentem Apostolo illustrante accepit, uti ipsissimis Alberti verbis narrat Ludovicus Castiglius gravis auctor in historia Ordinis S. Dominici par. 1. lib. 3. cap. 47. Illustra & mentem meam, ò S. Paule, ut profundum hoc mare tuum, & S. Scripturæ Oceanum

num intelligendo & explicando penetrare ac permeare valeam.

De reliquiis S. Pauli missis in Gallias, quarum ope navigantes evaserunt naufragium, narrat idem Gregorius Turonensis de Gloria Martyr. cap. 83. Quin & catenæ & carcer Apostolorum etiamnum miraculis coruscant. Catenæ S. Petri integræ visuntur in basilica, quam in earum honorem augustam exstruxit Eudoxia Imperatrix. Sanè sæpiùs eas vidi & collo imposui, ac semper ingenti devotionis & dulcedinis internæ spiritu perfundi me sensi. Catenarum S. Pauli, uti & scipionis, sive baculi ejus viatorii pars ostenditur in basilica S. Pauli ipso Conversionis ejus die. Carcer Mamertinus ad radices Capitolii, in quem à Nerone conclusi fuere Petrus, & Paulus, nunc in sacellum conversus, quotidie ab indigenis, uti & à Romipetis, ingenti concursu & veneratione visitur, ac spirat afflatque devotionem. Exstat in eo etiamnum aqua & fons, quem S. Petrus orans per miraculum elicuit, ut S. Processum & Martinianum, custodes carceris, à se conversos, baptizaret; ex quo quotidie hauriunt peregrini, ac à febribus, aliisque morbis liberantur.

Imago Pauli lacrymata.

Memorat Nicetas lib. 1. Andronicum Comnenum Imp. S. Paulo auream erexisse imaginem, in templo quadraginta Martyrum, eamque ante mortem Andronici, quasi eam protenderet, lacrymatam esse. terserunt famuli lacrymas imaginis: illa uberiores profudit, quasi vivens in ea Paulus, ex visceribus misericordiæ, Imperatoris in se pii, licet aliàs impii, necem doleret & fleret.

CAPVT VIII.

De S. Pauli fama, & gloria.

OCTAVÒ, quanta sit & fuerit Pauli fama & gloria, colligi potest. Primò, ex iis, quæ hactenus dicta sunt. Secundò, ex eo, quòd, sicuti Moses Judæorum, ita Paulus Gentium habitus, & vocatus sit legislator, & doctor. Tertiò, quòd Petrus, & Paulus censeantur duo Ecclesiæ principes. Unde S. August. lib. de Consensu Evangel. c. 10. affirmat olim moris fuisse, ut in qua tabula Christi effigies picta extaret, in eadem hinc inde Petrus & Paulus, quasi Apostolorum duces, appingerentur. Sic etiamnum videmus in altaribus Paulum Petro appingi, idque à dextris Petri, cujus rei varias causas afferunt Illustrissimi Cardinales Bellarminus & Baronius.

Petrus & Paulus conjunctim pictis.

Pulchrè Venantius Fortunatus lib. 3. Carm. Paulum cum Petro ita comparat & combinat.

Comparatio Pauli & Petri.

Cœlorum portæ, lati duo lumina mundi,
Ore tonat Paulus, fulgurat arce Petrus.
Inter Apostolicas radianti luce coronas
Doctior hic monitis, celsior ille gradu.
Corda per hunc hominum reserantur: & astra per illum:
Quos docet ille stylo, suscipit ille polo.
Pandit iter cœlis hic dogmate, clavibus alter:
Est via cui Paulus, janua fida Petrus.
A facie hostili duo propugnacula præsunt,
Quos fidei turres Urbs, caput orbis, habet.

Unde S. Leo loquens de SS. Petro & Paulo serm. 1. *Duo*, inquit, *ista præclara divini germina seminis, in quantam sobolem germinarint, beatorum millia Martyrum protestantur, qui Apostolicorum æmuli triumphorum, urbem nostram purpuratis & longè lateque rutilantibus populis ambierunt, & quasi ex multarum honore gemmarum conserto uno diademate coronarunt.* Et de iisdem inferiùs: *In horum excellentia Patrum meritò est excellentiùs gloriandum, quos gratia Dei in tantum apicem, inter omnia Ecclesiæ membra provexit, ut eos in corpore, cui caput est Christus, quasi geminum constituerit lumen oculorum: de quorum meritis atque virtutibus, quæ omnem loquendi superant facultatem, nihil diversum, nihil debemus sentire discretum; quia illos & electio pares, & labor similes, & finis fecit æquales.*

Roma à S. Chrysostomo amata & æstimata ob Paulum.

Et S. Chrysost. homil. 32. in epist. ad Rom. *Ego*, inquit, *Romam propterea diligo, tametsi & aliunde eam laudare queam, nempè à magnificentia, ab antiquitate, à pulchritudine, à divitiis, à bellis & triumphis. Sed relictis omnibus illis, ob id illam beatam prædico, quòd erga illos Paulus, dum viveret, adeò fuit benevolus, adeò illos amavit, coràm disseruit, & postremò vitam finivit. Unde & civitas ista hinc facta est insignis, plusquam à reliquis omnibus, & sicut corpus magnum* A *ac validum duos habet oculos illustres: Sanctorum videlicet illorum corpora. Non ita cœlum splendescit, quando radios suos sol ex se se dimittit, sicuti Roma duas illas lampades ubique terrarum effundens. Considerate quale spectaculum visura sit Roma in resurrectione: hinc rapietur Paulus, inde Petrus, in occursum Domini. Propterea celebro hanc urbem, non propter copiam auri, non propter columnas, neque propter aliam phantasiam, sed propter columnas illas Ecclesiæ.*

Reliquiarum Pauli cultus. Chrysostomus desiderat videre, & venerari sepulchrum Pauli.

Quartò, quòd ad Paulum, Paulique sacras reliquias venerandas, è toto orbe Christiani Romam confluant. Audi rursum Chrysostomum hom. iam citata, ad Pauli sepulchrum suspirantem: *Quis mihi nunc dabit circumfundi corpori Pauli, affigi sepulchro, videre pulverem corporis illius quæ adhuc in Christo deerant implentis, stigmata illius gestantis, prædicationem Evangelii ubique seminantis, pulverem inquam oris illius, per quod Christus locutus est.* & paulò post: *Vellem videre sepulchrum, quo recondita sunt arma justitiæ, arma lucis, membra nunc viventia, tunc verò cùm in hac vita essent, mortua.*

Imperatores Petri, & Pauli sepulchra venerantur.

Testatur S. August. serm. 28. de Sanctis sub fin. & epistol 42. quòd Christiani Imp. reddita jam pace Ecclesiæ, ad sepulchra hæc Petri & Pauli se venerabundi abiiciant, & ibi radient gemmæ diadematis, ubi fulgent beneficia flectenti- B bus genua concessa. *Nam & ipse ille*, inquit Augustin. *purpura indutus peregrè proficiscitur sepulchra illa complexurus, & fastu deposito contingit Sanctos, rogans ut sibi apud Deum patrocinentur: & tabernaculorum opificem & piscatorem patronos, etiam mortuos, deprecatur ille diadema gestans.* Ita Galla Placidia, Theodosij Imper. uxor, epist. ad Pulcheriam Augustam scripta testatur, se Romam ivisse non aliam ob causam, quàm ut sacra Apostolorum limina viseret & veneraretur. Idem fecerunt alii reges & principes. Unde S. Chrysost. homil. quòd Christus sit Deus: *Relictis*, inquit, *omnibus ad sepulchra piscatoris, & pellionis* (scenopegi Pauli) *currunt & reges & præsides & milites. Et in Constantinopoli reges nostri magnam gratiam putant, si non propè Apostolos, sed si vel extra eorum vestibula, corpora sua sepeliantur.* Et in 2. ad Timoth. homil. 4. *Nullus*, inquit, *ex Romanis regibus tanto in honore fuit, quanto hic est* (Paulus) *ceterùm Imperator foris alicubi jacet abiectus: hic autem velut vivens & regnans medium urbis tenet, longè Imperatore clarior est & honoratior pellium sutor.* Quinimò: urgente & fervente persecutione; hæc sepulchra ex Oriente & Occidente, etiam cum capitis periculo, adibant certatim Chri- C stiani. Ita ex Perside venisse constat Martham, Marium & Audifacem temporibus Claudii Imper. ad limina Petri, & Pauli, atque suæ peregrinationis præmium retulisse martyrium, quorum dies natalis sacris fastis ascriptus in Ecclesia recolitur 19. Ianuarii.

Galla Placidia Imperatrix.

Reges.

Christiani omnes.

Porrò solent fideles ad sepulchra SS. Petri & Pauli venerabundi, planè in terram se prosternere, pavimentum osculari, & toto quasi corpore proni eis supplicare. Neque id soli plebeii faciunt, sed & viri graves ac Prælati: uti Cardinalem Baronium quotidie ea visitasse, ac supplicem toto corpore procubuisse humum deosculando vidit & laudavit tota Roma. Neque id recens & nouum: vetus fuit ille fidelium mos. Romipetæ enim in terram procidui, limina Apostolorum osculabantur. Ita Prudentius in hymno S. Laurentii canit:

Apostolorum ac Martyrum
Exosculantur limina.

Et in hymno S. Hyppolyti:

D *Oscula perspicuo figunt impressa metallo.*

Sidonius Apollinar. lib. 1. epist. 5. de se ita scribit: *Triumphalibus Apostolorum liminibus affusus, omnem protinus sensi membris malè fortibus explosum esse languorem: post quæ cœlestis experimenta patrocinii conducti diversorii parte susceptus*, &c. Idipsum docet S. Chrysost. loco iam citato: quin & homil 30. in epist. 2. ad Corinth. ait fideles solere januas & vestibula templi deosculari: & Cassiodorus Histor. Tripartit. lib 9. 30. & Fortunatus lib. 4. de Vita S. Martini:

Rursus Apollinaris pretiosi limina lambe,
Fusus humi supplex.

Et Arator Histor. Apost. lib. 2. agens de Philippensi templo in honorem S. Pauli:

Quàm bene carcer erat: tota concurritur urbe,
Qui primus nova tecta petat, quive oscula figat
Postibus, & tacta furetur parte cylindri.

Petrus Arvernus Venerabilis lib. 1. de Ecclesijs, agens de

lumi-

liminibus Apostolorum: *Ab visitem*, ait, *fidelibus doctissimè ac devoti limè deosculantur*. Causam dat S. Hieronymus scribens nomine Paulæ & Eustochij ad Marcellam: quia in his *Petrus & Paulus Christiani exercitus duces, sanguinem fudere pro Christo*. Quin & Paganos in gravi clade aut causa idipsum factitasse docet Arnobius lib. 1. *Cùm per omnia supplices irent templa, cùm deorum ante ora prostrati, limina ipsa converrerent osculis*. Et Tibullus:

Non ego, si merui, dubitem procumbere templis,
Et dare sacratis oscula liminibus.

Audi quid S. Gregorius scribat lib. 3. epist. 30. Costantiæ Augustæ, quæ in honorem S. Pauli ecclesiam in palatio ædificaverat, ad eamque reliquias S. Pauli sibi mitti petebat. *Corpora*, inquit, *S. Petri, & Pauli tantis in ecclesiis suis coruscant miraculis atque terroribus, ut neque ad orandum sine magno illuc timore possit accedi. Ego ad sacratissimum corpus S. Pauli aliquid meliorare volui: & quia necesse erat: ut juxta sepulchrum hujusmodi effodi altiùs debuisset; præpositus loci ipsius ossa aliqua, non quidem eidem sepulchro coniuncta, reperit: quæ quoniam levare præsumpsit, atque in alium locum transponere, apparentibus quibusdam tristibus signis, subita morte defunctus est*. Subdit S. Gregorius Orientales fideles voluisse tollere corpora SS. Petri & Pauli; sed per fulmina fuisse dispersos, uti cap. 6. recensui. unde concludit: *Quis ergo nunc, serenissima Domina, tam temerarius possit existere, ut hæc sciens, eorum corpora non dico tangere, sed vel aliquatenus præsumat inspicere?* Denique ne Augustam vacuam dimittat: *De catenis*, inquit, *quas ipse S. Paulus in collo & in manibus gestavit, ex quibus multa miracula in populo demonstrantur, partem aliquam vobis transmittere curabo; si tamen hanc tollere limando prævaluero.*

Miracula ad reliquias S. Pauli.

Quintò, Constantinus Imp. basilicam S. Paulo Apostolo ex suggestione S. Silvestri, inter viam Ostiensem & Tiberim erexit, & sanctum eius corpus ita recondidit in ære & conclusit, sicut condiderat S. Petri in eius basilica: atque ingentia eidem dona obtulit, quæ recenset Baronius anno Christi 324. pag. 214. & 206. imò ipsemet Constantinus epistol. ad Cathol. quæ habetur tom. 1. Concil. ait se corpora Apostolorum Petri, & Pauli in electro conclusisse: *Quia*, inquit, *electro nulla prævalet materia elementorum*. unde Plinius asserit electrum esse pretiosius auro. Hanc basilicam postea Valentinianus junior Imp. amplissimam effecit anno Christi 386. Exstat Valentiniani hac de re rescriptum ad Sallustium præfectum Urbis l. 2. de decur. Urb Roman. Cod. Theodos. Eamdem basilicam in expugnatione Romæ venerati sunt Gothi, ut eò confugientibus pepercerint: imò ipsimet Gothi S. Marcellam eiusque filiam Principiam, sanctissimas feminas atque cognitas, ad S. Pauli basilicam perduxerunt, ut custodirentur intactæ, uti refert S. Hieron. epist. 145. ad Principiam. Eadem basilica postea magnis donis ornata est à S. Gregorio, & à Sergio Pontifice, qui & hospitium S. Pauli Romæ in Ecclesiam convertit: quæ etiamnum exstat, estque vicina Collegio nostro Romano, ut multum mihi gratuler, quòd in vicinia S. Pauli habitem, eumque assiduè cominus quasi intuear: ac vocatur *Ecclesia B. Mariæ in via lata*. Plurima alia magnificentissima templa in Italia, Hispania, Germania, Gallia, Anglia, Belgio, & aliis provinciis in honorem S. Pauli exædificata scimus.

Basilica S. Pauli.

Quinimò S. Paulo memoriam, & trophæa mox à martyrio fuisse erecta, putà ecclesiam ab Anacleto Pontifice, eamque sævientibus persecutionibus perdurasse, magisque inclaruisse, docet ex Eusebio & aliis Baronius anno Christi 106. in fine. Ex tot enim priscis principum Romanorum titulis & trophæis, Dei providentia factum est, ut duæ ingentes columnæ marmoreæ remanserint, Antonini Imper. una, altera Trajani, utriusque victoriis & triumphis incisæ & cælatæ, quibus duæ Ecclesiæ columnæ à Sixto V. Pontifice imponerentur. Itaque columnæ Antonini statua ex Aurichalco coruscus insistit S. Paulus, Traiani S. Petrus. Utraque adeò est illustris, ut in orbe nihil sit simile, sive materiam spectes, sive altitudinem (Trajani enim est 128. pedum) sive cælaturam, sive amplitudinem, sive cochleam, qua ab imo ad culmen per 185. gradus introrsum ascenditur; sive culminis coronidem, eiusque peribolum & cancellos, quæ tam vasta sunt, ut plures simul circumcirca inambulare, & liberè exspatiari possint. Pari modo obeliscus Augusti Cæsaris S. Petro cessit, ac hodie ante eius basilicam erectus instar trophæi, vel pyramidis triumphalis consistit: unde à civibus D. Petri Agugliа nuncupatur. Ita S. Petrus Augustum & Trajanum, S. Paulus Antoninum suo solio dejecit. Nam & hic Antonino cognomento Pio, revera impio, in immensum fuit pientior: & ille Trajano fuit melior, Augusto felicior. Nimirum hæ sunt duæ columnæ *Iachin*, & *Booz*, quas Salomon ante templum erexit 3. Reg. 7. 21. *Iachin* enim, id est directio & regimen, notat S. Petrum, Ecclesiæ principem & rectorem, *Booz*, id est fortitudo & fortis executio, notat S. Paulum, doctorem Gentium.

Denique S. Chrysostomus homil. 8. de Laudibus S. Pauli, in fine tom. 3. Paulum rerum gestarum gloria universos Patriarchas, Prophetas, Apostolos, Sanctosque omnes antecelluisse asseruerat, *Cui*, inquit, *te, ò sancte Paule, justorum veteris vel novi Testamenti audeam comparare? omnium quippè virtutem quasi in arca quadam, sed cum multo prorsus cumulo condidisti. Denique etiamsi totum contra te aliquis sigillatim justorum appendat chorum, inveniet trutinam virtutum ponderibus à tua parte depressam. Paulus verò secundus Abel, verùm non semel, sed per dies singulos immolatur: Paulus alter Noe, sed eisque arca insurgentes adversus se undas impietatis enavigans: Paulus alter Abraham, non modò à patria, vel gente, sed post vocationem suam, ab ipsa etiam vita prorsus abscissus: Paulus alter Isaac, sponte in hostiam colligatus: Paulus alter Iacob, quasi pro uno quodam totius mundi grege semper invigilans: Paulus alter Joseph, spirituali fame tabescenti mundo veritatis alimenta distribuens: Paulus alter Moses, qui omnes gentes à tyrannide diaboli reduxit ad Christum.* Non hic sistit S. Chrysostomus. audi plures & plura. *Paulus alter Aaron, totius mundi populis inunctus sacerdos: Paulus alter Phinees, impietatem Judæorum atque Gentilium, quasi fornicationem mentium uno fidei mucrone confodiens: Paulus alter David, qui velut quemdam Goliam in certamen diabolum provocat: Paulus alter Elias, clariùs raptus in cœlos: Paulus alter Eliseus, qui Gentes ab interiore lepra pollutione purgavit: Paulus alter Ezechias, qui ad unam fidem Christi diversos populos attraxit: Paulus alter Iosias, qui abominationes Gentilium dissipavit ac perdidit: Paulus alter Ioannes pro Christo capite truncatus: Paulus alter Petrus, de cœlo vocatus ad Evangelium: Paulus alter Gabriel, qui Christi ortum cunctis gentibus nuntiavit: Paulus alter Michael, qui Christianorum dux esse sortitus est. Etiamsi angelorum, etiamsi justorum hominum circumvolvas choros, non invenio comparationem, cui non cumulo meritorum Paulus occurrat.*

Gloria rerum à Paulo gestarum major, quam reliquorum omnium Sanctorum judicio Chrysost.

Præfertur Abeli. Noë. — *Abraham.* — *Isaaco. Iacobo.* — *Iosepho. Mosi.* — *Aaroni. Phinees.* — *Davidi. Eliæ. Eliseo. Ezechiæ. Iosiæ.* — *Ioan. Bapt. Petro. Gabrieli. Michaeli.*

ORATIO AVCTORIS

AD D. PAULUM.

ASPICE nos ex alto S. Paule: tu enim es delicium animæ nostræ. Suscipe has, exiguas licet, primitias operum nostrorum, imò tuorum, quas tibi toto animo offerimus & reddimus. Impetra clienti tuo majorem indies sapientiam, lumen & gratiam, ut stadium hoc biblicum decurrere, & utrumque Testamentum à te toto orbe prædicatum, tuamque ac Christi gloriam illustrare, ac sudore, quin & sanguine meo obsignare valeam. Hanc lauream, hanc unam laborum meorum omnium mercedem, à te enixè efflagito. Fiat in me, obsecro, hic spiritus tuus duplex. Da nobis quoque multos, si non Paulos, certè Paulinos, qui Belgium hocce nostrum, Hollandiam, Frisiam, Zelandiam, totumque Septemtrionem, quin & Indias, universumque orbem, quasi Soles, spiritu Apostolico illuminent, convertant, & igne divino inflamment: atque in ultimo mundi die nos Christo nostro, cum magna fidelium messe sistas, dicasque: Ecce ego & pueri mei, quos dedisti mihi, Domine, in signum & portentum orbis.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAS S. PAVLI.

Duplex epistolarum D. Pauli obiectum, dogmaticum & ethicum.

DVplex objectum in genere spectant hæ Epistolæ, doctrinam scilicet & mores Christianos: prior enim pars cujusque ferè epistolæ dogmatica est, in qua res fidei docet Apostolus: posterior ethica in qua instruit mores fidelium, idque variè & mistim, more epistolico, & more Hebræorum. Vbi Nota Primò. Res & mysteria fidei quælibet quidem docet hìc Paulus, maximè tamen tria inculcat, scilicet, Primò, Christi œconomiam & gratiam, Christumque solùm esse Redemptorem nostrum, à quo omnis gratia, justitia & salus æterna petenda & expectanda sit. Secundò, judaismum & cæremonias Iudaicas abrogatas esse per legem novam Christi. Tertiò, cavendas esse hæreses iam tum suppullulantes, quas sæpè hìc perstringit & confutat. Missi enim sunt Apostoli post Christum, ut per orbem hæc de Christo, Christique redemptione & salute promulgarent explicarent, inculcarent, stabilirent, utpotè nova omnia & orbi inaudita, necessaria tamen ad salutem.

Tria maximè [illegible] Paulus in epistolis inculcat.

Quibus epistolis judaismum & hæreses impugnet Apostolus, quibus fidem & mores [illegible].

Vnde Nota Secundò. Quibusdam epistolis Paulus maximè Iudaizantes impugnat, & opera cæremoniasque non Christianas, sed Judaicas. Id facit Epistola ad Romanos, ad Galatas, ad Philippenses, ad Hebræos. Aliis, hæreses nascentes evellit, putà Simonis Magi, cum sua sobole, id est, Menandri, Saturnini, Basilidis, Gnosticorum, Carpocratis, quos etiam vivis coloribus depingit Iudas & S. Petrus Epistola secunda. Id facit epistola ad Ephesios, ad Colossenses, ad Timotheum. Reliquis privatim eos ad quos scribit instruit, eorum dubia resolvit, eosque in fide & Officio Christiano confirmat & perficit. Id facit epistolis ad Corinthios, ad Thessalonicenses, ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem. Hæc autem omnia præstat eximia & admirabili tum sapientia, tum efficacia & spiritu.

Nota Tertiò, hos hæreticos primævos, quos iam nominavi, coævos fuisse Apostolis. Nam Epiphanius lib. 1. hæres. 28. & Philastrius hæres. 37. docet Cherinthum, qui illis fuit posterior, illam quæstionem de servandis legalibus Mosi simul cum christianismo, movisse Antiochiæ: cujus solvendæ causa coactum est primum Concilium Hierosolymitanum, Actor. 15. eumdemque concitasse Hierosolymis seditionem in Paulum, quasi præputiatos adduxisset in templum: de qua Actor. 22. Nec mirum, Cherinthum diu adhuc postea vixisse, pervenisseque ad ann. Christi 166. ut docet Cæsar Baronius. Nam & S. Polycarpus, Dionysius, Simeon, S. Ioannes, & alij ea ætate diu vixerunt. Paulus ergo adversus errores horum Novatorum, necnon & Philosophorum ac Poetarum, ex quibus maximè sua dogmata consarcinarat Simonis schola, scripsit epistolam ad Ephesios, ad Colos. ad Timotheum, ad Titum. Unde facilè intelligitur, quo sensu accipienda sint ea quæ de cavenda Philosophia, de falsa religione angelorum, de superstitioso delectu ciborum, deque horum similibus inculcat: videlicet eo sensu hæc accipienda esse, quò illa adstruebant Simoniani, ut suo loco demonstrabitur. Sicuti vice versa cum opera elevat Paulus, ut fidem Christi attollat; opera intelligit illa, quæ lex vetus dictabat & præscribebat, qualia jactabant Iudæi, quasi suis lustrationibus, cæremoniis, sacrificiis justificarentur, nec indigerent fide, gratia, redemptione, Sacramentis & præceptis Christi.

Qui & quo tempore exstiterint hæretici quos Paulus impugnat.

Contra Simonianos, Novatores, Philosophos & Poetas quosnam scripta epistola.

Quam Philosophiam, quænam opera damnet Apostolus.

Quomodo & qui in epistolis Paulus doceat Ethicam.

Nota Quartò, Posteriore epistolæ parte, Paulus virtutes Christianas & Ethicam Christianam docet non per continuos discursus & tractatus, uti fecit Arist. aliique in suis ethicis, sed per varias gnomas sive breves sententias, sæpè sine ordine congestas: hic enim fuit mos veterum Hebr. ut patet in Prov. Ecclesiaste, Ecclesiastico, & Græcorum, ut patet ex Phocylide, Hesiodo, Theognide.

Nota

Quæ lingua scripta epistola. Editio Syriaca epistolarum cujus antiquitatis & auctoritatis. Jejunia, festa, cultus crucis & Sanctorum, preces pro mortuis, non sibi inventa Romanorum Pontificum.

Nota Quintò. Omnes hæ epistolæ, excepta Epist. ad Romanos, & ad Hebræos, de quibus suis locis agendum est, scriptæ sunt græcè, utpote ad Græcos.

Nota Sexto. Extat Syriaca versio epistolarum & totius novi Testamenti, in Bibliis Regiis, qua etiamnum utuntur Christiani S. Thomæ in India, Babylonii & Æthiopes Abyssini. Guido Fabricius, qui eam in Latinum vertit, tradit Syros putare eam esse S. Marci Evangelistæ. Sed quia veteres, ut S. Athanasius, Cyrillus, Clemens, Hieronymus & alii, imò & S. Damascenus, qui in Syria vixerunt, ejus non meminerunt, cùm de Scriptura & Scripturæ editionibus variis tractant, hinc videtur, hisce Patribus, eorumque ætate Syriaca hæc versio esse posterior. Quædam etiam habet, quæ doctis non admodum placent. Denique idiotismus hujus Syriacæ versionis non respondet Syriacæ linguæ, qua usus est Christus, Marcus & Apostoli, ut ostendam in procemio epistolæ ad Hebræos. Illud tamen contra Novantes notandum, in titulis capitum hujus Syriacæ versionis præfigi dies jejuniorum, festorum, commemorationes Sanctorum, preces pro mortuis, venerationem crucis, & alios sacros ritus, quos vel hinc patet non esse inventos à Romanis Pontificibus; sed acceptos ab Apostolis, utpote quos Asianæ & Syriacæ Ecclesiæ quasi à suis Apostolis acceptos etiamnum servant, uti faciunt & Africanæ Ecclesiæ Abyssinorum sive Aethiopum, ut testatur Damianus à Goez libro de Fide & moribus Aethiopum.

Epistolæ quo loco, ordine & tempore scriptæ.

Nota Septimò. Hic videtur esse ordo harum epistolarum. Primò, scripta est à Paulo epistola prior ad Thessalonicenses Corinthi anno Christi 52. Secundo, posterior ad Thessalonicenses scripta est Corinthi anno Christi 53. Tertiò, prior ad Corinthios scripta est Ephesi anno Christi 57. Quartò, prior ad Timotheum in Macedonia, vel, ut communior habet sententia, Laodiceæ) qua de re dicam in procemio primœ ad Timotheum) scripta est anno Christi 57. Quintò, secunda ad Corinthios scripta est Nicopoli anno Christi 58. Sextò, epistola ad Galatas scripta est anno 58. Septimò, epistola ad Romanos scripta est Cenchris apud Corinthum anno Christi 58. Octavò, epistola ad Titum è Græcia scripta est anno Christi 58. Nonò, secunda ad Timotheum Romæ scripta est anno Christi 59. Decimò, epistola ad Ephesios scripta est Romæ anno Christi 59. Undecimò, ad Philippenses Romæ scripta est anno Christi 60. Duodecimò, epistola ad Colossenses Romæ scripta est anno Christi 60. Decimotertiò, epistola ad Philemonem scripta est Romæ anno Christi 60. Decimoquartò, epistola ad Hebræos scripta est Romæ anno Christi 60. Ita Baronius Annalium Ecclesiast. fax & pharus: cui per omnia assentior, excepto epist. 2. ad Timotheum, de qua ibi in fine dicendum. Paulò aliter hasce epistolas ordinant Theodoretus, Salmeron & Pererius. Ubi Nota, sex ultimas scriptas esse Romæ è vinculis; ideoque plenæ sunt spiritu.

Visum hic fuit commodum fore lectori, si generalia quædam documenta, quasi canones qui facem præferant, epistolis Paulinis præmitterem.

CANONES RERUM.

PRIMUS.

Scopus & intentio scribentis investiganda ad sensum epistolarum D. Pauli.

SIt ergo primus canon. Ut quis sensum genuinum tum aliarum Scripturarum, tum maximè S Pauli assequatur, vestigandus maximè est scopus & intentio ejus, videlicet quorsum, quibus, contra quos loquatur, an contra Judæos, an contra Gentiles, an contra Simonem Spiritus enim ejus sublimis & acer in partem in quam inclinat, ita vehementer fertur, ut in extrema declinare videatur, alterumque extremum negare. Ita sæpè in libr Retract. se purgat S. Augustinus, quòd olim contra Manichæos, qui dicebant omnia bona à Deo bono, omnia mala à Deo malo quasi fato, non autem ab homine liberè fieri, scribens: ita liberum arbitrium prædicarit, ut gratiæ oblitus esse videatur. Contrà postea, C orto Pelagio hoste gratiæ, ita gratiam extollit, ut liberum arbitrium deprimere videatur. Sic cùm Judaizantes oppugnat Paulus, dicit circumcisionem nihil esse & vetera sacramenta fuisse infirma & egena elementa, Galat 4. 9. Sic, ut charitatem extollat apud Corinthios in dono linguarum gloriantes, dicit sine charitate cetera dona omnia nihil esse, nihil prodesse. 1. Corinth 13. 2. Sic, ut supra Aaronem exaltet Melchisedec, dicit ad Hebr 7. 1. eum fuisse sine patre, sine matre, sine genealogia. Non quòd verè talis fuerit Melchisedec, sed quòd derepentè quasi talis, Genes. 14. inducatur & proponatur. Sic, ut Judæos suis meritis præfidentes deprimat, pro- A vocat ad Dei misericordiam & prædestinationem, eamque exaggerans dicit: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei: cuius vult, miseretur; & quem vult, indurat.* Rom. 9. v. 16. & 18. Quæ omnia commodè accipi debent, ut suis quibusque locis ostendam.

SECUNDUS.

Hinc sæpè Paulus fidem Christi opponit non charitati, sed legi, id est, gratiam opponit naturæ, Christum Mosi, sive opera facta viribus gratiæ Christi per dictamen fidei, opponit operibus quæ fiunt viribus naturæ, per dictamen legis naturalis vel Mosaicæ. S. Paulus enim totus in eo est, ut Christum inculcet, doceatque eum unum esse hominum per mortem in cruce redemptorem, & talem ab omnibus credi oportere, ab eoque (non autem à Mose vel à natura) omnia quæ salutis sunt, expectanda esse; qualia sunt gratia & opera ex gratia facta, Sacramenta & præcepta legis Evangelicæ: hoc enim tunc orbi erat novum & incredibile. Ita passim Patres, & patet 1. Corinth. 2. 2. Hac de causa dicit subinde Paulus Christi justitiam nobis imputari, non formaliter, sed efficienter & meritoriè. de quo Roman. 4. v 5. Et Christum factum esse nobis sapientiam, justitiam, sanctificationem, redemptionem, 1. Cor. 1. 30. Sic dicit fidem Christi, vel passionis Christi justificare, scilicet objectivè: quia merita passionis Christi, quæ sunt objectum fidei quod fide credimus,

Quomodo Christi justitia, satisfactio & merita nobis imputentur.

mus, meruerunt nobis justitiam, & meritoriè nos justificant.

TERTIUS.

Sub fide Paulus spem, charitatem, & opera comprehendit & quomodo.

Hinc rursum sub fide non solam fidem, ut hæretici, sed spem, charitatem, omnemque gratiam à Christo manantem, quasi ramos in sua radice & causa complectitur. Ita Concilium Trident. sess. 6. c. 8. & patet Rom. 12. v. 3. & c. 14. v. ult. & 2. Thessal. 1. v. 11. ubi sic ait, *Impleat* (Deus) *omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.* Qui non videt hic Apostolum præter fidem opus fidei requirere? ergo rectè dicit, quòd fides nos justificet non sola (uti Lutherus addidit, & pervertit) *quod esset ut sentiret vas electionis*, ait S. Augustin. lib. de Gratia & libero arbit. c. 7. sed sicuti dicimus: Hæc arbor me aluit scilicet cum pomis & fructibus suis: hic medicus me sanavit, scilicet per pharmaca, diætam, exercitia à se præscripta, quibus sanatus sum. Nam fides est quasi doctor indicans & præscribens opera spei, pœnitentiæ, charitatis, quibus justificamur. Imò hac ratione rectè dici potest: Sola fides me justificat; sicuti rectè dicitur, Solus hic medicus me sanavit. Est enim fides in suo genere adæquata causa justitiæ, sicut medicus salutis: & quia reliqua necessaria ad justitiam & salutem fides tacitè in se includit, quasi in principio, ut patet toto c. 11. ad Hebræos.

QUARTUS.

Sacrificium [illegible] Apostolus [illegible] sacrificium Missæ.

Sic in epistola ad Hebræos sacrificium crucis, quod unum nos habere ait Apostolus, opponit veteribus Aaronicis, non autem sacrificio Missæ; imò illud sub eo tacitè complectitur, quasi unum & idem in substantia, licet modo diversum. Tam enim in Missa, quàm in cruce idem principalis est sacerdos, scilicet Christus; eadem numero victima, scilicet corpus Christi. Sunt etiam idem repræsentatione quia Missa repræsentat, imò continet & applicat sacrificium crucis; sed actione & modo sacramentali & incruento; cùm in cruce fuerit visibile & cruentum: quamquam, si metaphysicè loquamur, hic modus sit differentia essentialis, & constituat aliam speciem ultimam sacrificij. Sicut *mincha*, quod in lege veteri farreum erat sacrificium, siccum & incruentum, differebat specie à holocausto, quod cruentum erat & jugulatorium. Est tamen in Missa eadem victima, quæ fuit in cruce, ut dixi, & idem sacrificium in substantia saltem generica. Sacrificium enim novi testamenti, quod est quasi genus, tam competit sacrificio Missæ, quàm sacrificio crucis. Rursum sacrificium Missæ idem est cum sacrificio crucis analogicè, quia illud repræsentat; sicut imago, qua imago, sive quoad repræsentationem, idem est cum suo exemplari. De quo plura in epistola ad Hæbreos.

QUINTUS.

[illegible]

Negantes propositiones generales, absolutè & sine alia superaddita conditione intelliguntur: ut, *Nihil damnationis est iis qui sunt in Christo.* Affirmantes verò promissiones, benedictiones & regulæ numquam absolutè, sed commodè, & cum conditione intelligendæ sunt: scilicet, ut significent virtutem & naturam rei; itaque fore, quantum est ex parte rei, nisi quid aliud impediat, aut si cetera requisita adsint. Sic rursum sæpè salus tribuitur fidei, quia scilicet fides, quantum est ex parte sua, nata est perducere hominem ad spem, timorem, inde ad pœnitentiam, charitatem, & tandem ad justitiam & salutem. Id ita esse patet ex eo, quòd aliquando salus tribuitur invocationi Dei, ut Ioel. 2. 32. aliquando spei, timori, charitati, ut 1. Cor. 13. 2. Lucæ 7. 47. alibi passim ad justitiam & salutem requiritur pœnitentia, ut Lucæ 13. 3. & 2. Corinth. 7. vers. 10. Alioquin enim nisi adhibeatur moderatio, concludetur pari modo, ad salutem nec baptismum, nec Sacramenta requiri, & eum qui crediderit, salvum fore, etiamsi postea fiat infidelis. ita S. August. lib. de Fide & operib. c. 14. tom. 4. Quem librum expresse conscripsit hoc fine, ut mentem Apostoli esse doceat hanc, scilicet, quòd fides non excludat, sed requirat opera ex fide facta.

SEXTUS.

Quatuor sunt sensus S. Scripturæ.

Quatuor sunt sensus sacræ Scripturæ, Litteralis, Allegoricus, Tropologicus, vel Moralis, & Anagogicus: quos Lyranus prologo in Biblia hoc carmine describit.

Littera gesta docet; quid credas (scilicet de Christo & Ecclesia) *Allegoria;*
Moralis, quid agas; quid speres, Anagogia.

v. g. Urbs Jerusalem, ait Eucherius, ad litteram significat urbem notam Judææ, allegoricè Ecclesiam, tropologicè animam fidelem, anagogicè patriam cælestem. Hosce quatuor sensus disertè expressit Paulus ad Galat. 4. ubi sic ait: *Abraham duos filios habuit, unum de ancilla, & unum de libera*, en sensus litteræ planus; *quæ sunt per allegoriam dicta: hæc enim sunt duo testamenta*, en allegoria. *Sed quomodo tunc is qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum; ita & nunc*, en tropologia. *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra*, en anagogia. Ubi Nota, omnem Scripturam habere sensum litteralem, non autem semper alios; imò in novo Testamento vix est allegoria: in epistolis rarò tropologia. Porrò litteralis sensus est is quem primò littera significat, sive is proprius sit, sive metaphoricus, aut parabolicus; huic autem inniti debet allegoricus & tropologicus, eique apta proportione respondere, ut quasi ex ipso natus videatur. Sicut enim litteralis est is, quem verba primò significant: ita allegoricus est is, quem res per litteralem sensum significatæ significant. Quo ergo meliùs, & pleniùs allegoria & tropologia respondet sensui litterali, eo magis apta & genuina est. Ita S. Hieronym. in Osee. 1. ubi retractat quod alibi dixerat, sensum accomodatitium esse allegoricum, vel tropologicum.

Omnis Scriptura habet sensum litteralem, non semper alios.

SEPTIMUS.

Quæ de Christo vel corpore Christi dicuntur in S. Scriptura, aliquando de solo capite, id est Christo: aliquando de solo corpore, id est Ecclesia: aliquando de utroque accipienda sunt, & solerter ex adiunctis dispiciendum est, quid de quo dicatur. ita Augustinus ex Ticonio libro 3. de Doctr. Christiana. c. 31. & seqq.

OCTAVUS.

S. Scriptura potest habere varias versiones, lectiones, sensus.

Sacra Scriptura potest habere varias versiones. Addit Leo Castrius prologo in Isaiam, & varias lectiones etiam in Hebræo, intentas à Spiritu sancto. Tertiò, potest eadem habere varios sensus canonicos, etiam litterales.

Primò, quòd S. Scriptura possit habere varias versiones, patet Matth. 12. 19. ubi ex Isaia, iuxta versionem LXX. de Christo dicitur, *Non clamabit*: pro quo tamen noster Interpres in ipso Isaia 42. 2. vertit, *non accipiet personam*. Sic pro eo quod Osee 13. 14. dicitur: *Ero mors tua, ô mors*; Septuaginta, & ex iis S. Paulus 1. Cor. 15. 55. vertunt, *ubi est mors victoria tua?* Sic versio Nostra discrepat sæpè à versione non tantùm Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, sed & Septuaginta interpretum; quorum tamen versionem probavit & recepit Ecclesia, eaque usa est per quadringentos annos, scilicet donec nostram ex Hebræo versionem cuderet S. Hieronymus.

Secundò, quòd possit S. Scriptura habere varias lectiones, probatur ex Genes. 47. 31. ubi noster Interpres ex Hebræo vertit, *adoravit Israel Dominum conversus ad lectuli caput*: pro quo tamen Septuag. & ex iis S. Paulus ad Hebræos 11. v. 21. verterunt, *adoravit Israel fastigium virgæ eius*. Cujus diversitatis non alia videtur fuisse causa, quàm quòd noster Interpres in Hebr. legerit מטה *mitta*, id est lectulum; Septuag. verò aliis punctis legerint מטה *matte*, id est virgam. Sic ad Hebræos 12. vers. 6. Paulus citans Proverb. 3. 11. cum Septuag. legit יכאב *Kieb*, id est flagellat, cùm noster Interpres in Proverbis legat וכאב *keab*, id est, sicuti pater; vertit enim, *quasi pater in filio complacet sibi*. Pro quo LXX. & Paulus vertunt, *flagellat omnem filium quem recipit*.

Tertiò, quòd possit S. Scriptura habere varios sensus, patet Matth. 6. 11. ubi noster Interpres vertit sic, *panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie*. Pro quo tamen idem Interpres Lucæ 11. 3. vertit, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Utrobique enim Græco eadem est vox *ἐπιούσιον*, quam Interpres in Matthæo, *supersubstantialem*, in Luca vero *quotidianum* vertit. Idem patet tum ex aliis S. Scripturæ locis, tum ex variis ejusdem loci Patrum expositionibus, commodis sæpè & litteralibus. Unde S. August. lib. 12. Confess. 32. *Cùm alius*, inquit, *dixerit, S. Scripturæ scriptor hoc sensit quod ego; & alius, Immò quod ego; religiosiùs me arbitror dicere, Cur non utrumque potiùs, si utrumque verum est? & si quid tertium, & si quid quartum, & si quid omninò aliud verum quispiam*

in his

in his verbis videt, cur non illa omnia vidisse credatur, per quem Deus sacras Litteras, vera & diversa vasis multorum sensibus temperavit?

NONUS.

D. Paulus frequenter usurpat ἀνθυποφοράν.

Solet Paulus frequenter tacitis obiectionibus occurrere. Unde S. Hieron. ad Hedibiam epist. 150. q. 11. *Paulus*, inquit, *solet quidquid alius obijcere potest, per ἀνθυποφοράν, quam Quintilianus vocat Subiectionem, antequam obijciatur, edisserere.* Ut Rom. 1. cùm dixisset: *Revelatur ira Dei de cælo super eos qui veritatem Dei, iniustitia detinent;* & vidisset sibi obijci posse: Unde Gentiles veritatem Dei cognoverunt? subintulit: *Quia quod notum est Dei, manifestum est in illis, Deus enim illis manifestavit.* Rursum, quia hic alius obijcere denuò poterat, Quomodo Deus se manifestavit Gentilibus, qui S. Scripturam non habuerunt? idipsum præoccupans resolvit & explicat subdens: *Invisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & divinitas.* Hac de causa Apostolus sæpè more Hebræo utitur interrogatione, idque ad emphasim: interrogando enim suspendit auditorem, suspendendo attentionem excitat.

DECIMUS.

Rursum eadem de causa solet Apostolus si fortè in argumentatione quapiam, alia necessaria inciderit quæstio, in eam digredi, & postea ad præcipuum scopum reverti. Sic 1. Timoth. 3. cùm multa disputasset de Diaconis, ea occasione ad eorum uxores digreditur, ac paulò post rursum ad eosdem Diaconos redit.

UNDECIMUS.

Quare Paulus toties alludat ad vetus testamentum.

Paulus, utpotè in veteri lege & testamento versatissimus, passim vel expressè, ut patet tota epistola ad Hebræos: vel tacitè, alludit ad dicta & facta veteris testamenti; ut ostendat Christum in Mose, Ecclesiam in Synagoga, & novum testamentum in veteri fuisse significatum & adumbratum. Magnum enim Christo & veritati perhibet testimonium consensio utriusque testamenti, sive consensio Mosis & Christi, Prophetarum & Apostolorum, ut docet Tertullianus passim contra Marcionem. Hac de causa Christus & Apostoli citant vetus testamentum, ostenduntque illud novo prælusisse, Christique paranymphum egisse. Ita Paulus 1. Timoth. 3. cùm Ecclesiam vocat columnam & firmamentum veritatis, alludit ad columnas templi Salomonici, Boos & Iachin. Idem facit sæpè alibi, ut in commentarijs ostendam.

DUODECIMUS.

Qualis connexio capitum & sententiarum in epistolis Pauli.

Non est in hisce epistolis requirenda semper & ubique connexio tam capitum quàm sententiarum: quia more epistolico scripsit eas Paulus, quo scilicet amici ad amicos varia familiariter sine ordine sæpè & connexione perscribere solent. Id patet ex epist. ad Corinthios, in qua singulis sæpè capitibus novas materias pertractat, & quæstiones alias & alias à Corinthijs propositas resolvit ut c. 7. resolvit quæstionem de virginitate & matrimonio, c. 8. de idolothytis, c. 11. de Eucharistia, c. 14. de prophetia, c. 15. de resurrectione.

DECIMUSTERTIUS.

Prædestinatio, vocatio, electio duplex.

Duplex est prædestinatio, vocatio, electio; una ad gratiam, secunda ad gloriam. Rursum hæc secunda est duplex, una inchoata, altera completa & efficax. Tam illius quàm huius meminit S. Scriptura. Unde subinde vocatos, prædestinatos, dilectos, electos vocat, non eos, qui proximè, absolutè & efficaciter destinati sunt ad gloriam & beatitudinem, sed eos qui ad fidem & gratiam christianismi destinati & vocati sunt, in qua qui perseverant, gloriam æternam assequentur. Hæc enim prima & insignis est gratia, ac ceterarum fons, quam proinde omnibus epistolis admiratur & extollit Apostolus, opponitque vanæ fiduciæ, quam Judæi habebant in ceremoniis legis Mosi, Gentes in suis virtutibus. Sic Ephes. 1. 5. omnes Christianos Ephesios vocat prædestinatos, & electos ad gratiam & sanctitatem. Ait enim; *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum,* &c. *in qua gratificavit nos in dilecto filio suo.* Et v. 4. *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate.* Prædestinatio ergo hæc & electio proximè est ad adoptionem, gratiam & sanctitatem; non autem ad gloriam.

Hoc sensu omnes iusti sunt electi & prædestinati, scilicet completè ad gratiam & iustitiam, inchoatè verò ad gloriam. Hinc Paulus Christianos passim vocat electos, dilectos & vocatos sanctos; id est, electos, dilectos & vocatos ad sanctitatem. Hæc distinctio prædestinationis sive electionis inchoatæ & completæ non est recens & novitia, ut aliqui putant, sed antiqua. Nam eam non quoad verba, sed quoad rem & sententiam tradit S. Thom. 1. part. quæst. 24. art. 3. ubi docet, aliquos scriptos esse in libro vitæ absolutè & perenniter, alios tantùm ad tempus, scilicet, quoad præsentem iustitiam: & hos excidere posse, imò sæpè reipsa de libro vitæ deleri, iuxta illud psalm. 68. *Deleantur de libro viventium.* Nam scribi in libro vitæ, est esse prædestinatum & electum, Liber enim vitæ, est liber sive catalogus prædestinatorum & electorum. Jam scribi in hoc libro absolutè, sive prædestinatio absoluta, quid est aliud quàm prædestinatio completa? & prædestinatio quoad præsentem iustitiam quid est aliud quàm prædestinatio inchoata? Hinc S. August. l. 3. contra duas epistolas Pelagian. cap. 3. docet duplicem esse salutem, unam inchoatam per gratiam, alteram consummatam per gloriam. Salus inchoata ergo, est præsens gratia & iustitia; consummata, est ipsa gloria & beatitudo. Rursum S. Aug. l. de Præd. Sanct. c. 10. non aliter prædest. à gratia distinguit, quàm quòd, inquit ipse, *prædestinatio est gratiæ præparatio, gratia verò ipsa donatio*, cùm ergo gratia alia sit inchoata, alia completa; erit pariter prædestinatio alia inchoata, alia completa. Denique hanc distinctionem prædestinationis agnoscit Ecclesia, cùm Dominica I. Quadrages. in Collecta, quæ tribuitur S. Augustino, pro inchoatè prædestinatis orat, *Ut omnium fidelium nomina beatæ prædestinationis liber ascripta retineat:* nec enim pro completè prædestinatis aptè recteque oratur, ut retineantur maneantque prædestinati; cùm completa eorum prædestinatio includat & præsupponat eos semper mansuros esse prædestinatos. Est enim hæc Dei prædestinatio immutabilis.

Ex S. Thoma & S. Augustino.

DECIMUSQUARTUS.

Cùm Apostolus ait nos *vocatos, prædestinatos, electos secundùm propositum; propositum* vocat *decretum* sive *beneplacitum* Dei, quo ex amore & favore liberali proposuit & decrevit homines peccato perditos revocare ad gratiam & salutem per Christum. Unde hoc propositum opponit debito iustitiæ vel naturæ, id est meritis nostris, ut planiùs & fusiùs ostendam Roman. 8. v. 28.

DECIMUSQUINTUS.

Quomodo Apostolus bona opera & merita tribuat gratiæ, & quomodo libero arbitrio, contra errorem Luther.

Justificationem, bona opera, merita, salutem, beatitatem sæpè Apostolus tribuit gratiæ, vocationi, electioni, misericordiæ Dei, non quasi liberum arbitrium nihil hic agat, ut vult Lutherus: sic enim ageremus, vel potiùs ageremur ut bruta, imò ut stipites & trunci; & ridiculè nobis Deus præciperet & prohiberet id, quod in nostra non est potestate & arbitrio: atque tyrannicè minaretur & infligeret transgressoribus pœnas æternas. *Virtus & vitium*, ait Philosophus, *in nostra est potestate. Quæ autem sunt in nostra potestate, ea agere & non agere possumus. Et circa hæc versatur lex, laus, vituperium, pœna & præmium; ad ea enim quæ non sunt in nostra potestate, nemo hortatur; præcipit, punit; nemo de iis consultat, deliberat, eligit; sicut non eligimus famere, frigere, sed ea patimur.* Hæc & plura hac de re habet Aristoteles lib. 3. Ethic. c. 1. 2. 3. 5. Tribuit ergo S. Scriptura opera nostra potiùs gratiæ, quàm libero arbitrio: Primò, quòd primas & potissimas partes in iis teneat Dei gratia, quæ liberum arbitrium prævenit & excitat, eique deinde cooperatur. Secundò, hoc sensu totum opus bonum dat gratiæ, quia etiam cooperatio nostra manat à gratia Dei excitante, pendetque à gratia Dei cooperante. Tertiò, quia tota dignitas operis supernaturalis est à gratia: quòd enim opus charitatis sit supernaturale & nobilissimum, Deoque gratissimum, & meritorium vitæ æternæ, hoc habet à gratia, non à libero arbitrio. Ab eo enim habet tantùm quòd sit liberum, non coactum. Ita passim docet S. Augustinus contra Pelagian. & disertè libro de Spiritu, & li-

Tres rationes, ob quas bona opera potiùs gratiæ quàm libero arbitrio tribuat S. Scriptura.

& litera c.14. & Conc. Trid. sess. 6. c. 5. imò Apost. 1. Timot. 2. v. 19. & 21.

Decimus sextus.

Obduratio, reprobatio, damnatio quomodo homini, quomodo Deo tribuatur.

Perditionem, obdurationem, reprobationem, damnationem tribuit Paulus & S. Scriptura homini, idque primò & propriè; Deus enim ex se vult (cùm sit ipsissima bonitas & clementia infinita) omnium hominum justitiam & salutem, hinc sæpè Judæos dicit reprobatos, quia Christum noluerunt recipere, nec in eum credere. Omne enim bonum ex Deo est, malum autem ex nobis. Ac rursum prædestinatio & vocatio, opus est gratiæ Dei, quia omne opus & meritum prævenit. Reprobatio verò opus est justitiæ vindicativæ, quæ ex natura sua non prævenit, ut vult Calvinus, sed sequitur & supponit demeritum sive peccatum. Judex enim condemnans reum, supponit peccatum rei. Et ex hoc capite subinde S. Scriptura reprobationem, obdurationem & perditionem, æquè ac prædestinationem, vocationem & electionem tribuit Deo, quia scilicet Deus ob præcedentia demerita hominem obdurat & reprobat. Hinc ait: *Non volentis, non currentis, sed miserentis est Dei, Cuius vult, miseretur: & quem vult, indurat, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*

Dei providentia circa bona & mala, quomodo differat.

Ubi Notandum, Scripturam hisce phrasibus tantùm significare, altissimam & generalissimam Dei providentiam circa omnia tam bona quàm mala: nihilque in mundo extra eam esse aut fieri, ut Dei manum effugere possit; quin potiùs Deum sua providentia omnia etiam peccata complecti, stringere, regere & ordinare. Providentia tamen hæc Dei circa bona & mala in specie diversa & dispar est. Nam Deus bona propriè providet, prædestinat, intendit, excitat, promovet, protegit & coronat: mala autem ex certa scientia, singula cum suis circumstantiis statuit tantùm permittere, cùm tamen, si vellet, facilè ea posset impedire; eaque iam facta ordinat ad bonum finem & justam pœnam, qua ea punit, ita S. August. Enchiridii c. 11. & 100.

Decimus septimus.

Obcæcationem & obdurationem hominis impii Deo ascribit Calvinus.

Homo propriè, directè & activè seipsum obdurat, excæcat, tradit in reprobum sensum: Deus tamen idem agere dicitur, non propriè & directè, ut vult Calvinus. Cæcitas enim mentis non tantùm est simplex carentia lucis, sed affectus prauus, quo quis illustrationes divinas liberè repellit, vel eis obicem ponit, ut numquam à Deo illuminetur; ac consequenter cæcitas hæc grave est peccatum, vt docet Augustin. lib. 5. contra Julian. c. 3. sic & duritia cordis, sive improbitas & malitia sensus, grave peccatum est. Indurat ergo & excæ- A cat hominem Deus: Primò, permissive; Secundò, sensim gratiæ non sufficientium, sed copiam solitam subtrahendo; Tertiò, dæmoni potestatem in hominem dando, qui sponte hominem tentat, & in omne scelus & cordis obstinationem impellit; Quartò, obiciendo homini occasiones, scilicet indendo corpori & animo eas affectiones & cogitationes, aliàs bona vel indifferentes, aut exteriùs ea proponendo, v.g. species mulierum, opes, honores, plagas, quibus præscit hominem liberè ruiturum in peccata; & se in iis obduraturum; licèt Deus non hoc fine, sed alio bono ea homini obiicit & indat. Sic obduravit Pharaonem, plagas in Ægyptum immittendo, intendens ut iis humiliatus, resipisceret Pharao; quibus tamen ille sua culpa magis exacerbatus obduruit, & fortiùs Deo restitit. Et hoc tantùm vult August. lib. 5. contra Iulian. c. 3. cùm ait Deum non tantùm patientia, sed & potentia, id est plagis suis, obdurasse Pharaonem, ut doctè & solidè docet Bellarm. lib. 2. de Amiss. gratiæ c. 4. Potuisset enim Deus aliis modis agere cum Pharaone, quibus præsciebat eum molliendum & flectendum fore; sed noluit; maluitque ob eius superbiam & duritiam, plagis eum contundere, quibus tamen præsciebat eum magis se obduraturum.

Quatuor modis hominem Deus excæcat & obdurat.

S. August. explicatur.

B

Decimus octavus.

Loquitur Paulus, uti & alii scriptores hagiographi, aliquando perfectis, aliquando & statim transit ad imperfectos: hinc aliquando laudat, aliquando vituperat. Sic Corinthios laudat quasi sanctos, & tamen mox eorum (putà imperfectorum in eis) schismata, avaritiam, libidinem, aliaque vitia redarguit. Pari modo aliquando blanditur, mox minatur; estque quasi mater, quæ ut pueris persuadeat, & omnibus se accommodet, se in omnes partes vertit, ex amoris vehementia. Patent hæc Galat. c. 3. v. 1. & c. 4. v. 19. & 20.

Decimus nonus.

Libertas Christiana à quibus nos eximat.

Libertas Christiana; quam prædicant Apostoli, est exemptio, qua Christus nos exemit, non à servitute herili, non ab C obedientia Decalogi, legum, Principum, Prælatorum, Superiorum; non ab operibus pœnitentiæ & satisfactionis, non ab obligatione votorum, ut volunt hæretici (quos damnat Concil. Trident. sess. 9. can. 19. 20. 21. hæc enim irrationalis, animalis, carnalis, turpis, & contra omne naturæ ius, & contra omnem rectam rationem est libertas;) sed à servitute tum legis veteris, tum peccati, diaboli & vitiorum hic, tum concupiscentiæ, miseriæ & mortis in cœlo. Patet id 1. Petri 2. v. 13. 16. 17. Galat. 5. v. 13. De quo plura 2. Corinth. 3. v. 17.

CANONES VERBORVM.

Vigesimus.

Quomodo Scriptores & sylum suum accommodet Spiritus sanctus.

APOSTOLUS græcè scripsit, ideò sæpè græcizat; sed quia Hebræus erat, hinc sæpè hebraizat. Notandum enim quòd Spiritus sanctus per eum loquens, suo se organo attemperabat, uti facit naturam gratiæ subservire tum in angelo, tum in homine. Sic per sanctos Scriptores ita accommodè locutus est Spiritus sanctus, ac si ipsi suo nutu, conceptu, voce loquerentur & scriberent, ut patet 2. Machab. 2. vers. 27. Luc. 1. v. 3. Hinc Apostolus eloquentia utitur non phalerata, nec verbosa Græcorum, sed simplici gravi tamen ac nervosa Hebræorum. Unde in hisce epistolis phrases parum Græcas, quin & solœcismos, & plurimos hebraismos invenias: sic pariter Hebræam antiptosin reperies 2. Cor. 8. v. 23. ad Ephes. 2. v. 2. & alibi. quia Hebræi casibus carent, & eodem nomine invariato per omnes casus utuntur. *Iste* (Paulus scilicet, inquit S. Hieronym. lib. 2. comment. in ep. ad Ephes.) *qui solœcismos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sapientiamque concludere, audacter sibi vendicat sapientiam.*

Vigesimus primus.

Frequens heterosis in epistolis Pauli.

Hinc sæpè Paulus per heterosin abstracta sumit pro concretis, ut *circumcisionem* pro circumciso, id est, Judæo; *præputium* pro præputiato, id est, Gentili: *electionem* pro electis, *dominationes* pro dominantibus, *virtutes* & *potestates* pro virtute & potestate præditis. Sic dicit quòd Christus nobis factus est justitia, sanctificatio, redemptio, id est, factus est nobis iustificator, sanctificator, redemptor, ut dicetur 1. Corinth. 1. ver. 30. ita Theophylactus, Anselmus, & alii ibidem.

Vigesimus secundus.

Hinc etiam per hebraismum sæpè omittit notas similitudinis, comparationis, causalitatis, atque quorumvis adverbiorum, & conjunctionum vincula, ut patet 1. Timoth. 1. v. 3. & alibi. Hæc enim Hebræi sæpè significant per litteras serviles כ, ב, ו & similes, quas ipsi sæpe subaudiunt.

D

Vigesimus tertius.

Quo decreto Deus velit peccata, & quibus verbis permissionem peccati Scriptura hebraizans explicet.

Verba activa Hebræorum sæpè passionem vel permissionem significant, scilicet cùm sunt in conjugatione vel significatione *cal*. Sic dicit Paulus Roman. 11. 32. *Conclusit Deus omnia in incredulitate: conclusit*, id est, concludi permisit. ita Theodor. Ambros. Anselm. Theophyl. ibid. Ratio est, quia permissio eius, sine cuius nutu nil fieri potest, quædam est actio, non autem pura negatio. Sic ergo in Deo non negativum, sed positivum est decretum, quasi Placet aulæ summi Regis, ut dicit Prosper, quo vult permittere peccata, sine quo nullum peccatum fieri posset. Ex cuius decreti vi in executionem positi, è laxat Deus habenas malè agere volenti voluntati. omnium enim voluntates Deus arctissimè, omnipotentiæ suæ manu tenet, quasi ligatas, ut nec aliud, nec alio modo aut loco aut tempore cogitare, aut velle, aut in ullum omninò motum erumpere possint, quàm ipse positivè volue-

voluerit permittere, imò effectivè etiam concurrere. Hoc A
enim ſpectat ad altiſſimam Dei circa res omnes, etiam illas, quæ peccata ſunt, providentiam. Hoc ergo exprimit S. Scriptura per verba activa, ut inclinare, inducere, excæcare, tradere. Sicuti qui leonem manu tenet, & dimittit, ſi is aliquem occidat, dicitur tenens occidiſſe & immiſiſſe leonem in hominem. Et hoc tantùm vult S. Auguſt. lib. de Gratia & liber. arbitr. c. 20. & ſeq. ubi ait, Deus voluntatem Semei & aliorum vitio ſuo malam in hoc ſpeciale peccatum inclinavit, id eſt, inclinari permiſit, ut malediceret David, non alteri. Aliter ergo permittit malum Deus, aliter homo: homo negativè, Deus poſitivè: homo ſæpè cum peccato, quia tenetur impedire; Deus juſtè & ſanctè, quia ſummus omnium dominus cauſas ſecundas ſibi permittit, ut libertate ſua in quamlibet partem utantur, vim enim naturæ inferret, ſi eas neceſſitaret ad bonum.

Exponitur S. Auguſt. de Deo inclinaſſe Semei ad peccatum.

Vigesimvs qvartvs.

Non cauſales quid apud Paulum agant.

Eadem verba, imò & notæ cauſalitatis, v. g. *ut*, *quia*, *propter quod*, *propterea*, ſæpè non cauſam, ſed eventum & conſecutionem ſignificant. Sic enim vulgus antecedentem occaſionem cauſam vocat: ut, *Blanda patrum ſegnes facit indulgentia natos*. Scriptura autem, quia familiariter loquitur, ſæpè vulgi phraſi ſe accommodat. ita Cyrill. Chryſoſt. Theophylact. Euthymius in Io. 13. v. 38. Rurſum cauſales particulæ, ut *propterea*, *Ideò*, & ſimiles, apud Paulum ſubindè redundant more Hebræo, & nullam cauſam reddunt, ſed tantùm præce- B
dentia continuant cum ſequentibus.

Vigesimus quintus.

Enallage frequens apud Apoſtolum.

Nihil Apoſtolo familiarius, quàm enallage præpoſitionum, conjunctionum & adverbiorum. Sic more Hebræorum *in* ſumit pro *per*, *ex*, *de*, *cum*, *propter*, *apud*: & per *in*, ſignificat omne genus cauſæ. ut, *τὸ in Chriſto*, quod ſingulis penè iterat verſibus ad Epheſ. 1. jam ſignificat per Chriſtum, jam propter Chriſtum, jam ex Chriſto, jam cum Chriſto, jam in Chriſto. ita ibi Theophyl. Sic *in Domino* ſæpè ſignificat, in re vel negotio Domini, vel coram Domino, vel per Dominum, vel à Domino, vel propter Dominum, Domini amore, & reverentia, ad gloriam Domini. Ex hac phraſi S. Pauli in regulis nonnullarum Religionum ſæpè dicitur: *Omnes orationi incumbant cum omni diligentia in Domino, omnes invicem ament in Domino: omnes integrè obediant, ſtudiis vacent, ſincerè agant in Domino.* Vbi *τὸ in Domino* eſt excitamentum virtu- C
tis & induſtriæ, idque quadrupliciter. Primò, quaſi dicant, Sciant omnes ſe Domino ſervire, ſe Domini negotium agere, non hominis. Secundò, non pretio, non metu, non cupiditate, ſed in *Domino*, id eſt unius Dei amore & reverentia, id agant. Tertiò, ut ſervi in oculis domini, ita ipſi coram Domino ſeriò id agant, Dominus eorum oculis obverſetur. Quartò, finem ſpectent, non ſuam, ſed unius Domini gloriam. Sic præpoſitionem *κατὰ*, quàm noſter Interpres ſæpè vertit *ſecundùm*, valdè amplè & variè accipit Paulus. Iam enim *κατὰ* capit pro *Διὰ*, id eſt, *per*, ut *Paulus Apoſtolus ſecundùm*, (id eſt, per) *imperium*, vel præceptum *Dei*, ad Titum 1. 3. Iam pro *in*, ut ibidem v. 4. *Tito filio ſecundùm communem fidem*, id eſt, in communi fide. Iam & frequenter per illam deſignat materiam, ſive obiectum, ut *ſecundùm*, idem ſit quod *circa*, ut ibidem v. 1. *Fidem quæ ſecundùm*, id eſt circa, *pietatem eſt*, & verſatur, ut ſcilicet pietatem doceat. Iam eamdem capit pro *ante*, vel *coram*, ut 2. Corinth. 10. v. 7. *Quæ ſecundùm*, id eſt ante, *faciem ſunt videte*. Iam & ſæpiſſimè ac maximè propriè *τὸ* D
ſecundùm, accipit pro *iuxta*, ut, *ſecundùm Deum*, *ſecundùm hominem*, *loquor ſecundùm carnem*, vel *ſpiritum ambulant*. Iam *τὸ κατὰ* utitur pro *à* vel *ex*, denotatque per illud cauſam efficientem; ut Coloſſ. 1. verſ. 6. *Ne quis vos decipiat per philoſophiam ſecundùm traditionem hominum, ſecundùm elementa mundi, & non ſecundùm Chriſtum*. id eſt, ne quis vos decipiat per philoſophiam, quæ manat non à Chriſto, ſed à traditione & fictione hominum, qui de mundi elementis & auctoribus mira ſomniarunt. Denique *τὸ ſecundùm*, accipit pro *propter*, ut ad Titum 3. v. 5. *Deus ſalvos nos facit ſecundùm*, id eſt propter, *miſericordiam ſuam*. Pari modo voculas *tamen*, *ſed*, & ſimiles, ſumit Paulus pro *imò*, *quinimò*. Sic vocem *enim*, non propriè, ut ſit cauſalis, ſed adverſativè, pro *autem*, ſumit Galat. 2. verſ. 6. Idem facit Iſaias c. 28. v. 11. quem locum citat Apoſtolus 1. Corint. 14. v. 21. Si copulam *&*, ſumit Paulus pro *id eſt*, Epheſ. 1. 1. Galat. 6. v. 16. Coloſſ. 2. 8.

τὸ In Domino quadruplicem habet ſenſum.

Varia enallages exempla in epiſtolis Pauli.

Vigesimus sextus.

Conduplicat Paulus quædam ad majorem emphaſim, maximè in gradibus comparationis, idque ut plurimum exceſſum ſignificet; ut Philipp. 1. 23. *Multò magis meliùs*, id eſt, longè meliùs.

Vigesimvs septimvs.

Apoſtoli & Evangeliſtæ conſarcinant in unum teſtimonia ex lege veteri, cùm tamen è variis locis petita ſint. patet Ro. 3. 11. Sic etiam eadem citant ſubindè non verbotenus, ſed eodem ſenſu. Tertiò, citant eadem iuxta LXX. quia Gentibus Græcè ſcripſerunt, quibus Græca Septuaginta verſio notior erat Hebraico textu.

Vigesimus octauus.

Vtitur Paulus ſæpè verbo induendi, ut dicat hominem induere opprobrium & ignominiam, induere Chriſtum, induere gloriam, immortalitatem, virtutem. Vbi *τὸ induere* ſignificat hominem Chriſto & virtuti Chriſtianæ ſtudere, eam poſſidere, eaque largiter uti, & quaſi veſte decora circumveſtiri. Rurſum hominem gloria & immortalitate abundare, amiciri & circumfundi. Alludit ad togam Hebræorum, & prætextam Romanorum: cum qua quaſi virum & virilem animum, virtutem & decus induebant juvenes. Vide S. Hieronymum ad Pammach. contra errores Ioannis Hieroſolymitani. De hac phraſi dicam plura Rom. 13. in fine.

Verbum induere quid apud Paulum valeat, & unde deſumptum.

Vigesimvs nonus.

Infinitivos per hebraiſmum ſæpè Paulus ſumit pro nominibus, aliquando pro verbis quorumlibet temporum & modorum. Rurſum ſæpè imitatur Hebræos in eo, quòd cùm careant indicativo, pro eo utuntur participiis, ut 1. Corinth. 12. v. 2. *Ad ſimulacra euntes*, id eſt, ibatis. Similia ſunt 2. Corint. 10. v. 2. 4. 5. 12. 15. Subinde quoque Hebræi & Paulus per præteritum ſignificant indicativum, ut Pſalm. 115. *Credidi*, id eſt credo, *propter quod locutus ſum*, id eſt loquor: de quo dicam 2. Corinth. 4. v. 13. Porrò tritum eſt, Hebræos, præſertim Prophetas, de futuris loqui per præteritum; quia ea quæ prædicunt, tam certò futura ſunt, ac ſi iam eſſent C
præterita, & in altiſſima ampliſſimaque Dei præſcientia iam ſunt quaſi præterita.

Trigesimus.

Nomina, gerundia, infinitivus ſubinde activè, ſubinde paſſivè capiunt Hebræi; & ex iis Paulus. ut, *Chriſtus factus eſt nobis juſtitia*, id eſt, juſtificator. Contrà 2. Corinth. 5. v. ult. dicit: *Nos efficeremur juſtitia*, id eſt juſti, *in Chriſto*. ita Chryſoſt. & Cyrill. lib. 12. Theſauri 3. Sic Deus dicitur amor & timor noſter, ſpes & patientia noſtra, ſcilicet paſſivè, id eſt, obiectum amoris, timoris, ſpei & patientiæ noſtræ: ſive is quem amamus & reveremur, in quem ſperamus, propter quem patimur. Pari modo ſæpè ab iiſdem Hebræis potentia vel actus ſumitur pro objecto, & contrà. Sic enim Hebræi colorem vocant oculum: quia color oculo videtur & percipitur, eſtque objectum oculi: ut Num. 11. 7. ubi noſter Interpres vertit, *erat man coloris bdellii*, hebraicè eſt *habebat* D
man עין *en*, id eſt oculum, *bdellii*. Et Levitici 13. 55. pro eo quod nos habemus, *cùm viderit non creviſſe lepram*, hebraicè eſt *ſi lepra non mutaverit* עינו *eno*, id eſt, ſuum oculum, hoc eſt, ſuum colorem. Sic & Galli, Flandri, aliæque gentes loquuntur; ut dicant rem aliquam, putà, gemmam aut veſtem, pulchrum habere oculum, obtutum, aſpectum; volentes hac phraſi ſignificare, gemmam aut veſtem pulchram habere formam aut ſpeciem.

Trigesimus primus.

Ludunt Hebræi & Paulus, elegantiæ cauſa, vario ſenſu in iiſdem vocibus. Sic *peccatum* nunc propriè, mox pro cauſa vel effectu peccati, ſcilicet concupiſcentia, mox pro hoſtia pro peccato ſumunt. Sic Paulus ait 2. Corinth. 5. 21. *Eum qui non noverat peccatum* (Chriſtum) *pro nobis peccatum* (id eſt, hoſtiam pro peccato) *fecit*. ita S. Auguſt. Enchirid c. 41. Eſtque antiſtaſis, ſive ejuſdem verbi contraria ſignificatio;

Digitized by Google

qualis eſt, ſi dicam, *Amari jucundum eſt, ſi curetur, ne quid inſit amari.* Sic Plautus in Euclione; *Araneas*, inquit, *mihi ego illas ſervari volo.* Locuta erat anus de inani proſus, præter araneas, domo, at ſenex araneas intelligit theſaurum, qui anum latebat.

Trigeſſimus ſecundus.

Verba Hebræorum ſubinde actum inchoatum, ſubinde continuatum, ſubinde perfectum ſignificant. Inchoatum, ut Rom.2.4. *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit*, id eſt, adducere conatur. Perfectum, ut 2.Corinth.2.14. *Deus triumphat nos*, id eſt, triumphare facit. ita Ambroſius, & ex eo Anſelmus ibi. Continuatum, ut Ioan 4.1. *In me credite*, id eſt, pergite credere, confirmate vos in fide mea. Iam pridem enim antè in Chriſtum crediderant Apoſtoli.

Trigeſimus tertius.

Sicut Chriſtus multis parabolis, ita & Paulus, more ſuæ gentis, docet per ſimilitudines & metaphoras. Sic ſæpè Eccleſiam comparat ædificio, corpori, agro, arbori, Chriſtum Adamo, peccatum fermento. ita S. Hieron. in Matth. 18.

Trigeſimus quartus.

Caro in Scripturis quid ſignificet.

Caro, ait S. Aug. ep. 146. ad Conſentium, nunc propriè ſumitur, nunc tropicè: & tunc aliquando carnis corruptionem, aliquando concupiſcentiam, aliquando homines carni deditos ſignificat. Sic virtute præſtantes, vocantur carnis expertes. *Vos*, ait Paulus Rom. 8.9. *in carne non eſtis.* Et Io. 3.6. *Quod natum eſt ex carne, caro eſt*, id eſt, carnale, animale eſt; *quod natum eſt, ex ſpiritu, ſpiritus eſt*, id eſt, ſpiritale eſt. Rurſum Apoſtolus ſubinde *carnem* vocat externam ſpeciem & gratiam, eamque opponit ſpiritui, id eſt, internæ, gratiæ & efficaciæ. Sic dicit Judæos gloriari *in carne*, id eſt, in carnali circumciſione & proſapia, quòd ſint filii Abrahæ. Sic *ſapientes ſecundùm carnem*, & *ſapientiam carnis*, vocat ſapientiam mundanam, & ſapientes mundi: hoc ſenſu ait ſe neminem noſſe *ſecundùm carnem*, id eſt, externam ſpeciem & carnalem cognationem, de quo plura 2. Corint. 10. v. 2. ita S. Chryſoſt. Theophylact. Anſelmus, & alii. Sæpiùs verò *carnem* vocat ipſam concupiſcentiam: cuius cauſa eſt, Primò, non quòd propriè caro ſit ipſa concupiſcentia, aut fomes, incentrix & dictatrix peccati (nec enim caro peccati cogitationes & motus ſuſcitat aut format) ſed metonymicè: quia caro eſt velut officina animæ, quæ in carne quaſi figulus in luto, format ſuarum concupiſcentiarum & turpitudinum idola, per quam ea peragit, & conſummat.

Caro pro concupiſcentia ſumitur, ob quatuor rationes, Prima.

Secunda.

Secunda cauſa eſt quia caro motus concupiſcentiæ juvat & fovet: efferveſcentia enim ſanguinis iram concitat, motus & concitatio ſpirituum generationi ſubſervientium ſuſcitat libidinem. ſic varii motus ſpirituum & ſanguinis varias concupiſcentias ſuſcitant.

Tertia.

Tertiò, caro non nuda, ſed animata & informata anima concupiſcente, dicitur concupiſcentia: quia concupiſcentia, ſive anima concupiſcens, carnem inhabitat, informat, & cum ea unum efficit compoſitum.

Quarto.

Corpus an ſenſationes in ſe recipiat.

Denique Quartò, multi Philoſophi cenſent, ſicuti ſenſationes (quales ſunt viſio, auditio, perceptio guſtus & tactus) ita & concupiſcentias, motuſque appetitus ſenſitivi eſſe tam in corpore & organo corporeo, putà oculo, aure, lingua ſpiritibus, corde, &c. quàm in anima: licèt alii, & fortè ſubtiliùs ac veriùs putent eas, utpotè ſpiritales, & animales, eſſe in ſola anima. cùm enim hæc ſola præciſè vivat & ſentiat; ſola quoque vitales & animales actiones elicit, ac conſequenter ſola quoque eas recipit, quod enim vitalium & animalium actionum eſt efficiens, idem earumdem eſt recipiens, ſive ſubjectum. Ad has tamen actiones corpus per organa ſua, per ſpiritus, & ſanguinem, diſponit & adjuvat animam, & per ſympathiam, ſimiles paſſiones, ſed corporales, in ſe ſuſcitat & ſuſcipit; ut v. g. cùm in anima & appetitu ſenſitivo exurgit concupiſcentia iræ & appetitus vindictæ (hic enim præciſè non videtur eſſe in corpore, ſed in ſola anima) mox per conſenſionem quamdam naturalem & ſympathiam corporis & animæ ex anima redundat in corpus ira quædam quaſi corporalis, ſcilicet efferveſcentia ſanguinis & ſpirituum: & ita de aliis concupiſcentiæ motibus. ut propter hanc ſympathiam & ſimiles utriuſque motus rectè concupiſcentia tam in corpore, quàm in anima eſſe dici poſſit, adeoque vocari caro, ut doctè docet S. Cyprianus in prologo tract. de Cardinalib. operib. Chriſti. *Hoc ipſum*, inquit S. Cyprian. *quod dico carnis affectus, impropriè dico: quia hæc vitia propria animæ ſunt, quæ ſentit & movet & vivit, cui imputatur peccatum: quia ipſi datum eſt arbitrium, & judicium, & ſcientia, & potentia; per quæ poſſit improbare malum, & eligere bonum. Corpore autem ſic utitur anima, ſicut faber malleo, vel incude, in qua format omnium turpitudinum idola, & fabricatur qualibet quarumcumque voluptatum ſimulacra. Non eſt caro dictatrix peccati, nec inventrix malitiæ, nec cogitatus format, nec diſponit agenda; ſed officina eſt ſpiritus, qui in ea, & per eam quæcumque affectaverit, peragit & conſummat. quòd autem ipſa inſenſibilis ſit, ſpiritu recedente dignoſcitur, poſt cuius diſceſſum nullis apta uſui ſupereſt putredinis maſſa, & paludis acervus: quidquid enim ſentit, à natura corporis alienum probatur.*

Sympathia corporis & animæ.

Corpus eſt officina animæ.

Deindè explicat S. Cyprian. quomodo iam dictis non obſtet, quòd caro adverſus ſpiritum concupiſcere dicatur: *Quòd verò*, inquit, *caro adverſus ſpiritum, & ſpiritus adverſus carnem contendere dicitur & repugnare, impropriè arbitror dictum: quia ſolius animæ lis iſta eſt, quæ ſecum rixatur, & cum proprio arbitrio litigat; certior in hujuſmodi quæſtionibus quid bonum ſit, quid malum, quàm in aliarum rerum inquiſitionibus, quid verum ſit, quid falſum. Sed deſiderii ſui veneno mens ebria corpus contumeliis applicat, & junctis complexibus ambo in mortiferas ſuavitates elapſi obdormiunt; cumque evigilaverint, ſerò pœnitentiam adducit confuſio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in ceteris omnibus, quæ malignè patrata ſunt, hujuſmodi ultio peccatorem perſequitur, & ipſe libidinum labe crapalatus ſe convomit.*

Quomodo caro concupiſcat adverſus ſpiritum.

Trigeſimus quintus.

Concupiſcentia & gratia quibus nominibus ſignificentur à D. Paulo.

Opponit Paulus ſpiritum carni, interiorem hominem exteriori; legem mentis legi carnis & membrorum; legem Dei legi peccati, id eſt, gratiam qua per Chriſtum renovamur, virtutem, eiuſque motus & dictamen opponit concupiſcentiæ, eiuſque motibus & dictamini. Notandum eſt enim, quòd concupiſcentiam vocat nunc *carnem*, nunc *legem*, (id eſt dictamen) *membrorum carnis*, & *peccati*, nunc *peccatum*, nunc *exteriorem hominem*, *terrenum*, & *animalem*, nunc *hominem veterem*, nunc *corpus peccati*, id eſt, peccato obnoxium, in peccatum proclive. E contrario gratiam & ſpiritum vocat *legem mentis*, *legem Dei*, *hominem novum*, *novam creaturam*, *interiorem hominem* & *ſpiritualem*. cuius phraſis originem & cauſam aſſignabo ad Rom 7. v. 22. & 23. ita Chryſoſtomus, Ambroſius, Theophyl. & clariſſimè Anſelmus ibidem.

Trigeſimus ſextus.

Verba Hebræorum activa realia ſæpè per mentalia exponenda ſunt: ut *adduxit*, id eſt, adducere voluit & prædeſtinavit; Hebr. 2.10. Sic Ieremiæ 1. v. 10. dicitur: *Conſtitui te ut evellas & deſtruas, ædifices & plantes*; Gentes ſcilicet & regna, id eſt, ut illa evellenda & deſtruenda, vel ædificanda & plantanda prædicas & prophetes. Simile 2. ad Timoth. 1. v. 6. & ad Titum 1. v. 2.

Rurſus Hebræi comparationem exprimunt per negationem, ſcilicet, ut id quod maius eſt aſſerant, quod minus negent. Patet. Matth. 9. 13. ita Chryſoſt. & Euthymius ibid. & Auguſt lib. 10. Civit. 5. ut 1. Cor. 15. 10. *Abundantius omnibus laboravi, non ego, ſed gratia Dei, quæ in me eſt* (uti legunt Græci: id eſt in operibus ſupernaturalibus plus fecit gratia Dei, quàm ego, & 1. Cor. 3. *Neque qui plantat eſt aliquid neque qui rigat: ſed qui incrementum dat Deus*: id eſt, parum facit prædicator in converſione & perfectione animarum, ſi comparetur cum eo, quod facit Deus interiùs, menti gratiam aſpirando.

Trigeſimus ſeptimus.

Apoſtolus confuſè ſubinde loquitur, & rem ponit pro adiacentibus rei. Sic *Chriſtum* ſæpè vocat Chriſti fidem, gratiam, inſtitutionem, baptiſmum, Eccleſiam, religionem, id eſt, chriſtianiſmum ipſum, ut Coloſſ. 2. 6. *Sicut*, inquit, *accepiſtis Ieſum Chriſtum*, id eſt, Chriſti fidem, doctrinam, religionem, *in ipſo*, id eſt, in fide & religione ipſius, *ambulate*. Et Galat. 5. 2. *Si circumcidamini Chriſtus*, id eſt, chriſtianiſmus, *vobis nihil proderit*. Sic paſſim ait baptizatos *induere Chri-*

Digitized by Google

Chriſtum, id eſt, Chriſti virtutes, ſpiritum & mores, eoſque *eſſe, inſeri, vivere, ambulare in Chriſto*, id eſt in Chriſti fide & gratia.

TRIGESIMUS OCTAVUS.

Frequens eſt in tropis Apoſtolus.

Apoſtolus, quia ſpiritu, ſapientia, ſenſu & rebus turget: hinc ad verba non æquè reſpicit. *Et ſi imperitus* (inquit ipſe) *ſermone, ſed non ſcientia*: &, *Prædicatio noſtra, non in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione ſpiritus & virtutis*, 1. Corint. 2. Hinc ſæpè ſententias convoluit, alias & alias agglomerat, primas imperfectas relinquit, & quaſi aliò abreptus, digreditur, multaque interloquitur, ac deinde ad primas & ad propoſitum redit. Patet id clarè Gal. 2. 6. Epheſ. 3. verſ. 1. 2. & 14. Rurſum utitur crebra elipſi, enallage, apoſiopeſi, hyperbatis, & id genus tropis, qui interpreti ſupplendi ſunt, vel ordinandi. Cauſam dat S. Irenæus lib. 3. c. 7. *Hyperbatis*, ait, *ſæpè utitur Apoſtolus propter velocitatem ſermonum ſuorum, & impetum ſpiritus qui in eo eſt*. Porrò ellipſi utitur, vel caſus, vel præpoſitionis, vel conjunctionis, vel verbi, vel integræ etiam ſententiæ, ut cùm ait initio epiſt. ad Rom. *Paulus Apoſtolus ſervus Ieſu Chriſti*. Deeſt hic, & ſupplendum eſt, *opto*, vel *precor, ut multiplicetur gratia in vobis*.

TRIGESIMUS NONUS.

Hinc etiam utitur epitaſi, id eſt, vehementiori verbo, pro minùs vehementi, ut Rom. 9. v. 13. *Eſau odio habui*, id eſt, neglexi, poſtpoſui, minùs amavi. Simile Gen. 29. 31. Luc. 14. 26.

QUADRAGESIMUS.

Multa verba uſurpat Paulus iuxta phraſim & morem provinciæ ſuæ, putà Tarſi, & Ciliciæ, erat enim ipſe Tarſenſis & Cilix. ut 1. Cor. 4. 3. *mihi pro minimo eſt, ut à vobis iudicer, aut ab humano die*. Ubi *diem* poſuit pro judicio, ex Cilicum phraſi: nam dies dici reis conſuevit. Sic ad Coloſſ. 2. 18. uſus eſt verbo [illegible], quod lingua Tarſenſium ſignificat inſidioſè alteri palmam præripere, ut annotavit S. Hieron. epiſt. 151. ad Algaſiam q. 10. Cilices enim græcè, ſed corruptiùs quàm alii Græci loquebantur. *Hiſce*, inquit Hieron. *& aliis multis verbis hodie utuntur Cilices: nec hoc miremur in Apoſtolo, ſi utatur eius linguæ conſuetudine, in qua natus eſt & nutritus, cùm Virgilius alter Homerus apud nos patriæ ſuæ* (Mantuæ & Mantuanæ linguæ) *ſequens conſuetudinem, Sceleratum frigus appellet: ſcelerat* [illegible], id eſt, horrendè intenſum, mordax & noxium; quomodo & Galli noſtri loquuntur cùm aiunt: *Il faict meſchamment froid*, id eſt, ſceleratè, hoc eſt horrendè, eſt frigidum.

QUADRAGESIMUS PRIMUS.

Apoſtolus ſubinde novat quaſdam voces, iiſque nova ſignificatione & ſenſu utitur. Hunc canonem tradit & exemplis luſtrat Gregor. Niſſenus orat. in illud 1. Cor. 15. *Tunc & ipſe Filius ſubiectus erit ei qui ſubiecit ſibi omnia. Solet*, inquit Niſſen. *ſapientia magni Pauli, ad id quod viſum fuerit, liberè ad arbitrium ſuum verbis uti, & ad ſua ſententiæ ſeriem verborum ſignificationes adaptare, etiamſi ad aliquas alias mentis conceptiones uſum dictionum trahat conſuetudo. Nam unde ſumpſit uſum verbi* [illegible], id eſt, *exinanivit ſeipſum*. Philip. 2. & 2. Corint. 11. *Gloriationem meam exinaniet aut evacuabit*. & Roman. 4. *Exinanita eſt fides*, & 1. Corinth. 1. *Ne inanis reddatur crux* A *Chriſti? ex quonam uſu hæc traxit ad ſuum propoſitum? Quis item iudicabit eum quòd dixerit* [illegible], id eſt, *cupidi eramus veſtri, veſtrique avidi? per quam dictionem amoris habitum & effectum oſtendit. Quomodo per dictionem* [illegible], id eſt, *non agit perperam charitatem à faſtu & ſuperbia alienam demonſtrat? Studium item contentionis & ulciſcendi cupiditatem quo pacto per verbum* [illegible], *ab eo ſignificatur?* Roman. 2. 8. *Exercitium namque & ſtudium lanæ hoc nomine ſignificatur: eſt enim* [illegible], *propriè ancilla quæ lanam tractat, &* [illegible], *eſt ipſum lanificium*. Et poſt pauca docet, cùm Apoſtolus ait: *Tunc & ipſe Filius ſubjectus erit ei*, pari modo per ſubjectionem hanc Filii, abuſivè intelligi non ſervilem eius humilitatem, ſed ſalutem, felicitatem, incorruptionem, & regnum æternum, quod Filius à Patre, quaſi illi unitus, & glorioſiſſimè ſubiectus, accipiet.

Quomodo intelligendum quòd Filius ſubiectus erit Patri.

QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

Paulus licèt græcè ſcribat, ſubindè tamen utitur vocibus Romanis, eaſque ex Latinis Græcas facit, quia hæ voces uſitatiſſimæ erant, non ſolùm apud Latinos, ſed etiam apud B Græcos. Sic enim græcè ſcribens vocat *macellum, coloniam, ſicarios, ſemicinctium, membranam, penulam*.

QUADRAGESIMUS TERTIUS.

Credere in Deum, & Deo, quomodo differant.

Scriptura & Paulus dicunt aliquando nos credere in Deum, aliquando nos credere Deo. S. Auguſt. in Pſalm. 77. hæc duo diſtinguit: *Plus*, ait, *eſt credere in Deum, quàm credere Deo: nam & homini cuilibet plerumque credendum eſt, quamvis in eum non ſit credendum*. Hoc juxta communem Latinorum phraſim verum eſt: verùm iuxta phraſim Hebræorum, Pauli & Scripturæ hæc duo idem ſunt. Idem enim eſt Hebræis האמין ביהוה *haamin badanai*, id eſt, credere in Deo, vel, in Deum, & האמין ליהוה *haamin, ladonai*, id eſt, credere, Deo. Hæc ergo tria apud Hæbreos & in Scripturis idem ſignificant, ſcilicet, *credere Deo, credere in Deo*, & *credere in Deum* Verbum enim *haamin*, id eſt, credere. Hebræis ſignificat contactum quemdam mentalem, quo mens quaſi tangit ſua credulitate & conſenſu rem creditam, illique adhæreſcit. Verba autem contactus ſæpè apud Hebræos cum *bet*, id eſt *in*, conſtruuntur. C

QUADRAGESIMUS QUARTUS.

Verba Hebræorum ſæpè non actum, ſed debitum, vel officium ſignificant. ut Hebr. 13. v. 17. *Ipſi enim pervigilant*, id eſt, pervigilare debent, *quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri*. Sic Hebræi dicunt [illegible] *aſa aſcer lo ieaſe*, id eſt, fecit, quod non fiet, hoc eſt, fecit quod fieri non debet, ſive, quod facere non licet.

QUADRAGESIMUS QUINTUS.

Utitur Scriptura & Apoſtolus ſæpè metalepſi, id eſt, tranſſumptione: ut ad Philip. 2. *Non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo*, id eſt, non ut rapinam ſtudioſè retinuit, defendit, oſtentavit, jactavit æqualitatem ſuam cum Deo Patre, ſed eam quaſi Dominus ſponte depoſuit & celavit. Sic etiam utitur hypallage: ut Iſaiæ 1. *Cognovit bos præſepe domini ſui*, id eſt, cognovit bos dominum præſepis ſui, ſive dominum ſe alentem in præſepio.

INTERPRETES EPISTOLARUM S. PAULI.

Origenes.

E Græcis primus Origenes ſcripſit in epiſtolam ad Rom. Fuſus hic eſt, elegans, & in moralibus excellit, dogmata quædam habet à ſana fide aliena. Unde S Hieronymus in epiſt. ad Pammachium & Oceanum de Origene ſic ait: *Laudavi interpretem, non dogmatiſten; ingenium, non fidem; Philoſophum, non Apoſtolum*. Secundus eſt Theodoretus, qui in omnes Pauli epiſtolas ſcripſit. Brevis hic eſt, planus & litteralis. Tertius eſt S. Chryſoſtomus. Excellit hic tum ſenſu litterali, tum morali, tum ſpiritu Paulino. S. Chryſoſtomum ſequuntur, quaſi diſcipuli, Theophylactus & Oecumenius, in quibus tamen quædam cavenda & ſuis locis monenda ſunt: ut quòd Rom. 9. prædeſtinationem non tantùm ad gloriam, ſed etiam ad gratiam ex præviſis meritis factam

Theodoretus. Chryſoſt.

Theophyl. Oecumen.

eſſe ex v. 11. planè contra mentem Apoſtoli aſſerere & docere videntur, Theophylactus quoque Photij Patriarchæ Conſtantinopolitani (utpotè à quo creatus fuit Epiſcopus Bulgariæ) errorem ſecutus eſt, docetque Spiritum ſanctum procedere non à Filio, ſed à ſolo Patre.

Commentar. Ambroſio inſcriptus an vere ſit S. Ambroſii.

D Inter Latinos, primò extant commentarii in omnes Pauli epiſtolas inſcripti nomine S. Ambroſii, breves, ſed graves paſſim. Verùm notandum eſt, eos non eſſe S. Ambroſii. Alibi impreſſi extant, nomine S. Athanaſii; ſed nec eſſe Athanaſii, nec Ambroſii, patet Primò, ex ſtilo: quodque hic auctor græcè ſe neſcire profiteatur, cùm S. Ambroſius optimè Græcam calluerit, uti indicant multa quæ ex Origene & Baſilio mutuatus eſt. Secundò, quòd nec S. Hieronymus, nec S. Auguſti-

Digitized by Google

guſtinus, eorum meminerint. Tertiò, quòd quædam habeant ſuſpectæ, fidei; ut quod 1. Corinth. 7. docent virum non ita conſtringi legibus matrimonii, ſicut uxor conſtringitur; virum enim poſſe facere divortium, vxorem non, qui eſt manifeſtus error, etiam ipſimet S. Ambroſio aliis locis. Sic ad Rom. 4. verſ. vlt. docent eos, qui baptizati ſunt ante Chriſti paſſionem, accepiſſe remiſſionem peccatorum, ſed non fuiſſe juſtificatos. Rurſum Rom. 8. ver. 28. docent nos vocari ad gratiam ſecundùm propoſitum, non Dei, ſed noſtrum: quod eſt Pelagianum, & contra mentem Apoſtoli. Sunt tamen hi commentarii veteris auctoris. Unde ipſe 1. Timoth. 3. ait ſe hæc ſcribere Damaſo regente Eccleſiam. Tempore Caſſiodori, hi commentarii nomine Gelaſii vulgabantur, ut patet ex Caſſiod. lib. de Divinis lectionib. c. 8. non Gelaſii Romani Pontificis, uti putavit Caſſiodorus, qui Damaſo poſterior fuit, ſed illius, vt videtur, Epiſcopi Cæſarienſis, qui vixit ante Concilium Chalcedonenſe, & ſcripſit librum de Duabus naturis.

Olim inſcribebatur Gelaſio.

Alii hoſce Commentarios Remigio attribuunt; ſed hic longè poſteriùs vixit, ſcilicet anno Domini 880. fuitque Antiſiodorenſis Epiſcopus, cujus etiam alii in has epiſtolas extant commentarii, prorſus ab his Ambroſianis diverſi. Alii putant illorum auctorem eſſe illum qui ſcripſit Quæſtiones veteris & novi Teſtamenti tom. 4. operum S. Auguſtini, quia in quibuſdam cum eo conſentit; ſed ſtylo, gravitate, doctrina, metho do ab eo diſſentit. S. Auguſtinus lib. 4. Contra duas Epi ſtolas Pelagian. 4. citat ex hoc commentario in c. 5. ad Roman. explicationem illius ſententiæ: *In quo omnes peccaverunt*, nomine S. Hilarii. Hinc putant Doctores Lovanienſes, quos ſequitur Salmeron diſp. 10. & Cardin. Bellarmin. lib de Scriptor. Eccleſ. in Ambroſio, Hilarium Diaconum urbis Romæ, eſſe huius commentarii auctorem, qui ſchiſmati Luciferi Calaritani adhæſit, & docuit rebaptizandos eſſe hæreticos. Unde S. Hieronymus ſcribens contra Luciferianos, eum vocat Deucalionem orbis.

Alii tribuunt cum Remigio.

Alii S. Hilar. Hilar. Diacon. hæreſis Luciferianæ.

Dices, Quomodo ergo S. Auguſtinus eum ſanctum vocat? Reſp. Fortè deceptus fuit Auguſtinus nomine Hilarii, putavitque eum eſſe eundem cum S. Hilario Pictavienſi Epiſcopo; aut nomen *ſancti*, more illius temporis accipit latè pro quovis miniſtro Eccleſiæ. Sive ergo hic fuerit horum commentariorum auctor, ſive quis alius, certè doctus eſt, litteralis, verbis brevis, & ſententiis gravis, ſed, ut dixi, inſarta quædam habet quæ ſuſpecta & erronea ſunt.

Quomodo hunc Hilarium ſanctum vocet Auguſtin.

Secundus eſt S. Hieronymus qui ſcripſit in epiſtolam ad Galatas, ad Epheſios, ad Titum, & ad Philemonem. Ubi adverte, ſolere S. Hieronymum in præfatione dicere, quos veteres ſecuturus ſit, ac deinde in commentario ſæpè eorumdem errores tranſcribere, nec refutare. Quare cautè legendus eſt in hiſce S. Hieronymus, atque Origeni aliiſque quos in præfatione nominat, non autem ipſi Hieronymo hi errores tribuendi ſunt. Rurſum notandum hic eſt, inter opera S. Hieronymi poſt commentarium in haſce quatuor epiſtolas, etiam alios extare commentarios breves in omnes epiſtolas S. Pauli. Sed certum eſt intuenti & conferenti priores cum hiſce poſterioribus, eos non eſſe S. Hieronymi. Unde & in ipſa præfatione Heliodoro aſcribuntur: hic enim poſteriorum Auctor repit, nil habet Græci, vel Hebræi, cùm Hieronymus accerſit, & tam Hebræis quàm Græcis abundet. Adde, videri auctorem hunc eſſe Pelagianum. Nam in c. 5. ad Roman. negare videtur peccatum originale: tractans enim illud Pauli: *Per unum hominem peccatum intravit in mundum*; ſic explicat: Per Adam, inquit, intravit peccatum in mundum, *intravit*, inquam, *imitatione, non naturali traduce, aut propagatione*: quia ſcilicet poſteri Adæ peccatum ſponte ſua imitati ſunt, non autem naturali propagatione ex Adamo peccatum aliquod contraxerunt, quæ expoſitio fuit Pelagii. Unde hic Auctor, ementito nomine S. Hieronymi plures decepit. Nam eum ſecuti ſunt Sedulius, Primſius & Rupertus, adeòque commentarius Sedulii Scoti in epiſtolas Pauli idem cum hoc Hieronymiano eſſe videtur, reſectis tantùm pleriſque, quæ manifeſtam Pelagii hæreſim continebant. Sic & Primaſii Uticenſis, qui floruit ſub Theodoſio Imp. fuitque S. Auguſtini diſcipulus, commentarius, ejuſdem ſcripti, S. Hieronymo falsò aſcripti, non aliud, quàm lima & caſtigatio quædam eſt, licèt per omnia non ſatis ſemper exacta & diligens.

Hieronym.

Quid cavendum in lectione commentariorum S. Hieronymi.

Heliodoron.

Error Pelagii circa peccatum originale.

Sedulius. Rupertus.

Primaſius Uticenſis.

Tertius S. Auguſtinus inchoavit commentarium in epiſt. ad Romanos: *Sed difficultate & prolixitate*, inquit ipſe lib. 1. Retract. c. 25. *Apoſtoli territus deſtiti*. Scripſit & in epiſt. ad Galatas & in reliquas ſparſim, eaque collegit Venerab. Beda; Hos ſecuti ſunt alii poſt aliquot ſæcula. Primus, qui ceteris aptiùs, peritiùs, ſapidiùs, ſcripſit, eſt S. Anſelmus Cantuarienſis Archiepiſcopus, Lanfranci diſcipulus & ſucceſſor ſub annum Chriſti 1080. Dubitat tamen Franc. Ribera in epiſt. ad Hebræos, an hi commentarii ſint S. Anſelmi: & in antiquis exemplaribus, Herveo monacho inſcribuntur, teſte Sixto Senenſi in Anſelmo. Nonnulla deſcripſit hic auctor ex commentario Ambroſiano, ut videre eſt in 2. ad Corinthios cap. 8.

Auguſtinus.

Beda. Anſelm. Cantuarienſis.

Haymo etiam Halberſtatenſis Epiſcopus in haſce epiſtolas breviter ſcripſit, ſimpliciter & clarè anno Domini 830. Cum Primaſio ita conſentit, ut penè unus idemque utriuſque videatur eſſe commentarius.

Haymo Halberſtatenſis.

Hos ſecutus D. Thomas, in eaſdem ſcripſit breviter, methodicè & theologicè, multumque materiæ legenti ſuggerit.

Thomas Aqu.

Magiſter Sententiarum Petrus Lombardus ex Patribus more ſuo commentarium in haſce epiſtolas contexit: in quo hoc unum deſideratur, quòd Patrum loca non annotet aut deſignet. Huic ſimilis eſt Gloſſa ordinaria, quam ex Patribus, tacitis locis, collegit Strabo Rabani auditor. Sicut Anſelmus Laodunenſis anno Domini 1110. (ut tradunt Sixtus Senenſis & alii) auctor eſt Gloſſæ interlinealis, quæ multa breviter & punctum, ſed doctè & utiliter attigit. Huic Gloſſæ tum ordinariæ, tum interlineali adjunctus eſt Nicolaus Lyranus ex Judæo Chriſtianus, & ſuo tempore nobilis Scripturæ interpres. Scripſit etiam Hugo Cardinalis, qui ſubindè moralia puncta, eaque multa, ſed brevia conglomerat è Scriptura.

Petr. Lombar.

Gloſſ. ordin. Strabo.

Anſelm. Laodunenſis.

Nicol. Lyran. Hugo Cardin.

E recentioribus præ aliis egregiè ſcripſerunt Cajetanus, Dionyſius Carthuſianus, Contarenus Cardinalis, Ambroſius Catharinus, Claudius Guilialdus, D. Haſſelt Doctor Lovanienſis, qui apud nos Lovanii manuſcriptus exſtat: Titelmannus, Adamus Sasbout. Benè etiam Gagneius ſcripſit, ſed immatura morte præventus commentarium hunc quaſi poſthumum embryonem aliis formandum, limandum & edendum reliquit. Noviſſimè in omnes epiſtolas ſcripſit per dubia & quæſtiones P. Alfonſus Salmeron fusè & doctè. In epiſtolam ad Hebræos ſcripſit Franciſcus Ribera ſingularis ſacræ Scripturæ interpres, ultimamque hic quaſi cycnæam vocem edidit.

Cajetan. & reliqui Neoter.

Alfonſ. Salmer. Franciſcus Ribera.

In epiſt. ad Roman. ſcripſit Primo, Dominicus Soto doctè & theologicè. Deinde per quæſtiones ſelectas P. Pererius. Tertiò, commentarium plenum & exactum, magno judicio edidit Cardinalis Toletus, qui Apoſtoli argumenta & rationes acri indagine rimatur, nectit & ſtringit. Multas hic habet novas expoſitiones, eaſque veſtigare & adamare videtur.

Dominic. Soto.

Pererius. Toletus.

In epiſt. ad Timotheum & ad Titum fusè & floridè ſcripſerunt noſter Magalianus & Ludovicus Soto Major: & ante hos Claudius Spencæus, qui prolixas cum hæreticis noſtri temporis diſputationes interſeruit. Habet & Eraſmus hic ſuas annotationes, grammaticales ſæpè, quibus varias lectiones atque vim & ſignificationem Græcæ dictionis expendit. Verùm de nonnullis fidei articulis, uti de divinitate Filii, de deſcenſu Chriſti ad inferos, de proceſſione Spiritus ſancti à Patre, & Filio, de peccato originali, de confeſſione ſacramentali, dubiè & ambiguè loquitur, quaque ponit quæ poſteà Lutherus & Arriani excluſerunt.

Magalianus. Ludov. Soto. Spencæus.

Eraſmus multorum fuit hæreticis.

Ex hæreticis ſcripſerunt multi, ac in primis Calvinus, Beza, & Auguſt. Marloratus, qui ex Luthero, Melanchthone, Brentio, Bulingero, Pomerano, Sarcerio, Petro Martyre, & aliis Catenam confecit.

Hæretici.

Vatablus Catholicus fuit, ſed eius ſcripta ab hæreticis excuſa & depravata ſunt: alioqui vir ipſe fuit egregiè doctus, tam in Hebræis, quàm in Græcis. Acutè litteram breviterque perſequitur: ſed ſæpè à noſtro Interprete diverſus eſt. Habet enim ipſe propriam verſionem, vel potiùs verſionem Tigurinam Leonis Hebræi.

Vatablus Catholicus ab hæreticis corruptus.

COM-

Digitized by Google

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

ARGUMENTUM.

Duae habet Epistola partes: prior dogmatica, posterior ethica.

DUae Epistolae hujus partes sunt. Prior, ab initio usque ad caput 12. dogmatica est. Posterior, à c. 12. ad finem usque ethica est, & mores instruit. In priore dogmatica ut ait S. August. & ex eo Anselmus, ventiatur & discutitur quaestio operum legis, & gratiae; an videlicet Judaeis solis (ut ipsi iactabant) propter merita operum legis, data sit justitia & salus; an verò omnibus omninò nationibus sine ullo operum legis aut naturae merito, gratis à Deo concessum sit, ut per fidem in Christum & gratiam ejusdem, justificentur, ac deinceps fidei & gratiae cooperando, justè & sanctè vivant, itaque salutem aeternam assequantur. Hac enim de re Judaei cum Gentibus contendebant, Gentibus Philosophiam & virtutes morales jactantibus, pro sua justitia: Judaeis verò venditantibus opera legis, & quòd essent posteri Abrahae, quibus promissus erat Messias & salus, ut, si ea potiri vellent Gentes, deberent circumcidi, & fieri Judaei proselyti. Utrosque retundit hic Apostolus, ostendens, quòd Judaei contra legem Mosi, Gentes contra legem naturae gravissimè peccarint, & utrique indiguerint redemptore; ac proinde utrisque gratis promissus sit Messias, cujus fide & gratia gratis justificentur.

Contentio Judaeorum, & Gentium.

Haec autem totius Epistolae est distributio. Primis quinque capitibus reprimit Apostolus fastum tam Judaeorum, quàm Gentium, ostenditque tam hos, legem naturae; quàm illos, legem Mosi violasse. Ideòque omnes esse sub peccato, & consequenter egere Salvatore Christo; quodque ex fide & gratia Christi, non autem ex operibus legis vel naturae justitia petenda & spectanda sit.

Totius epistolae distributio principalis.

Secundò, cap. 6 docet, quomodo in justitia per Christum accepta progredi, vitiisque suis resistere debeant: nam, ut ait c. 7. post justificationem manet in justo concupiscentia, quam acuit lex, sed comprimit & superat Christi gratia.

Tertiò, cap. 8 enumerat fructus, quos capimus ex fide & justitia Christi.

Quartò, cap. 9. 10 & 11. docet Gentes vocatas & electas esse ad justitiam, ab eaque rejectos esse Judaeos; eò quòd Gentes Christo credere voluerint, Judaei verò noluerint, sed justitiam in lege Mosi, non autem in fide Christi quaesierint, eamque sibi quasi Abrahae posteris, jure haereditario debitam arrogarint.

Quintò, cap. 12. transit ad mores, hortaturque ad exercitia Christianarum virtutum, ac denique cap. 16. salutationibus epistolam claudit.

Romae scripta haec epistola, & cur ponatur primo loco.

Nota Primò. Scripta est haec epistola post utramque ad Corinthios, ut rectè annotavit S. Chrysost. & patet ex 1. Corinth. 16. vers. 2. ubi collectam fieri hortatur Paulus pro pauperibus Hierosolymitanis: hac verò Epistola ad Romanos cap. 15. v. 25. collectam illam iam factam esse significat. Ponitur tamen haec Epistola ab Ecclesia primo loco, vel ob praeeminentiam Romanae Ecclesiae, ut censet Catharinus. Unde S. Irenaeus lib. 3. cap 1. tradit S. Paulum cum S. Petro Romae evangelizasse, & cum eo Romanam fundasse Ecclesiam, sicut & eamdem cum eodem suo sanguine & martyrio consecravit. Vel, ut opinatur S. August. epist. 105 ad Sixtum, eò quòd gratiam fidei commendet, quae caput est & initium gratiarum: vel, ut vult Theodoret. ob exactam omnis generis doctrinam.

Epistolam hanc aliqui putant latinè scriptam.

Nota Secundò. Probabiliter Salmeron tom. 1. prolegomeno 35. in fine, censet hanc unam Pauli epistolam latinè esse scriptam. Primò, quia eam Apostolus scribit Latinis: ipse enim ex dono linguarum sibi infuso etiam latinè norat. Secundò, quia eius amanuensis fuit Tertius,

A capit. 16. vers. 22. quod nomen Latinum est.

Prius est scriptam esse graecè, & postea versam in Latinum à Tertio.

Dices. Cur ergo toties hic graecizat? Respondeo: Quia hactenus inter Graecos versatus erat, ideòque in Graecam erat proclivior. Contrà Bellarminus libr. 2. de verbo Dei c. 7. & communiter alii, omnes Pauli epistolas, praeter unam ad Hebraeos, graecè scriptas esse contendunt. Certè S. Chrysostomus & Graeci Graecum textum quasi autographum sequuntur. Idem facit & Syrus. Adde, Paulum hac Epistola Judaeo & Barbaro non opponere Romanum, sed Graecum, c. 1. v. 14 & 16. Scribit enim ex Graecia, ubi inter Graecos agens Graecae linguae iam assueverat, ideòque scribit graecè etiam ad Romanos, quia his, uti & aliis, lingua Graeca tum erat familiaris & elegans, ut dicam c. 1. v. 16. Perindè ergo hìc facit Paulus, atque si Francus, vel Belga aliquis ex Francia in Belgium ad Lovanienses vel Antverpienses scriberet franciçè. Tertiò, idipsum confirmat, quòd haec epistola grecismis abundet, quodque Latinus noster textus ex Graeco ad verbum, imò ad litteram & apicem saepè expressus videatur;

B ut quod c. 1. v. 31. habetur: *Sine affectione, absque foedere, sine misericordia*, quis non videt ex Graecis verbis ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας, ad apicem esse expressum? nam si latinè scripsisset Paulus, latinè & clarè dixisset: *Inhumanos, foedifragos, immisericordes*. Similes graecismos videbimus c. 1. v. 7. 8. & deinceps; ita ut haec epistola planè stylo & phrasi Graeca scripta esse videatur.

Quartò, hic videtur esse sensus & consensus interpretum tam Graecorum, quàm Latinorum. Omnes enim provocant, cùm lectio est dubia, ad textum Graecum, quasi ad Pauli autographum. Quòd si textus Graecus sit ambiguae & variae significationis, variant quoque in expositione interpretes; nil tale fit in Latino. v. g. Rom. 1. v. 4. Graecum ὁρισθέντος Chrysostomus & Graeci vertunt, *qui declaratus est*: noster verò Interpres & Latini vertunt & legunt, *qui praedestinatus est*.

C Utrumque enim significat Graecum ὁρισθέντος. Quòd si Paulus latinè scripsisset, *qui praedestinatus est*, nulla foret hìc lis, nulla varietas, nullum dubium; causa pro Latinis foret decisa, Latini omnes Graecos ad Latinum Pauli autographum provocarent: quod tamen nemo hactenus fecit.

Addo tamen, probabile esse Graecum Pauli autographum mox à Tertio, vel alio interprete, quem, ut alibi dixi, Paulus semper ad manum habebat, conversum esse in Latinum sermonem, itaque Romanis & Latinis esse transmissum, hoc enim suadent rationes prioris sententiae Salmeronis. Atque

D hac de causa, nimirum ob duritiem, & obscuritatem interpretis, putavit Diodorus Tarsensis, hanc epistolam prae aliis tam hiulcè & obscurè esse conscriptam, ut dicam c. 16. v. 22. Pari modo S. Marcus suum Evangelium, quod Romae latinè conscripserat, fertur Aquileiae in Graecum transtulisse, cuius originale Venetiis etiamnum asservatur, ut testatur Petrus Episcopus Aquileiensis in Catalogo l. 4 cap. 86 Sic & Irenaeum, quem utpotè Graecum grecè scripsisse omnes consentiunt, mox à quopiam familiari eius interprete in Latinum esse conversum opinantur nonnulli; inter quos est Feuardentius procemio in Irenaeum: hoc enim suadere videtur styli illius Latini vetustas & gravitas.

Scripta est haec epistola anno Christi 58.

Denique scripta est haec epistola anno Christi 58. ut ait Baronius, Corinthi, missa per Phoeben, ut habent Biblia Graeca, Syra, & Latina Regia in fine epistolae; cùm iam S. Petrus Roma iussu Claudii abiisset in Britanniam, tunc nimirum Paulus Romanos pastore destitutos, & inter se de quaestionibus iam dictis tumultuantes confirmavit docuit, & in concordiam redegit. Unde mirum non est, quòd Paulus hac epistola Petrum, utpotè Roma abientem, non salutet.

CAPUT

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PAulus commendans suum Apostolatum & Evangelium, salutat Romanos; eosque visere, & eis prædicare exoptat.

Hinc Secundò, v. 16. docet Evangelium & fidem Christi esse virtutem Dei in salutem omni credenti justum enim ex fide vivere.

Vnde Tertiò, v. 18. docet Ethnicos ante Christum licet Deum ex creaturis agnoverint, non tamen eum, sed idola coluisse, indeque à Deo traditos in reprobum sensum, in abominanda, quæ hic recenset, scelera incidisse. Docet ergo, omnes ante Christum, peccatis & ira Dei fuisse obnoxios; ut inde concludat, omnes eguisse Evangelio; fide & gratia Christi Redemptoris.

1. PAulus, seruus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Evan-
gelium Dei, 2. quod antè promiserat per Prophetas suos in Scriptu-
ris sanctis 3. de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secun-
dùm carnem, 4. qui prædestinatus est Filius Dei in virtute secun-
dum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Jesu Chri-
sti Domini nostri: 5. per quem accepimus gratiam & apostolatum ad
obediendum fidei in omnibus Gentibus pro nomine ejus, 6. in quibus
estis & vos vocati Jesu Christi: 7. omnibus qui sunt Romæ, dilo-
ctis Dei, vocatis sanctis. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, &
Domino Jesu Christo. 8. Primùm quidem gratias ago Deo meo per
Jesum Christum pro omnibus vobis: quia fides vestra annuntiatur in universo mundo. 9. Te-
stis enim est mihi Deus, cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ejus, quòd sine intermis-
sione memoriam vestri facio. 10. semper in orationibus meis: obsecrans, si quomodo tan-
dem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos. 11. Desidero enim
videre vos: ut aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos: 12. id est, si-
mul consolari in vobis, per eam quæ invicem est, fidem vestram atque meam. 13. Nolo
autem vos ignorare fratres; quia sæpè proposui venire ad vos, (& prohibitus sum usque ad-
huc) ut aliquem fructum habeam & in vobis, sicut & in ceteris gentibus. 14. Græcis ac Bar-
baris, sapientibus & insipientibus debitor sum: 15. ita (quod in me) promptum est & vo-
bis, qui Romæ estis, evangelizare. 16. Non enim erubesco Evangelium; Virtus enim Dei est
in salutem omni credenti, Judæo primùm, & Græco. 17. Justitia enim Dei in eo revelatur
ex fide in fidem: sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivit. 18. Revelatur enim ira Dei
de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia
detinent: 19. quia quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit.
20. Invisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciun-
tur: sempiterna quoque ejus virtus, & divinitas; ita ut sint inexcusabiles. 21. Quia cùm co-
gnovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in co-
gitationibus suis & obscuratum est insipiens cor eorum: 22. dicentes enim se esse sapientes, stul-
ti facti sunt. 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corru-
ptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum & serpentium. 24. Propter quod tradidit illos
Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam: ut contumeliis afficiant corpora sua in seme-
tipsis: 25. qui commutaverunt veritatem Dei in mendacium; & coluerunt, & servierunt crea-
turæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen. 26. Propterea tradidit illos
Deus in passiones ignominiæ. Nam feminæ eorum immutaverunt naturalem usum, in eum usum
qui est contra naturam. 27. Similiter autem & masculi, relicto naturali usu feminæ, exar-
serunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & merce-
dem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. 28. Et sicut non probaverunt
Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non
conveniunt, 29. repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia, ple-
nos invidia, homicidio, contentione dolo, malignitate, susurrones, 30. detractores,
Deo odibiles, contumeliosos, superbos; elatos, inventores malorum, parentibus non
obedientes, 31. insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericor-
dia. 32. Qui cùm justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt,
digni sunt morte: & non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facienti-
bus.

VERS. 1. Pauli nomen unde desumptum, quid significet.

PAVLVS) De hoc nomine multi hic multa afferunt.

Primò, aliqui putant hoc nomen esse Græcum, & quietem, vel potiùs quietum significare, deducique ἀπὸ τοῦ παύειν, id est, à quiescendo. Sicut è contrario Saulus (ait Ambrosius) significat inquietudinem: σάλος enim Græcis idem est, quod commotio. Nam Saulus inquietus fuit, turbator & persecutor Ecclesiæ.

Secundò, S. Hieron. in Nominib. Hebraicis, vult nomen *Paulus* esse Hebræum, & significare mirabilem: hoc enim significat Hebreum פלא *Pele*, vnde Paulus. Alij Paulum interpretantur operarium, à radice פעל *Paal*, id est, operatus est.

Tertiò, alij censent nomen *Paulus* esse mixtum ex Hebræo & Græco, & significare os tubæ, vel potiùs os tibiæ, quasi conflatum sit ex פה *pe*, id est os, & αὐλὸς, id est tibia. Rursum S. Damasus in carmine de S. Paulo putat Paulum in baptismo mutasse nomen Sauli in Paulus. Sed contrà facit, quòd post caput 9. Actor. ubi Paulus baptizatur, semper vocetur Saulus, usque ad c. 13. Ergo post baptismum diu Sauli nomen retinuit; non ergo in baptismo nomen Pauli assumpsit. Denique Origenes putat Paulum fuisse binominem, & in circumcisione illi tam Pauli quàm Sauli nomen impositum esse, sicuti Matthæus vocatus est Levi.

Nomen Pauli Romanum, unde, & cur sit ei assumptum.

Verùm respondeo & dico: Verius est, Paulus esse nomen Latinum & Romanum. Rursum Saulum assumpsisse hoc nomen Pauli, Actor. 13. 9. ubi cum Barnaba segregatus est & designatus Apostolus Gentium; scilicet, mox ut cœpit prædicare Gentibus, putà Paulo Proconsuli Cypri, in quem primò è Gentibus incidit, eumque convertit: ut enim illi & aliis Gentibus Paulus quasi Romanus civis, etiam nomine suo faciliùs se insinuaret, Paulus, inquam, qui omnibus omnia fieri cupiebat, ut omnes lucrifaceret; propterea hac occasione Sergii Pauli, ut dixi nomen Judaicum Sauli, levi mutatione unius litteræ, mutavit in nomen Romanum Pauli.

Id ita esse ex eo coniicitur, quòd usque ad apostolatum suum ad Gentes, & conversionem Sergii Pauli, semper vocetur Saulus, vel Saul, à Saule primo rege suæ tribus Beniamin; quia inter Judæos agebat: post illam verè Sergij Pauli conversionem semper vocetur Paulus, quia deinceps inter Romanos & Gentes, quasi Gentium doctor & Apostolus agit ita S. Augustinus libr. 8. Confess. cap. 3. S. Hieron. in epist. ad Philemonem, Beda, & Salmeron hic, & Lorinus in cap. 9. Actor. v. 18.

Non ergo Sergius Paulus Saulo suum Pauli nomen ex amicitia imposuit, ut aliqui volunt; sicut Josephus fatetur, se Flavii nomen accepisse à familia Flavia Titi & Vespasiani; cùm potiùs Sergius Paulus, quasi catechumenus & discipulus à Paulo nomen accipere debuerit, quasi à magistro suo: sicuti S. Cyprianus Cæcilij nomen à Cæcilio presbytero, à quo baptizatus est, assumpsit, sed tantùm occasione illius Pauli, qui nomen sibi affine gerebat, quemque primò è Gentibus convertit Paulus, sponte inter Gentes nomen Pauli assumpsit.

Hinc patet etymon Pauli esse Latinum, & Paulum idem esse quod paruum, pusillum, modicum. Unde & à parva statura Pauli nomen adhæsisse familiæ Æmiliæ, auctor est Sigonius in Nominibus Romanis, quasi dicat Paulus; Ego olim Judæis fui Saulus, nunc vobis Romanis Romanus sum Paulus: olim ante christianismum altus & superbus eram quasi alter Saul; nunc Christianus effectus parvus sum Paulus, parvus inquam, tum corpore, tum magis animi demissione. ita S. Thomas, & S. August. lib. de Spirit. & litt. c. 7. Et in psal. 72. *Paulus*, inquit, *primò Saulus, postea Paulus, id est, primò superbus, postea humilis. Saul enim, unde dictum est nomen Sauli, nostris quia Rex superbus & infrenis fuit. Non quasi aliqua iactantia nomen sibi mutaverit Apostolus: sed ex Saulo factus est Paulus, ex superbo modicus. Paulum enim modicum est.* Et lib. 1. de Verbis Domini serm. 13. *Tu es ipse Paulus, in te parvus, in Domino magnus: in te infirmus, in Domino firmissimus. Eris exaltatus, quia non es ingratus.*

Nominis Pauli etymologia.

Quare quod S. Hieron loco jam citato, Pauli nomen censet esse nomen victoriæ & triumphi, licet à parte rei verè hoc nomen ita accipi possit; tamen hæc non est vera hujus nominis ratio ex mente & intentione Pauli, qui ut dixi, Pauli nomen non tam sublimitatis, quàm familiaritatis & humilitatis studio assumpsit. Afferibam hic verba S. Hieronymi, quia pulchra sunt. *Vti Scipio*, inquit, *subiecta Africa, Africani sibi nomen assumpsit, & Metellus Creta subjugata, Cretici cognomentum reportavit, & Imperatores nunc usque Romani ex subiectis gentibus Adiabenici, Parthi, Sarmatici nuncupantur: ita & Paulus, ad prædicationem Gentium missus, primo Ecclesiæ spolio Proconsule Sergio Paulo, victoriæ suæ trophæa retulit, erexitque vexillum, ut Paulus diceretur è Saulo.* Aptiùs S. August. serm. 25. de Sanctis tom. 10. *Patitur*, inquit, *Paulus quod fecerat Saulus. Saulus lapidavit, Paulus lapidatus est. Saulus Christianos virgis afficit, Paulus pro Christo quinquies quadragenas una minùs accepit. Saulus persecutus est Ecclesiam Dei, Paulus submissus est in sporta. Saulus vinxit, Paulus vinctus est. Et dum Paulus sæviens quærit minuere numerum Christianorum, etiam ipse accessit ad numerum Confessorum.*

Apostolus igitur, ut ipsemet ait, *præsentia corporis fuit infirma*. Fuit enim nomine & corpore Paulus, id est parvus: sed ingenio, animo, virtute & factis magnus. *Animus* enim *non mensuratur corpore*, sed corpus transscendit. Pulchrè & verè Sapiens Eccli. 11. 3. *Brevis*, μικρά, id est parua, *in volatibus est apis, & initium*(ἀρχὴν primas, principatum) *dulcoris habet fructus illius*. Ita corpore parvus, sed animo celsius fuit S. Hieron. ut habet eius Vita apud Ribadeneiram & alios. Idem de se innuit S. August. homil. de transfigur. Domini. *Quæso*, inquit, *per Dominum, ne vos homuncionis fœditas offendat, dummodo qualibet occasione, de cordibus vestris peccatorum sordes abstergat.* Et serm. 6. inter commun. *Obsecro*, ait *vos fratres*, &c. *ut oretis pro me exiguo & pusillo*, &c. S. Antoninus, memoriæ portentum, æquè ac sanctitatis & miraculorum, ab exigua statura nomen accepit; vocabatur enim Antonius Nimirum ut ait Poeta:

Maior in exiguo regnauit corpore virtus.

Et è contrario:

Nulla in tam vasto corpore mica salis.

Et Cicero: *Valentissimo quisque corpore longissimè abest à sapientia.* Experientia docet communiter in parvo corpore magnos inesse animos. Virtus enim unita, fortior est seipsa divisa. Virtus autem animæ in corpore parvo unitur, magno dividitur & dispergitur. Atque hac de causa naturaliter, parvis, quàm magnis facilior est magnanimitas, difficilior humilitas. Eleganter & cordatè S. Gregorius Nazianz. scribens ad Nicobulum, qui Alypianæ uxori suæ Gorgoniæ Gregorij sororis filiæ exiguam staturam exprobrabat, ita rescribit epist. 155. *Alypi inam apud nos cavillis incessis ut parvam, & tua procerita'e indignam, ò magne & vaste ac gigantine tum forma, tum robore. Nunc demum intelligo animum mensura subiici, ac rupes margaritis præstantiores esse, corvosque luscinijs angustiores: Tu verò magnitudine tua & cubitis fruere.* Deinde subdit: *Quòd si hoc quoque adiicias, eam orationis causa curvam esse, ac per ingentes mentis agitationes, perpetuam cum Deo consuetudinem habere; quid hic de tua fortitudine, corporisque mensura te iactabis? Vide tempestivum silentium: loquente audi, quàm non incompta sit ani adverte, quàm ut fœmina fortis ac strenua, quas rei domesticæ utilitates afferat, quàm viri amans. ac tum illud Laconis dices: Certè animus in mensuram minimè cadit, atque externum hominem oculus conjectis in internum habere oportet. Ita eam ut parvam deridere desinas, & tuum coniugium faustum ac felix iudicabis.*

Parui sunt magnanimi cur?

SERVUS JESU CHRISTI) *Servus* scilicet honorarius, qui hebraicè vocatur משרת *mescaret*, id est minister. de quo plura dicam Philip. 1. v. 1.

VOCATUS APOSTOLUS) Id est, vocatus ad apostolatum, vocatione Apostolus. Græcè enim non est partium καλλημένος, id est, vocatus, appellatus; sed nomen κλητὸς, id est vocatitius. Unde Syrus vertit קרי שליחא *kari sceliha*, id est, vocatitius & Apostolus q. d. Euocatus Deique Apostolus. ita S. Chrysost. Sic Hispani gloriantur, quòd sint *criados del Rey*, id est servi Regis, evocati à Rege, vocatitii Regis. Unde testes Hesychio *vocatus* dicitur nobilis. Alludit ad Isaiæ 48. vers. 12. ubi pro eo quos nos habemus: *Audi Israel quem ego voco*, hebraicè est מקראי *mecorai*, id est *vocate me*. uti vertunt Aquila, Symmachus, Vatabl. & alii: Israel enim typus fuit S. Pauli & fidelium. Vide ibi dicta. Rursum alludit hic Paulus per nomen Hebræum & Syrum *scelicha* id est Apostolus, ad prius suum nomen regium Saul. Saul enim hebraicè significat vocatum & postulatum, scilicet à Deo ad regnum, sicut Saulus hic noster ex eadem tribu Beniamin est vocatus & postulatus ad apostolatum: estque paronomasia Hebraica, q. d. Paulus, Qui olim fui Saulus vel Saul; nunc sum *scelicha*, id est, vocatus ad legationem

Paulus vocatione & muneris Apostolus, non tantum appellatione.

nem & munus Apostolicum. Pari modo in voce *karia*, [A] id est vocatus, alludit ad duodecim principes vocatos à Deo & Mose, ut duodecim tribubus præessent, Num. 1. 16. ubi ibi dixi. Quare parerga hic est Anselmi expositio, qua censent Paulum se non Apostolum, sed vocatum Apostolum nuncupare ex studio humilitatis. q. d. Ego non voco me Apostolum, sed ab alijs vocatus & dictus sum Apostolus: quomodo S. Bernardus ex humilitate non Abbas, sed vocatus Abbas Clarævallis dici & nuncupari voluit. repugnat enim huic expositioni textus Græcus, ut patet ex dictis.

Nota Primò. Actor. 9. vocatus est à Christo Paulus, Apostolus, id est legatus, missus à Christo per totum orbem evangelizare & docere Gentes, fundare & regere Ecclesias Christi. de quo plura dicam v. 5.

Paulus & alij titulo Apostoli gaudent, præter duodecim à Christo vocatos Matth. 10.

Nota Secundò. Præter duodecim Apostolos, qui Matth. 10. à Christo in terris vivente vocati & missi sunt prædicare regnum Dei, nomen Apostoli extensum quoque est ad Paulum, Barnabam, Silam, Lucam, Marcum, aliosque, qui penè idem officium sunt sortiti, quod primi illi duodecim à Christo vocati. Vnde S. Hieron. in c. 1. ad Tit. v. 1. Apostoli titulum in Paulo, & Apostolicam [B] dignitatem suspiciens, inquit, *Quod ait Paulus de se, Apostolus autem Iesu Christi, tale mihi videtur, quale, si dixisset, Præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberij. Vt enim iudices sæculi huius, quo nobiliores esse videantur, ex regibus quibus serviunt, & ex dignitate qua intumescunt, vocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi vendicans dignitatem, Apostolum se Christi titulo prænotavit, ut ex ipsa nominis auctoritate lecturos terreret, indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subiectos.* Apostoli enim à Christo in totum orbem, & in omnes fideles auctoritatem & imperium acceperunt.

Paulus in Apostolatum vocatus à Deo, non intrusus.

Nota Tertiò. Paulus hoc Apostoli nomine, quasi titulo muneris, dignitatis & professionis, se initio Epistolarum, suis insinuare solet. Sicut enim reges & principes præfantur: Nos Albertus, Dei gratia Archidux Austriæ, Dux Brabantiæ, &c. ita Paulus: *Ego Paulus, Dei gratia & vocatione Christi Apostolus;* nòn autem per me, vel amicos, vel potestatem laicam in apostolatum intrusus; hoc enim proprium est pseudo Apostolorum & hæreticorum, ut docet S. Cyprian. lib. de Vnitate Ecclesiæ. *Isunt*, ait, *qui se ultro apud temerarios convenas sine divina dispensatione præficiunt, qui se præpositos sine ulla ordinationis lege constituunt* (Nota nomen Ordinationi, quæ sanè non à magistratu, sed à [C] Christo Iesu, ejusque vicariis Episcopis, manuum impositione ritu veteri in Sacramento Ordinis suscipitur.) *qui nomine episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt.* Imò S. Paulus Hebr. 5. vers. 4. *Nec quisquam*, inquit, *sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tamquam Aaron.* Et Ieremias de falsis prophetis, se per amicos, aut reges intrudentibus, sic ait carpens & culpans eos cap. 23. vers. 21. *Non mittebam Prophetas, & ipsi currebant; non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant.* Sicut enim magistratus est ordinare ciuilia & civicos præfectos; ita Episcoporum est ordinare sacra & sacros Præsules. hic enim est Hierarchicus ordo Ecclesiæ à Deo institutus. *Scriptum est*, ait Ambros. lib. 5. epist. 33. ad Marcellinam sororem: *Quæ Dei, Deo; quæ Cæsaris, Cæsari; ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ: publicorum tibi mœnium, ò Imperator, jus commissum est, non sacrorum.* Et Hosius Constantio: *Tibi*, inquit, *Deus Imperium commisit, nobis quæ Ecclesiæ sunt, credidit.*

SEGREGATUS IN EVANGELIVM DEI) tamquam in rem arduam & sublimem, quæ omnem naturæ modum & rationem [D] transscendat. Alludere rursum videtur Spiritus sanctus ad etymon Hebræum nominis Pauli. Sicut enim *Saul*, vel *Saulus*, significat vocatum & postulatum ad munus Apostolicum, ita פלא *pele*, (unde Paulus) significat arduum, excellentem, mirabilem, ideoque à vulgo segregatum. Idem innuit Grecum ἀφωρισμένος, ἀφορίζειν enim significat secernere aliquid & segregare tamquam eximium, putà tamqam organum electum, quale fuit Paulus. Unde & medici ἀφορισμούς vocant sententias selectas, raras & eximias. Sic Christus Isaiæ 9. 6. vocatur פלא *pele*, id est admirabilis, eximius, segregatus. Et angelus nuntians Manue Samsonis ortum, Iudicum 13. 18. *Quid quæris*, inquit, *nomen meum, quod est mirabile.* hebraicè. quod est פלא *pele*.

Nomen Pauli significat hebraice excellentem, mirabilem, arduum.

VERS. 2. QUOD ANTE PROMISERAT PER PROPHETAS SUOS IN SCRIPTURIS SANCTIS DE FILIO SUO) q. d. Non novum, non nuper inventum, aut ex meo alteriusve hominis cerebro fabricatum est Evangelium, sed ab æterno à Deo institutum & decretum, ideoque iam olim per omnes sanctos Prophetas promissum tamquam res rara, mira, salutifera, divina, certissima & verissima; utpote quæ confirmata est & corroborata tot sæculorum tempore: temporis enim filia est veritas, ait Cicero lib. 2. de Oratore.

VERS. 3. QUI FACTUS EST EI EX SEMINE DAVID SECUNDUM CARNEM) Syrus, Valla & Erasmus vertunt, *qui genitus est*, vel *natus est*. Sed meliùs vertit noster Interpres *qui factus est*: græcè enim non est γεννηθέντος, vel γενόμενον à γεννάω, id est gigno; sed γενόμενον à γίνομαι, id est fio. Unde S. Cyrillus li. 11. Thesauri sub medium dicit totam SS. Trinitatem dici & esse ἀποίητον, id est increatam, infectam sive non creatam, non factam; solum verò Patrem esse & dici ἀγέννητον, id est ingenitum. & ita Patres Christum hìc non natum, sed factum interpretantur; ut Tertull. contra Praxeam, Irenæus lib. 3 cap. 32. S. August. lib. 2. de Trinit. cap 5. Vox enim *factus* magis significat humanam naturam Christi contra Marcionem, illamque Christum non è cælo in Virginem intulisse, ut voluit Valentinus; sed in Virgine, & ex Virgine formatam, idque non ex copula viri, ut voluit Ebion; sed virtute Spiritus sancti, factam & productam accepisse: ita ut Christus est ἀπάτωρ, id est sine patre, secundùm humanitatem, sicut est ἀμήτωρ, id est sine matre, secundùm deitatem.

Marcionis, Valentini, Ebionis hæreses de Christo jugulantur.

VERS. 4. QUI PRÆDESTINATUS EST FILIUS DEI) *Qui prædestinatus est*, grècè ὁρισθέντος. quod aptè & planè Syrus & Græci vertunt, *qui declaratus & agnitus est Filius Dei*. ita Chrysost. Theophyl. Oecum. Origen. Theodor. imò Toletus sic exponit Latinum, *prædestinatus*, sive *definitus*, scilicet non quoad rem, sed quoad notitiam hominum, ut *prædestinatus* idem sit quod *certificatus, certò cognitus hominibus*. q.d. Christus demonstratus & declaratus est præ aliis Sanctis, qui sunt filii Dei adoptivi, quòd ipse solus sit Filius Dei naturalis Sed hoc est torquere Latinum verbum *prædestinatus* ad *prædemonstratus*, vel declaratus. Quare hoc sensu meliùs Ambros. subaudit hìc verbum, declarari, dum sic exponit: Christus latens in incarnatione, prædestinatus est, ut declararetur Filius Dei in resurrectione. Secundò, rectiùs & profundiùs noster Interpres, quidquid obstrepat Calvinus, Græcum ὁρισθέντος vertit, *qui prædestinatus est*, & ita legunt S. Irenæus lib. 3. c. 32. Hilarius lib. 7. de Trinit. August. lib. de Prædest. Sanctorum cap. 15. Ambros. & alii. Græcum enim ὁρίζειν, licet apud profanos sæpè significet declarare. tamen auctore S. Dionysio lib. de Divinis nomin. cap. 5. passim in Scriptura significat definire, constituere, prædestinare ut Act. 2. 23. *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum*, græcè est ὡρισμένῃ βουλῇ. Actor. 10. 42. *Ipse est, qui constitutus est iudex vivorum & mortuorum*, græcè ὡρισμένος κριτής. Actor 17. 26. *Definiens statuta tempora*, græcè ὁρίσας καιρούς.

Varia Patrum super hoc loco explicationes.

Adde, etiamsi Origenes, Hieron. Tertull. Cyrillus, Theodor. Chrysost. Oecumen. legant in Græco ὁρισθέντος quod est ad verbum, *destinatus est*, scilicet, ab æterno, quod in re idem est cum eo, quod noster Interpres vertit, *prædestinatus est*; tamen alij, ut Ambros. August. Irenæus locis jam citatis, & Epiphan. hæresi 54. in fine, & Athanas. lib. 3. de Assumpt. hominis, clarè legunt in Græco προορισθέντος hoc autem ad verbum idem est, quod *prædestinatus est*, non autem *prædeclaratus est*. Sic enim hìc verti non posse patet ex sequentibus. vox enim *præ*, falsum induceret sensum.

Expositio Origenis.

Ubi Nota. Putat Origenes Christum solum dici ὁρισθέντα id est destinatum, quia antequam nasceretur homo, erat Deus, Deique Filius: nos verò dici προορισθέντας, id est, prædestinatos, quia non eramus antequam nasceremur. Sed hæc distinctio subtilior est, quàm verior & solidior: *destinatus* enim hic idem est, quod *prædestinatus*, uti jam dixi. Quare non rectè Origenes hunc locum sic exponit, q. d. Paulus: Christus existens Filius Dei destinatus est ut sit princeps & primogenitus ex mortuis, scilicet, ut in eos virtutem divinam exerceat, eisque det Spiritum sanctificationis & vivificationis.

Sensus ergo Apostoli est, q. d. Homo Christus, qui factus est ex semine David, seu cui data est essentia & existentia humanæ naturæ, prædestinatus est ad hoc, ut subsisteret in persona Filij Dei: id est, prædestinatus est Jesus ad hoc, ut scilicet qui futurus erat secundùm carnem filius David, idem secundùm hypostasim esset Filius Dei: hoc est, prædestinatum est, ut hic homo, qui dicitur Jesus, estque filius David,

eſſe ſimul Filius Dei, quia ſcilicet prædeſtinatum eſt, ut hic homo aſſumeretur à Filio Dei, illique hypoſtaticè uniretur, ita ut idem eſſet homo & Deus, ſive filius hominis & Filius Dei. ita S. Aug. de Predeſtin. Sanctor. c. 15. S. Anſel. Concil. Toletan. 11. c. 1. & paſſim Scholaſtici 3. p. q. 24.

Dices, Pronomen *qui* refert Filium Dei, qui præceſſit. Filius autem Dei non eſt prædeſtinatus, ut fieret Filius Dei, quia ſemper fuit Filius Dei. ita Calvinus.

Chriſtus non ... prædeſtinatus eſt Filius Dei.

Reſpondeo, Pronomen *qui*, refert Filium Dei, non formaliter, ſed materialiter, ſcilicet non quatenus eſt Filius Dei, ſed quatenus factus eſt ſecundum carnem ex ſemine David, uti præceſſit, id eſt refert hunc hominem Chriſtum, qui aſſumptus eſt à perſona Verbi, eſtque Filius Dei. Hic enim homo non fuit ab æterno Filius Dei, ſed prædeſtinatus eſt Filius Dei, ſicut in tempore factus eſt Filius Dei.

Attributa divinitatis & humanitatis quomodo Scriptura tribuat Chriſto.

Ubi Nota, S. Scripturam de Chriſto ita loqui, ut jam de ejus divinitate loquatur mox ad ejus humanitatem tranſeat, rurſum ad divinitatem redeat. Hinc fit, ut Chriſto det attributa, quæ Deo ſunt propria, & mox eidem tribuat alia quæ nonniſi in hominem cadunt. Id clarè videre eſt Hebr. 1. v. 2. ubi ſic loquitur Apoſtolus: *Noviſſime diebus iſtis locutus eſt* (Deus) *nobis in Filio, quem conſtituit heredem univerſorum.* Ecce hic loquitur de Filio, ut homo eſt; & mox loquitur de eodem, uti Deus eſt. Subdit enim. *Per quem fecit & ſæcula, qui cùm ſit ſplendor gloriæ*; ac rurſum redit ad eumdem Filium qui homo eſt, cùm ſtatim ſubiungit: *Purgationem peccatorum faciens, ſedet ad dexteram majeſtatis in excelſis.*

Dices Secundò, Hic homo non tantùm Chriſti naturam humanam, ſed & perſonam, quæ Verbum eſt, includit: & relativum *qui*, non poteſt referre naturam humanam; quia ſic dicendum eſſet, *quæ*; ergo refert perſonam: atqui in Chriſto non fuit alia perſona, quàm divina Verbi; hæc prædeſtinari ad unionem Verbi. Sic enim autem non potuit prædeſtinatum eſſet, ut idem cum eodem, ſive ut idem cum ſeipſo uniretur quod eſt impoſſibile. Unde paſſim Doctores dicunt, ſolam naturam humanam prædeſtinatam & elevatam eſſe ad hanc unionem cum Verbo. Eſt hoc argumentum Toleti, quo probare contendit *prædeſtinatus*, hic debere exponi per declaratus.

Reſpondeo, Relativum *qui*, refert naturam humanam Chriſti in concreto, id eſt, hunc hominem, non ſubſiſtentem, ſed exiſtentem ex ſemine David. Licet enim idem materialiter ſubſiſtat in perſona Filii Dei, uti præceſſit; tamen in nova hac propoſitione, mens inde, puta ab hac ſubſiſtentia & perſona Verbi, præſcindit, & tantùm in ſubiecto *hic homo* hominem exiſtentem, non autem ſubſiſtentem ſive perſonatum concipit, donec accedat prædicatum *Filius Dei*. Sic fit in omni propoſitione eſſentiali: nam in ea ſemper ſubiectum re idem eſt cum prædicato, ſed conceptu diſtinctû & quaſi præciſum: ut, homo eſt animal, leo eſt brutû.

Chriſti non naturam ... ſed & perſonam prædeſtinatam dici poſſe.

Reſpondeo Secundò, Pronomen *qui* referre poteſt perſonam hujus hominis, ſeu hoc ſuppoſitum humanitatis Chriſti confuſè, abſtrahendo ab eo, quòd idem ſit ſuppoſitum divinum Filii Dei. licet enim in re idem in Chriſto ſit ſuppoſitum humanitatis & divinitatis, tamen in conceptu noſtro, quem per enuntiationem hanc exprimimus, unum ab altero ſeorſum concipi, itaque quaſi ſeparari & præſcindi poteſt; ut ſcilicet idem hoc ſuppoſitum in ſubiecto concipiam tantùm eatenus, quatenus eſt ſuppoſitum humanitatis; in prædicato verò idem concipiam, quatenus eſt ſuppoſitum divinitatis, ſive Filii Dei, ut ſenſus ſit, prædeſtinatum eſt ut perſona Chriſti hominis eſſet non humana, uti eſt aliorum hominum, ſed ut eadem eſſet cum perſona Filii Dei. Ita ſubtiliter & eruditè docet Franciſcus Suarez 3. p. q. 24. Et hoc ſenſu patet, Chriſti non tantùm naturam humanam, ſed & perſonam in cõfuſio, ſive in abſtracto eſſe prædeſtinatam, ut ibidem docet Suar. & D. Thomas.

Chriſti prædeſtinatio medium finis & exemplar noſtræ.

Denique notat D. Thom. 3. p. q. 24. & Scholaſtici hanc Chriſti prædeſtinationem fuiſſe medium finem & exemplar noſtræ prædeſtinationis. quia, ut Auguſt. lib de Prædeſt. Sanct. cap. 15. ait: *Ea gratia fit ab initio fidei ſuæ homo quicumque Chriſtianus, qua gratia homo ille ab initio ſuo factus eſt Chriſtus. De ipſo ſpiritu & hic renatus eſt, de quo ille natus. Eodem ſpiritu fit in nobis remiſſio peccatorum, quo factum eſt ut ille nullum habeat peccatum*: ſcilicet tam Chriſto, quam cuilibet Chriſtiano id datur ſine ullis alicujus meritis, ex mera Dei gratia.

IN VIRTVTE SECVNDVM SPIRITVM SANCTIFICATIONIS EX RESVRRECTIONE MORTVORVM JESV CHRISTI DOMINI NOSTRI] Primò, S. Chryſoſt. & Græci hæc ſic explicant, q. d. Declaratus eſt Chriſtus eſſe Filius Dei Primo, *in*, id eſt ex, *virtute* miraculorum. Secundò, quia dabat Spiritum ſanctum. Tertiò, ex reſurrectione ex mortuis, quia inde quaſi mortis dominus reſurrexit.

Chriſtus per Spiritum ſanctum in miraculis & reſurrectione declaratus eſt Filius Dei.

Secundò, Theodoret. & Toletus ſic explicant, q. d. Chriſtus declaratus eſt Filius Dei, per virtutem à Spiritu ſancto & ſanctificante Apoſtolis collatam, qua miris ſignis & factis reſurrectionem Chriſti confirmarunt: hoc autem factum eſt, poſtquam ipſe Dominus à mortuis reſurrexit. Huc pertinet Ambroſii expoſitio: Chriſtus inquit, prædeſtinatus eſt per Spiritum ſanctum, ut manifeſtaretur eſſe Filius Dei, in virtute, qua reſurrexit à mortuis.

Verùm noſter Interpres, ut dixi, vertit non, declaratus, ſed *prædeſtinatus eſt*. Hujus ergo noſtræ verſionis hic eſt ſenſus: Chriſtus *prædeſtinatus eſt Filius Dei in virtute*, B id eſt, cum potentia divina (græcè enim eſt *δύναμις* non *ἀρετὴ* & *in* ponitur pro *cum*; ſic enim ſæpè ſumunt Hebræi pro ב) ut ſcilicet, licet eſſet filius David ſecundùm carnem, fragilem & infirmam, haberet tamen tam potentiam, quàm hypoſtaſin divinam; nimirum ut per hanc potentiam, hic homo unitus Verbo faceret miracula, remitteret peccata, ſanctificaret homines. quam potentiam habuit *ſecundùm*, id eſt per, & à natura divina qua eſt *ſpiritus ſanctificationis*. id eſt, fons omnis ſanctitatis, vel planiùs, à Spiritu ſancto, qui totum hoc unionis hominis cum Deo opus in Chriſto peregit, eumque ita ſanctificavit ut illi virtutem dederit omnes homines ſanctificandi: quæ potentia Spiritus ſancti maximè ſe oſtendit, maximeque patuit *ex reſurrectione* ex mortuis, id eſt in reſurrectione, qua Chriſtus ſe & alios mortuos ſuſcitavit. Unde de ea tunc dixit Chriſtus Matth. 28. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cœlo & in terra*. Et Joannes Apocal. 5. *Dignus eſt Agnus, qui occiſus eſt, accipere virtutem & divinitatem & ſapientiam*. ita S. Auguſt. C & paſſim interpretes.

In unione hypoſtatica virtutem Patris & Spiritus ſancti potentia.

Aliqui etiam ſic explicant. Chriſtus prædeſtinatus eſt, ut eſſet Filius Dei, *in virtute*, id eſt, in unione hypoſtatica, quæ opus fuit præſtantiſſimum virtutis & potentiæ tum Dei Patris tum Spiritus ſancti, ſive ſantificantis: per quam potentem unionem ipſe Deus & Spiritus ſanctus reſurrectionem mortuorum induxit, fecitque ut Chriſtus & alii Chriſtiani à morte corporis ad vitam beatam, peccatores vero à morte peccati ad vitam gratiæ reſurgerent. Hæc expoſitio ſubtilior eſt; ſequitur tamen & cohæret cum priori; quæ planior & ſolidior eſt. Ubi Nota Primò, hic eſſe ellipſes, ſupplenda enim ſunt verba *habuit, patuit*, Vide can. 57

Nota Secundò, reſurrectionem, græcè *ἀνάστασιν* hic tam paſſivè, qua Chriſtus reſurrexit, quàm activè, qua Chriſtus ſe & alios reſurgere fecit, capi poſſe. Ita Ambr.

Nota Tertiò hebraiſmum, *Jeſu Chriſti Domini noſtri*, id eſt, ipſius vel ſua: Hebræi enim pro pronomine demonſtrativo, ſæpè repetunt nomen antecedens. Addit ergo D hic Paulus τὸ *Jeſu Chriſti*, tum ut exprimat doceatque hoc nomen eſſe proprium Filii Dei, de quo locutus eſt, tum quia hoc dulciſſimum Salvatoris nomen in deliciis, ac conſequenter in corde & ore ſemper habebat.

Chriſtus prædeſtinatus eſt non ſimpliciter, ſed ut reſurgeret.

Denique S. Anſelm. & ex eo Salmeron, probabiliter, planè & faciliè ita hunc locum explicant, ut Chriſtus dicatur hic *prædeſtinatus eſſe Filius Dei*, non ſimpliciter & abſolute, ſed cum addito, ſcilicet, *in virtute reſurrectionis*, id eſt, prædeſtinatus eſſe ut reſurgeret, *in virtute*, id eſt, potentia, gloria & majeſtate immortalitatis, ut tunc quaſi plenè & perfectè videretur regenerari & renaſci Filius Dei glorioſus & immortalis. q. d. Paulus: Prædeſtinatum & definitum eſt a Deo, ut Chriſtus homo eſſet Filius Dei, non in infirmitate & humilitate, qualis initio naſcens, vivens & moriens apparuit, ſed in virtute & gloria reſurrectionis, ut ſcilicet reſurgeret à mortuis, eſſetque Filius Dei immortalis, & gloriam deitatis per corpus oſtenderet: quod factum eſt per Spiritum ſanctum & ſanctificantem; qui ſicut in incarnationem animam Chriſti per gratiam & gloriam, ita in reſurrectione corpus Chriſti per immortalitatem & gloriam, ac conſequenter totum Chriſtum plenè & perfecte ſanctificavit. *Chriſtus*, inquit Anſelmus, *qui prædeſtinatus eſt ſecundùm carnem (quoniam Deus ab æterno prædeſtinavit, ut Verbum eius caro fieret, quam & reſuſcitans glorificaret) prædeſtinatus eſt ut ſit Filius Dei in Virtute immorta-*

litatis & potentiæ, de qua poſt reſurrectionem ait. Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo & in terra. Nam cùm de electis ipſe dicat, quòd ſunt filii Dei, quia ſunt filii reſurrectionis, cur non ipſe magis, qui *ſecundùm divinitatem naturaliter eſt ſemper Dei Filius, in reſurrectione ſecundum humanitatem factus eſſe dicatur Filius Dei?* Unde & Pater reſuſcitans Filium dixit ei, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, Actor. 13. 33. Hic ſenſus planus & ſpecioſus apparet, evaditque difficultates de prædeſtinatione Chriſti paulò antè allatas; ſed nonnihil coarctat, deflectit & enervat generalia Apoſtoli verba, ſcilicet, quòd Chriſtus ſit Filius Dei non abſolutè, ſed in virtute & gloria reſurrectionis; quodque tunc tantùm habuerit Spiritum ſanctificationis, quem ei abſolutè hic tribuit Apoſtolus. Explicatio ergo prior jam allata, licet paulò difficilior, magis tamen genuina, & ex mente phraſique Apoſtoli, magiſque ſublimis, ſolida & univerſalis eſſe videtur.

VERS. 5. PER QVEM ACCEPIMVS GRATIAM ET APOSTOLATVM AD OBEDIENDVM FIDEI IN OMNIBVS GENTIBVS PRO NOMINE EJVS] Maldonat. in notis ejus manuſcriptis quas vidi Romæ, cenſet eſſe hendiadyn: *gratiam & Apoſtolatum*, id eſt gratiam apoſtolatus. & rectè. Hinc, & ex v. 1. omnium penè epiſtolarum. S. Pauli, cum S. Chryſoſtomo & Origene Nota, contra Calvinum & Eraſmum, apoſtolatum non tantùm ſignificare legationem & miſſionem, aut miſſionis & legationis functionem, ut ſonat ejus etymon; ſed etiam ſignificare officium, poteſtatem & dignitatem primam & ſummam in Eccleſia. Sicut enim jam Legatus Summi Pontificis vocatur Nuntius, vel Legatus Apoſtolicus; eſtque hæc magna dignitas: ita pariter Apoſtoli dicebantur & reipſa erant legati Chriſti, Matth. 28. 19. atque hoc ipſo obtinebant auctoritatem ſummam in Eccleſia. *Pro Chriſto legatione fungimur*, inquit Paulus 2. Corinth. 5. 20. Apoſtoli ergo erant primi à Chriſto Chriſti vices gerebant, & Chriſti perſonam repræſentabant: ſicut regis legatus regem ipſum repræſentat. Licet ergo Apoſtoli omnes ſubditi eſſent S. Petro, quaſi Pontifici, & capiti Eccleſiæ, eique obedire deberent; tamen parem cum eo poteſtatem habebant. Primò, toto orbe prædicandi Evangelii, *ad obediendum fidei in omnibus Gentibus*, id eſt, ut obediatur fidei ab omnibus Gentibus, ſcilicet, ut Apoſtoli ſua prædicatione inducant omnes Gentes, ut ſe ſubmittant, credant & obediant Evangelio. ita S. Chryſoſt. & alii. Secundò, fundandi ubique Eccleſias, id eſt, creandi Epiſcopos & Presbyteros, inſtituendi ritum ſacrorum & Sacramentorum, totumque ordinem Eccleſiæ diſponendi. Tertiò, mandandi, prohibendi, puniendi quoſvis fideles. Adde Quartò, ſcribendi libros canonicos. Unde Paulus hunc dignitatis & poteſtatis ſuæ titulum ſuis præfigit epiſtolis, dicens, *Paulus vocatus Apoſtolus*: ut jam faciunt Legati Pontificis, dicendo, *Nos Octavius Dei gratia Legatus Apoſtolicus.*

Apoſtolatus eſt nomen ſummæ dignitatis in Eccleſia contra Calvinum & Eraſmum.

Apoſtoli omnes licet eſſent ſubditi Petro, tamen in quatuor muniis parem cum eo poteſtatem habebant.

Dices, Si in hiſce quatuòr muniis Apoſtoli omnes pares erant S. Petro, quomodo ergo Petrus erat eorum & Eccleſiæ totius caput?

Declaratio in quo conſiſtebat Petri ſuperioritas.

Reſpondeo, Quia S. Petrus poterat aliis Apoſtolis quaſi ſuperior præcipere; &, ſi errarent, Petri erat eos corrigere; &, ſi diſſiderent, ejuſdem erat lites eorum dirimere; onera inſuper & provincias cuique diſtribuere. ita S. Cyprianus lib. de Unitate Eccleſ. Sic ἐπισκοπὴ, ſive epiſcopatus, non tantùm eſt functio, ſed etiam eſt ipſa dignitas epiſcopalis, ſive præſulatus. Unde pſalm. 108. dicitur: *Epiſcopatum ejus accipiat alter*, ubi hebraicè eſt, פקדתו *pekuddato*, id eſt, præfecturam ejus accipiat alter.

VERS. 6. PRO NOMINE EJVS] Aliqui hæc referunt ad τὸ *obediendum*. Unde Syrus vertit, *ut omnes Gentes obediant* fidei nominis ejus. Verùm aptiùs hæc referas ad τὸ *accepimus apoſtolatum*. q. d. Nomine & vice Chriſti apoſtolatum accepimus & legatione fungimur. ita Ambroſius; vel, ut Chryſoſt. & Theophyl. *Accepimus apoſtolatum pro nomine ejus*, id eſt, pro gloria & fide nominis Chriſti propaganda & divulganda.

VERS. 7. IN QVIBVS ESTIS ET VOS VOCATI JESV CHRISTI] *Vocati*, id eſt, vocatitii, quaſi famuli vel filii Jeſu Chriſti. Sic v. ſeq. *Vocatis ſanctis*, inquit, id eſt vocatis ad ſanctitatem, vocatis ad chriſtianiſmum, ut ſint ſancti. Omnes enim Chriſtiani vocatione ſunt ſancti, quia vocati ſunt ad ſanctimoniam; &, ſi vocationi ſuę reſpondere velint, debent ſtudere ſanctitati, eſſeque ſancti. Vide dicta v. 1.

OMNIBVS QVI SVNT ROMÆ] Eſt hic hyperbaton & perturbatus ordo. Hæc enim verba referenda ſunt ad prima capitis, *Paulus ſervus Jeſu Chriſti.* unde aliqui omnia à v. 2. huc uſque per parentheſin intercipiunt & legunt. Vide can. 37. Deinde ſubintelligendum hic eſt verbum *optat*, vel *orat*. q. d. *Optat Paulus ut omnibus qui ſunt Romæ, gratia & pax*, ſubintellige rurſum, *adimpleatur*, vel *multiplicetur*; aut certè cum ait, *Paulus omnibus qui ſunt Romæ*, ſubaudi, *ſcribit hanc epiſtolam.*

GRATIA VOBIS ET PAX A DEO PATRE NOSTRO, ET DOMINO JESV CHRISTO] Notat Tertull. lib. 5. contra Marcion. cap. 5. quòd Judæorum, quos Chriſtus ſecutus eſt, hæc erat ſalutatio: שלום לכם *ſchalom lachem, pax vobis*, id eſt omnia proſpera & fauſta ſint vobis. Apoſtolorum verò hæc erat ſalutatio: *Gratia & pax vobis*, eò quòd gratiæ per Chriſtum allatæ præcones eſſent. Idem ſecuti Pontifices Romani & concionatores, virique Religioſi in ſuis concionibus & epiſtolis præmittunt gratiam, pacem; Pontifices etiam Apoſtolicam benedictionem.

Modus ſalutandi religioſus.

Nota Secundò. *Gratia* non eſt tantùm benevolentia & favor Dei (ut vult Beza) ſed & quod, ex eo, utpote non inani, ſed liberali & efficaci, ſequitur, ſcilicet gratia, & omne Dei beneficium gratuitum; quo homo dirigitur ad ſalutem: qualia ſunt fides, ſpes, charitas virtutes, earum augmenta, remiſſio peccatorum, illuminationes intellectus, impulſus voluntatis ad piam vitam, bona opera, in jis perſeverantia, & ipſa denique vita æterna.

Gratia Dei liberalis & efficax.

Pax verò hic intelligitur illa, quam habet anima juſta cum Deo; item pax conſcientiæ, ut conſcientia olim cogitatione ſuorum peccatorum, & terrore iræ Dei perturbata, jam peccatis per gratiam Dei remiſſis, in quiete ſit, & quieta Deo ſerviat.

Pax duplex.

Moraliter notat S. Chryſoſt. in 2. Timoth. 1. 1: Pauli ſalutationes non tantùm eſſe ſigna benevolentiæ, ſed & cauſas benedictionis & gratiæ. *Sufficit*, inquit Chryſoſt. *ſola Pauli ſalutatio gratia implere eum, qui ita ſalutatur.* Sanctorum enim ſalutationes ſunt tacitæ preces & benedictiones, potentes & efficaces, quæ à Deo impetrant ea bona, quæ Sancti jis, quos ſalutant, apprecantur. unde Chriſtus Matth. 10. juſſit Apoſtolis, ut hoſpitibus ſua ſalutatione benè precarentur & benedicerent. *Intrantes*, inquit, *domum, ſalutate eam, dicentes: Pax huic domui.* Et ne verbalem tantum ac cærimonialem hanc ſalutationem putes, ſubdit ejus fructum & efficaciam, dicens: *Et ſi quidem fuerit domus illa digna, veniet pax veſtra ſuper eam.* Tanti eſt à Sanctis ſalutari. Ita B. Virgo ſua ſalutatione Eliſabetham & Joannem Baptiſtam replevit Spiritu ſancto, Lucæ 1. v. 44. Vide hic, quam potens, quamque optanda & ambienda ſit Sanctorum ſalutatio.

Sanctorum ſalutationes efficaces & ambiendæ.

VERS. 8. PRIMVM QVIDEM GRATIAS AGO DEO] D. Nazianz. in Apologetico, τάξις, inquit, ἀρίστη παντὸς ἀρχομένου καὶ πράγματος ἀπὸ Θεοῦ τὸ ἄρχεσθαι, καὶ εἰς Θεὸν ἀποπαύεσθαι. Ordo, inquit, optimus incepti & ſermonis & negotii eſt, à Deo incipere, & in Deum deſinere; ut Deo canamus, *A te principium, tibi deſinet.*

Omnia à Deo incipienda.

PER JESVM CHRISTUM] tamquam mediatorem noſtrum, à quo fides, gratia, & omnia bona, pro quibus Deo gratias agimus, nobis proveniunt, ait Ambroſius. Et tamquam ſummum ſacerdotem noſtrum, cujus oblatione omnia noſtra grata ſunt Patri, ait Origenes; ac conſequenter & noſtra gratiarum actio grata eſt Patri per Chriſtum, qui tamquam Pontifex illam Patri offert.

PRO OMNIBVS VOBIS: QVIA FIDES VESTRA ANNVNTIATVR IN VNIVERSO MVNDO] q. d. Gratias ago Deo, cujus gratia eſt fides veſtra: Quòd enim Chriſto credideritis, non per vos, ſed per gratiam Dei effectum eſt. Rurſum gratias ago Deo, quia ejus gratia factum eſt, ut fides veſtra, id eſt, fama, excellentia & conſtantia fidei veſtræ; quòd ſcilicet vos, qui Romani eſtis rerum domini; credideritis Evangelio, in eoque generosè perſiſtatis & proficiatis; vulgetur toto orbe Romanis ſubjecto, ſive ubicumque nomen Romanorum eſt celebre, ait Chryſoſtomus & Theodoretus.

Romani à Paulo laudati.

Hanc Pauli de Romanis ſententiam & laudem, non tantùm ad præſentes & illius ævi Romanos, ſed & ad poſteros eorum pertinere docet Hieron. lib. 3 contra Rufin. c. 4. *Ad Romanos*, ait, *Apoſtolico ore laudatos perfidia non habet acceſſum*, nec à tempore S. Hieronymi huc uſque habuit; numquam enim hactenus ad noſtra uſque tempora hæreſis Romam,

Romam numquam inquinarunt hæreſes.

nam, sicut alias urbes occupavit. Verè Tertull. lib. de A Præscript. adversus hæreticos c. 36. Habes, ait, *Romam unde nobis quoque auctoritas præstò est, statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam Apostoli cum sanguine suo profuderunt.*

Roma vigens fide & pietate. Quare S. Hieron. in præfat. lib. 2. in epist. ad Galat. *Vultis*, inquit, *scire, ò Paula & Eustochium, quomodo Apostolus unamquamque provinciam suis proprietatibus denotarit; usque hodie eadem vel virtutum vestigia permanent vel errorum. Romanæ plebis laudatur fides: ubi aliquando tanto studio & frequentia ad ecclesias & ad Martyrum sepulchra concurritur? ubi sic ad similitudinem cælestis tonitrui reboat Amen, & vacua idolorum templa quatiuntur? non quòd aliam habeant Romani fidem; nisi hanc quam omnes Christi Ecclesiæ, sed quod devotio in eis major sit, & simplicitas ad credendum.*

Amplius verò quippiam dicit S. Cyprian. nimirum hæc prophetice dicta esse à S. Paulo, prævidente Romanorum futuris sæculis in fide constantiam. Sic enim ait epist. 57. ad Cornelium, ubi ejus & populi Romani, tempore persecutionis Decii, fidei robur collaudat: *Dum apud vos unus animus & una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est; claruit, fratres charissimi, fides, quam de vobis B. Apostolus prædicavit, & præconio futurorum merita vestra contestans, dum* B *parentes laudas, filios provocabas.*

Ulteriùs progreditur S. Chrysost. hic, urgetque τὸ *annuntiatur*; cùm ait Paulus, *Fides vestra annuntiatur in universo mundo*, quòd scilicet sicut Ecclesia Romana Petro & Paulo prædicante crediderat, ita instar illius quasi matricis, ceteræ Ecclesiæ & nationes credere deberent, quod illa credidisset. *Sacerdos angelus.* *Non dixit Paulus*, inquit Chrysost. *Manifestatur, sed; Annuntiatur fides vestra è planum faciens, quòd dictis nihil addendum, vel demendum esset. Angeli seu nuncii hoc est opus, ea sola, quæ dicuntur deferre: ob quod sacerdos angelus vocatur, quòd non sua ipsius, sed ea tantùm nuntiat, quæ ab eo acceperit, à quo delegatur: quamquam Petrus inibi prædicavit; sed illius facta, sua esse ducit Paulus.*

Romanus Catholicum olim significabat. Hinc *Romanus* apud veteres, non tantùm orthodoxos, sed & hæreticos, idem erat quod Catholicus. Sic Jocundus Arrianus ad Theodoricum regem: *Si Armogasten*, inquit, *gladio peremeris; Romani Martyrem prædicabunt*; Romani, id est Catholici. Ita refert Victor Uticensis in Persec. Vvandalica, ubi & alium Martyrem commemorat, qui ab eisdem Arrianis de fide rogatus, respondit, *Romanus sum*, Romanus id est Catholicus. Pari modo Ricemer Gothus & Arrianus scribit ad Ligures: *Si est Catholicus, est & Romanus.* Theodosius quoque Imp. epistola ad Acacium Beroensem: *Doces*, ait, *vos probatos sacerdotes esse Romanæ religionis*. *Primatus penes Ecclesiam Romanam.* Cujus nomenclaturæ æquè ac præeminentiæ & constantiæ Romanæ Ecclesiæ vera ac justa causa est, quòd S. Petrus suum episcopatum Antiochia Romam transtulerit, & in Rom. Ecclesia cum episcopatu, primatum quoque ipsum, ipsamque petram fidei & Ecclesiæ constituerit & collocarit: idque *divino consilio*, inquit S. Leo serm. 1. de Nativ. S. Petri & Pauli, nimirum ut Evangelium & fides à Roma quasi à capite & arce imperii citissimè per totum orbem diffunderetur, & diffusa conservaretur. Erat enim Roma ἐπιτομὴ τῆς οἰκουμένης, quasi epitome & compendium totius orbis: omnium enim nationum inquilini versabantur Romæ: unde Polemon apud Galenum vocat populum Romanum δῆμον τῆς οἰκουμένης.

Roma laus & præconii nomine. Alii veteres Romam compellant παμβασίλειαν, virtutum domicilium, mundi caput, urbium regina, mater & nutrix heroum patria legum, terrarum dea, Gentiumque communis nostra patria, patria omnium, quæ, ut canit Poeta Aeneid. 6.

Imperium terris, animos æquavit Olympo.

Tu regere imperio populos Romane, memento.

Unde, & apposite Roma græcè ῥώμη robur; hebraicè verò sublimitatem & celsitudinem à radice רום rum, id est, altus, excelsus fuit, significat, ut annotavit S. Hieron. l. 2. contra Jovinian. ubi sic Romam alloquitur: *Te alloquar, quæ scriptam in fronte blasphemiam Christi confessione delesti, urbs potens, urbs orbis domina, urbs Apostoli voce laudata, interpretare tuum vocabulum: Roma aut fortitudinis nomen est apud Græcos, aut sublimitatis juxta Hebræos.* *Ab Ecclesia Romana veritatem fidei & Apostolicæ traditionis petendam.* Quocirca ab Ecclesia Romana, quasi à matrice, veritatem fidei & traditionis Apostolicæ petendam esse docet S. Irenæus lib. 3. c. 3. *Quoniam*, inquit, *valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones; maximæ & antiquissimæ, omnibus cognitæ, à gloriosissimis duobus Apostolis Petro & Paulo Romæ fundatæ & constitutæ Ecclesiæ, eam quam ab Apostolis traditionem & annuntiatam hominibus fidem, per successiones Episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem, malamque sententiam, præterquàm oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter potentiorem principalitatem, necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique conservata est ea, quæ est ab Apostolis traditio.*

TESTIS ENIM MIHI EST DEUS, CUI SERVIO IN SPIRITU MEO, &c.] Ostendit hic Paulus suum eximium in Romanos affectum, ut ita faciliùs se suaque deinceps iis insinuet & instillet. Hic autem affectus causa erat excitans Paulum, ut gratias ageret Deo pro fide Romanorum. Hanc enim causam significat vox causalis *enim*. VERS. 9.

CUI SERVIO] quem (Deum) colo latria; græce enim est λατρεύω, quod verbum usu Ecclesiæ significat, cultum soli Deo, quasi omnium domino debitum. ita S. August. lib. 10. de Civit. cap. 1. Pari modo δουλεία Sanctis datur, usu Theologico: neque verò dulia elidit latriam, sed potiùs eam includit. *Dulia non impedit sed includit latriam.* Sicut enim amor proximi non impedit, imò includit & refertur ad amorem Dei: ita & dulia & honor Sanctorum refertur ad honorem Dei; ut is, qui mirabilis est in Sanctis suis. in iis honoretur; perinde ac Rex honoratur, dum principes ejus & amici honorantur, honore scilicet interiori, quàm est honor, quo Rex in sua persona honoratur.

Nota *cui* (scilicet Deo) *servio*, græcè λατρεύω, magna nimirum reverentia & sollicitudine: ideoque subdit dicens: *In spiritu meo*; nam λατρεύειν dictum volunt à λα, quæ particula auget in compositione, & τρεῖν, quod est tremere.

IN SPIRITU MEO] q. d. Servio Deo, Deumque colo spiritu & mente, non cæremoniis Judaicis Sic enim Christus jussit Patrem adorari in spiritu & veritate, Joan. 4. 23. ita Origenes, Chrysostomus Theophylactus.

Secundò; non malè alii per τὸ πνεῦμα, sive spiritum, hic spiritum vitalem intelligunt. q. d. Paulus, Ego vitam & omnes spiritus meos, sudorem sanguinem Deo impendo, ad ultimum usque spiritum Deo deservio, pro eoque laboro & decerto.

QUOMODO TANDEM ALIQUANDO PROSPERUM ITER HABEAM IN VOLUNTATE (id est, per voluntatem) DEI VENIENDI AD VOS, &c. ID EST, SIMUL CONSOLARI IN VOBIS, PER EAM QUÆ INVICEM EST, FIDEM] Pro *simul consolari* græcè est συμπαρακληθῆναι, id est, ut simul consolationem & lætitiam capiamus, per mutuam fidei communicationem. ita Chrysost. & Theodoret. VERS. 10. VERS. 11. C

Secundò, aptiùs Origenes τὸ *simul consolari*, refert ad τὸ *confirmandum*. q. d. Desidero videre vos, ut confirmem vos instruendo & docendo in fide Christi; & hæc mea confirmatio fiat mutua consolatio nostra, ex communi fide mea, vestra, jam per me aucta & confirmata. Colligitur hic sensus ex versu sequ. Unde etiam patet, meliùs nostrum Interpretem τὸ, συμπαρακληθῆναι vertere, *simul consolari*, quàm Bucerus & Beza, qui vertunt, *mutuo exhortari*. *Buceri & Bezæ versio reiicitur.* nec enim Apostolus exhortationem accipere, sed dare volebat Romanis, ut ait v. seq. Quo simul tacitè premit fastum Romanorum, ait Chrysost. & insinuat eos sua instructione & monitis indigere: consolationem aut Romanis & dare, & vicissim ab eis accipere volebat.

D GRÆCIS AC BARBARIS, SAPIENTIBUS ET INSIPIENTIBUS DEBITOR SUM] *Barbarus* est vox Græca, & à Græcis per onomatopœjam facta. VERS. 14. *Quinam dicti Barbari.* Barbarus ergo à Græcis sapientiæ & eloquentiæ deditis, dictus est omnis is qui alia, quàm Græca lingua loqueretur, & hac ratione etiam Romani Græcis erant Barbari: unde Paulus hic qui hactenus inter Græcos egerat, Græcorum more & phrasi, Græcis opponit Barbaros. Sic & Cicero lib. 2. de Divinat. gentes omnes dividit in Græcos & Barbaros. Unde & Plautus in prologo Asinariæ, Latinam linguam barbaram vocat. De quo rursum dicam 1. Corinth. 14. 11.

Notant hic Chrysost. & Theophyl. modestiam Pauli, qua ait *Debitor sum*, q. d. Debitum irrecusabile evangelizandi mihi incumbit. Creditum enim & demandatum est mihi à Deo hoc munus prædicandi. Unde 1. Corinth. 9. 16. ait, *Væ mihi si non evangelizavero.*

ITA (QUOD IN ME) PROMPTUM EST TE VOBIS EVANGELIZARE] q. d. Itaq; quod ad me attinet promptitudo mihi VERS. 15.

mihi adest; &, ut Syrus verti, ܡܪܗܒ *merrhabpat*, satago evangelizare vobis.

VERS. 16. NON ENIM ERUBESCO EVANGELIUM] uti erubescunt Judæi, qui Evangelium de Christo crucifixo & Salvatore contemnunt, habentque pro scandalo; & Gentiles qui illud idem rident quasi stultitiam, 1. Corinth. 1. 23. Tertulli. libr. 5. contra Marcion. cap. 13. legit, *Non enim me pudet Evangelii*.

Hanc vocem Pauli generosè æquè ac congruè usurpavit per illustris Palatinides, Paulus Kostka, frater B. Stanislai Kostka, uti refertur in ejus Vita; qui parentibus demortuis, heres amplorum & nobilium dominiorum, fratrem secutus, omnia sua Christi amore contempsit, & in pauperes erogavit: quin & hospitalem domum, inter alia, extruxit & dotavit, in qua ipse inter pauperes vivere, mori & sepeliri voluit, ut Christum pauperem, ejusque Evangelium, quod beatos prædicat pauperes, quàm proximè pauper sequeretur, vetus S. Paulæ Romanæ exemplum æmulatus, ideoque suo inter eos sepulcro inscribi jussit: *Non erubesco Evangelium*. Significans vitam sibi inopem, licet mundo ignobilem, ultrò delectam, quòd scholæ & libro Christi, non mundi, se addixisset: nec rubori sibi, sed splendori ducere, quod cælestis Magister re & oratione optabile & gloriosum demonstrarat, imò fecerat. Quocirca apud Principes Poloniæ magnam sanctitatis famam obtinuit, eosque simili pio Evangelicæ paupertatis & perfectionis sensu perstrinxit. Præclarè enim S. Ambros. lib. 2. Offic. cap. 30. *Neminem*, inquit, *debet pudere, si ex divite pauper fiat, dum largitur pauperi: quia Christus pauper factus est, cùm dives esset, ut nos sua inopia ditaret*. Digna ergo principe Christiano vox: *Non erubesco Evangelium*.

VIRTUS ENIM DEI EST IN SALUTEM OMNI CREDENTI] q. d. Evangelium, id est, non ipsa vox vel scriptura Evangelii, sed prædicatio & fides, vel potiùs res prædicata per Evangelium, scilicet Christi mors, merita, Sacramenta, præcepta, promissa, licet incredulis pudori sint, scandalo & risui; nobis tamen Dei virtus sunt & potentia (græcè enim est δύναμις) per quam Deus potenter in credentibus operatur salutem, id est, fidem, justitiam & vitam æternam.

Fides non sola justificat contra Lutherum. Obiicit Lutherus, Ergo fides sola salvat & justificat. Respondeo neg. consequentiam. Fides enim operatur salutem non se sola & immediatè, sed per spem, pœnitentiam, bona opera, Sacramenta, ad quæ hominem excitat. Vide canon. 3.

Evangelium operatur salutem animæ & corporis. Nota hic obiter, hanc Apostoli sententiam extendi quoque posse ad salutem corporis; est enim generaliter vera: nam Evangelium est virtus & causa instrumentalis salutis & vitæ non tantùm futuræ, sed & præsentis, idque non solùm voce, sed etiam scripto. Nam, ut docet S. August. tractat. 7. in Joannem, Evangelii scriptus codex, cùm ægretis applicatur, morbos eorum sanat. *Cùm caput*, inquit, *tibi dolet, laudamus si Evangelium ad corpus tibi apposueris, & non ad ligaturam concurreris*. Rationem dat D. Thom. 2. 2. q. 96. art. 4. *Verbum Dei*, inquit, *non est minoris efficaciæ, quàm reliquiæ Sanctorum: sed reliquiis utimur ad salutem, ergo pari modo, imò majori, ad eamdem licet uti verbo Dei scripto, sive Evangelio*.

Mos gestandi circa se Evangelium S. Joannis unde fluxerit. Atque hinc orta est consuetudo fidelium, ut Evangelium S. Joannis contra venena, veneficia, morbos, aliaque incommoda gestent & circumferant. Verùm Apostolus propriè non de corporali, sed de spirituali salute hic loquitur, quam conciliat Evangelium non solùm voce & prædicatione, quod propriè hic intendit Apostolus sed etiam scripto.

Cæcilia & Barnabas Evangelium semper bebebant in pectore. Hinc de B. Cæcilia canimus, *Virgo gloriosa semper Evangelium Christi gerebat in pectore*. Nimirum ut per illud conciliaret sibi fortitudinem ad martyrium, atque ad maritum, aliosque fidei hostes ad fidem convertendos: quod & factum est. Hinc etiam in Vita S. Barnabæ Apostoli legimus illius corpus repertum fuisse sub Zenone Imper. in Cypro, habens ad pectus Evangelium S. Matthæi, ipsius Barnabæ manu scriptum: videtur enim Barnabas Evangelium hoc secum sepeliri voluisse, ut illud haberet quasi pignus cælestis resurrectionis Evangelio promissæ. Verùm Apostolus, ut dixi, de Evangelii nō scriptura, sed prædicatione hic loquitur

JUDÆO PRIMUM (Quia primùm ac potissimè à Christo & Apostolis, Matth. 10. v. 5. annuntiatum est Evangelium Judæis, quibus promissus erat Christus) ET, est deinde, GRÆCO] id est, Gentili: quia enim Græci post Alexandrum latissimè linguam cum regno propaga- A runt; hinc Græcus idem est quod Gentilis, ita S. Aug. ep. 200.

Nota. Copula *Et*, hic significat deinde, vel secundò: opponitur enim τῷ *primùm*. Vide can. 25.

JUSTITIA ENIM DEI IN EO (Evangelio) REVELATUR] Quæres, quænam hic intelligatur *justitia Dei*. VERS. 17.

Justitia Dei triplex significatio. Respondent Origenes, Ambros. & Chrysost. intelligi illam, qua Deus in se justus est, scilicet qua justè retribuit justus præmium, impiis & iniustis supplicium, ut vult Origenes; aut, ut Ambrosius, qua in se justus, id est verax, est in præmissis, aut, ut Chrisost. qua in se justus, id est, bonus ea, & benignus hominibus propter Christum.

Secundo, Theodor. Justitia Dei, inquit, est illa, qua Christus ex rigore justitiæ Deo Patri pro nobis satisfecit.

Tertiò, genuinè & aptissimè, S. August. li. de Spiritu & litt. c. 9. Justitia Dei, inquit, est justitia divina, non Judaica non philosophica, qua scilicet nos Deus justificat per Christum, quæque nos reverà in oculis Dei justos facit: hæc justitia revelatur & clarè docetur in Evangelio Christi. Simili modo sumitur *salus*, psalm. 3. 9. ubi dicitur, *Domini est salus*, qua scilicet salvos nos facit, q. d. Domini est salvare & dare nobis salutem.

Octuplex horum verborum sensus. EX FIDE IN FIDEM] Primò, S. Anselmus hoc tripliciter exponit. Primò, ex fide unius Dei, in fidem Trinitatis. Secundò, ex fide primi adventus Christi ad salvandum, in fidem secundi adventus ejus ad judicandum. Tertiò ex fide humanitatis Christi in fidem divinitatis.

Secundò, S. Augustinus l. de Spiritu & litt. c. 11. Ex fide, inquit, prædicantium, in fidem audientium, & credentium.

Tertiò, S. Thomas: *Ex fide in fidem*, id est, ait, per fidem Christi in omni ætate necessariam ad salutem. q. d. Ex fide patrum, in fidem nepotum.

Quartò, Ambrof. Ex fide, inquit, promittentis Dei, in fidem hominis credentis Dei promissis.

Quintò, Theodoretus & Oecumen. Ex fide, inquiunt, rerum præteritarum in Christo in fidem rerum futurarum in C nobis.

Sextò, aptiùs Origenes, Chrysost. Theodor. & Toletus, Ex fide, inquiunt, veteris testamenti obscura, in claram fidem novi testamenti, ad quam vetus illa nos ducit quasi pædagogus.

Septimò, Beda, Ex fide, ait, hic obscura, in fidem, id est, in claram visionem in cælis. Sic & S. Augustinus lib. 2. Quæst. Evang. c. 39.

Octavò, & aptissimè, Theophyl. Oecumen. Adamus & Pererius: *Ex fide*, inquiunt, incipiente & imperfecta, *in fidem* proficientem, perfectam, charitate formatam, similive modo augescentem, vel se intrinsecè, vel extrinsecè per charitatem & virtutes alias, quas fides excitat. q. d. In Evangelio revelatur vera justitia, quæ est & proficit ex fide in fidem id est, quæ incipit, alitur, augescit per fidem indies crescentem, donec credentem ad salutem perducat, quæ Evangelii est virtus, uti præcessit. Et hic sensus optimè cohæret ei, quod sequitur, *Sicut scriptum est, Justus* D *autem ex fide vivit*; ut ibi patebit: estque hebraismus hic simplicissimus & creberrimus. Sic enim Hebræi significant rei profectum & augmentum, per geminationem rei mediante præpositione *in*: ut psal. 83. *Ibunt de virtute in virtutem*, id est, ibunt in profectum & augmentum omnis virtutis. Simili sensu 2. Corinth. 2. 16. vocatur *odor mortis in mortem, & odor vitæ in vitam*. Et cap. 3. v. ult. *Transformamur*, inquit, *à claritate in claritatem*, id est in majorem claritatem. Sic in hac epist. c. 6. 19. *Exhibuistis*, inquit, *membra vestra servire iniquitati ad iniquitatem*, id est, ad incrementum iniquitatis, ut de scelere rueretis in scelus. Eadem phrasis alibi passim occurrit.

Fides quæ includit opera. SICUT SCRIPTUM EST (Habacuc 2. 4.) JUSTUS AUTEM EX FIDE VIVIT] q. d. Vita gratiæ, qua vivit justus, Primò, incipit à fide sola: Secundò, crescit & perficitur fide, licet non sola, sed crescente ad fidem vivam gratiæ & charitatis, per observationem mandatorum, ut ea facias, quæ fides jubet. Nam alioquin implicat vivere sine vita, aut fide viva. Sicut ergo dicitur Proverb. 4. v. 23. quod ex corde vita procedit, id est, quod homo ex corde vivat, & vitam hauriat; quia scilicet cor est radix vitæ, estque in homine primum vivens & ultimum moriens; per hoc tamen non excluduntur cerebrum, pulmo, jecur, stomachus, & cetera, quin ex iis quoque vivat & vitam suam hauriat homo: ita pariter dicitur quòd justus ex fide vivat, quia fides est

est initium, radix, & quasi cor vitæ spiritualis gratiæ; per hoc tamen non excluditur spes, charitas, aliæque virtutes, quin ex jis quoque vivat justus. Vide can. 2. & 3.

Locus Habacuc 2. cap. illustratus.

Citat hic Paulus Habacuc Prophetam, qui cùm cap. 1. graviter questus fuisset de prosperitate impiorum, quòd scilicet impii Chaldæi in victoris & imperiis essent fortunatissimi, adeoque populo Dei, id est Judæis, tyrannicè dominarentur, quodque Deus populum suum pium & fidelem, adeoque res humanas negligere videretur; respondet ei Deus c. 2. se brevi ostensurum suam providentiam & judicium, missurum scilicet se Cyprum, qui Babylonios impios subigat & evertat, Judæos pios liberet & salvet, ut rectè ibidem annotavit Ant. Guevara, & patet ex v. 5. & sequ. Sub Cyro verò allegoricè intelligit Christum, cumque hic præcipuè significare intendit Spiritus sanctus, qui Babylone, id est, regno impietatis & diaboli everso, inde vero spiritales Israelitas, id est fideles Christianos eruet & salvabit. *Si moram*, inquit Habacuc 2. 3. *fecerit, exspecta illum: quia veniens veniet* (scilicet Deus justus judex & vindex, tam impiorum, putà Babyloniorum, quàm piorum & fidelium, putà Judæorum, per Cyrum, & longè veriùs per Christum) *& non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso: justus autem in fide sua vivet.* Hæc enim verba allegoricè de Christo explicat Paulus Hebr. 10. 37. dum eos ad constantiam in fide ex Christi secundo ad judicium adventu, adhortatur; *Adhuc modicum*, inquit, *& qui venturus* (græcè ὁ ἐρχόμενος) *veniet*, &c. Solet enim Christus dici ὁ ἐρχόμενος, id est, venturus, ut vertit noster Interpres: ut patet Apoc. 1. 4. Matth. 11. 3. Joan. 1. 15. Actor. 19. 4.

Allegoricè loquitur Habacuc de Christo.

Fidei & confidentiæ in Deum liberatorem fructus.

Hinc sequitur Primò, Habacuc loqui de fide generatim, qua Deo quavis in re credimus, quaque propriè credebant Judæi Deo per Habacuc, aliosque Prophetas promittenti liberationem è captivitate Babylonica per Cyrum. Hac enim fide in Deum, quilibet justus piè, justè, sanctè, pacatè & divinè vivere incipit, pergit & proficit; dum in quavis tribulatione & miseria, hac fide & spe in Deum, vitam animæ sustentat, conservat & adauget. Dicet ergo, *Justus ex fide vivit*; q. d. Qui incredulus & iniustus est, Deo displicet, ac consequenter vera, recta, pacata & felici vita fidei, gratiæ, justitiæ præsentis & gloriæ futuræ non vivet, quia me habet infensum: & quia non in Deo, sed in hominibus & in humanis præsidiis, rebusque creatis spem metumque suum ponit & defigit; hinc inquietus erit, miserè vivet, jisque semper agitabitur: fidelis autem & justus, qui credidit Deo, meisque hisce in Deo prophetis de liberatore Cyro, & ejus antitypo Christo; hic vivet vita recta, suavi quieta, felici, sancta & imperturbata; quia in Deo, qui vera est vita. Deique promissis per fidem & spem defixus, Deo charus, Deoque curæ erit.

Vita & beatitudo in fide Christi.

Sequitur Secundò, quòd Apostolus hanc sententiam Prophetæ, *Justus ex fide vivit*, rectè applicet fidei in Christum: tum quia fides vera est illa, quam sanxit & instituit Deus; jam autem Deus sanxit fidem veram esse fidem in Christum redemptorem, tum quia fides de Cyro repræsentabat allegoricè fidem de Christo. Intendit enim Spiritus sanctus per Cyrum, Cyrique liberationem repræsentare Christum, Christique redemptionem qua suis fidelibus Christus vitam, justitiam, gratiam & gloriam impertit; adeò ut in Christo verissima sit hæc sententia, *Justus ex fide* (Christi) *vivit*.

Sequitur Tertiò, perinde esse, sive legas absolutè cum Paulo, *Justus ex fide vivit*; sive legas, *in fide sua*, uti habent Hebræa, Aquila, Symmachus & Theodot. sive legas, *in fide mea*: uti vertunt Septuag. legerunt enim ipsi in Hebræo באמונתי *emunati*, cùm alii legant באמונתו *emunato*, id est, in fide sua. Nam fides quæ in seipsa fides est, nostra est subiectivè, quia nobis inhæret; Dei vero est obiectivè, quia Deum habet pro obiecto. Credit enim Christum esse redemptorem, quia Deus hoc dixit & revelavit.

Fides nostra est subiectivè, Dei obiectivè.

Vita spiritualis & supernaturalis credentibus promittitur.

Sequitur Quartò, Habacuc loqui de vita non corporis sed animæ; non naturali, sed supernaturali, gratiæ scilicet & justitiæ, qua justus, quatenus justus est, vivit. De illa enim hanc Prophetæ sententiam explicat S. Paulus hic, imò Propheta ipse; opponit enim hæc duo, scilicet *vivere*, quod tribuit justo & fideli, & *non habere rectam animam*, sive displicere Deo, quod tribuit incredulo & iniusto, ait enim: *Qui incredulus est, non re-*

A *cta erit anima ejus in semetipso*, pro quo Septuag. vertunt, *non placebit* (id est displicebit) *animæ meæ; justus autem in fide sua vivet*. Ergo à contrario per vivere intelligit habere animam rectam, qua placeas Deo; ita scilicet, ut exinde à Deo tamquam amico & benevolo audeas separare opem, liberationem & salutem, tum corporalem per Cyrum, tum potiùs spiritualem per Christum.

Sequitur Quintò, Habacuc & Apostolum loqui tam de inchoatione vitæ supernaturalis, seu de prima justificatione, quàm de secunda justificatione, seu de incremento justitiæ & vitæ spiritualis, uti patebit ad Hebræos 10. 38.

Initium, conservatio, incrementa vitæ omnis generis hominum per fidem.

Est enim hæc sententia, *Justus ex fide vivet*, generalis & universalis, pertinens tam ad Judæos, quàm ad Christianos; tam ad peccatores, qui primò justificantur, quàm ad eos qui jam justificati sunt. Omnis enim horum vita spiritualis incipit, conservatur & crescit per fidem. Licet ergo Habacuc hanc sententiam ad literam applicet Judæis in Babylone captivis, credentibus Deo promittenti Cyrum liberatorem; tamen affert eam quasi generalem sententiam, & commune quoddam axioma aut proverbium; quod proinde rectè à Paulo Christianis quoque applicatur. Adde, B Judæos illos fuisse typos Christianorum. Rursum, Judæos per fidem illam suam dictam, non tantùm conservatos esse in vita gratiæ & justitiæ acceptæ; sed per eamdem fidem inchoasse & disposuisse se ad hanc vitam, si necdum erant justificat. Credendo enim & sperando in Deum liberatorem & protectorem, sensim accedebant ad Deum, seque disponebant ad Dei gratiam & amicitiam, præsertim accedente fide Christi, qui per Cyrum hic adumbrabatur. Quare rectè Paulus hanc sententiam tam justis jam, quàm justificandis adhuc applicat. Simili modo applicat utrisque illud Genes. 15. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam*, ut dicam cap. 4. v. 3.

Vivere in sua fide est pergere in fide inchoata.

Denique cùm in Hebræo dicitur, *Justus in fide sua vivet*; τὸ *sua*, significat causam tam inchoantem, quàm conservantem vitam: sensus enim est, Justus in fide sua vivere pergit, uti in eadem vivere cœpit. Sic diximus, Animal calore suo vivit, id est, vivere pergit, uti cœpit. Hic homo in sua turpitudine, vivit, id est, vivere pergit C in eadem turpitudine, in qua vivere cœpit; eadem, inquam, genericè, licet in individuo, imò in specie alia & alia sæpè sit turpitudo, in qua vivere pergit, ab ea, in qua vivere cœpit. Eodem modo, *Justus in fide sua vivit*, id est, justus, uti cœpit, ita pergit vivere in eadem fide, eadem inquam, quoàd obiectum formale, & genericum, quod est credere Deo, licet quoad obiecta materialia & specifica, alia sæpè sit fides, quæ inchoat, alia quæ continuat vitam gratiæ & justitiæ. Fides enim quæ inchoat justitiam, propriè est fides in Christum redemptorem; fides verò quæ justitiam continuat & auget, quælibet alia potest esse fides, uti hic erat fides, qua Judæi credebant Deo promittenti libertatem per Cyrum. Genericè ergo verum est, *Justus in sua fide vivit*, id est, justus credens & sperans in Deum incipit vivere spiritualiter, incipit habere rectam animam, qua placeat Deo: ac rursum pergens & proficiens in hac sua fide & spe in Deum, pergit pariter & proficit in vita spirituali, in rectitudine & justitia animæ in gratia & amicitia Dei, ut magis magisque Deo placeat.

Fides semper est eadem quoad obiecta generica & formalia, diversa secundum materialia & specifica.

VERS. 18.

REVELATUR ENIM IRA DEI DE CÆLO SUPER OMNEM IMPIETATEM ET INIUSTITIAM HOMINUM EORUM, QUI VERITATEM DEI IN INIUSTITIAM DETINENT] *Enim* ponitur pro autem, & γὰρ pro δὲ ait Maldonat. in Notis manuscript. Verùm meliùs propriè & causaliter accipias. Nam probat hic Apostolus id, quod dixit, scilicet quòd Evangelium sit virtus Dei in salutem omni credenti; quodque justitia Dei in eo reveletur: id est, probat Christum, Christique Evangelium & fidem, necessaria esse ad justitiam & salutem. Quòd hoc probare intendat, patet ex voce causali *enim*, quæ significat eum hic afferre rationem & causam eorum quæ immediatè antè dixerat. q. d. Rectè dixi justitiam veram revelari per Christi Evangelium illudque esse virtutem Dei in salutem; quia è contrario revelatur tum in eodem Evangelio tum experientia, tum maximè revelabitur in die judicii impietas & iniustitia hominum infidelium; revelabitur, inquam, omnes homines, qui fide Evangelii destituti fuerunt, veritatem Dei in iniustitia detinuisse, ideoque esse peccatores, impios & iniustos, ac consequenter Dei iræ & vindictæ & æternæ obnoxios esse. ita S. Chrysost. Theodor. & Oecumenius.

Impii iustè, deinde iniusti vindictæ Dei obnoxii.

Judæi æquè ac Pagani, veritatem Dei in iniustitia detinent.

Est hæc sententia Apostoli, quasi thesis ejus generalis, primumque principium, ex quo probat omnes homines, utpote peccatores, indiguisse Christo redemptore, Christique Evangelio & fide. Hanc autem thesim probat inductione; scilicet omnes Judæos sine Christi fide, veritatem Dei in iniustitia detinuisse, esseque peccatores probat c. seq. omnes verò Gentes veritatem Dei in iniustitia detinuisse, esseque peccatores iræ Dei obnoxios, probat hic versibus seqq. ex eo quod omnes coluerint idola, omnes inquam, non solum simplices & plebeii, sed etiam sapientes & Philosophi, quos maxime & acerrime hic insectatur. Indequè cap. 3. v. 23. concludit, omnibus tam Judæis, quàm Gentibus ad justitiam & salutem omninò opus esse fide, & gratia Christi, quæ est scopus totius hujus discursus Pauli, ideoque totius hujus epistolæ.

QUI VERITATEM DEI IN INIUSTITIA DETINENT] Nota. Non ait, Qui veritatem Dei in errore & ignorantia detinent, licet & hoc verum fuerit. nam homines ante Christum multos errores Deo affinxerunt; uti Deum esse corporeum, agere fato, non curare res humanas: sed ait Paulus, *Qui veritatem Dei detinent iniustitia*. quia scilicet homines plerique ante Christum, licet agnoscerent veritatem Dei, scilicet unum esse Deum verum, opificem & rectorem universi; tamen hunc Deum non coluerunt, sed justum & Deo debitum cultum creaturis & idolis iniustissimè dederunt. Ergo quasi incarcerarunt veritatem, eamque detinuerunt seris iniquæ voluntatis, ne exiret ad effectus & opera conformia veritati notæ; itaque vim illi intulerunt, illique summam iniuriam irrogarunt. ita S. Chrysost. & August. serm. 55. de Verbis Domini secundùm Joan. Hi ergo quasi in vinculis tenuerunt judicem, nec recta dictare permiserunt legislatorem menti suæ à Deo impressum, scilicet rectæ rationis & veritatis dictamen.

Errores hominum circa Deum ante Christum.

Seris iniquæ voluntatis detinuerunt Gentiles veritatem.

Idem tropologicè facit quilibet peccator, dum contra veritatis & rationis dictamen operatur & peccat. Unde S. Basil. in Regul. brevior, interrog. 65. quærit; *Quomodo veritatem in iniustitia aliquis detinet?* ac respondet: *Quotiescumque datis sibi à Deo bonis ad proprias voluntates abutitur, quod vitium in se fuisse negavit Apostolus, cùm dixit: Non enim sumus, sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, Et: Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, neque in sermone avaritiæ (Deus testis est) nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis.*

VERS. 19. QUIA QUOD NOTUM EST DEI, MANIFESTUM EST IN ILLIS; DEUS ENIM ILLIS MANIFESTAVIT] Occurit hic Paulus obiectioni. Dicet enim aliquis, Gentes non detinuisse veritatem Dei in iniustitia, quia eam non cognoverunt: unde enim verum Deum agnovissent? Resp. Apostolus, asseritque planè eos Deum Deique veritatem agnoscere potuisse & debuisse; quin & reipsa cognovisse. Quia hæc veritas naturaliter est aperta & manifesta, eamque docet & dictat ipsa natura. Deus ergo per lumen naturæ eis hanc veritatem manifestavit, quam tamen ipsi sua malitia in iniustitia detinuerunt. Ait ergo Paulus, *Quod notum est Dei*, græcè γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, id est, quod naturaliter de Deo est cognoscibile, ut. Deum esse unum, æternum, mundi principem & vindicem.

Lumen naturæ Dei cognitionem potest attingere.

MANIFESTUM EST IN ILLIS] *In illis*, id est, illis, in illorum mente, intellectu, conscientia. Syrus vertit ידיעותה דאלהא גליא הי בהון *didiute dalaha galia hi behun*, id est, *cognitio Dei patefacta est in ipsis*, idque, ut rectè Chrysost. hom. 9. ad Popul. non per angelos, non per Prophetas, non per Evangelistas; sed quia invisibilia attributa Dei creatoris à creatura intellecta conspiciuntur. Ita & alii Patres mox citandi. Solus ferè Anselmus, cum aliquot recentioribus, addit Deum hanc veritatem, sive seipsum Gentilibus manifestasse per lumen non tantùm naturale, sed etiam supernaturale, quasi sine lumine supernaturali, & sine fide, non potuerint Gentiles per solum lumen naturæ agnoscere unum esse Deum verum. Sed hoc est præter mentem Apostoli & Patrum, qui asserunt Deum Gentilibus se manifestasse per creationem & res creatas. Ex illis enim Gentiles per lumen naturæ Deum creatorem agnoscere potuerunt & debuerunt. Addunt aliqui, *in illis*, id est, inquiunt, in ipsorum anima & mente, adeoque toto homine maximè relucet & cognoscitur Dei virtus & maiestas, est enim homo speculum & imago Dei. Sed hoc arctius est; Subdit enim Apostolus à creatura qualibet generatim cognosci posse creatorem.

Sine lumine supernaturali potest ratio venire in cognitionem unius Dei, contra Anselmum.

Ex creaturis potuerunt & debuerunt Gentiles Deum agnoscere.

INVISIBILIA ENIM IPSIUS A CREATURA MUNDI, PER EA QUÆ FACTA SUNT, INTELLECTA CONSPICIUNTUR: SEMPITERNA QUOQUE EJUS VIRTUS ET DIVINITAS] Quæres, quænam sint hæc *invisibilia* Dei, & quæ est Dei *virtus* & *divinitas*? VERS. 20.

Respondet Primò, Origenes: Dei *invisibilia*, inquit, sunt angeli; *virtus* Dei est potentia, qua Deus regit omnia; *divinitas* est essentia Dei, quæ continet universa. Verùm de angelis hic nullus est sermo, sed tantùm de Deo: præcessit enim, *Quod notum est Dei*; & sequitur. *Sempiterna quoque ejus* (scilicet Dei) *virtus & divinitas*.

Triplex explicatio invisibilium Dei.

Secundò ergo, S. Thomas hæc tria sic explicat & distinguit: *Invisibilia*, inquit, Dei est essentia divina invisibilis, quæ cognoscitur per viam negationis; *virtus* Dei est potentia Dei, quæ cognoscitur per viam causalitatis; *divinitas* est esse ultimum finem & summum bonum; quo omnia tendunt, quod cognoscitur per viam excellentiæ. Verùm hæc subtilior quàm solidior est expositio; nam divinitas non est aliud, quàm essentia divina.

Tertiò, S. Ambros. lib. 2. de Spiritu sancto c. 2. & Cyrillus lib. 1. Thesauri c. 5. & Anselmus hic sic explicant: *Invisibilia* est Pater invisibilis, *virtus* est Filius, *divinitas* est divina bonitas, quæ tribuitur Spiritui sancto. Sed hoc est accommodatitium: nam ad litteram, certum est Philosophos ex creaturis non cognovisse SS. Trinitatem, atque sine fide, lumine ac revelatione supernaturali eam non posse cognosci; data tamen fide potest homo in creaturis advertere vestigia quædam & quasi umbras SS. Trinitatis. Quod ergo Platonici de Deo & Dei Verbo obscurè & tenuiter cognoverunt, quodque dixit Trismegistus, *Monas genuit monadem, & in se reflexit ardorem*: q. d. Pater genuit Filium, & se reflexè amando spiravit Spiritum sanctum; id totum à Mose & Hebræis didicerunt, ut docet Eusebius lib. 10. de Præparat. Evangel. c. 1. & lib. 13. cap. 10. hinc & Plato vocatus est Moses Atticus.

Philosophi ex creaturis non cognoverunt SS. Trinitatem.

Dico ergo, *Invisibilia* Dei sunt attributa Dei spiritualia; ut esse æternum, immensum, omniscium, optimum, maximum; *virtus* Dei est potentia, per quam Deus omnipotens omnium rerum causa est efficiens, regens & providens; *divinitas* est essentia Dei & maiestas, scilicet Deum esse primum ens perfectissimum, à quo omnia pendent, à quo omnia bona expetuntur, & mala omnia avertuntur; Deum esse ultimum finem omnium rerum & operum, maximè humanorum, ideoque colendum esse latria; precibus, votis, sacrificiis, gratiarum actione.

Invisibilia Dei sunt ejus attributa spiritualia.

Ubi Nota. *Virtus* quasi potentia Dei continetur quoque inter invisibilia Dei: est enim æquè ut alia, attributum Dei; eam tamen præ aliis hic exprimit Paulus, quia inter alia maximè relucet & resplendet illa in creatione & rebus creatis. Sic Marci 16. 7. dicit angelus mulieribus: *Ite, dicite discipulis ejus, & Petro*; non quòd Petrus non esset discipulus, sed quòd inter discipulos Christi, quasi primas emineret.

Potentia & virtus Dei inter attributa maximè relucet in creaturis.

Dices, 1. Corinth. 1. v. 21. dicitur contrarium huius sententiæ, quòd scilicet mundus in sapientia Dei Deum non cognoverit.

Mundus Deum ante Christum sapientia practica non cognovit, sed omnia Dei speculative.

Respondeo. Loquitur ibi Paulus de practica cognitione Dei, quæ coniuncta est cum Dei amore & cultu, non autem de speculativa.

Secundo, etiam speculativè non cognovit mundus multa Dei attributa, quia mentem ab eo avvertit, & vitiis excæcavit: cognoscere tamen illa potuit & debuit.

A CREATURA MUNDI, PER EA QUÆ FACTA SUNT, INTELLECTA CONSPICIUNTUR] Per *creaturam mundi*, Anselm. intelligit hominem, qui dominus est, principium, nodus & vinculum omnis creaturæ. Homo enim ex seipso, suisque partibus & potentiis tam corporis quàm animæ, vel maximè cognoscere potest creatorem suum Deum.

Creatura mundi duplicitur intelligi potest.

Secundò, planiùs, generaliùs & meliùs Chrysost. Theodor. Theophyl. & S. August. tract. 2. in Joan. per *creaturam mundi*, accipiunt fabricam & creationem mundi,

di, aut potiùs res ipſas creatas in mundo ſiue mundum ipſum, qui eſt creatura Dei. Vtrumque enim ſignificat Græcum κτίσις, ſcilicet tam creaturam, reſque creatas, quàm ipſam creationem.

Diſcurſu opus eſt ad cognoſcendum Deū ex creaturis.

Nota. Vox *intellecta*, ſignificat opus eſſe diſcurſu, collatione & illatione, ut per opera ſenſibilia, reſque creatas aſcendamus ad cognoſcenda inviſibilia Dei. Et hoc eſt quod Sapient. 13. 5. dicitur: *A magnitudine ſpeciei & creaturæ cognoſcibiliter*, græcè ἀναλόγως, id eſt, per analogiam; *poterit creator horum videri*. Syrus vertit, [illegible] *beſachala*, id eſt, intellectu conſpiciuntur & videntur, quæ oculis corporis ſunt inuiſibilia. Pulchra paranomaſia idipſum inſinuant Græca; habent enim, τὰ ἀόρατα καθορᾶται, id eſt, inviſibilia videntur, ſcilicet per creaturas, quaſi δι' ἐσόπτρου, id eſt, per ſpeculum.

Hinc patet Primò, Deum eſſe, non eſſe per ſe notum, ſcilicet ex ipſis terminis; ſicut cognitis terminis, per ſe notum eſt, vnum & duo facere tria; ſed ad hoc, ut quis ſcilicet cognoſcat Deum eſſe, opus eſſe diſcurſu, ſcilicet ex ijs quæ facta ſunt, colligendo ipſum factorem Deum. ita Scotus & D. Thomas 1. qu. 2. ar. 1. Vnde S. Bernard. ſerm. 31. in Cant. *Tanta hæc*, inquit, *formarum varietas, atque numeroſitas ſpecierum in rebus conditis; quid, niſi radij ſunt deitatis: monſtrantes quidem quia verè ſit, à quo ſunt; non tamen definientes prorſus quid ſit: ita quod de ipſo ſit vides, ſed non ipſum. Cùm autem de eo quem non vides, cetera vides, ſcis indubitanter exiſtere quem oportet inquirere: ut inquirentem non fraudet gratia, ignorantem negligentia non excuſet. Verùm hoc videndi genus commune. In promptu enim eſt iuxta Apoſtolum, omni utenti ratione inuiſibilia Dei per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpicere.* Hinc idem lib. de Interiori domo c. 12. & 13. docet, quòd ſpeculum ad videndum Deum ſit animus intuens ſeipſum. *Fruſtra*, inquit, *oculum cordis erigit ad videndum Deum, qui nondum idoneus eſt ad videndum ſeipſum. Prius enim neceſſe eſt, ut cognoſcas inuiſibilia ſpiritus tui, quàm poſſis eſſe idoneus ad cognoſcenda inuiſibilia Dei. Et ſi non potes cognoſcere te, non præſumas apprehendere ea quæ ſunt ſupra te. Præcipuum & principale ſpeculum ad videndum Deum, eſt animus intuens ſeipſum.*

Quomodo Dei attributa diſcurſu naturali cognoſci poſſint.

Secundò, ex hoc loco, & ex Sap. 13. 5. patet naturali lumine cognoſci poſſe Deum eſſe vnum, eſſe liberum, habere providentiam non tantùm in vniverſali, ſed cuiuſque hominis in particulari. Tali enim ſoli agendæ ſunt gratiæ ab vnoquoque quod hic vrget Apoſtolus v. ſequ. ita S. Chryſoſt. Ambroſ. Beda, Anſelm. & S. Dionyſius c. 7. de Divin. nomin. & S. Auguſt. de Spirit. & litter. c. 12.

Liber diuinitatis eſt mundus, in quo non tantum ſtuduit S. Antonius, ſed etiam Gentiles Philoſophi.

Idem experientia ipſa didicerunt & docuerunt ipſimet Gentiles: nam Triſmegiſtus dixit mundum eſſe librum divinitatis, & ſpeculum divinorum, in quo nimirum Deus ſeipſum, quaſi Apelles ſummus, clarè expreſſit & depinxit. In hoc libro non ſolus ſtuduit S. Antonius, ut de eo teſtatur Athanaſius, alijque eremi incolæ: nec ſolus S. Bernardus, Franciſcus, aliique Sancti; ſed etiam Plato, Socrates, Ariſtoteles, omneſque Philoſophi. Idem agnouit & docuit Orpheus cùm ait: *Mundi machina eſt muſica & admirabilis conſonantia, prædicans & laudans Deum: cæli enim enarrant gloriam Dei.* Hæc etiam eſt muſica cælorum, quam prædicabat Pythagoras. Vnde Philo lib. de Vnitate Dei, & duplici templo, mundum vocat Dei templum:

Muſica Pythagorica eſt conſonantia & concordia cælorum.

Dei, inquit, *templum alterum, ſummum verumque exiſtimandum eſt; mundus ſcilicet hic vniverſus, cuius ſacrarium ſit cælum; in tota rerum natura præſtantiſſimum; donaria verò ſint ſidera, ſacerdotes & æditui ſint poteſtates angelicæ, ratione ſinceritatis vnitati ſimiles: alterum verò templum eſt manufactum*, &c. Vide hac de re pulchrè diſſerentem S. Chryſoſt. homil. 9. ad Pop. & S. Baſil. in princip. parabol. Salom. Anſelm. hic, Bernard. initio lib. 5. de Conſider. Auctorem Soliloqu. c. 31. tom. 9. operum S. Auguſt. & Proſperum lib. 2. de Vocat. Gent. c. 1. qui liber falsò adſcribitur S. Ambroſio. *Quod eſt*, inquit Proſper, *teſtimonium, quod ſemper Domino deſeruiuit, & numquam de eius bonitate ac poteſtate conticuit; niſi ipſa totius mundi inenarrabilis pulchritudo, & enarrabilium beneficiorum eius dines & ordinata largitio: per quam humanis cordibus quadam æternæ legis tabulæ præbebantur, ut in paginis elementorum, & voluminibus temporum, communis & publica diuinæ inſtitutionis doctrina legeretur. Cælum ergo, mare, terra, & omnia quæ in eis ſunt, conſona ſpeciei ſuæ ordinationiſque concentu protestabantur gloriam Dei, & prædicatione perpetua maieſtatem ſui loquebantur auctoris; & tamen maximus hominum numerus hanc vocem non intellexit*, &c. Hinc verè & piè S. Auguſt. *Cæli*, inquit, *& terra clamant Domine, ut amemus te*, &, *Feciſti nos, Domine, ad te, & inquietum eſt cor noſtrum donec requieſcat in te*. ita ipſe lib. 1. Confeſſ. 1.

Cælum & terra docent nos amorem Dei.

VERS. 21.

Sapientum huius mundi ſtultitia & vanitas.

CVM COGNOVISSENT DEVM, NON SICVT DEVM GLORIFICAVERVNT, AVT GRATIAS EGERVNT (Deo pro mundi fabrica, ſuique ac rerum omnium ad ſuum vſum creatione & conſeruatione) SED EVANVERVNT, græcè ἐματαιώθησαν, id eſt, vani & inanes facti ſunt, IN COGITATIONIBVS] græcè διαλογισμοῖς, id eſt, diſquiſitionibus & diſcurſibus, quos ex creaturis de Deo creatore fecerant; quia ſcilicet ijs relictis, ad vana idola, quæ non erant Deus, colenda deflexerunt. ita S. Chryſoſt. Origenes, Theodor.

Fructus cognitionis Dei actio honeſta.

Secundò, *euanuerunt* in ſua cogitatione & cognitione Dei; quia finem & fructum cognitionis Dei, qui eſt actio (de qua re pulchrè S. Bernardus diſſerit ſerm. 36. in Cantica) honeſta & cultus Dei, non ſunt aſſectati. Hinc & *obſcuratum eſt inſipiens cor eorum*, adeoque ſtulti facti ſunt, quia veram ſapientiam, quæ in praxi & pietate conſiſtit, reſpuerunt, & ſtultiſſime idola pro dijs habuerunt & coluerunt.

Tertiò, ex S. Auguſtino Anſelmus, *euanuerunt*, inquit id eſt, ſuperbierunt hac Dei cognitione. Sed primus ſenſus eſt optimus, & hoc loco genuinus. Ita enim ſeipſum explicat Paulus v. 13.

VERS. 23.

Sophi idola pro Deo coluerunt.

MVTAVERVNT GLORIAM INCORRVPTIBILIS DEI, IN SIMILITVDINEM IMAGINIS CORRVPTIBILIS HOMINIS, ET VOLVCRVM, &c.] q. d. Hi ſophi, cæci & ſtulti glorioſum divinitatis nomen, ad orationem & confeſſionem, quæ Deo immortali præſtare & exhibere debebant, converterunt & collocaverunt *in ſimilitudine* (Græcum enim ἐν ὁμοιώματι, poteſt propriè capi pro, *in ſimilitudine*) vel, *in ſimilitudinem* (capiendo ἐν pro εἰς, vti ſæpè capitur) ſiue aſſimilationem *imaginis hominis*, id eſt, in imaginem hominis, non naturalem, ſed arte factam & aſſimilatam. q. d. Idola pro Deo coluerunt hi ſophi. ita S. Chryſoſt. Theophyl. & Oecumen. Quare non rectè Eraſmus & Beza ſic exponunt, *in ſimilitudinem* vel *aſſimilationem*: quia, inquiunt, Gentiles aſſimilarunt Deum incorporeum rebus corporeis, putà homini, bobus, crocodilis, quia in horum ſimulacris, quaſi in imagine, Deum coluerunt.

Deum quomodo in idolis colebant ſapientiores Gentilium.

Vbi Nota. Multi Gentiles putabant ipſa idola lignea & lapidea eſſe deos; aliqui tamen ſapientiores, vti Philoſophi, ſciebant ipſa idola non eſſe deos, & tantùm in idolis ipſis deos ipſis repræſentari: verumtamen omnes tam hi, quàm illi, non Deum verum in idolo, quaſi in imagine, ut vult Calvinus; ſed ipſa idola, vti Deum vel Numen aliquod adorarunt, & adoranda crediderunt; idque, quia putabant idolum eſſe corpus Dei, aut eſſe ſimulacrum Dei, Deumque ſimilem eſſe idolo, & ſimilia habere membra, aut eſſe locum & ſedem Dei, cui quaſi naturaliter adhæreret, & præſens eſſet Deus. Denique cenſebant omnes, idolum habere aliquid numinis, ut cùm ad illud irent, ad deos ire ſe putarent, ait Cicero lib. 1. de Natura deorum; idque quia videbant idolum loqui & oracula dare. Excipe hic paucos Gentilium ſapientiſſimos, qui idola colebant non ex animo, ſed metu legum ſuarum, & ut populum metu deorum in officio continerent, ut teſtatur ibidem Cicero.

Duplici de cauſa peccarunt Gentiles colendo idola.

Peccarunt ergo Primò, quia dæmonem quaſi animam idoli pro Deo coluerunt, cumque ex falſis oraculis, malis conſilijs, & ſua propria confeſſione, alijſque circumſtantijs, non Deum, ſed dæmonem eſſe agnoſcere potuerunt & debuerunt.

Peccarunt Secundò, quia ipſa idola quaſi aliquid eſſet Dei, adorarunt, placarunt, inuocarunt; hoc enim, quidquid neget Calvinus clariſſimum eſt ex pſalmo 113. Baruch 6. & Sapientiæ 14. Idem expreſsè docent Patres, Tertullian. Lactant. Iuſtinus, Athanaſ. Athenagoras, Cyprianus, & alij, qui paſſim rident Gentiles, quod lapides & ligna pro dijs colant, ut etiamnum faciunt Indi & Iapones. Nil ergo idolo cum imagine Chriſtianorum, quæ nihil habet numinis, ſed nudam rationem imaginis, quæ eſt repræſentare ſuum prototypon, ut docet S. Baſilius & Damaſc.

Nil commune imagini Chriſtianorum cum idolis.

Nota Secundò. Licet Catharinus de Socratis, & Platonis

Socratis & Platonis fabulas desperare contra Catholicos.

tonis salute bene speret & existimet; tamen Xenophon & Plato docent, Socratem dijs Græcorum sacrificasse, & inter alia gallum Aesculapio, Sic Plato eosdem colendos censuit, quòd lex Gentium ita iuberet, vti testatur Eusebius lib. 13. de Præpar. Evang. c. 8. & 11. Sic & Seneca sacrificia laudat, non quasi dijs placita, sed quia legibus iussa, vti testatur S. August. lib. 6. de Ciuit. cap. 10. Idem Plato in Epinomide, diuinum cultum tribuit cælis, astris & dæmonibus. Denique Trismegistus dæmonum simulacra colenda esse docet, ut benefaciant, inquit S. August. l. 8. de Ciuit. c. 23. Eadem colenda esse ob metum legum politicarum docuit Cicero lib. 1. de Natura deor. En quò labitur humana, etiamsi docta, infirmitas & cæcitas, si Deum deserat, & à Deo deseratur, ut merito in eos hic ita detonet Apostolus,

Multitudo et fœda: idolorum & deorum Gentilium.

VOLUCRUM, ET QUADRUPEDUM, ET SERPENTIUM] Nam aues, serpentes, feles, crocodilos, imo allia, porros & herbas, quin & stercutium, cloacinam, pestem, febrem, aliaque his absurdiora veteres pro dijs coluisse fusè docet S. August. lib. 4. de Civit. c. 12. & lib. 4. cap. 10. & seq. & lib. 18. cap. 15. Vnde & Iuvenalis satyra penultima Aegyptios, quòd sua cepe colerent, quasi numina, ita ridet:

Porrum & cepe nefas violare ac frangere morsu.
O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis
Numina!

VERS. 24. PROPTER QUOD TRADIDIT ILLOS DEUS IN DESIDERIA CORDIS EORUM, IN IMMUNDITIAM] *Propter quod*, q. d. Sicut illi gloriam Dei serpentibus, alijsque immundis & ignominiosis creaturis tradiderunt, ita etiam Deus tradidit illos immunditiæ, *vt contumelijs afficiant*, græcè ἀτιμάζεσθαι, id est, ut ignominia afficiant, *corpora sua*. Nota. Deus hos ita tradidit, non propriè immittendo, vel impellendo eos ad mala, ut vult Calvinus: hæc enim blasphemia est nimis evidens & atrox in Deum, eiusque infinitam bonitatem & sanctitatem: sed tradidit eos Deus in peccata, quia permisit eos suæ concupiscentiæ, dæmoni & occasionibus peccati, ut fornicatione & adulterio corpus suum dedecorarent. Vnde psal. 80. Dominus idem explicans ait, *Dimisi eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinventionibus suis.* Sic S. August. lib. 5. Contra Iulian. cap. 3. & de Grat. & lib. arbitr. c. 21. docet Deum tradere peccatores in praua desideria, quando non solùm non apponit gratiam, sed etiam ponit occasiones & offendicula peccandi (licet alio & pio fine) in quæ eos per suam malitiam graviùs ac turpiùs impacturos prævidet; non autem prædefinit, prædeterminat vel impellit. Talis occasio sunt opes, honores, deliciæ, quibus impios Deus cumulat, ut ijs bene vtantur; scit tamen id eos non facturos, sed ijs ad peccata abusuros. Vide can. 14. & 15.

Deus impios peccare permittit, non prædefinit.

Obijcit Beza, Deus quasi Iudex tradit impios carnifici, scilicet peccato, ergo non tantùm permittit sed positivè tradit eos peccato.

Permissio Dei quomodo dicatur actio & traditio.

Respondeo. Aliter permittit homo peccata, aliter Deus: homo negativè, Deus positivè: quia Deus voluntates omnium hominum arctissimè omnipotentiæ suæ manu, quasi lupum vel feram fame contrictas tenet, quam positivè laxare debet, ut malè agere possit. Vnde rectè hæc laxatio & permissio dicitur actio & traditio, maximè quando fit à Deo, ut vindice, ad puniendum præcedens peccatum, ut dixi can. 21.

Peccatum sequens pœna præcedentis.

Hinc docent Theologi peccata sequentia præcedentium peccatorum esse pœnas. Ita Magister Sentent. in 2. dist. 36. & August. lib. 5. contra Iulian. c. 5. vbi sic ait: *Crimina criminibus vindicantur, & supplicia peccantium non tantùm sunt tormenta, sed & vitiorum incrementa.* Et in psal. 57. in illud: *Supercecidit ignis. Inter primum*, ait, *peccatum apostasiæ & vltimam pœnam ignis æterni, media quæ sunt, & peccata sunt, & pœna peccati.* Et paulò superiùs, in illud eiusdem psalmi: *Iniquitatem manus vestræ concinnant*, docet quamdam esse peccatorum inter se colligationem, & velut catenam, in qua alia sint causa sequentium peccatorum, alia pœnæ præcedentium qua de re vide quoque S. Gregorium lib. 25. Moral. c. 9.

VERS. 25. COMMUTAVERUNT VERITATEM DEI IN MENDACIUM] id est, in mendax falsum idolum. εἴδωλον enim Græcis est res vana, inanis, vmbratica, fallax & mendax; sicque idola mentiuntur se esse deos, suntque mendaces vmbræ deorum de quo plura dicam 1. Corinth. 8.

VERS. 26. PROPTEREA TRADIDIT ILLOS DEUS IN PASSIONES IGNOMINIÆ] Græcè εἰς πάθη, id est, in libidines pathicas & pudendas; ut nimirum contra naturam non tantùm masculi & pathici pueri cum masculis, sed, ut sequitur, & feminæ cum feminis omnes naturæ & honestatis limites transcendentes commistæ sint. ita Ambros. Theodor. Anselm. & alij. Dicitur hæc præpostera & vesana libido πάθος, non tantùm quia in ea activæ libidini præpostera ut passiva respondet; sed etiam quia hæc passio ita vehemens est, ut homo illi immersus adeò ab ea absorbeatur, ut potiùs pati quàm agere videatur, sitque instar equi equæ adhinnientis & ad eam furentis. Iam verò Gentiles, non tantùm plebeios, sed & Philosophos, ac nominatim Socratem, infami hoc pæderastiæ vitio laborasse, tradit Philo libr. 2. de Vita contemplat. Quin & Laertius in Vita Socratis tradit, eum in iudicio, quo ad mortem damnatus est ducentis octoginta sententijs, accusatum fuisse. Primò, quòd deos patrios respueret, & nova dæmonia induceret. Secundò, quòd contra fas & ius iuvenes corrumperet. Idem vitium Platoni ascribit Laertius, Gellius lib. 18. c. 2. & lib. 19. cap. 11. & Plutarch. lib. de Educandis liber. antè finem: licet Cardin. Bessarion. Platonis propugnator eum ab hoc vitio purgare conetur, lib. 4. in calumniatorem Platonis c. 2. Addit S. Chrysost. Solonem, & alios Philosophos non tantùm pæderastiam fecisse, sed & eam quasi honestam laudasse & legibus sanxisse, statuisseque ut illam exercere possent liberi, non autem servi: quasi pæderastia non servos, sed liberos tantùm deceat, sitque & ipsa ars libera & liberalis. Talia monstra quoque ab hæresi nata nostra vidit & protulit ætas. Contra hos fulminat hic S. Chrysost. & Patres sæpè.

Pathica libido qualis.

Plato & alij Philosophi Græci infames pæderastia.

Item hæretici nostri temporis eodem vitio laborantes.

Denique ut videas verissimam esse hanc Apostoli sententiam, atque Philosophos fuisse impurissimos & spurcissimos, audi ex vno Diogene Laertio, seriatim singulorum hac de re emblemata. *Diogen. l. 2.*

Periander, inquit, Cratea propria matre sua abusus est.

Socrates Alcibiadi in delicijs fuit. *Lib. 2.*

Theodorus ait, sapientem publicè absque pudore & suspicione scortis congressurum.

Phædon captus ab hostibus, infami se quæstui addixit.

Stilpo, præter vxorem, Micarete pellice vtebatur.

Menedemus notatur nimiùm familiaris fuisse amasio Asclepiadis.

Aristippus lib. 4. de Antiquis delicijs, ait Platonem captum fuisse amore Stellæ astrologi & Dionis: alij Phædrum addunt, alij etiam Alexim. plura de eo habet Laertius. *Lib. 3.*

Bion Borysthenites Theodotæ & Philetæ, scortis, palam congrediebatur: item duos adolescentes, Demetrium & Myrleanum Leocharem, turpiter amavit. Vnde & ab Aristone Chio, Corruptor iuvenum dictus est. Idem adoptabat iuuenes, ut eis abuteretur. *Lib. 4.*

Aristoteles Hermiæ concubinam amavit, eique sacrificauit. *Lib. 5.*

Demetrius Phalereus, qui 360. statuis æreis honoratus est, à Cleone turpiter est perpessus.

Antisthenes dicebat, sapientem formosissimis quibusque mulieribus congressurum. *Lib. 6.*

Diogenes dicebat, debere esse communes mulieres & filios.

Zeno vxores communes in republica statuebat. *Lib. 7.*

Chrysippus in libro de Republ. congredi iubet matribus filiabus & filijs.

Eudoxus fuit in delicijs Theomedonti medico. *Lib. 8.*

Epicurus Leontiam & Themistiam meretrices, & Pythoclem formosum adolescentem in delicijs habebat. *Lib. 10.*

Eant nunc politici & naturalistæ nostri, Philosophos hosce ut viros probos prædicent, eosque ut sanctos & beatos canonizent, quos infandæ veneris mancipia Asmodæus auctoravit, Orcoque addixit. Præclare S. Bernard. contra Petrum Abailardum platonizantem epist. 109. ad Innocentium Pontificem, *Vbi*, inquit, *dum multùm sudat, quomodo Platonem faciat* (Abailardus.) *Christianum, se probat Ethnicum.*

FEMINÆ EORUM IMMUTAVERUNT NATURALEM

RALEM VSVM, IN EVM VSVM QVI EST CONTRA NATVRAM] Nota, diabolico invento feminas instar virorum cum feminis activè congredi. Docet id & plura Seneca epist. 95. *Feminæ*, ait, *cùm virorum licentiam æquaverint, corporum quoque virilium vitia æquaverunt: non minus pervigilant, non minus potant: oleo & mero viros provocant: libidine verò nec maribus cedunt, pati natæ. Dij illas deæque malè perdant, adeò perversum commentæ genus impudicitiæ, viros ineunt.* Græcis hæ feminæ Tribades dictæ, id est, frictrices, quarum meminit Tertull. lib. de Pallio. Vnde τριβαδικὴ ἀσέλγεια dicitur, tribadum illa insana & nefaria libido, cuius inventrix creditur fuisse Philęnis, & ob hanc malè audiit Sappho. De his agit impurissimus Lucianus dialog. Clonarium & Leęna. Hæc invitus licet scripsi ad hoc, ut sciant confessarij quanta sit libidinum vorago, sciantque feminas quoque, ut viros, peccatum mollitiei committere, ut Galenus, medici & experientia docet; & sicut illud in se exercent, ita & in alios idem exercere modis infandis.

Tribadum feminarum prepostera libido.

MERCEDEM (QVAM OPORTVIT) ERRORIS SVI IN SEMETIPSIS RECIPIENTES] Pro *mercedem*, græcè est ἀντιμισθίαν, id est, recompensationem, sive mercedem pro meritis; ut quia contra naturæ ordinem cum ignominia creatoris, eo relicto ad creaturę idololatriam se converterunt; hac de causa iustè à Deo permissi sint naturæ ordinem pariter in actu generationis invertere, & pudenda libidine se dedecorare. ita Anselmus.

Porro idololatriam esse causam libidinis & obscœnitatis, docet quoque Sapiens c. 4. 12. *Initium*, inquit, *omnis fornicationis est exquisitio idolorum, & adinventio illorum corruptio vitę est.* idque Primò, quia idola ijs cærimonijs colebantur, quæ ad omnem obscœnitatem homines impellerent; ut patet ex sacris Priapi, Veneris, Bacchi. Et hoc permittente Deo in supplicium idololatriæ ut ait hic Paulus. Secundò, quia idololatræ, ut ait hic Ambros. *Deum incuriosum colentes, atque per hoc negligendum, magis hebetati sunt, & ad omnia mala admittenda facti promptiores.* Exardescit enim concupiscentia, cùm vindicem non timet Deum. Quis autem timeat Deum ligneum, aut saxeum? Tertiò, quia, ut ait S. Athanas. orat. contra idola, *Idololatria instituta est desiderio eorum, qui stupris & propudijs pleni, figmentis repræsentantur.* Iupiter enim adulter cùm ut Deus colitur, quis non putet licere, imò pulchrum esse adulterari, quòd ea in re deo suo similis sit? Addit S. Athanas. *Et penè omnes civitates omnibus libidinibus scatent, ob immanitatem morum quam in suis diis conspiciunt; neque est in hoc genere deorum quem castum appelles. Olim certè Phœnissæ mulieres ante idola prostituebantur, dedicantes numinibus suum quæstum, persuasæ meretricatu ea propitiari, ac prosperitatem rerum inde nasci.* Idem factitarunt virgines Babyloniæ, Syræ, Medę, Persicæ, Lydiæ, & aliæ, uti dixi Baruch. 6. 42. Pergit S. Athanasius, *Viri quoque abdicato sexu, nec se ampliùs mares esse ferentes, mulierum naturam affectaverunt, tanquam ita honorifica grataque matri deorum facturi essent. Omnes autem in turpissimis vivunt, & certamen inter se pravitatis suscipere videntur, & ut dixit S. Paulus, Mulieres eorum mutaverunt usum.*

Infidelitatis & hæresis pœna, monstrosæ libidines, [illegible] causæ.

Hinc patet, infidelitatis, impietatis & hæresis pœnam esse monstrosas libidines, atque huius rei causa est. Primò, quia vbi non est fides, ibi non est gratia Dei; vbi non est gratia Dei, ibi non est castitas, sed omnis concupiscentia; ut meritò dixerit Lutherus, concubitum homini tam necessarium esse, quàm cibum: & passim apud Novantes personat hoc axioma, castitatem esse impossibilem: quia verè Luthero & hæreticis impossibilis est. Verè ergo dixit S. Hieron. libr. 2. comment. in Osee c. 9. *Difficile est invenire hæreticum qui diligat castitatem, etiamsi eam verbis commendet & præ se ferat.*

Secundò quia hæresis & infidelitas oritur ex superbia; superbiæ autem pœna est libido, sicut humilitatis præmium est castitas. Vnde efficacissimum remedium ad castitatem, est humilitas. Hæc enim iusta est Dei ordinatio, ut si mens Deo, & ijs, quibus debet, se subdat, etiam sibi subditum habeat corpus suum: sin Deo, Deique vicariis subdi nolit, etiam corpus suum sibi sentiat rebelle, ut pulchrè docet Gregor. 26. Moral. 12. *Sic, sic*, inquit, *elati iusta fuerant retributione feriendi, ut, quia superbiendo se hominibus præferunt, luxuriando usque ad iumentorum similitudinem devolvantur: homo enim cùm in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus*, &c. *Intus ergo videt Deus, quod mentem elevat, & idcircò permittit foris invalescere, quod deponat. ergo per humilitatis custodiam servanda est munditia castitatis. Si enim spiritus piè sub Deo premitur, caro illicitè supra spiritum non levatur*; & contrà. *Vnde & primus ille inobediens Adam, mox ut superbiendo peccavit, pudenda contexit.* Ita virgo illa, de qua Pallad. in Lausiaca cap. 34. à dęmone superbiæ obsessa, deserta fuit ab angelo temperantiæ, & turpiter lapsa.

SICVT NON PROBAVERVNT (græcè οὐκ ἐδοκίμασαν, id est, non placuit eis, non eis visum, non curaverunt) DEVM HABERE IN NOTITIA, id est, ait Ambros. credere Deum res nostras curare, vel, ut alij, Deum habere præ oculis, ut illi placere & servire intenderent. Verùm simplicius & magis propriè S. Chrysost. Theodor. & Toletus sic explicant, q. d. Sicuti non curarunt Deum verum verè nosse, ut rectè de eo sentirent, sed idolis adhæserunt, eaque pro Deo agnoverunt & coluerunt; ita pariter iustè TRADIDIT ILLOS DEVS IN REPROBVM SENSVM, VT FACIANT EA QVÆ NON CONVENIVNT] Nam, ut docet S. Gregor. 25. Moral. 9. *Qui errant in Dei cognitione, iustè traduntur ut errent pariter in agendis*; qui mentem & rationem ab errore non servant, exponunt se pecuinis cogitationibus & vitijs, tum quia errante duce errant comites; cognitio autem est dux actionis: tum quia recedentes à Deo, recedunt à virtute & gratia; tum quia vbi non est cognitio Dei & timor, ibi dominatur efręnis concupiscentia. VERS. 28.

Errorem in cognitione sequitur error in actione.

Nota. *Reprobum sensum* vocat Paulus improbam & perversam mentem, quæ probat non probanda, & probanda improbat ac reprobat (hoc enim est Græcum ἀδόκιμον.) v. g. quæ iudicat & probat mollitiem, fornicationem, vindictam, ebrietatem esse appetenda & sectanda; ac tandem, cùm mens per consuetudinem peccandi est excæcata, iudicat hęc ipsa vix esse peccata, esseque licita.

Tota huius loci elegantia consistit in paronomasia, & antithesi verbi δοκιμάζειν & epitheti ἀδόκιμον, q. d. Quia reprobarunt Dei notitiam & cultum, hinc traditi sunt in reprobam & perversam mentem, ἀδόκιμον ergo significat eos, non expertes fuisse iudicij, ut vertit Beza (hoc enim minus est malum, & sæpè naturale) sed pravo, distorto & perverso fuisse iudicio, quo scelera infanda iudicabant esse licita & honesta,

REPLETOS, id est, ut repleantur: pendet enim τὸ *repletos*, à verbo *tradidit*. q. d. Hoc ipso, quo tradidit eos Deus in reprobum sensum, factum est ut replerentur, fuerintque repleti, OMNI INIQVITATE, DOLO ET MALIGNITATE] Pro *malignitate*, græcè est κακοηθείας. VERS. 29.

Vitia quæ nascuntur ex idololatria & hæresi.

DEO ODIBILES] θεοστυγεῖς, id est, Deo odibiles, vel Dei osores, à quibus Deus abhorret, vel qui execrantur Deum. S. Cyprian. epist. 68. legit *Deo abhorrentes*, στυγέω enim abhorrere significat; vnde Styx palus inferni, ita dicta est ab horrore. VERS. 30.

ELATOS] ἀλαζόνας, id est, gloriosos & iactabundos.

INCOMPOSITOS] ἀσυνθέτους, id est, inciviles, barbaris moribus, ab omni societate & conversatione honesta alienos, turbulentos, qui non possunt in civitate aut familia cum alijs componi. ita ex Demosthene Suidas. Oecumen. vertit, Separantes se ab omnibus, id est, omnes odio prosequentes & aversantes. VERS. 31.

SINE AFFECTIONE) ἀστόργους, id est, inhumanos, qui neminem, aiunt Theophyl. Oecumen. & Syrus, amant, nec habent amicum. Sic in India versus Peru, Indi quidam sunt Vri nuncupati qui ita fugiunt homines, ut rogati qui sint, respondeant se non esse homines, sed Vros, ut refert oculatus testis Iosephus Acosta lib. 2. de Novo orbe. Talis erat ille, de quo Satyricus, *nec amat, nec amatur ab ullo.* Rursum ἀστόργους, verti potest, sine pietate, hoc est, impios in parentes & cognatos.

Misanthropia vitium.

ABSQVE FOEDERE) Id est, fœdifragos. Densat hic Apostolus synathroismum, per rerum congeriem, ut ostendat quantum malum sit Dei ignorantia & neglectus, atque in quot quantaque scelera Gentiles per hunc Dei neglectum inciderint.

Ignorantia & neglectus Dei quantum malum.

SINE MISERICORDIA) Id est immisericordes & & crudeles, qui hebr. vocantur אכזרי aczari. Syrus vertit, cum quibus *nullum est fœdus, nulla charitas, nulla pax, nulla* denique *misericordia in eis.* Hi ergo sunt fructus idololatriæ, infidelitatis, & à pari hæresis.

QVI

QVI CVM IVSTITIAM DEI COGNOVISSENT, NON INTELLEXERVNT (noluerunt intelligere, considerare, & practicè sibi persuadere.) QVONIAM QVI TALIA AGVNT, DIGNI SVNT MORTE: ET NON SOLVM QVI EA FACIVNT, SED ETIAM QVI CONSENTIVNT FACIENTIBVS] Kemnitius, Valla, Erasmus & Faber hic volunt corruptum esse nostrum textum, quia Græca sic habent: οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσίν, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι, id est, *qui cùm iustitiam Dei cognouissent*, videlicet, *quod qui talia agunt digni sunt morte, non solùm ea faciunt, sed etiam facientibus consentiunt*. Hoc enim consentire maius & peius est, quàm facere. Fit enim ex malitia, cùm facere sæpè ex mera infirmitate promanat. ita quoque legunt & explicant S. Chrysostomus Theophyl. & Oecumen. Verùm variare & olim variasse exemplaria Græca patet ex Oecumenio, Origene, & quibusdam manuscriptis. Rursum nostro Interpreti per omnia consentit Ambros. Sedulius, Haymo, Anselm. Hesychius lib. 6. in Leuit. 20. Symmachus Papa in Apologet. contra Anastasium Imperat. & S. Cyprian. libr. 1. epist. 4. Denique nostra lectio planior & facilior est intellectu, ideoque verisimilior. Videtur enim Apostolus hic taxare Philosophos sapientiores, qui idolorum cultum, aliaque vitia iam dicta, licet mala esse scirent, nec passim ea facerent & perpetrarent, illa tamen ab alijs facta probarunt, vel dissimularunt, siue metu legum, siue amore suis placendi, & timore eisdem displicendi. Vide dicta v. 23.

Textus hic corruptus improbabiliter dicitur à Kemnitio.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

IDem docet de Iudæis, quod c. 1. docuit de Gentibus, scilicet eos esse in peccatis, & egere fide & gratia Christi. Primo ergo redarguit Iudæos, qui ex data sibi lege, Gentiles quasi peccatores condemnabant cùm ipsi eadem patrarent. Vnde docet Deum iustum iudicem cuique, tam Iudæo, quàm Gentili, redditurum secundùm opera.

Hinc Secundò, v. 13. asserit non auditores, sed factores legis iustificari, atque non solos Iudæos, sed & Gentes habere legem à natura sibi inditam.

Tertiò, v. 17. arguit Iudæos, quòd ex lege sua alios doceant, non seipsos; quodque faciant eadem, quæ in aliis carpunt.

Quartò, v. 25. docet circumcisionem veram esse, non externam, sed internam, quæ consistit in obseruatione legis, quæ est circumcisio cordis in spiritu, non littera, coram Deo, non coram hominibus.

1. PRopter quod inexcusabilis es, ô homo omnis, qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, te
ipsum condemnas: eadem enim agis quæ iudicas. 2. Scimus enim quoniam iudicium Dei est se-
secundùm veritatem in eos qui talia agunt. 3. Existimas autem hoc, ô homo, qui iudicas eos qui talia
agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? 4. An divitias bonitatis eius, & patientiæ, & longa-
nimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? 5. Secundùm autem
duritiem tuam, & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ, & revelationis iusti iudicij Dei, 6.
qui reddet vnicuique secundùm opera eius: 7. ijs quidem, qui secundùm patientiam boni operis, glo-
riam, & honorem, & incorruptionem quærunt, vitam æternam: 8. ijs autem, qui sunt ex contentione,
& qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio. 9. Tribulatio, & angu-
stia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primùm, & Græci: 10. gloria autem, & ho-
nor, & pax omni operanti bonum, Judæo primùm, & Græco: 11. non enim est acceptio personarum
apud Deum: 12. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt: & quicumque in lege pec-
caverunt, per legem iudicabuntur. 13. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores
legis iustificabuntur. 14. Cùm enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quę legis sunt,
faciunt, eiusmodi legem non habentes, ipsi sibi sunt lex: 15. qui ostendunt opus legis scriptum in cor-
dibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se invicem cogitationibus accusan-
tibus, aut etiam defendentibus. 16. in die cùm iudicabit Deus occulta hominum, secundùm Evange-
lium meum per Jesum Christum. 17. Si autem tu Judeus cognominaris, & requiescis in lege, & gloria-
ris in Deo, 18. & nosti voluntatem eius, & probas vtiliora, instructus per legem. 19. confidis teipsum
esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt. 20. eruditorem insipientium, magistrum in-
fantium, habentem formam scientiæ & veritatis in lege. 21. Qui ergo alium doces, teipsum non doces:
qui prædicas non furandum, furaris. 22. qui dicis non mœchandum, mœcharis. qui abominaris idola,
sacrilegium facis: 23. qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras. 24. (Nomen
enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est. 25. Circumcisio quidem prodest, si
legem obseruas: si autem prævaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. 26. Si igitur præ-
putium iustitias legis custodiat; nonne præputium illius in circumcisionem reputabitur? 27. & iudica-
bit id, quod ex natura est præputium, legem consummans, te, qui per litteram & circumcisionem prę-
varicator legis es? 28. Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est
circumcisio: 29. sed qui in abscondito, Judæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non littera: cuius
laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

VERS. 1. PROPTER QVOD INEXCVSABILIS ES, O HOMO OMNIS, QVI IVDICAS. IN QVO ENIM ALTERVM IVDICAS, TEIPSVM CONDEMNAS, &c.] q. d. Quia Gentes, quæ non intellexerunt gravitatem & supplicia peccatorum, uti præcessit in fine cap. præced. ob peccata tamen, quæ faciunt, aut quibus consentiunt, dignæ sunt morte; hac de causa multò magis vos, ô Iudæi, qui intellexistis ex lege Mosaica gravitatem peccatorum, & pœnas, quas Deus peccatoribus intentat; quique Gentes ob peccata sua iudicaris & condemnaris, & tamen eadem facitis & perpetratis, digni estis morte. Taxavit Apostolus capit. præceden. Gentes, Gentiumque scelera, quibus veritatem Dei in iniustitia detinuerunt; hic eadem, imò potiori de causa taxat Iudæos. Nam, ut dixi capitol. præcedent. vers. 18. proposuit thesin, quòd scilicet sine fide & gratia Christi omnes sint peccatis & iræ Dei obnoxij: illam ibidem probavit ostendendo Gentes fuisse, & esse in peccatis & ira Dei: hic eamdem probat, idem ostendendo in Iudæis, indeque concludit cap. 3. omnes tam Gentes, quàm Iudæos indigere Christo, Christique fide & gratia, ut iustificentur & salventur. Secundò, probabiliter Maldonat. in Notis manuscriptis, Respicit, ait, Paulus ad versus 20. & 21. capit. 1. *Ita ut sint inexcusabiles*, &c.

Iudæi iisdem quibus Gentes vitiis implicati.

&c. q. d. Cùm Deus eos qui ſe cognoverunt, ſed non ſicut Deum glorificaverunt, tradiderit in paſſiones ignominiæ eos inquam, qui veritatem detinent in iniuſtitia; ſequitur eos inexcuſabiles eſſe cùm alios malè agentes damnant: ipſi enim ſimilia, imò peiora & fœdiora faciunt: ſed mutat perſonam tertiam in ſecundam, quia convertit ſe ad eos, eoſque alloquitur & redarguit, ad maiorem emphaſin. Adhuc enim generatim culpat Apoſtolus omnes fide & gratia Chriſti deſtitutos, tam Gentiles quàm Iudæos, ut patet v. 9. vſque ad v. 17. vbi ſe convertit ad Iudæos.

VERS. 4. AN DIVITIAS BONITATIS EIVS, ET PATIENTIÆ, ET LONGANIMITATIS CONTEMNIS?] *Divitias bonitatis* vocat exuberantem Dei benignitatem. Sic paſſim per catachreſin *divitias* ſumit Paulus pro copia & abundantia, ut cap. 11. 33. *O altitudo divitiarum ſapientiæ!* Sic alibi vocat *divitias gloriæ*, *divitias gratiæ*, &c. Et profani τὸ πλουτεῖν pro εὐπορεῖν capiunt. *Divitias bonitatis Dei*, inquit Origenes, *ille agnoſcere poteſt, qui conſiderat quanta in terris mala quotidie homines gerant, & quomodo penè omnes declinantes & ſimul inutiles facti, latam & ſpatioſam perditionis ambulant viam: ſi quis conſideret quanti in Deum quotidie blaſphemant, & in cælum extendunt linguas ſuas. Iam quid de fraudibus, de ſacrilegijs & piaculis dicam? Si quis ergo hanc bonitatem Dei, & ſuſtentationem eius, & patientiam contemnit, ignorat quòd per hæc ad pœnitentiam provocatur, ſed nos non diſſolvat hoc, & tardos ad converſionem faciat: quia rurſus patientiæ eius & ſuſtentationis certa menſura eſt.* Vide Plutarch. lib. de Sera numinis vindicta; vbi illud Euripidis de Deo pertractat, *cunctatur; talis eſt enim numinis natura.*

Sera Dei vindicta, & peccatorum tolerantia.

VERS. 5. AD POENITENTIAM TE ADDVCIT?] Græcè εἰς μετάνοιάν σε ἄγει, id eſt, ad pœnitentiam te agit & impellit? *Adducit* ergo, id eſt, adducere cupit & conatur, & quantum in ſe eſt adducit. Vide can. 32.

SECVNDVM DVRITIAM TVAM, ET IMPOENITENS COR THESAVRIZAS TIBI IRAM] *Theſaurizas*, inquit Bernardus ſerm. de triplici miſericord. *tibi theſauros iræ, pro prerogatis theſauris miſericordiæ, quos contemnis, & evacuas in te miſericordiam Dei.* Pulchrè S. Auguſt. in pſal. 100. ad illa verba, *Miſericordiam & iudicium cantabo tibi Domine*, ex hoc Apoſtoli loco docet iam tempus eſſe miſericordiæ, futurum autem tempus eſſe iudicij.

Cordis duri pulchra hypotypoſis.

Nota. *Cor durum eſt*, inquit Origenes, *cùm mens humana velut cera frigore iniquitatis obſtricta, ſignaculum imaginis divinæ non recipit.* Egregiè verò idipſum depingit S. Bernardus lib. 1. de Conſider. ad Eugenium. *Quid eſt*, inquit, *cor durum? idipſum eſt quod nec compunctione ſcinditur, nec pietate mollitur, nec movetur precibus, minis non cedit, flagellis induratur; ingratum ad beneficia eſt, ad conſilia infidum, ad iudicia ſævum, inverecundum ad turpia, impavidum ad pericula, inhumanum ad humana, temerarium ad divina; præteritorum obliviſcens, præſentium negligens, futura non providens. Ipſum eſt, cui præteritorum, præter ſolas iniurias, nihil omninò non præterit, præſentium nihil non perit, futurorum nulla niſi fortè ad ulciſcendum proſpectio; ſeu præparatio eſt: & ut in brevi cuncta horribilis mali mala complectar, ipſum eſt, quod nec Deum timet, nec hominem reveretur.*

Deus tarditatem ſupplicij gravitate compenſat.

Nota Secundò. *Iram* vocat hic Apoſtolus ultionem, quæ more theſauri collecta deprometur, & univerſa in peccatores in die judicii effundetur. Simile dat S. Hieron. *Sicut*, inquit, *qui paulatim arcum intendit, tempus dat alteri ne fugiat; qui ſi fugere nolit, tanto fortiùs ſagitta emiſſa configitur, quanto maiori tempore arcus intenſio fuit facta: ſic Deus, qui laneos habet pedes, ſed ferreas manus, tarditatem ſupplicii gravitate compenſat.*

Dies iudicij, dies iræ.

IN DIE IRÆ ET REVELATIONIS IVSTI IVDICII DEI] Hoc eſt, in die iudicij, quæ dicitur *dies iræ*; quia tunc Deus omnem ſuam iram & iuſtam vindictam in impios effundet, ut videatur ira Dei ſua omnia tela, fulmina, tonitrua & tormenta in eos depluere & detonare. Vnde huius diei acerbitatem & terrorem ex Ioele, Sophonia & Iſaia graphicè deſcribit hic Origenes, quem vide, ſi lubet. Egregiè quoque S. Bernardus, vel quiſquis eſt auctor tractatu de Interiori domo, c. 38. *Attende*, ait, *quàm citò venit dies ultima. Præſentaberis ante tremendum iudicem, accuſaberis multis & magnis offenſis, non dubiis, ſed certis; non brevi accuſatione, ſed tam longa, quàm longa eſt vita tua; non vno accuſatore, ſed tot quot ſunt delicta tua. Ipſe iudex erit diſtrictus accuſator tuus, omnes etiam ſpiritus boni & mali coram Deo te accuſabunt. Vndique erunt tibi anguſtiæ: hinc erunt accuſantia peccata inde terrens iuſtitia, ſubtus patens horridum chaos inferni, deſuper iratus iudex, intus urens conſcientia, foris ardens mundus. Si iuſtus vix ſalvabitur, peccator ſic deprehenſus in quam partem ſe premet? latere erit impoſſibile, apparere erit intolerabile.*

Extremi iudicij & auctore iudicandi horribilis ſtatus.

Chriſti iudicantis ad peccatorem exprobratio.

Audi & Chriſtum iudicem, in illa die iræ exprobrantem peccatori, apud S. Auguſt. ſerm. 67. de tempore. *Ego*, inquiet Chriſtus, *te, ò homo, de limo manibus meis feci, ego terrenis artubus infudi ſpiritum, ego tibi meam imaginem conferre dignatus ſum; tu vitalia mandata contemnens deceptorem ſequi, quàm Deum maluiſti. Cùm expulſus de paradiſo mortis vinculis propter peccatum tenereris, carnem aſſumpſi, in præſepio expoſitus, & pannis involutus iacui, infantiæ contumelias, humanoſque dolores pertuli, irridentium palmas & ſputa ſuſcepi, flagellis cæſus, vepribus coronatus, cruci affixus expiravi. En clavorum veſtigia, quibus affixus pependi. En perfoſſum vulneribus latus. Cur quod pro te pertuli, perdidiſti? cur ingrate redemptionis tuæ munera renuiſti? cur habitaculum, quod mihi in te ſacraveram, luxuriæ ſordibus polluiſti? cur me graviore criminum tuorum cruce, quam illa, in qua quondam pependeram, afflixiſti? Gravior enim apud me peccatorum tuorum crux eſt, in qua invitus pendeo, quam illa, in quam tuì miſertus, mortem tuam occiſurus, aſcendi. Et quia poſt omnia mala tua, ad medicamenta pœnitentiæ confugere noluiſti, ab auditu malo non mereberis liberari: deſpexiſti enim in iudice veniam.*

VERS. 6. QVI REDDET VNICVIQVE SECVNDVM OPERA EIVS] Nota vocem *reddet*, ſcilicet, quaſi mercedem, ut fatetur Calvinus; ſed negat inde ſequi meritum, ſeu iuſtos bonis operibus mereri vitam æternam quia, inquit, hæc eſt mala conſequentia: Eſt merces, ergo eſt meritum. Verùm perperam & imperitè hoc aſſerit: nam Primò, merces & meritum ſunt correlativa; merces enim meriti eſt merces, & meritum eſt mercedis meritum: ergo ſi vita æterna eſt merces bonorum operum, bona opera ſunt meritum vitæ æternæ.

Calvinus perperam & imperitè negat ex hoc loco probari eſſe meritum per opera, idque ob tres rationes.

Secundò, fatetur Calvinus, malos malis operibus mereri mortem æternam: ergo à pari, juſti bonis operibus merentur vitam æternam: atque idipſum clare & diſertè docet Apoſtolus v. ſequenti. Reſpondet Calvinus, eſſe diſparitatem, quia bona opera non habent valorem, nec proportionem cum gloria æterna, mala verò opera habent proportionem cum ſua pœna. Sed errat: nam etiamſi bona opera non habeant proportionem cum gloria cæleſti, quatenus ſunt opera hominis; habent tamen proportionem cum ea, quatenus ſunt opera gratiæ Chriſti. Gratia enim eſt ſemen gloriæ, tum ex natura ſua, tum ex ordinatione & promiſſione Dei.

Bona opera ex gratia habent proportionem cum gloria.

Tertiò, idipſum patet ex eo, quòd Apoſtolus non tantùm dicat, *reddet*, ſed, *reddet unicuique ſecundùm opera*: nam reddere ſecundùm opera, ſignificat reddere mercedem pro merito operum: ita enim vulgò loquimur, itaque vulgò omnes hanc phraſim intelligunt & explicant, ac nominatim S. Auguſt. libr. de Gratia & lib. arbitrio cap. 8. 9. 15. 16. 20.

Paſſiones reputantur pro perfectis operibus.

Nota, per *opera* etiam paſſiones hic intelligi: nam & paſſiones remunerabitur Deus, quia paſſiones pro operibus & quidem perfectis reputantur: difficilius enim eſt pati, quàm agere. Vnde *patientia*, ut ait S. Iacobus, *opus perfectum habet*, id eſt, operis perfecti rationem & præmium, vti clarè patet in Martyrum paſſione & gloria. Adde, paſſiones non eſſe ſine opere, ſaltem interno voluntatis. Voluntas enim patiendi, & libera acceptatio paſſionis arduum & heroicum eſt opus.

VERS. 7. IIS QVI SECVNDVM PATIENTIAM BONI OPERIS, GLORIAM ET HONOREM ET INCORRVPTIONEM QVÆRVNT, VITAM ÆTERNAM] Quæres, quinam hic dicantur eſſe *ſecundùm patientiam boni operis?* Caietanus reſpondet, eſſe eos qui ob bona opera, quæ faciunt, multa patiuntur: perfectio enim Chriſtiana in duobus ſita eſt, ſcilicet in benè agendo, & ſi, quia benè agis, mala patiaris.

Quadruplex huius loci ſenſus & interpretatio.

Secundò. Ambroſius cenſet eſſe eos, qui patientia Dei, de qua verſ. 4. rectè vtuntur, benè operando & pœnitendo.

Tertiò, alij hæc Apoſtoli verba ita traijciunt & diſtinguunt,

Digitized by Google

quunt, qui per patientiam quærunt boni operis gloriam & mercedem.

Quartò, & optimè, S. Chrysost. Syrus & Origenes sic explicant. q. d. Iis qui secundùm patientiam, id est, patientibus, qui patienter & constanter in omni tentatione & molestia perseverantes in bono opere & vita, quærunt & patienter expectant futuram gloriam, Deus illis eam reddet in vita æterna. Est græcismus. Sic οἱ, vel τὰ κατὰ μουσικὴν, sunt qui, vel quæ ad musicam, ad virtutem, pertinent scilicet, putà musici, virtute præditi. Sic vers. 8. οἱ ἐξ ἐριθείας, id est, *qui sunt ex contentione*, vocantur contentiosi. Si hic τοῖς κατ' ὑπομονὴν, idem est quod τοῖς ὑπομένουσι, id est, *iis qui sunt secundum patientiam*, idem est quod patientibus, sustinentibus. Posset etiam sic exponi, *secundùm patientiam*, id est, pro merito patientiæ, vel per patientiam, uti vertit noster Interpres Græcum κατά c. 3. v. 2. Videtur enim respicere & explicare Apostolus id quod dixi; *Reddet unicuique secundum opera sua*.

Nota. Græcum ὑπομονὴ & patientiam, & perseverantiam, quæ opus bonum coronat, significat.

Pium est operari intuitu mercedis æternæ. Nota Secundò. Ex hoc Apostoli loco patet, pium & B sanctum esse operari intuitu mercedis æternæ, uti definit Concilium Trident. sess. 6. cap. 11. & can. 31.

VERS. 8. IIS QVI SVNT EX CONTENTIONE) Id est contentiosis. Est græcismus. Sic τοὺς ἐκ περιτομῆς, id est, *eos qui sunt ex circumcisione* vocat circumcisos, siue Iudæos. Sic & Græci τοὺς ἐκ τῆς στοᾶς, Stoicos vocant. Sic & cap. 3. 26. ἐκ πίστεως, id est, *ii qui sunt ex fide*, vocantur fideles. Notat Paulus hisce verbis Iudæos contra Gentes contendentes & rixantes.

IRA ET INDIGNATIO) scilicet reddetur & retribuetur à Deo: vox enim *reddet* hic repetenda & revocanda est ex vers. 6. sed per enallagen Hebræam verbi passiui, pro actiuo; *reddetur*, scilicet à Deo, pro *reddet*, scilicet Deus hoc enim in re idem est.

Notat Photius, de præmijs dici *reddet*, quia Dei proprium est benefacere: de malis verò & supplicijs dici *reddetur*, quia Deus ex se illa nobis non infligit, sed vltrò nos nobis illa accersimus, Deo nolente, imò dolente. Pro

Ira & indignatio quomodo differant. *ira & indignatio*, græcè est θυμὸς καὶ ὀργὴ, quæ duo ita di- C stinguit S. Basilius in psal. 29. ..., ira, inquit, *iudicium est infligenda talia & talia atrocia commissio; indignatio verò labor suppliciumque est à iusto iudice, pro mensura iustitiæ inductum*.

Verùm Secundò, simpliciùs dici potest, indignationem ad auxesin addi iræ, & significare iram vehementem & indignantem, ut sit hendiadys: *ira & indignatio*, id est, ira indignabunda, ira indignatione plena, ira spirans ignem & indignationem, quæ fumos naribus efflat.

VERS. 9. TRIBVLATIO ET ANGVSTIA (supple, à Deo retribuetur & immittetur) IN OMNEM ANIMAM HOMINIS OPERANTIS MALVM, IVDÆI PRIMVM, ET (id est deinde) GRÆCI, id est Gentilis.

VERS. 10. GLORIA AVTEM ET HONOR ET PAX OMNI OPERANTI BONVM, IVDÆO PRIMVM, ET (id est deinde) GRÆCO) id est Gentili. Nota. Per *bonum*, Apostolus intelligit absolutè bonum, quod nos coram Deo bonos & iustos facit; vel bonum constans & continuum, quod est observatio totius legis, quæ fieri & observari non D potest sine fide & gratia Christi, ut cap. 3. docebit Apostolus; quia *sine fide non est vlla recta & bona vita*, ait S. August. lib. de Fide & operib. cap. 23. & hæc sola meretur gloriam scilicet veram & æternam, de qua hic agit Apostolus.

Error Origenis, Gentiles naturali Dei cognitione, & naturaliter recta vita posse vitare damnationem. Cave hic errorem Origenis, quo asserit Gentes cum sola naturali Dei cognitione, & naturaliter bona rectaque vita potuisse vitare damnationem; & consequi præmium, scilicet gloriam, honorem & pacem; licet non vitam æternam, quæ solis credentibus datur. Idem asserit de Iudæis, qui persuasione aliqua muniti Christo non credunt si tamen probè vivant. Hæc enim falsa sunt: nam sine fide nemo acceptus est Deo, nec sine fide vita vlla recta & bona est, quæ vitare possit omne peccatum, & consequenter pœnam æternam evadere, ut docet S. August. loco citato, & alij passim. Apostolus ergo loquitur de Gentibus & Iudæis tum post, tum ante Christum, qui ex Christi fide & gratia

A bene operati sunt, quales fuerunt Melchisedec, Iob, Ninivitæ, Cornelius Centurio. ait S. Chrysost. nam per *bonum* hic accipit absolutè & perfectè bonum, ut dixi.

NON ENIM EST ACCEPTIO PERSONARVM APVD DEVM) q. d. Non respicit Deus an Iudæus quis sit, an Gentilis: sed vtrumlibet peccantem æquè punit, & vtrumlibet bene agentem præmiat. VERS. 11.

Acceptio personarum quid sit; & vitium contrarium iustitiæ distributivæ. Nota Primò. Hæc *acceptio personarum*, vel, ut hebraicè est, פנים *panim*, &, ut Syrus vertit, אפא *appe*, id est, facierum, vitium est contra iustitiam distributivam, qua iudex vel distributor bonorum vel onerum communium respicit ad qualitatem personæ vel faciei, v. g. quòd sit amica, grata, speciosa, dives & nobilis, &c. ideoque plus distribuit diviti quàm pauperi, amico quam inimico, placenti quàm displicenti. Non ergo acceptio personarum locum habet in his, quæ indebita & merè gratuita sunt: ut si dives det eleemosynam pauperi amico, non autem inimico, non est acceptor personæ.

In Deo propriè non est acceptio personarum. Nota Secundò. Cùm Scriptura negat in Deo hanc acceptionem personarum, non accipit eam propriè pro hoc vitio, de quo iam dixi, sed quatenus acceptio hæc personarum opponitur liberali indifferentiæ Dei erga omnes homines. q. d. Deus non respicit personam, non curat an Iudæus sis an Græcus, an diues an pauper, sed indifferenter suas gratias, suaque dona distribuit, tam Gentibus quàm Iudæis, tam pauperibus quàm diuitibus. Id quòd dixi, patet ex eo, quòd nec Iudæi nec Gentes, nec pauperes nec divites, ius habuerint ad hæc Dei dona. Si enim Iudæis peccantibus parceret Deus, non autem Gentibus; aut si Iudæos benè agentes præmiaret, non autem Gentes, vel contrà; non faceret contra iustitiam distributivam, nec peccaret, quia libertate, & iure dominij sui vteretur nec enim cuipiam aliquid debet, ac consequenter nec ordinem, nec indifferentiam personarum in gratiarum suarum distributione servare tenetur; sicut in regni & reipubl. officijs distribuendis ordinem & indifferentiam hanc servare tenetur princeps & magistratus. Qua de re plura dicam 2. Timoth. 4. 8. Vide & S. August. epist. 95. & Fulgent. de Gratia Christi cap. 21.

QVICVMQVE ENIM SINE LEGE (scripta scilicet, & Mosaica, vti fuerunt Gentiles) PECCAVERVNT, SINE LEGE PERIBVNT] Id est, sine sententia legis Mosaicæ, quæ mortem suis transgressoribus intentat, damnabuntur: sed mitius quàm Iudæi, quia punientur iuxta severitatem legis, non scriptæ & Mosaicæ, sed tantùm naturalis, in quam cognitam peccaverunt. ita Oecumen. Probat hic Apostolus, quòd non sit personarum acceptio apud Deum, quodque Deus indifferenter tribulet & puniat operantem malum, sive ius Iudæus sit, sive Græcus, ut dixit v. 9. VERS. 12. *Grauius puniendi erunt peccantes contra legem scriptam, quam tantum naturalem.*

NON ENIM AVDITORES LEGIS IVSTI SVNT APVD DEVM, SED FACTORES LEGIS IVSTIFICABVNTVR] Nota, *Iustificari* tripliciter in Scriptura sumi. Primò, significat ex peccatore fieri iustum. Secundo, ex iusto fieri iustiorem. Tertiò, modo forensi, iustum vel iustiorem censeri & pronuntiari. Omnibus hisce modis hic capitur (est enim indefinita & generalis hæc Apostoli sententia.) se maximè Tertiò, nam τὸ iustificari, opponit hic Apostolus τῷ perire & iudicari, siue condemnari, v. præced. Primò ergo *factores legis iustificabuntur*, quia opera fidei, timoris, spei, pœnitentiæ, quæ fiunt ex legis præscripto, peccatorem disponunt & præparant ad iustitiam, itaque dispositivè & meritoriè de congruo ex peccatore faciunt iustum, eumque iustificant. VERS. 13. *Iustificari tripliciter in Scriptura sumitur.*

Secundò, quia opera charitatis omnisque virtutis, quæ fiunt ex præscripto legis, si fiant à iusto ex charitate aut gratia, de condigno merentur iustitiæ augmentum, atque iustitiam iusti conservant & augent.

Tertiò denique, quia eadem declarant operantem esse iustum. Qui enim facit iustitiam siue opera iusta, hic est iustus, & ab hominibus habetur iustus.

Nuda legis notitia non sufficit ad iustificationem, sed requiritur observantia & bona actio. Nota, Apostolum supponere hæc opera fieri ex fide & gratia Christi; agit enim de tota legis observatione, deque operibus verè bonis, Deoque acceptis ad vitam æternam, quæ non possunt esse, nisi nascantur ex fide, ut patebit cap. 3. in fine. Tantùm enim Apostolus hic probare intendit, solam legis notitiam non sufficere ad iustitiam, sed insuper ad eam requiri bonam actionem & observantiam legis.

legis. Quod valdè notandum est contra hæreticos, qui solam fidem volunt justificare. Calvinus ut hoc Apostoli telum effugiat, respondet Apostolum loqui tantum de justitia politica, ut scilicet, quis videatur justus coram hominibus: ad hanc enim requiri opera externa.

Verùm hoc falsum esse patet ex ipsis Apostolis verbis, quibus ait de hisce justificatis: *Justi sunt apud Deum*. Deus ergo (non autem homines, ut vult Calvinus) judicabit eos esse justos, eò quòd legem & justa opera legis fecerint, quibus facti sunt justi vel justiores revera apud Deum, in oculis judicioque Dei; ac consequenter Deus non nudè credentibus, sed bonum operantibus reddet quasi mercedem gloriam; & vitam æternam, ut dixit Apostolus v. 7. & 10. *Justificari* ergo *apud Deum*, est apud Deum justum fieri, & justum declarari. Apostolus enim *τὸ justificari*, hoc versu exponit per *τὸ justum fieri*. cum ergo dicat, non credentes, sed factores legis justificari, patet justitiam non ex fide, qua quis credit, sed ex operibus, quibus facit legem, homini obvenire.

Calvini hæresis de sola fide, operibus, jugulatur.

Secundò, idem patet ex eo, quòd, ut fatetur Beza in c. 3. v. 20. justitiæ Dei repugnet, ut aliquem pro justo habeat, qui verè justus non sit: priùs ergo factor legis justificari, id est justus fieri, debet, quàm à Deo justus declarari possit.

Dices, eum justum fieri & factum esse per fidem præviam operibus, quam fidem & justitiam per fidem jam acceptam, postea justus per opera bona declarat & demonstrat; ita ut justificatio propriè fiat per fidem, declaratio verò justificationis postea fiat per opera bona. Verùm hoc dici nequit. Primò, quia, ut dixi, Apostolus pro eodem habet *justificari*, & *fieri justum*. ergo cùm ait: *Factores legis justificabuntur*, *τὸ justificabuntur* non tantùm significat, Justi declarabuntur, sed etiam significat, Revera justi fient & erunt.

Triplici argumento ostenditur, non per fidem solam, sed per opera quoque homines justificari.

Secundò, hæc responsio ex diametro repugnat verbis Apostoli: ait enim: *Non auditores legis justi sunt apud Deum sed factores legis justificabuntur*. Sublumo, atqui dum quis tantùm purè credit per fidem, est tantùm auditor, non factor legis: ergo si credens, hoc ipso quo credit, sine operibus, imò ante opera, justificatur, verum erit quòd auditor legis, non autem factor legis justificetur: cujus contrarium directè hic asserit Apostolus.

Tertiò, quia Judæi credebant Deo & legi; & tamen contra eos hanc sententiam intorquet Apostolus; dicens: *Non auditores, sed factores legis justificabuntur*. Ergo clarum est ex mente Apostoli, non solam fidem, sed per opera fidei nos justificari.

Ostenditur clarè contra Bezam, non hominem, sed Deum justificare.

Obiicit Beza, loco jam citato: Si ex operibus justificamur, ergo Deus non justificat nos, sed ipsi nos facimus justos per opera nostra. Resp. Primò, idem posse inferri ex fide speciali Bezæ, hoc modo: Si credendo Christum pro me esse passum, hoc ipso justificor, ergo justifico me ipsum, hoc enim credere meum est: nam credere est actus non Dei, sed hominis credentis.

Respondeo ergo Secundò, negando consequ. non enim homo, sed Deus homini præparanti se ad justitiam, atque pœnitenti gratis infundit justitiam: homo ergo pœnitens dicitur se disponere ad justitiam; Deus autem solus propriè dicitur eum justificare. Quòd si homo jam justus sit, tum per bona opera meretur quidem augmentum justitiæ, id est, charitatis & gratiæ; sed illud ipsum solus Deus justo infundit, ac consequenter & hunc propriè solus Deus magis justificat.

Ex dictis patet, perperam Calvinum & Bezam hunc locum Apostoli sic exponere, quasi in se quidem verus sit, sed tamen contineat conditionem & rem impossibilem, q. d. Apostolus, Si quis facere posset legem, hic justificaretur: verum, quia nemo potest facere legem, utpote cùm omnes sint peccatores, hac de causa quærenda est alia justificatio, ut scilicet justificemur non ex operibus, sed ex fide Christi, per quam justitia Christi nobis applicetur & imputetur; itaque fiamus justi, non justitia operum nobis inhærente, sed justitia Christi nobis imputata. Hæc enim sunt tria principia & axiomata Calvini. Primùm, *Impossibile est nobis præstare quæ lex iubet*. Secundum, *Promissio legalis annexa conditioni impossibili nihil probat*. *Talis est: Si sis factor legis, justificaberis*. Tertium, *Qui præ aliis multùm progressi sunt* (inquit Calvinus lib. 3. Institut. c. 19. sect. 4.) *in via Domini, si legem Domini intueantur, quidquid tentant* A *aut meditantur operis, maledictum esse vident*. Equidem talem esse Calvini ejusque sequacium progressum in via Domini facilè crediderim. Verùm hæc expositio perversa, violenta, inepta & blasphema est, planeque evertit & pervertit sententiam & mentem Apostoli. Nam Primò, Apostolus hic nostram justitiam non in auditu fidei, nec in fide, sed in factura & impletione legis constituit, uti jam ostendi: ergo si nulla, imò impossibilis, est hæc justitia, quæ consistit in observatione legis, nulla prorsus erit in homine justitia, eritque justitia homini impossibilis.

Calvini & Bezæ perversa & blasphema hujus loci expositio.

Quatuor argumentis convincitur Apostolum justificat. omnino non de sola fide esse loquutum.

Id rursum planè patet ex iis, quæ dixit Paulus in præced. v. 5. 6. 9. ad quos hic respicit & refert sese: ibi enim dixit, quòd Deus reddet unicuique secundùm opera, scilicet, quòd iis qui sunt secundùm patientiam boni operis, reddet vitam æternam; quodque gloria, honor, & pax sit omni operanti bonum. Si enim bono operi, & benè operanti quasi merces redditur gloria & vita æterna, ergo in bono opere sita est justitia. nam vita æterna nonnisi justitiæ est B merces & præmium.

Secundò, hæc propositio, *Factores legis justificabuntur*, est conditionalis, ut patet, sed assertiva: sicuti ergo, si dicas, Non spectatores, sed luctatores & victores in agone coronabuntur; rectè ex hac propositione inferam, aliquos posse esse victores, posseque luctari & vincere in agone: ita pariter, cùm ait Apostolus, *Non auditores, sed factores legis justificabuntur*; rectè inde sequitur, aliquos posse esse factores legis, posseque facere & implere legem. Unde & subdit Apostolus hic, quòd *Gentes naturaliter ea quæ legis sunt faciunt*.

Tertiò, si hæc Apostoli propositio est conditionalis, habens conditionem impossibilem, ergo est impossibilis, significatque rem impossibilem. Nam cùm conditio est impossibilis, etiam id quod hanc conditionem requirit, est impossibile. Ut si dicam, Homo habens alas volare potest; hæc propositio est quidem conditionatè vera; absolutè tamen est falsa & impossibilis. Nam cùm conditio scilicet C habere alas, sit homini impossibilis, impossibile quoque homini est volare, quod hanc conditionem, scilicet alas, requirit. Pari ergo modo justitia homini erit impossibilis, cùm conditio, quam requirit hic Apostolus, scilicet factura legis, sit homini impossibilis, secundùm Calvinum; ac consequenter, secundùm Calvinum hæc Apostoli propositio, *Factores legis justificabuntur*, simpliciter & absolutè erit falsa.

Dei legem implere non est impossibile, contra Calvinum.

Quartò, dicere quòd homini, etiam per gratiam Christi adjuto, legem implere sit impossibile, est ingens blasphemia in Deum, & in Christum: hoc enim reipsa est dicere, Deum esse tyrannum, utpote qui præcipiat nobis impossibilia; legem enim Dei, sive quam præcipit Deus, implere secundùm Calvinum nobis est impossibile. Rursum hoc ipsum est dicere, Christum non sufficienter nos redemisse, Christique; gratiam esse infirmam & inefficacem ad implendam legem, & ad superandum peccatum.

Verè & christianè S. August. & ex eo Concil. Arausican. & Trident. sess. 6. c. 11. *Deus*, inquit, *impossibilia non iubet*, D *sed iubendo monet & facere quod possis, & petere quod non possis, & adjuvat ut possis*.

VERS. 14.

CUM ENIM GENTES, QUÆ LEGEM NON HABENT, NATURALITER EA, QUÆ LEGIS SUNT, FACIUNT, EJUSMODI LEGEM NON HABENTES IPSI SIBI SUNT LEX] Occurrit hic Paulus tacitæ obiectioni: quomodo Gentes, si legem non habent, possunt contra legem peccare? Respondet, eas aliam habere legem naturaliter inditam, quam faciunt, & contra quam peccant. itaque sibi ipsi sunt lex, id est instar legis, qua damnantur. Redit enim ad vers. 12. quasi ad scopum hujus capitis & præcedentis, scilicet, ut probet tam eos, qui sub lege, quàm eos, sine lege vixerunt, id est, tam Judæos, quàm Gentiles, peccatores esse, & opus habere fide & gratia Christi.

Dices, Quomodo Gentes naturaliter ea quæ legis sunt faciunt?

Zuinglius Pelagianus & Origenista.

Respondet Primò, Zuinglius: Numa, inquit Cato, Scipio, & similes Gentiles probi & justi sine fide Christi salvi facti sunt naturaliter, id est, virtute legis naturalis quam servabant. Sed Lutherus hoc arguit ut Pelagianum, & rectè: id enim docet hic Origenes, qui semina jecit pelagianismi, & ipse Pelagius epist. ad Demetriadem:

ac proinde hæc ejus expositio damnata est à Concil. Milevitano can. 5.

Secundò, S. Thomas, & mordicus Andreas Vega li. 6. in Concil. Trident. c. 21. volunt Apostolum loqui de Gentibus, quæ cognitionem quidem Dei, boni & mali tantùm habent naturalem; sed tamen in voluntate habent supernaturale gratiæ auxilium, quo legem totam impleant, & Deo placeant. Verùm hoc acriter oppugnat Michael Medina l. 4. de recta fide, cap. 7. Nam certum est ex Apostolo Hebr. 11. 6. & ex toto ejus discursu hic, atque ex Concilio Trident. sess. 6. can. 3. sine fide & cognitione supernaturali impossibile esse legem implere, & justificari, ac Deo placere.

Tertiò, Lyranus censet Apostolum loqui de Gentibus, quibus Evangelium necdum erat prædicatum, habentibus fidem supernaturalem unius Dei, sed non Christi; qui servantes legis naturalis præcepta salvabantur. Verùm & hoc falsum est. nam semper fides saltem implicita Christi, & observatio legis charitatis, quæ est supernaturalis, fuit necessaria ad salutem.

Quartò, commentar. ascriptus S. Ambrosio hunc locum explicat de Gentibus fidelibus. Hæ, inquit, faciunt legem, id est, credunt in Christum naturaliter, quia recta ratio naturalis testatur eis fidem Christis tot miraculis & signis testatam, esse amplectendam. Sed hoc contortum est, nec satisfacit: quia licet Gentes sic crederent naturaliter, tamen naturaliter non impleru nt legem; quod tamen hic asserit Apostolus.

Quintò, meliùs S. August. de Spir. & litt. à c. 26. ad 30. Prosper contra Collat. 22. Fulgentius de Gratia Christi c. 26. Anselmus & Pererius putant Apostolum loqui de Gentibus conversis ad fidem Christi, quæ naturaliter, id est, non ex lege Mosaica, sed natura per Christi gratiam (quæ naturæ conformis est sicut enim vitium est contra naturam; ita virtus & gratia est secundùm naturam, illique conformis) sanata, reparata & roborata, legem implent. de his enim immediatè antè dixit: *Factores legis justificabuntur.* Et v. 10. *Gloria & pax omni operanti bonum, Judæo primùm, & Græco.* De his etiam agit v. 26. & 28.

Explicatio Salmeronis.

Huc refertur & Salmeronis expositio; loqui scilicet Apostolum de Gentibus ante Christum piè & sanctè in lege naturæ Deo servientibus, per fidem & gratiam Dei; quales fuerunt Job, Jethro, Melchisedec, Naaman Syrus, & alii.

Sextò, planiùs, & pleniùs ad litteram Chrysost. Theodoret. Theophyl. Oecumen. Primasius, Sedulius, Haymo, Cyprian. lib. 3. ad Quirinum c. 99. Hieron. ad Algas. q. 8. (S. August. etiam cap. 28. jam citato expositionem hanc admittit, licet priorem præferat) D. Soto, Cajetan. & passim recentiores, accipiunt hunc locum Apostoli de Gentibus in gentilismo viventibus; itaque debere accipi, patet ex voce *naturaliter*, & *quæ legem non habent*, scriptam scilicet Mosis, vel Christi (nam Gentes ad Christum conversæ habent legem Evangelicam, quæ plenior & perfectior lex est, quam fuerit lex Mosis data Judæis) sed tantùm conscientiæ legem, & vermem accusantem & defendentem habent. Idipsum Secundò, patet ex eo, quòd hic Apostolus probare velit tam Gentes, quàm Judæos egere gratia & fide Christi: ergo tam hos, quàm illos intelligit, qui sine fide Christi sunt. q. d. Nolite superbire, ô Judæi, contra & supra Gentes, propter legem Mosaicam, quasi auditores legis justificentur: Gentes enim non habentes scriptam legem, illam naturaliter habent inditam, quæ eos dirigit & impellit, ut pleraque opera legis naturalis perficiant naturaliter, id est, ductu, lumine & virtute naturæ.

Dices cum S. Augustino: Paulò antè dixit Apostolus, *Factores legis justificabuntur*: atqui Gentes sine fide non possunt justificari: ergo cùm eas vocat factores legis, non intelligit illas sine fide, sed conversas ad fidem.

Respondeo. *Factores legis*, scilicet totius, *justificabuntur*; Gentes autem licet faciant ea legis quæ facilia sunt, ut honorare parentes, dare eleemosynam, cavere furta & cædes; non tamen possunt totam legem facere & implere sine fide & gratia Christi: tum quia legem fidei, spei, charitatis, & alias quæ supernaturales sunt, per naturam & naturæ vires implere non possent; tum quia etiam difficiles leges naturæ, ut Non concupisces, diliges Deum magis quàm te, & alias quasvis, si ingruat gravis tentatio, sine ope & viribus gratiæ implere non possunt. Nam gravi tentationi diu suis viribus resistere nequeunt, sed ad hoc egent gratia Dei. Ubi diligenter attende: Non dicit Apostolus, Gentes facere, vel implere legem; sed *ea quæ legis sunt*, id est, aliqua, putà faciliora, legis præcepta facere: cùm verò ait, justificari eos, qui faciunt; non dicit, *ea quæ legis sunt*, sed legem, scilicet totam & integram. Hoc autem fieri nequit sine fide & gratia Christi.

VERS. 15. & 16.

QVI OSTENDVNT OPVS LEGIS SCRIPTVM IN CORDIBVS SVIS, TESTIMONIVM REDDENTE ILLIS CONSCIENTIA IPSORVM, ET INTER SE INVICEM COGITATIONIBVS (ita legendum est cum S. Cypriano & Bibliis Romanis, non *cogitationum*, uti legunt alii) ACCVSANTIBVS, AVT ETIAM DEFENDENTIBVS, IN DIE CVM JVDICABIT DEVS OCCVLTA HOMINVM, SECVNDVM EVANGELIVM MEVM PER JESVM CHRISTVM.] Pro *cogitationibus*, græcè est λογισμῶν, id est, ratiocinationibus, vel disceptationibus, *accusantibus*, scilicet hominem, etiam Gentilem, cùm malè agit (ut quòd pollutio sit peccatum, dictat homini naturaliter conscientia; quia de ea juvenes erubescunt, anguntur & in aliis judicant illam esse rem à ratione & naturali honestate & pudore abhorrentem, fœdam & turpem) & *defendentibus* hominem, cùm benè agit: quibus scilicet cogitationibus & disceptationibus conscientia utitur, ut hominem bene aut malè egisse convincat. quæ conscientia testis est omni exceptione major; Gentes habere legem menti inditam: isque testis maximè apparebit *in die judicii*, ubi propria conscientia, vel excusabit, vel accusabit quemque apud Deum, qui judicabit *per hominem Jesum Christum*. ita Theophyl.

Nota hic insigne documentum morale. In basilica cordis humani Deus tribunal constituit, legesque in ejus tabulis incidit digito suo, rationem creavit judicem, conscientiam actorem, testes cogitationes, quæ vel accusant vel defendunt ipsum hominem reum. Hoc enim hisce verbis clarè significat Paulus. Et hoc voluit Menander, cùm dixit, βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις θεός, id est, *mortalibus cunctis conscientia est Deus*, id est, *instar & vice Dei*. Et Psaltes psalm. 4. 6. cùm ait: *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.* Hinc ad judicium hoc ipsius hominis causas Deum retulisse legimus: nam Davidi proposita est causa propria sub specie litis alienæ, & rogatus judicium tulit contra seipsum sententiam dicens: *Vivit Dominus quoniam filius mortis est vir qui hoc fecit*, 2. Reg. 12. 5. Et ab Achab simili stratagemate extorta est adversus seipsum mortis damnatio, illis verbis pronuntiata: *Hoc est judicium tuum, quod ipse decrevisti*, 3. Reg. 20. 40. Et quorsum ista, rogabis, ænigmata? ne scilicet humani cordis vafricies delictum suum elevaret, & Dei justitiam criminaretur; data opera est, ut ipse reus peccati gravitatem liber ab affectu examinans, contra seipsum pro meritis supplicium decerneret. Atque hoc sibi voluit David, cùm protestatur: *Tibi soli peccavi, &c. ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm judicaris*, id est, ego me fateor graviter deliquisse, ut hac confessione tua resplendeat justitia, & obtrectatorum ora claudantur.

Merito fidelis David delictum suum palàm fatetur: audet enim aliquando cor humanum sagax Deo ipsi mentiri velle ut videre est apud Jerem. c. 2. 23. *Quomodo dicis: non sum polluta, post Baalim non ambulavi: vide vias tuas in convalle*, &c. Et iterum v. 33. *Quid niteris bonam ostendere viam tuam? Ego judicio contendam tecum, eò quòd dixeris: Non peccavi*, &c. Et Petrus ait Actor. 5. 3. *Cur tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto?* Et Achaz ad Isajam cap. 12. *Non petam*, inquit, *& non tentabo Dominum.* De Deo se bene mereri dixit impius Achaz, quòd nolit illum tentare, cùm revera illi potiùs diffidat. Et Saul gloriatur 1. Reg. 15. v. 20. dicens: *Imò audivi vocem Domini, & ambulavi in via, per quam misit me Dominus, &c. Tulit autem de præda populus oves & boves, ut immolet Domino*, &c. Sed infrà se prodit: *Peccavi timens populum, & obediens voci eorum.* Has ergo larvatas & mendaces conscientiæ excusationes revelat & depellit Deus, cùm conscientiam sibi ipsi ob oculos ponit, ut ipsa se accuset & condemnet. quod maximè faciet in die judicii, ideoque addit Apostolus dicens: *In die, cùm judicabit Deus occulta hominum.* ita Prado in c. 8. Ezechiel.

Jam si ita conscientia nostra nosipsos, imò seipsam accu-

accusabit in die iudicij, cogita quomodo te accusabunt dæmones tui iurati hostes. Audi S. August. in Conc. ad catechumen. tom. 6. *Præsto erit adversarius diabolus, recitabuntur verba professionis nostræ. Et si talis inuentus fueris quisque, ut debitor ex hac vita migres; exultabit ille adversarius in conspectu seuerissimi iudicis, superiorem se esse declamans, agensque talem causam apud talem iudicem: Aequissime, inquiet, iudex iudica; iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ. Iudica meum esse, qui tuus esse noluit; meus est, mecum damnandus est. Post renuntiationem, ut quid induit pannos meos? Quid apud eum impudicitia faciebat, cui ipse renuntiaverat? Quid intemperantia, quid avaritia, quid ira, quid cetera mea? Postremò æquissime fugientem à me, confugientem ad te, postea cum meis quibus renuntiaverat apprehendi, innocentem detinui. In ipsa quodammodo mea possessione à me apprehensus est. Quid in theatro faciebat renuntiator turpium voluptatum? Thesaurizavit sibi iram in die iræ. Hæc omnia mea post renuntiationem invasit, meus esse voluit, & mea concupiuit iudicia; iudica æquissime, quoniam quem tu non dedignatus es tanto pretio liberare, ipse mihi se postmodum voluit obligare. Poterisne os aperire is, qui post professionem suam talis inuenitur, ut iuste diabolo addicatur?* Vnde concludit: *Videte quid agatis, filij mei, fratres mei, videte quid agatis, quomodo hanc professionem vestram custodiatis. Contestamur vobis ipsum iudicem; omnesque potestates cælestes, quæ & nos audiunt admonentes, & vos excipiunt profitentes, ne in vacuum gratiam recipiatis, sed corde integro, tota virtute renuntiate tam damnosam diaboli hereditatem.*

SECVNDVM EVANGELIVM MEVM] secundum quod de die iudicij, eiusque pœnis & præmiis evangelizare & docere soleo, edoctus à Christo. ita Theophyl.

Ad prædicationem Euangelij pertinet iudicium Dei

Hinc disce, contra hæreticos, ad Evangelium pertinere, non solùm prædicationem fidei, gratiæ & salutis per Christum promissæ, sed etiam iusti iudicij, quo Deus reddet vnicuique secundùm opera sua, ut hic ait Apostolus.

VERS. 18. SI AVTEM TV IVDÆVS COGNOMINARIS, ET REQVIESCIS IN LEGE] Supple ex præced. *& tamen ipsam legem non facis, nec obseruas; grauius hac de causa damnaberis*. q. d. Si tu, ò Iudæe, gloriaris, quòd sis Iudæus, quodque legis sis peritus, ita ut in doctrina legis conquiescas, & tamen legem ipsam non facis, non imples, meritò sanè acerbiùs punieris. Pro *si autem*, legit noster Interpres εἰ δὲ. sic etiam legit Origen. Ambros. & Theophyl. Iam legunt græcè ἴδε, *ecce*. ita quoque legunt Theodor. & Oecumen. & sic sententia independens est & absoluta.

ET PROBAS VTILIORA) δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, quod alij vertunt, *examinas ea quæ discrepant*. Sed noster Interpres planiùs cum Theophylacto vertit, *probas utiliora*; quia, ut rectè Budæus annotauit, διαφέρειν aliquando idem est, quod συμφέρειν, id est, vtile esse.

VERS. 19. & 20. CONFIDIS TE IPSVM ESSE DVCEM CÆCORVM, &c. HABENTEM FORMAM SCIENTIÆ ET VERITATIS IN LEGE) *Habentem formam*, græcè μόρφωσιν, id est, formationem, formulam, regulam agendorum & credendorum. q. d. Putas, ò Iudæe, te habere in lege, qua alios doceas eamdem legem, scientiam & cultum Dei, ut eos ad virtutem & pietatem efformes. ita Theophyl.

VERS. 21. QVI ERGO ALIVM DOCES, TEIPSVM NON DOCES: QVI PRÆDICAS NON FVRANDVM FVRARIS) Pulchrè & verè S. Prosper: *Benè*, inquit, *docere & malè vivere, quid aliud est quàm se sua voce damnare?* Et S. Bernard. libr. 2. de Consider. ad Eugen. ante medium:

Doctrina bonis operibus destituta damnabilis.

Monstrosa, inquit, *res est gradus summus, & animus infimus; sedes prima, & vita ima; lingua magniloqua, & manus otiosa; sermo multus, & fructus nullus; vultus grauis, & actus leuis; ingens auctoritas, & nutans stabilitas; facies rugosa, & lingua nugosa*. Idem Bernard. serm. 3. in vigil. Nativit. Domini, damnat eam doctrinam, quæ operibus bonis destituitur, solamque veram esse scientiam docet eam, quæ vitam componit, & mores emendat. *Scientia*, inquit, *ista in primo gradu operatur pænitudinem & dolorem, ut risum in luctum, cantum in planctum, gaudium in mœrorem conuertas: & incipiant tibi displicere, quæ vehementer ante placuerant, & illa specialiter horreas, quæ specialiter appetebas. Sic enim scriptum est. Quia qui addit scientiam, addit & dolorem, ut veracis & sanctæ scientiæ sit dolor subsequens argumentum. In secundo verò gradu operatur correctionem, ut iam non exhibeas membra tua arma iniquitatis peccato, sed coerceas gulam, gulæ luxuriam, superbiam deprimas, & facias seruire corpus sanctitati, quod iniquitati ante seruierat. Pænitudo enim sine correctione non proderit, sicut Sapiens ait, vnus ædificans, & vnus destruens, quid prodest eis nisi labor? qui enim baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, nihil proficit lauatio eius. Sed quia hæc diutiùs haberi non possunt, nisi circa se multa circumspectione mens indefessa vigilet & attendat; in tertio gradu operatur sollicitudinem, ut iam sollicitus incipias ambulare cum Deo suo, & ex omni parte scrutetur, ne vel leuissima re, tremendæ illius maiestatis offendatur aspectus. In pænitudine accenditur, in correctione ardet, in sollicitudine lucet, ut interiùs & exteriùs renouetur.*

Pænitudo sine correctione nihil prodest.

In Vitis Patrum lib. 5. cap. 10. ait Abbas Pastor: *Si quis docet aliquid, & non facit quod docet, similis est puteo, qui omnes ad se venientes satiat, & sordes delet; seipsum autem purgare non potest, sed omnis spurcitia & immunditia in eo est.*

VERS. 22. QVI ABOMINARIS IDOLA, SACRILEGIVM FACIS) dum scilicet avaritia victus, res idolis consecratas, vel dæmonij immolatas, contra legem vsurpas, ait S. Chrysost. & Theophyl. vel etiam dum vota violas, aut res sacras suffuraris, aut vendis ut profanas. Hoc enim est sacrilegium, & qui hoc facit, est sacrilegus.

VERS. 25. CIRCVMCISIO QVIDEM PRODEST, SI LEGEM OBSERVES) *Circumcisio prodest*, non per se ad iustificandum saltem adultos, sed quia facit te esse ex populo Dei signato, cui Deus credidit sua eloquia, ut ait Paulus c. seq. v. 2. Erat enim circumcisio Primò signum distinctiuum populi Dei ab alijs populis, qui verbi Dei ac cultus divini, veræque religionis & pietatis erat heres.

Circumcisio erat signum quadruplex.

Secundò, erat signum rememoratiuum peccati originalis, quod per generationem in posteros transfunditur: hæc enim generatio, & consequenter transfusio peccati originalis fit membro illo, quod circumcidebatur.

Tertiò, circumcisio erat signum præfiguratiuum Messię, pariter & participatiuum: nam circumcisis primò Messias & Evangelium, uti promissum, ita & revelatum est.

Quartò, erat signum commonitorium circumcisionis spiritalis, ut scilicet vitia à corde suo resecarent.

VERS. 26. SI AVTEM PRÆVARICATOR LEGIS SIS, CIRCVMCISIO TVA PRÆPVTIVM FACTA EST) q. d. Si legem violes, licet circumcisus sis, perinde tamen es, ac si incircumcisus Gentilis esses, ac si preputium haberes, & gentilismum induisses. Reprimit hic Paulus arrogantiam Iudæorum gloriantium de sua circumcisione. ita Theoph.

SI IGITVR PRÆPVTIVM, id est, præputiatus Gentilis, IVSTITIAS LEGIS CVSTODIAT, NONNE PRAEPVTIVM ILLIVS IN CIRCVMCISIONEM REPVTABITVR?) q. d. Si Gentilis legem custodiat, tunc incircumcisio illi non oberit, sed reputabitur potiùs ac si esset circumcisus, quia custodia legis tantùm, imò ampliùs, illi valebit quàm Iudæo valeat circumcisio quia, ut Theophyl. ait, vera circumcisio est pręcisio non carnis, sed peccatorum, siue est ipsa actio vera & bona præcisa à vitijs; præputium verò est mala & turpis actio.

Circumcisio & præputium spiritualiter quid significent.

Nota, *præputium* hic posteriore loco capi propiè pro Incircumcisione, priore verò capi pro pręputiato, id est Gentili. Sic etiam capitur vers. 27. & sæpè inferiùs. Per hebraismum enim ponitur abstractum pro concreto. Vide canon. 21. Adde, quòd Iudęi ad maiorem Gentilium detestationem, vocabant eos non pręputiatos, sed *præputium*: se verò ad maiorem honorem, vocabant non circumcisos, sed *circumcisionem*; ut patet ad Ephes. 2. vers. 11.

Nota Secundò. Pręcepta moralia vocantur hic *iustitiæ*, græcè δικαιώματα, id est, iustificationes legis, quia præscribunt id quod æquum & iustum est, quodque hominem iustum facit, ut dixi psal. 118. in initio.

VERS. 27. ET IVDICABIT, id est damnabit, ID QVOD EX NATVRA EST PRAEPVTIVM, id est, ex genere & nativitate præputiatus, siue Gentilis (sic Galat. 2. 15. dicitur: *Nos natura*, id est genere & prosapia, *Iudæi*) LEGEM CONSVMMANS, putà si legem faciat & consummet, TE, QVI PER LITTERAM ET CIRCVMCISIONEM, id est, te, qui habes litteram legis & circumcisionem, & tamen PRAEVARICATOR ES LEGIS.

Nota gręcismum, *per litteram*, id est, habens litteram. Sic enim sumitur à Gręcis διά. Simile est 1. Timoth. 2. v. 15. *Saluabitur per filiorum generationem*, id est, salvabitur filios generans, *si permanserit in fide*, &c.

Secundò tamen, & meliùs *τὸ per*, propriè hic capias: A quia littera nuda legis sine Christi gratia iritat concupiscentiam & peccatum, ut ait Paulus cap. 7. v. 13. Hinc 2. Corinth. 3. v. 6. & 7. ait, litteram legis occidere, & Mosis ministerium in legislatione vocat *ministrationem mortis & condemnationis*: hinc rursum 1. Corinth. 15. 56. dicit, quòd *virtus peccati* sit *lex*. Sic ergo Iudæus per litteram sive legem, quasi occasionem incitantem, prævaricator est legis.

Quomodo littera legis occidit.

Nota Secundò. Solet Apostolus legem Mosaicam vocare *γράμμα*, id est *litteram*, vel *scripturam*.

Cur Apostolus vocet legem litteram.

Primò, quia illa lex à Deo in tabulis lapideis fuit scripta.

Secundò, quia lex hæc indicabat Christum, & ad eum homines deducebat: sicut scriptura & littera indicat conceptum scribentis, ipsamque rem quæ scribitur.

Tertiò, quia lex nuda, & à Christo separata erat, quasi *γράμμα*, id est, quasi mortua quædam scriptura, quæ ad salutem parum, vel nihil proderat; quia videlicet morbum, putà peccatum & concupiscentiam in visceribus no- B strís latentem indicare dumtaxat, non autem sanare poterat: quin verò eamdem magis irritabat & acuebat, vti iam dixi. Hac de causa litteræ huic Apostolus opponit spiritum, & gratiam Christi animas vivificantem.

VERS. 28. NON ENIM QVI IN MANIFESTO IVDÆVS EST (per externam & publicam iudaismi observationem & professionem:) NEQVE QVÆ IN MANIFESTO, IN CARNE, EST CIRCVMCISIO.] Subaudi, hic verus Deoque placens Iudæus, hæc vera Deoque placens circumcisio est.

VERS. 29. SED QVI IN ABSCONDITO, IVDÆVS EST] qui scilicet in corde & spiritu, per legis observantiam, fidem & gratiam; Christum (qui scopus est legis, quemque lex tota clamat & profitetur) confitetur. Subaudi, hic verè apud Deum Iudæus est, & filius Abrahæ spiritalis. Alludit ad nomen patriarchæ Iudæ (ab hoc enim, utpote patriarcha, omnes posteri dicti sunt Iudæi, non autem à Iuda Machabæo, ut aliqui opinati sunt.) hebraicè enim C dictus est יהודה *Iehuda*, id est, confitens sive laudans, scilicet Deum, Genes. 29. 35. & 49. v. 8. Sic à Iuda natus Iudæus est confitens Deum, in Christo, quasi Messia à Deo misso, qui tum ex Deo, tum ex Iuda & Iudæis natus est: iuxta promissa Iudæ facta, Genes. 49. 10.

Iudæus significat hebraicè confitens, & laudans Deum.

ET CIRCVMCISIO CORDIS] quæ cor, id est mentem, circumcidit a vitijs & passionibus; scilicet, hæc vera & Deo grata est circumcisio. Vide S. Cyprianum tractatu de Circumcisionis ratione, tom. 4.

IN SPIRITV, NON LITTERA) Primò, Toletus sic explicat, q. d. Hæc circumcisio cordis fit *in spiritu*, id est, in anima per præcisionem vitiorum, *non littera*, id est non in corpore, cuius circumcisio iussa est littera legis.

Triplex sensus circumcisionis cordis.

Secundò, hæc cordis circumcisio fit *spiritu*, id est, secundùm sensum spiritalem legis, non autem litteralem, qui est de circumcisione carnali. ita S. August.

Tertiò, hæc circumcisio cordis fit *spiritu*, id est, gratia adiuvante & sanante, non *littera* docente & minante, id est; fit per gratiam, non per legem. ita S. August. de Spir. & litt. cap. 8. Hoc tertium magis genuinum est, magisque ex mente ac phrasi Apostoli. Sic enim ipse loquitur 2. Corinth. 3. 6.

Quartò, concinnius ad Græca Maldon. *τὸ in spiritu, non littera*, refert, non ad *τὸ circumcisio* (hæc enim non fit in littera, sed in carne) sed ad *τὸ Iudæus*. q. d. Non qui scripta lege, legisque littera, sed qui animo & spiritu Iudæus est. Iudæum enim esse vocat legem habere. Id constat ex relativo, οὗ, id est cuius, vti iam dicam.

CVIVS (scilicet Iudæi, non autem circumcisionis: Græcum enim οὗ, cùm sit masculinum, Iudæum respicit, non circumcisionem) LAVS NON EX HOMINIBVS, SED EX DEO EST] q. d. Talis absconditi, interni & spiritalis Iudæi laudator est Deus cardiognostes ita Oecumen. Vel Secundò, *cuius laus est*, id est, cuius laus quæritur & expectatur, à Deo. q. d. Qui se Deo interiùs, non autem hominibus exteriùs probare & placere contendit, qui non ab hominibus, sed à Deo laudari cupit & quærit; hic verè Iudæus est spiritalis, eo sensu, quem dixi v. 28.

Hinc tropologicè S. Hieronymus (vel potiùs Paulinus, ut vult Erasmus; aut certè Maximus Taurinens. ut vult Marianus (epist. ad Terasiam, de vera circumcisione, quæ extat to. 4. oper. S. Hieronymi, quærit cur Deus, non in aure, digito, aliave patenti corporis parte, sed in membro, quod absconditum est, circumcisionem instituerit. Et respondet, hancque dat causam: *Illud*, inquit, *figuravit Dominus, quod postmodum monstravit, ne iustitiam nostram coram hominibus faceremus; sed in occulto, coram eo solo, cui soli nihil est occultum, & quem solum remuneratorem bonarum nouimus esse factorum. Vnde non in carne palam, sed in occulto cordis Iudæi esse debemus, non littera, sed spiritu. Nam littera oculis subiacet nostris, spiritus nobis carnalem refugit aspectum, ut laus iuxta Apostolum ex Deo, non ex hominibus acquiratur.*

Cur Deus instituerit circumcisionem in illa parte corporis humani.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ex dictis cap. 1. & 2. concludit, omnes homines, tam Iudæos, quàm Gentiles, esse sub peccato, & egere gratia Christi.

Primò ergo, ne Iudæos offendat, dicit eos præcellere Gentibus in eo, quòd Iudæis credita sint eloquia & promissa Dei, quæ Deus fideliter adimplet, etiamsi nonnulli eorum fuerint & sint increduli: est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.

Secundò, v. 9. æquat Iudæos Gentibus, in eo quòd omnes sint sub peccato, idque multis Scripturæ testimoniis probat.

Tertiò, v. 20. docet eosdem à peccato liberari & iustificari, non ex operis legis, in quibus gloriabantur Iudæi, sed ex fide in Christum propitiatorem.

1. QVid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circumcisionis? 2. Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei. 3. Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Numquid incredulitas illorum fidem Dei evacuabit? Absit. 4. Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax, sicut scriptum est: Vt iustificeris in sermonibus tuis: & vincas cùm iudicaris. 5. Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Numquid iniquus est Deus, qui infert iram: 6. (secundùm hominem dico.) Absit alioquin quomodo iudicabit Deus hunc mundum? 7. Si enim veritas Dei in meo mendacio abundavit in gloriam ipsius: quid adhuc & ego tamquam peccator iudicor? 8. & non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala ut veniant bona: quorum damnatio iusta est. 9. Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus, Iudæos & Græcos omnes sub peccato esse, 10. sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam: 11. non est intelligens, non est requirens Deum. 12. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. 13. Sepulchrum patens est guttur eorum, linguis suis dolosè agebant: Venenum aspidum sub labijs eorum. 14. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est: 15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: 16. Contritio & infe-

& infelicitas in vijs eorum: 17. & viam pacis non cognoverunt. 18. Non est timor Dei ante oculos eorum. 19. Scimus autem, quoniam quæcumque lex loquitur, iis, qui in lege sunt, loquitur: ut omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo: 20. quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram illo. Per legem enim cognitio peccati. 21. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est: testificata à lege & Prophetis. 22. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes & super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio. 23. Omnes enim peccaverunt, & egent gloria Dei. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, 25. quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suę, propter remissionem præcedentium delictorum. 26. in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitię eius in hoc tempore: ut sit ipse iustus, & iustificans eum, qui est ex fide Iesu Christi. 27. Vbi est ergo gloriatio tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non: sed per legem fidei. 38. Arbitramur enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. 29. An Judæorum Deus tantùm; nonne & Gentium? Immò & Gentium? 30. quoniam quidem vnus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. 31. Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed legem statuimus.

VERS. 1. *Iudæi quo Gentiles excellunt.*

QVID ERGO AMPLIVS IVDÆO EST?] Occurrit hic Apostolus obiectioni; q. d. Si vera sunt quæ dixi cap. 2. de inani Iudæorum lege & circumcisione, quodque Deus Gentilem æquè ac Iudæum præmiet, si servet legem; & puniat si eam non servet; ergo in nullo videtur Iudæus præcellere Gentilem. Respondet, negando id ex dictis suis sequi. Ostendit ergo hic, in quibus Iudæus præcellat Gentilem.

Nota. Pro *quid amplius*, græcè est τί τὸ περισσὸν, id est, quid eximium Iudæo est? quid magni, quid insigne & illustre habet Iudæus per Gentili? περισσὸν enim aliquando supervacaneum, aliquando ἐξαίρετον, id est selectum & eximium, significat.

VERS. 1. & 2. AVT QVÆ VTILITAS CIRCVMCISIONIS? MVLTVM] scilicet vtilis est circumcisio, multumque amplius habet Iudæus, quàm Gentilis.

VERS. 2. PER OMNEM MODVM) Id est omnino, omnimodè.

PRIMVM QVIDEM QVIA CREDITA SVNT ILLIS ELOQVIA DEI) Aliqui putant, τὸ *primum*, tantùm esse exordium sententiæ sermonis.

Secundò, Origenes censet τὸ πρῶτον esse principium enarrationis & enumerationis, quasi Apostolus in sequentibus multa Iudæorum privilegia enumeret; quod tamen nusquam apparet.

Iudæi præcellebant Gentilibus possessione Scripturarum & eloquiorum Dei.

Vnde Tertiò, optimè S. Ambros. *primùm*, inquit, id est præcipuum, primarium, & vnum è primis est, quòd Deus illis, Iudæis scilicet, tamquam populo præ alijs selecto, & circumcisione distincto, quasi depositariis & custodibus credidit velut depositum, *eloquia sua*, id est, ut S. Chrysost. & Thodor. legem suam; &, ut alij Scripturas sacras, in ijsque promissiones & pacta divina, futurorumque mysteriorum prædictiones: hæc enim sunt eloquia vetera Dei. Vnde græcè est λόγια, q. d. oracula, teste Hesychio; hæc enim primitus Iudæis à Deo sunt revelata, illisque scripto per Prophetas tradita: ita ut illa non nisi per Iudæos ad Gentiles devenerint. Hæc ergo eloquia Dei solùm affert Apostolus, quibus Iudæus præcellit Gentilem; licet plura alia afferre potuisset, ut divinam erga Iudæos benevolentiam, protectionem & beneficentiam, veram fidem & religionem, miracula, Sacramenta, sacrificia, sanctos Prophetas. Iudices, Reges, Messiam eis promissum, & ex eis natum, atque his similia: hæc, inquam, afferre hic potuisset Apostolus; sed noluit, quia hæc omnia vel explicitè vel implicitè continentur in eloquijs Dei. Vnde subdit Apostolus.

VERS. 3. QVID ENIM SI QVIDAM ILLORVM NON CREDIDERVNT? NVMQVID INCREDVLITAS EORVM FIDEM DEI EVACVABIT?) Occurrit novæ obiectioni: Quomodo credita sunt Iudæis eloquia Dei, cùm multi eorum ijs non crediderint? Respondet: Esto aliqui non crediderint, Deus tamen ex parte sua credidit eis sua eloquia, ac promissa, eaque fideliter adimplevit: nec enim hominum incredulitas vel infidelitas evacuare vel enervare potest Dei fidem, id est fidelitatem, ut scilicet Deus non stet promissis, quæ fecit patribus, maximè de Messia ex Iudæis nascituro, omnesque fideles iustificaturo, in eloquijs S. Scripturæ ipsis creditæ. Hic vides per *eloquia Dei*, complecti Apostolum promissa Dei.

Deus fidelis in promissis suis, licet homines sint increduli.

Nota. Obijcit sibi hanc Iudæorum incredulitatem Apostolus, ut quasi aliud agens, pungat & perstringat eorum infidelitatem, qua Christo & Evangelio credere noluerunt.

Nota Secundò. Pro *evacuabit*, græcè est καταργήσει, id est otiosam, evanidam, inefficacem, irritam reddet. Respondet enim Hebræo [illegible] *para*; vel [illegible] *hephir*. de quo plura Galat. 5. 4.

VERS. 4. ABSIT. EST AVTEM DEVS VERAX, OMNIS AVTEM HOMO MENDAX) Vox *autem*, ponitur hic pro *enim*, ut vertit Syrus. vide can. 25. Dat enim causam, cur incredulitas hominum, Dei fidem evacuare non possit; quia scilicet Deus est verax, omnis autem homo mendax. Græca pro *est* significantiùs habent γινέσθω, id est fit. q. d. Absit, quin potiùs fit & statuatur Deus verax; vti omnis homo est mendax. Vnde Salmeron putat nostrum Interpretem vertisse *esto*, & pro eo iam corruptè legi, *est*. Verùm S. Augu. Ambr. Cypria. epist. ad Cornelium, & passim Latini tam codices, quàm interpretes, constanter legunt *est*, non *esto*.

EST DEVS VERAX) Nota. Veracitas virtus est inclinans hominem, ut in verbis veritatem custodiat, opponiturque mendacio Fidelitas verò virtus est inclinans, ut pacta, & id quod promissum est servetur & impleatur. Omnis ergo fidelitas est veracitas, non contra; sæpè tamen, ut hic, pro eodem sumuntur.

Veracitatis & fidelitatis descriptio.

OMNIS AVTEM HOMO MENDAX), Hebraicè psal. 115. quem hic citat Paulus, habetur [illegible] *col adam coseb*. quod Primò, Theodor. vertit, *omnis homo deficit* q. d. ait Theod. & Euthym. in ps. 115. *Nihil est stabile in rebus humanis; sed vniversa vanitas, omnis homo viuens*, psal. 38. 6.

Homo est vanitas, nihil & mendacium.

Hinc Secundò, Aquila vertit, *omnis homo est mendacium*. Sic & Hieron. (legunt hi in Hebræo alio puncto [illegible] *casab*, pro *coseb*) id est, ut explicat Hieron. in psalm. 115. *Omne quod in hac vita videmus, omne quod intelligimus, mendacium est*, id est, vmbra & imago, & sæpè error est. In Deo enim solo & cælo est veritas, stabilitas, æternitas. Vel, ut alij explicant, *Omnis homo est mendacium*, id est, omnis homo est res nihili, futilis, vana, & indigna cuius Deus curam suscipiat, ut idem sit, quod dicitur psalm. 30. 25. *Ego dixi in excessu mentis meæ, Proiectus sum a facie oculorum tuorum*. q. d. Videtur mihi Davidi in hac mea trepidatione, quòd obliviscaris mei, ò Domine, quia sum homo mendax, id est vanus, nihili. Vnde huic mox opponit dicens: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum*. q. d. Licet homo sit tam vilis, tamen eos qui sancti sunt, non negligit Deus, sed caros habet & curat.

Homo larua veritatis.

Tertiò, Symmach. vertit, *omnis homo mentitur*. Quod S. Basilius in psalm. 115. sic explicat: quia David, inquit, coram Achis coactus est se simulare stultum, & quasi mentiri; hinc ait, Omnis homo cogitur subinde mentiri, vti ego hic cogor. vel, ut idem Basilius, *Omnis homo mentitur*, id est spem datam & de se conceptam fallit; sicut seges mentitur, cùm spem & laborem agricolæ fallit. q. d. Homo tantùm habet mendacem speciem & spem & larvam veritatis.

Quartò, optimè noster Interpres vertit *omnis homo mendax* id est, ex naturæ corruptæ vitio & proclivitate, habitu etiam & consuetudine quiuis homo potens & pronus est ut mentiatur, & fidem datam fallat: rursum homo sæpè, id quod dicit, nescit; & quod promisit, obliviscitur, vel per infirmitatem implere non potest, itaque reipsa mentitur. Hinc S. Aug. in Sententijs n. 322. *Nemo*, ait, *habet de suo nisi peccatum & mendacium. Si quid autem habet homo veritatis atque iustitiæ, ab illo fonte est quem debemus sitire in hac eremo, ut ex eo quasi quibusdam guttis irrorati non deficiamus in via.*

Psalm. 115. explicatur & illustratur.

Nota Citat hic Apostolus psal. 115. vbi dicitur: *Ego dixi*

in excessu, id est, ut explicat S. Basilius, in ecstasi & raptu mentis; vel potiùs, ut ex Hebræo vertunt Hieron. August. & Aquila *in stupore*, pavore & perturbatione mentis (hoc enim est *chippazon*) *Omnis homo mendax*. q. d. Ego David, cùm essem in tot malis, ut in me oriretur diffidentia salutis & regni promissi, ex præcipitatione animi perturbati, dixi: *Omnis homo mendax*. Ecce enim Samuel promisit mihi regnum, Saul filiam, amici & milites, quibus in castris præfui, suam promiserunt mihi fidem & opem; & ecce ego miser & pauper hic pereo, omnes me deserunt, & fidem mihi datam fallunt, Saule me persequente.

Hæc verba, Omnis homo mendax an sint Scriptura sacra.

Dices, Ergo hæc verba non sunt Scriptura sacra, nec Spiritus sancti, sed Davidis agitati malo & falso diffidentię spiritu; quia verè evasit rex postea, hominesque non mendaces sed veraces expertus est.

Resp. Verum est, scilicet hęc verba non esse Spiritus sancti, quatenus dicta sunt à Davide; sed tamen quatenus illa ipsa hic dicuntur & confirmantur à S. Paulo, eatenus sunt Spiritus sancti, qui hęc verba Davidis hic sua facit, quia à parte rei vera sunt eo sensu, quem paulò antè dedi. Adde, etiam quatenus dicta sunt à Davide, esse Scripturam sacram hactenus, quia nimirum Spir. sanctus psalm. 115. testatur, Davidem ea dixisse, sicut in Evangelio testatur, Iudæos dixisse de Christo, *Dæmonium habes*, etiamsi animo turbido, imò maligno, idipsum dixerint.

Nota Secundò. Loquitur Paulus hic de homine secundum statum naturæ corruptę sic enim est mendax: nam per gratiam homo fit quasi Deus, & desinit esse homo & mendax, ait S. Hieronymus & S. Augustinus in psal. 115.

Ex natura corrupta quatuor pullulant in homine propensiones ad malum.

Nota Tertiò, hic morale documentum. Ex natura corrupta, quatuor maximè in homine pullulant propensiones ad malum. Prima est ad voluptatem & libidinem. Secunda est ad excellentiam, & ad excusandum peccata. Tertia est propensio ad vana, curiosa & caduca bona. Quarta est propensio ad mentiendum & fallendum, vbi res propria agitur. Vnde Aquila vertit, *omnis homo est mendacium*, id est, ita sæpè mentitur, ut videatur totus consutus ex mendacijs, fraudibus & vanitatibus. Hinc videas, perperam ex hoc loco probare Lutherum, omne opus hominis iusti, etsi sanctum, peccato aliquo infectum esse, esseque peccatum. Ratio Lutheri hæc est: *Facilius*, inquit, *est verum dicere, quàm bonum agere*. atqui nequit homo verum dicere, quia omnis homo mentitur, ut ait hic Apostolus: ergo nequit quoque homo bonum agere. Sed & fallit & fallitur Lutherus: nec enim semper maior propositio ipsius est vera: nam furi in eculeo, Martyri in tormentis difficillimum est fateri & profiteri veritatem; illudque illi longè difficilius est, quàm dare eleemosynam, orare, aut aliud opus bonum facere. Deinde in minori assumit ipse falsum: non enim dicit Apostolus, omnem hominem semper mentiri, sed tantùm, omnem hominem esse mendacem.

Probatur contra Lutherū, omne opus hominis iusti non esse peccatum.

SICVT SCRIPTVM EST] Probat, quòd *Deus sit verax, omnis autem homo mendax*, ex psalm. 50. 6. vbi dicitur: *Vt iustificeris in sermonibus tuis*. Vt significat hic non intentionem, sed eventum homicidij & adulterij Davidis. q. d. Peccavi, Domine, sed parce & miserere mei, atque ita fiet, ut per peccata mea, quæ condonas, iustus & verax ostendaris, ò Deus, in tuis promissis. ita Theodoret. & hunc esse sensum mox clariùs patebit.

Hæc verba litteraliter sunt Davidis allegorice illustrata & accommodatitiè convenire Christo.

ET VINCAS CVM IVDICARIS] Primò S. Hieron. in psalm. 50. & Gregor. in psal. 4. pœnitential. hoc de Christo sic explicant. q. d. Tu solus inter omnes iudicatos, ò Christe, à peccato immunis, iniustè adiudicatus cruci, vincis; quia à morte gloriosus resurgis, & iudices tuos æternæ morti adiudicabis. *Iudicatus*, ait S. Gregor. *Dominus vicit, quia unde in passione succubuit, inde maiorem sui gloriam resurgendo manifestauit. Iudicatus vicit, quia quorum ad tempus iudicium moriendo subiit, eos iusto iudicio condemnatos æterna morte mulctauit*. Verùm hic sensus non est litteralis, sed allegoricus, vel potiùs accommodatitius: ad litteram enim sunt hæc verba Davidis pœnitentis, & petentis à Deo veniam sui peccati, ut patet ex titulo psal. 50.

Secundò, Theodoret. Euthym. & Iansenius in psalm. 50. sic hæc explicant, q. d. David: In Iudicio, quo me homicidij, ò Domine per Nathan arguis, fateor me à te vinci, & homicidij, & adulterij ac ingratitudinis reum peragi & mandari, Hic sensus satis convenit Davidi psalm. 50. sed non bene cohæret hic apud Paulum, cùm præcedentibus. Vult enim per hunc versum psalmi 50. Paulus probare, quòd Deus sit in promissis verax, & omnis homo mendax.

Humana fragilitas & inconstantia Dei subtrahenis auxilium.

Tertiò Hesychius & Didymus in Catena Græcorum in psal. 50. sic exponunt: *Vt vincas in sermonibus tuis*, quibus dixisti, ò Domine, omnes declinasse & esse peccatores cùm enim ego David insolentiùs contra hos de mea virtute & constantia gloriatus sim, dicens psal. 29. *In virtute mea non movebor in æternum*; iam lapsus in cędem Vrię, agnosco me fragilem peccatorem, atque pristinę meæ gratiæ & constantię non me, sed te auctorem fuisse. Verùm Paulus hic agit de victoria non humanæ arrogantię, quam Deus contundit & vincit, subtrahendo suam potentiam & gratiam; sed de victoria fidelitatis Dei, qua Deus nostram infidelitatem & ingratitudinem vincit & superat. Vt patet ex vers. 3. & 4.

Locus psalm. 50. genuinè & congruentissimè explicatur.

Quartò, aptissimè & congruentissimè tam Davidi, quàm Paulo hęc sententia sic explicanda est. q. d. Fateor ego David, me coram te, ò Domine, peccasse, sed parce, & promissa mihi olim à te facta restitue, indeque fiet, ut vincas & reipsa evertas iudicia hominum, qui censent & mentiuntur, te non staturum promissis, quibus tum cuiuis pœnitenti veniam (ita S. Gregorius) tum mihi Davidi propriè regnum perpetuum in Salomone & Messia filijs promisisti. Promissis, inquam, non conditionatis: nam hęc non servata conditione evacuari & irrita fieri posse constat, salva fide & veritate promittentis; sed absolutis. ita S. Thomas scilicet ut homines hanc tandem sententiam ferant: Iustus est hic Deus, qui sua pacta servat, etiam his (putà mihi Davidi meisque posteris) à quibus post pacta iniuria afficitur. Sicque ego David mendax & fallax ostendor; atque ex me meoque hoc exemplo & similitudine, quiuis alius homo mihi similis pariter mendax, id est, Deo infidelis & peccator; Deus verò verax & fidelis ostenditur, hoc enim probare intendit Apostolus.

SI AVTEM INIQVITAS NOSTRA IVSTITIAM DEI COMMENDAT, QVID DICEMVS? NVMQVID INIQVVS EST DEVS, QVI INFERT IRAM? SECVNDVM HOMINEM DICO] Occurrit hic Apostolus obiectioni hominum insipientium. Vnde ait: *Secundùm hominem dico*, id est, ea hic oppono & objicio, quæ homo non sapiens, sed carnalis obijciat. Scilicet, si Davidis & nostra iniquitas, in causa est ut Dei iustitia & fidelitas erga nos magis illustretur; ergo iniquus videtur Deus, si nos iniquos puniat, & non potiùs præmiet, quasi auctores ut eius iustitia magis eluceat. Respondet Apostolus. VERS. 5. VERS. 6.

Illustratio divinæ gloriæ tantùm per accidens sequitur ex peccato.

ABSIT] scilicet ut iniquus sit Deus, vtque iniquitas nostra per se, & natura sua Dei commendet iustitiam. Hæc enim illustratio gloriæ & iustitiæ Dei per accidens ex peccato sequitur. Vnde subdit Apostolus dicens.

SI ENIM VERITAS DEI IN MEO MENDACIO ABVNDAVIT IN GLORIAM IPSIVS] ut nonnulli colligunt ex eo, quod dixi: *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris*. q. d. Si mendacium & peccatum per se cedit in gloriam veracitatis & fidelitatis Dei, qua hominibus, licet peccatoribus & ingratis, promissa sua servat Deus. VERS. 7

QVID ADHVC ET EGO TAMQVAM PECCATOR IVDICOR?] & non potiùs laudor, tamquam illustrator gloriæ divinæ.

Ad illustrandam Dei misericordiam, & gratiam non esse faciendum mala, aut ordinanda peccata.

ET CVR NON FACIAMVS MALA, VT VENIANT BONA SICVT BLASPHEMAMVR, id est, sicut calumniamur, ET SICVT AIVNT QVIDAM NOS DICERE) quasi doceamus, mendacia & peccata nostra natura sua in gloriam Dei cedere, illiusque fidelitatem & misericordiam provocare & commendare. Si enim hoc verum esset, utique peccandum esset, & iniustus esset Deus vlciscens peccatum. ita passim Interpretes cum Theophyl. Videntur hi vecordes huius calumniæ occasionem sumpsisse ex eo, quòd sæpè doceret Apostolus, superabundasse gratiam Dei, vbi superabundavit hominum iniquitas, & eam cessisse in laudem gratiæ & iustitiæ Dei. VERS. 8.

QVORVM, scilicet tam ita sentientium, quàm nos calumniantium, DAMNATIO IVSTA EST) Hi enim perinde syllogizant, & perinde faciunt, atque si quis de viro pio & patiente ita concluderet: Hic vir miræ est patientiæ, omnia tolerat, omnia dissimulat; ergo vexemus eum, milleque iniurias ei irrogemus, ut eius

Deus sapientia sua ordinat peccata ad bonum misericordiæ, vel justitiæ.

ejus patientiam exerceamus & illustremus. Hic enim est paralogismus & perversa argumentatio: nam tam virtus & gloria hujus viri ex injuriis protervorum, quàm gloria Dei ex peccato nostro, non per se, & natura sua provenit, sed per sapientiam viri sancti, & per sapientiam Dei, qui malum ordinare novit ad bonum misericordiæ vel justitiæ suæ, ut docet S. August. in Enchirid. c. 96. & lib. 3. de Genes. ad lit. cap. 24. *Deus*, ait August. *rerum optimus est conditor, & peccatorum justissimus ordinator*. Idem docet S. Dionysius de Divin. nominib. c. 4. ubi agit de malo sub finem: & Boetius lib. 4. de Consol. prosa 6. ubi sic ait: *Divina est vis, cui mala quoque bona sunt, cùm eis competenter utendo, alicujus boni elicit effectum. Ordo enim quidam cuncta complectitur, ut quod ab assignati ordinis ratione discedit, hoc idem licet in alium, tamen in ordinem relabatur, ne quid in regno providentiæ liceat temeritati*.

Nullum vel minimum peccatum est medium eligibile, ut gravissima peccata evitentur.

Nota hic cum Cajetano, nullum peccatum, nec minimum quidem veniale, medium esse eligibile, aut faciendum, ut peccata etiam gravissima evitentur.

Dices, S. Gregor. 32. Moral. 20. videtur contrarium docere, ait enim: *Dum mens inter minora & maxima peccata constringitur, si ve nullus omnino sine peccato evadendi aditus pateat, minora semper eligantur*.

Respondeo, S. Gregorius loquitur de scrupulosis & perplexis. His enim si videatur se peccaturos, quidquid agant, eligant minus, scilicet id quod eis minus malum esse videtur; si facultas doctos consulendi, aut alia ratio nodum conscientiæ perplexum dissolvendi, non suppetat.

VERS. 9. QUID ERGO? PRÆCELLIMUS EOS?] Judæi Ethnicos, quasi ob merita nostra, legem, aut circumcisionem præ eis vocati simus ad fidem & justitiam Christi? redit enim hic Paulus ad propositum suum, quod tetigit v. 2. Respondet, *Nequaquam* præcellimus nos Judæi ipsos Gentiles.

CAUSATI ENIM SUMUS] Id est, causam antea attulimus; unde Græca clariùs habent, προῃτιασάμεθα, præcausati sumus.

VERS. 10. & 11. *Versus sequentes citati ab Apostolo, è quibus Script. locis sint desumpti.*

SICUT SCRIPTUM EST, QUIA NON EST JUSTUS QUISQUAM, NON EST INTELLIGENS, NON EST REQUIRENS DEUM] Docet S. Hieronym. præfat. in lib. 16. comment. in Isajam, sumptos esse hos versus sequentes, quos hic citat Paulus, ex variis locis Scripturæ, ex psalm. 13. 1. psal. 52. 3. psalm. 5. 11. psalm. 1. 39. 4. psalm. 9. 7. Isajæ 59. 7. Prov. 1. 16. Atque omnes hi versus ita separati, ex hoc loco Apostoli, qui omnes hic jungit, simul translati sunt in psalm. 13. Latinæ versionis, etiam in editione Romana, sed sub eodem versu. Pari modo simul omnes habentur in Syra & Aegyptia versione psal. 13. & in codice Anglicani psalterii Hebraici (quem citat Arias in Apparatu, & Lindanus li. 1. de Optimo genere interpret. S. Script.) inventi sunt omnes hebraicè in psal. 13. Sed codicis illius Anglicani auctoritas & antiquitas est incerta. Nam passim hi versus in Hebræo non extant psal. 13. sed sparsim in Scripturæ locis jam citatis. Vide Franc. Lucam in Notis ad psal. 13.

Nota. Significant hi versus corruptionem hominis & naturæ, per fidem & gratiam non sanatæ, ut mox fusiùs ostendam; hæc enim omnis peccato est subdita, non cuivis, sed una huic altera alteri. Quod enim particulatim c. 1. de Gentibus, & ca. 2. de Judæis probavit Apostolus, scilicet omnes esse sub peccato, hic more Rhetorum generatim, per complexionem & exaggerationem concludit & amplificat.

NON EST JUSTUS QUISQUAM, NON EST INTELLIGENS, NON EST REQUIRENS DEUM.]

Corruptio naturæ per gratiam Christi non sanata.

Nota Primo. Citat hic Apostolus quædam non quoad verbum, sed quoad sensum. Nam Τὸ *non est justus*, & ut Græca adunt, οὐδὲ εἷς, id est, *ne unus quidem*, nusquam scriptum est hisce verbis, sed aliis æquivalentibus, puta his: *Non est qui faciat bonum, non est intelligens, non est requirens Deum*. Itaque videtur Apostolus omnes sequentes Scripturæ versus, in quibus particulatim hominum peccata enarrat, una generali sententia quasi synopsi & argumentum complexus, dicens & præmittens, *Non est justus quisquam*: eamque deinde quasi in partes dividit, dicens, *Non est intelligens, non est requirens Deum*. Licet enim hæc verba de quolibet impio à Psalte psal. 13. dicta

A esse videantur; tamen Τὸ *non est intelligens*, propriè convenit Gentilibus, qui idola coluerunt, & Deum verum non agnoverunt: Τὸ verò, *non est requirens Deum*, propriè competit Judæis, qui Deum quidem agnoverunt, sed Dei legem & voluntatem non requisiverunt, nec observarunt, & hoc videtur hic velle Paulus, q. d. Quidam non intelligunt, nec cognoscunt Deum, quales sunt Gentiles: quidam verò Deum cognoscunt, sed Dei mandata non requirunt, nec custodiunt, quales sunt Judæi: atque ideo nec Judæus, nec Gentilis, adeoque nemo justus est inter filios hominum.

Gentiles & Judæi in quibus hic taxantur.

Nota Secundò. Citat hic Paulus psalm. 13. v. 2. ubi sic dicitur: *Dominus de cælo prospexit super filios hominum, ut videat, si est intelligens aut requirens Deum*. q. d. Quæsivit Deus an quis hominum esset intelligens aut requirens Deum: & quantumcumque quæsierit, neminem tamen invenit. Nam, ut præcessit ibidem, *non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*. Unde & Paulus non verba,

B sed sensum reddens vertit, *non est intelligens, non est requirens Deum*. Vocula enim *si*, quæ est in psalm. 13. Hebræis sæpè negantis est, idemque valet quod *non*. Id patet in juramentis Hebræorum, ut, *Hæc mihi faciat Deus, si steterit caput Elisei super ipsum*, 4. Regum 6. 31. id est, Juro quòd non stabit caput Elisei super ipsum, juro quòd demam Eliseo caput. Sic hic, *Prospexit, ut videat, si est intelligens aut requirens Deum*; idem est, ac si dicat, Prospexit & vidit Deus, quòd nō est intelligens quisquam, aut requirens Deum.

An de solis atheis hæc Davidis verba sint intelligenda.

Quæres, an hæc Psaltis verba, *Non est intelligens, non est requirens Deum*, de omnibus omnino hominibus, an tantùm de certo hominum genere dicta sint? Genebrard. Jansenius & alii in psal. 13. volunt illa dicta esse de solis atheis, quasi Apostolus suam universalem propositionem, scilicet omnes esse peccatores, probet tantùm per exemplum atheorum, qui maximi sunt peccatores, uti omnem hominem esse mendacem, probavit per exemplum Davidis vers. 4. Nam de solis atheis dicitur ibidem v. 1. *Dixit insipiens*

C *in corde suo, Non est Deus*, hebraicè אין אלהים *en Elohim, non est Elohim*, id est non est Deus, judex & vindex bonorum & malorum: &, ut Chaldæus vertit, *non est potestas Dei in terra*. *Elohim* enim Dei non essentiam significat, sed providentiam, qua Deus mundum regit judicat, punit, vel præmiat. Homines enim qui negant hanc Dei providentiam, sine Numinis aut vindicis metu, ruunt in omnia scelera, quæ ibi deinceps enarrat Psalte, ut notat Chrysost. & Theodoret. in psal. 13.

Verba Psaltis universè de quibusvis hominibus sunt intelligenda.

Verùm Respondeo & dico, cum Salmerone, Toleto & aliis, hæc Psaltis verba non de solis atheis, sed de quibusvis hominibus intelligenda esse. Patet id clarè ex hoc Apostoli, qui verus est Davidis interpres, loco. Nam ex hisce Psaltis verbis Apostolus hic plenè & adæquatè, totoque conatu probare intendit, omnes omnino homines esse sub peccato. Illud autem non plene, nec adæquatè ex iis probaret, si illa de solis atheis intelligenda essent. Responderent enim Judæi Paulo, hæc

D Psaltis verba obiicienti; Davidem de idololatris & atheis loqui, ad se ista non pertinere, utpote qui sint jurati atheorum hostes, itaque rueret nervus & vis argumenti Paulini. Unde Paulus ut hoc elidat, v. 19. ait: *Scimus autem quoniam quæcumque lex loquitur, iis qui in lege sunt loquitur*.

Insipiens quis sit & dicatur in Scripturis.

Secundò, id patet ex ipso Psalte, qui clarè initio psalmi insinuat se non de atheo tantùm, sed de quovis insipiente loqui, *Dixit*, inquit, *insipiens*. *Insipiens* autem phrasi Davidis & Sapientis est quivis impius, qui insipienter Deum suæ concupiscentiæ, & æterna bona caducis, quæ adamat, posthabet & postponit. Unde de talibus mox subdit: *Non est, qui faciat bonum usque ad unum*. Primus ergo insipiens fuit Adam pater noster, qui insipienter credidit Evæ & serpenti adeoque uno pomo se & nos omnes perdidit indeque nos omnes insipientes facti & nati sumus.

Insipientia & corruptio naturæ humanæ peccato vitiatæ.

Describit ergo Psaltes psal. illo 13. insipientiam & corruptionem humanæ naturæ, omniumque hominum, si sola eorum natura peccato vitiata, sine Dei gratia illam reparante & restaurante consideretur. Tali enim statu homines in omnia peccata proclives ruunt, adeoque tandem eò deveniunt, ut vel explicitè, vel implicitè dicant. Non est Deus judex & vindex malorum, ut scilicet licentiùs, & magis impunè peccent.

Tertiò, idipsum patet ex eo, quòd tam hoc psal. 13. 1. quàm

1. quàm alibi Psaltes opponat hunc statum insipientiæ & corruptionis humanæ naturæ, statui gratiæ, quo Deus naturam lapsam sanat, redimit, reparat & justificat. Ait enim: *Quoniam Dominus in generatione justa est, Quis dabit ex Sion salutare Israel? cùm averterit Dominus captivitatem plebis suæ, exultabit Jacob, & lætabitur Israel.* Quod ergo dicit Psaltes psal. 13. 1. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, proponit hoc non quasi argumentum & scopum totius psalmi, sed quasi extremum & summum malorum ad quod tandem pervenit hominum insipientia. Unde versibus seqq. gradus peccatorum explicat, quibus sensim eò conscendunt homines. Aliter respondet & explicat illum versum Salmeron: Omnis, inquit, insipiens, id est impius & peccator, hoc ipso quo peccat, in corde suo simpliciter & virtualiter dicit, *Non est Deus*: quia ita liberè & impudenter in Deum peccat, ac si Deus peccatum ejus non videret, sed punire non posset, aut non vellet, adeoque ac si Deus judex & vindex non esset, atque huic expositioni favet, quòd ita se explicare videatur Psaltes v. 4. dicens, ut hic vertit Paulus: *Non est intelligens, non est requirens Deum.*

VERS. 12. OMNES DECLINAVERVNT (hebraicè סר *sar*, id est recesserunt, scilicet à Deo) SIMVL INVTILES FACTI SVNT] Hebraicè נאלחו *neelachu*, id est computruerunt, fœtuerunt; Chaldæus vertit, obtorpuerunt, indeque inutiles facti sunt, nullos ferentes bonos fructus fidei & bonorum operum, sed tantùm malos, vanos, putidos & fœtidos gulæ, luxuriæ, superbiæ, aliorumque scelerum.

NON EST QVI FACIAT BONVM, NON EST VSQVE AD VNVM] *Unum*, scilicet Christum qui excipitur, quique solus per se facit bonum, ait S. August. in psal. 13. Verùm hic sensus non respondet Hebræo Psalm. 13. ibi enim hebraicè habetur אין גם אחד *en gam echad*, hoc est, non est quidem unus, id est, nullus est.

Unde Secundò, Cajetan. sic exponit, Non est qui faciat per omnia bonum, ut numquam peccet saltem venialiter. Sic & Chrysost. in psalm. 13. qui hanc sententiam nimis laxè extendit etiam ad B. Virginem, quam in Christi passione putat ipse defectum & deliquium fidei cum Apostolis circa Christum Christique resurrectionem passam fuisse. Verùm hic jam est error: totius enim Ecclesiæ sensus & consensus est, B. Virginem numquam nec venialiter quidem peccasse, uti declarat Concil. Trident. sess. 6. can. 23.

Error divi Chrysostomi asserentis B. Virginem defecisse in passione.

Tertiò, S. Thomas censet hic esse hyperbolen, *non est unus*, sive nullus est, id est, pauci sunt, qui faciant bonum.

Quartò, Ambros. putat Psaltem loqui, non de piis, sed de impiis: horum enim nullus est bonus. Sed hoc non satisfacit, quia Apostolus ex hoc Psaltis versu probat neminem esse pium & bonum, sed omnes omnino homines esse sub peccato & ira Dei.

Quintò ergo, hic est genuinus hujus loci sensus: *Non est qui* ex se sine Dei, id est Christi, gratia *faciat bonum* absolutè, tale scilicet, ut inde bonus & justus coram Deo dici, dignusque Dei gratia, aut æterna gloria censeri possit: quia omnes ex peccato Adæ corrupti, & concupiscentia infecti in peccata varia proclives declinant. ita S. August. in psalm. 13. Hinc ergo non sequitur, omnia opera infidelium esse mala & peccata, sed tantùm esse inepta ad justitiam & gratiam Dei promerendam. Hoc enim hic vocatur *bonum*.

Sine Christi gratia nemo per se bonum facere.

VERS. 13. SEPVLCRVM PATENS EST GVTTVR EORVM] q.d. Quilibet homines peccato & concupiscentia corrupti, instar sepulcri patentis, spurca, tetra, fœtida, dolosa, maledicta exhalant, proloquuntur & eructant. Guttur eorum, quasi sepulcrum patens, fœditatem, putorem & abominationem lethalem mortui cordis, quasi cadaveris intus sepulti, semper exhalat. Addit S. Augustinus in psalm. 13. per *sepulcrum patens* significari voracitatem cibis inhiantis gulæ.

VERS. 14. VENENVM ASPIDVM SVB LABIIS EORVM] q.d. Iidem homines labia & os venenata habent, ut vix aliud in eos quibus irati & offensi sunt, proferant, quàm contumelias & maledicta, quin & verbis addant verbera & cædes. Unde subdit Apostolus: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.*

CONTRITIO ET INFELICITAS IN VIIS EORVM] q. d. Viæ, gressus & conatus eorum eò tendunt, ut alios & sese invicem conterant, miserosque faciant. Patet ex Hebræo. Aliter Theophyl. *Contritio & infelicitas*, inquit, est peccatum, quia peccatum conterit & infelicem facit animam. De corruptione humanæ naturæ, tam quoad animam quàm quoad corpus, vide S. August. libr. 22. de Civit. c. 22. VERS. 16.

SCIMVS AVTEM QVONIAM QVÆCVMQVE LEX LOQVITVR, IIS QVI IN LEGE SVNT LOQVITVR] Est occupatio, q. d. Ne dicas, ò Judæe, hos versus, qui omnes homines de tam gravibus peccatis arguunt, de solis Gentilibus loqui: nam hi versus, sunt versus legis, putà Psaltis & Prophetarum, qui non tam Gentilibus, quàm iis qui in lege sunt, id est Judæis, loquuntur, eorumque vitia increpant & castigant. ita S. Chrysost. & Theophyl. VERS. 19.

Hi Versus spectant æquè Judæos ac Gentiles.

UT OMNE OS OBSTRVATVR (ut nemo audeat se à peccato excusare) ET SVBDITVS FIAT OMNIS MVNDVS DEO] Pro *subditus*, græcè est ὑπόδικος, id est condemnationi (δίκη enim causam, crimen, condemnationem, vindictam & pœnam significat) obnoxius. ita Syrus, Chrysost. & Theophyl. q. d. S. Scriptura versibus jam citatis ita omnes de peccatis redarguit, ut omnis homo qui est in mundo, fateri debeat, se coram Deo reum esse, seque Dei iræ & vindictæ obnoxium & subditum esse, ob crimina in Deum admissa. Unde S. August. lib. de Gratia Christi cap. 8. legit, *ut reus fiat omnis mundus Deo*; Secundò Ambros. *ut mundus*, inquit, *subditus*, id est prostratus & supplex, *fiat Deo, itaque ad suorum peccatorum indulgentiam & Dei gratiam pervenire queat*. Addit Tertiò, Theophyl. *ut mundus*, inquit, ὑπόδικος, id est condemnatus, hoc est, libertate ac fiducia carens, & indigus opis alienæ, agnoscat se egere Dei gratia & clementiam. Sed primus sensus maximè proprius & genuinus est.

Triplex hujus loci sensus.

QVIA EX OPERIBVS LEGIS NON IVSTIFICABITVR OMNIS CARO (omnis homo, est synecdoche.) CORAM ILLO] Est occupatio altera. q. d. Excipies iterum, ò Judæe, & obtendes dicendo: Esto sim peccator, & in peccata incidam, tamen habeo opera legis, aspersiones, lustrationes & sacrificia pro peccato, quibus peccatum expiem. Respondet Apostolus, hæc opera posse quidem purgare & expiare carnem, & irregularitatem externam, sive carnalem & politicam, non tamen posse animam purgare & justificare à peccato; tum quia sacra Scriptura omnes omnino homines etiam qui sub lege sunt, post omnes hasce suas lustrationes, peccati condemnat; tum quia lex & opera legis tantùm indicium & demonstratio, non autem expiatio sunt peccati. VERS. 20.

Opera & lustrationes legis antiquæ nihil conferebant ad deletionem peccati.

Nota. Cùm Apostolus asserit hic, neminem justificari ex operibus legis, veteris intellige, seu iis quæ præscribit lex vetus, seclusa fide & gratia Christi, idque patet ex eo, quòd v. 22. & passim opponat hæc opera fidei Christi. Cùm ergo fidem Christi justificantem iis opponit, non excludit, sed potiùs includit, in fide opera facta ex fide. Sic enim pari modo sub lege includit opera legis, seu quæ facienda dictat lex. ita S. August. lib. de Gratia & l. arbitr. c. 7. Vide can. 2. & 3.

PER LEGEM COGNITIO PECCATI] Lex docet quid faciendum sit, quid cavendum, quid virtus sit, quid vitium & peccatum. Hinc de ea dicitur Proverb. 6. *Mandatum lucerna est, & lex lux, & via vitæ*. Unde & hebraicè vocatur תורה *thora*, id est doctrina & institutio.

Nota. Pro *cognitio*, græcè est ἐπίγνωσις, id est agnitio. Differunt autem *cognitio*, & *agnitio*: nam cognoscimus nova, agnoscimus vetera. Lex ergo non erat propriè *cognitio*, sed agnitio peccati. Quia jam ante legem à Mose latam, cognoscebant homines peccatum per lumen & legem naturæ. Verùm quia hæc lex sensim obscurabatur in homine, hinc Deus per Mosen tulit legem clare explicantem, quid licitum esset, quid illicitum & peccatum. Unde per legem hanc Mosis agnoverunt rursum Judæi peccatum, quod antea cognoverant, licet obscurè per lumen naturæ.

Lex naturæ sensim obscurata per legem Mosi declarata.

NVNC AVTEM SINE LEGE, (id est, ut Theodor. & Ambros. lege veteri cessante) IVSTITIA DEI, id est justificatio, qua nos Deus à peccatis absolvit, infundendo nobis suam justitiam, id est gratiam, charitatem, aliasq; virtutes, per Christi Evangelium MANIFESTATA EST, quæ olim VERS. 21.

ante

ante tot sæcula TESTIFICATA est A LEGE ET PROPHETIS]. Hi enim quasi testes divini & certissimi hanc justitiam per Christum dandam prænuntiarunt & asseverarunt, ita S. August. lib. de Spirit. & litt. c. 9. & 11. *Non dixit Apostolus*, inquit August. *Justitia hominis*, *vel*, *Justitia propriæ voluntatis*; *sed*, *Justitia Dei*, *non qua Deus justus est*, *sed qua induit hominem*, *cùm justificat impium*, &c. Unde idem præclarè sententiam 320. *Qui*, ait, *dedit legem*, *ipse dedit & gratiam*: *sed legem per servum suum misit*, *cum gratia ipse descendit*: *ut quia lex ostendit peccata*, *non tollit*, *volentes suis viribus legem exequi nec valentes*, *cogantur ad gratiam*, *quæ & impossibilitatis morbum*, *& inobedientiæ aufert reatum*.

VERS. 22. JUSTITIA AUTEM (*autem*, id est, inquam, vide can. 25.) DEI (quæ proponitur & datur) PER FIDEM JESU CHRISTI IN OMNES, dum scilicet omnibus offertur, ET SUPER OMNES (dum scilicet omnibus reipsa datur, & desuper infunditur) QUI CREDUNT IN EUM] scilicet *qui credunt*, non ut dæmones, fide nuda & inani, sed, ut amici, fide charitate formata: *credunt* inquam Christo, ita ut illi ejusque præceptis obediant, sive *qui credunt* fide humili, efficaci & obedienti, ut faciant mandata, quæ fides docet implenda esse. Sic vulgò dicitur duci exercitus, Si credas huic consiliario, obtinebis victoriam, scilicet si credas practicè, id est, si juxta ejus præcepta aciem & bellum instruas. Pari modo qui credunt non speculativè, sed practicè Christo, id est, qui Christi dictis & monitis obediunt, hi justificantur & salvantur.

Fides charitate formata, non speculativa meritò, sed practica.

Nota. Cùm ait hic Apostolus justitiam Dei per Christum esse *in omnes & super omnes*; *τὸ in omnes*, significat universalitatem & diffusionem justitiæ, quod scilicet justitia hæc offeratur & diffundatur in omnes homines qui credunt in Christum: *τὸ* verò *super omnes*, significat sublimitatem justitiæ, quòd scilicet illa supra naturæ vires & merita, desuper è cælo homini infundatur, ita Anselmus.

VERS. 23. OMNES ENIM PECCAVERUNT, ET EGENT GLORIA DEI] *Egent*, græcè ὑστεροῦνται, quod Syrus vertit, *destituuntur*; Chrysost. *carent*. Propriè veritas, *posteriores sunt gloria*, id est, gratia Dei gloriosa & munifica, qua justificentur, nec eam viribus naturæ assequi possunt; sed egent alia priori & præveniente Dei gratia, qua ad justificationem se præparent, ideoque gratis justificantur. Utraque enim gratia, & preveniens & justificans gratis datur; præveniens tamen per opera pœnitentiæ ad justificationem præparat hominem & disponit. ita Oecum. Theodor. & S. August. de Spir. & lit. c. 9.

Gratia præveniens, & justificans gratis datur.

Nota. cùm ait Apostolus, *Omnes egent gloria Dei*, Cyrillus libr. de Recta fide per *gloriam* intelligit Christum, qui est gloria Patris hoc ipso, quo est redemptor & justificator noster. q. d. Paulus; Omnes egent Christo redemptore.

Quid per gloriam Dei hic intelligat Apostolus: explicatur.

Secundò, S. Chrysost. sic vertit & explicat: Omnes, inquit, peccaverunt, & destituuntur gloria Dei, quia ad peccatorem non gloria, sed dedecus & confusio pertinet. Unde aliqui *gloriam* hic propriè accipiunt, beatam scilicet, quam pro gratia vitaque benè acta rependet justis Deus in cælis. Hac enim destituuntur & indigent peccatores.

Tertiò, alii, ut dixi, magis genuinè ad mentem Apostoli, per *gloriam* hic accipiunt gratiam, qua glorificatur Deus. Unde S. Hieron. lib. 6. in Isajam sub fin. & August. lib. 1. de Peccat. meritis cap. 27. citantes non tam verba, quàm sensum Apostoli, legunt, *Omnes egent gratia Dei*. Quamquam omnes hi sensus eodem ferè tendunt. Nam Christi gratia est gloria quædam inchoata, sicut gloria est gratia consummata. Egemus enim Christo & gratia Christi adhoc, ut per eam, gloriam, qua indigemus ut benè beateque semper vivamus, in cælis adipiscamur.

Omnes indigent gloria, id est gratia, quæ est semen gloriæ.

Hæc est ergo sententia, quam quasi judicialiter audita utraque parte, ex ore Dei pronuntiat Paulus, qua utramque partem, scilicet tam Judæos quam Gentiles, & prosternit & condemnat. q. d. Vos, o Judæi, arroganter contra Gentes insolescitis, vosque justos ex lege reputatis: vos vicissim Gentes, Judæos quasi recutitos contemnitis, & ob morales virtutes vobis justitiam arrogatis, ego vestram utrimque causam, justitiam, vitam & mores examinavi c. 1. & 2. atque ex allegatis & probatis judico: Omnes tam Judæi, quam Gentes peccaverunt, & egent gratia Dei.

Hæc sententia sternit omnium hominum superbiam, omnium cristas deiicit, omnesque peccati condemnat, omnes peccatores iræ Dei obnoxios pronuntiat, omnes mendicos & egentes Dei gratia, omnes supplices Deo facit; ut nonnisi ad Dei gratiam, clementiam, misericordiam & indulgentiam provocare & appellare possint. Qui ergo propriæ virtutis aut sapientiæ opinione inflatus tumet, audiat hanc Dei sententiam, *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*: sibique eam applicans, dicat, Ergo & ego peccavi, ergo & ego peccator sum, & egeo magna & gloriosa Dei gratia & misericordia: ut quid ergo superbiam? ut quid tumeam? quid sapientiæ, virtutis honoris & laudis mihi arrogabo? præsertim si considerem illud, quod ait S. August. l. 50. homil. hom. 23. to. 10. *Nullum est peccatum quod fecit homo, quod non possit facere alter homo, si desit rector à quo factus est homo*. Rursum, si considerem, quòd, sicut in peccato conceptus & natus sum; ita pariter in peccatis vivo, & in peccatis moriar: peccator ergo in mundum veni, peccator vivo, peccator moriar.

Stimulus ad retundendam hominum superbiam.

JUSTIFICATI, id est, ut justificentur, fiantque justi, & sint justificati, GRATIS] Pendent enim hæc verba ab eo quod præcessit, *Omnes egent gloria Dei*. Hinc & græcè est participium præsentis temporis, δικαιούμενοι, quod more Hebræo ponitur pro indicativo δικαιοῦνται, quo carent Hebræi. Unde clarè vertit Syrus, *justificantur autem gratis*. Simpliciùs tamen vertas, *ut justificentur gratis*. tum quia in Græco non est *autem*: tum quia, ut dixi pendent hæc verba à præcedentibus, & Hebræorum participia sæpè capiuntur pro subiunctivo. Noster Interpres ad verbum vertit, *justificati*, scilicet per participium præteritum, quia Latini carent participio præsenti in verbis passivis, quale hic est *justificati*: coguntur ergo uti participio præterito pro præsenti. VERS. 24.

Varietas lectionum discutitur.

GRATIS] Id est, sola fide, ait Beza; sed perperam: nam *gratis* idem est, quod sine meritis præcedentibus fidem, aut etiam sequentibus. Gratis enim dare significat gratuitò dare sine merito: gratia enim & gratuitum opponitur merito. Unde cùm dixisset Paulus, *justificati gratis*, explicans subdit, *per gratiam ipsius*. Ubi alludit ad Hebræum חִנָּם *chinnam*, quod à תְּחִנָּה *techinna*, sicut Latinum *gratis* à gratia deducitur. Itaque vox *gratis*, in hac justificatione non excludit dispositiones (spei, timoris, doloris de peccatis admissis, propositi novi de vita emendanda) prævias ad justificationem; quas alibi requirit Scriptura (sic enim & ipsa fides prævia excludenda foret) sed merita sola excludit. ita Concil. Trident. sess. 6. cap. 8. Sic dives dicitur pauperem grattis adoptare in heredem, etiamsi requirat ab eo, ut priùs bonos mores & disciplinas addiscat: quia hæc non meriti, sed dispositionis locum obtinent. Par enim est ut futurus filius talis tantique viri ad hoc appositè per bonos mores & disciplinas sese disponat vide can. 5. Gratis ergo justificamur, ut dicamus cum Apostolo: *Gratia Dei sum id quod sum*. Et cum Jeremia & Psalte: *Misericordiæ Domini, quia non sumus consumpti*; *Misericordias Domini in æternum cantabo*. Et cum Isajas c. 1. 9. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen* (tropologicum gratiæ) *quasi Sodoma fuissemus*, *& quasi Gomorrha similes essemus*.

Dispositiones præviæ ad justificationem non excluduntur à gratia, imò requiruntur.

PER GRATIAM IPSIUS (quam nanciscemur) PER REDEMPTIONEM, QUÆ (facta) EST IN CHRISTO JESU] id est per Christum Jesum. Hebræum enim ב, id est *in*, significat *per*, vel *propter*, vide can. 25.

Nota *τὸ per redemptionem*. hinc enim inferebat Marcion; ergo homo non est creatura Dei, sed diaboli. Nemo enim emit quod suum est, Deus autem emit & redemit hominem. ita refert Epiphan. hæresi 42. Respondet Origenes homil. 6. in Exod. *Omnes*, ait *creatione eramus Dei*, *sed pretio peccatorum vendidimus & tradidimus nos dæmoni: ideo pretio sanguinis Christi liberati à potestate dæmonis dicimur* non tam empti, quàm *redempti*.

Error Marcionis hinc inferentis, hominem esse creaturam diaboli.

VERS. 25. QUEM (Christum) PROPOSUIT DEUS PROPITIATIONEM PER FIDEM IN SANGUINE IPSIUS] *Propitiationem*. Ita legunt Biblia Romana. Græcum ἱλαστήριον verti potest cum Theophyl. *propitiatorium*, ut alludat Paulus ad propitiatorium, sive tabulam auream tegentem ar-

arcam, (hanc enim Septuag. quos sequi solet Paulus vocant ἱλαστήριον) quæ erat quasi thronus clementiæ Dei, ex quo propitiatus dabat responsa, indeque hebraicè vocatur כפרת *capporet*, id est placatorium, reconciliatorium, propitiatorium: eratque figura Christi propitiatoris, Exodi 25. 17. ita Theodor. Theophyl. Origenes q. d. Paulus, Pro veteri typico propitiatorio, dedit jam Deus antitypum verum propitiatorium, ipsum scilicet Christum.

Unde Secundò, clariùs, *propitiatio* hic idem est, quod propitiator (ita Syrus, vide can. 21.) scilicet victima propitians, & placans Deum hominibus, idque *per fidem in sanguine ipsius*, id est, per fidem sui sanguinis & passionis. q. d. Iis qui fide credunt Christum passum & mortuum esse, itaque factum esse propitiatorem pro peccatis nostris; his voluit Deus Christum esse propitiatorem. ita Anselmus. Vel pleniùs sic, q. d. *Propitiationis* vel reconciliationis Christi voluit nos Deus participes fieri per fidem, qua credimus eum esse nostrum propitiatorem, qua fide excitamur in spem veniæ, amorem Dei, & peccatorum detestationem; itaque disponimur ad justificationem. ita Concil. Trident. sess. 6. c. 2. & 6. Pulchrè S. Anselmus libr. *Cur Deus homo*, cap. 9. *Quid*, ait, *misericordius intelligi valet, quàm cùm peccatori damnato æternis tormentis, & unde se redimat non habenti, Deus Pater dicit: Accipe unigenitum meum, & da pro te: & ipse Filius, Tolle me, & redde pro te?*

Nihil ergo hic habent hæretici pro fide speciali justificante, qua scilicet certissimè credam mihi, mihi, inquam, in particulari & individuo per Christum esse remissa peccata, itaque hoc ipso quòd id credo, peccata mihi remitti, meque justicari, ut ipsi volunt. Nil enim tale hic dicit Apostolus, sed verba ejus generalia sunt: *Per fidem*, ait, *in sanguine ipsius*, id est per fidem passionis Christi.

Fides specialis justificans hæreticorum.

Aliter Chrysost. Theodor. Ambros. & Toletus, τὸ *in sanguine*, referunt ad *propitiatorem*. q. d. Christus sanguine non animalium aut alieno, sed suo factus est propitiator. Sed hi traiiciunt & interiiciunt τὸ *per fidem*. Prior ergo sensus planior est. Adde, tunc vertendum esset, *in sanguine suo*, non *ipsius*, ut vertit Noster. Alioqui si Græca solùm spectes, & phrasin Apostoli, sensus hic S. Chrysostomi probabilior est: solet enim Apostolus verba traiicere, ut dixi can. 38.

AD OSTENSIONEM JUSTITIÆ SUÆ] Refert hæc verba ad *quem proposuit Deus propitiationem*, ad hoc scilicet, ut per eum ostenderet justitiam suam. Jam per *justitiam* hic Theodor. intelligit bonitatem: hanc enim vel maximè ostendit Deus in Christo.

Quadruplex hujus loci sensus & explicatio.

Secundò, Ambrosius per *justitiam* accipit fidelitatem, qua Deus, sicuti hanc propitiationem & justitiam per Christum dandam nobis promisit, & ita & reipsa præstitit & exhibuit.

Tertiò, Origenes *justitiam* Dei interpretatur justam peccati vindictam, qua Deus noluit gratis remittere peccata, sed pro peccato voluit justum pretium sanguinis Christi sibi persolui. Verùm quia hæc ostensio justitiæ Dei consistit in remissione peccatorum, & justificatione nostra, ut sequitur; hinc.

Quartò, magis genuinè Chrysost. August. Anselm. *justitiam* hic propriè accipiunt, uti & paulò ante capitur, hoc sensu. q. d. Proposuit nobis Deus propitiatorem Christum, hoc fine, ut scilicet divitias justitiæ, qua Deus in se justus est, ostenderet, communicando nobis peccatoribus eamdem justitiam; ostenderet, inquam, se esse illum; qui justificat peccatores per Christum, suamque esse hanc justitiam, non hominum. Hæc enim justitia in lege veteri non erat ostensa, nec manifestata. Hunc esse sensum patet ex eo, quòd paulò pòst v. 26. ita se explicet Apostolus, dicens: *Ut sit ipse* (Deus) *justus, & justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi.*

Nota. In hisce Apostolis verbis notari & designari omnes causas justificationis. Nam prima causa, efficiens est Deus. Secunda, meritoria est Christus. Tertia, instrumentalis est sanguis Christi. Quarta, applicans est fides. Quinta formalis est remissio peccatorum, per gratiam sanctificantem. Finalis denique, est ostensio justitiæ Dei.

Quatuor causæ justificationis nostræ.

PROPTER (id est ad) REMISSIONEM PRÆCEDENTIUM DELICTORUM] scilicet Adæ, & aliorum ante Christum, vel *propter*, id est, *per remissionem*, græcè enim διὰ cum accusativo apud Atticos significat *per* q. d. Christus omnia etiam præcedentia peccata abolevit; jam ergo ampliùs non est peccandum, post tantum amorem & pretium nobis exhibitum: sat vitiis, sat veneri, ventrique datum, nunc vivite Christo.

Nota. Pro *remissionem*, græcè est πάρεσιν, quod Primò, condonationem significat. Ita explicat Anselm. Origenes & noster Interpres, ut πάρεσιν, idem sit quòd ἄφεσιν. Παρίημι enim quandoque significat aliquid de suo remittere & transilire, id est condonare, ut notat Budæus.

Triplex hujus loci intellectus.

Secundò, πάρεσις significat tabem corruptionem, virium remissionem & debilitatem. ita explicat S. Chrysost. & Theodor. q. d. διὰ πάρεσιν, id est, propter tabem præcedentium delictorum, ut scilicet antiqua, & quasi tabida peccata & vitia aboleret, & mundum quasi languidum & paralyticum sanaret; hac de causa venit Christus Christique justitia in mundum.

Tertiò, & August. de Spir. & lit. c. 3. & Ambros. pro πάρεσιν legunt πρόθεσιν, id est propositum. Jam per *propositum præcedentium delictorum*, intelligunt ipsi benignam Dei voluntatem & beneplacitum, sive εὐδοκίαν, qua placuit Deo peccatoribus subvenire, eosque à præteritis suis delictis liberare. Verùm primus sensus clarissimus & planissimus est.

PRÆCEDENTIUM DELICTORUM, quæ fuerunt IN SUSTENTATIONE DEI] q. d. Quæ delicta Deus sustentavit, id est toleravit, diu expectavit, donec Christus veniret, eaque expiaret, itaque ostenderet justitiam veram in hoc tempore gratiæ, eamque credentibus daret. ita Anselmus. VERS. 26.

UT SIT IPSE JUSTUS, ET JUSTIFICANS EUM, QUI EST EX FIDE JESU CHRISTI] *Justus*, id est, fidelis in promissis; vel potiùs *justus*, id est, sanctus & rectissimus. Adeò odit peccatum Deus, ut ideo Filium dederit in mortem, ut pro peccato ex justitia satisfaceret, & à peccato homines ad sanctitatem & rectitudinem suam originalem, in qua à Deo conditi erant in paradiso, traduceret; itaque ipse justus suam justitiam nobis communicaret, nosque justificaret per Christum. vide dicta v. 25.

Christus à Patre datus est pro peccato ex justitia satisfacturus.

UBI EST ERGO GLORIATIO TUA?] qua, ò Judæe, gloriaris & arrogas tibi ex circumcisione, sacrificiis, aliisque operibus legis Mosaicæ, justitiam. VERS. 27.

EXCLUSA EST. PER QUAM LEGEM? FACTORUM? NON; SED PER LEGEM FIDEI] Nota ex S. Augustino l. de Spir. & litt. c. 13. & passim contra Pelag. Lex factorum est ea, quæ jubet quid sit faciendum; lex fidei, est ipsa fides, quæ impetrat gratiam faciendi quod lex jubet.

Pulchra antithesis legis fact. & fidei.

Lex factorum, est lex vetus; lex fidei est lex nova.

Lex factorum, continent præceptum; lex fidei, auxilium.

Lex factorum dat lucem, ut sciamus; lex fidei dat virtutem, ut faciamus.

Lege factorum dicit Deus, Fac quæ jubeo; lege fidei dicimus, Da quod jubes.

Lex factorum est ea, quæ externa opera & facta, eaque multa præscribit; lex fidei est ea, quæ actiones interiores ordinat, inter quas primas est fides & amor.

Denique quod hic dicit Apostolus, justitiam quærendam esse ex lege fidei, non autem ex lege factorum, idem est cum eo, quod dixit cap. 2. v. 29. circumcisionem cordis fieri spiritu non littera.

ARBITRAMUR] Græcè λογιζόμεθα, id est colligimus & ratiocinamur. VERS. 28.

ENIM] Græcè οὖν, id est igitur: est enim hæc omnium hactenus dictorum conclusio. q. d. Igitur ex dictis colligimus & concludimus, *justificari hominem per fidem sine operibus legis.*

JUSTIFICARI HOMINEM PER FIDEM] Lutherus addit *solam*. q. d. Apostolus, Sola fide sine ullis operibus justificamur. Cumque Catholicus quidam hoc ei obiiceret eumque quasi falsarium argueret, Lutherus ita respondit, ut patet tom. 4. operum Germ. Lutheri, quæ excusa sunt VVitembergæ ann. Christi 1551. fol. 475. pag. 2. *Doctor Martinus Lutherus vult sic habere, & dicit, Papistam & asinum rem esse unam. Sic volo, sic jubeo, sit pro ratione volun-*

lumus. Nolumus enim Papistas non scholares esse, sed judices. A *Lutherus ita vult, & ait se Doctorem super omnes Doctores totius Papatus.* Audisti Luciferum Lutheri ore loquentem. Dico ergo, Apostolus ait nos justificari per fidem, non solam, sed tamquam radicem, fundamentum & initium justificationis. Ita Concil. Trident. sess. 6. c. 8. *Per fidem*, inquam, talem, quæ ad spem, pœnitentiam & charitatem se diffundat, ut patet Galat. v. 6. 1. Cor. 13. 3. Adde, justitiam ab Apostolo fidei præ aliis virtutibus tribui, eò quòd fides clarè ostendat homines justificari, non propria virtute aut merito, sed Christi, in quem credentes salvi fiunt. Hæc enim initio Ecclesiæ maximè inculcanda erat mundo.

Lutherus alter Lucifer. Fides radix & fundamentum justificationis.

Ubi Nota. Cùm Apostolus hic passim fidem ab operibus separat & distinguit, opera intelligit legis, non solum cæremonialia & judicialia, ut volunt Ambros. & Theophyl. sed & moralia, sive decalogi (ut rectè docet S. August. de Spir. & lit. c. 4.) solo legis dictamine, & solis naturæ viribus facta. Sub fide verò gratiam, spem, B charitatem, ceterasque virtutes Christianas collocat & complectitur. Id esse patet Primò, ex c. 12. v. 3. ubi gratias, dona, virtutes, quas Deus variis variè distribuit, vocat Paulus *mensuram fidei*, quam cuique Deus dividit. Idem clarè patet ex epist. S. Jacobi c. 2. v. 21. & seq. ubi sic ait: *Abraham pater noster, nonne ex operibus justificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? vides quoniam fides cooperabatur operibus illius: & ex operibus fides consummata est? & suppleta est Scriptura dicens: Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam.* Quid clarius contra Novantes qui ex sola fide hominem justificari volunt, dici posset?

Larvas novatorum, ut sola fide hominem justificari.

Secundò, idipsum patet ex scopo Apostoli. Tantùm enim vult Apostolus hic probare necessitatem fidei & gratiæ Christi, ex eo quòd opera sive legis, sive naturæ, sine hac fide & gratia Christi non potuerint nos à peccato justificare; alioquin enim gratis mortuus esset Christus. Hoc autem non sequitur, si dicamus justificari nos ex operibus factis ex gratia Christi, quia illa habemus à Christo; unde de illis, non in nobis, sed in Christo gloriamur, imò per illa magis illustramus fidem & gratiam Christi. ita Patres, & S. August. de Fide & operib. cap. 4. Agit enim Apostolus contra Judæos, qui jactabant opera non fidei sed legis. vide can. 2. & 3. C

Per opera meritoria nostra non minuitur, sed illustratur gratia Christi.

Dices. Non videtur Apostolus hic agere contra Judæos: nam Judæi habuerunt ante Christum fidem Christi venturi, & ex ea justificati sunt.

Respondeo, Ita est: sed, cùm Christus venit, tunc Judæi hanc fidem in Christum amiserunt, & sine fide Christi quem recipere noluerunt, asserverunt sibi deberi justitiam ex operibus legis, puta ex circumcisione, sacrificiis, aliisque lustrationibus & observantiis legis; itaque à justitia & salute exciderunt. Unde solerter annotavit S. August. loco jam citato; quòd S. Jacobus timens, ne quis ex S. Paulo erraret, putaretque solam fidem justificare, scripserit suam epistolam hoc fine, ut doceat opera re- D quiri ad justificationem. Cùm ergo S. Paulus negat opera justificare, intelligit opera legis & naturæ, quæ fiunt per legem & naturæ vires, seclusa fide & gratia Christi. Cùm verò S. Jacobus asserit opera justificare, opera intelligit facta ex fide & gratia Christi. Atque, ut ait S. August. lib. 83. quæst. c. 76. Paulus intelligit opera quæ fidem præcedunt, Jacobus verò intelligit opera quæ fidem sequuntur.

S. Jacobus scripsit epistolam suam pro operibus, ne quis ex epistolis Pauli erraret, quasi tribuentis fidei.

Licet verò Paulus generatim loquatur de operibus cujuslibet legis, etiam naturalis & decalogi, ut patet v. 20. *Per legem* ait *cognitio peccati*. & c. 2. v. 12. 13. 14. ubi ait factores legis, non auditores justificari, & Gentes naturaliter facere ea quæ legis sunt; tamen, cùm ait nos justificari per fidem sine operibus legis, per opera legis præcipuè accipit opera cæremonialia & lege cæremoniali præcepta, qualia sunt circumcidere præputium, lustrare se aqua lustrali offerre victimas pro peccato, &c. Nam loquitur de ea lege quæ opponitur fidei, fidei autem propriè opponitur non decalogus, sed lex cæremonialis, quia figura erat, sicut fides est veritas: figura autem & veritas opponuntur. Id patet ex hoc versu, ubi fidem opponit operibus legis, illique, non his, justificandi vim tribuit. & v. 30. *Unus*, ait, *est Deus, qui justificat circumcisionem* (circumcisum) *ex fide, & præputium* (præputiatum Gentilem) *per fidem*. & v. 31. *Legem ergo destruimus per fidem? absit: sed legem statuimus.* Ex quibus omnibus liquet, Apostolum præcipuè agere hic de lege, quæ tamquam umbra & figura opponitur fidei, tamquam veritati & corpori: ac consequenter *opera legis* vocari ab eo opera legis cæremonialis potiùs quàm naturalis & decalogi. ita Maldonat. Vult enim nos justificari per fidem, non per circumcisionem, aliasque cæremonias & sacrificia legis veteris, quibus se justificari putabant Judæi.

Paulus loquitur de operibus ante fidem, Jacobus de operibus post fidem.

AN JUDÆORUM DEUS TANTUM? NONNE ET GENTIUM?] Est novum argumentum, quo probat VERS. 29.
Paulus ex absurdo, nos justificari, non ex operibus legis, sed ex fide Christi: quia scilicet si ex operibus legis justificaremur, ergo justitia alligata esset legi Mosaicæ, & Judæis, ac consequenter Deus videretur tantùm Judæorum habere curam, esseque Judæorum Deus tantùm, non Gentium, quod est absurdum.

UNUS EST DEUS (Judæorum & Gentium) QUI VERS. 30.
JUSTIFICAT CIRCUMCISIONEM (id est, circumcisos, putà Judæos) EX FIDE, ET PRÆPUTIUM (id est præputiatos, putà Gentiles. Vide can. 21.) PER FIDEM.

LEGEM ERGO DESTRUIMUS PER FIDEM?] VERS. 31.
Occurrit obiectioni Judæorum dicentium: Tu Paule, justitiam adimis legis, eamque arrogas fidei ergo legem destruis per fidem. Respondet Paulus.

ABSIT: SED (potiùs) LEGEM STATUIMUS] Quia lex statuitur & confirmatur ex eo, quòd illa quæ lex illa significabat & promittebat, per Evangelium (quod fidem hic appellat Paulus) completa sunt. Messias enim in lege nova adimplevit, & adimplendo quasi stabilivit & confirmavit, quidquid Moses præfiguravit in lege veteri.

Nota. Opponit Paulus verbum *ἱστάω* (quod respondet Hebræo [illegible] *iokim*) id est statuo, stabilio, facio ut aliquid stet, alioqui vacillans & casurum; verbo *καταργέω* (quod respondet Hebræo [illegible] *hephir*) id est destruo, aboleo, irritum facio. q. d. Ego per Evangelium adeò legem non destruo, non deiicio, ut eam per hoc stare faciam, stabiliam & confirmem. Evangelium enim est confirmatio, ratificatio, obsignatio legis & Prophetarum. Præclarè S. Prosper in Sententiis excerptis ex S. August. quæ habentur in fine tomi 3. S. August. n. 44. *Lex*, ait, *data est ut gratia quæreretur, gratia data est ut lex impleretur. Neque enim suo vitio non implebatur, sed vitio prudentiæ carnis, quod vitium per legem demonstrandum per gratiam sanandum fuit.*

Evangelium est confirmatio & obsignatio legis & Prophetarum.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit probare exemplo Abrahæ, non per opera legis, aut naturæ, sed per fidem Christi, omnes justificari. ita Origen. & Oecumen.

Primò ergo urget illa verba Genes. 15. Credidit Abraham Deo: & reputatum est illi ad justitiam.

Secundò, v. 10. *docet hæc verba dicta esse Abrahæ, ante datam ipsi circumcisionem, quam postea Abraham accepit, ut esset signaculum justitiæ jam acceptæ per fidem: indeque concludit nos pari modo, non per circumcisionem, aut legem, sed per fidem justificari.*

Tertiò, v. 13. *docet non per legem, sed per fidem nos amplecti & participare benedictionem, id est justitiam & salutem Abrahæ ejusque semini gratuitò promissam, adeoque omnes eos, qui Abrahæ fidem imitantur, sive ii Gentiles sint, sive Judæi, veros esse Abrahæ filios & heredes.*

Quartò, v. 18. *exaggerat Abrahæ fidem, quòd contra spem in spem crediderit, se senem ex Sara anu & sterili generaturum Isaac, & semen à Deo promissum; indeque v.* 23. *infert hanc Abrahæ fidem nobis imitandam esse, si justificari & salvari velimus.*

1. QVid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundùm carnem? 2. Si enim Abraham ex operibus justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum. 3. Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo: & reputatum est illi ad justitiam. 4. Ei autem, qui operatur, merces non imputatur secundùm gratiam, sed secundùm debitum. 5. Ei verò, qui non operatur, credenti autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam secundùm propositum gratiæ Dei. 6. Sicut & David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus: 7. Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. 8. Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum. 9. Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantùm manet, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad justitiam. 10. Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in præputio? Non in circumcisione, sed in præputio. 11. Et signum accepit circumcisionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio: ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur & illis ad justitiam: 12. & sit pater circumcisionis, non iis tantùm qui sunt ex circumcisione, sed & iis qui sectantur vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahæ. 13. Non enim per legem promissio Abrahæ, aut semini ejus, ut heres esset mundi: sed per justitiam fidei. 14. Si enim qui ex lege, heredes sunt; exinanita est fides, abolita est promissio. 15. Lex enim iram operatur. Vbi enim non est lex; nec prævaricatio. 16. Ideo ex fide, ut secundùm gratiam firma sit promissio omni semini, non ei qui ex lege est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrum, 17. (sicut scriptum est: quia patrem multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidit, qui vivificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt. 18. qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundùm quod dictum est ei: Sic erit semen tuum. 19. Et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cùm iam ferè centum esset annorum: & emortuam vulvam Saræ. 20. In repromissione etiam Dei non hæsitavit diffidentiam, sed confortatus est fide, dans gloriam Dei: 21. plenissime sciens quia quæcumque promisit, potens est & facere. 22. Ideo & reputatum est illi ad justitiam 23. Non est autem scriptum tantùm propter ipsum, quia reputatum est illi ad justitiam: 24. sed & propter nos quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum à mortuis, 25. qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.

VERS. 1. QUID ERGO DICEMUS INVENISSE ABRAHAM?] q. d. Quam justitiam, an fidei, an operum legis dicemus Abraham invenisse, id est, accepisse? &, ut Syrus, adeptum esse? hoc enim Hebræis est מצא *matsa*, id est, invenire. Sic dicitur Lucæ 1. & alibi: *Invenisti gratiam apud Deum*, id est, nacta & adepta es Dei favorem & benevolentiam.

VERS. 2. SI ENIM ABRAHAM EX OPERIBUS JUSTIFICATUS EST, HABET GLORIAM, SED NON APUD DEUM] q. d. Si Abraham tantùm habet eam justitiam, quæ ex operibus est legis aut naturæ seclusa fide, sanè ea parva est & politica, tantùm habens gloriam & laudem justitiæ apud homines, qui opera externa vident & mirantur; non autem apud Deum, qui internam mentem & fidem videt & æstimat, in eaque collocat veram justitiam. Hisce tribus primis capitis versibus nonnulla supplenda sunt: ea ergo sic supple & connecte: *Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum invenisse secundùm carnem* (sic enim Græca habent, ut verbum *invenisse* in Latino traiiciendum sit & jungendum cum τῷ *secundùm carnem*) quasi dicat, Quid fructus invenit, id est adeptus est, Abraham ex circumcisione carnis, & ex cæremoniis nudam carnem tangentibus? subaudi nihil. Hujus responsionis mox causam reddit v. 2. dicens: *Si enim Abraham ex operibus* (ex circumcisione sui & suorum) *justificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum*: hoc est, si enim ex operibus carnis jam dictis justitiam consecutus esset, habuisset gloriam, sed non apud Deum; jam autem certum est eum etiam apud Deum gloriam habuisse. scriptum est enim: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad justitiam*. Ergo non ex operibus carnis, sed quia credidit, id est ex fide, justitiam consecutus est. Hinc ergo patet Apostolum maximè de operibus cæremonialibus loqui. Possunt tamen generatim opera accipi, quæcumque solis naturæ viribus sine fide & gratia Christi sunt facta, uti communiter exponunt interpretes, sicut dicam v. 4. & 5. hæc enim à negotio justificationis excludit Apostolus.

QVID ENIM DICIT SCRIPTVRA] Probat Paulus ex Scriptura, Genes. 15. quòd Abraham justitiam & gloriam apud Deum adeptus sit, non ex operibus legis, sed ex fide. VERS. 3.

CREDIT ABRAHAM DEO] promittenti sibi & Saræ coniugibus, senibus, sterilibus, infirmis, & impotentibus ad generandum, semen, id est, posteritatem tum carnalem ex Isaac, tum spiritualem ex Christo credentium & Christianorum. Unde hoc credere *reputatum est illi ad* Mira f.t. Abraham.

Digitized by Google

li ad justitiam, quia hic actus fidei in Abrahamo fuit valdè heroicus, ut patebit v. 18.

ET REPUTATUM EST ILLI AD IUSTITIAM. Genes. 15. 6. in Hebræo habetur [illegible] *vajachsevehà lo tsedaka*, id est & reputavit *illam*, scilicet fidem, *Deus illi ad justitiam*: non quasi justitia Christi, id est Christo inhærens, per fidem imputetur Abrahæ, & nobis; nosque justos formaliter non efficiat, sed denominet, uti fingunt Novantes. Sic enim dixisset Scriptura, Imputavit Deus Abrahæ justitiam Christi: jam autem contrarium dicit, scilicet quòd Deus ipsi Abrahæ fidem, non Christi, sed ipsiusmet Abrahæ, imputarit ad justitiam.

Error Novatorum qui dicunt nos Christi justitia justificari.

Sensus ergo hujus phrasis est: Fides tam Abrahæ, quàm nostra, quæ ex natura sua, uti actus est hominis, non est justitia, nec justitiam parere aut producere potest: à Deo tamen acceptatur ad justitiam tam Abrahæ, quàm nobis tribuendam, ut scilicet propter hanc fidem, Deus Abrahæ & nobis justitiam largiatur & infundat, reputetque nos justos, amicos, & filios suos. Et hoc est, quod subdit Apostolus v. 5. *Secundùm propositum gratiæ Dei*, id est, secundùm gratiosam, benevolam, & liberalem Dei voluntatem, quæ statuit, ut per actum fidei formatæ, id est, per contritionem, gratia justitiaque detur sine operibus, id est, sine merito operum: reputari enim dicitur pro tali, quod in se tale non est, uti voluntas pro facto reputari dicitur. ita Concil. Trident. sess. 6. Ubi Nota. Planè aliud est imputare fidem ad justitiam, vel pro justitia, aliud imputare justitiam, ut patebit v. 6.

Gratia justitiaque, [illegible] & quomodo detur sine operibus.

Alij sic explicant, q. d. Paulus. Abrahæ fides reputata est ei pro justitia, scilicet inchoata, id est, pro via & dispositione ad justitiam.

Fides justitia inchoata est.

Verùm quia S. Jacobus c. 2. 23. addit: *Et amicus Dei appellatus est.*, hac de causa, justitia hic non inchoata, sed completa accipienda videtur.

Dices, Abraham jam erat justus, & per hoc credere, tantùm factus est justior & sanctior; quomodo ergo concludit Apostolus. Si Abraham ex fide factus est justior, ergo necesse est ut impius & peccator per fidem pariter justificetur, fiatque justus? Alia est enim ratio primæ, alia secundæ justificationis: alioque modo justificantur peccatores, alio justi, dum fiunt justiores.

Abraham justus per fidem magis justificatus est: sic & peccator per fidem justificatur.

Respondent aliqui, negando Abraham fuisse justum: ita Anselm. & S. August. præfat. in psal. 31. Verùm Abraham jam tum fuisse justum, sat patet Genes. 15. 1. ad Hebræos 11. 8. & idipsum docent passim alij interpretes.

Unde respondet Secundò Pererius esse hic argumentum à minori ad majus. Si Abraham jam justus adeptus est augmentum justitiæ non per opera legis, sed per fidem, qua credidit Deo promittenti magnam seminis posteritatem, Genes. 15. ergo multo magis initium justitiæ, seu primam justificationem, adipisci non possumus viribus naturæ sed gratiæ tantùm & fidei jam in Christum, & per Christum propositæ, uti vers. 5. & sequenti explicat Paulus. Hæc expositio est probabilis.

Tertiò & optimè, respondet Toletus: hæc verba, *credidit Abraham*, &c. referenda esse non tantùm ad immediatè præcedentia, sed ad omnia antecedentia, Genes. 12. & 13. Vult enim Scriptura Abrahamum, qui pater est credentium & justorum, statuere exemplar justificationis, tum impij, ut docet hic Paulus v. 5. tum justorum, ut docet Paulus v. 20. & sequ. & Jacobus c. 2. v. 23. Vult ergo sacra Scriptura dicere & asserere, Abrahamum tam primò justificatum esse per fidem, cùm primò Deo credidit, quàm secundò justificatum esse, hoc est, justiorem factum esse, & in justitia accepta crevisse, per fidem, qua secundò & deinceps Deo dicenti, loquenti, promittenti & præcipienti credidit.

Nota, in Abrahamo non fuisse fidem nudam, sed sperantem, diligentem, invocantem, obedientem, & vestitam charitatis & obedientiæ operibus, quibus Deum vocantem secutus est, peregrinans tanto tempore per tot labores in Chanaam, quibusque postea obtulit Deo filium suum Isaac in holocaustum, ut docet S. Jacobus cap. 2. 23. & Paulus Hebr. 11. 8. & Moses Genes. 22. 1. & sequ.

Fides Abrahami fuit sperans, diligens, invocans, obediens.

Dices, Abraham hic sua fide non credidit in Christum, sed in Deum promittentem sibi semen, quomodo ergo

A ex hac Abrahæ fide, qua ipse justificatus est, infert hic Apostolus, ad justificationem nostram requiri fidem in Christum?

Respond. Abraham etiam in prima sua justificatione credidisse in Christum. Hoc enim licet in Genesi non exprimat Moses, tamen ex hoc alijsque Pauli locis, atque ex Evangelijs idipsum certò constat. Passim enim Evangelistæ & Paulus docent, neminem post lapsum potuisse justificari sine fide in Christum propitiatorem. In secunda verò justificatione, non est necesse, quòd Abraham actu explicito crediderit in Christum, uti nec jam idipsum in secunda nostra justificatione necessarium est.

Abraham in prima justificatione credidit in Christum.

Rursum ex fide Abrahæ in Deum promittentem semen, rectè infert Apostolus fidem nostram in Christum, quia fides jam requisita à Deo ad justitiam, est fides in Christum; Genes. autem 15. Deus ab Abrahamo tantùm requisivit & exegit fidem seminis sui.

Adde, Abrahamum, dum credidit hoc semen, im-
B plicitè credidisse in Christum, qui primus, imò principium & finis, erat in hoc semine Abrahæ promisso.

Christus præcipuum objectum fidei Abrahæ.

Denique credere ex tam impotentibus parentibus, Abrahamo scilicet & Sara, nasciturum tale semen, tum carnale, tum spiritale, quod credidit Abraham; arduus fuit fidei actus & amplissimus, omnia alia credenda tacitè complectens. Unde rectè proponitur tam à Mose, quàm à Paulo quasi exemplar fidei, etiam primò justificantis.

Quæres, an Paulus hic de eadem justificatione loquatur, de qua loquitur Jacobus cap. 2. 23. cùm ait, Abraham ex operibus justificatum esse. Negat Toletus, & alij nonnulli: putant enim Paulum loqui de prima justificatione, quæ non est ex operibus, id est, ex merito operum; Jacobum verò loqui de secunda justificatione, seu de justitiæ augmento; hoc enim meremur per opera bona.

Verùm meliùs censent alij, tam Paulum, quàm Jacobum de utraque justificatione, prima scilicet & secunda, loqui.

C Primò, quia uterque producit justificationis Abrahæ exemplum; hæc autem justificatio Abrahæ, tam prima, quàm secunda accipi debet, uti paulò antè ostendi.

Paulus & Jacobus loquuntur de prima & secunda justificatione Abrahæ.

Secundò, quia Jacobus profert exemplum Raab, quæ impia erat & meretrix. Ergo cùm ipse ait eam adeptam esse justitiam, primam intelligit. Fusè idipsum ex testimonio S. Augustini, & aliorum Doctorum, probat Gabriel Vasquez tom. 2. in 1. 2. disp. 210. c. 8. Paulus ergo cùm excludit à justificatione opera, intelligit opera viribus naturæ facta, ut dixi c. 3. v. 30. Jacobus verò dum ad justificationem requirit opera, intelligit opera ex fide & gratia facta: hæc enim ad utramque justificationem requiruntur; quia tam acquirendæ, quàm augendæ justificationis in hoc æqua est ratio, sed in modo est differentia, ad primam enim justificationem opera tantùm disponunt; secundam verò merentur non quatenus sunt opera hominis, vel naturæ, sed quatenus fiunt ex fide & gratia Christi (sic enim non hominis, sed Christi Deique sunt opera.) Unde sub fide ea Paulus complectitur.

D Atque hæc est causa, cur tam secunda, quàm prima justificatio dicatur fieri gratis. Sicut enim gratis facti sumus justi, ita gratis quoque magis justificari dicimur, eò quòd gratis fidem & gratiam, qua meremur secundam justitiam, id est justitiæ augmentum, accepimus *Quid enim aliud* [ait S. August.] *Deus dum nostra opera, quam sua dona coronat*? Quo sensu Apostolus quoque vitam æternam, quam tamen meremur, vocat gratiam c. 6. v. ultim. Denique hinc docent Theologi, actum fidei esse meritorium in homine justificato, uti fuit in Abrahamo.

Prima & secunda justificatio est gratuita.

VERS. 4. EI AUTEM, QUI OPERATUR, MERCES NON IMPUTATUR SECUNDUM GRATIAM, SED SECUNDUM DEBITUM.

VERS. 5. EI VERO, QUI NON OPERATUR] id est, qui non affert sua opera suæ naturæ viribus facta, nec ex ijs quærit aut sperat justitiam, quasi mercedem ijs debitam) CREDENTI AUTEM IN EUM QUI IUSTIFICAT IMPIUM, REPUTATUR FIDES EIUS AD IUSTITIAM (id est, hic per fidem justificatur, ut dixi v. 3.) SECUNDUM PROPOSITUM, id est, liberale decretum, GRATIÆ DEI) De hoc proposito plura dicam cap. 8. 28. Hæc est argumentatio Apostoli: Abraham justificatus est gratis per fidem, quia scilicet credidit Deo, qui sua

Justificatio per fidem non est ex operibus, sed gratuita.

E gratia

gratia justificat impium; non autem, quia benè suo marte operatus est, aut quia suis bonis operibus meritus est hanc justitiam: ergo & nunc hæc justificatio impiis & peccatoribus obtingit, non ex eorum operibus & meritis, sed gratis ex fide Christi, quem Deus proposuit nobis redemptoptorem & propitiatorem. Nam quod datur per fidem & gratiam, non merces est, sed gratia: quod verò datur pro operibus sive pro merito operum, merces est, non gratia. Cùm ergo justificatio Abrahæ & nobis obtingat gratis per fidem, sequitur eam non obtingere ex operibus, ut operum & meritorum nostrorum sit merces:

VERS. 6. SICVT ET DAVID DICIT (psal. 31. 1.) BEATITVDINEM HOMINIS (græcè μακαρισμὸν, id est, beatificationem, scilicet justificationem, illius hominis esse, id est, beatum & justum esse hominem illum,) CVI DEVS ACCEPTO FERT, græcè λογίζεται, id est, censet, reputat, ascribit, IVSTITIAM; hoc est, quem Deus censet & reputat esse justum, SINE OPERIBVS] id est, non ex virtute, aut merito operum sed ex propria sua gratia.

Gratia non tantum per Dei imputationem, sed intrinseca est justitia nostra.

Nota, hæc tria idem esse Apostolo, scilicet reputari, imputari, & accepto ferre justitiam, eumque hac phrasi uti, quia potissimus effectus justitiæ est Deo placere, Deo esse gratum & acceptum, à Deo reputari pro amico, justo sancto. Deus enim justificans gratuitò remittit peccata, & acceptat hominem ad suam amicitiam, ideòque infundit homini inhærentem justitiam, sicut Rex munificus, quem Equitem sibi socium creat, dat ei vellus aureum: idque vel ex eo patet, quòd v. 3. 4. 5. dicit Apostolus, fidem, quæ homini utique inhæret, imputari, id est acceptari, ad justitiam; & operanti mercedem imputari, id est computari, pro debito; quia revera omnium iudicio & computu debetur operario merces operi promissa. Unde Budæus λογίζεσθαι, inquit, verbum est arithmeticum, sicut ἁρμόζειν musicorum, ἀναλύειν geometrarum: λόγος enim rationem & computum significat. Sicut ergo merces, quæ computatur & numeratur fossori, aut messori, non per heri imputationem, vel æstimationem, sed per propriam laboris computationem, rationem & æstimationem est merces: ita pariter justitia à Deo nobis computata & annumerata, non per solam computantis imputationem, sed per seipsam, suamque intrinsecam rationem, computatur, æstimatur, & reipsa est vera & realis justitia.

Quid sit λογίζεσθαι id est imputare justitiam.

Peccata non homini peccatori inhærent, non tantum imputari ei, sic & justitia.

Secundò, idipsum patet ex eo, quòd v. 8. simili modo dicit Apostolus, peccata imputari homini. Certum est enim, teste Calvino, peccata revera inhærere homini peccatori. Sic violatio voti dicitur reputari in peccatum, Deuter. 23. 21. & Deuter. 24. 15. detentio mercedis alienæ dicitur reputari in peccatum. Constat autem hæc non tantùm reputari; sed etiam revera in se esse peccata. Nec enim Deus, qui justè judicat, in peccatum reputare, & quasi peccatum punire potest opus aliquod, quod verè in se non est peccatum. Unde evidens est, hanc justitiam, quam Deus nobis reputat, imputat & computat, non esse justitiam Christi nobis imputatam: hæc enim homini est extrinseca: justitia autem nostra nobis est intrinseca & inhærens; sicut & peccatum, dum peccamus, nobis intrinsecum est, intimeque inhæret.

Cur Paulus utatur hic verbo reputandi.

Dicitur tamen hæc justitia nobis à Deo reputari, vel imputari; quia Deus in homine verè reputat, imputat & æstimat id quod in homine est & existit, non autem id quod in eo non est, sed inesse putatur & fingitur. Est enim Deus verissimus æstimator, ac ponderator omnis justitiæ & peccati, virtutis & vitii. Imputare ergo Deum alicui justitiam, est, Deum æstimare eum esse justum, quia scilicet ei Deus condonavit peccata, & justitiam inhærentem infudit.

Dices, Si ita est, cur ergo Paulus idipsum hic clarè non expressit? cur non dixit, inhærere nobis justitiam potiùs quam reputari?

Respondeo. Paulus toties hic utitur verbo imputandi, quia eo usus erat Moses in fide Abrahæ: hæc enim Abrahæ, ut ait Moses reputata est ad justitiam. Hoc enim fidei & justificationis Abrahæ exemplum hic perurget Apostolus, ideoque verbis Mosis mordicus insistit: Abrahæ autem non dicitur imputata justitia Christi, sed fides propria, ut patet ex ipsi Mosis & Pauli verbis.

Contra Novatores qui imputa-

Nil ergo habent hic Novantes pro sua justitia imputativa Christi: imo potiùs contrarium hinc evincitur. Fides enim Abrahæ non fuit imputata illi in se, quasi hæc fides Christi, vel alicui alteri fuerit propria; Abrahæ verò fuerit à Deo imputata; quia hæc fides Abrahæ fuit propria, non aliena, non imputata, illique verè & propriè inhæsit: sed fides hæc dicitur illi imputata ad justitiam, quia ratione & respectu fidei, quam Deus acceptavit, tribuit ei & donavit justitiam. λογίζομαι enim, à λόγος, significat cum ratione, vel ob rationem aliquam aliquid æstimare. Sic hic Deus æstimavit, acceptavit, habuit Abraham justum, & acceptando fecit eum justum, justitiamque inhærentem ei infudit, respectu & ratione fidei illius, quia scilicet ipse credidit Deo promittenti rem tam novam, arduam, naturaliter impossibilem & incredibilem: quod ita Deo placuit, ut eum ad suam amicitiam acceptarit, eumque gratia & justitia sua dignatus sit. Atque hæc est causa, cur Moses in justificatione Abrahæ usus sit verbo חשב chasab, sive λογίζομαι, id est, æstimare, imputare.

Fides non ... justitia Christi, sed nostra.

VERS. 7. BEATI QVORVM REMISSÆ SVNT INIQVITATES] gratuita nimirum condonatione, non meritis operum: hoc enim vult probare Paulus, & hoc propriè est remittere offensas & peccata, scilicet gratis ea condonare.

ET QVORVM TECTA SVNT PECCATA] Tecta, non quasi peccata in justo maneant & lateant, ut vult Calvinus; vel quòd Deo dissimulante non imputentur ad pœnam, ut vult Lutherus. Hoc enim non patitur perspicax & integra Dei justitia. Sed tecta, id est, obliterata, obruta; ita ut non sint, nec existant ampliùs: quomodo tegitur hiatus terra iniecta, & nuditas tegitur vestibus, & maculæ atræ teguntur & auferuntur albo colore inducto. Ita se explicat David psalm. 50. cùm ait: *Asperges me, Domine hyssopo, & mundabor; lavabis me, & super nivem dealbabor*. Quod enim sic omninò tectum est, ut nec a Deo videatur, hoc omninò non est. Ita S. August. libr. 1. contra duas epist. Pelagian. cap. 13. *Tecta*, ait, *sunt peccata, non quasi ibi sint cooperta, & vivant, sed tecta sunt, & abolita sunt. Si texit peccata Deus, noluit advertere; si noluit advertere, noluit animadvertere, noluit punire, noluit agnoscere; maluit ignoscere*; si ignovit peccata, ergo sustulit. Sic & Nazianz. orat. in S. lavacrum, & Gregor. in psalm. 2. pœnitentialem dicunt peccata tegi à Deo in justificatione, eo modo, quo vulnera à medico teguntur emplastro, per quod planè curantur & abolentur, ita ut nusquam appareant. Origenes quoque hic, & Theodor. in psalm. 31. dicunt tegere peccatum, significare peccatum ita stirpitus eradicare, ut ne vestigium quidem remaneat.

Calvinus & Lutherus perperam ... contra remissionem peccatorum ...

Bona opera peccata ...

Notat Origenes hic, & S. Ambros. lib. 2. de Pœnitent. cap. 5. peccatum per pœnitentiam remitti, sed per bona opera tegi. Unde & S. Gregor. homil. 4. in Ezech. *Peccata*, inquit, *tegimus, cùm bona facta malis actibus superponimus; quando ergò abdicamus mala quæ fecimus, & eligimus bona quæ faciamus, quasi tegumen ei rei superducimus, quam erubescimus videre*. Hic sensus tropologicus est.

Tropologicè quomodo teguntur peccata.

Secundò, S. Hieron. in psalm. 31. dicit peccata tegi, quia peccata, inquit, quæ hic deleta sunt per pœnitentiam, in die judicii non manifestabuntur, sed tegentur & celabuntur. Verùm hoc sanè accipi debet; nam in die judicii omnia cujusque opera revelabuntur & judicabuntur. Unde & peccata, licet per pœnitentiam remissa, tunc manifestabuntur (hoc enim exigit publicum, plenum & exactum tam de peccatis, quàm de eorundem pœnitentia, Dei Christique judicium.) dicuntur tamen tegenda, quia per pœnitentiam tecta & condonata declarabuntur; itaque pœnitenti non ad ignominiam, sed ad laudem & gloriam cedent.

Omnia peccata revelabuntur in die judicii.

Tertiò, Gregor. Nazianz. orat. in S. baptisma, censet peccata tegi tunc, cùm ea remittuntur, sed ita ut eorum reliquiæ & habitus pravi in anima adhuc remaneant; remitti verò peccata tunc, cùm planè peccatum cum suo habitu & radice ex anima evellitur & expurgatur.

Quartò, alii apud Ambrosium in Apologia David cap. 9. dicunt peccata remitti per baptismum, tegi verò per confessionem & pœnitentiam. Idem Ambrosius ibid. c. 13. asserit peccata remitti ratione gratiæ, tegi ratione charitatis, deleri ratione sanguinis Christi.

Quintò, & genuinè, peccata dicuntur remitti per Dei condonationem, tegi verò per infusionem justitiæ, id est, gratiæ & charitatis: hæ enim sunt vestes spirituales & pul-

Peccata remittuntur per Dei condonationem, teguntur ...

tur per infusionem gratiæ. pulcherrime ; quibus animæ nuditas per peccatum inducta tegitur & ornatur. hæc est enim stola illa prima, qua indutus est filius prodigus, Lucæ 15. hæc etiam est vestis nuptialis, de qua dicit Christus Matth. 22. *Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem?*

VERS. 8. BEATUS VIR CUI NON IMPUTAVIT DOMINUS PECCATUM] Nota, τὸ *non imputavit* non sic esse accipiendum, quasi homo peccet, & tamen Deus ei hoc peccatum non imputet. hoc enim implicat. Sensus ergo est : Beatus est vir cui Deus peccatum condonavit, & consequenter non ampliùs illud ei imputat ; quemque deinceps Deus protegit ne faciat peccatum, quod illi imputet. ratio enim peccati in eo sita est, quod sit offensa Dei, quodque illud Deus nobis imputet ad culpam & pœnam, maximè æternam. Dico æternam : nam remissa culpa, justam satisfactionem exigit Deus, pro pœna temporaria, quam vult peccantem luere. Cui ergo Deus offensam non imputat ad culpam, hoc ipso eamdem illi condonat & aufert. Ita B. Justinus in fine Dialogi contra Tryphon. *Beatus*, inquit, *cui non imputabit Dominus peccatum, hoc est, cui pœnitenti peccata remittet : non autem, sicut prædicatis vosmetipsos fallentes, etiamsi peccatores fuerint, modò Deum noverint, non imputabit eis Deus peccata.*

Deum non imputare alicui peccata, est ea pœnitenti remittere.

Nota Nazianz. oration. in S. baptisma, Deum tunc non imputare peccatum, quando opus in se vitiosum non deputat culpæ, ob ignorantiam, vel rectam intentionem operantis.

Remittere, tegere, non imputare peccata, quomodo different juxta Aug. Secundò, S. August. lib. de Diligendo Deo, c. 12. asserit, quòd remittere peccata, sit ea non ulcisci ; tegere verò peccata, sit eadem non improperare ; non imputare autem peccata, sit planè & ex corde illa condonare, cùm scilicet Deus eum qui peccavit ita diligit ac si numquam peccasset.

Tertiò, Origenes, Peccata, inquit, remittuntur, cùm ab iis peccator per pœnitentiam se avertit : teguntur, cùm bonis operibus obruuntur ; non imputantur, cùm omnis peccati radix ex animo evellitur. Idem habet quoque Nazianz. suprà.

Quartò, Lyranus, Peccata, inquit, non imputare, est ea non deputare ad æternam pœnam, sed remittere & condonare tam culpam, quàm pœnam æternam.

Quintò, S. Hieron. in psal. 31. Peccata, inquit, remittuntur per baptismum, teguntur per charitatem, non imputantur per martyrium.

Deum non imputare alicui peccatum, est aliquem peccato carere. Sextò & genuinè, Deum non imputare alicui peccatum, est aliquem non habere peccatum : ex eo enim quòd quis peccatum non habeat, sed vitet & caveat, sequitur quod Deus illi peccatum imputare non possit. Ponit enim hic Psaltes duas beatitudines hominis justi. Prior est, de qua dicit : *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* q. d. Beati sunt qui à peccatis sunt expurgati, justificati, & charitatis stola tecti & amicti. Posterior, cùm mox subdit : *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum.* q. d. Beatus, imò beatior est, qui postquam à peccatis expurgatus est, justè deinceps vivit, omnique studio vitat peccata ; ita ut nihil mali faciat, quod ei Deus in peccatum imputare possit.

VERS. 9. BEATITUDO ERGO HÆC IN CIRCUMCISIONE TANTUM MANET, AN ETIAM IN PRÆPUTIO ?] Græcè non est verbum, *manet*, sed tantùm ἐπὶ τὴν περιτομὴν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν, id est, in circumcisionem, an etiam in præputium, supple, cadit & convenit hæc beatitudo ? q. d. Justitia hæc, quæ, teste, Davide, nos beat, quæque inchoata est beatitudo, an ad solos circumcisos, putà Judæos, manavit, an etiam ad præputiatos, putà Gentiles? Interrogatio hæc Apostoli, more Hebræo non interrogatio, sed acris & vehemens est assertio & conclusio. q. d. Ex citatis Davidis verbis, *Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum*, clarè concludere potestis, ò Judæi, quòd hæc ejus beatitudo & justitia non ad solos circumcisos, sed etiam ad Gentiles pertineat ; tum quia verba ejus indefinita sunt & generalia, tamque viro Gentili, quàm Judæo conveniunt ; tum quia dicit beatitudinem & justitiam nostram sitam esse, non in operibus legis, sed in liberali clementia & condonatione Dei, qui gratis nobis remittit peccata. Justificatio ergo opus est non legis, quam vobis arrogatis, ò Judæi ; sed gratiæ, quæ communis est omnibus, tam Gentibus, quàm Judæis.

Justificatio est communis Judæis & Gentibus, non à lege, sed à gratia.

DICIMUS ENIM, QUIA REPUTATA EST ABRAHÆ FIDES AD JUSTITIAM) Est secunda ratio, qua probat Paulus, justitiam non ad solos Judæos, sed etiam ad Gentiles pertinere : hanc enim suam conclusionem, quæ totiùs epistolæ est scopus, non tantùm Davidis, sed & Abrahæ testimonio probat. Est autem hæc Apostoli ratiocinatio : Abraham ante legem, imò ante circumcisionem justificatus est, non ex circumcisione, aliisque operibus legis, utpote quæ nondum erant, sed ex fide : unde & circumcisionem postea accepit, ut esset signum justitiæ acceptæ per fidem. Ergo justitia hæc non est ex lege & circumcisione, nec pro lege & circumcisione sola, sed pro omnibus qui fidem Abrahæ sectantur.

Justitia Dei non tantum pro circumcisis, sed etiam pro incircumcisis.

VERS. 10. QUOMODO ERGO REPUTATA EST ? IN CIRCUMCISIONE, AN IN PRÆPUTIO ? NON IN CIRCUMCISIONE, SED IN PRÆPUTIO) *Quomodo*, id est, in quo statu ? circumcisionis, scilicet, an præputii, Judaismi, an Gentilismi, ut hic se explicat Apostolus. q. d. Circumcisusne erat Abraham, an præputiatus, cùm justificatus est ? certum est, quia præputiatus erat : ergo justitia Abrahæ non tantùm pertinet ad vos, ò Judæi, sed etiam ad præputiatos Gentiles. Rursum ergo Abraham est justificatus, non ex circumcisione, nec ex operibus legis, ex quibus vos, ò Judæi, dicitis petendam esse omnem justitiam : sed ex fide & gratia, quæ communis est tam incircumcisis, quàm circumcisis. Vides hic Apostolum passim tantùm velle à justificatione excludere opera & cæremonias legis, non autem opera quæ manant ex fide & gratia Christi.

Abraham adhuc præputiatus, justificatus est non ex operibus legis.

VERS. 11. ET SIGNUM ACCEPIT CIRCUMCISIONIS ; SIGNACULUM JUSTITIÆ FIDEI, QUÆ EST IN PRÆPUTIO) Prosequitur suam assertionem Apostolus, taciteque eam probat. q. d. Adeò Abraham non est justificatus in, vel ex ; circumcisione, ut circumcisionem post justitiam acceperit, ad hoc ut esset signum justitiæ, quam adeptus est ipse per fidem ante circumcisionem, cùm adhuc esset præputiatus.

Abraham accepit circumcisionem post justitiam in signum justitiæ.

Nota, ex Genes. 17. circumcisionem primariò fuisse signum fœderis, quod pepigit Deus cum Abraham, quo sanxit in semine ejus, scilicet Christo, benedicendas esse omnes gentes.

Cujus rei signum circumcisio fuerit. Primò.

Secundò. Secundò, circumcisio fuit signum distinguens Abrahæ posteros ab aliis gentibus.

Tertiò. Tertiò, circumcisio, ut ait hic Apostolus, fuit *signaculum justitiæ fidei*, id est, fuit sigillum, quo claudebatur & occultabatur quasi secretum ingens, justitia fidei revelanda per Christum, inquit Origenes.

Quartò. Quartò, & propriè ad mentem Pauli hic, S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum. August. lib. 2. de Nuptiis & concupisc. ca. 2. Cyrill. lib. 4. in Ioan. cap. 31. circumcisio erat *signaculum*, græcè σφραγὶς, (quod respondet Hebræo חותם *chotam*) id est sigillum *justitiæ*, quo scilicet testificabatur Deus Abrahæ justitiam certam esse ac legitimam, justitiam, inquam, adeptam antè per fidem, cùm adhuc esset præputiatus.

Ubi nota. Licet in Abrahamo ita se res habuerit, in posteris tamen ejus secùs fuit : nam in iis circumcisio non fuit signaculum justitiæ acceptæ, sed potiùs accipiendæ.

In posteris Abrahæ circumcisio fuit signum justitiæ accipiendæ.

QUÆ EST IN PRÆPUTIO) Addit hoc, ut significet Abrahamum per præputium designatum fuisse patrem omnium gentium (hæ enim habent præputium) id est, ipsum præputium significasse eum fore patrem omnium gentium, sicut circumcisio significavit, eum patrem fore Iudæorum, utpote pariter circumcisorum. Vide simile c. 6. 4. & cap. 7. 4.

UT SIT) Abraham) PATER OMNIUM CREDENTIUM PER PRÆPUTIUM) id est, omnium in præputio manentium, omnium præputiatorum putà omnium Gentilium, ut eorum fides eis reputetur ad justitiam, & ex fide sua illi quoque justificentur, sicut Abraham ex fide sua justificatus est.

Abraham pater omnium credentium, idque ob duas rationes. Nota. Abraham dicitur pater Gentilium credentium, non naturalis & carnalis, sed spiritualis & mysticus : quia scilicet iis omnibus illustre fidei exemplum dedit. Rursum, quia posteris ejus secundùm fidem & spiritum, iis scilicet, qui fidem Abrahæ imitaturi essent, promissa est à Deo benedictio, justitia & salus ; hancque promissionem primus inter omnes patres a Deo accepit,

Abraham, & nomine omnium posterorum acceptavit, omnium inquam, tam Gentilium, quàm Judæorum. Nam Abraham cùm hanc promissionem accepit, incircumcisus erat & Gentilis.

VERS. 12. ET SIT PATER CIRCUMCISIONIS, NON IIS TANTUM QUI SUNT EX CIRCUMSIONE, SED ET IIS, QUI SECTANTUR VESTIGIA FIDEI, QUÆ EST IN PRÆPUTIO PATRIS NOSTRI ABRAHÆ] q. d. ait Anselmus; *Et sit pater circumcisionis*, id est, circumcisorum, putà Judæorum; & non tantum horum, sed etiam omnium credentium, licet circumcisi non sint, qui sectantur fidem Abrahæ: ut sit repetitio prioris sententiæ, complectens utrosque Abrahæ posteros; scilicet Gentiles, & Judæos credentes, quorum pater spiritualis est Abraham.

Triplex hujus loci expositio.

Secundò, S. Chrysost. Theophyl. Oecum. & Toletus sic exponunt. q. d. Ut Abraham sit *pater circumcisionis*, id est, circumcisorum, non eorum, qui tantùm exteriorem habent in carne circumcisionem, sed eorum qui cum carnis circumcisione sectantur quoque vestigia fidei Abrahæ. Si enim hanc ejus fidem non sectentur, licet carne circumcisi sint, non censebuntur Abraham habere patrem. Nam, ut ait Apostolus cap. 9. 8. *Non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine.* Verùm hic sensus non satis verbis Apostoli respondet, planeque invertit & trajicit vocualam *tantùm*.

Tertiò ergo, planè & genuinè, *circumcisionem* propriè videtur hic accipere Apostolus, non autem metonymicè, pro ipsis circumcisis. Sic enim dicere debuisset, Et sit pater credentium per circumcisionem, sicuti dixit, *Ut sit pater credentium per præputium*: jam autem ita non loquitur, sed mutat phrasin dicens, *Et sit pater circumcisionis*. *Pater* ergo, id est, auctor & institutor circumcisionis. q. d. Abraham accepit signum circumcisionis, ut scilicet esset ipsa signaculum justitiæ acceptæ per fidem, cùm adhuc esset præputiatus. Unde factum est, ut Abraham fuerit pater credentium Gentilium; fuerit quoque *pater*, id est auctor & institutor, *circumcisionis*; circumcisionis inquam, quæ fuit signum fœderis inter Deum & Abraham, ejusque posteros initi, quo scilicet testabatur Deus, se patrem fore, protectorem & amicum Abrahæ, ejusque posterorum, quosque eos benediceret, justificaret & salvaret, sicuti benedixerat, justificaverat & salvaverat Abrahamum.

Abraham est pater, inquit, auctor, circumcisionis.

Porrò circumcisio tale fuit signum, *non iis tantùm qui sunt ex circumcisione*, id est, non solis Judæis, *sed & iis* (Gentilibus) *qui sectantur vestigia fidei, quæ est* (id est, quæ fuit & apparuit) *in præputio patris nostri Abrahæ*, cùm scilicet Abraham adhuc esset præputiatus & Gentilis. Hisce enim verbis explicat Apostolus cur Abrahamo incircumciso circumcisio data sit in signaculum justitiæ, nimirum ut significaret quòd, sicut Abraham ante circumcisionem est justificatus & benedictus per fidem, sic & omnes, qui Abrahæ fidem imitarentur, etiamsi circumcisi non essent, justificandi & benedicendi forent per fidem. Paulus, inquit Cyrillus lib. 4. in Joan. c. 51. *In signum fidei, quam in præputio habuit Abraham, ei circumcisionem datam asserens: voluit enim vocationem & justitiam fidei, omni legali mandato primam & superiorem ostendere, ut faciliùs persuaderet Hebræis, ne justitiam fidei, prævaricationem legis putarent; sed reditum quemdam atque recursum in priorem hominis statum.*

Circumcisio signum fuit non solus Judæis, sed etiam Gentilibus.

Ubi Nota. Sub circumcisione Apostolus intelligit totam legem veterem, omnesque legis cærimonias & opera, quia circumcisio horum omnium initium erat & professio; sicuti jam baptismus est professio christianismi, totiusque legis Evangelicæ. Dum ergo Apostolus circumcisionem à justitia Abrahæ & posterorum excludit, hoc ipso omnia legis opera, omnesque cærimonias à justitia excludit. Sicut v. 4. ἐργαζόμενον vocavit eum qui circumcisionem aliasque legis cærimonias observat, ita nunc μὴ ἐργαζόμενον, vocat eum qui credit, habetque fidem & opera moralia, etiamsi cærimonialia non habeat.

Per circumcisionem intelligit Apostolus omnem legem veterem.

VERS. 13. NON ENIM PER LEGEM PROMISSIO ABRAHÆ.] Supple, contigit, sed ante legem & ante circumcisionem; hanc enim accepit Genes. 17. promissionem verò accepit Genes. 12. licet ea repetita sit, post circumcisionem, Genes. 22. Promissio verò hæc est, quæ sequitur, *Ut heres esset mundi*. Probat Apostolus hic id, quod præcessit, scilicet Abraham Patrem esse omnium credentium, etiam præputiatorum, & consequenter justitiam nobis obtingere non per circumcisionem & legem, legisque opera, sed per fidem. Probat autem idipsum ex promissione facta Abrahæ, hoc argumento: Abrahæ promissa fuit benedictio, id est, justitia & salus omnium gentium, non per legem & circumcisionem, sed ante eam, ex eo quia credidit Deo; ergo posteri Abrahæ hujus promissionis, benedictionis & justitiæ participes quoque fient, non per opera legis, sed per fidem. In fide enim, non in lege hanc justitiam constituere voluit Deus; & in fide, non in lege, imò ante legem justitiam hanc accepit Abraham, ut esset exemplar posterorum, significans eos, non ex lege, sed ex fide pariter justificandos esse.

Justitia non per legem aut circumcisionem sed per fidem.

UT HERES ESSET MUNDI] ut scilicet in semine ejus benedicerentur omnes gentes. Hæc enim est promissio facta Abrahæ, Genes. 22. 18. ut nimirum Abrahæ fides, benedictio, & filius, scilicet Christus, omnes gentes sibi subigeret, sicque regnum Christi per omnes gentes dilataretur, uti dicitur psalm. 2. 8. *Postula à me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* ita Chrysostom. Theophyl. Sic ergo Abraham heres est mundi, quia totum mundum habet pro filiis, & sic quasi universo mundo potitur, sed per filium suum, puta per Christum, perque *justitiam fidei*, id est, fide acceptam. Hæc enim fides & justitia Abrahæ & Christi, pervasit & occupavit omnes gentes, & hæc est promissio, benedictio & hereditas Abrahæ, scilicet Ecclesia toto orbe diffusa, quæ est regnum fidelium, in quo rex est Christus, pater & patriacha est Abraham.

Abraham heres est mundi per filios suos per Christum.

Nota hic justam & amplam mercedem fidei & obedientiæ Abrahæ. Abraham enim credidit & obedivit Deo se evocanti ex Ur Chaldæorum, atque pro Deo parvam quam in Ur habebat hereditatem dereliquit, sed pro ea accepit hereditatem totius Chananææ, imò totius mundi. tam liberalis est Deus, tamque magnificè suos remuneratur.

Deus liberalis in remunerando.

VERS. 14. SI ENIM QUI EX LEGE, HEREDES SUNT: EXINANITA EST FIDES, ABOLITA EST PROMISSIO] *Heredes*, scilicet promissionis & benedictionis Abrahæ jam dictæ.

Nota. τὸ *heredes* capi potest vel activè & propriè, vel passivè, ut idem sit quod ipsa possessio hereditaria, scilicet populus Christo & Abrahæ in hæreditatem promissus, uti præcessit. Aptiùs tamen priori modo, scilicet activè, capitur. Urget & perurget Apostolus tam hic, quàm Galat. 3. vers. 18. justitiam nobis obtingere ex fide, non ex lege, & legis operibus: quia si per legem obtingeret, non per fidem; sequeretur ingens absurdum, scilicet fidem & promissionem Abrahæ esse abolitam & abrogatam, Abrahæ enim promissa est benedictio, non ex lege, utpote ante legem; sed ex fide, quia scilicet credidit Deo promittenti. Rursum si ex lege datur justitia, ergo non ex promissione: pugnant enim lex & promissio, lex & fides (fides enim respondet promissioni, estque promissionis acceptatio & applicatio) quia promissio libera est & liberalis, quodque promissum est, datur liberaliter, gratuitè & ex gratia; quod verò ex lege & operibus legis datur, id datur non gratuitè, nec ex gratia, sed ex justitia, & merito operum.

Si justitia Abrahæ obtigisset ex lege, jam promissio Abrahæ esset abrogata.

VERS. 15. LEX ENIM IRAM OPERATUR) Hic versus non videtur rectè cohærere cum præcedenti, remotiùs ergo ad v. 13. more Hebræo est referendus. Reddit enim causam cur Abrahæ non potuerit promissio, id est promissa salus & justitia, per legem obtingere: quia scilicet tantum abest ut lex hereditatem promittat, ut potiùs jam operetur. Est hæc nova ratio probans per legem non obvenire nobis justitiam; quia scilicet lex non justitiam, sed iram operatur: quia nimirum lex causa & occasio est, non benedictionis, non justitiæ, non hereditatis, sed prævaricationis, & consequenter maledictionis, iræ & vindictæ divinæ. Si enim non esset lex, non esset prævaricatio legis; & quia lex quasi per antiparistasin, concupiscentiam accendit: nam semper nitimur in vetitum, intellige, nisi lex jungatur fidei & gratiæ, quæ legem adjuvet, & concupiscentiam reprimat: quod intendit Apostolus. Scopus enim ejus est ostendere necessitatem fidei & gratiæ Christi, ad eamque Judæos omnesque homines deducere, ut justitiam & salutem assequantur.

Lex non justitiam, sed iram operatur.

IDEO

VERS. 16. IDEO EX FIDE, VT SECVNDVM GRATIAM FIRMA SIT PROMISSIO] Deducit & concludit hunc versum Apostolus ex v. 14. q. d. Ex lege non potest accidere nobis hereditas & justitia Abrahæ: sic enim abolenda esset fides, & promissio Dei; ergo ex fide ea nobis obvenit, putà per Christum non per Mosen, idque *ut secundum gratiam firma sit promissio*: vel, ut habent Græca, Syrus, & quidam Latini codices manuscripti, *ut secundum gratiam, ut firma sit promissio*. q. d. Ideò ex fide obtingit nobis justitia, ut illa sit nobis gratuita, sitque ex gratia non ex debito & justitia ut ita consequenter firma sit promissio, qua Deus uti per gratiam liberaliter promisit, ita per gratiam gratuitò & liberaliter præstat & donat nobis hanc justitiam.

Promissio Abrahæ nobis ex fide per Christum.

Nota. Cùm ait Apostolus, *ut firma sit promissio*, non intelligit promissionem remissionis peccatorum in particulari, qua hæreticus credit fide divina sibi remissa esse peccata per fidem & pœnitentiam. nam nil tale habent verba Apostoli; sed hoc est glossema, quod apponunt Novantes, glossema, inquam, Aurelianense, quod textum evertit. Nam ut alia taceam, nemini certò constat an talem actum fidei divinæ, vel pœnitentiæ habeat: potest B enim credere fide naturali, non divina, & agi spiritu naturæ, vel dæmonis, putans se agi Spiritu sancto, quin verò sine speciali Dei revelatione constare nemini potest, se credere fide divina; multò minùs certò constare potest cuipiam per talem actum, qui sibi incertus est, sibi remissa esse peccata.

Novatorum glossema Aurelianense in hunc Pauli locum.

Loquitur ergo Apostolus de promissione facta Abrahæ in genere, scilicet quòd in semine ejus benedicerentur, id est, justificarentur & salvarentur omnes gentes, non tantùm Judæi ex eo carnaliter nati, sed & Gentes, quæ spiritualiter ex eo per fidem nascuntur; quia Abraham quasi patrem in fide imitantur. Tantùm enim vult dicere, hanc benedictionem, id est justitiam, per fidem, non tantùm promissam esse Judæis filiis Abrahæ carnalibus, sed & Gentilibus filiis spiritualibus: non autem vult dicere, mihi, tibi, isti in particulari promissam esse justitiam, sed tantùm in genere, & nonnisi sub conditione, & per consequentiam hujus syllogismi *Omnibus, qui credunt, & fidem Abrahæ imitantur, promissa est benedictio, id est, justitia; atqui ego credo; ergo mihi promissa est justitia*. Ubi major est de fide: verùm minor non est certa de fide: sed tantùm certa certitudine quadam morali & conjecturali, ac consequenter nec consequens est de fide, sed tantùm conjecturale.

Hæreticus temerarie ex hac promissione dicit se fide divina credere sibi remissa esse peccata per fidem & pœnitentiam.

FIRMA SIT PROMISSIO OMNI SEMINI (posteritati Abrahæ) NON EI QVI EX LEGE EST SOLVM (non soli Judæo,) SED ET EI (Gentili) QVI EX FIDE EST ABRAHÆ (qui Abrahæ patris fidem quasi genuinus ejus filius consectatur) QVI PATER EST OMNIVM NOSTRVM] tam Gentilium, quàm Judæorum. Est, inquam, pater propagatione non carnis, sed fidei & spiritus. Nam dum Abrahæ fidem imitamur, tunc ipse Abraham per Christum suam justitiam, gratiam & spiritum in nos quasi filios suos transfundit, nosque sibi asciscit & adoptat.

Abraham pater omnium nostrum non propagatione carnis sed spiritus & fidei.

VERS. 17. SICVT SCRIPTVM EST (Genes. 17.) QVIA PATREM MVLTARVM GENTIVM POSVI TE] *Posui*, id est, ponam & constituam te: more enim prophetico ob certitudinem rei futuræ ponitur præteritum pro futuro.

ANTE DEVM CVI CREDIDIT] Primò, Oecumenius hæc verba refert ad τὸ *sicut scriptum est*. q. d. Sicut scriptum est ante Deum, id est, coram Deo, cui nos fides commendat; vel, sicut scriptum est ex persona Dei.

Sextuplex horum verborum expositio.

Secundò, Origenes sic explicat, *Ante Deum*, id est, à Deo Abraham factus est pater noster.

Tertiò, Anselmus, *Ante Deum*, inquit, quia Abraham per fidem factus est pater, quæ fides Dei oculis patet, non hominum.

Quartò, S. Chrysost. Theodor. & Theophyl. Græcum κατέναντι, exponunt è regione, ex adverso, id est, ad exemplum & similitudinem. Hanc enim sibi ex adverso opponunt & proponunt pictores, cùm eam exprimere volunt. q. d. Paulus, Ad exemplum & similitudinem Dei, qui universalis est omnium pariter factus est pater multarum gentium.

Quintò, alii sic explicant: *Posui te patrem ante Deum*; id est patrem spiritualem per generationem & cognationem spiritualem, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Sed hoc alienius & obscurius est.

Sextò ergo planissimè: *Posui te patrem ante Deum*, id est in præscientia & decreto divino, immobili, certo & irrevocabili; necdum enim Abraham actu erat pater multarum gentium, sed tantùm in præscientia & prædestinatione Dei. Unde explicans subdit Paulus: *Qui vocat ea quæ non sunt, tamquam ea, quæ sunt*. ita S. August. in psalm. 105.

QVI VIVIFICAT MORTVOS] *Mortuos*, id est, peccatores, ait Anselmus: sed hoc mysticum est.

Quid per mortuos intelligat Paulus, quadrupliciter expositum.

Secundò, Ambrosius, *Mortuos*, inquit, id est, ad generandum invalidos, senes, imbecilles, penè enectos & mortuos, quales erant Sara & Abraham, cùm generarunt Isaac.

Tertiò, S. Chrysost. Propriè, inquit, Deus vivificat mortuos, cùm eos à morte resuscitat. Hisce enim verbis Paulus commendat Dei omnipotentiam. q. d. Sicuti Deus potest suscitare mortuos, ita potest facere, ut Gentes natæ in paganismo, spiritualiter renascantur per fidem, fiantque filii Abrahæ: idque credidit Abraham, cùm credidit Deo dicenti: *Patrem multarum gentium posui te*.

Quartò, Toletus putat Apostolum hic respicere ad fidem Abrahæ, qua jussus immolare filium Isaac, credidit quòd Deus eum à se immolatum, à morte suscitaret. Verùm de hac Abrahæ fide non agit Paulus, nec Moses Genes. 17. sed tantùm de fide, qua credidit Abraham Deo primò promittenti, sibi ex Sara nasciturum esse Isaac. ut patet ex verbis Apostoli, maximè sequentibus, & ex Genes. cap. 17. nam immolatio Isaac præcepta fuit postea, Genes. 22. Tertius ergo sensus S. Chrysostomi magis litteralis & appositus esse videtur. Alludit tamen ad Isaac, quem Abraham immolavit, credens posse Deum illum à mortuis suscitare, ut explicat idem Paulus Hebr. 11. v. 19. quæ suscitatio figura erat suscitationis Christi, cujus fide nos eramus justificandi, ut ait v. 24. Licet enim Gen. 17. C necdum reipsa immolatus & suscitatus esset Isaac, erat tamen immolatus & suscitatus in præscientia & prædestinatione Dei; atque per eum Abraham futurus erat pater multarum gentium.

ET VOCAT EA QVÆ NON SVNT, TAMQVAM EA QVÆ SVNT] Primò, Deus, ait Anselmus, vocat Gentes, *quæ non sunt*; quia viles erant & nihili, utpote infideles, à Deo primo ente remotissimæ, ut sint nobiles & fideles, adherentes Deo primo enti.

Quintuplex sensus horum verborum.

Secundò, Ambros. Deus, ait, vocat Gentes *quæ non sunt* semen, ut sint semen & populus Abrahæ.

Tertiò, Pererius, Deus, ait, ab æterno homines, qui non erant, elegit ac prædestinavit ad vitam æternam, quasi actu essent, & quasi essent ab æterno.

Quartò, alii sic explicant, q. d. Paulus: Deus ita clarè & distinctè videt ea quæ non sunt, sed longè post futura sunt, sicuti videt ea quæ non sunt, sed longè post futura sunt, sicuti videt & cognoscit ea quæ jam actu sunt. *Vocat* ergo, id est, vidit & cognoscit, ut ea vocare possit. D Hinc dicitur Eccli. 23. *Domino Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita; sic & post perfectum respicit omnia*.

Dei præscientia claritas & distinctio.

Quintò, planissimè & optimè, Deus *vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt*; quia Deus æquale habet imperium in ea, quæ non sunt, atque in ea quæ sunt, & eaque non sunt, facit ut sint: v. g. hic facit, ut Gentes, quæ non erant, sint filii Abrahæ.

Ubi Nota. Dei *vocare* est creare & facere: omnia enim possibilia cùm nondum actu sunt, sunt tamen & latent in omnipotentia Dei, quasi in virtute & semine; & cùm Deus suo jussu illa inde evocat, hoc ipso facit ut sint: Dei enim dicere & vocare est efficax, idemque est, quod nostrum facere. ita S. Chrysost. Unde Græcum καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα, verti potest, *qui vocat ea quæ non sunt, quasi sint*. ita S. August. in psalm. 105. Sic Deus è tenebris & thesauris suæ potentiæ vocat (uti loquuntur Prophetæ) famem, gladium, siccitatem, dum facit ut sint,

Dei vocare est creare & facere.

Omnes creaturæ etiam nondum existentes quasi ministri Deo famulantes ab eo vocantur.

dumque illa quasi famulos & lictores orbi & hominibus immittit. Inde enim sumpta est metaphora: quasi Deus evocans famem, pestem, gladium, dicat: Tu fames quasi satelles veni, & puni tales impios homines; tu gladie lictor adesto, vade, plecte Flandriam; tu grando adesdum, percelle Franciam. Hoc enim significat Hebræum קרא, *kara*, id est, vocavit. *Sic stellæ*, inquit Baruch c. 3. 34. *lumen dederunt in custodiis* (id est, stationibus & excubiis: stellæ enim sunt quasi milites Dei, ad ejus obsequium semper excubantes) *suis, vocatæ sunt. & dixerunt* (non verbo, sed facto & reipsa) *Adsumus*. atque hinc dicitur Deus *sabaoth*, id est exercituum, quia omnes angeli, stellæ, & creaturæ quævis, etiam necdum existentes, sunt exercitus, Deo ad nutum obsequentes, & pro eo depugnantes.

Deus Sabaoth quare dicitur.

VERS. 18. QUI (Abraham) CONTRA SPEM (naturæ & naturalis potentiæ generativæ) IN SPEM, id est, in rem speratam gratiæ & promissionis divinæ, CREDIDIT, quòd scilicet, FIERET PATER MULTARUM GENTIUM] Nota. Sicuti sperare desperata, est sperare contra spem, sic & credere futura, quorum nulla est spes, est credere contra spem, quod scilicet seni Abrahæ, & sterili Saræ nasceretur Isaac, quia idipsum promisit Deus. ita Theophyl. Anselmus, & Theodor.

Abraham pater fidei & spei.

Nota, quantam fidem & spem exegerit Deus ab Abrahamo, & quantam præstiterit Abraham, ut meritò pater fidei & spei appelletur: nimirum, ut contra spem in spem crederet, ut speraret & crederet ea, quæ naturaliter erant impossibilia, ut contra omne medicorum & physicorum judicium, supra naturæ vires, ad Deum Deique promittentis omnipotentiam heroica fide se erigens, certissimò sibi persuaderet, ex sterili & anu Sara, nascituram sibi prolem à Deo promissam; hacque fide meruit & impetravit non tantùm prolem hanc, sed omnem Dei benedictionem. Adeò grata fuit Deo hæc fides & spes in se: unde eam in Abrahamo, quasi in speculo nobis imitandam hic proponit, idque Primò, in rebus & articulis fidei, quæ nostrum captum & naturæ vim transscendunt. v. g. jubet Deus credi se esse Deum unum in essentia, & tamen trinum in personis; jubet credi, Christi corpus realiter esse præsens in Eucharistia, etiamsi visus & sensus aliud nobis dictent. Hic fidelis contra spem naturæ credet in spem divinæ omnipotentiæ, ut transscendat exilitatem dictaminis oculorum, aurium, phantasiæ & judicii naturalis, & in Deum se erigens firmissimè credat id, quod ipse, qui est prima & infallibilis veritas, quæ nec mentiri, nec fallere potest, dixit: nimirum, *Ego & Pater* (pariter & Spiritus sanctus) *unum sumus: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, Hic est sanguis meus*, &c.

Constantia fidei Abrahæ imitanda in rebus & articulis fidei.

Secundò, & magis ad mentem Apostoli, in rebus arduis, in gravi tentatione & tribulatione, in persecutione, in infamia, in morbis, morte, & martyrio, in apostolatu ad Indos, Anglos, Hollandos capessendo, si quis ad eos mittatur, & naturalis suæ infirmitatis conscius trepidet, contra spem in spem credat; cogitet homini Christiano multa supra naturam esse facienda & toleranda; cogitet gratiam superare & transscendere naturam; cogitet Deum, qui olim misit, & mittendo fecit Apostolos & Prophetas, se quoque mittere, & mittendo facturum Apostolum, dicatque: Omnia possum, non in me sed, in eo qui me confortat. Hac spe subnixi & roborati Apostoli orbem subegerunt Christo, hac spe Martyres omnia supplicia & tyrannos vicerunt, hac spe tenerrimæ virgunculæ SS. Agnes, Agatha, Febronia, aliæque innumeræ, carnem & mundum, omniaque diaboli tentamenta & tormenta superarunt. Hæc spes multis deest, ideoque humi repunt, nec ad magna assurgunt: radix hujus mali est debilitas fidei, quia non vivè apprehendunt & credunt, sibique planè persuadent Deum esse omnipotentem; Deum neminem sinere tentari supra vires; Deum esse suorum fidelissimum protectorem; Deum nostri curam gerere magis, quàm pater, mater, &c. Et sanè non parva est injuria Dei, tam parvam de ejus bonitate, potentia, providentia, & paterna cura habere opinionem; cùm moneat Sapiens, *Sentite de Domino in bonitate*. q. d. Bene, piè, sanctè sentire de Dei providentia, clementia, aliisque attributis; non malè & impiè cum Epicureis & Atheis, non timidè & contractè cum timidis & pusillanimibus. Vult enim Deus haberi à nobis optimus & clementissimus, æquè ac potentissimus; honori sibi ducit cùm talis qualis revera est, à nobis creditur, speratur, colitur: sicut Rex vult haberi à suis clementissimus, quodque in omnes regali utatur munificentia. Magnum ergo gratissimumque obsequium, reverentiam ac honorem Deo deferimus, cùm magna ab eo speramus, cum magnam in eo, quibusvis in rebus quamvis arduis, collocamus fiduciam; ac tum magna largitur, tum magna operatur. Quis enim speravit in eum, & confusus est?

Spem in rebus arduis, in gravibus tentationibus & tribulationibus.

Defectus spei & fidei quantorum causa.

De Deo sperandum optima.

Vide quanta fecerit Deus per Athanasios, Gregorios, Vincentios, Laurentios; imò per teipsum subinde: modicæ ergo fidei in hac tentatione, in hac difficultate, quid dubitas, quid trepidas? Deus adest, Deus regit & pascit te. Sanè Christiano, præsertim generoso, & ad magna anhelanti, excitanda maximè est spes, ut etiam sæpè contra spem in spem credat, sciatque spem numquam esse nimis magnam, nec tanta sperari à Deo, quin Deus plura à se sperari velit, itaque faciet admiranda supra vires, supra naturam. *Nescitis*, inquiebat S. Ignatius, *quantas vires habeat spes in Deum. Spes quæ videtur, non est spes*. S. Xaverius una spe adeò armarat se, ut in rebus difficillimis nihil timeret nisi diffidentiam de Dei ope; hac spe invasit Indiam solo Deo nixus, hac spe totum Orientem evangelizando percurrit; hac spe undecim annis, quibus ibi vixit, quanta, quàm stupenda, supra vires, supra humanam prudentiam aggressus est, & feliciter ad Dei gloriam perfecit.

Moralis locus pulcher de fiducia & spe in Deo.

S. Ignatius & Xaverius quid senserint de spe in Deo.

Verè S. Bernardus serm. 15. in psal. Qui habitat: *Speratè in eo* (Deo) inquit, *omnis congregatio populi: quemcumque enim locum calcaverit pes vester, vester erit: pes vester utique spes vestra est, & quantumcumque illa processerit, obtinebit. Si tamen in Deum tota figatur, ut firma sit, & non titubet; quid timeat aspidem aut basiliscum? quid leonis rugitus, aut draconis sibilos expavescat? Quoniam in me speravit, liberabo eum: porro liberatum, ne iterum egeat liberari, protegam eum & conservabo, si tamen cognoverit nomen meum, ne sibi tribuat quòd liberatus est, sed nomini meo det gloriam.*

S. Bernardi ad spem exhortatio.

S. August. verò in illud psal. 102. *Quoniam secundum altitudinem cæli à terra corroboravit misericordiam suam super timentes se*, &c. pulchrè exemplo cæli terram longe superantis & trasscendentis declarat, quàm Dei cura & providentia circa nos transscendat omnem cogitationem & spem, ac consequenter, quantum in eam spem nostra erigere & dilatare debeamus. *Confirmavit*, inquit, *Dominus misericordiam suam super timentes se, secundum quid? secundum altitudinem cæli à terra. Quid dixit? si aliquando potest cælum abscendere a protectione terræ, aliquando poterit Deus non protegere timentes se. Attende: cælum ubique atque undique protegit terram, & nulla pars terræ est quæ non cælo protegatur. Peccant homines sub cælo, faciunt omnia mala sub cælo, cælo tamen proteguntur. Inde lux a loculos, inde aer, inde spiritus, inde pluvia ad terram propter fructus, inde omnis misericordia a cælo. Tolle auxilium cæli à terra, statim deficiet: sicut ergo protectio cæli permanet super terram, sic protectio Dei permanet super timentes eum. Times Deum? supra te est protectio ipsius. Sed fortè flagellaris, & putas quia deseruit te Deus? si deseruit protectio cæli terram? quoniam secundùm altitudinem cæli à terra confirmavit misericordiam suam Dominus super timentes eum, Sicut miseretur pater filiorum, sic misertus est Dominus timentibus eum. Jam sæviat quantum vult, pater est; sed afflixit nos, sed contrivit nos: pater est.*

S. Augustini ad fiduciam virtutem ...

SECUNDUM QUOD DICTUM EST EI: SIC ERIT SEMEN TUUM] Citat Apostolus Genes. 15. v. 5. ubi Dominus dicit ad Abraham: *Suspice cælum, & numera stellas, si potes: sic erit semen tuum*, scilicet, sicut stellæ cæli (uti addunt hic aliqui Latini codices.) q. d. Posteritas tua, ò Abraham, tum ad litteram carnalis Judæorum, tum potiùs allegorica credentium & Christianorum, erit instar stellarum. Primò, innumera & maxima; Secundò, sublimissima & cælestis; Tertiò, constans, ordinatissima & æterna; Quartò, potentissima; Quinto, famosissima; Sextò, splendidissima & gloriosissima maximè post resurrectionem. *Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*, Daniel. 12. 3. Atque huc alludit Ecclesia, cùm canit pro defunctis: *Signifer*

Posteritas Abrahæ multitudine, gloria, ... instar stellarum ...

Digitized by Google

fer tuus Michael repræsentet eas in lucem sanctam, quam olim A *Abrahæ promisisti, & semini ejus.*

ET NON INFIRMATUS EST FIDE, NEC CONSIDERAVIT CORPUS SUUM EMORTUUM] Græcè *νενεκρωμένον*, id est, mortificatum, viribus effœtum, & ad gignendam sobolem ineptum.

Dices, Quomodo ergo postea Abraham genuit filios ex Cetura.

Respondet August. q. 35. in Genesim, fuisse Abrahæ corpus emortuum respectu Saræ vetulæ, non autem respectu Ceturæ junioris.

Emortua vis generandi reddita divinitus Abrahamo in senio.

Secundò, respondet S. Thomas; verè Abraham tunc fuisse impotentem præ senio ad generandum ex qualibet femina, sed divino miraculo redditam ei fuisse virtutem, qua ex Sara, Cetura, & quacumque alia proles suscitare & generare posset. Prior explicatio est verior, uti ostendi Genes. 17. v. 17.

VERS. 20. IN REPROMISSIONE ETIAM DEI NON HÆSITAVIT] Græcè, *οὐ διεκρίθη*, id est, non dijudicavit, B non disquisivit, quomodo scilicet id fieri posset.

Abraham licet signum a Deo petierit, tamen non dubitavit, sed firmiter credidit Deo.

Dices, Abraham Genes. 15. v. 8. audita hac Dei promissione, illam signo confirmari petit & cupit, dicens: *Unde scire possum, quòd possessurus sim eam* (Chananæam?) ergo videtur hæsitasse & dubitasse Abraham de Dei promissione.

Respondeo, Abraham ibi non dubitat de re & substantia promissionis divinæ: nam paulò antè ibidem v. 6. dicitur: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam.* Sed tantùm modum illius in executione servandum cognoscere, & ejus quod crediderat similitudinem aliquam sibi ostendi ex optat. ita S. August. Chrysost. & Theodor. in Genes. 15.

Secundò, ut Rupertus & Tostatus ibidem; hisce verbis cupit & rogat Abraham, ut Deus promissum suum confirmet, nec ullis posterorum demeritis illud irritet & revocet.

Tertiò, petit Abraham signum, inquit Cajetan. ibidem, C non sibi, sed posteris, ut scilicet ipsi firmiùs idipsum crederent, quod jam firmiter credebat Abraham. Hinc patet, fidem justificantem non esse fiduciam, quæ est in voluntate, sed esse assensum & actum intellectus: quia per hanc fidem, ut hic ait Paulus, Abraham *non consideravit corpus suum emortuum, & plenissimè scivit, quia quæcumque promisit Deus, potens est & facere.* Deinde actum ejus non vocat fidere, sed credere Deo promittenti posteritatem.

Fides non est fiducia in voluntate, sed assensus intellectus.

Dices, Quomodo ergo ait Paulus de hac fide Abrahæ; quod *non hæsitavit diffidentia?* hæc enim opponitur fiduciæ.

Respond. *Diffidentia* hic idem est quod incredulitas, græcè enim est *ἀπιστία*. Unde Syrus vertit, *nec de promissione Dei dubitavit, tamquam expers fidei.* Eodem sensu accipitur *diffidentia* ad Ephes. 5. 6. De quo plura ibidem.]

DANS GLORIAM DEO, PLENISSIME SCIENS,
VERS. 21. QUIA QUÆCUMQUE PROMISIT Deus, POTENS EST ET FACERE] Pro *plenissime sciens*, græcè est *πληροφορηθεὶς*; id est, plenissimè persuasus, de quo plura di- D cam c. 14. 5. q. d. Abraham dedit gloriam Deo, Deumque glorificavit sua fide, scilicet, hoc ipso, quo planè sibi persuasit, Deum suam promissa, quantacumque, & posse & velle implere. Ille enim glorificat Deum, qui de Deo, Deique potentia & fidelitate, ut par est sentit, credit & prædicat.

Nota. Cùm ait Paulus, *Potens est & facere*, est miosis significans, & potens est, & faciet; utrumque enim credidit Abraham, de qua phrasi plura dicam 2. Cor. 9. 8. Ubi Adverte, dicit Paulus, *Potens est*, non autem, Verax est, aut, sapiens, vel, fidelis est; quia potentia divina præ aliis Dei attributis in rebus arduis proponenda est humanæ infirmitati, ut naturam & omnia hominum auxilia transscendens in Deum Deique potentiam se erigat, ab eaque certò speret opem, & rem promissam. *Ideo*, inquit Fulgent. li. 1. ad Monimum, *in Dei promissis nulla est falsitas, quia in faciendis nulla omnipotentis est difficultas.* Hinc Patres docent, in tentationibus, & rebus afflictis, ac difficilibus, non ad homines, sed ad orationem & Deum confugiendum esse, ut anchoram spei jaciamus, non in mare, sed in cœlum, sicque animæ nostræ navem ab omni turbinum & tempestatum æstu tutam & fixam fore.

In arduis & difficilibus confugiendum non ad homines sed ad Deum.

VERS. 22. REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM] q. d. A Ob tam heroicam fidem Abraham justificatus est.

NON EST SCRIPTUM TANTUM PROPTER IPSUM QUIA (quòd) REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM: SED ET PROPTER NOS, QUIBUS REPUTABITUR (nostra fides ad justitiam) CREDENTIBUS (si credamus) IN EUM, QUI SUSCITAVIT JESUM CHRISTUM DOMINUM NOSTRUM A MORTUIS] q. d. Abraham datur & proponitur nobis in exemplar justificationis: ac proinde sicut ipse, ita & nos non ex circumcisione, lege & Mose, sed ex fide & Christo justitiam quærere & consequi debemus. VERS. 23. & 24.

Fides resurrectionis Christi maximè necessaria.

Nota. Hic & alibi inculcat Apostolus fide credendam esse resurrectionem Christi: quia hic erat articulus mundo tunc incredibilis, & quia hic articulus maximè est necessarius, & compendium quasi cæterorum: nam qui eum credit, credit Jesum esse Christum & Messiam, Deum & hominem, salvatorem mundi, qui pro peccatis nostris & salute nostra mortuus est, & resurrexit. Tertiò, quia fides B & spes resurrectionis maximè nos excitat ad bene & christianè vivendum, omniaque dura tolerandum.

QUI TRADITUS EST (tum à Juda & Judæis, tum potiùs à Patre æterno, in mortem & crucem) PROPTER DELICTA NOSTRA, ET RESSURREXIT PROPTER JUSTIFICATIONEM NOSTRAM] Nota. Christus in passione sua omne meritum, pretium & lytrum redemptionis nostræ consummavit: unde per suam resurrectionem non meruit nostram justificationem. VERS. 25.

Per resurrectionem Christus non meruit nostram justificationem.

Dices, Quomodo ergo hic dicitur, quòd *Christus resurrexit propter justificationem nostram?*

Respondet commentarius Ambrosio ascriptus sensum Apostoli esse, q. d. Illi qui baptizati sunt ante passionem Christi, solùm tunc remissionem peccatorum acceperunt: post resurrectionem verò Christi & missum Spiritum sanctum fuerunt justificati. Sed hic est error, qui satis arguit hos commentarios non esse Ambrosii. Resp. ergo cum Franc. Suarez 3. p. q. 56. præpositionem *propter*, quatuor C causas hic posse significare. Primò, materialem, seu objectivam. ita Cajetan. & Adam. q. d. *Christus resurrexit propter justificationem nostram*, qua scilicet per fidem resurrectionis, qua credere cœpimus Christum esse Dei Filium & redemptorem mundi, perducti sumus ad justificationem; & quia Christus ipse resurrectione sua fidem suæ passionis & deitatis roborando, spemque nostram acuendo, justificationem nostram procuravit.

Particula propter significat hic quatuor causas.

Secundò, ut S. Anselmus, Origenes & S. Thomas, præpositio *propter* significare potest causam exemplarem; q. d. Christus mortuus est, ut nos ejus exemplo moriamur delictis; & resurrexit, ut nos resurgamus ad novitatem vitæ: resurrexit ergo Christus ad hoc, ut nobis daret typum & exemplar resurrectionis animæ.

Humanitas Christi ejusque resurrectio est instrumentum morale divinitatis efficiens nostram justificationem.

Tertiò, *τὸ propter* potest significare causam efficientem, ut docet D. Thom. 3. p. q. 56. a. 2. resurrectio humanitatis Christi, est instrumentum divinitatis ejusdem, efficiens justificationem nostram: instrumentum inquam, D non physicum, ut volunt aliqui: resurrectio enim, quæ per tot sæcula transiit, quomodo physicè jam agere, influere & operari potest? sed morale, quia scilicet destinavit Deus resurrectionem Christi ad nostram justificationem, decrevitque nos non justificare, nisi post illam, & quasi per illam: sicut Rex qui promisit subditis per coronationem filii sui, certa privilegia, nonnisi post eam, & quasi per eam ea elargitur: & hoc sensu dicitur Joan. 7. 39. *Nondum erat Spiritus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus.*

Præpositio propter significat causam meritoriam.

Quarto, & optimè præpositio *propter* significat causam quasi meritoriam: Christus enim officium suum & meritum passionis in resurrectione, quasi in termino suo absolvit: resurrectio enim fuit terminus & complementum passionis, meritorum, & totius œconomiæ Christi. Unde resurrectio & passio censentur unum opus redemptionis, & una actio moralis Christi completa, qua simul & semel meruit Christus tum remissionem peccatorum, tum justificationem nostram: sed ob similitudinem appositè Apostolus tribuit remissionem passioni, quasi satisfactioni; resurrectioni verò justificationem, quia per resurrectionem, quam suis meritis & virtute propria adeptus est Christus, factus est plenus redemptor & justificator; utpote victor mortis & consequenter victor regni peccati & injustitiæ, quod mortis erat causa, tuncque simul suum induxit regnum vitæ, sanctitatis & justitiæ Unde post resurrectionem

Passioni tribuitur satisfactio, resurrectioni justificatio.

misit

miſit Spiritum ſanctum juſtificatorem, miſit & Apoſtolos, qui vi verbi ſui, & ſanctis Sacramentis à ſe inſtitutis nos juſtificarent.

Adde, niſi Chriſtus reſurrectione ſua mortem viciſſet, imbellis & inefficax fuiſſet ad vincendum & debellandum omninò peccatum, quod mortis eſt cauſa, quodque morti quaſi effectui ſuo adſtrictum & colligatum manet, ac conſequenter imbecillis & impotens fuiſſet Chriſtus ad juſtificandum nos. Unde Syrus vertit, *reſurrexit ut juſtificet nos*. qua de re plura dicam 1. Cor. 15. 17.

Denique τὸ *propter* ſignificat cauſam finalem, eamque mutuam. Nam & Chriſtus reſurrexit hoc fine, ut mitteret Apoſtolos & Spiritum ſanctum, qui nos juſtificarent, & viciſſim finis noſtræ juſtificationis eſt, ut laudetur & celebretur reſurrectio Chriſti, ſive Chriſtus reſurgens, qui ejus cauſa eſt & auctor. Chriſtus ergo moriens & reſurgens, noſque ſecum ſuſcitans, fuit phœnix; cui proinde rectè illud phœnicis ænigma attribuas.

Vita mihi mors eſt, morior ſi cœpero naſci.
Sed prius eſt fatum, læta quàm lucis origo.
Sic ſolos manes ipſos mihi dico parentes.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HActenus docuit Paulus, nos juſtificari non per legem, ſed per fidem Chriſti: nunc oſtendit, quanta ſit tum excellentia & celſitudo, tum utilitas hujus juſtitiæ, quam Chriſtus nobis attulit.

Primò ergo recenſet ſex fructus hujus juſtitiæ, quos enumerabo v. 2. ex quibus fit ut gloriemur non tantum in ſpe beatitudinis, ſed etiam in tribulationibus, quia charitas Dei & Chriſti diffuſa eſt in cordibus noſtris.

Secundò, v. 12. opponit & præponit gratiam Chriſti peccato Adæ, docetque quòd, ſicut per unius Adæ inobedientiam peccatores facti ſumus, & morti obnoxii, ita per Chriſti obedientiam juſtitiam & vitam æternam adipiſcamur.

Tertiò, v. 20. docet legem inter Adamum & Chriſtum ſubintraſſe, ut abundaret delictum, idque ad hoc, ut ubi abundavit delictum, ibi abundet & gratia Chriſti.

1. IVſtificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum: 2.
per quem & habemus acceſſum per fidem in gratiam iſtam, in qua ſtamus, & gloriamur in ſpe
gloriæ filiorum Dei. 3. Non ſolùm autem, ſed & gloriamur in tribulationibus ſcientes quòd tribulatio
patientiam operatur: 4. patientia autem probationem, probatio verò ſpem. 5. ſpes autem non con-
fundit: quia charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis. 6.
Ei quid enim Chriſtus, cùm adhuc infirmi eſſemus, ſecundùm tempus pro impiis mortuus eſt? 7. Vix
enim pro juſto quis moritur: nam pro bono forſitan quis audeat mori. 8. Commendat autem charita-
tem ſuam Deus in nobis: quoniam cùm adhuc peccatores eſſemus, ſecundùm tempus. 9. Chriſtus pro
nobis mortuus eſt: multò igitur magis nunc juſtificati in ſanguine ipſius, ſalvi erimus ab ira per ipſum.
10. Si enim cùm inimici eſſemus, reconciliati ſumus Deo per mortem filii ejus: multò magis reconcilia-
ti, ſalvi erimus in vita ipſius. 11. Non ſolùm autem: ſed & gloriamur in Deo per Dominum noſtrum Je-
ſum Chriſtum, per quem nunc reconciliationem accepimus. 12. Propterea ſicut per unum hominem
peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertranſiit,
in quo omnes peccaverunt. 13. Vſque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non
imputabatur, cùm lex non eſſet. 14. Sed regnavit mors ab Adam uſque ad Moyſen etiam in eos, qui
non peccaverunt in ſimilitudinem prævaricationis Adæ, qui eſt forma futuri. 15. Sed non ſicut delictum,
ita & donum: ſi enim unius delicto multi mortui ſunt: multò magis gratia Dei & donum in gratia unius
hominis Jeſu Chriſti in plures abundavit. 16. Et non ſicut per unum peccatum, ita & donum: nam ju-
dicium quidem ex uno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in juſtificationem. 17. Si
enim unius delicto mors regnavit per unum: multò magis abundantiam gratiæ, & donationis & juſti-
tiæ accipientes in vita regnabunt per unum Jeſum Chriſtum. 18. Igitur ſicut per unius delictum in om-
nes homines in condemnationem: ſic & per unius juſtitiam in omnes homines in juſtificationem vitæ.
19. Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores conſtituti ſunt multi: ita & per unius obe-
ditionem, juſti conſtituentur multi. 20. Lex autem ſubintravit ut abundaret delictum. Vbi autem
abundavit delictum, ſuperabundavit gratia. 21. ut ſicut regnavit peccatum in mortem: ita & gratia re-
gnet per juſtitiam in vitam æternam, per Jeſum Chriſtum Dominum noſtrum.

VERS. 1. IUSTIFICATI ERGO EX FIDE, PACEM HABEAMVS AD DEVM PER DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM] *Pacem habeamus*. Ita legunt Biblia Romana, Origenes, Chryſoſt. Theodor. Ambroſ. Theophyl. ſed Syrus & Græca jam habent ἔχομεν, id eſt, *habemus pacem*. Hoc enim aptè infert Apoſtolus ex præcedentib. q. d. ut Ambroſ. & Toletus explicant. *Pacem*, id eſt, reconciliationem & amicitiam cum Deo habemus, ex eo quòd iam ſumus juſtificati per fidem Chriſti. Verùm legendo cum Romanis aliiſque, non, *habemus*, ſed, *habeamus pacem*; Primò, Oecumenius & Anſelmus hunc dant ſenſum, q. d. Paulus: Cùm jam ſumus juſtificati per Chriſtum, hinc par eſt ut omnes pacem in Chriſto ſervemus, nec Iudæi cum Gentibus de juſtitia, deque prælatione contendere pergant. Sed huic ſenſui repugnat vox *ad Deum*, quæ ſignificat Apoſtolum loqui de pace, quam habemus non cum hominibus, ſed cum Deo.

Unde Secundò, S. Chryſoſt. & Theodor. ſic explicant, q. d. *Pacem*, id eſt amicitiam cum Deo in juſtificatione acceptam, *habeamus*, id eſt conſervemus. Hoc valdè litterale videtur.

Tertiò, & maximè genuinè ad mentem Pauli ſic expo-

ge-

ed by Google

Lætus moralis & tranquillitas, & securitas contra Novantes.

sumus, q. d. Cùm jam simus justificati per fidem & gratiam A Christi, uti hactenus demonstravi, *pacem habeamus*, id est pacato & tranquillo simus animo, nullam posthac metuentes Dei vindictam & condemnationem; simus animo à terroribus quos ingerere solet mala conscientia, libero, læto & sereno, utpote jam reconciliati cum Deo, Deique amici & filii. Pax ergo hæc est tranquillitas, serenitas & fiducia justæ & bonæ conscientiæ, orta non ex certitudine fidei divinæ, qua quis certissimo credat sibi per Christum remissa esse peccata, ut volunt Novantes: sed ex conjecturis, & signis quæ moralem quamdam certitudinem dant, nos esse justos; cùm conscientia scelerum remissione & venia in baptismo, aut poenitentiæ Sacramento, uti confidit, accepta, nullius peccati sibi jam conscia, mentem non agit aut mordet; sed placida & pacata studet puritati & sanctimoniæ, spem & amorem in Deum & cælestia defigens, rectaque tendens ad beatitudinem, & gloriam æternam. Pax hæc conscientiæ ingens est bonum, ut meritò dixerit S. Tiburtius Martyr: *Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia.* De quo plura 1. Timoth. 1. 5. B Rursum hæc pax est scutum impenetrabile, quo omnia hostium tela excipimus, & elidimus. Audi S. Leonem serm. 6. de Nativit. Christi: *Totus mundus in maligno positus est: & insidiante diabolo & angelis ejus, hoc innumeris tentationibus laboratur ut hominem ad superna nitentem aut adversa terreant, aut secunda corrumpant: sed major est qui in nobis est, quàm qui adversus nos est: & pacem cum Deo habentibus, ac semper Patri cum toto corde dicentibus, Fiat voluntas tua, nulla prævalere certamina, nulli possunt nocere conflictus:* Causam subdit quia *consensum animi carnis concupiscentiis denegantes, inimicitias quidem adversus nos ejus, qui peccati est auctor, commovemus sed inexpugnabilem cum Deo pacem gratia ipsius serviendo firmamus, ut regi nostro non solùm obedientia subjiciamur; sed etiam judicio copulemur.* Quocirca *ipse jam pro nobis omnia bella conficiet; ipse qui dedit velle, donabit & posse, ut simus cooperatores operum ejus, & propheticum illud cum fidei exultatione dicamus: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, à quo trepidabo.*

VERS. 2. PER QUEM ET HABEMUS ACCESSUM IN GRATIAM ISTAM] justificationis & remissionis peccatorum, ex qua pax ista sequitur.

Nota. *Et* hic non tam copulativum est, quàm explicativum & causale idemque valet, quod *utpote*. q. d. Justificati habeamus pacem per Jesum Christum, utpote per quem accessum habemus ad gratiam istam. ita S. Chrysost.

IN QUA STAMUS] id est, constanter perseveramus græcè ἑστήκαμεν, idest, erecti consistimus, firmi permanemus.

GLORIAMUR IN SPE] ἐπ᾽ ἐλπίδι, id est, sub spe, vel propter spem seu quia speramus gloriam præparatam filiis Dei: græcè deest *filiorum*.

Sex fructus & excellentiæ justitiæ.

Nota. Primus fructus & excellentia justitiæ est pax, v. 1. Secundus est, spes gloriæ, v. 2. Tertius est, magnitudo animi, & lætitia in adversis ob spem gloriæ. *Et facere & pati fortia, non Romanum*, ut aiebat Scævola, *sed Christianum est*. Quartus est, quòd per eam efficimur Deo amici & dilecti per caritatem, v. 5. Quintus est, quòd per eam à Deo adoptamur in filios, eoque patre gloriamur, v. 11. Sextus est, merces vitæ æternæ, v. ultimo.

VERS. 3. NON SOLUM AUTEM, scilicet gloriamur in spe ista, inquit Theophyl. SED ET GLORIAMUR IN TRIBULATIONIBUS] quas propter Christum, aut pro Christo, & vita Christiana patimur, reputantes eas esse insignia Dei dona & beneficia, quibus nos ipse donat, perficit, ac promovet ad patientiam, omnemque virtutem, ac præsertim ad spem certam futuræ gloriæ. Hanc enim causam dat ipse Apostolus, cùm subdit: *Scientes quòd tribulatio patientiam operatur*. Eamdem causam dat S. Bernardus serm. 17. in psalm. 90. *Siquidem*, inquit, *in tribulatione spes gloriæ, imò & ipsa in tribulatione gloria continetur: sicut spes fructus in semine, sic & ipse fructus in semine est*. Addit Secundam: quia Deus promittit, dicitque, *Cum ipso sum in tribulatione*. Hoc est quod S. Martinus diabolo Christum se mentienti, & apparenti in gloria, respondit: *Christus fuit in hac vita non nisi in cruce, apparet*. ita Sulpit. in ejus Vita. Jam quis non aveat, quis non gaudeat esse ubi Christus, ubi Deus est? *Bonum* ait S. Bernard. ibidem, *mihi, Domine, tribulari, dummodo ipse sis mecum, quàm regnare sine te, epulari sine te, gloriari. Bonum in tribulatione magis amplecti te, in camino habere te mecum, quàm esse sine te vel in cælo. Quid enim mihi est in cælo, & à te quid volui super terram?* Præclarè S. August. in Sentent. n. 116. *In præsenti*, ait, *vita & deliciæ temporales dulces, sunt, & temporales tribulationes amaræ sunt. Sed quis non bibat tribulationis poculum, metuens ignem gehennarum? Et quis non contemnat dulcedinem sæculi, inhians bonus vitæ æternæ.*

Homo per tribulationes disponitur ad omnes virtutes.

SCIENTES QUOD TRIBULATIO PATIENTIAM OPERATUR] *Operatur*, ut causa non efficiens, sed materialis, scilicet ut occasio, objectum & excitamentum patientiæ: de quo vide Chrysost. in morali homil. 9. Simili modo & sensu vulgò dicitur, quòd tortores Martyribus, & impiis piis quos vexant, fabricant coronam in cælis. Loquitur enim Paulus de justis constantibus & cordatis, qui ex tribulatione robustiores & perfectiores evadunt, non de timidis & levibus, qui tribulationi cedunt & succumbunt. Addit hic notatque S. Chrysost. Deum in hoc statu lapso, quo concupiscentia diffluimus; necessariò immisisse nobis tribulationes ad eam castigandam & stringendam. Sicut enim silvestres aves cicurantur cavea, equi indomiti fræno, canes loro: sic per tribulationes homo aliàs incompositus & indomitus fit mitis, patiens, flexilis, obediens Deo.

Unde notat Hugo Cardinalis Apostolum hic innuere, patientiam esse veluti terram fructiferam, quam tribulatio operatur, id est arat, colit, ut fructum ferat meritorium; eo sensu, quo Genes. 2. Adam dicitur positus in paradiso, ut operaretur illum. Hinc patet, quàm alacri animo excipienda sit quævis tribulatio, utpote quæ velut diligens agricola, nostram patientiam, quasi tellurem exerceat, ut uberem meritorum segetem proferat.

Dupliciter patientia operatur probationem.

VERS. 4. PATIENTIA AUTEM (operatur) PROBATIONEM] quia scilicet nos nostramque virtutem probat, uti fornax probat aurum. Secundò & meliùs, *patientia* operatur *probationem*, id est, terminum probationis experimentum C scilicet (hoc enim significat Græcum δοκιμὴ, quod non activè, sed passivè tantùm capitur) ut sit probatus & exploratus animus patientis; pateatque quanti Deum & cælestia faciat (utpote pro quibus tanta tam generosè patitur) ac consequenter quàm laudabilis & excellens sit. ita Cajetan. & Toletus. Aliter ergò sumit probationem S. Jacobus c. 1. cùm è contrario ait, quòd probatio fidei patientiam operetur, scilicet pro ipsa tribulatione & persecutione, quæ hominem exercet & probat: hæc enim operatur & excitat patientiam eo sensu, quem paulò antè dedi. Quocirca S. August. in Sententiis (quas ex eo excerpsit S. Prosper, & habentur in fine tomi 3. S. August.) nu. 186. *Non queratur*, ait, *homo, quando in his quæ justè habet, patitur aliquas adversitates. Per amaritudinem enim inferiorum docetur amare meliora, ne viator tendens ad patriam, stabulum pro domo diligat.*

Spes contra Novantes nititur bonis operibus. Tria spem roborant.

PROBATIO VERO (operatur) SPEM] id est, spei D robur & vigorem. ita S. Chrysost. & Anselmus: nam alioqui simpliciter spes præcedit & operatur patientiam & probationem. Hinc contra Novantes Nota. Licet spes primariò Dei ope & gratia nitatur, secundariò tamen bonis quoque operibus patientiæ, & aliis ex gratia factis nititur. Tria hæc spem roborant, ait Bernard. in Sententiis. Primum est humilitas collata sapientiæ; Secundum, firmitas constantis patientiæ; Tertium, veritas inspirationis occultæ.

VERS. 5. SPES AUTEM NON CONFUNDIT] οὐ καταισχύνει, id est, non solet pudefacere: quia scilicet sperantem non frustratur, nec fallit, sed eum certò perducit ad assecutionem rei speratæ à Deo. Secùs se habet spes fallax, quam collocamus in hominibus, quæ sæpè fallit, ideoque pudore afficit. ita Theophyl. & Anselm. Quid enim sunt spes mortalium, nisi (ut aiebat Plato) somnia vigilantium, aut potiùs desiderantium? *Spes*, inquit S. Bernard. serm. 37. in Cant. *non confundit; quia infundit certitudinem, per hanc enim ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quòd sumus filii Dei.* Verè S. August. in illud psalmi 30. *Odisti observantes vanitates supervacuè: ego autem in Domino speravi. Ego*, inquit, *qui non observo vanitatem, in Domino speravi. Speras in pecunia, observas vanitatem; speras in honore & sublimitate aliqua potestatis humanæ, observas vanitatem; speras in aliquo amico potente, observas vanitatem.*

Morale. Spei divinæ certitudo, spei humanæ vanitas.

In

misit Spiritum sanctum justificatorem, misit & Apostolos, qui vi verbi sui, & sanctis Sacramentis à se institutis nos justificarent.

Adde, nisi Christus resurrectione sua mortem vicisset, imbellis & inefficax fuisset ad vincendum & debellandum omninò peccatum, quod mortis est causa, quodque morti quasi effectui suo adstrictum & colligatum manet, ac consequenter imbecillis & impotens fuisset Christus ad justificandum nos. Unde Syrus vertit, *resurrexit ut justificet nos*, qua de re plura dicam 1. Cor. 15. 17.

A Denique τὸ *propter* significat causam finalem, eamque mutuam. Nam & Christus resurrexit hoc fine, ut mitteret Apostolos & Spiritum sanctum, qui nos justificarent, & vicissim finis nostræ justificationis est, ut laudetur & celebretur resurrectio Christi, sive Christus resurgens, qui ejus causa est & auctor. Christus ergo moriens & resurgens, nosque secum suscitans, fuit phœnix; cui proinde rectè illud phœnicis ænigma attribuas.

Vita mihi mors est, morior si cœpero nasci.
Sed prius est fatum, læta quàm lucis origo.
Sic solos manes ipsos mihi dico parentes.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hactenus docuit Paulus, nos justificari non per legem, sed per fidem Christi: nunc ostendit, quanta sit tum excellentia & celsitudo, tum utilitas hujus justitiæ, quam Christus nobis attulit.

Primò ergo recenset sex fructus hujus justitiæ, quos enumerabo v. 2. ex quibus fit ut gloriemur non tantum in spe beatitudinis, sed etiam in tribulationibus, quia charitas Dei & Christi diffusa est in cordibus nostris.

Secundò, v. 12. opponit & præponit gratiam Christi peccato Adæ, docetque quòd, sicut per unius Adæ inobedientiam peccatores facti sumus, & morti obnoxii, ita per Christi obedientiam justitiam & vitam æternam adipiscamur.

Tertiò, v. 20. docet legem inter Adamum & Christum subintrasse, ut abundaret delictum, idque ad hoc, ut ubi abundavit delictum, ibi abundet & gratia Christi.

1. IVstificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum: 2. per quem & habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. 3. Non solùm autem, sed & gloriamur in tribulationibus scientes quòd tribulatio patientiam operatur: 4. patientia autem probationem, probatio verò spem. 5. spes autem non confundit: quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. 6. Ut quid enim Christus, cùm adhuc infirmi essemus, secundùm tempus pro impiis mortuus est? 7. Vix enim pro justo quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori. 8. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis: quoniam cùm adhuc peccatores essemus, secundùm tempus. 9. Christus pro nobis mortuus est: multò igitur magis nunc justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. 10. Si enim cùm inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem filii ejus: multò magis reconciliati, salvi erimus in vita ipsius. 11. Non solùm autem: sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. 12. Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit, & per peccatum mors, & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt. 13. Vsque ad legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputabatur, cùm lex non esset. 14. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen etiam in eos, qui non peccaverunt in similitudinem prævaricationis Adæ, qui est forma futuri. 15. Sed non sicut delictum, ita & donum: si enim unius delicto multi mortui sunt: multò magis gratia Dei & donum in gratia unius hominis Jesu Christi in plures abundavit. 16. Et non sicut per unum peccatum, ita & donum: nam judicium quidem ex uno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in justificationem. 17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum: multò magis abundantiam gratiæ, & donationis & justitiæ accipientes in vita regnabunt per unum Jesum Christum. 18. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines in condemnationem: sic & per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ. 19. Sicut enim per inobedientiam unius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita & per unius obeditionem, justi constituentur multi. 20. Lex autem subintravit ut abundaret delictum. Vbi autem abundavit delictum, superabundavit gratia. 21. ut sicut regnavit peccatum in mortem: ita & gratia regnet per justitiam in vitam æternam, per Jesum Christum Dominum nostrum.

VERS. 1. IUSTIFICATI ERGO EX FIDE, PACEM HABEAMUS AD DEUM PER DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM] *Pacem habeamus*. Ita legunt Biblia Romana, Origenes, Chrysost. Theodor. Ambros. Theophyl. sed Syrus & Græca jam habent ἔχομεν, id est, *habemus pacem*. Hoc enim aptè infert Apostolus ex præcedentib. q. d. ut Ambros. & Toletus explicant, *Pacem*, id est, reconciliationem & amicitiam cum Deo habemus, ex eo quòd iam sumus justificati per fidem Christi. Verùm legendo cum Romanis aliisque, non, *habemus*, sed, *habeamus pacem*; Primò, Oecumenius & Anselmus hunc dant

A sensum, q. d. Paulus: Cùm jam sumus justificati per Christum, hinc par est ut omnes pacem in Christo servemus, nec Iudæi cum Gentibus de justitia, deque prælatione contendere pergant. Sed huic sensui repugnat vox *ad Deum*, quæ significat Apostolum loqui de pace, quam habemus non cum hominibus, sed cum Deo.

Unde Secundò, S. Chrysost. & Theodor. sic explicant, q. d. *Pacem*, id est amicitiam cum Deo in justificatione acceptam, *habeamus*, id est conservemus. Hoc valdè litterale videtur.

Tertiò, & maximè genuinè ad mentem Pauli sic expo-

ge-

nemus, q. d. Cùm jam simus justificati per fidem & gratiam Christi, uti hactenus demonstravi, *pacem habeamus*, id est pacato & tranquillo simus animo, nullam posthac metuentes Dei vindictam & condemnationem; simus animo à terroribus quos ingerere solet mala conscientia, libero, læto & sereno, utpote jam reconciliati cum Deo, Deique amici & filii. Pax ergo hæc est tranquillitas, serenitas & fiducia justæ & bonæ conscientiæ, orta non ex certitudine fidei divinæ, qua quis certissimo credat sibi per Christum remissa esse peccata, ut volunt Novantes: sed ex conjecturis, & signis quæ moralem quamdam certitudinem dant, nos esse justos; cùm conscientia scelerum remissione & venia in baptismo, aut poenitentiæ Sacramento, uti confidit, accepta, nullius peccati sibi jam conscia, mentem non agit aut mordet; sed placida & pacata studet puritati & sanctimoniæ, spem & amorem in Deum & cælestia defigens, rectaque tendens ad beatitudinem, & gloriam æternam. Pax hæc conscientiæ ingens est bonum, ut meritò dixerit S. Tiburtius Martyr: *Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia*. De quo plura 1. Timoth. 1. 5. Rursum hæc pax est scutum impenetrabile, quo omnia hostium tela excipimus, & elidimus. Audi S. Leonem serm. 6. de Nativit. Christi: *Totus mundus in maligno positus est: & insidiante diabolo & angelis ejus, hoc innumeris tentationibus laboratur ut hominem ad superna nitentem aut adversa terreant, aut secunda corrumpant: sed major est qui in nobis est, quàm qui adversus nos est: & pacem cum Deo habentibus, ac semper Patri cum toto corde dicentibus, Fiat voluntas tua, nulla prævalere certamina, nulli possunt nocere conflictus:* Causam subdit quia *consensum animi carnis concupiscentiis denegantes, inimicitias quidem adversus nos ejus, qui peccati est auctor, commovemus: sed inexpugnabilem cum Deo pacem gratia ipsius serviendo firmamus, ut regi nostro non solùm obedientia subjiciamur, sed etiam judicio copulemur.* Quocirca *ipse jam pro nobis omnia bella conficiet: ipse qui dedit velle, donabit & posse, ut simus cooperatores operum ejus, & propheticum illud cum fidei exultatione dicamus: Dominus illuminatio mea, & salus mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, à quo trepidabo.*

VERS. 2. PER QUEM ET HABEMUS ACCESSUM IN GRATIAM ISTAM] justificationis & remissionis peccatorum, ex qua pax illa sequitur.

Nota. Τὸ *&* hic non tam copulativum est, quàm explicativum & causale idemque valet, quod *utpote*. q. d. Justificati habeamus pacem per Jesum Christum, utpote per quem accessum habemus ad gratiam istam. ita S. Chrysost.

IN QUA STAMUS] id est, constanter perseveramus græcè ἑστήκαμεν, id est, erecti consistimus, firmi permanemus.

GLORIAMUR IN SPE] ἐπ' ἐλπίδι, id est, sub spe, vel propter spem seu quia speramus gloriam præparatam filiis Dei: græcè deest τὸ *filiorum*.

Nota. Primus fructus & excellentia justitiæ est pax, v. 1. Secundus est, spes gloriæ, v. 2. Tertius est, magnitudo animi, & lætitia in adversis ob spem gloriæ. *Et facere & pati fortia, non Romanum*, ut aiebat Scevola, *sed Christianum est*. Quartus est, quòd per eam efficimur Deo amici & dilecti per caritatem, v. 5. Quintus est, quòd per eam à Deo adoptamur in filios, eoque patre gloriamur, v. 11. Sextus est, merces vitæ æternæ, v. ultimo.

VERS. 3. NON SOLUM AUTEM, scilicet gloriamur in spe ista, inquit Theophyl. SED ET GLORIAMUR IN TRIBULATIONIBUS] quas propter Christum, aut pro Christo, & vita Christiana patimur, reputantes eas esse insignia Dei dona & beneficia, quibus nos ipse donat, perficit, ac promovet ad patientiam, omnemque virtutem, ac præsertim ad spem certam futuræ gloriæ. Hanc enim causam dat ipse Apostolus, cùm subdit: *Scientes quòd tribulatio patientiam operatur*. Eamdem causam dat S. Bernardus serm. 17. in psalm. 90. *Siquidem*, inquit, *in tribulatione spes gloriæ, imò & ipsa in tribulatione gloria continetur; sicut spes fructus in semine, sic & ipse fructus in semine est*. Addit Secundam: quia Deus promittit, dicitque, *Cum ipso sum in tribulatione*. Hoc est quod S. Martinus diabolo Christum se mentienti, & apparenti in gloria, respondit: *Christus suis in hac vita non nisi in cruce apparet*. ita Sulpit. in ejus Vita. Jam quis non aveat, quis non gaudeat esse ubi Christus, ubi Deus est? *Bonum* ait S. Bernard. ibidem, *mihi, Domine, tribulari, dummodo ipse sis mecum; quàm regnare sine te, epulari sine te, gloriari. Bonum in tribulatione magis amplecti te, in camino habere te mecum, quàm esse sine te vel in cælo. Quid enim mihi est in cælo, & à te quid volui super terram?* Præclarè S. August. in Sentent. n. 126. *In præsenti*, ait, *vita & deliciæ temporales dulces, sunt, & temporales tribulationes amaræ sunt. Sed quis non bibat tribulationis poculum, metuens ignem gehennarum? Et quis non contemnat dulcedinem sæculi, inhians bonis vitæ æternæ.*

SCIENTES QUOD TRIBULATIO PATIENTIAM OPERATUR] *Operatur*, ut causa non efficiens, sed materialis, scilicet ut occasio, objectum & excitamentum patientiæ: de quo vide Chrysost. in morali homil. 9. Simili modo & sensu vulgò dicitur, quòd tortores Martyribus, & impii piis quos vexant, fabricant coronam in cælis. Loquitur enim Paulus de justis constantibus & cordatis, qui ex tribulatione robustiores & perfectiores evadunt, non de timidis & levibus, qui tribulationi cedunt & succumbunt. Addit hic notatque S. Chrysost. Deum in hoc statu lapso, quo concupiscentia diffluimus; necessariò immisisse nobis tribulationes ad eam castigandam & stringendam. Sicut enim silvestres aves cicurantur cavea, equi indomiti fræno, canes loro: sic per tribulationes homo aliàs incompositus & indomitus fit mitis, patiens, flexilis, obediens Deo.

Homo per tribulationes disponitur ad omnes virtutes.

Unde notat Hugo Cardinalis Apostolum hic innuere, patientiam esse veluti terram fructiferam, quam tribulatio operatur, id est arat, colit, ut fructum ferat meritorium, eo sensu, quo Genes. 2. Adam dicitur positus in paradiso, ut operaretur illum. Hinc patet, quàm alacri animo excipienda sit quævis tribulatio, utpote quæ velut diligens agricola, nostram patientiam, quasi tellurem exerceat, ut uberem meritorum segetem proferat.

PATIENTIA AUTEM (operatur) PROBATIONEM] quia scilicet nos nostramque virtutem probat, uti fornax probat aurum. Secundò & meliùs, *patientia* operatur *probationem*, id est, terminum probationis experimentum scilicet (hoc enim significat Græcum δοκιμή, quod non activè, sed passivè tantùm capitur) ut sit probatus & exploratus animus patientis; pateatque quanti Deum & cælestia faciat (utpote pro quibus tanta tam generosè patitur) ac consequenter quàm laudabilis & excellens sit. ita Cajetan. & Toletus. Aliter ergò sumit probationem S. Jacobus c. 1. cùm è contrario ait, quòd probatio fidei patientiam operetur, scilicet pro ipsa tribulatione & persecutione, quæ hominem exercet & probat: hæc enim operatur & excitat patientiam eo sensu, quem paulò antè dedi. Quocirca S. August. in Sententiis (quas ex eo excerpsit S. Prosper, & habentur in fine tomi 3. S. August.) nu. 186. *Non queratur*, ait, *homo, quando in his quæ justè habet, patitur aliquas adversitates. Per amaritudinem enim inferiorum docetur amare meliora, ne viator tendens ad patriam, stabulum pro domo diligat.* — VERS. 4.

Duplex est patientiæ operatio probationis.

PROBATIO VERO (operatur) SPEM] id est, spei robur & vigorem. ita S. Chrysost. & Anselmus: nam alioqui simpliciter spes præcedit & operatur patientiam & probationem. Hinc contra Novantes Nota. Licet spes primariò Dei ope & gratia nitatur, secundariò tamen bonis quoque operibus patientiæ, & aliis ex gratia factis nititur. Tria hæc spem roborant, ait Bernard. in Sententiis. Primum est humilitas collata sapientiæ; Secundum, firmitas constantis patientiæ; Tertium, veritas inspirationis occultæ.

Spes contra Novantes nititur bonis operibus. Tria spem roborant.

SPES AUTEM NON CONFUNDIT] οὐ καταισχύνει, id est, non solet pudefacere: quia scilicet sperantem non frustratur, nec fallit, sed eum certo perducit ad assecutionem rei speratæ à Deo. Secùs se habet spes fallax, quam collocamus in hominibus, quæ sæpè fallit, ideoque pudore afficit. ita Theophyl. & Anselm. Quid enim sunt spes mortalium, nisi (ut aiebat Plato) somnia vigilantium, aut potiùs desiderantium? *Spes*, inquit S. Bernard. serm. 37. in Cant. *non confundit; quia infundit certitudinem, per hanc enim ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod simus filii Dei*. Verè S. August. in illud psalmi 30. *Odisti observantes vanitates supervacuè: ego autem in Domino speravi. Ego*, inquit, *qui non observo vanitatem, in Domino speravi. Speras in pecunia, observas vanitatem; speras in honore & sublimitate aliqua potestatis humanæ, observas vanitatem; speras in aliquo amico potente, observas vanitatem.* — VERS. 5.

Morale. Spei divinæ certitudo, spei humanæ vanitas.

In

In his omnibus cùm speras, aut tu expiras, & ea hic dimittis; aut cùm vivis, omnia pereunt, & in spe tua deficis. Istam vanitatem commemorat Isajas, dicens: Omnis caro fœnum, & omnis gloria ejus, quasi flos fœni. Aruit fœnum, & flos ejus decidit: verbum autem Domini manet in æternum. Ego autem, non quomodo illi qui sperant in vanitates & observant, sed in Domino speravi, qui non est vanitas, sed ipsa veritas & stabilitas.

Stabilitas & firmitas spei in Deum.

Idem in illud psal. 9. *Sperent in te qui noverunt nomen tuum: Ne sperent,* inquit, *in his rebus, quæ temporis volubilitate prætersluunt, nihil habentes, nisi Erit & Fuit. Quoniam quod in illis futurum est, cùm venerit, fit statim præteritum; & quod exspectatur cum cupiditate, amittitur cum dolore. In Dei autem natura non erit aliud, quasi nondum sit; aut fuit, quasi jam non sit; sed est tantùm id quod est, & ipsa est æternitas. Desinant igitur sperare & diligere temporalia, & se ad æternam spem conferant, qui cognoscunt nomen ejus, qui dixit: Ego sum qui sum.*

D. Bernardi pulchra ad spem exhortatio.

Egregiè verò, ex hoc Apostoli fundamento, quòd scilicet spes non confundat, S. Bernard. omnes ad spem in Deum excitat, ser. 9. in psal. *Qui habitat: Quoniam,* inquit, *tu es, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Quidquid agendum sit, quidquid declinandum, quidquid tolerandum quidquid operandum, tu es Domine, spes mea. Hæc una mihi omnium promissionum causa, hæc tota ratio meæ exspectationis. Prætendat alter meritum, sustinere se jactet pondus diei & æstus, jejunare se bis in sabbatho dicat; postremò non esse sicut ceteros homines glorietur: mihi autem adhærere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam. Speret qui volt in incerto divitiarum. Ego verò, ne ipsa quidem nisi abs te victui necessaria spero, nimirum verbo tuo confidens, in quo abjeci omnia. Nempe tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adjutor.*

In quolibet particulari casu sperandum in Deo.

Deinde in particulari quolibet casu sperandum esse in Deo, ita docet: *Si mihi præmia promittuntur, per te obtinenda sperabo. Si insurgant adversum me prælia, si sæviat mundus, si fremat malignus, si caro adversus spiritum concupiscat; in te ego sperabo. Qui dicit: Quoniam tu es, Domine, spes mea; jactet cogitatum suum in Domino, sciens quòd enutriendus sit ab illo: sicut scriptum est, Omnem sollicitudinem vestram projicientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Ut quid enim, si hæc sapimus, ut quid cunctamur abjicere omnino spes miseras, vanas, inutiles, seductorias, & huic uni tam solidæ, tam beatæ spei, tota devotione animi inhærere?* Et causam hujus soliditatis spei assignans, subdit: *Si quid illi impossibile, si quid vel difficile est, quære aliud in quo speres: sed verbo omnia potest. Quid facilius dictu? An verò de facilitate jam non dubitas? sed ipsa tibi est suspecta voluntas? Quando in se speranti defit illa majestas, quæ tam studiose monet in se sperare? planè non derelinquit sperantes in se. Adjuvabit eos,* ait, *& eruet eos à peccatoribus. Quare, quibus meritis? quia speraverunt in eo. Dulcis causa, attamen efficax & irrefragabilis. Quis speravit in eo, & confusus est?*

Causa soliditatis spei.

Atque hic est acer stimulus, qui sanctos heroes excitavit, & etiamnum excitat ad audendum magna, ad res heroicas arduasque fortiter pro Deo vel aggrediendas, vel sustinendas. Sciebant enim se non confundendos: quia spes non confundit. De his S. Bernard. serm. 32. in Cant. *Jam verò,* inquit, *magni patrisfamilias, seu regiæ majestatis schema apparere existimo his, qui ascendentes ad cor altum, de majori spiritus libertate, & puritate conscientiæ magnanimiores facti, consueverunt audere maiora.* Dat exempla. *Talis erat Moyses, qui audebat dicere Deo: Si inveni gratiam in oculis tuis, ostende mihi teipsum. Talis Philippus, qui sibi & suis condiscipulis Patrem flagitabat ostendi. Talis & Thomas, qui nisi sua manu tangeret vulnus & fossum latus, credere recusabat. Pusilla fides, sed de magnitudine animi miro modo descendens. Talis quoque David, quid & ipse dicebat Deo: Tibi dixit cor meum, exquisivit te facies mea: faciem tuam Domine requiram. Tales itaque magna audent, quoniam magni sunt: & quæ audent obtinent, juxta verbum promissionis ad ipsos, quod est istiusmodi: Quemcumque locum calcaverit pes vester, vester erit. Magna siquidem fides magna meretur: & quatenus in bonis Domini fiduciæ pedem porrexeris, catenus possidebis.* Et paulò inferiùs: *Igitur istiusmodi magnis spiritibus magnus occurrit sponsus, & magnificabit facere cum eis, ita ut dicas qui ejusmodi est. Quia fecit mihi magna qui potens est. In Regem in decore suo videbunt oculi ejus præeuntem se ad speciosa deserti ad flores rosarum, & lilia convallium, ad amœna hortorum, & irrigua fontium, ad delicias cellariorum, & odoramenta aromatum, postremò ad ipsa secreta cubiculi. Beatus qui implevit desiderium suum ex ipsis.*

QUIA CHARITAS DEI DIFFUSA EST IN CORDIBUS NOSTRIS PER SPIRITUM SANCTUM, QUI DATUS EST NOBIS] Quæres, quænam hic intelligatur *Charitas Dei*? S. Chrysost. Theophyl. Ambros. Cajetan. & Toletus, respondent, quod charitas Dei sit charitas, quæ est in ipso Deo, qua Deus nos diligit; hæc *diffusa*, vel, ut græcè est, ἐκκέχυται, id est effusa, *est in cordibus nostris*. Quia in iis efficit charitatem, gratiam, omniaque dona & virtutes Spiritus sancti. Huic sensui valdè favent sequentia, maximè vers. 8. Simili modo vulgò dicitur, Liberalitas regis effusa est in hunc principem: q. d. Paulus, Spes non confundit, quia Dei in quem speramus, charitas & liberalitas in nos effusa & profusa est, quia scilicet jam non per legis, sed per fidei justitiam accepimus ex Dei charitate Spiritum sanctum, quo sumus effecti divinæ consortes naturæ, Deo amici, chari, dilecti, ab eoque omnibus gratiis & virtutibus dotati & ditati. Si autem antequam tales essemus, Deus dedit pro nobis Filium suum in morte, multò magis jam postquam tales sumus effecti, dabit nobis quasi amicis & filiis suis, tamquam pater amantissimus, ea quæ speramus & postulamus ab eo, quæque ipse filiis suis promisit.

Primò per charitatem Dei aliqui intelligunt eam quæ est in ipso Deo.

Secundò, S. August. de Spiritu & litt. cap. 32. S. Bernardus epist. 107. Anselm. & passim Doctores Scholastici, imò Concilium quoque Trident. sess. 6. c. 7. *charitatem Dei* hic intelligunt non eam, quæ est in ipso Deo increata & æterna, sed eam quæ est in nobis à Deo creata & donata in tempore, quam scilicet Deus nobis infundit, ut eum diligamus: illa enim propriè diffundi vel effundi dicitur, q. d. Paulus: Spes æternorum non confundit nos, quia charitatem habemus, qua Deum diligimus, sumusque Dei amici: Deus autem amicos suos in se sperantes non confundet, imò verò iisdem diligentibus se hæc sperata æterna bona præparavit: nam vocula *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet spes non confundat.

Secundò per charitatem intelligunt alii habitum charitatis infusum.

Nota. Verbo effundi, innuit Paulus charitatem ad omnes motus & actus animæ perficiendos se extendere. ita S. Thomas.

Tertiò, plenissimus erit sensus, si charitatem Dei utramque accipias, scilicet creatam & increatam: & de utraque hunc locum explicat Origen. Theodor. Oecumen. & D. Thomas; q. d. Paulus, Charitas Dei increata effudit se per charitatem creatam à se diffusam & effusam in cordibus nostris; ideoque spes, quam habemus in Deum, nos non confundet, nec pudefaciet, eo sensu, quem jam dedi.

Tertiò charitatem hic potest sumi pro charitate creata & increata.

Nota quod ait Paulus, *Per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. Hinc enim patet, in justificatione non tantùm gratiam Spiritus sancti, sed & ipsum Spiritum sanctum quasi primum Dei donum nobis dari: non solùm enim Spiritus sanctus nobis charitatem & dona sua communicat, sed & per ea in nobis ipse Spiritus sanctus inhabitat: licet enim antea ipse in anima fuerit per essentiam, potentiam, præsentiam; datur tamen rursum animæ, dum illa justificatur, ut sit in ea novo modo; scilicet quasi in templo suo, eamque per charitatem sanctificet, faciatque participem sui amoris. Est enim ipse primus & increatus amor.

Non solùm dona sed & ipse Spiritus sanctus nobis infunditur.

Hinc refellitur error Magistri Sentent. libr. 1. sent. dist. 16. & 17. docentis, charitatem quæ in nobis est, non esse qualitatem creatam & infusam, sed esse ipsummet Spiritum sanctum, qui per se solùm sine habitu charitatis infuso operatur in nobis, & nobiscum actum amoris: nam Apostolus asserit hic charitatem diffundi in cordibus nostris: Spiritus autem sanctus diffundi non potest, nisi per charitatem aliaque dona creata & infusa.

Error Magistri Sententiarum docentis charitatem quæ in nobis est, non esse creatam.

Secundo, quia Apostolus distinguit hic charitatem à Spiritu sancto, tamquam effectum à sua causa: ait enim, *Charitas Dei diffusa est per Spiritum sanctum*; ergo charitas alia & diversa est à Spiritu sancto. Sicuti lux effusa in hac domo per lampadem, alia est à lampade lucem diffundente.

Magistro erroris occasio fuit D. Augustinus.

Dices, S. August. li. de Trinitate c. 7. & 8. & alibi, dicit charitatem, qua nihil melius est, esse Deum, nosque Deum diligere charitate, quæ Deus est. Hæc sententia Magistro Sentent. errandi occasionem dedit.

Augustinus Platonicus, dum ex [illegible].

Respondeo, Augustinum loqui more Platonicorum: fuit enim ipse ante conversionem Platonicus. Platonici autem

hac

Phrasis, charitatem nostram esse Deum. hac phrasi utebantur, ut dicerent nos esse bonos bonitate Dei, amantes amore Dei, sapientes sapientia Dei, nos verum cognoscere veritate incommutabili, quæ Deus est: qua phrasi tantùm significare volebant, quòd bonitas, amor, sapientia, veritas, quibus sumus formaliter boni, amantes, sapientes, veri, sint participatio quædam bonitatis, amoris, sapientiæ & veritatis increatæ: quæ est in Deo; non autem quòd per amorem, sapientiam, bonitatem, quæ est in Deo, simus formaliter amantes, sapientes, boni: hoc enim est impossibile. Est ergo metonymia in hac phrasi; cùm enim dicitur, Charitas nostra Deus est, sensus est, Charitas nostra creata manat à charitate increata, quæ est Deus ipse: & sic charitas nostra non formaliter, sed originaliter, causaliter & participativè est ipse Deus.

Iustitia est qualitas nobis inhærens. Rursum, ex hoc Apostoli loco probari potest, justitiam esse qualitatem & donum nobis inhærens. Hoc enim insinuat verbum, *Effunditur in cordibus nostris*: & Τὸ *per Spiritum sanctum, qui datus est nobis*. ita Concil. Trident. loco jam citato. Unde S. August. l. 3. de Doctrina Christ. c. 10. *Charitatem*, inquit, *voco animi motum ad fruendum Deo propter ipsum; & se atque proximo, propter Deum*. Et lib. de Moribus Ecclesiæ: *Virtus*, inquit, illa (charitas sive dilectio) *quæ ipsius animi nostri rectissima affectio est, si in alio est, facit ut coniungamur Deo; si in nobis est, ipsa coniungit*. Insuper S. August. sententia 348. ex hoc loco docet multos Christianos per unum Spiritum sanctum, & unam charitatem fieri unum unitate dilectionis. *Multorum*, ait, *hominum multæ sunt animæ, & multa sunt corda: sed ubi per dilectionem fidemque adhærent Deo, una anima, & unum cor sunt. Si ergo charitas Dei diffusa in cordibus vestris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, tantam unitatem multarum animarum & multorum cordium facit; quanto magis in Patre, & Filio, & Spiritu sancto, æterna & incommutabilis unitas manet, ut indifferens Trinitas, unus Deus, unum lumen, & unum principium*.

DIFFVSA EST] tum in baptismo, tum in operibus pœnitentiæ, charitatis, aliarumque virtutum, quibus vel primò, vel magis justificamur; tum propriè & peculiariter in impositione manuum, ait S. August. l. 6. contra Julian. c. 11. putà in Sacramento Confirmationis: in eo enim datur & diffunditur robur & plenitudo Spiritus sancti. Nota hunc Augustini locum: ex eo enim contra Novantes patet. Confirmationem conferre gratiam, imò plenitudinem gratiæ; ac consequenter esse Sacramentum legis novæ. Hæc enim impositio manuum non est Ordinatio, sed Confirmatio: quia hæc charitatis diffusio quæ per eam fit, non solis Clericis, sed omnibus Christianis competit. Omnibus enim Christianis loquitur hic Apostolus, qui olim mox à baptismo Sacramentum Confirmationis suscipiebant, cùm soli Clerici Ordinationem susciperent.

Porrò hanc charitatem in nobis diffundit Spiritus sanctus, ut per eam facilem & suavem reddat legem, jugumque Christi. Audi S. August. in Sententiis n. 222. *Omnem præceptum Dei leve est amanti. Nec ob aliud intelligitur dictum: Onus meum leve est; nisi quia per Spiritum sanctum diffunditur charitas in cordibus nostris, ut diligendo liberaliter faciamus: quia quod quis timendo facit, serviliter facit. Nec est animus rectus, quando mallet, si fieri posset, id quod rectum est non juberi.*

VERS. 6. VT QVID ENIM CHRISTVS, CVM ADHVC INFIRMI ESSEMVS SECVNDVM TEMPVS PRO IMPIIS MORTVVS EST?] Est occupatio. Dicet enim quis: Quomodo sequitur, Amicitia & charitas Dei diffusa est in cordibus nostris; ergo spes non confundit. Sequelam hanc probat hic Apostolus eo modo, quo dixi ex Chrysostomo jam paulò antè v. præced.

Peccatores infirmi. Nota, *Infirmos* vocat hic Apostolus peccatores: hi enim infirmi sunt ex morbo peccati, & consequenter impotentes ad opera salutis, ipsamque salutem sibi accersendam, ita Theod.

SECVNDVM TEMPVS] Græcè κατὰ καιρὸν, id est, opportunè, opportuno tempore; cùm scilicet, ut ait S. Hieron. ad Aglasiam epist. 151. q. 2. & 7. *Omnia plena essent infidelitate & peccato, & maximè egerent redemptione & medico*, Vel, ut Theodor. *Cùm tempus à Patre præscriptum esset expletum*; sic & Theophyl. Vel, ut Sedulius, *Cùm ultima esset mundi ætas*. Sic enim Hebræi dicunt כעת *Keet*, id est, secundùm tempus pro eo quod nos dicimus, Hoc tempore, hac ætate.

Varia lectio & explicatio horum verborum, Secundùm tempus.

Aliter id explicat Ambros. & S. Anselm. *Secundùm tempus*, inquiunt, id est. ad tempus, breve scilicet, mortuus est Christus, quia tertio die resurrexit.

Aliter quoque Chrysost. qui hæc nectit cum τῷ *infirmi*; q. d. Cùm infirmi essemus secundùm tempus, id est, pro eo tempore, quo eramus infirmi; quando scilicet tempus erat infirmitatis & legis, non gratiæ, tunc mortuus est Christus: sed primus sensus germanior est, magisque congruit phrasi Græcæ, & menti Paulinæ.

VIX ENIM PRO JVSTO QVIS MORITVR: NAM PRO BONO FORSITAN QVIS AVDEAT MORI.] VERS. 7. S. Hieron. ad Algasiam epist. 151. qu. 7. quinque hujus loci affert sensus.

Quinque hujus loci sensus D. Hieronymo. Primus, Marcionis. Primus, est Marcionis, qui duos faciens deos, unum veteris testamenti, secundùm novi; illum aiebat hic vocari *justum* & severum, pro quo nulli, vel pauci mortem subierunt; hunc verò *bonum* & benignum, pro quo plurimi Martyres mortui sunt.

Secundus, Arii. Secundus, est Arii, asserentis *justum* esse Christum, *bonum* esse Patrem.

Tertius, Eucherii. Tertius est aliorum, quos postea secutus est Eucherius, in Quæst. novi testamenti, dicentium *justum*, esse legem veterem: hæc enim erat lex justitiæ: *bonum* verò esse Christum & legem Evangelii: hæc enim est lex bonitatis & clementiæ, unde & plurimos habet Sanctos, ac Martyres.

Quartus, sensus. Quartus, est eorum qui censent eumdem hic vocari *justum* & *bonum*, Christum scilicet.

Quintus, Hieronymi. Quintus, qui S. Hieronymo placet, est, *pro justo* & *bono*, id est, pro justitia & re bona, v. g. pro tuenda veritate vix, & raro se morti quis obiicit.

Sextus Commentarii Ambrosiani. Sextus, est commentarii Ambrosiani, *justum* esse virum perfectum, *bonum* esse simplicem & innocentem, cujus commiseratione faciliùs quis pro eo moriatur.

Septimus, Caietani. Septimus, est Caietani, *justum* esse virtute præditum, *bonum* esse excellentem sanctitate & religione.

Octavus D. Thomæ. Octavus, est S. Thomæ, eumdem esse *justum* & *bonum*, hoc sensu, q. d. Vix pro justo quis moritur. Dixi Vix, quia fieri potest ut aliquis pro bono, id est justo, moriatur. q. d. Vix sunt, sunt tamen aliqui, qui pro viro bono & justo morti se exponant.

Nonus, sensus. Nonus, est aliorum, qui sic explicant, *Pro justo*, id est pro justitia, vix aliquis; *pro bono* viro, id est pro utilitate propria, nonnulli mori audent.

Decimus, Catharini & Vatabli. Decimò, optimè & maximè genuinè Catharinus & Vatablus censent *justum* hic vocari virum sanctum, *bonum* verò eum qui beneficus est, quique beneficentia sua multorum amorem sibi conciliat; ut τὸ ἀγαθοῦ, ponatur pro ἀγαθοποιοῦντος, sic enim ponitur & sumitur 1. Reg. 25. 15. psal. 72. 1. Galat. 5. 22. (ubi *bonitas*, quæ est fructus Spiritus sancti idem est, quod beneficentia) 1. Reg. 29. 6. Proverb. 22. 9. in Hebræo. ubi sic dicitur, טוב עין *tob ain*, id est, bonus oculo; hoc est, ut noster Interpres vertit, *pronus ad misericordiam, benedicetur*. Sic Codrus, Decii simion, & alii pro patria sua sibi bona, id est benefica mortem oppetierunt. Sic & Leonides rex Lacedæmonum cum trecentis in castra Xerxis irrupturus, cùm ab Ephoris rogaretur numquid vellet: *Ego*, inquit, *nomine tenus vado, quasi pro Græcis pugnaturus, sed reipsa pro patria moriturus*: & ad suos, *Prandete*, ait, *commilitones, quasi apud inferos cænaturi*; itaque in hostes irrumpens, & fortissimè dimicans occubuit.

Nota. Pro *audeat*, græcè est τολμᾷ, id est, sustineat.

VERS. 8. & 9. COMMENDAT AVTEM CHARITATEM SVAM DEVS IN NOBIS (in nos, erga nos:) QVONIAM CVM ADHVC PECCATORES ESSEMVS, CHRISTVS PRO NOBIS MORTVVS EST] Ecce hæc est charitas Dei & Christi in nos, de qua egit v. 5. & deinceps. q. d. Inter homines nullus est tantæ charitatis, ut pro viro justo mori velit, pauci vero & rari sunt, qui pro benefactoribus suis mortem subeant: atqui Christus ex charitate sua & Patris in nos, pro nobis iisque injustis & malefactoribus peccatoribusque mori voluit: ergo Christus longè omnem omnium hominum caritatem superat & transcendit.

Christi charitas superat omnem charitatem. Vide hic & obstupesce immensitatem amoris Dei & Christi. Obiectum amoris est bonum: nec homines quid amant nisi quia pulchrum, sapiens, dives, delicatum, nobile, & in summa bonum. Quid in nobis Domine boni invenisti, quid pulchri quod amares? Fœdi eramus, insipientes, men-

mendici, putidi, viles, miseri & miserabiles. Foedos amavi, inquit, ut pulchros efficerem; inimicos amavi, ut amicos facerem; insipientes amavi, ut sapientes redderem; mendicos amavi, ut divites; viles, ut nobiles; miseros, ut beatos & gloriosos efficerem. Hæc est celsitudo & nobilitas amoris divini, qua omnes creatos amores transcendit, ut obiectum non inveniat, sed amando creet. Ratio enim amandi in Deo petitur, & fundatur non in obiecto amato; sed in ipso Deo amante. Ideo enim amat, ut sua bona maxis communicet, ut suum amorem in hostes transfundat, eosque ex hostibus faciat amicos, imò filios & heredes, uti docet S. Dionys. libr. de Divin. nomin. Porrò hunc Dei amorem facit admirabilem & stupendum, quòd non angelum, non Seraphinum, sed seipsum dederit pro nobis vilissimis terræ vermiculis: dederit autem non quomodocumque, sed in mortem & crucem. Poterat nos mille modis redimere & salvare, sed ut divinum & immensum amorem in nos ostenderet, voluit seipsum pro nobis dare lytrum, omnemque sanguinem, spiritum & vitam pro nobis profundere. O amor, quantum amasti nos! ô amor, ô stupor!

SALVI ERIMUS AB IRA PER IPSUM] *Ab ira*, B
VERS. 9. id est, à justa vindicta, qua Deus punit & puniet peccatores maximè in die judicii. ita S. August. lib. 3. de Trinit. c. 16. Clara est hæc ratiocinatio Apostoli.

SI ENIM CUM INIMICI ESSEMUS, RECON-
VERS. 10. CILIATI SUMUS DEO PER MORTEM FILII EJUS: MULTO MAGIS RECONCILIATI, SALVI ERIMUS IN VITA IPSIUS] *In vita*, qua scilicet ipse Christus, postquam à morte resurrexit, jam vivit vita beata & gloriosa. Hæc est argumentatio Apostoli: Si Christus dignatus est mori pro nobis, & moriens per mortem suam reconciliavit nos Deo Patri; multò magis ipse jam vivens in gloria, perficiet opus, quod cœpit, atque salvabit nos jam reconciliatos sibi & Patri, atque quasi mediator efficiet resurrectionem animæ & corporis nostri: jam enim nullus ei mortis, aut passionis est labor, estque in summa gloria, potestate & amore nostri, ita ut sine ulla sui fatigatione aut molestia, unico verbo & nutu, idipsum efficere possit, ita Oecumen. Totus hic Apostoli discursus eò tendit, ut probet spem electorum & probatorum non confundere: ad hoc enim probandum inducit & exaggerat charitatem Dei erga nos. Vide S. August. lib. 13. de Trinit. 10.

Spes electorum propter Christi charitatem & potestatem est inconfusibilis.

NON SOLUM AUTEM] q. d. Non solùm gloriamur
VERS. 11. in spe gloriæ, nec in solis tribulationibus, ut dixi v. 3. eò enim redit post longam parenthesin. vide can. 38.

SED ET GLORIAMUR IN DEO] id est, gloriamur & prædicamus Deum nos habere patrem, amicum, familiarem, tutorem, protectorem, ac supra modum dilectorem. ait S. Chrysost. idque per merita Domini nostri Jesu Christi, PER QUEM NUNC RECONCILIATIONEM ACCEPIMUS] Aliter Anselmus, *gloriamur*, ait *in Deo*, in eo quòd consideramus nos cum illo futuros in gloria. Denique Theodoret. hæc ad proximè præcedentia refert, q. d. Paulus: Non tantùm in futuro speramus salutem, sed etiam in præsenti in Domino gloriamur. Verùm prima Chrysostomi expositio magis est ex mente & spiritu Apostoli.

PROPTEREA SICUT PER UNUM HOMINEM
VERS. 12. PECCATUM IN HUNC MUNDUM INTRAVIT] *Propterea*, quia scilicet tanta charitate, uti jam ostendi, nos Christus amavit, ut sua morte reconciliaret nos Patri. Pergit enim hic Apostolus ostendere magnitudinem charitatis Christi erga homines, q. d. *Propterea*, id est, jam ut ampliùs declarem charitatem Christi in homines, propterea dico eum esse secundum Adam, eumque propter charitatem, & beneficia in homines collata magis nostrum esse parentem, quàm fuerit Adam; cùm hic mortis, Christus verò vitæ sit auctor filiis suis omnibus.

Christus secundus Adam est magis pater noster quam Adam.

SICUT PER UNUM HOMINEM PECCATUM IN HUNC MUNDUM INTRAVIT] Est ἀνταπόδοτον, Deest enim altera similitudinis sive collationis pars, eaque supplenda est hoc modo: Ita per unum hominem, putà Christum, fuit justitia in mundum ingressa, & per justitiam vita. Itaque vita in omnes pertransijt, in quo omnes justificati & vivificati sunt, quicumque ex Christo per baptismum & gratiam renati sunt: hæc enim supplenda esse

Altera similitudinis seu collationis pars hic in Apostolo supplenda.

A patet ex v. 15. & sequ. imò, ut rectè annotavit Origenes & Cajetan. ipsemet Apostolus post longum hyperbaton, quo more suo aliò abripitur, hæc eadem supplet & explet v. 18. Similiter facit ad Ephes. 3. ubi sententiam v. 1. inchoatam, post longam digressionem tandem explet & perficit v. 14. vide can. 38. Aliter hæc adaptat Salmeron, scilicet, ut hæc pendeant à præcedentibus. q. d. Paulus, *Propterea* (ut scilicet gloriemur de Christo, & per Christum reconciliationem accepimus per Christum: sicuti è contrario peccatum, mortem & damnationem per unum hominem; putà Adamum, accepimus & incurrimus. Sed hæc magis difficilis & implexa est præcedentium revocatio & subintellectio. *Per unum*. Erasmus vertit, *propter unum*. Sed perperam, & contra omnes interpretes: Græcum enim διὰ cum genitivo, significat *per*, non *propter*.

Quæres, Quis est hic unus homo.

Respondet Ambrosius esse Evam. Sed patet ex sequentibus non esse Evam, sed Adamum: hunc enim Paulus opponit Christo: licèt enim prima Eva peccarit, tamen Adam primaria fuit causa, uti generationis, ita & peccati originalis ejusque propagationis: quia in ipso quasi
B capite constituta fuit nostra innocentia & justitia originalis. Unde valdè verisimilis est sententia eorum qui sustinent Adamo non peccante, licet Eva peccaret, non transfundendam fuisse peccatum originale. Ita 1. 2. q. 81. art. 5. sentiunt multi, cum D. Thoma: licet aliqui contrarium teneant probabiliter, dicentes sub Adamo etiam Evam accipi. Erant enim Adam & Eva una caro, & quasi una persona: unde videtur consequi quòd tam sola Eva peccante, quàm solo Adamo peccante, peccatum originale ex ea contraxissent omnes ejus posteri.

Per unum hominem hic intelligitur Adam.

An, si sola Eva peccasset, omnes homines peccatum contraxissent.

PECCATUM INTRAVIT] Pelagiani negantes peccatum originale, uti & Anabaptistæ, Faber & Zuinglius (quibus viam hic stravit Erasmus) docent *peccatum* hic vel metonymicè accipi, pro pœna peccati, id est morte, quam solam dicunt in omnes pertransisse: vel Secundò, peccatum ipsum pertransisse dicunt non propagatione, sed imitatione, quia omnes deinceps peccantes post Adam, etiam inscii ipsum secuti & reipsa imitati sunt. Unde Commentarius. S. Hieronymo ascriptus, qui non est Hieronymi, sed Pelagii: *Peccatum*, ait, *intravit in mundum*, per Adamum; intravit, inquam, exemplo, vel forma,
C quia scilicet Adam omnibus dedit peccati exemplum & formam. Verùm hæ expositiones, vel potiùs evasiones & effugia cum verbis Pauli consistere nequeunt: nam, ut rectè annotavit S. August. lib. 1. de Peccat. meritis c. 8. 9. 10. Apostolus dicit peccatum intrasse, & per peccatum mortem: ergo per peccatum non intelligit mortem, sed peccatum propriè dictum, quod est causa mortis.

Pelagiani negabant peccatum originale.

Fabri & Zuinglii error dicentium non peccatum sed tantum pœnam peccati transisse in omnes homines [illegible]

Secundò, quia Apostolus ait, peccatum intrasse per Adam, sicut justitia intravit per Christum: atqui justitia in mundum per Christum intravit, non imitatione, nec in solo effectu suo; sed propriè per se, perque propagationem & communicationem Christi: ergo pari modo peccatum in mundum intravit per Adamum.

Peccatum non sola imitatione intravit in mundum.

Tertiò, ut omittam Indos & alios Paganos, qui Adami peccatum, de quo nihil audierunt, imitati fuisse verè dici non possunt; Apostolus docet omnes homines peccasse in Adamo: ergo & infantes in Adamo peccarunt: infantes autem nullum habere possunt peccatum actuale: ergo necessum est ut habeant peccatum originale propagatum ex Adamo.

D Quartò quia Concil. Milevitanum can. 2. docet hunc Apostoli locum debere intelligi de peccato originali, quod generatione transfunditur. Respondet Erasmus Concil. Milevitanum fuisse particulare, ideoque se ejus decretis non teneri. Sed errat. nam approbatum est hoc Concilium ab Innocentio I. ut patet ex ejus epistola ad illud Concilium: & idem decretum iisdem verbis renovavit Concil. Trident. (quod fuit Oecumenicum) sess. 5. can. 4.

Concilii Milevitani canonis auctoritas.

Dices, S. Chrysost. ad hunc versum, & ad v. 19. ait nos ex Adamo peccatores & inobedientes nasci & esse; non propriè: sed impropriè, scilicet peccatores, id est, supplicio obnoxios, & mortis reos, puta mortales, passibiles, miseros.

Respondeo. Vult S. Chrysost. dicere nos ex Adamo nasci peccatores, non propriè, id est, non proprio actu, sed alieno, scilicet Adæ, ex quo reatum peccati originalis ten-

S. Chrysost. [illegible]

Non originale inhærens cuique homini.

contrahimus, quo sumus rei & obnoxij morti. Nam S. Chrysostomum credidisse & docuisse peccatum originale inhærens cuique homini, patet tum ex alijs eius locis, tum maximè ex homilia ipsius 40. in priorem ad Corinth.

Theodoreti expositio refellitur primò.

Secunda, priori non absimilis, hujus loci expositio est Theodoreti, qui asserit peccatum Adæ in posteros transisse non propagatione, sed occasione & incitatione; quia scilicet ex peccato Adæ omnes nascimur mortales, miseri, cupidi, indeque fit, ut in multa peccata labamur. Unde patet Theodoretum hic peccatum non propriè capere, sed metonymicè, ut nimirum peccatum idem sit, quod propensio & proclivitas ad peccandum, scilicet ut peccatum idem sit, quod concupiscentia.

Verùm hæc expositio iisdem argumentis quibus prior refellitur. Porro argumentum Theodoreti est hoc: Quia, inquit, Apostolus v. 19. ait, peccatum hoc transisse in multos, non autem in omnes, uti dixisset, si peccatum ipsum originale intellexisset: ergo per peccatum intelligit pronitatem ad peccandum: non enim omnes, sed multi proni sunt ad peccatum. Verùm hæc ratio debilis & nulla est: nam multi hic, uti & alibi, idem sunt, quod omnes ita enim explicat ipse Apostolus v. 12. & 18. Nota tamen Theodoretum credidisse peccatum originale, ut patet c. 12. in Epitome decretorum divinorum, ubi illud confitetur & adstruit.

Non sola pronitas ad peccandum transfusa ad posteros.

Tertiò, Cajetanus docet hic tantùm Apostolum dicere, quòd omnes Adæ posteri incurrant debitum, seu necessitatem contrahendi peccatum originale & mortem: non autem quòd de facto omnes incurrant ipsum peccatum: nam probabile, inquit, est beatam Virginem non incurrisse peccatum originale: rursum probabile est non omnes Adæ posteros incurrisse mortem: nam Core, Dathan & Abiron vivi descenderunt ad inferos.

Non tantum necessitas peccandi, sed & peccatum ipsum in omnes homines pertransijt, contra Cajetanum.

Sed certum est hunc Apostoli locum intelligi debere non tantùm de necessitate contrahendi peccatum originale, sed etiam de ipso peccato originali, quod de facto omnes contrahunt. Vult enim dicere, omnes Adæ posteros de facto hoc peccatum ex Adamo trahere & incurrere. Ita enim hunc locum intelligit & intellexit semper Ecclesia, quæ in Concil. Arausicano, Milevitano sess. 5 can. 2. 3. 4. ex hoc Apostoli loco probat & definit, omnes homines, etiam parvulos, peccatum originale contrahere. Idque patet ex ipsis verbis Apostoli: ait enim ipse, non necessitatem peccandi, sed peccatum ipsum in mundum intrasse, & per peccatum mortem, additque, *Et ita in omnes homines mors pertransijt*; scilicet, sicut peccatum in omnes homines pertransijt; atqui non tantùm necessitas moriendi, sed & ipsa actualis mors in omnes pertransit: ergo pari modo non tantùm necessitas peccandi, sed & ipsum peccatum actu in omnes pertransit.

Responsio ad argumentum Cajetani.

Ad argumentum Cajetani respondeo: Privilegium & exceptionem unius beatæ Virginis, vel paucorum aliorum, de quibus alibi dicendum est, non infirmare legem generalem. Nulla est enim lex tam generalis, quæ non patiatur exceptionem.

Mors homini pœna, non natura, contra Philosophos.

ET PER PECCATVM MORS, ET ITA IN OMNES HOMINES MORS PERTRANSIT] Errat ergo Seneca, & cum eo Philosophi, quorum hæc est communis sententia: *Mors homini natura est, non pœna*: imò verò *mors homini pœna est, non natura*, ut hic docet Apostolus, & Sapiens c. 2. *Deus*, inquit, *creavit hominem inexterminabilem*, id est, immortalem & incorruptibilem; græcè ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id est, immortalitati, vel, ad immortalitatem; ut scilicet esset immortalis, si vellet Deo obedire, & persistere in sua innocentia: *invidia autem diaboli* peccatum intravit, & per peccatum *mors introivit in orbem terrarum*. Male ergo Cicerò naturam, quòd in homines crudelis esset, eosque morbis & morti addiceret, accusavit. Malè rursum Pythagoras, & ex eo Origenes, peccata quæ anima, antequam corpori coniungeretur, in cœlo commisisset, mortis & ærumnarum hominis causam esse censuerunt.

Ciceronis & Pythagoræ error.

Pulchrè de iis S. August. l. 5. contra Julianum, c. 12. & 15. sic ait: *In libro tertio de Republica Tullius hominem dicit, non ut à matre, sed tanquam à noverca natura editum in vitam, corpore & nudo & fragili & infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines: in quo tamen inesset tanquam obrutus quidam ignis ingenii & mentis*. Hæc Cicero. Post hæc subdit August. *Neque hoc iste auctor dixit malè viventium moribus effectum, sed naturam potiùs accusavit. Rem vidit, causam nescivit: latebat enim eum cur esset grave iugum super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ: cùm enim sacris Literis eruditus non esset, ignorabat originale peccatum*. Et mox de Hortensio, & alijs paulò altiùs assurgentibus subdit: *Qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiore pœnarum luendarum causa natos esse dixerunt, aliquid vidisse videntur; ut verum sit illud, quod est apud Aristotelem: simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, cùm in prædonum Hetruscorum manus incidissent, crudelitate excogitata necabantur, quorum corpora viva cum mortuis, adversa adversis accommodata, quàm aptissimè colligabantur: sic nostros animos cum corporibus copulatos, ut vivos cum mortuis esse conjunctos*. Verùm hic & alibi docent Scripturæ, peccatum primi parentis Adæ causam esse mortis ipsius & omnium posterorum, ac consequenter omnium quoque ærumnarum hujus vitæ.

Peccata, ut matura, causa sunt omnium malorum, & ærumnarum nostrarum.

Peccatum item causa mortis.

Ubi Nota Primò. Simul cum peccato introivit mors in hominem, ut, sicut lictores immittuntur in domos & bona reorum, mox ut peccarunt; ita mors immissa sit in homines reos, eosque sensim arrodat & consumat: dum ergo vivimus, mortem (putà mortis principia & causas) gerimus in visceribus, quæ non cessat nobis morbos & ærumnas procreare, donec planè nos mortificet & absumat. Hinc Apostolus ait, *Corpus mortuum est propter peccatum*: *mortuum*, id est, morti necessitate, & ærumnis ita obnoxium, ut videatur non tam esse vivum quàm mortuum cadaver. Magna ergo animæ pœna est quòd huic cadaveri sit alligata, & cum eo quasi tabescere & mori debeat, ut aiebat Hortensius apud S. Augustinum.

Quomodo mors ut lictor immissa, mortem gerimus & alimus in visceribus nostris.

Effectus & filia peccati est mors.

Nota Secundò. Effectus & quasi filia peccati est mors: peccatum enim suum lictorem procreat, culpa parit pœnam, crimen parens est & causa mortis. Unde S. Jacobus cap. 1. 15. *Concupiscentia*, inquit, *cùm conceperit parit peccatum; peccatum verò cùm consummatum fuerit, generat mortem*. Ubi adverte mater peccati est ipsa concupiscentia habitualis, pater est ipsa libera voluntas; semen matris est titillatio & delectatio, quam ingerit concupiscentia; semen patris est ipse consensus voluntatis in fieri; proles est peccatum in ipso facto esse: proles hæc vel est imperfecta, ut embryo, & fœtus incompletus; talis est peccatum veniale ex indeliberatione commissum: vel est proles omnino formata; talis est peccatum mortale deliberatum, & consensu voluntatis consummatum: nepos verò hujus patris & matris est mors tum præsens, tum futura & æterna gehennæ. Hinc Job. 18. 13. dicitur: *Consumat brachia illius* (impii) *primogenita mors*.

Tota genealogia peccati & gradus consanguinitatis & affinitatis.

Primogenita mors quinque significata habet.

Quæres, quænam hìc dicitur *primogenita mors*? S. Gregorius superbiam intelligit, quia ipsa est initium peccati; ipsa enim fuit, prima mors angeli & animæ hominis. Secundò, Philippus presbyter & Beda in Iob 18. accipiunt diabolum, quia ipse invexit mortem in orbem terrarum, & ipse suæ mortis inventor est. Sic capitur mors Apocal. 20. v. 14. Tertiò, Lyranus intelligit mortem præcocem & præmaturam. Quartò, Hebræi intelligunt morbum, qui impium primò corripiet. Vatablus & Titelmannus intelligunt morbum gravissimum & lethalem. Quintò, subtiliter Pineda & Mercerus accipiunt mortem non vulgarem, sed maximè acerbam, funestam & violentam, qualis est mors juvenum & divitum: quomodo Isaiæ 14. v. 30. *primogeniti pauperum* vocantur maximè pauperes.

Primogenita dicitur mors, quia filia peccati primogenita eiusque heres.

Verùm sapidior, pientior, magisque genuinus videtur esse sensus, quem dat Chaldæus, ut mors propriè dicta ipsiusmet peccatoris & peccati vocetur *primogenita*, id est, primæva filia, princeps & regina: quia ipsa quasi ex iure primogenituræ, in regno peccati, quasi patris sui heres successit & dominatur: *primogenita* enim refertur ad τὸ *illius*, scilicet impij, & ad impietatem in impio inclusam, cujus primogenitam filiam Baldad, apud Iob mortem vocat; optatque ut, sicut impietas impio dominata est, sic eidem dominetur mors, quæ est filia & hæres impietatis, idque ex æse, ut quàm latè patet regnum impietatis, tam latè pateat & regnum mortis. q. d. Mors quæ prima per peccatum invecta est in mundum, adeoque quasi primogenita peccati filia, in regno peccati princeps successit & imperat; illa, inquam, mors devoret eum, scilicet impium, & instar viperæ matrem suam, hoc est peccatum & peccatorem, consumat. Unde v. sequ. illud ita explicans, subdit: *Calcet super eum quasi rex interitus*. Sic sumitur *primogenitus* ps. 88. 28.

88. 28. *Et ego*, inquit Deus, *primogenitum ponam illum*) Salomonem, & eius antitypum Christum *excelsum præ regibus terræ*. q. d. Deus, Salomon & Christus in Israele & regno meo succedent, & latissimè imperabunt, tamquam primogeniti mei, qui sum Rex regum, & Dominus dominantium, filii. Verè dixit ille. *Tria potentia sunt, mas, Mars; mors; sed potentissima est mors. Sicut enim Mars marem, ita mors Martem domat.*

Locus realis de gravitate ma-litia peccati.

Denique moraliter, vide hic quantum malum sit peccatum, quod generat tot morbos, mortemque ipsam, tum præsentem, tum æternam. Vis scire quid sit peccatum? intuere tantùm unicum Adæ peccatum, & considera quot millionum hominum morbos, fames, ærumnas, neces, hoc unum peccatum pepererit; quàm multi & parvuli & adulti propter illud damnentur; quòd Dei Filius ad illud expiandum mori debuerit; & videbis quantum malum sit unum peccatum mortale, diceique, cùm te voluptas ad peccatum sollicitat, Ego tantillo pretio mortem & æternum pœnitere non emo.

IN QVO OMNES PECCAVERVNT) *In quo* supple, non peccato, sed uno homine. Græcum enim ᾧ, est masculinum; ἁμαρτία verò est femininum. ita S. August. lib. de Peccat. meritis cap. 10 qui & rationem addit: *Quia*, inquit, *omnes homines fuerunt ille unus homo, scilicet Adam*: quod

In Adam omnes homines extiti & peccaverunt.

intellige, non formaliter, sed originaliter, radicaliter seminaliter, & repræsentativè, quia scilicet omnes homines in primo illo homine, quasi radice, parente & principio suo contenti, censi & comprehensi fuerunt; quodque Adam fecit, omnes eius posteri fecisse censentur. Adam enim quasi pater & princeps omnes suos post eos repræsentabat, sicut rex repræsentat regnum, & magistratus repræsentat civitatem. ita Origenes, Chrysost. Theopyl. Oecumen. & passim Patres Græci & Latini.

Perperàm Erasmus & Pelagiani pro in quo, vertunt, in quantum.

Quare perperam Erasmus, Theodor. & Pelagiani, τὸ ἐφ' ᾧ, vertunt, quatenus, in quantum eò quòd scilicet in Adamo omnes peccaverunt: quam expositionem S. August. lib. 6. contra Iulian. 15. ait esse novam & falsam. Nec mirum aut rarum est, ἐπὶ cum dativo significare *in*; nam ad Hebræos 9. v. 17. ἐπὶ νεκροῖς, idem est, etiam teste Erasmo, quod *in mortuis*. Simile est hic v. 14. Sic dicunt Græci, ἐφ' ἵππῳ, ἐφ' ὑμῖν, in equo, in vobis. Et patet legenti Paulum & Lucam, eos indifferenter uti ἐπὶ, εἰς, ἐν, pro *in*. Imò ἐπὶ cum dativo etiam causam significat, conditionem & pactū. Sic Xenophon, ταῦτα, inquit, ποιεῖν ἐπὶ τῷ κέρδει, id est, hæc facere lucri causa. Sic passim dicunt Græci, ἐπὶ τῷ μισθῷ id est, pro mercede, ex pacto mercedis. Sic pariter hic τὸ ἐφ' ᾧ accipi potest, q. d. Paulus, Cuius, scilicet Adami, causa & pacto, quod ipse cum Deo inierat omnes peccaverunt. Et licet vertas & legas, *quatenus omnes peccaverunt*, fat adhuc ex eo colligitur peccatum originale: quomodo enim omnes homines etiam infantes peccaverunt, nisi per unum hominem & patrem suum, scilicet Adamum?

Peccatum originale, sicut actuale est duplex, actuale & habituale.

Nota. Sicut in peccato actuali actus peccati transit, sed relinquit post se habituale peccatum, scilicet maculam in anima, quæ non est quid physicum, sed moralis quædam turpitudo, & quasi nota & infamia ex peccato admisso reliqua, scilicet est moralis aversio à Deo, & offensa Dei, ex qua homo moraliter censetur aversus à Deo, & Dei hostis; Deusque illi infensus, & ex qua denominatur peccator, estque reus coram Deo, iræque Dei obnoxius, & pœna dignus. Sicuti qui regem offendit aliquo actu rebellionis, post actum adhuc censetur rebellis, hostis, reus, iræque & vindictę regis subiectus; donec rex illi condonet. Ita originale peccatum partim actuale est, scilicet est actus innobedientiæ Adami quo pomum vetitum comedit, partim verò est habituale, scilicet est macula cuique hominum propria, quam quisque nascendo contrahit ex Adami illo primo peccato.

Error Pighij & Catharini de peccato originali.

Unde errant Albertus Pighius, & Catharinus, dum peccatum originale non inhærere cuique, sed tantùm primum ipsum Adæ peccatum esse voluerunt cuique imputatum ad culpam & pœnam. Hic enim error satis refellitur ex dictis vers. 12.

Ubi adverte, juxta hanc sententiam Pighij de peccato Adæ nobis imputato, pari modo hæreticos docere, Christi justitiam similiter nobis non inhærere, sed tantùm imputari. Verùm ex ipsismet Lutheri, Calvini, & aliorum passim Novantium sententia, potiùs contrarium colligimus, & concludimus hoc modo: Adam verè transfudit in nos concupiscentiam & peccatum, ut ipsimet Novantes sentiunt & docent: ergo & pari modo Christus verè & propriè transfundit in nos justitiam inhærentem.

Actus inobedientiæ in Adamo partim personalis, partim communis.

Nota Secundò. Actus ille inobedientiæ Adami iam dictus partim personalis fuit & proprius, ac inhærens ipsi Adamo, & hic est ei remissus per pœnitentiam, ut dicitur Sapient. 10. 2. partim generalis fuit, & communis totius naturæ humanæ, omniumque Adæ posterorum. Hi enim illo actu Adamo actualiter peccante, in eo quasi capite, fonte & seminario contenti, & quasi conclusi, originaliter idem peccatum commiserunt: quod enim Adam egit & comedit, nos censemur egisse & comedisse; quia voluntas nostra posita fuit à Deo summo omnium Domino in voluntate Adami, tamquam communis omnium parentis: sic ergo Adam peccans omnes nos eodem peccato infecit. Et sic peccatum originale nobis voluntarium est, voluntate aliena; dicitur tamen & proprium, tum quia Adæ voluntas censebatur nostra & propria, tum quia cuique propriè inhæret eius macula habitualis, quam post se reliquit & transfundit Actus Adami.

Nota Tertiò. Hic actus Adæ, non qua personalis, sed qua toti hominum generi & naturæ fuit communis, scilicet quatenus eodem actu nos originaliter, cùm nondum essemus, peccavimus in Adamo, & per Adamum, causa est ut, cùm ex Adam nascimur, aversi à Deo, & maculati, ac peccatores nascamur. Commentum enim frivolum est, id quod fingit Magister Sentent. in 2. dist. 31 scilicet qualitatem quamdam morbidam carni & semini Adæ inhærentem fuisse, quæ deinde infecerit, & indies successivè inficiat animas prolium & posterorum eius peccato originali. Nec enim qualitas corporea parere potest peccatum spiritale in anima.

Error Magistri Sententiarum fingentis in Adamo qualitatem morbidam, quæ transfunditur ad posteros.

Error Tertulliani refutatur asserentis peccatum oriri ex traduce animæ.

Multò maior error est Tertulliani, putantis animam filij esse ex traduce, id est traduci & produci ab anima parentis, sicque simul trahere ab ea peccatum originale: ut enim omittam hoc esse contra philosophiam, & damnatum in Concilio Lateranensi, sub Leone X sess. 8 ubi definitur animas singulas singulis hominibus creari & infundi à Deo; huic Tertulliani sententiæ obstat, quòd anima filij trahit hoc peccatum à parente, etiam tunc cùm parens iustificatus est ab originali, omnique alio peccato: quomodo ergo peccatum ho. à parentis anima, in qua ampliùs non est, ad animam filii traduci potest?

Hinc Nota Quartò. aliud est in Adamo peccare, aliud est peccatum Adami in omnes pertransire, sive omnes ex Adamo peccatum contrahere: illud enim actuale fuit hoc verò habituale est, & cuique proprium ac inhærens peccatum originale, ut dixi. Cùm ergo ait Paulus, *in quo*, scilicet Adamo, *omnes peccaverunt*, sensus est, quòd actus ille Adami quo ipse peccavit, omnibus imputetur, & censeatur omnium fuisse proprius, indeque fit, ut quilibet Adæ filius necessitatem peccati hujus ex Adamo, unà cum natura sua trahat; & necessariò, cùm nascitur, peccator nascatur, nisi à Dei gratia & misericordia præveniatur. Sic B. Virgo in Adamo peccavit, & hanc necessitatem contrahendi peccatum originale incurrit: sed peccatum ipsum originale de facto in se non contraxit, nec habuit: quia à gratia Dei fuit præventa primo conceptionis suæ instanti, quæ peccatum omne ab ea exclusit.

Omnes necessitatem trahunt peccatorum ab Adamo, nisi præveniantur.

VERS. 13.

VSQVE AD LEGEM ENIM PECCATVM ERAT IN MVNDO) Nota. *Peccatum* hic vocat quodlibet peccatum, scilicet primum originale, & quoduis actuale, quod ex eo secutum est, quod est regnum peccati. Hic Apostolus probat id, quod dixit, scilicet omnes homines in Adamo peccasse adeoque probat ipsum peccatum originale. Probat autem hoc argumento: ante legem datam peccatum, & peccati reatus ac corruptio erat in mundo: licet enim peccatum tunc non imputaretur, id est, vix reputaretur, vix æstimaretur ab hominibus, solam naturam & concupiscentiam suam sequentibus, nec legem, quæ peccati fœditatem ostenderet, habentibus: tamen peccatum tunc fuisse in mundo, clarè demonstrat ipsa mors omnium hominum: nam effectus, pęna, & comes individua peccati est mors. cùm ergo mors etiam ante legem regnaverit, & extenderit se in omnes homines, sequitur peccatum quoque, quod mortis est causa, in omnes homines regnasse, & se diffudisse.

Ante legem peccatum erat in mundo, quia mors pœna peccati erat in mundo.

Occurres & excipies: ante legem fuisse quidem peccatum in mundo, verùm non originale, sed actuale, quod

quisque fecerat & commiserat. Hanc exceptionem diluit & elidit Apostolus dicens:

VERS. 14. SED REGNAVIT MORS AB ADAM USQUE AD MOYSEN, ETIAM IN EOS QUI NON PECCAVERUNT IN SIMILITUDINEM PRAEVARICATIONIS ADAE) q. d. Ante Mosen & legem, uti mors, ita & peccatum hoc commune fuit etiam iis, *qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae*, id est, iis qui non peccauerunt actu, sicuti peccavit adam legem praevaricando, putà infantibus. ita Theoph. Theodor. Anselmus, Chrysost. & S. August. lib. 1. de Peccator. meritis, c. 11. relinquitur ergo, peccatum originale fuisse in infantibus, & in mundo etiam ante legem. Cur enim infantes tunc aequè ac jam mortui sunt, nisi ob peccatum, non actuale, quod perpetrare non possunt; sed originale, quod ex Adamo contraxerunt?

Qui non peccaverunt actu, ut infantes, nisi contraxerunt peccatum originale.

Aliter haec explicat Toletus, q. d. Paulus, Erat quidem peccatum actuale in mundo ante legem, sed non imputabatur ad poenam certam, verbi gratia mortis. Haec enim tantùm statui solet per legem, non naturalem, sed positivam divinam vel humanam, quae tunc necdum erat: ergo cùm videamus ante legem à Deo peccato statutam fuisse certam poenam, scilicet mortis, omnes enim etiam ante legem ob peccatum mortui sunt; hinc sequitur, adeoquè mors ipsa indicat, quòd ante legem in mundo fuerit peccatum aliquod, non actuale. uti jam probavi: ergo originale, cui à Deo iuste decreta & inflicta est certa poena mortis. Verùm hic sensus plus satis remotus, obscurus & implexus videtur.

Nota τὸ *qui non peccaverunt*: ita enim legendum est cum Graeci & Latinis. malè enim Origenes & Ambrosius tollunt negationem, *non*, leguntque affirmativè, *qui peccaverunt*.

Triplex horum verborum explicatio.

IN SIMILITUDINEM PRAEVARICATIONIS Adae) San Chrysost. haec refert ad *regnavit mors*. q. d. *Regnavit mors in similitudinem praevaricationis Adae*, id est, regnavit mors in nos quia nascimur similes Adae praevaricanti, putà peccatores.

Secundò, alii sic explicant, q. d. Regnavit mors etiam in eos, qui non peccarunt contra legem aliquam positivam sibi datam à Deo, uti peccauit Adam, sed tantùm peccarunt contra legem naturae.

Tertiò, planiùs, ut dixi, similitudo haec praevaricationis Adae sita est in actu & peccato actuali, quo peccavit Adam, legem sibi datam à Deo praevaricando. Sensus ergo est, mors regnavit in eos, *qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae*, id est, mors regnavit etiam in eos, qui non peccarunt actu, uti fecit Adam, putà in infantes ex morte enim infantium rectè colligit Apostolus eorundem peccatum, quod cùm non possit esse actuale, sequitur debere esse originale contractum ex Adamo.

ADAE QUI EST FORMA FUTURI) q. d. Qualis fuit Adam, tales post se genuit filios, putà peccatores, mortales, miseros inquit S. Augustinus l. 1. de Peccatorum meritis, c. 11.

Christus & Adam in contrarium sibi comparati.

Secundò & magis genuinè, sic exponas: Adam fuit forma, typus & figura Christi venturi. q. d. Uterque, scilicet tam Christus, quàm Adam, fuit parens noster, sed in contrarium, uti rectè ostendit S. August. lib. 2. de Nuptiis & concupisc. c. 27. Nam Primò, sicut Adam solus sine concubitu maris & feminae, ex terra non maledicta, sed pura & integra est formatus: ita Christus ex sola purissima Virgine est natus. Secundò, sicut Adam solus totam posteritatem peccando perdidit, ita Christus solus moriendo reparavit.

Causa cur Deus omnes nostras voluntates posuit in Adamo, est, ut esset Adam typus Christi.

Hinc rectè adverterunt docti quidam & sapientes viri, causam cur Deus nostram voluntatem, meritum & demeritum posuerit in voluntate Adae, praeter summum Dei dominium & libertatem, qua quidvis potest facere & statuere; hanc fuisse, ut scilicet Adam hac ratione esse typus Christi, in cuius manu & voluntate Deus ponere volebat nostrā salutem, ut ille pro nobis mereretur gratiam & gloriam; sicut Adam nobis meritus est reatum & poenam. Antequam enim peccaret, aut crearetur Adam, Deus ab aeterno per praescientiam conditionatam omnia futura praesciebat & praevidebat, & secundùm eam absolutè voluit & decrevit Adamum & omnia Adami esse propter Christum, esseque typum Christi, rerumque à Christo gerendarum. Deus enim

A in Christo omnem suam sapientiam & gloriam ostendere voluit, ideoque statuit & decrevit ut Christus esset omnium non tantùm electorum, sed & operum suorum principium, exemplar & finis. Ut patet Coloss. 1. 15. & seqq.

Christus principium, exemplar & finis omnium operum Dei.

Fuit ergo non tantùm in ipsa executione, sed etiam in ipso decreto divino mutua contradependentia Adae & Christi. nec enim Adam futurus fuisset pater omnium hominum ea ratione, ut suam vel iustitiam vel peccatum in eos transfundere posset, nisi hoc ipso simul fuisset typus & figura Christi, qui omnium Dei filiorum futurus erat parens: nec vicissim Christus incarnatus & natus fuisset in mundo nisi Adam peccasset, nosque perdidisset, uti verior & communior habet Theologorum sententia.

Adae & Christi mira inter se dependentia.

Nota hic, sacram Scripturam uti aliquando allegoriis in contrarium sensum. Sic. Osee cap. 1. & 3. iussus est à Deo fornicariam accipere in uxorem, ut significare, filios Israel fornicaturos, id est, relicto Deo Synagogae marito, idolis adhaesuros, eaque adoraturos: ubi pium Osee factum, & legitimum eius cum fornicaria matrimonium significat impium Judaeorum idololatriam.

Deus allegoriis in Scriptura utitur in contrarium sensum.

B Pari modo, multi Patres explicant allegoricè Davidis adulterium, per castum amorem Christi, scilicet quò David permissus sit à Deo adulterium committere cum Bethsabee, ut significaret Christum exarsurum amore Ecclesiae ex Gentibus & idololatris congregandae. Hanc enim allegoriam assignat S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 27. & S. Ambros. Apologiae David c. 3. Similemque afferunt Angelomus, Eucherius & Rupert. in l. 2. Reg. cap. 11. Sic ego & hic Adam dicitur forma, sive typus Christi in genere, non in specie; quia contrario modo se habuerunt Christus & Adam: hic mortis, Christus verò vitae & salutis fuit parens. sed in ipsa contrarietate est similitudo quaedam proportionis & propagationis, uti paulò antè ostendi.

VERS. 15. SED NON SICUT DELICTUM, ITA ET DONUM *Delictum*, graecè παράπτωμα. ita vocat Paulus ipsum Adami casum, ruinam & offensam: ex qua quasi causa manat effectus, scilicet ἁμαρτία, id est, peccatum originale, quod est macula & reatus singulis ex Adamo natis inhaerens. Huic delicto & offensae opponit χάρις, δωρεὰ, χάρισμα, id est, gratiam, donationem, & gratuitum beneficium Christi, scilicet eius redemptionem, satisfactionem, meritum gratiae,

Casus Adae & reparatio Christi inter se comparantur.

C & remissionis peccatorum; ex quo, quasi causa, manat effectus τὸ δώρημα δικαιώσεως, id est, donum gratiae & justitiae nobis inhaerens.

Secundò Adae delictum dicitur παράπτωμα. q. d. Non casus, sed quasi casus; non ruina, sed poenae ruina; non lapsus, sed offensio. Praepositio enim παρὰ minuit rem, cui in compositione iungitur. q. d. Paruus fuit & exiguus casus & ruina Adae prae reparatione & gratia Christi; quia bona & beneficia Christi longè potiora & efficaciora sunt peccato Adae; sicuti paupertas Iri comparata cum divitiis Croesi, eam sublevare & ditare parantis, parva, vel nulla est.

SI ENIM UNIUS DELICTO MULTI MORTUI SUNT: MULTO MAGIS GRATIA DEI ET DONUM IN GRATIA (per gratiam) UNIUS HOMINIS JESU CHRISTI IN PLURES ABUNDAVIT) *Multi*, id est, omnes: dicit tamen potiùs Multi, quàm Omnes, ut multitudinem posterorum significet. quia omnes possunt esse pauci, ait S. August. q. d. Paulus. Si per unius Adae delictum omnes eius posteri reatum & poenam mortis, tam praesentis, quàm aeternae incurrerunt; scitote longè maius fuisse beneficium quod Christus nobis exhibuit: nam longè

Bonum quod Christus nobis praestitit, maius est quam malum quod intulit Adam.

D maiora bona & dona nobis contulit gratia Christi, quàm Adam abstulerit, scilicet tot gratias & dona Spiritus sancti, quae Christus contulit Apostolis, Martyribus, Doctoribus, Eremitis, Episcopis, Virginibus, aliisque filiis novi testamenti, quibus caruit Adam, ac tandem ipsam gloriam & immortalitatem, eiusque dotes maximas pluri mas & diversissimas. Vide S. Chrysost. hic, de Christi gratiarum thesauro.

Alii sic explicant, q. d. Paulus, *Multò magis*, id est, multò maiori potentia, virtute, robore sua dona nobis contulit Christus quàm Adam eadem abstulerit: quia difficilius est construere, quàm destruere. Hinc rectè Doctores inferunt cum S. Leone ser. 12 de Passione quòd valor meritorum & satisfactionis Christi longè excellat demerita Adae: idque non ex acceptatione divina; sed ex rigida justitia, & valore ipsorum operum, quem habebant per se, ex dignitate personae operantis & patientis: sic e-

Valor meritorum Christi longe excedit demerita Adae.

nim peccatum Adæ, per se sua indignitate & gravitate ex summa æquitate & iustitia iram Dei, pœnasque præsentes & æternas merebatur. A

Nota. Pro *in plures*, græcè est εἰς τοὺς πολλοὺς, in multos, id est, in omnes iam dictos. q. d. Sicut Adam omnibus nocuit, ita Christus omnibus profuit, sed ampliùs quàm ille nocuerit. ita Theophylactus.

VERS. 16. ET NON SICUT PER UNUM PECCATUM, supple, Adam infecit omnes, ITA ET DONUM) supple, Christi ab uno tantùm peccato liberat, sed à multis, quæ posteri peccato Adæ addiderunt, & addent. ita Theophyl. Hæc est secunda dissimilitudo Adæ & Christi. Græca habent, δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος: *Sicut per unum peccantem*, supple mors venit in mundum. Et sic legit August. l. 1. de Peccat. meritis. Sed idem est sensus.

Adam uno peccato mortalis, Christus non liberat ab omnibus peccatis.

NAM IUDICIUM QUIDEM EX UNO IN CONDEMNATIONEM, GRATIA AUTEM EX MULTIS DELICTIS IN IUSTIFICATIONEM) *Iudicium*, græcè κρίμα, id est reatus, scilicet fluxit ex uno peccato Adæ, in κατάκριμα, id est, in condemnationem; ut omnes, etiam parvuli, essent obnoxii condemnationi, id est, pœnæ damni, etsi non sensus, ut docent plerique Scholastici. E contrario beneficium, & gratia Christi ex multis delictis processit ad iustificationem, ut scilicet non ab uno, sed à multis, imò ab omnibus peccatis nos iustificaret. Opponit Paulus χάρισμα καὶ κρίμα, id est, gratiam & reatum: rursum δικαίωμα καὶ κατάκριμα, id est, iustificationem & condemnationem. Hinc S. August. l. 2. de Nuptiis & concupisc. c. 27. docet peccatum originale sufficere ad condemnationem. B

Infantes ob peccatum originale ob mortis pœnæ damni.

MULTO MAGIS ABUNDANTIAM GRATIAE, ET DONATIONIS, ET IUSTITIAE ACCIPIENTES, IN VITA REGNABUNT PER UNUM IESUM CHRISTUM) *In vita regnabunt*, q. d. Adam invexit regnum mortis, Christus verò eminentius, & gratia, iustitia, bonisque omnibus abundantius invexit regnum vitæ: in quo nos reges fecit, ut vitam hic gratiæ divinam, & postea sine morte æternam & gloriosam adipiscamur in cælis. ita Theophyl.

VERS. 17. Nota. Non dicit Paulus, Vita regnavit, sicut dixit; Mors regnavit, quia suaviùs & gloriosiùs sonat, *iustificati regnabunt in vita per Christum*, quàm si dixisset, Vita regnabit in iustificatis per Christum. Præclarè S. Bernardus epist. 190. ad Innocentium Pontif. contra errores P. Abailardi, qui docebat Christum esse nostrum doctorem, non redemptorem. *Si gratis*, inquit, *commendatus sum; gratis non redimor? Quòd si dixeris; Pater tuus addixit te; respondebo, Sed frater meus redemit me. Cur non aliunde iustitia, cùm aliunde reatus? Alius qui peccatorem constituit, alius qui iustificat à peccato. Alter in semine, alter in sanguine. Sed iniustitia, inquies, sit cuius est: quid ad te? Esto. Sed sit etiam culpa cuius est: qui ad me?* C

VERS. 18. SICUT PER UNIUS DELICTUM IN OMNES HOMINES, supple, reatus pertransiit, IN CONDEMNATIONEM: SIC ET PER UNIUS Christi IUSTITIAM, græcè δικαίωμα, id est meritum, quod est causa nostræ iustificationis & iustitiæ, IN OMNES HOMINES) supple, donum & beneficium Christi pertransiit, scilicet in omnes qui à Christo spiritualiter descendunt, & baptismo in illo renati sunt. Nam Paulum propriè loqui de gratia iustificante, non præveniente patet tum ex v. sequ. tum quia Christum opponit Adamo, qui omnibus ex se natis efficax est causa damnationis: sicut Christus omnibus ex se renatis efficax est causa iustificationis & immortalitatis.

Loquitur hic Paulus de gratia iustificante, non præveniente.

Nota. Δικαίωμα, id est meritum Christi, distinguit hic Apostolus à δικαίωσις, id est, à iustificatione, & à δικαιοσύνη, id est, à iustitia. Hæc enim tertia est in nobis, prima verò est in Christo. Secunda autem effectivè quidem est in Christo, quasi agente, sed subiectivè est in nobis, quasi eam recipientibus. Id ita esse constat ex oppositione τοῦ δικαιώματος & τοῦ παραπτώματος, παράπτωμα enim Apostolus vocat delictum, & offensam Adæ transfusam in posteros: ergo δικαίωμα illi oppositum vocat obedientiam & iustitiam Christi in posteros eius, putà in credentes, transfusam. Vnde quod hoc loco vocat δικαίωμα, v. 19 vocat ὑπακοὴν, id est obedientiam. Lege v. 19. qui hunc explicat. D

Διακαιοσύνη in nobis, δικαίωμα in Christo, δικαίωσις effectivè in Christo, subiectivè in nobis.

IN IUSTIFICATIONEM VITAE) qua à morte peccati ad vitam gratiæ & gloriæ revocamur. Patet v. 16. ita S. August. lib. de Peccat. meritis c. 15.

Aliter hæc explicat Poletus Putat enim *iustificationem vitæ* hic appellari actionem & operationem, qua Deus ex iustitia & merito Christi iusti omnes homines, etiam reprobos, à morte suscitabit ad vitam perpetuò duraturam, non ipsorum merito, ac iustitia, sed Christi, ut dixi; verùm nusquam sic accipitur iustificatio vitæ.

SICUT PER INOBEDIENTIAM UNIUS HOMINIS (Adæ) PECCATORES CONSTITUTI SUNT MULTI (omnes Adæ posteri) ITA ET PER UNIUS (Christi) OBEDITIONEM IUSTI CONSTITUENTUR MULTI) omnes scilicet, qui ex Christo per fidem & gratiam renascuntur. VERS. 19.

Adverte hìc, quis & quantum fuerit fructus unius obedientiæ, & unius inobedientiæ. Ex hoc loco rectè Doctores inferunt concluduntque hoc modo: In Adamo fuit vera inobedientia, ergo & in Christo fuit vera & propriè dicta obedientia, quæ præcepto Superioris se subiicit & conformat, ac consequenter datum fuit Christo præceptum à Patre moriendi, & sic redimendi nos. Hoc enim fuit obiectum obedientiæ Christi, cui Christus obedivit.

In Christo fuit vera obedientia & Christus habuit præceptum de nos redimendo.

Nota. Ab Apostolo affertur hìc triplex antithesis & dissimilitudo inter Adam & Christum.

Primò, Adam omnes perdidit; Christus omnes reparavit.

Secundò, Adam unicum peccatum ad posteros transmisit, Christus ab omnibus peccatis actualibus eosdem liberat.

Multiplex Christi & Adami antithesis.

Tertiò, Adam unum malum, quod nullo modo intendi potest, scilicet peccatum originale, propagavit; Christus abundantiam gratiarum effudit. His adde, uberiorem & potentiorem esse gratiam Christi quàm fuerit peccatum Adæ.

Quartò, quia Adæ peccatum tantùm pœnam damni in nos induxit; Christus & à pœna damni, & à pœna sensus, quæ actualibus peccatis debetur, nos liberat. Rursus ex Adamo trahimus concupiscentiam, sed per Christum illa facta est materia magnæ tam luctæ, quàm victoriæ & triumphi: eamque per gloriam in cœlo Christus extirpabit.

Quintò, per Adam amissa est gratia, qua homo perseverare posset; per Christum datur gratia crebrior, & uberior, ut in tanta infirmitate, inter tot hostes fortior fiat, & actu perseveret ita S. August. toto lib. de Bono perseverantiæ.

Sextò, per Adam omnes morimur temporaliter; per Christum resurgemus ad vitam tum animæ, tum etiam corporis immortalem & gloriosam.

Septimò, non peccatum Adæ, sed gratia Christi se extendit ad B. Virginem, quæ est mare gratiarum, & plus habet gratiæ, quàm omnes homines simul. Addit Pererius, Suarez & alii, etiam ad angelos Christi gratiam se extendisse, eosque per merita Christi iustificatos esse, ad quos peccatum Adæ pertingere non potuit.

Gratia Christi se extendit ad Angelos.

Octavò, licèt Adam actu plures inficiat, quàm ex Christo renascantur; Christi tamen gratia quoad sufficientiam & oblationem se extendit ad omnes, non tantùm ex Adamo genitos, sed quoquo modo producibiles, v. g. si Deus eos de novo crearet.

Nonò, per Adamum reducti sumus quasi ad statum puræ naturæ; per Christum elevati sumus ad statum magis spiritualem & sublimiorem, quàm in quo Adam fuit conditus; & ad vitam planè cælestem.

Decimò, per Adam facti sumus similes bestiis, per Christum angeli; imò natura nostra in Christo & B. Virgine exaltata est super omnes angelorum choros.

Vndecimò, Adam privavit nos ligno vitæ, Christus dat panem, qui de cœlo descendit, & dat vitam æternam; putà seipsum totum, Deum scilicet & hominem, in cibum dat nobis in Eucharistia.

Adam privavit nos ligno vitæ, Christus dedit nobis Eucharistiam.

Duodecimò. Adam privavit nos gratia iustitiæ originalis; Christus dat copiam gratiarum & virtutum. Primò, quia dat virtutes, quæ non fuissent in statu innocentiæ, scilicet patientiam, pœnitentiam, martyrium, virginitatem, Apostolatum, & virtutes religiosas. Secundò, harum & aliarum omnium maiorem quàm fuisset in statu innocentiæ, dat copiam, intensionem & continuum augmentum.

Christus dat copiam gratiarum & virtutum.

Nota Secundò. Sicut in Adam omnes peccavimus; sic in Christo omnes iustificati sumus, id est, iustè pro peccatis satisfecimus, & meriti sumus iustitiam; sed sicut ad contrahendum peccatum originale necesse est ex Adamo naturaliter nasci; ita ad iustitiam Christi participandam,

Necesse est nasci ex Christo ad participandam eius iustitiam.

dam; necesse est ex eo nasci spiritualiter per baptismum.

Nota Tertiò, hinc sequi contra hæreticos, quòd, sicut inobedientia & peccatum Adæ realiter inhæret nobis, non autem tantùm imputatur nobis; ita quoque, imò magis, inhæreat nobis gratia Christi, non autem tantùm imputetur nobis: alioqui enim longè efficacius esset peccatum Adæ, quàm gratia Christi, quæ peccatum tollere non posset, sed tantùm abscondere.

Iustitia Christi nobis inhæret.

VERS. 20. LEX AVTEM SVBINTRAVIT VT ABVNDARET DELICTVM. Nota vocem *subintravit*. q. d. Obiter, & quasi furtim ad tempus breve, scilicet usque ad adventum Evangelii, intravit lex in mundum, ut esset Iudæorum quasi pædagogus ad Christum. Græcum παρεισῆλθε significat, ait Budæus, irrepere & fallere introeundo, & se insinuando. Sic hic lex quasi latenter se insinuavit, & ut noster Interpres vertit. *subintravit*; directè quidem ad hoc, ut dissolutos hominum mores restringeret, illosque duceret ad Christum, qui eos sanaret: sed indirectè ad id quod sequitur, scilicet, *ut abundaret delictum*. q.d. Unde factum est, ut abundaret delictum. Vocula enim *ut*, consequentiam significat, non causam *Nitimur* enim *in vetitum semper, cupimusque, negata*. vide can. 24. *Lex*, inquit S. August. in psalm. 102. *ideo data est, ut crescente peccato, humiliarentur superbi, humiliati confiterentur, confessi sanarentur*. Idem tract. 3. in Ioan. *Lex*, inquit, *minabatur, non opitulabatur; iubebat, non sanabat; languorem ostendebat, non auferebat*. Quare minùs genuinè S. Ambros. epist. 71. ad Irenæum *subintravit*, inquit, lex, quia quasi fortuitò intravit, ut succederet legi naturali, quæ in mentibus hominum erat obscurata. Nec enim legis naturalis mentionem hic fecit Apostolus, nec ob eam solam instaurandam data fuit lex Mosis.

Lex data ut abundaret delictum. Ut, non causam sed consequentiam significat.

Dices, Lex publicè tanta pompa in Sina rogata est & accepta. ergo non furtim intravit.

Respondeo. Nego consequentiam, quia Deus Hebræos ex Ægypto media nocte, quasi latente eduxit in desertum Sina, ibique nil tale expectantibus legem promulgavit.

Lex latenter intravit in mundum.

Alii vertunt, Lex præterea intravit. q. d. Præter morbum ex Adamo contractum, accessit lex quæ morbum auxit.

Occurrit hic Apostolus obiectioni. Dicet enim aliquis, Dixisti, Paule v. 13. *Usque ad legem peccatum erat in mundo*: ergo post legem, & per legem Mosaicam ablatum est peccatum: ad quid enim aliud data est lex? Respondet Paulus, adeò per legem non esse ablatum peccatum, ut magis per eam sit auctum, vitio quidem hominum, sed occasione accepta ex lege, quæ multiplicavit præcepta, nec tamen hominibus infirmis vires dedit ad ea implenda.

Peccatum per legem magis auctum.

Notat hic Apostolus tres mundi status. Primus fuit ab Adam ad Mosen; secundus à Mose ad Christum; tertius à Christo ad finem mundi: in primo regnavit peccatum & mors; in secundo lex, quæ peccatum auxit; in tertio gratia, quæ peccatum & mortem sustulit.

Tres mundi status.

Unde Apostolus hic quasi comœdiam instituit in tres scenas distinctam, & per prosopopœiam, cuique scenæ suam personam, quasi choragum, assignat, quæ quasi rex dominetur & regnet. Tres ergo reges hic, qui inter se confligunt, sunt peccatum, lex, & gratia; sive Adam, Moses, & Christus: quorum quisque suum habuit regnum, & regnandi tempus & spatium.

Tres mundi reges, Adam, Moses, Christus; peccatum, lex, gratia.

Pulchrè quatuor hominis status inter se comparat San August. lib. 83. quæst. qu. 69. *Prima*, inquit, *est actio ante legem, secunda sub lege tertia sub gratia, quarta in pace. Ante legem actio est, cùm peccatum ignoramus, & sequimur carnales concupiscentias. Sub lege est actio, cùm iam prohibemur à peccato, & tamen consuetudine eius victi peccamus. Tertia actio est, cùm non vincimur delectatione consuetudinis malæ, sed per gratiam ei resistimus. Quarta actio, cùm omnino nihil est in homine, quod resistat spiritui. In prima ergo actione, quæ est ante legem, nulla pugna est cum voluptate. In secunda, quæ est sub lege, pugnamus, sed vincimur. In tertia pugnamus, & vincimus. In quarta non pugnamus, sed perfecta & æterna pace requiescimus.*

Quatuor hominis status inter se comparati.

Notanda hic est sententia D. Thomæ, de triplicis legis fine, respectu triplicium hominum. *Circa finem legis*, inquit, *sciendum est, quòd in populo Iudæorum tria fuerunt hominum genera, sicut & in quolibet alio populo, scilicet duri, id est peccatores & rebelles, proficientes, & perfecti. Quantum igitur ad duros, lex fuit data in flagellum, & quantum ad præcepta moralia, ad quorum observantiam cogebantur, per pœnæ comminationem, ut patet Levitici 20. & quantum ad cæremonialia, quæ ideo sunt multiplicata, ne liceret eis diis alienis alium cultum superaddere*, Ezech. 20. *In manu valida & brachio extento, & in furore effuso regnabo super vos. Sed proficientibus, qui dicuntur mediocres, lex fuit in pædagogum, secundùm illud Galat. 3. Lex pædagogus noster fuit in Christo. Et hoc quantum ad cæremonialia, quibus ad iustitiam promovebantur. Perfectis autem fuit, quantum ad cæremonialia quidem in signum, secundùm illud* Ezech. 20. *Sabbata mea dedi eis, ut essent signum inter me, &c. Quantum ad moralia verò in solatium, secundùm illud, quod c. 7. ait Paulus: Condelector legi Dei secundùm interiorem hominem.*

Triplex legis finis respectu triplicium hominum.

VBI AVTEM ABVNDAVIT DELICTVM, SVPERABVNDAVIT GRATIA) *Ubi*, id est, postquam in mundo, occasione legis invaluit peccatum; postquam mundus ad summum malorum & peccatorum venerat in statu legis; tunc mox venit Christus, quasi medicus potentissimus & clementissimus, qui abundantiam & efficaciam gratiæ suæ ostendit in curando & abolendo peccato, regnoque peccati.

VT SICVT REGNAVIT PECCATVM IN MORTEM, VERS. 21. pertrahens scilicet peccatorem in mortem corporalem & æternam: ITA ET GRATIA REGNET PER IVSTITIAM IN VITAM AETERNAM] ut scilicet per iustitiam assequamur vitam æternam, ad quam iustitia dat ius. q. d. Gratia Christi superabundavit, ad hoc, ut mortis & peccati regno destructo, regnum iustitiæ & æternæ vitæ instauraretur, & longè latèque propagaretur per Christum. Vide hic duo regna, unum mortis, in quo regnavit Adam & Adæ peccatum; alterum vitæ, in quo regnat Christus, Christique gratia, quæ prius regnum mortis evertit. Inter hæc duo subintravit lex, ut faceret quasi interregnum; sed frustra; nam lex regnum peccati potiùs auxit, quàm suspendit. Unde necesse fuit venire Christum, qui sua gratia regnum peccati & mortis exscinderet. Præclarè S. Augustinus in Sententiis numer. 194. *Rationalis anima*, inquit, *est domina corporis sui, qui inferiori non bene imperabit, nisi superiori se Deo tota Charitatis subiectione servierit.*

Duo regna, mortis & vitæ, inter quæ lex voluit facere interregnum.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HOc capite, de more, Apostolus post dogmata, ad mores dogmatibus conformes transit, hortaturque fideles, ut justitiam per Christum acceptam servandam & augendam studeant.

Primò ergo, docet nos in Baptismo Christo consepultos, complantatos, & commortuos esse peccato, ut deinceps in novitate vitæ ambulemus; sicut Christus semel mortuus, ad novam vitam, non ampliùs moriturus resurrexit, ut & nos quandoque cum eo ad gloriam resurgamus.

Secundò, v. 12. docet in Christianis non debere regnare peccatum, ut obediant concupiscentiis ejus; utpote qui per Christi gratiam liberati sunt à peccato, & servi effecti justitiæ; itaque par esse, ut membra sua tradant in obsequium justitiæ ad vitam, quæ priùs tradiderant immunditiæ, ad mortem, nam, ut ait v. ultimo: Stipendia peccati, mors: gratia autem Dei vita æterna.

1. QUid ergo dicemus? permanebimus in peccato ut gratia abundet? 2. Absit. Qui enim mor-
tui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo? 3. An ignoratis, quia quicumque
baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ipsius batizati sumus? 4. Consepulti enim sumus cum
illo per baptismum in mortem; ut quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita
& nos in novitatæ vitæ ambulemus. 5. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius:
simul & resurrectionis erimus. 6. Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, ut
destruatur corpus peccati, & ultrà non serviamus peccato. 7. Qui enim mortuus est, justificatus
est à peccato. 8. Si autem mortui sumus cum Christo; credimus quia simul etiam vivemus cum
Christo; 9. scientes quòd Christus resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultrà non
dominabitur. 10. Quòd enim mortuus est peccato, mortuus est semel: quod autem vivit Deo.
11. Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo, in Christo Jesu
Domino nostro. 12. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concu-
piscentiis eius. 13. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete vos
Deo, tamquam ex mortuis viventes: & membra vestra arma justitiæ Deo. 14. Peccatum enim vo-
bis non dominabitur: non enim sub lege estis, sed sub gratia. 15. Quid ergo? peccabimus, quo-
niam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. 16. Nescitis quoniam cui exhibetis vos servos
ad obediendum, servi estis eius, cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justi-
tiam? 17. Gratias autem Deo quòd fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam
doctrinæ in quam traditi estis. 18. Liberati autem à peccato, servi facti estis justitiæ. 19. Hu-
manum dico, propter infirmitatem carnis vestræ: sicut enim exhibuistis membra vestra servire
immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra servire justitiæ in
sanctificationem. 20. Cùm enim servi essetis peccati, liberi fuistis justitiæ. 21. Quem ergo fru-
ctum habuistis tunc in illis, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. 22. Nunc ve-
rò liberati à peccato, servi, autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem
verò vitam æternam. 23. Stipendia enim peccati, mors. Gratia autem Dei, vita æterna, in Chri-
sto Jesu Domino nostro.

VERS. 1. QVID ERGO DICEMUS? PERMANEBIMUS IN PECCATO UT GRATIA ABUNDET?) Est prolepsis, qua Apostolus occurrit quorumdam obiectioni. Dicet enim: quis: Si, ò Paule, verum est, quod dixisti cap. superiori in fine: *Ubi abundavit delictum, superabundavit gratia*: ergo peccata peccatis addenda sunt, ut gratia Dei magis abundet.

Respondet Paulus: *Absit* ita Patres. Unde patet peccatum hic propriè accipi, licet aliqui metonymice pro fomite peccati accipiant.

VERS. 2. Duplex horum verborum sensus.

QVI ENIM MORTUI SVMVS PECCATO, QVOMODO ADHVC VIVEMVS IN ILLO? Nota. *τῷ peccato*. potest hic accipi dupliciter, scilicet Primò, ut sit ablativi casus, idemque sit *mortui peccato*, quod mortui per peccatum, quomodo loquitur Apostolus Ephes. 2. 5. Secundò, ut *τῷ peccato*, sit dativi casus, & tunc mori peccato, idem est quod renunciare peccato, abdicare peccatum. S. Chrysost. utroque modo hic accipit, unde duplicem affert expositionem. Primò, *Qui mortui sumus peccato*, id est, inquit, qui vitam spiritualem per peccatum amisimus. Vel Secundò, qui peccato deleto ampliùs ei non obedimus, sed illi iam renuntiavimus, illudque abdicavimus. Verùm secundus hic sensus potior est, magisque genuinus; opponitur enim directa antithesi ei, quod subdit Apostolus, *Quomodo adhuc vivemus in illo?*

Quid sit vivere justitiæ vel peccato.

Nota. Vivere justitiæ, vel peccato, est operationes vitæ circa justitiam vel peccatum, seu opera peccati vitalia facere & exercere, scilicet cùm homo rationalis per voluntatem, amorem, desiderium, gaudium obedit, delectatur, sequitur, fruitur concupiscentiis & appetitibus, qui sunt contra legem Dei, nec divinæ, sed suæ voluntati indulget. Sic è contrario peccato mortuus dicitur, cùm hæc opera vitæ, hos amores non habet, sed à se præscindit & abdicat. Mors enim est plena derelictio & separatio ac præcisio. Sicut ergo Religiosi mortui debent esse mundo, ut non delectentur, nec misceant se rebus mundanis, ita omnes Christiani mortui debent esse peccato. vide dicta Galat. 6. 14.

Nota. Hoc cap. peccatum & peccati fomitem considerat Apostolus, quasi dominum quemdam, aut regem in homine tunc regnantem, quando pravis ejus motibus & desideriis obsequitur: persistit enim in prosopopœia, de qua dixi cap. præd. v. 20.

QVICUNQVE BAPTIZATI SUMVS IN CHRISTO IESV, IN MORTE IPSIUS BAPTIZATI SVMVS) *Baptizati in Christo*, id est baptizati in virtute, nomine, meritis non Johannis, sed Christi. ita Origenes & Anselm. VERS. 3.

In Christo sumus baptizati.

Secundò, Pererius, *in Christo*, inquit, id est, per Christum. Sed Græca habent, Χριστὸν, in Christum, & ita legit Tertull. libr. de Resurrect. carnis. q. d. Paulus, Per baptismum estis inserti in Christum, quasi rami in novam arborem, & facti estis de ejus corpore, mystico scilicet, quod est Ecclesia. Ex hoc loco & similibus puta-

putarunt nonnulli validum esse baptismum, si quis hac forma baptizet: *Ego te baptizo in nomine Christi*, omisso nomine Patris & Spiritus sancti. ita censent Magister in 4. dist. 3. Adrianus ibid. qu. 1. a. 2. Cajetan. 3. p. qu. 66. a. 6. Idem videtur sensisse ut privatus Doctor, Nicolaus I. Pontifex respondens ad consulta Bulgarorum. Ait enim: *Hi profectò si in nomine Trinitatis, vel tantùm in nomine Christi, sicut in Actis Apostolorum legitur, baptizati sunt, rebaptizari non debent.* Idem docet S. Ambros. lib. 1. de Spiritu sancto cap. 3. & Beda in Actor. cap. 10.

An baptismus in nomine solius Christi valeat?

Secundò, S. Thomas 3. p. q. 66. a. 6 censet Apostolos ex Dei dispensatione baptizasse in nomine Christi, ad nomen ejus illustrandum; nunc autem id non licere, nec valere baptismum, nisi conferatur exprimendo tres personas SS. Trinitatis.

Verùm alij Patres & Doctores passim censent, non valere, nec umquam valuisse baptismum, nisi nominentur singulæ personæ SS. Trinitatis. Citat eos Suarez 3. p. qu. 66. art. 6. Imò idipsum definivit Pelagius Pontif. c. *Si revera.* de consecrat. dist. 4. ubi talem qui baptizatus est in nomine Domini, id est Christi, dicit esse rebaptizandum in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Idem asseverat Zacharias Pontifex eadem dist. cap. *In Synodo Angelorum.* Cùm ergo ait Paulus, nos baptizari in Christo, & Lucas in Actis in nomine Jesu, intellige, *in Christo*, id est, Primò, in auctoritate, virtute & meritis Christi. Secundò, in baptismo à Christo instituto, qui confertur in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Tertiò, in nomine Christi, sed non solo. Quartò, probabile est Apostolos addidisse in baptismo hæc verba, *Jesu Christi*, dicendo: Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij ejus Jesu Christi, & Spiritus sancti. Hoc enim plurimùm conducebat ad illustrandum novum hoc nomen Christi apud Judæos & Gentes; præsertim cùm sic Christus poneretur cum Patre & Spiritu sancto, auctor sanctificationis. Ita S. Basilius lib. de Spiritu sancto c. 12. apertè asserit in baptismi forma nullam trium personarum posse omitti: & ideò cùm Paulus ait, nos baptizari in Christo, vel in Spiritu sancto, ceteras quoque personas intelligendas esse. *Siquidem*, inquit, *Christi appellatio, totius deitatis est professio: quippe quæ simul declarat & Deum* (Patrem) *qui unxit, & Filium qui unctus est, & Spiritum sanctum qui est unctio: sicut à Petro in Actis didicimus: Iesum Nazarenum, quem unxit Deus Spiritu sancto. Item in Isaja cap. 61. Spiritus Domini super me, eò quòd unxit me. Et Psaltes psalm. 44. Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis, ultra participes tuos.*

In Morte) Græcè εἰς τὸν θάνατον, in mortem, id est, in similitudinem & repræsentationem mortis Christi baptizati sumus. Qui enim baptizantur, & aquis immerguntur, Christum mortuum & sepultum repræsentant allegoricè, idque ut tropologica similitudine significent; sicut Christus mortuus est vitæ temporali, ita se mori peccato, ait S. Chrysost. per baptismum, quo peccata merguntur & sepeliuntur: mori, inquam, peccato tum per vim & efficaciam baptismi, ut ait S. August. Enchirid. 51. (ubi hinc probat infantes habere peccatum originale, quia scilicet baptizantur) tum per propositum sanctum novæ vitæ, quod concipit baptizatus. ita Tertull. l. de Pœnitentia.

Baptizati peccato moriuntur per vim baptismi, & propositum novæ vitæ.

Probat hic Apostolus nos mortuos esse peccato, nec illi vivere debere, ex eo, quòd per baptismum inserti sumus Christo, ut vivamus vita Christi, & Christiana: hæc enim ex diametro peccato repugnat.

VERS. 4. Consepulti sumus cum illo per baptismum in mortem) Probat Apostolus nos esse mortuos peccato, ex mystica baptismi sepultura; unde ait, *consepulti sumus*, q.d. Nos, tamquam mortui peccato sepulti sumus in baptismo: sicut Christus mortuus corporaliter, traditus est sepulturæ: nemo enim sepelitur nisi mortuus. Ritus ergo baptismi, scilicet trina mersio allegoricè repræsentat tres dies sepulturæ Christi, & tropologicè repræsentat sepulturam & mortem peccati. Unde ex hac causa & repræsentatione, in die sepulturæ Christi scilicet sabbatho sancto, solemnis baptismus celebrari solet. Vide Damascen. l. 4. de Fide c. 10.

Baptismus quibus repræsentat sepulturam Christi, & peccatoris.

Nota hic dissimilitudinem inter sepulturam Christi, & baptismum: Christus enim priùs mortuus est, quàm sepultus: hæc verò baptismi sepultura, quia Sacramentum est, mortem peccati in nobis efficit: itaque mors peccati est prior & anterior, non tempore, sed natura, ut rectè advertit Pererius & Toletus, & hoc est quod ait Paulus, *Consepulti sumus in mortem*. q.d. Cum Christo in baptismo quasi sepelimur, ad hoc ut moriamur peccato: hanc enim peccati mortem affert & inducit hæc sepultura baptismi. Hinc moraliter Patres monent nos, ut semper ante oculos habeamus professionem, quam fecimus in baptismo, dicentes, *Abrenuntio Satanæ*, & consequenter peccato.

Dissimilitudo inter sepulturam Christi & baptismum.

Ingressus, inquit S. Ambros. lib. De iis qui mysterijs initiantur, c. 2. *regenerationis sacrarium, repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo & operibus ejus, mundo & luxuriæ ejus ac voluptatibus; tenetur vox tua, non in tumulo mortuorum, sed in libro viventium. Præsentibus angelis locutus es, non est fallere, non est negare.* Et S. August. lib. 4. de Symbolo ad Catechum. c. 1. to. 9. *Exclusus est*, inquit, *inimicus de cordibus vestris; huic vos renunciare professi estis, in qua professione non hominibus, sed Deo & angelis ejus conscribentibus dixisti, Renuntio. Renuntiate non solùm vocibus, sed & moribus; non tantùm sono linguæ, sed & actu vitæ; nec tantùm labijs sonantibus, sed & operibus pronuntiantibus. Scitote vos cum callido, antiquo & veternoso inimico suscepisse certamen: non in vobis post renuntiationem inveniat opera sua, non jure vos attrahat in servitutem suam: deprehenderis enim, & detegeris, Christiane, quando aliud agis, & aliud profiteris: fidelius in nomine, aliud demonstras in opere, non tenens promissionis tuæ fidem: modò ingrediens ecclesiam orationes fundere, post modicum in spectaculis cum histrionibus impudicè clamare. Quid tibi cum pompis diaboli, quibus renuntiasti?* Hinc etiam baptizatis sacerdos dat vestem candidam, quasi tesseram puritatis & innocentiæ, dicens: *Accipe vestem candidam, sanctam & immaculatam, quam perferas sine macula ante tribunal Christi, ut habeas vitam æternam.* Qua de re ita Lactantius canit in carmine paschali:

Monitio de abrenuntiatione Satanæ & peccati, quam facimus Christiani in baptismo.

Baptizatis sacerdos dat vestem candidam.

Candidus egreditur niveis exercitus undis,
Atque vetus vitium purgat in amne novo.
Fulgentes animas vestis quoque candida signat,
Et grege de niveo gaudia pastor habet.

Quarè patheticè Muritta Diaconus apud Victorem Uticensem lib. 3. Persecution. Vvandal. ad Elpidophorum apostatam, & carnificem tam suum quàm aliorum orthodoxorum, expandens & ventilans lintea illa, quibus Elpidophorum olim è sacro fonte susceperat. *Hæc*, inquit, *sunt lintea, Elpidophore, minister erroris, quæ te accusabunt, dum majestas venerit judicantis, custodiente diligentia mea ad testimonium tuæ perditionis, ad demergendum te in abysso putei sulphurantis. Hæc te immaculatum cinxerant de fonte surgentem. Hæc te acriùs persequentur, flammantem gehennam cùm cœperis possidere, quia induisti te maledictionem sicut vestimentum, scindens atque amittens veri baptismatis & fidei sacramentum. Quid facturus es miser, cùm servi patrisfamilias ad cœnam regiam congregare cœperint invitatos? Tunc te aliquando vocatum, terribiliter indignatus, cernens stolam Rex conjugii nuptialem, dicet tibi: Amice, quomodo huc venisti, vestem non habens nuptialem? Non video quod contuli, non nosco quod dedi. Perdidisti militiæ chlamydem, quam in tela virginitatis membrorum decem mensibus texi, & tendiculas crucis, quas extendens aquam mundavi, & purpura mei sanguinis decoravi, non conspiciunt oculi mei; characterem non video Trinitatis; talis non poteris interesse epulis meis: ligate eum pedibus & manibus*, &c.

Pulchra & pathetica reprehensio peccatoris & relinquentis primam innocentiam.

Ut quomodo Christus resurrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos in novitate vitæ ambulemus) *Per gloriam Patris*, id est, per divinam virtutem; vel, ut Teodor. & Theoph. per propriam divinitatem suam: eadem enim est gloria, sive gloriosa divinitas Patris & Filij.

Secundò & aptiùs, Cajetan. ut plenior: sit comparatio inter Christum & nos, sic explicat, *per gloriam Patris*, id est, inquit, per vitam gloriosam & immortalem, quam Christus resurgens accepit à Patre. q.d. Christus resurrexit ad hoc, ut gloriosam & divinitati convenientem vitam ageret, qualis decet filium Dei. Unde congruum, ut & nos baptismo resurgentes novam vitam dignam filijs Dei agamus, idque continuò & constanter in ea pergendo, & proficiendo: hoc enim significat verbum, *ambulemus*.

Posset Tertiò, Græcum διὰ verti, *inter*, vel, ut Syrus vertit, *in gloriam Patris*. Valdè enim glorificatus est Pater in resuscitatione & resurrectione Christi. Præclarè S. August. in Enchiridio cap. 53. *Quidquid*, inquit, *gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertia die, in ascensione in cœlum, in sede ad dexteram Patris, ita gestum est, ut ijs rebus non tantum mysticè dictis, sed etiam gestis, configura-*

figuraretur vita Christiana, quæ hic geritur. Nam propter eius crucem dictum est, Qui Iesu Christi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis. Propter sepulturam, Consepulti sumus cum Christo per baptismum in mortem. Propter resurrectionem, Vt quemadmodum Christus resurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus. Propter ascensionem sedemq; ad dexteram Patris, Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est ad dexteram Dei sedens: quæ sursum sunt sapite; non quæ super terram.

VERS. 5. SI ENIM COMPLANTATI FACTI SUMUS SIMILITUDINI MORTIS EIUS SIMUL ET (supple, complantati similitudini) RESURRECTIONIS ERIMUS) Excitat hic Apostolus ad novitatem vitæ, per spem resurrectionis.

Nota. Pro *complantati*, græcè est σύμφυτοι, quod non est participium, sed nomen; quasi dicas, *consitij*. Iam sensus est, si Christo insiti sumus, perinde ac rami inseruntur arbori, ut ex ea succum sugant & hauriant: sic ut ex morte Christi, cuius similitudinem gessimus in baptismo, tamquam è radice similem quamdam peccati mortem sugamus, ut nimirum per mortem Christi, in qua baptizati sumus, mortui simus peccatis; si inquam ita inseramur Christo, participes quoq; erimus resurrectionis Christi. Ergò τὸ *similitudini* ex hebraismo accipitur pro, in similitudinem, id est, in conformationem mortis Christi. Posset tamen cum Syro sic accipi, *similitudini*, id est per similitudinem, vel in similitudine putà in baptismo, quæ est similitudo & repræsentatio mortis & sepulturæ Christi.

Christo insiti sumus ut rami arbori.

Verùm antithesis sequens primum sensum exposcit: nam pari modo tacitè subdit Apostolus, quòd aliquando complantati & insiti erimus Christo, *similitudini*, id est ad similitudinem, *resurrectionis eius*, ut nimirum ex Christo quasi arbore resurgente, similem nos ipsi resurrectionem sugamus & participemus. Persistit Paulus in metaphora plantæ. Sic enim sacra Scriptura Christum vocat virgultum, & vitem, & nos palmites; & Christus in nobis dicitur crescere, nosque in Christo dicimur adolescere, esseque arbores frugiferæ, quas ministri Christi dicuntur plantare & rigare. Dicit ergo: Sicut ramus in arbore insitus, moriente quasi per hiemem arbore, illi pariter etiam ipse commoritur; & rursum arbore tempore veris quasi resurgente, una quoque ramus resurgit: sic qui Christo coinsitus, peccato commoritur, in hieme hujus vitæ & passionis; & hic Christo quoque in vere illo universali resurrectionis, cùm novum cælum & nova terra repullulascent, consurget ad gloriam. ita Origen. Unde & Tertull. lib. de Carnis resurrect. c. 47. sic legit: *Si enim consati sumus simulacro mortis Christi, simul & resurrectionis erimus?* illud; sic explicat: *per simulacrum* (per repræsentationem) *enim morimur in baptismo, sed per veritatem resurgemus in carne, sicut & Christus.*

In Christo dicimur crescere.

Sensus ergo est, q. d. Paulus: Sicut mortis & passionis Christi in hac vita consortes facti sumus, ita pariter & resurrectionis Christi in futura vita consortes fiemus: nam & huic insiti sumus, utpote cujus, æquè ac mortis Christi, in baptismo gessimus similitudinem. Nam sicut immersione, quæ fit in baptismo, configuramur Christo mortuo & sepulto: ita vicissim emersione ex aquis baptismi, configuramur Christo resurgenti: quòd si autem resurrectionis Christi participes futuri sumus, fierique debemus: ergo pariter in novitate vitæ, quam resurrectio Christi significat, quamque resurrectio nostra postulat & prærequirit, ambulandum nobis est.

Sicut immersione in aqua baptismi configuramur Christo morienti, sic emersione ejusdem resurgenti.

Pulchrè Nazianz. orat. 1. in Pascha: *Heri*, inquit, *cum Christo in crucem agebar, hodie simul cum illo glorificor: heri commoriebar, hodie simul vivificor: heri consepeliebar, hodie simul resurgo*, &c. Et Tertul. l. de Corona militis c. 14. *Christus, favos post fella gustavit, nec antea Rex gloriæ à cælestibus est salutatus primùm à Patre modicum quid citra angelos, ita gloria & honore coronatus est.* Ita & nos si hic fella gustemus, postea favos cum Christo gustabimus.

Si cum Christo patimur, cum ipso glorificabimur.

Aliter hæc explicant Toletus & Adamus; nimirum ut complantari resurrectioni Christi, sit idem quod in novitate vitæ ambulare, uti præcessit. q. d. Paulus, Si tamquam surculi quidam insiti sumus Christo per baptismum, sic ut similitudinem mortis eius in nobis habeamus, moriendo peccatis: erimus quoque hoc ipso complantati, sive insiti, vel ingenerati similitudini resurrectionis eius: quæ similitudo posita est in novitate vitæ; ut nimirum sicut Christus ad novam & beatam vitam resurrexit, ita quoque nos ad novitatem vitæ resurgamus, & in ea vivamus & ambulemus. Verùm si hoc voluisset Apostolus, dixisset potiùs, *simul & resurrectionis sumus*; jam autem non dicit *sumus*, sed *erimus*: unde magis genuinè & propriè videtur spectare futuram resurrectionem.

Complantari resurrectioni Christi est in novitate vitæ ambulare.

Nota vim propositionis σὺν, id est *cum*, in Græcis Apostoli vocibus σύμφυτοι, συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι id est, *complantati sumus, consepulti, concrucifixi, convinentes, compatientes, conformati, conregnantes, conglorificati* Christo, σὺν enim significat Primò; similitudinem nostram in his cum Christo.

Propositio σὺν significat similitudinem cum Christo, effectum & causam fructuum in nobis.

Secundò, significat causam omnium horum in nobis esse hanc, quòd scilicet simus uniti Christo, quasi rami arbori, ita ut hæc omnia quasi succum arboris Christi à Christo Christique cruce & passione sugamus.

Tertiò, σὺν significat effectum & fructum, quem Christus à nobis requirit, ut scilicet hæc conemur cum Christo in nobis perficere, Christumque in hisce assiduè imitari & prosequi, ut cum ipso pariter glorificemur.

HOC SCIENTES, QUIA (quòd) VETUS NOSTER HOMO SIMUL CRUCIFIXUS EST) Refert τὸ *hoc scientes*, ad omnia præcedentia; sed maximè ad τὸ *mortui sumus*, & ad τὸ *complantati facti sumus similitudini mortis eius, ut in novitate vitæ ambulemus*. q. d. Debemus mortui esse peccato, & in novitate vitæ ambulare, *hoc scientes* id est, cùm sciamus (per hebraismum enim ponitur participium pro verbo) quòd vetus noster homo crucifixus sit. VERS. 6.

Nota. *Vetus homo*, inquit D. Thomas, Primò, est macula ex actu peccati relicta; Secundò, ipsa consuetudo peccandi; Tertiò, concupiscentia; Quartò & clariùs, Toletus, *Vetus homo*, inquit dicitur is, qui peccatum & concupiscentias, nascendo ex veteri Adamo, traxit & sequitur. Puta, vetus vita, veteres mores, vetus in concupiscentiis & peccatis, instar veteris Adami, vivendi ratio, uti pluribus dicam c. 7. Hic ergo jam dictus vetus homo crucifixus est cum Christo, Primò, per repræsentationem; baptismo enim repræsentamus crucem Christi, & vitiorum, scilicet nos cum Christo esse crucifixos, & crucifixisse nostra vitia. Secundò, per efficientiam, quia scilicet virtute Christi in cruce mortui, quæ baptismo nobis applicatur, peccata nostra deleta sunt. Crux enim peccatorum nostrorum est mors, & destructio.

Qui dicatur Vetus homo.

Vetus homo crucifixus est cum Christo dupliciter.

VT DESTRUATUR CORPUS PECCATI) Primò, Origen. Chrysost. Ambros. Anselm. & Toletus, *Corpus peccati*, inquiunt, est tota peccatorum massa, quæ quasi unum est corpus hominis veteris, cujus membra sunt libido, avaritia, fornicatio cuilibet Christiano mortificanda, ut ait Apostolus Coloss. 3. v. 5. Hanc peccatorum massam vocat Apostolus *corpus peccati*, ut persistat in metaphora crucis, de qua dixit, *Vetus noster homo crucifixus est*: non enim accidentia, nec spiritus, sed corpora hominum crucifigi solent.

Corpus peccati tota peccatorum massa.

Nota hic, peccata non tegi per justitiam imputativam, sed omnino mori & deleri in baptismo, per gratiam & justitiam infusam, ut hic coactus fatetur Calvinus sui oblitus.

Peccata non per justitiam imputativam, sed infusam delentur.

Secundò, idem Origenes sic explicat, *ut corpus peccati*, id est, corpus in peccato conceptum, nutritum, & peccare solitum, *destruatur*, non substantia, sed qualitate, id est, enervetur: hoc enim est Græcum καταργηθῇ. Unde & Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 47. sic legit, & explicat: *Vt evacuetur corpus delinquentiæ, per emendationem vitæ, non per interitum substantiæ.*

Corpus peccati est corpus assuetum peccatis.

Tertiò, Theodoret. sic legit, *ut corpus nostrum evacuetur peccato*, id est, ut peccatis sit vacuum. Verùm primus sensus Apostoli menti & phrasi magis est conformis.

QUI ENIM MORTUUS EST, IUSTIFICATUS EST A PECCATO) Causam dat cur ultrà non debeamus servire peccato: Quia, inquit, qui conformatus Christo crucifixo, & morti Christi in cruce morientis mortuus est peccato, seu vitæ veteri; hic *iustificatus*, id est absolutus est prorsus, à peccato, ut non debeat habere cum eo commercium: sicut homo mortuus absolutus est ab hujus vitæ negotiis, ut ijs se miscére non debeat nec possit. VERS. 9.

Causa cur non debeamus ultrà servire peccatis.

Secundò, S. Basilius libr. de Baptismo: *Qui*, inquit, *mortuus est, hic iustificatus, id est purgatus, est à peccato per iustitiam à Deo datam & infusam.*

Tertiò, specialiùs & profundiùs, juxta primum sensum S. Chry-

S. Chrysost. & Theodoret. sic explicant; tamquam alludat Paulus ad servum, qui dum vivit, servituti astringitur, sed in morte ab eadem absolvitur & liberatur: hanc enim metaphoram servi v. 16. & seq. urget Apostolus. q. d. Sicut servus mortuus per mortem justificatus, id est absolutus & liberatus est à jure & dominio heri, putà à servitute, ita ut herus in eum nullum herile habeat ius vel imperium: pari modo & nos à servitute peccati justificati, id est liberati & absoluti sumus hoc ipso quo eidem mortui sumus per baptismum, ut proinde ampliùs peccato vacare & servire non debeamus.

VERS. 8. SI MORTUI SUMUS CUM CHRISTO, CREDIMUS QUIA SIMUL ETIAM VIVEMUS CUM CHRISTO) *Simul vivemus*, in vita nimirum futura, beata & æterna. ita Origen. Chrysost. Theodor. & Anselm. Secundò, Toletus. Credimus, inquit, id est confidimus, quòd simul cum Christo in nova vita gratiæ vivemus, id est, vivere pergemus. Sed prior sensus planior est: Apostolus enim more concionatoris, identidem Christianis proponit præmium æternæ vitæ, ut eos ad bonam sanctamque vitam alliciat & excitet, ideòque ab anagoge baptismi, salit ad tropologiam, putà à resurrectione talis ad mortificationem vitiorum, & novitatem vitæ; & mox ab ea ad resurrectionem redit, idque facit secundò & tertiò; sed alijs & alijs verbis. Nam hanc baptismi anagogem sive resurrectionem proposuit v. 5. & eamdem hoc v. 8. & rursum v. 9. & 11 alijs verbis inculcat. Rursum eidem tropologiam de novitate vitæ præposuit, v. 4. & iterum subnexuit v. 6. 7. 9. 11. & seq.

Morem hunc concionatoris, jam in... ...jam ... ... proponat.

Idem faciendum est cuivis ecclesiastæ, ut scilicet misceat præmia cum virtutibus; utque suis auditoribus jam cœlum & cælestes coronas, jam fugam vitiorum, & Christianos mores; quibus cælestes coronæ acquiruntur, proponat.

VERS. 9. SCIENTES QUOD CHRISTUS RESURGENS (græcè ἐγερθεὶς, id est, suscitatus, vel qui resurrexit. est enim præteriti temporis) EX MORTUIS IAM NON MORITUR, MORS ILLI ULTRA NON DOMINABITUR) Pendent hæc à præcedentibus q. d. Si mortui sumus peccato, credimus quia simul etiam vivemus cum Christo, in vita scilicet beata & immortali. Scimus enim Christum, postquam resurrexit à mortuis, talem vitam jam vivere, nec ampliùs moriturum, imò mori non posse. Cùm ergo vita nostra beata post resurrectionem similis & conformis sit futura vitæ Christi, sequitur nos quoque tunc ampliùs non morituros, imò mori non posse. Ex quo discursu tacitè Christianis colligendum relinquit Apostolus, eos utpote iam mortuos peccato, & traductos in novitatem vitæ, adeoque ordientes hic beatam vitam, & tendentes ad gloriosam immortalitatem, constanter in hac via vitaque sancta persistere debere, ut in mortem peccati non recidant, sed sanctam & felicem immortalitatem per constantiam vitæ piæ & Christianæ repræsentent atque inchoent. Infert Origenes ex eo, quod ait Apostolus, *Mors illi ultrà non dominabitur*; ergo mors antea, putà in cruce, dominata est Christo. Porrò Origenes per mortem intelligit diabolum: sed clarum est ex præcedentibus mortem propriè hic accipi. Mors ergo quasi dominus & rex hic inducitur, quæ Christo, omnibusque hominibus fuit dominata, sed per Christum dominio hoc suo spoliata.

Christianis ... imitare in ... ...

Error Origenis putantis mortem, id est, diabolum Christo dominatum.

VERS. 10. QUOD ENIM MORTUUS EST PECCATO, MORTUUS EST SEMEL) S. Hilarius lib. 9. de Trinit. putat τὸ *quod*, esse relativum sicque vertit, & legit, *quod mortuum est, peccato mortuum est semel; quod autem vivit, vivit Deo*, q. d. Mortuum est Christi corpus semel propter peccatum, sed vivit, & vixit, vivetque semper eius divinitas. & ita vertendum esse contendit Faber Stapulensis, qui nostrum taxat Interpretem, quòd vertat *mortuus*, non *mortuum*. Verùm nostrum Interpretem defendit Erasmus, & alij passim, imò & Beza. Græcum enim ὅ, id est, *quod*, pro ὅτι capitur, vel certè subaudiendum est, κατὰ q. d. καθ' ὅ, id est, in eo quòd mortuus fuit, vel quantum ad mortem Christi attinet, semel ipse peccato mortuus est: aptiùs enim dicitur Christus mori & vivere, quàm corpus Christi; ne scilicet videamur cum Nestorio separare in Christo corpus & hominem à deitate.

Faber ... ...

PECCATO MORTUUS EST SEMEL) Hilar. lib. 9. de Trinit. & Oecumen. *Peccato*, inquiunt, id est, corpore, puta corporaliter, mortuus est semel Christus. Corpus enim dicitur *peccatum* metonymicè, quia peccati est subiectum. Simili sensu vocatur *caro peccati*, licet in Christo tantùm fuerit similitudo carnis peccati: vel, ut Pererius explicat, *mortuus est Christus peccato*, id est, vitæ passibili & mortali, qualis est in corpore hoc peccati subdito.

Triplex ... ...

Secundò, S. Ambrosius serm. 58. in psal. 118. v. 7. mortuus, inquit, est Christus *peccato*, id est peccatori, putà propter peccatores.

Tertiò & optimè, & Chrysostom. & Theodor. mortuus est Christus *peccato*, id est, propter peccatum, ad peccatum in nobis mortificandum & abolendum. hanc enim vim habet *lamed* dativi Hebræis. Aliter ergo Christus mortuus dicitur peccato, aliter nos: Christus effectivè; nos subiectivè: Christus semel ἐφάπαξ, est mortuus; nos autem νεκροὶ nominaliter, quasi semper mortui peccato esse & permanere debeamus.

Christus mortuus est peccato effectivè, nos subiectivè.

QUOD AUTEM VIVIT, VIVIT DEO) *Vivit Deo*, id est, divinitate & anima, ita Oecumen.

Secundò, S. Chrysost. & Toletus: *Vivit Deo*, id est, per Dei virtutem.

Tertiò, & optimè, Christus iam post resurrectionem *vivit Deo*, id est, apud Deum, & similem Deo vivit vitam, cælestem, divinam, beatam, immortalem. Rursum *vivit Deo*, id est, ad Dei gloriam, ut Deum perpetuò laudet & celebret: sicut enim mortuus est propter peccatum, sic vivit propter Deum, & Dei gloriam.

VERS. 11. ITA ET VOS EXISTIMATE VOS MORTUOS QUIDEM ESSE PECCATO, VIVENTES AUTEM DEO) Quis sit mortuus peccato pulchrè & minutim explicat S. Prosper lib. de Vita contemplat. cap. 21. *Quid est*, inquit, *mori peccato: nisi damnandis operibus omnino non vivere, nihil concupiscere carnaliter, nihil ambire? Vt sicut qui mortuus est carne, nulli iam detrahit, nullum aversatur, despicit, nullius pudicitiam callida circumventione corrumpit, nemini violentus existit, neminem calumniatur aut opprimit, non invidet bono, aut insultat afflictis, non luxuriæ carnis inservit, non violentia deditus in se bibendi sitim bibendo magis ac magis accendit, non odiorum facibus inardescit, non compendia iniusta sectatur, non potentibus aut divitibus adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non domesticæ solicitudinis cura distenditur, non officiosis occurrentium salutationibus delectatur, nec superborum iniuriis fatigatur; non eum superbia inflat, non ambitio ventosa præcipitat, non vana gloria turpiter jactat, non desiderium gloriosæ opinionis inflammat, non dissentio alieni actus illaqueat, non ad societatem turpium turpitudinis amor invitat, non rabies insani furoris exagitat, non sumptuosarum deliciarum studium mollitat, non ardor animosæ contentionis exanimat.* Deinde alio schemate per epitheta singulorum vitiorum propria idipsum prosequitur, dicens: *Quem non facit impudentem audacia, iniquum iniustitia, ferum inclementia, varium inconstantia, pertinacem contumacia, insanum vesania, deliciosum gula, rebellem inobedientia, vanum iactantia, infidelem perfidia, levem facilitas, fatuum credulitas, manducatorem turpis edacitas, impatientem mobilitas, mobilem instabilitas, vagum spiritualis infirmitas, iracundum animositas, suspiciosum perversitas, verbosum vanitas, inimicissimum malignitas: qui remotus est prorsus à sæcularibus illecebris, remotus ab immunditiis & inimicitiis, remotus ab insidiis alienis, remotus à rapinis vel occultioribus vel apertis, remotus à mendaciis sive periuriis, postremò remotus ab omni genere flagitiorum atque facinorum, quibus carnaliter viventes, Deum offendunt: sicut, inquam, carne mortuus nec facere ea potest, quæ dixi, nec pati, ita & his & talibus vitiis omnino non vivunt, qui viventes Deo, carnem suam cum vitiis & concupiscentiis crucifigunt.*

Pulchra hypotyposis hominis omnibus vitiis mortui: & vivissimi hominis omnia vitia mortificantis.

Quid sit mori peccato.

VIVENTES AUTEM DEO) ut scilicet spiritu Dei, sive vita spiritali & divina, putà vita gratiæ, non peccato, sed Deo servientes, vivatis, id est, vitam hanc gratiæ in baptismo acceptam conservetis. τὸ enim *viventes* hic significat actum, non inchoatum, sed continuatum, juxta can. 32. Unde ait *existimate*, id est, reputate, cogitate, perpendite, resolvite, concludite, & omnino decernite, vos Deo deinceps semper debere & velle vivere.

A vita gratiæ non est recedendum ad mortem peccati.

IN CHRISTO) Id est, per Christum. vel, ut Toletus, ad similitudinem Christi, qui ita vivit ut ampliùs non moriatur. q. d. Pari modo, nec vos amplius mori debetis per peccatum. Sæpè Hebræi summunt ב, id est *in*, pro כ similitudinis, ut *in Christo* idem sit, quod instar Christi.

NON ERGO REGNET PECCATUM IN VESTRO MOR-

MORTALI CORPORE, UT OBEDIATIS CONCUPISCENTIIS EIUS] *Peccatum* intellige, propriè dictum. Sic enim accepit peccatum Apostolus v. 1. 2. 6. 7. 10. 11.

Peccatū non nisi volentibus dominatur.

Notat S. Chrysost. & Theodoret. non dici, Non tyrannizet quasi invitis vobis peccatum: quia peccatum in nobis regnare non potest, nisi nobis volentibus, illudque sponte acceptantibus, ac consequenter nobis invitis imperare & tirannizare non potest.

Peccatū pro fomite peccati & concupiscentia.

Alij non improbabiliter, metonymicè capiunt hic *peccatum*, ut idem sit, quod fomes peccati & concupiscentia. Unde notant S. August. in psal. 35. & Gregor. 14. Moral. 9. non dicere Apostolum, Non sit, non habitet: hoc enim est impossibile; sed, *Non regnet in vobis peccatum*, ut scilicet illi vos subijciatis, eiusque desiderijs & concupiscentijs obediatis, ut sequitur.

Perida Bezæ explicatio.

Perperam ergo Beza sic explicat τὸ *non regnet peccatum*, q. d. Apostolus, Peccato & concupiscentiæ reluctetur spiritus, attamen illam non vincat. Sed perperam, ut dixi: nam si in hac lucta spiritus non vincit carnem & concupiscentiam, ergo concupiscentia ipsa vincit & regnat. Nimirum fallitur Beza, nec videt, quòd aliud est, esse vel existere peccatum; aliud, vincere peccatum & concupiscentiam. Est quidem in homine caro & concupiscentia, & in hac vita planè extirpari nequit, sed tamen in justo vincitur & supprimitur à dominante ratione & spiritu.

Breve tempus certaminis & luctæ, æternum victoriæ & gloriæ.

Nota τὸ *mortali*: cùm ait Apostolus, *In vestro mortali corpore*, stimulum dat ad pugnam, & ad resistendum concupiscentijs, quia scilicet hæ fluxæ & evanidæ sunt, unaque cum mortali hoc corpore intermoriturae. Unde notat hic S. Chrysost. breve in hac vita & corpore, peccati æquè ac luctæ contra peccatum esse tempus, cùm victoriæ & gloriæ sit æternum & immensum. *Quid ergo, ò homo, longa hic, quid solida gaudia quæris? breve est & caducum, quidquid hic vides.* Dicit ergo Apostolus: Per Christum, gratia eius quasi Rex regnat in mentibus fidelium: ergo in ijs non regnet peccatum. Graviter & eloquenter S. Leo serm. 1. de Quadragesima: *Si*, inquit, *mens rectori suo subdita, & supernis muneribus delectata, terrenæ voluptatis incitamenta calcaverit, & in suo mortali corpore regnare peccatum non siverit, ordinatissimum tenebit ratio principatum, & munitiones eius nulla spiritalium nequitiarum labefactabit illusio: quia tunc est vera pax hominis, & vera libertas, quando & caro animo iudice regitur, & animus Deo præside gubernatur.*

VERS. 13. SED NEQUE EXHIBEATIS MEMBRA VESTRA ARMA INIQUITATIS PECCATO) *Arma*, id est, instrumenta servientia peccato: sic enim Hebræi vocant כלי חמס *Kele chamas*, vasa, id est arma, iniquitatis, quomodo vocantur Simeon & Levi, Genes. 49. 5.

In anima duplex & contrarium regnum.

Nota, in animo duplex & contrarium esse regnum, peccati & iustitiæ. Peccatum ad regni sui dilatationem utitur membris nostris, quasi armis, dum manu ad verbera, lingua ad detractiones, oculis ad curiositatem abutitur. Contra fit in regno iustitiæ, dum illa, manu ad eleemosynam, lingua ad Dei laudem, oculis ad studium utitur. Hac de causa Apostolus membra nostra vocat arma, tam peccati quàm justitiæ.

SED EXIBETE VOS DEO, TAMQUAM EX MORTUIS VIVENTES] q. d. Quin potiùs ita vivite, ut ostendatis vos ex morte peccati resuscitatos esse ad vitam gratiæ. Videtur enim Paulus respicere ad vers. 11.

Secundò & pleniùs, q. d. Servite Deo, uti facere oportet eos, qui semel peccato mortui in baptismo, jam vivunt justitiæ & Deo, in nova vita Christiana, ad quam cum Christo & instar Christi resurrexerunt. Hunc esse sensum patet ex antecedentibus.

Tertiò, aliqui sic explicant. q. d. Ita exactè, timoratè & fervidè servite Deo, ac si à morte naturali ad vitam revocati essetis. Cogitate quam piè & sanctè vixerint, Deoque servierint qui in morte ad Dei tribunal rapti, eius rigorem, æquè ac inferorum pœnas, & cælitum gloriam spectarunt, ac deinde vitæ sunt restituti. Cogitate quantam pœnitentiam egerit. S. Dicthelmus, quam narrat V. Beda lib. 5. Hist. Angel. 13. qui causam tantæ austeritatis rogatus, non aliud respondebat quàm: *Austeriora vidi, frigidiora vidi.* Similia habet Beda de S. Furseo lib. 3. cap. 19. Cogitate quales cruciatus sponte subierit S. Christina mirabilis, à morte rediens ad vitam, quæ se

A injiciebat in fornaces ardentes, in stagna gelidissima; in rotas molendinorum, ut cum ijs volveretur & laceraretur, &c. idque ad hoc, ut animas (quarum horrendas pœnas in raptu viderat) è Purgatorio liberaret, uti refert Card. Jac. à Vitriaco in eius Vita. Vos ergo hosce imitamini, ac oculis fidei mentisque spectate mortis horrorem, judicij terrorem, gehennæ acerbitatem, æternitatis immensitatem; ac ita vivite, quasi ea oculis, æquè ac ipsi, spectassetis, & à morte ad vitam rediissetis: certo enim certiùs illa vos manent, uti certa fides vos docet. Hic sensus pius est, sed accommodatitius potiùs quàm genuinus, uti patet ex dictis.

VERS. 14. PECCATUM ENIM VOBIS NON DOMINABITUR) id est, dominari nequit. τὸ *enim dominabitur* sumitur per hebraismum δυνητικῶς, sive pro modo potentiali. Occurrit Paulus objectioni huic: Quomodo possumus servire justitiæ, non peccato, cùm imbecilles simus ad resistendum peccato eiusque tentationibus; & hactenus totus mundus, adeòque nos ipsi servierimus peccato: Respondet Apostolus, Licet peccatum in mundo, tempore Adæ, & tempore legis Mosaicæ dominatum sit;

Peccatū per se & suo jure dominari non potest in Christianos.

B vobis tamen, ò Christiani, qui per baptismum mortui estis peccato, & gratia Christi roborati, peccatum dominari non potest: intellige, per se & jure suo, uti dominatum fuit ante Christum, nisi videlicet vos ipsi sponte gratiam Christi abijciatis, & dedatis vos peccato. Unde explicans, causamque assignans subdit Apostolus.

NON ENIM SUB LEGE ESTIS, SED SUB GRATIA] q. d. Peccatum iis, qui sub gratia sunt, dominari nequit, nisi ipsi liberè se peccato subijciant; ijs verò qui sub lege sunt, non sub gratia, quasi jure hereditario ab Adamo hucusque præscripto dominatur peccatum. Licet ergo peccatum fideles, qui sunt sub gratia, oppugnet, eisque bellum moveat; tamen ijs suo nutu & imperio dominari nequit, quin verò facilè ab ijsdem per gratiam Spiritus sancti vinci & domari potest. Præclarè S. Leo serm. 7. de ieiunio decimi mensis. *Fremit*, inquit, *adversarius, & cruentas inimicitias ad quietas convertit insidias, ut quos vincere fame, & gelu, flammis ferroq. non poterat, otio tabefaceret, cupiditatibus irretiret, ambitione inflaret, voluptate corrumperet. Sed ijs malis, atque alijs omnibus destruendis habet acies Christiana potentes munitiones, & arma victricia,*

C *Deo scilicet instruente milites suos, ut spiritu veritatis mansuetudo iram, largitas avaritiam, benignitas extinguat invidiam. Commutante etenim dextera Excelsi corda multorum, rediit in novitatem vetustas, & de iniquitatis famulis ministri prodière iustitiæ. Subegit luxuriam continentia, humilitas arrogantiam propulsavit; & qui impudicitia sorduerant, castitate nituerunt.*

Secundò, Maldonat. in Notis manuscript. sic explicat: *Non estis sub lege*, id est, non accepistis spiritum servitutis, ut dicit cap. 8. sed spiritum adoptionis filiorum Dei. Itaque non debetis permittere, ut quidquam aliud vobis dominetur. Atque ita sequitur, *Quid ergo? peccabimus?*

VERS. 15. QUID ERGO? PECCABIMUS, QUIA NON SUMUS SUB LEGE, SED SUB GRATIA?] Occurrit novæ objectioni. objiciet enim quis: Dixisti, ò Paule, non esse sub lege, sed sub gratia, ideoque peccatum nobis non posse dominari, ergo licenter & impunè legem transilire & peccare possumus, atque indulgere nostris concupiscentijs & peccatis, quia liberti sumus, & quidquid

D faciamus, peccatum nobis dominari nequit: sed nos potiùs peccato & concupiscentijs dominabimur, si pro libito eas accersamus, vel repellamus. hoc enim est argumentum libertinorum etiam modernorum. Respondet Paulus, ABSIT: quia licet simus sub gratia, non sub lege, tamen legem aspernari, aut prævaricari non licet, sed potius per gratiam legem adimplere debemus. Rursum licet peccatum nobis per se & suo jure dominari nequeat tamen nobis dominari potest, & de facto dominabitur, si sponte nos illi addicamus, & quasi servos eius dominio subjiciamus. Et hoc est quod subdit Apostolus dicens.

Argumentū modernorum libertinorum pro libertate ab omni lege refutatur.

VERS. 16. NESCITIS QUONIAM CUI EXHIBETIS VOS SERVOS AD OBEDIENDUM, SERVI ESTIS EIUS CUI OBEDITIS, SIVE PECCATI (quod ducit) AD MORTEM, SIVE OBEDITIONIS (quæ ducit) ad IUSTITIAM) Proponit hic Apostolus duos Reges, eosque sibi invicem opponit. Prior

Duo reges, inobedientia & obedientia.

Rex

Rex est peccatum, sive inobedientia divinæ legis: hujus servi sunt omnes peccatores, qui illi obediunt, quorum stipendium & finis est mors. Posterior Rex est obeditio, sive obedientia Dei & legis divinæ, putà Evangelii: hujus servi sunt omnes fideles, qui Evangelio obediunt, horum stipendium, fructus & finis est justitia & vita æterna. Hæc est quasi maior propositio Apostoli, sub qua tacitè hanc minorem subsumendam, & hanc conclusionem inferendam relinquit: Atqui, ò fideles Christiani, in baptismo renuntiastis peccato, & devovistis vos servos Christo & fidei, ad obediendum Evangelio: ergo non estis servi peccati, nec peccato servire debetis, sed Christo & obedientiæ, id est fidei, & Evangelio.

Lex Christi est lex obedientiæ.

Nota. Lex Christi, dicitur lex obedientiæ, quia docet homines obedire Deo, & (quod propriè hic spectat Apostolus) fidei, Christo, Evangelio, Prælatis, Principibus, facitque sibi subditos, flexiles & obedientes, uti experientia constat, & confitentur ipsi quoque Ethnici principes moderni in Japone & India.

VERS. 17. GRATIAS AUTEM DEO, QUOD FUISTIS (esse desiistis) SERVI PECCATI, OBEDISTIS AUTEM EX CORDE IN EAM FORMAM DOCTRINÆ, IN QUAM TRADITI ESTIS] Græcè *εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς*. q.d. Obedistis doctrinæ Evangelicæ, in quam, quasi in typum immissi estis à Deo & Apostolis, ut illi, quasi formæ & typo vos apprimatis & conformetis. Sicuti enim charta typis typographorum appressa in se exprimit typorum litteras, & doctrinam litteris contentam: ita pariter vos vestra obedientia Evangelicæ doctrinæ, quasi formæ, typo, & normæ rectè vivendi vos apprimentes & conformantes, vita vestra & moribus eamdē exprimitis & repræsentatis.

Doctrina Evangelica moribus exprimenda.

VERS. 18. LIBERATI AUTEM A PECCATO, SERVI FACTI ESTIS JUSTITIÆ] Pendet hæc sententia à præcedenti, scilicet, *gratias autem (ago) Deo, quod fuistis servi peccati*, eamque continuat & explet.

VERS. 19. HUMANUM DICO, PROPTER INFIRMITATEM CARNIS VESTRÆ: SICUT ENIM (q.d. Humanum enim est ut fiat) EXHIBUISTIS MEMBRA VESTRA SERVIRE IMMUNDITIÆ ET INIQUITATI AD INIQUITATEM ITA NUNC EXHIBETE MEMBRA VESTRA SERVIRE JUSTITIÆ, IN SANCTIFICATIONEM) Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 47. legit: *Sicut exhibuistis membra vestra famula immunditiæ & iniquitati: ita & nunc exhibete membra vestra famula justitiæ in sanctificium.*

Tanto conatu studendum virtuti quanto quis studuerit vitiis.

Sensus est; Ego à vobis, ò Romani Christiani, rem exigo humanam, id est, æquam, moderatam & facilem (similis phrasis est 2. Reg. 7. 14. & 1. Cor. 10. 13.) ut scilicet, tantum, tantoque conatu studeatis justitiæ *in sanctificationem*, id est, ut in dies magis magisque sanctificemini, quanto olim studuistis *iniquitati ad iniquitatem*, ita scilicet, ut ex una iniquitate rueretis in aliam, fieretisque semper sceleratiores. q. d. Maiora à vobis, ò fideles, possem exigere cum Baruch 4. 28. ubi sic ait: *Sicut fuit sensus vester ut erraretis à Deo, decies tantum iterum convertentes requiretis eum*: verùm ego ex humanitate, non tantum, non amplius, sed par studium requiro.

Pulchrè exhortatio ista fusius Anselm. & Orig. tantò serviat justitiæ quantum quis servivit iniquitati.

Pulchrè hæc explicat ex S. Augustino, Anselm. *Sicut*, inquit, *ad peccandum vos nullus cogebat timor, sed ipsius libido voluptasque peccati: sic ad justè vivendum non vos supplicii metus urgeat, sed ducat delectatio charitasque justitiæ. Sicut ergo ille iniquissimus est, quem ne pœnæ quidem temporales deterrent ab immundis operibus fordidæ voluptatis: ita justissimus ille est, qui ne æternarum quidem temporalium timore revocatur à sanctis operibus luminosissimæ charitatis.*

Et Origenes, *Pudorem*, inquit, *hisce verbis auditoribus incutit Apostolus, ut hoc saltem obsequii impendant justitiæ, quod priùs impenderant iniquitati. quasi dicat: Currebant priùs pedes vestri ad effundendum, nunc autem ad liberandum sanguinem currant. Protendebantur manus priùs ut aliena diriperent, nunc protendantur ut propria largiantur. Circumspiciebant priùs oculi alienum ad concupiscendum, nunc circumspiciant pauperes ad miserendum, & unius cujusque membri ministerium, quod exhibuit vitiis, aptet virtutibus; & actio quæ exhibuit immunditiæ, ad castitatem nunc sanctitatemque convertat.*

Videtur hanc *justitiam* hic pro omnibus simul virtutibus nominasse: sicut è contrario *iniquitatem* pro omnibus simul vitiis posuisse. Opponit enim Apostolus à v. 12. hucusque regnum justitiæ & regnum peccati, sive iniquitatis & injustitiæ. Quare nimis arctè aliqui per *iniquitatem* & *injustitiam* intelligunt adulterium, per *immunditiam* alias libidines, quæ sine proximi iniuria fiunt; per sanctitatem & *justitiam*, intelligunt castitatem. Moraliter vide quoque S. Gregor. 19. Moral. cap. 25. & Bernardum tractatu de Vita solitaria. Nimirum multi, ut luxuriæ, lucris, crapulæ serviant, ad omnia patienda fortes sunt: post conversionem ad virtutem vires sibi deesse causantur.

Hypocritarum de impotentia post conversionem.

Alii cum Syro sic explicant: *Humanum dico*, id est, loquor hominum more, ut ad vestrum captum me demittam, utendo nomine servitutis & libertatis in rebus spiritualibus.

Alii volunt hæc esse verba, quasi præmollientis, & veniam petentis quia de rebus inhonestis locuturus erat. Sed primus sensus jam datus est genuinus.

CUM ENIM SERVI ESSETIS PECCATI, LIBERI FUISTIS JUSTITIÆ] *Justitiæ*, id est, à justitia, ejusque pulcherrimo statu. q.d. Cùm serviretis peccato, expertes fuistis justitiæ: subtraxistis enim vos dominio justitiæ, & quasi omni lege soluti, in peccata ruistis: ita Anselmus, quem vide. Dat enim Apostolus hic causam cur sub peccato servierint iniquitati, in iniquitatem, curque fuerint effusi in omnia scelera; quia scilicet omnino expertes erant justitiæ, ac proinde quasi omni freno soluti currebant ad omnes voluptates vetitas. Rursum opponitur hæc sententia illi, v. 18. *Liberati à peccato, servi facti estis justitiæ.* VERS. 20.

Obiicit Beza, Hi peccatores sunt servi peccati, eique mancipati, ergo non habent liberum arbitrium. *Miror*, ait, *qua fronte Sophistæ suum audeant tueri liberum arbitrium, liberum sane justitiæ, servum autem peccati.* Insulsè, quasi liberum vocetur arbitrium quod peccato servit. Itaque.

Contra Bezam ex hoc loco impugnantem liberum arbitrium ostenditur esse triplex libertas.

Resp. cum S. Bernardo lib. de Gratia & liber. arbitr. Triplex est libertas, naturæ, gratiæ, gloriæ. Prima opponitur necessitati naturali, facitque liberum arbitrium: tertia opponitur morti, & ærumnis hujus vitæ, facitque beatum: secunda opponitur peccato, facitque justum & sanctum. De ea, non autem de prima aut tertia hic agit Apostolus. Alludit enim ad servos Hebræos septem annis servientes, Exodi 12. 2. Peccatores enim sponte sua & voluntaria obedientia addicunt se peccato, quasi domino, ut hic docet Apostolus: sicuti vice versa, iidem sponte sua addicunt se justitiæ, quasi dominæ, cùm gratia Dei adiuti ad justitiæ regnum liberè se transferunt.

Hæc justitiæ libertas, ut ait Anselmus, libertas est & dicitur, propter recti facti justitiam, & quia liberaliter operatur: eadem tamen etiam est servitus, propter præcepti obedientiam. Sic servi boni liberè & libenter serviunt dominis suis; adeoque omnes & boni & mali in servitute sua servant liberum arbitrium: quidni ergo idipsum servent homines, sive justitiæ, sive peccato serviant? Moral. peccatores servi sunt suarum cupiditatum. vide dicta Exodi 23. v. ult.

Justitia est libertas & servitus.

HABETIS FRUCTUM VESTRUM IN SANCTIFICATIONEM] continuam scilicet, ut eatis de sanctitate in sanctificationem, ut indies magis magisque sanctificemini. Est hebraismus. *In sanctificationem*, id est, ipsam sanctificationem, ejusque continuationem & incrementum, habetis pro fructu justitiæ; quia scilicet justitia facit & parit hunc fructum; ut qui eam habet, purè sanctèque vivat, sancta & præclara faciat opera, & continuis virtutum operibus se magis sanctificet, quibus promereatur, & aliquando adipiscatur quasi finem & mercedem, vitam æternam. VERS. 22.

STIPENDIA ENIM PECCATI MORS, GRATIA AUTEM DEI, VITA ÆTERNA IN CHRISTO] id est per Christum. *Stipendia*, græcè *ὀψώνια*, quod significat id, quod cum pane comeditur, vel quasi *ὄψε ὤνιον*, pretium quod vesperi datur: quod aptè respondet ei, quod præcessit, *Finem verò vitam æternam.* VERS. 23.

Secundò, *ὀψώνιον*, ait Nazianz. orat. 23. quæ inscribitur de suis sermonibus, ad Julianum tributorum exactorem, significat *τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον, καὶ τὰς ἐπιτεταγμένας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς*, id est, regium commeatum & dona quæ ex lege dignitatibus tribuebantur: &, ut ait Theophylact. *ὀψώνιον*, significat cibarium, quod militibus ab imperatore datur. Sic hic peccatum servientibus sibi quasi cibarium, scilicet vile stipendium, dat mortem. Unde passim omnes *ὀψώνια* hic vertunt, stipendium, sive, ut Syrus, ܐܓܘܪܬܐ *agureta*, id est, merces, meliùs sanè quam Erasmus, qui vertit Auctoramentum.

Cibarium peccati mors.

GRATIA, id est, gratuitum Dei donum, est VITA ÆTERNA] Ter. l. de Resur. carnis c. 47. legit: *Donativum*

Dei

Dei vita æterna. Donativum, est donum quod ab imperatore militi donatur.

Duplex regnum Dei & peccati describitur.

Nota. Apostolus hic describit duplex regnum, Dei & peccati: in utroque sunt arma membra nostra, milites & servi illius sunt homines justi, hujus impij; hujus stipendium est mors, illius vita æterna. Unde Secundò, apta antithesis eius quod præcessit, *Stipendia peccati mors*, exigebat ut pari modo diceret, *Stipendium verò justitiæ est vita æterna*; perinde ac alibi eamdem vocat coronam justitiæ: malvit tamen dicere, *Gratia Dei est vita æterna*; quia hæc epistola contra Judæos & Gentiles operibus legis vel naturæ præfidentes, necessitatem gratiæ Christi passim inculcat; & quia dissimilis est hic ratio peccati & justitiæ: peccato enim non gratis, sed quasi stipendium omnino debitum redditur mors & damnatio; non sic justitiæ meritis redditur vita æterna. Hæc enim merita manant ex gratia, quasi semine & radice; gratia, inquam, indignis collata, unde & ipsa vocari possunt, & reipsa sunt gratia. ita S. August. epist. 105. Unde idem S. August. primam gratiam vocat gratiam; vitam verò æternam vocat gratiam pro gratia: & *Deus coronat nostra merita, quid aliud coronat quàm sua dona?* ait ex S. Augustino Cælestinus Papa ad Episcopos Galliæ, cap. 12. & Concil. Tridet. sess. 6. c. 16.

Peccatum ex natura sua meretur mortem, non ita gratia vitam æternam.

Merita nostra non sunt condigna vitæ æternæ.

Secundò, vita æterna dicitur *gratia*, quia licet operibus ex gratia factis debeatur vita æterna, tamen, si labor noster nudè spectetur, ipsa est gratia; quia non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam. ita Theodoret. Gratia ergo est vita æterna, quia exiguis operibus, laboribus & passionibus obtinetur. Sicuti si rex pauperem adoptaret in filium, hac lege, si vellet sibi obedire, diceretur eum adoptare ex gratia.

Tertiò, vita æterna dicitur *gratia*, quia gratuita sua ordinatione Deus decrevit & promisit justorum operibus vitam æternam, sine qua promissione vita hæc non esset eis debita. Adde, Apostolum vitam æternam noluisse vocare stipendium; quia græcè est ὀψώνια, scilicet vile & ciberium stipendium: hoc autem non convenit excellentissimo præmio justitiæ, quod est vita æterna.

Gratia finaliter est vita æterna.

Sensus ergo Apostoli est hic: Sicuti peccatum hominem ducit ad mortem, quasi ad finem & stipendium suum: ita gratia, quæ nos à peccato liberat, facitque servos Dei, justitiæ & sanctitatis, ducit nos ad vitam æternam, quasi ad finem, terminum & coronam suam: hoc enim est quod paulò antè dixit, quodque hic urget Apostolus, *Habetis*, inquit, *fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam*. Gratia ergo est vita æterna, non in se, & formaliter; sed finaliter, quia fine & coronide habet vitam æternam. Est metonymia.

Hinc Eunomii, Begardorum & Beguinarum error, non posse solis naturæ viribus videre Deum. Ob duas rationes præmium Beatorum vocatur vita æterna.

Hinc contra Eunomium, Begardos & Beguinas, patet homines solo naturæ lumine, solisque naturæ viribus non posse videre Deum & beari: alioquin enim vita æterna non esset gratia.

Nota. Præmium Beatorum non vocatur deliciæ, non opes, non honores, sed *vita æterna*. Primò, quia hæc directè opponitur stipendio & supplicio Adæ & peccatorum, quod est mors æterna. Secundò, quia hæc vita includit quasi radix omne bonum; nec enim vita in tormentis, vita dicitur, sed mors potiùs. Ergo hæc vita vitalis est & perfecta, qua animalis, qua humana, qua angelica, qua divina est. Vivit ibi memoria, recordatione omnium præteritorum. Vivit ibi intellectus, cognitione & visione Dei. Vivit ibi voluntas, fruitione omnis boni. Pari modo, vivunt ibi appetitus concupiscibilis, irascibilis, & sensus omnes, suisque fruuntur deliciis. Includit ergo hæc vita omnes delicias, opes, honores, & omnium vitarum, sensuum, potentiarum oblectamenta.

Secundò, vita hæc non est mille annorum, non mille millionum annorum, sed est æterna. Æterna enim esse debet, ut sit beata. Audi S. August. lib. 83. quæst. quæst. 35. *Quid*, ait, *est aliud beatè vivere, nisi æternum aliquid cognoscendo habere? Æternum est enim de quo solo rectè fiditur, quod amanti auferri non potest*, &c. *Omnium enim rerum præstantissimum est quod æternum est. Et propterea id habere non possumus, nisi ea re qua præstantiores sumus, id est mente*. Et mox: *Et quoniam id quod amatur, afficiat ex se amantem necesse est, fit ut sic amatum quod æternum est, æternitate animum afficiat. Quocirca ea demum vita beata, quæ æterna est. Quid verò æternum est, & quod æternitate animum afficiat, nisi Deus?* Unde Christus ait Joann. 17. *Hæc est autem vita æterna, ut* A *cognoscant te solum verum Deum & quem misisti Jesum Christum*. Quid est æternitas? est duratio semper præsens, est unum perpetuum hodie, quod non transit in præteritum aut futurum. Quid est æternitas? est ævum ævorum, ait S. Dionysius cap. 10. de Divinis nominibus, quod non interit, sed eodem modo semper se habet. Quid est æternitas? est circulus, cujus centrum est semper, circumferentia nusquam, quia numquam, nullove tempore claudi aut terminari potest. Quid est æternitas? est stabilis immutabilitas & immortalitas. Quamdiu durabit æternitas? semper; post mille annos, post centum millia annorum, post mille milliones annorum, necdum finis, necdum medium, necdum principium æternitatis; sed eius mensura est semper: quamdiu durabit æternitas. Quamdiu cælum erit cælum, quamdiu terra erit terra, quamdiu Deus erit Deus, qui tempus ab ævo ire jubet, stabilisque manens dat cuncta moveri: tamdiu durabit æternitas, tamdiu Beati erunt beati, tamdiu damnati erunt damnati: sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in sæcula sæculorum. Quid est æternitas? est axis stabilis & immobilis circa quem volvitur rota mundi, temporis, & sæculorum omnium. Quid est æternitas? est interminabilis vitæ tota simul & perfecta possessio, inquit Boetius l. 5. de Consolat. prosa 6. *O chara veritas, vera æternitas, æterna felicitas, Deus meus!* ait S. August. O æternitas, æternitas! quàm longa es æternitas! quàm raro versaris in mentibus hominum! Si hanc sæpe cogitaremus, quàm leve videretur & momentaneum quidquid est tribulationis nostræ, quàm nihil esset arduum, quàm alacres essemus ad omne bonum, quàm bene expenderemus momentum hoc, unde pendet æternitas nostra! Meritò Regius Propheta: *Cogitavi*, inquit, *dies antiquos, & annos æternos in mente habui*. Nam *durum, quod cruciat, æternum: felix, quæ beat, æternitas. A morte pendent: mors à vita: hæc à momento elige. Vixisse semel, perijsse semel, æternum est*.

Æternitas quid sit.

Locus mirabilis pro cogitatione æternitatis.

C Hanc æternam vitam, & hujus vitæ bona ac felicitatem pulchrè describit S. August. l. 22. de Civit. 30. *Quanta*, inquit, *erit illic felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus! Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Omnia membra & viscera incorruptibilis corporis proficient in laudibus Dei. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno; sed nec eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus*. Mox præmium Beatorum essentiale describit. *Præmium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, & qui seipsum, quo melius & majus nihil possit esse, promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit: Ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi plebs: ego ero quæcumque ab omnibus honestè desiderantur, & vita, & salus, & victus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona? sic enim & illud rectè intelligitur, Erit Deus omnia in omnibus; ipse finis erit desideriorum nostrorum. Atque id etiam beata civitas illa magnum in se bonum videbit, quòd nulli superiori ullus inferior invidebit, sicut in corpore non vult oculus esse, qui est digitus; cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago*. Deinde inferiùs: *Quantum*, inquit, *attinet ad scientiam rationalem, erit anima memor præteritorum malorum suorum: quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor: carebunt enim præteritis malis, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Ibi perficietur: Vacate & videte, quoniam ego sum Deus. Ibi vacantes in sabbato requiei videbimus, quoniam suavis est Dominus, quoniam ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus*.

Æterna vita admiranda felicitas.

Scientia rationalis qualis in vita bona.

Audi & auctorem libri de Spiritu & anima, tom. 3. operum S. August. cap. 60. hanc vitam compellantem: *Non est in te corruptela, nec defectus, nec senectus, nec ira; sed pax perennis, gloria solemnis, lætitia sempiterna, solemnitas continua. Verè tantum gaudium & exultatio, flos & decus juventutis, & perfecta salutis. Non est in te heri, nec hesternum, sed est idem hodiernum. Tibi salus, tibi vita, tibi pax est infinita, tibi Deus omnia. Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei: sicut enim lætantium omnium habitatio est in te. Nullus in te timor, tristitia nulla: desiderium omne transit in gaudium, dum præstò est quidquid optatur, & quidquid desideratur abundat*. Et infrà: *Ipsi verò qui redempti fuerint à Domino, quàm devotè confitebuntur, & dicent: Quàm bonus Israel*

Omnia æterna.

Israel Deus! quoniam in sæculum misericordia eius. Lætitia si-quidem sempiterna erit in eis, & exultationes Dei in gutture eo-rum in æternum, & in sæculum sæculi, in perpetuas æternita-tes. Beati omnes, qui habitant in domo tua, Domine, in sæ- A *cula sæculorum laudabunt te. Inebriabuntur ab ubertate domus tuæ & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ, & in lumine tuo videbimus lumen: cum videbimus te in te, & nos in te, & te in nobis visione continua & felicitate perpetua.*

Musæ Beato-rum.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

QVod cap. præcedenti dixerat nos non esse sub peccato, ex eo, quòd non simus sub lege, sed sub gratia; fusius hic probat exemplo uxoris, quæ solvitur à lege viri si is moriatur. Pari enim modo legem nobis, & nos legi mortuos esse docet.

Inde v. 7. docet, quòd lex licet in se sancta sit; per occasionem tamen, nimirum indicando & vetando peccatum magis illud in homine prono in vitia auxerit.

Tertiò hac occasione v. 14. transit ad concupiscentiam, quæ ex peccato & lege est reliqua, docetq; vires etiam iustos, licet invitos, eamdem pati, & contra eam assiduè luctari.

1. AN ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore vivit? 2. Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro, alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. 3. Igitur, vivente viro, vocabitur adultera si fuerit cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est à lege viri: ut non sit adultera si fuerit cum alio viro. 4. Itaque fratres mei, & vos mortificati estis legi per corpus Christi: ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo. 5. Cùm enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. 6. nunc autem soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur, ita ut serviamus in novitate spiritus, & non in vetustate litteræ. 7. Quid ergo dicemus? lex peccatum est? Absit. Sed peccatum non cognovi, nisi per legem: nam concupiscentiam nesciebam nisi lex diceret: Non concupisces. 8. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat. 9. Ego autem vivebam sine lege aliquando. Sed cùm venisset mandatum, peccatum revixit. 10. Ego autem mortuus sum: & inventum est mihi mandatum, quod erat ad vitam, hoc esse ad mortem. 11. Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit. 12. Itaque lex quidem sancta, & mandatum sanctum, & justum, & bonum. 13. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit. Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem: ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. 14. Scimus enim quia lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venumdatus sub peccato. 15. Quod enim operor, non intelligo, non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio. 16. Si autem quod nolo, illud facio: consentio legi, quoniam bona est. 17. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. 18. Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Nam velle, adiacet mihi, perficere autem bonum, non invenio. 19. Non enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago. 20. Si autem quod nolo illud facio: iam non ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatum. 21. Invenio igitur legem, volenti mihi facere bònum, quoniam mihi malum adiacet. 22. condelector enim legi Dei secundùm interiorem hominem: 23. Video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me in lege peccati, quæ est in membris meis. 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus? 25. Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente servio legi Dei; carne autem, legi peccati.

HOc capite identidem dicit urgetque Apostolus, quòd nos Christiani non simus sub lege: quod S. Chrysostom. intelligit de lege cæremoniali. *Quia*, inquit Chrysost. *non sumus sub cæremonijs legis, ideo non sumus sub lege.* Sed hæc expositio non est ad mentem Apostoli hoc loco: nam ut patet v. 7. & seq. loquitur Apostolus etiam de lege naturali & decalogo. Unde Nota. Aliud est lege teneri, aliud esse sub lege. Nam lege veteri morali, id est decalogo, tenemur, sed non sumus sub illa, id est, sub eius statu & dominio: quod est hominem obligare, nec tamen dare gratiam ad eam implendam, ut quasi servus ea teneatur, & captivus possideatur, & tamquam reus ab ea damnetur. Ab hoc enim legis statu nos gratia Christi liberat, quæ charitatis dat spiritum, ut quę lex jubet faciamus sponte, libenter, amore virtutis, non timore pœnæ.

Christiani non sunt sub lege veteri, sed lege tenentur.

VERS. 1. AN IGNORATIS QUIA LEX IN HOMINE DOMINATUR, QUANTO TEMPORE VIVIT?) *Dominatur* jubendo, terrendo, reum faciendo, accusando, condemnando: hic enim est dominatus legis. *Quanto tempore vivit*, scilicet ipsa lex, inquit Origen. & Ambros. Secundò, *quanto tempore vivit*, scilicet ipse homo, ita S. Chrysost. Theodoret. S. August. libr. 83. quæstionum, qu. 66.

Dominatus legis qualis.

A S. Thomas, Theoph. & Oecumen. Sed eodem uterque hic sensus redit. Toletus hęc arctat ex sequentibus ad legem matrimonij, sed nihil est quod cogat generalem Apostoli sententiam arctare ad unam matrimonij legem: quod enim de ea subijcit Apostolus, non per modum plenæ & adęquatę explicationis, sed per modum exempli subijcit.

VERS. 2. NAM QUÆ SUB VIRO EST MULIER, VIVENTE VIRO, ALLIGATA EST LEGI) Ex unica lege matrimonij apposité, ut statim ostendam, probat Apostolus ea, quæ in genere de lege dixerat. Nota Primò. Pro *quæ sub viro est*, grecè est unica vox, ὕπανδρος q. d. Subvira. Nota Secundò, *alligata est legi*, scilicet matrimoniali præcipienti fidem & obedientiam marito. S. Ambros. legit. *vivente viro alligata est lege*; alij vertunt, *viventi viro alligata est lege*, ita Græca, Syrus & Erasmus. Tertull. lib. de Monogamia cap. 13. legit: *viventi viro vincta est*. Sed eodem hęc omnia redeunt: nam uxor hoc ipso, quo legi matrimoniali, etiam marito, quamdiu is vivit, alligata est.

Exemplum à lege matrimonij in muliere conjugata.

B Apostolus hoc capite pulchra utitur metaphora, vel potiùs allegoria; nimirum peccatum, mors & lex, quę occasionaliter peccatum & mortem fovet, est maritus; anima

Sensus allegoriæ insignis.

Digitized by Google

nostra est uxor; proles sunt opera mala: hoc marito mortuo, transijt anima ad secundum maritum, nupsitque Deo, & peperit proles bonorum operum. ita S. August. qu. 66. jam citata, & lib. 15. contra Faustum cap. 8. Idem docet Theophyl. hancque esse mentem & phrasin Apostoli, patet ex v. 4. & sequ.

Lex matrimonii legalis uxoris maritus. VERS. 4. SI MORTUUS FUERIT VIR EIUS, SOLUTA EST A LEGE VIRI) scilicet à lege matrimonij, qua sub viri potestate mulier tenebatur. Græcè est ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός: quod potest etiam verti *à lege viro*, quia lex matrimonialis est quasi legalis uxoris maritus, sicut vicissim maritus uxori est quasi lex viva.

ITAQUE FRATRES MEI, ET VOS MORTIFICATI ESTIS LEGI PER CORPUS CHRISTI) Vox *itaque*, significat hanc esse conclusionem, quam Apostolus deducit ex exemplo uxoris jam allato. *Triplex hujus loci sensus.* Hæc enim est argumentatio Apostoli: Uxor marito mortuo soluta est vinculo & lege mariti: atqui lex, quæ erat quasi maritus noster, jam mortua est, & esse desijt per Christum; ergo nos pariter lege liberati, & soluti sumus, nec sub lege, sed sub gratia degimus.

Nota. Cùm ait Apostolus, *Vos mortificati estis*, est hypallage. q. d. Lex quæ erat quasi maritus vester, jam per Christum mortificata & mortua est, quia scilicet in vobis mortuum est & esse desijt legis illud imperium, quo lex minatur, accusat, terret, damnat, & punit, de quo dixi v. 1. Hac enim de causa lex homines vitiosos pejores facit, quia dat eis occasionem prævaricationis & contemptus: contrarium facit gratia, contra quam hic legem distinguit Apost.

Sensus D. Augustini. Hinc Secundò, lex, id est, legis reatus & prævaricatio, quam lex per literam, cui gratia defuit, faciebat occasionaliter & objectivè, mortua est, ait S. August. lib. 15. contra Faust. c. 8. Verùm Apostolus prudenter & cautè, ne Judæos offendat, si dicat legem esse mortuam, & ut ab utroque conjuge mortuo (per Christum enim sicuti lex nobis, ita nos legi mortui sumus) dissolutum ostendat matrimonium; hac de causa non dicit, Lex mortua est; sed dicit, *Vos quasi uxores mortificati mortuique estis, & soluti lege*, quasi marito jam mortuo, quia Christo jam vivitis, & ei in Evangelica gratia servitis, ita S. Chrysost. Oecumen. Ambros. Anselm.

Aliter Toletus Homo, inquit, quoad naturam est uxor, hujus maritus fuit homo vetus, cujus lex erat lex vetus; hoc mortuo, successit alter huic uxori maritus, scilicet homo nouus, cujus lex est lex fidei & Christi. Sed hoc est obscurius & alienius; nam Apostolus uxoris hujus maritum facit non hominem novum aut veterem, sed ipsam legem.

Nota. Cùm Apostolus dicit, *nos mortuos esse legi, per corpus Christi*, intellige immolatum in cruce, id est, per corporalem Christi passionem & mortem. Per hanc enim mortua est lex vetus nobis, & nos legi.

Alij, *per corpus Christi*, inquiunt, id est, quia incorporati estis Christo per baptismum. Verùm prior sensus planior est & simplicior. *Lex non dominatur nisi viventibus: Christiani autem mortui sunt in Christo; ergo lex eis non dominatur.* Hic est ergo discursus Apostoli: Lex non dominatur homini, nisi quasi vivens viventi: atqui vos non vivitis, sed estis mortui legi, & lex vobis per Christi crucem & mortem mortua est: ergo non estis sub lege, id est, sub dominatu legis.

Duo matrimonia unius hominis & animæ. UT SITIS ALTERIUS QUI EX MORTUIS RESURREXIT) Hic clarè patet, Apostolum, uti dixi, distinguere duo matrimonia unius hominis & animæ quasi uxoris. Prius cum veteri homine, ut vult Toletus, vel potiùs cum lege dominante veteri homini. Hic prior hominis maritus (putà lex) mortuus est & mortificatus in passione corporis Christi. Unde idem homo & anima secundum matrimonium inijt cum homine novo, id est, cum Christo resurgente, quia illi per baptismum incorporatus, & cum eo quasi factus est una caro. Ex hoc matrimonio novas proles concepit: unde sequitur.

UT FRUCTIFICEMUS DEO) Id est, ut vivas proles ex hoc cum Christo matrimonio pariamus Deo; scilicet opera fidei, spei, charitatis & aliarum virtutum; quæ ex semine, id est gratia Christi & Dei, concepimus, ut illa Christo & Deo quasi eorum parenti offeramus.

VERS. 5. CUM ESSEMUS IN CARNE) cùm scilicet carnalibus desiderijs astricti teneremur, inquit Anselm.

PASSIONES PECCATORUM) Id est, passiones incitantes ad peccata, putà affectus vitiosi.

A QUÆ PER LEGEM ERANT) Id est, quæ acuebantur & excitabantur occasione legis.

OPERABANTUR IN MEMBRIS NOSTRIS, UT FRUCTIFICARENT MORTI) ut scilicet fructus peccatorum parerent, qui nos ducerent ad mortem æternam.

NUNC AUTEM (per Christi crucem & mortem) SOLUTI SUMUS A LEGE (quæ erat occasio peccati, & consequenter) MORTIS, IN QUA DETINEBAMUR) VERS. 6. *Soluti sumus*, græcè κατηργήθημεν, id est, enervati sumus: quod opponit Apostolus τῷ ἐνεργεῖσθαι, id est, intimæ & efficacissimæ operationi passionum, vers. præced. Est hypallage, *enervati sumus*, id est, est, enervata in nobis est lex, quia lex vires & nervos suos, scilicet dominium & jus quasi maritale, quod in nos habebat, amisit. Simili modo Galat. 5. v. 4. dicit: *Evacuati estis à Christo*, id est, Christus Christique redemptio vobis facta est per judaismum vacua, cassa & inutilis.

B Nota. Pro *mortis*, noster Interpres in Græco legit θανάτου *Varia lectio.* alij legunt ἀποθανόντες, id est, mortui sumus, scilicet legi, in qua detinebamur. Alij legunt ἀποθανόντος, scilicet *νόμου* id est, mortua lege, in qua detinebamur.

ITA UT SERVIAMUS (Deo & Christo) IN NOVITATE SPIRITUS, ET NON IN VETUSTATE LITTERÆ) non in veteri vivendi genere, animali & carnali, cujus magistra est legis littera, non gratia. ita Anselm. *Lex vetustatem non auferebat.* Lex enim homini vetustatem suam indicabat quidem & vetabat, sed adeò non auferebat, ut per occasionem etiam eamdem auxerit: magis enim refricabat, irritabat & incitabat veteres concupiscentiæ affectus.

QUID ERGO DICEMUS? LEX PECCATUM EST? ABSIT) crebras hic Apostolus interijcit occupationes, VERS. 7. ijsque gaudet. Talis est hic: poterat enim quis ex eo, quòd Paulus v. 5. & 6. legem vocaverat legem mortis, dixeratque passiones peccatorum per legem esse & excitari, objicere: Ergo lex ipsa est peccatum. Quod enim est causa peccati & mortis, hoc peccatum est. Respondet Apostolus *Absit*, Non enim lex in se peccatum est.

SED PECCATUM NON COGNOVI, NISI PER LEGEM: NAM CONCUPISCENTIAM NESCIEBAM (esse C peccatum) NISI LEX DICERET: NON CONCUPISCES) Nota. Concupiscentia in Decalogo vetatur speciali præcepto, scilicet nono & decimo, ex eo quòd plerique existimarent, sexto præcepto, *Non mœchaberis*; & septimo, *Non facies furtum*, vetari tantùm actum externum; internum autem non esse vetitum aut cavendum. *Actus [illegible] peccati [illegible] internus [illegible].* Quin & post datam legem Josephus l. 12. Antiqu. c. 13. & Judæi alij, quos corrigit Christus Matth. 5. v. 22. & 28. idem putasse videntur: unde præceptum *Non concupisces*. sic explicabant, quòd illo non vetaretur concupiscentia merè interna, sed tantùm conatus & machinatio exterior ad eam explendam, & ad facinus opusque perpetrandum. Verùm hic conatus & hæc machinatio, inchoatio est & pars quædam operis; unde eodem præcepto vetatur, quo ipsum opus, putà sexto & septimo.

Adde, ut demus illa seorsim vetari præcepto nono & decimo, nihilominus certum & clarum est, illa non tam vetari ideo, quòd exterius se prodant, quàm quia à mala voluntate prodeunt. *Voluntas [illegible] mala [illegible] Non concupisces.* Voluntas enim in se mala & vetita, virus malitiæ suæ actui externo instillat, eamque propriè hæc verba significant & prohibent, cùm dicitur, *Non concupisces*.

D Unde colligas, omnem malium voluntatis motum præceptis alijs advertantem ijsdem pariter vetari. Si enim hic concupiscentia, ad quam naturaliter maximè proclives sumus, tamquam mala & illicita vetatur; ergò multò magis actus voluntatis, quo volumus id, quod lege vetitum est, ipsa lege vetatur.

Hæretici, Lutherus, & Calvinus in alio sunt extremo. *Refutantur Lutheri & Calvini error [illegible].* Putant enim concupiscentiam peccato originali reliquam, id est, motus appetitus sensitivi & voluntatis inordinatos qui præveniant rationem & liberum voluntatis assensum, hic prohiberi. *Mandatur*, ait Calvinus in cap. 20. Exod. *præcepto Non concupisces, ne quis impurus appetitus animos nostros incitet. Hinc perficitur quibus præstigijs fascinarit Satan scholas omnes Papales, in quibus personat axioma istud: concupiscentiam in baptizatis non esse peccatum, quia stimulus est ad virtutem.* Et in cap. 6. Levitici, *Quamvis*, inquit, *neque adulteri, neque fures, neque homicidæ simus; nemo tamen est quem non reatu constringat ultimum legis præceptum, Non concupisces.*

Verùm

Primum argumentum intelligere contra Calvinum.

Verùm hæc esse falsa, & præcepto *Non concupisces*, vetari, non indeliberatam & involuntariam, sed tantùm voluntariam & liberam concupiscentiam, sive consensum voluntatis in illicita, patet Primò. Quia pro *non concupisces*, in Hebræo est verbum חמד *chamad*, quod non significat concupiscere, vel habere concupiscentiam, quæ naturæ nostræ vitium est; sed nudè significat tantùm appetere & desiderare, unde & rebus cælestibus tribuitur. Concupiscentia autem, quæ naturæ vitium est & morbus, propriè significatur nomine תשוקה *tescuka*, & nomine יצר *ietsa*. Cùm ergo dicitur, *Non concupisces* significatur, ut patet ex Hebræo *chamad*, & prohibetur tantùm libera voluntatis appetentia ad sibi vendicandum rem alienam vel illicitam.

Secundum argumentum contra Calvinum.

Secundò, idipsum patet ex eo, quòd præceptum hoc, uti & cetera, non detur brutis, non pueris, sed creaturæ rationali, ratione & libera voluntate utenti, quæ sola legis est capax, solaque potest legem implere vel transgredi. Hi autem motus concupiscentiæ rationem & libertatem præveniunt, nec magis sunt humani actus, aut in potestate, ratione & arbitrio hominis, quàm ijdem sint in potestate equi, canis, leonis, alteriusve bruti. Sicut ergo leoni imperari nequit, ne irascatur; cani, ne ringat; equo, ne adhinniat: sic nec homini imperari potest, ne primos similes concupiscentiæ motus sugiat, & qui eos puniret, tyrannus esset. *Peccatum enim* (inquit S. August. lib. 1. Retract. 15. estque hic communis hominum & naturæ sensus) *ita in sua essentia includit voluntarium, ut, si hoc desit, desinat esse peccatum*. Unde Apostolus v. 17. & seq. *Jam*, inquit, *non ego operor illud*. q. d. τὸ concupiscere non est actus meus: quia non est humanus & liber: unde mihi imputari, vitio verti, aut puniri non potest: sed potiùs quia, ut idem ait v. 16. 22. 25. *Condelector, consentio, mente servio legi*: hinc hic meus actus, utpote mentis rationalis & liberæ, censeri debet; quòd scilicet mente detestando motus concupiscentiæ legi contrarios, legi ipsi adhæream & obediam.

Peccatum si non voluntarium non sit, non est peccatum.

Tertium contra Calvinum argumentum.

Tertiò, id patet ex eo, quòd Paulus cap. præced. v. 12. & S. Scriptura alibi ita se explicet; ut Eccli. 18. 30. *Post concupiscentias tuas non eas*. cap. 1. v. 15. concupiscentiam & tentationem non peccatum esse, sed peccatum parere, si videlicet pater peccati consensus voluntatis accedat, disertè asserit.

Quartum argumentum ex consensu & explicatione Patrum.

Quartò, ita hoc præceptum explicant omnes Patres. Vide Chrysost. homil. 12. in Matth. Cyrill. libr. 3: contra Julian sub medium, Basil. de Constitut. monast. cap. 2. Nyssen. l. de Octo beatitud. Ambros. l. 1. Offic. 21. Hieron. ad Eustoch. de custod. virgin. Prosperum l. 2. de Vita contemplat. cap. 3. & libr. 3. cap. 4. Gregor. 21. Moral. 3. August. l. b. 1. Contra duas epist. Pelag. 10. & 13. & libr. 6. contra Julian. 11. & lib. 2 de Peccat. meritis. c. 4. 33. & 34. ita denique explicat & definit Concil. Trident. sess. 5.

Dices, August. epist. 200 ad Asellicum, dicit hoc præceptum, *Non concupisces*, in hac vita non impleri, sed in ea nos tantùm tendere & contendere ad locum, in quo illud compleamus, putà ad cælum. Idem docet l. br. 1. de Nuptijs & concupisc. c. 23. & 29. & lib. de Spiritu & litt. c. ult.

S. Augustinus dum dicit præceptum, Non concupisces, hic non impleri, anagogice intelligendus.

Respondeo. D. August. in explicatione hujus præcepti jungit sensum litteralem & anagogicum; litterali enim sensu hic præcipitur ut concupiscentias & desideria prava non sequamur, sed ijs resistamus; eaque sensim omnino evellere & eradicare conemur, eoque conari possumus & debemus in hac vita: anagogico verò sensu præcipitur, ut nulla omnino in nobis talia desideria sint; quo modo hoc præceptum, uti & omnia alia anagoge Scripturæ non ad præsentem vitam, sed ad futuram in cælo pertinet. Sic ergo hoc non præcipitur hic, ut in hac vita impleatur; sed præsentis luctæ erit merces, fietque tunc, cum Deus mandabit virtuti suæ, & omni ex parte præcipitabit peccatum & mortem in infernum. Vult ergo dicere S. August. præcepto, *Non concupisces*, nobis præcipi, ut per virilem & constantem in hac vita luctam contra concupiscentiam, eò tendamus & connitamur, ut scilicet mereamur omnino ab ea liberari in cælo, utque sic plenissimè impleatur in nobis τὸ *non concupisces*: ut scilicet nec consentiamus, nec sentiamus motus concupiscentiæ. Simili modo explicat S. August. præceptum dilectionis Dei, lib. de Spir. & litt. c. ult.

Per luctam contra concupiscentiam hic in mundo, meremur liberari à concupiscentia in cælo.

A

VERS. 8.

Occasione autem accepta peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam) Quæres, quidnam hic vocetur & sit *peccatum*? Respondet Primò, Oecum. Ambrosius & Methodius apud Epiphan hæresi 64. peccatum hic esse diabolum.

Peccatum hic potest varia significare.

Secundò, S. Chrysost. vult esse socordiam: socors enim ex lege accipit occasionem augendi concupiscentiam.

Tertiò, Anselmus putat *peccatum* hic esse concupiscentiam, sive peccati fomitem: hic enim quasi sopitus & canis dormiens, occasione legis sibi adversæ excitatus & iritatus, exarsit in omnes generis pravos motus, iræ scilicet, superbiæ, gulæ, & ceterorum vitiorum.

Quartò, Hieron. ad Algasiam, quæst. 8. censet *peccatum* hic esse legis obiectum, seu id quod lege prohibetur.

Quintò & optimè, Toletus propriè hic accipit *peccatum*. Sic enim paulò antè illud accepit Apostolus & sensus est, q. d. Homo in statu peccati peccatum ipsum occasione legis auxit. Peccatum enim nisi deleatur, in nova peccata hominem pertrahit, quia vires gratiæ & bonorum habituum, quibus peccato resistimus, homini vel adimit, vel

B

imminuit, & sui delectationem animo ingerit, idque magis data lege, per quam peccatum, quasi canis dormiens, ut dixi, excitatus exarsit in omnem concupiscentiam: ideoque lex peccati & mortis causa, vel potius occasio fuit: quod docere & probare hic intendit Apostolus.

Sine lege enim peccatum mortuum erat) Primò, Theodoret. & Cajetan. sic explicant, q. d. Paulus: Ante legem, putà in statu innocentiæ, *peccatum mortuum erat*, id est, non erat. Sed quid hoc facit ad rem & rhombum?

Triplex horum verborum explicatio.

Secundò, Ambrosius, *Peccatum*, inquit, id est, diabolus mortuus erat; quia quasi dormiens, ut pote securus de homine peccatore, quem possidebat, parum curabat eum ulterius sollicitare & trahere ad peccatum: sed hoc longè remotius est.

Tertiò & optimè, *sine lege peccatum mortuum*, id est sopitum, *erat*: per legem enim excitatum revixit, ut dixi v. præced.

Ego autem vivebam sine lege aliquando) q. d. Ego aliquando legem non cognoscebam, quando nimirum nondum poteram habere usum rationis, & ita motus concupiscentiæ sentiebam, qui tamen defectu rationis peccata non erant. ita S. August. l. 6. contra Julian. cap. 11. & S. Hieron. ad Algas. q. 8. Vel potiùs, *ego vivebam sine lege*, nimirum tunc, cùm adolescere inciperem & peccare, nec tamen legem Mosis edoctus essem: tunc enim vivebam quasi ex lex, ac consequenter peccatum non curabam, non agnoscebam, non æstimabam: hinc ad illud non multùm incitabar.

VERS. 9.

C

Duplex sensus hujus loci.

Secundò, S. Chrysost. Oecumen. Toletus hic, & S. August. lib. 1. Contra duas epist. Pelagian. cap. 9. S. Ambros. lib. 1. de Jacob, & vita beata, censent Apostolum loqui in persona eorum, qui ante Mosen & legem vixerunt. Sed prior sensus planior est, & aptior verbis Apostoli.

Sed cum venisset mandatum in notitiam meam, hinc peccatum, quasi per antiperistasin legis se intendit, & revixit. & per illud ego mortuus sum itaque inventum est mihi mandatum, quod (datum) erat ad vitam (mihi demonstrandam & procurandam) hoc esse (cedere mihi) ad mortem.

VERS. 10.

D

Peccatum occasione accepta per mandatum seduxit me (in suas partes me dolosè traxit) et per illud occidit) infligens animæ vulnus culpæ lethalis, per exardescentem occasione legis concupiscentiam, uti dixi v. 8. In verbo *seduxit* alludit ad primorum parentum seductionem, quæ occasione mandati facta est, cùm serpens tentaret, diceretque, *Cur præcepit vobis Dominus?* Genes. 3. 2.

VERS. 11.

Itaque lex quidem sancta, mandatum sanctum et iustum et bonum) Id est, mandata legis sancta, justa & bona sunt: *sancta*, quia præscribunt quomodo Deus sanctè coli debeat; *justa*, quia præscribunt ut proximum non lædas, sed ei quod suum est tribuas; *bona*, quia præscribunt ea, quibus quisque in se bonus fit, ac bonis moribus virtuteque præditus. Et quia hæc tria appositè fiunt per triplicia legis veteris præcepta, scilicet per cæremonialia, quibus sanctus cultus & religio erga

Deum; per judicialia, quibus justitia erga proximum; per A moralia, quibus bonitas, & continentia erga seipsum præscribuntur.

Lex sancta propter præcepta cæremonialia, justa propter judicialia, bona propter moralia.

Hinc S. Thomas 1.2.q. 99.a. 4. putat hic mandatum legis vocari *sanctum*, propter præcepta cæremonialia; *justum*, propter judicialia; *bonum*, propter moralia, & fortè eò etiam respexit Apostolus: propriè tamen videtur agere de quolibet particulari legis mandato: hoc enim significat Græcum ἐντολή, ut sic distinguat mandatum à lege, quasi partem à toto. Respicit enim ad mandatum, *Non concupisces*; quod paulò antè citavit. q. d. Hoc mandatum, *Non concupisces*, & quodvis aliud in se *sanctum* est, quia facit hominem purum, castum, sanctum: & *justum* est, quia hominem cohibet, ne injustè alienam uxorem, aut rem concupiscat; & *bonum* est, quia hominem bonum facit, omnesque animi vires & motus benè & ritè ordinat ac componit.

VERS. 13. *Mandatum quomodo factum homini peccatum & mors.*

QUOD ERGO BONUM EST, MIHI FACTUM EST MORS?) q.d. Objicies: Ergòne mandatum, quod erat bonum in seipso, mutatum est, factumque mihi *mors*, id B est, causa & occasio peccati, consequenter mortis? Respondet, ABSIT: non fuit hæc mutatio vitium & culpa ipsius mandati, sed peccati & hominis mandato abutentis.

PECCATUM, UT APPAREAT PECCATUM, UT robur & vires peccati manifestentur, PER BONUM (per mandatum, occasionaliter) OPERATUM EST MIHI MORTEM, animæ præsentem & æternam: UT FIAT SUPRA MODUM PECCANS PECCATUM PER MANDATUM) S. Hieronym. ad Algas. qu 8 legit, *ut fiat peccantius peccatum*. S August. libr. 1. ad Simplic. quæst 1. legit *ut fiat supra modum peccator peccatum*. Græcè enim est ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία, quasi dicas, sceleratum scelus, vel peccatrix peccantia, id est, malitia peccati ingens & exuberans. q. d.

Peccatum persona est habens artem peccandi.

Inde apparet ingens peccati vis & malitia, quòd per rem bonam, putà per legem, magis malitia eius increverit; quodque per eamdem hominem magis invaserit & occiderit. Est prosopopœia: peccatum enim hic inducitur quasi persona, quæ habeat artem peccandi, & peccata fingendi, suggerendi, machinandi, eamque exerceat, uti faciunt C lenones & lenæ. Cave hic commentarium S. Hieronymo adscriptum, qui negat traducem peccati originalis.

VERS. 14.

UT APPAREAT PECCATUM) Maldonat. in Notis manuscript. paulo aliter vertit & explicat, nimirum, sed peccatum dum *apparet peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, dum fit supra modum peccans peccatum*; ut ἵνα, id est *ut*, capiatur pro ἵνα, id est *dum*. Sed Nostra versio uti propria, ita genuina est. Ubi Nota. τὸ *ut* non significat causam finalem, putà finem intentum, sed consecutionem, uti paulò antè explicui.

SCIMUS ENIM QUIA LEX SPIRITUALIS EST; EGO AUTEM CARNALIS SUM, VENUMDATUS SUB PECCATO) Probat hic Apostolus id, quod dixit, scilicet legem esse sanctam, & legem non esse causam mortis, sed peccatum lege declaratum & prohibitum, hominemque peccato subditum, qui prava carnis & peccati desideria sectatur. Id autem probat ex eo. *Quia lex* inquit, *spiritualis est*, id est, spiritalia præcipit, non carnalia: *Ego autem carnalis sum*, id est, sector ea, quæ carni & concupiscentiæ placent; utpote *venumdatus sub peccato*. Ego ergo sub dominatu peccati vivens mihi ipsi carnalis vitæ & peccati, ac consequenter mortis sum causa, non autem lex.

Lex spiritualis vocatur ob quinque rationes.

Nota. Lex dicitur spiritualis, Primò, ut explicat S. Chrysost. quia præscribit ea, quæ spiritus & hominis spiritualis sunt: scilicet virtutes sequi, vitia fugere. Secundò, quia lex homines dirigit ad cultum unius Dei, qui purissimus est spiritus, à quo etiam data est. ita Ambros. Tertiò, quia lex impleri non potest, nisi per spiritum & gratiam à viris spiritualibus. ita S. August. hic in expositione quarumdam propositionum hujus epistolæ, nu. 41. Quartò, ut S. Thomas, quia lex cum spiritu hominis congruit, &, ut Cajetan. spiritum hominis dirigit & regulat, tam circa Deum, quàm circa seipsum, & proximum. Quintò, quia lex spiritualiter accepta ducit & præparat homines ad legem Evangelicam, quæ est lex spiritus & vitæ.

An S. Paulus hic loquatur in persona peccatoris, an de seipso & quovis sancto.

EGO AUTEM CARNALIS SUM) Notant Græci, Paulum hic usque ad v. 25. inducere personam hominis peccatoris constituti sub lege, qui nondum gratia Christi liberatus est à servitute peccati. ita Origenes, Chrysost. Theoph. Basilius in Regul. breviorib. in respons. ad 16. interrog. commentar. Ambros. S. Hieron. ad Algas. quæst. 8. Imò S. August. hic & ad Simplic. lib. 1. qu. 1. quos libros ipse scripsit, dum esset junior. Et probant ex eo, quod ait Apostolus Primò, *ego carnalis*; Secundò, *venumdatus sub peccato*; Tertiò, *video aliam legem captivantem me in lege peccati*: hæc enim non videntur esse viri sancti & perfecti, qualis erat Paulus, sed peccatoris, aut certè recens conversi, ut vult Origenes. *Inquo*, inquit, *remanet infirmitas & proclivitas ad pristina vitia, ut licet velit ea vincere & facere omne bonum, non tamen statim voluntatem sequatur effectus, sed sæpè cadat, & à vitiis solitis vincatur. v. g. decernit quis, & vult cohibere iram, sed quia longa consuetudine ira ei dominata est, obsistit ejus voluntati ac proposito, & in solita sibi rursus itinera vis furoris erumpit. Sic & in virtutibus vult bene agere, sed non statim voluntatem sequitur effectus: sicut qui vult esse sapiens, non statim ut vult, sapiens effectus est; sed prius adhibendus est labor, studium, sollicitudo, vigiliæ, doctrinæ institutio, & vix aliquando longo usu, meditatione continua, sapiens efficitur.*

Loquitur Paulus de se & quolibet sancto.

Secundò tamen, idem S. Augustinus postea senior & doctior effectus, dum scribit contra Pelagianos, docet hunc locum omnino explicandum esse de viris sanctis, ipsoque Paulo; illiusque hic concupiscentiæ & spiritus luctam graphicè ab eodem depingi. Ita ipse lib 1. Retract. 23. lib 6. contra Julian. 11. ubi ait, hanc esse expositionem S. Hilarij, Nazianzeni, Ambrosij (unde colligitur commentaria in has epistolas, & in hunc locum S. Ambrosio adscripta, revera non esse S. Ambrosij. habent enim hoc loco contrarium,) & ceterorum Ecclesiæ Sanctorum, & notorum Doctorum. Sic quoque explicant S. Gregor. lib. 19. Moral. c. 6. S. Hieron. libr. 2. contra Pelagianos, Anselmus, Primasius, D. Thomas, Pererius, Adamus, & alij.

Probatur tribus rationibus.

Hæc ergo expositio verior & germanior esse videtur. Idque probatur Primò, quia non ait Apostolus, *Eram*, vel *vivebam*, uti dixit vers. 9. sed ait, *Sum, consentio, condelector*, in præsenti. Ergo hoc versu transit à statu præterito legis & peccati ad statum gratiæ, sed cum concupiscentia luctantis, q.d. Vis legis, vel potiùs peccati lege abutentis, quam dixi, ex eo apparet, quòd etiamnum sub gratia licet constitutus, tantos tamen adhuc eius effectus & incitamenta concupiscentiæ sentiam, ut videar esse carnalis.

Secundò, idem patet ex eo, quod ait, *Jam non ego operor illud*: hæc enim verba indicant Apostolum non loqui de peccatore: peccator enim operatur peccatum. Loquitur ergo de viro justo & sancto.

Tertiò, idem indicat, cùm ait: *Condelector legi secundùm interiorem hominem*; &, *Ego ipse servio mente legi Dei*, & cum ait. 8. seq. *Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu*. quæ omnia non cadunt nisi in virum justum & sanctum.

Lucta vitæ activæ & contemplativæ.

Tertia explicatio hujus loci est Cassiani, qui collatione 23. vult hic describi luctam Marthæ & Magdalenæ, vitæ scilicet activæ & contemplativæ. Verùm hoc non litterale est, sed mysticum, vel potiùs accommo- D datitium.

Transit Apostolus à peccato formaliter sumpto ad materialiter sumptum.

VENUMDATUS SUB PECCATO) Nota Primò, peccatum hic idem esse, quod ante, sed materialiter tantùm, sive obiectivè, id est, capi pro obiecto peccati, sive fomite & concupiscentia. Unde hanc v. 23. vocat *legem in membris repugnantem legi mentis*. ita S Hieron. & Anselmus supra. Neque novum est Apostolum à peccato formaliter sumpto, transire ad peccatum materialiter sumptum. Sic enim ipse sæpè ludit in vocibus, ut dixi cantic. 31.

Concupiscentia ob 5 rationes peccatum dicitur.

Unde Nota. Secundò, concupiscentiam hic dici peccatum, non formaliter & propriè, ut vult Calvinus; sed Primò, quia ipsa est materiale peccatum: est enim concupiscentia contra Dei legem, illique ad rationem formalem peccati nihil deest, nisi consensus voluntatis. Secundò, quia ipsa incitat ad peccatum. Tertiò, quia ipsa est effectus peccati. ita Concil. Tridenti. sess. 5. Quartò, quia ipsa est pœna peccati. Quintò, quia ipsa est instrumentum, quo per actum generationis, peccatum originale transfunditur in posteros Adæ.

Hinc S. August. lib. 5. Contra Julian. cap. 3. docet, con-

Concupiſcentia ſecundùm Auguſtinum peccatum eſt, & pœna peccati, & cauſa peccati.

concupiſcentiam & peccatum eſſe, & pœnam peccati, & cauſam peccati. *Sicut*, inquit, *cæcitas cordis, quam ſolus removet illuminator Deus, & peccatum eſt quo in Deum non creditur; & pœna peccati, qua cor ſuperbum digna animadverſione punitur; & cauſa peccati, cùm mali aliquid cæci cordis errore committitur: ita concupiſcentia carnis, adverſus quam bonus concupiſcit ſpiritus, & peccatum eſt, quia ineſt illi inobedientia contra dominatum mentis; & pœna peccati eſt, quia reddita eſt meritis inobedientis; & cauſa peccati eſt, defectione conſentientis vel contagione naſcentis.*

Ubi adverte concupiſcentiam ab Auguſtino dici peccatum eodem ſenſu, quo explicui eamdem hic peccatum dici ab Apoſtolo: vult enim docere Auguſtin. concupiſcentiam non eſſe naturalem conditionem, proprietatem, & perfectionem manantem ex natura hominis, ut volebat Julianus; ſed eſſe peccatum, id eſt, eſſe vitium natum & propagatum ex peccato originali, quod negabat Julianus, utpote Pelagianus. Unde cap. ſeq. docet S. Auguſtin. concupiſcentiam eſſe perpetuam materiam luctæ, virtutis & victoriæ, ac conſequenter non eſſe peccatum formaliter & propriè, niſi ei ſuccumbat & conſentiat libera voluntas.

Error Juliani Pelagiani putantis concupiſcentiam non eſſe à natura corrupta.

Nota Tertiò. Dicit Apoſtolus de ſe, quòd *ſit venumdatus*, ſcilicet ab Adamo, pretio pomi, & traditus (Hebræum enim מכר *machar*, & vendere, & tradere ſignificat; quod enim venditur, traditur ementi, quaſi domino) *ſub peccatum* ut habent Græca, id eſt, in ſervitutem peccati originalis; & conſequenter, quòd ipſe etiamnum, juſtificatus licet, ſit tamen concupiſcentiæ (quæ in locum peccati originalis quaſi ſucceſſit, ut in juſtis remaneat) obnoxius, quaſi ſervus emptitius, ut ejus motus, velit nolit, ubique ſentiat. Unde Syrus vertit מזבן אנא לחטיתא *mezabban lechatita*, id eſt, venditus ſum peccato, hoc eſt, traditus ſum concupiſcentiæ.

Homines ab Adamo venditi peccato, & traditi concupiſcentiæ.

Sic Achab 3. Regum 21. dicitur *venundatus, ut faceret malum*, id eſt, ſua mala voluntate ſervum ſe addixit peccato quaſi vendidiſſet ſe, vel locaſſet ſe & ſuas operas, non ad aliud, quàm ad peccandum. Alludit enim Scriptura hac phraſi ad ſervos Hebræorum, qui ſe vendebant ad opera ſervilia dominis præſtanda, q. d. Achab tradidit & totum ſe impendit idolis, quaſi eorum mancipium, quaſi idololatriæ à dominis ſuis idolis tamquam ſervus addictus eſſet non quaſi eſſet rex Iſraelitarum liber, & ingenuæ conditionis. Sic S. Auguſtinus in expoſitione propoſitionum hujus epiſtolæ, nu. 42. *Quiſque*, ait, *peccando animam ſuam diabolo vendit, accepta, tamquam pretio, dulcedine temporalis voluptatis*. Concupiſcentia ergo quaſi tyranno traditi ſumus, etiam juſti; non tamen propriè peccato: nec enim concupiſcentia cogit nos ad peccatum, quia ejus motus ſentire non eſt peccatum, ſed eis liberè conſentire peccatum eſt, ait S. Bernardus.

Peccando anima diabolo venditur vili pretio.

VERS. 15. *Sextuplex hujus loci ſenſus & elucidatio.*

QUOD ENIM OPEROR, NON INTELLIGO] Primò, hæc verba ſic explicat S. Chryſ. q. d. Peccator quibus modis deceptus ſit.

Secundò, Theodoretus ſic explicat, q. d. Peccator peccati malitiam perfectè non noſcit.

Tertiò, Toletus, Peccator, inquit, quod operatur non intelligit, quia contra judicium intellectus, quo ſpeculativè judicat hoc non eſſe faciendum, operatur & peccat.

Quartò, Anſelmus ſic exponit. q. d. In regulis præceptorum Dei non invenio, quæ concupiſcentia mea appetit.

Quintò, Methodius apud Epiphan. hæreſi 62. ſic, q. d. Qui bonum operatur, ſæpè diſtractiones & malas cogitationes patitur, ut non intelligat ſuas paſſiones & ſua opera.

Senſus optimus D. Auguſtini.

Sextò & optimè, S. Auguſt. lib. 1. Contra duas epiſt. Pelagian. cap. 11. hunc dat ſenſum: *Quod operor, non intelligo*, id eſt, per rationem & voluntatem non approbo opera & motus concupiſcentiæ meæ. Hunc eſſe ſenſum patet ex ſeq. Sic pſalm. 1. dicitur *Novit* (id eſt, amat & approbat) *Dominus viam juſtorum*. Et Matth. 7. *Non novi vos*, id eſt, non amo vos, non approbo: hæc enim eſt ſcientia practica. Rurſum eoſdem concupiſcentiæ motus *non intelligo*, quia hi motus rationem & intellectum præveniunt.

Probat hic Apoſtolus ſe venumdatum ſub peccato, id eſt eſſe ſervum concupiſcentiæ, ex eo quòd faciat non illa, quæ ſibi facienda videntur, ſed illa quæ dominus, ſcilicet concupiſcentia, ſibi imperat, putà concupiſcere, id deinde probat verbis conſequentibus.

Duplex hujus loci ſenſus.

NON ENIM QUOD VOLO BONUM, HOC AGO: SED QUOD ODI MALUM, ILLUD FACIO] Ita legunt Biblia Romana, aliaque correctiora (licet Græca non habeant τὸ bonum, illud tamen habent v. 19.) Jam quod ad ſenſum, Primò, S. Chryſoſt. ſic explicat, q. d. In peccatoribus eſt quædam velleitas boni, & odium quoddam imperfectum mali etiam dum peccant.

Secundò & melius, S. Auguſt. & Anſelmus, qui hæc exponunt, non de peccatore, ſed de juſto, qualis erat Paulus, ut dixi; Malum, inquiunt, quod juſtus odit, & tamen facit, eſt concupiſcentia, quam juſtus naturaliter, ſed involuntariè operatur, vel potiùs patitur & ſentit invitus, bonum vero quod juſtus non agit, cùm tamen velit, eſt bonum opus facere alacriter, & totis viribus ſine concupiſcentia repugnante. Vel brevius, non concupiſcere bonum eſt, quod vult & optat juſtus; malum verò, quod odit, eſt concupiſcere. q. d. Paulus: Vellem non concupiſcere, & nollem concupiſcere, & tamen concupiſco.

Nota. *Facio* ſignificat hic actionem hominis imperfectam, id eſt, actum concupiſcendi appetitus, citra rationis aſſenſum: idque patet ex phraſi Hebræorum, de qua dixi can. 32. Præſertim quia motus concupiſcentiæ non tantùm ſunt in appetitu ſenſitivo, ſed & in voluntate, quæ naturaliter ex origine ſua in Adamo vitiata propendet in bona delectabilia, honorifica & curioſa. Unde explicans ſubdit Apoſtolus: *Iam non operor illud, ſed quod habitat in me peccatum*. Hic actus concupiſcendi non eſt meus, non eſt humanus, quia non eſt liber & deliberatus, ſed eſt actus inhabitantis in me peccati, id eſt, concupiſcentiæ. Hinc S. Auguſtin. in Sententiis ſent. 283. *Approbare*, inquit, *falſa pro veris, ut erret invitus, & reſiſtente repugnatione carnalis vinculi, non poſſe ab illicitis operibus temperare, non eſt natura inſtituti hominis, ſed pœna damnati.*

Voluntas in Adamo vitiata propendet in bona delectabilia, honorifica & curioſa.

SI AUTEM QUOD NOLO, ILLUD FACIO, id eſt, ſi concupiſco, quod tamen nolo & nolens facio, vel potiùs patior; CONSENTIO LEGI, id eſt, ratione & voluntate approbo, QUONIAM (quòd lex in ſe) BONA EST] Unde Syrus vertit, *ſuffragium fero legi, quòd bona eſt*. quaſi dicat. Si concupiſco nolens & invitus, mens & voluntas mea integra eſt & intacta; quia legi adhæret, & cum ea conſentit. VERS. 16.

NUNC AUTEM (nunc ergo) IAM NON EGO OPEROR ILLUD, ſcilicet humanè, id eſt deliberatè, SED QUOD HABITAT IN ME PECCATUM] id eſt, concupiſcentia, ut dixi verſ. 14. hæc enim habitat in carne mea, non autem ipſa virtus & bonum, id eſt, bonitas. Hoc eſt enim quod ſubdit Apoſtolus. VERS. 17.

SCIO QUIA NON HABITAT IN ME, HOC EST IN CARNE MEA, BONUM. NAM VELLE, ADIACET MIHI: PERFICERE AUTEM BONUM, NON INVENIO] q. d. Facultas & bona voluntas volendi id, quod bonum eſt, eſt in me juſtificato; ſed vix, & non niſi difficulter illud perficere poſſum. *Spiritus enim promptus eſt, caro autem infirma*, imò reluctans ſpiritui. ita S. Auguſt. Anſelm. S. Thom. Primaſ. & Syrus Idem explicat, repetit inculcat Apoſtolus verſ. 21. Verè S. Bernard. ſerm. 84. in Cantica, *Iacet*; inquit, *voluntas ubi non ſuppetit facultas*. Et S. Auguſt. lib. 10. Confeſſ. c. 40 in terra gemens & ſuſpirans ad cælum, *Recido*, inquit, *in hæc ærumnoſis ponderibus, & reſorbeor ſolitis: & teneor, & multùm fleo, ſed multùm teneor. Tantum conſuetudinis ſarcina degravat. Hic eſſe valeo, nec volo; illic volo, nec valeo: miſer utrobique.* VERS. 18.

Meritò S. Gregorius Nazianzenus in carmine ad virgines, carnem vocat echineida, ſive Remoram piſciculum. Sicut enim Remora navis, ita caro hominis in cælum curſum inhibet & ſiſtit. Hanc ergo Remoram amovendam eſſe docet, dum canit:

> *Ne vitæ ipſa tuæ immittas echineida, carnem,*
> *Quæ velut injecta properantem compede puppim*
> *Detinet, ac tantam cogit ſubſiſtere molem.*

Vide & Abbatem Theonam apud Caſſianum collat. 23. ubi fusè hanc Apoſtoli ſententiam pertractat.

INVENIO IGITUR (in meipſo) LEGEM, quæ ſequitur ſcilicet, QUONIAM (quòd) MIHI VOLENTI FACERE BONUM, MALUM ADIACET] & ineſt, malum, inquam, concupiſcentiæ mihi innatæ, quæ bono & legi Dei repugnat. Adverte hic, & in teipſo experire, cùm bonum aliquod, præſertim heroicum vis aggredi, maximè ſenties inſurgentem & ſeſe opponentem concupiſcentiam. VERS. 21.

Nota hic Hebraicam trajectionem: vox enim *quoniam*, quam poſtponit Paulus dicens: *Invenio, volenti bonum facere, quoniam mihi malum adiacet*, præponenda eſt hoc modo, *Invenio, quoniam mihi volenti bonum facere malum adiacet*. Aliter alii hæc explicant, quos vide, ſi lubet, apud Toletum.

Trajectio Hebraica.

CONDELECTOR LEGI DEI SECUNDUM INTE- VERS. 22.

Error Manichæorum de interiori & exteriori homine.

RIOREM HOMINEM] Quæres, quis dicatur interior, quis exterior homo? Primò, Manichæi ex hoc loco docuerunt in homine duas eſſe animas, unam bonam, à qua virtutes; ſecundam malam, à qua vitia manent: ac conſequenter in ipſo homine eſſe quaſi duos homines unum interiorem, alterum exteriorem.

Circa idem error Illyrici Lutherani.

Secundò Illyricus rigidus Lutheranus, Interior homo, inquit, eſt anima & ſpiritus Dei: exterior homo eſt peccatum originale, quod quaſi forma ſubſtantialis animum afficit. Putat enim ipſe peccatum non eſſe accidens, ſed formam & ſubſtantiam quamdam tetram & horridam, talemque, qualem vulgò imaginamur diabolum.

Delirium Calvini circa duplicem hominem.

Tollit Calvinus liberum arbitrium.

Tertio, Calvinus, Interior homo, inquit, eſt ſuperior pars animæ, ſive mens conſentiens legi Dei: exterior eſt eadem mens quatenus concupiſcit mala. Putat enim Calvinus in eadem omnino animæ portione & facultate hanc eſſe pugnam, ideoque hominem etiam juſtum ſimpliciter tam eſſe peccatorem, quàm juſtum; quod implicat. Porrò hæc ejus doctrina ſequitur ex altero ejus principio, quo homini re ipſa verè & propriè partem ſuperiorem, id eſt rationem & liberum arbitrium, adimit: tunc enim neceſſariò ſequitur, quod in parte inferiori tam dominetur concupiſcentia, quàm virtus; quodque inferior hæc pars non reipſa, ſed nomine tenus in ſuperiorem & inferiorem dividatur. Verùm hæc omnia ἀδύνατα ſunt, erronea & hæretica.

Expoſitio Photii & Toleti.

Quartò, Photius & Toletus ſic explicant: Homo interior eſt ratio, quæ etiam in peccatoribus reluctatur exteriori, id eſt, ſenſui & appetitui.

Pugna animæ & contrarietas in anima.

Verùm Nota. In homine una tantùm eſt anima, quæ ſimul eſt rationalis & ſenſitiva; & poſt privationem juſtitiæ originalis peccato contractam, hæc contra illam, ſcilicet ſenſitiva contra rationalem, maximè gratia imbutam, adeoque ipſa anima contrariis appetitibus ſecum pugnat, etiam in homine juſtificato: ita ut ex operationibus ejus duplex in eo videatur eſſe anima & duplex homo. Cujus rei cauſa eſt eminentia animæ rationalis, quæ virtute in ſe continet animam ſenſitivam, & vegetativam; facitque in homine una anima, quod in tribus, ſcilicet in planta, in equo, in homine faciunt tres animæ, ſcilicet vegetativa, ſenſitiva & rationalis.

Unus homo ratione diverſorum ſtatuum vocatur exterior vel interior.

Dico ergo, unus idemque eſt homo, ſed ratione diverſorum ſtatuum, affectionum & operationum, dicitur exterior vel interior. Interiorem Apoſtolus nunc novum vocat, nunc renovatum, ſcilicet à Chriſto; nunc ſpiritualem, nunc mentem: exteriorem, animalem vocat; vel veterem quem ſcilicet à veteri Adamo traximus; eumdem vocat carnem, vel membra ſynecdochicè & metonymicè: quia ſcilicet, maximè vim ſuam oſtendit in membris, carne, & appetitu ſenſitivo. Hæc enim corruptio derivata ex carnali Adamo, maximè ſe pandit & exerit in carne & carnalibus deſideriis, imò per ea animam ſollicitat & commovet, licet propriè in anima reſideat. Hinc Apoſtolus Galat. 5. ſuperbiam, invidiam, rixas, vocat opera carnis, id eſt, concupiſcentiæ & veteris hominis.

Interioris hominis anima, lex, operatio.

Interior homo eſt mens, ut rectè Cajetanus; vel aptiùs, ipſe homo gratiâ, charitate & ſpiritu Dei imbutus & vivens: hujus anima, eſt gratia & charitas: hujus lex, eſt lex divina, ejuſque dictamen; ut Eſto caſtus, ſobrius, humilis, obediens, Deum time & ama; hujus vitalis operatio, eſt Deum amare, colere, obedire.

Exterioris hominis pulchra deſcriptio & proprietates.

Exterior, ſive vetus homo eſt concupiſcentia, ſeu vitioſitas omnibus animæ potentiis, ipſique etiam menti & voluntati inſidens; vel eſt mens, aut potiùs eſt ipſe homo omnibus ſuis potentiis vitiatus & corruptus: hujus anima, eſt concupiſcentia: hujus lex, eſt vitioſa inclinatio, vel aliquod dictamen concupiſcibile Dei legi contrarium, v. g. Inebria te, fornicare, ſuperbi: hujus operatio vitalis, eſt concupiſcere vinum, opes, delicias, amicitias. Concupiſcentia ergo, & homo exterior eſt in anima, voluntate & mente; ſed qua parte naturaliter agunt, & in objecta ſua feruntur motu naturali: virtus verò & homo interior eſt in eadem anima, voluntate & mente, ſed qua parte ratione & libertate utitur, & ſuis actibus, ipſique concupiſcentiæ dominatur, maximè cùm gratia Dei pollet.

Locus moralis de lucta concupiſcentiæ & ſpiritus.

Eſt hic locus moralis pro lucta concupiſcentiæ & ſpiritus, quam graphicè depingit in ſe S. Auguſtin. lib. 8. Confeſſ. cap. 11. & ſerm. 45. de Tempore, tom. 10. Aſcribam hic verba S. Auguſtini, quia rem hanc planè ob oculos ponunt, ut qui in ſe hanc luctam cum Paulo & S. Auguſtino ſentiunt, ſed explicare nequeunt, in Auguſtino expreſſam & explicatam videant, diſcantque, qua ratione victoria potiri poſſint, præſertim cùm vitam commutare, & à ſtatu peccati ad ſtatum gratiæ tranſire moliuntur. *Dicebam*, inquit, *apud me intus: Ecce modò fiat, modò fiat. Et cum verbo jam ibam in placitum, jam penè faciebam, & non faciebam; nec relabebar tamen in priſtina, ſed de proximo ſtabam & reſpirabam: & iterum conabar, & paulò minùs ibi eram: & paulò minùs jam jamque attingebam & tenebam; & non ibi eram, nec attingebam, nec tenebam, hæſitans mori morti, & vitæ vivere: pluſque in me valebat deterius inolitum, quàm melius inſolitum: punctumque ipſum temporis, quo aliud futurus eram, quantò propriùs admovebatur, tantò ampliorem incutiebat horrorem: ſed non recutiebat retrò nec avertebat, ſed ſuſpendebat.* Hactenus audivimus primum concupiſcentiæ inſultum in Auguſtino.

Primus concupiſcentiæ inſultus.

Sequitur ſecundus, *Retinebant me nugæ nugarum, & vanitates vanitatum, antiquæ amicæ meæ, & ſuccutiebant veſtem meam carneam, & ſubmurmurabant: Dimittiſne nos? & à momento iſto non erimus tecum ultrà in æternum? & à momento non tibi licebit hoc & iſtud, ultrà in æternum? Et quæ ſuggerebant in eo, quod dixi, Hoc & iſtud? quæ ſuggerebant, Deus meus, avertat ab anima ſervi tui miſericordia tua; quas ſordes ſuggerebant, quæ dedecora! Et audiebam eas jam longè minùs quàm dimidius, non tanquam liberè contradicentes, eundo in obviàm, ſed veluti à dorſo muſſitantes, & diſcedentem quaſi furtim vellicantes ut reſpicerem; retardabant tamen me cunctantem abripere atque excutere ab eis, & tranſilire quò vocabar; cùm diceret mihi conſuetudo violenta, Putaſne ſine iſtis poteris?*

Secundus concupiſcentiæ inſultus.

En tertius concupiſcentiæ inſultus, ſed remiſſior, prævalente gratia & conſtantia S. Auguſtini. *Sed jam tepidiſſimè hoc dicebat. Aperiebatur enim ab ea parte, qua intenderam faciem, & quò tranſire trepidabam, caſta dignitas continentiæ, ſerena, & non diſſolutè hilaris, honeſtè blandiens, ut venirem, neque dubitarem, & extendens ad me ſuſcipiendum & amplectendum pias manus, plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ, ibi juventus multa, & omnis ætas, & graves viduæ, & virgines anus, & in omnibus ipſa continentia nequaquam ſterilis, ſed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te, Domine. Et irridebat me deriſione exhortatoria, quaſi diceret: Tu non poteris, quod iſti & iſtæ? An verò iſti & iſtæ in ſemetipſis hoc poſſunt, ac non in Domino Deo ſuo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te ſtas & non ſtas? Projice te in eum, noli metuere; non ſe ſubtrahet, ut cadas. Projice te ſecurus, excipiet te, ſanabit te. Et erubeſcebam nimis, quia illarum nugarum murmur adhuc audiebam, & cunctabundus pendebam. Et rurſus illa quaſi diceret: Obſurdeſce adverſus immunda illa membra tua ſuper terram, ut mortificentur. Narrant tibi delectationes, ſed non ſicut lex Domini Dei tui. Iſta controverſia in corde meo, non niſi de meipſo adverſus meipſum.* Hæc Auguſtinus.

Tertius remiſſior inſultus.

Effatus ad virtutem & continentiam exhortatio.

Luctæ ſpiritualis utilitas.

Secundò, luctæ hujus loci utilitatem docet S. Gregor. lib. 17. Moral. 6. *Optima*, ait, *virtutis cuſtos eſt infirmitas vel preſſurarum, vel tentationum: & fit certo moderamine ut, dum quiſque Sanctorum jam quidem interiùs ad ſumma rapitur, ſed adhuc tentatur exteriùs, nec deſperationis lapſum, nec elationis incurrat: ſi quæ cognoſcimus in profectu, quod accepimus; in defectu, quid ſumus: & ſic ſubtiliſſima interni judicii moderatione infra ſumma, & ſupra infima, in quodam medio anima libratur.* Et S. Bernardus ſerm. in cœna Domini de baptiſm. & Sacramento altaris. *Ad humiliandos nos, ipſam* (concupiſcentiam) *adhuc patitur vivere in nobis, & graviter affligere nos, ut ſentiamus quid nobis gratia præſtet, & ſemper ad illius auxilium recurramus: ſic & de minoribus iſtis peccatis pia diſpenſatione nobiſcum agitur, ut non penitus auferantur, ſed in illis nos erudiat Deus, ut, cùm minima cavere non poſſumus, certi ſimus quòd non noſtris viribus majora ſuperemus: ſemperque timorati, & omnino ſolliciti ſimus quomodo ejus gratiam non amittamus, quam nobis tam multipliciter neceſſariam eſſe ſentimus.*

VERS. 23.

VIDEO ALIAM LEGEM IN MEMBRIS MEIS, REPUGNANTEM LEGI MENTIS MEÆ, ET CAPTIVANTEM ME IN LEGE PECCATI] *Repugnantem*, græcè ἀντιστρατευόμενον, id eſt, contrà militantem, rebellantem. Eſt metaphora à lucta & pugna.

Philoſophi luctationem ſentiunt in captivante & juſti.

Rurſum, *captivantem me*, non voluntatis conſenſione, ut vult Chryſoſt. (putat enim ipſe hæc omnia de ſtatu peccati, & de peccatore dici) ſed commotione, ait S. Auguſtin. ut ſcilicet captivus reddar & ſubjiciar legi peccati, id eſt concupiſcentiæ; ita ut etiam invitus & reluctans, vitioſas ejus inclinationes dictamina, impulſus ſentire cogar, & ejus laqueos & motus evadere non poſſim.

Aliqui ex S. Auguſtino ſic explicant: *Captivantem*, id eſt,

capti-

captivere conantem: sed græcè est αἰχμαλωτίζοντά με id est, capientem me; & syriacè est [illegible] *sabeli*, id est, quod captivum me reddit. De facto enim omnes, non sub peccato, sed sub concupiscentia quasi captivi tenemur.

Nota hic hebraismum, *in lege peccati*, id est sibi ipsi. Eadem enim est lex peccati & membrorum, scilicet concupiscentia, ut dixi. Sic dicitur Genes. 19. 24. *Pluit Dominus à Domino*, id est, à seipso. Dicitur concupiscentia lex peccati, quia est fomes ad peccatum sollicitans, peccatum dictans & suggerens.

VERS. 24. INFELIX; græcè ταλαίπωρος, id est, miser, ærumnosus, EGO HOMO, QUIS ME LIBERABIT DE CORPORE MORTIS HUJUS] id est, à congerie omnium peccatorum, inquit Calvinus, vel, ut Commentarius Ambrosii, ab universitate vitiorum. Sed hæc expositio impropria, remota & aliena est. Unde dico, *de corpore mortis*, id est, à corpore moribundo, & peccandi affectibus, ac consequenter morti & corruptioni obnoxio; quodque, ut ait S. Hieron. tum corporalem, tum, ut Photius, animæ sæpè spiritualem mortem inducit. ita S. Augustin. lib. 1. Contra duas epist. Pelag. 11. Est metalepsis. *Liberari à corpore mortis*, inquit S. Augustin. *est omni sanato languore concupiscentiæ carnis, non ad pœnam recipere corpus, sed ad gloriam. Non enim à corpore mortis, impii liberabuntur unquam, quibus in resurrectione eadem corpora ad æterna tormenta reddentur.*

Per mortem Hebræi quamvis afflictionem & plagam intelligunt.

Nota. Mors Hebræis per metonymiam & catachresin sæpè morbum, pestem luem & afflictionem quamlibet gravem significat. Sic Pharao Exodi 10. v. 17. *Rogate*, inquit, *Dominum, ut auferat à me mortem istam: mortem*, id est, plagam locustarum depascentium herbas & germina. Sic 4. Reg. 4. 40. dicitur, *mors*, id est amaricies colocyntidarum, *in olla est.* Parimodo hic *corpus mortis* accipi potest corpus obnoxium multis morbis, afflictionibus & ærumnis. Est hoc ardens Apostoli ex hoc misero & mortali corpore ad beatam & cælestem vitam anhelantis suspirium.

Animæ suspirantis prosopopœia.

Audi pari modo suspirantem auctorem (Hugonem Victorinum, si credimus Trithemio) lib. de Spir. & anima, qui extat tom. 3. operum S. August. cap. 62. *Audi*, inquit, *ô anima! qualis sis. onerata es peccatis, irretita vitiis, capta illecebris, affixa membris, confixa curis, distenta negotiis, contracta timoribus, afflicta doloribus, erroribus vaga, suspicationibus inquieta, sollicitudinibus anxia, advena in terra inimicorum, coinquinata cum mortuis, deputata cum iis qui in inferno sunt.* Et cap. 60. *Quando veniam & apparebo ante faciem Domini, ad videndum eum in bonitate electorum suorum, ad lætandum in lætitia gentis suæ, ut laudetur cum hæreditate sua? Quando videbo civitatem illam, de qua dictum est, Plateæ tuæ Jerusalem sternentur auro mundo, & in te cantabitur canticum lætitiæ, & per omnes vicos tuos ab universis dicetur Alleluia? O civitas sancta, civitas speciosa, de longinquo te saluto, ad te clamo, te requiro; desidero enim videre te, & requiescere in te: sed non sinor carne retentus. O civitas desiderabilis! muri tui lapis unus, custos tuus ipse Deus, cives tui semper læti; semper enim gratulantur in visione Dei*, &c.

Cœlestis superna immensa felicitas & gaudium.

VERS. 25. GRATIA DEI PER JESUM CHRISTUM] Suple, Liberabit me quandoque à corpore mortis hujus, putà in futura resurrectione, dando mihi corpus immortale & gloriosum.

Nota. Pro *gratia Dei* noster Interpres legit in Græco χάρις τοῦ θεοῦ. Ita quoque legit S. Ambros. Origen. Hieron. S. August. & alii. Verùm S. Chrysost. Theodoret Oecumen. Theophyl. Hieron. ad Algasiam, & Græci codices jam legunt εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, gratias ago Deo qui scilicet me liberabit à corpore mortis, per Jesum Christum.

Gratiarum actio non futurum, sed præteritum respicit.

Verum nostra lectio aptior, ideoque verior est nec enim gratiarum actio, sed gratia respicit futurum. Nam gratiæ propriè non aguntur pro beneficio futuro & accipiendo, sed præterito & jam accepto: τὸ autem *liberabit*, hic est futurum, non præteritum.

Adde, τὸ *gratia Dei*; tacitè includit τὸ *gratias ago Deo*. Nam dicere, Gratia Dei per Christum me liberabit, hancque gratiam confiteri & celebrare, est reipsa gratias agere Deo.

IGITUR EGO IPSE MENTE SERVIO LEGI DEI; CARNE AUTEM, LEGI PECCATI] eo sensu, quem jam dedi v. 22. & 23. Totum hunc Apostoli locum de lucta carnis & spiritus, sive concupiscentiæ & continentiæ, egregiè tractat S. August. lib. de Continentia tom. 4. hunc enim librum non esse Hugonis Victorini, ut suspicatur Erasmus, sed ipsius Augustini, ex Beda, Possidio, & aliis docent DD. Lovanienses, qui accuratè & correctissimè opera omnia S. August. ediderunt. In illo ergo lib. docet Primò, August. sub fin. c. 3. in hac vita perpetuam esse hanc luctam, & sufficere nobis, si non consentiamus malis concupiscentiæ, itaque futurum ut in altera beata vita illam non sentiamus. *Nunc quamdiu*, inquit, *concupiscit caro adversus spiritum, & spiritus adversus carnem, sat est nobis non consentire malis quæ sentimus in nobis. Nam ipsa continentia cùm frænat cohibetque libidines, simul & appetit bonum, ad cujus immortalitatem tendimus; & respuit malum, cum quo in hac mortalitate contendimus.*

In hac vita perpetua nobis lucta carnis & spiritus.

Deinde docet eos tantùm hanc luctam sentire, qui concupiscentiæ reluctantur, non autem eos qui illi cedunt & consentiunt. *Hanc pugnam*, inquit, *non experiuntur in semetipsis nisi bellatores virtutum, debellatoresque vitiorum. Non expugnat concupiscentiæ malum, nisi continentiæ bonum. Sunt autem qui legem Dei omnino nescientes, malas concupiscentias nec in hostibus deputant, eisque miserabili cæcitate servientes, insuper etiam beatos se putant satiando eas, potiùs quàm domando.*

Luctam carnis non spiritus non sentiunt qui carni non resistunt.

Tertiò, docet Christianos quasi Christi milites ad hanc pugnam ab Apostolo accendi, ut non permittant concupiscentiam in se regnare; quod fit, cùm illi obediunt; sed illi resistant, eamque resistendo doment & minuant, licet eam extinguere nequeant. sic enim ait: *Milites Christianos Apostolica tuba isto sonitu accendit in prælium, Non regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus. Tunc autem regnare ostenditur, si desideriis ejus obeditur, quibus non est obediendum, ne obedientibus regnet. Cùm hortatur Apostolus, ut spiritu facta carnis mortificemus, tuba utique canit; bellum, in quo versamur, ostendit, & ut acriter dimicemus, & hostes nostros mortificemus, ne ab eis, mortificemur, accendit.*

Tuba Apostoli ea ad bellum spiritus adversus carnem.

Quartò, hostes nostros describit, & hujus pugnæ milites utrinque recenset: hinc scilicet opera carnis, inde fructus spiritus in aciem producens. *Hostes autem nostri*, inquit, *opera sunt carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes*, &c. *In hoc prælio adversus carnalem exercitum velut aliam producens aciem spiritalem: Fructus spiritus est*, inquit, *charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. Hæc est actio continentiæ, si opera carnis mortificantur.*

Hostes nostri, & hujus pugnæ cum carne milites.

Quintò, c. 7. docet non esse duas in homine naturas ex contrariis inter se principiis ortas & inter se assiduè confligentes, unam boni, alteram mali; ut voluerunt Manichæi. Sed hoc bellum oriri ex languore concupiscentiæ, quam peccatum in naturam hominis bonam, & benè à bono Deo conditam invexit. *Languorem aut justum*, inquit, *culpa meruit, natura non habuit; quam sanè culpam per lavacrum regenerationis Dei gratia fidelibus jam remisit; sed sub ejusdem medici manibus adhuc natura cum suo languore confligit. In tali autem pugna sanitas erit tota victoria, cùm justus dicet, Benedic anima mea Domino, qui sanat omnes languores tuos.*

In homine non sunt duæ naturæ, una à bono Deo, & altera à malo, ut voluere Manichæi.

Sextò, ostendit carni ipsi bonum esse, ut ejus pravis desideriis resistatur, ut ita ipsa caro à suis vitiis purgetur. *Audi*, inquit, *Apostolum dicentem: Scio quòd non habitat in me (quod ut exponeret, addit) hoc est, in carne mea, bonum. Se itaque dixit esse carnem suam. Non ergo est ipsa inimica nostra; & quando ejus vitiis resistitur, ipsa amatur; quia ipsa curatur: nemo enim unquam carnem suam odio habuit, ipse Apostolus dicit: & ipse alio loco ait, Mente, servio legi Dei; carne, legi peccati. Quomodo carne, legi peccati? numquid concupiscentiæ consentiendo carnali? Absit: sed motus desideriorum illic habendo, quos habere nolebat, & tamen habebat: sed eis non consentiendo, mente serviebat legi Dei, & tenebat membra, ne fierent arma peccati.*

Bonum est carni ut ei resistatur.

Septimò, ostendit quo sensu dicat Apostolus se propter concupiscentiam, velle quidem bonum, non tamen perficere. *Fiunt*, inquit, *itaque in nobis concupiscentiæ malæ, quando id quod non licet, libet: sed non perficiuntur, cùm legi Dei mente serviente libidines continentur: & bonum fit, cùm id, quod malè libet, vincente bona delectatione, non fit: sed boni perfectio non impletur, quamdiu legi peccati carne serviente libido illic, quamvis contineatur, tamen movetur; non enim opus esset ut contineretur, nisi moveretur. Erit ergo perfectio boni quando erit consumptio mali; illud erit summum, hoc erit nullum. Quod si in ista mortalitate sperandum putamus, fallimur; tunc enim erit, quando mors non erit. sed suum non bonum erit*, &c.

Quo sensu Paulus dicat se velle bonum, non tamen perficere.

Octavo, cap. 13. docet continentiam luctari non solùm contra libidinem, verùm etiam contra quoslibet alios concupiscentiæ motus, eamque illos frænare & compescere. Continen-

Continentia non tantum contra libidinem, sed etiam contra quoslibet alios concupiscentiæ motus luctatur.

tinentia, inquit, *omnibus prorsus delectationibus concupiscentiæ, quæ adversantur dilectioni sapientiæ, cavendis atque sanandis invigilat, ut homo non secundùm hominem vivens, jam possit dicere, Vivo autem non ego, vivit verò in me Christus, ubi enim non ego, ibi feliciùs ego, ut quando secundùm hominem reprobus ullus motus exurgit, cui non consentit, qui mente legi Dei servit, dicat etiam illud: Jam non ego operor illud.*

Mortificandi mali motus, tùm ne in opus exeant, tum ne, voluntas illis inhæreat. Nonò denique, demonstrat per continentiam mortificandos esse concupiscentiæ motus, tum ne in opus exeant, tum ne voluntas in mente & cogitatione iis inhæreat & consentiat, ut iis mortui Christo & justitiæ vivamus. *Mortificate*, inquit, Apostolus, *membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam*, &c. *Et quomodo ista mortificantur opere continentiæ, nisi cùm eis mente non consentitur, neque exhibentur eis arma corporis membra? Et quod est vigilantia majore continentiæ curandum, ipsa etiam nostra cogitatio, si eorum quadam suggestione, & quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, ne oblectetur, avertitur.*

Præsentissimum porro concupiscentiæ antidotum est cogitatio & inspectio mortis, & morientium; ac mortuorum.

Abbas Elias apud Sophronium in Prato Spirit. cap. 10. narrat de se, quòd visitatus à femina religiosa post ejus abitum gravem senserit tentationem libidinis, à qua victus exiverit ad eam cum illa explendam. *Cùm verò*, inquit, *fermè uno stadio ab ejus adhuc spelæo distarem, urente graviter æstu libidinis repentè factus in extasi, vidi apertam terram, & me hiatu terra absorptum. Aspicioque illic cadavera putrida jacentia & resoluta, & incredibili fœtore plena, quemdamque reverendi habitus virum ea mihi demonstrantem, ac dicentem: Ecce istud mulieris est, istud viri, istud pueri; fruere jam ut vis, & quantum libet concupiscentiæ tuæ: hujus tamen voluptatis gratia vide quos labores amittere voluisti: vide propter quod peccatum vos ipsos privare vultis regno cælorum. Væ humanæ miseriæ! propter unius horæ voluptatem tanti laboris mercede frustramini. Ego autem præ nimio fœtore in terram corrui. Tunc accedens vir ille venerabilis, qui mihi apparuerat, erexit me. Et gratias agens Deo, reversus sum in locum meum.* Plura vide Numer. 11. v. 20. & 34.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hactenus explicavit Apostolus infirmitatem legis, peccati & concupiscentiæ: hic vires gratiæ & spiritus Christi explicat, seu quanta bona justis per Christum Christique spiritum dentur.

Primò ergo ex dictis concludit, eos qui Christo per fidem & gratiam sunt insiti, ab omni culpa & damnatione esse liberos, eos scilicet, qui non secundùm carnem, sed secundùm spiritum vivunt.

Unde Secundo, v. 12. multis probat nos secundùm spiritum, quem accepimus, debere vivere, spiritum, inquam, adoptionis, in quo clamamus, Abba, pater, qui nos Dei filios, ac futuræ gloriæ cum Christo cohæredes efficit.

Inde Tertiò, v. 19. ostendit, quanta, quamque ambienda sit hæc gloria: utpote ad quam suspiret non solùm omnis creatura, quæ in hac vita vanitati subiecta est, sed & hi, qui spiritus primitias acceperunt. Unde v. 26. asserit spiritum adiuvare infirmitatem nostram, & postulare pro nobis.

Denique v. 28. exaggerat charitatem Dei, erga se diligentes, quæ omnia eis cooperantur in bonum, utpote, quos præscivit, & prædestinavit conformes fieri Christo, & pro quibus tradidit Christum in mortem. Ex quo v. 35. concludit, Quis ergo nos separabit à charitate Christi?

1. Nihil ergo nunc damnationis est iis, qui sunt in Christo Jesu, qui non secundùm carnem ambulant. 2. Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me à lege peccati & mortis. 3. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem: Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnavit peccatum in carne, 4. ut justificatio legis impleretur in nobis, qui non secundùm carnem ambulamus, sed secundùm spiritum. 5. Qui enim secundùm carnem sunt: quæ carnis sunt, sapiunt, qui verò secundùm spiritum sunt. quæ sunt spiritus, sentiunt. 6. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem spiritus, vita & pax. 7. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo: legi enim Dei non est subiecta; nec enim potest. 8. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt: 9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu: si tamen spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet hic non est ejus. 10. Si autem Christus in vobis est: corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus verò vivit propter justificationem. 11. Quòd si Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum à mortuis, habitat in vobis: qui suscitavit Jesum Christum à mortuis, vivificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitantem Spiritum ejus in vobis. 12. Ergo fratres debitores sumus non carni, ut secundùm carnem vivamus. 13. Si enim secundùm carnem vixeritis, moriemini: si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. 14. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei 15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus: Abba (Pater.) 16. Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui nostro, quòd sumus filii Dei. 17. Si autem filii. & heredes; heredes quidem Dei, coheredes autem Christi: si tamen compatimur, ut & conglorificemur. 18. Existimo enim quòd non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis. 19. Nam expectatio creaturæ, revelationem filiorum Dei expectat. 20. Vanitati enim creatura subiecta est non volens sed propter eum, qui subiecit eam in spe: 21. quia & ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. 22. Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit usque adhuc. 23. Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis nostri. 24. Spe enim salvi facti sumus. Spes autem, quæ videtur, non est spes: nam quod videt quis, quid sperat? 25. Si autem quod non videmus, speramus: per patientem expectamus. 26. Similiter autem & Spiritus adiuvat infirmitatem nostram: nam quid oremus, sicut oportet, nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. 27. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundùm Deum postulat pro sanctis. 28. Scimus autem quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis, qui secundùm propositum vocati sunt sancti. 29. Nam quos præscivit, & prædestinavit conformes fieri imaginis Filij sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. 30. Quos autem prædestinavit,

hos

hos & vocavit: & quos vocavit, hos & juſtificavit: quos autem juſtificavit, illos & glorificavit. 31. Quid ergo dicemus ad hæc? ſi Deus pro nobis, quis contra nos? 32. Qui etiam proprio Filio ſuo non pepercit, ſed pro nobis omnibus tradidit illum: quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? 33. Quis accuſabit adverſus electos Dei? Deus qui juſtificat. 34. Quis eſt qui condemnet? Chriſtus Jeſus, qui mortuus eſt, imò qui & reſurrexit, qui eſt ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis. 35. Quis ergo nos ſeparabit à charitate Chriſti? tribulatio? an anguſtia? an fames? an nuditas: an periculum? an perſecutio? an gladius? 36. (ſicut ſcriptum eſt. Quia propter te mortificamur tota die: æſtimati ſumus ſicut oves occiſionis.) 37. Sed in his omnibus ſuperamus propter eum, qui dilexit nos. 38. Certus ſum enim, quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes neque inſtantia, neque futura, neque fortitudo. 39. neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Jeſu Domino noſtro.

VERS. 1. NIHIL ERGO DAMNATIONIS, nihil [illegible] dignum, nihil damnabile, nulla [illegible] culpa (ita Concil. Trident. ſeſſ. 5. can. 5.) etiam [illegible] concupiſcentiæ ſentiant EST IIS, QVI SUNT [illegible] STO IESU] id eſt, qui ſunt juſtificati, Chri[illegible] Baptiſmo inſiti per fidem ſpem & charitatem. C[illegible] ergo non conſiſtit reatus culpæ damnabilis, ſed benè reatus pœnæ, putà obligatio ad pœnam temporalem. Hinc patet Primò, nec concupiſcentiam, nec aliud quippiam in renatis eſſe peccatum, damnatione dignum. Secundò, gratiam juſtificantem, & Baptiſmum non tantùm tegere aut radere peccata, ſed eradere omnino & tollere, ac Tertiò, verè nos juſtificari, non tectè, non imputativè.

Baptizati vere [illegible] [illegible] ulla pecca[illegible] relicta.

Dices, Quomodo ergo dicit S. Auguſt. libr. 1. Contra duas Epiſt. Pelag. 13 concupiſcentiam in juſtis tranſire reatu, manere actu.

Reſpondeo. Senſus eſt, concupiſcentiam, quæ peccatum originale erat, vel potiùs cum eo coniuncta erat, reatu peccati hujus in Baptiſmo abſterſo, remanere actu. Patet enim culpa peccati originalis in Baptiſmo remiſſa, concupiſcentiam actu remanere ad luctam. Videtur enim S. Auguſt. putaſſe concupiſcentiam in non renatis eſſe peccatum originale, cuius contrarium multi Doctores docent, idque videtur verius. Videtur enim peccatum originale, uti & habituale, conſiſtere non in ipſa concupiſcentia, ſed in morali averſione à Deo, quę remanet ex actu preterito, vel Adę, vel proprio: ſicque explicari poteſt S. Auguſt. ut hanc averſionem vocet reatum cum concupiſcentia coniunctum, qui tranſit cùm in baptiſmo tollitur & remittitur, remanente nihilominus ipſa concupiſcentia.

Peccatum originale [illegible] in ipſa concupiſcentia, [illegible] morali [illegible] Deo.

LEX SPIRITUS VITÆ IN CHRISTO IESU (id eſt, per Chriſtum Ieſum) LIBERAVIT ME A LEGE PECCATI ET MORTIS) Pro *liberavit*, Tertull. lib de Reſurrect. carn. cap 46. legit, *manumiſit*. Fuimus enim quaſi mancipia peccati & mortis; ſed à Chriſto manumiſſi, & libertate donati ſumus.

Iam *lex ſpiritus vitæ*, id eſt, lex ſpiritus vivificantis, putà, lex gratiæ & charitatis per Chriſtum liberavit me à lege peccati & mortis, hoc eſt, à dictamine, jure, dominatu reatus concupiſcentiæ; ut licet eam ſentiam, non tamen conſentiam. ita S. Auguſt. lib. 1 Contra duas epiſt. Pelag. 10. Theopyl. Anſelm. & alii. eſt enim concupiſcentia lex peccati, quia eſt fomes, ut dixi, ad peccatum ſollicitans: conſequenter eſt lex mortis, quia *ſtipendium peccati eſt mors*.

Lex peccati [illegible] [illegible] [illegible].

Alii *à lege peccati*, id eſt, inquiunt, à lege Moſis, quæ occaſio erat peccati & mortis: ſic enim eam vocat cap. 7. 6. Verùm prior ſenſus videtur planior & germanior: nam paulò antè cap. præced. verſ. 23. & ult. concupiſcentiam vocavit legem peccati; de lege verò propriè dicta, abſolutè ſubdit Apoſtolus dicens:

VERS. 3. NAM QUOD IMPOSSIBILE ERAT LEGI (Moſaicæ, etiam naturali & decalogo (IN QUO INFIRMABATUR PER CARNEM) q. d. Quatenus lex impotens erat & invalida propter carnem noſtram peccato & concupiſcentia infectam, quæ ſanare non poterat. ita Theophyl. Aliter Origen. qui per *carnem* intelligit craſſam, literalem & carnalem legis intelligentiam; atque iſtam legis infirmitatem & impotentiam in eo collocat, quòd impoſſibile fuerit legis cæremonias omnes ſecundùm carnem, id eſt ſecundùm literam, obſervare. Verùm hic ſenſus impertinens videtur & improprius. Iſta enim infirmitas non legis erat, ſed hominis.

A DEUS FILIUM SUUM MITTENS (græcè πέμψας, id eſt, cùm miſiſſet, q.d. miſſo filio (IN SIMILITUDINEM CARNIS PECCATI) id eſt, carnis peccatricis. q.d. Deus mittens filium ſuum, præſtitit & ſupplevit legis & carnis impotentiam; vel hebraiſmo, mittens, id eſt, miſit Chriſtum, ut aſſumeret carnem humanam ſimilem carni peccatrici aliorum hominum ita Theophyl. Scilicet Chriſtus natus eſt mortalis, vitæ noſtræ ærumnas mortemque eſt paſſus; quæ debentur peccatoribus. Unde & per æneum ſerpentem à Moſe erectum Num. 21. præſignatus eſt, utpote qui cùm videretur habere venenum peccati, revera, tamen non haberet.

Chriſtus [illegible] [illegible] peccati non habuit.

Quare non bene commentarius Hieronymo aſſcriptus, *caro peccati*, id eſt, ait, in qua erat non peccatum, ſed proclivitas ad peccatum. Perperam etiam Manichæi ſimilitudinem carnis peccati, carnem non veram, ſed apparentem, B & ſimilem veræ interpretantur: quia Chriſtus, inquiunt, non veram, ſed phantaſticam carnem aſſumpſit. Nam, ut benè annotavit S. Baſilius epiſt. 65. non ait Apoſtolus, In ſimilitudinem carnis humanæ, ſed, Carnis peccati. & Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. *Similitudo*, inquit, *ad titulum peccati pertinet, non ad ſubſtantiæ mendacium. Nam ne: addidiſſet, Peccati, ſi ſubſtantiæ ſimilitudinem vellet intelligi, ut negaret veritatem. Tantùm enim Carnis poſuiſſet, non &, Peccati: cùm verò ſic ſtruxit, Carnis peccati, & ſubſtantiam confirmavit, id eſt, carnem, & ſimilitudinem ad vitium ſubſtantiæ retulit, id eſt, ad peccatum.* Et paulò antè: *Voluit Deus peccati carnem ſimili ſubſtantia redimere, id eſt carnea, quæ peccatrici carni ſimilis eſſet, cùm peccatrix ipſa non eſſet. Nam & hæc erit Dei virtus, in ſubſtantia pari perficere ſalutem.*

Commentarius [illegible] Hieronymo, & Manichæi [illegible] & Marcion [illegible] Chriſti humanitatem [illegible].

C ET DE PECCATO DAMNAVIT PECCATUM IN CARNE) S Auguſt. lib. 3. Contra duas epiſt. Pelag 6. tres affert expoſitiones, quarum Prima eſt, *de peccato*, id eſt, per peccatum, hoc eſt, per hoſtiam expiatricem peccati ſcilicet per corpus ſuum crucifixum, damnavit, id eſt abolevit, ſuſtulit peccatum. Sic etiam Origen. Ita enim alibi ſæpè peccatum metonymicè ſignificat hoſtiam deſtinatam expiando peccato, ut dicam 2. Corinth. 5. v. ult.

Tres Auguſtini expoſitiones in hac verſ.

Secunda eſt, *de peccato*, id eſt, per peccatum Judæorum, quo Chriſtum crucifixerunt, deletum eſt peccatum.

Tertia, *de peccato*, id eſt, per carnem Chriſti, quæ ſimilis erat carni peccati, delevit peccatum. Sed repugnat Græcum περὶ, quod non *per*, ſed *de* ſignificat.

Quarta, eſt Anſelmi, *de peccato*, id eſt, morte ſua, quæ erat peccati effectus, Chriſtus damnavit peccatum. Sed & hoc remotum & alienum eſt.

Quarta expoſ. Anſelmi.

Quinta, eſt Theophyl. *de peccato*, id eſt, pro peccato, vel propter peccatum expugnandum & abolendum *damnavit*; id eſt deſtruxit & ſuſtulit, *peccatum in carne* ſua D moriens, ſed Græcum περὶ non ſignificat *propter*. Adde, quòd hic ſenſus tautologicus videatur.

Quinta Theophylacti.

Sextò, Hilarius in pſal. 67. Chriſtus, inquit, damnavit peccatum, id eſt diabolum, *de peccato*, in carnem Chriſti admiſſo, quia ejus mortis fuit auctor. Sed hoc quoque incommodum & durum videtur, ut ſcilicet ipſe dæmon dicatur peccatum, cùm peccatum paulò antè, & paſſim hic propriè capiatur.

Sexta Hilarii.

Septimò, optimè S. Chryſoſt. Theodor. Theophyl. Chriſtus, inquiunt, in carne patiens & moriens damnavit & ſuſtulit peccatum, quaſi reum peccati, eò quòd iniuſtè vim intulerit Chriſto, illumque occiderit innocentem; eò quòd videret eum habere ſimilitudinem carnis peccati: hac enim de cauſa juſtè peccatum ſuo dominio, quod habebat in alios

Septima expoſitio.

Digitized by Google

in alios homines, privatum est. Qui enim manum extendit in aliena, juste privatur suis. Est prosopopœia: peccatum enim quasi tyrannus hic regno privatur. Sic Christus morte sua damnavit & occidit mortem. Simile est Ioan. 16. 8. Ubi dicitur, quòd Spiritus sanctus arguet mundum de peccato, de justitia, & de judicio.

VERS. 4. VT IUSTIFICATIO LEGIS IMPLERETUR IN NOBIS) q. d. Ut totum quod lex præcipit, quasi justum & debitum, impleremus. Alij δικαίωμα pro δικαίωσις accipiunt, q. d. justificatio à peccatis quam lex exigebat, impleretur in nobis, & hoc planius est. Hinc patet per solam naturam & legem, sine gratia Christi, hominem in hac corruptione non posse totam legem totumque decalogum implere.

VERS. 5. QUI SECUNDUM CARNEM SUNT, QUÆ CARNIS SUNT, SAPIUNT, (id est, cogitant, amant, quærunt, iisque se pascunt & oblectant;) QUI VERO SECUNDUM SPIRITUM SUNT (homines spirituales, secundùm spiritum viventes) QUÆ SUNT SPIRITUS, SENTIUNT) id est sapiunt: græcè enim idem est verbum, quòd antè scilicet φρονοῦσι. q. d. Homines carnales bona carnalia sectantur, probant, eligunt, ambiunt: spirituales verò spiritualia ambiunt, ut scilicet per legem charitatis sua studia, & curas & actiones dirigant; ut motibus & instinctibus Spiritus sancti obsecundent, & secundùm illos vitam & mores componant; ut bona non terrena, sed spiritualia & æterna adament, omnique studio conquirant. τὸ enim sentire & sapere hic actiones sunt non tam intellectus, quàm appetitus & voluntatis.

Carnalium & spiritualium diversa studia.

VERS. 6. NAM PRUDENTIA CARNIS, MORS EST) Id est, sapere ac vivere secundùm carnem mortem affert tum corporis, tum animæ, tum præsentem, tum maximè æternam. Hic sensus patet ex textu Græco, v. 5. vbi φρονεῖν τὰ τῆς σαρκὸς est sapere carnalia. Unde φρόνημα: vocat hanc prudentiam, sive sapientiam, id est, hoc sapere. Sic prudentia spiritus, est sapere & vivere secundùm spiritum. Unde eamdem prudentiam v. sequ. *sapientiam* vocat. ibi enim in Græco idem est φρόνημα. Idem ergo hic sunt hæc quatuor, scilicet sapere, sentire, sapientia & prudentia; quæ non aliud significant quàm amorem, affectum, curam & studium carnis, id est rerum carnalium; vel spiritus, id est, rerum spiritualium.

Prudentia carnis est sapere carnalia.

Nota vocem causalem *nam*: ex illa enim patet Apostolum hic dare causam præcedentium, scilicet illius, quod dixit v. 4. justificationem legis impleri in ijs, qui non secundùm carnem, sed secundùm spiritum ambulant. Causa hæc est, quòd prudentia, id est amor & studium, carnis mortem afferat: inde enim sequitur, eamdem, non justitiam, sed peccatum afferre: peccatum enim mortis est causa, & inseparabiliter cum morte coniunctum. Prudentia verò & studium spiritus, vitam & pacem afferat: inde enim sequitur eamdem afferre quoque justitiam; utpote quæ vitæ est causa, & necessariò cum vita & pace conjuncta est.

Prudentia carnis mortem, prudentia spiritus vitam operatur.

Prudentia carnis, inquit Anselm. est cor machinationibus tegere, sensum verbis velare, quæ falsa sunt vera ostendere, quæ vera sunt fallacia demonstrare, bonorum culmina quærere, adepta temporalis gloriæ vanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multipliciùs reddere, cùm vires suppetunt nullis resistentibus cedere; cùm virtutis possibilitas deest, quidquid explere per malitiam non valet, hoc impacifica bonitate simulare. Prudentia verò spiritus, id est iustorum sapientia, est nihil per ostensiones fingere, sensum verbis aperire, vera, ut sunt, diligere falsa evitare, bona gratis exhibere, mala libentiùs tolerare quàm facere, nulla injuriæ ultionem quærere, pro veritate contumelias pati lucrum putare. Ubi Nota, hæc tantùm esse partem prudentiæ carnis, illaque apud Latinos propriè vocari prudentiam carnis: nam Græcum φρόνημα, ut dixi, ad omnes carnales affectiones, sapores & amores se extendit.

Prudentia carnis quid sit.

Prudentia spiritus, quid sit.

PRUDENTIA AUTEM SPIRITUS (est) VITA ET PAX) Id est, sapere, amare, sectari spiritualia, vitam æternam, & pacem, id est, omnium bonorum proventum & tranquillam possessionem conciliat, Rom. 2. 7.

VERS. 7. QUONIAM SAPIENTIA CARNIS (sapere carnalia) INIMICA EST DEO) Dat hic causam cur prudentia & sapientia carnis non vitam, sed mortem afferat; quia nimirum ipsa inimica est Deo, & legi divinæ: vita autem nostra animæ, maximè beata, à Deo pendet, & donatur Dei amicis, non inimicis: nam inimicos suos Deus æterna morte punit.

VERS. 8. QUI IN CARNE SUNT (qui carnis affectibus serviunt, eosque explent, qui carnaliter vivunt) DEO PLACERE NON POSSUNT) τὸ *autem* capitur pro *enim*: dat enim hic causam cur prudentia & sapientia carnis inimica sit Deo; quia nimirum Deus, qui purissimus est spiritus; impuros carnis affectus & opera odit & execratur, quo fit, ut ij qui carnales sunt: Deo placere non possint.

Causa ob quam prudentia carnis sit Deo inimica.

VERS. 9. VOS IN CARNE NON ESTIS, SED IN SPIRITU] q. d. Vos carnales non estis, carnalia non quæritis, non amatis, sed spiritualia: anima enim magis est ubi amat, quàm ubi animat. S. Leo serm. 1. de Resurrectione: *Quamvis*, inquit, *spe salvi facti sumus, & corruptibilem adhuc carnem mortalemque gestamus; rectè tamen dicimur in carne non esse, si carnales nobis non dominentur affectus, & meritò ejus rei deponimus nuncupationem, cujus non sequimur voluntatem.*

SI TAMEN SPIRITUS DEI HABITAT IN VOBIS) Ecce quid sit esse in spiritu, nimirum spiritum Dei non transire, sed habitare, sedemque permanentem figere in aliquo.

Nota, *Spiritus* hic tam Spiritum sanctum, quàm spiritum charitatis & gratiæ nobis à Spiritu sancto communicatum & infusum significat: hic enim ab illo separari nequit. nam Spiritus sanctus per spiritum gratiæ inhabitat in anima nostra. Pulchrè S. August. in Sententiis num. 168. *Sicut*, ait, *non est à carne, sed supra carnem, quod facit eam vivere; sic non est ab anima, sed supra animam, quod eam facit beatè vivere: quia ut vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est.*

Spiritus sanctus hic & dona ipsius per spiritum significantur.

SI QUIS AUTEM SPIRITUM CHRISTI NON HABET, HIC NON EST EIUS) Nota hic, eumdem esse Spiritum Christi & Dei, & consequenter Christum esse Deum. Rursum si hic est Spiritus Christi, æquè ac Dei. ergo Spiritus sanctus à Filio æquè ac à Patre procedit, inquit S. Ambrosius lib. 3. de Spiritu sancto cap. 9. Examinet hic quisque, an sentiat in se spiritum, affectus, amores & studia, quos in se habuit: vitaque sua expressit Christus, ut videat an ipse sit Christi, an verò mundi, vel diaboli. Spiritus enim Christi humilis & cælestis est; spiritus mundi vanus, terrenus & carnalis; spiritus diaboli superbus est, arrogans & invidus.

Spiritus sanctus à Patre Filioque procedit.

Differentia inter spiritum Christi, diaboli & mundi.

SI CHRISTUS IN VOBIS EST) per Spiritum suum sanctum, ejusque gratiam & charitatem.

VERS. 10. CORPUS QUIDEM MORTUUM EST PROPTER PECCATUM) *Corpus mortuum*, græcè est νεκρὸν, id est mortale, mortis necessitati subjectum.

Notat S. August. contra Pelag. & Philosophos, qui docent hominem etiam ante lapsum moriturum, & mori ex naturæ necessitate (quod idem docuit Eugubinus in Genes. 2.) hic ab Apostolo dici *corpus mortuum*, non propter naturam, sed *propter peccatum*. Secundò, dici *mortuum*, non mortale: quia ante lapsum poterat esse mortale, licet non moriturum, si nimirum in innocentia persisteret. *Mortuum* ergo est peccatum, id est, mortis necessitati factum est obnoxium, ita brevi & certò, ut quasi jam habeatur & dicatur mortuum ita S. August. lib. 1. de Peccat. meritis c. 4.

Homo non ex natura, sed peccati necessitatem mortis ejt obnoxius.

SPIRITUS VERO VIVIT PROPTER IUSTIFICATIONEM) Legit noster Interpres ζῇ, id est, *vivit*. Alij legunt ζωὴ, id est, vita. q. d. Spiritus sanctus, qui in se est vivens, ipsaque vita essentialis & increata, est causa vitæ nostræ spiritualis, eamque nobis communicat, dum nos facit vivere vitam non carnis, sed spiritus in charitate & gratia. Ita legunt & intelligunt S. Chrysost. Ambros. Augustin. & alii: & huic sensui favent sequentia. Nam v. seq. spiritus intelliguntur non noster, sed Spiritus sanctus idem, ut videtur, qui hic.

Verùm noster Interpres, Origen. & Theodor. legunt, *spiritus vivit*, id est, mens nostra vivit, tum jam vita gratiæ: tum *vivit*, id est vivet, vita gloriæ in resurrectione: sicut corpus iam mortuum est propter peccatum. *Vivit*, inquam, *propter justificationem*; græcè διὰ δικαιοσύνην, id est, propter justitiam, ut nimirum serviat justitiæ, inquit Origen. Putat enim ipse τὸ *propter*, significare hic causam finalem. Verùm aptiùs τὸ, *per* vel *propter*, (utrovis enim modo vertas) significat vel causam formalem (vitæ enim spiritualis causa formalis est justitia, sive gratia infusa.) vel meritoriam, hoc sensu, q. d. Vivit, id est vivet, corpus nostrum in resurrectione & cœlo propter justitiam enim meretur hanc vitam, illius enim merces & præmium est gloria & vita æterna.

Τὸ propter hic causam non finalem, sed formalem & meritoriam significat.

ternam. Pari enim modo dicitur corpus mortuum propter peccatum, quia illud, licet merito, vel potiùs demerito peccati pœnam mortis incurrimus.

VERS. 11. QVOD SI SPIRITVS EIUS (Spiritus Patris) HABITAT IN VOBIS: QVI SVSCITAVIT IESUM A MORTVIS (ipse Deus Pater) VIVIFICABIT ET MORTALIA CORPORA VESTRA, PROPTER INHABITANTEM SPIRITUM EIUS IN VOBIS) *Vivificabit*, nimirum in resurrectione, hoc est, donabit vobis corpora immortalia & gloriosa: nam alioquin & reprobi tunc vivificabuntur, sed ad pœnam.

Iustitia, & Spir. sancti gratia in nobis est causa moralis resurrectionis.

Nota τὸ *propter inhabitantem spiritum*. Hinc enim patet Spiritum sanctum per spiritum charitatis in nobis inhabitantem esse causam resurrectionis, & vitæ gloriosæ. Est enim hic Spiritus in se vita, omnia animans, vegetans & vivificans: ac proinde sicuti Christi corpus, ita & nostrum vivificabit in resurrectione, si ipse in nobis inhabitet. Significat ergo hic Paulus iustitiam esse causam moralem & meritoriam resurrectionis, ita Molina de Opere sex dierum, disp. 28.

VERS. 12. ERGO DEBITORES SUMUS NON CARNI, UT SECUNDUM CARNEM VIVAMUS) Supple, Sed debitores sumus spiritui, ut secundùm spiritum vivamus.

Christo obstricti sumus quasi parenti spirituali, ut secundum spiritum vivamus.

Nota τὸ *ergo*: colligit enim Apostolus hanc conclusionem ex dictis. q. d. Dixi hactenus vos non esse in carne, sed in spiritu, & à Christo translatos esse à carne ad spiritum: Christus enim novam spiritus vitam induxit. Ergo cùm in baptismo nos obstrinxerimus Christo, quasi parenti & capiti nostro; sequitur pariter nos obstrictos & debitores esse non carni, ut carnaliter; sed spiritui, ut spiritualiter vivamus: Christus enim est & vivit non in carne, sed spiritu.

VERS. 13. SI SECUNDUM CARNEM VIXERITIS, MORIEMINI; SI AUTEM SPIRITU (per spiritum) FACTA CARNIS MORTIFICAVERITIS, VIVETIS) Probat hic Apostolus sex argumentis, Christianis esse vivendum non secundùm carnem, sed secundùm spiritum; eaque proponit sex seqq. versibus. Primum, est hoc versu: quia si secundùm carnem vivant, morientur morte gehennæ & æterna: si autem secundùm spiritum vivant, non morientur sed vivent vita beata & æterna.

Sex argumentis, quibus ostendit Apostolus, Christiani vivendum non secundum carnem, sed spiritum. Primum,

Secundum, Secundum, est v. 14. quia si secundùm spiritum vivant, & dicentur & erunt filii Dei.

Tertium. Tertium, est v. 15. quia ad hoc acceperunt spiritum adoptionis, ut nimirum secundùm spiritum vivant.

Quartum, Quartum, est v. 17. quia si id faciant erunt hæredes Dei.

Quintum, Quintum, est v. 18. quia non sunt condignæ passiones, quas pro vita spirituali tuenda patimur, ad futuram gloriam, quæ revelabitur in nobis.

Sextum, Sextum indicat v. 20. quia aliàs, si non spiritui, sed carni & creaturis serviant, servient vanitati: omnis enim caro & creatura vanitati & corruptioni subiecta est.

Pulchrè S. Augustin. serm. 13. de Verbis Apostoli, Epicurei, inquit, posuerunt suam beatitudinem in carne, carnisque voluptatibus: Stoici in anima, putà in virtute sua. *Dicebat Epicureus, Mihi frui carne bonum est. Dicebat Stoicus, Mihi frui mea mente bonum est. Dicebat Apostolus, Mihi autem adhærere Deo bonum est. Errat Epicureus, fallitur Stoicus. Tunc enim rectè anima vivit, si non secundùm seipsum, sed secundùm Deum vivat. Sicut enim anima carnis, ita Deus animæ est vita.*

Nota τὸ *mortificaveritis*. Vivunt enim in appetitu nostro carnalia desideria, actusque concupiscentiæ, quibus vitaliter concupiscimus vina, veneres, honores, aliasque res carnales. Sed hæc ipsa per continentiam & mortificationem domanda, frenanda, eradicanda sunt, iis scilicet resistendo, eaque supprimendo: quod fieri nequit, nisi hæc desideria mortificemus, id est, mortem iis afferamus. Mori enim debent, ut ampliùs non vivant, sed vivat in nobis virtus & continentia. Atque hinc est quòd hæ concupiscentiæ, utpote vitales, sine magno animæ sensu & dolore mortificari nequeant. Magis enim vitaliter inhærent animæ, quàm dens capiti, immò quàm anima ipsi corpori: si ergo dens à maxilla, & anima à corpore evelli nequit sine ingenti dolore; sequitur concupiscentias quoque has vitales ex appetitu & anima sine ingentis dolore evelli non posse: necesse est enim, ut tam hic, quàm ibi mors & dolor mortis interveniat.

Quia concupiscentiæ nobis vitaliter inhærent, sine magno animæ dolore evelli nequeunt.

VERS. 14. QUICUNQUE SPIRITU DEI AGUNTUR, non ut bruta, sed ut homines, ratione & libertate præditi, II SUNT FILII DEI) Vnde S. August. serm. 13. de Verbis Apostoli, *Dicet*, inquit, *mihi aliquis, Ergo agimur, non agimus, Respondeo, immò & agis & ageris; tunc bene agis, si à bono agaris. Spiritus enim Dei, qui te agit, adiutor est agentibus. Nemo autem agitatur, si ab illo nihil agatur. Spiritus enim adiuvat infirmitatem nostram.* Idem lib. de Corrept. & gratia c. 2. *Intelligant*, inquit, *si filii Dei sunt, se spiritu Dei agi, ut quod agendum est agant; & cùm egerint, illi à quo aguntur, gratias agant. Aguntur enim, ut agant, non ut ipsi nihil agant; & ad hoc eis ostenditur, quid agere debeant; ut quando id agunt, sicut agendum est, id est, cum dilectione & delectatione iustitiæ, suavitatem quam dedit Dominus, ut terra eorum daret fructum suum, accepisse se gaudeant.* Vide eumdem de Pugna animæ tom. 9. Sicut ergo Samson ad heroica fortitudinis opera patranda spiritu Dei correptus agebatur; unde antequam ea aggrederetur Samson, dicit sacra Scriptura, *Irruit spiritus Domini in Samson*; ita pariter iusti & sancti ad spiritualia opera, utpote heroica opera, spiritu Dei aguntur.

Agimur & agimus, nec agimur, nisi agamus.

VERS. 15. NON ACCEPISTIS SPIRITUM SERVITUTIS IN TIMORE) Græcè εἰς φόβον, id est, ad timorem. q. d. ait S. Chrysost. & Theodor. Non accepistis spiritum servorum ad timendum, ut Iudæi qui metu pœnæ à peccatis coercebantur; ut timore suppliciorum adigendi sitis ad legem Dei implendam.

Spiritus timoris triplex ponitur qui sensus.

Quæres, Quis sit hic spiritus timoris? Est lex, ait Sanct. August. serm. 13. de Verbis Apostoli. Secundò, & planiùs, est Spiritus sanctus, inquit Anselmus; qui Iudæis dedit legem timoris, quasi servis; nobis autem dat spiritum amoris, gratiam & veniam, quasi filijs. Tertiò, & planissimè, spiritus timoris est spiritus servilis, quem acceperunt Iudæi, ut quasi servi legi obedirent. Spiritus ergo timoris est ipse timor Iudæis à Deo iniectus, qui eos quasi servos agebat & impellebat, ad implendum id, quod præceptum erat: quique eos cohibebat ab opere externo contra legem patrando; sed internam cupiditatem compescere & evellere non poterat.

ACCEPISTIS SPIRITUM ADOPTIONIS FILIORUM, IN QVO CLAMAMUS, ABBA, PATER) *Spiritum adoptionis*, id est, charitatem & gratiam Spiritus sancti, vel potiùs ipsum met Spiritum sanctum, per quem adoptati sumus in filios Dei. Nam de Spiritu sancto subdit, quòd *testimonium reddat spiritui nostro, quòd sumus filii Dei*. Vnde ex hoc loco Nota. Filiatio & adoptio nostra in eo videtur consistere, quòd, sicuti Deus Christo homini dedit seipsum, id est, deitatem & Verbum, ut hunc hominem qui dicitur Christus, faceret filium Dei: ita nobis dat Spiritum sanctum, eiusque deitatem, ut nos faciat suos filios, nosque adoptet. Sic enim apud homines pater dicitur, qui naturam suam filio communicat. Cùm ergo pari modo Deus dando nobis Spiritum sanctum, naturam suam divinam nobis communicet: sequitur eum tunc nos facere, & adoptare in filios. In Eucharistia dat quidem nobis seipsum Filius, suamque naturam, sed ad cibum propriè, non autem ad generationem, vel adoptionem; uti in iustificatione facit Deus & Spiritus sanctus. Porrò S. Spiritus nos sibi in filios adoptat dupliciter. Primò, per gratiam, quasi accidentaliter. Secundò, per naturam, quasi substantialiter. In iustificatione enim ipsa natura & substantia deitatis se domini communicat, miroque modo eidem se unit, uti docet Franc. Suarez lib. 12. de Deo trino & uno c. 5. De qua re plura dixi Osee 1. v. 10. ac rursum dicam 2. Petri 1. 4. ad illud *Vt efficiamini divinæ consortes naturæ*.

Spiritus sanctus, ut nos à pari in filios, se nobis communicat.

Quid requiratur ad spiritualem generationem.

IN QVO, per quem Spiritum sanctum, CLAMAMUS, non voce, sed filiali & fiduciali affectu, ABBA, id est, PATER) præ dulcedine & teneritudine amoris, quasi infantes teneri, qui carissimum parentem balbutientes blandula & iterata vocula compellare solent, pater, pater. Hinc & maximè ex v. 26 patet, ait S. August. epist. 105. *Quòd sicut sine spiritu fidei non est quisquam rectè credit, ita sine spiritu orationis nemo est salubriter oraturus.*

Nota hic, gratiam, & adoptionem, eiusque operationes & effectus, licet communes sint SS. Trinitati, appropriari tamen Spiritui sancto; quia Spiritus sanctus procedit per voluntatem, & amorem, & primus ac notionalis est amor: alioqui reipsa, sicut se dat & communicat iustis Spiritus sanctus, sic & Pater & Filius, eosque

Adoptio, & gratiæ collatio cur appropriatur Spiritui sancto.

eosque SS. Trinitas sibi in filios adoptat, in isque habitat. Hoc est enim, quod dicitur Ioan. 14. 23. *Ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

ABBA, PATER) ὁ πατὴρ, id est, pater. Est nominativus, quem ad auxesin, pro vocativo hic poni putat Syrus. Vertit enim ipse אבא אבון *abba abun.* id est, abba pater noster.

Secundò & propriè, q. d. Paulus, *Abba*, quod significat *pater*. Pater enim nominativi est casus, additurque ut explicet Hebræum, vel potiùs Chaldæum *Abba*. Unde Biblia Regia & Romana τὸ (*pater*) includunt parenthesi. Sic dicitur Joan. 1. 38. *Rabbi (quod dicitur interpretatum magister.)* & Ioan. 9. 7. *Siloe (quod interpretatur Missus,)* Alludit enim Paulus hic ad Evangelium S. Marci, quod Romæ sciebat esse conscriptum, notumque Romanis. Nam Marci 14. vers. 36. dicitur *Abba* (scilicet id est) *pater*. Christus enim non dixit græcè, vel latinè τὸ *pater*, sed tantùm dixit hebraicè, vel potiùs syrochaldaicè. τὸ *Abba*, quod explicat Marcus dicens, *pater*. Tangit autem has duas linguas Apostolus hic, & ad Galat. 4. 6. ait S. August. de Spir. & lit. c. 32. & Anselmus, ad hoc ut significetur idem esse Deus, eademque apud Deum esse adoptio Judæorum, & Gentium: *Abba* enim Judæorum, *pater* Græcorum & Gentium est idioma & vox.

Deus pater est Judæorum & Gentium.

VERS. 16. IPSE SPIRITVS TESTIMONIVM REDDIT SPIRITUI NOSTRO, QUOD SUMUS FILII DEI) *Testimonium reddit*, græcè συμμαρτυρεῖ id est, contestificatur spiritui nostro. Quod Primò, sic potest accipi, quasi verbum compositum ponatur pro simplici, ut *contestificatur* idem sit, quod testificatur, ut vertit noster Interpres, & Græci.

Secundò, potest accipi propriè, ut *contestificatur* idem sit, quod *simul cum spiritu nostro testatur*: quasi duos hic testes filiationis nostræ producat Paulus, nimirum Spiritum sanctum, & spiritum nostrum, q. d. Spiritus sanctus simul cum spiritu nostro testificatur nos esse filios Dei, scilicet dum nos excitat, & spiritum nostrum, ut dicamus: Abba, pater.

Tria bona quæ animæ suæ donat Spiritus sanctus.

Spiritus sanctus, inquit Bernard. serm. 2. in Pentecost. *donat animæ*, Primò *pignus salutis, scilicet testimonium quòd filius Dei sit.* Secundò, *robur vitæ, ut in laboribus, vigiliis, & in omnibus observantiis delectabiliter incedas.* Tertiò *scientiæ lumen, ut cùm omnia bene feceris, te servum inutilem putes, & quidquid boni in te inveneris, illi tribuas, à quo omne bonum est.*

Testimonium Spiritus sancti, quo nobis testatur nos esse filios Dei, non est certitudine fidei, sed conjecturali.

Nota. Hoc testimonium Spiritus sancti, quo nobis testatur nos esse filios Dei, non est certum certitudine fidei, ut volunt hæretici: hoc enim damnat Concil. Tridentin. & Apostolus 1. Corinth. 4. 3. & alibi; nec etiam certum est certitudine infallibili, ut volunt Catharinus & Cajetan sed tantùm certum est certitudine conjecturali; quæ tamen certitudo cum sanctitate crescit, adeò ut Andreas Vega, Ruardus, & eos secutus Pererius putent, aliquos viros valdè sanctos sine speciali Dei revelatione, ex signis & effectibus Spiritus sancti, quos validè crebros & claros & efficaces in se experiuntur, habere certitudinem non quidem infallibilem, ita ut ausint iurare se esse in gratia Dei; sed talem & tantam, quæ omnem metum & formidinem oppositi excludat, non solùm ab affectu & fiducia, sed etiam ab intellectu & persuasione: ita ut tales tam certò sciant se esse in gratia Dei, quàm certò scimus & credimus Constantinopolim vel Alexandriam esse, ex eo quòd passim omnes dicunt illas urbes esse & existere.

Dices, Testimonium hoc est à Spiritu sancto, ergo est omnino certum.

Respond. In se quidem est certum, nobis tamen non est certum: quia non sumus certi omnino illud esse à Spiritu sancto, non autem à diabolo. Unde 1. Joan. 4. 1. dicitur, *Probate spiritus si ex Deo sint*, an à diabolo, an à natura, & à φιλαυτίᾳ. Experientia enim quotidiana docet plurimos hic falli. Nam hæretici omnes iactant Spiritum sanctum; qui tamen contraria docent & credunt, suntque in sectas quàm plurimas divisi, & quisque certò sibi persuadet se agi & illuminari à Spir. sancto: cùm constet plerosque, immò omnes, falli: nec enim Spiritus sanctus contraria, præsertim erronea & hæretica, docet vel inspirat. Si in fide & certitudine fidei suæ falli possunt, multò magis in certitudine gratiæ & charitatis falli possunt. Unde 1. Corinth. 4. vers. 4. Apostolus de se dubitat dicens: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum.* Apostolus ergo hic per hoc testimonium Spiritus sancti non vult inducere fidem specialem iustitiæ cuiusque fidelis, sed tantùm vult corroborare spem nostram. Spes autem non exigit sui obiecti plenam certitudinem, sed potiùs cum incertitudine & timore illud amittendi coniuncta est.

Quantam certitudinem habeant perfecti viri de sua salute.

Testimonium Spiritus sancti & spes non penitus habet incertitudinem & timorem.

Quæres, Quod nam est hoc testimonium? Respond. Primò, Origen. esse hoc, quòd experimur nos ex amore legem Dei implere, non ex timore.

Testimonium Spiritus sancti quinam explicetur inveniri potest.

Secundò, Ambros. & Anselm. respondent esse imitationem Dei, & Christi: per illam enim simus similes Deo, ac consequenter filij Dei.

Tertiò, Theodoret. respondet testimonium hoc esse sacram doctrinam, quæ docet Deo quasi patri obedientes, eumque invocantes esse filios Dei.

Quartò, Sedulius respondet esse Spiritum sanctum qui datus est nobis. Hic enim testatur nos esse filios Dei.

Quintò, optimè S. Chrysost. & Toletus respondent, testimonium hoc esse clamorem, de quo locutus est Apostolus v. præced. dum enim clamamus filiali affectu, *Abba pater*, per Spiritum sanctum; ipse clamor noster, & Spiritus sanctus auctor huius clamoris nobiscum testatur, ut habet Græcus, spiritui, id est, menti nostræ, nos esse filios Dei, maximè si accedat pia vita, mundi contemptus, cælestium desiderium, innocentia, pax conscientiæ, libenter audire & cogitare de Deo & rebus salutis, zelus honoris Dei, & salutis animarum, pro Deo multa pati, ac præsertim, si, ut Caietanus solerter annotavit, quis in se hæc duo sentiat; Primò, amorem Dei, ad promptè obediendum Spiritui sancto; Secundò, continuam Dei gubernationem, quasi paternam, qua se ad bona opera dirigat, & à peccatis gravioribus custodiat. Addit Tertiò, S. Gregor. lib. 1. Dialog. 1. humilitatem, si illa cùm aliis virtutibus iungatur. Addit Quartò, S. Basilius odium ingens peccati, ac zelum ad illud in se & in aliis extirpandum.

Quatuor effectus testimonii, quòd quis sit filius Dei.

Ita enim ipse interrogat. 296. in Regul. brevioribus quærit: *Qua ratione*, inquit, *persuaderi possit anima cuipiam, quòd à peccatis sit libera* & expurgata, ac consequenter quòd Dei sit amica & filia? ac respondet, *Si quis in seipso animi affectionem illam similem David inesse animadverterit, apud quem est, Iniquitatem odio habui, & abominatus sum; aut assecutum se præceptum illud Apostoli, qui dixit, Mortificate igitur membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & avaritiam, quæ est simulacrorum servitus; propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis: ut verè dicere illud possit, Non adhæsit mihi cor pravum, declinantem à me malignum non cognoscebam.* Deinde hujus odii peccati hoc dat signum. *Porrò intelligit aliquis se in hujusmodi affectione positum, si etiam adversus peccantes admirabilem, & horrore plenam sanctorum virorum misericordiam illam imitatus sit, velut David quidem, apud quem est, Vidi prævaricantes, & tabescebam: Apostoli verò, qui ait, Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror? Quandocumque igitur quis vel in suis, vel in alienis peccatis, eo modo, quo diximus, animo affectum se esse animadverterit tunc sine dubio credat se liberum esse à peccato*, ac consequenter se esse in gratia adeoque esse filium Dei.

Dolere & abominari peccatum in se & aliis est signum gratiæ.

Denique tria similia signa dat S. Bernard. serm. de quatuor orandi modis. At fortasse, *quæres*, inquit, *unde, aut quomodo nosse poteris, utrùm hanc consecutus sis indulgentiam. Sic nimirum conservandæ humilitatis gratia, divina solet pietas ordinare, ut quanto quis plus proficit, eo minùs se reputet profecisse.* Ac post pauca: *Tunc ait Dominus paralytico, Surge, tolle lectum tuum, & ambula. Et tu ergo.* Primò, *si jam surgis desiderio supernorum.* Secundò, *si grabatum tollis, corpus scilicet à terrenis elevans voluptatibus, ut iam non feratur anima concupiscentiis eius; sed magis ipsa, ut dignum est, regat illud, & ferat quò non vult.* Tertiò, *si demum ambulas, quæ retro sunt oblivisceris, & ad ea, quæ antè sunt te extendens, desiderio & proposito proficiendi; curatum te esse non dubites: neque enim surgere poteras, si non aliquatenus onus esset alleviatum, nec grabatum tollere, nisi exoneratus magis: quia nec ambulare in fervore conversationis cum peccatorum gravi mole possibile est.*

Tria signa à S. Bernardo adferuntur status gratiæ.

Ex hisce signis & testimoniis oritur in anima nostra certitudo conjecturalis iustitiæ & sanctitatis nostræ, quæ nobis sufficere debet, nec alia quærenda est: Deus enim vult nostram spem mixtam esse formidine, nosque sollicitos ac suspensos tenere, ut securitate non torpescamus, sed cum metu & tremore, vigilanter & studiosè nostram salutem operemur. Unde pulchrè S. Gregor. Epistola. 186. quæ

Certitudo conjecturalis iustitiæ, & sanctitatis nostræ nobis sufficere debet.

est

est libri sexti 12. ad Gregoriam cubiculariam Augustæ, petentem sibi dari plenam certitudinem (qualem pollicentur Novantes nostri) & revelationem de remissione peccatorum suorum, ita rescribit: *Quòd verò dulcedo tua in suis epistolis subiunxit: importunam se mihi existere, quoadusque scribam mihi esse revelatum, quia peccata tua dimissa sunt, rem & difficilem, etiam & inutilem postulasti. Difficilem, quidem, quia ego indignus sum, cui revelatio fieri debeat: inutilem verò, quia secura de peccatis tuis fieri non debes, nisi cùm jam in die vitæ tuæ ultimo plangere eadem peccata minimè valebis. Quæ dies quousque veniat, suspecta semper ac semper trepida metuere culpas debes atque eas quotidianis fletibus lavare.* Deinde idipsum exemplo S. Pauli confirmat dicens, *Certè Paulus Apostolus jam ad tertium cælum ascenderat, in paradisum quoque ductus fuerat, arcana verba audierat quæ homini loqui non liceret; & tamen adhuc trepidans dicebat, Castigo corpus meum, & servituti subiicio, ne fortè aliis prædicans, ipse reprobus efficiar. Adhuc timet, qui jam ad cælum ducitur, & iam timere non vult, qui adhuc in terra conversatur?* Denique causam hujus incertitudinis subdit, dum ait, *perpende, dulcissima filia, quia mater negligentiæ solet esse securitas: habere ergo in hac vita non debes securitatem per quam negligens reddaris. Scriptum est enim, Beatus vir qui semper est pavidus & rursus scriptum est: Servite Domino in timore, & exultate ei cum tremore. In pauco ergo huius vitæ tempore mentem vestram necesse est ut tremor teneat, quatenus per securitatis gaudium sine fine postmodum exultet.*

Cur Deus in hac vita nolueris nos habere certitudinem & securitatem.

VERS. 17.

SI AUTEM FILII (Dei sumus, ergo) ET HEREDES] Dei sumus. Dices, Ergo non opus est bonis operibus. Si enim vita æterna nobis obtingit ex hereditate, ergo non ex meritis bonorum operum.

Filiatio Dei & jus hereditatis cælestis stabiliuntur bonis operibus.

Resp. Nego consequent. quia filiatio hæc accepta in baptismo, & consequenter jus ad hereditatem cælestem conservanda & augenda sunt per bona opera, præsertim patientiæ, quibus eamdem hereditatem & gloriam, atque gloriæ augmentum mereamur. Sic enim Deus ordinavit, ut qui facit justitiam justus sit, & heres Dei, utque tanta felicitas & gloria nonnisi per labores, dolores & cruces magnamque & multam patientiam, cum Christo nobis obtingat. Unde subdit Apostolus: *Si tamen compatimur* (patimur cum Christo) *ut &* (cum eo) *conglorificemur*. Nervosè S. Cyprianus serm. 2. de zelo & livore: *Si hominibus, ait, lætum est & gloriosum filios habere consimiles, & tunc magis generasse delectat, si ad patrem lineamentis paribus soboles successiva respondeat; quanto magis in Deo Patre lætitia est, cùm quis sic spiritualiter nascitur, ut actibus eius & laudibus divina generositas prædicetur?* Et S. August. epist. 85. ad Consentium: *Cogitemus nos tanto similiores Deo, quanto ejus poterimus eius participatione inficiores.*

Duodecim argumenta cur patientia ad patientiam adhortetur ab Apostolo.

Nota. Apostolus duodecim hic argumentis hortatur fideles ad patientiam, & opera patientiæ. singula enim ejus verba pondus habent, & pleraque novam rationem & stimulum suggerunt.

Primum. Primò enim ait: *Si tamen compatimur*. q. d. Christus dux noster in cruce præit, quidni eum quasi milites generosi sub crucis vexillo subsequamur?

Secundum. Secundum est, cùm subdit, *Ut & conglorificemur*. q. d. Non qualem qualem, sed ipsam Christi filii Dei gloriam, pro præmio assequemur, ut, sicut communis fuit nobis passio cum Christo, ita communis fit & gloria.

Tertium. Tertium est, quod ait v. 18. *Non sunt condignæ passiones.* q. d. Modica passione emes gloriam immensam; quasi si obolo emeres totum orbem. Si quis etiam hostis coronatos aut gemmas in dorsum tuum coniiceret, non doleres, sed gauderes, colligeres eas; &, ut aiebat S. Juniperus: Talibus lapidibus lapidari vellem Parisiis, Aureliam usque. Hæ gemmæ, hi lapides pretiosi, sint tribulationes.

Tribulationes gemmæ & lapides pretiosi quibus Sancti lapidantur.

Quartum. Quartum est, quod ibidem addit, *Huius temporis*. q. d. Momentanea passione emes beatam æternitatem.

Quintum. Quintum est, v. 19. *Nam exspectatio creaturæ revelationem filiorum Dei exspectat*, q. d. Omnes creaturæ nobiscum patiuntur & expectant, ut per nostram patientiam nobiscum gloriam & renovationem adipiscantur. Ergo pati oportet illarum tam exemplo, quàm commodo; quia nostra patientia omnibus hanc gloriam conciliabimus.

Sextum. Sextum est, quod ait ibidem, *Revelationem filiorum Dei exspectat*, q. d. Cœpimus esse filii Dei, sed perficere oportet hanc filiationem, ut per patientiam adoptionem & hæreditatem filiorum Dei in cælis assequamur.

Septimum. Septimum est, quod affert v. 22. *Omnis creatura ingemiscit & parturit usque adhuc*. q. d. Aliæ creaturæ ab exordio mundi hucusque patiuntur; homo autem brevi tempore vitæ suæ: quidni ergo fortiter ferat brevem crucem, quam constanter creaturæ aliæ per tot sæcula tulerunt.

Octavum. Octavum, quod habet v. 23. *Exspectantes redemptionem corporis nostri*. q. d. Corpus hoc miserum & ærumnosum per patientiam fiet impassibile & gloriosum: patientiam ergo hanc animosè amplectamur.

Nonum. Nonum est, v. 24. *Spe*, inquit, *salvi facti sumus*. q. d. Certam habemus spem, nos brevi omni passione liberandos: spes hæc animos excitet ad dura quævis toleranda. *O passi graviora! dabit Deus his quoque finem*, & finem celerem.

Decimum. Decimum est, v. 26. *Spiritus*, inquit, *adiuvat infirmitatem nostram, & postulat pro nobis*: quidni ergo tali adiutore & succollatore fortiter crucem nostram humeris excipiamus?

Undecimum. Undecimum est, v. 28. & seqq. *Diligentibus*, inquit, *Deum omnia cooperantur in bonum*. Feramus ergo alacriter infamiam, morbos, famem, ærumnas, persecutiones, mala omnia; quia hæc omnia nobis Deus in bonum convertet.

Duodecimum. Duodecimum est, v. 29. quòd patientes sint prædestinati: Deus enim suos amicos & electos prædestinavit ut sint conformes filio suo, tam in patientia, quàm in gloria. Denique si Deus pro nobis, quis contra nos?

VERS. 18.

NON SUNT CONDIGNÆ (S. August. legit, *indignæ sunt*,) PASSIONES HUJUS TEMPORIS AD FUTURAM GLORIAM] scilicet quatenus passiones humanæ sunt & temporaneæ: eædem tamen ad gloriam futuram condignæ sunt, quatenus sunt passiones gratiæ, Christi meritis innixæ: seu quatenus hæ passiones per gratiam Christi suscipiuntur & tolerantur. Explico: si passionum nostrarum naturam, vim, dignitatem, in se, & ut nostri sunt arbitrii cùm liberè & voluntariè sufferuntur; si earumdem acerbitatem, multitudinem, durationem aliasque circumstantias naturales spectes; non sunt condignæ ad futuram gloriam, si verò passiones hasce spectes, prout gratia & charitate Dei informantur, ab eaque manant, sive prout ex Dei amore, fide, spe, cultu, obedientia & patientia Christiana suscipiuntur & tolerantur; sic condignæ sunt ad futuram gloriam. sic enim sunt actus gratiæ, charitatis, patientiæ, &c. gratia autem semen est gloriæ. Itaque sicut semen, licet in se exiguum, vim tamen & efficaciam seminalem habet producendi flores, frondes & fructus: ita tam passio, quàm actio manans ex gratia & charitate Dei, licet in se exigua sit, vim tamen habet & efficaciam producendi, tum physicè & dispositivè (est enim gratia dispositio ad gloriam, illique connaturalis) tum potiùs moraliter & meritoriè gloriam cælestem & beatam. Hujus sententiæ & axiomatis parallela est ista, quam S. Furseus audivit concinentes angelos; *Nullus labor durus, nullum tempus longum, quo gloria æternitatis acquiritur*, uti refert Ven. Beda lib. 3. Histor. Anglic. c. 19.

Passiones humanæ meritis Christi innixæ condignæ sunt ad futuram gloriam.

Gratia semen gloriæ & dispositio ad gloriam, gloriæ connaturalis.

Ergo nihil hic habent hæretici ut tollant meritum: nam eodem modo de Christo dicere poterat, imò dixit Apostolus: *Non sunt condignæ passiones huius temporis*, tam Christi, quàm nostræ scilicet, *ad futuram gloriam*. Sicut ergo modicum auri valet equum aut bovem, tum sui valore & pretio, tum ex institutione & æstimatione hominum: sic modicum in se opus ex gratia factum meretur vitam æternam, tum sua ipsius dignitate & pretio; tum ex promissione & institutione Dei. Pari modo, non sunt condignæ voluptates hujus sæculi ad pœnas æternas; quas tamen justè eos mereri qui ijs indulgent nemo negat.

Hisce tamen jam dictis, ad plenam explicationem sententiæ hujus Paulinæ adde: etiamsi opus bonum spectes, quatenus ex gratia & charitate fit, adhuc tamen propriè & adæquatè non est condignum ad tantam gloriam: licet enim cum ea proportionem quamdam habeat, non tamen æquam dignitatem: quæ enim proportio est inter terrenam passionem & martyrium unius horæ, cum æterna & immensa gloria cælesti?

Passio & opus bonum quam proportionem habeat cum æterna gloria.

Audi S. August. in Sententijs num. 272. *Saviat*, inquit, *& fre-*

& fremat mundus, increpet linguis, terreat armis; quidquid fecerit, quantulum illud erit ad illud quod accepturi sumus? Appendo quod patior contra id quod spero: hoc quidem sentio, illud spero; & tamen incomparabiliter majus est, quod speratur, quàm quod aufertur. Quidquid est quod contra Christi nomen sævit, si potest vinci, tolerabile est: si non potest, proficit, præmio citiùs consequendo; & fidelis fine temporalis mali, transit in perceptionem æterni boni. Eodem dilemmate S. Sebastianus Martyr (ut habetur in ejus Actis) S. Marco & Marcelliano acerrimè tentatis à suis parentibus, & jam nutantibus, persuasit constantiam in fide & martyrio, dicens: Omnis labor & dolor hujus vitæ obitus pro Christo, aut lentus & longus est, aut acer & intensus. Si acer, brevis est, & diu durare nequit, mortemque accelerat: si lentus, tolerabilis est. State ergo fortiter, tolerate & lentos & acres dolores, quia hi parient vobis coronam & gaudium immensum æquè ac æternum.

Rursum, *Si quotidie*, ait idem August. serm. 2. de Festo omnium Sanct. *oporteret nos tormenta perferre, si gehennam ipsam parvo tempore tolerare, ut Christum videre digni essemus venientem in gloria, & Sanctorum ejus numero sociari; nonne erat dignum pati omne quod triste est, ut tanti boni, tantæque gloriæ participes haberemus?* Vide eumdem serm. 37. & 44. de Sanctis. Hinc aiebat S. Franciscus: *Tanta est gloria, quam exspecto, ut omnis me pœna delectet, omnis morbus, humiliatio omnis, persecutio omnis, mortificatio omnis.* Et Abibus diaconus, & Martyr, ut habetur in Actis ejus, cùm in persecutione Licinii sub annum Christi 316. Edessenam civitatem obiret, omnes confirmans ad pietatem & constantiam in fide, captus à Lysania, ungulis laceratus, suspensus, omnibusque membris distortus atque luxatus; rogatus à Præside, quamnam ei utilitatem tormenta conciliarent, quæ corpus illius tantum consumebant; respondit Christi Martyr: *Non ad præsens usque tempus*, inquit, *nostra conspicimus; nec ea solùm sequimur, quæ cernuntur. Quòd si tu quoque volueris aspicere ad spem & promissam nobis remunerationem, fortè etiam dices cum Paulo: Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis.* Qua de causa in ignem conjectus: ore flammam excipiens spiritum Martyr Deo reddidit.

SS. Francisci & Abibi in passionum tolerantia illustria apophthegmata.

Huc quoque pertinet illud S. Gregorii l. 6. Moral. c. 8. *Sancti viri*, inquit, *foris despecti sunt, & velut indigni omnia tolerant, sed dignos se supernis sedibus confidentes, æternitatis gloriam cum certitudine exspectant.* Refert Joan. Moschus in Prato spirit. (qui liber in II. Nicena Synodo generali citatur) c. 130. quòd Abbas Athanasius audierit choros laudantium Deum, cumque vellet ad eos ingredi, audiit: *Nemo hùc ingreditur negligens: abite, certate, contemnite vanitatem sæculi.*

Pulchrè & appositè S. Bernard. de Conversione ad Cleric. c. 30. *Non sunt condignæ*, ait, *passiones hujus temporis ad præteritam culpam quæ remittitur, ad præsentem consolationis gratiam quæ immittitur, ad futuram gloriam quæ promittitur nobis.* Et alibi: *Propter quatuor totam vitam nostram debemus Christo. Totos nos debemus satisfactioni pro peccatis præteritis, totos creatori, totos redemptori; totos futuræ gloriæ. Ecce quatuor creditores, quibus nos totos debemus.*

VERS. 19. NAM EXSPECTATIO CREATURAE, REVELATIONEM FILIORUM DEI EXSPECTAT] Nota. τὸ *nam* dat rationem præcedentium. q. d. Certissimò in nobis, totique mundo revelabitur hæc gloria; quia omnis creatura eam avidissimè exspectat: videturque innatum & insitum à Deo illi hoc desiderium: quod sicut Deus illi inseruit, ita & explebit.

EXSPECTATIO] Græcè ἀποκαραδοκία, id est, sollicita, anxia, ut ait Theophyl. & quasi erecto exsertoque capite exspectatio: S. Hilarius li. 12. de Trinitat. vertit, *longinqua*; Ambros. *frequens exspectatio*, scilicet ab origine mundi. Componitur enim hæc Græca vox ex ἀπὸ, id est à, & κάρα, id est caput, & δοκεῖν, id est videre; quia qui valdè aliquid videre desiderant, porrecto capite subinde illud prospiciunt, aut suspiciunt in altum, uti in montes aut in cælum, quasi rem desideratam inde exspectent.

Qualis hæc creaturis sit exspectatio gloriæ.

Nota emphasim. Non dicit: Creatura exspectat, sed, *Exspectatio creaturæ exspectat*; q. d. Creaturæ ita avidè hanc gloriam exspectant, ut videantur esse ipsa exspectatio.

Per creaturam non intelliguntur angeli, ut quidam.

CREATURAE] Primò, Origenes, Theodor. & Nazianzen. orat. 1. contra Julian. & Cyrill. l. 3. Thesauri c. 1. & 7. per *creaturam* intelligunt angelos, qui vanitati & servituti corruptionis non suæ, sed hominum, maximè electorum serviunt, & ab hac servitute liberabuntur in hominum resurrectione. Verùm hæc expositio distorta, & penè violenta videtur: nec enim angeli, cùm sint beati, propter hominum vanitatem propriè dici possunt subjecti vanitati, & in ea esse inviti, ab eaque fore liberandi, ut rectè annotavit D. Thomas.

Secundò, S. August. hic in expositione propositionum suprà, & lib. 83. quæst. q. 67. Anselm. Gregor. lib. 4. Moral. 41. Andr. Masius in Josue c. 6. v. 17. Catharinus & Cajetan. hic *omnis creatura*, inquiunt, id est omnis homo, qui est nodus & vinculum omnis creaturæ, & microcosmus, & mundi miraculum, ut ajebat Trismegistus; quia nimirum homo ab omnibus creaturis aliquid participat, scilicet ab elementis esse, à plantis vegetari, ab animalibus sentire, ab angelis ratiocinari: & sic omnes creaturæ in homine & cum homine patiuntur, optantque inde liberari. Homo enim, qui constantiæ statum volens deseruit, pressus justo mortalitatis pondere nolens vanitati, id est mutabilitati, corruptionis suæ servit. Sic *creatura* capitur pro homine, Marci ult. v. 15. Aliter etiam S. August. supr. *Creatura*, inquit, id est homo infidelis, liberabitur à servitute corruptionis, id est à peccato; quia vocabitur ad fidem, fietque filius, ut postea libertatem gloriæ filiorum assequatur. Verùm Apostolus loquitur hic de liberatione à corruptione, non peccati in hac vita, sed mortalitatis in futura.

Per creaturam alii intelligunt hominem, utpote creaturam participantem aliquid de omnibus creaturis.

Tertiò, & optimè, *creatura* hic propriè accipitur. Nam v. 22. opponitur hominibus, & filiis Dei. ita S. Chrys. Theodoret. Theophyl. Oecumen. Ambros. lib. 4. Hexameron, Hilarius lib. 12. de Trinit. Sotus, Adamus, Pererius, & Toletus, *Creaturæ* ergo hic sunt cæli, elementa, omniaque creata; ut sit prosopopœja. q. d. Paulus, Omnes creaturæ avidissimè naturali appetitu exspectant tempus, quo filii Dei gloria donabuntur, ut cum eis quibus servierunt, quasi dominis, ipsæ quoque suam gloriam, renovationem ac perfectionem, tamquam famuli accipiant. Sic arbor per appetitum, non rationalem, nec animalem, sed naturalem, dicitur exspectare suum fructum, & semen suam messem. q. d. Apostolus; Atque hoc magnum est argumentum, gloriam illam nobis præparatam: ingentem esse & inæstimabilem; quòd omnes creaturæ etiam insensibiles totæ ad illam anhelent.

Per creaturam intelligit Paulus cælos, elementa, & omnia creata, quæ renovationem suam in hominis resurrectione exspectant.

VANITATI CREATURA SUBJECTA EST NON VOLENS, SED PROPTER EUM, QUI SUBJECIT EAM IN SPE] *Vanitas* hic est defectus mutabilitatis, & opera servilia, labores passiones & corruptiones, quibus creaturæ occupantur propter hominem, ut patet ex sequent. Hinc Chrysost. Theodoret. Theophyl. Oecum. aiunt cælos esse corruptibiles, intellige qualitate, non substantia. VERS. 20.

Triplex hujus loci explicatio.

Secundò, Erasmus Græcum ματαιότητα vertit frustrationem q. d. Natura non assequitur quod intendit; dum unum individuum ex alio propagat, ne species intercidat, ea re moliens quasi immortalitatem quamdam; sed frustra; neque enim eam assequetur ante resurrectionem nostram.

Tertiò, Origen. lib. 1. Periarchon 7. *Vanitas*, inquit, hæc sunt corpora, in quæ animæ ante corpus existentes ob peccata sua sunt detrusæ; & talia corpora sunt etiam sol, luna, imò & terra & cæli. Hæc enim omnia habent animas quæ ante ea extiterunt, ac consequenter possunt ipsa peccare, judiciumque Christi æquè ac homines subibunt. Hæc ergo corpora propriè exspectant resurrectionem, & ut à corruptione liberentur, propriè sperant & ingemiscunt. Hæc est Origenis hæresis, de qua Epiph. hæresi 64. & S. Hieron. ad Avitum, absona sanè & absurda. Est enim contra omnem rationem, philosophiam, experientiam.

Hæresis Origenis Soli, Lunæ, cælis & elementis animam tribuentis.

NON VOLENS] Id est, non sponte (uti legit commenter. S. Hieronymo ascriptus, & Hilarius superiùs citatus) hoc est, non ex naturali inclinatione; quæque enim creatura naturaliter amat suum esse, & conservari; suamque perfectionem, ideoque abhorret ab hac vanitate & corruptione. ita D. Thomas. Creatura ergo vanitati huic subjecta est non sponte sua, *sed propter eum* (Deum Deique ordinationem) *qui* huic vanitati eam *subjecit*, propter hominem, ut scilicet illi serviat in hoc mortalitatu.

Vanitas & mutabilitas creaturæ naturaliter odiosa est.

IN SPE) sub spe liberationis & commutationis in melius in communi hominum rerumque omnium resurrectione, & renovatione. VERS. 21.

CREA-

Triplex hujus loci sensus.

CREATURA LIBERABITUR A SERVITUTE CORRUPTIONIS, IN LIBERTATEM GLORIÆ FILIORUM DEI] Primò, Ambros. legit *in libertate*, cùm scilicet in illa erit, q. d. Cùm libertatem, id est incorruptionem, adepta fuerit. Sic & Theodoret.

Secundò, S. Chrysost. *in*, id est, propter, vel in commendationem libertatis, & gloriæ filiorum Dei. Sicut enim nutrix pueri regii, cùm puer coronatur, & ipsa propter ipsum de bonis regiis participat; ita pariter, cùm homo gloria donabitur, hanc ejus gloriam ceteræ creaturæ, quæ homini seruierunt, participabunt, inquit Chrysost.

Tertiò, & planiùs, *in libertatem*, id est, in imitationem, vel ad exemplum libertatis filiorum Dei, ut similem quamdam libertatem, stabilitatem & immortalitatem creaturæ aliæ accipiant. *In* ergo exemplarem, vel etiam finalem causam significat. ita Pererius & Toletus.

Nota. *Libertas gloriæ* hic idem est, quod libertas gloriosa. Secundò, libertas hæc non naturæ, nec gratiæ, sed gloriæ est liberatio ab omni miseria, infirmitate, afflictione, corruptione, adeoque ab omni malo animi & corporis, culpæ & pœnæ.

VERS. 22. SCIMUS QUOD OMNIS CREATURA INGEMISCIT ET PARTURIT USQUE ADHUC] Hinc hæretici quidam apud S. Augustinum qu. 67. inter 83. multa impia & inepta de angelis tradiderunt. v. g. quod omnes in dolore & gemitibus sint, donec nos homines penitus ab omni miseria liberemur. Verùm hæc frivola sunt: & Apostolus non loquitur de angelis, ut dixi, sed de creaturis inanimis & irrationabilibus. q. d. Omnes creaturę inanimes anxiè, & magno cum dolore finem malorum exspectant. Est enim prosopopœja, ut notat S. Chrysost. & Theophyl. per quam Apostolus duo significat. Primò, continuas & magnas passiones, corruptiones & mutabilitates creaturarum. Secundò, ab eis vehementem aversionem, ita ut si haberent sensum, gemerent quasi parturientes, idque ab exordio mundi & lapsus hominis, usque nunc.

Aliquorum hæresis licentiam angelos gemere & versari in dolore.

Creaturæ gemunt dum corrumpuntur & quatiuntur.

VERS. 23. SED ET NOS IPSI PRIMITIAS SPIRITUS HABENTES; ET IPSI INTRA NOS GEMIMUS, ADOPTIONEM FILIORUM DEI EXSPECTANTES] Nota. τὸ *primitias spiritus habentes*, Primò, S. August. lib. 83. quæst. q. 67. sic explicat, q. d. Nos Christiani, qui nos quasi primitias Deo obtulimus.

Triplex sensus horum verborum.

Secundò, & meliùs, S. Ambros. & Anselm. q. d. Nos Apostoli, qui prima & potiora Spiritus sancti dona accepimus, videmurque vobis admirabiles, gemimus tamen sub hoc onere corporis.

Tertio, & optimè, S. Chrysost. Theodoret. & Cyrill. lib. 14. Thesaur. c. 1. Omnes, inquiunt, Christiani (præsertim primitivæ illius Ecclesiæ) cum justitia accipiunt primitias spiritus, quia primos fructus & pinguedinem spiritus, scilicet veram Dei cognitionem, & amorem, ac veræ felicitatis spem habent & prælibant, idque sæpè cum affluentia divinæ consolationis, hæc enim gratia & hæc vita pia & Christiana, sunt primitiæ redemptionis & liberationis à peccato, cui accedet consummata gratia, scilicet felicitatis & gloriæ; & perfecta redemptio ac liberatio ab omni malo, quæ fiet in resurrectione: hæc enim erit corporis nostri redemptio à morte omnique miseria, ad quam gemimus & anhelamus. Nam Paulus hic non solis Apostolis, sed omnibus Christianis loquitur: ut patet v. 15. & 24.

Dulcedo spiritus & consolationis primitiva Ecclesiæ.

ADOPTIONEM] Nota. In primo instanti justificationis infunditur homini charitas & gratia, per quam homo particeps fit divinæ naturæ, & consequenter acceptus ad gloriam, & heres Dei; ideoque hoc ipso fit filius Dei adoptiuus, sicut Christus est Filius Dei naturalis, ut patet v. 17. Itaque adoptio nostra, qua adoptamur in filios & heredes Dei, contingit nobis in ipsa justificatione. Quod ergò hic Apostolus ait, in cælis demum dandam esse hanc adoptionem, intellige consummatam, quæ est ipsa possessio juris & hereditatis, ad quam adoptati sumus. videlicet redemptio corporis nostri, quæ partim erat liberatio à mortalitate & concupiscentia, partim gloria corporis ex animæ gloria dimanans. ita S. Chrysost. & Ambros. epist. 22. Adoptio ergo inchoata fit hic, sed perfecta erit in cælo. Pari modo de salute bifariam loquitur Apostolus: nam ad Titum 3. 5. dicit, *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis*; è contrario vero hic ait, *Spe salvi facti sumus*. Eadem enim ratio est salutis, quæ adoptionis; scilicet salus inchoata est justitia, qua salvamur à morte animæ, puta à peccato: hæc nobis contingit in baptismo ut ipse dicit ad Titum 3. Perfecta verò salus ab omni miseria & malo continget nobis in cælo: unde eam necdum habemus, sed speramus; & hoc est quod hic ait, *Spe salvi facti sumus*. q. d. Speramus salutem, quam hic per gratiam inchoavimus, complendam fore in nobis per gloriam in cælo.

Adoptio nostra contingit in justificatione.

Adoptio & salus duplex, inchoata & perfecta.

VERS. 24. SPE ENIM SALVI FACTI SUMUS] τὸ *enim* dat causam, cur dixerit nos exspectare hanc adoptionem filiorum in cælis, quia scilicet necdum re, sed tantùm spe salvi facti sumus: per spem enim tendimus ad salutem, quam speramus nos adepturos in cælo. Hinc patet non solam fidem, sed & spem requiri ad salutem.

Non tantum fides, sed & spes necessaria ad salutem.

Tropologicè, vide S. Augustinum serm. 25. de verbis Apostoli, de longanimi & constanti spe.

SPES AUTEM QUÆ VIDETUR, NON EST SPES] q. d. Spes, id est res sperata, si adsit, si possideatur, non ampliùs speratur. Transit Apostolus ab actu & habitu spei ad ejus obiectum; unum enim cum altero connexum est. Pendent hæc à sequentibus. Hisce enim verbis solatur Apostolus fideles, qui hic multa patiuntur, ob spem gloriæ, suggerit enim sæpe mens afflicta homini afflicto: Ubi est quod speras? vides tua mala quæ pateris; non vides gloriam propter quam pateris. Huic suggestioni occurrit hic Apostolus dicens, nos mala præsentia videre, sed futura bona necdum videre, verùm ea sperare, & per patientiam exspectare debere.

Bona invisibilia sperantur pro malis quæ sentimus.

NAM QUOD VIDET QUIS, QUID SPERAT?] cur speret? q. d. Frustra quis sperat id, quod jam videt, tenet & possidet. Est enim hic catachresis in verbo *videre*; videre enim hic ponitur pro quodvis sentire, cognoscere, frui, possidere. Sic vulgò dicitur quispiam cernere hereditatem, id est, eam adire & possidere. Est enim visus sensuum omnium certissimus & nobilissimus, per quem mens obiecta visa, quasi tangit & possidet. Loquitur enim Apostolus non de visione Dei, sed de gloria corporis possidenda, hæc enim est redemptio corporis nostri, uti dixi.

Nota. Hæc Apostoli verba pari modo rectè intorqueas contra fidem specialem hæreticorum, si videlicet sic argumenteris: Peccator pœnitens sperare jubetur in Scriptura veniam per Christum, non ergo certus est de ea: quod enim videt quis, quid sperat? Pulchrè S. August. serm. 29. de Verbis Apostoli, spem comparat ovo: *Spes enim*, inquit, *nondum pervenit ad rem, & ovum est aliquid, sed nondum est pullus*.

Impugnatur fides specialis hæreticorum.

VERS. 26. SIMILITER ET SPIRITUS ADIUVAT INFIRMITATEM NOSTRAM] Quæritur hic, quò pertineat τὸ *similiter*. Respondeo, Pertinet ad omnes effectus & dona Spiritus sancti, quæ toto hoc cap. hucusque recensuit Apostolus. Dixit enim v. 11. quòd *Spiritus sanctus habitans in nobis, vivificabit mortalia corpora nostra*, & v. 14 quòd *Spiritus nos faciat filios & heredes Dei*. Rursum ibidem dixit, quod Spiritus sanctus faciat nos clamare Abba pater. Denique v. 23. (ad quem maximè hic respicit Apostolus) dixit, quòd nos primitias spiritus habentes gemimus, adoptionem filiorum Dei exspectantes. Jam ulteriùs dicit, quod præterea Spiritus sanctus adiuvet nostrā infirmitatem quam patimur. q. d. Dixi hactenus Spiritum sanctum varia in nobis operari, ac præsertim facere ut gemamus & suspiremus ad gloriam cælestem: jam dico eumdem Spiritum, sicuti jam dicta in nobis operatur, ita similiter operari in nobis robur & auxilium, quo adiuvat infirmitatem nostram.

Sp. sanctus est nobis in ... gemitum, ... auxilium, & ...

Rursum τὸ *&*, hic idem est, quod *præter* vel *insuper*, q. d. Spiritus sanctus præter gemitum, spem & patientiam, quæ in nobis operatur, insuper adiuvat etiam in hoc gemitu infirmitatem nostram, ut scilicet magna alacritate & fortitudine toleremus infirmitates animæ & corporis, vitæque hujus corruptibilis propter quas gemimus & suspiramus ad cælum, utque eas constanter superemus, maximè per orationem. Docet enim nos Spiritus sanctus quid orare, & à quibus infirmitatibus liberari, à quibus non liberari, sed in iis confortari, petere & orare debeamus. De infirmitate enim orandi hic vel maximè agi patet ex vocula causali *nam*, quam subdit dicens, *Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus*. Oratio enim proprium remedium est infirmitatum nostrarum ad eas superandas

Est hic decimum argumentum, ut dixi v. 17. quo fideles excitat Apostolus ad patientiam, scilicet, quod in omni passione & infirmitate habeamus opem & auxilium Spiritus sancti, qui nos roborat & consolatur in omni tribulatione, quique postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

Proprium est Dei nos adiuvare.

Nota Primò. Spiritus sancti & Dei proprium est nos adiuvare. Hinc Cicero li. 2. de Natura deor. *Jupiter*, inquit, *id est, juvans pater, à Poetis pater divumque hominumque dicitur; à majoribus autem nostris optimus maximus; & quidem antè optimus, id est beneficentissimus, quàm maximus: quia majus est, certeque gratius prodesse omnibus, quàm opes magnas habere.*

Novem praecipuae hominis infirmitates ortae ex peccato.

Nota Secundò. Novem sunt præcipuæ hominis infirmitates ortæ ex peccato contra quas robur dat Spiritus sanctus. Prima, sunt morbi, ærumnæ, & mala quævis illata corpori vel animo, in his roborat nos Spiritus sanctus, ut ea de manu Dei accipiamus, Deumque in eis laudemus.

Secunda, est in intellectu ignorantia, quid hic & nunc agere aut fugere oporteat; & improvidentia, quid in futurum providere aut cavere homo debeat.

Tertia, est in voluntate infirmitas ad amandum bona solida & æterna, quæ nobis sunt abscondita; & ad contemnendum bona præsentia & caduca, quæ sensus feriunt & alliciunt.

Quarta, est in memoria infirmitas, ut recordemur tum beneficiorum Dei, ut iis grati simus; tum judiciorum Dei, quibus malos punit, bonos præmiat; tum præceptorum Dei; tum peccatorum nostrorum; ut iis compungamur & pœniteamus.

Sex modis in orando erratur.

Quinta infirmitas, est in spiritu & appetitu concupiscibili, ut spiritu concupiscentiæ carnis reluctetur.

Sexta; est in irascibili, ut iram, odium & vindictam contra eos, qui nobis malefaciunt aut maledicunt, compescamus.

Septima infirmitas, est ad aggrediendum opera ardua & heroica.

Octava, est ad perseverandum in Dei obsequio & primo fervore.

Nona, est, ad orandum Deum, sicut oportet. De nona hac maximè, ut dixi, agit hic Apostolus.

NAM QUID OREMUS SICUT OPORTET, NESCIMUS] quia sex modis in orando erratur. Primò si bonum temporale petamus animæ nociturum. Quocirca S. August. in Sentent. sent. 212. *Fideliter*, ait, *supplicans Deo pro necessitatibus hujus vitæ, misericorditer non auditur. Quid enim infirmo utile sit, magis novit medicus quàm ægrotus. Si enim id postulat quod Deus præcipit & promittit, fiet omnino quod poscit quia accipiet charitas quod parat veritas.* Secundò, si tentatione aut malo aliquo (uti Paulus stimulo carnis) quod profit nobis ad humilitatem & alias virtutes liberari oremus. Tertiò, si quid petamus ex ambitione; uti filii Zebedæi petebant primas in regno Christi. Quartò, si quid petamus ex zelo indiscreto; uti iidem optarunt ignem de cælo mitti in Samaritanos Christum respuentes. Quintò, si petatur id quod utilius est differri, ut per hanc dilationem studium orationis, & meritum perseverantiæ ac virtutis in nobis accrescat. Sextò, & maximè, si petamus statum, aut vitam, modumque certum: v. g. vivere in Religione, sacerdotio, matrimonio, cùm Deus sciat alium statum nobis & nostræ complexioni, magis convenire, ut in eo salvemur, vel plus gloriæ adispicamur. Plurimi enim in matrimonio & in sæculo damnantur, qui in cælibatu salvarentur: & contrà. Hinc optima oratio est, petere quotidie ut Deus iis mediis & viis nos regat & ducat, quæ peccati non habent scandalum; quibus prævidet nos recta ad finem, id est vitam æternam, perventuros, & in ea sanctiores ac beatiores futuros, ut in omni negotio, priusquam illud aggrediamur, oremus cum Propheta: *Domine quid me vis facere? paratum cor meum Deus; vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me*, & cum Josaphat rege 2. Paral. 20. 12. *Cùm ignoremus* Domine, *quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, ut oculos nostros dirigamus ad te*: tu me dirige per illas vias, officia, exercitia actiones & passiones, quibus prævides me ad cælum majoremque gloriam perventurum, hæc pie & sapienter Pererius & Salmeron.

Animo resignato & indifferenti orandum est ut Deus nos ducat in omnibus iis viis & modis, quibus prævidet nos ad salutem perventuros.

IPSE SPIRITUS POSTULAT PRO NOBIS GEMITIBUS INENARRABILIBUS] Quæres, quis sit hic *spiritus*? Respondet Primò, Lyranus, esse angelum: angelus enim Custos postulat pro nobis. Verùm toto hoc capite angeli non meminit Paulus, & cum toto hoc capite sæpiùs nominarit spiritum, numquam tamen intellexit angelum.

Per spiritum hic Lyranus intelligit angelum.

Secundò, S. Chrysost. Theophyl. Oecumen per *spiritum* accipiunt virum spiritualem, putà ministrum Ecclesiæ cui in primitiva Ecclesia gratia orandi pro populo, qui sæpè inutilia postulasset, data erat à Spiritu sancto, qualis jam est sacerdos vel diaconus: illi enim ministro primitivæ Ecclesiæ jam successit diaconus pro populo supplicans, & ministrans sacerdoti & Ecclesiæ.

Alii ministrum Ecclesiae.

Tertiò, S. August. tract. 6. in Joan. *Spiritus*, inquit, *id est, charitas ipsa gemit, charitas ipsa orat*; contra hanc aures claudere non novit, qui illam dedit. Sic etiam explicat S. Anselmus Augustinum de more secutus.

Alii charitatem.

Quartò, Theodoretus vult *spiritum* esse gratiam Spiritus sancti, qua excitati oramus; vel esse spiritum orationis.

Alii gratiam Spiritus sancti.

Quintò alii volunt *spiritum* esse superiorem animæ portionem gratia Dei illustratam & adiutam, quæ *spiritus* vocatur, & carni contraria est, Galat. 5. 17. Hæc enim pars docet nos ut petamus *secundum Deum*, id est, ea quæ Deo placent, & ut respuamus ea, quæ carni grata sunt: & quanto magis caro suas voluptates concupiscit, tanto magis spiritus gemit, & petit pro nobis instantiùs ea, quæ nobis videt esse salutaria: unde Ethnici dicunt mentem deprecari semper ad optima. Hic sensus aptus est & commodus sic enim sæpe etiam hoc nomen *spiritus* accipit Apostolus.

Alii superiorem animae partem gratia illustratam.

Sextò, optimè & planissimè *spiritus* hic est ipse Spiritus sanctus: hic enim est qui adiuvat infirmitatem nostram, quique docet nos quid orare debeamus, cùm ipsi hoc sæpè nesciamus: unde Apostolus hunc spiritum opponit nobis, sive spiritui nostro, qua noster, id est, naturalis & humanus est. Hic sensus est plurimorum Patrum, ut Origenis hic Nazianzeni orat. 5. de Theologia, Ambrosii epist. 23. ad Horont. Hilarii in psal. 64. Augustini epist. 121. quæ est de orando Deo, c. 15. & aliorum.

Ipsemet Spiritus sanctus optime hic intelligitur.

Quæres Secundò, quomodo Spiritus sanctus postulet pro nobis? Respondent Primò, Arrius & Macedonius, quia Spiritus sanctus non est Deus, sed minor Patre, ideo que propriè Patrem orat & postulat pro nobis. Hanc hæresin refellit S. August. lib. 1. contra Maxim. post initium, & alii.

Arii & Macedonii haeresis de Spiritu sancto.

Secundò, S. August. epist. 121. de orando Deo ca. 15. Gregor. lib. 2. Moral. c. 22. & Anselm. Spiritus sanctus, inquiunt, *postulat*, id est, postulare & gemere nos facit, ut sit hebraismus, quo *cal* ponitur pro *hiphil*. Sic Matth. 10. 20. dicitur, *Spiritus Patris, qui loquitur in vobis*, id est, qui loqui vos facit. Pulchram similitudine hunc sensum illustrat Origenes hic. Sicut, inquit, magister ut rudem planè discipulum literas doceat, ad ejus ruditatem se dimittit, primusque litteras pronuntiat, pueroque præit, ut puer repetens id quod pronuntiavit magister, idipsum addiscat: ita Spiritus sanctus, ubi perturbationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit, & nescientem quid orare debeat, uti oportet, ipse quasi magister orationem præmittit, animoque nostro immittit, quam noster spiritus (si tamen discipulus esse Spiritus sancti desiderat) prosequatur; ipse gemitus proponit & excitat in nobis, quibus noster spiritus discat ingemiscere, ut repropitiet sibi Deum. Hæc & plura Origenes.

Sp. sanctus postulat, sed postulare nos facit.

Tertiò & genuinè, Spiritus sanctus postulat, id est, desideria amicorum suorum, eorumque gemitus inenarrabiles in consistorio SS. Trinitatis quasi paracletus, id est advocatus noster, exponit magna instantia, magno pondere & magna auctoritate. Hæc enim omnia significat Græcum ὑπερεντυγχάνει, id est, super expostulat: nam ὑπὲρ notat præeminentiam Spiritus sancti in postulando, quasi ipse præsit omnibus postulationibus, sitque quasi magister & præfectus libellorum supplicum nostrorum apud Deum: & Latinum postulare, inquit Ulpianus l. 1. tit. de postulando, est desiderium suum, vel amici sui in iure apud eum, qui juris dictioni præest exponere. Similis modo v. 34. dicitur Filius interpellare pro nobis. ita Nazianz. orat. 2. de Filio, qui pro ὑπερεντυγχάνει vertit, πρεσβεύει, id est, legatione fungitur,

Alia hujus loci Scholastica & genuina explicatio.

la-

legatum agit, & tamquam legatus, internuntius & interpres noster postulat pro nobis Spiritus sanctus. ita quoque exponit D. Tho. 3. p. q. 21. a. 4.

Spiritus S. quomodo SS. Trinitati orationes nostras exponat.

Exponit autem Spiritus sanctus hæc vota, & hos gemitus nostros Santissimæ Trinitati, hoc ipso quo illa per intellectionem divinam cognoscit, & intellectu ea proloquitur cum affectu & amore coram SS. Trinitate: licet enim intellectio hæc & locutio essentialis sit, & tribus personis communis; attribuitur tamen vel Filio, cùm nuda est & sola; vel Spiritui sancto, cùm jungitur amori, & ex eo promanat, uti hic fit. Charitas enim, amor, & gratia attribuuntur Spiritui sancto, ut sapientia attribuitur Filio, potentia Patri. vide D. Thom. & DD. 1. p. q. 37. & 38.

Qui dicantur gemitus inenarrabiles.

GEMITIBUS INENARRABILIBUS] Primò S. Ambros. epist. 23. *inenarrabilibus*, inquit, id est, cælestibus & divinis. hi enim gemitus sunt Spiritus sancti, cujus potentia & efficacia & modus agendi ac postulandi est inenarrabilis.

Secundò, S. August. loco jam citato: *inenarrabilibus*, inquit, id est ignotis, gemimus enim & suspiramus ad gloriam, quam non videmus, nec agnoscimus. Sic & Anselmus.

Tertiò, Toletus, *inenarrabilibus*, inquit, id est, occultis & inexplicabilibus: quia nimirum Spiritus sanctus sæpè per nostros gemitus alia petit & impetrat, imò contraria iis quæ nos cupimus & petimus. Viæ enim particulares, quæ cuique, ut in cælum recta tendat, convenientes sunt & congruæ, homini sæpè ignotæ sunt & ineffabiles, solique Spiritui sancto cognitæ, unde de eo subdit Apostolus dicens: *Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus.*

Gemitus dicuntur inenarrabiles, quia major est affectus interior illos suscitans omni externo sermone.

Quartò, propriè & genuinè, hi gemitus, quos in nobis excitat, & excitatos proponit SS. Trinitati ipse Spiritus sanctus, dicuntur *inenarrabiles*, quia major est affectus interior charitatis suscitans illos gemitus, omni externo sermone; adeò ut eum viri sancti effari & sæpè eloqui non possint, maximè dum cælestem gloriam, ejusque perfectissimam pacem flagrantissimo gemitu desiderant. Sic Apostolus gemit ineffabiliter, Primò, ex tædio exilii & corporis hujus moribundi, dicens: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Secundò, ex desiderio cæli, dicens: *Cupio dissolvi & esse cum Christo*. Tertiò, ex dolore & desiderio salutis aliorum, & pereuntium, dicens: *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* & , *Optabam anathema esse pro fratribus*. Ex dictis patet hos gemitus inenarrabiles in nobis esse subjectivè; in Spiritu sancto verò eos esse partim effectivè, quia eos efficit in nobis, partim objectivè, quia eos ipse sibi totique SS. Trinitati obiicit & proponit, dum postulat pro nobis.

Vis orationis in quo consistat.

Rursum ex hoc loco disce, donum & efficaciam orationis, non in verbis, sed gemitu, affectu, desiderio, orationibus jaculatoriis & suspiriis ignitis consistere.

VERS. 27.

QUI SCRUTATUR CORDA (putà Deus Pater) SCIT QUID DESIDERET SPIRITUS: QUIA SECUNDUM DEUM POSTULAT PRO SANCTIS] Pendent hæc ab immediatè præcedentibus. q. d. Dixi nos nescire quid oremus, sed Spiritum sanctum inspirare nobis orationes nostras. easque offerre Deo, ac postulare pro nobis: idque nobis convenit & perutile est. Nam nos ipsi sæpè non intelligimus orationes nostras, & per eas petimus res nobis noxias vel inutiles: Spiritus sanctus autem eas intelligit, & per eas non intendit impetrare nobis nisi id quod nobis proficuum & salutare est. Deus autem scit, respicit & attendit, non quid nos desideremus, sed quid desideret & intendat Spiritus impetrare nobis à Deo, per preces quas nobis suggerit. Porro Spiritum sanctum tantùm intendere id quod nobis bonum est & salutare, patet ex eo, quòd ipse *secundùm Deum postulat pro sanctis*, quia nimirum illis postulat ea, quæ sunt secundùm Deum, Deique mentem & voluntatem, quæque Deo grata, sancta & accepta sunt: hæc autem nobis salutaria sunt. ita S. Chrysost. Theodor. Ambros. Aliter Origen. Spiritus sanctus, inquit, postulat secundùm divinitatem, seu quatenus ipse Deus est: Christus verò postulat secundùm humanitatem, seu quatenus homo est. Sed hoc alienius est, nec satis cohæret cum præcedentibus, quæ enim hæc est ratio, Pater scit quid desideret Spiritus, quia ipse Spiritus qua Deus est, postulat pro sanctis?

Sp. sanctus dirigit & corrigit orationes nostras.

Sensus Origenis.

VERS. 28.

SCIMUS AUTEM, QUONIAM DILIGENTIBUS DEUM OMNIA COOPERANTUR IN BONUM IIS, QUI SECUNDUM PROPOSITUM VOCATI SUNT SANCTI] Toletus hæc connectit proximè præcedentibus: q. d. Paulus, Quod postulatio Spiritus sancti sit efficax, & proficua ipsis Sanctis, patet ex effectu: nam sive detur Sanctis, sive negetur id, quod ipsi petunt; Spiritus tamen impetrat semper & efficit ut omnia eis cooperentur in bonum, uti de facto fieri scimus & experimur. Verùm juxta hunc sensum, pro *scimus autem*, dicendum fuisset, *scimus enim*, vel. *unde & scimus*. Potiùs ergo videtur Apostolus hæc connectere cum v. 17. 18. & sequ. ubi agit de passionibus, afflictionibus, vanitate, corruptione & ærumnis, quas Sancti patiuntur in hac vita, & propter quas gemunt & suspirant ad cælum. q. d. Multa, ut dixi, Sancti patiuntur in hac vita, verumtamen iis omnia cooperantur in bonum: animosè ergo & læto animo omnia ista perferant. Est enim hic 11. Apostoli argumentum, quo fideles incitat ad patientiam, ut dixi v. 17. *Omnia* ergo, id est, omnes tribulationes, inquit Ambros. & Hieron. de his enim hactenus egit Apostolus. S. August. l. de Corrept. & grat. c. 1. addit, *omnia* etiam peccata Sanctis cooperari in bonum. *Nam prædestinati*, ait, *ex casu humiliores, cautiores & ferventiores resurgunt*. ita etiam explicat Anselm. & S. Thomas S. Augustinum secuti. Sic è contrario S. August. serm. 78. de Temp. & Soliloq. c. 28. *Improbis*, ait, *& reprobis omnia cooperantur in malum, & ipsa oratio eorum vertitur eis in peccatum*. Quod intellige non propriè & per se, sed per accidens, quia scilicet omnis gratia, omniaque dona Dei, ac consequenter ipsa etiam oratio cedit reprobis in graviorem culpam, & graviorem damnationem, hoc ipso, quo hisce Dei donis abutuntur, dum iis uti & per illa se convertere, suamque salutem procurare nolunt. Est enim hæc ingens eorum ingratitudo, neglectus & contemptus gratiæ Dei.

Omnes tribulationes & passiones Sanctis cooperantur in bonum.

Prædestinatis quomodo omnia etiam peccata cooperentur in bonum, reprobis etiam virtutes in malum.

Adde, reprobos sæpè orare perperam, scilicet, illa, quæ faciunt ad explendas suas concupiscentias & libidines: aut, si orent ea quæ bona sunt, non seriò tamen orare, sed esse in sua impietate obstinatos, in eaque indies se magis obdurare; itaque ex oratione, omnibusque rebus adeò nihil proficere, ut potiùs peiores fiant, itaque omnia vertant in majorem duritiem, & consequenter damnationem suam. Verùm hæc sunt præter mentem Apostoli, qui hic non de peccatis, sed de tribulationibus agit, ut dixi. Ipsius enim mens est hortari fideles & Sanctos, ad omnes tribulationes fortiter perferendas, ex eo quòd eis cedant & cooperentur in bonum.

Mens & sententia Apostoli in hisce verbis.

Nota. Græcum συνεργεῖ, tam verti potest in singulari *cooperatur*, quàm in plurali *cooperantur*, ut sensus sit; Spiritus sanctus diligentibus Deum omnia cooperatur in bonum, facitque ut omnia quantumvis tristia & adversa, eis cedant in bonum. ita legit & intelligit Theodor.

Ad quid tandem omnia SS. cooperantur.

Notat S. Bernard. serm. de fallacia vitæ præsentis, Sanctis omnia cooperari, non ad libitum, non ad voluptatem, sed ad bonum. Quia sæpè sibi, suoque appetitui contraria, dura & molesta perferre coguntur; hæc tamen ipsa, putà molestia, dolor, morbi, mors, omniaque acerba Sanctis, licet non ad voluptatem, ad bonum tamen eorum, sive patientiæ, sive humilitatis: sive continentiæ, sive aliarum virtutum, & ad bonum gloriæ tam præsentis, quàm æternæ cooperantur. Ita persecutiones Martyribus in bonum heroicæ fortitudinis & laureæ martyrii cesserunt, atque aliis in exemplum & stimulum, ut iis semper creverit Ecclesia. Hinc canit Prudentius hymno 4. in Cæsar august. Martyr.

Nec furor quisquam sine laude nostrum
Cessit, aut clari vacuus cruoris:
Martyrum semper numerus sub omni
Grandine crescit.

Plures efficimur, ait Tertull. in Apolog. *quoties metimur à vobis semen est sanguis Christianorum*. Et S. Hieron. epist. ad Theophilum: *Persecutionibus*, ait, *Ecclesia crevit; martyriis coronata est*. Et S. Cyprian. serm. 5. de lapsis: *Adest*, ait, *militum Christi cohors candida, qui persecutionis urgentis ferociam stabili congressione fregerunt, parati ad patientiam carceris, armati ad tolerantiam mortis. Repugnastis fortiter sæculo, spectaculum gloriosum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Quam vos læto sinu excipit mater Ecclesia de prælio revertentes! quàm beata, quàm gaudens portas suas aperit, ut adunatis agminibus intretis de hoste prostrato trophæa referentes!*

Cornel. in Epist. Pauli.

Cum triumphantibus viris & feminae veniunt, quae cum saeculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt geminata militia sua gloria virgines, & pueri annos suos virtutibus transeuntes, nec non & circumstantium caetera multitudo vestram sequitur, &c.

Atque hos triumphos saepè in hac vita Deus miraculis illustravit. S. Joanni Damasceno Leo Isaurus Imper. amputari jussit manum, qua pro SS. imaginum cultu scripserat, recisam hanc ei ad imaginem suam oranti restituit B. Virgo. Arriani in Africa Orthodoxos Confessores lingua mutilarunt: hi postea Dei miraculo sine lingua aequè ut antè locuti, Christi divinitatem celebrarunt. Theophilus Imper. iconoclasta monachum quemdam Lazarum, pictorem tunc celeberrimum, crudelibus excruciatum modis coniecit in vincula eò quòd sanctas imagines pinxisset: qui cùm ex plagis recreatus, iterum pio picturarum operi se dedisset, ignitis laminis ei manus aduri jussit: sed Dei nutu factum est, ut nihilominus postea probè pinxerit, ac si nihil passus esset.

Quisquis ergo iniquè pateris calumnias, opprobria, verbera, damna, morbos, &c. tolera, supera: hęc adversa fac instrumenta virtutis & gloriae. *Electi*, inquit S. Gregorius, *in tentatione proficiunt, & quod eis diabolus praeparat ad ruinam, hoc Deus eis convertit in gloriam.* Fallere enim nequit Apostolus, imò Spiritus sanctus per eum promittens ac dicens: *diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum*. Quocirca S. August. in Sententijs sentent. 158. *Inimici Ecclesiae*, ait, *si accipiant corporaliter potestatem affligendi, exercent eius patientiam: si tantummodo malè sentiendo adversantur, exercent eius sapientiam: & ut etiam inimici diligantur, exercent eius benevolentiam: quia Deus ijs qui eum diligunt, omnia cooperatur in bonum.*

IIS QUI SECUNDUM PROPOSITUM VOCATI SUNT SANCTI] Id est, ijs qui vocati sunt ad sanctitatem. Vide dicta c. 1. v. 1.

Quaeres, quodnam sit hoc *propositum*, & quinam dicantur *vocati secundùm propositum*.

Propositum hominum non Dei intelligunt hic aliqui. Primò, Origen. Theodoret. & commentarij S. Ambros. & Hieron. adscripti hęc sic explicant: omnia diligentibus Deum cooperantur in bonum, ijs scilicet, qui ad hanc dilectionem vocati sunt à Deo secundùm propositum non Dei, sed suum; quia scilicet Deus eos solos vocavit ad fidem, gratiam & amicitiam suam, quos proposito suo, id est promptà sua voluntate, fidem hanc & gratiam à Deo oblatam accepturos previdit. Verùm hoc quasi dogma Pelagianum passim, sed maximè in lib. de Praedest. Sanctorum egregiè refellit & confutat S. August.

Secundò, S. Chrysost. Theophyl. & Oecumen. pari modo intelligunt hic propositum non Dei, sed ipsorum hominum, qui à Deo vocati sunt: ita ut bonum hoc eorum propositum non quidem sit causa & ratio cur à Deo vocati sint, sed tamen sit conditio & determinatio eorum qui vocati sunt. q. d. Paulus, Non omnibus vocatis omnia cooperantur in bonum, sed ijs qui suo proposito vocationi Dei consentiunt & obediunt: hoc sine errore dicitur; sed praeter mentem Apostoli: nec enim Apostolus hic propositum hominum, sed Dei ipsius intelligit.

Propositum hic significat aeternum Dei beneplacitum, & liberale decretum definitum consilium. Quid sit hoc Dei decretum & propositum. Unde Tertiò, optimè S. August. lib. de Correpi. & grat. c. 7. & passim alibi, Anselm. & alij per *propositum* hoc accipiunt aeternum Dei beneplacitum, liberale decretum, voluntariam & gratuitam Dei constitutionem, quae Actor. 2. 23. vocatur *definitum consilium*; idque vel ex eo patet, quòd 2. Tim. 1. 9. & alibi, Paulus opponit opera nostra huic proposito liberali & gratiae Dei. Propositum ergo hoc est liberale & gratuitum Dei consilium & decretum, quo proposuit, statuit & decrevit Deus ab aeterno ex mera sua bonitate & clementia, homines peccato perditos per Christum vocare ad gratiam & sanctitatem, sine ullo eorum merito, uti fusè explicat Apostolus Ephes.

Secundum Propositum non fam dilectionis & protectionis justorum significat. Nota τὸ *secundùm propositum* est epitheton significans causam dilectionis, directionis, & protectionis justorum, cur videlicet eis omnia cooperentur in bonum, quia scilicet Deus illos amat, dirigit & protegit *secundum propositum*, id est, seriò, ex corde, & certo proposito. Unde ijdem hic sunt diligentes Deum, & ij *qui secundum propositum vocati sunt sancti*, ut patet ex Graeco, τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, & τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς, q. d. Diligentibus Deum, & vicissim dilectis à Deo, utpote vocatis à Deo ad fidem & dilectionem ex benevoli cordis proposito, omnia Deo dirigente ad suorum dilectorum commodum, cooperantur in bonum, nec Graecum πρόθεσις, nec latinè *propositum* aliud includit aut innuit. Sic enim dicimus, Proposui hoc facere, id est, statui, decrevi, hoc est meum propositum ut te vocem ad prandium! quos rex diligit ex proposito, nemo eos laedere aut nocere potest. Hinc Apostolus 2. Timoth. 1. 9. Ephes. 1. v. 5. 9. 11. Roman. 4. 5. & alibi, expressè propositum hocce Dei opponit operibus quae jactabant Judaei.

Vocatio prima ad fidem à solo Deo, non à meritis nostris. Cùm ergo ait nos vocatos *secundùm propositum*, tantùm vult excludere meritum operum. q. d. Quòd sumus vocati ad fidem, gratiam, sanctimoniam, est tribuendum liberali Dei proposito, voluntati & gratiae, non nostris meritis. Sic Lucae 2. dicitur: *Pax* (sit) *hominibus bonae voluntatis*, graecè εὐδοκίας, id est, beneplaciti & benevolentiae divinae: ubi τὸ *bonae voluntatis*, non est particula limitans, τὸ *hominibus*. q. d. Pax sit hominibus, non omnibus, sed ijs tantùm, qui sunt bonae voluntatis; uti aliqui explicant: sed est particula causalis: dat enim causam cur nato Christo pax optanda & danda sit hominibus; quia nimirum Deus suam bonam voluntatem, id est, benevolentiam, reconciliationem & amicitiam hominibus jam per Christum exhibere destinavit & decrevit. ita Theoph. Euthym. & alij ibidem. Quod enim Apostolus hic vocat πρόθεσιν, id est, propositum, Lucas c. 2. vocat εὐδοκίαν, id est, beneplacitum.

VERS. 29. NAM QUOS PRAESCIVIT ET PRAEDESTINAVIT CONFORMES FIERI IMAGINIS FILII SUI, UT SIT IPSE PRIMOGENITUS IN MULTIS FRATRIBUS] Primò, Pelagiani, quibus hic favere videtur Theodoret. Chrysost. & Theophyl. sic explicabant hunc locum, q. d. Paulus: Quos Deus praescivit & praevidit, sua vocatione & gratia, si illa eis daretur, bene per liberum suum arbitrium usuros, hos praedestinavit ad hanc vocationem, gratiam, justitiam & vitae sanctitatem, ut in ea conformentur Christo. *Explicatio Pelagianorum.* Verùm hunc errorem acriter passim scribentes contra Pelagian. sed maximè lib. de Praedest. Sanctor. confutat S. August. Et ratio est, quia prima gratia est mera gratia, nec Deus eam dat nobis, quia praevidet nos fore sanctos, sed ut simus sancti, ut ait Apostolus Ephes. 1. v. 4. *Prima gratia est mera gratia.*

Secundò, aliqui Scholastici 1. p. q. 23. sic explicant, q. d. Paulus: Quibus gratis Deus dare gloriam decrevit ante praevisa merita, hos praedestinavit, ut merita ad eam promerendam acciperent. *Aliquorum Scholasticorum explicatio de electione ante praevisa merita.* Verùm hac ratione alij cum Ambrosio & Haymone, pari jure contrarium supplent, hoc modo, quos Deus praescivit fore devotos, sanctos, & conformes Christo in vita & passionibus, hos praedestinavit ut sint Christo conformes in gloria: hoc enim propriè innuit verbum *praescivit*. Praescientia enim est rerum nostrarum & operum, quae facimus, sicut praedestinatio est Dei & divini arbitrij ac voluntatis.

Explicatio D. Carthus. & P. Molinae. Tertiò, alij hunc locum exponunt de Dei praescientia conditionata. ita Dionys. Carthus. & Lud. Molina 1. p. quaest. 23. art. 4. d sp. 1. memb. 11. q. d. Paulus: Quos Deus praescivit per praescientiam conditionatam, futuros pro sui arbitrij libertate, in sanctitate conformes Christo, futuros inquam, tales non absolutè, sed ex hypothesi: si nimirum ex parte suà Deus vellet eis dare gratiam suam, eaque auxilia, quae eis misericorditer postea dedit; hos & praedestinavit, ut tales forent, decernendo nimirum absolute illam gratiam illaque auxilia suo tempore illis dare & exhibere, quibus de facto sanctificarentur & conformarentur Christo.

Explicatio apposita Gabrielis Vasquez. Quartò, non improbabiliter, satisque appositè Gabriel Vasquez 1. p. q. 23. sic explicat: Quos Deus praescivit sibi amicos & dilectos per gratiam suam futuros, hos etiam praedestinavit ad hoc, ut paterentur, & fierent conformes filio suo in patientia, utpote qui pro nobis tot labores & aerumnas sustinuit. Jam hinc colligendum relinquit Apostolus, quòd, sicut Deus omnes passiones & cruces Christi fecit ei cooperari in bonum & gloriam; ita pariter sanctorum & dilectorum suorum passiones, ad quas eos cum Christo praedestinavit, convertet illis in bonum & gloriam. ita Origen. & Cyrill. apud Oecumen. Hoc enim intendit hic probare Apostolus: nam hoc capite hortatur fideles ad passionum tolerantiam ex spe secuturi fructus & gloriae. patet v. 17.

v. 17. 18. & omnibus seqq. Subdit deinde Apostolus: *Quos autem prædestinavit, hos & vocavit; & quos vocavit, hos & justificavit; quos autem justificavit, illos & glorificavit.* Quibus verbis recenset omnia media, per quæ Deus ipsos fideles ad hunc finem patiendi pro Christo, & ad hanc conformitatem, qua Christo patienti sunt conformes, perduxit. Ad hanc enim patientiam & conformitatem Christi primò illos Deus vocavit: deinde per tribulationes eos magis magisque justificavit & sanctificavit: ac denique tot laboribus & ærumnis fortiter superatis, eosdem cum Christo gloriosos, celebres & magnos effecit. Græcum enim ἐδόξασε, quod noster Interpres vertit, *glorificavit*, alij vertunt, *magnificavit*, vel nos magnos effecit. ita Vasquez.

Ordo mediorum per quæ Deus ipsos fideles ad patiendi cum Christo conformitatem deducit.

Quintò, Toletus sic explicat, q. d. Quos Deus præscivit fore suos, se diligentes, hos etiam prædestinavit, ut sint conformes Christo; ut, sicut Christus est filius Dei naturalis, ita ipsi sint filij Dei adoptivi, per gratiam, charitatem, amicitiam & patientiam in hac vita, & in ijs perseverando, per gloriam in futura. Sicque conformentur Christo filio Dei naturali in adoptione gratiæ, patientiæ & gloriæ.

Expositio Toleti.

Ubi Nota. Scire Dei, phrasi Apostoli & Scripturæ practicum est, & connotat favorem & affectum Dei, ut patet c. 11. 2. Galat. 4. 9. 1. Petr. 1. 2. & 2. Tim. 2. 19. unde *præscivit*, est prædilexit, ait Origen. & S. August. & præsciti idem sunt quod prædilecti, unde & alibi dicit Apostolus, *novit*, id est noscens diligit. *Dominus, qui sunt eius*. Præscivit ergo Deus hic propriè hosce fideles fore suos, quodque Deum essent dilecturi, & vicissim ipsos præscivit, id est, eosdem suos amicos & dilectores fore præsciens, prædilexit. q. d. Omnia diligentibus Deum, Deiq; amicis cooperantur in bonum, quia Deus eos præscivit fore suos, suique dilectores, eosque tales fore præsciens, prædilexit: atque hac de causa eosdem prædestinavit, ut sint conformes filio suo, tam in gratia & patientia, quàm in gloria. Sicut ergo Deus filio suo etiam tormenta acerbissima cooperatus est, & convertit in bonum: sic & his filijs suis adoptivis omnia quantumvis dura & acerba cooperabitur & convertet idem Deus in bonum.

Scire Dei practicum quid & quale.

Verùm mihi sæpiùs & diutiùs hunc locum expendenti, hic visus est esse sensus planissimus, maximeque obvius & congruus, ideoque genuinus: ut nimirum hic versus & hæc sententia jungatur cum versu & sententia proximè sequenti, quasi ab eo pendeat, ibique sensus eius explicatur: quia enim de more exspatiatur hic Apost. in verbo *prædestinavit*, ut explicet qualis & quanta sit hæc prædestinatio, atque ad quid eos Deus prædestinarit, nimirum ad hoc ut sint conformes filio suo; hac de causa hoc versu cœptum sermonem incipit, quem ut perficiat v. seq. eundem resumit dicens. *Quos autem prædestinavit*. q. d. Quos, inquam, præscivit & prædestinavit, ut dixi v. præcedenti, hos & vocavit. Hunc esse sensum probatur Primò, quia dispar est modus loquendi hic, & v. sequenti. hic enim ait, *Quos præscivit & prædestinavit*: vers. seq. verò ait, *Quos prædestinavit, hos & vocavit; & quos vocavit, hos & justificavit*. Ergo τὸ *præscivit & prædestinavit*, non divellenda, sed jungenda sunt, & referenda ad idem, scilicet ad τὸ *conformes fieri filio suo*. alioqui enim dixisset Apostolus, Quos præscivit, hos & prædestinavit, sicuti paulò post dixit: *Quos prædestinavit, hos & vocavit*.

Expositio & sententia auctoris.

Paulus hos versus ita sententiæ ... connectit, quem resumit v. seq.

Secundò, hunc esse sensum patet, quia hoc sensu nihil supplendum est, sed ipse sensus, seipso consistit, & per se plenus ac perspicuus est; cùm alij multa supplere debeant, ut, *quos præscivit*, scilicet fore diligentes Deum; ubi rursum supplere debent, τὸ *hos & prædestinavit*.

Tertiò, quia hic sensus respondet mori & spiritui Paulino, quia ita excurrere & abripi, atque post multa redire, & priùs dicta resumere solet, ut ostendi cap. 5. v. 12. Tantùm huic expositioni obijci posset, quòd hoc sensu vox *autem*, ponatur pro *inquam*: quod novum & inusitatum videtur. Verùm facilè ad hoc respondetur, hanc adverbiorum enallagen non esse novam, sed frequentem Apostolo, ut ostendi cap. 5.

Pauli stylus dictis ...

Nota Primò, copulam *Et*, hic dare auxesin, vel causam, idemque valere, quod *imò verò, imò etiam* vel *quia, quoniam*. q. d. Quos Deus præscivit, imo verò prædestinavit, ad hoc ut sint conformes filio suo; vel quos Deus fore præscivit conformes filio suo, quia eos

Copula & hic causam vel auxesim significat.

A ad hoc prædestinavit. præscientia enim hæc utpote absoluta, posterior est prædestinatione tamquam effectus sua causa: ideò enim præscit Deus nos fore conformes filio suo, quia ad hoc nos prædestinavit, suaque gratia vocavit & deduxit. Utrumque ergo verbum, scilicet tam *præscivit*, quam *prædestinavit*, directè & expressè respicit τὸ *conformes fieri filio suo*; indirectè verò, obliquè & tacitè τὸ *præscivit* respicit diligentes Deum: *prædestinavit* verò respicit propositum, de quibus egit Apostolus v. præced. hoc enim Dei propositum æternum est ipsa æterna Dei prædestinatio.

Unde Nota Secundò. Vox *nam*, dat hic causam cur diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum; simulque explicat, qui sint *sancti vocati secundùm propositum*; scilicet ij, quos Deus præscivit & prædestinavit, ut sint conformes Christo quasi imagini, id est, exemplari suo. Ubi adverte. Non dicit Apostolus *Quos præscivit, hos & prædestinavit*; sed tantùm, *Quos præscivit & prædestinavit*: ut innuat eosdem esse præscitos & prædestinatos, scilicet diligentes Deum & sanctos, vocatos secundùm propositum & beneplacitum Dei. hi enim diligentes Deum,

Nam dat causam cur diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum.

B & sancti vocati secundùm Dei propositum sunt præsciti & prædestinati à Deo, ad hoc ut sint conformes filio.

Sensus ergo est: Diligentibus Deum & sanctis vocatis secundùm propositum, omnia etiam tristissima cooperantur in bonum; quia hi sunt illi, quos Deus ab æterno præscivit & prædestinavit fore conformes filio suo, tam in dilectione hac, sanctitate, patientia & gratia, quàm in futura gloria: si nimirum ipsi in dilectione, sanctitate, gratia & patientia sua perseverent. Atque sicuti hos ab æterno præscivit & prædestinavit Deus tales per gratiam suam fore: ita & in tempore eosdem eodem per gratiam suam vocavit; vocatos, vocationique obedientes justificavit; justificatos verò, & in justitia constanter in omni tentatione & persecutione permanentes glorificabit. Vides ergo quomodo in bonum, nimirum ad gloriam cælestem & æternam, diligentibus Deum, ipso Deo dirigente, omnia cooperentur.

Unde Nota Tertiò, tria argumenta & incitamenta

C patientiæ, quæ fidelibus tacitè suggerit & obijcit hic Apostolus; scilicet Primum, quod ait, *Præscivit & prædestinavit*. q. d. Passiones, cruces & ærumnas nostras non carni, non dæmoni, non hosti, sed Deo adscribere debemus. Ipse enim ab æterno eas præscivit, imo prædestinavit, & cuique suas dare decrevit, ut per eas quisque conformetur Christo patienti & resurgenti. Deus ergo, qui omnia constituit in numero, pondere & mensura, ipse ab æterno cuique diligenti se, suam crucem definivit & limitavit, ut tantum, non minus, nec amplius pateretur. Ipse per crucem eum in patientia, puritate, gratia & charitate expolire & perficere decrevit, ipse per crucem ad gloriam eum deducere constituit. Quis ergo horreat aut fugiat crucem à Deo patre amantissimo sibi ab æterno decretam & admensam? Secundum argumentum patientiæ suggerit τὸ *conformes Filio*. q. d. Per crucem conformamur Filio Dei & Christo crucifixo: quæ ingens est dignitas & utilitas. Sicut enim hic conformamur Christo in tribulatione; ita conformabimur eidem in beatitudine. Quis ergo non ambiat crucem cum Christo? Tertium argumentum patientiæ innuit vox *fratribus*.

Tria argumenta & incitamenta patientiæ sita, ... à Paulo suggeruntur. Deus enim nostras passiones & cruces ab æterno constituit.

Similitudo & fra... ... ... titudinalis ...

D q. d. Per crucem non tantùm simus conformes, sed & fratres Christi, ac consequenter simus filij & heredes Dei. Quis ergo non optet crucem? quis patientiam, quæ tanti boni est causa, non amplectatur & exosculetur? unde Syrus vertit, *& à principio cognovit eos, & ipsos obsignavit in similitudine filij sui*.

CONFORMES FIERI IMAGINIS FILII SUI] D. Thomas & Adamus hæc verba exponunt de Filio, quatenus Deus est. q. d. Nos filij adoptivi imitabimur Filium Dei naturalem. Prædestinavit enim nos Deus; ut illi simus conformes in gloria. Unde & Origenes sic explicat: Prædestinavit nos Deus, ut in sapientia, justitia & veritate Deo simus conformes.

Verùm meliùs, S. Chrysost. Hieron. Anselm. & alij passim per *filium* hic intelligunt Christum, qua homo est, quia Christus ut homo primogenitus est in multis fratribus. Simile est Philipp. 3. v. ult. q. d. Paulus, Electi omnes

Assimilabimur in gloria Christo, quatenus est homo ... hæc enim est homogenea nostra similitudo.

omnes Christo homini conformes erunt in gratia & gloria, idque hoc fine, ut nimirum ipse Christus sit tamquam prima mensura, primaque imago, id est, exemplar ceterorum.

Triplex explicatio imaginis Filij Dei.

Unde ulteriùs Nota. Origenes, per *imaginem Filij*, Primò, Christi animam accipit, quæ speciali ratione imago Filij Dei dicitur, quia Filium, sive Verbum Dei in se integrè suscipit, illumque perfectissimè refert sua sapientia & gratia.

Primo.

Secundò, Theodor. Ambros. & Hieron. Imago, inquiunt, hæc est corpus, vel humanitas Christi gloriosa.

Secundo.

Tertiò, S. Athanas. ad Serap. de Spiritu sancto, & S. Basil. libr. 5. contra Eunom. Imago, inquiunt, hæc est Spiritus sanctus, qui est imago Filij. q. d. Prædestinavit suos Deus, ut sint conformes imagini Filij, id est, ut sint conformes ipsi Spiritui sancto, ut nimirum sint puri & sancti, sicuti Spiritus sanctus purissimus & sanctissimus est. Verùm hæc licet ingeniosa, obscuriora tamen & alieniora à phrasi & mente Pauli esse videntur.

Tertiò.

Quarto & genuinè.

Dico ergo planè & simpliciter, imago Filij Dei, est exemplar Filij Dei, putà est ipse Filius Dei, qui est nostrum exemplar, ex quo gratia nostra & gloria, quasi imago ex suo exemplari expressa est. Christus enim qui est Filius Dei naturalis, omnibus sanctis hominibus, qui sunt filij Dei adoptivi, est exemplar sanctitatis, gratiæ, virtutum, consequenter & gloriæ ac felicitatis æternæ, adeoque omnis nostra sanctitas, dilectio, patientia, gratia & gloria quasi imago ex Christi sanctitate, dilectione, patientia, gratia & gloria, quasi ex suo exemplari depicta & expressa est. *Imago* ergo hic metonymicè capitur pro suo exemplari, cujus est imago, uti & capitur Genes. 1. 26. cùm dicitur: *Faciamus hominem ad imaginem* (id est exemplar) *& similitudinem nostram.* Potest tamen *imago* hic propriè capi, uti capit Toletus; ut Filius hic dicatur *imago*, non respectu nostri, sed respectu Patris æterni. Christus enim hoc ipso quo est Filius Dei Patris naturalis, eo ipso est imago Dei Patris. q. d. Paulus: Prædestinavit nos Deus, ut simus conformes Filio Dei, in quantum ipse filius, & consequenter imago est Patris, ut nimirum pari ratione nos ipsimet Patri per Filium assimilemur & conformemur.

Imago hoc metonymicè sumitur pro exemplari. Propriè etiam sumi potest hic nomen imaginis ... Patris

UT SIT IPSE (Christus Dei Filius) PRIMOGENITUS IN MULTIS [in omnibus] FRATRIBUS] putà fidelibus, sanctis, amicis, electis & dilectis Dei.

Christus ob tres rationes filiorum Dei primogenitus.

Nota. Christus filiorum Dei est primogenitus, Primò, quia ipse est filius Dei naturalis, cùm ceteri sint tantùm adoptivi. Secundò, quia ante omnes prædestinatus fuit Christus ad hanc filiationem & unionem cum Verbo & consequenter ad omnem suam gratiam & gloriam. Tertiò, quia Christus finis, scopus & exemplar fuit & est omnium prædestinatorum & electorum: uti ex hoc loco, alijsque docet S. August. lib. de Prædest. sanct. c. 15.

VERS. 30. QUOS AUTEM PRÆDESTINAVIT (ab æterno) HOS ET VOCAVIT) in tempore, dando eis gratiam & vocationem, ad quam eos prædestinavit. *Vocavit*, inquam eos, tum vocatione externa, per exempla, flagella, conciones; tum maximè interna, per gratiam prævenientem & excitantem, quæ externæ vocationi respondet & commensa est, ex liberali Dei ordinatione.

Verba præterita hic tam significant præsens quàm futurum.

Nota *vocavit*, id est, vocat, vocavit, aut vocabit. Sic & τὸ *iustificavit*, quod sequitur, idem est quod justificat, justificavit, aut justificabit: & τὸ *glorificavit* idem est, quod glorificat, glorificavit, aut glorificabit. Præterita enim hæc more Hebræo ponuntur pro quolibet tempore. utitur autem Apostolus potiùs præteritis, quàm futuris, quia hæc præterita congruè, utpote in eodem tempore, respondent primò verbo & præterito *prædestinavit*, ex quo alia hæc præterita, quasi effectus ex sua causa certissimò, quantum est ex parte Dei, manantes deducit & derivat Apostolus.

QUOS AUTEM JUSTIFICAVIT, ILLOS (in justitia ad finem vitæ perseverantes) ET GLORIFICAVIT] S. Chrysost. Theophyl. Theodor. & commentarij S. Hieron. & Ambrosio ascripti, gloriam hic accipiunt non æternam, sed præsentis vitæ, quod scilicet sint filij Dei. hæc enim ingens Sanctorum & justorum est gloria, putà adoptio, & filiatio divina. Unde Græcum ἐδόξασε, id est *glorificavit*, verti quoque potest, celebres, magnos, gloriosos reddidit, scilicet ærumnis, tentationibus, martyrijs, alijsque patientiæ & virtutum heroicis actibus, & meritis. Origenes tamen, S. August. de Prædest. sanct. Fulgent. ad Monimum c. 11. & jam passim Theologi, τὸ *glorificavit* accipiunt de gloria beatitudinis æternæ. qui sensus planior est, aptior & sublimior.

Glorificavit hic æternam intelligit Paulus.

Hinc Scholastici tres ponunt effectus prædestinationis, nimirum vocationem, justificationem, glorificationem ac consequenter colligunt gloriam & beatitudinem æternam esse effectum prædestinationis.

QUID ERGO DICEMUS AD HÆC? SI DEUS PRO NOBIS, QUIS CONTRA NOS?] Ecce hic est scutum impenetrabile patientiæ Sanctorum, quo excipiunt & elidunt omnia hostium jacula: nimirum, *Si Deus pro nobis, quis contra nos*, scilicet, dæmonum vel hominum insurgat, ut nostram salutem impediat, cùm Deus eam curet per æternum propositum prædestinationis suæ, perque temporaneam vocationem, justificationem & glorificationem suam? Deo autem nemo est potentior, supple, si Deum sequi & obedire pergamus, nec impedire salutem nostram: Deus enim non vult nolentes, nec invitos salvare. *Si Deus pro nobis quis contra nos?* *Quis contra nos*? ait S. Chrysost. *Terrarum orbis contra nos, & tyranni, & populi, & cognati, & cives*, &c. *Verùm hi etsi contra nos stent, tantum abest ut nobis incommodent, ut vel nolentes coronarum nobis auctores existant? ipsa Dei sapientia illorum insidias in nostram salutem & gloriam convertente.* Plura vide apud eumdem. VERS. 31.

Scutum impenetrabile patientiæ Sanctorum.

Tradunt Hebræi, uti R. Isaac Benhole, Reuchlin. libr. 3. Cabal. Mercerus in Abbreviatur. Hebr. Sixtus Senens. l. 1. Biblioth. & Genebrard. in Chronolog. simili emblemate pro scuto usos fuisse Machabæos, nimirum illo versiculo cantici & triumphi Hebræorum, merso Pharaone Exod. 15. 11. *Quis similis tui in fortibus Domine?* quod quasi insigne belli & victoriæ ubique præferebant, hostesque fortissimos & numerosissimos parva manu prosternebant: indeque tradunt eos dictos esse hebr. מכבי *Macbabi*, id est, Machabæos, nimirum à literis Hebraicis. quæ sunt initiales singularum dictionum versiculi jam dicti, qui in Hebræo sic habet, מי כמכה באלים יהוה *mi camocha baelim iehova.* Si enim à prima dictione *mi* capias primam literam M, à secunda primam C, à tertia primam B, à quarta I, easque coniungas, facies *Macbabi*, id est, Machabæus.

Machabæi dicti à literis initialibus hujus scuti, seu symboli Hebræi.

QUI ETIAM PROPRIO FILIO SUO NON PEPERCIT] Hinc Adrian. Papa epist. ad Episcop. Hispan. Concil. Francofurt. & DD. docent Christum, in quantum homo est, id est, secundùm humanitatem, verè ac propriè esse filium Dei, scilicet ob gratiam unionis cum Verbo, sive cum persona Filij Dei, quia in quantum homo traditus est pro nobis in mortem, quod de eo hic asserit Paulus. VERS. 32.

Christus in quantum homo, verè est filius Dei.

QUOMODO NON ETIAM CUM ILLO OMNIA NOBIS DONAVIT?] *Omnia* quæ scilicet spectant vocationem, justificationem, glorificationem & salutem nostram, ut nulla adversa, vel prospera, nulli hostes, nulli persecutores eam impedire possint, nisi sponte ijs cedamus & succumbamus.

QUIS ACCUSABIT ADVERSUS ELECTOS DEI?] *Electos* hic & alibi intelligit Paulus, non eos, qui electi sunt efficaciter & immediatè ad gloriam cælestem, sed eos qui electi sunt ad fidem & gratiam christianismi. Omnes ergo veri Christiani sunt, electi, nimirum completè ad gratiam, inchoatè verò ad gloriam, ut dixi vers. 28. & can. 13 unde sequitur. VERS. 33.

DEUS QUI JUSTIFICAT, QUIS EST QUI CONDEMNET?) q. d. Deus est qui hosce electos, putà fideles suos, verosque Christianos à peccatis & ab intenta peccati & dæmonis actione absoluit, justosque pronuntiat. *Quis ergo diabolus*, ait Anselm. *vel homo contrariam damnationis sententiam in eos ferat?* q. d. Nemo, nisi frustra: aut quid noceant eis accusationes & damnationes hominum, cùm Deus eos justificat? Alludit Paulus ad Isaiæ 50. v. 8. & 9. ubi sic dicitur, *Iuxta est qui iustificat me, quis contradicet mihi? Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me?* Pro *condemnet me*, hebraicè est ירשיעני *iarsieni*, id est, iniustum vel impium me faciet, hoc est, impium me judicabit & declarabit? opponit enim hæc duo, הצדיק *hazdic*, & הרשיע *harsia*, id est, justificare & iniustum facere, sive iniustum judicare, quod est condemnare. VERS. 34. & 35.

Excitat Paulus omnibus hisce versibus fideles ad fiduciam patien-

patientiam, magnanimitatem, amorem in Deum. Unde duo elidit hic diffidentiæ jacula. Primum est persecutio exterior hostium, quales tunc erant Ethnici permulti, qui Christianos bonis & vita non rarò spoliabant. ne ergo huic cedant, Deoque diffidant Christiani, opponit illi S. Paulus hic scutum divinum, dicens v. 31. *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Alterum diffidentiæ jaculum est interior metus, & conscientiæ anxietas ob peccata olim admissa, ne fortè illa à nobis quandoque exigantur & repetantur. hoc hic elidit dicens, *Deus est qui justificat, quis est qui condemnet?*

Duo diffidentiæ jacula elidit Paulus.

CHRISTUS JESUS [supple, est] QUI (pro nobis) MORTUUS, IMO QUI RESURREXIT, QUI EST AD DEXTERAM DEI, QUI ETIAM INTERPELLAT PRO NOBIS] Repete ex præcedentibus, *Quis ergo accusabit adversus electos Dei? quis eos condemnet?* q. d. Christus adeò eos non accusabit, ut pro eis mortuus sit, & resurrexerit ad hoc, ut ad dexteram Dei sedens interpellet pro eis. Dixerat Apostolus v. 26. de Spiritu sancto, quòd adiuvet infirmitatem nostram, & postulet pro nobis. Dixerat quoque de Patre v. 32. quòd proprium Filium tradiderit pro nobis. Superat ipse Filius: de eo hic dicit, quòd mortuus sit, quodque interpellet pro nobis. q. d. Tota ergo SS. Trinitas nos fideles suos impensè amat, fovet, tuetur. Quid ergo timeamus, quem metuamus accusatorem? cùm talem, imò tales habeamus advocatos & patronos, qui nos nostraque curant sedulò; ac consequenter efficiunt, ut omnia nobis cooperentur in bonum, cedantque nobis ad salutem & gloriam æternam.

Tota Sanctissima Trinitas est pro nobis.

Notat Cajetan. Τὸ *pro nobis*, referendum esse ad omnia præcedentia, scilicet ad τὸ *mortuus est*, & ad τὸ *resurrexit*, & ad τὸ *sed ad dextram Dei*: magis tamen refertur ad τὸ *interpellat pro nobis*. Ubi adverte, τὸ *imò qui resurrexit*, habere emphasim & tacitam præoccupationem, ne quis enim diceret Christum quidem mortuum esse pro nobis, sed post mortem nihil ampliùs pro nobis pati vel agere; occurrit Apostolus dicens, Imò verò post mortem magis satagit pro nobis, curatque nostra & nostram salutem, nam sicuti mortuus est pro nobis; ita multò magis pro nobis resurrexit, ut nimirum viam ad resurrectionem & beatitudinem cœlestem nobis panderet, utque post resurrectionem scanderet in cœlum, ibique sedens ad dexteram Patris interpellaret pro nobis.

Christus sicut pro nobis mortuus est, ita & resurrexit.

QUI ETIAM INTERPELLAT PRO NOBIS) Quæres, quomodo Christus in cælis interpellet & oret pro nobis.

Respondeo. Primò, orat Christus oratione interpretativa, scilicet, exhibendo se & cicatrices suas, quas in passione acceptas ad huc servat, & Patri ostentat; ac consequenter orat, sua merita, suos labores, suas passiones allegando divino conspectui, & hoc est, quod ait Apostolus Hebr. 9. 24. *Introivit (Christus) in ipsum cælum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis*. ita docet D. Thom. ibid. S. Gregor. lib. 22. Moral. c. 18. Rupertus libr. 9. de Divinis officijs c. 3. & alij.

Orat Christus pro nobis oratione interpretativa.

Secundò propriè Christus, quà homo, in cœlis orat pro nobis, perinde ac in terra oravit. Est enim ibi, æquè ut hic, advocatus, mediator & pontifex noster, cujus proprium est orare pro populo. Videtur id negare Rupert. loco citato: verum alij Patres passim idipsum asserunt, imò Christus ipse Joan. 14. 13. ubi loquens de sua ascensione ad Patrem in cœlum. *Ego*, inquit, *ad Patrem vado, & quodcumque petieritis in nomine meo, hoc faciam. Si diligitis me, mandata mea servate, & ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis*. Quid est *rogabo*, nisi postulabo, petam, precabor? Rursum idipsum significat hic Paulus cum ait, *Interpellat pro nobis*. Quid est enim *interpellat*, nisi intercedit, orat, obsecrat pro nobis? Idem patet ad Hebr. 7. 27. Unde Nazianz. orat. 4. de Theolog. *interpellat*, inquit, id est pro nobis mediationis ratione supplicat. Et S. Gregor. in psalm. 5. pœnit. *Quotidie*, inquit, *orat Christus pro Ecclesia, de quo testatur Apostolus, quia sedens ad dexteram Patris interpellat pro nobis*. Idem docet S. August. in psal. 29. Theodor. Chrysost. Theophyl. Bonavent. Abulens. Sotus & alij, quos citat & sequitur Francisc. Suarez 3. p. disp. 45. sect. 2.

Christus propriè & verè orat pro nobis quà homo.

Ubi Nota. Orat Christus in cœlis pro nobis oratione propriè dicta, non qua denuò mereatur vel impetret aliquid, uti fecit in hac vita, in qua omne suum meritum consumavit, omniaque quæ impetranda erant impetravit, ac proinde nihil jam ei merendum vel impetrandum restat; sed qua petat exigendo jus suis meritis debitum, & præmium à Patre impetratum, scilicet gratiam & salutem nostram, dum illa quasi promerita sibique à Patre promissa, reipsa nobis dari, erogari & applicari poscit & exigit; ea tamen reverentia, humilitate & submissione, quam homo & creatura debet suo creatori. In hac ergo vita Christus oravit Patrem anxius, sollicitus & cum lacrymis, jam verò Patrem orat lætissimus, liberrimus & beatissimus Omnis enim humilitas, anxietas, & vilitas Christo glorificato indigna, jam ab ejus oratione removenda est, inquit Nazianzen. & August. loco citato.

Differentia Christi orantis in hac vita & in gloria in cœlo.

Obijcies, Christus est jam beatus, cui Pater omnia dedit in manus; ergo non est quod Patrem oret.

Respondeo. Licet Christus sit beatus, omniumque habens potestatem, tamen est & homo, & quà homo est creatura, quæ Deo creatori ac Domino suo debitum cultum religionis exhibere, eumque agnoscere, revereri & honorare tenetur, scilicet illum adorando laudando, gratias agendo; cur non etiam interpellando propriè & postulando? hoc enim est advocati & pontificis. præsertim cùm Christus, quà homo, omnem suam potestatem, dignitatem & gloriam à Deo continuò accipiat, totusque à Deo pendeat; omnisque gratia & gloria à Deo ad nos derivari & descendere debeat per merita & preces Christi. Sic ergo Deus Pater omnia dedit in manus Christi, quia Christo nihil negat, sed illi concedit quidquid petit; & sic Christus ut homo, omnia potest, non immediatè & independenter; hoc enim est proprium Dei; sed mediatè & dependenter à Deo, tamquam mediator & pontifex, cujus est à Deo sua petere & impetrare.

Christus etiamsi omnia accepert à Deo, tamen dependet à Deo quà creatura.

Obijcies Secundò, Si Christus in cœlis oret pro nobis: ergo licebit orare hoc modo, *Christe ora pro nobis*.

An liceat orare Christe ora pro nobis.

Respondeo, licere, si intelligas Christe, quà homo, Ecclesia tamen ita non orat, quia Christo redemptori tribuit id, quod habet dignius & præstantius, oratque Christum, non ut intercedat quà homo, sed ut det, quà Deus, id quod petitur.

QUIS ERGO NOS SEPARABIT A CHARITATE CHRISTI?] Quæres, Quænam hic dicitur *charitas Christi*; an illa quæ est in ipso Christo, ipsoque Deo, qua scilicet Deus per Christum nos diligit: an verò illa quæ est in nobis, qua nos Christum Deumque diligimus? Hæretici, & nonnulli Catholici, uti Toletus & Pererius, intelligunt charitatem, non eam quæ est in nobis, sed eam quæ est in ipso Christo, ipsoque Deo, qua scilicet Deus amat per Christum mediatorem, quem pro nobis dedit in mortem, facitque dilectis suis omnia cooperari in bonum, qua scilicet eos prædestinat, vocat, justificat, glorificat: ut pergat Apostolus in commenda charitate Dei erga diligentes se, & vocatos secundùm propositum. q. d. Nec gladius, nec fames, nec dæmon, nec angelus, nihil denique erit quod possit Deum revocare ab hoc amore, ut eos desinat diligere, regere, protegere, ut finat eos à se & salute excidere.

VERS. 35.

Quidam hunc locum intelligunt de charitate quæ est in Deo.

Verùm S. Chrysost. Origen. Theodor. Ambros. Theophyl. Anselm. & passim alij Patres, & recentiores intelligunt hic charitatem non quæ in Deo, sed quæ in nobis est, qua nos Christum & Deum diligimus: hanc enim elicit, protegit, conservat & accendit in nobis ipsa Christi & Dei charitas. q. d. Si ita [ut ostendi v. 29. & sequent.) nos Christus & Deus dilexit & diligit, quomodo non vicissim eum diligemus & diligere pergemus? ecquid erit, quod nos ab ejus amicitia & amore divellat? Hunc esse sensum patet, quia sequentia ostendunt animos Pauli, & cujusvis Sancti, amore Dei flagrantis. Nec enim rectè dicitur, quòd angustia, fames, nuditas, gladius charitatem quæ in Deo est, separet à nobis, aut separare possit: de nostra autem charitate optimè dicitur. Nec fames, nec gladius me separabit ab amore Christi; hæc omnia superabo charitate Christi.

Patres intelligunt de nostra charitate.

Secundò, quia, si Paulus loqueretur de Christi amore ergà nos, non diceret: *Quis nos separabit à charitate Christi?* sed Quis Christum separabit à charitate nostra?

Tertiò, quia de hac charitate, quæ in nobis est, mox subdit: *Sed in his omnibus superamus, propter eum qui dilexit nos*: & clariùs v. ult. *Certus sum quod neque mors, neque vita*, &c. *poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo*. S. Bernard. serm. de duplici baptism. & de relinquenda propria volup-

voluntate, quærit: *Quis nos separabit à charitate Christi?* ac respondet. Neque mors, neque angeli, nec aliquid quod extra hominem est, sed sola propria hominis voluntas hanc separationem efficere potest. Verùm hoc non est ad mentem Apostoli, quia Apostolus voluntate fervida, resoluta, constanti, de eaque non dubitans, asserit, quòd nemo se suique similes separabit à charitate Christi: perinde ac si amicus amicum ardentissime amans, & pro eo mori resolutus diceret, Quis me separabit à te, quin te sequar usque ad mortem? uti de Niso & Euryalo narrat Virgilius. Dicit ergo Apostolus, Christum tam fortiter, quàm suaviter diligens; *Quis nos separabit à charitate Christi?*

Loquitur Apostolus in voluntate fervida, resoluta, constanti.

TRIBULATIO? Certè non, quia gloriamur in tribulationibus.

AN ANGUSTIA?) Multò minùs: quia licet foris instent pugnæ, intus timores; in omnibus tamen superamus, propter eum, qui dilexit nos. Angustias omnes devorat, imò absorbet latitudo charitatis Christi; perinde ut balæna parvos deglutit pisciculos, & ignis maximus guttas aquæ vix sentiens haurit: aquæ enim multæ non poterunt extinguere charitatem, nec flumina obruent illam.

AN FAMES?) Minimè: quia meus cibus est Christus, quo cùm semper vescar, non possum fame perire: imò fames, serpens sitis, ardor arenæ, dulcia virtuti, dulcia charitati. Charitas hæc omnia non fugit, non patitur, sed ambit & invadit.

Scribit Seneca de seipso epist. 65. *In quacumque*, inquit, *positione mentis sim, cùm lego Sextium, libet omnes casus provocare, libet exclamare: Quid cessas fortuna? congredere; paratus sum, illius animum induo, qui quærit ubi se experiatur, ubi virtutem suam ostendat:*

Spumantemq; dari, pecora inter inertia, votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.

Libet aliquid habere quod vincam, cujus patientia exercear. Hæc Ethnicus; quid hic dicat Christianus? Quid Paulus? utique dicet: Cùm Christum in cruce intueor, & lego purpureos toto corpore amoris mei characteres, libet exclamare: Veni inedia, veni dolor, veni crux, venite leones: vos ambio, ut amorem meum in Christum ostendam, ut amorem amori rependam: vobis gaudeo, vobis glorior, vobis exulto.

AN NUDITAS?) Neutiquam: quia vestit me charitas Christi; & libens sequar nudus eum, qui cum dives esset & amictus lumine sicut vestimento, propter me egenus & nudus fieri dignatus est.

AN PERICULUM?) Nequaquam: sum enim miles veteranus Christi, qui pericula non fugio, sed ambio; qui adversus principatus & potestates tenebrarum harum millies bella suscepi, pugnavi, & vici: tot victorijs assuetus, hostes timere, in periculis trepidare non possum.

AN PERSECUTIO?) Nullo modo: persecuti sunt me Judæi, Gentiles, Barbari, Græci, principes, magistratus; lapidibus, virgis, verberibus mulctarunt: sed quid? Christum mihi adimere non potuerunt. Ecce vivo vegetior & fortior, Christoque intimiùs amore coniungor.

Nota excellentem charitatis Christi omnibus malis majorem.

AN GLADIUS?) Minimè gentium: resecet ille caput à corpore, ut anima ad Christum, qui amor meus est, evolet: mihi vivere Christus est & mori lucrum. Omnibus his alijsque ærumnis & tormentis excelsior est charitas Christi: animus in cælis, in Christo, in æternitate defixus ridet omnia quæ sub cœlo sunt, tamquam vilia & exilia; reges & tyrannos non pluris facit, quàm pulices; plagas & verbera pulicum morsus æstimat, ut ait Chrysost. cruces & mortes, quasi brevem, facilem & certum ad Christum & beatitudinem transitum & januam reputat & ambit. Quid mirum ergo, si charitate Christi flagrans in tribulationibus non tribuletur, sed exultet: in angustijs non coarctetur: sed consolatione diffluat: in fame non esuriat, non sitiat, sed Christi gratia, patientia & fortitudine satur sit & ebrius: in nuditate non frigeat, sed caleat & æstuet charitate: in periculis non metuat, sed securè in Christi protectione obdormiat: in persecutione hostes non fugiat, sed ijs cum Christo libere & intrepidè se quasi athleta invictus offerat: in gladio & morte non doleat, non pereat, sed quasi Martyr laureatus triumphet? Idipsum pulchrè & piè canit Prosper in Epigram. de dilectione Christi,

Christi charitas, ut Martyr laureatus inter omnia mundi tormenta exultat.

Et quid erit (inquit) *quod me separet à Domino?*
Ignem adhibe; rimare manu mea viscera tortor,
Effugiunt pœnas membra soluta tuas.
Carcere si cæco claudar, nectarq; catenis,
Liber in excessu mentis adibo Deum.
Si mucrone paret cervicem abscindere lictor,
Impavidum inveniet mors cita, pœna brevis.
Non metuo exilium, mundus domus omnibus una est:
Sperno famem. Domini sit mihi sermo cibus.

Contempserunt Philosophi Gentiles mortem studio humanæ vel virtutis, vel gloriæ. Ita Damindas conversus ad eos qui timebant Philippum Macedonem: *O semiviri*, inquit, *quid nobis acerbi potest accidere, qui mortem contemnimus?* testis est Plutarchus.

Alius tyranno necem comminanti: *Hemina*, ait, *sanguinis in tua est potestate; eam accipe, amplius quod mineris non habes.*

Theodorus Lysimacho tyranno mortem minitanti & crucem: *Nihil*, ait, *interest, humine an in sublimi putrescam* ac rursum: *Præclaram*, inquit, *rem effecisti si cantharidis vim consecutus es.* Cantharis enim insectum & animalculum vilissimum suo veneno hominem occidere potest. testis est Cicero Tusc. 5.

Plura de Anaxarcho, Empedocle, & alijs habet Tertul. Apolog. c. 50.

Quid ergo faciet philosophus & miles Christianus amore Dei & spe cælestis gloriæ? Audi quid fecerint philosophi Christiani. S. Basilius cùm à Valente Imper. in exilium pro fide cogeretur, exhibitus est ad tribunal præfecti, terroribusque & minis maximis coactus, ut, nisi præceptis principis obediret, sciret sibi impendere interitum. tum ille intrepidus ad præfectum: Atque utinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerem huic, qui maturiùs Basilium de nodo follis hujus absolveret. cumque daretur ei nox quæ erat media ad deliberandum, denuo respondit. Ego cras idem ero qui nunc sum, tu te utinam non mutares, ita Eccles. histor. l. 11. c. 9.

Tales tamq; celsos & leoninos animos ostendit S. Chrysostomus, cùm ab Eudoxia in exilium pelleretur, & extrema quæq; metueret. Scribens enim ad Cyriacum epist. 3. tom. 5. ita ait. *Ego cum è civitate fugarer, nihil eorum curabam, sed dicebam intra memetipsum: Si quidem vult me regina exulem, agat in exilium: Domini est terra, & plenitudo eius. Et si vult secare, secet: idem passus est Isajas, sub scribat illi. Si vult in pelagus mittere: Jonæ recordabor. Si me lapidare vult, lapidet me: Stephanum habeo primum Martyrem socium. Si & caput tollere vult, tollat: habeo socium Joannem Baptistam. Et si substantiam auferre, auferat: nudus exivi de utero matris meæ, & nudus revertar illuc,* &c.

SICUT SCRIPTUM EST psalm. 43. 22.) QUIA PROPTER TE MORTIFICAMUR (in mortem mortisque pericula, plagas & ærumnas tradimur. unde S. Cyprianus legit *occidimur*) TOTA DIE, ÆSTIMATI SUMUS SICUT OVES OCCISIONIS. VERS. 36

Nota τὸ *propter te*. q. d. Propter fidem, amorem, confessionem & cultum nominis tui. sunt enim hæc verba Machabæorum, aliorumque Judæorum ab Antiocho Epiphane afflictorum, & plagis ac morte mulctatorum, ut notat ibidem Theodoret. Allegoricè verò sunt hæc verba Ecclesiæ, Apostolorum & Martyrum, qui à persecutoribus & tyrannis vexantur, & carceribus, verberibus, mortique traduntur. Hunc vers. ita legit Tertull. Scorpiaci c. 13. *Tui causa mortificamur tota die, deputati sumus, ut pecora jugulationis*, id est, ut pecora certæ & proxime neci destinata, & jamjam jugulanda.

SED IN HIS OMNIBUS SUPERAMUS; græcè ὑπερνικῶμεν, id est, plus quàm victores sumus, supervincimus, scilicet, insigni & illustri victoria, Theophyl. & Oecumen. quam consequimur, dum non resistendo, sed patiendo & moriendo, superamus hostes omnes, & quævis adversa, in ijsque gloriamur, idque PROPTER EUM, id est, amore & exemplo Christi, vel, ut Græci & Syrus habent, *per eum*, id est, per auxilium gratiæ Christi, QUI DILEXIT NOS. VERS. 37

Triplicem ergo rationem hujus supervictoriæ affert hic Apostolus, Prima, est à facilitate vincendi; quia sola ipsa tolerantia contra hostes ubique trophæa erigimus. Secunda, quia per ipsa tormenta & persecutiones superamus: quæ nova est & mira vincendi ratio. Tertia, ob victoriæ certitudinem

Triplex ratio victoriæ Christianorum.

dinem

diment: plusquam enim superare est, aliquem sic ad certamen descendere, quasi jam victoriæ dominus sit. unde ait, *Certus sum enim, quia neque mors, neque vita*, &c.

Hoc, inquit S. Chrysost. homil. 25. in Matth. *affectantur Apostoli, qui torrente totius orbis in se pariter irruente, tyrannorum scilicet atque populorum, Judæorum atque Gentium, suorum & alienorum, pulsata fluctibus rupe firmiùs constiterunt*. Et infra: *Hoc est enim maximè mirabile, quia cùm plurimas illi paterentur insidias, maximèque in illos tempestatum turbines frequentes irruerent, nunquam tamen eorum animos labefactare potuerunt, nec eis aliquem incutere mœrorem. Exagitat te undique inimicus, & afflictionibus mille circumdat, sed clariorem tibi profectò texit coronam. Quod autem præcipuè mirandum est, non modò nihil omnino lædunt, qui talibus insidias machinantur, sed eos etiam faciunt oppugnatione meliores*. Deinde idipsum probat, eosdem appositè comparando adamanti, stimulo & igni, dicens: *Et qui adversus stimulum calcitrat, sine dubio ipse compungitur, suisque propriis ictibus vulneratur; & qui impugnat virtutem tenentes, ipse profectò subruitur, & malitia tanto efficitur infirmior, quanto contra virtutem diutiùs præliatur. Et sicut qui ignem ligat in vestimento, illum quidem non extinguit, vestimentum verò comburit: ita etiam qui in virtute positos persequebantur, comprehendebant, ac sæpiùs colligabant; illos quidem reddebant ex his omnibus clariores, se autem perdebant*.

VERS. 38. & 39. Hæreticorum Novatorum pro sui perditis? jactatio.

CERTUS SUM ENIM, QUIA NEQUE MORS, NEQUE VITA, &c. POTERIT NOS SEPARARE A CHARITATE DEI] *Certus sum*; ergo, ajunt hæretici, erecti fide credunt esse se impeccabiles, & ad gloriam electos. Respondent aliqui, Paulum de se loqui, eique revelatum fuisse se esse prædestinatum & confirmatum in gratia.

Alii putant Paulum hic loqui in persona electorum. q. d. Electi finaliter non possunt separari à charitate, aut mori in peccato.

Verùm Respondeo, pro *certum sum*, græcè est πέπεισμαι, id est, certam in Domino spem habeo, persuasum habeo, confido, ut legit Ambros. Hieron. q. 4. ad Algasiam, Syrus, imò Erasmus, Beza & Vatabl. Hoc enim sensu τὸ πέπεισμαι usurpat Paulus c. 15. 14. Hebr. 6. 9. & 2. Tim. 1. 5. & alibi. Significat ergo Paulus hisce verbis, ait S. August. lib. de Moribus Eccles. c. 11. & sequ. potentiam & efficaciam charitatis. q. d. Nullus est terror, qui possit permovere hominem, qui charitate flagrat, ut Deum offendat; tamen ibidem docet S. August. charitatem posse amitti, & diligentissimè esse servandam. Sic miles animosus & ardore belli ac victoriæ accensus diceret: Certus & resolutus sum quod nec tela, nec saxa, nec ignes me arcebunt à mœnibus, quin ea conscendam, uti de Sinone ait Virgilius:

In utrumque paratus,
Aut versare dolos, aut certæ occumbere morti.

Obtruditur quæ incumbunt ferre pro fide speciali hæreticorum.

Adde, ipsos hæreticos, qui hunc locum pro sua fide speciali nobis objiciunt, aliosque Doctores Catholicos hæc accipere de charitate Dei, non nostra. q. d. Paulus, Charitas qua Deus suos dilectos amat, curat, dirigit ad salutem, ita fida, certa & immutabilis est, ut nulla omnino creatura ab ea nos possit divellere, aut efficere ut illa nos desinat amare, vel ut amor ejus frustretur suo effectu, putà gratia, justitiâ, salute nostra, *quæ est in Christo*, id est, per Christum, qui hanc Dei charitatem sua morte nobis conciliavit. intellige nisi nos sponte per peccatum ab ejus amore avellamus, & nolimus ab eo amari & regi. Et hoc est quod ait S. Bernardus: *Nulla creatura à Dei charitate separare nos potest, sed sola propria voluntas id ipsum potest*. Certitudo ergo hæc ex parte Dei summa est, estque certitudo fidei: sed ex parte nostra moralis tantùm est certitudo, qualem affert firma resolutio, firmumque propositum hominis; de quo loqui hic Apostolum verius est, ut dixi.

Exclamat hic S. Chrysost. *O animam furentem insania, sed quæ sobrietatem pariat! omnia quæ in cælis, quæ in terra, quæ sub terra, quæ supra cælos sunt, visibilia & invisibilia, præ amore Christi transcendens nihil æstimabat: unum hoc metuebat, ne à Christi dilectione excideret. Hac charitate Paulus ornatus*, inquit idem Chrysost. homil. 2. de laudibus Pauli, *tyrannos ipsumque adeò Neronem, velut quosdam culices æstimabat; hac mortem, cruciatus, & mille supplicia, ludum putabat esse puerorum; hac Paulus vinctus Jesu Christi, magis quàm diademate coronatus gloriatur: etenim coarctatus carcere cælum habitabat; hac libentiùs verbera recipiebat & vulnera, quàm alii bravia diripiunt; hac labores non minùs quàm requiem, dolores non minùs quàm præmia, quàm triumphales pompas & trophæa diligebat. Ego*, inquit, *in laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus*, &c.

Nota mirabilem charitatis suavitatem & violentiam in viris sanctis & Martyribus.

Hac charitate succensus S. Tiburtius Martyr, ut habent ejus acta, ad Torquatum judicem insultans, & quasi triumphans dicebat: *Applica eculeos, suspende Christianos, damna, percute, incende, universa denique supplicia adhibe; si exilium minaris; hoc philosophantibus est totus mundus: si mortis supplicium; evadimus mundi carcerem: si ignes; majora his in cupiditatibus incendia vicimus. decerne quidquid libet: omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia*. Tiburtium mox secuti Marcus & Marcellianus fratres, cum pedes eorum clavis acutis stipidi confixi essent, psallebant dicentes: *Ecce quàm bonum & quàm jucundum habitare fratres in unum, nunquam tam bene epulati sumus, quia modò cœpimus esse fixi in amore Christi: utinam, ò judex, nos sic esse permittas, quamdiu hujus corporis tegimur indumento*.

Pulchra amoris à Bernardo, ejusque passionum descriptio.

Pulchrè de hac charitatis suavi vi & violentia, qua amantis cor totum in Deum quem amat, abripitur, S. Bernard. serm. 79. in Cant. in illud c. 3: *Num quem diligit anima mea, vidistis? O amor*, inquit, *præceps, vehemens, flagrans, impetuose, qui præter te aliud cogitare non sinis, fastidis cetera, contemnis omnia præter te; te contentus, captivam ducis rationem & intellectum, mirabiliter triumphum agens rerum omnium. En omne quod cogitat ista, quod loquitur, te sonat, te redolet, & aliud nihil: ita tibi ipsius & cor vendicasti & linguam. Num quem diligit anima mea, vidistis? Quasi verò hi sciant quid cogitet ipsa, non explicat verbis sponsi nomen; ut perpendas amorem hunc sanctum, non lingua æstimandum esse & verbo, sed opere & veritate. Et præterea, quoniam sicut idioma Græcum, qui græcè peritus non est, intelligere non valet; sic & proprios amoris terminos ac nomina solus amans intelligit: aliis autem illa loquens apparebit barbarus. At isti vigiles, quia idioma amoris callebant, docent dilectam. Tenui eum, nec dimittam*. Deinde idipsum exemplo Jacobi Patriarchæ declarat: *Dixit Jacob angelo, cum quo luctabatur usque manè, postulanti ut eum dimitteret, quia viderat appropinquantem auroram: Non dimittam te, nisi benedixeris mihi; & benedixit ei in eodem loco, & post hoc dimisit illum. Sponsa autem etiam benedictionem consecuta, invento eo, quem diligit anima ejus, ait: Tenui eum, nec dimittam, dimittere eum non vult, nec ille forsan minùs teneri vult, de quo dicitur: Deliciæ meæ esse cum filiis hominum. Quid hac copula fortius, quæ una duorum tam vehementi voluntate firmata est? Tenui eum, nec dimittam, & tenetur illa, juxta illud, Tenuisti manum dexteram meam, non teneret, nisi teneretur misericordia Dei*.

Mira reciprocatio amoris divini vis.

VERS. 39. Triplex horum locorum expositio.

NEQUE FORTITUDO] Ita legunt Biblia Romana. Sed delent hoc Græca, Syra, & Ambros. nec habet sibi respondens quid; uti habent cetera, quæ paria sunt: quodque enim suum habet compar, ut patet cùm dicit, *Neque mors, neque vita, neque instantia* (id est, præsentia bona, vel mala, inquit Anselm.) *neque futura*.

NEQUE ALTITUDO, NEQUE PROFUNDUM] Id est, nulla prosperitas, nulla adversitas; nulla gloriosa, vel humilia, inquit Oecumen. & ex eo Toletus.

Secundò, D. Thomas & Anselmus sic explicant; *Neque altitudo*, scilicet arcis & rupis, ex qua quis minaretur præcipitium, ni à Dei amore recedas; *neque profundum*, putà mare ut flumen, in quo pari modo minaretur quis submersionem, nos separabit à charitate.

Tertiò & efficaciùs, Theodoret. *neque altitudo neque profundum*, id est, nec cæli, nec inferi. q. d. Etiamsi promittas regnum cæleste, etiamsi gehennam mineris Deum amanti, ut separes eum à charitate, nihil tamen apud eum efficeris, ait S. Chrysost. Est hyperbole. Subintelligitur enim, si videlicet hoc promittere, vel hoc minari tali conditione quis posset. q. d. Paulus: Hoc unum non tam timeo, quàm aversor, abhorreo & detestor, scilicet separationem à charitate & dilectione Dei, *quæ est in Christo* (id est, per Christum; qua scilicet Deo per Christum Christique fidem, gratia & amorem jungimur & unimur; vide can. 25.) præ hac separatione omnia quasi ludicra contemno. nam separari à Christo ipsa gehenna mihi magis horrendum est: sicut vicissim in Christi charitate perdurare quovis regno mihi jucundius est, inquit S. Chrysost.

Pulchrè, subtiliter & nervosè sigillatim hæc explicans

Pulchra D. Augustini in hunc locum paraphrasis.

S. August. lib. 1. de Moribus Ecclesiæ cap. 11. tom. 1. *Nemo*, inquit, *nos separat à charitate Domini, minando mortem: idipsum enim quod diligimus Deum, mori non potest, cùm mors ipsa sit non diligere Deum. Nemo ab ea separat pollicendo vitam: nemo enim ab ipso fonte separat, pollicendo aquam. Non separat angelus: non enim est angelus, cùm inhæremus Deo, nostra mente potentior. Non separat virtus quæ potestatem habet in hoc mundo; nam toto mundo omnino sublimior est mens inhærens Deo.* Pergit August. *Non separant instantes molestiæ: hoc enim leviores eas sentimus, quo ei unde nos separare moliuntur, arctiùs inhæremus. Non separat promissio futurorum; nam & quidquid boni futurum est, certiùs promittit Deus; & nihil est ipso Deo melius, qui jam bene sibi inhærentibus præsens est. Non separat altitudo, neque profundum; quid enim mihi cælum pollicetur, ut à cæli fabricatore sejungar? aut quid terreat infernus, ut Deum deseram? quem si numquam deservissem, inferna nescivissem. Postremò, quis me locus ab ejus charitate divellet, qui non ubique totus esset, si ullo contineretur loco?*

S. Agatha amore Christi omnis tormenta.

Ita resoluta & solidata fuit in amore Christi præ aliis Sanctis S. Agatha, virginum heroina, ut cum esset nobilissima, ditissima, honestissima & pulcherrima, ac Præses Siciliæ Quintianus ejus amore captus, non tam judicem ageret quàm procum, sed frustrà, ideoque tandem eam tradidisset Aphrodisiæ ut eam suis lenociniis flecteret, Præsidique obsequentem efficeret, illaque quasi siren nocte & die voluptates & delicias illi occineret, S. Agatha quasi surda mentem in Deo defigens immobilis persisteret: cumque illa finem sollicitandi non faceret, demum ei virgo sancta respondit: *Tuas voces, Aphrodisia, tuamque linguam, non ut tuam, sed ut dæmonis organum & linguam accipio. Pudeat te mihi hæc fœda & indigna proponere. Si non pudet, cessa tamen: operam enim perdis, surdo canis. Ego enim ita fundata & firmata sum in amore Domini mei Jesu, tamque constans in voto virginitatis meæ quod ipsi nuncupavi, ut per ipsius gratiam confidam quòd priùs soli deficiet sua lux, igni calor, nivi albedo, quàm ego mutem meam voluntatem & propositum Præparet. Quintianus leones, accendat rogum, distendat equleos, aperiat portas inferni si potest, omnemque dæmonum vim & tormenta contra me concitet, libens omnia excipiam ut moriar Christiana & virgo. Nullam Quintiani violentiam timeo, quia Deus, cui animam & corpus consecravi, me tutabitur.* Quocirca Aphrodisia referens ad Quintianum ea, quæ in Agatha viderat & exploraverat: Facilius, ait, est lapides molles & teneros facere, aut ferrum in plumbum convertere, quàm mentem Agathæ à Christi amore & castitate ad te traducere. Ego enim & filiæ meæ per triginta dies, noctu diuque nihil aliud egimus, quam ejus animum pulsare & tundere, nunc blanditiis, nunc minis, nunc promissis; sed ipsa omnia quæ sub cælo sunt, propter Christum non pluris facit quàm terram quam pedibus calcat, imò noctu diuque non aliud cogitat, non aliud somniat quàm ut moriatur pro Christo. Quintianus ergo Agatham accersiens, novis modis, artibusque cunctis ejus rursum animum pertentavit, promittens ei quidquid desiderari potest in hoc mundo, si sibi obsequeretur. Cui Sancta: *Ego extra Christum nec vitam; nec salutem, nec quid aliud opto aut desidero. Nec est, ò Quintiane, quod putes me tuis minis, sævitiis & tormentis tuis percellere. Scias enim non esse cervam fessam & sitibundam, quæ ita desideret limpidam aquam, atque ego desidero & sitio tua tormenta, ut per ea Christum meum amplectar, eique uniar. Si velis in me stringere gladium, ecce collum meum; si flagella, ecce dorsum meum; si ignem, ecce totum meum corpus. Ecce meas manus, meos pedes, membra mea omnia tibi offero, excrucia ea ut lubet. Ure e seca, stringe, lacera, distende, liga, excrucia, occide: quanto in me eris crudelior, tanto maius in me beneficium conferes, tanto plus consolationis & gloriæ à dulci meo sponso accipiam. Quid tardas? quid moraris animo sitienti omnis mora longa est.* Dixit, & præstitit. Nam mamillæ abscissionem, ignes, testas, aliaque dira tormenta alacri fortique animo perpessa, Martyr in cælum evolavit die 5. Februarii.

CAPVT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Judæos rejectos esse à justitia & salute, ob infidelitatem, Gentes verò ad eam ascitas esse propter fidem.

Primò, ergo ostendit hic Paulus suum amorem in Judæos, & dolorem de eorum ruina & repulsa.

Secundò, v. 6. ostendit non propterea irritas esse promissiones à Deo Abrahæ ejusque filiis sive Israelitis factas; eò quòd illæ non pertineant ad filios carnis, putà Judæos; sed ad filios promissionis & electionis divinæ, putà ad Christianos, qui credendo in Christum Abrahæ fidem imitantur.

Tertiò v. 14. docet hoc non esse iniquum, eò quòd Deus, cùm sit omnium Dominus, cujus vult misereatur, & quem vult induret: induret, inquam, non duritiem eis immittendo, sed sustinendo eos in multa patientia, quasi vasa iræ apta in interitum, ut ipse Apostolus explicans ait v. 22.

Quartò v. 24. hos filios promissionis docet partim esse Judæos credentes in Christum, sed paucos; partim Gentes easque plurimas.

Denique v. 30. propriam, directam, & adæquatam dat causam, cur Judæi à justitia & salute sint repulsi, Gentes verò ad eam ascitæ, nimirum quòd Judæi noluerint credere in Christum, Gentes verò in eum crediderint. Omnis enim justificatio & salus nostra (Deo ita volente & decernente) ab uno Christo petenda & expectanda est.

Veritatem dico in Christo, non mentior: testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto: 2. quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo. 3. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundùm carnem, 4. qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa. 5. quorum patres, & ex quibus est Christus secundùm carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen. 6. Non autem quòd exciderit verbum Dei, Non enim omnes qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ: 7. neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen: 8. id est non qui filii carnis hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. 9. Promissionis enim verbum hoc est: Secundùm hoc tempus veniam: & erit Saræ filius. 10. Non solùm autem illa: sed & Rebecca ex uno cócubitu habens, Isaac patris nostri. 11. Cùm enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, (ut secundùm electionem propositum Dei maneret) 12. non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei: 13. Quia major serviet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui. 14. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? Absit 15. Moysi enim dicit: Miserebor cujus misericor-

fericordiam præstabo cui miserebor. 16. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.
17. Dicit enim Scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam:
& ut annuntietur nomen meum in universa terra. 18. Ergo cujus vult miseretur & quem vult indurat.
19. Dicis itaque mihi: Quid adhuc quæritur? voluntati enim ejus quis resistit? 20. O homo, tu quis
es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei, qui se finxit, Quid me fecisti sic? 21. An
non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in
contumeliam? 22. Quòd si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam sustinuit in
multa patientia, vasa iræ, apta in interitum. 23. ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ,
quæ præparavit in gloriam. 24. Quos & vocavit nos non solùm ex Judæis, sed etiam ex Gentibus. 25.
sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: non mise-
ricordiam consecutam, misericordiam consecutam. 26. Et erit: In loco, ubi dictum est eis: Non plebs
mea vos ibi vocabuntur filij Dei vivi. 27. Isaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorum
Israel tamquam arena maris, reliquiæ salvæ fient. 28. Verbum enim consummans & abbrevians in
æquitate: quia verbum breviatum faciet Dominus super terram: 29. & sicut prædixit Isaias: Nisi Do-
minus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus.
30. Quid ergo dicemus? Quòd gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam: ju-
stitiam autem quæ ex fide est. 31. Israel verò sectando legem justitiæ, in legem justitiæ non pervenit.
32. Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus: offenderunt enim in lapidem offensionis. 33.
sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali; & omnis, qui cre-
dit in eum, non confundetur.

Cur Judæi rejecti a fide & via salutis.

A DEscendit hic Apostolus à thesi ad hypothesin. Hactenus enim docuit, non legalia, sed fidem Christi unicam esse viam ad justitiam & salutem: nunc tribus capitibus sequentibus docet, Gentes electas esse ad hanc justitiam & salutem: quia hanc fidei Christi viam invenerunt: Judæos verò ab eadem rejectos esse non defectu vocationis, ut patet cap. 10. v. 12. vel gratiæ, utpote quam maximam, imò Christum ipsum totum soli ipsi habuerunt; sed quia carnali patri Abrahamo & Mosi legislatori legisque operibus præfisi, inde sibi salutem & justitiam arrogarunt; Christi verò, quasi hominis abjecti fidem & gratiam contempserunt. Id disertè patet c. 11. v. 20. & seqq.

Filijs non carnalibus Abrahæ, sed spiritualibus promissa benedictio.

Hoc ergo cap. docet Primò, idipsum non esse contra promissa, nec etiam contra justitiam Dei: nam *Abrahæ semen*, id est filii, cui *benedictio*, id est justitia, amicitia, Dei protectio, & salus promissa fuit à Deo, non intelliguntur B filii secundùm carnem, putà Judæi, sed secundùm spiritum & fidem, putà Christiani.

Cur Deus filios Abrahæ non carnales, sed spirituales adoptaverit.

Secundò, docet, causam cur Deus filiis non carnis, sed spiritus, id est, non Judæis, sed Christianis promissam hanc benedictionem consignari voluerit, esse non illorum demeritum, vel horum meritorum; sed puram voluntatem, electionem, & misericordiam Dei qui novam posteritatem, non carnalem, sed spiritualem, scilicet fidelium Christianorum, eligere & adoptare voluit ad hæc promissa; cùm ad eadem carnalem Abrahæ posteritatem putà Judæos, adoptare potuisset si voluisset (uti eos in lege veteri adoptavit sibi in filios) vel alium ordinem & viam benedictionis & justificationis instituere.

Judæis non defuere gratiæ internæ & externæ.

C Unde patet, Apostolum hoc cap. propriè & directè non agere de vocatione Judæorum & Gentium ad fidem, sed hanc utrorumque vocationem præsupponere: nec rursum agere eum de gratia præveniente, ejusque disparitate quasi docere velit, Judæis minorem datam esse gratiam, Gentibus majorem, Judæis inefficacem, Gentibus efficacem: sed agere de gratia justificante, ut patet toto cap. præced. & aliis omnibus, hucusque. Vide & lege præ aliis caput 3. & 4. & ita esse videbis. Totius enim epistolæ quæstio est hæc, unde justificetur homo? Cui respondet Apostolus, hominem justificari per fidem & gratiam Christi; non per cæremonias aut opera legis. Ex qua responsione rectè hoc cap. & seq. infert & concludit: Gentes justificatas esse, quia fidem & gratiam Christi amplexæ sunt; non autem Judæos, utpote qui eam amplecti noluerunt.

Agit Apostolus de gratia justificante, non præveniente. Probatur. Primò.

Secundò.

D Secundò, idipsum, scilicet quòd Apostolus non agat hic de gratia præveniente, sed justificante, patet ex eo: quia hæc est benedictio promissa Abrahæ & semini ejus, scilicet: *Ero Deus tuus & seminis tui*; nimirum ad hoc ut te & posteros tuos secundùm fidem & spiritum, quasi justos, filios & amicos meos amem, protegam, complectar: ergo benedictio hæc Abrahæ non est aliud quàm justitia & amicitia Dei.

Tertiò.

Tertiò, idipsum patet ex eo, quòd hæc benedictio jam dicta præsupponat & requirat, ut jam natus quis sit filius Abrahæ, non secundùm carnem, sed secundùm spiritum; putà, ut quis per fidem & baptismum renatus sit in Christo: hic enim est filius Abrahæ, & heres benedictionis, id est justitiæ & salutis. Promissa ergo hæc Abrahæ benedictio non est fides, nec vocatio, aut gratia præveniens: utpote quam jam filius hic & heres præsupponitur habere; per hanc enim debet nasci quis filius spiritualis Abrahæ, ut capax fiat hujus benedictionis ejusdem: perindeac in humanis aliquis priùs debet nasci, fierique filius patris sui, antequam ejusdem heres fieri, vel jus ad hereditatem acquirere possit.

Quartò.

Quartò, idipsum clarè patet ex conclusione totius hujus disputationis, quam colligit Apostolus hoc cap. v. 30. & seq. ubi concludit Gentes justitiam adeptas esse, quia crediderunt Christo, Judæos verò ab ea excidisse, quia eam non in fide Christi, sed in lege Mosis quæsierunt. Ex his omnibus patet, Apostolum hoc cap. & seqq. propriè non agere de gratia præveniente congrua, vel incongrua; multò minùs de electione & electis ad gloriam, deque reprobatione, & reprobis ad pœnas æternas; sed agere de gratia justificante, quam per fidem Christi adeptæ sunt Gentes, a qua Judæi exclusi sunt propter incredulitatem. Atque hoc punctum maximè hic notandum est. ex illo enim pendet genuina applicato pariter & explicatio totius capitis, omniumque illius antithesium, ideoque tota mens Apostoli, uti fusiùs ipso capitis decursu declarabo.

Corollarium quoddam ex præmissis intelligentia totius hujus capitis.

VERS. 1.

VERITATEM DICO IN CHRISTO, NON MENTIOR, TESTIMONIUM MIHI PERHIBENTE CONSCIENTIA MEA IN SPIRITU SANCTO) Nota *τὸ in Christo*. q. d. Veritatem dico, uti facere par est eum, qui Christum revereatur; vel *in Christo*. id est per Christum, quem testem invoco. q. d. Testor Christum, juro per Christum me verum dicere. *Beth*, enim id est *in*, apud Hebræos subinde est nota & vox jurantis, ut patet Genes. 22. 16. Josue 2. 12. Addunt Theophyl. & Oecumen. Paulum hic per tres testes jurare, scilicet per Christum, per conscientiam, per Spiritum sanctum. Verùm illud, *Testimonium perhibente mihi conscientia*, non videtur esse juramentum, sed tantùm asseveratio se non mentiri, cùm conscientia hoc illi dictet & attestetur; conscientia, inquam, mota & excitata ac impulsa a Spiritu sancto: hoc enim significat *τὸ in Spiritu sancto*, quod idem valet, ac per Spiritum sanctum.

Paulus hic non jurat per conscientiam, sed per Christum.

VERS. 2.

QUONIAM (quòd) TRISTITIA MIHI MAGNA EST, ET CONTINUUS DOLOR CORDI MEO) scilicet, ob rejectionem & reprobationem Judæorum a justitia & salute. Hanc enim causam doloris sui in seqq. exprimit Paulus, sed hic initio eamdem artificiosè celat & tegit, ut priùs ostendat suum in Judæos affectum: itaque eos sibi devinciet, ne putent eum ex odio legis & Judæorum hæc dicere, nève initio statim eos tam tristi nuntio percellat.

Tristitia Pauli ob Judæorum reprobationem.

Digitized by Google

VERS. 3. OPTABAM EGO IPSE ANATHEMA ESSE A CHRISTO PRO FRATRIBUS MEIS) *Optabam*, S. Chrysost. Origenes, Theophyl. vertunt, *optarem*, vel *optarim*, si videlicet possibile esset, & si divina dispositio id pateretur. Intelligunt ipsi in Græco ἄν, & videntur legisse εὐχόμην. Nam ηὐχόμην, uti iam legitur, non video quomodo aliud esse possit, quàm præteritum imperfectum, *optabam*. Optabam ergo, idem est ac si dicat, Iam pridem optavi, & continuò opto, &, ut ait Anselm. jamdum optare cœpi. Cajetanus verò sic explicat, q. d. Modò non opto, sed optabam in judaismo existens, esse anathema, id est, separari a Christo.

Cajetani explicatio hic refutatur.

Verùm non rectè: nec enim optat quis separari ab eo, a quo omnino jam separatus est. Paulus autem in judaismo planè erat separatus à Christo, Christique hostis acerrimus. Adde, non rectè probare Paulum amorem suum in Judæos præsentem ex præterito. Nam dixissent Judæi: Tu quidem Judæus existens nos Judæos amasti, sed jam cum religione affectum in nos mutasti.

Nota. Quia Paulus hìc dicturus erat, ea, quæ Judæis sciebat fore valdè odiosa, scilicet eorum repudium à Deo & justitia; hinc eos, initio sibi conciliat tot tamque gravibus verbis, intimum animi sui dolorem & sensum, indeque eximium suum in eos amorem ostendens: unde optat pro eis fieri anathema.

Quintuplex horum verborum expositio.

ANATHEMA ESSE) Primò, aliqui apud Oecumenium sic explicant: Optarim me nondum esse ad Christum conversum, sed adhuc esse anathema à Christo, si hoc ad fidem Judæorum conferret: Sed hoc votum est illicitum & impium.

Secundò, S. Thomas & Lyranus sic explicant: Opto diutiùs abesse à Christi gloria, ut vivens in hac vita Judæis prosim.

Tertiò, Ambrosius, Anselmus & Toletus hunc dant sensum, Cùm essem Judæus, eram Christi hostis; adeò ut anathema & velut execratio ac maledictio à Christo & Christianis haberi vellem. Verùm huic sensui obstant ea, quæ paulò antè produxi.

Quartò, Dionysius Carthus. & Abulensis in c. 32. Exodi censent esse hyperbolen, qua tantùm Paulus velit significare & testari eximium suum in Judæos amorem, quo quiduis pro eis optet perpeti.

Quintò, Origenes & S. Hieron. ad Algas. q. 9. Optabam, inquiunt, esse anathema, id est, occisionem & martyrium, ac mortem corporis pro Judæis subire. Sed huic expositioni repugnat vox a *Christo*. Mors enim separat hominem à vita, sed non a Christo: quin imo Martyrem cum Christo maximè coniungit.

Verùm omnes hi sensus pectus & amorem Paulinum non explent, non satisfaciunt illius incenso zelo & spiritui, ut rectè annotavit S. Chrysost. Oecumen. & Theodor.

Alludit Apostolus ad votum cherem, quod [illegible].

Unde Nota. *Anathema* Syrus vertit, חרמא *cherma*, alludit enim Apostolus ad votum חֵרֶם *cherem*, quod Septuaginta vertunt & vocant anathema, quo res Deo consecrata moriebatur, aut civiliter, aut naturaliter, atque in æternum separabatur à domino suo, & usibus profanis. Pro quo adverte, Hebræum *cherem* significare occisionem, excisionem, succisionem, a radice חָרַם *charam*, id est occidit, excidit, succidit. Inde votum *cherem*, dicebatur votum maximum, quo res vota Deo ita consecrabatur, ut destrui vel occidi deberet. *Cherem* ergo idem est, quod occisio, interfectio, consecratio, anathema, sive res ita Deo devota, & in totum consecrata, ut in ejus honorem vel occidi, vel consumi debeat. Patet hoc Levit. 27. 28. *Omne*, inquit, *quod Domino consecratur*. Hebraicè omne *cherem*, quod יָחֳרַם *iacharam*, id est, planè & plenè consecrabitur Domino tamquam *cherem*) *sive homo fuerit, sive ager, non veniet* (non vendetur,) *nec redimi poterit. Quidquid semel fuerit consecratum* (hoc voto & hac consecratione *cherem*, id est anathematis) *sanctum sanctorum*, (id est, omnino sanctum & consecratum) *erit Domino. Et omnis consecratio* (Hebraicè omne *cherem*, id est anathema) *quæ offertur ab homine, non redimetur, sed morte morietur*. Cujus exemplum est Numer. 21. 2. *At Israel*, inquit, *voto* (cherem) *se Domino obligans ait: Si tradideris populum istum* (Chananæum) *in manu mea, delebo* (וְהַחֲרַמְתִּי *vehacharamti*, id est succidam, excidam) *urbes eius, exaudivitque Dominus preces Israel, & tradidit Chananæum, quem ille interfecit subversis urbibus eius, & vocavit nomen loci eius Horma* (sive *Cherem*. chet enim Hebræum alij pronuntiant per h, alij per ch: unde alij dicunt *herem* & *horma*, alij verò *cherem* & *cherma*) *id est anathema*. Vide dicta Levit. 27. 28.

Votum cherem & anathema quid sit, per quod [illegible] civiliter vel naturaliter [illegible] debebat.

Paulus optat sibi cherem & anathema à beatitudine, imò & [illegible] exemplo Mosis.

Significat itaque *cherem* vel *anathema*, teste Budæo, separationem, succisionem, exitium æternum & extremum. Optat ergo Paulus heroico quodam excessu, quasi cæcæ charitatis, quæ abstrahit; nec considerat an res sit possibilis, an secundùm Dei ordinationem, nec ne: vel si non abstrahit, optat sub tacita conditione, Si Deus vellet, & si fieri posset (ita S. Chrysost. Origenes, Theophyl. qui legunt *optarem*) optat, inquam, sibi *cherem* & *anathema*, id est, æternam separationem, non à charitate, sed à beatitudine & gloria futura cum Christo (id enim significat vox, *à Christo*) ut Judæi salventur. ita Theodoret. Oecumen. Anselm. Theophyl. Sotus, Catharinus; imò optat, ait Chrysostomus, in æternum perire; & ut Cassianus ait collat. 32. c. 6. æternis addici pœnis, idque tum pro gloria Dei, ut ait Chrysost. ne scilicet Deus à Judæis blasphemetur, sed in æternum laudetur; tum pro salute ipsorum Judæorum. Optat ergo hìc Paulus illud idem, quod in simili casu optavit Moses Exodi 32. v. 31. dicens: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut, si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti*.

Licet optare pro multorum salute æternam damnationem.

Hinc patet, cuilibet viro sancto idem licere optare, scilicet, ut deleatur de libro vitæ, & separetur a fruitione, & beata societate Christi & Sanctorum in cœlis, sine tamen sua culpa: dummodo hac ratione & conditione posita, multi alii Deum agnoscerent, diligerent, & bearentur; ut inter alios docet Lud. Molina 1. p. q. 24. in fine. Hoc enim majus est Dei bonum & gloria, quàm sit mea unius beatitudo; & consequenter hoc optare non minuit, sed auget charitatem & propriam perfectionem, ad quam magis inclinat charitas, quàm ad propriam gloriam & beatitudinem: præsertim quia ipsa novit & scit, Deum, utpote liberalissimum, tam liberali animo, qui sua commoda, suamque beatitudinem divinæ gloriæ & fratrum saluti posthabet & postponit, liberaliter quoque charitatis, gratiarum, & aliorum donorum cumulos & incrementa rependurum; nec passurum ut liberalitate suæ creaturæ vincatur.

Illustre exemplum pro dignitate & zelo animarum.

Nota hic illustre exemplum pro dignitate & nobilitate animarum earumque zelo. *Quid ais Paule?* ait Chrysost. *nonne jam dixisti, Quis nos separabit à charitate Christi? imò ait, Quia amo Christum, cupio separari à fruitione Christi, ut plures, imò omnes eum ament & laudent*. Addit. S. Chrysost. *Quia nos*, inquit, *longè sumus ab hac dilectione, idcirco intelligere hæc eius dicta non possumus*. Sic Christus fieri voluit pro nobis maledictum. *Et quid mirum*, inquit Origen. *si, cùm Dominus* (Christus) *pro servis maledictum sit factus, servus* (Paulus) *pro fratribus anathema fiat?* Optatio ergo hæc Pauli pia, sancta & efficax fuit ex parte & voluntate ipsius. ex parte tamen obiecti, non fuit omnino absoluta & efficax. Optabat enim rem impossibilem & repugnantem ordinationi divinæ. Deus enim ordinavit ut mea salus & beatitudo sit medium ad Dei gloriam & salutem, ac beatitudinem proximorum promovendam & augendam: non autem ordinavit ut privatio beatitudinis meæ sit medium & procuratio salutis alienæ, idque optimè sciebat Paulus: unde simpliciter loquendo actus hic, si votum & optatio hæc in eo non potuit esse planè absoluta & efficax.

Optatio hæc Pauli non fuit absoluta, utpote ordinationi Dei repugnans.

QUI SUNT COGNATI MEI SECUNDUM CARNEM, QUI SUNT ISRAELITAE) qui sunt posteri Israelis, sive Jacobi magni illius Patriarchæ. Omnia enim hæc quæ hic sequuntur, spectant ad laudem Iudæorum, ijsque se Paulus, ad eorum amorem mirificè accendi insinuat.

QUORUM ADOPTIO EST FILIORUM) quos Deus adoptavit in filios, cùm sibi suoque cultui eos addixit, Exodi 4. 22. dicens: *Filius meus primogenitus Israel.* & jam per Christum vult eosdem sibi adoptare præ omnibus in filios & heredes. VERS. 4.

ET GLORIA) Judæorum gloria, inquit Chrysost. & Anselm. est hæc, quòd ipsi soli præ omnibus gentibus vocati sint, & reipsa fuerint populus & Ecclesia Dei.

Gloria Israelitarum triplex [illegible].

Secundò, Theodoret. Judæorum, inquit, gloria hæc est, quòd Deus Judæis solis seipsum per tot tamque gloriosa miracula & prophetias, atque per tam singularem prote-

ctionem

ctionem & providentiam, perque tot tantaque beneficia, A tamquam patrem amantissimum, & tamquam Deum gloriosum, potentissimum æquè ac clementissimum ostendit & exhibuit.

Tertiò, Toletus, Iudæorum gloria, inquit, erat arca testamenti, quæ Dei potentiam & gloriam referebat: Deus enim gloriosus in templo Iudæorum sedebat super propitiatorio sustentato a Cherubinis, ita ut arcam haberet pro scabello pedum suorum. Unde arca à Philistæis capta, uxor Phinees parturiens filium quem peperit, vocavit Ichabod, id est, ubi gloria? dicens: *Translata est gloria de Israel, quia capta est arca Dei*, 1. Reg. 4. 21. q.d. *Fuimus Troes, fuit Ilium, & ingens gloria Teucrorum*, puta Israelitarum. Omnes hi sensus accommodi sunt; secundus tamen planior est & plenior.

ET TESTAMENTUM) q. d. Quibuscum pactum sæpiùs Deus iniit. græcè enim est διαθῆκαι; id est testamenta. Vel quibus datum est vetus testamentum, & novum promissum. Tertio, simpliciùs Noster vertit, *testamentum*, vetus scilicet. Græcum enim διαθῆκαι, cùm significat testamentum, plerumque pluraliter usurpatur, inquit B Budæus.

Testamentū & pactum in Scriptura pro eodem sæpe usurpantur.

Nota. Græcum διαθήκη, & testamentum & pactum significat. Hinc sæpè noster Interpres testamentum usurpat pro quovis pacto, ut dicam ad Hebr. 9. v. 15.

LEGISLATIO) q. d. Qui (scilicet Iudæi) præ ceteris gentibus legem a Deo, è cœlo, in Sina acceperunt, & iam novam accipiunt in Sion. Nam cui populo data est lex vetus, eidem nova promissa est, & per Christum exhibita, indeque per omnes gentes propagata.

OBSEQUIUM) Græcè λατρεία id est, cultus & religio Dei, Deoque soli competens & debitus. q.d Deus solis Iudæis dedit verum sui cultum, veramque religionem.

PROMISSA) q.d. Benedictio Abrahæ promissa, omnesque aliæ promissiones Dei, quas ipse tam veteri, quàm novo testam. nto hominibus fecit, primò & primariò ante omnes alias gentes spectant ad Iudæos. Harum autem promissionum maxima est ipse Messias, sive Christus, puta redemptio, justitia ac salus præstanda per Christum.

Maxima promissio veteris testamenti Christus.

VERS. 5. QUORUM PATRES, scilicet sunt illi inclyti & insignes Patriarchæ Abraham, Isaac & Iacob; qui Primò, mira virtutum facinora ediderunt: ET Secundò, EX QUIBUS EST CHRISTUS) q. d. Iudæorum patres sunt etiam parentes Christi. Secundò & aptiùs, *quorum*, supple parentes, sunt patres id est, Patriarchæ nostri celebres, puta Abraham, Isaac & Iacob. Hi enim antonomasticè vocantur & sunt patres.

ET EX QUIBUS, scilicet Israelitis, EST CHRISTUS SECUNDUM CARNEM) Mira enim dignitas Judæorum est, quod Christus ex eis sit natus. Ita distinguit hæc Syrus, ut τὸ *quorum patres*, referat ad præcedentem versum: ex τῷ vero *& ex quibus est Christus*, inchoet seq. v. Cùm ergo ait, *Ex quibus*, supple, non, patribus, sed, Iudæis, sive Israelitis, de quibus egit à vers. 4. hucusque: atque hæc ita dividi & explicari postulat conjunctio, *Et*.

QUI (Christus) EST SUPER OMNIA) supple quæ sunt extra Deum. Non ergo est Christus supra Spiritum sanctum. Ita S. Gregor. homil. 8. in Ezech. Ambros. & alii. Malè ergo hinc inferebant Macedoniani, Spiritum sanctum esse Deo, Christoque minorem, esseque creaturam.

Error Macedonianorum ex hoc loco inferentium Spiritum sanctum esse Christo minorem.

QUI EST SUPER OMNIA DEUS BENEDICTUS IN SÆCULA) D Hinc S. Athanas. August. Hilarius, Tertull & alii passim probant contra Arrium, Filium esse Deum. Respondet Erasmus, vocem *Deus*, fortè esse additam: nam Hilarius in psalm. 122. & Cyprian. libr. 2. Contra Iudæos illam non legunt. Sed errat; nam omnes codices Latini, Græci, & Syrus legunt τὸ *Deus*. Ita quoque legunt Patres passim, ac nominatim ipse Hilar. libr. 8. de Trinit. ubi integrum citat hoc testimonium: Cypriani quoque exemplaria antiqua extant, in quibus loco citato τὸ *Deus* legitur.

Contra Arrianos & Erasmū hic ostenditur Filium esse Deum.

Rursum Erasmus hic contra omnes ponit punctum post τὸ *omnia*, & sequentia ab eo divellit. q.d. Paulus: *Ex quibus est Christus qui est super omnia*, punctum. *Deus* (Pater) *sit benedictus in sæcula*. Quis non videt hanc novam, hiulcam, distortam & absonam esse diastolen?

VERS. 6. NON AUTEM QUOD EXCIDERIT VERBUM DEI) *Non autem*, græcè οὐχ οἷον δὲ, quod Photius vertit, *non taliter verò*, vel *non autem velut exciderit verbum Dei*.

Secundò, Toletus vertit, *non possibile est autem, quòd exciderit verbum Dei*, itaque explicat nostram versionem. q. d. *Non autem*, supple, fieri potest, quòd exciderit verbum Dei. Verùm prior Photii explicatio planior est, q. d. Paulus: Hæc autem quæ jam dixi de Judæorum repulsa & reprobatione à justitia & salute, dico, non quasi *exciderit*, id est irritum sit, *verbum & promissum Dei*: nimirum qua Deus aliis, scilicet Judæis, promiserit justitiam & salutem per Christum; aliis verò, scilicet Gentibus, eamdem dederit. ita Theophyl. Occurrit hìc Paulus obiectioni Judæorum, qui indignè ferebant in Ecclesia & Christianismo Gentes idololatras sibi præferri, dictitantes hoc esse contra promissa Dei.

Non fuit Iudæorum Gentes idololatras præferri in christianismo Iudæis.

Obiiciebant ergo ipsi Paulo: Promissio Messiæ, & justitiæ & salutis à Deo facta est Abrahæ & semini eius: atqui nos Judæi sumus semen Abrahæ, non autem Gentiles: ergo si hæc promissio a nobis ad Gentes (ut tu, ò Paule, asseris & prædicas) translata est; sequitur quòd promissio Dei revocata, cassata & irrita facta sit; quodque Deus sit instabilis & infidelis in suis promissis. Huic obiectioni & cavillationi Iudæorum respondet Apostolus v. sequ. hanc promissionem factam esse posteris Abrahæ, non carnalibus, sed spiritualibus, putà Christianis, non Iudæis.

Promissio Dei non fuit falsa, quia posteris Abrahæ non carnalibus, sed spiritualibus facta.

Nota. Hoc verbum, sive hæc promissa benedictio, est justitia, salus, & vita æterna promissa credentibus in Christum, ejusque gratiam amplectentibus. Id patet Primò, ex sequentibus: soli enim credentes censentur filii Abrahæ, scilicet spirituales, ac consequenter heredes ejus benedictionis. Secundò, idem patet ex cap. 3. ad Galat. vers. 14. & ex hac Epistola capit. 4. v. 3. & 24. Tertiò, idem ostenditur ex eo, quòd Apostolus non respiciat ad promissionem Abrahæ factam de terra Chanaan possidenda, deque multiplicanda ejus sobole adinstar stellarum cæli: utrumque enim hoc etiam tempore Christi habebant Iudæi, non Gentes: hæ enim numquam possederunt terram Chanaan. Apostolus autem docet hic promissam Abrahæ benedictionem non in Iudæis, sed in Gentibus, putà Christianis, adimpletam esse. Ergo respicit ad promissionem, non illam temporalem jam dictam, sed ad aliam spiritualem, nimirum ad illam, quæ continetur Genes. 12. v. 2. & C Genes. 17. 7. estque talis: *Benedicam tibi, erisque benedictus: ero Deus tuus, & seminis tui post te*: quia nimirum, ut sequitur Genes. 12. 3. & Genes. 22. 18. *In te, & in semine tuo*, scilicet in Christo, per fidem *benedicentur*, id est justitiam, gratiam, gloriam assequentur, *omnes gentes*.

Abrahæ promissa benedictio fuit justitia & salus per Christum.

Ubi adverte, in Genesi locis jam jam citatis Abrahæ semini promissa esse duplices benedictiones; unas carnales, datas carnalibus Abrahæ filiis, puta Iudæis, de possidenda terra Chanaan, deque ejus fertilitate, & copia prolis: secundas spirituales, promissas spiritualibus filiis, id est credentibus & fidelibus, ut sunt hæ quas hìc citat Apostolus. Rursum, utrasque benedictiones jam dictas in Genesi locis citatis miscet Scriptura, sicuti Prophetæ futuram Iudæorum redemptionem & felicitatem temporalem miscent cum spirituali. Hereditas, enim & possessio terræ Chanaan a Iudæis inita significat hereditatem cæli, ad quam asciscuntur, & jus acquirunt credentes, in fide & baptismo Christi regenerati, quasi filii justificati & adoptati a Deo. Apostolus ergo relicta temporali Abrahæ benedictione (utpote de qua nulla erat inter Iudæos & Gentiles contentio, quin ea solis Iudæis cederet) solam spiritualem urget & persequitur: ad hanc enim asciti sunt Gentiles, Iudæis exclusis.

Abrahæ benedictiones promissa.

NON ENIM OMNES QUI EX ISRAEL SUNT) qui ex Iacob Patriarcha prognati sunt) II SUNT ISRAELITÆ) veri scilicet secundùm mentem Scripturæ, ad quos pertineat divina promissio spiritualis Abrahæ Israeli facta, de qua jam dixi. Pertinet enim hæc promissio non ad carnales, sed ad spirituales Abrahæ & Israelis, sive Iacobi, filios, ad eos scilicet, qui Abrahæ & Iacobi fidem imitantur, quos Apostolus, v. 8. vocat *filios promissionis*: idque probat v. 7. & 9. duobus similibus exemplis, scilicet Isaaci & Iacobi, ut ibi videbimus.

Filii promissionis heredes fidei Abrahæ & Iacob.

NEQUE QUI SEMEN SUNT ABRAHAE, OMNES FILII) *Neque qui*, græcè οὐδ' ὅτι, neque quia semen sunt Abrahæ. Sic quoque legunt Syrus & Ambrosius, estque hæc lectio neruosior. q. d. Non omnes qui ex semine Abrahæ carnaliter sunt progeniti, eo ipso censentur filii VERS. 7.

Abrahæ: tales nimirum ad quos pertineat benedictio A & hereditas Abrahæ: nam, ut sequitur: SED, subaudi, dictum est Genes. 21. 12. ad Abraham, id quod sequitur:

IN ISAAC VOCABITUR TIBI SEMEN) Est hebraismus. q.d. Isaac erit & vocabitur tuum semen, id est, verus & genuinus tuus filius, ac consequenter tuæ benedictionis heres, non autem Ismael. Sic apud Hebræos, & in S. Scriptura semper aliquem vocari semen aut nomen Jacob, est aliquem vocari filium Iacobi aut Jacobæum. Simili hebraismo dicitur hìc v. 8. *Æstimantur in semine*, id est, æstimantur semen.

Secundò & simpliciùs, *in Isaac*, id est, in posteris Isaac. q. d. Posteritas tua, ô Abraham, censebitur per Isaac, qui Dei promissione & virtute supernaturali natus est tibi seni, & sterili Saræ; non per Ismael, qui filius est carnis, id est, sola naturali virtute generatus; ac consequenter Isaac & Isacidæ erunt heredes tui, non autem Ismael, nec Ismaelitæ, neque alii tui filii, quos ex Cetura genuisti. q. d. Paulus: Ita ergò etiam jam veri spirituales Israelitæ & filij Abrahæ sunt, non quos naturalis generatio eius, B sed quos gratia & virtus promissionis spiritualis regeneravit per fidem & gratiam, & sic patet ex illis non excidisse promissam à Deo Abrahæ benedictionem, scilicet justitiam Dei, gratiam, amicitiam & salutem: hi enim eorum sunt heredes, id est, pauci Iudæi, & plurimi è Gentibus, per baptismum in Christo renati.

Naturalis generatio nihil facit ad benedictionem & legitimam posteritatem Abrahæ.

VERS. 8. ID EST, NON QUI FILII CARNIS, HI FILII DEI) q.d. Non Ismael, nec alii carnaliter ex Abrahamo geniti, sunt filii Dei, quos scilicet Deus adoptavit & promisit Abrahæ: ut in iis suas promissiones, putà benedictiones Abrahæ & semini ejus promissas, adimpleret.

SED QUI FILII SUNT PROMISSIONIS, ÆSTIMANTUR IN SEMINE) q. d. Sed filii à Deo Abrahæ promissi æstimantur *in semine*, id est, æstimantur semen, sive filii & heredes Abrahæ, & consequenter ipsius Dei, divinæque promissionis Abrahæ factæ.

Duplex hujus loci sensus.

Nota. Duplex est hujus loci sensus. Loquitur enim C hìc Apostolus de vtraque filiatione & promissione, scilicet tam de spirituali quàm de temporali Abrahæ facta. Nam Isaac duplici modo fuit filius promissus Abrahæ: Primò, temporalis, & sic ipse cum posteris Iudæi, non autem Ismael, heres fuit terræ Chanaan, aliarumque promissionum temporalium Abrahæ patri suo factarum: atque hoc sensu Isaac & Isacidæ, sive Iudæi, vocantur filii & heredes Dei temporales.

Isaac promissus Abrahæ filius temporalis & spiritualis.

Secundò, Isaac quoque fuit filius promissus Abrahæ spiritualis, tum quia Isaac secutus est fidem & gratiam patris sui Abrahæ, tum quia Isaac heres fuit promissionum spiritualium, quas Deus Abrahæ pollicitus erat, nimirum in semine ejus (putà in Christo) benedicendas, id est justificandas & salvandas, esse omnes Gentes. Christus enim ex Abrahamo per Isaac, non per Ismael descendit. vt hoc sensu omnes fideles & Christiani censentur filii Isaac æquè ac Abrahæ; atque de hisce maximè loquitur Paulus. Hi enim propriè vocantur filii Dei, & hi sunt filii non carnis, sed promissionis, horumque typus fuit Isaac & Isacidæ, sive Iudæi D ex Isaac temporaliter prognati. Unde priorem sensum obiter solùm perstringit, & quasi tantùm ad eum alludit hic Apostolus, ut ex eo assurgat ad secundum, eumque stabiliat. Scopus enim ejus est probare, benedictiones spirituales, putà justitiam & salutem Abrahæ eiusque posteris promissam, non promissam esse carnalibus, Abrahæ filiis, putà Iudæis; sed spiritualibus, putà Christianis.

Christiani filii promissionis ob duas causas.

Nota, fideles & Christianos esse filios promissionis, id est, promissos a Deo. Primò, quia promisit Deus per Prophetas fore Christianos, sive gentem Christianorum. Secundò, quia eis à Deo per eosdem Prophetas promissa est justitia & salus, eò quòd Christo credant & obediant: hæc enim fidelium generatio non naturalis est, sed libera, fitque per gratiam, quasi patrem; & per consensum voluntatis, quasi matrem.

Nota Secundò. Apostolus loquitur hìc non de hoc vel illo Christiano in particulari, sed in genere de Christianis in Christum credentibus: hi enim rejectis Iudæis incredulis, successerunt in spiritualem filiationem & familiam Abrahæ, & consequenter in hereditatem benedictionis, putà justitiæ & salutis illi promissæ.

PROMISSIONIS ENIM VERBUM HOC EST) scilicet quod sequitur, citaturque ex Genes. 17. Probat hìc Apostolus, id quod dixit, scilicet Isaac fuisse Abrahæ filium, non carnis, id est, carnali virtute genitum; sed promissionis, id est; virtute divina a Deo promissa conceptum & genitum. Probat, inquam, ex eo quod dicitur Genes. 18. VERS. 9.

SECUNDUM HOC TEMPUS VENIAM, ET ERIT SARÆ FILIUS) q. d. Anno proximo, sub hoc anni tempus veniam ad te, & tunc Sara coniux tua, licet sterilis & vetula, filium habebit. Sunt hæc verba angeli ad Abraham promittentis ei filium Isaac ex Sara coniuge sua, Genes. 18. 10.

NON SOLUM AUTEM ILLA (Sara) SED ET REBECCA) scilicet idipsum experta est, filios nimirum a Deo censeri non carnaliter genitos, sed eos qui divinitus promittantur, eligantur & adoptentur. Nam Iacob filius eius (Rebeccæ) licet junior, quia promissus & electus a Deo, prælatus fuit Esau seniori, factusque est successor & heres Isaaci patris sui. VERS. 10.

EX UNO CONCUBITU HABENS) scilicet conceptum vel fœtum. Noster Interpres in Græco legit ἐξ ἑνὸς κοίτου, *ex uno cubili*, vel *concubitu*. Et ita legit S. Hieron. Ambros. August. Anselm. & alii passim. Alii Græci legunt ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα, id est, *ex uno*, scilicet Isaac, *concubitum habens*, id est concipiens, unde Beza & Erasmus volunt nostrum textum hìc esse corruptum. Sed verisimile est nostrum Interpretem habuisse emendatius exemplar Græcum, quia Patres eum sequuntur, estque versionis ipsius pressior sensus & ordinatior. q.d. Ne dicas Ismaelem neglectum a Deo, & ab Abrahamo, quia genitus est ex Agar serva; Isaac verò electum, quia ex Sara libera est natus: en Rebecca, una ex uno eodemque concubitu simul duos edidit filios è quibus tamen minor, scilicet Iacob, fuit dilectus & electus à Deo, Esau verò senior fuit neglectus & rejectus. ita Chrysostomus & Theophyl.

Sensus ergo est, q. d. Paulus, Gloriaris, ô Iudæe, te filium esse Abrahæ, arrogas tibi, ejus benedictionem, justitiam & salutem; quia filius ejus es secundùm carnem, falleris; nam filius carnis fuit & Ismael & Esau, hi tamen a familia Abrahæ sunt exclusi: Isaac verò & Iacob electi & adsciti sunt ad eam; quia filii erant non carnis, sed promissionis divinæ. Quid miraris ergo, si jam Deus Iudæos in filiatione carnali insistentes & gloriantes repellat; Christianos verò credentes, quasi filios promissionis, adsciscat in familiam Abrahæ, ut sint heredes benedictionis, id est justitiæ & salutis Abrahæ promissæ? nònne vides in hisce non excidisse promissa Dei, esto in Iudæis incredulis ea exciderint, utpote quibus numquam fuerunt promissa?

Ostendit Apostolus in Iudæis incredulis promissa Dei non excidisse.

CUM NONDUM NATI FUISSENT (ex Rebecca Iacob & Esau) AUT ALIQUID BONI EGISSENT, AUT MALI) Probat hìc Paulus Rebeccæ filium juniorem, scilicet Iacob, prælatum esse Esau seniori: non ex præcellentia ætatis, nativitatis, aut etiam meritorum, sed ex electione & promissione divina, quia nimirum ante eorum nativitatem & operationem dictum est à Deo, *Maior*, scilicet Esau, *serviet minori*, scilicet Iacobo. VERS. 11.

VT SECUNDUM ELECTIONEM PROPOSITUM DEI MANERET) Primò, Theodor. sic explicat, q. d. Paulus. Ideo Iacob prælatus est Esau, ut electio divina, qua hos probat, illos reprobat, juxta ipsorum varia proposita bona vel mala prævisa, maneret firma. Sed hoc est contra mentem & verba Apostoli; ait enim ipse, *Vt propositum Dei*, non hominum, *maneret* (firmum) *secundùm electionem*, utique non hominum, sed Dei pariter: illius enim est electio, cujus est propositum.

Triplex hujus loci expositio. Primo, Theod.

Secundò, S. Chrysost. & Ambrosius sic explicant: *Vt propositum*, sive decretum *Dei*, quo Esau repulit, Iacob amavit, *maneret secundum electionem*; quæ electio facta est ex præscientia, qua prævidit Esau malum, Iacob bonum fore. Electio enim, inquiunt ipsi, unius præ alio non potest esse, nisi sit distinctio in ipsis electis: & constat ex Malachiæ cap. 1.

Secundo Chrysost. & Ambr.

Digitized by Google

cap. 1. Esavitas odio habitos esse à Deo ob sua peccata. Verùm hìc sensus pari ferè modo, quo prior, verbis & magis scopo Apostoli repugnat, ut mox patebit.

Tertio D. August.

Hinc Tertiò, S. August. l. 1. ad Simplic. qu. 2. eodem modo quidem electionem hanc intelligit; sed τὸ *ut secundùm electionem propositum maneret*, nectit præcedentibus: *Cùm nondum aliquid boni egissent, aut mali*; quasi ea explicet, imò ex ijs educatur. q. d. Elegit Deus Iacob, cùm nondum aliquid boni egisset; & Esau repulit, cùm nondum aliquid mali egisset: ita nimirum, ut propositum hoc Dei quo Iacob elegit per Esau, non potuerit esse & manere secundùm electionem operum; quia scilicet eligi solet is, qui est melior, sanctior & dignior.

Genuinus & verus sensus Apostoli.

Verùm Nota, Dei electionem v. sequ. opponi operibus, ac consequenter eam versari circa paria, & æquè digna vel indigna. Sensus ergo est: Deus Iacob ante nativitatem & ante ejus opera bona prætulit Esau, hac de causa, ut nimirum firmum esset id, quod per se & sponte sua elegerat Deus, & secum constituerat, videlicet Iacob extollere & honorare præ Esau: ex tunc enim Deus suo decreto Jacobum præferebat Esau. q. d. Sicut Deus Jacobum, non quia ipse id merebatur, sed quia ipse filius erat electus & promissus à Deo, prætulit Esau fratri, quasi filio secundùm carnem seniori & digniori, fecitque Jacobum solum heredem benedictionum Abrahæ avi sui; ita allegoricè, non carnales posteros Abrahæ, sed spirituales elegit idem Deus, qui essent filij Abrahæ, & benedictionis illius heredes; idque non ex eorum merito prævio, sed ex libera sua electione & dignatione.

Si ergo quæras, ò Judæe, Cur Deus noluit posteritatem nostram carnalem; sed aliam, quæ secundùm fidem esset, elegit? Respondeo, Quia ita placuit eligere Deo. Si quæras, Cur in posteris Abrahæ, non secundùm carnem, putà in Judæis; sed secundùm fidem, putà in Christianis, benedictiones promissas Abrahæ impleri voluit? Respondeo, Id ita factum est, non quia Judæi id demeriti sunt; aut Christiani, antequam essent Christiani, id meriti sunt; sed quia id ita Deo placuit. ita Toletus annot. 21. & sequ. qui primus genuinum sensum Apostoli hìc annotavit. Hunc verum esse sensum Apostoli, patebit ex seqq.

VRS. 12. & 13

Causa rejectionis Iudæorum, & electionis Gentium.

NON EX OPERIBUS (Jacob & Esau prævijs & à Deo prævisis) SED EX VOCANTE) ex gratuita Dei vocatione & electione) DICTUM EST EI (Rebeccæ matri) QUIA MAJOR SERVIET MINORI, putà Esau Jacobo serviet, non in sua persona, sed in suis posteris. Judæi enim Jacobi posteri soli, quasi heredes Abrahæ, possederunt terram promissam Canaan, & beneficijs Dei locupletati sunt, eisque servierunt Idumæi posteri Esau, tempore Davidis & Salomonis, ut patet 2. Reg. 8. Jam hæc Judæis sibi applicanda, & allegoriam Jacobi & Esau adaptandam relinquit Paulus, hoc modo. q. d. Pari ergo ratione qua Jacob & Esau, nec vos, ò Judæi, propter opera legis aut naturæ adepti estis benedictionem Abrahæ, ut in justitia præferremini Gentibus, imò verò, ut dicetur, v. 31. quia operibus legis superbè præfisi estis, & fidem ac vocationem Christi respuistis; postpositi & rejecti estis. E contrariò verò Gentes, quæ in Dei cognitione, cultu & Ecclesia vobis sunt juniores, quia non operibus suis confisæ, sed gratiæ & vocationi Dei obsecutæ sunt, vobis prælatæ sunt in hereditaria benedictione salutis & justitiæ Abrahæ promissa, & per Christum exhibita: ut explicat ipse Paulus v. 30. Unde pariter & proportionaliter ad hunc sensum asserit S. August. li. 1. ad Simplician. qu. 2. quòd Esau odio sit habitus & reprobatus, ex eo, quòd vocationem Dei contempserit.

Fil. promissionis præfigurati à Iacob sunt Christiani, filii carnis sunt Iudæi, quorum typus Esau.

Ut hæc pleniùs intelligas: Nota Primò, hìc filios promissionis, quos significat Jacob, allegoricè esse Christianos Baptismo & gratia Christi renatos; filios verò carnis, quos significat Esau, esse Judæos. Cùm ergo ait Paulus: *Major serviet minori*, sensus litteralis est, Esau serviet Jacobo: sensus verò allegoricus, quem hìc directè intendit Apostolus, est; Judæi servient & postponentur Christianis, perinde ac lex vetus servivit novæ. ita S. August. lib. 16. de Civit. cap. 35.

Promissio & vocatio Dei non excludit, sed includit liberum arbitrium.

Nota Secundò. Hæc promissio, uti & vocatio Dei, non excludit, sed potiùs includit liberum arbitrium, quod Dei vocationi respondet & consentit, ut filios promissionis nasci

A & adoptari possit. Opera enim quæ hìc negat Paulus, non sunt ex fide & gratia facta; nec etiam est ipsum opus, quo fidelis fidem & gratiam acceperat, credit, sperat, pœnitet, ut ad remissionem peccatorum & justitiam se præparet & disponat: sed per opera, quæ hìc excludit Paulus, intelligit opera legis & naturæ sine fide, & ante fidem ac gratiam Christi facta: hæc enim jactabant Judæi, quasi ob ea eligendi essent ad justitiam & salutem.

Vocatio Iacob & Christianorum non supponit merita, sed horum vocatio requirit liberum consensum.

Dices, Jacob, utpote infans, vocatus est & electus sine ullis operibus; ergo allegoricè Christiani, qui à Deo vocantur ut sint filii & heredes Abrahæ, sine ullis operibus, & sine consensu liberi arbitrii vocantur.

Respondeo. Nego consequentiam non enim per omnia hìc est similitudo, sed in eo tantùm, quòd neutri ex operibus, id est meritis prævijs; sed utrique, id est, tam Jacob, quàm Christiani, ex Dei gratia, vocentur, ut sint filij & heredes Abrahæ: ita tamen ut Christiani jam, utpote viri, vocationi Dei liberè consentire debeant, itaque fieri filii Abrahæ: quod Jacob, utpote infans, facere non potuit, ut nimirum suæ generationi & nativitati ex Abrahamo liberè consentiret.

Vocatio prima excludit opera existentia & futura.

B Rursum cùm Apostolus ait, *Non ex operibus, sed ex vocante*, non tantùm excludit opera jam actu facta, licet id velit S. Chrysost. & Theodoret. clarum enim est talia non potuisse esse tunc, cùm nondum nati erant operantes; sed etiam excludit opera futura, quæ à Deo prævisa sunt. Hisce enim omnibus opponit vocationem & electionem Dei: alioqui enim verè ex operibus, & non ex pura vocatione & gratia facta esset hæc electio. Sicuti ex sententia Theologorum docentium, Deum nos elegisse ad gloriam ex prævisis meritis, falsum esset dicere, electionem hanc factam esse ex vocante, & non ex operibus: licet enim non sit facta ex operibus actu existentibus, facta est tamen ex operibus futuris & prævisis, quæ in Dei præscientia quasi præsentia sunt & existunt. Verè ergo & absolutè dicendum est, quòd hæc electio facta sit ex operibus, & non ex solo vocante Deo: pari ergo modo per opera hìc non solùm actu existentia, vel facta, sed etiam futura, quæ à Deo prævisa, intelligenda sunt.

Nota duo Apostoli corollaria.

Nota Tertiò. Ex dictis duo hìc tacitè infert Apostolus. Primum, non esse irrita promissa Dei Abrahæ facta, sed in Christianis, quibus promissa sunt, impleta. Hoc

C enim intendit probare a vers. 6. hucusque.

Secundum est, reconciliationem cum Deo obtingere homini non ex operibus justitiæ, sed gratis, per Dei vocationem & gratiam. Ex ea enim Deus jam non carnales posteros Abrahæ sed spirituales filios elegit & vocavit, qui essent filii Abrahæ, ac consequenter justitiæ & benedictionis hæredes: hæc enim electio & adoptio est ex mera Dei voluntate, neutrius merito, vel demerito; placuit, tamen Deo eam Christianis & credentibus dare & consignare, cùm æquè eamdem Judæis & circumcisis, posterisque Abrahæ carnalibus dare & consignare potuisset si voluisset.

Loquitur hic Apostolus de electione & vocatione ad filiationem & salutem, non ad gratiam prævenientem.

Nota Quartò. Non loquitur hìc Apostolus, ut dixi initio capitis, de electione & vocatione ad gratiam prævenientem, sed ad filiationem, justitiam & salutem. Hæc enim est benedictio & hereditas Abrahæ, quæ proinde supponit illos nasci filios, non carnis, sed spiritus: filii autem spiritus nasci non possunt, nisi per fidem baptismo renascantur Christiani: hæc ergo præsupponuntur benedictioni & hereditati, imò &

D filiationi a Deo jam institutæ & acceptatæ. Deus enim in filios suos jam adoptare & acceptare statuit eos solos, non qui circumcisione & lege, sed qui baptismo & fide Christi spiritualiter renascuntur. Prius ergo natura sic renasci debent, quàm a Deo in filios Abrahæ adoptentur. Sicut olim Judæi priùs ex Abraham nasci debebant, quàm ejus filii secundùm carnem esse possent.

SICUT SCRIPTUM EST (Malachiæ 1.) IACOB DILEXI, ESAU AUTEM ODIO HABUI) probat hìc Apostolus promissionem, qua dixit, Major serviet minori, putà Esau serviet Jacob, reipsa impletam esse, ex eo, quòd Malachias, vel potiùs Deus per Malachiam, dixit: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*.

Quintuplex hic verborum explicatio.

IACOB DILEXI). Primò, S. Chrysost. Theodoret. Oecumen. Theophyl. sic explicant, q. d. Jacob ad æternam vitam

Prima, Chrysostomi & aliorum.

& coronam dilexi & elegi: Esau verò in æternum reprobavi, antequam quidquam boni, vel mali actu & reipsa egissent; quia hujus opera pessima, illius verò opera optima fore previdi. Sed hoc est contra mentem Apostoli vers. 11. & 12. Patet enim non opera facta, quæ satis excludit, cùm ait, *Cùm nondum nati fuissent*; sed futura omnia à Deo prævisa ab eo hîc excludi: his enim omnibus opponit unam Dei electionem. Ita S. Aug. & passim alii.

Secunda, Petri Lombardi.

Secundò, alij planè ex adverso prædestinationem & reprobationem, saltem quoad primum effectum, volunt esse ante omnem prævisionem operis & peccati, etiam originalis. q. d. Seposita omni prævisione peccati, etiam originali, Jacob, id est prædestinatos, elegi; *Esau* id est reprobos, *odio habui*, id est, permisi labi in peccatum & damnari. Ita Petrus Lombardus lib. 1. Sentent. d. 41. & alii.

Tertia, S. Thomæ.

Tertiò S. Thomas, *Iacob*, inquit, *dilexi*, id est, prædestinavi sine ejus meritis, sed *Esau odio habui*, id est, reprobavi & damnare decrevi, sed ob prævisa ejus demerita. Hinc aliqui sic exponunt, q. d. Sine meritis Jacob ad gloriam dilexi & elegi: & hoc tantùm, inquiunt, vult hîc probare Apostolus. *Esau autem odio habui*, post prævisa demerita, id est, Esau post prævisa ejus peccata reprobavi & damnavi. Ponunt enim ipsi, duplicem reprobationem: Primam permissivam vel negativam, qua permittitur reprobos peccare, & in peccato mori. Hæc prædestinationi opponitur non contrariè, sed contradictoriè, sicuti opponuntur misereri & non misereri. Secundam positivam, qua Deus mortuum in peccato reprobat & damnat. Jam priorem censent fieri ante demerita, secundam post demerita.

Duplex reprobatio, negativa & positiva.

Quarta expositio Caietani.

Quartò, Cajetan. & alii multi, *Iacob dilexi*, id est, inquiunt, gratiam talem tamque congruam dare Jacobo decrevi, qua peccato originali, omnique alio liberetur, & ad vitam æternam perveniat: *Esau* autem de peccatum originale *odio habui*, id est sibi permittere decrevi, ut in peccata labatur & damnetur: utrumque hoc factum est ante prævisa utriusque merita. Huic sensui favere videtur S. August. Epist. 105.

Auctorum sententia. Non loquitur Paulus de Iacob & Esau personaliter, sed de eorum posteris, nec de electione vel reprobatione ad salutem.

Pro genuino hujus loci sensu Nota, nec Paulum, nec Malachiam loqui de Jacob & Esau, personaliter tantùm; sed & vel maximè, de posteris eorum. Rursum non loqui C eum de singulis prædestinatis & reprobis, nec de dilectione ad gloriam, & reprobatione ad infernum; sed ad litteram loquitur directè Malachias de posteris Iacob & Esau; atque illos dilectos & electos esse ad bona potissimùm temporalia, præ posteris Esau, ut patet intuenti Malachiam. Nam verisimile est salvatum esse ipsum Esau: & multò magis Iob, eiusque filios, & alios oriundos ex Esau.

Esau salvatus etiam & nonnulli eius posteri.

(S. Iob enim prognatum esse ex Esau, docent S. August. Origenes, Chrysost. Ambros. Gregor. Sedulius, Abulens. & alii, quos citat & sequitur Pineda in Iob cap. 1. v. 1. nu. 32.) Idem patet intuenti Apostolum hîc, maximè v. præced. Apostolus tamen ex electione Iacobæorum sive Iudæorum præ Idumæis ab bona temporalia, allegoricè assurgit ad prædestinationem Christianorum præ Iudæis ab benedictionem & bona spiritualia.

Sensus ergo est: Quòd dixi Iacob prædestinatum à Deo vocante, & prælatum fuisse fratri Esau, sive quòd *maior serviet minori*, id patet ex eventu, ita enim, ut alia priora taceam, evenisse docet suo tempore Malachias, videlicet quòd, cùm tam vos, ò Iudæi, quàm Idumæos propter peccata Chaldæis vastandos tradidissem, vos tamen diligens, D dilectionemque pristinam conservans, ex captivitate Babylonica reduxerim, & in patriam restituerim: Idumæos autem in vastitate & captivitate Babylonica reliquerim, & eorum terram in solitudinem redactam draconibus habitandam dederim, ut ait Malachias. Ecce hoc est ad litteram: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*. Vnde patet hæc verba non referri ad v. 11. *Cùm nondum nati fuissent*: quia tunc Malachias necdum scripserat, *Iacob dilexi*: sed ad illud v. præced. *Non ex operibus, sed ex vocante dictum est: Maior serviet minori*. Quòd enim hæc vocatio & prophetia, quæ dicit, *Maior serviet minori*, verè impleta sit, probat ex eo, quòd de facto Deus dilexerit Iacob, postquam is natus est; Esau autem odio habuerit, ut testatur Malachias.

Malachias hîc ab Apostolo citatus ad litteram eventu explicatur.

Litteralis & allegoricus sensus horum verborum Iacob dilexi.

Dilexi ergo Iacob, non ex operibus, sed ex mea vocatione & dignatione, quia ante omnem prævisionem meritorum statui eum eiusque posteros eligere in populum &

A Ecclesiam meam, illosque ornare bonis temporalibus, adde & spiritualibus. Ex hac enim mea dilectione secuta est tanta Iacobæorum multiplicatio, liberatio ex Ægypto, sustentatio per manna in deserto, ducatus per columnam ignis & nubis, legislatio, instructio, sacerdotium, protectio singularis in mille difficultatibus, tot revelationes, ut Deus inter eos assiduè versari videretur; tot victoriæ, spolia, tot regnorum ejectis incolis fortissimis possessiones, tot judices, sacerdotes sancti, Prophetæ. Hanc dilectionem in vos, ò Iudæi, ego Deus vester continuo, & in ea pergo, uti ipsemet assevero per Malachiam; cùm è captivitate vos reduco in patriam, cumque ibi vos protego, & deinceps protegam, evehamque per Machabæos, ac denique dabo vobis Christum Sanctum sanctorum, cum matre ejus dilecta & electa, cumque Apostolis aliisque primis Christianis & sanctis: hi enim ex Iudæis sunt orti. Pari modo allegoricè ante omnem prævisionem meritorum *dilexi Iacob*, id est Christianos, qui sunt posteri Abrahæ & Iacobi secundùm fidem & spiritum, donando scilicet eos mea justitia, gratia, amicitia, ac tandem si in ea perseverent, vita æterna, uti mox fusiùs dicam.

B ESAU AUTEM ODIO HABUI) id est neglexi. Sic Lia dicitur à Iacobo *odio habita*, id est, neglecta præ Rachele, Genes. 29. 31. Sic Lucæ 14. 26. jubemur odio habere, id est, minùs diligere, & postponere patrem, matrem, uxorem, & animam Christo & amori Christi. q. d. Non elegi in populum & Ecclesiam meam Idumæos, & coegi eos servire Iudæis, dedique eis terram sterilem, montes Seir, & propriè eos odio habui; cùm ob peccata eos Chaldæis vastandos tradidi, & in captivitate dereliqui, quod propriè intendit Malachias.

Verus & litteralis sensus horum verborum. Esau odio habui.

Dices, Si ob peccata derelicti & odio habiti sunt Idumæi, ergo non ex vocante, sed ex operibus odio sunt habiti: quod negat Apostolus vers. præced.

Idumæi quomodo ante & post peccata odio habiti.

Respondeo. Etiam ante peccata neglecti fuerunt à Deo Idumæi præ Iacobæis, ut dixi; post peccata tamen propriè sunt odio habiti & derelicti; sed æquè & fortè magis peccarunt Iudæi quàm Idumæi, unde & eadem captivitate Babylonica cum eis puniti sunt. Non ergo ex operibus, id est, ex discrimine operum fuit quòd Iacob dilexerit, & è captivitate reduxerit; Esau verò odio habuerit, & in captivitate reliquerit; cùm utrique hac misericordia indigni essent. Sed hæc discretio & electio Iacobæorum facta est ex gratia & vocatione Dei, qui Iacob, eiusque posteros dilexit, & diligere perrexit etiam post peccata malè de se meritos; Esau autem neglexit & negligere perrexit.

Hinc allegoricè tacitè infert Apostolus: Sic etiam jam Jacob, id est, credentes Christianos, qui sunt filii promissionis, & semen spirituale Abrahæ & Iacobi, per fidem & gratiam generatos, quasi filios dilexi, quia eos ad justitiam & viam salutis promovi; Esau verò, id est semen carnis, putà Iudæos, de operibus & patre Abraham gloriantes, & Christi fidem spernentes, à justitia & salute repuli & rejeci. Ita S. August. lib. 16. de Civit. 35. Idque *non ex operibus*, quia tam Christiani ante fidem, quàm Iudæi nulla habebant operum merita: nam utrique erant in peccatis; sed ex gratia & vocatione Christi, quam amplexati sunt Christiani, ideoque dilecti; respuerunt Iudæi, & ideo odio sunt habiti. Apostolus enim hîc totus in eo est, & hoc tantùm intendit ostendere, cur scilicet Gentes justitiam sint adeptæ, Iudæi verò ab ea sint rejecti & reprobati, uti probavi initio capitis.

Paulus tantum intendit ostendere cur rejecti Iudæi, Gentes electæ.

Rursum idem patet ex eo, quòd hic versus, uti & alii præced. & sequentes pendeant & educantur ex v. 6. Omnes enim eò diriguntur, ut demonstrent filios, non carnis, sed fidei & spiritus, putà fideles Christianos, esse filios & heredes benedictionis, id est, justitiæ Abrahæ promissæ; ideoque non excidisse promissa Dei Abrahæ facta, utpote quæ filijs Abrahæ spiritualibus, non autem carnalibus, promissa & præstita à Deo sint. Hæc autem promissa benedictio facta Abrahæ eiusque filijs secundùm fidem & spiritum, non est alia quàm justitia & amicitia cum Deo, uti initio capitis ostendi: ergo dilectio hæc Iacobi præ Esau pariter est justitia & amicitia cum Deo. Nam Deus dilexit Iacob ad hoc, ut eum benedictionis Abrahæ faceret heredem. *Iacob* ergo *dilexi*, id est, Iacobo & Iacobi filiis secundùm fidem & spiritum, puta Christianis, contuli benedictionem Abrahæ; hoc est, eos in Christum creden-

te,

tes justificavi, & sanctificavi; & in filios meos adoptavi: *Esau autem odio habui*, id est Idumæos, Judæos, aliosque infideles, qui sunt posteri Abrahæ secundùm carnem, & quorum typus fuit Esau, repuli à mea justitia, sanctitate & adoptione.

Specialem electionem in particulari prædestinationem, vel reprobationem hic locus non attingit.

Non ergo intendit hic Apostolus ostendere, ut rectè docet Toletus annot. 24. cur aliquis in particulari, Petrus v. g. electus sit ad gloriam; Judas verò reprobatus sit ad gehennam.

Potest applicari prædestinationi Petri, & Judæ reprobationi.

Huic tamen speciali prædestinationi & electioni nonnulli hæc verba Apostoli sic accommodant: Ante prævisionem meritorum Petrum dilexi, id est, Petro gratiam prædestinationis dedi; scilicet talem, cui prævidebam eum cooperaturum, perseveraturum, & consequenter salvandum: Judam verò odio habui, id est: Judæ gratiam non dedi talem, sed aliam cum qua prævidebam eum non perseveraturum, sed casurum & damnandum; licet hoc non intenderem; quia serio & sincerè dedi ei gratiam, sicuti dedi Petro; intendens ut & ipse cooperaretur & perseveraret, quod ipse tam facilè ac Petrus facere poterat, si voluisset, sed præsciebam ipsum hoc non facturum, idque ex mera sua libertate. Hæc enim præscientia futuræ vel non futuræ cooperationis & effectus, distinguit gratiam prædestinationis, quæ datur electis, à gratia communi, quæ datur reprobis. Hæc autem gratia prædestinationis non datur ex operibus, sed ex gratia & liberali voluntate, proposito & intentione Dei. Verùm, uti jam dixi, hic sensus est accommodatitius, non autem propriè destinatus vel intentus ab Apostolo.

VERS. 14. QUID ERGO DICEMUS? NUMQUID INIQUITAS, græcè ἀδικία, id est *injustitia*, EST APUD DEUM?) Apostolus hic occurrit tacitæ obiectioni: Si Deus sine merito Jacob dilexit, Esau verò illi æqualem odio habuit; ergo iniustus videtur: hoc autem dicere est impium. Respondet Apostolus: ABSIT, & rationem reddens, atque obiectionem solvens subdit.

VERS. 15. MOYSI ENIM DICIT. (Exodi 33. 19.) MISEREBOR CUIUS MISEREOR) id est, cujus voluero misereri. Est hæc generalis Mosis sententia ubique vera, Apostolus tamen eam applicat ad suum propositum, q. d. Prædestinatio hæc & electio Jacobi præ Esau, & allegoricè filiorum fidei Abrahæ, id est Christianorum, præ filijs carnis, id est Judæis, non est cuipiam debita, nec opus justitiæ, sed misericordiæ, ac consequenter mihi liberum & gratuitum; numquam ergo iniquum. q. d. Ergo nulla est iniquitas in carnalium Judæorum repulsa, & credentium acceptatione ad justitiam, & gratiam & salutem, quæ sunt benedictio Abrahæ & semini ejus promissa quia acceptatio hæc nulli est debita, sed planè est in Dei arbitrio; ut eam det gratis & gratiosè, cui voluerit: non ergo Judæis feci injuriam, cùm Gentibus feci misericordiam; potui enim, prout volui, in fide collocare benedictionem Abrahæ: sicut poteram in carnali generatione & circumcisione eamdem collocare; sed nolui: volui enim tam Gentes, quàm Judæos per fidem facere Ecclesiam meam. Quare non genuinè, nec ad mentem Apostoli Anselmus hæc sic explicat, q. d. Cujus miserebor per vocationem, ejusdem miserebor per operationem, est id, faciam ut talis credat & rectè operetur.

Nulla in Deo iniquitas quando Judæos rejecit, Gentes verò elegit.

VERS. 16. IGITUR NON VOLENTIS, NEQUE CURRENTIS SED MISERENTIS EST DEI) Tollitur, inquit Calvinus; hic cooperatio liberi arbitrij, interior per (*volentis*,) exterior per (*currentis*:) quia totum opus bonum est *miserentis*, id est, gratiæ Dei. Respondeo. Verum est: in hac causa & quæstione quam hic agitat Apostolus, tollitur liberum arbitrium, quia hæc causa & quæstio solum Deum tangit, non hominem, uti mox ostendam: ergòne illud ipsum in humanis operibus, meritis, consilijs, quæ humani sunt arbitrij & electionis, tollendum est?

Sextuplex hujus loci expositio. Prima Calvini.

Secundò, Origen. Ambros. & Hieron. q. 10. ad Hedibiam volunt hæc esse verba objicientis Judæi. Unde & S. Chrysost. & Theodoret. aiunt Paulum his verbis augere quæstionem.

Secunda Origenis Ambros. & Hieron.

Tertiò, Photius & Chrysost. sic explicant: Non est volentis, neque currentis tantùm. sed etiam Dei miserentis. Verùm hoc refellit D. August. quia sic pariter dicere potuisset Paulus: Non est Dei miserentis, scilicet tantùm, sed & hominis volentis, atque currentis: intelligit ergo S. August. id, quod hic ait Paulus, solius Dei miserentis esse. Sed respondere posset S. Chrysost. S. Augustino, Paulum non pari ratione hoc dicere potuisse, quia potiores partes in bono opere, conversione & justificatione sunt gratiæ Dei miserentis, ac prævenientis, non hominis volentis: hocque tantùm hac phrasi Hebraica Paulum significare voluisse. Hebræi enim ita comparationem suam efferre solent, ut quod majus est affirment, quod minus est negent; ut *misericordiam volo, non sacrificium*, id est, misericordiam magis volo, quàm sacrificium. Vide canonem 36.

Tertia Photij & Chrysost.

Quartò, aliqui Doctores Scholastici ex S. Augustino epist. 105. aptant hæc ad prædestinationem singulorum, quæ non est ex operum prævisione, sed ex sola Dei voluntate. Misereri enim, inquiunt, est dare gratiam congruam, cum qua videt Deus hominem cooperaturum & salvandum: ut autem Deus det talem gratiam nobis, non aliam incongruam, cum qua prævidet nos non cooperaturos, hoc mereri non possumus.

Quarta expositio aptantium hunc locum prædestinationi singulorum, non ex prævisione operum, sed ex mera Dei voluntate.

Quintò, Lud. Molina ex S. August. Enchiridij c. 32. exponit: *Non est volentis, scilicet velle; neque currentis, scilicet currere; sed Dei, qui sua gratia & misericordia nos excitat ad ad velle, eique cooperatur: nam velle etiam nostrum est; sed præparatur, ut velit voluntas, à Domino.* q. d. Velle id quod bonum est, hoc, inquam, velle non est virium naturæ, sed gratiæ; quæ tamen gratia & misericordia non excludit, sed includit liberum gratiæ amplexum, sive liberum arbitrium gratiæ consentiens, & per gratiam operans: est enim hic liber gratiæ amplexus gratiæ prævenientis effectus; gratiæ verò cooperantis & comitantis concausa, vel potiùs concausatio.

Verùm ex dictis patet, omnes hasce expositiones directè non tangere scopum & sensum S. Pauli. Non enim ipse hic disputat de causa boni operis, nec etiam de prædestinatione ad gloriam vel ad gratiam congruam; sed disputat de justitia & gratia justificante, quæritque unde ea nobis obveniat, an à nostra bona voluntate & conatu, an verò à gratia & misericordia Dei?

Sextò, ergo optimè & planissimè ad litteram Anastasius in quæst. S. Scripturæ, q. 59. sic explicat, q. d. Paulus: Benedictio Abrahæ & Isaac non fuit Esau volentis & currentis in campum ad venandum; ut, cùm ex sua venatione comedisset pater, benediceret ei; sed fuit Jacobi, cujus Deus misertus est. ut in eum caderet, non in Esau, licet is senior esset & primogenitus. Rursum, ut rectè explicat Toletus: Jacob benedictionem, & ex ea filiationem hereditatemque Isaaci patris sui, & consequenter Abrahæ avi sui, est consecutus. ut nimirum Abrahæ & Isaaci familia censeretur esse familia Jacob & Jacobæorum, non autem familia Esau & Idumæorum; idque obtinuit Jacob, non ex eo quòd ipse monitu matris suæ volens & currens citiùs attulit hœdum, quàm Esau; sed quia Deus ita voluit & misertus est ejus, non Esau.

Sexta Anastasij.

Toleti expositio.

Pari modo allegoricè. quòd populus Christianus, cujus typus fuit Jacob, ex Gentibus & Judæis adunatus per fidem Christi, in posteritatem Abrahæ reciperetur, ut nimirum ipse esset Ecclesia & populus Dei, & consequenter heres justitiæ & salutis, indeque heres donorum Spiritus sancti, amicitiæ & protectionis Dei [quæ fuit benedictio Abrahæ promissa;] Judæi verò carnales rejicerentur à justitia, ac consequenter à populo & Ecclesia Dei, ut non essent ex amicis & ex filijs Dei; hoc, inquam, non contigit ex voluntate, aut prævijs operibus horum, vel istorum, sed ex sola Dei voluntate, cui placuit in fide Christi collocare benedictionem & filiationem Abrahæ, ut fideles Christiani sint populus, filij & Ecclesia Dei; sicut olim erant Judæi secundùm carnem ex Abraham nati: quia tunc ita placebat Deo; nunc autem aliter illi visum est.

Sensus allegoricus.

Opera ergo quæ hic excludit Apostolus, quibusque negat nos meruisse hanc benedictionem & justitiam, sunt, non opera ex fide facta, sed circumcisio, aliaque opera lege Mosaica præscripta, ex quibus Judæi hanc filiationem & benedictionem Abrahæ sibi deberi putabant, sed falsò. Unde hisce eorum operibus opponit Apostolus Dei vocationem, dilectionem, misericordiam, gratiam, & fidem per Christum exhibitam & propositam, atque ex hac, non autem ex operibus Mosaicis jam dictis, nos justificari & salvari docet, urget & inculcat. Hic enim est scopus totius capitis, imò totius epistolæ, uti dixi initio.

Per opera legalia non meruerunt benedictionem Judæi.

Dices, In Christianis fides est dispositio ad justitiam & meretur de congruo ipsam justificationem: nam, ut ait S. August. epist. 105. *Nec ipsa remissio peccatorum sine ali-*

Licet de congruo fides, & dispositio mereatur justificationem, tamen justificatio est mera gratia.

que

quo merito est, sed fides hanc impetrat. Epist. 106. *Siquis*, inquit, *dixerit, quòd gratiam benè operandi fides mereatur, negare non possumus, imò verò gratissimè confitemur*. Ergo justificatio non est meræ gratiæ, nec solius miserentis Dei.

Respondeo. Nego consequentiam, quia meritum hoc de congruo non aliud est quàm dispositio, dispositio autem propriè non dat meritum, nec vim justificandi, sed tantùm est dispositio ad justitiam, quia Deus ita velit, cùm posset aliter statuere; quinimmò sine dispositione posset nos justificare. Fidelis ergo licet & pœnitens quis sit, gratis tamen & misericorditer ac indebite accipit, remissionem peccatorum, & justificatur, quia ita placuit Deo miserenti. Sicuti si rex reis læsæ majestatis daret veniam, restitueretque in suam gratiam, & pristinam dignitatem; sed eos solos qui ad aulam regiam venirent, & veniam peterent: omnes rei ita veniam adepti, non suo labori aut petitioni, sed regis misericordiæ veniam hanc & restitutionem attribuerent: ita & hic cum Deo res nostra se habet.

Distinctio inter currentem viribus naturæ & gratiæ.

Adde, τὸ *miserentis* opponi τῷ *volentis & currentis*, scilicet viribus naturæ, & suis, non verò opponi volenti & currenti viribus gratiæ & misericordiæ Dei: sed potiùs illud includere aut præsupponere. Non enim miseretur, id est, justificat Deus aliquem, nisi quem nasci secundùm spiritum, id est, fidelem & pœnitentem viderit. Hic enim solus est Abrahæ filius, cui hæc misericordia promissa est.

VERS. 17.

DICIT SCRIPTURA; Exodi 9. 16. PHARAONI: QUIA IN HOC IPSUM EXCITAVI TE, UT OSTENDAM IN TE VIRTUTEM MEAM] Probavit Apostolus v. 15. & 16. præced. non esse iniquum quòd Deus gratuita electione & voluntate Jacob dilexerit, eiusque misertus sit, sine illius operibus & meritis. Hic probat secundam antithesis suæ partem, scilicet quòd Esau odio habuerit, & noluerit eius misereri, id non ex demeritis Esau præ Jacob accidisse, sed ex Dei voluntate, qui noluit eius misereri. Est enim hoc Deo liberum, ut patet in Pharaone, quem, quia obduratus erat in suis peccatis, sibi suisque peccatis permisit, & dimisit, ac tandem punivit mergendo eum in mari rubro; cùm tamen misertus sit Nabuchodonosoris; & aliorum, qui æquè ut Pharao mali & obdurati fuerunt.

Ratio ob quam Deus noluerit misereri Esau & Pharaonis.

EXCITAVI TE) te, ò Pharao, regem constitui, sustinui, ut vertit Chaldæus; & Septuag. conservavi, permisitque ut in populum meum tyrannus insurgeres; ut ego vicissim in te, quasi hostem, tot plagis potentissimis insurgerem, tandemque te mergerem in mari rubro; ut sic omnes meam justitiam ac potentiam agnoscant, timeant & colant. ita S. Chrysost. & Photius.

Aliter Anselm. Excitavi, inquit, tuam malitiam sopitam per mea signa & plagas, ut durior fieres. Sic etiam explicat D. Thom. & S. August. libr. 3. contra Julian. c. 2.

Duæ causæ ob quas Deus excitaverit Pharaonem.

UT OSTENDAM IN TE VIRTUTEM MEAM) Nota. Hæc non prima & præcipua, sed una inter alias & ultima causa fuit cur Deus excitarit Pharaonem. Prima enim causa fuit, ut Pharao Deo creatori suo obediret, & benè beateque viveret, qui finis est omni homini à Deo præstitutus. Sed quia prævidebat Deus eum contumaciter monitis suis & potentiæ obluctaturum; hinc hanc eius malitiam ordinavit ad suam gloriam, ut eum per miraculosas plagas castigando comprimeret, corrigeret & converteret: sed cùm ijs magis indurari cerneret, plagas plagis addere decrevit, & tandem cum suis mergere eum in mari rubro, ad hoc, ut hæ plagæ & clades omnibus hominibus Dei virtutem, non longanimitatem, ut interpretatur Oecumen. sed, ut græcè est, δύναμιν, id est potentiam, ob oculos ponerent, atque impijs & rebellibus metum Dei incuterent.

Impij à Deo tolerantur ut salventur.

Nota, Paraonem & impios tolerari à Deo primaria voluntate ad hoc, ut se corrigant & salventur. Id enim docet Paulus Roman. 2. v. 4. Vocula ergo ut, hic eventum vel causam remotam significat, uti jam explicui. vide can. 24.

VERS. 18.

ERGO CUIUS VULT MISERETUR, ET QUEM VULT INDURAT) Hinc horrendum suum dogma de reprobatione & prædestinatione deducit Calvinus; docetque quòd Deus post lapsum Adæ, ut efficaciter singulos electos elegit & destinavit ad gloriam, quasi ad finem suum, & consequenter eosdem destinavit ad fidem & gratiam, quasi ad media tali fini congrua; ita pariter singulos reprobos ante omnem prævisionem operum & demeritorum destinavit ad pœnas æternas, quasi ad finem suum, & consequenter eosdem destinavit ad actus malos; quibus hās pœnas mererentur: atque ex hac prædestinatione, inquit ipse, manat executio efficax gratiæ & gloriæ in bonis & electis, in malis verò & reprobis manat certus & necessarius lapsus in peccata quælibet, atque in ijs obduratio, excæcatio, mors & damnatio æterna; ita ut homo in negotio salutis vel damnationis suæ æternæ nihil liberè agat, sed agat actus & adactus in omnibus à Deo: perinde ac agitur & adigitur globus à rotante, securis à secante, lutum à figulo, cui reniti nequit, imò à quo non tam agit, quàm agitur & patitur. Hoc est fatum Calvini longè generalius, efficacius & violentius fato Stoicorum.

Horrendum dogma Calvini de prædestinatione & reprobatione.

Fatum Calvini violentius fato Stoicorum refutatur.

Verùm si hoc fatum demus, ut taceam illius impietatem in Deum, rectè reprobi dicent cum Luciano in Jove confutato: *Si Parca omnium rerum est causa: ergo si quis patrem occiderit, Parca in culpa est. Si Minos rectè velit uti judicio; multo æquiùs fatum pro Sisypho puniet, & Parcam pro Tantalo. Quid enim illi iniustè egerunt, quando jussis dicto audientes fuerunt?* Sæpè mirari soleo, quomodo tam atrox blasphemia, tam horribilis sententia, imò quævis aliæ hominibus à Calvino persuaderi potuerint; cùm ex hoc uno quasi ex ungue leonem agnoscere possint & debeant. Hinc enim sequitur, ut alia omittam, hominem necessariò velit nolit, peccare, quoties peccat; necessariò blasphemare & execrari Deum, quoties blasphemat & execratur; ac consequenter omnes eos qui damnantur, damnationem hanc non potuisse avertere, sed necessariò & inevitabiliter damnari, & æternis ignibus cruciari. Hoc enim Dei decretum prævium, quod ponit Calvinus, homini reprobo est inevitabile & ineluctabile, eiusque pariter executio ineluctabilis est.

Absurda quæ sequuntur ex Calvini hæresi de reprobatione.

Imò ex hoc eius principio & fato sequitur, non hominem, qui tantùm motum Dei necessariò recipit, sed Deum solum, qui motum imprimit, & ad actum malum impellit & prædeterminat, ex mera & libera sua voluntate; Deum inquam, solum causare actum peccati, & consequenter solum peccare. Quæ est blasphemia à sæculis non audita, nimirum quòd aliquis Deum, qui ipsissima est bonitas per essentiam, & omnis boni fons, faceret omnis malitiæ fontem, id est, ex Deo facere dæmonem: hoc nostro sæculo fecit Calvinus, ò tempora! ò monstra! horruit hoc Manes & Manichæi, & ne Deo bono tam essent iniurij, illi deum quemdam malum opposuerunt, quasi fontem omnis mali. Longè hoc erat tolerabilius.

Manetem & Manichæos impietate & blasphemijs superat Calvinus, dum Deum facit auctorem peccati.

Omitto quòd hoc fatum Calvini, hominem in desperationem adigat: si enim quos libuit Deus damnationi & gehennæ addixit, sine ullo prævisio eorum demerito, quis non timeat, non percellatur? quis non semper anxius decretum hoc Dei capiti suo imminens suspiciat dicatque, Quid si Deus damnationi me addixerit? quis scit an inter reprobos me collocarit? si ita est, actum est de me; perij, æternùm ero miser & damnatus, ut quid de bona vita laboro? pereundum mihi est, imò peccandum. Ad hoc urgeor Dei fato, cui reluctari, à quo me subducere tam est impossibile, quàm contra Deum pugnare.

Pulchrè & graviter S. August. cap. 23. de Gratia & libero arbitrio: *Deus*, inquit, *reddit mala pro malis, quia justus est; bona pro malis, quia bonus est; bona pro bonis, quia bonus & justus est: solum non reddit mala bonis, quia iniustus non est.*

Excutitur sensus horū verborum. Cuius vult miseretur, & quem vult indurat.

Nota τὸ *reddit* non prædefinit, non prævenit, non prædeterminat. Quod ergo ad verum & orthodoxum sententiæ Paulinæ sensum attinet; putant aliqui hanc eius illationem: *Ergo cujus vult miseretur, & quem vult indurat*, non inferri ex mente ipsius Pauli, sed ex mente Judæorum, Paulo adversantium & obstrepentium. qui hanc sententiam, quasi ingens absurdum, ex dictis Pauli colligant, illique obiectent. ita censent Origen. & S. Hieron. ad Hedibiam q. 10.

Verùm non hæc, sed proximè sequentia verba esse obijcientium Judæorum, patet ex ijs ipsis. Sequitur enim, *Dicis itaque mihi*, &c.

Dico ergo, Apostolus hic ex illo testimonio, *Miserebor cujus misereor*, scilicet Jacobi, & allegoricè populi fidelis, sive Christiani, quem dilexi, infert. *Ergo cujus vult miseretur*. Ex illo verò, *In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam*, infert & colligit: *Ergo quem vult indurat*, scilicet Pharaonem; & per consequens, non ex operibus, sed quia vult, odio habet Esau, & allegoricè carnales Judæos, quos repellit à benedictione Abrahæ. Hoc enim est, quod toto hoc capite probare contendit, scilicet Dei voluntate credentes adsci-

adscitos, & Judæos repulsos esse à benedictione Abrahæ. A Omnes ergo hæ sententiæ pendent, & connexæ ac concatenatæ sunt cum v. 13. deducuntur enim omnes hæ antitheses ex prima illa v. 13. *Iacob dilexi. Esau autem odio habui*, illiusque probatio & explicatio sunt.

Deum indurare peccatorem aliud est quam eius non misereri, eumque in peccatis relinquere.

Nota Primò. Deus *indurat*, id est, indurat propriè, & consequenter odio habet, ut Esau, & punit ac punivit, uti Pharaonem, ad hos enim omnes jam dictos, putà Esau, Pharaonem, &c. se extendit τὸ *indurat*, per metalepsin.

Nota Secundò. Deus indurat peccatorem, quia eius non miseretur, sed eum in sua duritia & peccatis relinquit; eamque aut indulgendo aut flagellando augeri permittit: opponit enim Apostolus hæc duo misereri & indurare. Ergo indurare est non misereri: cùm ergo misereri sit liberare à peccato (peccatum enim maxima est miseria, quæ maxima indiget misericordia) & iustificare; sequitur, quòd non misereri, sive indurare, sit idem, quod in iustitia & peccatis duritiaque sua peccatorem relinquere & negligere: sic enim se explicat Apostolus vers. 22. Nam peccatores se sua malitia propriè & directè obdurare docet Isaias cap. 1. 16. & David psalm. 94. 8. Idem patet in Pharaone, qui B in Scriptura quasi speculum & exemplar obdurationis proponitur, de quo propriè hìc loquitur Apostolus. Quòd enim Pharao non à Deo, sed à se ipso suaque malitia propriè & directè sit obduratus, demonstratur.

Probatur id quadrupliciter.

Primò, ex eo quòd Deus misso Moyse Pharaoni decies præcepit dimissionem populi Judaici: ergo voluit ut missum faceret populum; non ergo eum obdurare voluit. Hoc enim propriè velle, est velle efficaciter ut Pharao nolit populum dimittere: velle autem ut dimittat, idque præcipere, ac rursum efficaciter id nolle, ideoque obdurare, manifestè inter se pugnant. Rursum si Dei voluntas erat obdurare Pharaonem, ergo Pharao ei se conformans non peccabat: Dei enim voluntas omnis bonæ voluntatis mensura est.

Secundò, Deus reluctantem Pharaonem gravissimè punivit: atqui *Deus non est auctor eorum, quorum est ultor*, inquit S. Fulgentius l. 1. ad Monimum c. 3.

Tertiò, Pharao ipse paulatim Deo, Moysi & Hebræis cessit, dum Primò, eos sine prolibus & armentis; Secundò, cum prolibus, sed sine armentis; Tertiò, omnino cum C suis abire permisit: ergo ipse se flectebat & obdurabat: quin verò Pharao ipse non tam impius fuit ut duritiei suæ causam in Deum evomeret, sed sibi eam tribuit Exodi 10. 16. *Peccavi*, inquit, *in Dominum*. Quòd enim Calvinus Deum culpa liberare contendat, peccatum Pharaoni, obdurationem Deo tribuendo, tam impiè quàm imperitè id facit: si enim durities Pharaonis peccatum est, cur pariter peccatum non sit obduratio, quæ duritiei est causa? causa enim ad peccatum impellens utique peccat, Joan. 8. 34. Rom. 1. 32. & vel maximè tunc, cùm efficaciter impellit, ut ei alter resistere nequeat. At instat Calvinus: Obdurare in Deo non esse culpam; quia iustum hoc Dei iudicium est. Sed frivola est & inanis hæc larva, si enim durities culpa est, quocumque fine, quocumque iudicio ad eam impellas, culpam admittis; quod enim in se malum est & culpa, nullo fine licet: ideoque non iustum est hoc, sed impium Calvini iudicium: tantumque est dicere ac si apertè pronunties, Deus peccati auctor est, sed hoc fine, ut iu- D dicium suum & præcedentium peccatorum vindictam exerceat.

Calvinus peccatum Pharaonis, obdurationem Deo impiè & imperitè tribuit.

Pharaoni culpam & obdurationem tribuit Scriptura.

Quartò, non Pharao tantùm sibi, sed & Scriptura culpam & obdurationem eidem tribuit; cùm eum jam immunem & liberum à pœna, ad ingenium spontè rediisse narrat Exodi 8. 15. *Videns*, inquit, *Pharao quòd data esset requies, ingravavit cor suum*. Et cap. 9. 34. *Videns Pharao quòd cessasset pluvia, auxit peccatum, & ingravatum est cor eius*, id est, ut habetur in Hebræo, לבו ויכבד *iachbed libbo*, id est, *aggravavit ipse cor suum*. Idem patet cap. 8. v. ult. in Hebræo. Unde quoties noster Interpres in Exodo vertit, *ingravatum est*, accipe *ingravavit se, cor*, id est voluntas *Pharaonis*; sic enim Hebræa ubique vertas. Ipse ergo Pharao propriè & positivè se induravit, Deus verò permissivè & negativè: quia cùm voluntatem eius sua manu contineret, illam à malo non compescuit, sed illi laxavit frena, ad Hebræorum oppressionem: sicut qui canem venaticum funibus ligatum tenet, in leporem eum dicitur immittere, si eum vinculis solvat, & in leporem ferri sinat.

Deus permissivè & negativè se habuit ad obdurationem Pharaonis.

Rursum Deus subtrahendo & suspendendo flagella sua, quæ Pharaonem molliebant, eum induravit, quia iis cessantibus ipse mox ad ingenium & duritiem suam rediit. Quando enim Deus plagas infligebat Pharaoni, Pharao promittebat quòd dimitteret Hebræos; quando verò plagas subducebat, rursum indurabatur Pharao. Unde Exodi 8. v. 15. dicitur: *Videns Pharao quòd data esset requies, ingravavit cor suum*. ita Anastas. Nicenus in Quæstionibus S. Scripturæ, quæst. 29.

Deus subtrahendo flagella induravit Pharaonem.

Adde, sicut pueri nequam verberibus fiunt duriores, sic & Pharao verberibus Dei in dies factus est durior. Unde sicut præceptor flagellando puerum pervicacem, dicitur eum flagellis suis obdurare, magisque pervicacem efficere: ita Deus suis plagis dicitur indurasse, & durius reddidisse cor Pharaonis durum & pervicax, non effectivè, sed obiectivè, id est, non efficiendo & immittendo illi duritiem, sed obiiciendo flagella, quibus ipse magis seipsum obduravit, fortiusque Deo restitit. Ita explicant hunc locum Patres omnes, & interpretes Catholici.

Item flagellis, ut pueri, induravit Pharaonem.

Nota Tertiò. *Misereri* hìc in Apostolo generale est; sed Apostolus illud applicat Jacob, quòd scilicet Deus è captivitate Babylonica eum reduxerit, & allegoricè credentibus, quòd scilicet ipsi à servitute peccati à Deo gratis sint liberati, & iustificati, ut dixi. Poterat enim Deus, si voluisset, credentes, immò & pœnitentes, non iustificare, id est, eorum non misereri.

Misereri hìc generale est & significat liberationem è captivitate Babylonica.

Nota Quartò. Ut omnia dicta in unum colligamus, hæ omnes antitheses, quas Apostolus à v. 7. hucusque conglomerat, applicandæ & explicandæ sunt per hoc, quòd Christiani, qui sunt filii spiritus, promissionis, gratiæ & fidei, credendo in Christum, eique obediendo, benedictionem Abrahæ, id est iustitiam, sint adepti: Judæi verò, qui sunt filii carnis, id est, carnaliter nati ex Abraham, quique ex operibus vi legis & naturæ factis, id est humanis & carnalibus, iustitiam quærebant, eamque parere & producere contendebant, repellendo fidem Christi, à benedictione pariter & iustitia, ac via salutis sint repulsi. Quod ut clariùs demonstrem, applicabo singulas antitheses.

Antitheses omnes Pauli in hoc capite.

Prima est, v. 7. Non Ismael filius carnis, sed Isaac filius promissionis æstimatur filius Abrahæ & heres: sic non Judæi filii carnis increduli, sed Christiani credentes, quasi filii promissionis, æstimantur filii & heredes benedictionis iustitiæ Abrahæ.

Prima antithesis & eius applicatio.

Secunda est, v. 13. *Maior serviet minori*, id est, Judæi postponentur & servient Christianis.

Secunda.

Tertia est, ibidem *Iacob dilexi, Esau odio habui*, hoc est, Christianos credentes dilexi, Judæos incredulos odio habui.

Tertia.

Quarta est, v. 16. *Non est volentis, neque currentis sed miserentis Dei*: id est, iustitia non est Judæi volentis & currentis ad eam naturæ viribus & operibus, sed est Christiani credentis, cui Deus iustitiam misericorditer largiri & donare voluit.

Quarta.

Quinta est, v. 18. *Cuius vult*, v. g. Isaaci, Jacobi, Nabuchodonosoris, *miseretur; quem vult*, v. g. Ismael, Esau, eorumque posteros & Pharaonem, *obdurat*. Id est, Deus miseretur populi Christiani fidelis, dando ei iustitiam; Judæos verò fidei rebelles indurat, id est, in sua iniustitia, duritia, rebellione permittit ac deserit, & à vera iustitia ac salute arcet & repellit.

Quinta.

Sexta est, v. 21. 22. 23. ubi Apostolus Christianos credentes vocat *vasa in honorem*, & *vasa misericordiæ*; Judæos verò incredulos vocat *vasa in contumeliam, vasa iræ, apta in interitum*.

Sexta.

Ubi Nota Quintò, Judæos semper hìc accipi debere incredulos & fidem Christi repellentes, suæque legi insistentes: sicut in Christianis involuitur acceptatio fidei & gratiæ, & obedientia erga Christum: nec enim Christiani electi sunt ad iustitiam, nisi priùs prævisa fuerit eorum fides & obedientia: nec Judæi antè reiecti à iustitia, quàm prævisi sunt fidem & gratiam Christi repellere. Sicut ergo in Christianis fides præsupponitur eorum dilectioni & benedictioni, id est iustificationi: ita in Judæis semper includitur & præsupponitur eorum incredulitas, quasi obiectum odii. Ob incredulitatem enim suam à Deo reiecti & odio habiti sunt: ita ut à parte rei priùs sit eos esse incredulos, quàm odio haberi à Deo; sicuti vice versa, prius est Christianos credere & obedire Christo, quàm diligi

Mens & scopus Apostoli est ostendere Christianos ob fidem dilectos, Judæos ob incredulitatem reiectos.

Digitized by Google

diligi & justificari à Deo. Hæc est ergo perpetua antithesis Apostoli, quam tot probat exemplis; nimirum, *Iudæi increduli repulsi sunt à justitia, Christiani verò credentes justitia donati sunt.* Ad hanc omnia collimant, per hanc resolvenda sunt omnia, hic est scopus, hæc mens Apostoli.

Misericordia Dei est in fide constituere justitiam.

Nota Sextò. Apostolus utrumque horum dicit factum esse ex vocante & miserente Deo, non ex operibus prævijs: quia quòd credentes justificentur; alii verò non credentes repellantur à justitia, est misericordiæ Dei, cui placuit in fide constituere justitiam, & credentes gratis justificare; cùm potuisset non credentes in Christum justificare, & alia in re justitiam constituere, aliumque justificationis modum præscribere, v. g. circumcisionem, aut naturalem descensum ex Abraham, milleque alios modos, quos Deus ipse habet in thesauris suæ sapientiæ & providentiæ.

Apostolus hic non agit de vocatione congrua vel incongrua.

Ex dictis clarum est, Apostolum non agere hic de vocatione congrua vel incongrua ad primam gratiam vel gloriam; nec de gratia efficaci, vel inefficaci: sed agere de vocatione ad justitiam.

Nota Septimò. Apostolus primariò hic intendit ostendere, quòd Isaac Ismaeli, Jacob Esau fratri suo, id est, Christiani Judæis sint prælati & prædilecti, non esse ex meritis eorum prævijs; secundariò tamen ostendit, quòd Ismael, Esau & Judæi sint odio habiti, id est neglecti, postpositi & repulsi à familia, benedictione & justitia Abrahæ, id non accidisse ex eorum demerito prævio, prævio inquam, ante fidem vel repulsam fidei, quasi in judaismo demeruerint præ Gentibus repelli; sed utrùmque hoc fuisse voluntatis & electionis Dei, qui ante omne meritum utriuslibet, voluit Isaac præ Ismael censeri & esse filium & heredem Abrahæ, ac Jacobum præ Esau benedici ab Isaac, eiusque & per illum Abrahæ censeri filium & heredem; ac consequenter utriusque posteros, Isacidas scilicet & Jacobæos, præ Ismaelitis & Idumæis, filios esse & heredes Abrahæ.

Electio Isaaci & Iacobi non fuit ex meritis prævijs, nec Ismaeli & Esau repulsa ex demeritis.

Si dicas, postea Idumæos odio esse habitos ob peccata, cùm, ut ait Malachias, capti & eversi sunt: Respondebit Paulus, & Jacobæos peccasse, & captos esse ob sua peccata. Non ergo ex operibus & demeritis, in quibus erant pares, hi præ illis dilecti & reducti sunt; sed quia hos, & horum parentes præ illis dilexit & elegit Deus in populum & Ecclesiam suam. Similiter quòd Pharaonem præ Nabuchodonosore & aliis indurarit, id est, in sua malitia & duritia reliquerit & oppresserit Deus, non fuit ex demerito Pharaonis, quasi durior & deterior fuerit Nabuchodonosore & aliis similiter obduratis: sed quòd voluerit Nabuchonosoris misereri, eique regnum restituere, Pharaoni noluerit. Ita planè in sensu allegorico (quem maximè hic significare intendit Apostolus, ita tamen, ut priorem sensum literalem tantùm obiter quasi perstringat, & præsupponat suæ allegoriæ) quòd Judæos incredulos præ Christianis credentibus repulerit, & odio habuerit idem Deus, non fuit ex demeritis prævijs, quasi Judæi in judaismo præ Gentibus in gentilismo id demeruerint, cùm utrique fuerint in peccatis, & magis Gentes: sed fuit ex voluntate Dei, qui voluit credentes eligere ad justitiam, incredulos ab eo repellere.

Sensus allegoricus hic est maximè à Paulo intentus.

Si ergo quæras, cur Christiani electi sunt ad justitiam, Judæi verò ab ea repulsi? Respondet Apostolus v. 30. & seq. quia Christiani fidem Christi amplexi sunt, Judæi eam repulerunt. Si pergas quærere, cur Judæi fidem repellentes reiecti sunt, Christiani verò amplectentes fidem electi? Respondit semper hucusque Apostolus causam esse, quòd Christiani credentes sunt filii promissionis, quos elegit Deus, eisque promisit misericordiam, putà justitiam. Hoc est, quia placuit Deo in fide Christi collocare benedictionem & filiationem Abrahæ, ipsam scilicet justitiam; non autem, quia Gentes hoc meruerunt, vel Judæi in judaismo demeruerunt, aut meruerunt ea privari præ Gentibus. Ecce hoc est quod toties per tot sententias hic voluit, revoluit & inculcat Apostolus.

Placuit Deo in fide Christi collocare benedictionem.

VERS. 19. Dicis itaque mihi: Quid adhuc queritur?] Græcè μέμφεται, id est queritur, conqueritur; non autem, quæritur, conquiritur; licet ita legat & intelligat S. Thomas. Est occupatio querula. Obiiciet enim quis, Si Deus *cujus vult miseretur, & quem vult indurat:* cur ergo queritur, conqueritur, & succenset Deus Pharaoni, aliisque impiis per Prophetas, eosque punit? Ipse enim Deus, ut ais, ò Paule, eos indurat.

Voluntati enim eius quis resistit?] aut, ut græcè est, ἀνθέστηκε, id est, restitit umquam. Hanc obiectionem Apostolus Primò, retundit obiecto absoluti dominii & majestatis Dei, contra quam nemo queri possit aut debeat. Deinde directè illi respondet vers. 22.

Contra Dei absolutum dominium, majestatem, & reverentiam superbi & arrogantes non possunt queri.

Nota. Statim illi respondere potuisset Paulus, Deum justè queri de impiis, quia propria voluntate peccant. Verùm quia agit contra superbos & querulos impios, qui irreverenter & arroganter queruntur, seque opponunt Deo, Deique voluntati & judiciis: hinc Primo, eorum superbiam, & superbiam querelam retundit obiectu reverentiæ & celsitudinis divinæ; maximè quia hoc ipso, licet non respondeat ad ipsam eorum interrogationem, & obiectionem, ad originem tamen & causam eiusdem respondet.

Causa hæc est, quod impii nolint subesse voluntati divinæ, eiusque imperio, illudque vellent excutere si possent; utpote per quod sciunt se plectendos & damnandos. Dicunt ergo ipsi: Si Deus cujus vult miseretur, & quem vult indurat, quid mirum est nos esse miseros & induratos? voluntate enim Dei tales sumus: voluntati autem eius quis resistit? Hanc causam aufert & elidit Apostolus dicens, voluntatis divinæ, utpotè sapientissimè, optimæ & eminentissimæ à creatura non esse quærendam rationem; neminem enim de ea queri, vel illi obstrepere debere, sed illam omnes silentio venerari, illique summa humilitate & reverentia se submittere debere. Ait ergo.

VERS. 20. O homo, (græcè, μενοῦνγε, atqui ò homo) tu quis es qui respondeas Deo?) Pulchrè S. Gregor. l. 9. Moral. c. 8. inquit: *Respondere Deo non posse convincitur, qui homo nominatur; qui per hoc quòd de humo sumptus est, judicia superna discutere dignus non est.*

VERS. 20. Numquid dicit figmentum ei qui finxit: Quid me fecisti sic? An non habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam?) Pergit Apostolus retundere & reprimere importunam, & arrogantem impiorum contra Deum obiectionem, dicens, quòd non magis Deo factori & creatori suo resistere vel agganire debeant, quàm lutum figulo.

Nota Primò. Apostolus hic Deum comparat figulo, & homines luto, non quasi homines æquè ac lutum electione & libera voluntate destituantur: contrarium enim hic significat Apostolus v. 22. & v. 24. & quia alioqui pari ratione homines æquè ac lutum anima & ratione carerent, inquit S. Chrysostomus sed ut significet, quòd homines non magis Deo miserenti vel induranti, punienti vel præmianti obstrepere debeant, quàm lutum figulo, ut statim planiùs ostendam. Ad hoc enim tantùm inducitur hæc figuli & luti similitudo: nam alludit hic Paulus ad Jerem. cap. 18. 6. ubi sic ait Dominus, *Ecce sicut lutum in manu figuli, ita & vos in manu mea.* q. d. Sicut vas luteum est in manu figuli, ut illud frangat, & ex eo faciat aliud vas, vel prius renovet: sic & ego vos, ò Judæi, à me destinatos Chaldaico excidio, si pœnitueritis, reformabo, mutabo sententiam, & calamitatem vestram in felicitatem convertam. ita Theodor. ut ex vasis contumeliæ, id est ingloriis, fiatis vasa in honorem, id est honorifica.

Sensus litteralis huius versiculi est sumptus ex captivitate Babylonica Ierem. c. 18.

Nota Secundò. S. August. & alii censent Apostolum hic loqui de massa, id est communitate, hominum non tantùm originali, sed & actuali peccato respersa (loquitur enim hic Paulus de impiis & incredulis Judæis) ex qua hos Deus liberat, & eligit ad gloriam; alios relinquit, & destinat ad pœnam æternam, ita S. August. lib. 1. de Simplician. q. 2. & Fulgent. ad Monimum l. 1. c. 26.

An Deus ex massa hominum peccatis respersa faciat alia vasa in honorem, alia in contumeliam.

Ubi adverte. Ex massa peccati originalis, Deus non intendit positivè facere aliquem vas in contumeliam, uti demonstravi v. 13. sed tantùm permissivè, imò Deus intendit, quantum est ex parte sua, omnes ex hac massa corrupta & perdita eripere & salvare per Christum. Ideò enim Christum mediatorem omnibus dedit, volens quantum est ex parte sua; ut per Christum omnes salventur. Ex massa verò & complemento peccatorum actualium, quæ peccatores ipsi faciunt, & adiiciunt peccato originali, etiam positivè facit

Deus ex hac massa intendit omnes servare.

Digitized by Google

facit Deus vasa in contumeliam; quia destinat eos ad pœnam & opprobrium æternum, quos videt in peccatis hisce suis mori. Ex hoc ergo Apostoli loco etiam juxta mentem S. Augustini intellecto non rectè elicitur aut concluditur, Deum aliquem reprobasse, vel decrevisse à regno cœlorum excludere ob solum prævisum peccatum originale eius, vel ante actualia ejus peccata, in quibus prævidebatur ipse moriturus. Imò Gregor. de Valentia 1. p. qu. 23. puncto 5. col. 463. docet ad hanc perditionis massam ex mente S. Augustini pertinere, & in eam recidere eos, qui post originale peccatum sibi remissum, actualia peccata committunt. Hoc est enim quod ait S. August. Enchir. 29. *Creatura rationalis quæ in hominibus erat, peccatis atque suppliciis, & originalibus, & propriis tota perierat*. Et epist. 105. *Vna*, ait, *est ex Adam massa peccatorum & impiorum, in qua & Iudæi & Gentes, remota gratia Dei, ad unam pertinent conspersionem.* Et lib. 1. ad Simplic. q. 2. *Propter hoc*, ait; *inexcusabilis est omnis peccator, vel reatu originis, vel additamento etiam propriæ voluntatis*. Et paulò post; *In vasis*, inquit, *propter meritum massæ, in contumeliam debitam factis* (id est, in omnibus iis qui ob peccata destinati sunt ad gehennam) *iniquitatem damnare novit Deus, non facere*. Et l. 83. quæst. qu. 68. docet reprobos non posse dicere Deo, Cur me fecisti vas in contumeliam? quia jam sunt massa luti, id est peccati, post Adæ prævaricationem. Et concludit: *Si vis hoc posse dicere Deo: Cur me sic fecisti? noli esse lutum, sed efficere filius Dei per ipsius misericordiam*. Quocirca graves Theologi ex mente S. Augustini censent, Deum neminem reprobasse, id est cœlo exclusisse, & destinasse gehennæ, nisi post prævisum eius finale peccatum; quòd scilicet in originali, vel actuali peccato moreretur. Audi Cardin. Bellarm. lib. 2. de Gratia & lib. arbitr. c. 16. *Dicimus*, inquit, *causam reprobationis esse prævisionem peccati originalis, vel actualis: quia non omnes Deus reprobat propter originale peccatum, cùm illud verò nonnullis reprobis per baptismi gratiam remittatur; sed alios propter originale tantùm, ut parvulos non baptizatos; alios propter actuale tantùm, ut baptizatos adultos; alios propter utrumque, ut infideles adultos; de qua re vide Aug. de Correp. & grat. c. 13. & Prosperum in Respons. ad c. 2. Gallorum*. Verùm quidquid sit de hac massa peccatorum, eorumque electione & reprobatione: dico de ea non loqui hîc Apostolum.

Non potest elici ex hoc loco Deum ob solum peccatum originale aliquem reprobasse.

Verus & genuinus Apostoli sensus.

Ut ergo genuinam Apostoli mentem explicem; assero, Deum tantùm in eo comparari hic figulo: quòd, sicut figulus potest ex eodem luto facere vas unum in honorem, aliud in contumeliam: ita Deus ex eadem massa hominum, cujus vult miseretur, & quem vult indurat. Cujus ergo miseretur, id est, quem à peccato liberat & justificat, uti Christianos credentes, hos facit vasa in honorem: quem verò indurat, uti Pharaonem, & Judæos incredulos, hos facit vasa in contumeliam. Sed sicuti Deus positivè & directè miseretur; sic positivè & directè facit vasa in honorem: & sicut permissivè & indirectè tantùm indurat; sic permissivè & indirectè tantùm facit vasa in contumeliam. Non ergo vas in honorem hic est electus ad gloriam, nec vas in contumeliam est reprobatus ad gehennam: sed vas in honorem est justificatus, vas in contumeliam est impius qui est in peccato.

Quid hic intelligatur per vas in honorem, & vas in contumeliam. Duplex sensus.

Posset Secundò, *τὸ misereri* temporaliter accipi, pro dare bona & præmia temporalia, qualia Deus dedit Jacobo & Judæis; *indurare* verò per metalepsim, ut dixi, pro punire, & malis afficere, uti plagis affecit Deus Pharaonem. Unde Toletus censet Apostolum hac similitudine tantùm velle significare, quòd Deus pro libito nulla alia causa ex jure dominii summi & potentiæ eminentissimæ, quam habet in homines, possit quævis bona vel mala cuilibet immittere: sicut figulus pro libito vasa facit aut vilia aut honorifica. Et sic vas in contumeliam non est peccator formaliter: sic enim Deus non facit vas in contumeliam: sed est is cui Deus pœnas & mala irrogat, uti Pharao, Esau, Judæi: contrà is est vas in honorem cui Deus bona & beneficia confert, uti Jacob & Christiani. Sed prior sensus quem dedi, pressior est, profundior, & præcedentibus magis connexus.

Denique in hac antithesi græcè elegans est paronomasia. Vocatur enim σκεῦος εἰς τιμὴν, ἢ σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, id est, vas decoris, & vas dedecoris.

Tropologicè Nota. Lutum est homo, quia ex limo factus: ut cum timore & humilitate Deo se subdat, in cujus manu est status noster, gloria, divitiæ, virtus, salus, & omne bonum nostrum; nimirum ut discat homo totus pendere à Deo, quasi figulo suo, illique se totum restituat, cujus potestatem effugere non potest. Sic ergo hac phrasi tacitè jubet & monet nos Deus, ut cum Jerem. cap. 18. jam citato, sæpè descendamus ad domum figuli; ut videamus originem patris nostri Adami ex luto, hebraicè Adami ex adamo, lutei ex luto, nobisque dicamus; Quid superbis terra & cinis, imò lutum vilissimum, quod pecudum calcatur?

Sæpè descendendum humiliter ad domum figuli, & originem suam.

Secundò, sicut lutum tantùm est lutum; sed ex manu figuli hanc vel illam formam sortitur; ita homo ex sua humo nil nisi humum & lutum habet; sed ex Deo habet quòd sit homo rationalis; dives, nobilis, sapiens, felix, gratiosus. Deus enim cuique dat suam formam, & *cuique dividit sua dona prout vult*, Eccl. 33. v. 14. ipse enim fecit nos, non ipsi nos.

Tertiò, hinc sequitur quòd quisque sua sorte contentus esse debeat; sicut enim lutum non potest dicere figulo, Cur me fecisti sic? sic nec nos Deo dicere possumus, Cur nos fecisti pauperes, ignobiles, rudes, infirmos; illos verò divites, nobiles, sapientes, validos & fortes.

QUOD SI DEUS VOLENS OSTENDERE IRAM, ET NOTAM FACERE POTENTIAM SUAM, SUSTINUIT IN MULTA PATIENTIA, VASA IRÆ, APTA IN INTERITUM, VT OSTENDERET DIVITIAS GLORIÆ SVÆ IN VASA MISERICORDIÆ, QVÆ PRÆPARAVIT IN GLORIAM) Apostolus hic perfectè respondet querelæ, quam proposuit vers. 19. Si Deus homines indurat, cur queritur & induratos punit? Respondet ergo hic hoc modo, q. d. Indurati ipsi positivè se fecerunt, & aptarunt vasa iræ; Deus ergo non fecit eos, sed *sustinuit*, id est, patienter peccare permisit, differens diu supplicium, sicque eos indurasse dicitur. Idque duplici de causa. Prior est, ut iram, id est justam & potentem suam vindictam, in eos ostenderet, uti fecit, dum Pharaonem mersit in mari rubro. Putabat enim Pharao, Dei patientiam, per quam non puniebat eum Deus, impotentiam esse. Posterior est, ut ex hac severitate Dei in induratos appareat gloriosa Dei misericordia, opulentia, & liberalitas *in vasa misericordiæ*, id est, in sanctos & electos, quibus non pœnam, sed gloriam præparavit. VERS. 22. 23.

Duplici de causa Deus permisit se ab his irritari.

Nota Primò, *Quòd si Deus sustinuit vasa iræ*; supple, quid ad te? vel tu quis es, qui respondeas Deo? quid habes quòd queri possis? Est enim hic aposiopesis, sive reticentia, frequens Apostolo.

Nota Secundò. *Vasa misericordiæ* hîc non vocantur efficaciter electi ad gloriam, sed credentes & justi; quos gratia sua dirigit & ordinat Deus ad gloriam, ut patet ex sequentibus: consequenter vasa iræ sunt mali & indurati, qui se ordinant & disponunt ad iram & pœnam æternam.

Vasa misericordiæ non sunt efficaciter electi ad gloriam.

Nota Tertiò. *Vasa misericordiæ* eadem sunt cum iis, quæ v. præc. vocantur *vasa in honorem*; sic *vasa iræ* vocantur ea, quæ sunt *in contumeliam*.

Nota Quartò. *Vasa iræ* non aptavit Deus, sed *apta*, græcè κατηρτισμένα, id est, aptata & apparata sunt, propriâ scilicet culpa & impœnitentia (ita Græci Patres, D. Thomas, & passim Interpretes) ad interitum & condemnationem. Unde & Deus non fecit, sed sustinuit ea in multa patientia, patienter scilicet expectans eorum resipiscentiam & pœnitentiam: quam utique non exspectasset, nisi ipsa in illorum fuisset manu & potestate; quia scilicet paratus erat Deus eos sua gratia adjuvare; si eam illi implorare, eique cooperari voluissent. E contrario, vasa misericordiæ Deus præparavit in gloriam: bonum enim & prædestinatio à Deo est: malum verò & reprobatio à nobis est: homo solus peccare potest & peccat; Deus verò solus à peccato liberat.

Vasa iræ propria culpa aptata sunt ad interitum.

QVOS ET VOCAVIT NOS NON SOLVM EX JUDÆIS, SED ETIAM EX GENTIBVS) Nota τὸ *quos* refert *vasa misericordiæ*, quæ præcesserunt, putà sanctos: τὸ *quos* ergo idem est, ac si dicat, Hæc vasa misericordiæ, non lutea, sed humana sunt ii, quos Deus ad se, suamque gratiam, amicitiam & filiationem *vocavit*, nempè *nos* fideles, tum ex Judæis, tum ex Gentibus. Putabant Judæi se solos à Messia vocandos esse ad eius regnum, Ecclesiam, & bona omnia. Contrarium hic probat Apostolus ex Prophetis, nimirum Gentes quoque ab eo ad eadem bona vocandas esse. VERS. 24.

Non soli Iudæi à Messia vocandi erant.

SICVT IN OSEE DICIT: VOCABO NON PLEBEM MEAM PLEBEM MEAM] q. d. Vocabo Gentes idolo-

idololatras; quæ non fuerunt plebs mea, ad meam fidem & cultum, ut, cùm fuerint ad me conversæ, vocem eas plebem meam. S. Paulum rectè citare Osee locum, eumque de Gentibus explicare ostendi Osee 1. v. 10.

ET NON MISERICORDIAM CONSECUTAM, MISERICORDIAM CONSECUTAM] Delent hoc Græca, Origen. Ambros. Chrysost. Theoph. Oecumen. Sedul. & alii; sed legunt Biblia Romana, aliaque Latina, & S. Hieron. in Osee 1. ibique habent illud Hebræa. Illud verò (*non dilectam, dilectam*) quod non habet Syrus, nec Hebræus, habent Septuag. quoad sensum in Osee, & Græca ac Latina hic Vide Notationes Franc. Lucæ in S. Script. Jam sensus hic planus est. Gentes enim, quas paulo antè dixit ex non plebe factas esse plebem Dei, hic ex statu derelictionis, dicit esse translatas in statum misericordiæ & gratiæ Dei, ut plebs Gentilis, quæ antea non erat misericordiam consecuta, jam vocaretur misericordiam consecuta.

Gentes quomodo ex non plebe factæ sint plebs Dei.

VERS. 26. ET ERIT: IN LOCO, UBI DICTUM EST EIS: NON PLEBS MEA VOS; IBI VOCABUNTUR FILII DEI] q. d. In loco; ubi antea non erat plebs mea, putà in Italia, Gallia, Germania, India, *ibi vocabuntur*, id est, erunt filii Dei. τὸ enim *vocari* per metonymiam sæpè in Scriptura significat, esse. Quod enim reipsa tale est, hoc per sermonem tale dici & vocari potest.

VERS. 27. ISAIAS AUTEM CLAMAT PRO ISRAEL] Probat hic Paulus ex Isaia priorem partem v. 24. scilicet quòd Deus ad se suamque gratiam vocabit per Christum Judæos ad Christum convertendos, sed paucos. Plerique enim omnes, ut ait Paulus v. 32. offenderunt in lapidem offensionis, putà in Christum. Posteriorem partem v. 24. de Gentibus ad Christum vocandis & convertendis, jam probavit Paulus v. 25. ex Osee Propheta. Ait ergo Isaias.

Cur tam pauci Judæorum ad Christum convertendi.

SI FVERIT NVMERVS FILIORVM ISRAEL TAMQVAM ARENA MARIS (innumerabilis) RELIQVIÆ (id est pauci) SALVÆ FIENT] Isaias habet, *Convertentur ad Dominum*. Unde patet ceteros omnes Judæos rejectos esse, uti hactenus docuit Paulus, & in eorum locum Gentes surrogatas accepisse promissa Dei; ac proinde ea non excidisse, sed in Gentibus impleta esse, quod à v. 6. huc usque probare intendit & contendit Apostolus.

VERS. 28. VERBVM ENIM CONSVMMANS ET ABBREVIANS IN ÆQVITATE] supple, Deus est. Ut patet ex Græco, ubi *consummans* est nominativi casus; *verbum* verò accusativi. Sic enim habet Græcus, λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων. q. d. Deus consummabit & abbreviabit verbum, id est, rem, putà numerum fidelium ex Israel brevem, id est exiguum, conficiet: idque *in æquitate* & justitia; tum quia justè incredulos & impios Judæos ita abbreviavit, consumpsit & attrivit (quod propriè hic spectat Paulus;) tum quia vice versa primos credentes piosque Judæos, putà Apostolos, & per eos omnes gentes fecit abundare æquitate, justitia & sanctimonia. Sicut enim Deus justus est in infideles & impios, eos puniendo & consumendo; ita justus est in fideles & pios, eos præmiando, faciendo scilicet ut in eis & per eos in aliis gentibus abundet gratia & justitia. Utrumque hunc sensum, sed magis posteriorem, significant verba Isaiæ, qui habet: *Consummatio abbreviata inundabit justitiam.*

Vt ex his illustratur c. 10.

Pro quo Nota. Citat hic Paulus Isajam cap. 10. qui ad litteram loquitur de Judæis ex vastatione Sennacherib reliquis; de eisque ait, *Consummatio abbreviata inundabit justitiam.* q. d. Tempore Ezechiæ vastatio illa Sennacherib, quæ plurimos Judæorum consumpsit & abbreviavit, id est, paucos fecit: faciet ut in paucis reliquis Judæorum superstitibus, *inundet*, id est instar aquarum exundatium abundet, justitia, tum puniens impietatem, tum præmians pios, quos hoc terrore & clade perculsos ad Deum verum invocandum & colendum compellet; uti reipsa evenisse patet 2. Paralip. 30. 7. Hinc allegoricè (quod maximè hic intendit Spiritus sanctus) hanc sententiam de suis Judæis explicat S. Paulus, q. d. *Consummatio abbreviata inundabit justitiam*, id est consumam, faciamque finem, & quidem brevissimum, judaismi & Judæorum per Titum; ita tamen ut pauci ex ijs relinquantur & convertantur ad Christum; & tum justitia, quæ ex fide est, inundabit & propagabitur per omnes gentes, orbemque pietatis quasi altero diluvio obruet. Hoc est ergo *verbum breviatum, quod faciet Dominus super terram*, uti prædixit Isaias.

Loquitur Isaias de Judæis reliquis ex vastatione Sennacherib.

Sensus allegoricus hic à Paulo præcipuè intentus.

Secundò, *verbum abbreviatum* hoc accipi potest brevissimum Evangelicæ fidei & electionis præceptum, quod pro cunctis laciniosæ & sinuosæ legis cæremoniis, & prophetiis successit. ita Origen. August. Anselm. Oecumen. & alii veteres. Evangelium enim est compendium legis, quia ex duobus eius præceptis, *Diliges Deum & proximum, tota lex pendet & prophetæ.*

Verbum abbreviatum tripliciter intelligi potest.

Addit S. Chrysostomus, idem verbum dici consummatum in justitia, quia justitiam, quam lex dare non poterat, dat Evangelium; aut, ut Ambrosius, quia verbum hoc fidei & Evangelii consummationem attulit peccatorum; vel, ut Photius, quia Evangelio non succedit aliud Evangelium, sicuti legi successit Evangelium; quia Evangelium plenam docet justitiam & perfectionem hominis.

Ob tres rationes idem verbum dicitur consummatū.

Tertiò, S. Hieron. ad Algasiam, quæst. 10. & S. Cyprian. libr. 2. contra Judæos 3. *Verbum incarnatum*, inquiunt, *est Verbum ad hominis usque naturam abbreviatum & exinanitum, ut quod cælo non capiebatur, præsepio caperetur*, ait S. Bernardus quod salvas fecit reliquias Israel, quodque absolvit & consummavit tot promissiones dilatas, tot historias acephalas, tantarum rerum initia & elementa vix delineata veteri testamento, & justitiæ exundationem induxit orbi. Addit Haymo, consummationem abbreviatam esse passionem Christi, quæ tribus diebus fuit consummata, itaque abbreviata, per quam justitia & sanctitas totum orbem inundavit. Rursum in passione Christus omnia consummavit, dixitque, *Consummatum est*: ipse quoque tunc fuit abbreviatus in fama & vita, & capite quasi minutus.

Verbum abbreviatum est Verbum incarnatum.

ET SICUT PRÆDIXIT ISAIAS; NISI DOMINUS SABAOTH RELIQVISSET NOBIS SEMEN, SICUT SODOMA FACTI ESSEMVS, ET SICVT GOMORRHA SIMILES FVISSEMVS] q. d. Nisi Dominus reliquisset nobis semen, id est, aliquos superstites; fuissemus justè, ut Sodoma, omninò deleti. Loquitur Isaias ad litteram de Judæis qui superfuerunt captivitati Babylonicæ. Allegoricè, S. Paulus idipsum explicat hic de paucis Judæis, qui in communi ceterorum infidelitate crediderunt in Christum. q. d. Nisi tempore Christi parum reliquiarum, videlicet B. Virginem, Apostolos, & paucos electos ex Judæis credentes elegisset Deus, reprobatus fuisset totus Israel ob infidelitatem, & periisset, uti Sodoma. ita S. Hieron. Cyrillus, Rupertus, Haymo in Isaiæ 1. & S. August. l. 1. ad Simplician. q. 2. VERS. 29.

Litteralis sensus Isaiæ, & allegoricus à Paulo intentus.

Hoc tropologicè sibi applicet dicatque pœnitens, & grata Deo anima: Nisi semen gratiæ & sanctarum inspirationum reliquisset Deus in me, periissem in peccatis meis, ut Sodoma.

Sensus tropologicus.

Alii, ut Origenes & Photius apud Oecumenium, per *semen* hoc accipiunt Christum, vel doctrinam Christi.

QVID ERGO DICEMVS? QVOD GENTES, QVÆ NON SECTABANTVR JVSTITIAM, APPREHENDERVNT JVSTITIAM: JVSTITIAM AVTEM QVÆ EX FIDE EST. ISRAEL VERO SECTANDO LEGEM JVSTITIÆ, IN LEGEM JVSTITIÆ NON PERVENIT] q. d. Judæi sectantes *legem justitiæ*, id est, legem ipsorum opinione justificantem, *in legem justitiæ*, id est, in legem verè justificantem, venerunt quidem, hoc est (per legem quasi radicem) venire cœperunt, sed non pervenerunt. q. d. Falsus est Israel putans se habere legem justitiæ, cùm lex justitiæ non sit lex vetus, sed lex gratiæ. VERS. 30.

Lex justitiæ non est lex vetus, sed lex gratiæ.

Græca pro *non pervenit*, habent οὐκ ἔφθασε, id est propriè, non antevertit, non pervenit, scilicet Israel Gentes, in acquirenda justitia.

Nota. Hic Apostolus post longam totius capitis disputationem resolvit quæstionem, & dat propriam causam cur rejecti sint Judæi à justitia & salute, Gentes verò ad eam sint ascitæ & electæ: nimirum quia Judæi eam quæsierunt, ubi non debebant, scilicet in operibus legis, non in fide Christi, ubi eam posuit Deus; hoc est enim quod subdit Apostolus.

Propria causa, ob quam Judæi à justitia rejecti.

QVARE? QVIA NON EX FIDE, SED QVASI EX OPERIBUS] supple, justitiam quæsierunt Judæi; Gentes verò fidem Christi amplexæ sunt, & per hanc fidem quæsierunt & invenerunt veram justitiam. Hic versiculus cum sequenti diligentissimè notandus & perpendendus est: directè enim solvit nodum litis & controversiæ Judæorum & Gentium. VERS. 32.

Nota.

Tò quasi non est comparationis sed assertionum.

Nota. Cùm ait Paulus: *quasi ex operibus*, *τὸ quasi* non est similitudinis, nec comparatiuum, sed assertiuum. Adde, *τὸ quasi* sonare præsumptionem vel fastum: præsumebant siquidem Judæi sibi, propter opera legis deberi justitiam, sed falsò.

VERS. 33. OFFENDERVNT ENIM IN LAPIDEM OFFENSIONIS (in Christum) SICVT SCRIPTVM EST, ECCE PONO IN SION LAPIDEM OFFENSIONIS, ET PETRAM SCANDALI] Citat Paulus Isajæ c. 28. 16. & cap. 8. 14. Cap. 28. sic habet Isajas: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion*, id est, Ecclesiæ, quæ in Pentecoste cœpit in Sion, *lapidem angularem*. Cap. verò 8. sic habet: *Timorem eius*

Varie locus Isajæ explicatur & illustratur.

(scilicet regis Syriæ Rasin) *ne timeatis, neque paveatis: Dominum exercituum sanctificate* (id est glorificate; sperando in eum, illique placendo & obediendo, sicque vobis eum conciliando) *Ipse* (sit) *pavor vester, & ipse terror vester* (tum passivè, quem ut terribilem revereamini: tum activè, qui faciat vos regi Syriæ & hostibus terribiles) (*& erit vobis in sanctificationem*. q.d. Dominus credentes & sperantes in se sanctificabit, & ut sanctos suos proteget, eritque eis quasi sanctuarium & asylum. Hoc enim significat Hebræum מקדש micdas. *Incredulis autem ex duabus domibus*, hoc est, ex duobus regnis, putà Juda & Israel, sive duarum & decem tribuum Israel, erit *in lapidem offensionis*, in quem impingant. Dicent enim, Deus noster non est tam potens & fortis, quàm putabamus, non potest liberare nos, itaque ab hoste conteremur. Est metaphora ab ijs sumpta, qui per viam incedentes, in lapides quos non vident, pedibus impingunt.

Allegoricus sensus hic à Paulo intentus.

Allegoricè Apostolus hic hæc verba Isajæ de Christo explicat. Nam Christus Judæis fuit lapis offensionis; quia videntes Judæi Christi humilitatem, paupertatem, mortem, noluerunt eum agnoscere Messiam, offensi eius abiectione: exspectabant enim Messiam, quasi filium Davidis & Salomonis opulentum & magnificum, qui eadem pompa regali veniret, & Judæos ditaret & bearet. Sed iste modus, utpote nimis carnalis, non placuit Deo. Hinc alium modum justificandi & salutis elegit, scilicet proponere Christum pauperem, & crucifixum mediatorem, ut per eum justitiam & salutem speremus: cùm mille alios modos eligere potuisset. Et sic originaliter & remotè est electionis Dei, proximè verò & immediatè est culpæ Judæorum, quòd ipsi sunt rejecti à justitia & salute. Sicut è contrario, obedientia & fides in Christum, in Gentibus causa est quòd ipsæ sint acceptæ & electæ ad justitiam & salutem.

Lapis offensionis & petra scandali quomodo differant.

Nota. Idem hic est *lapis offensionis*, & *petra scandali*. Augustinus tamen in psalm. 45. hæc duo distinguit: Christus, inquit, in vita fuit lapis offensionis, in quem sua incredulitate impegerunt Judæi; post resurrectionem verò fuit eisdem petra scandali, quando ut gravis petra cecidit supra Judæos, eosque per Titum & Vespasianum contrivit.

OMNIS QVI CREDIT IN EVM, NON CONFVNDETVR] Citat Paulus Isajæ c. 28. v. 16. ubi pro *non confundetur*, Interpres noster vertit, *non festinet*, scilicet fidelis, volens sibi statim Christũ ab Isaja & Prophetis promissum exhiberi; sed expectet patienter, quia certissimè ego Deus promissionem meam de Christo complebo. Sept. verò, & ex ijs S. Petrus 1. ep. 2. 7. & Paulus hic vertunt, *non confundetur*, scil. tum hic, tum in die judicij. q.d. Qui credit in Christum, non confundetur, non pudefiet, sua fide & spe non frustrabitur; sed certò videbit & assequetur ea, quæ de Christo credidit & speravit, scilicet justitiam & gratiam in hac vita, & salutem ac gloriam in futura. Hoc enim sensu dixit Apostolus cap. 5. quòd spes in Christum non confundat.

Fidei & spei Christianæ imò fidelis certitudo.

Atque hoc idem est, quod significat Isajas dicens: *Qui crediderit in eum* (Christum) *non festinet*. q.d. Fidelis non discurrat huc illuc, ad quærendum & videndum Christum, uti solent discurrere homines anxij & metu trepidi. *Non festinet* ergo idem est ac si dicat, *non trepidet*: non enim confundetur, sed certò consequetur rem à se creditam & speratam. Itaque in verbo *festinet* est metalepsis. Simili modo loquitur Virgilius de apibus.

Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt.

Qui enim trepidant, festini huc illucque discurrunt, uti faciunt apes.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

VEram causam repulsæ Iudæorum à justitia, quam cœpit dare ca. præced. v. 30. putà Iudæorum infidelitatem in Christum, hoc cap. persequitur & perurget Apostolus. Vnde Primò, usque ad v. 12. justitia legis opponit & anteponit justitiam Dei, eamq; sitam esse docet in fide Christi.

Secundò à v. 12. ad finem ostendit Deum ad hanc fidem & justitiam vocasse, non solos Iudæos, sed omnes Gentes, ac proinde eis prædicari debuisse Evangelium, idq; probat testimonio Isajæ, Davidis & Mosis.

Denique v. ultimo, ex Isaja probat Deum vocare Iudæos ad Christum, sed eos Christo nolle credere, eiq; contradicere.

1. FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum, fit pro illis in salutem. 2. Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem Dei habent, sed non secundùm scientiam. 3. Ignorantes enim justitiam Dei, & suam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subiecti. 4. Finis enim legis, Christus ad justitiam omni credenti. 5. Moyses enim scripsit, Quoniam justitiam, quæ ex lege est, qui fecerit homo, vivet in ea. 6. Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cælum? id est, Christum deducere: 7. Aut quis descendet in abyssum? hoc est, Christum à mortuis revocare. 8. Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc est verbum fidei, quod prædicamus. 9. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, & in corde tuo credideris, quòd Deus illum suscitavit à mortuis, salvus eris. 10. Corde enim creditur ad justitiam: ore autem confessio fit ad salutem. 11. Dicit enim Scriptura: Omnis qui credit in illum, non confundetur. 12. Non enim est distinctio Judæi & Græci: nam idem Dominus omnium, dives in omnes qui invocant illum. 13. Omnis enim, quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit. 14. Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prędicante? 15. Quomodo verò prædicabunt nisi mittantur? sicut scriptum est: Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona, 16. Sed non omnes obediunt Evangelio. Isajas enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro? 17. Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi? 18. Sed dico: Numquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. 19. Sed dico: Numquid Jsrael non cognovit? Primus Moyses dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem: in gentem insipientem, in iram vos mittam. 20. Isajas autem audet, & dicit: Inventus sum à non quærentibus me: palam apparui ijs, qui me non interrogabant. 21. Ad Israel autem dicit: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.

gitized by Google

VERS. 1. FRATRES, VOLVNTAS QVIDEM CORDIS MEI, ET OBSECRATIO AD DEVM, FIT PRO ILLIS (Judæis) IN SALVTEM] Pro *voluntas* græcè est εὐδοκία, id est, propensus animi affectus & vehemens desiderium mihi est erga Judæos, ut salventur. Unde oro & obsecro pro illis, idque, ne putent ipsi hæc tristia de ipsorum repulsio & repulsa à Christo me dixisse ex odio, sed potiùs ex commiseratione, ita S. Chrysost. Theodor. Oecumen.

VERS. 2. TESTIMONIVM ENIM PERHIBEO ILLIS, QVOD AEMVLATIONEM DEI HABENT, SED NON SECVNDVM SCIENTIAM) verùm secundùm errorem, q. d. Judæi zelum errantem pro lege Mosaica tuenda habent, putantque se agi zelo Dei, sed errant, quia verè contra Dei honorem & veritatem agunt, cùm fidem & legem Christi, quæ vera est lex Dei, oppugnant.

Judæorum error & zelus.

VERS. 3. IGNORANTES ENIM JVSTITIAM DEI, ET SVAM QVAERENTES STATVERE, JVSTITIAE DEI NON SVNT SVBIECTI) *Justitiam Dei* Paulus intelligit eam, quæ nos facit justos, non coram hominibus, sed coram Deo; quæ sita est in reconciliatione hominis cum Deo, per fidem Christi, sicuti Judæorum justitia sita erat in impletione legis coram hominibus. Unde eam Paulus vocat *justitiam suam*, id est, ex suis & naturæ viribus & legis operibus partam: huic enim opponitur *justitia Dei*, id est, à Deo & Dei gratia proveniens. Pro *non sunt subiecti*, Græca clariùs habent, οὐχ ὑπετάγησαν, non subdiderunt se, id est, non obedierunt. q. d. Quia Judæi suam justitiam ex lege quæsierunt, hinc noluerunt se subdere fidei Christi, ac consequenter nec veræ justitiæ Dei. Hanc enim Deus in fide & obedientia Christi constituit. Unde sequitur,

Vera justitia consistit in reconciliatione hominis cum Deo.

FINIS ENIM LEGIS est CHRISTVS, AD JVSTITIAM OMNI CREDENTI] Quæres, quomodo finis legis sit Christus? Respondet Primò, S. August. quia Christus legis umbras implens eam terminavit, & cessare fecit. Ita ipse libr. 2. Contra advers. legis & Prophet. c. 7. & S. Gregor. homil. 16. in Ezech.

VERS. 4. *Christus quatuor rationibus est finis legis.*

Secundò, Chrysost. & Photius. *Finis*, inquiunt, id est perfectio & consummatio legis est Christus; quia quod lex non potuit, scilicet justum facere hominem, hoc fecit Christus. Hebræum enim כלה *cala*, perinde ut Græcum τέλος (id est finis) tam consummationem, quàm consumptionem significat.

Tertiò, Anselm. *Finis*, inquit, id est perfectio, legis est Christus, quia scilicet sine fide Christi lex perfici & impleri non potuit nec potest.

Quartò, & aptissimè, Theodor. *finis*, id est, ut Syrus vertit, ספק *sacbe*, hoc est scopus, legis est Christus, quia tota lex ad Christum, quasi ad finem, terminum & scopum suum refertur, tendit, ducit & vocat. Alludit hic eleganter & ingeniosè Paulus in Hebræa voce תורה *tora*, id est lex, ad radicem ירה *jara*, id est jacere, sagittare: quasi lex sit sagitta, quæ collimat in Christum, quasi scopum suum, idque *ad justitiam omni credenti*, ut scilicet per fidem Christi omnes credentes in eum justitiam assequantur. Fidem hic intellige non nudam & solam, sed quæ se in proles spei, pœnitentiæ & bonorum operum, quasi mater fœcunda porrigit & extendit. vide can. 3.

Moraliter S. August. in Sentent. n. 106. *Finis*, ait, *fidelium Christus est, ad quem cùm pervenerit currentis intentio, non habet quod possit amplius invenire, sed habet in quo debeat permanere.*

VERS. 5. MOYSES ENIM SCRIPSIT (Levit. 18.) QVONIAM JVSTITIAM, QVAE EX LEGE EST, QVI FECERIT HOMO, VIVET IN EA] Probat hic Apostolus id quod dixit v. 3. nimirum Judæos, eò quòd suam ex lege justitiam velint statuere, justitiæ Dei, quæ sola vera est justitia, non esse subiectos. Probat autem idipsum ex eo, quòd justitia ex lege planè diversa, imò adversa & opposita sit justitiæ Dei tum quia hanc suam justitiam Deus constituit non in lege sed in fide Christi; tum (quod propriè hic urget Apostolus) quia Moses justitiæ legali, & justis secundùm legem promisit tantùm vitam temporalem: Deus verò justitiæ fidei, sive fidelibus suis justis promittit salutem, & vitam æternam.

Probatur Judæos non esse subiectos justitiæ Dei.

Nota. *Facere justitiam quæ ex lege est*, sive facere justitiam legalem, est facere & implere præcepta legis. Hæc enim præcepta sunt justitiæ legalis obiectiva, id est, sunt ipsum justum legale, sive justum & æquum, quod lex præscribit, quodque legaliter & civicè observantem facit justum, ex eo, quòd ipse se suæ legi & regulæ conformet. Hanc ergo *justitiam* legalem *qui fecerit homo, vivet in ea*: vita nimirum spirituali per justificationem, inquit S. August. q. d. Paulus, Atqui lex sine fide Christi impleri non potest; ergo tacitè monet & indicat lex ipsa, ut Christi gratiam flagitemus: hanc enim subsumptionem intelligendam hic & supplendam relinquere Apostolum, censet S. August. lib. de Spiritu & littera ca. 29. Sic ferè explicat quoque S. Chrysost. & Oecum.

Verùm aptiùs Theodoret. Ambros. Anselm. sic explicant, q. d. Paulus: Qui fecerit justitiam legis, putà justum, quod lege præscriptum est, hic vivet in ea; hoc est, hic non punietur morte, quam lex transgressoribus sui sæpè intentat, vivetque vita temporali prospera, quam lex servantibus se promittit Ezech. 20. Levit. 18. supple hic alteram antitheseos partem, q. d. E contrario verò, qui fidem Christi amplexus fuerit, hic vivet vita justitiæ in hoc mundo, & in futuro vivet vita salutis, gloriæ, & felicitatis æternæ. Hanc enim antithesim tacitè Paulus significat hic, & ver. 9.

Vivet in ea, id est, non punietur sed vivet vita temporali.

VERS. 6. NE DIXERIS IN CORDE TVO, QVIS ASCENDET IN CAELVM? ID EST, CHRISTVM DEDVCERE: AVT QVIS DESCENDET IN ABYSSVM? HOC EST, CHRISTVM A MORTVIS REVOCARE] Nota, τὸ *id est*, vel, ut græcè est, τοῦτ᾽ἔστι, hoc est, hoc significat, explicat verba Deuter. 30. v. 14. per significationem allegoricam, uti mox explanabo. q. d. Moses dixit, *Quis ascendet in cœlum?* quod allegoricè significat, Quis ascendet in cœlum, Christum deducere? id est, ut è cœlo Christum deducat? *Quis descendet in abyssum?* quod allegoricè significat, Quis descendet in abyssum, Christum à mortuis revocare? id est, ut Christum à mortuis revocet? Subaudit enim Paulus (in sua allegorica Mosis explicatione, quam subdit post, *id est*) & legenti repetendum relinquit, τὸ *quis descendet*, & *quis ascendet*. Sic enim explenda est hæc eius sententia; Quis ascendet in cælum? id est, quis ascendet in cælum, Christum deducere? quis descendet in abyssum? id est, quis descendet in abyssum, Christum à mortuis revocare?

Enucleatur verus sensus & sententia horum verborum.

Unde clarè Syrus vertit, *quis scandit cælos, & Meschicho*, id est Christum Messiam, *deduxit? quis descendit in abyssum inferorum, & eduxit Meschicho ex mortuis?* Ubi Nota. Rectè & clarè Syrus vertit infinitivos Apostoli per præterita, quia infinitivus Hebræus ponitur vice omnium temporum. Sensus ergo est: Ne dicas, Ad certitudinem fidei, & ad justificationem opus est Christo præsente, ut eum videamus, eiusque aspectu & præsentia sanemur & justificemur. Itaque ipse vel cœlo, vel inferno revocandus est. Non putens hoc à te peti: propinquus enim & facilis justificationis jam modus est, si in Christum credas mortuum & resuscitatum, licet absentem; & corde ac ore idipsum profitearis. q. d. Ne dicas, ò Judæe, legi assuete, Lex Mosis nobis vicina est, & plana; fides & justitia Christi salutem quidem promittit, sed obscura est & remota; nam erras & falleris, non enim ita se res habet, quia, ut sequitur.

Non opus est Christo præsente ad justificationem.

VERS. 8. PROPE EST VERBVM (justitiæ & salutis) IN ORE TVO, ET IN CORDE TVO: HOC EST VERBVM FIDEI, QVOD PRAEDICAMVS] Idque clariùs verbis proximè sequentibus explicat Paulus. Hunc genuinum hujus loci esse sensum patet tum ex anteced. & sequent. tum ex ipsis verbis Mosis Deuter. 30. 12. quæ hic citat Paulus, quæque paulò post hic transscribam.

Nota. Apostolus copia & vehementia sapientiæ ac spiritus quasi abreptus, & in omnes partes sese versans, ut Judæis fidem Christi persuadeat, eorumque obiectiones & difficultates discutiat & dispellat, parenthesim hanc interserit, more suo, ut dixi can. 38. nam antithesim versus præced. de justitia Dei opposita justitiæ legis, infrà demum vers. 9. ponit & explet.

Parenthesis hic, & digressio in Paulo.

Aliter Chrysost. hoc explicat, q. d. *Ne dixeris*, id est, ne incredibilis tibi videatur incarnatio & resurrectio Christi, &, ut ait Theodor. ne sis nimis curiosus in ijs scrutandis. Unde & Anselmus sic explicat, Ne dicas Nemo in cælum ascendit, quia hoc est negare Christum ascendisse. Nec dicas nemo descendisse ad inferos, quia hoc est revocare Christum ab inferis, id est, negare eum passum esse & descendisse ad inferos. Sic ferè & Vatablus; Ne dicas, inquit, ò Judæe incredule, Quis ascendet in cœlum, hoc est Christum ex alto deducere? q. d. Dicere, Quis ascendet in cœlum? est velle Chri-

Chrysostomi & Vatabli expositio coaptior & implicatior.

Christum è cœlo in terram evocare, & affirmare eum nondum ad nos descendisse. Quis descendet in abyssum, ut inde afferat ad nos Evangelium? id est Christum ex mortuis revocare. q.d. Dicere, Quis descendet in abyssum? est affirmare Christum à morte & inferno, in quem moriens descendit, nondum resurrexisse. Sed hæc omnia coactiora sunt & implicatiora.

Calvini & Bezæ explicatio.

Longè coactiùs hæc torquent Beza & Calvinus, cùm sic explicant: Ne dicas, Quomodo justificabor, ut ascendam in cælum, evadam infernum? quia Christus in cælum conscendit, ut tibi viam sterneret eò ascendenti; atque descendit ad inferos, ut te inde liberaret. Hic enim sensus evertit verba Apostoli & Mosis: Illud enim, *quis descendet*, ut alia taceam, optantis est & ambientis, non fugientis, æquè ut τὸ *quis ascendet*. Primus ergo sensus planissimus est & aptissimus. Citat hic Paulus Deuter. 30. 13. Ubi Nota. Pro *quis descendet in abyssum?* Moses habet, *quis transfretabit mare?* quia Paulus non tam citat literam & verba Mosis, quàm allegoricè tantùm alludit ad dicta Mosis: unde non per omnia verbum verbo reddit.

Deut. c. 30. 13. [illegible]

Hinc Nota Secundò. Licet Cajet. Adamus, Pererius, Toletus putent Mosem ad litteram loqui de Christo & Christi justitia; referunt enim hæc eius verba ad pœnitentiam, de qua eodem cap. egerat Moses v. 1. Pœnitentia enim & dilectio Dei, ac consequenter peccatorum venia, ipsaque justitia sine fide Christi, haberi non potest; tamen longè planius est, ut non litteraliter, sed allegoricè tantùm alludat Apostolus ad Mosen. Moses enim ad litteram, sive in sensu litterali loquitur non de Christo eiusque Evangelio, sed de lege data Judæis, ut patet eum intuenti. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Abulens. Soto.

Idque rursum patet ex eo, quod ibidem subdit Moses: *Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitam & bonum, & è contrario mortem & malum: ut diligas dominum*, &c. *benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam*. quæ verba Mosen ad Judæos suos loqui clarissimum est. Quæ ergo hisce verbis Moses præmittit, dicens: *Mandatum hoc quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum, nec in cælo situm, ut possis dicere: Quis nostrum valet ad cælum ascendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque opere compleamus? neque trans mare positum, ut causeris, & dicas, Quis ex nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos usq; deferre: ut possimus audire, & facere quod præceptum est? Sed juxta te est sermo valdè, in ore tuo, & in corde tuo*: id est, habes legem ad manum; ut in corde, id est memoria & mente, eam rumines, & ore proloquaris: hæc, inquam, verba æquè ac sequentia Mosen ad suos Judæos literaliter loqui planè certum, evidens & manifestum est; ita tamen ut eadem hæc eius verba allegoricè Evangelio eiusque catechumenis & fidelibus optimè conveniant. Æquè enim, imò magis, ad manum est omnibus jam Evangelium & fides Christi, quàm olim fuerit lex Mosis: ita ut fidem hanc omnes facillimè corde, id est mente, complecti, & ore proloqui, itàque justificari & salvari possint. Unde sequitur.

[illegible] Moses ad Judæos [illegible] non de Christo aut Christianis, nisi allegoricè.

VERS. 9. SI CONFITEARIS IN ORE TUO DOMINUM JESUM, ET IN CORDE TUO CREDIDERIS QUOD DEUS ILLUM SUSCITAVIT A MORTUIS, SALVUS ERIS) *Salvus eris*, scilicet à peccato, & consequenter à morte ac damnatione, per beatam & gloriosam cum Christo resurrectionem. Sive *salvus eris*, hic inchoatè per justificationem, completè verò salvus eris in cælo per glorificationem. Hæc enim est duplex salus, quam Christus nobis attulit. Hinc patet, fidem justificantem, non esse specialem, qua credam mihi in particulari remissa esse per Christum peccata. Apostolus enim non docet, illud esse obiectum fidei, esseque credendum, sed hoc, quòd scilicet Christus resurrexit à mortuis.

Duplex salus à Christo nobis delata.

Nota. Ut quis justificetur, non solam Christi resurrectionem, sed plura alia debet credere de Patre, de Spiritu sancto, & de ipso Christo, scilicet quòd ipse pro nobis sit factus homo, quòd sit crucifixus, quòd descenderit ad inferos, quòd sit filius Dei, redemptor, &c. Apostolus tamen solum hic ponit resurrectionis Christi articulum, quia ille quasi terminus ceteros præsupponit & complectitur, & difficillimè à Judæis, qui Christum occiderant, credebatur; quem si crederent, factum suum ipsi retractarent, pœniterent, & omnia de Christo credenda crederent. Vides ergo Apostolum cùm uni rei salutem nostram tribuit, alias res æquè necessarias ad justitiam & salutem non excludere: sic, nimirum, cùm ipse fidei justitiam tribuit, non excludit spem, timorem, pœnitentiam, charitatem. Vide can. 3.

Non sola fides resurrectionis [illegible] sed ceterorum aliorum articulorum fidei, sed operibus.

VERS. 10. CORDE CREDITUR AD JUSTITIAM, ORE AUTEM CONFESSIO FIT AD SALUTEM) q.d. Fides cordis valet & necessaria est ad acquirendam justitiam; professio verò fidei, quæ fit ore, valet & necessaria est ad justitiam hanc conservandam & augendam, & consequenter ad salutem æternam promerendam & consequendam.

Nota τὸ *corde*, id est, mente & voluntate: licet enim fides sit actus intellectus, tamen ob eius inevidentiam, actusque difficultatem, necessarius est concursus & imperium piæ voluntatis, quæ intellectui imperet, ut tam obscura & difficilia credat, eoque actus hic sit liber & meritorius. *Cor* ergo hic & voluntatem & intellectum significat. Sic *cor* pro mente & intellectu capitur Eccli. 21. 29. *In ore fatuorum, cor illorum; & in corde sapientium, os illorum*. Et Osee 7. 11. *Factus est Ephraim quasi columba seducta, non habens cor*. Sic dicitur.

Ad fidem necessarius esse actus voluntatis.

Cor sapit, & pulmo loquitur, fel commovet iram,
Splen ridere facit, cogit amare jecur.

Sedes passionum humanarum.

Veteres enim putabant, mentis & sapientiæ sedem, aut certè fontem esse in corde; uti est iræ in felle; amoris in jecore.

Hinc patet necessitas bonorum operum. Apostolus enim non solam fidem, sed etiam professionem fidei (quæ utique heroicum est fortitudinis & pietatis opus) quasi ad salutem necessariam, hoc loco requirit. Hoc telum & argumentum ut defugeret quidam Illyricanus in colloquio Altenburgensi; hanc Apostoli sententiam ita vertit, & pervertit. *Ore confessio fit de salute*: sed imperitè & ineptè. Sicut enim corde creditur non de justitia, sed ad justitiam: sic & ore confessio fit non de salute, sed ad salutem: hoc enim exigit antithesis Apostoli, & hoc significat Græcum εἰς, scilicet, in; vel, ad; non autem, de.

Ex hoc loco probatur necessitas bonorum operum.

Perversa [illegible] hæreticorum perversio & inversio.

Secundò, hanc versionem repugnare Apostolo, patet ex voce *enim*, quæ dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit: *Si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, & in corde tuo credideris, salvus eris*. Hujus enim sui dicti rationem & causam Apostolus mox subdit dicens: *Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*. Ex hac enim propositione rectè sequitur: ergo, *Si corde credideris, & ore confitearis, salvus eris*. Quis non videt hic utrobique tam in antecedente, quàm in consequente salutem non soli fidei, sed etiam professioni fidei tribui, ipsamque æquè ac fidem salvare, & salvos nos facere.

Nota Secundò. Hanc propositionem Apostoli licet invertere & transponere hoc modo, *Corde etiam creditur ad salutem, & ore quoque confessio fit ad justitiam*; antequam enim quis adultus baptizetur & justificetur, ore profiteri debet fidem Christi. Aptiùs tamen Apostolus fidei cordis tribuit justitiam; professioni vero oris salutem: quia fidei & pœnitentiæ propriè respondet justificatio; professioni verò salus, uti patet in Martyribus, qui per fidei professionem, salutem & gloriam æternam adepti sunt. Adde, Apostolus justitiam & salutem ferè pro eodem accipit. Est enim justitia salus inchoata, & salus est justitia completa: suntque hæc duo connexa; justitia enim justum perducit ad salutem. Unum ergo sub alio intelligit Apostolus, ut patet ex sequentibus. Sic cap. sequ. v. 5. ait reliquias Israel salvas factas, id est, justificatas esse. Denique hinc S. August. l. de Fide & symbolo, docet fidem exigere officium non tantùm cordis, sed & linguæ, scilicet fidei professionem.

Fidei cordis justitia, professioni oris salus tribuitur.

Ita S. Gordius Martyr, cùm ob fidem Christi damnatus esset ad rogum, multique ei condolentes flerent, dixit: *Nolite flere super me, sed super inimicos Dei, qui ignem nobis parant sed sibimet gehennæ incendia thesaurizant. Ego pro nomine Domini mille mortes, si necesse sit, adire paratus sum*. Cumque alij instarent, ut Christum ore saltem negaret, corde retineret: *Lingua*, inquit, *quam Christi beneficio retineo, adduci non potest, ut auctorem suum neget. Corde credimus ad justitiam, ore ad salutem confitemur*. Ergo vultu alacri in ignis supplicium volens se immisit. Testis est S. Basilius serm. de Gordio Martyre.

Sic Eleazarus sub Antiocho jussus porcinam contra legem comedere, cùm amici aliam carnem ei afferrent, ut simul-

simularet eam esse porcinam, eamque comedens mortem evaderet, *Non*, inquit, *ætati nostræ dignum est fingere, ut multi adolescentes propter meam simulationem decipiantur. Nam etsi in præsenti tempore suppliciis hominum eripiar, sed manum Omnipotentis nec vivus, nec defunctus effugiam. Quam obrem fortiter vita excedendo, senectute quidem dignus apparebo; adolescentibus autem exemplum forte relinquam, si prompto animo ac fortiter pro gravissimis ac sanctissimis legibus honesta morte perfungar.* 2. Machab. 6. v. 24. A

VERS. 11. DICIT SCRIPTURA [Isajæ 28. v. 16.) OMNIS QUI CREDIT IN ILLUM, NON CONFUNDETUR) non pudefiet, non frustrabitur sua fide & spe, sed justitiam & salutem speratam omnino assequetur. Hebr. est [illegible] *lo iachis*, id est *non festinabit*, hoc est *non confundetur*: pudibundi enim dum confunduntur, festinant ut abeant, seque abscondant præ pudore. Fortè pro *lo iachis*, Septuag. legerunt [illegible] *lo iebos*, id est *non confundetur*. Hic clarum est sub fide professionem quoque fidei, ac consequenter bona opera intelligenda esse. Vult enim probare Apostolus id quod dixit, scilicet: *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*. Id probat ex Isaja, qui dicit, *Omnis qui credit in illum* (Christum) *non confundetur*. Ergo B cùm ait, *Omnis qui credit*, subaudi, & qui ore profitetur, quique obedit Christo, hic non confundetur, sed saluus erit. Tam enim Apostolo hic probandum est, professionem fidei, quam fidem ipsam requiri ad justitiam & salutem. Sic vulgò dicimus: Si credideris huic advocato, caussam obtinebis, si credideris, id est, si illi obediveris, si eius consilium secutus & executus fueris. Vide can. 3. & 4.

Sub fide professio fidei, & bona opera intelligenda.

VERS. 12. NON EST DISTINCTIO JUDAEI ET GRAECI) Urget Apostolus in verbis Isajæ vocem, *omnis*. q. d. Omnis sive Judæus, sive Græcus, qui credit in Christum, hic salvus erit. Deus enim in negotio justitiæ & salutis non distinguit, non curat, an Judæus sis an Græcus, id est Gentilis. Dicit hoc contra Judæos, qui sibi solis justitiam, curam & amicitiam Dei arrogabant. Transit ergo hic Apostolus à priori capitis parte (qua huc usque probavit veram justitiam consistere in fide & obedientia Christi, ideoque Judæos Christo incredulos à justitia excidisse; ad alteram partem, qua probat Gentium vocationem. Sanxit enim decrevitque Deus, ut Gentes fideles Judæis incredulis C exclusis succederent in Dei Ecclesia, justitia & salute.

Transit Apostolus à priori parte capitis ad posteriorem, de Gentium vocatione.

IDEM est DOMINUS OMNIUM, DIVES IN OMNES, QUI INVOCANT ILLUM) *Dives*, id est affluens, liberalis, munificus, & copiosè suas gratias suaque dona elargiens. Est metalepsis.

VERS. 13. QUICUMQUE INVOCAVERIT NOMEN DOMINI, SALVUS ERIT) Vides salutem, quàm v. 11. tribuit fidei, hic tribui invocationi Dei. Quincumque ergo invocaverit Deum prout oportet, scilicet cum debita fide, spe, contritione & charitate, hic salvus erit. Alioqui enim certum est, Turcas, hæreticos, & improbos Christianos, etiamsi Deum invocent, non salvandos, sed damnandos esse. Porro hanc sententiam citat Paulus ex Joele c. 2. 32.

Nota. Apostolus hic opponit Dei invocationem, fidei internæ. Unde sub invocatione professionem, gratiarum actionem, laudem, votum, sacrificium, juramentum, omnemque externum cultum Dei intelligit: sicut eumdem intelligit nomine juramenti, psalm. 62. 12. & alibi. Est synecdoche.

Invocatio Dei hic opponitur fidei.

VERS. 14. QUOMODO ERGO INVOCABUNT, IN QUEM NON CREDIDERUNT?) Torquent hæc Novantes contra invocationem Sanctorum: Si, inquiunt, in Sanctos non credimus, sed in Deum, quomodo eos invocabimus? Respondeo. Vox *ergo* significat hanc sententiam referri & inferri ex præcedenti sermone Joelis, qui habet; *Omnis qui invocaverit nomen Domini, salvus erit*. Hic ergo repetendum est *τὸ nomen Domini*, hoc modo, *Quomodo invocabunt nomen Domini, in quem non crediderunt?* q. d. Quomodo invocabunt Deum, quasi Dominum & auctorem salutis omnisque boni, in quem non credunt? Sic enim solus Deus invocatur à fidelibus in Ecclesia, scilicet, quasi Dominus & auctor salutis eorum. Nam alioqui etiam *τὸ invocari*, hominibus tribui, cùm eorum opem imploramus, patet Isajæ 34. 12. Osee 7. 11. Et sic Sanctos invocamus, non quasi auctores, sed quasi opitulatores & intercessores nostros apud Deum.

Novantes hunc locum torquent contra invocationem Sanctorum.

Differentia invocationis Dei & Sanctorum.

A QUOMODO ERGO?] q. d. Si non solis Judæis, sed omnibus sine discrimine Gentibus Deum invocantibus à Deo promissa est justitia & salus: ergo necessaria est omnibus fides, & fidei prædicatio. Nemo enim potest invocare Deum & Christum, in quem non credit. Nemo autem credere potest, nisi ei annuntietur & prædicetur quid credendum sit, quidque credi velit & jubeat Deus. Sensim enim & gradatim eò tendit Apostolus, ut ostendat, non solis Judæis, sed & quibusvis Gentibus [Deo ita ordinante) prædicandum esse Evangelium, ut non mirentur Judæi, si ipse Paulus non Judæorum, sed Gentium sit Apostolus, prædicator & doctor.

Nota. Apostolus hanc interrogationem educit, quasi consequentiam ex versu præced. Ibi enim dixit: *Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit*: ex illa propositione hic infert, *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?* q. d. Si, ut salvi sint homines, debent invocare Deum Salvatorem, ergo priùs in eum credere, eumque agnoscere debent, tamquam suum salvatorem. Nemo enim invocat eum, in quem non credit, quem non agnoscit, utpote à quo nihil opis vel auxilij sperat.

Interrogatio ergo hæc, *Quomodo ergo invocabunt, in quem non crediderunt?* resolvenda est in negationem hoc modo: q. d. Ergo necesse est credere in Deum, ut eum invocent; quia nemo potest invocare Deum, in quem non credit. Si ergo generalis est, omnibusque gentibus communis hæc Dei invocatio, erit pariter iisdem & fides, fideique prædicatio communis. Destruit hic Paulus errorem Judæorum, qui uti sibi solis justitiam, ita & fidem & prædicationem Evangelij arrogabant. Contrarium enim hic ipse docet, nimirum omnibus Gentibus prædicandum esse Evangelium, ut credant & justificentur ac salventur; *quia Deus dives est in omnes qui invocant illum*; si in omnes, ergo tam in Gentes quàm in Judæos.

Interrogatio hæc Pauli resolvenda in negationem.

QUOMODO CREDENT EI QUEM NON AUDIERUNT? QUOMODO AUTEM AUDIENT SINE PRAEDICANTE? QUOMODO VERO PRAEDICABUNT, NISI MITTANTUR?) Est climax, sive elegans & nervosa gradatio, qua ex eo quòd Deus per Joelem omnibus se invocantibus salutem promiserit, colligit Apostolus omnibus gentibus prædicandum esse Evangelium. Probat autem sic: Deus est dives in omnes, vultque omnes salvare: atqui salvari non possunt nisi Deum invocent; invocare non possunt nisi in eum credant; credere non possunt nisi eius præcones audiant; audire non possunt nisi præcones prædicent; prædicare hi non possunt nisi mittantur: ergo à primo ad ultimum colligendum est, quòd Deus qui vult omnium gentium salutem, voluerit & decreverit mittere præcones suos, putà Apostolos, ad omnes gentes, ut eis prædicent Evangelium, per quod ipsæ credant, justificentur & salventur. VERS. 15.

Probat Deum velle ut omnibus gentibus prædicetur Evangelium.

Nota, *τὸ quomodo prædicabunt, nisi mittantur?* utique non à rege aut civili magistratu, sed à Deo, qui ministros suos mittit, ut vocet homines ad fidem, justitiam, & regnum suum: hoc enim solius est Dei. Hinc patet, neminem esse audiendum, nisi legitimè mittatur ad prædicandum à Deo, ut satis patet ex Isaja, quem citat hic Apostolus. A Deo, inquam, vel proximè & immediatè, & tunc opus est miraculis, vel signis supernaturalibus, quibus is qui mittitur, hominibus probet se mitti à Deo; vel mediatè, ut nimirum mittatur à Christi vicarijs & successoribus, scilicet D Pontificibus & Episcopis, uti ordinariè fit ex institutione Christi. Vide dicta c. 1. v. 1.

Non est regum aut civilium magistratuum instituere prædicatores.

Nota Secundò. Pulchrè hic Paulus describit ordinem justificationis, sive ordinem rerum, quibus pervenitur ad justitiam & salutem. In hoc enim ordine Primò, est missio prædicantium; Secundò, ipsa Evangelij prædicatio; Tertiò, audientium fides; Quartò, eorumdem invocatio & cultus Dei; Quintò, salus tum præsens, scilicet justificatio à morbo peccati; tum futura, scilicet liberatio à morte & corruptione per gloriam cælestem.

Ordo justificationis & rerum, quibus pervenitur ad justitiam & salutem.

SICUT SCRIPTUM EST (Isajæ 52. v. 7.) QUAM SPECIOSI PEDES EVANGELIZANTIUM PACEM EVANGELIZANTIUM BONA! Sensus est, quàm pulcher, suavis & gratus erit adventus & discursus annuntiantium Evangelium, eiusque bona & læta nuntia, scilicet pacem cum Deo, gratiam, justitiam & salutem! seu, Quàm grati & accepti erunt auditoribus suis Apostoli, hæc bona homi-

hominibus per totum orbem annuntiantes & evangelizantes! Est synecdoche: *pes* enim pro homine ponitur: pedes ergo evangelizantium sunt homines, putà Apostoli discurrentes & evangelizantes per totum orbem.

Apostolorum pedes laudantur.

Notat pulchrè Toletus, Apostolorum pedes posse laudari, Primò, à velocitate, qua celerrimè discurrerunt per totum orbem; Secundò, à fortitudine; Tertiò, à munditia; sed Quartò & maximè à specie: quia non armis, non minis, sed specie & pulchritudine, id est suavitate sanctissimæ vitæ & doctrinæ, efficaciter hominum mentes ad fidem traxerunt; quin & reges, philosophos & Barbaros, hominesque sceleratissimos converterunt; idquè toto mundo, & brevissimo tempore; quod ingentis miraculi instar est. Species ergo hæc pedum significat splendorem sapientiæ, doctrinæ, virtutis & pietatis Apostolorum. Et hujus rei symbolo docet Origenes, Christum lavisse pedes Apostolorum in ultima coena, tumque impleri cœpisse hoc Isajæ vaticinium.

Nota. In Isaja pro *quam speciosi*, hebraicè est מה נאוו *ma navu*: quod Toletus & aliqui alij vertunt, *quàm desiderabiles & concupiscibiles sunt pedes evangelizantium!* ut τὸ *navu* sit *niphal* à radice אוה *ava*, id est affectavit, desideravit, concupivit. Verùm doctiores Hebræi censent τὸ נאוו *navu*, non esse *niphal*, sed *cal*: idque ita esse patet ex eo, quòd littera *nun* in *navu* habeat *camets*, uti verba in *cal* habent. Si enim esset *niphal*, deberet habere *chiric* vel *patach*. Rursum id patet ex LXX. S. Hieron. Pagnino, Aria, & alijs passim qui vertunt, *quàm pulchri & speciosi pedes!* Radix ergo נאוו *navu* est נאוה *nava*, quæ uti literis, ita & significatione affinis est, & alludit ad radicem אוה *ava*. Sicut enim *ava* significat desiderare & concupiscere, ita *nava* significat esse amœnum, jucundum, decorum, formosum, pulchrum, volupe, gratiosum, quodque invitat & abblanditur, allubescit & incitat ad concupiscendum: ac proinde *nava* recipit sæpè literam *aleph*, ut significetur ista relatio & mutua benevolentia, qua res pulchra & amœna excitat sui cupidinem & desiderium; ac vicissim cupido & desiderium fertur & rapitur in rem pulchram & amœnam.

Nava Hebræè significat desiderabilis, & speciosus.

Quales Apostolorum pedes.

Tales ergo fuerunt pedes Apostolorum, ipsique Apostoli, qui sua gratia, decore & venustate eloquij ac morum mundo fuerunt grati, accepti, concupiti & desiderati, omnesque in sui & Christi amorem & reverentiam rapuerunt.

Septuag. pro *quàm speciosi*, vertunt, ὡς ὥρα id est, *sicut hora super montes, pedes annuntiantis auditum!* Vocabulo ὥρα ait S. Hieron. significatur tempus, pulchritudo; cura, sollicitudo evangelizantium. Unde Tertull. l. 4. contra Marcion. c. 13. legit: *Adsum dum hora est, in montibus, ut evangelizans auditionem pacis*. Idem verò l. 5. contra Marcion. c. 2. legit, *quàm tempestivi pedes evangelizantium pacem!* S. Cyrill. ὥρα accipit pro vere, q. d. Sicut vere, quod post hiemem pura luce fulget super montes, homines exhilarat, omnes agros & montes versicoloribus complet floribus, & facit omnia vernantia mira amœnitate: sic Christi & Apostolorum adventus omnia fecit vernare & florere cælestibus virtutibus & ornamentis. ita Cyrill. Unde S. Ambros. epist. 11. ad Irenæum secundùm Septuag. legit, *tamquam maturitas in montibus*: atque sic explicat, *Christus nobis*, inquit, *tamquam maturitas advenit, ut nihil acerbum, nihil immaturum in nostris consilijs sit, nihil immite, nihil asperum in operibus ac moribus*. Et Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 5. legit, *quàm maturi pedes evangelizantium bona!*

Codices Septuag. corrupti jam hoc loco.

Verùm mihi omnino verisimile est, jam olim corruptos esse codices Septuag. videntur enim ipsi pro ὡς ὥρα, uti corruptè jam legimus, vertisse ὡς ὡραῖοι *quàm speciosi*. Sic enim habent Hebræa, & S. Paulus hic, qui sequi solet Septuag. Hujus quoque rei indicium est, quòd Tertull. alias legat, *Dum hora est*; aliàs, *Quàm tempestivi*, vel, *Quàm maturi pedes*. Ubi satis insinuat quædam exemplaria Græca legisse ὡς ὡραῖοι, quædam ὡς ὥρα, indeque ipse falsus est, putans ὡραῖοι ab ὥρα deductum: & corruptum esse ac significare tempestivos, vel maturos, cùm significet speciosos & pulchros, ut patet ex Hebræo.

VERS. 16.

SED NON OMNES OBEDIUNT EVANGELIO) Occurrit Paulus obiectioni. Dicet enim quis Judæus: Si tam speciosi sunt pedes & voces Apostolorum, cur tam multi eis non credunt, cur Judæi plerique eos explodunt? Respondet Paulus, causam esse, quòd multi suis vitijs, aut suo judaismo affixi, nolint credere & obedire Evangelio, ideoque oculos, aures & animum avertant ab hac specie & pulchritudine Evangelij & evangelizantium.

Ratio cur quam pauci Judæi crediderint.

ISAJAS ENIM DICIT) Probat hic Paulus non omnes credere Evangelio, ex Isaja, qui c. 53. v. 1. dicit, *Domine, quis credidit auditui nostro?* q. d. Domine, quàm pauci crediderunt nostræ prædicationi!

Nota τὸ *enim* significat hic causam non rei, sed sermonis, sive propositionis. Dat enim causam non incredulitatis & inobedientiæ Judæorum, sed veritatis & certitudinis propositionis, sive cur hæc propositio & assertio Pauli, *Non omnes obediunt Evangelio*, sit vera, certa & infallibilis. Prædictio enim Isajæ, qua inobedientiam & incredulitatem Judæorum prædixit, non fuit causa hujus inobedientiæ & incredulitatis; sed fuit causa cur hæc propositio verè & certò asseri possit, nimirum quòd Judæi sint increduli & inobedientes. Hoc enim prædixit Isajas, vel potiùs Spiritus sanctus, qui falli aut fallere nequit. Simile est, si dicam: Hic homo est homicida: nam idipsum testantur Petrus & Paulus: hoc enim testimonium non est causa cur hic homo sit, sed cur verè asseri & vocari possit homicida.

Isajas explicatur, & illustratur.

DOMINE QUIS CREDIDIT AUDITUI NOSTRO?] hoc est, sermoni nostro, quem scilicet nos Apostoli à Deo & Christo audivimus. ita Ambros. aut potiùs, ut Chrysost. quem ipsi à nobis evangelizantibus audierunt: sequitur enim, *Ergo fides ex auditu*. Loquitur Isajas in persona Apostolorum, q. d. Pauci admodum ex Judæis crediderunt nostro sermoni, nostræque evangelizationi. Est hebraismus. שמועה *schemua* enim. id est auditus, ponitur pro prædicatione, quæ auditur, tamquam actus pro suo obiecto. vide can. 10.

VERS. 17.

ERGO FIDES EX AUDITU; AUDITUS AUTEM PER VERBUM CHRISTI] Infert Paulus ex verbis Isajæ citatis suam propositionem, quam proposuit v. 14. scilicet neminem posse fide credere, nisi priùs id quod credendum est sibi proponi & prædicari audiat. Hoc probat ex Isaja qui ait; *Domine, quis credidit auditui nostro?* Inde enim sequitur, quòd fides qua credimus Christo & Evangelio, sit ex auditu: auditus autem fit *per verbum Christi*, putà per prædicationem Apostolorum, qui quasi legati missi à Christo, eius verbum prædicant.

Fides ex auditu & prædicatione.

Minùs rectè aliqui sic explicant: *Per verbum Christi*, id est, inquiunt, ex mandato Christi, qui Apostolos mittit, ut prædicent, itaque Gentes audiant Evangelium.

VERS. 18.

SED DICO, NUMQUID NON AUDIERUNT?) τὸ *sed*, idem valet quod, *jam verò*, vel, *quin verò*. Instat enim & perurget Apostolus id quod dixit, scilicet fidem esse ex auditu, & auditum esse per verbum Christi. q. d. Dixi fidem debere nasci ex auditu, auditum autem debere nasci ex prædicatione verbi Dei & Christi: jam verò, vel quin verò, dico & interrogo, Numquid non de facto hunc auditum habuerunt, numquid non audierunt Evangelium omnes gentes? q. d. Omnino audiverunt: nam *in omnem terram exivit sonus eorum*. Hisce enim omnibus probat Apostolus, contra Judæorum opinionem, Gentibus prædicandum esse Evangelium.

Nota Primò, τὸ *audierunt*, id est, partim audierunt, partim audient, uti mox clariùs ostendam. Rursum audierunt, supple, non, Judæi, uti aliqui volunt, sed, Gentes; de his enim sequitur: *In omnem terram exivit sonus eorum*. Nam de Judæis subdit v. 19. *Numquid Israel non cognovit?*

Olim Apostoli dubitarunt an Gentibus liceret prædicare verbum Dei.

Nota Secundò. Hæc opinio, quòd Judæis solis prædicandum esset Evangelium salutis, quodque ipsi soli essent vocandi à Messia ad eius regnum & Ecclesiam, non autem Gentes; ita insedit Judæorum animis, ut & S. Petrus & Apostoli quandoque dubitarint, ut patet Actor. 10. an Gentibus liceret prædicare Evangelium: idque Primò, quia Abrahæ & semini eius, non autem exteris, promissus erat Messias. Secundò, quia hactenus soli Judæi habuerant Ecclesiam Dei: unde eam transferendam esse ad Gentes videbatur incredibile. Tertiò, quia Judæi Gentes quasi idololatras & incircumcisos oderant, easque hac gratia omnino indignas esse censebant.

ET QUIDEM: græcè μενοῦνγε, id est, *atqui*, ut vertit Vatablus & Erasmus. Simile vidimus c. 9. v. 20. q. d. Atqui, vel, imò verò, David, Judæus licet, testatur omnes gentes audivisse prædicationem Evangelij, cùm psal. 18. ait: IN OMNEM TERRAM EXIVIT SONUS EORUM.

Quis sit sensus litteralis hujus versiculi Davidici.

Quæres, quis sit hujus versiculi Davidici sensus litteralis: & an de facto hoc tempore, quo hæc Paulus scripsit, vox & prædicatio Apostolorum exiverit in omnem terram, & in omnes gentes?

Primò, S. Chrysost. & Theophyl. putant prædicationem Evangelij factam esse apud omnes gentes ante excidium Hierosolymæ per Titum. Huic sententiæ favet quod de S. Thoma Apostolo (teste D. Stapletono in eius Vita) scribunt veteres, eum plurimis & remotissimis, etiam Indiæ, populis evangelizasse. Unde & Emmanuel Nobrega Soc. nostræ in Brasilia Provincialis, scribit in Brasilia extare in ripa fluminis vestigia pedum hominis sancti, qui ut infideles se persequentes effugeret, super fluvium ambulavit & pertransijt, cumque ab incolis vocari Zome, qui non videtur esse alius quàm S. Thomas. Rursum clarius est quod scribit P. Nicol. Trigautius in Expedit. Sinens. libr. 1. in fine, S. Thomam convertisse Sinenses, idque constare ex Breviario Caldæo Ecclesiæ Malabaricæ S. Thomæ, quod sic habet: *Per D. Thomam Sinæ & Æthiopes conversi sunt ad veritatem.* Unde & Episcopus Ecclesiæ Malabaricæ se vocare solet *Metropolitam Indiæ & Chinæ*. Denique Josephus Acosta libr. 1. de Novo orbe c. 11. docet Indias veteribus fuisse cognitas. Christus enim suos Apostolos misit per totum orbem, Matth. 28. 19. *Euntes* ait, *docete omnes gentes*; cui præcepto obedientes ipsi, post Christi ascensionem inter se orbem diviserunt, & quisque provincias & gentes sibi assignatas adijt & convertit. Hoc de plerisque & potioribus eo tempore provincijs verum est, non tamen universim de omnibus omnino. Quocirca

Nondum ad omnes gentes pervenit, uti nec nunc pervenit Evangelij prædicatio. [illegible]

Secundò, negat hoc S. Chrysostomi dictum August. epist. 80. ad Hesych. Anselm. Origen, & alij. Idque rectè negari patet ex regionibus & populis Indiæ Occidentalis, ac quotidianis in ea Hispanorum navigationibus, quibus hoc sæculo novæ gentes plurimæ & maximæ, hactenus incognitæ, repertæ sunt, quæ nihil de Christo & Evangelio audierunt.

Tertiò, Ambros. & S. Thomas dicunt, quòd ad omnes gentes olim pervenit fama Evangelij, licet non prædicatio, nec fundatio Ecclesiarum. Sed hoc non satisfacit, nec videtur verum, uti navigationum, de quibus jam dixi, experientia constat.

Alij sic explicant: *In omnem terram*, scilicet Romanis subiectam, & nobis nostroque orbi cognitam, exivit sonus & prædicatio Evangelij.

Sensus litteralis David. est de cœlis, allegoricus de Apostolis.

Verùm Respondeo & dico, Psaltem psal. 18. (ut patet ex ipsis eius verbis planis & apertis) ad litteram loqui de cœlis materialibus, qui per universum orbem sua pulchritudine, motu, magnitudine, stellarum varietate, splendore, influentijs enarrant & enarrabunt semper gloriam Dei: in sensu tamen allegorico, quem maximè intendit hic Spiritus sanctus, loquitur Psaltes de Apostolis eorumque prædicatione.

Cœli ergò, qui enarrant gloriam Dei, non litteraliter, uti vult Toletus & alij, sed allegoricè sive symbolicè, sunt Apostoli, alijque præcones Evangelij: horum sonus exivit partim, partim exibit in omnem terram. Paulatim enim impletum est, & etiamnum impletur hoc Davidis vaticinium. Præteritum ergo hic ponitur pro futuro, prophetico more, ob rei futuræ certitudinem: quod enim Prophetæ futurum prædicunt, tam certò fiet ac si jam factum esset. Hisce enim omnibus tantum probat Apostolus, ut dixi, non solis Judæis, sed omnibus Gentibus prædicatum aut prædicandum quandoque esse Evangelium.

VERS. 19. *A prophetis prædictum, Gentibus prædicandum evangelium.*

Sed dico (q. d. Quin verò, vide dicta vers. 18.) NUMQUID ISRAEL NON COGNOVIT?] scilicet Gentibus etiam prædicandum esse Evangelium. Licet enim hoc scire nolit & invideat; scire tamen debuit & potuit ex Mose & Isaja, qui hoc prædixerunt, uti patet ex eorum verbis, quæ hic cito & subnecto. ita Origenes. q. d. Adeò verum est Gentibus prædicandum esse Evangelium, ut idipsum futurum Prophetæ Judæis prædixerint, ideòque Judæis hoc ipsum cognitum est aut esse debet.

Aliter hæc exponit S. Chrysost. ita scilicet, q. d. Paulus. Numquid Israel non audivit Evangelium? numquid non eius vim & efficaciam cognovit? q. d. Omnino audivit, omnino cognovit, sed sua pertinacia & obstinatione non vult illi credere, illique obedire.

Verùm priorem sensum esse genuinum, patet ex sequentibus Mosis & Isajæ verbis, quibus significant Judæos ex Gentium vocatione ad invidiam concitandos esse.

PRIMUS MOSES DICIT (Deuter. 32. 21.) EGO AD ÆMULATIONEM VOS ADDUCAM (hoc est, ego Deus vos, ò Judæi, qui repellitis Evangelium, ad iram & invidiam concitabo) IN, id est, per, NON GENTEM, putà per Gentiles, qui non fuerunt hactenus gens mea: quos ad Christi gratiam vocabo, vobisque, ò Judæi, in hac gratia & Ecclesia mea præponam, IN, id est per, GENTEM INSIPIENTEM, putà per Gentiles, qui hactenus insipienter vixerunt, & stultè adorarunt idola, IN IRAM VOS MITTAM) bilem & invidiam jam dictam vobis commovebo. q. d. Ego Deus per Christum & Apostolos vocabo ad salutem homines viles, putà Ethnicos, Paganos & Barbaros, quos ne gentis quidem appellatione dignamini, ò Judæi, sed belluas potiùs, vel canes, soletis appellare. Unde vos verecundati ad imitationem eorum provocemini, si sani & sapientes sitis; sin minùs, ad æmulationem & indignationem concitemini, uti reipsa futurum prævideo & prædico. ita S. Hieron. ad Fabiolam tract. de 42. mansionibus Hebræorum in deserto, mansione ult.

Invidia & indignatio Judæorum propter Gentium conversionem.

VERS. [illegible]

ISAJAS AUTEM AUDET) audacter & liberè loquitur, non veritus suorum offensionem. Nam propter hæc & similia liberè & animosè à se dicta & prophetata serra dissectus est Isajas à Manasse & Judȩis, ut habet certissima traditio Hebrȩorum, ait S. Hieron. lib. 15. in Isajam fine. Idem tradit & canit Tertull. lib. 3. carm. contra Marcionem dicens:

Isajas propter libertatem in dicendo serra dissectus.

Quem (Isajam) *populus sectum ligno, sine labe repertum,*
Immeritum demens crudeli morte peremit.

Ex eo quod Tertull. ait sectum ligno, colligas Isajam lignea serra dissectum fuisse, itaque lignę crucis Christi typum prętulisse.

INVENTUS SUM, id est, inveniar (propheticè enim ponitur prȩteritum pro futuro) per cognitionem, fidem amorem, sequelam & cultum, A NON QUÆRENTIBUS ME, putà à Gentibus, quę antea non me, sed idola sua quęrere, consulere & colere solebant. Per Apostolorum ergo prędicationem PALAM APPARUI IIS, QUI ME NON INTERROGABANT) putà illis ipsis Gentibus, quę non me, sed suum Jovem, Martem, Venerem consulebant & interrogabant.

VERS. 21.

AD ISRAEL AUTEM DICIT) Nota. τὸ *ad Israel* Erasmus vertit, *contra Israel*: sed meliùs alij vertunt, *de Israel autem dicit*: hoc enim sæpè significat Hebręum [illegible] *el* cui respondet Gręcum [illegible], & Latinum *ad*. Sic Hebr. 1. 7. [illegible] dicitur, *Ad angelos*, (hoc est de angelis) *dicit*. imò [illegible] *el* potest accipi pro *lamed* dativi. Unde Syrus vertit, *lisrael*, id est, *Israeli autem dicit*.

TOTA DIE EXPANDI MANUS MEAS AD POPULUM NON CREDENTEM, ET CONTRADICENTEM) q. d. Toto tempore, quo ego Christus cum Judęis versatus sum, sed maximè in cruce ait Theodoret. in Isaiæ 65. expandi, & quotidie expando manus meas, quasi profundens in eos mea munera, ut eos ad me alliciam, eosq; in sinum fidei ac gratiæ meæ recipiam: apud Judęos enim totam vitam docendo insumpsit Christus, plurimaque miracula fecit ipse & Apostoli; ut taceam oracula Script. per quę assiduè Deus ad Christum eos vocavit, & vocat, Christumque eis demonstravit, & demonstrat. Sed frustra: Judęi enim Mosi suo pręfidentes, & judaismo suo affixi, Christum agnoscere nolunt. ait S. Chrysost. Ambros. Origen. & alij.

Christi amor erga Judæos. [illegible]

CAPUT VNDECIMUM.

SINOPSYS CAPITIS.

Docuit Paulus cap. 9. & 10. Gentes per fidem ad justitiam & salutem adscitas, Judaeos verò ob infidelitatem, ab eadem repulsos esse: nunc ad Judaeorum solatium monet Gentes, ne Judaeorum incredulitati & repulsa indignentur & insultent; sed potius ei compatiantur & condoleant, utque eos ad sui imitationem provocent; idque.

Primo, quia non omnes Judai sunt increduli, & rejecti: nam ipse Paulus & alii, quasi reliquia Israel salva facta sunt.

Secundò, v. 8. quia etsi plures excacati sint, tamen eorum cacitas salus est Gentilibus. Nam Iudaeorum incredulitas causa fuit cur pradicatio Evangelii, justitia, & salus deflexerit ad Gentes.

Tertiò, v. 16. quia Iudai sanctorum patriarcharum sunt filii, in quibus ipsi Deo quasi consecrati & sanctificati sunt.

Quartò, v. 17. quia Gentes, qua erant quasi oleaster paganismi, per gratiam inserta sunt in oleam Iudaeorum, putà in Ecclesiam Dei, à qua facilè per infidelitatem, superbiam & inobedientiam rursum excidere possunt.

Quintò, v. 23. quia Iudai, si recedere velint à sua infidelitate, rursum inserentur sua olea, id est Ecclesia.

Sextò, v. 25. quia in fine mundi, cùm plenitudo Gentium intrarit, tunc omnis Israel credet, & salvus fiet.

Septimò, v. 30. quia ipsa etiam Gentes ante Iudaeos fuerunt incredula & neglecta à Deo, uti nunc Iudai, increduli & neglecti sunt. Unde v. 32. concludit dicens: Conclusit Deus omnia sub peccato, ut omnium misereatur. *Atque hanc vicissitudinem & successionem Judaeorum & Gentilium in obsequio & Ecclesia Dei admirans, exclamat,* O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei.

1. Dico ergo: Numquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin. 2. Non repulit Deus plebem suam, quam præscivit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura: quemadmodum interpellat Deum adversum Israel? 3. Domine Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & querunt animam meam. 4. Sed quid dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal. 5. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundùm electionem gratiæ salvæ factæ sunt. 6. Si autem gratia, jam non ex operibus: alioquin gratia jam non est gratia. 7. Quid ergo? quod quærebat Israel, hoc non est consecutus: electio autem consecuta est: ceteri verò excæcati sunt. 8. Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum compunctionis: oculos ut non videant, & aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. 9. Et David dicit: Fiat mensa eorum in laqueum: & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis. 10. Obscurentur oculi eorum ne videant: & dorsum eorum semper incurva. 11. Dico ergo: Numquid sic offenderunt ut caderent? Absit. Sed illorum delicto, salus est Gentibus, ut illos æmulentur. 12. Quòd si delictum illorum divitiæ sunt mundi, & diminutio eorum divitiæ Gentium: quanto magis plenitudo eorum? 13. Vobis enim dico Gentibus: Quamdiu quidem ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo, 14. si quomodo ad æmulandum provocem carnem meam, & salvos faciam aliquos ex illis. 15. Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi: quæ assumptio, nisi vita ex mortuis? 16. Quòd si delibatio sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami. 17. Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cùm oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis, & pinguedinis olivæ factus es, 18. noli gloriari adversus ramos. Quod si gloriaris: non tu radicem portas, sed radix te. 19. Dices ergo: Fracti sunt rami ut ego inserar. 20. Bene: propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas: noli altum sapere, sed time. 21. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit: ne fortè nec tibi parcat. 22. Vide ergo bonitatem, & severitatem Dei: in eos quidem, qui ceciderunt, severitatem: in te autem bonitatem Dei, si permanseris in bonitate, alioquin & tu excideris. 23. Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos. 24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam olivam: quanto magis ii, qui secundùm naturam inserentur suæ olivæ? 25. Nolo enim vos ignorare fratres mysterium hoc: (ut non sitis vobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo Gentium intraret, 26. & sic omnis Israel saluus fieret, sicut scriptum est: Veniet ex Sion, qui eripiat, & avertat impietatem à Jacob. 27. Et hoc illis à me testamentum: cùm abstulero peccata eorum. 28. Secundùm Evangelium quidem, inimici propter vos: secundùm electionem autem, charissimi propter patres, 29. Sine pœnitentia enim sunt dona, & vocatio Dei. 30. Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum: 31. ita & isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur. 32. Concludit enim Deus omnia in incredulitate: ut omnium misereatur. 33. O altitudo divitiarum sapientiæ & scientię Dei: quàm incomprehensibilia sunt judicia ejus, & investigabiles viæ ejus? 34. Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? 35. Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? 36. Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia; ipsi gloria in sæcula. Amen.

Dico

DICO ERGO, NUMQUID DEUS REPULIT POPULUM SUUM] Nota, τὸ *dico ergo*, phrasis est Apostoli, qua utitur, cùm sibi aliquid obiicit, uti hìc facit. Sensus ergo est q. d. Dixi c. 9. & 10. Iudæos repulsos esse à Deo,

VERS. 1. & à iustitia: Gentes verò ad eam ascitas: verùm ergòne Deus planè repulit populum suum, putà Iudæos omnes? Respondet; *absit*. Nam & ego sum Iudæus & Israelita, fidelis tamen & Christianus. Tales quoque sunt Apostoli, multique alii; ex Iudæis credentes. Non ergo repulit Deus absolutè populum suum, sed tantùm eos, qui Christo credere nolunt.

Non omnes Iudæos repulit Deus.

NON REPULIT DEUS PLEBEM SUAM, QUAM PRÆSCIVIT] Nota τὸ *præscivit*. Quod Primò, S. Chrysost. sic explicat, q. d. Deus non repulit totam plebem Iudæorum, sed eos vocavit ad Ecclesiam, quos prævidit fore dignos. Hoc si de prima vocatione ad fidem & gratiam

VERS. 2. intelligatur, Pelagianum est; sin de secunda vocatione ad iustitiam intelligatur, sanum est & Orthodoxum, de secunda ergo hac vocatione explicandus est S. Chrysost.

Quadruplex huius loci sensus.

Secundò, Oecumen. *Præscivit*, inquit, Deus Iudæos ante Gentes, quia Iudæi ante Gentes vocati sunt ad Christum, illique crediderunt. Hos ergo Deus *præscivit*, id est, scivit esse suos suamque plebem, antequam Gentiles vocaret, & sciret esse suos.

Enitendum hic & discernendum dogma Pelagianum ab Orthodoxo.

Tertiò, S. August. li. 2. de Bono persever. cap. 18. *Non repulit Deus plebem suam, quam præscivit*: hoc est, inquit, quam prædestinavit, quam scilicet ab æterno decrevit ad se trahere, suamque facere. Unde alii sic explicant, *quam præscivit*, id est, quam prædilexit, quamque multis olim beneficiis affecit.

Quartò, planiùs & simplicius, *Non repulit Deus plebem suam quam præscivit*, id est, quam prævidit Christi fidem & gratiam sponte sua complexuram; foreque fidelem, ideoque fore plebem suam. Vide dicta c. 8. v. 29.

AN NESCITIS IN ELIA QUID DICIT SCRIPTURA?] *In Elia*, hoc est de Elia. Est hebraismus: *be* enim ponitur pro על *al*; vel *in Elia* hoc est in historia Eliæ, 3. Reg. 19. ubi Elias apud Deum queritur, eumque interpellat adversum Israelitas, putà adversum Achab regem Israel, eiusque uxorem Iesabel, eorumque asseclas, dicens.

DOMINE, Israelitæ PROPHETAS TUOS OCCIDERUNT, ALTARIA TUA SUFFODERUNT] *Altaria* scilicet, in excelsis locis & collibus Deo Vero erecta. Unde hæc

VERS. 3. altaria vocantur *excelsa* in Scriptura. Quæ licet lege Deuter. 16. 2. vetita essent, ac proinde piè ab Ezechia & Iosia eversa sint: tamen impium erat evertere ea ex odio cultus divini, verique Dei, uti fecerunt Achab & Iesabel idololatræ.

Altaria illa Excelsa, quæ non licebat evertere.

ET EGO RELICTUS SUM SOLUS, ET QUÆRUNT ANIMAM MEAM] Dixit hoc Elias mœrens, afflictus, & ex mœstitia pusillanimis, æstimans omnia perdita esse, & longè deteriora quàm revera erant: unde pusillanimitatem eius pariter & errorem corrigit hic Dominus, dicens.

RELIQUI MIHI SEPTEM MILLIA VIRORUM QUI NON CURVAVERUNT GENUA ANTE BAAL] q. d. Ne

VERS. 4. putes, ô Elia, te solum Dei superesse cultorem: reliquos vel esse occisos, vel ad Baal deflexisse. Ecce septem millia mea providentia & gratia conservavi, & à nece & ab idololatria: qui me æquè colant, ut tu. Sic etiam hoc tempore Christi & Pauli reliquias Iudæorum mihi meoque cultui, & Ecclesiæ conservavi, scilicet eos, qui fidem Christi amplexi sunt. Itaque verbum *reliqui* propriè significat, reservavi mihi in famulos, cultores & amicos: scilicet eos qui noluerunt adorare Baal. Hæc enim antithesis optimè accomodatur scopo Apostoli, qui est ostendere, etiamsi repulerit Deus à iustitia & gratia plerosque Iudæos, quia incredulos Christo; paucos tamen ex iis sibi suo cultui & amicitiæ servasse, scilicet eos, qui Christo crediderunt. Rursum per verbum *reliqui* Deus suæ gratiæ virtutem ostendit & innuit. Non enim ait: Ipsi se reliquerunt, sed. Ego reliqui, græcè κατέλιπον, hebraicè השארתי *hisarti*, id est, reservavi; quia licet ipsi etiam servarint se, tamen potiùs à Dei gratia servati sunt: virtus enim gratiæ in opere bono potior est liberi arbitrii concursu, ita S. Aug. lib. de Bono persever. c. 11.

Etiamsi Deus plerosque Iudæos repulerit, non tamen omnes.

Virtus gratiæ in opere bono potior est liberi arbitrii concursu.

Nota contra Novantes nuper ex tenebris natos, hunc locum pro conservatione & duratione Ecclesiæ. Nam graviter hic errant, Primò Melanchthon, qui in Locis communibus, c. de Ecclesia, docet tempore Eliæ Ecclesiam constitisse in solis Elia, Eliseo, & paucis sacerdotibus. Secundò, Calvinus qui in præfatione Institutionum ex hoc Eliæ loco probare nititur, Ecclesiam posse deficere. Tertiò, alii Novantes, qui hæc Ecclesiæ suæ invisibili, id est non existenti ante Lutherum & Calvinum, adaptant, quasi fuerint ante ipsos aliqui Lutherani, qui eamdem fidem docerent, quam postea Lutherus & Calvinus docuerunt: sed pauci, quales fuerunt tempore Eliæ, incogniti & absconditi.

Error Melanchthonis & Calvini de fide Ecclesiæ.

Primò enim hoc gratis dicunt. Probandum enim eis est, tales reverà fuisse. Dicant quæso, ubi, quando, sub quo Rege vel Pontifice exstiterint? Nominent eos saltem nomine communi suæ sectæ, vel historicos proferant qui eos exstitisse testentur: sic enim in Israel fuisse veros deicolas tempore Eliæ, licet Eliæ incognitos testatur sacra historia lib. 3. Reg. cap. 19. quam citat hic Paulus.

Ante Lutherum nulli fuerunt Lutherani.

Secundò, licet Ecclesia Dei, cùm persecutionem à Iesabele pateretur in Israel, id est in Samaria, ibidem paucos haberet fideles eos latentes, vel absconditos; tunc tamen eadem Ecclesia spectabilis erat & florens in Iuda, id est, in duabus tribubus, ubi sub Iosaphat rege fideli & pio, publicè templo, sacrificiis, & cæremoniis Deus verus colebatur, quò qui verè fideles erant, se recipiebant, quasi ad fidei & religionis oraculum & asylum. & hoc est quod Dominus dicens, *Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal*, significat, dum subdit. *In Israel*, id est, in Samaria, non autem in Iuda; de eo enim non loquitur.

Vera Ecclesia semper eminens, & nusquam omnino defuerit.

Licet ergo concederemus, in Israel defecisse tunc Ecclesiam, inde tamen non sequitur eam omnino defecisse quia perstitit in Iuda: Dicat nunc Lutherus, si ante sua tempora Lutherani fuerint & latuerint in Saxonia, Germania, Gallia, ubi gentium aut terrarum visibiles & spectabiles fuerint, ut eò te recipere possent, qui veram fidem, religionem & Ecclesiam aut sectabantur, aut inquirebant; Ubi fuit Ecclesia Lutheri ante Lutherum, quæ à Luthero nomen & exordium sumpsit? sanè ibidem fuit, ubi fuit Lutherus, antequam nasceretur.

Ecclesia Lutheri ante Lutherum fuit nullibi, sicut Lutherus antequam nasceretur.

Tertiò, in ipso Israel, id est Samaria, Ecclesiam tempore Eliæ non defecisse, sed multos habuisse veri Dei cultores, patet ex eo, quòd paulò antè ex iis Iesabel plurimos occiderat Prophetas; ex quibus adhuc superstites erant Elias, Eliseus, Michæas, Abdias dispensator ipsius Achab & Iesabelis, & alii centum Prophetæ, quos abscondit Abdias iam dictus, ne occiderentur à Iesabele, ut patet 3. Reg. 18. 13. aliique insuper Prophetæ, de quibus fit mentio 3. Reg. 20. v. 22. 28. & 35. Quod ergo dicit Elias ad Deum, *Prophetas tuos occiderunt, & ego relictus sum solus*; subaudi, solus qui publicè & intrepidè oppono me Baal & Iesabeli: alii enim Prophetæ, ne occiderentur, latebant, sicut latebant Pontifices & sacerdotes tempore Decii & Diocletiani. Ex laicis verò multò plures tunc fuisse fideles in Israel, patet ex verbis Domini: *Reliqui*, inquit, *mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal.* Denique totus Israel paulò antè sub Davide & Salomone, veræ fidei & Dei cultor fuerat, sed sub Ieroboam multi cum eo ad idololatriam vitulorum desciverunt.

Plures quam Elias Prophetæ sunt & laici fideles erant in Samaria, tempore Iesabelis.

Ostendat iam Lutherus, ostendat Calvinus non septem millia, non mille, non centum, sed viginti, sed decem, sed quinque, imò vel unum, qui ante sua tempora eamdem secum fidem per omnia docuerit; ostendat fidei suæ continuationem, descensum, & derivationem per singula sæcula; ostendat quinam Patres singulis annorum centuriis docuerint in Eucharistia non esse verum corpus, sed tantùm signum corporis Christi: Pontificem Romanum esse Antichristum; Sanctos non esse invocandos: non esse liberum arbitrium: non operum merita. solam fidem iustificare; Deum esse auctorem omnium operum tam malorum, quàm bonorum.

Lutherani & Calvinistæ originem & continuationem suæ Ecclesiæ & fidei ostendere non possunt.

Hactenus id præstare, imò promittere ausus fuit nemo, ne ipsi quidem Centuriatores Magdeburgenses: nimirum hæc est causa, quæ eos in has angustias compellit, cogitque eò confugere, ut dicant Ecclesiam errare & deficere posse, imò defecisse per tot annorum centurias, quot à S. Gregorio (tunc enim aiunt Ecclesiam defecisse & Antichristum in ea præsidere cœpisse) ad Lutherum interfluxerunt. Durum est telum necessitas. Itàne Christus per tot sæcula sponsam suam Ecclesiam deseruit? Itàne fefellit promissionem suam datam Matthæi 16. *Tu es Petrus, & super hanc petram* (id est, super hunc Petrum

Angustiæ & delirium Centuriatorum Magdeburgensium.

ut

ut habet Syrus, & Petri in cathedra Romana successores) A *ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non prævalebunt adversus eam?* Itane concidit Ecclesia, templum & domus Dei, quam Apostolus 1. Tim 3. ait esse *columnam & firmamentum veritatis:* quam Prophetæ docent esse regnum æternum Christi Itanè per tot sæcula delituit invisibilis Ecclesia, quæ est magistra fidei, doctrix veritatis, quam Isajas c. 2. docet esse montem in vertice montium, & elevatum super omnes colles: quam Christus in dubijs & difficultatibus adiri & audiri jubet, Matth. 18. *Dic*, inquit, *Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audieris, sit tibi sicut ethnicus & publicanus?* Deus per suam bonitatem aperiat oculos omnium errantium, & miserorum, qui à Luthero & Calvino, eorumque asseclis decepti, quasi oves errantes à caula Ecclesiæ se segregarunt, ut Ecclesiam priscam & stabilem, Catholicam & Apostolicam, Romanam scilicet, videant, agnoscant, & ad eam quasi matrem amantissimam postliminio reccurrant, cum eaque in gratiam, & mutuum amplexum redeant. Amen.

Ecclesia per multa sæcula ante Lutherum abscondita, & invisibilis esse non potuit.

SEPTEM MILLIA) Hoc est multa millia. Septenarius enim numerus significat multitudinem, & Hebræis est familiaris, propter sabbatum; sicut & denarius propter decalogum, ait S. Hieron. in c. 4. & 54. Isajæ. Sic Eccles. 11. 2. dicitur, *Da partem septem*, hoc est, multis pauperibus, *nec non & octo*, id est, multò pluribus. Sic 1. Reg. 2. 5. in Hebræo habetur, *Donec sterilis peperit septem*, quod noster Interpres vertit, *donec sterilis peperit plurimos*.

Quis numerus intelligatur per septem millia?

QUI NON CURVAVERUNT GENUA ANTE BAAL) Græcè est femininè, τῇ Βάαλ, τῇ scilicet εἰκόνι, hoc est, imagini Baal. Nisi malis dicere, à Jesabele femina Tyria, Astartem deam Tyriorum Israelitis ad cultum fuisse propositam, quasi Baal feminam. Baal enim Hebræis generale deorum nomen est. Verùm facillimè & solidissimè dici potest, hic, uti & alibi, mendum irrepsisse in textum Græcum, & pro τῇ restituendum esse masculinum τῷ. Sic enim Interpres noster & veteres legisse videntur. Blasphemat hic Beza, dum ait, Catholicos curvare genua ante Baal, cùm B. Virginem & Sanctos invocant, eamque communi omnium gentium voce vocant *Dominam nostram*: *Baal* enim hebr. significat dominum; sed usu gentium significat Deum, qui summus omnium est dominus. Nemo autem B. Virginem ut deam invocat: cur autem non liceat eam vocare *Dominam nostram*, cùm cives ita vocent reges & principes, famuli suos heros, imò Beza Calvinum vocet suum dominum & magistrum?

Baal quis Deus

VERS. 5. SIC ERGO ET IN HOC TEMPORE RELIQUIAE, hoc est, pauci Judæi, credentes Christo; pauci inquam, præ innumeris incredulis, ita ut ex tanta incredulitate & clade videantur hi pauci esse tantùm reliquiæ, & reliqui, SECUNDUM ELECTIONEM GRATIAE id est gratuitam, SALVAE FACTAE SUNT) id est, justificatæ sunt. Non enim agit hic Paulus de electione immediata ad gloriam, vel ad primam gratiam & fidem, sed de electione ad justitiam, uti initio c. 9. ostendit. Justitia enim est salus à peccato, estq; salus inchoata, quæ perficietur in cælesti gloria. Electio ergo hæc Dei, est dilectio Dei, de qua dixit c. 9. *Iacob dilexi*, quam & alio nomine ibidem miserationem vocavit, dicens: *Non volentis, neque currentis; sed miserentis est Dei.*

Non agit hic Paulus de electione ad gloriam.

Nota, huic electioni gratiæ non repugnare consensum liberi arbitrij, eiusque liberam acceptationem gratiæ, nec etiam fidem, pœnitentiam, aliasque liberas hominis dispositiones ad justitiam: hæ enim omnes nullum meritum, nullam efficaciam, nullum jus propriè dictum homini tribuunt ad justitiam. Sed his omnibus positis meræ est electionis Dei & gratiæ, quòd tales justificet, non alios qui illis carent, ut disertè ait Apostolus c. 4. v. 5. & ex eo Concil. Trident. sess. 5. & 6.

Utrumque ergo verum est, & utrumq; verè responderi potest, si quæras, cur fidelis pœnitens justificetur præ infideli pœnitente? Respondebo enim Primò, quia ipse se disposuit, hic non. Respondebo Secundò, quia gratis Deus voluit illum justificare, & acceptare illius dispositiones; non autem hunc, qui eis caret. Fides enim est dispositio ad justitiam, non sua natura aut naturali vi & efficacia, sed quia Deùs ita voluit & constituit. Et juxta priorem responsionem videtur loqui S. Chrysost. cùm ait, Deum ad justitiam & salutem eligere hunc præ illo, quia hunc suæ gratiæ consensurum prævidit, non illum. E contrario S. August. juxta posteriorem sensum quærenti cur hic præ illo eligatur à Deo, respondet causam esse non humanum meritum, sed electionem & gratiam divinam. Utrumque enim verum est; eo sensu quam dixi.

Cur fidelis pœnitens justificetur præ infideli pœnitente.

Denique Apostolus hic tantùm electionem gratiæ opponit electioni ex operibus legis, vel naturæ, ut patet ex sequentibus, & ex tota epistola Sub gratia ergo amplexum liberum gratiæ, & eos qui per gratiam excitati sponte obediunt & subjiciunt se gratiæ, intelligit. Liber enim amplexus gratiæ est quædam gratia: fit enim à gratia præveniente & cooperante. Unde & ipsi fideles & Sancti qui gratiæ obediunt, filij gratiæ sunt & nuncupantur. Fusius idipsum docet hic Toletus notat. 4.

Apostolus hic electionem gratiæ opponit electioni ex operibus legis vel naturæ.

Dices. τὸ *salvæ* non legit S. August. & in Græco tantùm est λεῖμμα γέγονεν, id est, *reservatio facta est*.

Respondeo, *reservatio*, supple salvatorum, id est eorum qui salvi facti sunt, ut vertit Noster, hoc est, eorum qui B justificati sunt, facta est per electionem gratiæ justificantis.

Si tamen cum nonnullis ex S. August. hanc reservationem, æquè ut τὸ *reliqui*, sive reservavi v. præc. velis extendere, & accipere de gratia vocante & præveniente, quasi per hanc facta sit ista reservatio salvandorum, id est justificandorum; Respondeo etiam hoc verè posse dici, scilicet divinæ electionis & gratiæ vocantis esse, quòd hi conversi sint, non illi: quia licet utrique physicè æqualem habuerint gratiam vocantem, hæc tamen gratia cum libero arbitrio in his operata est conversionem, non in illis; id est, hi virtute gratiæ se converterunt, non illi, quòd enim hi se converterunt, virtus & efficacia fuit gratiæ, qua usum & cui cooperatum fuit liberum arbitrium, prout exigebat gratia, & prout intendebat Deus gratiam hanc tribuens: quòd verò alij noluerint converti, liberi arbitrij fuit malitia. Justificati ergo suam justitiam, licet liberè à se acceptatam, gratiæ tribuere debent; perinde ac pauper divitis gratiæ tribuit, quòd eius pane sustentetur; non autem sibi hoc arrogat, licet ipse panem à divite oblatum liberè debeat acceptare & comedere, si ex eo sustentari velit. C Hæc enim eius acceptatio nihil habet laudis, nihil illustre, præsertim si comparetur cum liberalitate & liberali donatione divitis.

Quòd hi convertantur non illi, quomodo tribui possit gratiæ.

SI AUTEM (hæc electio est gratiæ, uti dixi, ideoque ipsa est) GRATIA, IAM NON EX OPERIBUS] q. d. Si hæc electio ad justitiam, ipsa scilicet justificatio, sit ex Dei gratia, ergo non obtingit nobis ex merito operum nostrorum. Opera hic intelligo legis naturæ, imò & fidei; quatenus nimirum hæc hominis opera sunt, quia dispositiones fidei, spei, pœnitentiæ, uti actus humani sunt, nec habent meritum, nec efficaciam justificandi; sed tantùm ex gratuita Dei ordinatione disponunt hominem ad justitiam, uti dixi. VERS. 6.

Actus humani, ut tales, non merentur justificationem.

Ex ultimis hisce verbis perperam intellectis quidam argumento à contrarijs ducto, ita concluserunt: Si dispositiones fidei, spei, pœnitentiæ, uti actus hominis sive humani sunt, non habent meritum, nec efficaciam justificandi, sed tantùm ex gratuita Dei ordinatione: ergo ijdem actus spei, &c. considerati uti actus hominis sunt, id est uti sunt actus solius naturæ & liberi arbitrij seclus à gratia, esto ex se non habeant meritum, nec efficaciam ju- D stificandi, illud tamen habent ex gratuita Dei ordinatione. Ex ea ergo actus hominis purè naturales, sine gratia, merentur saltem de congruo justificationem, ad eamque hominem disponunt. Verùm hic est error Semipelagianorum, censentium solam naturam per bonum liberi arbitrij usum nos disponere ad gratiam: quem semper detestatus sum. Mentem ergo meam explico: Dum dico, *actus hominis*, vel *actus humani*, non excludo sed includo gratiam. Clarum enim est actus fidei, spei, pœnitentiæ non posse elici ab homine nisi per gratiam: sed posita gratia, quodque homo ex gratia illos liberè eliciat, dico, hos actus humanos nec ex gratia, nec ex cooperatione hominis propriè mereri justificationem, vel ad illam dare jus & meritum homini; sed quòd ad justificationem sint dispositiones, ad eamque dirigantur & ducant, totum id esse gratuitæ Dei ordinationi, beneplacito & liberalitati tribuendum, quia scilicet Deus ita statuit.

Id me voluisse vidissent, si considerassent verba mea ultima, scilicet τὸ *uti dixi*. nam vers. 5. col. præcedenti ex

adverso verborum jam citatorum, §. *Nota, huic electioni gratiæ non repugnare*, &c. ita disertè scribo, mentemque explico.

Igitur actus fidei, spei, pœnitentiæ plenè considerati, uti scilicet manant tam ex gratia quàm ex libero arbitrio, ex se non tribuunt jus vel meritum ad justitiam, sed ex gratuita duntaxat Dei ordinatione illos acceptante, itaque gratis statuente, disponunt ducuntque ad justitiam. Hæc est veritas, hæc mens mea.

Porrò, quòd ibi & alibi dispositionem distinguo à merito, id facio ex communi Theologorum phrasi & sententia, qui dicunt docentque actus fidei, spei, timoris, &c. esse dispositiones ad justificationem, non autem eam mereri, scilicet propriè de condigno. Esto enim de congruo eam mereantur, tamen meritum hoc exile est & restrictum, nec absoluti & rigidi nomen meretur.

Denique justificatio dupliciter sumitur, scilicet Primò, formaliter: formalis autem justificatio fit, cùm Deus homini infundit gratiam justificantem & charitatem. Secundò, dispositivè, cùm scilicet per actus fidei, spei, timoris pœnitens se præparat & disponit ad justitiam, gratiam & charitatem. Jam cùm Apostolus ait, nos sine operibus B gratis justificari, nonnulli cum S. August. epist. 105. *τὸ justificari*, accipiunt secundo modo q. d. Quòd homo concipiat actus fidei, spei, pœnitentiæ, quibus se disponit ad justitiam, id habet non ex se suisque naturæ viribus; sed gratis, id est ex gratia Dei præveniente. Nec ego nego huc extendi posse verba Apostoli; sed tamen assero ea propriè ab Apostolo dici de justificatione formali. Id ita esse, disertè, fusè & ex professo docet Concil. Trident sess. 6. cap. 8. ut mirum sit nonnullos dixisse, de alia justificatione loqui Concilium, de alia Apostolum. Et ipse Apostol. cap. 3. vers. 21. *Nunc autem*, inquit, *sine lege justitia Dei manifestata est*, &c. *Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi*. & v. 24. *Justificati gratis per gratiam ipsius*, &c. *propter remissionem præcedentium delictorum ad ostensionem justitiæ ejus in hoc tempore: ut sit ipse justus, & justificans eum*, &c. & c. 4. 3. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad justitiam*. & v. 7. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata*. Hæc omnia formalem justificationem & justitiam significant. Pluribus idipsum confirmavi initio cap. 9.

ALIOQUIN GRATIA JAM NON EST GRATIA] Calumniatur Kemnitius detractum esse in nostris codicibus, quod habetur in Græcis, scilicet *εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον*. id est, *si verò ex operibus, jam non est gratia; alioqui opus jam non est opus*. Et ita legit Cajetan. & Theophyl. Sed hoc non legunt Origen. Chrysost. Ambros. & alii, imò Erasmus ait esse superfluum. Et sanè nostra Latina lectio brevior & nervosior, ideoque verior est. Nota *τὸ ex operibus*, semper hic significat meritum operum: hoc enim solùm opponitur gratiæ, sive gratuitæ donationi & electioni.

VERS. 7. QUID ERGO, supple, dicemus, & ex dictis huc usque concludemus? nimirum id quod sequitur, QUOD QUÆREBAT ISRAEL, justificari, scilicet ex meritis operum legalium, HOC NON EST CONSECUTUS; ELECTIO AUTEM CONSECUTA EST] id est, electi secundùm gratiam ex Judæis, purà Judæi qui Christi fidem & gratiam amplexi sunt, hi electi à Deo ad justitiam, eam consecuti sunt. Abstractum ponitur pro concreto, nimirum *electio* pro electis, juxta can. 30.

Quod Judæi quærebant per opera legis, non sunt assecuti.

CETERI VERO, Judæi scilicet, non electi, sed rejecti & repulsi à Deo & à justitia, ob suam incredulitatem, EXCÆCATI SUNT] propriè & directè à se suaque malitia, qua obstinatè inhæserunt legi Mosis, & Christi fidem contempserunt: indirectè verò à Deo eos deserente, & dimittente suæ infidelitati & obstinationi.

SICUT SCRIPTUM EST (Isajæ 6. 9.) DEDIT ILLIS

VERS. 8. DEUS SPIRITUM COMPUNCTIONIS] *Dedit*, permittendo, deserendo, & occasiones præbendo, bonas quidem in se, sed quibus illi se magis indurarent suo vitio & culpa. ita S. August. Chrysost. Theophyl. Oecum.

Quis hic vocetur spiritus compunctionis.

Quæres, quis hic vocetur *spiritus compunctionis*? Primò, Anselmus per *spiritum compunctionis* intelligit spiritum impellentem ad malum, instar stimuli, qui compungens boves incitat ad cursum.

Secundò, Ambros. intelligit Judæorum ortum ex zelo judaismi, cùm eum viderent aboleri per Evangelium.

Tertiò, alii intelligunt spiritum æmulationis & invidiæ A Judæorum in Christum, & Christianorum multitudinem.

Verùm Nota. Citat hic Paulus Isajæ c. 6. 10. ut vult Orige. & Chrysost. vel potiùs & clariùs, Isajæ c. 29. 10. ut censet Ansel. ubi noster Interpres vertit, *miscuit vobis Dominus spiritum soporis; claudet oculos vestros; Prophetas & principes vestros, qui vident visiones, operiet*. Cujus loci sensus est hic: Deus vobis, ò Judæi, velabit & operiet Isajam, & alios Prophetas, ne eos intelligatis. ita Hieron. & Cyrill. ibid. Ubi adverte. Pro *soporis*, hebr. est. תרדמה *tardema*, quod Theodotion vertit, *ἔκστασιν*, id est mentis excessum; Aquila, *καταφορὰν*, id est, gravem somnum; Chaldæus, spiritum erroris; Syrus, spiritum stupiditatis. Hebræum *tardema* significat altissimum veternum, qui homini oculorum & aurium usum, omnemque sensum adimit. Unde Septuag. quos sequitur hic S. Paulus, vertentes *κατανύξεως* videntur hoc potuisse pro *κατανυστάσεως*, id est, soporationem. *νὺξ* enim est nox; & *νυστάζω*, dormire significat. ita Hesychius.

Isajæ c. 29. locus illustratur.

Narrat antiquitas Philosophum quemdam sapientissimum, cerebro lapide percusso oblitum fuisse litteras, ita ut ne quidem legere sciverit. Et Grammaticum, qui cùm asino, quo vectabatur, excidisset, accepto in cerebro vulnere, prorsus omnem Grammaticam oblitum. Et Hermogenem Rhetorem, qui cùm doctissimus suæ ætatis esset adolescens senem factum omnia esse oblitum. Majus miraculum hic accidit, cùm Deus Judæorum legis doctores eminentissimos fecit stupidissimos, in pœnam obstinationis suæ in judaismo.

Miræ oblivionis subitæ exempla.

Verùm noster Interpres, Chrysost. Theoph. Vatabl. Erasmus, & alii propriè *κατανύξεως*. vertunt, *compunctionis*. Sic Actor. 2. 37. dicitur, *His auditis compuncti sunt corde*; ubi Lucas in Græco posuit idem hoc verbum *κατενύγησαν*. Excæcationem enim & obdurationem, quam Isajas per soporem & veternum significat, Septuag. & Paulus per aliam metaphoram, scilicet per compunctionem, significarunt: *compunctio* autem hic idem est quod transpunctio, & *compungi* idem est quod transpungi. Transpunctio hæc significat excæcationem Judæorum.

Compunctio hic significat transpunctionem & excæcationem.

Primò, quia cum oculus clavo aut cultro transpungitur, tunc effoditur & excæcatur; & cùm auris cultro transfoditur & transpungitur, auditus extinguitur, & homo fit surdus: sic Judæi mentem habent expunctam, id est transpunctam, tum C clavo invidiæ in Christum & Christianos, tum clavo perfidiæ & obstinationis, ut ea quæ Christi, Dei, fidei Christianæ ac salutis sunt, videre & audire non possint; perinde ac si oculos & aures mentis haberent transpunctas & transfossas, omnisque audiendi, videndi & intelligendi vis ac sensus in eis esset extinctus. Spiritus ergo compunctionis, id est transpunctionis, est obstinatio & livor, sive dolor & invidia à propria malitia, & à dæmone Judæis aspirata & suggesta, quæ quasi clavus terebravit, transpunxit & excæcavit eorum oculos & mentem.

Declaratur simili.

Transpunctio significat obstinationem & invidiam.

Ubi Nota. Sicut vehementia doloris sensum tandem superat & extinguit, ut homo vi doloris incidat in animi deliquium, fiat stupidus, insensibilis, imò subinde amens & demens; ita livor hic & dolor invidiæ adeò vehemens fuit in Judæis, ut eorum sensus, oculos, aures & mentem stupefecerit, feceritque eos insensibiles, & quasi dementes in rebus fidei & salutis. Et hoc est quod ait S. Cyprian. lib. 1. epist. 3. *Judæi*, inquit, *transpunctæ mentis alienatione dementes Dei præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt, ante admissum facinus improvidi, post facinus obstinati*. q. d. Vehementia livoris & D doloris & invidiæ in Christum & Christianos, tanta fuit in Judæis, ut eos alienarit à mente, feceritque quasi dementes, ut res Christianas ac divinas non magis capiant, quàm saxa aut bruta, quæ mente destituuntur.

Dolorum similitudine.

Secundò, sicut cacabus aut vas cùm transpungitur & pertunditur, nihil retinet aquæ, aut alterius liquoris: & speculum cùm transpungitur, speciem rei visibilis non retinet, sed quasi pertusum sinit eam effluere: ita Judæorum aures, oculi & mens invidia & obcæcatione transpuncta & pertusa nihil retinent, sed sinunt effluere quæcumque audiunt aut vident de Christo & Christianis. Unde oculos habentes non vident, & aures habentes non audiunt. Et hoc est quod S. Cyprian. loco jam citato addit & dicit: *Pertusa est illis mens, hebes animus & sensus alienus à Deo, fide, pœnitentia*.

Aliud simile.

Tertiò, sicut clavus nummum aliquem transpungens, cum-

Tertio simili.

eumdem sibi inserit & affigit: ita invidia hæc, perfidia & obstinatio in sua lege & judaismo, Judæorum animos ita transpunxit & penetravit, ut eisdem quasi clavis trabalibus, videantur confixi & affixi; adeò ut à sua perfidia sint immobiles; ac consequenter excæcati in fide Messiæ, omne lumen Scripturarum, omnem sensum rerum cælestium amiserunt. Compunctio ergo hæc est pertinacia in sua perfidia, quæ Judæos penetravit, transpunxit, sibique immobiliter affixit. Sic explicant compunctionem hanc S Chrysost. Theoph. Oecumen. Vide quò hominem adducat livor, pervicacia, proprii judicii, & obstinata voluntas.

Quid tandem compunctio hæc.

OCULOS UT NON VIDEANT, ET AURES UT NON AUDIANT] Nota hic quinque signa & effectus obstinatæ mentis. Primum est cæcitas animi de qua Job 12. 25. *Palpabunt*, inquit, *quasi in tenebris, & non in luce, & errare eos faciet quasi ebrios*, & c. 24. 13. *Ipsi fuerunt rebelles lumini, nescierunt vias ejus.*

Quinque signa obstinatæ mentis. Primum.

Secundum. Secundum est voluntaria surditas. Job 21. 14. *Qui dixerunt Deo, Recede à nobis, & scientiam viarum tuarum nolumus.* Talis fuit Pharao dicens Exodi 5. 2. *Quis est Dominus, ut audiam vocem ejus? nescio Dominum.* De utraque Isaias c. 42. 18. *Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum. quis cæcus nisi servus meus? & surdus, nisi ad quem nuntios meos misi?*

Tertium. Tertium est contemptus Dei & hominum. Proverb. 18. 3. *Impius, cùm in profundum venerit peccatorum, contemnit: sed sequitur eum ignominia & opprobrium.* Vicissim talis à Deo contemnitur & despicitur. Proverb. 1. 25. *Despexistis omne consilium meum: ego quoque in interitu vestro ridebo, & subsannabo, cùm vobis id quod timebatis advenerit.*

Quartum. Quartum est incorrigibilitas, Eccles. 7. 14. *Considera opera Dei, quòd nemo possit corrigere quem ille despexerit.* Huic connexa est impudentia & perfricta frons. Ieremiæ 3. 3. *Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere.* Proverb. 2. 14. *Lætantur cùm male fecerint, & exultant in rebus pessimis.*

Quintum. Quintum est stupor. Proverb. 23. 34. *Eris sicut dormiens in medio mari, & quasi sopitus gubernator amisso clavo: & dices: Verberaverunt me, & ego non sensi.* Huic conjuncta est difficultas, & quædam quasi impossibilitas resipiscendi. Jeremiæ 13. 23. *Si mutare potest æthiops pellem suam, & vos poteritis benefacere, cùm didiceritis malum.* Et cap. 17. 1. *Peccatum Iuda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum.*

VERS. 9. *Variè explicatur, Fiat mensa eorum in laqueum. Explicatio. Prima.*

ET DAVID DICIT (psal. 68. 23.) FIAT MENSA EORUM IN LAQUEUM, ET IN CAPTIONEM, ET IN SCANDALUM] Primò, nonnulli hæc sic explicant: *Mensa*, id est esca fellis & aceti, quam mihi Christo apparârunt Judæi in cruce, tali & ipsi fruantur in obsidione sub Tito, & deinceps.

Secunda. Secundò, Theodor. in psal. 68. *mensa*, inquit, *fiat laqueus*, hoc est, lætitia eorum vertatur in tristitiam.

Tertia. Tertiò, S. August. *mensa fiat laqueus*, hoc est, inquit, fides eorum fiat incredulitas & perfidia.

Quarta. Quartò, S. Hilar. eumdem psalm. 68. *mensa fiat eis laqueus*, hoc est, inquit, sacrificia vetera eis obsint.

Quinta. Quintò, *mensa*, hoc est agnus paschalis, *fiat* Judæis *in laqueum*, ut nimirum occasione paschatis omnes Hierosolymam conveniant, ibique à Tito obsideantur, & capiantur; ita enim reipsa evenisse narrat Josephus lib. 7. Belli c. 17.

Sexta planior. Sextò, planior & simplicior sensus est, q. d. Sicut aves & pisces esca hami, vel retis capiuntur: ita Judæorum mensam, id est cibum, potum & omnem rerum temporalium affluentiam (usuris sæpè partam) quâ vita sustentatur & recreatur, Deus vertat Judæis in exitium, ut iis superbiant, lasciviant, & Romanos provocent ad sui deprædationem & excidium; utque iis, utpote per usuram partis, & incentivis ad omnem luxum & fastum, sibi viam sternant ad infernum. ita S. Chrysost.

Mensa hic est temporalium copia.

Mensa animæ est sacra Scrip. & lex Dei. Rursus, mensa spiritalis animæ, ait Anselm. Origen. & Cajet. scilicet mensa legis Dei & S. Scripturæ, quas Judæi unas reputant delicias, & summum suum bonum, fiat eis in scandalum, & in retributionem, id est, in pœnam demeritorum, ut scilicet justo Dei judicio, quia ea abusi sunt, & quia ex ea Christum agnoscere noluerunt, jam inde mortem & excæcationem petant, unde vitam & lumen captabant.

VERS. 10. *Quid dorsum incurvare.*

ET DORSUM EORUM SEMPER INCURVA] q. d. Magis magisque, ò Deus, onera illos, eo modo quo potes, erroribus, scandalis, calamitatibus, servitute, ait Theodor. ut oneribus pressi, ceu silicernia curvati in terram; incedant.

Secundò, *dorsum eorum incurva* hoc est, effice ut voluntas affectusque eorum curvati in terram lucro & terræ affigantur, nec adspiciant, aut requirant bona cælestia. Sic Poeta dicit:

O curvæ in terris animæ, & cælestium inanes!

tales jam videmus Judæos.

DICO ERGO, NUMQUID SIC OFFENDERUNT, UT CADERENT?] q. d. Si hæc dicta Davidis de Judæis tam funesta, vera sunt; ergo Judæi in Christum, quasi in lapidem offensionis ita impegerunt & offenderunt, *ut caderent*, sine ulla spe resurgendi: hoc est, ut pleno & irreparabili casu elisi & attriti corruerint. ita S. Chrysost. & Theophyl.

Obiicit sibi (nam τὸ *dico ergo* obiicientis est, ut dixi v. 1.) hoc Apostolus, ad leniendam ruinæ Judæorum invidiam & acerbitatem. Unde respondet:

ABSIT. SED ILLORUM DELICTO, per delictum, ruinam & lapsum Judæorum, SALUS EST GENTIBUS, UT ILLOS ÆMULENTUR] q. d. Adeò non sprevit omnino Deus Judæos, ut voluerit uti vocatione Gentium ad Judæorum conversionem: ideò enim Judæis, fidei obluctantibus, vocavit ad justitiam & salutem Gentes & Apostoli ad Gentes suam prædicationem transtulerunt; ut Judæi Gentium sanctimoniam, ac dona fidei, & gratiæ Spiritus sancti videntes, sancta quasi invidia excitarentur ad eos imitandos, fidemque Christi reciperent. Et hoc est quod ait, *Vt eos æmulentur*, id est, ut Gentes provocent *eos*, scilicet Judæos, ad æmulationem, & sui imitationem hoc enim est τὸ *æmulentur*: nam idipsum significat Hebræum קנא *Kinna*, id est æmulari: & sic sumitur Græcum παραζηλῶ, vers. 14. ita Origen. Chrysost. Theodor. & Ambros.

Gentes vocatæ ut Judæi excitarentur ad suæ salutis desiderium.

Nota. Uno cadente & excidente à gratia & gloria, alius mox à Deo erigitur, & destinatur ad cadentis coronam. Sic angelis labentibus, homines: Judæis incredulis, Gentes: uni genti cadenti altera surrogatur & succedit. Hinc Apoc. 3. 11. quisque monetur: *Tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.*

Vno deficiente alius eligitur.

QUOD SI DELICTUM ILLORUM DIVITIÆ SUNT MUNDI, ET DIMINUTIO EORUM DIVITIÆ GENTIUM] q. d. Si Judæorum incredulitas & diminutio, id est paucitas credentium, Gentibus occasio fuit tanti boni, & tantarum divitiarum spiritualium, scilicet prædicationis Evangelii (hæc enim à Judæis repulsa ad Gentes deflexit) fidei, justitiæ & salutis, ut quantum Judæi tum gratia, tum numero credentium imminuti sunt, tantum Gentes tam numero, quàm gratia credentium ditarentur & crescerent. VERS. 12.

QUANTO MAGIS PLENITUDO EORUM?] cùm videlicet plena eorum multitudo, atque universus Israel in fine mundi credet Christo, supple, ditabit & provocabit, confirmabitque Gentes ad se imitandum; maximè cùm multi ex Israelitis ab infantia in sacris Literis versati, cum Elia & Henoch per orbem prædicabunt, & Christum è Scriptura efficaciter & clarè Judæis demonstrabunt.

Nota. Non dicit Apostolus, Conversio eorum, sed *plenitudo*; quia hanc appositè opponit eorumdem diminutioni. Est argumentum à minori ad majus: hoc enim contingit, & sequitur per se, illud verò per accidens. Magis autem verisimile est futurum esse id, quod per se ex re quapiam natum est sequi, quàm id quod tantùm per accidens sequitur. q. d. Si de malo quod per se adversatur bono, putà de Judæorum incredulitate per accidentariam occasionem divina sapientia tantum elicuit bonum, putà conversionem omnium Gentium, quæ millies plures sunt Judæis; quanto magis ex bono, quod per se ordinatur ad bonum, putà ex Judæorum fide & conversione, eliciet idem Deus ingens bonum, putà Gentium in fide propagationem & confirmationem, ut ita per Judæos totus mundus ad florentem optimumque statum, adeoque ad salutem & gloriam æternam perducatur: En quàm Apostolus Gentibus facit desiderabilem Judæorum fidem & conversionem; ut Judæis incredulis non insultent, sed iis condoleant & compatiantur, eosque verbo & exemplo convertere satagant. Ad idipsum mox Gentes incitat suo exemplo, dum subdit.

Cur dixerit Apostolus, plenitudo.

MINISTERIUM MEUM HONORIFICABO] Nota τὸ VERS. 13.

hono-

honorificabo, id est laudabo, honorificè peragam, illustrabo & exornabo prædicationem Evangelii apud Gentes; ut Spartam quam nactus sum, quæque mihi commissa est, hanc exornem. quod Hebræi dicunt אכבד *acabbed*, id est, condecorabo, glorificabo tam verbis quàm factis. Unde Syrus vertit, משבח *mesabbach*, id est gloriosam efficiam, encomiis celebrabo. Ita S. Bernard epist. 28. ad Ardutionem Gebennensem Episcopum, eum hisce verbis exstimulat: *Paulum*, inquit, *imitari curato in honorificando ministerium tuum. Honorificabis autem gravitate morum, maturitate consiliorum, actuum honestate. Hæc sunt quæ officium Episcopale maximè nobilitant & ornant.* Et Epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. *Non in corrigendis*, inquit, *sis remissior, non severior in parcendis, non pusillanimis in exspectandis. Nec superfluus in victu, nec notabilis in vestitu. Non citus ad promittendum, non ad reddendum tardus, nec prodigus dator. Istorum consilium longè semper faciet à vobis malum tempori vetus, sed cupiditati novum, simoniam, & matrem ejus avaritiam, quæ est idolorum servitus. Et ut brevi omnia sermone concludam, si his credideritis: in omnibus exemplo Apostoli, honorificabitis ministerium vestrum: ministerium inquam, non dominium. Ipsum itaque honorificabitis, non vos. Nam qui quærit quæ sua sunt, se cupit honorari, non ministerium.* Novum deinde modum honorificandi subiicit: *Honorificabitis autem non cultu vestium, non equorum fastu, non amplis ædificiis, sed ornatis moribus, studiis spiritualibus, operibus bonis. Quam multi aliter! Cernitur in nonnullis sacerdotibus vestium cultus plurimus virtutum aut nullus, aut exiguus.* Et paulò post; *Non Christi stigmata sunt hæc, quæ isti Martyrum exemplo circumferant in corpore suo: muliebria potiùs esse noscuntur insignia.*

VERS. 14. *Quomodo fecerit Judæos Apostolus.*

SI QUO MODO AD ÆMULANDUM PROVOCEM CARNEM MEAM] putà Judæos, qui mihi secundùm carnem cognati & consanguinei sunt: q. d. Tanti facio Judæos, eorumque salutem, ut non tam Gentium, quàm Judæorum me Apostolum esse profitear. Nam ideo Gentium sum Apostolus, ut nimirum hoc meo apostolatu apud Gentes, provocem Judæos ad sanctam quamdam æmulationem; ut scilicet ipsi tam me, quàm Gentes quas converto, imitentur in fide & zelo Christi.

VERS. 15. SI ENIM AMISSIO, abiectio, reprobatio: græcè enim est ἀποβολὴ; S. August. legit, *si rejectio*, EORUM (Judæorum) RECONCILIATIO EST MUNDI, putà occasio est conversionis & reconciliationis omnium gentium totius mundi, juxta sensum jam datum v. 12. QUÆ, qualis & quàm læta erit ASSUMPTIO, id est, ut Syrus, restitutio & adiunctio Judæorum ad Christum? sanè non erit alia, NISI talis qualis est VITA EX MORTUIS] si nimirum mortuus quis, vel potius plurimi mortui ad vitam resurgant. q. d. Si Judæorum incredulitas & abiectio Gentibus & universo orbi attulit occasionem reconciliationis, quia videlicet fides à Judæis repulsa ad Gentes pertransiit: quàm gaudenda res erit, si etiam ipsi Judæi rursum assumantur ad fidem? videlicet perinde erit ac si mortuus quis ad vitam revocetur imò ac si mundus ipse, qui Gentibus constat & Judæis, altera parte demortuus, integer planè reviviscat; quomodo mortuo ad vitam redeunte gaudent omnes, & nemo dolet, aut detrimentum patitur. ita Ambros.

Maximi gaudii occasio erit Judæorum conversio.

Secundò, *nisi vita ex mortuis*. q. d. Judæis assumptis & conversis ad Christum, nihil jam restabit amplius (Gentes enim omnes ad Christum jam tum conversæ erunt) nisi ut veniat finis mundi, & mortuorum resurrectio, & redemptionis hominum consummatio, ut nimirum omnes tam Judæi, quàm Gentes fideles & electi cum Christo transeant ad vitam & gloriam æternam. ita S. Chrysost. Theodor. Anselm. Cajetan.

Judæis conversis omnia erũt consummata.

VERS. 16. QUOD SI DELIBATIO SANCTA EST, ET MASSA] q. d. *Si delibatio*, hoc est, primitiæ pastæ, ciborum & panum Deo consecrentur, etiam tota reliqua massa vel pasta censetur quasi Deo consecrata. Alludit enim Apostolus ad Numer. 15. 20. ut patet, si Græcos textus utrobique conferas. Utrobique enim est ἀπαρχὴ & φύραμα, pro quo noster Interpres ibi *pulmenta*, hic *massam* vertit. Jam sensus est, q. d. Quandoquidem Judæorum primitiæ, id est, ut Chrysost. Patriarchæ & Prophetæ; ut, Theodor. Christus; &, ut aptissimè, Ambros. & Anselmus, Apostoli & primi Christiani ex Judæis, ceu primitiæ oblati sunt Deo & deputati ad fidem & sanctitatem; etiam reliquum corpus Judæorum Deo censetur oblatum & deputatum, atque morali quadam æstimatione, & analogica quadam sanctitatis aspergine sanctificatum, quasi in spe, præparatione, semine ac familia, scilicet in sanctis progenitoribus. Est nova ratio, qua Paulus probat Judæos non esse respuendos, quasi à Deo rejectos & reprobatos, ex eo, quòd ipsi sanctorum patrum sint filii, ideoque sancti, juxta sensum jam datum.

Locus ex lib. Numer. illustratur.

Delibatio hic sunt Apostoli & primi Christiani.

Judæi non sunt respuendi.

Nihil ergo hic habet Calvinus, quo probet infantes fidelium esse sanctos, nec egere baptismo, ut sanctificentur: pari enim modo probaret Judæos incredulos esse sanctos, quia eorum parentes fuerunt sancti. De his enim ad literam loquitur Apostolus. Simili modo 1. Corinth. 7. 14. non tantùm filios, sed & coniugem vocat sanctum, si alter coniux sit sanctus, id est Christianus; quem tamen propriè per alterum coniugem sanctificari, nemo, ne ipse quidem Calvinus, dixerit.

Refellitur error Calvini negantis baptismum infantibus fidelium esse necessarium.

ET SI RADIX SANCTA, ET RAMI] Idem dicit alia metaphorà: q. d. Si Patriarchæ sancti fuerunt & sunt ergo filii eorum, putà Judæi, à sanctitate non sunt repellendi, inquit Theodoretus; imò ipsi in suis parentibus morali quadam denominatione jam sancti & sanctificati esse videntur, adeoque reipsa sancti sunt, si suæ radici, id est, fidei & sanctitati suorum parentum, inhæreant & insistant. Unde sequitur.

Quomodo filii in parentibus sanctificati dicantur.

VERS. 17. QUOD SI ALIQUI EX RAMIS (ex Judæis) FRACTI SUNT] Græcè ἐξεκλάσθησαν, defracti sunt, putà à sua radice, scilicet à fide & justitia suorum parentum exciderunt, eò quòd fidem, quam in Christum venturum habuerunt, in eum venientem abiecerunt. Pendet sensus hujus sententiæ à sequentibus, ibique expletur. Subdit enim Paulus.

TU AUTEM, ò popule Gentilis, CUM OLEASTER ESSES, ἀγριέλαιος, agrestis olea, & infrugifera bonorum operum, ob infidelitatem & impietatem, quia Gentilis; SOCIUS (particeps) RADICIS ET PINGUEDINIS OLIVÆ FACTUS ES] putà fidei, gratiæ & pinguedinis Spiritus sancti, quam Judæorum parentes habuerunt, maximè Abraham pater credentium, ejusque posteri, qui fuerunt Ecclesia Dei: hæc enim est oliva.

Gentiles oleæ agresti comparantur.

Ecclesia oliva.

Nomen olivæ, ait Anselm. sumptum est ex Jeremiæ 11. 16. ubi de populo Israel dicitur: *Olivam uberem* (hebraicè רענן *raanan*, id est, virentem) *pulchram, fructiferam, speciosam, vocavit Dominus nomen tuum*, q. d. O Israel, ò Synagoga, eras Domino quasi oliva virens & florens, cùm eum sincerè & fideliter coleres, in summa pace & rerum abundantia felix, beata, ac famosissima inter Gentes. Sæpè Scriptura Ecclesiam & fideles comparat arboribus. Sic Christus est vitis, nos palmites, nos in hac vite & olea illi complantamur, & quasi plantæ & rami adolescimus. Vide dicta c. 6. v. 5.

VERS. 18. NOLI GLORIARI ADVERSUS RAMOS (jam fractos, putà contra Judæos incredulos.) QUÒD SI GLORIARIS: NON TU RADICEM PORTAS, SED RADIX TE] q. d. Tu, ò Gentilis fidelis, insultas Judæo infideli: respondebitur, & dicetur tibi; te tantùm insertum esse radici, id est, fidei & Ecclesiæ sanctorum Patriarcharum, Prophetarum & Apostolorum, qui omnes Judæi fuerunt, ab eaque te omnem gloriam & utilitatem sugere, idque gratis, ideoque rursum exscindi posse; ut & rami naturales, id est Judæi, ob superbiam effracti & evulsi sunt:

Monentur Gentes non superbire.

VERS. 19. DICES ERGO: FRACTI SUNT RAMI, UT EGO INSERAR] τὸ ἵνα hic & alibi, non finem, aut scopum à Deo intentum, sed tantùm eventum & consecutionem significat. q. d. Fracti sunt & rejecti Judæi ab Ecclesia: unde factum & consecutum est, ut ego Gentilis Judæorum vice illi aggregarer & insererer.

VERS. 20. BENE, & rectè dicis; sed scito, quòd PROPTER INCREDULITATEM FRACTI SUNT, TU AUTEM FIDE STAS, Malè Erasmus & Caiet. putant vertendum, *stetisti*, vel *constitisti*: nam Græcum ἕστηκας licet sit præteritum, vim tamen habet præsentis. Hoc enim creberrimum est Hebræis. *Stas* ergo, id est, insertus es oleæ per fidem. NOLI ergo ALTUM SAPERE, id est superbire, SED TIME] Gluten enim quo radici & oleæ jam dictæ uniris, scilicet fides, non est ita firma, quin ab ea excidere, & consequenter à radice separari possis, uti jam multas gentes ab Ecclesia separatas, & à fide excidisse videmus.

Caietani & Erasmi versio reiicitur.

Semel instantem cadere ne cadat.

Nota hic cõtra Caluinum, hominem posse excidere à fide & gra.

& gratia, & gentes enim hæ veram habebant fidem, & tamen Apoſtolus minatur eis excidium à fide & Eccleſia. Sicut Judæi veram habentes Chriſti fidem, eo veniente illam perdiderunt.

Locus de timore pudendi gratiâ

Rurſum locus hic totus moralis eſt, excitans quemlibet fidelem ad timorem & diligentiam in officiis chriſtianiſmi, ne, ſi in iis negligens ſit, à fide vel ſtatu, vocatione & gradu ſuo excidat, ſicuti Judæi exciderunt, & noſtri apoſtatæ quotidie excidunt. *Optimus virtutum & beneficiorum cuſtos eſt timor*, ait Anſel. *Ideo*, inquit S. Auguſt. epiſt. 107. *non perſeveraturi perſeveraturis providentiſſima Dei voluntate miſcentur, ne regenerati & piè vivere incipientes ſecuri alta ſapiamus*. Rurſum ex hoc loco docet S. Chryſ. in morali, patrum merita filios degeneres non juvare. Audi & S. Bernardum epiſt. 42. ad Henricum Senonenſem Archiepiſc. *Noli*, ait, *altum ſapere, ſed time. In alto poſitum non altum ſapere, difficile eſt, & omnino inuſitatum: ſed quanto inuſitatius, tanto glorioſius. Timor de adepta jam altitudine, tadere magis quàm placere facit altiora. Non vos ergo felicem, quia præeſtis: ſed ſi non prodeſtis, infelicem putate. Vt autem securè præeſſe poſſitis, ſubeſſe & vos ſi cui debetis, non dedignemini. Dedignatio quippe ſubjectionis, prælationis reddit indignum. Sapientis eſt conſilium: Quanto major es, tanto humilia te in omnibus. Sapientiæ verò præceptum: Qui major eſt veſtrùm, fiat ſicut junior.*

VERS. 21. SI ENIM DEUS NATURALIBUS RAMIS (Judæis expellendo eos à ſua Eccleſia, amicitia & ſalute) NON PEPERCIT, time, NE FORTE NEC TIBI (Gentili inſititio, ſi in fidem aut vitam Chriſtianam pecces) PARCAT.

VERS. 22. IN EOS QUIDEM, QUI CECIDERUNT, SEVERITATEM: (quia incredulos Deus excluſit à ſe, ſua gratia, amicitia & ſalute) IN TE AUTEM BONITATEM (χρηστότητα, id eſt benignitatem, qua ſcilicet te ad ſuam gratiam, amicitiam & gloriam adſcivit & acceptavit) DEI, SI PERMANSERIS IN BONITATE] hoc eſt, in fide Chriſti, ait Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. c. 8.

Secundò, Anſelmus, *In bonitate*, inquit, hoc eſt, in gratia & bonis operibus. Verùm hæc non ſunt genuina: nam bonitas hæc non eſt hominis, ſed Dei. Eſt enim eadem cum ea, de qua paulò antè dixit: *Vide in te bonitatem Dei*. Græcè enim utrobique eſt χρηστότης, id eſt bonitas, benignitas. Senſus ergo eſt, q. d. Vide, ò fidelis, Dei erga te bonitatem & benignitatem, ſi tu in hac Dei bonitate permanſeris, nimirum ſi dignè vivas illa benignitate, quam tibi præſtitit Deus, illam laudando, illi gratias agendo, illi ſerviendo & obediendo, ut te ſemper eadem Dei bonitas ſui favoris & curæ paternæ brachiis ſtringat, teneat, foveat & complectatur. *Alioquin* enim, ſi huic Dei bonitati ingratus ſis, inobediens & rebellis, *& tu excideris* ex hac olea Dei, id eſt Eccleſia.

Perſeverantia

Nota τὸ *ſi permanſeris*. Hinc enim patet Primò, quòd perſeverantia certum eſt ſignum & cauſa electionis & prædeſtinationis ad ſalutem & gloriam æternam. Hinc patet Secundò, quòd de perſeverantia hac nemo ſit certus. Vide S. Auguſt. lib. 11. de Civit. c. 12.

VERS. 23. SED ET ILLI (Judæi increduli) SI NON PERMANSERINT IN INCREDULITATE, INSERENTUR (in hanc oleam Eccleſiæ, de qua dixi v. 17.) POTENS EST ENIM DEUS ITERUM INSERERE ILLOS] Nota in voce *potens eſt* mioſin: τὸ *potens* enim non nudam Dei potentiam, ſed & actum effectumque ſignificat. q. d. Si Judæi ſuam perfidiam mutent in fidem, Deus per ſuam potentiam poteſt eos inſerere, adeoque reipſa potenter rurſum inſeret eos ſuæ Eccleſiæ. Similis eſt phraſis 2. Corinth. 9. 8.

VERS. 24. NAM SI TU EX NATURALI EXCISUS ES OLEASTRO (putà ex gentilitate & paganiſmo, qui ſterilis incultus & agreſtis fuit inſtar oleaſtri, ſive oleæ agreſtis & ſilveſtris) ET CONTRA NATURAM (oleaſtri hujus) INSERTUS ES IN BONAM OLIVAM (Eccleſiæ, quæ culta eſt, fertilis & ſuavis, inſtar oleæ) QUANTO MAGIS II QUI SECUNDUM NATURAM; putà Judæi, qui ſecundùm naturalem propagationem prognati ſunt ex hac olea, putà à fidelibus & ſanctis Patriarchis, quibus promiſſio Meſſiæ facta eſt, qui proinde erant populus & Eccleſia Dei: Abrahæ enim dictæ ſunt promiſſiones & ſemini ejus: Judæi, inquam, ſi ſuam perfidiam deſerant, & credant in Chriſtum, rurſum INSERENTUR SUÆ OLIVÆ] priſtinæ ſcilicet Eccleſiæ Dei.

Duo mira in inſitione Gentium in Judæos ex S. Auguſt.

Hunc locum pulchrè tractat. S. Auguſt. in pſal. 72. ubi in hac oleaſtri in olivam, putà Gentilis populi in Judaicum & fidelem, inſitione duo annotavit miracula. Prius eſt, quòd dicat Apoſtolus oleaſtrum inſertum eſſe in oliva; cùm è contrariò oliva inſeri ſoleat in oleaſtro. Poſterius eſt, quòd oleaſter ille inſertus in oliva, non oleaſtri, ſed olivæ fructus protulerit, cùm in naturali inſitione contrarium accidat: ſiquidem id quod inſeritur ipſum eſt quod creſcit, fructumque fert non arboris cui inſeritur, ſed ſurculi proprii qui fuit inſertus. Atq; hac de cauſa Paulus hanc inſitionem appellat *contra naturam*.

VERS. 25. NOLO ENIM VOS IGNORARE FRATRES MYSTERIUM HOC, quod ſequitur, ſcilicet, QUIA (quòd) CÆCITAS EX PARTE CONTIGIT IN ISRAEL, DONEC PLENITUDO GENTIUM INTRARET] Probat hic Paulus id quod dixit, non ita Judæos eſſe excluſos ab Eccleſia & regno Dei, quin rurſum illi inſeri poſſint, ex eo, quòd de facto rurſum illi inſerendi ſint poſt converſionem & inſitionem Gentium. Idque Apoſtolus vocat *myſterium*, id eſt mirabile, arcanum & ſtupendum Dei judicium, & diſpoſitionem, providentiam, permiſſionem & ordinationem: qua factum eſt & conſecutum, ut miſſo Chriſto primò Judæi excæcarentur, hoc conſilio ut Gentes vocarentur ad ſalutem; ac deinde omnes Judæi illuminarentur, crederent & ſalvarentur.

Sapientia arrogantis periculum.

UT NON SITIS VOBIS IPSIS SAPIENTES] Ne vos prudentes ſeu ſapientes rati, efferamini, & aliquid vobis inſolenter arrogetis. ita Theodoret. Unde aliqui vertunt. Ne ſitis inſolentes, vel elati. Eſt ergo metalepſis, *ne ſitis ſapientes*, id eſt ſuperbi. Sapientia enim parit ſuperbiam. Loquitur Apoſtolus Gentibus fidelibus, ne de ſua fide, ſapientia & prudentia ſuperbiant & inſoleſcant contra Judæos in ſua incredulitate & cæcitate manentes.

QUIA CÆCITAS EX PARTE (id eſt aliquibus) inquit S. Chryſoſt. & Theodor. CONTIGIT IN ISRAEL] Pro *cæcitas* græcè eſt πώρωσις, id eſt obduratio. Sed πώρωσις ſubinde idem eſt quod πήρωσις, id eſt cæcitas. ita Theodoret. Syrus, & alii.

Judæi illuminabuntur poſt Gentium in plenum converſionem.

DONEC PLENITUDO GENTIUM INTRARET] τὸ *intraret* per enallagen ponitur hic pro *intret*, q. d. Cæcitas erit in Iſrael, donec numerus eorum, qui ex Gentibus credituri ſunt, plenè compleatur, intretque in ovile Chriſti. Et ſic poſt eos omnis Iſrael ſalvus fiet, & ex utraque Gentium ac Judæorum plenitudine, una plena & perfecta conſurget exiſtetque Eccleſia.

VERS. 26. ET SIC OMNIS ISRAEL SALVUS FIERET] Græcè σωθήσεται, id eſt ſalvus erit, ſalvabitur. Aliqui hic *Iſrael* non carnalem, ſed ſpiritalem accipiunt, putà omnes ex Judæis & Gentibus credentes & ſalvandos. ita Theodor. Auguſt. Hieron. in c. 11. Iſaiæ, Cæſarius apud Nazianzen. dialog. 4. Verùm patet Apoſtolum toto hoc capite agere de Iſraele carnali, non ſpirituali. ita docent alii omnes Patres & interpretes Græci & Latini.

An omnes Judæi in fine mundi convertendi? Affirmant multi.

Unde Secundò, meliùs S. Chryſoſt. Ambroſ. Origen. & Hilarius in pſal. 58. *Omnis Iſrael*, inquiunt hoc eſt, omnes Judæi. Quare ex hoc loco S. Chryſoſt. S. Thom. Caietan. & Sotus cenſent omnes omnino Judæos in fine mundi convertendos & ſalvandos eſſe.

Negant alii, excipiunt tribum Dan, idque verius.

Tertiò & optimè, *omnis Iſrael*, id eſt, penè omnes, plurimi ex ſingulis tribubus Iſrael, exceptâ unâ tribu Dan, in fine mundi convertentur & ſalvabuntur. Excipio tribum Dan, quia ex hac nulli ſignantur inter 144. millia ſignatorum ex 12. tribubus Iſrael, Apocal. 7. Unde multi putant Danitas adhæſuros contribuli ſuo Antichriſto. Sanè S. Hippolytus libr. de Conſumm. ſæculi, & multi alii docent, quod Antichriſtus præcipuos ſectatores & propugnatores habebit Judæos. Idque ſatis ſignificat Chriſtus Joan. 5. 43. & Paulus 2. Theſſal. 2. 10. ut ibi dicam. Ergo omnes omnino Judæi in fine mundi non convertentur ad Chriſtum.

SICUT SCRIPTUM EST (Iſaiæ 59. 20.) VENIET EX SION QUI ERIPIAT, ET AVERTAT IMPIETATEM A JACOB] putà ab Iſrael. Jacob enim ab angelo vocatus eſt Iſrael, Genes. 32. 28 indeque omnes ejus poſteri, putà Judæi, vocantur familia Jacob, vel Iſrael.

Nota. Pro *ex Sion*, hebraicè eſt לציון *letſion*, quod noſter Interpres in Iſaia vertit, *veniet Sion*, id eſt, Sioni: Septuag. & ex iis Cyrillus vertunt, prout jam in iis legimus, ἕνεκεν Σιὼν, *propter Sion* Sed S. Hieron. docet eos vertiſſe, ἐκ Σιὼν, *ex Sion*: idque verum eſſe, patet hic ex S. Paulo; & Hebræum ל ſubinde ſigni-

Christus nascetur ex habitatoribus Sion.

gnificat *de*, ut patet 2. Regum 15. 19. Jam sensus est, q. d. Isaias: Ex gente & tribu Juda, quæ habitat in Sion, nascetur Christus, qui Jacobi, id est omnium tribuum Israel, iniquitatem auferet.

VERS. 27. ET HOC ILLIS A ME TESTAMENTUM] hoc est, foedus (de quo dicam 1. Cor. 11. 25.) quod ego Deus cum hisce Judæis credentibus inibo. Hoc fœdus Isajas c. 59. sequentib. verbis explicat, dicens: *Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedent de ore tuo, & de ore seminis tui usque in sempiternum.* q. d. *Spiritus* sanctus *qui est in te*, ò Christe (ita Procop. & Cyrill ibidem: volunt enim ipsi hæc esse verba Patris ad Filium) vel potiùs, *qui est in te*, ò Jacob & Sion, id est, ò Ecclesia ex Judæis congreganda, *& verba mea*, id est, lex mea & præcepta mea, *non recedent de ore tuo*; sed ea exequeris & præstabis, tum fide, tum fidei professione & vita sancta, per gratiam & opem ejusdem Spiritus: novum enim testamentum est fœdus gratiæ & Spiritus; sicut vetus testamentum fuit fœdus legis, minarum & pœnarum, uti fusiùs describit Ieremias c. 31. 33.

Locus Isaiæ 59 explicatur.

Judæorum in fine mundi conversio confirmatur.

Addit & explicat non Isajas, sed Apostolus, id fore, cùm abstulerit Deus peccata eorum, in fine scilicet mundi, ut ait S. Chrysost. & S. August. l. 20. de Civit. c. 29. per prædicationem Eliæ & Henoch, ut patet Malach. 1. 5. & Apocal. 11. 3. Ex hoc ergo Apostoli loco, uti & ex Malachia, certissimè statuitur reditio Ecclesiæ, de conversione Judæorum ad Christum in fine mundi.

VERS. 28. SECUNDUM EVANGELIUM, cui adversantur, Judæi INIMICI sunt DEI, PROPTER VOS] ut vos, ò Gentes, hac occasione recipiatis prædicationem & fidem. ita Ambros. & alii. Urget, repetit & inculcat hoc Apostolus, ut Gentes beneficium Evangelii, sibi occasione Judæorum præstitum agnoscant, ideoque illis, licet incredulis; non indignentur, sed commisereantur.

SECUNDUM ELECTIONEM AUTEM, qua Deus olim Judæos in populum sibi elegit, DEO CHARISSIMI sunt PROPTER PATRES] scilicet sanctos Patriarchas, Deo amicos, quibus Deus promisit se filios eorum in fine mundi ad Christum conversurum, electurum ad suam amicitiam, Ecclesiam & salutem, postquam Gentium plenitudo intrarit; Deus autem promissa sua servabit & complebit, ac propterea, cùm in fine mundi Judæi fidem suscipient, lætissimè suscipientur ab Ecclesia propter eorum patres. ita Amb. Origen. Aug.

Deus sanctis Patriarchis promisit conversionem posterorum.

VERS. 29. SINE POENITENTIA SUNT DONA, ET VOCATIO DEI] *Sine pœnitentia*, græcè ἀμεταμέλητα, *impœnitibilia*, id est immutabilia. Unde codex Basileensis legit ἀμετάβλητα, & Syrus vertit, *non mutavit Deus donum suum & vocationem*. Sensus est: Licet Judæi jam sint increduli, Deus tamen non revocat id, quod absolutè dedit, vel promisit, ac consequenter quod Patriarchis promisit, putà vocationem, protectionem & amorem erga filios eorum, maximè convertendos in fine mundi hoc reipsa præstabit. q. d. Deus Judæos, quos olim ad se per Mosem vocavit, & promisit decrevitque ad Christum vocare, donisque gratiæ & gloriæ afficere, hosce jam de facto vocat, & maximè vocabit in fine mundi, eisque bona spiritualia quæ promisit largietur: tunc enim Judæi pertæsi tot malorum, & tam longæ suæ cæcitatis & desolationis, per prædicationem & miracula Eliæ & Henoch, aperient oculos, credentque in Christum.

Deus fidelis in promissis.

Notat S. Thomas & Caietan. hanc propositionem Apostoli: *Sine pœnitentia sunt dona, & vocatio Dei*, verum esse de vocatione efficaci & absoluta, quæ effectum suum consequitur, qualis est prædestinatorum. Hoc verum est, atque hoc loco ex præscientia conversionis Judæorum in fine mundi talis efficax intelligitur Dei vocatio. In genere tamen hæc propositio Apostoli etiam de inefficaci vocatione & gratia vera est, quantum est ex parte Dei. Sic Deus vocavit Hebræos, eisque promisit fertilitatem terræ Chanaan, sub conditione: Si impleatis legem meam. Judæi hanc conditionem non servarunt; unde Deus reipsa non implevit subinde promissionem hanc suam. Sed quantum est ex parte sua, promissionem adimplevit, quia paratus erat dare, & de facto dedisset eis hanc fertilitatem, si ipsi conditione & pactis, id est lege sua, stetissent.

Sententia Apostoli tam vera est de vocatione efficaci.

etiam inefficaci, quantum est ex parte Dei.

Explicatio S. Ambros. minus propria.

Secundò, Ambros. sic explicat: *Sine pœnitentia sunt dona Dei*. q. d. Donum baptismi non indiget pœnitentia; sed sola fidei professione. quod sic intellige: Baptismus non indiget pœnitentia. scilicet satisfactoria. Nam alioqui baptizandus pœnitere debet & dolere de peccatis admissis. ita S. Thom. Verùm hic sensus non est ad mentem Apostoli.

Nihil ergo hic habent Novantes pro sua certitudine gratiæ singulorum fidelium & electorum, etiam teste Calvino: quia, ut ipse fatetur, Apostolus hic loquitur de electione, non cujusque, sed totius gentis Judaicæ. Multò absurdiùs hinc inferat alius quispiam Novator: *Sine pœnitentia sunt dona Dei*; ergo sine pœnitentia, per solam fidem Deus dat peccatoribus veniam & gratiam.

Refutatur certitudo gratiæ, quam sibi vane promittunt Novatores.

SICUT ALIQUANDO ET VOS (ò Gentes) NON CREDIDISTIS, &c. PROPTER INCREDULITATEM VERS. 30.
ILLORUM (Judæorum:) ITA ET ISTI (Judæi) NUNC VERS. 31.
NON CREDIDERUNT IN VESTRAM MISERICORDIAM, ut vos, ò Gentes, ea occasione misericordiam prædicationis, fidei & gratiæ à Deo reciperetis: UT ET IPSI (Judæi) MISERICORDIAM CONSEQUANTUR] ut provocati scilicet vestro exemplo, maximè cùm viderint plenitudinem Gentium intrasse, credant in Christum, itaque misericordiam, gratiam & gloriam consequantur.

CONCLUSIT ENIM DEUS OMNIA IN INCREDULITATE, UT OMNIUM MISEREATUR] *Conclusit*, VERS. 32.
id est, convicit Deus successivè omnes homines infidelitatis, inquit S. Chrysost. & Theodoret.

Secundò & meliùs, Origenes, *Conclusit*, id est concludi permisit, Deus omnes sub peccato, & sub incredulitate. Peccator enim peccato, quasi saxo vel carcere clauditur; quia ex eo sine Dei gratia egredi nequit.

Peccatum est veluti carcer.

Concludit Apostolus totam hanc disputationem suam cœptam c. 9. eadem propositione, quam proposuit cap. 1. & 2. scilicet, omnes homines tam Judæos quàm Gentes, esse peccatores, & sub peccati jugo concludi, atque indigere gratia Dei & Christi: ut hac ratione tam Gentes quàm Judæos humiliet, itaque utrosque ad concordiam redigat, utque donum Dei & gratiam, ac beneficium Christi illustret. Sed quod c. 1. & 2. dixit & ostendit de varijs peccatis, id iam fidei necessitate demonstrata, concludit de vno peccato infidelitatis. q. d. Deus tam Iudæos quàm Gentes tenebris longæ infidelitatis successiuè & vicissim concludi permisit, vt eos ad fidem & gratiam suam vocaret ac liberaret, itaque gloriosam suam misericordiam omnibus patefaceret.

Conclusio disputationis ab Apostolo inchoatæ c. 9.

Nota Primò, *Omnia*, id est omnes, vt habet Græcus & Syrus, scilicet tam Iudæos, quàm Gentes.

Nota Secundò. Pro *incredulitate*, græcè est ἀπείθειαν, quæ idem est quod pertinacia non credendi etiam auditis quibuscumque rationibus q. d. Impersuasibilitas. Verùm Apostolus hic ἀπείθειαν tribuit etiam Gentibus; unde videtur ἀπείθειαν pro ἀπιστίαν, putà pro infidelitate, sumere.

Quid ἀπείθεια in Græco notet.

Nota Tertiò, cùm ait: *Vt omnium misereatur*. *Omnium*, intellige non hominum; sed nationum, id est, tam Gentilium quàm Judæorum. Est enim distributio pro generibus singulorum, non autem pro singulis generum. Ne quis ergo hinc cum Origene concludat, dæmones & damnatos aliquando salvandos fore. ita S. August. l. 21. de Civit. c. 24.

Origenes falsò ex hoc loco colligit dæmones & damnatos aliquando salvandos iri.

O ALTITUDO DIVITIARUM! ò profundas divitias! græcè ὦ βάθος πλούτου, ò profundum divitiarum, vel VERS. 33.
thesauri! q. d. O alta profunditas & profunda altitudo! ὦ βάθος! ὦ ἄβυσσος! ò profundum! ò abyssus! ò profundum abyssi & abyssalem profunditatem *divitiarum* SAPIENTIAE ET SCIENTIAE DEI!

Nota. *Altitudo* sæpè pro profunditate sumitur, quia profunditas licet respectu nostri climatis descendat, tamen respectu alterius orbis & hemisphærii tendit in altum: sic altus puteus, vocatur profundus, & fossa alta, id est profunda.

Altitudo & profunditas sæpè idem significant:

Nota Secundò. τὸ *divitiarum* Ambros. & August. jungunt cum sapientia & scientia Dei, q. d. O altas divitias! ò profundos thesauros sapientiæ & scientiæ Dei! ò abyssalem & immensam sapientiam Dei! Vide S. August. serm. 11. de Verbis Apostoli. Nomen enim *divitiarum* copiam & exuberantiam significat, uti & nomen *altitudo*. Verùm S. Chrysost. Origen. & Theodor. meliùs ista distinguunt, Græca enim & Syrus hæc tria distinguunt per copulam, &: sic enim habent, ὦ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ. *O profundum divitiarum & sapientiæ & scientiæ Dei!*

Græca & Syriaca lectio probatur.

Huic

Huic distinctioni favent antecedentia & sequentia. Primò, quia Apostolus hic divinæ misericordiæ, de qua præcessit, non minùs quàm sapientiæ abyssum admiratur. Secundò, quia hæc tria ita distincta distinctim probat tribus sequentibus interrogationibus, scilicet profundum sapientiæ, cùm ait: *Quis cognovit sensum Domini?* profundum scientiæ, cùm addit: *Aut quis consiliarius ejus fuit?* profundum divitiarum, cùm subdit: *Aut quis prior dedit illi?*

Divitiæ hic sunt immensa misericordia Dei.

Ubi adverte. Per *divitias* accipit hic Paulus magnitudinem misericordiæ Dei, qua nos divites fecit in omnibus donis gratiæ & gloriæ, ut patet Ephes. 1. Sensus ergo est, q. d. O profundam misericordiam, sapientiam & scientiam Dei! Misericordiam, qua omnium misertus est. Sapientiam, qua, ut ait Gregor. lib. 29. Moral. 18. omnia concludi permisit sub peccato & infidelitate, quaque ita omnia dispensavit, ut primò negligeret Gentes, ut sic Judæos eligeret; deinde Judæos rejiceret, ut sic eligeret Gentes, denique utrosque in fine eligeret & complecteretur. Scientiam, qua omnia futura distinctissimè novit antequam fiant, ut Judæorum rejectionem, Gentium adoptionem & justitiam: quod hoc loco spectat Apostolus. Ob hoc enim exclamat: *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!* Et hoc ipsum est, quod à cap. 9. huc usque per tria hæc capita docere & demonstrare intendit.

Sapientia Dei hic quanta!

Scientia Dei hic quanta!

Si enim Deus Messiam misisset cum pompa, divitem, splendidum & magnificum quasi alterum Salomonem; Judæi eum recepissent. Rursum Deus mille alios modos habebat, quibus Judæos ad se traheret: sed noluit eos Judæis exhibere, voluitque unicum hunc justitiæ & salutis modum proponere, scilicet Messiam pauperem & crucifixum, quem sciebat à Judæis repudiandum, à Gentibus verò acceptandum. Si quæras, Cur ita statuit, elegit & fecit Deus? non aliud respondere possum quàm quod Paulus hic respondet: *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei.*

Rationes undecim quibus Dei scientia transcendit creatam.

Nota Tertiò, quanta sit altitudo divinæ scientiæ: nam undecim modis & rationibus Dei scientia excellit & transcendit omnem scientiam angelicam & humanam. Primò, ratione objecti: Deus enim suâ scientiâ cognoscit omnia præterita, præsentia, futura, omnia possibilia, atque seipsum quasi pelagus rerum omnium. Secundò, ratione modi & perfectionis in cognoscendo: cognoscit enim Deus omnia perfectissimè, omni modo quo sunt cognoscibilia, ideoque omnia comprehendit. Tertiò, ratione medii: Deus enim non per species, nec per effectus, sed per suam essentiam, quasi speculum clarissimum omnia cognoscit. Quartò, ratione celeritatis: in instanti enim, & uno mentis intuitu Deus omnia simul cognoscit. Quintò, ratione certitudinis, quia omnia, etiam contingentia, per se incerta, certissimè cognoscit. Sextò, ratione æternitatis: quia numquam ejus cognitio incepit, numquam desinet. Septimò, ratione uniformitatis: quia cognitio Dei est invariabilis, & eadem semper, non proficiens, nec deficiens. Octavò, ratione simplicitatis & unitatis: quia uno & simplicissimo actu intelligendi Deus & seipsum, & alia omnia cognoscit. Nonò, ratione entitatis: cognitio enim Dei non est accidentaria, ut est in hominibus & angelis, sed est substantialis Deo, estque ipsemet Deus. Decimò, ratione causalitatis: quia cognitio Dei est idea & causa omnium rerum quæ fiunt. Undecimò, ratione fœcunditatis & communicationis: quia Dei sapientia & scientia, quasi lux maxima, seipsam diffundit ad angelos, homines, omniaque animalia; facitque cognosci & cognoscere omnia. Apostolus hic maximè considerat & miratur primum, quintum & decimum. ita Pererius.

Primo. Secundo. Tertio. Quarto. Quinto. Sexto. Septimo. Octavo. Nono. Decimo. Undecimo.

VERS. 34. QUAM INCOMPREHENSIBILIA (Tertull. contra Hermogen. in fine legit, *ininventibilia*) SUNT JUDICIA EIUS, ET INVESTIGABILES, ἀνεξιχνίαστοι, id est, non vestigabiles, impervestigabiles, VIÆ, id est consilia, modi, opera, rationes providentiæ, EIUS!

QUIS ENIM COGNOVIT SENSUM, græcè νοῦν, hoc est mentem, cogitationem, DOMINI?] Hæc judicia Dei sternunt quamcumque superbiam. *Dii* (ait Comicus) *homines quasi pilas habent.* Et Zeno Imp. *Ludibrium Dei est homo*; ut homine quasi pilâ ludat Dei Sapientia in orbe terrarum. Hinc abyssus humanæ miseriæ invocat abyssum divinæ misericordiæ, ait S. Augustin. Pari modo abyssus humanæ ignorantiæ & insipientiæ invocat abyssum divinæ scientiæ & sapientiæ.

Quod homo ludibrium Dei.

AUT QUIS CONSILIARIUS EIUS FUIT?] *Consiliarius*, non tantùm qui det consilium Deo, uti explicat Isajas (ad quem hic Paulus alludit) c. 40. 13. sed etiam qui particeps & conscius sit consilii Dei. hic enim est σύμβουλος. q. d. Nemo est conscius consiliorum & arcanorum divinorum; ac proinde nemo scrutari debet cur Judæis relictis Gentes sibi jam asciverit Deus. Pulchrè S. Bernardus epist. 107. *Quis*, inquit, *cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius ejus fuit? non equidem nullus, sed rarus. Soli sanè qui veraciter dicere possunt Unigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarravit nobis. Væ mundo à strepitu. Clamat in populis iisdem Unigenitus tamquam magni consilii angelus: Qui habet aures audiendi, audiat. Et quoniam dignos non invenit sensus, quibus Patris committat arcanum, texit parabolas turbis; ut audientes non audiant, & videntes non intelligant. Ceterùm amici seorsum audiunt: Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: Quibus & loquitur: Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Qui sunt hi? utique quos præscivit & prædestinavit conformes fieri imaginis filii Dei, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Magnum secretumque innotuit consilium. novit Dominus qui sunt ejus. Sed quod notum erat Dei, manifestatum est hominibus. Nec alios sanè dignatus est tanti participatione mysterii; nisi eos ipsos quos suos præscivit & prædestinavit.*

Omnibus ignota Dei consilia.

VERS. 35. AUT QUIS PRIOR DEDIT ILLI] quod non accepit ab eo. Patet ex seqq. tali enim titulo gratitudinis verè & propriè obstringeretur Deus, deberetque illi gratias agere, & par pari retribuere. Sensus ergo est, q. d. Nulli Deus ullo jure aut titulo obstringitur: quia nihil ab ullo accepit, quod priùs non dederit illi. Nulli ergo Deus est debitor: ac proinde non est injustus, infidelis aut ingratus, si Gentes illuminet, Judæos vero in sua cæcitate relinquat.

Deus nulli debitor.

Unde patet nihil hic contra merita dici. Nam, ut rectè ait S. August. de Verbis Apostoli serm. 16. *Debitor nobis factus est Deus, non aliquid à nobis accipiendo, sed quod ei placuit promittendo nobis, ut dicamus ei, Redde quæ promisisti; quia fecimus quod jussisti; & hoc ipsum quod fecimus tu fecisti, quia nos laborantes juvisti;* Hanc sententiam sumpsisse videtur Apostolus ex Job 41. 2. ubi ait Dominus, *Quis antè dedit mihi, ut reddam ei?* Porro neminem Deo quippiam primò dedisse, quod non acceperit ab eo, probat Apostolus illa sententia, quam subdit dicens.

Pulcher locus S. August. de eo quod Deus nobis debet.

VERS. 36. QUONIAM EX IPSO, ET PER IPSUM, ET IN IPSO SUNT OMNIA: IPSI GLORIA IN SAECULA. AMEN] *Ex ipso*, scilicet ut primo effectore, omnia esse acceperunt: *Per ipsum*, quasi directorem, omnia disponuntur, diriguntur, perficiuntur: *In ipso*, hoc est ejus virtute, omnia conservantur, durant, operantur. Græcè εἰς αὐτόν, in ipsum, scilicet omnia respiciunt & tendunt.

Nota. Licet hæc tria conveniant Deo, id est, tribus personis SS. Trinitatis, tamen, ut docet S. August. lib. 1. de Trinit. c. 6. & ex eo passim DD. præpositio *ex* appropriatur Patri, eumque insinuat, tamquam primum omnium principium, à quo omnia promanant, & à quo omnis potestas, actio & effectio profluit.

Τὸ ex appropriatur Patri.

Per verò appropriatur Filio, quia *per* significat originem à Patre, & sapientiam per quam facta sunt omnia. Hinc & Gentiles Deum, putà Jovem, vocarunt Δία, id est *per*, de quo audi Aristidem hymno in Jovem: *Est*, inquit, *Jupiter omnium rerum, auctor & opifex: & per eum tum cælestia, tum terrestria omnia efficiuntur, ut & nomen ipsum, à causa vocabulo non procul remotum, declarat, cùm Δία eum vocamus. Ζεὺς quidem vocatur, quòd vitæ omnibus & essentiæ sit auctor: rursum efficienti causæ cognominem ipsum dicimus, Δία appellantes, quòd per ipsum facta sint & fiant omnia* δι᾽ enim Græcis idem est quod *per, propter*; unde notat causam efficientem. Rursum *per* significat mediatorem, ostium, pastorem & viam nostram ad Patrem: quæ omnia competunt Filio, ita S. Basilius lib. de Spiritu sancto, cap. 5. & 26.

Per Filio.

In denique appropriatur Spiritui sancto, utpote cui attribuitur bonitas, amor, unio & perfectio. Est enim Spiritus sanctus amor notionalis Patris & Filii, estque ipse in SS. Trinitate, quasi finis, à quo ad aliam personam non fit progressus. Denique cùm dicitur,

In Spiritui sancto.

Ipsi gloria, significatur unitas essentiæ, ut Athanas. Hilarius A Augult. Origen. Gregor. & alii docent contra Arrianos.

Ex ipso ergo Deo sunt *omnia*, scilicet; quæ habent verum esse, ait D. Thom. Peccata autem non habent verum esse, sed potiùs ab eo deficiunt; unde non sunt ex Deo. Hæc enim est ratio formalis peccati, quòd sit defectus à bono, & consequenter ab esse: quidquid tamen materiæ & entitatis est in peccatis, id totum est ex Deo. ita D. Thomas.

Arrianorum hæresis ex D. Basilio confutatur.

Hunc locum tractat S. Basil lib. de Spiritu sancto contra Arrianos, qui, ut ipse ait, syllabas observant. Unde c. 2. Per *τὸ ex quo*, Arriani, inquit, volunt significari conditorem mundi: per *τὸ per quem* operis ministrum & instrumentum; per *τὸ in quo* tempus & locum operis. Ita ut Filius tantùm sit instrumentum Patris: Spiritus sanctus verò tantum locum aut tempus præbuerit rebus conditis, Contra hos cap. 3. & seqq. ostendit S. Basil. indifferenter Scripturam hisce præpositionibus uti, easque singulas omnibus personis tribuere. Unde c. 5. hunc locum explicat de Deo & omnibus personis junctim. Ex ipso enim Deo, omnibusque personis omnia creata sunt; per ipsum omnia conservantur; in ipsum (Græcè enim est, *εἰς αὐτὸν*) universa se convertunt invincibili atque inledabili quodam desiderio & arcano affectu, tam B quàm ad principem suum & gubernatorem vitæ ac totius universi respicientia.

Spir. sanctus quidem modis est in nobis, non tamen ad mentem Apostoli hic.

Rursum c. 26. ostendit quomodo præpositio *in* tribuatur Spiritui sancto, idque variè. Primò enim Spiritus sanctus in nobis est tamquam forma in materia. Iste enim in nobis est quasi forma divina, à qua spirituales dicuntur. Secundò, Spiritus sanctus in nobis est, quasi habitus, vel ars in artifice; sic enim ipse adest Sanctis ad opera virtutum & miraculorum exercenda. Tertiò, Spiritus sanctus in nobis est, velut totum in partibus; quia totas suas gratias partialiter in suos fideles distribuit. Quartò, Spiritus sanctus in nobis est, uti locatum in loco: sic enim in Sanctis est, quasi in templo suo. Hæc vera sunt; sed huic loco non congruunt: Apostolus enim hic non dicit Spiritum sanctum esse in nobis, sed è contrario nos & omnia esse in ipso, scilicet Spiritu sancto.

Pari modo S. Chrysost. Theophyl. Oecum. nullam hic personarum distinctionem significant, quasi hæc tria, *ex ipso*, *per ipsum*, *& in ipso*, propriè ipsi Deo, & consequenter singulis personis, competant; idque faciunt ne Arrianis dent occasionem dicendi Filium esse *per*, id est, instrumentum C Patris.

Verùm meliùs Latini censent, quòd, licet hæc tria seorsim posita, dentur cuivis personæ, tamen cùm junguntur, singula singulis appropriantur. Ita S. August. loco jam citato: ubi ex his tribus præpositionibus probat Trinitatem & æqualitatem in una essentia divina. Sic & Ambros. Anselmus & Gregor. lib. 29. Moral. 28.

Egregius locus S. August. de SS. Trinitate, maxime contra Arrianos.

Unde idem S. August. lib. 1. de Doct. Christ. c. 5. *Nec facilè*, ait, *invenio nomen, quod tantæ excellentiæ conveniat, nisi quòd meliùs ità dicitur: Trinitas hæc, unus Deus, ex quo, per quem in quo omnia; eadem una substantia; unus tamen non est alter; eadem tribus potestas, eadem æternitas, eadem incommutabilitas, eadem majestas; in Patre unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu sancto unitatis æqualitatisq; concordia. Et tria hæc, unum omnia propter Patrem, æqualia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum sanctum*, scilicet singulis appropriando hæc, quæ tamen reipsa omnibus sunt communia. Ut unum rum omnia dicantur æqualia propter Filium; quia Filius primum est æquale Patri: pari modo omnia dicuntur connexa propter Spiritum sanctum; quia Spiritus sanctus procedit, ut nexus, amor & concordia Patris & Filii.

Præclarè & subtiliter S. Bernard. lib. 5. de Consider. c. 6. *Quid est*, inquit, *Deus? non sanè occurrit melius, quàm, Qui est. Hoc ipse de se voluit responderi, hoc docuit, dicente Moyse ad populum, ipso quidem iniungente: Qui est, misit me ad vos. Quid item Deus? Sine quo nihil est. Quid est Deus? Principium. Quid est Deus? Cui sæcula nec accesserunt, nec decesserunt, nec coæterna tamen. Quid est Deus? Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ex quo omnia creabiliter, non seminabiliter.* q. d. Deus creavit omnia non ex semine (sic enim semen esset increatum, nec Deus illud, ac consequenter non omnia creasset.) *Per quem omnia, ne alium auctorem atque alium opificem arbitreris, in quo omnia, non quasi in loco, sed quasi in virtute. Ex quo omnia, tamquam uno principio auctore omnium. per quem omnia, ne alterum inducatur principium artifex in quo omnia, ne tertium inducatur locus. Ex quo omnia, non de quo, quia non est materia Deus. Efficiens causa est causa materialis. Frustra Philosophi materiam quærunt, non eguit materia Deus. Non enim officinam quæsivit, non artificem. Ipse per se, in se omnia fecit. Unde de nihilo. Nam si ex aliquo fecit; illud non fecit, ac per hoc nec omnia.*

Quando desumptum, Gloria Patri, &c.

IPSI GLORIA] Hinc ex Apostolorum institutione & usu, ut docet S. Basil. l. de Spir. sancto. c. 7. 27. 29. & ex eo Baron. tom. 3. anno Christi 325. cœpit à tempore Apostolorum hæc doxologia SS. Trinitatis. Christianis mente & ore frequentanda: *Gloria Patri & Filio, & Spiritui sancto*; cuius ut habet Concil. Vasense c. 5. Concil. Nicenum addidit: *Sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in sæcula sæculorum. Amen.* Idque ut retunderet Arrianos, qui dicebant, *Erat, quando non erat*: id est, erat, scilicet tempus, quando non erat Filius.

A quo additum Sicut erat in, &c.

Hieron. epist. ad Damasum rogat eum, ut post singulos psalmos jubeat addi: *Gloria Patri & Filio & Spiritui sancto.* Sed hæc epistola non videtur esse Hieronymi, videturque conficta. Hic enim mos addendi psalmis, *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto.* &c. fuit ante S. Hieron. ut dixi ex S. Basilio Quin. & Cassianus c. 8. lib. 2. testis est suo tempore in Occidente post psalmos, quasi ex usu veteri, totum populum conclamare solitum: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto.*

Antiquissimus usus doxologiæ Gloria Patri, &c.

Gloria ergo Patri, ex quo omnia; gloria Filio, per quem omnia; gloria Spiritui sancto, in quo omnia. Gloria Patri, ex quo omnis paternitas in cælo & in terra; gloria Filio, per quem omnis filiatio; gloria Spiritui sancto, in quo omnis sanctitas & sanctificatio. Gloria Patri, ex quo æternitas; gloria Filio, per quem omnis species & pulchritudo; gloria Spiritui sancto, in quo omnis felicitas & fruitio. Gloria Patri, ex quo omnis unitas; gloria Filio, per quem omnis æqualitas; gloria Spiritui sancto in quo omnis amor & concordia. Gloria Patri, ex quo omnis potentia; gloria Filio, per quem omnis sapientia; gloria Spiritui sancto, in quo omnis bonitas. Gloria Patri, qui me creavit; gloria Filio, per quem redemptus sum; gloria Spiritui sancto, in quo justificatus sum. Gloria Patri, qui me prædestinavit; gloria Filio, per cujus sanguinem ablutus sum: gloria Spiritui sancto, in quo glorificabor in æternum. Amen.

Quomodo hæc reliquaque Gloria Patri, &c. amplificetur utiliter & pie in ore gratiam, qui in Horis canonicis sæpè repetunt hoc Gloria Patri, &c.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Secunda epistolæ pars, ethica.

INcipit hic secunda pars epistolæ, qua Apostolus à fide & dogmatibus, transit ad mores fidei consonos. Hoc ergo capite monet fideles, ut exhibeant se hostiam Deo, utque probent & sapiant quæ sit voluntas Dei bona, beneplacens & perfecta, nimirum Primò, v. 3. ut de susceptis donis non se efferant, sed sapiant ad sobrietatem, atque in modum membrorum ejusdem corporis, quisque suo dono contentus, eo rite utatur ad proximorum utilitatem.

Secundò, v. 9. ut dilectioni sinceræ, prudenti, patienti & forti dent operam. Unde dilectionis officia & conditiones recenset.

Tertiò, v. 16. ut dilectioni jungant humilitatem, qua etiam bonum pro malo reddant, & vincant in bono malum. Christianis enim maximè commendandæ sunt hæ duæ virtutes, scilicet charitas ac humilitas. Hæ enim sunt compendium cæterarum, & in his duabus vita & perfectio Christiana consistit.

Obse-

1. OBsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, ut exhibeatis corpora vestra hostiam viven-
tem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. 2. Et nolite conformari huic
sæculo, sed reformamini in novitate sensus vestri: ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, & bene-
placens, & perfecta. 3. Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos: Non
plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem: & unicuique sicut Deus divisit mensuram
fidei. 4. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum
habent: 5. ita multi unum corpus sumus, in Christo, singuli autem alter alterius membra. 6. Ha-
bentes autem donationes secundùm gratiam, quæ data est nobis, differentes; sive prophetiam secun-
dùm rationem fidei, 7. sive ministerium in ministrando, sive qui docet in doctrina, 8. qui exhorta-
tur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in solicitudine, qui miseretur in hilaritate.
9. Dilectio sine simulatione. Odientes malum, adhærentes bono: 10. Charitate fraternitatis invicem
diligentes. Honore invicem prævenientes: 11. Sollicitudine non pigri; Spiritu ferventes; Domino ser-
vientes; 12. Spe gaudentes; In tribulatione patientes; Orationi instantes; 13. Necessitatibus sanctorum
communicantes; Hospitalitatem sectantes. 14. Benedicite persequentibus vos; benedicite & nolite maledi-
cere. 15. Gaudete cum gaudentibus, flete cum flentibus 16. Idipsum invicem sentientes; Non alta sa-
pientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos; 17. Nulli malum pro
malo reddentes; providentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus. 18.
Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes; 19. Non vosmetipsos de-
fendentes charissimi, sed date locum iræ scriptum est enim; Mihi vindicta; ego retribuam, dicit Do-
minus. 20. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi, hoc enim faciens, car-
bones ignis congeres super caput ejus. 21. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

VERS. 1. OBSECRO ITAQUE VOS FRATRES PER MISERICORDIAM DEI. διὰ τῶν οἰκτιρμῶν, *per miserationes*, scilicet vobis, ô Gentes, à Deo per Christum exhibitas, de quibus dixi totis tribus capitibus præced. q. d. Docui hactenus vos, ô Gentes, per Dei gratiam & misericordiam ascitas esse ad justitiam & salutem; Judæos verò ab ea repulsos esse: nunc, ut à dogmatibus ad mores transeam, obsecro vos, ô Gentes fideles, qui tantam Dei misericordiam, gratiam & justitiam consecuti estis, ut Deo grati sitis, ut dignè Deo, tantaque gratia vivatis, ut opere præstetis quod fides dictat, quodque Deus & Christus à vobis efflagitat.

Nota. οἰκτιρμῶν, hoc est miserationes, sunt illæ quas Hebræi vocant רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ hoc est, visceralis misericordia, & ex intimis visceribus commiseratio; cùm scilicet quis alterius miseria ex intimis medullis commovetur & tangitur, ut videatur velle sua viscera in eum effundere. Talis enim fuit hæc Dei in nos miseratio, cùm viscera sua, ipsumque unigenitum suum Christum in nos effudit. De qua canit Zacharias Lucæ 1. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitavit nos oriens ex alto*. Viscera hæc ingens habent πάθος. Rursum per τὸ *fratres*, Apostolus gratiam sibi & benevolentiam fidelium, etiam Judæorum, conciliat.

Dei erga nos misericordia, ex intimis visceribus profecta.

Secundò, vox *fratres*, vim habet & energiam ad charitatem, aliaque quæ hic Apostolus fidelibus commendat, persuadendum. Nam, ut pulchrè & verè ait Tertull. Apologet. 39. scribens contra Gentiles: *Fratres*, inquit, *vestri sumus, jure naturæ matris unius, etsi vos parum homines, quia mali fratres. At quanto digniùs fratres & dicuntur & habentur, qui unum Patrem Deum agnoverunt, qui unum spiritum biberunt sanctitatis, qui de uno utero ignorantiæ ejusdem, ad unam lucem expaverint veritatis? Rursum ex substantia familiaris fratres sumus quæ penes vos* (ò *Gentiles*) *penè dirimit fraternitatem. Itaque quia animo animaque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus: omnia indiscreta apud nos, præter uxores*. Unde addidit ibidem Tertullian. hanc Gentilium de Christianis fuisse vocem & sententiam: *Vide ut invicem se diligant, & ut pro alterutro mori sint parati*.

Vis vocis, Fratres.

Locus insignis Tertulliani de Christiana & spirituali fraternitate.

UT EXHIBEATIS CORPORA VESTRA] Græcè παραστῆσαι, id est, ut Syrus לקיומא *datteKimun*, hoc est, ut sistatis, q. d. Sistite & offerte Deo corpora vestra, alienate illa a vobis, ac transferte ea tamquam hostiam vivam in Dei dominium (ut iis utamini, non ad libitum, sed ad Dei cultum & honorem. ita S. Chrysost.

HOSTIAM VIVENTEM] id est, virtutibus deditam, quia caro vitiis dedita mortua est, inquit S. Gregor. homil. 22. in Ezech. & S. Ambros. hic: sic 1. Petri 2. dicitur, *Ut peccatis mortui justitiæ vivamus*. Verùm hic sensus mysticus est. Secundò, alii *viventem*, inquiunt, id est, charitate formatam. Tertiò, *viventem*, id est, quæ vitam, scilicet Christum, in se gerat, & dicat Mortem Jesu in corpore circumferimus, ut & vita Jesu in corpore nostro manifestetur. Sed & hæc mystica sunt.

Quid hostia vivens mystice.

Dico ergo, alludit hic Paulus ad veteres Judæorum & Gentium hostias, quæ occidebantur, illisque, teste S. Chrysostomo, opponit novas hostias viventes. q. d. Cùm dico, ut corpora vestra exhibeatis hostiam Deo, non intelligo sic ut illa occidi debeant, uti hostiæ bovum mactantur, sed ut ex corporibus vestris, non occisis, sed viventibus & mortificatis, faciatis hostiam Deo. Corpus ergo fidelium & sanctorum est hostia vivens, Primò, quia manet vivum; Secundò & meliùs, quia se vivum per viva opera novæ vitæ spiritualis putà charitatis, eleemosynæ, orationis, & quarumvis virtutum Deo offert. ita Origenes & S. Chrysost. Omne enim opus, ait S. August. in lib. 10. de Civit. c. 5. quod fit ut sancta societate Deo inhæreatur, generali nomine sacrificium est & hostia. Tertiò. & propriissimè, per actus mortificationis corpus fit hostia: vivens; quia vivens mortificatur, castigatur, & spiritui ad omne spiritus officium exequendum, ad Dei honorem & obsequium subditur.

Hostia vivens corpus est Christiani hominis & pii.

Mortificatione castigatum.

Mortificationis effectum.

Est enim mortificatio, viva quædam mors: facit enim in corpore mori concupiscentias carnis, dum eas truncat, per vivos continentiæ, abstinentiæ, patientiæ & pœnitentiæ actus; ita ut corpus propriè fit hostia mortua, quia moritur suis vitalibus concupiscentiis, easque mortificat, occidit & immolat Deo: fit tamen idipsum quoque hostia viva, per vivos contrariarum virtutum actus. Vult ergo Apostolus, nos semper cor nostrum exhibere Deo hostiam vivam: scilicet semper mortificationi corporis, id est, concupiscentiarum corporis, incumbamus; itaque ad vitam quietam, sanctam & perfectam, adeoque ad martyrium, si opus sit, pro Christo & pietate subeundum, nos comparemus. Hostes enim nostri sunt concupiscentiæ: si ergo eas vincamus & occidamus, hostiam offerimus Deo. Inde enim dicta est victima, & hostia, uti canit Poeta.

Etymologia victimæ & hostiæ.

Victima quæ cecidit dextra victrice, vocatur.
Hostibus à domitis hostia nomen habet.

Pulchre Origenes: *Si superbiam*, inquit, *corporis tui vincas, offeres, immolas Deo vitulum; si iracundiam, arietem; si libidinem, hircum; si vagos & lubricos cogitationum volatus, columbam & turturem*. Rursus idem Origen. *Prima*, inquit, *post Apostolos hostia, est martyrum; secunda, virginum; tertia, continentium; quarta, conjugatorum*.

Immolanda nobis quæ per vetera animalia significantur.

Similiter notat hic D. Tomas triplicem esse hostiam: Primam animæ, scilicet orationem; secundam corporis, scilicet mortificationem, jejunium, abstinentiam, castitatem; tertiam operum, scilicet eleemosynam. Ita S. Cyprian. lib. 3. epist. 25. Nemesianum, ceterosque ad metalla ob Christi fidem damnatos, dolentes quod ibidem Eucharistiæ sacrificio destituerentur, consolatur dicendo, ipsosmet factos

factos esse hostias vivas Deo. *Celebratis*, inquit, *& offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum, & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cælestium profuturum, cùm Scriptura divina dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despiciet. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus adhortatur & dicit: Oro ergo vos fratres per misericordiam Dei, ut constituatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam placentem Deo.*

Sanctum oportet aliquid, de profano.

SANCTAM] *Sanctum* est, quod Deo, & Dei cultui dicatum; & ab omni, non tantum immundo, sed & profano usu separatum est. Jubet ergo Paulus hic corpus nostrum separari ab omni servitio iniquitatis, ut sanctissimo Dei servitio & cultui addicatur. q. d. Antea, ò Romani, corpus vestrum servivit idolis, veneri, ventri, ambitioni; fuistis Martyres mundi & diaboli: jam serviat Deo soli, quasi Deo sanctum & consecratum.

aliquando impuro,

Secundò, *sanctum* idem est quod purum & illibatum. Hostia ergo sancta, est corpus impollutum & incontaminatum, ipsaque corporis castitas, puritas, integritas. Sic virgo dicitur *sancta*, id est pura, *& corpore, & spiritu*, B 1. Corinth. 7. 34.

DEO PLACENTEM] τὸ *Deo* potest referri ad *placentem* cum nostro Interprete, vel ad *exhibeatis*, & ad omnia sequentia: idque aptius est & plenius, ut patet ex Græco. Vult enim Paulus nos sistere Deo corpus nostrum, quasi hostiam viventem, sanctam, placentem, ut nimirum ipsum sit Primò, hostia viva Deo; Secundò, sit hostia sancta Deo, ac denique sit hostia placens Deo. Sic enim habent Græca παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ. Addit Apostolus τὸ *placentem*, quia potest esse hostia in se sancta, sed non placens Deo, nimirum quod eam offerens Deo displiceat.

Nostra multorum opera bona in se bona, sed propter offerentem Deo displicent.

Sic multi jejunant, peregrinantur, mortificant corpora sua, non mentem, non animum; quia superbi sunt, capitosi, rebelles, invidi, &c. Hinc Deo non placent ipsi, nec hostiæ eorum, utpote quæ à peccatoribus, qui in peccatis suis manent, offeruntur. Ideoque licet in se bonæ sint, tamen apud Deum nec gratiam, nec gloriam merentur. ita S. August. lib. de Falsa & vera pœnit. c. 15. & S. Gregor. lib. 7. epist. 126.

Quatuor conditiones victimæ Judaicæ debent spiritualiter convenire victimæ Christianæ.

Nota. Alludit hic Paulus ad conditiones victimarum C Judaicarum. Primò enim victima Aaronica debebat esse sine macula integra & sana. Hinc *viventem* requirit Paulus. Secundò, per ipsam immolationem sanctificabatur, ut sic non esset eam contingi ab immundis. Sic hic requirit Paulus *sanctam*, ut scilicet per devotionem mentis corpus Deo consecremus. Tertiò, in ipsa crematione victimæ dicebatur ipsa fieri & esse in odorem suavitatis Deo. Sic hic requiritur Paulus *Deo placentem*. Quartò, sal victimæ addebatur, ut patet Levit. 2. 13. Sale autem significatur sapientia spiritualis. Unde Christus Marci 9. 49. dicit: *Habete in vobis sal*, quo scilicet cum ratione & sapientia spirituali omnia agatis. & ad Dei gloriam referatis.

Altare hujus hostiæ Christianæ.

Hujus hostiæ altare, inquit Gregor. homil. 22. in Ezech. est cor, in quo scilicet ex mœrore compunctionis ignis ardet, & caro consumitur. Et tales, ait, quotidie in templo videmus, qui æterni judicii memores se Deo sacrificium in lamentum compunctionis mactant, ut corpora sua castigantes, ea exhibeant hostiam sanctam, Deo placentem.

RATIONABILE OBSEQUIUM VESTRUM] q. d. D ait Anselmus. Sic opera bona facite ut eorum rationem reddere possitis.

Quid obsequium rationabile.

Secundò, S. Basil. in Breviorib. regul. regul. 230. Rationabile, inquit, sit obsequium vestrum ut scilicet consideratè & circumspectè, sana ratione, rectoque consilio divinam impleatis voluntatem; ut rationem ducem sequamini, non animi impetum ac libidinem.

Primo, Secundo.

Tertiò, D. Thomas sic explicat *rationabile obsequium*, q. d. Paulus: Corporum afflictio non sit nimia, sed moderata & rationabilis. Nam, ut inquit S. Bernardus serm. 49. in Cantica, *Discretio est moderatrix & auriga virtutum, affectuum, morum; omni virtuti ordinem ponit, ordo modum tribuit & decorem & perpetuitatem. Tolle hanc, virtus vitium erit*. Unde idem Bernardus alibi docet, eum, qui in corpore edomando & mortificando indiscretus & nimius est, quatuor hæc injustè rapere, scilicet, *corpori*

Tertio. Discretionis commendatio.

Indiscretus juxta S. Bernardum sacrilegus.

effectum, animo affectum proximo exemplum, Deo honorem. Indeque concludit, *eum sacrilegii crimen incurrere, cùm templo Dei vivo abutatur, Denique debitum honorem deroget: quia nimirum casus unius alios quàm plurimos terret, & à via spiritualis vitæ retrahit*: cùm nimirum vident aliquem per nimium vitæ rigorem, nimiasque pœnitentias incidere in morbos phantasias, ineptitudinem, & subinde mortem ipsam incurrere.

Quartò & optimè, *rationabile*, id est, non corporale, uti olim erat Judæorum, sed spirituale sit *obsequium*, id est, cultus vester & latria, ut habet Græcus. Rursum cultus vester hic non sit irrationalis, uti erat Gentium stultè idola colentium; sed sit rationabilis, qui scilicet rationales homines decet; nimirum non pecudibus, sed fide, spe, charitate sacrificate; non idolis, sed Deo ita S. Chrysost. Photius & Theodor.

Quarto & optimè.

Unde græcè est, λογικὴν λατρείαν, logicam, id est rationalem, latriam, vel cultum, quo Deus colitur rationaliter, exhibete & præstate Deo. Porrò λογική, sive *rationalis*, cultus est, quem recta ratio dictat. Recta autem ratio dictat, Deum magis interna fide, spe, pietate, amore & puritate mentis, quàm externis corporis cæremoniis colendum esse. q. d. Paulus: Volo, ò fideles, ut exhibeatis corpus vestrum, quasi hostiam Deo, non corporalem, non irrationabilem, sed rationalem & spiritualem; ut scilicet à pura & sancta mente ratione & spiritu, quasi animatum, vivificatum, directum & gubernatum Deo offeratur ipsum corpus, omnesque corporis motus & actus.

Quintò, alii *rationabile obsequium*, inquiunt, est sacrificium Eucharistiæ, scilicet corpus Christi humanum & rationale, Deo oblatum: quia in Canone Missæ, & in Liturgiis S. Basilii & S. Chrysostom. Eucharistia vocatur *rationalis hostia*. Verùm verba præcedentia hic exigunt alium sensum, scilicet illum quem jam assignavi; ait enim Apostolus, *Ut exhibeatis corpora vestra*, non autem corpus Christi, *hostiam Deo*.

Quinto. Per rationabile obsequium, non intelligitur SS. Eucharistia.

ET NOLITE CONFORMARI HUIC SÆCULO] Dixit Paulus de corporis hostia, jam agit de animæ oblatione; cujus perfectio sita est in duobus. Primò, ut se retrahat à noxiis & maculantibus: Secundò, ut se convertat ad ea, quibus proficit & perficitur. Unde de primo ait Apostolus, *Nolite conformari huic sæculo*: de secundo, *Reformamini in novitate sensus vestri*. Nam, ut ait S. August. lib. 21. de Civit. c. 16. *Ubi reformamur ne conformemur huic sæculo, ibi conforma mur filio Dei*.

VERS. 2.

In quibus sita animæ perfecta oblatio.

Nota. Non ait, Nolite uti sæculo: hoc enim est impossibile. utendum enim est nobis cibo, potu, quiete, recreatione, hominibus: sed, *Nolite conformari*: græcè μὴ συσχηματίζεσθε, ne configuremini, id est, ne figuram mundi induatis, ut tales fiatis qualis est mundus & mundani, scilicet vani, superbi, ambitiosi, terrena tantùm quærentes, non cælestia.

SED REFORMAMINI IN NOVITATE SENSUS VESTRI] q. d. Figuram mundi fugite, & novam mentis formam assumite, abjicite figuram fragilem veteris & carnalis vitæ, atque novam & stabilem formam vitæ spiritualis induite. Ubi adverte. Sæculo tribuit Paulus σχῆμα, id est *figuram*; figura enim parum durabilis est, & externa. Significat ergo figura, sæculi inconstantiam & apparentiam potius, quàm existentiam. Novitati mentis tribuit μορφὴν, id est formam, qua significatur soliditas rerum spiritualium, ac permanentia: forma enim constantior est & interior, & ad substantiam pertinet. ita S. Chrysostomus.

Figura sæculo tribuitur quia transitoria.

forma renovationi spiritus quia permanens.

Pro *reformamini*, græcè est μεταμορφοῦσθε, id est, ut S. Cyprian. legit epist. 77. ad Nemasian. *Transformamini*, ut scilicet, transeatis ex veteri figura in novam formam q. d. Studete quotidianæ renovationi mentis vestræ; ut resecando vitia, virtutibus mens quotidie innovetur: sicque hac metamorphosi fiet, ut in dies transmutemini magis & magis in alios homines. Semper enim nobis quantumcumque profecerimus, hac metamorphosi & transformatione opus est.

Reformatio studendum.

Nota Primò. Non ait. Innovamini, nova opera facite, sed, *reformamini*, & formam pristinæ novitatis assumite. Sicut enim ignis vehementiùs & diutiùs calefacit, quia formam habet & calorem, à quo manat calefactio: ita vult Paulus, ut novitatem, quasi formam induamus, ut per eam novitatis opera assiduè operemur. q. d. Induite formam novitatis

tis sensus, id est, ut græcè est, νοὸς, mentis; ut mentem virtutibus innovetis, ut diligatis & quæratis ea quæ sunt mentis & spiritus, ut opera nova, spiritalia & divina edatis ex hac nova & divina forma Spiritus sancti.

Quid vetustas in Scriptura; Nota Secundò. Sicut vetustas in Scriptura est peccatum Adæ & omnia ex illo secuta, tum peccata, tum pœnæ & ærumnæ, uti concupiscentia, ignorantia, error, &c. ita ex adverso novitas est remissio peccatorum, gratia, charitas, virtutes, alacritas, zelus: atque sicut in vetustatem jam dictam per peccatum recidimus; ita vicissim ab eodem renovamur per pœnitentiam ac fervorem, studiumque novæ vitæ. *quid novitas.*

Egregius locus S. Gregorii de studio renovationis. De qua re pulchrè S. Gregor. 22. Moral. cap. 4. *Animus noster*, inquit, *dum igne amoris excoquitur, semper in se servat claritatem pulchritudinis quotidiana innovatione fervoris: nescio enim mens per torporem veterascere, quæ studet per desiderium semper inchoare. Hinc namque per Paulum dicitur: Renovamini spiritu mentis vestræ. Hinc Psalmista, qui ad perfectionis jam culmen pervenerat, quasi incohans dicebat: Dixi, Nunc cœpi. quia videlicet nisi lassescere ab inchoatis volumus, valdè necesse est ut inchoare nos quotidie credamus.*

S. Antonii monitum ad perpetuam spiritus renovationem. Quare S. Antonius moriturus suis discipulis hoc unicum vitæ præceptum, quasi stimulum ad omnem virtutem dedit, teste S. Athanasio in eius Vita: *Hoc*, inquit, *sit primum cunctis in commune mandatum, nullum in arrepti propositi vigore lassescere, sed quasi incipientem augere semper debere quod cœperit. Ego quidem, filioli, secundùm eloquia Scripturarum, patrum gradior viam: jam enim Dominus me invitat, jam cupio videre cœlestia. Sed vos ò viscera mea, admoneo, ne tanti temporis laborem repentè perdatis; hodie vos Religiosum studium arripuisse arbitramini, & cœptæ voluntatis fortitudo succrescat.*

Alia Barlaami ad Iosaphat. Simile præceptum Barlaam moriturus Josaphat olim regi, jam discipulo suo & Anachoretæ dedit, teste Damasceno in Historia Barlaam & Josaphat c. 39. *Nunc*, inquit, *quandoquidem mortis meæ tempus instat, atque collectanea & mihi æqualis ea cupiditas, qua, ut cum Christo essem, semper me tenuit, jam expletur; tu quidem corpus meum terræ conde, pulverique pulverem redde. Post autem ipse in hoc loco hære, suscepturum spiritualis vitæ genus persequens, meaque tenuitatis memoriam retinens. Tu verò fili, ne religiosæ exercitationis laborem metuas, neque ad temporis longitudinem, ac dæmonum insidias elanguescas: quin potiùs ipsorum imbecillitatem Christi virtute communitus audax irride.* Addit deinde stimulum, dicens: *Ad laborum autem duritiam ac temporis diuturnitatem animo ita comparatus esto, tanquam quotidie discessum è vita expectans, atque eundem diem tibi vitæ monasticæ tum initium, tum finem esse existimans. Sic semper ea, quæ à tergo sunt, obliviscens, atque ad ea quæ à fronte sunt teipsum extendens, ad destinatum persequere, ad bravium supernæ vocationis Dei, in Christo Jesu.*

Rursum alia S. Francisci. Simili stimulo se & fratres suos ad vitæ renovationem, & spiritus fervorem sub vitæ finem incitabat S. Franciscus, ut refert S. Bonaventura in eius Vita c. 14. *Incipiamus fratres*, ait, *servire Domino Deo nostro, quia usque nunc parum profecimus. Flagrabat etiam S. Franciscus*, inquit Bonaventura, *desiderio magno ad humilitatis redire primordia, ut leprosis, sicut à principio, ministraret, corpusque jam præ labore collapsum revocaret ad pristinam servitutem. Proponebat Christo duce se facturum ingentia, & fatiscentibus membris, spiritu fortis & fervidus, novo sperabat certamine de hoste triumphum: neque enim languor, vel desidia locum habet, ubi amoris stimulus semper ad majora perurget.*

UT PROBETIS QUÆ SIT VOLUNTAS DEI BONA, ET BENEPLACENS, ET PERFECTA] *Ut probetis*, hoc est, ut exquiratis & consideretis, inquit Origenes.

Secundò & meliùs, *ut probetis*, hoc est, experiamini, & quodam judicio ac gustu spirituali agnoscatis, &, ut Syrus, distinguatis, sapiatis & sentiatis, quid à vobis requirat Deus, quid sit ab eo volitum, putà quid sit bonum, quid beneplacens, quid perfectum.

Fructus reformationis interioris. Ubi adverte. Quo magis reformamur spiritu mentis nostræ, eo magis illustramur à Deo, magisque purgata mente probamus & sapimus quid sit bonum, melius & optimum, à Deo volitum, Deoque gratum.

Triplex Dei voluntas secundum Apostolum assignatur. Prima expositio. Nota. Apostolus hic distinguit triplicem voluntatem Dei: alia enim est *bona*, alia *beneplacens*, alia *perfecta*.

Quæres, quomodo hæc tria distinguenda sint? Respondet Primò, S. Anselmus: *voluntas Dei bona*, inquit, est in

A incipientibus & conjugatis, *beneplacens* est in proficientibus & continentibus; *perfecta* est in perfectis & virginibus.

Secundò, alij, *Voluntas bona*, inquiunt, est ea quæ non est ab irato Deo. Rursum, *voluntas bona* est ea, quæ vult id quod absolutè bonum est: talis autem non est ea, quæ vult id quod tantùm permittitur ex indulgentia, quomodo permittuntur secundæ nuptiæ, ait comment. S. Hieron. adscriptus. *Secunda.*

Tertia. Tertiò, S. Chrysostom. *Voluntas bona*, inquit, est lex vetus; *beneplacens*, est Evangelium, quod præstat legi veteri. Rursum S. Basilius in Regulis brevior. interrog. 276. *Voluntas Dei bona* est, inquit, ut velimus id, quod in se, & ex genere suo bonum est. *Beneplacens*, cùm fit illud Apostoli: Omnia ad gloriam Dei facite. Et: Omnia honestè, & secundùm ordinem fiant. *Perfecta*, cùm nulla ex parte manca est, sed quoad omnia recta & perfecta.

Quartò & optimè, *Voluntas* hic idem est quod volitum, seu id quod vult Deus à nobis fieri. Sensus ergo est, q. d. Ut sciatis quæ sit voluntas Dei bona, id est, quid Deus à *Quarta & genuina.*

B nobis velit fieri bonum; & beneplacens, id est melius; & perfectum, id est optimum & sibi gratissimum. Sunt enim hi tres gradus boni voliti à Deo, seu boni quod à nobis requirit Deus. Ipsum clariùs significat textus Græcus, qui sic habet: τὸ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον. Quod S. August. lib. 10. de Civit. c. 6. Ambros. & Chrysost. vertunt, *ut probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum*, id est, quid sit bonum, melius & perfectum, ut habet comment. Hieron.

Loquitur Apostolus de voluntate signi, sive præcepti & consilij, quam Deus hominibus adimplendam proponit: non autem loquitur de voluntate bene placiti Dei; hæc enim necessariò adimpletur. Non bene ergo Cajetan. τὸ *beneplacens* refert ad homines, quibus Dei voluntas grata est & suavis, ideoque placet: vult enim Apostolus per gradus sensim in dies nos proficere & ascendere; ut primò bona, secundò meliora, tertiò optima Deoque gratissima sapiamus & operemur. *Refutatur Cajetani expositio.*

C Videtur autem Apostolus in sequentibus hanc triplicem Dei voluntatem explicare, & in particulari describere; nimirum voluntatem bonam describere à versu 3. ad 9. quòd scilicet ea consistat in eo, ut sapiamus ad sobrietatem, utque officio nostro juxta gratiam nobis datam ritè & modestè perfungamur; voluntatem verò Dei beneplacentem videtur describere à vers. 9. ad 16. scilicet, quòd illa consistat in dilectione sincera, fervida, forti & liberali. Denique voluntatem Dei perfectam videtur describere à v. 16. ad finem capitis, scilicet, quòd illa consistat in charitate perfecta, quæ sibi coniunctam habet humilitatem insignem, qua etiam inimicos amore præveniamus, eisque bonum pro malo reddamus, adeoque vincamus in bono malum: hæc enim est perfecta charitas & Deo gratissima, ideoque perfecta Dei voluntas. Quocirca S. Clemens lib. 2. Constit. Apost. cap. 55. hæc refert ad salutem animarum: *Nos*, inquit, *audivimus ex ore Domini nostri Jesu Christi, & optimè edocti dicimus, quænam sit voluntas Dei bona, beneplacens & perfecta, quæ nobis per Jesum Christum declarata est; scilicet ne ullus pereat, sed potiùs omnes homines, cùm ei uno consensu crediderint, laudibus eundem uno animo & ore celebrantes, ipsum*
D *in sempiternum vivant*. Hinc inter hujus bonæ voluntatis actus & officia Apostolus v. 7. ponit doctrinam, exhortationem, misericordiam, hospitalitatem, &c. *Quibus ab Apostolo describantur Dei voluntas bona. Beneplacens. Perfecta.*

Vult ergo Apostolus, ut primò bene, mox meliùs, ac demum perfectissimè sanctissimam Dei voluntatem in omnibus cognoscere & complere studeamus: hæc enim Dei voluntas regula est, mensura, fons & origo omnis virtutis & sanctitatis, cui proinde nostra voluntas planè conformanda est, si sancti & perfecti esse volumus.

Rarum exemplum conformitatis se voluntati divinæ. Cujus rei memorabile exemplum narrat D. Taulerus in colloquio Theologi & mendici pag. 85. quod quia rarum est, & clarè ostendit punctum & apicem perfectionis Christianæ, quem hic tangit & præscribit Apostolus, multisque ad illum magno fuit documento & incitamento, hic adscribam. *Fuit*, inquit, *olim insignis quidam Theologus, qui annis octo precibus continuis à Domino id cupiebat obtinere, ut ipsi hominem quemdam ostenderet, qui eum viam veritatis edoceret. Cumque vice quadam vehementissimo*

ptissime hujus rei flagraret desiderio, vox quaedam caelitus lapsa ita ipsum allocuta est: Exi foras ad limina templi, & offendes illic hominem, qui te viam veritatis edoceat. Exiens igitur invenit mendicum quemdam diruptis, sordidis, lutosis pedibus, cujus vestes in universum vix tribus obolis supputares; quem salutans ita affatus est: Det tibi Deus prosperum mane. Respondit mendicus: Non memini unquam adversum mane habuisse. Et Magister: Ita, inquit, ut fortunatum te faciat Deus: quid ita loqueris? Respondit mendicus: Sed nec infortunatus aliquando fui. Et ille: Felix esto, ait; quid sibi haec tua verba volunt? Et pauper: Nunquam, ait, infelix fui. Rursus itaque Magister: Salvet, inquit, te Deus, jam nunc apertius loquere; neque enim capio quid dicas.

Audi jam divinum animum. Tum pauper respondit: Id faciam libenter. Optabas mihi, Magister, prosperum mane, & ego me nunquam adversum mane habuisse respondi: quando enim fame premor, Deum laudo; si frigus patior; si grando, si nix, si pluvia cadit, si aura serena est vel turbulenta, Deum laudo; si miser sum atque despectus, Deum similiter laudo, & ideo nunquam triste mihi mane contigit. Optabas etiam me fortunatum fieri, & ego nunquam me infortunatum fuisse respondi: novi enim cum Deo vivere, certusque sum, quidquid ille facit, non posse non esse optimum. Unde quidquid ipse vel dabat, vel evenire mihi permittebat, sive gratum id esset, sive contrarium, dulce vel amarum; laetus id tanquam optimum ab ipso suscepi, & ideo nunquam infortunatus fui. Dicebas praeterea, ut felicem me faceret Deus; ad quod ego similiter, nunquam me infelicem fuisse subjunxi: soli namque divinae voluntati inhaerere statui, in quam sic integrè omnem meam transfudi voluntatem, ut quidquid ille vult & ego velim, & meam ipsi voluntatem ex integro resignarim.

Qui fortunatus & non fortunatus sit.

Audi sublimiorem Philosophiam. Haec cùm mendicus ille retulisset, ita eum rursus Magister affatus est: Quid, obsecro, dicturus esses, si te Dominus majestatis in abyssum demergere vellet? Et ille: In abyssum, inquit, me demergeret? Et revera si id faceret, duo mihi brachia sunt, in quibus eum amplexarer. Unum est vera humilitas, & hoc illi suppono, atque per ipsum sacratissimae humanitati ipsius unitus sum. Alterum, idemque dexterum, est amor, qui divinitati ipsius unitus est, atque per hunc ipsum circumplector, ita ut mecum ad infernum descendere cogeretur. Optatius autem mihi foret in inferno cum Deo esse, quàm vel in caelis sine illo. Ex his igitur Magister ille didicit, veram resignationem cum humilitate profunda compendiosissimam ad Deum semitam esse.

Audi sapientiae apicem. Dehinc iterum ex illo mendico percunctatus est, unde venisset. Cui ille, à Deo se venisse respondit. Cumque Magister, ubi eum reperisset, sciscitaretur; Ibi, inquit ille, ubi creaturas omnes dereliqui. Et Magister, Ubi verò, ait, Deum reliquisti? Respondit pauper: In mundis cordibus, & hominibus bonae voluntatis. Et Magister: Quisnam, ait, es tu? Respondit ille se regem esse. Sciscitante Magistro, ubinam esset regnum ipsius; in anima sua id esse respondit. Sic enim, ait, & externos & internos sensus meos regere novi, ut cunctae affectiones & vires animae meae mihi subditae sint. Quod profectò regnum cunctis mundi hujus regnis praestantius esse nullus ambigit. Et rursus Magister. Quid, inquit, ad hanc te perfectionem perduxit? Respondit pauper: Nimirum silentium meum, sublimes meditationes, & unio cum Deo. In nulla re quae Deo minor foret, quiescere potui. Jam verò Deum meum inveni, & in ipso pacem & quietem habeo sempiternam.

Ubi Deus inveniatur.

VERS. 3. DICO ENIM] q. d. Haec quae jam dicam sunt opera Deo placentia & perfecta, quae dixi vos debere facere: nam vox *enim* dat causam praecedentium, cum eisque haec sequentia connectit q. d. Dixi, ut probetis quae sit voluntas Dei. Haec est enim voluntas Dei, ut non plus sapiatis quàm oportet, sed sapiatis ad sobrietatem, &c. quae plenè vos facere convenit, si veri Christiani esse velitis. Addit Apostolus se haec dicere *per gratiam* sibi *datam*, hoc est, per peritiam spiritualem & sapientiam à Spiritu sancto sibi aspiratam. ita Ambrosius.

Secundò, *per gratiam*, qua scilicet se gratum & acceptum esse sciebat Romanis fidelibus, ut liberè quiduis eis dicere auderet. ita Origen.

Tertiò & optimè, *per gratiam*, id est, per apostolatum, vel munus Apostolicum gratis mihi à Deo datum. q. d. Ex munere, officio & auctoritate Apostolica dico & edico ea quae sequuntur.

Per gratiam datam Apostolicam, id est, Apostolicum munus.

NON PLUS SAPERE QUAM OPORTET SAPERE; SED SAPERE AD SOBRIETATEM] q. d. Servare oportet modum & medium in omni virtute; virtus enim, si in extrema diffluat, fit vitium, inquit Origenes.

Secundò, S. Irenaeus lib. 5. c. 20. S. August. epist. 47. Gregor. homil. 3. in Ezech. & Anselm. sic explicant, q. d. Ne sitis curiosi in rebus fidei perscrutandis, ut sapere velitis plura & ultrà quàm fides sana doceat aut permittat; hic enim est fons haeresum.

Tertiò, S. Chrysost. sic exponit, q. d. Non plus de se existimare oportet, quàm par est; sed existimare sobriè, parcè, & cum modestia, ut vertit Syrus; maximè ne superbè & petulanter sibi quis aliquid tribuens & arrogans, ut sequitur, ultra sui talenti mensuram sese extendat, & alieno talento officioque se ingerat, v. g. ut Grammaticus judicium sibi arroget de rebus Theologicis, ut plebeius de rebus sacri decernere velit. ita Ambrosius & Basilius in Regul. brevior. regul. 264. Hunc esse sensum patet ex sequent.

Explicatio hujus ipsius Apostoli.

SED SAPERE AD SOBRIETATEM] Graecè εἰς τὸ σωφρονεῖν, id est, εἰς σωφροσύνην, quod Irenaeus l. 5. c. 20. vertit, *sapite ad prudentiam*; Hieron. li. 1. Contra Jovinian. *sapite ad pudicitiam*; S. August. epist. 47. *sapite ad temperantiam. Temperantia autem*, ait Augustinus, *est modus & temperamentum, quo quisque uti debet, ut intra suos terminos se coerceat*. Et hoc noster Interpres vult, cùm vertit, *sapere ad sobrietatem*. Hoc enim propriè est σωφρονεῖν, vel, ut pulchra paronomasia habent Graeca, φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, quasi dicas, *Sapere ad sapere sobriè*. Hinc S. Chrysost. & Syrus vertunt, *sapite ad modestiam*, id est, ad humilitatem. Graecum σωφροσύνη, ait S. Chrysost. dicitur ἀπὸ τοῦ σῶας τὰς φρένας ἔχειν, id est, ab eo quòd mentes habeantur sanae; sanas autem facit modestia & humilitas: nam immodestus & superbus mente valere nequit, id est, firmus consistere, sani & constantis judicij ac propositi esse nequit, sed desipit, exorbitat, & quovis demente furiosior fit, inquit S. Chrysost.

Σωφροσύνη varia significat.

Σωφροσύνη unde dicta.

Hinc moraliter haec Apostoli verba explicans S. Bernardus serm. in illud Proverb. 3. *Beatus homo qui invenit sapientiam: Sobria*, inquit, *sapientia est, in paenitudine peccatorum praeteritorum, in contemptu praesentium commodorum, in desiderio futurorum praemiorum. Invenisti planè sapientiam, si prioris vitae peccata defleas: si hujus saeculi desiderabilia parvipendas: si aeternam beatitudinem toto desiderio concupiscas. Invenisti sapientiam: si tibi horum singula sapiunt prout sunt, ut haec quidem amara & omnino fugienda, ista quoque velut caduca & transitoria contemnenda, illa verò ut perfecta bona tetis appetenda desideriis, intimo quodam animi sapore diiudices & discernas*. Subdit deinde: *Atque haec quidem sobria est sapientia, & vomitum nescit, ubi & timoris frigus ex recordatione peccatorum, & charitatis fervor ex appetitu divinarum promissionum, tepiditatem amovet earum quae nunc sunt pessimarum occupationum: ne nec evomas sapientiam, nec evomaris ab ea*.

ET UNICUIQUE SICUT DEUS DIVISIT] τὸ & legunt Romana, non Graeca, estque legendum ut sensus constet. Sensus enim est, q. d. Dico quemque debere sapere ad sobrietatem, & sapere (τὸ enim *sapere* hic repetendum est) eo modo & mensura sicut Deus unicuique divisit.

UNICUIQUE SICUT] Est hyperbaton. Rectus enim ordo exigit ut haec verba transponas: & dicas: *Sicut unicuique divisit Deus*; nisi malis referre haec alteriùs ad verbum *Dico*. q. d. Dico unicuique vestrum, ut sapiat, sicut Deus ei divisit & dispertitus est suam mensuram fidei & sapientiae.

MENSURAM FIDEI] Primò, S. Augustin. & Irenaeus locis jam citatis sic explicant, q. d. Intra fidei mensuram & terminum debet se omnis intellectus humanus continere.

Secundò, Toletus per *mensuram fidei* accipit mensuram fidelitatis, hoc est, ea talenta, functiones & gratias, quas quisque accepit à Deo & Ecclesia, ut fideliter eas dispenset & administret: ut sit metonymia, qua functiones cujusque fidei commissae vocentur fides sive mensura fidei.

Quomodo accipitur mensura fidei. Primo, Secundo.

Tertiò & optimè, S. Chrysost. Theodor. Origenes, Ambros. & Oecumen. Fides, inquiunt, metonymicè capitur pro donis fidei & gratiae, maximè externis & visibilibus quae in primitiva Ecclesia fidelibus conferebat Spiritus sanctus. Unde v. 6. & sequent. hanc mensuram fidei vocat Paulus charismata, id est, donationes Spiritus sancti differentes, scilicet, quòd Spiritus sanctus huic dederit prophetiam, illi doctrinam, tertio exhortationem, quarto ministerium, &c. uti mox patebit. q. d. Quisque se contineat intra mensuram doni, gratiae, talenti, officij sibi commissi, quod per fidem credendo accepit;

Tertio & germanè, Mensura fidei sunt dona fidei & gratiae, maximè externa.

cepit; nec alia attentet. v.g. cui datum est ministerium, ille ministret, non doceat: vicissim, cui data est doctrina, ille doceat, nec se ingerat ministerio alteri tradito. Ex hoc ergo loco patet, quomodo superiùs tota hac epistola fidem acceperit Paulus, nimirum pro charitate, gratia, & donis fidem sequentibus. Hæc enim metonymicè dicuntur fides, quia ex fide quasi radice & matrice nascuntur, ut dixi cantic. 3.

Fides superiori hac epistola non semper accipitur pro charitate, gratia & donis ex fide consequentibus.

SICUT ENIM IN UNO CORPORE MULTA MEMBRA HABEMUS; OMNIA AUTEM MEMBRA NON EUNDEM ACTUM (actionem, functionem, operationem) HABENT: ITA MULTI (hoc est, omnes nos fideles, qui sumus quasi varia membra, varias gratias & functiones habentia) UNUM CORPUS SUMUS IN CHRISTO) putà una Ecclesia sumus, cujus nexus interior est per fidem & gratiam; exterior per Sacramenta à Christo instituta. Per hæc enim omnes nectimur & jungimur cum Christo, & in Christo; hujus enim corporis, id est Ecclesiæ, caput est Christus.

VERS. 5.

Sacramenta Christianorum sunt nexus.

Nota. Sicut in corpore sunt quatuor; Primò, unitas corporis; Secundò, diversitas membrorum. Tertiò, diversitas officiorum in membris singulis; Quartò, aptitudo & dos cujusque membri ad suum officium exequendum: ita prorsus per omnia se res habet in Ecclesia, ejusque singulis membris, putà fidelibus Christianis. Probat hic Apostolus, quemque fidelem debere sapere ad sobrietatem, utique ea mensura & dono fidei ac gratiæ, quod ei divisit Deus: non autem ultrà debere sapere, nec sibi arrogare donum & munus alteri commissum. Probat autem hoc à simili, putà à membris corporis humani; hæc enim singula suis muniis & functionibus contenta sunt, nec se officijs alterius membri ingerunt, illave usurpant. Pari ergo modo facere debent fideles, qui sunt membra ejusdem corporis Christi, putà Ecclesiæ.

Ecclesiæ & corporis humani similitudo quadruplex.

SINGULI AUTEM ALTER ALTERIUS MEMBRA] Non ut corporis; sed ut commembri, *membra*, id est, commembra sumus. q.d. Ergo quodque membrum, putà fidelis quilibet, non sibi soli, sed etiam alijs operari debet, uti fit in corpore naturali.

HABENTES, id est habemus, AUTEM] Est hebraismus: Hebræi enim *benoni*, sive participium, usurpant pro indicativo, quo carent, unde patet hic novum incipere sensum, non autem hæc cum priori versu nectenda esse, uti volunt recentiores. Explicat ergo hic Paulus varios actus & functiones membrorum Ecclesiæ: hoc enim exigit similitudo allata de corpore, ut, sicut in corpore quodque membrum suam habet gratiam & functionem, sive actum: ita in Ecclesia fidelis quisque suum habeat talentum, sive officium & charisma, ejusque functionem. Dicit ergo.

VERS. 6.

HABENTES AUTEM DONATIONES SECUNDUM GRATIAM, QUAE DATA EST NOBIS, DIFFERENTES) *Donationes*, græcè χαρίσματα, id est dona, talenta diversa. Ecce hic explicat Paulus mensuram fidei, quam Deus varijs variè dividit, ut dixi v. 3. nimirum hæc mensura fidei sunt dona & gratiæ differentes, quas Deus variè fidelibus dispertit, ut quisque sua gratia, suoque dono utatur & contentus sit, nec aliud ambiat. q. d. Hæc gratiarum distributio, hic donorum ordo & limes à Deo est, quiq; eum perturbat, & plus quàm oportet sapit, donaq; quæ non accepit, sibi arrogat, & aliorum officia ambit; hic Dei ordinationi & providentiæ resistit in his, quæ omnino gratis à Deo accepit. Deus enim sua providentia cuique suam distribuit & admensus est gratiam & functionem, quam quisque bene & fideliter obire, & intra quam se continere debet, nec ultrà sapere; ne audiat, Sutor ultra crepidam. Hæc enim est voluntas Dei v. 2. qui ita suam cuiq; gratiam, pensum, ac Spartam distribuit ac limitavit.

Explicatur similitudo corporis & membrorum.

Cuique membrorum intra limites suos.

Porrò hæc charismata & dona in sequentibus enumerat Apostolus: ac primò quidem illa propria, quæ Ecclesiasticas res & personas concernunt: hæc enim ante omnia rectè ordinanda sunt. Deinde v. 9. recenset illa dona, quæ omnibus Christianis, etiam laicis & plebeijs, sunt communia. Incipit ergo ab Ecclesiasticis, dicitque:

Ordo servatus ab Apostolo in recensendo functionibus membrorum Ecclesiæ.

SIVE PROPHETIAM SECUNDUM RATIONEM FIDEI, SIVE MINISTERIUM IN MINISTRANDO) Multi hæc generatim accipiunt de quavis prophetia & mi-

A nisterio; verùm magis genuinè dicemus Apostolum enumerare hic charismatum & functionum Ecclesiasticarum genera. Sunt enim duo: unum est *prophetia*, secundum est diaconia, sive *ministerium*. *Prophetia* nomine intelligit Paulus doctrinam, & ea quæ ad docendi munus pertinent (ut ostendam 1. Corinth. 14. initio) Diaconiæ verò nomine intelligit alia externa Ecclesiastica munia, quæ à se abdicarunt, & in Diaconos rejecerunt Apostoli, dicentes Acto. 6. v. 2. *Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus: nos verò orationi & ministerio verbi instantes erimus.* Vides hic Apostolos Ecclesiasticas functiones stabiles & perpetuas in duo divisisse, scilicet in doctrinam, sive prædicationem verbi Dei, quæ hic *prophetia* vocatur; & in diaconiam: ac priorem, quasi præcipuam sibi reservasse; posteriorem in Diaconos transtulisse.

Ecclesiasticorum duo munia tradit, prophetiam & diaconiam.

Quid prophetia hic.

Quid diaconia.

Priorem ab Apostolis institutam, sed alteram tantum usurpatam.

Hanc Apostolorum divisionem sequitur Paulus hoc loco, & 1. Timoth. 3. ubi Ecclesiæ ministros, qui Ecclesiæ B munia obeunt, dividit tantùm in Episcopos & Diaconos; sub Episcopis Parochos & Presbyteros, sub Diaconis ceteros inferiores Ordines intelligens. Episcopi enim sunt Prophetæ, id est doctores Ecclesiæ; Diaconi verò ceterique eis subservientes, sunt eorum administri. Prophetia ergo, id est doctrina, cessit Apostolis, Episcopis & Parochis: diaconia verò, sive ministerium, cessit Diaconis, eorumque administris.

Ministri Ecclesiæ aut Episcopi aut Diaconi.

Deinde Apostolus hæc duo genera, scilicet prophetiam & diaconiam, in suas species partitur & dividit: nimirum Prophetæ alij sunt doctores, quales erant Apostoli & Episcopi; alij sunt exhortatores, sive pastores, quales sunt Presbyteri & Parochi. Pari modo Diaconi & ministrantes, alij sunt eleemosynarij, qui eleemosynas distribuunt; alij præfecti, qui præsunt in sollicitudine; alij hospitalarij, qui ægros & miseros curant. Hæc omnia magis patebunt ex sequentibus.

Divisio prophetiæ.

Divisio diaconiæ.

Nota. Cùm ait Apostolus, *secundùm rationem fidei*, fides hic non tantùm est fides, qua credimus articulis fidei, quæ fides est omnibus fidelibus communis; sed potiùs fides hic est intelligentia perfecta rerum divinarum, & Scriptura- C rum, quæ non tam humano studio, labore & industria, quàm Dei illuminantis operatione & inspiratione acquiritur. Unde 1. Corinth. 12. 9. ponitur hæc fides inter gratias gratis datas. *Alteri*, ait, *fides* (datur) *in eodem spiritu*. Dicit ergo, *Habemus prophetiam*, hoc est, gratiam explicandi doctrinam, & Scripturam sacram, *secundùm analogiam*, ut habent Græca, id est secundùm proportionem & mensuram, *fidei*, id est intelligentiæ & sapientiæ à Deo nobis concessæ. Ergo juxta eam quisque prophetet, non plura suo ingenio comminiscatur: inde enim ortæ sunt hæreses. Huc accedit Anselmus, qui ita explicat, *secundùm rationem fidei*, id est, ut nihil extra regulam fidei loquamur, aut sapiamus.

Fides hic accipitur pro intelligentia perfecta rerum divinarum.

Secundò, Ambrosius vult Apostolum hic præscribere prophetæ, hoc est doctori, ut doceat *secundùm rationem fidei*, hoc est, prout fides credentium exigit, seu prout fert auditorum capacitas & salus. Huic enim Spiritus sanctus donum suum, quod prophetæ, id est, doctori dat, attemperat, & ab eodem pari modo attemperari vult.

Secunda acceptio fidei.

Tertiò, posset *fides* hic capi, uti eam accepit Apostolus D v. 3. pro dono & charismate fidei; ut idem sit mensura fidei, quod ratio vel analogia fidei. Verùm, quia Apostolus jungit hic fidem prophetiæ; hinc meliùs, ut dixi, *fidem* specialiùs accipiemus pro dono intelligentiæ sacræ Scripturæ & mysteriorum fidei, quod initio Ecclesiæ multis communicabat Spiritus sanctus.

Tertia &

SIVE MINISTERIUM IN MINISTRANDO] Græcè εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, id est, *sive diaconiam in diaconia*, repete *habentes*. Priore loco διακονία munus ipsum significat: posteriore verò ipsam muneris functionem. q. d. Fungimur diaconia, id est, ministerio secundùm gratiam aut munus ministrandi. Nemo enim in Ecclesia ministrat, qui ad tale ministerium non habet titulum; gratiam aut ordinem, quo ei deputatur.

VERS. 7.

Nota. Per *diaconiam* aliqui accipiunt episcopatum, presbyterium, & reliquos Ordines. ita Salmeron. Verùm meliùs, ut jam dixi, Toletus & alij censent, *diaconiam* sive *ministerium*, esse secundum functionis Ecclesiasticæ genus, oppo-

Diaconia est ministerium.

tissimo hujus rei flagraret desiderio, vox quædam cælitus lapsa ita ipsum allocuta est: Exi foras ad limina templi, & offendes illic hominem, qui te viam veritatis edoceat. Exiens igitur invenit mendicum quemdam diruptis, sordidis, luteis pedibus, cujus vestes in universum vix tribus obolis supputares: quem salutans, ita affatus est: Det tibi Deus prosperum mane. Respondit mendicus: Non memini unquam adversum mane habuisse. Et Magister: Ita, inquit, ut fortunatum te faciat Deus: quid ita loqueris? Respondit mendicus: Sed nec infortunatus aliquando fui. Et ille; Felix esto, ait; quid sibi hæc tua verba volunt? Et pauper: Nunquam, ait, infelix fui. Rursus itaque Magister; Salvet, inquit, te Deus, jam nunc apertiùs loquere; neque enim capio quid dicas.

Audi jam divinum animum. *Tum pauper respondit: Id faciam libenter. Optabas mihi, Magister, prosperum mane, & ego me nunquam adversum mane habuisse respondi: quando enim fame premor, Deum laudo; si frigus patior; si grando, si nix, si pluvia cadit, si aura serena est vel turbulenta, Deum laudo; si miser sum atque despectus, Deum similiter laudo. & ideo nunquam triste mihi mane contigit. Optabas etiam me fortunatum fieri, & ego nunquam me infortunatum fuisse respondi: novi enim cum Deo vivere, certusq; sum, quidquid ille facit, non posse non esse optimum. Unde quidquid ipse vel dabat, vel evenire mihi permittebat, sive gratum id esset, sive contrarium, dulce vel amarum; lætus id tamquam optimum ab ipso suscepi, & ideo nunquam infortunatus fui. Dicebas præterea, ut felicem me faceret Deus; ad quod ego similiter, nunquam me infelicem fuisse subjunxi: soli namque divinæ voluntati inhærere statui, in quam sic integrè omnem meam transfudi voluntatem, ut quidquid ille vult & ego velim, & meam ipsi voluntatem ex integro resignarim.*

Quis fortunatus & vere felix;

Audi sublimiorem Philosophiam. *Hæc cùm mendicus ille retulisset, ita eum rursus Magister affatus est: Quid, obsecro, dicturus esses, si te Dominus majestatis in abyssum demergere vellet? Et ille: In abyssum, inquit, me demergeret? Et revera si id faceret, duo mihi brachia sunt, in quibus eum amplexarer. Unum est vera humilitas, & hoc illi suppono, atque per ipsum sacratissimæ humanitati ipsius unitus sum. Alterum, idemq; dexterum, est amor, qui divinitati ipsius unitus est, atque per hunc ipsum circumplector, ita ut mecum ad infernum descendere cogeretur. Optatius autem mihi foret in inferno cum Deo esse, quàm vel in cælis sine illo. Ex his igitur Magister ille didicit, veram resignationem cum humilitate profunda compendiosissimam ad Deum semitam esse.*

Audi sapientiæ apicem. *Dehinc iterum ex illo mendico percunctatus est, unde venisset. Cui ille, à Deo se venisse respondit. Cumq; Magister, ubi eum reperisset, sciscitaretur; Ibi, inquit ille, ubi creaturas omnes dereliqui. Et Magister, Ubi verò, ait, Deum reliquisti? Respondit pauper: In mundis cordibus, & hominibus bonæ voluntatis. Et Magister: Quisnam, ait, es tu? Respondit ille se regem esse. Sciscitante Magistro, ubinam esset regnum ipsius; in anima sua id esse respondit. Sic enim, ait, & externos & internos sensus meos regere novi, ut cunctæ affectiones & vires animæ meæ mihi subditæ sint. Quod profectò regnum cunctis mundi hujus regnis præstantius esse nullus ambigit. Et rursus Magister. Quid, inquit, ad hanc te perfectionem perduxit? Respondit pauper: Nimirum silentium meum, sublimes meditationes, & unio cum Deo In nulla re quæ Deo minor foret, quiescere potui. Jam verò Deum meum inveni, & in ipso pacem & quietem habeo sempiternam.*

Ubi Deus inveniri queat.

VERS. 3. Dico enim] q. d. Hæc quæ jam dicam sunt opera Deo placentia & perfecta, quæ dixi vos debere facere: nam vox *enim* dat caussam præcedentium, cum eisque hæc sequentia connectit q. d. Dixi, ut probetis quæ sit voluntas Dei. Hæc est enim voluntas Dei, ut non plus sapiatis quàm oportet, sed sapiatis ad sobrietatem, &c. quæ plenè vos facere convenit, si veri Christiani esse velitis. Addit Apostolus se hæc dicere *per gratiam* sibi *datam*, hoc est, per peritiam spiritualem & sapientiam à Spiritu sancto sibi aspiratam. ita Ambrosius.

Secundò, *per gratiam*, qua scilicet se gratum & acceptum esse sciebat Romanis fidelibus, ut liberè quidvis eis dicere auderet. ita Origen.

Per gratiam datam Apostolatus Apostolicū munus.

Tertiò & optimè, *per gratiam*, id est, per apostolatum, vel munus Apostolicum gratis mihi à Deo datum. q. d. Ex munere, officio & auctoritate Apostolica dico & edico quæ sequuntur.

Non plus sapere quam oportet sapere; sed sapere ad sobrietatem] q. d. Servare oportet modum & medium in omni virtute; virtus enim, si in extrema diffluat, fit vitium, inquit Origenes.

A Secundò, S. Irenæus lib. 5. c. 20. S. August. epist. 47. Gregor. homil. 3. in Ezech. & Anselm. sic explicant, q. d. Ne sitis curiosi in rebus fidei perscrutandis, ut sapere velitis plura & ultrà quàm fides sana doceat aut permittat; hic enim est sensus hæreticum.

Tertiò, S. Chrysost. sic exponit, q. d. Non plus de se existimare oportet, quàm par est; sed existimare sobriè, parcè, & cum modestia, ut vertit Syrus; maximè ne superbè & petulanter sibi quis aliquid tribuens & arrogans, ut sequitur, ultra sui talenti mensuram sese extendat, & alieno talento officioque se ingerat, v. g. ut Grammaticus judicium sibi arroget de rebus Theologicis, ut plebeius de rebus sacris decernere velit. ita Ambrosius & Basilius in Regul. brevior. regul. 264. Hunc esse sensum patet ex sequent.

Existimandū sui ipsius, & sui Apostolus.

Sed sapere ad sobrietatem] Græcè εἰς τὸ σωφρονεῖν, id est, εἰς σωφροσύνην, quod Ireneus l. 5. c. 20. vertit, *sapite ad prudentiam*; Hieron. li. 1. Contra Jovinian. *sapite ad pudicitiam*; S. August. epist. 47. *sapite ad temperantiam. Temperantia autem*, ait Augustinus, *est modus & temperamentum, quo quisque uti debet, ut intra suos terminos se coerceat*. Et hoc noster Interpres vult, cùm vertit, *sapere ad sobrietatem*. Hoc enim propriè est σωφρονεῖν, vel, ut pulchra paronomasia habent Græca, φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, quasi dicas, *Sapere ad sapere sobriè*. Hinc S. Chrysost. & Syrus vertunt, *sapite ad modestiam*, id est, ad humilitatem. Græcum σωφροσύνη, ait S. Chrysost. dicitur ἀπὸ τοῦ σῶας τὰς φρένας ἔχειν, id est, ab eo quòd mentes habeantur sanæ; sanas autem facit modestia & humilitas: nam immodestus & superbus mente valere nequit, id est, firmus consistere, sani & constantis judicij ac propositi esse nequit, sed desipit, exorbitat, & quovis demente furiosior fit, inquit S. Chrysost.

Σωφροσύνη varia significat.

Σωφροσύνη unde dicta.

B

Hinc moraliter hæc Apostoli verba explicans S. Bernardus serm. in illud Proverb. 3, *Beatus homo qui invenit sapientiam: Sobria*, inquit, *sapientia est, in pænitudine peccatorum præteritorum, in contemptu præsentium commodorum, in desiderio futurorum præmiorum. Invenisti planè sapientiam, si prioris vitæ peccata defleas: si hujus sæculi desiderabilia parvipendas: si æternam beatitudinem toto desiderio concupiscas. Invenisti sapientiam: si tibi horum singula sapiunt prout sunt, ut hæc quidem amara & omnino fugienda, ista quoque velut caduca & transitoria contemnenda, illa verò ut perfecta bona tetis appetenda desiderijs, intimo quodam animi sapore diiudices & discernas*, Subdit deinde: *Atque hæc quidem sobria est sapientia, & vomitum nescit, ubi & timoris frigus ex recordatione peccatorum, & charitatis fervor ex appetitu divinarum promissionum, tepiditatem amovet earum quæ nunc sunt pessimarum occupationum: ut nec evomas sapientiam, nec evomaris ab ea;*

C

Et unicuique sicut Deus divisit] τὸ & legunt Romana, non Græca, estque legendum ut sensus constet. Sensus enim est, q. d. Dico quemque debere sapere ad sobrietatem, & sapere; (τὸ enim *sapere* hic repetendum est) eo modo & mensura sicut Deus unicuique divisit.

Unicuique sicut] Est hyperbaton. Rectus enim ordo exigit ut hæc verba transponas: & dicas: *Sicut unicuique divisit Deus*; nisi malis referre hæc alteriùs ad verbum *Dico*. q. d. Dico unicuique vestrum, ut sapiat, sicut Deus ei divisit & dispertitus est suam mensuram fidei & sapientiæ.

D

Mensuram fidei] Primò, S. Augustin. & Irenæus locis jam citatis sic explicant, q. d. Intra fidei mensuram & terminum debet se omnis intellectus humanus continere.

Secundò, Toletus per *mensuram fidei* accipit mensuram fidelitatis, hoc est, ea talenta, functiones & gratias, quas quisque accepit à Deo & Ecclesia, ut fideliter eas dispenset & administret: ut sit metonymia, qua functiones cujusque fidei commissæ vocentur fides sive mensura fidei.

Quomodo vocetur mensura fidei. Prima expositio. Secunda.

Tertiò & optimè, S. Chrysost. Theodor. Origenes, Ambros. & Oecumen. Fides, inquiunt, metonymicè capitur pro donis fidei & gratiæ, maximè externis & visibilibus, quæ in primitiva Ecclesia fidelibus conferebat Spiritus sanctus. Unde v. 6. & sequent. hanc mensuram fidei vocat Paulus charismata, id est, donationes Spiritus sancti differentes, scilicet, quòd Spiritus sanctus huic dederit prophetiam, illi doctrinam, tertio exhortationem, quarto ministerium, &c. uti mox patebit. q. d. Quisque se contineat intra mensuram doni, gratiæ, talenti, officij sibi commissi, quod per fidem credendo accepit;

Tertia & germana. Mensura fidei sunt dona fidei & gratiæ, maximè exteriora.

cepit; nec alia attentet. v.g. cui datum est ministerium, ille ministret, non doceat: vicissim, cui data est doctrina, ille doceat, nec se ingerat ministerio alteri tradito. Ex hoc ergo loco patet, quomodo superius tota hac epistola fidem acceperit Paulus, nimirum pro charitate, gratia, & donis fidem sequentibus. Hæc enim metonymicè dicuntur fides, quia ex fide quasi radice & matrice nascuntur, ut dixi cantic. 3.

Fides fere tota hac epistola accipitur pro charitate, gratia & donis ex fide oriundis.

SICUT ENIM IN UNO CORPORE MULTA MEMBRA HABEMUS; OMNIA AUTEM MEMBRA NON EUNDEM ACTUM (actionem, functionem, operationem) HABENT: ITA MULTI (hoc est, omnes nos fideles, qui sumus quasi varia membra, varias gratias & functiones habentia) UNUM CORPUS SUMUS IN CHRISTO) puta una Ecclesia sumus, cujus nexus interior est per fidem & gratiam; exterior per Sacramenta à Christo instituta. Per hæc enim omnes nectimur & jungimur cum Christo, & in Christo; hujus enim corporis, id est Ecclesiæ, caput est Christus.

VERS. 5.

Sacramenta Christianorum sunt nexus.

Nota. Sicut in corpore sunt quatuor; Primò, unitas corporis; Secundò, diversitas membrorum. Tertiò, diversitas officiorum in membris singulis; Quartò, aptitudo & dos cujusque membri ad suum officium exequendum: ita prorsus per omnia se res habet in Ecclesia, ejusque singulis membris, putà fidelibus Christianis. Probat hic Apostolus, quemque fidelem debere sapere ad sobrietatem, utique ea mensura & dono fidei ac gratiæ, quod ei divisit Deus: non autem ultrà debere sapere, nec sibi arrogare donum & munus alteri commissum. Probat autem hoc à simili, putà à membris corporis humani; hæc enim singula suis muniis & functionibus contenta sunt, nec se officijs alterius membri ingerunt, illave usurpant. Pari ergo modo facere debent fideles, qui sunt membra ejusdem corporis Christi, putà Ecclesiæ.

Ecclesiæ & corporis humani similitudo quadruplex.

SINGULI AUTEM ALTER ALTERIUS MEMBRA] Non ut corporis; sed ut commembri, *membra*, id est, commembra sumus, q.d. Ergo quodque membrum, putà fidelis quilibet, non sibi soli, sed etiam alijs operari debet, uti fit in corpore naturali.

HABENTES, id est habemus, AUTEM] Est hebraismus: Hebræi enim *benoni*, sive participium, usurpant pro indicativo, quo carent, unde patet hic novum incipere sensum, non autem hæc cum priori versu nectenda esse, uti volunt recentiores. Explicat ergo hic Paulus varios actus & functiones membrorum Ecclesiæ: hoc enim exigit similitudo allata de corpore, ut, sicut in corpore quodque membrum suam habet gratiam & functionem sive actum: ita in Ecclesia fidelis quisque suum habeat talentum, sive officium & charisma, ejusque functionem. Dicit ergo.

HABENTES AUTEM DONATIONES SECUNDUM GRATIAM, QUÆ DATA EST NOBIS, DIFFERENTES) *Donationes*, græcè χαρίσματα, id est dona, talenta diversa. Ecce hic explicat Paulus mensuram fidei, quam Deus varijs variè dividit, ut dixi v. 3. nimirum hæc mensura fidei sunt dona & gratiæ differentes, quas Deus variè fidelibus dispertit, ut quisque sua gratia, suoque dono utatur & contentus sit, nec aliud ambiat. q.d. Hæc gratiarum distributio, hic donorum ordo & limes à Deo est, quiq; eum perturbat, & plus quàm oportet sapit, donaq; quæ non accepit, sibi arrogat, & aliorum officia ambit; hic Dei ordinationi & providentiæ resistit in his, quæ omnino gratis à Deo accepit. Deus enim sua providentia cuique suam distribuit & admensus est gratiam & functionem, quam quisque bene & fideliter obire, & intra quam se continere debet, nec ultrà sapere; ne audiat, Sutor ultra crepidam. Hæc enim est voluntas Dei v. 2. qui ita suam cuiq; gratiam, pensum, ac Spartam distribuit ac limitavit.

VERS 6.

Explicatur similitudo corporis & membrorum.

Cuique manendum intra limites suos.

Porrò hæc charismata & dona in sequentibus enumerat Apostolus: ac primò quidem illa propria, quæ Ecclesiasticas res & personas concernunt: hæc enim ante omnia rectè ordinanda sunt. Deinde v. 9. recenset illa dona, quæ omnibus Christianis, etiam laicis & plebeijs, sunt communia. Incipit ergo ab Ecclesiasticis, dicitque:

Ordo servatus ab Apostolo in recensendo functionibus membrorum Ecclesiæ.

SIVE PROPHETIAM SECUNDUM RATIONEM FIDEI, SIVE MINISTERIUM IN MINISTRANDO) Multi hæc generatim accipiunt de quavis prophetia & ministerio; verùm magis genuinè dicemus Apostolum enumerare hic charismatum & functionum Ecclesiasticarum genera. Sunt enim duo: unum est *prophetia*, secundum est diaconia, sive *ministerium*. *Prophetia* nomine intelligit Paulus doctrinam, & ea quæ ad docendi munus pertinent (ut ostendam 1. Corinth. 14. initio) Diaconiæ verò nomine intelligit alia externa Ecclesiastica munia, quæ à se abdicarunt, & in Diaconos rejecerunt Apostoli, dicentes Acto. 6. v. 2. *Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus: nos verò orationi & ministerio verbi instantes erimus.* Vides hic Apostolos Ecclesiasticas functiones stabiles & perpetuas in duo divisisse, scilicet in doctrinam, sive prædicationem verbi Dei, quæ hic *prophetia* vocatur; & in diaconiam: ac priorem, quasi præcipuam sibi reservasse; posteriorem in Diaconos transtulisse.

Ecclesiasticæ duo munia tradit, prophetiam & diaconiam.

Quid prophetia hic.

Quid diaconia.

Utrumque ab Apostolis institutum, sed alterum tantum usurpato.

Hanc Apostolorum divisionem sequitur Paulus hoc loco, & 1. Timoth. 3. ubi Ecclesiæ ministros, qui Ecclesiæ munia obeunt, dividit tantùm in Episcopos & Diaconos; sub Episcopis Parochos & Presbyteros, sub Diaconis ceteros inferiores Ordines intelligens. Episcopi enim sunt Prophetæ, id est doctores Ecclesiæ; Diaconi verò ceterique eis subservientes, sunt eorum administri. Prophetia ergo, id est doctrina, cessit Apostolis, Episcopis & Parochis: diaconia verò, sive ministerium, cessit Diaconis, eorumque administris.

Ministri Ecclesiæ aut Episcopi aut Diaconi.

Deinde Apostolus hæc duo genera, scilicet prophetiam & diaconiam, in suas species partitur & dividit: nimirum Prophetæ alij sunt doctores, quales erant Apostoli & Episcopi; alij sunt exhortatores, sive pastores, quales sunt Presbyteri & Parochi. Pari modo Diaconi & ministrantes, alij sunt eleemosynarij, qui eleemosynas distribuunt; alij præfecti, qui præsunt in sollicitudine; alij hospitalarij, qui ægros & miseros curant. Hæc omnia magis patebunt ex sequentibus.

Divisio prophetiæ.

Divisio diaconiæ.

Nota. Cùm ait Apostolus, *secundùm rationem fidei*, fides hic non tantùm est fides, qua credimus articulis fidei, quæ fides est omnibus fidelibus communis; sed potiùs fides hic est intelligentia perfecta rerum divinarum, & Scripturarum, quæ non tam humano studio, labore & industria, quàm Dei illuminantis operatione & inspiratione acquiritur. Unde 1. Corinth. 12. 9. ponitur hæc fides inter gratias gratis datas. *Alteri*, ait, *fides* (datur) *in eodem spiritu*. Dicit ergo, *Habentes prophetiam*, hoc est, gratiam explicandi doctrinam, & Scripturam sacram, *secundùm analogiam*, ut habent Græca, id est secundùm proportionem & mensuram, *fidei*, id est intelligentiæ & sapientiæ à Deo nobis concessæ. Ergo juxta eam quisque prophetet, non plura suo ingenio comminiscatur: inde enim ortæ sunt hæreses. Huc accedit Anselmus, qui ita explicat, *secundùm rationem fidei*, id est, ut nihil extra regulam fidei loquamur, aut sapiamus.

Fides hic accipitur pro intelligentia rerum divinarum.

Secundò, Ambrosius vult Apostolum hic præscribere prophetæ, hoc est doctori, ut doceat *secundùm rationem fidei*, hoc est, prout fides credentium exigit, seu prout fert auditorum capacitas & salus. Huic enim Spiritus sanctus donum suum, quod prophetæ, id est, doctori dat, attemperat, & ab eodem pari modo attemperari vult.

Secunda acceptio fidei.

Tertiò, posset *fides* hic capi, uti eam accepit Apostolus v. 3. pro dono & charismate fidei; ut idem sit mensura fidei, quod ratio vel analogia fidei. Verùm, quia Apostolus jungit hic fidem prophetiæ: hinc meliùs, ut dixi, *fidem* specialiùs accipiemus pro dono intelligentiæ sacræ Scripturæ & mysteriorum fidei, quod initio Ecclesiæ multis communicabat Spiritus sanctus.

Tertia 3

SIVE MINISTERIUM IN MINISTRANDO] Græcè εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, id est, *sive diaconiam in diaconia*, repete *habentes*. Priore loco Διακονία munus ipsum significat: posteriore verò ipsam muneris functionem. q.d. Fungimur diaconia, id est, ministerio secundùm gratiam aut munus ministrandi. Nemo enim in Ecclesia ministrat, qui ad tale ministerium non habet titulum; gratiam aut ordinem, quo ei deputatur.

VERS. 7.

Nota. Per *diaconiam* aliqui accipiunt episcopatum, presbyterium, & reliquos Ordines. ita Salmeron. Verùm meliùs, ut jam dixi, Toletus & alij censent, *diaconiam* sive *ministerium*, esse secundum functionis Ecclesiasticæ genus, oppo-

Diaconia a ministerio distincta.

oppositum prophetiæ, versarique circa res & munia charitatis externa, eaque varia, ut patebit ex sequentibus.

Syrus & recentiores supplent hic; Qui ministrat, versetur in ministrando; qui docet, versetur in docendo; qui præest, versetur in sollicitudine, & ita de alijs. Verùm Paulus videtur potiùs id, quod generatim dixerat: *Habentes donationes secundùm gratiam* & talenta, *differentes*, hic tantùm per species explicare, enumerando illas donationes, sive charismata, scilicet ministerium, quod consistit in ministrando; doctoratum, qui consistit in doctrina; exhortationem, quæ consistit in exhortando, &c. Inde tamen consequenter ex v. 3. repetendum & inferendum relinquit in singulis, Ut quisque sua gratia & talento, ac donis jam dictis utatur pro mensura sibi data à Deo, uti mox particulariùs explicabo.

Prophetiæ pobor species est gratia docendi.

SIVE QUI DOCET IN DOCTRINA] Hic duas dat species prophetiæ, prima est, *qui docet*, id est, qui habet functionem docendi, eam habet *in doctrina*, ἐν διδασκαλίᾳ, id est, secundùm gratiam doctrinæ & magisterij, quam à Deo accepit non enim omnes eamdem habent peritiam divinorum. Secunda est.

VERS. 8. *Altera, exhortandi & consolandi gratia.*

QUI EXHORTATUR IN EXHORTANDO) Græcè ἐν παρακλήσει, *in exhortatione*, id est, in exhortationis gratia & talento, quod accepit, id facit, puta exhortatur. Sub exhortatione etiam consolationem accipe. Exhortatorem vocat hic Apostolus eum, quem 1. Corinth. 12. 28. *doctorem*, & Ephes. 4. v. 11. vocat *pastorem*, eum, scilicet, qui ex officio doctrinam cum exhortatione, monitione, adeoque cum Sacramentorum administratione coniungit, uti jam faciunt Parochi. Ex hisce Apostoli sententijs tacitè collige, q. d. Quisque ergo, tam qui docet, quàm qui exhortatur, doceat & exhortetur, suoque talento utatur, pro gratia & mensura sibi à Deo concessa.

Diaconia triplex.

QUI TRIBUIT IN SIMPLICITATE) Enumeratis speciebus & functionibus prophetiæ, enumerat hic functiones diaconiæ, sive ministerij, easque tres, cum suis charismatibus, seu donationibus differentibus. Prima est, *qui tribuit*. q. d. Qui habet functionem & officium distribuendi eleemosynas, uti olim habebant diaconi, Actor. 6. 5. eam habet *in simplicitate*, id est, secundùm gratiam simplicitatis. Hanc enim gratiam simul cum officio talis dare solet Spiritus sanctus. q. d. Videat ergo quisque eleemosynarius, ut secundùm hanc simplicitatem tribuat & distribuat eleemosynas.

Prima functio diaconiæ erogare eleemosynas.

Quæstio, quænam sit simplicitas, secundùm quam erogandæ sunt eleemosynæ. Variæ responsiones. Prima. Secunda.

Quæritur, quænam sit hæc *simplicitas*? Primò, Origenes sic explicat: Qui tribuit inquit, tribuat in simplicitate, id est, non ex vana gloria. Duplex enim est, qui actu externo videtur alteri dare eleemosynam, cùm interno proprium commodum, scilicet laudem, quærit.

Secundò, Chrysost. & Theodoret. *Simplicitas*, inquiunt, est liberalitas. Hæc enim simpliciter dat manu extensa; cùm avarus manum contrahat, & ægrè ac tardè modicum quid eroget.

Tertia.

Tertiò, Theodoret. *Qui tribuit*, inquit, tribuat *in simplicitate*, hoc est, simpliciter, liberè & resolutè, nimirum, ut non cogitet an ea quæ habet sibi sufficiant, an ad futuros casus sint necessaria; sed Deo confidat, quòd ille sibi & futuris omnibus providebit.

Quarta.

Quartò, alij recentiores, *In simplicitate*, inquiunt, *tribuit*, qui non exspectat ut sibi retribuatur multi enim dant hoc fine ut majora recipiant; sed hi non dant simpliciter, neque tam dant quàm vendunt sua dona. Qua de re pulchrè Seneca libr. 1. de Benefic. cap. 1. *Demus*, inquit, *beneficia, non fœneremur. Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitavit, cùm daret.*

Quinta.

Quintò, alij, *In simplicitate*, inquiunt, *tribuit* is, qui ita & sincerè & purè tribuit, ut non velit allicere eum, cui tribuit, ad peccatum aut aliam turpitudinem.

Sexta. Auctor cum S. Anselmo simplicitatem interpretatur simplicem &c.

Sextò & optimè, Anselm. *Simplicitas*, inquit, hæc opponitur duplicitati, id est dolo, fraudi, hypocrisi, acceptioni personarum, item & curiositati. Simplex ergo est, qui non aliud intendit, quam quod intendi debet: duplex verò est, qui aliud intendit, vel spectat quàm debet. Simplex itaque in eleemosyna danda est, qui non considerat an is cui dat, sit amicus, familiaris, commodus, vel utilis, aut gratus futurus, sed an indigeat. Rursum, qui non nimis curiosè inquirit an bonus sit, an dyscolus, an fictus is cui dat eleemosynam (de qua repulchrè tractat hic S. Chrysost. in morali hom. 21.) sed, ut ait Ambros. in omnes indigentes puro se fundit affectu; & candidè, prudenter tamen sua sibique commissa erogat: tales enim ad functionem eleemosynarij aptissimi, ideoque eligendi sunt. De hac simplicitate eleemosynæ rursus dicam 2. Corinth. 8. 2.

Qualis debeat esse eleemosynarius.

QUI PRÆEST IN SOLLICITUDINE] Id est, qui habet functionem in Ecclesia, ut præsit; eam habeat secundùm gratiam *sollicitudinis*, græcè σπουδῆ, id est studij, ut totus seriò illi vigil incumbat; & diligentiæ, ut sedulus & celer sit in executione: qui enim hanc gratiam acceperunt, sunt aptissimi, & eligendi ut præsint.

Secunda diaconiæ functio est præfectura rerum temporalium.

Nota. Per præsidem hunc Apostolus non tam intelligit Pastorem & Prælatum qui præest in spiritualibus (hunc enim, ut dixi paulò antè, intellexit nomine exhortatoris) quàm præfectum qui præest rebus temporalibus & externis, quique politiam Ecclesiasticam administrat, quales erant Archidiaconi, qui præerant ceteris Diaconis eleemosynarijs & hospitalarijs. Hunc enim præsidem Apostolus numerat inter Diaconos, qui in ministrando versantur; estque hæc præsidentia secunda species diaconiæ, quam Paulus 1. Corinth. 12. v. 28. *gubernationem* vocat. Jam ex eo quod dicit Apostolus, *qui præest in sollicitudine*, tacitè colligendum relinquit, q.d. Ergo qui præest, in gratia sollicitudinis se contineat, in eaque præsit, ut debitam eorum qui sibi commissi sunt curam & sollicitudinem gerat.

Tertia, est cura pauperum & ægrorum.

QUI MISERETUR IN HILARITATE) Hæc est tertia species diaconiæ, maximè pertinens ad hospitalarios, & olim ad viduas illas, de quibus ait Apostolus 1. Timoth. 5. 9. q. d. Qui functionem misericordiæ in tractandis & curandis pauperibus & ægris (de ægris enim & miseris propriè hic est termo) in Ecclesia exercent, id faciant secundùm donum hilaritatis; quæ in tribus consistit. Primò, in animi lætitia, ut vincant tædium & nauseam ulcerosorum & morbidorum. Secundò, in vultus alacritate, ut per eam ægros, qui ex ægritudine mœrore laborant, consolentur & sublevent. Tertiò, in verborum affabilitate, qua ægros multis indigentes, & multa petentes à se non absterreant, sed alliciant, ut suam opem & operam fideliter implorent. Jam ex eo quod dicit Paulus. *Qui miseretur in hilaritate*, tacitè colligendum relinquit. q. d. Ergo cùm misereris, utere dono *hilaritatis*, quod Deus tibi cum officio dedit, ut hilarem te præbeas miseris & ægrotis.

Hilaritas in tractandis ægris necessaria in tribus consistit.

Hilaritas cur primè necessaria in operibus misericordiæ.

Nota. Hilaritas maximè requiritur in misericordia: nam, ut ait Chrysost. hominibus nihil ita turpe & indecorum videtur, atque esse miserum, indigere, & ab alijs ea quibus indigent, accipere; ac proinde, inquit, nisi excellenti hilaritate suspicionem illam sustuleris, ostenderisque quòd magis à miseris beneficium accipias quàm des, magis deijcies accipientem, quàm resocillabis.

Hinc idem Chrysost. homil. 33. ad Pop. *Vera*, ait, *eleemosyna est, sic dare, ut gaudeas te dare, putans te accipere magis quàm dare. Non enim tam pauperibus, quàm nobis profecimus, plura accipientes quàm dantes*. Pauper enim Christum repræsentat, & Christo datur quidquid in pauperem erogatur: Christus autem se liberalitate vinci non patitur, sed plura dat quàm accipiat. Meritò ergo Sapiens Eccli. 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas*. Et Nazianz. *Beneficentia*, inquit, *gratia promptitudinis geminatur*.

Hilaritas alibi etiam commoda.

Est tamen hilaritas alibi quoque perutilis; adeoque ipsa est quasi flos ornans, & quasi mel dulcorans, ac perficiens omnes alias virtutes. Unde B. Prosper sentent. 112. *Cùm bonum*, inquit, *facis, hilariter fac. Si enim tristis facis, magis de te fit, quàm facis*. Hinc S. August. lib. de Perfectione justitiæ, ait peccare justum, si in beneficentia ei surrepat tædium, quo fulcitur hilaritas, in qua datorem diligit Deus.

Transitio à charismatibus Ecclesiasticis ad laicos.

Hucusque recensuit Apostolus donationes, sive charismata Ecclesiastica, modumque eis utendi præscripsit: ita tamen ut laici eumdem modum sibi suisque officijs multis in rebus adaptare & accommodare possint ac debeant. Deinceps ergo recenset Apostolus charismata & officia virtutum Christianis omnibus & laicis communia. Præscribit ergo eis dilectionem, docetque qualis illa esse, qualesque virtutum actus exercere & imperare debeat. Dilectio enim est auriga & regina virtutum omnium, præsertim si coniunctam habeat humilitatem; tunc enim penè omnia officia hominis Christiani comprehendit, eaque

rectè

rectè ordinat & disponit juxta voluntatem & beneplacitum Dei. Itaque dicit:

VERS. 9. DILECTIO, scilicet sit, SINE SIMULATIONE] id est, sincera ut & candida, &, ut græcè est, sit ἀνυπόκριτος, id est, non sit hypocritica & ficta, ut scilicet, sicut ait S. Joannes epist. 1. cap. 3. v. 18. *non diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate*.

Qualis debeat esse dilectio Christianorum non tantum ministrorum Apostoli. Hactenus ostendit Paulus quæ sit voluntas Dei in ijs, qui habent functionem in Ecclesia; nunc in omnibus Christianis ipsum ostendit.

Prima conditio dilectionis. Unde de dilectione Christianorum docet Primò, eam esse debere sinceram.

Secunda. Secundò, nos per eam ita proximum diligere debere, ut tamen eius mala & peccata odio habeamus, virtutes verò illius amplectamur.

Tertia. Tertiò, requirit ut hæc dilectio sit fraterna, ut quasi fratres ex uno patre Christo nati, invicem amemus.

Quarta. Quartò, ut eadem sit sine superbia & fastu, ut scilicet honore invicem præveniamus.

Quinta. Quintò, ut eadem sit celeris & sedula, non pigra.

Sexta. Sextò, ut eadem sit ardens & fervens.

Septima. Septimò, ut non sibi suisque commodis & gloriæ, sed Dei serviat, ut patet v. 11. ita Salmeron. Sequitur ergo de hac dilectione;

ODIENTES ἀποστυγοῦντες, abhorrentes, MALUM. Hoc non sufficit, sed requiritur, ut ADHÆRENTES, græcè κολλώμενοι, id est *agglutinati*, BONO] & virtuti, supple simus. ita S. Chrysost. & Origenes.

Participia pro imperativo vel optativo per hebraismum usurpata. Nota Primò. Sequentia omnia participia usque ad finem capitis, more Hebræo per imperatiuum, vel optatiuum exponenda sunt, hoc modo: *odientes*, id est odiamus, vel odite, *malum*: *adhærentes*, id est adhæreamus, *bono*: *diligentes*, id est diligamus: *honore invicem prævenientes*, id est præveniamus: *spiritu ferventes*, id est ferveamus: *Domino servientes*, id est serviamus, vel servite, & ita de alijs. Porrò utitur continuò hisce participijs hic Apostolus, ut ostendat hæc omnia virtutum officia, quæ per hæc participia ad finem usque capitis recenset, pendere à dilectione, illique coniungi, & ab ea imperari, adeoque hæc esse quasi epitheta & emblemata dilectionis. Similiter facit 1. Corinth. 13. dicens, *Charitas patiens est, benigna est.* &c. Licet enim sequentes gnomæ, sive sententiæ breves & illustres, sint de varijs & disparatis virtutum officijs, quas more Hebræo mixtim, sine ordine & connexione proponere solet Apostolus; tamen hic, ut dixi, omnes ad dilectionem aliquo modo referri possunt; idque indicant omnia hæc participia.

Odium peccati laudatur. Nota Secundò, τὸ *odientes*: nam in Christiano requiritur ingens odium peccati; quia hoc odium perficit virtutem contrariam, & quantum crescit odium mali, tantum & crescit amor boni. Sunt enim qui amant virtutem, verbi gratia temperantiæ: sed quia ebrietatem non detestantur, hac de causa temperantiam ex animo, seriò ac resolutè non amplectuntur.

VERS. 10. CHARITATE FRATERNITATIS, græcè φιλαδελφίᾳ, hoc est, *charitate fraterna*, qua fratres se diligunt, eadem & nos Christiani, quasi filij Dei in Christo, & quasi invicem fratres, INVICEM DILIGENTES] id est diligamus, eoque magis, quo fraternitas spiritualis perfectior est carnali, ait S. Ambros. ser. 9. & S. August. ser. 27. de Verbis Apostoli.

Lectio quorundam rejicitur. Nota Primò. Male quidam hic legunt: *Charitatem fraternitatis invicem diligentes*, quasi ipsam charitatem diligi velit Apostolus: nam vox *invicem*, & clariùs Græcum εἰς ἀλλήλους, clare significat Apostolum non loqui de amore charitatis ipsius, sed de amore fratrum.

Christiani fratres mutuò. Secundò, fratres hic vocat non quosuis proximos, etiamsi Gentiles sint & Pagani, sed Christianos tantùm. Hi enim invicem olim vocabant *fratres*, & amabant ut fratres, tamquam qui ex eadem matre Ecclesia, & eodem patre Christo geniti essent. Hos enim, utpote nobis & Christo coniunctiores, magis quàm infideles & Paganos diligere tenemur novo dilectionis præcepto, de quo Joann. 13. v. 34. dicit Christus: *Mandatum novum do vobis. Ut diligatis invicem, sicut dilexi vos*, de quo ibidem fusiùs egi.

Quid φιλαδελφία. Tertiò, φιλαδελφία componitur ex φίλος, id est *amicus*, & ἀδελφός, id est *frater*: compositio autem hæc intensam charitatem significat, inquit Theodoretus, scilicet qua invicem diligamus, non solùm tamquam amicos, sed etiam tamquam fratres coniunctissimos. q.d. Amicitia

A non qualis sit inter vos, ò fideles, sed summa, intima & arctissima, qualem decet esse inter fratres amantissimos.

Quartò, pro *diligentes* græcè est φιλόστοργοι· στοργὴ autem significat naturalem & ingentem affectum pietatis, quo parentes feruntur in liberos, fratres, cognatos, idque permanenter. *Amor inter Christianos qualis esse debeat.* Hoc enim est φιλόστοργοι, id est, non, amantes; sed, amatores, scilicet affectuosi & stabiles, quasi ex habitu; est enim nomen, non participium. Unde Tertull. libr. 5. contra Marcion. c. 14. legit. *Amore fraternitatis invicem affectuosi*. Vult ergo Paulus ut tam dulces affectus sentiant & gerant Christiani erga invicem, quales gerunt parentes erga filios, & contrà: utque ex tali affectu omnibus opitulentur & subveniant. Hinc Tertull. lib. 1. contra Marcion. Primasius, Sedulius, Haymo, Comment. Ambrosij & Hieronymi pro *diligentes*, legunt, *benigni*.

HONORE INVICEM PRÆVENIENTES] *Invicem*, *Submissio interior ab Apostolo commendatur.* scilicet pares, impares etiam, cùm hoc charitas exigit, vel cùm hoc necesse est, ad aversionem tollendam inter Superiorem & subditum: aut certè cùm ad hoc Superiorem excellens humilitas impellit. Est enim hic heroicus actus humilitatis, qui ordinariè non est præcepti, sed consilij.
B Non enim ait Apostolus, Honorem debitum reddentes, sed *honore invicem prævenientes*, ut scilicet Christiani instar Christi, quo majores sunt, eo magis se demittant, & alijs submittant, eisque primas deferant in incessu, in mensa, in consessu, alijsque rebus omnibus. Ut hoc exteriùs fiat, oportet interiùs facere id, quod monet Apostolus Philipp. 2. 3. dicens. *Superiores sibi invicem arbitrantes*. Qua de re plura ibi dicenda sunt.

SOLLICITUDINE NON PIGRI] q.d. Non tantùm honore, sed & favore, officio, ope, cura invicem præveniamus, idque non pigrè, sed sedulò, Græcè enim est σπουδῇ, id est studio, diligentia, scilicet invicem juvandi, ne sitis pigri. VERS. 11. *Seduitas.* Contra hoc peccant, qui opem præstant, sed seram, cùm proximus vel malo suo liberatus est, vel desperatus, ut juvari non possit.

SPIRITU FERVENTES] *Spiritu*, id est, charitate, vel Spiritu sancto, quasi igne; vel simpliciùs *spiritu*, hoc est, impetu quodam animi succensi, ferveamus ad faciendum officium: sic enim erimus sollicitudine non pigri.

Nota. Loquitur Apostolus de fervore, non tantùm ad
C benefaciendum proximo; sed ad omne virtutis officium. *Apostolus invitat fervorem ad omne opus bonum.* Est enim hæc eius indefinita & generalis sententia: & dilectio sive charitas (à qua hæc omnia aliquo modo pendent) dictat & imperat ut ferveamus non tantùm in charitatis, sed etiam in aliarum virtutum officijs omnibus.

Fervor his tribus situs est. In tribus consistit hic fervor, ait S. Basil. in Regulis breviorib. respons. 259. Primò, ut in ea re quam agimus sit tota animi intentio; Secundò, ut adsit inexplicabilis cupiditas bene operandi; Tertiò, ut accedat assiduitas & continuatio, qua nullum charitatis erga proximum aut virtutis officium recusemus. Sicut enim olla quæ fervet, non quiescit, sed semper bullit, in altum se erigit, atque igniteas bullas & vapores sursum ejaculatur: ita charitas otiosa esse non debet, nec potest; sed oportet ut continuò ad majora semper proficiat & exiliat, atque per sinceram intentionem, orationem, desideria ac gemitus, quasi vapores ad Deum ascendat. Opponitur hic fervor teperi, de quo Apocal. 3. 15.

Descriptio hominis spiritu ferventis. S. Bernardus serm. 6. de ascensione, hominem spiritu ferventem sic describit: *Advertere potes in omnibus ferè religiosis congregationibus viros repletos consolatione, superabundantes gau-*
D *dio, jucundos semper & hilares, ferventes spiritu, nocte dieque meditantes in lege Domini, crebrò suspicientes in cælum, & puras manus in oratione levantes, sollicitos observatores conscientiæ, & devotos sectatores bonorum operum; quibus amabilis disciplina, labor ieiuniorum delectabilis, & universa denique conversationis hujus austeritas refrigerium videatur.*

Descriptio tepidi. Deinde, ut ex hoc quasi simulacro ferventis hominis tepidus cognoscatur, descriptionem tepidi subiungit in hunc modum: *Contrà sanè*, inquit, *invenire est homines*. primò, *pusillanimes & remissos*; secundò, *deficientes sub onere*; tertiò, *virga & calcaribus indigentes*. quartò, *quorum remissa lætitia, pusillanimis tristitia est*; quintò, *quorum brevis & rara compunctio*; sextò, *animalis cogitatio*; septimò, *tepida conversatio*; octavò, *obedientia sine devotione*; nonò, *sermo sine circumspectione*; decimò, *quorum oratio sine cordis intentione*; undecimò, *lectio sine (sui nempe) ædificatione*: duodecimò, *quos vix gehennæ metus inhibet*; decimotertiò, *vix*

pudor

pudor cohibet; decimoquartò, *vix ratio frenat*; decimoquintò, *vix disciplina coercet*.

Audi Ruffinum lib. 3. in Vitis Patr. n. 204. *Quidam senex inquit. dixit: Sicut ad succensam ollam musca non appropinquant, si verò tepida fuerit, insident in ea, & faciunt vermes: ita & monachum succensum igne divini amoris fugiunt dæmones; tepidum verò illudunt & insequuntur*.

DOMINO SERVIENTES] Ambrosius & Erasmus legunt, καιρῷ, id est tempori, *servientes*. q. d. Ne fervor vester sit importunus, sed modestè & honestè suo tempore fidem & charitatem promovere. Sic Pittacus dixit: γίνωσκε καιρὸν, *nosce tempus*, id est, temporis opportunitatem prospice & capta, ne importuno & incongruo tempore quippiam aggrediaris.

Quid tempori servire. Alij sic explicant, *Tempori servientes*. q. d. Apostolus: Nolite tanta tamque præclara temporis salutiferi opportunitate abuti. Ecce enim nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, quo Christus in mundum & carnem veniens gratiam & salutem è cælo nobis attulit; sollicitè ergo tempore hoc utimini, illud jam habetis, paulò post non habituri. Ergo tempori servit, qui temporis occasione utitur ad bonum, quique diligenter cavet ne nugis aut rebus parum proficuis se occupans, temporis ad serviendum Deo

B

Vulgata lectio confirmatur. & ad lucra ac præmia in cælis comparanda concessi, jacturam faciat. Verùm Syrus, Latina & Græca passim legunt non καιρῷ, sed κυρίῳ, id est *Domino*, scilicet Christo, non idolis *servientes*, hoc est servite, etiam in persecutionibus, per novam vitam Christianam, ideoque spiritu fervete, uti præcessit.

SPE GAUDENTES] Tantorum enim bonorum, quæ suis fidelibus Deus in cælo præparavit, exspectatio & spes ingens parit gaudium, ita ut in quavis etiam gravi tribulatione Christianus gaudeat & exultet. Ita sanctus ille Abbas Apollo apud Palladium in Lausiaca cap. 52. cùm aliquem è suis tristem ac pusillanimem videret, ut eum ad lætitiam & gaudium erigeret: *Tristentur*, inquit, *mundani, tristentur Judæi, tristentur peccatores, qui aliam spem non habent: nos verò qui tanta spe cælestis gloriæ digni habiti sumus, quomodo non perpetuo lætabimur?* Hinc Philo *spem* vocat *gaudium ante gaudium*.

VERS. 12. *Spes futurorũ est mater gaudii. Abbatis Apollo exhortatio ad gaudium.*

Ita S. Athanas. de S. Antonio scribit, eum semper tam in adversis quàm in prosperis lætum fuisse, mentisque lætitiam prætulisse, atque ex ea agnitum fuisse ab ignotis. *Siquis enim*, inquit, *ignarus eius, inter multitudinem monachorum eum videre desiderasset, nullo indicante, ceteris prætermissis ad Antonium currebat, & animæ puritatem agnoscebat ex vultu, & per speculum corporis gratiam sanctæ mentis intuebatur: nam semper hilarem faciem gerens, liquidò ostendabat se de cælestibus cogitare*.

Lætitia mentis in S. Antonij vultu emicabat.

C

IN TRIBULATIONE PATIENTES] Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. legit, *pressuram sustinentes*.

ORATIONI INSTANTES] τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, hoc est, in oratione assiduè perdurantes, vel instantes cum assiduitate. προσκαρτερεῖν enim est cum patientia & perseverantia quadam insistere, incumbere, multum esse & assiduum in aliqua re. Quod 1. Thessal. 5. v. 17. dicitur: *Sine intermissione orate*. & Lucæ 18. v. 1. *Quoniam oportet semper orare*.

NECESSITATIBUS SANCTORUM COMMUNICANTES] Ambros. pro χρείαις, id est *necessitatibus*, legit μνείαις, id est *memoriis*. Ita quoque legit S. Hilarius lib. contra Constantium in fine: *Apostolus*, inquit, *jubet communicare nos Sanctorum memoriis, tu (ò Constanti) eas damnare elegisti*. Ita quoque legit Origenes (& ex eo Commentar. Hieronymo ascriptus) duplicemque dat sensum, Primò, *Memorijs Sanctorum communicate*, hoc est, ex recordatione Sanctorum proficite. Secundò, mementote Sanctorum in solennibus collectis; quomodo Ecclesia eorum meminit in Canone Missæ, cùm ait; *Communicantes, & memoriam venerantes inprimis gloriosæ semperq; Virginis Mariæ, sanctorum Apostolorum Petri Pauli*, &c. Ex qua explicatione Origenis discant Novantes veterem in Ecclesia ritum & morem invocationis & commemorationis Sanctorum in duplicis Ecclesiæ precibus.

VERS. 13. *Loco τῇ necessitatibus alij legunt memoriis.*

D

Textus contra Novatores pro Sanctorum commemoratione in precibus & in Canone Missæ.

Verùm passim Græca, Latina, *Syrus*, interpretes Græci & Latini; teste Francisco Luca, legunt χρείαις, quod S. Hieron. vertit, *usibus*; Noster, *necessitatibus*, id est, inopiæ sanctorum, putà Christianorum, communicate. *Sancti, fratres, discipuli* olim erat nomenclatura Christianorum; quia erant ipsi

Stabilitur Vulgata lectio.

A

Deo dedicati, & per baptismum sancti effecti.

Urget S. Chrysost. τὸ *communicantes*, id est communicate. q. d. Communes facite cum Sanctis opes vestras, ut communem cum eis fructum habeatis, & sitis participes meritorum, patientiæ, & coronæ ipsorum.

HOSPITALITATEM SECTANTES] διώκοντες, id est persequentes, scilicet nolentes & recusantes cogendo ad hospitium, uti fecit Abraham. De hospitalitate Christianorum plura dicam Hebr. 13. 2.

BENEDICITE PERSEQUENTIBUS VOS] hoc est, bene precamini, & orate pro eis. Malè ergo Erasmus vertit, *Benè loquamini de his qui vos insectantur*. Non est hoc præcepti, ut vult Calvinus, qui addit vix ullum hoc præceptum implere: nimirum, quia docet ipse Deum homini præcipere impossibilia: quod ne tyrannus quidem faceret, sed est consilij, uti & præcedentia, *Orationi instantes: honore invicem prævenientes: spe gaudentes: spiritu ferventes*. VERS. 14.

Error Calvini de præceptis Dei.

ET NOLITE MALEDICERE] Græcè μὴ καταρᾶσθε, id est, *ne execremini*; &, ut Syrus, *ne imprecamini eis mala*, scilicet ex animo vindictæ cupido: nam ex zelo justitiæ mala quandoque impijs imprecati sunt Sancti, ut Eliseus, Job, & ipse Paulus Actor. 23. v. 3.

GAUDERE (ita legendum cum Biblijs Romanis & Græcis, non *audere Gaudere* scilicet oportet; vel potiùs infinitivus χαίρειν, id est gaudere, atticè ponitur pro imperativo χαίρετε, id est gaudete) CUM GAUDENTIBUS] q. d. Ea sit sympathia inter vos, Christiani, ut fratrum bona vel mala æquè vos ac illos tangant. Ita S. Basilius homil. in Julittam Martyrem: *Flendum, inquit, nobis cum flentibus. Tu enim simul atque videris fratrem, ob ea quæ admisit pœnitentiam, se proluentem lacrymis, huic collugeto & condole: ita enim fiet, ut ex alienis malis castiges proprium. Talis erat, qui dicit: Dejectio, sive defectio, animi tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legem tuam. Fle igitur super peccatum. Peccatum est animæ ægritudo, peccatum est mors animæ alioqui immortalis, peccatum luctu & implacabilibus lamentis est dignum. Flebat Paulus inimicos crucis Christi. Flebat & Jeremias internecionem pereuntis populi, qui penè quòd lacrymæ suapte natura profluentes non satis essent illi ad planctus magnitudinem, cupidè expetebat sibi infundi lacrymarum fontem, & extremum solitudinis diversorium, dicens: Et sedebo, & plorabo populum hunc dies multos, eos qui pereunt. Sanè istiusmodi luctum ac lacrymas deprædicat Apostoli sententia, & felices astruit*. VERS. 15.

Sapidè quoque S. Bernard. serm. de B. Magdalena: *Verè*, inquit, *meliora sunt ubera sponsæ vino isto. Quænam: ais, sunt ista? Procedat in medium Paulus Apostolus, & ubera felici lacte manantia nobis assignet. Gaudete, inquit, cum gaudentibus, flete cum flentibus. O quàm brevi sermunculo totius religionis depinxit insigne! quàm eleganti clausula propositis pietatem æquitatem statuit, submovit invidiam! His uberibus mater Ecclesia lactat proficientes, nutrit perfectos. Gaudete, inquit, cum gaudentibus. Facessat hinc sæcularis plausus insania, & lætitia mundialis discedat: quia non est gaudere impijs, dicit Dominus*. Et mox: *Mens enim ab hujus mundi aspergine purè pressiq; detersa, & in divinæ contemplationis acumen totum desiderij sui figens affectum, gaudens gaudet in Domino, & exultat anima sua in Deo salutari suo. Talis anima minas aspernatur, rejicit timorem, spem falsam eludit, & omnium scandalorum immunis, in pace in idipsum dormiens requiescit*. Subjicit deinde: *Secunda est, flere cum flentibus. Numquid Apostolus præcipit flere rerum amissionem, filiorum mortes, morborum instanti m? &c. Absit. Plorandi enim sunt qui taliter plorant. Religiosa enim tristitia aut alienum luget peccatum, aut proprium. Hæc est mamilla compassionis, prior fuit congratulationis*. Et post pauca: *Amator innocentiæ, pacis amicus, patientiæ civis, patientibus compatiens, & congaudens gaudentibus, perfectionis metam cursu consummato contingit*. Ergo congaudere & condolere sunt signa perfectionis, imò actus virtutis perfectæ.

IDIPSUM INVICEM, græcè εἰς ἀλλήλους, id est, ad alterutrum, SENTIENTES] utiscilicet non sint, ait Anselmus, in vobis schismata, sed animo & affectu mutuo consentiatis. Unde Maldon. in Notis manuscr. sic explicat: *Idipsum sentite*, vel *sapite in invicem*, id est, invicem consentite, tam judicio, quàm voluntate, vel unus sapiat quæ sapit alter, nec velit videri plus sapere quàm ceteri, ut judicium suum & sententiam ceterorum judicio, & sententiæ præferat superbè. Hic sensus satis est verisimilis & appositus. VERS. 16.

Quid sit Idipsum invicem sentire. Prima expositio.

Secundò, *Idipsum invicem sentite*, hoc est, inquit Chrysost. *Secundo.*

æqualia

æqualia de invicem cogitate. Et Ambr. Considera de te quod de aliis, scilicet, quòd homo sis, & Christianus æquè ac proximus tuus; ac consequenter non te efferas, licet alio sis ditior & honoratior. Unde Syrus vertit, *quæ sentitis de vobis ipsis, de fratribus vestris sentite.*

Tertiò & genuinè. Tertiò & optimè, Origenes sic explicat, q. d. Eodem animo inter vos, & erga vos mutuo sitis affecti; ut quisque quod sibi sentit & sapit, id est, quærit, diligit, curat, vult (hoc enim est Græcum φρονεῖτε) hoc ipsum alteri sapiat, id est quærat, velit, quod sibi non sapit, id est, nollet sibi, hoc nec alteri sapiat, id est velit.

Posset etiam sic explicari, *Idipsum invicem sentientes.* q. d. Idipsum invicem sentite, ut, si proximus gaudeat, sentiatis ejus gaudium, & cum eo gaudeatis; si fleat, cum eo fleatis: ut τὸ αὐτὸ φρονεῖτε idem sit, quod ὁμοφρονεῖτε, vel τὴν αὐτὴν φρόνησιν ἔχετε, id est, eamdem mentem, eumdem sensum habete; mente, animo & sensu consentite. Sed tunc idem diceret Paulus quod dixit v. præced. *Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.* Unde prius, quod dixi, est aptius; præsertim quia Apostolus, cùm solùm vult significare & commendare eumdem sensum, & affectus consensum, tantùm dicere solet, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem sapite, vel τὸ ἓν φρονοῦντες, unum idemque sentientes: hic verò addit εἰς ἀλλήλους, id est, in alterutrum idipsum sapite, quod non tantùm consensum, sed & benevolentiam & beneficentiam vel in actu, vel in voluntate, desiderio & sollicitudine significat.

Anacephalæosis actuum charitatis ab Apostolo, de quinque virtutibus quæ charitatem perficiunt. Nota. Apostolus à v. 9. usque ad 12. descripsit qualis debeat esse dilectio Christianorum, à vers. verò 12. hucusque describit quibus rebus dilectio hæc adjuvetur excitetur & roboretur. nimirum Primò, spe cælestis gloriæ; Secundò, patientia tribulationum; Tertiò, orationis instantia; Quartò, bonis operibus eleemosynæ, hospitalitatis & dilectionis inimicorum; Quintò, & maximè sympathia, eodemque sensu & consensu, ut nimirum quis proximi dolores, bona & mala sua faciat, eaq; in se sentiat; quasi unam cum eo habens animam: & hoc est quod de primis Christianis dicitur Actor. 4. 32. *Multitudinis credentium erat cor unum, & anima una.*

NON ALTA, non elatè, de vobisipsis SENTIENTES] ut velitis supra alios eminere, ut ambiatis honores.

Duæ Christianorum virtutes, charitas & humilitas. Nota. Prima virtus Christianorum Deo beneplacita est charitas, de qua hactenus egit Apostolus. Secunda est humilitas, quæ charitatis debet esse comes & adjutrix. Docet ergo hic Apostolus charitatem debere esse humilem, sibique sociare humilitatem, ut sit ambidextra.

Novem actus charitatis humilis, sive humilitatis. Humilitatis itaque, sive charitatis humilis, novem actus recenset. Primum, non alta sapere; Secundum, humilibus rebus, & personis vilibus delectari; Tertium, apud se non esse prudentem; Quartum, nulli malum pro malo reddere; Quintum providere bona coram hominibus; Sextum, pacem cum hominibus colere; Septimum, se non ulcisci; Octavum, dare locum iræ; Nonum, inimicis benefacere.

Humilitatis indicia decem ex Cassiano. Simili ferè modo Cassianus libr. 4. Institut. renunt. c. 39. alia, sed similia humilitatis indicia & officia enumerat. *Humilitas*, ait, *his indiciis comprobatur.* Primò, *si homo in se mortificatas habeat omnes voluntates.* Secundò, *si non solùm actuum suorum, verùm etiam cogitationum nihil suum celaverit seniorem.* Tertiò, *si nihil suæ discretioni, sed judicio ejus universa committat, ac monita ejus sitiens libenter auscultet.* Quartò, *si in omnibus servet obedientiam, mansuetudinem, & patientiæ constantiam.* Quintò, *si non solùm injuriam inferat nulli, sed ne ab alio quidem sibimet irrogatam doleat atque tristetur.* Sextò, *si nihil agat, nihil præsumat, quòd non vel communis regula, vel majorum exhortentur exempla.* Septimò, *si omni vilitate contentus sit, & ad omnia se, quæ sibi præbentur, velut operarium malum, judicarit indignum.* Octavò, *si semetipsum cunctis inferiorem non superficie pronuntiet labiorum, sed intimo cordis credat affectu.* Nonò, *si linguam cohibeat, vel non sit clamosus in voce.* Decimò, *si non sit facilis ac promptus in risu.*

Humilitatis septem gradus ex S. Anselmo. S. Anselmus verò lib. de Similit. c. 10. humilitatem ponit in sui contemptu, cujus septem gradus ita describit. Primus, inquit, *est contemptibilem se esse cognoscere;* Secundus, *de hoc dolore;* Tertiùs, *hoc confiteri;* Quartùs, *hoc aliis persuadere loco & tempore;* Quintùs, *patienter sustinere dum id ab aliis dicitur;* Sextùs, *æquo animo ferre se contemptibiliter tractari;* Septimus, *hoc ipsum gratum habere, appetere & amare.* Ex horum contrariis facile est assignare gradus superbiæ, iique assignandi sunt retrogrado ordine: sicut enim bonum procedit construendo, sic malum destruendo, id autem quod in constructione est ultimum, in destructione est primum: v. g. in domo construenda proceditur à fundamento ad culmen; in destruenda à culmine ad fundamentum.

Gradus superbiæ. Primus ergo gradus superbiæ est, refugere & odisse sui contemptum, qui opponitur ultimo gradui humilitatis. Secundus est, indignè ferre sui contemptum, qui opponitur sexto gradui humilitatis: & ita deinceps retrocedendo. Vide & duodecim gradus humilitatis apud S. Benedictum in Regula c. 7. qui etiam recensentur apud S. Bernardum appendice 2. pag. 103.

Humilitas à Climaco definitur. Audi & Climacum gradu 25. cujus titulus est, De victrice passionum omnium altissima humilitate: ubi Primò, humilitatem ex variis Patrum sententiis ita describit: Humilitatem alius dicebat esse rectè factorum intentissimam oblivionem. Alius, extremum se omnium magisque peccatis obnoxium putare. Alius, suam imbecillitatem agnoscere. Alius, in irritationibus anticipare proximum, primumque iracundiam solvere. Alius, gratiæ Dei & misericordiæ agnitionem. Alius rursum, contriti animi sensum, & voluntatis propriæ abnegationem. Ego verò eam ineffabilem divitiarum Dei thesaurum esse dico.

Humilitatis proprietates quinque. Secundò, proprietates ejus ita assignat. Prima & præcipua est, ignominiæ suavissima & jucundissima perpessio, quam anima, ut morbos suos & peccata maxima sedet atque consumat, supinis manibus exspectat & complectitur. Secundò, est omnis iracundiæ victoria. Tertiò, ut bonis suis numquam aliquis infideliter credat, jugiterque ad discere desideret. Quartò, sicubi hypocrisis appareat, detractio, vel alius serpens occultus, humilitas statim eum ex cordis cavernis in lucem adducit, & occidit. Denique humilis non increpat, non judicat, non appetit dominari, est mitis, placidus, ad compunctionem facilis, misericors, super omnia autem tranquillus, serenus, obtemperans, fræni patiens, hilaris, vigil, impiger, placida animi tranquillitate beatus.

fructus sex. Tertiò, humilitatis commoda, merita & præmia ita recenset. Primò, humilitas est protectio divina, ex qua fit ut rectè facta nostra non videamus. Secundò, humilitas est utilitatis abyssus, furibus omnibus inviolabilis. Tertiò humilitas est turris fortitudinis à facie inimici. Quartò, humilis anima est vallis inter medium montium sita, sine arrogantia semper atque immobilis permanens, omniumque frugum parens. Quintò, si quem intra paucos annos altissimam videas acquisivisse tranquillitatem, noli hunc existimare aliam, quàm hanc beatam celeremque viam iniisse. Sextò, superbia ex angelis dæmones fecit: humilitas ex dæmonibus angelos facit.

media tria. Quartò, media humilitatem acquirendi hæc suggerit. Primò, considerare peccata præterita. Secundò, perpendere passionem & humiliationem Christi. Tertiò, intueri suos quotidianos defectus, tentationes, morbos & lapsus.

actus sex. Quintò, hos ejus actus, & quasi gradus ita promiscuè enumerat. Primò, suam voluntatem alteri subjicere, qui enim mente est humili, voluntatem suam ut deceptricem detestatur, Deique & Dei vicariorum voluntati promptè obtemperet, seque Dei curæ fidelissimæ committit, qui per asinam quoque Balaam docuit & direxit. Secundò, sui præfidentiam, & loquacitatem relegare. Tertiò, paupertatem colere, & mendicorum vita vivere. Quartò, nobilitatem, sapientiam, virtutes & dotes suas occultare. Quintò, sicut summa superbia est virtutes quæ non adsunt, simulare: ita summa humilitas est, culpas quæ non insunt, confingere. Sextò, honores, & laudes constanter fugere, hæc omnia B. Climacus penè ad verbum. Ita S. Hilarion, teste S. Hieronymo, honorem fugiens & importunitatem, silentium desiderabat & vitam ignobilem; ideoque vagus huc illuc semper fugit; ubique tamen ejus sanctitas prodebatur per miracula, & per energumenos.

Humiles non spernendi. SED HUMILIBUS CONSENTIENTES] q. d. Humilis conditionis hominibus (ita Syrus & Chrysost.) vos accommodantes, condescendentes & obsecundantes; non autem eos aspernantes. Græcè, τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. q. d. Impetu quodam simul abrepti & abducti cum

cum humilibus, id est, vilibus & abiectis: hi enim sunt A ταπεινοί. Vnde Tertull. lib. 5 contra Marcion. c. 14. legit, *Humilibus assentantes*.

Secundò, potest τὸ ταπεινοῖς esse neutrum, & opponi altis. q. d. Vilia ambite, non alta; fugite honores, fugite divitum & nobilium commercia; ambite abiectionem, paupertatem, atque plebeiorum & pauperum consortia.

NOLITE ESSE PRUDENTES APUD VOSMETIPSOS) Primo, Origenes sic explicat, Ne putetis vos esse prudentes.

Secundò, Ambrosius, q. d. Prudentiam vestram non in vestros tantùm, sed in aliorum quoque usus convertite.

Tertiò, S. Basilius in Regulis brevior. resp. 260. q. d. Ne humanæ prudentiæ innitamini, sed divinæ.

Non debent Christianum sibi sufficere. Quartò, & planè S. Chrysost. & Theodor. q. d. Ne putetis vestra consilia vobis sufficere, quasi aliorum consilio non egeatis, ne nimium vestræ prudentiæ & iudicio tribuatis.

APUD VOSMETIPSOS) Id est, in opinione vestra, in oculis vestris.

VERS. 17. PROVIDENTES BONA NON TANTUM CORAM DEO SED ETIAM B CORAM OMNIBUS HOMINIBUS) Respicit Paulus ad Proverb. cap. 3. v. 4. iuxta Septuag. qui ita habent: Προνοοῦ καλὰ ἐνώπιον κυρίου, καὶ ἀνθρώπων. *Provide bona coram Domino & hominibus*: licèt hic apud Paulum in Græco exciderit τὸ *coram Domino*. q. d. Ita honestè, amicè, iustè & sanctè vivite, ut vita vestra & conversatio bona & amicabilis non tantùm Deo, sed & hominibus probetur, nec à quoquam iure culpari possit, sed ceteris in exemplum virtutis luceat & præfulgeat. *Deo debemus*, ait S. Bernard. *conscientiam, proximo famam*.

Conversatio sit probabilis.

Deo debemus conscientiam proximo famam. Secundò, Græci iungunt hoc cum eo quod precessit: *Nulli malum pro malo reddentes*, q. d. Paulus, Non sufficit vobis malum pro malo non reddere, sed oportet ut bona quoque provideatis, id est, benefaciatis omnibus, etiam inimicis. Verùm hic sensus arctior est. Succulentè S. Bernard. serm. de triplici iudicio: *Tribus*, inquit, *modis providemus bona coram hominibus, id est habitu, actione, sermone. Habitu, ne sit notabilis: actione, ne sit reprehensibilis: sermone, ne sit contemptibilis. Tribus etiam modis coram Deo, cogitatione, affectione & intentione. Nam & cogitatio debet esse sancta: unde scriptum est, Cogitatio sancta servabit te: & affectio pura, &* C *intentio recta*.

VERS. 19. NON VOSMETIPSOS DEFENDENTES CHARISSIMI) Pro *defendentes*, græcè est ἐκδικοῦντες, id est vendicantes. ita S. Chrysost. unde & Tertull. legit: *Non vosmetipsos ulciscentes*. ita quoque Syrus & alii. Sic etiam alibi noster Interpres vertit, ut Iudith 1. 12. & cap. 2. v. 1. Sic Nonius Marcellus ex Ennio: *Sero, inquit, cives, defende* (id est vindica, ulcisce) *hostes*. Et Virgilius: *Solstitium pecori defendit*. Et Tertull. lib. 2. contra Marcion. pro eo quod nos habemus: *Mihi vindicta, & ego retribuam*, legit, *Mihi defensa, & ego defendam*. & Gellius lib. 1. c. 9 *Defendere*, inquit, *idem est quod depellere*. Unde patet tempore nostri Interpretis *defendere* usitatum fuisse pro vindicare. Hinc S. Cyprian. libr. de Patientia: *Nec defendi, ait, ante Dominum servi irreligiosa festinatione properemus; defendi*, id est vindicari.

Defendere pro vindicare aut depellere.

Locus mir. contra vindictam ex Tertull. Primò. Vetat ergo Paulus hic vindictam, & ultionis appetitum: contra quem egregia documenta & pharmaca assignat Tertull. libr. de Patient. c. 9. & 10.

Hæc, inquit, *ulciscendi libido negotium curat aut gloriæ, aut* D *malitiæ: sed gloria ubique vana est; & malitia Domino odiosa: hoc quidem loco maximè: quia malum duplicat, quod semel factum est. Quid enim refert inter provocantem & provocatum, nisi quòd ille prior in maleficio deprehenditur, iste posterior?*

Secundò. *Vterque læsi Domini reus est, qui omnem nequam prohibet & damnat, quique præcipit malum malo non rependendum.*

Tertiò. *Quem honorem litabimus Domino, si nobis arbitrium defensionis* (id est ultionis) *arrogaverimus?*

Quartò. *Quid credimus iudicem illum, si non & ultorem? Hoc se nobis repromittit dicens: Vindictam mihi, & ego vindicabo; id est, patientiam mihi, & ego patientiam remunerabo.*

Quintò. *Qui vindicat se, honorem unici iudicis, id est Dei, abstulit.*

Sextò, Septimò, Octavò. *Post vindictam sequitur pœnitentia, fuga, & reatus, ut pari modo plectantur.*

Nihil impatientia susceptum, sine impetu transigi novit: quidquid impetu actum est, aut offendit, aut corruit, aut præceps abiit.

Si levius defendaris, insanies: si uberius, onerabaris.

Nota. *Quid mihi cum ultione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris?*

Si patientiæ incubabo, non dolebo: si non dolebo, ulcisci non desiderabo.

Quid sit dare locum iræ. Primo exponitur. SED DATE LOCUM IRÆ] supple, divinæ, ait Chrysost. Theodor. Oecumen. & S. August. in psal. 78. q. d. Relinquite Deo vindictam vestræ iniuriæ, Huic expositioni nonnihil favent sequentia.

Secundò. Secundò, Ambros. & Anselm. *Da locum iræ*, id est, inquiunt, fuge, tace, cede irato & furenti: &, ut Origenes ait fer patienter iratum fratrem, nihil contradicendo aut faciendo: sic enim ira eius subsidet, illumque æquè ac te sibi & paci restitues.

Tertiò. Tertiò & perfectiùs S. Basilius in Regulis breviorib. resp. 244 & ex eo Toletus sic explicant: *Da locum iræ*, donec scilicet ira compleatur, itaque cesset; ut si iratus dextram tuam maxillam feriat, porrigas ei & sinistram potiùs, quàm vindices te. *Da*, inquit Basilius, *locum iræ quasi torrenti, qui obvia quæque impetu suo rapidissimo devolvit*. Sic ferè S. Athanasius ad Antiochum qu. 129. *Da locum iræ*, inquit, hoc est, da veniam iræ, iram & iniuriam tibi illatam condona.

Quartò & perfectissimè. Quartò & perfectissimè, Abbas Ioseph apud Cassianum collat. 16. cap. 27. *Date locum iræ, Hoc est*, inquit, *non sint corda sic impatientiæ & pusillanimitatis angustijs coarctata, ut violentam commotionis procellam, cùm irruerit, sustinere non possint: sed dilatamini in cordibus vestris, suscipientes adversos iracundiæ fluctus in illis extensis finibus charitatis, quæ omnia suffert, omnia sustinet. Et ita mens vestra amplitudine longanimitatis ac patientiæ dilatata, habeat in se consiliorum salutares recessus* (Nota) *in quibus receptus quodammodo, atque diffusus teterrimus iracundiæ fumus protinus evanescat*. Date ergo locum iræ, id est, excipite iracunda verba & verbera in finibus cordis, patientiæ & charitatis vestræ, ibique ea extinguite & obruite charitate. Sic etiam Livius dixit lib. 1. Decad. 1. *Date iræ spatium*.

Solet enim Paulus ad perfectiora gradatim assurgere. Verùm secundus sensus simplicior est & genuinus.

Hoc Apostoli malagma, imò philtrum suis Constantinopolitis Catholicis inculcavit S. Gregorius Nazianzenus: dum enim ipsi ab Arrianis sub Valente Arriano Imp. vexati & oppressi, eo mortuo sub Theodosio Orthodoxo Imp. par pari eis reddere, eosque paribus molestijs afficere cogitarent, hæc ad eos dixit Nazianzenus: *Non hoc, mi grex, à nobis poscit Christus; neque sic Evangelium nos docet. Hæc mea sit ultio, ut qui nos affecerunt iniurijs, salutem consequantur. Præstate illis beneficia qui vos odio prosequuntur. Quòd si animus vehementer exæstuat, reque coerceri se ira patitur; quod ab hoc alterum est præstate, ut hæc Christo permittatis, ac futuro tribunali reservetis. Mea enim est ultio, ego rependam, ait Dominus.* His dictis populum placavit, & in suam sententiam pertraxit. Neque segniùs re ipsa præstitit quod suos verbo docuit. Cùm enim in Concilio Constantinopol. simultates quorumdam Episcoporum & dissidia essent exorta, eò quòd Nazianzenus ipsis inconsultis ab alijs esset consecratus Episcopus Constantinopolitanus, loco suo & gradu sponte cessit, atque ita eos allocutus est: *Supplicíter vos per Trinitatem ipsam oro, ut inter vos omnia rectè pacificeque constituatis: quod si ego dissensionis inter vos causa sum, nequaquam Iona vate venerabilior videri debeo; abijcite me in mare, ac turbarum tempestas hæc inter vos sedabitur. Lubens equidem patiar quidquid volueritis, quamquam innocens, vestra concordia causa: Vijcite me solio, ab urbe pellite, tantùm veritatem & pacem diligite. Valete pastores sacri, meorumque laborum perpetuò recordamini.* His dictis abijt ad Theodosium Imp. dimissionem petens: *Supplex*, inquit, *oro ut laboribus hisce liberer, esto finis invidiæ, pacem colant Antistites, idque tua opera. Hoc ego munus à te flagito, hoc mihi postremum beneficium largire*. Admiratus virtutem viri Theodosius vix tandem acquievit, ac Nectarium ei substitui passus est. ita Gregor. Presbyter in Vita Nazianzeni.

Deo proprium ulcisci. SCRIPTUM EST ENIM: MIHI VINDICTA, supple, competit, EGO RETRIBUAM DICIT DOMINUS] Citat Paulus Deuter. 32. 35. ubi habetur, לִי נָקָם וְשִׁלֵּם *li nakam vesallem*, id est, mihi ultio, & retribuere, sive retributio, subaudi competit. Noster Interpres vertit, *mea est ultio*, id est, ad me pertinet, mihi debetur ultio; Vatablus vertit,

cit, *meum est ulcisci*. q. d. Ego Deus sum omnium justissimus provisor, judex & vindex, cujus proprium munus est injurias ulcisci, & pœnas de ijs sumere.

Est occupatio: occurrit enim hic Paulus obiectioni, q. d. Obiicies mihi, Si me non ulciscar, ergo mea injuria manebit multa. Respondeo, nequaquam, quia Deus ulciscetur, idque gravissimè: erit enim non hominis, sed Dei, cujus opera ingentia, magnifica & terrifica sunt, hæc ultio. Ex eo enim quòd Deus sibi hanc vindictam reservat, colligimus ingentem & terribilem eam fore. Nam, ut hæc verba rursum citans ad Hebræos 10. 30. eaque explicans subiicit Apostolus: *Horrendum est incidere in manus Dei viventis*. Non debet ergo homo seipsum ulcisci: quia hoc esset præripere & invadere officium Dei, de ejusque vindicta diffidere, quæ tanta erit, ut potiùs commiseratione & compassione digni sint, qui cùm nobis leves injurias irrogant, in manus Dei viventis & irati incident, in quas horrendum est incidere. Experientur enim non humanam, sed divinam, Deoque dignam ultionem. Pulchrè & acutè S. Bernard. ser. 3. de Annuntiat. *Mihi vindicta, & ego retribuam, dicit Dominus. Ita prorsus est. Ipse retribuet, sed si ei vindictam serves, si non tollas ab eo judicium, si non reddas retribuentibus tibi mala. Faciet judicium, sed injuriam patienti: in æquitate judicabit, sed pro mansuetis terræ*. Et paulò antè: *Alioquin qui patientiam non servaverit, perdet justitiam, hoc est, vitam perdet, hoc est, perdet animam suam*.

Horrenda est Dei vindicta.

Ex hac Mosis & Pauli sententia, Manichæi, Anabaptistæ, & Lutherus & Erasmus docent, apud Christianos non licere magistratui bello, aliòve modo vindicare reipublicæ iniurias, & improborum peccata. Sed errant gravissimè: nam vindicta magistratus est vindicta Dei, ut patet cap. sequenti initio. Privata ergo vindicta hic tantùm prohibetur, non autem illa quæ fit per justitiam & potestatem publicam. Nam, ut ait S. August. Epist. 5. *Agenda sunt multa etiam cum invitis, benigna quadam asperitate plectendis, quorum potiùs utilitati consulendum est quàm voluntati. Nam cui licentia iniquitatis eripitur utiliter, vincitur: quoniam nihil est infelicius felicitate peccantium, qua pœnalis nutritur impunitas, & mala voluntas velut hostis interior roboratur*.

Licet magistratibus ulcisci in[iurias] reip.

Impunitas infelicitas.

Si esurierit inimicus tuus, ciba illum) Hæc sententia sumpta est ex c. 25. Prov. v. 21. Pro *ciba*, græcè est verbum ψώμιζε, quod emphasim habet, significatque indulgenter pascere, veluti minutatim insipato pane, sive bolos in os ingerere: sicut matres parvulis, aves pullis cibum in os ingerunt; aut frustulatim concisum cibum ad comedendum offerre, id quod apud aliquos fit erga eos, quibus singulariter favetur in conviviis.

Quid ψώμιζε. In minuta gratia pascere.

Moraliter S. August. libr. 1. de Serm. Domini in monte c. 33. & 34. sex dat gradus patientiæ erga inimicum. Primus est, nolle lædere aliquem; Secundus, si læsus sit, velle tantum lædere quantum læsus est, non ampliùs; Tertius, minùs velle lædere, quàm læsus sit: Quartus, nolle lædere, licet læsus sit; Quintus, si læsus sit, paratum se exhibere ut ampliùs lædatur; Sextus, & perfectissimus est, si læsus lædenti benefaciat, & subveniat.

Patientiæ erga inimicum gradus sex S. August.

Hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput ejus) Primò, Origen. Chrysost. Theodor. & Eucherius in Quæst. novi Testamenti sic explicant, q. d. Si cibes inimicum, hac ratione eum, si persistat nocere, gravioris pœnæ & ignis æterni reum facies. Sed hoc non est ad rem, & hoc intendere esset gravissimum odium. Nisi dicas hoc tantùm ab Apostolo quasi sponte sua eventurum dici, ad consolationem justorum patientium persecutionem ab impiis; scilicet quòd impii non evadent vindictam Dei, si in malitia persistant, justis hoc non intendentibus, sed permittentibus.

Quid sint carbones ignis hic. Primò expositio.

Vnde Secundò, simpliciter sic aliqui explicant: *Carbones ignis congeres*, id est, rubore suffundes faciem illius, ut tua beneficentia pudefactus, & charitate victus cedat, odiumque in amorem convertat. Ita noster Gasp. Sanchez in Isaiæ 13. n. 15. *Carbones*, inquit, *congeres super caput eius id est, faciem ejus ardere facies eo sanguine quem pudor ad maxillas evocat; non secùs atque si supra caput carbones congessisses, qui faciem inflammarent. Quomodo enim ille non pudefiat, qui videt tam liberalem atque ingenuum animum à se fuisse offensum, à quo pro injuria tale recepit beneficium?*

Secundò.

Tertiò, idem Isaiæ 35. in fine alium affert sensum, q. d. *pro injurijs acceptis beneficia confer in inimicos: tunc enim beneficia erunt instar carbonum, quos congeres in inimicos: quia eo modo excruciantur inimici, cùm vident injurias, pro quibus ipsi plagas expectabant, beneficijs compensari. Fert autem communis linguarum consuetudo, ut quos aut verbis ignominiosè, aut operibus durè & inclementer accipimus, eos urere dicamur*.

Tertiò.

Quartò & genuinè, idem & S. Hieron. ad Hedibiam qu. 1. & S. August. serm. 168. de Tempore: *Congeres*, inquiunt, *super caput* inimici (eum cibando) *carbones ignis*, id est ignitos, non iræ, sed charitatis & amoris, quo eum inflamment ad redamandum. *nulla maior*, ait S. August. tract. de Catechiz. rudibus, *est provocatio ad amandum, quàm prævenire amando*: nimirum efficacissimum est philtrum, ut ameris, ama.

Quartò & genuinè.

Carbones ignis in caput hostis congerere, est amore eum ad redamandum incendere.

Hosce duos versus mutuatus est Apostolus ex Prou. 25. v. 21. & 22. juxta Septuag. qui ibi vertunt, τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, id est, *hoc enim faciens, carbones ignis congeres*, vel *coacervabis: super caput eius*; cùm hebr. tantùm sit: *quia prunas tu accipis*, vel *incendis* super caput eius. S. Cyprian. lib. 3. ad Quirin. legit, *carbones vivos superfundes in caput eius*. Significat Sapiens hac phrasi prunas (id est amorem & beneficia) sic in acervum magnum congerendas, ut earum vis caput hominis, putà hostis, excedat, totusque homo calefiat à pedibus usque ad caput. Si enim prunæ tantùm in imo ponantur, non mox totus homo calescit, sed id fiet, si congerantur super caput eius: à capite enim spiritus, motus, sensus & calor in totum corpus derivatur, q. d. Ciba & pota inimicum, omniaque in eum beneficia congere: ita fiet, ut quasi prunis acervatim appositis, earum vis caput excedat, ipsumque & ex eo totum hominem calefaciat, faciatque ut inimicus omni inimicitia deposita, & velut beneficiorum igne consumpta, totus accendatur in amorem eius quem priùs oderat. Hanc vincendi rationem etiam in Cicerone laudavit Valer. Maxim. lib. 4. 2. subjiciens: *Speciosiùs aliquanto iniuriæ beneficijs vincuntur, quàm mutui odij pertinacia pensantur*. Ita Jansen. in Proverb. 25. Adde, potiùs dicit *caput*, quàm manus, vel pedes: quia caput est sedes sensuum, phantasiæ, mentis, & affectus, v. g. amoris vel odij: unde & facies vel serena & blanda, vel austera & torua, mox amorem vel odium capitis & mentis indicat. Frigus ergo odij in mente & capite, beneficijs quasi carbonibus in caput congestis resolvendum, & in calorem amoris commutandum, appositè dicit & monet.

Denique sicut serpens virus habet in capite, ita & hostis ibidem habet odium; unde Script. caput eius petendum & conterendum docet. Sicut ergo Hercules dicitur hydræ capita resecando, non potuisse eam interimere; quia uno resecto, mox renascebatur aliud; sed ea ustulando & torrendo, confecisse hydram: ita & hydra hæc inimicitiæ tolli nequit gladijs, perimendo inimicos: quia uno cæso, mox alij filij vel nepotes succedunt, qui suorum necem ulciscantur. Igne ergo charitatis, & carbonibus beneficiorum in caput eorum congestis, ustulanda, suffocanda & comburenda est hæc hydra, hoc frigidum virus invidiæ & inimicitiæ. Alludit Salomon ad illud patris sui Davidis psal. 119. *Sagitta potentis acuta cum carbonibus desolatorijs*, q. d. Contra linguam hostilem & dolosam unicum remedium est verbum Dei, acutum ut sagitta, urens, consumens & desolans hostilitatem & dolum, ut carbo. Ita S. August. ibidem, qui & addit, exempla Sanctorum & actus charitatis, esse carbones desolatorios terrenæ & inimicæ cogitationis: & hoc est quod hic dicit Salomon, & ex eo Paulus.

Tropologicè, carbones ignis sunt urentes pœnitentiæ gemitus, quibus superbia sanatur eius qui dolet se inimicum fuisse hominis, à quo eius miseriæ subvenitur. ita S. August. lib. 3. de Doctr. Christ. cap. 16.

Tropol.

Noli vinci a malo] *A malo*, scilicet ab iniuria illata, & consequenter à dæmone, qui iniuriam hanc & iniuriantem excitat, ut & suam & tuam pacem, pariter ac conscientiam turbet. Rursum, *noli vinci à malo*, à tua scilicet impatientia; nemo enim læditur & vincitur nisi à seipso, ait S. Chrysost. nam, ut ait S. Ambros. lib. 1. Officio. cap. 36. *Vindicare se non est actus fortitudinis, sed obiectionis & timiditatis. Vincitur ab inimico, non vincit, qui se vindicat*. Nam si læsus ab aliquo doleas, & impatienter agas, te ille vicit: si hilariter sustineas, si benefacias, tu vicisti. Nempe *idcirco quis te lædit* (ait Tertull. lib. de Patientia) *ut doleas, quia fructus lædentis in dolore læsi est. Ergo cùm fructum eius everteris,* VERS. 21.

non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui: tunc tu non modò illæsus abibis, sed insuper & adversarii tui frustratione delectatus, & dolore defensus. Hucusque Tertull.

Oblivio injuriæ est actus magnanimi.

Imò Aristot. libr. 4. Ethicor. c. 3. docet magnanimi esse oblivisci injuriarum. *Sicut enim*, inquit, *debilis stomachi est, cibum duriorem non posse concoquere; ita pusillanimi est verbum durius sedem non posse sustinere.* Hinc de Iulio Cæsare ait Cicero orat. pro Marcello: *Cæsar nihil oblivisci solet nisi injurias*: sive hoc dixerit verè Cæsarem laudando sive fictè eidem adulando, ait S. Augustin. Epist. 5. Quàm longè ab hac virtute abest vulgus hominum, qui (uti dicere solet B. Thomas Morus) beneficia pulveri, maleficia marmori insculpunt!

Cæsar nihil oblivisci solet nisi injurias.

SED VINCE IN BONO MALUM) Idest, malefacta benefactis supera, malitiam vince bonitate, tum ut per maleficium alterius, beneficentia tua sit illustrior atque augustior; tum ut vincas eius improbitatem beneficiis, ut ex improbo probus & bonus fias, ex hoste amicus. Porro S. August. in Sententiis sentent. 247. *Non vincit*, ait, *in bono malum, qui in superficie bonus est, & in alto malus: opere parcens, corde sæviens, manu mitis, voluntate crudelis.*

Modus heroicus vincendi inimicos est patientia.

Pulchrè de hac victoria disserit hic in morali S. Chrysost. ubi docet vinci inimicum non talione, sed patientia, contemptu, risu. *In Olympicis*, ait, *certaminibus diabolo consecratis lex est, malefaciendo vincere; in stadio Christi omnino lex est contraria: hic enim non eum, qui percutit, sed qui percutitur, coronari decretum est. illud demum est divinæ virtutis, illud cæleste stadium, illud angelorum theatrum. Si mansuetudinem exhiberemus, essemus omnibus insuperabiles, nec ulla ad nos injuria perveniet. Roga inimicum, an non doleat, an non censeat se victum, cùm vides, cùm contemnis ejus injurias?* Vide & Senecam in Sapiente.

Audi Cleobuli, qui unus fuit è septem Græciæ Sapientibus, pium æquè ac prudens diligendi præceptum: *Amicum tibi beneficio adjunge, ut te impensius amet: inimicum verò sic tractabis, ut eum tibi aliquando amicum spares. Cautio tamen hic adhibenda erit, ut illorum infamiam, horum verò insidias vitemus.*

Illustre exemplum ... oblivionis injuriarum. Phocion.

Narrat Ælianus libr. 12 quòd Phocion innocentissimus, & imperator, damnatus ad mortem & ad venenum hauriendum, cùm lictor illi poculum obtulisset, rogatus à propinquis, quidnam filio mandaret; responderit: *Mando*, inquit, *ei ut obliviscatur potus hujus, quem nunc ab Atheniensibus oblatum bibo.*

Lycurgus.

Non minùs rarum & mirabile fuit exemplum Lycurgi regis Lacedæmoniorum, qui cùm à feroce juvene Alcandro oculo orbatus esset, eumque à populo accepisset in suam potestatem, ut ad libitum eumdem tractaret & plecteret, nihil gravius in juvenem statuit: imò verò illum optimè instituit, vitia correxit, & ad omnem honestatem efformavit; itaque bonis moribus jam præditum in theatrum ad populum produxit, dicens: *En, juvenem, quem à vobis injurium & violentum accepi, jam frugi & popularem vobis restituo*, auctor est Plutarch. in Vita Lycurgi & alii.

Pittacus.

Tyrrhæum Pittaci filium Cumis faber occiderat. Cumani homicidam vinctum miserunt ad Pittacum, ut de eo supplicium sumeret: at ille cognita causa, dimisit hominem dicens: *Ignoscentia potior pœnitentia*, sentiens utilius esse condonare quàm meminisse injuriæ & ulcisci.

Antigonus.

Antigonus rex dicere solebat, *clementiam plus posse quàm violentiam.*

Darius de clementia cum Alexandro certandis.

Darius rex invidebat clementiæ Alexandri Magni, & à Diis precabatur, *ut aut superare posset clementia Alexandrum; aut, si ipse regno spoliaretur, solus Alexander in Persarum regno imperaret.*

Trajanus.

Trajanus amicis culpantibus quòd nimis clemens esset, ait: *Talis sum Imperator privatis, quales mihi Imperatori privatos opto.*

Titus.

Titus Imp. Domitianum fratrem insidias molientem non est ultus, sed his verbis admonuit: *Quid opus te parricidio petere, quod me volente obventurum est; imò quod jam habes, imperii particeps?*

Theodosius junior.

Theodosius junior rogatus cur neminem eorum à quibus lædebatur, supplicio afficeret? respondit: *Utinam mihi liceret & mortuos ad vitam revocare.*

Ad privatas injurias oportet principem esse facilem ad ignoscendum, in eos verò, qui lædunt rempubl. decet esse severum.

Augustus.

Augustus Cæsar Cinnæ machinanti sibi necem condonavit, aitque. *Cinna tibi iterum vitam do, priùs hosti, nunc insidiatori ac parricidæ*; eique consulatum obtulit. Vis exitum? Cinnam habuit perpetuò amicissimum, solus illi fuit heres. Sueton. in Augusto.

S. Basilius homil. 11. de patientia, tria trium illustrium sapientum recenset exempla. Primum: *Probris*, inquit, *plebejus quidam afficiebat Periclem, ille verò ea negligebat: & sanè tota die perseverabant, ille quidem conviciando, hic verò nihili pendendo. Deinde cum jam advesperasceret, & ille præ tenebris vix discederet, cum lumine ipsum Pericles domum deduxit, ne ipse inquinaret Philosophiæ studium.* Secundùm: *Cædebat quidam Socratem, in ipsam faciem impetu facto: ille verò non obviàm ibat, sed permittebat, ut se temulentus ille ira expleret, ita ut jam intumesceret, & præ plagis saniosa ejus facies esset. Vbi autem ille cædere destitisset, Socrates nil aliud fecisse dicitur, quàm quòd eum fronti suæ, veluti statuæ cujusdam opificem, inscripserit, atque ita ultus est hominem.* Tertium: *Euclidi quidam mortem minatus est, ac juravit se eum occisurum: at ille contrà juravit, se eum placaturum, ac ne animo in se hostili sit, effecturum.*

Tria media ad tantam sanctitatem.

Egregiè verò Christiana illa virgo sanctitate illustris apud D. Taulerum in Instit. capit. 31. moriens rogata, quomodo ad tantam sanctitatem pervenisset? respondit, Primò, *Afflictiones meas nulli nisi Deo questa sum, & statim aut consolabar, aut confortabar à Domino*, Secundò, *Corde semper fui liberalissimo, & si quando opere non poteram, animo saltem dabam.* Tertiò. *Iis à quibus læsa fui, beneficium singulare rependi: quod non fecissem, nisi læsa ab eis fuissem.* Ecce hæc est voluntas Dei bona, beneplacens & perfecta, quam à v. 3. huc usque per singula persequitur, hicque complet & perficit Apostolus.

Excelluit in hac virtute S. P. N. Ignatius, ut cùm compilatorem pecuniæ suæ Rothomagi ægrotantem & ab omnibus desertum, Parisijs advolans, toto triduo nec comedens, nec bibens, adiit, eleemosynis à se conquisitis juvit, sanitati restituit, & in Hispaniam cum literis commendatitiis misit. Rursum, cùm accusatorem suum in Societatem recepit. Notum est eum Cardinales, aliosque sibi & Societati infensos una visitatione ita immutasse, ut, qui antea impugnatores, jam patroni & nutricii ejus essent. Nonne carbones ignis congessit super capita eorum? Denique in Formula orandi præscripsit nobis, ut assiduè pro regibus, Prælatis, benefactoribus, ac præsertim pro inimicis Societatis oraremus.

Digitized by Google

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

A Charitate & humilitate transit hic Apostolus ad obedientiam, docetque octo rationibus (quas colligam v. 1.) Christianos magistratibus sæcularibus debere parere, non solùm propter iram; sed etiam propter conscientiam.

Secundò, v. 8. urget rursum dilectionem proximi, docetque quòd plenitudo legis sit dilectio.

Tertio, v. 11. urget fideles, ut splendente luce Evangelii de somno peccatorum surgant, utque fugientes gulam, libidinem, ambitionem, induantur Dominum Jesum Christum. Quare Apostolus prima parte capitis, videtur hominem rectè componere per obedientiam erga Superiores: in secunda parte, per charitatem erga æquales & inferiores: in tertia, per temperantiam, continentiam, & modestiam erga seipsum.

1. OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi à Deo: quæ
autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. 2. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit.
Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt: 3. nam principes non sunt timori boni operis,
sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac: & habebis laudem ex illa: 4. Dei enim minister
est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim
minister est: vindex in iram ei, qui malum agit. 5. Ideo necessitate subditi estote non solùm propter iram,
sed etiam propter conscientiam. 6. Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum
servientes. 7. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal, cui timorem,
timorem: cui honorem, honorem. 8. Nemini quidquam debeatis: nisi ut invicem diligatis:
qui enim diligit proximum, legem implevit. 9. Nam: Non adulterabis: Non occides: Non furaberis:
Non falsum testimonium dices: Non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur:
Diliges proximum tuum sicut teipsum. 10. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo
ergo legis est dilectio. 11. Et hoc scientes tempus: quia hora est jam nos de somno surgere. Nunc enim
prior est nostra salus, quàm cùm credidimus. 12. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abiiciamus
ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. 13. Sicut in die honestè ambulemus: non in comessationibus,
& ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione;
14. sed induamini Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desideriis.

VERS. 1. OMNIS ANIMA (omnis homo) POTESTATIBUS SUBLIMIORIBUS, id est principibus & magistratibus, qui potestate regendi & imperandi sunt præditi (ponitur enim abstractum pro concreto, *potestatibus*, hoc est potestate præditis) SUBDITA SIT) scilicet iis in rebus, in quibus potestas illa sublimior & superior est, habetq; jus & jurisdictionem, putà in temporalibus, subdita sit regi & potestati civili, quòd propriè hic intendit Apostolus; per potestatem enim, civilem intelligit, in spiritualibus verò subdita sit Prælatis, Episcopis & Pontifici.

Nota. Pro *potestatibus sublimioribus*, grecè est *ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις*, *potestatibus* supereminentibus, vel *præcedentibus*, uti Noster vertit. 1. Petri 2. *Sive regi quasi præcellenti*. Syrus vertit, *potestatibus dignitate præditis*: id est magistratibus sæcularibus, qui potestate regendi præditi sunt, sive duces sive gubernatores, sive Consules, Prætores, &c.

Sæculares enim magistratus hìc intelligere Apostolum patet, quia his solvuntur tributa & vectigalia, quæ hisce potestatibus solvi jubet ipse v. 7. ita S. Basilius de Constitut. monast. c. 23.

Ecclesia non evertit regna, licet hoc obiicerent.

Nota, ex Clemente Alexandr. libr. 4. Stromatum, & S. August. in psal. 118. conc. 31. Initio Ecclesiæ, putà tempore Christi & Pauli, rumor erat, per Evangelium politias humanas, regna & resp. sæculares everti; uti jam fit ab hæreticis prætendentibus libertatem Evangelii: unde contrarium docent, & studiosè inculcant Christus, cùm solvit didrachma, & cùm jussit Cæsari reddi ea quæ Cæsaris sunt; & Apostoli: idque ne in odium traheretur Christiana religio, & ne Christiani abuterentur libertate fidei ad omnem malitiam.

Secta quondam veteres principibus inobedientiæ occasionem præbuere calumniandi liberos Christianos pergendi.

Ortus est hic rumor ex secta Judæ & Galilæorum, de qua Actor. 5. in fine, qui pro libertate sua tuenda omne dominium Cæsaris & vectigal, etiam morte proposita abnuebant, de quo Josephus libr. 18. Antiqu. 1. Quæ secta diu inter Judæos viguit; adeoque Christus & Apostoli in ejus suspicionem vocati sunt, quia origine erant Galilæi, & rerum novarum præcones. Hos Galilæos secuti sunt Judæi omnes, & de facto Romanis rebellarunt: quòd dicerent populum Dei liberum non debere subiici & servire infidelibus Romanis; ideoque a Tito excisi sunt. Hinc etiam eadem calumnia in Christianos, qui origine erant & habebantur Judæi, derivata est: unde Apostoli, ut eam amoliantur, sæpè docent principibus dandum esse honorem & tributum.

Octo argumentis confirmatur obedientia principibus debita.

Quare octo argumentis probat hic Apostolus, principibus & magistratibus deberi obedientiam.

Primum.

Primum est, hoc versu: Quia hæc est ordinatio Dei & præceptum divinum.

Secundum.

Secundum, v. 4. Quia ministri sunt Dei, Dei vices gerunt: iis ergo quasi Dei vicariis reverentia & obedientia præstanda est.

Tertium.

Tertium, versu eod. Quia gladium portant, ut inobedientes plectant.

Quartum.

Quartum, v. 5. Quia eis parendum est propter conscientiam: hæc enim peccati fiet rea, si inobediens eis sis.

Quintum.

Quintum, v. 2. Quia Deus iis, qui eis resistunt, minatur damnationem. S. August. in illud psalmi 118. *A verbis tuis formidavit cor meum, Habuerunt*, ait, *principes sua verba, Occido, proscribo, in exilium mitto. Sed hæc non possunt comparari huic: Hic potest corpus & animam mittere in gehennam; ob id à verbis tuis formidavit cor meum.* Jam verbum & præceptum Dei est, ut sub pœna damnationis obediamus magistratibus, etiam sæcularibus.

Sextum.

Sextum, v. 6. Quia hanc subiectionem & obedientiam indicant tributa, quæ subditi pendunt magistratibus: his enim tributis testantur & profitentur se eis esse subiectos.

Septimum.

Septimum, v. 8. Quia charitas Christiana hoc exigit, nimirum, ut omnes, quemque pro suo gradu & modo diligamus; pares ut pares amando; superiores ut superiores reverendo, eisque obediendo.

Octavum.

Octavum, v. 13. & 14. Quia lex Christiana arcta est, vetat comessationes & libidines, præcipit omnem disciplinam & sanctimoniam, ut induamur Dominum Jesum Christum. Multò ergo magis præcipit obedire magistratui & legi civili; quæ civilem honestatem tantùm, & communem reip. pacem & concordiam spectat. Hanc enim tuendam

esse, ideoque magistratibus obediendum esse, dictat lex naturæ & jus Gentium.

His rationibus probat Apostolus Evangelium, & christianismum regna & magistratus non evertere, sed firmare & stabilire: quia nil regna & principes ita confirmat, ac subditorum bona, Christiana & sancta vita. Adeò, ut etiam nunc principes Japones & Indi Gentiles ament Christianos, & suis copiam faciant baptismi & christianismi suscipiendi; quia subditos Christianos, magis quàm Ethnicos, faciles & obsequentes, regnaque sua per eos magis firmari, pacari & florere experiuntur.

Christiani subditi regnum etiam Ethnicis robur sunt.

Non est enim potestas nisi a Deo) q. d. Principatus & magistratus non à diabolo, nec a solo homine, sed a Deo eiusque divina ordinatione & dispositione conditi & instituti sunt: eis ergo obediendum est.

Nota Primò. Potestas sæcularis est à Deo mediatè; quia natura & recta ratio, quæ a Deo est, dictat, & hominibus persuasit præficere reip. magistratus, a quibus regantur. Potestas verò Ecclesiastica immediatè est a Deo instituta; quia Christus ipse Petrum & Apostolos Ecclesiæ præfecit.

Potestas sæcularis est a Deo mediatè, Ecclesiastica immediatè.

Nota Secundò. Nero, Diocletianus, Domitianus, aliique similes, qui legitimè creati sunt Imperatores, licèt tyrannicè imperarint, tyranni tamen non fuerunt, sed veri Imperatores, ideòque potestatem a Deo acceperunt, cui proinde omnes, etiam Christiani, in conscientia parere debebant: quamquam ipsi hac potestate contra Christianos, eos persequendo & occidendo, abusi sunt.

Neroni obedientiam debebant Christiani.

Pulchrè S. August. lib. 5. de Civit. cap. 21. *Non tribuamus*, inquit, *dandi regni atque imperij potestatem nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno cælorum solis piis, regnum verò terrenum & piis & impiis, sicut ei placet, cui nihil injustè placet.* Et infrà: *Qui dedit*, inquit, *Mario, ipse & Cæsari; qui Augusto, ipse & Neroni; qui Vespasiano vel patri vel filio suavissimis Imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo: & ne per singulos ire necesse sit; qui Constantino Christiano, ipse Apostatæ Iuliano.*

D. August. inductione probat imperium esse à Deo.

Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ sunt) Ita legunt Biblia Romana, Greca & Syrus. Græcè ergo τὸ, ἀπὸ Θεοῦ ponitur pro ὑπὸ Θεοῦ. Dicit itaque Apostolus hic Primò, quòd potestates etiam Gentilium, quæ sunt & existunt, à Dei institutæ & ordinatæ sint, ad hoc scilicet, ut homines a multis peccatis retraherent, & ut omnes justitiam pacemque colerent, nec se more piscium devorarent. Secundò, asserit hasce potestates carere ataxia, & esse apto ordine inter se distributas, & subordinatas a Deo, vel sub Deo: utrumque enim significat Græcum ὑπὸ Θεοῦ. Tertiò, affirmat hunc earum ordinem non tantùm institutum, sed & præceptum sancitumque esse à Deo; ita ut illi resistere, aut contraire non liceat. Græcum enim τεταγμέναι, id est ordinatæ, constitutæ, decretæ, non tantum ordinem, sed & constitutionem, decretum, & præceptum, illudque stabile & firmum significat.

Cur etiam Gentilium potestas à Deo instituta sit.

Hæ ergo potestates non sunt ordinatæ eo modo, quo condita & ordinata à Deo sunt natura & ordines rerum naturalium; v. g. appetitus & societates leonum, luporum, ursorum, cum quibus hominibus sæpè bellandum est: sed eo modo, quo leges & sanctiones ordinatæ sunt, quibus resistere non licet. Est enim magistratus lex quædam viva & sancta; sicut è converso lex est magistratus quidam silens & mutus. Aut eo modo, quo dux ordinat suos milites. hic enim non simplicem eis ordinem ponit, sed cuique suum locum & munus iniungit, in quo firmus ad mortem usque consistere debet, a quo nemo nisi hostis eum depellere audeat. Pari enim modo. Deus potestates has ordinans & subordinans, cuique suum munus iniungit, cui nemo, nisi hostis Dei haberi velit, resistere audeat; ita ut earum τάξις & ordo sit ἀσάλευτος, id est ordinatio, constitutio & sanctio quædam firma & inviolabilis, cui omnes auscultare & obedire debeant. Vnde idipsum explicans Apostolus subdit:

Quomodo ordinata à Deo sit potestas.

Magistratus est lex viva. Simile.

VERS. 2. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt) *Damnationem*, tum ab ipsa potestate temporariam, tum a Deo æternam in inferno. ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Hinc patet mortale esse peccatum resistere potestati civili. ita S. August. epist. 50. Ambros. Bernard. libr. de Præcep. & dispensatione.

Peccat mortaliter, qui resistit potestati civili.

VERS. 3. Nam principes non sunt timori (οὐκ εἰσὶ φόβος, non sunt timor & terror;) boni operis, sed mali) Loquitur Paulus de timore supplicii, non reverentiæ, quem vulgus metum reverentialem vocat. Hunc enim habent boni, non mali.

Vis non timere potestatem? bonum fac, et habebis laudem ex illa) Tum quia punitio malorum quam facit magistratus, laus est bonorum; tum quia idem magistratus bonos laudat & præmiat. Pulchrè S. Greg. Nazianz. orat. 17. *Cùm Christo imperium geris, cùm Christo munus hoc administras: ab illo gladium accepisti, non tam ut eo utaris, quàm ut mineris, ac terreas: quare tibi videndum est, ut illum tanquam donarium quoddam, purum & integrum ei qui dedit serves.*

VERS. 4. Dei minister est tibi in bonum) ut ad bona lege, laude & præmijs te provocet, adversus impios & violentos te tueatur.

Si malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat) *Gladius* enim significat, magistratum habere potestatem vitæ & necis. Hac de causa ijs qui habent merum imperium gladius nudus præfertur: & Romani Consules lictores cum fascibus virgarum & securibus ante se ducebant.

Gladius summæ potestatis indicium.

Dei enim minister est: vindex in iram) scilicet ad iram, hoc est supplicium sumendum de malefactoribus. Ad hoc enim institutus est magistratus, ut pacem publicam conservet, & vitæ communis honestatem & societatem tueatur; ideoque eos qui eam perturbant, plectit. Metonymice hìc *ira* significat poenam: quia poena est effectus iræ & vindictæ.

VERS. 5. Ideo necessitate (aliqui legunt, *necessitati*) subditi estote) q. d. Ideo necesse est, ideo oportet vos subdi potestati. ita Syrus & Græci. scilicet tum propter iram, vindictam, & gladium, quem gerit & minatur; tum propter obligationem & ordinationem divinam, quæ etiam conscientiam ad hanc subiectionem obstringit: unde sequitur,

Duplex causa, cur potestati subdere [illegible]

Non solum propter iram, sed etiam propter conscientiam) *Conscientiam* non aliorum, quos scandalo offendis, uti aliqui recentiores explicant; non etiam propter conscientiam beneficiorum, quæ a magistratibus pacem communem tuentibus recipis, & ob quæ tributa præstas, ut exponunt Græci: sed propriè propter tuam conscientiam, ne scilicet ea fiat rea inobedientiæ coram Deo: Dei enim minister est magistratus, ut præcessit. Unde conscientia dictat, ei quasi Dei ministro obediendum esse, & consequenter in Deum peccare illum, qui ei non obedit.

Nota ex hoc loco contra Gersonem, leges Ecclesiasticas; & contra Almainum, leges civiles, etiam Gentilium, impiorum & infidelium principum, secluso quoque scandalo, obligare in conscientia, sub peccato mortali, si res gravis gravi obligatione, vel interminatione præcipiatur ab eis. Apostolus enim loquitur de legibus Impp. Romanorum qui tum erant infideles.

Quanta obligatio legum etiam à Gentilibus latarum.

VERS. 6. Ideo enim et tributa praestatis) Est novum argumentum à signo, quo probat Paulus magistratibus esse obediendum. q. d. Tributum quod vos, ò fideles, datis & præstatis regibus & principibus, signum est tum vestræ subiectionis, tum illorum potestatis, ministerii, oneris, pervigiliique laboris.

[illegible]

Ministri Dei svnt, in hoc ipsum servientes) toti scilicet in hoc ipsum incumbentes. Græcum enim προσκαρτεροῦντες, quod S. August. lib. 4. de Doctrina Christiana c. 29. vertit, *perseverantes*, significat continuam, diligentem & intensam curam, ut Dei loco bonis sint in tutelam, malis in ultionem, utque sibi subditos a malis retrahant, & ad virtutes promoveant.

Notent hic principes, tributis quasi mercede se ali, & conduci a republ. ut illi serviant, illamque defendant.

VERS. 9. Reddite omnibvs debita: cui tributum debetis, tributum reddite; cui vectigal debetis, vectigal reddite) *Tributum*, græcè φόρος, est tributum vel census facultatum & personarum. Unde & latinè *tributum* dicitur a tribuendo, vel contribuendo. *Vectigal*, græcè τέλος, est id quod pro mercibus importatis vel exportatis penditur. ita ex Strabone Budæus. Unde latinè *vectigal* a vehendo dicitur: quia solvitur ex his quæ advehuntur vel evehuntur, ad securitatem & restaurationem viarum, pontium, aggerum, &c.

Quid tributum.

Quid vectigal.

Cui

VERS. 8. CUI TIMOREM debitis, illi reddite TIMOREM] id est reverentiam, & inde consequentem obedientiam. ita S. Chrysost. & Theophyl. Est metalepsis. Sic alibi sæpè dicitur: *Timete Dominum*, id est revereamini Dominum.

NEMINI QUIDQUAM DEBEATIS: NISI UT INVICEM DILIGATIS] q. d. Maturè debita vestra exsolvite, statim debitis omnibus vos liberate, excepto debito charitatis, quo numquam exsolui potestis, tum ergà pares, tum ergà Superiores & parentes, quos diligere semper debetis, eos honorando & obediendo. Hoc enim debitum semper manet, ut numquam illi ita solvendo sitis, quin semper ulteriùs debitum restet. ita S. Chrysost. August. & Fulgent. serm. de charitate. Audi S. August. epist. 62. ad Cælestinum; *Semper*, inquit, *debeo charitatem, quæ sola etiam reddita detinet debitorem*. Et rursum: *Mutuam charitatem libens reddo, gaudensque recipio: quam recipio, adhuc repeto: quam reddo, adhuc debeo*. Nihil ergo hic habent Anabaptistæ & Trinitarii, ut ex hoc loco apud Christianos aboleant magistratus, & judices ac judicia, quibus civilia justitiæ debita repetantur. Charitas enim, & debitum charitatis dictat, ante omnia solvendum esse debitum justitiæ, si quod sit, uti jam explicui: nam alioqui hic versus everteret omnes versus præcedentes, quibus civilem potestatem, judices & judicia sanxit & confirmavit Apostolus.

Debitum charitatis perpetuum est, & insolubile.

Anabaptistarum & Trinitariorum error exploditur.

QUI ENIM DILIGIT PROXIMUM, LEGEM IMPLEVIT] *Legem*, scilicet eam quæ proximum spectat, quam subdit Apostolus, dicens: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum*.

Quis proximus.

Nota. Pro *proximum* hic græcè est τὸν ἕτερον, id est *alterum*. Lege ergo charitatis diligendus est omnis alter homo, sive amicus sit, sive inimicus; sive domesticus, sive peregrinus; sive fidelis, sive infidelis. Id ita esse patet ex eo, quòd rem cujusvis barbari & Pagani furari, occidere, concupiscere, sit contra legem charitatis secundæ tabulæ, quæ proximum & hominum socialem vitam spectat. Hunc genuinum esse hujus loci sensum patet ex ratione quam subjicit Apostolus, dum ait.

VERS. 9. NAM: NON ADULTERABIS, NON OCCIDES, NON FURABERIS, NON FALSUM TESTIMONIUM DICES, NON CONCUPISCES: ET SI QUOD EST ALIUD MANDATUM, IN HOC VERBO INSTAURATUR: DILIGES PROXIMUM TUUM, SICUT TEIPSUM] Vides, ut hic recenseat tantùm præcepta secundæ tabulæ, quæ proximum spectant, illaque omnia in uno dilectionis proximi præcepto concludi asseveret. Cùm ergo exinde inferendum relinquit, quòd *qui diligit proximum, legem implevit*; non dubium est ipsum eamdem legem, nimirum secundæ tabulæ tantùm, quæ proximum spectat, intelligere: de eadem enim lege loquitur in consequente, de qua locutus est in antecedente.

Secundò tamen S. August. libr. 8. de Trinit. c. 8. sic explicat: *Qui diligit proximum, legem implevit*; legem, scilicet omnem, tam primæ, quàm secundæ tabulæ. Et ratio est, quia dilectio proximi includit & præsupponit dilectionem Dei, ut sui causam & fontem. Proximus enim diligendus est propter Deum: proximus ergo vera charitate diligi nequit, nisi simul, immò priùs, diligatur Deus. Unde S. Joannes senex per singulas collectas hoc solùm prædicabat; *Filioli diligite invicem*: rogatus causam respondit, *Quia præceptum Domini est: & si solùm hoc fiat, sufficit*. Testis est S. Hieron. in cap. 6. epist. ad Galat.

Omnem legem implet qui proximum diligit.

Pulchra circuli & centri similitudine idipsum declarat B. Dorotheus tom. 3. Biblioth. SS. Patrum doctrina 6. in fine: Circulus, inquit, est mundus, centrum est Deus, lineæ à circumferentia ad centrum ductæ significant hominis varias affectiones; actiones & amores, sicut ergo lineæ quo magis à circumferentia distant, magisque accedunt ad centrum, eo sibi invicem magis appropinquant, adeoque tandem in centro coeunt. ita amor noster, quo magis à carne & mundo avellitur, magisque ad Deum accedit, eo magis & ad proximum accedit, tandemque in Deo ipso coit & unitur. *Quo enim magis*, inquit, *à Dei dilectione recedimus, eo magis & à proximi amore distamus: quantum verò Dei charitati adhæremus, tantum & proximi, quantumque proximo, tantum & Deo conjungimur*.

Charitatem proximi & mutuam charitatem Dei, pulchre similitudine circuli & centri ostenditur.

Præclarè quoque S. August. tract. 7. in epist. 1. S. Joannis: *Semel*, inquit, *breve præceptum tibi præcipitur: Dilige, & fac quod vis: sive taceas, dilectione taceas: sive clames, dilectione clames: sive emendes, dilectione emendes, sive parcas, dilectione parcas, radix sit intus dilectionis, non potest de ista radice nisi bonum existere*. Idem libr. 1. de Doctrina Christ. c. 22. *Cum autem ait, Toto corde, tota anima, tota mente, nullam vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat, & quasi locum dare, quasi alia re velit frui; sed quidquid aliud diligendum venerit in animum, illuc rapiatur, quò totius dilectionis impetus currit. Quisquis ergo rectè proximum diligit, hoc cum eo debet agere, ut etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligat Deum. Sic enim eum diligens sicut seipsum, totam dilectionem sui & illius refert in illam dilectionem Dei, quæ nullum à se rivulum duci extra se patitur, cujus derivatione minuatur*.

Dilige, & fac quod vis.

ET SI QUOD EST ALIUD MANDATUM] *Aliud*, videlicet secundæ tabulæ tangens proximum: omittit enim hic Paulus primum mandatum secundæ tabulæ, scilicet, *Honora patrem & matrem*: idque facit, quia de honore parentibus, putà Superioribus, quos ut parentes colere debemus, debito, hactenus tractavit.

IN HOC VERBO INSTAURATUR] S. August. epist. 29. legit, *recapitulatur*, id est, summatim comprehenditur, hoc enim est Græcum ἀνακεφαλαιοῦται, ad caput, ad summam, ad compendium revocatur. Et hoc fortè voluit Ambros. vertens, *consummatur*: idem intelligit noster Interpres, dum vertit, *instauratur*. Sic enim Ephes. 1. v. 10. idem verbum Græcum vertit, dicitque omnia instaurari in Christo, tam ea quæ in cælis, quàm quæ in terris sunt: quia nimirum omnia hæc ad Christum, quasi ad caput suum revocata sunt. Quamquam Salmeron putat nostrum Interpretem hic in Græco legisse ἀνακαινοῦται, id est instauratur, renovatur. *Meritò*, inquit Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. *totam Creatoris disciplinam principali præcepto ejus conclusit: Diliges proximum tamquam te*.

DILIGES PROXIMUM TUUM SICUT TEIPSUM] Citat Apostolus Levit. 19. 18. ubi habetur: *Diliges amicum tuum sicut teipsum*. Ex quo loco Judæi à contrario sensu colligebant, & inferebant, Ergo inimici odio habendi sunt, uti refert Christus Matth. 5. v. 33. Verùm illa collectio omnino est invalida; nec enim consequentia valet, nec antecedens est verum, prout ipsi intelligebant. Nam amicus non significat hic benevolum nobis, sed omnem proximum. Id patet ex Septuag. qui τὸν πλησίον, id est proximum, vertunt: & ex Chaldæo, qui vertit, חברך *chabrach*, id est, socium tuum: sic & Hebræum רע *rea*, non tantùm amicum propriè dictum significat, sed & per metaphoram Hebræis usitatam, transfertur ad eum qui nobiscum quavis ratione conjunctus est, sive qui cum nobis quidpiam intercedit negotii. Talis autem est omnis homo: nam ut minimùm omnis homo cujuis alteri communi creatione & similitudine Dei amicus & conjunctus est; uti & communi ex primo parente origine, communi redemptione, communi Ecclesia & Sacramentis, communi gratia, charitate, ordinatione & cursu ad vitam æternam. ita August. Hieron. & Theophyl. in Matth. 5. 43. Nam dilectionem inimicorum præceptam esse Judæis, patet Exodi 23. 4.

Judæorum de inimicis odio habendis error rejicitur.

Rursus explicatur quis proximus ex Hebræo rea.

Unde hic S. Paulus v. 8. ut dixi, hoc Levitici præceptum vertit græcè, ἀγαπήσεις τὸν ἕτερον, *Diliges alterum*. Quamquam Salmeron valdè probabiliter pro ἕτερον, putet legendum esse ἑταῖρον. Ita enim habent Hebræa, Septuag. & Chaldæus, uti jam ostendi.

Nota. Præceptum hoc, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, explicatur per duo. Primo, per affirmativum Matth. 7. *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, & vos facite illis*. Secundò, per negativum, Tob. 4. 16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias*.

Unde patet, τὸ *sicut* non significare æqualitatem dilectionis (nam ordinata charitate magis se diligere debet homo, quàm proximum) sed similitudinem & formam. q. d. Ea officia charitatis exhibe proximo, & eo modo, quæ, & quomodo tibi exhibes, & exhiberi cupis: maximè ut ex charitate eum diligas sincero amore amicitiæ, non concupiscentiæ, ut scilicet velis proximo bonum honestum, utile, delectabile, non quia hoc tibi, sed quia hoc illi bonum est & commodum: sicut hæc eadem bona tibi cupis, non propter alienum, sed propter tuum bonũ & commodum. ita Caiet. Sic accipitur τὸ *sicut* Deut. 18. 15. Jo. 17. 21. Malac. 3. 4.

Quid illud sicut teipsum.

DILECTIO PROXIMI MALUM NON OPERATUR) imò multa bona operatur, præsertim ea quæ jam dicta sunt v. 8. & deinceps: implet enim totam legem, VERS. 10.

Fructus dilectionis proximi. gem, & servat politiam, convictumque humanum, atque proximo bona quæ potest procurat. Est miosis.

Quomodo intelligatur hoc, Plenitudo legis dilectio, ex mente Apostoli. Prima expositio. PLENITUDO ERGO LEGIS EST DILECTIO] *Plenitudo*, hoc est consummatio; Syrus. *adimpletio*. q. d. Ex dictis v. 8. & deinceps patet, quod totalis adimpletio & plena observatio legis est dilectio, & quòd is qui diligit proximum, leges omnes quæ proximum tangunt, quæque nos ad eumdem ritè ordinant, adimplet. *Sic* & qui Deum diligit, implet præcepta primæ tabulæ, quæ Deum concernunt. Sicut ergo odium & charitatis defectus, totius legis est dissolutio; ita è contrario charitas est principium, & causa efficiens & imperans, ut ceteræ omnes leges impleantur. Est argumentum à proportione: Si dilectio proximi implet legem spectantem proximum; ergo dilectio simpliciter implet legem; ita ut sine ea lex omnino impleri non possit; cum ea verò, & per eam omnino impleatur, uti sæpè ex hoc aliisque locis docet & asserit S. August.

Secundò. Secundò, Toletus, *plenitudo*, inquit, id est finis & scopus, *legis & dilectio*; quia tota lex intendit nos ducere ad charitatem.

Tertiò. Tertiò, *plenitudo legis est dilectio*: quia charitas impellit hominem ut perfectè legem adimpleat: qui enim charitate caret, imperfectè legem implet, & sæpè ab ea deficit & aberrat. Unde S. August. in Sentent. n. 223. *Plenitudo*, ait, *legis est charitas: quia per charitatem lex impletur, non per timorem! In tantum enim fiunt mandata justitiæ, in quantum adjuvat spiritus gratia.*

Quartò. Quartò, *plenitudo legis est dilectio*, quia qui ex charitate implet legem, meritum habet; qui ea caret, caret & merito & mercede. Hæ expositiones veræ sunt & morales; sed prima quam dedi litteralis est, genuina, & ex mente Apostoli.

Lex non impletur sola fide. Ex hoc loco Nota, legem non impleri sola fide, credendo, sed præter fidem requiri charitatis opera, ut hic se explicat Apostolus: ait enim, *Plenitudo legis est*, non fides, sed *dilectio*. Huic Paulinæ sententiæ consentit Aristot. libr. 8. Ethicor. & post eum Tullius lib. de Amicitia, *Amicitia*, inquit, *continet civitates, & si homines sint amici, non est opus justitia: si verò sint justi, egent amicitia, & quod est maximè justum, ad amicitiam pertinet*. Et hoc est quod ait S. August. libr. de Natura & grat. c. 7. *Charitas inchoata, inchoata justitia est; charitas provecta, provecta justitia est; sed charitas de corde puro, conscientia bona, & fide non ficta*, Idem libr. 15. de Civit. c. 22. sic ait: *Definitio brevis & vera virtutis est, ordo amoris. Unde sponsa, Ordinavit, inquit, in me charitatem*. Idem libr. de Moribus Eccles. cap. 15. vult omnem virtutem definiendam esse per charitatem, perinde ac Socrates olim omnes virtutes definiebat per prudentiam. Sanctus quoque Chrysost. *Charitas*, inquit, *est virtutum principium & finis: ipsa est radix, fundamentum & fastigium.*

Loci quidam egregii de charitate.

Marcionis argumentum evertitur. Hinc primò, erravit Marcion, dum ex hoc loco contra vetus Testamentum ità argumentatus est: Lex vetus moralis omnino jam cessavit; quia charitas est plenitudo legis: ergo lex illa jam non est necessaria. Erravit, inquam; nam charitas dicitur *legis plenitudo*, id est consummatio, compendium, &, ut Origen. ait, *epilogus*: sicut ergo epilogus non tollit præcedentes orationis partes, quin potiùs easdem summatim complectitur; ita & charitas non tollit legem, sed includit. Est enim lex objectum charitatis, quia charitas inclinat hominem, ut legem, quasi regulam vitæ, intueatur semper & impleat: præcepta ergo legis sunt præcepta charitatis. Amor enim Dei dictat servanda esse præcepta primæ tabulæ, amor proximi præcepta secundæ.

Charitas inter virtutes est, quod epilogus inter partes orationis.

Legem posse impleri evincitur contra hæreticos. Secundò, ex hoc loco patet, errare nostros Novantes, qui dicunt, in hac vita legem non posse impleri. Apostolus enim non hortatur nos hic ad legem implendam, quasi ad ideam aliquam Platonicam, vel futuram in cælo; sed tamquam ad rem, quam pro infirmitate nostra in hac vita præstare possumus: nam omnimoda & plenissima legis impletio, ita ut ne venialiter quidem in legem umquam pecces, non hic præcipitur, sed in futuro. ita Concil. Trident. sess. 6. can. 18.

VERS. 12. ET HOC (scilicet quod jam dixi, præstemus) SCIENTES TEMPUS: QUIA HORA EST JAM NOS DE SOMNO SURGERE) *Et hoc*, est emphasis, q. d. Reddite debita, diligite proximos, ut jam dixi (respicit enim hic Paulus ad v. 8. & seq.) *Et hoc scientes*, id est, idque cùm sciamus, *tempus*, græcè καιρὸν, id est opportunitatem, quam nobis affert Evangelium, scilicet ad diligendum proximos, ad reddendum omnibus debita, ad implendam totam legem, jam adesse: & quia jam tempus est, & hora de somno peccatorum surgendi. Utamur ergo hoc tempore & hac opportunitate, dum illam habemus: brevi enim eam non habebimus: nam, ut Poeta canit,

Fronte capillata est, à tergo occasio calva; *Occasioni serviendum.*

ut postquam illam pertransiit, apprehendi & revocari non possit.

QUIA HORA EST JAM NOS DE SOMNO SURGERE] *Hora*, scilicet diei, q. d. Nox, cæcitas, ignorantia, dissimulatio, excusatio, infidelitatis & peccatorum ante Christum transiit. En tempus & opportunitas, scilicet hora diei gratiæ, fidei, & legis Christi jam adest, qua sol ipse Christus radios & lumen fidei per orbem spargere incepit, tenebris errorum depulsis. Ergo tempus est ut surgamus, græcè ἐγερθῆναι, ut excitemur & expergiscamur à somno peccatorum.

Moraliter hinc infert S. Chrysost. homil. 62. ad Populum: *Paratos igitur*, inquit, *nos esse & expeditos ad hinc navigandum, & dicere oportet: Paratum cor meum Deus, in bello enim sumus in mundo: in circuitu impii ambulant, peccatores intendunt arcum. Recordemur fratres, quòd tempus breve est, & judicium præ foribus est. Nox præcessit, expergiscamur jam à somniis: etenim jucunda sunt præsentia, sed somniis nihilo minùs fallacia. Nemo debet dormire solem cernens.* Et infrà, vigiliam hanc exemplo militis, piscatoris, agricolæ, & pastoris perurget, dicens: *Opus est vigilantia, dilecti: nam & miles dormit, non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, stans aliquando peragit noctem: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur; & pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat: æstu urebar & gelu, & somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne ulla ovis à fera voraretur. Si verò tanta de irrationali pecude cura, qualem esse decet de rationali anima sollicitudinem gerentis? propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut facilius evigilaret: unde scalam vidit ad cælos usque pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, proptereaque posuit incertum exitum nostrum, ut continuè vigilemus & pugnemus.*

Cohortatio ad vigilantiam spiritualem. *Exempla vigilantiæ.*

Pulchrè quoque S. Augustin. à quo hanc vigiliam, qua à somno hoc evigilemus, petere debeamus, explicat in illud psalmi 62. *Deus. Deus meus, ad te de luce vigilo. Quid est*, inquit, *vigilare? utique non dormire. Quid est dormire? Est somnus animæ, & est somnus corporis; somnum corporis omnes debemus habere, aliàs deficit homo.* Et infrà: *Illud autem cavere debemus, ne ipsa anima nostra dormiat; malus enim est animæ somnus. Somnus animæ est oblivisci Deum suum. Quæcumque anima oblita fuerit Deum suum, dormivit. Vita enim vestra & mores vestri vigilare debent in Christo, ut sentiant alii Pagani dormientes, & ad sonum vigiliarum vestrarum excitentur & ipsi, excutiant somnum, & incipiant in Christo vobiscum dicere: Deus. Deus meus, ad te de luce vigilo.* De hac hora vide dicta 1. Corinth. 7. 29. & Ephes. 5. 15.

Somnus animæ quid.

NUNC ENIM, in die & luce Evangelii, PROPIOR EST & præsens, NOSTRA SALUS, justitiæ & gloriæ, QUAM CUM CREDIDIMUS] id est, quàm fuerit ante Christi adventum: cùm sola fide absentem Christum, & gratiam, ac salutem futuram crederemus & speraremus. Hunc esse sensum patet ex sequent. & præcedent.

Ubi Nota, Loquitur hic generatim & confusè Apostolus de iis quæ Christum præcesserunt, Unde quædam hic intexit, quæ Judæis, alia quæ Gentibus magis conveniant. Judæis convenit τὸ *credidimus*: soli enim Judæi ferè credebant, & sperabant Messiam venturum. Gentibus autem magis convenit τὸ *nox præcessit*. scilicet nox paganismi, idololatriæ, & omnium vitiorum: quamquam Judæis sua quoque fuerit nox ignorantiæ, cæremoniarum, judaismi (qui quasi velamen fuit legis novæ) errorum, & traditionum Pharisaicarum (uti ostendit Christus Matth. 5.) ac denique vitiorum & peccatorum: à quibus liberari non potuerunt nisi oriente sole, putà Christo Domino, qui noctem hanc dispulit, & illuminavit omnes sedentes in tenebris, & in umbra mortis.

Nox Gentilium quæ. *Quæ nox Judæorum.*

Aliter hunc locum explicat S. Chrysost. q. d. Paulus: Quo magis ætate, æquè ac fide & meritis crescimus, eo propriùs fini & beatitudini æternæ accedimus nunc, quàm

cùm

eum credere incepimus. Quid enim est aliud vita nostra, quàm cursus, & pernix cursus ad mortem, & per mortem ad immortalitatem? Curramus ergo fratres nostri pernici cursu ad metam hanc: grandis enim nobis restat via, & tempus currendi breve est.

VERS. 12. NOX PRAECESSIT] S. Cyprian. libr. de Zelo & livore, & Syrus vertunt, *transiit*, & S. Hieron. in 26. Matth. legit *praeteriit*. Græcum προέκοψεν propriè significat *processit*, ut legit S. August. epist. 80. & ita explicat S. Chrysost. & Theophyl. Origenis interpres homil. 35. vertit, *promovit*, id est progressa est, ad finem tendit, ac fermè jam præteriit. Sed eodem redeunt hæc omnia, & se invicem illustrant. Jam sensus esse potest.

Varia sensus vox Nox præcessit.

Primò, nox hujus vitæ προέκοψεν, id est processit, & ad finem tendit: quia appropinquat dies, scilicet judicii & resurrectionis: ejus ergo metu & spe vivamus honestè. ita Athanasius in Quæstion. ad Antioch. q. 90. S. Chrysost. hic, S. August. epist. 80. ad Hesych. & S. Basil. in c. 13. Isaiæ.

Nox, dies, aurora, tempus ad adventum Christi.

Secundò, S. Gregor. libr. 29. Moral. 2. *Nox*, inquit, est tempus ante Christum *dies* est dies resurrectionis, aurora media est tempus Evangelii: hæc diei vicinior est, quàm nox: ergo nobis vicinior est salus & dies, quàm iis qui fuerunt ante Christum.

Tertiò, Anselm. & Origen. *Nox*, inquiunt, est hæc vita; *dies* est vita post mortem, quæ cuique eo est vicinior, quo magis in dies mors appropinquat.

Quid optimè per noctem & diem hic intelligatur.

Quartò & optimè, *Nox* est tempus ante Christum, plenum tenebris infidelitatis & peccatorum: *dies* est tempus præsens Evangelii, quo sol Christus lucis suæ, id est gratiæ & fidei suæ radios toto orbe diffudit. q. d. Præsente jam Christo, & luce Evangelii, nox peccatorum abiit; dies gratiæ, justitiæ & salutis adest: ergo in hoc die opera tenebrarum abiicere, atque honestè ambulare, & christianè vivere debemus. ita S. Cyprian. lib. de Zelo & livore, Ambros. in psal. 45. S. August. & Theodoret. hic.

ABIICIAMUS OPERA TENEBRARUM] putà peccata, quæ tenebras quærunt, lucemque Dei & hominum fugiunt: nam, ut ait Poeta:

Peccata tenebris amica.

Nox & amor, vinumque nihil moderabile suadent:
Illa pudore caret; Liber amorque metu.

Et Job cap. 24. 15. *Oculus adulteri observat caliginem, dicens: Non me videbit oculus: & operiet vultum suum: perfodit in tenebris domus, sicut in die condixerant sibi, & ignoraverunt lucem. Si subitò apparuerit aurora, arbitrantur umbram mortis: & sic in tenebris quasi in luce ambulant.*

Quid arma lucis.

INDUAMUR ARMA LUCIS] *Arma lucis* sunt opera fidei, gratiæ & virtutum, quibus veluti armis contra hostes tres mundum, carnem, dæmonem bello tam offensivo, quàm defensivo depugnamus. Monet ergo tacitè hic Paulus vitam Christianam esse militiam, illique contra hostes jam dictos hæc lucis arma suggerit. Secundò, Græci subinde ὅπλα, id est arma, latiùs capiunt. Unde & Homerus ὁπλίζεσθαι, id est armari, capit pro ἐυτρεπίζεσθαι, id est instrui, apparari. Hic ergo ὅπλα, id est arma, sunt habitus, vestitus, apparatus, quo homines in die & luce se tegunt & ornant. q. d. Paulus, Dies Evangelii nobis illuxit: ergo par est, ut armis lucis, id est habitu & vestitu qui lucem & diem decet, induamur. Unde sequitur.

VERS. 13. SICUT IN DIE] quo solliciti sunt homines honesti de tegenda nuditate, & cultu ac corporis habitu honesto & decenti: non autem noctu, cùm à nemine conspiciuntur.

HONESTE] εὐσχημόνως, compositè, decorè.

AMBULEMUS] conversemur, ut omnis noster incessus, motus, gestus, sermo, actio talis sit, qualem decet esse in die & luce Evangelii, in qua spectaculum facti sumus mundo, angelis & hominibus.

NON IN COMESSATIONIBUS ET EBRIETATIBUS] Comessationes sunt convivia, quæ non honestatis, sed gulæ causa fiunt.

Unde comessationes dictæ, & comœdia: & à verbo hebraico deducta.

Nota. Chamos idolum fuit Moab, cui Salomon fanum ædificavit 3. Reg. 11. v. 7. Inde deducunt Græcum Κῶμος, qui Deus fuit temulentiæ, scilicet Bacchus apud Philostratum. unde κωμάζειν significat lascivire. Inde Latinum comessari, & comœdia. Nam ab ebrietate, ait Athenæus libr. 2. de Cœnis Sapientum, comœdia atque tragœdia inventæ sunt in Icario, urbe Atticæ, idque ipsius vindemiæ tempore. unde & Trygœdia ab initio fuit appellata. Forte

A Chamos, ut notat Stuckius libr. 1. Convival. 10. à Syrochaldæo, כמש, *camas*, id est occultare, latitare, deducitur, ut per Chamos intelligatur Bacchus νυκτέλιος, sive cui noctu sacra faciebant per comessationes, & consequentes effrænes libidines, teste Plutarcho & Pausania.

Atque huc alludit Apostolus, dum ait: *Non in comessationibus & ebrietatibus* (quæ noctu agitantur) *sed sicut in die honestè ambulemus*. Unde & κωμάζοντες dicebantur, qui coronati & bene poti in alienum convivium irruebant, non sine tibicine. Hinc κῶμοι quoque vocantur saltationes, &, ut Syrus vertit, cantiones lasciviæ. Hæc ergo omnia vel significat, vel importat, κῶμος, sive comessatio.

NON IN CUBILIBUS] Hoc est, non in fornicationibus, quæ fiunt in cubilibus & fornicibus, est metonomia.

ET IMPUDICITIIS] Id est, aliis fœdioribus speciebus libidinis: Græcum enim ἀσέλγεια est lascivia, id est petulantior libido.

His verbis Non in cubilibus, &c. D. Aug. perfectè, castitatem firmè amplectitur.

Hæc verba diremerunt litem & luctam castitatis & libidinis in Augustino. *Ego*, inquit ipse libr. 8. Confess. c. ult. *sub quadam fici arbore straui me, nescio quomodo, & dimisi habenas lacrymis, & proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile sacrificium tuum. Et non quidem his verbis, sed in hac*
B *sententia multa dixi tibi: Et tu Domine usquequo? Vsquequo irasceris in finem? Ne memor fueris iniquitatum nostrarum antiquarum. Sentiebam enim me ab eis teneri, & jactabam voces miserabiles: Quamdiu, quamdiu cras, & cras? Quare non modò? quare non hac hora finis turpitudinis meæ?* Audiant hæc juvenes, qui cum suis concupiscentiis luctantur, audiant & imitentur. *Dicebam hæc, & flebam amarissima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis, & crebro repetentis quasi pueri an puellæ, nescio: Tolle lege, tolle lege, &c. Audieram de Antonio, quòd ex Evangelica lectione, cui fortè supervenerat, admonitus fuerit, tamquam sibi diceretur quod legebatur. Vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælis, & veni sequere me; & tali oraculo confestim ad te esse conversum. Itaque redii ad eum locum, ubi sedebat Alipius; ibi enim posueram codicem Apostoli cùm inde surrexeram. Arripui, aperui, & legi in silentio capitulum, quò primùm conjecti sunt oculi mei: Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione; sed induite Dominum Jesum Chri-*

S. Augustini conversio.

C *stum, & carnis providentiam ne feceritis in concupiscentiis.* Nec ultrà volui legere, nec opus erat. En subitam Augustini mutationem. *Statim quippe cum fine hujusce sententiæ, quasi luce securitatis infusa cordi meo, omnes dubitationis tenebræ diffugerunt*, &c. *Dirupisti Domine vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Quàm suave mihi subitò factum est, carere suavitatibus nugarum! & quas amittere metus fuerat, jam dimittere gaudium erat: eiiciebas enim eas à me, vera tu & summa suavitas; eiiciebas, & intrabas pro eis omni voluptate dulcior.*

Vide quàm facilem & jucundam per gratiam Christi expertus sit Augustinus castitatem, & cælibatum, quem priùs ut difficillimum horrebat, imò impossibilem reputabat. Idem sensit & expertus est S. Cyprian. l. 2. epist. 2. & Lactant. l. 3. Instit. c. 16. Vah ergo Luthere qui doces concubitum homini tam necessarium esse, quàm cibum. Idem hodie non unus, sed multa cælibum millia experiuntur, qui Dei gratiam invocantes, eique collaborantes, tam suavem quàm felicem & sanctam in virginitate & cælibatu vitam degunt.

Lutheri refutatio in se & in sodalitiis corporis voluptate manifestatur.

NON IN CONTENTIONE ET AEMULATIONE) VERS. 14.
D Contentio est concertatio pro gloria & honore, cui semper conjuncta est æmulatio, id est invidia boni alieni. Ecce hæc sunt tria capitalia vitia Christiano cavenda scilicet gula, libido, rixa & invidia, de quibus vide D. August. epist. 64.

SED INDUIMINI DOMINUM IESUM CHRISTUM) ut scilicet Jesus, id est Jesu spiritus, gratia, virtus, vita, in vobis eluceant. Vide can. 37. Induimini ergo & ornate vos Christi virtutibus, maximè ut ex externa vita & professione, quasi veste agnoscant omnes, vos esse servos Christi. Ita S. Chrysost. Est hebraismus. Hæbræi enim לבש *labas*, id est indui, dicunt aliquem pudore, decore, salute, justitia maledictione, id est his repleri, copiosè decorari vel dedecorari. Indumentum ergo significat copiam undique circumfusam. Cyrill. lib. 9. in Genes. censet Paulum hic alludere ad illud Isaiæ 61. *Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo: quia induit*

Externa ultrà est indumentum Christianis.

duit me vestimentis salutis, & indumento justitiæ circumdedit me. Vel, ut Septuag. vertunt, *induit me vestimentum salutis, & tunicam lætitiæ*. Vel, ut alii vertunt, *induit mihi vestimentum Jesum*, id est, induit mihi Jesum, tamquam vestimentum, & tamquam tunicam lætitiæ.

Pulchrè S. Basil. in psal. 44. explicans illud: *Omnis gloria filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis, circumdata varietate. Induite*, inquit, *Dominum Jesum, non secundùm exteriorem hominem, sed mens nostra Dei memoria circum amiciatur. Puto enim spiritalem pertexi tunc vestem, cùm operatio comes attexitur verbo doctrinæ. Sicut enim pallium tegendo corpori tunc pertexitur, dum subtegmen innectitur stamini: sic ubi verbum primas in ordiendo obtinuerit, si mox actiones verbo consentaneæ attexantur, tunc exornanda animæ decentissimus, & plurimum habens honestatis amictus confici possit: animæ, inquam, secundùm virtutem & verbo & opere suam absolventi vitam.* q. d. Sicut textor subtegmen intexit stamini, ita doctor Christianus vitam congruentem intexat suæ doctrinæ: itaque pertexet sibi vestem Christi, qua undique tegatur & ornetur.

Quid sit Christum induere variis modis cum induendi Primò. Secundò.

Nota. Verbum *induendi* multa innuit: nam Primò, Christum induere, est Christi virtutes in se exprimere, idque copiosè & perfectè.

Secundò, Christum induit, ait D. Thomas, qui Christum imitatur, quia sicut homo continetur vestimento, & sub ejus colore videtur: ita in eo qui Christum imitatur, solus Christus, ejusque indumenti color, id est sanctitas, apparet. Vnde & Chrysost. *Induere*, ait, *Christum, est undique in nobis per sanctimoniam & mansuetudinem Christum conspicuum esse. Homo enim indutus id esse videtur, quod indutus est: appareat itaque in nobis Christus*. Christianus ergo quasi viva imago, viva forma, vivus habitus Christi sit oportet, imò sit alter quasi Christus; ut in ejus vita, gestu, habitu & moribus omnes se Christum videre putent. Sanè quot sunt Christiani, tot deberent esse & Christi. Cogita qualis & quanta fuerit in singulis dictis & factis Christi modestia, temperantia, circumspectio, charitas, patientia, gratia, quanta morum suavitas, gravitas & decor: hæc indue, hæc moribus exprime; & Christum indues, Christum exprimes, Christus eris.

Tertiò.

Tertiò, sicut vestes totum corpus contegunt, ita Christi virtutes ad omnes nostras actiones pertingere, easque A ornare & formare debent, ut Christum in omni opere & sermone referamus & exprimamus.

Quartò, cùm jubemur Christum induere, monemur hoc ipso veterem hominem exuere, Coloss. 3. 9.

Quintò, uti vestis pretiosa corpus non tantùm tegit, sed & ornat, ita Christi virtutes animam exornant.

Sextò, qui vestes induit, earum pondus non sentit, uti sentit qui eas involutas in sarcina gestat; ita qui Christum habet non involutum in speculatione, sed explicatum in actione & imitatione, non sentit virtutum Christi difficultatem. *Sextò.*

Christus est nobis omnia.

Moraliter vide S. Chrysost. quomodo Christus quoad omnia, tam interna quàm externa sit plenitudo nostras, undique nos vestibus ornans, coronans. Est enim Christus, noster vir, nostra via, sponsus, potus, cibus, vita, sacerdos, præceptor, pater, frater, heres, domus, hospes, amicus noster; ut meritò dicamus: *Amor meus, Jesus meus, & omnia.*

Immoderata corporis cura fugienda.

ET CARNIS CVRAM NE FECERITIS IN DESIDERIIS] ad explenda desideria, &, ut græcè est, ἐπιθυμίας id est cupiditates, scilicet, intemperantes & immodicas, B carnis: quia, ut ajebat Philosophus ille, *Nimia carnis & corporis cura, magna animi & virtutis est incuria*. Vnde & alter dicebat: *Ad majora natus sum, quàm ut sim corporis mei mancipium efficiam*. Vide S. Gregor. lib. 6. Moral. c. 40. Nam alioqui moderatam curam carnis, id est corporis, laudat Apostolus Ephes. 5. 29. dicens: *Nemo unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fovet eam*. Efficaciter S. Bernard. de Convers. ad Cleric. c. 13. *Vnde*, inquit, *hæc tanta pusillanimitas, & abjectio tam miserabilis, ut egregia creatura capax æternæ beatitudinis & gloriæ magni Dei, utpote cujus sit inspiratione condita, similitudine insignita, cruore redempta, fide dotata, spiritu adoptata, miseram non erubescat sub putredine hac corporeorum sensuum gerere servitutem? Meritò planè ut eos quidem apprehendere potest, quæ talem deserens sponsum, tales sequitur amatores. meritò siliquas esuriit, & non accepit, qui porcos pascere maluit, quàm paternis epulis satiari. Insanus siquidem labor, pascere sterilem quæ non parit, & viduæ benefacere nolle: omittere curam cordis, & curam carnis agere in desideriis: impinguare & fovere cadaver putridum, quod paulò post vermium esca futurum nullatenus dubitatur.*

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, eos qui sunt in fide firmiores, debere eos qui infirmi sunt fovere, quodque nec hi, nec illi se invicem judicare debeant, si illi cibis lege veteri vetitis vescantur, hi iisdem abstineant: sed unusquisque, inquit, in suo sensu abundet. Nam omnes eumdem habemus Dominum, cui vivimus & morimur, quique solus omnium judex est.

Secundò, v. 13. docet firmiores quòd, etsi jam nullus cibus sit immundus, nemo tamen quidquam edere debeat, quo proximus scandalizetur.

Tertiò, v. 22. docet infirmos, ne quidquam comedant, aut agant contra suam conscientiam.

1. INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. 2. Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducet. 3. Is, qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem non judicet: Deus enim illum assumpsit. 4. Tu quis es, qui judicas alienum servum? Domino suo stat, aut cadit: stabit autem: potens est enim Deus statuere illum. 5. Nam alius judicat diem inter diem: alius autem judicat omnem diem: unusquisque in suo sensu abundet. 6. Qui sapit diem, Domino sapit. Et qui manducat, Domino manducat: gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo. 7. Nemo enim nostrum sibi vivit, & nemo sibi moritur. 8. Sive enim vivimus, Domino vivimus: sive morimur, Domino morimur. Sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. 9. In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit: ut & mortuorum & vivorum dominetur. 10. Tu autem quid judicas fratrem tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. 11. Scriptum est enim: Vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu: & omnis lingua confitebitur Deo. 12. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. 13. Non ergo ampliùs invicem judicemus: sed hoc judicate magis, ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum. 14. Scio, & confido in Domino Jesu, quia nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est. 15. Si enim propter cibum frater tuus contristatur: jam non secundùm charitatem ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. 16. Non

ergo

ergo blasphemetur bonum nostrum. 17. Non est enim regnum Dei esca, & potus: sed justitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto. 18. Qui enim in hoc servit Deo, placet Deo, & probatus est hominibus. 19. Itaque quæ pacis sunt, sectemur: & quæ ædificationis sunt, in invicem custodiamus. 20. Noli propter escam destruere opus Dei. Omnia quidem sunt munda: sed malum est homini, qui per offendiculum manducat. 21. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur. 22. Tu fidem habes? penes temetipsum habe coram Deo: Beatus qui non judicat semetipsum in eo, quod probat. 23. Qui autem discernit, si manducaverit, damnatus est: quia non ex fide. Omne autem, quod non est ex fide, peccatum est.

VERS. 1. INFIRMUM IN FIDE ASSUMITE) id est fovete. Sic sæpè in Psalm. dicitur. *Dominus suscepit*, vel *assumpsit me*: &, *Dominus est susceptor meus; susceptor*, id est adjutor, fautor & protector meus.

Infirmi vocantur qui erant conscientia scrupulosa.

Nota. Judæi aliqui conversi ad Christum putabant secundùm legem veterem adhuc abstinendum esse cibis lege vetitis & idolothytis, id est cibis, qui idolis fuerunt oblati. Hos *infirmos* vocat Apostolus: errabant enim, idque vel quia nondum erant in fide satis instructi; vel certè, quia ab antiqua Gentilitia persuasione de idolis, & idolothytis quasi sacris, & quid numinis habentibus, aut à Judaica observantia & consuetudine ægrè avocari poterant: unde & alios contra eam facientes damnabant.

Controversia cum Judæorum, tum Gentilium de cibis vetitis dissensio.

Alii verò in fide Christiana perfecti, & plenè edocti contrarium tenebant, & intrepidè faciebant, maxime Gentiles, qui Judæis, & Judaicæ abstinentiæ libertatem Evangelicam opponebant. Sicque hi contra Judæos sæpè altercabantur de hac abstinentia, deque esu libero; atque liberè comedendo quoslibet cibos, etiam lege Mosaica vetitos, Judæos scandalizabant: Judæi contrà eos judicabant & damnabant, quasi qui iniquè contra legem agerent, & cum idolis adhuc communionem haberent. Utrosque hoc cap. corripit Apostolus, & hos quidem perfectiores monet ne infirmos abjiciant, sed assumant & foveant, ac veritatem libertatemque Christianam edoceant. ita S. Aug. hic, & Clem. Alexandr. lib. 2. Pædag. 1. & S. Basilius in Regul. brevior. reg. 64.

Tollitur ab Apostolo causa dissensionis inter Judæos & Gentes.

Succidit ergo hoc cap. Apostolus causam practicam dissidii Judæorum & Gentium; putà differentiam in abstinentia & observantiis Judaicis; sicuti initio epistolæ, & deinceps succidit ejusdem dissidii causam quasi speculativam; putà differentiam in causa & modo justificationis, docens nos non ex lege, sed ex fide Christi justificari. Itaque sicuti ab hoc Judæorum & Gentium dissidio, & dissidii succisione cœpit hanc epistolam; ita & in eodem eamdem terminat. hac enim de causa, & hoc scopo ac fine scripsit hanc epistolam.

Et quamvis in epistolis non sit necesse, imò non possit sæpè, unum caput alteri connecti, eò quòd more epistolico res planè diversas & disparatas tractent: tamen possunt hæc præcedentibus ita connecti. q. d. Paulus: Inculcavi vobis, ò Romani. c. 12. & 13. dilectionem proximorum, utque omnes induamini Jesum Christum: sed id ita à vobis præstari volo, ut tamen infirmos in fide & charitate Christi, qui Christum necdum plenè induerunt, non aspernemini; sed eadem charitate eosdem assumatis, toleretis, foveatis, doceatis & curetis.

Connexio hujus capitis cum antecedentibus.

NON IN DISCEPTATIONIBUS COGITATIONUM] id est opinionum. q. d. Assumite infirmos, verùm non ita ut cum ipsis contendatis, & disceptetis utri bene sentiant aut malè, vos scilicet, an illi. Unde clariùs Græca, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν, vertas, *non in altercationibus disputationum*.

VERS. 2. ALIUS ENIM CREDIT SE MANDUCARE OMNIA] q. d. Alius putat licere vesci omnibus quasi mundis, eò quòd in lege Evangelica nihil legaliter sit immundum. τὸ enim *credit*, non significat fidem, sed opinionem, sive credulitatem, uti dicam versu ultimo.

Olus manducare, quid sit, variè explicatur. Prima expositio.

QUI INFIRMUS EST, OLUS MANDUCET] Ita legunt Biblia Romana; sed Græci, Chrysost. Theodoret. Oecumen. Hieron. & S. August. legunt, *olus manducat*. Jam varium hic dant sensum.

Primò, Origenes sic explicat: *Qui infirmus est, olus manducet*, id est, doctrinam facilem & communem, quæ datur infirmis, sequatur.

Secunda.

Secundò, S. Chrysost. *Qui infirmus est*, propriè *olus* tantùm *manducat*, prætextu abstinentiæ, ne, si carnem comedat, & suilla casu apposita abstineat, deprehendatur ex legis observantia abstinere, esseque Judæus, & judaizare.

Tertiò, S. August. *Qui infirmus est, olus* tantùm *manducet*, ne, si carne vescatur, fortè ex errore idolothytis, quibus scrupulosè abstinendum putat, eum vesci contingat. Sic fere & Anselmus. *Tertia.*

Quartò, Ambros. *Qui infirmus est, olus manducet*: Quia, inquit, erant tunc aliqui, qui putabant omni carne abstinendum esse Christianis. *Quarta.*

Quintò, Toletus sic explicat, q. d. Aliqui sunt qui, etiamsi nullos alios cibos habeant, præter olera quibus vesci liceat, iis eligunt potiùs, quàm carne lege vetita, aut idolis immolata vesci. *Quinta.*

Verùm optimè & planissimè, Pererius per *olus* hic accipit herbas, & quidquid veteri lege edi non vetatur quasi immundum. hoc enim infirmus judaizans comedat licet. *Sexta, & optima.*

Peculiariter *olus* nominat Apostolus; quia nil herbarum vetitum erat Judæis, cùm multi pisces, & aves, ac bestiæ vetita essent. In olere ergo infirmis nil erat periculi, nil scrupuli. q. d. Judæus qui infirmus est in fide & libertate Evangelica, putatque cibis lege veteri vetitis adhuc abstinendum esse, ille iis abstineat, & olera, aliaque lege permissa comedat. *Olus Apostolus pro herbis accipit propriè.*

VERS. 3. IS QUI MANDUCAT (quid libet, putà Gentilis) NON MANDUCANTEM (certos cibos lege vetitos, putà Judæum) NON SPERNAT, ET QUI NON MANDUCAT (Judæus) MANDUCANTEM (Gentilem) NON JUDICET] non damnet quasi legis transgressorum, vel gulæ addictum.

DEUS ENIM ILLUM ASSUMPSIT] q. d. Deus illum ad fidem & gratiam Evangelii vocavit, per charismata etiam sensibilia, quæ visibiliter tunc in baptismo dabantur, qualia erant donum linguarum, prophetiæ, &c. q. d. Quis ergo eum judicet & damnet, quem Deus probavit & advocavit? Probat hic Apostolus cavendum esse judicium temerarium, neminemque debere proximum suum judicare, quatuor rationibus. Prima est hoc vers. quia Dominus proximum sibi in servum assumpsit: servus autem domino suo stat aut cadit: non ergo ad te pertinet de eo judicare. Secunda est vers. 5. quia in rebus adiaphoris servanda est regula hæc; *Unusquisque in suo sensu abundet*. Tertia est v. 6. quia tam qui manducat, quam qui non manducat, Domino id facit. Domino enim morimur & vivimus: ergo neuter culpandus, sed uterque laudandus est. Quarta est v. 10. quia unus omnium est judex Christus Dominus: non ergo nostrum est invicem, judicare. Si enim hoc facimus, Christo judicium suum præripimus.

Judicium temerarium esse cavendum docetur quatuor rationibus, Prima. Secunda. Tertia. Quarta.

VERS. 4. TU QUIS ES QUI JUDICAS ALIENUM SERVUM?] Alloquitur Apostolus non manducantem, *qui judicat*, id est damnat, manducantem cibos lege interdictos. Patet ex verbis præced. & seqq. τὸ enim *judicat* refert ad non manducantem. Jubet ergo, ut non manducans Judæus manducantem Gentilem non judicet; sed Dei, cujus servus est, judicio eumdem relinquat. Unde subdit.

DOMINO SUO STAT, AUT CADIT] q. d. Sive malè, sive bene faciat manducando, id ad domini sui, putà ad Dei, honorem vel injuriam pertinet. ita aliqui. Secundò & genuinè: *Domino suo stat, aut cadit*, hoc est, apud dominum suum causa cadet & condemnabitur: vel *stabit*, id est absolvetur. q. d. Dei interest, & illius est judicium, cujus homo est servus, ipse videat & judicet an comedendo quidlibet benè vel malè agat; tua nil interest; tu ergo eum noli judicare, sed Dei judicio eum relinque: agit enim Apostolus de vitando judicio temerario, & ad nos non pertinente.

Stare usurpatum Apostolo pro absolvi; cadere pro condemnari.

STABIT AUTEM: POTENS EST ENIM DEUS

STA-

Duplex hujus loci sensus. Primus.

STATUERE ILLUM] q. d. Ne timeas, ô Judæe infirme, Gentiles, si vescantur idolothytis & cibis lege vetitis, facilè ad gentilismum reversuros: vicissim, ô Gentilis, ne timeas Judæos, si legem servet, & cibis lege vetitis abstineat, eum ad judaismum reversurum; quia si in judaismum vel gentilismum cadit, non tibi, sed Domino Deo, cujus servus est, cadit: verùm meliora spero, scilicet quòd non cadet, sed stabit in fide & sanctitate, cùm ejus Dominus, putà Deus, potens sit eum statuere & stabilire. Ne ergo scrupulosè aliquem judices aut damnes.

Secundus.

Secundò & aptiùs: *Stabit*, id est absolvetur, & non cadet causa in judicio Domini sui, quia scilicet falsum crimen violatæ legis illi manducanti infirmus imponit: nec enim manducans violavit legem, utpote quam scit abolitam. potens est enim Deus illum statuere, id est absolvere, & de facto illum absolvet. Hoc enim per miosin significat *τὸ potens est*, uti dixi c. 11. v. 23.

VERS. 5. Quid sit judicare diem inter diem. Prima expositio.

NAM ALIUS JUDICAT DIEM INTER DIEM, ALIUS AUTEM JUDICAT OMNEM DIEM] Voçula *nam*, non dat causam, nec est causalis hoc loco, sed distinctiva: græcè enim est μὲν id est *quidem*. B

Jam varii varium hic dant sensum. Primò, Origen. Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm. sic explicant, q. d. Alius diebus interpositis jejunat, aliis cunctis diebus: & uterque rectè agit. Sed nulli erant illo tempore ita infirmi, qui ex lege putarent omni die esse jejunandum.

Secunda.

Secundò, Theodor. & Theophyl sic explicant, q. d. Aliqui tantùm certa die abstinent suilla, & alia immunda carne, aliqui verò omni die iisdem abstinent: sed priùs hoc non est verisimile, cùm lex suillam & similia vetaret omni die, & absolutè.

Tertia.

Tertiò, August. hic in propositionibus sic explicat. Alius, scilicet homo, cùm judicet præsentia, *judicat inter diem & diem*, quia proximum, quem hodie judicat malum, cras invenit & judicat esse bonum & correctum, vel contra. q. d. Homo *in* dies judicium mutat: *alius autem*, id est Deus, *omnium diem judicat*: quia non tantùm qualis quisque sit hodie, sed etiam qualis omni die futurus sit, præscit & cognoscit: ac proinde neminem, etiam improbum, judicare debemus; quia qualis futurus sit, ignoramus. Hic sensus subtilior & altior est: verùm non est ad mentem & propositum Apostoli: Apostolus enim de variis variorum hominum, non autem de diversis Dei & hominum judiciis agit.

Quarta.

Quartò, S. Hieron. li. 2. contra Jovinian. & Salmeron hunc dant sensum: *Alius*, scilicet Judæus, judicat diem alium præ alio esse festum, & sanctiorem ex legis præscripto, v. g. sabbatum, neomeniam, diem expiationis; alius autem, scilicet Gentilis, putat & judicat omnem diem esse æqualem, æquè festum & sanctum. Hæc expositio valdè verisimilis est. Verùm quia Apostolus in præced. & seqq. non agit de festis, sed tantùm de delectu ciborum; hinc meliùs accipias hic dies, non festos, sed jejunii & abstinentiæ.

Quinta & optima.

Abstinentia Judæis imposita duplex: perpetua.

Quod ut intelligas. Nota. Duplex abstinentia ciborum Judæis fuit præcepta: una perpetua, ut scilicet semper abstinerent suilla, leporina, & omni animali quod ungulam non dividit, aut non ruminat, Levit. 11.

temporaria.

Secunda temporaria, qua certis diebus jejunabant, vel quibusdam cibis abstinebant, ut in paschate abstinebant fermento; in diebus quibus votum habebant nazaræatus, abstinebant vino, aceto, uvis. Numer. 6. Dicit ergo Apostolus de hac secunda abstinentia: Judæus in fide Christi adhuc infirmus, uno die secundùm præscriptum legis veteris certis cibis abstinet, aliis diebus non abstinet: Gentilis verò judicat omnem diem esse æqualem, & omni die indifferenter quovis cibo vescitur, fruens libertate Evangelii, & uterque bene facit. Est hebraismus: Hebræi enim verbum simplex sumunt pro compositis, quibus carent: sic hic κρίνω, id est judico, sumitur pro διακρίνω, id est discerno, sicut vers. 13. sumitur pro κατακρίνω, id est damno, condemno. Sensus ergo est, q. d. Alius judicat, id est, discernit & separat diem unum ut sanctum, & abstinentiæ dicatum, ab alio, quasi minùs sancto, nec abstinentiæ dicato: alius verò judicat omnes dies esse æquè sanctos, quibus vel vesci, vel jejunare liceat, pro cujusque libito. D

Apostolus loquitur de festis

Nota, Apostolum tantùm loqui de festis & jejuniis Iudaicis, ut fatetur Melanchthon, Bucerus & Beza, idque patet ex præced. & quia tum nondum erant Sanctorum festa, vel jejunia Christianis ab Ecclesia indicta, & instituta. unde malè contra ea torquent hæc Novantes. Sanè si ea ab Ecclesia tunc instituta ac præcepta fuissent, utique absolutè ea servari jussisset Apostolus; uti aliàs similia Apostolorum decreta jussit servari, Actor. 16. v. 4.

& jejuniis Iudaicis, non Christianis.

UNUSQUISQUE IN SUO SENSU ABUNDET] Pro *abundet*, græcè est πληροφορείσθω, Budæus, Erasmus & alii vertunt, *plenè persuasus sit*, plenam habeat probationem & certitudinem. Noster Interpres passim magis propriè & fideliter ad verbum, ut bene probat Ribera in cap. 6. Hebr. v. 11. vertit, *Plenus sit*, plenitudinem habeat, expleat, *abundet*. Græcum enim πληροφορεῖν non deducitur ἀπὸ τοῦ πλήρης, id est *plenus*, & φορεῖν, id est, *comperire*, deprehendere, ut vult Erasmus: nam φωρᾶν per ω scribitur, πληροφορεῖν per ὸ micron. sed ἀπὸ τοῦ πλῆρες & φέρειν, id est *plenum ferre*, *plenitudinem habere*. Sic à φέρειν deducitur & componitur καρποφορεῖν, id est *fructum ferre*, κερατοφορεῖν, id est *cornua ferre*. βιβλιοφορεῖν, id est *librum ferre*, δαφνοφορεῖν, id est *laurum ferre*; δωροφορεῖν, id est *donum ferre*: & multa similia. Pari ergo modo πληροφορεῖσθαι idem est, quod plenum esse, vel (activè) explere, *abundare*; & πληροφορία, idem est quod *plenitudo*.

Πληροφορεῖν quid propriè significet, & unde componatur.

Hæc prima & genuina verbi hujus est significatio: inde tamen Græci hoc verbum intellectui, & actui mentis attribuentes, sumunt pro plena persuasione, fide, certitudine: quia intellectus, rationis ac judicii plenitudo est plena ejus persuasio, sicut enim crumena impletur pecunia, stomachus & appetitus expletur cibo, ita intellectus capacitas, & cognoscendi aviditas impletur probatione tali, quę plenam intellectui fidem faciat, illique rem persuadeat, itaque ejus veri desiderium, quod scilicet habet ad cognoscendam veritatem; satiet & expleat: quasi πληροφορεῖσθαι sit πλήρη τὴν φέρειν, id est, *plenam fidem* & persuasionem *afferre*.

Ut stomachus expletur cibo, ita intellectus ratione & demonstratione.

UNUSQUISQUE ergo IN SUO SENSU ABUNDET] Hoc est, Quisque suo judicio perfruatur, plenè illud sequatur, quisque suum sensum abunde expleat, hoc enim, ut dixi, propriè est Græcum πληροφορείσθω, id est plenum esse, & Latinum *abundare in suo sensu*; atque ita in rebus indifferentibus vulgò dicimus: *Quisque in suo sensu abundet*, id est, quisque suum judicium, suum sensum sequatur: in aliis enim, quæ indifferentia non sunt, hoc suadere & facere non licet. Hunc esse sensum hujus loci patet ex v. sequ. ubi Apostolus tam manducantem, quàm non manducantem laudat. Uterque enim suum sensum sequendo bene agit; nam uterque Domino manducat, vel non manducat. Ita Basilius in moral. reg. 54. cap. 1. & Ambros. *Quisque*, ait Ambros. *suo consilio remittatur*. C

In indifferentibus cuique licitum suum sequi opinionem.

Quid sit Quisque in suo sensu abundet. Prima expositio genuina. Secunda.

Potest tamen Secundò, cum Erasmo, Budæo, Vatablo & aliis Græcum πληροφορείσθω verti, *certus esto*. q. d. Paulus: Quisque in sua mente certus esto, & plenè persuasus. scilicet, id quod facit manducando, vel non manducando licitum esse, & Deo gratum. Unde Syrus, *Quisque*, inquit, *in scientia animæ suæ confirmetur*. Sic quoque accipi posset nostrum *abundet*. ut idem sit, quod plenè & abundè certus sit. q. d. Quisque abundè & plenè, certus sit, id quod agit bonum esse ac licitum, nil agat semiplena, id est fluctuante & dubitante conscientia. Verùm prior sensus, quem paulò antè attuli, est aptior & significantior.

Tertia.

Tertiò, S. August. sic exponit: *Quisque in suo sensu abundet*, hoc est, Quisque quantum humano intellectui concessum est, tantum audeat judicare; altiora quæ homines superant, non sapiat, non judicet.

Quarta.

Quartò, recentiores aliqui sic explicant: *Quisque in suo sensu*, id est, sive hoc, sive illud sentiat, *abundet*, nimirum in charitate, ut scilicet ex charitate, ad aliorum ædificationem id sentiat & faciat. Sed hæc non respondet Græco πληροφορείσθω.

Nota, Apostolum loqui de rebus indifferentibus, q. d. Quisque suum sequatur sensum; sive ut omnibus cibis, si in fide perfectus sit, etiam immundis, & vel semper, vel certo die per legem vetitis, vescatur, æquè ut cibis in lege mundis & permissis: sive ut iisdem, si infirmus in fide sit & scrupulosus, abstineat, vel ob reverentiam legis Mosis, vel ob ignorantiam inculpatam, qua putat illam adhuc obligare:

Lex vetus deciderat, & erat in Pentecoste.

Unde Nota Secundò, Licet legales cæremoniæ, legisque obli-

obligatio abrogata & mortua fuerit post mortem Christi in Pentecoste: non tamen illæ cæremoniæ & observantiæ legales statim ubique, & apud omnes fuere mortiferæ, sed tantùm post sufficientem promulgationem, explicationem & confirmationem Evangelij & fidei Christianæ. Poterant ergo illæ eousque servari, ob scandalum infirmorum, & ad Synagogam cum honore sepeliendam; non autem tamquam necessaria ad salutem, vel tamquam obligantia ex lege veteri, nisi id fieret ex ignorantia inculpata, quali multi tunc laborabant, etiam Apostoli, usque ad visionem subterea S. Petri, quæ narratur Actor. 10.

Nota Tertiò, Licet errarent hi Judæi; tamen in hoc errore permitti eos hoc cap. vult Apostolus, ob temporis immaturitatem, donec pleniùs in fide instruantur; ne, si statim revocentur à consuetis ritibus & observationibus, turbati resiliant à fide, quia infirmi. Hinc Apostoli permiserant Judæis servare legem Mosis cum Evangelio ad tempus; tum ut cum honore legem, alias bonam & sanctam, sensim commutarent in Evangelium, tum ut Judæos qui legi assueverant, faciliùs allicerent ad christianismum.

Dices, Cur ergo Apostolus Galatas tam durè increpat c. 1. quòd legem veterem servarent?

Respondeo, quia Galatæ Gentiles erant, non Judæi, unde assumpserant ipsi sacra aliena, scilicet Judaica, quasi necessaria ad salutem, qui erat exploratus error, & recidendus Apostolo. Vide ergo quàm contra mentem Apostoli Libertini hæc trahant ad libertatem fidei ut cuique permittatur credere quod volet. Alij verò trahant hæc ad libertatem non jejunandi, non obediendi præceptis Ecclesiæ: cùm hæc præcepta sint, uti supponitur; Apostolus autem loquatur de rebus, non præceptis, sed indifferentibus, uti jam ostendi.

VERS. 6. QUI SAPIT DIEM, DOMINO SAPIT] *Qui sapit*, hoc est, qui judicat & discernit diem abstinentiæ à die quo non est abstinendum. Est metalepsis. Sapore enim discernimus cibos: hinc *sapere* hic significat discernere, & discernendo observare diem abstinentiæ. qui ergo ita sapit, & discernit diem abstinentiæ, *Domino sapit*; hoc est, ad Dei legislatoris obsequium id facit & discernit. ita S. Chrysost. Græca addunt, *καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ. Et qui non sapit*, aut *discernit diem*, *Domino non discernit*. q. d. Sive quis discernat diem, sive non, bene de eo existimandum est, & bene interpretandum (nisi contrarium constiterit) quòd scilicet id faciat ad honorem Dei: cujus signum est, quòd gratias agat Deo. Unde explicando subdit Apostolus.

ET QUI MANDUCAT (idolothyta, & cibos lege vetitos) DOMINO) ad Domini Dei honorem) MANDUCAT, ET QUI NON MANDUCAT, qui idolothytis & cibis lege vetitis abstinet, DOMINO NON MANDUCAT, id est, ad Domini honorem ijs abstinet: ET GRATIAS AGIT DEO] non tam quia vetitis abstinet, quàm quia lege concessis utitur.

Ubi Nota, *τὸ non manducare*, non esse puram negationem, sed mistam habere affirmationem, atque idem esse quod vesci cibo lege permisso, rejecto vetito; de hoc enim gratias agit. Nota, Judæos ex prisco patrum more in cibi sumptione gratiarum actionem usurpasse. qua de re plura dicam 1. Timoth. 4. 4.

NEMO ENIM NOSTRUM SIBI VIVIT, NEMO SIBI MORITUR) q. d. Non ad nostrum usum & commodum præcipuè, sed ad Dei obsequium vivimus & morimur: ille enim est dominus nostræ vitæ & mortis, in cujus usum & laudem omnia nostra, ac consequenter omnis tam abstinentia, quàm manducatio nostra tendere debent; sicut servi omnia sua in dominorum suorum usum & commodum referre solent & debent.

VERS. 7. SIVE ENIM VIVIMUS, DOMINO VIVIMUS; SIVE MORIMUR, DOMINO MORIMUR. SIVE ERGO VIVIMUS, SIVE MORIMUR, DOMINI SUMUS) q. d. Nos quasi servi, ad Dei quasi Domini creatoris & redemptoris nostri honorem referimus nostram vitam, mortem, & omnia. si omnia, ergo & dierum & ciborum observationem & discretionem, vel eorumdem indifferentiam & libertatem: ergo hæc non sunt peccata. Peccatum enim est contra honorem Domini, estque inobedientia contra Dominum. q. d. Totum, quod sumus, quod agimus, quod vivimus, quod morimur, est Christi Domini: eius enim servi sumus. Ad eius ergo obsequium & usum vita, mors, & omnia nostra cedunt & tendunt, eoque sponte, quasi servi eius, referimus omnia: ipse enim est Dominus & judex noster; ab eo judicandi sumus: non ergo invicem judicemus. Utrumque enim Apostolum spectare, scilicet Primò, in hoc ciborum delectu, vel abstinentia non esse peccatum: quia utrumque fit ad honorem Domini, cui vivimus & morimur; patet ex vers. præced: *Domino*, inquit, *manducat*, vel *non manducat: gratias* enim *agit Deo*. Et Secundò, in hoc delectu non debere fideles se invicem judicare, cùm sint servi, sed totum judicium relinquere Christo Domino, patet ex v. 10.

Secundò, non malè Anselm. sic exponit, q. d. Domini gloriam vivendo & moriendo quærimus, ut possideamur ab eo quasi servi, sive viventes, sive mortui simus. Hinc pro eius gloria lubentes vitam & omnia impendimus, mortem & sanguinem profundimus: non ergo de cibis ciborumque libero delectu minutè & anxiè disputemus aut tricemur. Hic sensus consequitur ex priori, eumque perficiet & complet. Unde etiam S. Chrysost. *Per hæc verba*, inquit, *ostendit Paulus, quòd majorem nostri habeat curam Deus, quàm nos ipsi, & quòd vitam nostram divitias suas, & mortem damnum æstimet: non enim nobis ipsis tantùm morimur, sed & si morimur, Domino morimur, mortem verò hic eam, quæ ex fide est, vocat.*

Gloria Dei sit finis actionum nostrarum.

Tropolog. Gregor. homil. 22. in Ezech. *Sibi*, inquit, *sancti nec vivunt, nec moriuntur. Sibi non vivunt, quia per omne quod agunt, ad lucra spiritualia anhelant, atque orando, prædicando, sanctis operibus insistendo, cælestis patriæ cives multiplicare desiderant. Sibi minimè moriuntur, quia in conspectu hominum Deum sua morte glorificant, ad quem pervenire etiam moriendo festinant.*

VERS. 9. IN HOC ENIM CHRISTUS MORTUUS EST, ET RESURREXIT; UT ET MORTUORUM ET VIVORUM DOMINETUR] Probat Apostolus id quod præcessit: *Sive vivimus, Domino vivimus: sive morimur, Domino morimur*: id est, probat vivos & mortuos esse Domini, sive Christum Dominum dominari vivis & mortuis. Probat inquam ex causa: hac enim de causa est Christus mortuus, & resurrexit: ut ex morte & resurrectione sua, dominium in vivos & mortuos, vel potiùs dominij hujus sui usum & exercitium adipisceretur, utque omnibus dominaretur.

Qua de causa Christus dominatur vivis & mortuis.

Notandum est enim, non dicit, Ut fiat dominus, scilicet ut accipiat jus & potestatem dominandi; sed *ut dominetur*, id est, ut exerceat acceptæ potestatis & dominij usum. Nam Christus à primo instanti suæ incarnationis, ratione unionis hypostaticæ, fuit Dominus omnium: sed post mortem hujus dominij plenum exercitium accepit. Pari modo Christus potestatem judiciariam, æquè ac corporis gloriam, licet ratione unionis hypostaticæ sibi debitam, patiendo & moriendo meruit, eamque merito suæ humilitatis & mortis adeptus est post resurrectionem. Adde, meminisse Apostolum hic resurrectionis Christi; quia hæc exemplar est nostræ resurrectionis. Sicut enim Christus mortuus est ut dominetur mortuorum, ita resurrexit ut dominetur vivorum: ergo resurgemus in vitam æternam, ut Christus nobis vivis dominetur in æternum.

Christus post mortem obtinuit exercitium dominij sui.

Christus sibi corporis gloriam & potestatem judiciariam meruit.

VERS. 10. TU QUID JUDICAS FRATREM TUUM? OMNES ENIM STABIMUS ANTE TRIBUNAL CHRISTI] q. d. Unus erit judex, scilicet Christus: ergo invicem non judicemus. Non enim sumus domini nostri, vel aliorum; sed omnes alienæ sumus potestatis, omnes servi Christi, ac consequenter omnes ab eo judicandi; non autem judices aliorum constituti sumus. Moraliter S. Chrysost. *Recordemur*, inquit, *perpetuò terribilis illius tribunalis, fluminis ignei, vinculorum insolubilium, profundarum tenebrarum, stridulorum dentium, venenosique vermis.*

VERS. 11. SCRIPTUM EST ENIM, Isaiæ 45. v. 24.) VIVO EGO (juro per vitam meam) DICIT DOMINUS QUONIAM (quòd) MIHI FLECTETUR OMNE GENU (omnes gentes me colent & adorabunt. est enim hoc loco prophetia de conversione omnium gentium ad Christum) ET OMNIS LINGUA CONFITEBITUR DEO) q. d. Omnes homines me Christum hominem agnoscent pro Deo judice summo; laudabuntque meam clementiam vel justitiam, sed boni voluntariè, mali invitè & coactè. Isaias habet: *Mihi jurabit omnis lingua. Jurabit*, id est confitebitur:

Jurare pro confiteri.

tur. Est enim jusjurandum, vera ac aperta ejus Dei professio, quem ut testem & perjurij vindicem appellamus: adeò ut aliquando synecdochicè jusjurandum declaret universum Dei cultum; & jurare in Deo, vel per Deum verum, idem sit quod Deum verum colere, ut patet Isajæ 19. v. 18. psal. 62. v. 12. *Laudabuntur*, inquit Psaltes, *omnes qui jurant in eo*, id est, omnes qui eum colunt.

VERS. 13. HOC JUDICATE (decernite, statuite) MAGIS, NE PONATIS OFFENDICULUM FRATRI, VEL SCANDALUM] Syrus hæc duo pro eodem accipit. sed Apostolus disjungit, & distinguit. *Offendiculum* ergo græcè πρόσκομμα est id, in quod impingis, offendis, cadis & peccas. Unde πρόσκομμα, ait Budæus, est πταῖσμα, id est casus, offensio, peccatum. *Scandalum* verò est id, in quo impingis, id est titubas, turbaris & tentaris, sed non cadis, non corruis non peccas.

Offendiculū quid.

Nota. σκάνδαλον à σκαμβός, id est obliquus, Græcis est lignum incurvum, sive obliquum, quo muscipula sustinetur, cui esca alligatur, ut mus eam arrodens, muscipulam in se evertat. Hinc Theologi *scandalum* vocant id, quod alteri est occasio peccati & ruinæ; uti hic est comedere idolothyta, vel cibos lege vetere vetitos, coram Judæis in fide Christi novellis, qui id putant esse illicitum.

Scandalum quid & unde.

VERS. 14. SCIO ET CONFIDO πέπεισμαι, id est, ut Chrysost. *persuasus sum*, compertum habeo plenissimè; vel fide, fidenter teneo & doceo, securus sum me non decipi; IN DOMINO JESU, à quo didici, & scio id quod dico & doceo, QUIA (quòd) NIHIL COMMUNE PER IPSUM. q. d. Scio per Christum, id est, per Christi legem & libertatem, nullam escam esse communem, id est immundam, NISI EI QUI per errorem vel conscientiam erroneam EXISTIMAT QUID COMMUNE ESSE, ILLI COMMUNE, id est immundum & vetitum, EST.) Quia enim cibis apud Judæos per legem Mosaicam immundis Gentiles omnes promiscuè & communiter utebantur & vescebantur, itaque immunda hæc Judæorum Gentilibus erant communia; hinc *commune* idem est quod immundum; & *communicare*, sive commune facere idem est, quod polluere & profanare, ut patet Actor. 10. v. 14. Marci 7. v. 18. Vide Hieron. in 15. Matth.

Judæis immunda, erant Gentibus communia.

Commune sæpe est quod immundum.

Secundò, Origenes, Chrysost. Theophyl. & Syrus sic explicant, *per ipsum*, scilicet cibum. q. d. Nullus cibus per seipsum est immundus. Ubi Nota, cibum in se mundum, fuisse immundum, quia erat lege vetitus: rudiores tamen putabant cibos prohiberi, quòd in se immundi essent, sed errabant, quia ignorabant veram legis mentem & causam; scilicet significationem moralem & mysticam hujus abstinentiæ, de qua dixi Levit. 12. Vide S. August. lib. 6. contra Faust. 7.

SI ENIM (græcè εἰ δὲ, *si verò*) PROPTER CIBUM
VERS. 15. FRATER TUUS CONTRISTATUR, JAM NON SECUNDUM CHARITATEM AMBULAS) q. d. Si frater tuus existimat cibum esse communem, & vitandum; & tu tamen eum comedis, itaque fratrem contristas & scandalizas; peccas contra charitatem: provocas enim illum, ut contra conscientiam eumdem cibum comedat; vel ut hoc tuo scandalo offensus, à te, & tua fide ac religione resiliat, & redeat ad pristinum suum judaismum, vel gentilismum.

NOLI CIBO TUO ILLUM PERDERE, PRO QUO
VERS. 16. CHRISTUS MORTUUS EST) Est hic acer stimulus & aculeus, quo Paulus pungit fideles, ut diligentissimè caveant scandala. q. d. Christus dedit vitam pro fratre tuo, tu pro eo da, aut potiùs relinque cibum: Christus ei mortuo vitam sua morte restituit, tu hanc illi tua vili esca noli adimere, noli eum perdere.

NON ERGO BLASPHEMETUR à Gentibus propter vestram discordiam & scandalum, BONUM NOSTRUM.) Ita legunt Biblia Romana, & Syrus; sed Græca legunt, ὑμῶν, id est *vestrum*. Quæres, quodnam sit hoc *bonum*? Respondet Primò, Origenes, est Christiana religio; Secundò, Theodor. est fides; Tertiò, Ambrosius est doctrina Christi; Quartò, Chrysost. est spes futuri præmij, aut perfecta pietas; Quintò, Anselmus, est manducans bona & licita. Hæc omnia eodem redeunt. Scilicet *bonum* hoc est libertas & fides Christiana, quam ut fideles per scandalum non objiciant blasphemiæ Gentilium, monet & urget hic Apostolus. ita Anselm. & S. Thomas. Gentes enim scandalizabantur, & à christianismo avertebantur, cùm videbant Christianos ita inter se contendere de cibis, & ciborum delectu.

NON EST REGNUM DEI ESCA ET POTUS, SED JUSTITIA, ET PAX, ET GAUDIUM IN SPIRITU SANCTO) q. d. Pietas, fides & charitas, quibus Deus regnat in nobis, non consistunt per se in certo cibo & potu, quasi, hæc per necessaria sint ad gratiam & beatitudinem assequendam, & per hæc grati fiamus Deo, cùm sint per se adiaphora. Dico, per se; quia ex obedientia possunt esse necessaria, uti patet in Adamo, cui esus ligni scientiæ boni & mali vetitus fuit, & cetera concessa sunt: idem patet in jejunijs Ecclesiæ; cùm enim hæc ab Ecclesia indicuntur, tunc tamquam obedientiæ & temperantiæ vel objecta, vel actus, pariunt justitiam, pacem, & gaudium Spiritus sancti, in quibus propriè & per se consistit regnum Dei jam dictum. VERS. 17.

Certus cibus & potus per se indifferentia, attamen propter necessaria sunt.

Adde: non dicit Paulus, Regnum Dei non est abstinentia, sed *regnum Dei non est esca*. quod notent Novantes, qui ut pro suis escis pugnent, impugnant jejunia Ecclesiæ. Sic 1. Corinth. 8. 8. *Esca*, inquit, *nos non commendat Deo*.

Nota. Apostolus hic & alibi *regnum Dei* vocat gratiam, per quam Deus regnat in nobis, qua peccata delentur, quaque Deo reconciliamur, vel gratiores efficimur, atque jus ad regnum & beatitudinem æternam acquirimus. patet ex sequent. Gratia ergo dicitur *regnum Dei* inchoativè, quia per gratiam incipit Deus regnare in nobis, & quia gratia est inchoatio gloriæ & regni cælestis, in quo Deus plenè & perfectè regnabit in nobis. Est metonymia. Regnum enim hic idem est quod modus, ratio, forma regni & regiminis Dei: hæc enim forma & norma non est sita in esca & potu, sed in justitia, pace & gaudio Spiritus sancti.

Regnum Dei multipliciter sumitur.

Primò gratia est inchoativè regnum Dei.

Posset Secundò, alia metonymia *regnum* hic pro subditis, qui reguntur, capi, ut *regnum Dei* vocet hic ipsos Christianos & sanctos, quos Deus regit & gubernat; hi non sunt esca & potus, id est, non fiunt per escam & potum: ut vox *sunt* sumatur non formaliter, sed causaliter pro *fiunt*, per metonymiam. q. d. Non propterea reddimur sancti & boni Christiani, in quibus Deus regnet, quòd cibis lege interdictis liberè vescamur; sed justitia, pace & gaudio Spiritus sancti reddimur sancti, verique Christiani, & consequenter sumus regnum Dei.

Secundò, regnum Dei Christianos significat.

Tertiò, Anselmus propriè accipit regnum cælorum hoc sensu, q. d. In cælo non erunt carnales deliciæ, non esca, non potus; sed justitia, pax & gaudium. Verùm hoc analogicum est.

Tertiò, regnum Dei est regnum cælorum.

Moraliter audi S. Bernard. serm. 2. in hæc ipsa Apostoli verba: *Filij hominum usquequò gravi corde? quia corpore pingui, ut quid diligitis vanitatem, & veritatem, negligitis? Pinguedo carnis, deliciæ corporis, saturitas ventris, aut ante mortem vos deserent, aut vos in morte illas relinquetis. Quoniam (inquit sanctus) cùm interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Sicut oves in inferno positi sunt, mors depascet eos. Quàm bene sicut oves? quia de tracto vellere mundialium divitiarum, durè pressi, ex detonsi sempiternis nudi deputabuntur incendijs. Mors depascet eos: quia semper morientur ad vitam, & semper vivent ad mortem. Ergo hic caro vermibus, illic anima ignibus deputatur: donec rursus infelici collegio colligati tormentis perennalibus socientur, qui socij fuerunt in vitijs. O delicate, qui delicijs & divitijs circumfusus atque confusus, confusionem expectas & mortem; non est regnum Dei esca & potus, non purpura & byssus; quia dives ille utroque circumfluus, in puncto ad inferna descendit, sed justitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto.*

VERS. 18. QUI IN HOC (in hisce quæ dixi, putà in pace, justitia & gaudio Spiritus sancti, in quibus consistit regnum Dei) SERVIT CHRISTO, PLACET DEO.

NOLI PROPTER ESCAM DESTRUERE OPUS DEI] *Opus*, putà ædificium Dei, scilicet fidem, charitatem & religionem Christianam in proximo. Vel *opus Dei*, hoc est proximum ipsum, quem Deus fecit Christianum, fidelem, pium, immò domum & templum suum. Vide dicta v. 16. Sic Ephes. 2. 10. dicitur: *Ipsius sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis*, &c. VERS. 20.

BONUM EST NON BIBERE VINUM, NEQUE aliud quid simile facere, IN QUO FRATER (proximus) TUUS OFFENDITUR) Ita legunt Biblia Romana. alij legunt, *offendit*: nam & græcè est προσκόπτει, id est *offendit*, impingit, hoc est scandalizatur. Idem ergo hic est *offendit* & *offenditur*, qui enim scandalizatur offendit & offenditur. VERS. 21.

TU

VERS. 22. TU FIDEM HABES? PENES TEMETIPSUM HABE CORAM DEO] Primò, Toletus *fidem* hic propriè accipit, scilicet fidem veram & Christianam, qua rectè credis quemlibet cibum esse mundum, itaque eum comedis.

Fides hic idem est quod conscientia. Secundò & meliùs, fides idem est, quod persuasio certa & secura: *fidem* ergo *habes*, hoc est, in conscientia certus & securus es, nihil apud Christianos esse immundum legaliter, omnes escas etiam lege veteri vetitas eis esse permissas. ita S. Chrysost. & Ambros. idque ex mente Apostoli, ut patebit v. ult. Occurrit hic Apostolus tacitæ obiectioni dicentium: Fides mihi dictat legales cæremonias esse abolitas, meque licitè quibus libet posse vesci: sequar ergo fidem meam, escas leg. vetitas manducabo, esto infirmiores inde offendantur. Respondet Apostolus: Tu fidem habes, sed eam.

HABE PENES TEMETIPSUM] q. d. Noli illam jactare, illaque uti, cum fratris scandalo. Fides enim confitenda est semper, non autem semper profitenda: profiteri enim, est sponte fidem publicare; confiteri, est respondere interrogatum, ait S. Cyprianus epist. 83. Idem dico de fide, id est persuasione, vel credulitate conscientiæ, de qua propriè hic ait Apostolus.

BEATUS QUI NON JUDICAT SEMETIPSUM IN EO QUOD PROBAT) Occasione eius quod dixit. *Tu fidem habes*, transit hic Apostolus ad instructionem infirmi, qui vel exemplo doctioris comedentis, vel gula illectus, edebat suillam, aut aliud lege vetitum contra conscientiam, sicque peccabat. Dicit ergo: *Beatus qui non judicat*, (qui non condemnat scrupulosè. ita Ambros. & Theodor.) *semetipsum in eo quod probat*, quod eligit, quod amplectitur. q. d. Beatus est qui nihil agit contra conscientiam, qui non movit sibi dubia, & scrupulos in re alias licita & adiaphora, qualis est vesci idolothytis, aut cibis Judæis vetitis.

Instructio pro scrupulosis & infirmis.

Quid τὸ beatus qui non judicat &c. Prima expositio & genuina.

Secunda. Secundò, Salmeron: *Beatus* est, inquit, *qui non judicat semetipsum* bene agere, ut sibi de virtute blandiatur, se justum reputet & sanctum; sed potiùs cum Apostolo dicit, *Nihil mihi conscius sum; sed non in hoc justificatus sum: qui autem judicat me, Dominus est.*

Tertia. Tertiò, alij sic exponunt, q. d. Beatus est qui judicium illius rei, quam approbat, agit, exequitur, non sumit ex se & suo capite, sed à viris peritis, probis & sapientibus: nam in rebus agendis prudentis est non suo, sed sapientum consilio niti.

Quarta. Quartò, Toletus: Beatus, inquit, est qui non judicat se rectè facere, dum comedit cum scandalo proximi id, quod alius probat, id est quod alius per fidem approbat, scilicet cibum hunc quem comedit, uti & quemlibet alium, permissum & licitum esse. Verùm primum sensum exigit id, quod sequitur;

VERS. 23. QUI DISCERNIT cibum à cibo, quasi illicitum & vetitum à licito & permisso, SI MANDUCAVERIT, DAMNATUS EST (peccati & damnationis reatum incurrit) QUIA NON EX FIDE) hoc est, quia non ex conscientiæ dictamine & credulitate, qua credit licere hoc cibo vesci, supple, *manducat*. q. d. Quia manducat, & agit contra conscientiam, hinc peccato & damnationi se obstringit. ita S. Chrysost. Pro *qui discernit*, græcè est διακρινόμενος, quod etiam verti potest, qui disceptat, qui dubitat, sitne licitum, v. g. vesci suilla, nec ne. ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Fides hic idem est quod dictamen conscientiæ. OMNE QUOD NON EST EX FIDE, PECCATUM EST) Nota, *fidem* hic non tantùm includere veritatem generalem, & speculativam; sed & particularem & practicam. Fides ergo est dictamen conscientiæ, sive persuasio & credulitas, qua iuxta regulas fidei & prudentiæ credis te hic, v. g. comedendo idolothyta, aut cibos lege veteri vetitos, non malè, sed rectè agere, & Deo placere: quod enim non est secundùm hanc credulitatem, id est, quod, est contra conscientiam, hoc peccatum est. ita S. Chrysost. Theodor. Ambros. Theophyl. Oecumen.

Etymon πίστις. Hunc esse sensum, & hoc significare hic fidem, patet tum ex Græco πίστις. Fides enim græcè dicitur πίστις, id est persuasio, ἀπὸ πείθειν, id est *suadere*, persuadere: tum ex ipso discursu Apostoli. Loquitur enim Apostolus infirmis, id est errantibus & scrupulosis, qui ex errore conscientiæ putabant non licere sibi vesci cibis lege vetitis. His ait: Qui discernit cibum hunc, quasi illicitum ab alio licito, si manducat id quod discernit quasi illicitum, damnatus est; quia non ex fide, id est, quia non ex credulitate quòd id liceat, sed contra conscientiæ dictamen manducat. Idem patet ex 1. Corinth. 8. 1. ubi fidem hanc explicans Apostolus, eam vocat scientiam. Ait enim: *De ijs autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus.* Et v. 4. *De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quòd nullus est Deus, nisi unus.* Fides ergo est scientia, qua quis scit idolum nihil esse, ac consequenter idolothyta nihil contrahere numinis falsi, aut vitij ex idolo cui immolantur, ut propterea esus eorum fidelibus sit illicitus: ac consequenter licitè fideles ijs vesci posse, perinde ac si idolo non essent immolata. Rursum, sicuti fides dicitur credulitas qua quis credit quid esse verum, & a Deo revelatum: ita pariter fides dici potest (uti hic dicitur) credulitas qua quis credit quippiam esse licitum: hoc enim est verum practicum, quod quasi obiectum spectat fides hæc practica: sicut prior fides speculativa pro obiecto habet verum speculativum. Insuper Cicero libr. 1 Officior. *Fides*, inquit, *est dictorum conventorumque constantia & veritas. Ex quo credamus, quia fiat quod dictum est, appellatam fidem.* Pari ergo ratione cùm fit, quod in mente dictum est, putà quod mens & ratio faciendum dictat, fides est dicique debet: & qui hoc agit, fideliter, & ex fide, ac fide bona agere dicitur.

Hic Theologi docent, conscientiam, licet erroneam, semper ligare, ut numquam contra eam agere liceat; sed eam deponere per prudens rationis, aut viri sapientis consilium; vel, si id non possit, sequi eam oporteat, si videlicet resolutio, & res ipsa differri non possit. *Conscientia etiã erronea obligat, deponenda tamen est.*

Dices, S. August. lib. 4 contra Julian. 3. & lib. de Gratia Christi c. 26. & epist. 105. Prosper quoque lib. 3. de Vita contempl. c. 1. & 5. Bernard. lib. de Præcept & dispens. fidem hic propriè accipiunt: ergo cùm ait Apostolus, *Omne quod non est ex fide, peccatum est*, hinc rectè inferam, quòd omnia omnium infidelium opera, etiam bona, uti sunt eleemosynæ, cùm non sint, nec fiant ex fide, sint peccata. Admittunt illationem hanc nonnulli Doctores Scholastici, ut Gregorius Arimin. Capreolus, Catharinus. *An Paulus velit omnia infidelium opera esse peccata.*

Verùm Respondeo S. August. cum suis τὸ *quod non est ex fide*, per meiosin sic accipit, q. d. Apostolus, Quod est ex infidelitate, vel, quod est contra fidem, quodque fit ad cultum idoli, hoc peccatum est, uti patet. Et quia S. August. putabat pleraque opera ab infidelibus fieri hoc fine, scilicet ad colendum idolum, hinc consequenter pleraque eorum opera putavit esse peccata. Sed hoc de omnibus non est verum: imò certum est infideles posse facere, & de facto facere multa opera moraliter bona; ut honorare parentes, dare eleemosynam, servare promissa, non ad cultum idoli sui; (de quo sæpè non cogitant) sed tantùm hac de causa, quia illa honesta sunt, quia recta ratio illa dictat, ita ut hæc eorum opera moraliter bona sint, nec ullo malo fine, aut circumstantia vitientur. *Non omnia infidelium opera mala sunt.*

Rursum, Origen. Anselm. S. Leo serm. 2. de jejunio Pentecostes, & Prosper per auxesim sic exponunt: *Omne quod non est ex fide, peccatum est*, id est, peccato coniunctum est: quia omnis infidelium virtus vana, inanis & falsa virtus est, nec hominem peccato liberare, aut absolutè bonum coram Deo efficere valet. *Omnis infidelium vita*, inquit Prosper in Sentent. excerptis ex S. August. sentent. 106. *peccatum est, & nihil est bonum sine summo bono. Ubi enim deest agnitio æternæ & incommutabilis veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus.* *Expositio Prosperi.*

Verùm, ut dixi, hæc non sunt hoc loco genuina, nec ad mentem Apostoli: Apostolus enim per fidem hic non intelligit fidem Christianam, sed credulitatem, persuasionem, & dictamen conscientiæ.

CAPUT DECIMUMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

COncludit, tam Gentes quàm Judaos ad fidem & gratiam Christi vocatos, Deo gratias, invicem gratulationem & pacem debere.

Primò ergo docet, quemque proximorum utilitati, & mutua paci studere debere, quodq; Christus tam Judaos ex promissione, quàm Gentes ex misericordia ad se & salutem vocaverit.

Secundo, v.15. excusat se quòd liberiùs Romanis scripserit, tamquam Gentium Apostolus, ostendens quomodo hoc munus sit executus, nimirum quòd ab Jerusalem ad Illyricum primus ipse ubique evangelizaverit.

Tertiò, v.24. destinat ire in Hispaniam, priùs tamen deferre eleemosynam in Judaam, ac deinde in transitu videre Romanos, petens ut pro se interim orent.

1. DEbemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere. 2. Vnusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem. 3. Et enim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. 4. Quæcumque enim scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt: ut per patientiam, & consolationem Scripturarum, spem habeamus. 5. Deus autem patientiæ & solatij det vobis idipsum sapere in alterutrum secundùm Jesum Christum: 6. ut unanimes, uno ore honorificetis Deum, & patrem Domini nostri Jesu Christi. 7. Propter quod suscipite invicem, sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei. 8. Dico enim Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones patrum: 9. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est. Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. 10. Et iterum dicit: Lætamini Gentes cum plebe eius. 11. Et iterum: Laudate omnes Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi. 12. Et rursus Isajas ait: Erit radix Jesse, & qui exurget regere Gentes, in eum Gentes sperabunt. 13. Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo: ut abundetis in spe, & virtute Spiritus sancti. 14. Certus sum autem fratres mei & ego ipse de vobis, quoniam & ipsi pleni estis dilectione: repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere. 15. Audaciùs autem scripsi vobis fratres ex parte, tamquam in memoriam vos reducens: propter gratiam, quæ data est mihi à Deo, 16. ut sim minister Christi Jesu in Gentibus: sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, & sanctificata in Spiritu sancto. 17. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum. 18. Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam Gentium, verbo & factis: 19. in virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita ut ab Jerusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi. 20. Sic autem predicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem: sed sicut scriptum est; 21. Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent. 22. Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, & prohibitus sum usque adhuc. 23. Nunc verò ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis jam præcedentibus annis: 24. cùm in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero. 25. Nunc igitur proficiscar in Jerusalem ministrare sanctis. 26. Probaverunt enim Macedonia & Achaja collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem. 27. Placuit enim eis: & debitores sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles: debent & in carnalibus ministrare illis. 28. Hoc igitur cùm consummavero, & assignavero eis fructum hunc: per vos proficiscar in Hispaniam. 29. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Evangelij Christi veniam. 30. Obsecro ergo vos fratres per Dominum nostrum Jesum Christum, & per charitatem sancti Spiritus, ut adiuuetis me in orationibus vestris pro me ad Deum, 31. ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Jerusalem sanctis, 32. ut veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, & refrigerer vobiscum. 33. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

VERS. 1. DEBEMUS IMBECILLITATES INFIRMORUM SUSTINERE] βαστάζειν, id est *ferre*, portare instar bajulorum, opitulari illis, &, ut explicat S.Basilius in Regul. brevioribus regul. 177. eas curare, *sicut Christus*, inquit Basilius, *nostras infirmitates portavit, id est curavit*. Sic Galat.6. 2. ait: *Alter alterius onera portate*. Qua de re plura dicam ibi.

ET NON NOBIS PLACERE) non nostro animo mo-
VERS. 2. rem gerere, ut quæ grata nobis sunt & utilia, sectamur cum proximi scandalo, vel incommodo, v.g. ut idolothyta & escas lege vetitas comedamus cum offendiculo infirmorum, de quibus egit cap. præced. eò enim alludit. imò redit: repetit enim dicta initio capitis præced. ut patet verba utrimque conferenti.

UNUSQVISQVE VESTRUM PROXIMO SVO PLACEAT, condescendat, morem gerat, obsecundet, illi se accommodet, non in malum, sed IN BONUM, AD ÆDIFICATIONEM) ut scilicet illum sua charitate, continentia, modestia ædificet, pelliciatque ad omne bonum.

A ET ENIM CHRISTVS NON SIBI PLACVIT) Imitamini Christum. Nam Christus suæ voluntati, naturæ quieti, & commodis non servivit, ut nos & nostra negligeret, sed ea omnia, & vitam suam pro nostra salute exposuit: ita ergo & nos Christiani debemus facere pro fratrum salute, eorumque infirmitates sustinere; & ne eos scandalizemus, à multis etiam licitis & nobis commodis abstinere, atque impensè eorum salutem procurare.

SED supple, nostris commodis servivit Christus, SI- VERS. 3.
CVT SCRIPTVM EST, psalm. 68. 10. IMPROPERIA IMPROPERANTIUM TIBI CECIDERUNT SVPER ME] q. d. Opprobria & peccata contra te ô Deus, facta, ita me Christum afflixerunt, atque si in me facta essent; adeòque pro eis indolui, & me humiliavi, ut susceperim ea in me punienda & eluenda in carne mea, idque Primò, ut honorem tibi per peccata hominum quasi ablatum, mea satisfactione redderem, & restituerem. Secundò, ut iram tuam in homines placarem. Hoc

enim

enim secundum hic innuit Apostolus : primùm verò directè innuit Psaltes , ut rectè annotavit Iansenius in psalm. 68.

VERS. 4. QUAECUMQUE SCRIPTA SUNT , AD NOSTRAM DOCTRINAM SCRIPTA SUNT] Hisce verbis ostendit Paulus se versiculum psal. 68 jam citatum , licet is in persona Christi dictus & scriptus sit , non malè ad Romanorum institutionem hic citasse , & transtulisse , quia quæcumque scripta sunt in sacra Scriptura , præsertim de Christo, ad nostram qui Christiani sumus doctrinam, institutionem & imitationem scripta sunt.

UT PER PATIENTIAM , ET CONSOLATIONEM SCRIPTURARUM SPEM HABEAMUS] futuræ gloriæ & vitæ æternæ. Pro *per consolationem* , græcè est διὰ τῆς παρακλήσεως . quod Secundò, verti potest cum Ambros. *per exhortationem* , scilicet ad bona opera ; hæc enim spem excuunt. Facit hoc Scriptura per exempla , quæ narrat , per exhortationes, per promissiones , & præmia, quæ Deus servis suis promittit in Scriptura . His enim nos consolatur , exhortatur, & in spem beatitudinis excitat.

Nota. *Patientia Scripturarum* est ea , quam nos docent Scripturæ: *consolatio* autem, qua nos consolantur. ita Maldon. in Notis manusc. Alij *patientiam* per se sumunt , & distinguunt à *consolatione Scripturarum* . Porrò *patientiam* intelligit , qua instar Christi infirmitates infirmorum sustineamus , ut patet v.1.& 3.

VERS. 5. DEUS AUTEM PATIENTIAE ET SOLATIJ] scilicet auctor , dator, Sic & v.13.& 33.vocatur *Deus pacis* & *spei*, scilicet largitor ita Theophyl.

Secundò . *Deus patientiæ & solatij* . Hoc est Deus patientissimus, & summè consolans , ita ut in sua deitate includat patientiam & consolationem , sitque per essentiam ipse totus consolatio, imò mare & oceanus consolationis, quam in servos suos etiam in hac vita , ita effundit subinde , in acerrimis quoque tribulationibus & doloribus, ut cor mortale illam non capiat, sed exclamare cogatur cum S. Xaverio : *Satis est Domine, satis est* .

Deus totus consolatio.

DET VOBIS IDIPSUM SAPERE , consentire , esse concordes tum judicio, tum affectu, eumdemque affectum , benevolentiam & beneficentiam invicem exhibere. vide dicta c.12.v.16. idque SECUNDUM JESUM CHRISTUM] id est, secundùm legem, vitam , exemplum & præscriptum Christi sive prout requirit Christus & christianismus.

VERS. 7. PROPTER QUOD SUSCIPITE INVICEM, SICUT ET CHRISTUS SUSCEPIT VOS] Pro *suscipite*, græcè est προσλαμβάνεσθε, hoc est , ultrò excipite invicem , mutuo vos juvate & fovete , remotis dissidijs, tum ex ciborum delectu , tum ex diversitate nationum , scilicet Judæorum & Gentium , ortis. Quia Christus utrosque suscepit , pro utrisque mortuus est , utrisque salutis media dedit , utrosque beare, & in cælo unire cupit.

Suscipere in Scriptura quid significet.

Nota Primò *Suscipere* in Scriptura, maximè psalmis , significat juvare, fovere, promovere, uti dixi cap 14 v.1.

Nota Secundò, Postquam dixit Apostolus , *Suscipite invicem, sicut & Christus suscepit vos* : addit, *In honorem Dei*: quia cùm Christi redemptio, qua nos in filios , suscepit & adoptavit, cessit in honorem Dei ; tum mutua Christianorum susceptio & concordia , ad quam Christus quasi pater eos suscepit in unam Ecclesiam & familiam , in Dei honorem tendit & vergit. Multum enim religioni detrahitur ex discordia eorum qui sub uno militant nomine Christiano , ut notat Ambros. Et contrà ex concordia fidelium plurimum illi accedit ; adeò ut Gentilium admirantium & collaudantium illa olim vox communis de Christianis fuerit : *Videte ut isti invicem diligant* , uti superiùs ex Tertull ostendi.

Concordia Christianorum commendatur.

VERS. 8. DICO ENIM CHRISTUM JESUM MINISTRUM FUISSE CIRCUMCISIONIS] non propriè : Christus enim circumcisionem & legem veterem abrogavit , aut potiùs implevit: sed *circumcisionis* , id est circumcisorum, minister, id est, prædicator , & operator salutis , ac doctor fuit Christus. Intra Judæorum enim fines docendo & evangelizando se continuit Christus . ita Anselm. Unde dicit ipse Matth. 15. 24. *Non sum missus nisi ad oves , quæ perierunt domus Israel.*

Christus Judæorum doctor.

Aliter explicant S. Chrysost. & Theophyl. nimirum Christum dici *ministrum circumcisionis* , quia Christus circumcisus est, & legem veterem servavit. Jam sensus est , q. d. Paulus: Ergo, ò Gentes quasi novitiæ in fide , humiliter vos gerite erga Judæos , eosque in judaismo suo quasi inveteratos tolerate, utpote quos Christus toleravit : imò quorum minister fuit & Apostolus ; idque *propter veritatem* , id est veracitatem , *Dei , ad confirmandas promissiones patrum* : ut nimirum Deus ostenderet se veracem in promissis patribus factis , hac enim de causa Deus Judæis Christum à se promissum dedit & exhibuit , quasi ex fidelitate & justitia; Gentibus verò eumdem dedit gratis , & ex pura misericordia. Et hoc est quod subdit Paulus dicens :

Quo sensu Christus vocetur minister circumcisionis.

GENTES AUTEM (repete, *dico*) SUPER MISERICORDIA (pro misericordia sibi per Christum exhibita) debere HONORARE DEUM , SICUT SCRIPTUM EST, psalm. 17. 50. PROPTEREA (propter vocationem , gratiam , aliaque beneficia Gentibus præstita , quæ in sensu allegorico recensuit Psaltes psalmo illo 17.) CONFITEBOR TIBI IN GENTIBUS DOMINE] q. d. Inter Gentes, ò Domine , apertè profitebor & celebrabo tuum nomen, misericordiam, & beneficia eis exhibita. VERS. 9.

ITERUM DICIT (Deut. 32. 43. juxta Septuag.) LAETAMINI GENTES CUM PLEBE EIUS] cum Judæis conversis. Conglomerat Apostolus hic testimonia Scripturæ de vocatione Gentium , tum ut Judæis eam malis persuadeat , tum ut Gentes hoc beneficium magis ponderent , Deoque gratias agant. VERS. 10.

ET RURSUS ISAJAS AIT (cap. 11. 10. ERIT RADIX IESSE , ET QUI EXURGET REGERE GENTES] Nota Metonymicè *radix* hic est virga ex radice pullulans. Sic Isajæ 53. 2. de Christo dicitur : *Ascendet sicut virgultum coram eo , & sicut radix de terra sitienti* . Et Isajæ 11. 1. *Egredietur virga de radice Jesse* . Radix ergo Jesse , est Christus ortus ex stirpe Davidis & Jesse. VERS. 12.

Christus vocatur radix Iesse ob quatuor causas. Primo & germine. Secundo.

Subtiliùs & sublimiùs hic aliqui philosophantur : nam Apocal 5. ubi rursum Christus vocatur *radix David* , Andreas Cæsar & Rupertus id ita explicant : Christus , inquiunt , quoad divinitatem est radix David , licet quoad humanitatem ipse fuerit ex radice David . Nam Christus, qua homo, natus est ex semine David ; sed qua Deus , fuit radix, id est creator & dominus, Davidis.

Tertiò, Aretas & Ansbertus ibidem : Christus , inquiunt , est radix David, quia David non fuit radix , sed tantùm semen, ex quo ortus est Christus quasi radix , germinans omnes fideles, omnem gratiam & gloriam. *Tertio.*

Quartò, Pererius ibidem: David, inquit, fuit radix Christi, quoad humanam naturam: Christus vicissim fuit radix Davidis , quoad eximiam sanctificationem , exaltationem , & glorificationem Davidis . Ob hoc enim ita exaltatus fuit David , & tot donis cumulatus à Deo , quòd ex eius stirpe nasciturus erat Christus , qui appellandus erat filius David.

Quarto. David radix Christi quoad humanitatem ; Christus radix Davidis, quoad sanctificationem.

Verùm primus sensus est litteralis & genuinus ; tum quia eum exposcit phrasis Hebræa : tum quia ita explicat se Scriptura Apoc.22.16. cùm dicit : *Ego sum radix & genus David* .

ET QUI EXURGET REGERE GENTES , IN IPSUM GENTES SPERABUNT] *Et*, hic significat id est . q. d. Radix hic ille est, vel idem est , qui reget Gentes . uti prædixit Isajas cap. 11. 10. ubi ad verbum sic habetur : *Qui stat in signum populorum* , hebraicè עמד לנס *lenes ammim* , id est , in vexillum Gentium . ut scilicet ad Christi regis castra & vexillum Gentes confluant : itaque *ipsum Gentes deprecabuntur* . q. d. Cùm surculus iste ex radice Jessæa germinans , scilicet Christus , in crucem exaltatus & erectus fuerit in signum & vexillum , omnes tam Judæos quàm Gentiles trahet ad se & sua castra , ait S. Hieron. in 11. Isajæ, ut in illum credant, sperent, invocent : & ab eo accipiant gratiam , justitiam , salutem & gloriam : ac consequenter ipse Christus quasi dux belli , suo vexillo omnes Gentes quasi milites suos sibi subdet & reget , ut pugnent contra diabolum, peccatum, carnem & mundum , ac pugnando vincant & triumphent.

Christus dux & vexillifer Gentium.

DEUS AUTEM SPEI, scilicet auctor , cuius gratia factum est , ut in eum speretis . vide dicta v 5. REPLEAT VOS OMNI GAUDIO ET PACE IN CREDENDO] ut nimirum in fide suscepta nullas contentiones cum fratribus habeatis , uti hactenus habuistis Judæi cum Gentibus ; sed perennem pacem , & concordiam mutuam colatis . Aut , q. d. Deus efficiat ut credatis, id est , pergatis credere , & in fide suscepta sitis firmi & constantes , utque ex hac fide vestra gaudio & pace repleamini . ita Maldon. in Notis manuscr. VERS. 13

Ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti] Græcè ἐν δυνάμει, id est, in fortitudine accepta à Spiritu sancto, putà in gratia & donis Spiritus sancti, quibus anima fit robusta & potens ad quodlibet bonum arduum & magnificum operandum.

VERS. 14. Certus sum autem] πέπεισμαι, persuasum habeo, confido in Domino, mihi certò persuadeo, Certitudo hæc ex affectu charitatis bene de suis sentientis, & ex rumore ac sermone hominum fide dignorum oriebatur.

Certus sum ergo de vobis, quoniam (quòd) et ipsi pleni estis dilectione, repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere] Nota hic modestiam Apostoli, qua se mirè insinuat Romanis. q.d. Ego vos ô Romani, hac epistola doceo & admoneo, non quasi ignaros, torpidos aut improbos, quique non possitis inuicem monere: certus enim sum, vos plenos esse dilectione & scientia; sed tantùm, ut ostendam animi mei affectum erga vos, utque memoriam eorum quæ scitis vobis refricem, tamquam Apostolus vester, uti ipse se explicat v. sequenti.

Modestia Apostoli.

Nota Secundò, hæc duo in monitore requiri, scilicet Primò, *dilectionem*, quæ inducat eum ad proximi salutem procurandam, & per quam monendum sibi conciliet, ut monita sua placidè accipiat; unde pro *dilectione* græcè est ἀγαθωσύνη, id est bonitas, sive benigna charitas. Secundò, *scientiam*, ut sciat monitor quid, quando, quomodo monere debeat. De quo pulchra & practica documenta dat S. Gregor. in Pastorali.

Monitoris conditiones duæ: Prima dilectio.

Secunda scientia.

VERS. 15. Audacius scripsi vobis fratres ex parte, tamquam in memoriam vos reducens, propter gratiam (apostolatum) quæ data est mihi a Deo] Discant hinc Superiores subditis non superbè, sed humiliter imperare, scribere, monere, sicut Apostolus hic. *Scripsi*, inquit, hæc non docens, sed *in memoriam vos reducens*; ut officio & muneri, putà apostolatui meo, satisfaciam. Monitioni enim & correctioni magnam suavitatem gratiam & efficaciam dat humilitas.

Humilitas Apostoli in monendo.

VERS. 16. Ut sim minister Christi Jesu] *Minister*, supple sacrorum, id est sacerdos: græcè enim non est διάκονος, sed λειτουργός. q. d. Sacerdos sum hoc ipso quòd Apostolus.

Sanctificans Evangelium Dei] Id est, sacris operans prædicando Evangelium sanctum, & per quod Gentes sanctificantur. Græcè enim est ἱερουργοῦντα (quo nomine Septuag. reddunt Hebræum כהן *coben*, id est, sacerdos sacrificans) τὸ εὐαγγέλιον quod S. August. vertit, *consecrans Evangelium*, id est, Evangelij prædicationem. *Sanctificare* ergo hic, est sacrificare, sive sanctam victimam (putà Gentes fideles & sanctas per Evangelij prædicationem) facere, consecrare, offerre Deo. Sic Joann. 17. v. 19. ait Christus: *Pro eis ego sanctifico meipsum*, id est, meipsum in sanctam victimam in cruce consecro & offero pro ipsis. Adde voce *sanctificans*, significat hic Apostolus prædicationem Evangelij, quasi rem sacram, non ad sartores & laicos, sed ad Presbyteros Deo consecratos pertinere.

Quid sanctificare vel sacrificare Evangelium.

Prædicatio, opus sacerdotum munus.

Ut fiat oblatio Gentium accepta, et sanctificata in Spiritu sancto] q.d. Ad hoc sum Sacerdos mysticus, putà præco Evangelij, ut nimirum per meam prædicationem Gentiles placeant Deo, & sanctificentur per Spiritum sanctum, itaque quasi victima munda & acceptissima Deo offerantur, & consecrentur, inquit S. August. ipsiq; deinde opera sancta Deo quasi victimas offerant.

Nota. Ex Græco patet hic esse illustrem metaphoram, vel potiùs allegoriam, petitam ex victimarum immolatione. Est enim hic Sacrificium, ipsa Gentium conversio, & oblatio Deo: Victimæ sunt ipsæ Gentes conversæ, & oblatæ Deo; Sacerdos est Paulus, & quivis præco Evangelij: Consecratio est ipsa prædicatio Evangelij, qua Gentes convertuntur, & Deo sanctificantur: Ignis quo Deo incenduntur & comburuntur, est Spiritus sanctus. ita S. Chrysost. & Theophyl.

Pulchra allegoria de conversione Gentium.

Simili ergo modo omnes qui convertunt animas sunt Sacerdotes: labor docendi & concionandi est Consecratio: Victimæ præstantissimæ sunt ipsæ animæ: Sacrificium est ipsa earumdem conversiò. Vide hic qua puritate, religione & studio concionatores, alijque similes tractare debeant suas conciones, suaque munia circa proximorum salutem obire, nimirum perinde ac si sacrificarent, & sacris (uti reipsa faciunt) operarentur.

Concionatoris quomodo sua munera fungi debeant.

Nota Secundò. Ex hoc loco hæretici contendunt non aliud in Ecclesia esse sacrificium, quàm prædicationem Evangelij. Sed errant, quia nemo non videt hæc omnia esse metaphorica. Et simili metaphora v. 25. eleemosynam vocat Apostolus liturgiam; uti & 2. Corinth. 9. 12. in Græco. Sic & cap. 12. 1. corpora nostra vocavit *hostiam viventem*. Nam solam Eucharistiam esse sacrificium propriè dictum, patet 1. Cor. 10. 20. & 21. Hebr. 7. 27. Hebr. 13. 10. Actor. 13. 2. in Græco.

Prædicationem Evangelij unicum esse in Ecclesia sacrificium comminiscuntur hæretici.

VERS. 17. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum] q. d. Ex eo quòd sim minister Christi atque sacerdos, & Apostolus Gentium, ut jam dixi, habeo unde glorier, non in me, sed in *Christo*, qui per me operatus est, & in dies operatur salutem Gentium; idque *ad Deum*, id est in ijs rebus quæ ad Deum pertinent, putà in rebus salutis, quæ ad gratiam & gloriam divinam spectant. Hoc enim est græcè τὰ πρὸς θεόν.

VERS. 18. Non audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus, in (circa, conversionem &) obedientiam Gentium] q.d. Habeo unde glorier, si cogitem & loquar, non falsa, sed vera, putà ea quæ verè per me efficit Christus, in tam mira & magnifica tot Gentium conversione. Est miosis. Ex modestia enim Paulus non dicit expressè se mira hæc efficere, sed id tantum ex contrario colligendum relinquit, dicens: *Non audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus*. inde enim rectè à contrario sequitur: ergo quidquid loquor & glorior de ijs quæ per me efficit Christus, idipsum verè loquor & glorior. In verbo *audeo*, respicit ad id quod dixit v. 15. *Audaciùs autem scripsi*, q. d. Audaciùs scripsi ob gratiam, quam vident omnes mihi datam à Deo: non enim audeo scribere & gloriari de meis viribus & gestis quasi meis, uti faciunt vani & superbi.

VERS. 19. In virtute Spiritus sancti] ἐν δυνάμει hoc est: in potentia, robore, efficacia, putà in potenti & efficaci operatione Spiritus sancti, quam explicat dum subdit.

Ita ut ab Jerusalem usque ad Illyrium (quæ nunc Sclavonia, vel Bosnia dicitur) repleverim (plenè annuntiaverim ubique) Evangelium Christi] Est Hebraica catachresis. *Replere* enim *Evangelium*, est plenè illud prædicare. ita Vatabl. Potest Secundò, *Evangelium* hic accipi pro prædicatione Evangelij, & *implere* pro perficere. q.d. Ut impleam & perficiam prædicationem Evangelij. Sic enim 3. Reg. 1. 14. dicit Nathan ad Bethsabee: *Ego complebo*, id est perficiam, *sermones tuos*: sic sæpè alibi *implere* significat perficere.

Implere Evangelium quid? Primo...

Tertio

Quarto

Tertiò. Toletus sic explicat, q.d. Ego Evangelium quasi rete implevi multitudine Gentilium quos converti, quasi piscibus. Hic sensus acutior est quàm germanior: potiùs hac ratione per Hebræam hypallagen, *replere Evangelium* significaret, Evangelio replere provincias ab Jerusalem usque ad Illyrium. Sic enim Hebræi loquuntur: replere lapides vel gemmas in ephod, hoc est, ephod replere & ornare gemmis & lapidibus pretiosis, ut patet Exodi 39. 10. & Exodi 32. 5. in Hebræo. Indeque Hebræi gemmas Rationalis vocant אבני מלאים *abne milluim*, id est, lapides plenitudinum, ut patet Exodi 25. v. 7. in Hebræo: quia, ut explicat Chaldæus, hæ gemmæ cælaturas ephod & Rationalis implebant, perinde ac smaragdus palam annuli implere solet. Pari enim hebraismo dici hic posset, Paulum Evangelium implevisse, hoc est, Evangelio quasi gemma pretiosissima implevisse & ornasse mentes hominum, omnesque provincias, quæ sunt quasi annuli, ephod & Rationale Christi. Atque hic sensus fortè pluribus placebit, videbiturque ad Hebræam phrasim maximè accedere.

Evangelium quasi gemma impleri & ornare mentes hominum.

Nota hic ingentem zelum & circuitum Apostoli: duos hoc loco prædicationis suæ terminos statuit, Jerusalem & Illyricum; medias omnes regiones, Arabiam, Damascum, Antiochiam, Seleuciam Cyprum, Pamphyliam Pisidiam, Lycaoniam, Syriam, Ciliciam, Phrygiam, Galatiam, Mysiam Troadem, Achajam, Epirum, & alias, quasi fulmen, omnes fide Christi illustrans, & charitate inflammans, paucis annis ipse pervasit.

Regiones ab Apostolo Evangelij luce illustratæ recensentur.

VERS. 20. Sic autem prædicavi] οὕτω φιλοτιμούμενον, sic magno studio connitus sum & ambivi evangelizare. In Græco est hebraismus. Accusativus enim per antiptosim poni-

ponitur pro nominativo, scilicet φιλοτιμούμενον, pro φιλοτιμούμενος: idque fit quia præcesserunt accusativi ut nimirum cum illis hic quoque consentiat & concordet.

SICUT SCRIPTUM EST, Isaiæ 52. 15. ubi extat de vocatione Gentium prophetia, quam partim per Paulum impleri voluit Christus, partim per alios Apostolos: ait enim Isaias,

VERS. 21. QUIBUS NON EST ANNUNTIATUM DE EO (putà Gentes Deum & Christum ignorantes) VIDEBUNT] cognoscent eumdem.

VERS. 22. IMPEDIEBAR PLURIMUM (τὰ πολλά, id est, pluries; ita Syrus, VENIRE.

ULTERIUS LOCUM NON HABENS IN HIS REGIONIBUS] *Locum*, scilicet vacuum, cùm in eis repleverim, ut dixi v. 19. Evangelium, ubique fundatis Ecclesiis, ubique constitutis & ordinatis Episcopis, & Presbyteris, qui mea cœpta perficiant.

VERS. 24. CUM IN HISPANIAM PROFICISCI COEPERO, SPERO QUOD PRÆTERIENS VIDEAM (videbo) VOS.] Nota, plerosque omnes Patres docere, Paulum, uti promisit hic, ita reverà ivisse in Hispaniam, scilicet post liberationem ex primo carcere Romano sub Nerone, quæ contigit anno Christi 61. ubi Lucas finit acta Pauli & Apostolorum. Postea enim octo annos supervixit Paulus: occisus enim est anno Neronis 14. Christi 69. Licet gesta hisce octo annis nec Lucas, nec quis alius scripserit. ita docent S. Hippolytus, Athanas. Cyrill. Sophron. Epiphan. Chrysost. Theodor. Hier. Gregor. Isid. Beda, Ado, Metaphrast. quos citat & sequitur Baronius anno Christi 61. & Pererius hic. Negat tamen idipsum S. Thom. ac D. Soto, & videntur favere Gelasius Papa, & Innocentius I. epist. ad Decentium; sed eos facilè excusat Pererius. Astipulatur & Rom. Martyrol. 23. Septemb. dum ait: *Narbonæ in Gallia natalis S. Pauli Episcopi, quem tradunt fuisse Sergium Paulum Proconsulem, qui ab Paulo Apostolo baptizatus, &, cùm in Hispaniam pergeret, apud Narbonam relictus, ibidem episcopali dignitate donatus est; ubi prædicationis officio non segniter expleto, clarus miraculis migravit in cælum.*

D. Paulum in Hispania prædicasse multi probant.

Audi quæ de Probo, Xantippe, Philotheo & aliis in Hispania à S. Paulo conversis, narrat ex Sophronio Joan. Vasæus in Chron. Hispan. Sophronius, inquit, Patriarcha Hierosolymitanus scribit, Italias, Gallias & Hispanias transitu B. Pauli illustratas: qui cùm in domo Probi, illustris cujusdam viri, hospitio susceptus in Hispania fuisset, & Xantippe uxor ejusdem Probi modestiam hospitis sedulius in eum intenta, admiraretur; divina voluntate factum est, ut, dum sic intenta vultui peregrini inhæreret, appareret ante frontem Pauli quasi literis aureis scriptum: *Paulus Apostolus, prædicator Christi*. Quæ cum prænuntia fama multa de Apostolo audisset, & diu desiderasset vultum ejus videre, gaudio pariter resoluta & stupore, cum lacrymis corruit ad ejus pedes. Edocta autem mysteria Christi, cum viro & familia Christo regenerata est. Sed & traditur Philotheus, ejus regionis princeps, Paulo adhæsisse, factus Christi Confessor. Quin & Menologia Græcorum S. Xantippes à Paulo in Hispania conversæ diem natalem consignant 25. Septembr.

SI VOBIS PRIMUM EX PARTE FRUITUS FUERO.] Nota τὸ *ex parte*. q. d. Inexplebile habeo vestri desiderium, ut numquam totum illud saturare possim, sed dumtaxat ex parte; præsertim si tantùm in transitu vos videam & salutem, uti destino. ita Theophyl.

Ἐμπλησθῶ. Nota Secundò. Pro *fruitus fuero*, græcè est, ἐμπλησθῶ, id est expletus fuero; scilicet jucunditate honestæ delectationis, quàm ex vestra præsentia & consuetudine capiam. hoc enim est frui. Sic enim fruitio distinguitur ab amore, qui abstrahit ab amati præsentia, & à desiderio, quod est rei absentis. ita Theologi ex S. August. libr. 1. de Doctrina Christian. cap. 32.

VERS. 25. PROFICISCAR IN JERUSALEM MINISTRARE SANCTIS] ut Judæis Christianis in paupertate & necessitate constitutis deferam, collectam eleemosynarum, quam pro eis feci in Macedonia & Achaia. Pro *ministrare* græcè est λειτουργῆσαι, quasi eleemosyna sit liturgia & sacrificium ipsique eleemosynarii sint λειτουργοὶ, sive sacerdotes & sacrifici Dei: quia eleemosyna est generale quoddam sacrificium, Deoque gratissimum. Nam de ea dicit Dominus: *Misericordiam volo, non sacrificium*: vide dicta v. 16.

Apostoli in egenos benigni.

VERS. 26. IN PAUPERES SANCTORUM] Hoc est, in pauperes sanctos, putà in pauperes Christianos. Sic Plinius *ovorum oblonga* dixit, pro ova oblonga.

VERS. 27. SI SPIRITUALIUM EORUM PARTICIPES FACTI SUNT GENTILES, DEBENT ET IN CARNALIBUS (in temporalibus bonis) MINISTRARE ILLIS] Nota. Spiritualia bona à Judæis acceperunt Gentiles. Primò, quia Christum, Apostolos, fidem, &c. Gentes à Judæis, quibus hæc promissa & data sunt, acceperunt: Secundò, quia per preces, obsequia, & ministeria sua subserviebant Christiani qui erant in Judæa, Apostolis & Evangelio apud Gentes.

Spiritualia bona à Judæis in Gentes collata.

VERS. 28. CUM ASSIGNAVERO EIS FRUCTUM HUNC] Pro *assignavero*, græcè est σφραγισάμενος, obsignavero. id est, obsignatam à Gentilibus pecuniam fideliter tradidero: ne quis putet me inde quid usurpasse. Solent enim veteres annulis suis obsignare ea, quæ fideliter servata vel translata cuperent. En quàm cautè providet Paulus bona coram Deo, & hominibus, in pio opere eleemosynæ.

Cautela Apostoli in tractandis pecuniis.

Nota. *Fructum*, vocat eleemosynam, quæ, ut ait Chrysost. fructus est & commodum, non tam accipienti, quàm danti. Nam Christus inquit: *Beatius est dare quàm accipere*. *Beatius*, quia liberalius, generosius, virtuosius, & magis meritorium.

Apostolus tamen propriè eleemosynam hic vocat *fructum* non dantium, sed accipientium eam fructum scilicet spiritualium bonorum, quæ Judæi communicarant Gentibus, ut dixi v. 27. Sicuti præcones fructum suæ prædicationis habent sustentationem & alimoniam.

VERS. 29. IN ABUNDANTIAM BENEDICTIONIS EVANGELII CHRISTI VENIAM] Ita lege cum Roman. & Græco. Per *benedictionem*, Primò, Ambros. accipit miracula; Secundò, Theodor. pericula quæ passurus erat Paulus propter Evangelium; Tertiò, Theoph. eleemosynas, quas Romæ erat collecturus pro Hierosolymitanis; Quartò, Chrysost. sic explicat, q. d. Scio cùm veniam, inveniam vos plenos omnibus donis spiritualibus; Quintò & optimè, benedictio hæc est gratia & charismata Evangelii q. d. Deus per meum adventum, prædicationem & conversationem copiosam vobis impertietur Evangelicorum mysteriorum cognitionem, amorem, consolationem, gratiam & fructum. ita Origen. & Anselm.

Benedictio Pauli quintuplex.

Adventus Apostoli Romam causa benedictionis Evangelicæ.

VERS. 30. OBSECRO VOS UT ADIUVETIS ME IN ORATIONIBUS VESTRIS AD DEUM] Pro *adiuvetis me*, græcè est συναγωνίσασθαί μοι, id est, *ut concertetis in agone mecum*. Præsagiebat Apostolus certamen, quod postea habuit Hierosolymis Actor. 21. 27. ubi captus fuit ab infidelibus Judæis, contra quos precibus certabat, & Romanorum, ut secum certent, preces hic implorat. ita S. Chrysost.

Multò ergo magis licet invocare sine ulla Dei iniuria, opem Sanctorum in cælis cum Christo regnantium. Si enim Paulus hic sine iniuria Dei, id est, honoris, invocationis, & adorationis Dei petit: O Romani orate pro me; cur sim Deo iniurius, si dicam: S. Petre ora pro me.

Invocationem Sanctorum licitam esse probatur.

VERS. 31. OBSEQUII MEI (ministerii eleemosynarum, quas defero Christianis pauperibus in Judæa degentibus) OBLATIO ACCEPTA FIAT IN JERUSALEM SANCTIS] q. d. Orate pro me, non tantùm ad hoc, ut eleemosyna quam perfero, securè ad Hierosolymitanorum manus perveniat; sed etiam ad hoc, ut grata sit illis, & hilariter accepta neve propter me displiceat, aut minùs arrideat. Erat enim Paulus Judæo-Christianis suspectus quasi hostis judaismi, & Gentium patronus.

VERS. 32. UT REFRIGERER VOBISCUM] q. d. Ut refociller, & ex tot laboribus recreer videns vestrum profectum in Evangelio, & vos pariter recreemini videntes me, de quo multa inaudistis.

CAPUT DECIMUMSEXTUM.

SINOPSYS CAPITIS.

Apostoli humanitas in salutandis amicis Christianis.

TOtum caput continet salutationes. Unde colligas humanitatem Pauli, benevolentiam, & charitatem paternam erga singulos. Discant hic Praesules, imò Christiani omnes, illud, Saluta libenter, resaluta libentius.

Interim Secundò, v. 17. jubet ut caveant eos qui faciunt dissensiones & offendicula.

Tertiò, v. 25. Deo qui omnes Gentes per Christum vocavit ad Evangelium & salutem, optat & tribuit honorem & gloriam aeternam.

1. COmmendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris: 2. ut eam suscipiatis in Domino dignè sanctis: & assistatis ei in quocumque negotio vestri indiguerit: etenim ipsa quoque astitit multis & mihi ipsi. 3. Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Jesu: 4. (qui pro anima mea suas cervices supposuerunt: quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium) 5. Et domesticam Ecclesiam eorum: Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitivus Asiæ in Christo. 6. Salutate Mariam, quæ multùm laboravit in vobis. 7. Salutate Andronicum, & Juniam cognatos & concaptivos meos: qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo. 8. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. 9. Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Jesu, & Stachyn dilectum meum. 10. Salutate Apellen probum in Christo. 11. Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli domo. Salutate Herodionem cognatum meum, Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. 12. Salutate Tryphenam, & Tryphosam: quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimam, quæ multùm laboravit in Domino. 13. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem ejus, & meam. 14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen & qui cum eis sunt, fratres. 15. Salutate Philologum, & Juliam, Nereum, & sororem ejus, & Olimpiadem, & omnes, qui cum eis sunt, sanctos. 16. Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi. 17. Rogo autem vos fratres, ut observetis eos, qui dissensiones & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis; faciunt, & declinate ab illis. 18. Hujuscemodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri: & per dulces sermones, & benedictiones seducunt corda innocentium. 19. Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo. 20. Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. 21. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. 22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino. 23. Salutat vos Cajus hospes, & universa Ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius civitatis, & Quartus frater. 24. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen. 25. Ei autem, qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum, & predicationem Jesu Christi, secundùm revelationem mysterii temporibus æternis taciti. 26. (quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundùm præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei) in cunctis Gentibus cogniti, 27. soli sapienti Deo, per Jesum Christum, cui honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

VERS. 1. COMMENDO VOBIS PHOEBEN SOROREM NOSTRAM, QUAE EST IN MINISTERIO ECCLESIAE, QUAE EST IN CENCHRIS] Nota. Paulus vocat Phœben *sororem*, ob cognationem, non carnis, sed fidei & religionis. Sicut enim omnes viri Christiani vocabantur fratres, ita omnes feminæ Christianæ vocabantur sorores. Malè ergo quidam recentiores *sororem* interpretantur uxorem Pauli, cum qua, inquiunt, vivebat jam cælebs. Nam Paulus ipse innuptis se annumerat 1. Cor. 7. v. 8. Phœbe hæc, ut hinc patet, Corintho profecta fuit Romam, atque adeò latrix fuit hujus epistolæ ad Romanos; ut habent Græca, Syra, & Latina Complut. in fine epistolæ.

Feminæ Christianæ, sorores, viri fratres appellati in primitiva Ecclesia.

Nota Secundò. Fuit hæc Phœbe *in ministerio Ecclesiæ*: græcè διάκονος, id est, ut explicant S. Chrysost. & Origen. *diaconissa*. Quænam fuerint olim diaconissæ, dicam 1. Timoth. 5. 9.

Phœbe diaconissa.

Nota Tertiò. Cenchri erat portus & pagus Corinthi. ita Origenes. Ergo etiam in pagis jam tum Christi fides erat pervulgata & celebris.

VERS. 2. UT EAM SVSCIPIATIS IN DOMINO] Domini nomine & amore, propter Dominum, vel in Domini gratia, & charitate Christiana. vide can. 25. Unde subdit Paulus:

DIGNE SANCTIS] scilicet, uti decet Christianos excipere Christianos, qui quasi sancti recipi debent. ita S. Chrysost.

IPSA QVOQVE ASTITIT MVLTIS] προστάτις ἐγενήθη, id est, assistrix fuit. quod Eustathius & Græci nonnulli exponunt προεστῶσα, id est, præfecta hospitum fuit. Videtur ergo hæc Phœbe fuisse ex illis de quibus 1. Timoth. 5. 10. dicitur. *Si hospitio recepit, si pedes sanctorum lavit*, &c.

VERS. 3. *Prisca, Aquila.* SALVTATE PRISCAM ET AQVILAM] Judæos scenopegos, qui nuper Roma à Claudio ejecti, sed jam eò reversi erant, ut hic docet Apostolus. vide Actor. 18. 2.

VERS. 4. QVI PRO ANIMA MEA SVAS CERVICES SVPPOSVERVNT] q. d. Qui pro vita mea tuenda suam obiecerunt periculo, vel in illa seditione Ephesi per Demetrium excitata, de qua Actor. 19. v. 24. vel in Corinthiaca, de qua Actor. 18. 12. vel in alia simili.

VERS. 5. ET DOMESTICAM ECCLESIAM (familiam Christianam) EORUM.

Epænetus. SALVTATE EPAENETUM, QVI EST PRIMITIVVS ASIAE] Ita Biblia Romana: nam Syrus & Græca jam habent *Achaia* pro *Asia*. q. d. Salutate Epænetum qui primus in Asia ad fidem Christi est conversus. Unde Græca habent, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, qui est primitiæ Achaiæ. ita Chrysost. & Theodor.

VERS. 7. *Andronicus, Junias.* ANDRONICUM ET JVNIAM COGNATOS MEOS) gentiles meos, qui scilicet mecum ejusdem sunt gentis, puta sunt Judæi. Sic enim Paulus cap. 9. 3. omnes Judæos vocat suos *cognatos*.

QVI SUNT NOBILES IN APOSTOLIS) q. d. Qui inter Apostolos & doctores sunt insignes & illustres. ita S. Chrysost. & Theodor. Non enim soli illi duodecim vocati à Christo; sed & Paulus, Silas, Barnabas; aliique similes apud Ethnicos & infideles evangelizantes, fuerunt & etiamnum sunt Apostoli. De personis & Sanctis hisce vide

de Baronium in Annalibus & in Martyrologio. A

QVI ET ANTE ME FVERVNT IN CHRISTO) in fide Christi, q. d. Qui ante me crediderunt, & Christiani fuerunt.

VERS. 10. *Apelles.* SALVTATE APELLEM PROBVM.) græcè δόκιμον, probatum, IN CHRISTO) hoc est christianissimo vide c. 37.)

VERS. 11. SALUTATE EOS QUI SUNT EX NARCISSI DOMO QUI SUNT IN DOMINO] qui sunt in Domini nostri Jesu Christi fide & Ecclesia. q. d. Salutate ex Narcissi domo omnes qui credunt Christo. Unde videntur in eadem domo aliqui fuisse infideles, quos salutari non jubet,

VERS. 14. *Hermas.* HERMAM] Hic Hermas auctor est libri, qui inscribitur Pastor, eò quòd in ipso angelus pastor, protector & custos ipsius Hermæ, qui & Angelus pœnitentiæ ipsius dicitur, inducatur duodecim præcepta vitæ bene agendæ præscribens: qui liber apud veteres magnæ fuit auctoritatis.

VERS. 16. SALUTATE INVICEM IN OSCULO SANCTO] non Gentili, sed *sancto*, id est Christiano, religioso, honesto, modesto, casto, sincero, fraterno, de quo plura dicam 2. Corinth. 13. 12.

Cur S. Paulus non salutet hic S. Petrum. Quæres, cur S. Petrum non salutet hic Paulus? An quia Romæ Petrus numquam fuit, ut ex hoc loco contendunt B Novantes? Respondeo, Minimè; sed causa est, vel quod ad Petrum peculiares litteras dederit Paulus, vel quòd Petrus, utpote Judæus, ante aliquot annos Roma pulsus à Claudio Imp. etiamnum abesset: discurrebat enim ad alias in Italia, Hispania, Africa & Britannia Ecclesias fundandas & juvandas, ut tradit & docet Innocentius I. epist. ad Decentium, & ex ea Baron. Bellarmin. & alii. Nam alioqui Priscilla & Aquila, aliique Judæi, quos hic salutat, Romam redierant, edicto Claudii jam oblitterato, vel revocato, aut certè illo stante, furtim & clanculum irrepentes. *Regiones à S. Petro peragratæ cum Roma pulsus esset.*

SALUTANT VOS OMNES ECCLESIÆ CHRISTI] Non quòd ab eis salutandi Romanos accepisset Paulus mandatum: longè enim aberant; sed quia earum charitatem & affectum noverat, quo Romanos salvere & prospere agere cupiebant: & quia ipse erat caput omnium Ecclesiarum, omnes Ecclesias repræsentans, sicut rex regnum. Sicut ergo regnum per regem loquitur & salutat: ita & Ecclesiæ per Paulum, ut quod ipse facit Ecclesiæ censeantur fecisse.

Sic 1. Corinth. ult. v. 19. dicit Paulus: *Salutant vos Ecclesiæ Asiæ.* Sic quoque vulgò & verè amicis & familiaribus C scribimus: Salutat te ille vel ille familiaris tuus, & meus; etiamsi nobis nil tale dixerit; quia novimus ejus mentem, qua alium salvere & bene agere desiderat. Hæc enim mens est hominum invicem scribentium, hic usus communis, verus mendacii expers.

VERS. 17. ROGO OBSERVETIS EOS, QUI DISSENSIONES PRÆTER (id est contra, ut vertit Erasmus) DOCTRINAM, QUAM VOS DIDICISTIS, FACIUNT] Sic Galat. 1. 8. dicit Apostolus anathema iis qui aliud evangelizant, præter (id est contra) id, quod evangelizatum est.

VERS. 18. HUJUSCEMODI PER DULCES SERMONES ET BENEDICTIONES (hoc est, adulationes, assentationes, inquit Theophyl.) SEDUCUNT CORDA INNOCENTIUM] Per *dulces sermones*, græcè διὰ τῆς χρηστολογίας. Ubi Nota, à græco χρηστός, id est utilis vel commodus, Gentilibus vocabantur *Chresti*, homines utiles vel benefici. Unde Lucianus in Philopatro, *Pauci*, inquit, *chresti*, id est frugi sunt, *quemadmodum ubique video.* Contrà verò *chrestologi* dicebantur, qui cùm bene loquerentur, D malè tamen agebant: qua de causa Pertinacem Imper. Chrestologum esse appellatum, auctor est Julius Capitolinus. Tales chrestologos Apostolus hic vocat hæreticos & pseudo doctores, eorumque chrestologiam, id est blandiloquentiam, cavendam esse monet. *Qui sint Chresti & Chrestologi.*

VERS. 19. VESTRA OBEDIENTIA, qua promptè & perfectè Evangelio credidistis, IN OMNEM LOCUM DIVULGATA EST] q. d. Ergo, ò Romani, uti cœpistis, ita pergite tueri hanc fidem & obedientiam, vide dicta cap. 1. v. 8.

VOLO VOS SAPIENTES ESSE IN BONO, ET SIMPLICES IN MALO] *Sapientes*, id est prudentes & cautos, ne à bono quod accepistis, illorum seductorum dulcibus & blandis persuasionibus excidatis. Ad malum autem *simplices*, id est rudes, quasi nescientes male agere, qui nullam nocendi artem teneatis.

A Nota *simplex* græcè dicitur ἀκέραιος, quod deducitur à κέρας, & α privativo, q. d. Sine cornu, placidus, innocens, vel à κεράω, id est miscere & α privativo, q. d. Immistus, purus, sincerus, & exinde metaphoricè, simplex, qui non novit adulterare, miscere, corrumpere, vitiare. Sic Matth. 10. 16. jubet Christus, ut simus ἀκέραιοι ὡς περιστεραί, simplices sicut columbæ. *Simplex & ἀκέραιος quis.*

VERS. 20. *Quid Tò Deus conterat Satanam.* DEUS PACIS (amator & auctor) CONTERAT SATANAM (qui magister est omnium dissensionum) SUB PEDIBUS VESTRIS VELOCITER] q. d. Deus conterat citò dissensiones vestras cum suo principe. ita S. Chrysost. & Theodor. *Prima expositio.*

Secundò, Origen. *Deus conterat Satanam*, hoc est, inquit, omnem spiritum qui adversatur credentibus, quique per suos ministros, quasi serpens insidiatur calcaneo vestro, & vos ad defectionem à fide sollicitat. Alludit ad Genes. 3. 15. *Ipsa* (vel, ut directè habent Hebræa, הוא *hu*, id est ipsum semen, sive proles mulieris, putà Christus) *conteret caput tuum.* *Secunda.*

Tertiò, propriè *Satan*, id est diabolus, conteri, hoc est deiici, calcari ac vinci hic dicitur, cùm ejus populus, B scilicet idololatræ & infideles maximè reges & principes qui Evangelio adversantur, deiiciuntur; Orat ergo hic Paulus, ut populus Christianus his omnibus fiat potentior, ut pro Imperatoribus & principibus idololatris Christianis surrogentur, utque Deus pacis persecutores Ecclesiæ convertat, eosque illi subiiciat. ita Anselm. Sic inter alios S. Sempronius Martyr productus ad Martis simulacrum, jussusque illud adorare dixit: *Conterat te Dominus Jesus Christus filius Dei vivi*: ac mox simulacrum ipsum sensim liquefactum defluxit: ut habent acta S. Nemesii Martyris. *Tertia Satanas conteritur, cùm potentia principum Gentilium destructa fuit.* *Statua Martis à S. Sempronio contrita.*

Hic sensus accommodus & illustris est: primus tamen sensus quem dedi, magis respondet præcedentibus; puta versui 17. & sequ.

VERS. 22. SALUTO VOS EGO TERTIUS, QUI SCRIPSI EPISTOLAM, IN DOMINO] hoc est, propter Dominum, aut potiùs q. d. Salutem quæ à Christo Domino est & proficiscitur, vobis precor.

Nota. Pro *Tertius*, aliqui legunt, *Terentius*, sed perperam. *Tertius* ergo hic nomen est proprium scribæ, qui dictante Paulo epistolam scripsit. Estque hæc ejus sententia Scriptura sacra, uti reliqua epistola, quia illam ipsam C vel Paulo, ut videtur, vel Spiritu sancto dictante scripsit Tertius. Hunc factum esse Episcopum Iconii Diodorus Tarsensis hic, & Dorotheus in Synopsi testantur: ubi, & martyrio coronatus est 21. Junii, ut habent Martyrologia. De hoc Tertio ita ex Diodoro Tarsensi scribit Sixtus Senensis lib. 2. in Tertio. *Tertius*, inquit, *Iconii Episcopus, Pauli discipulus, & amanuensis, scripsit dictante Apostolo eam, quæ est ad Romanos Epistolam: in cujus fine salutationem quoque suam apponens ait, Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam hanc, in Domino. Is cùm esset parum Sermone peritus, nec satis in scribendo exercitatus, epistolam, quæ propter multitudinem ac sublimitatem quæstionum, cæteris Pauli epistolis obscurior est, longè reddidit obscurissimam, dum sensus & cogitationes Pauli elocutionibus interdum confusis, & inabsolutis sententiis, ac transposita nonnumquam ordinis serie conatus est explicare. Diodorus Tarsensis Episcopus in expositione epistolæ ad Romanos hujus rei testis est. Theodulus Cælesyriæ presbyter in expositione epistolæ ad Romanos, pro Tertio, Terentium legit.* *Tertius scriba exaravit hanc epistolam dictante Apostolo.* *Tertius hic postea factus est Episcopus Iconii.* *Tertii imperitia in excipiendis Apostoli sententiis.*

VERS. 23. SALUTAT VOS CAJUS HOSPES MEUS] Ad hunc Cajum scripsit S. Joannes tertiam suam epistolam D Catholicam, in qua eum ab hospitalitate & misericordia in pauperes dilaudat.

ET UNIVERSA ECCLESIA] scilicet quæ est Corinthi; unde hanc epistolam scripsit Paulus. Videtur ergo ex hoc loco, Caii domus fuisse Ecclesia, sive locus ad quem ad S. Synaxes congregabantur Christiani, qui erant Corinthi. Unde Ambros. Syrus, & Græca legunt τῆς ἐκκλησίας ὅλης. q. d. Cajus est hospes non tantùm meus, sed etiam universæ Ecclesiæ Corinthiacæ. *Cajus hospes Apostoli & convocationum Christianorum.*

ERASTUS ARCARIUS, græcè οἰκονόμος, id est quæstor, CIVITATIS] Corinthi, ut dixi, cui nimirum commissa erat cura publici ærarii. *Erastus quæstor.*

VERS. 24. GRATIA DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI CUM OMNIBUS VOBIS. AMEN. Nota. Apostolus passim epistolis suis & premittit & subiungit apprecationem gratiæ, ut doceat nil ita Christiano in votis esse debere, ac Dei gratiam, gratiæque augmentum, qua scilicet *Gratia Dei quanta sit.*

non

non hominibus, sed Deo grati simus, ac placeamus: sic enim ad omnia virtutum opera validi ac potentes efficimur, degimusque in perpetua pace ac lætitia. Sicut enim famulus qui regi servit, apud quem gratiosus est, nihil tristitiæ sentit, quidquid inimicitiæ vel adversitatis aliunde occurrat: ita nos nihil mœroris sentiemus, sive amici aliique nos deserant & infestent, sive pericula & tribulationes ingruant, si in Dei gratia simus, Deus nos gratia sua roboraret ac confirmet.

Virtus gratiæ Dei.

Sic insuper inquit S. Chrysost. hom. 10. in epist. 2. ad Timoth. in morali: *Si in gratia Dei sis, terribilis eris non tantùm hominibus, sed & dæmonibus. Tales fuere Apostoli, qui calcatis divitiis Domini sui imperio sunt potiti. Ille, ajebant, morbo liberetur, illis dæmonibus: illum liga, hunc solve. In terris fiebant ista, sed è cælis proficiscebantur.* Et rationem subdit dicens, *Hic enim honor redundat in Dominum. Quo enim potentior est famulus eo majori admirationi est dominus.* Addit deinde Chrysost. nos omni vi & violentia nobis & concupiscentiis illata, ad hanc gratiam assequendam conniti debere.

VERS. 25.

EI QUI POTENS EST VOS CONFIRMARE JUXTA EVANGELIUM MEUM (supple, sit honor & gloria, ut patebit v. ult. in fine) ET PRÆDICATIONEM JESU CHRISTI (de Jesu Christo Salvatore) SECUNDUM REVELATIONEM MYSTERII] q. d. Prædicatio Evangelii Christi non est prædicatio veritatis & rei humano lumine cognitæ, sed prædicatio rei cognitæ per revelationem divinam: nimirum est prædicatio magni illius mysterii, quod tota hac epistola tractatum est: scilicet omnes omnino homines, etiam Gentiles & Paganos justificari ex fide Christi, idque gratis, & sine ullis cujuspiam meritis.

Mysterium totum hac epistola tractatum.

TEMPORIBUS ÆTERNIS] Nota, nec mundum nec tempus esse ab æterno, uti voluit Plato. Dicuntur ergo tempora æterna, non secundùm rem, sed secundùm imaginationem, quæ scilicet fingimus ante mundum æternitati coextitisse. ita Anselm. q. d. Paulus, Non est recens inventum Evangelii, sed ab æterno semper fuit ipsum Evangelium in secreto divinitatis consilio, menteque divina tacitum & occultum, & numquam hactenus in mundo propalatum aut prædicatum. Unde subdit.

VERS. 26.

QUOD (scilicet mysterium jam dictum Græcum enim φανερωθέντος referri debet ad μυστηρίου) NUNC PATEFACTUM EST (declaratum & demonstratum est) PER SCRIPTURAS PROPHETARUM] qui Christum, Christique Evangelium prædixerunt, SECUNDUM PRÆCEPTUM ÆTERNI DEI, AD OBEDITIONEM FIDEI) ut nimirum omnes Gentes Evangelium fidemque Christi audiant, illique credant & obediant.

IN CUNCTIS (quibusvis sine discrimine) GEN-

A

TIBUS COGNITI) scilicet mysterii: eò enim τὸ cogniti, referri patet ex Græco, & ex parenthesi Romana, quæ omnia a τῷ *quod nunc patefactum est*, huc usque duobus semicirculis includit. Græcizat ergo hic noster Interpres? cùm alioqui clare uti cœperat dicere debuisset: *mysterii, quod nunc patefactum est, & in cunctis Gentibus cognitum;* vel, ut græcè est γνωρισθέντος, id est, notificatum & manifestatum est.

VERS. 27.

SOLI SAPIENTI DEO PER JESUM CHRISTUM] Hæc refer ad *Ei qui potens est*, v. 25. q. d. Soli sapienti & potenti Deo per Christum & Christianam religionem, omnis sit honor & gloria sempiterna.

Nota. Gloria sit *soli*, non Patri, ut Arriani; sed *Deo*, id est, SS. Trinitati, cui per Christum hominem omnis honor defertur. ita S. August. lib. 3. Contra Maxim. 13. Nam Christus Deus & homo cùm sit, ut Deus honorem recipit cum Patre & Spiritu sancto; ut homo verò illum defert. Detulit autem, cùm prædicavit in mundo SS. Trinitatem, & jussit baptizari in nomine Patris & Filii & Spiritus sancti omnes gentes.

B

Nota Secundò. Vox *sapienti* innuit, per nullam hominum sapientiam hominem potuisse viam salutis agnoscere: quia solus Deus à seipso, & per essentiam sapiens est, qui eam per fidem nobis manifestavit. Hinc solus sapiens dicitur: respicit enim Paulus ad mysterium, de quo dixit v. 25. ita Anselm. Vide Baruch 3. v. 32. & 37.

Sapientia solius Dei est.

CUI HONOR ET GLORIA IN SÆCULA SÆCULORUM. AMEN] Τὸ *cui*, hebraismo redundat, ita S. August. Hebræi enim repetunt relativum cum antecedente. Unde Græca & Syrus non habent τὸ *cui*. Sic ergò hæc omnia ordinanda sunt: Ei qui potens est vos confirmare, videlicet soli sapienti Deo sit honor & gloria. Amen.

Vide S. Chrysost. hic in morali hom. ult. pulchrè & patheticè ostendentem quantum S. Paulus suo zelo, labore & fervore honorarit & glorificarit Deum.

O Rex sæculorum, ò revelator mysterii temporibus æternis taciti, ò æterne Deus, immortalis & invisibilis, ò qui habitas in celsis montibus ÆTERNITATIS, qui ex altu despicis acta vitæ nostræ, omniumque temporum subitè labentium spatia; tibi honor, tibi gloria in sæcula sæculorum. Tu nobis beatæ ÆTERNITATIS aditum devicta morte reserasti: fac nos semper ejus memores, ita sobriè, justè & piè vivere, ut ejus participes efficiamur: da nobis ita sanctè & heroicè hoc vitæ momentum transigere, ut in sæcula sæculorum te frui, te laudare, te cum omnibus angelis & Sanctis celebrare mereamur, ò vera charitas, ò chara ÆTERNITAS, Deus meus & omnia, Amen.

COM-

Digitized by Google

COMMENTARIUS IN I. EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

ARGUMENTUM.

Describitur Corinthus.

ACHAIA sive Peloponesus, quæ nunc vulgò Morea dicitur, olim celebres habuit urbes; harum metropolis & nobile emporium erat Corinthus, inquit Chrysost. duobus inclyta portubus, quorum Lechæum Jonio, Schonus Aegeo imminet mari. Unde à duplici hoc mari Poetæ *Corinthum bimarem* vocarunt; ut Ovid. 4. Fastor.

Adriacumque patens latè, bimaremque Corinthum.

Fertur autem Corinthus primò à Sisypholatrone Aeòli filio condita fuisse, & Corcyra nominata, auctore Strabone l. 8. Geogr. postea Ephyre; deinde eversa, & instaurata à Corintho Marathonis, seu Pelopis (ut Suidæ placet) sive (ut alii malunt) Orestis filio, Corinthus appellata. Hanc urbem Cicero pro lege Manilia, Græciæ totius lumen appellat. Eò enim potentiæ propter situs opportunitatem pervenit, ut vix Romanæ urbi concederet.

Corinthiorum gratia splendor fastus & luxus.

Abundabat ergo Corinthus opibus, mercibus & metallis, ac præsertim ære, fuitque; æs Corinthiacum celeberrimum, & laudatissimum; adeò ut Plinius l. 4. c. 2. tradat illud auro & argento æquiparari. Ex hac opulentia manavit Corinthiorum fastus, ingluvies, luxus, libido, magnificentia, ut ea abjerit in proverbium: *Non cuivis homini contingit adire Corinthum.* Ubi Demosthenes mulierculæ, pro horario usu corporis deposcenti octona auri talenta, respondit: *Ego tanti pœnitere non emo.* Hac de causa in hæc eorum vitia subinde; ac præsertim cap. 6. invehitur Apostolus.

Corinthiorum sapientia & Pauli apud eos prædicatio.

Rursum Secundò, Corinthi erat Oratorum & Philosophorum frequentia inter quos fuit Periander, unus è septem Græciæ sapientibus. Adiit ergo Paulus Corinthum, ut in urbe tam frequenti & celebri disseminaret Evangelium, in eaque annum, & sex menses evangelizavit, ac multos ad Christum convertit, confirmante eum Domino qui ei per visionem Corinthi apparens: *Noli*, inquit, *timere, sed loquere, & ne taceas, propter quod ego sum tecum, & nemo apponetur tibi ut noceat te, quoniam populus est mihi multus in hac civitate*, Actor. 18. 9. Hac Pauli prædicatione Corinthii Christiani mirè profecerunt, adeò ut eorum sapientiam, prophetiam aliasque gratias eis à Deo data c. 1. v. 5. c. 14. v. 26. & alibi celebret ipse Paulus.

Corinthiorum ambitio, contentiones & schismata.

Hinc Tertiò, inter Corinthios orta est superbia ambitio & contentiones præsertim postquam Apollo vir eloquens & potens in Scripturis, supervenit Corinthum, Act. 18. 17. tunc enim nonnulli hunc Apollo prætulerunt Paulo, A quasi in sermone minùs eleganti & eloquenti; indeque orta sunt schismata, uno jactante & dicente, *Ego sum Pauli*; altero, *Ego sum Apollo*, &c. Paulus ergo hanc ad eos scribit epistolam, in qua statim per quatuor prima capita, eos, ab humanæ sapientiæ & eloquentiæ fastu, atque inani magistrorum suorum Pauli vel Apollo venditatione, ad humilitatem crucis, ad Christi fidem & doctrinam abducit.

Paulus hac epistola Corinthiorum schismata componit: dubia resoluit.

Quartò, scripserant Corinthii ad Paulum varia dubia proponentes, ut patet c. 7. v. 1. quæ ipse hac epistola resolvit: unde postquam primis quatuor capitibus, eorum schismata & vanæ sapientiæ ambitionem retudisset: deinde c. 5. jussisset excommunicari & vitari incestuosum, ac cap. 6. litigia eorum coram judice infideli, atque fornicationem insectatus fuisset; c. 7. primum eorum dubium de matrimonio & virginitate enodat, docetque quæ sint jura matrimonii Christiani eique opponit & antepònit consilium Evangelicum virginitatis & cælibatus. Mox c. 8. & 10. dubium secundùm eorum de idolothytorum esu aggreditur, asseritque illum in se licitum esse, sed cavendum, ubi est scandalum infirmorum. Deinde c. 9. ut ostendat, quàm idolothytorum B scandala sint cavenda, asseverat se ob ædificationem proximorum, abstinuisse stipendio sustentationis, sibi evangelizanti debito, ac labore manuum victum sibi comparasse. Inde c. 11. tertium Corinthiorum dubium, de mulierum velatione, & quartum de cœna Eucharistica, ejusque agape resoluit. Mox cap. 12. disputat de gratiis gratis datis, easque variè variis à Spiritu sancto distribui docet, Cap. 13. demonstrat inter Dei dona & gratias excellere charitatem. Cap. 14. quinto Chorinthiorum dubio; An donum linguarum præstet prophetiæ? negativè respondet. Cap. 15. sextum dubium eorum resoluit, probando multis resurrectionem, ejusque dotes, modum & ordinem docendo. Cap. 16. jubet fieri collectam, eleemosynarum pro pauperibus Hierosolymitanis, ac denique salutationibus claudit epistolam.

Quando & ubi scripta hæc epistola.

Nota Quintò. Scripta est tam hæc prima, quàm secunda ad Corinthios, ante epistolam ad Romanos: nam, ut notat Chrysost. Apostolus 1. Corinth. 16. v. 2. Corinthios ad collectam, qua sublevet famem pauperum Hierosolymitanorum, adhortatur, quam Roman. 15. v. 25. & 26. jam factam esse docet. Rursum scriptam esse hanc epistolam Philippis, & missam per Timotheum habent Græca, Syra, & Regia Latina in fine epistolæ: sed videtur potiùs ex cap. 16. v. 8. & aliis Ephesi scripta Actor 19. v. 1. anno Christi 57. ita Baronius, Oecumenius, & alii.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

AGit gratias Deo, pro gratia Corinthiis data, spondetque quod Deus in ea illos confirmabit.

Deinde v. 10. insectatur eorum schisma, quo hic dicebat, Ego sum Pauli: *ille*, Ego sum Apollo; *cùm omnes sint Christi.*

Tertiò, v. 17. radicem schismatis succidit, dum docet non debere Corinthios spectare eloquentiam Apollo, vel alterius prædicatoris; sed rem prædicatam, scilicet crucem, quæ licet Judæis sit scandalum, Gentibus stultitia, fidelibus tamen est Dei virtus & sapientia.

Hinc Quartò, v. 26. consequenter docet Deum non vocasse ad prædicationem & fidem crucis & salutis sapientes, potentes, & nobiles mundi, sed stultos, infirmos & ignobiles Apostolos, aliosque primos fideles, idque ne quis in se, sed tantùm in Deo glorietur.

1. PAULUS vocatus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater, 2.
Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Jesu, vocatis sanctis,
cum omnibus, qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi in omni loco ipsorũ
& nostro. 3. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo. 4.
Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Chri-
sto Jesu: 5. quòd in omnibus divites facti estis in illo, in omni verbo, & in omni
scientia: 6. sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis: 7. ita ut nihil
vobis desit in ulla gratia, expectantibus revelationem Domini nostri Jesu Christi,
8. qui & confirmabit vos usque in finem sine crimine, in die adventus Domini nostri Jesu Christi. 9. fide-
lis Deus per quem vocati estis in societatem filii ejus Jesu Christi Domini nostri. 10. Obsecro autem vos fra-
tres per nomen Domini nostri Jesu Christi: ut idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata: sitis
autem perfecti in eodem sensu, & in eadem sententia. 11. significatum est enim mihi de
vobis fratres mei, ab iis qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter vos. 12. Hoc autem dico, quòd
unusquisque vestrum dicit: Ego quidem sum Pauli: ego autem Apollo: ego verò Cephæ: ego autem
Christi. 13. Divisus est Christus? Numquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli bapti-
zati estis? 14. Gratias ago Deo, quòd neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum & Cajum: 15. ne quis
dicat quòd in nomine meo baptizati estis. 16. Baptizavi autem & Stephanæ domum: ceterùm nescio si
quem alium baptizaverim. 17. Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare: non in sapien-
tia verbi, ut non evacuetur crux Christi. 18. Verbum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est: iis
autem, qui salvi fiunt, id est nobis, Dei virtus est. Scriptum est enim: 19. Perdam sapientiam sapien-
tium, & prudentiam prudentium reprobabo. 20. Ubi sapiens? ubi scriba? ubi conquisitor hujus sæcu-
li? Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? 21. Nam quia in Dei sapientia non cognovit mun-
dus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes. 22. Quoniam
& Judæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt: 23. nos autem prædicamus Christum crucifixum:
Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam. 24. ipsi autem vocatis Judæis, atque Græcis, Chri-
stum Dei virtutem, & Dei sapientiam: 25. quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod in-
firmum est Dei, fortius est hominibus. 26. Videte enim vocationem vestram fratres, quia non multi sapien-
tes secundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles: 27. sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus ut
confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia: 28. & ignobilia mundi, & contem-
ptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt destrueret: 29. ut non glorietur omnis caro in
conspectu ejus, 30. Ex ipso autem vos estis, in Christo Jesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, &
justitia, & sanctificatio, & redemptio: 31. ut quemadmodum scriptum est: Qui gloriatur in Do-
mino glorietur.

VERS. 1. SOSTHENES] Erat hic princeps synagogæ Corinthi, conversus ad Christum à Paulo pro fide coram Gallione Proconsule acriter verberatus, Actor. 18. v. 17 ac post mortem relatus inter Sanctos, 28. Novembr.

VERS. 2. ECCLESIAE DEI, QUAE EST CORINTHI, SANCTIFICATIS IN CHRISTO JESU, VOCATIS SANCTIS, supple, scribit, & salutem dicit Paulus precando: GRATIA VOBIS ET PAX A DEO) Pro *vocatis sanctis*.
VERS. 3. Græcè enim semper non est participium λεγομένοις, aut καλουμένοις, id est vocatus, dictus, appellatus; sed κλητὸς, nomen, quasi dicat, Vocatitius sanctitatis, vel vocatione sanctus, vocatus ad sanctimoniam.

Nota Primò, hoc beneficium vocationis Paulum toto hoc capite, & passim alibi admirari.

Beneficium vocationis est admirandum, & humilitate recensendum. Secundò, illud & omnia cetera humiliter ac piè divinæ benevolentiæ & potestati adscribere. De humilitate locum hic habet insignem Chrysost in morali homil. primæ.

Tertio, hinc patet contra Pelagium, non nostris meritis, *Error Pelagii circa vocationem.* sed mera Dei gratia nos vocatos esse ad fidem & gratiam Christi. ita Chrysost. & passim August. Rursum, hinc omnes Christiani olim dicti sunt Sancti, non actu, sed vocatione, professione, debito.

Quartò, hos Sanctos dicit *in Christo*, id est per Christi merita, sanctificatos, scilicet in baptismo & deinceps.

Quintò. τὸ *Ecclesiæ*, & τὸ *vocatis sanctis* idem sunt. Est enim appositio, sive explicatio Ecclesiæ: ut si quæras, quid sit Ecclesia? respondebo hinc ex S. Paulo: Sunt vocati Sancti; sive, Est congregatio & cœtus fidelium, qui vocati sunt ad sanctitatem.

Unde Sextò, hinc patet, Ecclesiam esse visibilem. Scri- *Ecclesiam esse visibilem contra hæreticos ostenditur.* bit enim Paulus hæc non ideæ abstractę, sed Ecclesię, quæ est Corinthi, quæ ejus litteras legere & videre poterat, ut patet.

Septimò, ex hoc loco liquet, eandem ubique esse Ecclesiam, cujus pars erat Ecclesia Corinthiorum. Unde ait: *Cum omnibus qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro*, id est, omnibus Christianis ubi-
A cumque consistant, sive in alio quolibet suo loco. *Ipsorum* ergo, scilicet Corinthiorum, *& nostro*, scilicet meo & Sosthenis. Addit hoc, ne quis putaret cùm dixit, *Domini nostri Jesu Christi*, dicere voluisse, Christum dominum esse solius Pauli & Sosthenis. ita Chrysost. *Eoque*, ait, *tacitè innuit Paulus, Corinthios semotis contentionibus debere esse concordes, quasi membra ejusdem Ecclesiæ & capitis Christi*. Deinde innuit se scribere hanc epistolam propriè quidem ad Corinthios, sed tamen cupere esse circularem ad omnes Christianos, uti circulares erant epistolę aliorum Apostolorum & Episcoporum primis illis sæculis. Nam quod Cajetanus *nostro*, interpretatur q. d. Nostra jurisdictio se extendit Corinthum, & ad Corinthios, ut urbs & locus Corinthi sit & ipsorum & noster, coactum est. Denique cur dicatur Ecclesia, vel evocatio, vel cœtus vocatorum ad fidem, quæ olim synagoga, id est congregatio dicebatur, & quid sit qualis, quæ ejus notæ, vide Bellarm. de Ecclesia l. 1. c. 1. 2. & seq. solidè & doctè edisserentem.

GRATIAS AGO DEO MEO SEMPER PRO VOBIS IN GRATIA DEI, QUÆ DATA EST VOBIS IN CHRISTO JESU] *In gratia* Syrus ܒܛܝܒܘܬܐ *al tabuta*, græcè ἐπὶ τῇ χάριτι, id est, propter gratiam Dei, *quæ data est* VERS. 4.
B *vobis in Christo* id est, per Christum. Vide can. 25. *Origo*, inquit S. Bernard. serm. 13. in Cantica, *omnium fontium & fluviorum mare est: virtutum autem & scientiarum origo est Dominus Jesus Christus: continentia carnis; cordis industria, voluntatis rectitudo ex illo fonte manant; remittatur* (per gratiarum actionem) *ad suum principium cæleste profluvium, quo uberiùs terræ refundatur; Gloriam meam alteri non dabo, inquit Deus*, Isaiæ 48. *Gratiarum actio frequens debet esse Christiano.*

QUOD IN OMNIBUS DIVITES FACTI ESTIS IN ILLO (per illum Christum) IN OMNI VERBO (prædicationis Evangelii) ET OMNI SCIENTIA] id est, spirituali ejus intelligentia. q. d. Gratias ago Deo, quòd vobis copiam per me & Apollo exhibuerit prædicationem & doctrinam Evangelii, ejusque sensum & intelligentiam. VERS. 5.

SICUT TESTIMONIUM CHRISTI CONFIRMATUM EST IN VOBIS] Id est, quibus, seu testimoniis duobus Christiana fides fundata & firmata est in vobis Nam VERS. 6.
Gra-

Græci Græcum, καθὼς, id est *sicut*, per enallagen interpretantur. ἐν ᾧ, *per quæ*, scilicet verbum & scientiam. Alii sic explicant, *sicut testimonium*, &c. q.d. Quibus rebus, scilicet, prædicatione Evangelii, ejusque scientia, quasi certo testimonio cognoscitur vos esse fideles & discipulos Christi.

VERS.7. EXPECTANTIBUS REVELATIONEM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI] in secundo illius adventu, quando omnium gratiarum copiam & consumationem in gloria cælesti à Christo accipietis.

VERS.8. QUI ET CONFIRMABIT VOS, quantum est ex parte sua, id est gratiam dabit, quæ vos confirmare possit, & actu confirmabit, si eam accipere, ea uti, & vos confirmare in Christi fide & charitate velitis, de quo rursum v. 9. *confirmabit*, inquam, ad hoc, ut sitis & persistatis USQUE IN FINEM (vitæ) SINE CRIMINE] græcè ἀνεγκλήτους, id est inculpati, quos nemo culpare aut criminari possit, quasi crimen aliquod contra fidem & charitatem Christi commiseritis τὸ enim *sine crimine* referri ad *confirmabit*, patet ex Græco βεβαιώσει ἀνεγκλήτους, id est, confirmabit inculpatos: sive incriminales, ut scilicet tales sint & perseverent. Loquitur Apostolus toti Ecclesiæ in qua plerique erant sancti & inculpati, etiamsi pauci aliqui schismata sererent, quos mox versu sequenti redarguit & culpat.

In Ecclesia Corinthiorū pleriq; erāt sancti.

B

IN DIE ADVENTUS DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI] Est eclipsis, frequens Apostolo; supplendum enim est, ut sitis & appareatis sine crimine, illo die adventus & judicii Christi: nisi malis ἐν ἡμέρᾳ, poni pro εἰς ἡμέραν, *in die*, pro in diem (enim ἐν & εἰς confundit Apostolus) ut explicet τὸ *in finem*, per τὸ *in die adventus Christi*, hic enim ultimus noster & rerum omnium erit finis.

VERS.9. FIDELIS DEUS PER QUEM VOCATI ESTIS IN SOCIETATEM FILII EJUS JESU CHRISTI] Nota. *Fidelis* S. Paulo idem est quod constans, verax, ut ostendam 1. Timoth. 1. 15. non quasi, ut vult Calvinus, solùm efficaciter à se vocatos, eosque omnes Deus salvet; & quemque illorum se salvum fore firma fide credere jubeat & efficiat. Ut quid enim mox v. sequenti de Corinth. salute sollicitus, schismata eorum incusat? An non crediderant Corinthii? & tamen in schismata lapsi, periculum damnationis incurrerant, ideoque illud ab eis avertere satagit Paulus. Possunt ergo fideles in peccata labi & damnari.

Error Calvini circa efficacē Dei vocationē.

C

Dicitur itaque Deus *fidelis*, quia non sine causa suum vobis, ô Corinthi, subtrahet auxilium quod dare cœpit, & deinceps se daturum promisit, ut persistatis & firmemini in fide & societate Jesu; nec vos deseret, nisi priùs à vobis deseratur, ut docet Concil. Trident. (ex S. Augustino) sess. 6. 11. & 13. ubi tria docet eadem quæ hic Apostolus.

Deus non deserit hominem nisi prius desertus.

Primò, justificatis omnibus Deum gratiam Christi dare; qua in justitia perseverare possunt, si velint. Secundò, eos sua voluntate posse ab ea excidere. Tertiò, neminem scire an sit perseveraturus, & an sit de numero electorum, nisi specialem hac de re à Deo revelationem habeat.

Tria notanda circa negotium vocationis & electionis divinæ.

Nota Secundò. *Societatem filii* hic vocat Paulus communionem fidei, gratiæ & gloriæ Christi, quæ habetur in Ecclesia Christi; sive ipsum christianismum, in quo habemus societatem filiationis, hereditatis, Sacramentorum, & omnium bonorum Christi. q.d. Vocati estis, ut sitis filii Dei, socii, membra, fratres & cohæredes Christi. ita Anselm. Ambros. Theophyl. Chrysost. quem vide. Sic S. Joannes ait epist. 1. c. 1. 3. *Ut & vos societatem habeatis nobiscum, & societas nostra sit cum Patre, & cum Filio ejus Jesu Christo.*

D

Ubi adverte. Licet, ut ait Apostolus, omnes fideles Christiani sint de societate Christi, tamen alii aliis magis sunt de hac societate; scilicet, qui magis Christi vitam & gratiam participant; ut qui non tantum præcepta, sed & consilia Christi sequuntur: sicut de societate Christi magis, erant Apostoli, quàm alii Christiani.

Insulsè cavillantur hæretici: Paulus omnes Christianos dicit esse vocatos in societatem filii Dei: ergo perperam Jesuitæ sibi solis arrogant nomen Societatis Jesu. Pari enim modo inferrent: Omnes Christiani colunt SS. Trinitatem, B. Virginem, angelos. ergo perperam Ecclesia instituit Ordines & Sodalitates nomine SS. Trinitatis, B. Virginis, angelorum; &c. Hæ enim Sodalitates alios non excludunt ab horum cultu, sed nomen aliis commune sibi appropriant, ut eo excitentur ad majorem & singularem pietatem erga

A SS. Trinitatem, B. Virginem, angelos, atque alios quoque ad eumdem excitent.

Sciant verò, Jesuitas hoc nomen sibi non dedisse, sed Summos Pontifices Romanos, ipsumq; fundatorem S. Ignatium, qui ex humilitate, & gloriæ vitandæ causa, suos non voluit vocari Ignatianos, sed Societatis Jesu, idque ex visione quadam, qua agens de Societate fundata, vidit Jesum crucem baiulantem, sibique dicentem, *Ego vobis Romæ propitius ero*: quando divinitus ita illustratus fuit, ut non dubitaret hanc esse Dei voluntatem, hoc nomen Jesu Societati huic dandum esse. Audiant Ribadeneiram lib. 2. Vitæ S. Ignatii c. 11. *Societatem Jesu appellari voluit, ut qui huc vocati fuerint, non se in Ignatii Ordinem aliquem ascriptos, sed in Societatem filii Dei Jesu Christi Domini nostri vocatos agnoscant, sub illo summo Imperatore mereant; ejus signa sequantur, crucem suam cupidè tollant; & in auctorem fidei & consummatorem Jesum aspiciant, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta. Et ne defatigentur animis deficientes, certum illis atque persuasum sit, ducem suum sibi præstò esse, illum non Ignatio solùm & sociis, ut videmus hactenus fuisse, sed sibi quoque futurum semper propitium sperent.* Et Pium V. Pontif. in Bulla Societ. pag. 74. *Qui* inquit *sicut nomen Sociorum Jesu assumpserunt; ita opere, doctrina & exemplis D. N. Jesum Christum imitari, & ejus vestigia sequi nituntur.* Sicut ergo S. Paulus Timotheum epist. 2. cap. 2. v. 3. hortatur ut laboret ac certet, *sicut bonus miles Christi Jesu*: ita *Societas Jesu* suo nomine monetur & excitatur, ut pro gloria Dei & salute animarum laboret. *quasi militia, seu legio, seu cohors militum sociata sub duce Jesu.* Plura vide apud Julium Nigronium de hoc titulo, & apud Jac. Gretserum, Franc. Montanum, & alios. qui apologias pro Societate hac scripserunt.

OBSECRO VOS, FRATRES, PER NOMEN DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, in cujus unam eamdemque societatem, familiam, domum & Ecclesiam vocati sumus omnes, quicumque fideles & Christiani sumus, UT IDIPSUM DICATIS OMNES] scilicet, quasi fratres germani, verbis & voce consentiatis, dicatisque omnes simul, *Ego sum Christi*, non autem hic dicat, *Ego sum Pauli*; ille, *Ego sum Apollo*. Rursum non tantùm voce, sed & mente consentiatis: alioquin enim ficta & simulata foret verbalis vestra oris confessio. Unde subdit quasi radicem concordiæ dicens. VERS.10.

SITIS PERFECTI IN EODEM SENSU, ET IN EADEM SENTENTIA] Legunt aliqui in Græco γνώσει, id est, *scientia*, itaque legunt Latina Plantiniana, sed corrigendum est γνώμῃ, id est, *sententia*: itaque legunt Latina Romana. Pro *perfecti*, græcè est κατηρτισμένοι, id est, ut Theophyl. *Sitis coagmentati*, sive *perfectè compacti in eodem sensu, & in eadem sententia*, ut idem sentiatis, & inter vos consentiatis in Christo, ut vobis invicem aptè cohæreatis in una mente & sensu in Christo. καταρτίζω enim significat ita aptè & congruenter aliquid componere & coagmentare, ut partes inter se, & cum toto congruant: atque quia tunc res perfecta atque absoluta est, cùm concinnè & congruenter hoc modo composita est, hinc hoc verbum significat quoque perficere, ut psal. 8. 3. *Ex ore infantium & lactentium perfecisti* (græcè κατηρτίσω) *laudem* 2. ad Corinth. vult. v. 11. *De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote*, id est, inter vos mutuò, & cum capite vestro congruite. Hoc enim significat Græcum καταρτίζεσθε. Psal. 39. 7. *Aures autem perfecisti mihi*, græce κατηρτίσω μοι. *Exhortatio Apostoli ad concordiam & fugam discordiæ.*

SIGNIFICATUM EST ENIM MIHI AB IIS QUI SUNT CHLOES] Putant aliqui τὸ *Chloes*, esse nomen loci, sed hic locus alibi nusquam legitur: nec Græca textus patiuntur Chloes esse locum. Unde veriùs Chrysost. & Syrus putant hoc esse nomen familiæ vel feminæ. q. d. Ex familia Chloes audivi. Simili græcismo dicitur Rom. 16. v. 10. *Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli, Narcissi*, scilicet domo & familia. VERS.11.

QUOD UNUSQUISQUE VESTRUM, hoc est, qui lib. 1. ex iis, qui inter vos contendunt, & schismatis partem aliquam fovent. (Erant enim inter Corinthios multi alii cordati, & pacifici, à schismate, & consequenter à verbis sequentibus alieni.) DICIT, vicissim, alternativè, vel respectivè, non enim quisque dicebat, EGO QUIDEM SUM PAULI, EGO APOLLO, EGO VERO CEPHAE] sed vicissim, cùm diceret unus, *Ego sum Pauli*; alter dicebat *Ego Apollo*, alter, *Ego verò Cephæ*. In voce ergo *unusquisque*, est acceptatio distributiva & disjunctiva familiaris Hebraïs, VERS.12. *Schismata & contentiones Corinthiorū.*

bræis, quisque enim ambitiosè, & contentiosè dicebat, *Ego sum Pauli; vel Ego Apollo, Ego verò Cephæ*. Ego sum Pauli, scilicet discipulus, catechumenus: Ego Cephæ, scilicet à B. Petro Pontifice edoctus, vel baptizatus, Antiochiæ, Romæ, aut alibi. Nam hucusque Petrus Corinthi non fuerat, ut colligitur c. 4. 15. Unde Baronius vult hæc verba esse eorum, qui declinabant schismata quæ propriè ob Paulum & Apollo exorta erant: ut patet c. 3. 4 utque ea vitarent, aliis suos magistros jactantibus, ipsi dictitabant se nec Pauli, nec Apollo, sed Petri Præsidis Ecclesiæ esse discipulos; quasi dicerent, Hic ait & jactat se esse Pauli discipulum, ille Apollo; ego verò dico me esse Cephæ, id est, me esse discipulum Petri, qui caput est Ecclesiæ, & vicarius Christi: illi enim adhæreo, illo glorior, ille per Paulum vel Apollo, aliumve me convertit & baptizavit. Unde alius altiùs assurgens dicebat, *Ego sum Christi*, qui scilicet est ipse summus princeps Apostolorum & Ecclesiæ, cujus vicarius est Petrus, cujus ministri sunt Paulus, & Apollo.

Rectè loquitur qui dicunt se esse Christi, modò non contemnant Prælatos Ecclesiæ.

Notandum enim quod addit: *Ego autem Christi*, non malè, sed rectè loquentium esse, si absit contentio, & contemptus Apostolorum & vicariorum Christi, uti jam Anabaptistæ contemnunt Prælatos: omnes enim decebat dicere, Nos sumus Christi putà Christiani. Taxat ergo Corinthios, quibus non omnes, ut par erat, sed aliqui tantùm Christianos se esse dicerent, alii verò aut Pauli, aut Apollo, aut Cephæ sese discipulos nuncuparent. ita Ambros. Theoph. D. Thom. Occasio schismatis videtur fuisse, quòd Apollo, qui eloquens, acer & potens erat in Scripturis, Corinthi tum docebat Actor. 18. 27. ita ut ejus respectu nonnullis Paulus visus sit frigidior & jejunior, utpote qui studio sermonis & scientiæ cultum & ornatum vitaret, ut ipse ait c. 2. v. 4.

Denique hinc Hieron. ad Titum 1. putat Episcopum presbyteris jurisdictione esse prælatum ut schismata hæc tollerentur, cùm antea, ait, communi presbyterorum consilio Ecclesiæ gubernarentur. quæ verba Hieronymi ad Titum 1. elucidanda sunt.

VERS. 13. NUMQUID IN NOMINE PAULI BAPTIZATI ESTIS?] q. d. Unus est Christus, in cujus nomine æquè omnes baptizati estis: ergo frustra pro nobis, baptismi ministris, de præcellentia contenditis. Hinc Theologi docent baptismum & Sacramenta non valere, nec operari ex opere operantis, vel ministri; sed ex opere operato.

Baptismus non operatur ex opere operantis.

Ubi Nota. Baptizari *in nomine Christi*, idem est, quod in invocatione, professione, virtute, merito, & baptismo Christi baptizari; ac consequenter in nomen Christi transscribi, ut à Christo dicamini Christiani, non Pauliani, vel Apolliniani. ita Græci. Vide de potestate excellentiæ, quam habet Christus in baptismo & aliis Sacramentis, S. Thomam.

Baptizari in nomine Christi quomodo intelligendum.

Secundò, hinc S. Thomas & alii, adeoque Græcorum historia docet, Græcos accepisse hanc suam baptismi formam, ut non dicant, Ego te baptizo, sed, *Baptizetur servus Christi in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti*; ne quis dicat, Ego sum Pauli, Ego sum Apollo.

Forma baptismi Græcorum.

Tertiò, ineptè hinc Erasm. Faber, & Novantes à pari inferunt: Ergo perperam dicit hic, Ego sum Scoti; ille, Ego D. Thomæ; hic, Ego sum Francisci; ille, Ego sum Dominici alumnus & discipulus: quia Apostolus tantùm insectatur contentiones de præeminentia, & schismata quibus Corinthii aliqui superbiebant, & Ecclesiam scindebant in studia partium; quasi fidei & baptismi vim & excellentiam tribuerent ipsi ministro, Paulo, vel Apollo, non autem Christo. Neutiquam verò carpit monastica instituta, vel Philosophorum aut Theologorum scholas, & academias: quæ licèt exercitiis, ritibus, sententiis discrepent, tamen in eadem fide Christi, caritate, & humilitate Christiana connexa sunt. Siquis aliter faxit, vanus is erit, & hujus vanitatem & contentionem cum Paulo ad Corinthios hos amandabimus, hominis hoc vitium est, non Ordinis: uti Corinthiorum quorundam hoc vitium erat, non Ecclesiæ. Undè verius aptiusque hæc in schismata Novantium retorqueas: ipsi enim dicunt, Ego sum Calvini, Ego Lutheri, Ego Mennonis, idque in rebus fidei & religionis: aliam enim fidem inducit Calvinus, aliam Lutherus, aliam Menno. Hæc enim Religionum & Ordinum varietas ad majorem Ecclesiæ tum decorem, tum fortitudinem, tum unionem inducta est: sic enim castra in suas legiones distributa, sunt magis decora, fortia & unita. Si enim hac distributione carerent, magna in eis esset confusio. Religiosi variorum Ordinum uniti sunt, non tantùm sub uno capite Summo Pontifice in una Ecclesia; sed etiam in eo, quod non in statu laico, vel Ecclesiastico, sed in Religione simul omnes versantur. Religiones enim in Ecclesia unam quasi legionem, eamque fortissimam constituunt. Sicut ergo unius corporis membra inter se unita sunt, & sicut unius legionis milites magis inter se, quàm cum alia legione uniti sunt ita prorsus Religiosi qui ad apicem perfectionis contendunt, & arctiori nexu religionis & voti Deo devincti sunt, arctiùs quoq; sibi invicem astringuntur.

Studia non diversorum Ordinum & scholarum; sed Novantium hæreticorum hic reprehenduntur contra Erasmum.

Si quis ergo est inter eos, qui alteri Ordini detrahit, invidet, impedit, hujus vana est religio: hic non Religiosus, imò non Christianus, sed profanus est; nec spiritu Dei, sed dæmonis agitur.

Verus enim Religiosus cum S. Bernardo in Apolog. dicet: *Unum Ordinem opere teneo, cæteros charitate*. Franciscanus sum Ordine, sed charitate Dominicanus, Augustinianus, Benedictinus, &c. itaque omnium Ordinum & Religiosorum Religiosus sum, unius opere, reliquorum charitate: quare omnium Ordinum bonis lætor, omnium prospero successu gaudeo, nulli invideo: omnes enim mei sunt, & ego omnium. *Numquid divisus est Christus* in diversis Religiosorum Ordinibus? Absit. Idem enim Christus omnium Religionum est institutor, auctor & rector, idque ad majorem earum inter se unionem. Quod ergo causa esse debet majoris unionis, non sit causa turpissimæ, Deoque exosæ divisionis; ne audiamus illud, *Cùm sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales estis?* & illud: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Si Deo placuit Ordines alios aliis addere, novos veteribus in subsidium submittere, novam eis gratiam & spiritum dare, quis Deum carpat? quis novis invideat, quis Ecclesiam talibus operariis defraudet? Esto palmam ferant; gaudebo Deum per eos honorari, animasque plures salvari; itaque laborum eorum particeps fiam: non enim meam, sed Dei gloriam quæro.

Religiosus unius per charitatem omnium est Ordinum.

BAPTIZAVI STEPHANI DOMUM] Stephanus, ait Theophyl. vir erat Corinthi celebris, quem proinde à fide & charitate laudat Paulus c. 16. 17. VERS. 16.

NON MISIT ME CHRISTUS BAPTIZARE, SED EVANGELIZARE] Hæc duo sunt officia Pastorum, scilicet prædicatio, Sacramentorum administratio: sed illud principalius, Unde Episcoporum, Archiepiscoporum, & Primatum præcipuum munus est prædicatio Evangelii quòd per se, nisi legitimè impediantur, exercere debent. inquit Conc. Trid. sess. 5. c. 2. & sess. 24. c. 4. Baptismum verò, aliaque Sacramenta Parochis, eorumque adjutoribus cum Paulo committere possunt. VERS. 17.

Præcipuum Episcopi munus est prædicare Evangelium.

NON IN SAPIENTIA VERBI, id est, cum eloquentia, & sermonis ornatu non Evangelico, Græcè enim est σοφίᾳ, unde Sophi & Sophistæ dicti sunt oratores, maximè forenses, ait Plutarch. in Themistocle. Talis fuit Libanius Sophista, tales sunt, & nostri Novantes spermologi, qui se rectè verbi Ministros indigitant. Non ita Paulus, idque UT NON EVACUETUR CRUX CHRISTI] id est, inanis reddatur, dum putant homines se salutem assecutos, & sibi fidem persuasam esse vi humanæ eloquentiæ, non vi passionis Christi. Hæc fuit origo schismatis dicentium, Ego sum Pauli, Ego Apollo quod scilicet Apollo eloquens placeret nonnullis, Corinthiis delicatis, & eloquentiæ studiosis; aliis verò spiritum magis quàm verba quærentibus, placeret Paulus, imperitus quidem sermone, sed non scientia. Unde Paulus hic, & per tria sequentia capita, multis eloquentiam, & sapientiam sæcularem insectatur & deprimit. Hinc Secundò, *sapientia verbi*, græcè σοφία λόγου, accipi potest naturalis Philosophia, q. d. Rationalis sapientia: hanc enim opponit cruci v. 18. deinde v. 19. 20. 27. explicat illam esse Philosophiam, & humanam rationem ac prudentiam. ita Maldon. in Notis.

Eloquentia & sapientia sæcularis vana, Paganorum & hæreticorum propria.

VERBUM CRUCIS PEREUNTIBUS STULTITIA EST] q. d. Sermo de cruce salvatrice, sive quòd per crucem & passionem Christi redempti sumus, incredulis ac perversis hominibus, idest que perituris stultitia apparet. Et hoc est quod Isaias c. 8. in persona Christi ait: *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & in portentum Israel*. de quo plura dicam Hebr. 2. v. 13. VERS. 18.

Dd 2

DEI VIRTUS EST] *Virtus*, græcè δύναμις, id est, potentia, robur, fortitudo, de quo plura v.24.

SCRIPTUM EST ENIM] Isajæ 29.14. ubi sic ait. *Peribit sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur*. passivè. Sed Septuag. quos sequitur Paulus,

VERS.19. vertunt activè, ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. *Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentium abscondam*. Pro quo Paulus habet, ἀθετήσω, *reprobabo*; &, ut Tertull. vertit, *irritam faciam*; estq; idem sensus: peribit enim sapientia, quia Deus eam perdet & abijciet. Fortè etiam Septuag. pro אָבְדָה *abeda*, id est peribit, legerunt, אֹבְדָה *aboda*, pro אַאַבְּדָה *aabbeda*, id est *perdam*, per crasim in futuro Piel. Nota, Paulum referre ad universum genus sapientiæ sæcularis, id, quod Propheta propriè de Judæorum sapientia, quæ Pharisaica erat, dixit. Est enim par quoad hoc, utriusque, imò omnis sapientiæ sæcularis, ratio. q. d. Faciam ut sapientia sæculari homines ad salutem uti nolint, sed Evangelio & cruce Christi.

VERS.20. UBI SAPIENS? id est philosophus Gentilium. UBI SCRIBA?] id est, doctor Judæorum. Citat Paulus Isajæ 33.v.18. *Ubi*, inquit, *est litteratus? ubi legis verba ponderans?* (id est scriba) *ubi doctor parvulorum?* qui reipsa est *conquisitor sæculi*.

Nota. Sicut Græci suos sapientes vocabant Philosophos, Chaldæi Magos; ita Judæi suos doctores vocabant *Sopherim*. quod Septuag. γραμματεῖς Noster Scribas vertit, à

Scriba qualis; & unde dicti. סֵפֶר *sepher*, id est littera vel scriptura: quasi dicat, litterati aut scribæ, eò quòd circa sacras Litteras versarentur. Illorum enim officium erat sacram Scripturam incorruptam servare, correctæ eius descriptioni invigilare, illam interpretari, tum scripto, tum voce, & inde responsa conscribere, vel enarrare. ita Epiphan. hæresi 16. Unde *sopher* potest etiam deduci à סָפַר *saphar*, id est, enarrare, recensere, ut *sopher* idem sit quod enarrator & explicator legis. Sed Noster & Septuag. ad *sepher* respiciunt. Sic Grammatici olim dicti sunt, qui grammata & litteras versabant, & dubias Poetarum sententias explicabant. Judæorum enim studium omne erat in sacris Litteris, nec alias ferè norant. Ita Jansen., Toletus, Maldon. & alij in Evangelia, ubi crebra Scribarum est mentio.

UBI CONQUISITOR SÆCULI?] Physicus, qui naturæ & mundi arcana curiosè scrutatur. q. d. Adiecti sunt Philosophi & Scribæ, omnesque mundi sapientes depressi & confusi sunt, per prædicationem Apostolorum, & gloriam Evangelij. ita Chrysost.

Notat hic Paulus, & in seqq. tum veteres, tum novos

Philosophi Gentiles, nō Christiani taxantur à Paulo. Philosophos; non Christianos, ut volunt Anabaptistæ, tales enim erant Dionysius Areopagita, Heirotheus, Paulus, Clemens Romanus, Natanael, Gamaliel, Apollo, sed Ethnicos, qui hoc eodem tempore, quasi æmuli Apostolorum orbem circumibant, & specie pietatis, sapientiæ & eloquentiæ populos à Christo & Apostolis ad se traducere, quasi ipsi soli docerent veram sapientiam & viam ad virtutem, justitiam & salutem, conati sunt. qualis fuit Musonius, Dio, Epictetus, Damys, Diogenes minor, Apollonius Tyanæus, cui hoc eodem tempore sua magia ita Græcis admirationi fuit, ut Ephesi statua donatus, & inter divos relatus sit, teste Philostrat. l. 4. vide Baron. ann. Christi 75. pag. 777.

Eleganter & nervosè more suo Tertull. lib. de Idolol. c.9. *Post Evangelium*, inquit, *nusquam invenias aut sophistas, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi planè punitos, Ubi sapiens? ubi litterator? ubi conquisitor hujus ævi? Nonne infatuavit Deus sapientiam hujus sæculi? Nihil scis mathematice si nesciebas te futurum Christianum: sin sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo suo instrueret, qui aliorum climacterica tractatis. Non est tibi pars, neque sors in ista ratione. Non potest regna cælorum sperare cujus digitus aut radius abutitur cælo.*

NONNE STULTAM FECIT DEUS SAPIENTIAM HUJUS MUNDI] *Stultam fecit*, id est stultam ostendit: ponitur verbum reale pro mentali vel verbali, juxta can. 36. *Stultam*, inquam, in crucis & Christi ac salutis cognitione: ad hanc enim fide opus est, non acumine. ita Chrysost. Patet ex seq. vide Baruch. 3. 22. *Scientia piscatorum*, inquit Ambros. *stultam fecit scientiam Philosophorum*, cùm scilicet suos & naturæ terminos egressa est.

Sic enim in creatione stultum ostendit Deus illud axioma A Philosophorum, quo dixerunt, *Ex nihilo nihil fit*, ideoque putarunt mundum esse increatum & æternum. Sic in incarnatione stultum ostendit illud eorum dictum, *Deus corpore, loco, tempore claudi nequit*. In passione illud, *Deus pati & mori non potest*. Sic in Eucharistia, stulta ostendit Deus hæc eorum, uti & Novantium Nostrorum principia: *Accidens non potest esse sine subiecto: corpus nequit esse in puncto: duo corpora non possunt esse in eodem loco* Licet enim hæc naturæ, non tamen Deo (qui omnipotens est, omnemque naturam transcendit) impossibilia sunt. *In quibus ostenderit Deus stultā mundi sapiētiam.*

Hunc locum Pauli citans S. Paulinus epist. 27. ad Aprum, ex advocato ad vitam monasticam conversum, ideoque hominum ludibrijs expositum; ita eum in proposito confirmat, docetque hominum risus & sannas contemnere. *Gratulor*, inquit, *quòd illam reprobatam à Deo sapientiam respuisti, & cum parvulis Christi quàm cum sapientibus mundi habere consortium maluisti. Inde jam & hanc gratiam mereris à Domino, ut te oderint homines; quod non fieret, nisi verus imitator Christi esse cupisses*. Et inferiùs, fructum & dignitatem propositi illius demonstrans, *Gaude*, inquit, *& exulta, nec enim* *Mundi sapiētia à Deo reprobata, & vicissim mundo odiosa Dei sapientia.*

B *merces tua copiosa est in cælis: non enim te, sed illum, qui in te esse cœpit, oderunt, cujus opus est in te, & humilitas quam contemnunt, & castitas quam detestantur: in quo te bono Prophetarum Apostolorumq; participem esse lætus agnosce. Ab initio sæculorum Christus in suis patitur & triumphat: in Abel, occisus est à fratre; in Noë, irrisus à filio; in Abraham, peregrinatus, in Isaac, oblatus; in Jacob, famulatus; in Joseph, venditus; in Mose, expositus & fugatus; in Prophetis, lapidatus & sectus; in Apostolis, terra mariq; iactatus; in Martyribus, toties & tam variè occisus. Ipse & in te patitur opprobria, & ipsum in te odit hic mundus: sed gratias ipsi, quòd vincit cùm judicatur, & triumphat in nobis*. Deinde laudans & admirans vitæ eius commutationem, *Ubi*, inquit, *nunc tu ille es aliquando terribilis advocatus & judex? Quis daret mihi pennas & volarem ad te, videns te, non te, & videns ex leone vitulum; videns in Apro Christum, nunc versa ferocitatis & virtutis vice aprum sæculo, agnum Deo? non enim de silva, sed de segete aper es, qui bonis disciplinarum fructibus opimaris, & in fruge virtutum tibi pastus es.*

QUIA IN DEI SAPIENTIA NON COGNOVIT MUNDUS PER SAPIENTIAM DEUM: PLACUIT DEO PER STULTITIAM PRÆDICATIONIS SALVOS FACERE CREDENTES] Nota τὸ *in Dei sapientia*, quam VERS.21

C scilicet ostendit in sapientissima, & tam stupenda mundi fabrica & gubernatione, ait D. Thomas. q. d. Mundus stultus non cognovit in hac sapienti fabrica Deum practicè, ut auctorem salutis, & ducem ad bonam & beatam vitam: nec etiam speculativè, quia Deum finxerunt etiam Philosophi impotentem ad creandum, eumque putarunt necessariò agere, carere providentia, &c.

Hinc Deus per rem, quæ mundo videtur stulta, scilicet per crucem, mundo se salutem veram revelavit, ut stultis se accommodaret, & cum eis, quasi stultesceret. uti præceptor cum pueris repuerascit & balbutit. Sic Christus quia non intelligebatur, ut Deus hominibus se revelavit ut homo & passibilis, hoc autem ingens est sapientia. ita D. Thom. Anselm. & alij. *Deus cum mundo quasi stultescit, ut stulto se accōmodet.*

Præclarè S. Leo serm. 5. de Nativ. citatis hisce Apostoli verbis: *Mundo ergo*, inquit, *id est prudentibus mundi, sapientia sua cæcitas facta est; nec potuerunt per illam cognoscere Deum,*

D *ad cujus notitiam non nisi in sapientia eius acceditur. Et ideo quia mundus de vanitate suorum dogmatum superbiebat, in eo constituit Dominus salvandorum fidem: quod & indignum videretur & stultum, ut & deficientibus omnibus opinionum præsumptionibus, sola Dei gratia revelaret, quod comprehendere humana intelligentia non valeret.*

QUONIAM ET JUDÆI SIGNA (miracula) PETUNT: NOS AUTEM PRÆDICAMUS CHRISTUM CRUCIFIXUM] Thebanus ille rogatus quid de Romanis sentiret, respondit: *Romani in lanceis, Græci in eloquentia, Thebani in virtutibus gloriantur*. At Apostolus dicit se & Christianos in Christo crucifixo gloriari. hæc nostra est lancea, hæc eloquentia, hæc virtus. VERS.22.

NOS AUTEM PRÆDICAMUS CHRISTUM CRUCIFIXUM: JUDÆIS QUIDEM SCANDALUM, GENTIBUS AUTEM STULTITIAM] Videtur alludere ad paronomasiam Hebræam. q. d. Christi sive Messiæ crux Judæis est מִכְשׁוֹל *michsol* id est scandalum; Gentibus סֶכֶל *siscal*, id est stultitia. *Ipsis autem vocatis* ad fidem est שֵׂכֶל *sechel*, id est, industria, sapien- VERS.23. *Locus hic Pauli ex Hebræo illustratus per insignē paronomasiam.*

sapientia & virtus, sive potentia (græcè enim δύναμις est) Dei. Nunc autem Lexicon Bibliorum Complutensium, in rad. [illegible] *sa bal* docet [illegible] *nasl*, tam Chaldæorum, quàm Indorum Christianorum S. Thomæ (qui cùm à Babyloniis Episcopum accipiant, eorum quoque lingua, putà Chaldaica, quæ Hebrææ est dialectus, in sacris utuntur) lingua significare crucem, atque à se. Indum quemdam Christicolam, qui crucem in manu sæpè gestabat, interrogatum, quo illam nomine lingua sua appellaret, respondisse [illegible] *esal* quasi dicas; Sapientiam, industriam; indeque se collegisse Paulum 1. Corinth. 1. v. 24. eò allusisse, cùm ait: *Prædicamus Christum crucifixum, Judæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Judæis atque Græcis, Christum Dei virtutem & sapientiam.* Siquidem hæc vox commutatis tantùm litteris symbolicis & punctis, crucem, scandalum, stultitiam & sapientiam significat.

Crux lingua Chaldaica & Indica, significat Dei sapientiam & virtutem.

Virtus crucis in se & sui prædicatione eluxit in sex admirandis.

Nota, cum Chrysost. hom. 4. in moral. hic, & suprà ad v. 17. Virtus crucis non tantùm in se, sed etiam in sui prædicatione eluxit. Primò, in eo quòd Apostoli pauci, piscatores, pauperes, illiterati, obscuri, Judæi, toti mundo exosi, orbem tamen cruci subjecerint. Secundò, quòd hostes infensissimos, dæmones, peccatum, mortem, infernum, reges, principes, philosophos, oratores, Græcos, Barbaros, leges, judicia, religiones antiquissimas, & temporis vetustatem pervicerint. Tertiò, quòd non armis, non sapientia, non eloquentia, sed simplici prædicatione persuaserint. Quartò, quòd tam brevi tempore per totum orbem Christi fidem sparserint. Quintò, quòd libertimè & fortissimè tyrannorum minas, verbera, mortes & tormenta naturæ viribus intoleranda superarint, per Christi gratiam. Sextò, quòd doctrinam non de Deo glorioso, sed crucifixo eoque Salvatore credendo, & adorando, legèmque Christi, naturæ & carni non gratam, sed repugnantem persuaserint. Quare pulchrè & aptè Tertull. l. Contra Judæos. Christi regnum omnium regum & populorum regnis ita confert & præfert: *Salomon*, inquit, *regnavit, sed in finibus Judæ tantùm à Dan usque ad Bersabee. Babyloniis & Parthis regnavit Darius, non ultrà: Ægyptiis Pharao, sed illis tantùm. Nabuchodonosor ab India usque ad Æthiopiam habuit regni sui terminos. Alexander Macedo numquam Asiam universam, & ceteras regiones, postquam devicerat, tenuit. Sic Germani, Britanni, Mauri, Romani, imperii sui habent terminos. Christi autem nomen & regnum ubique porrigitur, ubique creditur, ab omnibus gentibus colitur, ubique regnat, ubique adoratur, omnibus æqualis, omnibus Rex, omnibus Judex, omnibus Deus & Dominus est.*

Regnum Christi omnium regum & populorum regna superat.

Porrò sapienter Arnob. l. 1. contra Gentes, exemplo Pythagoræ, Socratis, & aliorum injustè occisorum docet crucem Christo non attulisse infamiam, sed gloriam. *Nemo umquam innocens*, inquit, *malè interemptus infamis est, nec turpitudinis alicujus commaculatur nota, qui non suo merito pœnas graves, sed cruciatoris perpetitur sævitatem: & tamen ò isti! qui hominem nos colere vita functum ignominiosa ridetis: Nonne Liberum & vos patrem membratim ab Titanis dissipatum, fanorum consecratione mactatis? Nonne Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas & supplicia fulminis, custodem nuncupastis & præsidem sanitatis, valetudinis & salutis? Nonne ipsum Herculem magnum sacrificiis, hostiis & thure invitatis incenso, quem ipsi vos fertis vivum arsisse post pœnas, & concrematum in funestis bustiçetis? Nonne illum Atyn Phrygem abscissum, & spoliatum viro, magnæ Matris in adytis Deum propitium, Deum sanctum Gallorum conclamatione testamini? Nonne ipsum Romulum patrem, senatorum manibus dilaceratum centum, & Quirinum esse Martium dicitis, & sacerdotibus & pulvinaribus honoratis, & in ædibus adoratis amplissimis, & post omnia cælum ascendisse juratis? Aut igitur ridendi & vos estis, qui homines gravissimis cruciatibus interemptos Deos putatis, & colitis: aut si certa est ratio, cur id vobis faciendum putetis, & nobis permittite scire, quibus istud causis rationibusque faciamus.*

VERS. 25. QUIA QUOD STULTUM EST DEI, SAPIENTIUS EST HOMINIBUS: ET QUOD INFIRMUM EST DEI, FORTIUS EST HOMINIBUS] Id est, stultitia & infirmitas Dei, id scilicet, quod in Deo & Christo nato & passo putant stultum & infirmum, scilicet Dei humanitas, mortalitas, passio, crux; fuit id, quo sapientissimè & fortissimè Christus quasi victus, vicit homines, satanam, & totum orbem, ait Ambros. & Anselm. q. d. In eo patet mira Dei sapientia & virtus, quòd per rem stultam & infirmam, scilicet crucem, sapientiam omnem & fortitudinem vicerit. Unde illud Habacuc 3. *Cornua in manibus ejus.* S. Hieron. & August. exponunt sic: Fortitudo & arma, quibus quasi cornibus hostes transfixit Christus, fuerunt brachia crucis, cui affixæ erant manus Christi. Hinc & Constantino Magno contra Maxentium pugnaturo crux è cælo ostensa, cum hac inscriptione, *In hoc signo vinces*, ut testatur Euseb. lib. 1. Vitæ Constant. c. 22.

Christi crux signum victoriæ & triumphi.

Locus Habacuc 3. illustratus

Litteraliter & moraliter Nota. Fortitudo & magis sapientia crucis, ut docet S. Thom. 3. p. qu. 36. a. 3. & 4. & S. August. 13. de Trinit. 12. patet Primò, quia summum Deus in cruce nobis ostendit amorem, ut hac arte nos ad se traheret: Deus enim nulla necessitate compulsus, nulla spe propriæ utilitatis illectus, solo nostri amore ad crucem spontè descendit; ita tamen sapienter, ut per hoc deitatis suæ celsitudini & gloriæ nihil detraheret. Deitas, enim in se nihil est passa, sed omnem passionem in humanitate assumpta sustinuit. Secundò, quia in cruce redemit hominem, non per potentiam deitatis, sed per justitiam & humilitatem passionis, ut ait S. August. Tertiò, quia in cruce perfectissimum obedientiæ, constantiæ, pœnitentiæ, patientiæ, fortitudinis, mortificationis vitiorum, omniumque virtutum exemplar nobis imitandum proposuit. Quartò, quia in cruce mundi sapientiam & fastum confutavit, deditque homini lapso per superbiam & delicias, speculum vitæ, scilicet, modum per humilitatem & crucem reparandi se.

In quatuor rebus patet & elucet fortitudo & sapientia crucis.

Quocirca S. Bernard. Ad milites templi cap. 11. *Nec minùs*, inquit, *profuit infirmitas Christi quàm majestas: quia etsi ex deitatis potentia peccati jugum jubendo submovit, ex carnis tamen infirmitate mortis jura moriendo concussit. Unde pulchrè ait Apostol. Quod infirmum est Dei, fortius est hominibus, Sed & illa ejus stultitia, per quam ei placuit salvum facere mundum, ut mundi confutaret sapientiam, confunderet sapientes: quòd videlicet cùm in forma Dei esset, Deo æqualis, semetipsum exinanivit formam servi accipiens: quòd dives cùm esset, propter nos egenus factus est, de magno parvus, de celso humilis, infirmus de potente: quòd esuriit, quòd sitiit, quòd fatigatus est in itinere, & cetera quæ passus est voluntate, non necessitate: hæc ergo ipsius stultitia nonne fuit nobis via prudentiæ, justitiæ forma, sanctitatis exemplum? Ob hoc item Apostolus: Quod stultum est, inquit, Dei sapientius est hominibus. Mors ergo à morte, vita ab errore, à peccato gratia liberavit. Et quidem mors per justitiam suam peregit victoriam: quia justus exsolvendo quæ non rapuit, jure omnino quod amiserat, recepit.*

Unde Simeon Salus, Franciscus, & maximi Sancti quæsierunt stulti haberi à mundo, ut Deo magis placerent; adeoque Religiones nonnullæ hunc quasi apicem perfectionis & sapientiæ Christianæ suis præscribunt, ut tantùm ament, cupiant, amplectantur sui contemptum, irrisiones, opprobria, injurias, quin & stulti haberi exoptent, quantum mundani sectantur sapientiæ famam, honorem, nominis celebritatem. Idque Primò, hac de causa, ut sic mundum perfectè contemnant. Secundò, ut seipsos maximè humilient, & innatum gloriæ, laudis, honoris ac celsitudinis appetitum extirpent. Tertiò, ut magis conformentur Christo, ejusque vestibus & insignibus induantur, qui propter nos, & ut daret nobis exemplum virtutis & perfectionis, hæc ipsa elegit, voluit haberi stultus, factus est opprobrium hominum, & abjectio plebis. Dicunt ergo ipsi cum Paulo: *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*

Perfectissimæ Religiones & Sancti apicem perfectionis ponunt in opprobrio crucis & stultitia Christi.

Hæc omnia docet crux Christi, si eam sæpè contempleris, nimirum crux est fons sapientiæ. S. Bonaventura rogatus, unde tantam hausisset sapientiam, Crucifixum ostendit osculis penè attritum. B. Jacoponus vir nobilis & literatus, cùm ex cruce Christi didicisset mundo stultescere, rogatus à Christo sibi apparente amicè & familiariter, cur hanc stultitiam ita adamaret; respondit pio lepore, ut solebat: *Quia stultior me fuisti, Domine.*

Denique virtutem & elogia crucis paucis ita complectitur S. Chrysost. homil. 4. de cruce & latrone: *Si nosse desideras virtutem crucis, & quanta possim ad ejus laudem dicere; audi: Crux spes est Christianorum, resurrectio mortuorum, desperatorum via, claudorum baculus, consolatio pauperum, refrænatio divitum, destructio superborum, malè viventium pœna, adversus dæmones triumphus, devictio diaboli, adolescentum pædagogus,*

Virtus & elogia crucis.

gis, sustentatio inopum, spes desperatorum, navigantium gubernator, periclitantium portus, obsessorum murus, pater orphanorum defensor viduarum, justorum consiliarius, tribulatorum requies, parvulorum custos, virorum caput, senum finis, lumen in tenebris sedentium, regum magnificentia, scutum perpetuum, insensatorum sapientia, libertas servorum, Imperatorum philosophia, lex impiorum, Martyrum gloriatio, monachorum abstinentia, virginum castitas, gaudium sacerdotum, Ecclesiæ fundamentum, templorum destructio, idolorum repulsio, scandalum Judæorum, perditio impiorum, invalidorum virtus, ægrotantium medicus, esurientium panis, sitientium fons, nudorum protectio.

VERS. 26. VIDETE ENIM VOCATIONEM VESTRAM, FRATRES, QUIA NON MULTI SAPIENTES SECUNDUM CARNEM, NON MULTI POTENTES] Nota τὸ *enim* dat causam præcedentium: estque hic alia probatio ejus quod dixit v. 21. *Placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes*, idipsum enim probat duobus argumentis. Primò, v. 13. ex objecto prædicationis, quia scilicet Deo placuit per crucem salvos nos facere, hoc autem mundo videtur stultitia. Secundò, idem probat hic ex ipsis ministris prædicationis, quia scilicet ipsi Apostoli prædicantes crucem & salutem fuerunt homines viles, rudes, abjecti, & stulti coram mundo.

Apta convenientia prædicatorum crucis Christi, cum ipsa cruce,

Rursum, τὸ *enim* hunc versum cum v. 25. proximè præcedenti aptè connectit, ibi enim dixerat Apostolus, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.* Quæ sententia indefinita & generalis vera est, tam in ipsa cruce, quàm in ipsis crucis prædicatoribus, ut docet Athanasius q. 129. ad Antiochum.

Adeoque τὸ *enim* hic significat aptam convenientiam prædicatorum cum ipsa cruce, quasi dicat, Deus voluit stultitia & infirmitate crucis uti, eaque superare & sibi subdere omnium hominum sapientiam, & potentiam, idque patet, non solùm in ipsa cruce, crucisque victoria, sed etiam in Apostolis crucem prædicantibus: nam non elegit Deus sapientes & potentes mundi, sed pauperes, idiotas & stultos coram mundo Apostolos: qui crucis trophæum per totum orbem circumferrent, crucisque fidem toti mundo persuaderent, ut omnes homines crederent & sperarent se per crucem Christi justitiam & salutem adepturos.

Quales elegerit Deus ad fūdandā Ecclesiam.

Est ratio à simili, sive ab analogia: qualis enim fuit crux, scilicet vilis, abjecta & stulta mundo tales decebat quoque esse crucis præcones. Deus enim cruci prædicandæ ita congruè omnia adaptavit mira sua sapientia, ut tam prædicatores, quàm ipsi credentes quoque cruci congruerent: primi enim credentes & ad fidem vocati, fuerunt homines plebeii, viles, obscuri, peccatores, publicani & meretrices.

VIDETE VOCATIONEM] id est, rationem & modum vocationis vestræ: quia Apostoli qui vos vocarunt, non sunt sapientes secundum carnem, id est carnali, terrena, mundana sapientia, quæ spiritualem & divinam nescit, ita S. Thom. loquitur enim maximè de vocantibus Apostolis. Secundò tamen, rectè Chrysost. ex v. 2. etiam de vocatis & conversis accipit: nam plures indocti fuere conversi ad Christum, pauciores docti & nobiles, ut pote superbi, ut, *Videte vocationem*, idem sit, quod videte vocantes & vocatos, quales scilicet sint, vide can. 21. & 30.

Vocantes & vocati ad fidem ignobiles, pauperes, rudes

pauci nobiles, & sapientes.

Nota. Aliqui sapientes, & potentes fuere vocati; ut Dionysius Areopag. Paulus Proconsul, Nicodemus, Paulus hic noster; sed pauci; & Apostolus loquitur maximè de Apostolis, qui primi vocati sunt, cùm essent pauperes & abjecti. Unde Ambros. lib. 5. in Lucam ad illud c. 6. *Elegit duodecim ex eis: Adverte*, ait, *cæleste consilium, non sapientes aliquos, non divites, non nobiles, sed piscatores & publicanos, quos dirigeret, elegit, ne traduxisse prudentia, ne redemisse divitiis, ne potentia nobilitatisque auctoritate traxisse aliquos ad suam gratiam videretur, ut veritatis ratio, non disputationis gratia prævaleret.* Et S. August. de Verbis Domini serm. 59. tom. 10. *Magna*, inquit *artificis misericordia: sciebat enim quòd, si eligeret senatorem, diceret senator, Dignitas mea electa est; si eligeret divitem, diceret dives, Opulentia mea electa est; si regem, diceret rex, Potestas mea electa est: Interim, inquit Dominus, differuntur superbi isti multum tument: da mihi priùs istum piscatorem: veni tu pauper; nihil habes, nihil nosti sequere me: tam largo fonti vas inane admovendum est dimisit retia piscator, accepit gratiam & factus est divinus orator: loquuntur modo verba piscatorum: &*

Cur Deus non vocaverit initiò reges & nobiles.

A *subduntur colla oratorum.* Vanum ergo videtur, quod de nobilitate & purpura S. Bartholomæi Apostoli fabulantur nonnulli.

SED QUÆ STULTITIA SUNT MUNDI ELEGIT DEUS, UT CONFUNDAT SAPIENTES. Nota. *Stulta, infirma, ignobilia mundi*, per αὔξησιν, vocat Paulus ipsos fideles, vocatos ad Christum; vel potiùs ipsos vocantes, scilicet Apostolos, hos enim, quia rudes, pauperes, ignobiles, ideoque coram mundo stultos, mundique ludibria, opponit sapientibus, fortibus & potentibus mundi, eosdem vocat, EA QUÆ NON SUNT id est, abjecta, quæ pro nihilo habentur, q. d. Deus elegit Apostolos abjectos, qui pro nihilo habebantur, UT EA QUÆ SUNT, id est, ea quæ habentur in pretio, putà sapientes & potentes mundi, DESTRUERET] & quasi annihilaret. VERS. 27

Infirma elegit Deus, ut confundat fortia.

VERS. 28

Ubi Nota. Tria quæ mundus solet admirari, scilicet sapientia, potentia, & nobilitas, à Deo fuerunt neglecta in vocatione hominum ad fidem, justitiam & salutem: atque è contrario, tria his contraria fuerunt ab eo electa, scilicet insipientia, impotentia, & ignobilitas. Primi enim vocantes Apostoli, æquè ac primi vocati, tam Judæi, quam Gentiles, fuerunt secundùm B mundum insipientes, impotentes, ignobiles. Itaque ut ostenderet Deus divinum hoc esse opus, Deique gratiæ, non autem humanæ excellentiæ, ascribendam esse hanc vocationem. Ita secundo post Apostolos seculo elegit Agnetem, virgunculam tredecim annorum, quæ sua admirabili fortitudine stupefaceret, & confunderet Præsides, omnesque Gentiles. Vnde meritò in ejus Collecta orat Ecclesia: *Omnipotens sempiterne Deus, qui infirma mundi eligis ut fortia quæque confundas: concede propitius, ut qui B. Agnetis virginis & Martyris tuæ, solemnia colimus, ejus apud te patrocinia sentiamus.* Tales fuere & S. Agatha, Lucia, Dorothea, Barbara, & sexcentæ aliæ, quas ad hoc excitasse videtur Deus, ut in earum debilitate gratiæ suæ vim ostenderet, quodque *virtus* divina *in infirmitate* humana *perficitur*. Quocirca in earum Collecta orat Ecclesia: *Deus qui inter cætera potentiæ tuæ miracula, etiam in sexu fragili victoriam martyrii contulisti: concede propitius, ut qui beatæ N. Virginis & Martyris natalitia colimus, per ejus ad te exempla gradiamur.*

Tria mundi admirabilia à Deo neglecta in vocatione hominum.

C UT NON GLORIETUR OMNIS CARO] *Non omnis* id est, nullus, est hebraismus. Rursum *caro*, id est homo, est synecdoche. q. d. Ideo Deus elegit & vocavit ad Christum non sapientes, nobiles, potentes; sed rudes, ignobiles & impotentes, ut nullus homo glorietur se vocatum ad christianismum ob suam sapientiam, opes, nobilitatem, fortitudinem merita; sed sciat se vocatum ex mera Dei gratia. ita Anselmus. VERS. 29.

Vocatio nostra ex gratia Dei.

EX IPSO AUTEM VOS ESTIS IN CHRISTO JESU] *Ex ipso*, id est, ipsius, scilicet Dei, dono, per ipsius gratiam, & vos vocati estis ad fidem; Christoque creditis. ita Anselm. *Esse* enim *in Christo* est Christo esse incorporatum in baptismo, sive esse in Christi Ecclesia & christianismo, juxta can. 37. VESR. 30.

QUI (Christus) FACTUS EST NOBIS SAPIENTIA A DEO ET JUSTITIA, ET SANTIFICATIO, ET REDEMPTIO] *Justitia*, imputativa, inquiunt Novantes; quia scilicet non per veram & inhærentem, sed tantùm per externam Christi justitiam nobis imputatam coram Deo, videmur esse justi. Sed contrà, justo: ergo sic & Christi redemptio activa (hanc enim addit D Apostolus) nobis imputabitur, ac consequenter erimus nos redemptores nostri, quod est absurdum. Secundò, sapientia nobis inhæret & fide; & ergo justitia: eodem enim modo ait Apostolus Christum factum esse nobis justitiam & sapientiam.

Ostenditur contra Novantes, non externam justitiam imputativā Christi, sed inhærentem justo competere.

Dico ergo ex can. 21. cum Chrysost. Theophyl. Anselm. Ambros. S. Thoma, sensus hujus loci hic est: Christus factus est nobis auctor & causa veræ & Christianæ sapientiæ, redemptionis, sanctitatis & justitiæ, Primò, satisfactoriè & meritoriè, idque maximè hic spectat Apostolus; quia Christus pro debito humano, justissimo sanguinis sui pretio satisfecit, & meruit nobis justitiam, sapientiam & sanctitatem; adeoque factus est nobis justitia, quia justitia, id est satisfactio, Christi nostra est, perinde ac si nos Deo satisfecissemus. Unde, ut Theologi docent, in justificatione per Sacramenta quasi priùs natura, Christi satisfactio nobis applicatur; ut deinde posteriùs natura

Christus meritoriè & satisfactoriè factus est nobis justitia.

propter eam remittantur peccata, & gratia infundatur. Damnatur ergo hic error Petri Abailardi, quem jam sequuntur Sociniani, qui docent Christum fuisse doctorem orbis, non redemptorem, nimirum eum missum esse à Patre, ut daret hominibus exemplum perfectæ virtutis, non autem ut à peccatis eos liberaret, & redimeret. Quos insectans S. Bernardus epist. 190. ad Innocentium Pont. *Finis legis*, inquit, *Christus, ad salutem omni credenti*, Rom. 10. *Denique, qui factus est nobis, inquit, justitia à Deo Patre. Quæ ergo mihi justitia facta est, mea non est? Si mea traducta culpa, cur non & mea indulta justitia? Et sanè mihi tutior donata quàm innata. Nam ista quidem gloriam habet, sed non apud Deum. Illa autem cùm sit salutis efficax, materiam non habet gloriandi, nisi in Domino. Nam & si justus fuero, non levabo caput*, inquit Iob cap. 10. *ne videlicet responsum accipiat: Quid habes quod non accepisti? si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? Hæc est justitia hominis in sanguine Redemptoris, quam homo perditionis* (Abailardus) *exsufflans atque subsannans, in tantum evacuare conatur; ut totum quòd Dominus gloriæ semetipsum exinanivit*, &c. *quòd passus indigna*, &c. *ad id solùm putet & disputet redigendum, ut traderet hominibus formam vitæ vivendo & docendo, patiendo autem & moriendo charitatis metam præfigeret*, &c. Ratio Abailardi erat fallax & frivola: Diabolus, inquit, nullum jus habebat in hominem: ergo homo non egebat liberatore. Antecedens enim verum est de jure legitimo, non de jure usurpato, quo homo peccans sponte subdiderat se diabolo, peccato & inferno.

Christus exemplariter efficienter & finaliter factus est nobis justitia.

Secundò, exemplariter, quia Christi justitia perfectissimum est exemplar, ad quod omnis nostra justitia conformari debet: q. d. Paulus, *Christus factus est nobis justitia*, id est, exemplar & speculum justitiæ.

Tertiò, efficienter, quia justitiam hanc efficit Christus & producit per sua Sacramenta, & quia docet veram sapientiam ac scientiam Sanctorum; quomodo scilicet bene & christianè vivere, & qua via ad cælum, & ad beatitudinem tendere debeamus.

Quartò, finaliter, quia ipse Christus & gloria Christi, finis est nostræ justitiæ & sanctitatis. Symbolicè S. Bernard. serm. 22. in Cantica, hæc quatuor *sapientia, justitia, sanctificatio, redemptio* adaptat Primò, quatuor Christi operibus. *Christus*, inquit, *factus est nobis sapientia in prædicatione, justitia in absolutione peccatorum, sanctificatio in conversatione quam habuit cum peccatoribus, redemptio in passione quam sustinuit pro peccatoribus.* Et inferiùs *Christus factus est nobis à Deo sapientia, docens prudentiam; & justitia, delicta donans; & sanctificatio in exemplum temperantiæ, continenter vivens; & redemptio in exemplum patientiæ, fortiter moriens. Ubinam quæso vera prudentia, nisi in Christi doctrina? Unde vera justitia, nisi de Christi misericordia? Ubi vera temperantia, nisi in Christi vita? Ubi vera fortitudo, nisi in Christi passione?* Secundò, consequenter S. Bernardus hæc quatuor adaptat quatuor virtutibus cardinalibus, prudentiæ, justitiæ, temperantiæ & fortitudini, quas Christus nobis communicat, dum subdit dicens: *Soli ergo qui ejus doctrina imbuti sunt, prudentes dicendi sunt; soli justi, qui de ejus misericordia veniam peccatorum consecuti sunt; soli temperantes, qui ejus vitam imitari student; soli fortes, qui ejus patientiæ documenta fortiter in adversis te-*

Symbolicè Christus nobis est justitia, fortitudo, temperantia, prudentia.

A *nent. In cassum proinde quis laborat in acquisitione virtutum, si aliunde eas sperandas putat, quàm à Domino virtutum; cujus doctrina, seminarium prudentiæ; cujus misericordia, opus justitiæ; cujus vita, speculum temperantiæ; cujus mors, insigne est fortitudinis.*

VERS. 31.

UT QUI GLORIATUR, IN DOMINO GLORIETUR) Citat non verba, sed sensum Jerem. 9. 23, ita Ambros. Theophyl. Anselm. D. Thom. Jeremias sic habet: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur dives in divitiis suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me*: hoc autem est *in Domino gloriari*.

Locus Jeremiæ 9. illustratus & explicatus

Nota. Loquitur Jeremias de liberatione à manibus Nabuchodonosoris, & clade Chaldæorum, Judææ imminentium. q. d. Judæi gloriantur in consiliis suorum sapientium, in robore militum, in opibus Hierosolymæ; quasi iis tuti futuri sint contra Chaldæos, sed errant: vera enim gloriatio est scire & nosse Deum, id est Dei providentiam: quodque ipse solus est, qui facit misericordiam; & quos vult, misericordi-
B ter liberat; non autem homo sapiens, dives, aut fortis: quodque ipse solus justam pœnam infert cui vult, à qua nemo sapiens, fortis aut dives liberare potest; sicut vobis, ò Judæi, inferet, facietque, ut mors, id est Chaldæus hostis mortem inferens, ascendat per fenestras, ut per eas in domos penetrans, parvulos, omnesque trucidet.

Id rectè Apostolus hic, vocantibus & vocatis ad christianismum adaptat, ut nemo gratiam christianismi sibi, suis viribus aut naturæ donis tribuat, sed gratiæ Christi, & consequenter tacitè infert, q. d. Non ergo, ò Corinthii, in vobis, non in Paulo, vel Apollo, præceptoribus vestris, sed in Domino gloriamini; hoc enim initio probare proposuit Paulus, eoque omnia referenda sunt. *Ille*, ait Anselmus, *in solo Domino gloriatur, qui cognoscit non suum, sed illius esse, non solùm ut sit, sed etiam ut non nisi ab illo bene sit sibi, à quo habet ut sit.* Rursum, qui habens aliquid, unde placeat Deo, non id suæ sapientiæ, potentiæ, operibus, ingenio, meritis, sed soli gratiæ Dei acceptum fert. Tertiò, qui in omnibus quæ facit, non
C suam, sed Domini gloriam quærit.

Triplex gloria Christi in operibus quærenda.

Scripsit in hæc Apostoli verba insignem sermonem S. Bernard. de triplici gloria. Idem serm. 25. in Cantic. *Propterea*, inquit, *& omnis gloria Sanctorum intus, non foris est, hoc est, non in flore fœni, aut in ore vulgi, sed in Domino: quòd conscientiæ solus sit arbiter Deus, cui soli placere desiderant, & cui placere sola vera & summa gloria est.* Et serm. 13. in Cantica *Fratres nemo vestrum velit laudari in vita ista: quia quidquid hic favoris captas, quod ad Deum non retuderis, ipsi furaris. Tu enim putride pulvis, unde gloria tibi, unde?* Et in Sententijs; *Noverat Apostolus gloriam propriam creatoris esse, non creaturæ: sed consideravit rationalem creaturam adeò affectare gloriam, ut aut vix, aut numquam ab hoc compesci desiderio possit, quippe quæ ad imaginem facta est Creatoris. Propterea saluberrimum adinvenit consilium, dicens: Quandoquidem nobis persuaderi non potest, non gloriari; saltem qui gloriatur, in Domino glorietur.* Dicamus ergo jugiter cum Psalte: *Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.* Et cum vigintiquatuor senioribus mittentibus coronas suas ante thronum: *Sedenti in throno, & Agno benedictio, & honor, & gloria, & potestas in sæcula sæculorum. Amen.* Apoc. 4. v. 11. & c. 5, v. 13. & 14.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit extollere Christi sapientiam spiritualem super omnem naturalem & animalem.

Unde dicit Primò, se non aliud scire & prædicare, quàm Christum crucifixum; idque non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis.

Nihilominus Secundò, v. 5. asserit se sapientiam loqui inter perfectos; sapientiam, inquam, mundo absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, sed solus Dei Spiritus revelavit.

Hinc Tertiò, v. 14. docet animalem non percipere ea quæ Dei sunt: spiritalem autem omnia percipere & judicare.

1. ET ego, cùm venissem ad vos, fratres, veni non in sublimitate sermonis, aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Christi. 2. Non enim judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum. 3. Et ego in infirmitate, & timore, & tremore multo fui apud vos: 4. & sermo meus, & prædicatio mea non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus, & virtutis: 5. ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei, 6. Sapientiam autem loquimur inter perfectos: sapientiam verò non hujus sæculi, neque principum hujus sæculi, qui destruuntur: 7. sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula in gloriam nostram,

8. quam

8. quam nemo principum hujus sæculi cognovit: si enim cognovissent, numquam Dominum gloriæ cru-
cifixissent. 9. Sed, sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascen-
dit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum: 10. nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum: Spi-
ritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. 11. Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spi-
ritus hominis, qui in ipso est? ita & quæ Dei sunt, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei. 12. Nos autem non
spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum, qui ex Deo est, ut sciamus quæ à Deo donata sunt nobis:
13. quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus, spiritualibus spiri-
tualia comparantes. 14. Animalis autem homo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei: stultitia enim est
illi, & non potest intelligere: quia spiritualiter examinatur. 15. Spiritualis autem judicat omnia: & ipse à
nemine judicatur. 16. Quis enim cognovit sensum Domini, qui instruat eum? Nos autem sensum Chri-
sti habemus.

VERS. 1.

A thesi præcedenti capite posita descendit Apostolus ad hypothesin.

ET EGO, CUM VENISSEM AD VOS, FRATRES, A VENI NON IN SUBLIMITATE SERMONIS, AUT SAPIENTIA) Descendit Apostolus à thesi ad hypothesin, q. d. Dixi cap. præced. Deum in Evangelio prædicando, noluisse uti sapientia sapientum sæcularium, sed eam rejecisse & reprobasse; atque per stultitiam prædicationis voluisse salvos facere credentes, ideoque non multos nobiles & sapientes, sed ignobiles & rudes Apostolos elegisse, ad promulgandum Evangelium; ex hisce infero dicoque: *Et ego*, id est, itaque ego quoque quasi unus è grege Apostolorum, qui juxta electionem & voluntatem Dei non sunt usi eloquentia & sapientia sæculari; iisdem uti nolui, venique ad vos, non in sublimitate, sed in simplicitate sermonis & sapientiæ.

VERS. 2.

In Apostolo fuit humana sapientia, sed ea uti noluit.

NON ENIM JUDICAVI ME SCIRE ALIQUID INTER VOS, NISI IESUM CHRISTUM, ET HUNC CRUCIFIXUM) Nota τὸ *judicavi*. q. d. Non reputavi, non æstimavi aliam scientiam, quàm eam quæ est de Jesu crucifixo, Salvatore nostro: unde ita me gessi inter vos, quasi nihil scirem sapientiæ humanæ, cùm tamen multum ejus callerem, nam alibi Poetas Græcos cito: sed apud vos dissimulavi, ut simpliciter, uti alii Apostoli, prædicarem B tantùm Christum crucifixum, non quòd alia fidei mysteria non prædicarim; sed quòd præcipuè docuerim & inculcarim in una Christi cruce esse gloriandum, & sperandam esse justitiam ac salutem, crucemque, ut addit Anselmus, imitandam esse, ac vitia crucifigenda esse Christiano. In Christo enim crucifixo, præter alia, videre est, hæc tria Christum elegisse & amplexum esse, scilicet summum dolorem, summam paupertatem sive nuditatem, & summam ignominiam. Christus ergo suo dolore crucifixit, nobisque crucifigendam docuit concupiscentiam carnis: pari modo sua paupertate crucifixit concupiscentiam oculorum, sive philargyriam: ac denique sua ignominia crucifixit superbiam vitæ; quæ tria sunt generalia mundi vitia, omniumque peccatorum fontes, ut docet S. Joannes epist. 1. cap. 2. v. 16. Vide de cruce Christi dicta c. 1. v. 23.

Tria maximè docuit nos Christus crucifixus.

VERS. 3.

ET, itaque, EGO IN INFIRMITATE, id est, in ærumnis, tribulatione, & persecutione, ET TIMORE ET TREMORE MULTO (ob infestationem Judæorum & Gentium me C persequentium) FUI APUD VOS) Notat Chrysost. & Anselm. Apostolum hic & epist. 2. c. 11. v. 30. & c. 12. v. 9. 10. & alibi *infirmitatem* vocare ærumnas ex periculis, insidiis, exiliis, metu quotidiano, calumniis, odiis. Rursus Paulum ingentes ærumnas & persecutiones passum esse Corinthi, satis patet ex eo, quod oportuerit eum ibidem à Christo in visione contra eas corroborari, Actor. 18. 9. *Noli*, inquit Christus Paulo, *timere; ego sum tecum, nemo apponetur tibi ut noceat te*. Unde mox ibidem tumultum contra Paulum excitarunt Judæi, eumque pertraxerunt ad tribunal Gallionis Præsidis Achajæ, ac publicè coram eo Sosthenem Archisynagogum diverberarunt, Actor. 18. 12.

Ærumnæ & tribulationes Pauli Corinthiacæ.

VERS. 4.

ET SERMO MEUS (privatus & familiaris) ET PRÆDICATIO MEA (concio publica.) ita sermonem à prædicatione distinguit S. Thom. & Glossa, quin & Seneca epist. 38. *Plurimùm*, inquit, *proficit sermo, qui minutatim irrepserit animo; disputationes præparatæ, & effusæ audiente populo* (quas postea nominat conciones) *plus habent strepitus, minus familiaritatis*. Hic ergo sermo noster, æquè ac prædicatio, NON (fuit) IN PERSUASIBILIBUS, id est persuasoriis, sive exquisitis ad persuadendum (sic *incredibilis* in Scripturis idem est, quod incredulus) HUMANÆ SAPIENTIÆ VERBIS] In hisce enim excellebant, Paulumque superabant oratores & philosophi qui erant Corinthi. Paulus verò novam philosophiam, novo dicendi & agendi modo, Corinthiis persuadere debebat; in eoque præcelluit omnibus oratoribus & philosophis, scilicet, *in ostensione spiritus & virtutis*. Ita S. Martinus teste Sulpitio dicebat: *Regnum Dei non in eloquentia, sed in fide constat*. Et S. August. serm. 1. de accedentibus ad gratiam: *Non*, inquit, *vobis tonantia & poetica verba proferimus, non aliqua grammaticorum arte composita, nec eloquentia sæculari diserto sermone fucata, sed prædicamus Christum crucifixum*. Et lib. Contra Felician. cap. 2. *Nec præsumam*, ait, *umquam in sapientia verbi, ne evacuetur crux Christi: sed Scripturarum auctoritate contentus, simplicitati obedire potiùs studeo, quàm tumori*.

Hæc ergo fuit demonstratio Apostolorum; ostendere nimirum, Primò, magnum zelum & spiritum eructantem sapientiã & arcana; non humana, sed divina, ita ut manifestè cernerent auditores, Spiritum sanctum per os eorum loqui. Secundò, ostendere magnas virtutes, id est prodigia & miracula. Unde Origen. lib. 1. Contra Celsum: *Disciplina*, inquit, *nostra propriam quamdam habet demonstrationem, diviniorem quàm sint Græcorum demonstrationes, quam Apostolus nominat demonstrationem spiritus & virtutis, utpote Spiritu per prophetias* (aliter hic explicat spiritum Origen. quàm explicui, sed, ut videtur, minùs genuinè) *fidem astruente iis, quæ de Christo feruntur; virtute verò, per prodigia quæ facta credimus*. Nam, ut ait Oecum. *Demonstratio quæ per opera est & signa, firmior est ea, quæ ex verbis producitur*. Hæc ergo fuit ratio prædicandi Apostolica, eaque efficacissima, quam sibi proponant ac imitentur nostri concionatores, ut nimirum sermo eorum non sit comptus, fucatus, affectatus *in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis*. Ita evadent Apostolici, ac verba eorum erunt quasi ignitæ sagittæ corda penetrantes, & quasi mallei conterentes petras. Audi S. Hieronymum epist. 2. ad Nepotianum: *Docente*, inquit, *te in Ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur: lacrimæ auditorum laudes tuæ sint*. Hic spiritus, uti & concionis fructus, oratione à Deo impetrandus est. Unde Origenes lib. 6. Contra Celsum, citans hæc eadem Apostoli verba, *Hæc verba*, inquit, *quid aliud sibi volunt, quàm non satis esse, ut verum sit, & natum ad movendos animos hominum, quod dicimus, nisi doctori divinitus concessa sit vis quædam, & dictis ejus adsit gratiæ cælestis energia? & hoc est quod ait David psalm. 67. Dominus dabit verbum evangelizantibus virtute multa*.

Duo ostendebant Apostoli in ostensione spiritus & virtutis.

Ratio prædicandi Apostolica, efficacissima omnibus concionatoribus imitanda.

Lacrymæ auditorum laudis sunt concionatoris.

Spiritus & fructus concionis oratione impetrandus.

UT FIDES VESTRA NON SIT IN SAPIENTIA HOMINUM, SED IN VIRTUTE DEI] q. d. Ideo Deus vult me evangelizare, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis; *ut fides vestra*, id est, conversio vestra ad fidem Christi, tribuatur non hominum sapientiæ & eloquentiæ, sed virtuti, id est potentiæ & efficaciæ, Dei; nimirum ut fides vestra sit fundata, non in hominum, sed in Dei sapientia & potentia. Ita Anselm. & alii.

VERS. 5.

Conversio nõ tribuẽda eloquentiæ concionatoris.

SAPIENTIAM AUTEM LOQUIMUR INTER PERFECTOS) *Sapientiam*, scilicet Christianam; de Christi cruce, gratia, salute, & gloria æterna nobis acquisita per Christum *loquor inter perfectos*, id est fideles; qui licet sint simplices, tamen in rebus salutis præ Aristotele, & quovis alio philosopho perfectè sapiunt. Ita Chrysost. & Anselmus: quique non solùm baptismo renati, sed etiam Sacra- D mento Confirmationis confirmati, perfectionem christianismi adepti, perfecteque Christiani effecti sunt. Inde enim à S. Dionysio & aliis, Sacramentum Confirmationis dicitur τελείωσις, id est *perfectio*, vel *consummatio*; ipsique confirmati, vocantur perfecti, vel consum-

VERS. 6.

Confirmationis Sacramentum perfectio.

dicitur, & consummatio.

summati. ita Salmeron. Idemque insinuat Irenæus lib. 5. cap. 6. cùm ait, *Sapientiam loquimur inter perfectos, dicens perfectos eos qui acceperunt Spiritum sanctum, & omnibus loquuntur linguis per Spiritum Dei, quemadmodum & ipse loquebatur.*

Secundò, simpliciùs *sapientiam*, id est secretiora & altiora fidei mysteria, uti de resurrectione, Antichristo, reprobatione, prædestinatione: vel potiùs *sapientiam*, id est, profundiorem & altiorem rerum fidei explicationem, uti de modo, consilio & fine incarnationis passionis & redemptionis Christi: ita enim hanc sapientiam Paulus explicat versibus proximè sequentibus. Hanc non rudibus initio, sed provectis perfectisque loquor & edissero. Vnde hos perfectos v. 15. vocat spiritales; eosque animalibus, paruulis ac carnalibus opponit. q. d. Licet, ut dixi v. 4. expers videat sapientiæ humanæ, non tamen divinæ; tametsi enim vobis, quia paruulis, tantùm lac, id est simplicem & facilem doctrinam, dederim, ut ait cap. sequ. v. 2. tamen sapientiam arcanam & divinam loquor inter perfectos.

Quos per perfectos intelligat Apostolus, & quid per sapientiam.

Tuetur Apostolus hisce verbis suam auctoritatem apud Corinthios, qui audito Apollo, viro eloquente & sapiente, Paulum quasi ineloquentem & imperitum parvi facere videbantur.

Principes hujus sæculi dæmones quid de Messiæ redemptione sciverint.

SAPIENTIAM VERO NON HVJUS SÆCULI, NEQVE PRINCIPUM HVJUS SÆCULI] Anselmus, Ambros. Cajetan. & alii, per *principes hujus sæculi*, dæmones intelligunt, qui in hoc aere, & in impiis, filiisque hujus sæculi dominantur; indeque probant dæmonem ante passionem Christi, licet sciret Christum esse Deum & Messiam, nescisse tamen, an ejus morte dæmonis imperium esset destruendum, & homines redimendi, ut dicitur v. 8. Hoc verum est, verius idipsum est in hominibus.

Principes hujus sæculi primates hominum.

Vnde Secundò, simpliciùs Chrysost. Theophyl. Anselm. Tertull. 3. Contra Marcionem c. 6. Origen homil. 2. in Cantica, per *principes sæculi*, accipiunt primores, qui inter homines sapientia, opibus, vel potentia præstant: unde ait, *Qui destruuntur*, id est aboleantur, transeunt, evanescunt. Hoc enim est Græcum τῶν καταργουμένων & hi propriè Christum crucifixerunt, ut dicitur v. 8. Tales fuerunt Pilatus, Herodes, Annas, Caiphas, aliique principes Judæorum & Gentium.

VERS. 7. SED LOQVIMUR DEI SAPIENTIAM IN MYSTERIO] Est hebraismus; ponitur enim ב *bet*, id est *in*, pro regimine genitivi. *Sapientiam in mysterio*, id est, sapientiam mysterii, putà magni illius & arcani consilii divini, de Verbi incarnatione & redemptione hominum; per Christum, quæ nulla ratione naturali cognosci potest ab homine; imò nec ab angelo. Patet Ephes. 3. v. 4. & 5. Vnde 1. Timoth. 3. 16. hanc sapientiam mysterii vocat *magnum pietatis sacramentum*. ita Theophyl. Ambros. Oecumen. hic, atque Hieron. & Leo Castrius in Isaiæ capit. 64. Idem tamen Leo Secundò, etiam hanc sapientiam interpretatur de magnitudine gloriæ Beatorum, hæc enim finis fuit Verbi incarnati & passi, ut sequitur.

Per sapientiam in mysterio quid intelligat Apostolus.

Secundò, simpliciùs τὸ *in mysterio*, refer non ad *sapientiam*, sed ad *loquimur*. q. d. *In mysterio*, id est, secretò & apud pauciores, scilicet eos, qui spiritales & perfecti sunt, sapientiam hanc profundiorem & occultam, quæ abscondita est, loquimur. Vnde Syrus vertit, *loquimur Dei sapientiam in arcano*; & Tertullian. *loquimur sapientiam Dei in occulto*: & quia, si voluisset dicere sapientiam mysterii, potiùs dixisset, Quod absconditum est; iam autem dicit, *Quæ abscondita est*. Denique quia hoc propriè est loqui in mysterio: mystæ enim dicti sunt, ait Eustach. ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα, id est, à claudendo os; eò quòd mysteria & arcana religionis suæ non vulgarent, sed celarent, & tantùm ea secretò docerent paucos qui sacerdotes vel sapientiores erant. Hinc S. Dionysius & alii libros scripserunt de Mystica Theologia.

Mystæ dicti ἀπὸ τοῦ μύειν τὸ στόμα.

VERS. 8. QVAM NEMO PRINCIPUM HVJVS SÆCULI COGNOVIT] Pronomen *quam* refer *tam*, vel potiùs, ad *gloriam nostram*, quàm ad *sapientiam*, q. d. Si hanc sapientiam, vel potiùs gloriam, ejusque per Christum prædestinationem cognovissent Pilatus, Annas, Caiphas, aliique principes Judæorum, numquam Dominum ipsius gloriæ, scilicet Christum, cujus merito nobis, ante sæcula, putà ab æterno, prædestinata & præparata est hæc æterna gloria, crucifixissent. Advertit id soleriter Gabr. Vasquez 1. p. disput. 2. capit. 3. & patet ex seqq. Hinc tacitè infert Apostolus, neminem aliorum principum hanc Christi sapientiam & gloriam cognovisse. Est enim argumentum ab exemplo primario; Judæi enim præ Gentibus erant sapientissimi, maximè in divinis; si ergo illi non cognoverunt, multò magis alii ignorarunt.

Si principes Annas, Caiphas, & Pilatus hãc sapientiam Christi habuissent, numquam non crucifixissent.

VERS. 9. SED) scilicet abscondita fuit eis hæc sapientia & gloria, quæ finis est sapientiæ illius; idque probat ex eo, quod de ea scripsit Isaias: *Oculus non vidit, nec auris audivit.* Est eclipsis. vide can. 38.

SICUT SCRIPTUM EST. QVOD OCULUS NON VIDIT, NEC AURIS AUDIVIT, NEC IN COR HOMINIS ASCENDIT, QVÆ PRÆPARAVIT DEUS IIS QVI DILIGUNT ILLUM) Nota, Isaiam capit. 64. quem hic citat Paulus, agere de incarnatione Christi, & vita præsenti, Vnde hunc versiculum de miraculis Christi; deque sapientia, virtutibus, omnique gratia, quam Christus nobis hic vivens communicavit, accipiunt Chrysost. Ambros. Theophyl. Oecumen.

Locus Isaiæ 64. explicatus & illustratus.

Secundò & aptiùs; videtur admirans Isaias avolare ab incarnatione & Christo homine, ad gloriam cælestem, quæ fructus est, & finis incarnationis Christi. Tales enim raptus, & transitus Prophetis, ob lumen propheticum sublime, & amplum; sunt familiares.

Loquitur Isaias de gloria Beatorum.

Patet ex ipsis verbis, & quia ait, *Expectantibus*; & *Occurristi facienti justitiam*. Ergo loquitur de fructu operum justorum, scilicet vita æterna, quam expectamus: nam fructus incarnationis & fides non occurrit facientibus justitiam, sed sedentibus in tenebris & peccatis. ita Hieron in capit. 64. Isaiæ, S. Dionys. de Cælesti hierarch. 12. & Vasquez loco citato. Vnde S. Bernard. serm. 4. in Vigil. Nativit. *Non vidit*, inquit, *oculus lucem inaccessibilem, nec audivit auris pacem incomprehensibilem*, &c. *Sed quid est quod in cor hominis non ascendit? Utique quia fons est, & ascensum nescit. Scimus enim quia fontium natura est rivos scilicet convallium, montium ardua declinare: quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

De hac beatitudinis magnitudine piè scribit & dissuaviatur August. in Meditationibus capit. 33. & seqq. & Soliloquiorum capit. 35. & 36. qui libelli collecti videntur ab aliquo pio ex operibus Augustini. Appositè verò ad hunc Apostoli locum auctor libri de Spiritu & anima (qui extat tom. 3. operum S. August.) capit. 36. *Sicut*, inquit, *exterior homo circa ista temporalia quinque partito sensu afficitur, id est, visu, auditu, gustu, & ceteris; sic interior homo, in beata vita, circa quinque ineffabilia Dei, ineffabili amore afficitur, cùm enim Deum suum amabit, quamdam lucem, quamdam vocem, quemdam odorem, quemdam cibum, & quemdam amplexum interiorem amabit: ibi enim fulget, quod non capit locus; ibi sonat, quod non rapit tempus; ibi olet, quod non spargit ventus; ibi sapit, quod non minuit edacitas; ibi hæret, quod non divellit satietas: ibi siquidem videtur Deus sine intermissione; cognoscitur sine errore; amatur sine offensione; laudatur sine fatigatione.*

Beatitudinis æternæ suavitas & voluptas.

Hæc Apostoli sententia olim S. Adrianum convertit, Martyremque effecit: cùm enim ipse miles esset florenti ætate, scilicet viginti octo annorum, videretque tantam Christianorum Martyrum in tormentis pro Christi fide tolerandis constantiam; interrogavit eos, Quid pro tantis pœnis expectatis? quid est quod vos tanta tormenta superare compellit? responderunt illi, *Speramus bona illa, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus se.* Hac voce tractus Adrianus conversusque, curat se illicò inscribi catalogo Martyrum, durumque martyrium alacer subiit Nicomediæ, (inspectante & incitante eum S. Natalia uxore) sub Diocletiano, anno Domini 306.

Hæc Apostoli sententia fecit Martyres.

Tertiò, plena erit hujus loci intelligentia, si utrumque sensum jam dictum conjungas, q. d. *Oculus non vidit.* &c. id est, superant omnem sensum, experientiam, cogitationem naturalem, & omne hominis naturale desiderium, ea bona, quæ tu, ò Domine Deus, præparasti per Christum, expectantibus te; tum in hac vita, scilicet iis qui aliquid de illis jam inaudierunt; tum maximè & propriissime in futura

Superant omne desiderium bona nobis à Deo præparata.

futura gloria: in illa enim Deus, qui est omnia bona, dabit se Beatis, & erit omnia in omnibus, ait Anselm. Hisce enim Isaiæ verbis probat Apostolus id, quod dixerat; scilicet arcanam & absconditam esse sapientiam, æquè ac gloriam Christi, uti dixi paragrapho præcedenti.

Cordi tribuuntur cogitationes.

Nota, *in cor hominis non ascendit*, id est, in mentem hominis non venit, sive homo naturaliter cogitare, concipere, aut intelligere nequit: cor enim per catachresin, Hebræis mentem significat. nam quod cor est in corpore, scilicet prima & nobilissima corporis pars, adeoque fons & principium vitæ; hoc mens est in anima. adde, cor subministrat cerebro spiritus animales, qui imaginationi & consequenter intellectioni subserviunt. Hinc Aristot. de Somno & vigilia cap. 2. refragante licet Galeno, omnibusque medicis, sensum communem non in cerebro, sed in corde collocavit. Pulchrè quidam vitales hominis partes, per suas functiones distinxit atque decrevit hoc versu:

Vitalium hominis partium functiones.

Cor sapit, & pulmo loquitur, fel commovet iram,
Splen ridere facit, cogit amare jecur.

Hebræi mentis cogitationem ascensum vocant & quare.

Rursum Hebræi mentis cogitationem vocant *ascensum*; & cogitare vocant *ascendere in cor*: quia res cogitata & intellecta primo à terra, aliove objecto ascendit in oculos vel aures, indeque ad sensum communem & phantasiam, inde denique ad mentem quasi arcem & culmen hominis, summum enim in homine est mens.

Nota Secundò. Pro *expectantibus*, ut habet Isaias Paulus habet *diligentibus*, quia expectatio à dilectione dimanat naturaliter.

VERS. 10. Nobis revelavit Deus per Spiritum suum] putà per Spiritum sanctum. Est prolepsis, sive occupatio; occurrit enim tacitæ objectioni huic, Si hanc sapientiam & gloriam quam Christus suis amicis præparavit, oculus non vidit, nec ea in cor hominis ascendit; unde ergo tu, Paule, eamdem te callere & prædicare jactitas? Respondet Paulus: se eamdem scire non per visionem, sensationem, vel conceptionem aliquam naturalem, sed per instinctum & revelationem Dei. Unde Clemens Alexandr. lib. 1. Pædag. cap. 6 sic interpretatur *τὸ nec auris audivit: Præter illam*, inquit, *solam, quæ in tertium cælum rapta est*; putà Pauli, qui in paradiso, aure sua audivit hæc arcana verba, quæ non licet homini loqui. Ait ergo Paulus: *Nobis autem*, scilicet spiritualibus Prophetis & Apostolis, hæc Deus revelavit, ut vos parvulos ô Corinthii, aliosque eadem doceamus. Hinc patet, gloriam & beatitudinem nostram, non tantùm esse supernaturalem in assecutione, sed etiam in cognitione; cognitione, inquam, non quidditativa, sed obscura & ænigmatica, qualis erat Apostolorum & aliorum viatorum; & consequenter, non esse in homine perfectum & efficax desiderium, vel appetitum naturalem hujus beatitudinis, ita Scholastici 1. p. q. 12. a. 1.

Sapientiam & gloriam Dei scivit Paulus revelatione divina.

In homine non est naturalis appetitus beatitudinis supernaturalis, visionis Dei scilicet.

Spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei) Nota Primò. catachresin, *scrutatur*, id est, penetrat & perspicit: homines enim ut quid ignotum perspiciant, illud scrutari & inquirere solent; Deus autem sine inquisitione omnia uno mentis cernit in ictu & intuitu. ita S. Thomas, Theodor. & Theophyl.

Secundò, *profunda Dei* vocat omnia intima & secretissima Dei consilia; inter quæ, maximum est hoc mysterium gloriæ, & redemptionis hominum per Christum: hæc omnia penetrat & pervidet Spiritus sanctus, quia unius cum Deo est essentiæ & cognitionis, ac consequenter ita profunda Dei scrutatur, ut nihil remaneat in Deo incognitum; sed ejus cognitio & visio objectum suum adæquet, Deumque tantum cognoscat, quantum cognosci potest; id est, comprehendat Spiritus sanctus, utpote Deus, tam Deum & divinitatem, quàm seipsum ita Molina 1. p. q. 14. a. 3. Theodor. S. Thom. Hinc Ambros. & veteres contra Macedonium probant Spiritum sanctum esse Deum. q. d. Paulus: Hæc mysteria & arcana Dei revelavit nobis Spiritus sanctus, ille omnium secretorum Dei est conscius, adeoque scrutatur & pervidet profunda Dei.

Divinitas Spiritus sancti probatur contra Macedonianos.

Quis hominum scit quæ sunt hominis?) quæ in hominis intimis, putà in corde & mente delitescunt, nimirum cogitationes, volitiones & intentiones, ipsumque fundum cordis humani.

VERS. 11. Quæ Dei sunt (quæ in Dei mente sunt abscondita, putà cogitationes, consilia, & determinationes divinæ voluntatis (Nemo cognovit, nisi Spiritus Dei) id est Spiritus sanctus, qui eorum æquè ac sui ipsius est conscius. est enim Spiritus sanctus Deo intimus, æquè ac spiritus hominis ipsi est intimus: ac proinde sicut spiritus hominis humanitatis, ita Spiritus Dei divinitatis, divinæque omniscientiæ & omnipotentiæ est particeps.

Spiritus hominis ut homini intimus, ita Spiritus Dei, Deo.

Nota. Cùm ait, *nemo cognovit nisi Spiritus* subaudiendum est, & nisi is cui voluerit Spiritus ea revelare, uti mihi & Apostolis illum ea revelasse dixi vers. 10.

Nota. Secundò, cùm dicit, *Nemo nisi Spiritus*, non excludi Filium; hic enim cùm sit Verbum, etiam scit profunda Dei. Nam in divinis, cùm vox exclusiva vel exceptiva tribuitur uni personæ respectu essentialium attributorum, non excludit alias personas divinas; sed essentias alias à divina: nam tantùm excludit ea, quæ naturæ sunt diversæ à Deo: q. d. Nemo scit secreta Dei, nisi Spiritus Dei, & illi eamdem cum Spiritu habent naturam, intellectum, cognitionem, scilicet Pater & Filius; hi soli sciunt profunda Dei, nemo alius.

Particula exclusiva in divinis non tangit personas, si attribuatur essentialia, non notionalia.

VERS. 12. Nos non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est) Opponit spiritum mundi, spiritui qui ex Deo est, & hunc sibi & Apostolis; illum mundi sapientibus, & hominibus animalibus attribuit. Spiritus ergo mundi est, qui à mundo suggeritur, à mundana nimirum & animali prudentia, quique ad mundana, terrena & carnalia bona aspirat, facitque homines mundanos, & animales; sicuti è contrario spiritus Dei est, qui à Deo & divina sapientia suggeritur, quique nos ad cælestia & divina bona sectanda impellit, facitque homines spiritales & cælestes. Unde subdit Apostolus.

Spiritus Dei & mundi sibi contrarii.

Ut sciamus quæ a Deo donata sunt nobis) q. d. Hic spiritus ostendit & revelat nobis, quæ & quanta bona à Deo nobis, scilicet Apostolis, aliisque diligentibus Deum, donata sunt, nimirum tanta quanta nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, ut dixit v. 9. eò enim redit & respicit hic Paulus.

Ut sciamus) Hinc hæretici stabiliunt fidem suam particularem, qua quisque fidelis & Christianus certò scit, imò fide divina credere debet, per Christum se habere dona Dei, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, justitiam, &, ut Calvinus, se electum esse ad gloriam æternam. Verùm hæc non est fides, sed stulta & falsa præsumptio, & impostura; quia non certò scimus, an nos ad justitiam ritè disposuerimus, & an credamus certò, & ita ut oportet; nec usquam in sacra Scriptura hoc scriptum & revelatum est, scilicet, me credere ut oportet, uti nec me esse justum & electum.

Hæreticorū fides particularis fulta est, & falsa præsumptio & impostura.

Respondeo ergo, Apostolum loqui in genere de donis, iisque tantùm, quæ data sunt Apostolis, & Ecclesiæ. q. d. Ut sciamus nos Apostoli, quibus & quantis donis & beneficiis, in genere, nos, id est Ecclesiam suam, ditarit Christus, scilicet, quanta gratia Spiritus sancti, redemptione, virtutibus, & maximè quanta gloria: de hac enim egit v. 9. & hæc sunt in Deo, ut ait v. 11. id est. Dei libera voluntate & prædestinatione: & hæc à Deo Ecclesiæ data esse, per Spiritum ejus & revelationem scimus. hæc enim loquimur & prædicamus, ut sequitur, quasi articulum fidei, sed me esse ex iis, vel eorum esse participem, non est fidei, sed conjecturæ; nec publicè prædicandum, sed secretò sperandum est. vide cap. 9.

Scimus quæ & quanta dona dederit Deus Ecclesiæ suæ.

Quæ ut clariùs & pleniùs intelligantur, Nota, *τὸ ut sciamus* dupliciter, scilicet, Primò, objectivè: Secundò, subjectivè, posse accipi: objectivè enim sciebant Apostoli, & omnes fideles, ex prophetiis, miraculis, aliisque signis divinis Deum suæ congregationi, sive Ecclesiæ, per Christi Apostolos congregatæ & deinceps congregandæ, promisisse, & juxta promissa dedisse suam gratiam, remissionem peccatorum, justitiam, aliaque gratiarum dona; ac denique spem certam vitæ æternæ: Ecclesiæ inquam, in communi; non autem in particulari huic vel illi fideli; quia in particulari nescimus an hic vel ille vere sit fidelis.

τὸ ut sciamus dupliciter accipi potest.

Hoc modo *τὸ ut sciamus*, idem est, quod ut credamus. Credimus enim Ecclesiam Catholicam esse sanctam, in eaque esse remissionem peccatorum, & vitam æternam. Deus ergo tantùm revelavit Ecclesiam esse sanctam, non autem me esse sanctum, licet enim revelaverit & promiserit

Deus revelavit Ecclesiam esse sanctam non autem

Digitized by Google

In particulari hunc vel illum.

ſerit omnibus in Eccleſia ritè credentibus & pœnitentibus remiſſionem peccatorum & juſtitiam; non tamen ſrevelavit me ritè credere & pœnitere: ac proinde nec revelavit, mihi remiſſa eſſe peccata, meque eſſe juſtum.

Secundò, τὸ *ut ſciamus* ſubjectivè capi poteſt, q. d. Vt nos Apoſtoli in nobis quaſi ſubjectis, per experientiam ſciamus, quantam ſapientiam & gratiam nobis donarit Deus: & tunc τὸ *ut ſciamus*, non ſignificat *credamus*, ſed *ut experiamur*. Nec enim quiſquam Apoſtolorum fide divina credebat ſe habere hanc ſapientiam & gratiam: ſed ejus actus & effectus in ſe experiebatur ita vehementes, crebros, claros & certos ut moraliter non dubitaret ſe habere veram Dei ſapientiam & gratiam. Erant enim Apoſtoli pleni gratia & ſapientia, eamque alios docere, totique mundo aſpirare debebant. Licet ergo Apoſtoli ſciverint per experientiam, ſe eſſe juſtos & ſanctos, non tamen id ſciebant, vel ſciunt alii fideles: ſed tantùm ſperant, atque ex ſignis probæ & honeſtæ vitæ conjectant & opinantur. Neutri tamen idipſum credunt fide divina: omnis enim experientia tantùm generat fidem humanam, non autem divinam, quæ ſola Dei revelatione nititur & gignitur.

Apoſtoli moraliter dubitare non poterãt, quin haberent Dei ſapientiam & gratiam.

VERS. 13. Qvae et loqvimur non in doctis humanae sapientiae verbis, sed in doctrina Spiritus] *Non in doctis*, id eſt, non in verbis Ciceronianis, Demoſthenicis, Ariſtotelicis, quæ & qualia docet humana ſapientia; *ſed in doctrina Spiritus*, id eſt, in iis verbis, quæ & qualia docet Spiritus ſanctus. Videtur legiſſe Interpres, ἐν διδαχῇ, id eſt, in doctrina: jam græcè legitur ἐν διδακτοῖς, id eſt *in doctis*, uti præceſſit ſed idem eſt ſenſus.

Spiritualibus rebus spiritualia verba & diſcurſus comparantes] & conferentes. q. d. Doceo hanc ſpiritualem ſapientiam è Scriptura, & aliis ſpiritualibus diſcurſibus, non autem philoſophicis, rhetoricis, aut terrenis rationibus, conceptibus & eloquiis. ita S. Chryſoſt. v. g. *Si quæritur*, inquit Oecumen. *an ſurrexerit tertia die Chriſtus? ex Jona probationes & teſtimonium adduco. Si quæritur an natus ſit Dominus ex virgine? ex ſterilibus Anna & Eliſabeth ſumitur probatio & comparatio*. Hic cauſam & rationem à priori aſſignat Apoſtolus, cur Dei nutu abſtinuerit ab eloquentia & ſapientia mundana in ſua prædicatione. Cauſa hæc eſt, quòd ſapientia humana & divina plurimùm inter ſe differant. Cùm ergo ſermo debeat rei eſſe accommodatus, planè decuit ſermonem, quo prædicabatur divina ſapientia, illi eſſe accomodatum, ac differre à ſermone humanæ ſapientiæ, nimirum ut eſſet ſimplex, gravis, efficax & divinus, tamquam à Spiritu ſancto proficiſcens, qui omnem orationis fucum reſpueret: hic enim ornari res ipſa vetat, contenta doceri. Nam ſicut humanæ ſapientiæ verba vehunt ſecum ſapientiam & ſpiritum hominis dicentis: ita ſermones Spiritus ſancti invehunt in animam ſapientiam Dei, & ſpiritus ejus, per Apoſtolos loquentis.

Qualibus rationibus & diſcurſibus Paulus probaverit fidei myſteria.

Cauſa cur abſtinuerit Paulus ab eloquentia & ſapientia mundana.

VERS. 14. Animalis homo non percipit ea quae sunt Spiritus Dei] *Animalis* hic dicitur, qui tantùm ſenſus & naturale rationis lumen ſequitur, ſive qui *ſecundùm animam eſt, & ſecundùm animam ſapit, quique animæ ſenſa & cogitata ſequitur*: quales erant Apoſtoli ante Spiritum ſanctum, & Corinthii hoc tempore, quærentes eloquentiam; & jam multi fideles etiam non mali, qui altiora non capiunt.

Nota. *Animalis* dicitur, qui anima vivit, ſumiturque tripliciter. Primò, qui creſcit, nutritur, eget cibo; ut animalia. Sic Adam, creatus licet in gratia, dicitur animalis, 1. Cor. 5. v. 45. & 46.

Animalis, tripliciter dicitur.

Secundò, qui ſequitur animæ, id eſt concupiſcentiæ, deſideria. Sic Judas vocat *animales, ſpiritum non habentes*.

Tertiò, qui ſcientiam, non ſpiritualem & ſublimem, ſed animæ ſenſibuſque obviam & facilem ſequitur. ita hic capitur, *Animalitas*, inquit Bernardus, vel quiſquis eſt auctor tractatus de Vita ſolitaria, poſt initium, *eſt vitæ modus ſenſibus corporis ſerviens, ſcilicet cùm anima quaſi extra ſe, per ſenſus corporis circa dilectorum delectationes corporum affecta, eorum fruitione paſcit vel nutrit ſenſualitatem ſuam; ſeu cùm intra ſe regrediens, & corpora quibus forte glutino amoris & conſuetudinis adhæſit, ad locum incorporeæ naturæ ſecum ferre non prævalens, eorum illuc ſecum trahit imagines, & amicabiliter ibi cum eis converſatur; quibus aſſuefacta, nihil putat eſſe niſi vel quale foris reliquit, vel quale intus contraxit: inde quamdiu licet, ſecundum habet ſecundùm delectationes corporis vivere: cùm autè ab eis avertitur, neſcit niſi corporea imaginando cogitare*.

Pulchra animalitatis deſcriptio.

A

Sic ſpiritualis dicitur, qui ſpiritu vivit.

Primò quaſi ſpiritus, non egens cibo, ſic Chriſtus poſt reſurrectionem dicitur ſpiritualis, 1. Corinth. 15. v. 45.

Spiritualis, etiam tripliciter dicitur.

Secundò, qui ſpiritus inſtinctum, dictamen & impulſum ſequitur. ita ſæpè alibi.

Tertiò, qui ſpiritus ſublimem doctrinam capit & haurit. ita hic vocatur ſpiritualis, inquit Chryſoſt. D. Thom. & alii. Moraliter S. Bernard. loco jam citato: *Incipientium, inquit, ſtatus poteſt dici animalis; proficientium, rationalis: perfectorum, ſpiritalis: ſunt enim animales, qui per ſe, nec ratione aguntur, nec trahuntur affectu, & tamen vel auctoritate permoti, vel doctrina commoniti, vel exemplo provocati, bonum approbant & imitantur: ſunt rationales, qui per rationis judicium, boni cognitionem habent & appetitum, ſed nondum habent affectum: ſunt perfecti, qui ſpiritu aguntur, qui à S. Spiritu pleniùs illuminantur, unde & ſpiritales nominantur; & quoniam ſapit eis bonum, cujus trahuntur affectu, ſapientes vocantur*. Deinde hæc tria inter ſe comparans, ex eiſque gradus & ſcalam virtutum conficiens, ita ſubdit: *Primus ſtatus circa corpus ſe habet: ſecundus circa animam ſe exercet: tertius nonniſi in Deo requiem habet: initium boni in converſione eſt perfecta obedientia; profectus, ſubiicere corpus ſuum; perfectio, uſu boni conſuetudinem vertiſſe in dilectionem. initium verò rationalis eſt intelligere ea, quæ in doctrina fidei apponuntur ei; profectus, talia præparare qualia apponuntur; perfectio, cùm in affectum mentis tranſit judicium rationis. Perfectio verò hominis rationalis initium eſt hominis ſpiritalis; profectus ejus, revelata facie ſpeculari gloriam Dei; perfectio verò transformari in eamdem imaginem à claritate in claritatem, ſicut à Domini ſpiritu*.

B

Incipientium ſtatus animalis, proficientium rationalis, perfectorum ſpiritualis.

Qvia spiritualiter, juxta rationes Spiritus ſancti, & regulas fidei, examinantur] Ita Biblia Romana: malè ergo quidam legunt, *examinatur*, id eſt, examinando revocatur ad intellectum ſpiritualem & ſublimem; dum ſcilicet in ſpiritualibus inſtituitur, vel cùm ſpiritualia animali proponuntur, ſive cùm animalis in ſpiritualibus interrogatur & examinatur (hoc enim eſt ἀνακρίνεται) non poteſt ea intelligere.

C

VERS. 15. Spiritvalis avtem jvdicat omnia] Vocatur, uti dixi, *ſpiritualis*, qui fidem & prudentiam atque doctrinam Spiritus ſancti ſequitur, qui Spiritum rectorem animæ habet & doctorem. ita Chryſoſt. Anſelmus, D. Thomas.

Spiritualis, quis dicatur & ſit.

Jvdicat omnia) Hinc Caluinus & Anabaptiſtæ, cujuſque ſpiritualis, id eſt fidelis, ſpiritum privatum & fanaticum, faciunt judicem controverſiarum fidei, & Scripturæ interpretem; ſed imperitè, quia non omnes Chriſtiani ſunt ſpirituales, ſed tantùm perfecti, ut dixi v. 5.

Secundò, quia alii ignorant an quis habeat hunc ſpiritum, an ſit ſpiritualis, imò an verè ſit fidelis. Ergo ſpiritus hic privatus & occultus non poteſt publicus omnium eſſe judex: ſed Concilia & Pontifex. Hos enim conſtat eſſe ſpirituales, regi à Spiritu ſancto, qui eos conſtituit Doctores, & per eos regit & docet Eccleſiam.

Fanaticus & privatus cujuſque ſpiritus non eſt judex controverſiarũ fidei, idque ob quatuor rationes.

Tertiò, quia maximè ſpirituales erant Patres, qui tamen ſubinde errarunt.

Quartò. quia patet ſimplices fideles egere Paſtoribus & Doctoribus, quos ad docendum poſuit Deus in Eccleſia, ut ait Apoſtolus Epheſ. 4. 11.

D

Reſpondeo ergo: *Spiritualis judicat omnia; omnia*, inquam genere, id eſt tam ſpiritualia putà divina & ſublimia, quàm animalia, putà terrena & facilia; cùm animalis tantùm judicet animalia: ut ſit diſtributio pro generibus ſingulorum, non pro ſingulis generum. Sic dicimus, Ego omni, id eſt quolibet, cibo veſcor.

Vera hujus loci explicatio & ſenſus.

Secundò, *ſpiritualis omnia judicat*, id eſt examinat, redarguit & diſcernit ſecundùm regulas fidei, & prudentiæ divinæ; quæ habet, ut in eo quo quis ſpiritalis eſt, & à ſpiritu ſatis inſtructus, v. g. in rebus fidei claris & certis, omnia judicet ſecundùm articulos fidei, hæreſeſque & errores illi contrarios condemnet. Sin autem nova oriatur quæſtio in fide aut moribus, eaque obſcura & dubia; eadem prudentia dictat homini ſpiritali, qui in hac quæſtione necdum ſpiritalis eſt, nec à ſpiritu ſatis inſtructus, ejuſdem Spiritus judicio recurrendum eſſe ad ſuperiores, ad Doctores, ad Eccleſiam Romanam quaſi matricem, ut illa hanc quæſtionem decidat & definiat. Hæc enim

Prudentia ſpiritualis in rebus dubiis recurrit ad judicium Eccleſiæ Romanæ.

planè

planè ad mentem Apostoli, spiritualis est, & omnia judicat per Spiritus sancti directionem & assistentiam. Hanc enim sancto Petro, & in eo successoribus Petri, promisit Christus. Matth. 18, 18. Lucæ 22, 32. Hi ergo maximè spiritales sunt, hique omnia judicant: secùs est de aliis inferioribus, qui licet spiritales sint, sæpè tamen Superiorum judicium exquirere debent: alioqui enim qui spiritualis est, nec patris, nec magistri, nec Prælati judicio stare & parere deberet. quatenus ergo spiritualis ductum Spiritus, vel per se docentis, vel ad Doctores mittentis sequitur, eatenus errare non potest. Sic S. Joannes, ait, eum, qui natus est ex Deo, peccare non posse, quatenus videlicet ex Deo natus, in eo manet. ita D. Thom. Anselmus, Ambros. Theophyl. Chrysostom. q. d. Paulus. Vir spiritualis de arcanis fidei mysteriis & rebus passim bene judicat, & si dubitet, scit quid agere, quos consulere debeat, ut instruatur. Sic Aristot. 3. Ethic. 4. *Vir*, ait, *bonus rectè in omnibus judicat, & virtuosus est regula & mensura omnium humanorum*; quia scilicet judicium & affectum habet bene compositum, & conformem rationi & legi, inquit D. Thomas: hic tamen in casibus difficilioribus debet consulere prudentiores, & magis legis peritos. id magis patebit §. sequ.

Spiritualis sequitur ductum Spiritus, vel per se docentis, vel ad Doctores mittentis.

ET IPSE A NEMINE JUDICATUR] id est, redarguitur, condemnatur. ita Chrysost. quatenus videlicet spiritualiter judicat: alioqui enim & Petrus judicatus, id est redargutus, est à Paulo Galat. 2. 11. Contrà animalis à spirituali spiritualiter examinatur, & judicatur: licet, ut dixit, non percipiat, nec intelligat, tantùm enim toto hoc loco vult Apostolus per spiritualem excludere animalem & mundanam sapientiam, & conferre ac præferre spiritualem animali, qua gloriabantur Corinthii, & cujus imperitum Paulum postponebant Apollo. Unde tacitè Corinthios vocat animales, quia quærebant docta humanæ sapientiæ verba, id est, humanam sapientiam & eloquentiam, qualem mirabantur in Apollo: dicitque eos non posse judicare de spiritualibus, & Pauli sapientia spirituali; se verò & sibi similes viros spirituales judicare debere tam de sapientia spirituali quàm animali, & hoc, & non aliud, vult Apostolus.

Animalis sapientia multis nominibus cedit spirituali.

QUIS COGNOVIT, per se scilicet, SENSUM DOMINI?] Alludit ad Isaiæ 40. v. 13. ubi pro *quis cognovit?* hebraicè est מי תכן *mitticben*, id est, quis mensuravit, hoc est, quis plenè & adæquatè perspexit & penetravit spiritum Domini? q. d. Cùm spiritualis à Deo sit edoctus, ejusque regulas sequatur, hinc quatenus talis est, à nemine judicari potest (hoc enim quod præcessit probat hic Apostolus) qui enim eum judicare vellet, deberet spiritu Dei sapientior esse aut major, ut spiritum Dei penetrare & quasi mensurare posset, at quis is est? sanè nullus. ita Chrysost. Potest tamen, & debet sæpè spiritualis judicari, quia nescitur esse spiritualis in tali re. Unde cap. 14. 29. *Propheta*, inquit, *duo aut tres dicant, & ceteri dijudicent*. Imò multi se jactant spirituales, qui sunt animales; ut Anabaptistæ: secùs de Paulo, quem omnes habebant pro spirituali. Unde sequitur.

VERS. 16. *Isaiæ 40. locus illustratus ex Hebræo.*

Potest & debet sæpè spiritualis judicari.

NOS SENSUM CHRISTI HABEMUS) *Sensum*, id est, mentem, intelligentiam, sapientiam Christi, putà spiritualem & divinam, non animalem & humanam: nostra enim sapientia non Platonis est, non Pythagoræ, sed Christi, qui sua ipsius dogmata menti nostræ infudit, ita Chrysost.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

I*Nsistit schismati Corinthiorum componendo, per subjectionem & unionem in Christo & Deo: Unde Primò, docet, Paulum & Apollo tantùm esse ministros Christi, additque.* Ego plantavi, Apollo rigavit: sed Deus incrementum dedit.

Secundò, v. 10. docet, Ecclesiæ fundamentum esse Christum: videat ergo quisque, quid illi superædificet: si enim fœnum & stipulam, salvus erit, sic tamen quasi per ignem.

Tertiò, v. 16. Vos, *inquit*, estis templum Dei: *videte ergo ne per schismata illud scindatis & violetis. Ac tandem concludit v. 21.* Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim vestra sunt, vos autem Christi, Christus autem Dei.

1. ET ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tamqnam parvulis in Christo. 2. lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim carnales estis. 3. Cùm enim sit inter vos zelus & contentio: nonne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? 4. Cùm enim quis dicat: Ego quidem sum Pauli: alius autem: Ego Apollo: nonne homines estis? Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? 5. Ministri ejus, cui credidistis, & unicuique sicut Dominus dedit. 6. Ego plantavi, Apollo rigavit: sed Deus incrementum dedit. 7. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed, qui incrementum dat, Deus. 8. Qui autem plantat, & qui rigat, unum sunt. Unusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem. 9. Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis. 10. Secundùm gratiam Dei, quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Unusquisque autem videat quomodo superædificet. 11. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere prèter id quod positum est, quod est Christus Jesus. 12. Si quis autem superędificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, 13. unjuscujusque opus manifestum erit: Dies enim Domini declarabit, quia in igne revelabitur & uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit. 14. Si cujus opus manserit quod superædificavit, mercedem accipit. 15. Si cujus opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem. 16. Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis 17. Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 18. Nemo se seducat: si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat ut sit sapiens. 19. Sapientia enim hujus mundi, stultitia est apud Deum. Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum. 20. Et iterum: Dominus novit cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt. 21. Nemo itaque glorietur in hominibus. 22. Omnia enim vestra sunt, sive Paulus, sive Apollo, sive Cephas, sive mundus, sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura: omnia enim vestra sunt: 23. vos autem Christi: Christus autem Dei.

TANQUAM PARVULIS IN CHRISTO, LAC VOBIS POTUM DEDI, NON ESCAM) Apostolus cap. præced. ut tueretur suam auctoritatem, & insipientiæ atque infantiæ in dicendo opinionem, de se conceptam, ex animis Corinthiorum eximeret, dixit se sapientiam loqui inter perfectos: sapientiam, inquam, abscon-

Corinthii quare non esca, sed lacte nutriendi.

absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audivit, sed Deus revelavit: nunc quasi occurrens tacitæ objectioni, causam dat cur hanc sapientiam non ostenderit apud Corinthios, culpamque à se in Corinthios declinat, quòd nimirùm ipsi quasi parvuli & carnales tantæ sapientiæ necdum essent capaces, ac proinde non esca, sed lacte nutriendi.

Quid Apostolus per lac, quid per escam intelligat.

Ubi adverte. *Lac* vocat Apostolus faciliorem, suaviorem & simpliciorem doctrinam de Christi humanitate & gratia ac redemptione; qualis convenit catechumenis recens conversis, & adhuc carnalibus: *escam*, id est solidum cibum, vocat perfectiorem, robustiorem & de altioribus mysteriis doctrinam; uti de Deo, de Dei spiritu, & spiritualibus, de crucis sapientia, potentia, amore; de quibus cap. præced. ita Ambros. Theophyl. S. Thom. Anselm. quem vide hic pro morali. *Idem*, ait, *Christus homini est lac, per incarnationem; angelo solidus cibus, per divinitatem: idem Christus crucifixus, eadem lectio eadem concio à carnalibus accipitur ut lac, à spiritualibus ut solidus cibus.*

Duo loca Isaiæ, c. 28. & 55. explicata.

Alludit hic Paulus more suo ad Isaiæ 28. 9. ubi dicitur: *Quem docebit scientiam, & quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte; avulsos ab uberibus*, & ad Isaiæ 55. 1. ubi sic ait: *Omnes sitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum, properate, emite & comedite: venite, emite absque ulla commutatione vinum & lac* q.d. ut vertit Chaldæus, Omnes discere, & sitim cupiditatis extinguere volentes, venite ad aquas doctrinæ & gratiæ Christi: ab eo accipite, haurite, & bibite spiritum Evangelicum.

Recens baptizatis olim dabatur vinum & lac item & mel. Horum caremoniarum rationes & significantia.

Ubi Nota. *Vinum* vocat Isaias, id quod Paulus hic *escam*, sive solidum cibum, qui symbolicè significat sapientiam spiritualem, & plenam perfectorum, sicut *lac* significat disciplinam imperfectorum & parvulorum. Hinc olim recens baptizatis, & alba veste indutis, dabatur vinum & lac: qui mos, ait Hieron. in citatum locum Isaiæ, usque hodie in Occidentis Ecclesiis servatur. Alibi iisdem dabatur lac & mel, teste Tertull. lib. 1. contra Marcion. c. 14. ut significaretur Primò, eorum infantia & innocentia in Christo. lac enim utriusque est symbolum. Unde Homerus, teste Clem. li. 1. Pædag. 6. viros innocentes & justos vocat γαλακτοφάγους, id est, lacte vescentes. Secundò, ut assimilarentur Christo, de quo cecinit Isaias c. 7. 15. *Butyrum & mel comedet*. Tertiò, ut significaretur vitæ Christianæ suavitas, humilitas & mansuetudo infantilis. Unde & primo Missæ sacrificio, quod audiebant baptizati in paschate, scilicet Dominica in albis, recitabatur illa epistola. B. Petri: *Quasi modò geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite*. Hinc B. Agnes dicebat: *Lac & mel ex ore ejus suscepi*, teste Ambrosio serm. 90. De hoc lacte fusè disserit Clemens lib. 1. Pædag. cap. 6.

VERS. 3. CUM SIT INTER VOS ZELUS ET CONTENTIO, NONNE CARNALES ESTIS?] Nota. *Carnalis* hic vocatur qui non tantùm naturale sensus & rationis judicium, sed etiam carnis, id est sensualitatis & concupiscentiæ, dictamen & impulsus sequitur; itaque, ut rectè advertit S. Thomas, idem est carnalis, animalis, secundùm hominem ambulans scilicet spiritu Dei destitutus, qui sequitur motus concupiscentiæ, sive naturæ corruptæ.

Vitia mentis vocantur etiam opera carnis.

Ubi Nota Secundò, hic & ad Galat. 5. 19. *opera carnis*, id est naturæ corruptæ, non tantùm vocari gulam & libidinem (quæ propriè sunt in carne) sed etiam zelum, æmulationem, contentiones. quæ sunt vitia mentis. vide dicta Rom. 7. 22. & Galat. 5. v. 17. q. d. Paulus, Vos, ò Corinthii, estis carnales, id est contentiosi, quia ut pueri inaniter de dignitate magistrorum contenditis, dum hic suum Paulum, alter suum Apollo præfert & venditat.

VERS. 5. MINISTRI EJUS, CUI CREDIDISTIS] Pro *cui*, græcè jam est, δι' ὧν, per quos credidistis.

ET UNICUIQUE] ministrorum scilicet, competit ministerium tale & tantum, quale & quantum cuique Dominus dedit. Ergo in uno Deo gloriandum est, non in ministris Paulo vel Apollo: hi enim non sunt domini, vel auctores fidei vestræ, ò Corinthii, sed tantùm instrumenta, per quæ operatur Deus. ita Anselm. Ambros. Theophyl.

VERS. 6. EGO PLANTAVI, APOLLO RIGAVIT: SED DEUS INCREMENTUM DEDIT] q. d. Ego primus Corinthi fidei semina jeci, primus evangelizavi, quæ deinde superveniens Apollo provexit. patet Actor. 18. 26. *Sed Deus dedit incrementum*, id est, interiùs dedit vitam & vigorem gratiæ ad crescendum & adolescendum in fide, virtute & christianismo; hoc enim solius est Dei. Vide August. tract. 5. in Joannem.

Nota. Deus plantis dat incrementum, non quasi speciale & quotidianum augmentum per se solum eis suggerat ut intelligunt rustici; sed quia ad crescendum vim & vigorem ipsi naturæ seminis vel radicis indidit, & conservat, id est, quasi continuò indit & instillat (conservatio enim divina non est aliud quàm primæ creationis, vel actionis divinæ continuatio) eique cooperatur; & quia pluviam, æstum, ventos, aliaque ad fruges opportuna sua dispositione regit ac contemperat, quorum contemperatione meliori vel minori, melior vel minor nascitur fructus. Pari modo se res habet in semine verbi Dei, ejusque messe, fructu & profectu in mentibus hominum.

Conservatio divina non est aliud quàm primæ creationis, vel actionis continuatio.

Hinc patet Primò, exteriorem concionem, vocationem, exempla, miracula non sufficere ad conversionem & vitam spiritualem inchoandam, vel promovendam. Secundò, hinc Prosper li. 2. de vocat. Gent. c. 6. & 8. probat, quòd, licet omnes æqualiter eamdem concionem audiant, alii tamen parum, alii verò multùm ex ea proficiant: illi nimirum quos Deus peculiari interna motione afficit, & quorum corda tangit, ut vitam mutent, vel seriò proficiant in melius. Unde illi tam concionatores, quàm auditores in concione plurimum proficiunt, qui pro hac motione Deum sedulò precantur.

Cui tribuenda interior hominis vocatio.

VERS. 7. NEQUE QUI PLANTAT EST ALIQUID, NEQUE QUI RIGAT: SED QUI INCREMENTUM DAT DEUS) q. d. Agricola qui plantat & rigat, parum est, parum affert, & quasi nihil præ Deo. nam tantùm exteriùs agit, & quidquid agit, accipit à Deo, agitque ut instrumentum Dei: Deus autem, per se interiùs, ut principale agens, operatur, vimque & vigorem crescendi sufficit & suggerit: actio enim tribuitur principali agenti, & maximè causæ primæ, vide canon. 15. & 36. ita S. Thomas, Theophyl. Et pulchrè S. August. tract. 7. in epist. 1. Joannis: *Ministeria forinsecus*, inquit, *adjutoria sunt & admonitiones: cathedram tamen in cælo habet, qui corda docet: sic sunt hæc verba quæ forinsecus dicimus, quomodo est agricola ad arborem. Forinsecus enim agricola operatur, quia adhibet aquam diligentiamque agriculturæ, sed tamen poma non format*; sed ea format Deus cum arbore concurrens, arborique vim poma gignendi indens & suggerens. Pari modo parum facit concionatoris vox: sonat enim tantùm exteriùs; sed Deus est, qui cum ea concurrens interiùs per gratiam suam animam illuminat & convertit.

Deus principale agens, creatura instrumentum.

VERS. 8. QUI PLANTAT, ET QUI RIGAT, UNUM SUNT) *Unum sunt*, officio scilicet & ministerio, inquit S. Thom. Anselmus, & alii, id est, æquè omnes sunt ministri. q. d. Ergo unus præ alio, putà Paulus præ Apollo, non est contemnendus aut extollendus. Rursum ergo omnes eadem charitate & unione complecti debetis, non autem propter eos facere schismata: licet enim in se diversi sint, omnes tamen unum idemque officium obeunt, unumque sunt in Christo, qui odit schismata, amat unionem, suosque ministros, licet debiles fovet ac tuetur, eosque non ut homines, sed ut suos vicarios ab omnibus coli, & in honore ac pretio haberi vult.

Cooperatio mutua in Evangelio.

UNUSQUISQUE AUTEM PROPRIAM MERCEDEM ACCIPIET SECUNDUM SUUM LABOREM) Locus hic clarè docet merita bonorum operum: ubi enim merces est, ibi & meritum est. Hæc enim sunt correlativa.

Merita bonorum operum.

Nota. Non dicit, Quisque recipiet mercedem secundùm fructum quem fecit, sed, *recipiet secundùm laborem*; quia fructus non est in nostra, sed Dei dantis incrementum, manu. Itaque integrum laboris præmium essentiale habebis ex concione, vel instructione tua, licet nullus sequatur fructus, nullus hæreticus vel peccator convertatur; imò sæpè majus, quia difficilius est, & magis arduum concionari, ubi nullus vel exiguus apparet fructus, quàm ubi concioni multi applaudunt, vel ex concione proficiunt.

Concionator magis sæpè meretur ubi nullus apparet fructus, vel exiguus.

VERS. 9. DEI ENIM SUMUS ADJUTORES] *Ingens hæc angelica, imò divina est dignitas*, ait S. Dionys. Cælest. hierarch. cap. 3. *Dei cooperatorem fieri in conversione animarum divinamque in se operationem palàm cunctis ostendere.*

Concionatoris dignitas.

DEI, non autem Pauli, vel Apollo, ut in iis gloriari possitis, AGRICULTURA ESTIS] Persistit in metaphora agricolæ. Agrico-

Agricola primarius est Deus; famuli sunt Paulus & Apollo; ager sunt Corinthii; semen est gratia; fructus sunt bona opera: Deus colit interiùs per Spiritum; Paulus juvat exteriùs per vocem. ita Anselmus.

DEI ÆDIFICATIO ESTIS] Idem dicit alia metaphora ædificii & architecti. primus enim architectus est Deus; secundus, & minister, est Paulus; ædificium est Ecclesia, & quævis anima Christiana. ita Anselmus.

Hebræi & Syri gaudēt metaphoris.

Nota, Hæbreos & Syros gaudere metaphoris & parabolis, eàsque miscere & conglomerare, atque ab una ad aliam transilire.

VERS.10. SECUNDUM (id est per) GRATIAM DEI, QUÆ DATA EST MIHI, UT SAPIENS ARCHITECTUS FUNDAMENTUM POSUI] q. d. Non mea est hæc fabrica, non meum est hoc opus Ecclesiæ Corinthiacæ, licet enim ego quasi architectus, prima illius fundamenta, evangelizando jecerim; tamen quidquid ego in ea feci & perfeci, non meis, sed gratiæ Dei viribus effeci: tota hæc Ecclesiæ vestræ fabrica non mihi, sed gratiæ Dei tribuenda est.

Omnia gratiæ tribuenda.

VERS.11. FUNDAMENTUM ENIM ALIUD NEMO POTEST PONERE, PRÆTER ID QUOD POSITUM EST, QUOD EST CHRISTUS JESUS] *τὸ enim* dat causam præcedentium q. d. Fundamentum Ecclesiæ vestræ ego posui: Apollo & alii videant quid illi superædificent, non autem quid de novo fundent. nam non est quòd in fundamento collocando occupentur: illud enim ego posui; & aliud abeo poni nequit, cùm hoc fundamentum sit ipse Christus Jesus. Fundamentum ergo Ecclesiæ, & cujusque in ea animæ fidelis, est Jesus Christus, id est, fides in Christum Jesum Salvatorem nostrum, ac præsertim fides viva per charitatem, super quam ego vos ædificavi. ita Anselm. & S. Greg li. 7. epist. 47. Hoc sensu solus Christus est Ecclesiæ fundamentum; putà fundamentum fundamentorum, ut ait S. August. in psal. 86. v. 1. quod scilicet in seipso consistit, omnia sustinet, etiam Petrum. Alio sensu Petrus est fundamentum Ecclesiæ, idque secundarium, quia scilicet ipse firmus est in fide, ut publicè errorem docere non possit, sed alios semper in ea confirmet & illuminet. Ita S. Thom. passim DD. Catholici. Simili sensu non solus Petrus, sed omnes Apostoli vocantur fundamenta Ecclesiæ psal. 86. v. 1. ubi dicitur, *Fundamenta ejus* (Sionis, id est Ecclesiæ) *in montibus sanctis*, & Joan. Apocal. 21. v. 19. duodecim Apostolos collocat & nominat fundamenta Jerusalem sive Ecclesiæ cælestis.

Fundamentum Ecclesiæ & animæ fidelis est Jesus Christus, id est, fides Christi viva per charitatem.

Petrus secundarium fundamentum Ecclesiæ.

VERS.12. SI QUIS SUPERÆDIFICANT SUPER FUNDAMENTUM HOC, AURUM, ARGENTUM, LAPIDES PRETIOSOS, LIGNA, FOENUM, STIPULAM:

VERS.13. UNIUSCUJUSQUE OPUS MANIFESTUM ERIT: DIES ENIM DOMINI DECLARABIT, QUIA IN IGNE REVELABITUR] Est metaphora à domo per ignem conflagrante; quæ si ex auro & lapidibus pretiosis constructa sit, igne non læditur; sin ex ligno & stipula, aduritur.

Ubi obiter adverte, per lapides pretiosos hic intelligi marmoreos, porphyreticos, & similes, non autem adamantes & gemmas: non enim ex his, sed ex illis, construi solent domus nobilium & principum: quemadmodum de Roma gloriabatur Augustus Cæsar, *Accepi civitatem lateritiam, relinquo marmoream*. Sensus ergo Apostoli est, q. d. Si oriatur incendium, domus ex marmoribus & auro structa, illo non lædetur, sed magis clarescet: vicina vero domus è ligno & stipulis conflagrabit. & qui eam inhabitat, elabetur quidem, sed ambustus: ita si quis Christianorum, præsertim Doctorum, & Prædicatorum Evangelii (de his enim egit hactenus à v. 4. & de hisce potissimum hic agi, patet conferenti v. 6. & 10. ita Ambrof. & Anselm.) fidei Christi superædificent aurum & argentum, id est opera sancta (ita Theodoret. & Theophyl.) ac præsertim doctrinam sanam, proficuam & sanctam; hic mercedem accipiet. ita Ambrof. Anselm. & S. Thom. quem vide. *Aurum*, ait ipse, *est charitas*; *argentum*, *sapientia & contemplatio*; *lapides pretiosi*, *sunt virtutes aliæ*: è contrario lignum, fœnum, stipulæ sunt peccata, non gravia illa & mortalia, ut vult Chrysost. Theophyl. & Turrianus libr. 4. contra Magdeburg. 13. (hæc enim æs sunt & plumbum, ut notat S. Aug. Enchir. c. 61. Ansel. & S. Thom. nec etiam superædificantur, sed obruunt & destruunt ædificium, scilicet fidem vivam, quæ meretur mercedem à Christo.) sed levia & venialia, quibus scilicet mens adhæréscit ad vana, v. g.

Per lapides pretiosos intelliguntur marmorei, non adamantes.

Superædificat fidei Christi aurum & argentum qui bona opera superædificat.

Lignum, fœnum, stipula sunt peccata venialia.

A ad carnis commoda, nugas vanam gloriam. Propriè verò ad mentem & scopum Apostoli, lignum, fœnum, stipula, est doctrina incerta, frivola, pomposa, phalerata, curiosa, inutilis. ita Ambrof. S. Thom. Theodor. Anselm. Qui enim hæc superstruit fundamento fidei Christi hic salvus erit; sic tamen quasi per ignem, ut ait Paulus v. 15.

Lignum, fœnum, stipula ad mentem Apostoli est doctrina incerta curiosa, pomposa vani doctoris.

Nota. Hoc vers. & v. 10. digreditur Apostolus transitque à Corinthiis ad eorum doctores, ac tacitè monet Apollo & alios Evangelii præcones, maximè eloquentes, quibus periculum est à vanitate, ut eam caveant, & puræ veritatis sint magistri, ne, si secùs faciant, igne hoc expiari debeant: nam aliquos tales fuisse Corinthi, eosque contentionis & schismatis fuisse causam vel occasionem, satis insinuat Apostolus, tum hic, tum cap. seq. v. 6. 10. 15. 18. 19. ut ibi dicam.

DIES ENIM DOMINI] Græcè tantùm est ἡ ἡμέρα, illa dies, scilicet albo, vel atro signanda lapillo, id est, dies judicii, maximè universalis; quia hæc in igne revelabitur. Illa enim Domini jam nostra est dies, ait Anselmus, Theodoret. Ambrof. S. Thomas. Et patet 2. Timoth. 4. 8. ubi ait, *Quam reddet mihi Dominus in illa die, justus judex*. 2. Timoth. 1. v. 12. *Potens est servare depositum meum in illum diem*, hac epist. c. 5. v. 5. *Ut spiritus salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi*. Quibus aliisque locis per illam diem antonomasticè intelligit diem celeberrimum judicii universalis.

VERS.13. *Dies Domini dies judicii universalis.*

B

Nota, sub hac die judicii universalis, etiam diem particularis judicii accipi. Est enim unum & idem utriusque judicium, eademque utriusque sententia.

Dies Domini est dies etiam judicii particularis.

IN IGNE REVELABITUR] Quæres, quis hic ignis? de eo enim tria hic dicit Apostolus. Primò, quòd dies Domini in igne revelabitur; Secundò, quòd cujusque opus probabit; Tertiò, quod ædificantes lignum, fœnum, stipulam per illum transibunt, salvique erunt, *sic tamen quasi per ignem*.

Quis ignis in die Domini.

Multi veterum, ut Origen. homil. 14. in Lucam Ambrof. in psalm. 36. Lactant. lib. 7. c. 21. Basilius in Isajæ 4. Rupert. l. 2. in Genesim c. 23. accipiunt ignem verum, quem putant omnes animas, etiam Petri & Pauli, in cælum euntes transire debere, ut si impuræ sint, per eum purgentur; sive is sit conflagrationis, in fine mundi, sive purgatorius sub terra, sive alius in æthere. Nam Beda lib. 3. histor. 19. ait S. Furseum vidisse in via ad cælum maximos ignes, per quos necessariò transeundum erat. Sed hæc sententia, licet non sit damnata, nec eam reprobare audeat Bellarm. li. 2. de Purgatorio cap. 1. caret tamen fundamento. Nam hic locus Apostoli; quo solo ejus auctores nituntur, alium habet sensum. Visio illa Fursei, visio tantùm fuit, quæ per speciem corpoream ignis, spirituale Dei judicium, pœnasque futuras hominibus carnalibus repræsentaret, uti inferius declarabo.

Prima sententia.

C

Putant alii omnes animas etiam Petri & Pauli per ignem transire debere cùm in cælo eunt.

Visio Fursei de igne fuit.

Secundò. S. Chrysost. & Theophyl. quos secuti sunt Græci in Concil. Florentino, respondent esse ignem inferni in quo peccator manebit salvus, id est vivens & incorruptus, ut semper puniatur. Sed hoc est contortum: salvum enim esse, ubique in Scriptura significat esse incolumem & felicem, non autem vivum manere in pœnis. ita omnes alii interpretes, & Patres Latini initio Conc. Florent.

Secunda sententia Chrysost.

Ubi Nota. Licet Chrysost. hunc locum de inferno intelligat, non tamen negat esse Purgatorium, ut falsò asseruit Marcus Archiepisc. Ephesinus in Concil. Florent. imò illud disertè confitetur homil. 32. in Matth. & homil. 3. in epist. ad Philipp. & homil. 4. in epist. ad Hebræos, & alibi; quibus locis hortatur fideles ut orent pro fidelibus defunctis in Purgatorio existentibus: pro illis enim qui sunt in inferno, ubi non est redemptio, non est orandum.

D

Locus Conc. Florentini de Purgatorio.

Tertiò, hæretici respondent hunc ignem esse ignem tribulationis hujus vitæ (quod etiam insinuat Anselm. & Gregor. 4. Dial. 39. & S. Augustin. in psalm. 37. qui tamen etiam de Purgatorio accipiunt:) vel confusionis, quam ipsi comminiscuntur Spiritum sanctum in vita, vel in morte, illustratione sua inijcere Sanctis, qua verbi gratia, ut ipsi aiunt, S. Bernardo, Francisco, Dominico in morte demonstravit suos errores de monachismo, Missa, confessione, ut eos agnoscerent & retractarent.

Tertia hæreticorum esse ignem tribulationis.

Sed hæc fingitur gratis, nec talis extat retractatio horum aliorumque Sanctorum in morte, imò potiùs constans exhortatio ad suos, ut in vita monastica persistant & proficiant.

S. Bernard. Franciscus, Dominicus, non retractarunt in morte monachismum.

Adde multos subitò esse mortuos, & etiamnum mori, quosdam in somno, & dormientes, qui peccatis venialibus inquinati decedunt: ubi hi purgantur? non utique in cælo, quia nihil coinquinatum intrabit in illud, Apoc. 21. 27. non in inferno, quia hic est locus damnatorum; ergo in Purgatorio. Post hanc vitam enim non est locus solitæ misericordiæ & condonationis, sed justitiæ, & justæ satisfactionis, vel potiùs satispassionis, ne quis dicat Deum sic mortuis gratis remittere peccata, id est omnem culpam & pœnam.

Calvinus dicit ignem hic sumi metaphoricè sicuti lignū, fœnum, stipula: sed refellitur.

Denique dies mortis non dicitur dies Domini, sed dies judicii, nec ignis significat illam confusionem, sed verum ignē.

Obiicit Calvinus, Lignum, fœnum, stipula capiuntur metaphoricè, ergo & ignis. Resp. negando consequentiam: quia patet diem Domini igne propriè dicto revelandum esse, ut mox pluribus demonstrabo.

Quarta, ignem hunc esse examen acre divini judicii. Bellarminus dicit hunc ignem partim Purgatorii esse partim judicii.

Quartò, Sedulius, Lyran. Cajetan. Theodoret. Ambros. ignem hunc esse volunt, strictum & acre examen divini judicii, puniens peccata post mortem per ignem; aut, ut Bellarm. esse ignem partim Purgatorii: partim judicii. q. d. Sicut peccatorum opera suum habebunt ignem examinis, sic & ipsi malè operantes suum habebunt ignem, sed ultionis in Purgatorio. Figuratè enim & analogicè ignis B vocatur ipsum examen & judicium, quia instar ignis purissimum, sincerissimum, celerrimum, efficacissimum erit, Malach. 3. 2. Hebr. 12. 29. Sed verba Apostoli cùm non nisi ignem sonent, & ingeminent secundò & tertiò. planè & propriè significare videntur ignem verum & univocum, atque unum eumdemque, non metaphoricum, æquivocum & varium.

Prima conclusio: locus hic intelligi par de igne purgatorii.

Dico ergo Primò, certum est hunc locum intelligi de igne purgatorio. ita Concil. Florentinum, Ambros. Theodoret S. Thomas, Anselmus hic, & passim Patres Græci & Latini, quos fusè citat Bellarm. & Salmeron hic, in fine disp. 6. Estque hæc traditio, & sensus communis Ecclesiæ & Doctorum, licet verba in particulari alii aliter explicent, & Purgatorio adaptent.

Dices, Si Concil. Florentinum intelligit hunc locum de igne purgatorio: ergo de fide est de eo intelligi debere, & consequenter de fide est non tantùm esse Purgatorium, sed & in eo igne animas purgari.

Solutio obiectionis contra hunc locum.

Resp. Nego conseq. quia licet Patres Latini in Florentino Concilio ita intelligant, ac consequenter certum sit esse C ignem purgatorium, noluerunt tamen definire quasi de fide esse ignem; sed tantùm esse Purgatorium: idque ne Græcos offenderent, qui concedebant quidem Purgatorium, negabant tamen in eo esse ignem, sed dicebant esse locum obscurum, & laborum plenum.

Conclusio secunda: hunc ignem propriè esse conflagrationis mundi.

Dico Secundo: Ignis de quo Apostolus hic agit, propriè est ignis conflagrationis mundi. Patet, quia erit in die Domini, id est judicii extremi: hic autem dies passim in Scriptura describitur per ignem, quo conflagrabit mundus: ut psal. 96. *Ignis ante ipsum præcedet*. 2. Thessal. 1. 8. dicitur judex Christus revelandus *in flamma ignis*. Idem dicit Ioel. c. 2. 3. & S. Petrus epist. 2. c. 3. v. 12. & Ecclesia cùm canit: *Qui venturus est judicare vivos & mortuos, & sæculum per ignem*. Hic enim ignis simul erit conflagrationis mundi, & simul probatorius & purgatorius eorum qui tunc vivent. ita passim Theologi. eritque prævius, imò comes & lictor Christi judicis: & si non omnibus (v. g. puris omnino: hoc enim nimis durum videtur, ut rectè advertit Franc. Suarez) certè impuris mortem & pœnam afferet, acrem magis vel minùs pro meritis cujusque: damnatos deinde secum hic ignis in infernum convolvet, & sic dicitur, quòd *dies Domini in igne revelabitur*. Quod licet Oecumen. r. ferat ad *opus* quod sequitur. q. d. Revelabitur, & uniuscujusque opus probabit ignis: alii verò referant ad *Dominus*, quasi dicant, Dominus revelabitur in igne, quia dies non tam revelari videtur, quàm alia omnia revelare; tamen meliùs dicitur, quòd ipsa dies revelabitur, quòd sit Domini: id est, per ignem apparebit quòd sit dies divinæ ultionis & judicii.

Quomodo dies Domini in igne revelabitur.

Quomodo hic ignis purgat opera quæ transierunt, & jā non sunt?

Petes, Quomodo hic ignis purgat opera, quæ jam transierunt, & non sunt?

Respondeo, Quia Scriptura sic loquitur, quòd opera bonorum & malorum sequuntur eos, quasi adhuc homini post mortem adsint & insint, quia scilicet reatus eorum manet in homine, quo hominem obligant ad pœnam, vel præmium.

A Petes Secundò, Quomodo opera dicuntur ardere?

Quomodo dicuntur ardere opera.

Respondeo, dupliciter; Primò, metaphoricè, quia comparantur stipulæ, quæ propriè ardet; opera verò ardent metaphoricè, id est puniuntur, reprobantur, abolentur, ut lignum quod igne consumitur.

Secundò, metonymicè, quia ipse operans propter opera sua ardet & uritur.

Pulchra similitudo, qua declaratur quomodo opera metaphoricè urantur.

Ubi Nota. Utitur hac metaphora & metonymia Apostolus, ut persistat in metaphora ædificii, quam cœpit à v. 9. hucusque, & quia alludit ad ignem conflagrationis, qui omnia ædificia mundi comburet. Homo enim operibus suis sibi quasi ædificium ædificat, sicut bombyces & erucæ sericum quod nent, folliculos, quasi domos sibi conficiunt, quibus se involvunt, ut si folliculum aduras, bombyces aduras, & contra; ita hîc metaphoricè opus, quasi ædificium aduritur, quia ipse operans & ædificator cui opera adhærent, & quasi inhærent, aduritur. Adde, opera dici exuri potius, quàm operantem, quia operans non exuritur, sed salvus fit, sic tamen quasi per ignem; operum autem reatus hoc igne exuritur & abolетur.

Petes Tertiò, Quomodo aurum & argentum, id est bona opera, hic ignis probat?

Quomodo hic ignis probat bona opera?

Respondeo, Hoc ipso quod ea non attingit, & operantes quasi omnino puros, illæsos & intactos relinquit, satis probat operum & operariorum perfectionem: lignum verò, stipulam, fœnum manifestabit & uret, id est puniet, cùm eos qui venialia operati sunt, invadet & uret, & ab iis purificabit, ita ut salvi sint, sic tamen quasi per ignem. Sic olim dicebatur & fiebat (quod postea per Canones prohibitum est quasi tentativum Dei) criminis proba per ferrum candens; offerebatur enim illud reo tractandum manibus, vel pedibus nudis; quòd si verè reus erat, urebatur; si innocens, non lædebatur, uti contigit S. Cunegundi uxori Henrici Imper. & tribus pueris in fornace Babylonia: illa enim suam castitatem ferro candente, super quo nudis plantis ambulavit; hi suam innocentiam, in fornace ignita illæsi, probarunt.

Canones prohibuerunt criminis probam per ferrum candens.

S. Cunegundis suam castitatem ferro candente probavit.

Dices, Quomodo ignis uniuscujusque opus probat? Paulus enim, & omnes jam mortui, non experientur ignem conflagrationis mundi.

Quomodo hic ignis uniuscujusque opus probare dicitur cùm jam mortui illū ignem non experientur.

Respondeo, Quia Paulus ita loqui solet, quasi sibi & suis instet dies mundi ultimus & hic ignis; ut scilicet stimulet omnes ut se parent ad illum diem, quasi incertum & vicinum.

Adde ille ignis erit purgatorius totius mundi, & omnium quæ sunt in eo, adeoque si quid in aliquo olim mortuo necdum sat purgatum esset, id ab illo igne invaderetur & expiaretur, & sic cujusque, etiam olim mortui, opus hic ignis manifestabit: erit enim ultima hæc totius mundi proba & expiatio.

Conclusio tertia, Apostolus per hunc ignem intelligit ignem Purgatorii.

Dico Tertiò, Sicut sub die Domini intelligit Apostolus diem mortis, & sub judicio extremo intelligit particulare, quasi unum & idem; ita à pari, sub igne, Christum judicem ad universale judicium comitaturo, & purgaturo quidquid illo tempore purgandum restabit, proportionaliter intelligi vult ignem, quo statim animæ purgantur post mortem. Per hunc ignem ergo intelligit ignem Purgatorii.

Nec obstat, quòd ignis conflagrationis sit ante mortem, ut multi volunt, quia post mortem esse deberet: expiabit enim totius vitæ & mortis peccata; sed esse nequit post mortem, ita ut mortuos purget, quia mortui tunc à morte D statim resurgent, & rapientur ad judicium.

Probatur per hunc ignem intelligi ignem Purgatorii Primò ex mente Apostoli; Secundò ex textu Græco. Tertiò

Adde, si quis ante mortem non satis eo purgatus esset, post mortem eodem igne, quasi Purgatorio, plenè expiabitur. Prob. hæc sententia, quia loquitur Apostolus præsentibus, qui verè ignem conflagrationis non erant visuri, sed suum Purgatorium hic post mortem, æquè ut illi in morte habituri. Cur enim hi magis, quàm illi sint immunes ab igne, si æquè illum sunt meriti.

Secundò: quia græcè est ἀποκαλύπτεται, id est revelatur, scilicet in præsenti, dies Domini, putà in præsenti vita cùm morimur.

Tertiò, quia uniuscujusque opus hoc igne Purgatorii expiabitur, cùm igne conflagrationis tantùm expiandum sit eorum opus, qui tunc vivent.

Quartò.

Quartò, quia de igne Purgatorii hunc locum accipiunt omnes Catholici Patres, & DD. Latini & Concilium Flo-

Florentinum initio, estque consensus & traditio Ecclesiæ. A

Quintò.

Quomodo per ignem salvus quis erit?

Quintò, quia hoc propriè est opus Purgatorii probare scilicet & purgare, & de eo propriissimè dicitur, quòd *salvus erit*, sic tamen quasi per ignem: salvus inquam statim à morte, cùm plenè purgatus ex Purgatorio evolabit in cælum, ante ignem conflagrationis & diem Domini.

Sicut ergo igni conflagrationis rectè competit, quod ait Apostolus, quòd per eum dies Domini reveletur: sic igni Purgatorii propriè competit, quòd uniuscujusque opus probabit, & quòd justus qui peccavit, salvus erit; sic tamen quasi per ignem.

Suarez negat ignem conflagrationis homines occisurum.

Adde, graves Theologos, ut Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 57. sect. 1. negare ignem conflagrationis, homines occisurum & purgaturum, sed tantùm post resurrectionem, in ipso universali judicio, ignem illum fore, ad terrorem & raptum damnandorum, & ut post judicium mundum exurat & renovet: dici tamen subinde, quòd bonos probabit & purgabit quia testis erit Christo ferenti sententiam innocentiæ, & purgationis antea factæ in igne Purgatorii: B ergo magis certum est probationem, de qua hic agit Apostolus, futuram per ignem Purgatorii, quàm per ignem conflagrationis mundi.

Totus ergo hic Apostoli locus de die judicii, tam particularis, quàm universalis, deque igne tam Purgatorii, quàm conflagrationis mundi intelligendus est.

Cur Apostolus hic mistim loquatur de utroque judicio, & utroque igne, scilicet conflagrationis & Purgatorii.

Petes Primò, Cur hæc ita commiscet Apostolus, ut mistim loquatur de utroque judicio, & utroque igne? Causa est, Primò, quia sicut unum & idem erit utrumque judicium, putà universale & particulare, ita quasi unus & idem est ignis Purgatorii & conflagrationis mundi: hic enim mundum, ille homines purgat; & ignis Purgatorii ad ignem conflagrationis, quasi ad universale mundi purgatorium, tamquam pars ad totum ordinatur; in eumque desinet, & fortè commutabitur; ut idem numero ignis, qui jam est Purgatorii, Purgatorio desinente & finito in fine mundi, fiat ignis conflagrationis.

Secundò, quia ita loqui solet Apostolus de die judicii universalis, ac si statim à morte, & judicio particulari instet & immineat, ac consequenter perinde ac si ab igne Purgatorii mox transeatur ad ignem conflagrationis & consummationis mundi: idque ut omnes ad illum diem tam terribilem sanctè & piè vivendo se comparent, id patet 1. Thessal. 4. 15. Hebr. 11. v. ult. 2. Corinth. 5. v. 1. 3. 4. Pari modo Prophetæ sæpè, & Christus ipse Matth. 24. mistim loquuntur de typo & antitypo, putà de excidio urbis Jerusalem, & de excidio orbis totius, quasi de uno eodemque excidio, & quasi post excidium urbis Jerusalem mox secuturum sit excidium orbis; adeò ut ita revera futurum, tunc cùm hæc diceret Christus, putarent Apostoli: licet postea meliùs edocti contrarium senserint & docuerint.

Quis ignis assistat Christo in judicio particulari.

Petes Secundò, Quomodo judicio particulari applicari potest, quod ait Apostolus, *Quia in igne revelabitur*: quis ignis assistet Christo judici in judicio particulari, ut probet & declaret cujusque hominis opera?

Respondeo, Christo in judicio particulari assistit ignis Purgatorii, quia Christo judici ad manum paratus adest, ut probet, puniat & purget cujusque opera.

Examen particulare tribuit Apostolus igni Purgatorii, per prosopopœjam.

Notanda enim est protopopœja, qua utitur hic Apostolus, dum hoc examen & probationem tribuit igni Purgatorii; quasi ignis hic esset assessor judicis Christi, coram D quo omnes mortui transire debeant, tamquam milites coram suo duce, ut ab eo lustrentur, ut, si quos ineptos & impuros viderit, corripiat & purget. Facit autem hoc Apostolus Primo, ut persistat in metaphora auri, & conflatoris, qui per ignem omnia probat & purgat. Secundò, ut apta proportione respondeat ignis hic purgatorius igne conflagrationis, & purgationis mundi; ad quem primariò, ut dixi, respicit, dum ait, *Dies Domini in igne revelabitur*.

Ubi Nota. Sicuti dum Prophetæ & Christus typum cum antitypo commiscent, mistimque loquuntur, verbi gratiæ, de Salomone & Christo, de excidio urbis & orbis, quædam quæ magis uni putà typo, quædam quæ magis alteri, putà antitypo, conveniunt, commemorant: ita facit & Paulus hic: nam quod ait, *Dies Domini in igne revelabitur*, magis convenit igni conflagrationis mundi; quod verò addit, *Uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit, & ipse salvus erit, sic tamen quasi per ignem*, magis convenit igni Purgatorii, ut patet ex dictis.

Ignis Purgatorii quomodo Christo in particulari judicio assistat.

A Ignis ergo Purgatorii Christo judici, in particulari judicio paratus adest & assistit, tamquam explorator, lictor carcer & vindex, ut singulorum opera examinet, scilicet bonorum aurea opera intacta relinquendo, aliorum verò lignum, fœnum, stipulam, quasi sibi proportionata corripiendo, urendo, puniendo, eo modo quo dixi conclusione secunda: & ita *detrimentum* quisque *patietur*, græcè ζημιωθήσεται, id est pœna mulctabitur, operans, ita tamen, ut salvus fiat per ignem, & sic in die obitus & judicii particularis, cuique revelatur hic ignis. Et hoc significat dicta visio Fursei: cùm enim ipse quasi mortuus videret ignem sibi appropinquantem, dixit angelo suo: *Domine ecce ignis mihi appropinquat. Respondit angelus. Quod non accendisti, non ardebit te. Licet enim terribilis & grandis rogus videatur, tamen juxta merita operum singulos examinat, quia uniuscujusque cupiditas in hoc igne ardebit. Sicut enim quis ardet in corpore per illicitam cupiditatem, ita solutus à corpore ardebit per debitam pœnam.*

Detrimentum patietur, id est, pœna mulctabitur.

Colloquium Fursei cum angelo in visione habitum.

Quis tandem sensus sit totius hujus loci à v. 12. usque ad 16.

Sensus ergo totius hujus loci est, q. d. Paulus: Vide ò Apollo videte ò magistri, videte ò Corinthii, quid doceatis, quid discatis, an fœnum, an stipulam, an vana, an ventosa, an curiosa, an terrena: quia ignis Purgatorii Christo judici quasi explorator assistens, probabit cujusque opus & doctrinam, statim post mortem, in judicio particulari & consequenter ignis conflagrationis mundi, in quem desinet ignis Purgatorii, in judicio universali declarabit opus cujusque igne Purgatorii probatum & purgatum esse, ut in judicio hoc, coram toto mundo appareat, quale fuerit; adeoque si quod opus necdum plenè probatum sit igne Purgatorii, idipsum igne conflagrationis mundi probabitur & purgabitur: erit enim hæc ultima mundi proba.

Taxatur Isidori Clarii versio.

IPSE SALVUS ERIT, SIC TAMEN QUASI PER IGNEM] Perperam Isidorus Clarius vertit ex Græco, *ipsum*, scilicet, *fundamentum salvum erit*. Licet enim θεμέλιος, id est fundamentum, sit masculini generis, ut congruere possit cum αὐτὸς, id est *ipse*: tamen id huic loco, & menti Apostoli non convenit. Vult enim C Apostolus hac similitudine ostendere, igne puniendos esse doctores, qui fidei Christi vana & curiosa superædificant.

Rursum, τὸ *mercedem accipiet*, non ad *fundamentum*, sed ad *doctrinam*, referri debet, ut patet: ergo & quod illi opponitur, scilicet, *ipse salvus erit sic tamen quasi per ignem*, ad doctorem pariter, sed vana ædificantem & docentem, referendum est.

Vox quasi significat veritatem, non similitudinem.

Nota. τὸ *quasi* signum est veritatis, non similitudinis, ut & Joannis c. 1. 14. *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre*, id est, vidimus eam gloriam Christi, quæ decebat verè unigenitum Patris & alibi sæpè.

Secundò, potest τὸ *quasi* esse nota similitudinis: q. d. Salvus erit sicut is, qui ex incensa domo elabitur, & transit ambustus per ignem, ut dixi v. 12. Hinc patet ergo esse Purgatorium, & esse ignem. Unde Chrysost. homil. 69. ad Popul. *Statuerunt*, ait, *Apostoli, ut Missæ sacrificio oretur pro defunctis*. Et Dionys. Areopagita c. 7. p. 3. Eccles. Hierarch. tradit has orationes, easque ait se accepisse ab Apostolis. Nam, ut S. August. in psalm. 37. ait: *Quia dicitur, Salvus erit hinc ignis ille contemnitur; sed gravior erit, quàm quidquid homo pati potest in hac vita*. Et S. Bernard. de obitu Humberti: *Quod hic negleximus, illi centupliciter reddemus*. D

Apostolorum statutum ut in Missæ sacrificio oretur pro defunctis.

In quo differat ignis Purgatorii ab igne inferni.

Unde ignem Purgatorii multi volunt eumdem esse cum igne inferni, cui vicinum est Purgatorium, sed ab eo differentem, quòd hic æternus sit, ille temporarius. Ex quibus prudenter concludit Anselmus: *Si propter tormenta vitanda hic regi paremus, pareamus voluntati Dei, ut ignem istum acerbiorem omnibus tormentis evadamus*. Et S. Chrysost. homil. 5. de pœnitentia: *Pœnitentiæ*, inquit, *tempus nunc est, præoccupet pœnitentia pœnam, præoccupemus faciem ejus in confessione, rogum peccatorum extinguamus, non jam aquis multis, sed paucis lacrymis*. Sanè satius est & suavius purgari fonte quàm igne: satius est in Purgatorio pœnitentiæ per totam vitam degere, quàm in Purgatorio ignis per annum commorari.

Tropolog. totum hunc locum appositè pertractat S. Bernardus serm. de ligno, fœno stipula. *Fundamentum*, inquit, *Christus est, lignum fragile est, fœnum molle stipula levis*.

P 2 Li-

Digitized by Google

Lignum sunt, qui fortiter inceperunt, sed fracti non renodantur. Fœnum sunt, qui fugienda mollitie tepefacti, nec summitate digiti (ut dicitur) labores arduos attingere volunt. Stipula sunt, qui levitatis motibus exsufflati, numquam in eodem statu permanent. Et timendum quidem est de istis, sed non desperandum: quia si in fundamento Christum habuerint, hoc est in hac via vitam finierint, salvi erunt. sic tamen per ignem. Deinde ignem hunc non literaliter; sed tropologicè explicat. *Ignis,* inquit, *tria habet, fumum, lucem, ardorem. Fumus excitat lacrimas, lux vicina illustrat, ardor adurit. Ita & qui ejusmodi est, fumum, hoc est amaritudinem in mente habere debet: quia tepidus est, quia remissus est, quia levis, quia ordinem quantum in se est subruit & perturbat. Sed & lucem in ore, Ut qualis est in mente, talem se in confessione & dicat & plangat; ut & lingua acuat conscientiam, & conscientia acuat linguam. Necesse est quoque ut ardorem sentiat in corpore, id est pœnitentiæ tribulationem etsi non multimodam, aliquam tamen. Putas quia sic compunctos corde, ore confessos, corpore fatigatos abiiciet, qui omnes homines vult salvos fieri, & neminem vult perire?* Denique de aliis subdit: *Sunt & alii qui ædificant super fundamentum hoc aurum, argentum & lapides pretiosos qui vehementer incipiunt, vehementius proficiunt, vehementissimè perficiunt, non attendentes quid caro potest, sed quid spiritus velit.*

A

B

VERS. 16. NESCITIS QUIA TEMPLUM DEI ESTIS] Respicit & redit Apostolus ad v. 9. *Dei ædificatio estis.* q. d. Estis ædificium non hominis, sed Dei, ac consequenter non profanum, sed sanctum, putà templum Dei, in quo Deus habitat per fidem, gratiam, charitatem & dona sua. ita Anselmus & alii passim. De templo hoc plura dicam 2. Corinth. 6.16.

Quomodo simus Dei templum.

Quomodo anima dedicetur Deo in templum, vide S. Bernardum serm. 1. de dedic. Ecclesiæ, ubi ait: Quinque sunt in dedicatione, aspersio, inscriptio, inunctio, illuminatio, benedictio; hæc & in anima spiritualiter fiunt, quæ fusè deinde explicat.

Quinque fiunt in dedicatione templi.

Nota. Hactenus egit Apostolus de iis doctoribus, & fidelibus qui superædificant ædificio sancto, id est templo: jam de illis agit, qui evertunt illud; unde subdit.

VERS. 17. SI QUIS AUTEM TEMPLUM DEI VIOLAVERIT, DISPERDET ILLUM DEUS] Pro *si quis violaverit*, græcè est φθείρει, id est corrumpit vel viciat, uti legit Tertullianus, scilicet per mortalem superbiam sapientiæ, animalis & humanæ, per novam, erroneam & pestiferam doctrinam, per schismata, uti vos facitis, ò Corinthii, inquit Anselmus; & qui quovis alio modo Ecclesiam, vel animam fidelem, quæ est templum Dei, corrumpit, hunc disperdet Deus. Loquitur Apostolus maximè de corruptione, de qua fit docendo, & persuadendo falsam doctrinam, superbiendo, aliis invidendo, schismata concitando. De doctoribus enim uti cœpit, ita & finit hoc caput. Patet ex seqq. q. d. Hic corruptor non salvus erit per ignem, sed in igne æterno ardebit.

Quibus peccatis templum Dei violetur potissimum.

C

VERS. 18. SI QUIS VIDETUR INTER VOS SAPIENS ESSE IN HOC SAECULO, sapientia scilicet & eloquentia sæculari, rhetorica, philosophica, mundana, terrena, ideoque quasi sapiens superbiat, & ex fastu alios despiciat) STULTUS FIAT UT SIT SAPIENS] *Stultus*, nimirum humilitatis, fideique, & crucis Christi stultitia, de qua dixi c. 1. v. 21. & seq. coram mundo; quæque tamen coram Deo vera & sola est sapientia, ait Anselmus. Cùm enim sapientia hujus mundi stultitia sit apud Deum, & contrà sequitur nos non posse aliter verè sapere, nisi secundùm mundum stulti simus, ut, licet magni sapientesque mundo videamur, tamen quasi pueri, imò quasi stulti subdamus nos fidei, disciplinæ crucis & obedientiæ Christi. *Ita tres Magi puerum adorantes in præsepio* (inquit S. Bernardus serm. 1. de Epiphania) *insipientes facti sunt, ut fierent sapientes, & perdocuit eos Spiritus quod postea prædicavit Apostolus: Qui vult sapiens esse, stultus fiat, ut sit sapiens, ingrediuntur stabulum, inveniunt pannis involutum infantulum: non illis sordet stabulum, non pannis offenduntur, non scandalizantur lactentis infantia; procidunt, venerantur ut regem, adorant ut Deum: sed profectò qui illos adduxit, ipse & instruxit; & qui per stellam foris admonuit, ipse in occulto cordis edocuit.* Quærit S. Basilius in Regul. brevior. interrogat. 274. *Quomodo efficitur aliquis stultus in hoc sæculo?* ac respondet: *Si formidaverit judicium Domini dicentis, Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobismetipsis prudentes; & illum fuerit imitatus, qui dixit, Ut jumentum factus sum apud te, atq; abiecta omni cassa opinione prudentiæ suæ, de iis quæ cogitaverit, nihil antea tamquam rectum approbaverit, imò ne initio quidem prorsus quidquam cogitaverit, priusquam ab ipso Domini mandato scire didicerit, quid placeat Deo, sive in opere, sive in verbo, sive in cogitatione.*

Quis sapiens in hoc sæculo? quomodo stultus fieri debeat ut sit sapiens.

S. Bernard. ait tres Magos insipientes factos esse ut fierent sapientes.

VERS. 19 SAPIENTIA HUJUS MUNDI, STULTITIA EST APUD DEUM] quia Deus reprobavit sapientiam sæcularem, & abiecit quasi fatuam; Primò, quia nihil sapit salutare & divinum, nihil etiam facit ad negotium salutis.

Quomodo sapientia hujus mundi stultitia sit apud Deum.

Secundò, Deus ea uti noluit in Evangelio prædicando, sed potiùs rudibus Apostolis.

Tertiò, quia sæpè contraria est fidei, tum in speculativis: uti mysterio Sanctissimæ Trinitatis, incarnationis, mortis Filii Dei, repugnant omnes sæculi sapientes, quasi illa impossibilia & incredibilia sint: tum in practicis & moralibus. Christus enim jubet diligere inimicos; mundana sapientia jubet eos odio prosequi: Christus jubet vincere in bono malum, mundana sapientia jubet in malo vincere malum: Christus beatos prædicat pauperes, mites, flentes, esurientes persecutionem patientes; mundus verò beatos prædicat divites, elatos, ridentes, epulantes, dominantes.

SCRIPTUM EST ENIM: COMPREHENDAM SAPIENTES IN ASTUTIA EORUM] Citat Job cap. 5. 13. Pro *comprehendam* hebraicè est לכד *lo chod*, græcè ὁ δρασσόμενος, id est, capiens manu iniecta, participium ponitur pro verbo: capiens, id est capiam, comprehendam. Vide can. 29.

Explicatur locus Job. c. 5. v. 13. & cujus sint hæc verba.

Sunt hæc verba non Job, sed Eliphaz, qui falsò disputat contra Job, volens probare Job peccasse, & per peccata calamitates suas esse promeritum: unde redarguitur à Deo, Job 42. v. 7. ac proinde verba hæc Eliphaz non habent auctoritatem sacræ Scripturæ, sed viri sapientis, ut dixi Job 4. Probat enim Paulus hanc Eliphaz sententiam, quia in se vera est sapienter à sapiente illo dicta.

Quomodo Deus comprehendat sapientes in astutia sua.

Nota. Comprehendit Deus sapientes in astutia sua, quando per id, quo astutè volebant evertere consilium Dei Deus illud ipsum adimplet: ut cùm fratres Joseph, volentes ejus somnia de principatu ipsius futuro evertere, illum depresserunt, & quasi servum vendiderunt in Aegyptum; Deus verò per hoc, ipsum exaltavit, & principem Aegypti constituit, fratresque eum adorare coegit. Pari modo Deus comprehendit sapientiam Pharaonis in mari rubro, Saulis & Architophelis volentium perdere Davidem, Aman in cruce, qua cogitabat perdere Mardochæum. ita S. Thomas.

Hujus rei exempla.

ET ITERUM (scriptum est psal. 93. v. 11.) DOMINUS NOVIT COGITATIONES SAPIENTIUM QUONIAM VANAE SUNT] Pro *sapientium* psal. 93. 11. habetur *hominum*, scilicet non vulgarium, sed sapientum: hi enim sua sapientia multa cogitant & machinantur. Omnibus hisce sententiis & rationibus Apostolus docet Corinthios, vanam & inanem esse sapientiam & eloquentiam sæcularem, in qua ipsi gloriabantur, & ob quam Apollo præponebant Paulo. Veram autem sapientiam esse fidem & doctrinam Christianam, quam ipse eis, simplici licet sermone, ardenti tamen & efficaci spiritu prædicaverat. VERS. 20.

Vera sapientia est fides & doctrina Christiana.

Moraliter S. Hieron. in psalm. 93. *Vultis*, inquit, *scire quoniam cogitationes hominum vanæ sunt: pater & mater nutriunt filium, promittunt sibi de illo felicitatem, mittunt ad studia, erudiunt, venit usque ad adolescentiam, disponunt ut etiam militet: cùm omnia cogitaverint per annos triginta, una febricula venit & tollit omnes cogitationes. O curas hominum! ò quantum est in rebus inane! Una cogitatio felix est, cogitare de Domino.*

Ostendit S. Hieron. quomodo cogitationes hominum vanæ sint.

D

NEMO GLORIETUR IN HOMINIBUS, eloquentibus vel sapientibus, putà Apollo, Paulo, &c. OMNIA ENIM VESTRA SUNT, SIVE PAULUS, SIVE APOLLO, SIVE CEPHAS, SIVE MUNDUS, SIVE VITA, SIVE MORS, SIVE PRAESENTIA, SIVE FUTURA] q. d. Noli tu in Paulo, ille in Apollo gloriari, quia tam Paulus quàm Apollo & omnes alii homines, imò omnes creaturæ, cuivis vestrum communes sunt, vobisque communiter ad salutem vestram procurandam subserviunt. VERS. 21. VERS. 22.

Nota, *omnia vestra sunt*, non quasi omnia bona sint communia, uti erant in statu innocentiæ, aut quasi justi omnium rerum sint propriè domini ut delirant Hus, Wiclef, & alii: sed *vestra sunt*, non possessione, sed fine & usu, quia scilicet vobis in ministerium & auxilium salutis deputata & data sunt. ita Anselm. Ambros. Theodor. S. Thomas, Chry-

Omnia nostra sunt: non possessione, sed fine & usu.

Chrysost. data inquam ad usum vel realem, vel mentalem, A qui est, in omnibus creaturis agnoscere & laudare creatorem, & hoc est quod vulgò dicitur: *Fideli totus mundus divitiarum est.* Vide Theod. ser. 10. de Prov. d. Unde Chrys. ait: *Alia ratione nos Christi alia ratione Christus est Dei: alia mundus est noster: nos enim Christi sumus, ut opus; Christus autem est Dei, ut filius charissimus; noster verò mundus est, non ut opus, sed quia propter nos factus est.* Vester ergo est mundus, id est, omnes creaturæ mundi corpori & animæ vestræ serviunt: vestra est vita, ut in ea merita colligatis, vestra mors, quia per mortem transitis ad vitam æternam; vel mors, id est, martyrium vestrum est: vestra sunt præsentia, tam adversa quàm prospera, quia illis utimini in bonum: vestra sunt futura bona, quia illis fruemini: unde jam vestra sunt in spe, reipsa erunt in cælo. ita S. Thomas & Anselm. Vestra quoque sunt mala, infernus, & damnati, ut illis dominemini.

Vulgò dicitur fideli totus mundus divitiarum est.

VERS. 23. *Mystica membra Christi sumus.*

Vos autem Christi] ut membra mystica Christi capitis & domini estis, ac consequenter Christi possessio estis, sanguine ejus empti. ita Anselmus & S. Thomas. q. d. Ergo vobis, ô Corinthii, non in hominibus, Paulo, vel Apollo, sed in Christo gloriandum est.

Christus autem Dei] supple, est, idque Primò, quia qua Deus, Dei est Filius. ita Chrysost. Theodor. Anselm. Ambros. qui ait: *Christus est Dei Filius ejus faciens voluntatem, ut & nos ipsius faciamus voluntatem.*

Secundò & aptiùs, Christus qua homo, Dei est, quasi domini & capitis sui, creatura & possessio, ait S. Thomas & Cajetanus.

Ex dictis patet, fideles sanctos, & maximè electos, esse finem, propter quem Deus omnia creavit: horum verò omnium finis est Christus, ut homo. Hæc enim gloria per se tali homini debebatur scilicet, ut omnium creaturarum & hominum esset finis, ut omnia illi servirent, ut omnia ad ejus gloriam ordinarentur: Christus autem est propter Deum, & Dei gloriam. q. d. Apostolus: Ergo non in Paulo vel Apollo, sed in solo Deo, ad quem omnia alia reducuntur, est gloriandum.

Omnium creaturarū finis est Christus, ut homo.

Pulchrè in morali homil. 10. Chrysost. *Omnia*, ait, *nostra à Christo habemus, & quod sumus, & vitam, & lucem, & spiritum, & aerem, & terram, & si quid horum abstuleris, peribimus, inquilini enim sumus & peregrini: Meum quippe & Tuum verba tantùm inania sunt, re autem non existunt* (intellige ut ita sit tuum, sicut est Dei; ut scilicet absolutum, independens & perpetuum rei habeas dominium. Nam ad tempus tantùm tibi concessit Deus dominium, quod si cum Dei dominio comparetur, potiùs usus est quàm dominium.) *Licet domum tuam esse dixeris, inaniter loqueris, siquidem & aer, & terra, & materia, conditoris est, & tu ipse, qui eam effingis, imò & alia omnia, quòd si usus tuus est, incertus tamen est, non tantùm propter mortem, sed ante mortem quoque propter rerum instabilitatem. Duplici namque ratione sumus Dei, creationis, & fidei: & anima tua non est tua, quomodo pecunia erunt tua? cùm verò non sint tua, sed Domini, in conservos ea te erogare oportet. Noli ergo dicere, Rem meam consumo: non tua est, sed aliena, imò communia sunt tibi & conservo, quemadmodum & sol, & aer, & omnia*, hactenus Chrysostomus.

Meum & Tuum sunt verba inania.

Dei sumus per creationem & fidē.

CAPUT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit in schismate, fastu & gloriatione Corinthiorum, ac præsertim Doctorum aliquorum arrogantiam qui Paulum despiciebant, evellendis:

Idque Primò ostendens se non curare, nec curanda esse hominum judicia, sed solius Dei.

Secundò, v. 7. eorum inflationem redarguit, dicens: Quid habes quod non accepisti?

Tertiò & maximè, urget eos v. 9. suo & aliorum Apostolorum exemplo, qui in omni humilitate, afflictione, & despectu, quasi purgamenta mundi & peripsema, ubique evangelizabant.

Quartò, premit eos v. 15. tamquam filios suos, quòd quasi pater illos genuerit in Christo, minaturque se brevi venturum Corinthum, ut hos pseudodoctores gloriosos & inflatos redarguat & puniat.

1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei. 2. Hic jam quæritur inter dispensatores, ut fidelis quis inveniatur. 3. Mihi autem pro minimo est ut à vobis judicer, aut ab humano die: sed neque meipsum judico. 4. Nihil enim mihi conscius sum: sed non in hoc justificatus sum: qui autem judicat me, Dominus est. 5. Itaque nolite ante tempus judicare, quoadusque veniat Dominus: qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit unicuique à Deo. 6. Hæc autem, fratres transfiguravi in me & Apollo, propter vos: ut in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est unus adversus alterum infletur pro alio. 7. Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 8. Jam saturati estis, jam divites facti estis: sine nobis regnatis: & utinam regnetis, ut & nos vobiscum regnemus. 9. Putò enim quòd Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tamquam morti destinatos: quia spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. 10. Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles. 11. Usque in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus, 12. & laboramus operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus: 13. blasphemamur, & obsecramus: tamquam purgamenta hujus mundi facti sumus: omnium peripsema usque adhuc. 14. Non ut confundam vos, hæc scribo, sed ut filios meos charissimos moneo. 15. Nam si decem millia pædagogorum habeatis in Christo, sed non multos patres. Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui 16. Rogo ergo vos, imitatores mei estote, sicut & ego Christi. 17. Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus, & fidelis in Domino: qui vos commonefaciet vias meas, quæ sunt in Christo Jesu, sicut ubique in omni Ecclesia doceo. 18. Tamquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. 19. Veniam autem ad vos citò si Dominus voluerit: & cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem. 20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. 21. Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis.

VERS. 1. Sic nos existimet homo ut ministros Christi] *Homo*, id est unusquisque. Hoc enim est Hebræum *isch*. q. d. Vetui ne in hominibus, Paulo & Apollo glo- A riemini, ne quis hinc nos contemnat, dico: Sic nos quisque Apostolos existimet, id est æstimet, quasi ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Christi.

DISPENSATORES] Kemnitius cavillatur, hinc Concilium Tridentinum probare. Pontificem posse dispensare in votis & legibus. Sed perperam, inquit, quia hic dispensare non significat relaxare, ut vult Concilium, sed distribuere. Respondeo, Concilium id optimè intellexisse, sed tantùm ita argumentari: si credita est Pontifici dispensatio rerum Ecclesiæ ergo potest certis casibus, ubi res exigit, dispensare, id est, ut vere vota, juramenta, pœnitentias, & debitum pœnæ temporariæ remittere, sicut dispensator in domo multa potest, ubi honor vel utilitas domini id exigit, dispensare, donare, vel relaxare: hoc enim ad regimen domus sibi commissum spectat, modò ea bene dispenset, non temerè dissipet, ut docet S. Bernardus lib. de Præcept. & dispens. lib. 3. de Consider. ad Eugenium: *Quæritur*, inquit, *inter dispensatores ut fidelis quis inveniatur. Ubi necessitas urget, excusabilis dispensatio est. Ubi utilitas provocat, dispensatio laudabilis est. Utilitas dico communis, non propria: nam cùm nihil horum est, non planè fidelis dispensatio, sed crudelis dissipatio est.*

Pontifex Rom. potest dispensare in votis & legibus.

Quis sit dispensator fidelis.

Ubi nota. Pro *dispensator*, græcè est œconomus, qui domus curam habet, in ea omnia regit, distribuit, ordinat: quin & donat, & debita relaxat, ubi sincere credit hoc domino suo placere, vel utile esse ad domini sui honorem. Ejus enim præcipua virtus est fidelitas & prudentia. Sic Pontifex in Ecclesia quasi domo Dei, omnia ordinat, dat Indulgentias, relaxat vota, quasi œconomus & vicarius Christi.

MYSTERIORUM DEI] mysticæ, arcanæ & divinæ doctrinæ, atque Sacramentorum Christi. Utraque enim hæc sunt mysteria Christi eaque Christus credidit Paulo & Apostolis, quasi œconomis suis. Unde Corinthiorum contentio & schisma maximè ex Sacramento baptismi oriebatur, quòd hic jactaret se baptizatum à Paulo, ille ab Apollo, ut patet c. 1. 13.

Quæ sint mysteria Dei Corinthiorũ contentio & schisma maxime ex baptismo ortũ fuit.

VERS. 2. HIC IAM QUÆRITUR INTER DISPENSATORES, UT FIDELIS QUIS INVENIATUR] q.d. Avocavi vos, ô Corinthii, à sapientiæ & eloquentiæ humanæ examine, ad simplicem & humilem Christi doctrinam, ut non disputetis an Paulus, an Apollo sit sapientior vel eloquentior, dixique utrumque nostrum tantùm esse dispensatorem hujus doctrinæ: fortè vos in comparationem nostri proclives, jam de fideli nostra dispensatione disputare incipietis, & quærere quod de dispensatore homines quærere solent, an fideles simus, & an Paulus sit fidelior quàm Apollo, an verò Apollo Paulo sit fidelior in suo prædicationis officio. Multi vestrum dicunt, Paulus est fidelior & efficacior, sed Apollo eloquentior. Alii alios suos catechistas & magistros ostentantes, suam sapientiam jactant, quasi nobis meliores & fideliores. Quare ut omnem hanc comparationem & vestra judicia succidam, dico me non curare vestra & quorumvis judicia, sed solius Dei. ita ex Chrysost. Theophil.

Nota. Præcipua dos dispensatoris est fidelitas, ut notat Christus Lucæ 12. 42. *Quis putas*, inquit, *est fidelis dispensator & prudens?* ad quam Christi sententiam alludit hic Paulus. *Fidelis autem est*, inquit Theophyl. *si herilia bona sibi non vendicet & attribuat, ut non veluti dominus res tractet, sed veluti aliena & herilia dispenset, non sua esse dicens, quæ sunt heri, sed è diverso quæ sua sunt, heri esse.* Talis est doctor & prædicator qui non suam, sed Dei unius gloriam & animarum conversionem salutemque quærit & spectat, eamque omni diligentia non tantùm prædicatione sua, sed & sanctimonia, perfectæque vitæ exemplo procurare satagit.

Fidelis prædicator non suam, sed Dei gloriã quærit.

VERS. 3. MIHI PRO MINIMO EST (parvi æstimarim) UT A VOBIS IUDICER, AUT AB HUMANO DIE] id est ab humano judicio. Sic enim dies Domini vocatur & est judicium Domini, sicut reis dicitur dies, cùm citantur ut sistant se judicio, metonymicè, ita Hieron. ad Algas. qu. 10. Ubi addit, Paulum utpote ex Tarso Ciliciæ oriundum, ex Cilicum phrasi Græca, humanum diem vocasse humanum judicium.

Quis humanus vel hominis dies.

Verùm potiùs Paulus Hebræus, ab Hebræorum idiotismo hanc phrasin mutuatus videtur: alludit enim ad Jerem. 17. v. 16. ubi Jeremias à suis irrisus & afflictus ob suas prophetias, sic ait: *Diem hominis non desideravi*, Domine, *tu scis*. Ubi Nota, Dies hominis est ille, quo homo prosperatur, & tanquam potens, felix & gloriosus honoratur & laudatur ab omnibus. q. d. Jeremias: Non desideravi vitam longiorem, prosperitatem, opes, honores, delicias, plausus hominum: si enim hæc spectassem, non tristia & dira eis prophetassem: sed eorum gloriæ & cupiditatibus applausissem: jam autem id minimè feci, nec diem & plausum hominis desideravi. Scio enim quòd homo sit אנוש *enosch*, id est miser, fragilis, & citò cum suo plausu, omnibusque suis bonis periturus & moriturus: hoc sciens & cogitans non homini, sed tibi soli, ô Domine Deus, in meis prophetiis & concionibus servire, placere, obedire, & à te solo commendari desideravi: ideoque te judicem & testem unicum hujus mei desiderii invoco, dicens. *Tu scis*: perinde ac Job invocat dicens c. 16. v. 20. *Ecce enim in cælo testis meus, & conscius meus in excelsis.* ita S. Hieron. Raban. Hugo, S. Thomas, Lyranus in Jerem. 19. Jeremiam ergo imitatus Apostolus ait: *Mihi pro minimo est, ut à vobis judicer, aut ab humano die*, id est, à potentia & sapientia hujus mundi, ab hominum favore & commendatione, ab humano judicio. Nihil timeo quid vos me judicetis, aut potentissimi & clarissimi hujus mundi. Felix qui dicere potuit, *Diem hominis non desideravi*; ita ut hujus rei testem habeat Deum, hæc summa perfectio est, qua omnia ut stercora reputamus, ut Christum lucrifaciamus. Id Moses jam grandis effecit (grandium enim hæc res est) negans se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere jucunditatem, Hebr. 11.

Illustratus locus Ieremiæ c. 17. v. 16.

Egregiè S. Chrysost. in morali hic: *Ne igitur*, inquit, *aliorum laudes requiramus. Hoc enim illi* (Domino Deo) *injuria est, si tanquam non sufficiat ad nos laudandum, eo omisso ad conservos festinemus. Quemadmodum enim qui in parvo theatro certant, magnum sibi inquirunt, ac si illud non satis sit ad præbendum de se spectaculum: sic qui in Dei conspectu certantes, inde hominum sibi famam quærunt, majori omisso theatro minoris cupiditate magnum sibi supplicium accersunt. Hoc igitur omnia pervertit, hoc universum orbem terrarum perturbavit quoniam hominum respectu omnia facimus, & in bonis operibus nulla nobis cura est, ut laudatorem Deum habeamus, sed laudem nobis à conservis nostris inquirimus. In sceleribus rursum Deo contempto homines formidamus: & homine præsente nemo scortaretur, sed licet majorem in modum libidine flagraret, effectus tamen violentia pudore hominum vinceretur. Cùm autem Deus videt, non modò adulterantur, non modò scortantur, verùm & alia longè graviora ausi sunt & audent. Nonne hoc vel solum satis esset, ut è cælitus innumeris feriremur fulminibus? Hinc omnia orta sunt mala, quòd scilicet in rebus turpibus non Deum, sed homines timemus.*

Morale Chrysost. de contemnẽda laude & hominũ judiciis.

In sceleribus homines formidamus magis quàm Deũ.

Idem Chrysost homil. 17. in epist. ad Roman. *Quemadmodum*, ait, *pueri dentes ex fæno coronas invicem imponunt, coronatum autem sæpe numerò, ejus rei ignarum, post tergum irrident: ita sani & nunc, qui te in faciem prædicant, apud seipsos clanculum subsannant, atque ita quid aliud fit, quàm quòd & nobis invicem fænum coronantes irrideamus? at utinam nihil aliud quàm fænum! Nunc autem multa etiam nocumento plena est hæc nostra corona: nam omnia nostra rectè facta perdit. Considerata itaque ipsius utilitate, damnum illud effugito. Quid si centum, vel mille, vel innumeri extiterint laudatores: qui applaudunt, nihil tamen illi cunnis à picis desuper arridentibus different. Imò si angelorum theatrum perspexeris, apparebunt illi vermibus etiam viliores, illorumque præconium, araneorum textura, fumusque & somnis inferius. Dic ad animam tuam quemadmodum Paulus dixit: Ignoras quòd angelos judicabimus? atque ab hoc eam excitatam increpato deinceps, ac dicito: Angelos judicatura es, & vis ab immundis judicari?*

Laus hominum fænũ est.

Prudenter quoque S. Hieron. ad Pammach. de obitu Paulinæ: *Prima*, inquit, *monachi virtus est, contemnere hominum judicia, & semper Apostoli recordari dicentis: Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. Tale quid & Dominus loquitur ad Prophetas: quid posuerit faciem eorum quasi urbem æneam, & lapidem adamantinum, & columnam ferream, ne paverent ad injurias populi, sed impudentiam subsannantium frontis rigore contererent.*

Prima monachi virtus est contemnere hominum judicia.

Denique Anselmus hic: *Justi*, inquit, *non humana judicia, sed æterni judicis examen aspiciunt, atque ideo dero antium verba cum Paulo despiciunt.* Hoc est ergo quod quidam Sanctorum dixit: *Si vis esse beatus, disce contemnere & contemni.*

SED NEQUE MEIPSUM IUDICO] Græcè ἀνακρίνω, id est dijudico, q. d. Non possum certò judicare me, mea opera, intentionem, conscientiam.

VERS. 4. NIHIL MIHI CONSCIVS SUM, SED NON IN HOC IVSTIFICATUS SVM] q. d. Non justifico me: nam licet nullius infidelitatis in munere Apostolico mihi conscius sim, non ideo tamen revera, justus sum, non coram hominibus: horum enim judicium non curo, ut dixi; sed coram Deo: ipse enim fortè in me peccata videt, quæ ego non video. Unde S. Basilius in Constitut. monast. c. 1. *Cùm in multis rebus*, inquit *offendamus omnes, majorem tamen offensarum partem, ne intelligimus quidem. Idcirco Apostolus dicebat: Nibil mihi conscius sum, sed in hoc justificatus non sum; quod idem est ac si diceret: Multa delicta committo, quæ committere me non intelligo. Propter hanc causam etiam Propheta ait: Delicta quis intelligit? Quare nihil mentitus sis, si te peccatorem appellaveris.*

Iusti non certò sciunt se esse justos idq; ex hoc loco demonstratur. Hinc patet contra Novantes, justos non certò scire, multò minùs credere, se esse justos. Respondent ipsi, Apostolum nescisse se justum esse, spectando tantùm opera sua; id tamen scivisse ex fide, & sacra Scriptura, quæ promittit omni in Christum credenti justitiam. q. d. Scio me esse justum, non quia vito peccatum, & sanctè vivo, sed per misericordiam Dei, quia credo Christum gratis me justificare. Sed hæc responsio frivola est & commentitia: subdit enim Apostolus.

VERS. 5. QVOADVSQVE VENIAT DOMINVS, QVI ET ILLVMINABIT ABSCONDITA TENEBRARVM) id est tenebrosas, obscuras & occultas hominum cogitationes & actiones. Ergo vult soli Deo arcana hominis, maximè intentiones, secretas inclinationes, & fundum cordis,

Solus Deus est cardiognostes. qui homini est profunda abyssus, ac consequenter justitiam certò patere; ita ut nemo alterum, imò nec seipsum judicare debeat, sive ex fide, sive ex operibus, sive ex gratia Christi, nisi solus Deus. Putamus enim sæpè nos bene agere, cùm malè agimus; nos ex gratia & Dei amore facere, quod amore nostræ gloriæ, vel cupiditatis facimus, ita Chrysost. Ambros. hic & Hieron. dial. 2. contra Pelag. initio, ac Basil. Constitut. monast. c. 1. ubi sic ait: *Cùm multis in rebus offendamus Deum, majorem tamen offensarum partem ne intelligimus quidem, idcirco Apostolus dicebat: Nibil mihi conscius sum, sed non in hoc justificatus sum, quod idem est ac si diceret, Multa delicta commito, quæ committere me non intelligo. Propter hanc causam Propheta ait: Delicta quis intelligit?* Pulchrè quoque hac de re disserit S. August. in psalm. 41. ad illud: *Abyssus*, scilicet humanæ miseriæ & cæcitatis, *abyssum* divini luminis & misericordiæ *invocat*.

Confirmatur Primò, quia etiam Deus non scit nos esse justos ex operibus, sed ex fide; & hoc tam scimus nos, quàm Deus, quia fide credimus secundùm Novantes: ergo secundùm ipsos falsum est quod ait Apostolus, nos id non scire, sed solum Deum.

Secundò, quia Deum illuminare abscondita tenebrarum, & manifestare consilia cordium, non est Deum pervidere & manifestare fidem, sed machinationes, intentiones & opera cujusque.

Tertiò, quia, sicut opera nostra nobis, incerta sunt, ita & fides, quæ sola juxta Novantes justificat, quia non certò scit homo, se credere in Christum fide firma & divina; ergo multò minùs scit se per illam esse justum. Idem alibi sæpè docet Spiritus sanctus, ut Ecclesiast. 9. v. 1. *Nescit homo utrùm amore, an odio dignus sit.* Proverb. 20. 9. *Quis potest dicere. Mundum est cor meum?* Job. 9. 21 *Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Jerem. 17. v. 9. *Pravum est cor omnium, & inscrutabile.*

VERS. 6. HAEC AVTEM TRANSFIGVRAVI IN ME ET APOLLO PROPTER VOS, VT IN NOBIS DISCATIS, NE SVPRA QVAM SCRIPTVM EST (quàm scripsi c. 3. v. 2. 1. Secundò, S. Chrysost, *ne supra*, id est contra, sacram Scripturam, quæ docet non esse superbiendum. Insulsè ergo hoc loco abutuntur Novantes contra traditiones) VNVS ADVERSVS ALTERVM INFLETUR PRO ALIO] *Hæc autem*, scilicet quæ dixi contra inanem discretionem & gloriationem magistrorum, & de non curanda laude & judicio hominum, sed Dei solius, *transfiguravi*, græcè μετεσχημάτισα, in figuram transtuli, typum & exemplum eorum constitui in me & Apollo. q. d. Aliorum personam in nos duos transposui, & de ijs sub nostro nomine locutus sum, ne quos magistros, qui infideles sunt dispensatores, vanique doctores (contra quos maximè ago hoc cap. eorumve discipulos apud vos vel nominando, vel generatim perstringendo offenderem: *Vt in nobis*, id est, sub persona & nomine nostro, qui primi vestri patres sumus, multò magis alios magistros qui hujus schismatis vestri sunt occasio, cùm ego & Apollo ab illo simus immunes & innocentes) intelligatis: utque nostro exemplo, modestia, concordia vos, ò Corinthij, non inflemini, nec gloriemini *pro alio*, scilicet catechista, vel præceptore, dicendo: Ego ab Apollo baptizatus sum: Ego à Paulo conversus. Vel potiùs vos, ò magistri, non superbiatis, & quasi alijs magistris sapientiores & eloquentiores, *pro alio*, id est, pro discipulis vestris quasi sapientioribus præ aliorum magistrorum discipulis, non inflemini, supra quam à me jam scriptum est; non vos jactetis de vestra scola & disciplina, nec discipulis jactandi detis occasionem.

Paulus deinceps tacito nomine magistros schismatis auctores, arguit, quàm Corinthios. Deinceps enim magis ipsos magistros, quàm Corinthios arguit, sed modestè & tacito nomine, magistros inquam qui hujus vanitatis, contentionis & schismatis inter discipulos suos Corinthios erant causa & fomes. Patet v. 15 18. 19. & c præced v. 10. & 12. & c. 11. toto epistolæ 2. Nam ijdem videntur esse pseudodoctores, quos hic modestiùs utpote latentes, & necdum satis se prodentes, & quos epist. 2. cap 11. acriùs utpote jam impostura, judaismi & pseudodoctrinæ convictos, taxat & redarguit. Unde in Græco, ut notant ex Chrysost. Theophyl. & Oecumen. priùs Paulus taxat magistros. Habet enim, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται, id est, ut discatis (vos ò magistri) in nobis Paulo & Apollo magistris, non sentire supra id quod scriptum est, scilicet à me, putà nos (& multò magis vos) tantùm esse dispensatores Dei, deinde consequenter comprimit discipulos dicens: ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου. id est, ut unus non infletur contra alterum, pro alio, scilicet præceptore suo, quasi sapientiore vel eloquentiore. Videtur ergo Paulus hic

In discipulis Paulus corripit magistros. ad Corinthios continuare sermonem; sed in eis, & per eos objurgat hic eorum doctores &, ut v. 15. ait, pædagogos; sicut solers & discretus pædagogus volens filios principis increpare, honoris & reverentiæ causa, eorum famulos increpat, quasi facti auctores, ut idipsum sibi filij principis attribuant.

INFLETVR] Id est superbiat & intumescat typho elationis & arrogantiæ. Nota. Aptè superbus dicitur *inflatus*, & *inflari*, id est superbire, metaphora sumpta ab utribus. Utres enim dicuntur inflari, cùm intus licet inanes & vani, flatu tamen ac vento ita distenduntur & tument, ut corporis crassi molem & speciem præ se ferant. Pari modo superbus, qui ob scientiam, eloquentiam, similem ve dotem turget & extollitur, intus vera scientia, sapientia & virtute vacuus, exteriùs vanæ præsumptionis & arrogantiæ vento ita inflatur & tumet, ut utri inflato & ventoso quàm simillimus sit.

Superbus metaphoricè dicitur inflatus.

VERS. 7. QVIS ENIM TE DISCERNIT?] Græcum διακρίνει tam anteponit & præfert, quàm discernit, segregat, dijudicat significat. Theophyl vertit, ψηφίζει, q. d. Cujus suffragio tibi hæc discretio & præcellentia tribuitur? Jam sententiam hanc Chrysost. & Theophyl. sic explicant: *Quis*, nimirum non homo, sed Deus, *te discernit?* ut redeat Paulus ad v. 3. & 4. Idem enim hic græcè est verbum διακρίνω, quod ibi. q. d. Dei est te discernere, id est judicare, hominum judicia curare non debes.

Dei est discernere, id est judicare. Secundò & meliùs, q d Qui te discernit, id est segregat, aut eximit à cætero omni grege, tamquam ipso præstantiorem ò Corinthie catechumene? q. d. Nullus, nisi tu qui inflaris, licet enim à sanctiore, eloquentiore, doctiore esses baptizatus aut edoctus, non ideo es sanctior aut doctior. Ad hanc enim discipulorum discretionem Apostolum propriè respicere, patet ex omnibus præcedentibus, & docet Ambros. Anselm Theodoret.

Tertiò, & maximè ad mentem Apostoli, qui videtur ut dixi, potiùs magistris loqui, quàm discipulis, hic videtur genuinus hujus loci esse sensus: Quis te, ò magister, discernit, quasi in christianismo aut evangelizando majorem & meliorem, nisi tu qui ob sapientiam & eloquentiam te vanè præ alijs extollis, & tui, quos quasi Paphonis aves, te quasi suum magistrum extollere & laudare docuisti? Si dicas: Labor, studium, industria mea me discernit ab alijs, quibus præsto. Respondeo: *Quid habes quod non accepisti?* q. d. Tuum laborem, & ingenium, & alia naturæ dona, in quibus gloriaris, accepisti à Deo: multò magis supernaturalia accepisti à Deo; ergo Deo dare debes omnem gloriam. Sapienter S. Ephrem. tract. de Pœnitentia: *Præbe*, in-

Omnia naturæ donà Dei sunt, multò magis supernaturalia.

inquit, *Deo non tua, ut tibi det quæ sunt sua.* Hinc Concil. A Arausicanum can. 22. definit nos à nobis nihil habere, nisi mendacium & peccatum. Hic est sensus litteralis, & mens Apostoli.

Nihil à nobis habemus, nisi mendaciũ & peccatũ.

Ubi tamen Nota, quòd S. August. sæpe, Prosper, Fulgent. & Concil. Arausican. II. can. 6. hanc generalem Apostoli sententiam, *Quis te discernit?* à discretione donorum naturalium, putà sapientiæ & eloquentiæ, de qua propriè loquitur hic Apostolus ex paritate rationis transferunt ad discretionem donorum supernaturalium gratiæ & prædestinationis divinæ. tam enim alia naturæ dona, & bona opera solis naturæ viribus facta, quàm labor studium & sapientia magistrorum impertinentia sunt ad gratiam & sanctitatem: & si illa dona non discernunt hominem, ut in naturalibus gloriari possit, quasi sapientior, eloquentior, excellentior; multò minùs eadem discernent hominem in supernaturalibus rebus, ut glorietur, quòd ex ijs factus sit sanctus vel sanctior. Hac de causa itaque S. August. cum suis, τὸ *Quis te discernit?* refert ad gratiam & prædestinationem, hoc sensu, quòd nemo se à massa perditionis & peccatorum secernere possit, & ordiri initium salutis suæ, per se. & viribus naturæ suæ, uti volebant Pelagiani & Semipelagiani. B

Opera solis naturæ viribus facta impertinẽtia sunt ad gratiam & sanctitatẽ.

Sic ergo Deus discernit justum à non justo, non naturæ vires, quia Deus est prima & præcipua causa donorum, quæ sunt in justificato ita ut nil habeat justificatus, quo a non justificato discernitur, quod à Deo non acceperit, atque adeò de quo gloriari possit, quasi id non acceperit: id tamen non tollit, quin illud ipsum simul pendeat à libera cooperatione voluntatis nostræ, sine qua illud ipsum non esset. Nam per liberum arbitrium adjutum gratia discernere se eum qui convertitur, ab eo qui non convertitur, docet S. August. de Spir. & lit. c. 35. ubi sic ait: *Consentire vocationi divinæ, vel ab ea dissentire, propriæ voluntatis est: quæ res non solùm non infirmat quod dictum est, Quid enim habes, quod non accepisti? verùm etiam confirmat. Accipere quippe & habere anima non potest dona, de quibus hoc audit, nisi consentiendo, ac per hoc quid habeat, & quid accipiat, Dei est: accipere autem & habere utique accipientis & habentis est*, putà consentientis liberè Dei vocationi & gratiæ, ut antè dixit S. August. Breviter quoque & nervosè S. Bernard. tract. de Gratia & l. arbitr. *Quod*, inquit, *à Deo soli datur libero arbitrio, tam absque consensu non potest esse accipientis, quàm absque gratia dantis.* C

Nemo potest ordiri initiũ salutis per se suæq; naturæ vires.

Opera ex gratia facta pendent simul à libera cooperatione voluntatis nostræ.

Si ergo quæras: Quis discernit credentem à nolente credere, posito quòd pariter cum eo à Deo acceperit gratiam excitantem ad credendum? Respondeo: Credens sua libera voluntate, non per vires naturæ uti voluit Pelagius, sed per vires gratiæ se discernit à non credente: in ipsius enim arbitrio erat gratiæ assentiri, vel non assentiri, ac consequenter credere, vel non credere: cùm ergo credit, liberè credit, liberè gratiæ Dei assentitur, liberè se à non credente discernit.

Accepta gratia credens sua liberà voluntate se determinat ad credendum.

Dices Ergo in eo quòd se discernit gloriari potest.

Respondeo, non ita posse gloriari quin præcipuum imò totum tribuat Deo, & in eo glorietur, cujus gratia se discernit. Ratio est, quia neque actum illum quo se discernit, neque gratiæ amplexum, qui non distinguitur à consensu, neque ullum omnino conatum, motum aut nutum in illum actum fecit, aut facere potuit aut voluit virtute naturali, sed tantùm viribus gratiæ. Nam in eo actu ne minima quidem est ratio formalis, quæ solis liberi arbitrij viribus sit effecta. Totum enim illud opus secundùm substantiam D suam, & omnes modos reales est à gratia, & totum à libero arbitrio: sicut quodque opus totum à Deo est, ut causa prima, & totum à causa secunda: sed à gratia habet, quòd sit supernaturale, meritorium, omnemque suam dignitatem à libero arbitrio tantùm habet, quòd sit opus liberum. Sic ergo quia ipse actus, & cooperatio liberi arbitrij est à gratia excitante, & cooperante; hinc non magis gloriari potest in sua cooperatione & electione homo, quàm pauper cui offeruntur centum aurei, gloriari potest se eos acceptasse. Et hoc tantùm vult Apostolus, scilicet neminem in aliquo ita gloriari posse, quasi suum sit, & à Deo idipsum non acceperit. Alioqui enim omnis virtus, & virtuosus per se laude & gloria est dignus, sed laus hæc ultimò, uti & virtus, Deo est danda: viribus enim non naturæ, non suis, sed gratiæ, id est viribus Dei, se discernit & convertit, quicumque se convertit & discernit.

Nullum motum, conatum, nutum in actũ supernaturalem fidei, potest homo facere viribus naturæ.

Actus fidei à gratia habet, quòd sit supernaturalis & meritorius; à libero arbitrio, quòd sit liber.

Omnis virtus & virtuosus laude & gloria est dignus.

Nec aliud velle Apostolum patet, quia ut dixi, loquitur ad litteram de discretione in sapientia, eloquentia, & alijs donis naturalibus, quæ clarum est hominem posse suo labore, industria ac studio parare, ut in ijs excellat, ac se ab alijs minùs doctis secernat; ac consequenter posse illa suo labori & studio tribuere, in eoque gloriari, sed modestè. Tantum ergo gloriationem illam excludit Apostolus, quæ ex superbia & aliorum contemptu oritur; si videlicet ita superbè glorieris, quasi hæc dona de quibus gloriaris, à te habeas, nec à Deo acceperis, ut in Deum quasi primum auctorem illa non refundas: hoc enim est, quod se explicans, disertè subdit Apostolus, dum ait: *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Ergo si eamdem hanc Apostoli sententiam, *Quis te discernit?* accomodes gratiæ, ac rebus supernaturalibus: tantùm excludet illa ex usu & mente Pauli secretionem & gloriationem similem, scilicet ortam ex superbia, qua alios contemnas, omnia tibi tribuas, nec ultimatè in primum fontem Deum, Deique gratiam referas; hoc autem non facis, si dicas te viribus ac robore gratiæ liberè te ipsum discernere & secernere à peccatoribus, volentibus in peccato remanere: tunc enim primam & ultimam laudem & gloriam das Deo, gratiæ Dei; etsi liberum arbitrium suam quoque laudem & gloriam habeat, sed à gratia & à Deo acceptam.

Gloriatio tantum quæ ex superbia & aliorum contemptu oritur, hic excluditur.

Ex dictis sequitur, eum qui convertitur, ab eo qui non convertitur, discerni & converti tum per gratiam, tum per liberum arbitrium: licet enim gratiam prævenientem, cum alio sæpè physicè æqualem tantùm habeat, tamen insuper habet gratiam cooperantem, quam non habet ille qui non vult converti: cum ea enim liberè se discernit, & convertitur. Rursum gratia eius præveniens prævisa est hic & nunc in eo fore efficax; & cùm hoc prævideret Deus, illam illi destinavit, cum qua sciebat certissimò illum cooperaturum & convertendum: talem autem non dedit alteri, qui non convertitur, hoc autem in genere moris æstimandum est, utpote quo reipsa convertimur & salvamur. Est enim hæc gratia efficax propria prædestinatorum & electorum, si nimirum in finem usque vitæ efficax perseveret. ita S. Augustin. Unde patet non tam liberum arbitrium, quàm gratiam discernere justum à non justo: quia gratia operatur conversionem & justificationem in justo, qui non impedit efficaciam & operationem gratiæ, sed illi consentit & cooperatur. Id autem gratia non operatur in non justo: quia is ponit obicem & impedimentum gratiæ in eo, quòd illi consentire & cooperari renuit: itaque fit, ut gratia in ipso sit inefficax & cassa. Quocirca sapienter monet S. Ephrem tract. in illud, *Attende tibi*, c. 10. *Charitatem*, ait, *cum omnibus habe, & ab omnibus abstine.* Hæc enim duo, beneficentia & continentia, summa sanctitatis sunt indicia, quæ homines, quantumvis barbaros, emolliunt, sibique devinciunt. Ac proinde hæc duo sunt insignia Dei dona, duæque illustres Dei gratiæ, quæ præ alijs sanctum à non sancto secernunt ac segregant.

VERS. 8.

JAM SATURATI ESTIS] oppleti scilicet sapientia, gratia, & donis Spiritus sancti, quibus vos jactatis non tam Corinthij, quàm magistri, quasi nil discendum vobis restet in christianismo, sed quasi doctores sitis perfecti: cùm vix sitis discipuli veræ & perfectæ sapientiæ. Est ironia. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. *Paucis saciari*, ait Chrysost. *imbecillis est animæ, & parva accessione putare se ditescere, miserabunda est & misera: siquidem pietas insatiabilis est.*

Ironia Apostolus utitur ad Corinthios.

Nota S. Thomas Paulum hic in Corinthijs, vel potiùs eorum magistris, tangere quatuor superbiæ species. Prima est, cùm quis bonum quod habet, id se non à Deo, sed à seipso habere putat: hanc tangit cùm ait: *Quid gloriaris quasi non acceperis?* quibus verbis etiam tangit Secundam, quæ est, cùm quis bonum, quòd habet, suis meritis ascribit. Tertia est, cùm quis jactat se habere quod non habet; hanc tangit, cùm ait, *Jam saturati, jam divites facti estis.* Quarta est, cùm quis alios despicit, vultque haberi singularis: hanc tangit, cùm ait, *Sine nobis regnatis.*

Quatuor superbiæ species in magistris Corinthi usi.

SINE NOBIS REGNATIS, sine nostro auxilio omnibus Dei bonis excellere & triumphare vos putatis, ò Corinthij: & magis vos, ò magistri, inter discipulos quasi comparato regno, summam dignitatem vobis vendicatis, nobis exclusis; ET UTINAM REGNETIS, UT ET NOS VOBISCUM REGNEMUS] quasi sequaces & æmuli vestri, aut potius quasi patres vestri; hoc enim revera sumus,

ita

ita Theophyl. Anselm & Chrysost. q.d. Non recuso socios in regno Christi, id est, in regenda Ecclesia, modò regant ut oportet, hoc est, saluti fidelium incumbant.

PVTO QVOD DEVS NOS APOSTOLOS NOVISSIMOS OSTENDIT, TAMQVAM MORTI DESTINATOS] Opponit se & sinceros Apostolos vanis magistris, suamque gloriam & commoda quærentibus. q.d. Dixi, Utinam nos Apostoli vobiscum regnemus; adeò enim nos non regnamus, non triumphamus ut putem, quòd *novissimos*, id est, postremos & abiectissimos, *ostendit*, id est exhibuit, nos Deus, quasi sontes morti destinatos.

Secundò, & simpliciùs, *Deus nos Apostolos novissimos*, id est, qui sumus novissimi, quos scilicet ultimos ultimis hisce temporibus misit in mundum, *ostendit*, græcè ἀπέδειξεν id est designavit, ὡς ἐπιθανατίους, tamquam homines morti destinatos & addictos, v. g. damnatos ad bestias, unde Tertull. legit, *velut bestiarios*. q.d. Deus designavit & destinavit nos non regno & triumphis, sed morti, persecutioni & martyrio.

Isaias, Ieremias, & alij Prophetæ quasi Apostoli à Deo missi sunt ad Iudæos. Paulus novissimus Apostolorum.

Nota. Apostolos *novissimos* vocat, respectu priorum, scilicet Isajæ, Jeremiæ, & aliorum Prophetarum, quos Deus quasi Apostolos misit ad Judæos, Isajæ 6.9. & alibi: & maximè se vocat novissimum, quia post ceteros Apostolos à Christo in terris vivente vocatos & missos, ipse à Christo regnante jam in cælis, vocatus est ad apostolatum.

Rursum, *ostendit*, id est Primò, designavit; Secundò, effecit, exhibuit, &c, ut Syrus, *constituit*. Sic *ostendere* in Scriptura significat sæpè exhibere, & facere, ut psal. 59. 5. *Ostendisti populo tuo dura*; psalm. 70. 20. *Quantas ostendisti mihi tribulationes? ostendisti*, id est immisisti, exhibuisti. Tertiò, *ostendit*, id est in ostentum & exemplum aliorum proposuit. Unde sequitur.

SPECTACVLVM FACTI SVMVS MVNDO, ET ANGELIS, ET HOMINIBVS] *Spectaculum*, græcè θέατρον unde S. Hieron. in Epitaphio Paulæ legit: *Theatrum facti sumus*, q.d. Facti sumus ut damnati, qui in theatro morituri, vel cum bestijs pugnaturi ab omnibus spectantur. Videtur alludere ab bestiarios, qui Romæ & alibi inclusi caveis, spectante populo bestijs obijciebantur. q.d. Mundus spectare nos gestit, quasi stultos, magos, aut novitatum circumforaneos, vel potiùs ut homines ad bestias damnatos.

Spectaculũ facti sumus mundo. Alludit hic Paulus ad bestiarios.

Nota. *Mundo*, id est angelis & hominibus: hi enim soli in mundo nos spectant. Unde angeli & homines carent Græco articulo, quem habet mundus: τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις. Angelis bonis spectaculum facti sumus compassionis, & pariter dignæ admirationis ac venerationis; malis autem odij & gaudij (gaudent enim mali angeli & homines de nostra contumelia, afflictione & morte) sed & pariter confusionis & terroris: hominibus bonis spectaculum sumus & exemplum fortitudinis, fidei, innocentiæ, patientiæ, mansuetudinis, constantiæ, & sanctæ conversationis, ait Titelmann.

Afflictionibus nostris compatiuntur, mali congaudent.

Moraliter vide de theatro hujus vitæ, in quo coram Deo omnia agimus. Chrysost. in morali homil. 12. Sic Augustus moriturus, ait Sueton. ad amicos astantes: Satisne, inquit, commodè personam nostram hac scena, hoc theatro egimus? Commodè, responderunt amici; tum ille: Valete & plaudite, & reductis cortinis animam efflavit. Meliùs & aptiùs Edmundus Campianus nobilis Angliæ Martyr, verè Campianus, verè pugil & athleta Christi, jam martyrio afficiendus in theatro hoc ultimum concionis suæ thema proclamavit: Spectaculum facti sumus mundo & angelis, & hominibus. Tale enim theatrum & spectaculum hic ad literam intelligit Apostolus. *Nullum theatrum virtuti & conscientiæ* (ac præsertim apud Christianos martyrio) *majus est*, inquit Cicero quæst. 2. Tuscul.

Theatrum vitæ.

Theatrum martyrum.

Aptè quoque & piè magna illa Paula, ut refert Hieron. in ejus epitaphio, cuidam susurroni suggerenti quòd præ nimio fervore virtutum quibusdam videretur insana, & cerebrum illius dicerent confovendum, respondit; *Theatrum seu spectaculum facti sumus Deo, & angelis, & hominibus, &, Nos stulti propter Christum, sed stultum Dei, sapientius est hominibus. Unde & Salvator loquitur ad Patrem: Tu scis insipientiam meam. Et iterum: Tamquam prodigium factus sum multis, & tu adiutor fortis. Ut jumentum factus sum apud te, & ego semper tecum.*

Theatrum S. Paulæ.

Denique S. Chrysost. homil. 17. in epist. ad Roman. hinc docet, nos fugere debere ophthalmoduliam, id est, oculorum humanorum servitutem, ut in oculos Dei oculos nostros conijciamus, & in illius conspecto theatroque perpetuò versemur. Duo, inquit, sunt theatra: alterum amplissimum, ubi Rex regum, hoc est Deus nobilissimis angelis stipatus, ad spectandum sedet: alterum angustissimum, ubi æthiopes pauci, rerum ignari stant, id est homines. Magna igitur insania est, amplissimum Dei angelorumque theatrum repudiare; in paucorum verò æthiopum theatro versari, illorumque oculis magno labore inservire, cùm habeas in cælis theatrum constitutum: cur in terra spectatores tibi colligis? paulò aliter, appositè tamen ad mores, hæc verba tractat. S. Bernard. serm. 31. inter parvos: *Spectaculum*, inquit, *facti sumus mundo, & angelis, & hominibus, Ita planè & malis & bonis pariter. Illos enim sollicitat invidiæ passio, istos compassio misericordiæ, ut in nos incessanter intendant: illi quidem defectum nostrum, isti profectum desiderantes. Nimirum in probatione sumus, inter paradisum & infernum intermedij, velut inter claustrum & sæculum constituti. Diligenter consideratur utrimque quod agimus: utrimque dicitur, O si ad nos transeat! intentione quidem dissimili, sed non dispari forsitan voluntate. Quòd si ita omnium oculi in nos, nostri quò abjeruat, aut quare soli recesserunt à nobis?* Et mox: *Exurgamus aliquando fratres, nec in vano accipiamus animas nostras, pro quibus alij tanto zelo, vel in bonum vigilant, vel in malum.*

NOS STVLTI PROPTER CHRISTVM, VOS AVTEM PRVDENTES IN CHRISTO] VERS. 10
Pergit in ironia vel octavi q.d. Nos stulti reputamur propter Christum crucifixum quem prædicamus, & cujus causa temerè videmur nos obijcere tot periculis: hoc enim Gentibus videtur stultitia. Vos autem videmini vobis ipsis esse prudentes in Evangelio Christi, ob eloquentiam & philosophiam, quam illi miscetis, & quia sic prædicatis Christum, ut cautè caveatis, ne quid periculi eius causa incurratis: hinc.

NOS INFIRMI] quia multa gravia & adversa, putà famem, sitim, nuditatem, labores, calumnias, maledicta, persecutiones, ut sequitur v. 11. sufferimus, nec resistimus: quod infirmitatis videtur.

VOS FORTES, & validi; quia vestra sæculari eloquentia, sapientia, amicitia, mala & adversa quæ occurrunt facilè avertitis, hinc VOS NOBILES, id est gloriosi: NOS IGNOBILES] inglorij, inhonorati, ignominiosi. Modestè, sed acriter, suo utpote magistri exemplo docet, non in gloria, opibus, sapientia, eloquentia, hominum favore, sed contumelia, gloriæ contemptu, Christique cruce gloriandum esse Christiano, præsertim doctori & prædicatori, ita Chrysost. Itaque ruborem injicit & ipsis magistris delicatis, vanis & mollibus, & Corinthijs, qui tales potiùs sectarentur, quàm Christi Apostolos, qui labores, opes, famam, & vitam pro ipsis profundebant. Sic Isajas in persona tum sua & Prophetarum, tum Pauli & Apostolorum c. 8. 18. ait: *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in portentum Israel*. Et, ut habent Annales Minorum, S. Franciscus dicebat se esse fatuellum Christi in mundo, ad hoc à Christo ipso delectum.

In cruce Christi gloriandum est Christiano.

VSQVE IN HANC HORAM ET ESVRIMVS, ET SITIMVS, ET NVDI SVMVS, ET COLAPHIS CÆDIMVR, ET INSTABILES SVMVS] VERS. 11.
Pro *instabiles sumus*, græcè est, certam sedem non habemus, incertis sedibus erramus & vagamur. ita Syrus, Chrysost. & alij. Nota hic insignem descriptionem vitæ Apostolicæ: similis est epist. 2 c. 11. v. 23. quam sibi præfigere debent & æmulari, qui ad eamdem vocantur, uti faciunt magno zelo viri Apostolici in Anglia, Hollandia, India, Japonia.

Insignis descriptio vitæ Apostolicæ.

Præclarè S. Chrysost. homil. 52. in Acta Apost. exponens verba illa S. Pauli Actorum 26. *Opto omnes, qui audiunt, fieri tales, qualis & ego sum, exceptis vinculis his. Talis*, inquit, *est anima cælesti amore sublimis, ut pro ingenti ducat gloria, vinctum esse pro Christo. Sicut enim procus non spectat nisi amasiam, & amasia fit ei omnia: sic qui igne Christi captus fuerit, talis fit, qualis esset homo solus super terram habitans, qui nihil curat gloriam & ignominiam. Tentationes enim sic contemnit ac flagella & carceres, quasi in alieno corpore pateretur, quemadmodum si adamantinum possideret corpus. Ea autem quæ suavia sunt in hac vita, ita ridet, & non sentit sicut nos, vel ipsi mortui corpora mortua: tantum autem abest ne ab affectione quadam capiatur, quantum aurum, quod igne probatur, à macula abscedit. Hæc omnia operatur amor hominis ad Deum, si ingens fuerit.*

Amor Dei magnus quanta operetur in homine.

fuerit. Nos autem hæc non capimus, quia frigidi sumus, A & cælestis hujus philosophiæ imperiti. Vidit hoc, sed eminus, & per umbram Diogenes philosophus, qui interrogatus, quinam essent hominum nobilissimi? respondit, *Contemptores opum, gloriæ, voluptatis, & vitæ; contrarijs autem, putà paupertate, obscuritate, fame, labore ac morte superiores* testis est Laertius & alij in eius Vita. Vidit hoc Diogenes, sed præstare non potuit: fuit enim & ipse vanitatis & gloriæ mancipium.

Diogenis γνώμη.

VERS. 11. MALEDICIMUR, ET BENEDICIMUS] q.d. Infideles & Judæi nos subsannant, nobisque malè precantur, dicendo: Mactentur, pereant, eant in malam crucem isti novi Dei crucifixi præcones: at nos ijs bene precamur, ut Deus ijs suam lucem, gratiam & salutem impertiatur. S. Basi. in Regul brev reg. 226. notat, hic ulteriùs per *maledicere* & *benedicere* significari malefacere & benefacere: *Nimirum*, inquit, *monemur, ut patientia utamur adversus omnes, & ut eos qui iniquè nos infestantur, benignè factis remuneremur: ut videlicet hoc non adversus maledicos tantùm servemus, sed adversus quemcumque, qui malevolentiam suam adversum nos exerceat, & dicto illi pareamus; Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.*

VERS. 13. BLASPHEMAMUR] probris afficimur, vocamur magi & malefici. *Blasphemare* ergo est maledicere, conviciari, Sic ad Titum 3. v. 2. *Neminem blasphemare*, id est conviciari.

ET OBSECRAMUS] mansuetè eos compellamus more obsecrantium. ita Græci, vel Deum pro ijs obsecramus. ita Cajetan sed prius meliùs respondet Græco παρακαλοῦμεν Aliter S. Basil. reg. 226. paulò antè citata, ubi παρακαλοῦμεν more communi vertit, *consolamur*, id est, inquit, explemus animos eorum in veritatis perceptione. Sic sumitur consolari Roman. 1. *Vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos: id est, simul consolari in vobis, per eam quæ invicem est, fidem vestram atque meam.*

TAMQUAM PURGAMENTA HUJUS MUNDI FACTI SUMUS] *Purgamenta* vocat fæces, excrementa, sordes, inquit Theophyl. & Theodoret. unde Syrus vertit, [Syriac] *nephata*, id est, tamquam stercus mundi facti sumus, idque non semel, sed semper, usque ad hanc horam. ita Theophyl. Græce est ὡς περικαθάρματα. q.d. Tamquam sordes undique everrendo collectæ facti sumus, hoc enim notat περι. q. d. Habemur contemptissimi, abiectissimi, indigni hominum consortio, mundo eijciendi, exterminandi.

Alludit Paulus ad Jeremiam, qui Thren. 3. 45. ait, *Eradicationem & abiectionem posuisti me in medio populorum.* ubi hebr. est [Hebrew] *sechi meos*, id est abrasionem sive saturam, & reprobationem sive sordes, quæ reprobantur & eijciuntur, fecisti me, quod Paulus clarè expressit, dum *sechi* sive abrasionem vertit, *purgamenta*; *maos* sive reprobatam scobem & sordes, vocat *peripsema*. Jeremias enim à Judæis incarceratus, abrasus & reprobatus, adeoque damnatus ad mortem, fuit typus Pauli & Apostolorum, qui à Judæis & Gentibus incarcerati, abrasi, rejecti, & tandem occisi fuerunt.

Secundò, Gagneius & alij legunt per diastolen, ὥσπερ καθάρματα, quasi piacula, aut piaculares hostiæ. unde Ambros. in psal. 118. serm. 8. legit: *Facti sumus lustramenta mundi.*

Quid sit κάθαρμα vel anathema.

Ubi Nota. Καθάρματα, vel anathemata Gentilibus erant scelesti & exitiales homines, qui famis, tempestatis, alteriusve publicæ calamitatis sedandæ causa immolabantur D quales se fecerunt Decij devoventes se pro patria, & Cùrtius qui ad luem communem sedandam, & numen placandum, hostiam pro salute patriæ se devovit, atque armatus Romæ in terræ hiatum insilijt. Sic Servius in illud Æneid. 3. *Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames!* notat famem dici sacram ex more Gallorum. Cùm enim Massilienses peste laborarent, unus è pauperibus se offerebat alendum anno integrò publicis & purioribus cibis, postea verbenis vestibusque sacris ornatus circumducebatur per urbem, cum execrationibus, ut in eum inciderent omnia mala civitatis; sicque mactabatur, vel in aquas projiciebatur. Unde Budæus ex Suida & alijs; καθάρματα, ait, erant homines sacri, quos quasi onustos totius civitatis sceleribus in mare projiciebant, & Neptuno sacrificabant, addentes hæc verba: περίψημα ἡμῶν γενοῦ, Esto nostrum peripsema, id est, nostra piacularis victima. Tale piaculum fuit apud Hebræos, caper emissarius, Levit. 16. v. 21. Sed, ut dixi, Noster & Græca passim legunt περικαθάρματα, id est purgamenta. unde prior sensus verior & simplicior est: agit enim Paulus de sui & suorum contemptu, quòd quasi sordes, & res vilissimæ omnium linguis & pedibus calcarentur. Unde sequitur.

Massilienses pestis tempore pauperem immolabant omnibus malis civitatis onustum.

Piacularis victima apud Hebræos caper emissarius.

OMNIUM PERIPSEMA USQUE ADHUC) *Peripsema* est abiecta scobs, ramentum, resque vilissimæ, quæ abijciuntur, & calcatur ab omnibus. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. περιψάω enim abstergere, limare, radere signifi- B cat. Oecumen. per *peripsema* intelligit vilem panniculum, vel strophiolum, quo sudores abstergentur. Secundò, alij ex Budæo, ut dixi, *peripsema* vertunt piacularis hostia. unde & Syrus transtulit, [Syriac] *cuphara decullenas*, id est, piaculum omnium.

Quid sit peripsema

NON UT CONFUNDAM VOS HÆC SCRIBO (ut scilicet vobis hæc exprobrem. NAM IN CHRISTO JESU PER EVANGELIUM EGO VOS GENUI) ac per consequens, ego solus vobis sum pater spiritualis; ceteri verò doctores vobis tantùm sunt instar pædagogi, qui puerum à patre genitum format & instruit. Subindicat Paulus reverà Corinthiis pudendum fuisse, quòd postpositis Apostolis, qui ipsos ad Christum converterant, quique ipsorum causa tanta patiebantur, sectarentur gloriosulos quosdam magistros, eorumque discipuli dici vellent. VERS. 14 & 15.

Pater Corinthiorum Paulus.

QUI VOS COMMONEFACIET VIAS MEAS) meam scilicet doctrinam, & vitam Christianam, inquit S. Thomas & Anselm. VERS. 17.

IN CHRISTO) in Christi religione, in christianismo, vide can. 37.

COGNOSCAM NON SERMONEM (facundiam) EORUM VERS. 19. C SED VIRTUTEM) Græcè δύναμιν, id est energiam.

NON ENIM IN SERMONE EST REGNUM DEI, SED IN VIRTUTE) Id est virtus, energia spiritus, & perfectio Christiana, & maximè Apostolica, qua Deus regnat, & Evangelij, suæque gratiæ & spiritus efficaciam ostendit in nobis & in Ecclesia, non est sita in eloquentia, sed in potenti operatione Spiritus sancti, scilicet in efficacia sermonis, potestate miraculorum, expulsione dæmonum: & potiùs, inquit Theophyl. & Cajetan. in tolerantia & vita Apostolica (quam descripsit v. 9. 10 11.) morum conversione, & sanctimonia. Sic & Chrysost. & Anselm. nam S. Joannes Baptista nullum fecit miraculum; & tamen regnum Dei prædicare cœpit in virtute sanctæ vitæ, spiritu & efficacia sermonis & prædicationis Simile est ad Roman. 14. 17 *Regnum Dei non est esca & potus.* VERS. 20

Perfectio Apostolica non est sita in eloquentia sed in potenti operatione Spiritus sancti. S. Ioannes Baptista nullũ fecit miraculum

QUID VULTIS? IN VIRGA VENIAM AD VOS?) quæ me quasi patrem vestrum, ut dixi v. 15. decet. *Virga*, inquam, id est severitate correptionis, & potestate puniendi. ita Chrysost. Theophyl. Anselm.

Nota hic potestatem puniendi in Ecclesia, & Prælatis Ecclesiæ, quam cap. sequ. exercet Paulus. Oecumen. & Cajet. hæc Apostoli verba referunt ad caput sequens, in quo acriter objurgat Corinthios, ob incestum fornicarij. Rectè tamen hæc verba aptari possunt præcedentibus, in quibus taxavit inflationem Corinthiorum. VERS. 21.

Potestas puniendi in Ecclesia eiusq; Prælatis.

CAPUT

Digitized by Google

CAPUT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus à schismate Corinthiorum, ad scandalum incestus; itaq; Corinthios reprehendit, quod in incestu publicè viventem tolerarent: quare ipse eumdem jubet excommunicari & tradi Satanæ.

Secundò, v. 6. mandat ut hoc & quodlibet aliud peccati fermentum expurgent, quo puri pascha perenne celebrent, & jugiter epulentur in azymis sinceritatis & veritatis.

Tertiò, imperat eis, v. 9. ne commisceantur Christianis palàm criminosis: nam quod ad infideles & Paganos attinet, asserit eos non subesse suo & Ecclesiæ judicio.

1. OMninò auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter Gentes, ita ut uxorem
patris sui aliquis habeat. 2. Et vos inflati estis: & non magis luctum habuistis ut tollatur de
medio vestrum qui hoc opus fecit. 3. Ego quidem absens corpore, presens autem spiritu, jam judicavi
ut presens, eum, qui sic operatus est, 4. in nomine Domini nostri Jesu Christi, congregatis vobis &
meo spiritu, cum virtute Domini nostri Jesu, 5. tradere hujusmodi Satanę in interitum carnis, ut spiritus
salvus sit in die Domini nostri Jesu Christi. 6. Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum
fermentum totam massam corrumpit? 7. Expurgate vetus fermentum, ut sitis nova conspersio,
sicut estis azymi. Et enim Pascha nostrum immolatus est Christus. 8. Itaque epulemur, non in fermento
veteri, neque in fermento malitiæ & nequitię: sed in azymis sinceritatis & veritatis. 9. Scripsi vobis
in epistola: Ne commisceamini fornicarijs. 10. Non utique fornicarijs hujus mundi, aut avaris, aut rapacibus,
aut idolis servientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exijsse. 11. Nunc autem scripsi vobis
non commisceri; si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus,
aut ebriosus, aut rapax: cum ejusmodi nec cibum sumere. 12. Quid enim mihi de ijs, qui foris
sunt, judicare? Nonne de ijs, qui intus sunt, vos judicatis? 13. Nam eos qui foris sunt, Deus judicabit.
Auferte malum ex vobisipsis.

VERS. 1. OMnino, non vago rumore, sed certa fama & judicio, AVDITUR INTER VOS TALIS FORNICATIO, QUALIS NEC INTER GENTES, ITA UT UXOREM PATRIS SUI, id est novercam, ALIQUIS HABEAT] scilicet sibi concubinam. Nota, Gentes, non barbaras, sed civiles & honestas, ex dictamine & pudore naturali, aversatas esse congressum privigni cum noverca. Unde Poetæ laudant Hippolytum, qui maluit patris Thesei iram incurrere, quàm Phædræ novercali libidini parere: sollicitatus enim à Phædra, cùm renuisset facinus, accusatus ab ea falsò, quòd se sollicitasset, apud patrem, ab eo quatuor equis discerptus fuit. Extat tamen apud Valer. Max. libr. 5 c. de parentum amore in liberos, hujus copulæ exemplum in Seleuco rege, qui Antiocho filio Stratonicem uxorem suam tradidit, cùm Antiochus amore illius ægrotaret ad mortem, idque ex medico cognovisset Seleucus.

Gentes aversata sunt congressum privigni cū noverca.

Notat Secundò, Theodor. in præfatione epist. & Chrysost. hic, hunc fornicarium fuisse insignem, potentem, & ducem factionis & schismatis inter Corinthios. Unde & ex schismate c. præced. statim ad eum transit hoc cap. 5.

Quæritur, an hic fornicarius, vel potiùs incestuosus, uxorem patris viventis, an mortui acceperit? Respondent aliqui, mortui: sed videtur potiùs viventis patris fuisse uxor: hæc enim propriè dicitur uxor patris. Et quia epist. 2. cap. 7, v. 12. ait: *Hæc scripsi, non propter eum qui fecit injuriam, nec propter eum qui passus est*, scil. pater. Ergo vivebat adhuc pater. ita Anselm. & alij. Erat ergo hic incestus simul, & adulterium, in quo contumaciter hic homo permanebat; sine contumacia enim non potuisset excommunicari.

Hic fornicarius uxorem patris vivi habuit sibi concubinam.

VERS. 2. ET VOS INFLATI ESTIS] q. d. Et vos interim in vestris superbis contentionibus occupamini, & negligitis correctionem hujus incestus, nec curatis ut reus tollatur, id est expellatur, è cœtu vestro, & excommunicetur. ita Chrysost. Theopyl. Anselm. Disce hic quanta cura satagere debeant non tantùm Prælati, sed etiam fideles quique, ut scandala & scandalosi de Ecclesia tollantur.

VERS. 3. & 4. EGO QUIDEM ABSENS CORPORE, PRÆSENS AUTEM SPIRITV, (ut Pastorem & Episcopum Ecclesiæ suæ cura sua & vigilantia præsentem semper esse oportet, etiamsi corpore ab ea sit absens) JAM JUDICAVI, id est, statui, & de facto hisce verbis statuo, judico; & impero eum excōmunicari, & tradi Satanæ, idque IN NOMINE CHRISTI] id est, auctoritate & vice Christi, quà fungor, dū impero & judico.

Excommunicatur à Paulo fornicarius.

Chrysost. verò *τὸ in nomine Christi*, refert ad id quòd sequitur *congregatis vobis*, q. d. Nomine Christi vos congregante, A pro quo convenistis. Vult enim Paulus, ut congregatis omnibus, sive in publica Corinthiorum congregatione ex Ecclesia excommunicetur hic fornicarius. Potest Tertiò, *τὸ in nomine Domini nostri Jesu Christi*, referri *ad tradere Satanæ*. Quia traditio hæc & executio sententiæ fit virtute, nomine & vice Christi.

VERS. 4. & 5. CONGREGATIS VOBIS ET MEO SPIRITU, CVM VIRTVTE DOMINI NOSTRI JESU, TRADERE HUJVSMODI SATANÆ] q. d. Judico & jubeo, ut dum vos, ò Corinthij, in Ecclesia estis congregati, quibus *meo spiritu*, hoc est animo, affectu & auctoritate, sum præsens cum potestate & virtute Christi mihi data; excommunicetur, & tradatur incestuosus Satanæ, qui extra Ecclesiam regnat, ibique excommunicatos solet in anima, & etiam in corpore hoc tempore affligere. Hinc patet, hoc non dici à Paulo, quasi in Ecclesia, id est tota congregatione, & plebe ac laicis sit potestas excommunicandi; non autem in Prælatis, ut volunt hæretici. contrarium enim dicit: *Ego*, inquit, *judicavi*; sed tantùm, quòd velit Apostolus publicè excommunicationem fieri per præpositum Ecclesiæ, ad terrorem aliorum. Unde non dicit: Ut vos congregati tradatis eum; sed, B. *congregatis vobis*, id est, in congregatione & Ecclesia vestra, judicavi tradere, eum Satanæ, scilicet per illum, cujus est tradere, putà qui nomine Christi vice mea præest Ecclesiæ vestræ. Sic enim in omni rep. judicium facit respublica, non voce populari, sed per suos judices & magistratus.

Non est plebi & laicis potestas excommunicandi.

Adde, hac phrasi uti Apostolum, ut significet hanc potestatem & spiritum Ecclesiæ esse datum, & se ac Prælatos nomine Ecclesiæ illa potestate fungi, eamque exercere: hoc sensu, non quòd tota Ecclesia immediatè eam à Christo acceperit, sed quòd Christus hanc potestatem dederit Paulo & Prælatis non propter se, sed ad bonum Ecclesiæ, ut, quia Ecclesia tota non potest eam exercere (sic enim in ea esset magna confusio, si singuli deberent rogari & dicere sententiam.) eam saltem exerceat per sua capita, & rectores. Denique, quia res odiosa est excommunicatio, vult Paulus eam ex communi Ecclesiæ consensu & spiritu fieri, ut sic omnes sibi conciliet, ne quis fornicarium virum potentem tueatur, & Paulum nimiæ severitatis accuset. Unde sponte sua defert illis tacitè quasi judicium, & ex modestia Corinthios sibi adsciscit, quasi judices, id est, approbatores & executores sententiæ à se latæ, ut fornicarium hunc publicè excommunicent per Ecclesiæ propositum. Sic enim solent modesti principes, & duces exercitus in causâ ardua & periculosa, si primarius aliquis miles plectendus sit

Quare Paulus Corinthios sibi adsciscat quasi judices ad excommunicandum fornicarium.

ne exer-

ne exercitum exacerbent, primariorum militum sententiam A exquirere, imò illis quasi judicium deferre. ita Chrysost. Ambros. Theophyl. Anselmus.

Cum virtute Domini nostri Jesu] Refer ad *tradere*, vel potiùs cum Ambrosio ad *Congregatis vobis & meo spiritu*. q. d. In hac actione, putà excommunicatione, Christi spiritus vobis adest, & maximè meo spiritui adest. Christus enim Ecclesiæ suam virtutem & potestatem communicavit, ut Ecclesia per suos rectores & Prælatos posset contumaces excommunicare, & tradere Satanæ.

VERS. 5. Tradere Satanæ] Putat Theophyl. his verbis Paulum actu excommunicare fornicarium; sed verius est, tantùm ijs iubere Paulum, ut excommunicetur à Prælatis in ipsa Corinthiorum Ecclesia. ita Syrus. Hoc enim est, *Judicavi tradere*, id est, ut tradatur: alioqui dixisset. Trado Hoc etiam significat τὸ *congregatis vobis*, q.d. In vestra congregatione & Ecclesia tradatur Satanæ.

Ubi Nota, veteres hunc locum accipere de excommunicatione & potestate excommunicandi, quæ est in Prælatis Ecclesiæ. ita Chrysost. Anselm. August. &c. quos vide apud Baron. anno Christi 57. pag. 448.

B

Quare excommunicati dicantur tradi Satanæ.

Nota Secundò. Excommunicati dicuntur *tradi Satanæ*, quia ejecti extra societatem Christi & Ecclesiæ, eiusque bonis privati, scilicet orationibus, suffragijs, sacrificijs, Sacramentis, Dei protectione, cura pastorali; tyrannidi & incursibus diaboli, cujus regnum est extra Ecclesiam, ita exponuntur, ut in eos magis quàm antè grassetur, & in omne malum impellat. ita Ambros. August. li. 3. contra epist. Parmen. c. 2. Hieron. epist. 1. ad Heliodor. Innoc. apud S. August. epist. 51.

Quomodo excommunicatus tradatur in interitum carnis.

In interitum carnis) ut ægritudine corporis, vulneribus, aut plagis ipsum maceret diabolus, ut caro eius atteratur, carnisque vigor intereat, ut ita humiliatus resipiscat. ita Theodor. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Anselm.

Secundò, Ambros. & Anselm. hic, & S. August. loco paulò antè citato sic explicant, q.d. *In interitum carnis*, id est, ut carnalis voluptas in eo intereat, per hanc confusionem & pudorem; hac de causa trado eum Satanæ. Verùm quia pudor hic, licet coërceat hominem ab actu externo, si periculum sit quòd is in vulgus erumpet, non tamen internam carnis concupiscentiam interimit; hinc prior plurium Patrum sensus est verior & aptior.

C

Excommunicati olim à dæmone corporaliter vexabantur.

Ex quibus Patribus colligitur, excommunicatos olim dæmoni traditos (ut discerent excommunicationem timere) etiam ab eo corporaliter (quod aliqui hic negant) fuisse divexatos, & quasi possessos. Id enim disertè docet Theodor. tum hic, tum 1. Timoth. 1. v. 20. & ibidem Ambros. dicit hanc esse majorum traditionem, idque propriè significat hic interitus carnis. Hoc etiam illa phrasis innuit, qua excommunicati dicuntur possideri à diabolo, ut habetur c. *Audi*, & c. *Omnis*, 11. qu. 3. Hæc enim phrasis ex illa corporali vexatione, quam in primitiva Ecclesia dæmon in excommunicatos exercebat, manasse videtur.

Exempla crebra sunt in Vitis Patrum. ac nominatim in Vita S. Ambrosij scripta per Paulinum, Cùm enim Ambrosius quemdam Satanæ tradidisset, dæmon eodem momento eum abripiens discerpere cœpit. Et hac de causa Matth.

Exemplum eiusdem rei.

10. dedit Christus Apostolis potestatem spirituum immundorum, scilicet tum ad eos expellendum, tum ad eos immittendum, ad vexationem corporis, ait D. Thom. Denique excommunicatos traditos ab Ecclesia Satanæ; possessos ac vexatos fuisse à dæmone multis exemplis docent Delrio D de Magia li. 3. p. 1. qu. 7. Petr. Thyræus de Dæmon. p. 2. cap. 30. Serarius in Tobiæ c. 6 quæst. 20.

Finis excommunicationis.

Ut spiritus salvus sit in die Domini] q. d. Ut anima & mens hac pœna resipiscens & renovata, salva sit in die judicij. Hinc patet, finem excommunicationis eò ferri debere, ut pudorem & afflictionem excommunicato injiciat, quo humilietur: ut recipi oret, veniamque roget Ecclesiam & Deum: utque fideles pro eo secretò orent, & curent ut rursus sibi uniatur.

VERS. 6. Non est bona gloriatio vestra) jactantia vestra, qua vos jactatis de sapientia sæculari, quaque dicitis: Ego sum Pauli, ego Apollo; mala est & intempestiva; cùm potiùs oculos & animos demittere deberetis, eo quòd tantum scelus inter vos sustineatis. ita Anselm. Addit ex Chrysostomo Theoph. *Obscurè*, inquit, *& clanculum sub indicat, quòd ipsi Corinthij non permiserint hunc fornicarium resipiscere gloriantes eius nomine; erat enim unus ex ipsorum sapientibus.*

Corrumpit græcè est fermentat.

Modicum fermentum totam massam corrumpit?) Græcè ζυμοῖ, id est, *fermentat*, putà totam farinæ conspersæ massam sapore & acore suo inficit. Unde Tertul. vertit, *desipit*, id est, desipidam facit. Est ergo sensus Pauli, q.d. Hæc unius fornicarij labes omnes vos quasi fermentum pervadit & aspergit, Primò, ut propter unum ira Dei in vos omnes, totamque Ecclesiam, quæ illam tolerat labem, sævire possit. ita Ambros. & Anselm. Secundò, ut unius hoc exemplum, si inultum maneat, alij sequantur, & scandalum hoc alios inficiat. ita Chrysost. q.d. Agite ergo, scandalum hoc tollite, & separate ab Ecclesia per excommunicationem.

VERS. 7. Expurgate vetus fermentum) putidum istum fornicarium è cœtu vestro, ne eum totum quasi fermentum inficiat, ejicite. Ergo non soli prædestinati, aut peccatores occulti, sed & publici (qualis erat hic fornicarius) sunt in Ecclesia, donec excommunicentur. ita Chrysost. & Anselm. qui Secundò aptè, generaliùs etiam accipiunt fermentum pro fornicatione, eiusque dissimulatione, & quavis malitia ac vitio, quod pari ratione jubet Apostolus ex anima cujusque & tota Ecclesia auferri, hoc v. & seq. & 11. q.d. Expurgate, & ejicite à vobis hoc fornicationis, & quodvis aliud peccati alterius fermentum; propriè tamen & directè respicit Apostolus (uti jam dixi) ad fornicarium ejusque incestum.

Quid sit conspersio.

Ut sitis nova conspersio) id est, nova massa, hoc est, ut sit vestra Ecclesia nova & pura. *Conspersio* enim græcè dicitur φύραμα (ἀπὸ τοῦ φυρᾶν, id est à miscendo) hebraicè בצק *batsac*, id est, farina aqua mixta & macerata; massa conspersa, quæ vulgò pasta dicitur.

Hebræis dicitur fieri quod debet fieri.

Sicut estis azymi) Id est, ut Chrysost. & Anselm. sicut per baptismum facti estis *azymi*, id est, à fermento peccati puri, & consequenter deinceps vocatione & professione estis, hoc est esse debetis, *azymi*, puri scilicet & sancti. Hebræis enim fieri dicitur, quod fieri debet, & quod non fiat, significat id, quod fieri non debet. Sic Christiani vocantur Sancti, quia debent esse sancti. Alij propriè accipiunt τὸ *estis*, q.d. Sicut præter unicum incestuosum reliqui ferè omnes reipsa estis azymi, id est puri.

C

Hæc vitæ & morum azyma tam verbis, quàm cæremonijs in baptismo cuique proponit Ecclesia, dum post signatum chrismate verticem, baptizatum induit veste candida, & porrigens ardentem cereum, dicit illi: *Accipe vestem candidam, sanctam & immaculatam, quam perferas sine macula ante tribunal Domini nostri Jesu Christi, & habeas vitam æternam, & vivas in sæcula sæculorum, Amen.* Vel, ut S. Hieron. habet in epist. ad Damasum: *Accipe lampadem ardentem irreprehensibilem, custodi baptismum tuum, serva Dei mandata, ut, cùm Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere ei una cum omnibus Sanctis, in aula cœlesti, habeasque vitam æternam, & vivas in sæcula sæculorum, Amen.*

Quid per candelam & vestem candidam in baptismo significetur.

Tam enim candela ardente, quàm veste candida significatur Primò, pura & exemplaris vita, & conversatio; Secundò, manumissio & libertas à potestate peccati & diaboli; Tertiò, de eisdem victoria & triumphus. Romani enim veste candida donabant servos, cùm eos in libertatem asserebant; candida etiam triumphantes utebantur. De hac veste S. Ambros. l. De ijs qui initiantur myster. c. 7. jam baptizatum alloquens: *Accepisti*, inquit, *vestimenta candida, ut esset indicium, quòd exueris involucrum peccatorum, & indueris innocentiæ casta velamina.* De eadem Paulinus sic canit.

D

Inde parens sacra ducit de fonte sacerdos
Infantes niveos corpore, corde, habitu.

Vide S. August. Lactant. & Victorem Uticensem, quorum verba recitavi Rom. 6. 4.

Unde dicatur Sabbatum in albis, & Dominica in albis.

Hinc & sabbatum primum à festo paschæ, Sabbatum in albis, & sequens dies Dominica in albis vocatur, quòd tunc candidam vestem neophyti deponebant: ita tamen ut (sicuti rectè annotavit Baronius anno Christi 58. pag 606.) candidum agnum Dei (ut vocant) ex cereo paschali confectum, & à Pontifice benedictum acciperent, eumque ex collo suspensum gestarent, ut perpetuò admonerentur puritatis & innocentiæ, atque à Christo Agno paschali discerent deinceps in omni opere esse azymi, puri, mites, & humiles corde.

Etenim pascha nostrum immolatus est Christus] Nota τὸ *etenim*, q.d. Jure exigo ut sitis azymi & puri, quia pascha agitis, in quo omnia Judæis erant azyma: sicut enim pascha typus erat Christi. ita panes azymi

erant

Panes azymi erant typus Christianorum et munus cui typus sunt. erant typus Christianorum & innocentiæ baptismalis, ac vitæ puræ & Christianæ. Argumentatur Apostolus à sensu allegorico paschæ & azymorum.

PASCHA] Nota. Ex Hebræo פסח *pesach*, Syri & Chaldæi de more addentes א, formant *pischa*, vel *pascha*: Noster Exodi 12. v. 11. & alibi transfere *phase*, ut sit facilior vox, & magis vicina Græcis & Latinis: hi enim nullas habent voces quæ desinant in ch, unde Hebræum *chet* finale Septuag. in dissyllabis in B vertere solent. Sic pro *Noach* Hebræo vertunt Noe, pro *Corach* Core, pro *Therach* Thare: ita hic pro *pesach*, phase. Est ergo *pascha* Hebræa, vel potiùs Chaldæa vox, non Græca ἀπὸ τοῦ πάσχειν, à patiendo, quasi pascha idem sit quod passio Domini, ut nonnulli linguarum imperiti opinati sunt. deducitur enim

Derivatio nominis pascha. ab Hebræo פסח *pesach*, quod transire, vel potiùs transilire significat; inde enim פסח *pisseach*, hebraicè dicitur claudus quòd quasi saltitans incedat. Unde Symmachus & Josephus pascha vertunt, ὑπέρβασιν, id est transscensum; S. Hieronym. in Nominib. Hebraicis, transgressum vel

Quid sit pascha? transscensionem. Pascha ergo dicitur, id est transscensus, quia angelus videns postes Hebræorum sanguine agni, pro hoc transitu vel transscensu immolati illitos, transiliebat Hebræorum domos, ut in eis nullum primogenitorum percuteret, & in vicinas Ægyptiorum domos sanguine agni non notatas insiliebat, in iisque omnia primogenita occidebat. Hinc à felici hoc transitu vel transscensu agnus pro eo immolatus, dicitur phase, vel pascha, id est hostia paschalis, hoc est hostia pro hoc transitu & transscensu immolata, Exodi 12. v. 11. & sequ. Inde & dies ipse, & festum quo hoc contigit, quoq; annua eius memoria recurrit & celebratur, propriè dicitur Pascha.

Agnus paschalis allegoricè est Christus. Allegoricè hic agnus significabat Christum. *Pascha* ergo *nostrum*, id est, agnus paschalis noster pro nobis immolatus est Christus, ut quicumq; eius sanguine & passione in baptismo & Sacramentis tinguntur, tuti sint & immunes à devastante angelo, qui eos transiliat, & insiliat in infideles & impios, qui non sunt tincti sanguine Christi, ut eos morte æterna occidat: tinctos enim à Pharaonis, id est diaboli & peccati, jugo eripuit Christus, eosq; omni libertate, donis & gratijs cumulavit, & in dies cumulat. Græci addunt ὑπὲρ ἡμῶν, *pro nobis*, ut hæc sit sententia: *Et enim pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus*. Vide de paschæ origine & ritu dicta Exodi 12.

Moraliter S. Bernard. serm. 1 in die Paschæ: *Pascha*, inquit, *nostrum immolatus est Christus. Amplectamur commendatas nobis in cruce virtutes, humilitatem, patientiam, obedientiam, charitatem. In hac quoque tam præcipua solemnitate quid commendetur nobis, sedula cogitatione pensemus: nempe resurrectio, transitus & transmigratio. Christus enim, fratres, non recidit hodie, sed resurrexit: non rediit, sed transiit: transmigravit, non remeavit. Denique & ipsum quod celebramus pascha, transitus, non reditus interpretatur: & Galilæa, ubi videndus nobis promittitur qui resurrexit, non remeationem sonat sed transmigrationem*. Deinde illa applicans subdit: *Luximus his diebus, compunctioni & orationi gravitati & abstinentiæ dediti. Si negligentias planximus, quid causa est ut nunc recidamus in easdem? Inveniemur nunc iterum curiosi ut antè, verbosi ut antè, pigri & negligentes ut ante, vani, suspiciosi, detractores, iracundi, cæterisq; implicati vitiis quæ tam anxiè deploravimus his diebus? Lavi pedes meos: quomodo iterum inquinabo eos? Proh dolor! peccandi tempus, terminus recidendi, facta est resurrectio Salvatoris. Ex hoc nempe comessationes & ebrietates redeunt, cubilia & impudicitiæ repetuntur: quasi ad hoc surrexerit Christus & non magis ad justificationem nostram. Non est hic transitus sed reditus. Propter hoc (ut ait Apostolus) multi infirmi, & imbecilles, & dormiunt multi. Propter hoc crebra in diversis regionibus hominum mortalitas, specialiter his diebus*. Idem notat S. Anselm. in 1 Bor. 11. 30. scilicet in paschate grassari morbos, & multos mori, ob indignam multorum communionem, & peccata vel non rite expiata, vel repetita.

VERS. 8. ITAQVE EPVLEMVR] Græcus, Syrus, & Ambr. legunt, *itaque festum agamus*: hoc enim est Græcum ἑορτάζωμεν Noster tamen vertit *epulemur*, quia solebant festa solemnibus epulis celebrari, in signum lætitiæ.

Vespera 14. lunæ sive pascha propriè non fuit festum. Nota. Epulum & festum hoc, est vel agni paschalis, vel azymorum. Pro quo adverte ex Exodi 12. vesperam 14. lunæ, sive paschæ, propriè non fuisse festum, sed sequens mane, quod dicebatur solemnitas primi azymorum, quæ durabat dies septem, quibus non nisi azymis vesci licebat, illisque diebus vice agni paschalis priùs, putà præcedente decima quarta luna, sive die, Hebræi enim utri menses, ita & dies habebant lunares: nam novilunium erat prima dies mensis, & ab eo consequenter ceteros dies numerabant) mensis primi Nisan immolati, immo ab ante alias victimas paschales, putà holocausta & pacifica, de quibus Num. 28. 19.

Quid sit vesci azymis & agere pascha. Prima expositio. Sensus ergo est: Christus pro nobis quasi phase immolatus, nos redemit, nobisque initiavit solemnitatem azymorum. Itaque post hoc pascha, post Christi immolationem redemptionem, agamus festum hoc azymorum spirituale, ut simus azymi & puri, ac consequenter vescamur azymis, id est, fruamur puritate vitæ per septimanam nostræ vitæ, id est, per totum eius decursum (septem enim diebus revolutis omne nostrum tempus decurrit: unde septenarius universitatis est symbolum) eoque memoriam redemptionis Christi, agni paschalis nostri, puris & dignis moribus, sacrificijs & laudibus celebremus. Verùm, quia vespera paschæ poterat etiam referri ad sequens mane primi azymorum: nam à vespera in vesperam celebrabant Judæi sua festa; hinc etiam hæc vespera festum dici potest, aut certè vocari festa, id est, festiva immolatio, & epulum agni. Unde Noster vertit hic, *epulemur*.

Secunda. Hinc colligi potest secundus sensus, videlicet, q. d. Perenne habeamus pascha, unus continuusque sit nobis dies festus paschæ, ut Christo agno paschali, eiusq; beneficijs & donis quotidie vescamur, & festivè epulemur spiritualiter fide, spe, charitate: aut etiam realiter in Ven. Sacramento, idque in azymis, id est cum azymis, sinceritatis & veritatis. Vide Chrysost. & Anselm. Nam licet agnus paschalis quoad immolationem, figura esset sacrificij Christi in cruce, tamen quoad azyma & esum magis erat figura sacrificij incruenti, in Eucharistia. Ita per *pascha* hic,

Pascha est Christus in Eucharistia. Christum in Eucharistiæ sacrificio immolatum & manducatum intelligunt S. Cyprian. serm. de cœna Domini. Nazianz. orat. de pascha, Chrysost. serm. prodit. Judæ, Ambros. in 1. Lucæ, Hier & Origen. in 26. Matth.

Pascha tale celebravit quotidie S. Andreas. Unde S. Andreas Apostolus ad Ægeam tyrannum; *Ego*, ait, *quotidie Agnum immaculatum immolo, cujus carnem cùm omnis populus comederit, agnus tamen qui sacrificatus est, integer perseverat, & vivus*. Hinc etiam Ecclesia hunc locum Apostoli, pro epistola legit in solemnitate paschæ, quando omnes communicare, & de hoc Agno paschali manducare præcipit; cùm in primitiva Ecclesia de eodem fideles quotidie manducarent, uti hic hortatur Apostolus.

Morale de jugi epulo spirituali Christianorum. Moraliter Chrysost. epulandum dicit, non quia pascha est, aut pentecoste, sed quia omne tempus, tempus epulationis est Christianis, ob collatorum beneficiorum excellentiam. *Quid enim boni*, inquit, *non concessit filius Dei pro te natus, mortuus? te liberavit & in regnum vocavit, quomodo ergo non semper ulaeris?*

Unde dicatur feria prima, secunda, &c. Hinc S. Silvester omnes dies vocavit ferias, ut dicamus feria prima, secunda, tertia, quia omni die Christiani à peccato feriari debent & Deo vacare, & festum agere spirituale. hinc & Clemens Alexandr. lib. 7. Stromat. *Universa*, inquit, *vita viri justi est quidam celebris ac sanctus dies festus*.

NON IN FERMENTO MALITIÆ ET NEQVITIÆ] *Nequitiæ*, græcè πονηρίας. quod Vatabl. rectè *versutiæ*; alij, *pravitatis*, vertunt; nequam enim est, qui meditatè, & cum dolo ac fraude malè agit. Veteres Latini per malitiam & nequitiam significabant omnia hominum vitia & scelera. Hinc illud Publij Africani apud Gellium lib. 7. c. 11. *Omnia mala, probra, flagitia quæ homines faciunt, in duabus rebus sunt: malitia, atque nequitia*.

Quæ azyma sinceritatis & veritatis. SED IN AZYMIS SINCERITATIS ET VERITATIS] Est hebraismus. q. d. Epulemur, non in panibus azymis, non triticeis, sed spiritualibus, qui sunt *sinceritas* (id est puritas) & *veritas*, non intellectus, neque oris tantum; sed veritas vitæ, id est, justitia Christiana, hoc est, debitum quoduis Christianæ virtutis, seu id ad quod obligantur Christiani, quod est omnis virtutis honestas, maximè simplicitas, fidelitas, veracitas. Opponitur enim hic *sinceritas*, id est sincera ac pura vita, *malitiæ*; *veritas* verò, vel vita vera, *nequitiæ*; vel, ut Vatabl. vertit, *versutiæ*, id est, hypocrisi, dolo, fraudi. ita Theoph. Alludit ad cœnas putà paschatis, in quibus non fermento, sed azymo, id est puro pane vescebantur, quæ symbolum erant absolutissimæ puritatis.

VERS. 9. SCRIPSI VOBIS] nimirum v. 2. hujus cap. ita Theod. & Chrysost. licet D. Thom. Glossa, Lyran. Cajet. putent alia anteriori epistola, quæ interciderit, id scripsisse Paulum: scripsi inquam, id quod sequitur:

VERS. 9. & 10. NE COMMISCEAMINI, ne habeatis consortium cum fornicarijs, NON UTIQUE FORNICARIIS HUJUS MUNDI. q. d. Cùm dixi & scripsi, Ne commisceamini fornicarijs, non intellexi fornicarios Paganos esse vitandos: ALIOQUIN DEBUERATIS DE HOC MUNDO EXIISSE] totus enim mundus plenus est Paganis, eisque vel fornicarijs, vel avaris, vel idolis servientibus. sed *si is qui frater est*, id est, si sit Christianus, ait Ambros. & publicè malè audiat, quasi fornicator, hunc vitate.

VERS. 11. SI IS, QUI FRATER NOMINATUR, EST FORNICATOR] τὸ *nominatur*, refer ad *frater*, quamquam ex Græco cum Oecumen. referri potest ad *fornicator*; q. d. Qui publicè nominatur fornicator. Unde August. lib. 3. contra Parmen. c. 2. *Nominatur*, inquit, id est, judicatur, condemnatur in judicio de fornicatione, tamquam fornicator.

Quis avarus, quis rapax. AUT AVARUS, AUT RAPAX] *Avarus* est qui clàm aliena capit per fraudes; *rapax* qui per vim apertam. Nec enim avarus qui tenaciùs sua retinet, cælo excludetur, nisi neget eleemosynam pauperi in extrema vel gravi necessitate; multò minùs à societate fidelium est excludendus; quod tamen hic jubet Apostolus. *Avarum* ergo intelligit furem, vel raptorem, ut dixi. Unde pro *avarus*, græcè est πλεονέκτης quod idem est atque πλεονεκτικός. Πλεονεκτικός autem Aristoteli dicitur fraudator & circumscriptor, ait Budæus. Πλεονεκτεῖν enim fraudare significat, ut patet 2. Cor. 7. v. 2. & c. 12. v. 18.

A QUID MIHI DE IIS, QUI FORIS SUNT, JUDICARE? NONNE DE IIS, QUI INTUS SUNT, VOS JUDICATIS?] Nota. *Judicare* hic uti & alibi, idem est quod damnare & punire fornicarios, v. g. pœna separationis & vitationis, quasi excommunicationis cujusdam, quæ fertur hoc ipso, quo alijs puris & innocentibus præcipitur ut cum fornicarijs hisce non commisceantur. q. d. Hoc ipso quo addico, ne commisceamini fornicarijs, indirectè & consequenter judico & damno ipsosmet fornicarios, quasi sontes & noxios cavendos & fugiendos; idq; hac de causa, ut nimirum ipsi, cùm vident se hac lege ab alijs vitari, confundantur & resipiscant: damno, inquam, fornicarios, non eos qui *foris*, id est extra Ecclesiam, sunt, putà Paganos (hi enim cùm sint extra Ecclesiam, pariter extra meam jurisdictionem sunt) sed eos qui in Ecclesia sunt, putà fideles, qui meæ curæ & jurisdictioni sunt subiecti. VERS. 12. *Paganos non judicat Ecclesia.*

B Dices, Si eos qui foris sunt non possumus judicare; ergo Ecclesia non potest judicare & punire hæreticos & schismaticos; hi enim sunt foris, id est, extra Ecclesiam.

Resp. eos esse extra Ecclesiam, quia bonis Ecclesiæ sunt privati: intus tamen sunt, quia eius jurisdictioni subsunt. hoc ipso enim quo characterem baptismi retinent, manent sua prima professione Ecclesiæ devincti, obligati, subiecti. unde tenentur jejunijs, festis, alijsque legibus Ecclesiæ: suntque in Ecclesia, sicut mancipia in familia, & rei incarcerati in urbe. *Qua ratione hæretici & schismatici sunt in Ecclesia.*

AUFERTE MALUM EX VOBIS IPSIS] ejicite è cœtu vestro fornicarium: nam græcè est τὸν πονηρὸν. VERS. 13.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus ad litigia & judicia, arguitq; Corinthios, quòd lites instituant coram judice Ethnico, easq; subinde iniquas & iniustas.

Inde Secundo, v. 9. docet, iniquos, quorum varias species enumerat, regnum Dei non possessuros.

Tertiò, v. 12. transit ad fornicationem, eamq; insectatur multis argumentis. Colligam ea in fine capitis.

1. Audet aliquis vestrum habens negotium adversus alterum, judicari apud iniquos, & non apud sanctos? 2. An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt? Et si in vobis judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judicetis? 3. Nescitis quoniam angelos judicabimus? quanto magis sæcularia? 4. Sæcularia igitur judicia si habueritis; contemptibiles, qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad judicandum. 5. Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit judicare inter fratrem suum? 6. Sed frater cum fratre judicio contendit: hoc apud infideles? 7. Jam quidem omnino delictum est in vobis, quòd judicia habetis inter vos. Quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini? 8. Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis: & hoc fratribus. 9. An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare: Neque fornicarij, neque idolis servientes, neque adulteri, 10. neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt. 11. Et hæc quidem fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, & in Spiritu Dei nostri. 12. Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. 13. Esca ventri, & venter escis, Deus autem & hunc & has destruet: corpus autem non fornicationi, sed Domino; & Dominus corpori. 14. Deus verò & Dominum suscitavit: & nos suscitabit per virtutem suam. 15. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. 16. An nescitis quoniam qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim (inquit) duo in carne una. 17. Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. 18. Fugite fornicationem. Omne peccatum quodcumq; fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat. 19. An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in nobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri? 20. Empti enim estis pretio magno. Glorificate, & portate Deum in corpore vestro.

VERS. 1. *Quid hic sit judicari?* AUDET ALIQUIS VESTRUM HABENS NEGOTIUM (litem) ADVERSUS ALTERUM, (putà fratrem, sive Christianum. ita Syrus.) JUDICARI] Syrus נדון *dandum*, id est, judicio experiri, judicio contendere. sic enim Hebræi dicunt נשפט *nispat*, judicatus est, pro judicio contendit, ut 1. Reg. 12. 7. dicit Samuel, *Nunc ergo state, ut judicio contendam*, (hebraicè ואשפטה *issapheta*, id est judicer) *adversum vos coram Domino*. Et Ezech. c. 20. 35. *Adducam vos in desertum populorum, & judicabor* (id est, judicium subibo, litigabo) *vobiscum ibi facie ad faciem: sicut judicio contendi adversum patres vestros in deserto*

A *terræ Ægypti*. Et Jerem. c. 2. 35. *Ecce ego judicio contendam tecum*. hebraicè נשפט אותך *ni pas otach*, id est judicabor tecum. Pari modo Græcum κρίνεσθαι, id est judicari, verbum medium est, tam activæ quàm passivæ significationis: hic autem activæ est. Nam Apostolus non carpit eos, qui ad tribunalia Ethnicorum trahebantur. hi enim ea declinare non poterant; sed eos, qui fratres ad hæc tribunalia trahebant, aut communi utriusq; litigantis consensu eadem adibant.

JUDICARI APUD INIQUOS, putà apud Gentiles, infideles: *iniquos* enim opponit *sanctis*, cùm ait, ET NON APUD SANCTOS]

Sanctis

Sancti autem vocabantur fideles & Christiani, uti sæpè jam dixi. ita Chrys. Theoph. Ansel. Græcè est, ἐπὶ τῶν ἀδίκων id est, apud iniustos quia infideles carent fide, qua justus vivit, ac consequenter iniusti sunt, & sæpè propriè iniustitiam committunt. q. d. Cùm sunt iniusti hi judices, ab eis justitia non est exspectanda, cùm sæpè uti fidem, ita & justitiam pervertant.

VERS. 2. *Mundus judicabitur per Sanctos & Christianos.*

SI IN VOBIS JUDICABITUR MUNDUS, INDIGNI ESTIS QUI DE MINIMIS JUDICETIS?] q. d. Si per vos Christianos & sanctos judicabitur totus mundus, quanto magis per vos, quasi arbitros, minimæ vestræ lites componi debent?

VERS. 3.

NESCITIS QUONIAM ANGELOS JUDICABIMUS?] Aliqui per *angelos* sacerdotes intelligunt: hi enim à Malachia c. 2. vocantur *angeli Domini exercituum*. Sed hoc alienum est à mente Pauli. Unde & Patres passim hic propriè angelos accipiunt.

In generali judicio judicandi sunt homines & angeli tam boni quam mali.

Nota hic agi de die judicij generalis. ita Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm.

Hinc sequitur Primò, illo die judicandos esse non tantùm homines, sed & angelos bonos & malos: (de malis angelis hunc locum accipiunt Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselm.) Est enim una Ecclesia hominum & angelorum, unumque caput & judex Christus. Hoc etiam pertinet ad publicam gloriam divinæ justitiæ, & ad laudem angelorum.

Sequitur Secundò, quòd Christus & Sancti non impropriè, quomodo dicitur Matth. 12. 41. quòd regina Austri. & Ninivitæ surgent in judicio, & condemnabunt generationem istam, gentem scilicet Judæorum; sed judicio propriè dicto (tali enim judicabant sæcularia Corinthij) judicabunt sua potestate & auctoritate angelos, uti & homines; bonos quidem judicio approbationis, laudis & glorificationis; malos verò proprijssimè judicio condemnationis & exprobrationis: quòd scilicet ipsi, cùm homines essent in corpore fragili, Dei cultum omnemque puritatem amplexi sint; quod illi, cùm essent incorporei, & puri spiritus, facere noluerunt, ait Theophyl. & Theodor. Rursum, quia Sancti victores dæmonis in hac vita fuerunt, hinc pro præmio in judicio malitiam eius, superbiam & imbecillitatem coram toto mundo traducent, & quasi victo, vili, contemptibili, à Deo projecto, & in æternum damnato insultabunt; uti & Christus, Coloss. 2. 15. Quæ res dæmonibus superbissimis maxima & molestissima pœna erit, ut pulchrè docet Franc. Suarez 3. p. q. 59. disp. 57. sect. 6. Adde, Apostolos & viros Apostolicos, qui relictis omnibus Christum proximè secuti sunt, judici Christo proximos fore, quasi primores & assessores regni: itaque una & eadem cum Christo sententia, uti Cardinales cum Papa, omnes alios judicabunt, Matth. 19. 28.

Quomodo homines sancti judicabunt angelos bonos & malos.

QUANTO MAGIS SÆCULARIA?] scilicet negotia, quæ ad communem hominum usum pertinent (hoc enim significat Græcum βιωτικά) subaudi, digni & apti sumus judicare: si nimirum hoc judicium ad nos deferatur à partibus litigantibus, aut si huic judicio præficiamur ab Ecclesia, vel à Republica: nam si angelos judicare valemus quidni & sæcularia? Angeli enim tantum sæcularibus præstant, quantum cælum terræ præcellit.

VERS. 4.

CONTEMPTIBILES IN ECCLESIA, potiùs quam Gentiles, judices sive arbitros, CONSTITUITE AD JUDICANDUM] ita Theodor. Unde subdit:

VERS. 5.

SIC NON EST INTER VOS QUISQUAM SAPIENS, QUI POSSIT JUDICARE INTER FRATREM SUUM?] Est mycterismus, sive ironia cum stomacho, & tacita subsannatione, & exprobratione. Paulò aliter hæc, quasi seriò dicta accipiunt Sedulius, & Gregor. li. 19. Moral. 21. *Contemptibiles*, inquiunt, *qui sunt, constituite ad judicandum. Quasi dicat. Qui minoris sunt meriti in Ecclesia, & nullis magnarum virtutum donis pollent, ipsi de terrenis negotiis judicent; quatenus per quos magna nequeunt, bona minora suppleantur.*

Nota. Hoc judicium causarum sæcularium postea inter Christianos commissum fuit Presbyteris & Episcopis ut patet ex Clemente lib. 2. Constit. 49. 50. 51. & epist. 1. ad Jacobum fratrem Domini, *Si qui*, inquit, *fratres negotia habent inter se, apud cognitores sæculi ne judicentur, sed apud Presbyteros Ecclesiæ quidquid est illud dirimatur, & omni modo obediant statutis eorum.* Idque postea lege Cæsarea, quæ exstat 11. q. 1. can. *Quicumq;* & can. *Volumus*, statuit Theodosius Imp. & confirmavit Carolus Magnus, nimirum ut

Judicium causarum sæcularium commissum fuit Presbyteris.

A quisque, sive reus, sive actor, possit relicto tribunali sæculari, etiam post litem contestatam, adire judicem Ecclesiasticum. Unde hoc munere judicis inter fideles suos functi sunt Gregorius Thaumaturgus Neocæsariensis Episcopus, ut patet ex Nysseno in eius Vita; S. Ambrosius, ut patet li. 2. Offic. c. 29 ubi etiam Imperatorum iniusta judicia irritasse se dicit; S. Augustinus, ut patet de Opere monach. c. 26. Synesius, ut patet epist. 57. & 58. Sed crescente nimis numero Christianorum & litium, Episcopi hoc judicium ad judices sæculares, sed Christianos, rejecerunt: idque ex doctrina & institutione S. Petri, qui ad Clementem, & in eo ad quosuis Episcopos ita loquitur epist. 1. Clementis jam citata: *Nec enim judicem*, inquit, *aut cognitorem sæcularium negotiorum hodie te ordinatum vult Christus, ne præfocatus præsentibus non possis verbo Dei vacare, & secundùm veritatis regulam secernere bonos à malis.*

Episcopi judicium causarum sæcularium ad sæculares judices rejecerunt.

Dices: Cur ergo Apostolus judicium non demandat his Episcopo? Respondet Ambros. quia is nondum erat Corinthi; *Necdum*, ait, *rector in eorum Ecclesia erat constitutus*: recenter enim à Paulo conversi erant Corinthij, erantque B fideles adhuc pauci.

SIC NON EST, græcè οὐκ ἔνι, pro οὐκ ἔνεστι, INTER VOS SAPIENS, QUI POSSIT JUDICARE INTER FRATREM?] subaudi, & fratrem, hoc est inter fratres putà Christianos litigantes.

VERS. 7.

JAM QUIDEM OMNINO DELICTUM EST IN VOBIS] *Delictum*, græcè ἥττημα, quod Theophyl. vertit, *condemnatio & pudor*. Secundò, simpliciùs ἥττημα, id est *minoratio*, diminutio, defectus; ut cùm quis ab alio vincitur, & per hoc viribus aut animo minuitur. q. d. Imperfectio, dejectio, impotentia animi est in vobis, quòd scilicet iræ, lucri, contentionisque affectu vincimini, & quòd nihil pati & sufferre potestis. Parvi enim & abiecti est animi, ab ira, ab iniuria, ab avaritia, ab impatientia vinci: magnanimus enim animum habet supra hæc omnia elatum, & excelsum; omnia ut se minora & indigna despicit, ideoque iniurias non curat, sed contemnit. impotentia inquam animi, & lucri cupido sunt, quæ vos impellunt, ut in infidelium tribunali litigetis, cum scandalo aliorum, tum fidelium, tum infidelium, qui sic Christi fidem contemnunt.

Quis sit verè magnanimus?

QUARE NON MAGIS INIURIAM ACCIPITIS?] C Id est, ut græcè, ἀδικεῖσθε, damnum patimini, ut decet Christianos novos in tanta paucitate, primo fervore, pacis & perfectionis professione.

Unde Nota. Hic locus non favet Anabaptistis, qui hinc volunt omnem potestatem judiciariam auferre magistratibus. Nam, ut Chrysost. Apostolus hic non judicium taxat, sed Primò, impatientiam litigantium; Secundò, quòd fratribus, id est Christianis, iniuriam faciant: hoc enim est quod ait v. 8. *Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.* Tertiò, quòd de his judicium infidelibus & iniustis permittant. Quartò, quòd apud eos per calumniam pauperes opprimant. Quintò, quòd pacem fraternam, vinculum charitatis fidemque ipsam hoc scandalo lædant. Addit Cajetan. alterutrum litigantium semper delinquere, quia alteruter fovet iniustam causam, nisi per ignorantiam excusetur. Quare S. August. Enchirid. 78. lites etiam justas vix suscipi ait sine peccato, saltem veniali: quia ferè procedunt ex nimio amore rerum temporalium, & vix carent periculo odij, malevolentiæ, calumniæ. Accedit jactura temporis, pacis, ac tranquillitatis internæ, quæ nisi bono majore com-D pensentur, non sine peccato lites etiam justæ suscipiuntur. Hinc Christus Matth. 5. 40. ita sancit: *Ei qui vult tecum in judicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Bonum majus, est necessitas propria, publica, familiæ, pietas, justitiæ obligatio; ut cùm monasterij, aut pauperum bona vis tutari aut recuperare publico judicio. Sic Paulus ad judicium Cæsaris appellat, Actor. 25. 11. Denique Apostolus non reprehendit hic judicia ex parte judicis, sed ex parte litigantium. Itaque etiamsi peccatum esset litigare, non tamen peccatum esset judicare; judicia enim finem imponunt litibus, quod valdè bonum est. S. Paulo astipulatur S. Clemens Rom. illi coævus, imò discipulus, lib. 2. Constit. Apost. c. 45. *Pulchra, ait, Christiani hominis laus est, cum nemine litigare: Sin autem alicujus opera aut tentatione quapiam factum fuerit, ut incidat ei lis, det operam, ut dirimatur, quamvis opus sit aliquid damni facere; & ne adeat ad judicium gentilium, imò ne patiamini, ut sæculares magistratus de*

Apostolus judicium & judices hic non taxat, uti volunt Anabaptistæ.

Quæ incommoda litis etiam justæ.

causis vestris judicent: per eos enim diabolus studet, ut famulis Dei probrum etiam excitet; quasi non habeatis vos quempiam sapientem, qui possit inter vos jus dicere, aut controversiam dirimere.

VERS. 9. & 10. NEQVE FORNICARII, NEQUE ADVLTERI, &c. REGNUM DEI POSSIDEBVNT] Hinc patet, non tantùm adulterium, sed etiam fornicationem, qua solutus cum soluta peccat, esse contra legem, tam Christi quàm naturæ. Erravit turpiter in hac re R. Moses Ægyptius lib. 3. More c. 50. ubi congressum Judæ cum Thamar, Genes. 38. excusat, hoc nomine, quòd ante legem Mosis licitum esset meretricari. Turpiùs errant nostri politici, qui licet concedant lege Christi vetitam esse fornicationem, negant tamen eam lege Mosis fuisse vetitam. Id enim admittit R. Moses, & alij Rabbini passim docent, Exod. 20. sexto Decalogi præcepto, *Non mœchaberis*, non solùm mœchiam sive adulterium, sed etiam incestum, sodomiam, fornicationem, omnemque concubitum, & libidinem, quæ limites matrimonij egreditur, esse vetitam. Ita Tobias c. 4. *Attende*, inquit, *fili mi ab omni fornicatione, & præter uxorem tuam nunquam patiaris crimen scire*. Ita Apostolus hic fornicationem annumerat adulterio, idololatriæ, aliisque peccatis quæ sunt contra legem naturæ & Decalogi, hominesque natura sua excludunt à regno Dei: repugnat enim fornicatio primæ creationi hominis, & institutioni matrimonij, qua Deus naturæ omniumque dominus alligavit usum membrorum generationi servientium, matrimonio, & extra illud homini utendi facultatem ademit: repugnat & fidei conjugali, atque bono prolis, quæ rectè educari nequit in fornicatione, sed tantùm in matrimonio. Hinc Deuter. 22. 21. jubetur lapidari puella, quæ ante nuptias in domo patris fornicata est. Et Sapiens Eccli. 19. 3. ait: *Qui se jungit fornicarijs, erit nequam: putredo & vermis hæreditabunt illum*. Denique ut alia taceam, Num. 25. 9. ob fornicationem Hæbreorum cum filiabus Moab, cæsa sunt ex eis 24. millia.

Male politici negant lege Mosis vetitam fuisse fornicationẽ.

Quare fornicatio est contra legẽ naturæ.

Gravissima punitio fornicationis.

MOLLES] Mollities est pollutio.

AVARI] Hi sunt qui per fraudes, iniustos contractus, & dolosas lites aliena expilant. Distinguuntur enim hic à furibus, & à rapacibus. Vide dicta cap. 5. 10.

Qui molles, avari,

EBRIOSI] Græcum μέθυσοι tam ebrium, quàm ebriosum significat. quare *ebriosi* hic non propriè frequentiam, vel consuetudinem se inebriandi, sed actum denotat: sic enim & cetera hic, ut fur, maledicus, adulter, actum significant. unus enim eorum actus eos à cælo excludet. Idem patet Galat. 5. 21. Una ergo perfecta ebrietas est peccatum mortale, quia privat hominem usu rationis, ut fit quasi bestia; & hominem exponit periculo rixæ, libidinis & multorum peccatorum. Aliter S. Thomas, Ebrietas, inquit, non est peccatum mortale, ob ignorantiam fortitudinis vini, vel debilitatem proprij capitis: quæ tamen excusatio tollitur per frequentem experientiam: ideo signanter ait Apostolus, *Ebriosus*, non Ebrius. Sed prior explicatio est solidior.

& ebriosi.

Quare perfecta ebrietas sit peccatum mortale.

SED ABLUTI ESTIS, SED SANCTIFICATI ESTIS,
VERS. 11. SED JUSTIFICATI ESTIS, per Baptismum, IN SPIRITU DEI NOSTRI] per Spiritum sanctum. ita Chrysost. Theophyl. Oecum. Pulchrum hujus ablutionis, & mutationis morum per Baptismum & christianismum factæ, exemplum de seipso narrat S. Cyprian. epist. 2. ad Donatum; ubi candide confitetur, qualis fuerit ante baptismum, qualis subitò evaserit per gratiam baptismi, quidque sibi contulerit christianismus, qui, ut ipse ait, est *mors criminum & vita virtutum*. Similia habet Nazianz. orat. funebri in laudem Cypriani, ubi enarrat mirabilem eius conversionem, & cordis vitæque commutationem, quam baptismo percepit.

VERS. 12. OMNIA MIHI LICENT, SED NON OMNIA EXPEDIVNT] *Omnia mihi licent*, per liberum arbitrium. inquit Theodor. & Oecumen. puta licet, in mea potestate est fornicari, rapere, inebriari, & cetera, quæ hic præmisit Apostolus: verùm hæc non expediunt saluti animæ meæ quia peccata sunt.

Quid Paulus velit per Tò omnia mihi licent

Sed hunc sensum rectè refellit Ambrosius, *Quomodo*, inquit, *licet quod prohibetur? aut certè si omnia licent, nihil potest esse illicitum*. q. d. Ambros. Illud dicitur licere quod nulla lege est prohibitum; non autem id quod est liberi arbitrij facere, vel omittere. Sensus itaque hujus loci est: *Omnia mihi licent, omnia*, nimirum adiaphora, & lege non prohibita. ita Chrysost. qui cum Theophyl. hæc refert ad vers. sequent.

VERS. 13. ESCA VENTRI, ET VENTER ESCIS] q. d. Licet mihi omnibus cibis vesci, sed non sinam gulam alicujus cibi mihi dominari, ut fiam mancipium ventris.

Secundò, Ambros. & S. Thom. referunt ad sumptus. q. d. Licet mihi evangelizanti à vobis accipere sumptus & victum; sed ego eos non accipiam, ne ulli fiam obnoxius, & meam libertatem perdam; ut more epistolico varia misceat Apostolus, quæ sciebat illos ad quos scribit, aliunde intelligere.

Tertiò & aptissimè, Anselm. & S. Thom. referunt hanc sententiam ad superiora de judicijs. q. d. Hæc contra judicia dixi, non quasi illicitum sit ex se in judicio sua repetere, sed quòd nolim sub aliorum, scilicet judicum, advocatorum, procuratorum, maximè infidelium, potestatem vos redigi. Unde vertit Syrus, *nemo in me potestatem exercebit*.

Moraliter S. Bernard. l. 3. de Consider. ad Eugen. *Spiritualis*, inquit, *homo omne opus suum trina consideratione præveniet, primò, an liceat; deinde, an deceat; postremò, an expediat. Nam etsi constat, in Christiana utique philosophia non decere nisi quæ licent, non expedire nisi quæ decent & licent; non continuò tamen omne quod licet, decere aut expedire consequens erit*.

Quæ consideranda in omnibus nostris operibus.

ESCA VENTRI, scilicet destinata est, æquè ac VENTER ESCIS) q. d. Cur lites suscipitis ob temporalia, quæ ferè ad escas & ventrem tendunt? Esca enim res caduca est & vilis, ad hoc facta ut in ventrem projiciatur: venter autem vilissima pars hominis tantùm est ad hoc, ut escas coquat, digerat, egerat, corrumpat, estque vas sordium, & tam esca quàm venter peribunt, quia in morte fient esca vermium: & licet venter resurgat, non tamen ampliùs escas admittet. Simul Secundò, transit hic ex composito ad gulam Apostolus, quia gula est mater libidinis, quam deinceps insectatur. ita Theophyl. Unde S. Athanas. vel quisquis est auctor (nam non esse S. Athanasium Alexandrinum, patet ex eo quòd qu. 23. citet ipsum Athanasium, & ab eo diversam sequatur sententiam; & ex eo, quòd citet Epiphanium & Gregorium Nyssenum, qui S. Athanasio fuerunt posteriores) Athanas. inquam ad Antiochum qu. 133. per ventrem hic intelligit ingluviem, & crapulam. q. d. *Esca ventri & venter escis, id est, ad crapulam venter habet desiderium, & hæc ad illum: verùm qui crapulæ ventrique deditus est, non potest servire Deo, sed sui ipsius ventris servus est, ideo abolebit illum Deus*.

Venter vilissima pars hominis.

Crapulæ deditus non potest servire Deo.

DEUS ET HUNC (ventrem) ET HAS (escas) DESTRVET] καταργήσει, abolebit, in morte & resurrectione, ut scilicet non sit ampliùs venter escarum, qui escis pascatur; nec escæ sint ventris, ut ventrem inescent & impleant.

CORPUS NON FORNICATIONI destinatum & datum est, ut fornicemur, SED UT DOMINO casto corpore serviamus, Christumque ut caput castis & sanctis moribus sequamur. ita Anselm. & Chrysost. Unde sequitur, ET DOMINUS CORPORI] Christus scilicet corpori nostro datus est in caput, ut illi quasi immineat. q. d. Ergo corpora nostra non fornicationi, sed Christo capiti quasi membra, purè servire debent, semperque caput suum Christum, Christique puritatem æmulari. Secundò. *Dominus corpori*, id est, Christus corpori casto & puro erit præmium, eique incorruptionem & immortalitatem donabit. ita Ambros. & Anselm. Prior sensus est simplicior, nam de resurrectione sequitur, cùm subdit:

DEUS VERO ET DOMINUM, Christum & crucifixum & mortuum, SUSCITAVIT: ET NOS, si cum Christo gulæ & libidini moriamur, easque crucifigamus, SVSCITABIT. VERS. 14

NESCITIS QUONIAM CORPORA VESTRA MEMBRA SUNT CHRISTI?] Vos ipsi enim, ac consequenter corpus & anima vestra, estis membra Ecclesiæ Christi. Pulchrè S. August. serm. 18. in hæc Apostoli verba: *Vita*, inquit, *corporis anima est, vita animæ Deus est. Spiritus Dei habitat in anima, & per animam in corpore, ut & corpora nostra templum sint Spiritus sancti, quem habemus à Deo*. VERS. 15.

Corpus nostrum & anima sunt membra Christi.

TOLLENS ERGO MEMBRA CHRISTI, FACIAM MEMBRA MERETRICIS? ABSIT] *Tollens* non quasi avellens & separans à Christo: Christi enim & Ecclesiæ membrum manet fornicator, quamdiu fidem veram retinet. Sed *tollens*, id est, accipiens, &, ut D. Thom. iniustè subtra-

subtrahens sua membra generationi destinata, obsequio & servitio Christi, cujus sunt. Fidelis enim fornicans hæc ge-nerationis membra & corpus suum, quasi membrum, Christo, cujus est, suffuratur, & dat meretrici. Tollit ergo à Christo corporis sui usum, non dominium.

VERS. 16. *Quomodo fornicarius cum meretrice unum corpus efficitur.*

QUI ADHÆRET MERETRICI, UNUM CORPUS EFFICITUR. ERUNT ENIM, INQUIT, DUO IN CARNE UNA] *Unum corpus*, per corporum unionem & commixtionem, ut, sicut mercatores in societate unas habent opes, quia communes, sic fornicarij unum habent corpus, quia utriusque corpus est utrique commune, ait Cajetan. Et sic sunt *duo in carne una*, id est, duo sunt una caro. q. d. è duobus fiet velut unus homo, non spiritalis, sed carnalis, & quasi totus caro.

ERUNT ENIM, INQUIT Scriptura sacra, DUO IN CARNE UNA] Citat hæc verba Paulus ex Genes. 2. 24. ubi dicuntur de coniugibus: benè tamen Apostolus ea refert ad fornicantes, quia actus externi seu coniugum, seu fornicantium, secundùm speciem naturæ, non differunt; licet in genere moris, specie, imò genere, differant: horum enim actus sunt libidinis & vitij, illorum verò actus sunt temperantiæ, justitiæ & virtutis. ita S. Thom.

Quomodo intelligitur: Erunt duo in carne una.

Nota. De coniugibus dicitur, quòd *erunt duo in carne una*, id est, duo erunt una caro, Primò, per copulam carnalem, ut hic explicat Apostolus. Secundò, *erunt una caro*, synecdochicè, id est, unus homo, una persona: vir enim & femina civiliter unum sunt, & censentur una persona civilis. Tertiò, quia coniux est dominus corporis sui comparis, & sic unius caro est alterius caro. Patet cap. seq. v. 3. Quartò, effectivè, quia unam carnem, scilicet prolem, generant.

Quare Deus ex costa Adami fecit Evam.

Nota Secundò. Hac phrasi utitur Scriptura hoc fine, ut ostendat inter humanas necessitudines arctissimum & inviolabile esse vinculum matrimonij. Hinc ex Adami costa fecit Deus Evam, quasi vir & femina non tam duo quàm unus sint, debeantque unum esse amore & voluntate, adeoque si sit opus, coniux coniugis causa debeat patrem & matrem deserere, ut dicitur Genes. 2. 24. Citat ergo Apostolus hunc locum, ut demostret quantum se deijciat & infamet fornicator, utpote qui tam arctè coniungatur cum meretricula vilissima, ut unum fiat cum illa, & in ipsam, in scortum scilicet & meretricem, se quasi transformet.

VERS. 17. *Quomodo adhærens Domino, unus est spiritus cũ eo.*

QUI AUTEM ADHÆRET DOMINO, (cum eo fit &) EST UNUS SPIRITUS] *Unus*, non essentialiter, ut voluit Almaricus, & illuminati quidam fanatici, teste Ruisbrochio libr. de Alta contemplatione, sed accidentaliter: unus, inquam, charitate, voluntatis consensu, gratia & gloria, quæ hominem faciunt quasi divinum & Deum, ut cum Deo quasi unus idemque sit spiritus. ita Ambr. Anselm. Oecum. Unde ex hoc loco S. Basilius libr. de Vera virginit. demonstrat animam castam & sanctam esse sponsam Dei, eamque in divinæ imaginis excellentiam transferri, ut cum Deo unus fiat spiritus: atque ex hac cum Deo coniunctione haurire omnem puritatem, virtutem, incorruptionem, pacem & tranquillitatem.

Qualis debeat esse anima Christo copulata.

Quocirca, inquit, *anima quæ Christo copulata est tamquam sapientia Verbi Dei sponsa, sapiens ac prudens sit necesse est, ut omni stultitia & insipientia nota jugi divinarum rerum meditatione explosa, sapientiæ, cui coniuncta est, ornetur pulchritudine, donec æternam sapientiam sibi penitus jungat, omnemq; curam, cui inhæsit, effecta, ex corruptibili fiat incorruptibilis, ex imperita prudens ac sapientissima, tamquam Verbi cui adhæsit consta, atque (ut breviter dicam) ex homine mortali, immortalis Deus; sic ut ille, cui coniuncta est, omnibus manifestetur.*

Præclarè verò S. Bernardus serm. 7. in Cantica hoc Dei cum anima (quæ pura & casta dilectione Deo adhæret) connubium, & ex eo manantem bonorum communicationem ita describit:

Anima casta sponsa Dei est.

Anima, inquit, *quæ diligit Deum, sponsa vocatur, hæc enim duo nomina sponsa & sponsus, maximè indicant internos affectus; his enim omnia communia sunt, una hereditas, una domus, una mensa, unus lectus, una caro. Propter hanc relinquet homo patrem & matrem, &c & erunt duo in carne una.* Deinde eorundem amorem & osculum prosequitur dicens: *Sponsa itaque dicitur illa, quæ amat; amat autem quæ osculum petit, non petit libertatem, non mercedem, non hereditatem, sed osculum more planè castissimæ sponsæ, ac sacrum spirantis amorem, nec omnino valentis flammam dissimulare, quam patitur. Osculetur*, inquit, *me osculo oris sui. Quasi dicat, Quid mihi est in cælo, & à te quid volui super terram?* Denique hujus amoris puritatem & vehementiam ita explicat: *Amat profectò castè quæ ipsum, quem amat, quærit, non aliud quid præter ipsum. Amat sanctè: quia non in concupiscentia carnis, sed in puritate spiritus. Amat ardenter, quæ ita proprio inebriatur amore, ut majestatem non cogitet. Quid enim? respicit terram, & facit eam tremere; tangit montes, & fumigant; & ista se ab eo postulas osculari? ebria est? ebria certò, quia fortassis de cella vinaria egressa erat. O quanta amoris vis! quanta in spiritu libertatis fiducia! Perfecta charitas foras mittit timorem. Nec dicit: Me osculetur iste vel ille sponsus, vel amicus, vel rex; sed indeterminatè loquitur, Osculetur me, quemadmodum & Maria Magdalena dixit, loquens de Christo Domino, quem in monumento non reperiens, sublatum credidit: Si tu sustulisti eum, dicito mihi, ubi posuisti eum? & ego eum tollam, Quem eum? non aperit: quia palam omnibus esse credit, quod à suo corde nec ad instans recedere potest. Sic sponsa, Osculetur me, ait illa, qui numquam à corde meo absens est: quia amore accensa credit nomen sponsi omnibus conspicuum esse.* Plura de hac animæ Deo adhærentis cum Deo desponsatione & coniunctione dicam 2. Corinth. 11. v. 2.

Excellentia & utilitas hominis cũ Deo uniti.

Rursum idem Bernard. sive auctor tract. de Vita solitar. ante finem: *Unitas*, inquit, *spiritus cum Deo hominis cor sursum habentis, proficientis in Deum voluntatis est perfectio. Cùm jam non solùm vult quæ Deus vult, sed sic est non tantùm affectus, sed etiam in affectu profectus, ut non possit velle nisi quod Deus vult; velle autem quod Deus vult, hoc jam simile Deo esse est: non posse velle nisi quod vult Deus, hoc est jam esse quod Deus est: cui jam velle & esse idipsum est: Unde bene dicitur, quòd tunc videbimus eum sicuti est: cùm sic similes ei erimus, hoc erimus quod ipse est, quibus enim potestas data est filios Dei fieri, data est potestas, non quidem ut sint Deus, sed sint tamen quod Deus est.*

unitas spiritus cũ Deo est similitudo Dei.

Deinde prosequitur Bernard. triplicem similitudinem hominum cum Deo, ac deinde subiungit: *Dicitur autem hæc similitudo Dei unitas spiritus, non tantùm quia efficit eam, vel afficit ei spiritum hominis Spiritus sanctus, sed quia est ipse Spiritus sanctus, Deus charitas: qui cùm sit amor Patris & Filij; & unitas, & suavitas, & bonum, & osculum: & amplexus, & quidquid commune potest esse amborum in summa illa unitate veritatis, & veritate unitatis; hoc idem homini suo modo fit ad ad Deum, quod cum substantiali unitate Filio est ad Patrem, & Patri ad Filium, cùm in amplexu Patris & Filij mediam quodammodo se invenit hominis beata conscientia: cùm modo ineffabili incogitabiliq; fieri meretur homo Dei, non Deus; sed tamen quod Deus est ex natura, homo ex gratia.*

VERS. 18. *Sola libido fugiendo vincitur.*

FUGITE FORNICATIONEM] Quia, ut Anselm. Cassian. & passim Patres docent, alia vitia pugnando, sola libido fugiendo vincitur, scilicet fugiendo feminas, obiecta, occasiones libidinis, divertendo oculos & mentem, ut alia videat & cogitet. Si enim turpi tentationi te opponas, & cogitationi repugnes, cogitando magis commoves imaginationem earumdem, indeque carnem & concupiscentiam innatam, & in libidinem profusam magis accendis.

OMNE PECCATUM EXTRA CORPUS EST] corpus proprium non maculat, non polluit.

Dices. Si quis se occidat, mutilet, castret, hic in corpus suum peccabit: ergo non omne peccatum à fornicatione distinctum extra corpus est.

Vitia capitalia dupliciter dividunt Theologi.

Respondeo. *Omne peccatum*, id est, omne genus peccatorum, quod communiter & ordinariè committunt homines, extra corpus est. Septem enim sunt vitia capitalia, quæ Theologi ex S. Paulo dividunt in spiritualia, & corporalia sive carnalia. carnalia duo sunt, gula, & libido: spiritualia sunt quinque, putà superbia, avaritia, ira, invidia, acedia. ex quibus ira & invidia subinde per se prorumpunt in necem proximi, non autem in necem propriam nisi per accidens, raro & extraordinariè; ac consequenter iracundus per se & ordinariè non peccat in corpus proprium, sed alienum, quod lædit vel occidit. q.d. Apostolus: *Omne peccatum*, id est, pleraque omnia peccata, quæ ordinariè & communiter faciunt homines, extra corpus sunt. Non ergo sub τὸ *omne peccatum*, comprehendit sui mutilationem, vel occisionem, quæ per accidens, raro, & extravaganter fiunt: non etiam comprehendit gulam, uti mox dicam.

Quomodo omne peccatum præter fornicationem extra corpus sit.

QUI FORNICATUR, IN CORPUS SUUM PECCAT] S. Hieron. epist. ad Amandum tom. 3. duas hujus loci expositiones affert, quarum Prima est: fornicator peccat in corpus, id est, in uxorem suam. Secunda, in corpore defigit stimulos veneris, qui etiam post peccatum, cùm vult pœnitere, ad pristina eum titillent. *Alia*, ait S. Hieron. *peccata forinsecus sunt quæ post factum pœnitudinem habent, & licet invitet lucrum, mordet conscientia. Sola libido etiam, in ipso tempore pœnitendi,*

Quas scintillas relinquat libido.

præteritos stimulos patitur, & titillationem carnis & incentiva peccati, ut per hæc quæ corrigi cupimus excitantes, rursum sit materia peccandi. Id expertum se fatetur S.Hieron.epist.22. ad Eustochium Experta idipsum est & sancta Maria Ægyptiaca, quæ totidem annos quot Veneri servierat, scilicet 17 hos stimulos pœnitens est passa, ut narrat Sophronius Hierosolymorum Patriarcha in eius Vita.

eiusq; exemplum.

Oecumen.decem alias hujus loci habet expositiones. Totidem adfert Isidorum Pelus.lib.4.epist. 129. Verùm sensus proprius & genuinus huius loci est, *Qui fornicatur, in corpus suum peccat*, hoc est, qui fornicatur, corpori suo iniurius est, corpori suo gravem iniuriam irrogat; Primò, quia corpus suum polluit, coinquinat & maculat. ita Nyssen. oratione in hanc Apostoli sententiam.

Quare fornicator in corpus suum peccet. Prima causa.

Secundò, quia corpus suum fornicando debilitat, exhaurit, & sæpè lue venerea, alijsque morbis inficit & consumit. ita S Athanas. apud Oecumen Utroque modo gulosus quoque & ebriosus in corpus suum peccat: quia illud phlegmatibus, vomitu, alijsque sordibus sæpè dedecorat, illiusque vires & calorem naturalem debilitat, lædit & obruit. Unde sub fornicatione hic gula & ebrietas quasi illi affinis, imò mater, intelligi potest: qua de causa de gula paulò ante v.13.egisse videtur Apostolus. hæc enim duo, scilicet gula & libido, propria sunt vitia corporis: unde & peccata carnalia vocantur: reliqua vitia sunt spiritus & mentis, uti paulò antè dixi.

Secunda.

Quare ebriosus & gulosus in corpus suum peccat.

B

Tertiò, fornicator corpori suo iniurius est, quia ipse solus corpus suum liberum, purum & nobile vilissimæ meretricis juri, servituti & potestati subijcit, ut cum ea quasi unum quid fiat Perinde enim ac si quis corpus nobile, sanum & speciosum colligaret corpori alicujus putridi leprosi, diceretur iniuriam gravem facere corpori tam nobili & pulchro: ita qui corpus suum liberum, purum, ac nobile à Deo creatum, & sanguine Christi redemptum & ablutum meretrici sordidæ, abiectæ & infami commiscet, gravem corpori suo iniuriam irrogat: hanc enim iniuriam omnibus hisce versibus exaggerat Apostolus.

Tertia.

Similitudo declarans quinsa dis meretricum.

Quartò, fornicator in corpus suum peccat, & iniurius est: quia in corpore fœdam & pudendam libidinem excitat, quæ ita mentem absorbet, ut in illius actu nihil aliud homo cogitare possit. Facit ergo fornicator corpus suum mancipium libidinis & concupiscentiæ, ut in eo fœda libido dominetur, illudque totum sibi vendicet: nec gula, nec aliud vitium in corpore tam pudendam & tam vehementem concupiscentiam excitat, quæ ita sibi corpus mancipet, ut libido. Sola ergo libido dominatur corpori, illudque sua concupiscentia & peccato inficit, subjugat & corrumpit.

Quarta.

Sola libido subjugat corpus & corrumpit.

C

VERS.19. AN NESCITIS QUONIAM MEMBRA VESTRA, TEMPLUM SUNT SPIRITUS SANCTI? &c.] q. d. Ergo quasi sacrilegi sunt, qui per libidinem polluunt corpora sua, quæ sunt templa Spiritus sancti. Illi enim iniuriam irrogant, dum corpus ipsi dicatum auferunt & transferunt ad veneris dæmonem. Porrò corpora fideliũ templum sunt Spir. Christi quia ipsi membra sunt Christi, & quia fideles cum Deo unus sunt Sp.vide dicta v.16.&17.& quæ dicturus sum epi.2 c.6.v.16. Acutè & eleganter Tert. de Cultu femin.c.1. hujus templi æditum & antistitem constituit pudicitiam. *Nam cùm omnes (inquit) templum simus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu sancto, eius templi æditua & antistes pudicitia est, quæ nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.* Fidelis ergo & justus est templum, in quo per gratiam habitat & colitur Spiritus sanctus, quem ijs dedit Deus, ut in ijs operetur sanctas cogitationes, affectiones, sermones, actus. Quare indignum est, ut eius corpus & anima per fornicationem fiat fanum impuræ Veneris & Priapi: hæc enim gravis est iniuria in Deum & Spiritum S.Hinc S. Seraphia virgo & Martyr, cùm Præses ei diceret: *Ubi est templum Christi quem adoras, & quo sacrificio?* respondit: *Ego castitatem colens templum sum Christi, cui meipsam in sacrificium offero.* ait Præses: *Si castitas tibi ablata fuerit, Christi templum esse*

A *desines?* Ad quem virgo: *Si quis templum Dei violaverit, disperdet illum Deus.* Immisit igitur Præses duos iuvenes qui eam violarent: sed illa orante terræmotus extitit, juvenesque exanimati ceeidere, verùm illius precibus vitæ restituti sunt. ita habet eius Vita apud Surium 3. Septemb.

EMPTI ESTIS PRETIO MAGNO. GLORIFICATE ET PORTATE DEUM IN CORPORE VESTRO] q. d. Magni æstimate, magni facite vestra corpora, cùm ea licetur dæmon turpi & brevi corporis voluptate. Ne corpus tuum vilipendas, ne gratis vendas, imò maximi ducas: hæc est enim gloria Dei, si magni fiant illa corpora, quæ Deus tanto sibi pretio comparavit, scilicet sanguine suo. Hinc nomen gloriosum Christiani est Emptus, & Redemptus, scilicet à peccato & gentilismo, idque pretio sanguinis Christi. Sic olim filij Christianorum empti à Turcis, & à christianismo ad turcismum traducti, vocabantur *mamluchi*, id est, empti. Cùm enim Tartari subegissent Armeniam vendiderunt pueros Christianorum: hos Melech-Sala Ægypti Sultanus emit magno numero, ipsosque in militia exerceri curavit, & vocavit *mamluchos*, id est emptos. *Malac* enim arabicè significat emere, & acquirere. Post mortem Sultani Melech-Sala cœperunt Mamluchi ex suo collegio, quod solis Christianis apostatis constabat, regem constituere anno Christi 1252. Ut autem cœperunt Mamluchi sub Frederico II. Imper. ita extirpati sunt à Selymo Ægyptum occupante, anno Christi 1516. Tunc enim Mamluchi regnare & esse desierunt.

VERS.20.

Filij Christianorum à Turcis empti olim Mamluchi vocabantur.

Quando & à quo cœpit Mamluchi.

GLORIFICATE DEUM IN CORPORE VESTRO] castum illud servando in obsequium spiritus & Dei.

Nota, τὸ *portate*, non est in Græco. Ut equus, ait D.Thomas, portat dominum & sessorem, & ad eius voluntatem movetur; ita corpus Dei voluntati & obsequio mancipetur. Græca addunt: καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ *& in spiritu vestro, quæ sunt Dei.* q.d.Glorificate & portate Deum, & in corpore, & in mente, quia utraque sunt Dei.

Nota, Corinthios fuisse in venerem, ac consequenter in gulam propensos. Id patet ex Suida verbo *Cotbys*, qui ait: *Cotbys dæmon apud Corinthios colitur, præses effeminatorum & impudicorum.* Idem docet Herodotus in Celio, & Strabo lib. 8. *Fanum Veneris*, ait Strabo, *Corinthi ita fuit locuples: ut plures quàm mille habuerit sacrorum famulas meretrices, quas Deæ viri mulieresq; dedicarunt.* Inde in proverbium abijt κορινθιάζειν, hoc est, lascivire, genio & libidini vacare. Hinc Apostolus impensè Corinthios dehortatur à fœdita fornicatione, idque varijs rationibus ex diversis locis petitis, Primò, à creatione; Secundò, à resurrectione corporis; Tertiò, à fœditate libidinis, & iniuria in corpus; Quartò, à dignitate corporis.

Cotbys est præses impudicorum.

Proverbium κορινθιάζειν.

Ex quibus colligas sex argumenta, quibus eos deterret à scortatione. Primum est, quia corpus non est nostrum, sed Domini, v.13. Secundum, quia, si castum sit, resurget in gloria, v.14. Tertium, quia corpus nostrum membrum est Christi, v.15. Quartum, quia corpus castum templum est Spiritus sancti, ut per castitatem Deo adhærens fiat unus spiritus cum Deo, v.17. Quintum, quia libido corpus dedecorat & contaminat, v.18. Sextum, quia corpus nostrum Christi sanguine emptum est: ergo indignum est, & Deo, Christo ac Spiritui sancto iniurium, si quis illud det meretrici, v.20. Vide Chrysost.in morali.

Sex argumentis Paulus deterret Corinthios à fornicatione.

D

Moraliter & S.Bernard.in psalm. *Qui habitat*, ser.7.*Glorificate*, inquit, *dilectissimi, & portate interim Christum in corpore vestro, onus delectabile, suave pondus, sarcinam salutarem, etiamsi premere aliquando forte videtur, etiamsi interdum latera tundit, & flagellat recalcitrantem, etiamsi aliquando in chamo & fræno maxillas constringit, & corrigit omnino feliciter. Esto ut jumentum, minimè tamen jumentum, patienter quidem sustinens onus, sed honorem intelligens: sapienter & delectabiliter cogitans tam ipsius oneris qualitatem, quàm propriam utilitatem.* Sic S.Ignatius Martyr vocatus est Deifer & Christifer, idemque B. Virginem in suis ad eam epistolis *Christiferam* consalutat, ait S. Bernard.

CA-

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet Corinthiorum quæstionibus de jure matrimonii, & consilio virginitatis ac cælibatus.

Quinque quæstiones Corinthiorũ circa matrim. resolvit hic Apostolus.

Prima quæstio est, An Christiano, utpote jam renato, & sanctificato, liceat matrimonium, ejusque usus? Respondet Paulus, licere, imò conjugi petenti debitum reddi debere; Vxori, *inquit,* vir debitum reddat, & uxor viro: *adeoque melius esse nubere, quàm uri.*

Secunda est v. 10. de divortio, An liceat facere divortium? respondet Paulus negativè.

Tertia est v. 12. Quid si fidelis conjugem habeat infidelem, potest ne cum eo manere & habitare? Respondet posse, imò debere, si infidelis consentiat pacificè habitare cum fideli.

Quarta est v. 17. An ob christianismum mutandus sit status? ut conjux, v.g. qui servus fuit in paganismo, per christianismum fiat liber; qui Ethnicus fuit, fiat Judæus. Respondet negativè, adeoque quemque in suo statu manere debere.

Quinta est v. 25. An saltem illæ quæ virgines convertuntur ad Christum, manere debeant virgines? Respondet, virginitatem nemini præcipi, sed omnibus consuli, quasi matrimonio meliorem ob sex rationes.

Prima est, ob necessitatem præsentis temporis, quod breve nobis datum est ad lucra, non temporalia, sed æterna comparanda: hisce autem comparandis tota insistit virgo, v. 26.

Secunda v. 27. quia conjugatus, conjugio quasi vinculo alligatus est uxori; cælebs autem solutus est & liber.

Tertia v. 28. quia cælebs caret tribulatione carnis, quæ est in conjugio.

Quarta v. 32. quia virgo tantùm cogitat quomodo placeat Deo; conjugatus divisum habet cor & curam in uxorem & Deum.

Quinta v. 34. quia virgo sancta est & corpore & spiritu; conjugatus nec corpore, nec spiritu sæpè.

Sexta v. 35. quia cælibatus facultatem præbet virgini sine impedimento Dominum obsecrandi; cùm conjugatus mille habeat impedimenta devotionis & pietatis.

1. DE quibus autem scripsistis mihi: Bonum est homini mulierem non tangere: 2. propter fornicatio-
nem autem unusquisque suam uxorem habeat, & unaquæque suum virum habeat. 3. Uxori vir
debitum reddat: similiter autem & uxor viro. 4. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir.
Similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. 5. Nolite fraudare invicem, nisi
fortè ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi: & iterum revertimini in idipsum, ne tentet vos Sata-
nas propter incontinentiam vestram. 6. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundùm impe-
rium. 7. Volo enim omnes vos esse sicut meipsum: sed unusquisque proprium donum habet ex Deo;
alius quidem sic, alius verò sic. 8. Dico autem non nuptis, & viduis: bonum est illis si sic permaneant,
sicut & ego. 9. Quòd si non se continent, nubant. Melius est enim nubere, quàm uri. 10. Iis autem,
qui matrimonio juncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, uxorem à viro non discedere: 11. quòd
si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat. 12. Nam ce-
teris ego dico, non Dominus, Si quis frater uxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum
illo, non dimittat illam. 13. Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic consentit habitare
cum illa, non dimittat virum: 14. sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sancti-
ficata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filii vestri immundi essent, nunc autem sancti
sunt. 15. Quòd si infidelis discedit, discedat: non enim servituti subjectus est frater aut soror in hujus-
modi: in pace autem vocavit nos Deus. 16. Unde enim scis mulier, si virum salvum facies? aut un-
de scis vir, si mulierem salvam facies? 17. nisi unicuique sicut divisit Dominus, unumquemque sicut
vocavit Deus, ita ambulet, & sicut in omnibus ecclesiis doceo. 18. Circumcisus aliquis vocatus est?
non adducat præputium. In præputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. 19. Circum-
cisio nihil est, & præputium nihil est: sed observatio mandatorum Dei. 20. Vnusquisque
in qua vocatione vocatus est in ea permaneat. 21. Servus vocatus es? non sit tibi curæ:
sed & si potes fieri liber, magis utere. 22. Qui enim in Domino vocatus est servus, liber-
tus est Domini: similiter qui liber vocatus est, servus est Christi. 23. Pretio empti estis, nolite fieri ser-
vi hominum. 24. Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum. 25. De
virginibus autem præceptum Domini non habeo consilium autem do, tamquam misericordiam conse-
cutus à Domino, ut sim fidelis. 26. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quo-
niam bonum est homini sic esse. 27. Alligatus es uxori? noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore?
noli quærere uxorem. 28. Si autem acceperis uxorem: non peccasti. Et si nupserit virgo, non pecca-
vit: tribulationem tamen carnis habebunt hujusmodi. Ego autem vobis parco. 29. Hoc itaque dico,
fratres; Tempus breve est: reliquum est, ut & qui habent uxores, tamquam non habentes sint. 30.
& qui flent, tamquam non flentes: & qui gaudent, tamquam non gaudentes; & qui emunt, tam-
quam non possidentes; 31. & qui utuntur hoc mundo, tamquam non utantur; præterit enim figura hujus
mundi. 32. Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine uxore est, solicitus est quæ Domini sunt,
quomodo placeat Deo. 33. Qui autem cum uxore est, solicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat
uxori & divisus est. 34. Et mulier innupta, & virgo, cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta
corpore & spiritu. Quæ autem nupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. 35. Porro

hoc

Digitized by Google

hoc ad utilitatem vestram dico: non ut laqueum vobis iniiciam, sed ad id, quod honestum est, & quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi. *36.* Si quis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri: quod vult faciat non peccat, si nubat. *37.* Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc judicavit in corde suo, servare virginem suam, bene facit. *38.* Igitur & qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit: & qui non jungit melius facit. *39.* Mulier alligata est legi quanto tempore vir ejus vivit, quòd si dormierit vir ejus, liberata est: cui vult nubat: tantùm in Domino. *40.* Beatior autem erit si sic permanserit secundùm meum consilium: puto autem quòd & ego Spiritum Dei habeam.

VERS. 1. DE QUIBUS AUTEM SCRIPSISTIS MIHI] q. d. Quod attinet ad quæstiones quas mihi proposuistis de matrimonii & cælibatus jure, usu, fructu, sic respondeo *Bonum est homini mulierem non tangere.* Ubi Nota ex S. Anselmo & Ambros. Pseudoapostoli quidam, ut sanctiores viderentur, docebant nuptias esse spernendas, idque ex verbis Christi, Matth. 10. v. 12. *Sunt eunuchi, qui seipsos castraverunt propter regnum cælorum*, quod ipsi de omnibus Christianis dictum interpretabantur; maximè cùm actus fornicationis, quem tantopere insectatus est Apostolus c. præced. non multùm distare videatur, imò physicè idem sit cum actu coniugii. Quæsierunt ergo Corinthii per litteras à Paulo, an Christiani tam sancti esse deberent, itaque vacare orationi, pietati, castitati, ut à re uxoria prorsus abstinere tenerentur, etiam coniugati.

Pseudoapostoli quidã dixerunt nuptias esse spernendas.

BONUM EST HOMINI MULIEREM NON TANGERE] *Bonum*, græcè καλὸν, id est, pulchrum, res præclara, eximia est. ita Theophyl. *Bonum* ergo non est hic idem, quod utile, vel commodum, ut vertit Erasmus; sed est bonum morale & spirituale, quod per se facit ad concupiscentiæ victoriam, pietatem & salutem, ut patet v. 32. 34. 35. Rursum *tangere*, vel cognoscere, *mulierem* Hebræis honestè & modestè loquentibus idem est, quod exercere actum coniugii.

Quale bonum sit homini mulierem non tãgere.

Addit S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. Apostolum dicere *tangere*: quia vel ipse mulieris tactus, quasi contagiosus est & viro fugiendus. Audi S. Hieron. *Non dicit Apostolus, Bonum est uxorem non habere; sed, Bonum est mulierem non tangere, quasi & in tactu periculum sit, quòd qui illam tetigerit, non evadat; nempe quæ virorum pretiosas animas rapit, & facit adolescentium evolare corda. Alligabit quis in sinu ignem, & non comburetur? aut ambulabit super carbones ignis, & non ardebit? Quomodo igitur qui ignem tetigerit, statim aduritur: ita viri tactus & fæminæ, sentit naturam suam, & diversitatem sexus intelligit. Narrant & Gentilium fabulæ, Mithram & Erichthonium, vel in lapide, vel in terra, de solo æstu libidinis esse generatos. Unde & noster Joseph, quia tangere eum volebat Aegyptia, fugit ex manibus ejus; & quasi ad morsum rabidissimi canis ne paulatim virus serperet, pallium quod tetigerat, abiecit.* Hucusque S. Hieron. Notent hoc viri, notent adolescentes.

Quantum periculum mulierem tangere.

Præclarum factum Josephi ob castitatem.

Refert Cardinalis Vitriaco vir gravis & doctus de S. Maria d'Oignies, quòd ipsa jejuniis ita corpus maceraret & siccarit, ut per plures annos ne primos quidem libidinis motus senserit; cumque quidam gravis vir casto & spiritali affectu manum ejus stringeret, indeque sentiret carnis motus, illa hoc ignorans audivit vocem de cælo, *Noli me tangere.* nec intellexit, sed eam narravit alteri qui rem intellexit, & deinceps tali contactu abstinuit.

Narrat S. Gregorius l. 4. Dialog. c. 11. S. Ursinum Presbyterum ab uxore separatum castè vixisse: cumque moriturus ultimum traheret spiritum, accessit uxor naribus ejus aurem admovens, ut sentiret si quod adhuc ei vitale spiramen inesset. Quod ille sentiens, cui tenuissimus inerat flatus, quanto valuit nisu vocem collegit, dicens: *Recede à me mulier, adhuc igniculus vivit, paleam tolle.* Verè poeta.

Regulus est visu, Siren Acheloja cantu,
Et necat affrictu Thessala s. ga levi:
Sic oculis, manibus, sic urit femina cantu;
Sic trifidum fulmen Vejovis esse queat.

Infert hinc rectè S. Hieron. l. 1. contra Jovinian. Ergo malum est homini mulierem tangere: non dicit, Peccatum, ut Jovinian. & alii calumniati sunt S. Hieron. sed *malum est*: quia hoc tangere actus est concupiscentiæ, & carnalis pravæque delectationis, quæ tamen excusatur per bonum coniugii, sed plane tollitur per bonum cælibatus.

Dices, Genes. 2. 18. dicitur: *Non est bonum hominem esse solum*; ergo bonum est homini mulierem tangere.

Respondeo, Deus in Genesi loquitur de bono speciei, Paulus de bono individui: Deus tempore mundi vacui, Paulus pleni: Deus de bono temporali, Paulus de bono vitæ spiritualis & æternæ. In hac enim bonum est homini mulierem non tangere.

PROPTER FORNICATIONEM AUTEM, ne scilicet in eam incidat, si cælebs sit, & tamen castè vivere nolit, UNUSQUISQUE SUAM UXOREM HABEAT] Si *unusquisque*, ergo & sacerdos & monachus, ajunt Melanchthon & Bucerus, uxorem habere debet. Respondeo, *Unusquisque*, liber scilicet, nec voto, morbo, senio, aliove impedimento adstrictus: hic enim est incapax matrimonii. VERS. 2.

Quibus permittat Apostolus uxorẽ & quaratione.

Leges autem & documenta accipienda sunt pro subiecta materia; & tantùm dantur capacibus, non impeditis: ei ergo qui liber est & solutus ac habilis, Apostolus non præcipit, sed consulit & permittit, ut, si timeat fornicationem, uxorem ducat, vel ducta utatur, potiùs, quàm in periculum fornicationis incidat ita Patres quos citabo v. 9. in fine. Et patet: quia ali.. qui secum pugnaret Apostolus: nam toto capite suadet castitatem.

Adde, Apostolum propriè tantùm loqui coniugatis, non autem iis qui cælibes sunt; hisce enim loqui incipit v. 8. ut patet ex coniunctione adversativa *autem*, cùm ait, *Dico autem non nuptis & viduis.* & ex eo, quòd hic dicit *habeat*, non autem, Ducat, quia scilicet loquebatur illis qui jam duxerant uxores. ita Hieronymus libr. 1. contra Jovian. quasi d. *Unusquisque* coniugatus *uxorem suam habeat*, id est, habere pergat, retineat, non eam dimittat aut repudiet, sed potiùs ea legitimè & castè utatur. τὸ enim *habeat* significat actum, non inchoatum, sed continuatum. Sic 2. Timoth. 1. 13. *Formam*, inquit, *habe sanorum verborum, habe*, id est, retine & conserva ea quæ habes & accepisti à me. Sic Lucæ 19. v. 26. *Omni habenti* (id est, talento suo utenti) *dabitur; ab eo autem qui non habet* (id est, qui non utitur, non exercet talentum suum) *& quod habet auferetur ab eo*: alioqui enim propriè non potest auferri à quoquam id, quod non habet vide can. 32. Hunc esse sensum patet ex sequentibus: subdit enim explicans se Apostolus, *Uxori vir debitum reddat, similiter & uxor viro*, &c.

Explicatur locus S. Lucæ cap. 19. v. 26.

UXORI VIR DEBITUM REDDAT] *Debitum*, græcè *ὀφειλομένην εὔνοιαν, debitam benevolentiam*; ita honesta periphrasi debitum coniugale circumscribit Apostolus. VERS. 3.

MULIER SUI CORPORIS POTESTATEM NON HABET, SED VIR] *Sui corporis*, scilicet, secundùm ea membra quæ sexum distinguunt, & quatenus ea serviunt actui coniugali, *potestatem*, ut pro sua voluntate possit continere, vel alteri se coniungere, *non habet mulier*, putà uxor; sed maritus, idque sibi tantùm, non alteri. ita S. August. libr. 5. contra Julian. c. 4. Unde pro *potestatem non habet*, græcè est, *οὐκ ἐξουσιάζει*, id est, jus non habet; scilicet ad continendum, vel ut alteri corpus suum tradat. VERS. 4.

Quomodo mulier non habeat potestatem sui corporis.

SIMILITER ET VIR (maritus) SUI CORPORIS POTESTATEM NON HABET, SED MULIER] Unde patet, licet in administratione familiæ uxor inferior, & subiecta esse debeat marito; in jure tamen & debito coniugali exigendo & reddendo eamdem parem esse marito, & æquale cum eo jus mutui corporis habere idque ex contractu matrimonii, in quo alter alteri æqualiter tradidit potestatem corporis sui, & parem potestatem in corpus alterius, putà coniugis, accepit: tam ergo maritus uxori, quàm uxor marito in fide & debito coniugali obstringitur. Ita disertè ex hoc Apostoli loco docent S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Primas. Anselm. hic, & S. Hieron. citatus, 32. q. 2. c. *Apostolus ad paria*, inquit Hieron. *judicantur vir & uxor. Cùm ergo*, inquit Chrysost. hic homil. 19. *ad tentandum meretrix accesserit, dicas non esse tuum corpus, sed uxoris; itidem & uxor*

In quo uxor marito, & maritus uxori obstringatur.

& uxor dicat iis, qui volunt expugnare pudicitiam, Corpus meum non est meum, sed viri.

VERS. 5. NOLITE FRAUDARE INVICEM, negando debitum coniugale, NISI FORTE EX CONSENSU AD TEMPUS UT VACETIS ORATIONI] Græca addunt, ϗ τῇ νηστείᾳ *& jejunio*. Hinc Nicolaus I. c. 50. in Responsis ad quæstiones Bulgarorum, scribit eisdem, ut tota Quadragesima usu uxorum abstineant. Hoc consilii est.

ET ITERUM REVERTIMINI IN IDIPSUM] Græcè ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε *in idem convenite*, scilicet ad consuetum debitum coniugale reddendum. Hinc P. Martyr, & Magdeburgenses volunt, non licere coniugibus ex mutuo consensu vovere perpetuam continentiam.

Paulus permittit usũ coniugii, nõ præcipit, id quod patet quinque rationibus

Verùm Respondeo, Apostolum hic non præcipere, sed permittere coniugibus usum coniugii. Patet id Primò, nam subdit.

VERS. 6 HOC AUTEM DICO SECUNDUM INDULGENTIAM, NON SECUNDUM IMPERIUM] q. d. Copulam indulgeo, non præcipio. imò S. Aug. Ench. c. 78 legit, *Hoc dico secundùm veniam*. Græcum enim συγγνώμη ignoscentiam sive veniam significat, & inde colligit S. August. esse peccatum veniale misceri coniugi, non filiorum, sed carnalis voluptatis causa, ad vitandas tentationes Satanæ: peccato enim datur venia; sic & indulgentia est de peccato. vel certè minori bono, ut rectè annotavit D. Thomas. Secundò, quia permittit Apostolus, ut coniuges ad tempus, quo vacant orationi & jejunio, contineant se. Ergo si tota vita velint vacare orationi & jejunio, permittit eis, ut tota vita se contineant. Tertiò, *Revertimini*, ait: & caussam affert, *Ne tentet vos Satanas, propter incontinentiam vestram*, ut scilicet periculum sit ne labamini in adulterium, vel alias libidines, eò quòd sitis incontinentes. Ergo si cesset causa, scilicet periculum incontinentiæ, uti cessat in iis qui eam generosè frenant & domant, permittit, ut se semper contineant. Quartò, quia ait v. 7. *Volo enim omnes esse sicut meipsum*, id est, non castos quomodolibet sed omnino continentes, cælibes, imò virgines uti ego cælebs sum. ita Ambros. Theodor. Theophyl. Anselm. Chrysost. Oecumen. hic, & Epiphan. hæresi 78. Hieron. epist. 22. ad Eustochium Quintò, quia primis Ecclesiæ temporibus multos coniuges juxta hæc monita Pauli, ex mutuo consensu perpetuam servasse castitatem, docet Tertull. lib. 1. ad uxorem c. 6. & libr. de Resurrect. carnis c. 8. & lib. de Veland. virgin. 13. Idem testatur auctor commentariorum de Singularitate Clericorum apud S. Cyprianum.

Permittitur ut coniuges tota vita se contineant.

Exempla coniugum qui virginitatem servarunt.

Accipe exempla coniugum, non è plebe, sed illustrium tam genere, quàm sanctitate & gloria, qui in coniugio continentiam & castitatem illibatam servarunt. Primum sit B. Virginis & Josephi, qui vexillum castitatis non tantùm virginibus, sed & coniugatis erexerunt. Secundum, S. Cæciliæ & Valeriani nobilium Martyrum, ut meritò S. Cæciliæ corpus hoc sæculo à Clemente VIII. post tot annorum centurias illæsum & integrum sit repertum. Tertium, S. Juliani & Basilissæ, quorum Vita illustris extat apud Surium. Quartum, S. Pulcheriæ Augustæ sororis Theodosii Imp. quæ cùm perpetuam Deo vovisset virginitatem, mortuo Theodosio, ea conditione nupsit Marciano, eumque creavit Imperatorem, ut suam castitatem Deo votam conservaret, quod & præstitit, teste Cedreno & aliis. Quintum, Henrici II. Imp. & Cunegundis, quæ ut suam virginitatem probaret, illæsa super ferrum candens ambulavit. Sextum, Boleslai V. Polonorum principis, qui inde Pudici nomen accepit, & Cunegundis Belæ Hungarorum regis filiæ, Septimum, Conradi regis filii Henrici IV Imper. cum coniuge sua Mathilde. Octavum, Alfonsi II. Asturum regis, qui cum coniuge sua continentiam servans, Casti nomen accepit. Nonum exemplum det Richardis regina, quæ cum marito Carolo Crasso rege, cælebs permansit. Decimum det S. Pharaildis neptis S. Amelbergæ æquè ac Pipini, perpetua in coniugio virgo. Undecimum det Eduardus III. & Egitha virgines & coniuges. Duodecimum det Ethelreda Orientalium Anglorum regina, quæ bis coniugata, semper virgo permansit. Denique decimumtertium dent duo coniuges Arvernenses, de quibus narrat Gregor. Turonens. li. de Gloria Confess. c. 32. quòd cùm uxor obiisset, maritus elevatis in cælum manibus dixerit: *Gratias tibi rerum omnium artifex ago, quòd, sicut mihi eam commendare dignatus es, ita tibi reddo ab omni voluptatis coniugio impollutam. At illa subridens ait: Sile, sile* A *vir Dei, quia non est necesse prodere nostrum secretum Paulò post mortuus est maritus, alioque loco sepultus: & ecce manè facto, inventa sunt pariter esse sepulcra, quæ usq; hodie sic perdurant: idcirco nunc incolæ, Duo amantes vocitant, & summo venerantur honore*. Hodie quoque exempla non desunt.

VOLO ENIM OMNES ESSE SICUT MEIPSUM] VERS. 7.
quoad cælibatum & continentiam, uti jam dixi.

Nota *volo*, id est vellem, cuperem, optarem, si commodè fieri posset. *Volo* ergo significat hic actum volendi inchoatum & imperfectum, juxta can. 31. Id patet ex eo quòd hoc *volo* corrigens Apostolus subdit, *Sed unusquisque proprium donum habet ex Deo*. Rursum τὸ *omnes*, id est singulos, sive *omnes* seorsim, non collectim. Nam si collectim omnes abstinerent, nullum esset matrimonium & species humana ac mundus interiret. Sic dicimur posse vitare omnia peccata venialia; omnia, non collectim; sed seorsim, hoc est singula. Alii *omnes* collectim accipiunt: quia si Deus omnibus hanc mentem continendi inspiraret, signum esset jam compleri electorum numerum, Deumque velle mundo finem inducere. Sed Paulus sciebat Deum pro illo tempore velle contrarium, scilicet ut adhuc Ecclesia Dei cresceret B & propagaretur per matrimonia. Prior ergo explicatio verior est.

Omnes, id est singuli.

SED UNUSQUISQUE PROPRIUM DONUM HABET EX DEO: ALIUS QUIDEM SIC, ALIUS VERO SIC] *Proprium donum habet*, scilicet propriæ voluntatis, inquit liber de Castitat. falsò ascriptus Sixto III. Pontif. qui extat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum, est enim Pelagiani alicujus. Nam toto libro docet castitatem esse opus liberi arbitrii & propriæ voluntatis, non gratiæ Dei. Vide. Bellarm. lib. 2. de Monachis c. 31. & libr. 1. de Clericis c. 21. ad 4. Verùm hic est error Pelagii: propria enim voluntas, si ab ea tollas gratiam Dei, non potest dici *proprium* Dei *donum*. Nam propria voluntas non est aliud, quàm electio libera propriæ voluntatis. Deus enim voluntatem liberam, similem & æqualem omnibus indidit: quare quòd hic eligat castitatem, ille matrimonium, non potest dici donum Dei, si tollas Dei gratiam; sed idipsum tribuendum est cujusque liberæ electioni, quæ proinde in diversis dispar est & diversa.

Dico ergo *proprium donum*, castitatis nimirum coniugalis, virginalis, aut vidualis: Ergo, inquiunt hæretici, C sacerdotes & monachi, si non habent donum virginitatis, possunt inire matrimonium. Sed sic pariter inferam; Ergo coniuges, si non habent donum castitatis coniugalis, uti sunt multi qui adulterantur, poterunt adulterari, vel cum adulteris secundas inire nuptias. Rursum, si uxor absit, nolit, vel ægrotet, poterit maritus aliam adire, si dicat se non habere donum viduitatis. Quod licet admittat furens Lutherus horrent tamen omnes, & instar monstri habuerunt Romani, aliique Gentiles ex ipso naturæ instinctu & dictamine.

Malè hæretici dicunt sacerdotes posse inire matrimonium.

Respondeo ergo cum Chrysost. & Patribus citatis, Apostolus hic consolatur & indulget infirmioribus & coniugatis, quòd donum & statum castitatis coniugalis amplexi sint, cùm antea virginalis amplecti potuissent. Nam de aliis non nuptis subdit, *bonum esse si sic permaneant*, id est, permanere velint. q. d. *Volo*, id est velim, *omnes esse sicut meipsum*, hoc est, esse virgines, uti ego virgo sum; sed nolo id præcipere, imò consolor coniuges, eisque usum coniugii indulgeo, ut se solentur cogitando quòd unusquisque proprium donum habet ex Deo; se verò habere donum coniugii, id est castitatem coniugalem: nam & coniugium D est donum Dei & à Deo institutum. Vult enim Deus ad complementum universi, aliquos sed in genere & indeterminatè, esse in coniugio: licet donum hoc coniugii minus sit dono virginitatis.

Dices, Non tantùm donum coniugii est à Deo, sed & quòd illud sit huic homini proprium, aliud alteri, v. g. quòd hic sit virgo, ille coniugatus, est à Deo.

Eligere matrimonium vel cælibatum, unius cujusque arbitrio plerumque Deus relinquit.

Respondeo, Hoc subinde verum est, ut, cùm Deus huic inspirat animum ad cælibatum, illi ad coniugium, v. g. reginæ alicui, quæ prolem probam & regno & Ecclesiæ perutilem gignere potest, non tamen semper id facit Deus, sed indifferenter sæpè se habet, ita ut in multorum arbitrio omnino relinquat ut eligant vel matrimonium, vel cælibatum.

Instabis, Quomodo ergo ait Apostolus: *Unusquisque proprium donum habet ex Deo?* Respondeo, *Donum* hoc dupli-

Donum proprium a Deo dupliciter accipitur.

dupliciter accipi potest. Primò, status ipse, v. g. matrimonii, cælibatus, Religionis. Secundò, gratia necessaria & propria huic vel illi statui. Si primo modo sumas, tunc donum cujusque proprium est à Deo; sed materialiter tantùm: quia donum id, quod quisque elegit & sibi proprium fecit, est etiam à Deo. Deus enim coniugium, cælibatum, aliosque status vel per se, vel per Ecclesiam instituit, & volenti hunc illumve amplecti, hunc illumve tribuit & concedit; atque sic proprium donum quisque habet partim ex Deo, partim ex se & suo voluntario amplexu. Nam propriè & formaliter, quòd donum illud huic vel illi sit proprium, sæpè est à libera electione: potest tamen eatenus dici à Deo esse, quatenus omnis directio causarum secundarum & omnis boni providentia est à Deo. Deus enim communi sua providentia dirigit quemque per parentes, socios, confessarios, præceptores, & alias occasiones & causas secundas, quibus fit ut hic matrimonio, ille sacerdotio se addicat, sed liberè. Nam omnis hæc directio, non necessaria est ei, sed libera.

Quisque proprium donū habet partim à Deo, partim à se.

Quare non dicat Paulus, Quisq; proprium statum habet ex se.

Ubi Nota. Potuisset docere Apostolus Quisque proprium statum habet ex se, quem sua libertate elegit; maluit tamen dicere, *Quisque donum proprium habet ex Deo*, quia vult coniugatos consolari. Ne quis ergo eorum pusillanimis & pœnitens excruciet se & dicat: Paulus vult nos esse similes sui, virgines & cælibes; ut quid ergo ego miser & infelix coniugium inii? mea est culpa. quòd statum virginitatis meliorem non sim amplexus, quòd tanto bono me fraudaverim, quòd in distractiones has & molestias coniugii me coniecerim. Hic enim mos est hominum pusillanimium, afflictorum & melancholicorum: maximè cùm in suo statu difficultates experiuntur, ideoque meliora & perfectiora appetunt; ut se excrucient dum sibi & suæ imprudentiæ tribuunt lucri, vel boni alicujus jacturam & miserias quas incurrerunt. Paulus ergo, ut hoc discutiat, dicit, non hominis hoc esse, sed Dei (eo sensu quo dixi) donum; ut quisque in suo statu & vocatione quasi Dei dono conquiescat, lætus vivat, sese perficiat, Deoque gratias agat.

Deus dat gratiam propriam cuilibet statui.

Secundò, potest hoc *donum* esse gratia propria cuique statui: aliam enim gratiam requirunt coniuges, ut in fide coniugali: aliam virgines, ut in virginitate vivant, & hæc gratia propria cuique, formaliter est à Deo; quia posito quòd elegeris statum certum, v. g. matrimonii aut cælibatus, Deus dabit tibi gratiam & donum proprium illi statui, ut in eo rectè vivere possis, si velis. Hoc enim spectat ad rectam & ordinatam Dei providentiam, ut cùm noluerit singulis statum certum præscribere, sed status electionem, uti & alia pleraque hominis arbitrio & electioni reliquerit; ubi is elegerit eum, hominem non deserat, sed gratiam illi statui necessariam ad honestè vivendum ipsi tribuat. Deus enim & natura non desunt in necessariis; maximè, quia Deus, ut ait Apostolus, vult omnes homines, in quovis statu, salvos fieri, ac consequenter omnibus media ad salutem necessaria suppeditat, quibus si uti velint, sanctè vivere & salvari possint. Alioqui enim multis impossibile esset salvari, putà Religiosis, aliisque qui se voto castitatis; coniugibus, qui se matrimonio cum certa persona, difficili, infirma, vel exosa astrinxerunt: ad quod superandum & præstandum gratiam propriam & sufficientem à Deo non acceperunt, nec enim coniuges matrimonio, nec Religiosi voto suo absolvi possunt, ut alium statum sibi magis convenientem capessant.

Deus omnibus media ad salutem necessaria dat.

Hoc modo sensus hujus loci, *Unusquisque proprium donum habet ex Deo*, est q. d. Elige statum quemvis & Deus dabit tibi gratiam competentem & propriam, ut in illo statu decenter & sanctè vivas. ita Ambros. Et hoc propriè hic intendit Apostolus, ut patet ex voce, *Volo autem*. q. d. Dixi me coniugatis usum coniugii indulgere, non imperare: vellem enim omnes eo abstinere, & colere castitatem, exercereque cælibatum; sed quisque proprium habet donum. eo se soletur, illud exerceat, ut scilicet cælebs, qui castitatem virginalem vel vidualem accepit, id est gratiam qua possit se continere, eam acceptet quasi donum Dei; coniugatus, qui castitatem coniugalem accepit, id est gratiam castè utendi coniugio, eam acceptet quasi donum Dei, ea contentus sit, ea se soletur, ea utatur quasi dono Dei.

Quisque suo proprio dono contentus sit.

Monachi etiam apostatæ, gratiam sufficientem habent, ut caste vivere possint, si velint.

Hinc sequitur Primò, Deum monachis, etiam apostatis, dare donum & gratiam sufficientem, qua casti esse possint si velint; si videlicet Deum orent, vacent jejunio, piæ lectioni, labori, perpetuæ occupationi: alioqui enim obligarentur ad impossibile; & Deus deesset in necessariis, nec haberent ipsi suo statui proprium donum, quod tamen hic asserit Apostolus: *Unusquisque*, inquit, scilicet, tam cælebs, tam virgò, quàm coniugatus, *donum habet* castitatis, sibi & suo statui proprium.

Canon Trident. de castitate clericorum & regularium.

Sequitur Secundò, si quis statum mutet in melius, Deum etiam mutare, & dare ei majus donum, & majorem propriamque illi statui gratiam. Hoc enim ad statum perfectiorem necessarium est. ita definit Concil. Trident. sess. 24. can. 9. *Si quis dixerit*, inquit, *clericos in sacris Ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solemniter professos, qui non sentiunt se castitatis habere donum, posse contrahere matrimonium anathema sit; cùm Deus id rectè petentibus non deneget, nec patiatur nos supra id quod possumus tentari.*

Duplicia sunt Dei dona.

DONUM HABET EX DEO] Nota, duplicia Dei esse dona. Primò, quædam tota sunt ex Deo. Sic dona naturæ, id est Dei, quatenus est auctor & opifex naturæ, sunt ingenium, judicium, memoria, bona indoles. Dona verò gratiæ sunt fides, spes, charitas. omnesque virtutes infusæ à Deo, quatenus est auctor gratiæ.

Omnia bona opera sunt dona Dei.

Secundò, alia dona sunt quidem a Deo, sed requirunt quoad suum effectum nostram cooperationem: sic gratiæ prævenientes & inspirationes bonæ sunt dona Dei; sic opera bona & actus omnium virtutum sunt dona Dei, ait S. August. quia Deus gratiam dat, primò prævenientem, qua excitat ad hæc opera & hos actus; secundò, cooperantem, qua cum homine eadem operatur & producit; sed ita ut velit ea liberè fieri ab homine, eisque in ejus potestate, ut ea faciat vel non faciat, ut gratia data utatur, vel non utatur. Sic ergo opera bona sunt dona Dei; sunt tamen homini libera, & in arbitrio hominis ac potestate. Tale donum castitatis, scilicet secundi generis, intelligit hic Apostolus. Donum ergo hoc castitatis propriè est habitus infusus, vel acquisitus castitatis in iis, qui habent hunc habitum: in iis vero qui nondum habent habitum, est sufficiens auxilium gratiæ, tum internæ, tum externæ, singulis præparatum a Deo, ut cum libera sua cooperatione castus in suo statu esse quisque possit, si velit illo auxilio uti. Quod patet, quia, ut dicitur v. 25. 35. 38. cælibatus est consilium Dei & Christi, qui illum omnibus proponit & consulit: non consulit autem, nisi quod in cujusque est potestate; in potestate autem cujusque non est cælibatus, nisi voluntas à gratia Dei adjuvetur. Ergo Christus cuique hanc gratiam ad cælibatum & virginitatem necessariam præparavit, & paratus est dare. Si cuique paratus est dare castitatem virginalem, ergo multò magis maritalem. Quisque ergo sui status proprium donum, id est, propriam gratiam habet in actu primo, in Dei præparatione, & habebit eamdem in actu secundo, si velit seriò & constanter Deum orare, ut gratiam sibi præparatam exhibeat, & si gratiæ exhibitæ strenuè velit cooperari.

Omnia bona opera sunt homini libera.

Cælibatus in cujusque est potestate, si Dei gratiam invocare, eique cooperari velit: idque probatur.

VERS. 8.

DICO NON NUPTIS, ET VIDUIS: BONUM EST ILLIS SI SIC PERMANEANT, scilicet innupti uti sunt, SICUT ET EGO] innuptus permaneo. Hinc clarissimum est S. Paulum non habuisse uxorem, sed cælibem fuisse. ita Patres citati v. 7.

VERS. 9.

SI NON SE CONTINENT, NUBANT, MELIUS (satius) EST ENIM NUBERE, QUAM URI] videtur Apostolus alludere ad verba Noemi, quibus nurus suas Moabitidas hortatur, ut in patriam suam Moab redeant, ibique nubant, dicens, Ruth cap. 1. v. 13. הלהן תעגנה לבלתי היות לאיש *halaben teagena lebilti heioth leisch*, id est, *numquid aduremini absque marito?* Præstat vos juvenculas redire & nubere marito, quàm mecum manere cælibes absque marito & uri; licet S. Hieron vertat, *vetulæ eritis antequam nubatis*: accipit enim adustionem pro senecta, quæ vi caloris, consumpto humido radicali adusta & consumpta videtur. Nam quod Pagninus & alii vertunt, *numquid eritis clausæ absque marito?* commentum videtur R. Kimchi, quem sequuntur: qui fingit radicem תעגנה *teagena* esse עגה *aga*, eamque significare claudere; cùm nusquam alibi nec significatio hæc, nec radix hæc *ga* inveniatur. Radix ergo *teagena* non est *aga*, sed עג *ug*, usitata Hebræis, quæ significat urere, ustulare, adurere: unde עגות *uggot* vocantur panes subcineritii, qui sub prunis sunt cocti & ustulati.

Paulus cùm ait: Melius est nubere quam uri alludit ad Ruth. 1. 13.

Quo sensu melius est nubere quàm uri?

Jam *melius est nubere quàm uri*, scilicet, nisi jam per votum nupseris Christo. Vide S. Ambros. ad virgin. lapsam c. 5. Voto enim castitatis obstrictis, eamque professis, æquè

què ut maritis, fatius est uri & fornicari, quàm secundò nubere. Nuptiæ enim hæ permanens sacrilegium sunt, vel adulterium, quod pejus est fornicatione, vel sacrilegio transeunte: sicut satius est peccare, quàm esse in statu continuo peccati, & peccare ex obstinatione & contemptu. Verùm optimum est nec nubere, nec uri, sed continere, inquit Ambros. quod possunt facere omnes castitatem professi, ut dixi v. 7. licet gravissimè tententur, uti fecit in sua tentatione tam molesta Apostolus, 2. Corinth. 12. v. 9. aliique Sancti plurimi, ac nominatim ille, cui fortissimè gravi tentationi resistenti acclamarunt dæmones ab eo victi & confusi: *Vicisti, vicisti: quia in igne fuisti, & non arsisti.*

In igne concupiscentiæ esse & non ardere, magna est victoria.

Nota, *uri*, non significat calere, aut tentari libidinis ardoribus, sed iis lædi, vinci, cedere & consentire: nam uri dicitur ab igne, non qui ejus calorem sentit, sed qui ab eo læditur & aduritur. Sic de Didone, quæ superata & capta erat amore Æneæ, canit Virgil. 4. Æneid.

Uritur infelix Dido, totaque vagatur Urbe furens.

Et Ecclesiasticus cap. 23. v. 22. *Anima*, inquit, *calida*, æstuans libidine, *quasi ignis ardens non extinguetur, donec aliquid glutiat.* Apostolus enim dat causam, cur velit incontinentes & fragiles nubere, ne scilicet urantur, id est fornicentur: nam alios generosos pugiles vult continere. q. d. Qui se non continent, nubant. meliùs est enim nubere, quàm non continere. ita Theodor. Ambros. Anselm. S. Thom. August. de Sancta virgin. c. 74. Hieron. Apol. pro libris contra Jovin. Melius, inquit Hieron. est nubere quàm uri, id est, melius est maritum ducere quàm fornicari. Et Ambros. *Uri*, inquit, *est desideriis agi, vel vinci: cùm enim voluntas calori carnis consentit, uritur: nam desideria pati, & non vinci illustris viri est & perfecti.*

Quare Paulus velit incontinentes nubere

Dices, S. Cyprian. epist. 11. l. 1. ad Pompon. ait virginibus Christo dicatis: *Si perseverare nolint aut non possint, melius est nubere, quàm uri.*

Non debent virgines Christo se dicare, si nolint perseverare.

Respondet benè ex Turiano & Hosio, Pamelius, non loqui Cyprianum de virginibus Christo jam dicatis, sed dicandis; has monet, ne se Christo dicent & devoveant, si perseverare nolint: nam eadem epistola docet illas esse adulteras Christi, si post votum castitatis viris copulentur. Loquitur ergo de liberis & solutis, nec voto astrictis, æquè ut Apostolus hic. Perperam ergo & impudenter Erasmus more suo ad citatum Cypriani locum in margine annotat hæc verba: Virginibus sacris permittit Cyprianus nubere.

Dices Secundò, S. August. lib. de Sancta virgin. c. 34. ait, quòd illæ quæ voto adstrictæ fornicantur, meliùs facerent si nuberent, quàm urerentur, id est, flamma concupiscentiæ vastarentur.

Respondeo Primò: Obiter hoc dicit S. August. hoc sensu, quòd nimirum talibus melius, id est, minus malum sit nubere, quàm fornicari: non ergo negat eas peccare nubendo, sed tantùm asserit eas minus peccare nubendo, quàm fornicando. Sic diceremus latroni, melius est hominem spoliare, quàm occidere: melius id est, minus malum est. Secundò. talibus etiam absolutè melius est nubere, quam uri, si videlicet legitimè has nuptias ineant, putà cum consensu Ecclesiæ, & dispensatione Pontificis in voto continentiæ. Tertiò, fortè S. August. fuit in hac sententia, quæ non videtur improbabilis, scilicet, quòd etiam seclusa dispensatione talibus, voto licet astrictis, satius sit nubere, quàm fornicari, videlicet assiduè; quia nimirum vivunt & degunt in statu fornicationis & concubinatu. Et ratio est, quia talis si nubat, peccat quidem graviter contra votum, nubendo; post nuptias tamen potest servare votum castitatis, ita ut non peccet, si videlicet non exigat, sed tantùm reddat debitum, uti ferè fit in mulieribus, de quibus loquitur S. August. sin autem talis assiduè fornicetur, tunc assiduè iteratis actibus violat votum, ac consequenter gravius peccat quàm si nuberet. Illi enim actus fornicationis assiduè iterati, videntur longè gravius esse malum & graviora peccata, quàm unus actus & contractus matrimonii contra votum continentiæ initus; licet enim hic unus actus virtute & implicitè includat multos, putà petitionem & redditionem debiti conjugalis quoties conjugi lubebit; tamen hoc tantùm fit remotè & implicitè: qui autem assiduè fornicatur, proximè & explicitè peccat, & quotidie iterat hosce actus; ergo graviùs peccat, pejus enim est explicitè & multis actibus peccare, quàm uno tacito & implicito.

Quomodo dicat S. August. voto astrictas, si fornicentur, melius facere si nuberent quam urerentur.

Voto adstricta uxor reddere potest debitum, non exigere.

Ubi adverte. Tempore S. Augustini illæ quæ voverant & professæ erant castitatem, licèt peccarent nubendo, validum tamen contrahebant matrimonium: necdum enim illo tempore ab Ecclesia votum solemne constitutum erat impedimentum dirimens matrimonium, uti satis hic insinuat August. Denique, quòd S. August. censeat tales simpliciter & absolutè debere servare votum suum & continere, patet ex sequentibus, subdit enim: *Hæ quas pœnitet professionis, & piget confessionis, nisi correctum cor dirigant, & Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt.*

Ad extremum, quòd Apostolus hic loquatur iis qui liberi sunt, non autem iis qui voto astricti sunt, disertè docent Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. hic, Epiphan. hæresi 61. Ambros. ad virginem lapsam cap. 5. August. lib. 1. de Adulter. conjug. cap. 15. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. Exactissimè verò S. Ephrem ante 1300. annos rogatus, ad quem pertineat hæc Apostoli sententia, *Melius est nubere quàm uri*; hac de re tractatum scripsit, in quo multis demonstrat, eam non ad Religiosos aut clericos, eosque qui castitatem voverunt, sed ad sæculares qui liberi & soluti sunt, pertinere.

Melius est nubere quam uri, *non dicitur voto adstrictis.*

VERS. 10. IIS AUTEM QUI MATRIMONIO JUNCTI SUNT] Transit Apostolus à quæstione de matrimonio ad quæstionem de divortio. Proposuerant enim Corinthi Paulo, ut patet ex ejus responsione hoc versu, secundam hanc de divortio quæstionem; nimirum, posito quòd in matrimonio licitus, imò debitus sit usus illius, uti jam respondit Paulus, an saltem non liceat fideli conjugi matrimonium solvere, ac facere divortium. Rursum, an facto divortio non possit alteri nubere, vel aliam ducere. Huic quæstioni respondet hic Apostolus dicens.

VERS. 11. IIS QUI MATRIMONIO JUNCTI SUNT, PRÆCIPIO NON EGO; SED DOMINUS, UXOREM A VIRO NON DISCEDERE: QUOD SI DISCESSERIT, MANERE INNUPTAM, AUT VIRO SUO RECONCILIARI] *Manere innuptam.* Hinc sequitur divortium, etiam justum & licitum, non solvere matrimonii vinculum, sed tantùm thori consortium, ut, si conjux sit adultera, non liceat viro innocenti aliud inire matrimonium. Eadem est ratio uxoris, si vir sit adulter.

Divortium, etiam licitum, non solvit matrimonium.

Hæc Nota contra hæreticos & Erasmum, Cajetanum & Catharinum, qui dicunt id è Scriptura non posse probari, sed tantùm è Canonibus. Verùm errant, ut patet ex hoc loco Pauli: nam Apostolum hic de justo divortio, (quod facit uxor cùm est innocens, & læsa à marito, v. g. quia adulter est) loqui, patet, quia permittit, ut separata maneat, aut ut reconcilietur viro: si enim de divortio injusto (v. g. cùm uxor fugit à marito sine ulla mariti culpa) loqueretur, non separationem permittere, sed omnino reconciliationem imperare deberet.

Dices, Vox *reconciliari* notat offensam & injustitiam in uxore, quæ fecit divortium: ergo intelligit divortium injustum.

Respondeo, negando antecedens: nam *reconciliari* significat tantùm in gratiam mutuam redire. & tam offendens dicitur reconciliari offenso, quàm offensus offendenti, ut 2. Macheb. 1. 5. *Ut Deus exaudiat orationes vestras, & reconcilietur vobis.* Ita hunc locum explicant Concilia & Patres, indeque docent fornicationem solvere matrimonium quoad thorum & cohabitationem, non autem quoad vinculum, ita ut liceat aliam ducere. Sic explicant & docent Concil. Milevit. c. 17. Elibertinum cap. 9. Florent. in instruct. Armenor. de matrim. Trid. sess. 20. can. 7. Evaristus Papa epist. 4. S. August. lib. 2. de Adulterinis conjug. c. 4. Hieron. ep. ad Amandum, Theodoret. Oecum. Haymo, Anselm. & alii hic.

Adulterium, thorum solvere, non vinculum: Patres & Concilia docent.

Dices, Ambros. hic ait Apostolum tantùm nominare uxorem, quia huic nunquam licet alteri nubere post divortium; viro autem licet, postquam adulteram uxorem dimiserit, aliam ducere, quia est caput mulieris.

Respondeo, Ex hisce & similibus patet, hunc commentarium in Epistolas Pauli non esse S. Ambrosii, aut certè hæc ei inserta esse. Nam in matrimonio & divortio par esse jus tam uxoris, quàm viri, docet verus Ambros. l. 8. in Lucam, & l. 1. de Abraham c. 4. Apostolus ergo quod de uxore dicit, pari jure de viro intelligit: loquitur enim

Idem docet S. Ambros.

iis

iis omnibus qui matrimonio juncti sunt, ut ipse ait; & v. 4. docuit par esse uxoris & viri in matrimonio jus, & parem mutui corporis potestatem.

ET VIR UXOREM NON DIMITTAT] sine gravi & justa causa. Nam ob fornicationem & aliis justis de causis licet dimittere.

VERS. 12.

NAM CETERIS EGO DICO, NON DOMINUS. SI QUIS FRATER UXOREM HABET INFIDELEM, ET HAEC CONSENTIT HABITARE CUM ILLO, NON DIMITTAT ILLAM] *Ceteris*, scilicet coniugibus disparis cultus, *ego dico si frater*, putà fidelis Christianus, habeat uxorem infidelem, &c. q. d. Versu 10. & hactenus tacitè locutus sum coniugibus utrimque fidelibus, uti satis innui v. 5. dicens, *Ut vacetis orationi*: hic autem iis loquor, quorum alter fidelis est, alter infidelis. Ita multi explicant cum S. August. mox citando.

Verùm si ita est, valdè mirum est cur hoc non clariùs expresserit Apostolus, quod unico verbo addito facere, potuisset dicendo: *Fidelibus autem qui matrimonio juncti sunt, praecipio non ego, sed Dominus: ceteris vero*, putà infidelibus videlicet si fidelis ducat infidelem, *ego dico non Dominus*. Jam verò dicendo, non *fidelibus*, sed *iis qui matrimonio juncti sunt*, videtur generatim & abstractè loqui de omnibus coniugatis, sive ii fideles sint, sive infideles: nam quòd v. 5. ad fideles obiter se convertat, mirum non est. Excipit enim ibi à generali lege debiti coniugalis coniuges fideles, cùm ex mutuo consensu vacant orationi. Haec autem exceptio ad generales coniugii leges, quas hic omnibus coniugibus praescribit Apostolus, non est extendenda. Adde, hactenus Apostolus, ne verbum quidem fecit de infideli, vel de dispari cultu.

Unde Secundò & meliùs, *ceteris*, scilicet, qui matrimonio juncti non sunt. Opponit enim hunc versum versui 10. ut patet ex voce *nam*, & ex voce *ceteris*, quod mox clariùs patebit.

Fidelis infidelem coniugem pacificam non potest dimittere.

EGO DICO NON DOMINUS] *Ego dico*, id est, ego praecipio, inquit Theodoret. Secundò & meliùs, S. August. libr. 1. de Adult. coniugiis c. 13. & sequ. Anselm. & S. Thom. *ego dico*, id est, ego consulo id quod sequitur, scilicet, ut fidelis infidelem coniugem pacificam non dimittat.

Tertiò & optimè, Romana, Plantiniana, aliaque correctissima Biblia sic distinguunt, ut post τὸ *nam ceteris ego dico non Dominus*, ponant punctum, sicque haec verba à sequentibus disiungant, quasi referenda sint ad superiora, *Ceteris*, scilicet matrimonio non junctis & non nuptis, non Dominus praecipit (τὸ enim *praecipit* subaudiendum relinquit ex antithesi versus praecedentis, ubi sic ait: *Iis qui matrimonio juncti sunt, praecipio, non ego, sed Dominus: ceteris autem*, id est, non junctis matrimonio, *Dominus non praecipit*) sed ego dico & consulo id, quod paulò antè dixi & consului v. 8. scilicet: *Bonum est si sic permaneant*, putà innupti. Ad praecedentia enim debere haec referri, non ad sequentia patet ex puncto interiecto, ut dixi, & quia τὸ *ceteris* opponit Apostolus praecedentibus, scilicet iis qui matrimonio juncti sunt: ergo ceteri sunt qui matrimonio non sunt juncti, id est innupti, non autem coniuges disparis cultus; horum enim hactenus ne meminit quidem. Denique ita se explicat v. 25. cùm ait: *De virginibus autem praeceptum Domini non habeo consilium autem do*, quod idem est cum eo quod hic ait: *ceteris ego dico, non Dominus*.

Virginitas non est praeceptum, sed consilium.

Tertia quaestio Corinth. an fidelis possit coniugi & cohabitare infideli?

SI QUIS FRATER UXOREM HABET INFIDELEM] Tertia est haec quaestio à Corinthiis Paulo proposita, an coniux fidelis possit cohabitare coniugi infideli. S. August. & alii, ut dixi, nectunt haec praecedentibus, *Ceteris ego dico, non Dominus*, q. d. Quamvis Christus fideli permiserit dimittere uxorem infidelem; tamen ego dico & consulo ut eam non dimittat: quia eam dimitti non expedit saluti prolium & coniugis infidelis, si illa consentit, scilicet sine contumelia creatoris & fidei, fideli cohabitare. Hinc multi DD. quos citat Henriquez libr. 11. de matrim. c. 8. colligunt indirectè per antithesim: Ergo cùm Paulus vetet quod Christus permittit; poterit ex Christi permissione fidelis coniux coniugem infidelem nolentem converti dimittere, & alias inire nuptias. Sicut è contrario cùm uterque fidelis est, neutrum licet, uti praecessit. Sed si disiungamus haec, uti Romana, aliaque passim per punctum interiectum disiungunt, nihil tale hinc probari potest. Imò Th. Sanchez tom. 2. de matrim. disp. 73. num. 7. qui legit sine puncto, ut S. August. ad sequentia haec referendo, tantùm vult hinc praecisè evinci, Christum fideli coniugi permittere thori divortium; non autem matrimonii cum infideli initi dissolutionem. Posset Tertiò, aliquis sic explicare, *Ego dico non Christus*: quia Christus hac de re nihil statuit, sed permisit statuendum Apostolis & Ecclesiae, pro varietate temporum, uti postea Ecclesia irritavit matrimonium fidelis cum infideli, si fidelis existens ducat infidelem, ergo secundùm lectionem S. August. haec sententia ex hoc loco obscurè & dubiè elicitur: secundùm verò lectionem Romanam & veriorem, nullo modo hinc elici potest. Tantùm enim vult Apostolus ut fidelis infidelem non dimittat, si consentit infidelis habitare cum fideli. De quo plura v. 15.

Jam infidelitas (non olim) impedit & dirimit matrimonium.

Nota. Infidelitas tempore S. Pauli nec erat impedimentum dirimens matrimonium cum fideli contractum, nec impediens contrahendum aut contractum, si fideli non erat periculum perversionis, sed infidelis consentiret cum fideli manente fideli pacificè habitare, ut hic docet Apostolus. Jam autem consuetudine inductum est in Ecclesia, ut non haeresis, sed infidelitas, non tantùm impediat, sed & dirimat matrimonium, quod fidelis existens fidelis contrahere vellet cum infideli.

VERS. 14.

Quomodo vir infidelis per uxorem fidelem sanctificetur?

SANCTIFICATUS EST ENIM VIR INFIDELIS PER MULIEREM FIDELEM] q. d. Matrimonium & coniunctio ista sancta est: unde non profanatur, nec polluitur fidelis per contactum infidelis, uti vos scrupulosè timetis; Vel potiùs infidelis morali quadam denominatione, & quasi sanctitatis aspergine ait Anselm. inde sanctificatur: tum quia maritus est sanctae, id est fidelis coniugis tum quia eam in fide sua non impediendo, & benevolè cum ea vivendo, quasi viam sternit sibi, ut per preces, merita, verba & exempla fidelis coniugis convertatur & ipse, fiatque sanctus; sicut S. Caecilia maritum suum Valerianum convertit, Theodora Sisinnium, Clotildis Clodovaeum. ita Anselmus, Theophyl. Chrysost.

Caecilia maritum suum convertit & aliae.

Illustris fuit S. Natalia uxor S. Adriani Martyris, quae maritum non tantùm ad fidem, sed & ad gloriosum pro ea martyrium ob undum provexit. Cùm enim audisset vetitum esse feminis ne servirent Martyribus, neve ad eos in carcerem aditus illis aperiretur, totondit capillos suos, & veste virili induta carcerem ingressa Martyres suis officiis recreavit. Quam pòst secutae sunt aliae matronae habitu similiter ementito. Ac tandem cùm Maximianus tyrannus id comperisset; jussit incudem in carcerem inferri, & Martyrum pedibus subiici, vecteque ferreo manus ac tibias illorum confringi. Fecerunt lictores quod jussi fuerant. Id ut vidit B. Natalia, occurrit eis, rogavitque ut ab Adriano inciperent. Obtemperarunt carnifices, & cùm imposuissent Adriani tibiam super incudem, B. Natalia pedem ejus apprehendens extendit super incudem. Carnifices verò multa vi caedentes, amputarunt pedes ejus, & crura confregerunt. Porrò B. Natalia ait ad Adrianum: *Precor te, mi Domine, serve Christi, dum adhuc in te haeret spiritus, extende etiam manum, ut amputent eam, ut sanctis Martyribus similis effectus per omnia: majora enim supplicia illi perpessi sunt, quàm tu*. Extendit ergo manum beatissimus Adrianus, & porrexit eam Nataliae, illa imposuit illam incudi, & carnifices similiter eam amputarunt. Deinde amovent ab illo incudem, & mox spiritum reddidit. Ita habet Vita ejus 8. Septembr.

Memorabile est quod scribit Gennadius Patriarcha Constant. in expositione Concilii Florentini sess. 5. de Theophilo Imp. non Pagano, sed haeretico, Michaelis Balbi filio, precibus Augustae uxoris ejus salvato. Cùm enim ipse sacras imagines oppugnasset, os ejus admodum diductum est, ut viscera ejus conspicerentur: ad mentem ergo rediit, & sacram imaginem osculatus est. Paulò pòst inde ad Dei tribunal raptus est, pro quo cum assiduae preces à sanctis viris & à regina effunderentur, ei venia data est. Nam Theophilum in somnis regina conspexit vinctum tractumque ab innumerabili praecedentium & subsequentium multitudine. Ante illum ferebantur diversa instrumentorum genera ad torquendum accommodata, ipsaque videbatur eos sequi qui ad poenam adducebantur, quousque ad conspectum terribilis judicis pervenerunt, Theophilumque ante ipsum statuerunt. Pro-

Provoluta igitur ad judicis illius tremendi pedes enixè multis lacrymis Augusta pro viro suo deprecabatur. Ad quam terribilis judex dixit: *Mulier magna est fides tua, propter te, sacerdotumque tuorum preces conjugi tuo do veniam.* Tunc ministris suis dixit: *Solvite eum, uxorique ejus tradite.* Similiter & Patriarcha, Methodius scilicet, omnium hæreticorum, Theophilique ipsius, adnotatis scriptisque nominibus, hæc eadem sub sacra mensa collocavit, eademque nocte qua regina visionem adspexit, vidit & ipse divinum angelum magnum templum ingredientem, qui dixit *Episcope, exaudita sunt preces tuæ, & veniam Theophilus impetravit.* Somno ergo experrectus ad sacram mensam venit, ibique cùm legeret paulò antè conscriptum libellum, invenit (ò Dei judicia!) Theophili nomen abolitum. ita Gennadius suprà citatus, & Baron. tom. 9. Annal. ad annum Christi 842.

Qui filii immundi sint, qui sancti?

ALIOQVI FILII VESTRI IMMUNDI ESSENT, &c. Si ab infideli conjuge faceretis divortium, filii vestri haberentur quasi nati ex illicito thoro, adulterini, illegitimi, NUNC AUTEM SANCTI SUNT] id est, mundi, τὸ enim *sancti* opponitur immundis: mundi autem, id est, ex honesto & legitimo matrimonio concepti & nati. ita Ambros. Anselm. August. lib. 2. de Peccat. meritis c. 26.

Secundò propriè *immundi* essent, quia à parente infideli, in odium conjugis fidelis facientis divortium, pellicientur & educabuntur in infidelitate, præsertim si infidelis sit pater; quia in repudio plerumque proles sequuntur patrem. Nunc autem manente fideli cum infideli in conjugio *sancti sunt*, quia connivente infideli, facilè fidelis parentis fide, diligentia ac cura sanctificari, baptizari & christianè educari possunt. ita S. August. libr. 3. de Peccat. meritis c. 12. & ex Tertull. Hieronymus epist. 153. ad Paulinum.

Calvinus & Beza falsò dicùt fidelium filios, sine baptismo salvari.

Hinc Calvinus & Beza suum dogma de traduce justitiæ hauserunt, docentque fidelium filios propriè esse sanctos, & sine baptismo salvari: quia hoc ipso quo fidelium sunt filii, censentur esse in Ecclesia nati, juxta fœdus divinum, *Ero Deus tuus & seminis tui*, Genes. 17. 7. Quemadmodum Jure civili censentur liberi, qui ex altero parente libero nascuntur.

Sed errant: quia pariter ait Apostolus sanctificari virum infidelem per conjugem fidelem: talis autem vir per conjugem suam præcisè & propriè non sanctificatur, ut patet; ergo nec filius. Secundò, Ecclesia non est civilis respubl. sed supernaturalis, & in ea nemo nascitur Christianus, sed baptismo, uti & olim circumcisione. Genes. 17. spiritaliter renascitur quisque, & fit sanctus, non civiliter sed realiter per fidem, spem & charitatem animæ infusam. ita Patres & tota Ecclesia. Tertiò, quia Joan. 3. v. 5. absolutè dicitur: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Ergo falsum est, quòd aliquis non renatus ex aqua, scilicet, qui natus est ex parentibus fidelibus, possit introire in regnum Dei.

VERS. 5.

Quo casu liceat conjugem infidelem dimittere.

QVOD SI INFIDELIS DISCEDIT, DISCEDAT] si nimirum infidelis dissolutionem, quærit; vel non vult cohabitare sine Creatoris injuria, quia scilicet, vult conjugem pertrahere ad infidelitatem, aut aliud crimen, vel blasphemias jactat in Deum, fidem aut Christum, ait ex communi Doctorum sententia Thom. Sanchez tomo citato, disput. 74. hoc enim ipso moraliter censetur velle discedere & quærere separationem; tunc discedat & fidelis à tali conjuge infideli: quia melius est, inquit Chrysostomus, divortium nuptiarum facere, quàm pietatis.

Licet certo casu divortium matrimonii, non tantùm thori, cum infideli conjuge facere.

Nota, Apostolum permittere hoc casu non tantùm thori divortium, ut vult Dominicus Soto in 4. d. 39. a. 4. sed etiam matrimonii; ita ut possit conjux fidelis aliud matrimonium inire, hoc enim in gratiam fidei concessit Christus. Alioquin enim servituti subjectus esset frater aut soror, id est, Christianus aut Christiana: magna enim servitus est teneri matrimonio, & obstrictum esse infideli, ita ut alteri nubere non possis; sed, etiamsi discedat infidelis, continere debeas & vivere cælebs. ita S. August. l. 1. de Adulter. conjug. c. 13. S. Thom. & Ambros. qui ait: *Non debetur ei reverentia conjugii, qui horret auctorem conjugii, sed potest alteri se jungere.* Et patet c. *Quanto*, &c. *Gaudemus*, tit. de divort. & c. *Si infidelis*, 28. q. 2.

Multi DD. hinc colligunt, fideli, hoc ipso quod infidelis conjux non vult converti, licere aliud inire matrimonium.

Imò multi DD. quos citat Henriquez lib. 11. de matrim. capit. 8. post initium, inter quos est S. August. lib. 1. de Adulter. conjug. capit. 19. & sequ. ex hoc v. 12. colligunt, fidelem, cujus conjunx infidelis non vult converti, licet sine contumelia Creatoris velit fideli cohabitare, hoc ipso habere jus aliud matrimonium ineundi.

Sed S. Paulus & citata Jura canonica tantùm exprimunt casum, quo infidelis vult discedere, vel est in fidem blasphemus. Unde alii DD. quos citat Henriquez, putant hoc tantùm casu licere fideli nubere alteri. Idque sanè veriùs est, quia, ut dixi, hoc tantùm vult S. Paulus & canones citati. Et quia priores Doctores contrariæ sententiæ tantùm nituntur glossis in capitula quæ paulò antè citavi, quæ glossæ subinde Aurelianenses sunt, & textui deformes ac reformandæ.

Glossa per se non potest condere jus aut legem novam.

Adde, Glossam, per se non posse condere jus aut legem novam: cùm ergo constet fuisse verum matrimonium, quod conjuges infideles contraxerunt, nec constet per conversionem alterius conjugis illud solvi, eò quòd nec jus divinum, nec Ecclesiasticum extet, quod illud solvat; sequitur in matrimonio jam contracto, quod natura sua est insolubile, illis esse persistendum. Confirmatur, quia uterque conjunx est in possessione bonæ fidei: ergo ea depelli nequit, nisi constet, ad matrimonium hoc alterutrum, vel utrumque nullum jus habere, aut hoc jure excidisse per conversionem alterius: hoc autem non constat, sed ut summum dubium est; in dubio autem melior est conditio possidentis, nec possessor ob dubium supesveniens possessione justa depelli potest.

Possessor ob dubium superveniens possessione justa depelli non potest.

Addit tamen Sanchez disp. 74. n. 9. licere fideli converso alteri nubere, quia Ecclesia jam illi vetat, ne maneat cum infideli qui non vult converti, ob periculum perversionis, quod ferè semper est: tunc enim censeri infidelem discedere, quia non vult licito & debito modo fideli cohabitare. Hoc autem, scilicet, ne maneat fidelis cum infideli, vult Sanchez, Ecclesiam jam passim vetasse. Sed id negant Navarrus & alii: quia licet Concil. Tolet. IV. can. 61. vetet conjugi fideli manere cum infideli, si infidelis sit, & manere velit Judæus, quia Judæi pervicacissimi sunt, & in sua secta perversissimi; non tamen id vetat si infidelis conjunx sit Paganus, nec alia extat lex id vetans,

Adde, Concil. Toletanum fuisse particulare, & illum canonem variè à variis explicari, ut refert Sanchez disput. 73. numer. 6. Et sanè nimis durum esset & scandalosum, si in India, Japonia, China, ubi jam primùm inducitur fides, sub regibus infidelibus cogerentur Christiani dimittere uxores, quas in infidelitate duxerunt; aut si uxores cogerentur deserere maritos, præsertim nobiles & principes, nolentes ad fidem Christi converti, qui inde caperent occasionem eliminandi Christianos, & Christianam fidem. Secùs est in Hispania & inter Christianos, ubi Ecclesia hoc statuere posset sine scandalo, idque vel lege generali, qualis tamen nulla extat scripta, ut dixi; vel ex usu & consuetudine, vetando singulis in particulari, ne maneant cum infideli conjuge, ob periculum perversionis: cui præcepto parere debebit fidelis, & consequenter non ipse erit in culpa, sed infidelis (qui secundùm legem conjugis fidelis & Ecclesiæ præceptum cum eo habitare non vult) cur fiat divortium, censebiturque hoc ipso infidelis velle discedere, ac consequenter fideli fas erit, ad aliud matrimonium transire, ut doctè dixit Sanchez. Ita Cæsara regina uxor Persarum regis, tempore Mauritii Imperatoris Constantinopolim secretò fugiens, ibique conversa & baptizata, cùm maritus eam repeteret, ad eum redire noluit, nisi ipse Christianus fieret: quare ipse Constantinopolim veniens, ibique baptizatus, & ab Augusto de fonte levatus, accepta conjuge lætus ad suos rediit. Id contigit sub annum Domini 593. uti ex Paulo Diacono, & Gregorio Turon. refert Baron. Hæc omnia quæ dixi, intellige de matrimonio quod uterque conjux in infidelitate contraxit, si alter postea ad fidem convertatur, alter verò nolit converti.

In quibus locis Ecclesia possit statuere, ne fidelis deserat uxorem infidelem.

Nam matrimonium quo fidelis nubit infideli, non à Paulo, sed ab Ecclesia postea irritatum est: unde cultus disparitas est impedimentum dirimens matrimonium. Quare Theresia soror Adelfonsi regis Legionis, Abdallæ regi Arabum nubere noluit, nisi ipse Christianus fieret, promisit ille, sed fictè. Ergo Theresiæ advenienti & reluctanti vim intulit; sed morbo à Deo percussus sanari non potuit, nisi Theresiam ad fratrem remitteret. ita refert Roder. Vazæus, & Baron. anno Christi 983.

Cultus disparitas est impedimentum dirimens matrimonium.

Et S. Eurosia Bohemiæ regis filia capta à Maurorum principe, mori maluit quàm ei nubere, cumque ferientis gladium patienter expectaret, audita est hæc angelica vox: *Veni electa mea, sponsa Christi, accipe coronam quam tibi Dominus præparavit; & donum, ut, quotiescumque pro pluvia, vel contra quamcumque tempestatem fieri à Christi fidelibus invocata, erit eorum oratio exaudita.* Cùm hæc audisset, brachiis detruncatis & pedibus, expiravit miraculis celebris, ut refert Lucius Marinæus Siculus lib. 5. de Rebus Hispan.

IN PACE AUTEM VOCAVIT NOS DEUS] *In pace*, id est, ut Syrus, ad pacem (ἐν de more ponitur pro εἰς) scilicet conscientiæ cum Deo, & concordiæ cum hominibus q. d. Ergo ex parte nostra à maritis infidelibus non discedamus, sed quàm possumus pacificè maneamus. Secundò, & aptiùs, per *pacem* hic accipias quietem, vitamque quietam, quam conjugi fideli suadet Apostolus, ut eam in divortio & solitudine præferat conjugio & conjugi infideli, qui vult discedere, dum suis jurgiis & litigiis fidelem incessit, pacemque illius perturbat: sic enim meliùs cum discessione, de qua proximè præcessit, hæc cohærent, de quo mox plura.

VERS. 16. Pax in conjugio causa esse potest, cur conjux infidelis convertatur.

B UNDE SCIS MULIER, SI VIRUM SALUUM FACIES?] Sequendo priorem jam dictam pacis significationem, sensus erit, q. d. In pace mane & vive, quoad potes, ò fidelis, cum conjuge infideli, quia nescis bonum, quod inde consequi potest, fortè manendo cum conjuge infideli eum convertes & saluum facies ita Chrysost. Ambros. Ansem. Theophyl. & alii.

Nota hebraismum, *si*, id est fortè: simile est Joelis 2. v. 14. & ibi. Dat enim causam, cur in pace vocarit nos Deus, velitque pacificè conjugem fidelem cum infideli manere & vivere, ut scilicet per pacem hanc fidelis infidelem convertat.

Secundò & planiùs, sequendo posteriorem jam dictam pacis acceptionem, aptior sensus erit hic: *In pace vocavit nos Deus. Vnde enim scis mulier, si virum saluum facies?* q.d. Donum Christi est pax, ad hanc, non autem ad servitutem inquietam & rixosam, vocati sumus à Christo. Si ergo infidelis rixis, probris, minis in fidem & fidelem conjugem, discessionem quærit, discede, ò conjux fidelis, ab eo, ut pacificè vivas: neque præstendas spem conversionis ejus. Vnde enim id speres in homine Pagano, blasphemo, rixoso? ac consequenter, unde scis, vel unde speras, quòd eum saluum facies?

Suadet Paulus conjugi fideli ab infideli discedere ob rixas, &c.

C VERS. 17. NISI UNICUIQUE SICUT DIVISIT DOMINUS, UNUMQUEMQUE SICUT VOCAVIT DEUS, ITA AMBULET] Hæc clara syntaxi ita construe: Ita ambulet quisque, sicut unicuique divisit Dominus, & sicut unumquemque vocavit Deus.

Nota, τὸ *nisi* hic, ut vertit Syrus, idem est quod אלא *ella*, id est sed, verumtamen; vel, hoc tamen salvo: vide can. 25. q. d. Hæc dixi de conjugio fidelis cum infideli; deque discessione & divortio, si infidelis illud quærat, deque pace & pacifica vita; ita tamen, ut nolim divortium quæri, aut pacem turbari, per cupidinem & desiderium mutandi statum, quòd videlicet fidelis, quia fidelis & in Christianam libertatem assertus, cupiat & prætendat mutare statum & conditionem suam servilem in liberam, Gentilem in Judaicam. Dico ergo, ut quisque fidelis statum & conditionem, quam dedit Dominus, quamque habuit antequam esset fidelis, retineat, sive Judæus sit, sive Gentilis; sive servus sit, sive liber, quisque in sua sorte ambulet, ita contentus christianè vivat, nec ob christianismum statum mutet inquietè, & cum scandalo Gentilium. Græcè pro *nisi*, est εἰ μὴ, quod recentiores vertunt, *an non*, & ad præcedentem sententiam referunt q. d. Vnde scis si mulierem salvam facies, an non? Sed Græcum εἰ μὴ significat etiam *nisi aliqui*. ita Noster, Erasm. & alii, qui id ipsum jungunt sequentibus.

Paulus non vult divortium quæri per desiderium mutandi statum.

Videtur hæc quarta fuisse quæstio, quàm Corinthii proposuerunt Paulo: An scilicet Christiani, si ante conversionem fuissent servi, per christianismum fierent liberi, adeoque, an omnes servi & mancipia, si converterentur ad Christum, hoc ipso assererentur in libertatem? hoc enim suadere & exigere videtur Christiana libertas, in quam à Christo redempti & asserti sumus. Rursum, an Gentiles, facti vel futuri Christiani, deberent circumcidi, fierique Judæi? quia enim Apostoli & primi Christiani fuerunt Judæi, & ex Judæis cœpit christianismus: hinc

Quarta quæstio à Corinthiis Paulo proposita, An servi per christianismum fiant liberi?

A putabant nonnulli, neminem posse esse Christianum, nisi priùs judaismo initiaretur. Vtrique quæstioni respondet hic Paulus negativè.

Quorundam opinio neminem posse esse Christianum nisi priùs fiat Judæus.

CIRCUMCISUS ALIQUIS VOCATUS EST? NON ADDUCAT PRÆPUTIUM] Græcè μὴ ἐπισπάσθω, id est, non attrahat, scilicet ferro, præputium. ita Theophyl. & Photius.

Nota circumcisis præputium potuisse reduci, cute per instrumentum attractorium, quod spathisterem vocant, adducta, ut glandem rursus operiret, ut docet Celsus li. 7. c. 25. Idque eos, qui à Judæis apostatabant ad Gentes, facere solitos, patet 1. Machab. 1. v. 18. & ex Josepho libr. 12. Antiquit. cap. 6. & ex Epiphanio lib. de Ponderibus & mensuris, ubi hujus reductionis auctorem ponit Esau, idque dictum esse, *Esau odio habui.* Indeque docet Judæos, cùm ad Samaritas transirent, vel contrà, secundò circumcidi solitos, & sic secundò se circumcidisse Symmachum, qui æquè ac Aquila & Theodotion celebris fuit sacræ Scripturæ interpres: sicuti Anabaptistæ suos transfugas secundò baptizant.

VERS. 18. Præputium circumcisis reduci potest idque Judæi apostatæ faciebant.

Reductionis præputii auctor fuit Esau idemque odio habitus ait Epiphan. Symmachus bis circumcisus.

Inde putavit interpres apud Martialem, explicans illud epigrammatis 1. in Cæliam,

Nec recutitorum fugis inguina Judæorum;

recutitos esse Judæos, ita dictos. Quoniam, inquit, Judæis pueris cutis inguinis rescindebatur, postea cùm cutis succresceret, dicebantur Recutiti. Et Persius satyra 5. *Recutitaque sabbata*, vocat Judaica festa. Vbi interpres, Judæos, inquit, vocat recutitos, quibus nova cutis restituta est. Aliis tamen locis tam ipse, quàm alii appellant recutitos, id est circumcisos, quasi recisos cute, ut recutitus sit idem, quod apella, id est, sine pelle, de quo Poeta:

Quare recutiti vocati sint Judæi, Que recutita sabbata.

——*Credat Judæus apella,*

Non ego.

Quis dicatur apella.

Idque verius est, nam non est verisimile, naturaliter per se recrevisse cutem circumcisione præcisam, maximè in viris; & quia alioqui non arte, sed natura factum esset: cùm tamen Celsus & Epiphanius arti id tribuant, eamque describant.

Aliter hunc locum explicat S. Hieron. in cap. 52. Isaiæ: *Circumcisus*, inquit, *aliquis vocatus est, non adducat præputium, id est, ut aliis verbis subdit Apostolus. Absque uxore vocatus es, non ducas uxorem.* Sed hic sensus mysticus & symbolicus est, non litteralis & genuinus.

CIRCUMCISIO NIHIL EST] q. d. Circumcisio nec prodest, nec obest ad salutem homini Christiano: agit enim de Judæis ad christianismum conversis, ut patet ex præced. Vide Cajetan. Ambros. Anselm.

VERS. 19. Circumcisio non prodest aut obest Christiano ad salutem.

VNUSQUISQUE IN QUA VOCATIONE VOCATUS EST, IN EA PERMANEAT] Vt si circumcisus, servus, conjugatus venerit ad christianismum, propter eum, statum non mutet, sed maneat circumcisus, servus, conjugatus. q. d. Statum tuum retine, qui quis ille sit, scilicet si status sit licitus & honestus; nam aliàs S. Cyprianus noluit histriones ad Ecclesiæ Sacramenta admitti.

VERS. 20. Status unicuique retinendus si honestus sit.

Præclarè S. Ephrem adhortatione 4. to. 2. *In quo ait, vocatus es opere, fixis anchoras ac funes* (ut ibi quasi in portu a procellis tutus consistas) *ne in pelagus tua navis impellatur.*

SERUUS VOCATUS ES? NON SIT TIBI CURA] ne de eo sis anxiè sollicitus, quòd seruus sis, quasi servitus sit conditio Christianis hominibus indigna: sed eo potiùs te consolare, quòd à misera servitute peccati ac mortis,

VERS. 21.

D sis per Christum manumissus, Deique seruus effectus. licet in hac vita homini servias, quamdiu Deo visum fuerit, patet ex v. seq. Vide hac de re apophthegmata quæ citavi Exodi 21. v. 12.

Aurea est gnome S. Augustini in Sententiis numer. 53. *Justis*, ait, *quidquid malorum aliquis dominus irrogat, non pœna est criminis, sed examen virtutis. Nam etiam bonus si serviat, liber est: malus autem etsi regnet servus est, nec unius hominis, sed, quod gravius est, tot dominorum, quot vitiorum.* Et numer. 124. *Libera semper est servitus apud Deum, cui non necessitas servit, sed charitas.*

SED ET SI POTES FIERI LIBER, MAGIS UTERE] scilicet ipsa servitute, ad Domini gloriam, humilitatis causa. Vnde Theodoret sic exponit: Gratia, inquit, non novit differentiam servitutis & dominii. Ne fugias ergo servitutem tamquam fide indignam. Quòd si fieri possis, ut libertatem assequare, perge servire & expecta remunerationem. Sic quoque explicant S. Chrysostom. Theophyl. & D. Thomas. Huic expositioni aptè cohæret id quod sequi-

sequitur: *Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.*

Paulus mancipiis suadet ut libertatem amplectantur, si possint; si non conselentur in fide Christiana.

Secundò, aptiùs & planiùs: *Si potes fieri liber*, si potes à servitute liberari, *magis utere*, hac scilicet potestate & commoditate, ac servitutem excute. q. d. Si potes fieri liber, libertatem amplectere, eaque fruere hoc enim planè significat τὸ *magis utere*: hocque præ alio suadendum, æquè ac optandum est. Quis enim non malit fieri liber, quàm manere servus? præsertim si infideli serviat, ita ut liberè Christo servire non possit, hoc etiam mox clarè suadet Paulus dicens: *Pretio empti estis; nolite fieri servi hominum.*

Nota. Servos hic intelligit Apostolus, non mercenarios, quales jam sunt apud Christianos, sed mancipia, qualia habebant Gentiles, etiam conversi ad Christum, & etiamnum ex Turcis & Mauris habent Christiani. Opponit enim servos liberis.

S. Hieron. in Apolog. pro libris ad Jovinian. ex Origene initio libri 1. in epist. ad Roman. aliter hæc explicat, nimirum de servitute matrimonii. q. d. Si tamquam servus alligatus es matrimonio, *non sit tibi cura*, id est, non te excrucia, quasi in matrimonio piè vivere & salutem assequi nequeas. *Sed & si potes fieri liber, magis utere.* q. d. Si tamen potes persuadere uxori, ut separatim cælibes vivatis, magis hoc amplectere. Verùm prior sensus planior est & germanior.

B

VERS. 22. QVI ENIM IN DOMINO VOCATUS EST SERUUS] Hæc verba non ad proximè præcedentia: *Sed & si potes fieri liber, magis utere*; sed ad præcedentia more Hebræo referenda sunt, scilicet ad illa, *Servus vocatus es? non sit tibi curæ*, hoc enim præcipuè intendit hic Apostolus, scilicet, ut servos doceat sua servili conditione esse contentos, eamque patienter ferre, donec Dei providentia aliud statuat, eosque servitute liberet. Jam *in Domino*, id est, à Domino, & ad fidem gratiamque Domini Jesu. Vide can. vigesimum quintum.

LIBERTUS EST DOMINI] à Domino, scilicet Christo, est manumissus, & in libertatem Christianam assertus. q. d. Servi heriles si fiant Christiani, non ambiant fieri liberi à servitute herili, sed glorientur; quod à servitute peccati asserti sint in libertatem gratiæ, & adoptionis filiorum Dei. Vide Chrysost. hic & in morali homil. 19. quàm servitus libertati Christianæ non obsit.

VERS. 23. *Sanguis Christi antonomasticè dicitur* pretium.

PRETIO EMPTI ESTIS: putà sanguine Christi, qui antonomasticè dicitur *pretium*, utpote ingens & immensum. ita Ambros. q. d. Christus vos pretio maximo è servitute peccati emit & redemit, fecitque sibi liberos: ergo NOLITE FIERI SERVI HOMINUM] ne vos in servos vendatis, aut servituti mancipetis, si possitis libertate gaudere: hæc enim civilis libertas decet Christi libertum, ut eo meliùs toti Christo serviatis, quo minùs ulli hero, Ethnico præsertim, serviatis.

C

Constantinus Magnus sanxit ne Judæus Christianũ servum haberet.

Hinc postea Constantinus Magnus, sub annum Christi 330. in honorem Christi, & favorem Christianæ religionis sanxit, ne ullo modo Judæus Christianum servum haberet, aut possideret: Judæum autem qui secùs faceret, jussit capite plecti, & servum talem libertate donari, ut patet l. unica libr. 1. Codicis, tit. *Ne Christianum mancipium hæreticus, vel Judæus, vel Paganus habeat*; neque enim fas esse censebat, Christi Redemptoris occisoribus, Christianos Christi morte redemptos, servitutis jugo subjici. Quam legem tres Constantini filii deinde confirmarunt, teste Sozomeno l. 3. c. 17. Sic S. Gregorius sanxit, ut servus Judæi volens converti ad christianismum, hoc ipso fieret liber, ut patet libr. 3. epist. 9. Similia habet Concilium Toletanum IV. capit. 64.

D

Hæc intellige de Judæis & Paganis, qui jurisdictioni alicujus principis Christiani subjecti sunt: talium enim servi Christiani hoc ipso fiunt liberi, ac proinde possunt dominum deserere; imò, si sint infideles, possunt fugere ad Ecclesiam, ut fiant Christiani & consequenter liberi. De his enim leges loquuntur: *In illis verò infidelibus, qui temporaliter Ecclesiæ, vel ejus membris non subjacent, prædictum jus Ecclesia non statuit; licet posset instituere de jure. Habet enim auctoritatem Dei; & infideles merito suæ infidelitatis merentur potestatem amittere super fideles, qui transferuntur in filios Dei. Verùm hoc non facit Ecclesia, ad scandalum vitandum*, inquit, S. Thomas 2. 2. q. 10. art. 10.

Secundò, alii non malè sic quoque explicant: *Nolite fieri* A *servi hominum*; ita videlicet, ut hominibus serviendo Dei obsequium negligatis. illi enim fiunt servi hominum, qui homines præcipuè respiciunt, eisque adulantur etiam cùm malè agunt; atque eis per omnia obediunt & serviunt, etiamsi peccata præcipiant. ita S. Chrysost. & Hieron. in c. 6. ad Ephes. Sic enim Apostolus ad Ephes. 6. præcipit servis, ut serviant heris, non sicut hominibus, sed sicut Domino, & propter Dominum.

UNUSQVISQVE IN QVO VOCATUS EST, FRATRES, IN HOC PERMANEAT APUD DEUM] q. d. Veruntamen quisque in suo statu, sive herili, sive servili, in quo vocatus est, & venit ad christianismum, permaneat. VERS. 24.

Nota τὸ *apud Deum*, cui scilicet servit & adhæret in christianismo & Ecclesia. q. d. In eodem statu, in quo vocatus & conversus est, quisque permaneat in christianismo & Dei obsequio, ne Gentes causentur per christianismum servos fieri inquietos, & ambire libertatem.

VERS. 25. *Quinta quæstio Corinthiorum, An virgines debeant manere virgines.*

DE VIRGINIBUS (ut scilicet maneant virgines, & serviant Deo in virginitate) PRAECEPTUM DOMINI NON HABEO: CONSILIUM AUTEM DO] ut id faciant. vide can. 38. Est hæc quæstio quinta Corinthiorum, An virgines in christianismo debeant manere virgines? Respondet Paulus, lege Christi nulli præcipi virginitatem, sed eamdem omnibus consuli.

Cælibatus in cuilibet est potestate cum Dei gratia.

Ex hoc loco probatur communis illa Patrum sententia, qua asserunt cælibatum esse in potestate nostra, si illum à Deo petamus, & ad eum conemur heroica fortitudine, cooperemurque Dei gratiæ per debita media, ita ut quilibet sine conjuge cælebs vivere possit, si velit, quantumvis à natura vel habitu in libidinem proclivis sit. ita docet Tertull. libr. de Monogamia prope finem, Chrysost. Origen. & Hieron. in cap. 19. Matth. Nazianz. orat. 13. Ambros. libr. de Viduis, August. in psalm. 137. *qui te hortatur*, inquit August. *ut voveas, ipse adjuvat ut reddas.* Et lib. 6. Confess. c. 11. *Utique dares continentiam, si gemitu interno pulsarem aures tuas.* Idem satis insinuat Paulus hoc v. & 7. ubi omnibus communiter consulit virginitatem: non consulitur autem, uti nec præcipitur, nisi id, quod est in nostra potestate, id est, nisi id, quod possumus facere cum gratia Dei quam scilicet Deus nobis præparavit & offert, si eam imploremus, eique cooperari velimus.

Idem docet Christus Matth. 19. ubi Apostolis dicentibus, ob onera & difficultates matrimonii non expedire nubere; Christus illud approbans, subjungit Primò, *Non omnes capiunt verbum istud*, græcè, οὐ χωροῦσι, quod Origen. & Nazianz. orat. 31. de tribus eunuchorum generibus, vertunt, *non omnes sunt capaces*; per capacitatem intelligentes propensionem naturalem ad castitatem, quàm non omnes habent. Verùm meliùs alii passim, τὸ οὐ χωροῦσι vertunt, tamquam vasa non suscipiunt in se, non approbant, non comprehendunt, non amplectuntur castitatem, utpote difficilem.

Qui sint eunuchi per impotentiã moralem.

Hinc Secundò, subdit Christus: *Sunt eunuchi qui se castraverunt*, sua scilicet libera voluntate se castos effecerunt, idque perpetuo voto firmarunt, hæc enim significat vox *eunuchi*, scilicet impotentiam moralem: idem significat vox *castraverunt*. Alioqui enim potiùs dixisset Christus: Sunt qui se castrant, aut Castrare nituntur. Ita S. Hieron. ibidem, Epiphan. hæresi 58. Fulgent. libr. de Fide ad Petrum c. 3. August. de Sancta virgin. c. 30.

Tertiò, addit Christus: hos eunuchos ita se castrasse, non propter molestias rei uxoriæ, non etiam propter Evangelium, ut meliùs illud prædicent, quemadmodum detorquent hæc Christi Verba hæretici; sed propter *regnum cælorum*, scilicet promerendum. ita Origenes, Hilar. Chrysost. Euthym. ibidem; & S. August. c. 23. lib. de Sancta virgin.

Quid significet. Qui potest capere, capiat.

Denique concludit Christus dicens: *Qui potest, capere, capiat*, quæ verba sunt cohortantis & excitantis ad heroicam virtutem, æquè ac ad præmium illustre. Hisce ergo verbis Christus proponit omnibus consilium castitatis, quasi rem valdè heroicam & eximiam. Non dicit Christus, inquit Chrysost. Non omnes possunt, sed, Non omnes capiunt, id est, omnes quidem capere possunt, sed tamen non omnes capere volunt, & Hieron. *His*, inquit, *datum est à Deo castrare se, qui petierunt, qui voluerunt, qui ut acciperent, laboraverunt.*

Dices, quomodo ergo ait Christus: *Qui potest capere, capiat?* Hisce enim verbis significat, non omnes posse hoc capere. Respondeo, τὸ *qui potest*, tantùm significat rem hanc

A esse arduam & difficilem. q. d. Qui vult sibi vim inferre, qui vult omnibus viribus ad rem tam arduam conniti; ille eam capiat & apprehendat. Sic ille apud Comicum: *Non possum*, inquit, *mater hanc uxorem accipere. Non possum*, id est nolo, quia mihi difficile est, quia hæc uxor mihi non placet: & sic in Scriptura sæpè impossibile vocatur id, quod est difficile. Rursum, non omnes possunt continere potentia propinqua, remota tamen possunt; quia possunt orare, suaque oratione & cooperatione parere sibi potentiam propinquam continendi.

Impossibile sæpe vocatur quod est difficile.

Licet ergo non omnes habeant donum continentiæ quo actu contineant, sicut non omnes justi habent donum perseverantiæ, quo actu in gratia perseverent: tamen sicut omnes justi habent donum perseverantiæ, quo possunt perseverare si velint; ita omnes possunt habere donum continentiæ, si scilicet vires ad hoc à Deo petant, & Dei gratiæ per debita media cooperentur. Secùs est de dono prophetiæ, aliisque gratiis gratis datis, quæ sæpè nec orando, nec collaborando impetrare possumus. Quia tamen nonnulli natura & consuetudine in libidinem proclives, non eos habent animos, nec eum adhibent conatum & constantiam heroi- B cam, quam cum Dei gratia possent, sed facilè sinunt se à natura & consuetudine abduci, ut tentationi venereæ succumbant: hinc talibus & tam infirmis præstat inire matrimonium: *Melius enim est nubere, quàm uri* ita Apostolus v. 2. 5. & 9.

Donum continentiæ oratione consequi possumus.

Tamqvam misericordiam consecutus a Domino, ut sim fidelis] Virginitatem, inquit, consulo, tamquam is, qui misericorditer assumptus sum ad gratiam Apostolici muneris apud Gentes, ut fideliter illis consulam. ita Ambros. Anselm. Theodor. q. d. Quo præ aliis Apostolis indignior, majori gratia & misericordia vocatus sum ad apostolatum, eo magis in eo docet me esse fidelem, & fideliter consulere iis, ad quos à Christo missus sum Apostolus.

Humilitas Pauli.

VERS. 26. Existimo ergo hoc bonum esse] *Hoc*, scilicet virginitatem. ita S. Ambros. & alii. Vel aptiùs *hoc*, ut scilicet sint & maneant virgines, uti dixi v. praeced.

Propter instantem necessitatem] evangelizandi & discurrendi per totum orbem, inquiunt nonnulli: hoc enim cum uxore & multa prole tum fuisset dif- C ficile. Verùm Paulus non scribit hæc Apostolis aut Evangelistis, sed Corinthi civibus. Vnde alii accipiunt *necessitatem*, persecutionum & fugarum in primitiva Ecclesia: virgines enim facilè, conjugati verò ægrè, utpote uxore & prole gravati, tyrannos effugere poterant. Tunc ergo ob hæc pericula & fugas satius erat esse cælibem, quàm conjugatum. ita hæretici.

Sed hoc carpit Calvinus: fatetur enim ipse, Apostolum *hoc*, putà virginitatem & cælibatum, omnibus sæculis, etiam pecatis & nostris, toto orbe jam Christiano consulere; necessitatem ergo intelligit Calvinus inquietudinem & afflictiones varias, quibus Sancti in hac vita agitantur, ob quæ magis consulendus est cælibatus, quàm matrimonium. Sed hoc quoque remotius est & generalius.

Quomodo hæretici intelligunt satius fuisse olim cælibē vivere, quā conjugatum.

Dico ergo: *Instans* hæc *necessitas* est illa, quam in sequ. determinat & explicat Apostolus v. 28 & 29. estque duplex.

Quæ sit hic instans necessitas.

Pro quo Nota Græcum ἐνεστῶσα duo significare. Primùm *instante*, id est, præsentem necessitatem. Sic enim Paulus opponit ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα, præsentia futuris, Roman. 8. 38. & 1. Corinth. 3. v. 22. & Græcis ἐνεστὼς χρόνος, est *præsens tempus*. Secundò, propriè ἐνεστὼς, id est *instans*, imminens, insistens, urgens, incumbens necessitas. Vtraque significatio hic convenit. Rursum, *necessitas* Hebræis idem est quod angustia, afflictio, tribulatio, & quidquid hominem arctat, angustiat, stringit. Vnde Psaltes: *De necessitatibus*, id est de angustiis, *erue me*. Et sic Apostolus suas angustias, sæpè vocat *necessitates*.

Primò ergo, instans hæc necessitas est imminens & incumbens matrimonio, urgensque rei uxoriæ difficultas, molestia, afflictio, scilicet onera uteri, partus dolores, educationes liberorum, curæ, timores, zelotypia, rixæ, familiæ apparatus; opum, affinitatum, statuum curandorum & augendorum sollicitudo, mariti dominatio, cholera, ebrietas, prodigalitas, paupertas, orbitates, & ex his perpetua animi distractio, & circa hæc occupatio. Hæc enim explicans v. 28. vocat *tribulationem carnis*, quam conjugii voluptati opponit. ita, Ambros. Anselm. Chrysost. Theophyl.

Incommoda matrimonii.

Secundò, simpliciùs & planiùs, *Instans necessitas*, vel ut vertit Erasmus, Vatablus & alii, *præsens necessitas* est, ut Syrus אננקי דזבנא *ananki dezabna*, necessitas temporis, id est, angustia præsentis vitæ, quæ nobis vitæque nostræ incumbit & imminet, eamque arctat & urget, ut properet ad mortem & æternitatem. *Instans* ergo *necessitas*, est brevitas temporis, quod nobis datur ad æternitatis conquisitionem; quæ proinde non mundo, non conjugi, sed animæ & Deo danda est ita Chrysost. Anselm. & S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. *necessitas*, ait, *hæc est brevi moriendi*. q. d. Paulus: In hac brevi vita necessitas est placendi Deo, & studiosè parandi victum & necessaria, scilicet bona opera, ut inde vivamus beati in tota æternitate. Ergo consulo virginitatem: hæc enim uni Deo intendere potest, cùm conjugati per onera conjugii distrahantur: sicut formica tota æstate colligit grana in hiemem, ita tu collige merita in æternitatem. Hanc enim necessitatem explicans v. 29. ait: *Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est: reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint, &c. præterit enim figura hujus mundi.* q. d. ambis sponsam, prolem, uxorias voluptates? iis inhias, in eas omnes cogitationes & curas defigis? moliris perpetuare familiam, nomen, genus? opes congeris, fundos coemis, domos construis quasi perenniter hic victurus? memineris illius Horatiani:

Alia explicatio instantis necessitatis.

Linquenda tellus, & domus, & placens
Vxor.

Primò, quid te fatigas, & laboribus excrucias? brevem voluptatem, fumos nominis & familiæ, & quantis doloribus emis? quid longa speras? breve est quidquid hic vides, quidquid ambis, arcta est præsens vita. Ex sæculorum & temporum decursu viceni, triceni anni vitæ tuæ assignati & circumscripti sunt. Audi Poetam.

Bona conjugii quàm caduca sint & citò peritura.

Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare longam.

Secundò, urget te imminens mors: ad eam curris pernici cursu; instat judicium, instat æternitas, longa inquam, & numquam finienda æternitas; arctat te Deus, cogitque ut ad eam te compares & festines.

Tertiò, præsentem hanc vitam, hoc breve tempus tibi dedit Deus. non ut hic in conjugio voluptueris, non ut familiam stabilias, non ut præsentibus fruaris, non ut sedem figas, quasi hic diu vel in æternum mansurus; sed tantùm ad hoc, ut in eo quasi stadio virtutum decurras ad metam & bravium, ad beatam inquam æternitatem; ut in illam oculis, animo, mente intendas & contendas, ut hunc tibi omnibusque actionibus tuis scopum præfigas. Quare licet mundus plenus sit insania, nulla tamen major aut patentior est, quàm quòd adeò negligat summa & sempiterna, & tanto studio sectetur infima & transitoria, cùm tanto æternæ damnationis periculo.

Quare Deus hoc breve tempus vitæ in conjugio dedit.

Quartò, indies cogites: Tantum jam vitæ meæ demptum est, fortè non tantum superest: quot diebus vivo, totidem arctor & urgeor ad mortem: quid si hodie, si cras illa obveniat? itane vixi; ut mori non dubitem? cibosne comparavi, merita inquam bonorum operum, quibus in omnem æternitatem mihi vivendum est? in hoc vertitur cardo salutis tuæ: quin ergo in id totus incumbis?

Pulcherrimus locus de brevitate vitæ & de morte instante.

Quintò, quid alia tractas? quid partiris animum in uxorem, proles, familiam, ut per diem vix semel de Deo, de cælo cogites? quin totum colligis in illud unum quod est D necessarium, ut cum Maria optimam partem eligas? quid lucro, quid opibus, quid statibus, quid jungendis affinitatibus inhias? *O curas hominum, ò quantum est in rebus inane! Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Succedent immemores filii, pro quibus sudasti, laborasti, corpus morti, animam inferno oppignerasti, relinques ea ingratis heredibus; si grati sint, te ex inferno liberare non poterunt.

Sextò, quin misereris animæ tuæ; quin, inquam, unius animulæ tuæ, quam Deus tibi curandam & salvandam dedit, curam geris? quin animum à conjugio, à sponsa, à liberis; cogitationes à familia, à negotiis & curis uxoriis, quæ te terræ & terrenis immergunt, distrahunt, absorbent, avocas.

Salus animæ procuranda hoc brevi tempore vitæ.

Septimò, quin cælibatum quem suadeo, amplecteris? dabit ille otium cogitandi, non quomodo mundo, sed quomodo Deo placeas, quomodo ad iter in cælum te compares, quomodo rationes tuas ad judicium futurum componas & adæques, quomodo Deo te sistas: scilicet dabit ille facul-

Fructus & commoda cælibatus.

facultatem sine impedimento, liberè & expeditè Domino servienda, Dominum assiduè obsecrandi, ut orationibus, jejuniis, eleemosynis insistendo merearis pariter in cælo, in gloria excellere, & vicinius Deo assistere, eoque beatissime frui in omnem æternitatem, ubi cum B. Agnete apud S. Ambrosium serm. 90 semper canas: *Illi sum juncta in cælis, quem in terris posita tota animi intentione dilexi.* Et, *Regna mundi, & omnem gloriam eorum contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi, in quem credidi, quem dilexi, in quem speravi.*

Denique Maldonatus in Notis manuscr. *Propter instantem necessitatem*, id est, ait, propter instantem finem mundi, ut ad eum nos comparantes, non implicemur matrimonio & terrenis negotiis, unde v. 29 de eo ait: *Tempus breve est*.

Ex dictis ruit argumentum Joviniani & Calvini: Apostolus, inquiunt, instans vel præsens opponit futuro: ergo, si cælibatus bonus est tantùm propter instantem necessitatem, non erit bonus ob futuram mercedem.

Respondeo, falsum est antecedens; imò, ut dixi instans vel præsens necessitas est, quæ nos urget ut per cælibatum in hac brevi vita cogitemus & paremus nobis æternam mercedem. Quinimò S. Hieron. libr. 1. contra Jovinianum: Addit, inquit, Apostolus præsens futuro, ne quis putet virgines feliciores esse quidem quoad spiritualia, non autem quoad carnalia, cùm in utroque conjugatis præstent, & in utraque vita, tam in tempore, quàm in æternitate. Idem docet, & disertè refellit hoc argumentum Calvini S. August. libr. de Sancta virginit. c. 22. tom. 6. & Apostolus hic v. 33. & 35. ut ibi fusius ostendam.

Dupliciter virgines conjugatis præstans.

QUONIAM BONUM EST HOMINI SIC ESSE] τὸ *quoniam* non caussam reddit: redderet enim caussam sui ipsius, quasi diceret, *Bonum est quoniam bonum est*, vox ergo *quoniam* respicit & revocat id quod præcessit: Apostolus enim per epanalepsin, repetit id quod dixit, ut illud inculcet. q. d. Existimo bonum esse manere virginem propter instantem necessitatem: *quoniam*, id est, quòd, inquam, homini sit bonum sic esse, scilicet in virginitate.

VERS. 28 SI NUPSERIT VIRGO, habilis scilicet ad nubendum; putà libera & innupta, nec Deo consecrata. ita Theodoret. Theophyl. Photius, & S. Hieron. suprà: talis nubendo NON PECCAVIT] vide dicta v. 2.

TRIBULATIONEM TAMEN CARNIS HABEBUNT HUJUSMODI] aperientes sibi per conjugii copulam dolorum officinam, inquit S. Basilius lib. de Sancta virginit. ante fin. Vocat Apostolus *tribulationem carnis*, conjugii, liberorum & familiæ onera, quæ jam dixi, de quibus S. August. libr. de Sancta virginit. c. 16. S. Ambros. lib. 1. de Virgin. & S. Hieron. contra Jovinian. *Tribulationem* ergo *carnis* appellat eam, quæ circa carnem & carnalia versatur, quæque carnem affligit. Hanc opponit voluptati carnis, quæ est in conjugio: illa enim per hanc tribulationem, utpote longè graviorem, ita opprimitur & eliditur, ut vix sentiatur. Voluptas enim quæ est in actu conjugali valdè vilis est, brutalis, faciens hominem epilepticum, ut dicebat Alexander Magnus & verecundiæ plena, & momento transit statimque innumeris incommodis compensatur. Mox enim à conceptu subeunt fastidia, insomnia, vertigines, melancholiæ, præcordiorum angustiæ, absurdi appetitus, & naturæ totius perturbatio. Sequuntur partus dolores acerrimi, qui multis mortem afferunt. Secundò, proles edita, mox quotidie & continuò mundanda est, cibanda, fascianda, vestienda, reponenda, cunis agitanda ut dormiat, eximenda ut sugat, disponenda ut exoneret, verbis & cantu assiduè mulcenda ne ploret: ita ut matres totos dies & noctes circa infantes occupentur, nec aliud ferè facere aut cogitare possint. Omitto sordes, pedorem, ejulatus, morbos, pericula tam matrum quàm parvulorum. Tertiò, proles grandior effecta majores affert curas & dolores. Quantus dolor si contingat eam extingui, si malo consortio ad flagitia & dedecora abripi? si rebellem parentibus se præbeat? si alea & poculis bona parentum consumat? si inconsulto matrimonio se involvat? Etsi enim parentes sint sanctissimi, tamen sæpè contingit, ut filii sint scelerati itaque gravissimè parentes crucient. Exempla sunt in Adamo & Cain, in Noe & Cham, in Abrahamo & Ismael, in Isaac & Esau, in Jacob & Ruben, cæterisque omnibus ferè ejus filiis, in David, Amnon & Absalon, aliisque plurimis.

Quæ tribulatio carnis vocetur.

Conjugii voluptas fallax.

Ob hæc conjugum onera, hancque tribulationem S. Augustinus secutus S. Ambrosium nulli umquam conjugem & conjugium suadere voluit, *Hæcque tria homini Dei servanda monebat*, inquit, Posidonius in Vita S. Augustini cap. 27. *Primum ut uxorem cuiquam numquam posceret, Secundum ut militare volentem ad hoc non commendaret. Tertium, ut in sua patria petitus ad convivium non iret, caussamque singulorum dabat. Primi, ne, dum inter se conjugati jurgantur eum maledicant, per quem conjuncti sunt. Secundi, ne militia commendatus malè agens, suam culpam suffragatori tribueret, Tertii, ne per frequentiam in patria conviviis consuetus, temperantiæ amitteretur modus.*

Tria homini Dei servanda monebat S.

EGO AUTEM VOBIS PARCO] quòd eligatis statum tribulationum, scilicet matrimonium, indulgeo, non retraho. ita Ambrosius.

VERS. 29 HOC ITAQUE DICO FRATRES: TEMPUS BREVE EST] ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, *tempus*, id est vitæ nostræ spatium, *contractum est*, & ut Tertull. legit, *in collecto est*: ut cogitemus nos hic non quasi inquilinos uxoribus, & rebus quibusvis præsentibus frui; sed iis quasi peregrinos ad breve tempus uti debere, ut tendamus ad gloriosam illam civitatem, in quam quasi cives æterni conscribemur. Amplius hoc tempus accipit Ambros. scilicet tempus sæculi hujus. q.d. Breve est omne hoc tempus, & imminet dies judicii: non ergo temporaneis sæculi voluptatibus immoremur, sed comparemus nos ad judicium.

RELIQUUM EST, UT ET QUI HABENT UXORES, TANQUAM NON HABENTES SINT] ut scilicet non magnopere rei uxoriæ afficiantur, ut animum mentem atque amorem magis in Domino, quàm uxoribus defigant ita Ambros. & Anselm. Addit S. August. li. 1. de Serm. Domini in monte c. 14. in fine; ut pari consensu, si fieri potest, castitatem servent.

VERS. 30 ET QUI EMUNT, TANQUAM NON POSSIDENTES] perpetui nimirum, sed tamquam usufructuarii ad vitam. Vetat enim Paulus hic immodicum rerum usum & affectum, quasi non illas possideamus, sed ab illis possideamur, ut scilicet non apponamus cor rebus momentaneis, nec nimio affectu inhæreamus ulli creaturæ ita fluxæ, ita Anselmus. Pulchrè S. August. tractatu 40. in Joannem, cujus diviti modum utendi pecuniis præscribens: *Utere*, inquit, *nummo quemadmodum viator in stabulo* (in hospitio: hinc olim hospes vocabatur stabularius, ut patet Lucæ 10. 35. *utitur mensa, calice, urceo; dimissurus, non permansurus.*

Vetat Paulus immodicum rerum usum.

Hoc ipsum ut Judæos efficaciter, doceret Deus, instituit annum quinquagesimum jubilei, sanxitque, ut illo anno omnes agri & prædia coempta ab emptore redirent sine pretio ad priorem dominum: qui ea vendiderat, cujus sanctionis caussam dat Levit. 25. 23. dicens: *Terra quoque non vendetur in perpetuum: quia mea est, & vos advenæ & coloni mei estis, unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur.* q. d. Ego Deus altum transcendens, verum ac proprium in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi quas volo conditiones venditioni ejus apponere, maximè cùm in eam vos, tamquam advenas & colonos induxerim, talesque semper manere velim. Quare volo & statuo, ut possessiones quælibet anno jubilei redeant ad priores dominos, idque hac de caussa: ut nimirum sciatis, inquit Philo lib. de Cherubim, solum Deum propriè rerum omnium esse dominum & possessorem; homines verò, earum tantùm habere usumfructum ad vitam, non verò dominium. *Hinc liquet*, inquit Philo, *nos alienis uti possessionibus: nec gloriam, nec divitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quidpiam, vel corporis vel animi proprium, quasi hac juris & dominii nostri sint, possidemus; sed eorum usumfructum, dum hic vivimus, habemus solum.*

Quare apud Judæos Deus instituit quinquagesimum annum jubilei.

Quis sit annus jubilei.

Nostra non sunt quibus hic utimur.

VERS. 31 ET QUI UTUNTUR HOC MUNDO, TANQUAM NON UTANTUR] ὡς μὴ καταχρώμενοι, id est, *tamquam non abutentes*, scilicet non nimiùm eorum usui adhærentes. Noster Interpres verbum compositum in Græco accepit pro simplici, uti sæpè Græci faciunt: *tamquam non abutentes*: id est, *tamquam non utentes*, scilicet usu firmo & tenaci, quod est abuti. Utendum enim est re taliter, qualis est, mundo ergo fluxo fluxè & quasi obiter utendum est, tamquam eo non uteris: sin mundo adhæreres vis, eo abuteris; quia re fluxa quasi non fluxa, sed firma, solida & stabili uteris. Abusus enim, ait Theophyl. est superfluus usus, & modum ac naturam exuperans. Hinc Syrus vertit, *qui utuntur hoc mundo, præter æquum usum non utantur*. Sic abuti, pro plenè uti capitur c. 9. v. 18. Quocirca S. Basilius in Regul. brevior.

Quid sit abusus.

vior. interrog. 70. *Abusum*, inquit, *damnat Apostolus, cùm dicit: Tamquam utentes hoc mundo, non tamquam abutentes. Usus enim modum, ipsa inevitabilis rerum ad usum pertinentium necessitas definit. Qui autem ultra necessitatem progreditur, is aut intemperantis habendi cupiditatis, aut voluptatis libidinis aut inanis gloriæ morbum habet.*

Præclarè S. Leo serm. 5. de jejunio septimi mensis: *In dilectione Dei*, inquit, *nulla nimia; in dilectione autem mundi, cuncta sunt noxia. Et ideo æternis bonis inseparabiliter est inhærendum, temporalibus verò transeunter utendum est, ut peregrinantibus nobis & ad patriam redire properantibus, quidquid de prosperitatibus mundi hujus occurrerit, viaticum sit itineris, non illecebra mansionis. Ideo Apostolus prædicat dicens: Tempus breve est; reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint*, &c. *Præterit enim figura mundi hujus. Sed quod de specie, de copia, de varietate blanditur, non facile declinatur, nisi in illa visibilium pulchritudine creator potiùs quàm creatura diligatur.* Idem serm. 11. de Quadrages. citatis hisce Apostoli verbis, subdit: *Beata enim mens, quæ peregrinationis suæ tempora casta sobrietate transcurrit, & in iis per quæ* B *necesse est eam ambulare, non remanet, ut hospita magis quàm domina terrenorum, nec affectibus sit innexa humanis, nec promissionibus desit divinis.*

Præterit figura hujus mundi) *Præterit*, Græcum παράγει, verti etiam potest, *decipit*, vel transversum agit, figura & species mundi; nam, ut ait Augustin. epist. 39. ad Licentium: *Vincula hujus mundi asperitatem habent veram, jucunditatem falsam; certum dolorem, incertam voluptatem; durum timorem, timidamque quietem; rem plenam miseriæ, spem beatitudinis inanem: his tu inseras manus & pedes?* Idem serm. 13. de Verbis Apostoli; *Temporalia*, inquit, *bona non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere transeuntia: concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt.* Et S. Bernard. *Noli*, ait, *amare præsentia, quæ possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant.*

Falsa mũdi delectatio.

Rursum D. Gregorius lib. 6. epist. ad Andream: *Vita*, inquit, *nostra naviganti est similis: is namque qui navigat, stat, sedet, jacet, vadit, quia impulsu navis ducitur. Ita ergo & nos sumus, qui sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive loquentes, per momenta temporum ad finem quotidie tendimus. Cùm igitur finis nostri dies advenerit, ubi nobis erit omne quod* C *modò cum tanta cura quæritur, & cum sollicitudine congregatur? Non ergo honor, non divitiæ quærenda sunt, quæ dimittuntur. Sed si bona quærimus illa diligamus, quæ sine fine habebimus: si autem mala pertimescimus, illa timeamus, quæ reprobis sine fine tolerantur.* Unde eidem Andreæ mox consulit parvo hujus vitæ & peregrinationis tempore *sacris lectionibus vacare, cælestia verba meditari, in æternitatis amore se accendere, de terrenis rebus secundùm vires bona opera agere, & regnum perpetuum in rerum remunerationem sperare. Sic autem vivere jam in æternitatis vitæ partem habere est.* Ita S. Hilarion, ait S. Hieron. in ejus Vita, *singulos hortabatur præterire figuram mundi, & eam esse veram vitam, quæ vitæ præsentis emeretur incommodo.*

Figura) Græcè σχῆμα, id est habitus, species ac status mundi fugax. Ita Ambros. & Anselm.

Nota. Mundo non tribuit Apostolus formam: hæc enim solidior est & constantior, sed figuram, quæ mobilis est, fugax, evanida, ut dixi Rom. 12. v. 2. *Nolite*, ait Anselmus, *constanter mundum diligere, quando ipse, quem diligitis, non potest constare; incassum cor, quasi manenter figitis, dum fugit* D *ipse, quem amatis.* Si mundus fugit, ergo & nuptiæ, & omnia quæ mundo clauduntur.

Præterit ista dies, nescitur origo secundi;
An labor, an requies: sic transit gloria mundi.

Et ut noster Lipsius vir tam sapiens, quàm homine & humanis cunctis celsior, cùm de scientiarum & rerum humanarum vanitate sæpè & familiariter colloqueremur, magno animi sensu solebat dicere, quod diu præmeditatum suo sepulchro inscribi jussit:

Vis altiore voce me tecum loqui?
Humana cuncta, fumus, umbra, vanitas,
Et scenæ imago, &, verbo ut absolvam, NIHIL.

Morale, quàm brevis sit mundi gaudium & fallax.

Est enim mundus instar scenæ, in qua peragitur fabula vitæ hujus, homines personæ sunt, intrant, abeunt: locus theatri est terra. *Generatio præterit*, inquit Ecclesiastes cap. 1. v. 4. *& generatio advenit; terra autem in æternum stat.* Duæ in scena sunt portæ, ingredientibus ortus: egredientibus occasus, sive mors; vestes quisque hic commoda- A to accipit: qui regem agit, non auferet secum purpuram; quam hic gestavit: brevi finitur hæc comœdia. Audi Senecam:

Prima quæ vitam dedit hora, carpsit.

Vulgò dicimus, Dic mihi, ò villa, ò domus, ò præbenda, ò pecunia quot dominos habuisti, & quot adhuc habitura es? Dic, ubi Salomon ille rex sapientissimus, ubi Samson fortissimus, ubi Absalom pulcherrimus, ubi Cicero disertissimus, ubi Aristoteles acutissimus? Tot clari proceres, tot rerum spatia, tot ora Præsulum, tot membra fortia, tot mundi principes, tanta potentia? in ictu oculi clauduntur omnia. O esca vermium! ò massa pulveris! ò ros, ò vanitas, quid sic extolleris? quid quæris? quid ambis? felix qui potuit mundum contemnere.

Omnia sunt transitoria.

Pulcherrimè & brevissimè singularum rerum quæ sunt in hoc mundo fugacem vanitatem, sigillatim & quasi punctim perstringens describit Nazianz. tract. de Vitæ itineribus, qui extat sub finem operum ejus: *Quis sum?* inquit, *unde in vitam veni? quis rursus, postquam aliquantisper* B *terræ gremio retentus, à pulvere ad vitam rediero, futurus sum? ubinam tandem me Deus collocabit? multæ quippe ærumnosæ vitæ hujus viæ sunt, nec ullum bonum apud homines est, quod non aliquid vitii admixtum habeat. Atque utinam non majorem quoque partem mala sibi vendicarent! Insidiæ sunt opes, sublimiumque thronorum & dignitatum fastus mera sunt insomnia. Imperio alterius subesse, grave ac molestum; paupertas pedica: pulchritudo porrò brevis, atque fulguri similis; juventus nihil aliud, quàm temporis fervor; canities, tristis vitæ occasus. Sermones verè alati, gloria aer, nobilitas vetus sanguis, robur cum apris commune, satietas petulans, matrimonium vinculum, liberorum copia curæ necessaria mater, orbitas morbus, forum vitiorum schola, quies imbecillitas, artes abjectorum hominum, angustus alienus panis, agricultura labor, navigantium major pars in orco, patria proprium barathrũ, externa regio probrum.* Deinde omnia simul complectens eorum vanitatem multis aptisque similitudinibus spectandam proponit, aitq; : *Omnia denique mortalibus laboriosa sunt; humana omnia metus, risus, lanugo, umbra, ros, flatus, volatus, vapor, insomnium, fluctus, navis vestigium, aura, pulvis, orbis quidam perpetua conversione similia omnia volvens, nunc stabilis, nunc rotans; nunc* C *labilis, nunc fixus anni temporibus, diebus, noctibus, laboribus, morte, mœroribus, voluptatibus, morbis, calamitatibus, secundisq; rerum successibus. Nunc verò non sine magna sapientia hoc à te, Christe, constitutum est, ut res omnes hujus vitæ incertæ atque instabiles sint: nempe ut rerum firmarum stabiliumque amore ac desiderio inardescamus; neque discamus à stulta carnis cogitatione mentem abrumpere, imaginemq; illam quam divinitus accepimus, puram atque integram conservare, vitam ab hac vita alienam ducere, ac denique cum altero mundo mundum hunc commutando, difficultates omnes hujus vitæ molestiasque forti animo perferre.*

Singularum rerum humanarum vanitatem et fugacitatem punctim tangit Nazianz.

Idẽ multis similitudinibus declarat Nazian.

Aptè quoque S. August. in psal. 109. ad illud: *De torrente in via bibet: Torrens*, inquit, *profluxio mortalitatis humanæ est: sicut enim torrens pluvialibus aquis colligitur, redundat, perstrepit, currit, & currendo decurrit, id est, cursum finit: sic est omnis iste cursus mortalitatis. Nascuntur homines, vivunt, moriuntur, & aliis morientibus alii nascuntur. Quid hic tenetur? quid hic nõ decurrit? quid non quasi de pluvia collectũ it in mare in abyssũ?*

Vitæ fluxus comparatur cum torrente à S. Aug.

Figura hæc mundi facit eum personatum & larvatum. Sicut ergo si quis tibi equum phaleratum venderet phaleras demeres, equi corpus & membra considerares, antequam D eum emeres: ita & hic facito. Personatos tibi honores, larvatas voluptates, phaleratas divitias mundus vendit: tolle phaleras, tolle larvas: introrsum quid lateat, considera: videbis omnia exilia, gracilia, inania esse.

Patheticè verò Sapiens c. 5. v. 8. impiorum querelam, & seram pœnitentiam hujus vanitatis adamatæ describens, eamdem comparat tenui umbræ, nuntio percurrenti, navi mare secanti, avi transvolanti, sagittæ emissæ, lanugini, spumæ, fumo, vento, hospitio unius diei. Hæc ipsa fusiùs explicat S. Hieron. epist. ad Cyprianum, explanans verba illa psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit. Æternitati* inquit, *comparata, brevis est omnium temporum longitudo.* Et inferiùs explicans v. 6. *Manè sicut herba transeat, manè floreat & transeat, vespere decidat, induret & arescat. Sicut enim*, inquit, *manè virens herba, & suis floribus vernans delectat oculos contemplantium, paulatimque marcescens amittit pulchritudinem, & in fœnum, quod conterẽdum est, vertitur: ita omnis species hominum vernat in parvulis, floret* in ju-

Vitæ brevitas ex S. Hieron.

Vitæ caducæ similitudo.

in juvenibus, viget in perfecta ætatis viris; & repentè dum nescit, incanescit caput, rugatur facies, cutis priùs extenta contrahitur, & extremo fine, quod hic dicitur vespere, id est senectute, vix moveri potest: ita ut non cognoscatur quis priùs fuerit: sed penè in alium commutetur ac denique, ut Symmachus vertit psalmo illo 89. v. 10. succidimur repentè, & avolamus.

VERS. 32. VOLO, velim (vide dicta v. 7.) AUTEM VOS SINE SOLLICITUDINE ESSE] ac consequenter in virginitate & cælibatu vivere.

VERS. 33. QUI CUM UXORE EST, SOLLICITUS EST QUOMODO PLACEAT UXORI] Mulier, inquit Plautus, & navis numquam satis ornantur: qui ergo opus quærit, uxorem ducat, & navim instruat.

ET DIVISUS EST] in multas nimirum curas distractus, ut ubi Domino vacare non possit, sed partem Deus, partem & potiorem uxor & filii sibi vendicent. ita Ambros.

Nota, Græcos, Chrysost. Oecumen. Theophyl. Basil. & Syrum hæc sequentibus jungere, sic: μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, *divisa est mulier*, sive *uxor & virgo*. q. d. Diversa sunt uxoris & virginis studia, aut, ut Chrysost. virginem à non virgine definit & dividit otium & negotium; virgo otium, non virgo negotium agit. Sed S. Hieron. li. 1. contra Jovinian. asserit hanc lectionem non esse Apostolicæ veritatis: jamque Græca & Latina aliter distinguunt, eo sensu, quem jam dedi.

VERS. 34. ET MULIER INNUPTA ET VIRGO COGITAT, *quæ* sollicitè meditatur, & curat, QUÆ DOMINI SUNT, UT SIT SANCTA CORPORE, ET SPIRITU] *Sancta*, id est, pura & immaculata. *Virgo*, inquit Oecumen. *corpore sancta est, propter castitatem; spiritu autem sancta est, propter familiaritatem cum Deo, & spiritu sancti inhabitationem.*

Quomodo virgo corpore sit sancta & spiritu.

Nota hic locum apertissimum pro consiliis Evangelicis, & nominatim virginitatis: hanc enim crebrò hic commendat & consulit Paulus, ut v. 7. 8. 25. 26. 34. 35. 40. Unde Petrus Martyr & Beza hic fatentur virginitatis custodiam, non tantùm ad vitandas temporarias curas & molestias, meliorem esse matrimonio, uti voluit Lutherus; sed etiam hoc præstare, quòd aptior sit cultui Dei. Addunt tamen, eamdem in se non esse Dei cultum vel certè non majorem, nec meliorem matrimonio.

Virginitas in se est virtus, præstatque matrimonio: id patet quatuor rationibus.

Verùm certum est virginitatem in hoc statu esse in se virtutem illustrem, qua Deus honoratur & colitur, longè meliorem & præstantiorem matrimonio, & præmia longè majora mereri, adeoque aureolam propriam in cælis. Dico, in hoc statu: nam in statu innocentiæ virginitas non fuisset virtus, imò non fuisset, uti nec concupiscentia.

Jam quod dixi probatur Primò, quia Apostolus docet hic virginitatem esse sanctitatem corporis & spiritus, & per eam nos placere Deo. Sensus enim est: Sicut mulier conjugata cogitat quomodo se pulchram conservet & ornet, ut viro placeat; ita virgo cogitat quomodo servet corporis integritatem & sanctitatem, ut sit casta corpore & mente, ut ita placeat Deo (ita Anselm. Theophyl. Oecumen. Chrysost. & alii passim) utque hanc castitatem orationibus, aliisque virtutibus ornet & augeat, quò magis placeat Deo, ut innuit Ambrosius: ergo per castitatem virginalem virgo placet Deo, adeoque ipsa castitas & virginitas est sanctitas. Ita enim eam hic vocat Apostolus: si virginitas est sanctitas, profectò est & Dei cultus.

Secundò, vers. seq. Apostolus cælibatum vocat honestum, id est, honestiorem matrimonio: ergo cælibatus est virtus. Virtutis enim proprium objectum est bonum honestum.

Tertiò, virginitas & cælibatus per se est pars temperantiæ, ejusque actus heroicus, elicitus scilicet à summa castitate, fortitudine & lucta, estque perfecta refrænatio concupiscentiæ; & sæpè à charitate, religione, voto imperatur. Unde sic argumentor: Sicut concupiscentia, maximè libidinis, in se mala est, ita eam frænare in se bonum est, & Deo gratum; & magis eam frænare, magis bonum est, & magis Deo gratum: atqui virginitas magis, imò in totum refrænat concupiscentiam, cùm conjugium illi indulgeat: ergo virginitas majus bonum est, & Deo gratior ac melior matrimonio, idque disertè docet Apostolus v. 38. *Qui matrimonio*, inquit, *jungit virginem suam, bene facit; & qui non jungit, meliùs facit*: quia nimirum facit opus me-

A lioris & præstantioris virtutis. Unde Fulgent. epist. 3. c. 4. *Adeò*, inquit, *virginitas virtus est, ut à virtute nomen acceperit virgo*. Et S. Hieron. libr. 1. contra Jovinian. *Virginitas*, ait, *hostia Christi est*.

Nomen virgo à virtute derivatur.

Denique id expressè contra Jovin. Caluinum, & similes docent S. Ambros. Augustin. Chrysost. Athanas. Basil. libris quos ad hanc rem probandam de virginitate ex professo scripserunt, atque S. Thomas 2. 2. qu. 152. & ibidem Scholastici, omnesque Catholici Doctores.

Præclarè S. Aldhelmus Occidentalium Saxonum Episcopus sub annum Domini 680. tom. 3. Bibliothecæ SS. Patrum, in libello de Laudibus virginitatis cap. 9. *Cùm tres*, inquit, *sint status in Ecclesia, virginitas, cælibatus, & conjugium, ex revelatione angelica didicimus, si meritorum ratio habenda est, cum has inter virtutes constituendum esse ordinem, ut sit virginitas aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum: virginitas divitiæ, cælibatus mediocritas, conjugium paupertas: virginitas pax, cælibatus redemptio, conjugium captivitas, virginitas sol, cælibatus lucerna, conjugium tenebræ: virginitas regina, cælibatus dominus, jugalitas ancilla.* Hæc ille.

Inter tres in Ecclesia status virginitas præstat.
Virginitas est aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum.

B Tertull. quoque lib. de Pudicitia: *Pudicitia*, inquit, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis: quamquam rara, vixque perpetua, tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.*

Laus pudicitiæ.

Denique *S. Martinus videns pratum, cujus unam partem boves depaverant; secundam porci suffoderant; tertiam illæsam, quæ diversis floribus quasi picta vernabat, dixit; Prima pars speciem gerit conjugii, quæ à pecore depasta, etsi non penitus gratiam amisit herbarum, nullam tamen florum retinet dignitatem. Secunda, quam porci pecora immunda foderunt, fornicationis fœdam imaginem prætendit. Tertia, quæ nullam sensit injuriam, gloriam virginitatis ostendit: unde herbis fæcunda luxuriat; fœni in ea fructus exuberat, & ultra omnem speciem distincta floribus, quasi gemmis micantibus ornata radiat.* ita Sulpit. dialog. 2. c. 11.

Ex hisce collige octo prærogativas virginitatis & vitæ cælibis. Prima est, quòd sit imitatio vitæ & integritatis angelicæ. Angeli enim non nubunt, sed toti Deo intendunt & famulantur: idem faciunt & virgines. Audi S. Athanas. lib. de Virginitate sub finem: *O virginitas opulentia indeficiens, corona immarcescibilis, templum Dei, domicilium Spiritus sancti, margarita pretiosa, mortis & inferni profligatrix, angelorum vita, corona Sanctorum*, &c. Et S. Chrysost. lib. de Virginit. c. 10. *Virginitas*, ait, *tanto nuptiis præstat, quanto cælum terræ, quanto hominibus angeli antecellunt*. Et S. August. lib. de Sancta virgin. c. 13. *Virginalis*, ait, *integritas angelica portio est, & in carne corruptibili incorruptionis perpetua meditatio*. Rursum hæc est angelorum familia illa nova, quam Christus in terra instituit; ut docet S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. *Statim*, inquit, *ut filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit, ut qui ab angelis adorabatur in cælo, haberet angelos in terris*. vide S. Fulgent. epist. 3. ad Probam. c. 9.

Octo excellentiæ virginitatis. Primo.

C

Secunda est, quòd virginitas sit holocaustum, ut ait S. Hieron. in psalm. 95. corpus enim, & cum corpore mentem adjicit & consecrat Deo, rebusque divinis. unde S. Ignatius epist. ad Tarsenses, virgines vocat *sacerdotes Christi. Eas*, inquit, *quæ in virginitate degunt, in pretio habete, tamquam Christi sacerdotes*. Hinc S. Ambros. in psal. 118. 5. virgines vocat *Martyres*: graviorem enim sæpè habent luctam quàm Martyres, cùm amores & vitales animæ concupiscentias pro Deo obtruncant.

Secunda.

D

Tertia, quòd virgo connubium spirituale ineat cum Christo, uti dicam epist. 2. c. 11. v. 2. Proles hujus conjugii sunt non corporales, sed spirituales; puta primò opera virtutum: secundò, eleemosynæ, aliaque officia charitatis: tertiò, exempla sancta, quibus plures animas ad Christi obsequium adducunt, itaque eas Christo pariunt. Ita S. Cæcilia Valerianum maritum, Tiburtium fratrem, aliosque non tantùm Christianos, sed & virgines & Martyres effecit. Unde de ea canit Ecclesia: *Domine Jesu Christe seminator casti consilii, suscipe seminum fructus quos in Cæcilia seminasti*. Et: *Cæcilia famula tua quasi apis tibi argumentosa deservit.*

Tertia.

Quarta, quòd virgines plus ceteris à Christo amantur: Christus enim quasi sponsus, virgines quasi sponsas suas adamat, uti docet S. Ambros. lib. 1. de Virgin. Rursum amat eos tamquam milites suos unde ibidem Ambrosius: *Hæc est*, inquit, *militia illa cælestis, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris*. Unde de his militibus S. Chrysost. homil. 72. in Matth.

Quarta.

Quinta,

Quinta. Quinta, quòd virgines sint nobilissima pars Ecclesiæ. Audi S. Cyprian. libr. de Discipul. & habitu virgin. *Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, eo major & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum & incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.* Et S. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. *Virginibus*, ait, *& continentibus quasi gemmis pulcherrimis Ecclesiæ monile decoratur.* Et Ecclesiast. c. 26. *Omnis*, inquit, *ponderatio non est digna animæ continentis* in conjugio (de eo enim loquitur) multò ergo magis omnino continentis in cælibatu.

Hinc S. Athanas. lib. de Virgin. docet virginitatem esse notam veræ religionis & Ecclesiæ. nam vera religio virginitatem & cælibatum suadet, complectitur, extollit; infidelitas & hæresis dissuadet, abjicit, deprimit. Et S. Ambros. lib. de Viduis: *Illi*, ait, *qui deorum suorum adulteria & probra venerantur, cælibatus & viduitatis statuere pœnas, ut æmuli criminum, mulctarent studia virtutum.*

Quare hæretici & infideles non sunt; nec esse possunt virgines: sine gratia enim Dei (cujus initium est fides) impossibile est inter tot carnis illecebras & tentationes, virginitatem servare & tueri. Unde S. Athanas. in Apolog. ad Constantium Imp. *Nusquam alibi*, inquit, *sanctum illud & caleste æternæ virginitatis mandatum feliciter adimpletur, nisi dum taxat apud Christianos.*

Sexta. Sexta, quòd, ut ait S. Cyprian. suprà *nuptiæ repleant terram continentia cælum*; adeoque, ut ait S. Basilius, *virgines anticipent gloriam resurrectionis*. in hac enim, ut ait Christus, non nubent, neque nubentur.

Septima. Septima, quòd virgines in cælis eximium habeant præmium & coronam, quodque sequantur Agnum quocumque ierit, cantantes canticum novum, quod nemo alius canere poterit, Apocal. 14. v. 3. & 4.

Octava. Octava, quòd virginitas faciat hominem similem Deo & S. Trinitati. de quo v. seq. Atque hæc omnia tam locum habent in virginibus quæ domi, quàm in ijs quæ in monasterio degunt. Tempore enim S. Pauli & Ignatij necdum erant monasteria. cùm ipsi ergo consulunt & laudant virginitatem, consulunt & laudant eam quæ domi servabatur. Ita Philippus diaconus domi habebat quatuor filias virgines, Actor. 21. 9. quæ etiam spiritu prophetico præditæ fuerunt, ut ibidem dicitur; idque in præmium virginitatis, ait S. Hieron. ad Demetr. Philippus Apostolus ante apostolatum tres genuit filias, quarum duæ in virginitate consenuerunt. ut ait Polycrates apud S. Hieron. libr. de Script. Eccles. in Polycrate. S. Thecla hortatu S. Pauli coluit virginitatem, uti testatur S. Ambros. lib. 2. de Virginit. Eamdem coluerunt S. Iphigenia filia regis, hortatu S. Matthæi, ut testatur Abdias in eius Vita; & S. Flavia Domitilla filia Clementis Consulis Romani, hortatu S. Clementis, teste Beda in Martyrologio 7. Maij: & S. Pudentiana & Praxedes filiæ Pudentis senatoris, aliæq; plurimæ. Adeò ut S. Ambros. libr. 3. de Virgin. dicat, *in Ecclesia, Orientali & Africana plures consecrari virgines, quàm Mediolani & in Italia nascantur homines: inde tamen non minui genus humanum, sed multiplicari.* Cujus ratio est, quia Deus non vult vinci liberalitate: si parentes ipsi unam vel alteram prolem offerunt, ipse octo vel decem reponit, fœcunditatem & felices partus tribuens, & domum sua benedictione replens. Ita Annæ pro Samuele sibi oblato, quinque alias proles reposuit. Ita divitibus dantibus eleemosynam Deus majores opes, agrisque eorum majorem fertilitatem tribuit, ut ait S. August. serm. 219. de Tempore.

PORRO HOC AD UTILITATEM VESTRAM DICO] ad majorem scilicet perfectionem, & profectum vestrum in
VERS. 35. spiritu & virtute, cælibatum vobis consulo.

NON UT LAQUEUM VOBIS INIICIAM] non quòd vobis imponere velim necessitatem continendi, & vos eò cogere. ita Oecumen. Theophyl. Chrysost. Hoc enim præceptum laqueus esset ijs, qui ægrè se continere possunt, quia spoliaret eos remedio suæ incontinentiæ, scilicet conjugio, & adigeret eos in peccatum fornicationis. Patet ex seq. quia laqueum, id est præceptum, opponit consilio, dum ait: *Sed ad id quod honestum est*, scilicet vos adhortans; *ad honestum*, id est, honestiorem & meliorem vivendi conditionem in cælibatu. q. d. Hæc dico de commodis virginitatis, non ut laqueum injiciam, id est, quasi eam imperans, sed quasi consulens. ita Theo. Theoph. Anselm. Oecumen.

Qui laqueus Apostolis?

Perperam ergo Petrus Martyr & Bucerus putant laqueum hunc esse necessitatem voti: hanc enim non Apostolus aut alius, sed sibi quisque iniicit, dum sponte vovet castitatem: qui autem sponte vovet, non magis iniicit sibi laqueum, quàm is qui sponte illigat se matrimonio, & uni alicui conjugi sæpè molestæ & rixosæ.

Adde, vota non suscipi nisi post experimentum, & non nisi prævio maturo consilio & deliberatione; uti in monasteriis, novitiis datur annus probationis, ut vires suas explorent, & deliberent an velint vovere, necne. Quòd si hunc annum haberent conjuges, ut eo se invicem probarent ante matrimonium, credo plures resilirent; & tamen jam contracto matrimonio manere coguntur cum ignota sæpè, inexperta & ingrata conjuge: quid ni ergo illi qui solemni promissione Deo facta professi sunt castitatem, quam priùs experiri potuerunt & debuerunt, adigantur ut reddant vota, quæ sponte voventur Domino Deo suo? *Vota non sunt laqueus.*

Longè veriùs est laqueus hoc dogma Buceri & Novantium: castitatem scilicet esse impossibilem, ac consequenter licere post vota nubere. Hoc enim laqueo multæ Religiosorum animæ, quin & conjugatorum, strangulant se, ut adulterentur, scortentur & damnentur: dum enim persuadent sibi impossibilem esse castitatem virginalem aut conjugalem, necessarium est ut in adulteria & sacrilegia hac sua persuasione & phantasia adigantur. *Castitatem esse impossibilem laqueus peius est quam necessitas voti.*

QUOD FACULTATEM PRÆBEAT vobis virginibus, SINE IMPEDIMENTO DOMINUM OBSECRANDI] Græcè, πρὸς τὸ εὐπάρεδρον (Erasmus & Robert. Stephanus legunt eodem sensu εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. q. d. Ad id quod assideat Deo indistractè. seu, ut in cælibatu indivulsè semper assideatis & adhæreatis Deo. ita Theophyl. & Theodor. scilicet ut sit vobis facultas *Dominum* assiduè *obsecrandi*, ut legunt Romana. Sed Plantiniana & alia passim legunt, *Dominum observandi*: S. Gregor. p. 3. Pastor. admon. 38. legit, *Domino observiendi*. Omnes hæ lectiones Græcæ phrasi jam dictæ respondent: nam & per obsecrationem, & per observationem, & per servitium Deo adhæremus & assidemus, atque ad hæc omnia magnam facultatem præbet cælibatus, ut hic ait Apostolus. Sic Magdalena sedens secus pedes Domini audiebat verbum illius, Lucæ 10. v. 39.

Secundò, S. Hieron. contra Jovinian. vertit, *Quod intentè facit servire Domino absque ulla distractione*, εὐπάρεδρον enim duo significat, Primò, esse assessorem constantem; Secundò esse assiduum in aliqua re. Sicut ergo Socrates dicitur suum habuisse genium paredrum, cujus consilio & monitu omnia agebat, & magi in annulis, atque hæresiarchæ in sua hæresi fabricanda (ut docet Irenæus lib. 1. cap. 9. & 20.) suggestores habent dæmones paredros, id est familiares: ita hic vice versa casti vocantur paredri, id est familiares, & quasi assessores Dei, tamquam angeli quidam terrestres, qui semper ob castitatem vident faciem Patris. Hinc passim Patres comparant castos angelis. S. Bernardus epist. 42. *Differunt*, inquit, *homo pudicus & angelus felicitate, non virtute: angeli castitas felicior, hominis fortior.* Climacus gradu 15. & Basilius de Sancta virgin. dicunt nos Deo similes per castitatem fieri, & habere speciem incorruptionis cælestis & divinæ. Imò Gentilis Cato ajebat vitam nostram similem fore vitæ deorum, si sine uxore esse possemus: itaque uxorem malum esse, sed necessarium. In quo erravit Cato: S. Paulus enim docet per gratiam Christi non esse necessarium, sed liberum cuique tam conjugium, quàm cælibatum. Unde festivè & acutè B. Thomas Morus Martyr roganti cur tam parvam duxisset uxorem, respondit se è malis liberè & prudenter elegisse minimum. Verissimè Sapiens Sap. 6. v. 20. *Incorruptio*, inquit, *facit esse proximum Deo*; nam ut ait Nazianz. in carmine de virgin. SS. Trinitas prima est virgo, quam omnes virgines imitantur:

Quid significat εὐπάρεδρον.

Hæresiarchæ dæmones habent suggestores & familiares.

Casti comparantur angelis.

Catonis dictum pro castitate. Lepor beati Thomæ Mori.

SS. Trinitas prima virgo.

Prima (inquit) *Trias virgo est; siquidem Patre natus anarcho,*
Filius est, nec enim Pater ortum traxit ab ullo.

Et, ut ait Ambros. lib. 1. de Virginibus: *Virginitas è cælo accersivit, quod imitaretur in terris. hæc nubes, aera, angelos sideraque transscendens Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit. Elias etiam quia nullius corporei coitus fuisse permistus cupiditatibus invenitur, ideo curru raptus ad cælum.* Atque hac de causa virgines non in monte sed supra montem Sion à S. Joanne conspecti sunt, Apocal. 14. ante thronum Dei cantantes canticum novum, & sequentes Agnum quocum-

Cur Elias curru raptus ad cælum.

eamque ierit. Hinc & vitam cælibem dici quasi cælitem, illudque verum cælibis esse etymon censet S. Hieron. lib. 2. contra Iovinian. in fine (quidquid ibidem S. Hieronymo obstrepat Erasmus) & Cajus Iurisconsultus, & nuper Lipsius. *Cajus* inquit Quintil. lib. 1. cap. 10. *cælibes, dixit quasi cælites & cælestes, quòd onere gravissimo vacent nuptiarum, Per continentiam quippe colligimur & redigimur in unum, à quo in multa defluximus.* Hoc præclarè & intellexerunt & præstiterunt quatuor illæ heroinæ & reginæ sorores Theodosii Imp. inter quas eminuit Pulcheria, quæ virginitatem Deo voverunt, ad quas B. Cyrillus scripsit librum de Fide ad reginas, de quibus Nicephor. lib. 14. c. 2. pag. 612. tom. 1. Additque Nicephorus de hisce reginis: *Diu, inquit, noctuque hymnis laudibusque celebrabant Deum: institutum namque, propter quod virginitatem erant complexæ, nec ignaviam, nec otium decere existimabant.*

Cælibes dicti quasi cælites.

Atque hinc consequitur, cælibatum aptissimum esse ad sapientiam omnem acquirendam; quod Aristoteles quoque & Philosophi docuerunt, & Cicero reipsa præstitit: cùm enim Terentiam uxorem repudiasset, rogatus cur aliam non duceret, respondit, se non posse simul philosophari & uxori operam dare. Nam cælebs ab aliis curis liber totus sapientiæ intendit: rursum, animum purum ac sapientiæ capacem habet. Tertiò, à Deo cui familiaris est, mirè illustratur. Cùm enim castus paredrus & assessor sit Dei, ut hic ait Apostolus, sequitur castum quoque esse assessorem divinæ & æternæ sapientiæ; hæc enim paredrus & assessor est Dei. *Da mihi* (inquit Salomon Sapient. 9. v. 4. *Domine*; *sedium tuarum assistricem* (græcè πάρεδρον, id est assistricem) *sapientiam.* Unde S. Hieron. lib. 1. contra Iovinian. asserit Sibyllas ob virginitatem obtinuisse à Deo donum prophetiæ.

Cælibatus aptissimus ad omnem sapientiam acquirendã. Dictum Ciceronis de nõ ducenda uxore.

Hinc sapientia & castitas quasi sorores S. Gregorium Nazianz. complexæ sunt, nam, ut narrat Ruffinus in prologo apolog. & S. Aldhelmus de Laudib. virgin. c. 13. *Cùm B. Nazianzenus Athenis studiis vacaret, vidit per soporem sedenti sibi & legenti duas decoras dextra lævaque fœminas assedisse: quas ille castitatis instinctu oculo torviore inspiciens, quænam essent, quidnam vellent percunctabatur, at illæ familiariùs eum & ambitiosiùs complectentes ajunt. Ne molestè accipias juvenis, nota tibi satis & familiares sumus; altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missæ sumus à Domino tecum habitare, quia jucundum nobis & mundum in tuo corde habitaculum præparasti.* En tibi sorores gemellæ castitas & sapientia.

Visio S. Gregorii Nazianzeni de sapientiã & castitate.

Hinc Secundò, consequitur tanta Dei & angelorum cum virginibus communicatio, familiaritas & protectio qua illarum vicissim quasi paredri easdem illæsas & inviolatas ab omni vi & petulantia tyrannorum servaverunt: cujus rei testis est S. Basilius de Vera virgin.

Deus & angeli paredri sunt virginum.

Illustre exemplum exstat in Vita S. Theophilæ, quæ sub Maximiano Imp. ad prostibulum damnata, cùm eò duceretur, ita orabat: *Mi Iesu, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis & vitæ, vide eam quæ tibi desponsata est, festina ne lupi tuam pecudem lanient, serva sponsi sponsam, meam conserva castitatem fons castitatis.* Ingressa ergo prostibulum, librum Euangeliorum è sinu protulit, attenteque legit; affuit mox angelus, qui primum juvenem procacem ad eam ingredi volentem morte, secundum cæcitate, alios aliis pœnis mulctavit; ita ut nemo amplius ad eam ingredi auderet. Sed libidine in reverentiam versa, cùm plures religione tacti locum intrassent, viderunt Theophilam honestè sedentem, & libro incumbentem: adolescentem autem quemdam prope eam stantem, luce quadam ineffabili, pulchritudine verò incredibili, veluti quædam fulguris tela emittentem ex oculis, qui tandem Theophilam educens ad ecclesiam, eamque in vestibulo statuens, cùm *pax tibi*, dixisset, recessit, attonitis Gentibus & exclamantibus: Quis est sicut Christianorum Deus? Similia sunt in Vita S. Agnetis, Cæciliæ, Luciæ, & aliarum virginum. Adeoque mirum hoc & notatu dignum in vita & martyrio SS. Virginum, quòd: cùm pulcherrimas virgines ab impurissimis tyrannis, promissis, metu & vi ad stuprum sollicitatas, imò publico judicio damnatas sæpissimè legamus; nullam tamen violatam: sed omnes Deo & angelis tutoribus virginitatem conservasse, adeoque auxisse martyrio conspiciamus.

Illustre exemplum S. Theophilæ de virginitate.

Deus & angeli tutores virginum.

VERS. 36. Si quis turpem se uideri existimat super virgine sua] εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, id est, si quis indecens esse putat, & apud mundanos homines se suamque filiam despici, ait Syrus: quasi turpe sit & indecorum, quòd illa virgo plus æquo sit superadulta, græcè ὑπέρακμος, *superatanea*, super ætatem sit nubilis, nec tamen viro tradatur: quasi florem ætatis, vel ætatem maturam conjugio prætereat. ita Theophyl. & Syrus.

Et ita oportet fieri] & ita potiùs fieri debere putat pater, ut collocet illam viro in matrimonium, vel quia ipsa non vult continere, vel quia stirpem & prolem ex ea quærit, vel alias ob causas.

Quod vult faciat] filiam tradat nuptui si vult; vel servet virginem, si id malit.

Nota, hanc Apostoli sententiam non significare in patris potestate esse filiam servare virginem, etiamsi ipsa nolit; aut patrem posse filiam dare marito cui ipsi libuerit, etiamsi filia in eum non consentiat; aut consensum filiæ in maritum non sufficere ad matrimonium, nisi & pater aut tutor in illud consentiat, uti statuerunt Iura civilia, dum sanxerunt filiorum vel filiarum familias matrimonia esse irrita, nisi is consentiat qui habet eos in potestate, ut habetur Instit. de nuptiis, & ff. de jure nuptiarum. Contrarium enim sancit Ius naturale, divinum & Canonicum. Tantùm ergo innuit Apostolus hic, & v. 37. consultum & congruum esse, ut parentes videntes filiæ vel filii propensionem ad nubendum, tamquam sapientiores conjugem idoneam, more veterum, quærant illi: filiumque ac filiam in hac re debere parentum consilium & voluntatem sequi, si prudenter sibi & familiæ consulere velit, nisi justam afferat excusationem. Sic Abraham, Isaac, Tobias filiis suis sponsas designarunt, quas filii parentis voluntatem & consilium secuti sponte amplexi sunt.

Non est in patris potestate filiam servare virginem, aut matrimonio jungere si ipsa nolit;

consulere tamen potest.

Si nubat] Græca post *non peccat* ponunt punctum, & pro *nubat* habent γαμείτωσαν, jungantur matrimonio, si videlicet illud eligant & malint. Utitur plurali, ut & virginem, & procum comprehendat, quem significavit aliquid in eam minùs honestum committere, ut in procis & amasiis fieri solet: ne hoc ulteriùs fiat, dicit γαμείτωσαν id est copulentur matrimonio. ita Maldonatus in Notis.

VERS. 37. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, &c. seruare virginem suam, bene facit] γάμων dat causam ejus, quò dicit, *Quod vult faciat*: nam sive nubat, non peccat; sive non nubat, sed virgo servetur, bene facit, imò meliùs facit, tam pater, quàm virgo filia. Unde Græca clariùs habent ὃς δέ, qui verò non dat nuptui, sed servat virginem, bene facit. q. d. Prior non malè; hic verè bene, imò meliùs facit.

Non habens necessitatem] dare filiam nuptui ob carentiam doni continentiæ, ajunt hæretici. q. d. Qui cogitur filiam dare nuptui, eò quòd careat dono continentiæ, si eam servet virginem, malè facit; qui autem non cogitur dare, eò quòd filia habeat donum continentiæ, si eam servet virginem, bene facit.

Non habens necessitatem explicant hæretici.

Sed errant, quia τὸ *non habens necessitatem*, sicut & τὸ *habens potestatem*, refertur ad *servatem virginem*. q. d. Bene facit qui servat filiam virginem, nisi necessitate cogatur eam servare virginem sine conjugio, ob inopiam, infamiam, aut quia nemo eam vult conjugem, aliisve de causis. Hoc enim necessitatis est, non virtutis: virtutis verò est, si nulla cogat necessitas, sed impellat pietas, ut virginitatem eligat libera voluntas. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Potestatem autem habens suæ voluntatis] ut possit pater quod vult, id est, ut ei sit liberum servare virginem, quia videlicet virgo consentit manere virgo.

Nota hæc Apostoli verba, & ex iis disce hominem habere liberum arbitrium, etiam in moralibus & supernaturalibus, uti hic est perpetua virginitas. Pater enim non potest eam velle in filia, nisi filia eam eligat & amplectatur liberè.

Homo habet liberum arbitrium etiam in supernaturalibus.

Posset Secundò, simpliciter sic accipi, *non habens necessitatem*, scilicet præcepti, sed *potestatem voluntatis* id est, liberam electionem, ut sine peccato eligat quod vult. q. d. Virginitas non præcepti est, sed consilii: qui ergo vult filiam

filiam servare virginem, ad id nulla lege cogitur; bene tamen facit, quia consilium Christi & meum adimplet.

A

VERS. 39. QUOD SI DORMIERIT] mortus sit. Mors fidelium dicitur somnus: ex eo enim evigilabunt in resurrectione. Hinc pii Christiani cum quis defunctus est. Obdormivit, inquiunt, in Domino, id est, mortuus est.

Quid sit in Domino matrimonii iniri?

CUI VULT NUBAT, TANTUM IN DOMINO] Græci Patres sic accipiunt *τὸ in Domino*, q. d. Secundum Dei legem; quæ jubet ut cùm temperantia, & prolis, non libidinis causa matrimonium contra has. Ita S. Basilius lib. de Vera virginit. *Quid*, ait, *est in Domino nubere? non ut vile mancipium voluptatibus carnis ad concubitum pertrahi, sed judicio, & commodioris vitæ ratione nuptias eligere. Ideo enim & matrimonii necessitatem Creator in natura constituit.*

Secundò *in Domino*, id est religiosè, cum Dei timore, & ad Domini gloriam: quod fiet maximè, si nubat viro probo & Christiano.

Unde Tertiò, propriè ad mentem Apostoli, *in Domino*, id est, in Domini Ecclesia & christianismo. *Nubat ergo in Domino*. id est, nubat viro Christiano. vide can. 25. & 37. ita Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselm. Sedulius, D. Thom. August. lib. 1. de Adulter conjug. c. 21.

Quare vetuit Ecclesia matrimonium Catholici cum hæretica, & irritavit Christiani cũ Pagana.

Hinc Ecclesia postea omnino vetuit ob periculum perversionis, & ob indecentiam, matrimonium Catholici cum hæretica, & irritavit matrimonium Christiani cum Pagana: estque peccatum mortale contrahere cum hæretico vel hæretica excipe Germaniam, Poloniam, Galliam: ubi cum Catholicis permisti vivunt hæretici, ibi enim id licet, modò conjux Catholica liberè permittatur, & absque perversionis periculo in fide permanere, & in eadem prolem educare, ut docet Thom. Sanchez disp. 72. n. 5. tom. 2. Sed quia hoc difficilè fit, hinc passim cavenda & dissuadenda sunt talium connubia. Hinc denique contra Tertullianum, Montanistas, Novatianum patet licitas esse secundas nuptias.

VERS. 40. BEATIOR AUTEM ERIT, tum hic in quieta & sanctiore vita; tum in futuro, majore beatitudine felicior, & gloriosior erit in cælo, ait Ambrosius, SI SIC (separata in viduitate) PERMANSERIT] Hinc patet consilium viduitatis, tamquam melioris matrimonio, & patet ex dictis & ex Patribus citatis v. 7. vide S. Augustin. lib. de Bono viduitatis tom. 5. & Ambros. lib. de Viduis tom. 1.

Viduitas melior & beatior matrimonio.

Quartò, *nubat in Domino*, hoc est secundum leges, & ritus Ecclesiæ, ab ipsis Apostolis (qui Domini vice & auctoritate fungebantur) traditos. Ritus autem ab Apostolis instituti, & à tota Ecclesia recepti, hi sunt potissimi. Primò, ut contrahatur in præsentia sacerdotis ad id legitimè deputati. *Decet* enim, ut ait S. Ignatius ad Polycarp. *ut & ducentes uxores, & nubentes cum Episcopi arbitrio conjungantur, ut nuptiæ juxta præceptum Domini non autem ob concupiscentiam contractæ videantur.* Secundò, ut in celebratione

B

matrimonii sacrificium Missæ offeratur. Tertiò, ut contrahentes Eucharistiam percipiant, &c. Unde Tertull. lib. 2. Ad uxorem in fine: *Unde*, ait, *sufficiam ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii, quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio* (Missæ sacrificium) *& obsignatum angeli* (id est sacerdotes) *renunciant?*

PUTO AUTEM; QUOD ET EGO SPIRITUM DEI HABEAM] nimirum spiritum consilii, secundum quem puto me ista fideliter suadere. ita Anselm. & alii.

Nota *τὸ & ego*, q. d. Sicut alii Apostoli. ita & ego Spiritum Dei habeo. Modestè suam auctoritatem interponit, ne videatur hæc humano, non divino spiritu dicere & consulere. Secundò, notat S. Aug. tract. 37. in Joann. *τὸ puto* non dubitantis esse, sed asseverantis & increpantis.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet Paulus secundæ quæstioni generali Corinthiorum.

TRactat secundam quæstionem generalem sibi à Corinthiis propositam de idolothytis, an iis vesci liceat: Ac respondet Primò, per se id non esse illicitum, cùm idolum nihil sit.

Secundò, tamen docet id esse illicitum: si fiat repugnante conscientia, aut cum scandalo infirmorum, quod valdè cavendum esse inculcat.

1. DE iis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat. 2. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. 3. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. 4. De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, quòd nullus est Deus, nisi unus. 5. Nam etsi sunt qui dicantur dii sive in cælo, sive in terra (siquidem sunt dii multi, & domini multi:) 6. nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. 7. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolotytum manducant: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. 8. Esca autem nos non commendat Deo. Neque enim si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus. 9. Videte autem, ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. 10. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recumbentem: nonne conscientia ejus, cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? 11. Et peribit infirmus in tua scientia frater: propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum: non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

Quid sint idolothyta.

PRo intellectu trium sequentium capitum.

Nota. Idolothyta sunt idolis immolata, putà carnes, panis, vinum, &c. quæ idolis offerebantur: ita dicuntur, ἀπὸ τῶ εἰδώλοις θύειν, ab immolando idolis. Hæc idolothyta comedere per se non erat peccatum, ut docet D. Thomas 1. 2. q. 103. art. 4. ad. 3.

Quando idolothytis vesci peccatum. Primus casus.

Erat tamen peccatum, Primò, si id fieret ex infidelitate; ut si quis idololatra ad idoli cultum ea comederet, vel si id fieret ex infirmitate fidei, quod crebrum erat tempore Pauli, nam multi recens conversi, & rudiores erant, qui vel non plenè abjecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, quasi aliquid numinis vel divini

A

haberent: vel certè ex pristina consuetudine non poterant vincere phantasiam suam de diis suis, Jove, Minerva, Marte, quos paulò antè quasi deos coluerant) & de sanctitate ciborum illis consecratorum. Semper enim cibos hos quasi sanctos & consecratos imaginabantur, etiamsi fides Christi illis contrarium dictaret.

Secundus.

Secundò, ex conscientia erronea; si quis putans esse illicitum comedere idolothytum, illud contra conscientiam comederet, putans scilic. hoc esse participationem cum idolis, & professionem idololatriæ; vel carnem ab idolo, sive dæmone, cui oblata est, esse contaminatam, & comedentem contaminare, ut docuit Apostolus Rom. 14.

Ter-

Tertius.

Tertiò, ex scandalo; si quis sciens idolum nihil esse, tamen ad ostendendam suam scientiam & libertatem coram infirmis idolothyta comedat, itaque eos provocet (ait Paulus v. 10.) ut & ipsi contra conscientiam eadem comedant, vel ut putent eum qui illa comedit peccare in fidem, vel redire ad idolorum cultum, & alios eodem trahere.

Quartus.

Quartò, ex præcepto Apostolico, quo Act. 15. v. 29. vetant Apostoli idolothytorum esum.

Quintus.

Quintò, si eo modo, & iis circumstantiis quis ea comedat, v. g. in idolio, cùm peragitur sacrificium idololatricum, ut censeatur id fieri ad idolorum cultum, & comedens censeatur profiteri idololatriam; perinde atque is qui accedit ad cœnam Calvinisticam, censetur profiteri calvinismum. De quo casu ait S. August. lib. de Bono conjugali c. 16. quod citatur 32. qu. 4. cap. *Sicut satius: Satius est fame mori, quàm idolothytis vesci.*

Quare Julianus Imper. coegit Catholicos vesci idolothytis.

Quomodò Julianus Imper. ut Catholicos Constantinopolitanos ad speciem quandam externam idololatriæ compelleret, omnes idolothytis vesci coegit. Rem gestam ita narrat Nectarius Episcopus Constantinopol. oratione quam habuit in exordio jejunii Quadragesimalis: *Cuncta*, inquit, *cibaria, quæ venum publicè in foris exponi solerent, sacrificiis diis immolatis inficit ac polluit, ut sic omnes illi cogerentur vesci cibis immolatitiis, nisi fame confici vellent; cùm oraculo Theodori Martyris, quonam modo consulendum esset fidelibus fame periclitantibus, fuit divinitus demonstratum: nempe, ut tunc loco panis cocto frumento omnes uterentur in cibum, quod ditiores pauperioribus liberaliter elargiti sunt per totam hebdomadam, quando Julianus desperans se quod volebat perficere posse, victus Christianorum continentia & constantia, rursus puros cibos absque ulla labe in foris apponi jussit.* Ubi

Constantia Christianorum contra Julianum.

Nota, quod ait *victus continentia Christianorum:* magna enim & spontanea fuit hæc eorum abstinentia. Licitè enim potuissent cibis à Juliano contaminatis vesci, tamquam cibis communibus: sed noluerunt, idque in odium Juliani & idolorum. Quòd licitè poterant iis vesci, patet, quia non poterat Julianus cibos communes hoc contactu vitiare, vel dæmonibus sacros efficere, ita ut qui illis vesceretur, censeretur idola colere, & idololatriam profiteri. Esto enim Julianus hoc intenderet, tamen unus ipse erat, nec poterat commune hominum judicium mutare, qui censebant rem hanc non esse idololatricam, sed adiaphoram. Unde Antiocheni cives, cùm simili modo cibum & potum eorum infecisset Julianus, liberè & sine scrupulo eumdem manducarunt & biberunt, ut narrat Theodoret. lib. 1. histor. c. 14. Hinc S. August. epist. 54. docet licere vesci olere, quod in horto idoli nascitur, & bibere de puteo, vel fonte, qui est in templo idoli, vel in quem cecidit idolothytum. De hac re plura dicam c. 10. v. 21.

Licet bibere de puteo qui est in templo idoli.

Nota Secundò. Corinthi erant aliqui doctiores qui sciebant & sentiebant quod res erat, scilicet idola cum idolothytis nullam vim habere: itaque comedebant illa etiam cum scandalo rudiorum & infirmorum, idque ut ostentarent suam scientiam & libertatem. Alii verò rudiores, vel non plenè abjecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, vel certè ex pristina consuetudine de iis quasi sanctis & sanctificatis, non poterant vincere phantasiam suam, uti dixi: unde facilè ad ea relabi poterant. Hinc Apostolus timens illis periculum idololatriæ c. 10. v. 14. ait, *Fugite ab idolorum cultura.* Proposuerunt ergo Corinthii quæstionem hanc Apostolo, an liceat idolothytis vesci? Unde

Idolothytis abstinendum est ubi est scandalum.

Nota Tertiò. Apostolus illi quæstioni hic respondet Primò, idolum & idolothyta nullam vim habere; Secundò, idolothytis abstinendum esse, ubi est scandalum, idque agit hoc capite.

Nota Quartò, Apostolum hic tantùm inchoare responsionem ad quæstionem de idolothytis comedendis: illam enim absolute & perfectè respondet c. 10. v. 20. & 21. nam non tantùm ob scandalum non licet iis vesci, sed etiam cessante scandalo absolutè in idoliis, id est templis, aris, vel mensis idolorum, ubi illa comedi solebant, coram idololatris illa offerentibus, iis vesci non licet. Hoc enim esset profiteri idololatriam, & colere idolum epulo, quo consummatur sacrificium illis oblatum: hoc enim epulum pars quædam erat & perfectio sacrificii. Et sic intelligendus est Apocal. 2. v. 14. & 20. ubi angelus, id est Episcopus, Pergami & Thyatiræ redarguitur, quòd permiserit suos manducare de idolothytis, nimirum quasi cibis sacris & divinis, idque in honorem idolorum. Hoc enim fuit scanda-

Idolothytis non licet vesci in idoliis. Quare angelus, id est Episcopus, Pergami

A lum, quod Balac rex instinctu Balaam misit coram filiis Israel: hisce enim idolothytis pellecti sunt filii Israel ad cultum & adorationem Beelphegor, Num. 25. 2. Eadem de causa vetantur idolothyta in Concil. Gangrensi cap. 2. & in Conc. III. Aurelian. c. 19.

redarguitur Apoc. 2. v. 14. & 20. Filii Israel idolothytis pellecti sunt ad cultum Beelph.

Nota Quintò, Apostolum subticere præceptum Apostolorum Actor. 15. quo absolutè vetant esum idolothytorum: quia illud præceptum tantùm dirigebatur ad Antiochenos, eorumque vicinos (ut patet ex v. 23. ibidem) ubi plurimi erant Judæi, qui idola & idolothyta execrabantur. Hi enim cum Gentibus miserant legatos Hierosolymam ad Apostolos, ut quæstionem de legalibus servandis deciderent: quibus Apostoli respondent legalia non esse servanda; sed tamen abstinendum esse ab esu idolothytorum, idque concordiæ Judæorum cum Gentibus causa: licet postea etiam aliæ Gentes ab Antiochia remotissimæ hoc præceptum Apostolicum amplexæ sint sponte, ob reverentiam Apostolorum, ut ostendit Baron. ann. Christi 51. post medium p. 441.

Apostoli absolutè vetarunt esum idolothytorum.

VERS. 1.

DE IIS AUTEM QUÆ IDOLIS SACRIFICANTUR, SCIMUS) quòd, scilicet immolata idolis ab aliis B cibis non differant, nec plus habeant numinis vel religionis, ut quidam vestrum, ò Corinthii, persuasi videntur. Vide Chrysost.

QUIA OMNES (bene & plenè in fide Christi instituti) SCIENTIAM (id est, sufficientem rerum Christianarum cognitionem) HABEMUS] ex qua scimus idolothyta esse adiaphora.

Quæ scientia inflat.

SCIENTIA INFLAT] q. d. Scientia hæc vestra, qua scitis idola nihil esse, & consequenter licitum idolothytis vesci, iisque vescimini cum scandalo ignorantium hoc; hæc, inquam, scientia facit vos superbire contra ignorantes, eosque despicere. Pro *inflat* græcè est φυσιοῖ, id est, tumet, turget instar follis vento distenti. Talis enim est ventosa scientia. Hinc superbus diabolus dictus est δαίμων quasi δαήμων, id est doctus, peritus, sciens, inquit Plato in Cratylo. Verè S. August. in Sentent n. 241. *Humilium*, ait, *virtus est, de scientia non gloriari, quia communis est omnibus sicut lucis, ita participatio veritatis.*

C CHARITAS VERÒ ÆDIFICAT) scilicet infirmos & ignaros: [illegible] enim in fide & pietate Christiana contineat & promoveat, id quod eis obesse potest, scilicet idolothytorum esum, dimittit. Superbum ergo facit ventosa scientia nisi charitate temperetur. Ita Anselmus.

Scientia inflans contraria est charitati. Pulchra comparatio scientiæ inflantis cum cibo indigesto.

Hinc patet, hanc scientiam inflantem contrariam esse charitati: inducit enim contemptum proximorum, cùm charitas pro proximis sollicita sit, ut eos ædificet. Apposite S. Bernard. serm. 36. in Cantica: *Sicut*, inquit, *cibus indigestus malos generat humores, & corpus non nutrit, sed corrumpit, ita ex multa scientia ingesta stomacho animæ, qui est memoria, si igne Christi decocta non fuerit, [illegible] sic per quosdam artus animæ, mores scilicet atque actus, transfusa atque digesta, [illegible] reputabitur in peccatum, tamquam cibus conversus in pravos noxiosque humores?*

VERS. 2.

SI QUIS SE EXISTIMAT SCIRE ALIQUID, NONDUM COGNOVIT QUEMADMODUM OPORTEAT EUM SCIRE) Id est, qui putans se aliquid scire inde inflatur, hic nec dum scit quis sit finis, usus & modus scientiæ, videlicet ut per scientiam non superbias, prosis quibus pos-D sis, nemini obsis, neminem scandalizes; & sic à Deo agnoscaris & ameris, ut sequitur. Notat ostentantes suam scientiam de idolothytis quòd liceret iis vesci, quoque iis vescerentur cum scandalo rudiorum.

Quis finis usus & modus scientiæ.

Pulchrè S. Bernard. serm. 36. jam citato explicans hunc Apostoli locum: *Vides*, inquit, *quoniam non probat multa scientem, si modum sciendi nescierit: modus est, ut scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosse oporteat. Quo ordine? ut id priùs quod maturius ad salutem. Quo studio? ut id ardentiùs quod vehementius ad amorem. Quo fine? ut non ad inanem gloriam, curiositatem aut aliquid simile, sed tantùm ad ædificationem tuam vel proximi. Sunt namque qui scire volunt, eo fine tantùm ut sciant, & turpis curiositas est: & sunt qui scire volunt ut sciantur & ipsi, & turpis vanitas est; qui profectò non evadent subsannantem Satyricum,*

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.

Et sunt qui scire volunt ut scientiam suam vendant, & turpis quæstus est. Sed sunt quoque qui scire volunt ut ædificent, & charitas est: & item scire volunt ut ædificentur, & prudentia est. Horum omnium soli ultimi duo non inveniuntur in abusione scientiæ; quip-

Quinque modis scientia homines utuntur partim bene, partim male.

quippe qui ad hoc volunt intelligere ut bene faciant. Idem lib. de Conscientia cap. 1. *Multi*, ait, *quærunt scientiam, pauci conscientiam. Si verò tanto studio & sollicitudine quæreretur conscientia, quanto quæritur sæcularis & vana scientia, & citiùs apprehenderetur, & utiliùs retineretur.*

VERS. 3.

SI QVIS DILIGIT DEUM, & propter Deum proximum, ut eum idolothytorum esu aliave re non scandalizet, sed ædificet, HIC COGNITUS EST AB EO] id est, hic a Deo approbatus & dilectus est, in hujus scientia complacitum est Deo.

Qui Deum diligit, etiam proximū diligit.

Nota. Qui diligit Deum, diligit & proximum, quia dilectio Dei jubet & imperat ut proximus diligatur propter Deum: & in dilectione proximi probatur & cernitur dilectio Dei, ut ait S. Joannes epist. 1. c. 4. 20.

VERS. 4.

DE ESCIS QUAE IDOLIS IMMOLANTUR SCIMUS QUIA NIHIL EST IDOLUM. q. d. Idolum non est id quod existimatur, & quod repræsentat non est Deus. Unde explicans subdit: ET QUOD NULLUS EST DEUS, NISI UNUS] q. d. Idolum nihil est, id est, nihil tale est quale præfefert, quia nihil habet numinis, materialiter est lignum, formaliter nihil: quia imago est falsæ rei, sive Dei qui non est; ac consequenter idolothytum qua tale, nihil est, idest nihil habet numinis vel sanctitatis ex idolo, cui est oblatum.

Quid sit idolū in se.

Idolum hebraice dicitur elil quare.

Alludit Apostolus ad Hebræum אליל *elil*: nam idolum dicitur אליל *elil*, id est vanitas, res vana, inanis: vel potiùs, ut *elil* sit diminutivum ab אל *el*, idest, Deus fortis q. d. *Elil*, idest, deiculus, forticulus: vel ut alii, *elil* quasi אל אל *al el*, id est, non Deus, non habens potentiam, fortitudinem Dei, inops ad consolandum & juvandum. q. d. Idolum non est Deus, sed vana falsa inanis umbra Dei. Sic idolum Græcis priscis erat imago quævis inanis & mendax, qualia sunt vana phantasmata, spectra, umbræ mortuorum, &, ut Virgil. ait, *Tenues sine corpore vita, & cava sub imagine forma.* Id patet ex Platone in Theæteto, ex Luciano in dialogo de mortuis, ex Homero Odysseæ 11. & Eustathio ibidem. *εἶδος græcè formam sonat, ab eo per diminutionem εἴδωλον deductum idem est quod formula*, ait Tertul. lib. de Idolol. c. 3. Unde sacra Scriptura & scriptores Ecclesiastici nomen idolis arctarunt ad imaginem Dei qui habetur Deus, revera non est, ut patet hic ex Apostolo. Et passim simulacra, deos Gentium Septuag. in veteri testamento vertunt & vocant idola,

Quid idolū apud priscos.

Quare falluntur & fallunt Henricus Stephan & Joan. Scapula in lexicis suis asserentes idolum apud scriptores Ecclesiasticos vocari omne simulacrum numen aliquod repræsentans, quod honore & cultu dignatur. Non enim omne simulacrum, vel imago numinis cujuslibet, est idolum, sed tantùm numinis falsi. ita Cyprianus de Exortmart c. 1. Tertul. lib. de Idololatria, Athanas. orat. contra idola sub finem.

Falsò idolū vocatur omne simulacrum numen aliquod repræsentans.

Fraus ergo illa Novantium cavenda, qui idolum cum imagine confundunt, ut, cùm idola in Scripturis vetantur, inde concludant omnes imagines vetari. Vide Bellarm. lib. 2 de imagin. cap. 5. ubi solidè demonstrat quòd idolum sit similitudo rei falsæ, imago verò rei veræ.

Idolum cum imagine nō confundendum.

VERS. 5.

NAM ETSI SUNT QUI DICANTUR DII, à Paganis & apud eos sunt dii & domini multi, ut sequitur; dii, inquam, tam cælestes, uti sol, luna, stellæ; quàm terrestres ut Jupiter, Apollo, Hercules: NOBIS TAMEN UNUS EST DEUS, PATER, EX QUO OMNIA, ET NOS IN ILLUM] in illius scilicet gloriam & cultum creati sumus.

Qui dii cælestes, qui terrestres.

VERS. 6.

Quare Scriptura tribuat Patri præpositionē ex; Filio, per, Spiritui sancto, in.

Nota. Scriptura tribuit Patri præpositionem *ex*, ut primo principio; Filio *per*, quia idea est & Verbum, per quòd omnia facta sunt. Unde ait hic Apostolus, *Et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum*, scilicet creati & redempti sumus. Spiritui sancto tribuit *in* quia Spiritus sanctus est vinculum & amor Patris & Filii. Vide dicta Rom. 11. v. ultimo.

Nota contra Arrianos. Cùm ait Paulus, *Unus Deus*, excludit tantùm falsos deos, non Filium & Spiritum sanctum: sic cùm subdit, *Unus Dominus Jesus*, excludit tantùm falsos dominos, putà deos, non Patrem & Spiritum sanctum.

VERS. 7.

SED NON IN OMNIBUS EST SCIENTIA] jam dicta, quòd idolum & idolothytum nihil sit; nam ut sequitur.

QUIDAM AUTEM (idest, quidam enim, juxta can. 85.) CUM CONSCIENTIA IDOLI (ex erronea conscientia putantes quòd idolum habeat aliquid divinitatis) QUASI IDOLOTHYTUM MANDUCANT] id est, cum revernetia, quasi venerandum, quòd numini in idolo latenti sit oblatum & sanctificatum. ita Anselm.

Aliter explicat Theophyl. q. d. Paulus. Quidam comedunt idolothytum cum errronea conscientia, qua putant, quòd idolothytum ab idolo sit immutatum, & physicè à dæmone afflatum, periode ac si halitu diabolico infectum esset, vel certè ac si moraliter vitiatum & pollutum esset ex eo, quòd censeatur jam esse res diaboli & cibus dæmonis, itaque comedentem immutet & contaminet: comedunt ergo idolothytum cum conscientia quòd per illud polluentur & inficientur.

Hic sensus etiam commodus & probabilis est: nam non est dubium inter Corinthios recens conversos, alios nimis scrupulosos, alios nimis superstitiosos fuisse.

CONSCIENTIA EORUM CUM SIT INFIRMA (non plenè in fide instructa circa idolothyta) POLLUITUR] quia contra conscientiam, aliorum exemplo manducant idolothyta, ita Chrysost.

Insaniunt Libertini, dum ex hoc loco docent nec fornicationem, nec ebrietatem, nec quid aliud esse peccatum nisi quis ea in re sibi formet peccati conscientiam & scrupulum. Suadent itaque ipsi deponendam esse omnem conscientiam, ut non pecces, quidquid agas. Libertini ergo nullam habent conscientiam; ac proinde videntur hominem, & rationem, & virtutem omnem exuisse: quæ verò dementia est hoc Apostolo tribuere? Quis enim non videt Apostolum hic loqui non de peccatis rebusve illicitis, sed adiaphoris, quale est manducare idolothyta?

Refutatur doctrina Libertinorum de conscientia peccati.

VERS. 8.

ESCA AUTEM NOS NON COMMENDAT DEO] q. d. Idolothytorum, vel aliorum ciborum esus per se nihil facit ad pietatem, qua Deo placeatur: ideoque non debemus nos firmiores, quasi pietatis causa, velle passim omnibus indifferenter uti. Convertit enim hic se Apostolus ad perfectiores, eos monens, ut vitent scandalum infirmorum.

Ineptè ergo, imò perperam abutuntur hoc loco hæretici contra delectum ciborum & jejunia Ecclesiæ: esca enim nòn commendat nos Deo, quia non est virtus: sed abstinentia ab esca vetita est actus temperantiæ, obedientiæ & religionis, ideoque nos Deo commendat, sicut commendavit Danielem cum sociis, Rechabitas, Joannem Baptistam, & alios. vide dicta Rom. 14. 17.

Quomodo esca non commendat nos Deo.

NEQUE ENIM SI MANDUCAVERIMUS (idolothyta) ABUNDABIMUS] scilicet virtute, merito & gratia, quæ nos commendet apud Deum, ut præcessit. q. d. Per esum idolothytorum nihil magnum, abundans copiosum, nihil gratiæ spiritualis nobis accedet, ut iis inhiare non debeamus. ita Chrysost.

Secundò, & simpliciùs, ut sit nova ratio dissuadens esum idolothytorum. Sensus est, q. d. Sive edamus idolothyta, non ideo escis & deliciis, bonisque abundabimus; sive non edamus, ideo escis & deliciis deficiemus: aliis enim vesci licebit. Sic vulgò dicimus, Sive ad convivium hoc vocer, sive non, non ideo saturabor vel esuriam, non ideò pinguior ero vel macrior, ditior vel pauperior. Ostendit quàm escæ sint res viles & exiles, ideoque omittendæ ob scandalum, & postponendæ ædificationi proximorum. ita Anselmus.

VERS. 9. & 10.

VIDETE, NE HAEC LICENTIA VESTRA (comedendi idolothyta) OFFENDICULUM FIAT INFIRMIS. SI ENIM QUIS VIDERIT EUM, QUI HABET SCIENTIAM (idolothytum nihil esse) IN IDOLIO RECUMBENTEM: NONNE CONSCIENTIA IPSIUS, CUM SIT INFIRMA, AEDIFICABITUR AD MANDUCANDUM IDOLOTHYTA? *In idolio*, id est, inquit Erasm. in epulo idolorum, Secundò, propriè, *in idolio*, id est, templo, vel mensa idolis consecrata. nam ibi accumbebant comesturi idolothyta: tales enim epulas, utpote sacras, in templo instrui solere, docet Herodotus in Clio. Virg. l. 8. Æneid. in sacrificio Evandri & epulo cum Trojanis. Sic & Judæi victimas pacificas comedebant in atrio templi, Deuter. 16. v. 11. Hinc Syrus hic vertit. *Si quis te viderit accumbentem inter idola.*

Sacræ epulæ in templo instruebantur.

Unde patet, idolothyta edere in idolio, non tantum

esse

Quare idolothyta edere in idolio est malum? esse malum propter scandalum, sed etiam per se quia est A professio idololatriæ, ut dicetur c. 10.

Tropologicè quæ sit scientia idolothytorum. Tropologicè, Anselm. Scientia idolothytorum est scientia vanitatis philosophorum, poetarum, oratorum Gentilium: hæc cavenda est. Absit ut ore Christiano sonet: Jupiter omnipotens, & me Hercules, & me Castor, & cetera portenta magis quàm numina.

Nota, *Aedificabitur*, id est provocabitur, erigetur ut comedat idolothyta quasi sacra, & quasi quid gratiæ inde accepturus, aut sacrificaturus numini cuipiam, sicque redeat ad idololatriam. Alii *ædificabitur*, inquiunt, id est provocabitur, ut contra conscientiam, qua putat cibum idolo oblatum ab eo esse afflatum & contaminatum, indeque se contaminandum, cum manducet, ut dixi v. 7.

VERS. 12. SIC PECCANTES IN FRATRES, ET PERCUTIENTES (scandalizantes & per scandalum vulnerantes) CONSCIENTIAM EORUM INFIRMAM, IN CHRISTUM PECCATIS] Christus enim sibi factum arrogat quod uni ex minimis suis factum fuerit, Matth. 25. 40. *Scandalizantes proximum in Christum peccant.* Rursum qui scandalizant proximum, in Christum peccant quia Christi fabricam, putà proximorum probitatem & salutem, quam Christus suo sanguine construxit, malo suo exemplo destruunt & evertunt.

VERS. 13. QUA PROPTER SI ESCA SCANDALIZAT FRATREM MEUM: NON MANDUCABO CARNEM IN ÆTERNUM] *Hoc magistri* (inquit Chrysost.) *optimi est officium, suo exemplo docere quæ præcipit. Et non dicit, sive justè, sive injustè, sed quomodocumque. Et non dico, inquit, idolothytum, quod & propter aliam causam prohibetur; sed si quod licet & permittitur, scandalizat, etiam illo abstineo; neque una aut altera die, sed toto vitæ tempore. Non enim manducabo, inquit, carnes in æternum. Et non inquit, Ne perdam fratrem; sed simpliciter, Vt non scandalizem. Et enim ultimæ amentiæ est, quæ Christo pretiosissima sunt, & talia, ut eorum gratia mortem obire non recusaverit, ita nos despicatissima arbitrari, ut escis propterea non abstineamus.*

Quomodo crescit scandalum. Vide de scandalo S. Basilium in Regulis brevior. reg. 64. ubi in fine ait, eo scandalum esse majus, quo is qui illud dat majori scientia aut gradu præditus est: additque quòd Deus de manu ejus sanguinem peccantium, qui illius malum exemplum sequuntur, requiret & reposcet.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit suo exemplo docere, quàm sint cavenda scandala, narratque se stipendium; sive alimenta prædicatoribus debita accipere noluisse, idque majoris tum meriti, tum ædificationis causa.

Hinc Secundò, v. 7. probat sex argumentis (quæ colligam v. 12.) hæc alimenta sibi aliisque evangelizantibus deberi.

Tertiò, v. 20. eadem de causa ostendit se omnibus omnia esse factum, ut discant Corinthii, quàm cuique ædificatio & salus proximi curanda sit.

Quartò, v. 24. ad eamdem ædificationem incitat, docens vitam nostram esse stadium & agonem virtutis, in quo semper ad meliora, & ad bravium jugi abstinentia, & corporis castigatione currendum & certandum est.

1. NOn sum liber? Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vidi? Nonne opus meum vos estis in Domino? 2. Et si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum: nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino. 3. mea defensio apud eos, qui me interrogant, hæc est. 4. Numquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? 5. Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut & ceteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas? 6. Aut ego solus, & Barnabas, non habemus potestatem hoc operandi? 7. Quis militat suis stipendiis umquam? Quis plantat vineam, & de fructu ejus non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat? 8. Numquid secundùm hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? 9. Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus cura est Deo? 10. An non propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe, qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi. 11. Si nos vobis spiritualia seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? 12. Si alii potestatis vestræ participes sunt, quare non potiùs nos? sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Evangelio Christi. 13. Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt? & qui altari deserviunt, cum altari participant? 14. Ita & Dominus ordinavit iis, qui Evangelium enuntiant, de Evangelio vivere. 15. Ego autem nullo horum usus sum. Non autem scripsi hæc ut ita fiant in me: bonum est enim mihi magis mori, quàm ut gloriam meam quis evacuet. 16. Nam si evangelizavero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incumbit: væ enim mihi est, si non evangelizavero. 17. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est. 18. Quæ est ergo merces mea? Vt Evangelium prædicans, sine sumptu ponam Evangelium, ut non abutar potestate mea in Evangelio. 19. Nam cùm liber essem ex omnibus, omnium me servum feci: ut plures lucrifacerem. 20. Et factus sum Judæis tamquam Judæus, ut Judæos lucrarer. 21. iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cùm ipse non essem sub lege) ut eos, qui sub lege erant, lucrifacerem. iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem (cùm sine lege Dei non essem sed in lege essem Christi) ut lucri facerem eos qui sine lege erant. 22. Factus

Digitized by Google

Et S. Eurosia Bohemiæ regis filia capta à Maurorum principe, mori maluit quàm ei nubere, cumque ferientis gladium patienter expectaret, audita est hæc angelica vox: *Veni electa mea, sponsa Christi, accipe coronam quam tibi Dominus præparavit; & donum, ut, quotiescumque pro pluvia, vel contra quamcumque tempestatem fuerit à Christi fidelibus invocata, erit veneratio exaudita.* Cùm hoc audisset, brachiis detruncatis & pedibus, expiravit miraculis celebris, ut refert Lucius Marinæus Siculus lib. 5. de Rebus Hispan.

IN PACE AUTEM VOCAVIT NOS DEUS] *In pace*, id est, ut Syrus, ad pacem (*in* de more ponitur pro *ad*) scilicet conscientiæ cum Deo, & concordiæ cum hominibus q. d. Ergo ex parte nostra à maritis infidelibus non discedamus, sed quàm possumus pacificè maneamus. Secundò, & aptiùs, per *pacem* hic accipias quietem, vitamque quietam, quam conjugi fideli suadet Apostolus, ut eam in divortio & solitudine præferat conjugio & conjugi infideli, qui vult discedere, dum suis jurgiis & litigiis fidelem incessit, pacemque illius perturbat: sic enim meliùs cum discessione, de qua proximè præcessit, hæc cohærent, de quo mox plura.

VERS. 16. *Pax in conjugio causa esse potest, cur conjux infidelis convertatur.*

UNDE SCIS MULIER, SI VIRUM SALUUM FACIES?] Sequendo priorem jam dictam pacis significationem, sensus erit, q. d. In pace mane & vive, quoad potes, ô fidelis, cum conjuge infideli, quia nescis bonum, quod inde consequi potest, fortè manendo cum conjuge infideli eum convertes & saluum facies ita Chrysost. Ambros. Ansem. Theophyl. & alii.

Nota hebraismum, *si*, id est fortè: simile est Joelis 2. v. 14. & alibi. Dat enim causam, cur in pace vocarit nos Deus, velitque pacificè conjugem fidelem cum infideli manere & vivere, ut scilicet per pacem hanc fidelis infidelem convertat.

Secundò & planiùs, sequendo posteriorem jam dictam pacis acceptionem, aptior sensus erit hic: *In pace vocavit nos Deus. Vnde enim scis mulier, si virum saluum facies?* q. d. Donum Christi est pax, ad hanc, non autem ad servitutem inquietam & rixosam, vocati sumus à Christo. Si ergo infidelis rixis, probris, minis in fidem & fidelem conjugem, discessionem quærit, discede, ô conjux fidelis, ab eo, ut pacificè vivas: neque prætendas spem conversionis ejus. Vnde enim id speres in homine Pagano, blasphemo, rixoso? ac consequenter, unde scis, vel unde speras, quòd eum saluum facies?

Suadet Paulus conjugi fideli ab infideli discedere ob rixas, &c.

VERS. 17

NISI UNICUIQUE SICUT DIVISIT DOMINUS, UNUMQUEMQUE SICUT VOCAVIT DEUS, ITA AMBULET] Hæc clara syntaxi ita construe: Ita ambulet quisque, sicut unicuique divisit Dominus, & sicut unumquemque vocavit Deus.

Nota. *τὸ nisi* hic, ut vertit Syrus, idem est quod אלא *ella*, id est sed, verumtamen; vel, hoc tamen salvo: vide can. 25. q. d. Hæc dixi de conjugio fidelis cum infideli; deque discessione & divortio, si infidelis illud quærat, deque pace & pacifica vita; ita tamen, ut nolim divortium quæri, aut pacem turbari, per cupidinem & desiderium mutandi statum, quòd videlicet fidelis, quia fidelis & in Christianam libertatem assertus, cupiat & prætendat mutare statum & conditionem suam servilem in liberam, Gentilem in Judaicam. Edico ergo, ut quisque fidelis statum & conditionem, quam dedit Dominus, quamque habuit antequam esset fidelis, retineat; sive Judæus sit, sive Gentilis; sive servus sit, sive liber, quisque in sua sorte ambulet, ea contentus christianè vivat, nec ob christianismum statum mutet inquietè, & cum scandalo Gentilium. Græcè pro *nisi*, est *εἰ μὴ*, quod recentiores vertunt, *an non*, & ad præcedentem sententiam referunt q. d. Vnde scis si mulierem salvam facies, an non? Sed Græcum *εἰ μὴ* significat etiam *nisi aliqui*. ita Noster, Erasm. & alii, qui id ipsum jungunt sequentibus.

Paulus non vult divortium quæri per desiderium mutandi statum.

Videtur hæc quarta fuisse quæstio, quàm Corinthii proposuerunt Paulo: An scilicet Christiani, si ante conversionem fuissent servi, per christianismum fierent liberi, adeoque, an omnes servi & mancipia, si converterentur ad Christum, hoc ipso assererentur in libertatem? hoc enim suadere & exigere videtur Christiana libertas, in quam à Christo redempti & asserti sumus. Rursum, an Gentiles, facti vel futuri Christiani, deberent circumcidi, fierique Judæi? quia enim Apostoli & primi Christiani fuerunt Judæi, & ex Judæis cœpit christianismus: hinc

Quarta quæstio à Corinthiis Paulo proposita, An servi per christianismum fiant liberi?

A putabant nonnulli, neminem posse esse Christianum, nisi priùs judaismo initiaretur. Vtrique quæstioni respondet hic Paulus negativè.

Quorumdã opinio neminem posse esse Christianum nisi prius fiat Judæus.

CIRCUMCISUS ALIQUIS VOCATUS EST? NON ADDUCAT PRÆPUTIUM] Græcè *μὴ ἐπισπάσθω*, id est, non attrahat, scilicet ferro, præputium. ita Theophyl. & Photius.

VERS. 18.

Nota circumcisis præputium potuisse reduci, cute per instrumentum attractorium, quod spatisterem vocant, adducta, ut glandem rursus operiret, ut docet Celsus li. 7. c. 25. Idque eos, qui à Judæis apostatabant ad Gentes, facere solitos, patet 1. Machab. 1. v. 18. & ex Josepho libr. 12. Antiquit. cap. 6. & ex Epiphanio lib. de Ponderibus & mensuris, ubi hujus reductionis auctorem ponit Esau, ideoque dictum esse, *Esau odio habui*. Indeque docet Judæos, cùm ad Samaritas transirent, vel contrà, secundò circumcidi solitos, & sic secundò se circumcidisse Symmachum, qui æquè ac Aquila & Theodotion celebris fuit sacræ Scripturæ interpres: sicuti Anabaptistæ suos transfugas secundò baptizant.

Præputium circumcisis reduci potest idque Judæi apostatæ faciebant.

Reductionis præputii auctor fuit Esau, ideoq; odio habitus ait Epiphan. Symmachus bis circumcisus.

B Inde putavit interpres apud Martialem, explicans illud epigrammatis 1. in Cæliam,

Nec recutitorum fugis inguina Judæorum;

recutitos esse Judæos, ita dictos. Quoniam, inquit, Judæis pueris cutis inguinis rescindebatur, postea cùm cutis succresceret, dicebantur Recutiti. Et Persius satyra 5. *Recutita sabbata*, vocat Judaica festa. Vbi interpres, Judæos, inquit, vocat recutitos, quibus nova cutis restituta est. Aliis tamen locis tam ipse, quàm alii appellant recutitos, id est circumcisos, quasi recisos cute, ut recutitus sit idem, quod apella, id est, sine pelle, de quo Poeta:

Quare recutiti vocati sint Judæi. Quæ recutita sabbata.

—— Credat Judæus apella,

Non ego.

Quis dicatur apella

Idque verius est, nam non est verisimile, naturaliter per se recrevisse cutem circumcisione præcisam, maximè in viris; & quia alioqui non arte, sed natura factum esset: cùm tamen Celsus & Epiphanius arti id tribuant, eamque describant.

Aliter hunc locum explicat S. Hieron. in cap. 53. Isaiæ: *Circumcisus, inquit, aliquis vocatus est, non adducat præputium, id est, ut aliis verbis subdit Apostolus. Absque uxore vocatus es, non ducas uxorem.* Sed hic sensus mysticus & symbolicus est, non litteralis & genuinus.

C CIRCUMCISIO NIHIL EST] q. d. Circumcisio nec prodest, nec obest ad salutem homini Christiano: agit enim de Judæis ad christianismum conversis, ut patet ex præced. Vide Cajetan. Ambros. Anselm.

VERS. 19. *Circumcisio non prodest aut obest Christiano ad salutem.*

VNUSQUISQUE IN QUA VOCATIONE VOCATUS EST, IN EA PERMANEAT] Vt si circumcisus, seruus, conjugatus venerit ad christianismum, propter eum, statum non mutet, sed maneat circumcisus, seruus, conjugatus. q. d. Statum tuum retine, qui quis ille sit, scilicet si status sit licitus & honestus; nam aliàs S. Cyprianus noluit histriones ad Ecclesiæ Sacramenta admitti.

VERS. 20. *Status unicuique retinendus si honestus sit.*

Præclarè S. Ephrem adhortatione 4. to. 2. *In quo* ait, *vocatus es opere, firma anchoras ac funes* (ut ibi quasi in portu a procellis tutus consistas) *ne in pelagus tua navis impellatur.*

SERUUS VOCATUS ES? NON SIT TIBI CURA) ne de eo sis anxiè sollicitus, quòd seruus sis, quasi servitus sit conditio Christianis hominibus indigna: sed eo potiùs te consolare, quòd à misera servitute peccati ac mortis, sis per Christum manumissus, Deique seruus effectus, licet in hac vita homini servias, quamdiu Deo visum fuerit, patet ex v. seq. Vide hac de re apophthegmata quæ citavi Exodi 1. v. 12.

VERS. 21.

D Aurea est gnome S. Augustini in Sententiis numer. 53. *Justis, ait, quidquid malorum aliquis dominus irrogat, non pœna est criminis, sed examen virtutis. Nam etiam bonus si serviat, liber est: malus autem etsi regnet seruus est, nec unius hominis, sed, quod gravius est, tot dominorum, quot vitiorum.* Et numer. 124. *Libera semper est servitus apud Deum, cui non necessitas servit, sed charitas.*

SED ET SI POTES FIERI LIBER, MAGIS UTERE) scilicet ipsa servitute, ad Domini gloriam, humilitatis causa. Vnde Theodoret sic exponit. Gratia, inquit, non novit differentiam servitutis & dominii Ne fugias ergo servitutem tamquam fide indignam. Quod si fieri possit, ut libertatem assequare, perge servire & expecta remunerationem. Sic quoque explicant S. Chrysostom Theophyl. & D. Thomas. Huic expositioni aptè cohæret id quod sequi-

sequitur: *Qui enim in Domino vocatus est servus, libertus est Domini.*

Paulus mancipiis suadet ut libertatem amplectantur, si possint; si non consolentur se fide Christiana.

Secundò, aptiùs & planiùs: *Si potes fieri liber*, si potes à servitute liberari, *magis utere*, hac scilicet potestate & commoditate, ac servitutem excute. q. d. Si potes fieri liber, libertatem amplectere, eaque fruere hoc enim planè significat τὸ *magis utere*: hocque præ alio suadendum, æquè ac optandum est. Quis enim non malit fieri liber, quàm manere servus? præsertim si infideli serviat, ita ut liberè Christo servire non possit, hoc etiam mox clarè suadet Paulus dicens: *Pretio empti estis; nolite fieri servi hominum.*

Nota. Servos hic intelligit Apostolus, non mercenarios, quales jam sunt apud Christianos, sed mancipia, qualia habebant Gentiles, etiam conversi ad Christum, & etiamnum ex Turcis & Mauris habent Christiani. Opponit enim servos liberis.

S. Hieron. in Apolog. pro libris ad Jovinian. ex Origene initio libri 1. in epist. ad Roman. aliter hæc explicat, nimirum de servitute matrimonii. q. d. Si tamquam servus alligatus es matrimonio, *non sit tibi curæ*, id est, non te excrucia, quasi in matrimonio piè vivere & salutem assequi nequeas. *Sed & si potes fieri liber, magis utere.* q. d. Si tamen potes persuadere uxori, ut separatim cælibes vivatis, magis hoc amplectere. Verùm prior sensus planior est & germanior.

VERS. 22. QUI ENIM IN DOMINO VOCATUS EST SERVUS] Hæc verba non ad proximè præcedentia: *Sed & si potes fieri liber, magis utere*; sed ad præcedentia more Hebræo referenda sunt, scilicet ad illa, *Servus vocatus es? non sit tibi curæ*, hoc enim præcipuè intendit hic Apostolus, scilicet, ut servos doceat sua servili conditione esse contentos, eamque patienter ferre, donec Dei providentia aliud statuat, eosque servitute liberet. Jam *in Domino*, id est, à Domino, & ad fidem gratiamque Domini Jesu. Vide can. vigesimum quintum.

LIBERTUS EST DOMINI] à Domino, scilicet Christo, est manumissus, & in libertatem Christianam assertus. q. d. Servi heriles si fiant Christiani, non ambiant fieri liberi à servitute herili, sed glorientur; quod à servitute peccati asserti sint in libertatem gratiæ, & adoptionis filiorum Dei. Vide Chrysost. hic & in morali homil. 19. quàm servitus libertati Christianæ non obsit.

VERS. 23. *Sanguis Christi antonomasticè dicitur pretium.*

PRETIO EMPTI ESTIS: putà sanguine Christi, qui antonomasticè dicitur *pretium*, utpote ingens & immensum. ita Ambros. q. d. Christus vos pretio maximo è servitute peccati emit & redemit, fecitque sibi liberos; ergo NOLITE FIERI SERVI HOMINUM] ne vos in servos vendatis, aut servituti mancipetis, si possitis libertate gaudere: hæc enim civilis libertas decet Christi libertum, ut eo meliùs toti Christo serviatis, quo minùs ulli hero, ethnico præsertim, serviatis.

Constantinus Magnus sanxit ne Judæus Christianũ servum haberet.

Hinc postea Constantinus Magnus, sub annum Christi 330. in honorem Christi, & favorem Christianæ religionis sanxit, ne ullo modo Judæus Christianum servum haberet, aut possideret: Judæum autem qui secùs faceret, jussit capite plecti, & servum talem libertate donari, ut patet l. unica libr. 1. Codicis, tit. *Ne Christianum mancipium hæreticus, vel Judæus, vel Paganus habeat*: neque enim fas esse censebat, Christi Redemptoris occisoribus, Christianos Christi morte redemptos, servitutis jugo subjici. Quam legem tres Constantini filii deinde confirmarunt, teste Sozomeno l. 3. c. 17. Sic S. Gregorius sanxit, ut servus Judæi volens converti ad christianismum, hoc ipso fieret liber, ut patet libr. 3. epist. 9. Similia habet Concilium Toletanum IV. capit. 64.

Hæc intelligo de Judæis & Paganis, qui jurisdictioni alicujus principis Christiani subjecti sunt: talium enim servi Christiani hoc ipso fiunt liberi, ac proinde possunt dominum deserere; imò, si sint infideles, possunt fugere ad Ecclesiam, ut fiant Christiani & consequenter liberi. De his enim leges loquuntur: *In illis verò infidelibus, qui temporaliter Ecclesiæ, vel ejus membris non subjacent, prædictum jus Ecclesia non statuit; licet posset instituere de jure. Habet enim auctoritatem Dei; & infideles merito suæ infidelitatis merentur potestatem amittere super fideles, qui transferuntur in filios Dei. Verùm hoc non facit Ecclesia, ad scandalum vitandum*, inquit, S. Thomas 2. 2. q. 10. art. 10.

Secundò, alii non malè sic quoque explicant: *Nolite fieri*

A *servi hominum*; ita videlicet, ut hominibus serviendo Dei obsequium negligatis. illi enim fiunt servi hominum, qui homines præcipuè respiciunt, eisque adulantur etiam eum malè agunt; atque eis per omnia obediunt & serviunt, etiamsi peccata præcipiant. ita S. Chrysost. & Hieron. in c. 6. ad Ephes. Sic enim Apostolus ad Ephes. 6. præcipit servis, ut serviant heris, non sicut hominibus, sed sicut Domino, & propter Dominum.

UNUSQUISQUE IN QUO VOCATUS EST, FRATRES, IN HOC PERMANEAT APUD DEUM] q. d. Verumtamen quisque in suo statu, sive herili, sive servili, in quo vocatus est, & venit ad christianismum, permaneat. VERS. 24.

Nota τὸ *apud Deum*, cui scilicet servit & adhæret in christianismo & Ecclesia. q. d. In eodem statu, in quo vocatus & conversus est, quisque permaneat in christianismo & Dei obsequio, ne Gentes causentur per christianismum servos fieri inquietos, & ambire libertatem.

VERS. 25 *Quinta quæstio Corinthiorum An virgines debeant manere virgines.*

DE VIRGINIBUS (ut scilicet maneant virgines, & serviant Deo in virginitate) PRÆCEPTUM DOMINI NON HABEO: CONSILIUM AUTEM DO] ut id faciant. vide can. 38. Est hæc quæstio quinta Corinthiorum, An virgines in christianismo debeant manere virgines? Respondet Paulus, lege Christi nulli præcipi virginitatem, sed eamdem omnibus consuli.

Cælibatus in cujuslibet est potestate cum Dei gratia.

B Ex hoc loco probatur communis illa Patrum sententia, qua asserunt cælibatum esse in potestate nostra, si illum à Deo petamus, & ad eum conemur heroica fortitudine, cooperemurque Dei gratiæ per debita media, ita ut quilibet sine conjuge cælebs vivere possit, si velit, quantumvis à natura vel habitu in libidinem proclivis sit. ita docet Tertull. libr. de Monogamia prope finem, Chrysost. Origen. & Hieron. in cap. 19. Matth. Nazianz. orat. 13. Ambros. libr. de Viduis, August. in psalm. 137. *qui te hortatur*, inquit August. *ut voveas, ipse adjuvat ut reddas*. Et lib. 6. Confess. c. 11. *Utique dares continentiam, si gemitu interno pulsarem aures tuas.* Idem satis insinuat Paulus hoc v. & 7. ubi omnibus communiter consulit virginitatem: non consulitur autem, uti nec præcipitur, nisi id, quod est in nostra potestate, id est, nisi id, quod possumus facere cum gratia Dei quam scilicet Deus nobis præparavit & offert, si eam imploremus, eique cooperari velimus.

Idem docet Christus Matth. 19. ubi Apostolis dicentibus, ob onera & difficultates matrimonii non expedire nubere; Christus illud approbans, subjungit Primò, *Non*
C *omnes capiunt verbum istud*, græcè, οὐ χωροῦσιν, quod Origen. & Nazianz. orat. 31. de tribus eunuchorum generibus, vertunt, *non omnes sunt capaces*; per capacitatem intelligentes propensionem naturalem ad castitatem, quàm non omnes habent. Verùm meliùs alii passim, τὸ οὐ χωροῦσι vertunt, tamquam vasa non suscipiunt in se, non approbant, non comprehendunt, non amplectuntur castitatem, utpote difficilem.

Qui sint eunuchi per impotentiã moralem.

Hinc Secundò, subdit Christus: *Sunt eunuchi qui se castraverunt*, sua scilicet libera voluntate se castos effecerunt, idque perpetuo voto firmarunt, hoc enim significat vox *eunuchi*, scilicet impotentiam moralem: idem significat vox *castraverunt*. Alioqui enim potiùs dixisset Christus: Sunt qui se castrant, aut Castrare nituntur. Ita S. Hieron. ibidem, Epiphan. hæresi 58. Fulgent. libr. de Fide ad Petrum c. 3. August. de Sancta virgin. c. 30.

Tertiò, addit Christus: hos eunuchos ita se castrasse, non propter molestias rei uxoriæ, non etiam propter Evan-
D gelium, ut meliùs illud prædicent, quemadmodum detorquent hæc Christi Verba hæretici; sed propter *regnum cælorum*, scilicet promerendum. ita Origenes, Hilar. Chrysost. Euthym. ibidem; & S. August. c. 23. lib. de Sancta virgin.

Quid significet, Qui potest capere, capiat.

Denique concludit Christus dicens: *Qui potest capere, capiat*, quæ verba sunt cohortantis & excitantis ad heroicam virtutem, æquè ac ad præmium illustre. Hisce ergo verbis Christus proponit omnibus consilium castitatis, quasi rem valdè heroicam & eximiam. Non dicit Christus, inquit Chrysost. Non omnes possunt, sed, Non omnes capiunt, id est, omnes quidem capere possunt, sed tamen non omnes capere volunt, & Hieron. *His*, inquit, *datum est à Deo castrare se, qui petierunt, qui voluerunt, qui ut acciperent, laboraverunt.*

Dices, quomodo ergo ait Christus: *Qui potest capere, capiat?* Hisce enim verbis significat, non omnes posse hoc capere. Respondeo, τὸ *qui potest*, tantùm significat rem hanc

esse arduam & difficilem. q. d. Qui vult sibi vim inferre, qui vult omnibus viribus ad rem tam arduam conniti; ille eam capiat & apprehendat. Sic ille apud Comicum: *Non possum*, inquit, *mater hanc uxorem accipere. Non possum*, id est nolo, quia mihi difficile est, quia hæc uxor mihi non placet: & sic in Scriptura sæpè impossibile vocatur id, quod est difficile. Rursum, non omnes possunt continere potentia propinqua, remota tamen possunt; quia possunt orare, suaque oratione & cooperatione parere sibi potentiam propinquam continendi.

Impossibile sæpe vocatur quod est difficile.

Licet ergo non omnes habeant donum continentiæ quo actu contineant, sicut non omnes justi habent donum perseverantiæ, quo actu in gratia perseverent: tamen sicut omnes justi habent donum perseverantiæ, quo possunt perseverare si velint; ita omnes possunt habere donum continentiæ, si scilicet vires ad hoc à Deo petant, & Dei gratiæ per debita media cooperentur. Secùs est de dono prophetiæ, aliisque gratiis gratis datis, quæ sæpè nec orando, nec collaborando impetrare possumus. Quia tamen nonnulli natura & consuetudine in libidinem proclives, non eos habent animos, nec eum adhibent conatum & constantiam heroicam, quam cum Dei gratia possent, sed facilè sinunt se à natura & consuetudine abduci, ut tentationi venereæ succumbant: hinc talibus & tam infirmis præstat inire matrimonium: *Melius enim est nubere, quàm uri* ita Apostolus v. 2. 5. & 9.

Donum continentiæ oratione consequi possumus.

TAMQVAM MISERICORDIAM CONSECUTUS A DOMINO, UT SIM FIDELIS] Virginitatem, inquit, consulo, tamquam is, qui misericorditer assumptus sum ad gratiam Apostolici muneris apud Gentes, ut fideliter illis consulam. ita Ambros. Anselm. Theodor. q. d. Quo præ aliis Apostolis indignior, majori gratia & misericordia vocatus sum ad apostolatum, eo magis in eo docet me esse fidelem, & fideliter consulere iis, ad quos à Christo missus sum Apostolus.

Humilitas Pauli.

VERS. 26. EXISTIMO ERGO HOC BONUM ESSE] *Hoc*, scilicet virginitatem. ita S. Ambros. & alii. Vel aptiùs *hoc*, ut scilicet sint & maneant virgines, uti dixi v. præced.

PROPTER INSTANTEM NECESSITATEM] evangelizandi & discurrendi per totum orbem, inquiunt nonnulli: hoc enim cum vxore & multa prole tum fuisset difficile. Verùm Paulus non scribit hæc Apostolis aut Evangelistis, sed Corinthi civibus. Vnde alii accipiunt *necessitatem*, persecutionum & fugarum in primitiva Ecclesia: virgines enim facilè, conjugati verò ægrè, utpote vxore & prole gravati, tyrannos effugere poterant. Tunc ergo ob hæc pericula & fugas satius erat esse cælibem, quàm conjugatum. ita hæretici.

Sed hoc carpit Caluinus: fatetur enim ipse, Apostolum *hoc*, putà virginitatem & cælibatum, omnibus sæculis, etiam pacatis & nostris, toto orbe jam Christiano consulere; necessitatem ergo intelligit Caluinus inquietudinem & afflictiones varias, quibus Sancti in hac vita agitantur, ob quæ magis consulendus est cælibatus, quàm matrimonium. Sed hoc quoque remotius est & generalius.

Quomodo hæretici intelligant satius fuisse olim cælibè vivere, quàm conjugatum.

Dico ergo: *Instans* hæc *necessitas* est illa, quam in sequ. determinat & explicat Apostolus v. 28 & 29. estque duplex.

Quæ sit hic instans necessitas.

Pro quo Nota Græcum ἐνεστῶσα duo significare, Primùm *instantem*, id est, præsentem necessitatem. Sic enim Paulus opponit ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα, præsentia futuris, Roman. 8. 38. & 1. Corinth. 3. v. 22. & Græcis ἐνεστὼς χρόνος, est *præsens tempus*. Secundò, propriè ἐνεστὼς, id est *instans*, imminens, insistens, urgens, incumbens necessitas. Vtraque significatio hic convenit. Rursum, *necessitas* Hebræis idem est quod angustia, afflictio, tribulatio, & quidquid hominem arctat, angustiat, stringit. Vnde Psaltes: *De necessitatibus*, id est de angustiis, *erue me*. Et sic Apostolus suas angustias, sæpè vocat *necessitates*.

Primò ergo, instans hæc necessitas est imminens & incumbens matrimonio, urgensque rei vxoriæ difficultas, molestia, afflictio, scilicet onera uteri, partus dolores, educationes liberorum, curæ, timores, zelotypia, rixæ, familiæ apparatus, opum, affinitatum, statuum curandorum & augendorum sollicitudo, mariti dominatio, cholera, ebrietas, prodigalitas, paupertas, orbitates, & ex his perpetua animi distractio, & circa hæc occupatio. Hæc enim explicans v. 28. vocat *tribulationem carnis*, quam conjugii voluptati opponit. ita, Ambros. Anselm. Chrysost. Theophyl.

Incommoda matrimonii.

A Secundò, simpliciùs & planiùs, *Instans necessitas*, vel ut vertit Erasmus, Vatablus & alii, *præsens necessitas* est, ut Syrus [Syriac] *ananki desabna*, necessitas temporis, id est, angustia præsentis vitæ, quæ nobis vitæque nostræ incumbit & imminet, eamque arctat & urget, ut properet ad mortem & æternitatem. *Instans* ergo *necessitas*, est brevitas temporis, quod nobis datur ad æternitatis conquisitionem; quæ proinde non mundo, non conjugi, sed animæ & Deo danda est. ita Chrysost. Anselm. & S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. *necessitas*, ait, *hæc est brevi moriendi*. q. d. Paulus: In hac brevi vita necessitas est placendi Deo, & studiosè parandi victum & necessaria, scilicet bona opera, ut inde vivamus beati in tota æternitate. Ergo consulo virginitatem: hæc enim uni Deo intendere potest, cùm conjugati per onera conjugii distrahantur: sicut formica tota ætate colligit grana in hiemem, ita tu collige merita in æternitatem. Hanc enim necessitatem explicans v. 29. ait: *Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est: reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint*, &c. *præterit enim figura hujus mundi*. q. d. ambis sponsam, prolem, uxorias voluptates? iis inhias, in eas omnes cogitationes & curas defigis? moliris perpetuare familiam, nomen, genus? opes congeris, fundos coemis, domos construis quasi perenniter hic victurus? memineris illius Horatiani:

Alia explicatio instantis necessitatis.

B

Linquenda tellus, & domus, & placens
Vxor.

Primò, quid te fatigas, & laboribus excrucias? brevem voluptatem, fumos nominis & familiæ, & quantis doloribus emis? quid longa speras? breve est quidquid hic vides, quidquid ambis, arcta est præsens vita. Ex sæculorum & temporum decursu viceni, triceni anni vitæ tuæ assignati & circumscripti sunt. Audi Poetam.

Bona conjugii quàm caduca sint & citò peritura.

Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare longam.

Secundò, urget te imminens mors: ad eam curris pernici cursu; instat judicium, instat æternitas, longa inquam, & numquam finienda æternitas: arctat te Deus, cogitque ut ad eam te compares & festines.

Tertiò, præsentem hanc vitam, hoc breve tempus tibi dedit Deus, non ut hic in conjugio voluptueris, non ut familiam stabilias, non ut præsentibus fruaris, non ut sedem figas, quasi hic diu vel in æternum mansurus; sed tantùm ad hoc, ut in eo quasi stadio virtutum decurras ad metam & bravium, ad beatam inquam æternitatem; ut in illam oculis, animo, mente intendas & contendas, ut hunc tibi omnibusque actionibus tuis scopum præfigas. Quare licet mundus plenus sit insania, nulla tamen major aut patentior est, quàm quòd adeò negligat summa & sempiterna, & tanto studio sectetur infima & transitoria, cùm tanto æternæ damnationis periculo.

Quare Deus hoc breve tempus vitæ in conjugio dedit.

C

Quartò, indies cogites: Tantum jam vitæ meæ demptum est, fortè non tantum superest: quot diebus vivo, totidem arctor & vrgeor ad mortem: quid si hodie, si cras illa obveniat? itane vixi; ut mori non dubitem? cibosne comparavi, merita inquam bonorum operum, quibus in omnem æternitatem mihi vivendum est? in hoc vertitur cardo salutis tuæ: quin ergo in id totus incumbis?

Pulcheri locus de brevitate vitæ & de morte instante.

Quintò, quid alia tractas? quid partiris animum in uxorem, proles, familiam, ut per diem vix semel de Deo de cælo cogites? quin totum colligis in illud unum quod est necessarium, ut cum Maria optimam partem eligas? quid lucro, quid opibus, quid statibus, quid jungendis affinitatibus inhias? *O curas hominum, ô quantum est in rebus inane! Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Succedent immemores filii, pro quibus sudasti, laborasti, corpus morti, animam inferno oppigneraſti, relinques ea ingratis heredibus: si grati sint, te ex inferno liberare non poterunt.

D

Sextò, quin misereris animæ tuæ; quin, inquam, unius animulæ tuæ, quam Deus tibi curandam & salvandam dedit, curam geris? quin animum à conjugio, à sponsa, à liberis; cogitationes à familia, à negotiis & curis uxoriis, quæ te terræ & terrenis immergunt, distrahunt, absorbent, avocas.

Salus animæ procuranda hoc brevi tempore vitæ.

Septimò, quin cælibatum quem suadeo, amplecteris? dabit ille otium cogitandi, non quomodo mundo, sed quomodo Deo placeas, quomodo ad iter in cælum te compares, quomodo rationes tuas ad judicium futurum componas & adæques, quomodo Deo te sistas: scilicet dabit ille facul-

Fructus & commoda cælibatus.

facultatem sine impedimento, liberè & expedite Domino serviendi, Dominum assiduè obsecrandi, ut orationibus, jejuniis, eleemosynis insistendo merearis pariter in cælo in gloria excellere, & vicinius Deo assistere, eoque beatissimè frui in omnem æternitatem, ubi cum B. Agnete apud S. Ambrosium serm. 90 semper canas: *Illi sum juncta in cælis, quem in terris posita tota animi intentione dilexi.* Et, *Regna mundi, & omnem gloriam eorum contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi, in quem credidi, quem dilexi, in quem speravi.*

Denique Maldonatus in Notis manuscr. *Propter instantem necessitatem*, id est, ait, propter instantem finem mundi, ut ad eum nos comparantes, non implicemur matrimonio & terrenis negotiis, unde v. 29 de eo ait: *Tempus breve est*.

Ex dictis ruit argumentum Joviniani & Calvini: Apostolus, inquiunt, instans vel præsens opponit futuro: ergo, si cælibatus bonus est tantùm propter instantem necessitatem, non erit bonus ob futuram mercedem.

Respondeo, falsum est antecedens; imò, ut dixi instans vel præsens necessitas est, quæ nos urget ut per cælibatum in hac brevi vita cogitemus & paremus nobis æternam mercedem. B Quinimò S. Hieron. libr. 1. contra Jovinianum: Addit, inquit, Apostolus præsens futuro, ne quis putet virgines feliciores esse quidem quoad spiritualia, non autem quoad carnalia, cùm in utroque conjugatis præstent, & in utraque vita, tam in tempore, quàm in æternitate. Idem docet, & disertè refellit hoc argumentum Calvini S. August. libr. de Sancta virginit. c. 22. tom. 6. & Apostolus hic v. 33. & 35. ut ibi fusius ostendam.

Duplici ter virgines conjugatis præstant.

QUONIAM BONUM EST HOMINI SIC ESSE] τὸ *quoniam* non causam reddit: redderet enim causam sui ipsius, quasi diceret, *Bonum est quoniam bonum est*, vox ergo *quoniam* respicit & revocat id quod præcessit: Apostolus enim per epanalepsin, repetit id quod dixit, ut illud inculcet. q. d. Existimo bonum esse manere virginem propter instantem necessitatem: *quoniam*, id est, quòd, inquam, homini sit bonum sic esse, scilicet in virginitate.

VERS. 28 SI NUPSERIT VIRGO, habilis scilicet ad nubendum; putà libera & innupta, nec Deo consecrata. ita Theodoret. Theophyl. Photius, & S. Hieron. suprà: talis nubendo NON PECCAVIT] vide dicta v. 2.

TRIBULATIONEM TAMEN CARNIS HABEBUNT C HUJUSMODI] aperientes sibi per conjugii copulam dolorum officinam, inquit S. Basilius lib. de Sancta virginit. ante fin. Vocat Apostolus *tribulationem carnis*, conjugii, liberorum & familiæ onera, quæ jam dixi, de quibus S. August. libr. de Sancta virginit. c. 16. S. Ambros. lib. 1. de Virgin. & S. Hieron. contra Jovinian. *Tribulationem* ergo *carnis* appellat eam, quæ circa carnem & carnalia versatur, quæque carnem affligit. Hanc opponit voluptati carnis, quæ est in conjugio: illa enim per hanc tribulationem, utpote longè graviorem, ita opprimitur & eliditur, ut vix sentiatur. Voluptas enim quæ est in actu conjugali valdè vilis est, brutalis, faciens hominem epilepticum, ut dicebat Alexander Magnus & verecundiæ plena, & momento transit statimque innumeris incommodis compensatur. Mox enim à conceptu subeunt fastidia, insomnia, vertigines, melancholiæ, præcordiorum angustiæ, absurda appetitus, & naturæ totius perturbatio. Sequuntur partus dolores acerrimi, qui multis mortem afferunt. Secundò, proles edita, mox quotidie & continuò mundanda est, cibanda, fascianda, vestienda, reponenda, cunis agitanda ut dormiat, eximenda ut sugat, disponenda ut exoneret, verbis & cantu assiduè mulcenda ne ploret: ita ut matres totos dies & noctes circa infantes occupentur, nec aliud fere facere aut cogitare possint. Omitto sordes, pedorem, ejulatus, morbos, pericula tam matrum quàm parvulorum. Tertiò, proles grandior effecta majores affert curas & dolores. Quantus dolor si contingat eam extingui, si malo consortio ad flagitia & dedecora abripi? si rebellem parentibus se præbeat? si alea & poculis bona parentum consumat? si inconsulto matrimonio se involuat? Etsi enim parentes sint sanctissimi, tamen sæpè contingit, ut filii sint scelerati itaque gravissimè parentes crucient. Exempla sunt in Adamo & Cain, in Noe & Cham, in Abrahamo & Ismael, in Isaac & Esau, in Jacob & Ruben, cæterisque omnibus ferè ejus filiis, in David, Amnon & Absalon, aliisque plurimis.

Quæ tribulatio carnis vocetur.

Conjugii voluptas fallax.

Ob hæc conjugum onera, hancque tribulationem S. A Augustinus secutus S. Ambrosium nulli unquam conjugem & conjugum suadere voluit, *Hæcque tria homini Dei servanda monebat*, inquit, Posidonius in Vita S. Augustini cap. 27. *Primum ut uxorem cuiquam nunquam posceret, Secundum, ut militare volentem ad hoc non commendaret. Tertium, ut in sua patria petitus ad convivium non iret, causamque singulorum dabat. Primi, ne, dum inter se conjugati jurgantur eum maledicant, per quem conjuncti sunt. Secundi, ne militiæ commendatus malè agens, suam culpam suffragatori tribueret, Tertii, ne per frequentiam in patria conviviis constitutus, temperantiæ amitteretur modus.*

Tria homini Dei servanda monebat S.

EGO AUTEM VOBIS PARCO] quòd eligatis statum tribulationum, scilicet matrimonium, indulgeo, non retraho. ita Ambrosius.

HOC ITAQUE DICO FRATRES: TEMPUS BREVE EST] ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, *tempus*, id est vitæ nostræ spatium, *contractum est*, & ut Tertull. legit, *in collecto est*: ut cogitemus nos hic non quasi inquilinos uxoribus, & rebus quibusvis præsentibus frui; sed iis quasi peregrinos ad breve tempus uti debere, ut tendamus ad gloriosam illam civitatem, in quam quasi cives æterni conscribemur. Amplius hoc tempus accipit Ambros. scilicet tempus sæculi hujus. q. d. Breve est omne hoc tempus, & imminet dies judicii: non ergo temporaneis sæculi voluptatibus immoremur, sed comparemus nos ad judicium. VERS. 29

RELIQUUM EST, UT ET QUI HABENT UXORES, TANQUAM NON HABENTES SINT] ut scilicet non magnopere rei uxoriæ afficiantur, ut animum mentem atque amorem magis in Domino, quàm uxoribus defigant ita Ambros. & Anselm. Addit S. August. li. 1. de Serm. Domini in monte c. 14. in fine; ut pari consensu, si fieri potest, castitatem servent.

ET QUI EMUNT, TANQUAM NON POSSIDENTES] perpetui nimirum, sed tamquam usufructuarii ad vitam. Vetat enim Paulus hic immodicum rerum usum & affectum, quasi non illas possideamus, sed ab illis possideamur, ut scilicet non apponamus cor rebus momentaneis, nec nimio affectu inhæreamus ulli creaturæ ita fluxæ, ita Anselmus. Pulchrè S. August. tractatu 40. in Joannem, cujus diviti modum utendi pecuniis præscribens: *Utere*, inquit, *nummo quemadmodum viator in stabulo* (in hospitio C hinc olim hospes vocabatur stabularius, ut patet Lucæ 10. 35.) *utitur mensa, calice, urceo; dimissurus, non permansurus.* VERS. 30

Vetat Paulus immodicum rerum usum.

Hoc ipsum ut Judæos efficaciter, doceret Deus, instituit annum quinquagesimum jubilei, sanxitque, ut illo anno omnes agri & prædia coempta ab emptore redirent sine pretio ad priorem dominum: qui ea vendiderat, cujus sanctionis causam dat Levit. 25. 23. dicens: *Terra quoque non vendetur in perpetuum: quia mea est, & vos advenæ & coloni mei estis, unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur.* q. d. Ego Deus altum transcendens, verum ac proprium in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi quas volo conditiones venditioni ejus apponere, maximè cùm in eam vos, tamquam advenas & colonos induxerim, talesque semper manere velim. Quare volo & statuo, ut possessiones quælibet anno jubilei redeant ad priores dominos, idque hac de causa: ut nimirum sciatis, inquit Philo lib. de Cherubim, solum Deum propriè rerum omnium esse dominum & possessorem; homines verò, earum tantùm habere usumfructum ad vitam, non verò dominium. *Hinc liquet*, inquit Philo, *nos alienis uti pos-* D *sessionibus: nec gloriam, nec divitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quidpiam, vel corporis vel animi proprium, quasi hæc juris & dominii nostri sint, possidemus; sed eorum usumfructum, dum hic vivimus, habemus solum.*

Quare apud Judæos Deus instituit quinquagesimum annum jubilei.

Quis sit annus jubilei.

Nostra non sunt quibus hic utimur.

ET QUI UTUNTUR HOC MUNDO, TANQUAM NON UTANTUR] ὡς μὴ καταχρώμενοι, id est, *tanquam non abutentes*, scilicet non nimiùm eorum usui adhærentes. Noster Interpres verbum compositum in Græco accepit pro simplici, uti sæpè Græci faciunt: *tanquam non abutentes* id est, *tanquam non utentes*, scilicet usu firmo & tenaci, quod est abuti. Utendum enim est re taliter, qualis est, mundo ergo fluxo fluxè & quasi obiter utendum est, tamquam eo non utaris: sin mundo adhærere vis, eo abuteris; quia re fluxa quasi non fluxa, sed firma, solida & stabili uteris. Abusus enim, ait Theophyl. est superfluus usus, & modum ac naturam exuperans. Hinc Syrus vertit, *qui utuntur hoc mundo, præter æquum usum non utantur.* Sic abuti, pro plenè uti capitur c. 9. 9. 18. Quocirca S. Basilius in Regul. bre- VERS. 31

Quid sit abusus.

esse arduam & difficilem. q. d. Qui vult sibi vim inferre, qui vult omnibus viribus ad rem tam arduam conniti; ille eam capiat & apprehendat. Sic ille apud Comicum: *Non possum*, inquit, *mater hanc uxorem accipere. Non possum*, id est nolo, quia mihi difficile est, quia hæc uxor mihi non placet: & sic in Scriptura sæpè impossibile vocatur id, quod est difficile. Rursum, non omnes possunt continere potentia propinqua, remota tamen possunt; quia possunt orare, suaque oratione & cooperatione parere sibi potentiam propinquam continendi.

Impossibile sæpe vocatur quod est difficile.

Licet ergo non omnes habeant donum continentiæ quo actu contineant, sicut non omnes justi habent donum perseverantiæ, quo actu in gratia perseverent: tamen sicut omnes justi habent donum perseverantiæ, quo possunt perseverare si velint; ita omnes possunt habere donum continentiæ, si scilicet vires ad hoc à Deo petant, & Dei gratiæ per debita media cooperentur. Secùs est de dono prophetiæ, aliisque gratiis gratis datis, quæ sæpè nec orando, nec collaborando impetrare possumus. Quia tamen nonnulli natura & consuetudine in libidinem proclives, non eos habent animos, nec eum adhibent conatum & constantiam heroicam, quam cum Dei gratia possent, sed facilè sinunt se à natura & consuetudine abduci, ut tentationi venereæ succumbant: hinc talibus & tam infirmis præstat inire matrimonium: *Melius enim est nubere, quàm uri* ita Apostolus v. 2. 5. & 9.

Donum continentiæ oratione consequi possumus.

TANQVAM MISERICORDIAM CONSECUTUS A DOMINO, UT SIM FIDELIS] Virginitatem, inquit, consulo, tamquam is, qui misericorditer assumptus sum ad gratiam Apostolici muneris apud Gentes, ut fideliter illis consulam. ita Ambros. Anselm. Theodor. q. d. Quo præ aliis Apostolis indignior, majori gratia & misericordia vocatus sum ad apostolatum, eo magis in eo docet me esse fidelem, & fideliter consulere iis, ad quos à Christo missus sum Apostolus.

Humilitas Pauli.

VERS. 26. EXISTIMO ERGO HOC BONUM ESSE] *Hoc*, scilicet virginitatem. ita S. Ambros. & alii. Vel aptiùs *hoc*, ut scilicet sint & maneant virgines, uti dixi v. præced.

PROPTER INSTANTEM NECESSITATEM] evangelizandi & discurrendi per totum orbem, inquiunt nonnulli: hoc enim cum vxore & multa prole tum fuisset difficile. Verùm Paulus non scribit hæc Apostolis aut Evangelistis, sed Corinthi civibus. Vnde alii accipiunt *necessitatem*, persecutionum & fugarum in primitiva Ecclesia: virgines enim facilè, conjugati verò ægrè, utpote vxore & prole gravari, tyrannos effugere poterant. Tunc ergo ob hæc pericula & fugas satius erat esse cælibem, quàm conjugatum. ita hæretici.

Sed hoc carpit Caluinus: fatetur enim ipse, Apostolum *hoc*, putà virginitatem & cælibatum, omnibus sæculis, etiam pecatis & nostris, toto orbe jam Christiano consulere; necessitatem ergo intelligit Caluinus inquietudinem & afflictiones varias, quibus Sancti in hac vita agitantur, ob quæ magis consulendus est cælibatus, quàm matrimonium. Sed hoc quoque remotius est & generalius.

Quomodo hæretici intelligunt satius fuisse olim cælibē vivere, quā conjugatum

Dico ergo: *Instans* hæc *necessitas* est illa, quam in sequ. determinat & explicat Apostolus v 28 & 29. estque duplex.

Quæ sit hic instans necessitas.

Pro quo Nota Græcum ἐνεστῶσαν duo significare, Primùm *instantem*, id est, præsentem necessitatem. Sic enim Paulus opponit ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα, præsentia futuris, Roman. 8. 38. & 1. Corinth. 3. v. 22. & Græcis ἐνεστὼς χρόνος, est *præsens tempus*. Secundò, proprie ἐνεστὼς, id est *instans*, imminens, insistens, urgens, incumbens necessitas. Vtraque significatio hic convenit. Rursum, *necessitas* Hebræis idem est quod angustia, afflictio, tribulatio, & quidquid hominem arctat, angustiat, stringit. Vnde Psaltes: *De necessitatibus*, id est de angustiis, *erue me*. Et sic Apostolus suas angustias, sæpè vocat *necessitates*.

Primò ergo, instans hæc necessitas est imminens & incumbens matrimonio, urgensque rei vxoriæ difficultas, molestia, afflictio, scilicet onera uteri, partus dolores, educationes liberorum, curæ, timores, zelotypia, rixæ, familiæ apparatus; opum, affinitatum, statuum curandorum & augendorum sollicitudo, mariti dominatio, cholera, ebrietas, prodigalitas, paupertas, orbitates, & ex his perpetua animi distractio, & circa hæc occupatio. Hæc enim explicans v. 28. vocat *tribulationem carnis*, quam conjugii voluptati opponit. ita, Ambros. Anselm. Chrysost. Theophyl.

Incommoda matrimonii.

A Secundò, simpliciùs & planiùs, *Instans necessitas*, vel ut vertit Erasmus, Vatablus & alii, *præsens necessitas* est, ut Syrus אננקי דזבנא *ananki dezabna*, necessitas temporis, id est, angustia præsentis vitæ, quæ nobis vitæque nostræ incumbit & imminet, eamque arctat & urget, ut properet ad mortem & æternitatem. *Instans* ergo *necessitas*, est brevitas temporis, quod nobis datur ad æternitatis conquisitionem; quæ proinde non mundo, non conjugi, sed animæ & Deo danda est ita Chrysost. Anselm. & S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. *necessitas*, ait, *hæc est brevi moriendi*. q. d. Paulus: In hac brevi vita necessitas est placendi Deo, & studiosè parandi victum & necessaria, scilicet bona opera, ut inde vivamus beati in tota æternitate. Ergo consulo virginitatem: hæc enim uni Deo intendere potest, cùm conjugati per onera conjugii distrahantur: sicut formica tota ætate colligit grana in hiemem, ita tu collige merita in æternitatem. Hanc enim necessitatem explicans v. 29. ait: *Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est: reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint*, &c. *præterit enim figura hujus mundi*. q. d. ambis sponsam, prolem, uxorias voluptates? iis inhias, in eas omnes cogitationes & curas defigis? moliris perpetuare familiam, nomen, genus? opes congeris, fundos coemis, domos construis quasi perenniter hic victurus? memineris illius Horatiani:

Alia explicatio instantis necessitatis.

B

Linquenda tellus, & domus, & placens
Vxor.

Primò, quid te fatigas, & laboribus excrucias? brevem voluptatem, fumos nominis & familiæ, & quantis doloribus emis? quid longa speras? breve est quidquid hic vides, quidquid ambis, arcta est præsens vita. Ex sæculorum & temporum decursu viceni, triceni anni vitæ tuæ assignati & circumscripti sunt. Audi Poetam.

Bona conjugii quàm caduca sint & citò peritura.

Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare longam.

Secundò, urget te imminens mors: ad eam curris pernici cursu; instat judicium, instat æternitas, longa inquam, & numquam finienda æternitas: arctat te Deus, cogitque ut ad eam te compares & festines.

Tertiò, præsentem hanc vitam, hoc breve tempus tibi dedit Deus, non ut hic in conjugio voluptueris, non ut familiam stabilias, non ut præsentibus fruaris, non ut sedem figas, quasi hic diu vel in æternum mansurus; sed tantùm ad hoc, ut in eo quasi stadio virtutum decurras ad metam & bravium, ad beatam inquam æternitatem; ut in illam oculis, animo, mente intendas & contendas, ut hunc tibi omnibusque actionibus tuis scopum præfigas. Quare licet mundus plenus sit insania, nulla tamen major aut patentior est, quàm quòd adeò negligat summa & sempiterna, & tanto studio sectetur infima & transitoria, cùm tanto æternæ damnationis periculo.

Quare Deus hoc breve tempus vitæ in conjugio dedit.

C

Quartò, indies cogites: Tantum jam vitæ meæ demptum est, fortè non tantum superest: quot diebus vivo, totidem arctor & vrgeor ad mortem: quid si hodie, si cras illa obveniat? itane vixi; ut mori non dubitem? cibosne comparavi, merita inquam bonorum operum, quibus in omnem æternitatem mihi vivendum est? in hoc vertitur cardo salutis tuæ: quin ergo in id totus incumbis?

Pulcherr. locus de brevitate vitæ & de morte instante.

Quintò, quid alia tractas? quid partiris animum in uxorem, proles, familiam, ut per diem vix semel de Deo, de cælo cogites? quin totum colligis in illud unum quod est
D necessarium, ut cum Maria optimam partem eligas? quid lucro, quid opibus, quid statibus, quid jungendis affinitatibus inhias? *O curas hominum, ò quantum est in rebus inane! Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Succedent immemores filii, pro quibus sudasti, laborasti, corpus morti, animam inferno oppignerasti, relinques ea ingratis heredibus; si grati sint, te ex inferno liberare non poterunt.

Sextò, quin misereris animæ tuæ; quin, inquam, unius animulæ tuæ, quam Deus tibi curandam & salvandam dedit, curam geris? quin animum à conjugio, à sponsa, à liberis; cogitationes à familia, à negotiis & curis uxoriis, quæ te terræ & terrenis immergunt, distrahunt, absorbent, avocas.

Salus animæ procuranda hoc brevi tempore vitæ.

Septimò, quin cælibatum quem suadeo, amplecteris? dabit ille otium cogitandi, non quomodo mundo, sed quomodo Deo placeas, quomodo ad iter in cælum te compares, quomodo rationes tuas ad judicium futurum componas & adæques, quomodo Deo te sistas: scilicet dabit ille facul-

Fructus & commoda cælibatus.

facultatem sine impedimento, liberè & expedite Domino serviendi, Dominum assiduè obsecrandi, ut orationibus, jejuniis, eleemosynis insistendo merearis pariter in cælo in gloria excellere, & vicinius Deo assistere, eoque beatissime frui in omnem æternitatem, ubi cum B. Agnete apud S. Ambrosium serm. 90 semper canas: *Illi sum juncta in cælis, quem in terris posita tota animi intentione dilexi.* Et, *Regna mundi, & omnem gloriam eorum contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi, in quem credidi, quem dilexi, in quem speravi.*

Denique Maldonatus in Notis manuscr. *Propter instantem necessitatem*, id est, ait, propter instantem finem mundi, ut ad eum nos comparantes, non implicemur matrimonio & terrenis negotiis, unde v. 29 de eo ait: *Tempus breve est*.

Ex dictis ruit argumentum Joviniani & Calvini: Apostolus, inquiunt, instans vel præsens opponit futuro: ergo, si cælibatus bonus est tantùm propter instantem necessitatem, non erit bonus ob futuram mercedem.

Respondeo, falsum est antecedens; imò, ut dixi instans vel præsens necessitas est, quæ nos urget ut per cælibatum in hac brevi vita cogitemus & paremus nobis æternam mercedem. Quinimò S. Hieron. libr. 1. contra Jovinianum: Addit, inquit, Apostolus præsens futuro, ne quis putet virgines feliciores esse quidem quoad spiritualia, non autem quoad carnalia, cùm in utroque conjugatis præstent, & in utraque vita, tam in tempore, quàm in æternitate. Idem docet, & disertè refellit hoc argumentum Calvini S. August. libr. de Sancta virginit. c. 22. tom. 6. & Apostolus hic v. 33. & 35. ut ibi fusius ostendam.

Dupliciter virgines conjugatis præstant

QUONIAM BONUM EST HOMINI SIC ESSE] τὸ *quoniam* non causam reddit: redderet enim causam sui ipsius, quasi diceret, *Bonum est quoniam bonum est*, vox ergo *quoniam* respicit & revocat id quod præcessit: Apostolus enim per epanalepsin, repetit id quod dixit, ut illud inculcet. q. d. Existimo bonum esse manere virginem propter instantem necessitatem: *quoniam*, id est, quòd, inquam, homini sit bonum sic esse, scilicet in virginitate.

VERS. 28 SI NUPSERIT VIRGO, habilis scilicet ad nubendum; putà libera & innupta, nec Deo consecrata. ita Theodoret. Theophyl. Photius, & S. Hieron. suprà: talis nubendo NON PECCAVIT] vide dicta v. 2.

TRIBULATIONEM TAMEN CARNIS HABEBUNT HUJUSMODI] aperientes sibi per conjugii copulam dolorum officinam, inquit S. Basilius lib. de Sancta virginit. ante fin. Vocat Apostolus *tribulationem carnis*, conjugii, liberorum & familiæ onera, quæ jam dixi, de quibus S. August. libr. de Sancta virginit. c. 16. S. Ambros. lib. 1. de Virgin. & S. Hieron. contra Jovinian. *Tribulationem* ergo *carnis* appellat eam, quæ circa carnem & carnalia versatur, quæque carnem affligit. Hanc opponit voluptati carnis, quæ est in conjugio: illa enim per hanc tribulationem, utpote longè graviorem, ita opprimitur & eliditur, ut vix sentiatur. Voluptas enim quæ est in actu conjugali valdè vilis est, brutalis, faciens hominem epilepticum, ut dicebat Alexander Magnus & verecundiæ plena, & momento transit statimque innumeris incommodis compensatur. Mox enim à conceptu subeunt fastidia, insomnia, vertigines, melancholiæ, præcordiorum angustiæ, absurdi appetitus, & naturæ totius perturbatio. Sequuntur partus dolores acerrimi, qui multis mortem afferunt. Secundò, proles edita, mox quotidie & continuò mundanda est, cibanda, fascianda, vestienda, reponenda, cunis agitanda ut dormiat, eximenda ut sugat, disponenda ut exoneret, verbis & cantu assiduè mulcenda ne ploret: ita ut matres totos dies & noctes circa infantes occupentur, nec aliud fere facere aut cogitare possint. Omitto sordes, pedorem, ejulatus, morbos, pericula tam matrum quàm parvulorum. Tertiò, proles grandior effecta majores affert curas & dolores. Quantus dolor si contingat eam extingui, si malo consortio ad flagitia & dedecora abripi? si rebellem parentibus se præbeat? si alea & poculis bona parentum consumat? si inconsulto matrimonio se involuat? Etsi enim parentes sint sanctissimi, tamen sæpè contingit, ut filii sint scelerati itaque gravissimè parentes crucient. Exempla sunt in Adamo & Cain, in Noe & Cham, in Abrahamo & Ismael, in Isaac & Esau, in Jacob & Ruben, ceterisque omnibus ferè ejus filiis, in David, Amnon & Absalon, aliisque plurimis.

Quæ tribulatio carnis vocetur.

Conjugii voluptas fallax.

Ob hæc conjugum onera, hancque tribulationem S. Augustinus secutus S. Ambrosium nulli unquam conjugem & conjugum suadere voluit, *Hacque tria homini Dei servanda monebat*, inquit, Posidonius in Vita S. Augustini cap. 27. *Primum ut uxorem cuiquam nunquam posceret, Secundum, ut militare volentem ad hoc non commendaret. Tertium, ut in sua patria petitus ad convivium non iret, causamque singulorum dabat. Primi, ne, dum inter se conjugati jurgantur eum maledicant, per quem conjuncti sunt. Secundi, ne militiæ commendatus malè agens, suam culpam suffragatori tribueret, Tertii, ne per frequentiam in patria conviviis constitutus, temperantiæ amitteretur modus.*

Tria homini Dei servanda monebat S.

EGO AUTEM VOBIS PARCO] quòd eligatis statum tribulationum, scilicet matrimonium, indulgeo, non retraho. ita Ambrosius.

VERS. 29 HOC ITAQUE DICO FRATRES: TEMPUS BREVE EST] ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, *tempus*, id est vitæ nostræ spatium, *contractum est*, & ut Tertull. legit, *in collecto est*: ut cogitemus nos hic non quasi inquilinos uxoribus, & rebus quibusvis præsentibus frui; sed iis quasi peregrinos ad breve tempus uti debere, ut tendamus ad gloriosam illam civitatem, in quam quasi cives æterni conscribemur. Amplius hoc tempus accipit Ambros. scilicet tempus sæculi hujus. q. d. Breve est omne hoc tempus, & imminet dies judicii: non ergo temporaneis sæculi voluptatibus immoremur, sed comparemus nos ad judicium.

RELIQUUM EST, UT ET QUI HABENT UXORES, TAMQUAM NON HABENTES SINT] ut scilicet non magnopere rei uxoriæ afficiantur, ut animum mentem atque amorem magis in Domino, quàm uxoribus defigant ita Ambros. & Anselm. Addit S. August. li. 1. de Serm. Domini in monte c. 14. in fine; ut pari consensu, si fieri potest, castitatem servent.

VERS. 30 ET QUI EMUNT, TAMQUAM NON POSSIDENTES] perpetui nimirum, sed tamquam usufructuarii ad vitam. Vetat enim Paulus hic immodicum rerum usum & affectum, quasi non illas possideamus, sed ab illis possideamur, ut scilicet non apponamus cor rebus momentaneis, nec nimio affectu inhæreamus ulli creaturæ ita fluxæ, ita Anselmus. Pulchrè S. August. tractatu 40. in Joannem, cujus diviti modum utendi pecuniis præscribens: *Utere*, inquit, *nummo quemadmodum viator in stabulo* (in hospitio; hinc olim hospes vocabatur stabularius, ut patet Lucæ 10. 35.) *utitur mensa, calice, urceo; dimissurus, non permansurus.*

Vetat Paulus immodicum rerum usum.

Hoc ipsum ut Judæos efficaciter, doceret Deus, instituit annum quinquagesimum jubilei, sanxitque, ut illo anno omnes agri & prædia coempta ab emptore redirent sine pretio ad priorem dominum: qui ea vendiderat, cujus sanctionis causam dat Levit. 25. 23. dicens: *Terra quoque non vendetur in perpetuum: quia mea est, & vos advenæ & coloni mei estis, unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur.* q. d. Ego Deus altum transcendens, verum ac proprium in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi quas volo conditiones venditioni ejus apponere, maximè cùm in eam vos, tamquam advenas & colonos induxerim, talesque semper manere velim. Quare volo & statuo, ut possessiones quælibet anno jubilei redeant ad priores dominos, idque hac de causa: ut nimirum sciatis, inquit Philo lib. de Cherubim, solum Deum propriè rerum omnium esse dominum & possessorem; homines verò, earum tantùm habere usumfructum ad vitam, non verò dominium. *Hinc liquet*, inquit Philo, *nos alienis uti possessionibus: nec gloriam, nec divitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quidpiam, vel corporis vel animi proprium, quasi hæc juris & dominii nostri sint, possidemus; sed eorum usumfructum, dum hic vivimus, habemus solum.*

Quare apud Judæos Deus instituit quinquagesimum annum jubilei.

Quis sit annus jubilei.

Nostra non sunt quibus hic utimur.

VERS. 31 ET QUI UTUNTUR HOC MUNDO, TAMQUAM NON UTANTUR] ὡς μὴ καταχρώμενοι, id est, *tamquam non abutentes*, scilicet non nimiùm eorum usui adhærentes. Noster Interpres verbum compositum in Græco accepit pro simplici, uti sæpè Græci faciunt: *tamquam non abutentes* id est, *tamquam non utentes*, scilicet usu firmo & tenaci, quod est abuti. Utendum enim est re taliter, qualis est, mundo ergo fluxo fluxè & quasi obiter utendum est, tamquam eo non utaris: sin mundo adhærere vis, eo abuteris; quia re fluxa quasi non fluxa, sed firma, solida & stabili uteris. Abusus enim, ait Theophyl. est superfluus usus, & modum ac naturam exuperans. Hinc Syrus vertit, *qui utuntur hoc mundo, præter æquum usum non utantur*. Sic abuti, pro plenè uti capitur c. 9. v. 18. Quocirca S. Basilius in Regul. bre-

Quid sit abusus.

vior. interrog. 70. *Abusum*, inquit, *damnat Apostolus, cùm* A *dicit: Tamquam utentes hoc mundo, non tamquam abutentes. Usus enim modum, ipsa inevitabilis rerum ad usum pertinentium necessitas definit. Qui autem ultra necessitatem progreditur, is aut intemperantis habendi cupiditatis, aut voluptatis libidinis aut inanis gloriæ morbum habet.*

Præclarè S. Leo serm. 5. de jejunio septimi mensis: *In dilectione Dei*, inquit, *nulla nimia; in dilectione autem mundi, cuncta sunt noxia. Et ideo æternis bonis inseparabiliter est inhærendum, temporalibus verò transeunter utendum est, ut peregrinantibus nobis & ad patriam redire properantibus, quidquid de prosperitatibus mundi hujus occurrerit, viaticum sit itineris, non illecebra mansionis. Ideo Apostolus prædicat dicens: Tempus breve est; reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint*, &c. *Præterit enim figura mundi hujus. Sed quod de specie, de copia, de varietate blanditur, non facile declinatur, nisi in illa visibilium pulchritudine creator potiùs quàm creatura diligatur* Idem serm. 11. de Quadrages. citatis hisce Apostoli verbis, subdit; *Beata enim mens, quæ peregrinationis suæ tempora casta sobrietate transcurrit, & in iis per quæ* B *necesse est eam ambulare, non remanet, ut hospita magis quam domina terrenorum, nec affectibus sit innexa humanis, nec promissionibus desit divinis.*

Præterit figura hujus mundi) *Præterit*, Græcum παράγει, verti etiam potest, *decipit*, vel transversum agit, figura & species mundi: nam, ut ait Augustin. epist. 39. ad Licentium: *Vincula hujus mundi asperitatem habent veram, jucunditatem falsam; certum dolorem, incertam voluptatem; durum timorem, timidamque quietem; rem plenam miseriæ, spem beatitudinis inanem: his tu inseras manus & pedes?* Idem serm. 23. de Verbis Apostoli; *Temporalia*, inquit, *bona non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere transeuntia: concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt.* Et S. Bernard. *Noli*, ait, *amare præsentia, quæ possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant.*

Falsa mũdi delectatio.

Rursum D. Gregorius lib. 6. epist. ad Andream: *Vita*, inquit, *nostra naviganti est similis: is namque qui navigat, stat, sedet, jacet, vadit, quia impulsu navis ducitur. Ita ergo & nos sumus, qui sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive loquentes, per momenta temporum ad finem quotidie tendimus.* C *Cum igitur finis nostri dies advenerit, ubi nobis erit omne quod modò cum tanta cura quæritur, & cum sollicitudine congregatur? Non ergo honor, non divitiæ quærendæ sunt, quæ dimittuntur. Sed si bona quærimus illa diligamus, quæ sine fine habebimus: si autem mala pertimescimus, illa timeamus, quæ reprobis sine fine tolerantur.* Unde eidem Andreæ mox consulit parvo hujus vitæ & peregrinationis tempore *sacris lectionibus vacare, cælestia verba meditari, in æternitatis amore se accendere, de terrenis rebus secundùm vires bona opera agere, & regnum perpetuum in eorum remunerationem sperare. Sic autem vivere jam in æternitatis vitæ partem habere est.* Ita S. Hilarion, ait S. Hieron. in ejus Vita, *singulos hortabatur præterire figuram mundi, & eam esse veram vitam, quæ vitæ præsentis emeretur incommodo.*

Figura] Græcè σχῆμα, id est habitus, species ac status mundi fugax. Ita Ambros. & Anselm.

Nota. Mundo non tribuit Apostolus formam: hæc enim solidior est & constantior, sed figuram, quæ mobilis est, fugax, evanida, ut dixi Rom. 12. v. 2. *Nolite*, ait Anselmus, *constanter mundum diligere, quando ipse, quem diligitis, non potest constare; incassum cor, quasi manenter figitis, dum fugit ipse, quem amatis.* Si mundus fugit, ergo & nuptiæ, & om- D nia quæ mundo clauduntur.

Præterit ista dies, nescitur origo secundi;
An labor, an requies: sic transit gloria mundi.

Et ut noster Lipsius vir tam sapiens, quàm homine & humanis cunctis celsior, cùm de scientiarum & rerum humanarum vanitate sæpè & familiariter colloqueremur, magno animi sensu solebat dicere, quod diu præmeditatum suo sepulchro inscribi jussit:

Vis altiore voce me tecum loqui?
Humana cuncta, fumus, umbra, vanitas,
Et scenæ imago, &, verbo ut absolvam, NIHIL.

Morale, quàm brevis sic mundi gaudium & fallax.

Est enim mundus instar scenæ, in qua peragitur fabula vitæ hujus, homines personæ sunt, intrant, abeunt: locus theatri est terra. *Generatio præterit*, inquit Ecclesiastes cap. 1. v. 4. *& generatio advenit; terra autem in æternum stat.* Duæ in scena sunt portæ, ingredientibus ortus: egredientibus occasus, sive mors; vestes quisque hic commoda- A to accipit: qui regem agit, non auferet secum purpuram, quam hic gestavit: brevi finitur hæc comœdia. Audi Senecam:

Prima quæ vitam dedit hora, carpsit.

Vulgò dicimus, Dic mihi, ò villa, ò domus, ò præbenda, ò pecunia quot dominos habuisti, & quot adhuc habitura es? Dic, ubi Salomon ille rex sapientissimus, ubi Samson fortissimus, ubi Absalom pulcherrimus, ubi Cicero disertissimus, ubi Aristoteles acutissimus? Tot clari proceres, tot rerum spatia, tot ora Præsulum, tot membra fortia, tot mundi principes, tanta potentia? in ictu oculi clauduntur omnia. O esca vermium! ò massa pulveris! ò res, ò vanitas, quid sic extolleris? quid quæris? quid ambis? felix qui potuit mundum contemnere.

Omnia sunt transitoria.

Pulcherrimè & brevissimè singularum rerum quæ sunt in hoc mundo fugacem vanitatem, sigillatim & quasi punctim perstringens describit Nazianz. tract. de Vitæ itineribus, qui extat sub finem operum ejus: *Quis sum?* inquit, *unde in vitam veni? quis rursus, postquam aliquantisper terræ gremio retentus, à pulvere ad vitam rediero, futurus sum?* B *ubinam tandem me Deus collocabit? multa quippe ærumnosæ vitæ hujus viæ sunt, nec ullum bonum apud homines est, quod non aliquid vitii admixtum habeat. Atque utinam non majorem quoque partem mala sibi vendicarent! Insidiæ sunt opes, sublimiumque thronorum & dignitatum fastus mera sunt insomnia. Imperio alterius subesse, grave ac molestum; paupertas pedica: pulchritudo porrò brevis, atque fulgetri similis; juventus nihil aliud, quàm temporis fervor; canities, tristis vitæ occasus. Sermones verè alati, gloria aer, nobilitas vetus sanguis, robur cum apris commune, satietas petulans, matrimonium vinculum, liberorum copia curæ necessaria mater, orbitas morbus, forum vitiorum schola, quies imbecillitas, artes abjectorum hominum, angustus alienus panis, agricultura labor, navigantium major pars in orco, patria proprium barathrũ, externa regio probrum.* Deinde omnia simul complectens eorum vanitatem multis aptisque similitudinibus spectandam proponit, aitq; *Omnia denique mortalibus laboriosa sunt; humana omnia metus, risus, lanugo, umbra, ros, flatus, volatus, vapor, insomnium, fluctus, navis vestigium, aura, pulvis, orbis quidam perpetua conversione similia omnia volvens, nunc stabilis, nunc rotans; nunc* C *labilis, nunc fixus anni temporibus, diebus, noctibus, laboribus, morte, mœroribus, voluptatibus, morbis, calamitatibus, secundisq; rerum successibus. Nunc verò non sine magna sapientia hoc à te, Christe, constitutum est, ut res omnes hujus vitæ incertæ atque instabiles sint: nempe ut rerum firmarum stabiliumque amore ac desiderio inardescamus; neque discamus à stultæ carnis cogitatione mentem abrumpere, imaginemq; illam quam divinitus accepimus, puram atque integram conservare, vitam ab hac vita alienam ducere, ac denique cum altero mundo mundum hunc commutando, difficultates omnes hujus vitæ molestiasque forti animo perferre.*

Singularum rerum humanarum vanitatem et fugacitatem punctim tangit Nazianz.

Idẽ multis similitudinibus declarat Nazian.

Aptè quoque S. August. in psal. 109. ad illud: *De torrente in via bibet: Torrens*, inquit, *profluxio mortalitatis humanæ est: sicut enim torrens pluvialibus aquis colligitur, redundat, perstrepit, currit, & currendo decurrit, id est, cursum finit: sic est omnis iste cursus mortalitatis. Nascuntur homines, vivunt, moriuntur, & aliis morientibus alii nascuntur. Quid hic tenetur? quid hic nõ decurrit? quid non quasi de pluvia collectũ it in mare in abyssũ?*

Vitæ fluxus comparatur cum torrente à S. Aug.

Figura hæc mundi facit eum personatum & larvatum. Sicut ergo si quis tibi equum phaleratum venderet phaleras demeres, equi corpus & membra considerares, antequam D eum emeres; ita & hic facito. Personatos tibi honores, larvatas voluptates, phaleratas divitias mundus vendit: tolle phaleras, tolle larvas: introrsum quid lateat, considera: videbis omnia exilia, gracilia, inania esse.

Patheticè verò Sapiens c. 5. v. 8. impiorum querelam, & seram pœnitentiam hujus vanitatis adamatæ describens, eamdem comparat tenui umbræ, nuntio percurrenti, navi mare secanti, avi transvolanti, sagittæ emissæ, lanugini, spumæ, fumo, vento, hospitio unius diei. Hæc ipsa fusiùs explicat S. Hieron. epist. ad Cyprianum, explanans verba illa psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit. Æternitati* inquit, *comparata, brevis est omnium temporum longitudo.* Et inferiùs explicans v. 6. *Mane sicut herba transeat, manè floreat & transeat, vespere decidat, induret & arescat. Sicut enim*, inquit, *mane virens herba, & suis floribus vernans delectat oculos contemplantium, paulatimque marcescens amittit pulchritudinem, & in fœnum, quod conterẽdum est, vertitur; ita omnis species hominum vernat in parvulis, floret*

Vita brevitas ex S. Hieron.

Vita caducæ similitudo.

in ju-

Digitized by Google

in juvenibus, viget in perfecta ætate viris; & repentè dum nescit, incanescit caput, rugatur facies, cutis priùs extenta contrahitur, & extremo fine, quod hic dicitur vespere, id est senectute, vix moveri potest: ita ut non cognoscatur quis prius fuerit: sed penè in alium commutetur ac denique, ut Symmachus vertit psalmo illo 89. v. 10. succidimur repentè, & avolamus.

VERS. 32. VOLO, velim (vide dicta v. 7.) AUTEM VOS SINE SOLLICITUDINE ESSE] ac consequenter in virginitate & cælibatu vivere.

VERS. 33. QUI CUM UXORE EST, SOLLICITUS EST QUOMODO PLACEAT UXORI] Mulier, inquit Plautus, & navis numquam satis ornantur: qui ergo opus quærit, uxorem ducat, & navim instruat.

ET DIVISUS EST] in multas nimirum curas distractus, ut ubi Domino vacare non possit, sed partem Deus, partem & potiorem uxor & filii sibi vendicent. ita Ambros.

Nota, Græcos, Chrysost. Oecumen. Theophyl. Basil. & Syrum hæc sequentibus jungere, sic: μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, *divisa est mulier*, sive *uxor & virgo*. q. d. Diversa sunt uxoris & virginis studia, aut, ut Chrysost. virginem à non virgine definit & dividit otium & negotium; virgo otium, non virgo negotium agit. Sed S. Hieron. li. 1. contra Jovinian. asserit hanc lectionem non esse Apostolicæ veritatis: jamque Græca & Latina aliter distinguunt, eo sensu, quem jam dedi.

VERS. 34. ET MULIER INNUPTA ET VIRGO COGITAT, *id est*, sollicitè meditatur, & curat, QUÆ DOMINI SUNT, UT SIT SANCTA CORPORE, ET SPIRITU] *Sancta*, id est, pura & immaculata. *Virgo*, inquit Oecumen. *corpore sancta est, propter castitatem; spiritu autem sancta est, propter familiaritatem cum Deo, & Spiritu sancti inhabitationem.*

Quomodo virgo corpore sit sancta & spiritu.

Nota hic locum apertissimum pro consiliis Evangelicis, & nominatim virginitatis: hanc enim crebrò hic commendat & consulit Paulus, ut v. 7. 8. 25. 26. 34. 35. 40. Unde Petrus Martyr & Beza hic fatentur virginitatis custodiam, non tantùm ad vitandas temporarias curas & molestias, meliorem esse matrimonio, uti voluit Lutherus; sed etiam hoc præstare, quòd aptior sit cultui Dei. Addunt tamen, eamdem in se non esse Dei cultum vel certè non majorem, nec meliorem matrimonio.

Virginitas in se est virtus præstatque matrimonio: id patet quatuor rationibus.

Verùm certum est virginitatem in hoc statu esse in se virtutem illustrem, qua Deus honoratur & colitur, longè meliorem & præstantiorem matrimonio, & præmia longè majora mereri, adeoque aureolam propriam in cælis. Dico, in hoc statu: nam in statu innocentiæ virginitas non fuisset virtus, imò non fuisset, uti nec concupiscentia.

Jam quod dixi probatur Primò, quia Apostolus docet hic virginitatem esse sanctitatem corporis & spiritus, & per eam nos placere Deo. Sensus enim est: Sicut mulier conjugata cogitat quomodo se pulchram conservet & ornet, ut viro placeat; ita virgo cogitat quomodo servet corporis integritatem & sanctitatem, ut sit casta corpore & mente, ut ita placeat Deo (ita Anselm. Theophyl. Oecumen. Chrysost. & alii passim) utque hanc castitatem orationibus, aliisque virtutibus ornet & augeat, quò magis placeat Deo, ut innuit Ambrosius: ergo per castitatem virginalem virgo placet Deo, adeoque ipsa castitas & virginitas est sanctitas. Ita enim eam hic vocat Apostolus: si virginitas est sanctitas, profectò est & Dei cultus.

Secundò, vers. seq. Apostolus cælibatum vocat honestum, id est, honestiorem matrimonio: ergo cælibatus est virtus. Virtutis enim proprium objectum est bonum honestum.

Tertiò, virginitas & cælibatus per se est pars temperantiæ, ejusque actus heroicus, elicitus scilicet à summa castitate, fortitudine & lucta, estque perfecta refrænatio concupiscentiæ; & sæpè à charitate, religione, voto imperatur. Unde sic argumentor: Sicut concupiscentia, maximè libidinis, in se mala est, ita eam frænare in se bonum est, & Deo gratum; & magis eam frænare, magis bonum est, & magis Deo gratum: atqui virginitas magis, imò in totum refrænat concupiscentiam, cùm conjugium illi indulgeat: ergo virginitas majus bonum est, & Deo gratior ac melior matrimonio, idque disertè docet Apostolus v. 38. *Qui matrimonio*, inquit, *jungit virginem suam, bene facit; & qui non jungit, meliùs facit:* quia nimirum facit opus melioris & præstantioris virtutis. Unde Fulgent. epist. 3. c. 4. *Adeò*, inquit, *virginitas virtus est, ut à virtute nomen acceperit virgo.* Et S. Hieron. libr. 1. contra Jovinian. *Virginitas*, ait, *hostia Christi est.*

Nomen virgo à virtute derivatur.

Denique id expressè contra Jovin. Calvinum, & similes docent S. Ambros. Augustin. Chrysost. Athanas. Basil. libris quos ad hanc rem probandam de virginitate ex professo scripserunt, atque S. Thomas 2. 2. qu. 152. & ibidem Scholastici, omnesque Catholici Doctores.

Præclarè S. Aldhelmus Occidentalium Saxonum Episcopus sub annum Domini 680. tom. 3. Bibliothecæ SS. Patrum, in libello de Laudibus virginitatis cap. 9. *Cùm tres*, inquit, *sint status in Ecclesia, virginitas, cælibatus, & conjugium, ex revelatione angelica didicimus, si meritorum ratio habenda est, eum has inter virtutes constituendum esse ordinem, ut sit virginitas aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum: virginitas divitiæ, cælibatus mediocritas, conjugium paupertas: virginitas pax, cælibatus redemptio, conjugium captivitas, virginitas sol, cælibatus lucerna, conjugium tenebræ: virginitas regina, cælibatus dominus, jugalitas ancilla.* Hæc ille.

Inter tres in Ecclesia status virginitas præstat.

Virginitas est aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum.

Tertull. quoque lib. de Pudicitia: *Pudicitia*, inquit, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis: quamquam rara, vixque perpetua, tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.*

Laus pudicitiæ.

Denique *S. Martinus videns pratum, cujus unam partem boves depaverant; secundam porci suffoderant; tertiam illæsam, quæ diversis floribus quasi picta vernabat, dixit; Prima pars speciem gerit conjugii, quæ à pecore depasta, etsi non penitus gratiam amisit herbarum, nullam tamen florum retinet dignitatem. Secunda, quam porci pecora immunda foderunt, fornicationis fœdam imaginem prætendit. Tertia, quæ nullam sensit injuriam, gloriam virginitatis ostendit: unde herbis fœcunda luxuriat; fœni in ea fructus exuberat, & ultra omnem speciem distincta floribus, quasi gemmis micantibus ornata radiat.* ita Sulpit. dialog. 2. c. 11.

Ex hisce collige octo prærogativas virginitatis & vitæ cælibis. Prima est, quòd sit imitatio vitæ & integritatis angelicæ. Angeli enim non nubunt, sed toti Deo intendunt & famulantur: idem faciunt & virgines. Audi S. Athanas. lib. de Virginitate sub finem: *O virginitas opulentia indeficiens, corona immarcescibilis, templum Dei, domicilium Spiritus sancti, margarita pretiosa, mortis & inferni profligatrix, angelorum vita, corona Sanctorum*, &c. Et S. Chrysost. lib. de Virginit. c. 10. *Virginitas*, ait, *tanto nuptiis præstat, quanto cælum terræ, quanto hominibus angeli antecellunt.* Et S. August. lib. de Sancta virgin. c. 13. *Virginalis*, ait, *integritas angelica portio est, & in carne corruptibili incorruptionis perpetua meditatio.* Rursum hæc est angelorum familia illa nova, quam Christus in terra instituit; ut docet S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. *Statim*, inquit, *ut filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit, ut qui ab angelis adorabatur in cælo, haberet angelos in terris.* vide S. Fulgent. epist. 3. ad Probam. c. 9.

Octo excellentiæ virginitatis. Prima.

Secunda est, quòd virginitas sit holocaustum, ut ait S. Hieron. in psalm. 95. corpus enim, & cum corpore mentem adjecit & consecrat Deo, rebusque divinis. unde S. Ignatius epist. ad Tarsenses, virgines vocat *sacerdotes Christi*. *Eas*, inquit, *quæ in virginitate degunt, in pretio habete, tamquam Christi sacerdotes.* Hinc S. Ambros. in psal. 118. 5. virgines vocat *Martyres*: graviorem enim sæpè habent luctam quàm Martyres, cùm amores & vitales animæ concupiscentias pro Deo obtruncant.

Secunda.

Tertia, quòd virgo connubium spirituale ineat cum Christo, uti dicam epist. 2. c. 11. v. 2. Proles hujus conjugii sunt non corporales, sed spirituales; puta primò opera virtutum: secundò, eleemosynæ, aliaque officia charitatis: tertiò, exempla sancta, quibus plures animas ad Christi obsequium adducunt, itaque eas Christo pariunt. Ita S. Cæcilia Valerianum maritum, Tiburtium fratrem, aliosque non tantùm Christianos, sed & virgines & Martyres effecit. Unde de ea canit Ecclesia: *Domine Jesu Christe seminator casti consilii, suscipe seminum fructus quos in Cæcilia seminasti.* Et: *Cæcilia famula tua quasi apis tibi argumentosa deservit.*

Tertia.

Quarta, quòd virgines plus ceteris à Christo amantur: Christus enim quasi sponsus, virgines quasi sponsas suas adamat, uti docet S. Ambros. lib. 1. de Virgin. Rursum amat eos tamquam milites suos unde ibidem Ambrosius: *Hæc est*, inquit, *militia illa cælestis, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris.* Unde de his militibus S. Chrysost. homil. 72. in Matth.

Quarta.

Quinta,

Quinta. Quinta, quòd virgines sint nobilissima pars Ecclesiæ. Audi S. Cyprian. lib. de Discipul. & habitu virgin. *Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, eo major & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum & incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.* Et S. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. *Virginibus*, ait, *& continentibus quasi gemmis pretiosissimis Ecclesiæ monile decoratur.* Et Ecclesiast. c. 26. *Omnis*, inquit, *ponderatio non est digna animæ continentis* in conjugio (de eo enim loquitur) multò ergo magis omnino continentis in cælibatu.

Hinc S. Athanas. lib. de Virgin. docet virginitatem esse notam veræ religionis & Ecclesiæ. nam vera religio virginitatem & cælibatum suadet, complectitur, extollit; infidelitas & hæresis dissuadet, abjicit, deprimit. Et S. Ambros. lib. de Viduis: *Illi*, ait, *qui deorum suorum adulteria & probra venerantur, cælibatus & viduitatis statuere pœnas, ut æmuli criminum, mulctarent studia virtutum.*

Quare hæretici & infideles non sunt; nec esse possunt virgines: sine gratia enim Dei (cujus initium est fides) impossibile est inter tot carnis illecebras & tentationes, virginitatem servare & tueri. Unde S. Athanas. in Apolog. ad Constantium Imp. *Nusquam alibi*, inquit, *sanctum illud & cæleste æternæ virginitatis mandatum feliciter adimpletur, nisi duntaxat apud Christianos.*

Sexta. Sexta, quòd, ut ait S. Cyprian. suprà *nuptiæ repleant terram continentia cælum*; adeoque, ut ait S. Basilius, *virgines anticipent gloriam resurrectionis*. in hac enim, ut ait Christus, non nubent, neque nubentur.

Septima. Septima, quòd virgines in cælis eximium habeant præmium & coronam, quodque sequantur Agnum quocumque ierit, cantantes canticum novum, quod nemo alius canere poterit, Apocal. 14. v. 3. & 4.

Octava. Octava, quòd virginitas faciat hominem similem Deo & S. Trinitati. de quo v. seq. Atque hæc omnia tam locum habent in virginibus quæ domi, quàm in ijs quæ in monasterio degunt. Tempore enim S. Pauli & Ignatij necdum erant monasteria. cùm ipsi ergo consulunt & laudant virginitatem, consulunt & laudant eam quæ domi servabatur. Ita Philippus diaconus domi habebat quatuor filias virgines, Actor. 21. 9. quæ etiam spiritu prophetico præditæ fuerunt, ut ibidem dicitur; idque in præmium virginitatis, ait S. Hieron. ad Demetr. Philippus Apostolus ante apostolatum tres genuit filias, quarum duæ in virginitate consenuerunt, ut ait Polycrates apud S. Hieron. libr. de Script. Eccles. in Polycrate. S. Thecla hortatu S. Pauli coluit virginitatem, uti testatur S. Ambros. lib. 2. de Virginit. Eamdem coluerunt S. Iphigenia filia regis, hortatu S. Matthæi, ut testatur Abdias in eius Vita; & S. Flavia Domitilla filia Clementis Consulis Romani, hortatu S. Clementis, teste Beda in Martyrologio 7. Maij: & S. Pudentiana & Praxedes filiæ Pudentis senatoris, aliæq; plurimæ. Adeò ut S. Ambros. libr. 3. de Virgin. dicat, *in Ecclesia, Orientali & Africana plures consecrari virgines, quàm Mediolani & in Italia nascantur homines: inde tamen non minui genus humanum, sed multiplicari.* Cujus ratio est, quia Deus non vult vinci liberalitate: si parentes ipsi unam vel alteram prolem offerunt, ipse octo vel decem reponit, fœcunditatem & felices partus tribuens, & domum sua benedictione replens. Ita Annæ pro Samuele sibi oblato, quinque alias proles reposuit. Ita divitibus dantibus eleemosynam Deus majores opes, agrisque eorum majorem fertilitatem tribuit, ut ait S. August. serm. 219. de Tempore.

VERS. 35. PORRO HOC AD UTILITATEM VESTRAM DICO] ad majorem scilicet perfectionem, & profectum vestrum in spiritu & virtute, cælibatum vobis consulo.

Qui laqueus Apostoli? NON UT LAQUEUM VOBIS INIICIAM] non quòd vobis imponere velim necessitatem continendi, & vos eò cogere. ita Oecumen. Theophyl. Chrysost. Hoc enim præceptum laqueus esset ijs, qui ægrè se continere possunt, quia spoliaret eos remedio suæ incontinentiæ, scilicet conjugio, & adigeret eos in peccatum fornicationis. Patet ex seq. quia laqueum, id est præceptum, opponit consilio, dum ait: *Sed ad id quod honestum est*, scilicet vos adhortans; *ad honestum*, id est, honestiorem & meliorem vivendi conditionem in cælibatu, q. d. Hæc dico de commodis virginitatis, non ut laqueum injiciam, id est, quasi eam imperans, sed quasi consulens. ita Theo. Theoph. Anselm. Oecumen.

Perperam ergo Petrus Martyr & Bucerus putant laqueum hunc esse necessitatem voti: hanc enim non Apostolus aut alius, sed sibi quisque iniicit, dum sponte vovet castitatem: qui autem sponte vovet, non magis iniicit sibi laqueum, quàm is qui sponte illigat se matrimonio, & uni alicui conjugi sæpè molestæ & rixosæ.

Vota non sunt laqueus. Adde, vota non suscipi nisi post experimentum, & non nisi prævio maturo consilio & deliberatione; uti in monasteriis, novitiis datur annus probationis, ut vires suas explorent, & deliberent an velint vovere, necne. Quòd si hunc annum haberent conjuges, ut eo se invicem probarent ante matrimonium, credo plures resilirent; & tamen jam contracto matrimonio manere coguntur cum ignota sæpè, inexperta & ingrata conjuge: quidni ergo illi qui solemni promissione Deo facta professi sunt castitatem, quam priùs experiri potuerunt & debuerunt, adigantur ut reddant vota, quæ sponte voventur Domino Deo suo?

Castitatem esse impossibilem laqueus potius est quàm necessitas voti. Longè veriùs est laqueus hoc dogma Buceri & Novantium: castitatem scilicet esse impossibilem, ac consequenter licere post vota nubere. Hoc enim laqueo multæ Religiosorum animæ, quin & conjugatorum, strangulant se, ut adulterentur, scortentur & damnentur: dum enim persuadent sibi impossibilem esse castitatem virginalem aut conjugalem, necessarium est ut in adulteria & sacrilegia hac sua persuasione & phantasia adigantur.

QUOD FACULTATEM PRÆBEAT vobis virginibus, SINE IMPEDIMENTO DOMINUM OBSECRANDI] Græcè, πρὸς τὸ εὐπάρεδρον (Erasmus & Robert. Stephanus legunt eodem sensu εὐπρόσεδρον) τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως, q. d. Ad id quod assideat Deo indistractè. seu, ut in cælibatu indivulsè semper assideatis & adhæreatis Deo. ita Theophyl. & Theodor. scilicet ut sit vobis facultas *Dominum assiduè obsecrandi*, ut legunt Romana. Sed Plantiniana & alia passim legunt, *Dominum observandi*: S. Gregor. p. 3. Pastor. admon. 28. legit, *Domino observiendi*. Omnes hæ lectiones Græcæ phrasi jam dictæ respondent: nam & per obsecrationem, & per observationem, & per servitium Deo adhæremus & assidemus, atque ad hæc omnia magnam facultatem præbet cælibatus, ut hic ait Apostolus. Sic Magdalena sedens secus pedes Domini audiebat verbum illius, Lucæ 10. v. 39.

Quid significat εὐπάρεδρον. Secundò, S. Hieron. contra Jovinian. vertit, *Quòd intentè facit servire Domino absque ulla distractione*, εὐπάρεδρον enim duo significat, Primò, esse assessorem constantem; Secundò esse assiduum in aliqua re. Sicut ergo Socrates dicitur suum habuisse genium paredrum, cujus consilio & monitu omnia agebat, & magi in annulis, atque hæresiarchæ in sua hæresi fabricanda (ut docet Irenæus lib. 1. cap. 9. & 20.) suggestores habent dæmones paredros, id est familiares: ita hic vice versa casti vocantur paredri, id est familiares, & quasi assessores Dei, tamquam angeli quidam terrestres, qui semper ob castitatem vident faciem Patris. Hinc passim Patres comparant castos angelis. S. Bernardus epist. 42. *Differunt*, inquit, *homo pudicus & angelus felicitate, non virtute: angeli castitas felicior, hominis fortior.* Climacus gradu 15. & Basilius de Sancta virgin. dicunt nos Deo similes per castitatem fieri, & habere speciem incorruptionis cælestis & divinæ. Imò Gentilis Cato ajebat vitam nostram similem fore vitæ deorum, si sine uxore esse possemus: itaque uxorem malum esse, sed necessarium. In quo erravit Cato: S. Paulus enim docet per gratiam Christi non esse necessarium, sed liberum cuique tam conjugium, quàm cælibatum. Unde festivè & acutè B. Thomas Morus Martyr roganti cur tam parvam duxisset uxorem, respondit se è malis liberè & prudenter elegisse minimum. Verissimè Sapiens Sap. 6. v. 20. *Incorruptio*, inquit, *facit esse proximum Deo*; nam ut ait Nazianz. in carmine de virgin. SS. Trinitas prima est virgo, quam omnes virgines imitantur:

Hæresiarchæ dæmones habent suggestores & familiares.

Casti comparantur angelis.

Catonis dictum pro castitate. Lepor beati Thomæ Mori.

SS. Trinitas prima virgo.

Prima (inquit) *Trias virgo est; siquidem Patre natus unarcho*
Filius est, nec enim Pater ortum traxit ab ullo.

Cur Elias curru raptus ad cælum? Et, ut ait Ambros. lib. 1. de Virginibus: *Virginitas è cælo accersivit, quod imitaretur in terris. hæc nubes, aera, angelos sideraque transscendens Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit. Elias etiam quia nullius corporei coitus fuisse permistus cupiditatibus invenitur, ideo curru raptus ad cælum.* Atque hac de causa virgines non in monte sed supra montem Sion à S. Joanne conspecti sunt, Apocal. 14. ante thronum Dei cantantes canticum novum, & sequentes Agnum quocum-

cumque jerit. Hinc & vitam cælibem dici quasi cælitem, illudque verum cælibis esse etymon censet S. Hieron. lib. 2. contra Iovinian. in fine (quidquid ibidem S. Hieronymo obstrepat Erasmus) & Cajus Iurisconsultus, & nuper Lipsius. *Cajus* inquit Quintil. lib. 1. cap. 10. *cælibes, dixit quasi cælites & cælestes, quòd onere gravissimo vacent nuptiarum, Per continentiam quippe colligimur & redigimur in unum, à quo in multa defluximus.* Hoc præclarè & intellexerunt & præstiterunt quatuor illæ heroinæ & reginæ sorores Theodosii Imp. inter quas eminuit Pulcheria, quæ virginitatem Deo voverunt, ad quas B. Cyrillus scripsit librum de Fide ad reginas, de quibus Nicephor. lib. 14. c. 2. pag. 612. tom. 1. Additque Nicephorus de hisce reginis: *Diu*, inquit, *noctuque hymnis laudibusque celebrabant Deum: institutum namque, propter quod virginitatem erant complexæ, nec ignaviam, nec otium decere existimabant.*

Cælibes dicti quasi cælites.

Atque hinc consequitur, cælibatum aptissimum esse ad sapientiam omnem acquirendam; quod Aristoteles quoque & Philosophi docuerunt, & Cicero reipsa præstitit: cùm enim Terentiam uxorem repudiasset, rogatus cur aliam non duceret, respondit, se non posse simul philosophari & uxori operam dare. Nam cælebs ab aliis curis liber totus sapientiæ intendit: rursum, animum purum ac sapientiæ capacem habet. Tertiò, à Deo cui familiaris est, mirè illustratur. Cùm enim castus paredrus & assessor sit Dei, ut hic ait Apostolus, sequitur castum quoque esse assessorem divinæ & æternæ sapientiæ; hæc enim paredrus & assessor est Dei. *Da mihi* (inquit Salomon Sapient. 9. v. 4. *Domine*) *sedium tuarum assistricem* (græcè *πάρεδρον*, id est assistricem) *sapientiam.* Unde S. Hieron. lib. 1. contra Iovinian. asserit Sibyllas ob virginitatem obtinuisse à Deo donum prophetiæ.

Cælibatus aptissimus ad omnem sapientiam acquirendā. Dictum Ciceronis de nō ducenda uxore.

Hinc sapientia & castitas quasi sorores S. Gregorium Nazianz. complexæ sunt, nam, ut narrat Ruffinus in prologo apolog. & S. Aldhelmus de Laudib. virgin. c. 13. *Cùm B. Nazianzenus Athenis studijs vacaret, vidit per soporem sedenti sibi & legenti duas decoras dextra lævaque feminas assedisse: quas ille castitatis instinctu oculo torviore inspiciens, quænam essent, quidnam vellent percunctabatur, at illæ familiariùs eum & ambitiosiùs complectentes ajunt. Ne molestè accipias juvenis, notæ tibi satis & familiares sumus; altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missæ sumus à Domino tecum habitare, quia jucundum nobis & mundum in tuo corde habitaculum præparasti.* En tibi sorores gemellæ castitas & sapientia.

Visio B. Gregorii Nazianzeni de sapientia & castitate.

Hinc Secundò, consequitur tanta Dei & angelorum cum virginibus communicatio, familiaritas & protectio qua illarum vicissim quasi paredri easdem illæsas & inviolatas ab omni vi & petulantia tyrannorum servaverunt: cujus rei testis est S. Basilius de Vera virgin.

Deus & angeli paredri sunt virginum.

Illustre exemplum exstat in Vita S. Theophilæ, quæ sub Maximiano Imp. ad prostibulum damnata, cùm eò duceretur, ita orabat: *Mi Jesu, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis & vitæ, vide eam quæ tibi desponsata est, festina ne lupi tuam pecudem lanient, serva sponse sponsam, meam conserva castitatem fons castitatis.* Ingressa ergo prostibulum, librum Euangeliorum è sinu protulit, attenteque legit; affuit mox angelus, qui primum juvenem procacem ad eam ingredi volentem morte, secundum cæcitate, alios aliis pœnis mulctavit; ita ut nemo ampliùs ad eam ingredi auderet. Sed libidine in reverentiam versa, cùm plures religione tacti locum intrassent, vident Theophilam honestè sedentem, & libro incumbentem: adolescentem autem quemdam prope eam stantem, luce quadam ineffabili, pulchritudine verò incredibili, veluti quædam fulguris tela emittentem ex oculis, qui tandem Theophilam educens ad ecclesiam, eamque in vestibulo statuens, cùm *pax tibi*, dixisset, recessit, attonitis Gentibus & exclamantibus: Quis est sicut Christianorum Deus? Similia sunt in Vita S. Agnetis, Cæciliæ, Luciæ, & aliarum virginum. Adeoque mirum hoc & notatu dignum in vita & martyrio SS. Virginum, quòd: cùm pulcherrimas virgines ab impurissimis tyrannis, promissis, metu & vi ad stuprum sollicitatas, imò publico judicio damnatas sæpissimè legamus; nullam tamen violatam: sed omnes Deo & angelis tutoribus virginitatem conservasse, adeoque auxisse martyrio conspiciamus.

Illustre exemplum S. Theophilæ de virginitate.

Deus & angeli tutores virginum.

VERS. 36. Si quis turpem se videri existimat super virgine sua] εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, id est, si quis indecens esse putat, & apud mundanos homines se suamque filiam despici, ait Syrus: quasi turpe sit & indecorum, quòd illa virgo plus æquo sit superadulta, græcè ὑπέρακμος, *superatanea*, super ætatem sit nubilis, nec tamen viro tradatur: quasi florem ætatis, vel ætatem maturam conjugio prætereat. ita Theophyl. & Syrus.

Et ita oportet fieri] & ita potiùs fieri debere putat pater, ut collocet illam viro in matrimonium, vel quia ipsa non vult continere, vel quia stirpem & prolem ex ea quærit, vel alias ob causas.

Quod vult faciat] filiam tradat nuptui si vult; vel servet virginem, si id malit.

Nota, hanc Apostoli sententiam non significare in patris potestate esse filiam servare virginem, etiamsi ipsa nolit; aut patrem posse filiam dare marito cui ipsi libuerit, etiamsi filia in eum non consentiat; aut consensum filiæ in maritum non sufficere ad matrimonium, nisi & pater aut tutor in illud consentiat, uti statuerunt Iura civilia, dum sanxerunt filiorum vel filiarum familias matrimonia esse irrita, nisi is consentiat qui habet eos in potestate, ut habetur Instit. de nuptiis, & ff. de jure nuptiarum. Contrarium enim sancit Ius naturale, divinum & Canonicum. Tantùm ergo innuit Apostolus hic, & v. 37. consultum & congruum esse, ut parentes videntes filiæ vel filii propensionem ad nubendum, tamquam sapientiores conjugem idoneam, more veterum, quærant illi: filiumque ac filiam in hac re debere parentum consilium & voluntatem sequi, si prudenter sibi & familiæ consulere velit, nisi justam afferat excusationem. Sic Abraham, Isaac, Tobias filiis suis sponsas designarunt, quas filii parentis voluntatem & consilium secuti sponte amplexi sunt.

Non est in patris potestate filiam servare virginem, aut matrimonio jungere si ipsa nolit; consulere tamen potest.

Si nubat] Græca post *non peccat* ponunt punctum, & pro *nubat* habent γαμείτωσαν, jungantur matrimonio, si videlicet illud eligant & malint. Utitur plurali, ut & virginem, & procum comprehendat, quem significavit aliquid in eam minùs honestum committere, ut in procis & amasiis fieri solet: ne hoc ulteriùs fiat, dicit γαμείτωσαν id est copulentur matrimonio. ita Maldonatus in Notis.

VERS. 37. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, &c. servare virginem suam, bene facit] *τὸ nam* dat causam ejus, quò dicit, *Quod vult faciat*: nam sive nubat, non peccat; sive non nubat, sed virgo servetur, bene facit, imò meliùs facit, tam pater, quàm virgo filia. Unde Græca clariùs habent *ὁ δέ*, qui verò non dat nuptui, sed servat virginem, bene facit. q. d. Prior non malè; hic verè bene, imò meliùs facit.

Non habens necessitatem] dare filiam nuptui, ob carentiam doni continentiæ, ajunt hæretici. q. d. Qui cogitur filiam dare nuptui, eò quòd careat dono continentiæ, si eam servet virginem, malè facit; qui autem non cogitur dare, eò quòd filia habeat donum continentiæ, si eam servet virginem, bene facit.

Non habens necessitatem explicant hæretici.

Sed errant, quia *τὸ non habens necessitatem*, sicut & *τὸ habens potestatem*, refertur ad *servatem virginem*. q. d. Bene facit qui servat filiam virginem, nisi necessitate cogatur eam servare virginem sine conjugio, ob inopiam, infamiam, aut quia nemo eam vult conjugem, aliisve de causis. Hoc enim necessitatis est, non virtutis: virtutis verò est, si nulla cogat necessitas, sed impellat pietas, ut virginitatem eligat libera voluntas. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Potestatem autem habens suæ voluntatis] ut possit pater quod vult, id est, ut ei sit liberum servare virginem, quia videlicet virgo consentit manere virgo.

Nota hæc Apostoli verba, & ex iis disce hominem habere liberum arbitrium, etiam in moralibus & supernaturalibus, uti hic est perpetua virginitas. Pater enim non potest eam velle in filia, nisi filia eam eligat & amplectatur liberè.

Homo habet liberum arbitrium etiam in supernaturalibus.

Posset Secundò, simpliciter sic accipi, *non habens necessitatem*, scilicet præcepti, sed *potestatem voluntatis* id est, liberam electionem, ut sine peccato eligat quod vult. q. d. Virginitas non præcepti est, sed consilii: qui ergo vult filiam

filiam servare virginem, ad id nulla lege cogitur; bene tamen facit, quia consilium Christi & meum adimplet.

VERS. 39. QUOD SI DORMIERIT] mortuus sit. Mors fidelium dicitur somnus: ex eo enim evigilabunt in resurrectione. Hinc pii Christiani cum quis defunctus est. Obdormivit, inquiunt; in Domino, id est, mortuus, est.

Quid sit in Domino matrimonium iniri?

CUI VULT NUBAT, TANTUM IN DOMINO] Græci Patres sic accipiunt *τὸ in Domino*, q. d. Secundum Dei legem; quæ jubet ut cùm temperantia, & prolis, non libidinis causa matrimonium contra has. Ita S. Basilius lib. de Vera virginit. *Quid*, ait, *est in Domino nubere? non ut vile mancipium voluptatibus carnis ad concubitum pertrahi, sed judicio, & commodioris vitæ ratione nuptias eligere. Ideo enim & matrimonii necessitatem Creator in natura constituit.*

Secundò *in Domino*, id est religiosè, cum Dei timore, & ad Domini gloriam: quod fiet maximè, si nubat viro probo & Christiano.

Unde Tertiò, propriè ad mentem Apostoli, *in Domino*, id est, in Domini Ecclesia & christianismo. *Nubat* ergo *in Domino*. id est, nubat viro Christiano. vide can. 25. & 37. ita Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselm. Sedulius, D. Thom. August. lib. 1. de Adulter conjug. c. 21.

Quare vetuit Ecclesia matrimonium Catholici cum hæretica & irritavit Christiani cum Pagana.

Hinc Ecclesia posteà omnino vetuit ob periculum perversionis, & ob indecentiam, matrimonium Catholici cum hæretica, & irritavit matrimonium Christiani cum Pagana: estque peccatum mortale contrahere cum hæretico vel hæretica excipe Germaniam, Poloniam, Galliam: ubi cum Catholicis permisti vivunt hæretici, ibi enim id licet, modò conjux Catholica liberè permittatur, & absque perversionis periculo in fide permanere, & in eadem prolem educare, ut docet Thom. Sanchez disp. 72. n. 3. tom. 2. Sed quia hoc difficilè fit, hinc passim cavenda & dissuadenda sunt talium connubia. Hinc denique contra Tertullianum, Montanistas, Novatianum patet licitas esse secundas nuptias.

VERS. 40. BEATIOR AUTEM ERIT, tum hic in quieta & sanctiore vita; tum in futuro, majore beatitudine felicior, & gloriosior erit in cælo, ait Ambrosius, SI SIC (separata in viduitate) PERMANSERIT] Hinc patet consilium viduitatis, tamquam melioris matrimonio, & patet ex dictis & ex Patribus citatis v. 7. vide S. Augustin. lib. de Bono viduitatis tom. 5. & Ambros. lib. de Viduis tom. 1.

Viduitas melior & beatior matrimonio.

Quartò, *nubat in Domino*, hoc est secundum leges, & ritus Ecclesiæ, ab ipsis Apostolis (qui Domini vice & auctoritate fungebantur) traditos. Ritus autem ab Apostolis instituti, & à tota Ecclesia recepti, hi sunt potissimi. Primò, ut contrahatur in præsentia sacerdotis ad id legitimè deputati. *Decet* enim, ut ait S. Ignatius ad Polycarp. *ut & ducentes uxores, & nubentes cum Episcopi arbitrio conjungantur, ut nuptiæ juxta præceptum Domini non autem ob concupiscentiam confisse videantur.* Secundò, ut in celebratione matrimonii sacrificium Missæ offeratur. Tertiò, ut contrahentes Eucharistiam percipiant, &c. Unde Tertull. lib. 2. Ad uxorem in fine: *Unde*, ait, *sufficiam ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii, quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio* (Missæ sacrificium) *& obsignatum angeli* (id est sacerdotes) *renunciant?*

PUTO AUTEM; QUOD ET EGO SPIRITUM DEI HABEAM] nimirum spiritum consilii, secundum quem puto me ista fideliter suadere. ita Anselm. & alii.

Nota *τὸ & ego*, q. d. Sicut alii Apostoli. ita & ego Spiritum Dei habeo. Modestè suam auctoritatem interponit, ne videatur hæc humano, non divino spiritu dicere & consulere. Secundò, notat S. Aug. tract. 37. in Joann. *τὸ puto* non dubitantis esse, sed asseverantis & increpantis.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet Paulus secundæ quæstioni generali Corinthiorum.

TRactat secundam quæstionem generalem sibi à Corinthiis propositam de idolothytis, an iis vesci liceat. Ac respondet Primò, per se id non esse illicitum, cùm idolum nihil sit.

Secundò, tamen docet id esse illicitum: si fiat repugnante conscientia, aut cum scandalo infirmorum, quod valdè cavendum esse inculcat.

1. DE jis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat. 2. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. 3. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. 4. De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, quòd nullus est Deus, nisi unus. 5. Nam etsi sunt qui dicantur dii sive in cælo, sive in terra (siquidem sunt dii multi, & domini multi:) 6. nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. 7. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolotytum manducant: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. 8. Esca autem nos non commendat Deo. Neque enim si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus. 9. Videte autem, ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. 10. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recubentem: nonne conscientia ejus, cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? 11. Et peribit infirmus in tua scientia frater: propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum: non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

PRo intellectu trium sequentium capitum.

Quid sint idolothyta.

Nota. Idolothyta sunt idolis immolata, putà carnes, panis, vinum, &c. quæ idolis offerebantur: ita dicuntur, ἀπὸ τῶ εἰδώλοις θύειν, ab immolando idolis. Hæc idolothyta comedere per se non erat peccatum, ut docet D. Thomas 1. 2. q. 103. art. 4. ad. 3.

Quando idolothytis vesci peccatum. Primus casus.

Erat tamen peccatum, Primò, si id fieret ex infidelitate; ut si quis idololatra ad idoli cultum ea comederet, vel si id fieret ex infirmitate fidei, quod crebrum erat tempore Pauli, nam multi recens conversi, & rudiores erant, qui vel non plenè abjecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, quasi aliquid numinis vel divini haberent: vel certè ex pristina consuetudine non poterant vincere phantasiam suam de diis suis, Jove, Minerva, Marte, quos paulò antè quasi deos coluerant) & de sanctitate ciborum illis consecratorum. Semper enim cibos hos quasi sanctos & consecratos imaginabantur, etiamsi fides Christi illis contrarium dictaret.

Secundus.

Secundò, ex conscientia erronea; si quis putans esse illicitum comedere idolothytum, illud contra conscientiam comederet, putans scilic. hoc esse participationem cum idolis, & professionem idololatriæ: vel carnem ab idolo, sive dæmone, cui oblata est, esse contaminatam, & comedentem contaminare, ut docuit Apostolus Rom. 14.

Ter-

Tertius. Tertiò, ex scandalo; si quis sciens idolum nihil esse, tamen ad ostendendam suam scientiam & libertatem coram infirmis idolothyta comedat, itaque eos provocet (ait Paulus v. 10.) ut & ipsi contra conscientiam eadem comedant, vel ut putent eum qui illa comedit peccare in fidem, vel redire ad idolorum cultum, & alios eodem trahere.

Quartus. Quartò, ex præcepto Apostolico, quo Act. 15. v. 29. vetant Apostoli idolothytorum esum.

Quintus. Quintò, si eo modo, & iis circumstantiis quis ea comedat, v. g. in idolio, cùm peragitur sacrificium idololatricum, ut censeatur id fieri ad idolorum cultum, & comedens censeatur profiteri idololatriam; perinde atque is qui accedit ad cœnam Calvinisticam, censetur profiteri calvinismum. De quo casu ait S. August. lib. de Bono conjugali c. 16. quod citatur 32. qu. 4. cap. *Sicut satius: Satius est fame mori, quàm idolothytis vesci.*

Quare Julianus Imper. coegit Catholicos vesci idolothytis. Quomodò Julianus Imper. ut Catholicos Constantinopolitanos ad speciem quandam externam idololatriæ compelleret, omnes idolothytis vesci coegit. Rem gestam ita narrat Nectarius Episcopus Constantinopol. oratione quam habuit in exordio jejunii Quadragesimalis: *Cuncta*, inquit, *cibaria, quæ venum publicè in foris exponi solerent, sacrificiis diis immolatis infecit ac polluit, ut sic omnes illi cogerentur vesci cibis immolatitiis, nisi fame confici vellent; cùm oraculo Theodori Martyris, quonam modo consulendum esset fidelibus fame periclitantibus, fuit divinitus demonstratum: nempe, ut tunc loco panis cocto frumento omnes uterentur in cibum, quod ditiores pauperioribus liberaliter elargiti sunt per totam hebdomadam, quando Julianus desperans se quod volebat perficere posse, victus Christianorum continentia & constantia, rursus puros cibos absque ulla labe in foris apponi jussit.* Ubi

Constantia Christianorum contra Julianum. Nota, quod ait *victus continentia Christianorum*: magna enim & spontanea fuit hæc eorum abstinentia. Licitè enim potuissent cibis à Juliano contaminatis vesci, tamquam cibis communibus: sed noluerunt, idque in odium Juliani & idolorum. Quòd licitè poterant iis vesci, patet, quia non poterat Julianus cibos communes hoc contactu vitiare, vel dæmonibus sacros efficere, ita ut qui illis vescerentur, censeretur idola colere & idololatriam profiteri. Esto enim Julianus hoc intenderet, tamen unus ipse erat, nec poterat commune hominum judicium mutare, qui censebant rem hanc non esse idololatricam, sed adiaphoram. Unde Antiocheni cives, cùm simili modo cibum & potum eorum infecisset Julianus, liberè & sine scrupulo eumdem manducarunt & biberunt, ut narrat Theodoret. lib 1. histor. c. 14. Hinc S. August. epist 54. docet licere vesci olere, quod in horto idoli nascitur, & bibere de puteo, vel fonte, qui est in templo idoli, vel in quem cecidit idolothytum. De hac re plura dicam c. 10. v. 21.

Licet bibere de puteo qui est in templo idoli.

Nota Secundò. Corinthi erant aliqui doctiores qui sciebant & sentiebant quod res erat, scilicet idola cum idolothytis nullam vim habere: itaque comedebant illa etiam cum scandalo rudiorum & infirmorum, idque ut ostentarent suam scientiam & libertatem. Alii verò rudiores, vel non plenè abjecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, vel certè ex pristina consuetudine de iis quasi sanctis & sanctificatis, non poterant vincere phantasiam suam, uti dixi: unde facilè ad ea relabi poterant. Hinc Apostolus timens illis periculum idololatriæ c. 10. v. 14. ait, *Fugite ab idolorum cultura*. Proposuerunt ergo Corinthii quæstionem hanc Apostolo, an liceat idolothytis vesci? Unde

Idolothytis abstinendum est ubi est scandalum. Nota Tertiò. Apostolus illi quæstioni hic respondet Primò, idolum & idolothyta nullam vim habere; Secundò, idolothytis abstinendum esse, ubi est scandalum, idque agit hoc capite.

Nota Quartò, Apostolum hic tantùm inchoare responsionem ad quæstionem de idolothytis comedendis: illam enim absolute & perfectè respondet c. 10. v. 20. & 21. nam non tantùm ob scandalum non licet iis vesci, sed etiam cessante scandalo absolutè in idoliis, id est templis, aris, vel mensis idolorum, ubi illa comedi solebant, coram idololatris illa offerentibus, iis vesci non licet. Hoc enim esset profiteri idololatriam, & colere idolum epulo, quo consummatur sacrificium illis oblatum: hoc enim epulum pars quædam erat & perfectio sacrificii. Et sic intelligendus est Apocal. 2. v 14 & 20. ubi angelus, id est Episcopus, Pergami & Thyatiræ redarguitur, quòd permiserit suos manducare de idolothytis, nimirum quasi cibis sacris & divinis, idque in honorem idolorum. Hoc enim fuit scandalum, quod Balac rex instinctu Balaam misit coram filiis Israel: hisce enim idolothytis pellecti sunt filii Israel ad cultum & adorationem Beelphegor, Num. 25. 2. Eadem de causa vetantur idolothyta in Concil. Gangrensi cap. 2. & in Conc. III. Aurelian. c. 19.

Idolothytis non licet vesci in idoliis. Quare angelus, id est Episcopus, Pergami redarguitur Apoc 2. v. 14. & 20. Filii Israel idolothytis pellecti sunt ad cultum Beelph.

Apostoli absolutè vetarunt esum idolothytorum. Nota Quintò, Apostolum subjicere præceptum Apostolorum Actor. 15. quo absolutè vetant esum idolothytorum: quia illud præceptum tantùm dirigebatur ad Antiochenos, eorumque vicinos (ut patet ex v. 23. ibidem) ubi plurimi erant Judæi, qui idola & idolothyta execrabantur. Hi enim cum Gentibus miserant legatos Hierosolymam ad Apostolos, ut quæstionem de legalibus servandis deciderent: quibus Apostoli respondent legalia non esse servanda; sed tamen abstinendum esse ab esu idolothytorum, idque concordiæ Judæorum cum Gentibus causa: licet postea etiam aliæ Gentes ab Antiochia remotissimæ hoc præceptum Apostolicum amplexæ sint sponte, ob reverentiam Apostolorum, ut ostendit Baron. ann. Christi 51. post medium p. 441.

VERS. 2. DE IIS AUTEM QUÆ IDOLIS SACRIFICANTUR, SCIMUS) quòd, scilicet immolata idolis ab aliis cibis non differant, nec plus habeant numinis vel religionis, ut quidam vestrum, ò Corinthii, persuasi videntur. Vide Chrysost.

QUIA OMNES (bene & plenè in fide Christi instituti) SCIENTIAM (id est, sufficientem rerum Christianarum cognitionem) HABEMUS] ex qua scimus idolothyta esse adiaphora.

Quæ scientia inflat. SCIENTIA INFLAT] q. d. Scientia hæc vestra, qua scitis idola nihil esse, & consequenter licitum idolothytis vesci, iisque vescimini cum scandalo ignorantium hoc: hæc, inquam, scientia facit vos superbire contra ignorantes, eosque despicere. Pro *inflat* græcè est φυσιοῖ, id est, tumet, turget instar follis vento distenti. Talis enim est ventosa scientia. Hinc superbus diabolus dictus est δαίμων quasi δαήμων, id est doctus, peritus, sciens, inquit Plato in Cratylo. Verè S. August. in Sentent. n. 241. *Humilium*, ait, *virtus est, de scientia non gloriari. quia communis est omnibus sicut lucis, ita participatio veritatis.*

CHARITAS VERÒ ÆDIFICAT) scilicet infirmos & ignaros: ut eos enim in fide & pietate Christiana contineat & promoveat, id quod eis obesse potest, scilicet idolothytorum esum, dimittit. Superbum ergo facit ventosa scientia nisi charitate temperetur. Ita Anselmus.

Scientia inflans contraria est charitati. Pulchra comparatio scientiæ inflantis cum cibo indigesto. Hinc patet, hanc scientiam inflantem contrariam esse charitati: inducit enim contemptum proximorum, cùm charitas pro proximis sollicita sit, ut eos ædificet. Appositè S. Bernard. serm. 36. in Cantica: *Sicut*, inquit, *cibus indigestus malos generat humores, & corpus non nutrit, sed corrumpit, ita et multa scientia ingesta stomacho animæ, qui est memoria, si igne Christi decocta non fuerit, & sic per quosdam artus animæ, mores scilicet atque actus, transfusa atque digesta, nonne reputabitur in peccatum, tamquam cibus conversus in pravos noxiosque humores?*

VERS. 2. SI QUIS SE EXISTIMAT SCIRE ALIQUID, NONDUM COGNOVIT QUEMADMODUM OPORTEAT EUM SCIRE) Id est, qui putat se aliquid scire inde inflatur, hic nec dum scit quis sit finis, usus & modus scientiæ, videlicet ut per scientiam non superbias, prosis quibus possis, nemini obsis, neminem scandalizes; & sic à Deo agnoscaris & ameris, ut sequitur. Notat ostentantes suam scientiam de idolothytis quòd liceret iis vesci, quodque iis vescerentur cum scandalo rudiorum.

Quis finis usus & modus scientiæ.

Quinque modis scientia homines utuntur partim bene, partim male. Pulchrè S. Bernard. serm. 36. jam citato explicans hunc Apostoli locum: *Vides*, inquit, *quoniam non probat multa scientem, si modum sciendi nescierit: modus est, ut scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosse oporteat. Quo ordine? ut id priùs quod maturius ad salutem. Quo studio? ut id ardentiùs quod vehementius ad amorem. Quo fine? ut non ad inanem gloriam, curiositatem aut aliquid simile, sed tantùm ad ædificationem tuam vel proximi. Sunt namque qui scire volunt, eo fine tantùm ut sciant, & turpis curiositas est: & sunt qui scire volunt ut sciantur & ipsi, & turpis vanitas est; qui profectò non evadunt subsannantem Satyricum,*

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.

Et sunt qui scire volunt ut scientiam suam vendant, & turpis quæstus est. Sed sunt quoque qui scire volunt ut ædificent, & charitas est: & item scire volunt ut ædificentur, & prudentia est. Horum omnium soli ultimi duo non inveniuntur in abusione scientiæ;

quip-

d by Google

quippe qui ad hoc volunt intelligere ut bene faciant. Idem lib. de Conscientia cap. 1. *Multi*, ait, *quærunt scientiam, pauci conscientiam. Si verò tanto studio & sollicitudine quæreretur conscientia, quanto quæritur sæcularis & vana scientia, & citiùs apprehenderetur, & utiliùs retineretur.*

VERS. 3.

SI QVIS DILIGIT DEUM, & propter Deum proximum, ut eum idolothytorum esu aliave re non scandalizet, sed ædificet, HIC COGNITUS EST AB EO] id est, hic a Deo approbatus & dilectus est, in hujus scientia complacitum est Deo.

Qui Deum diligit, etiam proximũ diligit.

Nota. Qui diligit Deum, diligit & proximum, quia dilectio Dei jubet & imperat ut proximus diligatur propter Deum: & in dilectione proximi probatur & cernitur dilectio Dei, ut ait S. Joannes epist. 1. c. 4. 20.

VERS. 4.

DE ESCIS QVÆ IDOLIS IMMOLANTVR SCIMVS QVIA NIHIL EST IDOLVM. q. d. Idolum non est id quod existimatur, & quod repræsentat non est Deus. Unde explicans subdit: ET QUOD NVLLUS EST DEVS, NISI VNUS] q. d. Idolum nihil est, id est, nihil tale est quale præfert, quia nihil habet numinis, materialiter est lignum, formaliter nihil: quia imago est falsæ rei, sive Dei qui non est; ac consequenter idolothytum qua tale, nihil est, idest nihil habet numinis vel sanctitatis ex idolo, cui est oblatum.

Quid sit idolũ in se.

Idolum hebraice dicitur elil quare.

Alludit Apostolus ad Hebræum [illegible] *elil*: nam idolum dicitur [illegible] *elil*, id est vanitas, res vana, inanis: vel potiùs, ut *elil* sit diminutivum ab [illegible] *el*, id est, Deus fortis q. d. *elil*, idest, deiculus, forticulus: vel ut alii, *elil* quasi [illegible] *al el*, id est, non Deus, non habens potentiam, fortitudinem Dei, inops ad consolandum & juvandum. q. d. Idolum non est Deus, sed vana falsa inanis umbra Dei. Sic idolum Græcis priscis erat imago quævis inanis & mendax, qualia sunt vana phantasmata, spectra, umbræ mortuorum, &, ut Virgil. ait, *Tenues sine corpore vitæ, & cava sub imagine formæ.* Id patet ex Platone in Theæteto, ex Luciano in dialogo de mortuis, ex Homero Odysseæ 11. & Eustathio ibidem. *εἶδος græcè formam sonat, ab eo per diminutionem εἴδωλον deductum idem est quod formula*, ait Tertul. lib. de Idolol. c. 3. Unde sacra Scriptura & scriptores Ecclesiastici nomen idolis arctarunt ad imaginem Dei qui habetur Deus, revera non est, ut patet hic ex Apostolo. Et passim simulacra, deos Gentium Septuag. in veteri testamento vertunt & vocant idola.

Quid idolũ apud priscos.

Quare falluntur & fallunt Henricus Stephan & Joan. Scapula in lexicis suis asserentes idolum apud scriptores Ecclesiasticos vocari omne simulacrum numen aliquod repræsentans, quod honore & cultu dignamur. Non enim omne simulacrum, vel imago numinis cujuslibet, est idolum, sed tantùm numinis falsi. ita Cyprianus de Exort. mart. c. 1. Tertul. lib. de Idololatria, Athanas. orat. contra idola sub finem.

Falsò idolũ vocatur omne simulacrum numen aliquod repræsentans.

Fraus ergo illa Novantium cavenda, qui idolum cum imagine confundunt, ut, cùm idola in Scripturis vetantur, inde concludant omnes imagines vetari. Vide Bellarm. lib. 2 de imagin. cap. 5. ubi solidè demonstrat quòd idolum sit similitudo rei falsæ, imago verò rei veræ.

Idolum cum imagine nõ confundendum.

VERS. 5.

NAM ETSI SUNT QVI DICANTVR DII, à Paganis & apud eos sunt dii & domini multi, ut sequitur; dii, inquam, tam cælestes, uti sol, luna, stellæ; quàm terrestres ut Jupiter, Apollo, Hercules: NOBIS TAMEN UNUS EST DEVS, PATER, EX QVO OMNIA, ET NOS IN ILLVM] in illius scilicet gloriam & cultum creati sumus.

Qui dii cælestes, qui terrestres.

VERS. 6.

Nota. Scriptura tribuit Patri præpositionem *ex*, ut primo principio; Filio *per*, quia idea est & Verbum, per quòd omnia facta sunt. Unde ait hic Apostolus, *Et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum*, scilicet creati & redempti sumus. Spiritui sancto tribuit *in* quia Spiritus sanctus est vinculum & amor Patris & Filii. Vide dicta Rom. 11. v. ultimo.

Quare Scriptura tribuat Patri præpositionẽ ex; Filio, per, Spiritui sancto, in.

Nota contra Arrianos. Cùm ait Paulus, *Unus Deus*, excludit tantùm falsos deos, non Filium & Spiritum sanctum: sic cùm subdit, *Unus Dominus Jesus*, excludit tantùm falsos dominos, purà deos, non Patrem & Spiritum sanctum.

VERS. 7.

SED NON IN OMNIBVS EST SCIENTIA] jam dicta, quòd idolum & idolothytum nihil sit; nam ut sequitur.

A QVIDAM AUTEM (idest, quidam enim, juxta can. 25.) CVM CONSCIENTIA IDOLI (ex erronea conscientia putantes quòd idolum habeat aliquid divinitatis) QVASI IDOLOTHYTUM MANDVCANT] id est, cum reverentia, quasi venerandum, quòd numini in idolo latenti sit oblatum & sanctificatum. ita Anselm.

Aliter explicat Theophyl. q. d. Paulus. Quidam comedunt idolothytum cum erronea conscientia, qua putant, quòd idolothytum ab idolo sit immutatum, & physicè à dæmone afflatum, perinde ac si halitu diabolico infectum esset, vel certè ac si moraliter vitiatum & pollutum esset ex eo, quòd censeatur jam esse res diaboli & cibus dæmonis, itaque comedentem immutet & contaminet: comedunt ergo idolothytum cum conscientia quòd per illud polluentur & inficientur.

Hic sensus etiam commodus & probabilis est: nam non est dubium inter Corinthios recens conversos, alios nimis scrupulosos, alios nimis superstitiosos fuisse.

CONSCIENTIA EORVM CUM SIT INFIRMA (non plenè in fide instructa circa idolothyta) POLLVITUR] quia contra conscientiam, aliorum exemplo manducant
B idolothyta, ita Chrysost.

Insaniunt Libertini, dum ex hoc loco docent nec fornicationem, nec ebrietatem, nec quid aliud esse peccatum nisi quis ea in re sibi formet peccati conscientiam & scrupulum. Suadent itaque ipsi deponendam esse omnem conscientiam, ut non pecces, quidquid agas. Libertini ergo nullam habent conscientiam; ac proinde videntur hominem, & rationem, & virtutem omnem exuisse: quæ verò dementia est hoc Apostolo tribuere? Quis enim non videt Apostolum hic loqui non de peccatis rebusue illicitis, sed adiaphoris, quale est manducare idolothyta?

Refutatur doctrina Libertinorum de conscientia peccati.

VERS. 8.

ESCA AUTEM NOS NON COMMENDAT DEO] q. d. Idolothytorum, vel aliorum ciborum esus per se nihil facit ad pietatem, qua Deo placeatur: ideoque non debemus nos firmiores, quasi pietatis causa, velle passim omnibus indifferenter uti. Convertit enim hic se Apostolus ad perfectiores, eos monens, ut vitent scandalum infirmorum.

Ineptè ergo, imò perperam abutuntur hoc loco hæretici contra delectum ciborum & jejunia Ecclesiæ: esca enim
C non commendat nos Deo, quia non est virtus: sed abstinentia ab esca vetita est actus temperantiæ, obedientiæ & religionis, ideoque nos Deo commendat, sicut commendavit Danielem cum sociis, Rechabitas, Joannem Baptistam, & alios. vide dicta Rom. 14. 17.

Quomodo esca non commendat nos Deo.

NEQVE ENIM SI MANDVCAVERIMUS (idolothyta) ABUNDABIMUS] scilicet virtute, merito & gratia, quæ nos commendet apud Deum, ut præcessit. q. d. Per esum idolothytorum nihil magnum, abundans copiosum, nihil gratiæ spiritualis nobis accedet, ut iis inhiare non debeamus. ita Chrysost.

Secundò, & simpliciùs, ut sit nova ratio dissuadens esum idolothytorum. Sensus est, q. d. Sive edamus idolothyta, non ideo escis & deliciis, bonisque abundabimus; sive non edamus, ideo escis & deliciis deficiemus: aliis enim vesci licebit. Sic vulgò dicimus, Sive ad convivium hoc vocer, sive non, non ideo saturabor vel esuriam, non ideò pinguior ero vel macrior, ditior vel
D pauperior. Ostendit quàm escæ sint res viles & exiles, ideoque omittendæ ob scandalum, & postponendæ ædificationi proximorum. ita Anselmus.

VERS. 9. & 10.

VIDETE, NE HAEC LICENTIA VESTRA (comedendi idolothyta) OFFENDICVLVM FIAT INFIRMIS. SI ENIM QVIS VIDERIT EVM, QVI HABET SCIENTIAM (idolothytum nihil esse) IN IDOLIO RECVMBENTEM: NONNE CONSCIENTIA IPSIVS, CVM SIT INFIRMA, AEDIFICABITVR AD MANDVCANDVM IDOLOTHYTA? *In idolio*, id est, inquit Erasm. in epulo idolorum, Secundò, propriè, *in idolio*, id est, templo, vel mensa idolis consecrata. nam ibi accumbebant comesturi idolothyta: tales enim epulas, utpote sacras, in templo instrui solere, docet Herodotus in Clio. Virg. l. 8. Æn. id in sacrificio Evandri & epulo cum Trojanis. Sic & Judæi victimas pacificas comedebant in atrio templi, Deuter. 16. v. 11. Hinc Syrus hic vertit. *Si quis te viderit accumbentem inter idola.*

Sacræ epulæ in templo instruebantur.

Unde patet, idolothyta edere in idolio, non tantum esse

Quare idolothyta edere in idolio est malum? Tropologicè quæ sit scientia idolothytorum.

esse malum propter scandalum, sed etiam per se quia est A professio idololatriæ, ut dicetur c. 10.

Tropologicè, Anselm. Scientia idolothytorum est scientia vanitatis philosophorum, poetarum, oratorum Gentilium: hæc cavenda est. Absit ut ore Christiano sonet: Jupiter omnipotens, & me Hercules, & me Castor, & cetera portenta magis quàm numina.

Nota, *Aedificabitur*, id est provocabitur, erigetur ut comedat idolothyta quasi sacra, & quasi quid gratiæ inde accepturus, aut sacrificaturus numini cuipiam, sicque redeat ad idololatriam. Alii *ædificabitur*, inquiunt, id est provocabitur, ut contra conscientiam, qua putat cibum idolo oblatum ab eo esse afflatum & contaminatum, indeque se contaminandum, eum manducet, ut dixi v. 7.

VERS. 12. SIC PECCANTES IN FRATRES, ET PERCUTIENTES (scandalizantes & per scandalum vulnerantes) CONSCIENTIAM EORUM INFIRMAM, IN CHRISTUM PECCATIS] Christus enim sibi factum arrogat quod uni ex minimis suis factum fuerit, Matth. 25. 40. Rursum qui scandalizant proximum, in Christum peccant quia Christi fabricam, putà proximorum probitatem & salutem, quam Christus suo sanguine construxit, malo suo exemplo destruunt & evertunt.

Scandalizantes proximum in Christum peccant.

QUA PROPTER SI ESCA SCANDALIZAT FRATREM MEUM: NON MANDUCABO CARNEM IN ÆTERNUM] *Hoc magistri* (inquit Chrysost.) *optimi est officium, suo exemplo docere quæ præcipit. Et non dicit, sive justè, sive injustè, sed quomodocumque. Et non dico, inquit, idolothytum, quod & propter aliam causam prohibetur; sed si quod licet & permittitur, scandalizat, etiam illo abstineo; neque una aut altera die, sed toto vitæ tempore. Non enim manducabo, inquit, carnes in æternum. Et non inquit, Ne perdam fratrem; sed simpliciter, Ut non scandalizem. Est enim extremæ amentiæ est, quæ Christo pretiosissima sunt, & talia, ut eorum gratia mortem obire non recusaverit, ita nos despicatissima arbitrari, ut escis propterea non abstineamus.* VERS. 13.

Vide de scandalo S. Basilium in Regulis brevior. reg. 64. ubi in fine ait, eo scandalum esse majus, quo is qui illud dat majori scientia aut gradu præditus est: additque quòd Deus de manu ejus sanguinem peccantium, qui illius malum exemplum sequuntur, requiret & reposcet.

Quomodo crescit scandalum.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit suo exemplo docere, quàm sint cavenda scandala, narratque se stipendium, sive alimenta prædicatoribus debita accipere noluisse, idque majoris tum meriti, tum ædificationis causa.

Hinc Secundò, v. 7. probat sex argumentis (quæ colligam v. 12.) hæc alimenta sibi aliisque evangelizantibus deberi.

Tertiò, v. 20. eadem de causa ostendit se omnibus omnia esse factum, ut discant Corinthii, quàm cuique ædificatio & salus proximi curanda sit.

Quartò, v. 24. ad eamdem ædificationem incitat, docens vitam nostram esse stadium & agonem virtutis, in quo semper ad meliora, & ad bravium jugi abstinentia, & corporis castigatione currendum & certandum est.

1. NON sum liber? Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vi-
di? Nonne opus meum vos estis in Domino? 2. Et si aliis non sum Apostolus, sed
tamen vobis sum: nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino. 3. mea defensio
apud eos, qui me interrogant, hæc est. 4. Numquid non habemus potestatem manducan-
di & bibendi? 5. Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut
& ceteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas? 6. Aut ego solus, & Barnabas, non
habemus potestatem hoc operandi? 7. Quis militat suis stipendiis umquam? Quis plantat vi-
neam, & de fructu ejus non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?
8. Numquid secundùm hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? 9. Scriptum est enim
in lege Moysi: Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus cura est Deo? 10. An
non propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe,
qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi. 11. Si nos vobis spiritualia
seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? 12. Si alii potestatis vestræ parti-
cipes sunt, quare non potiùs nos? sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus,
ne quod offendiculum demus Evangelio Christi. 13. Nescitis quoniam qui in sacrario operan-
tur, quæ de sacrario sunt, edunt? & qui altari deserviunt, cum altari participant? 14. Ita
& Dominus ordinavit iis, qui Evangelium enuntiant, de Evangelio vivere. 15. Ego autem
nullo horum usus sum. Non autem scripsi hæc ut ita fiant in me: bonum est enim mihi ma-
gis mori, quàm ut gloriam meam quis evacuet. 16. Nam si evangelizavero, non est mihi
gloria: necessitas enim mihi incumbit: væ enim mihi est, si non evangelizavero. 17. Si enim
volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est. 18. Quæ
est ergo merces mea? Ut Evangelium prædicans, sine sumptu ponam Evangelium, ut non abu-
tar potestate mea in Evangelio. 19. Nam cùm liber essem ex omnibus, omnium me servum
feci: ut plures lucrifacerem. 20. Et factus sum Judæis tamquam Judæus, ut Judæos lucrarer.
21. iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cùm ipse non essem sub lege) ut eos, qui
sub lege erant, lucrifacerem. iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem (cùm sine lege
Dei non essem sed in lege essem Christi) ut lucri facerem eos qui sine lege erant. 22. Factus

Digitized by Google

esse arduam & difficilem. q. d. Qui vult sibi vim inferre, A qui vult omnibus viribus ad rem tam arduam conniti; ille eam capiat & apprehendat. Sic ille apud Comicum: *Non possum*, inquit, *mater hanc uxorem accipere. Non possum*, id est nolo, quia mihi difficile est, quia hæc uxor mihi non placet: & sic in Scriptura sæpè impossibile vocatur id, quod est difficile. Rursum, non omnes possunt continere pot. ntia propinqua, remota tamen possunt; quia possunt orare, suaque oratione & cooperatione parere sibi potentiam propinquam continendi.

Impossibile sæpe vocatur quod est difficile.

Licet ergo non omnes habeant donum continentiæ quo actu contineant, sicut non omnes justi habent donum perseverantiæ, quo actu in gratia perseverent: tamen sicut omnes justi habent donum perseverantiæ, quo possunt perseverare si velint; ita omnes possunt habere donum continentiæ, si scilicet vires a 1 hoc à Deo petant, & Dei gratiæ per debita media cooperentur. Secùs est de dono prophetiæ, aliisque gratiis gratis datis, quæ sæpè nec orando, nec collaborando impetrare possumus. Quia tamen nonnulli natu ra & consuetudine in libidinem proclives, non eos habent animos, nec eum adhibent conatum & constantiam heroi- B cam, quam cum Dei gratia possent, sed facilè sinunt se à natura & consuetudine abduci, ut tentationi venereæ succumbant: hinc talibus & tam infirmis præstat inire matrimonium: *Melius enim est nubere, quàm uri* ita Apostolus v. 2. 5. & 9.

Donum continentiæ oratione consequi possumus.

TAMQUAM MISERICORDIAM CONSECUTUS A DOMINO, UT SIM FIDELIS] Virginitatem, inquit, consulo, tamquam is, qui misericorditer assumptus sum ad gratiam Apostolici muneris apud Gentes, ut fideliter illis consulam. ita Ambros. Anselm. Theodor. q. d. Quo præ aliis Apostolis indignior, majori gratia & misericordia vocatus sum ad apostolatum, eo magis in eo docet me esse fidelem, & fideliter consulere iis, ad quos à Christo missus sum Apostolus.

Humilitas Pauli.

VERS. 26. EXISTIMO ERGO HOC BONUM ESSE] *Hoc*, scilicet virginitatem. ita S. Ambros. & alii. Vel aptiùs *hoc*, ut scilicet sint & maneant virgines, uti dixi v. præced.

PROPTER INSTANTEM NECESSITATEM] evangelizandi & discurrendi per totum orbem, inquiunt nonnulli: hoc enim cum vxore & multa prole tum fuisset difficile. Verùm Paulus non scribit hæc Apostolis aut Evan- C gelistis, sed Corinthi civibus. Vnde alii accipiunt *necessitatem*, persecutionum & fugarum in primitiva Ecclesia: virgines enim facilè, conjugati verò ægrè, utpote vxore & prole gravati, tyrannos effugere poterant. Tunc ergo ob hæc pericula & fugas satius erat esse cælibem, quàm conjugatum. ita hæretici.

Sed hoc carpit Calvinus: fatetur enim ipse, Apostolum *hoc*, putà virginitatem & cælibatum, omnibus sæculis, etiam pacatis & nostris, toto orbe jam Christiano consulere; necessitatem ergo intelligit Calvinus inquietudinem & afflictiones varias, quibus Sancti in hac vita agitantur, ob quæ magis consulendus est cælibatus, quàm matrimonium. Sed hoc quoque remotius est & generalius.

Quomodo hæretici intelligunt satius fuisse olim cælibē vivere, quā conjugatum.

Dico ergo: *Instans* hæc *necessitas* est illa, quam in sequ. determinat & explicat Apostolus v 28 & 29. estque duplex.

Quæ sit hic instans necessitas.

Pro quo Nota Græcum ἐνεστῶσαν duo significat, Primùm *instantem*, id est, præsentem necessitatem. Sic enim Paulus opponit ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα, præsentia futuris, Roman. 8. 38. & 1. Corinth. 3. v. 22. & Græcis ἐνεστὼς χρόνος, est D *præsens tempus*. Secundò, proprie ἐνεστὼς, id est *instans*, imminens, insistens, urgens, incumbens necessitas. Vtraque significatio hic convenit. Rursum, *necessitas* Hebræis idem est quod angustia, afflictio, tribulatio, & quidquid hominem arctat, angustiat, stringit. Vnde Psaltes: *De necessitatibus*, id est de angustiis, *erue me*. Et sic Apostolus suas angustias, sæpè vocat *necessitates*.

Primò ergo, instans hæc necessitas est imminens & incumbens matrimonio, urgensque rei vxoriæ difficultas, molestia, afflictio, scilicet onera uteri, partus dolores, educationes liberorum, curæ, timores, zelotypia, rixæ, familiæ apparatus; opum, affinitatum, statuum curandorum & augendorum sollicitudo, mariti dominatio, cholera, ebrietas, prodigalitas, paupertas, orbitates, & ex his perpetua animi districtio, & circa hæc occupatio. Hæc enim explicans v. 28. vocat *tribulationem carnis*, quam conjugii voluptati opponit. ita, Ambros. Anselm. Chrysost. Theophyl.

Incommoda matrimonii.

Secundò, simpliciùs & planiùs, *Instans necessitas*, vel ut vertit Erasmus, Vatablus & alii, *præsens necessitas* est, ut Syrus אנאנקי דזבנא *ananki desabna*, necessitas temporis, id est, angustia præsentis vitæ, quæ nobis vitæque nostræ incumbit & imminet, eamque arctat & urget, ut properet ad mortem & æternitatem. *Instans* ergo *necessitas*, est brevitas temporis, quod nobis datur ad æternitatis conquisitionem; quæ proinde non mundo, non conjugi, sed animæ & Deo danda est ita Chrysost. Anselm. & S. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. *necessitas*, ait, *hæc est brevi moriendi*. q. d. Paulus: In hac brevi vita necessitas est placendi Deo, & studiosè parandi victum & necessaria, scilicet bona opera, ut inde vivamus beati in tota æternitate. Ergo consulo virginitatem: hæc enim uni Deo intendere potest, cùm conjugati per onera conjugii distrahantur: sicut formica tota ætate colligit grana in hiemem, ita tu collige merita in æternitatem. Hanc enim necessitatem explicans v. 29. ait: *Hoc itaque dico, fratres: tempus breve est: reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint*, &c. *præterit enim figura hujus mundi*. q. d. ambis sponsam, prolem, uxorias voluptates? iis inhias, in eas omnes cogitationes & curas defigis? moliris perpetuare familiam, nomen, genus? opes congeris, fundos coemis, domos construis quasi perenniter hic victurus? memineris illius Horatiani:

Alia explicatio instantis necessitatis.

Linquenda tellus, & domus, & placens
Vxor.

Primò, quid te fatigas, & laboribus excrucias? brevem voluptatem, fumos nominis & familiæ, & quantis doloribus emis? quid longa speras? breve est quidquid hic vides, quidquid ambis, arcta est præsens vita. Ex sæculorum & temporum decursu viceni, triceni anni vitæ tuæ assignati & circumscripti sunt. Audi Poetam.

Bona conjugii quam caduca sint & citò peritura.

Vitæ summa brevis spem nos vetat inchoare longam.

Secundò, urget te imminens mors: ad eam curris pernici cursu; instat judicium, instat æternitas, longa inquam, & numquam finienda æternitas; arctat te Deus, cogitque ut ad eam te compares & festines.

Tertiò, præsentem hanc vitam, hoc breve tempus tibi dedit Deus. non ut hic in conjugio voluptueris, non ut familiam stabilias, non ut præsentibus fruaris, non ut sidem figas, quasi hic diu vel in æternum mansurus; sed tantùm ad hoc, ut in eo quasi stadio virtutum decurras ad metam & bravium, ad beatam inquam æternitatem; ut in illam oculis, animo, mente intendas & contendas, ut hunc tibi omnibusque actionibus tuis scopum præfigas. Quare licet mundus plenus sit insania, nulla tamen major aut patentior est, quàm quòd adeò negligat summa & sempiterna, & tanto studio sectetur infima & transitoria, cùm tanto æternæ damnationis periculo.

Quare Deus hoc breve tempus vitæ in conjugio dedit.

Quartò, indies cogites: Tantum jam vitæ meæ demptum est, fortè non tantum superest: quot diebus vivo, totidem arctor & vrgeor ad mortem: quid si hodie, si cras illa obveniat? itane vixi; ut mori non dubitem? cibosne comparavi, merita inquam bonorum operum, quibus in omnem æternitatem mihi vivendum est? in hoc vertitur cardo salutis tuæ; quin ergo in id totus incumbis?

Pulcher locus de brevitate vitæ & de morte instante.

Quintò, quid alia tractas? quid partiris animum in uxorem, proles, familiam, ut per diem vix semel de Deo de cælo cogites? quin totum colligis in illud unum quod est necessarium, ut cum Maria optimam partem eligas? quid lucro, quid opibus, quid statibus, quid jungendis affinitatibus inhias? *O curas hominum, ò quantum est in rebus inane! Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Succedent immemores filii, pro quibus sudasti, laborasti, corpus morti, animam inferno oppignerasti, relinques ea ingratis heredibus: si grati sint, te ex inferno liberare non poterunt.

Sextò, quin misereris animæ tuæ; quin, inquam, unius animulæ tuæ, quam Deus tibi curandam & salvandam dedit, curam geris? quin animum à conjugio, à sponsa, à liberis; cogitationes à familia, à negotiis & curis uxoriis, quæ te terræ & terrenis immergunt, distrahunt, absorbent, avocas.

Salus animæ procuranda hoc brevi tempore vitæ.

Septimò, quin cælibatum quem suadeo, amplecteris? dabit ille otium cogitandi, non quomodo mundo, sed quomodo Deo placeas, quomodo ad iter in cælum te compares, quomodo rationes tuas ad judicium futurum componas & adæques, quomodo Deo te sistas: scilicet dabit ille facul-

Fructus & commoda cælibatus.

facultatem sine impedimento, liberè & expedite Domino serviendi, Dominum assiduè obsecrandi, ut orationibus, jejuniis, eleemosynis insistendo merearis pariter in cælo, in gloria excellere, & vicinius Deo assistere, eoque beatissime frui in omnem æternitatem, ubi cum B. Agnete apud S. Ambrosium serm. 90 semper canas: *Illi sum juncta in cælis, quem in terris posita tota animi intentione dilexi.* Et, *Regna mundi, & omnem gloriam eorum contempsi propter amorem Domini mei Jesu Christi, in quem credidi, quem dilexi, in quem speravi.*

Denique Maldonatus in Notis manuscr. *Propter instantem necessitatem*, id est, ait, propter instantem finem mundi, ut ad eum nos comparantes, non implicemur matrimonio & terrenis negotiis, unde v. 29 de eo ait: *Tempus breve est*.

Ex dictis ruit argumentum Joviniani & Calvini: Apostolus, inquiunt, instans vel præsens opponit futuro: ergo, si cælibatus bonus est tantùm propter instantem necessitatem, non erit bonus ob futuram mercedem.

Respondeo, falsum est antecedens; imò, ut dixi instans vel præsens necessitas est, quæ nos urget ut per cælibatum in hac brevi vita cogitemus & paremus nobis æternam mercedem. Quinimò S. Hieron. libr. 1. contra Jovinianum: Addit, inquit, Apostolus præsens futuro, ne quis putet virgines feliciores esse quidem quoad spiritualia, non autem quoad carnalia, cùm in utroque conjugatis præstent, & in utraque vita, tam in tempore, quàm in æternitate. Idem docet, & disertè refellit hoc argumentum Calvini S. August. libr. de Sancta virginit. c. 22. tom. 6. & Apostolus hic v. 33. & 35. ut ibi fusius ostendam.

Dupliciter virgines conjugatis præstant

QUONIAM BONUM EST HOMINI SIC ESSE] τὸ *quoniam* non causam reddit: redderet enim causam sui ipsius, quasi diceret, *Bonum est quoniam bonum est*, vox ergo *quoniam* respicit & revocat id quod præcessit: Apostolus enim per epanalepsin, repetit id quod dixit, ut illud inculcet. q. d. Existimo bonum esse manere virginem propter instantem necessitatem: *quoniam*, id est, quòd, inquam, homini sit bonum sic esse, scilicet in virginitate.

VERS. 28

SI NUPSERIT VIRGO, habilis scilicet ad nubendum; puta libera & innupta, nec Deo consecrata. ita Theodoret. Theophyl. Photius, & S. Hieron. suprà: talis nubendo NON PECCAVIT] vide dicta v. 2.

TRIBULATIONEM TAMEN CARNIS HABEBUNT HUJUSMODI] aperientes sibi per conjugii copulam dolorum officinam, inquit S. Basilius lib. de Sancta virginit. ante fin. Vocat Apostolus *tribulationem carnis*, conjugii, liberorum & familiæ onera, quæ jam dixi, de quibus S. August. libr. de Sancta virginit. c. 16. S. Ambros. lib. 1. de Virgin. & S. Hieron. contra Jovinian. *Tribulationem* ergo *carnis* appellat eam, quæ circa carnem & carnalia versatur, quæque carnem affligit. Hanc opponit voluptati carnis quæ est in conjugio: illa enim per hanc tribulationem, utpote longè graviorem, ita opprimitur & eliditur, ut vix sentiatur. Voluptas enim quæ est in actu conjugali valdè vilis est, brutalis, faciens hominem epilepticum, ut dicebat Alexander Magnus & verecundiæ plena, & momento transit statimque innumeris incommodis compensatur. Mox enim à conceptu subeunt fastidia, insomnia, vertigines, melancholiæ, præcordiorum angustiæ, absurdi appetitus, & naturæ totius perturbatio. Sequuntur partus dolores acerrimi, qui multis mortem afferunt. Secundò, proles edita, mox quotidie & continuò mundanda est, cibanda, fascianda, vestienda, reponenda, cunis agitanda ut dormiat, eximenda ut sugat, disponenda ut exoneret, verbis & cantu assiduè mulcenda ne ploret: ita ut matres totos dies & noctes circa infantes occupentur, nec aliud fere facere aut cogitare possint. Omitto sordes pedorem, ejulatus, morbos, pericula tam matrum quàm parvulorum. Tertiò, proles grandior effecta majores affert curas & dolores. Quantus dolor si contingat eam extingui, si malo consortio ad flagitia & dedecora abripi? si rebellem parentibus se præbeat? si alea & poculis bona parentum consumat? si inconsulto matrimonio se involvat? Etsi enim parentes sint sanctissimi, tamen sæpè contingit, ut filii sint scelerati itaque gravissimè parentes crucient. Exempla sunt in Adamo & Cain, in Noe & Cham, in Abrahamo & Ismael, in Isaac & Esau, in Jacob & Ruben, cæterisque omnibus ferè ejus filiis, in David, Amnon & Absalon, aliisque plurimis.

Quæ tribulatio carnis vocetur.

Conjugii voluptas fellea.

Ob hæc conjugum onera, hancque tribulationem S. Augustinus secutus S. Ambrosium nulli unquam conjugem & conjugum suadere voluit, *Hæcque tria homini Dei servanda monebat*, inquit, Posidonius in Vita S. Augustini cap. 27. *Primum ut uxorem cuiquam nunquam posceret. Secundum, ut militare volentem ad hoc non commendaret. Tertium, ut in sua patria petitus ad convivium non iret, causamque singulorum dabat. Primi, ne, dum inter se conjugati jurgantur eum maledicant, per quem conjuncti sunt. Secundi, ne militiæ commendatus malè agens, suam culpam suffragatori tribueret. Tertii, ne per frequentiam in patria conviviis constrictus, temperantiæ amitteretur modus.*

Tria homini Dei servanda monebat S.

EGO AUTEM VOBIS PARCO] quòd eligatis statum tribulationum, scilicet matrimonium, indulgeo, non retraho. ita Ambrosius.

VERS. 29

HOC ITAQUE DICO FRATRES: TEMPUS BREVE EST] ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, *tempus*, id est vitæ nostræ spatium, *contractum est*, & ut Tertull. legit, *in collecto est*: ut cogitemus nos hic non quasi inquilinos uxoribus, & rebus quibusvis præsentibus frui; sed iis quasi peregrinos ad breve tempus uti debere, ut tendamus ad gloriosam illam civitatem, in quam quasi cives æterni conscribemur. Amplius hoc tempus accipit Ambros. scilicet tempus sæculi hujus. q. d. Breve est omne hoc tempus, & imminet dies judicii: non ergo temporaneis sæculi voluptatibus immoremur, sed comparemus nos ad judicium.

RELIQUUM EST, UT ET QUI HABENT UXORES, TAMQUAM NON HABENTES SINT] ut scilicet non magnopere rei uxoriæ afficiantur, ut animum mentem atque amorem magis in Domino, quàm uxoribus defigant ita Ambros. & Anselm. Addit S. August. li. 1. de Serm. Domini in monte c. 14. in fine; ut pari consensu, si fieri potest, castitatem servent.

VERS. 30

ET QUI EMUNT, TANQUAM NON POSSIDENTES] perpetui nimirum, sed tamquam usufructuarii ad vitam. Vetat enim Paulus hic immodicum rerum usum & affectum, quasi non illas possideamus, sed ab illis possideamur, ut scilicet non apponamus cor rebus momentaneis, nec nimio affectu inhæreamus ulli creaturæ ita fluxæ, ita Anselmus. Pulchrè S. August. tractatu 40. in Joannem, cujus diviti modum utendi pecuniis præscribens: *Utere*, inquit, *nummo quemadmodum viator in stabulo* (in hospitio: hinc olim hospes vocabatur stabularius, ut patet Lucæ 10. 35.) *utitur mensa, calice, urceo; dimissurus, non permansurus*.

Vetat Paulus immodicum rerum usum.

Hoc ipsum ut Judæos efficaciter, doceret Deus, instituit annum quinquagesimum jubilei, sanxitque, ut illo anno omnes agri & prædia coempta ab emptore redirent sine pretio ad priorem dominum: qui ea vendiderat, cujus sanctionis causam dat Levit. 25. 23. dicens: *Terra quoque non vendetur in perpetuum: quia mea est, & vos advenæ & coloni mei estis, unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur.* q. d. Ego Deus altum transcendens, verum ac proprium in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi quas volo conditiones venditioni ejus apponere, maximè cùm in eam vos, tamquam advenas & colonos induxerim, talesque semper manere velim. Quare volo & statuo, ut possessiones quælibet anno jubilei redeant ad priores dominos, idque hac de causa: ut nimirum sciatis, inquit Philo lib. de Cherubim, solum Deum propriè rerum omnium esse dominum & possessorem; homines verò, earum tantùm habere usumfructum ad vitam, non verò dominium. *Hinc liquet*, inquit Philo, *nos alienis uti possessionibus: nec gloriam, nec divitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quidpiam, vel corporis vel animi proprium, quasi hæc juris & dominii nostri sint, possidemus; sed eorum usumfructum, dum hic vivimus, habemus solum.*

Quare apud Judæos Deus instituit quinquagesimum annum jubilei.

Quis sit annus jubilei.

Nostra non sunt quibus hic utimur.

VERS. 31

ET QUI UTUNTUR HOC MUNDO, TAMQUAM NON UTANTUR] ὡς μὴ καταχρώμενοι, id est, *tamquam non abutentes*, scilicet non nimiùm eorum usui adhærentes. Noster Interpres verbum compositum in Græco accepit pro simplici, uti sæpè Græci faciunt: *tamquam non abutentes* id est, *tamquam non utentes*: scilicet usu firmo & tenaci, quod est abuti. Utendum enim est re taliter, qualis est, mundo ergo fluxo fluxè & quasi obiter utendum est, tamquam eo non utaris: sin mundo adhærere vis, eo abuteris; quia re fluxa quasi non fluxa, sed firma, solida & stabili uteris. Abusus enim, ait Theophyl. est superfluus usus, & modum ac naturam exuperans. Hinc Syrus vertit, *qui utuntur hoc mundo, præter æquum usum non utantur*. Sic abuti, pro plenè uti capitur c. 9. v. 18. Quocirca S. Basilius in Regul. brevior.

Quid sit abusus.

vior. interrog. 70. *Abusum*, inquit, *damnat Apostolus, cùm dicit: Tamquam utentes hoc mundo, non tamquam abutentes. Usus enim modum, ipsa inevitabilis rerum ad usum pertinentium necessitas definit. Qui autem ultra necessitatem progreditur, is aut intemperantis habendi cupiditatis, aut voluptatis libidinis aut inanis gloriæ morbum habet.*

Præclarè S. Leo serm. 5. de jejunio septimi mensis: *In dilectione Dei*, inquit, *nulla nimia; in dilectione autem mundi, cuncta sunt noxia. Et ideo æternis bonis inseparabiliter est inhærendum, temporalibus verò transeunter utendum est, ut peregrinantibus nobis & ad patriam redire properantibus, quidquid de prosperitatibus mundi hujus occurrerit, viaticum sit itineris, non illecebra mansionis. Ideo Apostolus prædicat dicens: Tempus breve est; reliquum est, ut qui habent uxores, tamquam non habentes sint*, &c. *Præterit enim figura mundi hujus. Sed quod de specie, de copia, de varietate blanditur, non facile declinatur, nisi in illa visibilium pulchritudine creator potiùs quàm creatura diligatur* Idem serm. 11. de Quadrages. citatis hisce Apostoli verbis, subdit; *Beata enim mens, quæ peregrinationis suæ tempora casta sobrietate transcurrit, & in iis per quæ necesse est eam ambulare, non remanet, ut hospita magis quàm domina terrenorum, nec affectibus sit innexa humanis, nec promissionibus desit divinis,*

Falsa mũdi delectatio.

PRÆTERIT FIGURA HUJUS MUNDI) *Præterit*, Græcum παράγει, verti etiam potest, *decipit*, vel transversum agit, figura & species mundi; nam, ut ait Augustin. epist. 39. ad Licentium: *Vincula hujus mundi asperitatem habent veram, jucunditatem falsam; certum dolorem, incertam voluptatem; durum timorem, timidamque quietem; rem plenam miseriæ, spem beatitudinis inanem: his tu inferas manus & pedes?* Idem serm. 23. de Verbis Apostoli; *Temporalia*, inquit, *bona non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere transeuntia: concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt.* Et S. Bernard. *Noli*, ait, *amare præsentia, quæ possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant.*

Rursum D. Gregorius lib. 6. epist. ad Andream: *Vita*, inquit, *nostra naviganti est similis: is namque qui navigat, stat, sedet, jacet, vadit, quia impulsu navis ducitur. Ita ergo & nos sumus, qui sive vigilantes, sive dormientes, sive tacentes, sive loquentes, per momenta temporum ad finem quotidie tendimus. Cùm igitur finis nostri dies advenerit, ubi nobis erit omne quod modò cum tanta cura quæritur, & cum sollicitudine congregatur? Non ergo honor, non divitiæ quærendæ sunt, quæ dimittuntur. Sed si bona quærimus illa diligamus, quæ sine fine habebimus: si autem mala pertimescimus, illa timeamus, quæ reprobis sine fine tolerantur.* Unde eidem Andreæ mox consulit parvo hujus vitæ & peregrinationis tempore *sacris lectionibus vacare, cælestia verba meditari, in æternitatis amore se accendere, de terrenis rebus secundùm vires bona opera agere, & regnum perpetuum in eorum remunerationem sperare. Sic autem vivere jam in æternitatis vitæ partem habere est.* Ita S. Hilarion, ait S. Hieron. in ejus Vita, *singulos hortabatur præterire figuram mundi, & eam esse veram vitam, quæ vitæ præsentis emeretur incommodo.*

FIGURA] Græcè σχῆμα, id est habitus, species ac status mundi fugax. Ita Ambros. & Anselm.

Nota. Mundo non tribuit Apostolus formam: hæc enim solidior est & constantior, sed figuram, quæ mobilis est, fugax, evanida, ut dixi Rom. 12. v. 2. *Nolite*, ait Anselmus, *constanter mundum diligere, quando ipse, quem diligitis, non potest constare; incassum cor, quasi maneatur figitis, dum fugit ipse, quem amatis.* Si mundus fugit, ergo & nuptiæ, & omnia quæ mundo clauduntur.

Præterit ista dies, nescitur origo secundi;
An labor, an requies: sic transit gloria mundi.

Et ut noster Lipsius vir tam sapiens, quàm homine & humanis cunctis celsior, cùm de scientiarum & rerum humanarum vanitate sæpè & familiariter colloqueremur, magno animi sensu solebat dicere, quod diu præmeditatum suo sepulchro inscribi jussit:

Vis altiore voce me tecum loqui?
Humana cuncta, fumus, umbra, vanitas,
Et scenæ imago, &, verbo ut absolvam, NIHIL.

Morale, quàm brevis sit mundi gaudium & fallax.

Est enim mundus instar scenæ, in qua peragitur fabula vitæ hujus, homines personæ sunt, intrant, abeunt: locus theatri est terra. *Generatio præterit*, inquit Ecclesiastes cap. 1. v. 4. *& generatio advenit; terra autem in æternum stat.* Duæ in scena sunt portæ, ingredientibus ortus: egredientibus occasus, sive mors; vestes quisque hic commodato accipit: qui regem agit, non auferet secum purpuram, quam hic gestavit: brevi finitur hæc comœdia. Audi Senecam:

Prima quæ vitam dedit hora, carpsit.

Omnia sunt transitoria.

Vulgò dicimus, Dic mihi, ô villa, ô domus, ô præbenda, ô pecunia quot dominos habuisti, & quot adhuc habitura es? Dic, ubi Salomon ille rex sapientissimus, ubi Samson fortissimus, ubi Absalom pulcherrimus, ubi Cicero disertissimus, ubi Aristoteles acutissimus? Tot clari proceres, tot rerum spatia, tot ora Præsulum, tot membra fortia, tot mundi principes, tanta potentia? in ictu oculi clauduntur omnia. O esca vermium! ô massa pulveris! ô ros, ô vanitas, quid sic extolleris? quid quæris? quid ambis? felix qui potuit mundum contemnere.

Singularum rerum humanarum vanitatem et fugacitatem punctim tangit Nazianz.

Pulcherrimè & brevissimè singularum rerum quæ sunt in hoc mundo fugacem vanitatem, sigillatim & quasi punctim perstringens describit Nazianz. tract. de Vitæ itineribus, qui extat sub finem operum ejus: *Quis sum?* inquit, *unde in vitam veni? quis rursus, postquam aliquantisper terræ gremio retentus, à pulvere ad vitam rediero, futurus sum? ubinam tandem me Deus collocabit? multæ quippe ærumnosæ vitæ hujus viæ sunt, nec ullum bonum apud homines est, quod non aliquid vitii admixtum habeat. Atque utinam non majorem quoque partem mala sibi vendicarent! Insidiæ sunt opes, sublimiumque thronorum & dignitatum fastus mera sunt insomnia. Imperio alterius subesse, grave ac molestum; paupertas pedica: pulchritudo porrò brevis, atque fulgetri similis; juventus nihil aliud, quàm temporis fervor; canities, tristis vitæ occasus. Sermones verè alati, gloria aer, nobilitas vetus sanguis, robur cum apris commune, satietas petulans, matrimonium vinculum, liberorum copia curæ necessariæ mater, orbitas morbus, forum vitiorum schola, quies imbecillitas, artes abjectorum hominum, angustus alienus panis, agricultura labor, navigantium major pars in orco, patria proprium barathrũ, externa regio probrum.* Deinde omnia simul complectens eorum vanitatem multis aptisque similitudinibus spectandam proponit, aitq;:

Idẽ multis similitudinibus declarat Naziant.

Omnia denique mortalibus laboriosa sunt; humana omnia metus, risus, lanugo, umbra, ros, flatus, volatus, vapor, insomnium, fluctus, navis vestigium, aura, pulvis, orbis quidam perpetua conversione similia omnia volvens, nunc stabilis, nunc rotans; nunc labilis, nunc fixus anni temporibus, diebus, noctibus, laboribus, morte, mœroribus, voluptatibus, morbis, calamitatibus, secundisq; rerum successibus. Nunc verò non sine magna sapientia hoc à te, Christe, constitutum est, ut res omnes hujus vitæ incertæ atque instabiles sint: nempe ut rerum firmarum stabiliumque amore ac desiderio inardescamus; neque discamus à stultæ carnis cogitatione mentem abrumpere, imaginemq; illam quam divinitus accepimus, puram atque integram conservare, vitam ob hac vita alienam ducere, ac denique cum altero mundo mundum hunc commutando, difficultates omnes hujus vitæ molestiasque forti animo perferre.

Vitæ fluxus comparatur cum torrente à S. Aug.

Aptè quoque S. August. in psal. 109. ad illud: *De torrente in via bibet: Torrens*, inquit, *profluxio mortalitatis humanæ est: sicut enim torrens pluvialibus aquis colligitur, redundat, perstrepit, currit, & currendo decurrit, id est, cursum finit: sic est omnis iste cursus mortalitatis. Nascuntur homines, vivunt, moriuntur, & aliis morientibus alii nascuntur. Quid hic tenetur? quid hic nõ decurrit? quid non quasi de pluvia collectũ it in mare in abyssũ?*

Figura hæc mundi facit eum personatum & larvatum. Sicut ergo si quis tibi equum phaleratum venderet phaleras demeres, equi corpus & membra considerares, antequam eum emeres: ita & hic facito. Personatos tibi honores, larvatas voluptates, phaleratas divitias mundus vendit: tolle phaleras, tolle larvas: introrsum quid lateat, considera: videbis omnia exilia, gracilia, inania esse.

Patheticè verò Sapiens c. 5. v. 8. impiorum querelam, & seram pœnitentiam hujus vanitatis adamatæ describens, eamdem comparat tenui umbræ, nuntio percurrenti, navi mare secanti, avi transvolanti, sagittæ emissæ, lanugini, spumæ, fumo, vento, hospitio unius diei. Hæc ipsa fusiùs explicat S. Hieron. epist. ad Cyprianum, explanans verba illa psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit. Æternitati* inquit, *comparata, brevis est omnium temporum longitudo.* Et inferiùs explicans v. 6. *Manè sicut herba transeat, manè floreat & transeat, vespere decidat, induret & arescat. Sicut enim*, inquit, *manè virens herba, & suis floribus vernans delectat oculos contemplantium, paulatimque marcescens amittit pulchritudinem, & in fœnum, quod conterẽdum est, vertitur: ita omnis species hominum vernat in parvulis, floret in ju-*

Vitæ brevitas ex S. Hieron.

Vitæ caducæ similitudo.

in juvenibus, viget in perfecta ætatis viris; & repentè dum senescis, incanescit caput, rugatur facies, cutis priùs extenta contrahitur, & extremo fine, quod hic dicitur vespere, id est senectute, vix moveri potest: ita ut non cognoscatur quis prior fuerit: sed penè in alium commutetur ac denique, ut Symmachus vertit psalmo illo 89. v. 10. succidimur repentè, & avolamus.

VERS. 32. VOLO, velim (vide dicta v. 7.) AUTEM VOS SINE SOLLICITUDINE ESSE] ac consequenter in virginitate & cælibatu vivere.

VERS. 33. QUI CUM UXORE EST, SOLLICITUS EST QUOMODO PLACEAT UXORI] Mulier, inquit Plautus, & navis numquam satis ornantur: qui ergo opus quærit, uxorem ducat, & navim instruat.

ET DIVISUS EST] in multas nimirum curas distractus, ut ubi Domino vacare non possit, sed partem Deus, partem & potiorem uxor & filii sibi vendicent. ita Ambros.

Nota, Græcos, Chrysost. Oecumen. Theophyl. Basil. & Syrum hæc sequentibus jungere, sic: μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, *divisa est mulier*, sive *uxor & virgo*. q. d. Diversa sunt uxoris & virginis studia, aut, ut Chrysost. virginem à non virgine definit & dividit otium & negotium; virgo otium, non virgo negotium agit. Sed S. Hieron. li. 1. contra Jovinian. asserit hanc lectionem non esse Apostolicæ veritatis: jamque Græca & Latina aliter distinguunt, eo sensu, quem jam dedi.

VERS. 34. ET MULIER INNUPTA ET VIRGO COGITAT, *id est*, sollicitè meditatur, & curat, QUÆ DOMINI SUNT, UT SIT SANCTA CORPORE, ET SPIRITU] *Sancta*, id est, pura & immaculata. *Virgo*, inquit Oecumen. *corpore sancta est, propter castitatem; spiritu autem sancta est, propter familiaritatem cum Deo, & spiritu sancti inhabitationem.*

Quomodo virgo corpore sit sancta & spiritu.

Nota hic locum apertissimum pro consiliis Evangelicis, & nominatim virginitatis: hanc enim crebrò hic commendat & consulit Paulus, ut v. 7. 8. 25. 26. 34. 35. 40. Unde Petrus Martyr & Beza hic fatentur virginitatis custodiam, non tantùm ad vitandas temporarias curas & molestias, meliorem esse matrimonio, uti voluit Lutherus; sed etiam hoc præstare, quòd aptior sit cultui Dei. Addunt tamen, eamdem in se non esse Dei cultum vel certè non majorem, nec meliorem matrimonio.

Virginitas in se est virtus, præstatque matrimonio: id patet quatuor rationibus.

Verùm certum est virginitatem in hoc statu esse in se virtutem illustrem, qua Deus honoratur & colitur, longè meliorem & præstantiorem matrimonio, & præmia longè majora mereri, adeoque aureolam propriam in cælis. Dico, in hoc statu: nam in statu innocentiæ virginitas non fuisset virtus, imò non fuisset, uti nec concupiscentia.

Jam quod dixi probatur Primò, quia Apostolus docet hic virginitatem esse sanctitatem corporis & spiritus, & per eam nos placere Deo. Sensus enim est: Sicut mulier conjugata cogitat quomodo se pulchram conservet & ornet, ut viro placeat; ita virgo cogitat quomodo servet corporis integritatem & sanctitatem, ut sit casta corpore & mente, ut ita placeat Deo (ita Anselm. Theophyl. Oecumen. Chrysost. & alii passim) utque hanc castitatem orationibus, aliisque virtutibus ornet & augeat quò magis placeat Deo, ut innuit Ambrosius: ergo per castitatem virginalem virgo placet Deo, adeoque ipsa castitas & virginitas est sanctitas. Ita enim eam hic vocat Apostolus: si virginitas est sanctitas, profectò est & Dei cultus.

Secundò, vers. seq. Apostolus cælibatum vocat honestum, id est, honestiorem matrimonio: ergo cælibatus est virtus. Virtutis enim proprium objectum est bonum honestum.

Tertiò, virginitas & cælibatus per se est pars temperantiæ, ejusque actus heroicus, elicitus scilicet à summa castitate, fortitudine & lucta, estque perfecta refrænatio concupiscentiæ; & sæpè à charitate, religione, voto imperatur. Unde sic argumentor: Sicut concupiscentia, maximè libidinis, in se mala est, ita eam frænare in se bonum est, & Deo gratum; & magis eam frænare, magis bonum est, & magis Deo gratum: atqui virginitas magis, imò in totum refrænat concupiscentiam, cùm conjugium illi indulgeat: ergo virginitas majus bonum est, & Deo gratior ac melior matrimonio, idque disertè docet Apostolus v. 38. *Qui matrimonio*, inquit, *jungit virginem suam, bene facit; & qui non jungit, meliùs facit*: quia nimirum facit opus melioris & præstantioris virtutis. Unde Fulgent. epist. 3. c. 4. *Adeò*, inquit, *virginitas virtus est, ut à virtute nomen acceperit virgo*. Et S. Hieron. libr. 1. contra Jovinian. *Virginitas*, ait, *hostia Christi est*.

Nomen virgo à virtute derivatur.

Denique id expressè contra Jovin. Calvinum, & similes docent S. Ambros. Augustin. Chrysost. Athanas. Basil. libris quos ad hanc rem probandam de virginitate ex professo scripserunt, atque S. Thomas 2. 2. qu. 152. & ibidem Scholastici, omnesque Catholici Doctores.

Præclarè S. Aldhelmus Occidentalium Saxonum Episcopus sub annum Domini 680. tom. 3. Bibliothecæ SS. Patrum, in libello de Laudibus virginitatis cap. 9. *Cùm tres*, inquit, *sint status in Ecclesia, virginitas, cælibatus, & conjugium, ex revelatione angelica didicimus, si meritorum ratio habenda est, eum has inter virtutes constituendum esse ordinem, ut sit virginitas aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum: virginitas divitiæ, cælibatus mediocritas, conjugium paupertas: virginitas pax, cælibatus redemptio, conjugium captivitas, virginitas sol, cælibatus lucerna, conjugium tenebræ: virginitas regina, cælibatus dominus, jugalitas ancilla.* Hæc ille.

Inter tres in Ecclesia status virginitas præstat. Virginitas est aurum, cælibatus argentum, conjugium æramentum.

Tertull. quoque lib. de Pudicitia: *Pudicitia*, inquit, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, fundamentum sanctitatis, præjudicium omnis bonæ mentis: quamquam rara, nec perpetua, tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.*

Laus pudicitiæ.

Denique *S. Martinus videns pratum, cujus unam partem boves depaverant; secundam porci suffoderant; tertiam illæsam, quæ diversis floribus quasi picta vernabat, dixit: Prima pars speciem gerit conjugii, quæ à pecore depasta, etsi non penitus gratiam amisit herbarum, nullam tamen florum retinet dignitatem. Secunda, quam porci pecora immunda foderunt, fornicationis fœdam imaginem prætendit. Tertia, quæ nullam sensit injuriam, gloriam virginitatis ostendit: unde herbis fœcunda luxuriat; fœni in ea fructus exuberat, & ultra omnem speciem distincta floribus, quasi gemmis micantibus ornata radiat.* ita Sulpit. dialog. 2. c. 11.

Ex hisce collige octo prærogativas virginitatis & vitæ cælibis. Prima est, quòd sit imitatio vitæ & integritatis angelicæ. Angeli enim non nubunt, sed toti Deo intendunt & famulantur: idem faciunt & virgines. Audi S. Athanas. lib. de Virginitate sub finem: *O virginitas opulentia indeficiens, corona immarcescibilis, templum Dei, domicilium Spiritus sancti, margarita pretiosa, mortis & inferni profligatrix, angelorum vita, corona Sanctorum*, &c. Et S. Chrysost. lib. de Virginit. c. 11. *Virginitas*, ait, *tanto nuptiis præstat, quanto cælum terræ, quanto hominibus angeli antecellunt*. Et S. August. lib. de Sancta virgin. c. 13. *Virginalis*, ait, *integritas angelica portio est, & in carne corruptibili incorruptionis perpetuæ meditatio.* Rursum hæc est angelorum familia illa nova, quam Christus in terra instituit; ut docet S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. *Statim*, inquit, *ut filius Dei ingressus est super terram, novam sibi familiam instituit, ut qui ab angelis adorabatur in cælo, haberet angelos in terris.* vide S. Fulgent. epist. 3. ad Probam. c. 9.

Octo excellentiæ virginitatis. Prima.

Secunda est, quòd virginitas sit holocaustum, ut ait S. Hieron. in psalm. 95. corpus enim, & cum corpore mentem adjecit & consecrat Deo, rebusque divinis. unde S. Ignatius epist. ad Tarsenses, virgines vocat *sacerdotes Christi*. *Eas*, inquit, *quæ in virginitate degunt, in pretio habete, tamquam Christi sacerdotes*. Hinc S. Ambros. in psal. 118. 5. virgines vocat *Martyres*: graviorem enim sæpè habent luctam quàm Martyres, cùm amores & vitales animæ concupiscentias pro Deo obtruncant.

Secunda.

Tertia, quòd virgo connubium spirituale ineat cum Christo, uti dicam epist. 2. c. 11. v. 2. Proles hujus conjugii sunt non corporales, sed spirituales; puta primò opera virtutum: secundò, eleemosynæ, aliaque officia charitatis: tertiò, exempla sancta, quibus plures animas ad Christi obsequium adducunt, itaque eas Christo pariunt. Ita S. Cæcilia Valerianum maritum, Tiburtium fratrem, aliosque non tantùm Christianos, sed & virgines & Martyres effecit. Unde de ea canit Ecclesia: *Domine Jesu Christe seminator casti consilii, suscipe seminum fructus quos in Cæcilia seminasti.* Et: *Cæcilia famula tua quasi apis tibi argumentosa deservit.*

Tertia.

Quarta, quòd virgines plus ceteris à Christo amantur: Christus enim quasi sponsus, virgines quasi sponsas suas adamat, uti docet S. Ambros. lib. 1. de Virgin. Rursum amat eos tamquam milites suos unde ibidem Ambrosius: *Hæc est*, inquit, *militia illa cælestis, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris*. Unde de his militibus S. Chrysost. homil. 21. in Matth.

Quarta.

Quinta,

Quinta. Quinta, quòd virgines sint nobilissima pars Ecclesiæ. Audi S. Cyprian. libr. de Discipul. & habitu virgin. *Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, eo major & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atque ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum & incorruptum, Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.* Et S. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. *Virginibus*, ait, *& continentibus quasi gemmis pulcherrimis Ecclesiæ monile decoratur.* Et Ecclesiast. c. 26. *Omnis*, inquit, *ponderatio non est digna animæ continentis* in conjugio (de eo enim loquitur) multò ergo magis omnino continentis in cælibatu.

Hinc S. Athanas. lib. de Virgin. docet virginitatem esse notam veræ religionis & Ecclesiæ. nam vera religio virginitatem & cælibatum suadet, complectitur, extollit; infidelitas & hæresis dissuadet, abjicit, deprimit. Et S. Ambros. lib. de Viduis: *Illi*, ait, *qui deorum suorum adulteria & probra venerantur, cælibatus & viduitatis statuere pœnas, ut æmuli criminum, mulctarent studia virtutum.*

Quare hæretici & infideles non sunt, nec esse possunt virgines: sine gratia enim Dei (cujus initium est fides) impossibile est inter tot carnis illecebras & tentationes, virginitatem servare & tueri. Unde S. Athanas. in Apolog. ad Constantium Imp. *Nusquam alibi*, inquit, *sanctum illud & caleste æternæ virginitatis mandatum feliciter adimpletur, nisi duntaxat apud Christianos.*

Sexta. Sexta, quòd, ut ait S. Cyprian. suprà *nuptiæ repleant terram continentia cælum*; adeoque, ut ait S. Basilius, *virgines anticipent gloriam resurrectionis.* in hac enim, ut ait Christus, non nubent, neque nubentur.

Septima. Septima, quòd virgines in cælis eximium habeant præmium & coronam, quodque sequantur Agnum quocumque ierit, cantantes canticum novum, quod nemo alius canere poterit, Apocal. 14. v. 3. & 4.

Octava. Octava, quòd virginitas faciat hominem similem Deo & S. Trinitati. de quo v. seq. Atque hæc omnia tam locum habent in virginibus quæ domi, quàm in iis quæ in monasterio degunt. Tempore enim S. Pauli & Ignatii necdum erant monasteria. cùm ipsi ergo consulunt & laudant virginitatem, consulunt & laudant eam quæ domi servabatur. Ita Philippus diaconus domi habebat quatuor filias virgines, Actor. 21. 9. quæ etiam spiritu prophetico præditæ fuerunt, ut ibidem dicitur; idque in præmium virginitatis, ait S. Hieron. ad Demetr. Philippus Apostolus ante apostolatum tres genuit filias, quarum duæ in virginitate consenuerunt. ut ait Polycrates apud S. Hieron. libr. de Script. Eccles. in Polycrate. S. Thecla hortatu S. Pauli coluit virginitatem, uti testatur S. Ambros. lib. 2. de Virginit. Eamdem coluerunt S. Iphigenia filia regis, hortatu S. Matthæi, ut testatur Abdias in eius Vita; & S. Flavia Domitilla filia Clementis Consulis Romani, hortatu S. Clementis, teste Beda in Martyrologio 7. Maii: & S. Pudentiana & Praxedes filiæ Pudentis senatoris, aliæq; plurimæ. Adeò ut S. Ambros. libr. 3. de Virgin. dicat, *in Ecclesia, Orientali & Africana plures consecrari virgines, quàm Mediolani & in Italia nascantur homines: inde tamen non minui genus humanum, sed multiplicari.* Cujus ratio est, quia Deus non vult vinci liberalitate: si parentes ipsi unam vel alteram prolem offerunt, ipse octo vel decem reponit, fœcunditatem & felices partus tribuens, & domum sua benedictione replens. Ita Annæ pro Samuele sibi oblato, quinque alias proles reposuit. Ita divitibus dantibus eleemosynam Deus majores opes, agrisque eorum majorem fertilitatem tribuit, ut ait S. August. serm. 219. de Tempore.

PORRO HOC AD UTILITATEM VESTRAM DICO] ad majorem scilicet perfectionem, & profectum vestrum in
VERS. 35. spiritu & virtute, cælibatum vobis consulo.

Qui laqueus Apostolis? NON UT LAQUEUM VOBIS INIICIAM] non quòd vobis imponere velim necessitatem continendi, & vos eò cogere. ita Oecumen. Theophyl. Chrysost. Hoc enim præceptum laqueus esset iis, qui ægrè se continere possunt, quia spoliaret eos remedio suæ incontinentiæ, scilicet conjugio, & adigeret eos in peccatum fornicationis. Patet ex seq. quia laqueum, id est præceptum, opponit consilio, dum ait: *Sed ad id quod honestum est*, scilicet vos adhortans; *ad honestum*, id est, honestiorem & meliorem vivendi conditionem in cælibatu. q. d. Hæc dico de commodis virginitatis, non ut laqueum injiciam, id est, quasi eam imperans, sed quasi consulens. ita Theo. Theoph. Anselm. Oecumen.

Perperam ergo Petrus Martyr & Bucerus putant laqueum hunc esse necessitatem voti: hanc enim non Apostolus aut alius, sed sibi quisque iniicit, dum sponte vovet castitatem: qui autem sponte vovet, non magis iniicit sibi laqueum, quàm is qui sponte illigat se matrimonio, & uni alicui conjugi sæpè molestæ & rixosæ.

Vota non sunt laqueus. Adde, vota non suscipi nisi post experimentum, & non nisi prævio maturo consilio & deliberatione; uti in monasteriis, novitiis datur annus probationis, ut vires suas explorent, & deliberent an velint vovere, necne. Quòd si hunc annum haberent conjuges, ut eo se invicem probarent ante matrimonium, credo plures resilirent; & tamen jam contracto matrimonio manere coguntur cum ignota sæpè, inexperta & ingrata conjuge: quid ni ergo illi qui solemni promissione Deo facta professi sunt castitatem, quam priùs experiri potuerunt & debuerunt, adigantur ut reddant vota, quæ sponte voventur Domino Deo suo?

Castitatem esse impossibilem laqueus potius est quàm necessitas voti. Longè veriùs est laqueus hoc dogma Buceri & Novantium: castitatem scilicet esse impossibilem, ac consequenter licere post vota nubere. Hoc enim laqueo multæ Religiosorum animæ, quin & conjugatorum, strangulant se, ut adulterentur, scortentur & damnentur: dum enim persuadent sibi impossibilem esse castitatem virginalem aut conjugalem, necessarium est ut in adulteria & sacrilegia hac sua persuasione & phantasia adigantur.

QUOD FACULTATEM PRÆBEAT vobis virginibus SINE IMPEDIMENTO DOMINUM OBSECRANDI] Græcè, πρὸς τὸ εὐπάρεδρον (Erasmus & Robert. Stephanus legunt eodem sensu εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως) q. d. Ad id quod assideat Deo indistractè, seu, ut in cælibatu indivulsè semper assideatis & adhæreatis Deo. ita Theophyl. & Theodor. scilicet ut sit vobis facultas *Dominum* assiduè *obsecrandi*, ut legunt Romana. Sed Plantiniana & alia passim legunt, *Dominum observandi*; S. Gregor. p. 3. Pastor. admon 38. legit, *Domino observiendi*. Omnes hæ lectiones Græcæ phrasi jam dictæ respondent: nam & per obsecrationem, & per observationem, & per servitium Deo adhæremus & assidemus, atque ad hæc omnia magnam facultatem præbet cælibatus, ut hic ait Apostolus. Sic Magdalena sedens secus pedes Domini audiebat verbum illius, Lucæ 10. v. 39.

Quid significet εὐπάρεδρον. Secundò, S. Hieron. contra Jovinian. vertit, *Quòd intentè facit servire Domino absque ulla distractione*, εὐπάρεδρον enim duo significat, Primò, esse assessorem constantem; Secundò esse assiduum in aliqua re. Sicut ergo Socrates dicitur suum habuisse genium paredrum, cujus consilio & monitu omnia agebat, & magi in annulis, atque hæresiarchæ in sua hæresi fabricanda (ut docet Irenæus lib. 1. cap. 9. & 20.) suggestores habent dæmones paredros, id est familiares: ita hic vice versa casti vocantur paredri, id est familiares, & quasi assessores Dei, tamquam angeli quidam terrestres, qui semper ob castitatem vident faciem Patris. Hinc passim Patres comparant castos angelis. S. Bernardus epist. 42. *Differunt*, inquit, *homo pudicus & angelus felicitate, non virtute; angeli castitas felicior, hominis fortior.* Climacus gradu 15. & Basilius de Sancta virgin. dicunt nos Deo similes per castitatem fieri, & habere speciem incorruptionis cælestis & divinæ. Imò Gentilis Cato ajebat vitam nostram similem fore vitæ deorum, si sine uxore esse possemus: itaque uxorem malum esse, sed necessarium. In quo erravit Cato: S. Paulus enim docet per gratiam Christi non esse necessarium, sed liberum cuique tam conjugium, quàm cælibatum. Unde festivè & acutè B. Thomas Morus Martyr roganti cur tam parvam duxisset uxorem, respondit se è malis liberè & prudenter elegisse minimum. Verissimè Sapiens Sap. 6. v. 20. *Incorruptio*, inquit, *facit esse proximum Deo*; nam ut ait Nazianz. in carmine de virgin. SS. Trinitas prima est virgo, quam omnes virgines imitantur:

Hæresiarchæ dæmones habent suggestores & familiares.

Casti comparantur angelis.

Catonis dictum pro castitate.

Lepor beati Thomæ Mori.

SS. Trinitas prima virgo.

Prima (inquit) *Trias virgo est; siquidem Patre natus amatre.*
Filius est, nec enim Pater ortum traxit ab ullo.

Et, ut ait Ambros. lib. 1. de Virginibus: *Virginitas è cælo accersivit, quod imitaretur in terris. hæc nubes, aëra, angelos sideraque transscendens Verbum Dei in ipso sinu Patris invenit. Elias etiam quia nullius corporei coitus fuisse permistus cupiditatibus invenitur, ideo curru raptus ad cælum.* Atque hac de causa virgines non in monte sed supra montem Sion à S. Joanne conspecti sunt, Apocal. 14. ante thronum Dei cantantes canticum novum, & sequentes Agnum quocum-

Cur Elias curru raptus ad cælum.

eamque jerit. Hinc & vitam cælibem dici quasi cælitem, illudque verum cælibis esse etymon censet S. Hieron. lib. 2. contra Iovinian. in fine (quidquid ibidem S. Hieronymo obtrepat Erasmus) & Cajus Iurisconsultus, & nuper Lipsius. *Cajus* inquit Quintil. lib. 1. cap. 10. *cælibes, dixit quasi cælites & cælestes, quòd onere gravissimo vacent nuptiarum, Per continentiam quippe colligimur & redigimur in unum, à quo in multa defluximus.* Hoc præclarè & intellexerunt & præstiterunt quatuor illæ heroinæ & reginæ sorores Theodosii Imp. inter quas eminuit Pulcheria, quæ virginitatem Deo voverunt, ad quas B. Cyrillus scripsit librum de Fide ad reginas, de quibus Nicephor. lib. 14. c. 2. pag. 612. tom. 1. Additque Nicephorus de hisce reginis: *Diu*, inquit, *noctuque hymnis laudibusque celebrabant Deum: institutum namque, propter quod virginitatem erant complexæ, nec ignaviam, nec otium decere existimabant.*

Cælibes dicti quasi cælites.

Cælibatus aptissimus ad omnem sapientiam acquirendā. Dictum Ciceronis de nō ducenda uxore.

Atque hinc consequitur, cælibatum aptissimum esse ad sapientiam omnem acquirendam; quod Aristoteles quoque & Philosophi docuerunt, & Cicero reipsa præstitit: cùm enim Terentiam uxorem repudiasset, rogatus cur aliam non duceret, respondit, se non posse simul philosophari & uxori operam dare. Nam cælebs ab aliis curis liber totus sapientiæ intendit: rursum, animum purum ac sapientiæ capacem habet. Tertiò, à Deo cui familiaris est, mirè illustratur. Cùm enim castus paredrus & assessor sit Dei, ut hic ait Apostolus, sequitur castum quoque esse assessorem divinæ & æternæ sapientiæ; hæc enim paredrus & assessor est Dei. *Da mihi* (inquit Salomon Sapient. 9. v. 4. *Domine, sedium tuarum assistricem* (græcè παρεδρον, id est assistricem) *sapientiam.* Unde S. Hieron. lib. 1. contra Iovinian. asserit Sibyllas ob virginitatem obtinuisse à Deo donum prophetiæ.

Visio B. Gregorii Nazianzeni de sapientia & castitate.

Hinc sapientia & castitas quasi sorores S. Gregorium Nazianz. complexæ sunt, nam, ut narrat Ruffinus in prologo apolog. & S. Aldhelmus de Laudib. virgin. c. 13. *Cùm B. Nazianzenus Athenis studijs vacaret, vidit per soporem sedenti sibi & legenti duas decoras dextra lævaque feminas assedisse: quas ille castitatis instinctu oculo torviore inspiciens, quænam essent, quidnam vellent percunctabatur, at illæ familiariùs eum & ambitiosiùs complectentes ajunt. Ne molestè accipias juvenis, nota tibi satis & familiares sumus; altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missæ sumus à Domino tecum habitare, quia jucundum nobis & mundum in tuo corde habitaculum præparasti.* En tibi sorores gemellæ castitas & sapientia.

Deus & angeli paredri sunt virginum.

Hinc Secundò, consequitur tanta Dei & angelorum cum virginibus communicatio, familiaritas & protectio qua illarum vicissim quasi paredri easdem illæsas & inviolatas ab omni vi & petulantia tyrannorum servaverunt: cujus rei testis est S. Basilius de Vera virgin.

Illustre exemplum S. Theophilæ de virginitate.

Illustre exemplum exstat in Vita S. Theophilæ, quę sub Maximiano Imp. ad prostibulum damnata, cùm eò duceretur, ita orabat: *Mi Jesu, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis & vitæ, vide eam quæ tibi desponsata est, festina ne lupi tuam pecudem lanient, serva sponse sponsam, meam conserva castitatem fons castitatis.* Ingressa ergo prostibulum, librum Euangeliorum è sinu protulit, attenteque legit; affuit mox angelus, qui primum juvenem procacem ad eam ingredi volentem morte, secundum cæcitate, alios aliis pœnis mulctavit; ita ut nemo ampliùs ad eam ingredi auderet. Sed libidine in reverentiam versa, cùm plures religione tacti locum intrassent, viderunt Theophilam honestè sedentem, & libro incumbentem: adolescentem autem quemdam prope eam stantem, luce quadam ineffabili, pulchritudine verò incredibili, veluti quædam fulguris tela emittentem ex oculis, qui tandem Theophilam educens ad ecclesiam, eamque in vestibulo statuens, cùm *pax tibi*, dixisset, recessit, attonitis Gentibus & exclamantibus: Quis est sicut Christianorum Deus? Similia sunt in Vita S. Agnetis, Cæciliæ, Luciæ, & aliarum virginum. Adeoque mirum hoc & notatu dignum in vita & martyrio SS. Virginum, quòd: cùm pulcherrimas virgines ab impurissimis tyrannis, promissis, metu & vi ad stuprum sollicitatas, imò publico judicio damnatas sæpissimè legamus; nullam tamen violatam: sed omnes Deo & angelis tutoribus virginitatem conservasse, adeoque auxisse martyrio conspiciamus.

Deus & angeli tutores virginum.

VERS. 36.

SI QVIS TVRPEM SE UIDERI EXISTIMAT SU- A PER VIRGINE SUA] εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, id est, si quis indecens esse putat, & apud mundanos homines se suamque filiam despici, ait Syrus: quasi turpe sit & indecorum, quòd illa virgo plus æquo sit superadulta, græcè ὑπέρακμος, *superatanea*, super ætatem sit nubilis, nec tamen viro tradatur: quasi florem ætatis, vel ætatem maturam conjugio prætereat. ita Theophyl. & Syrus.

ET ITA OPORTET FIERI] & ita potiùs fieri debere putat pater, ut collocet illam viro in matrimonium, vel quia ipsa non vult continere, vel quia stirpem & prolem ex ea quærit, vel alias ob causas.

QUOD UVLT FACIAT] filiam tradat nuptui si vult; vel servet virginem, si id malit.

Non est in patris potestate filiam servare virginem, aut matrimonio jungere si ipsa nolit;

Nota, hanc Apostoli sententiam non significare in patris potestate esse filiam servare virginem, etiamsi ipsa nolit; aut patrem posse filiam dare marito cui ipsi libuerit, etiamsi filia in eum non consentiat; aut consensum filiæ in maritum non sufficere ad matrimonium, nisi & pater aut tutor in illud consentiat, uti statuerunt Iura civilia, dum sanxerunt filiorum vel filiarum familias matri- B monia esse irrita, nisi is consentiat qui habet eos in potestate, ut habetur Instit. de nuptiis, & ff. de jure nuptiarum. Contrarium enim sancit Ius naturale, divinum & Canonicum. Tantùm ergo innuit Apostolus hic, & v. 37. consultum & congruum esse, ut parentes videntes filiæ vel filii propensionem ad nubendum, tamquam sapientiores conjugem idoneam, more veterum, quærant illi: filiumque ac filiam in hac re debere parentum consilium & voluntatem sequi, si prudenter sibi & familiæ consulere velit, nisi justam afferat excusationem. Sic Abraham, Isaac, Tobias filiis suis sponsas designarunt, quas filii parentis voluntatem & consilium secuti sponte amplexi sunt.

consulere tamen potest.

SI NUBAT] Græca post *non peccat* ponunt punctum, & pro *nubat* habent γαμείτωσαν, jungantur matrimonio, si videlicet illud eligant & malint. Utitur plurali, ut & virginem, & procum comprehendat, quem significavit aliquid in eam minùs honestum committere, ut in procis & amasiis fieri solet: ne hoc ulteriùs fiat, dicit γαμείτωσαν id est copulentur matrimonio. ita Maldonatus in Notis. C

VERS. 37.

NAM QUI STATVIT IN CORDE SVO FIRMUS, NON HABENS NECESSITATEM, &c. SERVARE VIRGINEM SUAM, BENE FACIT] rursum dat causam ejus, quòd dicit, *Quod vult faciat*: nam sive nubat, non peccat; sive non nubat, sed virgo servetur, bene facit, imò meliùs facit, tam pater, quàm virgo filia. Unde Græca clariùs habent ὃς δέ, qui verò non dat nuptui, sed servat virginem, bene facit. q. d. Prior non malè; hic verè bene, imò meliùs facit.

Non habens necessitatem *explicant hæretici.*

NON HABENS NECESSITATEM] dare filiam nuptui, ob carentiam doni continentiæ, ajunt hæretici. q. d. Qui cogitur filiam dare nuptui, eò quòd careat dono continentiæ, si eam servet virginem, malè facit; qui autem non cogitur dare, eò quòd filia habeat donum continentiæ, si eam servet virginem, bene facit.

Sed errant, quia τὸ *non habens necessitatem*, sicut & τὸ *habens potestatem*, refertur ad *servatem virginem*. q. d. Bene facit qui servat filiam virginem, nisi necessitate cogatur eam servare virginem sine conjugio, ob inopiam, infamiam, aut quia nemo eam vult conjugem, aliisve de causis. D Hoc enim necessitatis est, non virtutis: virtutis verò est, si nulla cogat necessitas, sed impellat pietas, ut virginitatem eligat libera voluntas. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

POTESTATEM AUTEM HABENS SUÆ VOLUNTATIS] ut possit pater quod vult, id est, ut ei sit liberum servare virginem, quia videlicet virgo consentit manere virgo.

Homo habet liberum arbitrium etiam in supernaturalibus.

Nota hæc Apostoli verba, & ex iis disce hominem habere liberum arbitrium, etiam in moralibus & supernaturalibus, uti hic est perpetua virginitas. Pater enim non potest eam velle in filia, nisi filia eam eligat & amplectatur liberè.

Posset Secundò, simpliciter sic accipi, *non habens necessitatem*, scilicet præcepti, sed *potestatem voluntatis* id est, liberam electionem, ut sine peccato eligat quod vult. q. d. Virginitas non præcepti est, sed consilii: qui ergo vult

filiam

filiam servare virginem, ad id nulla lege cogitur; bene tamen facit, quia consilium Christi & meum adimplet.

VERS. 39. QUOD SI DORMIERIT] mortuus sit. Mors fidelium dicitur somnus: ex eo enim evigilabunt in resurrectione. Hinc pii Christiani cum quis defunctus est. Obdormivit, inquiunt; in Domino, id est, mortuus, est.

Quid sit in Domino matrimonium iniri?

CUI VULT NUBAT, TANTUM IN DOMINO] Græci Patres sic accipiunt τὸ *in Domino*, q. d. Secundum Dei legem; quæ jubet ut cùm temperantia, & prolis, non libidinis causa matrimonium contra has. Ita S. Basilius lib. de Vera virginit. *Quid*, ait, *est in Domino nubere? non ut vile mancipium voluptatibus carnis ad concubitum pertrahi, sed judicio, & commodioris vitæ ratione nuptias eligere. Ideo enim & matrimonii necessitatem Creator in natura constituit.*

Secundò *in Domino*, id est religiosè, cum Dei timore, & ad Domini gloriam: quod fiet maximè, si nubat viro probo & Christiano.

Unde Tertiò, propriè ad mentem Apostoli, *in Domino*, id est, in Domini Ecclesia & christianismo. *Nubat ergo in Domino*. id est, nubat viro Christiano. vide can. 25. & 37. ita Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselm. Sedulius, D. Thom. August. lib. 1. de Adulter conjug. c. 21.

Quare vetuit Ecclesia matrimonium Catholici cum hæretica & irritavit Christiani cū Pagana.

Hinc Ecclesia posteà omnino vetuit ob periculum perversionis, & ob indecentiam, matrimonium Catholici cum hæretica, & irritavit matrimonium Christiani cum Pagana: estque peccatum mortale contrahere cum hæretico vel hæretica excipe Germaniam, Poloniam, Galliam: ubi cum Catholicis permisti vivunt hæretici, ibi enim id licet, modò conjux Catholica liberè permittatur, & absque perversionis periculo in fide permanere, & in eadem prolem educare, ut docet Thom. Sanchez disp. 72. n. 3. tom. 2. Sed quia hoc difficilè fit, hinc passim cavenda & dissuadenda sunt talium connubia. Hinc denique contra Tertullianum, Montanistas, Novatianum patet licitas esse secundas nuptias.

VERS. 40. BEATIOR AUTEM ERIT, tum hic in quieta & sanctiore vita; tum in futuro, majore beatitudine felicior, & gloriosior erit in cælo, ait Ambrosius, SI SIC (separata in viduitate) PERMANSERIT] Hinc patet consilium viduitatis, tamquam melioris matrimonio, & patet ex dictis & ex Patribus citatis v. 7. vide S. Augustin. lib. de Bono viduitatis tom. 5. & Ambros. lib. de Viduis tom. 1.

Viduitas melior & beatior matrimonio.

Quartò, *nubat in Domino*, hoc est secundum leges, & ritus Ecclesiæ, ab ipsis Apostolis (qui Domini vice & auctoritate fungebantur) traditos. Ritus autem ab Apostolis instituti, & à tota Ecclesia recepti, hi sunt potissimi. Primò, ut contrahatur in præsentia sacerdotis ad id legitimè deputati. *Decet* enim, ut ait S. Ignatius ad Polycarp. *ut & ducentes uxores, & nubentes cum Episcopi arbitrio conjungantur, ut nuptiæ juxta præceptum Domini non autem ob concupiscentiam coiisse videantur.* Secundò, ut in celebratione matrimonii sacrificium Missæ offeratur. Tertiò, ut contrahentes Eucharistiam percipiant, &c. Unde Tertull. lib. 2. Ad uxorem in fine: *Unde*, ait, *sufficiam ad enarrandam felicitatem ejus matrimonii, quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio* (Missæ sacrificium) *& obsignatum angeli* (id est sacerdotes) *renunciant?*

PUTO AUTEM; QUOD ET EGO SPIRITUM DEI HABEAM] nimirum spiritum consilii, secundum quem puto me ista fideliter suadere. ita Anselm. & alii.

Nota τὸ *& ego*, q. d. Sicut alii Apostoli. ita & ego Spiritum Dei habeo. Modestè suam auctoritatem interponit, ne videatur hæc humano, non divino spiritu dicere & consulere. Secundò, notat S. Aug. tract. 37. in Joann. τὸ *puto* non dubitantis esse, sed asseverantis & increpantis.

CAPUT OCTAVUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet Paulus secundæ quæstioni generali Corinthiorum.

Tractat secundam quæstionem generalem sibi à Corinthiis propositam de idolothytis, an iis vesci liceat.

Ac respondet Primò, per se id non esse illicitum, cùm idolum nihil sit.

Secundò, tamen docet id esse illicitum: si fiat repugnante conscientia, aut cum scandalo infirmorum, quod valdè cavendum esse inculcat.

1. DE iis autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat. 2. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognovit quemadmodum oporteat eum scire. 3. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. 4. De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, quòd nullus est Deus, nisi unus. 5. Nam etsi sunt qui dicantur dii sive in cælo, sive in terra (siquidem sunt dii multi, & domini multi:) 6. nobis tamen unus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. 7. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, quasi idolotytum manducant: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. 8. Esca autem nos non commendat Deo. Neque enim si manducaverimus, abundabimus: neque si non manducaverimus, deficiemus. 9. Videte autem, ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. 10. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recubentem: nonne conscientia ejus, cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? 11. Et peribit infirmus in tua scientia frater: propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum: non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

Quid sint idolothyta.

PRo intellectu trium sequentium capitum.

Nota. Idolothyta sunt idolis immolata, putà carnes, panis, vinum, &c. quæ idolis offerebantur: ita dicuntur, ἀπὸ τοῦ εἰδώλοις θύειν, ab immolando idolis. Hæc idolothyta comedere per se non erat peccatum, ut docet D. Thomas 1. 2. q. 103. art. 4. ad. 3.

Quando idolothytis vesci peccatum. Primus casus.

Erat tamen peccatum, Primò, si id fieret ex infidelitate; ut si quis idololatra ad idoli cultum ea comederet, vel si id fieret ex infirmitate fidei, quod crebrum erat tempore Pauli, nam multi recens conversi, & rudiores erant, qui vel non plenè abjecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, quasi aliquid numinis vel divini haberent: vel certè ex pristina consuetudine non poterant vincere phantasiam suam de diis suis, Jove, Minerva, Marte, quos paulò antè quasi deos coluerant) & de sanctitate ciborum illis consecratorum. Semper enim cibos hos quasi sanctos & consecratos imaginabantur, etiamsi fides Christi illis contrarium dictaret.

Secundò, ex conscientia erronea; si quis putans esse illicitum comedere idolothytum, illud contra conscientiam comederet, putans scilic. hoc esse participationem cum idolis, & professionem idololatriæ; vel carnem ab idolo, sive dæmone, cui oblata est, esse contaminatam, & comedentem contaminare, ut docuit Apostolus Rom. 14. *Secundus.*

Ter-

Tertius.

Tertiò, ex scandalo; si quis sciens idolum nihil esse, tamen ad ostendendam suam scientiam & libertatem coram infirmis idolothyta comedat, itaque eos provocet (ait Paulus v. 10.) ut & ipsi contra conscientiam eadem comedant, vel ut putent eum qui illa comedit peccare in fidem, vel redire ad idolorum cultum, & alios eodem trahere.

Quartus.

Quartò, ex præcepto Apostolico, quo Act. 15. v. 29. vetant Apostoli idolothytorum esum.

Quintus.

Quintò, si eo modo. & iis circumstantiis quis ea comedat, v. g. in idolio, cùm peragitur sacrificium idololatricum, ut censeatur id fieri ad idolorum cultum, & comedens censeatur profiteri idololatriam; perinde atque is qui accedit ad cœnam Calvinisticam, censetur profiteri calvinismum. De quo casu ait S. August. lib. de Bono conjugali c. 16. quod citatur 32. qu. 4. cap. *Sicut satius: Satius est fame mori, quàm idolothytis vesci.*

Quare Julianus Imper. coegit Catholicos vesci idolothytis.

Quomodò Julianus Imper. ut Catholicos Constantinopolitanos ad speciem quandam externam idololatriæ compelleret, omnes idolothytis vesci coegit. Rem gestam ita narrat Nectarius Episcopus Constantinopol. oratione quam habuit in exordio jejunii Quadragesimalis: *Cuncta*, inquit, *cibaria, quæ venum publicè in foris exponi solerent, sacrificiis diis immolatis infecit ac polluit, ut sic omnes illi cogerentur vesci cibis immolatitiis, nisi fame confici vellent; cùm oraculo Theodori Martyris, quonam modo consulendum esset fidelibus fame periclitantibus, fuit divinitus demonstratum: nempe, ut tunc loco panis coctio frumento omnes uterentur in cibum, quod ditiores pauperioribus liberaliter elargiti sunt per totam hebdomadam, quando Julianus desperans se quod volebat perficere posse, victus Christianorum continentia & constantia, rursus puros cibos absque ulla labe in foris apponi jussit.* Ubi

Constantia Christianorum contra Julianum.

Nota, quod ait *victus continentia Christianorum:* magna enim & spontanea fuit hæc eorum abstinentia. Licitè enim potuissent cibis à Juliano contaminatis vesci, tamquam cibis communibus; sed noluerunt, idque in odium Juliani & idolorum. Quòd licitè poterant iis vesci, patet, quia non poterat Julianus cibos communes hoc contactu vitiare, vel dæmonibus sacros efficere, ita ut qui illis vesceretur, censeretur idola colere & idololatriam profiteri. Esto enim Julianus hoc intenderet, tamen unus ipse erat, nec poterat commune hominum judicium mutare, qui censebant rem hanc non esse idololatricam, sed adiaphoram. Unde Antiocheni cives, cùm simili modo cibum & potum eorum infecisset Julianus, liberè & sine scrupulo eumdem manducarunt & biberunt, ut narrat Theodoret. lib. 1. histor. c. 14. Hinc S. August. epist. 54. docet licere vesci olere, quod in horto idoli nascitur, & bibere de puteo, vel fonte, qui est in templo idoli, vel in quem cecidit idolothytum. De hac re plura dicam c. 10. v. 21.

Licet bibere de puteo qui est in templo idoli.

Nota Secundò. Corinthi erant aliqui doctiores qui sciebant & sentiebant quod res erat, scilicet idola cum idolothytis nullam vim habere: itaque comedebant illa etiam cum scandalo rudiorum & infirmorum, idque ut ostentarent suam scientiam & libertatem. Alii verò rudiores, vel non plenè abjecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, vel certè ex pristina consuetudine de iis quasi sanctis & sanctificatis non poterant vincere phantasiam suam, uti dixi: unde facilè ad ea relabi poterant. Hinc Apostolus timens illis periculum idololatriæ c. 10. v. 14. ait, *Fugite ab idolorum cultura*. Proposuerunt ergo Corinthii quæstionem hanc Apostolo, an liceat idolothytis vesci? Unde

Idolothytis abstinendũ est ubi est scandalum.

Nota Tertiò. Apostolus illi quæstioni hic respondet Primò, idolum & idolothyta nullam vim habere; Secundò, idolothytis abstinendum esse, ubi est scandalum, idque agit hoc capite.

Nota Quartò, Apostolum hic tantùm inchoare responsionem ad quæstionem de idolothytis comedendis: illam enim absolvit. & perfectè respondet c. 10. v. 20. & 21. nam non tantùm ob scandalum non licet iis vesci, sed etiam cessante scandalo absolutè in idoliis, id est templis, aris, vel mensis idolorum, ubi illa comedi solebant, coram idololatris illa offerentibus, iis vesci non licet. Hoc enim esset profiteri idololatriam, & colere idolum epulo, quo consummatur sacrificium illis oblatum: hoc enim epulum pars quædam erat & perfectio sacrificii. Ex hoc intelligendus est Apocal. 2. v. 14. & 20. ubi angelus, id est Episcopus, Pergami & Thyatiræ redarguitur, quòd permiserit suos manducare de idolothytis, nimirum quasi cibis sacris & divinis, idque in honorem idolorum. Hoc enim fuit scandalum, quod Balac rex instinctu Balaam misit coram filiis Israel: hisce enim idolothytis pellecti sunt filii Israel ad cultum & adorationem Beelphegor, Num. 25. 2. Eadem de causa vetantur idolothyta in Concil. Gangrensi cap. 2. & in Conc. III. Aurelian. c. 19.

Idolothytis non licet vesci in idoliis. Quare angelus, id est Episcopus, Pergami redarguitur Apoc. 2. v. 14. & 20. Filii Israel idolothytis pellecti sunt ad cultum Beelph.

Nota Quintò, Apostolum subticere præceptum Apostolorum Actor. 15. quo absolutè vetant esum idolothytorum: quia illud præceptum tantùm dirigebatur ad Antiochenos, eorumque vicinos (ut patet ex v. 23. ibidem) ubi plurimi erant Judæi, qui idola & idolothyta execrabantur. Hi enim cum Gentibus miserant legatos Hierosolymam ad Apostolos, ut quæstionem de legalibus servandis deciderent: quibus Apostoli respondent legalia non esse servanda; sed tamen abstinendum esse ab esu idolothytorum, idque concordiæ Judæorum cum Gentibus causa: licet postea etiam aliæ Gentes ab Antiochia remotissimæ hoc præceptum Apostolicum amplexæ sint sponte, ob reverentiam Apostolorum, ut ostendit Baron. ann. Christi 51. post medium p. 441.

Apostoli absolutè vetarunt esum idolothytorum.

VERS. 2.

DE IIS AUTEM QUÆ IDOLIS SACRIFICANTUR, SCIMUS) quòd, scilicet immolata idolis ab aliis cibis non differant, nec plus habeant numinis vel religionis, ut quidam vestrum, ò Corinthii, persuasi videntur. Vide Chrysost.

QUIA OMNES (bene & plenè in fide Christi instituti) SCIENTIAM (id est, sufficientem rerum Christianarum cognitionem) HABEMUS] ex qua scimus idolothyta esse adiaphora.

Quæ scientia inflat.

SCIENTIA INFLAT] q. d. Scientia hæc vestra, qua scitis idola nihil esse, & consequenter licitum idolothytis vesci, iisque vescimini cum scandalo ignorantium hoc; hæc, inquam, scientia facit vos superbire contra ignorantes, eosque despicere. Pro *inflat* græcè est φυσιοῖ, id est, tumet, turget instar follis vento distenti. Talis enim est ventosa scientia. Hinc superbus diabolus dictus est δαίμων quasi δαήμων, id est doctus, peritus, sciens, inquit Plato in Cratylo. Verè S. August. in Sentent. n. 241. *Humilium*, ait, *virtus est, de scientia non gloriari. quia communis est omnibus sicut lucis, ita participatio veritatis.*

CHARITAS VERÒ ÆDIFICAT) scilicet infirmos & ignaros: ut eos enim in fide & pietate Christiana contineat & promoveat, id quod eis obesse potest, scilicet idolothytorum esum, dimittit. Superbum ergo facit ventosa scientia nisi charitate temperetur. Ita Anselmus.

Scientia inflans contraria est charitati. Pulchra comparatio scientiæ inflantis cum cibo indigesto.

Hinc patet, hanc scientiam inflantem contrariam esse charitati: inducit enim contemptum proximorum, cùm charitas pro proximis sollicita sit, ut eos ædificet. Appositè S. Bernard. serm. 36. in Cantica: *Sicut*, inquit, *cibus indigestus malos generat humores, & corpus non nutrit, sed corrumpit, ita ex multa scientia ingesta stomacho animæ, qui est memoria, si igne Christi decocta non fuerit, & sic per quosdam artus animæ, mores scilicet atque actus, transfusa atque digesta, nonne reputabitur in peccatum, tamquam cibus conversus in pravos noxiosque humores?*

VERS. 2.

SI QUIS SE EXISTIMAT SCIRE ALIQUID, NONDUM COGNOVIT QUEMADMODUM OPORTEAT EUM SCIRE) Id est, qui putans se aliquid scire inde inflatur, hic necdum scit quis sit finis, usus & modus scientiæ, videlicet ut per scientiam non superbias, prosis quibus possis, nemini obsis, neminem scandalizes; & sic à Deo agnoscaris & ameris, ut sequitur. Notat ostentantes suam scientiam de idolothytis quòd liceret iis vesci, quodque iis vescerentur cum scandalo rudiorum.

Quis finis usus & modus scientiæ.

Pulchrè S. Bernard. serm. 36. jam citato explicans hunc Apostoli locum: *Vides*, inquit, *quoniam non probat multa scientem, si modum sciendi nescierit: modus est, ut scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosse oporteat. Quo ordine? ut id priùs quod maturius ad salutem. Quo studio? ut id ardentiùs quod vehementius ad amorem. Quo fine? ut non ad inanem gloriam, curiositatem aut aliquid simile, sed tantùm ad ædificationem tuam vel proximi. Sunt namque qui scire volunt, eo fine tantùm ut sciant, & turpis curiositas est: & sunt qui scire volunt ut sciantur & ipsi, & turpis vanitas est; qui profectò non evadent subsannantem Satyricum,*

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.

Et sunt qui scire volunt ut scientiam suam vendant, & turpis quæstus est. Sed sunt quoque qui scire volunt ut ædificent, & charitas est: & item scire volunt ut ædificentur, & prudentia est. Horum omnium soli ultimi duo non inveniuntur in abusione scientiæ;

Quinque modis scientia homines utuntur partim bene, partim male.

quip-

Quare idolothyta edere in idolio est malum? Tropologicè quæ sit scientia idolothytorum.

esse malum propter scandalum, sed etiam per se quia est professio idololatriæ, ut dicetur c. 10.

Tropologicè, Anselm. Scientia idolothytorum est scientia vanitatis philosophorum, poetarum, oratorum Gentilium: hæc cavenda est. Absit ut ore Christiano sonet: Jupiter omnipotens, & me Hercules, & me Castor, & cetera portenta magis quàm numina.

Nota, *Ædificabitur*, id est provocabitur, erigetur ut comedat idolothyta quasi sacra, & quasi quid gratiæ inde accepturus, aut sacrificaturus numini cuipiam, sicque redeat ad idololatriam. Alii *ædificabitur*, inquiunt, id est provocabitur, ut contra conscientiam, qua putat cibum idolo oblatum ab eo esse afflatum & contaminatum, indeque se contaminandum, eum manducet, ut dixi v. 7.

VERS. 12. SIC PECCANTES IN FRATRES, ET PERCUTIENTES (scandalizantes & per scandalum vulnerantes) CONSCIENTIAM EORUM INFIRMAM, IN CHRISTUM PECCATIS] Christus enim sibi factum arrogat quod uni ex minimis suis factum fuerit, Matth. 25. 40.

Scandalizantes proximum in Christum peccant.

Rursum qui scandalizant proximum, in Christum peccant quia Christi fabricam, putà proximorum probitatem & salutem, quam Christus suo sanguine construxit, malo suo exemplo destruunt & evertunt.

VERS. 13. QVAPROPTER SI ESCA SCANDALIZAT FRATREM MEUM: NON MANDUCABO CARNEM IN ÆTERNUM] *Hoc magistri* (inquit Chrysost.) *optimi est officium, suo exemplo docere quæ præcipis. Et non dicit, sive justè, sive injustè, sed quomodocumque. Et non dico, inquit, idolothytum, quod & propter aliam causam prohibetur; sed si quod licet & permittitur, scandalizat, etiam illo abstineo; neque una aut altera die, sed toto vitæ tempore. Non enim manducabo, inquit, carnes in æternum. Et non inquit, Ne perdam fratrem; sed simpliciter, Vt non scandalizem. Et enim ultimæ amentiæ est, quæ Christo pretiosissima sunt, & talia, ut eorum gratia mortem obire non recusaverit, ita nos despicatissima arbitrari, ut escis propterea non abstineamus.*

Quomodo crescit scandalum.

Vide de scandalo S. Basilium in Regulis brevior. reg. 64. ubi in fine ait, eo scandalum esse majus, quo is qui illud dat majori scientia aut gradu præditus est: additque quòd Deus de manu ejus sanguinem peccantium, qui illius malum exemplum sequuntur, requiret & reposcet.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit suo exemplo docere, quàm sint cavenda scandala, narratque se stipendium, sive alimenta prædicatoribus debita accipere noluisse, idque majoris tum meriti, tum ædificationis causa.

Hinc Secundò, v. 7. probat sex argumentis (quæ colligam v. 11.) hæc alimenta sibi aliisque evangelizantibus deberi.

Tertiò, v. 20. eadem de causa ostendit se omnibus omnia esse factum, ut discant Corinthii, quàm cuique ædificatio & salus proximi curanda sit.

Quartò, v. 24. ad eamdem ædificationem incitat, docens vitam nostram esse stadium & agonem virtutis, in quo semper ad meliora, & ad bravium jugi abstinentia, & corporis castigatione currendum & certandum est.

1. NOn sum liber? Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vi-
di? Nonne opus meum vos estis in Domino? 2. Et si aliis non sum Apostolus, sed
tamen vobis sum: nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino. 3. mea defensio
apud eos, qui me interrogant, hæc est. 4. Numquid non habemus potestatem manducan-
di & bibendi? 5. Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut
& ceteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas? 6. Aut ego solus, & Barnabas, non
habemus potestatem hoc operandi? 7. Quis militat suis stipendiis umquam? Quis plantat vi-
neam, & de fructu ejus non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?
8. Numquid secundùm hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? 9. Scriptum est enim
in lege Moysi: Non alligabis os bovi trituranti. Numquid de bobus cura est Deo? 10. An
non propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe,
qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi. 11. Si nos vobis spiritualia
seminavimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? 12. Si alii potestatis vestræ parti-
cipes sunt, quare non potiùs nos? sed non usi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus,
ne quod offendiculum demus Evangelio Christi. 13. Nescitis quoniam qui in sacrario operan-
tur, quæ de sacrario sunt, edunt? & qui altari deserviunt, cum altari participant? 14. Ita
& Dominus ordinavit iis, qui Evangelium enuntiant, de Evangelio vivere. 15. Ego autem
nullo horum usus sum. Non autem scripsi hæc ut ita fiant in me: bonum est enim mihi ma-
gis mori, quàm ut gloriam meam quis evacuet. 16. Nam si evangelizavero, non est mihi
gloria: necessitas enim mihi incumbit: væ enim mihi est, si non evangelizavero. 17. Si enim
volens hoc ago, mercedem habeo: si autem invitus, dispensatio mihi credita est. 18. Quæ
est ergo merces mea? Vt Evangelium prædicans, sine sumptu ponam Evangelium, ut non abu-
tar potestate mea in Evangelio. 19. Nam cùm liber essem ex omnibus, omnium me seruum
feci: ut plures lucrifacerem. 20. Et factus sum Judæis tamquam Judæus, ut Judæos lucrarer.
21. iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cùm ipse non essem sub lege) ut eos, qui
sub lege erant, lucrifacerem. iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem (cùm sine lege
Dei non essem sed in lege essem Christi) ut lucri facerem eos qui sine lege erant. 22. Factus

Digitized by Google

cum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem. Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos. 23. Omnia autem facio propter Evangelium: ut particeps ejus efficiar. 24. Nescitis quòd ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite ut comprehendatis. 25. Omnis autem, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant: nos autem incorruptam. 26. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum. sic pugno non quasi aerem verberans. 27. sed castigo corpus meum, & in servitutem redigo: ne fortè cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.

VERS. 1. NON SUM LIBER? NON SUM APOSTOLUS?] A Quæres, Quomodo hæc cohærent præcedentibus? videtur enim ex abrupto hic loqui Paulus.

Docet Paulus cavenda esse scandala.

Resp. Dixerat Paulus in fine c. præced. omnino cavenda esse scandala: hic ut illud persuadeat, proponit se in exemplum, quòd tam ad cavendum scandalum, quàm ad dandum raræ virtutis exemplum jure suo, tot nominibus sibi debito, cesserit, nolens recipere stipendium prædicationis suæ, sed proprio labore victum sibi parans; ut & Corinthii suo jure decedant, ac præsertim non vescantur idolothytis, in gratiam proximorum, cùm vident eos inde scandalizari, aut in periculum peccati induci. Simul tamen Paulus tacitè, & quasi aliud agens contra pseudoapostolos suæ prædicationis sinceritatem & auctoritatem hac narratione tuetur, utpote qui gratis tanto labore evangelizarit, cùm pseudoapostoli sua lucra ex Evangelio captarent. Dicit ergo, *Non sum liber? non sum Apostolus?* q. d. Nonne mei juris sum, ut tamquam Christi Apostolus sumptus & alimoniam à vobis exigere & accipere possim? hoc tamen non facio, ut ostendam, quanti sit facienda proximi salus, & consequenter quàm vos scandala idolothytorum, & alia quævis vitare debeatis. ita Chrysostom. quem vide in B moral. hic homil. 20. de cavendo scandalo.

Quare Hebræi sæpè utantur interrogatione.

Nota. Utitur hic crebra interrogatione Apostolus, tum ex phrasi Hebræorum, qui ea gaudent, cùm se insinuare; vel aliquid inculcare volunt; tum ad majorem emphasim & energiam orationis.

NONNE CHRISTUM VIDI? NONNE OPUS MEUM VOS?] q. d. Hinc patet me esse Apostolum, quia Christum vidi, & ab eo ad evangelizandum missus sum, Actor. 9. v. 5. & Actor. 22. v. 18.

Probat Paulus se esse Apostolum.

Secundò, quia vos meum estis opus in Christo Domino, idest, quia ego per Evangelium in Christo, vos genui; vestra Ecclesia à me ædificata est, vos estis mea structura. Alludit ad Hebræum בן *ben*, id est filius: dicitur enim בן *ben* quasi בנין *binian*, id est fabrica, vel ædificium, à radice בנה *bana*, id est ædificavit, quasi filius sit fabrica & ædificium patris. q. d. Vos estis mei filii, mea fabrica, meum ædificium in Christo.

Unde dicatur Hebraicum ben?

VERS. 2. NAM SIGNACULUM APOSTOLATUS MEI VOS ESTIS IN DOMINO] *Signaculum*, græcè σφραγίς, sigillum, id est, testimonium apostolatus mei extat in vobis, scilicet in evangelizando, in edendis miraculis, C labore & periculis, quæ vel suscepi, vel feci apud vos ad vestram conversionem, quibus quasi sigillis divinis consignavi, confirmavi & corroboravi apostolatum meum. Hæc enim clarè testantur me esse verum Apostolum, à Deo missum ad vos docendos & salvandos.

Quibus signis se probet Paulus Apostolum.

VERS. 3. MEA DEFENSIO APUD EOS, QUI ME INTERROGANT (qui inquirunt de mea vocatione & apostolatu) HAEC EST) quæ extat in vobis, ut dixi v. præcedente ita Anselmus. Sed Chrysost. & Ambrosius æquè appositè hæc referunt ad sequentem versum.

Nota *Interrogare*, id est inquirere, est judiciale verbum: Latini enim dicunt, interrogare aliquem de legibus, id est, examinare secundum leges.

VERS. 4. NUNQUID NON HABEMUS POTESTATEM MANDUCANDI?] scilicet de sumptibus vestris. q. d. Hæc est gloria & defensio mea, & mei apostolatus, quòd nullo pretio, ut pseudoapostoli; imò nec ullo sumptu accepto, uti Apostoli alii, sed gratis evangelizem, cùm tamen ad sumptum hunc jus ac potestatem habeam, æquè ac alii.

Quomodo se Paulus distinguat à pseudoapostolis.

VERS. 4. NUMQUID NON HABEMUS POTESTATEM MULIEREM SOROREM CIRCUMDUCENDI, SICUT ET CETERI APOSTOLI] *Mulierem sororem*, græcè, ἀδελφὴν γυναῖκα, quod Beza, Petrus Martyr, Vatablus & Valla vertunt, *sororem uxorem*. Ergo, inquiunt, Paulus fuit conjugatus. licet enim Græcum γυναῖκα & mulierem, & uxorem significet; hic tamen significare uxorem, patet ex verbo *circumducendi*. Virorum enim est circumducere uxores, non sorores.

Hinc falsò Paulus dicitur conjugatus fuisse.

Sed errant; Christus enim circumduxit mulieres, non ut maritus uxores, sed ut doctor discipulas & quasi famulas, vel vitæ & victus administras, Lucæ 8. vers. 3.

Secundò quia ineptè dicitur soror uxor, & redundat vox *soror*.

Tertiò, quia in Græco non est articulus τὴν designans certam mulierem, scilicet uxorem.

Paulus fuit virgo.

Quartò, quia Paulum fuisse virginem, patet c. 7. vers. 8. Ita disertè docent & explicant hunc locum S. Augustinus de Opere monachor. c. 4. Hieronymus lib. 1. contra Jovin. Chrysostomus, Ambrosius, Theodoretus, Theophylatus, hic, & alii Patres passim, præter unum Clem. Alexandr. lib. 3. Strom. Imò S. Hieron. docet inter Apostolos solum Petrum habuisse uxorem, idque tantùm ante conversionem: idem tradit Tertull. lib. de Monogamia ante medium: *Petrum*, inquit, *solum invenio maritum*.

Quid intelligatur per mulierem sororem.

Dico ergo, *sororem mulierem*, esse Christianam matronam (sic in Actis Apostol. dicitur, *Viri fratres*. id est, viri Christiani) quæ scilicet Paulo subministraret necessaria de suis facultatibus. quasi dicat Possum matronam quæ me aleret, circumducere, æquè ut Petrus, sed nolo: quia scilicet hac re Gentiles, quorum Paulus erat Apostolus, offendere, eisque malam suspicionem indere potuisset. ita Ambros. Chrysost. Theodoret. Œcum. Anselmus.

Responsio de Pauli nomine inter uxoratos posito apud S. Ignatium.

Dices, S. Ignatius epist. ad Philadelph. ponit Paulum inter conjugatos. Respondet bene Baronius anno Christi 57. pag. 518. & alii Pauli nomen ibi insertum esse à Græcis clericis posterioribus, ut suo conjugio Pauli exemplum prætexerent: nam exemplaria epistolarum S. Ignatii Vaticana, Sfortiana, & alia antiquissima & correctissima non habent nomen Pauli.

Clementis Alexandr. opinio refutatur de conjugio Pauli.

Dices Secundò. Clem. Alexandr. 3. Strom. hic per γυναῖκα, intelligit uxorem Pauli, Resp. Primò, Verum est; sed addit illum post apostolatum non habuisse eam ut uxorem, sed ut sororem: quod est contra hæreticos. Secundò, contra Clementem sunt omnes Patres.

Fratres Domini per hebraismum cognati sunt.

FRATRES DOMINI] Est hebraismus; *fratres*, id est, cognati Christi, scilicet Jacobus; Joannes, Judas. ita Anselmus.

ET CEPHAS] imò Petrus princeps Apostolorum & Ecclesiæ.

VERS. 7. QUIS MILITAT SUIS STIPENDIIS UNQUAM?) q. d. Sicut æquum est milites ali & vivere suis stipendiis: vinitorem pasci fructu suæ vineæ, pastorem lacte gregis quem pascit: ita par est præcones Evangelii vivere ex Evangelio, puta ex sua vinea, scilicet Ecclesia, & ex suo grege; id est, Christianorum bonis, sumptus & alimoniam accipere. Incipit hic Apostolus multis jus suum de accipiendo prædicationis stipendio probare, ut posteri omnes sciant illud planè prædicatoribus verbi Dei deberi, utque ostendat, quanto & quàm claro jure suo cesserit ipse, dum hæc stipendia recusavit in gratiam Corinthiorum, ut eos hac liberalitate & generositate sua pelliceret ad Christum, & ad salutem promoveret. Rationes ejus omnes colligam & digeram v. 12.

Æquum est evangelizantes ex Evangelio vivere.

VERS. 8. D NUNQUID SECUNDUM HOMINEM HAEC DICO?) an humanis tantùm rationibus & similitudinibus militis, vinitoris, pastoris jam allatis mea dicta probo & confirmo? minimè. Quin verò illa ipsa ex lege divina stabilio & communio.

SCRIPTUM EST IN LEGE MOYSI (Deut. 25.) Non

ALLI-

ALLIGABIS OS BOVI TRITURANTI] quia nimirum par est ut animalia laborantia comedant: unde ego Deus veto claudi capistro ora boum triturantium ne comedant ex sua tritura. Solebant enim in Palæstina, ut etiamnum in Canariis, & nonnullis regionibus fit, per boves, qui circumacti ungulis pedum suorum segetes terebant, grana excutere. Unde Poeta:

In Palæstina, in Canariis, &c. grana segetum ungulis boum excutiuntur.

— *Bobusque triturant*

Hunc esse sensum litteralem patet ex verbis, quæ legem hanc duris Judæis insinuant.

Explicatur locus Deut. 25. de bove triturante.

Dices, Apostolus hic videtur excludere hunc sensum: ait enim. *Numquid de bobus cura est Deo?* Respondet Abulensis in Deut. 25. hujus sententiæ, *Non alligabis os bovi trituranti*, duplicem esse sensum literalem. Primum planum de bobus, ut verba sonant, quem jam dedi, qui tamen minùs præcipuus est. Secundum, quem hic affert Apostolus de prædicatoribus, eumque esse præcipuum & magis intentum à Spiritu sancto. q. d. Apostolus, minùs præcipuam Dei curam esse de bobus; præcipuam verò de prædicatoribus, ideoque magis ad litteram præcepisse ut prædicatores alantur, quàm ut boves, cùm dixit: *Non alligabis os bovi trituranti*.

Verum non esse utrumque hunc sensum litteralem, sed primum tantùm, patet. Nam bos litteraliter non significat prædicatorem, sed tantùm verum bovem, prædicatorem autem tantùm significat typicè. alioqui enim omnis allegoria esset sensus litteralis, quod planè est falsum. Nam sensus litteralis est is, qui primò per sententiam aliquam significatur; allegoricus autem vel typicus, qui secundò, seu mediante sensu litterali. Sicut ergo umbra corporis non est corpus, ita typicus sensus non potest esse litteralis, sed tantùm litterali sensu adumbratus.

Quis tropologicus ejusdem loci sensus.

Dico ergo, sensum litteralem esse quem diximus, typicum autem, vel tropologicum esse quem dat Apostolus, videlicet prædicatoribus dandam esse alimoniam, eosque posse vivere ex Evangelio: sicut bos alitur sua tritura: quorum quia præcipua Deo est cura, ut præcipuè hac lege intenderet significare typicè, prædicatores alendos esse; hinc Apostolus ait, *Numquid de bobus cura est Deo?*

De fide est curam esse Deo de bobus cæterisque animantibus.

Ubi Nota. De fide est, Deo curam esse de bobus: Deus enim sua providentia curat, & prospicit passeribus de victu rebusque necessariis, Matth. 10. 29. & pullis corvorum invocantibus eum, psalm. 146. cunctisque animalibus & creaturis, ut docet Psaltes tum alibi, tum toto psal. 103. Sensus ergo Apostoli est, q. d. Præcipua cura Dei in hac lege non fuit boum, sed altius quid spectavit, videlicet nos, & nostri similes, qui sumus boves typici laborantes & triturantes in agro & area Dominica, ex Evangelio posse vivere, & hoc est quod subdit:

VERS. 10. AN NON PROPTER NOS UTIQUE HOC DICIT? NAM PROPTER NOS SCRIPTA SUNT] Apostolus ergo hic, uti sæpè aliàs, argumentatur ex sensu, non litterali, sed allegorico; vel potiùs ex sensu litterali argumentatur ad allegoricum, per argumentum à minori ad majus. q. d. Si bos vivit ex tritura: ergo multò magis Apostolus ex Evangelio. ita Tertull. l. 5. Contra Marc. 7. & Theodor. quæst. 21. in Deuter. Ubi

Nota, licet sensus litteralis sit primus, allegoricum tamen posse esse primarium, & præcipuum, sive magis intentum à Spiritu sancto, uti hic fit.

QUONIAM DEBET IN SPE, QUI ARAT, ARARE) Est nova ratio ab exemplo aratorum & triturantium. q. d. Qui arant & triturant, arant & triturant *in spe*, sperantes scilicet mercedem, & quòd participes erunt messis & trituræ suæ. Ergo & prædicator sperare potest alimoniam ex sua prædicatione. Pulchrè de hac spe canit Ovidius l. 1. de Ponto.

Spes fovet agricolas, spes sulcis credit aratis.
Semina, quæ magno fœnere reddat ager.

Operari spe mercedis æternæ, bonum est & meritorium.

Hinc à proportione minoris ad majus deducitur, & evincitur esse actum spei & virtutis, si quis spe mercedis æternæ operetur, & consequenter actum hunc bonum esse, & meritorium. Unde Facultas Parisiensis, ut testatur in hunc locum scribens Claudius Guiliaudus, ex hac, & similibus Apostoli sententiis, definivit hunc articulum cujusdam (*Qui præmii causa certat, non certaturus nisi sciat dandum præmium; is seipsum præmio frustratur.*) erroneum esse. Idem definit Concil. Trident. sess. 6. can. 31.

VERS. 12. SI ALII POTESTATIS VESTRÆ PARTICIPES SUNT, QUARE NON POTIUS NOS?) *Potestatis vestra*, id est, juris sui quod habent in vos. Unde græcè clarius dicitur, ἐξουσίας ὑμῶν, *potestatis vestrum*, id est, quam habent in vos. *Vestra* enim passivè capitur, juxta can. 30. q. d. Si alii usi sunt jure accipiendi alimoniam, quod habent in vos, cur non & ego uti possim? P. Salmeron Græcum ἐξουσίας, id est *potestatis*, accipit pro οὐσίας, id est *substantiæ*, q. d. Si alii participes sunt vestræ substantiæ, facultatum & opum, cur non & ego? Sed velim videre locum & exemplum, ubi ἐξουσία significet opes.

Sex argumentis Paulus probat licere ministris Ecclesiæ à suis sumptus accipere.

Nota. Apostolus probat hic sex argumentis licere sibi aliisque ministris verbi Dei & Ecclesiæ, à suis sumptus accipere. Primò, exemplis aliorum Apostolorum, vers. 5. Secundò, similitudinibus militum, pastorum & agricolarum, v. 7. Tertiò, ex lege Moysis, vers. 9. Quartò, v. 13. ex exemplo sacerdotum & Levitarum veteris testamenti, qui ex victimis & oblationibus altaris, cui serviebant, vivebant. Quintò, v. 14. ex Dei & Christi ordinatione. Sextò, v. 11. ex ipsa rei natura, sive jure, non tantùm divino positivo, sed etiam naturali, quod dictat, sicut operario debetur merces, ita ministro verbi & Ecclesiæ deberi stipendium, non quasi pretium rei sacræ (hoc enim indignum esset & simoniacum) sed quasi stipendium sustentationis quod vocant, quo scilicet sustentetur, ut suas functiones sacras pro populo obire possit. Unde hoc stipendium ei debetur ex justitia, ita Chrysost.

Quo titulo debeatur merces ministris verbi Dei.

SED NON USI SUMUS HAC POTESTATE (jure accipiendi stipendium) SED OMNIA SUSTINEMUS) omnem scilicet penuriam, & omnem laborem, quo penuriam levemus, laborando manibus nostris, suscipimus & toleramus.

NE QUOD OFFENDICULUM DEMUS EVANGELIO CHRISTI) *Offendiculum* græcè ἐγκοπὴν, id est, interruptionem, interpellationem, remoram. q. d. Ne accipiendo sumptus demus occasionem, qua homines tenaces & indiscreti abutantur, & remorentur Evangelium, illique obloquantur. Nam non fuisse hic scandalum ab Apostolis datum, sed acceptum ab aliis; in Apostolo autem fuisse opus liberæ supererogationis, quòd noluerit stipendium sibi debitum accipere, patet ex omnibus antecedentibus, & v. 15. ubi ait: *Bonum est mihi magis* (id est, melius & satius duco) *mori, quàm ut gloriam meam* (quod gratis & liberaliter evangelizem) *quis evacuet*.

VERS. 13. NESCITIS QUONIAM QUI IN SACRARIO, id est in templo, OPERANTUR, id est, sacris funguntur aut subserviunt, ut sacerdotes & Levitæ, QUÆ DE SACRARIO SUNT, id est, hostias aut templi proventus, putà decimas & primitias, participant & EDUNT) Nota τὸ *operantur*. Sacerdotum enim erat jugulare, excoriare, secare, coquere, comburere victimas: quod operosum est, estque aliàs opus lanionum. Græca jam habent, οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν, qui sacris operantur, de sacrario comedunt. Noster & Syrus aptiùs legerunt, οἱ ἐν τῷ ἱερῷ ἐργαζόμενοι, *qui in sacrario operantur*.

Officia sacerdotis in lege antiqua.

ET QUI ALTARI DESERVIUNT) Græcè τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, id est, *sacrario assistentes*, sive *assidentes*. Non dicit, ait Chrysost. sacerdotes, sed, qui assident altari, ut intelligamus assiduum cultum sacrorum requiri à ministris templi Christi, qui de bonis templi participant. Contrà hodie nulli magis absunt ab altari, quam aliqui qui maximè participes sunt altarium & decimarum, quos Concilium Trid. damnat.

Diligentia commẽdatur ministris Ecclesiæ.

CUM ALTARI, de oblationibus altaris, PARTICIPANT) Est metonymia.

VERS. 14. ITA ET DOMINUS ORDINAVIT IIS QUI EVANGELIUM ANNUNTIANT, DE EVANGELIO VIVERE) Ita enim sancit Christus Lucæ 10. 7. *In eadem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua.* Similia habet Matth. 10. v. 10. 11. & 14.

VERS. 15. BONUM EST MIHI MAGIS) melius est) MORI, QUAM UT GLORIAM MEAM QUIS EVACUET) *Gloriam meam*, evangelizandi scilicet ἀδαπάνως, sine sumptibus: sive *gloriam* de opere liberali, indebito & supererogationis, patet ex v. 18. Hinc patet esse consilium Evangelicum, evangelizare gratis non accipiendo sumptus, quod modò nonnulli viri Apostolici & Religiosi sequuntur. ita Theophyl. Theodor. Anselm. Vide Chrysost. & Anselm.

Consilium Evangelicũ est gratis evangelizare.

Nota. Pro *gloria*, græcè non est δόξα, id est gloria, sed καύχημα, id est, *gloriatio*, qua scilicet gloriari poterat Paulus apud Deum, vel potiùs apud homines, maximè pseudoa-

Digitized by Google

pseudoapostolos, qui Corinthiis graves erant & sumptuosi, se eis ἀδάπανον, prædicasse Evangelium. Unde contra hos gloriatur cap. 11. ep. 2. 7. & sequ. se nulli in sumptu oneri fuisse.

Sub mortali peccato fuit præceptum Apostolis evangelizare. Eodem præcepto tenentur Pastores, Episcopi, Archiep.

Væ mihi est, si non evangelizavero] Hinc patet gravi præcepto præceptum fuisse Apostolis Matth. 28. 19. ut evangelizent, & doceant omnes Gentes, adeò ut, si neglexissent evangelizare, peccassent mortaliter: talibus enim intentatur væ iræ Dei & gehennæ. Eodem præcepto jam tenentur Pastores, Episcopi, Archiepiscopi, ut dixi c. 1. 17.

VERS. 7. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo] Id est, ut Chrysost. Theophyl. Oecum. Anselm. si voluntarius, liberaliter & gratis prædicem, habeo non qualem qualem mercedem operis præcepti, scilicet prædicationis, uti alii Apostoli, sed mercedem per excellentiam, scilicet copiosam gloriam operis indebiti & heroici (quale est gratis prædicare) animique sponte sua tam liberalis apud Deum.

Si autem invitus] Græcè ἄκων, non ultroneus, nec liberaliter aut gratis, prædicem, sed quasi coactus præcepto Dei, vel metu pœnæ. Opponit enim Apostolus hæc duo, ἄκων & ἑκών: atqui ἑκὼν Græcis idem est quod sponte sua, sua voluntate, electione, & motu proprio rem agere: ergo ἄκων idem hic est, quod jussum, motum, & quasi coactum aliena voluntate & præcepto operari.

Dispensatio mihi credita est] q. d. Tunc non habeo gloriam illam singularem, sed neque pecco, quia officio fungor meo, & facio quod jubeor. Nam commissa est mihi & demandata hæc dispensatio, sive administratio Evangelii. Tunc non pecco, sed serviliter ago, sicut agit dispensans sibi credita non sponte, sed propter præceptum domini, eo quasi adactus: quia quod debuit facere fecit, ut ait Christus in parabola Lucæ 17. v. 8. Ita Patres citati, & patet ex antecedentibus & sequentibus.

Aliorum explicatio hujus loci.

Aliter aliqui explicant, nimirum sic: *Si volens hoc ago*, id est evangelizo, habeo meritum & mercedem, quia libera voluntate præceptum Christi impleo: sin invitus & voluntate reluctante, careo merito & mercede, quia præcepto ad hoc cogor. *Dispensatio* enim Evangelii *mihi credita est*, commissa & præcepta: & sic per me licet invitum dispensatur & propagatur Evangelium Christi, ut aliis proficiam, licet non mihi: quia hæc verba propriè & simpliciter sonare videntur. Et huic explicationi favent S. Thomas, Lyran. & comment. Ambros. Sed antecedentia & sequentia priorem sensum, qui est Græcorum & communis, requirunt: mercedem enim non vocat qualem qualem, sed *gloriam*, id est, gloriosam & singularem ex opere tam heroico, indebito & liberali, quale est evangelizare gratis.

VERS. 18. Quæ est ergo merces mea] gloriosa illa & singularis jam dicta.

Merces hic ponitur pro merito.

Nota. *Merces* ponitur hic pro merito, sive opere heroico & meritorio magnæ mercedis per metonymiam. Sequitur enim: *Ut Evangelium prædicans, sine sumptu ponam*, tradam & annuntiem: Græca, ἀδάπανον, id est à sumptibus immune, reddam Evangelium: immunes enim civitates vocat Cicero, quæ nullum solvunt vectigal. Ecce merces, id est meritum, Pauli, scilicet sine sumptu prædicare Evangelium.

Non omnia opera bona sunt præcepti sed aliqua sunt consilii.

Ex hoc ergo loco clarè patet, non omnia opera bona esse præcepti; sed nonnulla esse consili & supererogationis, taliaque insignem & illustrem gloriam & coronam apud Deum promereri. Inter consilia itaque Evangelica ponit hic Apostolus prædicare gratis, ut dixi v. 10. ita S. Chrysost. Ambros. & S. August. lib. de Opere monachor. c. 5. vide Bellarminum lib. 2. de Monachis c. 9.

Quare Paulus gratis evangelizaverit.

Nota. Alii Apostoli, utpote zelo Dei pleni, æquè ac Paulus gratis evangelizassent, si inde majorem animarum fructum, & gloriam apud Deum sperassent. Verùm hæc non sperabant: nam fideles in eos erant liberales, ac Judæi eis erant addicti, sponteque omnia sua eis offerebant, ut patet Actor. 4. 34. Paulus autem quasi extra ordinem & numerum duodecim Apostolorum, post mortem Christi ad apostolatum vocatus, auctoritatem sibi conciliare debebat, ad eamque rem perutile fore censuit, si gratis prædicaret. Rursum Corinthii, licet divites, tenaciores tamen erant: ne ergo illi putarent Paulum non se, sed sua bona quærere, hac de causa Paulus gratis eis prædicavit. A Thessalonicensibus verò & Philippensibus, utpote liberalioribus, alimoniam accepit, ut infrà videbimus. Denique voluit Paulus hac ratione Judæis, quibus invisus erat, & pseudoapostolis os claudere. Hanc causam ipsemet assignat epist. 2. cap. 11. v. 12. ubi ait, *Quod autem facio* (quod gratis prædico) *& faciam: ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut & nos.*

Ab aliquibus alimoniam accepit Paulus dum evangelizaret.

Ut non abutar potestate mea in Evangelio] Id est, ut non utar summo jure & libertate mea in minus bonum Evangelii. Non quòd recipere sumptus pro prædicatione revera sit abusus, sed quia minoris boni est usus. Unde rectè Theophyl. *Abutar*, id est, inquit, omnino utar omni jure meo: sic enim καταχρώμενοι pro χρώμενοι, abusum pro pleno usu posuit c. 7. v. 31. in Græco, ut ibidem annotavi. Sic vocem *abuti* capit S. Paulinus epist. 11. cùm ait, *Itaque prompto filii Imperatoris assensu, mater Augusta, perfectis ad opera bona thesauris toto abusa fisco est.*

Abutar, id est, omnino utar.

Dices, Ambros. hic abusum intelligit propriè talem qui sit peccatum. ait enim: Qui utuntur jure suo cùm non expedit, seu cùm alius detrimentum patitur, rei fiunt: ergo peccant. Resp. Hoc verum est, cùm facilè possunt cedere jure suo, & ni hoc faciant, alii grave damnum patientur, tunc enim charitas jubet ut cedas. Quod Ambrosio ad scriptus commentarius hic videtur putare locum habuisse in Paulo & Corinthiis.

Quàm difficile fuerit Paulo cedere jure sustentationis apud Corinthios.

Verùm contrarium est longè verius: nam valdè difficile erat Apostolo cedere jure sustentationis sibi à Corinthiis debitæ; quia cedendo debebat ipse manibus laborando noctes ducere insomnes, ut sibi & suis victum compararet, cùm Corinthii qui divites erant & permulti, facilè eum alere potuissent: nec debuissent in eo scandalizari, quia alii Apostoli ita faciebant, & omnis lex & ratio dictat esse æquissimum, ut qui pro alio laborat, ab eo alatur. Voluit ergo Apostolus dare illustre exemplum paupertatis, sinceritatis, zeli, ad majorem apud teneros in fide & divites avaros, fidei & christianismi commendationem & propagationem. Hoc autem tam heroicum opus charitas non præcipit, sed consulit. Unde v. seq. dicit se in hisce fuisse liberum.

Quare Paulus cesserit jure sustentationis.

VERS. 19. Nam cum liber essem ex omnibus, ab omnibus. q. d. Cùm nemini essem obstrictus, omnium tamen me servum feci] ad omnia me demisi, etiam ad inopiam & famen, omnium infirmitatibus me accommodavi, ut, cùm Corinthios viderem in danda Apostolis sustentatione tardiores & parciores, ego noluerim quidquam ab eis in sumptum accipere, ut eorum infirmitati condescenderem, & sic omnes lucrifacerem.

VERS. 21. Iis qui sub lege sunt (Judæis factus sum) quasi sub lege essem] Mosaica nimirum. Factus est Paulus quasi sub lege, cùm Timotheum circumcidit, ait Oecumen. cùm purificatus voti causa templum adiit, Actor. 21. 26.

Paulus Timotheum circumcidit.

Iis qui sine lege erant (Gentilibus factus sum, meque exhibui) tamquam sine lege essem] quasi naturam tantùm ducem & lucem sequerer, ut faciunt Gentiles. ita Oecumen. & Theophyl. ex Chrysost.

VERS. 22. Omnibus omnia factus sum) non mentientis, vel peccantis actu, sed compatientis affectu, ut omnium moribus me contemperans quantum honestas & Dei lex patitur, omnium morbis mederi possim. Ita S. August. epist. 9. & 19. *Non mentiendo*, inquit, *sed compatiendo; non simulantis astu, sed commiserantis affectu omnibus omnia factus est Paulus.*

Quomodo Paulus omnibus omnia factus sit.

Non ergo vult Apostolus id quod volunt & agunt politici, ut nimirum per fas & nefas omnibus se accommodent, & simulent se cum hæreticis hæreticos, cum Turcis Turcas, cum castis castos, cum obscœnis obscœnos. Id enim reprobat Paulus ad Galatas 2. v. 11. & sequent. Quocirca prudens est dogma S. Ephrem in illud, *Attende tibi*, c. 10. *Charitatem cum omnibus habe, & ab omnibus abstine.* Et, illud S. Bernardi, quod omnium virtutem complectitur: *Vive cautus tibi, utilis aliis, gratus Deo.* S. Jordanes successor S. Dominici in Generalatu Ordinis, solebat dicere, ut habet ejus Vita, *Si cuicumque scientiæ aut disciplinæ tantum studuissem, quantum studui huic sententiæ S. Pauli, Omnibus omnia factus sum; essem doctissimus & eminentissimus in illa: quia tota vita mea studui me accommodare cuilibet, ut essem miles cum milite, nobilis cum nobili, plebejus cum plebeio, procurando semper hac ratione ipsorum emendationem, atque advigilando ne*

perderem

perderem aut læderem animam meam per lucrum aliena.

VERS. 23. Omnia facio propter Evangelium ut particeps ejus efficiar] Ut nimirum fructum prædicati Euangelii suo tempore percipiam & participem cum aliis prædicatoribus Græcè enim pro *particeps*, est συγκοινωνὸς, q. d. Comparticeps, consocius. Unde Secundò, Chrysost. Evangelii, inquit, id est, fidelium Evangelii. q. d. Ut coronarum fidelibus repositarum fiam particeps. Ubi rectè advertit Chrysost. miram Pauli humilitatem, utpote qui aliis, etiam communibus fidelibus se æquat, cùm omnium non tantùm fidelium, sed etiam Apostolorum labores superasset, ut patet 1. Corint. 15. v. 10.

Mira Pauli humilitas.

VERS. 24. Ii qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium] q. d. Ideo sine sumptu evangelizo, ideo omnibus omnia fio, ideo laboro, quia in stadio hoc curro, quia ad bravium concerto pro præmio, etiam primo & maximo.

Quomodo intelligendum est, unus accipit braviũ.

Unus accipit bravium] q. d. Sicut in stadio, ita in via & vita Christiana non omnes currentes accipient bravium, sed tantùm bene & rite currentes ad metam usq; Rite, inquam secundum leges stadii; quas agonotheta Christus cursoribus præscripsit, & secundùm quas ritè currentibus bravium promisit. Cùm ergo ait *unus*, non negat plures accipere bravium. Non enim vult dicere, ut rectè advertit Chrysost. quòd unus tantùm Christianus ceterisomnibus præcurrens, & ferventior ad opera virtutis, bravium sit accepturus. Nam similitudo non debet per omnia esse similis, sed tantùm in eo, in quo fit comparatio: hic autem fit in eo, quòd sicut in stadio qui rectè currit, accipit bravium, sic & qui rectè currit in christianismo, coronam gloriæ accipiat. Quod patet, quia sic explicat se dicens: *Sic currite ut comprehendatis*, non unus, sed singuli. Adde: in stadio sæpè non tantùm illi qui primò metam attingit, & velocissimè currit, sed & secundo, tertio, quarto, suum dari bravium.

Apostolus tamen dicit *unus*, non Tres, vel quatuor, quia propriè respicit ad bravium, id est aureolam, & excellens præmium, quod non omnibus electis, sed paucis heroicè certantibus datur, ut iis qui non tantùm præcepta, sed & consilia Christi heroicè sequuntur. Respicit enim Paulus ad bravium, quod sibi expectat ex eo quòd unus ipse præ omnibus Apostolis evangelizasset gratis, ingenti labore & charitate, *omnibus omnia factus*. v. 18. & 22. q. d. O Christiani currite non tantùm ritè, ut comprehendatis, sed & quàm optimè & velocissimè currite, ut primum & nobilissimum gloriæ bravium reportetis. Socordis enim animæ est dicere: Sufficit mihi si salver, si ad cælum perveniam. Quisque enim conari debet ut in cælo sit primus, primumque ibidem referat bravium, inquit Chrysost.

Quisque debet conari ut primus sit in cælo.

Alii hæc de mansionibus, vel coronis, & braviis singulis electis præparatis accipiunt. q. d. Unusquisque sic currat, ut suum bravium comprehendat. Sed id acutius est, quàm simpliciùs.

Aliter quoque Anselmus, Currunt, inquit, Ethnici, hæretici, reprobi, sed unus Christianorum & electorum populus bravium accipit. Verùm Apostolus solis Christianis loquitur quasi currentibus, eosque incitat ut currant, & comprehendant bravium, ad quod per Christi Evangelium vocantur.

Sic currite ut comprehendatis] scilicet coronam gloriæ, & bravium victoriæ. Alludit ad stadiodromos, qui cursu certantes in stadio, coronam ex edito appensam, & certantibus propositam currendo manibus prehendebant, itaque victores evadebant, eaq; coronabantur, ut ex Agonisticis lib. 2. cap. 7. Petri Fabri ostendi Apocal. 3. ad illud v. 11. *Tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.* Vox *sic* notat rectitudinem, diligentiam, celeritatem & perseverantiam, quæ maximè in cursu ad bravium requiritur. Talis fuit cursus Christi, quem omnes Christiani imitandum sibi proponere debent. *Ipse* (inquit Bernard. epist. 254. ad Garinum) *hominis sæculique auctor, quamdiu cum hominibus conversatus est, numquid stetitè & quidem teste Scriptura pertransiit benefaciendo, & sanando omnes. Pertransiit ergo sicut non infructuosè, ita non remissè, non pigrè, non lento gradu, sed, quemadmodum de eo scriptum est: Exultavit ut gigas ad currendam viam. Porro currentem non apprehendit, qui & ipse pariter non currit, & quid prodest Christum sequi, si non contingat consequi? Ideo Paulus ajebat: Sic currite, ut comprehendatis. Ibi Christiane fige tui cursus profectusque metam, ubi Christus posuit suam. Factus est, inquit, obediens usque ad mortem. Quantumlibet ergo cucurreris, si usque ad mortem non perveneris, bravium non apprehendes. Bravium Christus est.* Deinde docet quòd in stadio virtutis non currere, sed sistere, sit deficere & regredi. *Quod si*, inquit, *illo currente tu gradum sistis, non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumque tibi est, quod ait David: Ecce qui elongant se à te, Domine, peribunt. Itaque si proficere currere est, ubi & proficere, ibi & currere desinis: ubi verò non currere, ibi & deficere incipis. Hinc planè colligitur, quia nolle proficere, nonnisi deficere est Vidit scalam Jacob, & in scala angelos, ubi nullus residens, nullus subsistens apparuit: sed vel ascendere vel descendere videbantur universi, quatenus palàm daretur intelligi, inter profectum & defectum in hoc statu mortalis vitæ nihil medium inveniri: sed quomodo ipsum corpus nostrum continuè aut crescere constat aut decrescere; sic necesse sit & spiritum aut proficere semper aut deficere.*

Quæ requiruntur in cursu ad bravium.

Qualis Christi cursus fuerit, bene Bernard.

Sistere in stadio virtutis est deficere & regredi.

Inter profectum & defectum in hac vita nihil mediũ est.

VERS. 25. Omnis qui in agone contendit, ἀγωνιζόμενος, id est agonizans, in agone decertans, gymnasticam exercens, ab omnibus, scilicet eum in agone impedientibus, se abstinet] Nota. Alludit ad agones Olympicos, aliaque certamina Græcorum, maximè Isthmia, quæ Corinthi celebrabantur in honorem Neptuni & Melicertæ, in quibus victor donabatur corona pinea, de quibus Archias Poeta ita canit:

Alludit Paulus ad Isthmia certamina, & quænam illa?

Sacra per Argivas certamina quatuor urbes;
Sunt duo facta viris, & duo cælitibus:
Ut Jovis & Phœbi, Melicertæque Archemorique:
Pro via oleaster, poma, apium, pinea.

Hinc Secundò, consequenter alludit ad athletas, palæstritas & pugiles, qui pugnis; ad stadiodromos, qui cursu in stadio certabant; ad acrochiristas, qui summis inter se manibus depugnabant; ad pancratiastas, qui toto corpore, manibus pedibusque certabant. Ubi.

Varia genera certatorum.

Nota Tertiò. Hi omnes delicatis cibis abstinebant, & certo necessario victu utebantur; quem Aristoteles ἀναγκοφαγίαν, quasi cibi sumendi necessitatem appellat: & panis eorum colyphium dicebatur, ἀπὸ τῶ κώλω ἰφι, id est, à robore membrorum. Hinc Juvenal.

Quibus cibis athletæ utebantur.

Luctantur pauca, comedunt colyphia pauca.

Idemque ex Quintiliano, Cicerone, Aristotele docet Budæus in Pandectis, pag. 180. Inde dictus est victus athleticus, valetudo pugilica & athletica, id est firmissima. Et hoc est quod ait Apostolus: *Qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet*; græcè πάντα ἐγκρατεύεται, per omnia temperans est; &, ut Cyprianus, continens. Addit Clemens Alexandr. l. 3. Stromat. secutus Platonem l. 8. de Legibus, athletas abstinuisse venere. Sicut enim libido corpus debilitat enervat & exhaurit; ita continentia & castitas roborat corpus, ac multò magis mentem. Et ita hoc Apostoli dictum *ab omnibus*, id est, ab omni libidine, se abstinet, explicat S. Ephrem tract. in illud Apostoli: *Melius est nubere, quàm uri.*

Quæ sit valetudo athletica.

Libido corpus debilitat, castitas illud roborat.

Nota Quartò. Stadium est vita præsens, vel christianismus, vel cujusque status, maximè evangelizandi; stadiodromus, & pugil est quisque Christianus. Unde S. Dionys. de Ecclesf. hierarch. c. 7. p. 3. docet eos qui baptizantur, oleo inungi, ut intelligant hoc signo se inungi quasi athletas Christi, ac consequenter vocari ad sacra certamina pro fide & pietate obeunda; additq; etiam mortuis eisdem solere oleũ infundi, quasi athletis morte consummatis. *Atque tunc quidem*, inquit, *olei unctio baptizandum avocabat ad sacra certamina: nunc autem* (in morte) *infusum oleum designat eum qui defunctus est eadem sacra exegisse certamina, sicq; fuisse consummatum.*

Cujusque status stadium est.

Quare oleo unguntur qui baptizantur.

Nota Quintò. In hoc stadio & certamine antagonista est mundus, caro, dæmon: coliphium est victus sobrius & jejunium: pugna est castigatio corporis, & omnia ardua virtutis officia, quæ cum conflictu interno vel externo peraguntur, maximè autem talis est Evangelii prædicatio, & propagatio: ex quibus oritur victoria contra mundum, carnem, dæmonem. Bravium est corona incorrupta, id est, gloria æterna. ad quam jam victor anhelans Paulus 2. Timoth. 4. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.* Pœna victi est reprobatio & confusio æterna v. ult. q. d. Sicut athleta corpus abstinentia, exercitio, labore subigit, exercet, parat ad cursum & luctam, ut in ea legitimè & generosè decertans vincat, & quasi victor coronã corruptibilem adipiscatur;

Qui sint antagonistæ in hoc stadio, quæ pugna.

quod bravium:

quæ pœna victi.

tur: ita multò magis pro corona æterna nos Christiani, & ego imprimis Apostolus vestri corpus meum media, labore, fatigatione subigo & exerceo, acerbè à me omnia officia pugilum exigo, quasi athleta certaminis divini; ne corpus meum continentiæ, & severioris vitæ lacertos in delicias mutet, & in rebelliam vaneicat licentioris vitæ. Sed potiùs ut luctaturus cum dæmone carne & mundo athleticis viribus decertem, vincam, atque coroner. Agite ergo, ò Corinthii, in stadio hoc mecum decurrite, & non tantùm idolothytis obscandalum, sed & deliciis, vino & venere abstinete, ut luctaturi victoriam & bravium reportetis. Occasione enim idolothytorum, ut iis abstineant Corinthii, hæc dicit & huc usque excurrit Apostolus, ut dixi c. 8. initio.

Pugna & mortificatio Pauli.

Epaminondas dux Thebanus fortissimè in bello dimicans, læsus ad mortem moriens rogavit, an suus clypeus esset salvus, & an hostes essent cæsi; cùm & illum salvum, & hos cæsos audiisset; *Nunc finis*, ait, *vitæ meæ: sed melius & altius initium advenit: nunc Epaminondas nascitur, quia sic moritur*. ita Valerius Max. Si Epaminondas pro victoria temporaria, pro laude & gloria corruptibili ita certavit, ita læte & gloriosè mortuus est; quid faciet miles Christi pro corona incorruptibili, pro gloria sempiterna?

Epaminon. de glorioso certamen.

Præclarè Tertull. ad Martyres c. 4. *Si tantum*, inquit, *terrenæ gloriæ licet de corporis & animi vigore, ut gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant, sub præmio laudis humanæ; possum dicere: Modicæ sunt istæ passiones ad consecutionem gloriæ cælestis. Tanti vitrum, quanti verum margaritum? Quis ergo non libentissimè tantum pro vero habeat erogare, quantum alii pro falso?*

De Junio Bruto jubente occidi filios, qui cum Tarquiniis contra Romanos conspiraverant, dixit Virgilius,

Vicit amor patriæ, laudumque immensa cupido.

Christianum ergo

Vincat amor Christi, cælique immensa cupido.

Audiat pugil Christi, classicum S. Chrysostomi ser. de Martyribus to. 3. *Delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce pactum, quod spopondisti; conditionem, qua accessisti, militiam, cui nomen dedisti.*

Hinc patet, ait Chrysost. non solam fidem sufficere ad salutem, sed etiam opera requiri, imò labores athleticos, atque imprimis insignem continentiam ab omnibus mundi illecebris. Nam ut ait S. Hieron. epist. 34. ad Julianum: *Difficile, imò impossibile est, ut præsentibus quis & futuris fruatur bonis, ut hic ventrem, & ibi mentem expleat, ut de deliciis transeat ad delicias, ut in utroque sæculo primus sit, ut in cælo & in terra appareat gloriosus.*

Non sola fides ad salutem sufficit, sed opera etiam requiruntur.

Moraliter S. August. athletas Christi piè ex Dei ope consolatur & animat serm. 105. ubi sic ait: *Adjuvat certantes, qui certamen indixit: non te sic spectat Deus in agone certantem, ut populus solet athletam, clamare enim populus novit athletam, adjuvare non novit. Coronam parare potest qui indixit certamen, vires autem subministrare non potest. Deus autem quando spectat certantes suos, adjuvat eos certantes, & invocantes. Nam vox athletæ ipsius est psalm 93. Si dicebam, Motus est pes meus, misericordia tua Domine adjuvabat me.* Et S. Dionys. de Ecclesiast. hierarch cap. 2. sub finem: *Certaminibus*, inquit, *Dominus præmia proponit ut Deus; leges autem certaminis tulit ut sapiens, præclaraque vincentibus decora constituit & pulcherrima: & quod est profectò divinius, ipse ut ei summè clemens & bonus, in suis bellatoribus vincit, dum in illis habitans, pro illorum salute atque victoria adversus mortis & corruptionis imperium pugnat.*

Christus athletas suos consolatur & corroborat.

VERS. 26. EGO SIC PUGNO, NON QUASI AEREM VERBERANS] *Pugno*, id est, prælior in bello, inquit S. Thomas. Verùm græcè est πυκτεύω, id est, pugilem ago, pugnis certo. Persistit enim in palæstra & athletis.

NON QUASI AEREM VERBERANS] Id est, frustra & inaniter laborans: sed hostem verbero, scilicet corpus & carnem meam subigo, qua subacta facilè duo reliqui hostes, scilicet dæmon & mundus, subiguntur. Nec enim dæmon & mundus nos, nisi per corpus nostrum, putà per oculos, aures, linguam, aliosque sensus aggredi, tentare, ferire, sauciare, occidere possunt.

Aerem verberare est frustra laborare. Dæmon & mundus per sensus nostros nocent nobis.

VERS. 27. SED CASTIGO CORPUS MEUM ET IN SERVITUTEM REDIGO] *Castigo*, Ambrosiast. *jejuniis ango*; S. Basil. lib. de Virginit. *plagis affligo*; Origenes, *macero*. *Dæmon*, ait S. August. de utilit. jejunii, *sæpè assumit patrocinium ipsius (carnis) contra animam, & dicit: Quid facis quia jejunas? tibi ipsi pœnam ingeris, tuus ipse tortor, trucidator existis. Responde ei: Castigo, ne me hoc jumentum præcipitet.* Caro enim nostra est instrumentum, imò *laqueus diaboli*, ut ait S. Bernard. ser. 3. in psal. 90. Græcè ὑπωπιάζω, quod Erasmus ex Theophyl. & Paulinus epist. 58. ad S. August. vertunt, *lividum facio*, vel livoris & sanguinis nota suggillo oculos. Græci enim ὦπα, oculos vocant, ὑπώπια tales oculorum notas, teste Hesychio & Suida. Et in gymnicis pugil, qui antagonistam in humum deiiciebat, eum supplantare dicebatur; suggillare verò, cùm notam insignem faciei inflixisset.

Quid ὑπωπιάζω id est castigo.

Quid sit supplantare antagonistam quid sit suggillare.

Verùm alii omnes generaliùs accipiunt hic ὑποπιάζω, ut sit idem quod ὑποπιέζω, id est, subigo, coerceo, contundo. Nostrum *castigo* utrique sensui convenit, sed meliùs secundo, qui planior & simplicior est, & Græco convenientior. Nam juxta priorem sensum ὑπωπιάζω non per *o* micron, sed per *ω* mega scribendum esset: derivatur enim ab ὦπας, ut dixi. Jam autem communiter etiam veteres legunt hic per *o* micron; Theophyl. tamen Oecumen. & Erasmus legunt per *ω* mega, quæ lectio satis aptè pugili congruit.

Porro castigatio corporis fit per jejunia, cilicia, humiliationes, plagas, aliasque carnis macerationes & afflictiones. Hinc nonnulli censent Paulum corpori suo plagas & verbera inflixisse. Hoc enim propriè significat τὸ *castigo*, & ὑπωπιάζω, quod Beza, Melanchthon, Castalion, & Henr. Stephanus vertunt, *contundo*: contusio autem non fit sine percussione & verbere, sive baculo, sive flagellis, aliove instrumento & modo illa fiat. Et quia jejunium (quod nonnulli, ut Ambros. Gregor. & Chrysost. mox citandi putant fuisse hanc Pauli castigationem) non tam pugna & lucta est, quàm præparatio ad luctam: de illo enim dixit, *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet*. Pluribus id probat Jacobus Gretserus lib. 1. de Disciplinis c. 4.

Quomodo fit castigatio corporis.

Rursum, ut notat Anselm. & S. Gregor. loco mox citando, Apostolus dum carnem castigat & flagellat, hoc ipso simul dæmonem antagonistam suum, cum concupiscentia nostra carnali confœderatum, & in lustro carnis delitescentem, per eamque nos tentantem & oppugnantem, flagellat & verberat.

NE REPROBUS EFFICIAR] id est reprobatus, q. d. Ne reprober & reiiciar à Deo, cæloque excludar. Eruditè Maldon. in Notis manuscr. ἀδόκιμος, ait, id est reprobum, vocari arbitror hoc loco qui in certamine vincitur, quia de pugilibus agitur, q. d. Ne cùm ego docuerim alios vincere, ipse vincar. Loquitur Apostolus non de reprobatione æterna, quæ est in mente divina, sed temporali, quæ est executio æternæ. Hanc enim significat verbum, *efficiar*. Alludit ad Jerem. c. 6. vult. ubi sic dicitur: *Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus projecit* (hebr. מאס *maas*, id est reprobavit) *illos*.

Duplex reprobatio, æterna & temporalis.

Unde patet Apostolum non loqui, uti aliqui volunt, de reprobatione hominum, de qua loquitur epist. 2. cap. 13. v. 7. q. d. Quod doceo, hoc facio, nimirum non lautè vivo, sed castigo corpus meum, ne ab hominibus reiiciar & reprober, quasi qui non faciam ea quæ doceo. Jeremias enim clarè loquitur de reprobatione, non hominum, sed Dei; & hanc passim alibi significat reprobatio, & reprobus, cùm absolutè ponitur, & ad homines non restringitur, uti restringitur citato c. 13 epist. 2. Hinc patet incertitudo gratiæ & prædestinationis. Paulus metuit damnari, tu fide credes te salvandum?

Incertitudo gratiæ & prædestinationis etiam in Paulo.

Secundò hinc colligitur, Paulum non habuisse revelationem de sua salute. ita S. Gregor. l. 6. ep. 22. ad Gregoriam.

Tertiò, non ita fuisse confirmatum in gratia, quin ab ea excidere potuisset.

Ex hoc Apostoli loco patet, pugnam & luctam Christianam, tum in aliis conflictibus, tum maximè in corpore & carne subigenda & castiganda sitam esse. Hic enim est internus & gravissimus noster hostis, ideoque præ ceteris omnibus carnis insidiæ formidandæ sunt, ut ait Origen. in cap. 8. ad Rom. in fine. Atque ad hanc luctam per colaphium, id est sobrietatem, nos comparare debemus, adeoque in ipsa sobrietate hanc luctam inchoare, in eaque quotidie increscere, roborari & perfici, a gula ergo debellanda Christiano incipiendum est: ea enim debellata faci-

In quibus consistat lucta Christiana?

A gula debellanda inchoandū.

liùs

est Christianus. Morale de castigatione corporis.

lius cetera vitia profligabit, ut Cassianus aliique docent. Hinc ergo patet, pugili & militi Christiano castigandum esse corpus, ne illius concupiscentiæ eum in perditionem abripiant, adeoque corporis castigationem per vigilias, jejunia, aliaque afflictiones & austeritates rectam esse ad salutem viam, esseque instrumentum aptissimum ad virtutem & perfectionem, plenamque vitiorum victoriam, si sit discreta, & viribus ac valetudini commensurata, ut docet S. Thomas 2. 2. q. 188. a. 7.

Austeritates sunt recta via ad salutem. Egregius locus S. Ambros. contra hæreticos delicias suadentes.

Sed veteres Ecclesiæ Doctores hac de re audiamus. Ambros. epist. ad Eccles. Vercellensem: *Audio*, inquit, *homines, qui dicunt nullum esse abstinentiæ meritum, delirare eos qui castigant carnem suam, ut menti subditam faciant, quòd nunquam fecisset, neque scripsisset Paulus, si deliramentum putasset* (notent hoc Novantes nostri.) *gloriatur autem dicens: Castigo corpus meum, & in servitutem redigo, ne, cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus inveniar. Ergo qui non castigant corpus suum, & volunt prædicare aliis, ipsi reprobi habentur. Quæ istos Epicureos nova schola misit, qui voluptatem prædicent, delicias suadeant? Dominus Jesus volens nos adversus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus jejunavit, ut sciremus quia aliter illecebras mali non possemus vincere. Qua causa Christus jejunaverit, ibi astruant, nisi ut nobis exemplo esset ejus jejunium?*

S. Gregorii de gula refrenanda.

S. Gregor. lib. 30. Moral. c. 26. *Muros Jerusalem coquorum princeps* (Nabuzardan) *destruit, quia virtutes animæ, dum non restringitur, venter perdit. Hinc est quòd Paulus contra Jerusalem mœnia decertanti vires coquorum principi* (id est ventri) *subtrahebat, cùm diceret: Castigo corpus meum, & servituti subiicio. Unde præmiserat: Sic pugno non quasi aerem verberans, quia cùm carnem restringimus, ipsis abstinentiæ nostræ ictibus, non aerem, sed immundos spiritus verberamus; & cùm hoc quod est intra nos subiicimus, extrà positis adversariis pugnos damus. Hinc est quòd, cùm rex Babylonis succendi fornacem jubet, stuppæ & picis ministrari congeriem præcepit, sed tamen abstinentes pueros hoc igne minimè consumit: quia antiquus hostis licet innumeras ciborum concupiscentias nostris obtutibus opponat, quibus libidinis ignis crescat; bonis tamen mentibus superni Spiritus gratia insibilat, ut à carnalis concupiscentiæ æstibus illæsa perdurent.*

Et Basilii de corpore castigando.

B. Basilius hom. de Legendis Gentilium libris, *Est*, inquit, *corpus castigandum, ac feræ cujusdam instar cohibendum, & ab ipso adversus animam tumultus orientes, ratione veluti flagello compescendi, ne frænum voluptati omnino laxando, mens velut auriga ab equis contumacibus, & minimè obtemperantibus, feratur ac rapiatur, ac inter cetera Pythagoræ meminisse dicti oportet, qui videns quemdam exercitationibus, ac cibis lautè appositeque sese curantem ac saginantem, Heus, inquit, miser, non desinis continuò duriorem tibi carcerem præparare. Ideo & Platonem dicunt, cognito quod ex corpore est nocumento; Academiam Athenis locum pestilentem elegisse, ut nimiam corporis prosperitatem, veluti vitem nimium luxuriantem amputaret. Ego verò bonam Valetudinem quæ in summo est, ex medicis sæpè audivi fallacem esse. Quando igitur ipsa corporis diligentia & corpori pariter & animæ inutilis esse apparet, hanc sarcinam delinire, & illi famulari, manifesta fuerit insania. Si autem hoc contemnere studeamus, nihil aliud rerum humanarum facilè admirabimur.* Idem Basilius in Regul. fusius disp. reg. 17. *Uti*, inquit, *optimus corporis habitus; & coloris bonitas pugilem à ceteris distinguit: sic Christianum à ceteris secernit macilentia corporis, pallorque deflorescens, qui continentiæ velut adjunctus est comes, indicio est enim Christi mandatorum verè pugilem esse, qui in infirmitate corporis adversarium suum in lucta prosternit, et quàm potens sit in pietatis certaminibus, declarat convenienter verbis illis: Cùm infirmor, tunc potens sum.*

Quare Plato Academiam in loco pestilenti elegit.

Pugilem Christi decet macies & pallor, ait S. Basil.

S. Chrysost. de castigando corpore.

S. Chrysost. hic: *Castigo corpus meum, q. d. Multum sustineo laborem, ut sobriè vivam; si quidem intractabilis est cupiditas, ventris voracitas: verum tamen eam cohibeo, & non trado meipsum affectibus; sed affectus comprimo, & ipsam naturam multis sudoribus subiicio, hæc autem dico, ut nemo à certando desistat pro virtute: nam laboriosum est. Quare inquit, Castigo & in servitutem redigo: non dixit: Perdo & punio, non enim inimica caro est; sed, Castigo & redigo in servitutem, quod domini est, non hostis; magistri, non inimici; exercitatoris, non adversarii: ne*

A *fortè cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus inveniar. Quod si Paulus hoc timuit, cùm talis esset præceptor, & post prædicationem, & orbis terrarum susceptum patrocinium formidavit; quidnam nos dicemus?*

S. Hieron de deliciis corporis refrenandis.

S. Hieron. contra Jovinianum hæreticum hostem jejunii castitatis & austeritatis, hæc ipsa mirè tuetur & deprædicat, adeoque sub finem libri 2. *Quòd multi*, inquit, *acquiescunt sententiæ tuæ, ò Joviniane, indicium voluptatis est; & pro magna sapientia deputas, si plures porci post te currant, quos gehennæ succidia* (vel ut alii legunt, succendio) *nutrias. Basilides magister luxuriæ, & turpissimorum complexuum post tot annos in Jovinianum, quasi in Euphorbum transformatus est, ut Latina quoque lingua haberet hæresin suam. Vexillum crucis, & prædicationis austeritas* [notent hæc Novantes] *idolorum templa destruxerat. E regione luxuria fenis, ventris & gutturis subvertere nititur fortitudinem crucis. Semper pseudoprophetæ dulcia pollicentur, & modicum placent. Amara est veritas, & qui eam prædicant, replentur amaritudine.*

Pseudoprophetæ dulcia pollicentur.

Cassianus lib. 5. de Instit. renunt. cap. 17. & seq. *Vis*, inquit, *audire verum athletam Christi, legitimo agonis jure certantem? Ego igitur*, B inquit, *sic curro non quasi in incertum, sic pugno non quasi aerem verberans, sed castigo corpus meum, & servituti subiicio, ne aliis prædicans ipse reprobus efficiar. Vides ut in seipso, id est in carne sua colluctationum summam, velut in base quadam firmissima statuerit, & proventum pugnæ in sola castigatione carnis, & in subjectione sui corporis collocarit?* Et aliquanto pòst repetitis hisce Apostoli verbis, subdit: *Quod propriè ad continentiæ labores & corporale jejunium, atque afflictionem carnis pertinet: per hanc se pugilem quemdam strenuum suæ carnis esse describens, nec in vanum adversus eam ictus continentiæ exercuisse designans, sed triumphum pugnæ mortificatione sui corporis acquisisse, quo verberibus continentiæ castigato, & cæstibus jejuniorum eliso, victori spiritui immortalitatis coronam, & incorruptionis contulit palmam.* Et paucis interjectis: *Sic pugnat, jejuniis scilicet & afflictione carnali, non quasi aerem verberans, id est in vanum ictus continentiæ porrigens, per quos non aerem vacuum, sed illos spiritus qui in eo versantur, castigatione sui corporis verberabat. Qui enim dicit, Non quasi aerem verberans, ostendit, se tametsi non aerem vacuum & inanem, aliquos tamen in aere verberare.*

C Porro non tantùm ad libidinem, sed & superbiam, omniaque vitia frangenda, & quasvis virtutes comparandas, castigandum esse corpus, docet S. Hieron. epist. 14. ad Celantiam. Qui ait, *prudenter ac scienter abstinentiæ virtutem tenent, eò affligunt carnem suam, quò animæ frangant superbiam; ut quasi de quodam fastigio contemptus sui atque arrogantiæ descendant ad implendam Domini voluntatem, quæ maximè in humilitate perficitur. Idcirco à variis ciborum desideriis mentem retrahunt, ut totam ejus vim occupent in cupiditate virtutum. Jamque minùs jejuniorum & abstinentiæ laborem caro sentit, anima esuriente justitiam. Nam & vas electionis Paulus, dum castigat corpus suum, & in servitutem redigit, ne aliis prædicans ipse reprobus inveniatur, non solam, ut quidam imperiti putant, hoc facit castitatem: non enim huic tantummodo, sed omnibus omnino virtutibus abstinentia opitulatur.*

Exempla Sanctorum qui in castigando corpore illustres fuerunt.

Denique prisci illi sanctissimi in eremo patres studio perfectionis ita corpus castigarunt, ut penè videatur incredibile. Deoque id placuisse, patet ex vita eorum tam sancta, quàm longæva & felici. Videre est Hieronymum in Vita S. Hilarionis, S. Pauli, S. Malchi, Athanasium in Vita S. D Antonii, Theodoretum in Vita Simeonis Stylitis, qui 80. annos perpetuò noctu diuque sub dio stetit in columna, vix cibum, vix somnum capiens; aliorumque plurimorum. Adeoque à viris prudentibus in Vitis Sanctorum solerter observatum est, nullos penè Sanctos miraculis, & gestorum rerumque admirandarum gloria claruisse, nisi illos qui jejuniis & vitæ austeritate excelluerunt, quique corpus afflixerunt, aut a Deo morbis, vel ab hostibus & tyrannis tormentis & ærumnis afflicti fuerunt; ceteros Sanctos qui communem vitam egerunt, multùm quidem sibi & Ecclesiæ profuisse, sed miracula aut nulla aut rara patrasse.

Soli Sancti austeræ vitæ claruerunt miraculis

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione agonis, in quo abstinentes ritèq; certantes præmiantur, inertes luxuique dediti reprobantur & confunduntur, de quo egit in fine capitis præcedentis; digreditur hic Apostolus ad veterum Hebræorum mores, concupiscentias, & vitia, maximè idololatriam; punitionem pariter & reprobationem; ut horum exemplo doceat Corinthios, quàm cavenda sint vitia & tentationes, maximè idololatria.

Hinc consequenter v. 18. descendit & redit ad idolothyta, quæstionemque de iis c. 8. inchoatam absolvit: ac Primò, docet iis non licere vesci quatenus idolothyta seu idolis immolata sunt: hoc enim esset immolationi & sacrificio idololatrico consentire, & profiteri idololatriam.

Secundò, v. 22. docet non licere idolothytis vesci, ubi infirmiores hac re scandalizantur, unde v. 31. ædificationem maximè Corinthiis commendat, utque omnia in gloriam Dei, & salutem proximorum faciant.

1. NOlo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare
transierunt: 2. & omnes in Moyse baptizati sunt in nube, & in mari: 3. & omnes eamdem escam
spiritalem manducaverunt, 4. & omnes eumdem potum spiritalem biberunt: (bibebant autem de spirita-
li, consequente eos, petra: petra autem erat Christus) 5. sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo;
nam prostrati sunt in deserto. 6. Hæc autem in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes ma-
lorum, sicut & illi concupierunt. 7. Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis: quemadmodum
scriptum est: Sedit populus manducare, & bibere, & surrexerunt ludere. 8. Neque fornicemur, sicut
quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt una die viginti tria millia. 9. Neque tentemus Christum: si-
cut quidam eorum tentaverunt, & à serpentibus perierunt. 10. Neque murmuraveritis, sicut quidam
eorum murmuraverunt, & perierunt ab exterminatore. 11. Hæc autem omnia in figura contingebant
illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum devenerunt. 12. Itaque qui
se existimat stare, videat ne cadat. 13. Tentatio vos non apprehendat nisi humana: fidelis autem Deus
est, qui non patietur vos tentari supra id, quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione proventum, ut
possitis sustinere. 14. Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. 15. Ut prudentibus
loquor, vos ipsi judicate quod dico. 16. Calix benedictionis, cui benedicimus, nonne communicatio
sanguinis Christi est? & panis, quem frangimus, nonne participatio corporis Domini est? 17. Quoniam
unus panis, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus. 18. Vide Israel secundùm
carnem: nònne qui edunt hostias, participes sunt altaris? 19. Quid ergo? dico quòd idolis immolatum
sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid? 20. Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo.
Nolo autem vos socios fieri dæmoniorum: non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum:
21. non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum. 22. An æmulamur Dominum?
Numquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. 23. Omnia mihi licent, sed
non omnia ædificant. 24. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. 25. Omne quod in macello
venit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. 26. Domini est terra, & plenitudo ejus. 27.
Si quis vocat vos infidelium, & vultis ire: omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes
propter conscientiam. 28. Si quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis: nolite manducare propter il-
lum qui indicavit & propter conscientiam: 29. conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. Ut quid
enim libertas mea judicatur ab aliena conscientia? 30. Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro
eo quòd gratias ago? 31. Sive ergo manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis: omnia in gloriam Dei
facite. 32. Sine offensione estote Judeis, & Gentibus, & Ecclesię Dei: 33. sicut & ego per omnia omni-
bus placeo, non quęrens quod mihi utile est, sed quod multis: ut salvi fiant.

VERS. 1. NOLO ENIM VOS IGNORARE FRATRES, QUONIAM PATRES NOSTRI OMNES SUB NUBE FUERUNT] Vox (*enim*) causam dat dictorum in fine cap. præcedentis. q. d. Ideo dixi post baptismum Christianis esse certandum in agone, ne reprobi fiant, & bravium amittant; quia sic Hebræi post typicum baptismum, & escam cælestem, scilicet manna, terram promissionis & bravium inertes per peccata amiserunt, & è sexcentis millibus solus Josue & Caleb terram promissam ingressi sunt. Cavete ergo vos ò Corinthii, ne pariter ob inertiam, & vitam fidei & baptismo difformem cælo excludamini. Ita Chrysost. & Anselm. Argumentatur à typo seu figura ad rem figuratam.

Certandum est post baptismum Christianis.

PATRES NOSTRI] patres Judæorum, è quibus ego sum, & multi inter vos, ò Corinthii.

SUB NUBE) Nubes hæc, fuit columna per diem obumbrans Hæbreos ut nubes, per noctem lucens ut ignis, quæ eos duxit per desertum quadraginta annis arcæ incubans, & castra eorum præcedens, eaque protegens ab æstu, super castra universa se expandendo, cujus motor & quasi auriga erat angelus, de qua plura Exod. 13.

Quid sit nubes sub qua patres fuerunt.

ET OMNES MARE (rubrum, sive sinum Arabicum) TRANSIERUNT] sicco pede, Mose per virgam suam aquas percutiente, & dividente.

A VERS. 2. ET OMNES IN MOSE BAPTIZATI SUNT, IN NUBE ET IN MARI] Exodi 14. Nota, transitum maris rubri typum fuisse baptismi, in quo sanguine Christi rubricamur, & mergimus Ægyptios, scilicet peccata: Moses typus est Christi, nubes est Spiritus sanctus æstum concupiscentiæ refrigerans, nosque illuminans. Unde Theodoretus, *Illa*, inquit, *erant nostrorum typus: mare enim imitabatur piscinam seu lavacrum, nubes autem gratiam spiritus, Moses verò sacerdotem, virga autem crucem; Israel verò significabat eos qui baptizabantur; persequentes verò Aegyptii implebant figuram dæmonum; ipse autem Pharao erat imago diaboli.*

Transitus maris rubri typus fuit baptismi.

Nota Secundò. Pro *in Mose*, græcè est, εἰς τὸν Μωυσῆν, *in Mosen*, scilicet legislatorem, id est, in legem Mosaicam, specie quadam baptismatis transeundo mare, initiati sunt Hebræi; uti nos in Christum baptizamur, id est, Christo & christianismo per baptismum initiamur & incorporamur. Unde Exodi 14. subditur post transitum maris rubri: *Crediderunt Domino, & Moysi servo* id est legislatori *ejus*. Ita aliqui.

Verùm baptismus noster non fuit typus baptismi Hebræorum mari rubro; sed contrà Hebræorum transitus in
B mari, fuit typus nostri baptismi. Adde, in hoc transitu Hebræos non esse initiatos legi Mosaicæ, imò nondum eam accepisse, sed postea in Sina.

In transitu maris nondum erant

Dico

Judæi initiati legi Mosaicæ. Omnes Hebræi baptizati per Mosem typicè.

Dico ergo, simpliciùs, *in Mosem*, id est, *in Mose*; εἰς enim sæpè ponit Apostolus pro ἐν. Jam *in Mose* id est, ut Syrus, Chrysost. Theophyl. per Mosem, duce Mose. Sensus itaque est, q. d. Omnes Hebræi per Mosem baptizati sunt spiritualiter & typicè, seu typum gesserunt baptismi nostri, eo ipso quòd cùm viderunt per Mosem mare divisum, & primum Mosem mare transeuntem, ait Chrysost. etiam ipsi mari se credere ausi sunt; idque *in nube*, id est, sub ducatu & protectione nubis præeuntis; *& in mari*, scilicet, in quo demersis Ægyptiis in signum futuri baptismatis, ab Ægyptiaca servitute in libertatem & vitæ novitatem transibant, sicut nos per aquas baptismi transimus à servitute diaboli in regnum Christi. Ita Anselm. Chrysost. Ambros. Theophyl.

Ubi adverte cum Chrysost. Scripturam nomen typi antitypo tribuere, & contrà. Ita hic transitus maris rubri vocatur baptismus, quia erat typus baptismi. Unde explicatur v.6. *Hæc*, inquit, *in figura facta sunt nostri*.

VERS. 3. ET OMNES EAMDEM ESCAM SPIRITALEM MANDUCAVERUNT) *Eamdem*, non nobiscum, ut vult Calvin. quasi tam Christiani quàm Hebræi non verum Christi corpus, sed typicum comedant.

Quomodo intelligendum, eamdem escam spiritalem manducaverunt.

Dices S. August. tract. 26. in Joan. & S. Thom. explicant, *eamdem* nobiscum. Respondeo. Intelligunt *eamdem*, analogicè, quia Hebræi in signo recipiunt, quod nos reipsa. Sed hoc est præter mentem Apostoli, qui intelligit *eamdem*, non nobiscum, sed inter se, q. d. Omnes Hebræi tam boni quàm mali comederunt eamdem escam, id est, idem manna. Patet ex textu & sequent. ait enim, *Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo*. q. d. Licet omnes idem manna comederint, eamdem aquam d. petra biberint; tamen non omnes placuerunt Deo. Sicut ergo illi unum habuere baptismum, & unam escam spiritualem, uti & nos; & tamen non omnes salvi facti sunt, sed multi ex iis perierunt: sic & verendum est, ne multi ex nobis pereant, quamvis eadem inter nos Sacramenta communia habeamus. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. & alii. Cum quibus Adverte, manna hic dici *escam spiritalem*, id est mysticam, sive typicam; quia manna erat typus & figura Eucharistiæ. Sic aqua petræ dicitur *potus spiritalis*, quia typus erat sanguinis Christi. Alii *spiritalem* interpretantur miraculosam, scilicet non vi naturæ, sed spirituum, putà Dei & Angelorum, productam. Tale enim fuit manna, de quo canit Psaltes: *Panem angelorum manducavit homo*, psal. 77. 25.

Quid sit hic manna. Aqua petræ typus erat sanguinis Christi.

Manna allegoricè quid significat.

Nota. *Manna* allegoricè significabat Christum in Vener. Sacramento, ut patet Joan. 6. v. 49 & 50. maximè vero manna significabat rem contentam & effectum Sacramenti, ut fusè in citatum locum Joannis docet Chrysost. Theophyl. & Cyrill. Unde & Apostolus hic ait: *Omnes eamdem escam spiritalem manducaverunt, & eumdem potum spiritalem biberunt*, quod de sacra cœna etiam Calvinus accipit, dicitque manna fuisse typum corporis Christi. Ex quo rectè colligas in Vener. Sacramento verè esse carnem Christi, si quidem manna rei veræ, existentis, non autem chimericæ fuerit symbolum: alioqui enim tam nos quàm Judæi escam spiritalem, id est, carnem typicam & symbolicam, manducabimus, neque plus veritatis significatæ habebimus quàm ipsi Judæi, imò longè minus. Manna enim sapidius erat nostro pane, & longè clariùs repræsentabat Christi corpus quàm aridus panis. Consequentiam hanc, utpote claram, quidam nuper ex novo hoc grege Minister concessit. Sed quis non videt id repugnare & S. Scripturæ, & rationi? lex enim nova præstantior est lege veteri; ergo & Sacramenta nova præstant veteribus. Unde Apostolus ait. *Hæc in figura facta sunt nostri*. Res autem figurata sua figura nobilior est, sicut corpus sua umbra, ac homo sua imagine nobilior est; ergo Sacramenta legis novæ, & præsertim Eucharistia, quasi res figurata, nobilior esse debet Sacramentis legis veteris, ipsoque manna, quod tantùm typus fuit & figura Eucharistiæ nostræ. Rursum Joan. 6. Christus disertissimè corpus suum in Eucharistia præfert ipsi manna, v. 48. & 59. *Hic est panis*, inquit, *qui de cælo descendit: non sicut manducaverunt patres vestri manna, & mortui sunt, qui manducat hunc panem* (scilicet divinum, consecratum, & transubstantiatum in corpus Christi) *vivet in æternum*. Quod autem manna clarius repræsentet corpus Christi, quàm panis, quis non videt? id enim multis ostendi potest.

Declaratur veritas Eucharistiæ.

Manna optimè repræsentat corpus Christi.

Unde Nota Secundò. Aptissimè congruit manna cum

A corpore Christi in Eucharistia, illudque pulcherrimè adumbravit. Primò, idem est color specierum Eucharistiæ & manna. Secundò, sapor dulcis utriusque. Tertiò, nonnisi relictis ollis Ægyptiacis, & carnis voluptatibus invenitur, aut sapit utrumque. Quartò, infidelibus & avaris in vermem & judicium vertitur utrumque. Quintò, manna non datum est nisi post transitum maris: Eucharistia non datur nisi post baptismum. Sextò, post manna Hebræi cum Amelec pugnarunt, cùm antè solus pro eis Deus pugnasset contra Ægyptios, pugnarunt, inquam, & vicerunt: sic vitæ cælestis impedimenta & tentationes, quas nonnisi solidioribus obiici patitur Deus, Eucharistiæ virtute superantur. Septimò, manna panis erat absque semine, absque aratione, aut alio humano opere ab angelis factus: sic Christi corpus ex sola Virgine & Spiritus sancti irroratione natum est. Octavò, manna bonis & piis omnem saporis varietatem dabat. Unde Sapient. 16. v. 20. dicitur de manna: *Angelorum esca nutrivisti populum tuum, & paratum panem de cælo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, & omnem saporis suavitatem*: ita Christus parvulis est lac, infantibus olus, perfectis solidus cibus, ait
B Nyssen. Nonò, manna erat minutum: Christus parva hostia est circumscriptus. Decimò, manna pilo tusum fuit; Christus pilo crucis mortalitate exutus est. Undecimò, fideles admirabundi *man hu*! quid hoc, ut nobiscum sit Deus! exclamant. Duodecimò, omnes de manna æqualem mensuram, nimirum gomor unum, colligebant: sic totum Christum æqualiter omnes recipiunt, etsi species sive hostia major sit aut minor. Ita Rupertus Decimotertiò, sex diebus tantùm colligebatur in deserto manna: sic in sabbato æternitatis & in terra promissionis velamen Sacramenti cessabit, Christoque facie ad faciem in summa quiete perfruemur. Decimoquartò, sole liquescebat manna: sic resolutis calore speciebus Sacramentum dissolvitur. Hæc & plura dixi & ostendi Exod. 16.

Eucharistia cum manna comparatur in 14. analogiis.

Tentationes virtute Eucharistiæ superantur.

VERS. 5. BIBEBANT AUTEM DE SPIRITALI, id est typica, CONSEQUENTE EOS PETRA) Petra enim quæ dedit aquam Hebræis, erat typus Christi, qui est vera petra, è qua fluxit sanguis sitim concupiscentiæ nostræ restinguens.
C Sed quomodo hæc petra consequens, id est secuta, dicitur Hebræos?

Petra apud Hebræos typus erat Christi.

Respondent & tradunt Hebræi, & Chaldæus Num. 21. v.16. petram hanc per miraculum Judæos in deserto assiduè secutam fuisse usque in Chanaan, eisque aquam dedisse. Unde & Syrus hic vertit. *bibebant de petra spirituali quæ cum ipsis veniebat*. Et Tertull. libr. de Baptismo cap. 9. hanc petram vocat comitem. *Hæc est*, inquit, *aqua, quæ de comite petra populo defluebat*: sed mox petram hanc interpretatur Christum, qui quoad divinitatem comitabatur & deducebat Hebræos per desertum. Unde idem libr. 3. contra Marcion. cap. 5. *Petram*, inquit, *potui subministrando comitem, Christum adleget fuisse*. Et S. Ambros. in psal. 38. tomo 2. *Umbra*, inquit, *in petra, quæ aquam fluxit, & populum sequebatur. Nonne umbra erat aqua de petra, quasi sanguis ex Christo, qui fugientes se populos sequebatur, ut biberent, & non sitirent; redimerentur, & non perirent?* Idem tamen pariter per petram accipit Christum libr. 5. de Sacramentis cap. 1. *Non immobilis petra*, inquit, *quæ populum sequebatur. Et tu bibe, ut te Christus sequatur*. Sed velim hujus tradi-
D tionis certiores habere auctores. Illi enim obstat, quod post hanc aquam è petra, Num. 20. v. 11. rursum murmurarunt ob aquæ inopiam, Num. 21. v. 5. Unde v. 16. dedit eis Deus puteum aquæ.

Tradunt Hebræi petram in deserto miraculose Hebræos secutam.

Hinc alii jam hoc emolliunt, & sic explicant: *De petra consequente*, quia, inquiunt, aquæ ex petra erumpentes per longum spatium fluebant, ac quasi torrentem faciebant, qui sequebatur Hebræos donec venirent ad locum, ubi aquarum erat copia: nam si fuisset hoc unius diei beneficium, fuisset postero die, & tertio, & quarto iterum semper percutienda petra ad aquas ex ea eliciendum. Et probatur hæc expositio: nam manna materialiter hic accipitur, ergo & petra, & potus materialis intelligi debet: sed illa quæ diximus obstare priori sententiæ, etiam huic obstant.

Aquas ex petra erumpentes longo tempore secutas Hebræos quidam putant.

Tertio, Photius pro *consequente*, vertit, *obsequente*. q. d. Petra hæc obsequebatur Hebræorum siti & desiderio: sed Græcum ἀκολουθεῖν propriè sequi & consequi significat, non obsequi.

Quartò, ergo certiùs & aptiùs accipio hæc de petra spiritali

ritali

quæ sit hic petra consequens.

ritali, id est typica, sed significata, non significante, scilicet Christo (vide can. 3.) q. d. Paulus, Christi divinitati virtute, quæ erat petra spiritalis significata per petram dantem Hebræis aquam, quæque Hebræos semper comes per desertum sequebatur, data est Hebræis aqua de petra illa materiali. ita S. Chrysostomus Ambrosius Anselmus Oecum.

Objectiones duæ de petra consequente solvuntur.

Dices, Per *escam spiritalem* Apostolus accipit manna, non corpus Christi, & per *potum spiritalem* accipit ipsam aquam significantem sanguinem Christi, non autem ipsum sanguinem significatum: ergo pariter per petram spiritalem accipit petram realem significantem Christum, non autem ipsum Christum per petram significatum.

Resp. nego consequ. quia Apostolus in petra invertit phrasim, & transilit à signo ad significatum. Id patet, quia explicans hanc spiritalem petram, ait: *Petra autem erat Christus*. q. d. Cùm petram spiritalem dico, Christum intelligo: quid clarius? non enim materialis & significans, sed spiritalis & significata petra erat Christus.

Instabis: Græca pro *bibebant autem*, habent, Ἔπινον γὰρ *bibebant enim*: ergo talem petram qualem potum intelligunt q. d. Bibebant potum spiritalem, id est typicum: nam & petra dans hunc potum erat spiritalis, id est typica. Quæ enim esset connexio & ratio dicere? Bibebant potum typicum, quia petra typica erat Christus.

B Respondeo. Apta est connexio & ratio, quia vox *enim* dat & assignat causam efficientem tanti miraculi, & potus tam miraculosi. q. d. Bibebant Hebræi aquam typicam: Christus enim per petram typicam, quæ hanc aquam eructabat, adumbratus hanc aquam typicam miraculosè eis dabat, ut Christum eam dantem agnoscerent & colerent: quod tamen, ut sequitur, plurimi eorum non fecerunt.

Quid petra illa allegoricè significarit.

Nota. Petra illa dans aquam, allegoricè significabat Christum, quia scilicet Christus quasi petra firmissima sustinet Ecclesiam, & *percussus*, id est occisus, *à Mose*, hoc est à Judæis, idque *virga*, hoc est cruce, *aquas* uberrimas gratiarum effudit, incredulis *contradictionis*, fidelibus *sanctificationis*, maximè aquas sanguinis sui in Eucharistia, quibus nos in hoc vitæ deserto potati, ut iis roborati tendamus ad civitatem nostram in cælis. Unde ipse Christus dicit Joan. 7. 37. *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat*, & Joan. 4. 14. *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* ita S. August. lib. 16. contra Faustum c. 15.

Dices, Nonnulli Catholici juxta primam expositionem datam sic explicant: *Petra erat Christus*, id est, typus Christi; ergo pariter de Eucharistia dici poterit, *Hoc est corpus meum*, id est, figura corporis mei.

Hoc est corpus meum non significat, hoc est figura corporis mei.

Resp. Primò. Nego consequ. Quia petra est res disparata à Christo, qualis una non potest esse alia, ut lapis non potest esse lignum: pronomen autem *hoc* non est disparatum à Christi corpore, imò designat ipsum corpus: esset simile esset, si Christus dixisset, Hic panis spiritalis, sive typicus, est corpus meum; tunc enim exponi deberet sic, Hic panis est figura corporis mei.

Adde, Apostolum explicare se de petra non vera, sed spiritali. ait enim, *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra; petra autem*, scilicet spiritalis illa jam dicta, *erat Christus*. Dicitur enim petra spiritalis, id est typica, quia typus erat Christi, & Christum typicè repræsentabat: non ita loquitur Christus nec S. Paulus de Eucharistia; sed tam ipse, quàm omnes Evangelistæ constanter narrant Christum dixisse, *Hoc est corpus meum*; non autem, Hoc est spiritale vel typicum corpus meum. Secundò, ad antecedens Respondeo, illam aliquorum explicationem parum esse probabilem: nam petra illa spiritalis, id est typica & significata, verè erat Christus, non typus Christi, ut dixi. Id enim clarè convincunt verba S. Pauli, ut jam ostendi.

VERS. 5. *Qui ex Hebræis terram promissam ingressi sint.*

NAM PROSTRATI SUNT IN DESERTO] Omnes enim Hebræi, qui duce Mose egressi sunt ex Ægypto, ob peccata sua, præsertim murmurationem, mortui sunt in deserto, exempto Josue & Caleb, qui soli cum nova mortuorum sobole ingressi sunt terram promissam, Num. 14. v. 29.

VERS. 6. HÆC AUTEM IN FIGURA FACTA SUNT NOSTRI] *Figura*, hic tam exemplum, quàm typum signi-

A ficat. Voluit enim Deus Hebræos statuere Christianis in exemplum, ut ex ipsorum punitione discerent Deum revereri, illique ob dire, de quo plura v. 10. Unde sequitur.

SICUT ET ILLI (patres nostri, de quibus dixi v. 1. scilicet prisci Hebræi) CONCUPIERUNT] delicias carnium, in loco qui inde dictus est *Sepulcra concupiscentiæ*, eo quòd Hebræi, ibidem ob hanc carnium concupiscentiam cæsi sint a Deo, Num. 11 v. 33. & 34.

Unde dicta sepulcra concupiscentiæ.

VERS. 7. NEQUE IDOLOLATRÆ EFFICIAMINI, SICUT QUIDAM EX IPSIS: QUEMADMODUM SCRIPTUM EST (EXODI 32. V. 6. SEDIT POPULUS MANDUCARE, ET BIBERE, SURREXERUNT LUDERE] cùm scilicet vitulum aureum conflarunt Hebræi, dedicarunt, adorarunt: tunc enim hujus sui idoli & festi lætitiam clauserunt læto epulo. Unde cœpit populus manducare ex hostiis pacificis vitulo immolatis, ut ita solemnitatem novi hujusce dei sui more Ægyptiorum aliorumque Gentilium communi & sacro convivio, æquè ac ludis celebrarent & consummarent. Unde & *surrexerunt ludere*, saltando nimirum, & choros agendo: hoc enim paulo post descendens è monte vidit Moses, Exodi 32. v. 19. sic enim Gentiles post sacrificia, in honorem deorum suorum ludos agebant, eosque sæpè obscœnissimos, Unde Rabbini & Tertull. l. de Jejunio contra Psychicos, lusum hunc Judæorum interpretantur fornicationem & impudicitiam. Ludebant & publica spectacula, quæ quia idolis, æquè ac idolothyta, dicata, vetita esse Christianis, docet Tertull. lib. de Spectaculis, quem ea de causa scripsit. Verùm mox ira Dei in populum vitulantem & lasciviantem deszævit, cæsis per Levitas jubente Mose, viginti tribus hominum millibus. Inculcat hæc Corinthiis Paulus, quia est verisimile eos in gentilismo similes ludos & convivia agitasse, atque idolothyta comedisse in honorem deorum suorum ac præsertim Veneris, cui mille puellas quotidie ad meretricandum exponebant, erantque in luxum & venerem propensissimi. Unde eos antoptere v. seq. & c. 6. v. 9. & 18. q. à scortatione deterret, ut ibi dixi. q. d. Paulus: Videte ergo, ò Corinthii, ne ad idola redeatis, neve idolothyta eis immolata comedatis, ut sacrificiorum idololatricorum participes efficiamini; nec

Quomodo aurei vituli lætis clauserint Hebræi.

Gentiles post sacrificia ludos agebant.

Corinthii in veneri fuerunt propensissimi.

C lusibus, luxui & luxuriæ vos dedatis: alioqui æquè ut Hebræi, quasi apostatæ & idololatræ, quasi helluones & ventres, à Deo puniemini.

SICUT QUIDAM EX IPSIS FORNICATI SUNT] cùm scilicet Hebræi coluerunt Beel phegor, id est Priapum, & in ejus gratiam & cultum fornicati sunt cum filiabus Moab, Num. 25.

Quis sit Beelphegor.

ET CECIDERUNT UNA DIE VIGINTI TRIA MILLIA) Chrysost. Anselm. Cajetan. referunt hoc ad plagam ob fornicationem cum filiabus Moab, de qua jam dixi, quæ recensetur Numer. 25. sed ibi v. 9. dicuntur cæsa viginti quatuor millia; hic autem sunt tantùm *viginti tria millia*: licet aliqui respondeant, uno die tantùm cæsa esse viginti tria millia; mille autem unum priore die esse cæsum. Sed hæc gratis dicitur: nam nihil tale dicit Scriptura. Secundò, Cajetanus respondet errore scribarum poni 23 pro 24. Tertiò, Oecumen. ait quosdam legere 23. Numer. 25. æquè ut hic. Quartò, alii respondent Apostolum dicere verum, quia major numerus scilicet 24. includit minorem, scilicet 23. Sed planius & apertiùs

Quænam viginti tria millia cæsa, quorum hic meminit Paulus.

D dicemus, Apostolum respicere ad Exodi 32. v. 28. ubi ob adoratum vitulum cæsa dicuntur 23. millia, ut habent Biblia Romana. Hanc ergo pœnam non refert Paulus ad fornicatores proximè præcedentes, sed remotiùs more Hebræorum ad idololatras, de quibus egit v. 7. eam oblitus pœnam tanto sceleri illatam exponere, quasi pòst liminio illam tradit, sic enim in sequentibus celeribus pœnam semper subnectit, idque ut magis Corinthios ab idolis & idolothytis avertat: maximè, quia idololatria vituli & luxus, cum cultu & fornicatione Beel-phegor, uti in culpa, ita in pœna vadè consentit. Sanè Græca Pauli verba consentiunt cum Græcis Exodi verbis, ut putem omnino olim Græca in Exodo ita habuisse, uti jam habet Paulus: scilicet εἴκοσι τρεῖς χιλιάδες, id est, *viginti tria millia*; non autem; εἰς τρεῖς χιλιάδες, id est, *ad tria millia*, uti jam habent Græca in Exodo, depravata, ut videtur, facili vicinoque literarum lapsu.

N 2

VERS. 9. NEQUE TENTEMUS CHRISTUM) quasi diffidentes ejus promissis, ut aliqui Corinthiorum dubitabant de resurrectione, ut patet cap. 15. ideoque signa petamus, 2. Petri 3. v. 4.

SICUT QUIDAM EORUM TENTAVERUNT) Citat Numer. 21. 5. ubi dicitur: *Et tadere cœpit populum itineris ac laboris, locutusque contra Dominum & Mosen, ait: Cur eduxisti nos de Aegypto, ut moreremur in solitudine? Deest panis, non sunt aquæ: anima nostra jam nauseat super cibo isto levissimo.* Ubi Nota τὸ *contra Dominum*. Hunc enim Dominum Paulus explicat hic esse Christum; ergo Christus est Dominus & Deus. Hinc Græci Patres docent angelum, qui Abrahæ, Isaac & Jacob apparuit, & Hebræos ex Ægypto eduxit, typum gessisse Christi in carne venturi, id est, secundæ personæ in SS. Trinitate, scilicet Filii, hic enim est Christus.

Angelus qui Abrahæ, Isaac, &c. apparuit, typus fuit Christi.

ET A SERPENTIBUS PERIERUNT) Patet Num. 21. ubi post murmur Hebræorum jam dictum hanc pœnam eis inflixit Deus v. 6. *Quamobrem*, inquit, *misit Dominus in populum ignitos serpentes*. Ubi Nota, *ignitos* dici serpentes, B non quòd essent naturæ igneæ; hoc enim repugnat naturæ serpentum; sed ab effectu, quia suo morsu & afflatu calidissimo tantum calorem inducebant, ut qui ab eis erant morsi sibi uri viderentur: qua de causa Græcis Præsteres & Causones vocantur, quales gignuntur in Lybia, & Arabia, per quam transibant Hebræi in Palæstinam. Unde pro *ignitos* hebraicè est שרפים *seraphim*, quod Vatablus *urentes* vertit; Septuag. vertunt. *θανατοῦντας*, id est, morte afficientes.

Quare serpentes illi dicti sint igniti.

Qui serpentes vocentur Præsteres et Causones.

VERS. 10. SICUT QUIDAM EORUM MURMURAVERUNT, ET PERIERUNT AB EXTERMINATORE) angelo scilicet, per quem Deus pœnas Hebræis murmurantibus inflixit, ut Core cum suis à terra vivus absorberetur, alia 14. millia & 700. igne perirent, Num. 16. v. 30. 35. 45. 49. ita Anselm. & patet Sapient. 18. 20. Hic angelus videtur fuisse Michael, dux populi, & legis in Sina dator & vindex, Exodi 23. 21. typusque Christi, ut dixi v. 9. Alii *exterminatorem* hunc putant fuisse angelum malum, sive dæmonem, & favere videtur psalm. 77. v. 47. ubi dicitur: *Misit in eos* (Ægyptios) *iram & immissiones*, putà plagas à Mose inflictas, *per angelos malos*. Verùm loquitur C ibi Psaltes de plaga Ægyptiis; Paulus verò de ea quæ Hebræis à Deo est irrogata. Adde, verius est plagas Ægyptiis inflictas fuisse ab angelis bonis, non malis: nam, ut notat S. August. in citatum v. psalmi 77. satis constat per bonos angelos Mosen vertisse aquas in sanguinem, ranas & cyniphes produxisse. hisce enim prodigiosis pœnis certabat Moses angelique boni cum Magis Pharaonis, eorumque dæmonibus: unde illi in tertio cyniphum prodigio victi exclamaverunt, *Digitus Dei est hic*. Boni ergo angeli vocantur psal. 77. 49. *mali*, id est mala & supplicia inferentes, per eaque nocentes Ægyptiis. Unde hebraicè est מלאכי רעים *malache raim*, id est, per *angelos malorum*, &, ut Symmachus vertit, per *angelos mala infligentes*.

Exterminator hic videtur fuisse S. Michael.

Verius est plagas Ægyptiis inflictas fuisse ab angelis bonis, non malis.

Nota. Sæpiùs murmurarunt Hebræi in deserto, & ferè semper punivit eos Deus, ut ostenderet quam præ aliis peccatis sibi displiceat murmur & rebellio. Sic Num. 11. murmurantes ob concupiscentiam carnium occidit, indeque locus dictus est Sepulcra concupiscentiæ. Sic omnes murmurantes ob relationem exploratorum, dicentium terram Chanaan esse inexpugnabilem, illa exclusit, & interfecit in deserto, & è sexcentis millibus solus Josue & Caleb eam ingressi sunt, Num. 14. 29. Sic clarissimè & severissimè punivit murmur Core cum suis, ut dictum est.

Deo valdè displicet murmur & rebellio.

VERS. 11. HÆC AUTEM OMNIA IN FIGURA CONTINGEBANT ILLIS] *Hæc omnia*, nimirum quæ jam dixi; non autem absolutè omnia quæ veteri testamento describuntur, quasi nihil in eo sit, quod non figuratè aliquid futurum in novo testamento significet. Verè enim ait S. August. l. 17. de Civit. c. 15. *Mihi sicuti multum errare videntur, qui nullas res gestas in eo genere litterarum aliquid aliud, præter id quòd eo modo gestæ sunt, significare arbitrantur; ita multùm audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis involuta esse contendunt.*

IN FIGURA] Notat rectè Gabr. Vasquez in 1 p. qu. 1. a. 10. disp. 14. c. 6. *figuram* hic non tam sensum allegoricum, vel mysticum significare, quàm exemplum quod per accommodationem plurimùm valet ad suadendum. Unde figuram explicans Paulus subdit: *Scripta sunt autem* A *ad correptionem*, vel, ut græcè est, *νουθεσίαν*, id est ad monitionem, *nostram*, q. d. Deus punivit Hebræos in figura nostri, hoc est, ad exemplum nostrum; ut eorum pœna sapiamus. Unde Græca hoc v. & v. 6. habent, *ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν*, quod Syrus vertit, *hæc nobis fuerunt figura, typi*; &, ut Vatablus, *exempla*: ut essent scilicet nobis exempla vitæ, & fugæ peccatorum & suppliciorum, quæ Deus peccatis infligit.

IN QUOS FINES SÆCULORUM DEVENERUNT] *Fines sæculorum* sunt ultima mundi ætas. Hinc enim tempus Messiæ Prophetæ vocant *tempus novissimum*, & Joan. epist. 1. c. 2. 18. *horam novissimam; horam*, id est tempus, synecdochicè. Addit Ambros. & Chrysost., Apostolum ita solere loqui, tamquam instet finis mundi, ut teneat omnes suspensos, metuentes ne instet dies judicii, ut assiduè ad eum singuli se parent. De quo plura 1. Thessal. 4. 15.

QUI SE EXISTIMAT STARE, VIDEAT NE CADAT] Utile est, inquit S. August. l. de Bono perseu. c. 8. omnibus, vel penè omnibus, ut quales futuri sunt, scire non possint, ut quisque, dum nescit an sit in bono perseveraturus, humiliter & sollicitè Dei gratiam imploret, cum eaque casum cavere, & in gratia perseverare satagat. VERS. 12.

TENTATIO VOS NON APPREHENDAT, NISI HUMANA) Græca jam, Chrysost. & Syrus legunt, *εἴληφεν* in præterito, id est *apprehendit*, non *εἰληφέτω* in imperativo, id est *apprehendat*. Unde & S. Cyprianus libr. 3. ad Quirinum cap. 91. legit, *Tentatio vos non occupavit, nisi humana*. q. d. Esto, ò Corinthii, tentemini, & sollicitemini ad schismata, ad litigia, ad luxum & venerem, ad idola & idolothyta; constantes tamen estote: quia hæ tentationes, quæ vos apprehendunt & occupant, communes sunt & humanæ, quas facilè, si velitis, vincetis. VERS. 13.

Sed corrige cum Romanis, & lege, *non apprehendat*: hoc est, cùm, ut sæpè fit, tentatio aliqua ex iis quas jam commemoravi, aut alia quælibet in animum irrepit, nolite eam fovere, & apprehendere, ita ut sensim increscat, fiatque tandem insuperabilis: nam humanas & leves tentationes omnino excludere, ut eas numquam sentiatis, est impossibile. Dæmoniacum enim est, ait Anselm. maligna tentatione vinci, & peccare ex malitia; angelicum, eam non sentire; humanum, sentire & vincere. Idem habet S. Gregor. p. 1. Pastoral. c. 11.

Angelicum est, tentationem non sentire; humanum est, eam sentire & vincere.

FIDELIS DEUS EST, QUI NON PATIETUR VOS TENTARI SUPRA ID QUOD POTESTIS) Hinc Primò infero, si non patitur Deus nos tentari supra vires; ergo multò minùs, imò nullo modo impellit nos Deus ad peccata, ut vult Calvinus.

Septem corollaria.

Secundò, ergo Deus non præcipit impossibilia, ut vult Lutherus, imò nec permittit.

Tertiò, hinc sequitur, nos posse tentari tam validè à dæmone & carne, ut resistere non possimus, nisi Dei gratia succurrat. Ita Chrysost. Anselm.

Quartò, de facto tentationem nullam esse tantam, quin Dei gratia vinci possit.

Quintò, optimum tentationis remedium esse orationem; ut Dei opem & gratiam invocemus nostris diffisi viribus, Matth. 26. 41.

Optimum tentationis remedium oratio.

Sextò, hanc gratiam non solùm electis, hic & alibi promitti, sed omnibus Deum ritè invocantibus. Ita Concil. Trident. sess. 24. can. 9. & sess. 6. c. 11. Loquitur enim Apostolus fidelibus, qui erant Corinthi, quorum multi D non erant electi, sed aliqui contentiosi, scandalosi, ebrii, ut patet c. 11. v. 21. imò nemo eorum sciebat se electum, ut posset hanc consolationem sibi appropriare.

Septimò, hinc sequitur, in Christiani cujusque potestate esse habere auxilium sufficiens, ad vincendas omnes tentationes & peccata. Deus enim ad hoc, quasi fidelis, iis fidem suam obligat, ut docet hic Apostolus. q. d. Tentatio vos non apprehendat ex parte & negligentia vestra, nisi humana, nam ex parte Dei spondeo, quòd Deus qui fidelis est, sicut promisit, sic & præstabit, ut non patiatur vos tentari supra id quod potestis, hoc est, nonnisi humana tentatione tentari vos permittet. Intellige, si ejus gratiam & opem, ut par est, imploretis, eique cooperemini. *Deus*, ait S. August. l. de Natur. & grat. c. 43. & ex Concil. Trident. sess. 6. cap. 11. *Deus*, inquam, *impossibilia non jubet* (cùm jubet ut cuivis tentationi resistamus) *sed jubendo monet & facere quod possis, & petere quod non possis, & adjuvat ut possis*. Hinc Christus Matth. 11. *Jugum*, inquit,

Quisque habet auxilium sufficiens ad vincendas tentationes, saltem mediatè.

meum

meum suave est, & onus meum leve. & 1. Joan. 5. v. 3. dicitur: *Mandata ejus gravia non sunt*.

Similitudines duæ, quibus ostenditur neminem tentari ultra vires.

Pulchra similitudine jumentorum, & vasorum figuli hanc Apostoli sententiam declarat S. Ephrem tract. de patientia. Si enim, inquit, homines suis jumentis non plus oneris imponunt quàm ferre queant, multò minùs hominibus plus tentationum imponet Deus, quàm ferre queant. Rursum; si figulus vasa sua igne excoquit eousque, dum rite coquantur, nec antè ea eximit, ne minùs cocta & solida sint: nec rursum ulteriùs ea sinit in igne, ne adurantur, fiantque inutilia: multo magis idem faciet Deus, ut igne tentationum eousque nos coquat, dum percoquat & perficiat, ulteriùs verò tentatione aduri & consumi nos non sinet.

SED FACIET ETIAM CUM TENTATIONE PROVENTUM, UT POSSITIS SUSTINERE] Græcè est, ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν *faciet cum tentatione etiam evasionem*, &, ut S. August. in psalm. 61. & epist. 89. legit, *exitum*; &, ut Erasmus, *eventum*. q. d. Deus qui sinit vos incidere in tentationem, idem faciet, ut tentatio bene eveniat: [illegible], ut Anselm. eam prout vobis & vestræ saluti expedit, faciet provenire, ut ex ea evadere possitis sine læsione, imò cum victoria & gloria, & hoc significat nostrum *proventus*. Itaque Græcum ἔκβασις significat.

Primò, ut Theoph. Oecum. & Græci, felicem exitum tentationis, ut ea bene cedat, & ad bonum proveniat: quia Deus faciet, ut aut citò cesset tentatio, nec permittatur quarto die eam pati, qui scitur eam ultra triduum non posse tolerare, ait Ambros. aut, si prolixior fuerit, det tolerandi facultatem, ait idem Ambros. & Anselm.

Quid sit proventus in tentatione.

Secundò, Græcum ἔκβασις non qualem quamlem evasionem significat, sed qua miles è prælio vel duello evadit victor, gloriosior & fortior: tales enim Sancti e tentatione evaserunt, quòd Noster advertens solerter vertit, *proventum*. Vnde Græcum ἔκβασις in te hic idem est, quod πρόβασις vel προβασις id est, progressio. q. d. Deus faciet, ut tentatio adeò vobis non obsit, ut cedat etiam in progressum, id est, in fortitudinis, virtutis gratiæ, victoriæ & gloriæ augmentum, ut magis in via virtutis, & via ad cælum & gloriam progrediamini. ita Photius. Vnde sequitur, *Vt possitis sustinere*, ubi pro *sustinere* græcè est, ὑπενεγκεῖν, id est, ita sustinere, ut supersint adhuc vires ad plus aliquid sustinendum: itaque tale tantumque auxilium Deus confert, ut cum magno excessu possit quis tentationem superare. Hinc notant Patres passim, per tentationes hominem maximè progredi in virtute, & per eas virtutes augeri & roborari: & ratio est, quia eis resisti non potest, nisi per contrarios virtutum actus, eosque fortes & intensos, quos dum elicit tentatus, per eos magis habitus earum corroborat & intendit.

Homo per tentationes in virtute progreditur.

Secundò, quia justus per tales actus meretur, impetrat & accipit à Deo infusum sibi earundem virtutum & gratiæ augmentum.

VERS. 14. PROPTER QUOD, CHARISSIMI MIHI, FUGITE AB IDOLORUM CULTURA] non tantùm, ut ea expresso sacrificio vel invocatione non colatis, sed etiam ne idolothyta, id est, sacrificia eis immolata, comedatis. quasi sacra & sacrificia, uti ea comedunt Gentiles peracto sacrificio ad aras, vel in templis idolorum: sic enim participaretis hisce eorum sacrificiis, & censeremini iis consentire, & tacitè ea laudare, imò & offerre. Ad idolothytorum enim esum descendit Apostolus in seqq. Ex quibus patet, Apostolum post longas digressiones cap. 9. de stipendiis & gratuita prædicatione, deque Christiano agone, bravio & athletis, & hoc cap. 10. de factis & poenis Hebræorum, ad quæ occasione idolothythorum digressus est, hoc loco ad eadem redire, atque quæstionem de idolothytis c. 8. inchoatam hic absolvere. Vnde per *τὸ propter quod*, significat se omnia præcedentia dixisse, ad hoc, ut absterreat eos ab idololatria & idolothytis.

VERS. 16. CALIX BENEDICTIONIS CUI BENEDICIMUS, NONNE COMMUNICATIO SANGUINIS CHRISTI EST] Sensus est, q. d. *Calix benedictionis*, id est, potus calicis benedicti à sacerdote, & consequenter ipse calix continens hunc potum benedictum, nonne ipsum Christi sanguinem nobis communicat? Potest Secundò, dici calix benedictionis, quia nos benedicit, & gratia cumulat. ita Anselm. & Chrysost. Tertiò & præcisè, dicitur *calix benedictionis*, quia Christus ante consecrationem benedixit, id est, Dei opem ad futuram transmutationem tam pani quàm calici apprecatus est, Matth. capit. 26. 26.

Quis sit calix benedictionis.
Prima explicatio.
Secunda.
Tertia.

Vnde Nota ex historia ultimæ coenæ Christi, quam describit Matth. c. 26. Lucas cap. 22. & Paulus hic & c. 11. Christum ante consecrationem Eucharistiæ primò gratias egisse Deo Patri, uti habent Lucas & Paulus, idque oculis de more suo in cælum elevatis, ut habetur in Canone nostro, & Liturgia S. Jacobi. Vnde hoc Sacramentum dictum est *Eucharistia*, id est gratiarum actio, quia ipsum maxima est gratia, ac consequenter cum maxima gratiarum actione sumendum.

Christus ante consecrationem gratias egit Deo Patri.

Vnde Vsu Sacramentum dicatur Eucharistia.

Secundò Nota, Christum benedixisse, non Patrem, ut volunt hæretici; sed panem & vinum, ut expresse habet hic Paulus: ποτήριον, inquit, τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, id est, *calix benedictionis, quem benedicimus*. Benedixit autem Christus panem & calicem, hoc est, Dei benedictionem & omnipotentiam super panem & vinum invocavit, ut præstò esset, & jam, & in futuris omnibus consecrationibus, ad panem convertendum in corpus, & vinum calicis in sanguinem Christi, quando legitimè pronuntiantur verba consecrationis. Similis fuit benedictio panum, Lucæ 9. v. 16. Non ergo benedictio hæc fuit consecratio, licet id velit D. Thom. 3. p. quæst. 78. a. 1. ad 1. sed prævia oratio. ita Conc. Trident. sess. 13. c. 1. Vnde in Liturgia S. Jacobi, Basilii, & nostra, Christi exemplo petimus ut Deus benedicat hæc dona, ut divina virtus in panem & calicem descendat ad perficiendam consecrationem: & hinc dicitur *calix benedictionis*, id est à Christo benedictus.

In Eucharistia prævia benedictio non est consecratio.

NONNE COMMUNICATIO SANGUINIS CHRISTI EST?] κοινωνία, id est communio, vel communicatio corporis & sanguinis Christi, non solùm significat nos sumere idem corpus, & eundem sanguinem Christi, sed etiam nos fieri unum corpus, & unum sanguinem, uti explicat v. 17. Ergo, non typus sanguinis, ut vult Calvinus, sed ipsissimus sanguis Christi est, & nobis communicatur in calice Eucharistiæ. Si dicam, Do tibi aureum; verum intelliges, non pictum: si te invitassem ad coenam & epulum capti in venatione leporis, vel cervi, & pro lepore & cervo imaginem leporis, & pictum in scutella cervum tibi proponerem; an non ridiculus tibi essem? an non impostor audirem? nonne ergo ridiculi sunt Novantes qui sanguinem & carnem, quam Christus se dare asserit, in typum & figuram sanguinis & carnis transformant? nonne Christum impostorem faciunt?

Calix sanguinis non est typus sanguinis Christi, ut Calvinus ait.

Secundò, si calix hic typus tantùm est sanguinis, ut volunt Novantes, ergo non plus, imò minus habemus in Eucharistia, quàm Judæi in manna; & potu aquæ miraculosæ habuerunt: & Apostolus debuisset dicere, nos edere corpus spiritale, & bibere sanguinem Christi spiritalem, id est typicum, sicut Judæ, dixit comedisse escam spiritalem, id est manna, & bibisse potum spiritalem, id est aquam è petra: jam verò opponit sanguinem & carnem Christi in Eucharistia, quasi corpus & rem significatam, ipsi manna & aquæ, quasi figuræ & typo spiritali, carnem & sanguinem Christi significanti; & manna vocat escam spiritalem, id est typicam, & aquam vocat potum spiritalem: carnem verò Christi in Eucharistia vocat corpus, sanguinem vocat sanguinem. Quis ergo dubitet, sicut manna fuit verè typus & umbra, sic in Eucharistia verè esse sanguinem, carnem & corpus Christi?

In Eucharistia vere est corpus Christi.

Probatur idem Tertiò, ex eo, quòd sic, ut dixi, hunc locum disertè explicant Theodor. Theophyl. Anselmus, S. Thomas. *Non dixit*, inquit Theophyl. μετοχή, *id est, participatio, sed*, κοινωνία, *id est communicatio, ut aliquid excellentius indicet, puta summam unionem. quod autem dicit hujusmodi est: Hoc quod in calice est, illud est, quod effluxit de latere Christi, & ex eo accipientes communicamus, id est unimur Christo: non pudet itaque vos, ô Corinthii, ad idolorum calicem recurrere, à calice hoc, qui vos ab idolis liberavit?*

Apertissimè verò S. Chrysost. hic in morali homil. 24. ubi per S. Synaxin exhortans Christianos ad charitatem mutuam, ita ait: *Hæc ergo cùm intelligamus, dilectissimi, velimus quoque invicem unitatem servare: ad hoc enim induxit sacrificium illud formidandum & admirabile, quod jubet nobis, ut concordia & charitate maxima ad se accedamus, & aquilæ in hac vita facti, ad ipsum cælum evolemus, vel potiùs supra cælum.*

Insignis S. Chrysost. de reali præsentia corporis Christi in Eucharistia oratio.

A *cælum*. Et infrà, quod & quale sit corpus Christi in Eucharistia ita explicat: *Si hominis vestem nemo temerè attingeret, quo pacto Domini corpus purum & immaculatum, quod divinæ illius naturæ particeps est, propter quod & sumus & vivimus, propter quod portæ inferi fractæ sunt, & cælorum apertæ, tanta cum ignominia suscipimus? Hoc corpus affixum, verberatum, morte victum non est: hoc corpus sol crucifixum videns radios avertit: propter hoc velum templi scissum est, & petra, & universa terra tremuit: hoc idem corpus cruentatum, & lancea vulneratum, sanguinis & aquæ fontes universo orbi salutares scaturivit.* Et inferiùs, Christi corpus in Eucharistia idem esse cum eo, quod fuit in præsepi, ita docet: *Hoc corpus in præsepi reveriti sunt Magi, & cum timore & tremore plurimo adoraverunt: tu verò, non in præsepi, sed in altari; non mulierem quæ in ulnis teneat, sed sacerdotem præsentem & spiritum perabundè super proposito Sacramento diffusum vides. Excitemur ergo horrescamusque, & majorem quàm barbari illi, præ nobis feramus pietatem.* Et nonnullis interiectis, nos in Eucharistia Deum ipsum tangere, & manducare, & ab eo omnia bona percipere clarissimè asseverat, dicens: *Hæc mensa animæ nostræ vis est, nervi mentis, fiduciæ vinculum, fundamentum, spes, salus, lux, vita nostra. Si hinc hoc sacrificio muniti migrabimus, maxima cum fiducia sanctum ascendemus vestibulum. Et quid futura commemoro? nam dum in hac vita sumus, ut terra nobis fit cælum, facit hoc mysterium: sicut enim in cælis, ita in terra regium corpus tibi videndum proponitur; non angelos, non Archangelos, non cælos, non cælos cælorum, sed ipsum horum omnium Dominum tibi ostendo; neque eum conspicaris tantùm, sed tangis, & comedis, non hominis regium puerum, sed unigenitum Dei filium accipis, quomodo non horrescis? & omnium sæcularium rerum amorem abiicis?* Hæc & plura S. Chrysost.

In Eucharistia est corpus idem quod Magi adoraverunt in præsepi.

Effectus sanctæ communionis.

Refutatur insulsum effugium cuiusdam Novantium Ministri.

Respondit nuper quidam novus novi Dei verbi præco, hæc concionatoriè à S. Chrysost. dici. Sed tam insulsum, quàm nullum est hoc effugium. Nam S. Chrysost. orator est, fateor, sed est & doctor: orator est; sed Christianus, & verax orator. Hinc ipso commentario dogmaticè loquitur, quia agit litteralem Apostoli interpretem: in morali verò subinde oratoriè amplificat, sed ita ut non amplificet supra & contra veritatem rei, ut dicat verbi gratia, lapidem esse lignum, hominem esse brutum, panem esse carnem: alioqui enim non concionator esset, sed impostor, & mendax, idque in rebus fidei. Sicut enim concionator mendax esset & stolidus, qui aquam baptismi diceret esse ipsissimum Christi sanguinem, qui è latere Christi fluxit, quem Judæi suis clavis & plagis è corpore Christi elicuerunt, esse ipsum Deum ac Dominum omnium; intelligendo nimirum, aquam baptismi esse typum sanguinis Christi, eumque nobis applicare ad abluenda peccata: ita sanè mendax est & stolidus, qui panem & vinum dicit esse ipsum sanguinem, ipsum corpus Christi, quod in præsepi adoratum est à Magis, quod in cruce suspensum, quod à Judæis flagellatum, cruentatum, crucifixum est, imò esse ipsum rerum omnium Dominum, atque unigenitum Dei filium, uti S. Chrysost. hic loquitur. Appello te lector, qui sincero oculo, & æqua mente hæc Chrysostomi verba legis, de manna, de agno paschali, aliave figura & typo. hæccine vera sunt? hæccine de illis typis dixisset Chrysostomus? hæccine de sua cœna diceret Calvinus, Viretus, Zuinglius? aut aliùs ex eorum grege, quantumvis concionator facundissimus? Si ita auctorum sententias, Patrum dicta elevare & invertere licet; omnem fidem, omnem historiam, omnia eorum dogmata invertere, & planè in contrarium sensum torquere licebit. Denique hæc omnia magis patebunt vers. sequentibus.

PANIS, QUEM FRANGIMUS, NONNE PARTICIPATIO CORPORIS DOMINI EST?] Sensus est, communicatio vel esus panis, quem frangimus, communicat nobis ipsum Christi corpus, ut illud revera singuli in Eucharistia participemus.

Dices, Eucharistia hic dicitur *panis*, ergo non est caro Christi.

Eucharistia dicitur panis per hebraismum.

Respondeo, *Panis* hebraismo significat quemvis cibum, ut patet 4. Reg. 6. v. 22. & 23. Sic Joan. 6. v. 31. manna, & v. 41. ipse Christus vocatur *panis*: panis enim communis omnium, & necessarius est cibus. Adde, non dici nudè panem, sed, *panem quem frangimus*, id est Eucharisticum, sive transsubstantiatum, qui est corpus Christi, panis tamen speciem & operationē retinet. ita omnes Patres, Doctores & orthodoxi.

Nota. Christus tum aliàs, tum in ultima cœna dicitur panem fregisse, & distribuisse ex more Hebræorum, apud quos paterfamilias mensæ benedicens, discumbentibus convivis panem frangere, ac cibos dividere solebat: habebant enim Orientales non panes elevatos, ut nos habemus, ita ut ad scindendum cultro esset opus; sed latos pinsebant. atque subtiles instar placentæ, unde manibus eos frangebant, ut inter alios annotavit heterodoxus licet Steuckius l. 2. Convival. c. 3. Hinc in Scriptura *frangere panem* significat convivari, & fractio panis significat quodvis convivium, cœnam, refectionem; & in novo testamento appropriatur ad hoc ut significet cœnam & communionem Eucharistiæ. Hinc *frangere panem*, est verbum Ecclesiasticum & sacramentale. Unde Paulus hic Eucharistiam vocat *panem quem frangimus*, scilicet in Sacramento species corporis Christi frangentes, & comedentes, & in sacrificio illas offerentes, sumentes & consumentes, de quo plura c. seq. v. 24.

Quales panes Orientales habuerint.

QUONIAM UNUS PANIS, UNUM CORPUS MULTI SUMUS, OMNES QUI DE UNO PANE PARTICIPAMUS] Ut, sicuti ex multis granis fit unus panis, ita B ex multis fidelibus fit unus panis sacer & vivus, putà unum corpus Christi mysticum, scilicet Ecclesia, non tantùm generaliter & mysticè, sed propriè & corporaliter, quia omnes realiter uniuntur corpori Christi, cum eoque fiunt unum in Eucharistia, sicut cibus fit unum cum comedente. Hinc rectè contra Novantes inferri potest: Ergo idem corpus Christi omnes verè comedimus. Respondent ipsi, in Eucharistia omnes Christianos fieri unum, quia eumdem panem sacramentalem, qui est typus corporis Christi, omnes manducant. Sed contrà: Quis umquam de talibus convivis dicet quòd fiant unum corpus, & unus panis, eò quòd de eadem mensa & pane comedant? hoc enim falsò & ineptè dicitur: verè autem & rectè dicitur de corpore Christi, quòd idem numero omnes manducamus; maximè quia hic panis sacer, ut ait S. Augustin. comestus non mutatur in nostram substantiam, sed nos potiùs in se transmutat, sibique unit, & similes facit, quod non facit panis communis. Unde Cyril. Alexandr. lib. 4. in Joan. c. 17. *Sicut*, inquit, *cera miscetur ceræ, & fermentum pani, sic & nos corpori Christi*, & Cyrill. Hierosolymit. C catechesi 4. *In sacra communione*, inquit, *sumus non tantùm Christiferi, sed & concorporei & consanguinei Christi*; quia in ea & Christus nobis, & nos carni Christi, ac consequenter personæ, & divinitati, & omnipotentiæ ejus realiter commiscemur. Idem asserit Irenæus lib. 4. c. 34. Hilar. de Trinit. l. 8. Chrysost. hic.

VERS. 17.

Corpus Christi nos sibi unit, facitque similes.

In Eucharistia sumus concorporei & consanguinei Christi.

Hac de causa à Patribus Eucharistia dicitur *communio*, quia realiter omnes unit corpori Christi, ita ut in eo, & cum eo omnes unum sint. q. d. Communio, id est, communis unio fidelium, qui edendo idem corpus Christi verum in Eucharistia, unum corpus Christi mysticum, id est una Ecclesia, efficiuntur. ita ex S. August. Beda. Unde & Concilium Tridene. sess. 13. c. 8. ait: *Hoc Sacramentum* (Eucharistiæ) *est signum unitatis, vinculum charitatis, pacis & concordiæ symbolum*: quia nimirum singulari modo significat & perficit unitatem corporis Christi, scilicet fidelium Ecclesiæ. Hinc etiam infantibus olim dabatur Eucharistia post baptismum, ut perfectè incorporarentur Christo; nam ut ait Christus Joan. 6. 55. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo*. Denique D hac de causa Eucharistia à S. Dionysio dicta est *Synaxis*, id est congregatio, eò quòd solerent fideles congregari in Ecclesiam ad sumendam Eucharistiam: imò Tertull. lib. de Oratione c. ult. ait soluendam esse orationem corpore Domini accepto. Vnde c. sequ. v. 20. ait Apostolus, *Convenientibus vobis in unum, jam non est Dominicam cœnam manducare*. Licet enim Ecclesia per fidem & baptismum fiat corpus Christi, magis tamen realiter & propriè fit ipsum corpus Christi in Eucharistia.

Quid significet communio.

Quare olim infantibus post baptismum daretur Eucharistia.

Quare Eucharistia vocetur synaxis.

Obiiciunt hæretici, Ergo soli boni & justi sunt partes & membra Ecclesiæ, quia Apostolus dicit, *Panis unus omnes sumus*: atqui panis fit ex granis tritici, non ex paleis: ergo & Ecclesia conflatur ex justis, & non ex iniustis: justi enim sunt grana, injusti sunt paleæ.

Refutatur obiectio hæreticorum.

Respondeo Primò: Nego consequentiam, quia similitudo non per omnia à similis esse debet.

Secundò; Negò antecedens, quia sæpè paleæ, arenæ, lentes miscentur tritico, & cum eo conflant panem. Vnde Apostolus cap. 11. 29. ait etiam malos de hoc pane edere

Digitized by Google

atqui hic ait, omnes qui de hoc pane participant, esse unum corpus Christi, quod est Ecclesia: ergo & mali, qui hunc panem comedunt sunt de Ecclesia. Vide S. Cyprianum lib. 1. epist. 6. ad Magnum.

VERS. 18. VIDETE ISRAEL SECUNDUM CARNEM: NONNE QVI EDUNT HOSTIAS, PARTICIPES SUNT ALTARIS?) *Altaris*, id est, victimæ in altari oblatæ: *altare*, enim ponit pro sacrificio quod in altari offertur, est metonymia. Hæc omnia eò spectant, ut probet Apostolus non esse comedenda idolothyta, sensusque, est: Videte, ò Christiani Corinthii, carnales Israelitas: nonne ipsi dum comedunt hostias Deo oblatas, censentur participes esse sacrificii in altari Deo oblati, & consummare ipsum sacrificium, ac per hoc quodammodo sacrificare? q. d. Eodem modo qui comedunt de pane Eucharistico, participes sunt sacrificii Eucharistici; & qui comedunt idolothyta, participant de sacrificiis idololatricis, illaque consummant, ac per hoc quasi sacrificant idolis. Probat ab exemplo Judæorum, eos qui vescuntur idolothytis, consentire sacrificiis idolorum, & quasi tacitè sacrificare idolis. ita Patres.

Avocat Corinthios ab idolothytis.

VERS. 19. QVID ERGO? DICO QVOD IDOLIS IMMOLATUM, SIT ALIQVID? AUT QVOD IDOLUM, SIT ALIQVID?) q. d. Minimè. idolum enim, & consequenter idolothytum, nihil est, nihil habet numinis vel virtutis, ut dixi c. 8. 4.

VERS. 20. SED dico, quòd ea QVÆ IMMOLANT GENTES, DÆMONIIS IMMOLANT, ET NON DEO. NOLO AUTEM VOS SOCIOS FIERI DAEMONIORUM: NON POTESTIS CALICEM DOMINI BIBERE, ET CALI-

VERS. 21. CEM DAEMONIORUM: NON POTESTIS MENSAE DOMINI PARTICIPES ESSE, ET MENSAE DAEMONIORUM) *Mensa*, sacræ scilicet, id est altaris, quæ est quasi mensa Dei, in qua Deus quasi convivatur nobiscum, ut dixi Levit. 1. & patet Malachiæ 1. 12. ita Ambros. Anselm. & Concil. Trident. sess. 22. c. 1. ubi ex hoc loco docet Eucharistiam esse sacrificium. De ea enim. Apostolum agere, non de sacrificio crucis, patet Primò, quia crucis victima transiit, & jam diu desiit: hic autem agit Apostolus de sacrificio, cujus Corinthii in dies erāt participes.

Eucharistia est sacrificium.

Secundo, ex voce *panis*, & *mensa Domini*, id est altaris: ubi enim est altare; ibi est & sacerdos & sacrificium, hæc enim tria sunt correlativa. si ergo Corinthii habebant altare, habebant & sacrificium; utique non aliud quàm Eucharistiæ,

Tertiò, *calix Domini* non aliud significat quàm calicem Domino sacrificatum: nam *calix dæmoniorum* non alius est quàm iis oblatus & sacrificatus.

Quid sit calix dæmoniorum

Quartò, ex ipsa comparatione & argumentatione Apostoli, quæ talis est: sicut Judæi comedentes victimas pacificas; participant & consentiunt earum sacrificio, in altari Deo oblato; ita & idolothyta comedentes in idolio, participant & consentiunt eorum sacrificio in altari dæmonibus oblato: sic & Christiani Eucharistiam sumentes, participes sunt sacrificii Eucharistici, & per sacerdotem Deo Eucharistiam sacrificant; ac consequenter indecens omnino est ut iidem dæmoni sacrificent, hoc ipso quo idolothyta participant, quasi partem & consummationem sacrificii idololatrici. Nemo enim potest sacrificare Deo simul & dæmoni. ita S. August. lib. 1. Contra advers. legis & prophet. c. 19. tom. 6. Chrysost. in morali, Anselmus: & innuunt Theophyl. Oecum. n. Ambros. Theodor. Disertè verò idipsum docet, multisque exemplis eorum, qui postquam idolothyta comedissent, accedentes ad Eucharistiam à Deo puniti sunt, confirmant S. Ciprianus serm. de lapsis, additque: Non ferret terrenus Imperator aliquem ex militibus suis, per fugam in castris adversariorum agere, quanto minùs permittat Deus, ut sui accedant ad epulas dæmoniorum?

Nota Primò. Post sacrificium peractum transferebantur ex altari mensaque idoli carnes illi immolatæ, ad mensam hominum, juxta altare vel templum positam, ut ex iis comederent illi, qui eas obtulerant, cum suis amicis & invitatis. Solebant enim sacrificia & festa epulo hoc sacro claudere. Sic Æneid. 8. post sacrificium, Evandrum & Æneam fecisse, docet Virgilius dicens:

Sacrificia & festa olim epulo claudebantur.

Tunc lecti juvenes certatim, araque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant:
Vescitur Æneas, simul & Trojana juventus
Perpetui tergo bovis, & lustralibus extis.

Sic & Judæi de sacrificiis quæ obtulerant, comedebant in atrio ante templum, ut patet 1. Reg. 9. 13. & alibi. Sic & Christus sacrificium Eucharisticum, ejusdem epulo & distributione inter Apostolos conclusit: hinc & in primitiva Ecclesia omnes fideles in Missa communicabant, ut sacrificii participes fierent, illudque hoc epulo clauderent. Rursum Gentiles qui offerebant & immolabant victimas idolis suis, post sacrificium ex eis μερίδας, id est partes, secum domum asportabant, ut eas domesticis distribuerent, & ad amicos transmitterent, sicque absentes sacrificii participes facerent, ut ex Herodoto & aliis docet Gyraldus de Diis Gentium, in fine operis. Pari modo Christiani tempore persecutionis Eucharistiam domum deferebant, imò ad absentes mittebant, in symbolum amicitiæ & communionis, utque eos sacrificii participes facerent. testis est Euseb. lib. 5. histor. c. 24. & 29.

Quare olim omnes fideles communicarent in Missa?

Quare olim Christiani domum deferrent Eucharistiam?

Nota Secundò Præcisè hic Apostolus respondet quæstioni de idolothytis; an iis vesci liceat? respondet autem, numquam licuisse, nec licere idolothytis vesci, quasi idolothytis, id est, quasi idolo sacris, seu eò quòd illi immolata & consecrata sunt, qui enim sic ea comedit, ipso facto tacite profitetur idolum esse sacrum, esse numen, & per idolum carnem illi oblatam esse sacram, tamquam numini alicui oblatam, quod est idololatria. Hoc autem fit, quando eo loco, modo, & circumstantiis idolothytum comeditur, ut moraliter censeatur comedens ad idoli honorem & reverentiam illud comedere, ut cùm has partes quasi sacras ea mente, scilicet idolum colendum, mittebant offerentes, & recipiebant ac comedebant amici. Rursum & clariùs, si statim à sacrificio juxta aram vel templum, in idolio cum offerentibus & sacrificantibus, coram idololatris idolothytum comedas, censeris in honorem idoli illud comedere: secùs est, si postea & solus ex fame, aut etiam ex cupiditate illo vescaris, sive domi, sive etiam in idolio tunc enim non censeris illo vesci quasi sacro ad honorem idoli, sed tantùm videris velle satisfacere fami, aut cupiditati tuæ.

Quomodo non liceat vesci idolothytis?

Quomodo liceat vesci idolothytis?

Dices, S August. epist. 154. & libr. de Bono conjug. 16. & libr. 32. contra Faust. 13. quærit, an Christianus viator fame pressus, si nihil inveniant, nisi cibum in idolio positum, & nemo adsit, possit illum edere, an satius sit emori? ac respondet: Aut certum est, idolothytum esse, aut certum est non esse, aut ignoratur: si certum est esse, meliùs Christiana virtute respuitur: si autem non esse scitur, vel ignoratur, sine ullo conscientiæ scrupulo in usum necessitatis assumitur: aliàs, ut dixi, meliùs respuitur, ne comedens idolis communicasse videatur. Ergo idolothyto, si constet esse idolothytum, abstinendum est.

Explicatur August. de esu idolothytorum.

Respondeo, Non dicit S. August. Abstinendum est idolothyto, si certum est esse; sed dicit, *Meliùs Christiana virtute respuitur*: satis ergo insinuat, licitum esse eo vesci, meliùs tamen & generosiùs eum facturum, qui eo abstineat, & malit mori quàm eo vesci. Simile est in Carthusiano; huic enim in extrema necessitate licet carnibus vesci, ut vitam tueatur: meliùs tamen & sanctiùs ipse faciet, si ex professione sua iis abstineat: itaque moriatur, ut docet Victoria relect. de temperantia n. 8. Azor. lib 5. Moral. c. 6. in fine, & alii. Non enim tenetur vitam omni modo & tempore conservare, sed potest eam voti, aut potiùs professionis suæ sanctitati postponere, idque ad dandum aliis virtutis exemplum, & sanciendam Ordinis sui disciplinam & rigorem: nec enim votum expressum abstinendi carnibus faciunt Carthusiani, sed tantùm abstinentia hæc constitutionibus eorum præscribitur.

Licet vitam sanctitati voti aut professionis suæ postponere.

AN ÆMULAMUR DOMINUM) Græcè [illegible], id est, an provocamus Dominum ad iram & zelum? an Domino æmulum rivalemque opponimus? ut eo quasi sponso relicto, dæmoni ejusque idolothytis adhæreamus, vel certè utrique adhærere, & dæmonem Deo jungere velimus. ita Chrysost. Anselm. Theophyl. Alludit Paulus ad Deuter 32. v. 21. ubi dicitur, *Ipsi me provocaverunt in eo qui non erat Deus, & irritaverunt in vanitatibus* (idolis) *suis*. Rectè S. Hieron. in 2. Habacuc ait, omnibus idolis assidere immundos spiritus, qui idola invocantibus respondent, dantque oracula, vel opem ferunt. VERS. 22.

Assident idolis spiritus immundi.

NUMQVID FORTIORES ILLO SUMUS?) q. d. Minimè. ergo non impune nobis cedet illa æmulatio, & Dei ad iram provocatio, de qua jam dixi.

OMNIA MIHI LICENT) *Omnia* scilicet adiaphora, qua- VERS. 23.

ra, quale est comedere idolothyta, non quasi sacra, aut quasi idolothyta, sed tamquam communes cibos.

Ubi Nota. Hactenus egit Paulus de idolothytis, qua talibus, sicque vetuit ea comedere. unde v. 14. *Fugite*, ait, *ab idolorum cultura*, scilicet, ne sitis mensæ & calicis dæmoniorum participes, ut explicat v. 20. putà, comedendo cibos idolis oblatos, eo modo & iis circumstantiis, quibus censeamini eos quasi sacros, seu quasi idolothytum in honorem idoli velle comedere, hoc verò versu transit ad secundum casum, scilicet, quo idolothytum non formaliter qua idolothytum, sed materialiter qua cibus vel caro est, comeditur & de hoc ait, *Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt*. quia, ut sequitur, non omnia ædificant. q. d. Materialiter licet vesci idolothyto per se, per accidens tamen non licet, si sequatur scandalum, patet ex v. 27. 28. 33. Verè dixit Clemens li. 3. Stromat. post princip. *Quid faciunt quidquid licet, facilè dilabuntur ut faciant quod non licet.* alitor hæc explicat Theoph. sed præter mentem Apostoli.

VERS. 24. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius] q. d. Nemo quærat ematue carnem, v. g. idolis immolatam, sibi commodam, gratam, sapidam, vilis pretii; sed in hac re aliisque similibus quærat alterius, proximi scilicet, ædificationem, ut non cum ejus scandalo, & damno spirituali illam emat & comedat. ita Theophyl.

VERS. 25. Omne quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes] *Omne*, scilicet omnia tam idolis immolata, quàm non immolata indifferenter comedite. *Nihil interrogantes*, græcè μηδὲν ἀνακρίνοντες, id est nihil dijudicantes, vel discernentes; Ambros. *nihil disquirentes*; Theophyl. *nihil hæsitantes*.

In macello] Græcè ἐν μακέλλῳ, pro ἐν κρεωπωλίῳ; sic & Syrus retinet vocem Latinam *macelli*: sic *prætorium*, *Cæsar*, *denarius*, *spiculator*, &c. græcè usurpant Evangelistæ, cùm sint Latina; quia Græci à Latinis & Romanis sibi dominantibus ea quasi vulgò trita acceperunt.

Carnes sacrificatæ idolis mittebantur ad macellum.

Nota ex Herodoto in Clio, & S. August. in expositione inchoata epist. ad Rom. c. 78. Solebant Gentiles carnes idolis sacrificatas & oblatas, post sacrificium & epulum superfluas, mittere ad macellum vendendas, quarum lucrum ad sacerdotes derivabatur. In macello ergo censebantur, uti aliæ carnes, ad profanum & communem usum redire. *Quidam*, inquit S. August. *infirmiores illo tempore abstinebant à carnibus, & à vino, ut ne vel nescientes inciderent in ea quæ idolis sacrificabantur, omnis enim tunc immolatitia caro in macello venum dabatur, & de primitiis vini libabant Gentes simulacris suis, & quidam in ipsis torcularibus sacrificia faciebant.* Unde Apostolus hunc scrupulum dispellens, monet ut promiscuè emant & comedant quæ in macello proponuntur, nihil discernentes, vel interrogantes, an veniant ab idolio nec ne propter conscientiam, quasi illa iis maculanda sit, si veniant ab idolio. Hoc Apostoli documentum sunt secuti Christiani Antiocheni, cùm Julianus Apostata eos per idolothyta, ad idololatriam quasi cogere & irretire vellet. Rem gestam ita narrat Theodoret. lib. 1. cap. 14. *Julianus*, inquit, *primò fontes sceleratis victimis contaminavit; quò singuli qui aquam gustarent, tetra nequitiæ labe inficerentur. Deinde quæ in foro exponebantur, eadem sceleris macula inquinavit; nam panes, carnes, fructus, olera, & alia omnia esculenta aqua lustrali aspergebantur, quæ cùm viderent Christiani, etsi non poterant non gemere, & scelera illa detestari, tamen iisdem vescebantur, legi Apostoli obsecuti ita jubenti: Quidquid in macello venit, comedite, nihil interrogantes propter conscientiam.*

Quomodo intelligendum, nihil interrogantes propter conscientiam.

Qua ratione Julianus Antiochenos ad idololatriam cogere conabatur.

Propter conscientiam] quasi scrupulus sit faciendus. si vendant idolothyta, illudque rogare debeatis, an scilicet carnes quas emere vultis, fuerint idolis oblatæ, nec tales emere & comedere liceat. ita Anselmus, Ambros. Theodor. Unde patet Paulum non loqui de jejuniis Ecclesiæ, quasi quolibet die, etiam jejunii, liceat comedere carnes, quæ in macello venales exponuntur. Hæc enim jejunia & abstinentiæ non sunt adiaphora, sed præcepta ab Ecclesia. Quare Paulus Actor. 15. & 16. jussit servari decretum abstinentiæ à sanguine & suffocato, quod merè est positiuum, & à solis Apostolis sancitum.

Non loquitur Paulus de jejuniis Ecclesiæ.

VERS. 26. Domini est terra, et plenitudo ejus) q. d. Omnis creatura, quia Domini est, bona est & munda: & sic idolothyta non immunda sunt, ut vos putatis esse, ex eo quòd dæmoni sunt oblata; sed munda sunt, quia à

A Domino creata sunt. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Alium insuper sensum affert Theophyl. q. d. Abstine à cibo isto idolo immolato: universa enim terra Domini est, ac licet tibi aliunde abunde satiari & impleri. in Græco enim codice Theophyl. pro ἄνωθεν, id est è supernis, corrigendum videtur ἄλλοθεν, id est aliunde, Sed hic sensus non aptè cohæret cum eo quod præcessit. *Omne quod in macello venit, manducate.*

Si quis vocat vos (ad prandium vel cœnam, ut habent hic nonnulli codices manuscripti) infidelium, et vultis ire; omne (etiamsi idolothytum sit) quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam] scilicet eo sensu, quem jam attuli. idque, ait Theophyl. *Ne sollicitiore cura, nimiave curiositate videamini formidare idola, utque liberam & illæsam vestram retineatis conscientiam.* Si enim rogetis, & respondeatur esse idolothytum, conscientia vestra constringetur, eoque vesci non poterit. unde sequitur: VERS. 27.

Si quis autem dixerit (in prandio vel cœna) VERS. 28.
B Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum qui indicavit) carnem scilicet hanc esse idolis oblatam & sacram, ac consequenter religiosè edendam, si videlicet indicans sit infidelis, qui te ad prandium vocavit, aut alius idololatra: si enim post illius indicium ea comedas, putabit ille te secum idololatriæ participem fieri; sin indicans sit Christianus, & scrupulosus, putans non licere ea vesci, tamquam per idololatriam polluta, post illius indicium noli ea vesci, ne eum scandalizes, alioqui enim si omne tam fidelium quàm infidelium scandalum cesset, idolothytis etiam indicatis & cognitis vesci licet, ut dixi c. 8. initio.

Et propter conscientiam) ne scilicet lædas conscientiam fratris tui in fide infirmi, tibi in mensa assidentis, dum eum tuo exemplo provocas, ut contra conscientiam suam idolothyta comedat. Vnde explicans subdit Apostolus, *Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius.*

Vt quid enim libertas mea judicatur ab aliena conscientia?) q. d. Quare utar libertate mea cum scandalo; ut damner ab aliena conscientia? illam enim cùm infirma sit & rudis, putat me rem damnabilem facere, si comedam idolothyta. q. d. Neutiquam id C faciendum est ita Ambros. VERS. 29.

Si ego cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?) q. d. Etsi licet mihi vesci idolothytis ex gratia Evangelicæ libertatis gratias agendo Domino, quorsum tamen cum scandalo id faciens, *blasphemor*, id est, aliorum maledictis me exponam, ut malè de me loquantur quasi idololatra sim aut idolorum communione pollutus? Posset Secundo, sic accipi *cum gratia*, id est, cum gratiarum actione. Vnde sequitur explicationis ergo, *Pro eo quod gratias ago.* Hinc colligitur veterum morem fuisse, ut ante mensam illi benedicerent, & post eam Deo gratias agerent. qua de re plura dicam 1. Timoth. 4. v. 4. & 5. VERS. 30.

Gratiarum actio & benedictio in mensis vetus fuit mos.

Sive manducatis, sive bibitis, sive aliud quid facitis: omnia in gloriam Dei facite) Consilii hoc est, non præcepti; nec enim tenemur omnia actu, imò nec virtute, in Dei gloriam facere, licet id valdè pium sit. Simili modo c. 16. ait, *Omnia vestra in charitate fiant*. Secundò, si quis præceptum D esse velit, cum Anselmo, Ambros. & Cajetano de aptitudine & habilitate exponat. q. d. Ita manducate, bibite, omniaque vestra ita facite, ut apta & habilia sint ad gloriam Dei promovendam, scilicet ut talia sint, ex quibus glorificari possit Deus, nemo offendi, nec Dei gloria lædi; sed potiùs omnes ædificari, & consequenter Dei gloria celebrari & propagari. Et secundum hic aptius esse, patet ex præcedentibus, ubi agitur de vitando scandalo. Vnde & sequitur, *Sine offensione estote Judæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei*. Opponit enim Paulus gloriam Dei gloriæ dæmonum, cui serviunt qui idolothyta comedunt in honorem idoli, vel cum scandalo proximorum; cùm è contrario gloriæ Dei serviant, & qui idolothytis abstinent, eaque manducant, & agunt, quæ Dei honorem, & cultum, salutemque proximorum juvant, & promovent. VERS. 31.

An omnia facere ad Dei gloriam sit præceptum.

Prima resp.

Aliter S. Thomas 1. 2. q. 100. a. 10. ad 2. respondet, præceptum esse ut aliquando homo se & omnia sua in genere

Responsio S. Thomæ.

referat ad Dei gloriam, quasi ad ultimum finem. Verùm A Apostolus hic non de uno aut altero actu, sed de eo quod continuò & semper facere oportet, loquitur.

Tertia & plenissima.

Tertiò, plenior sensus erit, si exponas, q. d. Ita studiosè Dei gloriam promovete in omnibus (quod est consilii) ut omnino caveatis, ne quid faciatis quod gloriæ Dei adversetur, aut scandalum in idolothytorum comestione (ad hanc enim propriè respicit) aut alia re detis, quo Deus vituperetur. quod est præcepti. licet enim sit affirmatiuum hoc dictum & consilium Apostoli, tamen negatiuum præceptum includit. Unde non sequitur hinc, omnia infidelium opera esse peccata, eò quòd non faciant ea ad gloriam Dei veri, utpote quem ignorant: quia, ut dixi, omnia sua opera facere, actuque ea referre ad Dei gloriam, non est præcepti, sed consilii.

Omnia infidelium opera non sunt peccata.

Morale.

Moraliter hinc Tertull. lib. de Corona militis, & S. Hieron. ad Eustochium asserunt, moris tunc fuisse apud Christianos, ut initio operis cujusque se signarent cruce, quasi dicerent: Hoc opus fiat ad gloriam Dei, in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti. Quærit S. Basilius in Regul. brevior. reg. 196. Quomodo quis manducat & bibit ad gloriam Dei? Respondet si beneficiorum Dei memor, ita animo & corpore sit compositus, ut non tamquam securus omnino manducet, sed ut qui inspectorem habeat Deum, & si proponat, non ut ventris mancipium ob voluptatem manducare, sed ut operarius Dei, ut vires habeat ad fortiùs ei serviendum, & opera ac mandata Christi exequendum; hoc est (ut brevissimè dicam) si comestionem & potum referat ad laudem Dei, non quærens cibi voluptatem, sed ordinans eam & offerens ad Dei gloriam. quod sanè facere & consuescere deceret omnes, non tantùm Religiosos, sed & Christianos verosque Dei cultores. Quare pulchrè idem Basil. hom. in Julittam Martyrem citans hunc Apostoli locum, *Sive comeditis, sive bibitis, sive aliud quid facitis, omnia ad gloriam Dei facite*; ita nos adhortatur: *Accumbens mensæ ora: esitans panem largitori gratiam rependito: bibis vinum, memento ejus qui illud tibi dedit ad lætitiam, & infirmitatum solamen: tunicam indueris, gratias agito benigno datori: suspicis in cælum & siderum pulchritudinem, procide Deo, & cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Pari modo, oriente sole & occidente in somno & vigilia, Deo gratias age, qui hæc omnia ad tuum commodum creavit & ordinavit, ut creatorem agnoscas, ames & laudes.*

Christiani olim in initio operis se cruce signabant, cur?

Quomodo quis possit manducare ad gloriam Dei.

Pulchrè S. Basi. docet quomodo in particulari omnia ad Dei honorē sint facienda.

SICUT ET EGO PER OMNIA OMNIBUS PLACEO] id est, placere conor & satago, ut omnes ædificem, neminem offendam & scandalizem; licet actu nonnullis vel ignaris, vel æmulis, vel perversis displiceam. *Placeo* enim significat hic actum inchoatum, sive studium placendi, juxta can. 32. Unde explicans subdit Apostolus, *Non quærens quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant.* VERS. 33.

Placeo, id est placere conor.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

TRansit Apostolus à secunda quæstione de idolothytis ad tertiam quæstionem principalem, de velamine mulierum. Quæsierant enim Corinthii à Paulo, an mulieres Christianæ essent velandæ, necne? Respondet hic Paulus eas debere caput velare, maximè dum publicè orant, idque probat quinque rationibus. Prima est, v. 5. & 14. quia hoc exigit honestas & verecundia muliebris. Secunda, v. 7. & seq. quia subditæ sunt viris. Tertia, v. 10. quia si nudo capite prodeant, offendent angelos. Quarta, v. 15. quia natura dedit illis comam pro velamine. Quinta, v. 16. quia hæc est Ecclesiæ consuetudo.

Quinque rationibus probat Paulus velanda esse capita mulierum.

Altera parte capitis v. 17. agit de cœna Eucharistica, carpitque in ea abusum, quòd scilicet in agape sive cœna communi divites excluderent pauperes, & seorsim quisque cum suis genio & ebrietati indulgeret. Vnde v. 23. recenset Eucharistiæ à Christo institutionem, & scelus ac pœnam indignè ad illam accedentium, jubetque ut priùs quisque seipsum probet, antequam accedat.

1. IMitatores mei estote, sicut & ego Christi. 2. Laudo autem vos fratres, quòd per omnia mei memores estis? & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis. 3. Volo autem vos scire quòd omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus. 4. Omnis vir orans, aut prophetans velato capite, deturpat caput suum. 5. Omnis autem mulier orans, aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum: unum enim est ac si decalvetur. 6. Nam si non velatur mulier, tondeatur. Si verò turpe est mulieri tonderi, aut decaluari, velet caput suum. 7. Vir quidem non debet velare caput suum: quoniam imago & gloria Dei est, mulier autem gloria viri est. 8. Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. 9. Et enim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum. 10. Ideo debet mulier potestatem habere supra caput propter angelos. 11. Verum tamen neque vir sine muliere: neque mulier sine viro in Domino. 12. Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo. 13. Vos ipsi judicare decet mulierem non velatam orare Deum? 14. Nec ipsa natura docet vos: quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: 15. mulier verò si comam nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. 16. Si quis autem videtur contentiosus esse: nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. 17. Hoc autem præcipio: non laudans quòd non in melius, sed in deterius convenitis. 18. Primùm quidem conuenientibus vobis in Ecclesiam, audio scissuras esse inter vos, & ex parte credo. 19. Nam oportet & hæreses esse, ut. & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis. 20. Conuenientibus ergo vobis in unum, jam non est Dominicam cœnam manducare. 21. Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit: alius autem ebrius est. 22. Numquid domos non habetis ad manducandum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos, qui non habent? Quid dicam vobis? Laudo vos? in hoc non laudo. 23. Ego enim accepi à Domino quod & tradidi uobis, quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur, accepit panem. 24. & gratias agens fregit, & dixit: Accipite, & manducate: hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur. hoc facite in meam commemorationem. 25. Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumque bibetis in meam commemorationem. 26. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis: mortem Domini annuntiabitis donec veniat. 27. Itaque quicumque manducaverit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè: reus erit corporis & sanguinis Domini. 28. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de

calice

calice bibat. 29. Qui enim manducat & bibit indignè, judicium sibi manducat, & bibit: non dijudicans corpus Domini. 30. Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi. 31. Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non utique judicaremur. 32. Dum judicamur autem, à Domino corripimur, ut non cum hoc mundo damnemur. 33. Itaque fratres mei, cùm convenitis ad manducandum, invicem exspectate. 34. Si quis esurit, domi manducet: ut non in judicium conveniatis. Cetera autem, cùm venerem, disponam.

VERS. 1. IMITATORES MEI ESTOTE, SICUT ET EGO CHRISTI] Cohærent hæc cum fine capitis præcedentis, q. d. Imitamini me, ò Corinthii, in eo, quòd dixi me quærere non quod mihi utile est, sed quod multis, ut salvi fiant: in hoc enim animorum zelo ego Christum imitor, qui non sua commoda quæsivit, sed nostram salutem, cùm pro ea è cælis in terram, & carnem nostram descendit, laboravit, sudavit, mortique & cruci se obtulit.

VERS. 2. LAUDO VOS FRATRES, QUÒD PER OMNIA MEI MEMORES ESTIS] Est hæc transitio, & præmunitio ad novam quæstionem & admonitionem; quia enim Paulus mox sequ. versu carpere incipit Corinthiorum abusus, de non velandis mulieribus, & quòd ad cœnam Eucharisticam temulenti ac discordes accederent; hinc correptionem suam de more præmollit, ut quasi pilulam sacchato oblitam faciliùs & suavius eam capiant & hauriant Corinthii. Dicit ergo, *Laudo vos, quòd per omnia mei memores estis*; græcè, ὅτι πάντα μου μέμνησθε, id est, ut Erasmus, *quod omnia mea memoria tenetis*: vel, ut Euthymius, *quod omnium quæ mea sunt memores estis*. Noster intelligit τὸ κατὰ, id est secundum, per; sed idem est sensus. *omnia*, intellige præcepta documenta, monita, ut sequitur. Rursum hæc *omnia*, id est pleraq; omnia, non quidem ab omnibus, sed à plerisque melioribus & potioribus vestrum observantur: nam alioqui hac epistola nonnulla Corinthiorum vitia. ac in primis hoc c. abusum cœnæ Eucharisticæ, quasi à suo & Christi præcepto dissidentem, Paulus carpit & redarguit.

SICUT TRADIDI VOBIS PRÆCEPTA MEA] Græcè, παρέδωκα ὑμῖν παραδόσεις, id est, ut etiam Beza vertit, tradidi vobis traditiones. Unde cùm hæ non sint scriptæ ab Apostolo; nec enim alia prior hac (est enim hæc prima) Pauli ad Corinthios extat epistola, qua hasce traditiones eis præscripserit; hinc manifestè sequitur, non omnia quæ fidem & mores spectant, esse scripta in sacra Scriptura, sed multa viva voce tradidisse Paulum & Apostolos, ut disertè docet Paulus hoc vers. & clariùs v. 23. & ult. Idque patet: quia antequam scripta essent ea, quæ de cœna aliisque hic scribit Apostolus, eadem tamen à Paulo & à Christo, ut ipse ait v. 23. præcepta servare tenebantur Corinthii. Eadem est ratio eorum, quæ solùm tradita, nec umquam scripta sunt, lex enim tradita æquè obligat atque lex scripta. ita ex Chrysost. Theoph. & alii.

Multa viva voce ab Apostolis tradita sunt

Lex tradita æquè obligat ac scripta.

VERS. 3. VOLO AUTEM VOS SCIRE, QUOD OMNIS VIRI CAPUT CHRISTUS EST: CAPUT AUTEM MULIERIS, VIR: CAPUT VERÒ CHRISTI, DEUS] Hic materiam de velandis mulieribus aggreditur Apostolus. Pro quo Nota. Corinthiæ mulieres non tantùm luxui, sed & cultui Veneris erant addictissimæ; adeò ut quotidie mille puellas in honorem Veneris, ad ipsius templum lenonibus & lenocinio exponerent, ut dixi c. 6. in fine, idque sivi honori & pietati ducerent, putarentque se hoc modo deam. Venerem sibi suisque ad felix matrimonium ineundum, vel continuandum, conciliaturas. Hinc consequenter erant impudentes, & amasiorum illices, quos ut ad sui amorem allicerent, aperto vultu, oculis & capite incedebant, suam formam ostentantes; adeò, ut hic mos Corinthi honestus, decens & elegans haberetur, & Christianæ mulieres eumdem morem, quasi patrium, sibi retinendum censerent. Monuerunt hac de re Paulum nonnulli Corinthii cordatiores, huncque quæstionem ei proposuerunt an Christianis feminis liceat. vel conveniat, nudo capite incedere, vel versari, maximè in Ecclesia? Paulus respondet id non decere, nec licere, idque incipit hic probare; estque hæc prima ejus ratio: mulier est subjecta viro, quasi capiti suo; ergo velanda est: è contrario vir est subjectus Deo; tamquam gloria & imago Dei; ergo vir non est velandus consequentiam utramque probabit v. 7. & 10.

Nota luxũ & idololatriam mulierum Corinthiarũ.

Non licet mulieri nudo capite incedere.

Nota. *Caput* hic idem est quod dominus, superior, rector: sic Christi hominis, sive humanitatis Christi, caput & rector est Deus: caput, scilicet heterogeneum, sive alterius naturæ, & transcendens: Christus verò proprium & homogeneum est caput Ecclesiæ, idque quatuor modis, ait D. Thomas, Primò, ratione conformitatis naturæ cum aliis hominibus: Christus enim ut homo, est caput Ecclesiæ. Secundò, ratione perfectionis gratiarum. Tertiò, ratione sublimitatis super omnem creatam. Quartò, ratione influentiæ in omnes, maximè in Ecclesiam. Sic vir quatuor modis est caput mulieris, inquit D. Thomas. *Nam Primò vir est perfectior muliere, non solùm quantum ad corpus, quia, ut Philosophus dicit in libro de Generatione animalium, femina est mas occasionatus; sed etiam, quantum ad animæ vigorem, secundùm illud Eccles. 7. Virum de mille unum reperi mulierem ex omnibus non inveni. Secundò, quia vir naturaliter supereminet feminæ, secundùm illud Ephes. 5. Mulieres viris suis subjectæ sint, sicut Domino, quoniam vir caput est mulieris. Tertiò, quia vir influit gubernando mulierem, secundùm illud Genes. 3. Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui. Quartò, vir & femina conformes sunt in natura, secundùm illud Genes. 2. Faciamus ei adjutorium simile sibi.*

Quatuor modis Christus est caput Ecclesiæ.

Quatuor modis vir est caput mulieris.

VERS. 4. VERS. 5. OMNIS VIR ORANS, AUT PROPHETANS VELATO CAPITE DETURPAT CAPUT SUUM: OMNIS AUTEM MULIER ORANS, AUT PROPHETANS NON VELATO CAPITE, DETURPAT CAPUT SUUM] Est hæc secunda ratio: Turpe est viro velari, adeoque honestas, libertas & virilitas viri requirit ut vir caput non velet, sed illud apertum liberumque exponat, è contrario turpe est mulieri non velari: nam honestas & pudor muliebris requirit ut mulier velet caput suum; ergo mulier velanda est, non autem vir.

Nota. τὸ *mulier orans, aut prophetans*, *prophetans* enim hic non sumitur propriè, ut idem sit quod prophetiam proloquens aut explicans; sed impropriè, idemque est, quòd sacris hymnis & psalmis Deum laudans, eosque Deo decantans. Nam loquitur hic Paulus de publico conventu, ubi non permittit mulieri loqui, nec docere, sed bene canere, cùm scilicet totus cœtus canit. Sic *propheta* pro cantore capitur 1. Paralip. 25. v. 1. & 1. Reg. 10. 10. Sic Saul dicitur fuisse inter prophetas, id est, inter cantores, Dei laudes canentes. Sic filii prophetarum in libris Regum dicuntur iis, qui Dei laudibus & cultui serviebant.

Propheta hic idem est quod cantor.

Aliqui sic explicant, *prophetans*, id est prophetiam audiens. Verùm nusquam sic capitur *prophetans* passivè, sed semper activè. Rursum mulierem hic quamlibet intelligit Apostolus, scilic. tam virginem & innuptam, quàm nuptam & corruptam, omnes enim omnino velari jubet, ut docet Tertull. libr. de Velandis virgin. ca. 4. & 5. additque Paulum intellexisse Corinthios, qui usque hodie, inquit, ex Pauli præcepto velant non tantùm conjuges, sed & virgines suas.

DETURPAT] Græcè καταισχύνει, id est dedecorat, probro afficit caput suum, q. d. Si non velet se mulier in templo, facit contra naturalem honestatem & verecundiam illi inditam à Deo.

UNUM ENIM EST (perinde est, æquè turpe est mulieri si non veletur) AC SI DECALVETUR.

VERS. 6. NAM SI NON VELATUR MULIER, TONDEATUR] τὸ *nam* hic est causale, sed continuativum cum emphasi, idemque valet, quod Atque adeò, si non velatur mulier, tondeatur.

TONDEATUR] Græcè, καὶ κειράσθω. id est, *etiam tondeatur*, quia par est turpido: scilicet tam turpe est mulieri non velari, quàm tonderi, vel decalvari. Hinc inferunt hæretici: ergo perperam & turpiter Religiosæ virgines tondentur.

Resp. Nego consequentiam: quia Apostolus loquitur in genere de mulieribus sæcularibus, maximè maritatis, iis scilicet, quæ publicè in templo spectantur, non autem loquitur de Religiosis aut reclusis. Hæ enim rectè comam deponunt, ut ostendant Primò, se omnem sæculi ornatum contemnere; Secundò, se non esse sub potestate viri, sed sponsum habere Christum. Itque mos fuit tempore S. Hieronymi, ut ipse ait epist. 48. ad Sabinianum. Idem faciebant Nazaræi Num. 6.

Nõ est turpe Religiosas mulieres tonderi.

Dices, Concil. Gangrense can. 17. vetat religionis prætextu virgines tonderi.

Respondeo ex Sozomeno libr. 3. cap. 13. Canon iste

Quas ve

T 3 loqui.

lieres Conc. Gangrense vetet tonderi.

loquitur non de Religiosis, sed de hæreticis mulieribus, quæ relictis & invitis maritis, quasi Religionis prætextu, caput tondebant, & virilem habitum assumebant: has enim excommunicat, ut rectè demonstrat Baronius in fine tom. 4. Annal. Adde, Religiosas pro coma habere sacrum velum.

Quas Theodosius vetuit tōderi?

Ubi Notandum est, licet Theodosius Imp. lib. 27. *de Episcop. & Cler.* Cod. Theodos. vetuerit in Occidente virgines tonderi, illas nimirum quæ juniores essent, quæque extra monasterii claustra, in sæculo publicè castitatem & vitam quasi religiosam profiteri vellent; idque ob periculum scandali, sicuti subinde fiebat, contingeret eas resilire & labi. nam, ut bene advertit Baronius anno Christi 390. (hanc quoque legis hujus causam assignat Sozomen. l. 7. cap. 16.) eodem anno lata est à Theodosio lex hæc,

Quare publica confessio sublata sit.

quo Constantinopoli matrona illa nobilis & juvencula, diaconissaque, ut videtur, à diacono in ecclesia vitiata, cùm de more jussu confessarii publicam quorumdam peccatorum confessionem perageret, longius progressa, etiam B hoc fornicationis peccatum confessa est, magno populi scandalo; qua de causa Nectarius hunc publicum pœnitentiarium, & publicam confessionem sustulit, tamen communis usus semper fuit in Ecclesia, ut virgines dum Religionem ingrediuntur, tondeantur. Unde in Ægypto, & Syria crines resecare solitas virgines Deo sacras, docet Hieron. dicta epist. 48. *Moris est*, inquit, *in Ægypti, & Syriæ monasteriis, ut tam virgo quàm vidua, quæ se Deo voverint, & sæculo renunciantes omnes delicias sæculi conculcarint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum, non intecto postea, contra Apostoli voluntatem, incessuræ capite, sed ligato pariter atque velato.* Tabennesiotas quoque sanctissimas virgines, quas S. Pachomius ab angelo monitus instituit, idem factitasse, auctor est Palladius in Lausiaca; imò S. Basilius in reg. monachorum præscribit, ut in ipsa initiatione conversionis monasticæ capita radant. Hunc enim habitum decere eum, qui luget peccata.

Mos fuit in Aegypto & Syria Religiosas tonderi.

VERS. 7. VIR QUIDEM NON DEBET VELARE CAPUT SUUM: QUONIAM IMAGO ET GLORIA DEI EST] Est hendiadys. Sicut enim dicit Poeta, *Aurum frænosque momordit*, id est, frænos aureos momordit: sic dicit Apostolus, quòd vir sit Dei imago & gloria, id est, imago gloriæ vel gloriosa, in qua scilicet maximè lucet Dei majestas & imperium, C est enim vir in supremo rerum gradu collocatus in hoc mundo, & tamquam secundarius aliquis Deus, dominans omnibus. Hæc est major propositio syllogismi Paulini, subque hanc subsume minorem: Atqui gloria Dei revelanda est, hominis verò gloria occultanda est: ergo cùm mulier sit gloria viri, vir verò Dei; sequitur quod mulier velanda sit, non vir. S. Anicetus epist. ad Episcopos Galliæ hanc Apostoli sententiá intelligit maximè de viris qui sunt in clero, seu de sacerdotibus, qui ex ordinatione Apostolorum non tantùm aperto capite, sed & tonso instar coronæ esse debent, uti fuit S. Petrus, ait Beda lib. 5. Histor. Angl. c. 22. & Gregor. Turonensis l. de Gloria Conf. c. 28. ut scilicet repræsentent, & quasi gestent coronam spineam Christi, & opprobrium S. Petri, aliorumque Apostolorum, atque exinde coronam gloriæ in cælis expectent.

Laus viri est, quòd sit imago & gloria Dei.

Corona sacerdotis quid significet.

Olim summus sacerdos nudis pedibus & tecto capite sacrificabat apud Christianos fit contrarium.

Ubi Nota. In veteri testamento summus sacerdos nudis pedibus, & tecto capite, tiara nimirum redimitus, sacrificia & sacra peragebat, ut patet Exod. 28. 37. in novo verò testamento sacerdotes Missæ sacrificium calceati, & nudo capite peragunt: quia, ut docet Epiphan. hæresi 80. quæ est Messalianorum, in novo testamen- D to Christus, qui caput nostrum est, nobis conspicuus, & manifestus est, qui in lege veteri Judæis erat velatus & absconditus, Apostolus tamen hic non solis clericis, & sed omnibus viris in genere loquitur, ut patet.

Nota. Non est contra hoc præceptum Apostoli; quòd sacerdotes nostri dum celebrant, amictu utuntur inter vestes sacras, numquam enim illo inter sacrificandum caput tegunt, *sed super os casula revolvunt*, ut ait Rupertus lib. 1 de Divin. offic. cap. 16. Non est ergo amictus ad tegendum caput, sed ad repræsentandum superhumerale pontificis in lege antiqua, ut scribunt Alcuinus & Rabanus: vel ad significandum velum quo Judæi texerunt oculos Christi, Matth. 26. ut docent Domin. Soto in 4. dist. 13. q. 2. art. 4. Hugo Victorinus lib. 2. de Sacram. cap. 4. & alii.

Sed vult Paulus abolere Gentilium morem, qui (quemadmodum primus instituerat Æneas, ut scribunt Plutarchus & Servius) velato capite diis suis sacrificabant & supplicabant. Quod discrimen inter Christianos orantes & Gentiles annotavit in Apologetico Tertull. adeoque ipsas feminas Romanas inter sacrificandum fuisse capite velatas testatur Varro l. 4. de Lingua Latina his verbis. *A ritu rica est dicta, quòd Romano ritu, sacrificium feminæ cùm faciunt, capita velant.*

MULIER AUTEM GLORIA VIRI EST] Id est, mulier facta est ad gloriam viri ex viro, velut ejus opificium & imago: unde illi subjecta est, & in signum subjectionis velanda.

Quomodo mulier, sit viri gloria.

Nota. *Mulier*, putà conjux, est *viri gloria*, id est gloriosa imago, ut dixi suprà, quia Deus mulierem, scilicet Evam, formavit ex viro, ad viri similitudinem, ut virum tamquam suum exemplar ipsa quasi imago repræsentaret. Sita est hæc imago in mente & ratione; quòd scilicet mulier instar viri sit prædita anima rationali, intellectu, voluntate, memoria, libertate, capaxque sit omnis sapientiæ, gratiæ & gloriæ, æquè ac vir: ac proinde mulier est imago viri, non propriè: nam mulier in anima rationali par est & æqualis viro, & uterque, scilicet tam mulier quàm vir, factus est ad imaginem Dei; sed impropriè & analogicè, quia scilicet mulier tamquam posterior & inferior facta est ex viro, illique similis creata est. Vnde Apostolus non expressè dicit, Mulier est imago viri, sed tantùm, *Mulier est gloria viri*: quia nimirum, ut rectè annotavit Salmeron, mulier est insigne viri ornamentum, utpote quæ viro data est, tum in adjutorium ad propagandum liberos, & familiam gubernandam, tum in materiam, & quasi ditionem, in quam vir exerceat suam jurisdictionem & dominium. Dominium enim viri non tantùm se extendit ad inanima, & animalia bruta, sed etiam ad rationalia, putà ad mulieres & conjuges.

NON VIR EX MULIERE EST, SED MULIER EX VIRO) Probat duabus rationibus vel indiciis, quòd mulier sit gloria viri, quasi capitis sui. VERS. 8.

Primum est quia mulier est viro posterior, & ex viro producta, ac consequenter vir est origo & principium, ex quo orta est mulier.

Secundum est: ETENIM NON EST CREATUS VIR PROPTER MULIEREM, SED MULIER PROPTER VIRUM] ut scilicet esset viro in adjutorium, ad vitæ societatem, & prolis propagationem: sicut ergo vir est principium ex quo, ita est & finis propter quem producta est mulier: ac consequenter mulier est gloria viri, non autem vir est gloria mulieris. VERS. 9.

IDEO DEBET MULIER POTESTATEM HABERE SUPRA CAPUT) Ita Græca & Romana legunt, scilicet, *potestatem*, non autem *velamen*, uti legunt aliqui. VERS. 10.

Nota Primò. *Potestas* significat hic auctoritatem, jus, imperium, principatum, non ipsius mulieris, sed viri in mulierem, alludit enim ad Genes. 3. 16. *sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui.*

Quale signum sit caput velare.

Nota Secundò. *Potestas* metonymicè hic significat signum potestatis viri, id est velamen, quod in capite gestat mulier, ut significet se subjectam potestati viri, ac quasi virum suo capiti insidere, & dominari. *Potestas* ergo hic activè ex parte viri, passivè verò ex parte mulieris capitur. vide can. 30. Velamen enim gestamen est illius, qui potestatem in alio reveretur: sicut enim caput nudum & liberum, signum est potestatis & dominii; ita si quis illud velet, signum est hanc potestatem in eo quasi velari, constringi, ac alteri astringi & subjici. Quam ob causam Tertul. lib. de Corona milit. c. 14. hoc velamen mulierum vocat *humilitatis suæ sarcinam*, & lib. de Veland. virgin. c. 17. *jugum illarum*, Chrysost. vocat *insigne subjectionis*, Concil. Gangren. c. 17. vocat *memoriam subjectionis*.

Pileus libertatis est insigne.

Nota Tertio. Ab hoc velamine factum est, ut Latinis dicantur nubere mulieres, id est caput obnubere, sive velare, cùm in viri potestatem transeunt: contrà in viro etiam olim pileus libertinæ conditionis erat insigne, teste Livio in fine lib. 45. unde servi in necessitate militiæ asscribendi, ad pileum, id est ad libertatem, vocari dicebantur.

PROPTER ANGELOS] Primò, ad literam sensus est, mulieres debere habere velamen supra caput, ob reverentiam angelorum: non quod illi corpus habeant, & ad libidinem incitentur, ut senserunt olim Justinus, Clemens,

Ter-

Angeli non incitantur ad libidinē.

Tertull. Hic enim est error, ut dixi Genes. 6. Sed quia mulieres angelos habent testes honesti pudoris aut impudentiæ item obedientiæ & inobedientiæ suæ. ita Chrysost. Theoph. Theodor. S. Thomas, Anselmus.

Qui per angelos hic intelligantur.

Secundò, Clemens lib. 2. Hypotypos. per *angelos* viros bonos & sanctos accipit.

Tertiò, Ambros. Anselmus, S. Thomas accipiunt sacerdotes & Episcopos, qui Apoc. 2. vocantur angeli, ne scilicet eos mulieres non velatæ forma sua ad libidinem provocent. Unde Clemens lib. 2. Pædagogi cap. 10. hic præcipi putat, non tantùm ut caput tegant, sed & frontem vultumque velamine obumbrent, quod honestiores in templis facere videmus. Verùm primus sensus maximè litteralis est & genuinus.

Est hæc tertia ratio, qua probat Paulus mulieres esse velandas, videlicet quia id exigit reverentia angelorum, præsertim in templo: angeli enim templum oberrant, & singulorum habitum, gestus & voces explorant. Audi quid hac de re S. Chrysostomo contigisse, non semel, sed sæpius narrat S. Nilius S. Chrysostomi discipulus epist. ad Anastasium: *Joannes*, inquit, *sacerdos admirandus Ecclesiæ Constantinopolitanæ, & totius orbis splendor, vir animi perspicacis, omni ferè tempore videbat domum Domini refertam angelorum cœtu, & tunc in primis cùm divinum & incruentum sacrificium offerebatur, quo quidem tempore stupore & lætitia plenus, tum præcipuis amicis enarravit: Cùm cœpisset*, inquit, *sacerdos sanctissimum sacrificium, plurimi statim ex illis virtutibus descendentes, stolis induti splendidissimis, nudis pedibus intentis oculis, prona altare magno cum silentio & reverentia, quoad reverendum illud mysterium expletum fuit, circumsteterunt. Deinde huc illuc singula effusi, per totam domum Episcopis, Presbyteris & Diaconibus distributionem corporis, & pretiosi sanguinis ministrantibus abhæserunt, & satagentes & sedulò adjuvantes.*

Angeli sunt in templo & sacrificio Missæ.

Quæ reverentia angeli intersint sacrificio Missæ.

Idem S. Chrysost. homil. de sacra mensa, admirans ait: *Ad quem assistunt Cherubini, descendunt Seraphini, qui senis alis præditi vultus demittunt: ubi omnes angeli cum sacerdote pro te legationem obeunt.* S. Ambros. in c. 1. Lucæ loquens de angelo qui apparuit Zachariæ: *Utinam*, inquit, *nobis quoque adolentibus altaria, sacrificium deferentibus assistat angelus, imò præbeat se videndum. Non enim dubites assistere angelum, quando Christus assistit, Christus immolatur.* S. Greg. lib. 4. Dialog. c. 58. *Quis*, ait, *fidelium habere dubium possit ipsa immolationis hora, ad sacerdotis vocem cælos aperiri; in illo Jesu Christi mysterio angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cælestibus jungi, unum quoque ex visibilibus atque invisibilibus fieri?* S. Dionys. Areopagita Cælest. hierarch. c. 5. & 9. ait angelos extremi ordinis præesse Ecclesiasticæ hierarchiæ, comministrationi sacrorum. Tertull. lib. de Orat. c. 13. reprehendens abusum sedendi in Missa, sic ait: *Siquidem irreverens est assidere sub conspectu, contraque conspectum ejus, quem maximè revereris ac venereris; quanto magis sub conspectu Dei vivi, angelo adhuc orationis astante, factum illud irreligiosissimum est, nisi exprobramus Deo quòd nos oratio fatigaverit?* Narrat Joan. Moschus in Prato spir. c. 150. Episcopum Rumeliæ celebrantem coram Agapito Papa, cùm sisteret, eò quòd non videret Spiritus sancti descensum, quem videre solebat, rogatum ab Agapito moræ causam, respondisse: Diaconum, qui flabellum tenet, removete ab altari. Eo remoto, solita signa apparuerunt, ipseque sacrificium perfecit. Idem S. Chrysostomo contigisse, ob Diaconum oculos conjicientem in mulierem, narrat Metaphrastes in Vita S. Chrysost.

Mulieres nō solum Christianæ, sed & Judææ atq; Gētiles solent velare caput.

Nota, ad pudorem & honestatem, olim etiam ante Christum, velamine usas esse mulieres Judæorum & Gentium, Trojanas, Romanas, Arabes, Lacænas. Unde Valer. Maximus libr. 6. c. 3. horridum narrat C. Sulpitii maritale supplicium, qui uxorem dimisit, quòd eam capite aperto foris versatam cognorat.

Sulpitius uxorem dimisit quia capite aperto foris versabatur.

Feminæ Arabicæ totā faciem tegebant.

Tertullianus libr. de Veland. virginib. c. 17. *Judicabunt nos*, ait, *Arabiæ feminæ Ethnicæ, quæ non caput tantùm, sed faciem quoque ita totam tegunt, ut uno oculo liberato contentæ sint dimidia frui luce, potiùs quàm totam faciem prostituere.* Idem Tertull. de Corona militis c. 4. *Judæis*, *feminis*, inquit, *tam solemne est velamen capitis, ut inde cognoscantur.*

De Lacænis Plutarchus in Apophth. Laconicis in Charilla, testis est, quòd earum virgines aperta facie, viris junctæ mulieres velata facie prodire solitæ sint; ut scilicet illæ maritos invenirent, istæ viros habentes, aliis placere non curarent. Sed sicut probro adscribitur Lacænis, ait Clemens libr. 2. Pædagogi cap. 10. quod super genua tantùm vestes deductas induerent, ita nec earum virgines aperta facie prodeuntes laudantur: quòd sic virgineus pudor quasi venalis expositus proderetur.

Culpantur virgines se tenui velo tegentes.

Rursum Secundò, Tertull. lib. de Veland. virgin. c. 2. culpat eas, quæ tenui velo utebantur, quòd illud irritamentum magis sit libidinis, quàm tegumentum pudoris, Gentilium potiùs feminarum usu, quàm Christo credentium comparatum. Et c. 12. nundinatrices quasi pudicitiæ habet illas, quæ consilium formæ à speculo peterent: & speculum olim vitasse Christianos, satis indicat S. Justinus ad Severum de vita Christiana. Denique hoc fine scripsit Tertullianus librum de Velandis virginibus; ut probet omnes, non tantùm nuptas, sed & innuptas, etiam sæculares, non obstante quavis consuetudine, velandas esse: quia id præcipit hic Apostolus; & sic, ait c. 4. intellexerunt Corinthii, qui usque hodie velant virgines suas: & rationes Apostoli omnibus omnino mulieribus conveniunt; ut meritò abusus censeri & corrigi debeat, quòd nonnullis in locis virgines nudo planè capite incedant, scilicet ut formam ostentent, & sponsum captent, cùm revera tum alios, tum seipsas castitatis periculis exponant, & lenonum fraudibus sese indies objiciant; unde tot pudicitiæ naufragia videmus & audimus.

Virgines nudo capite incedentes se & alios periculo castitatis exponunt.

Veletur igitur virgo, ut tecta in publicum prodeat; ne vel ipsa videat quæ non decent, vel in aliorum aspectum vultus ejus incurrat. Innumerabiles enim per aspectum vel ipsæ perierunt, vel alios occiderunt; ut summa cautio oculis meritò sit adhibenda. Unde Tertull. loco mox citando; *Omnis*, ait *publicatio virginis bonæ, stupri passio est*: nimirum quia quæ aperto vultu oculis suis liberè vagatur, ut videat & videatur, facilè in spiritu violatur. Et hæc ipsa evagatio index est animi non satis casti. Unde subdit Tertullianus, *Indue armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiæ, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Huic officio optimè serviunt calyptræ Brabanticæ (quas Heucas vocant) supernè coopertæ pileis, quos honestiores ita demittunt, ut penè totam faciem tegat & obumbrent.

Flammeum virginum.

Hinc Tertiò, olim habitus sacrarum virginum fuit flammeum, seu sacrum velum, de quo Tertull. de Velandis virgin. cap. 15. *Pura*, ait, *virginitas semper timida oculos fugit, confugit ad velamen capitis, quasi ad galeam, contra ictus tentationum, contra jacula scandalorum, contra suspiciones & susurros*, additque hæc vela solemniter solere benedici, indeque virgines dici Deo nuptas & desponsatas. Unde & Innocentius I. ad Victricium epist. 2. cap. 12. *Quæ*, inquit, *Christo spiritualiter nubunt, & à sacerdotibus velantur.* Ad hæc olim hæ virgines pulla veste induebantur, & operiebantur pallio. E contra io viri Christiani habitum priscum ita pungit Lucianus in Philopatro, *Pallium putre, sine calceis*, (nudipedes ergo, vel certè soleis olim incedebant Christiani, uti jam Cappucini) *& tegimine, nudo capite, detonsà coma.*

Quis olim fuerit vestitus virginū quis viri Christiani.

VERUNTAMEN NEQUE VIR SINE MULIERE, NEQUE MULIER SINE VIRO IN DOMINO] Refer VERS. 11.
hæc non ad versum proximè præcedentem (quam proinde aptè Biblia Plantini parenthesi intercipiunt) sed ad superiorem vers. nonum: quod enim ibi dixit, mulierem creatam esse propter virum, ne viris superbiendi, mulieribus sibi indignandi occasionem dedisse videatur Apostolus, hic mitigat, dicens, neque mulierem sine viro, nec virum sine muliere esse posse in conjugio: alter enim alterius, utpote conjugis, ope indiget, idque *in Domino*, id est Domino ita volente & disponente, vel per Dominum, & Domino auctore ita Ambrosius, & patet ex v. seq.

Posset Secundò, sic accipi, *in Domino*, scilicet Christo, hoc est, in re & lege Christiana, vide can. 25. & 37. q. d. Ad normam Christianæ legis, & ordinationis divinæ vir, & mulier invicem se juvent, filios procreent, eosque piè educent. Videtur enim sub nonere conjuges sui officii, & Christianæ pietatis.

NAM SICUT MULIER (prima, Eva,) DE VIRO VERS. 12.
formata est, ITA ET VIR PER MULIEREM concipitur, formatur, nascitur, propagatur: OMNIA AUTEM EX DEO] fiunt, ordinantur & disponuntur.

NEC IPSA NATURA DOCET VOS] id quod præce- VERS. 14.
dit, scilicet decere mulierem non velatam orare, sed

po-

potiùs ejus contrarium, scilicet id quod sequitur: *Quòd vir si comam nutriat, ignominia est illi: mulier verò si comam nutriat, gloria est illi*. Hæbrei enim, qualis erat Paulus, concisè loquuntur, & multa subaudiunt, ut dixi canone 38. Unde Græca, & quædam Latina clariùs per interrogationem hoc legunt, ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει; hoc est, ut Syrus *annon* vel *nonne ipsa natura docet vos?* Noster Interpres non legit ὑμᾶς sed ἢ οὐδὲ tantum.

VERS. 15. *Alere comā effeminatū est in viro.*

VIR SI COMAM NUTRIAT, IGNOMINIA EST ILLI] Quia alere comam est contra decus virile, est animi mollis & effeminati, ni fiat valetudinis, aut frigoris causa. Hinc S. Augúst. libr. de Opere monach. refellit monachos quosdam, qui comam promissam habebant usque ad humeros, ut speciem & nomen sanctitatis captarent. Rursum virum decet aperto capite orare, mulierem velato, uti hactenus probavit Apostolus: ergo mulier comam alere debet, non autem vir: coma enim à natura data est illi pro velamine. Comam longam & promissam hic intellige qualis est mulierum.

Unde Gallia dicta est Comata. Primùm sub Scip. Africano Romani usi sunt tonsoribus. An præceptum sit alere comam in muliere.

Nota. Ut mulier comam alat, non autem vir, non est absolutè præceptum naturæ, aut divinum, aut Ecclesiasticum. Unde, ut dixi v. 6. feminę Religiosæ comam rescant: è contrario gentes nonnullæ olim comam in viris habebant pro decore & ornamento, ut Galli, à quibus dicta est Gallia Comata; & Achivi, quos passim Homerus vocat κάρη κομόωντας Ἀχαιοὺς id est crinitos Achæos. Romani quoque prisci comam alebant. & serò, nimirum sub tempora Scipionis Africani, tonsoribus uti cœperut. Primi tonsores ex Sicilia, inquit Plinius lib. 7. c. 59. in Italiam venerunt, anno post Romam conditam 454. antè intonsi fuere. Lycurgus quoque Lacedæmones voluit comam retinere. Paulus ergo non præceptum hic, sed honestatem & decentiam naturæ insinuat, scilicet naturaliter decere, ut fœmina cùm in publicum prodit, comata & velata prodeat, non autem vir: hanc tamen naturæ decentiam Paulus hic sancit, & instar præcepti à Corinthijs servari vult. unde subdit.

VERS. 16. SI QVIS AUTEM VIDETUR CONTENTIOSUS ESSE] *Contentiosus*, ut scilicet contendat, non veritatis, sed gloriæ & victoriæ studio (hoc enim significat Græcum φιλόνεικος) feminas Christianas velandas non esse, cùm in templo orant, sed pristinum Gentilium morem & nuditatem retinere debere.

HOC AVTEM PRÆCIPIO] Est hæc quarta ratio probans mulieres esse velandas, petita ab ipsa natura, quæ mulieri comam dedit pro velamine, ut doceret eam esse velandam.

VERS. 17. HOC AVTEM PRÆCIPIO: NON LAVDANS, QUOD NON IN MELIUS, SED IN DETERIUS CONVENITIS] q. d. Hoc de velandis mulieribus ita præcipio, ut interim vos non laudem in eo quod sequitur, scilicet *quòd non in melius, sed in deterius convenitis*. quod quid sit, explicat v. seq. dicens:

VERS. 18. *Tempore Pauli tēpla fuerunt.*

CONVENIENTIBUS VOBIS IN ECCLESIAM, AUDIO SCISSURAS ESSE INTER VOS] Ubi Nota nomen *ecclesiam*: inde enim sequitur, iam tunc tempore Pauli fuisse ecclesias & templa. Vide de prisca ecclesiæ forma, picturis, cruce, distinctione loci feminarum, virginum, virorum, Baronium in hunc Apostoli locum.

Transit hic Apostolus à velamine mulierum ad abusus Corinthiorum in cœna Eucharistica corrigendos.

VERS. 19. *Qua ratione oporteat hæreses esse.*

NAM OPORTET ET HÆRESES ESSE] spectata nimirum humana inconstantia, superbia, novitate & pronitate, qualis erat Corinthiorum, ut dicerent, *Ego sum Pauli, ego Apollo*, Deo permittente ad suorum probationem, necesse est & oportet, sequi hæreses. ita Cajetanus, Amb. Chrisost.

Quæ schismata apud Corinthios in cœna Eucharistica fuerint.

HÆRESES] Hoc est, schismata & sectas, tum in fide, tum in moribus; quales erant hic apud Corinthios in cœna Eucharistica, nimirum de loco recumbendi, de tempore cœnæ inchoandæ, de cibis & potibus, de socijs & convivis: nam in cœna Dominica & agape Corinthij divites excludebant pauperes, & seorsim illam peragebant, ut patet ex seq.

Fructus hæreseos.

VT ET QUI PROBATI SUNT (qui probi, solidi ac firmi sunt) MANIFESTI FIANT] Tempore enim hæreseos & schismatis manifestatur quinam in fide & pietate fundati & constantes sint: uti hic apud Corinthios manifestabatur constantia & patientia pauperum, quos divites aspernabantur; rursum modestia & charitas divitum illorum, qui oderant schismata, & pauperes ad cœnas & agapes suas advocabant. ita ex Chrysostom. Theophyl. & Oecumen.

CONVENIENTIBUS ERGO VOBIS IN UNUM, IAM NON EST DOMINICAM COENAM MANDUCARE] q. d. Dum convenitis tali modo ad Eucharistiam, & cœnam Christi Domini, jam vestra cœna non est cœna Dominica, uti esse solebat; & vestrum manducare, jam non est Dominicam cœnam manducare, uti olim erat; non instituitis cœnam Domini (qui omnes Apostolos, quin & Judam cœnæ suæ sobriæ & piæ adhibuit) sed Bacchi aut Martis. Convenitis enim ad vos inebriandum, & pauperes excludendum: itaque quilibet in se ebrius, in pauperes verò violentus est. ita Anselm. Chrisostom. Theophyl.

Potest Secundò, cum Vatablo & Erasmo Græcum οὐκ ἔστι capi pro οὐκ ἔξεστι: *non est*, hoc est, non licet vobis Dominicam cœnam manducare, ob rationem quam subdit. sed prior sensus penitior est & nervosior, magisque pungit Corinthios.

VERS. 21. *Quid Tò præsumit? Prima explicatio & genuina.*

UNUSQUISQUE ENIM SUAM COENAM PRÆSUMIT] Primò, S. August. epist. 118. *præsumit*, inquit, hoc est, sumit ante synaxin; hoc enim propriè est præsumere: & quia ad hanc præsumptionem tollendam, jubet v. 33. ut invicem sese expectent, scilicet in cœna ante sanctam synaxin. nam in ipsa sacra synaxi, vel post eam, non videtur opus fuisse expectatione, cùm ea non celebraretur, nisi postquam omnes convenissent, eamque promiscuè sumebant pauperes misti divitibus.

Quare olim ante Eucharistiam instituerint Christiani cœnā communem.

Ubi Nota. Tempore Pauli, Christiani, ut imitarentur Christum (qui post cœnam agni, & communem, Eucharistiam instituit) ante cœnam Eucharisticam, instituebant cœnam communem omnibus Christianis, tam pauperibus, quàm divitibus, idque in mutuæ & Christianæ charitatis symbolum. Perduravit hic mos in nonnullis Ecclesijs per multa secula: nam Sozomeni adhuc tempore, ut ipse narrat lib. 7. histor. c. 19. in Aegypto, multis urbibus & pagis, sumpta, cœna vulgari, exemplo Christi celebrabant & sumebant sanctam synaxin. Idem de aliis quibusdam Ecclesijs indicat Concilium Cartagin. III. can. 29. Hunc morem, ubi & quamdiu permissus fuit, non taxat hic Apostolus, sed ejus abusum, in ijs, qui in hac cœna se inebriabant, sinentes alios pauperiores esurire. Hoc enim taxans, subdit: *Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est*. &, *Qui manducat indignè*, hoc est, in peccato mortali ebrietatis, & contemptus pauperum, *reus erit corporis & sanguinis Domini*. Rursum concludens v. 33. *Itaque fratres*, inquit, *cùm convenitis ad manducandum, invicem expectate, si quis esurit, domi manducet, ut non in judicium conveniatis*; scilicet, dum convenitis, ut cœnam Dominicam, sive Eucharisticam manducetis, ut dixit v. 20. Ergo loquitur de conventu qui fiebat ante, non autem post cœnam Eucharisticam.

Secunda explicatio.

Secundò tamen, alii accipiunt τὸ *cœnam suam præsumit*, de agape post sanctam synaxin. Pro quo Nota, in primitiva Ecclesia, ad imitationem cœnæ Christi, solitos ditiores post sanctam communionem, cœnam in Ecclesia instruere omnibus, tam divitibus, quàm pauperibus, in charitatis symbolum, ideoque agape vocabatur, quasi dicas, charitas: sed refrigescente charitate, crescente multitudine fidelium, res abijt in abusum. Divites enim privatim suam cœnam præoccupabant & instruebant sumptuosissimè etiam ad ebrietatem, pauperibus vel exclusis, vel non exspectatis, multò minùs invitatis, ut significatur v. 33. & hoc videtur hic taxare Apostolus, Vide Chrysost. in moral. sub finem homil. 23. Tertul. Apolog. 29. & Baronium hic. Hac de causa Concil. Laodic. can. 28. agapes in Ecclesia fieri vetuit.

Quid sit agape & quo tempore fiebat.

Quando, & quare præceperit Ecclesia sanctissimā Eucharistiam à jejunis sumi.

Verùm prior explicatio verior & solidior est, ob rationes ibi allatas, agape enim hæc tempore Pauli fiebat, non post, sed ante sacram synaxin: licet paulò post prima hæc Ecclesiæ tempora, scilicet cùm Ecclesia sanxit, ut Eucharistia ob reverentiam, nonnisi à jejunis sumeretur, post Eucharistiam celebrata sit hæc agape, ut patet ex Tertulliano & Chrysostomo jam citatis, & ex Augustino epistola 118. Unde pari ratione hic Apostoli locus, ijs qui post Eucharistiam celebrarunt agapem, accommodari potest: Apostolus enim taxat ebrietates & arro-

arrogantias divitum in agape, sive ea fit ante, sive post Eucharistiam. Quare ineptè Novantes aliqui hunc Apostoli locum torquent contra Missas privatas, in quibus solus sacerdos communicat, quia scilicet nemo alius vult communicare; eos enim non excludit: imò optat Ecclesia, ait Concil. Tridentinum sess. 22. c. 6. & can. 8. ut qui Missam audiunt, etiam communicent. Nam Apostolus hac de re hic non agit, nec de cœna Eucharistica loquitur, sed de vulgari & communi, sive agape, uti ostendi.

Male hunc locum torquent Novantes contra Missas privatas.

PRÆSUMIT AD MANDUCANDUM) præsumit manducare, vel præsumit manducando, scilicet suam cœnam. Est hebraismus.

VERS. 22. NUMQUID DOMOS NON HABETIS AD MANDUCANDUM ET BIBENDUM? AUT ECCLESIAM DEI CONTEMNITIS: ET CONFUNDITIS EOS, pudore afficitis pauperes, QUI NON HABENT] opes & delicias, quas in commune symbolum cum divitibus conferant? q. d. Si vultis convivari, & genio indulgere, inter æquales domi id facite, non in Ecclesia. Si enim in Ecclesia id facitis, dupliciter peccatis;

Primò, quod Ecclesiam vestra crapula contaminetis & polluatis.

Secundò, quòd pauperes negligendo & pudefaciendo, Ecclesiam Christianam, quæ communis est pauperibus & divitibus, dividatis & discindatis.

VERS. 23. EGO ENIM ACCEPI A DOMINO, QUOD ET TRADIDI VOBIS] non scripto, ut patet, sed viva voce. Nota hunc locum pro traditionibus, quas orthodoxi verbo Dei scripto adjungendas docent.

Vis & veritas traditionum.

VERS. 24. DOMINUS IESUS IN QUA NOCTE TRADEBATUR à Juda & Judæis in mortem & crucem, ACCEPIT PANEM, ET GRATIAS AGENS FREGIT, ET DIXIT: ACCIPITE, ET MANDUCATE: HOC EST CORPUS MEUM, QUOD PRO VOBIS TRADETUR] Nota hic quinque actiones Christi. Primò, Christus accepit panem; Secundò, gratias egit Patri; Tertiò, panem benedixit, ut habet S. Matth. c. 26. 26. Quartò, panem fregit; Quintò, porrexit, & inter porrigendum dixit, *Accipite & manducate, hoc est corpus meum.* Hæc enim verba tam porrigentis sunt: quàm consecrantis.

Quinque actiones Christi in institutione Eucharistiæ.

Hinc ruit argumentum Calvini: Omnia, inquit, verba hic, scilicet, *accepit*, *benedixit*, *fregit*, *dedit*, respiciunt, & referunt panem: ergo panem acceperunt & comederunt Apostoli, non corpus Christi.

Objectio Calvini. Resp. & ostenditur qua ratione hæc verba Accepit, benedixit, fregit, &c. *ad panem referantur.*

Respondeo ad antecedens. Hæc verba referunt panem, non qui manebat panis, sed qui inter dandum, vi verborum & consecrationis Christi, convertebatur in corpus Christi. Sic dicere potuisset Christus in Cana Galilææ: *Accipite, & bibite, hoc est enim vinum,* si per hæc verba mutare voluisset aquam in vinum. Sic vulgò dicimus, Herodes S. Joannem incarceravit, occidit, sepelivit, vel sepeliri permisit, cùm tamen non incarceravit eumdem, quem sepelivit: quia hominem incarceravit, cadaver verò occisi sepelivit. Talis ergo, & consequéter æquè vulgaris, est hæc Evangelistarum & Pauli de Eucharistia locutio.

Nota Secundò, ex eo quod Christus ait, *Accipite, hoc est enim*, &c. hinc videri Christum unum panem accepisse, eumque inter consecrandum fregisse in duodecim partes, simulque singulis Apostolis unam distribuisse, quam quisque videtur manu accepisse. Unde & diu in Ecclesia Christianis fidelibus Eucharistia in manus data fuit, ut patet ex Tertull. l. de Spectaculis, ex Cyrillo Hierosolym. catechesi 5. mystagog. ex S. August. serm. 44. Postea tamen, periculi & reverentiæ causa, in os data est Eucharistia.

Quare & quando in manus data Christianis Eucharistia.

HOC EST CORPUS MEUM] Hæretici tropum, alii metonymiam, alii alium esse volunt, & hunc esse sensum: Hoc est figura corporis mei, aut, Hoc significat corpus meum.

Sed nullum hic esse tropum, patet Primò, ex demonstratione pronominis *hoc*, & ex voce, *corpus meum*, & *sanguis meus*, adeoque ex tota sententia, quæ clarissimè hoc significat, ut clariùs dici non potuerit. Accedit, quòd Christus in ultimo hoc vitæ suæ die suum testamentum condiderit, & novum æternumque fœdus instituerit cum rudibus & charissimis suis discipulis, quodque præstantissimum Sacramentum, dogma pariter ac mysterium Christianæ religionis fundarit, & exhibuerit: quæ omnia verbis clarissimis proponi solent, & debent. Quis enim credat summam Christi sapientiam ac bonitatem ultimis suis verbis

Astruitur veritas horum verborum, Hoc est corpus meum. *Primum argumentum probans in his verbis*

A dedisse inevitabilem occasionem falsi dogmatis, & perpetuæ idololatriæ? quod sanè fecit, si verba hæc tam clara: *Hoc est corpus meum*, tropicè tantùm & figuratè intelligi voluerit. Si enim ita est, ergo tota Ecclesia jam per 1500. annos in gravissimo errore & idololatria versata est, idque occasione verborum Christi: quæ ita aperta sunt, ut Lutherus ad Argentinenses scribat: *Quòd si Carolstadius mihi persuadere potuisset, in Sacramento præter panem & vinum esse nihil, magno beneficio me sibi devinxisset: hac enim re valdè papatui incommodassem. Verùm ego me captum video, nulla evadendi via relicta; textus enim Evangelii nimis apertus est & potens, qui facilè convelli non potest, multò minùs verbis aut glossis à capite vertiginoso confictis subverti.* Ita Lutherus. Et Philippus Melanchthon ad Fredericum Myconium: *Si pro corpore*, inquit, *figuram corporis accipias, quid non poterit eludi hac arte? Sic licebit totam religionis formam transformare.* Ita Philippus. Scilicet sic cum Serveto Patrem, Filium, Spiritum sanctum tria tantùm esse nomina unius Dei, non tres personas; Christum assumpsisse carnem, sed phantasticam, passum mortuumque, sed tantùm per imaginem & phantasma, cum Manichæis interpretari licebit: deni-B que dicere à pari quis poterit, non nisi per tropum Evangelia esse Evangelia, Christum esse Christum, Deum esse Deum, ut tandem, quod multis eorum contingit, nil credant. Vide quam hic fenestram atheismo Sacramentarii aperiant. Verissimè dixit & prædixit Cardinalis Hosius, hæreticos tandem fore atheos, & hæresis omnis finem esse atheismum. Nimirum dum à Catholica fide ad hæresim deciscunt, in eaque nihil inveniunt stabile, nihil constans, nihil solidum: quid restat, nisi ut hæresim abjiciant, nihil credant, fiatque id quod cecinit Psaltes psal. 13. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, Utinam id in dies non experiremur!

non esse tropum.

Lutheri de proprio & genuino sensu horum verborum testimonium.

Testimonium Melanchthonis de eodem sensu.

Hæretici fiunt athei.

Rursum non solùm Paulus, sed & alii omnes, videlicet Matthæus, Marcus, Lucas, eodem modo iisdemque verbis, *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus*, hanc cœnam & historiam enarrant, & Syrus interpres disertissimè Marci 14. 22. הנו פגרי *ithau pagri*, hoc est, ipsum corpus meum: nullus est qui tropum explicet, vel insinuet, uti C alibi solet unus alium, cùm obscurior est, explicare. Quo argumento convictus Erasmus, Conrado Pellicano, à quo ad Zuinglianismum sollicitabatur: ita rescribit: *Ad id*, videlicet non esse in Eucharistia verum corpus Christi, *negavi semper me posse animum inducere, præsertim cùm Evangelica atque Apostolica littera tam evidenter nominent corpus quod datur, & sanguinem qui effunditur.* Et infrà: *Si tibi persuasum est, in synaxi nihil esse præter panem & vinum; ego membratim discerpi malim, & omnia perpeti, quàm profiteri idem quod tu profiteris, nec patiar ut tui istius dogmatis me auctorem facias, vel comitem. Ita mihi contingat nunquam à Christo sejungi. amen.* Ita Erasmus.

Erasmus dicit se velle discerpi pro veritate Eucharistiæ.

Secundò, si in Eucharistia est & manet panis, ergo figura panis successit figuræ agni. Quis autem perperam id fieri, & dici non videt? agnus enim occisus in lege veteri, clariùs significabat Christum patientem quàm panis in lege nova. Rursum frigidè & ineptè agnus fuisset typus Eucharistiæ, quæ nudus est panis secundùm Calvinum. Quis enim non mallet agnum habere tam in se, quàm in figuram Christi, potiùs quàm panem?

Secundum argumentum principale probans realem præsentiam Christi in Eucharistia.

D Tertiò, id magis patet in consecratione calicis: *Hic est sanguis meus novi testamenti, qui pro vobis effundetur*: quod clarissimum est in Græco apud Lucam c. 22. τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, hoc poculum est novum testamentum in meo sanguine, quod, scilicet poculum, pro vobis effunditur. τὸ enim ad ποτήριον referri debet, non ad αἵματι, cùm αἵματι sit dativi casus, τὸ verò nominativi. Ergo poculum, sive calix sanguinis Christi pro nobis effusus est: ergo in calice hoc verè erat sanguis Christi, ita ut cùm calix hic effunderetur, non effunderetur vinum, quod fuit ante consecrationem, & post eam manet, ut volunt hæretici; sed effunderetur sanguis Christi, qui erat in eo post consecrationem. Hoc enim significat, *calix sanguinis qui pro vobis effunditur.* Alioqui calix vini, non sanguinis, pro nobis effusus esset, notque calice vini redemisset Christus. quod est absurdissimum. Id magis patebit ex v. seq. Nec dici potest cum Beza textum Græcum esse corruptum: quandoquidem omnes tam codices, quàm interpretes ita legunt, elimque legerunt.

Tertium argumentum.

Quar-

Quartum argumentū.

Quartò, omnes Evangelistæ, & Paulus, corpus hoc explicant, cùm addunt. *Quod pro vobis datur*; aut ut Paulus, *quod pro vobis tradetur*, vel, ut græcè est, κλώμενον, *quod pro vobis frangitur*: atqui non figura corporis, sed verum Christi corpus pro nobis datum, traditum, fractum est: ergo verum Christi corpus à Christo datum est Apostolis. Rursum dicit Paulus, quòd *qui manducaverit hunc panem indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini*: ergo hic verè est corpus & sanguis Domini, cui iniurius est qui illud indignè tractat ac sumit.

Quintum argumenti.

Berēgarius primus publicè docuis non esse verum corpus Christi in Eucharistia.

Quando damnatus Berengarii error.

In quibus Conciliis convictus Berēgarius hæresim abjuravit.

Denique ita propriè ut sonant, hæc verba consecrationis explicant Patres Græci & Latini omnium sæculorum. Hic fuit sensus totius Ecclesiæ usque ad Berengarium per annos 1050. tunc enim cœpit Berengarius, qui homo indoctus, sed gloriæ cupidus, ut novi Doctoris nomen assequeretur, primus publicè contrarium docuit. Nam Joannes Scotus & Bertramus, qui ante Berengarium idem senserunt, obscuri fuerunt, & statim à Paschasio, Rabano, & aliis repressi sunt. Berengario hoc dogma quasi novum in lucem proferenti, statim se opposuerunt Lanfrancus Cantuariensis Archiepiscopus, Guidmundus, Algerus, & totus orbis Catholicus. Unde damnatus est Berengarii error in Concilio Vercellensi sub Leone IX. rursum in Turonensi sub Victore II. ubi præsens convictus Berengarius publicè hæresim ejuravit: sed relapsus, in Romano Concilio 113. Episcoporum sub Nicolao II. rursum convictus, libros suos cremavit, & palinodiam cecinit, quæ habetur de consecrat. dist. 2. c. *Ego Berengarius*. Mox secundò relapsus, tertiò in Romano Concilio sub Gregorio VII. errorem suum damnavit hac fidei professione, quam refert Thomas Waldensis tom. 2. de Sacramentis c. 43. *Ego Berengarius corde credo, & ore confiteor, panem & vinum converti in veram & propriam ac vivificatricem carnem & sanguinem Domini nostri Jesu Christi, & post consecrationem esse verum corpus, quod natum est de Virgine; & verum sanguinem Christi, qui de latere effluxit, non tantùm per signum, sed etiam in proprietate naturæ, & veritate substantiæ.* Utinam qui hoc tempore Berengarium errantem secuti sunt, sequantur & pœnitentem. Berengarii hæresim primus hoc sæculo revocavit Andreas Carolstadius, cui stat'm sese Lutherus opposuit. Carolstadium secutus est Zuinglius, Zuinglium Calvinus: & tamen nullus fidei articulus ita omnium Patrum, totiusque Ecclesiæ consensu firmatus extat, ut hic de veritate corporis Christi in Eucharistia.

Professio fidei Berengarii circa Eucharistiam.

Carolstadius primus fecutus est hoc sæculo hæresim Berengarii, & qui illum secuti.

In octo Conciliis est definita vera & realis præsentia corporis Christi in Eucharistia.

Eumdem Ecclesia in octo Conciliis generalibus definivit, scilicet in Niceno I. Niceno II. Romano sub Nicolao II. in Lateranensi, Viennensi, Constantiensi, Florentino & Tridentino: in provincialibus etiam plurimis. Videat qui dubitat, Joannem Garetium, qui per singulas, hoc est sedecim à Christo, annorum centurias testimonia omnium Patrum & Conciliorum cujusque sæculi ordine recenset, quibus omnes apertè & unanimiter hanc veritatem confitentur: affert etiam professionem ejusdem fidei Ecclesiæ Syriacæ, Æthiopicæ, Armeniacæ, Indicæ. Videat & Bellarminum de Eucharistia, exactè singulorum verba proferentem & discutientem. Sanè qui hos leget, videbit hanc omnium ætatum omniumque sæculorum Ecclesiæ fidem fuisse; ut meritò scripserit Erasmus ad Ludovicum Berum: *Numquam*, inquit, *mihi persuaderi potuit, neque poterit, Christum, qui veritas est & charitas, tamdiu passurum fuisse dilectam sponsam suam hærere in errore tam abominando, ut crustulum farinaceum pro ipso adoraret.*

Efficax argumentum Erasmi pro veritate Eucharistiæ.

Quàm ineptè erret hæretici circa veritatē Eucharistiæ sibique contradicant.

Atque hic apparet Zuinglii, Calvini, & similium ars & ingenium. Novam illi invehunt sectam & sententiam de Eucharistia; docent in ea revera non esse corpus Christi, sed corporis tantùm figuram. Unde probant? è Scripturis: consulantur verba, legantur omnes Evangelistæ, legatur & Paulus: illisne favent; an potiùs nobis, ac receptæ in Ecclesia sententiæ? quid aliud omnes ingeminant quàm corpus? idque pro nobis traditum: quàm sanguinem? eumque pro nobis effusum. Ubi hic umbra? ubi figura? ubi typus? Atqui, inquiunt, per figuram hæc verba exponi debent: fateare ergo verba Scripturæ non tibi favere, tibi, inquam, qui non aliunde, quàm ex Scripturæ verbis Scripturæ mentem scrutandam doces. Unde igitur probas ea per figuram exponi debere? si dubia essent & ambigua, unde expositio petenda? quis litem dirimeret, nisi Ecclesia, quæ columna est & fundamentum traditæ sibi à Patribus veritatis? quis nisi veneranda Patrum antiquitas, majorum traditio, & sæculorum priorum consensus? Citamus & proferimus per singulas annorum centurias Patres, majores omnes, Concilia nationalia, & Oecumenica hoc quoque sæculo: omnes & omnia verba Christi, ut sonant, accipiunt, damnant tropum & figuram. Quid ergo restat, nisi ut plana Scripturæ verba, planam & claram Patrum & totius Ecclesiæ sæculis omnibus expositionem sequamini? & tamen mordicus in vestra tropica expositione persistitis. Quæ Scriptura? quæ auctoritas? quæ ratio suadet? nulla, nisi hæc una, quòd hæresis vestra ita elegerit, quodque Lutheri buccinam sequamini: Sic mihi videtur, sic placet, *sic volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas*. Hæc una hoc ipsum, & vestra omnia vobis & suadet & persuadet.

Pertinacia hæreticorū.

Meliùs proinde & saniùs hac in re Philippus Melanchthon libr. de Veritate corporis & sanguinis Domini: *Si ob rationes humanas*, inquit, *neges Christum esse in Eucharistia, quid dicet in tentatione conscientia? quam afferet causam discedendi à recepta sententia in Ecclesia? tunc ista verba, Hoc est corpus meum, fulmina erunt, quid his opponet mens perterrefacta? quibus Scripturis, qua voce Dei se muniet, ac sibi persuadebit, necessariò hic fuisse interpretandam metaphoram, cùm verbum Dei præferri debeat judicio rationis?* Ita Melanch.

Bene Melanchthon de veritate Eucharistiæ.

Sanè in hora mortis, in die illa terribili, cùm sistemur tribunali Christi de fide & vita examinandi, si me roget Christus, Cur credidisti corpus meum in Eucharistia? fidenter dicam: Domine credidi quod tu dixisti, quod me docuisti: tu verba tua per tropum non explicuisti, nec ego per tropum explicare ausus fui. Ecclesia ea simpliciter accepit, & ego simpliciter accepi, hanc fidem, hanc reverentiam me verbis tuis, me Ecclesiæ tuæ debere planè mihi persuasi.

Catholici credentis veritatem Christi in Eucharistia securitas in die judicii.

Si Calvinistam roget Christus, Cur tu verba mea à proprio sensu in tropum detorsisti? quid dicet? Ita mihi faciendum videbatur, quòd ratio mea non caperet, qui id fieri posset, aut deceret. Atqui, inquiet ille, utri potiùs assentiri debebas, rationi tuæ, quæ humana est & infirma; an verbo meo, quod omnipotens est & veracissimum? Ratio Gentilibus dictabat, in me, utpote Deum, in carne natum, passum, crucifixum credere, stultum esse; & tamen tu hoc credendum putasti, & credidisti, idque solis Scripturæ verbis, quæ hoc simpliciter asserunt, persuasus. Quid ergo in hoc uno Eucharistiæ articulo id, quod de illo tam disertè dixi, ad rationem tuam exigere, & juxta cerebrum tuum, tam depressum, infirmum & exiguum interpretari præsumpsisti? cur saltem Ecclesiæ omnium sæculorum expositioni & auctoritati non acquievisti? cur plus omnibus illis sapere voluisti? Quid respondebit ad hæc? qui se excusabit? quò se vertet? Cogitet jam quisque hoc seriò, & verbo Dei atque Ecclesiæ, humili fide & obedientia, suum judicium submittat, ne in illa die Domini confundatur, ne cum incredulis partem accipiat in stagno ignis ardentis pice & sulphure, ne fulmen illud audiat: *Ite maledicti, ite increduli in ignem æternum.*

Confusio hæretici.

Nec miretur tam mirabile mysterium in Eucharistia; cùm Christus in omni vita & mysteriis suis fuerit & sit admirabilis, Isaiæ 9. 6. & de eo dicat idem Isaias c. 45. 15. *Verè tu es Deus absconditus, Deus, Israel salvator.* Si angelus se insereret hostiæ, revera in ea esset, sed absconditus: non angelum, sed tantùm panem videres, sentires, gustares; angelum tamen in eo latere crederes, si angelus aut Propheta quispiam id tibi asseverasset: cur ergo pari modo non credis Christum sub hac hostia latere, sed absconditum; cùm Christus idipsum asseveret, qui mentiri non potest? modum enim hunc existendi spiritualem, invisibilem & indivisibilem, qui naturalis est angelo, Deus, cùm sit omnipotens, potest supernaturaliter dare corpori Christi in Eucharistia. Nemo ergo incredulus dicat, Quomodo potest Christus esse totus in tam parva hostia? cogitet Christum ibi esse instar angeli, nec modum inquirat, sed amplectatur potiùs immensam Christi charitatem, cujus deliciæ sunt esse cum filiis hominum, qui transiturus de mundo ad Patrem, ut ait S. Joannes cap. 13. *Cùm dilexisset suos qui erant in mundo, in finem dilexit eos*, qui, ut canit S. Thomas,

Christus est in Eucharistia instar angeli.

Christi charitas in Eucharistia.

Se nascens dedit socium,
Convescens in edulium,
Se moriens in pretium,
Se regnans dat in præmium;

ut non

ut nos sua charitate cogeret ad se redamandum, ut, quoties hæc mysteria videmus & agimus, cogitemus illum nos hisce verbis alloqui: Ecce Christus hic se totum tibi, tu te totum da, imò redde Christo.

Objectio prima: Eucharistia subinde vocatur panis. Responsio.

Dices: Eucharistia subinde vocatur *panis* & *genimen vitis*, id est vinum, ut patet Ioan. 6. v. 57. Matth. 26. 29.

Respondeo. In ipsa narratione institutionis Eucharistiæ à nemine vocatur *panis*, sed alibi: & tum *panis* significat omnem cibum, ut dixi cap. 10. v. 17. Sic posset & *vinum* significare omnem potum, quia apud Judæos, uti & in Hispania, Italia, Gallia, Germania communis potus erat, non cerevisia, sed vinum.

Sed verius est Christum *genimen vitis* vocasse, non id quod erat in calice Eucharistico, sed quod erat in calice agni paschalis. Nam sicut de agno dixit, ut habet Lucas: *Non manducabo ex hoc, donec impleatur in regno Dei*; ita & de calice agni dixit, *Non bibam de hoc genimine*, vel generatione, *vitis, donec veniat regnum Dei*. Ita enim disertè, quod Matthæus & Marcus convoluunt, distinguit S. Lucas narratque utrumque dixisse Christum ante Eucharistiam cap. 22. v. 17. Tantùm enim voluit Christus dicere, se deinceps cum illis non victurum, communemque cœnam non sumpturum, ut hactenus vixerat & sumpserat, quia pergebat ad mortem. Ita Hier. Theophyl. & alii in illum locum.

Objectio II. hæc verba, Hoc est corpus meum, *sunt sacramentalia, ergo typica. Responsio. Quid sit Sacramentum.*

Dices Secundò, *τὸ hoc est corpus meum*, est sacramentalis locutio: ergo typica, ergo figurata & tropica.

Respondeo. Nego consequentiam. Est enim hæc sacramentalis locutio, quia per eam conficitur Sacramentum verum, ut videlicet sub speciebus panis & vini, velut signo visibili, adsit verum Christi corpus: non autem est sacramentalis: id est typica, figurata, tropica: Sacramenta enim propriè significant id quod continent & efficiunt. Nam Sacramentum est signum visibile rei invisibilis, quam causat & efficit: ut, cùm dicitur, *Ego te baptizo*, id est abluo; non est sensus, Ego do signum, vel figuram ablutioni: sed propriè, Ego per hoc Sacramentum abluo corpus, & per hoc abluo animam à suorum sordibus peccatorum. Sic cùm dicitur: Ego te absolvo, confirmo, inungo; non significatur figurata, sed sacramentalis, id est realis & propria, absolutio, confirmatio, inunctio corporis & animæ.

Itaque sic Christus hic per corpus intellexisset figuram corporis, debuisset se explicare, & dicere: Ego loquor non tantùm sacramentaliter, sed figuratè & metonymicè: alioqui Apostolis & toti Ecclesiæ dedisset occasionem manifestam erroris gravissimi. Itaque non valet hæc consequentia: Christus est in Eucharistia, quasi in Sacramento, & signo vel figura, ut comment. Ambrosio adscriptus hic, & subinde Patres alii loquuntur: ergo revera ibi non est, sed figuratè tantùm & tropicè, nam contrarium inferendum est, scilicet: Ergo non tropicè, sed verè & propriè ibi est Christus. Quia Sacramentum signum est rei veræ & præsentis, non falsæ & absentis. Sicut ergo benè sequitur: Ibi est fumus, ergo ibi est ignis, quia fumus est signum ignis præsentis: In hoc corpore est halitus, ergo in hoc corpore est vita, quia halitus signum est vitæ præsentis: Ita rectè sequitur, Corpus Christi est in Eucharistia, quasi in Sacramento, ergo verè ibi est; quia Sacramentum & species Sacramentales significant se quasi Sacramentum verum corporis Christi, verè illud ipsum continere.

Sacramentum est signum rei veræ & præsentis, non falsæ et absentis.

Objectio tertia: Caro non prodest quidquam *Responsio.*

Dices Tertiò, Joan. 6. agens de hoc Sacramento Christus, dicit: *Spiritus est qui vivificat, caro non prodest quidquam*. Ergo caro Christi non est præsens, nec comeditur in Eucharistia.

Respondeo, id non posse dici: quia hoc sensu impium esset dicere, quòd caro Christi pro nobis passa & crucifixa non prodesset quidquam; cujus contrarium toto illo cap. 6. disertissimè docet & inculcat Christus, scilicet se carnem suam daturum pro mundi vita & redemptione; ergo multùm mundo & profuit & prodest caro Christi. Sensus itaque est, ut rectè Cyrillus, Primò, virtutem vivificandi, quam habet caro Christi in Eucharistia, non à se habere, sed à spiritu, id est divinitate Verbi, cui hypostaticè conjungitur.

Secundò, ut Chrysost. hanc manducationem carnis Christi in Eucharistia, non fieri modo carnali, eam laniando dentibus, instar carnis bubulæ; sed modo spirituali, & spiritui accommodato, scilicet occultè, sacramentaliter, invisibiliter. Perinde enim hic carnem Christi comedis, ac si angelum latentem comederes, & transglutires. Contrarium enim utriusque ex verbis Christi crassè intellectis colligebant & aversabantur crassi Capharnaitæ, contra quos tantùm hæc dicit & assert Christus, ut patet ex præcedentibus. Unde sequitur: *Verba quæ locutus sum vobis spiritus & vita sunt. Spiritus*, id est, spiritualia sunt & spiritualiter intelligenda, quia scilicet carnem meam non modo carnali, cruentam, dissectam, masticatam; sed modo spirituali, quasi spiritus esset, invisibiliter & indivisibiliter, in Ven. Sacramento latentem comedetis: itaque *Verba mea vita sunt*, id est vitalia sunt, & vitam audienti, credenti, & carnem meam comedenti conferunt.

Quomodo, verba Christi vita sint.

Objectio quarta: Quòd videatur esse impossibile, ut Christus totus sit in tam parva hostia: secundò, quod videatur indignum. Responsio.

Dices Quartò: Impossibile esse videtur, ut Christus tantus sit in tam parva hostia, & tot diversis altaribus. Videtur Secundò, incredibile, quòd Christus ibi sit, ut comedi possit à muribus, conspui, evomi.

Resp. ad prius, *Non erit impossibile apud Deum omne verbum*. Hinc dicimus; *Credo in Deum Patrem omnipotentem*. Plura potest Deus facere, quàm miser homo; imò omnes homines & omnes angeli possint concipere: alioqui non esset Deus. Rursum fides superat humanum captum: credenda sunt ista mysteria, non intellectu penetranda. *Fides*, inquit August. tract. 27. & 40. in Joan. *est credere quod non vides*, & S. Gregorius hom. 26. in Evang. *Fides*, inquit, *non habet meritum, cùm humana ratio præbet experimentum*. Præclarè ergo S. Thomas de hoc Sacramento canit: *Quod non capis, quod non vides, animosa firmat fides præter rerum ordinem*.

Possibilitas hujus rei demonstratur simili.

Rursum in Eucharistia non esse impossibile, ut Christi corpus sit in tam parva hostia, ex simili demonstrari potest. Nam Christi corpus natum est ex Virgine, clauso scilicet matris utero: ergo penetravit matris uterum, ita, ut dum nasceretur Christus, in eodem loco esset, in quo erat uterus matris. Similiter Christus resurrexit clauso sepulcro, & ingressus est ad discipulos januis clausis; ergo tunc in eodem loco fuit cum lapide sepulcrali, & cum januis.

Clara ejusdem rei demonstratio.

Nunc sic argumentor: Si duo corpora tota possunt esse in eodem loco, v. g. Christus & lapis; ergo & duæ partes ejusdem corporis, v. g. caput & pedes Christi, possunt esse in eodem loco, in eadem videlicet hostia, si duæ possunt esse simul, ergo & tres, & quatuor, & quinque, & quotquot Deus in eodem loco ponere volet. Idem docet Christus Matthæi 19. 24. ubi ait, *facilius esse camelum per foramen acus transire, quàm divitem intrare in regnum cælorum*: atqui Deus absolutè potest divitem ducere ad cælum: ergo & camelum per foramen acus, ergo & corpus Christi per parvam hostiam.

Jam si duo corpora possunt esse in eodem loco: ergo à pari idem corpus, scilicet Christi, potest esse in diversis locis & hostiis: utrumque enim paris est difficultatis, & paris potentiæ ac virtutis.

Tertiò, idipsum esse possibile patet ex alio simili, potest enim Deus angelum (imò angelus seipsum) in puncto existentem & contractum dilatare, & expandere, ut totum cubiculum occupet localiter: ergo à contrario potest Deus corpus per spatium expansum, contrahere in punctum. Si enim illud potest, cur non & hoc? præsertim cùm sit omnipotens: par enim utrobique est ratio & difficultas; nec unum magis involuit contradictionem, quàm aliud.

Ulteriùs, non tantùm in angelo (ne excipias angelum esse spiritum, non corpus) sed & in corporibus naturaliter idipsum facit Deus, putà in rarefactione & condensatione. Ignis enim modicam aquam, v. g. unius scyphi, calefaciendo ita naturaliter rarefacit & extendit, ut totum cacabum, qui decem scyphos continet, impleat, imò exuberet & effluat: ac rursum frigus eamdem aquam ita rarefactam & extensam, deposito ab igne cacabo, ita condensat & stringit, ut eam redigat ad quantitatem decuplo minorem, putà unius scyphi. Cur ergo Deus, qui in infinitum superat activitatem naturæ, non possit corpus Christi, quod sex pedum est, redigere ad quantitatem unius hostiæ, imò unius puncti? Deus enim, uti potest in infinitum rem

unam

unam augere, ita potest & imminuere, tam enim ad hoc, quàm ad illud requiritur & sufficit virtus infinita, quam habet Deus.

Denique Christus seipsum, suumque Evangelium, ac Sacramenta comparat Matth. 13. 31. grano sinapis, quod parvum quantitate, maximum est latente substantia, quæ sua vi & energia in amplissimos ramos se dilatat, fitque ingens arbor. Si hoc in grano sinapis naturaliter efficit Deus, quidni simile efficere possit, ac reipsa, uti promisit & dixit, efficiat in Eucharistia?

Non est indignum: quia Christus in Eucharistia nihil patitur.

Ad secundum Respondeo: Christus hic nihil patitur, sed tantùm species. Est enim Christus hic modo indivisibili & arcano, instar spiritus. Sicut ergo angelus hostiæ se includens, aut Deus qui est realiter in omni corpore & loco, nihil patitur si hostia, vel corpus aliud conspuatur, comburatur, rumpatur; sic nec Christi corpus in Eucharistia quidquam patitur: quia est ibi instar angeli. *Deus*, inquit Erasmus præfat. in libros Algeri, *qui juxta naturam non minùs est in cloacis, quàm in cælis, non lædi potest, nec inquinari: ita nec corpus Domini glorificatum.* Idem Erasmus ad Conradum Pellicanum: *Hactenus*, ait, *cum omnibus Christianis adoravi Christum pro me passum in Eucharistia, nec adhuc video quidquam, cur ab hac opinione debeam recedere; nullis humanis rationibus abduci potero à concordi sententia Christiani orbis: plus enim valent apud me quinque illa verba: In principio creavit Deus cælum & terram, quàm omnia Aristotelis ceterorumque philosophorum argumenta, quibus docent mundum carere initio. Sic hic litteras divinas habemus: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur; Hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur*, &c.

Insignis confessio Erasmi de veritate Eucharistiæ.

Hæc paulò fusiùs pertractavi, ob rei gravitatem, & modernas Novantium controversias, quibus non paucos vicinos nostros, præsertim Hollandos, alioqui in fidem priscam & orthodoxam proclives, ob hunc Eucharistiæ articulum, quasi incredibilem & impossibilem, à vera fide & salute avertunt, cùm tamen nullus alius in sacra Scriptura, Patribus, Conciliis ita fundatus & stabilitus sit, atque iste.

In Eucharistia panis non manet.

Ex dictis patet Primò, in Eucharistia panem non manere, sed transsubstantiari in corpus Christi, & vinum in sanguinem; uti loquitur Concil. Lateran. & semper sensit Ecclesia: ac consequenter patet Secundò, sola panis & vini accidentia hic remanere sine subjecto. Patet Tertiò, corpus Christi hic esse per modum substantiæ spiritalis, invisibile, indivisibile, totum in tota, & totum in qualibet parte hostiæ, uti docent passim Theologi. Jam singula hæc consecrationis Eucharistiæ verba expendamus.

Corpus Christi totũ est in tota, & totum in qualibet parte hostiæ.

HOC] Nota, pronomen *hoc* non tam esse substantivum, & individuum vagum (ut volunt nonnulli, quasi *hoc* significet hoc ens, hanc rem, vel hoc contentum sub his speciebus, sive panis adsit, sive corpus Christi) quàm esse adiectivum, idem, sed confusè significans, quod distinctè & nominatim significat *corpus meum*. Sic enim accipitur in consecratione calicis: *Hic est sanguis meus.* alioqui dicendum fuisset. Hoc est sanguis meus, sic dicitur, Hic est servus, hic est homo, &c. ubi τὸ *hic* quasi adiectivum non aliud demonstrat, quàm servum & hominem, quem confusè significat.

Dices, Cùm Christus dixit *hoc*, nondum erat corpus Christi: ergo τὸ *hoc* non poterat pro eo supponere. Respondeo, hanc orationem, uti est consecratoria, non esse enuntiativam, sed practicam & efficacem; ac proinde *hoc* demonstrare id, quod nondum est, sed quod per orationem fit, eaque finita erit.

Oratio consecrativa est practica. Per τὸ hoc non significatur primò & directè transsubstantiatio.

Instabis, Hæc oratio practica, *Hoc est corpus meum*, significat, Hoc transsubstantiatur in corpus meum: ergo *hoc* designat panem; panis enim solus transsubstantiatur. Respondeo, Nego majorem, scilicet transsubstantiationem hic primò & directè significari: tantùm enim primò significatur corpus Christi hic fieri & esse, ita ut designando species designetur corpus: inde tamen secundò & consequenter sequitur, panem esse transsubstantiatum & desiisse. Patet hoc ex verbis calicis, *Hic est calix sanguinis*. Si enim hæc primò significarent transsubstantiationem, deberet dici, *hoc*, scilicet vinum, est sanguis, vel est calix sanguinis mei, id est, convertitur in calicem continentem sanguinem meum. Si tamen sic indirectè velis exponere: Hoc est, id est, hoc transsubstantiatur in corpus meum: tunc concedo, quòd *hoc* designat panem: hic enim transsubstantiatur. Nec mirum est, pronomen *hoc* hic aliud & aliud designare: quia hæc una propositio, *Hoc est corpus meum*, significatione est multiplex, scilicet practica est & enuntiativa, imò dupliciter practica est.

Consecratio dupliciter est enuntiatio practica.

Quæ omnia ut clarè demonstrentur, & intelligantur, Adverte. si Christus accepisset solas species panis, subtracta panis substantia, easque deinde consecrasset; imò si nullas accepisset species, sed eas simul cum consecratione sui corporis creasset ex nihilo, dicendo, *Hoc est corpus meum*; tunc primariò prorsus idem fecisset quod jam fecit, cùm accepto pane eum consecravit & dixit, *Hoc est corpus meum*: atqui in utroque priori casu non transsubstantiasset, cùm nulla præfuisset, sive præexstitisset substantia panis, nec pronomen *hoc* designasset panem, aliamve substantiam, sed tantùm corpus Christi, quod ibi simpliciter & nudè produceretur & fieret: ergo quoque in posteriore nostro casu, nostraque consecratione, non significatur primariò transsubstantiatio, nec pronomen *hoc* demonstrat panem, sed corpus Christi.

Simili modo in Genesi potuisset Deus creando cælum dicere, *Hoc est cælum*, id est, hoc creatur, producitur, fit, & est cælum: *Hæc est terra*, id est, hæc creatur, fit, simulque hoc ipso est & existit terra: *Hæc est Eva*, id est, hæc producitur & fit, dumque fit, eodem instanti est & existit Eva. Pari ergo modo hic, dum dicitur, *Hoc est corpus, hic est sanguis meus*, sensus est: hoc consecratur, producitur & fit corpus & sanguis meus, ut in termino, sive completa consecratione reipsa fit corpus meum, & sanguis meus.

Hæc ergo oratio & consecratio, *Hoc est corpus meum*, ut patet ex ipsis verbis, propriè & primariò non significat terminum à quo, scilicet panem converti & desinere, sed significat productionem & positionem termini ad quem, scilicet corporis & sanguinis Christi, eumque demonstrat pronomen *hoc* & *hic*. q. d. Hoc quod sub his speciebus panis & vini producitur, & fit, simulque dum fit, est & existit, est corpus & sanguis meus: secundariò tamen hæc eadem oratio innuit, involuit & significat desitionem termini à quo, scilicet panis, eiusque transsubstantiationem: quia enim sub speciebus hisce priùs existit substantia panis & vini, eaque cedere debent corpori & sanguini Christi, qui hac oratione & consecratione producitur & succedit; ita ut per τὸ *hoc* non aliud quàm corpus, & per τὸ *hic* non aliud quàm sanguis Christi designetur & demonstretur; hinc quando hac oratione significatur produci corpus Christi, hoc ipso significatur panem desinere, & transsubstantiari in idem corpus. nam pronomen *hoc* non aliud designat quàm corpus Christi: demonstrat enim facta consecratione hic non esse aliam substantiam, quàm corporis Christi, quod solum demonstrat.

Hoc est corpus meum, *primariò non significat terminum à quo, sed positionem termini ad quem: secundariò tamen significat terminum à quo, scilicet panis desinere & transsubstantiari.*

Hæc ergo oratio, *Hoc est corpus meum*. Primò, simpliciter practica est, significatque: Hoc fit corpus meum.

Triplex sensus horum verborum, hoc est corpus meum

Indeque Secundò, est enuntiativa, significans: Hoc in fine consecrationis est corpus meum; sic ut pronomen *hoc* in utraque designet, non panem, sed corpus Christi in confuso.

Tertiò, est conversiva & transsubstantiativa, significatque *hoc*, putà hæc panis substantia, sub his speciebus contenta, convertitur & transsubstantiatur in corpus Christi, ita nimirum, ut facta consecratione, conversione, & transsubstantiatione panis non maneat, sed sit conversus in corpus Christi, adeoque jam hic non sit panis, sed esse desierit, ejusque loco sit corpus Christi. & tunc pronomen *hoc* designat panem, qui convertitur in corpus Christi.

Oratio consecratiua est etiam transsubstantiativa.

EST] Nota, Christum non videri dixisse *est*: quia Hebræi & Syri non utuntur verbo substantivo, sed illud subticent, imò præsentis temporis non habent. Unde etiamnum Syrus interpres hic, & Matth. 26. 26. & Lucæ 22. 19. eo caret: vertit enim, [illegible] *hana pagri*, hoc corpus meum. Sic & Lucæ 22. 20. in consecratione calicis: Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου. *Hic calix novum testamentum in meo sanguine*. Ac consequenter in Græca etiam & Latina lingua non videtur verbum *est* esse de essentia formæ consecrationis: in praxi tamen omitti non debet,

Verbum est non videtur esse de essentia consecrationis.

inconsecratione tamen omitti non potest sine gravi peccato.

bet, & sine gravi peccato non potest; imò dubia esset forma & consecratio, si omitteretur. A

Nota Secundò Aptè tamen & clarè illud verbum est, quia subintellectum, expressit Interpres, potiùs quàm *fit*. Primò, quia non est transitus hic à non esse, ad esse, quem communiter innuit τὸ *fit*, caro enim Christi antè fuit.

Quinque causæ cur Christus dixerit est, non fit.

Secundò, quia *est* significat instantaneam mutationem transsubstantiationis, in qua simul sunt fieri & factum esse.

τὸ est significat instantaneam mutationem, eamque constantem.

Tertiò, quia pronomen *hoc* propriè demonstrat id quod est, non id quod fit: quod enim nondum est, propriè videri & demonstrari nequit; consequenter tamen dicitur subinde demonstrari, cùm demonstratur fieri, & produci ut sit, existat, & videatur.

Quartò, quia per *est* significatur constans veritas hujus Sacramenti.

Quintò denique, quia aptiùs dicitur, *Accipite, comedite, hoc est enim corpus meum*, quàm, *Hoc fit corpus meum*.

Christus iisdem verbis consecravit, quibus nos.

Nota Tertiò, Christum non antè, cùm panem benedixit, sed hisce verbis, *Hoc est corpus meum*, consecrasse; quia illis ex Christi imitatione sacerdotes jam consecrant, B ut contra Græcos docet Concil. Florentinum & Trident. & passim omnes Patres. Unde hæc verba à sacerdote dicuntur, Primò, historicè: intendit enim sacerdos narrare quid egerit Christus. Secundo, personaliter, quia intendit sacerdos simul eadem imitari, perinde ac si ipse esset Christus. Unde consecrans & transsubstantians induit personam Christi.

Caro Christi sola vi verborum hic ponitur & in calice solus sanguis, reliqua vero bique per concomitantiā.

Corpus] Nota, *corpus* hic non totum hominem significare, sed carnem tantùm ab anima distinctam, quæ sola vi verborum hic ponitur; sicut in calice solus sanguis; anima verò & divinitas ponuntur per concomitantiam utrobique; sicut & sanguis cum corpore sub specie panis, & vicissim corpus cum sanguine in calice per concomitantiam ponitur. ita Concil. Tridentinum.

Christus Eucharistiã instituit & Sacramentum & sacrificium.

Nota Secundò, Christum hic instituisse Sacramentum Eucharistiæ, quod omnes sumerent; & simul sacrificium, quod sacerdotes Deo offerrent ita ex Apostolica traditione docet Ecclesia, & Concil. Trident. sess. 22. cap. 1. idque unicum est legis novæ sacrificium, quod omnibus veteribus successit: ac proinde hoc unum simul est eucharisticum, est pro peccato, est holocaustum, est pacificum.

Tradetur] Græcè κλώμενον, id est, *quod frangitur* ita Ambros. scilicet, ut Theophyl. frangitur jam sub speciebus, vel per species panis, quæ franguntur, sumuntur, itaque Deo *datur*, ut habet Lucas, id est immolatur corpus Christi. Hæc enim omnia significat τὸ *frangere* per metalepsim. Olim enim in sacrificio *mincha*, cùm panis Deo sacrificabatur, debebat ipse panis frangi, benedici & comedi, ut notat D. Thom. 1. 2. q. 85. a. 3. ad 3. Hinc confessio Catholica Berengarii, qua suum errorem de Eucharistia primò revocavit, habet, quòd corpus Christi in veritate manibus sacerdotum tractatur, frangitur, & dentibus fidelium teritur, scilicet per species sacramentales panis, quæ tractantur, franguntur, teruntur. Hæ enim species non sunt ampliùs species panis, sed corporis Christi, quæ sola hic est substantia sub talibus speciebus, sive accidentibus: quo fit, ut, dum hæ species videntur, tanguntur, designantur, non alia substantia quàm corporis Christi videatur, tangatur, designetur: sicut ante consecrationem per easdem species, non alia quàm panis substantia videbatur, tangebatur, designabatur.

Quid significet hic vox frangitur, Prima expositio.

Secunda.

Secundò, *frangitur*, id est, paulò pòst frangetur, & immolabitur in cruce. ita Anselmus. unde Noster vertit, *tradetur*. Idque quia hoc frangi & immolari non tam futurum, quàm præsens erat. Dies enim paschæ & passionis Christi inchoatus erat, cùm hæc dixit Christus: unde erat tunc confusum præsens. frangetur autem flagellis in cute, clavis in manibus & pedibus, lancea in latere, ait Cajet.]

Tertia.

Tertiò, Bellarm. l. 1. de Missa c. 12. in Eucharistia, inquit, corpus Christi *frangitur*, id est dividitur & destruitur, dum scilicet sub distinctis & diversis speciebus panis & vini Deo immolatur, sumitur, consumitur, ut Christum passum & occisum repræsentet. Hinc Chrysost. *Fractio*, inquit, *corporis in Sacramento significatio est passionis & fractionis in cruce*. Unde & tropologicè hæc fractio significat mortificationem. Vide S. Dionysium Ecclesiast. hierarch. c. 3.

VERS. 25. Calicis consecratio.

Similiter et calicem (accepit Christus) postquam coenavit, dicens: Hic calix novum testamentum est in meo sanguine] Nota. Christus postquam cœnavit cœnam mysticam agni paschalis, & deinde communem aliorum ciborum, tunc demum tertiam cœnam Eucharisticam instituit. Nota Secundò. Gentiles post epulum sacrificabant; scilicet pro epulatione quasi gratias agentes Deo suo, illi libabant, illiusque laudes coronati decantabant. Vide Athenæum lib. 1. c. 9. & li. 15. c. 20. Sic Æneid. 8. Evander Herculi libat.

Postquam exempta fames epulis, mensæque remotæ, &c.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communemque vocate Deum, & date vina volentes.

Ritus Judæorum in sacrificio agni paschalis.

Vide & Gyraldum de Diis Gentium in fine operis. Idem Judæos fecisse in sacrificio agni paschalis docent Ritualia antiqua Hebræorum: scilicet peracta cœna pater familias accipiebat tortam azymam, eamque frangebat in tot partes, quot erant discumbentes, sicque divisam singulis porrigebat, dicens: *Iste est panis ærumnæ, quem comederunt patres nostri in terra Aegypti: quisquis esurit, accedat, & peragat pascha*. Deinde ipse poculum accipiebat, & benedicebat, dicens: *Benedictus es Domine qui fructum vitis creasti*, &c. Sicq; illud gustabat, gustatum dabat proximo ille dabat vicino suo, & sic deinceps, donec per omnes circumferretur.

Cur ante institutioné Eucharistiæ Christus cœnaverit.

Horum morem Christus hic sequitur instituens Eucharistiam, idque ut hoc quasi ultimum vale, ac testamentum, atque extremæ charitatis suæ symbolum & demonstrationem discipulis, & nobis daret, utque typus agni præiret veritatem Eucharistiæ. Atque hæc est causa cur priùs Christus cœnaverit, & postea ultimo loco celebraverit & instituerit Eucharistiam. Jam autem (ut superiùs dixi) ob reverentiam tanti Sacramenti ex Apostolica traditione nonnisi à jejunis sumitur Eucharistia.

Sanguis Christi est novum testamentum quo sensu.

Hic calix novum testamentum est in meo sanguine] q. d. Hic calix est instrumentum authenticum, & quasi charta, in qua scriptum & consignatum est novum testamentum, id est, sancitum est novum fœdus, novaque promissio divina, & ultima voluntas mea consignata est, de æterna hæreditate vobis danda, si mihi credatis & obediatis: scriptum est, inquam, non literis C atramenti, sed in sanguine meo, quem continet hic calix, sicut charta continet scripturam testamenti.

Dices, Matth. & Marc. habent, *Hic est sanguis testamenti*; quomodo ergo Paulus ait, *Hic calix*, id est sanguis in calice contentus, *est testamentum*.

Dupliciter sumitur testamentũ.

Resp. *Testamentum* dupliciter sumitur. Primò, pro ultima voluntate testatoris: sic Matthæus & Marcus vocant *sanguinem testamenti*, id est sanguinem, quo confirmata est ultima voluntas Christi.

Secundò, *testamentum* significat scripturam, vel instrumentum hujus ultimæ voluntatis, sic sumit hic Paulus, ideoque ipsum sanguinem vocat *testamentum*.

Alludit Christus ad fœdus Mosis cum Deo Exodi 24.

Nota. Alludit hic Christus ad fœdus Moysis inter Deum & populum, sancitum sanguine victimarum Exodi 24. quod allegoricè hoc fœdus Christi sanguine sancitum significabat.

Formula feriendi fœdus apud Romanos.

Pro quo Nota Secundò. Solebant veteres fœdera victimis & sanguine sancire. Unde Livius l. 1. loquens de fœdere inter Romanos & Albanos inito. *Postris*, inquit *fœderis legibus ajebat fecialis, Populus Romanus prior non deficiet: si prior defexit, publico consilio dolo malo, tu illo die, Jupiter, D populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hodie feriam; tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque, & mox porcum saxo silice percussit.* Et Virg l. 8. Æneid. de Rom. & Tatio.

Armati Jovis ante aram, pateraśque tenentes,
Stabant, & cæsa jungebant fœdera porca.

Unde dictũ sit fœdus.

Unde & putant nonnulli fœdus dictum à fœdo, scilicet animali, putà porco, qui in fœdere mactabatur, indeque phrasim manasse, qua fœdus ferire, percutere, icere dicimur. Idem & multò antè inter fideles, & veri Dei cultores usu receptum fuit. Hinc Genes. 15. v. 9 10. 17. Dominus in signum & confirmationem fœderis cum Abraham initi jussit immolari bovem, arietem & capram, dividique per medium: quo facto lampas Deum significans per medias divisiones pertransiit, indicans ita dividendum fore, qui fœdus rumperet. Vide Jeremiam cap. 34. v. 18. unde ברית *berit*, id est fœdus, hebraicè plerique à בתר *batar*, id est dividere, per metathesin

Fœdus Dei cum Abraham.

Quare sanguis victimarum dividebatur in fœdere?

sin deducunt. Hinc Cyrill. lib. 10. contra Julian. sub finem, ex Sophocle docet apud posteriores id servatum, scilicet ut euntes per medium ignem, & ferrum manibus ferentes facerent juramenta. Idem factum in fœdere Dei cum Mose & Judæis, Exodi 24. Sanguis enim victimarum divisus est, ut significaretur eum, qui pactum violaret, simili modo sanguine suo violatam fœderis fidem luiturum, quia verò pactum feriebatur inter Deum & populum, oportebat ut tam Deus, quàm Israel sanguinem dividerent, eoque aspergerentur; & cùm Deus sit incorporeus, & sanguine adspergi non possit, hinc altare sacrificiorum ejus vice sanguine tinctum fuit.

Novum fœdus Christus suo sanguine sancivit.

Simili modo Christus Dominus novum fœdus & testamentum sancivit seipso, & sanguine suo quasi victima & sanguine victimæ fœderalis; præsertim quia hac victima & sanguine promeruit nobis redemptionem, gratiam, hæreditatem & omnia bona, quæ in hoc fœdere suo nobis promisit, ad Hebr cap. 9. v. 15. & sequ. Idque expressit hic in institutione Eucharistiæ, dicens: *Hic calix novum testamentum est in meo sanguine*, id est, ut S. Matth. clariùs explicat, *Hic est sanguis novi testamenti*. Unde contra Sacramentarios validum pro veritate corporis Christi intorqueas argumentum: si enim vero sanguine vetus sancitum est fœdus, atque intelligitur cùm dicitur Exodi 24. v. 8. *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum*; utique & vero sanguine sancitum est fœdus novum, isque intelligitur cùm dicitur, *Hic est sanguis novi testamenti*, hic enim vetus, novi & veris erat typus, ad quem certum est Christum hic respexisse.

Objectio solvitur.

Dices, Christus vocat *sanguinem novi testamenti*, non fœderis, uti suum vocat Moses Exodi 24. ergo dissimilis est hæc sanguinis lustratio.

Respondeo, *testamentum* dupliciter accipi. Primò, speciatim pro ultima testatoris voluntate, vel ejus instrumento authentico, quæ quando conditionata est, promissio illius fœderis vel pacti rationem induit: imò licet absoluta voluntas sit, semper tamen mutuam involuit obligationem testatoris quidem ad dandam hereditatem, heredis verò ad debita, voluntatem, & onera testatoris subeunda. Quia ergo testamentum ultimam voluntatem, quæ quasi pactum quoddam maximum & firmissimum est, continet & significat; hinc Secundò, extensa ejus significatione, accipitur *testamentum* pro quovis pacto, promissione, fœdere, docet S. Hieron. in 2. Malachiæ, & Innoc. c. *Cùm Marthæ*, de celebrat. Miss. & S. August. libr. Locutionum in Genes. locut. 94. Sic Græcum διαθήκη, quod speciatim *testamentum* significat, aliquando pactum significat & promissionem, uti probat Budæus: & apertè pro fœdere accipitur Genes. 9. 13. psalm. 54. 21. psal. 88. v. 4. 29. 35. psal. 105. 45. Hinc factum est, ut Hebræum ברית *beris*, quod propriè fœdus significat, passim & hic & alibi Septuag. vertant, διαθήκη, testamentum, ut & S. Hieron. Zachar. 9 v. 11. quasi idem sint ברית *beris*, διαθήκη, testamentum, fœdus & pactum. Sic psal. 82. 6. dicitur: *Adversum testamentum disposuerunt* (id est, fœdus inierunt) *tabernacula Idumæorum, & Ismaelitæ*. 1. Machab. 1. 12. *Eamus & disponamus testamentum cum Gentibus*, id est, fœdus pangamus cum Gentibus. Psal. 77. 10. *Non custodierunt testamentum Dei*, id est pactum Dei, scilicet pacti conditiones, putà leges Dei: unde de more idipsum posteriore hemistichio explicans subdit: *Et in lege ejus noluerunt ambulare*. *Rectè*, inquit S. Hieron. in Jerem. 32. *Testamentum appellatur pactum quia in eo voluntas atque testatio eorum qui pactum ineunt, continetur*.

In testamento semper est mutua obligatio

Aliquando testamentum significat pactum

Quare pactum testamentum appelletur.

Hinc rursum factum est, ut Christus & S. Paulus Septuag. secuti per *sanguinem testamenti* intelligant sanguinem fœderis, sive in genere, sive maximi & arctissimi illius, quod morte testatoris obsignatur: tam enim primo, quàm secundo modo accipi potest hic *testamentum*. Primo quidem; Eucharistia enim sanguinem Christi, ut arrham nobis dat promissionis & pacti de æterna hereditate, sive fœderis de ea nobiscum initi.

Secundò verò modo, quia fœdus hoc ultima fuit voluntas Christi, adeoque fœdus testamentarium, maximum & firmissimum. Unde & docet Apostolus, Christum testatorem morte sua testamentum hoc obsignasse. De hoc Christi fœdere plura dicam ad Hebr. 8. v. 10.

Primum argumentũ probans Eucharist. esse sacrificium.

HOC FACITE] quod ego jam feci: nimirum consecrate offerte in sacrificium, sumite, destribuite Eucharistiam, uti ego consecravi, obtuli, sumpsi, distribui. unde hic Apostoli ordinati sunt sacerdotes. Ita Concil. Trident. sess. 22. cap. 1. ex Ecclesiæ perpetuo consensu:

Dices, Christus non dicit hic, Ego sacrificavi: vos etiam sacrificate.

Ubi & quando Apostoli ordinati sint sacerdotes.

Respondeo, Similiter non dixit: Ego Sacramentum institui, vos hoc Sacramentum, hanc cœnam celebrate, nec in cruce dixit Ego me offero in sacrificium, sed reipsa hoc fecit. Sic & consecratio hæc erat realis oblatio sacrificii, quia per eam, quasi realem transmutationem & transsubstantiationem in honorem Dei ponebatur & offerebatur nobilissima victima Deo scilicet corpus Christi idque in speciem occisi & mortui animalis, scilicet corpus separatum à sanguine, quantum est ex parte consecrationis.

Essentia sacrificii Missæ est in ipsa consecratione.

Secundò, Eucharistiam esse sacrificium, innuit τὸ *postquam cœnavit*, q. d. Post agni sacrificium typicum instituit Christus verum & nobile Eucharistiæ sacrificium per agnum adumbratum: cumque agnus paschalis fuerit sacrificium, & typus Eucharistiæ, ut omnes docent, sequitur & Eucharistiam esse sacrificium.

Secundum argumentũ probans Eucharist. esse sacrificium, Tertium.

Tertiò, vox testamenti innuit idem Eucharistiæ sacrificium: sanguis enim quo fœdera sanciebantur, erat sanguis victimarum. Sicut ergo cùm dicitur Exodi 24. v. 8. *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum*, intelligitur sanguis victimarum & sacrificii quo sancitum est fœdus vetus: ita cùm dixit Christus, *Hic est sanguis testamenti*, debet intelligi sanguis sacrificii, quo sancitum est novum testamentum, quod per vetus fœdus, sanguinem & sacrificium fuit præfiguratum. Denique in sola Eucharistia Christus propriè & perfectè est sacerdos secundùm ordinem Melchisedec. Nam in cruce (si victimam ejusque mactationem, oblationes & sanguinis effusionem spectes) Christus non fuit sacerdos secundùm ordinem Melchisedec, sed secundùm ordinem, id est similitudinem, Aaron. Ita Patres. quos vide apud Bellarm. l. 1. de Missa, c. 6. & 12. estque hic sensus Ecclesiæ, & consensus omnium sæculorum.

Quartum

Christus perfectè fuit sacerdos dupliciter.

Objectio solvitur.

Dices, Eucharistia est commemoratio sacrificii crucis: ergo non est sacrificium. Resp. Nego conseq. sic enim vetera sacrificia erant vera sacrificia, etiamsi repræsentarent sacrificium crucis. Pari modo Eucharistia est verum sacrificium, etsi fiat in commemorationem sacrificii crucis.

VERS. 26.

QUOTIESCUMQUE MANDUCABITIS PANEM HUNC, ET CALICEM BIBETIS, MORTEM DOMINI ANNUNTIABITIS] tum verbo (hinc in Canone Missæ dicitur: *Unde & nos memores tam beatæ passionis*,) tum potiùs factis & rebus, repræsentabitis non tam vobis quàm populo mortem Christi. ita Anselm. Theophyl. Ambros. Pro *annuntiabitis*. Syrus vertit, *in memoriam revocabitis*: Hebrum enim הזכיר *hazKir*, significat commemorare, annuntiare, concionari, prædicare.

Quo affectu sumenda sit Eucharistia

Moraliter Theophyl. *Eo*, inquit, *affectu debetis esse imbuti cùm sumitis Eucharistiam, perinde quasi illa in ipsa Christi adsitis vespera, adeoque, cœna, eidemque accumberetis thoro. & ab ipso Christo acciperetis sacrum istud: illa enim ipsa est cœna, & illam ipsam mortem annuntiamus, id est demonstramus, usque ad secundum ejus adventum*.

Quare Christus maximè jubeat annuntiari mortẽ suam

Nota. Mortem suam præ vitæ suæ gestis aliis jubet Christus annuntiari, quia mortem consummatum est Christi testamentum & ultima voluntas, ac redemptio nostra, & extremus Christi in nos amor, quo pro nobis mortem subiit, quorum omnium memoriale est Eucharistia.

Tropologicè, S. Basilius in Regul. brevior. reg. 234. *Mortem Domini annuntiamus cùm morimur peccato, vivimus Christo; seu, cùm mundus nobis crucifixus est, & nos mundo*.

Eucharistiæ sacrificium publicè durabit usque ad finem sæculi & Antichristum, qui illud auferet.

Denique Nota cum S. Hippolyto, tra. de Consummat. sæculi, Chrysost. Theophyl. Eucharistiæ sacrificium, & Sacramentum publicè duraturum usque ad secundum Christi adventum, & Antichristum, qui illud tollet, saltem ne publicè fiat, fierive possit, ut prædixit Daniel c. 12. v. 11. Hoc significat Paulus c. 12. v. 11. Hoc significat Paulus dum ait: *Donec veniat*, supple, ipse Dominus gloriosus ad judicium. Unde, ut ait D. Thomas patet ritum hunc Eucharistiæ duraturum usque ad finem mundi.

VERS. 27.

QUICUMQUE MANDUCAVERIT PANEM HUNC, VEL BIBERIT CALICEM DOMINI INDIGNE: REUS ERIT CORPORIS ET SANGUINIS DOMINI]

ris] violati nimirum, indignè sumpti & tractati, ut à Juda & Judæis tractatus fuit. ita Photius, Theophyl. & Chrysost. *Reus est talis*, ait Chrysost. & Theophyl. *cædis Dominicæ, ac si Dominum occidisset, & Christi sanguinem effudisset*, quod commodè & per proportionem quamdam accipit: nam absolutè majus peccatum fuit homicidium, imò deicidium Christi, quàm communio & sumptio Eucharistiæ indigna: sicut major iniuria est regem occidere, quàm conspuere aut conspurcare. Chrysostomo consentit Ambros. in cap. 10. Hebr. *Hoc peccato*, ait, *conculcatur corpus Domini*. Et Cyprian. serm. de lapsis, *Vis*, inquit, *infertur corpori Domini, & ore ac manibus in Dominum delinquitur*. Vide eum, & optimè id tractantem Basil. serm. 2. de baptismo c. 3. Sicut enim regi gravem iniuriam facit, qui ejus mensæ accumbit, retinens hostilitatem contra eum in animo: sic & qui cum peccato mortali accumbit mensæ Christi: & longè magis, quia ipsum Christum manducat, & in corde hostili recipit.

Vim inferre corpori Christi qui illud indignè sumit.

Nota τὸ *vel biberit*: ergo sufficit altera species in communicando & manducando S. Eucharistiam.

Secundò, hinc patet, in Eucharistia verum esse Christi corpus, non enim de nudo signo verum est, quòd qui illud indignè sumit, reus erit corporis & sanguinis Domini. Adde, si cum Calvino dicas eum qui indignè communicat, reum esse corporis Domini, non quia illud in se, sed quia ejus imaginem scilicet Eucharistiam, violavit: inde saltem sequitur, imagines (qualem ajunt esse Eucharistiam) esse venerandas, & iconoclastas qui eas violant, reos esse corporis & sanguinis, tum Christi, tum Sanctorum: quomodo ergo Calvinus cum suis, eas frangere & temerare audet?

Egregiè hic capitur Calvinus & cogitur venerari imagines.

VERS. 28. PROBET AUTEM SEIPSUM HOMO, ET SIC DE PANE ILLO EDAT] *Probet*, hoc est, se examinet, num aptus sit, & dignè dispositus ad tanta mysteria: atque ad ea decenter & congruè se purget, & præparet, non ut examinet an habeat fidem, (ut vult Calvinus: illam enim præsupponitur habere; loquitur enim Apostolus de fidelibus Corinthiis: & secundùm Calvinum quisque certissimus est, & fide divina credere debet se habere hanc fidem, ut secundùm Calvinum examine non sit opus) sed an sibi sit conscius alicujus peccati, maximè mortalis, v. g. ebrietatis ac superbiæ, ut dixit v. 21. illudque purget contritione & confessione. Hanc enim confessionis probationem ex jure divino, seu Christi institutione requirere & intelligere Apostolum docet Concil. Trident. sess. 13. can. 7. Idem MCC. annis ante Concil. Trident. docuit S. Leo epist. 91. ad Theodor. Forojul. & Cyprian. serm. de lapsis. Deinde *probet se* ita, ut venialia peccata, eorumque radices serio proposito, & pia ad Deum oratione evellere conetur. ita Chrysost. & Ambros. Hinc Christus post cœnam agni & communem, ante Eucharistiam, lavit pedes discipulorum, etiam Judæ, ut significaret qua puritate ad tanta mysteria accedendum sit, Joan. 13.

Quomodo homo debeat se probare ante sanctam communionem.

Ad hanc probationem stimulus acer est, si seriò cogitetur id, quod ait S. Gregorius l. 4. Dialog. 58. *Hæc singulariter victima ab æterno interitu animam salvat, quæ illam nobis mortem Unigeniti per mysterium reparat, qui licet resurgens à mortuis jam non moritur, & mors ei ultrà non dominabitur; tamen in semetipso immortaliter atque incorruptibiliter vivens pro nobis iterum in hoc mysterio sacræ oblationis immolatur*. Et paulò inferiùs: *Quis enim fidelium habere dubium possit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cælos aperiri, in illo Jesu Christi mysterio angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cælestibus jungi, unumquoque ex visibilibus atque invisibilibus fieri*. Unde mox cap. 59. subdit: *Sed necesse est, ut, cùm hæc agimus, nosmetipsos Deo in cordis contritione mactemus: quia qui passionis Dominicæ mysteria celebramus, debemus imitari quæ agimus. Tunc enim verè pro nobis hostia erit Deo, cùm nosipsos hostiam fecerimus*.

Cogitetur & istud nostri Thomæ Theodidacti lib. 4. de Imitat. Christi c. 2. *Ita magnum novum & iucundum tibi videri debet, cùm celebras, aut Missam audis, ac si eodem die Christus primùm in uterum Virginis descendens homo factus esset, aut in cruce pendens pro salute hominum pateretur & moreretur*. Hoc cogitabat, hoc faciebat S. Cassius Narniensis Episc. *Cui*, ut scribit S. Gregor. hom. 37. in Evangel. *mos erat quotidianas Deo hostias offerre, cumque ad horam sacrificii venisset, velut totus in lacrymas defluens, semetipsum cum magna cordis contritione mactabat*. Unde à Domino audire meruit: *Age quod agis, operare quod operaris: non cesset pes tuus, non cesset manus tua: natali Apostolorum venies ad me, & retribuam tibi mercedem tuam*. Mortuus ergo in festo S. Petri & Pauli, evolavit in cælum. Ita & S. Gregor. quotidie Missam magna cordis compunctione & præparatione celebrabat: cumque quadam vice comperisset quemdam pauperem in loco semoto mortuum esse repertum, Missa per aliquot dies abstinuit, deditque se lamentis ut expiaret culpam, quasi sua negligentia pauper ille fame mortuus esset; cùm tamen ipsius charitas & sollicitudo esset tanta, ut omnibus pauperibus non tantum Romæ, sed & totius penè Italiæ de necessariis vitæ provideret. Ita & S. Thomas de Aquino, etiam moriturus per uberes lacrymas ad S. Synaxim se comparabat.

QUI ENIM MANDUCAT ET BIBIT INDIGNE JUDICIUM SIBI MANDUCAT ET BIBIT, id est damnationem, ait Chrysost. NON DIJUDICANS CORPUS DOMINI] sed eo tamquam promiscuo, communi & indifferenti cibo utens. ita Photius & Anselm. Nam, ut ait S. Justinus in orat. ad Antonin. Pium Imper. *Nos Christiani Eucharistiam non ut communem cibum sumimus, sed credimus, quòd, sicuti per verbum Dei, Dei Filius factus est homo, ita per verba consecrationis in Eucharistia fiat & sit caro & sanguis Christi*. Quocirca S. Franciscus scribens ad sacerdotes Ordinis sui, ut habetur to. 5. Biblioth. SS. Patrum in fine: *Audite*, inquit, *fratres mei, si B. Virgo honorificatur (ut par est) quæ ipsum portavit in sanctissimo utero suo: si B. Joannes Baptista contremuit, & non audebat tangere Domini verticem: si sepulchrum, in quo per aliquod tempus jacuit, sic veneratur; quantum debet sanctus, iustus & dignus, qui non iam moriturum, sed in æternum victurum, & glorificatum, in quem desiderant angeli prospicere, contrectat manibus, corde & ore sumit, & aliis ad sumendum præbet, percelli & contremiscere?* Et mox: *Magna & miseranda infirmitas! quando ipsum sic præsentem habetis, & aliquid aliud in toto mundo curatis. Totus homo paveat: totus mundus contremiscat, & cælum exultet, quando super altare in manibus sacerdotis est Christus filius Dei vivi*. VERS. 29.

IDEO INTER VOS MULTI INFIRMI] Sic hodie, ait Anselm. multi post pascha variis morbis corripiuntur, quia indignè corpus Domini acceperunt. VERS. 30.

ET DORMIENT MULTI] præmaturè moriuntur vel potiùs mortui sunt (ob indignè, & sine probatione sumptam Eucharistiam) & in morte quiescunt: hi enim propriè dormire dicuntur. Sic Anselm. & Chrysost. Imò ob hoc peccatum vexabantur à dæmone, testis est S. Chrys. in 1. ad Timoth. homil. 5. Exempla habet S. Cyprianus serm. de lapsis; scilicet quidam qui gustarat idolothyta, postea Eucharistiam, obmutuit: alius linguam discerpsit: puella gustatis idolothytis revomuit Eucharistiam. Hinc notat prudenter & piè Franc. Suarez, linguam sacerdoti, & communicaturo maximè esse custodiendam, quia lingua primum est membrum, quod Christum recipit, & quasi vehiculum illius in stomachum.

Quam pœnam incurrant indignè communicantes.

Lingua maximè sacerdoti custodienda.

QUÒD SI NOSMETIPSOS DIJUDICAREMUS] *Dijudicaremus*, id est Primò, puniremus. ita Latini. Secundò, condemnaremus. ita Græci. Tertiò, probaremus, examinaremus, discuteremus, ut si quid peccati inveniamus, illud contritione & confessione expiemus, ut jussit v. 28. ita Cajetanus & Gagneius. Hoc tertium est aptissimum: nam hoc est propriè διακρίνειν, dijudicare. VERS. 31.

Iudicare triplex.

NON UTIQUE JUDICAREMUR] non in judicio divino puniremur. Græcè εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα, *si nos ipsos iudicassemus, non* utique *iudicati*, id est per judicium Dei morbis & morte, ut dixit v. 30. puniti *fuissemus*. ita Erasmus, Vatablus & alii. Verè S. August. in Sententiis, sentent. 210. *Peccata*, ait, *sive parva, sive magna, impunita esse non possunt; quia aut homine pœnitente, aut in iudicio Deo iudicante plectuntur. Cessat autem vindicta divina, si conversio præcurrat humana. Amat enim Deus confitentibus parcere, & eos qui semetipsos iudicant, non iudicare*.

DUM JUDICAMUR AUTEM (dum scilicet punimur in præsenti vita per morbos & mortem) A DOMINO CORRIPIMUR, UT NON CUM HOC MUNDO, id est, cum infidelibus & peccatoribus mundi, DAMNEMUR] sed ut hac Dei castigatione admoniti, per pœnitentiam peccatum hoc indignæ communionis expiemus, itaque salvemur. Ita S. August. in Sententiis n. 274. *Quando*, ait, *corripit Deus genus humanum, & flagellis piæ castigationis exagitat, exercet eo-*

te judicium disciplinam, & plerumque diligit quem flagellat; nolens invenire quem damnet.

VERS. 33. VERS. 34. ITAQUE FRATRES MEI, CUM CONVENITIS AD MANDUCANDUM, INVICEM EXPECTATE. SI QUIS ESURIT, DOMI MANDUCET] Nota. Jubet hic Apostolus, ut post synaxim, invicem omnes expectent pro agape celebranda: vel potiùs, ut dixi v. 21. ut invicem expectent pro cœna prævia synaxi; ut scilicet ante synaxim simul ad cœnam hanc omnes conveniant communi charitate & concordia; in eaque modestè & sobriè sese reficiant, ut non indigne, scilicet in ebrietate & discordia, accedant deinde ad corpus Domini sumendum. Si quis commune hoc prandium, vel potiùs cœnam, exspectare non possit, jubet Apostolus ut ingrediatur potiùs domum, ibique comedat. Ad ruborem eorum hoc dicit. ita Theophyl. Oecum. Chrysost.

Communicaturi toto die olim jejunabant.

Hinc deducitur moris tum fuisse, ut communicaturi toto eo die jejunarent usque ad cœnam comunem; ideo enim esurientes ad eam venisse ait Apostolus. Aliter Anselm. Si, inquit, non potest quis exspectare sanctam synaxim jejunus, domi manducet, sed ita ut postea non communicet in ecclesia. Verùm prior sensus genuinus est.

UT NON IN JUDICIUM, putà in condemnationem, ob superbiam, gulam, ebrietatem, inobedientiam, CONVENIATIS.

CETERA AUTEM, CUM VENERO, DISPONAM] *Cetera*, nimirum quæ spectant ad dignam & honestam Eucharistiæ celebrationem. Est hic locus illustris pro traditionibus Ecclesiasticis. Vide S. August. epist. 118. *Talis*, ait August. *traditio est, ut Eucharistia sumatur à jejunis, cùm tamen Christus post cœnam eam instituerit*. Rursum, ut vino aqua immisceatur. ita S. Cyprian. epist. 63. ad Cæcilianum. Rursum ut Missa pro vivis & defunctis offeratur, idque tali ritu, ornatu sacerdotis, altaris, &c.

Locus egregius pro traditionibus.

Vetus ritus Christianorum in communicando elegans & notandus.

Nota, olim hoc ritu Christianos communicasse. Primò, jejunabant usque ad cœnam Dominicam, ut colligitur v. 34. *Si quis esurit, domi manducet*. Secundò, populus panem & vinum offerebat in ecclesia certo loco Diaconis; hi ferebant ad altare, communicaturis apponebantur tabellæ, quasi mensulæ, uti hodie ad mensam linteo stratam communicat populus. Ante communionem clamabat præco: *Sancta sanctis*, tum sacerdos dabat dicens: *Corpus Christi*. Respondebat accipiens: *Amen*. Illud autem accipiebant non ore, sed manu, viri nuda dextera superposita sinistræ per modum crucis, unde & manus ante lavabant; feminæ verò manu velata mundo linteo, quod Dominicale vocabatur: ut jubet Concil. Altisidorense, can. 39. *Non licet*, inquit Concil. *mulieri nuda manu Eucharistiam sumere*. Et can. 39. *Vnaquæque mulier, quando communicat, Dominicale suum habeat. Quòd si non habuerit, usque in alium diem Dominicum non communicet*. Et Cyrillus Hierosolym. catechesi 5. mystagog. *Accedens autem ad communionem*, inquit, *non expansis manuum volis accede, neque cum disjunctis digitis, sed sinistram veluti sedem quamdam subjicias dexteræ, quæ tantum Regem susceptura est, & concava manu suscipe corpus Christi, dicens: Amen*. Quintò imò idipsum sanxit VI. Synodus Constantinopol. can. 101. qui sic habet; *Si quis immaculati corporis, in synaxis tempore esse particeps voluerit, etiam antequam ei ipsi fiat communio, manus in crucis formam figurans sic accedat, & gratiæ communionem accipiat: eos enim qui ex auro, vel alia materia, quædam loco manus receptacula efficiunt, & per ipsa immaculatam communionem recipiunt, minimè admittimus; ut qui inanimatam materiam Dei imagini præferant*: Deinde quisque manu sua acceptam Eucharistiam, in os ingerebat, scilicet sub una specie panis, eamque quotidie jejuni sumebant. Tempore S. Cypriani sumebant quoque Eucharistiam sub specie vini, ut in persecutionibus per susceptionem sanguinis Christi magis animarentur ad martyrium, & sanguinis effusionem pro Christo. Unde & S. Cyprianus epist. 56. ad Thibaritanos: *Gravior*, inquit, *nunc & ferocior pugna imminet, ad quam virtute incorrupta, & fide robusta parare se debent milites Christi, considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, ut possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere*: quia, ut ait S. Chrysost. *quasi leones ignem spirantes ab illa mensa recedimus, facti dæmonibus terribiles*.

Quid fuerit Dominicale

Quo tempore & quare Eucharistia sumebatur sub specie vini.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus, & tribus seqq. capitibus disputat de gratiis tum gratis datis, tum gratum facientibus. Hoc capite docet Primò gratias gratis datas variè à Spiritu sancto distribui.

Secundò, v. 12. ad hoc utitur exemplo corporis humani, quod licet unum sit, multa tamen & varia habet membra: indeque concludit, quemlibet in Ecclesia suo gradu & gratia contentum, debere illo fungi & uti ad commune bonum; ut quasi membra invicem se omnes juvent & foveant.

Hinc Tertiò, v. 28. asserit Christum providisse Ecclesiæ de variis hominum statibus, ut alii sint Apostoli, alii Prophetæ, alii Doctores, &c.

1. DE spiritualibus autem, nolo vos ignorare fratres. 2. Scitis quoniam cùm Gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes. 3. Ideo notum vobis facio, quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu. Et nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto. 4. Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus: 5. Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus: 6. Et diuisiones operationum sunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus. 7. Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem. 8. Alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ: alii autem sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum: 9. alteri fides in eodem Spiritu: alii gratia sanitatum in uno Spiritu: 10. alii operatio virtutum, alii prophetia: alii discretio spirituum, alii genera linguarum, alii interpretatio sermonum. 11. Hæc autem omnia operatur unus atque idem Spiritus, diuidens singulis prout vult. 12. Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cùm sint multa, unum tamen corpus sunt: ita & Christus. 13. Etenim in uno Spiritu omnes nos in unum corpus baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes in uno Spiritu potati sumus. 14. Nam & corpus non est unum membrum, sed multa. 15. Si dixerit pes: Quoniam non sum manus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? 16. Et si dixerit auris: Quoniam non sum manus, non sum de corpore ideo non est de corpore? 17. Si totum corpus oculus: ubi auditus? Si totum auditus, ubi odoratus? 18. Nunc autem posuit Deus membra, unúquodq; eorum in corpore sicut voluit. 19. Quòd si essent omnia unum membrum, ubi corpus? 20. Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus. 21. Non potest autem oculus dicere manui: Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus: Non estis mihi necessarii. 22. Sed multò magis quę videntur mébra cor-

corporis infirmiora esse, necessariora sunt. 23. & quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. 24. Honesta autem nostra nullius egent: sed Deus temperavit corpus, ei, cui deerat, abundantiorem tribuendo honorem, 25. ut non sit schisma in corpore, sed idipsum pro inuicem solicita sint membra. 26. Et si quid patitur unum membrum, compatiuntur omnia membra: siue gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra. 27. Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro. 28. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò Doctores, deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum: interpretationes sermonum. 29. Numquid omnes Apostoli? numquid omnes Prophetæ? numquid omnes Doctores? 30. numquid omnes uirtutes numquid omnes gratiam habent curationum? numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur: 31. Aemulamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonstro.

A Git hic Paulus de gratiis gratis datis, ut prophetia, A dono linguarum, gratia curationum, &c. hæc enim fidelibus initio Ecclesiæ affatim à Spiritu sancto donabantur, ut donata sunt Apostolis in Pentecoste. Occasio agendi de iis erat, quia Corinthii de his donis se jactabant, alii illis inordinatè utebantur, alii dolebant, quòd ea non acceperant, quæ aliis data erant. Docet ergo Apostolus, quæ, quales, quantæ sint illæ gratiæ, & quomodo iis uti quisque debeat.

VERS. 1. De spiritualibus, donis scilicet Spiritus sancti, nolo vos ignorare fratres] sed doceo vos ea quæ hic subtexo. ita Anselm.

VERS. 2. Scitis quoniam cum Gentes essetis, ad simulacra muta prout (ceu quædam mancipia) ducebamini (à consuetudine, institutione majorum & sacrificulorum, atque à dæmonis impulsu) euntes] id est ibatis Græcè, *ἀπαγόμενοι, abducti*, id est abducebamini. Ponitur hic de more Hebræorum participium pro verbo, scilicet præterito imperfecto, juxta can. 29. Sic Roman. 12. 11. *Spiritu*, inquit, *ferventes*, id est fervete: *Domino servientes*, id est servite: *spe gaudentes*, id est gaudete, &c. ita S. Chrysost. q. d. Mementote, ò Corinthii, B quòd, cùm Gentiles essetis, colebatis idola, id est lapides & saxa muta, quæ nihil habent spiritus, sensus, loquelæ, vigoris, aut virtutis, & multò minùs suis cultoribus illa communicare possunt. Jam verò facti Christiani colatis Deum, qui est purus spiritus, plenus omni gratia & sapientia, quique hæc ipsa spiritalia sua dona abunde in vos effudit, uti experimini: agnoscite ergo gratiam à Christo vobis factam, agnoscite mutationem vestram, agnoscite & colite horum omnium auctorem Christum, & Spiritum sanctum. Patet ex eo quod sequitur.

Hortatur Corinthios ad gratiarũ actionem pro christianismo.

Ideo notum vobis facio, quod nemo in
VERS. 3. Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu] Nota. *τὸ ideo* deducit hunc versum ex præcedenti, ejusque finem & scopum indicat & explet, q. d. Ideò renovavi vobis memoriam vestri gentilismi & vestrorum idolorum mutorum, ut nimirum cognoscatis, & dignè ponderetis, æstimetisque vocationem vestram ex gentilismo, ubi simulacra muta invocabatis; & gratiam Spiritus sancti, quam adepti estis in christianismo, ubi non idola muta, sed Christum & Spiritum sanctum aditis & invocatis, ab eoque dona linguarum, aliaque recipitis, ut sciatis fœcundum & facundum esse Spiritum sanctum, præ mutis idolis, qui vos facit tam disertos, tam sapientes, tam divinos; agnoscite ergo Spiritus sancti potentiam, ut non contendatis ampliùs, uti soletis, de gratiis gratis, cùm omnia habeatis à Spiritu sancto, quia sua dona distribuit, prout vult: & qui minora accepit, non doleat; & qui majora, non superbiat. ita Chrysost.

Quantum beneficium sit esse Christianum.

Nemo in Spiritu Dei (per Spiritum, vel, habens Spiritum Dei) loquens, dicit anathema Jesu] id est maledicit Jesu, execratur Jesum Græcè enim est accusativus, *λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν*, id est, ut Syrus, *dicit anathema esse Jesum*, (ita legit quoque Hilarius & Tertull.) Sed potiùs talis Jesum agnoscit & invocat, quasi auctorem gratiæ, salutis, omniumque donorum spiritualium: hoc enim per miosim intelligendum relinquit Paulus.

Nota. Hæc Corinthiis dicit & inculcat Paulus partim propter Judæos, qui etiam hodie perhibentur in synagogis suis dicere, *Herme*, id est anathema, Jesu & Christianis, ait Cajetan. partim & potiùs propter Gentiles, inter quos vivebant Corinthi; hi enim, & horum vates, sacerdotes

Judæi dicũt anathema Jesu.

A præsertim, maledicebant Jesu, imò hoc signo explorabant Gentiles, maximè Præsides, an quis esset Christianus, nec ne. jubebant enim maledicere Christo, uti jussisse se fatetur Plinius epistol. ad Trajanum: *Propositus*, ait, *est libellus multorum nomina continens* (qui accusabantur quòd essent Christiani) *qui negant se esse Christianos, aut fuisse, cùm præsente me deos appellarent, & imagini tuæ (quam propter hoc jusseram cum simulacris numinum adferri) thure ac vino supplicarent: præterea maledicerent Christo. quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt revera Christiani. ergo dimittendos putavi. alii se Christianos fuisse dixerunt, sed esse desiisse. hi omnes imaginem tuam, & deorum simulacra venerati sunt, & Christo maledixerunt*. ita Plinius.

Jubebantur olim Christiani ante Præsides maledicere Christo.

Nemo potest dicere Dominus Jesus nisi in Spiritu sancto] Pro *Dominus Jesus*, græcè est *κύριον Ἰησοῦν, Dominum Jesum*. ita Syrus, Ambros. Hilarius lib. 2. de Trinit. Prosper 2. de Vocat. Gent. 2. Origen. homil. 17. in Genes. Opponit enim Apostolus hæc duo, dicere anathema Jesum, & dicere Dominum Jesum, id est agnoscere, credere, invocare & prædicare nomen Domini Jesu, ejusque fidem profiteri, scilicet Jesum esse Dominum B nostrum, ut vertit Syrus: profiteri, inquam, & invocare, uti oportet, & uti proficuum est ad salutem. hoc facere nemo potest, *nisi in Spiritu sancto*, id est, nisi per Spiritum sanctum: fides enim, spes, & oratio sunt dona Spiritus sancti.

Nota. Non negat hic Paulus, infideles, cum solo concursu Dei generali, posse proferre nomen Jesu, aut de eo habere cogitationem aliquo modo bonam; sed tantùm, neminem absque gratia Christi & Spiritus sancti, posse per veram fidem, & pium affectum seriò & ex corde, invocare Dominum Jesum, illumque confiteri esse Dominum & Redemptorem nostrum; aut etiam dicere in corde suo, & cogitare aliquid de eo, quod in suo gradu & ordine, ad remissionem peccatorum, gratiam & finem supernaturalem, id est ad beatitudinem, conferat & disponat. ita Anselm. & Ambros. Et patet, quia loquitur Corinthiis fidelibus, eorumque fastum, quo in donis & gratiis suis superbiebant, reprimit ex eo quòd fidem Christi omniaque dona non à se habeant, sed Spiritu sancto. q. d. Hæc dona adeò non sunt vestra, sed Spiritus sancti, ut nec Jesum agnoscere & invocare ex vobismetipsis possitis: sed agnitio hæc & invoca- C tio fit Spiritus sancti donum.

Quomodo nemo possit dicere Jesus nisi ex Spiritu sancto.

Divisiones vero gratiarum sunt] gratiæ divisæ sunt per Ecclesiam, hæc uni, illa alteri datur & dividitur. Hæ enim Hebræis vocantur [illegible] *machlecot*, id est divisiones. VERS. 4.

Idem autem Spiritus] scilicet est gratias has distribuens.

Et divisiones ministrationum (græcè *διακονιῶν, ministeriorum*) sunt] q. d. Ministeria sacra variè distributa sunt per Ecclesiam. VERS. 5.

Idem autem Dominus] scilicet Jesus Christus est, à quo ut Deo, & per quem ut hominem illa accipimus, quique variè ministeria sua distribuit, ut ei variè à variis ministretur. ita Anselm.

Et divisiones operationum sunt, idem VERS. 6.
vero Deus, qui operatur omnia in omnibus] Nota. Aptè Apostolus *gratias*, seu dona tribuit Spiritui sancto, seu fonti bonitatis; *ministeria* Filio, seu Domino; *operationes* Deo, scilicet Patri, quasi primo omnium principio. ita Theophyl. Anselm. & alii.

Nota Secundò. *Gratiæ* hic intelliguntur gratis datæ, *ministeria* sunt officia ministrandi Ecclesiæ, ut episcopatus, diaconatus,

Quænam hic sint gratiæ, quæ ministeria, quæ operationes. Prima sententia.

præfectura & cura pauperum; *operationes* sunt miracula, ut expulsio dæmonum, sanatio ægrorum, resuscitatio mortuorum: hæc enim propriissimè dicuntur ἐνεργήματα, & ut v. 10. se explicans addit, ἐνεργήματα δυνάμεων, quod Erasmus vertit, *efficacia potentiarum*; Noster, *operatio virtutum*. Nam δύναμις est potentia, virtus, facultas, ἐνέργεια verò actio; ἐνέργημα opus, ut ex analogia linguæ Græcæ liquet, & ipse Paulus declarat, dum subdit: ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, qui *operatur omnia in omnibus* ita Maldonat. in Notis manuscr.

Quid ἐνεργήματα

Secunda & melior.

Verùm pleniùs & apertiùs dicemus Apostolum omnes gratias gratis datas vocare, Primò, *gratias*, quia gratis dantur. Secundò, easdem vocare *ministrationes*, vel ministeria, quia per eas quisque ministrabat Ecclesiæ. Tertiò, illas ipsas vocare *operationes*, græcè ἐνεργήματα, q. d. Efficacias: quia per illas mirificam vim accipiebant fideles à Spiritu sancto, ut ea dicerent & facerent, quæ vim naturæ & captum hominum superant. Has ergo gratias operatur tam Spiritus sanctus, quàm Pater & Filius. Omnia enim opera ad extrà, ut loquuntur Theologi, quæ scilicet in res creatas dimanant, sunt toti Trinitati communia: eadem tamen aptè, qua operationes sunt, appropriantur Patri; qua ministrationes, Filio; qua gratiæ, Spiritui sancto, ut dixi.

Opera ab extrà toti Trinitati sunt communia.

Deus operatur omnia naturalia concurrendo effectivè cū omnibus causis secundis.

QUI OPERATUR OMNIA) Primò, operatur Deus omnia naturalia per concursum universalem, concurrentibus tamen effectivè causis secundis, uti contra Gabrielem Biel docent Theologi. Sic Deus operatur omnia bona naturæ, & fortunæ; & quòd hic sit dives, ille pauper, Dei judicio & voluntati tribuendum est, ait Chrysost. de quo vide eum in morali homil. 28.

Secundò per se omnia supernaturalia, præsertim gratis data.

Secundò, operatur Deus omnia supernaturalia, tum gratum facientia, tum, quod propriè hic intendit Apostolus, gratis data, ut putà, miracula, quæcumque Sancti petunt & impetrant à Deo, vel nomine Dei fieri imperant, Deus ad preces vel nutum eorum eadem physicè operatur propriè & per se.

Concursus Dei non prædeterminat.

Non ergo hinc sequitur, concursum Dei præcurrere & prædeterminare concursum causæ secundæ & liberi arbitrii in operibus bonis, & gratiæ gratum facientis: quia in his Deus operatur omnia per gratiam prævenientem; qua excitat voluntatem, & per gratiam cooperantem, quæ cum voluntate & libero arbitrio liberè operante, simul operatur opus bonum; sed, ut dixi, Apostolus non agit propriè de operibus gratiæ gratum facientis, sed gratis datæ, ut patet ex sequentibus.

Nota. Pro *operatur*, S. Hilarius lib. 8. de Trinitate legit, *imperatur*. Græcum enim ἐνεργεῖ significat intimam præsentiam, vim & efficaciam, qua Deus intimè omnia operatur, maximè miracula, & dona gratuita, de his enim agit toto cap. Paulus.

VERS. 7. UNICUIQUE AUTEM DATUR MANIFESTATIO SPIRITUS, donum scilicet Spiritus sancti, quo manifestatur ipse Spir. sanctus, qui doni est auctor: datur inquam AD UTILITATEM] non propriam, sed totius Ecclesiæ.

VERS. 8. ALII QUIDEM DATUR SERMO SAPIENTIÆ] facultas scilicet explicandi sapientiam, id est altissima mysteria Trinit. incarnationis, prædestinationis ut explicat c. 13.

ALII AUTEM datur SERMO SCIENTIÆ] ut scilicet explicet quæ ad agenda, moresque pertinent. Ita *sapientiam à scientia* distinguit S. August. lib. 12. de Trinit. cap. 14. & 15. & sic capit *scientiam* Apostolus cap. 8. Alii *scientiam* intelligunt qua res fidei per exempla, comparationes, rationes humanas & philosophicas explicantur.

VERS. 9. ALTERI FIDES IN EODEM SPIRITU] Paulus hic *fidem* intelligit, non theologicam, quam omnes Christiani habent, sed eam quæ mater est miraculorum, quæ excellens est fides, quæque fidem theologicam includit; estque insuper constans fiducia in Deum, ad quidvis impetrandum, & ad miracula operandum, v. g. ut Christus ait, ad montes transferendum, patet id c. 13. v. 2. ita S. Chrys.

Fides triplex. Prima, miraculorum; quæ nā illa. Secunda.

Secundò, Ambrosius & Anselmus per *fidem* accipiunt donum intrepidè profitendi & prædicandi fidem.

Tertia.

Tertiò & optimè, *fides* hic est intelligentia magna mysteriorum fidei ad ea contemplandum & explicandum. Sic enim ad Roman. 12. 6. dicit Prophetas habere prophetiam, & debere prophetare, hoc est docere *secundùm rationem fidei*, id est, juxta mensuram intelligentiæ rerum fidei sibi à Deo datam. Fidem ergo hic illustrem intelligit, quæ in A paucissimis est, qua qui præditi sunt, facilè rebus divinis assentiuntur, ait Mald. in Notis manuscr. Nam fides miraculorum videtur includi in operatione virtutum, quæ sequitur v. seq. ut inter alios rectè advertit Tol. in Rom. 12. 6.

ALII GRATIA SANITATUM IN UNO SPIRITU] per unum & eundem Spiritum sanctum.

VERS. 10. ALII OPERATIO VIRTUTUM] majorum scilicet miraculorum, quæque non corpus, & morborum curam; sed animam & quævis alia spectant: qualia sunt excitare mortuos, dæmones eiicere punire incredulos & impios per miraculum, ut S. Petrus Ananiam & Sapphiram miraculosa morte punivit, Act. 5. ita Chrysost. & Ambrosius, & sic distinguitur *operatio virtutum* à gratia sanitatum.

Operatio virtutum quid sit.

ALII DISCRETIO SPIRITUUM] cogitationum scilicet, & intentionum cordis, & consequenter actionum & sermonum, ut sciat an à naturæ, an à dæmonis, an à Dei vel angeli spiritu & instinctu proficiscantur. ita Chrysost. Ambros. Anselm. Tale donum habuit S. Hilarion. teste S. Hieronymo in ejus Vita, & S. Monica apud S. August. li. 3. Conf. c. 11. & S. Vincentius Ferrerius, atque nonnulli hodie, B præsertim qui animas regunt & dirigunt: eisque confessariis hoc donum perutile, & à Deo expetendum, in quantum conscientiarum plena cognitio & cura illud requirit.

Discretio spirituum quid sit. Eam habuit S. Hilarion est ea confessariis à Deo petenda.

ALII INTERPRETATIO SERMONUM] obscuriorum, maximè sacræ Scripturæ. Hinc olim in Ecclesia interpretes erant: quorum officium erat interpretari; Primò, eos qui in cœtu Ecclesiæ ex dono linguarum peregrina lingua prophetabant, vel hymnos canebant; Secundò, mox qui obscura & alta mysteria afflati Spiritu sancto eructabant; Tertiò, epistolas S. Pauli & aliorum ad plebem suam missas publicè exponere; Quartò, eas vertere in alias linguas, sic multi censent S. Clementem epistolam ad Hebræos, ex Hebræo in Græcum vertisse. Hinc patet sacram Scripturam non esse claram omnibus, nec privato cujusvis spiritu interpretandam, ut volunt hæretici; cùm ad hoc posuerit Deus in Ecclesia interpretes.

Quod officii interpretum olim fuerit in Ecclesia.

Scriptura non est privato cujusque spiritu interpretanda.

Adverte hic. Illis interpretibus jam successerunt professores linguæ Hebrææ, Græcæ, & sacræ Scripturæ.

Ex hoc cap. seq. Theologi acceperunt divisionem gratiæ in gratum facientem, quæ perficit ipsum subiectum, ut sit Deo gratum, qualis est charitas, castitas, pietas, aliæque C virtutes, & gratis datam, quæ ordinatur ad perfectionem aliorum: & licet Apostolus hic tantùm novem numeret gratias gratis datas, plures tamen esse possunt.

Plures quàm novem sunt gratiæ gratis datæ.

Ubi Nota Verisimile est ex novem hic ab Apostolo recensitis gratiis, quinque esse habitus permanentes, scilicet sapientiam, scientiam, fidem, genera linguarum, & interpretationes sermonum, & aliquando etiam discretionem spirituum: reliquæ quatuor non sunt habitus, sed motiones transeuntes, scilicet gratia sanitatum, operatio virtutum, prophetia, & discretio spirituum, ut rectè Bellarm. annotavit lib. 1. de Gratia c. 10.

Quinque et his sunt habitus permanentes; reliquæ quatuor sunt motiones transeuntes.

VERS. 11. DIVIDENS SINGULIS PROUT VULT] Pro *dividens singulis*, græcè est, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, id est, *dividens unicuique* privatim, peculiariter, *propriè*, vel potiùs *propria*, scilicet cuique dona & charismata. ita S. Hieron. dialogo 1. contra Pelagian.

PROUT VULT] non homo, ut intelligebat Origenes, sed Spiritus sanctus: ergo, ait Theophyl. Spiritus sanctus est Dominus & Deus, neque efficitur, sed efficit omnia æquè ut Pater: quia operatur omnia in omnibus, ut dixit D Apostolus v. 6. Operari enim omnia, quod v. 6. tribuit Patri, hic tribuit Spiritui sancto.

Hinc patet Secundò, Spiritum sanctum, ut Deum, esse liberi arbitrii, ac liberè operari.

Tertiò, hinc refellas Abailardum, Wicleff, Calvinum, qui docent Deum non posse facere nisi id quod facit: hoc enim est tollere omnipotentiam à Deo, Deumque ac hominem subiicere fato, adeoque Deum divinitate spoliare, eamque fato consignare: sic enim Deus non operaretur prout vult, sed prout voluerit fatum, rebus omnibus ipsique Deo dominans.

Deum subiicere fato est eum spoliare sua divinitate.

VERS. 12. SICUT ENIM CORPUS (naturale & animale, putà hominis) UNUM EST, ET MEMBRA HABET MULTA; OMNIA AUTEM MEMBRA CORPORIS CUM SINT MULTA, UNUM TAMEN CORPUS SUNT: ITA ET CHRISTUS] unum scilicet corpus habet, putà, Ecclesiam, cujus varia sunt membra, & ipse est caput. Utitur enim Apostolus sæpè eclipsi, & multa subaudit, ut dixi cap. 3.

Sed objicit S. August. libr. 1 de Peccat. meritis, c. 31. si hoc vellet Apostolus, tunc dicere debuisset: *Ita & Christi*, potiùs quàm, *Christus*: Christi, scilicet corpus, id est Ecclesia, multa habet membra.

Error Fabri Stabulensis, Christi corpus localiter implere cælum & terram.

Unde Secundò, Jac. Faber Stabulensis hinc docet Christi corpus, utpote toti divinitati indivulsè unitum, localiter replere cælum & terram, quasi suum locum & corpus: ut, sicut Plato Deum dixit esse animam mundi, & per consequens esse quasi totum mundum; sic Christi corpus, utpote deitati intimè coniunctum, sit instar divini Spiritus diffusum per totum mundum, cujus quasi partes & membra sint singula locorum spatia & corpora: quæ tamen respectu unius deitatis & corporis Christi quasi animæ suæ, unum sint corpus, putà unus mundus. Atque hinc suam hæresim, quòd corpus Christi sit ubique, sumpsisse putantur Ubiquetarij, quod insulsum dogma multi, sed exactissimè, Gregor. de Valentia refellit libris 5. contra Ubiquetarios.

Ex hoc loco putantur Ubiquetarij suā hæresim sumpsisse.

Quomodo Christus est corpus unū, putà Ecclesia.

Christus per fidelem credit, per doctorem docet, per pœnitentem pœnitet & Ecclesia est corpus Christi, & Christus est corpus Ecclesiæ.

Dico ergo Tertiò: Simpliciter cum S. Augustino, sensus hujus loci est: *Ita & Christus*, scilicet est corpus unum, putà Ecclesia. Christus enim non tantùm est caput Ecclesiæ, sed & corpus: quia omnia Ecclesiæ membra sustentat, & in omnibus operatur; per doctorem docet, per ministrum baptizat, per fidelem credit, per pœnitentem pœnitet. Sic enim Christus non localiter, sed mysticè & virtualiter, sive operativè, & per efficientiam est corpus, hypostasis, anima & spiritus totius Ecclesiæ: & sicut Ecclesia est corpus Christi, quasi capitis; sic vicissim Christus est corpus Ecclesiæ, quasi in omnia Ecclesiæ membra se per gratiam & operationem transfundens. Sic Apostolus sæpè ait nos unum esse in Christo, nos per baptismum incorporari & complantari Christo. Et Christus ad Paulum: *Quid me*, id est Christianos meos, qui sunt membra mea, *persequeris?* Actor. 9 Sic rursum Paulus: *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum*, adeoque quod ajebat S. Franciscus, *Deus meus, amor meus, & omnia*; ajebat de Christo Paulus, *Amor noster, Christus noster, & omnia*.

VERS. 13. IN UNO SPIRITU, per unum eumdemque Spiritum sanctum) OMNES NOS IN UNUM CORPUS BAPTIZATI SUMUS; SIVE JUDÆI, SIVE GENTILES; SIVE SERVI, SIVE LIBERI] Probat Christum esse unum corpus habens multa membra, ex baptismo; quia scilicet per baptismum in unum corpus, scilicet Ecclesiæ, & consequenter Christi, renati & inserti sumus: in quo eadem anima, scilicet spiritu Christi, vivimus; & eadem esca, scilicet Eucharistia, alimur omnes, sive Judæi, sive Gentiles; sive servi, sive liberi.

Nota *τὸ in unum corpus*, scilicet Christi mysticum, quod est Ecclesia, ac consequenter in ipsum Christum, qui, uti jam dixi, est quasi corpus totius Ecclesiæ.

BAPTIZATI, id est baptismo incorporati, SUMUS, ET OMNES IN UNO SPIRITU POTATI SUMUS] scilicet in calice Eucharistiæ unum Christi spiritum cum sanguine hausimus. Unde Græca quædam habent, ut legit Clem. Alexandr. libr. 1. Pædagogi c. 6. *πάντες ἐν ἓν πόμα ἐποτίσθημεν*, *omnes uno potu potati sumus*, ut scilicet unum eumdemque ex eo Christi spiritum participemus, qui per omnia permeans singula membra vivificat, & suis functionibus reddit idonea. q. d. Non tantùm nati sumus, & quasi membra inserti in idem corpus jam dictum; sed & eodem alimento utimur, scilicet carne & sanguine Christi in Eucharistia: nam ex una specie Eucharistiæ, scilicet vini, alteram panis, id est, ex potu cibum intelligit: uti è contrario ex panis specie vini speciem intelligit c. 10. 17 ita Chrysost. & pulchrè Cajet. hic.

Omnes baptizati sive boni sive mali sunt in Ecclesia.

Hinc patet, omnes baptizatos, sive boni sint, sive mali, esse corpus Christi, id est, esse de Ecclesia, illique quasi membra per baptismum esse insertos: anima enim hujus corporis, scilicet Ecclesiæ, est fides, quam habent omnes fideles, etiamsi improbè vivant, de quo plura dicam Ephes. 5. 27.

VERS. 22. SED MULTO MAGIS QUÆ VIDENTUR MEMBRA CORPORIS INFIRMIORA ESSE, NECESSARIORA SUNT] S. Chrysost. & Theophyl. per hæc membra oculos accipiunt, qui parui sunt & imbecilles, sed tamen maximè necessarij. Verùm, quia v. præced. oculum inter nobiliora membra, quæ corpori dominantur, retulit; meliùs alij per *membra infirmiora* accipiunt ventrem & ventre contenta. Venter enim quasi culina & nutrix totiùs corporis,

Membra infirmiora sunt venter & intestina.

A quæ singulis membris cibum concoquit & dispertit, maximè necessarius est vitæ & corpori:

ET QUÆ PUTAMUS IGNOBILIORA MEMBRA ESSE CORPORIS, HIS HONOREM ABUNDANTIOREM CIRCUMDAMUS] *Membra ignobiliora* sunt pedes, ait Chrysost. Ambros. & Theophyl. *His honorem abundantiorem circumdamus*, id est diligentiùs eos custodimus, vestimus, calceamus, elegantibus crepidis, calceis, vel ocreis eos ornamus & communimus, ne in saxa impingant, ne incedendo lædantur, ne nimio frigore vel humore aliquam intemperiem noxiam, quæ in stomachum & caput redundet, contrahant. VERS. 23

Membra ignobiliora sunt pedes.

Nota. *Honor* hic vocatur, tum ipse vestitus, tum ornatus pedum per calceos, vel ocreas, in quibus multi præsertim juvenes nobiles & milites, curiosi sunt & elegantes; qua de causa Homerus vocat *ἐϋκνήμιδας Ἀχαιούς*, id est, benè vel eleganter ocreatos Achivos.

Honor hic vocatur ornatus pedū.

QUÆ INHONESTA SUNT NOSTRA, ABUNDANTIOREM HONESTATEM HABENT] *Inhonesta*, intelligit verenda. ita Chrysost. Ambros. & Theophyl. Vocantur, ait S. August. libr. 1. Retract. 7. verenda *inhonesta*, non ex naturæ prima institutione, sed quia post peccatum in ijs maximè regnat concupiscentia, quæ legi mentis repugnat, ideoque homini pudenda est: pudet enim hominem quasi dominum, quòd membrum hoc ita sibi sentiat rebelle. Hæc *abundantiorem honestatem habent*, id est, hæc diligentiùs & honestiùs tegimus atque vestimus, ut, etiamsi quis toto corpore nudus sit, hæc tamen membra nudari non patiatur, ait Theophyl. Rursus hæc membra honestantur in coniugio, tamquam illa quæ ad liberorum propagationem, & generis nostri æternitatem necessaria sint, ait Chrysostom. Unde & legibus Romanis quisquis ea præcidisset, & se evirasset, gravissimè puniebatur, quasi qui communi generi officisset, & vim naturæ intulisset.

Membra inhonesta sunt verenda, cur.

Apud Romanos gravissimè puniebantur evirātes se.

Alij eadem accipiunt membra infirmiora, ignobilia & inhonesta, scilicet ventrem, & membra ventri subiecta: sed Apostolus ea distinguit, & quasi distincta connectit per copulam *&*. Jam sensus est, q. d. Sicuti in corpore C hæc membra infirmiora, & ignobilia & inhonesta præ alijs curamus, quasi magis utilia, vel necessaria: ita & in Ecclesia qui minores sunt, licet infirmi, ignobiles, contemptibiles videantur; subinde tamen magis sunt utiles, magisque juvandi, & curandi. ita Chrysost. Theophyl. Anselmus. Vide, quàm mendici utiles sint Ecclesiæ, apud Chrysost. in moral. homil. 20. & contra insidiam homil. 31.

Mendici utiles sunt Ecclesiæ.

Sic apologo ventris à membris deserti, senatus Romani à plebe deserti causam apud plebem, quæ in Sacrum montem ex urbe secesserat, egit & peregit Menenius Agrippa, teste Livio l. 2. dec. 1. *Tempore*, inquit, *illo, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat; frænas indignatas reliquas partes: sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum nihil aliud quàm datis voluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, ne os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse: inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quàm alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem. comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexit Menenius mentes hominum.*

Apologo vētris à membris deserti reduxit Menenius plebem Romanam ex Sacro monte in urbem.

HONESTA AUTEM NOSTRA (putà oculi, facies, manus, quæ sunt membra honestiora & nobiliora corporis) NULLIUS EGENT] quia per se satis decoris & honoris habent. VERS. 24.

Quæ membra honesta corporis.

ABUNDANTIOREM TRIBUENDO HONOREM] majorem scilicet custodiam, curam, amictum ornatū, ut dixi v. 23

UT NON SIT SCHISMA IN CORPORE (quale jam retuli ex Menenio) SED IDIPSUM PRO INVICEM SOLLICITA SINT MEMBRA] *Idipsum* ut scilicet eamdem & mutuam pro sese invicem sollicitudinem gerant: vel *idipsum*, id est in idem, scilicet bonum commune totiùs eiusdem corporis, sollicita sint singula membra. VERS. 25.

ET SI QUID PATITUR UNUM MEMBRUM, COMPATIUNTUR OMNIA MEMBRA] *Compatiuntur*, ut sic membrum patiens dolore levetur, *non per communionem cladis*, VERS. 26.

sed per

sed per solatium charitatis , ait S. August. epist. 133. Undè S.Basil.in Reg. brevior. reg. 175. docet evidens signum dilectionis esse duplex . Primò , si quis proximi utilitate lætetur, & pro ea laboret. Secundò , si de eius malo & peccato tristetur & mœreat: Qui hæc non habet, non diligit.

Sanctis suis orationibus nos juvant,

Hinc colligunt Doctores, animas beatas, utpote charitate nostri flagrantes , nos in miserijs & periculis nostris orationibus suis juvare ; & nos vicissim juvare debere animas in Purgatorio detentas; patiuntur enim illæ acrem ignem , ac proinde crudelis sit oportet , qui eis non compatiatur , easque juvet & liberet.

SIVE GLORIATUR] gloria afficitur , græcè δοξάζεται, id est , ut Ambrosius , *glorificatur* ; Syrus , *sive exultat unum membrum , exultabunt omnia membra* . Pulchrè ex S. Chrysostomo Salmeron : *Qui amat* , inquit, *habet quidquid est in corpore , scilicet Ecclesia : tolle invidiam , & tuum est quod habeo.* Rursum, *Si patiatur oculus* , inquit Chrysost. *omnia dolebunt , omnia cessabunt , non pedes ibunt , non manus operabuntur , non frui jam consuetis cibis ventri lubebit , oculorum licet sit dolor . Quid ventrem ocule mordes ? quid pedes tenoraris ? quid manus vincis ! quia jnnexa natura sunt omnia , modoq; ineffabili comparientur .*

VERS.27. VOS AUTEM ESTIS CORPUS CHRISTI , ET MEMBRA DE MEMBRO] Nota, τὸ *membra de membro* , quod Primò, D.Thomas sic explicat: *Vos estis membra de membro principali* , quod est Christus: est enim Christus caput Ecclesiæ. Secundò, Anselm. *estis membra de membro*, id est , estis membra Christi per ministerium alterius membri , scilicet Pauli, per quem Christo capiti , & corpori Ecclesiæ uniti estis.

Quid To estis membra de membro. Prima expositio. Secunda.

Verùm Nota. Pro *de membro* , græcè est ἐκ μέρους , id est *ex parte* (& sic legunt hic aliqui Latini) vel ad invicem, seu vicissim, ut innuit Ambrosius. q.d. Estis membra ex parte, id est membra partialia ; quòd Noster vertit, *estis membra de membro*, id est membra membrorum , hoc est commembra, compartes. q. d. Estis confratres eiusdem societatis , & corporis mystici, scilicet Ecclesiæ. ita Chrysost. Syrus vertit , *estis mem.ra* בדוכתכון *beduchatchun* . id est *in loco vestro* , ac si dicat , Quisque in parte sua & loco est membrum Ecclesiæ.

Tertia & genuina.

Sex proprietates corporis & membrorum conveniunt Ecclesiæ, eiusq; fidelibus.

Adverte hic. Sicut in corpore . Primò, est unitas & unio corporis & animæ ; Secundò, diversitas membrorum; Tertiò, diversitas officiorum in membris singulis; Quartò, aptitudo & dos cujusque membri ad suum officium ; Quintò , communio functionum , qua quodque non sibi soli , sed & alijs operari debet, idque quia sunt membra unius corporis; Sextò, quies , qua quodque suo gradu & officio contentum est , non ambit aliud , nec invidet nobiliori; sed omnium summa est unio & concordia , compassio, & gaudium : ita & omnino se res habet in Ecclesia, in qua quisque à Christo quasi anima , suum habet charisma , suum talentum , suum officium & gradum , suam functionem , qua non sibi modò, sed & alijs prosit, suum ordinem & limitem à Deo : quem qui perturbat. & alium ambit, Dei ordinationi & providentiæ resistit, in his quæ gratis à Deo accepit . q. d. Estis , ò Corinthij, membra eiusdem corporis Christi, putà Ecclesiæ; ergo non sint schismata inter vos , unus alium non spernat , non invideat , non doleat ; sed juvet , amet , gaudeat ; quisque suo loco , gradu , officio sit contentus : quia sic particeps erit non tantùm sui boni , sed & aliorum ; sicuti pes ambulat pro oculo , aure , ventre : sic vicissim oculus videt, auris audit, venter concoquit pro pede. Quòd si invideat , & nolit oculus pro pede videre, auris audire, venter concoquere : non tantùm illud membrum , sed & seipsum lædet , inquit Chrysost. perinde ac si una manus aliam amputet , seipsam dedecorat & debilitat : robustior enim est , si habeat auxilium ab alia manu. Rursum, si natura tantam in corpore inter singula membra concordiam curat & servat , nec sinit inter ea ullam discordiam , aut seditionem ; quanto magis gratia Dei , quæ multò est potentior , animorum concordiam efficiet, in Christi Ecclesia ? neque perferet ut in uno hoc corpore aliquod membrum sit seditiosum , aut discors : Si magistratus in civitate, rex in regno seditionem non tolerat , sed acerrimè punit ; quid faciet Christus schismaticis Ecclesiam suam scindentibus ?

Unio fidelium tanta esse debet , quanta est membrorum in corpore.

Membrum unum lædēs aliud se ipsum lædit.

QUOSDAM POSUIT DEUS IN ECCLESIA , PRIMUM APOSTOLOS , ut caput : SECUNDO PROPHETAS , ut oculos : TERTIO DOCTORES, ut linguam .

VERS.28. Unde non principes sæculares, ut Brentius vult, sunt primi & caput Ecclesiæ ; sed Apostoli, & eorum successores Papæ & Episcopi. Deus enim in Ecclesia primum Apostolos posuit, ait Paulus. DEINDE VIRTUTES, græcè δυνάμεις, id est *potestates* , hoc est, miraculorum operatores. hi sunt quasi manus Ecclesiæ . EXINDE GRATIAS CURATIONUM] curatores scilicet morborum.

In Ecclesia Apostoli sunt quasi caput ; Prophetæ quasi oculi ; Doctores quasi lingua ; Virtutes quasi manus Oecumeni quasi pedes .

OPITULATIONES] qui alijs opitulantur exercentque circa ægros, pauperes, miseros, peregrinos & hospites opera misericordiæ . Græcè, ἀντιλήψεις, *susceptiones* , hoc est , ut alijs legunt, subsidia, subventiones.

GUBERNATIONES] qui alios regant & corrigant , ut Parochi , ait D. Thomas . vel potiùs gubernationes sunt, ut Theophyl. & Cajetan. qui præsunt gubernationi rerum temporalium, quas fideles offerebant Ecclesiæ . Hi enim ultimi sunt quasi pedes in corpore Christi , scilicet Ecclesia . tales fuerunt Diaconi electi ab Apostolis , ut viduis & mensis præessent, Actor. 6.

Nota, abstracta hic poni pro concretis : *virtutes* , id est operatores virtutum : *gratias curationum*, hoc est curatores , vel potentes curare : *opitulationes* , id est opitulatores : *gubernationes* , hoc est gubernantes : *genera linguarum* , id est peritos linguarum variarum . hosce enim omnes subnectit Paulus Apostolis Prophetis, Doctoribus , quasi alia membra Ecclesiæ . Vide can. 21. ita Chrysost.

NUMQUID OMNES APOSTOLI ?] q.d. Minimè : quisque ergo suo gradu in quo à Deo in Ecclesia collocatus est, suaque gratia quam gratis à Deo accepit , contentus sit , Deoque gratias agat, & sua gratia ad Dei gloriam , & Ecclesiæ commodum utatur . VERS.29.

NUMQUID OMNES GRATIAM HABENT CURATIONUM] *Ita*, ait S. August epist. 137. *nec in omnibus memorijs Sanctorum Deus miracula fieri voluit , qui dividit unicuiq; prout vult* . Itaque non mirum Deum hoc loco, hoc templo, ad hanc aut illam Deiparæ Virginis statuam miracula operari, non autem alio loco , templo , imagine : rursum huic Sancto hanc gratiam, alteri aliam concedere v.g. ut S. Antonium invocantes peste; Apolloniam, dolore dentium ; Barbaram , subitanea morte ne sine confessione moriantur , liberentur . quia , ut ait Apostolus , Deus has gratias dividit prout vult. Sic Deus in Probatica piscina , non alibi, ægros & aridos miraculosè sanabat, Joan. 5. Sic per virgam Aaronis, non alterius, miracula fecit , Num. 17. Sic ad imaginem ænei serpentis, non autem rei alterius , Judæos ignita lue liberavit , Num. 21. 9. VERS.30.

Varios morbos per invocationem variorum Sanctorum curat Deus.

ÆMULAMINI, sectamini , scilicet petite à Deo , exercete si accepistis, è jam dictis vers. 8. CHARISMATA MELIORA] hoc est, utiliora; putà apostolatum, prophetiam, sapientiam, scientiam , non autem donum linguarum, quod ambire, & in quo inaniter gloriari soletis vos ò Corinthij . ita Anselmus. Alij legunt per interrogationem , & in tempore præsenti, *æmulamini* : hoc est , si æmulamini meliora , ecce ostendo vobis viam excellentiorem ?. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. VERS.31.

Quæ sint charismata meliora.

ADHUC EXCELLENTIOREM VIAM VOBIS DEMONSTRO] *Viam* scilicet charitatis, quæ via est ad Deum ad vitam, & gloriam æternam, de qua cap. sequent.

Nota . Commentarius Hieronymo adscriptus hic docet , charitatem separari ab Apostolo à charismatibus , hoc est , gratijs gratis datis, quòd hæc gratis dentur à Deo , charitas verò nostro labore & naturæ viribus acquiratur. Unde colligas hunc Commentarium non esse S. Hieronymi , sed Pelagij vel Pelagiani alicujus, ut dixi initio . Correxit hoc Primasius , qui multa ex hoc Commentario transcripsit. & patet charitatem esse donum Dei, Rom. 5. 5. *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris , per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Unde hic ait Paulus : *Excellentiorem viam* , ἔτι καθ' ὑπερβολὴν , *per hyperbolen* , per excessum , id est excessivè meliorem & præstantiorem , *viam* , scilicet charitatis , vobis ostendo. ita ex Chrysostomo, Theophyl. Unde & Cassianus, collat. 11. c. 12. sic legit , *Et adhuc excellentiorem supra modum dum viam vobis demonstro* . Si ergo gratiæ gratis datæ , quæ minores sunt, à Deo dantur , multò magis charitas , quæ excessivè illis est melior & eminentior , à Deo peti & dari debet. In hoc ergo distinguit Apostolus charitatem à charismatibus, quòd hæc gratis dentur ad utilitatem Ecclesiæ , non ad sanctificationem eius cui dantur : charitas verò detur, ad hoc , ut is qui illam habet , sanctus & gratus Deo fiat. *Ille*, inquit S. August. serm. de laudibus charitatis , *tenet & quod patet , & quod latet in divinis eloquijs , qui charitatem tenet in moribus* .

Excellentior via ad Deum est charitas. Error Pelagij , charitatem esse donum , non Dei sed nostrum.

In quo charitas distinguatur a charismatibus.

CA-

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet inter omnia dona & gratias excellere charitatem. Primò, ergo asserit sine charitate nullum donum aut virtutem prodesse.

Secundò, v.4. enarrat charitatis sedecim conditiones, sive officia in proximos.

Tertiò, v.8. ostendit charitatis praecellentiam ex eo quòd etiam permaneat in cælo, cùm fides ibi mutanda sit in visionem, spes in fruitionem,

1. SI linguis hominum loquar, & angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. 2. Et si habuero prophetiam, & noverim mysteria omnia, & omnem scientiam: & si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. 3. Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. 4. Charitas patiens est, benigna est: charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, 5. non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, 6. non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati: 7. omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. 8. Charitas numquam excidit: sive prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur. 9. Ex parte enim cognoscimus & ex parte prophetamus. 10. Cùm autem venerit quod perfectum est, evacuabitur quod ex parte est. 11. Cùm essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli. 12. Videmus nunc per speculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum. 13. Nunc autem manent, fides, spes, charitas, tria hæc: major autem horum est charitas.

Charitas virtutum omnium est regina.

EST toto hoc capite encomium charitatis. Agit verò de charitate tam fusè Apostolus, tum quia charitas omnium virtutum est regina, tum quia vult per charitatem quasi medicinam efficacissimam sanare Corinthiorum fastum & schismata. Charitas enim facit, ut superiores non contemnant inferiores, & ut inferiores non indignentur superiores sibi præferri. Maximè verò commendat eis charitatem, quasi donum præstantissimum, ut illam, non autem donum linguarum, prophetiæ, aut miraculorum, quæ maximi facere solebant Corinthij, consectentur. Et hoc est quod præparans transitum suum ad charitatem, dixit in fine capitis præcedentis *Aemulamini autem charysmata meliora, & adhuc excellentiorem viam*, charitatis, *vobis demonstro*.

VERS. 1. *Angelorum linguā aliqui Hebrææ accipiunt.*

SI LINGUIS HOMINUM LOQUAR ET ANGELORUM] *Angelorum linguam* aliqui Hebræam accipiunt, qua Deus, angeli & Adam locuti sunt in paradiso, de quo plura v. 8. Secundò, Glossa, Durandus, Gregor. Ariminensis in 2. dist. 9. qu. 2. & Molina 1. part. quæst. 106. art. 1. ex hoc Apostoli loco putant angelos loqui ut homines, non tantùm per species angelo audienti impressas, sed etiam per nutus & signa, sed spiritualia (quæ sint quasi spirituales quidam sermones & loquelæ) illis insita in creatione, sicut Adæ lingua Hebræa fuit indita. Hinc Franciscus Albertinus lib. Corollariorum Theologic. corollar. 11. quemque angelum ait propriam suam habere linguam, à cujusvis alterius angeli lingua distinctam, quia Apostolus inquit, *Si linguis loquar angelorum*, non, Lingua. Verùm hinc sequi videtur, quòd, si angeli hæc signa exhibeant, & loquantur uni, alios illa celare non possint; nihil enim naturale celare possunt, sed tantùm id quod liberum est. hæc autem signa naturalia sunt, eisque cum natura indita & concreata.

Ex hoc loco Franc. Albertinus docet quemq; angelū propriam linguā habere.

Quomodo loquantur angeli.

Unde alij cum D. Thoma putant angelos sic loqui, ut conceptus suos ad alium dirigant, velintque illi innotescere: tunc enim ex congrua Dei ordinatione & concursu fieri obiectum proportionatum & poni quasi intra sphæram cognitionis, fierique intelligibile illi, cui volunt loqui, non C alteri: ita ut ille obiectum hoc quasi jam ob oculos positum videat & intelligat, non alius. Ex quo aliqui concludunt, angelos natura sua non posse mentiri. Sed contrarium videtur verius, scilicet posse eos mentiri: quia possunt angeli conceptum falsum, & menti dissonum in intellectu suo formare, eumque dirigere ad alium, cui hoc modo loquuntur: sicut homo format loquelam falsam, & menti dissonam cùm mentitur. Non enim angeli ipsos actus voluntatis in se, id est ipsas volitiones & intentiones suas videndas exhibent: sed horum actuum conceptus in mente efformant, vel ve- A ros, vel falsos, prout volunt, eosque repræsentant illi, cui loquuntur. Verùm hæc Scholasticis susiùs disputanda & dirimenda relinquamus.

Angeli natura sua possunt mentiri.

Quæ sint angelorū linguæ.

Angelorum ergo hic *linguæ* non sunt sensibiles, ut vult Cajetan. sed intelligibiles, scilicet hæ linguæ sunt ipsi conceptus angelici, perfectissimi & pulcherrimi. Vel certè est prosopopœja, & hyperbole, *Angelorum lingua*, id est, elegantissima lingua. Sic vulgò dicimus: Diviné loquitur: Simili hyperbole dicitur: Facies angeli, vel angelica, id est pulcherrima. ita Theodor. & Theophyl. quia scilicet angeli in se sunt pulcherrimi, & pulcherrimos se exhibent & visu & voce, dum corpus assumunt. Sic ergo hic, uti & alibi subinde, per hyperbolem loquitur Paulus ex hypothesi, maximè emphaseos causa. q. d. Si essent linguæ angelorum super humanas, Hebræam, Græcam, Latinam, & ego eas callerem, neque tamen eis uterer ad commodum proximi, quid esset aliud quàm inanis & obstrepera loquacitas? Ita Græci & Latini Sic Galat. 1. 8. *Licet*, inquit, *angelus de cælo* B *evangelizet*. Sic Roman. 8. 39. cùm omnes res creatas, summas, imas, medias nominasset, addit per hyperbolen: *Neque creatura alia*. Notat hic Paulus Corinthios, qui donum linguarum præ ceteris admirabantur.

Angelorū lingua per prosopopœiā est lingua elegantissima.

Corinthi valde admirabantur donum linguarum.

CYMBALUM TINNIENS] inconditum & confusum sonum edens: græcè ἀλαλάζον. est onomatopœja, q. d. Sonans alala, alala. Sic Apion Grammaticus ob garrulitatem dictus est *Cymbalum orbis*, teste Suetonio lib. de Præclaris Grammaticis.

VERS. 2.

SI HABUERO OMNEM FIDEM, ITA UT MONTES TRANSFERAM, CHARITATEM AUTEM NON HABUERO, NIHIL SUM] Erasmus vult esse fictionem hyperbolicam, q. d. Charitas longè excellit fidem; sicut dicitur Nobilitas sola est atque unica virtus.

Nullus est amicus Dei sine charitate.

Sed hoc nimis frigidum est: nam de eleemosyna, & martyrio, si absit charitas, versu sequenti dicit, *Nihil mihi prodest*. Ergo *nihil sum*, id est nullius sum pretij & gratiæ coram Deo. & in veritate; quia justus est aliquid coram C Deo, reliqui homines injusti in oculis & æstimatione Dei sunt quasi nihil. q. d. Sine charitate nihil prodest, nihil facit amicitiam cum Deo, nihil est quod homini conciliet justitiam & salutem, ne fides quidem maxima & excellentissima, quæ montes transferat, qualis fuit in Gregorio Thaumaturgo, qui sua fide montem loco movit. ut ecclesiæ ædificandæ locum faceret, ut narrat Eusebius lib. 7. histor. c. 25.

Gregor. Thaumaturgus sua fide montē loco movit.

Bona opera pœnitenti ante reconciliationem quomodo prosint.

Dices: Ergo si pœnitens in bonis operibus se exerceat, ante reconciliationem, illa nihil ipsi prosunt. Respondent aliqui, prodesse quia pœnitens, inquiunt, habet charitatem

non infusam quæ facit justum, sed charitatem, id est effectum sinceri amoris erga Deum, quo ad reconciliationem aspirat. Verum hic affectus non est, nec dici potest charitas: charitatem enim hic & alibi sacra Scriptura vocat eminentissimam virtutem, fide & spe majorem, quæ nos Dei amicos facit.

Secundò, quia affectus timoris, spei & fidei disponunt ad justitiam, ergo sunt aliquid, etiam sine effectu amoris illius.

Bona opera non prosunt pœnitenti peccatori, nisi charitas sequatur.

Dico ergo: Nihil prosunt bona opera peccatori pœnitenti, nisi sequatur charitas. sic enim ait, eleemosynam non prodesse, ut patebit v. 3. Dispositio enim, qua dispositio, frustra est & nihil, nisi sequatur forma ad quam disponit: opera ergo sine charitate nihil sunt, id est, nullam justitiam aut salutem conferunt: & homo sine charitate *nihil est*, scilicet secundùm esse spirituale, quo per regenerationem supernaturalem accipit esse supernaturale & divinum, fitque nova Dei creatura, filius & heres Dei.

Hinc patet, fidem solam non justificare.

Fides sola non justificat, etiam excellentissima.

Respondet Beza, hic agi tantum de fide miraculorum: *Nam fides*, inquit, *justificans, quæ scilicet Dei misericordiam in Christo apprehendit, cogitatione quidem à charitate secerni potest*, B *reipsa numquam, non magis quàm lux ab igne.*

Sed contrà: quia fides miraculorum includit & supponit fidem propriè dictam, quæ principium est justificationis; imò fides miraculorum excellentissima est fides, ut hic significat Apostolus dicens, *Si habuero fidem, ita ut montes transferam.* ergo si fides miraculorum esse potest sine charitate, etiam justificans esse poterit. Secundò, quia ait Apostolus, *omnem fidem*, quod fraudulenter Beza vertit, *totam fidem:* si omnem, ergo etiam justificantem. Tertiò, quia vers. 8. & ultim. docet Apostolus, fidem, uti & spem, utique Theologicam & justificantem, in hac vita tantùm manere, cùm charitas maneat etiam in futura: ergo fides à charitate separatur. ita Chrysost. Anselm. Theophyl. & alii, ac in primis S. August. lib. 15. de Trinit. c. 18. *Fides*, ait, *juxta Apostolum sine charitate esse potest, prodesse non potest.* Et sermone de tribus virtutibus, fide, spe, charitate, tom. 10. de sola charitate dicit, *quòd distinguat inter filios Dei, & filios diaboli; inter filios regni, & filios perditionis.* ac rursum libr. de Natura & gratia cap. ult. *Charitas inchoata*, inquit, *inchoata justitia est; charitas magna magna justitia est; charitas perfecta; perfecta justitia est.* Vide Bellarminum lib. 1. de justificatione cap. 15. Quæ sit fides miraculorum dixi c. præced. v. 9. Qua ratione fidei tribuenda sit operatio miraculorum, docet D. Thomas de potentia quæst. 6. artc. 9.

Fraudulenter Beza pro omnem vertit, totã fidem.

Fides sine charitate esse potest, nõ prodesse.

Quanta in homine est charitas, tanta est & justitia.

Porrò S. Ambros. aliter hunc locum explicat lib. 4. epist. 44. ad Horontianum: *Arbitror*, inquit, *propositi gratia hoc dixisse Apostolum: neque enim videtur mihi, qui habet omnem fidem, ita ut montes transferat, charitatem non habere: quomodo & illud, si habeat aliquis omnia mysteria & omnem scientiam, quomodo non habeat charitatem, cùm dicat Joannes epist. 1. c. 4. Omnis qui credit: quia Jesus, Christus est, de Deo natus est.* Ubi S. Ambros. censet Apostolum dixisse hoc propositi gratia, id est proponendo hypothesin, sive conditionem alias impossibilem, atque per *omnem fidem* accipit fidem perfectam, putà vivam & charitate formatam, uti ipse Ambros. ibidem explicat, quam certum est à charitate separari non posse. Sensum ergo esse, q. d. Si per impossibile omnis fides, id est fides plena, perfecta & viva (putà charitate formata) separari posset à charitate, nihil illa fides prodesset ad justitiam & salutem. Sic Apostolus passim in epist. ad Romanos ait, non legem justificare, sed fidem, putà charitate formatam, & S. Joannes ait eum qui credit, scilicet fide charitate formata, esse natum ex Deo, uti ibidem explicat S. August. vide dicta cantic. 3. rerum in S. Paulum. Et sanè licèt fides illa quæ montes transfert, metaphysicè, & de possibili separari à charitate possit; tamen moraliter & de facto vix umquam à charitate separatur. Numquam enim legimus fidelem charitate carentem, putà existentem in peccato mortali, transtulisse montes. hoc enim Deus non facit nisi per amicos sibi valdè charos. Simili modo id quod sequitur: *Si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.* de martyrio hypotheticè exponit S. Chrysost. uti mox dicam.

VERS. 3. Et si distribuero] Græcum ψωμίζω significat frustulatim quasi concisum panem aut escam ingerere ori puerorum, vel ægrotorum, ut dixi Roman. 12. v. 20. hic verò A significat omnem substantiã suam in talem usum expendere.

Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam; charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest] Græca quædam pro καυθήσωμαι, id est *ardeam*, legunt καυχήσωμαι, id est *glorier*: & ita legit Hieron. in fine cap. 5. ad Galatas: sed communis Græcorum, Latinorum, & Syri lectio est, *ἵνα καυθήσωμαι, ut ardeam.*

Quæst. An Martyr possit esse sine charitate & damnari.

Dices Ergo martyrium esse potest sine gratia & charitate, cùm peccato & damnatione.

Nota Primò. Sicut eleemosynam dare, ita & tradere quis potest corpus varijs modis & motivis; v.g. pro patria, pro proximo, pro corporis castigatione, ex vana gloria: rursum pro fide, pro Christi & Dei amore; & tunc est martyrium.

Quid sit martyrium & cujus virtutis actus.

Secundò, martyrium est actus elicitus à virtute fortitudinis, imperatus sæpè à charitate; potest tamen non à charitate, sed ab alia virtute imperari, ut à religione vel obedientia; putà, si quis se offerat martyrio, ut Deum honoret, vel illi obediat. quæ tamen manant etiam ex generali quadam dilectione Dei.

Martyriũ confert gratiam justificantẽ etiam primã quasi ex opere operato.

Tertiò, martyrium ex quacumque virtute obitum confert gratiam justificantem, etiam primam, quasi ex opere operato, ut docent Theologi & consequenter confert charitatem, nec ab ea ut termino suo separari potest.

Conclusio prima.

Mu. Scævola manum pro patria combussit.

Peregrinus ob nomen immortale in rogum se coniecit.

Dico ergo Primò, Apostolum loqui in genere de quavis traditione corporis ut ardeat: sive id faciat quis pro patria, uti fecit Mutius Scævola, qui volens occidere regem Porsenam Romam obsidentem, cùm errasset, essetque jam in potestate hostium, ut ostenderet quàm mortem pro patria contemneret; manum combussit, *Ut scias* (ajebat ipse Porsenæ) *quàm vile nobis sit corpus gloriam spectantibus.* Sive id faciat quis ob inanem gloriam, uti fecit Peregrinus, qui ob immortale nomen sibi comparandum, in certaminibus Olympicis se in rogum comburendum iniecit, ut testis est oculatus Lucianus in Peregrino. Sive etiam quis se igni tradat ob fidem Christi, simul tamen servando odium proximi, aut voluntatem peccandi mortaliter: quod martyrium est materiale, non formale. tum enim est sine charitate & nihil prodest. ita D. Thom. Anselm. Theodor.

Martyrium materiale potest esse sine charitate & cum peccato mortali.

Conclusio secunda.

Hinc dico Secundò, Apostolum loqui quoque de traditione corporis in martyrio materiali & etiam formali; sed C conditionatè. q.d. Si martyrium esse posset sine charitate nihil prodesset. ita S. Chrysost. & Theoph. Unde Theodor. & S. Basilius epist. 75. ad Neocæsarienses notant hic esse hyperbolen, si velis non tantùm conditionatè, sed & absolutè Apostolum loqui.

Conclusio tertia.

Martyrium antecedenter, quatenus est opus operantis, potest esse sine charitate: consequenter ex opere operato semper adducit charitatem.

Sensus Apostoli.

Dico Tertiò. Martyrium antecedenter, sive ex opere operantis: quatenus nimirum spectatur tantùm opus ipsum in se, sive meritum ejus qui patitur martyrium, potest esse sine charitate. Ut si quis existens in peccato mortali pro fide Christi mori velit, necdum habens charitatem: & sic nihil prodest martyrium: consequenter tamen ex opere operato, in sui termino semper martyrium adducit charitatem. hoc enim ipso quo quis, etiam peccator, pro fide occiditur, infunditur ei quasi ex opere operato charitas & justitia; & sic martyrium plurimum prodest. Hoc ergo modo sensus Apostoli hic erit; Martyrium nihil prodest, nisi vel antecedat, vel sequatur, vel assit charitas, sive ut principium, sive ut terminus, & effectus martyrij. ita D. Thomas, Cajetan. & Franciſc. Suarez 3. p. qu. 69. disp. 29. sect. 2. q. d. ait Anselmus. Sine charitate nihil, licet excellens, prodest; cum charitate verò omnia, licèt vilia, prosunt, D fiuntque aurea & divina.

Nihil mihi prodest] οὐκ ὠφελοῦμαι, *non juvor, non capio utilitatem* (scilicet ut justificer & salver.) ita Syrus. *Tanta est charitas, quæ si desit, frustra habentur cetera; si adsit, habentur omnia;* ait S. August. sententia 326. in fine t. 3.

VERS. 4. Charitas patiens est, benigna est] Ambros. legit, *charitas magnanima est* (ita quoque sæpè legit S. Cyprian. & Tertull. libr. de Patientia cap. 12.) *jucunda est* Græcè pro *patiens est*, habetur μακροθυμεῖ, *longanimis est.* ita & Syrus.

Patiens est charitas, quia parit patientiam.

Nota, *Charitas patiens est*, non formaliter, sed causaliter, quia parit patientiam & benignitatem: quia patientia æquè ac benignitas, non est actus elicitus, sed imperatus à charitate. Pulchrè Tertull lib. de Patientia cap. 11. docet nullam esse perfectam virtutem quæ non habet comitem patientiam, itaque in omnibus beatitudinibus quos Christus Matth. 5. enumerat, patientiam quoque intelligendam esse. Et cap. 12. docet thesaurum charitatis disci-

Nulla perfecta virtus sine patientia.

plina

plina patientiæ contineri, & ipsam charitatem à patientia quasi à magistra erudiri. Expendens enim hæc Apostoli verba: *Charitas patiens est*, sic ait: *Dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, cujus nisi patientiæ disciplinis eruditur? Dilectio, inquit, magnanimis est, ita patientiam sumit: benefica est, malum patientia non facit: non æmulatur, id quidem patientiæ proprium est: nec proteruum sapit, modestiam de patientia traxit: non inflatur, non proteruit, non enim ad patientiam pertinet. ceterùm quid impatientiæ reliquisset? ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat, utique quia patiens est.*

Charitas à patientia quasi à magistra eruditur.

Hinc S. August. l. de Morib. Eccles. c. 15. fortitudinem sic definit: *Fortitudo est amor omnia propter Deum facilè sustinens.* Pari modo tres ceteras virtutes cardinales per amorem definit, scilicet eas esse varios amoris affectus: *Ut temperantiam*, inquit, *dicamus esse amorem, Deo sese integrum incorruptumq; servantem. Justitiam esse amorem, Deo tantùm servientem, & ob hoc bene imperantem ceteris, quæ homini subiecta sunt. Prudentiam esse amorem, bene discernentem ea quibus adiuvetur in Deum ab ijs quibus impediri potest.* Ibidem c. 22. *Amor*, inquit, *ille, quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in Deum, in non appetendis istis temperans, & in amittendis fortis vocatur.* Et paucis interiectis: *Nihil tam durum, tamq; ferreum, quod non amoris igne vincatur. Quo cùm se anima rapit in Deum, super omnem carnis officinam, libera & admiranda volitabit pennis, pulcherrimis & integerrimis, quibus ad Dei amplexum amor castus innititur.* Omnis ergo virtus est amor & charitas, putà actus charitatis, non elicitus, sed imperatus: quia à charitate imperatur, dirigitur, formatur & perficitur. Adde, virtus per se est amor honesti. Talis fuit charitas Christi in cruce erga suos crucifixores, de qua S. Bernard. serm. de Passione Domini, ait: *Flagellis cæsus est, spinis coronatus, clavis confossus, affixus patibulo, opprobriis saturatus; omnium tamen dolorum immemor, Ignosce, ait illis, quia nesciunt quid faciunt. O quàm multus es ad ignoscendum! ò quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine! O quàm longè cogitationes tuæ à cogitationibus nostris! O quàm firmata est super impios misericordia tua! Mira res: ille clamat, Ignosce; Judæi, Crucifige. Molliti sunt sermones eius super oleum, & isti sunt jacula. O charitas patiens, sed & compatiens! Charitas patiens est, sufficit. Charitas benigna est, cumulus est: quia benigna charitas etiam quia quos tolerat amat, & amat tam ardenter.* Et paulò inferiùs: *O Judæi, lapides estis, sed lapidem percutitis molliorem, de quo resonat tinnitus pietatis, & ebullit oleum charitatis. Quomodo potabis Domine desiderantes te torrente voluptatis tuæ, qui sic perfundis crucifigentes te oleo misericordiæ tuæ?*

Non æmulatur] non invidet. Nam, ut ait S. Grego. homil. 5. in Evang. *Voluntas bona (quam paris charitas) est, sic adversa alterius, sicut nostra pertimescere; sic de prosperitate proximi, sicut de nostro profectu gratulari, aliena damna nostra credere, aliena lucra nostra putare.* Ratio est, quia charitas non respicit meum & tuum, sed quæ Dei sunt nam, ut ait ibidem S. Gregor. *Quidquid in hoc mundo concupiscimus, hoc proximo invidemus.* Videtur enim nobis decedere, quod alteri accedit. Hanc ob causam charitas friget, ubi cupiditas viget, è contrario cùm fraterna charitas regnat, tunc cupiditas exulat. nam, ut ait S. August. lib. 3. de Doctr. Christ. cap. 10. *Quanto magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.*

Non agit perperam] perversè, procaciter, malitiosè: Græcè οὐ περπερεύεται. quod alij vertunt, *non garrit*; Secundò, Vatablus vertit, *non adulatur*; Tertiò, Clemens lib. 3. Pædag. c. 2. *non est fucata.* sive nimis compta. *Perperam enim*, inquit Clemens, *agere dicitur cultus, qui superfluitatem & inutilitatem apertè indicat. Nimium enim ornatus studium alienum est à Deo, ratione & charitate.* Quartò, Cajet. vertit, *non est inconstans*, Quintò, Theoph. *non est præceps, levis, temeraria, stolida*: Sexto, Syrus, *non est tumultuosa*; Septimò, Theoph. rursum. *non se extollit*, q. d. Οὐκ ἐπαίρεται. Sic etiam videtur exponere S. Basilius reg. 49. inter breviores, *Quid est*, inquit, περπερεύεσθαι? quod interpres Latinus Basilij vertit, *quid est impotenter gloriari & se jactare?* Respondet: *Id quod non ob necessitatem, sed ornatus superflui causâ assumitur, perperiæ accusationem habet.* Verùm ex hisce verbis sat patet interpretem non esse assecutum mentem S. Basilij, nec Basilium per περπερεύεσθαι, intellexisse jactantiam & impotentem gloriationem, sed fucum & nimium ornatum, uti intellexit Clemens Alexandr. loco jam citato. Octavò, optimè Chrysost. vertit, *charitas non est procax* vel *proterva*, *uti est amor carnalis procorum, amasiarum & meretricum.* Unde Tertul. lib. de Patientia cap. 12 legit, *charitas non facit proteruum.* Sumpta est vox Græca περπερεύεται, & Latina *perpera*, à Peperis fratribus ait Erasmus, qui & Cecropes sunt dicti, quorum procacia & improbitas fabulis Poetarum est nobilitata.

Quid περπερεύεσθαι *id est, agit perperam?*

Charitas non agit perperam, *id est, non est procax, vel proterva.*

Unde vox Latina perperam

VERS. 5.

Non est ambitiosa] Græcè ἀσχημονεῖ. quod Syrus vertit, *non patrat quod pudendum est*; Clemens lib. 3. Pædag. c. 1. *non indecore se gerit*; noster Interpres cum Chrysost. Theodor. Theoph. Oecum. sic accipit, q. d. Charitas nihil putat sibi esse dedecus, vel indecorum licet vile, licet ignominiosum, aut contumeliosum quid patiatur vel agat. Aut brevius: Non pudefit charitas, quia nihil, nullumque decus ambit. Noster ergo ex effectu intellexit & vertit causam; cur enim quis non pudefiat, causa est, quia nullum honorem vel decus ambit. Unde Chrysost. & Theophyl. putant hoc dici à Paulo contra fastuosos: *Probrum*, ait Chrysost. *& dedecus quid sit, ignorat charitas, alis auris omnium quos complectitur vitia tegit.* Sic Christi charitas meretrices non est aspernata, non sputa, non flagella, non pedum lotionem. S. Basilius in Regul. brevior. reg. 246. vertit, *charitas ab habitu & forma non discedit.* Oecumen. verò, *charitas non acerbè reum agit illum qui sibi inimicus est.*

Charitas non pudefit quia nullū honorem ambit.

Non cogitat malum] Id est, si lacessitur ab aliquo charitas, non æstimat iniuriam, nec petit vindictam, sed dissimulat, excusat, ignoscit. Græcè enim est, οὐ λογίζεται, id est, ut Vatablus & Græci vertunt, *non imputat cuiquam malum.*

VERS. 6.

Congaudet autem veritati] *Veritati*, non tam oris aut mentis, quàm vitæ, id est justitiæ. q. d. Charitas cùm proximos videt justè & rectè vivere, ac proficere, non invidet, sed quasi de augmento proprij profectus gaudet & hilarescit, ait ex S. Gregorio Anselm. Opponitur enim hic veritas iniquitati: ait enim, *Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati.* Veritas ergo hic est æquitas, probitas, justitia. Aliter explicant Græci, q. d. Non gaudet charitas, cùm videt inimicum quid inique vel iniustè pati, sed dolet: & congaudet veritati, si videat illi quod suum est dari.

Omnia suffert] instar trabis, quæ impositum onus sustinet; vel potiùs instar palmæ, quæ non succumbit oneri suo, sed magis instar fornicis erigitur. S. Cyprian. tractatu de Simplicit. Prælatorum legit, *omnia diligit*, στέργει pro στέγει. Verè S. August. in Sententijs num. 295: *Fortitudinem*, ait, *Gentilium mundana cupiditas, fortitudinem autem Christianorum Dei charitas facit, quæ diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, non per voluntatis arbitrium quod est à nobis.*

VERS. 7.

Omnia credit] scilicet quæ prudenter potest sine erroris periculo credere, facilè alijs assentitur, charitas non est suspicax. Ait ergo Paulus: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet*, q. d. Charitas omnia mala & iniurias suffert, omnia meliora de proximo credit & sibi persuadet, omnia bona de proximo sperat, & ab eo mala verba & verbera sustinet. ita Chrysost. & Græci. Aliter explicant Anselm. D. Thom. Lyranus. q. d. Charitas facit cuncta credenda credere, speranda sperare, & per patientiam expectare. Nam alioqui de quibusvis alijs rebus verum est illud Senecæ li. de Moribus *Perinde vitium est omnia credere, ac vitium est nihil credere.* Sic quoque exponit S. August. qui ex hisce Apostoli verbis facit quadrigam charitatis, quatuor scilicet virtutum charitatis, putà fidei, spei, patientiæ & perseverantiæ. unde in serm. de quatuor virtutibus charitatis sic ait: *Omnis qui piè tolerat rectè credit, & omnis qui rectè credit aliquid sperat, & qui sperat sustinet ne à spe cadat.* Sed prior sensus genuinus est. Agit enim Apostolus toto hoc loco de officijs charitatis, non erga Deum, sed erga proximum, docetque qualem se charitas per omnia exhibeat proximo.

Qua ratione charitas omnia credat.

Quibus virtutibus constet quadriga charitatis.

Notat Chrysost. hom. 34. initio hæc esse sedecim bona & fructus charitatis, quos Corinthiorum morbis quasi remedia opponit. *Charitas*, inquit, *patiens est contentiosos notans: benigna, factiosos & clandestinos: non invidet, adversus eos qui ægrè superiores ferunt: non est procax, perstringit dissolutos: non inflatur, superbos: non est fastidiosa, contra eos qui se demittere & proximo inservire nolunt: non quærit quæ sua sunt, in eos qui*

Sedecim illi fructus charitatis quos explicat Chrysost.

ceteros

ceteros despiciunt? non irritatur, non cogitat malum, in contumeliosos: non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati; in invidos. Rursum, omnia suffert, ad solatium circumventis & oppressis: omnia sperat, ad solatium rejectis & desperatis: omnia sustinet, & numquam excidit, in eos qui levi causa seditiones fovent. Hæc officia charitatis ita describit S. Gregorius libr. 10. Moral. cap. 8. *Charitas patiens est; quia illata mala æquanimiter tolerat. Benigna verò est; quia pro malis bona largiter ministrat. Non æmulatur; quia per hoc, quòd in præsenti mundo nihil appetit, invidere terrenis successibus nescit. Non inflatur; quia cùm præmium internæ retributionis anxia desiderat, de bonis se exterioribus non exaltat. Non agit perperam; quia quæ se in solum Dei ac proximi amorem dilatat, quidquid à rectitudine discrepat, ignorat. Non est ambitiosa; quia quæ ardenter intus ad sua satagit, foris nullatenus aliena concupiscit. Non quærit quæ sua sunt; quia cuncta, quæ hic transitoriè possidet, velut aliena negligit, cùm nihil sibi esse proprium, nisi quod secum permaneat, agnoscit. Non irritatur; quia & injurijs lacessita, ad nullos se ultionis suæ motus excitat, cùm pro magnis laboribus majora post præmia exspectat. Non cogitat malum; quia in amore munditiæ mentem solidans, dum omne odium radicitus eruit, versare in animo quod inquinet, nescit. Non gaudet super iniquitate; quia quæ sola dilectione erga omnes inhiat, nec de perditione adversantium exultat. Congaudet autem veritati; quia ut se ceteros diligens, per hoc quod rectum in alijs conspicit, quasi de augmento proprij profectus hilarescit.*

& S. Gregor.

Cælo ergo similis est anima charitate flagrans. Sicut enim cælum amplissimum totam complectitur terram, eamque per solem calefacit & foecundat, atque per pluvias etiam spinis horrentia loca irrigat: sic talis anima totius terræ incolas, etiam barbaros, etiam hostes, charitate amplectitur, & quibus valet benefacit; atque spinis odij & vitiorum horrentes sua dulcedine irrigat & confovet.

VERS. 8. CHARITAS NUMQUAM EXCIDIT] non intermorietur, numquam cessabit, cetera dona in gloria cælesti cessabunt. Inferunt hæretici, Si charitas numquam excidit, ergo qui eam habet, peccare non potest, estque certus de sua salute. Resp. Nego consequentiam. Charitas enim numquam excidit, scilicet per se: nam sponte sua numquam hominem deserit, nisi priùs ab eo, per peccatum deleatur. *Charitas*, inquit Cassian. collat. 3. c. 7. *est quæ sectatorem suum numquam sinit cadere supplantatione peccati.* Quamdiu ergo charitati studebis, eamque retinere voles, numquam illa excidet, numquam peccabis: sin peccas, per se non excidet charitas, sed per vim eam ipse ejicies.

Charitas sua sponte homi nem nõ deserit, nisi prius ab eo per peccatũ deleatur.

SIVE PROPHETIÆ EVACUABUNTUR, SIVE LINGUÆ CESSABUNT] non tam ob obscuritatem, quàm quia hic datæ sunt ob imperfectionem audientium, ut scilicet ipsi rudiores per prophetiam & linguas erudiantur. Sic in cælo cessabit fides, quia ob inevidentiam imperfecta est; & spes, quia & ipsa ob rei speratæ absentiam imperfecta est; charitas verò nihil horum habet, sed in se perfecta est; unde manebit in cælo.

SIVE LINGUÆ CESSABUNT] Non dicit: Lingua cessabit, sed, *Linguæ cessabunt*, quia in cælo cessabit varietas linguarum, non tamen omnis lingua; nam non tantùm mente, sed & sensibili lingua unanimiter laudabimus Deum. Una ergo remanebit lingua, qua omnes utemur in cælo, eamque fore Hebræam, qua usus fuit Adam in statu innocentiæ, omnesque Patriarchæ, Prophetæ, & Sancti ante Christum, imò totus mundus ante divisionem & confusionem linguarum in Babel, docet Haymo, Remigius, Cajetan. hic, Galatinus lib. 12. de Arcan. fid. cap. 4. Viguerius in Instituit. c. 9. § v. 8. ubi agit de dono linguarum. Unde in Apocalypsi græcè scripta, dicitur quòd Sancti in cælo canent hebraice *Amen*, *Alleluia*; in cælo enim, sublato peccato, auferetur quoque confusio linguarum, atque ut ad primæuum innocentiæ statum, ita & ad linguam illius, ac labium unum ac primum redibimus. Sanè si qua in cælo remaneat lingua ex his, quibus in hac vita utimur, crediderim illam Hebræam fore. Sed an ulla remansura sit, non constat. Nam Apostolus tantùm dicit, *Linguæ cessabunt*: quod sic intelligi potest, ut omnes cessent quæ jam inter homines in usu sunt. Cum quo tamen consistit, ut alia de novo infundatur Beatis in cælo sensibilis lingua, eaque omni hac nostra longè nobilior & cælestis, quæ deceat os & corpus gloriosum, qua Deum corporaliter laudent. quod an verius sit, felix nos docebit experientia. Verius id esse censet noster Joan. Salas in 1. 2. tom. 1. q. 5. art. 5. tr. 2 disp. 14 sect. 14. n. 106 Quia, inquit, lingua Hebræa suavitate, copia & perspicuitate caret: ergo non sola retinenda est post generalem resurrectionem. In cælo ergo erit labium electum, ut ait Sophon. cap. 3. 9. hoc est, specialis quædam lingua summè suavis, brevis & perspicua, communis omnibus nationibus, docenda à Deo. Unde S. Bernard. in Meditat. c. 4. Una, inquit, erit lingua omnium jubilatio indefessa, &c. non erit in illa pace diversitas linguarum, scilicet ad communem usum. Præter hanc autem loquentur cùm libuerit alijs linguis: omnes enim habebunt donum linguarum, & scient omnia idiomata revelatione divina. Addit noster Salmeron, & alij, in cælo Deum omnibus linguis esse celebrandum: quia hoc videtur spectare ad majorem Dei gloriam, ut omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. Et sic omnis lingua erit una, quia unum idemque senviet & prædicabit: sicut Martialis epigram. 1. blandiendo Cæsari dixit:

Fides & spes cessabunt in cælo, non autẽ charitas.

Una in cælo lingua erit, eamq; Hebræam fore multi putãt.

Fortassis Beatis infundetur nova lingua cælestis & nobilior quavis terrena.

Vox diversa sonat populorum est tamen una,
Dum verus patriæ diceris esse pater,

SIVE SCIENTIA DESTRUETUR] *Scientia* græcè γνῶσις, id est *cognitio*, scilicet ut Chrysost. Theodor. Theoph. imperfecta, obscura & ænigmatica, ut ait Paulus v. 12. putà fides & quidquid fide nititur, qualis scientia est Theologia nostra, quæ ex principijs fidei conclusiones deducit: hæc omnis in cælo cessabit. Nam erit ibi alia specie Theologia, utpote ex visione Dei & principijs evidentissimis evidentissima. ita Cajet. Molina, Vasquez, & alij initio primæ partis.

Quid γνῶσις, id est scientia. Prima expositio & genuina. Alia specie in cælo erit Theologia.

Nota, Apostolum potiùs de actu scientiæ quam habitu loqui. Unde subdit: *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.* Et: *Cùm essem parvulus, sapiebam ut parvulus.* Et: *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut & cognitus sum.* Ex actu tamen cessante colligendum relinquit & habitum cessaturum: frustra enim esset habitus, cujus nullus erit usus, quia non exibit in actum. Et hoc significat verbum, *Evacuabitur*, & *destruetur*, ut scilicet scientia, prophetia & linguæ planè & quoad actum, & quoad habitum intereant. Secundò, non malè Photius sic explicat: *Scientia*, græcè γνῶσις, id est doctrina & discentia, evacuabitur; in cælo enim nec docebimus, nec discemus. Tertiò, alij, Scientia, inquiunt, id est, usus sermonis scientiæ, quo hic res fidei per scientias naturales explicantur, & illustrantur in cælo cessabit.

Habitus Theologiæ in cælo cessabunt, quia nullus erit eorum usus.

Secunda expositio. Tertia.

EX PARTE ENIM COGNOSCIMUS, ET EX PARTE PROPHETAMUS] *Ex parte*, hoc est, imperfectè: Syrus vertit, *modicum ex multo cognoscimus*: hoc enim modicum & imperfectum, quod partim per scientiam, partim per prophetiam cognoscimus, opponit perfecto, v. sequ. id est, perfectæ visioni & cognitioni Dei in se, & omnium in Deo. quia revera totum quod est Dei, & omnia eius attributa & perfectiones in hac vita non cognoscimus, sed soli & omnes Beati illa cognoscunt. idque probat exemplo parvuli, qui ut ætate, ita scientia adolescit; Beati enim scientia sunt quasi viri, cùm in ea nos simus pueri. Rursum scientia nostra Theologica licet certa sit, est tamen inevidens & obscura, quia fide nititur, ideoque tantùm scientia est ex parte, sive imperfecta; Beati verò clarè & evidenter omnia cognoscunt, imò cominus vident & intuentur.

VERS. 9.

Nostra scientia respectu Dei est scientia parvuli.

CUM ESSEM PARVULUS] Græcè νήπιος, hebraicè dicitur עולל olel, id est, puer, qui nunc incipit loqui, cogitare, moliri, conari, studere, ludere, & agere aliquid, uti faciunt nostri parvuli. Hoc enim significat Hebræa radix עלל alal. Unde subdit Paulus:

LOQUEBAR UT PARVULUS, SAPIEBAM UT PARVULUS, COGITABAM UT PARVULUS] *Sapiebam*, græcè ἐφρόνουν, id est *sentiebam*. ita Vatablus. Parvuli enim, vel, ut græcè, νήπιοι, id est *infantes*, non habent sapientiam, sed sensum q. d. Sicut parvulus existens cogitavi & sapui & sensi ut parvulus; sic factus vir cogitavi & sapui ut vir: ita, *cùm venerit quod perfectum est*. id est perfecta in cælo sapientia; evacuabitur partialis & imperfecta scientia, quam in hac vita habemus; ut qui hic scientia sumus pueri, in cælo eadem simus viri: alteram enim similitudinis partem ita supplendam relinquit Paulus ex v. præced.

VIDEMUS (scilicet Deum & divina, quibus salvi & beati

VERS. 12. beati simus, ut patet ex sequ.) NUNC PER SPECULUM IN ÆNIGMATE: TUNC AUTEM FACIE AD FACIEM] Dices, Si per speculum hic Deum videmus; ergo eum clarè videmus, & non in ænigmate: speculum enim non rei imaginem, ut vulgus putat, sed ipsam rem oculis exhibet.

Quid sit videre Deum per speculum. Prima expositio. Speculum non imaginem rei, sed rem ipsam repræsentat.

Respondeo. Verùm est quòd speculum rem ipsam oculis exhibet; id tamen facit per radium non directum, sed reflexum, ideoque non propriè, clarè, distinctè, sed quasi procul, obscurè & confusè rem repræsentat: talis autem est cognitio de Deo & divinis, quam habemus in hac vita: quia in cælo directè, propè, clarè videbimus Deum in se facie ad faciem.

Secunda. Secundo, pro *per speculum*, græcè est δι᾽ ἐσόπτρου, id est, *per inspicilium*, videmus: ἔσοπτρον enim est id quod inspicimus, quasi medium alicujus rei videndæ, qualia sunt perspicilla senum, speculum oculare, sive vitrum viride quod scripturæ superponitur, ut oculos debiles in lectione confortet; res tamen facit videri virides, subatras & obscuras: & tale speculum propriè facit videri litteras, & rem visam non in se immediatè, sed per medium obscurum, & per similitudinem umbrosam, sive, ut Apostolus ait, in ænigmate: tale ergo speculum hic accipi potest.

Tertia. Pro per speculum vertunt alii, per cancellos, per transennam.

Tertiò, aliqui δι᾽ ἐσόπτρου, vertunt, *per cancellos, per transennam*. Sicut enim mercatores per cancellos vimineos transeuntibus merces è domo ostentant, non propè & distinctè, sed procul, summatim, & confuso modo; sic Deus se nobis ostendit in hac vita.

Multiplex est speculum per quod hic Deum videmus.

Quæres, Quodnam est hoc speculum, per quod hic Deum & divina videmus in ænigmate? Respondeo, Primò, esse creaturas, quæ quasi speculum creatorem suum repræsentant. Ita S. Thom. Secundò, esse phantasmata, quæ sunt rerum specula. Tertiò, esse humanitatem Christi, ejusque mysteria, quæ divinitatem ejus velant & repræsentant. Rursum esse Sacramenta, aliaque cæremonias & ritus. Ita Theodor. *In sanctissimo*, inquit Theodoret. *baptismo videmus figuram resurrectionis, tunc autem ipsam videbimus resurrectionem: hic videmus symbola Dominici corporis, illic autem ipsum Dominum videbimus: id enim significat* τὸ *ad faciem. Videbimus autem ejus, non qua sub aspectum non cadit naturam, quæ à nullo cerni potest, sed eam quæ de nobis sumpta est.* In quibus ultimis Theodoreti verbis cavendus est illius error: videtur enim dicere, quòd in cælo tantùm videbimus humanitatem Christi; quia divina natura, inquit, cerni nequit. Sed excusari potest, quòd loquatur tantùm de visione corporali, de qua verum est dicere, quod oculis corporis tantùm videbimus humanitatem Christi. Verùm hoc est præter mentem Apostoli; agit enim Apostolus de visione beatifica divinitatis vel maximè.

Error Theodoreti de visione Beatorum quomodo excusandus.

IN ÆNIGMATE] per ænigma, id est, per obscuram orationem, cogitationem, phantasiam. ita Anselmus. Ænigma enim est quæstio, quæ cum involucris verborum proponitur.

TUNC AUTEM FACIE AD FACIEM) Alludit ad Mosen, de quo dicitur Exodi 33. 11. *Loquebatur ad Mosem facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum.* Et Num. 12. 8. *Ore ad os loquor ei: & palam, & non per ænigmata & figuras* (vt alii Prophetæ) *Dominum videt*.

NUNC COGNOSCO EX PARTE (imperfectè) ut dixi v. 9. TUNC AUTEM COGNOSCAM SICUT ET COGNITUS SUM) q.d. Tum in cælo perfectè cognoscam & intuebor Deum sicuti est in sua essentia, & reliqua Dei & fidei mysteria, sicut ipse me novit, & intuetur hoc quod sum per meam essentiam. Ita Anselm. Theophyl. Cajetan. Ambros. & Theodor. *Cognoscam*, inquit, *sicut & cognitus sum, id est, sicut notus & familiaris, qui vultum amici clarè*

A *intuetur*. Extendit hæc Apostoli verba S. August. etiam ad cognitionem eorum, quæ hic in terris fiunt, & ad Sancti alicujus statum spectant. Unde ipse ex hoc loco probat, quod Sancti res nostras perfectiùs intelligant in cælo, quàm intellexerunt olim in terra, unde sequitur ipsos & preces nostras, quibus eos invocamus, cognoscere. Ita ipse lib. 22. de Civit. c. 29. Aliter Chrysost. & Oecumen. Tunc, inquiunt, cognoscam practicè, & accurram ad eum per amorem & justitiam, sicut ipse me gratia sua prævenit & præcucurrit.

Sancti perfectius res nostras intelligunt in cælo, quàm in terra intellexerunt.

Tertiò, alii sic explicant: Tunc cognoscam eo perfectionis gradu, ad quem ab æterno cognitus & prædestinatus sum à Deo. Sed primus sensus est genuinus: opponit enim cognitionem claram & plenam cognitioni ex parte, hoc est, imperfectæ & ænigmaticæ.

VERS. 13. NUNC AUTEM MANENT, FIDES, SPES, CHARITAS, TRIA HÆC: MAJOR AUTEM HORUM EST CHARITAS) *Nunc*, græcè est νυνὶ, & v. præced. est ἄρτι, id est adhuc, scilicet in præsenti vita. Clarè enim hoc capite docet Paulus fidem, spem & charitatem hic manere, B sed in patria solam charitatem. Ita Patres. Vide Gregor. de Valentia disp. 1. q. 5. de subjecto fidei, puncto 2.

In patria manet sola charitas.

Dices, Irenæus libr. 2. c. 47. Tertull. de Patientia cap. 12. *Nunc* intelligunt in cælo: ergo in cælo etiam erit & manebit tam spes, quàm fides.

Objectio ex Irenæo & Tertull. Responsio.

Resp. Hi Patres per *fidem* accipiunt omnem firmam cognitionem, qualis est visio Dei; per *spem* verò firmam adhæsionem in Deo amato, quæ est fruitio Dei. Hoc enim est quod ait Tertull. *Permanent*, inquit, *fides, spes, dilectio: fides, quam Christi patientia induxit, spes, quam hominis patientia exspectat; dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur.* Sed hæc non sunt ad mentem Apostoli hic, ut patet.

MAIOR, id est maxima, EST CHARITAS] Sic Catullus:

Hespere qui luces cælo jucundior ignis,

id est, jucundissima stella.

Hinc patet fidem non esse fiduciam hæreticorum de remissis peccatis: quia illa fiducia non est aliud quàm spes roborata; si quid est amplius, scilicet propriè dicta fides, qua certissimò credas te esse justum, te esse salvandum, si- C cut credis Deum esse; tunc superflua est spes. Quod enim certò credis, id non speras, nec sperare potes: sicut non speras Deum esse, Christum esse passum pro nobis. Spes enim quæ verè spes est, habet adiunctum metum & formidinem de opposito, qualis nulla est in fide. Insuper Apostolus hic spem sive fiduciam à fide distinguit, & tam spem quàm fidem in hac vita requirit: ergo fides non est fiducia illa, quam jactant hæretici.

Fiducia hæreticorum de peccatis remissis non est fides.

Spes habet adjunctam formidinẽ de opposito.

Patet rursum, charitatem omnium virtutum esse maximam & eminentissimam. Sicut enim inter elementa eminet ignis, inter metalla aurum, inter cælos empyreum, inter planetas sol, inter angelos Seraphini: ita inter virtutes quasi regina eminet charitas. Ea enim est ignis cælestis, qui animos omnium circum se inflammat: est aurum fulgentissimum, quo cælestes merces emimus: empyreum cælum est, in quo habitat Deus & Beati: sol est, qui omnia illuminat, fœcundat, vivificat: seraphica virtus est, quæ Seraphinos ardentes efficit. Vide dicta Deuter. 6. v. 5. *Quod est in navigio gubernator, quod in civitate magistratus, quod in mundo sol; hoc inter mortales est amor. Navigium sine guberna-* D *tore labascit, civitas sine magistratu periclitatur, mundus sine sole tenebricosus efficitur; & mortalium vita sine amore vitalis non est. Tolle ex hominibus amorem, solemè mundo sustuleris. Venustè Plautinus senex amorem appellat Deum mundiciantem, id est, omnia munda & elegantia reddentem*, inquit, Beroald.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Dono linguarum prafert prophetiam. Primò, quia prophetia perutilis est ad ædificationem aliorum: lingua verò non, nisi quis eas interpretetur.

Secundò, v. 21. quia prophetia datur fidelibus: linguæ verò data sunt in signum, non fidelibus, sed infidelibus, idque probat ex c. 28. Isaja.

Deinde v. 21. tradit normam qua his donis ritè utantur, prescribitque ordinem qui servari debeat in sacro Ecclesia conventu; in quo v. 34. omnino mulieres silere jubet.

1. SEctamini charitatem, æmulamini spiritalia; magis autem ut prophetetis. 2. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nemo enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria. 3. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem, & consolationem. 4. Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat. 5. Volo autem omnes vos loqui linguis: magis autem prophetare. Nam major est qui prophetat, quàm qui loquitur linguis: nisi forte interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat. 6. Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens: quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina? 7. Tamen quæ sine anima sunt vocem dantia, sive tibia, sive cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur id, quod canitur, aut quod citharizatur? 8. Et enim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? 9. Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis: quomodo scietur id, quod dicitur? eritis enim in aera loquentes. 10. Tam multa, utputa genera linguarum sunt in hoc mundo: & nihil sine voce est. 11. Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei, cui loquor, barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. 12. Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite ut abundetis. 13. Et ideo qui loquitur lingua, oret ut interpretetur. 14. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. 15. Quid ergo est? Orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente. 16. Ceterùm si benedixeris spiritu; qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem? quoniam quid dicas, nescit. 17. nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur. 18. Gratias ago Deo meo, quòd omnium vestrum lingua loquor. 19. Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, ut & alios instruam: quàm decem millia verborum in lingua. 20. Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote: sensibus autem perfecti estote. 21. In lege scriptum est: Quoniam in aliis linguis, & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus. 22. Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. 23. Si ergo conveniat universa Ecclesia in unum, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ, aut infideles: nonne dicent quòd insanitis? 24. Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: 25. occulta cordis ejus manifesta fient, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd verè Deus in vobis. 26. Quid ergo est, fratres? cùm convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant. 27. Sive lingua quis loquitur, secundùm duos, aut ut multum tres, & per partes, & unus interpretetur. 28. Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia, sibi autem loquatur, & Deo. 29. Prophetæ autem duo, aut tres dicant, & ceteri dijudicent. 30. Quòd si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat. 31. Potestis enim omnes per singulos prophetare: ut omnes discant, & omnes exhortentur: 32. & spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt. 33. Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo. 34. Mulieres in Ecclesiis taceant, non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit. 35. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. 36. An à vobis verbum Dei processit? aut in vos solos pervenit? 37. Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata. 38. Si quis autem ignorat, ignorabitur. 39. Itaque fratres æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere. 40. Omnia autem honestè, & secundùm ordinem fiant.

COEPIT Apostolus c. 12. agere de varijs donis & gratijs gratis datis, quę variè varijs Spiritus sanctus distribuit: atque ut Corinthiis jactantiam de illis, & maximè de dono linguarum eximeret, id circo cap. 13. hortatus est omnes ad charitatem, quasi reginam omnium gratiarum & donorum hoc verò capite redit ad gratias gratis datas, docetque non tantùm charitatem, sed & prophetiam præcellere dono linguarum.

Quæres, quid hoc cap. intelligat Apostolus per *prophetare*, per *Prophetas*? hæc enim est præcipua hujus capitis difficultas.

Quis sit Propheta, & nominis origo.

Nota. *Propheta*, græcè *Profitis*, propriè dicitur is, qui ex Dei instinctu rem, antequam eveniat, prædicit. Derivatur enim *Propheta*, non à Latino Præ & fari, sed ex Græco *pro*, id est antè, & *fini*, id est dico, loquor: non autem, ut aliqui, ex *pro* & *faino*; ut sit Propheta is, cui priùs aliquid apparet quàm fiat. Hinc *Propheta* hebraicè dicitur נביא *nabi*, quasi à radice, בוא *bo*, id est venit, ut notant doctiores Hebræi, tamquam *na'i* sit is, qui id quod venturum, est, præloquitur. Hæc origo est nominis: extenditur tamen à pari nomen Prophetæ, ut significet eum qui arcana cordis aut alia secreta revelat, & eum qui conscius est mentis divinæ, interpres videlicet & internuntius cælestis numinis, quique abstrusa & arcana voluntatis ingenijque divini perspecta habet & enuntiat. Sic Abraham Deo familiaris & carus, quem Deus suo colloquio dignatus est, dicitur Prophet a, Genes. 20. 7.

Quare Abraham dicatur Propheta.

Itaque prophetia generatim in Scripturis dicitur facultas Dei consilia & placita pleniùs ac certiùs tum cognoscendi, A tum enarrandi ad Ecclesiæ profectum, quam Spiritus sanctus afflat & aspirat hominibus certis, qui inde Prophetæ vocantur. Hujus pars quædam est præsensio ac prædictio futurorum, aut etiam quorumvis reconditorum, sive præteritorum, sive futurorum. Pars altera, & quidem divinior & principalior, est de Deo, deque pietate & virtutibus dexteriùs & diviniùs disserendi facultas, non studio parta, sed ab eodem Spiritu aspirata: nam si studio parta est, scientia est & doctrina, non prophetia. Itaque S. Paulus, qui Evangelium suum non ab homine accepit, sed per revelationem Jesu Christi, Galat. 1. ex perpetua potiùs prophetia, quàm doctrina docuit & prædicavit.

Facultas de divinis differendi, studio parta scientia est, non prophetia.

Septem acceptiones nominis Propheta. Primò, Propheta est vates: Secundò, doctor. Tertiò, arreptitius.

Primò, ergo *Prophetæ* vocantur, qui futura vel arcana instinctu Spiritus sancti proloquuntur.

Secundò, doctores, non quivis, sed qui ejusdem Spiritus sancti instinctu docent & exhortantur ad pietatem.

Hinc Tertiò, *Prophetæ* dicebantur, qui arripiebantur vi quadam spiritus, ut hymnis Deum celebrarent, & populum ad pietatem provocarent Sic 1. Reg. 10. Spiritus insiluit in Saul, & prophetavit: &, ut dicitur cap. 19. deposuit vestes, & nudus cecinit per diem & noctem. Rursum, quia Prophetæ Elias & Eliseus suos habebant discipulos, qui quasi viri religiosiores certis temporibus, tum decantandis psalmis, orando & laudando Deum, tum excutiendo, meditando & docendo legem Domini, præ alijs se studiosè occupabant, quique interdum singulari afflatu Spiritus arripiebantur; ut ille qui Jehu in regem unxit; hinc omnes hi dicti sunt Prophetæ, horumque filij vel discipuli dicti sunt filii Prophetarum, de quibus sæpè

Qui dicti sint filii Prophetarum.

sæpè fit mentio lib. 4. Regum: præsertim quia inter eos semper erant aliqui veri Prophetæ.

Quartò, Propheta est cantor. Principes cantorum Asaph &c. veri Prophetæ erãt.

Hinc Quartò, extenditur *Propheta* nomen ad cantores quosvis, ut prophetare sit idem, quod psallere, & Dei laudes simpliciter canere. Sic 1. Paralip. 25. alii Asaph, Heman, Idithum dicuntur *prophetare in psalteriis, citharis & cymbalis*, hoc est, hæc instrumenta pulsare & Deo psallere. Erant tamen inter hos cantores veri Prophetæ, scilicet principes cantorum, Asaph, Heman, Idithum, qui ex afflatu sancti Spiritus composuerunt psalmos eorum nomine inscriptos, ut tradunt Hebræi.

Quintò, Propheta est deliris.

Quare poetæ vocentur Prophetæ.

Quintò, per catachresin *Propheta* vocantur deliri, qui ex afflatu spiritus mali insolentiùs delira & insana proloquuntur. Sic. 1. Reg. 18. 9. *Invasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat in medio domus suæ*, hoc est, delirabat, & insolentia loquebatur, quasi actus enthusiasmo. Unde & profani poetas vocabant Vates & Prophetas, eò quod & ipsi viderentur Musarum quodam furore agi, instar Sibyllæ in componendis & decantandis carminibus. Ita Ovidius l. 6. Fastor.

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Impetus hic sacra semina mentis habet.

Sextò, prophetare significat miracula facere.

Sic ad Titum c. 1. 21. Epimenides poeta dicitur *Propheta*.

Sextò, *prophetare* significat miracula facere. Hoc enim erat opus Prophetarum, qui erant viri sancti & divini, & quasi organa Dei, divinæque sapientiæ & potentiæ. Sic Ecclesiast. 48. dicitur corpus mortuum Elisei prophetasse, quia suo contactu mortuum resuscitavit, 4. Reg. 13. 21. Sic etiam sumitur Propheta, Lucæ 7. 16.

Corpus mortuum Elisei prophetavit id est, mortuũ resuscitavit.

Septimò, prophetare est prophetiam confirmare.

Septimò, *prophetare* est prophetiam confirmare. Sic Eccli. 49. ossa Joseph dicuntur post mortem prophetasse, id est, quando per castra, & cum castris Hebræorum egredientium ex Ægypto efferebantur simul ossa Joseph, tacitè testabantur & loquebantur pristinam ejus de hoc egressu prophetiam veram esse, eamque confirmabant.

Vera prophetia jam magna ex parte cessavit.

Ex his patet, veram & propriè dictam prophetiam, qualis erat ante Christum, & in primitiva Ecclesia frequens, jam magna ex parte cessasse; & apud paucissimos viros egregiè sanctos, in testimonium sanctitatis eorum reperiri. Eorum enim donorum frequentia, quæ miraculo homini contingebant, qualia erant loqui linguis, prophetare, & similia, ferè cum Apostolis finem accepit, scilicet ut promiscuè jam illa non dentur, uti tum dabantur, sed tantùm paucis & raris. Miracula enim illa maximè propter infideles ad Evangelii inquisitionem & confirmationem. Dominus voluit coruscare; jam verò quia satis fides est stabilita, & mundus conversus, ea subtrahit, vultque Ecclesiam solita docendi & exhortandi ratione perficere & proficere. Hæc Jansen. in c. 47. Concordiæ.

Quomodo à Paulo Propheta hic accipiatur.

Quæres Secundò, Quonam horum modorum hoc cap. accipitur à Paulo nomen Prophetæ? Resp. Primò, Chrysost. & Theophyl. propriè hic capiunt, pro eo qui futura prædicit. Sic enim accepit hoc nomen Paulus cap. 12. Secundò, Theodor. prophetiam hic accipit pro cogitationum, aliorumque occultorum manifestatione: favet versus 24.

Nomine prophetiæ & linguarum, Paulus comprehendit omnia quæ fiebant in conventibus Ecclesiæ.

Verùm Nota, Apostolum hoc cap. describere omnia quæ fiebant olim in conventibus fidelium in Ecclesia, eaque comprehendere nomine linguarum, & nomine prophetiæ. Nam Spiritus sanctus olim in Ecclesia afflabat multos, ut exoticis & peregrinis linguis cantica spiritualia, preces, hymnos, orationes, psalmos, aliaque coram simplici & promiscua plebe canerent aut recitarent, uti factum erat in pentecoste ab Apostolis, Actor. 2. Id patet ex S. Dionysio cap. 3. de Divinis nomin. & Tertull. Apolog. 29. & hoc vocat hic Apostolus *donum linguarum* sive *linguis loqui*. Alii verò Spiritus sanctus dabat exponere S. Scripturam, vel docere, vel verba facere de divinis, vel prædicare & exhortari, vel hymnum aut psalmum canere, vel orationem insignem populo vulgari lingua præire: subinde etiam, ut notant Chrysost. & Theodor. hic, arcana cordis, aliaque occulta, imò & veras prophetias proloqui. Et hæc omnia comprehendit hic Paulus nomine prophetiæ, maximè concionem & doctrinam, opponitque dono linguarum. Id patet v. 4. 5. 6. 31. sed maximè v. 25. 26. Nam & prisci Prophetæ non tantùm futura prædicunt, sed & docent & concionantur, & psalmos orationesque miscent. Unde prophetiam hanc Apostolus hic linguis præfert, & ad eam toto cap. hortatur, ordinatque quo modo

Paulus ordinat quo modo collationes spirituales in Ecclesia fieri debeant.

A & ordine fieri debeat, id est, ordinat modum quo fieri debeant conventus & collationes spiritales in Ecclesia, tum ante, tum post sacram synaxim. In his enim unus explicabat sacram Scripturam, alius exhortabatur, tertius hymnum, quartus psalmum canebat, etiam lingua subinde peregrina. Ita Ambros. Anselm. & pulchrè Philo lib. de Essæis, ita Essæos has collationes instituisse docet. Sic & superiùs capite 12. v. 4. & 5. accepit nomen Prophetæ.

Prophetæ hic sunt, qui docent, vel exhortantur ex afflatu Dei.

Nota. Paulus hic non vocat Prophetas omnes illos, qui simpliciter explanant obscura Prophetarum & sacræ Scripturæ; nec omnes illos, qui alios docent, vel exhortantur, ut quidam putant; sed tantùm eos qui id agunt ex afflatu Dei, & proprio instinctu Spiritus sancti, non autem ex eruditione studio & labore acquisita. Patet hoc v. 30. *Quod si alii*, inquit, *revelatum sit, prior taceat*. Et v. 32. *Spiritus Prophetarum Prophetis subjecti sunt*. Ergo Prophetas hic intelligit eos, qui Spiritu sancto agebantur, & ab eo revelationem doctrinæ, vel exhortationis aut orationis alicujus accipiebant: quod tum frequens erat, ut patet versu 26. Jam autem illo Spiritus sancti afflatu cessante, in ejus locum successit sacra lectio, concio, psalmodia
B ante Missam, in Missa, & post Missam, ut dicam versu 26.

Sectamini charitatem] Græcè, διώκετε, id est, *persequimini charitatem*. Significat ardens studium charitatis, ut eam insectemur, perinde ut venator feram insequitur. VERS. 1.

Æmulamini spiritalia) Hoc est, ut Chrysost. dona Spiritus sancti, scilicet gratis data, uti est donum linguarum, gratia sanitatum, & alia, de quibus cap. 12. desiderate, & ad ea conamini, maximè orando; non studio excellendi, ut vos præ aliis hisce donis jactetis, sed ex charitate, ut aliis & Ecclesiæ per ea prosítis.

Magis autem ut prophetetis) ut scilicet ex afflatu Spiritus sancti doceatis, dicatis, vel canatis ea, quæ alios ad pietatem excitent. Hoc enim est hic *prophetare*, uti jam dixi.

Qui enim loquitur lingua (alia & peregrina) non hominibus loquitur, sed Deo, causam explicat & subdit, dicens: nemo enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria) q. d. *Nemo audit*, id est, nemo intelligit loquentem lingua peregrina, licet ipse Spiritu afflatus loquatur subinde alta mysteria. VERS. 2.

C Nota. S. August. lib. 12. de Genesi ad litt. c. 8. Primas. & Cajetan. legunt in nominativo: *Spiritus autem loquitur mysteria*. q. d. Paulus: Spiritus sanctus in sacra Scriptura, arcana loquitur mysteria, quæ intelligi nequeunt, nisi quis Propheta vel doctor illa interpretetur. Verùm hic sensus non facit ad rem & mentem Apostoli, planeque legendum est in ablativo: *Spiritu autem loquitur mysteria*, juxta sensum jam datum: ita enim legunt passim Græci, Latini & Syrus.

Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem et exhortationem et consolationem) Ecce quod dixi, prophetare hic est loqui ea quæ alios ædificant, exhortantur & consolantur: ac proinde præstat prophetare quàm loqui linguis peregrinis, utpote quas nemo intelligit, ut proinde nemo iis instrui, ædificari, vel consolationem aliquam accipere possit. VERS. 3.

Volo autem (hoc est, velim, optarim) omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare; ut scilicet alios ad pietatem excitetis. Nunc autem, VERS. 5.
D fratres, si venero ad vos linguis loquens: quid vobis prodero nisi vobis loquar aut in revelatione: id est, nisi loquar revelationem, putà expositionem revelationis mihi factæ? aut in scientia: id est, ea quæ scio per scientiam, vel à Deo infusam, vel studio partam. aut in prophetia id est, ea quæ scio per prophetiam, tum propriè dictam, tum impropriè, scilicet *prophetiam*, hoc est, occultorum & obscuriorum, maximè sacræ Scripturæ, explicationem. aut in doctrina) scilicet per eam docendo & accomodando meum sermonem ad captum auditorum. Sic ferè D. Thomas & Theophyl. Supple, atqui nihil horum facere potero loquens linguis, nisi interpretationem adhibeam, ut intelligatis: ergo præstat prophetare quàm linguis loqui, nisi quis linquam interpretetur. VERS. 6.

Quomodo hic differãt revelatio, scientia, prophetia, doctrina. Prima expositio.

Secunda expositio

Secundò & meliùs, aliter hæc accipiemus. Pro quo Nota. Hic *scientia* refertur & jungenda est, cum *doctrina*, sicut *reve-*

latio jungenda est cum *prophetia:* sicut enim ex scientia sua cognoscebant scientes & docti ea, quæ aliis communicarent per doctrinam, eos scilicet docendo; ita ex revelatione percipiebant ea, quæ aliis per prophetiam enunciarent. In hoc enim differt *prophetia à doctrina*; quòd *prophetia* accipiatur per revelationem, *doctrina* per scientiam. Docemus enim id quod per scientiam & studium scientiæ assecuti sumus. Sensus ergo est, q. d. Paulus: Si linguis peregrinis loquar, nec vos instruam & doceam, vel per doctrinam labore & scientia partam, vel per prophetiam revelatione acceptam, nihil vobis prodero. ita Toletus, & Jansenius loco citato.

Prophetia est per revelationem, doctrina per scientiam.

Tertiò, Cassianus collat. 14. c. 8. per hæc quatuor intelligit quatuor sensus sacræ Scripturæ: scilicet per *doctrinam* sensum litteralem, per *revelationem* allegoricum, per *scientiam* tropologicum, per *prophetiam* anagogicum. Sed hoc mysticum & symbolicum est.

Tertia, quadruplicem sensum sacræ Scripturæ intelligit Cassian per hæc quatuor.

VERS. 7. Tamen] Græcè ὅμως, q. d. Etiam, quin etiam ex inanimatis hoc quod dico cognosci potest, scilicet linguas nihil prodesse, nisi intelligantur: nam pari modo cithara & tibia nisi distinctum dent sonum, ut intelligantur, nemini proderunt. Nemo enim sciet quid canatur, aut citharizetur, ac proinde nemo iis se pascet, vel oblectabit, aut movebitur ad tripudium, ut ad numeros saltet. Gagneius pro ὅμως legit ὁμοίως, id est *similiter*.

VERS. 9. Ita et vos per linguam nisi manifestum (εὔσημον, bene significantem, intelligibilem) sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur?] Lingua enim est character, imago, index & nuntius mentis. Nam ut ait Aristotel. lib. 2. perihermen. voces sunt notæ earum affectionum, quæ in anima delitescunt. Hinc Socrates ex voce mentem & animum cujusque qualis esset explorabat & pervidebat, dicebatque: *Loquere adolescens, ut te videam*. Hoc autem fieri nequit nisi lingua loquentis audienti sit nota & manifesta.

Lingua est character, imago & nuntius mentis.

Socrates ex voce animum cujusque explorabat.

VERS. 10. Tam multa, ut-puta, genera linguarum) *Ut-puta*, id est nempe: græcè εἰ τύχοι, *ut res tulerit*, uti varias linguas audire contingit. ita Oecumen. Sed Erasmus & Vatablus non ad verbum, sed eodem sensu, εἰ τύχοι vertunt, *verbi gratia*.

Linguarum) Græcè φωνῶν, *vocum*, hoc est, linguarum, idiomatum vocalium.

Et nihil sine voce est) nulla gens, nullus sermo est sine voce. Alii, nullum instrumentum est, v. g. cithara, tibia, quin propriam vocem & sonum reddat. ita Oecumen. Alii propriè, *nihil*, id est nulla res, est sine voce. Nam, ut canit Auson. ad Paulinum,

Quomodo nihil sit sine voce. Prima expositio. Secunda. Tertia. Omnia esse sonantia dicit Auson. Quarta & genuina.

Nil mutum natura dedit, non aëris ales,
Quadrupedesve silent, habet & sua sibila serpens,
Cymbala dant ictu sonitum; dant pulpita saltu
Tacta pedum; tentis reboant cava tympana tergis.

Quartò & optimè, *nihil*, id est nulla linguarum, est sine voce. Græcè enim est οὐδὲν αὐτῶν, scilicet φωνῶν, ἄφωνον, *nihil vocum*, hoc est linguarum, est *sine voce*. q. d. Multæ sunt linguæ, & quæque suas habet voces.

VERS. 11. Si ergo nesciero virtutem (hoc est vim & significationem) vocis, ero ei, cui loquor, barbarus] Hoc est, ut ait Ovid.

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

Nota, *Barbarus* primò dictus est à Græcis per onomatopœjam is, qui aliam linguam quàm Græcam sonaret: deinde à Romanis, qui aliam quàm Græcam, vel Romanam: posteà qui aliam quamvis à patria lingua diversam loqueretur, dictus est Barbarus, quia à suis non intelligebatur. Unde Anacharsis Scytha cùm ab Atheniensibus rideretur quasi barbarus, aptè respondit: *Scythæ barbari sunt apud Athenienses, & æquè hi barbari sunt apud Scythas.*

Quis dictus sit Barbarus.

Dictum Anacharsis coram Atheniensibus de sua barbarie.

Æmulatores estis spirituum) donorum scilicet Spiritus sancti & gratiarum, de quibus cap. 12.

VERS. 12. Ad ædificationem Ecclesiæ quærite, ut abundetis) quasi dicat. Petite, & poscite à Deo hæc dona abundè vobis donari; sed ita ut iis utamini, non ad ostentationem, sed ad ædificationem Ecclesiæ.

VERS. 13. Qui loquitur lingua, oret ut interpretetur) Nota. Paulus hic loquitur de publica oratione, qua unus, privatus licet, afflatus Spiritu coram omnibus alta voce orabat, ceteris audientibus, & cum eo deprecantibus, suaque vota jungentibus, patet ex seqq. Aliter Chrysost. Ambrosius, Anselmus: Oret, inquiunt, ut donum linguas interpretandi accipiat, ut se & suam linguam interpretari possit; sed *orare* aliter capitur vers. seq. ergo & hic.

VERS. 14. Si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est] *Spiritus meus orat*, hoc est, spiritu meo reficior. Secundò, Chrysost. *Spiritus meus*, inquit, id est, Spiritus sancti donum, quod est in me, *orat*, id est, facit me orare, publiceque orationem pronuntiare. Tertiò, *spiritus*, hoc est, vox mea spiritu vitali & vocali prolata, *orat*, *mens autem mea sine fructu est*, quia significationem sermonis & orationis à se prolatæ non intelligit. ita ex S. Basilio Theoph. & Erasm. qui pro *spiritu* vertit halitum. Unde & Primasius: *Spiritus*, inquit, *hic sermo intelligendus est, qui nonnunquam mente alia cogitante deprecatur*. Sed primus sensus est genuinus, ut patet ex sequentibus. Aliter D. Thom. hic *spiritum* tripliciter accipit (quem vide si lubet) sed non ad mentem Apostoli.

Triplex explicatio illius Spiritus meus orat.

Mens autem mea sine fructu est] S. Chrysost. Theophyl. Ambros. D. Thom. & Cajetanus, putant Apostolum hic loqui de iis, qui donum linguarum acceperant; quas tamen ipsi non intelligebant, instar asinæ Balaam; vel certè mysteria verbis contenta non penetrabant. Ita & S. Augustin. lib. 12. de Genesi ad litt. cap. 8. & 9. & colligitur ex v. 28. Hi enim sine fructu orabant talibus linguis, quia licet spiritus pia devotione in Deum pasci posset, non tamen mens pascebatur intelligentiam precum verbalium.

Verùm dico, *Mens*, græcè νοῦς, hic idem est quod sensus, ut vertit Noster v. 19. & c. 2. v. ult. imò Aristot. τίς ἐστιν, inquit, τὸ τῶν τῶν ῥημάτων νοῦς; quis est horum verborum sensus. sic enim sumitur νοῦς Apoc. 17. v. 9. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν id est, ut vertit noster Interpres & alii passim: *Hic est sensus* (visionis bestiæ) *qui habet sapientiam*, νοῦς enim hisce locis respondet Hebræo שכל *sechel*, uti declarabo v. 15. νοῦς ergo idem est quod διάνοια: & sicut Rhetores opponunt inter se statum ῥητὸν καὶ διάνοιαν: ita Apostolus opponit hic γλῶσσαν καὶ νοῦν, id est, *linguam & mentem*, sive verbum & sensum. *Sensus* autem hic idem est quod intelligentia, non activa, qua scilicet sentiam, hoc est, intelligam; sed passiva, scilicet, qua sentiar, id est, intelligar ab omnibus. Passivè enim hic capitur *sensus*. vide can. 30. Hæc ergo mens, id est sensus, significatio & intelligentia linguarum mearum, est sine fructu, quia nemo eam capit intelligitve, ut inde ad pietatem excitetur, hoc enim intendit Apostolus, ut mox pluribus dicam. Itaque hic sensus est genuinus, eumque tradere videtur S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 278.

νοῦς id est mens hic est sensus.

Mens sive sensus hic est intelligentia passiva qua scilicet loquens intelligitur ab audientibus.

Secundò, non improbabiliter Oecumen. Mens, inquit, id est scopus & intentio mea est sine fructu, non loquentis, sed audientis, quem intendit loquens ad pietatem excitare. Nam de fructu audientium loqui Apostolum patet ex v. 14. 16. 19. Ita quoque Theodor. Loquitur enim Apostolus de orationibus & canticis spiritualibus, quæ privati quique ex dono Spiritus sancti componebant & publicè pronuntiabant, vel canebant in Ecclesia tempore collationum spiritualium; idque in consolationem, instructionem, vel exhortationem populi: unde vult illa vulgari lingua fieri, ut ab omnibus intelligantur; alioqui enim sine fructu ea fore asserit.

Secundò, Oecumen. Mens inquit, est intentio.

Dices, Ergo Missa & Horæ canonicæ jam cani debent vulgari lingua.

Paulus intendit docere non Missam sed privatas preces componendas esse ad excitationem populi lingua vulgari.

Respondeo, Nego consequent. quia Apostolus loquitur de precibus, quas privatus quisque componebat ad ædificationem & excitationem populi, non de divinis & publicis officiis, quæ jam approbatione, imò ordinatione & nomine totius Ecclesiæ & populi obeunt Clerici, ad colendum, & gravi ac uniformi quadam majestate latinè laudandum Deum. Si enim vernacula lingua dicerentur, Primò, rudes malè res tam divinas apprehenderent, malè intelligerent, errores & hæreses conciperent. Secundò, singulis provinciis, imò penè urbibus varianda esset lingua. Licet enim eadem communi lingua loquantur Germani omnes, tamen diversum linguæ idioma habent singuli: aliud enim habent Westphali, aliud Helvetii, aliud Hassi, aliud Juliacenses, &c. atque ita si vernaculè diceretur divinum officium, in tanta idiomatum varietate schisma oriretur, risus & contemptus sacrorum.

Divina officia quare non fiant dicenda idiomate vulgari.

Di-

varietate schisma oriretur, risus & contemptus sacrorum.

Dices Secundò, populus non intelligit latinè, quem ergo fructum ex Missa Latina percipit?

Fructus quos populus ex Missa percipit, licet eam non intelligat.

Respondeo Primò, particeps est istius sacrificii, & etiam Sacramenti, si velit. Secundò, particeps est omnium precum, quas pro omnibus, maximè præsentibus, fundit sacerdos. Tertiò, per ritus & cæremonias tam decoras ad devotionem & mentem privata oratione ad Deum elevandam excitatur, docetur & accenditur, præsertim cùm illa in concione populo Parochi explicare debeant, ut jubet Concil. Trident. sess. 22. cap. 8. Vide Bellarm. lib. 2. de verbo Dei. c. 16.

VERS. 15. QUID ERGO mihi vobisque faciendum EST? ORABO SPIRITU (ut spiritus meus oratione mea pascatur) ORABO ET MENTE] Id est, orabo sensu & intelligentia, orabo intelligenter, ut alii me sentire, id est intelligere, possint. Alludit Paulus ad illud psalm. 46. 8. *Psallite sapienter*: pro quo hebraicè est מַשְׂכִּיל *maskil*, id est, in intelligentia: quod Septuag. vertunt, συνετῶς, id est, *psallite intelligenter*, ut nimirum vos ipsi intelligatis & sapiatis ea quæ psallitis, & ut alii qui vos audiunt, ea quæ psallitis intelligant. Hoc enim est communis psaltæ officium, ita nimirum psallere, ut possit ab aliis intelligi. Vox enim νοῦς, qua utitur hic Paulus, respondet Hebr. שֶׂכֶל *sechel*, sive מַשְׂכִּיל *maskil*, & בִּינָה *bina*, quæ passivè capiuntur subinde, ut Isaiæ 33. 19. pro eo quod noster Interpres vertit. *Populum alti sermonis, ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia;* hebraicè est, *populum blæsum labiis, in quo non est* בִּינָה *bina*, id est *intelligentia*, qui scilicet ita blæsus est, ut non possit intelligi. Sic Nehemiæ 8. 8. dicitur Esdras legisse coram populo in libro legis *distinctè & apertè ad intelligendum*: hebraicè שׂוֹם שֶׂכֶל *som sechel*, id est, ponendo vel dando intellectum, hoc est, intelligibiliter, ita ut omnes possent intelligere.

Quid sit psallere sapienter.

Distinctè canendum est, ut intelligatur. νοῦς est hebr. sechel.

VERS. 16. CETERUM SI BENEDIXERIS SPIRITU: QUI SUPPLET LOCUM IDIOTÆ, QUOMODO DICET, AMEN, SUPER TUAM BENEDICTIONEM? QUONIAM QUID DICAS, NESCIT) *Si benedixeris*, id est, si Deum laudaris tua lingua & spiritu. Aliter S. Thom. Si sacerdos, inquit, publicè benedixerit populo: sic quoque explicat Primasius, Haymo & Salmeron, qui multis contendit probare Apostolum loqui hic de sacrificio Missæ, qua sacerdos benedicit non tam populum, quàm Deum. Nam id videntur significare verba Græca hic εὐλογεῖν, & εὐχαριστεῖν, quibus pariter utuntur Evangelistæ & Paulus in institutione Eucharistiæ, quæ inde dicta est εὐλογία, id est *benedictio*; & Eucharistia, id est gratiarum actio. Accedit, quòd in omnibus Liturgiis Missæ; tam Jacobi & Clementis, quàm Basilii & Chrysost. post consecrationem panis & vini populus acclamare soleat, *Amen*. Videtur ergo hic velle Apostolus, ut publicæ benedictiones, preces, & Missæ in Ecclesia non celebrentur ignoto prorsus & peregrino sermone; sed ut apud Græcos celebrentur græcè, apud Hebræos hebraicè, apud Latinos latinè. Nam magna ex parte hæc idiomata ab his, qui sunt ejusdem linguæ, intelliguntur: cùm enim fieri non possit, ut una lingua ab omnibus, etiam diversis nationibus, qui eamdem sæpè Missam audiunt, intelligatur; oportuit seligi unam magis communem, quæ à plerisque honestioribus intelligitur, qualis est apud nos Latina, ita ut multi in Missa Latina apud nos loco idiotæ respondere possint, Amen. quod hic requirit Apostolus.

Olim in Missa post consecrationem populus acclamabat Amen.

Verùm Apostolum non loqui de publica & solemni benedictione Missæ, sed quavis alia, quam quisque privatim afflatus spiritu per hymnum, psalmum, vel orationem dictabat & recitabat, patet Primò, ex voce *Ceterùm*, pro qua græcè est ἐπεί, id est, *quandoquidem*; quæ vox dat causam cur v. præced. dixerit, *Orabo spiritu, orabo & mente; psallam spiritu, psallam & mente*. Loquitur ergo Paulus de benedictione non Missæ, sed psalmorum & orationum, quas quisque ex spiritu fundebat. Idem indicat Græcum τῇ σῇ, id est *tua*, scilicet propria & privata, εὐχαριστίᾳ id est *benedictione*. Secundo, idem patet ex decursu totius capitis, ac præsertim ex conclusione totius discursus Paulini vers. 26. ubi sic ait: *Quid ergo est, fratres? cùm convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant*: ergo loquitur Paulus de benedictione, psalmis & linguis, non sacerdotis & publici ministri; sed de privatis, quas unusquisque ex spiritu proferebat ad communem fidelium ædificationem. Tertiò, idipsum patet ex v. 31. ubi ait: *Potestis omnes per singulos prophetare*. Et v. 29. *Prophetæ*, inquit, *duo aut tres dicant, & ceteri dijudicent*: ergo loquitur de nova & privata cujuslibet prophetia & benedictione; hæc enim examinanda & dijudicanda est. Nam communis Ecclesiæ oratio & liturgia à tota Ecclesia probata & instituta examinari & dijudicari non debet. Hæc omnia magis patebunt ss. sequ.

Paulum non loqui hic de communi oratione Ecclesiæ, sed propria privatorum, probatur. Primò. Secundò. Tertiò.

IDIOTÆ] Gagnejus ex Severiano: Idiota, inquit, est catechumenus. Secundò, Primasius. Idiota, inquit, est neophytus. Tertiò, & optimè, idiota, est indoctus, rudis, linguarum expers. Ita Chrysost. Syrus, Theophyl. S. Thom. & alii.

Quid sit idiota. Prima expositio. Secunda. Tertia & genuina.

Nota. S. Thom. Primas. & Haymo per idiotam hunc accipiunt ministrum, qui in Sacro & Collectis pro populo respondet, *Amen*. Unde significant hi Patres Paulum velle, ut saltem Missæ & sacrorum minister intelligat sacerdotem, illumque qui publicè lingua alia, quàm vernacula orat, ut pro populo respondere possit, *Amen*. Hoc consilium & documentum bonum & conveniens est, non tamen absolutè necessarium, nec genuinum ex mente Pauli.

D. Thomas accipit idiotam pro ministro qui respondet, Amen.

Unde dico, *idiotam* hic non significare ministrum sacrorum, sed quemvis è plebe. Græcè enim est ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, *qui implet*, vel *occupat locum idiotæ*, id est, qui sedet inter idiotas, qui est idiota (alio enim loco sedebant Prophetæ & doctores, alio idiotæ & populus) uti est plebejus quisque & tota plebs indocta. Ita Chrysost. & Theophyl. Tota enim plebs, & consequenter quivis idiota, olim in sacris conventibus respondebat, *Amen*, ut patet ex Justino Apolog. 2. in fine. Unde Hieron. in fine commentarii in epistolam ad Galat. *In Ecclesia Romana*, ait, *ad instar cælestis tonitrui reboat, Amen*. Id jam plebis vice facit minister, ut sacerdoti oranti respondeat, *Amen*, ne confusa vox plebis Ecclesiam turbet.

Idiota propriè hic significat quemvis è plebe.

Nota Secundò. Loquitur hic Apostolus, ut dixi, de oratione nova & privata alicujus particularis, quæ proferebatur ad populi excitationem & ædificationem, & cui subesse poterat error, ut patet vers. 29. Hanc enim vult vulgari lingua fieri, ut eam intelligat populus, ne respondeat, *Amen*, ad orationem alicujus, qui in oratione quam facit peregrina lingua, ridicula, absurda, errores & hæreses profert: non autem loquitur Apostolus de oratione publica ab Ecclesia probata & recepta, quæ non nomine hujus, vel illius, sed nomine totius Ecclesiæ profertur, in qua certum est nihil erroris contineri, cui unus minister respondet *Amen* pro populo; atque interim populus, qui hujus orationis est particeps, potest insuper alia oratione privata Deum orare. Adde, Concilium Tridentinum ut dixi, jubere, ut pro concione hæ orationes populo explicentur.

Paulus vult orationem privatam alicujus vulgari lingua fieri, non publicam.

Denique licitum est orare lingua quam non intelligis, cùm certò scis preces esse bonas; sicuti Moniales latinè recitant Horas: & sic idiotæ, orante sacerdote latinè, possunt cum illo orare, & mentem Deo jungere, ac petere, ut Deus concedat id, quod sacerdos pro se & toto populo nomine totius Ecclesiæ; optima & utilissima oratione rogat & supplicat: quia licet eam non intelligant, nec pascantur intelligentia & sensu precum; habent tamen fructum devotionis erga Deum & reverentiæ erga preces sacras: imò plus merentur & impetrant, quàm illi qui eas intelligunt, si majori humilitate, pietate & fervore orent.

Licitum est orare lingua quam non intelligis.

Ita S. Jordanes rogatus, an placerent Deo hæ Monialium preces? respondit appositè: *Sicut gemma in manu rustici, qui non novit pretium ejus, tantum valet, quantum in manu aurificis & gemmarii, qui pretium novit: sic & preces tantum valent in ore indocti qui eas non intelligit, quantum in ore docti qui intelligit*. perinde ac libellus supplex qui à rustico & idiota regi porrigitur, tantumdem à rege impetrat, quantum impetraret alius qui à viro docto & litterato porrigeretur. Scriptum est enim: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*. Et, *Si hi*, infantes, *tacuerint, lapides clamabunt*, Matth. 12. 16. Simili modo in Vitis Patrum, Abbas

Pulchra similitudine ostenditur Latinas preces Monialium Deo placere, etiamsi eas non intelligant. Orationes non intellectæ suam vim habent.

... ostendit Abbas Pastor.

Pastor, cùm quidem ei conquerendo diceret: *Ecce oro, & non est compunctio in corde meo: quia nescio virtutem* (significationem) *verbi, respondit: Et tu tamen orare perge, quoniam sicut incantator licet virtutem verborum quæ dicit, nesciat, serpens tamen audit & intelligit ea, ipsique subjicitur incantanti, & humiliatur: sic & nos, quamvis ignoremus virtutem eorum quæ loquimur, dæmones tamen audientes ea intelligunt, terrentur atque discedunt.* Vide D. Thom. & Cajetan.

Quisque orationem Dominicam discere & intelligere debet.

Secùs est de oratione Dominica, quam quisque vernaculè discere, dicere & intelligere debet; ut sciat distinctè quæ & qualia à Deo petere debebit, uti jam in multis Synodis Episcoporum statutum est. Infert hinc aliud Cajetan. scilicet satius esse organa & musicam excludi templis, ut sic Horæ & Missæ intelligibiliter cantantur, ita ut ab audientibus responderi possit. *Amen.* Sed usus jam Christianorum habet contrarium, ut cum Davide ad excitandam devotionem populi, qui æquè vocem Latinam non intelligeret, organis subinde & musica in sacris utantur, idque.

Ob tres rationes usus musicæ in templis commendatur.

Prima. Primò, ut, sicut non tantùm spiritu, sed & corpore constamus, Deumque laudamus: sic non tantùm voce, eaque concordi & pulcherrima, qualis est musica, sed & instrumentis Deum laudemus. Omnis enim spiritus, omnis creatura, omne instrumentum laudare debet Deum, quem omnis laus decet.

Secunda. Secundò, ut audientes, præsertim plebeii, ad devotionem excitentur, sicut David & Eliseus per psaltes & psalteria excitabantur & sicut excitabant Saulem, & alios per musicam ad Dei laudem.

Tertia. Tertiò, ut major sit sacrorum decor, solemnitas & majestas. Ita Prudentius in Apotheosi contra Judæos; & Facultas Parisiensis in sua censura tit. 19. propos. 6. ita hunc Pauli locum explicat: *Scribens Paulus, In Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, quàm decem millia verborum in lingua; de concionibus, seu sermonibus, qui habentur ad populum, tractat, in quibus inutilis est copia verborum non intellectorum, non de cantibus Ecclesiasticis, quorum alia est ratio.*

Quare organa theatrica olim ex templis ejecta.

Cavenda tamen est in hisce levitas; ut jubet Concil. Trident. Vnde S. August. in psal. 32. conc. 1. dicit repulsas ab Ecclesia citharas & organa theatrica: quia scilicet Gentiles iis ad luxum & libidinem in theatris, conviviis & sacrificiis utebantur eo tempore. Uti ergo organis in C Ecclesia, & subinde aliis instrumentis musicis, si fiat sobriè, piè, modestè & graviter. Davidis exemplo & exhortatione, psal. 150. v. 3. 4. 5. 6. patet esse pium: unde & S. Joannes in Apocal. c. 5. v. 8. & c. 14. v. 2. in cælo, ubi omnes sunt perfecti; audivit citharas, licet nostris graviores & diviniores.

Quid Amen significet, & unde dictum.

AMEN] *Amen* (ait Hieron ad Marcellam epist. 137. tom. 3. & in fine Commentariorum in epist. ad Galat.) Aquila Symmachus, & Theodor. verterunt, πεπιστωμένως, id est fideliter, sive verè: Septuag. vertunt, γένοιτο, id est fiat. Significat ergo *Amen*, verè, vel etiam firmiter; radix enim אמן *aman* firmare & stabilire significat. Vnde nomen אמת *emeth*, id est, firmitas, veritas. *Amen* ergo non est particula jurantis, ut vulgus putat: sed affirmantis & confirmantis. Affirmantis est, cùm orationi præponitur, ut, *Amen amen dico vobis.* Et hoc sensu S. August. tract. 41. in Joan. *amen* vocat jurationem Christi; quia Christi juratio non fuit propriè juramentum, sed simplex affirmatio & asseveratio, dicendo, *Amen, amen, dico vobis*, Matth. 5. v. 37. *Amen* verò est nota confirmantis cùm orationi postponitur. Rursum cùm postponitur, & significat consensum audientis; nunc asserentis est & concedentis, nunc optantis. Concedentis est Deut. 28. ubi ad benedictiones legis servatæ, & maledictiones violatæ, populus quasi eas acceptans, respondet, *Amen.* In prece verò tantùm est optantis. Sic in oratione Dominica subjungitur *Amen*, quasi signaculum orationis. & passim alias quaivis orationes Ecclesia obsignat per *Amen*, q. d. Verum sit, verè fiat quod hac oratione petimus. Talmudici dicunt, *Amen* aliud esse perfectum, aliud imperfectum, idque triplex: Primò, *Amen pupillum*, cùm dicens *Amen*, precem non intelligit, sed quasi pupillus ab orante sinit se & precem suam dirigi. Secundò, *surrepititium*, cùm ante finem orationis respondet, *Amen*. Tertiò, *sectile*, cùm aliud agens animo distracto respondet, *Amen*.

Amen non est particula jurantis.

Amen cùm orationi postponitur, est asserentis, concedentis, vel optantis.

Amen est signaculum orationis.

Triplex Amen, pupillum, surrepititium, & sectile.

VERS. 18. GRATIAS AGO DEO MEO, QVOD OMNIVM VESTRVM LINGVA LOQVOR] *Omnium vestrum*, Paulò A aliter jam habent Græca: πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶ quod Syrus, Chrysost. Hieron. ad Hedibiam & alii vertunt, *magis quàm omnes vos, linguis loquor.* Sic ferè posset & accipi noster Interpres, dum vertit, *omnium vestrum.* q. d. Omnes linguas, quas vos calletis, & ego calleo, & magis quàm vos.

Quomodo Paulus linguis omnium Corinthiorum loqueretur, cùm tantum una esset lingua Corinthiorum.

Dices, Quomodo ait, *Omnium vestrum linguis*, ut habent Græca, cùm in Græcia, & maximè Corinthi, una tantùm esset lingua. Respondet Haymo: *Omnium vestrum linguis*, id est dialectis, loquor. Secundò & meliùs, *omnium*, quia nimirum Corinthum confluebant advenæ & mercatores omnium gentium & linguarum, quasi ad celeberrimum emporium; sicut etiam hodie Antuerpiæ, Parisiis, Venetiis, Gallorum, Germanorum, Italorum, Hispanorum, Anglorum, aliarumque gentium viget lingua æquè ac mercatura. *Omnium* ergo *vestrum*, id est omnium gentium, quæ vobiscum & inter vos versantur, *linguis loquor.* q. d. Non elevo, nec vitupero donum linguarum, nam & ipse eo utor, sed non eo modo, quo vos in Ecclesia ad ostentationem, sed ad ædificationem.

SED IN ECCLESIA VOLO] Id est, malo. pendet enim VERS. 19.
B τὸ *volo* à voce *quam*, quæ sequitur. Est hebraismus.

QVINQVE (paucissima) VERBA SENSU MEO (id est intelligentia, qua intelligar) LOQVI, UT ET ALIOS INSTRUAM; QVAM DECEM MILLIA VERBORUM IN LINGVA] peregrina, quam audientes non intelligant.

Quomodo hic accipiendum sensu meo

Prima explicatio & genuina.

Nota. *Sensus* hic idem est quod intelligentia passiva, qua scilicet intelligor tam ego, quàm sermo meus: unde explicans subdit, *Vt & alios instruam.* Opponit enim sensum hunc linguæ peregrinæ, quam nemo intelligit. vide dicta v. 14.

Secunda. Aliter Anselmus, *Sensu*, inquit, *meo*, id est, intelligentia mea, sed activa; scilicet, qua ego ipse intelligam ea quæ ipse loquor, ut ita meliùs eadem aliis exponere possim.

Tertia. Tertiò, Chrysost. *In sensu*, inquit, id est, cum judicio, ut scilicet discretè & cum judicio loquar & doceam, ita ut audientes, licet rudes & imperiti, eadem intelligere, capere & retinere possint. Verùm primus sensus est genuinus, ut ex dictis patet.

C NOLITE PVERI EFFICI SENSIBUS, SED MALITIA PARVULI ESTOTE: SENSIBUS AUTEM PERFECTI ESTOTE] Nota. Hic aliud significat *sensus*, quàm v. præced. hic enim græcè non est νοῦς, uti habet versus præcedens, sed φρήν, id est, ut Chrysost. & Syrus, *mens.* q. d. Mente, judicio & ratione nolite effici pueri, ut pueriliter ostentetis donum vestrum linguarum. VERS. 20.

Sensus hic accipitur pro mente, judicio, & ratione.

SED MALITIA PARVULI ESTOTE] Id est, in malitia estote simplices, ut illa sit vobis incognita quasi infantibus. Græcè enim est νηπιάζετε, id est, ut Chrysost. Theophy. & Syrus, *infantes sitis in malitia*; &, ut S. August. lib. 83. quæstionum q. 61. legit, *sicut infantes sitis expertes malitiæ*: nimirum, ut, sicut infans dicitur, qui fari non potest, multò minùs nosse malitiam aut quidquam aliud; & græcè νήπιος dicitur, quasi νὴ ἔπος. q. d. sine loqui, infans, elinguis; sic & Christianus in malo sit infans, ut illud non norit, nec de eo fari aut disserere possit. v. g. non sciat quid sit æmulatio, pollutio, fornicatio. ita ex Chrysostomo Theophyl. Pulchrè Tertul. lib. Contra Valent. c. 2. *Repuerascere*, inquit, *nos Apostolus jubet secundùm Deum ut malitia infantes per simplicitatem, ita demum sapientes sensibus simus.*

Infans dicitur qui fari non potest.

Christianus in malo sit infans

D

Quod etiam notavit Clemens Alexandr. lib. 1. Pedag. c. 5. his verbis: *Hic autem par est attendere appellationem hujus vocabuli* νήπιος, *quod infantem significat; ut intelligatur* τὸ νήπιον, *non dici de insipientibus, qui est enim insipiens, dicitur* νηπύτιος: νήπιος *autem, qui est* νεήπιος, *ut* ἤπιος, *qui est leni ac molli animo.* Vide eum hoc toto capite pulchrè disputantem, quales pueri debeant esse omnes Cristiani.

IN LEGE] Isaiæ 28. 11. Aliquando enim *lex* vocatur non solus Pentateuchus, sed & Prophetæ, totumque vetus Testamentum. ita Chrysost. VERS. 21.

SCRIPTUM EST. QVONIAM IN ALIIS LINGVIS ET LABIIS ALIIS LOQVAR POPULO HVIC] Locus hic est difficilis, qui ut intelligatur, oportet locum Isaiæ, quem hic citat Apostolus, explicare. Sic habet Isaias c. 28. 9. *Quem docebit scientiam? & quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte, avulsos ab uberibus. Quia manda, remanda, manda,*

Explicatur locus Isaiæ c. 28. v. 9.

manda, remanda; expecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi; in loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum. q. d. Deus docere solet scientiam & sapientiam eos, qui avulsi à delicijs puerilibus & vita imperfecta, quasi viri capaces sunt scientię: hi autem Judæi, qui ut apud Isajam præcessit, hisce delicijs vini & ebrietatis gaudent, nec supernas & solidas capiunt, quasi pueri sunt, & consequenter doctrinæ & veræ sapientiæ incapaces: quia scilicet hi Judæi vinolenti, ridendo me Isajam & alios Prophetas, qui eis ebrietatis aliorumque peccatorum pœnas & supplicia è cælo intentamus, dicunt, *Manda, remanda*, hebr. צו לצו *tsaf, latsaf*, manda mandando, hoc est *manda, remanda*: קו לקו *kaf lakf*, exspecta exspectando, id est, *expecta reexspecta*.

In his verbis manda remanda *est mimesis.*

Notat S. Hyeron. Haymo & Liranus, in hisce verbis esse mimesim, sive ethopœjam, quæ est relatio dictorum alienorum cum derisu. Isajas enim & Prophetæ sæpè edicebant: *Hæc mandat Dominus*. Hinc isti vino dediti in convivijs per irrisionem hæc repetebant dicentes, *Manda, remanda*, id est, iterum manda: *expecta, reexpecta*, id est, iterum exspecta. Quasi dicerent, Prophetæ obtundunt nobis aures toties repetendo, *Hæc mandat Dominus*; & minantur & promittunt ea, quæ non eveniunt, jubent exspectare modicum, nunc hic, nunc ibi, & nihil sequitur. Sic subinde etiamnum concionatoribus fit, ut improbi eorum conciones & minas rideant, repetant & subsannent. Quare hæc Isajæ verba frigidè Judæi R. David, R. Abraham, & post eos Vatablus, Isidorus Clarius, Pagninus & Forerius vertunt sic, *lineam post lineam, præceptum post præceptum; parum ibi, parum ibi*. q. d. Isajas, Hi tanquam pueri ruditer & sensim lentissimè docendi sunt lineam post lineam, præceptum post præceptum, perinde ac pueri docentur alphabetum: nam non puerorum docendorum, sed illusorum & sannionum, hæc esse verba patet ex pœna, quam v. sequ. eorum sannis intentat Isajas.

B

Alia versio ejusdem loci illiusque explicatio.

Unde Septuag. sic vertunt, *tribulationem super tribulationem, exspecta spem super spem, adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionem labiorum, & linguam alteram, quia loquentur populo huic, dicentes eis: Hæc requies esurienti, & hæc est contritio, & noluerunt audire.*

Tertia versio ejusdem loci.

Ubi Nota. Septuag. pro צו *tsaf*, id est *manda*, legerunt צר *tsar*, id est tribulatio: *vau* enim & *resch* Hebræis vicinæ sunt literæ. Hinc subdit Isajas: *In loquela enim labij*, hebr. בלעגי שפה *belaage sapha*, id est, ut Liranus, Forerius, Pagninus, *in balbutiem labij*; Arias *in blesitatibus labij*. uti solent irridentes cum gestu linguæ & labiorum ad balbutiem composito loqui. Quod Noster vertit, *loquelam labij*. Blesi enim & balbi videntur labijs penè solis loqui, & pappare: unde clarè Septuag. & alij vertunt, *in irrisione*, vel *subsannatione labij*. Hebraicum enim לעג *laac* propriè competit, balbis, blæsis, sannionibus; & fortè alludit Isajas ad Ephraimitas, qui blæsi erant: unde Judicum 12. v. 6. pro *sciboleth*, dicebant blæsè *sibboleth*. sic hic pro *tsaf*, id est, manda, dicebant Judæi sanniones blæsè *saf*. S. Paulus hæc Isajæ verba non ad verbum, sed ad sensum reddit, dicens: *In alijs labijs*, quia locum Isajæ adaptat dono linguarum Apostolis dato, qui alijs linguis non ad irrisionem, sed ad ædificationem loquebantur. Quamquam Salmeron tom. 1. pag. 33. putat in Hebræo vitiatè *gimel* pro vicino *zain* irrepsisse, & pro בלעגי *belaage*, uti jam legitur in Isaja, legendum esse בלעזי *belaaze*, idest, in barbaris linguis, ac consequenter alijs & diversis à vestra lingua: Hebræum enim לעז *loez*, barbarum significat.

Loquela labij *idem est quod balbuties.*

Hæc verba Isajæ Paulus non ad verbum, sed ad sensum reddit.

C

D

Sensus ergo est, q. d. Isajas, vel potiùs per Isajam Deus: Mea exhortatio ad pœnitentiam facta Judæis per Isajam, aliosque Prophetas, visa est vobis, ò Judæi, molesta & ridicula, perinde ac si labijs blęsis, & lingua barbara locutus vobis fuissem: hinc Prophetarum quasi balbutiem imitando, & subsannando blæsè & balbutientes dicitis, & repetitis *manda, remanda*. Quare ego per Chaldæos (qui videntur vobis blæsi & balbi) milites, & ministros justitiæ meæ, vos puniam, ut sannis peregrinæ suæ linguæ Chaldaicæ vos incredulos arcessant & compescant, vosque jam devictos & captivos irrideant, vestraque Hebraica verba suis Chaldaicis subsannent & reprobent: & horum typo, figura & similitudine, tempore Christi, mittam Apostolos, qui dono variarum linguarum vestram pariter, ò Judæi, incredulitatem arguant vobisque videbuntur blæsi & à vobis mundique sapientibus quasi stulti prædicatores crucis Christi subsannabuntur.

Verus sensus S. Pauli in hoc loco.

Ubi Nota, Isajam loqui ad litteram de suo tempore, & de Chaldæis qui eversuri erant Jerusalem: allegoricè vero loqui de dono linguarum dato Apostolis, quod proinde Apostolus non fidelibus, sed infidelibus docet esse signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Deus ulciscitur, non benedictionis, qua suos erudit. Hunc esse sensum Isajæ, patet ex hoc loco Apostoli. ita S. Hyeron. & Cyrillus in Isajæ 28.

Isajas illo loco ad literam locutus est de eversione Jerusalem, allegoricè de dono linguarum dato Apostolis.

Nota Secundò. Vox *enim*, non propriè, sed adversativè hic accipitur pro *sed*: nam cùm ait, *In loquela enim labij*, perinde est ac si diceret, *sed*, vel *verum autem in loquela, labij & lingua altera loquetur* (Deus per Chaldæos & Apostolos) *ad populum istum*, ut eum arguat compescat & puniat.

ITAQUE LINGUÆ IN SIGNUM SUNT, NON FIDELIBUS, SED INFIDELIBUS] Ex citato Isajæ loco, & punitione Judæorum per linguas tam Chaldæorum, quàm Apostolorum, infert Apostolus, Ergo linguæ sunt in signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Judæos (his enim propriè loquitur Isajas & Apostolus, non Gentibus) Dominus ulciscitur, ut dixi: ac proinde hoc signum à vobis fidelibus usurpandum non est ad inanem jactantiam. VERS. 22.

Linguæ sunt signum maledictionis infidelibus.

PROPHETIÆ, id est, doctrinæ verbi Dei, & exhortationes, signum sunt NON INFIDELIBUS, SED FIDELIBUS] *Signum*, inquam, benedictionis, qua Deus suos erudit & benedicit, id est, ad omne bonum incitat & promovet. vide vers. 3. Non ergo *signum* hic idem est, quod miraculum, nec enim Chaldæi miraculum fecerunt, dum sua lingua Judæos increpuerunt; sed *signum* hic est signum, sive symbolum & nota correptionis, doctrinæ & institutionis. Intellige ea, quę de fidelibus & infidelibus dixi, primariò & præcipuè: nam secundariò sicuti linguæ etiam fidelibus, sic vicissim prophetiæ infidelibus quoque serviunt, ut patet v. 23. & 25.

Prophetiæ sunt signum benedictionis fidelibus.

SI CONVENIAT UNIVERSA ECCLESIA IN UNUM, ET OMNES LINGUIS LOQUANTUR (simul, mistim, confusè & tumultuariè) INTRENT AUTEM IDIOTÆ, AUT INFIDELES: NONNE DICENT, QUOD INSANITIS? VERS. 23.

SI AUTEM OMNES PROPHETENTUR, id est, doceant fidem ex Scripturis alijsque testimonijs, & concionentur de vita rectè instituenda (vide dicta de prophetia initio capitis.) INTRET AUTEM QUIS INFIDELIS, VEL IDIOTA, CONVINCITUR AB OMNIBUS, DIJUDICATUR AB OMNIBUS] quia nimirum ab omnibus Prophetis, id est doctoribus & concionatoribus, de sua infidelitate, malis moribus & vitijs arguitur & increpatur. VERS. 24.

OCCULTA CORDIS EJUS MANIFESTA FIUNT) q. d. Ex dono discretionis spirituum, sive Deo ipsius Prophetæ, id est concionatoris, linguam regente. tangentur, & arguentur occultissima cordis ejus vitia, ut putet sibi concionatorem propheticè loqui, quod tum frequens fuisse hinc patet. Proinde hos Prophetas, id est doctores & concionatores, etiam verè ac propriè Prophetas fuisse liquet. VERS. 25.

Simile exemplum est in Vita S. Augustini per Possidon. cap. 15 ubi narrat S. Augustinum in concione quadam præter mentem à sua materia deflexisse; & invectum esse in manichæismum, idque Deo flectente Augustini mentem & linguam ad Manichæi cujusdam tum fortè præsentis conversionem, uti postea reipsa cognovit S. Augustinus, Unde S. August. lib. 4. de Doctr. Christ. cap. 15. ante concionem docet esse orandum, ut Deus accommodè ad auditorem captum & motum, mentem & linguam concionantis flectat.

Deus in concione linguā S. Augustini flexit ad conversionem cujusdam Manichæi.

Alij *occulta*, intelligunt peccata, quæ in infideli, vel idiota latent, quæque ipse nescit esse peccata, v. g. cùm nescit idololatriam & fornicationem esse peccatum; hoc ipse sciet, cùm Prophetas ea arguentes & peccati insimulantes audiet. Sed prior sensus planior & simplicior est.

Ante concionem orandum est.

QUID ERGO (faciendum) EST, FRATRES? CUM CONVENITIS (in Ecclesia) UNUSQUISQUE VESTRUM PSALMUM HABET, DOCTRINAM HABET, APOCALYPSIN HABET, INTERPRETATIONEM HABET; OMNIA AD ÆDIFICATIONEM FIANT] VERS. 26.

Vox *unusquisque*, sumitur hic distributivè: nec enim unus

omnia

non infusam quæ facit justum, sed charitatem, id est effectum sinceri amoris erga Deum, quo ad reconciliationem aspirat. Verum hic affectus non est, nec dici potest charitas: charitatem enim hic & alibi sacra Scriptura vocat eminentissimam virtutem, fide & spe majorem, quæ nos Dei amicos facit.

Secundò. quia affectus timoris, spei & fidei disponunt ad justitiam, ergo sunt aliquid, etiam sine effectu amoris illius.

Bona opera non prosunt pœnitenti peccatori, nisi charitas sequatur.

Dico ergo: Nihil prosunt bona opera peccatori pœnitenti, nisi sequatur charitas. sic enim ait, eleemosynam non prodesse, ut patebit v. 3. Dispositio enim, qua dispositio, frustra est & nihil, nisi sequatur forma ad quam disponit: opera ergo sine charitate nihil sunt, id est, nullam justitiam aut salutem conferunt: & homo sine charitate *nihil est*, scilicet secundùm esse spirituale, quo per regenerationem supernaturalem accipit esse supernaturale & divinum, fitque nova Dei creatura, filius & heres Dei.

Hinc patet, fidem solam non justificare.

Fides sola non justificat, etiam excellentissima.

Respondet Beza, hic agi tantum de fide miraculorum: *Nam fides*, inquit, *justificans, qua scilicet Dei misericordiam in Christo apprehendit, cogitatione quidem à charitate secerni potest*, B *reipsa numquam, non magis quàm lux ab igne.*

Sed contrà: quia fides miraculorum includit & supponit fidem propriè dictam, quæ principium est justificationis; imò fides miraculorum excellentissima est fides, ut hic significat Apostolus dicens, *Si habuero fidem, ita ut montes transferam*. ergo si fides miraculorum esse potest sine charitate, etiam justificans esse poterit. Secundò, quia ait Apostolus, *omnem fidem*, quod fraudulenter Beza vertit, *totam fidem*: si omnem, ergo etiam justificantem. Tertiò, quia vers. 8. & ultim. docet Apostolus, fidem, uti & spem, utique Theologicam & justificantem, in hac vita tantùm manere, cùm charitas maneat etiam in futura: ergo fides à charitate separatur. ita Chrysost. Anselm. Theophyl. & alij, ac in primis S. August. lib. 15. de Trinit. c. 18. *Fides*, ait, *juxta Apostolum sine charitate esse potest, prodesse non potest*. Et sermone de tribus virtutibus, fide, spe, charitate, tom. 10. de sola charitate dicit, *quòd distinguat inter filios Dei, & filios diaboli; inter filios regni, & filios perditionis*. ac rursum libr. de Natura & gratia cap. ult. *Charitas inchoata*, inquit, *inchoata justitia est; charitas magna magna justitia est; charitas perfecta; perfecta justitia est*. Vide Bellarminum lib. 1. de justificatione cap. 15. Quæ sit fides miraculorum dixi c. præced. v. 9. Qua ratione fidei tribuenda sit operatio miraculorum, docet D. Thomas de potentia quæst. 6. artc. 9.

Fraudulenter Beza pro omnem, vertit, totã fidem.

Fides sine charitate esse potest, sed non prodesse.

Quanta in homine est charitas, tanta est & justitia.

Porrò S. Ambros. aliter hunc locum explicat lib. 4. epist. 44. ad Horontianum: *Arbitror*, inquit, *propositi gratia hoc dixisse Apostolum: neque enim videtur mihi, qui habet omnem fidem, ita ut montes transferat, charitatem non habere: quomodo & illud, si habeat aliquis omnia mysteria & omnem scientiam, quomodo non habeat charitatem, cùm dicat Joannes epist. 1. c. 4. Omnis qui credit: quia Jesus, Christus est, de Deo natus est*. Ubi S. Ambros. censet Apostolum dixisse hoc propositi gratia, id est proponendo hypothesin, sive conditionem alias impossibilem, atque per *omnem fidem* accipit fidem perfectam, putà vivam & charitate formatam, uti ipse Ambros. ibidem explicat, quam certum est à charitate separari non posse. Sensum ergo esse, q. d. Si per impossibile omnis fides, id est fides plena, perfecta & viva (putà charitate formata) separari posset à charitate, nihil illa fides prodesset ad justitiam & salutem. Sic Apostolus passim in epist. ad Romanos ait, non legem justificare, sed fidem, putà charitate formatam, & S. Joannes ait eum qui credit, scilicet fide charitate formata, esse natum ex Deo, uti ibidem explicat S. August. vide dicta cantic. 3. rerum in S. Paulum. Et sanè licèt fides illa quæ montes transfert, metaphysicè, & de possibili separari à charitate possit; tamen moraliter & de facto vix umquam à charitate separatur. Numquam enim legimus fidelem charitate carentem, putà existentem in peccato mortali, transtulisse montes. hoc enim Deus non facit nisi per amicos sibi valdè charos. Simili modo id quod sequitur: *Si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest*. de martyrio hypotheticè exponit S. Chrysost. uti mox dicam.

VERS. 3. Et si distribuero] Græcum ψωμίζω significat frustulatim quasi concisum panem aut escam ingerere ori puerorum, vel ægrotorum, ut dixi Roman. 12. v. 20. hic verò A significat omnem substantiã suam in talem usum expendere.

Si tradidero corpus meum, ita ut ardeam; charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest] Græca quædam pro καυθήσωμαι, id est *ardeam*, legunt καυχήσωμαι, id est *glorier*: & ita legit Hieron. in fine cap. 5. ad Galatas: sed communis Græcorum, Latinorum, & Syri lectio est, ἵνα καυθήσωμαι, *ut ardeam*.

Dices. Ergo martyrium esse potest sine gratia & charitate, cùm peccato & damnatione.

Quæst. An Martyr possit esse sine charitate & damnari.

Nota Primò. Sicut eleemosynam dare, ita & tradere quis potest corpus varijs modis & motivis; v.g. pro patria, pro proximo, pro corporis castigatione, ex vana gloria: rursum pro fide, pro Christi & Dei amore; & tunc est martyrium.

Secundò, martyrium est actus elicitus à virtute fortitudinis, imperatus sæpè à charitate; potest tamen non à charitate, sed ab alia virtute imperari, ut à religione vel obedientia; putà, si quis se offerat martyrio, ut Deum honoret, vel illi obediat. quæ tamen manant etiam ex generali quadam dilectione Dei.

Quid sit martyrium & cujus virtutis actus.

Tertiò, martyrium ex quacumque virtute obitum confert gratiam justificantem, etiam primam, quasi ex opere operato, ut docent Theologi & consequenter confert charitatem, nec ab ea ut termino suo separari potest.

Martyriũ confert gratiam justificantẽ etiam primã quasi ex opere operato.

Dico ergo Primò, Apostolum loqui in genere de quavis traditione corporis ut ardeat: sive id faciat quis pro patria, uti fecit Mutius Scævola, qui volens occidere regem Porsenam Romam obsidentem, cùm errasset, essetque jam in potestate hostium, ut ostenderet quàm mortem pro patria contemneret; manum combussit, *Ut scias* (ajebat ipse Porsenæ) *quàm vile nobis sit corpus gloriam spectantibus*. Sive id faciat quis ob inanem gloriam, uti fecit Peregrinus, qui ob immortale nomen sibi comparandum, in certaminibus Olympicis se in rogum comburendum injecit, ut testis est oculatus Lucianus in Peregrino. Sive etiam quis se igni tradat ob fidem Christi, simul tamen servando odium proximi, aut voluntatem peccandi mortaliter: quod martyrium est materiale, non formale. tum enim est sine charitate & nihil prodest. ita D. Thom. Anselm. Theodor.

Conclusio prima.

Mu. Scævola manum pro patria combussit.

Peregrinus ob nomen immortale in rogum se conjecit.

Hinc dico Secundò, Apostolum loqui quoque de traditione corporis in martyrio materiali & etiam formali; sed C conditionatè. q. d. Si martyrium esse posset sine charitate, nihil prodesset. ita S. Chrysost. & Theoph. Unde Theodor. & S. Basilius epist. 75. ad Neocæsarienses notant hic esse hyperbolen, si velis non tantùm conditionatè, sed & absolutè Apostolum loqui.

Martyrium materiale potest esse sine charitate & cum peccato mortali. Conclusio secunda.

Dico Tertiò. Martyrium antecedenter, sive ex opere operantis: quatenus nimirum spectatur tantùm opus ipsum in se, sive meritum ejus qui patitur martyrium, potest esse sine charitate. Ut si quis existens in peccato mortali pro fide Christi mori velit, necdum habens charitatem: & sic nihil prodest martyrium: consequenter tamen ex opere operato, in sui termino semper martyrium adducit charitatem. hoc enim ipso quo quis, etiam peccator, pro fide occiditur, infunditur ei quasi ex opere operato charitas & justitia; & sic martyrium plurimum prodest. Hoc ergo modo sensus Apostoli hic erit; Martyrium nihil prodest, nisi vel antecedat, vel sequatur, vel assit charitas, sive ut principium sive ut terminus, & effectus martyrij. ita D. Thomas, Cajetan. & Francisc. Suarez 3. p. qu. 69. disp. 29. sect. 2. q. d. ait Anselmus. Sine charitate nihil, licet excellens, D prodest; cum charitate verò omnia, licèt vilia, prosunt, fiuntque aurea & divina.

Conclusio tertia. Martyrium antecedenter, quatenus est opus operantis, potest esse sine charitate: consequenter ex opere operato adducit charitatem. Sensus Apostoli.

Nihil mihi prodest] οὐκ ὠφελοῦμαι, *non juvor, non capio utilitatem* (scilicet ut justificer & salver.) ita Syrus. *Tanta est charitas, quæ si desit, frustra habentur cetera; si adsit, habentur omnia*; ait S. August. sententia 326. in fine t. 3.

VERS. 4. Charitas patiens est, benigna est] Ambros. legit, *charitas magnanima est* (ita quoque sæpè legit S. Cyprian. & Tertull. libr. de Patientia cap. 12.) *jucunda est* Græcè pro *patiens est*, habetur μακροθυμεῖ, *longanimis est*. ita & Syrus.

Patiens est charitas, quia parit patientiam.

Nota, *Charitas patiens est*, non formaliter, sed causaliter, quia parit patientiam & benignitatem: quia patientia æquè ac benignitas, non est actus elicitus, sed imperatus à charitate. Pulchrè Tertull. lib. de Patientia cap. 11. docet nullam esse perfectam virtutem quæ non habet comitem patientiam, itaque in omnibus beatitudinibus quos Christus Matth. 5. enumerat, patientiam quoque intelligendam esse. Et cap. 12. docet thesaurum charitatis disciplina

Nulla perfecta virtus sine patientia.

plina patientiæ contineri, & ipsam charitatem à patientia quasi à magistra erudiri. Expendens enim hæc Apostoli verba: *Charitas patiens est*, sic ait: *Dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, cujus nisi patientiæ disciplinis eruditur? Dilectio, inquit, magnanimis est, ita patientiam sumit: benefica est, malum patientia non facit: non æmulatur, id quidem patientiæ proprium est: nec proteruum sapit, modestiam de patientia traxit: non inflatur, non proteruit, non enim ad patientiam pertinet. ceterùm quid impatientiæ reliquisset? ideo, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat, utique quia patiens est.*

Charitas à patientia quasi à magistra eruditur.

Hinc S. August. l. de Morib. Eccles. c. 15. fortitudinem sic definit: *Fortitudo est amor omnia propter Deum facilè sustinens.* Pari modo tres ceteras virtutes cardinales per amorem definit, scilicet eas esse varios amoris affectus: *Ut temperantiam*, inquit, *dicamus esse amorem, Deo sese integrum incorruptumq; servantem. Justitiam esse amorem, Deo tantùm servientem, & ob hoc bene imperantem ceteris, quæ homini subiecta sunt. Prudentiam esse amorem, bene discernentem ea quibus adiuvetur in Deum ab ijs quibus impediri potest.* Ibidem c. 22. *Amor*, inquit, *ille, quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in Deum, in non appetendis istis, temperans, & in amittendis fortis vocatur.* Et paucis interiectis: *Nihil tam durum, tamq; ferreum, quod non amoris igne vincatur. Quo cùm se anima rapit in Deum, super omnem carnis officinam, libera & admiranda volitabit pennis, pulcherrimis & integerrimis, quibus ad Dei amplexum amor castus innititur.* Omnis ergo virtus est amor & charitas, putà actus charitatis, non elicitus, sed imperatus: quia à charitate imperatur, dirigitur, formatur & perficitur. Adde, virtus per se est amor honesti. Talis fuit charitas Christi in cruce erga suos crucifixores, de qua S. Bernard. serm. de Passione Domini, ait: *Flagellis cæsus est, spinis coronatus, clavis confossus, affixus patibulo, opprobriis saturatus: omnium tamen dolorum immemor, Ignosce, ait illis, quia nesciunt quid faciunt. O quàm multus es ad ignoscendum! ò quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine! o quàm longè cogitationes tuæ à cogitationibus nostris! o quàm firmata est super impios misericordia tua! Mira res: ille clamat, Ignosce; Judæi, Crucifige. Molliti sunt sermones eius super oleum, & isti sunt jacula. o charitas patiens, sed & compatiens! Charitas patiens est, sufficit. Charitas benigna est, cumulus est: quia benigna charitas etiam quia quos tolerat amat, & amat tam ardenter.* Et paulò inferiùs: *o Judæi, lapides estis, sed lapidem percutitis meliorem, de quo resonat tinnitus pietatis, & ebullit oleum charitatis. Quomodo potabis Domine desiderantes te torrente voluptatis tuæ, qui sic perfundis crucifigentes te oleo misericordiæ tuæ?*

NON ÆMULATUR] non invidet. Nam, ut ait S. Grego. homil. 5. in Evang. *Voluntas bona* (quam parit charitas) *est, sic adversa alterius, sicut nostra pertimescere; sic de prosperitate proximi, sicut de nostro profectu gratulari, aliena damna nostra credere aliena lucra nostra putare.* Ratio est, quia charitas non respicit meum & tuum, sed quæ Dei sunt. nam, ut ait ibidem S. Gregor. *Quidquid in hoc mundo concupiscimus, hoc proximo invidemus.* Videtur enim nobis decedere, quod alteri accedit. Hanc ob causam charitas friget, ubi cupiditas viget, è contrario cùm fraterna charitas regnat, tunc cupiditas exulat. nam, ut ait S. August. lib. 3. de Doctr. Christ. cap. 10. *Quanto magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.*

NON AGIT PERPERAM] perversè, procaciter, malitiosè: Græcè οὐ περπερεύεται. quod alij vertunt, *non garrit*; Secundò, Vatablus vertit, *non adulatur*; Tertiò, Clemens lib. 3. Pædag. c. 2. *non est fucata*. sive nimis compta. *Perperam enim*, inquit Clemens, *agere dicitur cultus, qui superfluitatem & inutilitatem apertè indicat. Nimium enim ornatus studium alienum est à Deo, ratione & charitate.* Quartò, Cajet. vertit, *non est inconstans*, Quintò, Theoph. *non est præceps, levis, temeraria, stolida*: Sexto, Syrus, *non est tumultuosa*; Septimò, Theoph. rursum. *non se extollit*, q. d. Οὐ περπερεύεται. Sic etiam videtur exponere S. Basilius reg. 49. inter breviores, *Quid est*, inquit, περπερεύεσθαι? quod interpres Latinus Basilij vertit, *quid est impotenter gloriari & se jactare?* Respondet: *Id quod non ob necessitatem, sed ornatus superflui causâ assumitur, perperiæ accusationem habet.* Verùm ex hisce verbis sat patet interpretem non esse assecutum mentem S. Basilij, nec Basilium per περπερεύεσθαι, intellexisse jactantiam & impotentem gloriationem, sed fucum & nimium ornatum, uti intellexit Clemens Alexandr. loco jam citato. Octavò, optimè Chrysost. vertit, *charitas non est procax vel proterva, uti est amor carnalis procorum, amasiorum & meretricum.* Unde Tertul. lib. de Patientia cap. 12 legit, *charitas non facit proteruum.* Sumpta est vox Græca περπερεύεται, & Latina *perpera*, à Peperis fratribus ait Erasmus, qui & Cecropes sunt dicti, quorum procacia & improbitas fabulis Poetarum est nobilitata.

Quid περπερεύεται id est, agit perperam.

Charitas non agit perperam, *id est, non est procax, vel proterva.*

Unde vox Latina perperam

NON EST AMBITIOSA] Græcè οὐκ ἀσχημονεῖ. quod Syrus vertit, *non patrat quod pudendum est*; Clemens lib. 3. Pædag. c. 1. *non indecore se gerit*; noster Interpres cum Chrysost. Theodor. Theoph. Oecum. sic accipit, q. d. Charitas nihil putat sibi esse dedecus, vel indecorum licet vile, licet ignominiosum, aut contumeliosum quid patiatur vel agat. Aut brevius: Non pudesit charitas, quia nihil, nullumque decus ambit. Noster ergo ex effectu intellexit & vertit causam; cur enim quis non pudesiat, causa est, quia nullum honorem vel decus ambit. Unde Chrysost. & Theophyl. putant hoc dici à Paulo contra fastuosos: *Probrum*, ait Chrysost. *& dedecus quid sit, ignorat charitas, alis autem suis omnium quos complectitur vitia tegit.* Sic Christi charitas meretrices non est aspernata, non sputa, non flagella, non pedum lotionem. S. Basilius in Regul. brevior. reg. 246. vertit, *charitas ab habitu & forma non discedit.* Oecumen. verò, *charitas non acerbè rerum agit illum qui sibi inimicus est.*

VERS. 5.

Charitas non pudesit quia nullū honorem ambit.

NON COGITAT MALUM] Id est, si lacessitur ab aliquo charitas, non æstimat iniuriam, nec petit vindictam, sed dissimulat, excusat, ignoscit. Græcè enim est, οὐ λογίζεται, id est, ut Vatablus & Græci vertunt, *non imputat cuiquam malum.*

CONGAUDET AUTEM VERITATI] *Veritati*, non tam oris aut mentis, quàm vitæ, id est justitiæ. q. d. Charitas cùm proximos videt justè & rectè vivere, ac proficere, non invidet, sed quasi de augmento proprij profectus gaudet & hilarescit, ait ex S. Gregorio Anselm. Opponitur enim hic veritas iniquitati: ait enim, *Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati.* Veritas ergo hic est æquitas, probitas, justitia. Aliter explicant Græci, q. d. Non gaudet charitas, cùm videt inimicum quid inique vel iniustè pati, sed dolet: & congaudet veritati, si videat illi quod suum est dari.

VERS. 6.

OMNIA SUFFERT] instar trabis, quæ impositum onus sustinet; vel potiùs instar palmæ, quæ non succumbit oneri suo, sed magis instar fornicis erigitur. S. Cyprian. tractatu de Simplicit. Prælatorum legit, *omnia diligit*, στέργει pro στέγει. Verè S. August. in Sententijs num. 295. *Fortitudinem*, ait, *Gentilium mundana cupiditas, fortitudinem autem Christianorum Dei charitas facit, quæ diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, non per voluntatis arbitrium quod est à nobis.*

VERS. 7.

OMNIA CREDIT] scilicet quæ prudenter potest sine erroris periculo credere, facilè alijs assentitur, charitas non est suspicax. Ait ergo Paulus: *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* q. d. Charitas omnia mala & iniurias suffert, omnia meliora de proximo credit & sibi persuadet, omnia bona de proximo sperat, & ab eo mala verba & verbera sustinet. ita Chrysost. & Græci. Aliter explicant Anselm. D. Thom. Lyranus. q. d. Charitas facit cuncta credenda credere, speranda sperare, & per patientiam exspectare. Nam alioqui de quibusvis alijs rebus verum est illud Senecæ li. de Moribus *Perinde vitium est omnia credere, ac vitium est nihil credere.* Sic quoque exponit S. August. qui ex hisce Apostoli verbis facit quadrigam charitatis, quatuor scilicet virtutum charitatis, putà fidei, spei, patientiæ & perseverantiæ. unde in serm. de quatuor virtutibus charitatis sic ait: *Omnis qui piè tolerat rectè credit, & omnis qui rectè credit aliquid sperat, & qui sperat sustinet ne à spe cadat.* Sed prior sensus genuinus est. Agit enim Apostolus toto hoc loco de officijs charitatis, non erga Deum, sed erga proximum, docetque qualem se charitas per omnia exhibeat proximo.

Qua ratione charitas omnia credat.

Quibus virtutibus constet quadriga charitatis.

Notat Chrysost. hom. 34. initio hæc esse sedecim bona & fructus charitatis, quos Corinthiorum morbis quasi remedia opponit. *Charitas*, inquit, *patiens est contentiosos notans: benigna, factiosos & clandestinos: non invidet, adversus eos qui ægrè superiores ferunt: non est procax, perstringit dissolutos: non inflatur, superbos: non est fastidiosa, contra eos qui se demittere & proximo inservire nolunt: non quærit quæ sua sunt, in eos qui*

Sedecim dotes fructus charitatis quas explicat Chrysost.

ceteros

VERS. 12. *Quid sit videre Deum per speculum. Prima expositio. Speculum non imaginem rei, sed rem ipsam repræsentat. Secunda.*

beati simus, ut patet ex sequ.) NUNC PER SPECULUM IN ÆNIGMATE: TUNC AUTEM FACIE AD FACIEM] Dices, Si per speculum hic Deum videmus; ergo eum clarè videmus, & non in ænigmate: speculum enim non rei imaginem, ut vulgus putat, sed ipsam rem oculis exhibet.

Respondeo. Verùm est quòd speculum rem ipsam oculis exhibet; id tamen facit per radium non directum, sed reflexum, ideoque non propriè, clarè, distinctè, sed quasi procul, obscurè & confusè rem repræsentat: talis autem est cognitio de Deo & divinis, quam habemus in hac vita: quia in cælo directè, propè, clarè videbimus Deum in se facie ad faciem.

Secundo, pro *per speculum*, græcè est δι' ἐσόπτρου, id est, *per inspectorium*, videmus: ἔσοπτρον enim est id quod inspicimus, quasi medium alicujus rei videndæ, qualia sunt perspicilla senum, speculum oculare, sive vitrum viride quod scripturæ superponitur, ut oculos debiles in lectione confortet; res tamen facit videri virides, subatras & obscuras: & tale speculum propriè facit videri litteras, & rem visam non in se immediatè, sed per medium obscurum, & per similitudinem umbrosam, sive, ut Apostolus ait, in ænigmate: tale ergo speculum hic accipi potest.

Tertia. Pro per speculum vertunt alii, per cancellos, per transennam. Multiplex est speculum per quod hic Deum videmus.

Tertiò, aliqui δι' ἐσόπτρου, vertunt, *per cancellos, per transennam*. Sicut enim mercatores per cancellos vimineos transeuntibus merces è domo ostentant, non propè & distinctè, sed procul, summatim, & confuso modo; sic Deus se nobis ostendit in hac vita.

Quæres, Quodnam est hoc speculum, per quod hic Deum & divina videmus in ænigmate? Respondeo, Primò, esse creaturas, quæ quasi speculum creatorem suum repræsentant. Ita S. Thom. Secundò, esse phantasmata, quæ sunt rerum specula. Tertiò, esse humanitatem Christi, ejusque mysteria, quæ divinitatem ejus velant & repræsentant. Rursum esse Sacramenta, aliasque cæremonias & ritus. Ita Theodor. *In sanctissimo*, inquit Theodoret. *baptismo videmus figuram resurrectionis, tunc autem ipsam videbimus resurrectionem: hic videmus symbola Dominici corporis, illic autem ipsum Dominum videbimus: id enim significat* τὸ *ad faciem. Videbimus autem ejus, non quæ sub aspectum non cadit naturam, quæ à nullo cerni potest, sed eam quæ de nobis sumpta est*. In quibus ultimis Theodoreti verbis cavendus est illius error: videtur enim dicere, quòd in cælo tantùm videbimus humanitatem Christi; quia divina natura, inquit, cerni nequit. Sed excusari potest, quòd loquatur tantùm de visione corporali, de qua verum est dicere, quod oculis corporis tantùm videbimus humanitatem Christi. Verùm hoc est præter mentem Apostoli; agit enim Apostolus de visione beatifica divinitatis vel maximè.

Error Theodoreti de visione Beatorum quomodo excusandus.

IN ÆNIGMATE] per ænigma, id est, per obscuram orationem, cogitationem, phantasiam. ita Anselmus. Ænigma enim est quæstio, quæ cum involucris verborum proponitur.

TUNC AUTEM FACIE AD FACIEM) Alludit ad Mosen, de quo dicitur Exodi 33. 11. *Loquebatur ad Mosen facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum*. Et Num. 12. 8. *Ore ad os loquor ei: & palam, & non per ænigmata & figuras* (ut alii Prophetæ) *Dominum videt*.

NUNC COGNOSCO EX PARTE (imperfectè) ut dixi v. 9. TUNC AUTEM COGNOSCAM SICUT ET COGNITUS SUM) q.d. Tum in cælo perfectè cognoscam & intuebor Deum sicuti est in sua essentia, & reliqua Dei & fidei mysteria, sicut ipse me novit, & intuetur hoc quod sum per meam essentiam. Ita Anselm. Theophyl. Cajetan. Ambros. & Theodor. *Cognoscam*, inquit, *sicut & cognitus sum, id est, sicut notus & familiaris, qui vultum amici clarè*

A *intuetur*. Extendit hæc Apostoli verba S. August. etiam ad cognitionem eorum, quæ hic in terris fiunt, & ad Sancti alicujus statum spectant. Unde ipse ex hoc loco probat, quod Sancti res nostras perfectiùs intelligant in cælo, quàm intellexerunt olim in terra, unde sequitur ipsos & preces nostras, quibus eos invocamus, cognoscere. Ita ipse lib. 22. de Civit. c. 29. Aliter Chrysost. & Oecumen. Tunc, inquiunt, cognoscam practicè, & accurram ad eum per amorem & justitiam, sicut ipse me gratia sua prævenit & præcucurrit.

Sancti perfectiùs res nostras intelligunt in cælo, quàm in terra intellexerunt.

Tertiò, alii sic explicant: Tunc cognoscam eo perfectionis gradu, ad quem ab æterno cognitus & prædestinatus sum à Deo. Sed primus sensus est genuinus: opponit enim cognitionem claram & plenam cognitioni ex parte, hoc est, imperfectæ & ænigmaticæ.

VERS. 13. *In patria manet sola charitas.*

NUNC AUTEM MANENT, FIDES, SPES, CHARITAS, TRIA HÆC: MAJOR AUTEM HORUM EST CHARITAS) *Nunc*, græcè est νυνὶ, & v. præced. est ἄρτι, id est adhuc, scilicet in præsenti vita. Clarè enim hoc capite docet Paulus fidem, spem & charitatem hic manere, **B** sed in patria solam charitatem. Ita Patres. Vide Gregor. de Valentia disp. 1. q. 5. de subjecto fidei, puncto 2.

Objectio ex Irenæo & Tertull. Responsio.

Dices, Irenæus libr. 2. c. 47. Tertull. de Patientia cap. 12. *Nunc* intelligunt in cælo: ergo in cælo etiam erit & manebit tam spes, quàm fides.

Resp. Hi Patres per *fidem* accipiunt omnem firmam cognitionem, qualis est visio Dei; per *spem* verò firmam adhæsionem in Deo amato, quæ est fruitio Dei. Hoc enim est quod ait Tertull. *Permanent*, inquit, *fides, spes, dilectio: fides, quam Christi patientia induxit, spes, quam hominis patientia exspectat; dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur*. Sed hæc non sunt ad mentem Apostoli hic, ut patet.

MAJOR, id est maxima, EST CHARITAS] Sic Catullus:

Hespere qui luces cælo jucundior ignis,

id est, jucundissima stella.

Fiducia hæreticorum de peccatis remissis non est fides.

Hinc patet fidem non esse fiduciam hæreticorum de remissis peccatis: quia illa fiducia non est aliud quàm spes roborata; si quid est amplius, scilicet propriè dicta fides, qua certissimò credas te esse justum, te esse salvandum, **C** sicut credis Deum esse; tunc superflua est spes. Quod enim certò credis, id non speras, nec sperare potes: sicut non speras Deum esse, Christum esse passum pro nobis. Spes enim quæ verè spes est, habet adjunctum metum & formidinem de opposito, qualis nulla est in fide. Insuper Apostolus hic spem sive fiduciam à fide distinguit, & tam spem quàm fidem in hac vita requirit: ergo fides non est fiducia illa, quam jactant hæretici.

Spes habet adjunctam formidinē de opposito.

Patet rursum, charitatem omnium virtutum esse maximam & eminentissimam. Sicut enim inter elementa eminet ignis, inter metalla aurum, inter cælos empyreum, inter planetas sol, inter angelos Seraphini: ita inter virtutes quasi regina eminet charitas. Ea enim est ignis cælestis, qui animos omnium circum se inflammat: est aurum fulgentissimum, quo cælestes merces emimus: empyreum cælum est, in quo habitat Deus & Beati: sol est, qui omnia illuminat, fœcundat, vivificat: seraphica virtus est, quæ Seraphinos ardentes efficit. Vide dicta Deuter. 6. v. 5. *Quod est in navigio gubernator, quod in civitate magistratus, quod in mundo sol; hoc inter mortales est amor. Navigium sine guberna-* **D** *tore labascit, civitas sine magistratu periclitatur, mundus sine sole tenebricosus efficitur; & mortalium vita sine amore vitalis non est. Tolle ex hominibus amorem, solem è mundo sustuleris. Venustè Plautinus senex amorem appellat Deum mundicantem, id est, omnia munda & elegantia reddentem*, inquit, Beroald.

CAPUT DECIMUMQUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Dono linguarum præfert prophetiam. Primò, quia prophetia perutilis est ad ædificationem aliorum: lingua verò non, nisi quis eas interpretetur.

Secundò, v. 21. quia prophetia datur fidelibus: linguæ verò datæ sunt in signum, non fidelibus, sed infidelibus, idque probat ex c. 28. Isaja.

Deinde v. 24. tradit normam qua his donis ritè utantur, præscribitque ordinem qui servari debeat in sacro Ecclesiæ conventu; in quo v. 34. omnino mulieres silere jubet.

1. SEctamini charitatem, æmulamini spiritalia; magis autem ut prophetetis. 2. Qui enim loquitur
lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nemo enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria.
3. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem, & consolationem. 4.
Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat. 5. Volo au-
tem omnes vos loqui linguis: magis autem prophetare. Nam major est qui prophetat, quàm qui loqui-
tur linguis: nisi forte interpretetur, ut Ecclesia ædificationem accipiat. 6. Nunc autem, fratres, si ve-
nero ad vos linguis loquens: quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in revelatione, aut in scientia,
aut in prophetia, aut in doctrina? 7. Tamen quæ sine anima sunt vocem dantia, sive tibia, sive citha-
ra, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur id, quod canitur, aut quod citharizatur? 8.
Et enim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? 9. Ita & vos per linguam nisi manife-
stum sermonem dederitis: quomodo scietur id, quod dicitur? eritis enim in aera loquentes. 10. Tam
multa, utputa genera linguarum sunt in hoc mundo: & nihil sine voce est. 11. Si ergo nesciero virtutem
vocis, ero ei, cui loquor, barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. 12. Sic & vos, quoniam æmula-
tores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite ut abundetis. 13. Et ideo qui loquitur lingua,
oret ut interpretetur. 14. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. 15.
Quid ergo est? Orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente. 16. Ceterùm si bene-
dixeris spiritu: qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem? quoniam
quid dicas, nescit. 17. nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur. 18. Gratias ago
Deo meo, quòd omnium vestrum lingua loquor. 19. Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo lo-
qui, ut & alios instruam: quàm decem millia verborum in lingua. 20. Fratres, nolite pueri effici sensi-
bus, sed malitia paruuli estote: sensibus autem perfecti estote. 21. In lege scriptum est: Quoniam in aliis
linguis, & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus. 22. Itaque linguæ
in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. 23. Si er-
go conveniat universa Ecclesia in unum, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ, aut infide-
les: nonne dicent quòd insanitis? 24. Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idio-
ta, convincitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus: 25. occulta cordis ejus manifesta fient, & ita ca-
dens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd verè Deus in vobis. 26. Quid ergo est, fratres? cùm
convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet,
interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant. 27. Sive lingua quis loquitur, secundùm duos,
aut ut multum tres, & per partes, & unus interpretetur. 28. Si autem non fuerit interpres, taceat in Ec-
clesia, sibi autem loquatur, & Deo. 29. Prophetæ autem duo, aut tres dicant, & ceteri dijudicent. 30.
Quòd si alii revelatum fuerit sedenti, prior taceat. 31. Potestis enim omnes per singulos prophetare: ut
omnes discant, & omnes exhortentur: 32. & spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt. 33. Non
enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum doceo. 34. Mulieres in
Ecclesiis taceant, non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit. 35. Si quid autem
volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. 36. An à vobis
verbum Dei processit? aut in vos solos pervenit? 37. Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis, co-
gnoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata. 38. Si quis autem ignorat, ignorabitur. 39.
Itaque fratres æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere. 40. Omnia autem honestè, &
secundùm ordinem fiant.

COEPIT Apostolus c. 12. agere de varijs donis & gratijs gratis datis, quę variè varijs Spiritus sanctus distribuit: atque ut Corinthiis jactantiam de illis, & maximè de dono linguarum eximeret, idcirco cap. 13. hortatus est omnes ad charitatem, quasi reginam omnium gratiarum & donorum hoc verò capite redit ad gratias gratis datas, docetque non tantùm charitatem, sed & prophetiam præcellere dono linguarum.

Quæres, quid hoc cap. intelligat Apostolus per *prophetare*, per *Prophetas*? hæc enim est præcipua hujus capitis difficultas.

Quis sit Propheta, & nominis origo.

Nota. *Propheta*, græcè *Profitis*, propriè dicitur is, qui ex Dei instinctu rem, antequam eveniat, prædicit. Derivatur enim *Propheta*, non à Latino Præ & fari, sed ex Græco *pro*, id est antè, & *fimi*, id est dico, loquor: non autem, ut aliqui, ex *pro* & *faino*; ut sit Propheta is, cui priùs aliis id apparet quàm fiat. Hinc *Propheta* hebraicè dicitur נביא *nabi*, quasi à radice, בא *bo*, id est venit, ut notant doctiores Hebræi, tamquam *na'i* sit is, qui id quod venturum, est, præloquitur. Hæc origo est nominis: extenditur tamen à pari nomen Prophetæ, ut significet eum qui arcana cordis aut alia secreta revelat, & eum qui conscius est mentis divinæ, interpres videlicet & internuntius cælestis numinis, quique abstrusa & arcana voluntatis ingenijque divini perspecta habet & enuntiat. Sic Abraham Deo familiaris & carus, quem Deus suo colloquio dignatus est, dicitur Propheta, Genes. 20. 7.

Quare Abraham dicatur Propheta.

Itaque prophetia generatim in Scripturis dicitur facultas Dei consilia & placita pleniùs ac certiùs tum cognoscendi, A tum enarrandi ad Ecclesiæ profectum, quam Spiritus sanctus afflat & aspirat hominibus certis, qui inde Prophetæ vocantur. Hujus pars quædam est præsensio ac prædictio futurorum, aut etiam quorumvis reconditorum, sive præteritorum, sive futurorum. Pars altera, & quidem divinior & principalior, est de Deo, deque pietate & virtutibus dexteriùs & divinitùs disserendi facultas, non studio parta, sed ab eodem Spiritu aspirata: nam si studio parta est, scientia est & doctrina, non prophetia. Itaque S. Paulus, qui Evangelium suum non ab homine accepit, sed per revelationem Jesu Christi, Galat. 1. ex perpetua potiùs prophetia, quàm doctrina docuit & prædicavit.

Facultas de divinis disserendi, studio parta scientia est, non prophetia.

Septem acceptiones nominis Propheta.

Primò, ergo *Prophetæ* vocantur, qui futura vel arcana instinctu Spiritus sancti proloquuntur.

Primò, Propheta est vates: Secundò, doctor. Tertiò, arreptitius.

Secundò, doctores, non quivis, sed qui ejusdem Spiritus sancti instinctu docent & exhortantur ad pietatem.

Hinc Tertiò, *Prophetæ* dicebantur, qui arripiebantur vi quadam spiritus, ut hymnis Deum celebrarent, & populum ad pietatem provocarent Sic 1. Reg. 10. Spiritus insiluit in Saul, & prophetavit: &, ut dicitur cap. 19. deposuit vestes, & nudus cecinit per diem & noctem. Rursum, quia Prophetæ Elias & Eliseus suos habebant discipulos, qui quasi viri religiosiores certis temporibus, tum decantandis psalmis, orando & laudando Deum, tum excutiendo, meditando & docendo legem Domini, præ alijs se studiosè occupabant, quique interdum singulari afflatu Spiritus arripiebantur; ut ille qui Jehu in regem unxit; hinc omnes hi dicti sunt Prophetæ, horumque filij vel discipuli dicti sunt filii Prophetarum, de quibus sæpè

Qui dicti sint filii Prophetarum.

sæpè fit mentio lib. 4. Regum: præsertim quia inter eos A semper erant aliqui veri Prophetæ.

Quartò, Propheta est cantor. Principes cantorum Asaph &c. veri Prophetæ erãt.

Hinc Quartò, extenditur *Propheta* nomen ad cantores quosvis, ut prophetare sit idem, quod psallere, & Dei laudes simpliciter canere. Sic 1. Paralip. 25. alii Asaph, Heman, Idithum dicuntur *prophetare in psalteriis, citharis & cymbalis*, hoc est, hæc instrumenta pulsare & Deo psallere. Erant tamen inter hos cantores veri Prophetæ, scilicet principes cantorum, Asaph, Heman, Idithum, qui ex afflatu sancti Spiritus composuerunt psalmos eorum nomine inscriptos, ut tradunt Hebræi.

Quintò, Propheta est deliris:

Quintò, per catachresin *Propheta* vocantur deliri, qui ex afflatu spiritus mali insolentiùs delira & insana proloquuntur. Sic. 1. Reg. 18. 9. *Invasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat in medio domus suæ*, hoc est, delirabat, & insolentia loquebatur, quasi actus enthusiasmo. Unde & profani poetas vocabant Vates & Prophetas, eò quod & ipsi viderentur Musarum quodam furore agi, instar Sibyllæ in componendis & decantandis carminibus. Ita Ovidius l. 6. Fastor.

Quare poetæ vocentur Prophetæ.

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Impetus hic sacræ semina mentis habet.

B

Sic ad Titum c. 1. 21. Epimenides poeta dicitur *Propheta*.

Sextò, prophetare significat miracula facere.

Sextò, *prophetare* significat miracula facere. Hoc enim erat opus Prophetarum, qui erant viri sancti & divini, & quasi organa Dei, divinæque sapientiæ & potentiæ. Sic Ecclesiast. 48. dicitur corpus mortuum Elisei prophetasse, quia suo contactu mortuum resuscitavit, 4. Reg. 13. 21. Sic etiam sumitur Propheta, Lucæ 7. 16.

Corpus mortuum Elisei prophetavit, id est, mortuũ resuscitavit.

Septimò, prophetare est prophetiam confirmare.

Septimò, *prophetare* est prophetiam confirmare. Sic Eccli. 49. ossa Joseph dicuntur post mortem prophetasse, id est, quando per castra. & cum castris Hebræorum egredientium ex Ægypto efferebantur simul ossa Joseph, tacitè testabantur & loquebantur pristinam ejus de hoc egressu prophetiam veram esse, eamque confirmabant.

Vera prophetia jam magna ex parte cessavit.

Ex his patet, veram & propriè dictam prophetiam, qualis erat ante Christum, & in primitiva Ecclesia frequens, jam magna ex parte cessasse; & apud paucissimos viros egregiè sanctos, in testimonium sanctitatis eorum reperiri. Eorum enim donorum frequentia, quæ miraculo homini contingebant. qualia erant loqui linguis, prophetare, & similia, ferè cum Apostolis finem accepit, scilicet C ut promiscuè jam illa non dentur, uti tum dabantur, sed tantùm paucis & raris. Miracula enim illa maximè propter infideles ad Evangelii inquisitionem & confirmationem. Dominus voluit coruscare; jam verò quia satis fides est stabilita, & mundus conversus, ea subtrahit, vultque Ecclesiam solita docendi & exhortandi ratione perficere & proficere. Hæc Jansen. in c. 47. Concordiæ.

Quomodo à Paulo Propheta hic accipiatur.

Quæres Secundò, Quonam horum modorum hoc cap. accipitur à Paulo nomen Prophetæ? Resp. Primò, Chrysost. & Theophyl. propriè hic capiunt, pro eo qui futura prædicit. Sic enim accepit hoc nomen Paulus cap. 12. Secundò, Theodor. prophetiam hic accipit pro cogitationum, aliorumque occultorum manifestatione: favet versus 24.

Nomine prophetiæ & linguarum, Paulus comprehendit omnia quæ fiebant in conventibus Ecclesiæ.

Verùm Nota, Apostolum hoc cap. describere omnia quæ fiebant olim in conventibus fidelium in Ecclesia, eaque comprehendere nomine linguarum, & nomine prophetiæ. Nam Spiritus sanctus olim in Ecclesia afflabat multos, ut exoticis & peregrinis linguis cantica spiritualia, preces, hymnos, orationes, psalmos, aliaque coram simplici & promiscua plebe canerent aut recitarent, uti D factum erat in pentecoste ab Apostolis, Actor. 2. Id patet ex S. Dionysio cap. 3. de Divinis nomin. & Tertull. Apolog. 29. & hoc vocat hic Apostolus *donum linguarum* sive *linguis loqui*. Alii verò Spiritus sanctus dabat exponere S. Scripturam, vel docere, vel verba facere de divinis, vel prædicare & exhortari, vel hymnum aut psalmum canere, vel orationem insignem populo vulgari lingua præire: subinde etiam, ut notant Chrysost. & Theodor. hic, arcana cordis, aliaque occulta, imò & veras prophetias proloqui. Et hæc omnia comprehendit hic Paulus nomine prophetiæ, maximè concionem & doctrinam, opponitque dono linguarum. Id patet v. 4. 5. 6. 31. sed maximè v. 25. 26. Nam & prisci Prophetæ non tantùm futura prædicunt. sed & docent & concionantur, & psalmos orationesque miscent. Unde prophetiam hanc Apostolus hic linguis præfert, & ad eam toto cap. hortatur, ordinatque quo modo & ordine fieri debeat, id est, ordinat modum quo fieri debeant conventus & collationes spiritales in Ecclesia, tum ante, tum post sacram synaxim. In his enim unus explicabat sacram Scripturam, alius exhortabatur, tertius hymnum, quartus psalmum canebat, etiam lingua subinde peregrina. Ita Ambros. Anselm. & pulchrè Philo lib. de Essæis, ita Essæos has collationes instituisse docet. Sic & superiùs capite 11. v. 4. & 5. accepit nomen Prophetæ.

Paulus ordinat quo modo collationes spiritales in Ecclesia fieri debeant.

Prophetæ hic sunt, qui docent, vel exhortantur ex afflatu Dei.

Nota. Paulus hic non vocat Prophetas omnes illos, qui simpliciter explanant obscura Prophetarum & sacræ Scripturæ; nec omnes illos, qui alios docent, vel exhortantur, ut quidam putant; sed tantùm eos qui id agunt ex afflatu Dei, & proprio instinctu Spiritus sancti, non autem ex eruditione studio & labore acquisita. Patet hoc v. 30. *Quòd si alii*, inquit, *revelatum sit, prior taceat*. Et v. 32. *Spiritus Prophetarum Prophetis subjecti sunt*. Ergo Prophetas hic intelligit eos, qui Spiritu sancto agebantur, & ab eo revelationem doctrinæ, vel exhortationis aut orationis alicujus accipiebant: quod tum frequens erat, ut patet versu 26. Jam autem illo Spiritus sancti afflatu cessante, in ejus locum successit sacra lectio, concio, psalmodia B ante Missam, in Missa, & post Missam, ut dicam versu 26.

SECTAMINI CHARITATEM] Græcè, διώκετε, id est, *persequimini charitatem*. Significat ardens studium charitatis, ut eam insectemur, perinde ut venator feram insequitur. VERS. 1.

ÆMULAMINI SPIRITALIA) Hoc est, ut Chrysost. dona Spiritus sancti, scilicet gratis data, uti est donum linguarum, gratia sanitatum, & alia, de quibus cap. 11. desiderate, & ad ea conamini, maximè orando; non studio excellendi, ut vos præ aliis hisce donis jactetis, sed ex charitate, ut aliis & Ecclesiæ per ea prosistis.

MAGIS AUTEM UT PROPHETETIS) ut scilicet ex afflatu Spiritus sancti doceatis, dicatis, vel canatis ea, quæ alios ad pietatem excitent. Hoc enim est hic *prophetare*, uti jam dixi.

QUI ENIM LOQUITUR LINGUA (alia & peregrina) NON HOMINIBUS LOQUITUR, SED DEO, causam explicat & subdit, dicens: NEMO ENIM AUDIT. SPIRITU AUTEM LOQUITUR MYSTERIA) q. d. *Nemo audit*. id est, nemo intelligit loquentem lingua peregrina, licet ipse Spiritu afflatus loquatur subinde alta mysteria. VERS. 2.

C Nota. S. August. lib. 12. de Genesi ad litt c 8. Primas. & Cajetan. legunt in nominativo: *Spiritus autem loquitur mysteria*. q. d. Paulus: Spiritus sanctus in sacra Scriptura, arcana loquitur mysteria, quæ intelligi nequeunt, nisi quis Propheta vel doctor illa interpretetur. Verùm hic sensus non facit ad rem & mentem Apostoli, planeque legendum est in ablativo: *Spiritu autem loquitur mysteria*, juxta sensum jam datum; ita enim legunt passim Græci, Latini & Syrus.

NAM QUI PROPHETAT, HOMINIBUS LOQUITUR AD ÆDIFICATIONEM ET EXHORTATIONEM ET CONSOLATIONEM) Ecce quod dixi. prophetare hic est loqui ea quæ alios ædificant, exhortantur & consolantur: ac proinde præstat prophetare quàm loqui linguis peregrinis, utpote quas nemo intelligit, ut proinde nemo iis instrui, ædificari, vel consolationem aliquam accipere possit. VERS. 3.

VOLO AUTEM (hoc est, velim, optarim) OMNES VOS LOQUI LINGUIS, MAGIS AUTEM PROPHETARE; ut scilicet alios ad pietatem excitetis. NUNC AUTEM, VERS. 5.

D FRATRES, SI VENERO AD VOS LINGUIS LOQUENS: QUID VOBIS PRODERO NISI VOBIS LOQUAR AUT IN REVELATIONE: id est, nisi loquar revelationem, putà expositionem revelationis mihi factæ? AUT IN SCIENTIA: id est, ea quæ scio per scientiam, vel à Deo infusam, vel studio partam. AUT IN PROPHETIA id est, ea quæ scio per prophetiam, tum propriè dictam tum impropriè, scilicet *prophetiam*, hoc est, occultorum & obscuriorum, maximè sacræ Scripturæ, explicationem. AUT IN DOCTRINA) scilicet per eam docendo & accomodando meum sermonem ad captum auditorum. Sic ferè D. Thomas & Theophyl. Supple, atqui nihil horum facere potero loquens linguis, nisi interpretationem adhibeam, ut intelligatis: ergo præstat prophetare quàm linguis loqui, nisi quis linguam interpretetur. VERS. 6.

Quomodo hic differãt revelatio, scientia, prophetia, doctrina, Prima expositio.

Secundò & meliùs, aliter hæc accipiemus. Pro quo Nota. Hic *scientia* refertur & jungenda est, cum *doctrina*, sicut *reve-*

Secunda expositio

latio jungenda est cum *prophetia*: sicut enim ex scientia sua cognoscebant scientes & docti ea, quæ aliis communicarent per doctrinam, eos scilicet docendo: ita ex revelatione percipiebant ea, quæ aliis per prophetiam enunciarent. In hoc enim differt *prophetia* à *doctrina*; quòd *prophetia* accipiatur per revelationem, *doctrina* per scientiam. Docemus enim id quod per scientiam & studium scientiæ assecuti sumus. Sensus ergo est, q. d. Paulus: Si linguis peregrinis loquar, nec vos instruam & doceam, vel per doctrinam labore & scientia partam, vel per prophetiam revelatione acceptam, nihil vobis prodero. ita Toletus, & Jansenius loco citato.

Prophetia est per revelationem, doctrina per scientiam.

Tertiò, Cassianus collat. 14. c. 8. per hæc quatuor intelligit quatuor sensus sacræ Scripturæ: scilicet per *doctrinam* sensum litteralem, per *revelationem* allegoricum, per *scientiam* tropologicum, per *prophetiam* anagogicum. Sed hoc mysticum & symbolicum est.

Tertia, quadruplicem sensum sacræ Scripturæ intelligit Cassian per hæc quatuor.

VERS. 7. TAMEN] Græcè ὅμως, q. d. Etiam, quin etiam ex inanimatis hoc quod dico cognosci potest, scilicet linguas nihil prodesse, nisi intelligantur: nam pari modo cithara & tibia nisi distinctum dent sonum, ut intelligantur, nemini proderunt. Nemo enim sciet quid canatur, aut citharizetur, ac proinde nemo iis se pascet, vel oblectabit, aut movebitur ad tripudium, ut ad numeros saltet. Gagneius pro ὅμως legit ὁμοίως, id est *similiter*.

VERS. 9. ITA ET VOS PER LINGUAM NISI MANIFESTUM (εὔσημον, bene significantem, intelligibilem) SERMONEM DEDERITIS, QUOMODO SCIETUR ID QUOD DICITUR?] Lingua enim est character, imago, index & nuntius mentis. Nam ut ait Aristotel. lib. 2. perihermen. voces sunt notæ earum affectionum, quæ in anima delitescunt. Hinc Socrates ex voce mentem & animum cujusque qualis esset explorabat & pervidebat, dicebatque: *Loquere adolescens ut te videam*. Hoc autem fieri nequit nisi lingua loquentis audienti sit nota & manifesta.

Lingua est character, imago & nuntius mentis.

Socrates ex voce animum cujusque explorabat.

VERS. 10. TAM MULTA, UT-PUTA, GENERA LINGUARUM) *Ut-puta*, id est nempe: græcè εἰ τύχοι, *ut res tulerit*, uti varias linguas audire contingit. ita Oecumen. Sed Erasmus & Vatablus non ad verbum, sed eodem sensu, εἰ τύχοι vertunt, *verbi gratia*.

LINGUARUM) Græcè φωνῶν, *vocum*, hoc est, linguarum, idiomatum vocalium.

ET NIHIL SINE VOCE EST) nulla gens, nullus sermo est sine voce. Alii, nullum instrumentum est, v. g. cithara, tibia, quin propriam vocem & sonum reddat. ita Oecumen. Alii propriè, *nihil*, id est nulla res, est sine voce. Nam, ut canit Auson. ad Paulinum,

Nil mutum natura dedit, non aeris ales,
Quadrupedesve silent, habet & sua sibila serpens,
Cymbala dant ictu sonitum; dant pulpita saltu
Tacta pedum; tensis reboant cava tympana tergis.

Quartò & optimè, *nihil*, id est nulla linguarum, est sine voce. Græcè enim est οὐδὲν αὐτῶν, scilicet φωνῶν, ἄφωνον, *nihil eorum*, hoc est linguarum, est *sine voce*. q. d. Multæ sunt linguæ, & quæque suas habet voces.

Quomodo nihil sit sine voce. Prima expositio. Secunda. Tertia. Omnia esse sonantia dicit Auson. Quarta & genuina.

VERS. 11. SI ERGO NESCIERO VIRTUTEM (hoc est vim & significationem) VOCIS, ERO EI, CUI LOQUOR, BARBARUS] Hoc est, ut ait Ovid.

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

Nota, *Barbarus* primò dictus est à Græcis per onomatopœiam is, qui aliam linguam quàm Græcam sonaret: deinde à Romanis, qui aliam quam Græcam, vel Romanam: posteà qui aliam quamvis à patria lingua diversam loqueretur, dictus est Barbarus, quia à suis non intelligebatur. Unde Anacharsis Scytha cùm ab Atheniensibus rideretur quasi barbarus, aptè respondit: *Scythæ barbari sunt apud Athenienses, & æquè hi barbari sunt apud Scythas.*

Quis dictus sit Barbarus.

Dictum Anacharsis coram Atheniensibus de sua barbarie.

ÆMULATORES ESTIS SPIRITUUM) donorum scilicet Spiritus sancti & gratiarum, de quibus cap. 12.

VERS. 12. AD ÆDIFICATIONEM ECCLESIÆ QUÆRITE, UT ABUNDETIS) quasi dicat. Petite, & poscite à Deo hæc dona abundè vobis donari; sed ita ut iis utamini, non ad ostentationem, sed ad ædificationem Ecclesiæ.

VERS. 13. QUI LOQUITUR LINGUA, ORET UT INTERPRETETUR) Nota. Paulus hic loquitur de publica oratione, qua unus, privatus licet, afflatus Spiritu coram omnibus alta voce orabat, ceteris audientibus, & cum eo deprecantibus, suaque vota jungentibus, patet ex seqq. Aliter Chrysost. Ambrosius, Anselmus: Oret, inquiunt, ut donum linguas interpretandi accipiat, ut se & suam linguam interpretari possit; sed *orare* aliter capitur vers. seq. ergo & hic,

VERS. 14. SI OREM LINGUA, SPIRITUS MEUS ORAT, MENS AUTEM MEA SINE FRUCTU EST] *Spiritus meus orat*, hoc est, spiritu meo reficior. Secundò, Chrysost. *Spiritus meus*, inquit, id est, Spiritus sancti donum, quod est in me, *orat*, id est, facit me orare, publiceque orationem pronuntiare. Tertiò, *spiritus*, hoc est, vox mea spiritu vitali & vocali prolata, *orat*, *mens autem mea sine fructu est*, quia significationem sermonis & orationis à se prolatæ non intelligit. ita ex S. Basilio Theoph. & Erasm. qui pro *spiritu* vertit halitum. Unde & Primasius: *Spiritus*, inquit, *hic sermo intelligendus est, qui nonnumquam mente alia cogitante precatur*. Sed primus sensus est genuinus, ut patet ex sequentibus. Aliter D. Thom. hic *spiritum* tripliciter accipit (quem vide si lubet) sed non ad mentem Apostoli.

Triplex explicatio illius Spiritus meus orat.

MENS AUTEM MEA SINE FRUCTU EST] S. Chrysost. Theophyl. Ambros. D. Thom. & Cajetanus, putant Apostolum hic loqui de iis, qui donum linguarum acceperant; quas tamen ipsi non intelligebant, instar asinæ Balaam; vel certè mysteria verbis contenta non penetrabant. Ita & S. Augustin. lib. 12. de Genesi ad litt. cap. 8. & 9. & colligitur ex v. 28. Hi enim sine fructu orabant talibus linguis, quia licet spiritus pia devotione in Deum pasci posset, non tamen mens pascebatur intelligentiam precum verbalium.

Verùm dico, *Mens*, græcè νοῦς, hic idem est quod sensus, ut vertit Noster v. 19. & c. 2. v. ult. imò Aristot. τίς ἐστὶ inquit, τὸ τούτων τῶν ῥημάτων νοῦς; quis est horum verborum sensus. sic enim sumitur νοῦς Apoc. 17. v. 9. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν id est, ut vertit noster Interpres & alii passim: *Hic est sensus* (visionis bestiæ) *qui habet sapientiam*, νοῦς enim hisce locis respondet Hebræo שכל *sechel*, uti declarabo v. 15. νοῦς ergo idem est quod διάνοια: & sicut Rhetores opponunt inter se statum ῥητοῦ καὶ διανοίας: ita Apostolus opponit hic γλῶσσαν καὶ νοῦν, id est, *linguam & mentem*, sive verbum & sensum. *Sensus* autem hic idem est quod intelligentia, non activa, qua scilicet sentiam, hoc est, intelligam; sed passiva, scilicet, qua sentiar, id est intelligar ab omnibus. Passivè enim hic capitur *sensus*. vide can. 30. Hæc ergo mens, id est sensus, significatio & intelligentia linguarum mearum, est sine fructu, quia nemo eam capit intelligitve, ut inde ad pietatem excitetur, hoc enim intendit Apostolus, ut mox pluribus dicam. Itaque hic sensus est genuinus, eumque tradere videtur S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 278.

νοῦς id est mens hic est sensus.

Mens sive sensus hic est intelligentia passiva qua scilicet loquens intelligitur ab audientibus.

Secundò, non improbabiliter Oecumen. Mens, inquit, id est scopus & intentio mea est sine fructu, non loquentis, sed audientis, quem intendit loquens ad pietatem excitare. Nam de fructu audientium loqui Apostolum patet ex v. 14. 16. 19. Ita quoque Theodor. Loquitur enim Apostolus de orationibus & canticis spiritualibus, quæ privati quique ex dono Spiritus sancti componebant & publicè pronuntiabant, vel canebant in Ecclesia tempore collationum spiritualium; idque in consolationem, instructionem, vel exhortationem populi: unde vult illa vulgari lingua fieri, ut ab omnibus intelligantur; alioqui enim sine fructu ea fore asserit.

Secundò, Oecumen. Mens inquit, est intentio.

Dices, Ergo Missa & Horæ canonicæ jam cani debent vulgari lingua.

Respondeo, Nego consequent. quia Apostolus loquitur de precibus, quas privatus quisque componebat ad ædificationem & excitationem populi, non de divinis & publicis officiis, quæ jam approbatione, imò ordinatione & nomine totius Ecclesiæ & populi obeunt Clerici, ad colendum, & gravi ac uniformi quadam majestate latinè laudandum Deum. Si enim vernacula lingua dicerentur, Primò, rudes malè res tam divinas apprehenderent, malè intelligerent, errores & hæreses conciperent. Secundò, singulis provinciis, imò penè urbibus varianda esset lingua. Licet enim eadem communi lingua loquantur Germani omnes, tamen diversum linguæ idioma habent singuli: aliud enim habent Westphali, aliud Helvetii, aliud Hassi, aliud Juliacenses, &c. atque ita si vernaculè diceretur divinum officium, in tanta idiomatum varietate schisma oriretur, risus & contemptus sacrorum.

Paulus intendit docere non Missam sed privatas preces componendas esse ad excitationem populi lingua vulgari.

Divina officia quare non sint dicenda idiomate vulgari.

Di-

varietate schisma orietur, risus & contemptus sacrorum.

Dices Secundò, populus non intelligit latinè, quem ergo fructum ex Missa Latina percipit?

Fructus quos populus ex Missa percipit, licet eam non intelliges.

Respondeo Primò, particeps est istius sacrificii, & etiam Sacramenti, si velit. Secundò, particeps est omnium precum, quas pro omnibus, maximè præsentibus, fundit sacerdos. Tertiò, per ritus & cæremonias tam decoras ad devotionem & mentem privata oratione ad Deum elevandam excitatur, docetur & accenditur, præsertim cùm illa in concione populo Parochi explicare debeant, ut jubet Concil. Trident. sess. 22. cap. 8. Vide Bellarm. lib. 2. de verbo Dei, c. 16.

VERS. 15. QUID ERGO mihi vobisque faciendum EST? ORABO SPIRITU (ut spiritus meus oratione mea pascatur) ORABO ET MENTE] Id est, orabo sensu & intelligentia, orabo intelligenter, ut alii me sentire, id est intelligere, possint. Alludit Paulus ad illud psalm. 46. 8. *Psallite sapienter*: pro quo hebraicè est משכיל *maskil*, id est, in intelligentia: quod Septuag. vertunt, συνετῶς, id est, *psallite intelligenter*, ut nimirùm vos ipsi intelligatis & sapiatis ea quæ psallitis, & ut alii qui vos audiunt, ea quæ psallitis intelligant. Hoc enim est communis psaltæ officium, ita nimirum psallere, ut possit ab aliis intelligi. Vox enim νοῦς, qua utitur hic Paulus, respondet Hebr. שכל *sechel*, sive משכיל *maskil*, & בינה *bina*, quæ passivè capiuntur subinde, ut Isaiæ 33. 19. pro eo quod noster Interpres vertit. *Populum alti sermonis, ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia*; hebraicè est, *populum blæsum labiis, in quo non est* בינה *bina*, id est *intelligentia*, qui scilicet ita blæsus est, ut non possit intelligi. Sic Nehemiæ 8. 8. dicitur Esdras legisse coram populo in libro legis *distinctè & apertè ad intelligendum*: hebraicè שום שכל *som sechel*, id est, ponendo vel dando intellectum, hoc est, intelligibiliter, ita ut omnes possent intelligere.

Quid sit psallere sapienter.

Distinctè canendum est, ut intelligatur. νοῦς est hebr. sechel.

VERS. 16. CETERUM SI BENEDIXERIS SPIRITU: QUI SUPPLET LOCUM IDIOTÆ, QUOMODO DICET, AMEN, SUPER TUAM BENEDICTIONEM? QUONIAM QUID DICAS, NESCIT) *Si benedixeris*, id est, si Deum laudaris tua lingua & spiritu. Aliter S. Thom. Si sacerdos, inquit, publicè benedixerit populo: sic quoque explicat Primasius, Haymo & Salmeron, qui multis contendit probare Apostolum loqui hic de sacrificio Missæ, qua sacerdos benedicit non tam populum, quàm Deum. Nam ita videntur significare verba Græca hic εὐλογῇς, & εὐχαριστῇς, quibus pariter utuntur Evangelistæ & Paulus in institutione Eucharistiæ, quæ inde dicta est εὐλογία, id est *benedictio*; & Eucharistia, id est gratiarum actio. Accedit, quòd in omnibus Liturgiis Missæ; tam Jacobi & Clementis, quàm Basilii & Chrysost. post consecrationem panis & vini populus acclamare soleat, *Amen*. Videtur ergo hic velle Apostolus, ut publicæ benedictiones, preces, & Missæ in Ecclesia non celebrentur ignoto prorsus & peregrino sermone; sed ut apud Græcos celebrentur græcè, apud Hebræos hebraicè, apud Latinos latinè. Nam magna ex parte hæc idiomata ab his, qui sunt ejusdem linguæ, intelliguntur: cùm enim fieri non possit, ut una lingua ab omnibus, etiam diversis nationibus, qui eamdem sæpè Missam audiunt, intelligatur; oportuit seligi unam magis communem, quæ à plerisque honestioribus intelligatur, qualis est apud nos Latina, ita ut multi in Missa Latina apud nos loco idiotæ respondere possint, Amen. quod hic requirit Apostolus.

Olim in Missa post consecrationem populus acclamabat Amen.

Paulum non loqui hic de communi oratione Ecclesiæ, sed propria privatorum, probatur. Primò.

Verùm Apostolum non loqui de publica & solemni benedictione Missæ, sed quavis alia, quam quisque privatim afflatus spiritu per hymnum, psalmum, vel orationem dictabat & recitabat, patet Primò, ex voce *Ceterùm*, pro qua græcè est ἐπεί, id est, *quandoquidem*; quæ vox dat causam cur v. præced. dixerit, *Orabo spiritu, orabo & mente; psallam spiritu, psallam & mente*. Loquitur ergo Paulus de benedictione non Missæ, sed psalmorum & orationum, quas quisque ex spiritu fundebat. Idem indicat Græcum τῇ σῇ, id est *tua*, scilicet propria & privata, εὐχαριστίᾳ id est *benedictione*. Secundo, idem patet ex decursu totius capitis, ac præsertim ex conclusione totius discursus Paulini vers. 26. ubi sic ait: *Quid ergo est, fratres? cùm convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant*: ergo loquitur Paulus de benedictione, psalmis & linguis, non sacerdotis & publici ministri;

Secundò.

A sed de privatis, quas unusquisque ex spiritu proferebat ad communem fidelium ædificationem. Tertiò, idipsum patet ex v. 31. ubi ait: *Potestis omnes per singulos prophetare*. Et v. 29. *Prophetæ*, inquit, *duo aut tres dicant, & ceteri dijudicent*: ergo loquitur de nova & privata cujuslibet prophetia & benedictione; hæc enim examinanda & dijudicanda est. Nam communis Ecclesiæ oratio & liturgia à tota Ecclesia probata & instituta examinari & dijudicari non debet. Hæc omnia magis patebunt ℣. sequ.

Tertiò.

IDIOTÆ] Gagnejus ex Severiano: Idiota, inquit, est catechumenus. Secundò, Primasius. Idiota, inquit, est neophytus. Tertiò, & optimè, idiota, est indoctus, rudis, linguarum expers. Ita Chrysost. Syrus, Theophyl. S. Thom. & alii.

Quid sit idiota. Prima expositio. Secunda Tertia & genuina.

Nota. S. Thom. Primas. & Haymo per idiotam hunc accipiunt ministrum, qui in Sacro & Collectis pro populo respondet, *Amen*. Unde significant hi Patres Paulum velle, ut saltem Missæ & sacrorum minister intelligat sacerdotem, illumque qui publicè lingua alia, quàm vernacula orat, ut pro populo respondere possit, *Amen*. Hoc B consilium & documentum bonum & conveniens est, non tamen absolutè necessarium, nec genuinum ex mente Pauli.

D. Thomas accipit idiotam pro ministro qui respondet, Amen.

Unde dico, *idiotam* hic non significare ministrum sacrorum, sed quemvis è plebe. Græcè enim est ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, *qui implet*, vel *occupat locum idiotæ*, id est, qui sedet inter idiotas, qui est idiota (alio enim loco sedebant Prophetæ & doctores, alio idiotæ & populus) uti est plebejus quisque & tota plebs indocta. Ita Chrysost. & Theophyl. Tota enim plebs, & consequenter quivis idiota, olim in sacris conventibus respondebat, *Amen*, ut patet ex Justino Apolog. 2. in fine. Unde Hieron. in fine commentarii in epistolam ad Galat. *In Ecclesia Romana*, ait, *ad instar cælestis tonitrui reboat, Amen*. Id jam plebis vice facit minister, ut sacerdoti oranti respondeat, *Amen*, ne confusa vox plebis Ecclesiam turbet.

Idiota propriè hic significat quemvis è plebe.

Nota Secundò. Loquitur hic Apostolus, ut dixi, de C oratione nova & privata alicujus particularis, quæ proferebatur ad populi excitationem & ædificationem, & cui subesse poterat error, ut patet vers. 29. Hanc enim vult vulgari lingua fieri, ut eam intelligat populus, ne respondeat, *Amen*, ad orationem alicujus, qui in oratione quam facit peregrina lingua, ridicula, absurda, errores & hæreses profert: non autem loquitur Apostolus de oratione publica ab Ecclesia probata & recepta, quæ non nomine hujus, vel illius, sed nomine totius Ecclesiæ profertur, in qua certum est nihil erroris contineri, cui unus minister respondet *Amen* pro populo; atque interim populus, qui hujus orationis est particeps, potest insuper alia oratione privata Deum orare. Adde, Concilium Tridentinum ut dixi, jubere, ut pro concione hæ orationes populo explicentur.

Paulus vult orationem privatam alicujus vulgari lingua fieri, non publicam.

Denique licitum est orare lingua quam non intelligis, cùm certò scis preces esse bonas; sicuti Moniales latinè recitant Horas: & sic idiotæ, orante sacerdote latinè, possunt cum illo orare, & mentem Deo jungere, ac pe- D tere, ut Deus concedat id, quod sacerdos pro se & toto populo nomine totius Ecclesiæ; optima & utilissima oratione rogat & supplicat: quia licet eam non intelligant, nec pascantur intelligentia & sensu precum; habent tamen fructum devotionis erga Deum & reverentiæ erga preces sacras: imò plus merentur & impetrant, quàm illi qui eas intelligunt, si majori humilitate, pietate & fervore orent.

Licitum est orare lingua quam non intelligis.

Ita S. Jordanes rogatus, an placerent Deo hæ Monialium preces? respondit appositè: *Sicut gemma in manu rustici, qui non novit pretium ejus, tantum valet, quantum in manu aurificis & gemmarii, qui pretium novit: sic & preces tantum valent in ore indocti qui eas non intelligit, quantum in ore docti qui intelligit*. perinde ac libellus supplex qui à rustico & idiota regi porrigitur, tantumdem à rege impetrat, quantum impetraret alius qui à viro docto & litterato porrigeretur. Scriptum est enim: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*. Et, *Si hi, infantes, tacuerint, lapides clamabunt*, Matth. 12. 16. Simili modo in Vitis Patrum, Abbas

Pulchra similitudine ostenditur Latinas preces Monialium Deo placere, etiamsi eas non intelligant. Orationes non intellectæ suam vim habent

latio jungenda est cum *prophetia*: sicut enim ex scientia sua cognoscebant scientes & docti ea, quæ aliis communicarent per doctrinam, eos scilicet docendo; ita ex revelatione percipiebant ea, quæ aliis per prophetiam enunciarent. In hoc enim differt *prophetia à doctrina*; quòd *prophetia* accipiatur per revelationem, *doctrina* per scientiam. Docemus enim id quod per scientiam & studium scientiæ assecuti sumus. Sensus ergo est, q. d. Paulus: Si linguis peregrinis loquar, nec vos instruam & doceam, vel per doctrinam labore & scientia partam, vel per prophetiam revelatione acceptam, nihil vobis prodero. ita Toletus, & Jansenius loco citato.

Prophetia est per revelationem, doctrina per scientiam.

Tertiò, Cassianus collat. 14. c. 8. per hæc quatuor intelligit quatuor sensus sacræ Scripturæ: scilicet per *doctrinam* sensum litteralem, per *revelationem* allegoricum, per *scientiam* tropologicum, per *prophetiam* anagogicum. Sed hoc mysticum & symbolicum est.

Tertia, quadruplicem sensum sacræ Scripturæ intelligit Cassian. per hæc quatuor.

VERS. 7. TAMEN] Græcè ὅμως, q. d. Etiam, quin etiam ex inanimatis hoc quod dico cognosci potest, scilicet linguas nihil prodesse, nisi intelligantur: nam pari modo cithara & tibia nisi distinctum dent sonum, ut intelligantur, nemini proderunt. Nemo enim sciet quid canatur, aut citharizetur, ac proinde nemo iis se pascet, vel oblectabit, aut movebitur ad tripudium, ut ad numeros saltet. Gagneius pro ὅμως legit ὁμοίως, id est *similiter*.

VERS. 9. ITA ET VOS PER LINGUAM NISI MANIFESTUM (εὔσημον, bene significantem, intelligibilem) SERMONEM DEDERITIS, QUOMODO SCIETUR ID QUOD DICITUR?] Lingua enim est character, imago, index & nuntius mentis. Nam ut ait Aristotel. lib. 1. perihermen. voces sunt notæ earum affectionum, quæ in anima delitescunt. Hinc Socrates ex voce mentem & animum cujusque qualis esset explorabat & pervidebat, dicebatque: *Loquere adolescens ut te videam*. Hoc autem fieri nequit nisi lingua loquentis audienti sit nota & manifesta.

Lingua est character, imago & nuntius mentis.

Socrates ex voce animum cujusque explorabat.

VERS. 10 TAM MULTA, UT-PUTA, GENERA LINGUARUM) *Ut-puta*, id est nempe: græcè εἰ τύχοι, *ut res tulerit*, uti varias linguas audire contingit. ita Oecumen. Sed Erasmus & Vatablus non ad verbum, sed eodem sensu, εἰ τύχοι vertunt, *verbi gratia*.

LINGUARUM) Græcè φωνῶν, *vocum*, hoc est, linguarum, idiomatum vocalium.

ET NIHIL SINE VOCE EST) nulla gens, nullus sermo est sine voce. Alii, nullum instrumentum est, v. g. cithara, tibia, quin propriam vocem & sonum reddat. ita Oecumen. Alii propriè, *nihil*, id est nulla res, est sine voce. Nam, ut canit Auson. ad Paulinum,

Quomodo nihil sit sine voce. Prima expositio. Secunda. Tertia. Omnia esse sonantia dicit Auson.

Nil mutum natura dedit, non æris ales,
Quadrupedesve silent, habet & sua sibila serpens,
Cymbala dant ictu sonitum; dant pulpita saltu
Tacta pedum; tentis reboant cava tympana tergis.

Quarto & optimè, *nihil*, id est nulla linguarum, est sine voce. Græcè enim est οὐδὲν αὐτῶν, scilicet φωνῶν, ἄφωνον, *nihil vocum*, hoc est linguarum, est *sine voce*. q. d. Multæ sunt linguæ, & quæque suas habet voces.

Quarta & genuina.

VERS. 11 SI ERGO NESCIERO VIRTUTEM (hoc est vim & significationem) VOCIS, ERO EI, CUI LOQUOR, BARBARUS] Hoc est, ut ait Ovid.

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor ulli.

Nota, *Barbarus* primò dictus est à Græcis per onomatopœjam is, qui aliam linguam quàm Græcam sonaret: deinde à Romanis, qui aliam quàm Græcam, vel Romanam: posteà qui aliam quamvis à patria lingua diversam loqueretur, dictus est Barbarus, quia à suis non intelligebatur. Unde Anacharsis Scytha cùm ab Atheniensibus rideretur quasi barbarus, aptè respondit: *Scythæ barbari sunt apud Athenienses, & æquè hi barbari sunt apud Scythas.*

Quis dictus sit Barbarus.

Dictum Anacharsis coram Atheniensibus de sua barbarie.

ÆMULATORES ESTIS SPIRITUUM) donorum scilicet Spiritus sancti & gratiarum, de quibus cap. 12.

VERS. 12 AD ÆDIFICATIONEM ECCLESIÆ QUÆRITE, UT ABUNDETIS) quasi dicat. Petite, & poscite à Deo hæc dona abundè vobis donari; sed ita ut iis utamini, non ad ostentationem, sed ad ædificationem Ecclesiæ.

VERS. 13 QUI LOQUITUR LINGUA, ORET UT INTERPRETETUR) Nota. Paulus hic loquitur de publica oratione, qua unus, privatus licet, afflatus Spiritu coram omnibus alta voce orabat, ceteris audientibus, & cum eo deprecantibus, suaque vota jungentibus, patet ex seqq. Aliter Chrysost. Ambrosius, Anselmus: Oret, inquiunt, ut donum linguas interpretandi accipiat, ut se & suam linguam interpretari possit: sed *orare* aliter capitur vers. seq. ergo & hic,

VERS. 14. SI OREM LINGUA, SPIRITUS MEUS ORAT, MENS AUTEM MEA SINE FRUCTU EST] *Spiritus meus orat*, hoc est, spiritu meo reficior. Secundò, Chrysost. *Spiritus meus*, inquit, id est, Spiritus sancti donum, quod est in me, *orat*, id est, facit me orare, publiceque orationem pronuntiare. Tertiò, *spiritus*, hoc est, vox mea spiritu vitali & vocali prolata, *orat*, *mens autem mea sine fructu est*, quia significationem sermonis & orationis à se prolatæ non intelligit. ita ex S. Basilio Theoph. & Erasm. qui pro *spiritu* vertit halitum. Unde & Primasius: *Spiritus*, inquit, *hic sermo intelligendus est, qui nonnunquam mente alia cogitante precatur*. Sed primus sensus est genuinus, ut patet ex sequentibus. Aliter D. Thom. hic *spiritum* tripliciter accipit (quem vide si lubet) sed non ad mentem Apostoli.

Vers. 14. Triplex explicatio illius Spiritus meus orat.

MENS AUTEM MEA SINE FRUCTU EST] S. Chrysost. Theophyl. Ambros. D. Thom. & Cajetanus, putant Apostolum hic loqui de iis, qui donum linguarum acceperant; quas tamen ipsi non intelligebant, instar asinæ Balaam; vel certè mysteria verbis contenta non penetrabant. Ita & S. Augustin. lib. 12. de Genesi ad litt. cap. 8. & 9. & colligitur ex v. 28. Hi enim sine fructu orabant talibus linguis, quia licet spiritus pia devotione in Deum pasci posset, non tamen mens pascebatur intelligentiam precum verbalium.

Verùm dico, *Mens*, græcè νοῦς, hic idem est quod sensus, ut vertit Noster v. 19. & c. 2. v. ult. imò Aristot. νοῦς ἐστὶ inquit, τὸ τοῦ τοῦ ῥήματος νοῦς; quis est horum verborum sensus. sic enim sumitur νοῦς Apoc. 17. v. 9. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν id est, ut vertit noster Interpres & alii passim: *Hic est sensus* (visionis bestiæ) *qui habet sapientiam*, νοῦς enim hisce locis respondet Hebræo שכל *sechel*, uti declarabo v. 15. νοῦς ergo idem est quod διάνοια: & sicut Rhetores opponunt inter se statum ῥητοῦ καὶ διανοίας: ita Apostolus opponit hic γλῶσσαν καὶ νοῦν, id est, *linguam & mentem*, sive verbum & sensum. *Sensus* autem hic idem est quod intelligentia, non activa, qua scilicet sentiam, hoc est, intelligam; sed passiva, scilicet, qua sentiar, id est, intelligar ab omnibus. Passivè enim hic capitur *sensus*. vide can. 30. Hæc ergo mens, id est sensus, significatio & intelligentia linguarum mearum, est sine fructu, quia nemo eam capit intelligitve, ut inde ad pietatem excitetur, hoc enim intendit Apostolus, ut mox pluribus dicam. Itaque hic sensus est genuinus, eumque tradere videtur S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 278.

νοῦς id est mens hic est sensus.

Mens firmè sensus hic est intelligentia passiva qua scilicet loquens intelligitur ab audientibus.

Secundò, non improbabiliter Oecumen. Mens, inquit, id est scopus & intentio mea est sine fructu, non loquentis, sed audientis, quem intendit loquens ad pietatem excitare. Nam de fructu audientium loqui Apostolum patet ex v. 14. 16. 19. Ita quoque Theodor. Loquitur enim Apostolus de orationibus & canticis spiritualibus, quæ privati quique ex dono Spiritus sancti componebant & publicè pronuntiabant, vel canebant in Ecclesia tempore collationum spiritualium; idque in consolationem, instructionem, vel exhortationem populi: unde vult illa vulgari lingua fieri, ut ab omnibus intelligantur; alioqui enim sine fructu ea fore asserit.

Secundò, Oecumen. Mens inquit, est intentio.

Dices, Ergo Missa & Horæ canonicæ jam cani debent vulgari lingua.

Respondeo, Nego consequent. quia Apostolus loquitur de precibus, quas privatus quisque componebat ad ædificationem & excitationem populi, non de divinis & publicis officiis, quæ jam approbatione, imò ordinatione & nomine totius Ecclesiæ & populi obeunt Clerici, ad colendum, & gravi ac uniformi quadam majestate latinè laudandum Deum. Si enim vernacula lingua dicerentur, Primò, rudes malè res tam divinas apprehenderent, malè intelligerent, errores & hæreses conciperent. Secundò, singulis provinciis, imò penè urbibus varianda esset lingua. Licet enim eadem communi lingua loquantur Germani omnes, tamen diversum linguæ idioma habent singuli: aliud enim habent Westphali, aliud Helvetii, aliud Hassi, aliud Juliacenses, &c. atque ita si vernaculè diceretur divinum officium, in tanta idiomatum varietate schisma orietur, risus & contemptus sacrorum.

Paulus intendit docere non Missam sed privatas preces componendas esse ad excitationem populi lingua vulgari.

Divina officia quare non sint dicenda idiomate vulgari.

Di-

varietate schisma orietur, risus & contemptus sacrorum.

Dices Secundò, populus non intelligit latinè, quem ergo fructum ex Missa Latina percipit?

Fructus quos populus ex Missa percipit, licet eam non intelligat.

Respondeo Primò, particeps est istius sacrificii, & etiam Sacramenti, si velit. Secundò, particeps est omnium precum, quas pro omnibus, maximè præsentibus, fundit sacerdos. Tertiò, per ritus & cæremonias tam decoras ad devotionem & mentem privata oratione ad Deum elevandam excitatur, docetur & accenditur, præsertim cùm illa in concione populo Parochi explicare debeant, ut jubet Concil. Trident. sess. 22. cap. 8. Vide Bellarm. lib. 2. de verbo Dei. c. 16.

VERS. 15. QUID ERGO mihi vobisque faciendum EST? ORABO SPIRITU (ut spiritus meus oratione mea pascatur) ORABO ET MENTE] Id est, orabo sensu & intelligentia, orabo intelligenter, ut alii me sentire, id est intelligere, possint. Alludit Paulus ad illud psalm. 46. 8. *Psallite sapienter*: pro quo hebraicè est משכיל *maskil*, id est, in intelligentia: quod Septuag. vertunt, συνετῶς, id est, *psallite intelligenter*, ut nimirùm vos ipsi intelligatis & sapiatis ea quæ psallitis, & ut alii qui vos audiunt, ea quæ psallitis intelligant. Hoc enim est communis psaltæ officium, ita nimirum psallere, ut possit ab aliis intelligi. Vox enim νοῦς, qua utitur hic Paulus, respondet Hebr. שכל *sechel*, sive משכיל *maskil*, & בינה *bina*, quæ passivè capiuntur subinde, ut Isaiæ 33. 19. pro eo quod noster Interpres vertit. *Populum alti sermonis, ut non possis intelligere disertitudinem linguæ ejus, in quo nulla est sapientia;* hebraicè est, *populum blæsum labiis, in quo non est* בינה *bina*, id est *intelligentia*, qui scilicet ita blæsus est, ut non possit intelligi. Sic Nehemiæ 8. 8. dicitur Esdras legisse coram populo in libro legis *distinctè & apertè ad intelligendum:* hebraicè שום שכל *som sechel*, id est, ponendo vel dando intellectum, hoc est, intelligibiliter, ita ut omnes possent intelligere.

Quid sit psallere sapienter.

Distinctè canendum est, ut intelligatur. νοῦς est hebr. sechel.

VERS. 16. CETERUM SI BENEDIXERIS SPIRITU: QUI SUPPLET LOCUM IDIOTÆ, QUOMODO DICET, AMEN, SUPER TUAM BENEDICTIONEM? QUONIAM QUID DICAS, NESCIT) *Si benedixeris*, id est, si Deum laudaris tua lingua & spiritu. Aliter S. Thom. Si sacerdos, inquit, publicè benedixerit populo: sic quoque explicat Primasius, Haymo & Salmeron, qui multis contendit probare Apostolum loqui hic de sacrificio Missæ, qua sacerdos benedicit non tam populum, quàm Deum. Nam id videntur significare verba Græca hic εὐλογῇς, & εὐχαριστῇς, quibus pariter utuntur Evangelistæ & Paulus in institutione Eucharistiæ, quæ inde dicta est εὐλογία, id est *benedictio*; & Eucharistia, id est gratiarum actio. Accedit, quòd in omnibus Liturgiis Missæ; tam Jacobi & Clementis, quàm Basilii & Chrysost. post consecrationem panis & vini populus acclamare soleat, *Amen*. Videtur ergo hic velle Apostolus, ut publicæ benedictiones, preces, & Missæ in Ecclesia non celebrentur ignoto prorsus & peregrino sermone; sed ut apud Græcos celebrentur græcè, apud Hebræos hebraicè, apud Latinos latinè. Nam magna ex parte hæc idiomata ab his, qui sunt ejusdem linguæ, intelliguntur: cùm enim fieri non possit, ut una lingua ab omnibus, etiam diversis nationibus, qui eamdem sæpè Missam audiunt, intelligatur; oportuit seligi unam magis communem, quæ à plerisque honestioribus intelligatur, qualis est apud nos Latina, ita ut multi in Missa Latina apud nos loco idiotæ respondere possint, Amen. quod hic requirit Apostolus.

Olim in Missa post consecrationem populus acclamabat Amen.

Verùm Apostolum non loqui de publica & solemni benedictione Missæ, sed quavis alia, quam quisque privatim afflatus spiritu per hymnum, psalmum, vel orationem dictabat & recitabat, patet Primò, ex voce *Ceterùm*, pro qua græcè est ἐπεὶ, id est, *quandoquidem*; quæ vox dat causam cur v. præced. dixerit, *Orabo spiritu, orabo & mente; psallam spiritu, psallam & mente*. Loquitur ergo Paulus de benedictione non Missæ, sed psalmorum & orationum, quas quisque ex spiritu fundebat. Idem indicat Græcum τῇ σῇ, id est *tua*, scilicet propria & privata, εὐχαριστίᾳ. id est *benedictione*. Secundo, idem patet ex decursu totius capitis, ac præsertim ex conclusione totius discursus Paulini vers. 26. ubi sic ait: *Quid ergo est, fratres? cùm convenitis, unusquisque vestrum psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant:* ergo loquitur Paulus de benedictione, psalmis & linguis, non sacerdotis & publici ministri;

Paulum non loqui hic de communi oratione Ecclesiæ, sed propria privatorum, probatur. Primò. Secundò.

A sed de privatis, quas unusquisque ex spiritu proferebat ad communem fidelium ædificationem. Tertiò, idipsum patet ex v. 31. ubi ait: *Potestis omnes per singulos prophetare*. Et v. 29. *Prophetæ*, inquit, *duo aut tres dicant, & ceteri dijudicent*: ergo loquitur de nova & privata cujuslibet prophetia & benedictione; hæc enim examinanda & dijudicanda est. Nam communis Ecclesiæ oratio & liturgia à tota Ecclesia probata & instituta examinari & dijudicari non debet. Hæc omnia magis patebunt ss. sequ.

Tertiò.

IDIOTÆ] Gagnejus ex Severiano: Idiota, inquit, est catechumenus. Secundò, Primasius. Idiota, inquit, est neophytus. Tertiò, & optimè, idiota, est indoctus, rudis, linguarum expers. Ita Chrysost. Syrus, Theophyl. S. Thom. & alii.

Quid sit idiota. Prima expositio. Secunda Tertia & genuina.

Nota. S. Thom. Primas. & Haymo per idiotam hunc accipiunt ministrum, qui in Sacro & Collectis pro populo respondet, *Amen*. Unde significant hi Patres Paulum velle, ut saltem Missæ & sacrorum minister intelligat sacerdotem, illumque qui publicè lingua alia, quàm vernacula orat, ut pro populo respondere possit, *Amen*. Hoc B consilium & documentum bonum & conveniens est, non tamen absolutè necessarium, nec genuinum ex mente Pauli.

D. Thomas accipit idiotam pro ministro qui respondet, Amen.

Unde dico, *idiotam* hic non significare ministrum sacrorum, sed quemvis è plebe. Græcè enim est ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, *qui implet*, vel *occupat locum idiotæ*, id est, qui sedet inter idiotas, qui est idiota (alio enim loco sedebant Prophetæ & doctores, alio idiotæ & populus) uti est plebejus quisque & tota plebs indocta. Ita Chrysost. & Theophyl. Tota enim plebs, & consequenter quivis idiota, olim in sacris conventibus respondebat, *Amen*, ut patet ex Justino Apolog. 2. in fine. Unde Hieron. in fine commentarii in epistolam ad Galat. *In Ecclesia Romana*, ait, *ad instar cælestis tonitrui reboat, Amen*. Id jam plebis vice facit minister, ut sacerdoti oranti respondeat, *Amen*, ne confusa vox plebis Ecclesiam turbet.

Idiota propriè hic significat quemvis è plebe.

Nota Secundò. Loquitur hic Apostolus, ut dixi, de C oratione nova & privata alicujus particularis, quæ proferebatur ad populi excitationem & ædificationem, & cui subesse poterat error, ut patet vers. 29. Hanc enim vult vulgari lingua fieri, ut eam intelligat populus, ne respondeat, *Amen*, ad orationem alicujus, qui in oratione quam facit peregrina lingua, ridicula, absurda, errores & hæreses profert: non autem loquitur Apostolus de oratione publica ab Ecclesia probata & recepta, quæ non nomine hujus, vel illius, sed nomine totius Ecclesiæ profertur, in qua certum est nihil erroris contineri, cui unus minister respondet *Amen* pro populo; atque interim populus, qui hujus orationis est particeps, potest insuper alia oratione privata Deum orare. Adde, Concilium Tridentinum ut dixi, jubere, ut pro concione hæ orationes populo explicentur.

Paulus vult orationem privatam alicujus vulgari lingua fieri, non publicam.

Denique licitum est orare lingua quam non intelligis, cùm certò scis preces esse bonas; sicuti Moniales latinè recitant Horas: & sic idiotæ, orante sacerdote latinè, possunt cum illo orare, & mentem Deo jungere, ac pe- D tere, ut Deus concedat id, quod sacerdos pro se & toto populo nomine totius Ecclesiæ; optima & utilissima oratione rogat & supplicat: quia licet eam non intelligant, nec pascantur intelligentia & sensu precum; habent tamen fructum devotionis erga Deum & reverentiæ erga preces sacras: imò plus merentur & impetrant, quàm illi qui eas intelligunt, si majori humilitate, pietate & fervore orent.

Licitum est orare lingua quam non intelligis.

Ita S. Jordanes rogatus, an placerent Deo hæ Monialium preces? respondit appositè: *Sicut gemma in manu rustici, qui non novit pretium ejus, tantum valet, quantum in manu aurificis & gemmarii, qui pretium novit: sic & preces tantum valent in ore indocti qui eas non intelligit, quantum in ore docti qui intelligit*. perinde ac libellus supplex qui à rustico & idiota regi porrigitur, tantumdem à rege impetrat, quantum impetraret alius qui à viro docto & litterato porrigeretur. Scriptum est enim: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem*. Et, *Si hi, infantes, tacuerint, lapides clamabunt*, Matth. 21. 16. Simili modo in Vitis Patrum, Abbas

Pulchra similitudine ostenditur Latinas preces Monialium Deo placere, etiamsi eas non intelligant. Orationes non intellectæ suam vim habent

ut ostendit Abbas Pastor.

Pastor, cùm quidem ei conquerendo diceret: *Ecce ego, & non est compunctio in corde meo: quia nescio virtutem* (significationem) *verbi, respondit: Et tu tamen orare perge, quoniam sicut incantator licet virtutem verborum quæ dicit, nesciat, serpens tamen audit & intelligit ea, ijsque subijcitur incantanti, & humiliatur: sic & nos, quamvis ignoremus virtutem eorum quæ loquimur, dæmones tamen audientes ea intelligunt, terrentur atque discedunt.* Vide D. Thom. & Cajetan.

Quisque orationem Dominicam discere & intelligere debet.

Secùs est de oratione Dominica, quam quisque vernaculè discere, dicere & intelligere debet; ut sciat distinctè quæ & qualia à Deo petere debeat, uti jam in multis Synodis Episcoporum statutum est. Infert hinc aliud Cajetan. scilicet satius esse organa & musicam excludi templis, ut sic Horæ & Missæ intelligibiliter cantentur, ita ut ab audientibus responderi possit. *Amen.* Sed usus jam Christianorum habet contrarium, ut cum Davide ad excitandam devotionem populi, qui æquè vocem Latinam non intelligeret, organis subinde & musica in sacris utantur, idque.

Ob tres rationes usus musicæ in templis commendatur.

Prima. Primò, ut, sicut non tantùm spiritu, sed & corpore constamus, Deumque laudamus: sic non tantùm voce, eaque concordi & pulcherrima, qualis est musica, sed & instrumentis Deum laudemus. Omnis enim spiritus, omnis creatura, omne instrumentum laudare debet Deum, quem omnis laus decet.

Secunda. Secundò, ut audientes, præsertim plebeii, ad devotionem excitentur, sicut David & Eliseus per psalmos & psalteria excitabantur, & sicut excitabant Saulem, & alios per musicam ad Dei laudem.

Tertia. Tertiò, ut major sit sacrorum decor, solemnitas & majestas. Ita Prudentius in Apotheosi contra Judæos; & Facultas Parisiensis in sua censura tit. 19. propos. 6. ita hunc Pauli locum explicat: *Scribens Paulus, In Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, quàm decem millia verborum in lingua; de concionibus, seu sermonibus, qui habentur ad populum, tractat, in quibus inutilis est copia verborum non intellectorum, non de cantibus Ecclesiasticis, quorum alia est ratio.*

Quare organa theatrica olim ex templis ejecta.

Cavenda tamen est in hisce levitas; ut jubet Concil. Trident. Vnde S. August. in psal. 32. conc. 1. dicit repulsas ab Ecclesia citharas & organa theatrica: quia scilicet Gentiles iis ad luxum & libidinem in theatris, conviviis & sacrificiis utebantur eo tempore. Uti ergo organis in Ecclesia, & subinde aliis instrumentis musicis, si fiat sobriè, piè, modestè & graviter. Davidis exemplo & exhortatione, psal. 150. v. 3. 4. 5. 6. patet esse pium: unde & S. Joannes in Apocal. c. 5. v. 8. & c. 14. v. 2. in cælo, ubi omnes sunt perfecti; audivit citharas, licet nostris graviores & diviniores.

Quid Amen significet, & unde dictum.

AMEN] *Amen* (ait Hieron. ad Marcellam epist. 137. tom. 2. & in fine Commentariorum in epist. ad Galat.) Aquila Symmachus, & Theodot. verterunt, πεπιστωμένως, id est fideliter, sive verè: Septuag. verterunt, γένοιτο, id est fiat. Significat ergo *Amen*, verè, vel etiam firmiter: radix enim אמן *aman* firmare & stabilire significat. Vnde nomen אמת *emeth*, id est, firmitas, veritas. *Amen* ergo non est particula jurantis, ut vulgus putat: sed affirmantis & confirmantis. Affirmantis est, cùm orationi præponitur, ut, *Amen amen dico vobis.* Et hoc sensu S. August. tract. 41. in Joan. *amen* vocat jurationem Christi; quia Christi juratio non fuit propriè juramentum, sed simplex affirmatio & asseveratio, dicendo, *Amen, amen, dico vobis,* Matth. 5. v. 37. *Amen* verò est nota confirmantis cùm orationi postponitur. Rursum cùm postponitur, & significat consensum audientis; nunc asserentis est & concedentis, nunc optantis. Concedentis est Deut. 28. ubi ad benedictiones legis servatæ, & maledictiones violatæ, populus quasi eas acceptans, respondet, *Amen.* In prece verò tantùm est optantis. Sic in oratione Dominica subjungitur *Amen*, quasi signaculum orationis. & passim alias quavis orationes Ecclesia obsignat per *Amen*, q. d. Verum sit, verè fiat quod hac oratione petimus. Talmudici dicunt, *Amen* aliud esse perfectum, aliud imperfectum, idque triplex: Primò, *Amen pupillum*, cùm dicens *Amen*, precem non intelligit, sed quasi pupillus ab orante finit se & precem suam dirigi. Secundò, *subrepititium*, cùm ante finem orationis respondet, *Amen.* Tertiò, *sectile*, cùm aliud agens animo distracto respondet, *Amen.*

Amen non est particula jurantis.

Amen cùm orationi postponitur, est asserentis, concedentis, vel optantis.

Amen est signaculum orationis.

Triplex Amen pupillum, subrepitium, & sectile.

VERS. 18. GRATIAS AGO DEO MEO, QVOD OMNIVM VESTRVM LINGVA LOQVOR] *Omnium vestrum,* Paulò aliter jam habent Græca: πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶ, quod Syrus, Chrysost. Hieron. ad Hedibiam & alii vertunt, *magis quàm omnes vos, linguis loquor.* Sic ferè posset & accipi noster Interpres, dum vertit, *omnium vestrum.* q. d. Omnes linguas, quas vos calletis, & ego calleo, & magis quàm vos.

Quomodo Paulus linguis omnium Corinthiorum loqueretur, cùm tantum una esset lingua Corinthiorum.

Dices, Quomodo ait, *Omnium vestrum linguis*, ut habent Græca, cùm in Græcia, & maximè Corinthi, una tantùm esset lingua. Respondet Haymo: *Omnium vestrum linguis*, id est dialectis, loquor. Secundò & meliùs, *Omnium*, quia nimirum Corinthum confluebant advenæ & mercatores omnium gentium & linguarum, quasi ad celeberrimum emporium; sicut etiam hodie Antuerpiæ, Parisiis, Venetiis, Gallorum, Germanorum, Italorum, Hispanorum, Anglorum, aliarumque gentium viget lingua æquè ac mercatura. *Omnium ergo vestrum*, id est omnium gentium, quæ vobiscum & inter vos versantur, *linguis loquor*, q. d. Non elevo, nec vitupero donum linguarum, nam & ipse eo utor, sed non eo modo, quo vos in Ecclesia ad ostentationem, sed ad ædificationem.

VERS. 19. SED IN ECCLESIA VOLO] Id est, malo. pendet enim τὸ *volo* à voce *quam*, quæ sequitur. Est hebraismus.

QVINQVE (paucissima) VERBA SENSU MEO (id est intelligentia, qua intelligar) LOQVI, VT ET ALIOS INSTRVAM; QVAM DECEM MILLIA VERBORVM IN LINGVA] peregrina, quam audientes non intelligant.

Quomodo hic accipiendum sensu meo

Prima explicatio & genuina.

Nota. *Sensus* hic idem est quod intelligentia passiva, qua scilicet intelligor tam ego, quàm sermo meus: unde explicans subdit, *Vt & alios instruam.* Opponit enim sensum hunc linguæ peregrinæ, quam nemo intelligit. vide dicta v. 14.

Secunda.

Aliter Anselmus, *Sensu*, inquit, *meo*, id est, intelligentia mea, sed activa; scilicet, qua ego ipse intelligam ea quæ ipse loquor, ut ita meliùs eadem aliis exponere possim.

Tertia.

Tertiò, Chrysost. *In sensu*, inquit, id est, cum judicio, ut scilicet discretè & cum judicio loquar & doceam, ita ut audientes, licet rudes & imperiti, eadem intelligere, capere & retinere possint. Verùm primus sensus est genuinus, ut ex dictis patet.

VERS. 20. NOLITE PVERI EFFICI SENSIBUS, SED MALITIA PARVULI ESTOTE: SENSIBUS AUTEM PERFECTI ESTOTE] Nota. Hic aliud significat *sensus* quàm v. præced. hic enim græcè non est νοῦς, uti habet versus præcedens, sed φρὴν, id est, ut Chrysost. & Syrus *mens.* q. d. Mente, judicio & ratione nolite effici pueri, ut pueriliter ostentetis donum vestrum linguarum.

Sensus hic accipitur pro mente, judicio, & ratione.

SED MALITIA PARVULI ESTOTE] Id est, in malitia estote simplices, ut illa sit vobis incognita quasi infantibus. Græcè enim est νηπιάζετε, id est, ut Chrysost. Theophy. & Syrus, *infantes sitis in malitia*; &, ut S. August. lib. 83. quæstionum q. 61. legit, *sicut infantes sitis expertes malitiæ*: nimirum, ut, sicut infans dicitur, qui fari non potest, multò minùs nosse malitiam aut quidquam aliud; & græcè νήπιος dicitur, quasi νηλαλῶν. q. d. sine loqui, infans, elinguis; sic & Christianus in malo sit infans, ut illud non norit, nec de eo fari aut disserere possit. v. g. non sciat quid sit æmulatio, pollutio, fornicatio. ita ex Chrysostomo Theophyl. Pulchrè Tertul. lib. Contra Valent. c. 2. *Repuerascere*, inquit, *nos Apostolus jubet secundùm Deum ut malitia infantes per simplicitatem, ita demum sapientes sensibus simus.*

Infans dicitur qui fari non potest.

Christianus in malo sit infans

Quod etiam notavit Clemens Alexandr. lib. 1. Pedag. c. 5. his verbis: *Hic autem par est attendere appellationem hujus vocabuli νήπιος, quod infantem significat; ut intelligatur τὸ νήπιον, non dici de insipientibus, qui est enim insipiens, dicitur νήπιος· νήπιος autem, qui est νεήπιος, ut ἤπιος, qui est leni ac molli animo.* Vide eum hoc toto capite pulchrè disputantem, quales pueri debeant esse omnes Christiani.

VERS. 21. IN LEGE] Isaiæ 28. 11. Aliquando enim *lex* vocatur non solus Pentateuchus, sed & Prophetæ, totumque vetus Testamentum. ita Chrysost.

SCRIPTUM EST. QVONIAM IN ALIIS LINGVIS ET LABIIS ALIIS LOQVAR POPULO HVIC] Locus hic est difficilis, qui ut intelligatur, oportet locum Isaiæ, quem hic citat Apostolus, explicare. Sic habet Isaias c. 28. 9. *Quem docebit scientiam? & quem intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte, avulsos ab uberibus. Quia manda, remanda, manda,*

Explicatur locus Isaiæ c. 28. v. 9.

Digitized by Google

manda, remanda; expecta, reexspecta; modicum ibi, modicum ibi; in loquela enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum. q. d. Deus docere solet scientiam & sapientiam eos, qui avulsi à delicijs puerilibus & vita imperfecta, quasi viri capaces sunt scientiæ: hi autem Judæi, qui ut apud Isajam præcessit, hisce delicijs vini & ebrietatis gaudent, nec supernas & solidas capiunt, quasi pueri sunt, & consequenter doctrinæ & veræ sapientiæ incapaces: quia scilicet hi Judæi vinolenti, ridendo me Isajam & alios Prophetas, qui eis ebrietatis aliorumque peccatorum pœnas & supplicia è cælo intentamus, dicunt, *Manda, remanda*, hebr. צַו לָצָו *tsaf, latsaf*, manda mandando, hoc est *manda, remanda*: קַו לָקָו *kaf lakf*, exspecta exspectando, id est, *expecta reexspecta*.

In his verbis manda remanda est mimesis.

Notat S. Hyeron. Haymo & Liranus, in hisce verbis esse mimesim, sive ethopœjam, quæ est relatio dictorum alienorum cum derisu. Isajas enim & Prophetæ sæpè edicebant: *Hæc mandat Dominus*. Hinc isti vino dediti in convivijs per irrisionem hæc repetebant dicentes, *Manda, remanda*, id est, iterum manda: *expecta, reexpecta*, id est, iterum exspecta. Quasi dicerent, Prophetæ obtundunt nobis aures toties repetendo, *Hæc mandat Dominus*; & minantur & promittunt ea, quæ non eveniunt, jubent exspectare modicum, nunc hic, nunc ibi, & nihil sequitur. Sic subinde etiamnum concionatoribus fit, ut improbi eorum conciones & minas rideant, repetant & subsannent. Quare hæc Isajæ verba frigidè Judæi R. David, R. Abraham, & post eos Vatablus, Isidorus Clarius, Pagninus & Forerius vertunt sic, *lineam post lineam, præceptum post præceptum; parum ibi, parum ibi*. q. d. Isajas, Hi tanquam pueri ruditer & sensim lentissimè docendi sunt lineam post lineam, præceptum post præceptum, perinde ac pueri docentur alphabetum: nam non puerorum docendorum, sed illusorum & sannionum, hæc esse verba patet ex pœna, quam v. sequ. eorum sannis intentat Isajas. Unde Septuag. sic vertunt, *tribulationem super tribulationem, exspecta spem super spem, adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionem labiorum, & linguam alteram, quia loquentur populo huic, dicentes ei: Hæc requies esurienti, & hæc est contritio, & noluerunt audire.*

Alia versio ejusdem loci illiusque explicatio.

Tertia versio ejusdem loci.

Ubi Nota. Septuag. pro צו *tsaf*, id est *manda*, legerunt צר *tsar*, id est tribulatio: *vaf* enim & *resch* Hebræis vicinæ sunt literæ. Hinc subdit Isajas: *In loquela enim labij*, hebr. בְּלַעֲגֵי שָׂפָה *belaage sapha*, id est, ut Liranus, Forerius, Pagninus, *in balbutiem labij*; Arias *in blesitatibus labij*, uti solent irridentes cum gestu linguæ & labiorum ad balbutiem composito loqui. Quod Noster vertit, *loquelam labij*. Blesi enim & balbi videntur labijs penè solis loqui, & pappare: unde clarè Septuag. & alij vertunt, *in irrisione*, vel *subsannatione labij*. Hebraicum enim לעג *laag* propriè competit, balbis, blæsis, sannionibus; & fortè alludit Isajas ad Ephraimitas, qui blæsi erant: unde Judicum 12. v. 6. pro *scibboleth*, dicebant blæsè *sibboleth*. sic hic pro *tsaf*, id est, manda, dicebant Judæi sanniones blæsè *saf*. S. Paulus hæc Isajæ verba non ad verbum, sed ad sensum reddit, dicens: *In alijs labijs*, quia locum Isajæ adaptat dono linguarum Apostolis dato, qui alijs linguis non ad irrisionem, sed ad ædificationem loquebantur. Quamquam Salmeron tom. 1. pag. 33. putat in Hebræo vitiatè *gimel* pro vicino *zain* irrepsisse, & pro בלעגי *belaage*, uti jam legitur in Isaja, legendum esse בלעזי *belaaze*, idest, in barbaris linguis, ac consequenter alijs & diversis à vestra lingua: Hebræum enim לעז *loez*, barbarum significat.

Loquela labij idem est quod balbuties.

Hæc verba Isaiæ Paulus non ad verbum, sed ad sensum reddit.

verus sensus S. Pauli in hoc loco.

Sensus ergo est, q. d. Isajas, vel potiùs per Isajam Deus: Mea exhortatio ad pœnitentiam facta Judæis per Isajam, aliosque Prophetas, visa est vobis, ô Judæi, molesta & ridicula, perinde ac si labijs blæsis, & lingua barbara locutus vobis fuissem: hinc Prophetarum quasi balbutiem imitando, & subsannando blæsè & balbutientes dicitis, & repetitis *manda, remanda*. Quare ego per Chaldæos (qui videntur vobis blæsi & balbi) milites, & ministros justitiæ meæ, vos puniam, ut sannis peregrinæ suæ linguæ Chaldaicæ vos incredulos arcessant & compescant, vosque jam devictos & captivos irrideant, vestraque Hebraica verba suis Chaldaicis subsannet & reprobent: & horum typo, figura & similitudine, tempore Christi, mittam Apostolos, qui dono variarum linguarum vestram pariter, ô Judæi, incredulitatem arguant vobisque videbuntur blæsi & à vobis mundique sapientibus quasi stulti prædicatores crucis Christi subsannabuntur.

Ubi Nota, Isajam loqui ad litteram de suo tempore, & de Chaldæis qui eversuri erant Jerusalem: allegoricè vero loqui de dono linguarum dato Apostolis, quod proinde Apostolus non fidelibus, sed infidelibus docet esse signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Deus ulciscitur, non benedictionis, qua suos erudit. Hunc esse sensum Isajæ, patet ex hoc loco Apostoli. ita S. Hyeron. & Cyrillus in Isajæ 28.

Isajas illo loco ad literam locutus est de eversione Jerusalem, allegoricè de dono linguarum dato Apostolis.

Nota Secundò. Vos *enim*, non proprie, sed adversativè hic accipitur pro *sed*: nam cùm ait, *In loquela enim labij*, perinde est ac si diceret, *sed*, vel *verum autem in loquela labij & lingua altera loquetur* (Deus per Chaldæos & Apostolos) *ad populum istum*, ut eum arguat compescat & puniat.

ITAQUE LINGUÆ IN SIGNUM SUNT, NON FIDELIBUS, SED INFIDELIBUS] Ex citato Isajæ loco, & punitione Judæorum per linguas tam Chaldæorum, quàm Apostolorum, infert Apostolus, Ergo linguæ sunt in signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Judæos (his enim propriè loquitur Isajas & Apostolus, non Gentibus) Dominus ulciscitur, ut dixi: ac proinde hoc signum à vobis fidelibus usurpandum non est ad inanem jactantiam. VERS. 22.

Linguæ sunt signum maledictionis infidelibus.

PROPHETIÆ, id est, doctrinæ verbi Dei, & exhortationes, signum sunt NON INFIDELIBUS, SED FIDELIBUS] *Signum*, inquam, benedictionis, qua Deus suos erudit & benedicit, id est, ad omne bonum incitat & promovet. vide vers. 3. Non ergo *signum* hic idem est, quod miraculum, nec enim Chaldæi miraculum fecerunt, dum sua lingua Judæos increpuerunt; sed *signum* hic est signum, sive symbolum & nota correptionis, doctrinæ & institutionis. Intellige ea, quę de fidelibus & infidelibus dixi, primariò & præcipuè: nam secundariò sicuti linguæ etiam fidelibus, sic vicissim prophetiæ infidelibus quoque serviunt, ut patet v. 23. & 25.

Prophetiæ sunt signum benedictionis fidelibus.

SI CONVENIAT UNIVERSA ECCLESIA IN UNUM, ET OMNES LINGUIS LOQUANTUR (simul, mistim, confusè & tumultuariè) INTRENT AUTEM IDIOTÆ, AUT INFIDELES: NONNE DICENT, QUOD INSANITIS? SI AUTEM OMNES PROPHETENTUR, id est, doceant fidem ex Scripturis alijsque testimonijs, & concionentur de vita rectè instituenda (vide dicta de prophetia initio capitis.) INTRET AUTEM QUIS INFIDELIS, VEL IDIOTA, CONVINCITUR AB OMNIBUS, DIJUDICATUR AB OMNIBUS] quia nimirum ab omnibus Prophetis, id est doctoribus & concionatoribus, de sua infidelitate, malis moribus & vitijs arguitur & increpatur. VERS. 23. VERS. 24.

OCCULTA CORDIS EJUS MANIFESTA FIUNT) q. d. Ex dono discretionis spirituum, sive Deo ipsius Prophetæ, id est concionatoris, linguam regente, tanguntur, & arguuntur occultissima cordis ejus vitia, ut putet sibi concionatorem propheticè loqui, quod tum frequens fuisse hinc patet. Proinde hos Prophetas, id est doctores & concionatores, etiam verè ac propriè Prophetas fuisse liquet. VERS. 25.

Simile exemplum est in Vita S. Augustini per Possidon. cap. 15 ubi narrat S. Augustinum in concione quadam præter mentem à sua materia deflexisse; & in errorem esse in Manichæismum, idque Deo flectente Augustini mentem & linguam ad Manichæi cujusdam tum fortè præsentis conversionem, uti postea reipsa cognovit S. Augustinus, unde S. August. lib. 4. de Doctr. Christ. cap. 15. ante concionem docet esse orandum, ut Deus accommode ad auditorem captum & motum, mentem & linguam concionantis flectat.

Deus in concione linguam S. Augustini flexit ad conversionem cujusdam Manichæi.

Alij *occulta*, intelligunt peccata, quæ in infideli, vel idiota latent, quæque ipse nescit esse peccata, v. g. cùm nescit idololatriam & fornicationem esse peccatum; hoc ipsum sciet, cùm Prophetas ea arguentes & peccati insimulantes audiet. Sed prior sensus planior & simplicior est.

Ante concionem orandum est.

QUID ERGO (faciendum) EST, FRATRES? CUM CONVENITIS (in Ecclesia) UNUSQUISQUE VESTRUM PSALMUM HABET, DOCTRINAM HABET, APOCALYPSIN HABET, INTERPRETATIONEM HABET; OMNIA AD ÆDIFICATIONEM FIANT] Vox *unusquisque*, sumitur hic distributivè: nec enim unus omnia VERS. 26.

Digitized by Google

omnia jam dicta habebat, sed unus psalmum, alius doctrinam, alius aliud. q. d. Quisque vestrum vel *psalmum habet*, vel *doctrinam*, vel *apocalypsin*, vel *interpretationem*, vel donum linguarum, ut lingua peregrina Dei laudes, preces, aliaque proloquatur aut decantet.

PSALMUM HABET] gratiam psallendi, qua psalmum, vel hymnum dictet aut canat. Sic Plinius ad Trajanum scribit, Christianos solitos cauere antelucanos hymnos Christo.

APOCALYPSIN HABET] puta revelationem & explicationem aliquam vel loci alicujus S. Scripturæ obscuri, vel rei futuræ aut occultæ.

In conventibus Christianorum olim quis ritus & ordo. Octo eorum olim exercitia.

Ex hoc autem Pauli loco Nota. In Ecclesia primæva hic erat ritus & ordo sacrorum in sacris Christianorum conventibus (ut patet ex Justino Apolog. 2. ad Antoninum in fine, & Tertulliano in Apologet. c. 39. & alii) à Paulo & Apostolis institutus. Primò, canebant psalmos, etiam populus. Secundò, legebantur prophetiæ & sacra Scriptura. Tertiò, Episcopus prædicabat. Quartò, fiebat cœna & Sacrum, quod tunc ferè tantùm oblatione, consecratione, communione, canone, & Pater noster, ac oratione aliqua, cui populus respondebat, *Amen*, constabat. Quintò, omnes communicabant. Sextò, quidam psalmos & hymnos in laudem Dei variis linguis quasi afflati spiritu dictabant & canebant: alii prophetabant. Septimò, alii more Judæorum sacras Scripturas interpretabantur, vel exortabantur, iique duo vel tres, præsertim Prophetæ aut viri spirituales: alii audiebant, & subinde interrogabant, etiam feminæ, (sed per abusum, quem Paulus hic corrigit) aliquid circa id quod dicebatur; cumque aliquid boni & pii pulchrè dicebatur, simul inclamabant, *Amen*, *Amen*, Octavò, claudebant omnia agape, sive convivium omnibus commune in symbolum charitatis: post rursum succedebant hymni & orationes. Hæc enim ordine ita recenset Justinus loco paulo antè citato. *In omnibus*, inquit, *quas offerimus oblationibus benedicendo laudamus* (en primum; scilicet psalmodia & hymnodia) *factorem omnium per Filium ejus Jesum Christum & Spiritum sanctum. Et Solis qui dicitur die, omnium, qui in oppidis vel ruri degunt, in eundem locum conventus fit, & commentaria Apostolorum aut scripta Prophetarum leguntur.* En secundum; scilicet lectio sacræ Scripturæ.

Ostenduntur hæc ex Justino.

Deinde lectore quiescente, præsidens orationem, qua populum instruit, & ad imitationem tam pulcrarum rerum cohortatur habet. En tertium; scilicet concio præsidentis sive Episcopi.

Sub hæc consurgimus communiter omnes, & precationes profundimus, &, sicut retulimus precibus peractis panis offertur, & vinum, & aqua: & præpositus item, quantum pro virili sua potest, preces & gratiarum actiones fundit, & populus faustè acclamat dicens, Amen. En quartum; scilicet Eucharistiæ oblatio & consecratio in Missa.

Et distributio communicatioque fit eorum, in quibus gratiæ sunt actæ, cuique præsenti, absentibus autem per Diaconos mittitur. En quintum; scilicet communio omnium.

& ex Tertulliano.

Sextum, septimum, & octavum ita mistum describit Tertullianus loco citato. *Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit: vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio apud Græcos est. Non priùs discumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur. Post aquam manualem, & lumina, ut quisque de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere: æquè oratio convivium dirimit.* Similia habet Philo libro de Essæis.

Octo vicibus Ecclesiæ antiquæ successerunt octo vices modernæ.

Nota Secundò, hæc dona, & hunc fervorem non diu durasse in Ecclesia, sed evanuisse; ita tamen ut ordinis jam dicti typum & methodum quoad potuit, retinuerit Ecclesia. Unde octo rebus & ritibus jam dictis hæc nostra successerunt.

Primo, putà cantui & psalmodiæ, successit Matutinum, Laudes, & Horæ canonicæ.

Secundò, scilicet prophetis, successerunt lectiones tum in Horis canonicis, cum sua expositione & homiliis, tum in Missa lectio Epistolæ & Euangelii.

Tertiò, successit concio post Evangelium.

Quartò æquè ut olim etiam nunc fit Sacrum, in quo post Collectas clericus loco populi respondet, *Amen*.

Quintum intepuit, sicut & sextum & septimum & octavum, nisi quòd hymni & Horæ minores post Sacrum canantur; & quòd Monachi in suis conventibus de rebus spiritualibus colloqui soleant, ut patet ex Cassiano in Collationibus Patrum.

VERS. 27.

SIVE LINGUA QUIS LOQUITUR, SECUNDUM DUOS, AUT UT MULTUM TRES, ET PER PARTES, ET UNUS INTERPRETETUR] Pendet hic versus ab eo, qui proximè præcessit, *omnia ad ædificationem fiant*. q. d. Sive quis psallat, sive doceat, sive lingua loquatur, omnia fiant ad ædificationem, ita nimirum, ut, si loquendum sit linguis, id fiat *secundum* (id est per) *duos, aut ut multum tres*, q. d. In singulis conventibus bini dumtaxat, aut ut summum terni linguis loquantur (est græcismus:) idque *per partes*, putà vicissim, ne fiat confusio: *& unus interpretetur*, ut audientes intelligant.

VERS. 28.

PROPHETAE DUO AUT TRES DICANT] suas prophetias scilicet, sive dogmata, lumina, monita sibi à Deo aspirata. Vide dicta initio capitis.

Malè hinc hæretici censent, ad laicos spectare de doctrina religionis judicare.

ET CETERI (non vulgus, sed Prophetæ, ut præcessit) DIIUDICENT] ex dono sibi concesso, an id quod dicit Propheta, sive doctor, sit verè prophetia, id est, doctrina sana & utilis, necne. Non ergo ad vulgus & laicos spectat judicare de doctrina religionis, ut hinc volunt hæretici. Tam enim ineptum & insulsum est; quod vulgus diiudicet prophetias, Prophetas, Doctores, Pastores, quàm si discipulus suum præceptorem, ovis suum pastorem, miles suum ducem diiudicare & arguere vellet.

VERS. 30

QUOD SI ALII aliquid melius REVELATUM FUERIT SEDENTI & audienti, surgat ille & loquatur, ac PRIOR Propheta TACEAT) & sedeat. *Hæc traditio synagogæ est*, ait Ambrosius, *quam nos Paulus vult sectari, ut seniores dignitate disputent sedentes in cathedris, sequentes in subselliis, novissimi in pavimento supra matas; quibus si quid revelatum fuerit, dandum locum præcipit, nec despiciendos, quia membra corporis sunt.*

VERS. 31.

POTESTIS ENIM OMNES PER SINGULOS PROPHETARE. q. d. Possunt omnes Prophetæ sigillatim hac ratione, si nimirum servent modum & ordinem, quem jam præscripsi, exhortari, UT OMNES DISCANT ET EXHORTENTUR) id est, exhortationem & consolationem accipiant. Passivè enim capitur παρακαλῶνται, id est *exortentur*. Simile est epist. 2. c. 1. 6. Alii exponunt activè, hoc modo, q. d. Ut omnes discant, cùm audiunt; & doceant, dum loquuntur & exhortantur.

VERS. 32.

Spiritus prophetiæ non est habitus, sed impressio veritatis, & vis qua Deus cor movet ad prophetandum.

ET SPIRITUS PROPHETARUM PROPHETIS SUBJECTI SUNT) ut possint Prophetæ spiritum prophetiæ cohibere & tacere cùm volunt, aliisque Prophetis dare locum dicendi. Non enim aguntur ad verba eo impetu, quo fanatici idololatræ. Nam spiritus, vel donum prophetiæ, ait D. Thomas, non est habitus, sed partim est instinctus, & impressio lucis & veritatis, qua Deus illuminat mentem Prophetæ circa res futuras, obscuras, vel divinas: partim est vis, seu impetus, quo Deus cor tangit, movet & impellit ad prophetandum, sed liberè. Unde Jonas & Jeremias illi ad tempus restiterunt, ut & Moyses Exodi 4.

Aliter exponit Chrysost. q. d. Paulus, Donum prophetiæ, quod habet Propheta, ipseque Propheta subjacet judicio & censuræ collegii Prophetarum. Sed prior sensus aptior est. Dat enim hic causam Paulus, cur Prophetæ sibi invicem cedere & tacere debeant, quia nimirum spiritus propheticus eis subjectus est.

VERS. 33.

NON ENIM EST DISSENSIONIS DEUS) ut cogat hos illosue simul prophetare, tumultuari & invicem interturbare.

DISSENSIONIS) ἀκαταστασίας, id est, confusionis & turbati ordinis, uti esse solet in tumultu & seditione.

VERS. 34.

Paulus probat quinque rationibus tacendum esse mulieribus in Ecclesia.

MULIERES IN ECCLESIIS TACEANT) etiam Prophetissæ, quia contra ordinem naturæ est & legis, Genes. 3. 16. ut in conspectu virorum feminæ eis subditæ loquantur. ita Ambros. & ex eo Anselm. Secundò, quia idipsum est præter earum verecundiam & humilitatem. ita Anselm. Tertiò, quia vir melioris est judicii, rationis, discursus & discretionis, quàm femina. Quartò, jure, ait Anselmus, tacere jubetur femina, quæ cùm loqueretur, viro suo suasit peccatum, Genes. 3. Quintò, ut frænum injiciatur ejus loquacitati, Nam

Tot pariter pelues, tot tintinnabula dicas
Pulsari,

cùm duæ mulieres litigant, quod facilè in Ecclesia contin-

tingeret, si eis docere permitteretur. De hoc mulieris silentio plura dicam 1. Tim. 2. v. 9. Quàm ergo contra Apostolum, contra fas omne, jus & decus est, si mulier caput sit Ecclesiæ alicujus?

Sensus tropologicus.

Tropologicè, mulier est passio & concupiscentia, vir est ratio; illa ergo taceat, & rationi se subdat. vide Chrysostomum homil. 37. in morali. *Mulier*, inquit Aristot. lib. 9. de Natura animal. cap. 1. *misericors magis, & ad lacrymas propensior est, quàm vir: invida item magis, & querula, & maledicentior, & mordacior: præterea anxia, & desperans magis quàm mas; atque impudentior & mendacior, quin etiam facilior decipi.*

In quibus mulier viro imperfectior ex Aristotele.

VERS. 35 SI QVID VOLUNT DISCERE, DOMI VIROS SVOS INTERROGENT] Hinc ait Primasius: Viri adeò docti esse deberent, ut vxores suas docere, & in rebus fidei instruere possent: sed, quid si indocti sint, ut sæpè fit, à quibus instruentur mulieres? Respondet Primasius, Habent concionatores, confessarios, & magistros, qui eas instruant. Secundò, melius est illis quædam non necessaria ignorare, quàm cum scandalo & inverecundia in Ecclesia ea rogare & discere.

Locutio Annæ Prophetissæ nihil facit pro mulierum loquela in templo.

Dices, Anna Prophetissa in templo loquebatur omnibus de Christo, Lucæ 2. Respondeo, Loquebatur omnibus, id est, singulis privatim, non in Ecclesia, id est, Ecclesiastico conventu, nec in templo propriè dicto: nam templum Judæorum nec mulier, nec vir, sed soli sacerdotes ingredi poterant. Loquebatur ergo Anna mulieribus singulis in atrio feminarum: nam atrium distinctum ab atrio virorum habebant feminæ, teste Josepho.

Atrium feminarum ab atrio virorum fuit distinctum in templo.

Moniales canunt in suo choro, non in conventu fidelis populi.

Dices Secundò, Moniales in Ecclesiis suis canunt. Respondeo, Ibi non est Ecclesia, id est fidelis populi conventus, sed est chorus Monialium tantùm. Apostolus enim non vetat mulieres loqui aut canere inter mulieres, sed tantùm id fieri vetat in communi Ecclesia, ubi scilicet tam viri, quàm mulieres conveniunt. ita Cajetan. Rursum loquitur Paulus de locutione, non publica & approbata, sed propria & privata, quæ fit docendo, exhortando, interrogando.

Adde, Apostolum propriè tantùm loqui de mulieribus conjugatis: has enim jubet in Ecclesia tacere, & subiici maritis, eosque domi interrogare.

VERS. 36 AN A VOBIS VERBUM DEI PROCESSIT?] Est acris objurgatio concludens dicta hoc cap. & præcedenti. q. d. Nonne ante vos credidit Ecclesia Judaica, Samaria, Palæstina, Cyprus & Syria; inspicite ergo ordinem & morem illarum Ecclesiarum, an ita de suis donis contendant, an ita linguas suas jactitent, de iisque tam pueriliter glorientur, sicuti vos facitis? ita Ambros. & Anselm.

VERS. 37 SI QVIS VIDETUR PROPHETA ESSE AUT SPIRITUALIS, COGNOSCAT QVÆ SCRIBO VOBIS, QVIA DOMINI SUNT MANDATA] *Domini* non per se, sed per me jubentis, ut hic ordo in vestris cœtibus & collationibus servetur.

Hic locus canones Pontificios commendat.

Nota hoc Pauli exemplum pro canonibus Pontificiis & legibus Ecclesiæ.

Respondet Melanchthon, non posse Episcopos condere novos canones, quia postquam conscripta jam est omnis sacra Scriptura, habent Episcopi verbum Dei plenum & sufficiens, quod sequantur; magistratum verò civilem posse novas leges condere, quia non habet verbum Dei, quod sequatur.

Episcopi novos canones condere possunt.

Sed hæc frivola sunt, quia magistratus habet non solùm jus naturæ, sed etiam Jus Cæsareum amplissimum & plenissimum: ergo si omnia eo non sint statuta & definita, sed magistratus & principes debeant plura statuere & definire, cur non & Episcopi? Nec enim verbo Dei omnia statuta sunt & definita, ut patet ex iis, quæ addidit Jus Canonicum.

Paulus hic leges humanas condit.

Secundò, Paulus hic leges condit non divinas, sed humanas & Ecclesiasticas, ut ex illis ipsis patet: atqui Paulus habebat verbum Dei, non quidem scriptum, sed traditione, vel revelatione divina acceptum, Gal. 1. idque tam plenum & perfectum, imò plenius & perfectius, quàm nos habeamus: ergo si ipsi licuit verbo Dei suas addere leges, idem licebit Pontifici & Episcopis Pauli successoribus.

VERS. 38 SI QVIS AUTEM IGNORAT, IGNORABITUR] q. d. Qui non vult agnoscere has leges, & potestatem meam, *ignorabitur*, id est, improbabitur à Deo, dicente, *Nescio vos*. Nam *qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit*. Legit noster Interpres, ἀγνοεῖται, cum Ambrosio, Hieron. Syro; jam legunt, ἀγνοείτω, id est, *ignorans esto*. Quod perinde est atque illud, *Qui in sordibus est, sordescat adhuc*. Aut, ut alii, *qui ignorat, ignorans esto*, id est, qui ignorat, agnoscat & gerat se tamquam ignorantem, nec ingerat se ut judicet illos & illa quæ nescit: sed potiùs sequatur alios, qui duces sunt prophetiæ & doctrinæ. Sed prior lectio nostri Interpretis, uti planior, ita verior est & communior.

VERS. 40 OMNIA HONESTE, ET SECUNDUM ORDINEM FIANT] Magna cura fuit Paulo, uti & S. Ignatio epist. ad Philippenses, Tarsenses & alios, εὐταξίας, sive boni ordinis, in Ecclesia, etiam in rebus indifferentibus. tum quia hic ordo in se venustus est & decorus; tum quia confusionem & perturbationem excludit; tum quia alios, etiam infideles, valdè ædificat. Vide dicta Coloss. 2. 5.

Decorus ordo in Ecclesia Paulo valde fuit cordi.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Probat resurrectionem mortuorum contra pseudodoctores eam negantes.

Primò, ex eo quòd Christus resurrexit. Deinde v. 23. tradit ordinem resurrectionis.

Secundò, v. 29. resurrectionem probat auctoritate eorum qui baptizantur pro mortuis.

Tertiò, v. 35. docet, quale futurum sit corpus in resurrectione. Vnde v. 42. assignat, quatuor dotes corporis gloriosi.

Quartò, v. 51. docet, quòd omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur, quodque in resurrectione, quæ fiet in momento canente tuba, mors planè absorbebitur.

NOtum autem vobis facio, fratres, Evangelium, quod prædicavi vobis, quod & accepistis, in
quo & statis. 2. per quod & saluamini: qua ratione prædicaverim vobis, si tenetis, nisi frustra
credidistis. 3. Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro pecca-
tis nostris secundùm Scripturas: 4. & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundùm Scriptu-
ras: 5. & quia visus est Cephæ, & post hoc undecim: 6. Deinde visus est plus quàm quingentis fratribus
simul: ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt: 7. Deinde visus est Jacobo,
deinde Apostolis omnibus: 8. Novissimè autem omnium tamquam abortivo, visus est & mihi. 9. Ego
enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ec-
clesiam Dei. 10. Gratia autem Dei sum id, quod sum, & gratia ejus in me vacua non fuit, sed abun-
dantiùs illis omnibus laboravi: non ego autem, sed gratia Dei mecum. 11. Sive enim ego, sive illi:
sic prædicamus, & sic credidistis. 12. Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quo-
modò quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est? 13. Si autem resurrectio mor-
tuorum non est: neque Christus resurrexit. 14. Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo præ-
dicatio nostra, inanis est & fides vestra. 15. invenimur autem & falsi teste Dei: quoniam testimonium

diximus adversus Deum, quòd suscitaverit Christum: quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. 16. Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. 17. Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, adhuc enim estis in peccatis vestris. 18. Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt. 19. Si in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus. 20. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium, 21. quoniam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. 22. Et sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur. 23. Vnusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus: deinde ii, qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt. 24. Deinde finis: cùm tradiderit regnum Deo & Patri, cùm evacuaverit omnem principatum, & potestatem, & virtutem. 25. Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. 26. Novissima autem inimica destruetur mors: Omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cùm autem dicat: 27. Omnia subjecta sunt ei, sine dubio præter eum, qui subjecit ei omnia. 28. Cùm autem subjecta fuerint illi omnia: tunc & ipse Filius subjectus erit ei, qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus. 29. Alioqui quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? ut quid & baptizantur pro illis? 30. ut quid & nos periclitamur omni hora? 31. Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quàm habeo in Christo Jesu Domino nostro. 32. Si (secundùm hominem) ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? manducemus, & bibamus, cras enim moriemur. 33. Nolite seduci: Corrumpunt mores bonos colloquia prava. 34. Evigilate justi, & nolite peccare; ignorantiam enim Dei quidam habent, ad reverentiam vobis loquor. 35. Sed dicet aliquis: Quomodo resurgunt mortui? qualive corpore venient? 36. Insipiens, tu quod seminas non vivificatur, nisi priùs moriatur. 37. Et quòd seminas, non corpus, quod futurum est, seminas, sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus ceterorum. 38. Deus autem dat illi corpus sicut vult: & uni cuique seminum proprium corpus. 39. Non omnis caro, eadem caro: sed alia quidem hominum, alia verò pecorum, alia volucrum, alia autem piscium. 40. Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidem celestium gloria, alia autem terrestrium. 41. Alia claritas solis, alia claritas lunę, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate: 42. sic & resurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, surget in incorruptione. 43. Seminatur in ignobilitate, surget in gloria: Seminatur in infirmitate, surget in virtute. 44. Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. Si est corpus animale, est & spiritale, sicut scriptum est: 45. Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem. 46. Sed non priùs quod spiritale est, sed quod animale: deinde quod spiritale. 47. Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis. 48. Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes. 49. Igitur sicut portavimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis. 50. Hoc autem dico fratres: quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt: neque corruptio incorruptelam possidebit. 51. Ecce mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. 52. In momento, in ictu oculi, in novissima tuba: canet enim tuba, & mortui resurgent incorrupti: & nos immutabimur. 53. Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem: & mortale hoc induere immortalitatem. 54. Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo, qui scriptus est: Absorpta est mors in victoria. 55. Vbi est mors victoria tua; ubi est mors stimulus tuus? 56. Stimulus autem mortis peccatum est: virtus verò peccati lex. 57. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum. 58. Itaque fratres mei dilecti, stabiles estote, & immobiles; abundantes in opere Domini semper, scientes quòd labor vester non est inanis in Domino.

VERS. 1. NOTUM VOBIS FACIO: in memoriam vobis revoco (ita Græci) EVANGELIUM.

VERS. 2. QUA RATIONE PRAEDICAVERIM) Repete, *Notum facio*; vel refer hæc ad sequens, *Si retinetis*, ut sit trajectio.

VERS. 3. QUONIAM CHRISTUS MORTUUS EST PRO PECCATIS NOSTRIS, SECUNDUM SCRIPTURAS; ET

VERS. 4. QUIA (quòd) SEPULTUS EST, ET QUIA RESURREXIT TERTIA DIE. SECUNDUM SCRIPTURAS) Nam Osee 6. 3. de Christo dicitur; *Vivificabit nos post duos dies: in die tertia suscitabit nos*, scilicet quando ipse à morte ad vitam tertio die resurget. Resurrectio enim Christi causa fuit cur nos suscitati simus à morte peccati, & cur suscitandi simus à morte corporis, ut instar Christi resurgamus in die judicii ad vitam immortalem. Vide dicta Rom. 4. v. 25. Ita Anselmus, Doroth. in Synopsi initio; imò veteres Hebræi apud Galatin. lib. 8. c. 22. Addit ex S. Chrysostomo Theophyl. quòd Christus tertia die resurgeret, scriptum esse allegoricè in Jona: Jonas enim tertia die è ventre ceti eductus, typus erat Christi ex morte & inferis tertia die reducti ad vitam.

Per resurrectionem Christi suscitati sumus è morte peccati.

Jonas in ventre ceti fuit allegoria resurrectionis Christi.

Rursus idipsum scriptum est Genes. 22. in Isaac, qui immolandus à patre præservatus fuit à morte, tertiaque die vivus & sanus redditus est matri suæ: Isaac enim fuit figura Christi à Patre in mortem traditi & immolati, ac tertia die resuscitati. Sed hæc testimonia petuntur ex sensu allegorico: prius verò Osee petitur ex sensu litterali.

VERS. 5. ET QUIA VISUS EST CEPHAE] Petro. Hanc pri- A mam apparitionem Christi ponit Paulus: unde innuit, Christum, inter viros primò apparuisse Petro. Idem innuit Lucas c. 24. 34. Dico, inter viros; nam Magdalenæ Christus apparuit priùs quàm Petro, Marci ult. v. 9.

Inter viros Christus primò apparuit Petro.

ET POST HOC UNDECIM] scilicet in octava paschæ, præsente jam Thoma, Christus apparuit undecim Apostolis. nam duodecimus Judas jam se suspenderat. Vel potiùs *undecim*, id est, toti Apostolorum collegio, quod jam erat redactum ad undecim (licet unus Thomas abesset) apparuit Christus ipsa die paschæ, sive resurrectionis Christi. Græca habent εἶτα τοῖς δώδεκα, *deinde* visus est *duodecim*. Ita quoque legit August. l. 1. Quæstionum Evangel. q. 117. Quia (aut) licet Judas esset mortuus, censentur tamen duodecim, quia fuerunt duodecim. Sic dicuntur Decemviri convenire, licet septem, vel octo tantùm ex eis sint B præsentes. Aliter Chrysost. Duodecim, inquit, quia Christus apparuit duodecimo Matthiæ post ascensionem. Sed nec hoc uspiam scriptum est, nec Paulus hic alias Christi commemorat apparitiones, quàm quæ ante Christi ascensum contigerunt.

Christus apparuit undecim.

Græca habent duodecim.

DEINDE VISUS EST PLUSQUAM QUINGENTIS FRATRIBUS] Græcum ἐπάνω significat Primò, *plusquam* Secundò, significat è cælo, *sursum*: & ita vertit hic Chrysost. & Theophyl. Visus est enim, inquiunt, illis Christus, non quasi è terra gradiens, sed super caput illorum; quasi è sublimi lapsus, idque ut eis non tam resurrectionem, quàm ascensionem suam ostenderet & firmaret: unde quis colligat,

VERS. 6. *ἐπάνω, id est, plusquam, vel è cælo.*

gat, putasse Chrysostomum hanc Christi apparitionem post A ejus ascensionem contigisse. Verum id nec verum est, neque necessariò ex Chrysost. verbis colligitur.

Apparuit Christus 500 fratribus ante ascensionem in Galilæa.

Planè enim videtur hæc Christi apparitio ante ascensionem contigisse, Christo è loco superno quasi è cælo, vel aere, quingentis fratribus se ostendente. Estque hæc communis Doctorum sententia: nam de apparitione aliqua publica post ascensionem facta nihil uspiam legimus.

QUINGENTIS FRATRIBUS] Multi putant, hanc esse celeberrimam, & totiesà Christo antè promissam apparitionem in monte Galilææ. Unde præmoniti eò confluxerunt omnes Christiani: fuitque non in ascensione, sed ante: nam Christus non in Galilæa, sed in Judæa ex monte Oliveti, adscendit in cælum. Ita Hieron. qu. 7. ad Hedibiam, & interpretes in Matth. 28. 16.

VERS. 7.

Visio Jacobi apocrypha.

DEINDE VISUS EST JACOBO) Alphæi, qui frater Domini dicitur, fuitque primus Episcopus Hierosolymitanus: voverat enim Jacobus (ait Hieron. lib. de Script. Ecclesiast. in Jacobo) se non comesturum, donec videret Christum resurgentem. Unde ei apparens Christus ait, *Frater mi, comede panem tuum, quia resurrexit filius hominis.* Sed incerta est hæc traditio, & ex aliquo apocrypho depromta. Unde Hieron. non approbat eam; adeoque videtur hæc falsa & conficta traditio. Nam Primò, ex hoc Pauli loco patet, Jacobo apparuisse Christum post quingentos fratres, id est diu post resurrectionem; quousque inedia Jacobi naturaliter extendi non poterat.

Probatur Primò.

Secundò.

Secundò, quia Apostoli omnes (inter quos erat Jacobus) in morte dubitarunt de resurrectione; non ergo Jacobus juravit se usque ad eam non comesturum.

Tertiò.

Tertiò, quia hanc historiam ait Hieron. se sumpsisse ex Evangelio secundùm Hebræos, quod est apocryphum. Unde & quod ibidem additur, Christum sindonem tunc habuisse, eamque dedisse servo sacerdotis, videtur esse falsum. Nam Christi lintea remanserunt in sepulchro, Matth. 28. & corpus gloriosum, quale erat Christi, non sindone, aut vestibus, sed splendore & radiis vestitur.

VERS. 8.

Cur Paulus se vocet abortivum. Prima expositio. Secunda.

DEINDE APOSTOLIS OMNIBUS) & discipulis in ascensione ad cælum. Ita Anselm. & alii.

NOVISSIME AUTEM OMNIUM TAMQUAM ABORTIVO, VISUS EST ET MIHI) *Abortivo*, id est, contempto & abjectitio. Ita Theophyl. & Theodor. quia abortivi fœtus, utpote imperfecti, tenuiores & gracilliores esse solent.

Tertia.

Secundò, *abortivo*, quia extra tempus, Christo scilicet in cælos recepto, natus in Christo Paulus, novissimus apostolatum accepit. Ita Ambrosius & Chrysost.

Quarta.

Tertiò, *abortivo*, quia, ut ait Anselmus, vi divina prostratus in terram, coactus, & violenter renatus est Paulus; abortivi enim naturæ violentia ejiciuntur.

Quinta.

Quarto, *abortivo*, quia, ut idem Anselm. annotat, fœtus abortivi semimortui, & cæci sæpè nascuntur. Sic Paulus in conversione cæcitate percussus est.

Sexta.

Quintò, *abortivus* Judæorum fuit Paulus, quia non ad suos Judæos, sed ad exteras gentes missus est Apostolus. Ita aliqui apud Chrysost.

Abortivi senatores qui.

Aliter Baronius anno Christi 54. pag. 377. Censet enim Paulum vocari *abortivum*, scilicet Apostolum, eò quòd præter & extra numerum duodecim Apostolorum, Apostolus creatus sit. Solebant enim Romæ senatores, teste Suetonio in Octavio c. 35. *abortivi* vocari, qui supra numerum per gratiam in senatum allegebantur. Sed an huc alludat Paulus, incertum est: nam ipse Græcis græcè hæc scripsit, Corinthiis scilicet, non Romanis.

Christus apparuit Paulo in aere corporaliter, cum eum converteret.

Hinc patet Christum apparuisse Paulo, non per angelum, ut vult Hayino in Apocal. c. 2. sed per se; nec per imaginationem, uti apparuit eidem Paulo Actor. 22. 18. nec in raptu, uti eidem contigit 2. Corinth. 12. 2. sed in aere corporaliter, sic enim apparuit Christus Cephæ, Jacobo, & Apostolis, ut præcessit: & quia alioqui non sufficienter Paulus ex hac apparitione probaret resurrectionem Christi.

Christus è cælo descendit.

Nota. Facta est hæc Christi apparitio Paulo in ejus conversione, Actor. 9. vers. 3. ubi Paulus vidit Christum, sed mox lumen eum excæcavit.

Hinc rursum patet, Christum tunc è cælo descendisse: nam Paulus audivit vocem Christi loquentis in aere. Ita S. Thomas, & alii. Unde iterum sequitur, Christum tunc fuisse in duobus locis, scilicet in cælo empyreo, & in aere juxta Paulum. Nam cælum empyreum, ad quod ascendit Christus, numquam exinde reliquit, ut dicitur Actor. 3. v. 21. Si Christus hic fuit in duobus locis, cur non possit esse in Eucharistia simul & in cælo?

Christus Romæ apparuit S. Petro, cum que ad martyrium vocavit.

Sic pariter visus est Christus B. Petro Romæ, cùm è fuga ad martyrium eum revocavit dicens, *Iterum venio crucifigi*, ut narrat Hegesippus li. 3. Excidii Hierosolymit. c. 2. & alii.

VERS. 9.

EGO SUM MINIMUS APOSTOLORUM, QUI NON SUM DIGNUS VOCARI APOSTOLUS) *Dignus*, græcè ἱκανὸς, id est *idoneus*. q. d. Non tantùm minimus, & indignus ob peccata, sed & inidoneus sum ad apostolatum; qui enim persecutor fuit Ecclesiæ, inidoneus est ut in ea fiat princeps & Apostolus.

Moraliter. Nota hic humilitatem S. Pauli, qui se vocat minimum, & eo ipso erat maximus. Præclare S. Bernard. serm. 13. in Cant. *Magna & rara virtus profectò est, ut magna licet operantem, magnum te nescias, & manifestam omnibus tuam te solum latere sanctitatem: mirabilem te apparere, & contemptibilem reputare: hoc ego ipsis virtutibus mirabilius judico. Fidelis revera famulus es, si de multa gloria Domini tui, etsi non exeunte ex te, tamen transeunte per te, nil tuis manibus adhærere contingat. Quamobrem audies: Euge serve bone & fidelis, quia* B *supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.*

VERS. 10.

GRATIA DEI SUM ID QUOD SUM) quòd sum Apostolus, & doctor Gentium.

GRATIA EJUS IN ME VACUA (græcè κενὴ, *inanis*, otiosa, id est sine opere, & fructu) NON FUIT) Ambrosius legit, *gratia ejus in me pauper non fuit*, q. d. Licet persecutus sim Ecclesiam Christi, non tamen ideo pauperem, exiguam, & minorem aliis Apostolis, sed potiùs majorem apostolatus gratiam accepi. Ita Ambrof.

Subitus calor longum vincit teporem.

SED ABUNDANTIUS ILLIS OMNIBUS LABORAVI] Pulchrè S. Hieron. epist. ad Paulinum: *Subitus*, inquit, *calor longum vincit teporem; Paulus Apostolus de persecutione mutatus, novissimus in ordine, primus in meritis est: quia extremus licet, plus omnibus laboravit.* Nam, ut ait S. Gregorius p. 3. Pastor. cap. 29. *Fit plerumque gratior Deo amore ardens post culpam vita, quàm securitate torpens innocentia.*

NON EGO (solus) AUTEM, SED GRATIA DEI C MECUM) Nota Primò. Ex hoc loco contra Lutherum & Calvinum, manifestè patet esse in homine liberum arbitrium, nec Deum solum omnia in nobis operari, sed et cooperari liberum arbitrium, etiam in operibus supernaturalibus. Dicit enim Apostolus *Mecum*, non, in me, &, *Plus omnibus laboravi.*

Paulus cum gratia libere cooperatus est.

Dices, Græca hic aliter habent, scilicet οὐκ ἐγὼ δὲ ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοὶ, id est, *non ego verò, sed gratia Dei quæ mecum est.* ergo soli gratiæ suum laborem attribuit Paulus.

Objectio ex Græco solvitur.

Respondeo, Cùm ait Paulus, ἡ σὺν ἐμοὶ, id est *quæ mecum*, supple, non, τὸ *est*, sed τὸ *laboravit*. Hoc enim verbum ἐκοπίασα, id est *laboravit*, quod præcessit, hic intelligendum & repetendum est. Nec mirum tunc mutari personam; hæc enim enallage crebra est Apostolo, ut dixi can. 38. Sensus ergo est, q. d. *Non ego solus, sed gratia Dei est, quæ mecum laboravit.* Id ita esse patet ex verbo, *laboravi*, scilicet ego. Cùm ergo subdit Paulus: *Non ego: sed gratia Dei mecum*, non excludit propriam liberi arbitrii cooperationem, sed tantùm gratiæ ut digniori operis causæ, ope-D ris laudes adscribit. Nec alius erit sensus, etiamsi cum Græcis nonnullis, & S. Hieronymo, legamus: *Non ego, sed gratia Dei, quæ mecum est.* Intelligitur enim, *gratia quæ mihi in auxilium adest, & opem præstat*, mecumque operatur. q. d. Ego quidem libero meo conatu valdè laboravi, non tamen ita laboravi, ut laboris hujus decus & laudem mihi tribuam, vel arrogem, sed gratia Dei est, quæ ad hunc laborem me excitavit, adjuvit, roboravit: cui proinde primam & potissimam laboris mei laudem tribuo; dicoque & palam profiteor, non tam me, quàm gratiam Dei, quæ mecum est, laborasse, opusque ipsum confecisse. Vide can. 36.

Verùm nostra Latina lectio aptior est, ideoque verior: nam Græca verba in speciem secum pugnare videntur: si enim laboravi, ergo non laboravit gratia, nisi addas cum nostro Interprete *mecum*, scilicet *laboravit gratia*. Unde alibi passim gloriatur Apostolus in laboribus suis. patet 2. Corinth. 11. v. 23. & seqq.

Idem docet S. Bernard.

Hinc S. Bernardus lib. de Gratia & libero arbitrio sub finem dicit, *Paulus inquit, Non ego, sed gratia Dei mecum, præsumens se non solùm operis esse ministrum per effectum, sed & operantis*

A *vantis quodammodo sociam per consensum. Denique & Paulus de se pronnuntiat, Dei adjutores sumus. 1. Cor. 3. 9. Hinc & promeritores regni nos esse præsumimus quòd per consensum, utique voluntarium, divinæ voluntati conjungimur.*

Idem docet Anselm. hic, Chrysost. Theodoret. Hieronym. lib. 2. contra Pelagianos ante medium, Grægor. 16. Moral. c. 10. & S. August. lib. de Liber. arbitr. ad Valentinum c. 17. & serm. 13. de Verbis Apostoli: *Si non esses*, inquit, *operator. Deus non esset cooperator.*

VERS. 11 Sive ego, sive illi, sic prædicamus, et sic credidistis] q. d. Tam ego, quàm alii Apostoli, ita omnes, ut dixi v. 3. prædicamus, & asseveramus tamquam oculati testes, Christum scilicet mortuum esse, & à mortuis resurrexisse: nobisque esse visum, & apparuisse. Eò enim post longam digressionem quasi ad scopum totius capitis redit Apostolus, ut scilicet ex communi & concordi omnium Apostolorum sententia & prædicatione probet resurrectionem Christi aliorumque mortuorum. ita Chrysost. Anselmus, & alii.

B

VERS. 12 *Cerinthus negavit resurrectionē.* Si Christus prædicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?] *Quidam*. Hic fuit Cerinthus cum suis, qui primus post Simonem Magum hæresiarcha tempore S. Pauli negavit resurrectionem. Nam, ut refert Eusebius l. 7. Hist. c. 25. & lib. 3. c. 28. ex Dionysio Alexandr. & Epiphanius hæresi 28. Cerinthus pro judaismo pugnans; ex Judaicis traditionibus quæcumque de Ecclesia & felicitate legis Evangelicæ prædicta fuerant, referebat ad regnum terrenum, & ad divitias, ac corporis voluptates: ad hoc postea abusus est Apocal. 20. 4. & factus est parens Chiliastarum, sive hæreticorum Millenariorum. Unde aliqui putarunt Cerinthum auctorem Apocalypseos, ideoque eam rejiciendam esse. Vide Eusebium.

Cerinthus fuit pater Chiliastarum.

Hunc errorem cum auctore taxat etiam S. Ignatius epist. ad Smyrnenses, & epist. ad Trallianos. Resurrectionem quoque negarunt Hymenæus & Philetus, teste Apostolo 2. Timoth. 2. 17.

C

VERS. 13 *Christi resurrectio fuit abolitio mortis.* Si autem resurrectio mortuorum non est: neque Christus resurrexit] Tum quia Christus fuit unus ex mortuis, tum quia hæc primaria mortis & resurrectionis Christi causa fuit, scilicet plena abolitio mortis, vitæ reductio: fuitque Christi resurrectio exemplar nostræ, scilicet ut alii homines resurgant ad justitiam in hac vita, & ad gloriam in altera. Alias quinque causas, cur necesse fuerit Christum resurgere, vide apud D. Thomam 3. p. q. 53. ar. 1.

VERS. 17 *Si Christus non resurrexit, adhuc sumus in peccatis, cur? Prima causa.* Quod si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris] Rectè sequitur, Si Christus non resurrexit, quòd adhuc sumus in peccatis. Nam Primò, si Christus non resurrexit, ergo fides in Christum resuscitatum, quæ justificationis est radix, falsa est; fides autem falsa non potest esse remissionis peccatorum, & veræ sanctitatis initium & fundamentum.

Secunda. Secundò, quia mors Christi inefficax fuit ad remissionem peccatorum, si Christus in morte mansit, ab eaque victus est. Si enim resurrectione sua nequivit vincere mortem, ergo nec peccatum (hoc enim vincere gravius est & difficilius quàm vincere mortem; adeoque peccatum plenè non aboletur, nisi ejus effectus, id est mors, aboleatur, ita Chrysost.

Tertia. Tertiò, quia resurrectio Christi causa est justificationis nostræ, ut dixi Rom. 4. v. ultim. Sublata autem causa tollitur effectus: sublata ergo resurrectione Christi, tollitur nostra justificatio à peccatis, ac consequenter adhuc sumus & manemus in peccatis pristinis.

VERS. 18 Ergo et qui dormierunt in Christo, qui scilicet in spe, fide, & gratia & charitate Christi mortui sunt, perierunt) Quia si corpus non resurgit, sed planè in morte interit, interibit & anima, quæ in æternum sine corpore esse nequit, cùm natura sua forma sit corporis; ut nisi violenter animæ suam quasi naturam, & naturalem statum adimat Deus, debeat ei suum corpus reddere, de quo rursus v. seq.

VERS. 19 Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus] Nota Primò, τὸ *sperantes*, significat hic non actum spei, (hunc enim certum est existere tantùm in hac vita) sed objectum spei, nimirum rem speratam, q. d. Si in Christo sperantes sumus tantùm illa bona, quæ sunt in hac vita, tunc omnibus hominibus sumus miserabiliores, id est miserrimi sumus, omnium hominum; puta, hominum stultissimi sumus, utpote qui falsa & inani spe resurrectionis, quæ numquam continget, jejunia, mortificationes, persecutiones, aliaque dirissima patimur; mundi carnisque voluptates abdicamus, cùm alii iis indulgeant. Licet ergo iis feliciores simus ob bonum virtutis abstinentiæ, charitatis, & serenæ conscientiæ; miseriores tamen iis sumus quoad spem in Christum, imò stulti ex stulta spe. ita Anselmus, & Chrysostomus. Unde non dicit Apostolus, Pejores, sed, *Miserabiliores sumus*, miserabile enim est, ob virtutem se affligere, si non sequatur præmium; præmium autem Christianæ virtutis est resurrectio.

Si mortui nō resurgunt, Christiani sunt miserrimi hominū, cur?

Objectio. Dices, Anima potest suum habere præmium esseque beata, licet corpus non resurgat.

Responsio Prima. Respondeo, Potuisse Deus instituere ut anima sola præmiaretur & bearetur visione Dei; sed noluit: nam de facto aliter instituit, scilicet ut, si anima beetur, beetur & corpus: si non corpus, nec anima: quia alioqui Christus non plenè vicisset peccatum, quod in morte tam corporis, quàm animæ dominatur.

Secunda. Secundò, erat ea tum (ut dixit Paulus vers. 17.) hominum opinio; ut, si eis animæ immortalitatem probasses, statim resurrectionem corporis admisissent: quia hæc naturaliter connexa sunt, ut dixi versu præcedenti. Est enim in anima naturalis ad corpus propensio, ut sine corpore nisi violentè, & præter naturam esse non possit. Unde resurrectio quoad substantiam, & naturæ humanæ exigentiam quasi naturalis est, licet in modo & executione sit supernaturalis: nec enim anima separata ulla creata vi, sed sola supernaturali Dei virtute rursum uniri potest corpori. Paulus ergo ex negatione resurrectionis, & beatitudinis corporis, rectè, tàm secundùm opinionem communem hominum, quàm secundùm ipsam rei naturam & veritatem, infert negationem immortalitatis & beatitudinis animæ, ita nimirum, ut Christiani si non resurgant, sint omnium hominum miserrimi.

Resurrectio quoad substantiam est naturalis, quoad executionē supernaturalis.

VERS. 20 *Quomodo Christus vocetur primitiæ dormientium. Prima expositio. Secunda. Tertia. Quarta & genuina.* Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormientium] q. d. Primus resurgentium fuit & est Christus; primus, inquam, ordine dignitatis & meriti; Secundò, quia in divina voluntate & intentione fuit primus Tertiò, causalitate. Per Christum enim omnes resurgemus.

Quartò, propriè primus tempore inter resurgentes ad vitam immortalem fuit Christus. Licet enim aliqui ante Christum suscitati ab Elia & Eliseo resurrexerint, tamen illi tantùm resurrexerunt ad præsentem vitam mortalem; rursumque mortui sunt: Christus verò primus fuit, qui resurrexit ad vitam beatam, gloriosam & æternam. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Ambros. Anselm. & alii passim. Hoc enim propriè significat vox *Primitiæ*, & indicant sequentia. Sic dicitur Christus *primogenitus mortuorum*, id est, ante omnes resurgens, & quasi renascens ex mortuis.

D

De fide est, neminem ante Christū resurrexisse ad vitam immortalē. Hinc de fide esse videtur neminem ante Christum resurrexisse ad vitam immortalem: qui ergo Christo moriente dicuntur resurrexisse Matth. 27. v. 52. non resurrexerunt nisi post Christum, saltem posteriùs natura, quia ipsorum resurrectio fuit dependens à resurrectione Christi tamquam à sua causa, ut inter alios rectè advertit Franciscus Suarez 3. p q. 53. art. 3.

Christus resurgens quasi primus è terra fructus Deo oblatus. Nota. *Primitiæ*, dicuntur primus terræ fructus, qui olim in lege veteri Deo offerebatur. Sic Christus post resurrectionem quasi primitivus fructus è terra, in quam quasi granum frumenti ceciderat, repullulans & renatus per resurrectionem Deo oblatus est.

Vers. 21. Quoniam per hominem (Adamum) mors inducta est in homines, sic et per hominem (Christum) inducta est resurrectio mortuorum] Vox *quoniam* dat causam cur Christus sit primitiæ resurgentium, quia scilicet per Christum, quasi antesignanum, & mortis dominatorem, in orbem invecta est resurrectio mortuorum.

VERS. 22 *An reprobi per Christū resurgent.* Et sicut in (id est per, & propter) Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur] Quæritur, an etiam reprobi per Christum Christique merita, sint resurrecturi, & vivificandi? Ne-

Negat S. August. epist. 28. quia horum resurrectio ad damnationem, non vita, sed mors potiùs dicenda est. Sic & D. Thomas ait Christum solis bonis esse causam meritoriam resurrectionis, sed efficientem omnibus.

Negat S. August.

Affirmant alij: Christus enim omnibus est causa resurgendi

Verùm Respondeo, Omnibus, etiam reprobis, resurgendi causa est Christus. Primò, quia Christus omnino mortem ex toto humano genere abolere voluit per resurrectionem (hæc enim totius naturæ ingens est bonum) ergo etiam ex reprobis; non qua reprobi, sed qua homines sunt, sive abstrahendo à reprobatione ita S. Ambrosius lib. de Resurrect. c. 21. & clariùs Cyril. lib. 4. in Joan. c. 12. Adde Christum reprobis, qua reprobi sunt, meruisse resurrectionem tamquam hostibus suis in justam vindictam, scilicet ut gloria Christi hostium suorum æterna pœna celebraretur.

Verùm hæc omnia sunt præter mentem Apostoli: Apostolus enim propriè agit non de misera reproborum, sed de beata Sanctorum resurrectione, ut patet ex sequentibus.

Sex rationibus Paulus probat Christum resurrexisse

Nota. Huc usque probavit Apostolus sex rationibus Christum resurrexisse, ut inde concluderet nos quoque à mortuis resurrecturos. Harum rationum Prima est vers. 5. petita à testibus, estque talis, Christus post mortem vivus apparuit Petro, Paulo, Jacobo, alijs Apostolis, & quingentis fratribus: ergo verè resurrexit. *Prima*

Secunda Secunda est, v. 14. Si Christus non resurrexit, ergo falsa & inanis est tam prædicatio Apostolorum, quàm etiam fides Christianorum.

Tertia Tertia, v. 17. Si Christus non resurrexit, ergo adhuc sumus in peccatis. Probatur consequentia, quia fides justificans, & peccata expians est illa, qua creditur Christum pro nobis esse mortuum, & resurrexisse.

Quarta Quarta, v. 18. Si Christus non resurrexit, ergo omnes, qui in Christo dormierunt, perierunt, & tam corpore, quàm anima interierunt: anima enim sine corpore semper esse nequit.

Quinta Quinta, v. 19. Si Christo tantùm servimus in hac tam arcta vita, & lege Christiana sine spe resurrectionis, ergo miserabiliores sumus omnibus hominibus.

Sexta Sexta, v. 21. Per Adamum omnes moriuntur, ergo per Christum omnes resurgent, & vivificabuntur: quantum enim nocuit Adam, tantum, & magis, nobis profuit Christus, qui ad hoc venit ut omnes Adæ & posterorum in eo lapsus & damna non tantùm repararet, sed & altiùs eosdem eveheret & sublimaret.

Vers. 23. Quomodo quisque in suo ordine resurget. Prima expositio. Secunda. Tertia & genuina.

Unusquisque in suo ordine] ut scilicet si justus sit, inter beatos, si impius, inter reprobos resurgat. ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Secundò, commentarius S. Hieronymo adscriptus: *Unusquisque*, inquit, *in suo ordine*, quia scilicet altior & beatior resurget, qui hic sanctior fuerit.

Tertiò, Oecumen. & Primasius sic explicant; Omnes in Christo vivificandi hoc ordine resurgent; ut scilicet Christus sit primus, tum tempore, tum dignitate; secundò, justi resurgant; tertiò, sequatur mundi consummatio. Hic sensus est genuinus. ita enim se in sequentibus explicat Apostolus dum mox subdit: *Primitiæ Christus: deinde ji qui sunt Christi, qui in adventu ejus crediderunt. Deinde finis*. Simili modo loquitur Paulus 1. Thessal. 4. 16. ut ibi fusiùs ostendam.

Qui in adventu ejus crediderunt] Nota Primò, τὸ *crediderunt* non habent Græca, sed Rom. & in Græco intelligitur. ἀπαρχὴ, inquit, Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, *primitiæ Christus, deinde qui sunt Christi in ejus adventu*, supple, *credens, hi post ipsum resurgent*. licet Vatablus, & alij simpliciter sic accipiant: *in ejus adventu*, supple, *resurgent*.

Vers. 24. Deinde finis] supple, *erit*; finis inquam totius dispensationis Christi de salute generis humani; ac consequenter finis erit tunc sæculi, temporis, generationum, corruptionum, & totius universi. ita Anselmus. Totius enim universi finis est Christus, ejusque electi, ut si hi finiantur, finiatur & universum.

Finis totius universi est Christus eiusq; electi

Secundò, Græcum τέλος, quod Noster vertit, *finis*, potest etiam verti, *consummatio*, hoc est, ut Theodoret. generalis & consummata omnium, etiam impiorum, resurrectio; tunc enim finem accipient omnia.

Cum tradiderit regnum, id est, Ecclesiam fidelium, & congregationem electorum, Deo et Patri] Non quasi in ea jam non regnet Deus, cùm Christus dicat, *Regnum Dei intra vos est*; sed quòd nonnihil in ea

A dominentur peccata, diabolus, mors, & mortalium ærumnæ. q. d. Tunc erit finis, cùm obtulerit Christus Ecclesiam electorum, & quasi reddiderit illam Patri, quæ in hujus vitæ lucta regenda illi & custodienda commissa fuerat, ut in ea gloriosè in æternum regnet, dicendo Patri, *Pater, tu me misisti in mundum, & postquam ascendi in cælum ad te, hos semper texi, & à dæmonis, carnis, mundi potestate & impugnatione protexi. Ecce hi tui sunt, qui jam tibi præstò sunt. Hæc est possessio mea, mihi à te tradita; hic labor meus, meo sudore ac sanguine partus; hoc regnum meum, & tuum, jam omni peccato, tentatione, perturbatione, afflictione liberum, purgatum, expolitum, ut in illis per gloriam & triumphum regnes in æternum*. ita Ambros. & August. cap. 8. & 10. libr. 1. de Trinitate tom. 3.

Christi tradentis electos & Beatos Patri, ad eù oratio

Nota Secundò, *Deo, & Patri*, id est Deo Patri: est enim hendiadys, qua hæc duo dividit Paulus, ut significet Christum, qua homo est, fideles suos Deo; qua filius est, Patri suo oblaturum.

Cum evacuaverit omnem principatum, et potestatem, et virtutem] q. d. Cùm aboleverit omnem dæmonum potestatem, & subordinatio-
B nem, ut ampliùs Ecclesiam, quæ est regnum Dei, impugnare non possint. de qua impugnatione plura dicam Ephes. 6. 12. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Ambros. Oecumen.

Nota. *Principatus, Potestates, & Virtutes*, tria sunt chororum angelicorum nomina. Ex quibus, hinc patet, aliquos cecidisse, & factos esse dæmones, qui eadem nomina retinuerunt; quia, uti eamdem naturam & naturæ præcellentiam, ita & eumdem ordinem, gradum ac potentiam præsertim in impugnanda Ecclesia singuli servarunt. q. d. Cùm aboleverit Christus omnem principatum dæmonum qui sunt & vocantur Principatus & Virtutes, ne ampliùs fideles lacessant; tunc tradet regnum jam dictum Patri, eritque omnium finis & consummatio.

Ex ordine Principatuum & Potestatum aliqui angeli ceciderunt, factiq; sunt dæmones

Aliter, nimirum de bonis angelis, hæc explicat S. August. lib. 1. de Trinit. c. 8. q. d. Cùm *evacuaverit*, hoc est, cùm ampliùs necessaria non fuerit, ideoque abolita, dispensatio & gubernatio Ecclesiæ per angelicos Principatus Dominationes & Virtutes.

Aliter S. August hoc exponit, scilicet de angelis bonis

Sed prior sensus est verior. Nam de hostibus Christi hic agi, patet ex versu seq. ubi sic ait,

C Oportet illum regnare: hoc est, Christum oportet regere Ecclesiam, donec ponat (Deus Pater) omnes inimicos (dæmonas, & omnes reprobos) sub pedibus ejus] *Donec*, id est, eousque, non tantùm, sed ulteriùs in æternum, quia victis hostibus non dubium est quin Christus vel maximè regnabit, licet alio modo, & alia gloria quàm jam. ita Chrysostomus. *Vers. 25.*

Nota. *Donec*, significat tantùm, quid antea sit factum, de quo dubitari poterat, non quid postea factum sit. Sic Joseph Matth. 1. 25. dicitur non cognovisse Mariam coniugem suam, *donec peperit filium*; non quasi postea cognoverit, ut impurus inferebat Helvidius, sed quòd usque ad conceptionem & partum non cognoverit. Tantùm enim voluit Matthæus asserere rem miram, & naturaliter incredibilem, scilicet Christi conceptionem sine patre ex matre virgine. Sic hic asserit Paulus, Christum etiamnum, cum hostibus colluctante Ecclesia, in ea regnare: quod dubium esse poterat. Alterum verò, quod hinc consequitur, scilicet post luctam & triumphum Christum regnaturum, quasi certum omnibus relinquit, &
D præsupponit. Præclarè S. August. in Sententijs num. 169. *Quamdiu*, ait, *vitiis repugnatur, plena pax* (malè aliqui legunt, *non*) *non est: quia & illa quæ resistunt, periculoso debellantur prælio, & illa quæ victa sunt nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio*.

Donec significat quid antea, non quid postea factum sit

Novissima inimica destruetur mors] *Mors* quæ scilicet adhuc aliquatenus regnat in corporibus Sanctorum, omnino abolebitur in resurrectione. ita Anselm. Potest Secundò, hic locus cum Hieronymo multis locis in Isajam, cum Vatablo & alijs sic verti ex Græco, Ultimus inimicus destruetur mors. Est hysterologia; sensus enim est. q. d. Inter hostes mors ultimò destruetur; hoc enim significant Græca, ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. Primus enim inimicus Christi & Christianorum est diabolus, qui à Christo in cruce victus est. Secundus est peccatum, quod à Christianis per gratiam Christi in hac vita vincitur. Tertius est mors, quæ in resurrectione, ultima vincetur. *Vers. 26.*

Tres hostes Christi, diabolus, peccatum & mors

OMNIA SUBIECIT SUB PEDIBUS EJUS] q. d. Omnes homines & angelos, bonos & malos, in resurrectione planè subjiciet Deus Christo.

Nota. Propheticè *subiecit*, idem est quòd certissimò subjiciet, ac si jam subiecisset.

CUM AUTEM DICAT: OMNIA SUBIECTA SUNT EI; SINE DUBIO, PRÆTER EUM, QUI SUBIECIT
Vers. 26. & 27. EI OMNIA] *Dicat*, id est dicit. Est enallage modi: noster Interpres fideliter ad verbum vertit: græcè enim est εἴπῃ. Addit hæc Paulus, ne quis putet Patrem ita concessisse omnia Filio, ut seipsum eorum dominio exuerit, ita ut jam Pater sit minor Filio, eique quasi subiectus. Sic enim apud homines, parentes aliqui dum senescunt, solent se bonis & statibus suis exuere, eaque transferre in filios, sed planè aliter facit Deus Pater, uti dixi.

TUNC ET IPSE FILIUS SUBIECTUS ERIT EI,
Vers. 28. QUI SUBIECIT SIBI OMNIA] Aliqui Primò, τὸ *subiectus*, accipiunt secundùm divinitatem. q. d. Christus, qua Deus, ostendet se à Patre omnia ipsamque divinitatem accepisse; itaque quasi subiectum se esse Patri declarabit. Verum hoc duriùs dicitur: nec enim Filius ex eo quòd omnia sua habet à Patre, ideo Patri est subiectus, sed honore per omnia par. Unde passim alij accipiunt hæc de Christo secundùm humanitatem; idque.

Christus subiectus erit Patri, non qua Deus: sed qua homo idq; Primò, Secundò, & germanè.

Primò, ut Chrysost. *subiectus erit*, id est, subiectum se ostendet, tuncque omnibus patebit quàm perfecta fuerit hic Christi obedientia & subiectio. vide can. 36.

Secundò & aptiùs, Anselmus, Christus ut homo subiectus erit, id est, subjiecit & offeret secum electis suis ad æternam Dei laudem, & participationem divinæ bonitatis, dominii & gloriæ. Idem enim est hoc subjici Christi, cum eo quod dixit vers. 24. scilicet, quòd tunc tradet Christus regnum Deo & Patri, ut in se & suis omnibus Deus Pater plenissimè & gloriosissimè regnet. Hæc enim Christi & Sanctorum subiectio erga Deum non misera est & servilis, sed beata & gloriosa. Nam qui in cælo Deo subiecti sunt, eos Deus habet pro filijs, quibus imperat & benedicit, quosque summa felicitate & gloria beat. Meritò ergo sic subjici & servire Deo regnare est, atque talis servitus optanda est cum Davide psalm. 11. *Nonne Deo*, inquit, *subiecta erit anima mea? ab ipso enim salutare meum*. E contrario, reprobi, qui non erunt Deo subiecti, hoc ipso hostes Dei erunt, omniumque hominum infelicissimi: estque hic in nomine *subiectus*, quædam antistasis, sive ejusdem verbi contraria significatio, de qua dixi can. 31. Ita Gregor. Nyssenus orat. in hæc Apostoli verba, in qua sic ait: *Dei subiectio est perfecta & omni ex parte absoluta à malo abalienatio: Christus ergo in resurrectione subjicietur Patri: quia in ea omnes fideles & electi Christi semoti erunt ab omni malo, tuncq; suscipient boni principatum, & arctissimè coniungentur cum deitate, ejusq; immortalitate, regno & felicitate: atque tunc Deus erit omnia in omnibus, quando nullum erit malum in ijs quæ sunt. Non potest enim Deus esse in malo, sed necessario est in omni bono, Christus ergo subjicietur Patri, cum Ecclesia Christi Patri subjicietur, itaq; liberabitur ab omni malo. Ecclesiæ enim subiectio, Christi dicitur subiectio.*

Subjici & servire Deo regnare est

Quid sit subjici Deo ex Nysseno.

Tertiò, ex can. 32. potest accipi verbum *erit* in actu continuato: *subiectus erit*. id est, in subiectione Patris, quam nunc habet Christus, in æternum perseverabit. Scripsit de hac Apostoli sententia contra Arrianos Hilarius lib. 11. de Trinit. S. Hieron. epist ad Principiam, S. August. q. 66. inter 83. & lib. 1. de Trinitate cap 8. ubi sic ait, *Christus, in quantum Deus est cum illo, nos subiectos habet: in quantum sacerdos, nobiscum illi subiectus.*

Tertia expositio.

UT SIT DEUS OMNIA IN OMNIBUS] Ut, scilicet, Deus sit omnem potestatem in omnia habens, & ostendens; vel, ut Deus in electis sit omnia, id est, vice rerum omnium; scilicet, ut sit ipse nostra vita, salus, virtus, copia, gloria, honor, pax, omnia bona, & finis ac satietas desideriorum nostrorum. ita Anselm. Sic in omnibus tunc per omnia dominabitur Deus, omniaque sibi, & suæ gloriæ subjiciet. Ex hoc loco infert S. August. lib. 22. de Civit. cap. 29. quòd Sancti preces & res nostras cognoscant in cælo.

In cælo Deus erit omnia in omnibus quomodo?

Appositè S. Hieron. epist. ad Amandum: *Quod*, inquit, *Apostolus ait: Ut sit Deus omnia in omnibus, hoc sensu accipiendum est. Dominus atque Salvator noster nunc omnia non est in omnibus, sed pars in singulis: verbi gratia, in Salomone, sapientia; in Davide, bonitas; in Job, patientia; in Daniele, cognitio futurorum; in Petro, fides; in Phinees & Paulo, zelus; in Joanne, virginitas; in cæteris, cætera. Cùm autem rerum omnium finis advenerit, tunc omnia in omnibus erit, ut singuli Sanctorum omnes virtutes habeant, ut sit Christus totus in cunctis*. Ex hoc loco, ut refert S. August. lib. de Trinit. cap. 8. aliqui sunt opinati Christi humanitatem reg naturam usque ad diem judicij; tunc verò convertendam in divinitatem, & hanc conversionem esse illam subiectionem Christi ad Patrem, de qua subdit Paulus, Hoc delirum est. est enim & secundùm fidem, & secundùm naturam ἀδύνατον.

Deus in Job est patientia in Petro fides in Paulo zelus, &c.

Perperam ergo quidam contemplativi (qui nimiam quandam & impossibilem unionem cum Deo consectati sunt) imò fanatici homines, ex hoc & similibus Scripturæ locis opinati sunt, quòd in resurrectione omnes homines, omnesque res creatæ rediture sint ad suum esse ideale & divinum, quod ab æterno habuerunt in Deo, adeoque convertendæ sint in ipsum Deum; ita ut tunc omne esse creatum evanescere debeat, & absorberi ab ipso esse increato, putà ab ipsa divinitate. Quem errorem fusè impugnat Gerson, eumq; impingit Ruisbrochio. Sed ab hoc errore se purgat ipse Ruisbrochius, eumdemque errorem acriter insectatur & ipse lib. de Vera contempl. c. 19. & lib. qui inscribitur Samuel, sive de alta contemplatione, & unione cum Deo cap. 2. 3. & 4.

Delirant aliqui in resurrectione omnes creaturas redituras ad suum esse ideale, quod ab æterno habuerunt in Deo.

Hic verò Apostoli locus huic errori non favet, sed potiùs contrariatur: nam si in resurrectione Deus erit omnia in omnibus; ergo omnia, id est omnes res creatæ, erunt & permanebunt. Alioqui enim Deus non esset omnia in omnibus, sed esset solus omnia in nullis, sive in nihilo. Porro qua ratione & modo Deus sit futurus omnia in omnibus Beatis, rectè declaratur per similitudines. Prima est, sicut aliquot guttæ aquæ infusæ dolio ingenti vini potentissimi, ilico à vino absorbentur & incorporantur: ita & Beati omnes per visionem & amorem in Deo quasi se perdent, ut à Deo quasi summo bono summè amato absorberi & incorporari videantur. Secunda est, lucis solaris. Sicut enim lux Solis totum occupat aerem, ut aer jam non aer, sed lux esse videatur: ita & Deus lumine gloriæ ita replebit Beatos, ut non tam homines quam dei quidam esse videantur. Tertia, est, ferri accensi & igniti. Sicut enim ferrum vi ignis igniri, & in ignem quasi transformari videtur: sic & Beati Dei amore & fruitione ita accendentur, ut in Deum transformari videantur. Quartò, sicut ingens vas sacchari, vel mellis, infusum in modicam pultem, eam non tantùm melleam, sed quasi mel & saccharum efficit: ita Deus sua dulcedine adeò dulcorat & inebriat Beatos, ut videantur esse ipsa dulcedo. Deus enim est pelagus dulcedinis, & oceanus gaudij & consolationis. Quinta, sicut suavissima musica & harmonia omniũ audientium aures implet & mulcet. Rursum, sicut idem adamas, carbunculus, vel smaragdus, omnium intuentium oculos implet & rapit: ita & Deus omnium Beatorum mentes in se rapit, mulcet & implet. Sexta, sicut speculum omnium ante se positorum facies & species exhibet, repræsentat & continet, ut omnes videantur in speculo existere, vivere & moveri: ita Beati omnes in Deo existunt, vivunt & moventur. Deus enim rerum omnium est speculum lucidissimum æquè ac ardentissimum.

Denique pulchrè & piè S. Bernard serm. 11. in Cantic. *Quis*, inquit, *comprehendat quàm magna multitudo dulcedinis in brevi isto sermone comprehensa sit, Erit Deus omnia in omnibus? Ut de corpore taceam, in anima tria intueor, rationem, voluntatem, memoriam: & hæc tria ipsam animam esse. Quantum cuique horum in præsenti sæculo desit de integritate sua & perfectione sentit omnis qui ambulat in spiritu. Quare hoc, nisi quia Deus nondum est omnia in omnibus? Hinc est quod & ratio sæpissimè in judicijs fallitur, & voluntas quadruplici perturbatione jactatur, & memoria multiplici oblivione confunditur. Triplici huic vanitati nobilis creatura subiecta est non volens, in spe tamen. Nam qui replet in bonis desiderium animæ, ipse rationi futurus est plenitudo lucis, ipse voluntati multitudo pacis, ipse memoriæ continuatio æternitatis. O veritas, charitas, æternitas! O beata & beatificans Trinitas, ad te mea misera trinitas mirabiliter suspirat, quoniam à te infeliciter exulat*. Et Paulò inferiùs: *Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi: cùm error videlicet à ratione, à voluntate dolor, atque à memoria timor omnis recesserit: & successerit illa quam speramus mira*

seren-

serenitas, plena suavitas, æterna securitas. Primum illud facit veritas Deus, secundum charitas Deus, tertium summa potestas Deus, ut sit Deus omnia in omnibus ratione recipiente lucem inextinguibilem; voluntate pacem imperturbabilem consequente, memoriæ fonti indeficienti æternaliter inhærente. Videritis vos, rectène primum illud Filio, Spiritui sancto sequens, Patri ultimum assignetis.

VERS. 29. ALIOQUIN QUID FACIENT; QUI BAPTIZANTUR PRO MORTUIS? SI OMNINO MORTUI NON RESURGUNT?] *Baptizantur*, scilicet metaphoricè, baptismo pœnæ, afflictionum, lacrymarum, precum, &c. ut suffragentur mortuis, ut à baptismo ignis in Purgatorio liberentur. *Baptizantur*, inquam, etiam ij ipsi judaizantes, qui resurrectionem negant, ut Cerinthus, & similes, aut certè eorum symmystæ Judæi, idq; ex recepta fide & more Hebræorum: nam Hebræos suffragia facere solitos pro defunctis, patet ex 2. Machab. 12. 45. & ex modernis eorum ritualibus. Hic sensus optimè cohæret cum sequentibus. Hoc sensu sæpè alibi *baptismus* accipitur, ut Marci 10. 38. Lucæ 12. 50. psal. 31.6. Passim enim in Scripturis aquæ & fluctus significant tribulationes & afflictiones.

Quid sit baptizari pro mortuis.

Aliqui intelligunt baptismum pœnitentiæ, quã faciunt fideles pro defunctis.

Potest Secundò, accipi sic, *Baptizantur*, id est, purificantur ad sacrificia, quæ offeruntur pro mortuis: solebant enim Judæi baptizari ante sacrificium, preces, omnemque rem divinam. Vide Marci 7.8. Hebr. 6.2. & 9.10.

Aliorum varias interpretationes fusè prosequitur Bellarm lib. 1. de Purgatorio c. 4. & Suarez 3 p. p. 56. disp. 50. sect. 1. illæque omnes ferè referuntur ad baptismum propriè dictum. Atque ut eas compendio complectar; Primò, D. Thomas sic explicat, *Baptizantur pro mortuis*, id est, pro peccatis abluendis, quæ sunt opera mortua.

alij baptismum propriè dictum, idq; Primò. Secundò.

Secundò, Theodoretus, *pro mortuis*, id est, instar mortuorum à morte resurgentium, ut scilicet dum baptizantur, & è baptismo, quasi è sepulcro emergunt, significent resurrectionem ex mortuis.

Tertiò. Tertiò, Epiphanius hæresi 28. *pro mortuis*, id est, cùm imminet mors, & quasi habentur pro mortuis. Tunc enim qui baptismum distulerant, omnino baptizari volebant ob fidem & spem æternitatis & resurrectionis. Unde baptizandi recitabant Symbolum, in quo est hic articulus: *Credo resurrectionem mortuorum.*

Quartò. Quartò, Claudius Guilliaudus Doctor Parisiensis, *Baptizantur*, inquit, *pro mortuis* Martyres, qui patiuntur & affliguntur pro fide & articulo resurrectionis mortuorum: Hic sensus cohæret aptè cum sequentibus: sequitur enim: *Ut quid & nos periclitamur omni hora?*

Quintò. Quintò, alij sic explicant, q.d. ad hominem, Ut quid è vobis quidam (uti Marcionistæ postea fecerunt) errantes & superstitiosi suscipiunt baptismum pro mortuis, qui defuncti sunt sine baptismo? ita Ambros. & Irenæus hæresi 28. & Tertull. li. de Resurrect. c. 24. item Chrysost.

Sextò. Sextò, aliqui sic explicant: Baptizari pro mortuis, idem est quod baptizari à mortuis, hoc est à contactu vel pro contactu mortuorum eluendo & purgando. Nam Numer. 19. præceptum erat, ut qui tangeret corpus mortui, immundus censeretur, donec ablueretur aqua lustrali, cujus ritus ibi præscribitur. Sic enim ait Eccles. c. 34. 30. *Qui baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, quid proficit lavatio illius?* Ad quem locum alludit hic Paulus: indeque aptè probat resurrectionem mortuorum. q. d. Cæremonia illa baptismi, id est ablutionis & lustrationis post contactum cadaveris, inutilis omnino censenda foret, nisi corporum resurrectio futura esse crederetur. Ideo enim eam sanxit Deus, ut per eam indicaretur resurrectio futura: non enim alia causa ejus assignari potest. Quorsum enim propter contactum cadaveris, præsertim humani, præscribitur tam seriò lotio & purificatio, nisi ad significandum carnem illam licet morte pollutam & corruptam, non perpetuò in morte mansuram, sed aliquando resurrecturam? quasi per hanc lustrationem & mundationem caro humana ad immortalem vitam videretur præparari, & aptari: ideoque tangens corpus humanum multò magis erat immundus, & purificandus, quam si cadaver animalis alterius tetigisset: qui enim tetigisset cadaver hominis, septem diebus erat immundus; qui verò alterius animalis, solùm usque ad vesperam, ut patet Levit. 11. Ait ergo Paulus: *Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? ut quid baptizantur pro illis?* q.d. Potius ab hac cæremonia baptismi & lustrationis, quòd inanis omnino esset, cessare deberent, si nulla esset spes resurrectionis. ita Gabriel Vasquez 3. p. to. 2. qu. 69. disp. 157. cap. 3. nu. 48. 51. & sequ. Verùm frigidior & exilior videtur hæc expositio ratioque ad probandam resurrectionem.

Septimò, & optimè. Septimò, idem S. Chrysost. paulò antè citatus, aliam expositionem profert & præfert, videlicet, q. d. Paulus, Ut quid propriè baptismum suscipiunt omnes fideles pro spe resurrectionis ex mortuis, vel pro statu mortuorum, ut in eo illis post mortem sit bene, si mortui non resurgunt? Utique frustra hoc faciunt. Atqui hoc non est credibile, cùm hic sit communis omnium fidelium sensus; adeò ut multi jam baptismum differant usque ad finem vitæ, & in lecto baptizentur, ut plenè baptismo ab omni culpa & pœna purgati evolent in cælum, beatam resurrectionem adepturi. Unde & Clinici dicuntur, quasi dicas Lectularij, de quibus à baptismo non repellendis multi canones exstant.

Qui Clinicì & Lectularij.

Hic sensus omnium videtur simplicissimus, & planissimus: hoc enim propriè significat vox, *Baptizantur*. Innuit etiam *τὸ pro mortuis: dum enim Sacramentum baptismi impenditur corpori, corpus consecratur immortalitati*, ait Tertullianus.

VERS. 30. UT QUID ET BAPTIZANTUR PRO ILLIS?] scilicet, ut Græca habent. ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *pro mortuis*; si nimirum à morte non est resurrectio ad vitam, nec mortui resurgunt, ut quid pro ijs, id est, pro statu mortuorum, proque resurrectione ex mortuis baptizantur? ita passim omnes.

UT QUID ET NOS PERICLITAMUR OMNI HORA?] q.d. Stultè nos objicimus tot periculis & persecutionibus ob spem resurrectionis, si non est resurrectio. Est hæc nova ratio, vel potiùs nova pars rationis annectenda præcedenti parti & rationi, ut ex utraque integra hæc ratio conficiatur. q.d. Non omnes resurrecturos esse, patet ex communi omnium fidelium sensu & instinctu, quem tum fides eis indidit. Nam propter hanc resurrectionis spem omnes anhelant ad baptismum; rursum alij, ac nos in primis, propter eamdem spem, omnia pericula & labores audacter adimus, imò invadimus. Natura ergo & Deus qui hunc sensum & hos animos nobis indidit causa & spe resurrectionis, liquidò hoc ipso testantur nos esse resurrecturos.

Cõmunis fideliũ sensus dictat nos resurrecturos.

VERS. 31. QUOTIDIE MORIOR] Id est, mortis periculis quotidie pro Evangelio & Gentium conversione me objicio.

PER VESTRAM GLORIAM] Id est, propter gloriam vobis obventuram in cælis ut scilicet eam vobis conciliem; vel potiùs, *Per vestram gloriam*, id est per gloriationem qua glorior de vobis quasi meis in Christo filijs, tamquam Apostolus & pater vester, juro, & Deum in testem voco, quòd *quotidie morior*, & morti me offero pro spe resurrectionis: græcè enim est νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν autem Græcis est particula jurantis. & καύχησις non tam gloriam, quàm gloriationem significat. Hinc S. August. epist. 89. probat licitum esse jurare. Unde Syrus vertit, *juro ego per gloriam vestram*; Ambrosius legit, *pro gloria vestra*.

Tò per vestram gloriam est juramentum

QUAM HABEO IN CHRISTO] Hoc est, quam scilicet gloriam futuram in vobis habere spero, fretus Christo Domino. ita Anselm. vel potiùs, quam gloriam, putà gloriationem, habeo, id est, qua glorior in Christo: glorior enim, quòd illa mihi per Christi merita obvenerit. Aliter exponunt Gagneius & Photius, ut νὴ sit non tantùm jurantis, sed & obtestantis: vertunt enim, *quotidie morior propter vestram*, vel, ut aliqui Græci legunt, *nostram, gloriationem*, ut scilicet gloriari possim de vobis, per me conversis, & Christo acquisitis.

Memento semper hic Apostolum, etiam ex sola immortalitate animæ probare corporum resurrectionem: quia hæc duo naturaliter sunt connexa, & quia homines tum non tam de resurrectione in se, quàm de immortalitate animæ dubitabant; ita ut si quis animæ immortalitatem eis demonstrasset, resurrectionem statim admisissent. ita S. Thomas.

Apostolus ex immortalitate animæ probat resurrectionem.

VERS. 32. SI (SECUNDUM HOMINEM) AD BESTIAS PUGNAVI EPHESI] *Secundùm hominem*, id est, inquit Photius, quantum homini fuit possibile.

Quid Tò secundum hominem. Prima expositio. Secunda, & genuina. Tertia.

Secundò & meliùs, *secundùm hominem*, hoc est, humana tantùm spe, humano spiritu, audacia, temeritate, studio

gloriæ, quo acti homines præcipites in pericula ruunt.

Alij exponunt sic, *secundùm hominem*, ut scilicet hominum more loquar, qui libenter narrant suas pugnas & certamina.

PUGNAVI AD BESTIAS EPHESI] Theophyl. Anselm. Primasius & Baron. per *bestias* accipiunt Demetrium, & socios ferinos & barbaros pro Diana contra Paulum atrociter & ferinè depugnantes, Actor. 19. Unde Græcum κατὰ ἄνθρωπον, verti potest, *si in hominem pugnavi, quasi in bestiam*. Sic Neronem Paulus vocat *leonem*, 2. Timoth. 4. 17. Tales alibi vocantur *tauri*, ut psal. 67. 31. *Congregatio taurorum in vaccis populorum*. Sic S. Ignatius epist. ad Romanos, *Pugno*, ait, *quotidie cum bestijs*, id est, militibus & custodibus.

Paulus bestiis fuit obiectus.

Verùm Chrysost. Ambros. & alij, propriè Paulum Ephesi bestijs obiectum, cumque eisque depugnasse, putant: hoc enim propriè significat Græcum ἐθηριομάχησα. Deinde quia pugna illa cum Demetrio Ephesi contigit post hanc epistolam scriptam. nam post illam tragoediam, Demetrius cum suis tumultuans coegit statim Paulum Epheso excedere, ut tempus hæc scribendi Ephesi Paulus non habuerit. antea ergo hæc scripsit Ephesi: nam epistolam hanc Ephesi sub idem illud tempus ab eo esse scriptam verius est; & docet Baron. ergo pugna hæc cum bestijs, de qua hic scribit, non fuit illa cum Demetrio, utpote nondum facta, sed alia anterior.

Obiectio Clinitur

Dices, Mirum est, rem tantam, tamque atrocem Pauli pugnam, Lucam in Actis siluisse.

Respondeo, Clarum est plura alia non minoris momenti Lucam tacuisse, ut quæ de se narrat Apostolus 2. Cor. 11. 25. *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci*, &c. Hæc penè omnia omisit Lucas, ut ibi dicam. Unde pugnam hanc Pauli cum bestijs ad litteram, uti gesta est, traditione, ut videtur, acceptam narrat Nicephorus l. 2. Hist. c. 25.

Pugnam Pauli ad bestias enarrat Nicephorus. Quid θηριομαχεῖν

Notat Gagnejus, θηριομαχεῖν non tantùm esse ad bestias pugnare, sed usque ad extremum spiritum, utpote pro vita, contra bestias pugnare, q. d. Paulus: Pro defensione Evangelij obiectus bestiis, cum iis pugnavi usque ad ultimum halitum, & Deo juvante eas vel vici & occidi non armis & pugnis, sed fide oratione, vel effugi & evasi.

MANDUCEMUS, ET BIBAMUS, CRAS ENIM MORIEMUR] Utitur Paulus verbis Isaiæ cap. 22. 13. q. d. Qui
VERS. 33. resurrectionem negatis, vel non creditis, parum abestis ab hisce verbis impiorum apud Isaiam. si enim resurrectio non est, dicere nobis licebit, quod Epicurus dixit & Epicurei: *Ede, lude, bibe post mortem nulla voluptas*.

CORRUMPUNT MORES BONOS COLLOQUIA PRA-
VERS. 34. VA] dicti, scilicet, erroris, putà colloquia cum atheis & incredulis, quia negant resurrectionem. Versus hic est senarius Menandri, ait S. Hieron. Græcum ὁμιλίαι non tantùm colloquia, sed & commercia, omnemq; conversationem significat: hæc enim æquè ac colloquium cum malis est mala & noxia.

EVIGILATE JUSTI] expergiscimini à peccato, ut justi sitis. Quapropter Græca habent, *evigilate* δικαίως, hoc est *justè*; Syrus, *excitate corda vestra justè*; id est, ad justitiam. Unde sequitur, *Et nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habent*.

AD REVERENTIAM VOBIS LOQUOR] Græcè
Reverentia id est pudor. πρὸς ἐντροπήν, id est, *ad pudorem*: pudor enim est Christiano, dubitare de resurrectione, & potentia divina. Sic Psaltes ait, *Tu scis confusionem meam, & reverentiam meam*, id est pudorem meum. Et sæpè in Psalmis *reverentia* sumitur pro confusione & verecundia.

SED DICET ALIQUIS: QUOMODO RESURGUNT MORTUI? QUALI AUTEM CORPORE VENIENT?
VERS. 35. INSIPIENS, TU QUOD SEMINAS NON VIVIFICA-
VERS. 36. TUR, NISI PRIUS MORIATUR] Tangit hic Apostolus radicem ulceris, & causam erroris; scilicet, nonnulli desperabant & negabant corporum resurrectionem, quia videbant ea in terra putrefieri, quasi incredibile & impossibile esset putrida corpora reformari & resuscitari. Hanc causam succidit hic Paulus, exemplo grani, quod seminatur, illud enim priùs putrefit & moritur in terra; inde quasi renascens germinat, & ex grano uno non unum, sed multa producit; ut granum unum nudum quod seminatur, in messe spicis & granis vestitum ac cumulatum, videatur in majori gloria resurgere: Pari modo corpora nostra putrescent, inde resurgent ad majorem gloriam.

Radix erroris negantium resurrectionem.

ET QUOD SEMINAS, NON CORPUS, QUOD FU- VERS. 37.
TURUM EST, SEMINAS] q. d. Dum seminas, non seminas corpus ex semine nasciturum, putà arborem aut spicam, sed nudum semen, & granum pomi, v. g. vel tritici; & tamen Deus huic grano seminato & è terra renascenti reddit non aliud granum, sed integrum & pulchrum corpus, putà arboris vel spicæ, quod suo culmo, floribus, aristis & granis instruitur & ornatur. Hinc, ut ait S. August. epist. 146. tacitè infert Apostolus, *Si Deus potest addere quod non erat in novo semine, multò magis potest in resurrectione reparare quod erat in hominis corpore*. Unde subdit Apostolus,

DEUS AUTEM DAT ILLI (semini & grano) COR- VERS. 38.
PUS SICUT VULT: ET UNICUIQUE SEMINUM PROPRIUM CORPUS] *Proprium*, id est, propriæ naturæ & speciei, quia grano, v. g. tritici, Deus spicam & corpus dat, non hordei, vel avenæ, sed tritici: & sic de ceteris.

NON OMNIS CARO EADEM CARO] Probat id quod
præcessit, scilicet Deum dare cuique semini & rei proprium corpus, prout Deus ipse vult & statuit. Probat, inquam, VERS. 39.
exemplo. Deus, inquit, aliam & propriam carnem dat homini, aliam pecori, aliam volucribus, aliam piscibus; aliud corpus dat cælis & cælestibus astris, aliud rebus terrestribus. q. d. *Sic & Beatis in resurrectione*, quasi in regeneratione & recreatione proprium dabit Deus corpus, quale voluerit, & quale decet homines beatos & gloriosos; dabit, inquam, cuique tale, quale meritus est. Est enim similitudo & analogia inter naturam & meritum; quòd, sicut natura talis, v. g. hominis, tale exigit corpus, scilicet humanum; ita tale meritum tale exigat corpus gloriosum, ut qui minùs meritus est, minùs; qui magis, magis gloriosum corpus recipiat.

ALIA CLARITAS SOLIS, ALIA CLARITAS LU- VERS. 41.
NÆ, ET ALIA CLARITAS STELLARUM] Hinc Chrysost. Theodor. Theophyl. Primasius, Oecumen. Beda, August. lib. de Sancta virg. c. 26. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. probant non tantùm gloriosam Sanctorum resurrectionem, sed & præmiorum disparitatem in cælo, prout hic disparia sunt semina meritorum.

SIC ET RESURRECTIO MORTUORUM] q. d. Sicut VERS. 42.
alia est claritas solis, alia lunæ, alia stellarum, ita pariter proprium, & pro meritis dispar, Deus cuique Beato dabit corpus beatum & gloriosum. uti explicat Paulus in seqq.

Sancti sunt stellæ.

Aptè Sancti & Beati comparantur stellis, ob causas quas attuli Rom. 4. 18. in fine. Rursum sicut una stella alteri, ita & unus Beatus alteri, uti gratia & meritis, ita gloria & præmijs præfulget, atque.

Micat inter omnes
Virginis sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Ita B. Dominicus adhuc puer, nobili cuidam matronæ in visu apparuit, luculentam stellam in fronte gerens, cujus immodico splendore totus orbis irradiabatur, ut habet ejus Vita lib. 1. c. 1. & c. ult. in fine. Et de Simone pontifice Oniæ filio dicitur Eccli. 50. 6. *Quasi stella matutina in medio nebulæ, & quasi luna plena in diebus suis lucet, & quasi sol refulgens, sic ille effulsit in templo Dei*. Similia de pluribus alijs Sanctis legimus. Notent verò viri docti, & doctores justitiæ & sanctitatis illud Daniel. 12. *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*. Illudque Sap. 3. *Fulgebunt justi*. Hinc & Christus Apoc. 22. 16. dicit, *Ego sum stella splendida, & matutina*. Et Apocal. 1. 20. *Septem stellæ, septem angeli* (hoc est, Doctores & Episcopi) *sunt septem Ecclesiarum*. Et Apoc. 12. 1. apparuit S. Joanni Ecclesia, quasi mulier habens in capite *coronam stellarum duodecim*, putà duodecim Apostolorum, qui Ecclesiæ ut stellæ præfulserunt, idque in capite, id est, in ipso ortu & initio Ecclesiæ Christianæ, uti id exponunt Primasius, Aretas, Andreas Episc. Cæsariensis, Beda & alij ibidem. Denique Apoc. 2. 28. *Qui vicerit*, inquit Christus, *dabo illi stellam matutinam*, id est gloriam & visionem beatificam, quæ stella dicitur propter claritatem luminis & visionis: dicitur matutina, tum quia datur post noctem hujus sæculi, tum propter inchoa-

Doctores fulgebunt quasi stellæ.

Christus est stella splendida.

Christus victori dabit stellam matutinam, quam

choationem beatitudinis, quæ complebitur in resurrectione corporum. ita Richardus Victorinus, Primasius & Aretas ibidem.

Seminatur corpus, dum ex semine parentis producitur. Secundò, & melius seminatur dum sepelitur.

SEMINATUR IN CORRUPTIONE, SURGET IN INCORRUPTIONE] *Seminatur*, scilicet in creatione, cùm vel à Deo, vel à semine parentis corpus hominis corruptibile producitur. ita Anselm.

Secundò & aptiùs, *seminatur* corpus humanum, dum scilicet sepelitur, & quasi semen in terram abjicitur, ut corrumpatur in vermes & cineres. Sic enim granum, dum seminatur, in terram abjicitur, sepelitur, corrumpitur. ita Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus.

Error dicentium in corpore esse semina resurrectionis.

Hinc errarunt quidam putantes resurrectionem fore per vires naturæ, atque resurrecturos virtute naturali; quasi in pulveribus cadaveris resoluti sint rationes quædam seminales effectivæ resurrectionis, ut refert hic D. Thomas. Hic enim error est contra fidem, veram philosophiam, quæ docet resurrectionem esse super omnes naturæ vires: nec Apostolus in eo ponit similitudinem; sed tantùm in hoc, quòd, sicuti Deus unicuique semini dat proprium corpus, ut ex tritico, v. g. triticum, non hordeum, nascatur; sic Beato cuique corpus dabit secundùm opus & meritum. Id ita esse, patet ex seq. v. Ad hoc idem declarandum adduxit Paulus v. 39. & 40. similitudinem carnis & corporum, quæ in variis animalibus & creaturis est varia, ut ibi dixi.

Imago resurrectionis est, in semine repullulante, ex S. Augustino.

Nota. Insignis imago & argumentum resurrectionis est in semine moriente, & repullulante, ac quasi resurgente. Unde S. August. serm. 34. de Verbis Apostoli; *Tota*, inquit, *hujus mundi administratio testimonium est resurrectionis futuræ. Videmus certè hiemis tempore vel adventu, arbores spoliari pomis, nudari folijs: sed eas etiam verno tempore speciem resurrectionis exprimere; quæ primò quidem incipiunt turgere in gemmis, tunc ornari in floribus, vestiri & folijs; & postmodum pomis gravari. Interrogo te, infidelis homo, qui de resurrectione dubitas, ubi sunt ista, quæ tempore, quo Deus disposuit, producuntur? Dic mihi, ubi latitant, antequam producantur? quæ nusquam quidem videntur: sed tamen Deus, qui omnipotens est, & ea ex nihilo condidit, secreta sua virtute producit. Hinc jam ad campos & prata respicite, quæ æstate transacta herbis suis spoliantur ac floribus, & nuda remanent ipsa spatia terrarum: sed iterum verno tempore revestiuntur, & novo ubique germine incipiente lætatur agricola. Certè herba, quæ antè vixit, & moritur, rursus reviviscit ex semine: sic etiam & nostrum corpus reviviscet ex pulvere.*

VERS. 43. SEMINATUR IN IGNOBILITATE] Putà corpus humanum dum sepelitur & quasi semen in terram abjicitur, est ignobile, crassum, spissum, opacum. S. Ambros. legit, *seminatur in ignominia*; S. August. verò epist. 140. *seminatur in contumelia*; Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 52. *seminatur in dedecoratione*.

Altera radix erroris negantium resurrectionem.

SURGET IN GLORIA] resurget gloriosum, clarum, fulgidum. Succidit hic Apostolus alteram radicem erroris: fuerunt enim illo tempore, qui negarent resurrectionem corporum hoc argumento, quòd corpora, utpote crassa & carnea, incongrua esse dicerent animabus beatis, & vita divina jam fruentibus, ut testatur eos refellens S. Dionys. c. 7. Eccles. hierarch. Hoc resecat hic Apostolus, dicens, in resurrectione animæ gloriosæ consimile dandum esse corpus gloriosum.

VERS. 44. SEMINATUR IN INFIRMITATE] putà infirmum, tardum, lentum, pigrum corpus moritur & sepelitur.

Quodnam corpus animale.

SURGET IN VIRTUTE] ἐν δυνάμει, *in potentia*, id est potens, celer, agile.

SEMINATUR CORPUS ANIMALE] id est, quod vivat, aut potiùs quod vixit vita vegetiva & sensitiva, ut animalia, egens cibo & potu; item crassum, durum, cedere nescium & impenetrabile. Tale enim fuit Adæ corpus etiam in paradiso. Corpus ergo animale est, quod edit, bibit, dormit, digerit, egerit, laborat, fatigatur, suoq; pondere gravat & resistit.

Quodnam corpus spiritale. Error Eutichij. Primò, spiritale est, spiritui subditũ.

SURGET CORPUS SPIRITALE] Non quòd corpus in spiritum, aut in corpus aereum sit vertendum, ut voluit Origen. & Eutychius Patriarcha Constant. tempore S. Gregorij (à quo convictus revocavit errorem) sed *spiritale*, id est spiritui subditum omnino & conformatum; ut cibo & potu non egeat, non laboret, non fatigetur, sed quasi cæleste sit & deificatum, atque, ut Tertull. ait, quasi in angelicum habitum sit commutatum. Ita S. August. de

A Fide & symbol. c. 6. *Spiritale*, ait, *dicitur corpus, non quasi in spiritum vertatur; sed quia ita spiritui subditum erit, ut cælesti habitationi conveniat, omni fragilitate ac labe terrena in cælestem stabilitatem mutata atque conversa.* Idem tamen ibid. c. 10. videtur dicere in resurrectione fore non carneum corpus, sed angelicum; unde id retractat. c. 17. l. primi Retract. & fusiùs l. ult. de Civit. c. 5. & 21.

Secundò, subtile.

Secundò, *spiritale*, id est subtile, carens scilicet crassitie illa & duritie repletiva, hoc est, proprietate illa quantitatis corporeæ, qua hic quantitas ita locum replet, ut omne aliud corpus ab eo excludat: erit enim corpus hac proprietate carens, subtile, ut instar spiritus omnia alia corpora penetret & pervadat, ita Damasc. lib. 4. de Fide c. 28. Epiphan. in hæresi Origin. Sicut enim Deus potest ab homine auferre suam proprietatem, scilicet esse risibile, & ab igne potest auferre calorem igni proprium: sic à quantitate potest auferre hanc duritiem repletivam, quæ est quantitatis naturalis proprietas.

Dos subtilitatis non est qualitas sed assistentia omnipotentiæ Dei ad penetrandũ alia corpora.

Nota. Non erit hæc dos subtilitatis qualitas animæ infusa; hæc enim non videtur possibilis: sed erit assistentia B divinæ omnipotentiæ, intima animæ beatæ, ut per eam possit anima ad libitum deponere illam duritiem repletivam, & aliorum corporum exclusivam, cùm vult aliud corpus penetrare; possit & illam retinere, cùm vult locum replere, & alia corpora excludere. Et sic hæc assistentia divinæ potentiæ videtur esse quasi dos animæ beatæ inexistens: sicuti gratia miraculorum in Christo fuit assistentia Dei qua Deus assistebat humanitati Christi, ut per eam posset ipsa ad libitum miracula facere. Vide Franc. Suarez 3. p. q. 54. a. 3.

Quatuor dotes corporis gloriosi.

Hinc Theologi colligunt quatuor dotes corporis gloriosi: impassibilitatem ex prima Apostoli antithesi, qua ait, *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione*. Claritatem ex secunda antithesi, qua ait, *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria*. Agilitatem ex tertia, qua ait, *Seminatur in infirmitate, surget in virtute*. Subtilitatem ex quarta, qua ait, *Seminatur corpus animale, surget spiritale*.

Addit Suarez, agilitatem beatorum corporum talem & tantam fore, ut beati in instanti ab uno loco in alium transire possint, non transeundo spatium medium; quia probabile est angelos naturaliter ita moveri. Sed alij, & fortè C verisimiliùs, utrumq; negant. Et sanè mens hominis vix concipere potest, quomodo quis ab extremo in extremum possit moveri, nisi transeat spatium medium quod interiacet.

An angeli & Beati ab extremo in extremum transire possint, non transeundo medium.

S. Bonavent. in 4. dist. 49. p. 2. a. 2. qu. 1. censet has quatuor dotes significari Sap. 3. 7. cùm dicitur: *Fulgebunt justi, & tamquam scintillæ in arundineto discurrent.* Nam *in fulgore*, inquit, significatur *claritas*: *in justitia, impassibilitas, quia justitia est perpetua & immortalis*: *in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter, quòd numerus harum quatuor dotium deduci possit ex duplici causa, scilicet formali, & materiali, sed magis ex materiali. Primò ex formali, quia cùm in corpore nostro, inquit, sit natura & forma duplex, scilicet elementaris, quæ modò dominatur; & cælestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis & completiva corporis gloriosi, hæc dominabitur in resurrectione. *Igitur quia lux habet quatuor istas proprietates sicut patet in radio; scilicet claritatem quia illuminat: impassibilitatem, quia nihil ipsam corrumpit: agilitatem, quia subitò vadit; penetrabilitatem, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit: sic etiam corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes. Secundo modo* D *numerus dotium accipitur secundum causam materialem sic: corpus nostrum est compositum ex quatuor elementis. Et quia elementa sunt imperfecta, quadruplicem habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua quæ est elementum humidum & passibile, habet passibilitatem & corruptionem. A terra verò habet obscuritatem, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatem, quia calor consumit continue ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aere verò habet infirmitatem: aer enim facillimè immutatur, & cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita removeri ad hoc, quòd corpus sit perfectam perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes: contra corruptionem impassibilitas, contra obscuritatem claritas, contra animalitatem spiritualitas, id est agilitas, contra infirmitatem virtus, sive penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc ultima sumptio convenientior est inter omnes, quoniam correspondet auctoritati & rationi. Auctoritati Apostoli. Ita enim sumit Apostolus dicens. Seminatur in corruptione, resurget in incorruptione: ecce impassibilitas. Se-*

minatur in ignobilitate, surget in gloria: ecce claritas. Seminatur in infirmitate, surget in virtute: ecce penetrabilitas, id est subtilitas. Seminatur animale, surget spirituale: ecce agilitas. Unde Apostolus sumit dotes per comparationem ad illos quatuor defectus, quos removent. Similiter S. Augustinus de Civit. Dei; Aberit, ait, à corporibus nostris omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem, omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem, omnis corruptio per impassibilitatem. Hucusque S Bonaventura.

Duplex sensus hujus loci. Primus.

SICUT SCRIPTUM EST] Noster Interpres legit ὥσπερ, id est, *sicut*. Alij legunt οὕτω id est, *ita*. Nota, hæc verba tantum referenda esse ad priorem partem versus seq. scilicet ad τὸ *Factus est primus homo Adam in animam viventem*; non autem ad posteriorem, scilicet *Novissimus Adam in spiritum vivificantem*. Hoc enim nusquam in Scriptura scriptum est; tantum enim probat hic ex Scriptura Paulus, quòd seminetur hic corpus animale, ex eo quòd Adam parens omnium factus sit in animam viventem, ac consequenter fuerit animal, habueritque corpus animale tam in morte quàm in vita. unde commodiùs & planiùs per hyperbaton Apostolo usitatum, hæc verba hoc modo trajicias & transponas; *Factus est primus homo Adam, sicut scriptum est* (Genes. 2. 7.) *in animam viventem*.

Secundus.

Possent tamen Secundò, cum Theophyl. hæc verba, *Sicut scriptum est*, ad totum vers. sequentem referri, esseque quasi explicatio & probatio ejus quod immediatè præcessit, scilicet, *si est corpus animale, est & spirituale*: ut sit sensus, In universo hoc, ubi est corpus animale, oportet sit & spirituale. Hoc enim ad universi perfectionem & complementum requiritur, ut omnes rerum species & gradus sibi invicem contrarios complectatur; *sicut scriptum est* id est, sicut innuit Scriptura Gen 2.7. Nam ideo expressè dicit, *Factus est Adam in animam viventem*; ut tacitè & implicitè innuat, quod Christus qui secundus est Adam, priori oppositus, futurus sit in spiritum vivificantem.

FACTUS EST PRIMUS HOMO ADAM IN ANIMAM VIVENTEM. hoc est, Adam factus est anima id est animal vivens vita sensitiva & vegetativa; ac proinde cibo, potu, alijsque fomentis alendum, & in animali hac vita sua conservandum est. est synecdoche. Contrà, NOVISSIMUS ADAM, id est Christus, factus est IN SPIRITUM VIVIFICANTEM] ut scilicet haberet post resurrectionem animam gloriosam, quæ instar vivifici spiritus corpus planè vivificaret, illudque redderet spiritale, id est instar spiritus gloriosum, cibi expers, impassibile & immortale; corpus, inquam, tum suum tum nostrum. Est rursus hic synecdoche: Christus enim dicitur factus *in spiritum vivificantem*, id est, factus est spiritus vivificans; quia recepit spiritum, id est animam, vivificantem tam se quàm suos.

VERS. 45. Ada factus est anima, id est animal, vivens

Unde Theoph. Chrysost. Theodor. notant non dici, *spiritum viventem*, sed *spiritum vivificantem*: anima enim, sive spiritus, Christi, non tantùm vivit gloriosè in se, sed etiam vivificat, & eadem vita gloriosa donat tam animas quàm corpora nostra. Hebræa pulchriùs opponuntur נפש חיה *nephesch chaja*, id est, anima vivens, & נשמת חיים *nismat chatim*, id est, spiritus vitarum, sive vivificans. Rursum *nismat* alludit ad שמים *schamaim*, id est cælum. unde subdit, *Secundus homo de cælo cælestis*.

VERS. 47. Marcionis depravatio.

PRIMUS HOMO DE TERRA, TERRENUS: SECUNDUS HOMO DE CÆLO, CÆLESTIS] Græcè: ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ, *secundus homo Dominus de cælo*: quod ita depravatum esse à Marcione, patet ex Tertull. l. 1. cap. 5. contra Marcionem. Unde patet Latina Biblia præ Græcis esse incorrupta. Vera ergo lectio est, *secundus homo de cælo, cælestis*.

Error Valentini, Christū è cælo corpus attulisse.

Valentinus & Gnostici hinc voluerunt Christum, habuisse corpus, non elementare & humanum, sed è cælo celeste attulisse, transiisseque per B. Virginem, non quasi per matrem; sed sicut aqua pluvia transit per canalem. Verùm hæc est hæresis jam pridem damnata, ut testatur S. August. hæresi 11. & Irenæus l. 1. c. 5. Verè ergo Tertull. de Carne Christi c. 8. & Beda, Christus, inquiunt, dicitur cælestis, quia cælestem vitam duxit, semperque fuit impeccabilis: Adam verò dicitur terrenus, quia peccato fuit subditus. Unde sequitur, *Qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cælestis, tales & cælestes*;

Christus est homo cælestis, quadrupliciter. Primò.

Secundò.

Secundò, Christus dicitur *cælestis*, quia supra totum naturæ ordinem, cælesti virtute Spiritus sancti ex Virgine conceptus & natus est. ita S. Ambros. Hilar. libr. 1. de Trinit. post principium, & S. August. dialogo ad Orosium qu. 4.

Tertiò.

Tertiò, Christus dicitur *cælestis*, ratione divini & cælestis suppositi: sic dicitur Christus filius hominis, id est homo, qui de cælo descendit, Joan. 3. 13. Sic ferè Nazianz. orat. 51. circa medium, & indicat August. epist. 57. ad Dardanum.

Quartò, & genuinè.

Quartò, genuinè & aptissimè, Christus dicitur *cælestis*, id est gloriosus & incorruptibilis. uti sunt corpora cælestia. Hanc cælestem gloriam Christus in anima habuit reipsa à principio nativitatis & conceptionis suæ: in corpore verò eamdem tunc habuit in actu primo, quia illi debita erat & connaturalis; sed ob passionem suspensa & dilata fuit, ut in actu secundo illam assumeret in resurrectione: obiter tamen ante mortem assumpsit Christus subinde hanc gloriam, sive quatuor dotes corporis gloriosi, nimirum claritatem in transfiguratione; agilitatem, cùm ambulavit super mare; subtilitatem, cùm penetravit uterum matris suæ; impassibilitatem, in Eucharistia. Sic è contrario Adam dicitur *terrenus*, quia ex terra est factus, & inde atque ex peccato mortalitatem, aliasque qualitates corporis terreni, animalis mortalis & corruptibilis contraxit. ita S. Chrysost. August. li. 13. de Civit. c. 23. Tertull. de Resurrect. c. 49. Agit enim hic Apostolus de resurrectione, & corporum beatorum gloria, quorum exemplar est Christi corpus gloriosum, eaque de causa vocat Christum cælestem & Christi corpus cæleste.

Christus ante mortem obiter quatuor dotes gloriosas assumpsit. Adam quadrupliciter terrenus.

QUALIS TERRENUS, TALES ET TERRENI: sicut Adam è terra terrenus mortuus est, & in terram rediit, ita & omnes terreni ab eo nati in terram redibunt: contrà, QUALIS CÆLESTIS, TALES ET CÆLESTES] ut sicut Christus per resurrectionem adeptus est corpus cæleste, id est, immortale & gloriosum: ita & ex eo renati Sancti fiant cælestes, id est immortales & gloriosi. VERS. 48.

SICUT PORTAVIMUS IMAGINEM TERRENI, PORTEMUS ET IMAGINEM CÆLESTIS] *Portemus*, legit noster Interpres φορέσωμεν per ω; alij per ο, legunt φορέσομεν, *portabimus* (scilicet in resurrectione, ut præcessit) imaginem Christi cælestis, ut ei in corpore cælesti, id est glorioso, configuremur: sicut in hac vita, Adamo terrestri, in vita animali comedendo, dormiendo, moriendo, configurati fuimus. Verùm noster Interpres aptiùs ad sequentia legit, *portemus*, quia Apostolus more suo à littera transit ad tropologiam, & ad mores. q. d. Sicut aliquando viximus in infidelitate & peccatis quasi homines terreni, terræ affixi, & animales more animalium brutorum, similes Adæ terreno & peccatori: ita jam renati in Christo, & vocati ab eo ad societatem immortalis vitæ & gloriæ, totis viribus ad illam conemur & aspiremus, ac consequenter portemus imaginem Christi cælestis, ut cælestem hic vitam ineamus: nimirum. Primò, simus, ut ille, impassibiles, id est imperturbabiles inter prospera & adversa, ut dicamus illud Socraticum, *In cælum mente conscendi, solem hunc soluma; hoc despicio*. Secundò, simus clari instar Christi, ut luceant coram omnibus opera nostra bona. Tertiò, simus agiles, ut Christus ad opera charitatis, obedientiæ & aliarum virtutum. Quartò, simus subtiles, sicut Christus fuit, id est, penetremus cælos per orationem & contemplationem, ut mente à terra in Deum & cælestia elevati, jungamur Sanctis, Deoque uniamur. Paulò aliter S Cyrillus lib. de Fide ad Theodosium imper. *Sicut*, inquit, *portamus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis, Imaginem terreni peccandi propensionem & mortem, quæ hinc oritur, vocat. At verò per imaginem cælestis, hoc est Christi, constantiam in sanctitate, reditumq; & instaurationem ex morte & corruptione ad vitam & immortalitatem designat*. VERS. 49.

Apostolus trāsit a littera ad tropologiam. Imaginem Christi cælestis portabimus, simus Primò, impassibiles, id est imperturbabiles; Secundò clari virtutibus; Tertiò, agiles ad bona opera; Quartò, subtiles per orationem.

Pulchrè S. Bernard. explicans hæc Apostoli verba serm. 30. inter Parvos: *Duo, ait, homines sunt, vetus & novus: Adam vetus, Christus novus. Ille terrenus, iste cælestis, illius imago vetustas, istius imago novitas. Est autem triplex vetustas, & è contrario triplex novitas. Est enim vetustas in corde, in ore, in corpore; in quibus tribus modis peccavimus, cogitatione, locutione & opere. In corde sunt desideria carnalia & sæcularia, id est amor carnis & amor sæculi. In ore est gemina vetustas, arrogantia & derogatio. Item gemina in corpore, flagitia & facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, & hæc omnia renovanda sunt in nobis*. Unde concludit: *Habitans igitur in*

corde

corde est sapientia, habitans in ore est veritas, habitans in corpore justitia.

VERS.50. *Quomodo caro & sanguis regnũ Dei non possidebunt. Prima expositio.* HOC AUTEM DICO FRATRES: QUIA CARO ET SANGUIS REGNUM DEI POSSIDERE NON POSSUNT] Primò, Origen. Euthymius sic explicant: quia in cælo Beati, inquiunt, non habebunt corpus carneum, sed aereum. Verùm hic est apertus error repugnans versui 53. ut ibi ostendam. *Secunda.* Secundò, Theoph. & Ambr. *caro*, inquiunt, id est, opera carnis regnum Dei non possidebunt. *Tertia & genuina.* Tertiò, & genuinè, *caro & sanguis*, scil. naturalis & corruptibilis, qualis fuit terreni Adam, & qualem habemus in hac vita, regnum Dei non possidebunt, quod enim v. 46. & 47. Apostolus vocavit corpus animale & terrenum, hic vocat *carnem & sanguinem*. *Tria hic docet Paulus Primum.* Tantùm enim vult ostendere, in cælo non fore corpus animale & carnale, quale hic est sed spirituale & cæleste, eo sensu quo explicui v. 47. Unde explicans subdit: *Neque corruptio*, id est caro animalis & corruptibilis, *incorruptelam possidebit*. ita Theodor. Theoph. Ambros.

Secundum. Secundò, hisce verbis Apostolus colligendum relinquit, in cælo non fore vitam carnalem & animalem, quæ consistit in usu ciborum, & generatione filiorum, qualem vitam & beatitudinem exspectant post resurrectionem Judæi & Mahometani.

Tertium. Ac Tertiò, insinuat, eos qui ad regnum Dei tendunt, non secundùm carnem & sanguinem, sed secundùm spiritum Christi vivere debere, ut sic portent imaginem non Adam terreni & carnalis, sed Christi cælestis & spiritualis; ut mereantur cum Christo regnare, & agere in cælo vitam beatam & cælestem. Sic *caro* sæpè alibi carnis corruptionem significat. vide August. epist. 146. ad Consentium.

VERS.51. ECCE MYSTERIUM VOBIS DICO] Hisce verbis Apostolus excitat attentionem legentium, atque insinuat se quid magnum, tremendum, secretum de resurrectione dicturum. ita Theophyl.

OMNES QUIDEM RESURGEMUS, SED NON OMNES IMMUTABIMUR] Nota triplicem hic esse lectionem. *Triplex hic lectio. Prima.* Prima est Græcorum & Syri: *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur*. quam sequentes Chrysostomus Theodor. Theophyl. Origen. li. 2. contra Celsum, Theodorus Heracleotes, & Apollinarius apud Hieron. epist. ad Minerium & Alexand. Tertull. de Resurrect. carnis c. 41. & 42. August. qu. 3. ad Dulcitium, putant non omnes homines morituros; videlicet non eos qui in fine mundi vivi obviam rapientur Christo Domino, itaque glorificabuntur. Hæc enim mutatio, inquit ex Chrysostomo Theophyl. ipsis mors erit: morietur enim in eis corruptio mutata in incorruptibilitatem.

Secunda. Secunda lectio est: *omnes dormiemus, sed non omnes immutabimur*. extat hæc apud S. Aug. l. 20. de Civ. Dei cap. 20. eamque probat S. Hieron. loco jam citato.

Tertia. Tertia est Nostra: *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, per gloriam scilicet, hanc lectionem præfert aliis S. August. suprà & sine dubio hæc lectio planior, verior, certior est; & aptiùs cohæret præcedentibus & sequentibus, & aliis locis S. Pauli, quibus docet statutum esse omnibus hominibus semel mori. Nam, ut ait ipse hic v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur.*

Non est certum omnes homines morituros. Prima sententia licet non videatur vera, non est tamen ob auctores, temeritatis, ut vult Sotus & Catharinus, nec erroris damnanda. Unde Franc. Suarez loco supra citato, & alii dicunt, hanc sententiam, quæ docet omnes omnino homines morituros & resurrecturos, tantùm esse probabiliorem contraria.

VERS.52. IN MOMENTO] Repete *resurgemus*, quod præcessit. Græcè, ἐν ἀτόμῳ, *in atomo*, id est indivisibili, uti est punctum temporis, & ictus sive nictus oculi, ut sequitur. *Atomus*, inquit S. Hieron. *est punctum temporis quod secari & dividi non potest.*

IN ICTU OCULI] ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ *in iactu* celerrimo *oculi*: ῥιπὴ enim jactum significat fulminis vel teli, à ῥίπτω, quod est jacio. *Quid ῥοπή Quid ῥιπή* Alii legunt ῥοπῇ, teste S. Hieron. ad Minerium, quod significat motum, propensionem, devergentiam lancis vel libræ, quæ celerrimè ad pondus attollitur vel deprimitur; unde vocatur *momentum staterа* à Sapiente, Sap. 11. 23. Hinc ῥοπὴ etiam *momentum* significat, ut ῥοπὴ χρόνου, vocatur *momentum temporis*.

Ex hoc loco Theodor. Oecum. Anselmus, Nyssenus orat. de resurrect. Hieron. epist. ad Minerium jam citata; August. epist. 49. c. 1. colligunt resurrectionem non in tempore brevissimo, sed in instanti futuram: quod de corporum formatione, organizatione, animatione, vivificatione verum est, idque hæc Apostoli verba significant, cùm ait *in momento*: sed de motu locali, v. g. ut partes corporis resuscitandi à variis locis in unum colligantur momento, valdè dubium est. *Resurrectio fiet in instanti.* *An translatio corporis fiet in instanti. Primò, asseris S. August.* Asserit S. August. & fieri posse docet Suarez p. 3. qu. 56. disp. 44. sect. 4. ut scilicet Dei virtute hæ corporis partes ab extremo ad extremum transeant sine medio, itaque in unum locum momento temporis simul omnes coeant. Verùm, ut dixi v. 44. natura spatii & motus non videtur id pati: sed exigere ut ab extremo in aliud extremum res moveri non possit, quin prius transeat spatium medium.

Secundò asserunt & alii. Hinc aliis verisimilius videtur, Dei virtute in instanti posse mobile pertransire media omnia spatia, sicque in instanti posse ab extremo in extremum per medium tamen moveri, sicut enim à sole lumen per totum hemisphærium uniformiter difformiter in instanti diffunditur; cur similiter non possit corpus, Dei virtute, per varia loca in instanti se transfundere? si enim instantanea est hemisphærii illuminatio, cur etiam non possit esse instantanea corporum per varia loca transfusio?

Tertiò, negant alii, idque verius est. Sed responderi commodè potest, esse disparem rationem luminis & corporum, licet enim utriusque similis videatur esse diffusio; tamen in lumine non idem, sed aliud & aliud lumen, in aliud & aliud spatium suo ordine emittitur; hic verò in corpore idem omnino corpus in eodem instanti deberet transire spatium vicinum, & in eodem instanti illud spatium relinquere, & transire per sequens. rursum in eodem instanti deberet relinquere hoc secundum spatium, & transire per tertium, & ita consequenter per quartum, quintum, sextum, & omnia media usque ad extremum, quod videtur fieri non posse: sic enim in eodem instanti corpus idem spatium transiret & relinqueret; esset in spatio hoc & non esset; imò in omnibus spatiis mediis esset, & non esset. Unde meliùs D. Thomas & alii negant hanc partium corporis ad eumdem locum translationem fore in instanti, præsertim quia illa fiet per angelos, qui corpora movent non in instanti, sed tempore brevissimo. Apostolus ergo hic loquitur de sola resurrectione, non autem de translatione corporum resuscitandorum, cùm ait eam fore in ictu oculi imò in momento.

Quenam tuba novissima. IN NOVISSIMA TUBA] Dicitur tuba hæc *novissima* respectu omnium præcedentium: nam ut patet Apocal. cap. 8. & 9. in fine mundi septem angeli, quibus demandata est universalis hominum cura, septem tubis clangent, ut iis extremas mundi calamitates, & pœnas tubali voce pronuntient, & quasi evocent, efficiant, & proferant. Post has sequetur hæc tuba novissima clangens, *Surgite mortui, venite ad judicium*, de qua plura dicam 1. Thessal. 4. 16.

OPORTET ENIM CORRUPTIBILE HOC INDUERE INCORRUPTIONEM] Nota τὸ *hoc*: inde enim patet contra Origenem, quòd idem numero corpus resurget. ita S. Hieron. ad Pamachium & Oceanum: pronomen enim *hoc*, idem individuum corpus demonstrat. VERS.53.

TUNC FIET SERMO QUI SCRIPTUS EST: ABSORTA EST MORS IN VICTORIA] Quæres, Ubi hoc est scriptum? Respondent aliqui scriptum esse Isajæ 25. 8. ubi dicitur, *Præcipitabit mortem in sempiternum*; ubi Septuag. vertunt, κατέπιεν, id est, *devoravit mors prævalens, devoravit* per hebraismum idem est, quod devorata est. ita Eusebius l. 4. Demonstr. c. 12. & Athanas. l. de Passione & cruce. Vel *devoravit mors*, scilicet Christi, mortem mundi. ita Ribera in Osee 13. n. 27. VERS.54.

Sed hæc nonnihil obscura & torta videntur. Nam in Isaja disertè Septuag. activè vertunt, κατέπιεν, id est, *devoravit*: Paulus verò hic habet κατεπόθη, id est, *devorata est*, absorpta est: quæ contraria videntur. Quare aptiùs dicemus Paulum citare Isajæ locum jam dictum non secundùm Septuag. sed secundùm textum Hebræum, atque pro בלע *billa*, id est, præcipitavit, absorpsit, alius punctis legisse בלע *bulla*, id est absorpta est mors; לנצח *lanetsach*, quòd Primò, verti potest, *in victoria*, ut vertit hic Paulus; Secundò, *in perpetuum*; ut vertit S. Hieron. Isajæ 25. vide nostrum Gasparem Sanchez ibidem.

Secundò, alii censent hæc sumpta esse non ad verbum, sed quoad sensum ex Osee 13. 14. ubi dicitur, *De manu mortis*

tis liberabo eos, de morte redimam eos; hoc enim inre idem est cum eo quod hic ait Apostolus. *Absorpta est mors in victoria.* Nam patet ex eodem Osee petita esse sequentia Apostoli verba, quæ continuò hisce subiungit, dicens.

VERS.55 UBI EST MORS VICTORIA TUA? UBI EST MORS STIMULUS TUUS] Citat Paulus Osee c. 13. 14. ubi Noster vertit, *ero mors tua, ò mors; morsus tuus ero, inferne.* Vnde patet hic duplicem esse ex Hebræo versionem, utramque canonicam: tam enim Nostra in Osee, quàm Septuag. quos sequitur hic Paulus, est canonica.

Dup. ex lectio in Hebræo, indeque varia versio.

Vbi Nota Primò. Hebræum *ehi* significat *ero*, ut vertit Noster in Osee cap. 13. 14. jam citato. Secundò, ut R. Jona, *ehi* per metathesin sumitur pro *ajie*, id est, *ubi*, ut vertunt Septuaginta, & Paulus hic: & ita τὸ *ehi* vertit Noster, Septuag. & Chald. Osee 13. 10.

Deber & dabar.

Nota Secundò. Pro *mors tua*, hebr. est *devarecha*; quod si à *deber* deducas, significat *pestes tua*, q. d. O mors, ero plenissima pestis & mors tua: &, ut Symmachus vertit, *ero plaga tua*. Sin à *dabar*, id est verbum, deducas, significat, *ubi verba tua*, vel *sermones tui*? ut vertit Aquila & quinta editio. Septuag. vertunt δίκη, hoc hoc est *causa*; pro quo Paulus hic habet νῖκος, id est *victoria*. Vnde putant aliqui Paulum apud Septuag legisse νῖκος, vel νίκη, pro δίκη. sed omnia vetera exemplaria Septuag. interpretum, teste Hieronymo, habent δίκη, id est *causa*, Meliùs ergo dicemus, Apostolum immutasse verba, non sensum; cùm pro *causa*, posuit *victoria*, Græcum enim δίκη quatuor significat. Primo, causam forensem: &, ut Hieron. in Osee 13. vertit contentionem. q. d. Vbi est, ò mors, causa tua contentiosa, qua in Dei judicio homines ob peccatum mortis reos peragebas & vincebas? Secundò, significat δίκη sententiam, q. d. Vbi est, ò mors, sententia tua, qua scilicet omnes tibi, id est morti, adiudicati sunt? Tertiò, significat jus, quasi dicat Vbi est jus, quod olim habebas in omnes? Quartò, significat poenam, quasi d. Ubi est poena illa durissima qua homines puniebas & perdebas? & hoc quartum alludit ad Hebræum *deber*, id est pestis; priora tria alludunt ad *dabar*, id est verbum: Ex quibus patet inire causam idem esse quod victoriam.

δίκη quatuor significat. Primò, causam forensem Secundò, sententiam Tertiò, jus, Quartò, poenam.

Nota Tertio. Pro *morsus tuus*, hebraicè est *katabcha*, quod Symmachus *occursum* vertit; Theodotion & quinta editio, *plagam & conclusionem*; Septuag. κέντρον, id est *stimulus*, aculeus, quo scilicet mors homines confodiebat & occidebat. Propriè *Katabcha* significat excisionem, qua Christus mortem omnia succidentem succidit. Hoc enim est *kateb*, scilicet evulsio, excisio, excidium, seu exitium, hoc est lues subitò evellens & exscindens, qualis est febris valida, pestis, apoplexia, quæ subito mortem adfert; ipsaque mors subitanea, quæ hominem avellit & exscindit.

Pro morsus hebr. katob, id est excidiũ.

Noster aptè vertit, *morsum*. Ubi adverte. *morsus* hic tam passivè quàm activè sumi potest, q. d. Ego Christus mordebor à te, ò mors, & ò inferne; sed ita, ut à te morsus te vicissim mordeam, ita ut à te quasi absorptus viscera tua disrumpam itaque fideles electos educam è ventre tuo

Christus morsus momordit infernum.

Nota Quartò. Pro *inferne*, ut habent Hebræa, & Noster in Osee, & Græca hic: ποῦ σου τὸ ἅδη τὸ νῖκος, *ubi est ò inferne victoria tua?* Interpres noster hic vertit, *ubi est mors victoria tua?* eodem sensu; *infernus* enim & *mors* significant statum mortuorum: omnes enim olim ante Christum, post mortem in limbum descendebant. Sic Act. 2. 24. & alibi Græcum θανάτου, id est *mortis*, noster Interpres vertit, *inferni*. Eodem ergo redit versio Septuag. quam sequitur Paulus, cum Nostra & Hebræo Osee 13. Sensus ergo est: *Vbi est mors victoria & stimulus tuus*, quo soles homines occidere eisque dominari? q. d. Periit, confractus est à Christo, qui est mors tua, ò mors, & morsu suo te, ò inferne, disrupit & absorpsit.

Infernus & mors significant statum mortuorum.

Sensus Oseæ & Pauli.

Vbi Adverte. Hoc coeptum est impleri cum Christus resurrexit, & animas sanctorum è limbo reduxit; sicque ex inferis quasi morsu, hanc partem abstulit. ita Anselm. & Origen. hom. 22. in Evangelia, & August. serm. 137. de Tempore: perfectè autem implebitur in communi resurrectione, ut hic docet Apostolus. Pulchrè S. Hieron. in epitaphio Nepotiani ad Heliodorum, mortem alloquens illique cum Paulo insultans: *Qui*, inquit, *per Osee quondam tibi rigidus minabatur, Ero mors tua, ò mors; ero morsus tuus, inferne, illius morte tu mortua es; illius morte nos vivimus: devorasti, & devorata es; dumque assumpti corporis Christi sollicitaris illecebra, & avidis faucibus prædam putas, interiora tua adunco dente (vel, ut alii legunt, unco) confossa sunt. Gratias tibi, Christe Salvator, tua agimus creatura, quòd tam potentem adversarium nostrum, dum occideres, occidisti.*

S. Hieron. & Sancti insultant morti.

Ita S. Franciscus cùm gravissimis arderet corporis doloribus, nullum aliud fomentum habebat, quàm ut ipse divinas laudes caneret, & alios canentes audiret; cumque objurgaretur ab Elia dicente, illud tempus extremum poenitentiæ dandum, non gaudio, respondit, *Non licere sibi aliud facere, cùm sciret se brevi cum Deo fore*, B. Reginaldus unus è primis S. Dominici socijs, cùm moneretur ut extrema se unctione, ut moris est, ad luctam cum dæmone præpararet: *Ego*, inquit, *hanc luctam minimè reformido, quin potiùs lætus exspecto. Jam enim dudum mater misericordiæ me inunxit, in qua plurimùm confido, & ad quam cupidè proficiscor* S. Bernard. serm. 26. in Cant. loquens de morte fratris sui. Gerardi, qui animam agens, in illam Psaltis vocem eruperat; *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis*, sic ait: *Jam tibi frater mi nocte adhuc media diescebat, nox sicut dies illuminabatur. Accitus sum ego ad id miraculi, videre exultantem in morte hominem, insultantem morti: Vbi est mors victoria tua? ubi est mors stimulus tuus? Jam non est stimulus sed jubilus. Jam cantando moritur homo, & moriendo cantat.*

STIMULUS AUTEM MORTIS PECCATUM EST] VERS.56.
Stimulus, per quem scilicet mors nobis præcipuè nocet, & pungit: sicut enim scorpius licet parvus sit, per aculeum, ita mors per peccatum omnes occidit, ait Theophyl. quæ sine peccato nihil poterat. Rursum, mors per peccatũ, & per peccati conscientiam quasi stimulum nos stimulat & pungit dicens animæ, Meritò moreris, meritò pateris, quia peccasti.

Sicut scorpius per aculeum, ita mors per peccatum occidit.

VIRTUS VERO PECCATI LEX] q. d. Peccatum maximè vires exerit per legem, id est, per occasionem legis vetantis: semper enim nitimur in vetitum, cupimusque negata, ut fusiùs dixi ad Rom. 7. v. 8. & 13. ita Theodor. Theophyl. Ambros. Anselmus.

DEO GRATIAS agimus, QUI DEDIT NOBIS VICTORIAM] de peccato & morte. VERS.57

ITAQUE FRATRES MEI STABILES ESTOTE] in fide scilicet resurrectionis, ut abundetis in operibus bonis, VERS.58 quæ Domino Deo placent, ad ea vos excitando per spem resurrectionis & præmii æterni: scientes quod labor vester non erit inanis, nec mercedis expers apud Dominum. Hoc enim est τὸ *in Domino*.

CAPUT DECIMUMSEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Jubet fieri collectam pro pauperibus Hierosolymitanis.

Secundò, v. 10. commendat eis Timotheum, & v. 15. Stephanum, Achaicum & Fortunatum.

Tertiò, v. 19. suos salutat, & v. 22. iis qui non diligunt Christum, intentat anathema maranata.

1. DE collectis autem, quæ fiunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite. 2.
Per unam sabbati unusquisque vestrum apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: ut
non, cùm venero, tunc collectæ fiant. 3. Cùm autem præsens fuero: quos probaveritis per epistolas,
hos

hos mittam perferre gratiam vestram in Jerusalem. 4. Quòd si dignum fuerit ut & ego eam, mecum ibunt. 5. Veniam autem ad vos, cùm Macedoniam pertransiero: nam Macedoniam pertransibo. 6. Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hiemabo: ut vos me deducatis quocumque iero. 7. Nolo enim vos modò in transitu videre, spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. 8. Permanebo autem Ephesi usque ad pentecosten. 9. Ostium enim mihi apertum est magnum, & evidens: & adversarii multi. 10. Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego. 11. Ne quis ergo illum spernat: deducite autem illum in pace, ut veniat ad me: exspecto enim illum cum fratribus. 12. De Apollo autem fratre vobis notum facio, quoniam multùm rogavi eum ut veniret ad vos cum fratribus: & utique non fuit voluntas ejus, ut nunc veniret: veniet autem, cùm ei vacuum fuerit. 13. Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini. 14. omnia vestra in charitate fiant. 15. Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quoniam sunt primitiæ Achajæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos: 16. ut & vos subditi sitis ejusmodi, & omni cooperanti, & laboranti: 17. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quoniam id, qud vobis deerat, ipsi suppleuerunt. 18. refecerunt enim & meum spiritum, & vestrum Cognoscite ergo qui hujusmodi sunt. 19. Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm, Aquila & Priscilla cum domestica sua Ecclesia: apud quos & hospitor. 20. Salutant vos omnes fratres. Salutate invicem in osculo sancto. 21. Salutatio, mea manu Pauli. 22. Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, sit anathema, Maran Atha. 23. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. 24. Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu Amen.

VERS. 1 DE COLLECTIS (eleemosynarum) QUÆ FIUNT IN SANCTOS, SICUT ORDINAVI ECCLESIIS GALATIÆ, ITA ET VOS FACITE] *In sanctos*, hoc est, in Christianos pauperes Hierosolymis agentes, de quibus v. 3. & Rom. 15. 26. Christiani enim qui Hierosolymis erant, à contribulibus suis, utpote Judæis, acerbissimis Christi hostibus, suis bonis sunt spoliati, & valdè afflicti, ut patet Hebr. 10. 34. Unde S. Paulo in Concilio Hierosolymitano ita Gentium demandata fuit cura, ut tamen pauperum Judæorum memor esset, Gal. 2. 10. Hinc studiosè pro iis collectam fieri imperat, quæ deinceps perduravit usque ad tempora Theodosii, ut dicam 2. Corinth. initio capitis 8.

VERS. 2 PER UNAM SABBATI, id est, in primo die hebdomadæ, videlicet Dominica, UNUSQUISQUE VESTRUM APUD SE SEPONAT] id, quod volet dare ad hanc collectam.

Nota *Vnam*, id est primam: hebraismo enim ponitur numerus cardinalis, pro ordinali. Secundò, *sabbatum* hic idem est hebdomada, quia à sabbato quasi præcipuo die, in sabbatum: sequens numerabant Judæi dies hebdomadæ, B ipsasque hebdomadas: ita scilicet, ut prima sabbati, sive post sabbatum, esset Dominica, ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Oecum. & omnes alii. Simile Actor. 20. 7 *Vna* ergo, sive prima, *sabbati* vel hebdomadæ, est dies Dominica: Dominica enim conveniebant fideles in Ecclesia, & faciebant suas oblationes, uti etiamnum faciunt. Nam ex hoc Apostoli loco patet ex Apostolica institutione collectam fieri solitam die Dominico. Vnde cùm Constantinopoli ea consuetudo exolevisset, Chrysostomus eam restitui curavit, deque hac re insignem habuit orationem illam de eleemosyna & collationibus. Rursum notat hic Chrysostomus aptè juberi, ut hæc collecta fiat die Dominica; quia illo die Deus mundum creavit Genes. 1. & perditum recreavit, dum Christus die Dominica resurrexit, & die Dominica misit Spiritum sanctum; ut memores tantæ misericordiæ acceptæ illo die, in alios quoque indigentes nos ipsi misericordes & liberales simus.

Una sabbati, est prima dies hebdomadæ, putà Dominica.

Collecta solet fieri die Dominico.

Quare ineptè Magdeburgici per *unam sabbati*, intelligunt sabbatum ipsum; quod non Christianorum, sed Judæorum erat festum.

C Hinc rursum patet, tempore Apostolorum mutatum esse sabbatum in Dominicam, idque clarè significatur Apoc. 1. 10. *Fui*, inquit Joannes, *in spiritu in Dominica*. Hinc Secundò, sequitur contra Novantes, servandas esse traditiones etiam non scriptas: nec enim usquam Scriptura jubet Dominicam servari pro sabbato.

Apostoli mutarunt sabbatum in Dominicam.

SEPONAT RECONDENS QUOD EI BENE PLACUERIT.] S. Thomas & Cajetanus putant quemque fidelium domi seposuisse in Dominico die hanc collectam, ut non eodem die, sed postea eam, daret in Ecclesia, tunc scilicet cùm esset mittenda ad pauperes Hierosolymitanos. Verùm contrarium docet praxis, ut dixi, quia ad altare, ipso die Dominico, fiunt oblationes; & Apostolus cùm addit, *Vt non, cùm venero, tunc collectæ fiant*. Vult ergo

A eas antè fieri, nimirum, ut dixit, *una sabbati*, hoc est Dominica, ut scilicet ante cœnam & agapen quisque apud se seponat, quod mox veniens in Ecclesiam ad cœnam offerat in eleemosynam & collectam. Nota. Pro *recondens* græcè est θησαυρίζων, id est *thesaurizans*. Qui enim aliquid recondit & thesaurizat pauperibus, hic sibi ipsi thesaurum comparat & reponit in cælo.

QUOD EI BENE PLACUERIT] ὅ τι ἂν εὐοδῶται, id est, ut Vatablus, *quod ei prosperè à Deo obvenerit*. q.d. Offerat pro fortunis suis, pro prosperitate, quam à Deo accepit. Noster videtur legisse ὃ δοκῇ, id est, *bene placuerit*. Sanè, ut vidimus cap. præced. Græca multis in locis sunt corrupta. VERS. 3.

MITTAM GRATIAM (eleemosynam) VESTRAM IN JERUSALEM] Notat Oecu. non vocari hic eleemosynam, quæ revera talis erat, quia miserum est nomen eleemosynæ, & indignum sanctis qui eam accepturi erant; sed civiliùs vocari *gratiam*, benedictionem, communicationem.

QUOD SI DIGNUM FUERIT UT ET EGO EAM, MECUM IBUNT] Hisce verbis Paulus Corinthios stimulat ad largiorem collectam, ut scilicet tantam faciant, quam dignum sit ut ipsemet perferat. VERS. 4.

PERMANEBO AUTEM EPHESI USQUE AD PENTECOSTEN] quia scilicet Ephesi erat celeberrimum illud Dianæ templum, ibique residebant Asiæ Minoris primarii. Unde Ephesi habitabat Proconsul Asiæ, & ut, Philostrat. l. 8. Vitæ Apollonii testatur, plurimum Ephesi vigebat sapientia. itaque major ibi messis erat S. Paulo: quæ causa fuit cur Ephesi morari & permanere statueret. VERS. 8.

OSTIUM MIHI APERTUM EST MAGNUM] magna scilicet Ephesi mihi se aperit occasio & aditus Evangelii seminandi, & convertendi multos. ita Amb VERS. 9.

VENIET AUTEM (ad vos, ò Corinthii, Apollo) CUM EI VACUUM, id est opportunum, FUERIT] ita Ambrosius. VERS. 12.

OMNIA VESTRA IN CHARITATE FIANT] *In charitate*, non supernaturali, sed *in charitate*, id est sincero affectu & dilectione, qualem etiam pœnitentes, imò & infideles habere possunt. ita aliqui Verùm hæc non est *charitas*, quam Scriptura & Paulus fidelibus commendat, sed tantùm amor naturalis, quem etiam habent Ethnici & Pagani. Sensus ergo propriè est, q. d. Paulus: O Corinthii, non in contentione, non cum ambitione & schismate (ut dixi c. 3. & 14.) sed cum charitate Christiana, quæ virtus est divina à Christo vobis infusa omnia vestra facite. Est hoc partim præceptum, partim [illegible] 31. VERS. 14

OBSECRO VOS FRATRES] Est hoc versu hyperbaton, quod sic cum Theophylacto ordinandum est: *Obsecro vos fratres, ut subditi sitis Stephanæ, Fortunato, Achaico (& omni cooperanti & laboranti:) nostis enim domum*, id est domus, putà familias, *eorum quoniam* (quòd) *primitiæ sunt, Achajæ*, primi scilicet qui ex Achaja crediderunt Christo *quique se* suaque *ordinaverunt* [illegible] *ministerio sanctorum*, ut scilicet exerceant hospitalitatem in Christianos egenos & peregrinos, maximè qui laborant in Evangelio. VERS. 15 & 16.

Nota τὸ *subditi sitis*, nimirum honorando eos, eorum

mo-

monita & exempla sequendo. Rursum *cooperantes & laborantes* vocantur hic illi, qui viros jam dictos adjuvabant, eisque cooperabantur in re Evangelica, & pro ea cum iis laborabant.

VERS. 17. GAUDEO IN PRAESENTIA STEPHANAE, ET FORTUNATI, ET ACHAICI. *In præsentia*, quia scilicet hi viri vobis præsentes sunt, ut quod vobis deest in fide & doctrina Christiana; ipsi suppleant & doceant, vosque in ea confirment. ita Ansel. Secundò & aptiùs, Theophyl. *gaudeo in præsentia*, quia scilicet hi viri mihi Paulo præsentes sunt. QUONIAM ID QUOD VOBIS DEERAT circa meum ministerium, IPSI SUPLEVERUNT, ut pro vobis mihi ministrarent, suisque opibus & facultatibus me remque Christianam juvarent & promoverent. hoc est enim quod subdit Paulus:

VERS. 18. REFECERUNT ENIM MEUM SPIRITUM, (ET consequenter VESTRUM quoque) quia mea refectio vestra quoque refectio & recreatio est. Putat Theophyl. hos viros à Paulo Corinthiis tam impensè commendari, eò quòd hi Corinthiorum schismata & vitia ad Paulum detulissent, ut eis nihil austerum vel triste ostendant; sed potiùs ut eos cognoscant, id est, ament, colant, honorent.

VERS. 22. SI QUIS NON AMAT DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM, SIT ANATHEMA MARAN ATHA) *Anathema* est res quæ cum execratione separatur, abjicitur, & destinatur ad extremum exitium; quod in hominibus est æterna damnatio. Non sunt ergo verba excommunicantis, sed execrantis, & denuntiantis æternam damnationem iis, qui Christum non amant, & infidelibus. Hoc enim est Hebræum חרם *cherem*, ut vertit Syrus, de quo dixi Rom. 9. 3. Anathemati proxima censura erat catathema, quæ erat propriè eorum qui se damnatis coniungerent Unde de Justinus qu. 121. *Anathema*, inquit, *dicitur id quod reconditum est, & secretum Deo, nec jam ad communem usum sumitur*; (ut Hebræis cherem) *aut quod vitii culpæque causa à Deo abalienatum est. Catathema autem est assentiri iis qui anathematizant, id est, diris se devovent.*

Quid anathema.

Quid catathema.

MARAN ATHA] Ita Romana. non enim una est dictio *maranata* (ut pleraque Biblia hic malè legunt) sed duæ, *maran atha*, ut mox patebit.

Quæres, quid sit *maran ata*? Primò, Erasmus, Beza & Culingerus, putant idem esse quod *anathema*, ut sicuti dicitur *abba pater*, ita è converso dicatur *anathema maran ata*, legendumque esse non *maran ata*, sed [illegible] *macharam mota*: ut sit idem quod hebræum חרם *cherem*, id est anathema, sive res addicta [illegible] *mota*, hoc est morti. Sed hoc tortum est, & longè distat *macharam mota* à *maran ata*. Nam *maran ata* hic constanter legunt omnes Latini, Græci & Syrus.

Quid maranata. Opinio Erasmi, Bezæ & Culingeri.

Refellitur.

Rursum patet linguarum peritis *maran ata* esse vocem Hebræosyriacam, esseque illud ipsum quod habet hic Syrus interpres מרן *maran*, hoc est Dominus noster, אתא *ata* hoc est venit, uti passim omnes hic vertunt; quod purè hebraicè diceretur [illegible] *maran ata*, hoc est, magister vel Dominus noster venit. *Mare* enim hebraicè magistrum & dominum significat, pro quo Chaldæi dicunt *mar*, Arabes *mir*: inde *mara* vel *maria*, id est domina. *mar* ergo idem est quod *sar*, pro quo Arabes dicunt *sir* (unde Galli suum *Sire* acceperunt) id est dominus. Inde dicitur *Sara*, id est domina. Sic etiamnum Christiani S. Thomæ in India & Babylonia Prælatos suos & Episcopos Chaldæos vocant *mar*, ut Mar Abraham, Joseph, Mar Simeon, id est, ut Galli dicunt *Monsieur*, vel Sire Abraham, Sire Joseph, Sire Simeon.

Maran ata *idē est quod*, Dominus noster venit.

Dices, quid facit *maran ata*, id est, *Dominus noster venit*, ad rem & scopum Apostoli?

Respondet Chrysost. & Theoph. Paulum hac voce uti, ut ex Christi ad nostram carnem adventu & charitate, nos ad omnem virtutis ingressum incitet & ut *infirmet*, ait S. Hieron. *quod superfluum sit odiis pertinacibus adversus eum velle contendere quem venisse jam constet*. Unde Græci legunt ἦλθεν, id est, *venit*, in præterito. q. d. ait Chrysost. Ratio cur anathema denuntiem eis, qui non amant Jesum, est quòd ipse jam venit, videlicet in humilitate ad salvandum, ut nulla possit esse eum non diligentibus excusatio. Christi enim adventus & passio adeò amorem conciliat, ut venia dignus non sit, qui eum non amaverit.

Cur hic addat Paulus Maran ata *Opinio Chrysostomi.*

Verùm hæc ratio frigidior videtur. Ergo Nota, *Maran ata* esse Syronebraicum, Hebræis usitatum sicut Græcis anathema, & sicut Hebræis usitatum erat, *Amen*, *Osanna*, *Alleluja*, quæ proinde apud Latinos manserunt: Vide S. Hieron. epist. 137. ad Marcellam, & S. August. epist. 178. Subiicit itaque Paulus post *anathema maranata*, quia Hebræi quempiam condemnantes solebant id facere sub comminatione & contestatione præsentis divini judicii, ut patet Dan. 13. 55. & 59. psal. 9. 20. q. d. *Maran ata*, id est Dominus noster venit, scilicet vindex ad judicium: aut potiùs *maran ata*, id est, veniat Dominus judex, ut eum qui Christum non amat, anathemate feriat, damnet & puniat.

Opinio verior.

Ubi Adverte. Per euphemismum, boni ominis causa, solent Hebræi punitionem hanc tacere & subaudire. Sic dicunt jurando per execrationem. *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat*, non addentes, nec exprimentes, quam pœnam, ignem, aut mortem sibi addi velint, sibique imprecentur, si juramentum violarint, idque ex summa juramenti religione & reverentia, atque ex sacro quodam horrore timentes verentesque ne execratio hæc vel nominata quoquo modo eos affl. et & invadat; sicuti apud nos qui excandescunt, dum execrantur, vel gravem pœnam aut cladem alicui sibi amico imprecantur, solent mox addere, Deus hoc avertat, Deus prohibeat, Deus custodiat nos. Pari modo & hic cùm dicitur, *maran ata*, hoc est. Dominus noster venit, sive veniat, supple & subaudi, ad judicium, ut scilicet extremam & æternam cladem & calamitatem infidelibus Christique hostibus afferat & infligat. Est enim *maran ata*, sicut & *anathema*, vox execrantis & condemnantis. unde Anselmus, *Si quis*, inquit, *non diligit Dominum Jesum sicut ei non est utilis adventus ejus, qui jam completus est; sic ad damnationem sit ei secundus, qui adhuc futurus est*. Huc pertinet & illa Titelmanni expositio: *sit anathema*, id est execratus *maran ata* id est, in adventu Domini cùm Dominus veniet ad judicium. Unde & S. Clemens ita videtur interpretari *maran ata*, cùm huc alludens ita ait in fine epist. 2. *Hæc frater Jacobe, de ore S. Petri jubentis audivi: si quis præcepta hæc integra non custodierit, sit anathema, usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi*. Quibus ultimis verbis quid aliud explicat, quàm Petri & Pauli *maran ata*.

Est hic euphemismus.

Maran ata *est vox execrantis & condemnantis.*

Alludit Paulus ad illud Malach. ult. v. 6. *Nè fortè veniam, & percutiam terram anathemate*: & primitus ad prophetiam Henoch, quam citat Judas v. 14. & 15. *Ecce*, inquit, *venit Dominus in sanctis millibus suis, facere judicium contra omnes & arguere omnes impios*. Simile anathema est apud Rabbinos [illegible] *bassibem ata*, & contractè [illegible] *scamata*, id est, Dominus venit. licet enim אתא *ata*, id est venit, sit præteritum, tamen hic accipitur pro optativo *veniat*: Hebræi enim sæpè commutant tempora, ut præteritum pro præsenti, vel futuro, aut optativo capiant.

Alludit Paulus ad Malach. ult. v. 6.

Ex hoc *maranata* Hispani Christiano judæos & Mauros, cùm à christianismo apostatarunt, & resilierunt ad suum judaismum vel mahometismum, vocant Maranos, quasi anathemata. Ita ex diplomatibus antiquorum regum docet Joannes Mariana l. 7. Historiæ Hispaniæ, & Baron. tom. 9. in fine anni Christi 775. Maranus ergo idem est quod ἀνάθεμα, & excommunicatus ob apostasiam, qui scilicet à christianismo recidit in judaismum, vel mahometismum. Errat ergo vulgus, quod dici putat, Maranus quasi Mauranus, id est Maurus vel Judæus, qui abstinet porcina, quam vulgus Hispanorum inde vocat *marano*.

Maranus quis & unde dictus.

VERS. 24. CHARITAS MEA, qua vos diligo, CUM OMNIBUS VOBIS sit, ut simili charitate sincera vicissim me & invicem diligatis, IN CHRISTO, & propter Christum. ita Ambrosius & Anselmus. AMEN.

ÆTERNITATEM cogita, Anathema, Maranatha.

COM-

COMMENTARIVS IN II. EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

ARGVMENTVM.

Materia & obiectum huius epistolæ.

CONSOLATVR Corinthios; quos **A** obiurgabat priori epistola, & fornicarium excommunicatum jam pœnitentem absoluit. Hinc agit de vera pœnitentia, de dignitate ministrorum novi testamenti, de infidelium societate cavenda, de patientia, de eleemosyna in pauperes Hierosolymitanos, de fuga pseudoapostolorum, qui Pauli æmuli, Corinthiis se insinuarant, Paulumque deprimebant, contra quos apologiam, se laudando, texit; ac demum nonnullis Corinthiorum necdum resipiscentibus Apostolicam potestatem & minas intentat. Adeoque tota ferè epistola hæc, est apostolatus Pauli apologia & encomium. Scriptam Philippis in Macedonia, missam per Titum & Lucam, habent Græca, Syrus, & Latina Complut. in fine epistolæ. Baronius tamen scriptam vult Nicopoli anno Christi 58. cùm scilicet Apostolus Epheso, ubi primam scripsit epistolam, post tumultum Demetrii, cedere coactus, relicto Ephesi Episcopo Timotheo, venit Troadem, ut hic ait cap. 2. ubi non inveniens Titum, perrexit in Macedoniam, ex Macedonia perrexit in Græciam, mari scilicet Ægeo Cycladas ad navigans attigit Cretam, ubi Titum reliquit, ad Titum 1. vers. 5. Inde tandem in Græciam Nicopolim, ubi scilicet statuerat hiemare & quiescere, devenit ad Titum 3. vers. 12. ita Baron. tom. 1. pag. 575. Estque probabile ibidem in quiete & otio hanc epistolam scripsisse: nil tamen certi hic dici potest. potuit enim Apostolus per Asiam cursitans ire & redire Philippos, ibique hærere tantisper dum hanc scriberet epistolam: nec enim omnes Apostoli moras, cursus & recursus narrat Lucas Actorum 20.

Vbi scripta fuerit hæc epistola.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, ostendit Paulus, ex quantis in Asia tribulationibus eripuerit eum Dominus, ut ipse alios consolaretur.

Secundò, v. 12. insinuat se Corinthiis, declarando cordis sui & doctrinæ sinceritatem.

Tertiò, vers. 17. amolitur à se levitatis & inconstantiæ notam: quòd ad eos, uti promiserat, non venerit: simulque asserit firmam & constantem esse suæ prædicationis veritatem.

1. PAVLVS Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ
Dei quæ est Corinthi, cum omnibus Sanctis, qui sunt in universa Achaja. 2. Gra-
tia vobis, & pax à Deo Patre nostro & Domino Jesu Christo. 3. Benedictus Deus &
Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consola-
tionis, 4. qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus & ipsi con-
solari eos, qui in omni pressura sunt, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à
Deo. 5. Quoniam sicut abundant passiones Christi in nobis: ita & per Christum
abundat consolatio nostra. 6. Sive autem tribulamur pro vestra exhortatione & salute: sive consolamur
pro vestra consolatione, sive exhortamur pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam
earumdem passionum, quas & nos patimur: 7. ut spes nostra firma sit pro vobis: scientes quòd sicut so-
cii passionum estis, sic eritis & consolationis. 8. Non enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione
nostra, quæ facta est in Asia, quoniam supra modum gravati sumus supra virtutem, ita ut tæderet nos
etiam vivere. 9. Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, ut non simus fidentes in nobis, sed
in Deo qui suscitat mortuos: 10. qui de tantis periculis nos eripuit, & eruit: in quem speramus, quo-
niam & adhuc eripiet. 11. adiuvantibus & vobis in oratione pro nobis: ut ex multorum personis, ejus
quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agantur pro nobis. 12. Nam gloria nostra hæc est, testi-
monium conscientiæ nostræ, quod in simplicitate cordis & sinceritate Dei: & non in sapientia carnali,
sed in gratia Dei, conversati sumus in hoc mundo: abundantiùs autem ad vos. 13. Non enim alia scribimus
vobis, quàm quæ legistis & cognovistis. Spero autem quòd usque in finem cognoscetis, 14. sicut & cogno-
vistis nos ex parte, quòd gloria vestra sumus, sicut & vos nostra in die Domini nostri Jesu Christi. 15. Et hac

con-

Digitized by Google

confidentia volui priùs venire ad vos, ut secundam gratiam haberetis: 16. & per vos transire in Macedo-
niam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam. 17. Cùm ergo hoc voluissem,
numquid levitate usus sum? Aut quæ cogito, secundùm carnem cogito, ut sit apud me EST, & NON? 18.
Fidelis autem Deus, quia sermo noster, qui fuit apud vos, non est in illo EST & NON. 19. Dei enim
filius Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me, & per Silvanum, & Timotheum,
non fuit EST & NON, sed EST in illo fuit. 20. Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo EST:
ideo & per ipsum Amen Deo ad gloriam nostram. 21. Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, &
qui unxit nos Deus: 22. qui & signavit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris. 23. Ego au-
tem testem Deum invoco in animam meam, quòd parcens vobis, non veni ultrà Corinthum: non quia
dominamur fidei vestræ, sed adiutores sumus gaudii vestri: nam fide statis.

VERS. 1. TIMOTHEUS FRATER] *Frater*, id est coapostolus, uti Papa Episcopos, Episcopus Canonicos, Abbas Monachos *fratres* vocant.

VERS. 2. PATER MISERICORDIARUM] misericordissimus, est hebraismus, de quo dixi Rom. 15. v. 5.

Deus cur dicatur Pater misericordiarum & non judiciorum,

Doctè & piè S. Bernard. serm. 5. de Natali Domini: *Rectè*, inquit, *non, Pater judiciorum, vel ultionum dicitur sed, Pater misericordiarum: non modò quòd pater videatur misereri potiùs, quàm indignari, & quemadmodum pater filiorum miseretur timentium se; sed eò magis quòd miserendi causam & originem sumat ex proprio; judicandi, vel ulciscendi, magis ex nostro (ex nostris scilicet peccatis.) Sed si propter hoc Pater misericordiæ, quare Pater misericordiarum? Apostolus nobis in uno verbo, in Filio uno ipsam quoque duplicem misericordiam commendat, Patrem dicens, non unius tantùm misericordiæ, sed misericordiarum; & Deum non unius, sed totius consolationis: qui consolatur nos non modò in hac vel illa, sed in omni tribulatione. Misericordiæ Domini multæ, ait quidam: quia videlicet multæ tribulationes justorum, & de omnibus his liberabit eos Dominus. Unus est Dei Filius, unum Verbum, sed miseria nostra multiplex non modò magnam misericordiam, sed multitudinem quærit miserationum. Fortè tamen propter substantiam duplicem, qua subsistit humana conditio, cùm sit utraque tam misera, non incongruè duplex hominum dicatur esse miseria, licet sit multiplex in utraque. Siquidem corporis & cordis nostri tribulationes multiplicatæ sunt, sed ab utrisque necessitatibus eruit, qui totum hominem salvum facit.* Ubi adverte. S. Bernardus videtur τὸ *Pater misericordiarum* appropriare Filio, & rectè; sed non ad mentem Apostoli. Apostolus enim illud tribuit Deo Patri ait enim: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum*, &c. Pater ergo Christi est Pater misericordiarum;

VERS. 5. SICUT ABUNDANT PASSIONES CHRISTI IN NOBIS: ITA ET PER CHRISTUM ABUNDAT CONSOLATIO NOSTRA] *Passiones Christi* vocat Primò, quas pro Christo patimur. ita Ambros. Secundò, *Christi*, id est, quales passus est Christus, Tertiò, *Christi*, id est, quas ut suas reputat Christus, dicens, *Quodcumque feceritis uni ex minimis istis, mihi fecistis*: & Saulo Actor. 9. *Quid me persequeris?* ita Oecumen. sic Christus patitur in membris suis Theoph. addit dici hic *abundant*, quia Christus plura in membris quàm in seipso passus est. Extensivè hoc verum est, non intensivè. Sic in Laurentio ignem passus est Christus, in Stephano lapides, in Ignatio bestias: Christi enim passio & dolor his omnibus fuit major in se, & intensior. Sensus ergo est q. d. Theophyl. Ne despondeas animum, quisquis pateris afflictiones & mala, quia quantum exuberant mala, tantum exuberant consolationes.

Passiones Christi triplices.

Vbi Nota Primò, cum Theophyl. non dici, *Æquatur* consolatio passionibus, sed exuberat & longè major est consolatio ipsis afflictionibus, ut qui affligitur, eas patienter, imò lubenter & hilariter ferat, iis gaudeat & dominetur. Secundò, id habent passiones Christi, ut pro earum mensurâ det Christus & mensuram consolationum, ut quantum crescit passio, tantum crescat & consolatio. E contrà passiones mundi sunt fel sine melle, & quantum illæ crescunt, tantum crescunt & desolationes, mœrores, angores. Tertiò, hinc sequitur, quòd non fugienda, sed ambienda sit crux & passio (utpote tot divinis consolationibus & gaudiis condita) cum S. Andrea, Ignatio, Xaverio, qui quotidie orabat pro cruce, nec illa liberari volebat, nisi Deus illi graviorem immitteret.

Consolationes divinæ semper sunt passionibus

VERS. 6. SIVE TRIBULAMUR, PRO VESTRA EXHORTA- A TIONE] q. d. Tribulationes patimur, ut vos consolemur & salvemus, & ut patientia nostra, spe in Deum, ejusque consolatione vos animemus, ad afflictiones nobiscum pro fide fortiter ferendas. ita Ambros. Vide Chrysost. in moral. hom. 1. de spe & fortitudine in tentationibus servanda.

QUÆ (scilicet salus, quasi finis exoptatus) OPERATUR TOLERANTIAM] Sic græcè etiam Erasmus legit, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ operatur in tolerantia*, vel, hebraismo, *tolerantiam*, ut sit, *beth* contractus. Alii passim legunt τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, id est, ut Theophyl. quæ, scilicet salus, *efficitur in tolerantia*; Ambrosius, *per patientiam*; meritoriè scilicet, ac proinde efficit tolerantiam in genere causæ finalis: efficiens enim & finis invicem sibi sunt causæ, sic ergo salus quasi finis imperat & operatur patientiam, & vicissim patientia quasi efficiens operatur salutem. Adde, ἐνεργεῖσθαι, licet terminatione sit passivum, significatione tamen, quasi verbum medium, sæpè est activum, ut patet 1. Thessal. 2. v. 3. Galat. 5. v. 6. & sic cum Vatablo optimè vertit Noster, *quæ operatur in tolerantia*, id est *tolerantiam*. Sic enim Hebræi loquuntur: Tango in bacu- B lo, id est, tango baculum. Sensus ergo est, *Quæ*, scilicet tum exhortatio, tum salus; *operatur tolerantiam*, q. d. Exhortatio nostra excitat & animat vos ad spem salutis, ut propter eam nobiscum pro fide Christi adversa quæque fortiter toleretis. Exhortatio ergo operatur tolerantiam effectivè ad eam excitando, salus verò inde sperata operatur tolerantiam obiectivè, perinde ac intentio finis operatur amplexum & executionem mediorum.

Salus autem operatur in nobis tolerantiam in genere causæ finalis.

VERS. 8. QUÆ (tribulatio) FACTA EST IN ASIA) Ephesi à Demetrio argentario Dianæ, qui seditionem populi contra Paulum excitavit, qua pene oppressus fuit Paulus, Actor. 19. v. 29. ita S. Thom. & alii passim, unico excepto Cajetano, qui putat hujus tribulationis nusquam alibi in Scriptura fieri mentionem.

De qua tribulatione hic loquatur Paulus

SUPRA MODUM GRAVATI SUMUS, SUPRÀ VIRTUTEM) Hoc est, supra vires naturæ & corporis, non gratiæ & animi nam ope gratiæ, invicto animo tribulationem hanc Paulus pertulit & superavit. *Fidelis enim Deus qui non patietur vos tentari supra id quod potestis* (per vires & auxilium non naturæ, sed gratiæ) inquit ipse 1. Cor. 10. v. C 13. Adde: non dicit, Tentatio, sed Gravamen, sive afflictio fuit supra virtutem, quia hæc corpus obruit & extinguit, licet animus servet patientiam, & patientia tentationem vincat.

ITA UT TÆDERET NOS ETIAM VIVERE] *Tæderet*, per se scilicet seu naturaliter, ita ut natura maluisset mori, quàm tantas afflictiones pati; non autem tædebat spectando charitatem & gratiam Dei, qua fortissimè & libentissimè ad Dei obsequium quasvis afflictiones tolerabat Paulus Tale tædium fuit in pluribus Sanctis, uti S. Job cap. 10. v. 1. *Tædet*, inquit, *animam meam vitæ meæ*. Et in Elia in persecutione Jezabelis 3. Reg. 19. 4. ubi sic orat, *Sufficit mihi Domine, tolle animam meam: neque enim melior sum quàm patres mei*. Græcum ἐξαπορηθῆναι significat tædere, & anxium & perplexum esse. Hinc Chrysost. vertit, *ut dubitaremus*; Vatablus, *ut de vita disperaremus*. Vnde sequitur: *In nobismetipsis responsum mortis habuimus*.

Tædium vitæ fuit in aliquibus Sanctis.

Nota. Pro *nos*, græcè est ὑμᾶς, vos sic & v. 11. facile ex ἡμᾶς corruptum ὑμᾶς: nam sensus exigit Nos, non Vos. Græcus enim textus multis in locis corruptus est, ut alibi ostendi.

VERS. 9. SED (ἀλλά, id est *sed*, ponitur pro ἀλλὰ καί, id est, quin etiam) IPSI IN NOBISMETIPSIS RESPONSUM MORTIS HABUIMUS] ut natura & animus aliud nihil præsagiret & expectaret, quàm mortẽ; mihiq; de vitæ statu cogitãti

respon-

responderet mens & cogitatio mea, esse (ni Deus mirè succurreret) moriendum. ita Ambros. & Theophyl.

Per responsum mortis tria hic possunt intelligi.

Græcè est ἀπόκριμα, quod Primò, *responsum* significat: Secundò, Photius accipit pro crisi medicorum, q. d. Adeò afflicti fuimus, ut à natura, & ab aliorum opinione, à viris, inquam, rerum peritis, quasi à medicis, ex morbi & afflictionis crisi desperatæ vitæ judicati simus. Tertiò, ἀπόκριμα potest capi pro κρίμα, id est, sententia damnationis. q. d. Damnationis sententiam visi sumus accepisse, tamquam essemus à judice damnati & destinati ad certam mortem. ita Syrus.

Qui (Deus) DE TANTIS PERICULIS NOS ERIPUIT] Græcè, ἐκ τηλικούτου θανάτου, ex tali tantaque morte, id est, mortis periculis tam patentibus & evidentibus. ita Theophyl. Ambros. legit, *De tantis mortibus*.

Ingentia pericula Hebræi vocant mortem.

Est hebraismus. Hebræi מות *mavet*, id est mortem, vocant ingentia discrimina, vehementissimas afflictiones, luctas & agones morti proximos, ipsam que mortem jam jam affore denuntiantes. ita Chrysost. Sic psalm. 17. v. 5. & 6. *Circumdederunt me dolores mortis & inferni, præoccupaverunt me laquei mortis*. Et Paulus 2. Cor. 11. v. 23. ait se fuisse in mortibus (id est, mortis periculis) frequenter.

VERS. 11 UT EX MULTARUM PERSONIS FACIERUM] Ita legunt multa Biblia. Primasius verò ita legit, *ut ex multarum comitatu personarum* (videlicet infantium, juvenum, senum) *pro eo quòd vobis donati sumus, Domino gratiæ referantur*. sed corrige cum Romanis & Græcis, *ut ex multorum personis*, vel, ut græcè, ἐκ πολλῶν προσώπων, ex multis personis, id est, ut multæ personæ gratias agant Deo pro dono in nos collato: Græcum enim πρόσωπον & faciem & personam significat; hic magis personam. Ambros. legit. *Ex multorum facie*, id est, ut multæ facies & ora multa Deo gratias agant. q. d. Ut per multos in magna hominum frequentia publicè agantur gratiæ Deo pro liberato & recepto Paulo communi omnium parente & Apostolo.

EJUS QUÆ IN NOBIS EST DONATIONIS] Refer ad *gratiæ agantur*, scilicet *donationis*, id est, ut Vatablus, pro dono in nos collato gratiæ agantur per multos pro nobis. Sicut enim sunt creationis, redemptionis, justificationis, educationis, promotionis. & quorumlibet beneficiorum gratiæ, quæ pro quolibet beneficio benefactori ex gratitudine sunt debitæ; ita & donationis, sunt gratiæ, quæ pro donatione, sive dono liberationis, vel cujuslibet rei alterius donanti agendæ & referendæ sunt.

VERS. 12. NAM GLORIA NOSTRA HÆC EST, TESTIMONIUM CONSCIENTIÆ NOSTRÆ] Vocula *nam* dat caussam præcedentium, cur scilicet Corinthii pro Pauli liberatione Deo gratias agere, pro eoque orare debeant. Caussa hæc est, quod Paulus sit eorum Apostolus, qui sincerè, magnaque gratia & efficacia eis evangelizavit, eosque convertit: atque hujus rei conscientiam tum suam, tum ipsorummet in testem vocat.

Quanta sit vis & quies bonæ conscientiæ.

Nota hic, quanta sit vis & quies bonæ conscientiæ. *Nullum theatrum*, inquit Cicero in Tusculanis, *virtuti conscientia majus est*. & Juvenal. sat. 13.

Hæc est summa boni, mens quæ sibi conscia recti est.

Atque S. August. libr. contra Secundinum Manichæum c. 1. tom. 6. *Senti*, inquit, *de Augustino quidquid libet, sola me in oculis Dei conscientia non accuset*. Vide de hac re plura 1. Timoth. 1. 5.

NON IN SAPIENTIA CARNALI) non humana philosophia aut eloquentia prædicavi, sed gratia, zelo, efficacia, ac spiritu divino.

VERS. 14 GLORIA VESTRA SUMUS, SICUT ET VOS NOSTRA:) id est, materia & objectum gloriæ vestræ sumus, sicut vos nostræ estis; ut scilicet gloriemini nobis magistris, & nos gloriemur vobis tam bonis & morigeris discipulis. quod maximè patebit IN DIE DOMINI, id est, in die judicii, quo Dominus judicium exercebit in omnes.

VERS. 15 VOLUI VENIRE AD VOS UT SECUNDAM GRATIAM HABERETIS) Vocat *secundam gratiam* duplex beneficium & geminatum: unum per priorem epistolam, secundum per suum ad eos adventum & præsentiam. ita Theophyl. Vel prima gratia est primus Pauli adventus Corinthium, quo eos convertit: secunda gratia est secundus ejus adventus Corinthum ad eos in fide & gratia confirmandos.

Duplex gratia à Paulo Corinthiis præstita, epistola & adventus.

VERS. 16. PER VOS TRANSIRE IN MACEDONIAM) scilicet obiter, ut iterum ex Macedonia venirem ad vos, diutiùs

A vobiscum mansurus, & omnia visitaturus & hoc est quod ait 1. epist. c. 16. 5. se venturum ad eos postquam Macedoniam pertransisset, scilicet venturum ut apud eos moraretur: hic verò ulteriùs addit se etiam in transitu ad Macedoniam voluisse eos salutare. ita Græci. Aliter Lyran. & D. Thomas hæc loca conciliant, sed non satis probabiliter. Vide quales gyros, cursus & recursus (quos Lucas in Actis tacet) Evangelii caussa solitus sit facere Apostolus, ut dixi in argumento epistolæ.

Peregrinationes Pauli à Luca omissæ.

VERS. 17 CUM ERGO HOC (venire scilicet ad vos) VOLUISSEM (nec tamen id præstiterim) NUMQUID LEVITATE USUS SUM] Pro *levitate*, græcè est ἐλαφρία, quæ ab ἔλαφος, id est cervus; deducitur. Nota est enim cervorum levitas & mobilitas; æquè ac serpentis astutia, columbæ simplicitas, asini tarditas, elephantis gravitas.

AUT QUÆ COGITO (quæ delibero, statuo: græcè enim est βουλεύομαι) SECUNDUM CARNEM COGITO?] id est statuo, humana prudentia & levitate, quæ ob carnis commoda, lucra, personas nobiliores, imò ob solam naturæ & ingenii mobilitatem, mutabilitatem, & B inconstantiam facilè consilia mutat. ita Ambros.

UT SIT APUD ME EST & NON] ut in promissis instabilis sim & vanus, ut modò affirmem me ad vos venturum, modo revocem & negem. ut pueri facere solent. ita Anselm. ναὶ affirmantis, οὐ negantis est.

VERS. 18 FIDELIS DEUS, QUIA SERMO NOSTER QUI FUIT APUD VOS, NON EST IN ILLO, EST, ET NON] q. d. Deum veracem testor, vel novit Deus, qui fidelis & verax est testis, me vos docendo non fefellisse, ac proinde nec jam non veniendo ad vos, uti statueram, fallere voluisse.

Nota. Concionatori levitas morum & inconstantia cavenda, ne ex ea populus fidei & veritatis, quam prædicat, inconstantiam inferat & redarguat.

Levitas & inconstantia concionatori cavenda.

NON EST IN ILLO (sermone qui præcessit) EST ET NON] id est, affirmatio & negatio, ut scilicet mutem, & quod promisi, negem.

DEI ENIM FILIUS, q. d. Doctrina & prædicatio mea de Christo Dei Filio. vide can. 37. NON FUIT EST ET NON (id est varia, inconstans, & sibi contraria) C SED EST IN ILLO FUIT] q. d. Fuit constans asseveratio: quia idem semper de Christo affirmavi & docui.

VERS. 19 QUOTQUOT ENIM PROMISSIONES, in veteri testamento de Messia SUNT, IN ILLO EST) in Christo constantes & veraces fuere, in eoque impletæ sunt.

VERS. 20 Nota, Apostolum pro *Est, est, Non, non*, usum paronomasia Hebræa כן כן לא לא *ken, ken, en, en*; vel *co, co, lo, lo*, & sic habet Evangelium Hebræum nunc Matth. 5. v. 37. quod noster Interpres vertit, *Sit sermo vester Est, est; Non, non*. *Ken* autem, cui respondet Græcum, ναί, & Latinum *est*, significat Primò, sic, etiam; Secundo rectum, verum. Itaque triplex est ejus usus, Primò, notat constantem asseverationem, uti hic passim v. 17. 18. 19. opponiturque inconstantiæ & fallaciæ. Secundò, notat veritatem, seu id quod res est, opponiturque falsitati. ita hoc vers. 20. Tertiò, notat simplicem affirmationem, opponiturque juramento. ita capitur Matth. 5. 37. *Sit sermo vester Est, est; Non non. quod autem his abundantius est*, (juramentum scilicet) *à malo est*. Sic & Jacobi 5. v. 12. Rursum Nota. *Est*, significat affirmationem, quia *est* affirmatum D in enuntiatione facit & significat eam esse affirmantem; ut enim sit propositio negans, debet *est* copula propositionis negari. Secundò, *est* significat veritatem, scilicet id quod res est, reique constantiam.

Triplex usus verbi est.

IDEO ET AMEN) supple, dicimus. Id est, confirmamus, & veras illas fuisse declaramus, *Amen* enim Hebræis vox est confirmantis. ita Chrysost. & Ambros. De *Amen* dixi epist. 1. c. 14. 16.

Quibus adde, *Amen* communiter esse adverbium, & significare verè, firmiter, fideliter, stabiliter: subinde tamen esse nomen, ut sit idem quod veritas, firmitas, fidelitas stabilitas. Sic accipitur Isaiæ 65. 16. *Jurabit in Deo amen*, id est, veritatis, putà, in Deo vero: hoc enim exigit Hebræum regimen genitivi באלהי אמן, *belohe amen*, id est, in Deo veritatis. q. d. Tempore Christi, Gentilis quisque non jurabit per Jovem, & deos falsos, uti solebat, sed jam Christianus effectus jurabit per Deum verum, per Christum, Christique Evangelia. Sic Deum amen Septuag. vertunt, Deum verum, Jeremiæ 11. 5. Sic

Vocis amen significatio, officium, & usus.

Isaias c. 25. v. 1. vocat cogitationes Dei *fideles*, *amen*. q. d. Cogitationes quæ sunt amen, hoc est ipsa veritas & firmitas, id est, verissimæ & firmissimæ. Sic Christus vocatur *amen* Apocal. 3. v. 14. *Hæc dicit amen* (græcè ὁ ἀμὴν *qui est amen*, id est stabilis, constans, verus, ipsaque stabilitas, constantia, veritas) *testis fidelis & verus, qui est principium creaturæ Dei*. Sic Apocal. 7. 12. Angeli laudantes exclamant Deo. *Amen* (id est veritas) *benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo nostro* (sit) *in sæcula sæculorum amen*. id est, verè ita sit & fiat. hic enim ultimum *amen* est adverbium, cùm paulò antè fuerit nomen. Sic & hic accipitur: *Per ipsum* (Christum) *amen*, (id est veritatem, fidelitatem, constantiam) *Deo*, supple, damus & tribuimus: dicentes: Omnia quæ Deus de Christo promisit, sunt amen, id est verissima, & verissimè à Deo impleta.

VERS. 21. Ad gloriam nostram] Noster vertit, ἡμῶν, alii legunt δι' ἡμῶν, *per nos*; Amen, scilicet dicitur Deo ad gloriam, non nostram, sed Dei.

Qui autem confirmat nos] Putant aliqui hic esse eclipsim & supplendum esse: ipse (scilicet Deus qui nos confirmat) impedivit executionem promissionis meæ, scilicet adventum meum ad vos. Longè meliùs alii hoc referunt ad id quod proximè præcessit, q. d. Per Christum impletæ sunt promissiones Dei. Qui autem sua potestate & imperio eas adimplet & præstat, est Deus ipse: Deus enim sicut promisit, ita reipsa nos confirmat, ungit & signat in Christo. Possent Tertiò, non malè hæc referri ad id quod dixit v. 18. *Sermo noster non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit*. q. d. Ego in sermone & prædicatione æquè ac promissis meis non tum variabilis & inconstans. Deus autem est is qui hanc constantiam mihi præstat, ne quis putet me ipsam meis viribus & fortitudini arroganter asscribere, cùm illam non à me, sed à Deo me habere profitear. Sicut enim Deus est in se & promissis suis *est*; id est, stabilis perstat, firmus & immutabilis; ita & nos confirmat, ut simus in fide & promissis firmi & stabiles.

VERS. 21. & 22. *Fides specialis Calvinistica delira & mendax.* Qui unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris] Hoc signaculum, sive sigillum, ait Calvinus, est fides specialis & divina, qua quisque certo scit & credit se esse prædestinatum: sed hoc sigillum incertum est & fallax, & hæc fides mendax est, & stulta præsumptio. Nam Apostolus qui maximam habebat fidem reprobari timet, 1. Cor. 9. 27. non ergo fide divina credebat certò se esse prædestinatum. Unde & passim inculcat, ut omnes fideles & sancti sollicitè, cum metu & tremore suam salutem operentur: adimit ergo eis salutis suæ fidem & certitudinem.

Adde: nemo certus est talem se fidem divinam habere, & semper habiturum: imò multi à fide etiam hac Calvini defecerunt, qui antequam deficerent, putabant & credebant cum Calvino se esse prædestinatos.

Quinam dicantur secundùm Apostolum signati à Deo. Dico ergo, *signavit*, id est, confirmavit quasi sigillo impresso promissiones suas Deus, dando juxta eas pignus futuræ hereditatis, scilicet gratiam, qua nos unxit & signavit in filios Dei, discrevitque à filiis diaboli. ita Chrysost. Theodor. Oecumen. quod sigillum Deo omnino certum est & notum, nobis tantùm probabile ex conjecturis. Sic ergo confirmatio hæc, unctio, & signatio fit per unam eamdemque gratiam. ita enim Ephes. 1. 13. ait nos esse signatos Spiritu sancto quasi pignore.

Secundò, accipi potest hic locus de baptismo. nam Primò, in baptismo unxit nos Deus oleo gratiæ suæ; Secundò, dedit pignus Spiritus, testimonium scilicet bonæ conscientiæ; Tertiò, signavit nos charactere baptismi. Vide Bellarm. l. 2. de effectu Sacrament. c. 20. Huc refertur expositio Theophyl. & Chrysost. *Unxit*, ait, *nos & signavit in reges, prophetas, & sacerdotes*. Vide Chrysost. in morali hic homil. 3. quomodo Christiani, qui cupiditatibus suis imperant, sint reges à Deo uncti.

Tertiò, & maximè appositè dici potest, respicere hic Paulum ad Sacramentum Confirmationis, quod statim à baptismo omnes fideles olim suscipiebant ad se roborandum contra persecutiones. ait enim: *Confirmavit nos, dedit pignus Spiritus, unxit, signavit*. quæ singula distinguit Apostolus: hæc autem alibi, quàm in Sacramento Confirmationis, distingui non possunt. *Sacramentum Confirmationis hic respicit Paulus.*

Hisce ergo verbis Sacramenti Confirmationis quatuor significat effectus. Primus est fidei, qua firmamur in Christo. q. d. Ideo, ut dixi v. 18. & 19. fides & prædicatio nostra de Christo firma est & constans, quia in ea per Sacramentum Confirmationis roboravit nos & confirmavit Deus in Christo, id est, per Christum & Christi merita. Secundus effectus est charitatis & gratiæ, qua copiosè ungimur quasi chrismate spirituali. Hinc græcè pro *unxit*, est χρίσας. unde deducitur Chrisma, Christus, & Christiani, id est uncti. Hinc S. August. in Sententiis n. 342. *Christi*, ait, *nomen à chrismate, id est ab unctione. Quia ideo omnis Christianus sanctificatur, ut intelligat se non solùm sacerdotalis & regiæ dignitatis esse consortem, sed etiam contra diabolum fieri luctatorem*. Tertius fructus est pignus Spiritus, quod est testimonium bonæ conscientiæ, suggestum à Spiritu sancto, quodque est quasi arrha futuræ gloriæ à Spiritu sancto promissæ & dandæ. Quomodo Spiritus sanctus dicatur pignus, vel, ut græcè est, arrha, dicam Ephes. 1. 14. Quartus fructus est, *signavit*, græcè σφραγισάμενος id est sigillavit, scilicet signo ac sigillo crucis in fronte, & in anima charactere, quo nos obsignavit quasi servos, imò quasi milites & duces suos. ita Ambros. l. de his qui mysteriis initiantur, cap. 7. & Suarez 3. p. q. 63. a. 1. & 4. *Sacramenti Confirmationis quatuor effectus & fructus.*

Testem Deum invoco in animam meam] Ergo licet Christiano jurare, ait August. qu. 5. inter 83. Jurat enim hic Apostolus, idque juramento execratorio. q. d. Si mentior, Deus vindex puniat & damnet animam meam. VERS. 23.

Quod parcens vobis, non veni ultra Corinthum] ne scilicet uti cogeret auctoritate Apostolica contra vitia, & delinquentes in vobis, sed parcens vobis abstinui, ne, cum correctione ad vos veniens, vos contristarem. ita Anselm. & patet c. 2. v. 1. Hic Paulus assignat veram causam mutatæ suæ promissionis, sive propositi veniendi Corinthum, fuisse scilicet ipsosmet Corinthios, qui à vitiis suis, de quibus priori epistola eos admonuerat, necdum plane abstinentes, merebantur acriùs redargui & puniri: sed Apostolus humaniter cum eis agens, hac tantùm absentia sua tacitè, atque per hanc epistolam apertè voluit eos, officii sui denuò admonere, itaque leniter castigare & emendare.

Discant Prælati non importunè semper carpere & increpare suorum vitia, ne subditi obsurdescant & callum obducant. Adde, quorumdam, præsertim honestorum & verecundorum, vitia meliùs emendari, si patientia & dissimulatione quodam indicio tantùm notentur, quàm si apertâ reprehensione aut punitione perstringantur & vindicentur, ut docet S. Gregor. 3. p. Pastor. c. 8. & 9. *Quomodo Prælati in reprehensione vitiorum se gerere debeant.*

Ultra) post primam scilicet vicem aut epistolam.

Non quia dominamur fidei vestræ, sed adjutores sumus gaudii vestri) Est figura quæ ab oratoribus correctio dicitur, qua emollit correptionis potestatem jam dictam. q. d. Dixi me parcere vobis, nolle me vos punire, ut ita submoniti sponte vos ipsi corrigatis; id dixi, non quasi imperiosi simus, & quidvis pro arbitratu in religione statuamus, sed ut vos emendemus: itaque correcti gaudeatis & hic, & in cælo. Correptio ergo hæc non tam correptio est, quàm procuratio, & promotio gaudii vestri. ita Anselmus.

Nam fide statis) *Quæ per dilectionem operatur, non per dominium cogitur*, inquit Anselmus, q. d. In fide vestra non habeo quod corrigam, sed tantùm in moribus, quos, quia fideles estis, non imperiosè redarguam, sed leni monitione hac epistola reformabo, ut leniter emendati mecum una omnes gaudeatis: quia enim verè fideles estis, hinc non dubito vos statim meis monitis obsequentes fore.

CAPUT

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, asserit se ad eis non venisse, ne tam sibi quàm illis esset occasio tristitiæ.
Secundò, v. 6. hortatur ut fornicarium à se excommunicatum epist. 1. c. 5. jam pœnitentem in gratiam recipiant, eumque v. 10. ab excommunicatione & pœnitentia absolvit.
Tertiò, v. 14. docet se ubique bonum Christi odorem spargere, eumque bonis & fidelibus esse ad vitam, malis & incredulis ad mortem.

STatui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos. 2. Si enim ego contristo vos:
& quis est, qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me? 3. Et hoc ipsum scripsi vobis, ut non cùm
venero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vo-
bis, quia meum gaudium, omnium vestrum est. 4. Nam ex multa tribulatione, & angustia cordis scri-
psi vobis per multas lacrymas: non ut contristemini: sed ut sciatis, quam charitatem habeam abundan-
tiùs in vobis. 5. Si quis autem contristavit, non me contristavit: sed ex parte, ut non onerem omnes vos.
6. Sufficit illi, qui ejusmodi est, objurgatio hæc quæ fit à pluribus: 7. ita ut è contrario magis donetis, &
consolemini, ne fortè abundantiori tristitia absorbeatur qui ejusmodi est. 8. Propter quod obsecro vos,
ut confirmetis in illum charitatem. 9. Ideo enim & scripsi, ut cognoscam experimentum vestrum, an in
omnibus obedientes sitis? 10. Cui autem aliquid donastis, & ego: nam & ego quod donavi, si quid do-
navi, propter vos in persona Christi. 11. ut non circumveniamur à Satana: non enim ignoramus cogita-
tiones ejus. 12. Cùm venissem autem Troadem propter Evangelium Christi, & ostium mihi apertum es-
set in Domino, 13. non habui requiem spiritui meo, eò quòd non invenerim Titum fratrem meum, sed
valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam. 14. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in
Christo Jesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: 15. quia Christi bonus odor su-
mus Deo in iis qui salvi fiunt, & in iis qui pereunt: 16. aliis quidem odor mortis in mortem: aliis autem
odor vitæ in vitam. Et ad hæc quis tam idoneus? 17. Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes ver-
bum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.

VERS. 1. STATVI AVTEM HOC IPSVM] scilicet non venire ad vos, & parcere vobis vestrisque delictis, ut dixi c. 1. v. 23.

VERS. 2. SI ENIM EGO CONTRISTO VOS) Hoc est, etsi contristavi vos per epistolam primam objurgatricem, tamen jam lætificor vobiscum in fornicarii & vestra pœnitentia & tristitia. Nota: *si enim*, non causale est, sed ἀπεγγελτικὸν & explicativum.

ET QVIS EST QVI ME LÆTIFICET NISI QVI CONTRISTATVR EX ME?) q.d. Maximè me lætificat is, qui ad meam objurgationem dolet & pœnitet, scilicet incestuosus ille fornicarius, quem excommunicavi epist. 1. c. 5. Ita Ambros.

VERS. 3. UT NON CVM VENERO, TRISTITIAM SVPER TRISTITIAM HABEAM] q.d. Volui per epistolam præmissam vos objurgare & corripere; ne coràm vos cogerer objurgare: quod mihi valdè triste foret.

CONFIDENS IN OMNIBVS VOBIS] omnino confisus sum fore, ut quod mihi displicere intelligeretis, statim B tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse communia, & consequenter dolores meos æstimatis esse vestros, ut quod mihi displicet, & vobis displiceat. Hæc omnia eò spectant, ut interim Corinthii se præparent ad Pauli adventum, seque emendent, ne, si videat eos needum emendatos, tristetur plurimùm.

VERS. 4. QVAM CHARITATEM HABEAM IN VOBIS] εἰς ὑμᾶς, erga vos.

VERS. 5. NON ME (scilicet solum) CONTRISTAVIT] fornicarius, de quo epist. 1. c. 5.

SED EX PARTE] quia mecum multos alios bonos contristavit, ait Anselmus, qui eum excommunicatum à me, è cœtu suo cum objurgatione ejecerunt.

UT NON ONEREM OMNES VOS] hac infamia & suspicione, quasi putem non esse multos qui doleant propter illum incestum. Priori enim epistola cap. 5. v. 2. videbatur omnes culpasse, quasi consentientes vel dissimulantes illum incestum: *Et vos, ait, inflati estis, & non magis luctum habuistis.*

VERS. 6. SVFFICIT ILLI OBIVRGATIO HÆC] illa publica C scilicet separatio & confusio, qua à tota Ecclesia ejectus est incestuosus. Hinc patet eum post excommunicationem pœnituisse. Unde laxat & absolvit eum Apostolus hic.

VERS. 7. ITA VT MAGIS DONETIS) hoc est, condonetis illi A incestuoso longiorem hanc suam pœnitentiam canonicam, eum ad communionem vestram admittendo, & moras diuturnioris pœnæ relaxando: de quo plura v. 10.

VERS. 8. UT CONFIRMETIS IN ILLVM CHARITATEM) Id est, ut publico Ecclesiæ consensu declaretis vos denuo illum pro fratre complecti. Græcè enim pro *confirmetis*, est κυρῶσαι, id est, ut ratum faciatis & decernatis quasi publicis Ecclesiæ comitiis illius restitutionem: κύριαι enim sunt comitia, & stati judiciorum dies. Ita Erasmus & Budæus.

VERS. 9. IDEO ET SCRIPSI) scilicet hanc epistolam, ut confirmetis in illum charitatem, ut præcessit.

UT COGNOSCAM EXPERIMENTVM) ut habeam obedientiæ vestræ experimentum.

VERS. 10. CVI AVTEM ALIQVID DONASTIS: cui gratiam & remissionem fieri per Titum rogastis, ET EGO) scilicet donari illi & condonari rogo. Ita Theodoret. & colligitur ex c. 7. v. 7. vide can. 36. Græcè est, ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγώ *cui donatis, & ego*, scilicet dono; nam condonationem hanc B needum fuisse factam patet v. 7. ubi eam fieri imperat: q.d. Sicut congregatis vobis & meo spiritu, illum excommunicavi epistolæ 1. cap. 5. sic nunc me vobis adiungo, ut quod me hortante ei condonabitis, & ego condonem.

Prælatis Ecclesiæ, nõ laicis negotium absolutionis cõmittitur à D. Paulo.

Nota contra Lutherum, hoc scribi Ecclesiæ præfectis, vel potiùs ipsi Ecclesiæ, non ut per omnes, etiam laicos, sed ut per Prælatos hanc potestatem absolvendi exerceat; ita tamen ut ex quadam humanitate velit laicos huic absolutioni cooperari, & suo consensu, voto, desiderio, precibus, commiseratione, convictu quodammodo etiam ipsos condonare hoc scandalum sibi & Ecclesiæ suæ datum, illiusque justam pœnam sive pœnitentiam canonicam. vide dicta epist. 1. c. 5. v. 4. Unde sequitur: *Nam & ego quod donavi, propter vos in persona Christi*. Ex quo patet Paulum propriè per potestatem & jurisdictionem quasi Christi vicarium condonasse: idque publicè in Ecclesia Corinthiorum per Episcopum vel alium Prælatum declarari & promulgari jussisse: Corinthios verò condonasse tantùm per preces, consensum C & executionem sententiæ & absolutionis Paulinæ.

Id clarè docet hic Chrysost. *Sicut, ait, cùm juberet hominem resecari, non passus est penes illos esse auctoritatem condonandi, dicens, Decrevi tradere ejusmodi Satanæ: ac rursus assumpsit eos in consortium, dicens, Congregatis vobis tradere illum,*

illum, duas res curans, ut & proferretur sententia, & ne fieret absque illis, ne videretur hic illos hoc facto lædere: ac neque solus eam pronuntiant, ne videretur Apostolus esse præfractus, ipsosque contemnere: itidem & hic facit.

EGO QUOD DONAVI, SI QUID DONAVI, PROPTER VOS IN PERSONA CHRISTI] *Donavi*, id est: donare statui, & rogavi v. 7. & verò nunc per litteras has, perque harum latorem Titum, vel quem alium, dono. Vide can. 36. & est hebraismus, quo præteritum ponitur pro præsenti, *donavi*, id est dono: Hebræi enim carent indicativo, proque eo præterito utuntur.

Absolutionem ab excommunicatione, & indulgentiã plenam donavit Apostolus incestuoso.

Quæritur quid donarit Apostolus; Respondeo, Absolutionem ab excommunicatione, & simul, imò magis, indulgentiam plenam illius incestus, scilicet remissionem omnis pœnæ illi debitæ. Patet, quia hoc erat vinculum illi injectum epist. 1. c. 5. scilicet excommunicatio, & simul pœna tum infamis ejectionis ex Ecclesia, tum carnis, qua scilicet corporaliter affligeretur à Satana. Hic autem ab omni vinculo quo eum alligarat; absoluit. Ita Ambros. Anselm Chrysost. S. Thomas, Primas.

Secundò, quia *donare*, id est condonare, &, ut Syrus, *remittere*, propriè dicimur culpam vel pœnam: nam de excommunicatione sola meliùs dicitur, Absolvo. Ita Ambr. Id clariùs significant Græca: ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, *cui aliquam gratiam & indulgentiam præstatis.*

Tertiò, quia in gratiam & ob zelum Corinthiorum, obque fornicarii contritionem, pœnam ejus & confusionem, &, ut ait v. 6. objurgationem relaxat, ne nimia tristitia desperet, ut patet v. 6. & 7. & c. 7. v. 7. & 11. ergo dat ei Indulgentias, & has significat vox *aliquid*, cùm ait, *Cui aliquid donastis, & c.* q. d. Aliquam pœnæ partem, quam ei condonari rogastis, & ego dono & condono.

Quartò, quia non tantùm coram Ecclesia, ut vult Calvinus, sed in judicio divino coram Deo, ei pœnam remittit, hoc enim significat τὸ *in persona Christi*; quia alioqui non fuisset hic indulgentia, aut misericordia fornicario exhibita: præstat enim hic infamia, & quavis pœna corporali puniri, quàm ad Dei tribunal & ignem vel inferni vel Purgatorii remitti.

Ex hoc loco Pauli probantur Ecclesiasticæ Indulgētiæ.

Hinc ergo D. Thomas & alii rectè docent Apostolum & Ecclesiam dare Indulgentias. Sic olim Martyres in carcere detenti lapsos mittebant ad Episcopos, orantes ut pœnam eis relaxarent, ut patet ex Tertul. l. ad Martyr. c. 1. & Cyprian. ep. 11. 21. & 22. & Concil. Nicen. c. 11. & 12. concedit ut lapsis pro animi ardore, quo injunctā pœnam suscipiunt, possit Episcopus indulgentiam præstare. Vide Baronium tom. 1. pag. 592. Nota, causam dandæ Indulgentiæ esse ne pœnitens desperet. Hinc olim non dabatur Indulgentia, nisi bona pars pœnitentiæ esset expleta, idque ne satisfactionis, quæ tertia pœnitentiæ est pars, & disciplinæ vigor laxaretur. Ita Cyprian. ad Martyr. l. 3. epist. 6. Et Concil. Trident. sess. 25. in decreto de Indulgentiis, jubet in Indulgentiis moderationem adhiberi juxta veterem Ecclesiæ usum, ne nimia facilitate Ecclesiastica disciplina enervetur.

SI QUID DONAVI] Modestè extenuat suam liberalitatem. Unde Græca addunt: εἴ τι κεχάρισμαι ᾧ κεχάρισμαι, *si quid donavi cui donavi, in persona Christi*, scilicet hoc feci, & donavi.

Triplex hujus loci explicatio.

IN PERSONA CHRISTI) Græcè ἐν προσώπῳ, quod Primò, verti potest, *in facie Christi*, coram Christo. Ita Theodor. Vatabl. quod avidè arripit Calvinus & Beza. q. d. *Coram Christo* ex animo, verè & non fucatè condono. Secundò. & propriè, πρόσωπον est vera persona. q. d. Condono vice & auctoritate Christi, cujus personam gero, qui dixit: *Quidquid solveritis super terram, erit solutum & in cælo*, inquit Ambros. Anselm. Syrus, Theophyl. Theodor. Hinc pulchrè & nervosè vertit Theophyl. ὡς ἀντιπρόσωπος ὢν Χριστοῦ. Quod interpres ejus, vel teste Erasmo, rectè vertit, *ac si Christus ei donasset*, cùm propriè ad verbum sonet, *quasi persona existens Christi*. Uti prorex dicitur regis esse prorex & pro persona: quia vice, auctoritate & quasi in persona regis mandat, sancit, regit, imperat, absolvit & remittit. Sicut enim Paulus epist. 1. c. 5. v. 4. hunc fornicarium excommunicavit in nomine & virtute Jesu Christi, ut ibidem ait: ita hic eumdem absolvere non potuit, nisi in nomine, virtute & persona Christi, perinde ac damnatus à prorege, nonnisi à prorege absolui potest.

UT NON CIRCUMVENIAMUR A SATANA) ne decipiamur, ne scilicet fornicarius ille ob nimium rigorem à Satana in desperationem impellatur. Græcè, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν, ne occupemur & usurpemur velut ab injusto possessore Satana. Nam πλεονεκτεῖν, est fraudare, extorquere, occupare quod tuum non est, ut faciunt avari, fœneratores & tyranni. Vide Chrysost. & Theophyl. Unde Ambros. vertit, *ne possideamur a Satana*: non enim, ait Theophyl. Satanas ad se pertinentia, sed nostra & quæ Christi sunt rapit, cùm animas & capit & decipit. Unde pro eo quod sequitur: *Non enim ignoramus cogitationes ejus*; Tertull. l. de Pudicit. c. 13. legit, *Non enim ignoramus injectiones ejus*, putà rapinas ejus. VERS. 11.

NON ENIM IGNORAMUS COGITATIONES EJUS) Dixit olim, teste Plutarcho in Lacon. Chabrias, & verè: *Optimus est imperator, qui maximè cognitas habet res hostium.* Pari modo optimus est dux pariter & miles Christianus, qui optimè novit consilia & machinationes hostium, præsertim Satanæ. Ipse enim transfigurat se in angelum lucis, ut videatur nobis esse amici & angeli consilium & suggestio, quæ est inimici & diaboli. Experimur sæpè nobis suggeri suspiciones sinistras, amaritudines animi, iras, tristitias noxias, pusillanimitates, &c. putamusque nos justa causa & ratione moveri, hæcque à nobis provenire, cùm proveniant & suggerantur à diabolo in nostram perniciem. Quare Christianus in talibus reflectat, an tales suggestiones sint secundùm charitatem, humilitatem, patientiam, gratiam & legem Christi; sique videat eis esse contrarias, sciat esse diaboli: si dubitet, cum Superiore, confessario aut viro prudente conferat. Longa experientia id didicit & docuit S. Antonius, qui proinde assiduè has diaboli cogitationes & technas suis discipulis detegere & explicare, modumque eas dissipandi suggerere solebat, uti patet ex ejus Vita apud S. Athanas. Idem sæpiùs fecit S. Franciscus, itaque multos è suis à diabolica tentatione liberavit, uti refert S. Bonavent. lib. 1. Vitæ ejus, c. 11.

Ita ergo Satanas hic concitabat primores Ecclesiæ Corinthiorum ad iram & indignationem in hunc fornicarium, quasi qui primum nitorem suæ Ecclesiæ hac tam turpi nota maculasset, ut ei se duros & rigidos præberent; itaque ipse omni consolatione & spe destitutus, animum abjiceret, & desperare. Hoc Satanæ consilium vidit Paulus, illudque hic discutit, monens ut in gratiam eum recipiant, eique jam pœnitenti veniam & remissionem indulgeant.

CUM VENISSEM TROADEM, ET OSTIUM (aditus magnus) MIHI APERTUM ESSET IN DOMINO (in negotio Domini, scilicet ad propagandum ejus Evangelium. Ita Anselm.) NON HABUI REQUIEM SPIRITUI MEO (in spiritu, id est in animo, meo) EÒ QUÒD NON INVENERIM TITUM] interpretem meum, ait Hieron. ad Hedibiam, qui divinorum sensuum meorum majestatem Græci eloquii digno explicaret sermone. Fuit & alia causa cur Paulus Troade perrexerit in Macedoniam ad occurrendum Tito: quòd scilicet à Tito quem Corinthum submiserat, avebat cognoscere statum Corinthiorum, antequam Corinthum, uti promiserat, rediret. Unde c. 7. v. 6. dicit se in Macedonia consolatum fuisse in adventu Titi referentis Corinthiorum fletum & desiderium Pauli. Videtur autem Titus renuntiasse Paulo necdum esse maturum tempus redeundi Corinthum. Unde Paulus iter suum ad Corinthios distulit, & hanc ad eos præmisit epistolam, quæ viam sibi ad eos sterneret, defectusque Corinthiorum corrigeret. VERS. 12. VERS. 13.

Rationes ob quas Paulus Troade iverit in Macedoniam.

DEO GRATIAS, QUI SEMPER TRIUMPHAT NOS IN CHRISTO] *Triumphat*, id est, triumphare facit. Vide can. 32. Ita Ambros. Anselm. Huc pertinet versio Syri & Theophyl. *triumphat nos*, id est, conspicuos facit & ostendit. Triumphus enim dicitur, per mediam urbem cum trophæis aliisque victoriæ signis progressio imperatoris victoris: sic & Deus nos victoria & trophæis de diabolo relatis conspicuos quasi triumphare facit: quæ enim videntur passiones esse & contumeliæ, sunt gloria & triumphus noster, ait Theophyl. Secundò, idem Anselm. *triumphat nos Deus*, id est, de nobis, vel per nos triumphum agit de dæmone, Colos. 2. 15. ita & Græci.

Videtur Apostolus in Macedonia acres persecutiones pertulisse, unde c. 7. 5. dicit se ibi omnem tribulationem passum: foris pugnas, intus timores: sed Dei gratia hæc omnia superavit cùm gloria & triumpho. Pulchrè S. VERS. 14.

Hieron.

A Hieron. epist. 150. ad Hedibiam q. 11. docet Apostolum hic agere gratias Deo, quòd dignum se elegerit, in quo ageret triumphum Filii sui, in victoria tot persecutionum & malorum, quæ subibat in Gentium conversione ad Christum. *Triumphus enim Dei est*, inquit Hieron. *passio Martyrum pro Christi nomine, cruoris effusio, & inter tormenta lætitia. Cùm enim quis viderit tanta perseverantia stare Martyres atque torqueri, & in suis cruciatibus gloriari; odor notitiæ Dei disseminatur in Gentes, & subit tacita cogitatio, quòd, nisi verum esset Evangelium, numquam sanguine defenderetur.* Sic ergo triumphat in Apostolis prædicatio Evangelii, in qua fides vincit infidelitatem, veritas mendacium, charitas Christi malevolorum odia, patientia cruces omnes, persecutiones & mortes.

Triumphus Dei est passio Martyrum.

ET ODOREM (famam & suavissimam cognitionem) NOTITIÆ SUÆ MANIFESTAT.

VERS. 15.

CHRISTI BONUS ODOR SUMUS] bonam Christi famam verbo & exemplo spargimus in honorem Dei.

Nota. Bonus odor ex præstantibus herbis, vel pretiosis aromatibus exhalatur. Talis est Apostolorum & prædicatorum fama, gloria, & decus ex virtutibus ipsorum ortum, & meritis ipsorum debitum. Hinc sponsa, id est B Ecclesia, Cant. 6. 1. seipsam comparat areolis aromatum, in quibus videre est venustatem, amœnitatem & pulchrum ordinem vernantium herbarum & odoratorum florum, ex quibus fragrantes spiritus exhalantur. Et hoc est quod jubet Christus Matth. 5. 16. cùm ait: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, ut videant opera vestra bona; & glorificent Patrem vestrum.* Ubi alia metaphora gloriam & bonam famam appellat splendorem ex bonorum operum luce manantem & productum.

Præclarè S. Bernard. serm. 12. in Cantic. *Paulus*, ait, *vas electionis, revera vas aromaticum, vas odoriferum, & refertum omni pulvere pigmentario: Christi enim erat bonus odor in omni loco. Multa profectò suavitatis fragrantiam longè lateque spargebat pectus illud, quod sic affecerat sollicitudo omnium Ecclesiarum. Vide enim quales species & aromata coacervarat sibi. Quotidie, inquit, morior propter vestram gloriam. Et rursum: Quis infirmatur, & ego non infirmor?*

C Ubi Nota Secundò. Sicut aromata quo magis conteruntur, eo majorem spirant fragrantiam: ita Christus, Apostoli, Martyres, omnesque Sancti, quo magis persecutionibus & tribulationibus pressi & quasi contriti fuerunt, eo suaviorem virtutis suæ sparserunt odorem.

Vide Ambrosium & Anselmum, vide & Bernardum serm. 71. in Cant. de spirituali colore & odore virtutum, in illud: *Ego flos campi, & lilium convallium. Habent*, inquit, *mores colores suos, habent & odores; odorem in fama, colorem in conscientia. Colorem operi tuo dat ejus bonitas, & cordis intentio; odorem modestia & virtutis exemplum. Justus lilium est in se candidum, sed proximo odoratum: proximo enim famam, nobis debemus & providemus conscientiam.* Huc alludens S. Hieron. *Ea*, inquit, *debet esse conversatio & vita Pontificis* (pastoris & doctoris) *ut omnes motus & gressus, atque universa ejus opera cælestem redoleant gratiam.*

Mores quos colores & odores habeant.

Quin & subinde profani scriptores, odoris metaphora in moribus taxandis utuntur. Sic Martialis,

Posthume non bene olet, qui bene semper olet:

insinuans, eum de pudicitia esse suspectum, qui peregrino semper odore, morbi sui pudendi fœtorem moliebatur dissipare. Certè de S. Catharina Senensi virgine accepimus, eam solitam nares occludere, cùm sibi fortè quis obscœnior, & venereis criminibus obnoxius occurrisset. tam scilicet gravis ei erat etiam ipsorum scelerum odor, Deo id in virgine illa castissima permittente. D. Basilius refert epist. 175. aucupes quosdem consuevisse columbarum cicurum pennas inficere odore quodam qui columbis aliis gratissimus sit, quo pellectæ pleræque in decipulum abducuntur. Ita faciendum Christiano, ut suarum virtutum odore perditos ad Christum adducat. Quemadmodum Cæcilia virgo Valerianum sponsum suum lucrata est Christo, cùm ille prima nuptiarum nocte fragrantissimum castitatis odorem instar vernarum rosarum, in conclavi sponsæ suæ esset odoratus.

VERS. 16.

ALIIS QUIDEM ODOR MORTIS IN MORTEM ALIIS AUTEM ODOR VITÆ IN VITAM) q. d. inquit Theophyl. *Sumus velut acerra* (thuribulum) *regia. & quocumque abierimus, odorem spiritalis unguenti circumferimus, cognitionis videlicet Dei bono suffitu in omni loco homines afflamus.* Rursum, *Sicut fragrantia unguenti columbam vegetat, scarabæum necat*, inquit ex Nisseno Oecumen. *& sicut lumen Solis oculos sanos recreat, debiles offendit; ignis aurum purgat, stipulam absumit: sic Christus malis in ruinam est, bonis in resurrectionem.* Apostoli bonis odor vitæ fuerunt; malis, odor mortis; & Eucharistia *mors est malis, vita bonis.* Nota hebraismum: *Odor mortis in mortem*, id est, odor mortifer, mortem afferens: *Odor vitæ in vitam*, id est, odor vitalis, vitam afferens. Fragrantia enim & fama vitæ, prædicationis & conversationis Apostolorum, bonis aspirabat vitam, improbis mortem: quia tantum sanctitatis fulgorem improbi non ferentes, in sua improbitate, invidia, odiove sese magis obfirmabant. Porro Clemens Alexandr. libr. 2. Pædagogi legit, *odor ex morte, & odor ex vita*, q. d. Prædicatio crucis & mortis Christi est odor ex morte incredulis, qui oritur ex morte Christi, & cedit in eorum exitium qui mortem Christi tantùm ut mortem considerant, quibus illa videtur esse stultitia, vel scandalum: credentibus verò est odor ex vita, quia ipsi vitam in hac morte propositam amplectuntur. Hæc enim mors in Christo fuit causa resurrectionis ad vitam gloriosam, in nobis verò est causa resurrectionis ad vitam gratiæ in hoc sæculo, & ad vitam gloriæ in futuro.

Sanctis sunt acerra Christi. *Cornel. in epist. ad Corinthios.*

Eucharistia mors malis, vita bonis.

ET AD HÆC QUIS TAM IDONEUS?) q. d. Quàm pauci tam idonei ministri, qui ubique sint bonus odor Christi? Ita Ambros.

NON ENIM SUMUS SICUT PLURIMI, ADULTERANTES VERBUM DEI] Significat vox *enim* Paulum cùm paucis aliis Apostolis per Dei gratiam idoneum esse ministrum Christi, qui Evangelii bonum odorem passim dispergat, uti præcessit: cùm plurimi alii sint Evangelii præcones inidonei, mali odoris & famæ. VERS. 17.

Nota τὸ *adulterantes*. Adulterat, inquit Salmeron, qui se uxori non suæ conjungit: adulterat ergo verbum Dei, qui veritati falsitatem conjungit. Unde S. Gregor. 22. Moral. c. 12. *Adulterari*, inquit, *verbum Dei, est aut aliter de illo sentire quàm est, aut ex eo non spirituales fructus, sed adulterinos fœtus quærere laudis humanæ. Ex sinceritate verò loqui, est nil in eloquio extra quàm oportet, scilicet & auctoris & creatoris gloriam quærere.* Idem lib. 16. Moral. c. 25. *Adulter*, ait, *non prolem, sed voluptatem quærit. Et perversus quisque ac vanæ gloriæ serviens, rectè adulterare verbum Dei dicitur, quia per sacrum eloquium non Deo filios gignere, sed suam scientiam desiderat ostentare. Quem enim libido gloriæ ad loquendum trahit, voluptati magis quàm generationi operam impendit.*

Varia genera adulterantium & cauponantium.

Verùm pro *adulterantes* in Græco non est μοιχεύοντες, quod propriè mœchiam & adulterium significat, sed καπηλεύοντες, id est cauponantes, quibus opponit Paulus sincero & sinceritatem. Cauponantur verbum Dei, qui instar cauponum prædicant Evangelium ad quæstum ex eo colligendum, illudque referunt ad sua lucra. Noster tamen rectè vertit, *adulterantes*. quia sicut caupones sæpè vina aliaque quæ vendunt, aliis rebus commiscent, vitiant & adulterant pro quæstu: ita & avari pseudopræcones Evangelii, sua lucra miscent Evangelio, itaque Evangelicam prædicationem quæ pura esse debet, pureque referri ad unius Dei gloriam, sua avaritia vitiant, contaminant & adulterant, dum ea ad quæstum abutuntur: uti D exposuit S. Gregor. Sic *Non cauponantes bellum, sed belligerantes*, ajebat Pyrrhus rex. Capitanei enim ignavi metuentes prælium, illud transactione & pretio redimunt, alii fidem suam duci datam, urbes & arces sibi creditas, pretio quasi caupones, hosti qui cum eis cauponatur, vendunt.

Rursum iidem pseudopræcones, ut hæc sua lucra hominumque gratiam captent, sæpè docent & concionantur placentia principibus aut populo, cujus aures scalpunt, itaque vana & falsa dogmata miscent Evangelio, illudque corrumpunt & adulterant. Videtur enim Apostolus hic obiter taxare hostes suos pseudoapostolos, qui christianismum judaismi mixtione adulterabant, quos acriter & ex professo insectatur cap. 10. & 11. Unde καπηλεύοντες, id est, *adulterantes*, cap. 4. 2. exponit δολοῦντες, id est dolosè tractantes verbum Dei. Hinc etiam hisce dolosis & falsariis c. 3. sequ. opponit se aliosque sinceros Christi Apostolos. De quibus mox hic subdit:

Pseudopræcones verbi Dei sunt adulteri & caupones.

SED EX SINCERITATE, SED SICUT EX DEO

CORAM DEO; IN CHRISTO LOQUIMUR q.d. Non sum caupo, ut pseudoapostoli, sed sincerus verbi Dei præco, qui non alia prædico quàm à Deo didici; quamque ex Dei ore quasi illius legatus accepi; quique scio, & assiduè memor sum, cogitoque me coram Deo stare & prædicare; omnia mea ab eo videri, audiri & notari, ut à me in hora mortis omnium rationem exigat.

Nota. *τὸ in Christo*, idem est quod pro Christo, ait Hieron. ad Hedibiam, vel de Christo, de re & doctrina Christi, de religione Christiana. q.d. Unius Christi doctrinam & religionem prædico, unius Christi honorem & gloriam propago & specto. Ita Ambros. & Anselm.

Potest Secundò, τὸ *in Christo* accipi efficaciùs, pro in Christi veritate, fidelitate & sinceritate, scilicet loquor & prædico. Vide can. 25. & 27. Aliter S. Chrysost. *In Christo*, inquit, id est, per Christum & Christi gratiam.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, asserit Paulus se non captare, nec indigere commendatione hominum, uti pseudoapostoli judaizantes eandem captabant: cùm fructus suæ prædicationis se satis commendet.

Secundò, v. 6. causam hujus rei adfert, quòd scilicet Apostoli aliique ministri novi testamenti ac spiritus, majori honore & gloria à Deo decorati sint quàm Moses, aliique ministri veteris testamenti & litteræ.

Tertiò, v. 13. docet quòd Judæi velamen adhuc habeant super cor suum in lectione veteris testamenti, ut Christum in eo non agnoscant; illum agnituri, cùm velamen hoc in fine mundi per Christum auferetur.

Incipimus iterum nosmetipsos commendare? aut numquid egemus (sicut quidam) commendatitiis
epistolis ad vos, aut ex vobis? 2. Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur
& legitur ab omnibus hominibus. 3. Manifestati quòd epistola estis Christi, ministrata a nobis, &
scripta non attramento, sed spiritu Dei vivi: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.
4. Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum: 5. non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis, quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex Deo est: 6. qui & idoneos nos fecit ministros novi testamenti: non littera, sed Spiritu: littera enim occidit, Spiritus autem vivificat. 7. Quòd si ministratio mortis litteris deformata in lapidibus, fuit in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in
faciem Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ evacuatur: 8. quomodo non magis ministratio Spiritus
erit in gloria? 9. Nam si ministratio damnationis gloria est: multò magis abundat ministerium justitiæ
in gloria. 10. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac parte, propter excellentem gloriam. 11. Si
enim quod evacuatur, per gloriam est: multò magis quod manet, in gloria est. 12. Habentes igitur talem spem, multa fiducia utimur: 13. & non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, ut non
intenderent filii Israel in faciem ejus, quod evacuatur, 14. sed obtusi sunt sensus eorum. Usque in hodiernum enim diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non revelatum, (quoniam in
Christo evacuatur) 15. sed usque in hodiernum diem, cùm legitur Moyses, velamen positum est super
corum. 16. Cùm autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen. 17. Dominus autem Spiritus est. Vbi autem Spiritus Domini, ibi libertas. 18. Nos verò omnes, revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tamquam à Domini Spiritu.

VERS. 1. INCIPIMUS ITERUM NOSMETIPSOS COMMENDARE?) Quia in fine præced. capitis visus erat Apostolus se laudare, captareque Corinthiorum gratiam: hinc suspicionem cenodoxiæ hic à se amolitur.

NUNQUID EGEMUS COMMENDATITIIS EPISTOLIS AD VOS, AUT EX VOBIS?) *Ex*, id est, à vobis scriptis epistolis, quibus apud alios commender?

VERS. 2. EPISTOLA NOSTRA VOS ESTIS) Vos, ò Corinthii, mea opera conversi, estis mihi instar epistolæ commendatitiæ ab omnibus lectæ & intellectæ, quam pro mea commendatione exhibeo, quibus volo, sicut enim opus commendat opificem, & sigillum rei signatæ facit fidem: sic vos quasi epistola commendatitia à vobis obsignata me commendatis. Omnes enim sciunt quales fueritis ante conversionem, scilicet intemperantes, gulæ, libidini, aliisque vitiis & cupiditatibus addicti (erat enim Corinthus emporium celeberrimum, uti omnium mercium, ita & vitiorum.) Jam verò vident vos per meam prædicationem totos esse mutatos in alios homines, temperantes, castos, mites, humiles, pios, eleemosynarios. Hæc ergo vestra conversio est mea epistola commendatitia, id est, testimonium & commendatio publica meæ prædicationis apud omnes gentes.

Magna Corinthiorum mutatio ex Pauli prædicatione.

Rursum: EPISTOLA NOSTRA VOS ESTIS SCRIPTA IN CORDIBUS NOSTRIS) q.d. Vos à me conversi estis indelebiliter animo meo inscripti insculptique. Ubi Nota. Paulus hanc epistolam bis scripsit. Primò, in seipsa; cùm in Corinthiorum mente fidem & spiritum Christi inseruit & inscripsit. Secundò, eamdem scripsit & impressit in corde suo per eorum curam & amorem. Tertiò, vos etiam *estis epistola Christi*, quorum scilicet in cordibus, ministerio meo quasi calamo inscriptus est Christus, ipseque Christus in iis per me, & meam prædicationem suam fidem, spem, charitatem, & reliqua bona inscripsit non atramento, sed spiritu Dei vivi, id est, Spiritu sancto, ejusque afflatu & aspiratione, qua spiritum charitatis & virtutum mentibus vestris inseruit. Ita Anselm. & passim Græci & Latini.

VERS. 3. SCRIPTA IN TABULIS CORDIS CARNALIBUS) Græcè *σαρκίναις*, id est *carneis*, putà in corde molli, ductili, docili, non in lapide duro; ut lex Moysi. Alludit ad Jerem. 31. v. 33. ita Ambros.

Nota. Distinguit Apostolus hæc duo *σάρκινος* & *σαρκικός*: *σάρκινον* vocat *carneum*, constantem carne, sive naturali carnis conditione & teneritudine: *σαρκικὸν* verò vocat *carnalem*, qui carnis habet vitia & corruptelas, ut Rom. 7. v. 14: *Ego autem carnalis* (*σαρκικός*) *sum, venumdatus sub peccato*. 1. Corinth. 3. 3. *Cùm sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales* (*σαρκικοὶ*) *estis?* Sic alibi carnalia vocat desideria. Alii tamen auctores hæc non distinguunt. Unde Nazianz. *τὸ σαρκικὸν τοῦ Χριστοῦ* vocat incarnationem & humanitatem Christi.

σάρκινος & σαρκικὸς quomodo differant.

VERS. 4. FIDUCIAM TALEM HABEMUS PER CHRISTUM AD DEUM] Pro *fiduciam* græcè est *πεποίθησιν*, quæ est persuasio cum animi confisione & confidentia, qua animus se erigit, tenditque in bonum aliquod arduum quod concupiscit, quasi certò idipsum consecuturus. Talis est fiducia quæ suggeritur Sanctis à Spiritu sancto ad facienda miracula, vel opera virtutum heroica, quam Deus non tantùm in patrante, sed etiam in suscipiente miraculum aliudve Dei donum, quasi congruam dispositionem exigere & præmittere, priusque donare & inspirare solet, ut anima per confidentiam hanc se dilatans & erigens, miraculi vel doni illius fiat capax.

Fiducia Sanctorum qualis sit ad patrāda miracula.

by Google

capax. q. d. Persuasionem hanc & confidentiam, quòd scilicet vos sitis epistola nostra scripta spiritu Dei vivi, habemus per gratiam Christi apud Deum, scilicet in Deum sperantes, & certò confidentes, quòd ipse, uti cœpit, ita perget epistolam hanc spiritu suo perscribere & perficere. Hinc Secundò, *fiduciam*, id est confidentiam, habemus ad Deum, quia confidenter gloriamur in Deo de hac Dei, nostraque epistola, deque ministerii nostri dignitate & fructu præ ministerio Mosis & aliorum veteris testamenti ministrorum. ita Anselm. & patet ex sequentibus.

VERS. 5. NON QVOD SUFFICIENTES SIMUS COGITARE ALIQVID A NOBIS] *Aliquid*, scilicet boni, quod spectet & ordinetur ad fidem, gratiam, meritum, & salutem æternam, ut quis idoneus sit minister novi testamenti, ut præcessit. Quòd si ex se nemo potest cogitare tale aliquid, ergo multò minùs operari. ita Concil. Arausicanum can. 7. & D. August. de Prædest. Sanctorum c. 2.

Fidei salutisque initium non est ex libero arbitrio. Pelagii, Bezæ & Calvini errores confutati.

Hinc Primò, contra Semipelagianos docet ibidem August. & ex eo Scholastici, voluntatem credendi, & omne fidei salutisque initium ac desiderium non esse ex libero arbitrio, sed ex gratia præveniente. Unde falsò hic Beza impingit Scholasticis, quasi hinc doceant nos à nobis principium habere boni, sed infirmum & insufficiens: omnes enim docent principium bonæ & sanctæ vitæ, cogitationis, actionis & salutis esse supernaturale, & à Dei gratia oriri, non à natura aut bonitate voluntatum.

Secundò, falsò Calvinus ex hoc loco putat in libero arbitrio nullas esse vires quas exerat in operibus gratiæ; sed omnem sufficientiam, id est, omnes vires, omnemque conatum & actionem esse gratiæ; nam Apostolus tantùm ait, liberum arbitrium ex se esse insufficiens, non autem nullas habere vires: sicut ergo homo infirmus debiles habet vires, sed insufficientes, ad ambulandum; sufficientes autem, si quis eas erigat, juvet & sustentet, sicque motui & ambulationi det initium & adjumentum: ita & liberum arbitrium ad bona opera ex se debile est & infirmum; sed sufficiens, si à gratia præveniente excitetur, roboretur, adjuvetur.

Dices, Sufficientia hic capi potest pro virtute, viribus & potentia cum Theophyl. & Syro. Respondeo, Et hoc verum est. nam potentia & vires liberi arbitrii ad opus supernaturale & gratiæ, qua supernaturale est, Deo gratum, & dignum ac meritorium vitæ æternæ, non sunt ex libero arbitrio, sed ex gratia excitante & cooperante: qua habita sufficiens est liberum arbitrium ut liberè credat, amet & quidvis supernaturale operetur. Nam liberum arbitrium in omne opus vires habet naturales, ut producat opus liberum: ergo duæ hic concurrunt causæ ad idem opus: una naturalis scilicet liberum arbitrium; secunda supernaturalis, scilicet gratia, & cuique suus respondet effectus; gratiæ respondet, quòd sit opus virtutis supernaturalis; libero verò arbitrio, quòd sit liberum & humanum. vide can. 15. Sic homo valdè infirmus non tantùm insufficiens, sed & impotens est ad ambulandum, quia supra vires ejus est ambulare; fit autem potens si robur ei aliud à socio aut aliunde addatur, tuncque viribus ipse suis (licet infirmis) simul influit cum viribus socii vel roboris sibi additi in motum & ambulationem: sed ita ut robur additum eum prævenire, & quasi ambulationem inchoare debeat, omnisque vis & energia ad ambulandum hic & nunc sit in robore addito. Quòd enim supra vires suas infirmus conetur ambulare, & ambulet, id habet non à se, aut viribus suis, ut patet, sed à robore addito: eo tamen addito ipse viribus suis simul connititur ambulare, & in ambulatione facit, quod potest, nisumque & motum viribus suis respondentem & commensuratum efficit & producit. ita planè simili modo liberum arbitrium gratiæ cooperatur excitanti, ejusque influxui supernaturali in opus supernaturale concursum præbet naturalem, sibi suæq; naturæ viribus commensuratum.

Duæ causæ concurrunt ad idem opus meritorium, naturalis & supernaturalis.

Locus moralis de omni operum nostrorum dignitate & bonitate Deo adscribenda.

Moraliter ex hoc loco discimus in omni opere bono agnoscere infirmitatem nostram, omnemque illius bonitatem & dignitatem tribuere gratiæ Christi. Ita S. Gregor. lib. 22. Moral. c. 19. *Nemo*, inquit, *se alicujus virtutis æstimet etiam cùm quid fortiter potest: quia si divina protectio deserat, ibi repentè enerviter obruetur, ubi se valenter stare gloriatur.* Et S. August. lib. 2. contra Julianum c. 8. laudat hanc S Cypriani vocem, qua Pelagianos confutat, dicens: *Ipsi* (Pelagiani) *confidunt in virtute sua, & clamant, Perfectio nobis virtutis à nobis est: tu* (ò Cypriane) *autem reclamas: Nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est.* Idipsum canit Psaltes psal. 58. *Fortitudinem*, ait, *meam ad te custodiam*, id est, fortitudinem meam apud te quasi custodiæ locum securè reponam, sperans non meis, sed tuis viribus fore me semper hostibus meis superiorem, quia tu es fons omnis virtutis & fortitudinis; ut ait ibidem S. August. Unde Cassiodorus sic exponit, *Fortitudinem meam per te custodiam*; Genebrardus verò sic, *Fortitudinem meam ad te referam.* eamque tibi acceptam feram. Peccavit in hoc Pharao rex Ægypti dicens Ezech. 29. vers. 3. *Meus est fluvius* (Nilus fœcundans, sepiens, & tutans Ægyptum) *& ego feci memetipsum* (regem tam potentem Ægypti) ideoque audivit à Deo vers. 5. *Projiciam te: bestiis terræ & volatilibus cæli dedi te ad devorandum.*

Rursum ex hoc Pauli loco discimus orare Deum assiduè ut nostras cogitationes dirigat, piasque & sanctas immittat. Illæ enim omnium bonorum operum fons sunt & principium. Qua de re ita orat Ecclesia: *Largire nobis, quæsumus Domine, semper spiritum cogitandi quæ recta sunt, propitius, & agendi: ut qui sine te esse non possumus, secundùm te vivere valeamus.* Denique doctè & piè S. Bernard. serm. 32. in Cant. *Non quòd sufficientes simus cogitare aliquid ex nobis tamquam ex nobis* (subaudi *bonum*) *sed sufficientia nostra ex Deo est. Cùm ergo mala in corde versamus, nostra cogitatio est: si bona, Dei sermo est. illa cor nostrum dicit, hæc audit. Audiam, ait, quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam. Itaque pacem, justitiam, pietatem Deus in nobis loquitur: nec talia nos cogitamus ex nobis, sed in nobis audimus. Ceterùm homicidia, adulteria, furta, blasphemia, & his similia de corde exeunt, nec audimus ea sed dicimus:* aut certè diabolus ea nobis immittit, & suggerit.

VERS. 6. QVI ET IDONEOS NOS FECIT] Græcè *ἱκάνωσεν*, fecit nos sufficientes, ut vertit Noster v. præced. Syrus, *fecit nos dignos ministros novi testamenti.*

NON LITTERA, SED SPIRITU] non lege, sed gratia. q. d. Minister sum novi testamenti, non ita ut tabulas legis & fœderis, ejusque verba & voces afferam, uti in veteri testamento fecit Moses: sed ut per verba mea Deus spiritum suum, sanctosque impulsus vobis immittat. ita Ambros. Ansel. Chrysost. Vide August. lib. de Spiritu & litt. tom. 3. Unde Græca clariùs habent, *διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος*, fecit nos *ministros novi testamenti, non litteræ, sed Spiritus.*

Sex sensus & explicationes hujus loci, littera occidit.

LITTERA ENIM OCCIDIT] Primò, Chrysost. Ambros. August. lib. 3. de Doctrina Christ. cap. 4. sic explicant, q. d. Littera legis redarguit, & pœna mortis condemnat eos, qui huic litteræ, id est, legis præceptis justitiæ & charitatis, non obsequuntur; hæc enim littera legis dictat, itaque sancit, *Qui legem violarit, morte moriatur*, Levit. 20. & alibi. Secundò, idem August. ibidem: *littera occidit*, si videlicet nudis verbis, neglecto vero Scripturæ sensu, ad errores abutaris, uti faciunt hæretici & Judæi. Tertiò, idem c. 5. & 6. *littera occidit*, si quæ metaphoricè dicuntur, ad litteram ut sonant capiantur. Quartò, idem ibidem: *littera occidit*, si quæ in lege veteri quasi typi novæ legis dicuntur, jam ad litteram servanda intelligantur. Et hoc sensu explicandi sunt Origen. li. 3. Contra Celsum, Didymus li. 3. de Spiritu sancto, & alii veteres, dum ajunt, *litteram*, id est litteralem legis sensum, *occidere: spiritum* vero, id est spiritalem & allegoricum, *vivificare*. Quia videlicet jam Christianis cæremonias & ritus lege veteri præceptos ad litteram servare non licet sub pœna mortis; sed id eis faciendum est quod illæ cæremoniæ allegoricè significabant, ut vitam gratiæ & gloriæ assequantur. Quintò, idem August. lib. de Spiritu & litter. cap. 4. & seq. *littera* tam legis novæ quàm veteris, *occidit*, si à spiritu separetur: sed ideo de sola lege veteri hic dicitur, *lex occidit*; quia Moses cùm legem dedit, nil nisi litteram dedit; Christus autem simul cum lege spiritum dedit. Unde hinc docet August. legem non posse impleri solis naturæ viribus, sed ad hoc Christi gratiam requiri. Sexto, August. ibidem, & Anselm. hic *littera occidit*; per occasionem: occasionaliter enim lex acuit & incitat concupiscentiam & peccatum, quod occidit animam. Hic sensus & primus maximè sunt litterales.

Spiritus tripliciter vivificat.

Sic contrà, SPIRITUS VIVIFICAT] Primò, quia Spiritus gratiæ & charitatis vitam supernaturalem dat animæ. Secundò, quia impellit & indit motum & agilitatem

tem

tam ad bona opera, & ad legem implendam. Tertio, quia dirigit ad vitam æternam, quam suis observatoribus lex promittit. Hujus vitæ & spiritus ministri à Christo missi fuerunt Apostoli.

VERS. 7. & 9. SI MINISTRATIO MORTIS ET DAMNATIONIS, id est, si ministerium & promulgatio legis veteris mortem & damnationem comminantis & inferentis, FUIT IN GLORIA, vel, ut Syrus vertit vers. 9. *fuit gloria*, id est valdè gloriosa; scilicet cùm tonitru, tuba cælesti, terræ motu montis Sina, splendore vultus Mosis, gloriosè magnificeque lex vetus promulgata fuit, & DEFORMATA] Græcè, ἐντετυπωμένη, *impressa* & inscripta tabulis lapideis, Exodi 19. 20. & 34.

Lex vetus mortis ministra. Nota. Paulus hic legem veterem vocat mortis ministram & quasi lictorem; eò quòd ipsius esset occidere quidem reos, non autem vivificare obsequentes. Ex hisce satis patet Paulum hæc scribere contra pseudoapostolos, eosque fuisse Judæos, atque judaismum voluisse inducere, & miscere cum christianismo. Hac enim de causa Judæos ita hic deprimit & pungit Paulus, adeoque tam legem veterem, quàm Mosem vocat ministros mortis & damnationis: se verò & Apostolos, legemque Evangelicam vocat ministros justitiæ, spiritus & vitæ. Idem magis patebit cap. 10. & 11. ubi aperto marte hosce Judæos obtrectatores suos insectatur.

VERS. 8. & 9. QUOMODO NON MAGIS MINISTRATIO SPIRITUS ET JUSTITIÆ (id est, ministerium & promulgatio legis Evangelicæ spiritum & justitiam afferentis) ERIT IN GLORIA?] ita Chrysost. Ambros. Anselm. Patet hæc gloria legis novæ in spiritu vehementi, ac linguis varijs & igneis, quæ in Pentecoste, cùm lex nova est promulgata, Apostolos omnibus gentibus gloriosos effecerunt, Actor. 2. Rursum in dono linguarum, prophetiæ, & alijs, quæ olim in baptismo visibiliter recipiebant Christiani, ut patet 1. Corinth. 14. 26. uti jam invisibiliter gratias, virtutes, & dona Spiritus sancti accipiunt.

VERS. 7. ITA UT NON POSSENT INTENDERE FILII ISRAEL IN FACIEM MOSI, PROPTER GLORIAM VULTUS EJUS] Nota. Exodi 34. v. 29. & seq. Deus Mosi & Judæis tabulas legis à se scriptæ daturus, & cum Mose hac de re in Sina monte colloquens, quasi sol radiantissimus Mosi suam gloriam, id est radios suæ lucis afflavit adeò fulgidos, ut Judæi in faciem Mosis quasi in alterum solem intueri non possent, sed ab eo facies suas avertere cogerentur. Hinc Moses, ut, cum eis loqui posset, velamine suam velabat faciem & gloriam. Unde Exodi 34. vers. 29. dicitur: *Cùm descenderet Moses de monte Sinai, tenebat duas tabulas testimonij, & ignorabat quòd cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini.* Ubi Nota, *cornutum* metaphoricè sumi: non enim cornua habebat in fronte Moses, ut ei affingunt pictores, sed ita lucida erat facies ejus, ut radios luminis vibraret, ejusque quasi cornua emitteret, vide dicta Exodi 34. 29.

Cornua & splendor Moysi quæ & qualia fuerint, & unde Moysi afflata.

QUÆ EVACUATUR] *Quæ*, scilicet gloria, auferenda erat à Mose: hi enim radij, & hic splendor, uti & vita, Mosem morientem deseruerunt, ut significarent legem veterem desituram, ejusque gloriam adveniente nova emorituram.

VERS. 10. NAM NEC GLORIFICATUM EST, QUOD CLARUIT IN HAC PARTE] *Nam* hebraismo hic assertivum est, non causale, justa can. 24. & 25. q. d. Atque adeò gloria Mosis in Sina non est dicenda gloria hac in parte, si videlicet comparetur cum Apostolici muneris gloria, propter ejus gloriam excellentem, qua longè præcellit Mosi, ita Chrysost. Sicut, ait Theodor. lux lucernæ noctu fulget, sed in meridie à sole obscuratur: sic gloria Mosis à Christo obscurata est. Hoc enim significat τὸ *propter excellentem gloriam*, scilicet Christi & novi ejus testamenti.

Ubi. Nota Pro τὸ *propter* græcè est εἵνεκεν, quod perperam Beza vertit, *quod attinet*. Meliùs Maldon vertit *respectu*, ut εἵνεκεν, respondeat Hebræo נגד neged, id est coram, respectu. q. d. Lex vetus claruit, sed tantùm ex parte, si respicias & conferas ejus gloriam cum gloria legis novæ: illa enim exigua fuit & obscura, hæc verò excellens est & illustris. Propriè εἵνεκεν significat causam: unde Noster optimè vertit; *propter*, justa sensum jam datum.

VERS. 11. SI ENIM QUOD EVACUATUR, (Moses scilicet & lex evacuanda & abolenda per Christum) PER GLORIAM EST (in gloria est, gloriosa est:) MULTO MAGIS

A QUOD MANET (scilicet lex nova Christi) IN GLORIA EST.

VERS. 12. HABENTES IGITUR TALEM SPEM] quòd Dominus per nos Apostolos spiritum gratiæ diffundat, nosque ita glorificabit deinceps præ Mose, uti fecit hactenus, ita Chrysost.

MULTA FIDUCIA UTIMUR] confidenter evangelizamus, cum libertate, ingenuè, apertè, ita Chrysost. Græcum enim παῤῥησία, alij *fiduciam* alij *libertatem*, alij *audentiam* vertunt; omnia enim hæc significat, omniaque huic loco conveniunt.

VERS. 13. ET NON SICUT MOYSES PONEBAT VELAMEN] q. d. Moses velabat faciem suam; nos contra, non velamus faciem Christi, sed illum magna libertate omnibus proponimus: Nota. Exodi 34. 33. dicitur de Mose *Impletisq; sermonibus* (id est præceptis quæ audierat à Domino in Sina, ut præcessit) *posuit velamen super faciem suam*. Ex quo loco colligitur, quod Moses præcepta Dei populo promulgavit primo colloquio aperta facie & radiante ob majestatem, reverentiam & testimonium legis sed post primam illam promulgationem deinceps quando loquebatur cum populo, velabat faciem, ut colloquij liberioris daretur copia; quando B verò tabernaculum adibat, de quo c. 33. 8. collocuturus cum Domino, velum auferebat.

Christus absstulit velamen veteris legis. Allegoricam hujus velationis causam dat Apostolus hic v. 14. 15. 16. Judæis enim vetus testamentum est velamine obductum, ut non videant internam ejus lucem novi testamenti & Christum eo contenta: hoc velamen nobis in lege nova abstulit Christus, & auferet in fine sæculi à Judæis ad fidem convertendis.

Tropol. Gregor. p. 3. Pastoralis c. 5. Necesse est, inquit, ut prædicator (instar Mosis) auditoribus se attemperet: alta etenim quæque debent multis audientibus contegi, & vix paucis aperiri.

Triplex hujus loci interpretatio. UT NON INTENDERENT FILII ISRAEL IN FACIEM EJUS] *In faciem*. Ita legunt jam constanter Latini, alioqui videri posset (*faciem*) pro (*finem*) hic irrepsisse: nam Græca hic, Syrus, & veteres etiam Latini, ut Ambros. legunt εἰς τέλος *in finem*, id est Christum mysticè significatum per faciem revelatam & splendentem Mosis, uti explicant Ambros. & Theodor. Alij verò magisque ad litteram: *in finem*, inquiunt, id est, in perfectionem & consum-C mationem splendoris faciei ejus, scilicet Mosis; vel *in finem*, id est extremitatem. sive extremam superficiem faciei Mosi intendere non poterant filij Israel. Unde Noster clariùs vertit, *in faciem ejus*. Tertiò, aliter Theophyl. Rudes, inquit, Israelitæ videre non potuerunt quòd finem haberet lex, effetque abroganda, sed hoc mysticum; secundus ergo sensus litteralis est.

QUOD EVACUATUR] q. d. Qui Mosis splendor abolendus erat; vel quæ facies Mosis tam scilicet gloriosa abolenda erat. Græcũ enim καταργούμενον tam ad πρόσωπον, id est faciem, quàm ad κάλυμμα, id est velamen, referri potest: sed Noster aptiùs retu it ad κάλυμμα velamen, non ad faciem: sic enim vertere debuisset *quæ*, non *quod*, q. d. *Quod*, scilicet velamen Mosis, abolendum erat per Christum: de velaminis enim hujus revelatione per lucem & legem novi testamenti agit in seqq. ita Anselm. Ambros. Theophyl.

Quid significaverit splendor & velamen vultus Mosis. Nota cum Theodor. Splendor vultus Mosis instar Solis significabat claritatem & gloriam Christi & legis novæ; velamen verò significabat umbram, crassas cæremonias, D obscuritatemque legis Mosis. Judæi non nisi velatam faciem Mosis videre potuerunt. quia increduli suis umbris cæremonijsque insistunt, & à luce Evangelij excæcantur. Unde subdit:

VERS. 14. SED OBTUSI SUNT SENSUS EORUM] Id est, ut habent Græca ἐπωρώθη *pecallaerunt*, hoc est, obduruerunt, occæcati sunt Judæorum oculi à splendore vultus Mosis, & allegoricè excæcati sunt à splendore Evangelij. τὸ enim *sed obtusi sunt*, refertur & opponitur tum litteraliter, tum allegoricè illi quod dixit: *Ut non intenderent in faciem ejus*, Mosis.

USQUE IN HODIERNUM ENIM DIEM IDIPSUM VELAMEN IN LECTIONE VETERIS TESTAMENTI MANET] Prosequitur hic Apostolus allegoricum sensum & causam velaminis Mosis, ejusque splendoris, quo repercussi & quasi obtusi, excæcatique sunt Judæorum oculi. q. d. Moses & vetus testamentum usque hodie Ju-

Iudæis est velatum, ut Christum illo testamento per tot figuras, prophetias, cæremonias & sacrificia significatum non intelligant, non videant, non agnoscant. Rursum vetus testamentum eis velatum est, quia illud legunt, sed non intelligunt, nec ejus sensum, finem, scopum, lucem & splendorem, qui Christus est, pervident, quasi obtusos & hebetatos haberent mentis oculos, uti olim obtusos habuerunt corporis oculos, cùm in fulgentem Mosis faciem intenderent.

QUONIAM IN CHRISTO EVACUATUR] q. d. Per gratiam & fidem Christi evacuatur & tollitur hoc velamen, ut clare vetus testamentum, Christumque eo significatum intelligamus & videamus.

VERS. 15 SED USQUE IN HODIERNUM DIEM, CUM LEGITUR (à Judæis in Synagoga) MOYSES] lex, & vetus testamentum.

VELAMEN POSITUM EST SUPER COR EORUM) Hoc velamen est pertinax & crassa ac obstinata inhæsio, qua Judæi mordicus adhærent carnalibus sacrificiis & ritibus legis veteris; itaque excæcantur, ut non videant Christum per illos ritus adumbratum. Hoc ergo est Judæorum velamen: nam legis velamen est ipsa ejus obscuritas & umbra.

VERS. 17 DOMINUS AUTEM SPIRITUS EST) Primò, Pater, Filius, & Spiritus sanctus, non corpus, sed spiritus sunt; ut *spiritus* sumatur essentialiter, sitque communis toti SS. Trinitati. Ita Ambros. Secundò, notionaliter sumi potest pro Spiritu sancto: unde Græca habent articulum τὸ πνεῦμα, q. d. Ille spiritus; & Biblia Romana, aliaque (*Spiritus*) per magnum S. scribunt quasi proprium nomen. Nam Judæi agnoscunt unum Deum & Dominum, sed negant plures personas, & Spiritum sanctum esse Deum. q. d. Cùm Judæi ablato hoc velamine legis conversi fuerint ad Dominum, ut credant SS. Trinitatem, adeoque Spiritum sanctum esse Dominum & Deum; tunc huic Deo & Domino servient non littera, crassis corporalibusque cæremoniis, sed spiritu, hic enim Dominus ad quem convertentur, est Spiritus, & Spiritus sanctus dabit eis legem spiritus & libertatis: ut spiritualibus oculis & sensibus videant Christum in lege velatum & absconditum, illumque adorent & colant in spiritu & veritate. Hoc est enim quod dicit Christus Joan. 4. v. 23. *Venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate. Nam & Pater tales quærit qui adorent eum. Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum, in spiritu & veritate oportet adorare.* Quem locum S. Athanasius ad Serapionem sic explicat: Oportet, inquit, adorare Patrem in veritate, id est in Filio & in Spiritu sancto. q. d. Oportet adorare tres personas SS. Trinitatis Patrem, Filium & Spiritum sanctum. Verùm hoc mysticum est.

Error Judæorum circa SS. Trinitatem.

Unde ad litteram Nota hæc dicere Christum contra Samaritanos & Judæos. Samaritani enim falso & à se confictо cultu Deum adorabant, adeoque Deum cum idolis adorabant, ac consequenter Deum non verum, sed falsum & fictitium, utpote qui esset idolorum socius, adorabant. Judæi verò colebant quidem verum Deum, sed certis & corporeis signis, quæ erant umbræ futurorum. His utrisque opponit Christus Christianos, qui pro signis corporeis in spiritu; pro umbris, falsitate & ignorantia, in veritate Deum, qui incorporeus & purissimus est spiritus adorant. Spiritus ergo ibi significat spiritalem cultum fidei, spei, charitatis, & aliarum virtutum, quibus non per umbras, sed in veritate, id est verissimè, rectissimè & propriissimè Deus colitur. Quare Sacramenta novæ legis & cæremoniæ, cùm non sint umbræ legis veteris, sed ornamenta & adjumenta spiritus, ad spiritum pertinent. Ita hunc locum explicant Theophyl. Theodor. Chrysost. qui ex eo probant contra Macedonium Spiritum sanctum esse Deum.

Samaritanorum modus colendi Deum.

Contra Macedonium ostenditur Spiritum sanctum esse Deum.

Dices: Idem Spiritus mox dicitur *Spiritus Domini*; quomodo, ergo est Dominus? Resp. Est *Dominus*, quia Deus; est *Domini*, quia à Patre & Filio procedit, q. d. Est Spiritus Domini Patris, & Domini Filii.

UBI AUTEM SPIRITUS DOMINI, IBI LIBERTAS) Pro *libertas*, græcè non est παῤῥησία, ut ante, sed ἐλευθερία, id est spontanea, ingenua, libera, & clarè illuminata voluntas: ut scilicet ablato legis Mosis velamento clara & spontanea voluntate ambulemus secundùm legem Dei ita Theophyl.

Unde Nota *Libertas* hic opponitur non obligationi legis humanæ, vel divinæ, ut volunt hæretici; sed tum velo Mosis, id est obscuritati & crassitiei legis veteris, tum litteræ, id est legis servili coactioni, timori & torpori, de qua dixit v. 6. *Idoneos nos fecit ministros novi testamenti, non littera, sed spiritu*, ac consequenter duplex est hæc libertas.

Prima, ut Chrysost. est intellectus; estque clara notitia mysterii Trinitatis, incarnationis, &c quæ Judæis obscura erant: item veræ religionis & divini cultus, quem Judæi putabant consistere in mactatione boum & arietum, cùm Deus coli velit & adorari in spiritu & veritate, Joan. 4. 23. Ubi Adverte. Sicut crassities, hebetudo, obscuratio, ignorantia intellectus, qua mens, quasi tenebris, vinculis & carcere constricta tenetur, rectè dicitur servitus & servilis conditio: ità è contrà, illuminatio, claritas, & clara intellectus cognitio rectè dicitur libertas: quia mens ignorantia, erroribus, crassisque rerum speciebus libera, liberè veritati, Deo, rebusque divinis & spiritualibus vacat & intendit. Unde Aristoteles, Plutarchus, Seneca, & alii dixerunt solos sapientes esse liberos.

Duplex libertas, intellectus & affectus.

Secunda libertas, ut docet S. August. est affectus, estque amor justitiæ, non timor vindictæ, ut scilicet spontè & liberè legem impleamus ex amore virtutis, non ex formidine pœnæ. Hæc enim libertas & spiritus amoris Christianorum opponitur servituti & timori servili Judæorum. Patet ex antecedentibus & sequentibus hic. Tam ergo impiè, quàm imperitè & infulsè ante 300. annos Begardi, & jam Suencfeldiani, & Libertini hinc, & ex versu 6. respuunt verbum Dei scriptum, quasi litteram occidentem, soloque spiritu interno dictante nos regi volunt. Secundò, hominem sanctum & perfectum liberum esse à lege, nec peccare etiam fornicando. Tertiò, hinc malè alii passim abolent leges humanas. Vide can. & Bellarm. lib. 4. de Justificatione c. 3. & 4. & belliolan. libris 25. quos scripsit de Libertate Christ. Præclarè August. libr. de Continentia c. 3. *Non sumus*, ait, *sub lege bonum quidem jubente, non tamen dante: sed sumus sub gratia, quæ id, quod lex jubet, faciens nos amare, potest liberis imperare*. Vide eundem de Spiritu & litt. c. 10. & de Natura & gratia c. 57.

Errores Begardorum, Suencfeldianorum, & Libertinorum hæreticorum.

NOS VERO REVELATA FACIE (Christi scilicet incarnati, & mysteriorum fidei). GLORIAM DOMINI (gloriosam divinitatem & gratiam, opusque nostræ redemptionis in Mose & veteri testamento adumbratum) SPECULANTES] *A speculo, non autem à specula dixit, speculantes, id est per speculum videntes, non de specula prospicientes*, inquit S. August. libr. 15. de Trinit. c. 8. Et patet ex Græco: nam græcè est κατοπτριζόμενοι, id est *quasi in speculo intuentes*. Erasmus verò vertit, *in speculo repræsentantes*, quia, inquit, hoc est speculum gloriæ Dei. Sed vox Græca propriè significat in speculo intueri, ut dixi, non autem repræsentare: nam de repræsentatione hæc subdit cum ait, *In eandem imaginem transformamur* q. d. Cùm Dei gloriam in Christo, ejusque Evangelio, quasi in speculo intuemur, per hoc, quasi in eandem Dei gloriam transformamur, eamque in nobis repræsentamus speculum ergo hoc & speculatio, causa est repræsentationis, non autem ipsa repræsentatio. VERS. 18

Nota. Apostolus *speculum* hic vocat Verbum carne vestitum, & spectabile factum, quod que in Evangelio & Ecclesia spectandum proponitur, & Mosi velato opponitur. Unde cap. 4. 4. vocatur *imago Dei*: Christus enim, qua Deus, est Verbum & speculum Patris; qua homo, est speculum deitatis, ejusque gratiæ & gloriæ: ac consequenter Evangelium Christi non est aliud quàm speculum gloriæ Dei, idque clarissimum & lucidissimum. Hinc S. August. suas sententias ex Evangelio & S. Scriptura collectas de vita & moribus Christianis vocat Speculum, quod extat tom. 3. operum August.

Verbum carne vestitum hic vocatur speculum.

Potest Secundò, per *speculum* hoc accipi fides, per quam quasi speculum, sed ænigmaticum & obscurum, Deum & divina contemplamur, de quo speculo dixi 1. Corinth. 13. 12.

IN EANDEM IMAGINEM TRANSFORMAMUR) *Transformamur* non essentialiter, quasi essentia nostra tran-

transformetur in essentiam divinam, sive in suum esse ideale, quod habuit antequam crearetur, in Deo ab æterno; de quo dicit S. Joann. c. 1. *Quod factum est, in ipso vita erat*. Hic enim est error Almarici, & aliorum Fanaticorum, quos refellit Gerson epistolis duabus contra Ruisbrochium scriptis, & ipse Ruisbrochius lib. de Vera contemplatione: sed *transformamur* accidentaliter, ut scilicet quasi per reflexionem radiorum lucis Christi quasi speculi in nos, fiamus lucidi luce fidei & gratiæ Christi (hoc enim significat μεταμορφούμεθα) adeoque fiamus quasi specula jubar divinum emittentes, & quasi soles quidam alios illuminantes, inquit Chrysost. & Theophyl. imò fiamus quasi dii, divinæ consortes naturæ, ut ait S. Petrus, *quos*, ut ait Paulus Rom. 8. *præscivit & prædestinavit* (Deus) *conformes fieri imaginis Filii sui*. Alludit ad Mosen, qui intuens Deum, cum eoque colloquens reflexos à Deo lucis radios accepit, ut dixi v. 7. nec enim Moses Deum in se vidit, sed in corpore glorioso assumpto quasi in speculo. Tertull. lib. 5. contra Marcion. pro *transformamur* legit, *transfiguramur*, quasi alludat Paulus ad Christi transfigurationem in monte Thabor, qua Christus sua gloria & luce coruscus, eadem Mosem, Eliam & Apostolos aspersit, & quasi transfiguravit. Pari enim modo nos per Evangelium, fidem & gratiam Christi transformamur & transfiguramur, dum per eam simus divinæ veritatis, splendoris & gloriæ participes, adeò ut eamdem aliis aspergamus & communicemus, tandemque in Deum ipsum à quo primò manavit, eamdem reflectamus.

Error Almarici, & Fanaticorũ de transformatione hominis essentiali.

Tota vita Christi, ait S. August. per hominem quem in terris gessit, morum disciplina & speculum fuit. Vide eum lib. de Vera religione cap. 16. tom. 1. Quàm sapientes sunt qui hoc speculum assiduè intuentur, illique mores suos conformare satagunt, itaque transformantur in alios viros, cælestes, angelicos & divinos!

Christi vita speculum morum.

A CLARITATE IN CLARITATEM) *à claritate* Christi *in claritatem* nostram, ut fiamus clari & lucidi sapientia & gratia ad instar Christi. Secundò, *à claritate* fidei, *in claritatem* speciei & visionis. Tertiò, Anselm. *à claritate* creationis *in claritatem* justificationis. Quartò, & optimè, ut dixi Roman. 1. 17. *à claritate in claritatem*, id est clariùs in dies ac clariùs, & usque ad claritatem visionis beatificæ, ita Ambrosius. Porro Maldon. in Notis manuscript. sic explicat, q. d. Progredientes *à claritate*, id est à gloria veteris testamenti *in claritatem*, id est gloriam novi. Simili modo dixi Rom. 1. 17. *Ex fide in fidem*.

Quadruplex horum verborum sensus.

TANQUAM A DOMINI SPIRITU) Id est; idque per Spiritum Domini. Vox *tanquam*, redundat hebraismo: vel potiùs cum Chrysost. & Ambros. significat causam congruam & dignam tantæ transformationis, q. d. *Tanquam*, id est, sicut decet spiritum Dei nos transformare. S. Basil. lib. de Spiritu sancto, & Chrysost. hìc legunt, *Tanquam à Domino Spiritu*; sic enim verti possunt Græca ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Unde hinc contra Macedonium probant Spiritum sanctum esse Deum, eumque auferre velamen, dareque intellectum Scripturarum. Denique Tertull. lib. 5. contra Marcion. cap. 11. legit, *tanquam à Domino spirituum*.

Error Macedonii de Spiritu sancto ex hoc loco jugulatur.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, ex eo quòd docuit c. 3. tam nobile & gloriosum esse munus prædicandi Evangelium, hoc c. 4. infert, asseritq; se castè, sincerè & clarè illud prædicare: ideoq; illud omnibus cognitum esse & manifestum, præterquam iis quorum mentes excæcatæ sunt.

Secundò, v. 7. asserit se & Apostolos pro Evangelio multa adversa pati, nec succumbere, sed fortiter semper mortificationem Iesu circumferre in corpore, propter spem melioris vitæ, & resurrectionis.

Tertiò, v. 17. docet, quòd momentanea & levis sua nostraq; tribulatio, æternũ gloriæ pondus operetur.

1. Ideo habentes hanc ministrationem, juxta quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus; 2. sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo. 3. Quòd si etiam opertum est Evangelium nostrum: in iis qui pereunt, est opertum. 4. In quibus Deus hujus sæculi excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, qui est imago Dei. 5. Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Jesum Christum Dominum nostrum: nos autem servos vestros per Jesum: 6. Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei, in facie Christi Jesu. 7. Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus: ut sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. 8. In omnibus tribulationem patimur, sed non angustiamur: aporiamur, sed non destituimur: 9. persecutionem patimur, sed non derelinquimur: dejicimur, sed non perimus; 10. semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut & vita Jesu manifestetur in corporibus nostris. 11. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum; ut & vita Jesu manifestetur in carne nostra mortali. 12. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis. 13. Habentes autem eumdem spiritus fidei, sicut scriptum est; Credidi, propter quod locutus sum & nos credimus, propter quod & loquimur. 14. scientes quoniam qui suscitavit Jesum, & nos cùm Jesu suscitabit, & constituet vobiscum. 15. Omnia enim propter vos: ut gratia abundans, per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam Dei. 16. Propter quod non deficimus: sed licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur: tamen is, qui intus est, renovatur de die in diem. 17. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. 18. non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt.

IDEO HABENTES HANC MINISTRATIONEM) τὴν διακονίαν ταύτην, *tale ministerium*, apostolatus scilicet novi testamenti, de cujus excellentia hactenus dixi, ad quod per suam misericordiam nos indignos Deus gratis assumpsit.

NON DEFICIMUS) οὐκ ἐκκακοῦμεν, non cedimus, non frangimur malis & afflictionibus, non fatigamur, *non segnescimus*, ut vertit Erasmus; κακὸς enim subinde significat inertem & segnem. VERS. 1.

SED ABDICAMUS (græcè, ἀπειπάμεθα, abnegamus, renuntiamus; Syrus, *arlinan*, id est execramur) OCCULTA DEDECORIS) occulta dedecora & crimina: turpi- VERS. 2.

Digitized by Google

turpitudo enim amat latebras, adeò ut etiam impudica quærentibus illud sit in ore: Si non castè, saltem cautè. q. d. Nihil admitto ne occultè quidem quod culpari possit, non tum hypocrita, uti multi pseudoapostoli. ita Ambrosius. Pulchrè idem libr. 1. Officior. cap. 5. alludens ad annulum Gygis, quo ipse omnes videns, & à nemine visus stuprum reginæ, necem regi intulit, itaque Lydiæ regnum adeptus est: *Da*, inquit, *hunc annulum sapienti, ut beneficio ejus possit latere, cùm deliquerit; non minùs fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. Non enim latebra sapienti spes est impunitatis, sed innocentia. Denique lex justo non est posita, sed injustis; quia justus legem habet mentis suæ & æquitatis, ac justitiæ suæ normam.* Hinc aurea illa vox Senecæ, *Etiamsi scirem homines ignoraturos, & Deum ignosciturum, tamen peccare nollem ob peccati turpitudinem.* Adde, etiamsi peccantes lateamus homines, Deum tamen oculatissimum judicem & vindicem latere non possumus. Hinc quisque cum Paulo abdicet a se occulta dedecoris, itaque castè vivat, castamque mentem servet, ac si coram Deo consisteret.

Omnia etiam occultissima peccata cavenda,

NON AMBULANTES IN ASTUTIA] ut aliud palam ostendamus, aliud occultè faciamus. Notat libidines pseudoapostolorum, voluptates occultas. Nam, ut ait Ephes. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est dicere.*

NEQUE ADULTERANTES (græcè, δολοῦντες, cum dolo tractantes; Erasmus, *falsificantes*) VERBUM DEI] uti faciunt pseudoapostoli; quia scilicet illud permiscent cum lege Mosis, & judaismo, aut quia pro loco, tempore & personis aliud & aliud docent. Quæ tria fecit egregiè Lutherus: Primò, falsificavit illud Roman. 3. 28. *Arbitramur hominem justificari per fidem;* addendo *solam.* Illud 2. Petri 1. 10. *Magis satagite ut per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis;* demendo *per bona opera.* Secundò, traxit ad suas cupiditates Dei verbum, quando mulierculæ cuidam persuadere tentavit, dormiente marito, secum eam posse concumbere; ita explicans illud 1. Corinth. 7. *Quòd si dormierit vir ejus, liberata est.* Tertiò, pro loco, tempore & personis aliter & aliter exposuit verba consecrationis; ita ut Gasparus Querhamer Saxo, in tabula Contradictionum Lutheri, triginta sex contradictiones ipsius de sola communione Eucharistiæ vulgarit, collectas ex ejus operibus, etiam tum vivente Luthero.

COMMENDANTES NOSMETIPSOS AD OMNEM CONSCIENTIAM) q. d. Qui student conscientiæ, & ex conscientia rem judicant, hi vident me vera dicere, ut si velint dicere quod sentiunt, negare non possint me sincerè prædicare, & quasi coram Deo, ac si ubique Deum inspectorem, testem & judicem intuear & reverear.

VERS. 3. SI ETIAM OPERTUM EST (ut intelligatur, non credatur) EVANGELIUM NOSTRUM] Alludit ad velamen Mosis, de quo c. 3. v. 13. Est occupatio. q. d. Diceet aliquis, Si tu ô Paule, manifestas, ut dicis, in veritate Dei verbum, commendans te ad omnem conscientiam; qui fit ergo quòd hoc tuum Dei verbum non sit omnibus manifestum? cur non omnes illi credunt? Respondet, illud bonis & fidelibus esse manifestum, impiis autem & infidelibus opertum & incognitum, utpote perditis & reprobis.

EVANGELIUM] non scriptura Evangelii, ut volunt hæretici, quasi illa sit clara omnibus electis; sed mysteria Evangelii seu articuli fidei cuivis Christiano obvii & cogniti, ut Christum esse natum, passum, resurrexisse, &c. quæ evangelizabat Paulus & Apostoli, etiam antequam Evangelia essent conscripta; uti, cùm hæc scriberet Paulus, quædam necdum erant conscripta.

IN IIS QUI PEREUNT] in reprobis & infidelibus, q. d. Illud est signum & causa reprobationis illorum, quòd velamen cæcitatis & infidelitatis habeant super cor, ut non videant nec credant Christo, ejusque mysteriis in Evangelio & novo testamento propositis tam clarè & evidenter.

IN QUIBUS DEUS HUJUS SAECULI EXCAECAVIT MENTES INFIDELIUM] Quæres, quis dicatur *Deus hujus sæculi?* Primò, Marcion apud Chrysost. hinc docebat Deum quemdam esse justum, non tamen bonum, qui sit opifex sæculi. Secundò, Manichæi respondebant esse diabolum: hunc enim esse opificem sæculi, rerumque corporalium. Tertiò, Chrysostomus, Anselmus,

Quis sit & dicatur Deus hujus sæculi? quinque sententiæ.

A Theodor. & Theophyl. sic ordinant: Deus, scilicet verus, qui hujus sæculi infidelium mentes excæcavit, vel Deus verus, sæculi auctor & opifex, infidelium mentes excæcavit. Quartò, Oecumen. & S. Thomas: *Deus*, inquiunt, *hujus sæculi* est diabolus, qui Deus est sæculariter viventium, non creatione, sed sua perversitate, exemplo, imperio & suggestione: & hoc videtur simplicissimum, ideò enim non Deum vocat, sed alienando, *Deum hujus sæculi*, id est sæcularium, qui temporalia & caduca præferunt cælestibus & æternis bonis. Simile est Ephes. 6. 12. Quintò, S. Thomas, *Deus hujus sæculi* est mammona, sive opes & pompæ, in quibus sæculares ultimum finem & omne bonum quasi in Deo constituunt. Sic Philip. 3. 19. dicitur: *Quorum Deus venter est.*

INFIDELIUM) Refer ad *In quibus*, est hebraismus; q. d. *Infidelium, quorum Deus excæcavit mentes.* Hebræi enim sæpè repetunt & jungunt antecedens cum relativo, quod præcessit. Sic ergò hæc connecte: *Evangelium in iis infidelium qui pereunt, opertum est; in quibus*, id est quorum, *Deus hujus sæculi excæcavit mentes.*

B UT NON FULGEAT ILLIS ILLUMINATIO EVANGELII) Pro *fulget*, græcè est, αὐγάσαι, *irradiet* Syrus, *oriatur.* αὐγὴ, ait Chrysost. & Theophyl. est sublustre quiddam, & prægustus claræ lucis, sive φωτισμοῦ, hoc est illuminationis & gloriæ divinæ, quæ revelabitur in cælis. Sicut enim aurora & lucifer, sive stella Veneris, præit & prælucet soli; sic fides in hac vita quasi lucifer præit & prælucet clarissimæ gloriæ & visioni in cælis. Simile est 2. Petri 1. v. 19.

EVANGELII GLORIÆ CHRISTI] Est appositio: Evangelium enim dicitur *gloria Christi*, quia illo glorificatur Christus, Christi redemptio, resurrectio, divinitas. ita Anselm.

QUI EST IMAGO DEI] Nota Primò. Filio proprium est quòd sit & procedat à Patre quasi imago Patris. Secundò, *imago* dicitur, quia ita producitur à Patre, ut ex vi productionis suæ simillimus sit Patri, eumque perfectissimè repræsentet. Est enim Verbum divinum sive terminus intellectionis Patris, qua se Pater notionaliter intelligit; Verbum autem mentis est conceptus & imago rei C intellectæ & sic distinguitur à Spiritu sancto: qui licet Patri sit simillimus, tamen hoc non habet ex vi productionis suæ: nam ex ea tantùm habet quòd sit amor notionalis, id est terminus voluntatis & amoris Patris & Filii. Tertiò, Filius est *imago* Patris ratione essentiæ divinæ, quatenus scilicet eam Filius à Patre accipit: quatenus enim eam accipit à Patre, realiter ab eo diversus est, sicut imago diversa est à suo exemplari; quatenus verò eamdem habet cum Patre, illi simillimus est, eumque per omnia repræsentat. Vide Scholasticos 1. p. quæst. 27. & 39.

Quare & quomodo Filio Dei proprium sit, esse imaginem.

Nota profunditatem Apostoli, q. d. Mundus ab Apostolis fidei lucem accipit, hi à Christo, uti Moses ab angelo, qui Christi typus erat; Christus à Patre, quasi lumen de lumine, & radius à sole emanat.

DEI] Complutensia addunt, τοῦ ἀοράτου, *invisibilis.*

NOS AUTEM SERVOS VESTROS PER JESUM) διὰ Ἰησοῦν, *propter Jesum.* (ita Syrus, Oecumen. Ambros.) supple, exhibemus: vel potiùs repete, *prædicamus nos servos vestros.* Licet enim Græcum διὰ cum accusativo atticè significet, *per*; communiter tamen significat D *propter.* VERS. 5.

QUONIAM DEUS, QUI DIXIT DE TENEBRIS LUCEM SPLENDESCERE, IPSE ILLUXIT IN CORDIBUS NOSTRIS) *Qui dixit*, scilicet Genes. 1. v. 3. *Fiat lux.* Nota in genesi & creatione mundi ante omnia formatam esse lucem, quia lux qualitas est nobilissima, jucundissima, lætissima, commodissima, efficacissima & potentissima. Vide Dionys. de Divinis nomin. cap. 4. ubi triginta quatuor proprietates lucis & ignis recenset, Deo divinisque rebus mirè congruentes. Quæ & qualis fuerit hæc lux dixi Genes. 1. 3. VERS. 6.

Lucis proprietates triginta quatuor apud Dionysium.

Allegoricè, Hugo lib. de Sacram. p. 1. cap. 10. & alii notant, primo die, Cùm facta est lux, & à tenebris divisa, bonos angelos esse in bono confirmatos, malos in malo, & à bonis esse segregatos: atque ita, quod agebatur in mundo sensibili, imago erat illorum quæ in intelligibili agebantur, quin imò August. passim vult hunc de angelis sensum esse litteralem.

Quando ceciderunt angeli.

Tropo-

Tropologicè, lucem hanc explicat hic Apostolus, q. d. Deus olim produxit de tenebris lucem, ita nunc ex infidelibus nos fideles fecit, fideique luce illustravit. Sic & August. lib. 1. Contra advers. leg. c. 8, per hoc, quòd tenebris, sive nocti, quæ luce fuit prior, lux & dies successit, & huic successerunt rursum tenebræ; significari docet, quid in homine fiat spiritualiter. peccato scilicet gratiam, & gratiæ peccatum, cùm in illud recidimus, succedere. Vide S. Dionys. suprà.

AD ILLUMINATIONEM (ut scilicet illuminemur à Deo. Ita Græci; & vicissim, ut illuminemus & alios, ut ait Ambros.) SCIENTIÆ & cognitione CLARITATIS (hoc est, clara & gloriosa] DEI (id est, quæ est de Deo) quæ resplendet IN FACIE CHRISTI) hoc est; in clara, vel per claram cognitionem Christi, & redemptionis ejus: vulgò enim clarè cognoscitur quisque per faciem. Hinc cognoscere in facie, significat cognoscere clarè & apertè. Sicut ergo noctu teda vel fax accensa omnia tenebrosa illuminat, ideoque ambulantibus præfertur, ut viam præeat & illustret: ita & Christus quasi fax nos illuminat in nocte hujus sæculi, ut Deum certò & manifestè cognoscamus, viamque ad eum videndum, ad beatam inquam vitam, in cælum ineamus. Unde Glossa symbolicè sic explicat: *In facie Christi Iesu, id est per Christum Iesum, qui est facies Patris: quia sine ipso non cognoscitur Pater.* Persistit in allusione velaminis, & faciei Mosis velatæ, & Christi apertæ, de qua c. 3. v. 15. Ita Chrysost. Græcum ἐν προσώπῳ, quod Noster hic & cap. præced. v. 8. rectè vertit, *in facie*; potest verti cum Syro, *in persona*, id est nomine, vice & auctoritate Christi, quasi ejus vicarii, illuminamus alios. Ita Gagnejus, Faber, & alii. Unde S. Cyrill. libr. de Fide ad Theodosium Imp. *Illuxit*, inquit, *ipse in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei, in facie Christi Iesu: Ecce apertè evidenterque illuminatio scientiæ Dei Patris in persona Christi effulsit.*

VERS. 7. HABEMUS AUTEM THESAURUM ISTUM] id est, Evangelii ministerium & prædicationem mihi creditam à Deo. Patet initio capitis v. 1. & quia de hac immediatè antè egit v. 5. & 6.

IN VASIS FICTILIBUS] Græcè, ὀστρακίνοις, *testaceis*, id est in corpore luteo, fragili, caduco. q. d. Paulus: Vas fictile corpus nostrum est. Sicut enim vas fictile non est aliud quàm lutum igne coctum: ita & corpus nostrum nihil est aliud quàm lutum animæ calore solidatum. Tolle animam, corpus in lutum ex quo formatum est, redibit: *Ipse cognovit*, inquit David psalm. 102. *figmentum nostrum, recordatus est quoniam pulvis sumus*. Ita Chrysost. Vel Secundò, *in vasis fictilibus*, id est in nobis, qui licet simus Apostoli; sumus tamen homines personæque luteæ & fragiles, tam anima, quàm corpore, quique quasi testacea vasa, viles sumus, ignobiles, inopes, abjecti, contempti, calcati, omniumque injuriis expositi.

Corpus nostrum est vas fictile.

Huic sensui favent sequentia. Sequitur enim, *In omnibus tribulationem patimur, angustiamur, aporiamur*: &c. Sic epist. 1. c. 1. v. 27. ait, Deum Apostolos quasi infirma, ignobilia, & contemptibilia mundi elegisse. Et c. 2. v. 1. Paulus ait se ad Corinthios venisse non in sublimitate sermonis aut sapientiæ, sed in infirmitate, timore & tremore. Et cap. 4. v. 9. ait: *Puto quòd Deus nos Apostolos novissimos ostendit, tamquam morti destinatos, usque in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur*, &c.

Symbolicè, Origen. hom. 9. in Numer. Thesaurus hic est Spiritus sancti gratia abscondita *in vasis fictilibus*, id est, in sermonibus rudibus, impolitis & inelegantibus legis & Evangelii.

UT SUBLIMITAS SIT VIRTUTIS δυνάμεως, id est potentiæ & fortitudinis] DEI, ET NON EX NOBIS] Pro *ut sublimitas*, Ambros. legit, *ut eminentia*: sic & Augustinus sæpè: græcè enim est ὑπερβολὴ. q. d. Ideo vult Deus me thesaurum istum habere in vase fictili, ut excellentia quæ in me est, & fructus quem facio in conversione tot gentium, non mihi, sed potentiæ & efficaciæ Dei, ac gratiæ Christi adscribatur. S. Hieron. in Dialog. contra Pelag. legit, *ut abundantia fortitudinis nostra sit ex Deo*. Vide Chrysost. hic in moral.

IN OMNIBUS TRIBULATIONEM PATIMUR, SED NON ANGUSTIAMUR) Pro *non angustiamur*, græcè est οὐ στενοχωρούμενοι, *non coarctati*, non anxii redditi. alioqui necessarium est, ut qui premitur, is adigatur in angustum, & angustietur: sed Apostolo rebus in angustiis mens erat lata, ampla & excelsa. Syrus vertit, *premimur, sed non suffocamur*. ita canit & David psalm. 4. *Cùm invocarem exaudivit me Deus justitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi (me.)*

VERS. 8. APORIAMUR, SED NON DESTITUIMUR] Hoc est, ut Ambros. Theophyl. Erasm. Cajetan. rerum omnium penuria premimur, at non opprimimur. Patet ex Græco, ἀπορούμενοι ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. est paronomasia, quam imitatur Budæus dum vertit, *egentes sed egestati non succumbentes*. Egestas enim in animo patienti, sapienti, tranquillo, & in Deum defixo, quietem, sufficientiam, imò & copiam parit. Ut Christianos taceam, docuit hoc Favorinus philosophus apud Gellium l. 9. c. 8. *Verum est*, inquit, *quod observato rerum usu sapientes viri dixere: multis egere qui multa habeat; magnamque indigentiam nasci non ex inopia magna, sed ex magna copia. Multa enim desiderari ad multa quæ habeas tuenda. Quisquis igitur multa habens cavere atque prospicere velit, ne quid egeat, neve quid desit; jactura opus esse, non quæstu, & minus habendum esse ut minus desit.*

Indigentia nascitur non ex inopia, sed ex magna copia.

Possunt Secundò, Græca jam dicta sic verti, Inopes consilii & perplexi sumus in mediis malis & difficultatibus; attamen nec iis, nec anxietate & tædio vincimur: non desperamus; sed in Deo consilium, remedium, exitum speramus, invenimus & vincimus. Ita Theophyl. Chrysost. Oecumen. & hoc magis significat Græcum *aporiamur*. Est enim aporia, inopia non tantùm corporis, sed & animi, puta consilii inopia, dubitatio & perplexitas, cùm mens undique se malis obseptam videns anxia hæret, nescitque quid consilii capere, quid aggredi debeat. Sed Deus Apostolis, suisque in hac aporia succurrit, suggeritque viam evadendi. Id se suosque in Indorum conversione experiri, testes sunt S. Xaverius & Gaspar Barzæus, dictitantes in India plus in quavis re & dubio docere Spiritum sanctum, quàm apud nos omnes doctores & sapientes docere possunt.

Aporia est inopia mentis & corporis.

VERS. 9. PERSECUTIONEM PATIMUR, SED NON DERELINQUIMUR] Acutè & piè S. Gregorius Nyssenus in lib. de Beatitudinibus, explicans ultimam beatitudinem, quæ est: *Beati qui persecutionem patiuntur*, expendit vocem illam *persecutionem*, quæ currentium, imò præcurrentium est. Ponit ergo ob oculos virum pium & tribulationem quasi duos esse cursores qui simul currant; sed cùm ille tribulationi non cedit, quasi victorem antecedere & præcurrere: tribulationem verò à tergo viri pii subsequi, & post eum currere, ideoque appellari *persecutionem*, non consecutionem, quia persequitur virum pium, sed eum non assequitur. Docet ergo hac voce indicari, Sanctos per patientiam velocissimè currere ad bravium gloriæ, & in persecutionibus maximè elucere Sanctorum in currendo vigorem & fortitudinem. *Martyrium*, inquit, *nobis stadium ostendit, & fidei cursum designat: nam persecutio vehementis studium celeritatis significat, imò verò etiam in currendo victoriam indicat: non enim aliter currendo quis vincere potest, nisi post se reliquerit eum qui simul currit. Quoniam igitur qui propter præmium ab inimico exagitatur, à tergo habet persequentem (hi autem sunt, qui martyrii cursum in certaminibus pro pietate susceptis conficiunt, quos inimici quidem persequuntur, sed non assequuntur) videtur caput & summam in spem proposita beatitudinis, velut coronam quandam in postremis proposuisse verbis: Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum.*

Ii qui persecutionem patiuntur, vincunt, quia præcurrunt.

DEJICIMUR, SED NON PERIMUS) Alludit ad vasa fictilia, de quibus dixit v. 7. quæ mirum est ex altissima turri dejici, & tamen non frangi, non perire. q. d. Licet simus vasa fictilia, & ex altissimis quasi persecutionum turribus dejiciamur; non tamen frangimur, nec perimus: quia igne charitatis decocti, durati, & solidati à Deo, frangi & perire non possumus. Quidam addunt: *Humiliamur, sed non confundimur*: sed hoc non habent Græca, nec Latina Romana.

VERS. 10. SEMPER MORTIFICATIONEM JESU IN CORPORE NOSTRO CIRCUMFERENTES) Græcè νέκρωσιν, id est *mors*, ut legit Ambros. vel potiùs, ut Noster vertit, *mortificatio*, Jesu est passio mortis similis passioni Jesu Christi, quæ via est & inchoatio mortis, adeoque longa & viva mors, sive mori in fieri, non in facto esse. Passio hæc est, de qua v. 8. & 9. ait: *Tribulationem patimur sed non angustiamur*, &c. scilicet externa, & ab alio illata: licet etiam exter-

Tribulatio cur dicatur mors & mortificatio Iesu Christi.

extendi possit ad quamvis sponte assumptam mentis & corporis castigationem. ita Anselmus. Dicitur ergo *mors*, vel *mortificatio Jesu*, quia illius exemplo toleratur; Secundò, quia pro ejus fide & Evangelio subitur; Tertiò, & optimè, ut Ambros. quia ipsam Christi mortem & passionem nos ejus ministri in corpore nostro quasi repræsentatione quadam gestamus & circumferimus, ut servi gestant insigne & stigma domini sui, Galat. 6. v. 17. Sic Hebr. 11. 26. ait Mosem tulisse improperium Christi, illudque adamasse præ thesauro Ægyptiorum. vide ibi dicta. *Dubium non est*, ait Ambros. *quin in Martiribus occidatur Christus, & in iis qui pro fide vincula aut verbera patiuntur, quin eadem in iis patiatur & Christus.*

Dat hic causam Paulus cur in tribulatione & mortificatione non angustietur & moriatur, sed dilatetur & vivat. Causa hæc est, quòd per tribulationem similis fiat Christo tam crucifixo & mortificato, quàm resuscitato & vivificato itaque in ea gaudeat & sibi placeat.

Nemo miser est qui sua miseria est contentus.

Hinc moraliter Salvianus lib. 1. de Vero judicio & providentia Dei, docet neminem esse miserum, qui sua miseria est contentus; imò potiùs in ea esse beatum, quia ex voto suo in miseria vivit. Nam labor, jejunium, paupertas, humilitas, infirmitas, persecutio non sunt molesta patientibus, sed pati nolentibus. Ita Gentilibus quoque Fabricijs, Fabijs, Regulis, Camillis paupertas & afflictio onerosa non fuit. *Nemo*, inquit, *aliorum sensu miser est, sed suo: & ideo non possunt esse falso judicio miseri, qui sunt verè sua conscientia beati.* Et rursum: *Nulli, ut opinor, beatiores sunt quam qui ex scientia sua atque voto agunt. Humiles sunt Religiosi, hoc volunt: pauperes sunt, pauperie delectantur: sine ambitione sunt, ambitum respuunt: inhonorati sunt, honorem respuunt: lugent, lugere gestiunt: infirmi sunt, infirmitate lætantur. Cùm infirmor, inquit Apostolus, tunc potens sum Itaque quidquid acciderit iis quicumque verè religiosi sunt, beati esse dicendi sunt: quia inter quæ rumlibet aspera nulli lætiores sunt, quàm qui hoc sunt quod volunt.*

Ut et vita Jesu manifestetur in corporibus nostris] *Vita*, scilicet tum futura, ut nimirum cum Christo resurgamus ad gloriam, ut sequitur v. 14. tum præsens, ut scilicet ad instar resurrectionis Christi corpora nostra, licet afflicta, vegetiora fiant ex Spiritu ob spem resurrectionis, & opem Dei, qua nos à tot in dies periculis liberat & roborat. Unde sequitur.

Vers. 11. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur] q.d. In media hac quali quali vita perpetuis mortis periculis & ærumnis exponimur. ita Chrysost.

Quid in tribulatione conformemur Christo nos in tribulatione debet consolari.

Hoc est ergo quod nos in omni tribulatione animat, consolatur & roborat, scilicet quòd cogitemus in ea nos conformari Christo patienti & resurgenti. Nam sicuti in corpore nostro tribulato & mortificato repræsentatur mors Christi: ita in eodem liberato, salvato & roborato repræsentatur vita & resurrectio Christi: ut cùm obiicimur leonibus aliisque bestiis, quasi certissimò ab iis devorandi, illæ verò nobis parcunt & abblandiuntur: cùm proiicimur in ignem, ignis autem à nobis refugit, imò leni aura nos recreat: cùm deiicimur in mare submergendi, sed mare nos substentat servatque incolumes: cùm lapidarer Lystræ, & pro mortuo relinquerer, mox tamen inventus sum vivus, Actor. 14. 18. In hisce, inquam, & similibus plagis & afflictionibus particeps sum, conformor, & repræsento corpus Christi passum, mortuum & sepultum: quod tamen mox Dei virtute ad vitam eamque beatam & gloriosam revocatum fuit. Atque hac de causa in omni tribulatione fortis sum, imò lætor & glorior. Ex hisce enim spem certam concipio futuræ vitæ immortalis & gloriosæ. *Propterea*, inquit Oecumen. *à Deo permittitur tradi in mortem, ut manifestetur quòd a morte surrexit Christus. Qui enim indies nos suscitat; certè seipsum quoque excitavit, nosque aliquando planè ad immortalitatem suscitabit.*

Ut et vita Jesu (tum sancta hic, fortis, læta & alacris, ex forti vegetoque spiritu; tum beata in cælis, ut dixi v. præced.) manifestetur in carne nostra mortali.

Vers. 12. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis] q.d. Vestra spiritualis vita per fidem & gratiam, id est salus animæ vestræ, nostra corporali morte procuratur. ita Ambros. nam Apostolorum & Martyrum passio & mors vita est Ecclesiæ. *Sanguis Martyrum semen est Christianorum*, ait Tertull. Aliter Chrysost. q. d. Vos quietè vivitis, nec illas pro fide persecutiones sustinetis, quas ego; itaque vos vivere videmini, ego verò mori quotidie videor.

Habentes autem eundem Spiritum fidei] q.d. Sicut David tentationibus immersus, & à solo Deo ereptus, dixit, *Credidi*, id est Credo, *quòd Deus juxta promissa sua me à meis malis liberabit semper*, Unde & idem audacter *locutus sum, & etiamnum proloquor*: ita & nos credimus & speramus, ac animosè profitemur, opem, robur, liberationem & resurrectionem nostram à Deo uti promissam, ita & certissimò præstandam. ita Theophyl. Chrysost. Oecumen. Vers. 13.

Psalm. 115 eucharisticus illustratur.

Nota. Psalmus 115. quem hic citat Paulus, est eucharisticus, quo David Deo liberatori suo gratias agit. Vnde incipit: *Credidi*, q.d. Ego David cùm in mediis periculis & malis; hinc Saule cum suis me persequente, inde Achis & Philisthinis meum caput petentibus; constitutus essem, viderer que omni humana ope destitutus, & quasi desperatus; credidi tamen Deo, mihi salutem, imò & per Samuelem regnum promittenti: quare idipsum intrepidè locutus sum, me scilicet credere, nec dubitare, quin Deus ab omnibus hisce malis me liberaret, & ad regnum à se promissum proveheret, ut me de facto jam liberavit, & ad regnum vel provexit, vel disponit. Vnde subdit, *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum ejus*. q.d. Rata & magni ponderis ac pretii apud Deum est mors mea, aliorumque Sanctorum: ideoque illi curæ & cordi est, ut eam mihi aliisque Sanctis vix & rarò, nec sine magna causa & lucro, permittat Deus, sed nos mirè passim liberet & tuetur: uti ego David in spelunca, & aliàs sæpè, cùm manibus Saulis aliorumque hostium concluderer, expertus sum, ideoque cum laude & gratiarum actione exclamo: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? calicem salutaris accipiam*: vel, ut hebraicè est, *calicem* ישועות *iesehuot*, id est salutum, scilicet multarum; putà calicem qui testis sit & professio publica, me multas à Deo salutes consecutum esse, meque sæpiùs à morte, & mortis periculis à Deo salvatum esse, *accipiam*.

Triplex apud Judæos sacrificium.

Vbi Nota Primò. Judæi triplex habebant sacrificium: Primò, holocaustum; Secundò, pro peccato, Tertiò, pacificum, sive salutare pro pace & salute alicujus vel privati, vel familiæ, aut reipubl. obtenta, vel obtinenda. Nota Secundò In omni sacrificio quasi epulo Dei adhibebant libamen quasi potum; *calix* ergo *salutaris* est calix vini, qui pro salute accepta Deo libabatur, offerebatur & sumebatur ab offerentibus. Nota Tertiò Hic calix figura erat calicis Eucharistiæ, qui salutis per Christum factæ non tantùm memores, sed & participes nos facit.

Calix tropologice martyrium vocatur.

Tropologicè *calix* hic est martyrium & afflictiones, & pertinax conatus, ait Basilius in psal. 115 quo ad mortem usque peccato resistimus: Paulus enim, ait idem Basil. martyrium ardenter sitiebat: unde non crucem, sed calicem salutaris vocat. q. d. Promptè hauriam quidquid mihi Dominus immiserit, etiamsi mortem & martyrium: ideoque sciens, ait August. martyrium non esse meæ virtutis, sed gratiæ Dei, hinc eam per nomen Domini *invocabo*, vel, ut aptiùs verti potest Hebræum אקרא *ecra*, vocabo, publica voce prædicabo & celebrabo gratiam & nomen Domini. Pari modo Christus suam passionem & mortem calicem vocat, quem Apostolis, Martyribus, nobisque omnibus propinat, Matth. 20. 22 & Matth. 26. 24. Sicuti ergo Christianus quivis Christi liberatori in gratiarum actionem offert calicem & sacrificium eucharisticum: ita Paulus hic passiones suas, mortificationes & mortem eidem Christo, quasi calicem gratissimum libat & sacrificat; uti Martyres, cordis fidem ore profitendo, pro eaque moriendo, omnes eidem Christo calicem sui martyrii libarunt & consecrarunt.

Credidi] האמנתי *heemanti*, id est *credidi*, in præterito, & *credo* in præsenti: Hebræi enim præsenti tempore carent, & pro eo utuntur præterito. Secundò, *credidi* vel *credo*, id est credere pergo; jam pridem enim Deo crediderat David. *Credo* ergo non tam actum inchoatum, quàm continuatū significat, ut dixi ca. 3. maximè quia David non

Digitized by Google

tantùm in sua persona, sed & Pauli, ut hic patet, & nostra omnium dixit, *Credidi*, suumque *credidi* nobis imitandum & repetendum quovis tempore proponit.

Vers. 14. CONSTITUET NOS VOBISCUM) in gloria cum vobis resuscitatis. Nota. Ex modestia ait. non Vos nobiscum, sed *Nos vobiscum*, quia vos causa & objectum uti Evangelii mei, ita & gloriæ meæ estis.

Vers. 15. UT GRATIA ABUNDANS (refer ad *abundet in gloriam Dei*) PER MULTOS IN GRATIARUM ACTIONEM) id est, per gratiarum actionem multorum, vel dum multi propter illam gratiam, gratias agunt Deo. Unde clariùs Græca sic habent: *ut gratia illa copiosa per multorum gratiarum actionem, exuberet in gloriam Dei*: & Sirus, *ut, cùm abundet gratia per multos, multipliciter gratiarum actio ad gloriam Dei*.

Vers. 16. PROPTER QUOD NON DEFICIMUS) οὐκ ἐκκακοῦμεν, non cedimus, non succumbimus afflictionibus; Syrus, *non est nobis tædium*. vide dicta v. 1.

Tribulatio externi hominis, est confortatio interioris. SED LICET IS, QUI FORIS EST, NOSTER HOMO CORRUMPATUR, TAMEN IS, QUI INTUS EST, RENOVATUR DE DIE IN DIEM) Id est, ut Theophyl. B Ambrof. Anselm. licet externus homo, id est corpus, corrumpatur pressuris, plagis, fame, siti, frigore, nuditate, flagellis & morbis; tamen *qui intus est*; id est anima & spiritus, renovatur & proficit fide, spe, charitate, animi alacritate, & fortior & fulgidior, quasi aurum in igne, evadit, ait Chrysost.

Nota, aliter hæc accipi Rom. 7. 22. nam, ibi exterior homo est concupiscentia, vel homo concupiscens: interior est charitas, & spiritus, vel homo spiritu renovatus; hic autem homo exterior est corpus, interior est mens. Vel appositè magis: homo exterior est ipse homo corporalis, sive quatenus corpore visibilis, tangibilis, passibilis, & injuriarum extrinsecus illatarum susceptibilis est; interior verò homo est idem homo animatus, sive quatenus anima & mente invisibili constat, qua afflictiones corpore inflictas fortiter & alacriter sustinet. homo enim quia duabus partibus adeò contrariis constat, corpore scilicet externo, & anima interna, ipsaque anima in homine quasi duplex esse videtur (quatenus enim animat, seque in corpore exteriùs per operationes & passiones spectandam præbet externa, animalis & corporata videtur; quatenus verò in se consistens, menti & mentalibus operationibus insistit, interna videtur & invisibilis;) hinc & homo hac duplici parte constans, juxta priorem externus, juxta posteriorem internus est, & dicitur.

Illyrici error peccatum originale facientis substantiam malã. Hinc patet contra Illyricum, peccatum originale, & concupiscentiam non esse substantiam malam ex homine à dæmone formatam: hominisque substantiæ coniunctam quasi formam: hæc enim deberet esse interior homo, isque in se corruptissimus ut renovari non possit: cujus contrarium dicit hic Apostolus.

Error Tertulliani cēsentis animam corpoream, quem secutus videtur Ioan. Huartus. Malè etiam hinc Tertull. ait S. Thomas, censuit animam esse corpoream, suamque habere figuram membra ad modum corporis, ut interior homo respondeat exteriori. Sic Joannes Huartus Medicus nuper in suo Examine ingeniorum, censuit damnatorum animas torqueri igne, quia, inquit, habent sua quasi membra sive membrorum simulacra, habent suos sensus & sensationes. Hinc dives Epulo dicit se lingua torqueri Lucæ 16.

Verùm hoc de membris falsum est. anima enim uti non est corporea, ita propriè nulla membra habet: sed de sensu & sensatione est probabile. Anima enim rationalis cùm simul sit sensitiva, habet in se radicem sensus & sensationis, v. g. tactus, ut calorem, ignem, ustionem, ejusque dolorem sentiat: quam sensationem licet naturaliter sine corpore exercere non possit, supernaturaliter tamen Deus potest in anima separata hunc sensum & sensationem educere: ejus enim radicem & inchoationem habet & retinet in se anima. Ita censent jam multi subtiles Philosophi; eaque ratione facilè explicant, quomodo ignis agat in animam. Et favet *Quomodo anima sentiat ignē inferni.* ratio: quia tota sensatio est in anima. cùm enim oculo videmus, aure audimus, manu tangimus; ipsa visio, auditio & tactus perceptio non est in oculo, aure, manu, sed in anima. Non enim corpus, sed anima est quæ per oculum videt per aures audit, sentitque per manum: cur ergo anima separata à corpore easdem sensationes per Dei virtutem & omnipotentiam eiicere & recipere non possit? licet

A enim oculus, auris, manus sit organum & conditio requisita, ut naturaliter fiat sensatio, supernaturaliter tamen eam Deus supplere potest; sicut supplere potest præsentiam & approximationem objecti, ut quis oculo corporeo videat per murum ea quæ in cubiculo clauso geruntur, vel ea quæ remotè fiunt in India; uti S. Anselmo, aliisque Sanctis concessum legimus.

DE DIE IN DIEM] q. d. Sicut externus homo, id est corpus, in dies per tot plagas & ærumnas deficit & senescit: ita interior, hoc est mens, in dies renovatur & juvenescit, idque ob spem resurrectionis. Unde subdit: *Id enim quod in præsenti*, &c. Ita Abbas Barnabas apud Sophron. in Prato spir. c. 10. spinam infixit pedi, nec tolli voluit. hinc putruit pes, mirantibus ait, *Quanto magis homo exterior patitur, tanto magis interior viget*. Ibidem cap. 8. Myrogenes hydropicus, *Orate*, ait, *pro me patres, ne interior homo hydropicus fiat: ego enim Deum oro, ut in hac infirmitate diutiùs durem*. Nimirum hi Sancti hanc Apostoli sententiam generalem rectè adaptarunt morbis & mortificationi.

Ita admirabilis ille Martyr Clemens Ancyranus cum Agathangelo sub Imp. Diocletiano, cùm omnis generis tormentis cruciaretur, corpore licet confracto, animo tamen indies fiebat volentior & robustior, ut nova semper appeteret tormenta, ad eaque excipienda vitam sibi quàm diutissimè prorogari à Deo petierit, & obtinuerit, scilicet ad vigintiocto annos, quibus assiduè tortus & excarnificatus fuit: cumque Diocletianus & præsides stuperent ad tantam Martyris fortitudinem & animi magnitudinem, rogarentque eum in tormentis qui sese haberet, quomodo illa tolerare posset: respondit hanc Pauli sententiam, *Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur; tamen is qui intus est, renovatur de die in diem*. *Unde crescat Martyrum robur in tormentis.*

ID ENIM, QUOD IN PRÆSENTI EST MOMENTANEUM ET LEVE TRIBULATIONIS NOSTRÆ, Græcè τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, *quod in momento est leve*, vel, potiùs ad verbum, *momentanea levitas afflictionis nostræ*: ut τὸ ἐλαφρὸν ponatur pro nomine substantivo, sitque idem τὸ παραυτίκα fungatur vice adiectivi, sitque idem quod momentanea: quod Græcis est perfamiliare. Sic Demosthenes ait: ἡ παραυτίκα ἡδονὴ, id est *momentanea voluptas*. Vers. 17.

C Ubi Nota. τὸ *in præsenti* non est in Græco expressè, sed tacitè includitur in momento, vel momentaneo. Secundò, ἐλαφρὸν, ait Erasmus, id est *levitas*, hic dicitur de afflictione, non quasi levis sit toleratu, sed quòd leviter & citò transeat. Sic & βάρος, id est *pondus*, quod levitati opponit: non vocat id quod gravat, sed quod solidum est, & permanet. Sic enim Græcis ἐλαφρὸς dicitur quasi ἐλαυνόφορος, ab ἔλαφος, id est *cervus*, q. d. Levis & celer instar cervi. Verùm sic tautologiam committeret Apostolus, & quod clariùs dixit: *Momentaneum & æternum*; idem obscurioribus verbis repeteret, dicens, & explicans *momentaneum* per *leve*, *æternum* per *pondus*. Unde aptiùs ἐλαφρὸν significat hic, uti & alibi, sæpè, id quod in se facilè est & leve: opponitur enim gravi, sive ponderi. Sic dicitur ἐλαφρὰ ἐσθὴς, *levis vestis*, non ponderosa, apud Xenophontem. Sic dicunt Græci ἐν ἐλαφρῷ ποιεῖσθαι, hoc est, *leve ducere*, parvi æstimare, q. d. Omnis nostra tribulatio momentanea est & levis, si cum æterno illo & gravissimo gloriæ pondere conferatur, perinde ac si plumam unam, vel favillam levissimam cum plumbo totius universi conferas. *Levitas tribulationis hujus vitæ.*

D Hinc pulchrè S. August. in psal. 59. explicans illud Christi: *Jugum enim meum suave est, & onus* (pro quo Augustinus legit *sarcina*) *meum leve*, sic ait: *Alia* (mundi) *sarcina premit & aggravat te; Christi autem sarcina sublevat te; alia sarcina pondus habet; Christi sarcina pennas habet. Nam & avi si pennas detrahas quasi onus tollis, & quo magis onus abstuleris, eo magis in terra remanebit: videat onus, & volat. Talis est Christi sarcina*.

Hoc cogitabat S. Joannes Chrysost. cùm in exilium Cucusum duceretur. Unde cùm debili & infirmo corpore, febri æstuans, nocte & die à militibus cogeretur proficisci, continuò per septuaginta dies (qui eum hac ratione conficere & occidere volebant, ut gratificarentur Eudoxiæ Imperatrici prout eum confecerunt & occiderunt, ita ut revera sit Martyr) in summa fame, siti, paupertate, Solis ardoribus in periculis Arabum; hæc omnia alacriter & generosè superabat, ita ut sui oblitus nobiles matronas, Olym-

pai-

piadem, Pentadiam, aliosque amicos propter se afflictos A consolaretur & erigeret; ad fortiter carceres, ac dura quævis pro Christo toleranda. Scripsit tunc quoque tractatum illum divinum, *quòd nemo læditur nisi à seipso*, in quo seipsum superavit. Vivis enim rationibus ostendit, omnem veri doloris causam & materiem non ab alio, sed à nobis ipsis proficisci. Eò quòd veri doloris materia & causa tantùm sit peccatum (hoc enim solum verum est malum, ideoque de eo solo dolendum) quod non nisi propria & libera voluntate quisque admittit. Cetera enim mala & dolores, quicumque in mundo sunt, si cum peccato comparentur, non veros, sed pictos tantùm & fictos esse, utpote leves, exiles & breves; cùm peccatum inducat gravissimos, plurimos, & æternos.

SUPRA MODUM IN SUBLIMITATE] q. d. Ait Anselm. Ut sublimetur ad cælorum angelorumque celsitudinem. Sed Nota. Græcè est καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν, *secundùm excellentiam ad excellentiam*, id est excellenter excellens, ait Theophylat. sive mirè, & supra modum celsum, sublime immensum, gloriæ videlicet pondus, ita Oecumen. Sic enim Hebræi per geminationem vocis significant vehementiam & superlativum, ut מאד מאד *meod meod*, B id est valdè valdè, hoc est, supra modum, & plurimùm. q. d. Incomparabiliter majus & excellentius est pondus gloriæ futuræ tribulatione, quàm hic patimur.

Brevitas earundem tribulationum.

Notat Chrysost. & Theodor. pulchra antithesi momentaneo opponi æternum, levi pondus, in præsenti in sublimitate, tribulationi non quietem tantùm, sed insuper & gloriam. Sic v. seq. opponit τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα, *ea quæ videntur, & ea quæ non videntur*, πρόσκαιρα, & αἰώνια, *temporalia* sive ad tempus duratura, & *æterna*. Sic Machabæis, Vincentio, Laurentio, Stephano, lapides, sartagines, eculei & tormenta omnia præ gloria cælesti erant quasi momentum respectu infiniti temporis: quasi pluma, vel bulla levissima, respectu cæli, vel universi alicujus plumbei, aut potiùs aurei; quasi punctum, respectu totius mundi.

Pulchrè S. August. in psal. 93. Deum dicere ait: *Venale habeo: quid Domine? regnum cælorum. quo emitur paupertate regnum, dolore gaudium, labore requies, vilitate gloria, morte vita.* Scriptum est enim: *Beati pauperes, quoniam ipsorum est regnum cælorum: beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur: beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur*, &c. Appositè ergo Paulus gloriæ pondus attribuit, tribulationi levitatem: huic momentaneam durationem, illi æternitatem: huic præsens tempus & locum, illi sublimitatem & perennitatem: huic nostram esse tribulationem; quippe quam quasi manu apprehendimus, & pugno concludimus: illi verò ut supra modum supraque omnem mensuram, sine ulla intermissione operetur in nobis.

ÆTERNUM GLORIÆ PONDUS (Syrus, *gloriam infinitam in sæcula sæculorum*) OPERATUR] non physicè & efficienter, sed moraliter, & meritoriè. Hinc patent merita bonorum operum. Negat id Calvinus & ex eo Beza, tantumque ait hic significari ordinem, vel quo itinere ad gloriam perveniatur, scilicet per tribulationes. Sed hoc nimis est frigidum: nec enim iter, sive via dicitur operari ipsum itineris terminum; nisi per iter, non viam, sed ipsam itinerationem, sive profectionem accipias, quæ sanè termini est causa, non tantùm moralis, sed & physica, proprieque efficiens: quam si concedat Calvinus in operibus bonis & meritis respectu mercedis æternæ, plus iis dabit, quàm dent Catholici, qui non physicam & propriam, D sed moralem tantùm & meritoriam eis dant causalitatem & efficientiam. Deinde non tantùm ordinem hic significari patet ex Græco κατεργάζεται, id est peroperatur, conficit, perficit: quod utique causam non qualem qualem, sed potentem efficacemque significat. Ita Ambros. & maximè Chrysost. in morali: *Deus*, ait, *justus judex eo modo reddit justis beatitudinem, quo malis infernum*, atqui malis reddit infernum, quasi meritas scelerum pœnas ergo & justis reddit beatitudinem, quasi meritam bonis operibus mercedem & præmium. Et S. Bernard. in psalm. 90. serm. 17. *Non dixit*, inquit, *Remunerabitur, sed, Æternum pondus gloriæ operatur in nobis. Latet gloria, fratres mei, abscondita a nobis est in tribulatione: in momentaneo hoc latet æternitas, in hoc levi pondus sublime & supra modum.* q. d. In levi tribulatione latet & continetur pondus gloriæ, sicut messis la-

Ostenditur contra Calvinum valor meritorum ex tribulationibus.

A tet & continetur in semine: unde cùm hoc suam vim exserit, tunc illam operatur & producit. Unde subdit: *Interim ergo festinemus nobis emere agrum istum, emere thesaurum istum, qui absconditus est in agro. Omne gaudium existimemus, cùm in varias inciderimus tribulationes. Dicamus ex animo: Bonum magis ire ad domum luctus, quàm ad domum convivii.*

Qualis sit condignitas passionum & meritorum nostrorum ad gloriam.

Dices, Quomodo ergo passiones vocat leves, & alibi ait, *Non sunt condignæ?*

Resp. Non sunt condignæ, quatenus passiones, seu quatenus opera pœnalia naturæ, quia sic proportionem non habent cum tanta gloria: condignæ tamen sunt, quatenus passiones hæ tolerantur ex gratia & charitate: sic enim sunt opera gratiæ & charitatis; hæc enim gratia semen est gloriæ. Sicut ergo semen messi condignum est & commensuratum, ita & gratia gloriæ. Secundò, condignæ sunt, quatenus sunt passiones Christi, id est ex Christi meritis profectæ, eisque subordinatæ; Christus enim meruit nobis hanc patientiam passionum & afflictionum; itemque meruit ut hac patientia nostra quasi sua, & ex se suisque meritis manante, æternam gloriam mereremur.

Præclarè S. Bernard. serm. 1. de Diversis singula verba Apostoli perurgens, *Perge ergo*, inquit, *murmurare & dicere: Longum est, grave est, non possum tam immania & tam diuturna portare. Apostolus momentaneum & leve perhibet esse quod tolerat, & certè necdum à Judæis quinquies quadragenas una minùs accepisti, necdum plus omnibus laborasti, postremò necdum usque ad sanguinem restitisti. Vide ergo quàm non sunt condignæ passiones ad gloriam.* Primò, *quid in incertum dies & horas numeras? transit hora, transit & pœna: nec accedunt sibi, sed cedunt potiùs & succedunt. Non sic gloria, non sic remuneratio, non sic merces ipsa laboris: nescit vicissitudinem, nescit finem, manet tota simul, & manet in æternum.* Secundò, *guttatim pœna bibitur, liquando sumitur, per minutias transit. Nam in remuneratione torrens est voluptatis & fluminis impetus, torrens inundans lætitiæ, flumen gloriæ, & flumen pacis.* Tertiò, *non enim nobis gloriosa vestis, non gloriosa domus, sed ipsa gloria promittitur. Nam in veritate justorum expectatio non aliquod lætum, sed ipsa lætitia est. Gaudent in cibis, gaudent in pompis, gaudent in divitiis, gaudent & in vitiis homines: sed luctus extrema occupat ejusmodi gaudiorum. Nobis autem non favum mellis,* C *sed purissimum & liquidissimum mel reposuit Deus, ipsam planè lætitiam, vitam, gloriam, pacem, voluptatem, amœnitatem, felicitatem, jucunditatem & exultationem thesaurizavit nobis Dominus Deus noster: & hæc omnia unum, ut sit participatio Jerusalem in idipsum. Et hoc unum & idipsum non nisi ipse, dicente Apostolo, Quoniam erit Deus omnia in omnibus. Hæc merces nostra: hæc corona nostra: hoc bravium nostrum: ad quod utinam sic curramus, ut comprehendamus!*

Moraliter Auctor libri de Anima & spiritu, qui extat tom. 3. operum S. Augustini (Trithemius putat esse opus Hugonis Victorini: nam non esse S. Augustini patet ex c. 37. ubi citat Boethium qui Augustino fuit posterior) graphicè hoc gloriæ pondus, & hæc gaudia Beatorum cap. 57. & sequ. depingit: ac Primò, describit mutuam omnium Beatorum charitatem, & exinde mutuum gaudium, quo quisque non sua solius, sed & singulorum aliorum beatitudine gaudebit, eritque beatus non semel, sed centies millies. Secundò, describit delectationem quam Beati percipiunt ex visione Dei. Tertiò, ob oculos ponit plenissimam eorum pacem & suavitatem. Quartò, cap. 64. exaggerat possessionem immensi boni, quod D est ipse Deus. Quintò, affert pulchritudinis, sanitatis, sapientiæ, melodiæ, honoris, divitiarum, & omnium bonorum, quæ hic vel gustare, vel concipere possumus, copiam & affluentiam. *In cælo*, inquit, *est quidquid amatis, quidquid desideratis. Si delectet pulchritudo: fulgebunt justi sicut sol. si velocitas aut fortitudo, erunt similes angelis Dei. si longa & salubris vita, ibi est sana æternitas, & æterna sanitas. si satietas, satiabuntur cùm apparuerit gloria Domini. si ebrietas, inebriabuntur ab ubertate domus Dei. si melodia, ibi angeli sine fine concinunt Deo. si qualibet mundi voluptas, torrente deitatis suæ potabit eos Dominus. si sapientia, omnes erunt dociblles Dei. si concordia, cibus erit illis voluntas Dei. si potestas introibunt in potentias Domini, & omnipotentes erunt suæ voluntatis, uti Deus suæ. Nam sicut poterit Deus quod volet per seipsum: ita poterunt illi quod volent per illum. si honor & divitiæ, Deus servos suos bonos & fide-*

Graphica gaudii Beatorum & ponderis gloriæ descriptio.

tes super multa constituet. si vera securitas, certè ita certi erunt nusquam illud bonum sibi defuturum, sicut certi erunt nec se sua sponte illud amissuros, nec dilectorem Deum illud dilectoribus suis invitis ablaturum. Ex quibus omnibus rectè infert S. Gregorius homil. 32. in Evangel. *Ad magna*, inquit, *præmia pervenire non potest nisi per magnos labores. Unde & Paulus egregius prædicator dicebat. Non coronabitur nisi qui legitimè certaverit. Delectet igitur mentem magnitudo præmiorum, sed non deterreat certamen laborum.* Tempus enim præsens, ut quidam Sanctorum ait; est laboris & pœnitentiæ: futurum verò erit quietis & lætitiæ.

Vers. 18. QUÆ ENIM VIDENTUR, TEMPORALIA SUNT; QUÆ AUTEM NON VIDENTUR, ÆTERNA SUNT] Præclarè S. August. in Sententiis num. 270. *Inter temporalia*, ait, *atque æterna hoc interest, quòd temporalia plus diliguntur antequam habeantur, vilescunt autem cùm advenerint. Non enim satiat animum, nisi incorruptibilis gaudii vera & certa æternitas. Æternum verò ardentiùs diligitur adeptum quàm desideratum. Nemo enim plus de illo æstimat quàm de se habet, ut fiat vilius, quia speratum est ampliùs. Sed tanta est ibi excellentia, ut multò plus adeptura sit charitas, quàm vel fides credidit, vel spes desideravit.* Vide S. Gregor. homil. 36 in Evangel. initio, ubi idem discrimen inter voluptates carnales & spirituales assignat, fusiusque pertractat.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit inculcare futuram gloriam, ad eamque ex hoc exilio & tabernaculo suspirat, optans peregrinari à corpore, & præsens esse ad Dominum.

Secundò, v. 9. ostendit se contendere, non ut hominibus, sed ut uni Christo, utpote nos judicaturo, per omnia placeat.

Tertiò, v. 14. docet se ad hoc urgeri charitate Christi, qui sua morte nos reconciliavit, itaque se jam neminem nosse secundùm carnem, sed tantùm si qua in Christo nova creatura.

Quartò, v. 18. profitetur se esse ministrum & legatum Christi, ac pro Christo obsecrat ut reconcilientur Deo.

1. Scimus enim, quoniam, si terrestris domus nostra hujus habitationis dissolvatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis. 2. Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quæ de cælo est, superindui cupientes: 3. si tamen vestiti, non nudi inveniamur. 4. Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati: eò quòd nolumus expoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur quod mortale est, à vita. 5. Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus qui dedit nobis pignus spiritus. 6. Audentes igitur semper, scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino: 7. (per fidem enim ambulamus, & non per speciem) 8. audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum. 9. Et ideo contendimus sive absentes, sive præsentes placere illi. 10. Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi, ut referat unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum. 11. Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus. Spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse. 12. Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: ut habeatis ad eos, qui in facie gloriantur, & non in corde. 13. Sive enim mente excedimus, Deo: sive sobrii sumus, vobis. 14. Charitas enim Christi urget nos: æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: 15. & pro omnibus mortuus est Christus. ut, & qui vivunt, jam non sibi vivant, sed ei, qui pro ipsis mortuus est & resurrexit. 16. Itaque nos ex hoc neminem novimus secundùm carnem. Et si cognovimus secundùm carnem Christum: sed nunc jam non novimus. 17. Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera transierunt: ecce facta sunt omnia nova. 18. Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliavit sibi per Christum: & dedit nobis ministerium reconciliationis. 19. quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbum reconciliationis. 20. Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. 21. Eum, qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso.

Vers. 1. SCIMUS ENIM, QUONIAM SI TERRESTRIS DOMUS (id est scimus, si corpus mortale, in quo brevi tempore quasi in tabernaculo (hoc enim Græcum σκῆνος significat) tamquam peregrini & viatores moramur) DISSOLVATUR, QUÒD DOMUM, &, ut Syrus *ædificium*, putà firmum & stabile, HABEMUS NON MANUFACTAM] putà gloriam animæ & vitam æternam. ita Photius, Anselmus, S. Thomas. Lyran. & ita respondet versui 6. & 8. ubi ait, *Audemus peregrinari, & præsentes esse ad Dominum.* Unde ex hoc sensu & Patrum explicatione, & certiùs ex v. 8. contra Tertull. Græcos, Armenos, Lutherum, Calvinum evincitur beatitudo animarum statim à morte, nec eas dormire sub altari usque ad resurrectionem.

Corpus est domus animæ beatæ. Secundò, & aptiùs: *Domum*, id est, corpus resurrectione glorificatum, *habemus*, id est, habebimus certò in resurrectione: & hoc magis respondet versui 4. & cap. præced. excitat enim Apostolus ad mortificationis & passionis corporalis tolerantiam per spem resurrectionis, in qua recipiemus corpus gloriosum. Sic 1. Cor. 15. dicit, *Seminatur*, scilicet corpus, *in ignobilitate, surget in gloria*, id est gloriosum: & tale corpus propriè domus est animæ beatæ, sicut corpus mortale domus est animæ hic viventis & patientis. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Ambros.

Dices: Ipsa gloria, in quam intrat anima beata, dici potest animæ domus; sic enim dixit Christus, *Intra in gaudium Domini tui.* Respondeo dici *Intra in gaudium*, non quasi gaudium sit domus in quam intratur, ut volunt aliqui; sed gaudium metonymicè dicitur locus ipse gaudii. q. d. Intra in nuptias cælestes, intra in cælum, ubi locus est gaudiorum plenissimorum & æternorum: minus enim rectè ipsa gloria, vel gaudium dicitur domus, in quam intrabunt Beati.

Moraliter Chrysost. hom. 5. in epist. ad Hebræos Eadem, inquit, facilitate corpus exuere debemus qua vestem, uti Joseph pallium reliquit Ægyptiæ: & B. Aloysius Gonzaga moriturus ita de morte sua loquebatur, quasi de una domo tantùm in aliam migraret.

NAM

Vers. 2. NAM ET IN HOC INGEMISCIMUS, HABITATIONEM NOSTRAM, QUÆ DE CÆLO EST], SUPERINDUI CUPIENTES] Idest, ut Syrus ad hoc gemimus & suspiramus; scilicet ut domus hæc terrestris & misera, id est corpus hoc mortale, dissolvatur, & habitationem, id est domum nostram, quæ de cælo est, corpus videlicet beatum & gloriosum, superinduamus, ut sequitur. Secundò & meliùs; propter hoc, scilicet mortem & dissolutionem, quæ intervenire debet, ut à vita hac transeamus ad æternam, ingemiscimus: nam mors hæc contra naturam est: optaremus enim superindui gloria, non spoliari vita, ut sequitur v. 4. Hic sensus magis constabit ex v. seq. Unde S. Gregorius lib. 31. Moral. 26. *Ecce*, inquit, *Paulus & mori desiderat, & tamen carne expoliari formidat. Cur hoc? quia, etsi victoria in perpetuum lætificat, ipsa nihilominus ad præsens pugna perturbat. Sicut enim vir fortis cùm vicino jam belli certamine armis accingitur, & palpitat & festinat, tremit & sævit; quasi pavore per pallorem cernitur, per iram vehementer urgetur: ita vir sanctus cùm passioni se propinquare conspicit, & naturæ suæ infirmitate concutitur, & spei suæ soliditate roboratur: & de vicina morte trepidat, & tamen quòd moriendo veriùs vivat, exultat. Ad regnum quippe non potest nisi interposita morte transire: & idcirco confidendo quasi ambigit, & quasi ambigendo confidit: & gaudens metuit, & metuens gaudet.*

Sancti mortem desiderant & formidant.

Dices, Quomodo metaphora domus & habitationis congruit cum veste quæ superinduitur? Resp. Apostolus duas hic metaphoras coniungit: una petitur à domo, secunda à veste. Solent enim Hebræi, quos hic imitatur D. Paulus, multas metaphoras simul implicare & convolvere. Id videre est tum in Prophetis, tum in Psalmis, tum in parabolis Christi.

SI TAMEN VESTITI, NON NUDI INVENIAMUR]
Vers. 3. Pro *vestiti* nonnulli legunt *exspoliati*: facilis enim lapsus est Græci υ in κ ut pro ἐνδυσάμενοι scribatur ἐκδυσάμενοι itaque legit August. & ex eo Beda hic, Ambros. Tertull. & Paulinus mox citandi, sicque explicat Augustinus, q. d. Supervestiemur cælesti gloria, si quidem expoliati hoc corpore Christum fuerimus induti, eoque vestiti.

Nota. Distinguit hic tria Apostolus; Primò, esse nudos & expoliatos; Secundò, esse indutos; Tertiò, superindui, ut clariùs patet ex Græco: sicut enim v. præced. gloriam cælestem vocavit domum & habitationem: sic etiam hic eamdem alia metaphora vestem vocat. Jam locum hunc sic explicant aliqui, q. d. Cupimus superindui cælestem habitationem, scilicet corpus cæleste & incorruptibile, sic tamen ut cum immortalitate gloria quoque donemur, gloriaque non nudi, sed vestiti, inveniamur. Nam, ut ait Apostol. 1. Corinth. 15. 51. *Omnes quidem resurgemus* ad immortalitatem, *sed non omnes immutabimur* ad gloriam. Verùm de solis reprobis & damnatis hoc verum est. Illi autem licet habituri sint corpus immortale, non tamen dici possunt habituri corpus cæleste. soli enim Beati hoc habituri sunt. Cæleste ergo corpus est, quod ita est immortale, ut pariter sit & gloriosum: ac consequenter qui illud habent, necessariò vestiti, & non nudi inveniuntur. Apostolus autem hic ab iis qui cupiunt habere corpus cæleste; excipit, & conditionatè dicit: *Si tamen vestiti, non nudi inveniamur.*

Damnati licet corpus habituri, erunt tamē sine veste.

Secundò ergo aliter explicant hunc locum S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Ambros. q. d. Domus illa, id est cælestis gloria, nobis obtinget, si ea digni inter electos, non inter reprobos inveniamur; videlicet si gratia, charitate & bonis operibus vestiti, non autem iis nudi inveniamur, &, ut ait S. Paulinus ep. 8 ad Severum Sulpit. *Si dispoliatus à corpore, non inveniaris nudus ab opere.* si enim iis simus vestiti, tunc Deus nos superinduet, quasi nova veste induta stola gloriæ immortalis. Verùm, quia v. seq. nuditatem hanc explicat separationem animæ a corpore, ait enim, *Nolumus expoliari*, scilicet corpore, ut animi nuda solaque beetur, *sed supervestiri*, videtur potiùs, ut rectè notavit Tertull. lib. de Resurrect. carnis cap 42. nudos & expoliatos nos vocare, cùm mortui sumus & anima corpore spoliata est; ac consequenter vestitos, cùm anima corpori est coniuncta, illudque quasi vestem induit; superindutos verò, vel supervestitos: cùm corpus gloria cælesti quasi veste induitur & ornatur; ut, sicut anima corpore, ita corpus gloria vestiatur, sic enim anima corpore vestitur, sed gloria supervestitur & superinduitur cupimus ergo ita superindui, *si tamen vestiti, non nudi inveniamur.*

Qui hic nudi, vestiti & supervestiti?

Ubi Nota Secundò. Vox *si* aliquid peculiare, exigit non commune omnibus electis: sed aliquibus proprium, videlicet iis, qui in fine mundi vivi, & corpore vestiti invenientur; sicque vivi, vel ita morientes, ut mox resurgant, videanturque non esse mortui sed vivi, supervestientur immortalitate. Sensus itaque est, ut rectè Cajetanus, q. d. Nobis continget non dissolvi, non mori, quod naturaliter abhorremus, & propter quod gemimus, sed gloria superindui, quod tantopere cupimus; si inveniamur in fine mundi residui, nondumque mortui, sed vestiti corpore, non eo nudati, ut non, vel non nisi brevissimo tempore, moriamur, sed transeamus ex hac vita ad æternam. Patet ex sequentibus.

An illi qui invenientur in fine mundi, sint morituri.

NAM ET QUI SUMUS IN HOC TABERNACULO (corporis scilicet) INGEMISCIMUS GRAVATI, scili- Vers. 4.
cet, ut Syrus, ob ejus (corporis) onus & pondus: ita tamen, ut cum S. Gregor. Nazianz. dicamus: *Domine aufer à me tunicam hanc ita gravem* (corpus scilicet terrestre, ponderosum, ærumnosum) *sed & da mihi leviorem.* EO QUOD NOLUMUS EXPOLIARI] Græcè ἐκδύσασθαι, *exui*, scilicet corpore, sed ἐπενδύσασθαι, *superindui*, scilicet gloria: si tamen ἐνδυσάμενοι, id est, *vestiti* carne & corpore, non eo nudati per mortem inveniamur. Apostolus enim ita loqui solet de resurrectione & die judicii, quasi ea instet, & quasi eam ipse cum aliis tunc viventibus sit visurus. Unde 1. Thessal. 4. v. ult. *Deinde*, inquit, *nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur, cum illis in nubibus obviam Christo in aëra, & sic semper cum Domino erimus.* de quo ibi.

EÒ QUÒD NOLUMUS EXPOLIARI] corpore scilicet. Erravit ergo Plato, qui σῶμα, id est corpus, quasi σῆμα, id est sepulcrum, dici putavit, & ex illo Origen. qui animas ob peccata in corpus hoc quasi carcerem detrusas censuit. quis enim non cuperet suo carcere spoliari? anima autem non cupit corpore spoliari? est ergo corpus animæ amicum, socium & compar, animaque corpus expetit, sicut forma materiam: & contra. Videtur ergo Platonis & Platonicorum, quorum scholæ florebant Corinthi, errorem hunc perstringere hic Apostolus.

Error Platonicorum de sepulcro animæ.

UT ABSORBEATUR QUOD MORTALE EST, A VITA] mortalitas ab immortalitate.

QUI AUTEM EFFICIT NOS IN HOC IPSUM, Vers. 5.
DEUS] Græcè ὁ δὲ κατεργασάμενος, *qui operatus est*, perfecit, formavit nos, scilicet *qui* Primò, creavit *nos in hoc ipsum*, scilicet ad hanc beatitatem, & vitam immortalem, Deus est. Secundò, qui æterno suo decreto paravit & destinavit nos ad eamdem illam beatitatem, idem Deus. est Tertiò, & optimè, qui per suam gratiam voluntatem, intellectum, totumque hominem nostrum ita format, præparat, componit, quique facit nos ita vivere, ut digni simus, qui hac immortalitate beemur, ille idem est Deus. ita Ambros.

Triplex hujus loci sensus.

QUI DEDIT NOBIS PIGNUS SPIRITUS] Id est, ut Ambrosius legit, *Spiritum*. q. d. Non dedit nobis Deus pignus auri vel argenti, id est aurum vel argentum in pignus, sed dedit nobis Spiritum sanctum, cùm ejus charitatem, virtutes & sanctitatis spiritum, quo fiducialiter Deum Patrem invocamus, clamantes quasi filii, *Abba pater*, nobis infudit. Hic enim Spiritus pignus est futuræ gloriæ & hereditatis nostræ cælestis: ad hoc enim dedit nobis Deus hunc Spiritum, ut per illum, quasi pignus & arrham certos nos faceret de futura hereditate, si pergamus quasi morigeri filii Deum Patrem invocare, illique obedire, ejusque Spiritum quasi pignus retinere & conservare.

AUDENTES] θαρροῦντες, *confidentes*, id est audemus, Vers. 6.
confidimus, audacter & fidenter pericula & mortem pro Christo & Evangelio suscipimus, imò optamus. ita Theophyl. Hebræi enim participium præsens usurpant pro indicativo, juxta can. 29.

IGITUR] Quia scilicet hanc gloriam, & vitam æternam quasi hereditatem speramus, ejusque pignus Spiritum sanctum accepimus: ideo audemus quævis ardua & agere & pati.

SCIENTES QUONIAM DUM SUMUS IN CORPORE, PEREGRINAMUR A DOMINO] Hoc est quamdiu sumus in hoc corpore, tamdiu à Domini Dei patris nostri

conspectu & hereditate elongati & absentes, quasi peregrè in terra aliena, scilicet in vita hac & corpore mortali, versamur. quasi d. Hic peregrini sumus, quia conscripti sumus cives cæli, & heredes Dei; festinamus ergo ex peregrinatione hac tendere, & consequi patriam nostram cælestem, Deique patris nostri hereditatem adire: unde audacter in pericula & necem ruimus, eaque quasi viam in cælum invadimus. Secundò, per metalepsin, *peregrinamur*, id est absentes sumus, à Domino (de quo v. 9.) festinamus ergo, & peroptamus illi præsentes esse.

Unde S. Bernard. tract. de Præcepto & dispens. cap. 17. *Illa*, inquit, *circa corpus occupatio quid est, nisi à Deo quædam absentatio? & absentatio quid, nisi peregrinatio? Et peregrinamur ergo à Domino, & in corpore peregrinamur, cujus, nostra nimirum, & intentio præpeditur ærumnis, & curis charitas fatigatur.*

VERS. 7. PER FIDEM ENIM AMBULAMUS, ET NON PER SPECIEM] quia scilicet necdum ipsam speciem, id est, naturam & pulchritudinem Dei, in se contemplamur facie ad faciem. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum.

Deus non videtur à Beatis per speciem.

Perperam ergo hinc quis doceat videri Deum à Beatis non se solo per essentiam, sed per speciem mediam, quæ essentiam repræsentet, sicut species coloris oculo impressa, oculo colorem, qui in pariete est, repræsentat: nec enim talem speciem, hic intelligit Apostolus, sed speciem, qua res in se coram clarè spectatur. opponit enim speciem fidei, qua non spectamus, sed obscurè credimus futura & absentia.

AUDEMUS AUTEM] audemus, inquam; repetit
VERS. 8. enim & inculcat id quod dixit v. 6. *Audentes igitur*.

ET BONAM VOLUNTATEM HABEMUS (græcè εὐδοκοῦμεν. *bene volumus*. Syrus, *peroptamus*; Chrysost. vertit. ἐπιθυμοῦμεν, omnibus votis cupimus) MAGIS, id est malentes, PEREGRINARI A CORPORE, ET PRÆSENTES ESSE AD DOMINUM] id est, eligentes potiùs abesse corpore, ut liceat adesse Deo, ejusque præsentia, specie & facie perfrui.

Animæ à morte statim vident Deum.

Hinc probatur, animas à morte statim videre Deum: ideo enim ait nos malle peregrinari à corpore, ut præsentes simus ad Dominum, vel, ut Græcum ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον, ad verbum propriè vertit Erasmus & Vatablus, *ut domi simus apud Dominum*, quasi in patria patri nostro cælesti præsentes, si enim peregrinantes, & separati à corpore, domum ad Deum patrem nostrum statim non veniremus, sed alibi in via hærendum nobis & peregrinandum esset; non desideraremus peregrinari à corpore, imò in eo, utpote loco naturali animæ, peregrinari mallemus, quàm alibi loco incognito, sed de Græco ἐνδημεῖν plura v. 9.

ET IDEO CONTENDIMUS] φιλοτιμούμεθα certatim, omni studio, ministerio, conatu & nisu nostro contendimus, certamus & ambimus Deo placere, ut in hoc studio, non patiamur nos à quoquam superari.

SIVE ABSENTES, SIVE PRÆSENTES] Deo scilicet & consequenter corpori, sed per antithesin: hoc enim ipso, quo sumus absentes Deo, præsentes sumus corpori; &
VERS. 9. hoc ipso, quo præsentes sumus Deo, absentes sumus à corpore uti præcessit v. 6. & 8.

Ubi Nota. Græcum ἐνδημεῖν, propriè significat domi, in populo suo agere: δῆμος enim populum significat; hujus contrarium ἐκδημεῖν, significat foris, extra populi sui fines agere, sive peregrinari. Unde Vatablus & Erasmus vertunt, *sive domi præsentes, sive foris peregrè agentes*. Sed Apostolus paulò generaliùs hæc sumere videtur: tam enim in corpore quàm apud Deum non dicit ἐνδημεῖν καὶ ἐκδημεῖν non possumus autem propriè domi esse, & in corpore existentes, & separati à corpore, Deoque præsentes: sicut vicissim non possumus dici esse peregrè, & in corpore, & apud Deum. Itaque ἐνδημεῖν, sumit pro incolere, inhabitare, esse præsentem; ἐκδημεῖν verò pro migrare, abire, absentem esse: dum enim corpus hoc præsentes incolimus; abimus, & absentes sumus à Domino: & contrà, dum cælum incolimus præsentes apud Dominum; tum abimus, & absentes sumus à corpore. Unde Noster clarè vertit, *sive absentes, sive præsentes*, scilicet sive à Deo, sive à corpore, ut præcessit.

Verùm nil obstat, quo minùs ἐνδημεῖν, & ἐκδημεῖν, propriè capiat Apostolus pro domi esse, & peregrè esse.

Pro quo Nota. Apostolus vers. 1. dixit nos duas habere domos, unam terrestrem, aliam cælestem, & utrobique nos esse domi, scilicet tam in corpore, quasi domo naturali, quàm in cælis apud Deum, quasi domo Dei gratuita, & gratis nobis data. Consequenter duplex est peregrinatio nostra, duobusque locis peregrinamur. Uno, cùm in hoc corpore & exilio à patria cælesti & Deo semoti quasi peregrè agimus, & vivimus. Secundò, cùm à corpore quasi domo, separati per mortem, peregrè in aliam regionem & orbem, in cælum ad Deum concedimus. Hinc ergo Apostolus ait nos ἐνδημεῖν, domi esse, & in corpore apud Deum; ac rursum, ἐκδημεῖν, peregrinari, peregrè agere, & in corpore, & apud Deum Id patet ex verbis ipsis expressis Apostoli v. 6. & 8. Hoc verò v. 9. ubi simpliciter dicit, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, *sive domi agentes, sive peregrè, agentes*; licet non addat, nec exprimat τὸ in corpore, vel apud Deum; refert se tamen ad illa eadem quasi jam præmissa v. 6. & 8. indeque hic eadem addenda & supplenda relinquit. q. d. Ideo, sive absentes à Deo, & corpori præsentes, sive præsentes Deo, & à corpore absentes, id est ubicumque, & in quocumque statu simus, contendimus placere Deo, ut scilicet possimus præsentes esse apud Dominum, ejusque præsentia & facie perpetim frui, nisi enim Deo placeamus, nec hic corpore præsentes & à Deo absentes tendere poteramus ad ejus præsentiam; nec à corpore absentes & Deo præsentes poterimus in ejus præsentia permanere, eaque frui & beari: utrumque autem contendimus peragere & perficere, dum sumus in hac vita; quia scilicet in hac vita per omnia conando Deo placere, tendimus ad ejus præsentiam & visionem, ac secundò meremur, ut ejus præsentia semel donati in eadem perpetuò maneamus: qui enim hic Deo placet, illic non displicebit, ait Ambros. & Anselmus.

Duas domos habet homo terrestrem & cælestem item duas peregrinationes.

Alii planiùs vertunt, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες; *sive incolentes*, sive *migrantes* à corpore ad Dominum. q. d. Tota vita usque ad mortem & ultimum halitum, quo anima migrabit à corpore, Deo placere satagimus: unde & Tertull. lib. de Resurrect. carn. cap. 43. legit, *Et ideo gestimus sive peregrinantes, sive immorantes, placibiles illi esse*. Sed hi verba Apostoli generalia, & tam Deo quàm corpori communia, ut dixi, restringunt ad solum corpus. prior ergo sensus, quem dedi, genuinus videtur.

OMNES ENIM] Vox *enim* dat causam præcedentium. q. d. Contendimus placere Deo in omni opere nostro, ut in tribunali Christi, cui sistendi sumus, donemur gloria corporis, & beata Dei præsentia (ut dixit v. 8.) ac visione; non autem ea privemur cum illis, qui Deo per opera mala displicuerunt. VERS. 10.

NOS MANIFESTARI OPORTET tum judici Christo, tum omnibus hominibus, ANTE TRIBUNAL CHRISTI] ut quisque singulorum & bona, & mala videat. Hinc patet Paulum quoque & Apostolos judicandos esse, sed ita, ut simul ipsi aliorum sint judices, & condemnent eos qui sibi credere noluerunt, Matth. 19. 28.

UT REFERAT UNUSQUISQUE PROPRIA CORPORIS (scilicet gesta & facta) PROUT GESSIT] Græcè *pros à epraxen secundum ea quæ fecit* & gessit per corpus proprium Vatabl. *pro eorum, quæ fecit, portione*, id est pro disparitate meritorum demeritorumque, disparem quisque gloriam recipiet, vel pœnam.

Propria corporis in hac vita sunt etiam propria animæ.

Nota. Quæ propria sunt corporis sunt & animæ propria, nam anima in hoc statu & vita nihil agit, nec agere potest sine corpore; adeò ut ad cogitationem & intellectionem ipsam corporali phantasmate indigeat: itaque propria corporis sunt, quæ anima propriè per corpus gerit & operatur.

Aliena merita non juvabunt.

Notat Secundò, Chrysost. dici *propria*, quia aliena & parentum merita in tribunali Christi filios non juvabunt, adeoque, ut ait Ezech. c. 14. v. 14. & 20. Noe, Daniel & Job, non liberabunt filium & filiam, sed tantùm animas suas. Si tribunal hoc cogitaremus, cùm à socijs, à libidine, à fastu, à gula tentamur; facilè omnia superaremus, nulloque metu aut cupiditate à Dei lege & obedientia nos abduci pateremur. Vide Chrysost. in morali homil. 10.

Refutatur error Pelagianorum ex hoc loco negantium peccatum originale.

Hinc inferebant Pelagiani, infantes nullum habere peccatum, nec esse peccatum originale: quia Christus in judicio tantùm examinabit peccata propria quæ quisque gessit in corpore: atqui infantes nihil gesserunt, nec gerere potuerunt quasi proprium: ergo peccatum non habent, quod Christus examinet & judicet.

Re-

Respondet S. August. epist. 107. hanc Apostoli sententiam etiam ad infantes pertinere: peccatum enim originale habituale esse eis proprium & inhærens: ipsum verò actuale Adami, ex quo propagatur in singulos ex Adamo nascentes peccatum originale habituale, licet Adamo fuerit proprium, id est physicè inhærens (fuit enim esus pomi vetiti, quod comedit Adam:) tamen & parvulis moraliter dici proprium, quia actus hic Adami ad eos pertinuit, censeturque eorum actus proprius fuisse, sicque peccatum hoc gesserunt & commiserunt. non per se; sed per Adamum: voluntas enim Adami censebatur omnium posterorum etiam parvulorum esse voluntas.

Sed planiùs magisque ad Apostoli mentem responderi potest, Apostolum non loqui de infantibus, sed adultis: illos enim exhortatur ut satagant Deo per omnia placere, ut referant præmium à Deo, quisq; pro gestis: infantes enim licet in Christi judicio comparituri sint, operum tamen examine non indigebunt, nec demeritis, sed soli originali peccato debitam pœnam recipient, ut docet S. August. serm. de omnibus Sanctis tom. 1. & Nazianz. orat. 60. quæ est de sancto lavacro.

Vers. 11. SCIENTES IGITUR hæc quæ dixi de Christi tribunali, à quo quisque referet prout gessit: Secundò, & simpliciùs, *scientes* TIMOREM DOMINI. id est, quia scimus timendum esse Dominum judicem & vindicem, hinc eumdem hunc timorem HOMINIBUS SUADEMUS] ut eo Dominum timeant.

Duplex timor Domini & varia eius acceptiones in Scriptura

TIMOREM DOMINI] *Timor* capi potest duobus modis. Primò, activè, quo Dominum timemus; Secundò, passivè; quo Dominus est timentibus quasi judex terribilis. Unde Syrus & Vatablus vertunt, *scientes igitur terrorem illum Domini, suademus hominibus*. Sic Jacob Deum vocat timorem patris sui Isaac, id est timoris obiectum, seu, quem timuit Isaac pater suus, Genes. 31. v. 42. Ita hic *timor* vocatur obiectum timoris, res timenda, terror. q. d. Scientes timendum, id est terribilem, esse Deum; sive scientes timendum & formidandum esse Dominum, vide can. 30. Sic Isajæ 8. 13. dicitur: *Dominum exercituum sanctificate: ipse pavor vester, & ipse terror vester.*

DEO AUTEM MANIFESTI SUMUS] q. d. Deus scit me sincerè Deum timere, & timorem hunc alijs suadere: quia enim Paulus ex hoc timore & cupidine Deo placendi, & fruendi quam hic præ se fert, aliquibus, maximè æmulis & pseudo apostolis, qui occasionem eum calumniandi quærebant, videri potuisset se quasi sanctum laudare; hinc vanitatem hanc laudisque cupiditatem hic & in sequentibus à se amolitur.

Vers. 12. UT HABEATIS] occasionem scilicet gloriandi (hoc enim repetendum relinquit) de me.

AD EOS (contra eos) QUI IN FACIE GLORIANTUR] qui externa se specie jactant, cùm sibi non sint in conscientia bene conscij, sintque hypocritæ & pseudo apostoli.

Vers. 13. SIVE ENIM MENTE EXCEDIMUS, DEO: SIVE SOBRII SUMUS, VOBIS] Aliqui manuscripti codices legunt: *si mente excidimus*. Græcum enim ἐξέστημεν, significat raptum, quo mens emota extra se abripitur, sive vehementia naturæ, morbi, choleræ, melancholiæ aut apprehensionis in obiecta nova & insolita; sive à Deo in contemplationem & ecstasin: sive à furore & insania in delirium. Omnibus his modis accipi hic potest. Imò Syrus. Chrysost. Theophyl. Vatablus, Erasmus vertunt, *sive insanimus*: huic enim opponit εἴτε σωφρονοῦμεν, *sive sana mente sumus*. q. d. Sive desipimus, sive sapimus. Nam, ut ait Plato lib. 1. de Republ. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ μαίνεσθαι, id est, sapere sive sana mente esse contrarium est illi quod est desipere vel insanire. sic μανίαν, sive insaniam, opponit τὸ σωφρονεῖν. Paulus Actor. 26. 25. *Non insanio*, inquit, *optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor*. Sic de Christo dicunt consanguinei Marci 3. vers. 21. *Quoniam in furorem versus est*, ubi græcè est idem verbum ἐξέστη, quod hic.

Sapere & desipere quomodo opponantur

Rursum, raptus hic & insania accipi potest, vel laudis propriæ, vel amoris divini & contemplationis. De laude propria propriè & genuinè loqui videtur Apostolus, ut sentit Ambros. & Chrysost. de ea enim præcessit. Verùm quia hæc laus est de excellentia ministerij novi testamenti, deque excessu amoris, & claræ speculationis Dei; hinc consequenter & Secundò, de illo etiam intelligendus est, videturque alludere ad raptum Mosis, quo in Sina legem accepturus vidit gloriam Dei, ut dixit c. 3. 7. Laudavit enim se Apostolus præ Mose, Mosisque raptu c. 3. 18. *Nos verò*, inquit, *omnes revelata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem*. Hinc c. 4. & 5. laudat se à tribulationibus & laboribus pro Evangelio susceptis, quibus ad hanc gloriam, Deique præsentiam aspirat.

Sensus ergo est Primò, q. d. Si nostri obliti vehementia aliqua aut zelo abripimur, quem mundani putant insaniam, ut scilicet quasi insani abripiamur in laudes ministerij nostri, ac gloriosiùs diviniusque de nobis loquamur (superbia enim & jactantia videtur, & est insania, ait Ambros. seipsum laudare.) *Deo*, hoc est ad Dei honorem, id facimus. *Sive sobrij sumus*, in sermone scilicet, laudibusque nostris; *vobis* id fit, ut nimirum vos modestiam doceamus. ita Chrysost. Hinc consequenter, ut dixi. Secundò, S. August. Anselm. Theophyl. & alij sic explicant, q. d. Si rapimur in excessum vel ecstasin divini amoris, contemplationis & locutionis, dicentes: *Nos autem revelata facie gloriam Domini speculantes*; &, *Contendimus, sive absentes, sive præsentes placere illi*: &, *Bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum*; qua in re gloriari, & nos laudasse visi sumus. Vel, ut vertit Chrysost. *si insanimus*, hoc est, si videmur quandoque amore & contemplatione ebrij & insani, uti Apostoli Actor. 2. 13. & Actor. 26. 24. *Deo*, id est ad Dei gloriam, id facimus, &c.

Quadruplex est insania seu furor

Nam Plato in Phædra quadruplicem docet esse furorem sive insaniam; Primum, vatum; Secundum, mystarum; Tertium, poetarum; Quartum, amantium; huncque quartum esse optimum & felicissimum. *Divinæ*, inquit, *insaniæ sive maniæ quatuor species statuuntur, quibus totidem præsunt dij. Et vaticinij quidem inspirationem tribuimus Apollini; mysteriorum vim atque efficaciam Libero; poeticam verò Musis; amatorum furorem Veneri & Amori. Optimum illud præstantissimumq; furoris genus quarto loco attribuimus*. Hunc quartum furorem fuisse in Paulo docet hic Theophyl. utpote qui non in se, sed quasi raptus & mente emotus in Christo dilecto suo vixerit (amantis enim anima non tam est ubi animat, quàm ubi amat) quique pro fratribus optarit fieri anathema. Sic enim habet Theophyl. *Si insanimus Dei causa, ita insanimus ut vos ad ipsum perducamus. Insaniebat itaque Paulus amatoria quadam insania Deum amans, ac amatoris instar illi vivens, nempe ab amato extra seipsum raptus, ac totus in Deum translatus, nec suam ipsius vitam vivens, sed illius quem amat, amatoriam, planè dilectam & valdè charam.*

Sanctus verò Augustinus, Beda & Anselmus, qui hunc locum accipiunt non de insania, sed de raptu & ecstasi Pauli, sic explicant. *Quid est*, inquit August. apud Bedam, *Mente excedimus Deo?* ut illa videamus quæ non licet homini loqui. *Quid est, Temperantes sumus* (sic legit August. pro eo quod nos habemus, *Sobrij sumus*) *vobis: Non*, inquit, *judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Jesum Christum, & hunc crucifixum*. Idem August. in psalm. 103. *Quid est, mente excessimus Deo? Excessimus omnia ista carnalia, & quod vidimus effari non possumus. Quid est, temperantes sumus vobis? Sic loquimur ut capere possitis: quia & Christus talem se fecit nascendo & patiendo, ut possent de illo homines loqui.*

Excessus mentis quid sit, & quotum

Excessus, inquit Anselmus, *mentis, est intentio ad superna*, ita ut quasi de memoria labantur infima. In hoc mentis excessu Sancti omnes fuere, quibus arcana Dei, mundum istum excedentia, revelata sunt. Sic Apostolus hic excedens mente omnem humanam fragilitatem, & sæculi temporalitatem, omnia quæ nascendo & occidendo vanescunt, transeuntia; habitabat corde in ineffabili quadam contemplatione eorum de quibus dicit, quòd audivit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui; sed propter alios descendit. Unde ait, *Sobrij sumus vobis*, q. d. Licet alta contemplemur, sobriè tamen de ijs loquimur, ut vos ea capere possitis. ita Anselmus.

Pulchrè piam hanc Pauli insaniam describit S. Bernard. lib. de Natura & dignitate amoris c. 3. *Audi*, inquit, *sanctam insaniam: sive mente excedimus, Deo; sive sobrij sumus, vobis. Vis ad hæc audire insaniam? Si dimittis*, inquit, *eis peccatum, dimitte: sin autem, dele me de libro vitæ*, Exodi 32. *Vis aliam? Ipsum audi Apostolum: Optabam*, inquit, *anathema*

anathema esse à Christo pro fratribus meis. Nonne mentis hoc affectu sana quadam videtur insania, cùm impossibile sit effectu habere fixum in affectu, pro Christo anathema velle esse à Christo? Hæc ad sancti Spiritus adventum Apostolorum fuit ebrietas, hæc Pauli insania, cùm diceret ad eum Festus, Insanis Paule. Rationem subdit: *Mirumne erat si insanire pronuntiabatur, qui in ipso mortis periculo ipsos judices suos, à quibus pro Christo judicabatur, ad Christum convertere nitebatur? Non hanc insaniam multæ literæ in eo faciebant, sicut dicebat rex veritatem intelligens, sed dissimulans, sed (ut dictum est) sancti Spiritus ebrietas, in qua & in parvo & in magno similes eos sibi facere gestiebat qui eum judicabant. Et ut cætera omittam, quæ major, quæ magis inopinata insania, quàm hominem relicto sæculo desiderantem & ardentem inhærere Christo, pro Christo rursum necessitate obedientiæ & charitatis fraternæ, inhærere sæculo; tendentem in cælum, semetipsum mergere in cœnum? Hic est Beniamin adolescentulus, qui in mentis excessu nec se, nec suum aliquid sentit: sed eum solum in quem totus excessit. Hac insania insani erant Martyres inter tormenta ridentes. Ita insanire libet.*

Et idem serm. 85. in Cantic. in fine. *Pergat*, inquit, *quis forsitan quærere à me, verbo frui quid sit? Audi expertum. Sive, inquit, mente excedimus Deo, sive sobrij sumus vobis, hoc est: Aliud mihi cum Deo, solo arbitro Deo; aliud vobiscum mihi. Illud licuit experiri, sed minimè loqui: in hoc ita condescendo vobis, ut & ego dicere, & vos capere valeatis. O quisquis curiosus es scire quid sit verbo frui, para illi non aurem, sed mentem. Non docet hoc lingua, sed gratia. Absconditur à sapientibus & prudentibus, & revelatur parvulis.*

VERS. 14. CHARITAS ENIM CHRISTI (non tam passiva, quàm activa, qua scilicet Christus homines dilexit, seque totum ijs impendit) URGET NOS] ut & nos Christi exemplo & amore idem faciamus, nosq; totos hominibus impendamus, ut eos faciamus salvos à morte; ideoque, prout eis expedit, nunc mente excedamus, nunc sobrij simus. Unde sequitur.

Christus pro omnibus mortuus est, quia nos mortui fuimus.

QUONIAM SI UNUS, scilicet Christus, PRO OMNIBUS MORTUUS EST, ERGO OMNES MORTUI SUNT] Pendet hic totus versus à sequ. qui ejus sensum & connexionem cum v. 13. significat & explet. Sensus verò est, q. d. Tanta fuit Christi charitas, ut pro omnibus moreretur. Unde sequitur nos fuisse mortuos: ideo enim mortuus est, ut nos à morte, & corporis, & animæ, quam per peccatum incurreramus, eam in se suscipiendo, liberaret. Ex quo magis patet Christi miseratio & charitas. quòd scilicet è tanta mortis miseria, eam in se suscipiens nos eripuerit, quæ profectò *urget nos*, ut Christum redamemus, ejusque amore in proximi salutem modis omnibus incumbamus, & neminem excludamus, sed pro omnibus, etiam miseris & pauperibus, laboremus, uti fecit Christus. Aliter S. Thomas, *Omnes mortui sunt*, id est, inquit, omnes mortui esse debent vitæ veteri, seseque mortuos æstimare, ut non sibi, sed Christo vivant. Sed hoc obscurius est & remotius, idemque cum eo quod clarè dicit versu sequenti, quem ab hoc distingui verba indicant.

Omnes mortui, excepta B. Virgine.

OMNES MORTUI SUNT] dempta B. Virgine, ait Anselmus, quæ peccatum originale & animæ mortem numquam incurrit. Secundò, & potiùs, *omnes mortui sunt*, scilicet in Adamo, quia in eo peccati & mortis necessitatem contraxerunt omnes, etiam Deipara, ita ut & ipsa, & omnes omnino homines Christo redemptore, ejusque morte eguerint. peccavit ergo & mortua est B. Virgo in Adamo, sed in seipsa peccatum & animæ mortem non contraxit, quia à Deo Deique gratia fuit præventa, ut dixi Rom. 5. 12.

VERS. 15. ET, repete ex v. præced. (*Æstimantes quoniam*) PRO OMNIBUS MORTUUS EST CHRISTUS, UT ET QUI VIVUNT, JAM NON SIBI, non suæ gloriæ; voluntati, voluptati, VIVANT, SED Christo, QUI PRO IPSIS MORTUUS EST ET RESURREXIT] quique nos omnes jure redemptionis sibi servos effecit, ut, sicut servus non sibi laborat & vivit, sed domino, ita & singuli nostrum possint dicere: *Vivo ego, jam non ego, vivit verò in me Christus*; & *Anima mea illi vivet. Debet enim*, ait Anselmus, *anima humana in se deficere, & proficere in Christo; qui mortuus est, ut nos moreremur peccatis; & resurrexit, ut ad justitiæ opera resurgeremus, & quid est aliud, Non sibi, sed ei vivant, quàm ut non secundùm carnem vivant in spe terrenorum & corruptibilium bonorum, sed secundùm spiritum in spe resurrectionis, quæ jam ex ipsis in Christo facta est?* hactenus Anselmus.

Christo vivere debemus jure servitutis ei debito.

VERS. 16. ITAQUE NOS EX HOC NEMINEM NOVIMUS SECUNDUM CARNEM] q. d. Quia Christi tanta in nos est charitas, nosque urget, idcirco nihili æstimamus carnalia, id est externa & præsentia, extra Christum; putà famam, valetudinem, amicitias, cognationes. ita Chrysost. ut sit persona pro re, *neminem*, hoc est nihil, ait Vatabl. Ita pariter τὸ *neminem* accipit S. August. lib. 9. Contra Faustum c. 7. Sed per *carnem* intelligit carnis corruptionem & mortalitatem. q. d. Paulus, *Neminem novimus secundùm carnem*, hoc est, non novimus ampliùs vitam hanc carnalem & mortalem: quia certa spe meditamur & ambimus vitam futuram, spiritalem, & beatam post resurrectionem, in qua jam est Christus nobisque locum parat. Hic sensus aptus est, sed paulò remotior: Apostolus enim opponit carni, sive homini carnali, novam creaturam, quæ in hac vita est, & vivit per fidem & gratiam in Christo: ait enim *Si qua ergo in Christo nova creatura.*

Quare Tertiò, sic magis vicinè & propriè explices: *Ex hoc*, id est ampliùs, *neminem novimus, secundùm carnem*, id est speciem externam, scilicet quòd nobis sit cognatus, amicus, Judæus, nobilis, elegans, doctus; his affectibus naturalibus mortuus sum, quia in Christo regeneratus illi soli vivo, ipsum solum, & omnes in ipso secundùm charitatis spiritum, non secundùm carnem amo, q. d. Ego non quæro placere hominibus, aut laudes & gloriam hominum, sed Dei. Quia enim pseudoapostoli Judæi, æmuli Pauli, ut patebit cap. 11. gloriabantur se esse Hebræos, & semen Abrahæ, quod c. 11. 18. vocat *secundùm carnem gloriari*; hinc eos tacitè perstringens, ait se neminem nosse notitia amoris & gloriationis, id est, in nemine gloriari secundùm carnem seu carnalis propinquitatis & amicitiæ causâ, ne quidem in ipso Abraham. Sic Philipp. 3. 3. *Gloriamur*, inquit, *in Christo Jesu, & non in carne fiduciam habentes.* q. d. Aliquando gloriati sumus nos esse Hebræos, & nobiles secundùm carnem, jam illis affectibus mortui sumus, quia laus omnis nostra & gloriatio est Christus. ita Gagnejus.

Quadruplex hujus loci sensus.

ET SI COGNOVIMUS SECUNDUM CARNEM CHRISTUM] Hoc est, si aliquando Christum æstimavimus & vidimus, (si non ego Paulus, certè alij Apostoli nostri) præsentem mortalem, carnis passionibus, fami, frigori obnoxium, hominem nobis similem; nunc non novimus nisi immortalem & impassibilem. ita Chrysost. Theodor. & Synodus VII. generalis act. 6. & favent sequentia.

Secundò, & potius, Gagnejus, ut dixi, *Si olim novimus*, hoc est, magni æstimavimus, & gloriati sumus de Christo secundùm carnem, hoc est, Christum carnali generatione esse Judæum, contribulem nostrum, & nos esse Hebræos Christi cognatos secundùm carnem, uti pseudoapostoli gloriantur, quodque cum Christo præsente viximus, aut etiam familiariter conversati sumus; jam illis terrenis affectibus mortui sumus, & per Christum recreati augustiùs de eo sentimus, & Christum tantùm novimus secundùm spiritum, id est, ut hominem divinum, orbis redemptorem, doctorem, auctorem gratiæ & salutis, atque ut tali vivimus & servimus, talemque orbe toto prædicamus.

Tertiò, alij non improbabiliter putant Paulum de se loqui pro eo tempore, quo Christum persequebatur. q. d. Etsi aliquando secundùm carnem, id est carnaliter judicantes, indignam de Christo æstimationem habuimus, v. g. quòd Christus futurus esset rex temporalis, qualem Messiam Judæi exspectant, jam tamen non ita novimus vel existimamus.

Hinc Quartò, perperam Faustus Manichæus explicabat sic. q. d. Ego Paulus in principio putavi Christum veram habuisse carnem; sed errorem postea correxi. Unde & Philipp. 2. ait, *In similitudinem hominum factus*, q. d. Similem & phantasticam, sive apparentem nobis habuit carnem, non veram, non humanam. Rursum Eutyches sic ad suam hæresin hunc locum torquebat; *Non novimus*, inquit *Christum secundùm carnem*, quia incarnatione caro & humana natura Christi absorpta fuit à divinitate. ponebat enim ipse in Christo unam naturam æquè ac personam, eamque divinam.

Vides hic quàm hæretici Scripturam, quasi nasum cereum, quovis ad sua phantasmata flectant trahantque. Sic olim Iconomachi, & nuper Calvinus admonitione de reliquijs, hæc Apostoli verba detorserunt contra venerationem reliquiarum & imaginum Christi & Sanctorum: quasi diceret Apostolus. Jam post resurrectionem non novimus Christum secundùm carnem, id est, quidquid in Christo

carne

carnale fuit, oblivioni tradendum est, & missum faciendum ut in eo secundùm spiritum quærendo & possidendo omne studium ponamus. Sed hoc non velle Apostolum, clarissimum est: quia sic vellet nos oblivisci carnis, mortis & passionis Christi, ejusque esse immemores & ingratos: cujus contrarium voluit & sanxit Christus, quando in mortis suæ memoriam perpetuam instituit Eucharistiam. Unde ipsemet Paulus 1. Cor. 11. *Quotiescunque*, inquit, *manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Non ergo hoc quod vult Calvinus, sed illud quod dixi, intendit hoc loco Apostolus. ita Concil. II. Nicenum act. 6 ex Epiphanio & Cyrillo.

Vers. 17. SI QUA ERGO IN CHRISTO NOVA CREATURA. q. d. Si quis ergo mecum est in Christo regeneratus, & quasi in alium hominem & novam creaturam recreatus & transmutatus (uti ego jam non sum ille qui fui, putà Saulus, sed Paulus.) in hoc VETERA TRANSIERUNT] veteres scilicet, tum judaismi ritus, tum potiùs affectus & judicia, quale est novisse aliquem secundùm carnem, quod præcessit. Ecce enim in tali facta sunt omnia nova, ut novos habeat affectus, nova judicia de re & spe Christiana, novam vitam, novam spem resurrectionis, novam gratiam, sanctitatem, justitiam. Vide de hac novitate Anselm. & S. August. tract. de Cantico novo tom. 9.

Cantum dat S. Bernard. serm. 5 de Assumptione B. Mariæ: *Facta*, inquit, *sunt omnia nova, id est, novum castellum veteri everso. Sublata quippe cupiditate expanditur ingens sinus desiderij: ut ad ejus adventum multò magis anhelet mens ad cælestia, quàm priùs terrenis incubuerat. Jam ponitur murus continentiæ, antemurale patientiæ. Surgit autem hoc opus à fundamento fidei, & crescit per dilectionem proximi usque ad charitatem Dei.*

Vers. 18. OMNIA AUTEM nova jam dicta EX DEO, (ex Dei donatione & gratia facta & data sunt) QUI NOS RECONCILIAVIT SIBI PER CHRISTUM, ET DEDIT NOBIS MINISTERIUM RECONCILIATIONIS] ut per nostram prædicationem persuadeamus hominibus Christi fidem & pœnitentiam, novam & Christianam vitam, itaque ipsos Deo reconciliemus.

Vers. 19. QUONIAM DEUS ERAT IN CHRISTO] quasi Filio per unitatem essentiæ. ita Ambrosius & Primasius. unde S. Ambros. l. 3. de Fide ad Gratian. 5. *Deus*, ait, id est, *sempiterna divinitas, erat in Christo.* q. d. Christus reconciliavit mundum, quia erat Deus. Secundò, & meliùs, *Deus erat in Christo*, id est per Christum, *mundum reconcilians sibi*. ita Græci. Tertiò, Cajetan. *Mundum in Christo*, hoc est mundum Christo credentem, reconciliavit sibi Deus. Sed hoc coactum & distortum videtur.

Peccatum non remittitur per solā justitiæ imputationem, sed per infusionem.

NON REPUTANS ILLIS DELICTA IPSORUM] q. d. Non imputans, sed gratis remittens delicta per justitiæ Christi non imputationem, ut volunt hæretici, sed realem infusionem. ita Chrysost. & Anselmus.

Nota hebraismum. Scriptura dicit Deum statuere, imputare ad peccatum, vel non imputare, non quasi in re ita non sit, sic enim falleretur Deus: sed potiùs quia sincerissimum est Dei judicium, reputatque res & peccata verè ut sunt. Secundò, quia ex Dei judicio, putà ex lege æterna quæ est in mente Dei, pendet omnis lex, ac consequenter peccatum contra legem. Tertiò & maximè, quia omnis peccati remissio pendet ex Dei condonatione; condonare autem est quasi non imputare: peccatum enim ens morale est, offensa scilicet Dei, quæ pariter morali causa, scilicet condonatione, tollitur; sed Dei liberalis clementia cum hac simul gratiam, charitatem, & virtutes omnes infundit, ut ijs quasi realibus Dei donis ornemur, justificemur, fiamusque digni amicitia Dei.

ET POSUIT IN NOBIS VERBUM RECONCILIATIONIS] prædicationem scilicet verbi Dei, quo Deo homines reconciliemus, ut dixi v. præced. Posset Secundò, *verbum* pro re metonymicè, quasi signum pro signato accipi. sic *verbum reconciliationis* esset ipsa reconciliatio, sive potestas & ministerium, ut dixi v. præced. reconciliandi homines Deo.

Vers. 20. OBSECRAMUS PRO CHRISTO, RECONCILIAMINI DEO] q. d. Obsecramus vice Christi, quasi legati Christi, & quasi Christus per nos vos obsecraret, ut velitis Deo reconciliari. En qua industria, efficacia, zelo utitur Apostolus, ut Corinthios convertat.

Vers. 21. EUM QUI NON NOVERAT PECCATUM] scilicet per experientiam, qui tamen noverat illud per simplicem notitiam, ait D. Thomas, id est Christum, qui peccatum numquam fecerat.

Delirium & blasphemia Illyrici censentis peccatum esse substantiam & formam animæ.

PRO NOBIS PECCATUM FECIT] qui eramus peccatum, ait Illyricus; quia peccatum, inquit, est substantia & forma animæ nostræ. Sed hoc de nobis dicere, delirium est; de Christo, blasphemia. *Peccatum* ergo, id est hostiam pro peccato nostro fecit Deus Christum pro nobis, ne nos quasi victimæ piaculares, illud æterna morte & igne lueremus. Ludit ergo Apostolus in voce *peccatum*, quia dum ait, *Eum qui non noverat peccatum*, peccatum propriè; dum verò addit, *Pro nobis peccatum fecit*, peccatum metonymicè accipit: juxta can. 3. ita Ambros. Theoph. Anselm. Hinc Christus psal. 21. 2. nostra delicta sua vocat. ita Theodor. ibi. Secundò, *peccatum*, ait D. Thomas, id est in similitudinem carnis peccati, ut esset Christus passibilis, uti peccatores ex Adæ peccato passionibus sunt obnoxii. Tertiò, *peccatum*, id est ut Christus æstimaretur ab hominibus peccatum, id est peccator insignis, dum quasi infamis latro suspensus & crucifixus est. ita Græci.

Triplex hujus loci sensus.

Ex hisce tribus sensibus primus ceteris plenior, significantior & nervosior est, magisque ex usu & phrasi Scripturæ, quæ sæpè *peccatum* vocat ipsam victimam piacularem sive expiatricem peccati: ut Osee 4. 8. *Peccata* (id est hostias pro peccato oblatas) *populi mei comedent* (sacerdotes.) Levit. 4. 24. *Quia* [illegible] *chattat hu*, peccatum est, id est *hostia pro peccato*: uti vertit noster Interpres. Ibidem v. 21. [illegible] *chattat*, peccatum, id est, *victima pro peccato multitudinis est.* Ezech. 44. 29. *chattato*, peccatum suum, id est, *victimam pro peccato suo ipsi comedent*; peccatum enim in se comedi nequit: est enim cibus nimis durus, nec ulli stomacho digestibilis. Cujus phrasis & metonymiæ ratio hæc est, quòd in hostiam piacularem tota peccati pœna, noxa & ultio transscribatur, itaque in eandem peccatum ipsum transscribi & transponi videatur. Noxa enim caput nocens sequitur.

Peccatum in Scriptura sæpe vocatur victima piacularis, & quare.

Hujus rei symbolo solebat sacerdos hostiæ manus imponere, illique peccata populi imprecari. Per manus enim significantur actiones & peccata, utpote quæ manibus plerumque peraguntur, inquit Theodor. in Levitici cap. 1. Manuum ergo impositio super victimam, & symbolum erat oblationis, & testimonium reatus in hostiam translati, ut hostia fieret piaculum, itaque peccatum ipsum, id est omne pondus, pœnam & vindictam peccati, in se susciperet. Hoc modo in die solemni expiationis pontifex hirco emissario peccata totius populi imprecabatur, eumque deinde quasi peccatis onustum per certum hominem extra castra deducebat, & dimittebat in desertum à feris devorandum. De quo ita scribitur Levit. 16. v. 20. *Offerat hircum viventem, & posita utraque manu super caput ejus, confiteatur omnes iniquitates filiorum Israel, & universa delicta atque peccata eorum; quæ imprecans capiti ejus, emittet illum per hominem paratum in desertum. Cumque portaverit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, & dimissus fuerit in deserto, revertetur Aaron*, &c.

Hircus emissarius portans peccata populi.

UT NOS EFFICEREMUR JUSTITIA DEI IN IPSO] q. d. Ut nos efficeremur justi apud Deum, justitia à Deo infusa per merita Christi. vide can. 21. & 30. ita Chrysost. Dicit *justitia*, non Justi, ait Theophyl. ut excellentiam gratiæ significet, qua fit ut nullus in justo sit nævus, nulla peccati macula sed omnis & tota gratia ac justitia. Secundò, *justitia Dei*, id est, ut effectus, vel similitudo, justitiæ Dei increatæ, nobis per creatam & infusam justitiam, communicaretur. ita Cyrillus. 12. Thesauri cap. 3. Tertiò, *justitia Dei*, quia Deus debet non nobis, sed Christo, & Christi meritis, ut justitiam nobis infundat & peccata remittat. ita August. Enchirid. c. 41. Simile 1. Cor. 1 v. ult.

Triplex sensus horum verborum.

Obiiciunt hæretici: Christus factus est pro nobis peccatum, quia peccatum nostrum illi imputatum est, & in illo punitum: ergo nos efficimur justitia Dei, quia illa nobis imputatur.

Ridicula Novatorum ex hoc loco Pauli jactatio.

Resp. non esse simile, nec enim Christus verè potuit esse peccator, uti nos verè possumus esse justi; neque hanc analogiam urget Apostolus; sed tantùm quòd Christus ideo suscepit nostra peccata, ut nos per eum justificaremur. Adde: Christus verè factus est peccatum, id est hostia pro peccato (hanc enim significat hic peccatum) ergo & nos verè sumus justitia Dei: sic enim aptè & solidè hoc argumentum in ipsos Novantes retorquemus.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, hortatur ne oblatam reconciliationis (quam in fine cap. præcedentis commendavit) gratiam negligant.

Secundò, v. 4. docet, quales esse debeant ministri, præsertim Apostoli, & præcones Evangelij.

Tertiò, v. 11. cor suum charitate in Corinthios dilatatum pandit, eosq; ad similem charitatis dilatationem provocat.

Quartò, v. 14. multis antithesibus docet quàm cavenda sint fidelibus infidelium commercia & connubia.

1. ADiuvantes autem exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. 2. Ait enim: Tempore ac-
cepto exaudivi te, & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies
salutis. 3. nemini dantes ullam offensionem, ut non vituperetur ministerium nostrum: 4. sed in omni-
bus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus
in angustijs, 5. in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in jejunis, 6. in casti-
tate, in scientia, in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta. 7. in verbo veri-
tatis, in virtute Dei, per arma justitiæ à dextris, & à sinistris; 8. per gloriam, & ignobilitatem: per infa-
miam, & bonam famam: ut seductores, & veraces; sicut qui ignoti, & cogniti: 9. quasi morientes, &
ecce vivimus: ut castigati, & non mortificati: 10. quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes,
multos autem locupletantes: tamquam nihil habentes, & omnia possidentes. 11. Os nostrum patet ad
vos, ò Corinthii, cor nostrum dilatatum est. 12. Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in vi-
sceribus vestris. 13. eamdem autem habentes remunerationem, tamquam filiis dico: dilatamini & vos.
14. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quę enim participatio iustitiæ cum iniquitate? Aut quæ so-
cietas luci ad tenebras? 15. Quæ autem conventio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli?
16. Quis autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei vivi, sicut dicit Deus:
Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus,
17. Propter quod exite de medio eorum, & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis:
18. & ego recipiam vos: & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus om-
nipotens.

VERS. 1. A Diuvantes autem Græcè συνεργοῦντες; id est *cooperantes* Deo, ut propositam reconciliationem, de qua dixi cap. præced. vers. 18. 19. & 20. quòd *Deus non reconciliavit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis*, &c. assequamini.

Exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis] In vacuum gratiam recipit, qui cum ea non laborat, ait Anselmus, nec ei suum studium adiungit, quique per desidiam facit ut in se gratia sit otiosa; dum eam bonis explere operibus non satagit. q. d. Ne puteris quòd sola fides sit reconciliatio, quia ad eam bona vita & opera sunt necessaria. ita Theophyl. ex Chrysost.

Nota *Gratiam*. vocat generale beneficium reconciliationis mundi, & redemptionis Christi: de illo enim egit in fine capitis præcedentis; sub illo tamen intelligit gratiam particularem, quam cuique meruit Christus, & quam cuique dat Deus, ut hujus generalis Christi redemptionis quisque particeps fiat.

VERS. 2. Ait enim (Deus per Isajam c. 49. 8.) Tempore accepto exaudivi te] Probat Apostolus nunc esse tempus gratiæ & reconciliationis, ut hanc gratiam non in vacuum recipiamus, ex eo quòd Isajas tempus hoc fore gratiæ prædixerit. Estque tacita hic occupatio. Dicere enim quis poterat: Non est in mea potestate Dei gratiam recipere: nam gratiam dare vel non dare pendet à libera voluntate Dei: quomodo ergo, ò Paule, ad eam recipiendam me hortaris? Resp. Paulus: En tibi tempus acceptabile, en tempus salutis, en tempus gratiæ; quo, ut Isajas prædixit, Deus suam gratiam omnibus offert, omniumque preces & vota exaudit.

Tempus Evangelii tempus est gratiæ.

Tempore accepto] id est placito, vel placabili, ut habet Isajas. Nota. Hoc tempus est legis gratiæ, sive præsens Christianorum vita, in qua bene operandi merendique tempus est, & post illam non dicitur placitum; quia in hoc placuit Deo gratiam suam, benevolentiam, reconciliationem & salutem per Christum omnibus proponere. Dicitur acceptum & acceptabile, id est acceptissimum, maximè acceptandum, dignumque quod ab omnibus plausu & exultatione mira suscipiatur: utpote salutem adferens mundo per Christum.

A Nota Secundò. Sunt hæc verba Patris ad Filium; q. d. *Exaudivi*, id est exaudiam (propheticè enim ponitur præteritum pro futuro) te, Fili mi, pro membris tuis, & in membris fidelibus deprecantem, opem, gratiam & salutem postulantem: *& in die salutis*, id est, in illo tempore gratiæ, quo omnes homines per te, ò Christe, vocabo ad æternam salutem, *adiuui*, id est adiuvabo te, ut in tuis membris, scilicet Christianis, salutem eis à te propositam assequaris. ita Ambros. Chrysost. Anselm. Unde Christus Isajæ 61. 2. à Spiritu sancto unctum, & missum se dicit, *ut prædicarem*, inquit, *annum placabilem Domino, & diem ultionis Deo nostro, ut consolarer omnes lugentes*. Pro *annum placabilem*, hebraicè est שנת רצון *schenat ratson*, quod Septuag. ἐνιαυτὸν δεκτόν, vertere solent, q. d. annum divinæ benevolentiæ & liberalitatis, qualis erat jubileus, ad quem alludit; jubileus enim typus erat hujus anni Evangelici. Totum ergo tempus prædicationis Christi, & deinceps totum legis novæ tempus Christo obedientibus, ejusque liberalitatem acceptantibus, annus fuit & est jubileus, id est annus misericordiæ, pacis, remis-

Totum tempus prædicationis Christi est annus jubileus & misericordiæ.

B sionis, salutis, libertatis: in quo post longam iram Dei in nos, restituimur in eius gratiam, acceptationem, benevolentiam, hereditatem gloriam, omniaque bona pristina, quæ in paradiso in statu innocentiæ habuimus. Idem tempus, & annus hostibus fuit ultionis dies (dies enim hic synecdochicè ponitur pro tempore) quo scilicet Deus genus humanum ultus est de inimicis suis, putà dæmonibus, illos sua tyrannide expellendo.

Nemini dantes (nemini date, vel demus, est hebraismus: ponitur enim participium pro præsenti coniunctivi vel imperativi) ullam offensionem (ullum scandalum. q. d. Cùm illum diem agamus, quo omnes ad salutem à Christo vocantur, caveamus ne cui scandalum demus, ne quis licentiori vita, aut morositate, vel impatientia nostra offensus viam salutis, scilicet christianismum, suscipere, aut in ea progredi recuset:) ut non vituperetur ministerium nostrum] quo nos Apostoli prædicatione, verbo, vita omnes ad hanc salutem pellicere satagimus, VERS. 4.

Exhi-

EXHIBEAMUS NOS] Græcè συνιστῶντες; quod Erasmus vertit, *commendantes*; alii, *declarantes*; optimè Syrus, *præstantes*, sive *exhibentes*. Rursum hoc participium capitur pro verbo sive indicativi modi *præstantes*, id est præstamus, exhibemus, &, ut legit Ambrosius, *commendamus*, ut hisce omnibus Paulus se contra pseudoapostolos commendet & laudet: sive potiùs pro optativi modi, *præstantes*, id est præstemus; exhibentes, id est exhibeamus & commendemus nos. Hæc enim omnia sunt adhortantis, simul tamen & tacitè laudantis se suumque apostolatum. Nam exhortatur hic Paulus omnes Christianos, sed maximè Evangelij præcones, quales multi erant Corinthi, ad vitam Evangelicam & Apostolicam; & simul hoc ipso tacitè se, suam vitam, passiones, patientiam & virtutes hic describit, ut illas imitentur, easque pseudoapostolorum arrogantiæ, mollitiei, impatientiæ & vitijs opponant: contra hos enim sui æmulos & calumniatores sese hac epistola laudare cogitur, ut patebit c. 11.

Paulus hic tacitè se suumq; apostolatum laudat contra pseudoapostolos.

Proponit ergo hic vivam veri & genuini Apostoli & doctoris Evangelici imaginem, quam omnes Doctores & Pastores imitentur, & ad quam quisque doctores de fide & integritate suspectos examinet; ut videant Corinthij, quàm iniquè ventosos suos pseudoapostolos & thrasones prætulerint Paulo ejusque socijs verbi Dei Apostolis, utpote in quos solos omnes sequentes genuini Apostoli notæ apprimè conveniant.

SICUT DEI MINISTROS IN MULTA PATIENTIA] Exhibitio enim & ostensio patientiæ non unius sed multæ, est demonstratio, quæ hominibus clarè ostendit & demonstrat nos esse ministros Dei.

Nota τὸ *in patientia*, referri ad sequentia q. d. Exhibeamus nos quasi Dei ministros patientes in multis tribulationibus, necessitatibus, angustijs, plagis, alijsque, quæ sequuntur: hanc enim patientiam quasi altiorem se philosophiam mirantur homines (qui in vexationibus irasci, indignari, verbis & verberibus ulcisci se solent) ex eaque colligunt veram doctrinam, fidem, religionem, Dei spiritum. Ita S. Xaverius, & socius ejus Joannes Fernandez in Japone diu concionantes nihil profecerunt, donec à Japone sputo in faciem appetiti, modestè deterso sputo, quasi nihil passi in concione sua perrexerunt, probra, irrisiones, aliaque plurima patientissimè pertulerunt. hanc enim patientiam admirati Japones ingenio acres quasi homines cælo absos colere, eorumque doctrinam & fidem certatim amplecti cœperunt. Idem intellexit Gentilis Epictetus, suosque docuit, ut se suamque sapientiam non tam per verba quàm per opera, præsertim patientiæ & constantiæ ostenderent & docerent. Ita enim præscribit suis Enchiridij c. 29. *Et ut igitur ne verba celeriter ostendas imperitis, sed opera quæ verborum concoctionem sequuntur. Nam & oves non fœnum afferunt opilionibus, ut demonstrent quantum comederint, sed pastu intra se concocto extra ferunt lanam & lac.* Ita Christus Matth. 7. 16. de falsis Prophetis ait: *A fructibus eorum cognoscetis eos*. Et Luc. 8. 15. loquens de Evangelij semine, quod in terram bonam cadit, *Hi sunt*, inquit, *qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia*.

Patientia est sublimis philosophia.

Epicteti philosophia consistebat in patientia & constantia.

IN NECESSITATIBUS] egestatibus scilicet, cibi, potus, vestium, ait Anselmus. Secundò, generaliùs Theophyl. necessitatem, inquit, vocat tribulationis intensionem & exaggerationem; cùm illa adeò invalescit, ut inextricabilis videatur, hominemque in extremam necessitatem adigit, & quasi suffocat.

VERS. 5. IN SEDITIONIBUS] ἐν ἀκαταστασίαις, in agitationibus & expulsionibus crebris, ut locum non habeam ubi pedem figam, sed cogar huc illucque discurrere. ita Theoph. Secundò, tamen verti potest, *In* tumultibus, confusionibus, *seditionibus*: ita enim capitur ἀκαταστασία Luc. 21. 9.

VERS. 6. IN CASTITATE] ἐν ἁγνότητι, *in puritate*, scilicet omnibus in rebus, tum quòd munerum corruptelam Paulus non admiserit, & à suis admitti vetuerit tum quòd citra sumptum aliorum prædicarit, ait Theop. Noster pressiùs vertit, *in castitate*. pura enim & plena castitas, ut scilicet omni libidinis usu abstineas, & castitatem angelicam colas, ut fecit Paulus & Apostoli, signum est hominem esse divinum, Deique ministrum. omnis enim hæresis & infidelitas putat, & verè putat, sibi esse impossibilem castitatem: solis enim Catholicis, fide vera, Deique gratia præditis possibilis est: Hinc apud hæreticos non est invenire virgines, & virginum contubernia, nec monachos & monasteria, imò nec sacerdotes, aut cælibes ministros; uti à Paulo & Apostolis quasi ducibus & magistris didicit & habuit omni ætate Ecclesia Catholica & Romana.

Virginitas & castitas est nota Ecclesiæ veræ, quæ non invenitur apud hæreticos.

IN SCIENTIA] q. d. Demus operam, ne videamur nonnullis rudes & indocti rerum Christianarum agendarum & vitandarum: sed potiùs ostendamus nos hæc scire docendo alios. quæ bona agere, quæ mala vitare debeant, ut salutem assequantur: ex quo omnes agnoscant nos esse Dei ministros, præcones & Apostolos. ita Ambros. Non malè etiam Anselm. per *scientiam* intelligit cognitionem sacræ Scripturæ.

IN SUAVITATE] ne per rancorem jis, qui nos vexant, simus asperi, sed per suavitatem mentis, verborum & operum jis simus dulces, benigni, benefici, sic dicent omnes nos esse ministros Dei. Adamantini enim planè animi est, ait Theophyl. si quis, cùm undique exacerbatur & pungitur, non solùm longanimis sit, verùm etiam mitis & benignus; supra hominem hoc est, Christianum est, divinum est.

Mitem esse & benignum Christianum & divinum est.

Talis fuit S. Athanasius, de quo Nazianzen. orat. in laudem ejusdem. *Athanasius*, inquit, *vita sublimis erat, verùm animo humilis: ea erat comitate, ut ad eum aditus omnibus pateret, clemens, ab ira alienus, miseratione præditus, sermone jucundus, moribus jucundior, forma angelicus, animo magis angelicus, in objurgando placidus, in laudando erudiendi vim habens, ne aut mollities dissoluta, aut severitas fastidiosa & importuna esset: erat denique percutientibus adamas, dissidentibus magnes.*

IN SPIRITU SANCTO] in donis & operibus ope & instinctu Spiritus sancti factis, q. d. Omnia tam pio, benigno, sincero, incenso spiritu agamus, ut pateat nos non vanitate, aut superbia agi, sed à Spiritu sancto. ita Anselm. Theophyl. Chrysost.

IN VERBO VERITATIS] ut veritatem Evangelicam verè & sincerè prædicemus.

IN VIRTUTE DEI] ἐν δυνάμει, *in potentia*, faciendo scilicet miracula, aut potiùs, ut Chrysost. in constantia Christiana & fortitudine, in tot adversis, totque laboribus, & in vehementia sermonis, & concionis efficacia: hæc enim per Dei potentiam nobis aspirata, probant nos veri Dei ministros esse potentes & admirabiles. VERS. 7.

PER ARMA JUSTITIÆ A DEXTRIS, ET A SINISTRIS] Refer ad v. 4. *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros*; inde enim omnia sequentia pendent usque ad ver. 11. q. d. *A dextris & à sinistris*, hoc est, tam in prosperis, quàm in adversis, ubique justitiæ, id est justæ ac sanctæ vitæ, virtutumque, actionibus tamquam armis utamur, ut nec prosperis efferamur, nec turbemur adversis, aut desperemus. ita Anselmus.

Aliter Chrysost. & Theoph. Arma, inquiunt, sinistra sunt adversa, dextera sunt prospera quæ alternando Dei servos quasi arma communiunt, ut nec in superbiam erigantur, nec in pusillanimitatem deprimantur.

PER GLORIAM, ET IGNOBILITATEM] q. d. Sive honoremur & laudemur, sive inhonoremur & vituperemur: ut cùm Lycaonij voluerunt Paulum ut Deum adorare, & mox ut impostorem lapidare, Actor. 14. τὸ enim *per* capitur pro *in*. de quo plura 1. Timoth. 2. 15. VERS. 8.

PER INFAMIAM, ET BONAM FAMAM] sive infamemur, sive fama simus celebres.

UT SEDUCTORES] quasi seductores æstimati, cùm veraces simus. ita Ambros.

SICUT QUI IGNOTI, ET COGNITI] quasi qui infidelibus & improbis habemur ignoti & obscuri; cùm noti simus Deo & conscientiis vestris. ita Ambros.

QUASI MORIENTES] quasi qui videmur propter quotidiana pericula, flagella & ærumnas semper mori; cùm Deus ecce nos vivos conservet, illæsos & vegetos. VERS. 9.

UT CASTIGATI, ET NON MORTIFICATI] ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι, ut correpti, vel castigati, & non occisi: sive, ut qui corripiamur & casti gemur, sed non occidamur; omnia enim pendent à v. 4. *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros*, ut dixi.

SICUT EGENTES, MULTOS AUTEM LOCUPLETANTES] tum divinis & cælestibus, tum terrenis bonis colligebat enim Paulus eleemosynas pro pauperibus, maximè Hierosolymitanis. VERS. 10.

TAMQUAM NIHIL HABENTES, ET OMNIA POSSIDEN-

Triplex hujus loci sensus.

IDENTES] Necessaria enim habeo, nec plura opto, imò quasi ima, mihique subiecta, contemno. unde perinde habeo ac si omnia possiderem. Secundò, quia licet pauperes simus nos Apostoli, principes tamen sumus fidelium, qui ditissimi ad nostros pedes omnia deponunt. ita Ambros. & Anselm. Vide Chrysost. hic, & in morali. Posset Tertiò, sic accipi: *Omnia possidentes*, scilicet libros, vestes, omniaque necessaria, ut sit distributio pro generibus singulorum, non pro singulis generum, *omnia*, id est, aliqua ex omnibus; putà ex cibo, calceis, vestibus, aliisque omnibus, quantum sufficit. Alij, Deum, qui est omnia, & in Deo omnia possidentes. Sed hoc mysticum est & symbolicum.

Gaudium Sanctorum & gaudium impiorum quomodo differant.

Notat Anselm. in tristibus hic addi *quasi*, non in prosperis. quia omnis tristitia Sanctorum hic *quasi* habet: nam brevi & in somnis quasi transit, videturque esse quasi umbra & somnium, nec esse tristitia, sed quasi tristitia. gaudium autem Sanctorum non habet *quasi*, quia solidum est ob spem certam æternæ beatitatis. Contrà verò impiorum gaudium hic habet *quasi*, quia breve & umbraticum videtur esse somnium; sed tristitia eorum non habebit *quasi*, quia solida erit & æterna.

Vita Pauli & Apostolorum fuit vita religiosa & cœnobitica.

Nota Secundò hic, qualis fuerit vita Pauli & Apostolorum; nimirum talis, qualem Cœnobitarum & Religiosorum (quales quorumque parentes fuerunt Apostoli) vitam esse scribit Nazianz. orat. 1. de pace, dum ait: *Vita eorum sunt opes in egestate, possessio in peregrinatione, gloria in contemptu, patientia in infirmitate, proles egregia in cælibatu: qui delicias aspernari pro delicijs habent, qui regni cælestis causa humilitatem amplectuntur, qui in mundo nihil habent, & mundo superiores sunt, qui cùm in carne sint, extra carnem tamen vivunt, qui pro portione Deum habent, qui propter regni spem inopia laborant, & propter inopiam regnant.* Talis fuit vita Episcoporum & virorum Apostolicorum. S. Martinum laudat Sulpitius, quòd ita impleret Episcopi dignitatem ut monachi propositum, paupertatem & officium non desereret. De S. Augustino memorat Posidonius, cum in mensa tam frugalem fuisse, ut ad panem olera semper, carnem verò rariùs & nonnisi propter hospites adhiberet; cumque morti esset proximus, nullum testamentum condidisse. *Quia*, inquit, *unde conderet, pauper Christi non habebat.* Hic tamen vir Arrianos, Manichæos, Donatistas, Pelagianos debellavit, & ex primis fuit Ecclesiæ columnis & Doctoribus. De Exuperio Tolosæ Episcopo ita scribit S. Hieron. *Esuriens*, inquit, *pascit alios, & ore pallente jejunijs fame torquetur aliena.*

Hæc ergo est norma & forma vitæ Apostolicæ præscripta à S. Paulo, quam omnes sectentur perfectionis & salutis animarum studiosi: ex qua desumptum est breviarium Instituti Societatis nostræ, quod typis cusum singuli nostrum circumferre, jugiterque oculis & menti præfigere solent, quasi domesticum monitorem, & tamquam acrem virtutis & zeli stimulum. imò quasi vivum vocationis & professionis suæ speculum. Estque tale: *Homines mundo crucifixos, & quibus mundus ipse sit crucifixus, vita nostræ ratio nos esse postulat; homines inquam novos, qui suis se affectibus exuerint, ut Christum induerent; sibi mortuos, ut justitiæ viverent. Qui, ut D. Paulus ait, in laboribus, in vigilijs, in jejunijs, in castitate, in scientia: in longanimitate, in suavitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, se Dei ministros exhibeant: & per arma justitiæ à dextris & à sinistris; per gloriam, & ignobilitatem; per infamiam, & bonam famam; per prospera denique & adversa magnis itineribus ad cælestem patriam & ipsi contendant, & alios etiam quacumque possunt ope studioque compellant, maximam Dei gloriam semper intuentes. Hæc est summa, hic scopus nostrarum Constitutionum*, Jesus.

VERS. 11. OS NOSTRUM PATET AD VOS, Ô CORINTHII] cor meum gestio in sinum vestrum effundere. q. d. Os meum patet, hiat, plura vult dicere, totumque meum in vos affectum expromere, nec valet: quidquid enim & quantum dicam, minus est affectu meo, nec illum dicendo æquare & expromere, illive satisfacere possum.

Dicit hoc Apostolus, ut ostendat se ea quæ jam dixit de sua patientia, tribulationibus & virtutibus, non ex philautia, sed ex amicitia, confidentia, intimoque gaudio & amore Corinthiorum dixisse. Solent enim amici invicem sua secreta gaudia, intimaq; omnia tam bona quàm mala communicare, & in amici sinum confidenter effundere, itaque internum benevolentiæ affectum testari & patefacere quem, cùm ingens est, exprimere magis magisque satagunt, nec tamen dicendo exæquare possunt. ita facit hic Paulus.

COR NOSTRUM DILATATUM EST] amore erga vos. q. d. Vehementissimè vos amo.

Pulchra antithesis apud Hebræos angustiarum & latitudinis.

Nota. Hebræi opponunt passim hæc duo צרה tsara & רחב rochab, id est θλίψις, & ἄνεσις, angustias & latitudinem vel dilationem. Per latitudinem intelligunt cor lætum, amicum, liberale, munificum: per angustias cor triste, pusillanime, suspiciosum, avarum. Sicut enim tristitia & avaritia cor, frontem & manus arctant & contrahunt; ita lætitia, alacritas & charitas eadem dilatant & diffundunt. Sic psalm. 118. dicitur: *Viam mandatorum tuorum cucurri, cùm dilatasti cor meum.* Sic 3. Reg. 4. 29. dicitur Deus Salomoni dedisse *latitudinem cordis*, id est, cor latum, liberale, regium, magnificum & magnanimum *quasi arenam quæ est in littore maris*, ut scilicet instar arenæ in maxima esset quantitate, copia & abundantia.

VERS. 12. NON ANGUSTIAMINI IN NOBIS] sed plenè & spatiosè in corde meo habitatis, latissima vos cordis charitate complector. Loquitur de corde & animo, quasi domicilio.

ANGUSTIAMINI AUTEM IN VISCERIBUS VESTRIS] angustam vos & exiguam charitatem habetis in corde & visceribus vestris, præcordia vestra angusta sunt, ut parum in eis loci habeam. q. d. In amore & benevolentia mihi non respondetis. Videntur Corinthij obtrectatione pseudoapostolorum nonnihil aversi fuisse à S. Paulo; unde tantum charitatem in eos ostendit, ut vicissim eorum in se amorem provocet & accendat.

Rursum videbatur Paulus priore epistola arctasse Corinthios prohibendo eis idolothyta, litigium coram judice infideli, agapes & convivia opulentiora: & v. 14. erat eos arctaturus ad matrimonium cum fidesi(licet impari) ineundum: præmunit ergo & excitat eos, ut latis charitatis Christi visceribus hæc in speciem arcta, non tam sua, quàm Christi præcepta excipiant.

Quadruplex hujus loci explicatio.

VERS. 13. EANDEM AUTEM HABENTES REMUNERATIONEM (parem amorem rependentes mihi) DILATAMINI ET VOS] Græcè, τὴν αὐτὴν ἀντιμισθίαν, *eamdem remunerationem*, scilicet amoris, supplet Theophyl. *αἰτοῦντες, adferte*; vel, ut Noster, *habentes*. Secundò, Chrysost. refert ad sequentia, ὡς τέκνοις λέγω, *tamquam filijs dico*, edico, præcipio & exigo à vobis hanc charitatis remunerationem. Tertiò, & planissimè, ut intelligatur, κατὰ, id est, secundùm eamdem remunerationem charitatis, πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς. *dilatamini & vos.* q. d. Eamdem charitatis mensuram & latitudinem mihi reddite & reponite, pari mensura cor & charitatem vestram in me extendite & dilatate. Aliter etiam Vatabl. nam subintelligit, *propter*: itaque vertit, *propter eamdem remunerationem dilatamini & vos.* hoc est, propter repensionem benevolentiæ nostræ amplificate cor vestrum, ut nos æqua latitudine capiat & diligat.

Nota. Loquitur de remuneratione & redditione amoris, non præmij cælestis, ut volunt aliqui, qui hunc dant sensum, q. d. Cùm idem præmium & mercedem in cælis mecum sitis habituri, dilatate & vos charitatem vestram in me. Sed alium esse genuinum sensum patet ex dictis.

Incipit hic Apostolus vetare communionem fidelium cū infidelibus.

VERS. 14. NOLITE JUGUM DUCERE (participationem & commercium habere) CUM INFIDELIBUS] in jis quæ ad religionem pertinent, aut ita arctè & familiariter, ut vos sensim inclinemini ad eorum infidelitatem & vitia; quale est jis matrimonio jungi. q. d. Separate vos ab infidelium cœtibus, templis, sacrificiis, conviviis, coniugiis, omnique eorum commercio vel per se impio aut iniusto vel periculoso aut scandaloso. Nolite facere uti Judæi, de quibus dicitur psalm. 105. vers. 35. *Commisti sunt inter Gentes, & didicerunt operam eorum, & servierunt sculptilibus eorum.* ita Chrysost. Ambros. Theophyl. S. Hieron. verò libr. 1. contra Jovin. accipit de matrimonio cum infidelibus cavendo. Videtur Apostolus alludere ad psalm. 105. 28. *Initiati sunt Beelphegor*: ibi enim hebr. est ויצמדו iitsamedu, id est, jugati sunt Beelphegor. צמד tsemed enim idem est quod par vel coniugatio duorum, boum vel hominum. Sicut enim Hebræi Num. 25. fornicando cum Madianitis in honorem Beelphegor, illi quasi jugati, & jugo religionis copulati sunt: ita & qui arcto commercio, v. g. coniugio, copulatur cum infideli, videtur quasi Beelphegor, id est dæmoni, qui infidelium est præses, copula-

populari. Aliter Anselmus: infideles enim (græcè ἀπίστοις id est, ut vertit Syrus, *incredulos*) intelligit pseudoapostolos judaizantes, qui fidem Christi evacuare, & legis Mosis cæremonias statuere conabantur; ut horum societatem velit vitari Apostolus: hi enim magis perniciosi Christianis sunt, magisque vitandi quàm Gentiles ipsi & infideles. Hic sensus bonus est, sed partialis; Apostolus enim quorumvis infidelium & incredulorum commercia vitari vult.

Transit hic Apostolus more & licentia epistolari ad aliud punctum Corinthijs tum necessarium, scilicet, ut vitent arctas familiaritates infidelium. Frustra ergo quis quærat, quomodo hæc cum præcedentibus connexa sint.

Nota. Græcè est μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, quod probè, ait Erasmus, Noster vertit, *ne jungamini eodem jugo cum infidelibus*. Nam si Christianus ducat uxorem Ethnicam, aut Christianus in gerendo magistratu collega sit Ethnico, dicetur ἑτεροζυγῶν. Hujusmodi matrimonia Hieronymus imparia vocat.

Ubi Adverte, ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diversum, sive è duobus, sive è pluribus. Sic dicitur ἑτερόφθαλμος, qui altero caret oculo; ἑτερόδοξος verò, qui diversæ est opinionis. Unde incertum est an Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram jugi partem sustinent, an qui cum diversæ conditionis homine jugum ducunt.

Triplex horum verborum intellectus.

Priorem ἕτερον acceptionem, scilicet communem, sequitur Budæus, qui ἑτεροζυγοῦντας interpretatur per ὁμοζυγοῦντας qui simul cum socio alteram jugi partem trahunt. q. d. Nolite cum infidelibus alteram jugi partem trahere, uti in Campinia eamdem carrucam trahunt duo boves, in idem jugum unus à dextera; alter à sinistra parte, caput inserentes.

Secundò, posteriorem acceptionem ἕτερον sequuntur alij, & propriè vertunt, Nolite aliud, diversum, vel impar, jugum trahere: quod fit, quando junguntur diversæ conditionis homines æquè ac jumenta, ut equus & asinus in eodem curru. quod olim lege veteri Deuter. 22. 10. vetitum erat: quò fortè alludit Apostolus. Et hic secundus sensus est probabilior ex his quæ sequuntur, *Quæ enim participatio justitiæ cum iniquitate?*

Tertiò, Theophyl. vertit, *nolite in alteram jugi*, vel *lancis* (de libra enim ipse accipit) *partem vos inclinare*, coniugi vestro, scilicet infideli, impio & iniusto, vos inclinando & accommodando: nam ἑτεροζυγεῖν, ait, est alteri lanci incumbere, & de iniusta libra dicitur, quando videlicet altera lanx gravior est, ut libra in alteram partem magis pendeat. q. d. Sic pariter iniusto coniugi & compari infideli, nolite vos inclinare.

QUÆ ENIM PARTICIPATIO JUSTITIÆ CUM INIQUITATE?] id est, justis cum iniquis, putà fidelibus cum infidelibus.

Nota. Durum erat Corinthiis in tanta paucitate Christianorum arctari ad commercia & coniugia cum fidelibus ineunda. Multi enim inter eos sibi nec genere, nec opibus, nec statu, nec alijs dotibus pares inveniebant: itaque vel coniugio eis abstinendum erat, aut ducenda coniux nobilitate, gradu & divitijs impar & inferior. Rursùm jure naturæ & divino eis alijsque fidelibus simpliciter & absolutè prohibitum non erat ducere infidelem coniugem: erat tamen id indecens & periculosum, ideoque ab Apostolo hic prohibetur. Apostolus ergo ut hanc duritiem emolliat, eisque legem hanc suam persuadeat, quinque utitur rationibus sive antithesibus ab ipsa rei repugnantia petitis.

Quinque rationes adferuntur à Paulo, ob quas Corinthiis fidelibus prohibet consortium infidelium.

Primam affert cùm ait: *Nolite jugum ducere*, scilicet impar & dispar (hoc enim est Græcum ἑτεροζυγεῖν, ut dixi) *cum infidelibus*. q. d. Coniugium dispar ingens est onus & jugum, perinde ac si bos & equus idem currus jugum subeant, ingens uterque ob disparem & incongruum socium, jugum & laborem subit. Ergo nolite illud jugum vobis ipsis imponere. Secundam affert cùm ait: *Quæ societas luci ad tenebras?* q. d. Lux & tenebræ in eumdem locum aut subiectum convenire simul nequeunt: ergo congrue fieri nequit ut fidelis habens lucem fidei in idem jugum conveniat cum infideli, qui plenus est tenebris infidelitatis. Tertia est, *Nulla*, inquit, *est conventio Christi ad Belial*: atqui fideles pertinent ad Christum, infideles ad Belial: ergo hi convenire nequeunt. Quarta, fidelis cum infideli nullam habet partem aut communicationem, sed ab eo toto genere dissidet, tantumque distat quantum fides di-

A stat ab infidelitate, cælum ab inferno. Ergo hi coniungi non possunt. Quinta, templum Dei non potest associari idolis & templis dæmonum: ergo nec fidelis infideli. Fidelis enim est templum Dei, infidelis verò est templum & simulacrum diaboli.

QUÆ CONVENTIO CHRISTI AD BELIAL?] Græcè τίς συμφώνησις, id est, *quæ consonantia*, quis concentus, quæ concordantia, quod coniugium Christi, qui est omnis disciplinæ, obedientiæ, justitiæ pater, *cum Belial*, id est diabolo, ejusque asseclis infidelibus? VERS. 15

Etymologia & explicatio nominis Belial.

Nota. Non *Beliar*, ut Græci corruptè legunt, sed *Belial*, hebraicè dicitur, ut vult R. Kimchi, quasi בלי יעל *beli jaal*, id est, sine utilitate, qui non prodest, qui inutilis est: quo alludit noster Interpres Proverb. 6. 12. *Apostata homo Belial* (ita enim est in Hebræo) id est, *vir inutilis*. Vel potiùs à בלי על *beli ol*, id est, sine jugo: ita enim vertit S. Hieron. & Aquila. Hinc *Belial* significat Primò, inobedientiam, rebellionem, impietatem; Secundò, inobedientes, rebelles, impios; Tertiò, significat diabolum, qui princeps fuit omnis apostasiæ & inobedientiæ, quique primus apostata, legis, fidei & obedientiæ Dei jugum excussit. Hinc *viri*, vel *filij Belial* vocantur apostatæ, q. d. Filij diaboli, vel filij inobedientiæ, rebellionis, impietatis, hoc est, improbissimi & impiissimi.

B QUÆ PARS FIDELI CUM INFIDELI?] quid commune habet fidelis, quod participet cum infideli? Sic 3. Regum 12. 16. dicitur; *Quæ nobis pars in David? vel quæ hereditas in filio Isai?* q. d. Nulla communicatio, nulla participatio nobis est cum Davide, nihil commune, nullam partem, aut hereditatem cum eo communem habere volumus. Hæc antithesis explicat tres præcedentes; vult enim dicere: non convenire, ut fidelis jungatur infideli, sicut non convenit, justitiam iniquitati, lucem tenebris, Christum Belial, templum Dei idolis jungi & sociari.

VOS ENIM ESTIS TEMPLUM DEI VIVI] per fidem, gratiam, sanctitatem. Præclare S. Cyprian. tract. de Orat. Domin. *Conversemur*, ait, *quasi Dei templa, ut Deus in nobis constet habitare, ut qui cælestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritalia & cælestia cogitemus & agamus*. VERS. 16

Templum hebraicè hechal dicitur à potentia & dignitate Dei.

Nota. Templum, hebraicè dicitur היכל *hechal*, à radice יכל *jachol*, id est potuit, prævaluit. q. d. *Hechal*, id C est basilica, dominica, regia, palatium, in quo dominus aut rex præpotentem se ostendit, quodque illius majestatem & potentiam ostentat, tum ædificij apparatu, tum auri copia, tum instrumentorum supellectile, numero, pretio, tum ministrorum dignitate & sanctitate. Hinc Chrysost. homil. 17. in epist. ad Hebr. Jussit, inquit, Deus templum Salomonis cum magna magnificentia fieri, ut Hebræi, qui corporalibus magis attrahebantur & alliciebantur, per illud Dei majestatem conciperent & agnoscerent. Quidni ergo Christiani ornent templa, ut domum Dei Deumque honorent, ac Christi præsertim corpus præsens; aliosque excitent ad Dei reverentiam & devotionem? Tale templum, talis basilica regia, imò divina, allegoricè est Ecclesia, tropologicè quævis anima sancta, ut hic docet Apostolus, in qua Deus per magnificam gratiam, magnifica & honorifica virtutum opera, magnifica Sacramenta, magnificam gloriam, magnificentiam suam ostendit.

Ecclesia & anima est templum Dei.

Potest Secundò, ut docet Villalpando in Ezech. tom. 2. pag. 256. per metathesin היכל *hechal* dici quasi הליך *halich*, à rad. הלך *halach*, id est ambulavit, ingressus D est, quia tabernaculum vetus erat quasi templum mobile, in quo habitans Deus ambulabat cum Hebræis per desertum in terram promissam; additque Villalpando *hechal*, propriè dici sanctum: quia per illud ibatur in Sanctum sanctorum: ut huc alludat Psaltes psal. 67. 25. *Viderunt ingressus tuos Deus; ingressus Dei mei; regis mei, qui est in sancto*. Et Paulus hic, cum subdit: *Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo*. Sic latinè *templum*, Primò, ut vult Isidor. libr. 15. cap. 4. dicitur quasi tectum amplum, q. d. Basilica. Secundò, ut Varro templum dicitur à tuendo, quia Deus templum quasi domum suam intuetur, tuetur & curat; & in templo, Dei tutela protegimur ab omnibus iniurijs: homines etiam in eo quasi Deum intuentur, illudque quasi Dei domum tuentur ab iniuria. Sic cælum, ait Varro, quod tuemur, id est intuemur, dicitur templum. Huc alludens Paulus cùm dixisset: *Vos estis templum Dei*, causam assignans subdit: *Sicut dicit Deus; Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus, & ipsi*

Etymologia Latina vocis templi.

ipsi erunt mihi populus, quem scilicet inter eos, quasi in templo meo inhabitans, intuear, tuear & protegam.

INAMBULABO] Anthropopathôs, id est undique vos protegam, quasi undequaque custos inambulans, & spiritualiter per potentias & virtutes animæ inambulabo.

Locus Ezech. 25 & Levit. 26 illustratus & explicatus.

Nota cum Anselm. Citat Apostolus litteraliter Ezech. 37. 27. Tropologicè Levit. 26. 12. ubi sic dicitur; *Ponam tabernaculum meum in medio vestri, & non abjiciet vos anima mea. Ambulabo inter vos, & ero Deus vester; vosq; eritis populus meus*: Ubi ad litteram loquitur de tabernaculo fœderis, quod erat quasi mobile templum & domus Dei ambulantis cum Hebræis per desertum. q. d. In hoc tabernaculo præsens vobis adero, & illo per desertum ambulante, vobiscum & ego ambulabo, tantamque vestri curam geram, ac si inter vos corporaliter ambularem undequaque, ut nullus hostibus vos oppugnandi locus detur, eûm circumquaque vos protegens inambulem.

Allegoricè, hoc tabernaculum significabat Christi Ecclesiam, ut explicat Ezech. 37. v. 27. quem citat & sequitur hic D. Paulus: *Et erit* (in diebus Messiæ) *tabernaculum meum*, id est Ecclesia mea, *in eis*, inquit Ezech. *& ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus*. Consequenter tropologicè hoc tabernaculum est anima sancta, quæ templum est Dei, & ab hoc exilio in cælum perambulat.

Quadrupliciter Deus ambulat in anima nostra.

Ubi Nota. Deus inambulat in anima quasi in tabernaculo suo, cùm ex memoria in intellectum, inde in voluntatem transit per actus fidei, spei & charitatis. est enim anima sancta quasi templum imò cælum, in quo sol est intellectus, vel zelus justitiæ; luna, fides & continentia; astra, reliquæ virtutes, ait Bernard. serm. 27. in Cant. Secundò, A Deus inambulat in anima, id est, inambulare eam facit per virtutes, eùm scilicet sua gratia efficit, ut eamus de virtute in virtutem, ait Anselm. & Theophyl. & sicut in tabernaculo ibatur in Sancta sanctorum per Sanctum; scilicet per altare thymiamatis, mensam & candelabrum; ita facit ut eamus in cælum per vitæ sanctitatem, scilicet per orationem, eleemosynam, castitatem & puritatem vitæ; altare enim thymiamatis symbolum erat orationis, mensa eleemosynæ, candelabrum puritatis & splendoris vitæ. Tertiò, Deus in anima inambulat contemplatione, quia facit ut mente sequamur sua templa, scilicet Christum salientem è templo cæli in templum & uterum Virginis; inde in templum & montem Calvariæ, inde in infernum, inde in cælum. Quartò, corporaliter, ait Ambros. *Verbum caro factum habitavit* & ambulavit *in nobis*, & quotidie per sanctam communionem habitat, & per membra nostra, omnemque locum nobiscum inambulat.

B PROPTER QUOD DICIT: EXITE DE MEDIO EORUM] Nota, Isajam cap. 52. v. 11. jubere ad litteram, ut Apostoli & fideles exeant de infideli & immunda non Babylone, ut aliqui, sed Jerusalem per Titum vastanda. Verùm Apostolus tropologicè, vel à pari, hinc fidelibus jubet, ut infidelium nimia commercia vitent, & *immundum*, id est immundos infideles, non tangant, hoc est, cum eis non conversentur, ne eorum immunda vitia, putà crapulam, luxuriam, fastum, impietatem & improbitatem sibi affricent, ipsoque tactu & conversatione contrahat. ita Hieron. cum Cyrillo in Isaje 52. & Chrysost. Ambros. Anselm. hic. VERS. 17.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, ostendit amorem, sinceritatem & confidentiam erga Corinthios.
Secundò, gaudium de eorum pœnitentia & emendatione, v. 6.
Tertiò, v. 10. dat signa & actus veræ pœnitentiæ Corinthiorum.
Quartò, v. 13. hujus pœnitentiæ, amoris & obedientiæ Corinthiorum testem allegat Titum.

1. HAs ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei. 2. Capite nos. Neminem læsimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus. 3. Non ad condemnationem vestram dico, prediximus enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum, & ad convivendum. 4. Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis, repletus sum consolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra. 5. Nam & cùm venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus: foris pugnæ, intus timores. 6. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi. 7. Non solùm autem in adventu ejus, sed etiam in consolatione, qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me, ita ut magis gauderem. 8. Quoniam etsi contristavi vos in epistola, non me pœnitet: etsi pœniteret, videns quòd epistola illa (etsi ad horam) vos contristavit: 9. nunc gaudeo: non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundùm Deum, ut in nullo detrimentum patiamini ex nobis. 10. Quæ enim secundùm Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: sæculi autem tristitia mortem operatur. 11. Ecce enim hoc ipsum, secundùm Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem: sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. in omnibus exhibuistis vos, incontaminatos esse negotio. 12. Igitur, etsi scripsi vobis, non propter eum, qui fecit injuriam, nec propter eum, qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro vobis, 13. coram Deo: ideo consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantiùs magis gavisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus ejus ab omnibus vobis, 14. & si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, ita & gloriatio nostra, quæ fuit ad Titum, veritas facta est. 15. & viscera ejus abundantiùs in vobis sunt. reminiscentis omnium vestrum obedien-
VERS. 1. tiam quomodo cum timore & tremore excepistis illum. 16. Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.

HAS ERGO HABENTES PROMISSIONES] nimirum, Christianos fore templa Dei, ejusque filios & filias, atque habituros Deum in se inhabitantem & inambulantem, uti præcessit.

Duplex peccatum, carnale & spirituale.

A MUNDEMUS NOS AB OMNI INQUINAMENTO CARNIS ET SPIRITUS] Hinc Theologi sumunt divisionem peccati: in carnale, quod versatur circa obiectum carnale, facitque hominem quasi bestiam, uti

uti est gula, libido, ebrietas; & spiritale, quod versatur circa obiectum spiritale, facitque hominem quasi dæmonem, ut est ira, superbia, invidia.

Secundò, apposite S. Basil. reg. 53. inter breviores, Inquinamentum, inquit, carnis est, carnalia agere: inquinamentum spiritus est, talia agentibus se miscere, cum iisque versari & communicare, uti Corinthii hi miscebant colloquia, & communicabant cum fornicario, quem omnino vitari volebat Apostolus.

Perficientes sanctificationem] *ἁγιωσύνην. sanctimoniam*, ut mens purgata omni inquinamento carnis & spiritus, perfectè fit sancta & pura, sanctisque operibus debita in timore Dei: quia timor Dei, inchoatio & perfectio est veræ sapientiæ & sanctitatis, Ecclesiastici 1. v. 16. & 19. v. 18. & quantum crescit timor Dei, tantum crescit & sanctimonia, adeoque perfectus Dei timor est perfecta sanctimonia. Præclarè S. Basil. reg. 53. jam citata, *Sanctificatio*, inquit, *est, Deo ex toto continenter dedicatum adhærere, iis sollicitè exquirendis, & in studio habendis, quæ ipsi grata sint. Siquidem etiam in his quæ dona Deo offeruntur, ea repudiantur ut minimè grata, quæ certa aut mutila sunt: aut quod semel Deo dedicatum donum est, id deinceps in communem usum humanum retrahere, nefarium est ac sceleratum.*

Vers. 2. Capite nos] Græcè *chorisate*, id est, *amplexamini* nos latis visceribus charitatis, sicut ego vicissim toto vos animo complector. ita Theophyl vide c. 6. v. 11. 12. & 13. Propriè *chorisate imas*, significat *locate nos*, facite locum nobis, ut scilicet apud vos locum inveniam, non arctum, sed amplum, ut excipiar lato sinu charitatis vestræ. quod Noster dixit, *capite nos*; Maldonat. in Notis manuscr. vertit, *ferte nos æquo animo, si quid de me laudabilius dixero.*

Vers. 3. Neminem circumvenimus] *οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν*, neminem fraudavimus. nullius rem extorsimus, vel vi aut fraude occupavimus. vide dicta c. 2. v. 11.

Non ad condemnationem vestram dico] quasi damnem, culpem & arguam vos talia de me suspicari, quòd scilicet aliquem læserim aut circumvenerim. ita S. Anselm.

In cordibus nostris estis ad commoriendum, et ad convivendum] q. d. Ita vos amo, ut vobiscum, & pro vobis & mori & vivere paratus sim. Quomodo hæc cohæreant cum præcedentibus, patebit v. 4. Alludit ad arctissimè amantes & amasios, quibus uti vita communis erat, omniaque in vita communia, ita communis erat & mors, ut uno occumbente, occumberet & alter: quales fuerunt Nilus & Euryalus apud Virgilium 9. Æneid. ubi capto Euryalo inclamat Nisus:

Me, me, adsum qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli; mea fraus omnis, nihil iste nec ausus,
Nec potuit.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaq; ibi demum morte quievit.

Societas Solduriis & in simultanea morte. Quales etiam in bellis fuerunt illi, quos Galli Soldurios vocant, Cæsar devotos interpretatur lib. 3. de Bello Gallico. Talis quoque erat apud Thebanos *ἱερὸς λόχος*, *sacra cohors*, cujus meminit Plutarchus in Pelopida. Addit Erasmus & alii, Apostolum alludere ad illud veteris amicitiæ genus, quo amico fortè extincto, amicus alter ultrò sibi mortem consciscebat: quod Soldurios etiam fecisse narrat Cæsar. quale amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mœcenate. Unde, dicti sunt *συναποθνήσκοντες*, *commorientes*, uti & hic habet Paulus. Sic etiamnum in Peru & Mexico uxores, & famuli chariores marito, vel domino defuncto, in rogum, vel sepulchrum vivi se cum domini cadavere iniiciunt. Et apud Japones, nobiles morte damnati, sibi cum intimis suis ventrem dissecando, mortem consciscunt. Quorum sui homicidium damnat Apostolus, amicitiam laudat & amplexatur. q. d. Sicut illi invicem ad mortem usque diligunt, ita & ego vos, o Corinthii, usque ad mortem amo, cupioque vobiscum vivere, vobiscum mori, non autem ut illi, cupio mihi mortem consciscere. Sed necesse non est tam longè Apostoli verba & amorem, præsertim ad illicitas & parricidales amicitias extendere: horum enim amicitia in simultanea morte, suique interemptione maximè consistebat, ac proinde à parricidio separari non potest. scelesta ergo fuit, non laudanda, sed damnanda.

Vers. 4. Multa mihi fiducia est apud vos] Græcè *parrisia*, id est *libertas*, confidentia quæ oritur ex amore. q. d. Liberrimè me apud vos effundo, admoneo, corripio; quia intime vos amo, uti jam dixi. Unde *gloriatio pro vobis*, id est, de vobis mihi tam addictis & obsequentibus. ita Theophyl & Ambros. Hæc omnia dicit Paulus, ut Corinthiis eximat diffidentiæ suspicionem, ne scilicet ex diffidentia videatur dixisse: *Neminem læsimus*, &c. q. d. Hoc non dixi quasi diffidens vestræ de me bonæ opinioni, sed ex animi quadam libertate & confidentia, quam parit ingens amor vestri. Hinc soleo de vobis gloriari. Discant hinc à S. Paulo, Superiores cavere, ne subditi sibi diffidant, putantes Superiorem sibi non credere, non fidere, vel non audentes se & sua Superiori committere, quasi minùs sibi faventi; curentque potiùs, ut fidenter secum agant, ac sciant se amari: ostendant illos sibi esse curæ & cordi, bonamque se de eis ac eorum virtute habere opinionem: ita eorum animos sibi devincient, & quocumque volent, inflectent. *Superiorum est cavere ne de se diffidant subditi*

Superabundo gaudio in omni tribulatione] Quia scilicet vos correxistis ea quæ priori epistola condemnavi, replestis me tanta consolatione, ut ea non solùm abundem, sed superabundem; græcè est *ὑπερπερισσεύομαι*, id est *super exubero*, ut hæc gaudii exuberantia omnem afflictionum sensum, non secùs ac copia aquarum modi cum ignem extinguat. ita Theophyl.

Nota amicitiam in animis amicorum quatuor affectus gignere. Primus affectus est fiduciæ, de quo Paulus hic ait, *Multa mihi fiducia est apud vos*. Secundus est gloriationis, de quo subdit, *Multa mihi gloriatio pro vobis*. Tertius est consolationis de quo subiungit, *Repletus sum consolatione*. Quartus est exuberantis gaudii, de quo sequitur, *Superabundo gaudio in omni tribulatione*. *Quatuor affectus amicitiæ.*

Foris pugnæ] ab infidelibus aperta inimicitia mihi fuit. Vers. 5.

Intus timores] in animo habui anxietates & sollicitudines tum ob falsos fratres tum pro infirmis Christianis, ne ob tot meas & suas persecutiones à fide abducerentur. ita Anselmus & Ambrosius.

Consolatus est (consolationem accepit Titus) in vobis] *τὸ consolatus* capitur hic passivè; Græcum enim *parecliti* passivum est. Vers. 7.

Referens nobis vestrum desiderium (emendationes) vestrum fletum (pro peccatis pœnitentiam) ita ut magis gauderem, quàm scilicet antè tristatus fuerim ob schismata vestra & peccata, videns audiensque tantam æmulationem vestram pro me] qua scilicet me, meumque honorem & apostolatum, zelatis contra obtrectatores tueri & propugnare. Vers. 8.

Contristavi vos in priori epistola, vitia vestra arguens: videns quod epistola illa (etsi ad horam) vos contristavit] Est ecclipsis: supplendum enim est, Tamen profuit vobis, vosque commovit ad agendam pœnitentiam, quæ vobis jugem conscientiæ pacem & lætitiam conciliavit.

Etsi ad horam] etsi ad breve tempus. q. d. Epistola mea tantùm ad breve tempus vos contristavit & excitavit ad pœnitentiam. Unde gaudeo & de epistola mea, & de vestra pœnitentia.

Contristati estis ad pœnitentiam] tristitia hæc adduxit vos ad pœnitentiam; ad fletum vers. 7. ad indignationem & vindictam vers. 11. ergo pœnitentia non est nuda resipiscentia, uti mox pluribus ostendam. Vers. 9.

Quæ enim secundum Deum tristitia est] Nota. Apostolus ponit hic & distinguit duplicem tristitiam unam *secundùm Deum*, secundam sæculi. Tristitia sæculi, vel carnalis est, quæ nascitur ex nimio amore & amissione bonorum sæculi, uti propter opes & voluptates amissas, amicos vel potentes offensos. Hæc sæpè mortem animæ operatur; quia incitat ut per Dei offensam hæc bona recuperes. Non rarò etiam operatur morbos & mortem corporis: multi enim dum nimis sua vel suos lugent, luctu opprimuntur, tabescunt & moriuntur. *Multos*, inquit Eccles. cap. 30. 25. *Occidit tristitia, & non est utilitas in ea.* Tristitia *secundùm Deum*, vel divina, est quæ concipitur propter Deum offensum (inquit S. Basil in Reg. brev. interrog. 192. & 194.) hæc est contritio, & parit *pœnitentiam*, id est sui castigationem, *in salutem stabilem*, id est salutarem, firmam, solidam, græcè *a metameliton*, *impœnitibilem*, Vers. 10. *Tristitia sæculi, & tristitia secundum Deum, quomodo differant.*

tibilem, & ut Augustin. *impœnitendam*, Unde rectè Chrysost. & Erasmus *stabilem* referunt ad *pœnitentiam*, non ad *salutem*.

Nota Secundò, Tristitiam hanc distinguit Apostolus à pœnitentia tamquam causam ab effectu: tristitia enim, id est contritio, efficit pœnitentiam, id est, sui castigationem.

Pœnitentia non est nuda resipiscentia, ut volunt Novatores.

Hinc patet tristitiam hanc & pœnitentiam non esse nudam resipiscentiam & novam vitam, ut volunt hæretici; nec, ut Erasmus, nudam esse retractationem præteritorum peccatorum, sed esse contritionem, suique castigationem.

Patet Secundò, non sola fide, sed etiam pœnitentia peccatores justificari & salutem assequi.

Patet Tertiò, pœnitentiam hanc includere contritionem, peccati agnitionem sive confessionem & satisfactionem; hasque esse tres partes pœnitentiæ. Unde vers. 11. pœnitentiam explicans Apostolus: *Operatur*, inquit, *sollicitudinem*, scilicet reconciliandi & satisfaciendi Deo, *vindictam*, &c. de quo vers. 11.

Usus & fructus tristitiæ.

Quare notanda est aurea sententia D. Chrysost. hom. 5. ad Populum, de usu, fine & fructu tristitiæ: *Tristitia*, ait, *ob id nobis data est, non ut in morte, aut alia re doleamus: sed ut doleamus peccatum, quasi morbi illius remedium: sicuti ergo remedium lippitudinis illam tollit, non alios morbos; sic tristitia peccatum tollit, non alias ægritudines. verbi gratia, pecunia quis mulctatus est, doluit, non emendavit; filium amisit, doluit, non resuscitavit mortuum; contumeliis affectus est, doluit, non revocavit contumeliam; infirmatur, dolet, morbum non aufert; imò auget, ac peccavit quis, tristatus est, peccata delevit: nam quæ secundùm Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur. ergo tristitia tantùm facta est propter peccatum, à quo nata est, ideo ut tinea ipsum corrodit & absumit.*

VERS. 9. UT IN NULLO DETRIMENTUM PATIAMINI EX NOBIS] Præceptor enim, ait Theophylactum discipulo damnum infert, quando delinquentem non objurgat; lucrum verò adfert, si eumdem increpet & corrigat.

VERS. 10. QUÆ ENIM SECUNDUM DEUM TRISTITIA EST] Distinguit, ut dixi, *tristitiam secundùm Deum* à tristitia sæculi. Priorem ex S. Chrysost. magistro suo ita describit Cassian. l. 9. c. 10. cùm ait; *Utilis nobis una re tantùm tristitia judicanda est, cùm hanc vel pœnitudine delictorum* (de hac propriè agit hic Apostolus) *vel desiderio perfectionis accensi, vel futuræ beatitudinis contemplatione concipimus*. Deinde c. 11. ejus notas, signa & effecta ita describit. *Hæc*, inquit, *tristitia, quæ pœnitentiam ad salutem stabilem operatur, obediens est, affabilis, humilis, mansueta, suavis ac patiens, utpote ex Dei charitate descendens, & ad omnem dolorem corporis ac spiritus contritionem, infatigabiliter semetipsam desiderio perfectionis extendens, & quodammodo læta, ac spe profectus sui vegetata, cunctam affabilitatis & longanimitatis retinet suavitatem, habens in semetipsa omnes fructus Spiritus sancti, quos enumerat idem Apostolus: Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, mansuetudo, continentia.*

Tristitia di(vina) qualis.

Tristitia sæculi qualis.

Tristitiæ verò sæculi hæc dat emblemata: *Asperrima est, impatiens, dura, plena rancore & mœrore infructuoso, ac desperatione pœnali; eumque quem complexa fuerit, ab industria ac dolore salutari frangens ac revocans, utpote irrationabilis & intercipiens non solùm orationum efficaciam, verùm etiam universos quos prædiximus fructus spiritales evacuans quos novit illa* (prior) *conferre*.

VERS. 11. ECCE ENIM HOC IPSUM, SECUNDUM DEUM CONTRISTARI VOS, QUANTAM IN VOBIS OPERATUR SOLICITUDINEM: SED DEFENSIONEM, SED INDIGNATIONEM, SED TIMOREM, SED DESIDERIUM, SED ÆMULATIONEM, SED VINDICTAM] Ponit hic, teste Calvino, septem effectus tristitiæ secundùm Deum & veræ pœnitentiæ, videlicet, quòd operetur Primò, *solicitudinem* expiandi offensam, & in gratiam cum Deo redeundi. Secundò, *sed defensionem*. *Sed*, idem est quod *sed &*, ut legit Anselm. id est, imò. q. d. Pœnitentia operatur in vobis *solicitudinem*, imò & defensionem, ut me scilicet defenderetis contra pseudoapostolos & obtrectatores. Pro *defensionem*, græcè est ἀπολογίαν, quod Ambros. vertit, *excusationem*, Erasmus, *satisfactionem*; Maldon. *refutationem objecti criminis*, quæ, inquit, non verbis, sed factis, putà bene vivendo fit. Tertiò, *sed*, id est imò &, *indignationem*, ut jam agnoscentes vestra schismata, dissimulationem incestus, aliaque peccata, quæ prima epistola redargui, dolentes & pœnitentes vobisipsis indignemini, vosque ipsi redarguatis dicentes: Quid feci? quem offendi? quò prolapsus sum? ubi fuit mens mea, ubi sensus? itane demens fui? Quarto *sed*, id est imò, *timorem*, ut timeatis deinceps non tam me, quàm Deum offendere. Quinto, *sed*, hoc est imò, *desiderium*, ut desideretis vos corrigere, mihique ac potiùs Deo satisfacere. Sexto, *sed*, id est imò, *æmulationem*, hoc est zelum Dei, ut Dei honorem zelantes incestuosum illum, ex Ecclesia ejiceretis, ait Anselm. & Chrysost. Septimò, *sed*, id est imò *vindictam*, ut desidiam & peccata vestra vindicaretis, tum dolore & lacrymis, ut dixit v. 7. vos affligendo, tum alijs modis corpora animasque vestras macerando & puniendo. ita Theodor. Theophyl. Ambros. S. Thomas, imò & Calvinus lib. 3. Instit. c. 13. §. 16. *Postrema*, ait, *est vindicta; quo enim severiores in nos sumus, & acriore censura quæstionem habemus de peccatis nostris, eo sperare debemus magis propitium ac misericordem Dominum. Et certè fieri non potest, quin anima divini judicij horrore perculsa, partes ultionis in exigenda de se pœna occupet.*

Septem effectus tristitiæ.

Nota. In hisce septem effectis & fructibus pœnitentiæ est gradatio. Gradatim enim à minoribus ad majores ascendit Apostolus, idque indicat vocula *sed*, quæ ponitur pro *imò*. q. d. Tristitia hæc de Deo offenso, non tantùm induxit solicitudinem reconciliationis, sed & defensionem Pauli; imò indignationem contra peccatum, insuper timorem tantùm cavendi deinceps peccata, quin imò desiderium satisfactionis, imò verò æmulationem & zelum contra peccatores; adeoque tandem vindictam & castigationem peccatorum, qui summus est pœnitentiæ gradus & fructus.

Pœnitentia non consistit in nuda vitæ mutatione, sed & in castigatione & satisfactione.

Hic ergo locus apertè docet pœnitentiam non esse nudam vitæ mutationem, & propositum novæ vitæ, sed & veteris detestationem, castigationem, satisfactionem. Unde Concil. Trident. sess. 14. cap. 8. ex veteri Ecclesiæ usu jubet, ut confessarii in taxanda satisfactione non tantùm respiciant ad novæ vitæ custodiam, sed etiam ad peccati admissi ultionem, licet per absolutionem remissi quoad culpam.

Idem clarissimè docet vetustissimus Tertull. li. de Pœnitent. c. 9. *Exhomologesis*, inquit, *est prosternendi & humilificandi hominis disciplina, conversationem iniungens misericordiæ illicem: de ipso quoque habitu & victu mandat sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus dejicere, illa quæ peccavit tristi tractatione mutare, pastum & potum pura nosse, non ventris, sed animæ causa, jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari & mugire dies noctesq; ad Dominum, presbyteris advolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere.*

Sic & Climacus de pœnitentia gradu 5. *Pœnitentia*, ait, *est seipsum condemnans cogitatio, est consolationis corporeæ perpetua repudiatio, est voluntaria rerum omnium quæ affligunt toleratio, est cruciatuum sibi semper opifex, est valida ventris afflictio, animæq; in sensu firmissimo iugis reprehensio, est abyssus humilitatis.*

Hinc docti censet dici pœnitentiam quasi pœnæ tenentiam. Unde Ausonius inducens Metanœam, id est pœnitentiam, loquentem sic ait:

Sum dea, quæ facti non factiq; exigo pœnas,
Ut te pœniteat, sic Metanœa vocor.

Pœnitentia Lutheri & Calvini qualis.

Adverte quàm hæc repugnent genio molli Lutheri & Calvini, qui pro omnibus peccatis quantumvis plurimis & enormibus non aliam pœnitentiam iniungunt, quàm fidem. Crede, inquiunt, Deum tibi condonasse peccata per merita Christi, & hoc ipso omnem tibi culpam & pœnam condonabit. Scilicet crede te esse in campis Elysiis; crede te esse regem, & hoc ipso eris; utique si non reipsa, certè per tuam imaginationem & phantasiam. Ita sanè & amantes sibi somnia fingunt. Credat ita, qui non tam fide, quàm cerebro & elleboro indiget, quique non arctam paucorum viam, quæ ducit ad vitam, sed latam & spatiosam multorum, quæ ducit ad perditionem, inire suo malo & periculo cupit ac destinat, Nimirum ut Sibylla canit apud Virgilium:

Facilis descensus Averni;
Sed revocare gradum, superasq; evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est; pauci quos æquus amavit
Juppiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dijs geniti potuere

Forma pœnitentiæ à Pa(tribus).

Audiant Novantes Hieronymum, vel auctorem epistolæ (quisquis est, certè gravis est & antiquus, imò Erasmus &

Marta-

antiquis præscripta.

Marianus ex stylo suspicantur esse S. Augustinum) ad Susannam lapsam, illi & cuivis pœnitenti lamentationis & pœnitentiæ formam præscribentem: *Quis consolabitur te; virgo filia Sion, quia magna facta est sicut mare contritio tua? Effunde cor tuum sicut aquam coram facie Domini, extolle ad eum manus tuas pro remedio peccatorum tuorum. Accipe igitur lamentum, & primò quidem nullo die quinquagesimus psalmus prætermittatur, qui in negotio tali cantatur, usque adversiculum illum, Cor contritum & humiliatum Deus non despicies; gemitu lacrymisq; percurre.* (Nota. pœnitenti quotidie psalmus *Miserere* cum gemitu & lacrymis recitandus est.) *Insuper hanc lamentationem, non sine compunctione cordis in conspectu Dei judicis funde. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lacrymarum, ut defleam vulnera animæ meæ? Heu me, quia facta sum sicut Sodoma, & combusta sicut Gomorrha! Quis miserebitur cineri meo? Duriùs offendi quàm Sodoma, quia legem nesciens illa deliquerat; ego accepta gratia peccavi. Si homo peccet in hominem, erit qui interveniat; ego peccavi in Dominum, quem propitiatorem inveniam? O quàm acerbus fructus luxuriæ, amarior felle, crudelior gladio! Quomodo facta sum in desolationem? subitò defeci, perij propter iniquitatem meam, velut somnium surgentium. Ideo in civitate Domini vilificata est imago mea, deletum est de libro nomen meum. Væ diei illi, in quo me infelicem genuit uterus, & lux ista crudelis accepit. Oportuerat me potiùs fuisse non natam, quàm sic in gentibus fabula fierem. Propter me confusio & improperium factus est famulis Domini, & eum dignè colentibus. Lugete me montes & flumina, quia fletus filia ego sum. Meum peccatum, & mea iniquitas non sunt similia offensis hominum, quia horribilis est hæc impietas, carne polluere virginem & castitatem professam. Mentita sum in Dominum altissimum, verumtamen clamabo ad Dominum: Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. Quoniam sagittæ tuæ.* &c. Similia præscribit Ambros. virgini lapsæ, Cyprian. serm. de lapsis, Chrysost. homil. 41. ad Pop.

Exempla & mores pœnitentiū olim in Ecclesia.

Exempla verò & mores pœnitentium Climacus loco citato enarrans hæc habet, quæ meritò cuivis peccatori acres compunctionis stimulos admoveant, *Cum pervenissem,* inquit, *ad pœnitentium monasterium, imò verò ad Religionem fugientium, vidi revera res & verba, quæ Deo vim inferre possent quosdam ex reis illis vidi noctibus totis usque sub diem stare pervigiles, pedesq; immobiles tenere, contra somnum vim naturæ inferre, nullam sibi ipsis requiem indulgere, sed seipsos increpare. Alios in oratione reorum more vinctis post terga manibus humi lividas facies suas inclinantes, indignos se, qui cælum aspicerent, vociferantes, nihil petentes, sed tacitam mutamq; Deo mentem offerentes Confusione plenam. Nonnullos in pavimento strato cilicio & cinere sedentes, & faciem genibus operientes, & frontem in terram collidentes, Alios pectora jugiter tundentes, animamq; suam ac vitam suspirio ingenti revocantes, alios lacrymantes, alios quòd id non possent lamentantes. Vidi nonnullos veluti æneos ex mœrore effectos, & insensibiles ad omnia. Alios fixis obtutibus in terram caput assiduè movere, & leonum rugitum edere.* Ex paulò post cùm multa eorum verba & facta verè admirabilia retulisset, subjungit, vidisse se in illis *æstuantes linguas instar canum ex ore procedentes. Ex his alij sub ardentissimo solis æstu se ipsos cruciabant, alij acerrimo frigore se affligebant, quidam modicum aquæ gustantes, ne omnino siti arescerent, ita quiescebant; aliqui cùm panis exiguum quid accepissent, reliquum tamquam illo indigni proijciebant. Quem locum apud illos risus habuit? quem sermo otiosus? quem iracundia? quem furor, ubi tenuis vini cogitatio? ubi pomorum degustatio? Jugiter ad Dominum clamabant, solaq; orationis vox audiebatur.* Qui plura desiderat, apud eumdem leget rara & mira ad stuporem usque. Concludit ibidem. *Vidi, & feliciores existimavi, qui post lapsum ita lugent, quàm qui numquam lapsi sunt, & seipsos non sic deflent.*

Audi denique nobilis illius S. Paulæ ob parva delicta pœnitentiam & planctum apud Hieron. in ejus Epitaphio:

A *Mollia, etiam in gravissima febre, lectuli strata non habuit, sed super durissimam humum stratis ciliciolis, quiescebat; si tamen illa quies dicenda est, quæ jugibus penè orationibus dies noctesq; jungebat, illud implens Psalmistæ: Lavabo per singulas noctes lectum meum, lacrymis meis stratum meum rigabo. In qua fontes crederes lacrimarum, ita levia peccata plangebat, ut illam gravissimorum criminum crederes ream. Cumq; à nobis crebrius moneretur, ut parceret oculis, & eos servaret Evangelicæ lectioni, ajebat; Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurisso & cerussa & stibio sæpè depinxi. Affligendum est corpus, quod multis vacavit delicijs. Longus risus perpeti compensandus est fletu. Mollia & serica pretiosissima, asperitate cilicij commutanda. Quæ viro & sæculo placui, nunc Christo placere desidero.*

Hæc paulò fusiùs in gratiam tum Novantium, tum pœnitentium deduxi, ut locus hic Apostoli de pœnitentia tam illustris magis illustraretur.

In omnibus exhibuistis vos, incontaminatos esse negotio] Syrus, *ostendistis quod puri sitis in illo negotio*, id est, à fornicarij peccato alieni & immunes: licet enim id initio punire neglexeritis, jam tamen
B displicentiam ejus ostendistis illud vindicando & pœnitendo, ita Anselmus & Theophyl.

Scripsi vobis, non propter eum qui fecit injuriam (non propter fornicarium) nec propter eum qui passus est] ἀδικηθέντος, id est, *qui injuria affectus est*, nimirum pater, cujus uxore, sua scilicet noverca. ille incestuosus abusus est. Hinc patet ipsius patrem fuisse superstitem. q. d. Cùm priore epistola acriùs scripsi, non particulares incestuosi, vel parentis ejus, injurias persequi volui; sed ostendere solicitudinem, quam pro communi Ecclesiæ vestræ salute gero, ut scilicet ab ea commune hoc scandalum & publicam infamiam depellerem. Vers. 12.

Ideo consolati sumus] ob vestram pœnitentiam, zelum, æmulationem, &c. ut dixi vers. 6. 7. 9. 11. Vers. 13.
Græca jam pleraque (dico pleraque, nam quædam habent, ut Noster, teste etiam ipso Beza) aliter hæc distinguunt, sicque habent: *Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν*, id est, *idcirco consolationem accepimus ex consolatione vestri;*
C *quin uberius insuper gavisi fuimus ob gaudium Titi, quod recreatus sit spiritus illius ab omnibus vobis.*

Ubi Nota, quod ait *ex consolatione vestri*, id est, quia vos pœnitentes, & in pœnitentia lacrymis consolationis perfusos, ac spiritu fervidos, ut dixi v. 11. inaudivi. *Lacrymæ pœnitentium vinum sunt angelorum*, ait S. Bernard. imò verò vinum sunt & pœnitentium: nihil enim animam ita lætificat atque compunctio. O quàm dulce pœnitenti cum Magdalena ad Jesu pedes flere, eos lacrymis rigare, tergere, deosculari, ibique audire, *Remittuntur tibi peccata tua!* Hoc nemo nisi expertus novit. *Lacrymæ pœnitentiū vinum sunt angelorum.*

Refectus est spiritus ejus] recreatus fuit vestra correctione, fletu, zelo, ut dixi v. 7.

Gloriatio nostra, quæ fuit ad Titum, veritas facta est] patuit Tito veram fuisse gloriationem nostram, qua apud illum gloriari soleo de vobis tam morigeris bonisque discipulis. Vers. 14.

Viscera ejus abundantius in vobis sunt] cor & viscera ejus magis jam in vos propendent, quàm antè: plus jam vos diligit Titus, quàm antè. Vers. 15.

D Confido in vobis] Græcè θαῤῥῶ. q. d. Audeo & liberè loquor & ago vobiscum, sive laudando, sive arguendo: semper enim mihi obeditis, ut proinde audeam quoque & securè possim optima sentire & gloriari de vobis. ita Chrysost. Theophyl. Ambros. Notat Anselm. Pauli prudentiam quasi medici, qui jam penè sanata vulnera lenissimis medicamentis consolationis & laudis curat, ut prioris increpationis ustura sanetur. Vers. 16.

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, hortatur Corinthios ad eleemosynam pauperibus Hierosolymitanis faciendam exemplo Macedonum, qui in eosdem tam liberales fuerunt.

Secundo, v.9. exemplo Christi, qui propter nos egenus factus est, ut nos sua inopia ditaret.

Tertio, v.10. ex ipsorum proposito & quasi promissione urget, ut eam jam quisque reipsa pro sua facultate prestet.

Quarto, v.13. ex eo quod per eleemosynam fiat aequalitas divitum & pauperum, qui pro temporalibus bonis rependant spiritalia.

Quinto. v.16. ex eo quod Titum aliosq; Apostolos ad eam colligendam miserit, ne, si parci sint, eos pudefaciant, ipsiq; coram eis pudefiant.

1. NOtam autem facimus vobis, fratres, gratiam Dei, quæ data est in Ecclesijs Macedoniæ: 2. quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit, & altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum: 3. quia secundum virtutem testimonium illis reddo, & supra virtutem voluntarii fuerunt, 4. cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam, & communicationem ministerii, quod fit in sanctos. 5. Et non sicut speramus, sed semetipsos dederunt primum Domino, deinde nobis per voluntatem Dei, 6. ita ut rogaremus Titum: ut quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vobis etiam gratiam istam. 7. Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine, insuper & charitate vestra in nos, ut & in hac gratia abundetis. 8. Non quasi imperans dico: sed per aliorum solicitudinem, etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans. 9. Scitis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis. 10. Et consilium in hoc do: hoc enim vobis utile est, qui non solum facere, sed & velle cœpistis ab anno priore: 11. nunc verò & facto perficite: ut, quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiendi ex eo, quod habetis. 12. Si enim voluntas prompta est, secundum id quòd habet, accepta est, non secundum id quod non habet. 3. Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio, sed ex æqualitate. 14. In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat: ut & illorum abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, ut fiat æqualitas, sicut scriptum est: 15. Qui multum, non abundavit: & qui modicum non minoravit. 16. Gratias autem Deo, qui dedit eamdem solicitudinem pro vobis in corde Titi. 17. quoniam exhortationem quidem suscepit: sed cùm solicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. 18. Misimus etiam cum illo fratrem, cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias: 19. non solùm autem, sed & ordinatus est ab Ecclesijs comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam, quæ ministratur a nobis ad Domini gloriam, & destinatam volu ntatem nostram: 20. devitantes hoc, ne quis vos vituperet in hac plenitudine, quæ ministratur a nobis. 21. Providemus enim bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus. 22. Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probavimus in multis sæpè solicitum esse, nunc autem multò solicitiorem, confidentia multa in vos, 23. sive pro Tito, qui est socius meus, & in vos adiutor, sive fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi. 24. Ostensionem ergo, quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite in faciom Ecclesiarum.

Origo eleemosynarum & collectarum in primitiva Ecclesia.

NOta. Originem hujus eleemosynæ, ad quam hoc cap. & sequ. hortatur Apostolus. narrat Lucas Actor. 11. vers. 28. *Surgens*, inquit, *unus ex eis* (Prophetis Antiochiæ) *nomine Agabus, significabat per spiritum famem magnam futuram in universo orbe terrarum, quæ facta est sub Claudio* (anno ejus 4. ut multi, vel, ut Baronius, anno ejus 2. qui fuit Christi 44.) *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministerium mittere habitantibus in Judæa fratribus: quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manus Barnabæ & Sauli.* ita Lucas? Ubi Nota. Antiocheni Christiani ex fervore prævenerunt famem mittentes eleemosynam per Barnabam & Paulum: nam multis annis post, hæc collecta, de qua hic Apostolus, facta est Corinthi & locis vicinis, anno Christi 58. Adde Secundò, potiorem & magis durantem causam paupertatis Hierosolymitanorum fuisse, quòd à nece Stephani persecutionem à Judæis ibi passi sint Christiani & patria pulsi, ac bonis privati, Actor. 8. v. 1. & Hebr. 10. 34. ubi dicitur: *Rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis*. Itaque deinceps Christiani à Judæis juratis Christi hostibus acerbissima assiduè passi sunt; ideoque, & quia Hierosolymitana Ecclesia fuit prima & quasi matrix ceterarum, perduravit hic mos apud Christianos, ut, ad pauperes istius Ecclesiæ fovendos, fideles ex toto orbe eleemosynas mitterent. Quem morem ad Theodosii tempora durantem cùm carperet Vigilantius, ita eum confirmat & laudat Hieron. contra Vigilant. *Hac in* A *Judæa*, inquit, *usque hodie perseverante consuetudine, non solùm apud nos, sed & apud Hebræos, ut qui in lege Domini meditantur die ac nocte, & partem non habent in terra nisi solum Deum, synagogarum & totius orbis foveantur ministerijs.* Hic ergo ad eleemosynam hanc excitat Apostolus Corinthios, utpote divites: erat enim Corinthus emporium Græciæ celeberrimum, & in ea mercatores opulenti, uti sunt jam Fuggeri Augustæ Vindelicorum.

Vigilantius hæreticus se opponit eleemosynis

VERS. 1. NOTAM AUTEM FACIMUS VOBIS, FRATRES GRATIAM DEI] putà patientiam magnam, liberalitatem & misericordiam, quam Deus dedit Christianis Macedoniæ. Hoc enim est quod explicans subdit:

VERS. 2. QUOD IN MULTO EXPERIMENTO TRIBULATIONIS ABUNDANTIA GAUDII IPSORUM FUIT] q. d. Cùm in varijs tribulationibus quasi experimentis probarentur, erant in magno gaudio, eoque abundabat.

ET ALTISSIMA (κατὰ βάθους, id est profundissima, & quasi ad fundum usque exhausta) PAUPERTAS EORUM ABUNDAVIT IN DIVITIAS SIMPLICITATIS EORUM] hoc est, in copiam & abundantium benignitatis & eleemosynæ eorum. q. d. Macedones copiosissimè & benignissimè sua elargiti sunt, cùm essent pauperes.

Quid sit simplicitas

Nota. *Simplicitas* hic, & c. 9. v. 11. & 13. significat candidam, liberalem & alacrem elargiendi voluntatem; non enim ex donorum multitudine, sed ex animi promptitudine liberalitas æstimatur, ait Chrysost. & Theophyl. *Simplicitas*, ait

ait Ambros. epist. 10. *nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum nihil fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu*. Vide dicta Rom. 12. v. 8.

VERS. 3. QUIA SECUNDUM VIRTUTEM] secundùm vires & opes suas, imò supra eas, ut sequitur.

VOLUNTARII FUERUNT] αὐθαίρετοι, non rogati, non provocati, motu proprio, sponte & ultro tam liberales fuerunt, ut supra vires facultatesque contribuerent.

VERS. 4. OBSECRANTES NOS (intellige, quod addunt Græca, δέξασθαι ἡμᾶς *ut susciperemus*) GRATIAM ET COMMUNICATIONEM MINISTERII] id est, gratiosum hoc ministerium colligendi eleemosynas, ut scilicet in eo communionem & partem caperemus: hanc enim vocat *communicationem ministerii*. q. d. Obsecrarunt nos, ut in partem oneris veniremus, & participaremus in ministerio colligendi eleemosynas pro pauperibus Christianis Hierosolymitanis: hos enim vocat sanctos.

Nota. χάριν, id est *gratiam* Apostolus hic & alibi sæpè vocat gratuitum munus, beneficium, munificentiam; & sic sæpè Cicero sumit nomen gratiæ: itaque hic ministerium ipsum & obsequium conquirendi eleemosynas vocat *gratiam* vers. verò 7. & alibi, ipsam eleemosynam vocat *gratiam*.

VERS. 5. ET NON SICUT SPERAVIMUS] supple, fecerunt. q. d. Multò amplius dederunt quàm speraveramus, sua largitate spem nostram superarunt.

SEMETIPSOS DEDERUNT PRIMUM DOMINO, DEINDE NOBIS] q. d. Macedones resignarunt se primò domini voluntati; deinde nostræ, parati facere & dare, quidquid voluissem.

Cor suum debent dare primũ Deo, qui faciunt eleemosynã.

Nota hic, eos qui faciunt eleemosynam, ut congruè eam faciant, debere primò seipsos & cor suum dare Deo atque in signum hujus, quòd scilicet seipsos jam Deo tradiderint, facere eleemosynam qua quasi profiteantur se jam cor suum resignare Deo, idque velle hac eleemosyna quam in honorem Dei faciunt, quasi tributo quodam testari.

PER VOLUNTATEM DEI] διὰ θελήματος θεοῦ, ex voluntate Dei, id est, Deo ita volente, ut scilicet Dei voluntatem circa hanc eleemosynam, per meam agnoscerent, interpretarentur & sequerentur. vult enim Deus nostræ quasi vicariorum suorum voluntati populum obedire, nosque esse interpretes suæ voluntatis, quod nos volumus, idem Deus velit à nostris subditis fieri: ipse enim dicit, *Qui vos audit, me audit*. ita Anselmus & Theophyl.

VERS. 6. ITA UT ROGAREMUS TITUM: UT, QUEMADMODUM COEPIT, ITA ET PERFICIAT IN VOBIS ETIAM GRATIAM ISTAM] Syrus, *hanc beneficentiam* colligendi scilicet eleemosynas q. d. Rogavimus Titum, ut, sicut nos in Macedonia, ita ipse colligeret Corinthi eleemosynas; non dubitantes, quin vos divites & liberales Macedonibus pauperibus in promptitudine & liberalitate non cederetis. Stimulat exemplo Macedonum Corinthios, ut largi sint in contribuendo.

VERS. 7. UT ET IN HAC GRATIA ABUNDETIS] supple, rogo, vel curate. q. d. Curate, ut sicut fide, solicitudine, charitate erga me abundatis, ita pariter & eleemosyna in pauperes abundetis. ita Anselm. vide can. 37.

VERS. 8. NON QUASI IMPERANS DICO: SED PER ALIORUM SOLICITUDINEM] scilicet per exemplum Macedonum, qui tam soliciti fuerunt subvenire pauperibus.

Laudat Apostolus Macedonũ & Corinthiorum charitatem.

ETIAM VESTRÆ CHARITATIS INGENIUM BONUM COMPROBANS) Pro *ingenium bonum*, græcè est, γνήσιον, id est, *ingenuum* (ut legit hic Primasius, Sedulius, Gagneius) germanum, genuinum. q. d. Hæc dico ut charitatis vestræ ingenuitatem, germanitatem, bonitatem comprobem, experiar, perspiciam, eamque aliorum exemplo acuam & accendam. Non ergo *ingenium* hic significat charitatem ingeniosam, ut vult Anselm. q. d. Ut comprobem & ostendam vestram charitatem habere bonum ingenium, cùm sine jussu meo, sua sponte, facit quod bonum illi ingenium suggerit, dictat & suadet. Græcè enim γνήσιον non tale ingenium, sed ingenuum, seu germanam indolem significat: hanc enim noster vocat *ingenium*. Secundò, pro *comprobans* græcè est δοκιμάζων, quod Primò, verti potest propriè, ut probem, explorem; experiar, perspiciam vestram charitatem. ita Syrus & Vatablus. Secundò, ut eam quasi probatam & exploratam quòd Macedonibus non cedat, imò superet, approbem, laudem & prædicem, &, ut inquit Theophyl. probatiorem & fulgentiorem demonstrem. Unde Maldon. in Notis manusc. vertit, *probare aliis cupiens*: δοκιμάζων enim, inquit, hic non effectum, sed affectum significat.

VERS. 9. SCITIS ENIM GRATIAM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI) Novo argumento, Christi scilicet exemplo, ad eleemosynam incitat. q. d. Christus Rex regum propter vos egenus factus est, cùm natus in stabulo, *quia non erat ei locus in diversorio*, pro throno regali, habuit præsepium; pro culcitris, fænum, pro igne, halitum bovis & asini; pro peristromatis, aranearum telas; pro odoramentis, excrementa boum; pro purpura viles panniculos; pro equitatu, bovem & asinum, pro procerum turba, Joseph & Mariam. Sic & tota deinceps vita egenus fuit Christus, & ut græcè, ἐπτώχευσε, hoc est, *mendicavit*; inquit Erasmus. Vnde patet Christum non tantùm pauperem fuisse, sed & verè mendicasse, fuisseq; mendicum.

Exemplum Christi incitans ad eleemosynam.

VT ILLIUS INOPIA VOS DIVITES ESSETIS) spiritualibus divitiis, doctrina scilicet pietatis, peccatorum remissione, justitia, sanctimonia, aliisque virtutibus. q. d. Ego & vos, ò Corinthii Christiani, exemplo Christi eleemosyna vestra pauperes ditate, imò vos depauperate, ut, alios ditetis, si Christo esse velitis simillimi. Vide Anselm. de divitiis & paupertate Christi, & Chrysost. in moral. homil. 17. ubi docet quàm non sit erubescenda Christiano, nec extimescenda paupertas.

Christus nobis laboribus suis via est ad omnem quietem & beatitudinem.

Pulchrè etiam Greg. Nazianz. orat. 1. in pascha, hæc Christi beneficia per antitheses oculis subiicit. *Pauper*, inquit, *factus est Christus, ut nos illius paupertate ditescamus: servi formam accepit, ut nos libertatem recipiamus: descendit, ut evehamur; tentatus est, ut vincamus; contemptus est, ut nos gloria afficiat: mortuus est, ut servet: ascendit, ut ad seipsum trahat humi provolutos in peccati lapsu.* Pulchrè quoque S. August. *Quid factura sunt*, inquit, *divitiæ ejus, cujus paupertas nos divites facit?* Denique ex hisce Apostoli verbis sic infert Beda hic: *Omnes ergo boni fideles sunt divites, nemo se contemnat: pauper in cella, dives in conscientia, securius dormis in terra, quàm auro dives in purpura.*

VERS. 10. ET CONSILIUM IN HOC DO) Græcè γνώμην quod Beza vertit, *sententiam meam edo*; sed perperam: non enim fert sententiam, sed consulit. Nam consilium hoc opponit præcepto, de quo dixit v. 8. *Non quasi imperans dico*. Adde, si sententiam significaret, non dixisset δίδωμι, id est do; sed λέγω, id est dico.

HOC ENIM VOBIS UTILE EST, QUI NON SOLUM FACERE, SED ET VELLE COEPISTIS) *Velle*, ultrò scilicet, ac neminem impellente: hoc enim, ut insinuat Paulus, plus est, quàm *facere*; scilicet rogatum. ita Anselm. Sic Greg. hom. 18. in Ezech. *Habet*, inquit, *improperium hæc ipsa consolatio, dum dicitur, Ab anno priore. Bonum quippe, sed tarde fecerant: atque ideo hoc magister non sine reprehensione laudat. Medicus quippe est qui medicamentum vulneri apponit, quod & ea quæ purgata sunt refovet, & ea quæ putrida inveniuntur, mordet.*

VERS. 11. UT QUEMADMODUM PROMPTUS EST ANIMUS VOLUNTATIS, ITA SIT ET PERFICIENDI EX EO, QUOD HABETIS) Nota. Cùm ait, *Promptus animus voluntatis*; græcizat: græcè enim est, προθυμία τοῦ θέλειν, quod latiniùs & clariùs vertas, *ut, quemadmodum inest vobis promptitudo volendi, sic insit & exequendi*: id est, ut Syrus, ut, sicut incessit vobis voluntatis hujus cupido, sic & facto exequamini *ex eo quod habetis*, id est, pro facultate vestra & opibus Scitum est illud Luciani;

Celeres gratiæ dulciores: quòd si tardior fuerit,
Cujus gratia vana, neque gratia nomine digna.

Et illud:

Bis dat qui citò dat,

VERS. 12. SI ENIM VOLUNTAS PROMPTA EST: SECUNDUM ID QUOD HABET, ACCEPTA EST, NON SECUNDUM ID, QUOD NON HABET] *Secundùm id quod habet*, ut scilicet det secundùm facultates & opes suas q. d. Date quod potestis. ita Ambros. Chrysost. Anselm. Græcè est καθ' ὃ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, id est, *secundùm id quod habet quis, acceptus est, non secundùm id quod non habet*. Et ita in Latinis Bibliis legendum censet Maldon. in Notis manuscr. Verùm Romana, & alia Biblia passim legunt, *secundùm id quod habet accepta est*, scilicet προθυμία id, id est prompta voluntas; idque significantius est & nervosius, ac proinde germanius.

Nota

Perfectio & meritum eleemosynæ & cæterarũ virtutum consistit in promptitudine voluntatis.

Nota hic, perfectionem & meritum eleemosynæ omnisque virtutis consistere inpromptitudine voluntatis, non in multitudine donorum & magnitudine; ita ut coram Deo, ubi promptitudo hæc major est, ibi major sit & virtus, etiamsi ob paupertatem, aut aliam causam in actum externum, sive donationem, exire non possit. Unde ait, Promptitudo accepta est, non donum. Idem patet Marci 12. v. 43. Secundò tamen, ut hæc promptitudo sit accepta Deo, ait D. Thom. quasi vera, seria & efficax, debet exire in actum, secundùm id, quod habet, id est, ita ut pro viribus & opibus det quod potest. Alioqui tantùm velleitas esset, non seria & prompta voluntas; non ergo exigitur ab ea, ut det id quod non habet, ut ait Apostolus. q.d. inquit Theophyl. Qui habet, opus impleat; qui non habet, jam sua voluntate opus implevit. Hinc S. Leo serm. 4. de jejunio 10. mensis: *Subinde*, ait. *æquatur merito, qui distat impendio: quia potest par esse animus, ubi dispar est census.* Et Anselmus: *Hic omnes*, ait, *tam pauperes quàm divites æqualiter dant, si quisque ex tanto det, quantum habet.* Hinc Tertiò, inter æquè divites, vel æquè pauperes liberalior est, & plus meretur qui plus dat; inter in æquales verò, hoc est, inter ditiores, vel pauperiores plus meretur qui proportionaliter secundùm suas opes plura dat, licet geometricè minus det quàm is qui ditior est. Patet Marci 12. 43. Sensus ergo est, q.d. ut v. 11. diximus, *facto perficite ex eo quod habetis*: quia προθυμία, promptitudo & voluntas accepta est & meritoria, *secundùm id quod habet, non secundùm id quod non habet*, id est, si det id quod habet: non enim requiritur ut id det quod non habet. Ita Tobias cap. 4. 9. filio suo præcipit: *Quomodo potueris*, inquit, *ita esto misericors: si multum tibi fuerit, abundanter tribue: si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude.* Et S. August. in psalm. 103. *Si potes*, ait, *dare, da: si non potes, affabilem te fac, Coronat Deus intus bonitatem, ubi non invenit facultatem Nemo dicat, Non habeo: charitas de sacculo non erogatur.* Vnde & subdit hic Paulus.

Quis liberalior sit inter æquè divites, itẽ inter inæquales.

VERS. 13. NON ENIM UT ALIIS SIT REMISSIO, VOBIS AUTEM TRIBULATIO] *Remissio*, id est relaxatio. q.d. Non impero ut tantam eleemosynam detis, qua pauperes lautiùs vivant, vos necessitatem subeatis; sed ut quisque pro viribus ita alienæ consulat necessitati, ut suam non negligat. ita Theophyl. Dico, non impero: quia id consulere possum: est enim consilium Evangelicum, dicit D. Thomas & Anselm. ideoque majoris perfectionis, si omnia bona des pauperibus, ipseque omnino fias pauper. ita enim consulit Christus Matth. 19. 21. *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus*, idque non tantùm si Religionem ineas, sed etiam si maneas in sæculo, uti fecit vidua illa dans duo minuta, Marci 12. quæ vivebat labore quotidiano, totumque lucrum dabat templo, ut ipsa cum Christo pauper fieret, & paupertatis incommoda forti animo subiret. Intellige quæ dixi; dummodo tamen quis in extremam necessitate se non conijciat, nec familiam habeat cui providere teneatur. Addit Theophyl. v. seq. Apostolum hortari Corinthios ut dent supra vires, cùm ait, *In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat.* q.d. Si vis non parvam, sed abundantem mercedem habere, da abundanter; si totam, da totum: ut *abundantia* significet eleemosynam profusam, & supra vires abundantem, qualem in Macedonibus laudavit Paulus v. 3. Ratio est: quia hic est actus summæ & heroicæ eleemosynæ, paupertatis, fortitudinis & spei in Deum.

Eleemosynæ heroicus actus est dare supra vires, imo dare omnia

Exempla eorum qui excelluere in danda eleemosyna

Ita fecit S. Paulinus Nolanus Episcopus, qui suis omnibus in pauperes erogatis, seipsum demum pro viduæ filio in servitutem Wandalis tradidit; cujus liberalitatem laudat S. August. l. 1. de Civit. Dei c. 10. Et gratam Deo fuisse exitus declaravit; cùm servus existens, Dei monitu declaratus & agnitus a Vvandalis, honorificè cum suis omnibus domum remissus est. Idem fecit S. Paula Romana, quæ ita profusa fuit in pauperes, ut, quod toties Deum oraverat, ex voto ei contigerit, nimirum ut moriens debuerit aliena veste & sumptu sepeliri, cùm ne tantillum quidem quod ad funus necessarium esset, sibi reliquum fecisset: qua de causa mirè eam laudat S. Hier. in ejus Vita. Idem fecerunt S. Martinus, S. Joannes Eleemos. & alii multi Verùm *abundantia* hic magis & aptiùs significat abundantes opes Corinthiorum: hasce enim opponit Paulus inopiæ Hierosolymitanorum, quam ex iis levari & suppleri cupit.

A SED EX ÆQUALITATE, IN PRÆSENTI TEMPORE VESTRA ABUNDANTIA ILLORUM INOPIAM SUPPLEAT] q.d. Non impero tantam eleemosynam, qua fiat vobis res angusta domi, pauperibus ampla & laxa: sed qua superflua (hæc enim sunt propria eleemosynæ materia, quam ipsa erogare in pauperes non tantum suadet, sed etiam præcipit) quibus abundatis, eis communicando, suppleatis eorum inopiam, ut utrique habeatis vitæ necessaria, neutri nimis angusta, vel nimis laxa; sicque utrique inter duo extrema inopiæ & abundantiæ ad mediocritatem quamdam & æqualitatem redigamini, ut & dantium copiæ nihil supersit, quasi superfluum; & accipientium inopiæ nihil desit, quasi necessarium. ita Theophyl. VER. 13. & 14.

UT ET ILLORUM ABUNDANTIA, in fide, spe & omni gratia, VESTRÆ INOPIÆ spiritualis SIT SUPPLEMENTUM] dum oratione, & meritis suis eam apud Deum sublevant in hac vita: in altera verò vos morientes recipient in æterna tabernacula: pauperum enim Christi est regnum cælorum. ita Anselm.

UT FIAT ÆQUALITAS] tam in remuneratione, &
B eleemosyna spiritali, quàm temporali, eo modo quo explicui v. 13.

SICUT SCRIPTUM EST] Exodi 16. 18. juxta Septuag. Ex quo loco probat Paulus per exemplum collectionis & comestionis manna, Deum velle ut homines in communione bonorum quamdam colant æqualitatem.

QUI MULTÙM (scilicet manna collegerat) NON ABUNDAVIT præ eo qui minus collegerat: ET QUI MODICUM manna collegerat, NON MINORAVIT] id est, non minus habuit illo qui plus collegerat. VER. 15.

Manna describitur, ejusq; mensura, & collectio.

Nota ex hoc Exodi 16. 18. ita continuo miraculo per 40. annos Deum in deserto pro tot centenis millibus Hebræorum pluisse manna, ut, licet maxima ejus esset copia, singuli tamen illud colligentes, sive avariores multum, sive prigriores parum, cùm domum reversi illud metiebantur, unam tamen mensuram gomor, quæ ad diurnum victum cuique sufficeret, omnes reperirent. Deo vel angelo invisibiliter addente, si minus quam gomor; demente, si amplius quàm gomor collegissent. Sic ergo una tunc cibi mensura erat parvulis, viris, feminis, scilicet gomor, quæ mensura tantum continebat. quantum communiter homo per diem
C comedere solet. Ita Nyssen. de Vita Moysis, Chrysost. hic Anselm. Vatabl. Theophyl.

Deus omnibus necessaria providet secundùm mensuram suæ providentiæ

Causa erat Primo, ut Judæorum avaritiam, gulam, nimiamque cibi & rerum terrenarum curam Deus hac ratione compesceret, ait Chrysost. & Theophyl Secundò, ut hoc continuo miraculo testaretur Deus in omni necessitate ad ejus providentiam esse recurrendum, Deumque suam cuique sufficientem victus mensuram comparare, etsi laboribus minus consequi posse videatur, ut cùm assidemus mensæ, cogitemus Deum nobis pluerè cælo manna. Sic enim & hodie non divitibus modò, sed & pauperibus; ægris etiam & debilibus insuperque multa prole oneratis, quotidianam tamen annonam, quæ satis sit vitæ omnium tuendæ, Deus suppeditat, quæ res consideranti mirabilis & incredibilis videtur, si censum & lucrum exiguum quod faciunt, cum sumptu tanto, & expensis tot capitum familiæ conferat, ut vel ex hoc solo experimento colligere liceat suavem & miram Dei in omnes providentiam. Hinc pauperes suam sortem non doleant, nec multa desiderent. *Nam cùm omnes*, ait Chrysost. *unum ventrem*
D *impleamus, & uno tempore vivamus, & unum corpus tegamus, nihil magis habet dives ex abundantia, neque ex paupertate minus habet pauper; sed uterque victum habet, amictum, & in hoc sunt æquales.*

Nota Secundò. Ex allegorica manna Exodi 16. 18. juxta Septuag. pulchrè invitat Apostolus ad eleemosynam. q.d. Deus æqualem omnibus mensuram dabat manna; ergo par est ut & Christiani paritatem quamdam colant, ut qui abundant opibus, egentibus tribuant, itaque illos in vitæ necessariis sibi æquent, ut ita omnes suis contenti, & necessaria habentes æqualiter vivant. ita Theophyl. ex Chrys.

Ubi adverte, Sicuti divites superflua dando pauperibus eos sibi pares faciunt: ita & pauperes communione meritorum divites sibi adæquant non omnino & geometricè, sed proportionaliter: ita ut neutri in neutro deficiant, vel nimis præ alijs abundent. Nam alioqui nec divites dando pauperibus tantum dant, ut eos sibi æquè divites faciant; nec pauper reddendo diviti preces & spiritualia, dat

æqua-

æquale, sed multò amplius quàm temporale quod accepit: A nec rursus tantum dat spiritualium, quantum habet, ita D. Thomas.

In beatitudine qualis futura æqualitas & inæqualitas.

Analogicè, Chrysost. & Anselm. hæc referunt ad gloriam cælestem, in qua omnes erunt æquales: quod intellige de beatitudine obiectiva: omnes enim eumdem Deum videbunt, illoque erunt saturi & beati: sed in hac visione ac consequenter in gaudio & gloria gradus erunt & disparitas pro ratione meritorum; sicut idem erat manna, imò æquale & æqualiter omnes satians, aliter tamen his, aliter illis sapiebat.

VERS. 16. GRATIAS DEO QUI DEDIT EAMDEM SOLICITUDINEM PRO VOBIS IN CORDE TITI] ut scilicet Titus solicitus pro vobis vestroque profectu ac lucro spirituali vos exhortetur ad beneficentiam in pauperes, ut sequitur.

Nota *Eamdem*, scilicet mecum, qua videlicet & ego solicitè ad hanc contributionem vos exhortor.

QUONIAM EXHORTATIONEM, putà munus exhortandi vos ad eleemosynam, Titus SUSCEPIT] ita Anselmus.

VERS. 17. SUA VOLUNTATE (*atairetos*, sponte sua, me non jubente, aut rogante) PROFECTUS EST AD VOS] ut ad B hoc opus tam pium vos exhortaretur.

VERS. 18. MISIMUS ETIAM CUM ILLO FRATREM CUJUS LAUS EST IN EVANGELIO] prædicando, scilicet Barnabam: hic enim Actor. 13. v. 3. ordinatus est socius Pauli. ita Theodor. Chrysost. Oecum. Verum, quia jam Paulus à Barnaba secesserat, asciveratque sibi Silam Actor. 15. v. 40. hinc meliùs cum Baronio Silam accipe; aut simpliciter cum Anselmo & Hieron. Lucam; hic enim non Apostolus, sed *frater* vocatur, scripsitque Evangelium, & individuus fuit Pauli comes. Vnde & S. Ignat. ad Ephesios scribens hoc idem elogium Lucæ tribuit dicens: *Vt testatur Lucas, cujus laus est in Evangelio.*

Laus D. Lucæ in Evangelio.

VERS. 19. NON SOLUM AUTEM (supple, laudem habet in Evangelio) SED ET ORDINATUS EST AB ECCLESIIS COMES PEREGRINATIONIS NOSTRÆ IN HANC GRATIAM] hoc est: ad gratuitum hoc ministerio colligendi eleemosynas, ut dixi v. 4.

Nota, Pro *ordinatus* est, græcè est *chirotonitis*. manus ei impositæ sunt, id est consecratus est diaconus, vel etiam sacerdos. Diaconi enim erat habere curam pauperum, isque distribuere eleemosynas; sacerdotis verò erat juvare C Apostolum peregrinantem in prædicatione & Sacramentorum administratione. *chirotonia* enim à Græcis vocatur ordinationis Sacramentum; eo quòd in illo Episcopus ordinandis manus imponat, ut patet 1. Timot. 4. v. 14. & c. 5. v. 22. Ita Actor. 14. 22. ubi Noster vertit, *& cùm constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros*; græcè est, χειροτονήσαντες πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, id est, *cùm manus imposuissent presbyteris per singulas Ecclesias*. Vnde patet quòd manus imponere presbyteris, idem sit quod ordinare & ornando constituere presbyteros.

Pro *comes* græcè est *synekdemos*, id est socius, collega.

QUÆ MINISTRATUR A NOBIS AD DOMINI GLORIAM, ET DESTINATAM VOLUNTATEM NOSTRAM] Hoc est, ad alacritatem animi nostri declarandam in hoc tam pio Dei & pauperum obsequio: græcè enim est *prothymia*, id est *animi promptitudo*. ut dixi v. 11. *Destinatam* ergo non significat hic prædestinatam à Deo, ut exponit S. Thomas, sed promptam, paratam, alacrem.

Nota. Pro *imon*. id est *nostram*, jam Græci legunt *ymon*, id est, *vestram* promptitudinem. q. d. ait Theophyl. Hanc gratiam, hoc ministerium eleemosynarum suscepimus ad hoc, ut Deus hac eleemosyna glorificetur, & vos ad eam promptiores reddamini per exhortationem Titi & Lucæ.

VERS. 20. DEVITANTES HOC, NE QUIS NOS VITUPERET IN HAC PLENITUDINE] eleemosynarum & pecuniæ collectæ. Græcè *en adrotiti*, in abundantia, in exuberantia, nummorum scilicet q. d. Misi Titum & Lucam ad eleemosynas tam largas colligendas, ne quis suspicetur eas me mihi ad privatos usus colligere. ita Anselm. Solet enim magna pecuniarum vis obnoxia esse fraudis suspicioni; quia ex tanta copia facile multa clàm demi possunt, ita ut nemo sciat, vel persentiscat.

Paulus à se avertit suspicionem avaritiæ.

VERS. 21. PROVIDEMUS BONA NON SOLUM CORAM DEO, SED ETIAM CORAM HOMINIBUS] Græcum καλὰ significat & *bona* & *honesta*, ut vertit Vatabl. q. d. Procuro & satago honestè agere non tantùm coram Deo, sed & coram hominibus, ne homines etiam suspicaces occasionem habeant aliquid mali, vel inhonesti de me suspicandi. Quapropter ut justè & honestè me hanc collectam administrare ostendam, testes mihi adscisco Titum & Lucam, illis pecuniam bursamque committo, ego eam tractare nolo. Hinc Nota, & disce hoc practicum axioma. Conscientiam Deo, proximo famam debemus: & qui famam negligit, in proximi salutem crudelis est. Vide Anselm.

Conscientiam Deo, proximo famam debemus.

VERS. 22. MISIMUS AUTEM CUM ILLIS ET FRATREM NOSTRUM] Incertum quis hic. Aliqui suspicantur esse Apollo, ait Anselm. Sed suspicantur tantùm, quia Paulus eum nec nominat, nec describit, sed Corinthiis ex præsentia cognoscendum relinquit.

VERS. 23. CONFIDENTIA MULTA IN VOS. q. d. Confidens multùm, & sperans; illos, uti par est, à vobis honestè & amanter excipiendos, idque SIVE PRO TITO] id est, partim ob amorem & venerationem Titi, qui socius est meus & adiutor apud vos. hinc patet Titum, cùm hæc scriberet Paulus, fuisse Corinthi: eò enim ad eleemosynas hasce, aliaque peragenda miserat eum Paulus.

Porro Maldon. supplens verbum *endizite*, id est *ostenderitis*, sic vertit, *sive pro Tito aliquid charitatis ostenderitis, erga me ostenderitis: socius enim meus est*. Verùm non est necesse hic quippiam supplere: sensus enim per se constat, uti jam ostendi.

SIVE FRATRES) Hoc est, sive pro fratribus ceteris qui sunt Apostoli, est antiptosis: Hebræi enim carent casibus. vide can. 37. ita Theophyl. q. d. Partim propter fratres cum Tito submissos, qui sunt Apostoli Ecclesiarum; partim propter Titum ipsum confido, quòd illos dignè, ut par est, suscipietis.

GLORIA CHRISTI) q. d. Qui Apostoli sunt gloria Christi, id est, promovent & illustrant gloriam Christi. Sive ergo, inquit Chrysost. eos ut fratres volueritis excipere, sive ut Apostolos Ecclesiarum, sive ut aliquid in gloriam Christi facientes; multas habebitis occasiones benevolentiæ erga illos.

Est metonymia, *gloria*, id est causæ & curatores gloriæ Christi.

VERS. 24. OSTENSIONEM, QUÆ EST CHARITATIS VESTRÆ, ET NOSTRÆ GLORIÆ PRO VOBIS, IN ILLOS OSTENDITE) Pronomen *quæ* habet epitasin. q. d. Charitatem ostendite insignem in Titum & socios, scilicet eam, quæ decet vos vestramque tam liberalem charitatem pariter & gloriam, id est gloriationem nostram de vobis, ut habent Græca. Noster Interpres solet ad verbum vertere, *pro vobis*, quod nos latiniùs vertimus, *de vobis*; græcè enim est, *iper imon*.

OSTENDITE IN FACIEM, in conspectum scilicet omnium ECCLESIARUM ita Anselmus. significantiùs tamen dicitur *ostendite in faciem*, quàm, Ostendite in conspectum.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit hortari Corinthios ad eleemosynam, ex humano pudore & laude, ne scilicet coram Macedonibus, qui tam liberales fuerant, erubescant.

Secundò, v. 6. ex fructibus eleemosynæ, quòd scilicet ipsa suos eleemosynarios ditet bonis, & præsentibus & futuris.

Tertiò, v. 11. ex gratiarum actione inde in Deum redundante, & lætitia pauperum Christianorum eam excipientium, atque pro Corinthiis suis benefactoribus obsecrantium.

1. Nam

Digitized by Google

1. NAm de ministerio, quòd fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. 2. Scio enim prom-
ptum animum vestrum: pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaja para-
ta est ab anno præterito, & vestra æmulatio provocavit plurimos. 3. Misi autem fratres: ut, ne quod
gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis: 4. ne, cùm venerint
Macedones mecum, & invenerint vos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus vos) in hac substan-
tia. 5. Necessarium ergo existimavi rogare fratres, ut præveniant ad vos, & præparent repromissam be-
nedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem, non tamquam avaritiam. 6. Hoc autem dico:
Qui parcè seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.
7. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem enim datorem
diligit Deus. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: ut in omnibus semper
omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum. 9. sicut scriptum est: Dispersit, dedit
pauperibus: justitia ejus manet in sæculum sæculi. 10. Qui autem administrat semen seminanti, & pa-
nem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justi-
tiæ vestræ: 11. ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gra-
tiarum actionem Deo. 12. Quoniam ministerium hujus officii non solùm supplet ea, quæ desunt sanctis,
sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, 13. per probationem ministerii hujus, glo-
rificantes Deum in obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi, & simplicitate communica-
tionis in illos, & in omnes. 14. & ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminen-
tem gratiam Dei in vobis. 15. Gratias Deo super inenarrabili dono ejus.

VERS. 1. NAM DE MINISTERIO, QUOD FIT IN SANCTOS, q. d. Commendavi vobis in fine cap. præced. Titum cum sociis, non autem eleemosynam, pro qua veniunt: *nam de ministerio*, id est, subministratione hujus eleemosynæ, quæ fit in sanctos, id est pauperes Christianos, EX ABUNDANTI EST] id est, superfluum est scribere vobis, cùm ad illam prompti sponte vestra procuratis, ita Ansel. Nota artem emendicandi eleemosynas commodam esse, si laudes dantium liberalitatem hanc callent egregiè publici viarum & templorum mendici.

Ars mendicandi.

VERS. 2. QUONIAM ET ACHAJA PARATA EST. Refer ad *glorior*. q. d. Glorior apud Macedones, quòd vos, ò Corinthii, & reliqua Achaja parati sitis ad hanc contributionem eleemosynæ, ita ut VESTRA ÆMULATIO, id est, zelus misericordiæ vestræ, quem apud alios prædico, & de quo glorior, PLURIMOS ad imitationem PROVOCARIT] videte ergo, ut ipso facto ostendatis, me verè gloriatum esse, ne & ego confundar & vos.

VERS. 3. NE QUOD GLORIAMUR DE VOBIS, EVACUETUR IN HAC PARTE] Græca clariùs, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ *ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat in hac parte*, ne scilicet falsa appareat, ne inaniter videar gloriatus & falsò, vos esse tam promptos & liberales; si parcos & imparatos vos inveniant Macedones.

VERS. 4. IN HAC SUBSTANTIA] in hac materia laudis & vituperii circa eleemosynas & tenacem avaritiam.

VERS. 5. UT PRÆVENIANT AD VOS] Ita Romana: hoc enim est Græcum *proelthosin*. malè ergo passim, etiam Plantiniana, legunt, *perveniant*. *Præveniant*, inquam, meum & Macedonum ad vos adventum.

ET PRÆPARENT REPROMISSAM BENEDICTIONEM] beneficientiam & eleemosynam vestram.

PARATAM ESSE) ut parata sit: græcismus.

SIC, QUASI BENEDICTIONEM ut videatur spontanea & liberalis benificentia, non verò ab avaris extorta. ita Anselm. & Theophyl. ex Chrysost. Cur liberalis eleemosyna vocetur *benedictio*, dicam v. sequ. Græcum *eylogia* tum benedictionem, tum bonam uberemque collationem sive eleemosynam significat. ita hic Erasm. *eylogia* enim derivatur ab *ey*, id est *bene*, & *lego*, id est, *dico* vel colligo. Unde hasce eleemosynæ collectiones & collationes *logias* vocavit Apostolus 1. Corint. 16. v. 1 & 2. Utraque significatio hic locum habet, hortaturque Apostolus Corinthios tam ad ultroneam & hilarem (quod significat *benedictio*) quàm ad uberem & liberalem *logian*, sive collationem eleemosynarum. Docet hic Apostolus quo animo danda sit eleemosyna; nimirum alacri & liberali, non coacto, constricto, avaro & sordido.

Liberalis eleemosyna est benedictio.

VERS. 6. QUI SEMINAT IN BENEDICTIONIBUS (id est, largiter & liberaliter, ut scilicet multas benedictiones, id est beneficentias, quasi semina in pauperes effundat, hic easdem METET) Deus enim, qui sibi factum putat quod pauperibus fit, non sinit se liberalitate nostra vinci, sed in liberales longè liberalior est, redditque eis A majori copia bona tum corporis, tum animæ.

Magni fructus & fœnora eleemosynæ.

Nota duplicem hæbraismum. Primò, *eylogia* hebraicè ברכה *beracha*, id est *benedictio*, significat beneficentiam; & in plurali benedictiones significant multas & copiosas beneficentias; has enim opponit parcitati, sive parcè seminanti. Sic Axa Josue 15. 19. patri Caleb dicit: *Da mihi benedictionem*, eamque explicat subdens, *Terram Australem & arentem dedisti mihi, junge & irriguam*, Sic Abigail. 1. Reg. 25. 27. offerens sua dona Davidi: *Suscipe*, inquit, *benedictionem hanc quam attulit ancilla tua*. Sic Jacob Genes. 49. v. 25. Joseph filio suo imprecatur dicens: *Benedicat tibi Deus benedictionibus cæli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum, benedictionibus uberum & vulvæ*.

Atque causa est, quam hic innuit Jacob, quare Hebræi beneficentiam vocent *benedictionem*. Quia nimirum sermone pio imitari & significare volunt Dei beneficentiam, quæ omnis nostræ beneficentiæ fons est & origo, ab ejusdem benedictione promanare: Dei enim benedicere est efficax, idemque in re quod benefacere. adeoque Deus solo dicto & jussu suo nobis bona cuncta largitur. Secunda causa est, B quòd Patriarcha & prisci fideles, uti & Eremitæ aliique Sancti novi testamenti, sua dona cum fausta apprecatione & benedictione communicarent. unde ea vocabant *eylogias*. Tertia causa est, quòd suaviùs & molliùs tam dando quàm petendo donum quodvis vocetur *benedictio* potiùs quàm beneficentia. Sic enim & petentes & dantes donum suum modestè extenuant. Unde pauperes honesti eleemosynam petentes quasi rem facilem & exiguam, vulgò petunt benedictiones & divites vicissim eam dantes quasi rem parvam, vocant pariter benedictionem. Addit Theophyl. hac voce Paulum incitare ad eleemosynam hilarem, q. d. Benedictio est quod das: benedictio, inquam, tam pauperis quam tua: Nemo autem benedictionem duas contristatur, sed hilariter eam impertit,

Tres causæ ob quas eleemosyna vocatur benedictio.

Secundus hebraismus pariter & græcismus est, cùm ait ἐπ' εὐλογίαις, *in benedictionibus*, vel beneficentiis, id est. valdè beneficè, vel beneficentissimè: Græcum enim *epi* cum nomine pro adverbio ponitur, ut *in justitia*, id est justè, *in sanctitate*, id est sanctè.

Nota Secundò. Apostolus hic alludit ad Prov. 22. 9. ubi C dicitur. *Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur*. q. d. *Qui parcè seminat, parce & metet*; & è contrario qui beneficè seminat, beneficè & metet. Item suadet Sapiens Eccles. 11. v. 1. *Mitte*, inquit *panem* (eleemosynam) *tuum super transeuntes aquas*, id est pauperes, qui in hac vita viventes præterfluunt ut aquæ, 2. Reg. 14. v. 14.) *quia post tempora multa invenies illum*. q. d. Semina eleemosynam. ut metas ejus fructus: atque licet pauperes sint, aut videantur fore ingrati vel impotentes, ad reddendum, ut beneficium tuum in eos quasi in aquas jactum ac proinde periturum videatur; benefac tamen eis, quia ingens & certa ab eisdem, vel certa à Deo tibi merces reddetur. *Da partem septem* (id est multis) *nec non & octo*, id est pluribus. q. d. Da multis, imò multò pluribus, da tot pauperibus quot potes) *quia ignoras quid futu-*

Ingens merces eleemosynæ etiam ingratis & immerentibus datæ.

futurum sit mali super terram, à quo scilicet per eleemosynam poteris te liberare. Eccles. 11. v. 3. *Si repleta fuerint nubes, imbrem super terram effundent*. q. d. Uti nubes fœcunda copiosam effundit pluviam: pari modo oportet ut cor plenum uti divitiis, ita & charitate, magnas & multas eroget eleemosynas, ita Olimpiodorus, Gregorius Neocæsar. & Vatablus in illum locum.

Nota Tertiò, verba *seminat* & *metet*. q. d. Eleemosyna, uti & alia bona opera sunt semen, quod producit messem gratiæ, imò & bonorum temporalium, ut explicat v. 8. & 10. Unde inferas contra Calvinum, bona opera efficere & mereri præmium. semen enim virtute sua naturali producit fructum & messem: ergo & eleemosyna verè parit præmium non physicè, ut patet, ergo meritoriè.

Bona opera contra Calvinum merentur præmium.

Vers. 7. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, quam parit avarus animus, aut ex necessitate] consulendi suæ famæ, & pudori q. d. Quis det sponte quod vult, non inductus, & quasi coactus mea vel Titi auctoritate; non quia pudet eum minus aliis dare, ut suo honori consulat.

Hilarem enim datorem diligit Deus] Citat Prov 22. 8. juxta Septuag. Pro *diligit* editio Septuag. Caraffæ legit, εὐλογεῖ, *benedicit*. De hilaritate vide dicta Rom. 12. 8. Pulchrè S. August. in psal. 42. *Si panem*, inquit, *dederis tristis, & panem & meritum perdidisti*. Idem serm. 45. *Si bona semina sunt bona opera, quare seminantur cum lacrymis!* Et D. Chrysost. tom. 4. homil. in dictum Pauli, *Oportet hæreses esse: Si alacriter*, inquit, *damus, duplex erit eleemosyna; & quia damus, & quia hilariter damus*. S. Gregorius quoque Moralium 21. cap. 11. exponens illud Jobi: *Si negavi quod volebant pauperibus, & oculos viduæ exspectare feci: Petentem*, inquit, *viduam exspectare, noluit, ut non solùm ex munere, sed ex celeritate quoque muneris bonorum operum merita augeret*: Unde Proverb. 3. 28. scriptum est: *Ne dicas amico tuo Vade & revertere: cras dabo tibi, cùm statim possis dare*. Et Ecclesiastici 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum* Hilari ergo animo, non tristi, non torpido, non tardo, danda eleemosyna; itaque imitabimur Deum, qui hilariter sua bona communicat & effundit.

Hilariter danda eleemosyna.

Charites, seu Gratias, deas pingunt Ethnici veluti tres sorores, mutuo se amplectentes, alio respectantes. Qua pictura significabant dona quomodo sint distribuenda. Prima appellatur Aglaia generositatem significans. melius est enim dare quàm accipere, *Nam beneficium qui accipit, libertatem vendit*, ait P. Syri minus. Secunda Thalia nuncupatur, id est in medio florens cursu. Tertia autem Euphrosyne, gaudium indicans. Lætatur enim in beneficiis, qui dat, & qui accipit. *Hilarem* quippe *datorem diligit Deus*. vide Senecam de Beneficiis.

Vers. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis] Occurrit obiectioni. Dices, inquit, mihi, Si multa dedero, fiam pauper, non potero deinceps domesticis, aliisque magis indigentibus succurrere. ita Theophyl. Huic respondet Apostolus: Ne id metuas; crede & spera in Deum, qui *potens est omnem gratiam* (id est, ut Syrus, *beneficentiam*) *abundare facere in vobis*, ut semper sufficientiam bonorum habeatis, ex qua abundetis in omne opus bonum, ut scilicet assiduè, continuè & abundè facere possitis eleemosynas, aliisque & alius benefacere. q. d. Deus eleemosynarios ditare potest, & assiduè ditat, cùm eis continuò sufficientia bona suggerit & tribuit, ut habeant semper quod erogent, sicque in beneficentia abundent. Id verum esse docet experientia, & patebit v. 10.

Respondetur obiectioni avarorum contra eleemosynas.

Ubi Nota. τὸ *potens est facere*, non tantùm potentiam Dei, sed & actum significat. q. d. Deus potens est facere, & faciet *abundare omnem gratiam & sufficientiam in vobis*, uti exponit v. 10. est enim miosis & metalepsis. Sic rex dicere solet duci belli: Vade, bellum confice, nullis parce sumptibus, ego potens sum & eos ferre, & te ditare, id est, ego eos ferram, & te insuper ditabo ac promovebo.

Nota Secundò. In Græco pulchrè & emphaticè Paulus ludit in verbo πᾶς, illud duplicando, imò triplicando, ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, ut in omni, scilicet negotio, omni tempore, omnem sufficientiam habentes q. d. Non in aliqua, sed in omni necessitate; non in aliquo, sed in omni tempore occurrente; non aliquam, sed omnem sufficientiam, ex qua abundè cuivis succurratis, dabit vobis Deus.

A

Nota Tertiò. Non dicit, ait Theophyl. abundantiam vel exuberantiam, sed αὐτάρκειαν, id est *sufficientiam*, habeatis. αὐτάρκεια est sufficientia; qua quis sibi suisque sufficit. Vel Secundò, qua quis sua sorte contentus, sibique ac suis sufficiens plura non desiderat. Sic Deus solus propriè dicitur αὐτάρκης, ut qui nullo egeat, & totus in seipso acquiescat: talis est eleemosynarius. Avarus contra insatiabilis est: nam *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ*, sic & divitiæ. Hinc *semper avarus eget*. αὐτάρκεια, id est sufficientia, inquit Clemens lib. 2. Pædag. c. 12. est virtus per quam contenti sumus; sive, est habitus contentus rebus iis, quibus oportet, & qui per se ea acquirit quæ ad beatam vitam conferunt. Unde Hippias (teste Suida verbo *Hippias*) finem bonorum constituebat αὐτάρκειαν, id est, animum sua sorte contentum. Quin & Epicurus dicere solebat: *Sufficientia res est omnium ditissima*. uti narrat Clemens Alexandr. lib. 6. Stromatum. Quo sensu dixit Cicero paradoxo 1. *virtutem ad beatè vivendum se ipsa contentam esse*. Et Socrates apud Platonem dialogo 3. de Legibus ita precatur & optat: *Tantum mihi sit auri, quantum ferre queat non alius quàm vir temperans*. De hac sufficientia plura dicam S. Timoth. v. 6. & Philipp. 4. 11.

Deus solus αὐτάρκης avarus insatiabilis.

αὐτάρκεια finis omnium bonorum, omniumque ditissima.

B

Vers. 9. Sicut scriptum est: psal. 111. 9.) Dispersit] scilicet ubique, omni necessitate, loco, tempore, vir misericors (qualis fuit S. Laurentius, uti de eo canit Ecclesia) sua bona & suas eleemosynas: sicut qui seminat, undique spargit suum semen. Vult enim Apostolus probare quòd Deus in eleemosynariis faciat abundare omnem gratiam, id est beneficentiam, & ad illam det omnem sufficientiam, uti præcessit. Id probat, quia ex hac sufficientia eleemosynarius *dispersit*, id est, undequaque sparsit & spargit suum eleemosynæ semen, non in convivas; non in veneres; sed in pauperes. Unde Oecum. verbo *Dispergit*, inquit, significat exuberantiam eleemosynæ. Secundò, ita *dispersit*, ut tamen nõ abiecerit, aut perdiderit, quia, ut sequitur.

Justitia ejus manet in sæculum sæculi] *Manet*, scilicet in Dei memoria & æterna mercede, quasi segete & messe. Sicut agricola dum spargit semen, non perdit illud, sed terræ mandat, ut cum fœnore decupium recipiat. Immortalis ergo est eleemosyna, & eleemosynarium immortali gloria beat. Unde & subiicit, *In memoria æterna erit justus, ab auditione mala non timebit, & cornu ejus*, id est dignitas, robur, ut ait ibidem Theodor. ac potentia ejus, *exaltabitur in gloria*; id est, gloriosè accrescet indies, usque dum summè exaltetur in gloria cælesti.

C

Eleemosyna est immortalis.

Justitia] Id est, beneficentia ejus non perit, sed manet coram Domino, ut eam remuneretur præmiis & præsentibus & æternis. *Mercatura & negotiatio, cælum est: da panem, & accipe paradisum parva da, & magna suscipe: da mortalia, & recipe immortalia*, ait S. Chrysost. homil. 9. de pœnitent.

Nota, in Script. eleemosynam, quæ est actus misericordiæ, vocari *justitiam*, tum quia magna pars est justitiæ generalis, quæ est complexio omnium virtutum, tum quia justitiæ & sanctitatis indicium est: sancti enim sunt misericordes; contra *viscera impiorum crudelia*, inquit Sapiens Proverb. 12. 10. Tertiò, quia ad justitiam disponit, eam meretur, (primam quidem de congruo, secundam autem, hoc est, augmentum justitiæ, de condigno) conservat & auget. Unde solis misericordibus Christus dat coronam justitiæ, Matth. 25. 35. Hinc duris & obstinatis in malo suadenda est quasi ultimum remedium eleemosyna, uti Daniel superbo Nabuchodonosori suasit: *Peccata tua eleemosynis redime*. Dan. 4. 24.

Eleemosyna cur vocetur actus justitiæ.

D

Vers. 10. Qui autem administrat semen seminanti et panem ad manducandum præstabit, et multiplicabit semen vestrum] Occurrit secundæ obiectioni ortæ ex versu psalmi jam citato, *Dispersit*, &c. *justitia ejus manet in sæculum*, &c. q. d. Obiiciet rursum aliquis ex illo versu psal. Benè probas, Paule; eleemosynam manere in mercede cælesti; sed nondum video, quomodo inde probes nos per eleemosynam non de pauperandos; manet ergo prior obiectio nostra. Si largam dem eleemosynam; fiam pauper, nec potero aliis deinceps succu-

Non depauperantur qui largas dant eleemosynas.

curere. Huic respondet, contrarium tacitè significari & educi ex eodem versu psalmi citato: sicut enim herus, qui colono suo semen administrat, ut suum agrum seminet, eidem panem ad manducandum præstat; & in messe, cùm messis eum facit participem, multiplicat ei semen, id est grana seminata; ut pro uno modio quem seminavit, tres recipiat, quos rursum seminare possit, ut rursus longè plura in messe recipiat, & ita deinceps seminando semper amplius, semper longe plus metat: ita multò magis Deus, qui eleemosynariis dat bona quæ dispergant in pauperes, dabit & panem ceteraque vitæ necessaria; insuper & multiplicabit semen, id est, bona quæ rursum seminent, & dispergant in pauperes: est enim Deus, quasi herus noster; nos coloni ejus; ager Dei, sunt pauperes; semen, eleemosyna. Deus itaque nos quasi colonos suos vult hoc semen, id est eleemosynam, in hunc agrum, hoc est in pauperes, dispergere; multò ergo magis dabit nobis ipsis alimoniam & messem, id est bona, quæ rursum & assiduè in hunc agrum vult seminari. Notent hic divites opes sibi datas à Deo quasi semen, quod assiduè in pauperes disseminent, non ut in iis arcas impleant, vel in vestium, domorum ac conviviorum luxum profundant. *Est liberale officium*, inquit Cicero, *serere beneficium, ut possis metere fructum*.

Tiberium Imp. Christianum ab eleemosyna mirè laudat Gregor. Turon. li. 5. Hist. Gallic. cap. 39. ejusque ait fuisse hanc vocem Imperatore dignam, *Non deerit fisco nostro, tantùm pauperes eleemosynam accipiant, aut captivi redimantur. Hic est enim magnus thesaurus, dicente Domino: Thesaurizate vobis thesauros in cælo. Ergo de quo Deus dedit, congregemus per pauperes in cælo, ut Dominus nobis augere dignetur in sæculo.* Hinc Deus ejus opes mirè adauxit: cùm enim crucem in pavimento sculptam, ex veneratione attolli juberet, ingentem sub ea reperit thesaurum, in quo erant plus quàm mille auri centenaria. Cumque inde copiosiùs solito largiretur pauperibus, Deus alium majorem thesaurum à Narsete duce Italiæ olim paratum, ei dedit. Inventus fuit is in cisterna quadam, quam dum effodiunt, tantum auri argentique repererunt, ut per multos dies vix evacuari posset, de hoc thesauro lege Baron. tom. 7. anno Christi 582. num. 6. & 7.

PRÆSTABIT] Græcè est χορηγῆσαι, [illegible], quod Theophyl. Erasm. & Vatabl vertunt per optativum, *præstet, multiplicet, augeat*. Noster cùm Syro vertit in futuro, *præstabit, multiplicabit, augebit*, idque melius; nam vult eis metum eximere paupertatis, ut dixi; hunc autem nemo eximet optando, sed asserendo, & promittendo panem, semen & fruges. Videtur ergo Noster legisse χορηγήσει, [illegible], in futuro, aut, ut Erasmus intellexit [illegible], est præstare, id est, *præstabit*: vel potiùs, ut Vatabl. respicit ad [illegible] v. 8. ut idem hic repetendum relinquat. q. d. *Potens est Deus* [illegible] (qui sunt infinitivi) *præstare, multiplicare, augere* semen vestrum, &c.

Eleemosyna dicat, & opes confluunt ad eos qui erogant illas.

MULTIPLICABIT SEMEN VESTRUM] id est bona temporalia. *Sicut enim semen* (ait Basil. homil. 13. de eleemosyna) *in terram jactum fructum fert centumplum, ita & eleemosyna data pauperi. Si ergo*, ait, *unus tantùm tibi sit panis & ad fores rogatur, deprome illum, & tollens manus in cælum dic: De modico do fratri, & tu Domine da mihi periclitanti, nec dubita, quin panis, quem in hac dabis penuria, agricultura semen ad copiam ministrabit*. Idem Basil. in illud Luc. 12. *Destruam horrea mea: Sicut*, ait, *putei continuò exhausti, & copiosiore & pulchriore fluunt aqua; dimissi verò & quieti, facilè putent: sic & opes reconditæ inutiles sunt, translatæ in pauperes fructum pariunt*. Idem eadem putei similitudine confirmat Clemens Alexandr. l. 3. Pædagogi c. 7. qui & aliam adhibet uberum similitudinem: Sicut, inquit, ad ubera quæ suguntur, vel mulgentur, lac solet confluere; ita & opes confluunt ad eos qui errogant illas.

Idem docet S. Cyprianus tract. de Opere & eleemosyna, additque optimam hereditatem, quam parentes liberis relinquunt, esse eleemosynam, & quo plures sunt filii, eo majorem faciendam eleemosynam, idque probat exemplo viduæ Sareptanæ 3. Reg. 17. Tobiæ 4. v. 7. Hinc Sapiens ait Proverb. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit; qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam*. Et David. psal. 36. 26. *Tota die miseretur & commodat, & semen illius in benedictione erit.*

Exempla eorum qui non depauperati, sed ditati sunt dando eleemosynas.

Exempla sunt plurima & stupenda apud Leontium in Vita S. Joannis Eleemosynarii, qui cum Tito Imp. diem se perdidisse deflebat, quo non dedisset eleemosynam. *Etsi totus*, ait, *orbis veniret Alexandriam, non arctaret nostram & liberalitatem & opes*: idque didicit ex visione quadam virginis, id est misericordiæ, quæ Deo astans omnia ab ipso vita est sibi impetrare. Hinc sanctus hic Joannes, cùm non haberet quod erogaret, suo eleemosynæ studio non rarò per miraculum stannum & mel in aurum mutabat, & quo plus dabat, eo plus ei offerebatur quod erogaret, adeoque tam ipse cum Deo, quam Deus cum ipso de liberalitate decertare videbatur. Tandem moriens cum dimidium nummi sibi restaret, Hoc, ait, fratribus ac dominis meis, meis pauperibus dari jubeo, ut totum Christo reddam.

Sic Sophron. in Prato spirituali (qui liber citatur & laudatur in Synodo Nicena II. generali actione 4.) c. 185. narrat marito cuidam rem suam augere volenti consilium ab uxore datum, ut id quod habebat in pauperes errogaret; fore enim ut cum lucro illud reciperet. Hoc ipse secutus solidos suos distribuit in egenos, & pro quinquaginta recepit trecentos.

Pulchrius verò exemplum habet idem Sophronius cap. 195. de Evagrio philosopho, qui cùm audisset in ecclesia, centumplum dari in cælo pro eleemosyna, libras sexaginta dedit Synesio Episcopo distribuendas pauperibus, accepta ab eo syngrapha quòd pro una centum in cælo esset accepturus, jussitque moriens filiis, ut syngrapham hanc manui suæ dum sepeliretur insererent. Quo facto die tertio à morte apparuit Evagrius in somniis Episcopo dicens: Vade ad sepulcrum meum, & recipe chirographum tuum, nam debitum commune recepi, imò centuplum à Christo & à te promissum. Manè Episcopus cum clero ivit ad sepulcrum, ex manu Evagrii syngrapham accepit, cujus hic erat tenor: *Evagrius philosophus Episcopo suo. Noluerim te pater ignorare quòd pecuniam omnem quam tibi vivens dedi, centuplicatam, sicut promiseras, recepi, quare nulla debiti ratione mihi astringeris:*

Similia sunt in Vita S. Linduinæ, & aliorum Sanctorum. Hinc Chrysost. *Eleemosyna*, ait, *dicitur semen, quia non est sumptus, sed reditus*. Quod probè intellexisse credibile est S. Deusdedit, qui, ut refert Martyrologium Romanum x. die Augusti: cùm ipse inops esset, tota tamen hebdomada quæstum omnem, quem fecerat labore manuum suarum, errogabat in pauperes die sabbati, spe reditus illius cælestis adipiscendi.

Si prolis tuæ curam geris, relinque eis chartulam scriptam (bona scilicet pauperibus testamento relicta) *in qua Deum debitorem habes*, inquit S. Chrysost. Cujus rei exemplum illustre exstat in Sophronio c. 201. de nobili quodam patricio Constantinopol. qui moriens bona sua relinquens pauperibus filio dedit curatorem Christum, nec spes eum fefellit: Christus enim filio nobilem & divitem æquè ac piam sponsam procuravit. Et homiliam 33. ad populum Chrysost. scripsit hoc titulo: *Quòd eleemosyna est ars omnium quæstuosissima*. Si vis ergo fœnerari, fœnerare Deo dando eleemosynam: quia, ut scriptum est Proverb. 19. 17. *Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei.*

Eleemosyna ars omnium quæstuosissima.

Triplex eleemosynæ fructus.

ET AUGEBIT INCREMENTA FRUGUM JUSTITIÆ VESTRÆ] augebit proventus justitiæ & charitatis vestræ, scilicet dabit incrementum gratiæ hic, & gloriæ in cælo, ita Theophyl. *Fruges* enim intelligit divinæ & æternæ remunerationis, ait Anselm. Triplicem enim eleemosynæ fructum hic videtur assignare Apostolus. Primum; cùm, ait, *Panem ad manducandum præstabit*; Secundum, cùm subdit, *Et multiplicabit semen* (opes) *vestrum*; Tertium spiritalem, cùm concludit, *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*. Hoc sensu S. Anselmus (ut refert Edinerus in ejus Vita) cum Cantuariensium urbem ingressus ad visitandum Lanfrancum Archiepiscopum, magno honore & amore à civibus exciperetur, eis charitatis laudem & meritum explicans & rependens dixit, *eos qui charitatem faciunt, aliquid majus habere quàm is cui charitas fit & exhibetur. Hic enim, inquit, recipit aliquid temporale tantùm: illi verò recipiunt spiritalia, & æternas gratias à Deo exspectant*. Hoc significat Christus illo suo apud mundanos divites paradoxo, cùm ait: *Beatius est magis dare quàm accipere*, Actor. 20. v. 35.

Secun-

Secundò; idem Anselm. simpliciter hic accipit fruges bonorum temporalium. q. d. Deus fruges & opes vestras crescere faciet, ut semper magis ac magis eleemosynam dare sufficiatis, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ. Id est, multò abundantiora dabit incrementa frugibus, quas promeretur justitia vestra: justitia enim est, ut quia Deus homini dat, retribuat ex eo homo, & det illi cui deest: & quia vos hujusmodi justitiam servatis, ut, sicut Deus vobis non habentibus tribuit, ita & vos aliis qui non habent tribuatis, idcircò divinitus augentur incrementa frugum vestrarum. Hinc rectè eleemosyna dicitur *semen*, quia semel eam seminans bis metet, in hoc scilicet sæculo, temporalium; in futuro cælestium bonorum copiam, hactenus Anselm. & rectè: videtur enim Apostolus explicare quod dixit, *multiplicabit semen vestrum*, illudque inculcare, quòd scilicet eleemosyna dantem non depauperet, sed ditet, ut omnem paupertatis timorem, qui passim homines ab eleemosyna avertit, quemque passim concionatoribus & monitoribus obiiciunt, ex animis Corinthiorum, omniumq; Christianorum evellat.

Eleemosynam seminans bis metet.

Ubi tamen Nota. Simpliciùs *fruges justitiæ* hic intelliguntur fruges beneficentiæ, sive natæ ex beneficentia, videlicet opes, quas beneficis Deus quasi messem seminantibus reddit. Incrementa enim frugum non sunt aliud quàm seges & messis quæ ex semine jam dicto succrescit. Cùm ergo clarum sit Apostolum dum dixit, *Multiplicabit semen vestrum*, per semen intellexisse opes in pauperes erogandas; clarum quoque esse videtur, dum mox subdit: *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*, eum per hoc non aliud intelligere quàm segetem & messem similium opum, bonorum temporalium ex semine eleemosynæ Dei nutu succrescentem. Quale enim est semen, talis est & seges, sive messis. Hanc enim semini quasi correlativum opponit Apostolus; perinde ut merces meritò opponitur & correspondet. Atque hic videtur esse genuinus sensus & mens Apostoli: idque patet tum ex jam dictis: tum ex eo quòd hoc, ut dixi, respondeat objectioni avarorum, qui se ab eleemosynis excusant, quòd per eam redigendi sunt ad paupertatem bonorum non spiritualium, sed temporalium. Unde contra eos asserit hîc Paulus, eleemosynam non depauperare, sed potiùs eos qui eam dant, ditare bonis temporalibus: tum denique ex eo quòd de bonis spiritualibus quæ affert eleemosyna, jam egerit v. 8. & 9. eaque rursum resumat v. 11. ut patebit ibidem ex Græco. Idem clariùs significant Græca hoc versu: καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, *multiplicabit semen vestrum, & augebit fruges*, vel fructus, *justitiæ vestræ*: γένημα enim est fructus, qui à justitiæ, id est beneficentiæ, semine generatur, semen scilicet ipsum in messe cum fœnore auctum & redditum, dum pro uno seminato semine viginti aut triginta succrescunt & renascuntur. Idem ergo in eleemosyna solere Deum facere, & rependere docet hîc Paulus.

Quenam hic voces Apostolus incrementa frugum.

Nota Secundò. Alludit ad divitum possessiones & latifundia. q. d. Beneficentia est quasi ager, & prædium fertilissimum, quod eleemosynariis copiosas & perennes fruges profert & progerminat ex semine suæ eleemosynæ. Primò enim dat panem, id est victum, eleemosynario; Secundò, multiplicat semen, id est opes seminandas in pauperes; Tertiò, auget insuper incrementa frugum, dando copiosam messem & opes, quibus eleemosynarius in se suaque familia & statu accrescat & locupletetur. Hæc enim tria herus temporalis præstat colono suo fideli & sedulo: multò ergo magis eadem præstabit Deus eleemosynario, qui est quasi Dei colonus, ut dixi suprà.

Eleemosynarius est Dei colonus.

Vers. 11.

Ut in omnibus locupletati abundetis) Τὸ *ut* non est in Græco, sed tantùm, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι, in omnibus locupletati: quod referendum est & connectendum cum v. 8. (versum enim nonum & decimum quasi per parentheses interiicit Apostolus.) q. d. Ut abundetis in omne opus bonum πλουτιζόμενοι, *locupletes & copiosi, abundetis*, inquam, *in omnem simplicitatem*. Simile hyperbaton est c. 8. v. 20. & c. 9. v. 4. Vide can. 28.

Simplicitatem (candidam liberalitatem. Ita Chrysost. vide dicta c. 8. 2.) quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo) q. d. Hæc vestra simplicitas & liberalitas facit, ut ego, omnesque mei, imo & Christiani, apud quos eam deprædico, gratias agant Deo quòd vobis tam pium misericordiæ affectum indiderit.

A Quoniam ministerium hujus officii non solum supplet ea quæ desunt sanctis; sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino] *Ministerium hujus officii*, administratio scilicet hujus collectæ eleemosynarum, græcè est, ἡ διακονία τῆς λειτουργίας, hoc est, diaconia hujus liturgiæ: quasi in hoc officio, id est, in collecta eleemosynarum, fit liturgia, id est, Missæ sacrificium, scilicet, mysticum, in quo Corinthii quasi offerentes victimam eleemosynæ, sint sacerdotes; altare, sint pauperes; sacrificium, sit eleemosyna; Paulus, sit diaconus, hoc est, minister exhortans, procurans, colligens, deferens, distribuens eleemosynam, per quem omnes tum pauperes eleemosynam recipientes, tum divites eam dantes, Christique gratiam & spiritum videntes & collaudantes, excitentur ad gratiarum actionem in Domino, id est, apud Dominum. *Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur*; ait S. Cyprian. tract. de Opere & eleemosyna. Ita Chrysost. qui in morali homil. 20. *Cùm vides*, inquit, *pauperem, corpus Christi, aram Christi te videre puta, & reverere, ac* B *eleemosynæ sacrificium offer; ex quo gloria, & gratiarum actio quasi fumus ascendat ad Deum*. Sic eleemosyna est εὐχαριστία, id est gratiarum actio, & sacrificium Eucharisticum non propriè dictum, ut patet, sed metaphoricum & mysticum: sic prædicationem Evangelii, & Gentium conversionem vocat sacrificium, ut dixi Rom. 15. 16. Hinc pulchrè Nazianz. orat. de cura pauperum: *Nullo*, inquit, *ex omnibus re Deus perinde ac misericordia colitur: quoniam nihil aliud tam peculiare est Deo, quàm illa; utpote ante quem misericordia & veritas præcedunt*. Mox idipsum probat exemplo Christi, qui factus est pauper, ut nos ejus deitate locupletemur. Deinde ostendit nos per misericordiam Deum imitari, & quasi deos fieri: *Pius*, inquit, *infortunato Deus, misericordiam Dei imitando. Nihil enim adeò divinum habet homo, quàm benefacere. Discas ergo viscera aperire indigentibus: da pro magno promptitudinem (si nihil aliud habes) ad lacrymulam. Magnum enim remedium afflicto est misericordia.*

Vers. 12.

Eleemosynam dans offert Deo sacrificium

Per probationem ministerii hujus) q. d. Dum probant & collaudant homines hoc pium ministerium eleemosynarum, excitantur, ut Deum Christumque glorificent, eique gratias agant, utpote cujus lex & gratia hanc vobis Christianis eleemosynam suasit & persuasit. Secundò, sic accipi potest, *per probationem*, id est, explorationem & experientiam, & hoc etiam significat Græcum δοκιμῆ. q. d. Dum probant & experiuntur vestram charitatem & eleemosynam, quàm eis ministramus, tunc Deum glorificant. Vers. 13.

C

Glorificantes] dum glorificant Deum est hebraismus: participium ponitur pro præsenti, juxta can. 29. & intelligitur, Deum. Hebræi enim sæpè litteras serviles, adverbia & conjunctiones subaudiunt.

In obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi] Est hypallage, pro *in confessione obedientiæ vestræ*. q. d. Glorificant Deum, quia vos factis & eleemosynis confitemini & profitemini obedientiam erga Evangelium Christi; id est, vos obedire Evangelio, præceptis scilicet & consiliis Christi, qui tantopere suadet & præcipit charitatem & misericordiam. Ita Chrysost. Se- D cundò, si quis propriè, eoq; ordine quo posita sunt, verba hæc accipere velit, sensus erit: Glorificant Deum in obedientia vestra qua confitemini & profitemini Evangelium Christi. Unde Syrus: *glorificant Christum quod subditi sitis confessioni Evangelii Christi*.

Obedit Christi Evangelio & consiliis Christi, qui dat eleemosynam.

Nota hebraismum, *in Evangelium*, id est, erga Evangelium, vel Evangelii. Hebræum enim ב *bet*, id est *in*, sæpè ponitur pro regimine genitivi.

Et simplicitate communicationis in illos, et in omnes) q. d. Non solùm in obedientia vestra glorificant Deum, sed etiam in eo quòd vos simpliciter, id est, tam candidè & liberaliter, communicatis vestra bona ipsis, omnibusque aliis egentibus. Quid sit simplicitas, dixi c. 8. 2. Vers. 14.

Et in ipsorum obsecratione pro vobis) Refer ad *glorificantes Deum*. q. d. Pauperes Hierosolymitani, qui vestram eleemosynam recipiunt dû pro vobis orant & obsecrant, glorificant etiam Deû: sicq *dum gratiarum actio*, ait Cyprian. serm. de Opere & eleemosyna) *ad Deum pro eleemosynis pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur.*

DESIDERANTIVM (refer ad *ipsorum*, nimirum pauperum Hierosolymitanorum) vos]scilicet videre, vobisque frui.

VERS. 15 GRATIAS DEO SVPER INENARRABILI DONO

A EJVS) *Dono* scilicet charitatis & eleemosynæ vestræ; ex quo tam multa bona, totque Dei laudes undequaque redundant, ut meritò dicatur inenarrabile. Vide Chrysost.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, hoc cap. & duobus sequentibus Paulus pro suo apostolatu apologiam texit contra pseudoapostolos, qui Paulum quasi vilem & abiectum deprimebant, eumque nimia severitatis, audacia & insolentia accusabant. Hic ergo docet Paulus arma sua non esse carnalia, sed spiritualia, eaque potentissima, utpote quibus tum omnes mundi munitiones, consilia & sapientiam prosternat; tum ulciscatur omnem inobedientiam.

Secundò, v. 12. pseudoapostolis se opponit, quòd illi falsò provincias à se obitas & conversas jactarent, cùm ipse verissimè plurimas obivisset & convertisset.

1. IPse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. 2. Rogo autem vos ne præsens audeam, per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tamquam secundùm carnem ambulemus. 3. In carne enim ambulantes, non secundùm carnem militamus. 4. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, 5. & omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, & in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, 6. & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia. 7. Quæ secundùm faciem sunt videte. Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se: quia sicut ipse Christi est, ita & nos. 8. Nam, & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in destructionem vestram: non erubescam. 9. Vt autem non existimer tamquam terrere vos per epistolas: 10. quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graves sunt & fortes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: 11. hoc cogitet qui ejusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto. 12. Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis. 13. Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundùm mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi usque ad vos. 14. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: usque ad vos enim pervenimus in Evangelio Christi. 15. non in immensum gloriantes alienis in laboribus: spem autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundùm regulam nostram in abundantiam, 16. etiam in illa, quæ ultra vos sunt, evangelizare, non in aliena regula in iis quæ præparata sunt gloriari. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat.

Agit contra pseudoapostolos.

NOta, hos pseudoapostolos gloriæ Pauli invidisse, eamque elevare, & sua eloquentia, jactantia, calumniis obscurare voluisse. Hos fuisse Judæos patet c. 11. v. 22. fuisseque lucri & gloriæ avidos, jactabundos ac importunos homines, patet c. 11. 20. Christum prædicasse saltem in speciem, patet c. 11. v. 4. sed sensim occultè & subdolè judaismum voluisse inducere, & errores suos ac hæreses, patet c. 11. v. 3. 12. 13. Tales fuere Cerinthus, Ebion, aliique judaizantes, qui Paulum quasi legis suæ apostatam dirè sunt insectati. Vnde & contra Cerinthum toto c. 15. epistolæ 1. resurrectionem fore demonstravit, ut ibi diximus.

Cerinthus & Ebion hæretici Pauli adversarii.

VERS. 1. IPSE AVTEM EGO PAVLVS) q. d. Hactenus aliorum, scilicet pauperum, personam & negotium egi, jam meum ago, & ex meo affectu loquor.

OBSECRO VOS) ut monita mea & jussa de recta & Christiana vita, quæ præscripsi quasi vester Apostolus, observetis.

PER MODESTIAM (ἐπιείκειαν, comitatem, lenitatem, humanitatem) CHRISTI) Obsecrat per mansuetudinem & lenitatem Christi, ait Theoph. ut eam revereantur, ejusque reverentia & amore Paulum obsecrantem amanter audiant, excipiant, obediant. Secundo, ut significet se Christi mansuetudinem imitari, non severitatem: q. d. Non impero, cùm ex apostolatu id possem, sed obsecro per mansuetudinem Christi, quam imitor, & præ me fero: Christus enim in corripiendis, docendis, dirigendisque hominibus, miram ostendit patientiam, clementiam, modestiam, ut cùm Matthæum, Magdalenam, aliosque peccatores in

Modestia et suavitas Pauli in corripiẽdis peccatoribus.

B gratiam recepit, omnem eis culpam & pœnam sine ulla verberum aut verborum asperitate benignissimè condonavit.

IN FACIE QVIDEM HVMILIS SVM (quando præsens sum, facie & specie externa humilis & abiectus videor, de quo v. 10.) ABSENS AVTEM CONFIDO IN VOBIS) Græcè θαῤῥῶ, liber & audax sum erga vos. Est mimesis: ita enim dicebant, ut v. seq. colligitur, Pauli detractores pseudoapostoli: Quid tanti facitis Paulum? humilis est, vilis, abiectus homuncio inter vos; Apollo verò & alii longè plus habent gratiæ & eloquentiæ; ipse coram illis comparere non audet; illis comparatus, imperitus videtur & barbarus: quid ergo sibi arrogat, quid præsumit absens; cùm tam minaces ad vos mittit litteras, cùm ita arguit, imperat, obiurgat, excommunicat? Sunt ergo hæc pseudoapostolorum verba, quæ usurpat, repetit & imitatur Paulus: q. d. Non sum tam imperiosus, tam audax, tam severus, tam minax, cùm absens sum, ut ipsi me, mihi detrahentes, describunt: sed obsecro vos per mansuetudinem Christi. Simile v. 9. & 10. Ita Chrysost.

Pseudoapostolorum in Paulum calumniæ

C ROGO AVTEM VOS (ut mea monita amanter excipietis, uti v. præced. obsecravi) NE PRÆSENS quorumdam videns inobedientiam, rebellionem, contumaciam, AVDEAM (audacia ac potestate mea utar, eisque excommunicationem, aliamve pœnam spiritalem infligam) PER EAM CONFIDENTIAM, id est libertatem, QVA EXISTIMOR AVDERE IN QVOSDAM] hoc est, quam putant me insolentiùs in quosdam exercuisse. Ita Anselm. Sed Theophyl. Græcum λογίζομαι, non passivè, id est existimor, sed activè accipit pro existimo: q. d. Cogito & in animum induco audere, & audacter punire quosdam malevolos. VERS. 2.

QVI

Qui arbitrantur nos, tamquam secundum carnem ambulemus) tamquam carnaliter vivamus. Secundò, & genuinè ad mentem Apostoli, tamquam carnalibus mediis, carnali, scilicet, humanaque ac politica prudentia, industria, astutia utar, ut, cùm non ausim præsens comparere, vel imperare, absens id faciam per audaces & minaces litteras.

Pulchra eorum descriptio qui secundùm carnem ambulant.

Nota. Apostolus secundùm carnem ambulare, militare, gloriari dicit eos, qui carnalium & politicorum hominum more animaliter vivunt, ambulant, gloriantur in specie & apparentia externa, in rebus & dotibus externis, videlicet in nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, prudentia, iisque quasi armis nituntur ad favorem & plausum hominum, ut omnes sibi concilient ac subiciant; adversarios verò deiiciant, confundant, supplantent. Patet: quia armis hisce carnalibus opponit v. 4. spiritalia; id est, internam ac spiritalem suam potestatem ac gratiam, quam à Christo accepit. Sic cap. seq. v. 18. ait pseudoapostolos gloriari *secundum carnem*, id est carnali, externa, humana nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, &c. Sic c. 5. v. 15. & 16. dixit se neminem, ne Christum quidem, nosse secundùm carnem. Sic c. 2. epist. 1. animalem & carnalem philosophorum oratorumque sapientiam, Christi & Christianorum, ac maximè Apostolorum, spiritali sapientiæ opponit. Sic ad Galatas 3. 3. ait: *Sic stulti estis, ut, cùm spiritu* (id est spirituali doctrina & lege Christi, *coeperitis*, *nunc carne* (hoc est carnali circumcisione & lege Mosis) *consummemini*, ait Chrysost.

VERS. 4. *Quænam sint arma carnalia.*

Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt] *carnalia* vocat, quæ serviunt militiæ aut vitæ carnali & corporali, ut honores, voluptates, potentia sæculi hujus, hisce enim non sunt usi Apostoli ut mundum expugnarent, Christoque subiicerent. Vel potiùs, ut dixi, *arma carnalia* sunt artes scientiæ, rationes, praxes humanæ, facundia, adulationes, jactantia, simulationes, affectata gravitas & prudentia, quibus mundi homines utuntur, ut apud suos sibi auctoritatem parent, & reverentiam concilient, cum vera & certa auctoritas sit donum Dei, & non tam donis externis, vel assumpta gravitate, quàm virtutis, prudentiæ & sanctimoniæ ostentatione & opinione comparetur, ut Paulus & Apostoli sibi eam compararunt.

Sed potentia Deo] valida & efficacia per Deum, &, ut Syrus, חילא *chaila*, id est virtus, sunt Dei: quia Deus per ea potenter operatur in animis audientium, eosque ad fidem convertit, & prædicationem nostram persuadet, nobisque & Christo subiicit, & dicto audientes facit, ut quidquid volumus, dicimus, suademus, eis persuadeamus, & ab eis impetremus. Hæc arma, ait Anselm. sunt Primò, vehementia spiritus & zeli; Secundò, efficacia prædicationis, ut Deus videatur verbis nostris pondus ac energiam indere & inflare; Tertiò, sapientia; Quartò, comitas; Quintò, sanctitas; Sextò, miracula; Septimò, crebra oratio; Octavò, pura intentio; Nonò, patientia; Decimò, charitas, scilicet cùm vident homines nos innocentissimæ vitæ non opes eorum, non honores, sed salutem tantùm quærere, idque tot laboribus, impendiis afflictionibus quotidiana morte martyrio; eoque concionari tanto zelo, tanto ardore ut omnes Christum agnoscant, eumque & Patrem glorificent: hisce omnibus quasi telo efficacissimo in conscientia feriuntur, penetrantur, vulnerantur, ut cedant, credantque nostris dictis, doctrinis, concionibus. Hisce ergo armis vitia, diaboli regnum, totumque orbem expugnarunt Apostoli. Unde patet apostolatum & Evangelii prædicationem rectè vocari militiam de quo plura 1. Timoth. 1. 18.

Arma Apostolorum qualia fuerint.

Munitiones contra Evangelium quænā sint.

Ad destructionem munitionum) *Munitiones* vocat omnes rationes, syllogismos, sophismata, eloquentiam, virtutes philosophicas, sæcularem potentiam, gratiam, amicitiam, & quidquid Gentiles ac dæmones obiecerunt & opposuerunt Apostolis & Evangelio. ita Chrysost. Anselm. & alii.

Consilia destruentes) Quibus, scilicet armis, consilia destruimus: hoc enim duplici hebraismo sæpè utitur Apostolus. Primo, ut intelligat Hebræum relativum אשר *ascher*, id est qui, quæ, quod, quibus, quos, &c. Secundò, ut participium ponat pro indicativo, *destruentes*, pro destruimus. Simile vidimus c. 4. v. 13. & hoc c. 5. 6. 12. 15. vide can. 29. Nisi quis referri velit ad *arma*, dicatque esse antiptosin, non casus, sed generis masculini pro neutro: *destruentis* pro destruentia. q. d. Arma nostra potentia sunt, & consilia destruentia. Verùm Tertiò, facillime & planissimè hæc referas ad v. 3. *Non secundùm carnem militamus*. q. d. *Militamus nos ipsi consilia destruentes*, hoc est destruendo, ut τὸ *nam arma militiæ*, &c. usque ad *munitionum*, quasi per parenthesin inferatur, ad hoc ut militiæ jam dictæ arma explicet.

Nota. Pro *consilia* græcè est *logismus*, quod Theophyl. vertit, *syllogismo*, & humanas Philosophorum rationes; Syrus & Erasm. *cogitationes*; Noster; *consilia*. q. d. Nostris armis destruimus omnia prudentium hujus sæculi consilia, quibus Evangelium nostrum evertere, suum gentilismum, suos doctores & philosophos statuere & stabilire, Christoque & nobis proferre moliuntur.

Vers. 5.

Et omnem altitudinem] omnem celsitudinem tum sapientiæ humanæ & philosophicæ, tum magiæ diabolicæ Simonis Magi & similium, tum nobilitatis & potentiæ, etiam regalis, vel imperialis. Nota. Duas has machinas quasi turres Ethnici Christo opposuerunt & Apostolis, consilia scilicet; & altitudinem, quarum illa callida sua machinatione, arte, dolo; hæc sublimitate & robore suo videbatur inexpugnabilis; utraque tamen Apostolorum armis cessit & expugnata est.

Duæ machinæ, quas Ethnici Christo & Apostolis semper obiecerunt.

Extollentem se adversus scientiam Dei] *Scientiam*, græcè *gnosin*, id est, cognitionem Dei, quam attulit & docuit Christus, quamque nos Christi Apostoli toto orbe docemus, fidem scilicet de Deo trino & uno, de Dei Filio, ejusque incarnatione, morte, cruce, redemptione.

Et in captivitatem redigentes) Refer, quemadmodum & τὸ *consilia destruentes, ad militamus*, ut dixi v. 4. q. d. Hac militia nostra vincimus & captivamus omnes hostes nostros. Græcè αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, ut Syrus, *captivum ducimus omnem intellectum*; vel ad verbum, *omnem cogitationem, ad obedientiam Christi*, ut scilicet omnis cogitatio, omnis intellectus quantumcumque in consiliis versutus, quantumcumque in sapientia altus & sublimis, quasi hostis nostris devictus armis, se dedat, obediatque Evangelio Christi.

Nota. Per hoc quod dicit *omnem cogitationem*, *omnem intellectum*, non vult significare omnes philosophos, sapientes, potentes, qui prædicationem Apostolorum audiverunt, fuisse conversos hoc enim falsum est; sed quod arma Apostolorum fuerint tam potentia, ut quasvis cogitationes & rationes naturalis intellectus quantumvis artificiosas, quantumvis sublimes, fidei Christi subiicere potuerint, & de facto subiecerint in illis qui hæc arma exceperunt, & in cor ac mentem admiserunt, quique iis conversi sunt. Est ergo commoda acceptio *omnem intellectum*, id est quemlibet intellectum, quantumvis validum ac sublimem, eorum scilicet, vel in iis, qui ex gentilismo ad christianismum tra ducti, ex infidelibus fideles facti sunt. multi enim ex quolibet genere sapientum & oratorum prudentia & sapientia illustres Apostolicis armis captivati Christo crediderunt: quales fuere Dionysius Areopagita, Clemens Roman. Paulus Proconsul, Justinus Philosophus, Athenagoras, & alii.

Arma Apostolorū quàm fuerint efficacia ad omnium conversionem.

Vers. 6.

Et in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam) Dixit Paulus arma sua potentia esse ad debellandum quosvis Ethnicos & sapientes Gentium; hic eadem potentia esse ostendit ad ulciscendum quosvis fideles inobedientes & hæreticos. q. d. Promptum quoque mihi est & facilè ulcisci rebellium & pseudoapostolorum, qui mihi detrahunt, inobedientiam, eos scilicet ex communicando.

Cum impleta fuerit vestra obedientia) Nolo enim vos eadem pœna involuere; malo ut vosipsi quæ corrigenda sunt, corrigatis, expecto ut plenè impleatis quod justi, eoque vindictam differo, donec vos planè correcti & obedientes sitis, tum denique in contumaces illos obtrectatores ostendam & exeram gladium excommunicationis, quem nonnisi in inobedientes & prævijs monitionibus rebelles & contumaces exerendum esse, hinc docent Doctores.

Vers. 7.

Quæ secundum faciem sunt, videte) videte quæ apertè & manifestè sunt vera, vestrisque oculis evidenter subiecta, me scilicet non tantùm esse Christi discipulum

paulum, sed & Apostolum cum tanta gratiæ efficacia ac potestate, quantam ipsi oculis vestris videtis. Ita Anselm. Est catachresis: nam quæ in facie videntur, clarè videntur: homines enim per faciem dignoscuntur.

VERS. 8. DE POTESTATE) ulciscendi, puniendi & excommunicandi] QUAM DEDIT NOBIS DOMINUS IN ÆDIFICATIONEM] Hinc Concil. Trid. sess. 25. c. 3. monet gladium excommunicationis sobriè & cautè ad ædificationem esse exerendum: aliàs enim videmus eum magis contemni quàm formidari, & perniciem parare potiùs quàm salutem, non excommunicati modò, verùm etiam aliorum fidelium totiusque Ecclesiæ.

Gladius excommunicationis sobriè exerendus.

VERS. 10. QUONIAM QUIDAM INQUIUNT [mei obtrectatores & pseudoapostoli) EPISTOLÆ, quas ad vos scribit Paulus, ò Corinthii, GRAVES SUNT ET FORTES, hoc est duræ & acres; severæ & minaces: PRÆSENTIA AUTEM (græcè ergo legendum παρουσία, non παῤῥησία, id est, libertas, ut habent Regia) CORPORIS INFIRMA) vilis, abjecta, pusilla, contracta. Staturam & figuram Pauli ita Niceph. lib. 2. c. 37. ex traditione & priscis imaginibus describit: *Paulus*, ait, *corpore erat parvo & contracto atque incurvo, & paululùm inflexo, facie candida, annosque plures præ se ferente, capite modico: oculis multa inerat gratia, supercilia deorsum versus vergebant, nasus pulchrè inflexus, idemque longior, barba densior & satis promissa, eaque non minùs, quàm capitis coma canis erat respersa.* Unde patet, Paulum parvo & abjecto, corpore fuisse. Hinc & Chrysost. hom. de Princip. Apost. tom. 5. *Paulus*, ait, *tricubitalis est, & cælos transscendit.* Lucianus insuper Paulum quasi recalvastrum ridet in Philopatro.

Pauli statura, habitus, & effigies.

ET SERMO CONTEMPTIBILIS) rudis, inconcinnus, inelegans. Vide dicta epist. 1. c. 2. v. 1. & 4.

VERS. 11. HOC COGITET QUI EJUSMODI EST, obtrectator, qui jactat de me: *Epistolæ Pauli graves sunt & fortes; præsentia autem corporis infirma*; cogitet hoc, QUIA (id est quòd) QUALIS SUM VERBO PER EPISTOLAS ABSENS, TALIS sum ET PRÆSENS IN FACTO.

VERS. 12. NON ENIM AUDEMUS INSERERE (id est annumerare) AUT COMPARARE NOS QUIBUSDAM, QUI SEIPSOS COMMENDANT [pseudoapostolis, qui se suaque supra veritatem extollunt, q. d. Non ea jacto, quæ non habeo, ut ipsi:] SED METIENTES ET COMPARANTES NOSMETIPSOS NOBIS) id est, metior me meo pede, meis dotibus & Dei donis, rebusque à me per Dei gratiam gestis, ait Photius, illis me comparo, confero & adæquo, ut non amplius mihi arrogem quàm revera à Deo acceperim & gesserim. Pro *non enim audemus*, græcè est, οὐ γὰρ τολμῶμεν, quod Maldon. in Notis vertit, *nihil audacter*; aut *arroganter facimus*, dum nos cum illis comparamus, qui sese magnopere commendant. Verùm magis aptè & magis propriè vertit Noster, *non enim audemus inserere*, &c.

Est ironia, & primum quasi scomma in pseudoapostolos. Elevabant illi Pauli dicta & facta, quasi in eo nihil esset grande præter epistolas, quæ nescio quid magniloquum spirarent, sed cùm ad rem ventum esset, ac præsens compareret Paulus, sermone, vultu, forma, nihil illo esse abjectius: se in hac parte illi longè præstare. Ergo, inquit Paulus, fastum illorum ridens, non ausim ego homuncio istos inter gigantes comparere, eis me inserere, nedum me cum illis comparare; sed nimirum falsò se tantos jactitant; ego verò de me quidquid prædico, verè prædico, meque mea magnitudine, mea gratia & factis, quæ verè gessi, metior.

Paulus externa specie humilis, sed animo & virtute magnus.

Nota. Græca addunt οὐ συνιοῦσιν, *non intelligunt*. Unde Syrus, Vatablus & alii hæc non de Paulo, sed de pseudoapostolis accipiunt, ut sit hyperbaton, quod, οὐ συνιοῦσιν præponendo, sic ordinant & vertunt: pseudoapostoli seipsos commendant, sed non intelligunt quòd se ipsi seipsis metiantur, & se sibi comparent. q. d. Ineptè ipsi se attollunt, & gigantes faciunt: nam perinde faciunt ac si quis sese non externa aliqua mensura, (putà ulna) sed seipso vellet metiri: ut si quis pumilio jactet se gigantem esse, nec aliam jactantiæ suæ causam rationemve adferat, quàm quòd ita sit, ita asserat, ita sibi persuadeat. Unde Photius supplet, Non intelligunt quàm scilicet omnibus sint ridiculi, vel, ut S. August. in psal. 24. *non intelligunt*, ea scilicet, quæ loquuntur, quæ affirmant, quæ jactant.

VERS. 13. NOS AUTEM NON IN IMMENSUM GLORIABIMUR. Est secundum scomma & antithesis Pauli & pseudoapostolorum: pseudoapostoli in immensum se suaque jactant, adeoque, ait Theophyl. se usque ad fines orbis evangelizasse, sed falsissimè jactant. Ego autem glorior, non falsò, non in immensum, SED SECUNDUM MENSURAM REGULÆ, QUA MENSUS EST NOBIS DEUS, id est, ego me vera mensura ac regula metior, donorum videlicet & provinciarum, quam mihi sua designatione quasi mensoria regula admensus est & attribuit Deus: *mensura*, inquam, vel *secundùm* MENSURAM PERTINGENDI USQUE AD VOS) id est, evangelizandi à Judæa per interjacentes omnes provincias, Corinthum usque. q. d. Glorior, & verè glorior, de mea mensura ac magnitudine, id est, multitudine provinciarum, quas Christo & Ecclesiæ adjeci, quòd scilicet à Judæa Corinthum usque me meamque prædicationem extenderim. Sicut ergo gloriantur principes, si longissimè latissimeque imperium propagarint; ita Christi doctor Paulus gloriatur, quòd eousque principis sui ditionem propagarit, sperans fore, ut longiùs etiam imperium proferat.

Antithesis Pauli & pseudoapostolorum.

Nota. Regulam hic intelligit mensuram qua limites agrorum & locorum mensurant geometræ, ut dicam v. 16. Mensura verò significat Primò, illud quo quippiam metimur, uti est regula, ulna, cubitus, pes, &c. Secundò, significat hujus mensuræ mensurantis quantitatem: alia enim est mensura, id est quantitas ulnæ, alia cubiti. Tertiò, ipsam mensurandi actionem. Quartò, ipsum mensuratum, seu id quod per mensuram nobis admensum est, ut cùm modium frumenti, jugerum terræ, id est, frumentum ad modium, terram ad jugerum admensam, frumenti & terræ certam mensuram vocamus. Hic tribus ultimis modis accipi potest, sed optimè in secunda acceptione.

Mensura quatuor habet significationes.

NON ENIM QUASI PERTINGENTES AD VOS, SUPEREXTENDIMUS NOS) Est tertium scomma & sales, quibus pseudoapostolos aspergit. Ipsi, inquit, se extendunt & superextendunt suis verbis & bombis, sed age, in re quid afferunt? quos convertunt? quas urbes, quas provincias obiverunt? nullas sanè, cùm è patria & vestris finibus numquam excesserint. Fortè vos Corinthios ad fidem & Ecclesiam adduxerunt? atqui vos non illorum, sed meum opus estis in Domino, vos ego cepi, vos debellavi, vos mea sors, mea possessio estis mihi à Domino attributa; de vobis reliquisque provinciis, Judæam usque, à me subactis triumphare possum: & sicut imperatores gentium bello domitarum nomina sibi assumebant, verbi gratia, ut P. Scipio diceretur Africanus, L. Scipio Asiaticus: ita & ego Paulus dici possum, Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus; Thracicus, Asiaticus, &c. VERS. 14.

Paulus merito Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus, Thracicus, Asiaticus dici potest.

IN EVANGELIO] prædicando, &c, ut Anselmus, propagando.

NON IN IMMENSUM) Græcum τὰ ἄμετρα, & immensum significat, & ea quæ non sunt nostræ mensuræ, regiones scilicet, quas Deus nostræ prædicationi non destinavit, nec admensus est. Rursum notat pseudoapostolos, qui falsò gloriabantur de regionibus multis à se obitis & conversis. VERS. 15.

GLORIANTES IN ALIENIS LABORIBUS] Est quartum scomma in pseudoapostolos, qui Corinthi, ubi Apostolus fundamenta fidei jecerat, subintrarunt in ejus labores. Ita Chrysost. Sic notant Doctores, quòd hæretici numquam zelo Evangelii & martyrii infideles adierint, eosque primò ad hæresin converterint, sed tantùm fideles, eosque perverterint.

Numquam hæretici zelo Evangelii & martyrii infideles adierunt.

Dices, Valens Imper. Gothis cupientibus ad christianismum converti, submisit Arrianos Episcopos qui eos Arrianos fecerunt, teste Freculpho to. 2. l. 4. c. 20.

Resp. Verum est, sed ipsi Arriani sua sponte Gothicam barbariem non adierunt zelo fidei, ut, Apostolorum more, in fame, siti, persecutionibus, mortibus fidem plantarent: vocati enim à Gothis volentibus Valenti Imp. Arriano reconciliari, venerunt: nulla autem difficultas est volentibus venenum instillare. Adde, Gothos plerosque antea orthodoxos fuisse, sed ab Ulphila suo Apostolo ab Arrianis decepto, pariter deceptos & ipsos, factosque Arrianos, ut expressè docet Theodor. libr. 4. histor. c. ult.

SPEM AUTEM HABENTES CRESCENTIS FIDEI VESTRÆ] Spero, quòd, cùm fides vestra crescet, me ulteriùs non egebitis, quodque per vos aditus mihi fiet ad vi-

ad vicinas gentes, ut possim ulteriùs evangelizare, & superextendere me meamque prædicationem; ità Chrisostomus.

In vobis magnificari) ut per vos majorem laudem & meritum apud Deum consequar. Unde Gagnejus vertit: Spero crescente fide vestra nos non parum ex vobis magnificatum iri, & spero in illis etiam regionibus, quæ ultra vos sunt, prædicare ac multam inde reportare gloriam; tunc enim magni fit præceptor, ait Theophil. cum discipuli proficiunt & in sapientia crescunt.

Secundò, & aptiùs, refer *magnificari* ad sequentia, *secundùm regulam nostram in abundantiam*, q. d. Spero per vos in fide crescentes magnificari secundum regulam nostram, id est majorem facere & extendere regulam nostram, puta fines & terminos apostolatus mei ultra vos in vicinos vestros; ut scilicet illi videntes vestram fidem, sanctimoniam, gratiam, provocati vestro exemplo avidè me expectent, & Evangelium excipiant.

Unde Græca sic habent: Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν, quæ clariùs sic verti possunt, *spem habentes fore, ut crescente fide vestra in vobis amplier* [hoc est ampliùs & ulteriùs me extendam) *in assignata mea mensura & regula in abundantiam* (hoc est admodum) ad evangelizandum iis regionibus, quæ ultra vos sunt. B

Ubi Nota. *Regulam*, ut dixi, vocat regiones sibi suæque prædicationi addictas, & quasi ad regulam admensas à Deo: cuique enim Apostolo suas Deus in orbe provincias quasi ad mensuram diviserat attribueratque. Adeoque sicut duodecim tribubus, & filiis Jacob partitus erat olim certis funibus & mensuris terram sanctam: qua de re dicitur psalm. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*: ita pariter eorum antitypo duodecim Apostolis diviserat quasi per mensuram totum orbem terrarum, ut eum sibi & Christo subjugarent. Ita Thomas Indiam, Andreas Achaiam, Johannes Asiam, alii alias provincias subjecerunt Evangelio.

Sicut olim Deus duodecim tribubus partitus est terram sanctã, ita orbem terrarum convertendum duodecim Apostolis.

In abundantiam] Id est abundè, ut scilicet ampliùs semper & ulteriùs regulam & terminos Evangelii proferret, q. d. Necdum mihi certum terminum provinciarum constitui, nec Deus ipse præstituit, sed ulteriora semper specto & molior.

VERS. 16. Etiam in illa quæ ultra vos sunt. ὑπερέκεινα ὑμῶν; quæ ulteriora sunt vobis, *quæ ultra vos sunt*, id est longiùs in alias gentes ac populos, evangelizare) spero. Hæc enim referenda sunt ad τὸ *spem habentes*.

Non in aliena regula] non attingo limites & terminos, id est, provincias & plagas, quæ admensæ sunt & assignatæ, vel occupatæ ab aliis Apostolis, ut in ea quæ ab aliis *præparata sunt*, subintrem, & sic de alienis laboribus quasi meis glorier: *præparata* enim vocat regiones ab aliis præparatas & excultas prædicatione Evangelii ad ferendum fructum, q. d. Nolo aliorum novalia excolere, sed priùs mea ipse novalia facio, deinde excolo, ipse primus ubique fidem planto & prædico, Roman. 15. 20.

Nota. Κανόνα Græci vocant regulam mensoriam, qua geometræ & agrimensores agros dimetiuntur: ita hìc Apostolus regulam suam vocat omnes suas regiones, seu quidquid terrarum Deus velut regulam illi admensus erat, ut totum illud spatium excoleret, sereret verbo Dei, suæque prædicationi & Christo adjiceret. Secundò, hanc regulam & mensuram in dies protendebat Apostolus, cupiens ubique prædicare, *quasi ad possessionem terrarum & opimam hæreditatem accessisset*, ait Chrysostomus, *& tamquam fabricator*, ait Theophylatus, *orbis terrarum esset Paulus, ut illum sua regula dimetiretur, & ad suam regulam ædificaret*. Græcum enim κανὼν etiam regulam significat, ad quam architecti muros, trabes & opus suum exigunt & metiuntur, atque talem regulam hìc intelligit Theophyl. magis tamen genuinè videtur ad regulam agrimensorum Paulus alludere, ut dixi.

Canon regula mensoria geometrarum.

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur) *In Domino*, id est in veritate, & coram Domino. Secundò, & meliùs, *glorietur in Domino*, id est, cùm illa gloria illi fuerit à Domino delata & approbata, subdit enim rationem. *Non enim qui se ipsum commendat*, sua falsò jactando, ut faciunt pseudoapostoli, *ille probatus est*, *sed quem Deus commendat*, id est commendabilem facit & ostendit ex miris, quæ per eum operatur. A Hic sensus est genuinus: opponit enim hæc duo, gloriari in se; & gloriari in Domino. Gloriari in se, est seipsum commendare: in Domino autem gloriari, est à Domino commendari, & in Domini commendatione gloriari; unde tamen consequenter. Tertiò, sequitur, ut qui verè gloriatur, non in se, sed in Domino glorietur, illi scilicet, cujus dona sunt, omnia accepta ferendo, illi omnem gloriam dando, & ad illius laudem & gloriam omnia dirigendo; ita Chrisostomus.

Nota. His verbis ostendit ubi, quando, qua in re sit gloriandum; simul tamen Secundò, amolitur à se Apostolus ostentationis, & vanæ gloriæ cupidinem, q.d. Hæc tam ampla & speciosa de me dico, non quòd in me rebusque meis, sed quòd in Domino gloriari velim, à quo omnem gloriam, & gloriæ materiam accepi; vide dicta 1. Corinth. 1. 31.

Ubi, quando & qua in re gloriandum.

Moral. Disce hìc veram laudem & gloriam non esse nisi apud Deum, eamque omni humanæ longè præstare. Nam Primò, laus & gloria hominum & parva est & exilis, quid enim sunt homines nisi culices terræ? gloria verò Dei immensa est, quia ipse immensus est. Secundò, gloria hominum externa est & in speciem tantùm; intus enim inanis est & evanida: gloria verò Dei interna est & solida; hinc animam replet & satiat. Tertiò, gloria hominum infida est, fucata & larvata; laudant multi te in facie, à tergo irrident te; gloria Dei fidelis est & sincera. Quartò, gloria hominum instabilis est, & minima rumoris aura mutatur quasi arundo; qui hodie te laudant, cras vituperabunt, qui hodie tibi applaudunt, cras subsannabunt, gloria verò Dei stabilis est & constans. Quintò, gloria hominum brevis est & momentanea; laudant te mortales cras morituri. & cum morientibus morietur laus tua. Ubi sunt laudes Cæsaris, Pompeii, Augusti? transierunt, ut fumus evanuerunt: laus verò Dei perpetua est & æterna. Deus coram sanctis Angelis & Beatis in omnem æternitatem laudabit te, quòd vanam mundi gloriam contempseris, quòd veram & perennem apud Deum consectatus sis. Sextò, gloria hominum manca est, mutila & mista: qui enim laudatur ab his, C culpatur ab illis, quot enim sunt homines, tot sunt sensus, tot judicia; gloria verò Dei integra est, omnimoda & perfecta; quem enim Deus laudat, hunc omnes Cælites laudant. Septimò, gloria hominum erronea est & mendax; homines enim glorificant nobiles, divites, potentes, imò sæpè scurras, sceleratos, & tyrannos; gloria verò Dei verissima est & certissima. Deus enim non laudat nisi vera sapientia & virtute præditum. Rursum gloriantur homines in se ipsis, in sua prudentia, virtute, fortitudine, quæ nullæ sunt, ac proinde gloriantur in falso, in eo quod est nihil, quod non est: gloria verò Dei est in Deo, cujus omne est bonum, & à quo omnia in nos dimanant, gloriari, ac dicere. Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam: in te laudabimur tota die. Octavò, gloria hominum consistit in ore laudantium, nihilque tibi confert, nihil boni imprimit: quare non est in te, sed in glorificante, sicut honor non est in honorato, sed in honorante; gloria verò Dei est & in Deo & in te: est enim efficax & foecunda. Non beat te in animo lumine gloriæ, & in corpore D dotibus gloriosis, adeoque Deus Beatis ipsissimam suam gloriam divinam & increatam fruendam & possidendam communicat. O cæci & insensati filii Adæ, natura avidi laudis, creati & nati ad gloriam, quid non gloriam, sed fumos & umbras gloriæ sectamini? quid gloriam non veram, sed falsam & fallacem captatis? quid ambitis, quid quæritis gloriam, ubi ipsa non est? quæritis eam in terra, ipsa non est in terra, sed in cœlo: quæritis eam apud homines; ipsa non est apud homines, sed apud Deum & Angelos: quæritis eam in tempore & sæculo; ipsa non est in tempore, sed in æternitate. Tu ergo ò Domine es gloria mea, tu exultatio cordis mei: in te gloriabor & exultabo tota die; pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Quærant Judæi, quærant mundani gloriam quæ ab invicem est: ego hanc requiram quæ à solo Deo est. Omnis enim gloria humana, omnis honor temporalis, omnis altitudo mundana æternæ tuæ gloriæ comparata, vanitas est, stultitia est, vituperium est. O veritas mea, misericordia mea, gloria

Perfectio & meritum eleemosynæ & ceterarũ virtutum consistit in promptitudine voluntatis.

A Nota hic, perfectionem & meritum eleemosynæ omnisque virtutis consistere in promptitudine voluntatis, non in multitudine donorum & magnitudine; ita ut coram Deo, ubi promptitudo hæc major est, ibi major sit & virtus, etiamsi ob paupertatem, aut aliam causam in actum externum, sive donationem, exire non possit. Unde ait, Promptitudo accepta est, non donum. Idem patet Marci 12. v. 43. Secundò tamen, ut hæc promptitudo sit accepta Deo, ait D. Thom. quasi vera, seria & efficax, debet exire in actum, secundùm id, quod habet, id est, ita ut pro viribus & opibus det quod potest. Alioqui tantùm velleitas esset, non seria & prompta voluntas; non ergo exigitur ab ea, ut det id quod non habet, ut ait Apostolus. q. d. inquit Theophyl. Qui habet, opus impleat; qui non habet, jam sua voluntate opus implevit. Hinc S. Leo serm. 4. de jejunio 10. mensis: *Subinde*, ait, *æquatur merito, qui distat impendio: quia potest par esse animus, ubi dispar est census*. Et Anselmus: *Hic omnes*, ait, *tam pauperes quàm divites æqualiter dant, si quisque ex tanto det, quantum habet*. Hinc Tertiò, inter æquè divites, vel æquè pauperes liberalior est, & plus meretur qui plus dat; inter inæquales verò, hoc est, inter ditiores, vel pauperiores plus meretur qui proportionaliter secundùm suas opes plura dat, licet geometricè minus det quàm is qui ditior est. Patet Marci 12. 43. Sensus ergo est, q.d. ut v. 11. diximus, *facto perficite ex eo quod habetis*: quia προθυμία, promptitudo & voluntas accepta est & meritoria, *secundùm id quod habet, non secundùm id quod non habet*, id est, si det id quod habet: non enim requiritur ut id det quod non habet. Ita Tobias cap. 4. 9. filio suo præcipit: *Quomodo potueris*, inquit, *ita esto misericors: si multum tibi fuerit, abundanter tribue: si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude*. Et S. August. in psalm. 103. *Si potes*, ait, *dare, da: si non potes, affabilem te fac, Coronat Deus intus bonitatem, ubi non invenit facultatem Nemo dicat, Non habeo: charitas de sacculo non erogatur*. Vnde & subdit hic Paulus.

Quis liberalior sit inter æquè divites, itẽ inter inæquales.

VERS. 13.

NON ENIM UT ALIIS SIT REMISSIO, VOBIS AUTEM TRIBULATIO] *Remissio*, id est relaxatio. q.d. Non impero ut tantam eleemosynam detis, qua pauperes lautiùs vivant, vos necessitatem subeatis; sed ut quisque pro viribus ita alienæ consulat necessitati, ut suam non negligat. ita Theophyl. Dico, non impero: quia id consulere possum: est enim consilium Evangelicum, dicit D. Thomas & Anselm. ideoque majoris perfectionis, si omnia bona des pauperibus, ipseque omnino fias pauper. ita enim consulit Christus Matth. 19. 21. *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus*, idque non tantùm si Religionem ineas, sed etiam si maneas in sæculo, uti fecit vidua illa dans duo minuta, Marci 12. quæ vivebat labore quotidiano, totumque lucrum dabat templo, ut ipsa cum Christo pauper fieret, & paupertatis incommoda forti animo subiret. Intellige quæ dixi; dummodo tamen quis in extremam necessitate se non coniiciat, nec familiam habeat cui providere teneatur. Addit Theophyl. v. seq. Apostolum hortari Corinthios ut dent supra vires, cùm ait, *In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat*. q. d. Si vis non parvam, sed abundantem mercedem habere, da abundanter; si totam, da totum: ut *abundantia* significet eleemosynam profusam, & supra vires abundantem, qualem in Macedonibus laudavit Paulus v. 3. Ratio est: quia hic est actus summæ & heroicæ eleemosynæ, paupertatis, fortitudinis & spei in Deum.

Eleemosynæ heroicus actus est dare supra vires; imo dare omnia

Exempla eorum qui excelluere in danda eleemosyna

Ita fecit S. Paulinus Nolanus Episcopus, qui suis omnibus in pauperes erogatis, seipsum demum pro viduæ filio in servitutem Wandalis tradidit; cujus liberalitatem laudat S. August. l. 1. de Civit. Dei c. 10. Et gratam Deo fuisse exitus declaravit; cùm servus existens, Dei monitu declaratus & agnitus a Vvandalis, honorificè cum suis omnibus domum remissus est. Idem fecit S. Paula Romana, quæ ita profusa fuit in pauperes, ut, quod toties Deum oraverat, ex voto ei contigerit, nimirum ut moriens debuerit aliena veste & sumptu sepeliri, cùm ne tantillum quidem quod ad funus necessarium esset, sibi reliquum fecisset: qua de causa mirè eam laudat S Hier. in ejus Vita. Idem fecerunt S. Martinus, S Ioannes Eleemos. & alii multi Verùm *abundantia* hic magis & aptiùs significat abundantes opes Corinthiorum: hasce enim opponit Paulus inopiæ Hierosolymitanorum, quam ex iis levari & suppleri cupit.

SED EX ÆQUALITATE, IN PRÆSENTI TEMPORE VESTRA ABUNDANTIA ILLORUM INOPIAM SUPPLEAT] q.d. Non impero tantam eleemosynam, qua fiat vobis res angusta domi, pauperibus ampla & laxa: sed qua superflua (hæc enim sunt propria eleemosynæ materia, quam ipsa erogare in pauperes non tantum suadet, sed etiam præcipit) quibus abundatis, eis communicando, suppleatis eorum inopiam, ut utrique habeatis vitæ necessaria, neutri nimis angusta, vel nimis laxa; sicque utrique inter duo extrema inopiæ & abundantiæ ad mediocritatem quamdam & æqualitatem redigamini, ut & dantium copiæ nihil supersit, quasi superfluum; & accipientium inopiæ nihil desit, quasi necessarium. ita Theophyl. VER. 13. & 14.

UT ET ILLORUM ABUNDANTIA, in fide, spe & omni gratia, VESTRÆ INOPIÆ spiritualis SIT SUPPLEMENTUM] dum oratione, & meritis suis eam apud Deum sublevant in hac vita: in altera verò vos morientes recipient in æterna tabernacula: pauperum enim Christi est regnum cælorum. ita Anselm.

UT FIAT ÆQUALITAS] tam in remuneratione, & B eleemosyna spiritali, quàm temporali, eo modo quo explicui v. 13.

SICUT SCRIPTUM EST] Exodi 16. 18. juxta Septuag. Ex quo loco probat Paulus per exemplum collectionis & comestionis manna, Deum velle ut homines in communione bonorum quamdam colant æqualitatem.

QUI MULTÙM (scilicet manna collegerat) NON ABUNDAVIT præ eo qui minus collegerat: ET QUI MODICUM manna collegerat, NON MINORAVIT] id est, non minus habuit illo qui plus collegerat. VER. 15.

Manna describitur, eiusq; mensura, & collectio.

Nota ex hoc Exodi 16. 18. ita continuo miraculo per 40. annos Deum in deserto pro tot cētenis millibus Hebræorum pluisse manna, ut, licet maxima ejus esset copia, singuli tamen illud colligentes, sive avariores multum, sive prigriores parum, cùm domum reversi illud metiebantur, unam tamen mensuram gomor, quæ ad diurnum victum cuique sufficeret, omnes reperirent. Deo vel angelo invisibiliter addente, si minus quam gomor; demente, si amplius quàm gomor collegissent. Sic ergo una tunc cibi mensura erat parvulis, viris, feminis, scilicet gomor, quæ mensura tantum continebat. quantum communiter homo per diem C comedere solet. Ita Nyssen. de Vita Moysis, Chrysost. hic Anselm. Vatabl. Theophyl.

Deus omnibus necessaria providet secundùm mensuram suæ providentiæ

Causa erat Primo, ut Judæorum avaritiam, gulam, nimiamque cibi & rerum terrenarum curam Deus hac ratione compesceret, ait Chrysost. & Theophyl. Secundò, ut hoc continuo miraculo testaretur Deus in omni necessitate ad ejus providentiam esse recurrendum, Deumque suam cuique sufficientem victus mensuram comparare, etsi laboribus minus consequi posse videatur, ut cùm assidemus mensæ, cogitemus Deum nobis pluere cælo manna. Sic enim & hodie non divitibus modò, sed & pauperibus; ægris etiam & debilibus insuperque multa prole oneratis, quotidianam tamen annonam, quæ satis sit vitæ omnium tuendæ, Deus suppeditat, quæ res consideranti mirabilis & incredibilis videtur, si censum & lucrum exiguum quod faciunt, cum sumptu tanto, & expensis tot capitum familiæ conferat, ut vel ex hoc solo experimento colligere liceat suavem & miram Dei in omnes providentiam. Hinc pauperes suam sortem non doleant, nec multa desiderent. *Nam cùm omnes*, ait Chrysost. *unum ventrem* D *impleamus, & uno tempore vivamus, & unum corpus tegamus, nihil magis habet dives ex abundantia, neque ex paupertate minus habet pauper; sed uterque victum habet, amictum, & in hoc sunt æquales*.

Nota Secundò. Ex allegorica manna Exodi 16. 18. juxta Septuag. pulchrè invitat Apostolus ad eleemosynam. q. d. Deus æqualem omnibus mensuram dabat manna; ergo par est ut & Christiani paritatem quamdam colant, ut qui abundant opibus, egentibus tribuant, itaque illos in vitæ necessariis sibi æquent, ut ita omnes suis contenti, & necessaria habentes æqualiter vivant. ita Theophyl. ex Chrys.

Ubi adverte, Sicuti divites superflua dando pauperibus eos sibi pares faciunt: ita & pauperes communione meritorum divites sibi adæquant non omnino & geometricè, sed proportionaliter: ita ut neutri in neutro deficiant, vel nimis præ alijs abundent. Nam alioqui nec divides dando pauperibus tantum dant, ut eos sibi æquè divites faciant; nec pauper reddendo diviti preces & spiritualia, dat æqua-

æquale, sed multò amplius quàm temporale quod accepit: A nec rursus tantum dat spiritualium, quantum habet, ita D. Thomas.

In beatitudine qualis futura æqualitas & inæqualitas. Analogicè, Chrysost. & Anselm. hæc referunt ad gloriam cælestem, in qua omnes erunt æquales: quod intellige de beatitudine obiectiva: omnes enim eumdem Deum videbunt, illoque erunt saturi & beati: sed in hac visione ac consequenter in gaudio & gloria gradus erunt & disparitas pro ratione meritorum; sicut idem erat manna, imò æquale & æqualiter omnes satians, aliter tamen his, aliter illis sapiebat.

VERS. 16. GRATIAS DEO QUI DEDIT EAMDEM SOLICITUDINEM PRO VOBIS IN CORDE TITI] ut scilicet Titus solicitus pro vobis vestroque profectu ac lucro spirituali vos exhortetur ad beneficentiam in pauperes, ut sequitur.

Nota *Eamdem*, scilicet mecum, qua videlicet & ego solicitè ad hanc contributionem vos exhortor.

QUONIAM EXHORTATIONEM, putà munus exhortandi vos ad eleemosynam, Titus SUSCEPIT] ita Anselmus.

VERS. 17. SUA VOLUNTATE (*authairetos*, sponte suâ, me non jubente, aut rogante) PROFECTUS EST AD VOS] ut ad B hoc opus tam pium vos exhortaretur.

VERS. 18. MISIMUS ETIAM CUM ILLO FRATREM CUJUS LAUS EST IN EVANGELIO] prædicando, scilicet Barnabam: hic enim Actor. 13. v. 3. ordinatus est socius Pauli. ita Theodor. Chrysost. Oecum. Verum, quia jam Paulus à Barnaba secesserat, asciveratque sibi Silam Actor. 15. v. 40. hinc meliùs cum Baronio Silam accipe; aut simpliciter cum Anselmo & Hieron. Lucam; hic enim non Apostolus, sed *frater* vocatur, scripsitque Evangelium, & individuus fuit Pauli comes. Vnde & S. Ignat. ad Ephesios scribens hoc idem elogium Lucæ tribuit dicens: *Vt testatur Lucas, cujus laus est in Evangelio.* *Laus D. Lucæ in Evangelio.*

VERS. 19. NON SOLUM AUTEM (supple, laudem habet in Evangelio) SED ET ORDINATUS EST AB ECCLESIIS COMES PEREGRINATIONIS NOSTRÆ IN HANC GRATIAM] hoc est: ad gratuitum hoc ministerio colligendi eleemosynas, ut dixi v. 4.

Nota, Pro *ordinatus* est, græcè est *chirotonitis*. manus ei impositæ sunt, id est consecratus est diaconus, vel etiam sacerdos. Diaconi enim erat habere curam pauperum, isque distribuere eleemosynas; sacerdotis verò erat juvare C Apostolum peregrinantem in prædicatione & Sacramentorum administratione. *chirotonia* enim à Græcis vocatur ordinationis Sacramentum; eo quòd in illo Episcopus ordinandis manus imponat, ut patet 1. Timot. 4. v. 14. & c. 5. v. 22. Ita Actor. 14. 22. ubi Noster vertit, *& cùm constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros*; græcè est, *χειροτονήσαντες πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν*, id est, *cùm manus imposuissent presbyteris per singulas Ecclesias.* Vnde patet quòd manus imponere presbyteris, idem sit quod ordinare & ornando constituere presbyteros.

Pro *comes* græcè est *synekdemos*, id est socius, collega.

QVÆ MINISTRATUR A NOBIS AD DOMINI GLORIAM, ET DESTINATAM VOLUNTATEM NOSTRAM] Hoc est, ad alacritatem animi nostri declarandam in hoc tam pio Dei & pauperum obsequio: græcè enim est *prothymia*, id est *animi promptitudo* ut dixi v. 11. *Destinatam* ergo non significat hic prædestinatam à Deo, ut exponit S. Thomas, sed promptam, paratam, alacrem.

Nota. Pro *imon*. id est *nostram*, jam Græci legunt *ymon*, id est, *vestram* promptitudinem. q. d. ait Theophyl. Hanc gratiam, hoc ministerium eleemosynarum suscepimus ad hoc, ut Deus hac eleemosyna glorificetur, & vos ad eam promptiores reddamini per exhortationem Titi & Lucæ.

VERS. 20. *Paulus à se avertit suspicionem avaritiæ.* DEVITANTES HOC, NE QUIS NOS VITUPERET IN HAC PLENITUDINE] eleemosynarum & pecuniæ collectæ. Græcè *en adrotiti*, in abundantia, in exuberantia, nummorum scilicet q. d. Misi Titum & Lucam ad eleemosynas tam largas colligendas, ne quis suspicetur eas me mihi ad privatos usus colligere. ita Anselm. Solet enim magna pecuniarum vis obnoxia esse fraudis suspicioni; quia ex tanta copia facile multa clàm demi possunt, ita ut nemo sciat, vel persentiscat.

VERS. 21. PROVIDEMUS BONA NON SOLUM CORAM DEO, SED ETIAM CORAM HOMINIBUS] Græcum *καλὰ* significat & *bona* & *honesta*, ut vertit Vatabl. q. d. Procuro & satago honestè agere non tantùm coram Deo, sed & coram hominibus, ne homines etiam suspicaces occasionem habeant aliquid mali, vel inhonesti de me suspicandi. Quapropter ut justè & honestè me hanc collectam administrare ostendam, testes mihi adscisco Titum & Lucam, illis pecuniam bursamque committo, ego eam tractare nolo. Hinc Nota, & disce hoc practicum axioma. Conscientiam Deo, proximo famam debemus: & qui famam negligit, in proximi salutem crudelis est. Vide Anselm. *Conscientiam Deo, proximo famam debemus.*

VERS. 22. MISIMUS AUTEM CUM ILLIS ET FRATREM NOSTRUM] Incertum quis hic. Aliqui suspicantur esse Apollo, ait Anselm. Sed suspicantur tantùm, quia Paulus eum nec nominat, nec describit, sed Corinthiis ex præsentia cognoscendum relinquit.

VERS. 23. CONFIDENTIA MULTA IN VOS. q. d. Confidens multùm, & sperans, illos, uti par est, à vobis honestè & amanter excipiendos, idque SIVE PRO TITO] id est, partim ob amorem & venerationem Titi, qui socius est meus & adiutor apud vos. hinc patet Titum, cùm hæc scriberet Paulus, fuisse Corinthi: eò enim ad eleemosynas hasce, aliaque peragenda miserat eum Paulus.

Porrò Maldon. supplens verbum *endizite*, id est *ostenderitis*, sic vertit, *sive pro Tito aliquid charitatis ostenderitis, ergo me ostenderitis: socius enim meus est.* Verùm non est necesse hic quippiam supplere: sensus enim per se constat, uti jam ostendi.

SIVE FRATRES) Hoc est, sive pro fratribus ceteris qui sunt Apostoli, est antiptosis: Hebræi enim carent casibus. vide can. 37. ita Theophyl. q. d. Partim propter fratres cum Tito submissos, qui sunt Apostoli Ecclesiarum; partim propter Titum ipsum confido, quòd illos dignè, ut par est, suscipietis.

GLORIA CHRISTI) q. d. Qui Apostoli sunt gloria Christi, id est, promovent & illustrant gloriam Christi. Sive ergo, inquit Chrysost. eos ut fratres volueritis excipere, sive ut Apostolos Ecclesiarum, sive ut aliquid in gloriam Christi facientes; multas habebitis occasiones benevolentiæ erga illos.

Est metonymia, *gloria*, id est causæ & curatores gloriæ Christi.

VERS. 24. OSTENSIONEM, QUA EST CHARITATIS VESTRÆ, ET NOSTRÆ GLORIÆ PRO VOBIS, IN ILLOS OSTENDITE) Pronomen *quæ* habet epitasin. q. d. Charitatem ostendite insignem in Titum & socios, scilicet eam, quæ decet vos vestramque tam liberalem charitatem pariter & gloriam, id est gloriationem nostram de vobis, ut habent Græca. Noster Interpres solet ad verbum vertere, *pro vobis*, quod nos latiniùs vertimus, *de vobis*; græcè enim est, *iper imon*.

OSTENDITE IN FACIEM, in conspectum scilicet omnium ECCLESIARUM ita Anselmus. significantiùs tamen dicitur *ostendite in faciem*, quàm, Ostendite in conspectum.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit hortari Corinthios ad eleemosynam, ex humano pudore & laude, ne scilicet coràm Macedonibus, qui tam liberales fuerant, erubescant.

Secundò, v. 6. ex fructibus eleemosynæ, quòd scilicet ipsa suos eleemosynarios ditet bonis, & præsentibus & futuris.

Tertiò, v. 11. ex gratiarum actione inde in Deum redundante, & lætitia pauperum Christianorum eam excipientium, atque pro Corinthiis suis benefactoribus obsecrantium.

1. Nam

ed by Google

1. NAm de ministerio, quòd fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. 2. Scio enim prom-
ptum animum vestrum: pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaja para-
ta est ab anno præterito, & vestra æmulatio provocavit plurimos. 3. Misi autem fratres: ut, ne quod
gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis: 4. ne, cùm venerint
Macedones mecum, & invenerint vos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus vos) in hac substan-
tia. 5. Necessarium ergo existimavi rogare fratres, ut præveniant ad vos, & præparent repromissam be-
nedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem, non tamquam avaritiam. 6. Hoc autem dico:
Qui parcè seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.
7. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem enim datorem
diligit Deus. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: ut in omnibus semper
omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum. 9. sicut scriptum est: Dispersit, dedit
pauperibus: justitia ejus manet in sæculum sæculi. 10. Qui autem administrat semen seminanti, & pa-
nem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justi-
tiæ vestræ: 11. ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gra-
tiarum actionem Deo. 12. Quoniam ministerium hujus officii non solùm supplet ea, quæ desunt sanctis,
sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, 13. per probationem ministerii hujus, glo-
rificantes Deum in obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi, & simplicitate communica-
tionis in illos, & in omnes. 14. & ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminen-
tem gratiam Dei in vobis. 15. Gratias Deo super inenarrabili dono ejus.

VERS. 1. NAM DE MINISTERIO, QUOD FIT IN SANCTOS, q. d. Commendavi vobis in fine cap. præced. Titum cum sociis, non autem eleemosynam, pro qua veniunt: *nam de ministerio*, id est, subministratione hujus eleemosynæ, quæ fit in sanctos, id est pauperes Christianos, EX ABUNDANTI EST] id est, superfluum est scribere vobis, cùm ad illam prompti sponte vestra procuratis. ita Ansel. Nota artem emendicandi eleemosynas commodam esse, si laudes dantium liberalitatem hanc callent egregiè publici viarum & templorum mendici.

Ars mendicandi.

VERS. 2. QUONIAM ET ACHAJA PARATA EST. Refer ad *glorior*. q. d. Glorior apud Macedones, quòd vos, ò Corinthii, & reliqua Achaja parati sitis ad hanc contributionem eleemosynæ, ita ut VESTRA ÆMULATIO, id est, zelus misericordiæ vestræ, quem apud alios prædico, & de quo glorior, PLURIMOS ad imitationem PROVOCAVIT] videte ergo, ut ipso facto ostendatis, me verè gloriatum esse, ne & ego confundar & vos.

VERS. 3. NE QUOD GLORIAMUR DE VOBIS, EVACUETUR IN HAC PARTE] Græca clariùs, *ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ*, *ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat in hac parte*, ne scilicet falsa appareat, ne inaniter videar gloriatus & falsò, vos esse tam promptos & liberales; si parcos & imparatos vos inveniant Macedones.

VERS. 4. IN HAC SUBSTANTIA] in hac materia laudis & vituperii circa eleemosynas & tenacem avaritiam.

VERS. 5. UT PRÆVENIANT AD VOS] Ita Romana: hoc enim est Græcum *proelthosin*. malè ergo passim, etiam Plantiniana, legunt, *perveniant*. *Præveniant*, inquam, meum & Macedonum ad vos adventum.

ET PRÆPARENT REPROMISSAM BENEDICTIONEM] beneficientiam & eleemosynam vestram.

PARATAM ESSE) ut parata sit: græcismus.

SIC, QUASI BENEDICTIONEM] ut videatur spontanea & liberalis benificentia, non verò ab avaris extorta. ita Anselm. & Theophyl. ex Chrysost. Cur liberalis eleemosyna vocetur *benedictio*, dicam v. sequ. Græcum *eylogia* tum benedictionem, tum bonam uberemque collationem sive eleemosynam significat. ita hic Erasm. *eylogia* enim derivatur ab *ey*, id est *benè*, & *lego*, id est, *dico* vel colligo. Unde hasce eleemosynæ collectiones & collationes *logias* vocavit Apostolus 1. Corint. 16. v. 1 & 2. Utraque significatio hic locum habet, hortaturque Apostolus Corinthios tam ad ultroneam & hilarem (quod significat *benedictio*) quàm ad uberem & liberalem *logian*, sive collationem eleemosynarum. Docet hic Apostolus quo animo danda sit eleemosyna; nimirum alacri & liberali, non coacto, constricto, avaro & sordido.

Liberalis eleemosyna est benedictio.

VERS. 6. QUI SEMINAT IN BENEDICTIONIBUS (id est, largiter & liberaliter, ut scilicet multas benedictiones, id est beneficentias, quasi semina in pauperes effundat, hic easdem METET) Deus enim, qui sibi factum putat quod pauperibus fit, non sinit se liberalitate nostra vinci, sed in liberales longè liberalior est, redditque eis majori copia bona tum corporis, tum animæ.

Magni fructus & fœnora eleemosynæ.

Nota duplicem hæbraismum. Primò, *eylogia* hebraicè ברכה *beracha*, id est *benedictio*, significat beneficentiam; & in plurali benedictiones significant multas & copiosas beneficentias; has enim opponit parcitati, sive parcè seminanti. Sic Axa Josue 15. 19. patri Caleb dicit: *Da mihi benedictionem*, eamque explicat subdens, *Terram Australem & arentem dedisti mihi, junge & irriguam*, Sic Abigail. 1. Reg. 25. 27. offerens sua dona Davidi: *Suscipe*, inquit, *benedictionem hanc quam attulit ancilla tua*. Sic Jacob Genes. 49. v. 25. Joseph filio suo imprecatur dicens: *Benedicat tibi Deus benedictionibus cæli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum, benedictionibus uberum & vulvæ*.

Atque causa est, quam hic innuit Jacob, quare Hebræi beneficentiam vocent *benedictionem*. Quia nimirum sermone pio imitari & significare volunt Dei beneficentiam, quæ omnis nostræ beneficentiæ fons est & origo, ab ejusdem benedictione promanare: Dei enim benedicere est efficax, idemque in re quod benefacere. adeoque Deus solo dicto & jussu suo nobis bona cuncta largitur. Secunda causa est, quòd Patriarcha & prisci fideles, uti & Eremitæ aliique Sancti novi testamenti, sua dona cum fausta apprecatione & benedictione communicarent. unde ea vocabant *eylogias*. Tertia causa est, quòd suaviùs & molliùs tam dando quàm petendo donum quodvis vocetur *benedictio* potiùs quàm beneficentia. Sic enim & petentes & dantes donum suum modestè extenuant. Vnde pauperes honesti eleemosynam petentes quasi rem facilem & exiguam, vulgò petunt benedictiones & divites vicissim eam dantes quasi rem parvam, vocant pariter benedictionem. Addit Theophyl. hac voce Paulum incitare ad eleemosynam hilarem, q. d. Benedictio est quod das: benedictio, inquam, tam pauperis quam tua: Nemo autem benedictionem duas contristatur, sed hilariter eam impertit,

Tres causæ ob quas eleemosyna vocatur benedictio.

Secundus hebraismus pariter & græcismus est, cùm ait *ἐπ' εὐλογίαις*, *in benedictionibus*, vel beneficentiis, id est, valdè beneficè, vel beneficentissimè: Græcum enim *epi* cum nomine pro adverbio ponitur, ut *in justitia*, id est justè, *in sanctitate*, id est sanctè.

Nota Secundò. Apostolus hic alludit ad Prov. 22. 9. ubi dicitur. *Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur* q. d. *Qui parcè seminat, parce & metet*; & è contrario qui beneficè seminat, beneficè & metet. Item suadet Sapiens Eccles. 11. v. 1. *Mitte*, inquit *panem* (eleemosynam) *tuum super transeuntes aquas*, id est pauperes, qui in hac vita viventes præterfluunt ut aquæ, 2. Reg. 14. v. 14.) *quia post tempora multa invenies illum*. q. d. Semina eleemosynam. ut metas ejus fructus: atque licet pauperes sint, aut videantur fore ingrati vel impotentes, ad reddendum, ut beneficium tuum in eos quasi in aquas jactum ac proinde periturum videatur; benefac tamen eis, quia ingens & certa ab eisdem, vel certa à Deo tibi merces reddetur. *Da partem septem* (id est multis) *nec non & octo*, id est pluribus. q. d. Da multis, imò multò pluribus, da tot pauperibus quot potes) *quia ignoras quid*

Ingens merces eleemosynæ etiam ingrato & immerenti datæ.

futu-

futurum sit mali super terram, à quo scilicet per eleemosynam poteris te liberare. Eccles. 11. v. 3. *Si repleta fuerint nubes, imbrem super terram effundent*. q. d. Uti nubes fœcunda copiosam effundit pluviam: pari modo oportet ut cor plenum uti divitiis, ita & charitate, magnas & multas eroget eleemosynas. ita Olimpiodorus, Gregorius Neocæsar. & Vatablus in illum locum.

Bona opera contra Calvinum merentur præmium.

Nota Tertiò, verba *seminat* & *metet*. q. d. Eleemosyna, uti & alia bona opera sunt semen, quod producit messem gratiæ, imò & bonorum temporalium, ut explicat v. 8. & 10. Unde inferas contra Calvinum, bona opera efficere & mereri præmium. semen enim virtute sua naturali producit fructum & messem: ergo & eleemosyna verè parit præmium non physicè, ut patet, ergo meritoriè.

VERS. 7. UNUSQUISQUE PROUT DESTINAVIT IN CORDE SUO, NON EX TRISTITIA, quam parit avarus animus, AUT EX NECESSITATE] consulendi suæ famæ, & pudori q. d. Quis det sponte quod vult, non inductus, & quasi coactus mea vel Titi auctoritate; non quia pudet eum minus aliis dare, ut suo honori consulat.

Hilariter danda eleemosyna.

HILAREM ENIM DATOREM DILIGIT DEUS] Citat Prov 22. 8. juxta Septuag. Pro *diligit* editio Septuag. Caraffæ legit, εὐλογεῖ, *benedicit*. De hilaritate vide dicta Rom. 12. 8. Pulchrè S. August. in psal. 42. *Si panem*, inquit, *dederis tristis, & panem & meritum perdidisti*. Idem serm. 45. *Si bona semina sunt bona opera, quare seminantur cum lacrymis*! Et D. Chrysost. tom. 4. homil. in dictum Pauli, *Oportet hæreses esse*: *Si alacriter*, inquit, *demus, duplex erit eleemosyna; & quia damus, & quia hilariter damus*. S. Gregorius quoque Moralium 21. cap. 11. exponens illud Jobi: *Si negavi quod volebant pauperibus, & oculos viduæ exspectare feci*: *Petentem*, inquit, *viduam exspectare, noluit, ut non solùm ex munere, sed ex celeritate quoque muneris bonorum operum merita augeret*: Unde Proverb. 3. 28. scriptum est: *Ne dicas amico tuo Vadè & revertere: cras dabo tibi, cùm statim possis dare*. Et Ecclesiastici 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum* Hilari ergo animo, non tristi, non torpido, non tardo, danda eleemosyna; itaque imitabimur Deum, qui hilariter sua bona communicat & effundit.

Charites, seu Gratias, deas pingunt Ethnici veluti tres sorores, mutuo se amplectentes, alio respectantes. Qua pictura significabant dona quomodo sint distribuenda. Prima appellatur Aglaia generositatem significans. melius est enim dare quàm accipere. *Nam beneficium qui accipit, libertatem vendit*, ait P. Syri minus. Secunda Thalia nuncupatur, id est in medio florens cursu. Tertia autem Euphrosyne, gaudium indicans. Lætatur enim in beneficiis, qui dat, & qui accipit. *Hilarem* quippe *datorem diligit Deus*. vide Senecam de Beneficiis.

VERS. 8. POTENS EST AUTEM DEUS OMNEM GRATIAM ABUNDARE FACERE IN VOBIS] Occurrit obiectioni. Dices, inquit, mihi, Si multa dedero, fiam pauper, non potero deinceps domesticis, aliisque magis indigentibus succurrere. ita Theophyl. Huic respondet Apostolus: Ne id metuas; crede & spera in Deum, qui *potens est omnem gratiam* (id est, ut Syrus, *beneficentiam*) *abundare facere in vobis*, ut semper sufficientiam bonorum habeatis, ex qua abundetis in omne opus bonum, ut scilicet assiduè, continuè & abundè facere possitis eleemosynas, aliisque & aliis benefacere. q. d. Deus eleemosynarios ditare potest, & assiduè ditat, cùm eis continuò sufficientia bona suggerit & tribuit, ut habeant semper quod erogent, sicque in beneficentia abundent. Id verum esse docet experientia, & patebit v. 10.

Respondetur obiectioni avarorum contra eleemosynas.

Vbi Nota. τὸ *potens est facere*, non tantùm potentiam Dei, sed & actum significat. q. d. Deus potens est facere, & faciet *abundare omnem gratiam & sufficientiam in vobis*, uti exponit v. 10. est enim miosis & metalepsis. Sic rex dicere solet duci belli: Vade, bellum confice, nullis parce sumptibus, ego potens sum & eos ferre, & te ditare, id est, ego eos ferram, & te insuper ditabo ac promovebo.

Nota Secundò. In Græco pulchrè & emphaticè Paulus ludit in verbo πᾶς, illud duplicando, imò triplicando, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, ut in omni, scilicet negotio, omni tempore, omnem sufficientiam habentes q. d. Non in aliqua, sed in omni necessitate; non in aliquo, sed in omni tempore occurrente; non aliquam, sed omnem sufficientiam, ex qua abundè cuivis succurratis, dabit vobis Deus.

Deus solus αὐτάρκης avarus insatiabilis.

Nota Tertiò. Non dicit, ait Theophyl. abundantiam vel exuberantiam, sed αὐτάρκειαν, id est *sufficientiam*, habebitis. αὐτάρκεια est sufficientia; qua quis sibi suisque sufficit. Vel Secundò, qua quis sua sorte contentus, sibique ac suis sufficiens plura non desiderat. Sic Deus solus propriè dicitur αὐτάρκης, ut qui nullo egeat, & totus in seipso acquiescat: talis est eleemosynarius. Avarus contra insatiabilis est: nam *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ*, sic & divitiæ. Hinc *semper avarus eget*. αὐτάρκεια, id est sufficientia, inquit Clemens lib. 2. Pædag. c. 12. est virtus, per quam contenti sumus; sive, est habitus contentus rebus iis, quibus oportet, & qui per se ea acquirit quæ ad beatam vitam conferunt. Vnde Hippias (teste Suida verbo *Hippias*) finem bonorum constituebat αὐτάρκειαν, id est, animum sua sorte contentum. Quin & Epicurus dicere solebat: *Sufficientia res est omnium ditissima*. uti narrat Clemens Alexandr. lib. 6. Stromatum. Quo sensu dixit Cicero paradoxo 1. *virtutem ad beatè vivendum seipsa contentam esse*. Et Socrates apud Platonem dialogo 3. de Legibus ita precatur & optat: *Tantum mihi sit auri, quantum ferre queat, non alius quàm vir temperans*. De hac sufficientia plura dicam S. Timoth. v. 6. & Philipp. 4. 11.

αὐτάρκεια finis omnium bonorum, omniumque ditissima.

VERS. 9. SICUT SCRIPTUM EST (psal. 111. 9.) DISPERSIT] scilicet ubique, omni necessitate, loco, tempore, vir misericors (qualis fuit S. Laurentius, uti de eo canit Ecclesia) sua bona & suas eleemosynas: sicut qui seminat, undique spargit suum semen. Vult enim Apostolus probare quòd Deus in eleemosynariis faciat abundare omnem gratiam, id est beneficentiam. & ad illam det omnem sufficientiam, uti præcessit. Id probat, quia ex hac sufficientia eleemosynarius *dispersit*, id est, undequaque sparsit & spargit suum eleemosynæ semen, non in convivas; non in veneres; sed in pauperes. Vnde Oecum. verbo *Dispergit*, inquit, significat exuberantiam eleemosynæ. Secundò, ita *dispersit*, ut tamen nō abiecerit, aut perdiderit, quia, ut sequitur.

Eleemosyna est immortalis.

JUSTITIA EJUS MANET IN SÆCULUM SÆCULI] *Manet*, scilicet in Dei memoria & æterna mercede, quasi segete & messe. Sicut agricola dum spargit semen, non perdit illud, sed terræ mandat, ut cum fœnore decuplum recipiat. Immortalis ergo est eleemosyna, & eleemosynarium immortali gloria beat. Vnde & subiicit, *In memoria æterna erit justus, ab auditione mala non timebit, & cornu ejus*, id est dignitas, robur, ut ait ibidem Theodor. ac potentia ejus, *exaltabitur in gloria*; id est, gloriosè accrescet indies, usque dum summè exaltetur in gloria cælesti.

JUSTITIA] Id est, beneficentia ejus non perit, sed manet coram Domino, ut eam remuneretur præmiis & præsentibus & æternis. *Mercatura & negotiatio, cælum est: da panem, & accipe paradisum parva da, & magna suscipe: da mortalia, & recipe immortalia*, ait S. Chrysost. homil. 9. de pœnitent.

Eleemosyna cur vocetur actus justitiæ.

Nota, in Script. eleemosynam, quæ est actus misericordiæ, vocari *justitiam*, tum quia magna pars est justitiæ generalis, quæ est complexio omnium virtutum, tum quia justitiæ & sanctitatis indicium est: sancti enim sunt misericordes; contra *viscera impiorum crudelia*, inquit Sapiens Proverb. 12. 10. Tertiò, quia ad justitiam disponit, eam meretur, (primam quidem de congruo, secundam autem, hoc est, augmentum justitiæ, de condigno) conservat & auget. Vnde solis misericordibus Christus dat coronam justitiæ, Matth. 25. 35. Hinc duris & obstinatis in malo suadenda est quasi ultimum remedium eleemosyna, uti Daniel superbo Nabuchodonosori suasit: *Peccata tua eleemosynis redime*. Dan. 4. 24.

QUI AUTEM ADMINISTRAT SEMEN SEMINANTI ET PANEM AD MANDUCANDUM PRÆSTABIT, ET MULTIPLICABIT SEMEN VESTRUM] Occurrit secundæ obiectioni ortæ ex versu psalmi jam citato, *Dispersit*; &c. *justitia ejus manet in sæculum*, &c. q. d. Obiiciet rursum aliquis ex illo versu psal. Benè probes, Paule; eleemosynam manere in mercede cælesti; sed nondum video, quomodo inde probes nos per eleemosynam non depauperandos; manet ergo prior obiectio nostra. Si largam dem eleemosynam; fiam pauper, nec potero aliis deinceps succu- VERS. 10

Non depauperantur qui largas dant eleemosynas.

curere. Huic respondet, contrarium tacitè significari & educi ex eodem versu psalmi citato: sicut enim herus, qui colono suo semen administrat, ut suum agrum seminet, eidem panem ad manducandum præstat, & in messe, cùm messis eum facit participem, multiplicat ei semen, id est grana seminata; ut pro uno modio quem seminavit, tres recipiat, quos rursum seminare possit, ut rursus longè plura in messe recipiat, & ita deinceps seminando semper amplius, semper longè plus metat: ita multò magis Deus, qui eleemosynariis dat bona quæ dispergant in pauperes, dabit & panem ceteraque vitæ necessaria; insuper & multiplicabit semen, id est, bona quæ rursum seminent, & dispergant in pauperes: est enim Deus, quasi herus noster; nos coloni ejus; ager Dei, sunt pauperes; semen, eleemosyna. Deus itaque nos quasi colonos suos vult hoc semen, id est eleemosynam, in hunc agrum, hoc est in pauperes, dispergere; multò ergo magis dabit nobis ipsis alimoniam & messem, id est bona, quæ rursum & assiduè in hunc agrum vult seminari. Notent hic divites opes sibi datas à Deo quasi semen, quod assiduè in pauperes dissemiñent, non ut in iis arcas impleant, vel in vestium, domorum ac conviviorum luxum profundant. *Est liberalis officium*, inquit Cicero, *serere beneficium, ut possis metere fructum.*

Tiberium Imp. Christianum ab eleemosyna mirè laudat Gregor. Turon. li. 5. Hist. Gallic. cap. 39. ejusque ait fuisse hanc vocem Imperatore dignam, *Non deerit fisco nostro, tantùm pauperes eleemosynam accipiant, aut captivi redimantur. Hic est enim magnus thesaurus, dicente Domino: Thesaurizate vobis thesauros in cælo. Ergo de quæ Deus dedit, congregemus per pauperes in cælo, ut Dominus nobis augere dignetur in sæculo.* Hinc Deus ejus opes mirè adauxit: cùm enim crucem in pavimento sculptam, ex veneratione attolli juberet, ingentem subea reperit thesaurum, in quo erant plus quàm mille auri centenaria. Cumque inde copiosiùs solito largiretur pauperibus, Deus alium majorem thesaurum à Narsete duce Italiæ olim paratum, ei dedit. Inventus fuit is in cisterna quadam, quam dum effodiunt, tantum auri argentique repererunt, ut per multos dies vix evacuari posset, de hoc thesauro lege Baron. tom. 7. anno Christi 582. num. 6. & 7.

PRÆSTABIT] Græcè est χορηγήσαι, πληθύναι αὐξήσαι, quod Theophyl. Erasm. & Vatabl vertunt per optativum, *præstet, multiplicet augeat* Noster cùm Syro vertit in futuro, *præstabit, multiplicabit, augebit*, idque melius; nam vult eis metum eximere paupertatis, ut dixi; hunc autem nemo eximet optando, sed asserendo, & promittendo panem, semen & fruges. Videtur ergo Noster legisse χορηγήσει, πληθυνεῖ, αὐξήσει, in futuro, aut, ut Erasmus, intellexit μέλλει, est præstare, id est, *præstabit*: vel potiùs, ut Vatabl. respicit ad δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς v. 8. ut idem hic repetendum relinquat. q. d. *Potens est Deus χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι* (qui sunt infinitivi) *præstare, multiplicare, augere* semen vestrum, &c.

Eleemosyna ditat, & opes confluunt ad eos qui erogant illas.

MULTIPLICABIT SEMEN VESTRUM] id est bona temporalia. *Sicut enim semen* (ait Basil. homil. 13. de eleemosyna) *in terram jactum fructum fert centumplum, ita & eleemosyna data pauperi. Si ergo*, ait, *unus tantùm tibi sit panis & ad fores rogatur, deprome illum, & tollens manus in cælum dic: De modico do fratri, & tu Domine da mihi periclitanti, nec dubita, quin panis, quem in hac dabis penuria, agricultura semen ad copiam ministrabit*. Idem Basil. in illud Luc. 12. *Destruam horrea mea: Sicut*, ait, *putei continuò exhausti, & copiosiore & pulchriore fluunt aqua; dimissi verò & quieti, facilè putent: sic & opes reconditæ inutiles sunt, translatæ in pauperes fructum pariunt*. Idem eadem putei similitudine confirmat Clemens Alexandr. l. 3. Pædagogi c. 7. qui & aliam adhibet uberum similitudinem: Sicut, inquit, ad ubera quæ suguntur, vel mulgentur, lac solet confluere; ita & opes confluunt ad eos qui errogant illas.

Idem docet S. Cyprianus tract. de Opere & eleemosyna, additque optimam hereditatem, quam parentes liberis relinquunt, esse eleemosynam, & quo plures sunt filii, eo majorem faciendam eleemosynam, idque probat exemplo viduæ Sareptanæ 3. Reg. 17. Tobiæ 4. v. 7. Hinc Sapiens ait Proverb. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit; qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam*. Et David. psal. 36. 26. *Tota die miseretur & commodat, & semen illius in benedictione erit.*

Exempla eorum qui non depauperati, sed ditati sunt dando eleemosynas.

A Exempla sunt plurima & stupenda apud Leontium in Vita S. Joannis Eleemosynarii, qui cum Tito Imp. diem se perdidisse deflebat, quo non dedisset eleemosynam. *Esto totus*, ait, *orbis teneret Alexandriam, non exhauriet nostram & liberalitatem & opes*: idque didicit ex visione quadam virginis, id est misericordiæ, quæ Deo astans omnia ab ipso visa est sibi impetrare. Hinc sanctus hic Joannes, cùm non haberet quod erogaret, suo eleemosynæ studio non rarò per miraculum stannum & mel in aurum mutabat, & quo plus dabat, eo plus ei offerebatur quod erogaret, adeoque tam ipse cum Deo, quam Deus cum ipso de liberalitate decertare videbatur. Tandem moriens cum dimidium nummi illi restaret, Hoc, ait, fratribus ac dominis meis, meis pauperibus dari jubeo, ut totum Christo reddam.

Sic Sophron. in Prato spirituali (qui liber citatur & laudatur in Synodo Nicena II. generali actione 4.) c. 185. narrat marito cuidam rem suam augere volenti consilium ab uxore datum, ut id quod habebat in pauperes errogaret; fore enim ut cum lucro illud reciperet. Hoc ipse secutus solidos suos distribuit in egenos, & pro quinquaginta recepit trecentos.

B Pulchrius verò exemplum habet idem Sophronius cap. 195. de Evagrio philosopho, qui cùm audisset in ecclesia, centumplum dari in cælo pro eleemosyna, libras sexaginta dedit Synesio Episcopo distribuendas pauperibus, accepta ab eo syngrapha quòd pro una centum in cælo esset accepturus, jussitque moriens filiis, ut syngrapham hanc manui tuæ dum sepeliretur insererent. Quo facto die tertio à morte apparuit Evagrius in somniis Episcopo dicens: Vade ad sepulcrum meum, & recipe chirographum tuum, nam debitum commune recepi, imò centuplum à Christo & à te promissum. Manè Episcopus cum clero ivit ad sepulcrum, ex manu Evagrii syngrapham accepit, cujus hic erat tenor: *Evagrius philosophus Episcopo suo. Noluerim te pater ignorare quòd pecuniam omnem quam tibi vivens dedi, centuplicatam, sicut promiseras, recepi, quare nulla debiti ratione mihi astringeris:*

Similia sunt in Vita S. Linduinæ, & aliorum Sanctorum. Hinc Chrysost. *Eleemosyna, ait, dicitur semen, quia non est sumptus, sed reditus*. Quod probè intellexisse credibile est S. Deusdedit, qui, ut refert Martyrologium Romanum x. die Augusti: cùm ipse inops esset, tota tamen hebdomada quæstum omnem, quem fecerat labore manuum suarum, errogabat in pauperes die sabbati, spe reditus illius cælestis adipiscendi.

C *Si prolis tuæ curam geris, relinque eis chartulam scriptam* (bona scilicet pauperibus testamento relicta) *in qua Deum debitorem habes*, inquit S. Chrysost. Cujus rei exemplum illustre exstat in Sophronio c. 201. de nobili quodam patricio Constantinopol. qui moriens bona sua relinquens pauperibus filio dedit curatorem Christum, nec spes eum fefellit: Christus enim filio nobilem & divitem æquè ac piam sponsam procuravit. Et homiliam 33. ad populum Chrysost. scripsit hoc titulo: *Quòd eleemosyna est ars omnium quæstuosissima*. Si vis ergo fœnerari, fœnerare Deo dando eleemosynam: quia, ut scriptum est Proverb. 19. 17. *Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei.*

Eleemosyna ars omnium quæstuosissima.

ET AUGEBIT INCREMENTA FRUGUM JUSTITIÆ VESTRÆ] augebit proventus justitiæ & charitatis vestræ, scilicet dabit incrementum gratiæ hic, & gloriæ in cælo ita Theophyl. *Fruges* enim intelligit divinæ & æternæ remunerationis, ait Anselm. Triplicem enim eleemosynæ fructum hic videtur assignare Apostolus. Primum; cùm, ait, *Panem ad manducandum præstabit*; Secundum, cùm subdit, *Et multiplicabit semen* (opes) *vestrum*; Tertium spiritalem, cùm concludit, *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*. Hoc sensu S. Anselmus (ut refert Edinerus in ejus Vita) cum Cantuariensium urbem ingressus ad visitandum Lanfrancum Archiepiscopum, magno honore & amore à civibus exciperetur, eis charitatis laudem & meritum explicans & rependens dixit, *vos qui charitatem facitis, aliquid majus habere quàm is cui charitas fit & exhibetur. Hic enim, inquit, recipit aliquid temporale tantùm: illi verò recipiunt spiritalia, & æternas gratias à Deo exspectant*. Hoc significat Christus illo suo apud mundanos divites paradoxo, cùm ait: *Beatius est magis dare quàm accipere*, Actor. 20. v. 35.

Triplex eleemosynæ fructus.

Secun-

Secundò; idem Anselm. simpliciter hic accipit fruges bonorum temporalium. q. d. Deus fruges & opes vestras crescere faciet, ut semper magis ac magis eleemosynam dare sufficiatis, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ. Id est, multò abundantiora dabit incrementa frugibus, quas promeretur justitia vestra: justitia enim est, ut quia Deus homini dat, retribuat ex eo homo, & det illi cui deest: & quia vos hujusmodi justitiam servatis, ut, sicut Deus vobis non habentibus tribuit, ita & vos aliis qui non habent tribuatis, idcircò divinitus augentur incrementa frugum vestrarum. Hinc rectè eleemosyna dicitur *semen*, quia semel eam seminans bis metet, in hoc scilicet sæculo, temporalium; in futuro cælestium bonorum copiam, hactenus Anselm. & rectè: videtur enim Apostolus explicare quod dixit, *multiplicabit semen vestrum*, illudque inculcare, quòd scilicet eleemosyna dantem non depauperet, sed ditet, ut omnem paupertatis timorem, qui passim homines ab eleemosyna avertit, quemque passim concionatoribus & monitoribus obiiciunt, ex animis Corinthiorum, omniumq; Christianorum evellat.

Eleemosynam seminans bis metet.

Ubi tamen Nota. Simpliciùs *fruges justitiæ* hìc intelliguntur fruges beneficentiæ, sive natæ ex beneficentia, videlicet opes, quas beneficis Deus quasi messem seminantibus reddit. Incrementa enim frugum non sunt aliud quàm seges & messis quæ ex semine jam dicto succrescit. Cùm ergo clarum sit Apostolum dum dixit, *Multiplicabit semen vestrum*, per semen intellexisse opes in pauperes erogandas; clarum quoque esse videtur, dum mox subdit: *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*, eum per hoc non aliud intelligere quàm segetem & messem similium opum, bonorum temporalium ex semine eleemosynæ Dei nutu succrescentem. Quale enim est semen, talis est & seges, sive messis. Hanc enim semini quasi correlativum opponit Apostolus; perinde ut merces meritò opponitur & correspondet. Atque hic videtur esse genuinus sensus & mens Apostoli: idque patet tum ex jam dictis: tum ex eo quòd hoc, ut dixi, respondeat objectioni avarorum, qui se ab eleemosynis excusant, quòd per eam redigendi sunt ad paupertatem bonorum non spiritualium, sed temporalium. Unde contra eos asserit hic Paulus, eleemosynam non depauperare, sed potiùs eos qui eam dant, ditare bonis temporalibus: tum denique ex eo quòd de bonis spiritualibus quæ affert eleemosyna, jam egerit v. 8. & 9. eaque rursum resumat v. 11. ut patebit ibidem ex Græco. Idem clariùs significant Græca hoc versu: ϵ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, ϵ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, *multiplicabit semen vestrum, & augebit fruges*, vel fructus, *justitiæ vestræ*: γένημα enim est fructus, qui à justitiæ, id est beneficentiæ, semine generatur, semen scilicet ipsum in messe cum fœnore auctum & redditum, dum pro uno seminato semine viginti aut triginta succrescunt & renascuntur. Idem ergo in eleemosyna solere Deum facere, & rependere docet hic Paulus.

Quenam hic vocet Apostolus incrementa frugum.

Nota Secundò. Alludit ad divitum possessiones & latifundia. q. d. Beneficentia est quasi ager, & prædium fertilissimum, quod eleemosynariis copiosas & perennes fruges profert & progerminat ex semine suæ eleemosynæ. Primò enim dat panem, id est victum, eleemosynario; Secundò, multiplicat semen, id est opes seminandas in pauperes; Tertiò, auget insuper incrementa frugum, dando copiosam messem & opes, quibus eleemosynarius in se suaque familia & statu accrescat & locupletetur. Hæc enim tria herus temporalis præstat colono suo fideli & sedulo: multò ergo magis eadem præstabit Deus eleemosynario, qui est quasi Dei colonus, ut dixi suprà.

Eleemosynarius est Dei colonus.

VERS. 11. UT IN OMNIBUS LOCUPLETATI ABUNDETIS) Tò *ut* non est in Græco, sed tantùm, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι, in omnibus locupletati: quod referendum est & connectendum cum v. 8. (versum enim nonum & decimum quasi per parentheses interiicit Apostolus.] q. d. Ut abundetis in omne opus bonum πλουτιζόμενοι, *locupletes & copiosi, abundetis*, inquam, *in omnem simplicitatem*. Simile hyperbaton est c. 8. v. 20. & c. 9. v. 4. Vide can. 38.

SIMPLICITATEM (candidam liberalitatem. Ita Chrysost. vide dicta c. 8. 2.) QUÆ OPERATUR PER NOS GRATIARUM ACTIONEM DEO) q. d. Hæc vestra simplicitas & liberalitas facit, ut ego, omnesque mei, imo & Christiani, apud quos eam deprædico, gratias agant Deo quòd vobis tam pium misericordiæ affectum indiderit.

QUONIAM MINISTERIUM HUJUS OFFICII NON SOLUM SUPPLET EA QUÆ DESUNT SANCTIS; SED ETIAM ABUNDAT PER MULTAS GRATIARUM ACTIONES IN DOMINO] VERS. 12. *Ministerium hujus officii*, administratio scilicet hujus collectæ eleemosynarum, græcè est, ἡ διακονία τῆς λειτουργίας, hoc est, diaconia hujus liturgiæ: quasi in hoc officio, id est, in collecta eleemosynarum, sit liturgia, id est; Missæ sacrificium, scilicet, mysticum, in quo Corinthii quasi offerentes victimam eleemosynæ, sint sacerdotes; altare, sint pauperes; sacrificium, sit eleemosyna; Paulus, sit diaconus, hoc est, minister exhortans, procurans, colligens, deferens, distribuens eleemosynam, per quem omnes tum pauperes eleemosynam recipientes, tum divites eam dantes, Christique gratiam & spiritum videntes & collaudantes, excitentur ad gratiarum actionem in Domino, id est, apud Dominum. *Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur*; ait S. Cyprian. tract. de Opere & eleemosyna. Ita Chrysost. qui in morali homil. 20. *Cùm vides*, inquit, *pauperem, corpus Christi, aram Christi te videre puta, & reverere, ac eleemosynæ sacrificium offer; ex quo gloria, & gratiarum actio quasi fumus ascendat ad Deum.* Sic eleemosyna est εὐχαριστία, id est gratiarum actio, & sacrificium Eucharisticum non propriè dictum, ut patet, sed metaphoricum & mysticum: sic prædicationem Evangelii, & Gentium conversionem vocat sacrificium, ut dixi Rom. 15. 16. Hinc pulchrè Nazianz. orat. de cura pauperum: *Nullo*, inquit, *ex omnibus re Deus perinde ac misericordia colitur: quoniam nihil aliud tam peculiare est Deo, quàm illa; utpote ante quem misericordia & veritas graduntur.* Mox idipsum probat exemplo Christi, qui factus est pauper, ut nos ejus deitate locupletemur. Deinde ostendit nos per misericordiam Deum imitari, & quasi deos fieri: *Pias*, inquit, *infortunato Deus, misericordiam Dei imitando. Nihil enim adeò divinum habet homo, quàm benefacere. Discas ergo viscera aperire indigentibus: da pro magno promptitudinem (si nihil aliud habes) ad lacrymulam. Magnum enim remedium afflicto est misericordia.*

Eleemosynam dans offers Deo sacrificium

PER PROBATIONEM MINISTERII HUJUS) q. d. Dum probant & collaudant homines hoc pium ministerium eleemosynarum, excitantur, ut Deum Christumque glorificent, eique gratias agant, utpote cujus lex & gratia hanc vobis Christianis eleemosynam suasit & persuasit. Secundò, sic accipi potest, *per probationem*, id est, explorationem & experientiam, & hoc etiam significat Græcum δοκιμή. q. d. Dum probant & experiuntur vestram charitatem & eleemosynam, quàm eis ministramus, tunc Deum glorificant. VERS. 13.

GLORIFICANTES] dum glorificant Deum est hebraismus: participium ponitur pro præsenti, juxta can. 29. & intelligitur, Deum. Hebræi enim sæpè litteras serviles, adverbia & conjunctiones subaudiunt.

IN OBEDIENTIA CONFESSIONIS VESTRÆ, IN EVANGELIUM CHRISTI] Est hypallage, pro *in confessione obedientiæ vestræ*. q. d. Glorificant Deum, quia vos factis & eleemosynis confitemini & profitemini obedientiam erga Evangelium Christi; id est, vos obedire Evangelio, præceptis scilicet & consiliis Christi, qui tantopere suadet & præcipit charitatem & misericordiam. Ita Chrysost. Secundò, si quis propriè, eoq; ordine quo posita sunt, verba hæc accipere velit, sensus erit: Glorificant Deum in obedientia vestra qua confitemini & profitemini Evangelium Christi. Unde Syrus: *glorificant Christum quod subditi sitis confessioni Evangelii Christi.*

Obedis Christi Evangelio & consiliis Christi, qui das eleemosynam.

Nota hebraismum, *in Evangelium*, id est, erga Evangelium, vel Evangelii. Hebræum enim ב *bet*, id est *in*, sæpè ponitur pro regimine genitivi.

ET SIMPLICITATE COMMUNICATIONIS IN ILLOS, ET IN OMNES) q. d. Non solùm in obedientia vestra glorificant Deum, sed etiam in eo quòd vos simpliciter, id est, tam candidè & liberaliter, communicatis vestra bona ipsis, omnibusque aliis egentibus. Quid sit simplicitas, dixi c. 8. 2. VERS. 14.

ET IN IPSORUM OBSECRATIONE PRO VOBIS) Refer ad *glorificantes Deum*. q. d. Pauperes Hierosolymitani, qui vestram eleemosynam recipiunt dū pro vobis orant & obsecrant, glorificant etiam Deū: sicq *dum gratiarum actio*, ait Cyprian. serm. de Opere & eleemosyna) *ad Deum pro eleemosynis pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur.*

Desiderantium (refer ad *ipsorum*, nimirum pauperum Hierosolymitanorum) vos scilicet videre, vobisque frui.

VERS. 15 Gratias Deo super inenarrabili dono A ejus) *Dono* scilicet charitatis & eleemosynæ vestræ; ex quo tam multa bona, totque Dei laudes undequaque redundant, ut meritò dicatur inenarrabile. Vide Chrysost.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, hoc cap. & duobus sequentibus Paulus pro suo apostolatu apologiam texit contra pseudoapostolos, qui Paulum quasi vilem & abiectum deprimebant, eumque nimia severitatis, audacia & insolentia accusabant. Hic ergo docet Paulus arma sua non esse carnalia, sed spiritualia, eaque potentissima, utpote quibus tum omnes mundi munitiones, consilia & sapientiam prosternat; tum ulciscatur omnem inobedientiam.

Secundò, v. 12. pseudoapostolis se opponit, quòd illi falsò provincias à se obitas & conversas jactarent, cùm ipse verissimè plurimas obivisset & convertisset.

1. Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. 2. Rogo autem vos ne præsens audeam, per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tamquam secundùm carnem ambulemus. 3. In carne enim ambulantes, non secundùm carnem militamus. 4. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, 5. & omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, & in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, 6. & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia. 7. Quæ secundùm faciem sunt videte. Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se: quia sicut ipse Christi est, ita & nos. 8. Nam, & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in destructionem vestram: non erubescam. 9. Ut autem non existimer tamquam terrere vos per epistolas: 10. quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graves sunt & fortes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: 11. hoc cogitet qui ejusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto. 12. Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis. 13. Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundùm mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi usque ad vos. 14. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: usque ad vos enim pervenimus in Evangelio Christi. 15. non in immensum gloriantes alienis in laboribus: spem autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundùm regulam nostram in abundantiam, 16. etiam in illa, quæ ultra vos sunt, evangelizare, non in aliena regula in iis quæ præparata sunt gloriari. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat.

Agit contra pseudoapostolos.

Nota, hos pseudoapostolos gloriæ Pauli invidisse, eamque elevare, & sua eloquentia, jactantia, calumniis obscurare voluisse. Hos fuisse Judæos patet c. 11. v. 22. fuisseque lucri & gloriæ avidos, jactabundos ac importunos homines, patet c. 11. 20. Christum prædicasse saltem in speciem, patet c. 11. v. 4. sed sensim occultè & subdolè judaismum voluisse inducere, & errores suos ac hæreses, patet c. 11. v. 3. 12. 13. Tales fuere Cerinthus, Ebion, aliique judaizantes, qui Paulum quasi legis suæ apostatam dirè sunt insectati. Unde & contra Cerinthum toto c. 15. epistolæ 1. resurrectionem fore demonstravit, ut ibi diximus.

Cerinthus & Ebion hæretici Pauli adversarii.

VERS. 1. Ipse autem ego Paulus) q. d. Hactenus aliorum, scilicet pauperum, personam & negotium egi, jam meum ago, & ex meo affectu loquor.

Obsecro vos) ut monita mea & jussa de recta & Christiana vita, quæ præscripsi quasi vester Apostolus, observetis.

Per modestiam (ἐπιείκειαν, comitatem, lenitatem, humanitatem) Christi) Obsecrat per mansuetudinem & lenitatem Christi, ait Theoph. ut eam revereantur, ejusque reverentia & amore Paulum obsecrantem amanter audiant, excipiant, obediant. Secundo, ut significet se Christi mansuetudinem imitari, non severitatem: q. d. Non impero, cùm ex apostolatu id possem, sed obsecro per mansuetudinem Christi, quam imitor, & præ me fero: Christus enim in corripiendis, docendis, dirigendisque hominibus, miram ostendit patientiam, clementiam, modestiam, ut cùm Matthæum, Magdalenam, aliosque peccatores in gratiam recepit, omnem eis culpam & pœnam sine ulla verberum aut verborum asperitate benignissimè condonavit.

Modestia et suavitas Pauli in corripiẽdis peccatoribus.

In facie quidem humilis sum (quando præsens sum, facie & specie externa humilis & abiectus videor, de quo v. 10.) absens autem confido in vobis) Græcè θαῤῥῶ, liber & audax sum erga vos. Est mimesis: ita enim dicebant, ut v. seq. colligitur, Pauli detractores pseudoapostoli: Quid tanti facitis Paulum? humilis est, vilis, abiectus homuncio inter vos; Apollo verò & alii longè plus habent gratiæ & eloquentiæ; ipse coram illis comparere non audet; illis comparatus, imperitus videtur & barbarus: quid ergo sibi arrogat, quid præsumit absens; cùm tam minaces ad vos mittit litteras, cùm ita arguit, imperat, obiurgat, excommunicat? Sunt ergo hæc pseudoapostolorum verba, quæ usurpat, repetit & imitatur Paulus: q. d. Non sum tam imperiosus, tam audax, tam severus, tam minax, cùm absens sum, ut ipsi me, mihi detrahentes, describunt: sed obsecro vos per mansuetudinem Christi. Simile v. 9. & 10. Ita Chrysost.

Pseudoapostolorum in Paulum calumnia

Rogo autem vos (ut mea monita amanter excipiatis, uti v. præced. obsecravi) ne præsens quorumdam videns inobedientiam, rebellionem, contumaciam, audeam (audacia ac potestate mea utar, eisque excommunicationem, aliamve pœnam spiritalem infligam) per eam confidentiam, id est libertatem, qua existimor audere in quosdam] hoc est, quam putant me insolentiùs in quosdam exercuisse. Ita Anselm. Sed Theophyl. Græcum λογίζομαι, non passivè, id est existimor, sed activè accipit pro existimo: q. d. Cogito & in animum induco audere, & audacter punire quosdam malevolos. VERS. 2.

Qui

QUI ARBITRANTUR NOS, TAMQUAM SECUNDUM CARNEM AMBULEMUS) tamquam carnaliter vivamus. Secundò, & genuinè ad mentem Apostoli, tamquam carnalibus mediis, carnali, scilicet, humanaque ac politica prudentia, industria, astutia utar, ut, cùm non ausim præsens comparere, vel imperare, abiens id faciam per audaces & minaces litteras.

Pulchra eorum descriptio qui secundùm carnem ambulant.

Nota. Apostolus secundùm carnem ambulare, militare, gloriari dicit eos, qui carnalium & politicorum hominum more animaliter vivunt, ambulant, gloriantur in specie & apparentia externa, in rebus & dotibus externis, videlicet in nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, prudentia, iisque quasi armis nituntur ad favorem & plausum hominum, ut omnes sibi concilient ac subiiciant; adversarios verò deiiciant, confundant, supplantent. Patet: quia armis hisce carnalibus opponit v. 4. spiritalia; id est, internam ac spiritalem suam potestatem ac gratiam, quam à Christo accepit. Sic cap. seq. v. 18. ait pseudoapostolos gloriari *secundùm carnem*, id est carnali, externa, humana nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, &c. Sic c. 5. v. 15. & 16. dixit se neminem, ne Christum quidem, nosse secundùm carnem. Sic c. 2. epist. 1. animalem & carnalem philosophorum oratorumque sapientiam, Christi & Christianorum, ac maximè Apostolorum, spiritali sapientiæ opponit. Sic ad Galatas 3. 3. ait: *Sic stulti estis, ut, cùm spiritu* (id est spirituali doctrina & lege Christi, *cœperitis, nunc carne* (hoc est carnali circumcisione & lege Mosis) *consummemini*, ait Chrysost.

VERS. 4. *Quænam sint arma carnalia.*

NAM ARMA MILITIÆ NOSTRAE NON CARNALIA SUNT] *carnalia* vocat, quæ serviunt militiæ aut vitæ carnali & corporali, ut honores, voluptates, potentia sæculi hujus, hisce enim non sunt usi Apostoli ut mundum expugnarent, Christoque subiicerent. Vel potiùs, ut dixi, *arma carnalia* sunt artes scientiæ, rationes, praxes humanæ, facundia, adulationes, jactantia, simulationes, affectata gravitas & prudentia, quibus mundi homines utuntur, ut apud suos sibi auctoritatem parent, & reverentiam concilient, cum vera & seria auctoritas sit donum Dei, & non tam donis externis, vel assumpta gravitate, quàm virtutis, prudentiæ & sanctimoniæ ostentatione & opinione comparetur, ut Paulus & Apostoli sibi eam compararunt.

SED POTENTIA DEO] valida & efficacia per Deum, &, ut Syrus, חילא *chaila*, id est virtus, sunt Dei: quia Deus per ea potenter operatur in animis audientium, eosque ad fidem convertit, & prædicationem nostram persuadet, nobisque & Christo subiicit, & dicto audientes facit, ut quidquid volumus, dicimus, suademus, eis persuadeamus, & ab eis impetremus. Hæc arma, ait Anselm. sunt Primò, vehementia spiritus & zeli; Secundò, efficacia prædicationis, ut Deus videatur verbis nostris pondus ac energiam indere & inflare; Tertiò, sapientia; Quartò, comitas; Quintò, sanctitas; Sextò, miracula; Septimò, crebra oratio; Octavò, pura intentio; Nonò, patientia; Decimò, charitas, scilicet cùm vident homines nos innocentissimæ vitæ non opes eorum, non honores, sed salutem tantùm quærere, idque tot laboribus, impendiis afflictionibus quotidiana morte martyrio; eisque concionari tanto zelo, tanto ardore ut omnes Christum agnoscant, eumque & Patrem glorificent: hisce omnibus quasi telo efficacissimo in conscientia feriuntur, penetrantur, vulnerantur, ut cedant, credantque nostris dictis, doctrinis, concionibus. Hisce ergo armis vitia, diaboli regnum, totumque orbem expugnarunt Apostoli. Unde patet apostolatum & Evangelii prædicationem rectè vocari militiam de quo plura 1. Timoth. 1. 18.

Arma Apostolorum qualia fuerint.

AD DESTRUCTIONEM MUNITIONUM) *Munitiones* vocat omnes rationes, syllogismos, sophismata, eloquentiam, virtutes philosophicas, sæcularem potentiam, gratiam, amicitiam, & quidquid Gentiles ac dæmones obiecerunt & opposuerunt Apostolis & Evangelio. ita Chrysost. Anselm. & alii.

Munitiones contra Evangelium quænam sint.

CONSILIA DESTRUENTES) Quibus, scilicet armis, consilia destruimus: hoc enim nuplici hebraismo sæpè utitur Apostolus. Primo, ut intelligat Hebræum relativum אשר *ascher*, id est qui, quæ, quod, quibus, quos, &c. Secundò, ut participium ponat pro indicativo, *destruentes*, pro destruimus. Simile vidimus c. 4. v. 13. & hoc c. 5. 6. 12. 15. vide can. 29. Nisi quis referri velit ad *arma*, dicatque esse antiptosin, non casus, sed generis masculini pro neutro: *destruentis* pro destruentia. q. d. Arma nostra potentia sunt, & consilia destruentia. Verùm Tertiò, facillime & planissimè hæc referas ad v. 3. *Non secundùm carnem militamus*. q. d. *Militamus nos ipsi consilia destruentes*, hoc est destruendo, ut τὸ *nam arma militia*, &c. usque ad *munitionum*, quasi per parenthesin inseratur, ad hoc ut militiæ jam dictæ arma explicet.

Nota. Pro *consilia* græcè est *logismus*, quod Theophyl. vertit, *syllogismo*, & humanas Philosophorum rationes; Syrus & Erasm. *cogitationes*; Noster; *consilia*. q. d. Nostris armis destruimus omnia prudentium hujus sæculi consilia, quibus Evangelium nostrum evertere, suum gentilismum, suos doctores & philosophos statuere & stabilire, Christoque & nobis proferre moliuntur.

ET OMNEM ALTITUDINEM] omnem celsitudinem tum sapientiæ humanæ & philosophicæ, tum magiæ diabolicæ Simonis Magi & similium, tum nobilitatis & potentiæ, etiam regalis, vel imperialis. Nota. Duas has machinas quasi turres Ethnici Christo opposuerunt & Apostolis, consilia scilicet; & altitudinem, quarum illa callida sua machinatione, arte, dolo; hæc sublimitate & robore suo videbatur inexpugnabilis; utraque tamen Apostolorum armis cessit & expugnata est.

VERS. 5. *Duæ machinæ, quas Ethnici Christo & Apostolis semper objecerunt.*

EXTOLLENTEM SE ADVERSUS SCIENTIAM DEI] *Scientiam*, græcè *gnosin*, id est, cognitionem Dei, quam attulit & docuit Christus, quamque nos Christi Apostoli toto orbe docemus, fidem scilicet de Deo trino & uno, de Dei Filio, ejusique incarnatione, morte, cruce, redemptione.

ET IN CAPTIVITATEM REDIGENTES) Refer, quemadmodum & τὸ *consilia destruentes*, *ad militamus*, ut dixi v. 4. q. d. Hac militia nostra vincimus & captivamus omnes hostes nostros. Græcè αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, ut Syrus, *captivum ducimus omnem intellectum*; vel ad verbum, *omnem cogitationem, ad obedientiam Christi*, ut scilicet omnis cogitatio, omnis intellectus quantumcumque in consiliis versutus, quantumcumque in sapientia altus & sublimis, quasi hostis nostris devictus armis, se dedat, obediatque Evangelio Christi.

Nota. Per hoc quod dicit *omnem cogitationem, omnem intellectum*, non vult significare omnes philosophos, sapientes, potentes, qui prædicationem Apostolorum audiverunt, fuisse conversos hoc enim falsum est; sed quod arma Apostolorum fuerint tam potentia, ut quasvis cogitationes & rationes naturalis intellectus quantumvis artificiosas, quantumvis sublimes, fidei Christi subiicere potuerint, & de facto subiecerint in illis qui hæc arma exceperunt, & in cor ac mentem admiserunt, quique iis conversi sunt. Est ergo commoda acceptio *omnem intellectum*, id est quemlibet intellectum, quantumvis validum ac sublimem, eorum scilicet, vel in iis, qui ex gentilismo ad christianismum tra ducti, ex infidelibus fideles facti sunt. multi enim ex quolibet genere sapientum & oratorum prudentia & sapientia illustres Apostolicis armis capti sunt Christo crediderunt: quales fuere Dionysius Areopagita, Clemens Roman. Paulus Proconsul, Justinus Philosophus, Athenagoras, & alii.

Arma Apostolorum quam fuerint efficacia ad omnium conversionem.

ET IN PROMPTU HABENTES ULCISCI OMNEM INOBEDIENTIAM) Dixit Paulus arma sua potentia esse ad debellandum quosvis Ethnicos & sapientes Gentium, hic eadem potentia esse ostendit ad ulciscendum quosvis fideles inobedientes & hæreticos. q. d. Promptum quoque mihi est & facilè ulcisci rebellium & pseudoapostolorum, qui mihi detrahunt, inobedientiam, eos scilicet ex communicando.

VERS. 6.

CUM IMPLETA FUERIT VESTRA OBEDIENTIA) Nolo enim vos eadem pœna involvere; malo ut vosipsi quæ corrigenda sunt, corrigatis, expecto ut plenè impleatis quod jussi, eoque vindictam differo, donec vos planè correcti & obedientes sitis, tum denique in contumaces illos obtrectatores ostendam & exeram gladium excommunicationis, quem nonnulli in inobedientes & prævis monitionibus rebelles & contumaces exerendum esse, hinc docent Doctores.

QUÆ SECUNDUM FACIEM SUNT, VIDETE) videte quæ apertè & manifestè sunt vera, vestrisque oculis evidenter subiecta, me scilicet non tantùm esse Christi discipulum

VERS. 7.

pulum, sed & Apostolum cum tanta gratiæ efficacia ac potestate, quantam ipsi oculis vestris videtis. Ita Anselm. Est catachresis: nam quæ in facie videntur, clarè videntur: hominibus enim per faciem dignoscuntur.

VERS. 8. DE POTESTATE) ulciscendi, puniendi & excommunicandi] QUAM DEDIT NOBIS DOMINUS IN ÆDIFICATIONEM] Hinc Concil. Trid. sess. 25. c. 3. monet gladium excommunicationis sobriè & cautè ad ædificationem esse exerendum: aliàs enim videmus eum magis contemni quàm formidari, & perniciem parare potiùs quàm salutem, non excommunicati modò, verùm etiam aliorum fidelium totiusque Ecclesiæ.

Gladius excommunicationis sobriè exercendus.

VERS. 10. QUONIAM QUIDAM INQUIUNT [mei obtrectatores & pseudoapostoli) EPISTOLÆ, quas ad vos scribit Paulus, ò Corinthii, GRAVES SUNT ET FORTES, hoc est duræ & acres; severæ & minaces: PRÆSENTIA AUTEM (græcè ergo legendum παρουσία, non παῤῥησία, id est, *libertas*, ut habent Regia) CORPORIS INFIRMA) vilis, abjecta, pusilla, contracta. Staturam & figuram Pauli ita Niceph. lib. 2. c. 37. ex traditione & priscis imaginibus describit: *Paulus*, ait, *corpore erat parvo & contracto atque incurvo, & paululùm inflexo, facie candida, annosque plures præ se ferente, capite modico: oculis multa inerat gratia, supercilia deorsum versus vergebant, nasus pulchrè inflexus, idemque longior, barba densior & satis promissa, eaque non minùs, quàm capitis coma canis erat respersa.* Unde patet, Paulum parvo & abjecto, corpore fuisse. Hinc & Chrysost. hom. de Princip. Apost. tom. 5. *Paulus*, ait, *tricubitalis est, & cælos transscendit*. Lucianus insuper Paulum quasi recalvastrum ridet in Philopatro.

Pauli statura, habitus, & effigies.

ET SERMO CONTEMPTIBILIS) rudis, inconcinnus, inelegans. Vide dicta epist. 1. c. 2. v. 1. & 4.

VERS. 11. HOC COGITET QUI EJUSMODI EST, obtrectator, qui jactat de me: *Epistolæ Pauli graves sunt & fortes; præsentia autem corporis infirma*; cogitet hoc, QUIA (id est quòd) QUALIS SUM VERBO PER EPISTOLAS ABSENS, TALIS sum ET PRÆSENS IN FACTO.

VERS. 12. NON ENIM AUDEMUS INSERERE (id est annumerare) AUT COMPARARE NOS QUIBUSDAM, QUI SEIPSOS COMMENDANT [pseudoapostolis, qui se suaque supra veritatem extollunt, q. d. Non ea jacto, quæ non habeo, ut ipsi:] SED METIENTES ET COMPARANTES NOSMETIPSOS NOBIS) id est, metior me meo pede, meis dotibus & Dei donis, rebusque à me per Dei gratiam gestis, ait Photius, illis me comparo, confero & adæquo, ut non amplius mihi arrogem quàm revera à Deo acceperim & gesserim. Pro *non enim audemus*, græcè est, οὐ γὰρ τολμῶμεν, quod Maldon. in Notis vertit, *nihil audacter*, aut *arroganter facimus*, dum nos cum illis comparamus, qui sese magnopere commendant. Verùm magis aptè & magis propriè vertit Noster, *non enim audemus inserere*, &c.

Est ironia, & primum quasi scomma in pseudoapostolos. Elevabant illi Pauli dicta & facta, quasi in eo nihil esset grande præter epistolas, quæ nescio quid magniloquum spirarent, sed cùm ad rem ventum esset, ac præsens compareret Paulus, sermone, vultu, forma, nihil illo esse abjectius: se in hac parte illi longè præstare. Ergo, inquit Paulus, fastum illorum ridens, non ausim ego homuncio istos inter gigantes comparere, eis me inserere, nedum me cum illis comparare; sed nimirum falsò se tantos jactitant; ego verò de me quidquid prædico, verè prædico, meque mea magnitudine, mea gratia & factis, quæ verè gessi, metior.

Paulus externa specie humilis, sed animo & virtute magnus.

Nota. Græca addunt οὐ συνιοῦσιν, *non intelligunt*. Unde Syrus, Vatablus & alii hæc non de Paulo, sed de pseudoapostolis accipiunt, ut sit hyperbaton, quod, οὐ συνιοῦσιν præponendo, sic ordinant & vertunt: pseudoapostoli seipsos commendant, sed non intelligunt quòd se ipsi seipsis metiantur, & se sibi comparent. q. d. Ineptè ipsi se attollunt, & gigantes faciunt: nam perinde faciunt ac si quis sese non externa aliqua mensura, (putà ulna) sed seipso vellet metiri: ut si quis pumilio jactet se gigantem esse, nec aliam jactantiæ suæ causam rationemve adferat, quàm quòd ita sit, ita asserat, ita sibi persuadeat. Unde Photius supplet, Non intelligunt quàm scilicet omnibus sint ridiculi, vel, ut S. August. in psal. 34. *non intelligunt*, ea scilicet, quæ loquuntur, quæ affirmant, quæ jactant.

VERS. 13. NOS AUTEM NON IN IMMENSUM GLORIABIMUR. A Est secundum scomma & antithesis Pauli & pseudoapostolorum: pseudoapostoli in immensum se suaque jactant, adeoque, ait Theophyl. se usque ad fines orbis evangelizasse, sed falsissimè jactant. Ego autem glorior, non falsò, non in immensum, SED SECUNDUM MENSURAM REGULÆ, QUA MENSUS EST NOBIS DEUS, id est, ego mè vera mensura ac regula metior, donorum videlicet & provinciarum, quam mihi sua designatione quasi mensoria regula admensus est & attribuit Deus: *mensura*, inquam, vel *secundùm* MENSURAM PERTINGENDI USQUE AD VOS) id est, evangelizandi à Judæa per interiacentes omnes provincias, Corinthum usque. q. d. Glorior, & verè glorior, de mea mensura ac magnitudine, id est, multitudine provinciarum, quas Christo & Ecclesiæ adjeci, quòd scilicet à Judæa Corinthum usque me meamque prædicationem extenderim. Sicut ergo gloriantur principes, si longissimè latissimeque imperium propagarint; ita Christi doctor Paulus gloriatur, quòd eousque principis sui ditionem propagarit, sperans fore, ut longiùs etiam imperium proferat.

Antithesis Pauli & pseudoapostolorum.

B Nota. Regulam hic intelligit mensuram qua limites agrorum & locorum mensurant geometræ, ut dicam v. 16. Mensura verò significat Primò, illud quo quippiam metimur, uti est regula, ulna, cubitus, pes, &c. Secundò, significat hujus mensuræ mensurantis quantitatem: alia enim est mensura, id est quantitas ulnæ, alia cubiti. Tertiò, ipsam mensurandi actionem. Quartò, ipsum mensuratum, seu id quod per mensuram nobis admensum est, ut cùm modium frumenti, jugerum terræ, id est, frumentum ad modium, terram ad jugerum admensam, frumenti & terræ certam mensuram vocamus. Hic tribus ultimis modis accipi potest, sed optimè in secunda acceptione.

Mensura quatuor habet significationes.

NON ENIM QUASI PERTINGENTES AD VOS, SUPEREXTENDIMUS NOS) Est tertium scomma & sales, quibus pseudoapostolos aspergit. Ipsi, inquit, se extendunt & superextendunt suis verbis & bombis, sed age, in re quid afferunt? quos convertunt? quas urbes, quas provincias obiverunt? nullas sanè, cùm è patria & vestris finibus numquam excesserint. Fortè vos Corinthios ad fidem & Ecclesiam adduxerunt? atqui vos non illorum, sed C meum opus estis in Domino, vos ego cepi, vos debellavi, vos mea sors, mea possessio estis mihi à Domino attributa; de vobis reliquisque provinciis, Judæam usque, à me subactis triumphare possum: & sicut imperatores gentium bello domitarum nomina sibi assumebant, verbi gratia, ut P. Scipio diceretur Africanus, L. Scipio Asiaticus: ita & ego Paulus dici possum, Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus; Thracicus, Asiaticus, &c. VERS. 14.

Paulus meritò Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus, Thracicus, Asiaticus dici potest.

IN EVANGELIO] prædicando, &, ut Anselmus, propagando.

NON IN IMMENSUM) Græcum τὰ ἄμετρα, & immensum significat, & ea quæ non sunt nostræ mensuræ, regiones scilicet, quas Deus nostræ prædicationi non destinavit, nec admensus est. Rursum notat pseudoapostolos, qui falsò gloriabantur de regionibus multis à se obitis & conversis. VERS. 15.

GLORIANTES IN ALIENIS LABORIBUS] Est quartum scomma in pseudoapostolos, qui Corinthi, ubi Apostolus fundamenta fidei jecerat, subintrarunt in ejus labores. Ita Chrysost. Sic notant Doctores, quòd hæretici D numquam zelo Evangelii & martyrii infideles adierint, eosque primò ad hæresin converterint, sed tantùm fideles, eosque perverterint.

Numquam hæretici zelo Evangelii & martyrii infideles adierunt.

Dices, Valens Imper. Gothis cupientibus ad christianismum converti, submisit Arrianos Episcopos qui eos Arrianos fecerunt, teste Freculpho to. 2. l. 4. c. 20.

Resp. Verum est, sed ipsi Arriani sua sponte Gothicam barbariem non adierunt zelo fidei, ut, Apostolorum more, in fame, siti, persecutionibus, mortibus fidem plantarent: vocati enim à Gothis volentibus Valenti Imp. Arriano reconciliari, venerunt: nulla autem difficultas est volentibus venenum instillare. Adde, Gothos plerosque antea orthodoxos fuisse, sed ab Ulphila suo Apostolo ab Arrianis decepto, pariter deceptos & ipsos, factosque Arrianos, ut expressè docet Theodor. libr. 4. histor. c. ult.

SPEM AUTEM HABENTES CRESCENTIS FIDEI VESTRÆ] Spero, quòd, cùm fides vestra crescet, me ulteriùs non egebitis, quodque per vos aditus mihi fiet

ad vi-

ad vicinas gentes, ut possim ulteriùs evangelizare, & superextendere me meamque prædicationem; ità Chrisostomus.

In vobis magnificari) ut per vos majorem laudem & meritum apud Deum consequar. Unde Gagnejus vertit: *Spero crescente fide vestra nos non parum ex vobis magnificatum iri*, & spero in illis etiam regionibus, quæ ultra vos sunt, prædicare ac multam inde reportare gloriam; tunc enim magni fit præceptor, ait Theophil. cum discipuli proficiunt & in sapientia crescunt.

Secundò, & aptiùs, refer *magnificari* ad sequentia, *secundùm regulam nostram in abundantiam*, q. d. Spero per vos in fide crescentes magnificari secundum regulam nostram, id est majorem facere & extendere regulam nostram, puta fines & terminos apostolatus mei ultra vos in vicinos vestros; ut scilicet illi videntes vestram fidem, sanctimoniam, gratiam, provocati vestro exemplo avidè me expectent, & Evangelium excipiant.

Unde Græca sic habent: Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν, quæ clariùs sic verti possunt, *spem habentes fore, ut crescente fide vestra in vobis amplior* [hoc est ampliùs & ulteriùs me extendam) *in assignata mea mensura & regula in abundantiam* (hoc est admodum) ad evangelizandum iis regionibus, quæ ultra vos sunt.

Ubi Nota. *Regulam*, ut dixi, vocat regiones sibi suæque prædicationi addictas, & quasi ad regulam admensas à Deo: cuique enim Apostolo suas Deus in orbe provincias quasi ad mensuram diviserat attribueratque. Adeoque sicut duodecim tribubus, & filiis Jacob partitus erat olim certis finibus & mensuris terram sanctam: qua de re dicitur psalm. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*: ita pariter eorum antitypo duodecim Apostolis diviserat quasi per mensuram totum orbem terrarum, ut eum sibi & Christo subjugarent. Ita Thomas Indiam, Andreas Achaiam, Johannes Asiam, alii alias provincias subjecerunt Evangelio.

Sicut olim Deus duodecim tribubus partitus est terram sanctã, ita orbem terrarum convertendum duodecim Apostolis.

In abundantiam] Id est abundè, ut scilicet ampliùs semper & ulteriùs regulam & terminos Evangelii proferret, q. d. Necdum mihi certum terminum provinciarum constitui, nec Deus ipse præstituit, sed ulteriora semper specto & molior.

VERS. 16. Etiam in illa quæ ultra vos sunt. ὑπερέκεινα ὑμῶν, quæ ulteriora sunt vobis, *quæ ultra vos sunt*, id est longiùs in alias gentes ac populos, evangelizare) spero. Hæc enim referenda sunt ad τὸ *spem habentes*.

Non in aliena regula] non attingo limites & terminos, id est, provincias & plagas, quæ admensæ sunt & assignatæ, vel occupatæ ab aliis Apostolis, ut in ea quæ ab aliis *præparata sunt*, subintrem, & sic de alienis laboribus quasi meis glorier: *præparata* enim vocat regiones ab aliis præparatas & excultas prædicatione Evangelii ad ferendum fructum, q. d. Nolo aliorum novalia excolere, sed priùs mea ipse novalia facio, deinde excolo, ipse primus ubique fidem planto & prædico, Roman. 15. 20.

Nota. Κανόνα Græci vocant regulam mensoriam, qua geometræ & agrimensores agros dimetiuntur: ita hìc Apostolus regulam suam vocat omnes suas regiones, seu quidquid terrarum Deus velut regulam illi admensus erat, ut totum illud spatium excoleret, sereret verbo Dei, suæque prædicationi & Christo adjiceret. Secundò, hanc regulam & mensuram in dies protendebat Apostolus, cupiens ubique prædicare, *quasi ad possessionem terrarum & opimam hæreditatem accessisset*, ait Chrysostomus, *& tamquam fabricator*, ait Theophylatus, *orbis terrarum esset Paulus, ut illum sua regula dimetiretur, & ad suam regulam adificaret*. Græcum enim κανὼν etiam regulam significat, ad quam architecti muros, trabes & opus suum exigunt & metiuntur, atque talem regulam hic intelligit Theophyl. magis tamen genuinè videtur ad regulam agrimensorum Paulus alludere, ut dixi.

Canon regula mensoria geometrarum.

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur) *In Domino*, id est in veritate, & coram Domino. Secundò, & meliùs, *glorietur in Domino*, id est, cùm illa gloria illi fuerit à Domino delata & approbata, subdit enim rationem. *Non enim qui se ipsum commendat*, sua falsò jactando, ut faciunt pseudoapostoli, *ille probatus est, sed quem Deus commendat*, id est commendabilem facit & ostendit ex miris, quæ per eum operatur. Hic sensus est genuinus: opponit enim hæc duo, gloriari in se; & gloriari in Domino. Gloriari in se, est seipsum commendare: in Domino autem gloriari, est à Domino commendari, & in Domini commendatione gloriari; unde tamen consequenter. Tertiò, sequitur, ut qui verè gloriatur, non in se, sed in Domino glorietur, illi scilicet, cujus dona sunt, omnia accepta ferendo, illi omnem gloriam dando, & ad illius laudem & gloriam omnia dirigendo; ita Chrisostomus.

Nota. His verbis ostendit ubi, quando, qua in re sit gloriandum; simul tamen Secundò, amolitur à se Apostolus ostentationis, & vanæ gloriæ cupidinem, q. d. Hæc tam ampla & speciosa de me dico, non quòd in me rebusque meis, sed quòd in Domino gloriari velim, à quo omnem gloriam, & gloriæ materiam accepi; vide dicta 1. Corinth. 1. 31.

Ubi, quando & qua in re gloriandum.

Moral. Disce hìc veram laudem & gloriam non esse nisi apud Deum, eamque omni humanæ longè præstare. Nam Primò, laus & gloria hominum & parva est & exilis, quid enim sunt homines nisi culices terræ? gloria verò Dei immensa est, quia ipse immensus est. Secundò, gloria hominum externa est & in speciem tantùm; intus enim inanis est & evanida: gloria verò Dei interna est & solida; hinc animam replet & satiat. Tertiò, gloria hominum infida est, fucata & larvata; laudant multi te in facie, à tergo irrident te; gloria Dei fidelis est & sincera. Quartò, gloria hominum instabilis est, & minima rumoris aura mutatur quasi arundo; qui hodie te laudant, cras vituperabunt, qui hodie tibi applaudunt, cras subsannabunt, gloria verò Dei stabilis est & constans. Quintò, gloria hominum brevis est & momentanea; laudant te mortales cras morituri. & cum morientibus morietur laus tua. Ubi sunt laudes Cæsaris, Pompeii, Augusti? transierunt, ut fumus evanuerunt: laus verò Dei perpetua est & æterna. Deus coram sanctis Angelis & Beatis in omnem æternitatem laudabit te, quòd vanam mundi gloriam contempseris, quòd veram & perennem apud Deum consectatus sis. Sextò, gloria hominum manca est, mutila & mista: qui enim laudatur ab his, culpatur ab illis, quot enim sunt homines, tot sunt sensus, tot judicia; gloria verò Dei integra est, omnimoda & perfecta; quem enim Deus laudat, hunc omnes Cælites laudant. Septimò, gloria hominum erronea est & mendax; homines enim glorificant nobiles, divites, potentes, imò sæpè scurras, sceleratos, & tyrannos; gloria verò Dei verissima est & certissima. Deus enim non laudat nisi vera sapientia & virtute præditum. Rursum gloriantur homines in se ipsis, in sua prudentia, virtute, fortitudine, quæ nullæ sunt, ac proinde gloriantur in falso, in eo quod est nihil, quod non est: gloria verò Dei est in Deo, cujus omne est bonum, & à quo omnia in nos dimanant, gloriari, ac dicere. Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam: in te laudabimur tota die. Octavò, gloria hominum consistit in ore laudantium, nihilque tibi confert, nihil boni imprimit: quare non est in te, sed in glorificante, sicut honor non est in honorato, sed in honorante; gloria verò Dei est & in Deo & in te: est enim efficax & fœcunda. Non beat te in animo lumine gloriæ, & in corpore dotibus gloriosis, adeoque Deus Beatis ipsissimam suam gloriam divinam & increatam fruendam & possidendam communicat. O cæci & insensati filii Adæ, natura avidi laudis, creati & nati ad gloriam, quid non gloriam, sed fumos & umbras gloriæ sectamini? quid gloriam non veram. sed falsam & fallacem captatis? quid ambitis, quid quæritis gloriam, ubi ipsa non est? quæritis eam in terra, ipsa non est in terra, sed in cœlo: quæritis eam apud homines; ipsa non est apud homines, sed apud Deum & Angelos: quæritis eam in tempore & sæculo; ipsa non est in tempore, sed in æternitate. Tu ergo ô Domine es gloria mea, tu exultatio cordis mei: in te gloriabor & exultabo tota die; pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Quærant Judæi, quærant mundani gloriam quæ ab invicem est: ego hanc requiram quæ à solo Deo est. Omnis enim gloria humana, omnis honor temporalis, omnis altitudo mundana æternæ tuæ gloriæ comparata, vanitas est, stultitia est, vituperium est. O veritas mea, misericordia mea, gloria

Perfectio & meritum eleemosynæ & ceterarũ virtutum consistit in promptitudine voluntatis.

Nota hic, perfectionem & meritum eleemosynæ omnisque virtutis consistere in promptitudine voluntatis, non in multitudine donorum & magnitudine; ita ut coram Deo, ubi promptitudo hæc major est, ibi major sit & virtus, etiamsi ob paupertatem, aut aliam causam in actum externum, sive donationem, exire non possit. Unde ait, Promptitudo accepta est, non donum. Idem patet Marci 12. v. 43. Secundò tamen, ut hæc promptitudo sit accepta Deo, ait D. Thom. quasi vera, seria & efficax, debet exire in actum, secundùm id, quod habet, id est, ita ut pro viribus & opibus det quod potest. Alioqui tantùm velleitas esset, non seria & prompta voluntas; non ergo exigitur ab ea, ut det id quod non habet, ut ait Apostolus. q. d. inquit Theophyl. Qui habet, opus impleat; qui non habet, jam sua voluntate opus implevit. Hinc S. Leo serm. 4. de jejunio 10. mensis: *Subinde*, ait, *æquatur merito, qui distat impendio; quia potest par esse animus, ubi dispar est census*. Et Anselmus: *Hic omnes*, ait, *tam pauperes quàm divites æqualiter dant, si quisque ex tanto det, quantum habet*. Hinc Tertiò, inter æquè divites, vel æquè pauperes liberalior est, & plus meretur qui plus dat; inter in æquales verò, hoc est, inter ditiores, vel pauperiores plus meretur qui proportionaliter secundùm suas opes plura dat, licet geometricè minus det quàm is qui ditior est. Patet Marci 12. 43. Sensus ergo est, q. d. ut v. 11. diximus, *facto perficite ex eo quod habetis*: quia προθυμία, promptitudo & voluntas accepta est & meritoria, *secundùm id quod habet, non secundùm id quod non habet*, id est, si det id quod habet: non enim requiritur ut id det quod non habet. Ita Tobias cap. 4. 9. filio suo præcipit: *Quomodo potueris*, inquit, *ita esto misericors: si multum tibi fuerit, abundanter tribue: si exiguum tibi fuerit, etiam exiguum libenter impertiri stude*. Et S. August. in psalm. 103. *Si potes*, ait, *dare, da: si non potes, affabilem te fac, Coronat Deus intus bonitatem, ubi non invenit facultatem Nemo dicat, Non habeo: charitas de sacculo non erogatur*. Vnde & subdit hic Paulus.

Quis liberalior sit inter æquè divites, itẽ inter inæquales.

Vers. 13. Non enim ut aliis sit remissio, vobis autem tribulatio] *Remissio*, id est relaxatio. q. d. Non impero ut tantam eleemosynam detis, qua pauperes lautiùs vivant, vos necessitatem subeatis; sed ut quisque pro viribus ita alienæ consulat necessitati, ut suam non negligat. ita Theophyl. Dico, non impero: quia id consulere possum: est enim consilium Evangelicum, dicit D. Thomas & Anselm. ideoque majoris perfectionis, si omnia bona des pauperibus, ipseque omnino fias pauper. ita enim consulit Christus Matth. 19. 21. *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus*, idque non tantùm si Religionem ineas, sed etiam si maneas in sæculo, uti fecit vidua illa dans duo minuta, Marci 12. quæ vivebat labore quotidiano, totumque lucrum dabat templo, ut ipsa cum Christo pauper fieret, & paupertatis incommoda forti animo subiret. Intellige quæ dixi; dummodo tamen quis in extremam necessitate se non coniiciat, nec familiam habeat cui providere teneatur. Addit Theophyl. v. seq. Apostolum hortari Corinthios ut dent supra vires, cùm ait, *In præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat*. q. d. Si vis non parvam, sed abundantem mercedem habere, da abundanter; si totam, da totum: ut *abundantia* significet eleemosynam profusam, & supra vires abundantem, qualem in Macedonibus laudavit Paulus v. 3. Ratio est: quia hic est actus summæ & heroicæ eleemosynæ, paupertatis, fortitudinis & spei in Deum.

Eleemosynæ heroicus actus est dare supra vires; imo dare omnia

Exempla eorum qui excelluere in danda eleemosyna

Ita fecit S. Paulinus Nolanus Episcopus, qui suis omnibus in pauperes erogatis, seipsum demum pro viduæ filio in servitutem Wandalis tradidit; cujus liberalitatem laudat S. August. l. 1. de Civit. Dei c. 10. Et gratam Deo fuisse exitus declaravit; cùm servus existens, Dei monitu declaratus & agnitus a Vvandalis, honorificè cum suis omnibus domum remissus est. Idem fecit S. Paula Romana, quæ ita profusa fuit in pauperes, ut, quod toties Deum oraverat, ex voto ei contigerit, nimirum ut moriens debuerit aliena veste & sumptu sepeliri, cùm ne tantillum quidem quod ad funus necessarium esset, sibi reliquum fecisset: qua de causa mirè eam laudat S. Hier. in ejus Vita. Idem fecerunt S. Martinus, S. Joannes Eleemos. & alii multi Verùm *abundantia* hic magis & aptiùs significat abundantes opes Corinthiorum: hasce enim opponit Paulus inopiæ Hierosolymitanorum, quam ex iis levari & suppleri cupit.

Sed ex æqualitate, in præsenti tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat] q. d. Non impero tantam eleemosynam, qua fiat vobis res angusta domi, pauperibus ampla & laxa: sed qua superflua; hæc enim sunt propria eleemosynæ materia, quam ipsa erogare in pauperes non tantum suadet, sed etiam præcipit) quibus abundatis, eis communicando, suppleatis eorum inopiam, ut utrique habeatis vitæ necessaria, neutri nimis angusta, vel nimis laxa; sicque utrique inter duo extrema inopiæ & abundantiæ ad mediocritatem quamdam & æqualitatem redigamini, ut & dantium copiæ nihil supersit, quasi superfluum; & accipientium inopiæ nihil desit, quasi necessarium. ita Theophyl. VER. 13. & 14.

Ut et illorum abundantia, in fide, spe & omni gratia, vestræ inopiæ spiritualis sit supplementum] dum oratione, & meritis suis eam apud Deum sublevant in hac vita: in altera verò vos morientes recipient in æterna tabernacula: pauperum enim Christi est regnum cælorum. ita Anselm.

Ut fiat æqualitas] tam in remuneratione, & eleemosyna spirituali, quàm temporali, eo modo quo explicui v. 13.

Sicut scriptum est] Exodi 16. 18. juxta Septuag. Ex quo loco probat Paulus per exemplum collectionis & comestionis manna, Deum velle ut homines in communione bonorum quamdam colant æqualitatem.

Qui multùm (scilicet manna collegerat) non abundavit præ eo qui minus collegerat: et qui modicum manna collegerat, non minoravit] id est, non minus habuit illo qui plus collegerat. VER. 15.

Manna describitur, ejusq; mensura, & collectio.

Nota ex hoc Exodi 16. 18. ita continuo miraculo per 40. annos Deum in deserto pro tot centenis millibus Hebræorum pluisse manna, ut, licet maxima ejus esset copia, singuli tamen illud colligentes, sive avariores multum, sive prigriores parum, cùm domum reversi illud metiebantur, unam tamen mensuram gomor, quæ ad diurnum victum cuique sufficeret, omnes reperirent. Deo vel angelo invisibiliter addente, si minus quam gomor; demente, si amplius quàm gomor collegissent. Sic ergo una tunc cibi mensura erat parvulis, viris, feminis, scilicet gomor, quæ mensura tantum continebat, quantum communiter homo per diem comedere solet. Ita Nyssen. de Vita Moysis, Chrysost. hic Anselm. Vatabl. Theophyl.

Deus omnibus necessaria providet secundùm mensuram suæ providentiæ

Causa erat Primo, ut Judæorum avaritiam, gulam, nimiamque cibi & rerum terrenarum curam Deus hac ratione compesceret, ait Chrysost. & Theophyl Secundò, ut hoc continuo miraculo testaretur Deus in omni necessitate ad ejus providentiam esse recurrendum, Deumque suam cuique sufficientem victus mensuram comparare, etsi laboribus minus consequi posse videatur, ut cùm assidemus mensæ, cogitemus Deum nobis pluere cælo manna. Sic enim & hodie non divitibus modò, sed & pauperibus, ægris etiam & debilibus insuperque multa prole oneratis, quotidianam tamen annonam, quæ satis sit vitæ omnium tuendæ, Deus suppeditat, quæ res consideranti mirabilis & incredibilis videtur, si censum & lucrum exiguum quod faciunt, cum sumptu tanto, & expensis tot capitum familiæ conferat, ut vel ex hoc solo experimento colligere liceat suavem & miram Dei in omnes providentiam. Hinc pauperes suam sortem non doleant, nec multa desiderent. *Nam cùm omnes*, ait Chrysost. *unum ventrem impleamus, & uno tempore vitamus, & unum corpus tega mus, nihil magis habet dives ex abundantia, neque ex paupertate minus habet pauper; sed uterque victum habet, amictum, & in hoc sunt æquales*.

Nota Secundò. Ex allegorica manna Exodi 16. 18. juxta Septuag. pulchrè invitat Apostolus ad eleemosynam. q. d. Deus æqualem omnibus mensuram dabat manna; ergo par est ut & Christiani paritatem quamdam colant, ut qui abundant opibus, egentibus tribuant, itaque illos in vitæ necessariis sibi æquent, ut ita omnes suis contenti, & necessaria habentes æqualiter vivant. ita Theophyl. ex Chrys.

Ubi adverte, Sicuti divites superflua dando pauperibus eos sibi pares faciunt: ita & pauperes communione meritorum divites sibi adæquant non omnino & geometricè, sed proportionaliter: ita ut neutri in neutro deficiant, vel nimis præ aliis abundent. Nam alioqui nec divides dando pauperibus tantum dant, ut eos sibi æquè divites faciant; nec pauper reddendo diviti preces & spiritualia, dat æqua-

æquale, sed multò amplius quàm temporale quod accepit: nec rursus tantum dat spiritualium, quantum habet, ita D. Thomas.

In beatitudine qualis futura æqualitas & inæqualitas.

Analogicè, Chrysost. & Anselm. hæc referunt ad gloriam cælestem, in qua omnes erunt æquales: quod intellige de beatitudine obiectiva: omnes enim eumdem Deum videbunt, illoque erunt saturi & beati: sed in hac visione ac consequenter in gaudio & gloria gradus erunt & disparitas pro ratione meritorum; sicut idem erat manna, imò æquale & æqualiter omnes satians, aliter tamen his, aliter illis sapiebat.

Vers. 16. Gratias Deo qui dedit eandem solicitudinem pro vobis in corde Titi] ut scilicet Titus solicitus pro vobis vestroque profectu ac lucro spirituali vos exhortetur ad beneficentiam in pauperes, ut sequitur.

Nota *Eamdem*, scilicet mecum, qua videlicet & ego solicitè ad hanc contributionem vos exhortor.

Quoniam exhortationem, putà munus exhortandi vos ad eleemosynam, Titus suscepit] ita Anselmus.

Vers. 17. Sua voluntate (*atairetos*, sponte sua, me non jubente, aut rogante) profectus est ad vos] ut ad hoc opus tam pium vos exhortaretur.

Vers. 18. Misimus etiam cum illo fratrem cujus laus est in Evangelio] prædicando, scilicet Barnabam: hic enim Actor. 13. v. 3. ordinatus est socius Pauli. ita Theodor. Chrysost. Oecum. Verum, quia jam Paulus à Barnaba secesserat, asciveratque sibi Silam Actor. 15. v. 40. hinc meliùs cum Baronio Silam accipe; aut simpliciter cum Anselmo & Hieron. Lucam; hic enim non Apostolus, sed *frater* vocatur, scripsitque Evangelium, & individuus fuit Pauli comes. Vnde & S. Ignat. ad Ephesios scribens hoc idem elogium Lucæ tribuit dicens: *Vt testatur Lucas, cujus laus est in Evangelio.*

Laus D. Lucæ in Evangelio.

Vers. 19. Non solum autem (supple, laudem habet in Euangelio) sed et ordinatus est ab ecclesiis comes peregrinationis nostræ in hanc gratiam] hoc est: ad gratuitum hoc ministerio colligendi eleemosynas, ut dixi v. 4.

Nota, Pro *ordinatus* est, græcè est *chirotonitis*, manus ei impositæ sunt, id est consecratus est diaconus, vel etiam sacerdos. Diaconi enim erat habere curam pauperum, isque distribuere eleemosynas; sacerdotis verò erat juvare Apostolum peregrinantem in prædicatione & Sacramentorum administratione. *chirotonia* enim à Græcis vocatur ordinationis Sacramentum; eo quòd in illo Episcopus ordinandis manus imponat, ut patet 1. Timot. 4. v. 14. & c. 5. v. 22. Ita Actor. 14. 22. ubi Noster vertit, *& cùm constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros*; græcè est, χειροτονήσαντες πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, id est, *cùm manus imposuissent presbyteris per singulas Ecclesias.* Vnde patet quòd manus imponere presbyteris, idem sit quod ordinare & ornando constituere presbyteros.

Pro *comes* græcè est συνέκδημος, id est socius, collega.

Quæ ministratur a nobis ad Domini gloriam, et destinatam voluntatem nostram] Hoc est, ad alacritatem animi nostri declarandam in hoc tam pio Dei & pauperum obsequio: græcè enim est *protimia*, id est *animi promptitudo*, ut dixi v. 11. *Destinatam* ergo non significat hic prædestinatam à Deo, ut exponit S. Thomas, sed promptam, paratam, alacrem.

Nota. Pro *imon*. id est *nostram*, jam Græci legunt *ymon*, id est, *vestram* propititudinem. q. d. ait Theophyl. Hanc gratiam, hoc ministerium eleemosynarum suscepimus ad hoc, ut Deus hac eleemosyna glorificetur, & vos ad eam promptiores reddamini per exhortationem Titi & Lucæ.

Vers. 20. Devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine] eleemosynarum & pecuniæ collectæ. Græcè *en adrotiti*, in abundantia, in exuberantia, nummorum scilicet q. d. Misi Titum & Lucam ad eleemosynas tam largas colligendas, ne quis suspicetur eas me mihi ad privatos usus colligere. ita Anselm. Solet enim magna pecuniarum vis obnoxia esse fraudis suspicioni; quia ex tanta copia facile multa clàm demi possunt, ita ut nemo sciat, vel persentiscat.

Paulus à se avertit suspicionem avaritiæ.

Vers. 21. Providemus bona non solum coram Deo, sed etiam coram hominibus] Græcum καλά significat & *bona* & *honesta*, ut vertit Vatabl. q. d. Procuro & satago honestè agere non tantùm coram Deo, sed & coram hominibus, ne homines etiam suspicaces occasionem habeant aliquid mali, vel inhonesti de me suspicandi. Quapropter ut justè & honestè me hanc collectam administrare ostendam, testes mihi adscisco Titum & Lucam, illis pecuniam bursamque committo, ego eam tractare nolo. Hinc Nota, & disce hoc practicum axioma. Conscientiam Deo, proximo famam debemus: & qui famam negligit, in proximi salutem crudelis est. Vide Anselm.

Conscientiam Deo, proximo famam debemus.

Vers. 22. Misimus autem cum illis et fratrem nostrum] Incertum quis hic. Aliqui suspicantur esse Apollo, ait Anselm. Sed suspicantur tantùm, quia Paulus eum nec nominat, nec describit, sed Corinthiis ex præsentia cognoscendum relinquit.

Vers. 23. Confidentia multa in vos. q. d. Confidens multùm, & sperans; illos, uti par est, à vobis honestè & amanter excipiendos, idque sive pro Tito] id est, partim ob amorem & venerationem Titi, qui socius est meus & adiutor apud vos. hinc patet Titum, cùm hæc scriberet Paulus, fuisse Corinthi: eò enim ad eleemosynas hasce, aliaque peragenda miserat eum Paulus.

Porro Maldon. supplens verbum *endixite*, id est *ostenderitis*, sic vertit, *sive pro Tito aliquid charitatis ostenderitis, erga me ostenderitis: socius enim meus est.* Verùm non est necesse hic quippiam supplere: sensus enim per se constat, uti jam ostendi.

Sive fratres) Hoc est, sive pro fratribus ceteris qui sunt Apostoli, est antiptosis: Hebræi enim carent casibus. vide can. 37. ita Theophyl. q. d. Partim propter fratres cum Tito submissos, qui sunt Apostoli Ecclesiarum; partim propter Titum ipsum confido, quòd illos dignè, ut par est, suscipietis.

Gloria Christi) q. d. Qui Apostoli sunt gloria Christi, id est, promovent & illustrant gloriam Christi. Sive ergo, inquit Chrysost. eos ut fratres volueritis excipere, sive ut Apostolos Ecclesiarum, sive ut aliquid in gloriam Christi facientes; multas habebitis occasiones benevolentiæ erga illos.

Est metonymia, *gloria*, id est causæ & curatores gloriæ Christi.

Vers. 24. Ostensionem, quæ est charitatis vestræ, et nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite) Pronomen *quæ* habet epitasin. q. d. Charitatem ostendite insignem in Titum & socios, scilicet eam, quæ decet vos vestramque tam liberalem charitatem pariter & gloriam, id est gloriationem nostram de vobis, ut habent Græca. Noster Interpres solet ad verbum vertere, *pro vobis*, quod nos latiniùs vertimus, *de vobis*; græcè enim est, *iper imon*.

Ostendite in faciem, in conspectum scilicet omnium Ecclesiarum: ita Anselmus. significantiùs tamen dicitur *ostendite in faciem*, quàm, Ostendite in conspectum.

CAPUT NONUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit hortari Corinthios ad eleemosynam, ex humano pudore & laude, ne scilicet coram Macedonibus, qui tam liberales fuerant, erubescant.

Secundò, v. 6. ex fructibus eleemosynæ, quòd scilicet ipsa suos eleemosynarios ditet bonis, & præsentibus & futuris.

Tertiò, v. 11. ex gratiarum actione inde in Deum redundante, & lætitia pauperum Christianorum eam excipientium, atque pro Corinthiis suis benefactoribus obsecrantium.

1. Nam

1. Nam de ministerio, quòd fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis. 2. Scio enim promptum animum vestrum: pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaja parata est ab anno præterito, & vestra æmulatio provocavit plurimos. 3. Misi autem fratres: ut, ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte, ut (quemadmodum dixi) parati sitis: 4. ne, cùm venerint Macedones mecum, & invenerint vos imparatos, erubescamus nos (ut non dicamus vos) in hac substantia. 5. Necessarium ergo existimavi rogare fratres, ut præveniant ad vos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic quasi benedictionem, non tamquam avaritiam. 6. Hoc autem dico: Qui parcè seminat, parce & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. 7. Unusquisque prout destinavit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: ut in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum. 9. sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in sæculum sæculi. 10. Qui autem administrat semen seminanti, & panem ad manducandum præstabit, & multiplicabit semen vestrum, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ: 11. ut in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo. 12. Quoniam ministerium hujus officii non solùm supplet ea, quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, 13. per probationem ministerii hujus, glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi, & simplicitate communicationis in illos, & in omnes. 14. & ipsorum obsecratione pro vobis, desiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. 15. Gratias Deo super inenarrabili dono ejus.

Vers. 1. Nam de ministerio, quod fit in sanctos, q. d. Commendavi vobis in fine cap. præced. Titum cum sociis, non autem eleemosynam, pro qua veniunt: *nam de ministerio*, id est, subministratione hujus eleemosynæ, quæ fit in sanctos, id est pauperes Christianos, ex abundanti est] id est, superfluum est scribere vobis, cùm ad illam prompti sponte vestra procuratis. ita Ansel. Nota artem emendicandi eleemosynas commodam esse, si laudes dantium liberalitatem hanc callent egregiè publici viarum & templorum mendici.

Ars mendicandi.

Vers. 2. Quoniam et Achaja parata est. Refer ad *glorior*. q. d. Glorior apud Macedones, quòd vos, ò Corinthii, & reliqua Achaja parati sitis ad hanc contributionem eleemosynæ, ita ut vestra æmulatio, id est, zelus misericordiæ vestræ, quem apud alios prædico, & de quo glorior, plurimos ad imitationem provocarit] videte ergo, ut ipso facto ostendatis, me verè gloriatum esse, ne & ego confundar & vos.

Ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte] Græca clariùs, ἵνα μὴ τὸ καύχημα

Vers. 3. ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ. *ne gloriatio nostra de vobis inanis fiat in hac parte*, ne scilicet falsa appareat, ne inaniter videar gloriatus & falsò, vos esse tam promptos & liberales; si parcos & imparatos vos inveniant Macedones.

Vers. 4. In hac substantia] in hac materia laudis & vituperii circa eleemosynas & tenacem avaritiam.

Ut præveniant ad vos] Ita Romana: hoc enim

Vers. 5. est Græcum *proelthosin*. malè ergo passim, etiam Plantiniana, legunt, *perveniant*. *Præveniant*, inquam, meum & Macedonum ad vos ad adventum.

Et præparent repromissam benedictionem] beneficientiam & eleemosynam vestram.

Paratam esse) ut parata sit: græcismus.

Sic, quasi benedictionem ut videatur spontanea & liberalis benificentia, non verò ab avaris extorta. ita Anselm. & Theophyl. ex Chrysost. Cur liberalis eleemosyna vocetur *benedictio*, dicam v. sequ. Græcum *eylogia* tum benedictionem, tum bonam uberemque collationem sive eleemosynam significat. ita hic Erasm. *eylogia* enim derivatur ab *ey*, id est *benè*, & *lego*, id est, *dico* vel colligo. Unde hasce eleemosynæ collectiones & collationes *logias* vocavit Apostolus 1. Corint. 16. v. 1 & 2. Utraque significatio hic locum habet, hortaturque Apostolus Corinthios tam ad ultroneam & hilarem (quod significat *benedictio*) quàm ad uberem & liberalem *logian*, sive collationem eleemosynarum. Docet hic Apostolus quo animo danda sit eleemosyna; nimirum alacri & liberali, non coacto, constricto, avaro & sordido.

Liberalis eleemosyna est benedictio.

Vers. 6. Qui seminat in benedictionibus (id est, largiter & liberaliter, ut scilicet multas benedictiones, id est beneficentias, quasi semina in pauperes effundat, hic easdem metet) Deus enim, qui sibi factum putat quod pauperibus fit, non sinit se liberalitate nostra vinci, sed in liberales longè liberalior est, redditque eis A majori copia bona tum corporis, tum animæ.

Magni fructus & fœnora eleemosynæ.

Nota duplicem hæbraismum. Primò, *eylogia* hebraicè ברכה *beracha*, id est *benedictio*, significat beneficentiam; & in plurali benedictiones significant multas & copiosas beneficentias; has enim opponit parcitati, sive parcè seminanti. Sic Axa Josue 15. 19. patri Caleb dicit: *Da mihi benedictionem*, eamque explicat subdens, *Terram Australem & arentem dedisti mihi, junge & irriguam*, Sic Abigail. 1. Reg. 25. 27. offerens sua dona Davidi: *Suscipe*, inquit, *benedictionem hanc quam attulit ancilla tua*. Sic Jacob Genes. 49. v. 25. Joseph filio suo imprecatur dicens: *Benedicat tibi Deus benedictionibus cæli desuper, benedictionibus abyssi jacentis deorsum, benedictionibus uberum & vulvæ*.

Atque causa est, quam hic innuit Jacob, quare Hebræi beneficentiam vocent *benedictionem*. Quia nimirum sermone pio imitari & significare volunt Dei beneficentiam, quæ omnis nostræ beneficentiæ fons est & origo, ab ejusdem benedictione promanare: Dei enim benedicere est efficax, idemque in re quod benefacere. adeoque Deus solo dicto & jussu suo nobis bona cuncta largitur. Secunda causa est, B quòd Patriarchæ & prisci fideles, uti & Eremitæ aliique Sancti novi testamenti, sua dona cum fausta apprecatione & benedictione communicarent. unde ea vocabant *eylogias*. Tertia causa est, quòd suaviùs & molliùs tam dando quàm petendo donum quodvis vocetur *benedictio* potiùs quàm beneficentia. Sic enim & petentes & dantes donum suum modestè extenuant. Unde pauperes honesti eleemosynam petentes quasi rem facilem & exiguam, vulgò petunt benedictiones & divites vicissim eam dantes quasi rem parvam, vocant pariter benedictionem. Addit Theophyl. hac voce Paulum incitare ad eleemosynam hilarem, q. d. Benedictio est quod das: benedictio, inquam, tam pauperis quam tua: Nemo autem benedictionem duas contristatur, sed hilariter eam impertit,

Tres causæ ob quas eleemosyna vocatur benedictio.

Secundus hebraismus pariter & græcismus est, cùm ait ἐπ' εὐλογίαις, *in benedictionibus*, vel beneficentiis, id est valdè beneficè, vel beneficentissimè: Græcum enim *epi* cum nomine pro adverbio ponitur, ut *in justitia*, id est justè, *in sanctitate*, id est sanctè.

Nota Secundò. Apostolus hic alludit ad Prov. 22. 9. ubi C dicitur. *Qui pronus est ad misericordiam, benedicetur*. q. d. *Qui parcè seminat, parce & metet*; & è contrario qui beneficè seminat, beneficè & metet. Item suadet Sapiens Eccles. 11. v. 1. *Mitte*, inquit *panem* (eleemosynam) *tuum super transeuntes aquas*, id est pauperes, qui in hac vita viventes præterfluunt ut aquæ. 2. Reg. 14. v. 14.) *quia post tempora multa invenies illum*. q. d. Semina eleemosynam. ut metas ejus fructus: atque licet pauperes sint, aut videantur fore ingrati vel impotentes ad reddendum, ut beneficium tuum in eos quasi in aquas jactum ac proinde periturum videatur; benefac tamen eis, quia ingens & certa ab eisdem, vel certa à Deo tibi merces reddetur. *Da partem septem* (id est multis) *nec non & octo*, id est pluribus. q. d. Da multis, imò multò pluribus, da tot pauperibus quot potes) *quia ignoras quid*

Ingens merces eleemosynæ etiam ingrato & immerenti datæ.

futu-

futurum sit mali super terram, à quo scilicet per eleemosynam poteris te liberare. Eccles. 11. v. 3. *Si repleta fuerint nubes, imbrem super terram effundent*. q. d. Uti nubes fœcunda copiosam effundit pluviam: pari modo oportet ut cor plenum uti divitiis, ita & charitate, magnas & multas eroget eleemosynas. ita Olimpiodorus, Gregorius Neocæsar. & Vatablus in illum locum.

Bona opera contra Calvinum merentur præmium.

Nota Tertiò, verba *seminat* & *metet*. q. d. Eleemosyna, uti & alia bona opera sunt semen, quod producit messem gratiæ, imò & bonorum temporalium, ut explicat v. 8. & 10. Unde inferas contra Calvinum, bona opera efficere & mereri præmium. semen enim virtute sua naturali producit fructum & messem: ergo & eleemosyna verè parit præmium non physicè, ut patet, ergo meritoriè.

VERS. 7. UNUSQUISQUE PROUT DESTINAVIT IN CORDE SUO, NON EX TRISTITIA, quam parit avarus animus, AUT EX NECESSITATE] consulendi suæ famæ, & pudori q. d. Quis det sponte quod vult, non inductus, & quasi coactus mea vel Titi auctoritate; non quia pudet eum minus aliis dare, ut suo honori consulat.

Hilariter danda eleemosyna.

HILAREM ENIM DATOREM DILIGIT DEUS] Citat Prov 22. 8. juxta Septuag. Pro *diligit* editio Septuag. Caraffæ legit, *ἐυλογεῖ*, *benedicit*. De hilaritate vide dicta Rom. 12. 8. Pulchrè S. August. in psal. 42. *Si panem*, inquit, *dederis tristis, & panem & meritum perdidisti*. Idem serm. 45. *Si bona semina sunt bona opera, quare seminantur cum lacrymis?* Et D. Chrysost. tom. 4. homil. in dictum Pauli, *Oportet hæreses esse*: *Si alacriter*, inquit, *demus, duplex erit eleemosyna; & quia damus, & quia hilariter damus*. S. Gregorius quoque Moralium 21. cap. 11. exponens illud Jobi: *Si negavi quod volebant pauperibus, & oculos viduæ exspectare feci*: *Petentem*, inquit, *viduam exspectare, noluit, ut non solùm ex munere, sed ex celeritate tuoque muneris bonorum operum merita augeret*: Unde Proverb. 3. 28. scriptum est: *Ne dicas amico tuo Vadè & revertere: cras dabo tibi, cùm statim possis dare*. Et Ecclesiastici 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum* Hilari ergo animo, non tristi, non torpido, non tardo, danda eleemosyna; itaque imitabimur Deum, qui hilariter sua bona communicat & effundit.

Charites, seu Gratias, deas pingunt Ethnici veluti tres sorores, mutuo se amplectentes, alio respectantes. Qua pictura significabant dona quomodo sint distribuenda. Prima appellatur Aglaia generositatem significans. melius est enim dare quàm accipere. *Nam beneficium qui accipit, libertatem vendit*, ait P. Syri minus. Secunda Thalia nuncupatur, id est in medio florens cursu. Tertia autem Euphrosyne, gaudium indicans. Lætatur enim in beneficiis, qui dat, & qui accipit. *Hilarem* quippe *datorem diligit Deus*. vide Senecam de Beneficiis.

Respondetur obiectioni avarorum contra eleemosynas.

VERS. 8. POTENS EST AUTEM DEUS OMNEM GRATIAM ABUNDARE FACERE IN VOBIS] Occurrit obiectioni. Dices, inquit, mihi, Si multa dedero, fiam pauper, non potero deinceps domesticis, aliisque magis indigentibus succurrere. ita Theophyl. Huic respondet Apostolus: Ne id metuas; crede & spera in Deum, qui *potens est omnem gratiam* (id est, ut Syrus, *beneficentiam*) *abundare facere in vobis*, ut semper sufficientiam bonorum habeatis, ex qua abundetis in omne opus bonum, ut scilicet assiduè, continuè & abundè facere possitis eleemosynas, aliisque & D aliis benefacere. q. d. Deus eleemosynarios ditare potest, & assiduè ditat, cùm eis continuò sufficientia bona suggerit & tribuit, ut habeant semper quod erogent, sicque in beneficentia abundent. Id verum esse docet experientia, & patebit v. 10.

Vbi Nota. *τὸ potens est facere*, non tantùm potentiam Dei, sed & actum significat. q. d. Deus potens est facere, & faciet *abundare omnem gratiam & sufficientiam in vobis*, uti exponit v. 10. est enim miosis & metalepsis. Sic rex dicere solet duci belli; Vade, bellum confice, nullis parce sumptibus, ego potens sum & eos ferre, & te ditare, id est, ego eos ferram, & te insuper ditabo ac promovebo.

Nota Secundò. In Græco pulchrè & emphaticè Paulus ludit in verbo *πᾶς*, illud duplicando, imò triplicando, *ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες*, ut in omni, scilicet negotio, omni tempore, omnem sufficientiam habentes q. d. Non in aliqua, sed in omni necessitate; non in aliquo, sed in omni tempore occurrente; non aliquam, sed omnem sufficientiam, ex qua abundè cuivis succurratis, dabit vobis Deus.

Deus solus αὐτάρκης avarus insatiabilis.

Nota Tertiò. Non dicit, ait Theophyl. abundantiam vel exuberantiam, sed *αὐτάρκειαν*, id est *sufficientiam*, habebatis. *αὐτάρκεια* est sufficientia; qua quis sibi suisque sufficit. Vel Secundò, qua quis sua sorte contentus, sibique ac suis sufficiens plura non desiderat. Sic Deus solus propriè dicitur *αὐτάρκης*, ut qui nullo egeat, & totus in seipso acquiescat: talis est eleemosynarius. Avarus contra insatiabilis est: nam *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ*, sic & divitiæ. Hinc *semper avarus eget*. *Αὐτάρκεια*, id est sufficientia, inquit Clemens lib. 2. Pædag. c. 12. est virtus per quam contenti sumus; sive, est habitus contentus rebus iis, quibus oportet, & qui per se ea acquirit quæ ad beatam vitam conferunt. Vnde Hippias (teste Suida verbo *Hippias*) finem bonorum constituebat *αὐτάρκειαν*, id est, animum sua sorte contentum. Quin & Epicurus dicere solebat: *Sufficientia res est omnium ditissima*. uti narrat Clemens Alexandr. lib. 6. Stromatum. Quo sensu dixit Cicero paradoxo 1. *virtutem ad beatè vivendum seipsa contentam esse*. Et Socrates apud Platonem dialogo 3. de Legibus ita precatur & optat: *Tantum mihi sit auri, quantum ferre queat non alius quàm vir temperans*. De hac sufficientia plura dicam S. Timoth. v. 6. & Philipp. 4. 11.

αὐτάρκεια finis omnium bonorum, omniumque ditissima.

VERS. 9. SICUT SCRIPTUM EST, psal. 111. 9.) DISPERSIT] scilicet ubique, omni necessitate, loco, tempore, vir misericors (qualis fuit S. Laurentius, uti de eo canit Ecclesia) sua bona & suas eleemosynas: sicut qui seminat, undique spargit suum semen. Vult enim Apostolus probare quòd Deus in eleemosynariis faciat abundare omnem gratiam, id est beneficentiam. & ad illam det omnem sufficientiam, uti præcessit. Id probat, quia ex hac sufficientia eleemosynarius *dispersit*, id est, undequaque sparsit & spargit suum eleemosynæ semen, non in convivas; non in veneres; sed in pauperes. Vnde Oecum. verbo *Dispergit*, inquit, significat exuberantiam eleemosynæ. Secundò, ita *dispersit*, ut tamen nō abiecerit, aut perdiderit, quia, ut sequitur.

Eleemosyna est immortalis.

JUSTITIA EJUS MANET IN SÆCULUM SÆCULI] *Manet*, scilicet in Dei memoria & æterna mercede, quasi segete & messe. Sicut agricola dum spargit semen, non perdit illud, sed terræ mandat, ut cum fœnore decupium recipiat. Immortalis ergo est eleemosyna, & eleemosynarium immortali gloria beat. Vnde & subiicit, *In memoria æterna erit justus, ab auditione mala non timebit, & cornu ejus*, id est dignitas, robur, ut ait ibidem Theodor. ac potentia ejus, *exaltabitur in gloria*; id est, gloriosè accrescet indies, usque dum summè exaltetur in gloria cælesti.

JUSTITIA] Id est, beneficentia ejus non perit, sed manet coram Domino, ut eam remuneretur præmiis & præsentibus & æternis. *Mercatura & negotiatio, calum est: da panem, & accipe paradisum parva da, & magna suscipe: da mortalia, & recipe immortalia*, ait S. Chrysost. homil. 9. de pœnitent.

Eleemosyna cur vocetur actus justitia.

Nota, in Script. eleemosynam, quæ est actus misericordiæ, vocari *justitiam*, tum quia magna pars est justitiæ generalis, quæ est complexio omnium virtutum, tum quia justitiæ & sanctitatis indicium est: sancti enim sunt misericordes; contra *viscera impiorum crudelia*, inquit Sapiens Proverb. 12. 10. Tertiò, quia ad justitiam disponit, eam meretur, (primam quidem de congruo, secundam autem, hoc est, augmentum justitiæ, de condigno) conservat & auget. Vnde solis misericordibus Christus dat coronam justitiæ, Matth. 25. 35. Hinc duris & obstinatis in malo suadenda est quasi ultimum remedium eleemosyna, uti Daniel superbo Nabuchodonosori suasit: *Peccata tua eleemosynis redime*. Dan. 4. 24.

VERS. 10 QUI AUTEM ADMINISTRAT SEMEN SEMINANTI ET PANEM AD MANDUCANDUM PRÆSTABIT, ET MULTIPLICABIT SEMEN VESTRUM] Occurrit secundæ obiectioni ortæ ex versu psalmi jam citato, *Dispersit*, &c. *justitia ejus manet in sæculum*, &c. q. d. Obiiciet rursum aliquis ex illo versu psal. Benè probas, Paule; eleemosynam manere in mercede cælesti; sed nondum video, quomodo inde probes nos per eleemosynam non depauperandos; manet ergo prior obiectio nostra. Si largam dem eleemosynam; fiam pauper, nec potero aliis deinceps succu-

Non depauperantur qui largas dant eleemosynas.

currere. Huic respondet, contrarium tacitè significari & educi ex eodem versu psalmi citato: sicut enim herus, qui colono suo semen administrat, ut suum agrum seminet, eidem panem ad manducandum præstat; & in messe, cùm messis eum facit participem, multiplicat ei semen, id est grana seminata; ut pro uno modio quem seminavit, tres recipiat, quos rursum seminare possit, ut rursus longè plura in messe recipiat, & ita deinceps seminando semper amplius, semper longè plus metat: ita multò magis Deus, qui eleemosynariis dat bona quæ dispergant in pauperes, dabit & panem ceteraque vitæ necessaria; insuper & multiplicabit semen, id est, bona quæ rursum seminent, & dispergant in pauperes: est enim Deus, quasi herus noster; nos coloni ejus; ager Dei, sunt pauperes; semen, eleemosyna. Deus itaque nos quasi colonos suos vult hoc semen, id est eleemosynam, in hunc agrum, hoc est in pauperes, dispergere; multò ergo magis dabit nobis ipsis alimoniam & messem, id est bona, quæ rursum & assiduè in hunc agrum vult seminari. Notent hic divites opes sibi datas à Deo quasi semen, quod assiduè in pauperes dissemninent, non ut in iis arcas impleant, vel in vestium, domorum ac conviviorum luxum profundant. *Est liberalis officium*, inquit Cicero, *serere beneficium, ut possis metere fructum*.

Tiberium Imp. Christianum ab eleemosyna mirè laudat Gregor. Turon. li. 5. Hist. Gallic. cap. 39. ejusque ait fuisse hanc vocem Imperatore dignam, *Non deerit fisco nostro, tantùm pauperes eleemosynam accipiant, aut captivi redimantur. Hic est enim magnus thesaurus, dicente Domino: Thesaurizate vobis thesauros in cælo. Ergo de quo Deus dedit, congregemus per pauperes in cælo, ut Dominus nobis augere dignetur in sæculo.* Hinc Deus ejus opes mirè adauxit: cùm enim crucem in pavimento sculptam, ex veneratione attolli juberet, ingentem sub ea reperit thesaurum, in quo erant plus quàm mille auri centenaria. Cumque inde copiosiùs solito largiretur pauperibus, Deus alium majorem thesaurum à Narsete duce Italiæ olim paratum, ei dedit. Inventus fuit is in cisterna quadam, quam dum effodiunt, tantum auri argentique repererunt, ut per multos dies vix evacuari posset, de hoc thesauro lege Baron. tom. 7. anno Christi 582. num. 6. & 7.

PRÆSTABIT] Græcè est χορηγήσαι, πληθύναι, αὐξήσαι, quod Theophyl. Erasm. & Vatabl. vertunt per optativum, *præstet, multiplicet, augeat*. Noster cùm Syro vertit in futuro, *præstabit, multiplicabit, augebit*, idque melius; nam vult eis metum eximere paupertatis, ut dixi; hunc autem nemo eximet optando, sed asserendo, & promittendo panem, semen & fruges. Videtur ergo Noster legisse χορηγήσει, πληθυνεῖ, αὐξήσει, in futuro, aut, ut Erasmus, intellexit χορηγεῖν, est præstare, id est, *præstabit*: vel potiùs, ut Vatabl. respicit ad δυνατὸς δὲ ὁ θεὸς v. 8. ut idem hic repetendum relinquat. q. d. *Potens est Deus* χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι (qui sunt infinitivi) *præstare, multiplicare, augere* semen vestrum, &c.

Eleemosyna ditat, & opes confluunt ad eos qui erogant illas.

MULTIPLICABIT SEMEN VESTRUM] id est bona temporalia. *Sicut enim semen* (ait Basil. homil. 15. de eleemosyna) *in terram jactum fructum fert centuplum, ita & eleemosyna data pauperi. Si ergo*, ait, *unus tantùm tibi sit panis & ad fores rogatur, depromé illum, & tollens manus in cælum dic: De modico do fratri, & tu Domine da mihi periclitanti, nec dubita, quin panis, quem in hac dabis penuria, agricultura semen ad copiam ministrabis.* Idem Basil. in illud Luc. 12. *Destruam horrea mea: Sicut*, ait, *putei continuò exhausti, & copiosiore & pulchriore fluunt aqua; dimissi verò & quieti, facilè putent: sic & opes reconditæ inutiles sunt, translatæ in pauperes fructum pariunt.* Idem eadem putei similitudine confirmat Clemens Alexandr. l. 3. Pædagogi c. 7. qui & aliam adhibet uberum similitudinem: Sicut, inquit, ad ubera quæ suguntur, vel mulgentur, lac solet confluere; ita & opes confluunt ad eos qui errogant illas.

Idem docet S. Cyprianus tract. de Opere & eleemosyna, additque optimam hereditatem, quam parentes liberis relinquunt, esse eleemosynam, & quo plures sunt filii, eo majorem faciendam eleemosynam, idque probat exemplo viduæ Sareptanæ 3. Reg. 17. Tobiæ 4. v. 7. Hinc Sapiens ait Proverb. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit; qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.* Et David. psal. 36. 26. *Tota die miseretur & commodat, & semen illius in benedictione erit.*

Exempla eorum qui non depauperati, sed ditati sunt dando eleemosynas.

Exempla sunt plurima & stupenda apud Leontium in Vita S. Joannis Eleemosynarii, qui cum Tito Imp. diem se perdidisse deflebat, quo non dedisset eleemosynam. *Esto totus*, ait, *orbis teneret Alexandriam, non arctaret nostram liberalitatem & opes*: idque didicit ex visione quadam virginis, id est misericordiæ, quæ Deo astans omnia ab ipso visa est sibi impetrare. Hinc sanctus hic Joannes, cùm non haberet quod erogaret, suo eleemosynæ studio non rarò per miraculum stannum & mel in aurum mutabat, & quo plus dabat, eo plus ei offerebatur quod erogaret, adeoque tam ipse cum Deo, quam Deus cum ipso de liberalitate decertare videbatur. Tandem moriens cum dimidium nummi sibi restaret, Hoc, ait, fratribus ac dominis meis, meis pauperibus dari jubeo, ut totum Christo reddam.

Sic Sophron. in Prato spirituali (qui liber citatur & laudatur in Synodo Nicena II. generali actione 4.) c. 185. narrat marito cuidam rem suam augere volenti consilium ab uxore datum, ut id quod habebat in pauperes errogaret; fore enim ut cum lucro illud reciperet. Hoc ipse secutus solidos suos distribuit in egenos, & pro quinquaginta recepit trecentos.

Pulchrius verò exemplum habet idem Sophronius cap. 195. de Evagrio philosopho, qui cùm audisset in ecclesia, centumplum dari in cælo pro eleemosyna, libras sexaginta dedit Synesio Episcopo distribuendas pauperibus, accepta ab eo syngrapha quòd pro una centum in cælo esset accepturus, jussitque moriens filiis, ut syngrapham hanc manui suæ dum sepeliretur insererent. Quo facto die tertio à morte apparuit Evagrius in somniis Episcopo dicens: Vade ad sepulcrum meum, & recipe chirographum tuum, nam debitum commune recepi, imò centuplum à Christo & à te promissum. Manè Episcopus cum clero ivit ad sepulcrum, ex manu Evagrii syngrapham accepit, cujus hic erat tenor: *Evagrius philosophus Episcopo suo. Noluerim te pater ignorare quòd pecuniam omnem quam tibi vivens dedi, centuplicatam, sicut promiseras, recepi, quare nulla debiti ratione mihi astringeris:*

Similia sunt in Vita S. Linduinæ, & aliorum Sanctorum. Hinc Chrysost. *Eleemosyna*, ait, *dicitur semen, quia non est sumptus, sed reditus.* Quod probè intellexisse credibile est S. Deusdedit, qui, ut refert Martyrologium Romanum x. die Augusti: cùm ipse inops esset, tota tamen hebdomada quæstum omnem, quem fecerat labore manuum suarum, errogabat in pauperes die sabbati, spe reditus illius cælestis adipiscendi.

Si prolis tuæ curam geris, relinque eis chartulam scriptam (bona scilicet pauperibus testamento relicta) *in qua Deum debitorem habes*, inquit S. Chrysost. Cujus rei exemplum illustre exstat in Sophronio c. 201. de nobili quodam patricio Constantinopol. qui moriens bona sua relinquens pauperibus filio dedit curatorem Christum, nec spes eum fefellit: Christus enim filio nobilem & divitem æquè ac piam sponsam procuravit. Et homiliam 33. ad populum Chrysost. scripsit hoc titulo: *Quòd eleemosyna est ars omnium quæstuosissima.* Si vis ergo fœnerari, fœnerare Deo dando eleemosynam: quia, ut scriptum est Proverb. 19. 17. *Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinem suam reddet ei.*

Eleemosyna ars omnium quæstuosissima.

ET AUGEBIT INCREMENTA FRUGUM JUSTITIÆ VESTRÆ] augebit proventus justitiæ & charitatis vestræ, scilicet dabit incrementum gratiæ hic, & gloriæ in cælo: ita Theophyl. *Fruges* enim intelligit divinæ & æternæ remunerationis, ait Anselm. Triplicem enim eleemosynæ fructum hic videtur assignare Apostolus. Primum; cùm, ait, *Panem ad manducandum præstabit*; Secundum, cùm subdit, *Et multiplicabit semen* (opes) *vestrum*; Tertium spiritalem, cùm concludit, *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ.* Hoc sensu S. Anselmus (ut refert Edinerus in ejus Vita) cum Cantuariensium urbem ingressus ad visitandum Lanfrancum Archiepiscopum, magno honore & amore à civibus exciperetur, eis charitatis laudem & meritum explicans & rependens dixit, *eos qui charitatem faciunt, aliquid majus habere quàm is cui charitas fit & exhibetur. Hic enim*, inquit, *recipit aliquid temporale tantùm: illi verò recipiunt spiritalia, & æternas gratias à Deo exspectant.* Hoc significat Christus illo suo apud mundanos divites paradoxo, cùm ait: *Beatius est magis dare quàm accipere*, Actor. 20. v. 35.

Triplex eleemosynæ fructus.

Secun-

Secundò; idem Anselm. simpliciter hic accipit fruges bonorum temporalium. q. d. Deus fruges & opes vestras crescere faciet, ut semper magis ac magis eleemosynam dare sufficiatis, & augebit incrementa frugum justitiæ vestræ. Id est, multò abundantiora dabit incrementa frugibus, quas promeretur justitia vestra: justitia enim est, ut quia Deus homini dat, retribuat ex eo homo, & det illi cui deest: & quia vos hujusmodi justitiam servatis, ut, sicut Deus vobis non habentibus tribuit, ita & vos aliis qui non habent tribuatis, idcircò divinitus augentur incrementa frugum vestrarum. Hinc rectè eleemosyna dicitur *semen*, quia semel eam seminans bis metet, in hoc scilicet sæculo, temporalium; in futuro cælestium bonorum copiam, hactenus Anselm. & rectè: videtur enim Apostolus explicare quod dixit, *multiplicabit semen vestrum*, illudque inculcare, quòd scilicet eleemosyna dantem non depauperet, sed ditet, ut omnem paupertatis timorem, qui passim homines ab eleemosyna avertit, quemque passim concionatoribus & monitoribus obiiciunt, ex animis Corinthiorum, omniumq; Christianorum evellat.

Eleemosynam seminans bis metet.

Ubi tamen Nota. Simpliciùs *fruges justitiæ* hic intelliguntur fruges beneficentiæ, sive natæ ex beneficentia, videlicet opes, quas beneficis Deus quasi messem seminantibus reddit. Incrementa enim frugum non sunt aliud quàm seges & messis quæ ex semine jam dicto succrescit. Cùm ergo clarum sit Apostolum dum dixit, *Multiplicabit semen vestrum*, per semen intellexisse opes in pauperes erogandas; clarum quoque esse videtur, dum mox subdit: *Et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ*, eum per hoc non aliud intelligere quàm segetem & messem similium opum, bonorum temporalium ex semine eleemosynæ Dei nutu succrescentem. Quale enim est semen, talis est & seges, sive messis. Hanc enim semini quasi correlativum opponit Apostolus; perinde ut merces meritò opponitur & correspondet. Atque hic videtur esse genuinus sensus & mens Apostoli: idque patet tum ex jam dictis: tum ex eo quòd hoc, ut dixi, respondeat objectioni avarorum, qui se ab eleemosynis excusant, quòd per eam redigendi sunt ad paupertatem bonorum non spiritualium, sed temporalium. Unde contra eos asserit hìc Paulus, eleemosynam non depauperare, sed potiùs eos qui eam dant, ditare bonis temporalibus: tum denique ex eo quòd de bonis spiritualibus quæ affert eleemosyna, jam egerit v. 8. & 9. eaque rursum resumat v. 11. ut patebit ibidem ex Græco. Idem clariùs significant Græca hoc versu: καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γεννήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν, *multiplicabit semen vestrum, & augebit fruges*, vel fructus, *justitiæ vestræ*: γέννημα enim est fructus, qui à justitiæ, id est beneficentiæ, semine generatur, semen scilicet ipsum in messe cum fœnore auctum & redditum, dum pro uno seminato semine viginti aut triginta succrescunt & renascuntur. Idem ergo in eleemosyna solere Deum facere, & rependere docet hìc Paulus.

Quænam hic vocet Apostolus incrementa frugum.

Nota Secundò. Alludit ad divitum possessiones & latifundia. q. d. Beneficentia est quasi ager, & prædium fertilissimum, quod eleemosynariis copiosas & perennes fruges profert & progerminat ex semine suæ eleemosynæ. Primò enim dat panem, id est victum, eleemosynario; Secundò, multiplicat semen, id est opes seminandas in pauperes; Tertiò, auget insuper incrementa frugum, dando copiosam messem & opes, quibus eleemosynarius in se suaque familia & statu accrescat & locupletetur. Hæc enim tria herus temporalis præstat colono suo fideli & sedulo: multò ergo magis eadem præstabit Deus eleemosynario, qui est quasi Dei colonus, ut dixi suprà.

Eleemosynarius est Dei colonus.

Vers. 11.

Ut in omnibus locupletati abundetis) Τὸ *ut* non est in Græco, sed tantùm, ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι, in omnibus locupletati: quod referendum est & connectendum cum v. 8. (versum enim nonum & decimum quasi per parentheses interiicit Apostolus.] q. d. Ut abundetis in omne opus bonum πλουτιζόμενοι, *locupletes & copiosi*, *abundetis*, inquam, *in omnem simplicitatem*. Simile hyperbaton est c. 8. v. 20. & c. 9. v. 4. Vide can. 28.

Simplicitatem (candidam liberalitatem. Ita Chrysost. vide dicta c. 8. 2.) Quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo) q. d. Hæc vestra simplicitas & liberalitas facit, ut ego, omnesque mei, imo & Christiani, apud quos eam deprædico, gratias agant Deo quòd vobis tam pium misericordiæ affectum indiderit.

A Quoniam ministerium hujus officii non solum supplet ea quæ desunt sanctis; sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino] *Ministerium hujus officii*, administratio scilicet hujus collectæ eleemosynarum, græcè est, ἡ διακονία τῆς λειτουργίας, hoc est, diaconia hujus liturgiæ: quasi in hoc officio, id est, in collecta eleemosynarum, sit liturgia, id est; Missæ sacrificium, scilicet, mysticum, in quo Corinthii quasi offerentes victimam eleemosynæ, sint sacerdotes; altare, sint pauperes; sacrificium, sit eleemosyna; Paulus, sit diaconus, hoc est, minister exhortans, procurans, colligens, deferens, distribuens eleemosynam, per quem omnes tum pauperes eleemosynam recipientes, tum divites eam dantes, Christique gratiam & spiritum videntes & collaudantes, excitentur ad gratiarum actionem in Domino, id est, apud Dominum. *Quoniam dum gratiarum actio ad Deum pro eleemosynis atque operationibus nostris pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur*; ait S. Cyprian. tract. de Opere & eleemosyna. Ita Chrysost. qui in morali homil. 20. *Cùm vides*, inquit, *pauperem, corpus Christi, aram Christi te videre puta, & revertere, ac* B *eleemosynæ sacrificium offer; ex quo gloria, & gratiarum actio quasi fumus ascendat ad Deum*. Sic eleemosyna est εὐχαριστία, id est gratiarum actio, & sacrificium Eucharisticum non propriè dictum, ut patet, sed metaphoricum & mysticum: sic prædicationem Evangelii, & Gentium conversionem vocat sacrificium, ut dixi Rom. 15. 16. Hinc pulchrè Nazianz. orat. de cura pauperum: *Nulla*, inquit, *ex omnibus re Deus perinde ac misericordia colitur: quoniam nihil aliud tam peculiare est Deo, quàm illa; utpote ante quem misericordia & veritas graduntur*. Mox idipsum probat exemplo Christi, qui factus est pauper, ut nos ejus deitate locupletemur. Deinde ostendit nos per misericordiam Deum imitari, & quasi deos fieri: *Pias*, inquit, *infortunato Deus, misericordiam Dei imitando. Nihil enim adeò divinum habet homo, quàm benefacere. Discas ergo viscera aperire indigentibus: da pro magno promptitudinem (si nihil aliud habes) ad lacrymulam. Magnum enim remedium afflicto est misericordia*.

Eleemosynam dans offert Deo sacrificium.

Vers. 12.

Per probationem ministerii hujus) q. d. Dum probant & collaudant homines hoc pium ministerium eleemosynarum, excitantur, ut Deum Christumque glorificent, eique gratias agant, utpote cujus lex & C gratia hanc vobis Christianis eleemosynam suasit & persuasit. Secundò, sic accipi potest, *per probationem*, id est, explorationem & experientiam, & hoc etiam significat Græcum δοκιμῆ. q. d. Dum probant & experiuntur vestram charitatem & eleemosynam, quàm eis ministramus, tunc Deum glorificant.

Vers. 13.

Glorificantes] dum glorificant Deum est hebraismus: participium ponitur pro præsenti, juxta can. 29. & intelligitur, Deum. Hebræi enim sæpè litteras serviles, adverbia & conjunctiones subaudiunt.

In obedientia confessionis vestræ, in Evangelium Christi] Est hypallage, pro *in confessione obedientiæ vestræ*. q. d. Glorificant Deum, quia vos factis & eleemosynis confitemini & profitemini obedientiam erga Evangelium Christi; id est, vos obedire Evangelio, præceptis scilicet & consiliis Christi, qui tantopere suadet & præcipit charitatem & misericordiam. Ita Chrysost. Se- D cundò, si quis propriè, eoq; ordine quo posita sunt, verba hæc accipere velit, sensus erit: Glorificant Deum in obedientia vestra qua confitemini & profitemini Evangelium Christi. Unde Syrus: *glorificant Christum quod subditi sitis confessioni Evangelii Christi*.

Obedis Christi Evangelio & consiliis Christi, qui das eleemosynam.

Nota hebraismum, *in Evangelium*, id est, erga Evangelium, vel Evangelii. Hebræum enim ב *be*, id est *in*, sæpè ponitur pro regimine genitivi.

Et simplicitate communicationis in illos, et in omnes) q. d. Non solùm in obedientia vestra glorificant Deum, sed etiam in eo quòd vos simpliciter, id est, tam candidè & liberaliter, communicatis vestra bona ipsis, omnibusque aliis egentibus. Quid sit simplicitas, dixi c. 8. 2.

Vers. 14.

Et in ipsorum obsecratione pro vobis) Refer ad *glorificantes Deum*. q. d. Pauperes Hierosolymitani, qui vestram eleemosynam recipiunt dũ pro vobis orant & obsecrant, glorificant etiam Deũ: sicq; *dum gratiarum actio*, ait Cyprian. serm. de Opere & eleemosyna) *ad Deum pro eleemosynis pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur*.

Desiderantium (refer ad *ipsorum*, nimirum pauperum Hierosolymitanorum) vos [scilicet videre, vobisque frui.

VERS. 15 Gratias Deo super inenarrabili dono

A (ejus) Dono scilicet charitatis & eleemosynæ vestræ; ex quo tam multa bona, totque Dei laudes undequaque redundant, ut meritò dicatur inenarrabile. Vide Chrysost.

CAPUT DECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, hoc cap. & duobus sequentibus Paulus pro suo apostolatu apologiam texit contra pseudoapostolos, qui Paulum quasi vilem & abjectum deprimebant, eumque nimia severitatis, audacia & insolentia accusabant. Hic ergo docet Paulus arma sua non esse carnalia, sed spiritualia, eaque potentissima, utpote quibus tum omnes mundi munitiones, consilia & sapientiam prosternat; tum ulciscatur omnem inobedientiam.

Secundò, v. 12. pseudoapostolis se opponit, quòd illi falsò provincias à se obitas & conversas jactarent, cùm ipse verissimè plurimas obiviisset & convertisset.

1. Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, & modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. 2. Rogo autem vos ne præsens audeam, per eam confidentiam, qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tamquam secundùm carnem ambulemus. 3. In carne enim ambulantes, non secundùm carnem militamus. 4. Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes, 5. & omnem altitudinem extollentem se adversus scientiam Dei, & in captivitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, 6. & in promptu habentes ulcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia. 7. Quæ secundùm faciem sunt videte. Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se: quia sicut ipse Christi est, ita & nos. 8. Nam, & si amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in destructionem vestram: non erubescam. 9. Ut autem non existimer tamquam terrere vos per epistolas: 10. quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graves sunt & fortes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: 11. hoc cogitet qui ejusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentes in facto. 12. Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis. 13. Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundùm mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi usque ad vos. 14. Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: usque ad vos enim pervenimus in Evangelio Christi. 15. non in immensum gloriantes alienis in laboribus: spem autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundùm regulam nostram in abundantiam, 16. etiam in illa, quæ ultra vos sunt, evangelizare, non in aliena regula in iis quæ præparata sunt gloriari. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Deus commendat.

Agit contra pseudoapostolos.

Nota, hos pseudoapostolos gloriæ Pauli invidisse, eamque elevare, & sua eloquentia, jactantia, calumniis obscurare voluisse. Hos fuisse Judæos patet c. 11. v. 22. fuisseque lucri & gloriæ avidos, jactabundos ac importunos homines, patet c. 11. 20. Christum prædicasse saltem in speciem, patet c. 11. v. 4. sed sensim occultè & subdolè judaismum voluisse inducere, & errores suos ac hæreses, patet c. 11. v. 3. 12. 13. Tales fuere Cerinthus, Ebion, aliique judaizantes, qui Paulum quasi legis suæ apostatam dirè sunt insectati. Unde & contra Cerinthum toto c. 15. epistolæ 1. resurrectionem fore demonstravit, ut ibi diximus.

Cerinthus & Ebion hæretici Pauli adversarii.

VERS. 1. Ipse autem ego Paulus) q. d. Hactenus aliorum, scilicet pauperum, personam & negotium egi, jam meum ago, & ex meo affectu loquor.

Obsecro vos) ut monita mea & jussa de recta & Christiana vita, quæ præscripsi quasi vester Apostolus, observetis.

Per modestiam (ἐπιεικείας, comitatem, lenitatem, humanitatem) Christi) Obsecrat per mansuetudinem & lenitatem Christi, ait Theoph. ut eam revereantur, ejusque reverentia & amore Paulum obsecrantem amanter audiant, excipiant, obediant. Secundo, ut significet se Christi mansuetudinem imitari, non severitatem: q. d. Non impero, cùm ex apostolatu id possem, sed obsecro per mansuetudinem Christi, quam imitor, & præ me fero: Christus enim in corripiendis, docendis, dirigendisque hominibus, miram ostendit patientiam, clementiam, modestiam, ut cùm Matthæum, Magdalenam, aliosque peccatores in

Modestia et suavitas Pauli in corripiendis peccatoribus.

B gratiam recepit, omnem eis culpam & pœnam sine ulla verberum aut verborum asperitate benignissimè condonavit.

In facie quidem humilis sum (quando præsens sum, facie & specie externa humilis & abjectus videor, de quo v. 10.) absens autem confido in vobis) Græcè θαῤῥῶ, liber & audax sum erga vos. Est mimesis: ita enim dicebant, ut v. seq. colligitur, Pauli detractores pseudoapostoli: Quid tanti facitis Paulum? humilis est, vilis, abjectus homuncio inter vos; Apollo verò & alii longè plus habent gratiæ & eloquentiæ; ipse coram illis comparere non audet; illis comparatus, imperitus videtur & barbarus: quid ergo sibi arrogat, quid præsumit absens; cùm tam minaces ad vos mittit litteras, cùm ita arguit, imperat, objurgat, excommunicat? Sunt ergo hæc pseudoapostolorum verba, quæ usurpat, repetit & imitatur Paulus: q. d. Non sum tam imperiosus, tam audax, tam severus, tam minax, cùm absens sum, ut ipsi me, mihi detrahentes, describunt: sed obsecro vos per mansuetudinem Christi. Simile v. 9. & 10. Ita Chrysost.

Pseudoapostolorum in Paulum calumnia

C Rogo autem vos (ut mea monita amanter excipiatis, uti v. præced. obsecravi) ne præsens quorumdam videns inobedientiam, rebellionem, contumaciam, audeam (audacia ac potestate mea utar, eisque excommunicationem, aliamve pœnam spiritalem infligam) per eam confidentiam, id est libertatem, qua existimor audere in quosdam] hoc est, quam putant me insolentiùs in quosdam exercuisse. Ita Anselm. Sed Theophyl. Græcum λογίζομαι, non passivè, id est existimor, sed activè accipit pro existimo: q. d. Cogito & in animum induco audere, & audacter punire quosdam malevolos. VERS. 2.

Qui

Digitiz

Pulchra eorum descriptio qui secundum carnem ambulant.

QUI ARBITRANTUR NOS, TANQUAM SECUNDUM CARNEM AMBULEMUS) tamquam carnaliter vivamus. Secundò, & genuinè ad mentem Apostoli, tamquam carnalibus mediis, carnali, scilicet, humanaque ac politica prudentia, industria, astutia utar, ut, cùm non ausim præsens comparere, vel imperare, absens id faciam per audaces & minaces litteras.

Nota. Apostolus secundùm carnem ambulare, militare, gloriari dicit eos, qui carnalium & politicorum hominum more animaliter vivunt, ambulant, gloriantur in specie & apparentia externa, in rebus & dotibus externis, videlicet in nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, prudentia, iisque quasi armis nituntur ad favorem & plausum hominum, ut omnes sibi concilient ac subiiciant; adversarios verò deiiciant, confundant, supplantent. Patet: quia armis hisce carnalibus opponit v. 4. spiritalia; id est, internam ac spiritalem suam potestatem ac gratiam, quam à Christo accepit. Sic cap. seq. v. 18. ait pseudoapostolos gloriari *secundum carnem*, id est carnali, externa, humana nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, &c. Sic c. 5. v. 15. & 16. dixit se neminem, ne Christum quidem, nosse secundùm carnem. Sic c. 2. epist. 1. animalem & carnalem philosophorum oratorumque sapientiam, Christi & Christianorum, ac maximè Apostolorum, spiritali sapientiæ opponit. Sic ad Galatas 3. 3. ait: *Sic stulti estis, ut, cùm spiritu* (id est spirituali doctrina & lege Christi, *coeperitis, nunc carne* (hoc est carnali circumcisione & lege Mosis) *consummemini*, ait Chrysost.

VERS. 4. *Quænam sint arma carnalia.*

NAM ARMA MILITIÆ NOSTRÆ NON CARNALIA SUNT] *carnalia* vocat, quæ serviunt militiæ aut vitæ carnali & corporali, ut honores, voluptates, potentia sæculi hujus, hisce enim non sunt usi Apostoli ut mundum expugnarent, Christoque subiicerent. Vel potiùs, ut dixi, *arma carnalia* sunt artes scientiæ, rationes, praxes humanæ, facundia, adulationes, jactantia, simulationes, affectata gravitas & prudentia, quibus mundi homines utuntur, ut apud suos sibi auctoritatem parent, & reverentiam concilient, cum vera & certa auctoritas sit donum Dei, & non tam donis externis, vel assumpta gravitate, quàm virtutis, prudentiæ & sanctimoniæ ostensione & opinione comparetur, ut Paulus & Apostoli sibi eam compararunt.

SED POTENTIA DEO] valida & efficacia per Deum, &, ut Syrus, חילא *chaila*, id est virtus, sunt Dei: quia Deus per ea potenter operatur in animis audientium, eosque ad fidem convertit, & prædicationem nostram persuadet, nobisque & Christo subiicit, & dicto audientes facit, ut quidquid volumus, dicimus, suademus, eis persuadeamus, & ab iis impetremus. Hæc arma, ait Anselm. sunt Primò, vehementia spiritus & zeli; Secundò, efficacia prædicationis, ut Deus videatur verbis nostris pondus ac energiam inderc & inflare; Tertiò, sapientia; Quartò, comitas; Quintò, sanctitas; Sextò, miracula; Septimò, crebra oratio; Octavò, pura intentio; Nonò, patientia; Decimò, charitas, scilicet cùm vident homines nos innocentissimæ vitæ non opes eorum, non honores, sed salutem tantùm quærere, idque tot laboribus, impendiis afflictionibus quotidiana morte martyrio; eisque concionari tanto zelo, tanto ardore ut omnes Christum agnoscant, eumque & Patrem glorificent: hisce omnibus quasi telo efficacissimo in conscientia feriuntur, penetrantur, vulnerantur, ut cedant, credantque nostris dictis, doctrinis, concionibus. Hisce ergo armis vitia, diaboli regnum, totumque orbem expugnarunt Apostoli. Unde patet apostolatum & Evangelii prædicationem rectè vocari militiam de quo plura 1. Timoth. 1. 18.

Arma Apostolorum qualia fuerint.

Munitiones contra Evangelium quænam sint.

AD DESTRUCTIONEM MUNITIONUM) *Munitiones* vocat omnes rationes, syllogismos, sophismata, eloquentiam, virtutes philosophicas, sæcularem potentiam, gratiam, amicitiam, & quidquid Gentiles ac dæmones obiecerunt & opposuerunt Apostolis & Evangelio. ita Chrysost. Anselm. & alii.

CONSILIA DESTRUENTES) Quibus, scilicet armis, consilia destruimus: hoc enim duplici hebraismo sæpè utitur Apostolus. Primo, ut intelligat Hebræum relativum אשר *ascher*, id est qui, quæ, quod, quibus, quos, &c. Secundò, ut participium ponat pro indicativo, *destruentes*, pro destruimus. Simile vidimus c. 4. v. 13. & hoc c. 5. 6. 12. 15. vide can. 29. Nisi quis referri velit ad *arma*, dicatque esse antiptosin, non casus, sed generis masculini pro neutro: *destruentes* pro destruentia. q. d. Arma nostra potentia sunt, & consilia destruentia. Verùm Tertiò, facillime & planissimè hæc referas ad v. 3. *Non secundùm carnem militamus*. q. d. *Militamus nos ipsi consilia destruentes*, hoc est destruendo, ut τὸ *nam arma militiæ*, &c. usque ad *munitionum*, quasi per parenthesin inseratur, ad hoc ut militiæ jam dictæ arma explicet.

Nota. Pro *consilia* græcè est *logismus*, quod Theophyl. vertit, *syllogismo*, & humanas Philosophorum rationes; Syrus & Erasm. *cogitationes*; Noster; *consilia*. q. d. Nostris armis destruimus omnia prudentium hujus sæculi consilia, quibus Evangelium nostrum evertere, suum gentilismum, suos doctores & philosophos statuere & stabilire, Christoque & nobis praeferre moliuntur.

ET OMNEM ALTITUDINEM] omnem celsitudinem tum sapientiæ humanæ & philosophicæ, tum magiæ diabolicæ Simonis Magi & similium, tum nobilitatis & potentiæ, etiam regalis, vel imperialis. Nota. Duas has machinas quasi turres Ethnici Christo opposuerunt & Apostolis, consilia scilicet; & altitudinem, quarum illa callida sua machinatione, arte, dolo; hæc sublimitate & robore suo videbatur inexpugnabilis; utraque tamen Apostolorum armis cessit & expugnata est. VERS. 5.

Duæ machinæ, quas Ethnici Christo & Apostolis semper obiecerunt.

EXTOLLENTEM SE ADVERSUS SCIENTIAM DEI] *Scientiam*, græcè *gnosin*, id est, cognitionem Dei, quam attulit & docuit Christus, quamque nos Christi Apostoli toto orbe docemus, fidem scilicet de Deo trino & uno, de Dei Filio, ejusque incarnatione, morte, cruce, redemptione.

ET IN CAPTIVITATEM REDIGENTES) Refer, quemadmodum & τὸ *consilia destruentes*, *ad militamus*, ut dixi v. 4. q. d. Hac militia nostra vincimus & captivamus omnes hostes nostros. Græcè αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, ut Syrus, *captivum ducimus omnem intellectum*; vel ad verbum, *omnem cogitationem, ad obedientiam Christi*, ut scilicet omnis cogitatio, omnis intellectus quantumcumque in consiliis versutus, quantumcumque in sapientia altus & sublimis, quasi hostis nostris devictus armis, se dedat obediatque Evangelio Christi.

Nota. Per hoc quod dicit *omnem cogitationem, omnem intellectum*, non vult significare omnes philosophos, sapientes, potentes, qui prædicationem Apostolorum audiverunt, fuisse conversos hoc enim falsum est; sed quod arma Apostolorum fuerint tam potentia, ut quævis cogitationes & rationes naturalis intellectus quantumvis artificiosas, quantumvis sublimes, fidei Christi subiicere potuerint, & de facto subiecerint in illis qui hæc arma exceperunt, & in cor ac mentem admiserunt, quique iis conversi sunt. Est ergo commoda acceptio *omnem intellectum*, id est quemlibet intellectum, quantumvis validum ac sublimem, eorum scilicet, vel in iis, qui ex gentilismo ad christianismum traducti, ex infidelibus fideles facti sunt. multi enim ex quolibet genere sapientum & oratorum prudentia & sapientia illustres Apostolicis armis captivati Christo crediderunt: quales fuere Dionysius Areopagita, Clemens Roman. Paulus Proconsul, Justinus Philosophus, Athenagoras, & alii.

Arma Apostolorũ quam fuerint efficacia ad omnium conversionem.

ET IN PROMPTU HABENTES ULCISCI OMNEM INOBEDIENTIAM) Dixit Paulus arma sua potentia esse ad debellandum quosvis Ethnicos & sapientes Gentium, hic eadem potentia esse ostendit ad ulciscendum quosvis fideles inobedientes & hæreticos. q. d. Promptum quoque mihi est & facilè ulcisci rebellium & pseudoapostolorum, qui mihi detrahunt, inobedientiam, eos scilicet excommunicando. VERS. 6.

CUM IMPLETA FUERIT VESTRA OBEDIENTIA) Nolo enim vos eadem poena involvere; malo ut vosipsi quæ corrigenda sunt, corrigatis, expecto ut plenè impleatis quod jussi, eoque vindictam differo, donec vos planè correcti & obedientes sitis, tum denique in contumaces illos obtrectatores ostendam & exeram gladium excommunicationis, quem nonnisi in inobedientes & præviis monitionibus rebelles & contumaces exerendum esse, hinc docent Doctores.

QUÆ SECUNDUM FACIEM SUNT, VIDETE) videte quæ apertè & manifestè sunt vera, vestrisque oculis evidenter subiecta, me scilicet non tantùm esse Christi discipulum VERS. 7.

ad vicinas gentes, ut possim ulteriùs evangelizare, & superextendere me meamque prædicationem: ità Chrisostomus.

In vobis magnificari) ut per vos majorem laudem & meritum apud Deum consequar. Unde Gagnejus vertit: Spero crescente fide vestra nos non parum ex vobis magnificatum iri, & spero in illis etiam regionibus, quæ ultra vos sunt, prædicare ac multam inde reportare gloriam; tunc enim magni fit præceptor, ait Theophil. cum discipuli proficiunt & in sapientia crescunt.

Secundò, & aptiùs, refer *magnificari* ad sequentia, *secundùm regulam nostram in abundantiam*, q. d. Spero per vos in fide crescentes magnificari secundum regulam nostram, id est majorem facere & extendere regulam nostram, puta fines & terminos apostolatus mei ultra vos in vicinos vestros; ut scilicet illi videntes vestram fidem, sanctimoniam, gratiam, provocati vestro exemplo avidè me expectent, & Evangelium excipiant.

Unde Græca sic habent: Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν, quæ clariùs sic verti possunt, *spem habentes fore, ut crescente fide vestra in vobis amplier* [hoc est ampliùs & ulteriùs me extendam) *in assignata mea mensura & regula in abundantiam* (hoc est admodum) ad evangelizandum iis regionibus, quæ ultra vos sunt.

Ubi Nota. *Regulam*, ut dixi, vocat regiones sibi suæque prædicationi addictas, & quasi ad regulam admensas à Deo: cuique enim Apostolo suas Deus in orbe provincias quasi ad mensuram diviserat attribueratque. Adeoque sicut duodecim tribubus, & filiis Jacob partitus erat olim certis funibus & mensuris terram sanctam: qua de re dicitur psalm. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*: ita pariter eorum antitypo duodecim Apostolis diviserat quasi per mensuram totum orbem terrarum, ut eum sibi & Christo subjugarent. Ita Thomas Indiam, Andreas Achaiam, Johannes Asiam, alii alias provincias subjecerunt Evangelio.

Sicut olim Deus duodecim tribubus partitus est terram sanctã, ita orbem terrarum convertendum duodecim Apostolis.

In abundantiam] Id est abundè, ut scilicet ampliùs semper & ulteriùs regulam & terminos Evangelii proferret, q. d. Necdum mihi certum terminum provinciarum constitui, nec Deus ipse præstituit, sed ulteriora semper specto & molior.

VERS. 16. Etiam in illa quæ ultra vos sunt. εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν, quæ ulteriora sunt vobis, *quæ ultra vos sunt*, id est longiùs in alias gentes ac populos, evangelizare) spero. Hæc enim referenda sunt ad τὸ *spem habentes*.

Non in aliena regula] non attingo limites & terminos, id est, provincias & plagas, quæ admensæ sunt & assignatæ, vel occupatæ ab aliis Apostolis, ut in ea quæ ab aliis *præparata sunt*, subintrem, & sic de alienis laboribus quasi meis glorier: *præparata* enim vocat regiones ab aliis præparatas & excultas prædicatione Evangelii ad ferendum fructum, q. d. Nolo aliorum novalia excolere, sed priùs mea ipse novalia facio, deinde excolo, ipse primus ubique fidem planto & prædico, Roman. 15. 20.

Nota. Κανὼν Græci vocant regulam mensoriam, qua geometræ & agrimensores agros dimetiuntur: ita hìc Apostolus regulam suam vocat omnes suas regiones, seu quidquid terrarum Deus velut regulam illi admensus erat, ut totum illud spatium excoleret, sereret verbo Dei, suæque prædicationi & Christo adjiceret. Secundò, hanc regulam & mensuram in dies protendebat Apostolus, cupiens ubique prædicare, *quasi ad possessionem terrarum & opimam hæreditatem accessisset*, ait Chrysostomus, *& tamquam fabricator*, ait Theophylatus, *orbis terrarum esset Paulus, ut illum sua regula dimetiretur, & ad suam regulam adificaret*. Græcum enim κανὼν etiam regulam significat, ad quam architecti muros, trabes & opus suum exigunt & metiuntur, atque talem regulam hic intelligit Theophyl. magis tamen genuinè videtur ad regulam agrimensorum Paulus alludere, ut dixi.

Canon regula mensoria geometrarum.

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur) *In Domino*, id est in veritate, & coram Domino. Secundò, & meliùs, *glorietur in Domino*, id est, cùm illa gloria illi fuerit à Domino delata & approbata, subdit enim rationem. *Non enim qui se ipsum commendat*, sua falsò jactando, ut faciunt pseudoapostoli, *ille probatus est, sed quem Deus commendat*, id est commendabilem facit & ostendit ex miris, quæ per eum operatur. Hic sensus est genuinus: opponit enim hæc duo, gloriari in se; & gloriari in Domino. Gloriari in se, est seipsum commendare: in Domino autem gloriari, est à Domino commendari, & in Domini commendatione gloriari; unde tamen consequenter. Tertiò, sequitur, ut qui verè gloriatur, non in se, sed in Domino glorietur, illi scilicet, cujus dona sunt, omnia accepta ferendo, illi omnem gloriam dando, & ad illius laudem & gloriam omnia dirigendo; ita Chrisostomus.

Nota. His verbis ostendit ubi, quando, qua in re sit gloriandum; simul tamen Secundò, amolitur à se Apostolus ostentationis, & vanæ gloriæ cupidinem, q.d. Hæc tam ampla & speciosa de me dico, non quòd in me rebusque meis, sed quòd in Domino gloriari velim, à quo omnem gloriam, & gloriæ materiam accepi; vide dicta 1. Corinth. 1. 31.

Ubi, quando & qua in re gloriandum.

Moral. Disce hìc veram laudem & gloriam non esse nisi apud Deum, eamque omni humanæ longè præstare. Nam Primò, laus & gloria hominum & parva est & exilis, quid enim sunt homines nisi culices terræ? gloria verò Dei immensa est, quia ipse immensus est. Secundò, gloria hominum externa est & in speciem tantùm; intus enim inanis est & evanida: gloria verò Dei interna est & solida; hinc animam replet & satiat. Tertiò, gloria hominum infida est, fucata & larvata; laudant multi te in facie, à tergo irrident te; gloria Dei fidelis est & sincera. Quartò, gloria hominum instabilis est, & minima rumoris aura mutatur quasi arundo; qui hodie te laudant, cras vituperabunt, qui hodie tibi applaudunt, cras subsannabunt, gloria verò Dei stabilis est & constans. Quintò, gloria hominum brevis est & momentanea; laudant te mortales cras morituri. & cum morientibus morietur laus tua. Ubi sunt laudes Cæsaris, Pompeii, Augusti? transierunt, ut fumus evanuerunt: laus verò Dei perpetua est & æterna. Deus coram sanctis Angelis & Beatis in omnem æternitatem laudabit te, quòd vanam mundi gloriam contempseris, quòd veram & perennem apud Deum consectatus sis. Sextò, gloria hominum manca est, mutila & mista: qui enim laudatur ab his, culpatur ab illis, quot enim sunt homines, tot sunt sensus, tot judicia; gloria verò Dei integra est, omnimoda & perfecta; quem enim Deus laudat, hunc omnes Cælites laudant. Septimò, gloria hominum erronea est & mendax; homines enim glorificant nobiles, divites, potentes, imò sæpè scurras, sceleratos, & tyrannos; gloria verò Dei verissima est & certissima. Deus enim non laudat nisi vera sapientia & virtute præditum. Rursum gloriantur homines in se ipsis, in sua prudentia, virtute, fortitudine, quæ nullæ sunt, ac proinde gloriantur in falso, in eo quod est nihil, quod non est: gloria verò Dei est in Deo, cujus omne est bonum, & à quo omnia in nos dimanant, gloriari, ac dicere. Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam: in te laudabimur tota die. Octavò, gloria hominum consistit in ore laudantium, nihilque tibi confert, nihil boni imprimit: quare non est in te, sed in glorificante, sicut honor non est in honorato, sed in honorante; gloria verò Dei est & in Deo & in te: est enim efficax & fœcunda. Non beat te in animo lumine gloriæ, & in corpore dotibus gloriosis, adeoque Deus Beatis ipsissimam suam gloriam divinam & increatam fruendam & possidendam communicat. O cæci & insensati filii Adæ, natura avidi laudis, creati & nati ad gloriam, quid non gloriam, sed fumos & umbras gloriæ sectamini? quid gloriam non veram, sed falsam & fallacem captatis? quid ambitis, quid quæritis gloriam, ubi ipsa non est? quæritis eam in terra, ipsa non est in terra, sed in cœlo: quæritis eam apud homines; ipsa non est apud homines, sed apud Deum & Angelos: quæritis eam in tempore & sæculo; ipsa non est in tempore, sed in æternitate. Tu ergo ô Domine es gloria mea, tu exultatio cordis mei: in te gloriabor & exultabo tota die; pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Quærant Iudæi, quærant mundani gloriam quæ ab invicem est: ego hanc requiram quæ à solo Deo est. Omnis enim gloria humana, omnis honor temporalis, omnis altitudo mundana æternæ tuæ gloriæ comparata, vanitas est, stultitia est, vituperium est. O veritas mea, misericordia mea, gloria mea,

mea, Deus meus, Trinitas beata, tibi soli lau[s], decus & [gloria]... gloria. tibi soli benedictio, claritas, sapientia & gratiarum actio; tibi Deo nostro honor, virtus & fortitudo in sæcula

VERS. 18. sæculorum, Amen.

NON ENIM QVI SEIPSVM COMMENDAT, ILLE PROBATVS EST: SED QVEM DEVS COMMENDAT) Dices, Quomodo ergo Sancti subinde seipsos commendarunt? ut Ezechias Isaiæ 38. 3. *Obsecro*, inquit, *Domine, memento quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim*. Et S. Paulus cap. seq. sua enarrans præclarè gesta seipsum commendat. Et 2. Tim. 4. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*.

Quo fine et quare aliqui Sancti se laudaverint.

Respondeo; Hi quidem seipsos commendant, sed omnem commendationem in Deum Deique gratiam quasi primam causam tacitè simul referunt, dicuntque, *Gratia Dei sum id quod sum*. Secundò, hæc ipsorum sui commendatio non ab ipsismet, sed à Spiritu Sancto, qui per os illorum loquebatur, manabat, eisque suggerebatur. Sic enim Spiritus Sanctus singulis scriptoribus S. Scripturæ ea quæ scriberent suggessit.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, ostenso suo erga Corinthios amore, pergit suum apostolatum contra pseudoapostolos tueri, v. 4. quod ipsi nihil majoris spiritus vel doctrinæ Christianæ afferant, quàm Paulus tradiderit.

Secundò, v. 7. quod ipsi pro lucro, Paulus gratis evangelizaverit.

Tertiò, v. 22. quod æque ut illi, Hebræus sit, & plusquàm illi minister Christi. Vnde apostolatus sui insignia recenset, labores scilicet pro Christo, persecutiones, pericula, plagas, passiones, sollicitudines & curas pro Ecclesiis omnibus, in iisque gloriatur.

1. VTinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. 2. Æmulor enim vos
Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo. 3. Timeo au-
tem, ne, sicut serpens Hevam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplici-
tate, quæ est in Christo. 4. Nam si is, qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus:
aut alium spiritum accipitis, quem non accepistis. aut aliud Evangelium, quod non recepistis: rectè pa-
teremini. 5. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. 6. Nam etsi imperitus sermone,
sed non scientia, in omnibus autem manifestati sumus vobis. 7. Aut numquid peccatum feci? me ipsum
humilians, ut vos exaltemini? quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis? 8. Alias Ecclesias ex-
poliavi, accipiens stipendium ad ministerium vestrum. 9. Et cùm essem apud vos & egerem: nulli one-
rosus fui: nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine
onere me vobis servavi, & servabo. 10. Est veritas Christi in me, quoniam hæc gloriatio non infringi-
tur in me in regionibus Achaiæ. 11. Quare? quia non diligo vos? Deus scit. 12. Quod autem facio, &
faciam; ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut
& nos. 13. Nam ejusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.
14. Et non mirum: ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis: 15. non est ergo magnum, si mi-
nistri ejus transfigurentur velut ministri justitiæ. quorum finis erit secundùm opera ipsorum. 16. Iterum
dico, (ne quis me putet insipientem esse, alioquin velut insipientem accipite me, ut & ego modicum quid
glorier.) 17. Quod loquor, non loquor secundùm Deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia glo-
riæ. 18. Quoniam multi gloriantur secundùm carnem, & ego gloriabor. 19. Libenter enim suffertis in-
sipientes: cùm sitis ipsi sapientes. 20. Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si
quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. 21. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos in-
firmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet (in insipientia dico) audeo & ego: 22. Hebræi sunt, & ego: Is-
raelitæ sunt, & ego: Semen Abrahæ sunt, & ego. 23. Ministri Christi sunt, (ut minùs sapiens dico) plus ego: in
laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. 24. A Ju-
dæis quinquies, quadragenas, una minùs, accepi. 25. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter
naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui, 26. in itineribus sæpè, periculis fluminum, peri-
culis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine,
periculis in mari, periculis in falsis fratribus: 27. in labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti,
in jejuniis multis, in frigore & nuditate, 28. præter illa, quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana,
solicitudo omnium Ecclesiarum. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego
non uror. 30. Si gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. 31. Deus & Pater Domini
nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quod non mentior. 32. Damasci præpositus Gentis
Aretæ regis, custodiebat civitatem Damascenorum ut me comprehenderet: & per fenestram in sporta di-
missus sum per murum, & sic effugi manus ejus.

VERS. 1. VTINAM SVSTINERETIS MODICVM QVID INSIPIENTIÆ MEÆ) id est gloriationis, quæ videtur esse insipientia, ego tamen sapientissimè eam usurpo ex zelo, ut Evangelium meum & fidem apud vos tuear contra pseudoapostolos. Ita Anselm & Chrysost. Est præoccupatio, se enim laudaturus, præoccupat & excusat, ne vanus vel ambitiosus videatur. Græca habent, ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν ἐν ἀφροσύνῃ ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου, id est: *utinam sustinuissetis*, vel *tolerassetis, me paulisper in imprudentia; imò & suffertis*, sive *toleratis, me*: ἀνέχεσθε, enim hic potiùs videtur esse indicativi modi quàm imperativi. Corrigit enim id quod dixerat: Utinam sustineretis vel sustinuissetis me: imò, inquit, sustinetis me, & quod opto factum, idipsum facitis.

Paulus hic seipsum laudare incipiens, iterum iterumque resilit, ac ter se excusat. Primò, cùm ait, *Vtinam sustineretis*. Secundò, cùm vocat se insipientem. Tertiò, cùm subdit, *Sed & supportate me, æmulor enim vos*: idque ut ostendat quantam sibi vim inferat cùm ad laudes suas descendit. *Sicut*, inquit Chrysostom. *equus præcipitium aliquod prærupturumque clivum transiturus se colligit, quasi hunc uno saltu exsuperaturus; verùm profundum dispiciens hiatum obstupescit: deinde*

Quomodo Paulus aggrediatur suas laudes

equitē

equite urgente rursum aggreditur, necessitatemque & vim indicans subsistit aliquamdiu, tandem resumpto animo se ultro fidenter adigit: sic & Paulus quasi se daturus in praeceps in laudum suarum recitatione, semel, iterum ac tertiò retrocedit, ac tandem adigit se ad suas laudes.

Vers. 2.

ÆMULOR ENIM VOS DEI ÆMULATIONE] Græcè ζηλῶ, zelor, zelotypus sum erga vos zelo Dei, q. d. Non patior æmulos pseudoapostolos, qui vos quasi virginem mecum ambiunt. Appellat enim Paulus zelum, ingentem & immodicum quemdam amorem; quasi ambiat, ut apud Corinthios in amore & zelo sit primus, nec quisquam sibi in eo præferatur. Undè Maldon. in Notis manuscr. vertit, *zelotypia laboro*.

Notat Chrysost. *æmulationem*, id est zelum *Dei* dici q. d. Non ambio mihi hanc sponsam, sed Christo & Deo; non meæ gloriæ, commodis, lucris, sed Christi, omnia hæc adorno: Christus enim sponsus est, ego tantùm sponso ductor & paranymphus.

DESPONDI ENIM VOS UNI VIRO] ἡρμοσάμην, idest *aptavi*, ut legit August. lib. 2. de Gen. contra Manich. Ambros. *paravi*; Theophyl. *agglutinavi*. ἁρμόζειν enim est aptè & concinnè applicare & connectere, exempli causa, ea quæ glutino, vel ferrumine committuntur. Potest ergo ἡρμοσάμην verti. Primò, *conciliavi*; Secundò, *despondi*; Tertiò, *connubio junxi*: hæc enim sunt tria munia paranymphi & pronubi: Primò, ut virginem conciliet illi sponso, cui eam in matrimonium dare satagit; Secundò, ut illi despondendam curet; Tertiò, ut desponsam matrimonio jungat. Noster optimè vertit, *despondi*: quia sequitur, *Ut exhibeam*, scilicet in matrimonio, cum nuptiæ celebrabuntur, *virginem castam*. q. d. Ego quasi paranymphus spiritualium nuptiarum mea prædicatione, *despondi vos uni viro*, scilicet Christo, & despondendo persuasi, *exhiberi*, id est, ut vos exhibeatis Christo quasi sponsam virginem. Vel potiùs, ut Anselm. & Theophyl. per fidem, baptismum, Christianismum, jam despondi vos Christo, ut ego ipse vos exhibeam in die judicii virgines, id est, integros fide, spe & charitate nuptiali thalamo gloriæ Christi.

In hac vita animæ fidelis sponsalia aguntur, & thalamus in futura.

Notat Chrisost. in hac vita sponsalia agi, thalamum in futura, quando Ecclesia sponsa, id est electi omnes, ad Agni nuptias, & regnum æternum inducentur Apoc. 21. 2.

Adverte. Ecclesia Corinthiorum, & quævis anima est quasi virgo & sponsa Christi sponsi cujus Paranymphus est Paulus. Undè Christi ipsius sponsi zelotypiam in se transfert, nec patitur Christo sponsam surripi, & pseudosponsis, falsis Apostolis & hæreticis violandam tradi: sunt enim sinceri Apostoli & prædicatores, quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi, Joan. 3. 29. Sunt è contrario pseudopræcones sicut lenones Satanæ.

Hæretici sunt lenones Satanæ.

Est hic locus de virginis, idest Ecclesiæ, & animæ cujusque fidelis desponsatione illustris, maximæque consolationis, & à plerisque Patribus egregiè pertractatus, quique etiamnum sæpè usuvenit, & in cathedris pulpitisque pertractatur. Ut ergo genuinè & plenè intelligatur, hic paulò fusiùs explicandus est. Undè Nota Primò. Desponsatio hæc fit per fidem, spem, aliasque virtutes. Nam. ut ait S. August. tract. 13. in Joan. tom. 9. *Virginitas mentis est integra fides, solida spes, sincera charitas*. Contrà meretrix, & adultera fit anima, cùm infidelitati, peccatis, suggestionibus, & voluntati dæmonis consentit. *Si ergo*, inquit Origenes hom. 12. in Levit. cap. 2. *susceperis, ò homo, in cubili animæ tuæ adulterum diabolum, meretricata est anima tua cum diabolo. Si spiritus iræ, si invidiæ, si superbiæ, si impudicitiæ, ingressus fuerit ad animam tuam, & receperis eum, & consenseris ei loquenti, & in corde tuo delectatus fueris his quæ tibi secundùm suam mentem suggerit, meretricatus es cum eo.*

Anima quando fiat adultera.

Nota Secundò. Hæc desponsatio communia facit utriusque conjugis bona, adeoque bona Christi sponsi immensa communicat sponsæ, scilicet Ecclesiæ & cuique animæ fideli. Hinc quia sponsus est rex, sponsam animam, sive serua, sive vilis & pauper sit, facit reginam. *De qua*, inquit Basilius lib. de Vera virg. *dicitur* psalm. 44. *Astitit regina à dextris suis in vestitu deaurato circumdata varietate. Quare quæ nunc pannoso vestitu, ac servili habitu vilis putatur, in regno cælorum regina, & nobilis regi astans reperitur. Contemnat igitur quidquid oculis apparet, & nuda mente, amore sponsi satietur, totas vires suas proprii sponsi ancillas faciens, & in nulla parte oportet virginem adulteram esse: non lingua, non auribus, non oculo, non alio omnino sensu, imò neque cogitatione, sed corpus quidem velut templum quoddam aut thalamum sponsi habeat præparatum: non enim latet aliqua adulterans illius conspectum, de quo dicitur psal. 93. Qui plantavit aurem, non audiet; aut qui finxit oculum non considerat?*

Bona Christi & animæ desponsatæ fiunt communia.

Et Bernard. serm. 2. Dom. 1. post Epiph. Primò, hujus sponsæ electionem, dignitatem & gloriam ita describit: *Propter æthiopissam istam Filius Dei de longinquo venit, ut sibi desponsaret illam. Moses quidem æthiopissam duxit uxorem, sed non potuit ejus mutare colorem: Christus verò quam adamavit ignobilem adhuc & fœdam, gloriosam sibi exhibuit Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam. Undè tibi ò humana anima, undè tibi hoc? Undè tam inæstimabilis gloria, ut ejus sponsa merearis esse, in quem desiderant Angeli prospicere? Undè tibi hoc, ut ipse sit sponsus tuus, cujus pulchritudinem sol, & luna mirantur, ad cujus nutum universa mutantur?* Secundò, sponsæ obligationem ad gratiarum actionem & amorem reciprocum ita prosequitur: *Quid retribues Domino pro omnibus quæ retribuit tibi, ut sis socia mensæ, socia regni, & socia thalami, ut introducat te rex in cubiculum suum? Vide quibus brachiis vicariæ charitatis redamandus & amplectendus sit, qui tanti te æstimavit, imò qui tanti te fecit. Desere carnales affectus, sæculares mores dedisce, consuetudines noxias obliviscere: quid enim putas? nonne stat Angelus Domini, qui feret te mediam, si fortè (quod avertat ipse) alterum admiseris amatorem?* Tertiò, harum nuptiarum prandium & cœnam ita distinguit: *Jam enim desponsata es illi, jam nuptiarum prandium celebratur, nam cœna quidem in cælo paratur: sed ibi vinum non deficiet: inebriabimur enim ibi ab ubertate domus Dei, & torrente voluptatis ejus potabimur. Paratum est profectò illis nuptiis flumen vini, vini inquam, quod lætificat cor: siquidem fluminis impetus lætificat civitatem Dei.*

Sponsæ Christi electio, dignitas & gloria.

Sponsæ obligatio ad amorem & gratiarum actionem.

Harum nuptiarum prandium & cœna.

Nota Tertiò. Ex hac desponsatione & animæ cum Deo connubio pulcherrimæ concipiuntur & nascuntur proles, quas describit Origenes homil. 20. in 25. Num. cùm ait: *Dum igitur anima adhæret sponso suo, & audit verbum ejus, & ipsum complectitur, sine dubio ab ipso semen suscipit, & sicut ille dixit, De timore tuo Domine in utero concepi & parturivi, & spiritum salutis tuæ feci super terram. Inde nascetur generosa progenies, inde pudicitia orietur, inde justitia, indè patientia; inde mansuetudo & charitas, atque omnium virtutum proles veneranda succedet.* Deindè à contrario conceptionem & proles quas anima concipit è diabolo, explicat dicens: *Quòd si infelix anima divini Verbi dereliquerit sancta connubia, & in adulterinos se complexus diaboli tradiderit, generabit sine dubio etiam inde filios, sed illos, de quibus scriptum est: Filii autem adulterorum imperfecti erunt, & ex iniqua concubitu semen exterminabitur. Omnia ergo peccata filii sunt adulterii, & filii fornicationis.*

Proles quæ concipiuntur & nascuntur ex spirituali animæ cum Christo connubio.

Nota Quartò. Licet, ut dixi, hæc desponsatio fiat per qualvis virtutes, maximè tamen fit per charitatem: hæc enim secum in Deum rapit omnes animæ vires & affectiones, & quo magis crescit in homine charitas, eo magis crescit hæc animæ cum Deo unio & desponsatio, ita ut animæ charitate flagrantes, in eaque se assiduè exercentes, nuptiis cum Deo, & nuptialibus bonis ac gaudiis divinis fruantur; est enim charitas connubium, conspiratio & conformatio duarum voluntatum, humanæ scilicet & divinæ, in unam, qua sibi mutuo in omnibus consentiunt & conformantur Deus & homo. Hinc oritur communicatio & familiaritas animæ cum Deo, oritur quies & mira voluptas animæ, æstusque tantus divini amoris, ut eo absorbeantur, & in Deum immergantur omnes aliæ animæ affectiones. *Talis conformitas*, inquit Divus Bernardus ser. 83. in Cantic. *maritat animam Verbo, cùm cui videlicet similis est per naturam, similem nihilominus ipsa se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilecta est. Ergo si perfectè diligit, nupsit. Quid hac conformitate jucundius? quid optabilius charitate? qua fit ut humano magisterio non contenta per temet, ò anima, fiducialiter accedens ad Verbum Verbo constanter inhæreas, verbum familiariter percuncteris, consultesque de omni re, quantum intellectum capax, tantum audax desiderio. Verè spiritualis sanctique connubii contractus est iste. Parum dixi, Contractus; complexus est. Complexus planè, ubi idem velle & nolle idem, unum facit spiritum de duobus. Nec verendum, ne disparitas personarum claudicare faciat convenientiam voluntatum, quia amor reverentiam nescit. Amor sibi abundat; amor ubi venerit, cæteros in se omnes traducit & captivat affectus. Propterea quæ amat, amat, & aliud novit nihil.*

Desponsatio animæ fit per charitatem.

Sponsus

mea, Deus meus, Trinitas beata, tibi soli laus, decus & A gloria, tibi soli benedictio, claritas, sapientia & gratiarum actio; tibi Deo nostro honor, virtus & fortitudo in sæcula sæculorum, Amen.

VERS. 18. NON ENIM QVI SEIPSVM COMMENDAT, ILLE PROBATVS EST: SED QVEM DEVS COMMENDAT) Dices, Quomodo ergo Sancti subinde seipsos commendarunt? ut Ezechias Isaiæ 38. 3. *Obsecro*, inquit, *Domine, memento quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim*. Et S. Paulus cap. seq. sua enarrans præclarè gesta seipsum commendat. Et 2. Tim. 4. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*.

Qua fine et quare aliqui Sancti se laudaverint.

Respondeo; Hi quidem seipsos commendant, sed omnem commendationem in Deum Deique gratiam quasi primam causam tacitè simul referunt, dicuntque, *Gratia Dei sum id quod sum*. Secundò, hæc ipsorum sui commendatio non ab ipsismet, sed à Spiritu Sancto, qui per os illorum loquebatur, manabat, eisque suggerebatur. Sic enim Spiritus Sanctus singulis scriptoribus S. Scripturæ ea quæ scriberent suggessit.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, ostenso suo erga Corinthios amore, pergit suum apostolatum contra pseudoapostolos tueri, v. 4. quòd ipsi nihil majoris spiritus vel doctrinæ Christianæ afferant, quàm Paulus tradiderit.

Secundò, v. 7. quòd ipsi pro lucro, Paulus gratis evangelizaverit.

Tertiò, v. 22. quòd æquè ut illi, Hebræus sit, & plusquàm illi minister Christi. Unde apostolatus sui insignia recenset, labores scilicet pro Christo, persecutiones, pericula, plagas, passiones, sollicitudines & curas pro Ecclesiis omnibus, in iisque gloriatur.

1. Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. 2. Æmulor enim vos Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo. 3. Timeo autem, ne, sicut serpens Hevam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplicitate, quæ est in Christo. 4. Nam si is, qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus: aut alium spiritum accipitis, quem non accepistis: aut aliud Evangelium, quod non recepistis: rectè pateremini. 5. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. 6. Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia, in omnibus autem manifestati sumus vobis. 7. Aut numquid peccatum feci? me ipsum humilians, ut vos exaltemini? quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis? 8. Alias Ecclesias expoliavi, accipiens stipendium ad ministerium vestrum. 9. Et cùm essem apud vos & egerem: nulli onerosus fui: nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine onere me vobis servavi, & servabo. 10. Est veritas Christi in me, quoniam hæc gloriatio non infringitur in me in regionibus Achaiæ. 11. Quare? quia non diligo vos? Deus scit. 12. Quod autem facio, & faciam; ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut & nos. 13. Nam ejusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi. 14. Et non mirum: ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis: 15. non est ergo magnum, si ministri ejus transfigurentur velut ministri justitiæ. quorum finis erit secundùm opera ipsorum. 16. Iterum dico, (ne quis me putet insipientem esse, alioquin velut insipientem accipite me, ut & ego modicum quid glorier.) 17. Quod loquor, non loquor secundùm Deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ. 18. Quoniam multi gloriantur secundùm carnem, & ego gloriabor. 19. Libenter enim suffertis insipientes: cùm sitis ipsi sapientes. 20. Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. 21. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet (in insipientia dico) audeo & ego: 22. Hebræi sunt, & ego. Israelitæ sunt, & ego: Semen Abrahæ sunt, & ego. 23. Ministri Christi sunt, (ut minùs sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. 24. A Judæis quinquies, quadragenas, una minùs, accepi. 25. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui, 26. in itineribus sæpè, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: 27. in labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in jejuniis multis, in frigore & nuditate, 28. præter illa, quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror. 30. Si gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. 31. Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quod non mentior. 32. Damasci præpositus Gentis Aretæ regis, custodiebat civitatem Damascenorum ut me comprehenderet: & per fenestram in sporta dimissus sum per murum, & sic effugi manus ejus.

VERS. 1. VTINAM SVSTINERETIS MODICVM QVID INSIPIENTIÆ MEÆ) id est gloriationis, quæ videtur esse insipientia, ego tamen sapientissimè eam usurpo ex zelo, ut Evangelium meum & fidem apud vos tuear contra pseudoapostolos. Ita Anselm. & Chrysost. Est præoccupatio, se enim laudaturus, præoccupat & excusat, ne vanus vel ambitiosus videatur. Græca habent, ὤφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν ἐν ἀφροσύνῃ· ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου, id est: *utinam sustinuissetis*, vel *tolerassetis, me paulisper in imprudentia; imò & suffertis*, sive *toleratis, me*: ἀνέχεσθε, enim hic potiùs videtur esse indicativi modi quàm imperativi. Corrigit enim B id quod dixerat: Utinam sustineretis vel sustinuissetis me: imò, inquit, sustinetis me, & quod opto factum, idipsum facitis.

Paulus hic seipsum laudare incipiens, iterum iterumque resilit, ac ter se excusat. Primò, cùm ait, *Utinam sustineretis*. Secundò, cùm vocat se insipientem. Tertiò, cùm subdit, *Sed & supportate me, æmulor enim vos*: idque ut ostendat quantam sibi vim inferat cùm ad laudes suas descendit. *Sicut*, inquit Chrysostom. *equus præcipitium aliquod præruptumque clivum transiturus se colligit, quasi hunc uno saltu superaturus; verùm profundum dispiciens hiatum obstupescit: deinde*

Quomodo Paulus aggrediatur suas laudes.

quique

equite urgente rursum aggreditur, necessitatemque & vim indicans subsistit aliquamdiu, tandem resumpto animo se ultro fidenter adigit: sic & Paulus quasi se daturus in praceps in laudum suarum recitatione, semel, iterum ac tertiò retrocedit, ac tandem adigit se ad suas laudes.

Vers. 2. ÆMULOR ENIM VOS DEI ÆMULATIONE] Græcè ζηλῶ, zelor, zelotypus sum erga vos zelo Dei, q. d. Non patior æmulos pseudoapostolos, qui vos quasi virginem mecum ambiunt. Appellat enim Paulus zelum, ingentem & immodicum quemdam amorem; quasi ambiat, ut apud Corinthios in amore & zelo sit primus, nec quisquam sibi in eo præferatur. Undè Maldon. in Notis manuscr. vertit, *zelotypia laboro*.

Notat Chrysost. *æmulationem*, id est zelum *Dei* dici q. d. Non ambio mihi hanc sponsam, sed Christo & Deo; non meæ gloriæ, commodis, lucris, sed Christi, omnia hæc adorno: Christus enim sponsus est, ego tantùm sponso ductor & paranymphus.

DESPONDI ENIM VOS UNI VIRO] ἡρμοσάμην, idest *aptavi*, ut legit August. lib. 2. de Gen. contra Manich. Ambros. *paravi*; Theophyl. *agglutinavi*. ἁρμόζειν enim est aptè & concinnè applicare & connectere, exempli causa, ea quæ glutino, vel ferrumine committuntur. Potest ergo ἡρμοσάμην verti. Primò, *conciliavi*; Secundò, *despondi*; Tertiò, *connubio junxi*: hæc enim sunt tria munia paranymphi & pronubi: Primò, ut virginem conciliet illi sponso, cui eam in matrimonium dare satagit; Secundò, ut illi despondendam curet; Tertiò, ut desponsam matrimonio jungat. Noster optimè vertit, *despondi*: quia sequitur, *Ut exhibeam*, scilicet in matrimonio, cum nuptiæ celebrabuntur, *virginem castam*. q. d. Ego quasi paranymphus spiritualium nuptiarum mea prædicatione, *despondi vos uni viro*, scilicet Christo, & despondendo persuasi, *exhiberi*, id est, ut vos exhibeatis Christo quasi sponsam virginem. Vel potiùs, ut Anselm. & Theophyl. per fidem, baptismum, Christianismum, jam despondi vos Christo, ut ego ipse vos exhibeam in die judicii virgines, id est, integros fide, spe & charitate nuptiali thalamo gloriæ Christi.

In hac vita animæ fidelis sponsalia aguntur, & thalamus in futura.

Notat Chrysost. in hac vita sponsalia agi, thalamum in futura, quando Ecclesia sponsa, id est electi omnes, ad Agni nuptias, & regnum æternum inducentur Apoc. 21. 2.

Adverte. Ecclesia Corinthiorum, & quævis anima est quasi virgo & sponsa Christi sponsi cujus Paranymphus est Paulus. Undè Christi ipsius sponsi zelotypiam in se transfert, nec patitur Christo sponsam surripi, & pseudosponsis, falsis Apostolis & hæreticis violandam tradi: sunt enim sinceri Apostoli & prædicatores, quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi, Joan. 3. 29. Sunt è contrario pseudopræcones sicut lenones Satanæ.

Hæretici sunt lenones Satanæ.

Est hic locus de virginis, idest Ecclesiæ, & animæ cujusque fidelis desponsatione illustris, maximæque consolationis, & à plerisque Patribus egregiè pertractatus, quique etiamnum sæpè usuvenit, & in cathedris pulpitisque pertractatur. Ut ergo genuinè & plenè intelligatur, hìc paulò fusiùs explicandus est. Undè Nota Primò. Desponsatio hæc fit per fidem, spem, aliasque virtutes. Nam. ut ait S. August. tract. 13. in Joan. tom. 9. *Virginitas mentis est integra fides, solida spes, sincera charitas.* Contrà meretrix, & adultera fit anima, cùm infidelitati, peccatis, suggestionibus, & voluntati dæmonis consentit. *Si ergo*, inquit Origenes hom. 12. in Levit. cap. 2. *susceperis, ô homo, in cubili animæ tuæ adulterum diabolum, meretricata est anima tua cum diabolo. Si spiritus iræ, si invidiæ, si superbiæ, si impudicitiæ, ingressus fuerit ad animam tuam, & receperis eum, & consenseris ei loquenti, & in corde tuo delectatus fueris his quæ tibi secundùm suam mentem suggerit, meretricatus es cum eo.*

Anima quando fiat adultera.

Nota Secundò. Hæc desponsatio communia facit vtriusque conjugis bona, adeoque bona Christi sponsi immensa communicat sponsæ, scilicet Ecclesiæ & cuique animæ fideli. Hinc quia sponsus est rex, sponsam animam, sive serua, sive vilis & pauper sit, facit reginam. *De qua*, inquit Basilius lib. de Vera virg. *dicitur* psalm. 44. *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate. Quare quæ nunc pannoso vestitu, ac servili habitu vilis putatur, in regno cælorum regina, & nobilis regi astans reperitur. Contemnat igitur quidquid oculis apparet, & nuda mente, amore sponsi satietur, totas vires suas proprii sponsi ancillas faciens, & in nulla parte oportet virginem adulteram esse: non lingua, non auribus, non oculo, non alio omnino sensu, imò neque cogitatione, sed corpus quidem velut templum quoddam aut thalamum sponsi habeat præparatum: non enim latet aliqua adulterans illius conspectum, de quo dicitur psal. 93. Qui plantavit aurem, non audiet; aut qui finxit oculum non considerat?*

Bona Christi & animæ desponsatæ fiunt communia.

Et Bernard. serm. 2. Dom. 1. post Epiph. Primò, hujus sponsæ electionem, dignitatem & gloriam ita describit: *Propter æthiopissam istam Filius Dei de longinquo venit, ut sibi desponsaret illam. Moses quidem æthiopissam duxit uxorem, sed non potuit ejus mutare colorem: Christus verò quam adamavit ignobilem adhuc & fœdam, gloriosam sibi exhibuit Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam. Undè tibi ô humana anima, undè tibi hoc? Undè tam inæstimabilis gloria, ut ejus sponsa merearis esse, in quem desiderant Angeli prospicere? Undè tibi hoc, ut ipse sit sponsus tuus, cujus pulchritudinem sol, & luna mirantur, ad cujus nutum universa mutantur?* Secundò, sponsæ obligationem ad gratiarum actionem & amorem reciprocum ita prosequitur: *Quid retribues Domino pro omnibus quæ retribuit tibi, ut sis socia mensæ, socia regni, & socia thalami, ut introducat te rex in cubiculum suum? Vide quibus brachiis vicariæ charitatis redamandus & amplectendus sit, qui tanti te æstimavit, imò qui tanti te fecit. Desere carnales affectus, sæculares mores didisce, consuetudines noxias obliviscere: quid enim putas? nonne stat Angelus Domini, qui secat te mediam, si fortè (quod avertat ipse) alterum admiseris amatorem?* Tertiò, harum nuptiarum prandium & cœnam ita distinguit: *Jam enim desponsata es illi, jam nuptiarum prandium celebratur, nam cœna quidem in cœlo paratur: sed ibi vinum non deficiet: inebriabimur enim ibi ab ubertate domus Dei, & torrente voluptatis ejus potabimur. Paratum est profectò illis nuptiis flumen vini, vini inquam, quod lætificat cor: siquidem fluminis impetus lætificat civitatem Dei.*

Sponsæ Christi electio, dignitas & gloria.

Sponsæ obligatio ad amorem & gratiarum actionem.

Harum nuptiarum prandium & cœna.

Nota Tertiò. Ex hac desponsatione & animæ cum Deo connubio pulcherrimæ concipiuntur & nascuntur proles, quas describit Origenes homil. 20. in 25. Num. cùm ait: *Dum igitur anima adhæret sponso suo, & audit verbum ejus, & ipsum complectitur, sine dubio ab ipso semen suscipit, & sicut ille dixit, De timore tuo Domine in utero concepi & parturivi, & spiritum salutis tuæ feci super terram. Inde nascetur generosa progenies, inde pudicitia orietur, inde justitia, indè patientia; inde mansuetudo & charitas, atque omnium virtutum proles veneranda succedet.* Deindè è contrario conceptionem & proles quas anima concipit è diabolo, explicat dicens: *Quòd si infelix anima divini Verbi dereliquerit sancta connubia, & in adulterinos se complexus diaboli tradiderit, generabit sine dubio etiam inde filios, sed illos, de quibus scriptum est: Filii autem adulterorum imperfecti erunt, & ex iniquo concubitu semen exterminabitur. Omnia ergo peccata filii sunt adulterii, & filii fornicationis.*

Proles quæ concipiuntur & nascuntur ex spirituali animæ cum Christo connubio.

Nota Quartò. Licet, ut dixi, hæc desponsatio fiat per quaivis virtutes, maximè tamen fit per charitatem: hæc enim secum in Deum rapit omnes animæ vires & affectiones, & quo magis crescit in homine charitas, eo magis crescit hæc animæ cum Deo vnio & desponsatio, ita ut animæ charitate flagrantes, in eaque se assiduè exercentes, nuptiis cum Deo, & nuptialibus bonis ac gaudiis divinis fruantur; est enim charitas connubium, conspiratio & conformatio duarum voluntatum, humanæ scilicet & divinæ, in vnam, qua sibi mutuo in omnibus consentiunt & conformantur Deus & homo. Hinc oritur communicatio & familiaritas animæ cum Deo, oritur quies & mira voluptas animæ, æstusque tantus divini amoris, ut eo absorbeantur, & in Deum immergantur omnes aliæ animæ affectiones. *Talis conformitas*, inquit Divus Bernardus ser. 38. in Cantic. *maritat animam Verbo, cùm cui videlicet similis est per naturam, similem nihilominus ipsa se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilecta est. Ergo si perfectè diligit, nupsit. Quid hac conformitate jucundius? quid optabilius charitate? qua fit ut humano magisterio non contenta per temet, ô anima, fiducialiter accedens ad Verbum Verbo constanter inhæreas, verbum familiariter percuncteris, consultesque de omni re, quantum intellectum capax, tantum audax desiderio. Verè spiritualis sanctique connubii contractus est iste. Parum dixi, Contractus; complexus est. Complexus planè, ubi idem velle & nolle idem, unum facit spiritum de duobus. Nec verendum, ne disparitas personarum claudicare faciat convenientiam voluntatum, quia amor reverentiam nescit. Amor sibi abundat; amor ubi venerit, cæteros in se omnes traducit & captivat affectus. Propterea quæ amat, amat, & aliud novit nihil.*

Desponsatio animæ fit per charitatem.

Sponsus

Sponsus & sponsa sunt. Quam quæris inter sponsos necessitudinem, vel connexionem, præter amari & amare.

Imparitas hujus conjugii nihil de ejus felicitate imminuit.

Si dicas, animæ conditionem & amorem longè inferiorem & imparem esse Deo, ac consequenter inter Deum & animam non posse esse amicitiam (hæc enim est inter pares] multò minùs connubium ac desponsationem; respondet S. Bernardus. *Non planè pari ubertate fluunt amans & amor, anima & Verbum, sponsa & sponsus, creator & creatura, non magis quàm sitiens & fons. Quid ergo? Peribit propter hoc, & ex toto evacuabitur nuptura votum, desiderium suspirantis, amantis ardor, præsumentis fiducia, quia non vales ex æquo currere cum gigante, dulcedine cum melle contendere, lenitate cum agno, candore cum lilio, claritate cum sole, charitate cum eo qui charitas est: Non, nam etsi minùs diligit creatura, quoniam minor est, tamen si ex tota se diligit, nihil deest, ubi totum est. Propterea dixi, Sic amare nupsisse est: nisi quis dubitet, animam à Verbo & prius amari, & plus. Prorsus & prævenitur amando, & vincitur. Felix quæ meruit præveniri in tanta benedictione dulcedinis.*

Desponsatio animæ perfectissimè fit per virginitatem & vota Religionis.

Hinc consequenter Quintò, hæc desponsatio perfectissimè fit per virginitatem, & vota castitatis ac Religionis. Ita S. Augustinus tract. 9. in Joan. *Quæ virginitatem*, inquit, *Deo vovent, quamquam ampliorem honoris & dignitatis gradum in Ecclesia teneant, sine nuptiis non sunt: nam & ipsæ pertinent ad nuptias cum tota Ecclesia, in quibus nuptiis sponsus est Christus.* Et ratio est, quia, sicut sponsa totum amorem omniaque sua secum tradit marito, ita virgo & Religiosus se suaque omnia consecrat & tradit Christo. Hinc Religio vocatur & est status perfectionis, sive perfectæ charitatis. Secundò, sicut sponsa contrahens matrimonium cum sponso dicit, Accipio te in meum: ita Religiosus dicit, Voveo Deo paupertatem, castitatem, obedientiam: quibus ita astrictus & devinctus est Christo, sicut vxor obligata est marito. Hinc Tertullianus de Velandis virg. capit. 16. *Nupsisti*, inquit, *Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam, incede secundùm sponsi tui voluntatem.* Hac de causa S. Hieronymus epist. 27. matrem virginis Deo consecratæ Dei socrum ausus est nominare: quod, Hieronymum carpere volens Ruffinus, nimium criticus, inter alia ei objecit. In signum nuptiarum dabatur virginibus annulus, quo quasi desponderentur Christo: *Annulo*, inquit S. Agnes apud Ambrosium serm. 90. *fidei suæ subarrhavit me.* Ad hæc velabantur virgines [sicut velantur illæ, quæ maritis nubunt) idque solemni pompa à sacerdotibus, & nonnisi certis diebus, ut docet Gelasius ad Episcopos Lucaniæ cap. 14. & Optatus Mileuitanus lib. 6. *Spirituale*, inquit, *nubendi hoc genus est: in nuptias sponsi jam venerant voluntate, & professione sua, & ut se ulterioribus nuptiis se renuntiasse monstrarent, spirituali sponso solverant crimen, jam cœlestes celebraverant nuptias.* Et Ambrosius ad virg. lapsam: *Ceterùm*, inquit, *quæ se spopondit Christo, & sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro, & jam si voluerit nubere communi lege, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur.* Sic Cyprianus epist. 62. easdem vocat Adulteras Christi. Ex quibus omnibus patet, rectè Ecclesiam (quidquid ogganniat hic Marloratus) hunc Apostoli locum accommodare virginibus, illumque legere in Missa pro epistola Sanctarum Virginum.

Virginitatē vouentibus olim eadem cæremoniæ a Vibitæ quæ nubentibus.

Virgines suam dignitatem & nuptias religiosè debent colere.

Perpendant hæc Virgines, suamque dignitatem agnoscant, ut has nuptias religiosè colant & tueantur, unique sponso Christo intendant. *Audi*, inquit Hieronymus ad Eustochium, *filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populum tuum, & domum patris tui, & concupiscet rex decorem tuum. Non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliviscaris populi tui, & domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Dices: Exivi de domo infantiæ meæ, oblita sum domum patris mei, renascor in Christo. Quid pro hoc mercedis accipio? Sequitur: Et concupiscet rex decorem tuum. Hoc ergo magnum illud est Sacramentum: propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt ambo; jam non, ut tibi, in carne una, sed in spiritu uno. Non est sponsus tuus arrogans, æthiopissam duxit uxorem: statim ut audire volueris sapientiam veri Salomonis, & ad eum veneris, confitebitur tibi cuncta quæ novit, & inducet te rex in cubiculum suum; & mirum in modum colore mutato sermo tibi ille conveniet, Quæ est ista, quæ ascendit dealbata?* Et infra sponsam comparat arcæ fœderis, dicens: *Sponsa Christi arca est testamenti, intrinsecus & extrinsecus deaurata, custos legis Domini. Sicut in illa nihil aliud fuit, nisi tabula testamenti, ita & in te nullus sit extrinsecus cogitatus. Super hoc propitiatorium quasi super Cherubim sedere vult Dominus. Curis te sæcularibus solvere vult Dominus, ut paleas & lateres Ægypti derelinquens Moysem sequaris in eremo, & terram repromissionis introeas. Ubi in pectore virginali sæcularium negotiorum cura æstuat, statim velum templi scinditur, sponsus consurgit iratus, & dicit, Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Et inferiùs sponsi & sponsæ colloquia ita describit: *Tu semel sæculi onere projecto, sede ad pedes Domini, & dic: Inveni quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam. Et ille respondebit: Una est columba mea, perfecta mea. Semper te cubiculi tui secreta custodiant, semper tecum sponsus ludat intrinsecus. Oras, loqueris ad sponsum: legis, ille tibi loquitur. Et cùm te somnus oppresserit, veniet post parietem, & experge facta dices, Vulnerata charitate ego sum: & rursus ab eo audies, Hortus conclusus soror mea sponsa.*

Virginem castam exhibere (S. Cyprianus legit, *Assignare*) Christo] Nota quid mirum in hisce nuptiis. In mundo, ait Theophyl. ex Chrysostomo, sponsæ post nuptias non manent virgines: Christi autem sponsæ quasi priùs virgines non fuerint, post nuptias cum Christo virgines fiunt, id est, purissimæ in fide, ac moribus integræ & incorruptæ: sic Ecclesia tota est virgo. *Virginitas carnis, corpus intactum: virginitas animæ, fides incorrupta*, ait S. Augustinus in Sent. num. 79.

Ita nobilis illa virago & Martyr sub Dunaan tyranno apud Homeritas, cùm primò duas filias per virginitatem Deo despondisset, secundò easdem eidem per martyrium vnà secum despondit & consecravit. Cùm enim eas ense confodi videret, earumque sanguinem sibi à tyranno porrigi; eum accipiens, gustans, & in cœlum suspiciens, *Tibi*, inquit, *Christe Domine, hoc meum offero sacrificium, & tibi Martyres exhibeo castas virgines, quæ egressæ sunt ex utero meo, cum quibus me quoque connumeratam introduc in tuum thalamum, & ostende matrem propter filias lætantium.* Quare & ipsa per martyrium Christo copulata est. Rem fusè narrat ex Procopio Baron. tom. 7. an Christi 522. pag. 91.

Ita S. Paulus Iconii Theclam nobilissimam virginem ad Christum convertit, à conjugio avocavit, Christoque despondit. Testis est Sanctus Gregorius Nyssenus homil. 4. in Cantic. *Talem*, ait, *myrrham olim Paulus infundebat ex ore suo, mixtam cum puro pudicitiæ lilio, in sanctæ virginis aures. Ea verò erat Thecla, quæ præclarè animo suo defluentibus de lilio guttis hominem externum morte opprimi, omni cupiditate extincta.* Et S. Epiphan. hæresi 78. *Thecla*, ait, *incidit in S. Paulum, & à nuptiis exsolvitur, cum sponsum haberet formosissimum, ditissimum, generosissimum, & illustrissimum.* Et S. August. lib. 30. Contra Faust. cap. 4. *In vita*, ait, *contemnit terrena Sancta illa (*Thecla*) ut cœlestium potens fiat, & oppignerata thalamo in amorem perpetuæ virginitatis. Pauli eloquio succensa est.* Quocirca Thecla ignes, leones, tauros, & serpentes superavit: atque ob virginitatem in mediis flammis, quasi amiantus, illæsa permansit. Ita S. Paulus Poppæam pellicem, & virgines contra Neronis illecebras armavit, ut ejus thalamo spreto Christo se consecrarent; quocirca à Nerone ad gladium damnatus, virginitatis, & martyrii laureas adeptus est, ideoque ex cervice ejus abscissa pro sanguine rubeo lac candidum & virgineum emanavit.

Timeo autem ne corrumpantur, à pseudoapostolis quasi stupratoribus virginitatis vestræ, sensus vestri (νοήματα, sensa, judicia vestra) et excidant a simplicitate quæ est in Christo] à nativa, & germana doctrina Christiana, simplicem scilicet fidei veritatem errorum mistione corrumpendo; ita Anselmus, & Theophylatus q.d. Cavete pseudoapostolos quasi lenones Satanæ, & quasi adulteros genuinæ Christi doctrinæ, consequenter & Ecclesiæ, & animarum vestrarum.

Si alium Christum prædicat] id est, prædicaret, est enallage: ponitur enim indicativus pro subjunctivo, q.d. Si pseudoapostoli aliam doctrinam perfectiorem de Christo, vel Christi prædicarent, quam ego non prædicavi; quasi prædicatio mea ad salutem & christianismi perfectionem non sufficiat. Est metonomia: Christus enim ponitur pro christianismo, ejusque perfectione; vide cantic. 37. Eamdem mox vocat *aliud Evangelium*: nam alioqui non modo non tolerari, vel audiri, sed & Vers. 4.

anathe-

anathemati devoveri jubet eum, qui contrarium afferat Evangelium, Galat. 1. 8. *Aliud* ergo *Evangelium* hic vocat aliam clariorem, vel sublimiorem Evangelii explicationem.

SI ALIUM SPIRITUM ACCIPITIS (q. d. Si alia dona Spiritus-sancti, quæ per me non accepistis, acciperetis à pseudoapostolis istis) RECTE PATEREMINI] Taxat pseudoapostolorum fastum, qui se majus quiddam quàm Paulus adferre jactabant. ita Theophyl. q. d. Ubi est ille alius Spiritus, alia dona, quæ jactant? sanè nusquam comparent. Testes vos appello, qui nihil aliud, quàm ventosa verba ab eis accepistis.

VERS. 5. EXISTIMO ENIM NIHIL ME MINUS FECISSE, græcè *οὐδὲν ὑστερηκέναι*, in nullo inferiorem fuisse, *τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων*, iis qui sunt supra modum excellentes & eximii Apostoli: quod Noster vertit, A MAGNIS APOSTOLIS] id est præ magnis, vel quàm magni Apostoli. Objicit Beza, si in ullo Paulus inferior est eximiis Apostolis, ergo nec Petro in potestate & auctoritate; ac consequenter Petrus non est primus Apostolorum & Ecclesiæ. Respond. In nullo scilicet dictorum v. præced. scilicet in prædicatione Christi, in donatione Spiritus, in sinceritate Evangelii, putà in laboribus, & in gratiis Apostolicis nulli cedo, ut explicat v. 13. Non ergo agit de potestate & primatu: sic enim eum sibi arrogaret, quod est vanissimæ ambitionis. Adde: licet per magnos Apostolos Chrysost. Theophyl. Oecum. intelligant Petrum, Jacobum, Joannem, idque simplicius videatur & verius; recentiores tamen plerique accipiunt pseudoapostolos qui se quasi magnos jactabant, ut sit ironia.

Quomodo hæc verba Pauli nihil derogent primatui & excellentiæ D. Petri supra alios Apostolos.

VERS. 6. IMPERITUS SERMONE] scilicet Græco, polita nempe & verbosa eloquentia Græcorum, qualis est Isocratis Demosthenis, Luciani. Unde in Paulo tot sunt hyperbata, eclipses, quin & solœcismi Græci. ita Chrysost. Theophyl. & Hieron. epist. 151. q. 10. ad Algasiam: ubi sic ait: *Illud quoque quod crebrò diximus, Etsi imperitus sermone, non tamen scientia; nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ veritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim & reconditos sensus lingua non explicat: & cùm ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures plura non potest sermone transferre.* Idem asserit epistola ad Hedibiam, ubi addit, quòd hac de causa Paulus Titum græcè doctum penes se habuerit; sicut & B. Petrus Marcum vide dicta epist. 1. c. 2. v. 1. & 4. Contra S. August. lib. 4. Doct. Christ. c. 7. putat Paulum se hic vocare *imperitum sermone*, non ex sua, sed ex obtrectatorum sententia: ibi enim fusè August. ostendit eloquentiam Apostoli, scilicet nervosam artis & rerum, suaque habere schemata: quod etiam verum est. Rhetorica enim Apostoli non verbosa est, sed seria, efficax, mascula, divina, adeoque Apostolus imperitus fuit non tam Rhetoricæ, quàm Grammaticæ: patet enim Apostolum sua Rhetorica omnes commovisse, Dei metu perculisse, ad fidem, pietatem, misericordiam, adeoque quocumque voluisset, miro artificio, ac deinde vi perpulisse.

Paulus imperitus in Grammatica, sed non Rethorica.

Præclarè S. August. in Sententiis n. 266. *Bonorum*, ait, *ingeniorum clara est indoles, in verbis diligentium verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus, nisi patere quod clausum est?*

VERS. 7. AUT NUMQUID PECCATUM FECI?) Græcum *ἢ* significat *an* & *aut*. Hic aptiùs vertas cum Syro & alii, *an peccatum feci meipsum humilians*, dejiciens ad scenopejam, & labores manuum, quibus victum mihi pararem, humiliter nempe & tenuiter, sumptu meo victitans: ne vobis essem oneri, sed vos potiùs exaltarem & honorarem hac mea humiliatione? q. d. An hoc ipsum quod gloriæ est & beneficentiæ, improperatis mihi? Patet ex seq. ita Anselmus. Est ironia aut potiùs sarcasmus. Exprobrat enim Paulus Corinthiis in faciem eorum ingratitudinem, quòd, cùm potuisset evangelizando petere & accipere ab eis stipendium alimoniæ, nec tamen fecerit, sed ab aliis Ecclesiis pauperioribus sustentari voluerit agens & prædicans Corinthi: ipsi nihilominùs Corinthii hæc Pauli beneficia parvipenderint, magisque auscultarint pseudoapostolis Pauli æmulis, qui ipsorum bursas emungebant.

VERS. 8. ALIAS ECCLESIAS EXSPOLIAVI) *ἐσύλησα, deprædatus sum*, accipiens scilicet ab eis stipendium & subsidia A vitæ, ut vobis inservirem, & aliunde accepto sumptu, gratis vobis prædicarem. Utitur epitasi juxta can. 39. ut graviùs pungat Corinthios, q. q. Videte continentiam meam & charitatem: alias Ecclesias etiam pauperes quasi dispoliavi, ut vobis parcerem, vosque ditarem, idque ne putaretis (uti divites & mercatores, quales erant Corinthi, sæpè putant) me non vos, sed vestra quærere, utque pseudoapostolis os clauderem: agnoscite ergo me vestrum sincerum & germanum Apostolum.

VERS. 9. NULLI ONEROSUS FUI) Græcè, *κατενάρκησα οὐδενός*. quod verbum ductum est à torpore & otio: nam otiosi premunt & imminet aliis assiduè precando: quod est onerosum esse; *narcein* enim est *torpere*. unde & *narce* dicitur *torpedo* piscis. Ad verbum vertas *catenarcisa udenos, non obtorpui in aliquem*, ut scilicet mea torpedine incumberem in aliquem, qui me aleret, eique essem oneri, sed strenuè meis manibus laboravi: nec tamen in prædicatione obtorpui, sed æquè diligenter omnibus & singulis, docendo, monendo, consulendo me impendi, atque si nihil aliud, nulla vitæ sustentandæ necessitas curaque B mihi incubuisset.

Paulus laboravit manibus, ne cuiquam esset onerosus.

VERS. 10. EST VERITAS CHRISTI IN ME) in veritate Christi loquor, testor Christi veritatem; vobis ego per Christum) Ambrosius, *sub Christi testimonio*) verè sancteque affirmo ac juro, me nihil pro sumptu à vobis acceptum. ita Theophylactus.

HÆC GLORIATIO. quod gratis vobis evangelizaverim, NON INFRINGETUR (græcè *οὐ σφραγίσεται*, id est, *non sigillabitur*, non occludetur, IN ME) *εἰς ἐμέ*, Vatablus, *contra me*, vel potius *circa me*, ista mea, scilicet libertas & liberalitas, ac consequenter nec os meum, quin de ea glorier. Metaphora à fontibus & fluminibus, quæ obice occludi non possunt. ita Chrysost. & Theophyl. Unde Maldonatus in Notis manuscr. vertit, *nemo os meum obstruere poterit, quo minùs verè de hac re gloriari possim.*

Duplex huius loci expositio.

Secundò, & meliùs ex hebraismo, ponitur simplex pro composito, *σφραγίζω*, pro *ἀποσφραγίζω*, vel *ἀποσφραγίζω*, id est, signo vel sigillo, pro resigno, si- C gnum tollo; quod Noster vertit, *infringo*. Hebræi enim carent compositis sed illa per simplex exprimunt. q. d. Conclusi firmo decreto me nihil à vobis accepturum, illudque constantiæ & juramenti mei sigillo ita communivi, ut nunquam sigillum hoc sim resignaturus, nec propositum hocce meum infracturus, quæcunque egestas aut necessitas mihi ingruat.

VERS. 11. DEUS SCIT] an vos non diligam.

VERS. 12. QUOD AUTEM FACIO (*ὃ δὲ*, sed quod facio) ET FACIAM) etiam deinceps faciam) non quia vos non diligo, sed UT AMPUTEM OCCASIONEM] carpendi me, quòd nihil singulare, nihil aliis amplius afferam.

UT IN QUO GLORIANTUR, INVENIANTUR, SICUT ET NOS] Gloriantur in prædicatione se esse mihi pares cùm sint inferiores: ego enim gratis, ipsi lucri causa evangelizant. patet v. 21. ita Anselm. Chrysostomus, & Theophyl.

VERS. 13. TRANSFIGURANTES SE IN APOSTOLOS CHRI- D STI) Hinc patet hos obtrectatores Pauli fuisse non fideles, qui sola vanitate, aut Pauli invidia laborarent, sed fuisse hæreticos: vocat enim eos *pseudapostolos*, & *ministros Satanæ* v. 15.

Secundò, notat eorum dolum, quòd scilicet, ut Christianis imponerent, assumebant sibi figuram, speciem, nomen Apostolorum Christi, quasi Christi forent, Christianæque pietatis præcones, uti nostri Calvinistæ, qui omnia sacra, ritus, Sacramenta, templa, monasteria, sacerdotia, altaria, pietatem, Dei cultum & religionem deformant ac profanant, reformatores tamen haberi dicique volunt.

Hæretici Calvinistæ simiæ pseudapostolorum.

VERS. 14. IPSE ENIM SATANAS TRANSFIGURAT SE IN ANGELUM LUCIS) Dicit *lucis*: solent enim angeli boni, utpote, beati, lucidi, & gloriosi apparere, cùm se ostendunt hominibus. Secundò, *lucis*, id est, veritatis, justitiæ, pietatis: hæc præ se fert Satanas, hæc promittit hominibus, quorum vel oculis visibiliter apparet, vel phantasiæ se suaque consilia insinuat, ostendit, imprimit, cùm verè sit angelus tenebrarum; quia non nisi peccata, errores, dolos suggerit: quem ut detegas, ejusque dolos agnoscas, non sanius (ut Patres, ut viri sancti, utque ipsa docet experientia) consilium est, quàm si tuas cogi-

cogitationes & suggestiones viro prudenti, pio, docto, præsertim Superiori aut confessario aperias, ejusque judicium sequaris. Sed Satanas lucifuga, qui prodi non vult, hoc odit, hoc suis dissuadet & prohibet. Unde hujus consilij neglectu multi, etiam Eremitæ, ab eo gravissimè decepti sunt. In Vitis Patrum multa & luctuosa hujusce rei exempla exstant: uti inter alia, Hieronis monachi, cui diabolus persuasit, ut in puteum se præcipitem daret, affirmans fore, ut inde eum Deus ob sua merita gloriosè educeret. Sic quàm fœda, horrenda & abominanda diabolus persuaserit Ophitis, Artotyritis, Cajanis, Circumcellionibus, aliisque hæreticis, videre est apud S. Epiphan. Irenæum, & August. in eorum hæresibus.

Ad Satanæ dolos retegendos, omnes cogitationes & animi motus confessario aperiendi.

Ita dæmon boni angeli specie, decipere conatus fuit S. Abraham eremitam, teste S. Ephrem in ejus Vita. Cùm enim media nocte psalleret, lux instar Solis in cella ejus refulsit, & vox audita est dicens: *Beatus es Abraham, nullusq. tibi similis, qui omnes voluntates meas explesti.* Sed vir humilis agnoscens dolum diaboli, exclamavit: *Obscuritas tua tecum sit in perditionem, ò plene dolo atque fallacia. Ego enim homo peccator sum: sed nomen Domini mei Jesu Christi, quem dilexi & diligo, mihi murus est, in quo te increpo immunde canis.* Et mox ut fumus ab oculis ejus evanuit.

Simili modo dæmon fulgens in splendore, cum equis igneis & quasi currus igneus apparuit juxta columnam, in qua stabat S. Simeon Stylites, dicens: *Dominus misit me angelum suum, ut rapiam te, sicut rapui Eliam. Ascende ergo mecum in currum, & eamus in cælos: optant te videre sancti Angeli, Apostoli, Martyres & Prophetæ cum Maria matre Domini.* cumque Simeon elevans dextrum pedem, ut ascenderet in currum, faceret signum crucis, mox dæmon disparuit. Testis est Antonius ejus discipulus in ipsius Vita.

Alius quoque audiens à dæmone, *Ego sum Christus*, clausit oculos, dicens, *Ego in hac vita Christum nolo videre, sed in altera vita.* Hinc Patres monebant dicentes: *Etiamsi angelus in veritate tibi appareat, non suscipias facilè, sed humilia te dicens: Non sum dignus angelum videre vivens in peccatis.*

S. Johannes, qui Theodosio Imper. prædixit victoriam contra tyrannos, vidit dæmones instar exercitus & currus ignei, dicentes: *In omnibus te, ò homo, rectè gessisti: de cetera me adora, & quasi Eliam te assumam.* Cui Johannes: *Dominum meum & Regem habeo Deum, quem semper adoro: tu autem non es rex meus.* mox ille evanuit. Testis est Palladius in Lausiac. cap. 46.

S. Pachomio apparuit diabolus specie Christi, dicens: *Pachomi, ego sum Christus, & venio ad te fidelem amicum meum.* Agnovit inspiratione divina fraudem Pachomius, cogitans intra se, *Adventus Christi tranquillus est, ego autem nunc turbatus variis cogitationibus æstuo.* Ergo formans signum crucis, & exsufflans in eum dixit: *Discede à me diabole: quia maledictus es tu & visio tua, & artes insidiarum tuarum, nec habes locum apud famulos Dei.* Mox ille relicto fœtore discessit, dicens: *Lucratus te fuissem, nisi præcelsa virtus Christi impedivisset; veruntamen quantum possum, vos impugnare non desinam,* ita Dionysius in Vita Pachomii.

Valentem monachum decepit dæmon, crebrò ei apparens quasi angelus. Inde enim superbia intumuit Valens, quasi qui cum angelis versaretur. Tandem dæmon apparuit ei fingens se esse Christum, cum mille angelis lampades tenentibus, & rotam igneam; dixitque ei unus, *Christus dilexit tuam vivendi libertatem & confidentiam, & venit ut videat te: egredere ergo & adora eum.* Egressus est, & pro Christo diabolum adoravit. unde factus est ita emotæ mentis, ut ecclesiam ingressus diceret, *Ego non opus habeo communione: Christum enim vidi hodie.* Quare Patres eum vinxerunt, & in ferreas compedes coniecerunt. Testis est Palladius c. 31.

VERS. 16. ALIOQUIN VELUT INSIPIENTEM ACCIPITE ME] q.d. Quòd si aliud impetrare non possum, accipite me velut insipientem, tantùm ut mihi paululùm gloriari liceat; nam, ut ait Cato:

Nec te collaudes, nec te culpaveris ipse;
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis.

Nota. Valdè præmollit, ut ostendat quàm invitus, & non nisi coactus, descendat ad laudes suas. ita Chrysost.

QUOD LOQUOR] quod loqui propono & intendo, VERS. 17. meas scilicet laudes, vide can. 32.

NON SECUNDUM DEUM] erit, si secundùm se spectetur; erit tamen *secundùm Deum*, si charitas & necessitas spectetur, ne videlicet, me contempto, pseudoapostolos glorificetis.

IN HAC SUBSTANTIA (in hoc subiecto, in hac materia) GLORIÆ] qua gloriari de meis laboribus in sequentibus intendo.

QUONIAM MULTI GLORIANTUR SECUNDUM CARNEM, in rebus carnalibus & externis (putà in nobilitate, divitiis, sapientia, circumcisione, parentibus Hebræis gloriantur pseudoapostoli) hinc ET EGO quidem GLORIABOR] ita Chrysost. vide dicta c. 10. v. 2. VERS. 18.

LIBENTER ENIM SUFFERTIS INSIPIENTES; CUM SITIS IPSI SAPIENTES] Est ironia. q.d. sustinuistis insipienter jactantes se gloriabundos illos pseudoapostolos, sustinebitis spero & me apud sapientes sapienter & utiliter gloriantem. Theophyl. tamen & Anselm. seriò hoc dictum putant ad exaggerationem & increpationem. q.d. Cùm sitis in Christo sapientes, deberetis pseudoapostolorum insipientiam explodere, quomodo ergo libenter eos sufferetis? VER. 19.

SUSTINETIS ENIM SI QUIS VOS IN SERVITUTEM REDIGIT] Notat pseudoapostolorum insatiabilem arrogantiam, avaritiam, tyrannidem. q. d. Sustinetis pseudoapostolos, qui imperiosè vobis utuntur ut mancipiis, quique vos devorant, id est, bona vestra extorquent; quique extolluntur, hoc est, seipsos laudant, se suaque magni faciunt & deprædicant; quique vos in faciem cædunt, non alapis, sed contumeliis. Unde sequitur. *Secundùm ignobilitatem dico*, de quo mox. Est ergo hic acris obiurgatio, q. d. Illi emungunt vestras opes, libertatem & honorem auferunt, vos insuper quasi servos onerant conviciis: ego autem humiliter me gessi meo sumptu vixi, leve jugum Christi vobis imponere volui; & tamen illos præfertis mihi, quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus præ illis tam imperiosis dominis, imò tyrannis, forem. Unde S. Bernard. lib. 1. de Consider. ca. 3. *Sustinetis, si quis vos in servitutem redigit. Non bona*, inquit, *patientia, cùm possis esse liber, servum te permittere fieri. Nolo dissimules servitutem, in quam certè indies dum nescis redigeris. Hebetati cordis indicium est, propriam non sentire continuam vexationem. Vexatio dat intellectum auditui, sed si nimia non fuerit: nam si sit, non intellectum dat, sed contemptum.* VERS. 20.

Mores pseudoapostolorum.

Solentur se Superiores & Prælati exemplo Pauli, cùm ritè officio suo fungentes à suis contemnuntur aliisque posthabentur. Fuit hæc semper mundi consuetudo, eritque in finem usque (ut rectè advertit hic noster Salmeron.) contumaciter resistere Dei servis, ad minimas occasiones, obtrectare & obmurmurare, deseveritate moderata conqueri, abhorrere ab omni disciplina; impostoribus autem, libertinis & pseudoapostolis serviliter se subdere, omnia illis permittere, quidquid oneris imponere ipsis libuerit, patienter sustinere. Ita Israelitæ contempto Samuele sancto ac modesto maluerunt ferre jugum fastuosi & tyrannici regis, 1. Reg. 8.

Severitas moderata Superiorum Ecclesiasticorum solet esse odiosa subditis, cùm tamen serviliter subdant se impostoribus libertinis.

SECUNDUM IGNOBILITATEM DICO] *cati atimian lego*: quod propriè vertas, *quantum ad ignominiam* & contumeliam *dico*; sic enim Græci usurpant *cata*. Hæc referenda sunt ad ea quæ præcedunt. q. d. Cùm dico pseudoapostolos in faciem vos cædere, non simpliciter dico, sed quoad ignominiam & convitia, quæ in vos jactant, & in faciem exprobrant. quæ sanè non minor est iniuria, quàm si vos instar mancipiorum alapis cæderent. VERS. 21.

Nota. Per *ignobilitatem* Noster intelligit ignominiam, contumeliam: hanc enim significat Græcum *atimia*. Alii sic explicant, quasi dicat, Ad vestram ignominiam & contumeliam hoc de illorum tyrannide & avaritia dixi dicoque, ut vos pudeat qui me legitimum Apostolum vestrum tam modestum contemnitis præ illis spuriis & tyrannis. ita Chrysost. Sed tunc, non *cata*, id est *secundùm*, sed *pros atimian*, id est, *ad ignominiam*, potiùs dixisset. Unde Maldonat. in Notis manusc. *cati atimian lego* sic vertit, *ignominiosè de me loquor, quasi ego vos in servitutem redegerim, quasi devoraverim, quasi acceperim*, id est spoliaverim, &c. Nam quæ v. 20. dixerat de seipso, dixerat ex adversariorum persona, qui S. Paulum esse talem criminabantur. ita ipse.

QUASI NOS INFIRMI FUERIMUS IN HAC PARTE] Refert hæc ad *sustinetis*, &c. q. d. Sustinetis fortis,

tis, audaces, minaces & imperiosos pseudoapostolos; me A verò non sustinetis, sed contemnitis tamquam infirmum, pusillanimem & timidum, quasi qui imperiosiùs agere non potuerim quàm feci. Est mycterismus, sive ironica naso velut contracto subsannatio, qualis erat illius qui ajebat: *Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis*: q. d. Paulus, Potui sanè eadem licentia & imperio in vos uti, quo pseudoapostoli usi sunt: sed nolui ex humilitate, modestia & charitate eximia. Ita Chrysost.

In quo quis audet, supple, gloriari (in insipientia, id est, quasi insipiens, vel insipienter, dico) audeo et ego] scilicet gloriari. Sic enim Hebræi adverbia per nomen & præpositionem exprimunt, ut dicant: in justitia, id est justè; in sanctitate, id est sanctè.

Vers. 22. Hebræi sunt, et ego) Nota. Hebræi dicuntur vel à radice עבר *abar*, id est transivit, quia scilicet ex Chaldæa oriundi transierunt Euphratem, ut habitarent in Palæstina, q. d. Transamnani, uti nos dicimus transmarinos, transalpinos. Unde primus Abraham, post transitum Euphratis Gen. 14. v. 13. dicitur Hebræus. Ubi Septuag. & Aquila vertunt: περάτης, id est *transitorem*, S. August. q. 29. in Gen. vertit, *transfluvialem*; ita & Chrysost. Origen. Theodor. ibi. Vel certè *Hebræi* dicti sunt, quia posteri fuerunt Heber atavi Abrahæ, qui in confusione linguarum in Babel Genes. 10. 21. & c. 11. v. 1. & sequentibus, solus cum suis cum vera fide, religione, pietate, linguam Hebræam primævam retinuit. Malè ergo quidam Hebræos quasi Abrahæos dictos putant. Ita sensit aliquando S. August. lib. 1. de Consensu Evangel. c. 14. sed id retractat lib. 2. Retractationum c. 14. Sensus ergo est q. d. Apostolus: Pseudoapostoli hi gloriantur de sua nobili stirpe, se videlicet Hebræos esse posteros Heber, Abrahæ, Isaac, Jacob, ac sanctæ patrum illorum & avitæ religionis & vocationis, æquè ut linguæ tenaces & sequaces? sed & ego Hebræus sum, & Abrahæus prosapia, idiomate, fide, religione.

Hebræi nominis radix & significatio.

Ministri Christi sunt) Per concessionem hoc dicit: esto vocent se Christi ministros, & ego sum, imò plus quàm ipsi.

Vers. 23. Ut minus sapiens dico) Hoc est quasi insipiens, ut dixi v. 21. interpres Chrysost. vertit, *delirans loquor*.

In laboribus plurimis] ἐν κόποις περισσοτέρως, *in laboribus abundantiùs*, id est pluribus, quàm pseudoapostoli. Notent hoc Pauli exemplum Prælati & Doctores, ut auctoritatem apud suos non pompa externa, sed cum Paulo laboribus & vita concilient. Ita suadet & decernit Concil. Carthagin. IV. c. 5. *Episcopus*, inquit, *vilem supellectilem, mensam ac victum pauperem habeat, & dignitatis suæ auctoritatem fide ac vitæ meritis quærat*.

Non pōpa, sed laboribus auctoritas conciliāda pastoribus.

S. Bernard. citans hunc locum lib. 2. de Consid. ad Eugenium Pont. cap. 6. exclamat: *O præclarum ministerium! Quo non id gloriosius principatu? si gloriari oportet, forma tibi Sanctorum præfigitur, Apostolorum proponitur gloria. Parumne tibi illa videtur? Quis mihi tribuat similem fieri in gloria Sanctorum? Clamat Apostolus: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. Agnosce hereditatem tuam* (ò Eugeni Pont.) *in Christi cruce, in laboribus plurimis. Felix qui dicere potuit: Plus omnibus laboravi. Gloria est, sed nil in ea inane, nil molle, nil resupinum. Si labor terret, merces invitet. Etsi ille plus omnibus laboravit, non tamen totum elaboravit, & adhuc locus est; exi in agrum Domini tui, & considera diligenter quantis hodie de veteri maledicto silvescat spinis ac tribulis. Exi inquam in mundum: ager est enim mundus, isque creditus tibi. Exi in illum non tamquam dominus, sed tamquam villicus, videre & procurare unde exigendus es rationem*.

In plagis super modum) ὑπερβαλλόντως, *excessive*, supra quam dici vel credi potest.

In mortibus] mortis periculis, ubi comites mei, aut alii vel à latronibus, vel à seditiosis cædebantur, aut jugulabantur; simile habes cap. 1. v. 10. & 1. ad Corinth. c. 15. v. 31.

Vers. 24. A Judæis quinquies, quadragenas, una minus, accepi) Jusserat Dominus Deut. 25. 3. ut plagarum numerus quadragenarium non excederet: cui ut certiùs & pleniùs satisfacerent Judæi, non quadraginta sed unam minùs, scilicet triginta novem reis infligebant. Ita Talmudici.

Ter naufragium feci] ἐναυάγησα, naufragatus sum, naufragium passus sum. VERS. 25

In profundo maris fui) Græcè ἐν βυθῷ, *in profundo*, quod tam de puteo & carcere, quàm de mari dicitur. Unde Primò, aliqui, ait Theophyl. intelligunt de puteo, cui à profunditate nomen erat Bythus, in quo tradunt Paulum, postquam periculum apud Lystrios effugerat, latuisse, Actor. 14. 18.

Secundò, Baronius an. Christi 58. ex Beda & Theodor. per *profundum* intelligit profundissimum & teterrimum omnium carcerem Cyzicenum, in quem coniectus sit Paulus famosissimo illi carceri similem, qui Athenis dictus est Barathrum; illique Romano, quem Tullianum appellabant.

Quid per profundū Paulus intelligat.

Tertiò, meliùs Noster vertit, *in profundo maris*: explicat enim naufragii ærumnas, quòd scilicet facto naufragio νυχθήμερον, inquit, ἐν βυθῷ πεποίηκα, *noctem & diem in profundo egi*, q. d. Tam immani tempestate jactatus sum, ut dies ac noctes sub profundo maris viderer esse, ait Maldon. in Notis manuscr. Aut post naufragium non in navi aut tabula, sed natans in profundo, id est alto & medio mari, diem noctemque undis jactatus egi. Ita Theophyl. Ambr. S. Thom. Imò Anselm. hinc docet sub aquis in profundo, id est maris alveo, diem noctemque egisse Paulum, & miraculo non præfocatum aquis, non devoratum à piscibus, sed vivum inde à Deo quasi alterum Jonam in littus eductum: hæcque, inquit Haymo, est traditio SS. Patrum.

Paulus diem noctemque fuit sub aquis, & inde miraculo eductus est, ait Anselmus.

Nota. De fustigatione, de naufragio hucusque, scilicet usque ad tempus quo hæc scripsit Paulus, nihil habetur in Actis Apostolorum: nam Melitense naufragium Actor. 27. diu post contigit, cùm scilicet vinctus Paulus Romam missus est: flagellationem tantùm unum invenimus, Actor. 16. lapidationem pariter unam Lystris. Actor. 14. Multa ergo silentio præterit Lucas in Actis.

Periculis ex genere) ex gente mea. Insidias intelligit, quas sæpè ipsi Judæi struxerunt. Ita Anselmus. Vers. 26.

In labore (ἐν κόπῳ, in fatigatione.

In ærumna) καὶ μόχθῳ, Ambros. & Vatabl. *in molestia. Ærumna*, ait Cicero, est *ægritudo laboriosa*, veluti C cùm delassatus aliquis pro quiete cogitur labores novos capessere. Unde μοχθηροὶ vocantur calamitosi. VERS. 27.

En, quibus in rebus glorietur Apostolus, iis scilicet, de quibus jam multi non modò Christiani, sed & clerici Ecclesiæque ministri erubescerent, uti multis deplorat S. Bern. in declamat. in illud: *Ecce nos reliquimus omnia*. Quò abimus? quò abiit spiritus Apostolicus? quò simplicitas Christiana? quò humilitas, labores, passiones, zelus primitivæ Ecclesiæ? Apostoli Principes Christi, primates Ecclesiæ non in palatiis, non in rhedis, non in sericis togis, non in nobilium, famulorum, militum, equorum, canum venaticorum turba, non in conviviis & symposiis, non in opimis Beneficiis, non in molli, delicata ac splendida vita triumphant: sed exultant & gloriantur in fame, in siti, in labore & ærumna, frigore & nuditate, in perenni ad barbaras gentes peregrinatione; persecutione, prædicatione, fustigatione, flagellatione, lapidatione, morte, martyrio, fatigationibus nocturnis & diurnis; omnibus omnia fiunt, neminem aspernantur, patres sunt pauperum & afflictorum; barbaros, rudes, inopes docent, evangelizant, solantur, eleemosynas corrogant. Hæc Apostolorum fuit vocatio, hæc Principum Ecclesiæ dignitas, de qua ita gloriatur Paulus: hic spiritus fuit primorum Ecclesiæ tum ministrorum, tum Christianorum: nec adhuc; Deo laus, hoc ævo deferbuit. Habuit & habet nostra ætas suos Borromæos, Pios, Xaverios, Menesios, Gaspares, Hosios.

In quibus rebus gloriandum sit clericis & Ecclesiasticis.

Non ergo te pudeat, ò Antistes, ò Præposite, ò Doctor, ò Pastor, hosce imitari, horum exemplo pauperes adire, hospitalia & carceres invisere, rusticorum audire confessiones, miseris consulere, simplices ac rudes instruere, omnibus omnia fieri, omnium salutem zelari. In his non pigeat laborare, fatigari, desudare usque ad mortem, pro hac causa ludibria, quin & verbera perpeti libeat & delectet: hæc ipsa fecit & passus est Christus, fecit Paulus, fecerunt Apostoli. In his eorum virtus, sanctitas, apostolatus consistit. In ultimo illo & decretorio mundi die, cùm princeps ille Pastorum & doctorum Doctor judex considebit singulorum facta examinaturus, & singulis

pulis æternitatis vel felicissimæ, vel miserrimæ, sententiam laturus, non te rogabit quot Beneficia, quot opes, quot famulos, quantum scientiæ habuisti? sed quomodo iis usus es? quot iis convertisti? quot pauperes cibasti? potasti? quot in carcere visitasti? quantùm Evangelium, fidem, gloriam meam propagasti? quot pro ea labores, pericula, quot irrisiones & persecutiones, quantum famis aut frigoris, quantum ærumnarum pro ea tolerasti? Faxit Deus hæc, dum tempus habemus, cogitemus, hæc agamus, ut primævum Ecclesiæ & Apostolorum spiritum in nobis nostrisque omnibus exsuscitemus, Christum ducem, Apostolos principes sequamur, mundum senescentem & frigescentem ignita charitate & zelo succendamus; ut cum Apostolis aliquando audiamus: *Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israel.*

Quid in die judicii ab Ecclesiasticis exiget Christus.

Vide has passiones, victorias & animos Pauli laudantem Chrysost. in moral. hom. 25. & 26. ubi inter cetera, *Paulus*, ait, *luctator orbis & pugil omni luctæ genere certat & vincit: hic ei Apostolicus character, hisce luctis contexuit Evangelium, & quasi flamma inexstinguibilis ignis, si in mare lapsa, fluctibus undique mergitur, & iterum fulgida ascendit: sic & S. Paulus undique pressus, nec oppressus, cedere nescius, clarior semper redit patiendo victor, & millies Martyr.*

Passionum, victoriarū & animositatis Pauli encomium.

Idem Chrysost. hom. 2. de laudibus S. Pauli in fine tom. 3. *Paulus*, ait, *præ devotionis abundantia dolores pro virtute susceptos quodammodo non sensit; quin etiam virtutem ipsam pro mercede pensavit: quotidie celsior, quotidie assurgebat ardentior, ovans in omni impugnatione referebat victoriam, verberibus & injuriis affectus triumphabat, mortem potiùs appetens, quàm vitam; paupertatem potiùs, quàm opulentiam; multò ampliùs laborem desiderans, quàm alii requiem; urbes, gentes, provincias, potestates, quasi arenam vilia reputabat; horum, quæ hic habentur, nihil asperum, nihil etiam suave æstimabat; tyrannos quasi culices quosdam reputabat; mortem, cruciatus, mille supplicia, quasi ludum putabat esse puerorum, dummodo propter Christum aliquid sustineret; adamas erat, imò adamante durior & fortior; tanquam pennatus, totum docendo pervolavit orbem, & velut incorporeus labores omnes periculaque contempsit, & quasi jam cælum possidens cuncta prorsus terrena despexit.* hactenus Chrysostomus.

VERS. 28 PRÆTER ILLA QUÆ EXTRINSECUS SUNT: INSTANTIA MEA QUOTIDIANA) *Instantia*, hoc est, negotiorum moles mihi instans, circumstans & incumbens. Patet ex sequentibus: Græcum enim ἐπισυστάω; teste Budæo, significat agmen cogere, factionem ciere, v. g. cùm plebs agmine facto coit, & in nobiles ac magistratus involat. Inde ἐπισύστασιν hic vocat Apostolus curas multiplices, quæ quasi agmine facto undique irruebant, ipsumque penè obruebat, idque non semel, sed assiduè. Unde August. in psal. 98. *Incursus in me quotidianus*, scilicet solicitudinum omnium Ecclesiarum: & Ambrosius, *Urgentes*, inquit, *omnium Ecclesiarum cura*. Aliter explicat Chrysost. Theophyl. & Syrus: q. d. Factiosa conspiratio in me, seditiones, tumultus, turbationes, obsidiones populorum, urbium insidiæ undique in me concitantur: hoc enim, ut dixi, significat etiam Græcum ἐπισυστάω & ἐπισύστασις. Sed hæc satis jam enarravit v. 26. in tot undequaque periculis suis. Prior ergo sensus melior est. Unde explicans subdit, *Solicitudo omnium Ecclesiarum*. Pulchrè Anselm. & Theophyl. *Docet ubique Paulus: sed & tanta patitur: patitur sua, & simul aliorum infirmitates tolerat & solatur: tolerat infirmitates singulorum, & simul de communi salute & de toto orbe solicitus est.*

Præclarè S. Chrysost. hic hom. 18. suo exemplo docet nihil esse hac solicitudine, cura, studio, labore & dolore boni Pastoris pro Ecclesia suavius. *Nam & mater*, inquit, *pro filio dolore dolens delectatur, soli. ita gaudet: cura in se amara licet sit, pro liberis tamen impensa voluptatis multum habet.* Avent viri magni & cælestes perpetuis laboribus curisque agitari, atque instar cordis aut cæli semper moveri, &, quod Vespasianus, teste Suetonio, dixit, *stantes mori*. Quocirca Pacatus in Panegyr. Theodosii: *Gaudent*, ait, *divina perpetuo motu, & jugi agitatione se vegetat æternitas, & quidquid homines vocamus laborem, vestra natura est: ut indefessa vertigo cælum rotat, ut maria æstibus inquieta sunt, & stare sol nescit; ita tu Imperator continuis negotiis, & in se quodam orbe redeuntibus, semper exercitus es.*

Cura & solicitudo Ecclesiarū suavis est.

QVIS INFIRMATVR, dolet, affligitur, ET EGO NON INFIRMOR, non doleo, non affligor? QVIS SCANDALIZATUR, ET EGO NON UROR) Græcè πυροῦμαι, hoc est, ut Theophyl. ignesco, incendor, ardeo, tum dolore, quasi meum esset malum, quod subit proximus cùm scandalizatur; tum zelo, ut illum curem, & scandalum tollam. VERS. 29.

Unde S. Gregor. homil. 12. in Ezech. in illud c. 4. *Sume tibi sartaginem ferream*, putat per sartaginem significari animum Ezechielis, qui conspecta Hierosolymæ eversione per compassionem quasi in sartagine frigeretur, ejusque rei à Deo admoneri, cùm jubetur inter se & urbem sartaginem ponere, talemque fuisse Paulum cùm dixit, *Quis scandalizatur, & ego non uror? Ipsum suum cor*, (inquit, Gregor.) *quod animarum zelo succenderat, sartaginem fecerat Paulus, in quo amore virtutum contra vitia ardebat*, & proximorum miseriis per compassionem frigebatur.

Locus c. 4. Ezech illustratus.

QVÆ INFIRMITATIS MEÆ SUNT, id est, de afflictionibus, flagellis, persecutionibus & passionibus pro Christo susceptis GLORIABOR] ob quæ videor infirmus, hoc est, abiectus, afflictus, imbecillis & contemptibilis. Ita Chrysost. Nota. Gloriatur Paulus, non in suis miraculis, sed infirmitatibus, quia in his relucet potentia & efficacia gratiæ Dei. Secundò, quia his superabat pseudoapostolos. Tertiò, quia hæc sunt signa veræ virtutis & Apostoli. VERS. 30.

PRÆPOSITUS GENTIS ARETÆ] Græcè ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα, satrapa Aretæ regis, fuit hic socer Herodi, ait Theophyl. Herodes enim Antipas qui Johannem Baptistam occidit, filiam Aretæ uxorem duxerat, teste Josepho. VERS. 32.

PER FENESTRAM IN SPORTA DIMISSUS SUM) Nota. Contigit hæc Pauli fuga per sportam, Damasci, Actor. 9. 25. an. Christi 39. tunc enim Aretas rex Arabiæ, & vicinæ Damasci dominus, ait Josephus, intulit bellum Herodi, quia Herodes repudiaverat Aretæ filiam, ut duceret Herodiadem. In bello hoc succubuit Herodes; ergo cæsus ab Areta, in eum incitavit Tiberium Cæsarem, qui misit Vitellium Syriæ præsidem, ut Aretam caperet vel occideret, teste Josepho lib. 18. Antiquit. cap. 7. Hac occasione usi Judæi, infensi Paulo, eum apud præfectum Aretæ accusasse videntur; quòd per speciem & prætextum Evangelii turbas moveret, & cives à gentilismo, & consequenter ab Areta averteret, foreque ut ille Damascum Judæis & Vitellio proderet. Hinc præfectus timens & credulus Paulum quærit: ille monitus per sportam è muro dimissus dilabitur. Ita D. Baron. tom. 1. pag. 304. & alii. VERS. 33.

Quando contigerit hæc Pauli fuga per sportam.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, ut se Corinthiis præ pseudoapostolis commendet, narrat suum raptum in tertium cælum.

Secundò, v. 7. ne inde extollatur, datum sibi ait stimulum carnis: nam virtus in infirmitate perficitur.

Tertiò, v. 11. à philautia se excusat, quòd ipsi compulerint eum, ut se laudaret, cùm ab illis potiùs debuisset commendari a patientia, miraculis, prædicatione gratuita, charitate & solicitudine.

Quartò, v. 17. refutat calumniam sibi obiectam, quòd dolosè non per se, sed per Titum à Corinthiis pecunias corrogarit.

Quintò, v. 21. metuit ne ad eos veniens inveniat aliquos dissensionibus aliisque vitiis involutos: quos tacitè hoc ipso monet ne eos cum luctu & dolore castigare cogatur.

Si

1. SI gloriari oportet (non expedit quidem:) veniam autem ad visiones & revelationes Domini. 2.
Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (sive in corpore nescio, sive extra corpus
nescio, Deus scit: raptum hujusmodi usque ad tertium cælum. 3. Et scio hujusmodi hominem sive in
corpore, (sive extra corpus nescio, Deus scit). 4. quoniam raptus est in paradisum: & audivit arca-
na verba, quæ non licet homini loqui. 5. Pro hujusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor nisi
in infirmitatibus meis. 6. Nam, & si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam parco
autem, ne quis me existimet supra id, quod videt in me, aut aliquid audit ex me. 7. Et ne magnitu-
do revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet.
8. Propter quod ter Dominum rogavi, ut discederet à me: 9. & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea:
nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me
virtus Christi. 10. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis, in necessitatibus,
in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Cùm enim infirmor, tunc potens sum. 11. Factus sum
insipiens, vos me coegistis. Ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab iis, qui sunt
supra modum Apostoli: tametsi nihil sum: 12. signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos in om-
ni patientia, in signis, & prodigiis & virtutibus. 13. Quid est enim, quod minus habuistis præ ceteris
Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non gravavi vos? Donate mihi hanc iniuriam. 14. Ecce tertio hoc para-
tus sum venire ad vos: & non ero gravis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. Nec enim
debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis. 15. Ego autem libentissimè impendam, & supe-
rimpendar ipse pro animabus vestris: licet plus vos diligens, minùs diligar. 16. Sed esto: ego vos non
gravavi: sed cùm essem astutus, dolo vos cepi. 17. Numquid per aliquem eorum, quos misi ad vos,
circumveni vos? 18. Rogavi Titum, & misi cum illo fratrem. Numquid Titus vos circumvenit: non-
ne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis? 19. Olim putatis quòd excusemus nos apud
vos? Coram Deo in Christo loquimur: omnia autem charissimi propter ædificationem vestram. 20.
Timeo enim, ne forte cùm venero, non quales volo, inveniam vos: & ego inveniar à vobis qualem
non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susur-
rationes, inflationes, seditiones sint inter vos: 21. ne iterum cùm venero, humiliet me Deus apud
vos, & lugeam multos ex iis, qui antè peccaverunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia,
& fornicatione, & impudicitia, quam gesserunt.

Vers. 1. SCIO HOMINEM IN CHRISTO] hominem Christianum? ut pateat, ait Theophyl. raptum esse Paulum Christi gratia, non ope dæmonis, uti raptus fuit in aerem Simon Magus.

Quando Pauli hic raptus contigerit:

ANTE ANNOS QUATUORDECIM] Hinc deducitur, raptum hunc Pauli contigisse novem circiter annis ab ejus conversione, quæ contigit anno Christi 36. Raptus ergo fuit Paulus anno Claudii Imp. 2. Christi 44. qui fuit nonus ab ejus conversione; quo anno jubente Spiritu sancto ordinatus est cum Barnaba Apostolus & doctor Gentium, Actor. 13. 2. paulò videlicet antè quàm hunc apostolatum ordiretur. Id patet, quia (ut dixi initio epistolæ) hæc scripsit Paulus anno Christi 58. qui fuit Neronis 2. à quo si retrorsum computes annos 14. ut ipsemet hic ait, incidens in annum Christi 44. Non ergo hic raptus contigit anno conversionis Pauli) Actor. 9. 12.) qui fuit Christi 36. licet id putarint aliqui cum S. Thoma.

Notat Theophyl. Apostoli modestiam, quòd per quatuordecim annos rem tantam siluerit. Secundò, si tantus & tam altæ contemplationis fuerit Paulus ante annos 14. quantus ergo jam fuit tot annorum, laborum, meritorum incrementis adauctus? ita Chrysost. & Theophyl.

Pauli anima in hoc raptu non fuit separata à corpore

SIVE IN CORPORE, NESCIO: SIVE EXTRA CORPUS, NESCIO] Licet Apostolus asserat se hac de re nihil certò scire, probabiliter tamen D. Thomas 2. 2. q. 175. a. 5. & alii opinantur Pauli animam quasi formam mansisse unitam corpori: alioqui enim Paulus mortuus fuisset, & mox resurrexisset; Deum autem non decet, ut, cùm homines in ecstasin rapit, eos occidat; imò sic non fuisset hic raptus & ecstasis, sed occisio & mors, multaque hic intervenissent miracula, quæ frustra multiplicamus, cùm sine iis suaviùs & naturaliùs manens in corpore rapi potuerit, uti alii Sancti rapti sunt.

Raptus quid sit, & quibus competat.

RAPTUM) *Raptus*, ait D. Thomas, *est ab eo quod est secundùm naturam in id quod est supra naturam ex vi superioris naturæ elevatio*. Unde angeli, & animæ beatæ non rapiuntur cùm Deum vident: quia licet supra naturam eleventur, non tamen alienantur ab eo, quod est secundùm naturam, id est, à naturali animæ statu qui est in homine, ut per sensus corporeos, & phantasmata sua obiecta cognoscat & intelligat: in raptu ergo alienatur & abstrahitur anima à sensibus & phantasmatibus, & sic ab iis abstractus fuit Paulus; alioqui enim scivisset se esse in corpore. Hæc autem abstractio, ait D. Thomas, fieri potest vi morbi, cùm tanta est, ut homo incidat in deliquium mentisque alienationem; vel etiam virtute dæmonum, ut fit in arrepititiis. sed non dicitur raptus vel ecstasis, nisi fiat virtute divina, qua scilicet mens abstracta à sensibus elevatur ad supernaturalia contemplanda.

Quod fuerit hoc tertium cælū & quot sint cæli.

USQUE AD TERTIUM CÆLUM] Quæritur: quodnam hoc cælum? Primò, hinc Basilius homil. 1. Hexameron docet non unum, ut Chrysost. non duos, ut Theophyl. sed tres ut minimum esse cælos. Addunt alii tantùm esse tres; tertium enim hic esse summum. Sed his litem intentabunt veteres omnes Astronomi, qui ut minimum octo, & moderni, qui ut minimum undecim cælos statuunt.

Secundò, D. Thomas 2. 2. qu. 175. art. 3. ad 4. *Alio modo*, inquit, *per tertium cælum potest intelligi aliqua visio supermundana, quæ potest dici tertium cælum triplici ratione. Uno modo, secundùm ordinem potentiarum cognoscitivarum; ut primum cælum dicatur visio supermundana corporalis, quæ fit per sensum, sicut visa est manus scribentis in pariete, Danielis 5. Secundum autem cælum sit visio imaginaria, putà quam vidit Isajas, Joan. in Apocal. Tertium verò cælum dicatur visio intellectualis, ut Augustinus exponit 12. super Genes. ad literam.*

Secundo modo potest dici tertium cælum secundùm ordinem cognoscibilium, ut primum cælum dicatur cognitio cælestium corporum: secundum, cognitio cælestium spirituum: tertium, ipsius Dei cognitio.

Tertio modo dici potest tertium cælum contemplatio Dei secundùm gradus cognitionis, qua Deus videtur: quorum primum pertinet ad angelos infimæ hierarchiæ, secundum ad angelos mediæ, tertium ad angelos supremæ. Hactenus D. Thom. ut raptus fuerit Paulus ad *tertium cælum*, hoc est, ad tertiam & summam angelorum hierarchiam, ibique cum Seraphinis existens clarissimè viderit Dei essentiam, indeque ardorem illum, & charitatis ignem conceperit, quo deinde orbem universum accendit.

Per tertiū cælum intelligitur empyreum.

Sed Resp. dici *tertium cælum*, id est summum, scilicet empyreum, quod est Beatorum sedes. Unde v. 4. vocatur paradisus. Dicitur *tertium* hebraismo: ternarius enim numerus significat omnia, & complementum rei, sive summam; tria enim sunt omnia, de quibus scilicet primò dicitur. quòd sint omnia: nam non de uno aut duobus, sed de tribus primò dicimus quòd sint omnia. Hinc Poeta, o ter-

ad vicinas gentes, ut possim ulteriùs evangelizare, & superextendere me meamque prædicationem; ità Chrisostomus.

In vobis magnificari) ut per vos majorem laudem & meritum apud Deum consequar. Unde Gagnejus vertit: Spero crescente fide vestra nos non parum ex vobis magnificatum iri, & spero in illis etiam regionibus, quæ ultra vos sunt, prædicare ac multam inde reportare gloriam; tunc enim magni fit præceptor, ait Theophil. cum discipuli proficiunt & in sapientia crescunt.

Secundò, & aptiùs, refer *magnificari* ad sequentia, *secundùm regulam nostram in abundantiam*, q. d. Spero per vos in fide crescentes magnificari secundum regulam nostram, id est majorem facere & extendere regulam nostram, puta fines & terminos apostolatus mei ultra vos in vicinos vestros; ut scilicet illi videntes vestram fidem, sanctimoniam, gratiam, provocati vestro exemplo avidè me expectent, & Evangelium excipiant.

Unde Græca sic habent: Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν, quæ clariùs sic verti possunt, *spem habentes fore, ut crescente fide vestra in vobis amplier* [hoc est ampliùs & ulteriùs me extendam) *in assignata mea mensura & regula in abundantiam* (hoc est admodum) ad evangelizandum iis regionibus, quæ ultra vos sunt.

B

Ubi Nota. *Regulam*, ut dixi, vocat regiones sibi suæque prædicationi addictas, & quasi ad regulam admensas à Deo: cuique enim Apostolo suas Deus in orbe provincias quasi ad mensuram diviserat attribueratque. Adeoque sicut duodecim tribubus, & filiis Jacob partitus erat olim certis funibus & mensuris terram sanctam: qua de re dicitur psalm. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*: ita pariter eorum antitypo duodecim Apostolis diviserat quasi per mensuram totum orbem terrarum, ut eum sibi & Christo subjugarent. Ita Thomas Indiam, Andreas Achaiam, Johannes Asiam, alii alias provincias subjecerunt Evangelio.

Sicut olim Deus duodecim tribubus partitus est terram sanctã, ita orbem terrarum convertendum duodecim Apostolis.

In abundantiam] Id est abundè, ut scilicet ampliùs semper & ulteriùs regulam & terminos Evangelii proferret, q. d. Necdum mihi certum terminum provinciarum constitui, nec Deus ipse præstituit, sed ulteriora semper specto & molior.

C

VERS. 16. Etiam in illa quæ ultra vos sunt. ὑπερέκεινα ὑμῶν, quæ ulteriora sunt vobis, *quæ ultra vos sunt*, id est longiùs in alias gentes ac populos, evangelizare) spero. Hæc enim referenda sunt ad τὸ *spem habentes*.

Non in aliena regula] non attingo limites & terminos, id est, provincias & plagas, quæ admensæ sunt & assignatæ, vel occupatæ ab aliis Apostolis, ut in ea quæ ab aliis *præparata sunt*, subintrem, & sic de alienis laboribus quasi meis glorier: *præparata* enim vocat regiones ab aliis præparatas & excultas prædicatione Evangelii ad ferendum fructum, q. d. Nolo aliorum novalia excolere, sed priùs mea ipse novalia facio, deinde excolo, ipse primus ubique fidem planto & prædico, Roman. 15. 20.

Nota. Κανόνα Græci vocant regulam mensoriam, qua geometræ & agrimensores agros dimetiuntur: ita hìc Apostolus regulam suam vocat omnes suas regiones, seu quidquid terrarum Deus velut regulam illi admensus erat, ut totum illud spatium excoleret, sereret verbo Dei, suæque prædicationi & Christo adjiceret. Secundò, hanc regulam & mensuram in dies protendebat Apostolus, cupiens ubique prædicare, *quasi ad possessionem terrarum & opimam hæreditatem accessisset*, ait Chrysostomus, *& tanquam fabricator*, ait Theophylatus, *orbis terrarum esset Paulus, ut illum sua regula dimetiretur, & ad suam regulam ædificaret*. Græcum enim κανὼν etiam regulam significat, ad quam architecti muros, trabes & opus suum exigunt & metiuntur, atque talem regulam hic intelligit Theophyl. magis tamen genuinè videtur ad regulam agrimensorum Paulus alludere, ut dixi.

Canon regula mensoria geometrarum.

D

VERS. 17. Qui autem gloriatur, in Domino glorietur) *In Domino*, id est in veritate, & coram Domino. Secundò, & meliùs, *glorietur in Domino*, id est, cùm illa gloria illi fuerit à Domino delata & approbata, subdit enim rationem. *Non enim qui se ipsum commendat*, sua falsò jactando, ut faciunt pseudoapostoli, *ille probatus est, sed quem Deus commendat*, id est commendabilem facit & ostendit

A

dit ex miris, quæ per eum operatur. Hic sensus est genuinus: opponit enim hæc duo, gloriari in se; & gloriari in Domino. Gloriari in se, est seipsum commendare: in Domino autem gloriari, est à Domino commendari, & in Domini commendatione gloriari; unde tamen consequenter. Tertiò, sequitur, ut qui verè gloriatur, non in se, sed in Domino glorietur, illi scilicet, cujus dona sunt, omnia accepta ferendo, illi omnem gloriam dando, & ad illius laudem & gloriam omnia dirigendo; ita Chrisostomus.

Nota. His verbis ostendit ubi, quando, qua in re sit gloriandum; simul tamen Secundò, amolitur à se Apostolus ostentationis, & vanæ gloriæ cupidinem, q. d. Hæc tam ampla & speciosa de me dico, non quòd in me rebusque meis, sed quòd in Domino gloriari velim, à quo omnem gloriam, & gloriæ materiam accepi; vide dicta 1. Corinth. 1. 31.

Ubi, quando & qua in re gloriandum.

Moral. Disce hìc veram laudem & gloriam non esse nisi apud Deum, eamque omni humanæ longè præstare. Nam Primò, laus & gloria hominum & parva est & exilis, quid enim sunt homines nisi culices terræ? gloria verò Dei immensa est, quia ipse immensus est. Secundò, gloria hominum externa est & in speciem tantùm; intus enim inanis est & evanida: gloria verò Dei interna est & solida; hinc animam replet & satiat. Tertiò, gloria hominum infida est, fucata & larvata; laudant multi te in facie, à tergo irrident. gloria Dei fidelis est & sincera. Quartò, gloria hominum instabilis est, & minima rumoris aura mutatur quasi arundo; qui hodie te laudant, cras vituperabunt, qui hodie tibi applaudunt, cras subsannabunt, gloria verò Dei stabilis est & constans. Quintò, gloria hominum brevis est & momentanea; laudant te mortales cras morituri. & cum morientibus morietur laus tua. Ubi sunt laudes Cæsaris, Pompeii, Augusti? transierunt, ut fumus evanuerunt: laus verò Dei perpetua est & æterna. Deus coram sanctis Angelis & Beatis in omnem æternitatem laudabit te, quòd vanam mundi gloriam contempseris, quòd veram & perennem apud Deum consectatus sis. Sextò, gloria hominum manca est, mutila & mista: qui enim laudatur ab his, culpatur ab illis, quot enim sunt homines, tot sunt sensus, tot judicia; gloria verò Dei integra est, omnimoda & perfecta; quem enim Deus laudat, hunc omnes Cælites laudant. Septimò, gloria hominum erronea est & mendax; homines enim glorificant nobiles, divites, potentes, imò sæpè scurras, sceleratos, & tyrannos; gloria verò Dei verissima est & certissima. Deus enim non laudat nisi vera sapientia & virtute præditum. Rursum gloriantur homines in se ipsis, in sua prudentia, virtute, fortitudine, quæ nullæ sunt, ac proinde gloriantur in falso, in eo quod est nihil, quod non est: gloria verò Dei est in Deo, cujus omne est bonum, & à quo omnia in nos dimanant, gloriari, ac dicere. Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam: in te laudabimur tota die. Octavò, gloria hominum consistit in ore laudantium, nihilque tibi confert, nihil boni imprimit: quare non est in te, sed in glorificante, sicut honor non est in honorato, sed in honorante; gloria verò Dei est & in Deo & in te: est enim efficax & fœcunda. Non beat te in animo lumine gloriæ, & in corpore dotibus gloriosis, adeoque Deus Beatis ipsissimam suam gloriam divinam & increatam fruendam & possidendam communicat. O cæci & insensati filii Adæ, natura avidi laudis, creati & nati ad gloriam, quid non gloriam, sed fumos & umbras gloriæ sectamini? quid gloriam non veram. sed falsam & fallacem captatis? quid ambitis, quid quæritis gloriam, ubi ipsa non est? quæritis eam in terra, ipsa non est in terra, sed in cœlo: quæritis eam apud homines; ipsa non est apud homines, sed apud Deum & Angelos: quæritis eam in tempore & sæculo; ipsa non est in tempore, sed in æternitate. Tu ergo ò Domine es gloria mea, tu exultatio cordis mei: in te gloriabor & exultabo tota die; pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Quærant Iudæi, quærant mundani gloriam quæ ab invicem est: ego hanc requiram quæ à solo Deo est. Omnis enim gloria humana, omnis honor temporalis, omnis altitudo mundana æternæ tuæ gloriæ comparata, vanitas est, stultitia est, vituperium est. O veritas mea, misericordia mea, gloria

mea, Deus meus, Trinitas beata, tibi soli laus, decus & gloria. tibi soli benedictio, claritas, sapientia & gratiarum actio; tibi Deo nostro honor, virtus & fortitudo in sæcula sæculorum, Amen.

VERS. 18. NON ENIM QVI SEIPSVM COMMENDAT, ILLE PROBATVS EST: SED QVEM DEVS COMMENDAT) Dices, Quomodo ergo Sancti subinde seipsos commendarunt? ut Ezechias Isaiæ 38. 3. *Obsecro*, inquit, *Domine, memento quæso, quomodo ambulaverim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Et S. Paulus cap. seq. sua enarrans præclarè gesta seipsum commendat. Et 2. Tim. 4. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ.*

Quo fine et quare aliqui Sancti se laudaverint.

Respondeo; Hi quidem seipsos commendant, sed omnem commendationem in Deum Deique gratiam quasi primam causam tacitè simul referunt, dicuntque, *Gratia Dei sum id quod sum.* Secundò, hæc ipsorum sui commendatio non ab ipsismet, sed à Spiritu Sancto, qui per os illorum loquebatur, manabat, eisque suggerebatur. Sic enim Spiritus Sanctus singulis scriptoribus S. Scripturæ ea quæ scriberent suggessit.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, ostenso suo erga Corinthios amore, pergit suum apostolatum contra pseudoapostolos tueri, v. 4. quod ipsi nihil majores spiritus vel doctrinæ Christianæ afferant, quàm Paulus tradiderit.

Secundò, v. 7. quod ipsi pro lucro, Paulus gratis evangelizaverit.

Tertiò, v. 22. quòd æquè ut illi, Hebræus sit, & plusquàm illi minister Christi. Unde apostolatus sui insignia recenset, labores scilicet pro Christo, persecutiones, pericula, plagas, passiones, sollicitudines & curas pro Ecclesiis omnibus, in iisque gloriatur.

1. Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ, sed & supportate me. 2. Æmulor enim vos Dei æmulatione. Despondi enim vos uni viro virginem castam exhibere Christo. 3. Timeo autem, ne, sicut serpens Hevam seduxit astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, & excidant à simplicitate, quæ est in Christo. 4. Nam si is, qui venit, alium Christum prædicat, quem non prædicavimus: aut alium spiritum accipitis, quem non accepistis. aut aliud Evangelium, quod non recepistis: rectè pateremini. 5. Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. 6. Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia, in omnibus autem manifestati sumus vobis. 7. Aut numquid peccatum feci? me ipsum humilians, ut vos exaltemini? quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis? 8. Alias Ecclesias expoliavi, accipiens stipendium ad ministerium vestrum. 9. Et cùm essem apud vos & egerem: nulli onerosus fui: nam quod mihi deerat, suppleverunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine onere me vobis servavi, & servabo. 10. Est veritas Christi in me, quoniam hæc gloriatio non infringitur in me in regionibus Achaiæ. 11. Quare? quia non diligo vos? Deus scit. 12. Quod autem facio, & faciam; ut amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, ut in quo gloriantur, inveniantur sicut & nos. 13. Nam ejusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi. 14. Et non mirum: ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis: 15. non est ergo magnum, si ministri ejus transfigurentur velut ministri justitiæ: quorum finis erit secundùm opera ipsorum. 16. Iterum dico, (ne quis me putet insipientem esse, alioquin velut insipientem accipite me, ut & ego modicum quid glorier.) 17. Quod loquor, non loquor secundùm Deum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ. 18. Quoniam multi gloriantur secundùm carnem, & ego gloriabor. 19. Libenter enim suffertis insipientes: cùm sitis ipsi sapientes. 20. Sustinetis enim si quis vos in servitutem redigit, si quis devorat, si quis accipit, si quis extollitur, si quis in faciem vos cædit. 21. Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet (in insipientia dico) audeo & ego: 22. Hebræi sunt, & ego. Israelitæ sunt, & ego: Semen Abrahæ sunt, & ego. 23. Ministri Christi sunt, (ut minùs sapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. 24. A Judæis quinquies, quadragenas, una minùs, accepi. 25. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui, 26. in itineribus sæpè, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex gentibus, periculis in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: 27. in labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in jejuniis multis, in frigore & nuditate, 28. præter illa, quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana, solicitudo omnium Ecclesiarum. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror. 30. Si gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ sunt, gloriabor. 31. Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quod non mentior. 32. Damasci præpositus Gentis Aretæ regis, custodiebat civitatem Damascenorum ut me comprehenderet: & per fenestram in sporta dimissus sum per murum, & sic effugi manus ejus.

VERS. 1. VTINAM SVSTINERETIS MODICVM QVID INSIPIENTIÆ MEÆ) id est gloriationis, quæ videtur esse insipientia, ego tamen sapientissimè eam usurpo ex zelo, ut Evangelium meum & fidem apud vos tuear contra pseudoapostolos. Ita Anselm & Chrysost. Est præoccupatio, se enim laudaturus, præoccupat & excusat, ne vanus vel ambitiosus videatur. Græca habent, ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν ἐν ἀφροσύνῃ· ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου, id est: *utinam sustinuissetis*, vel *tolerassetis, me paulisper in imprudentia; imò & suffertis*, sive *toleratis, me:* ἀνέχεσθε, enim hic potiùs videtur esse indicativi modi quàm imperativi. Corrigit enim id quod dixerat: Utinam sustineretis vel sustinuissetis me: imò, inquit, sustinetis me, & quod opto factum, idipsum facitis.

Quomodo Paulus aggrediatur suas laudes.

Paulus hic seipsum laudare incipiens, iterum iterumque resilit, ac ter se excusat. Primò, cùm ait, *Utinam sustineretis.* Secundò, cùm vocat se insipientem. Tertiò, cùm subdit, *Sed & supportate me, æmulor enim vos:* idque ut ostendat quantam sibi vim inferat cùm ad laudes suas descendit. *Sicut*, inquit Chrysostom. *equus præcipitium aliquod præruptumque clivum transiturus se colligit, quasi hunc uno saltu exsuperaturus; verùm profundum dispiciens hiatum obstupescit: deinde*

Digitized by Google

æquite urgente rursum aggreditur, necessitatemque & vim indicans subsistit aliquamdiu, tandem resumpto animo se ultro fidenter adigit: sic & Paulus quasi se daturus in præceps in laudum suarum recitatione, semel, iterum ac tertiò retrocedit, ac tandem adigit se ad suas laudes.

VERS. 2. ÆMULOR ENIM VOS DEI ÆMULATIONE] Græcè ζηλῶ, zelor, zelotypus sum erga vos zelo Dei, q. d. Non patior æmulos pseudoapostolos, qui vos quasi virginem mecum ambiunt. Appellat enim Paulus zelum, ingentem & immodicum quemdam amorem; quasi ambiat, ut apud Corinthios in amore & zelo sit primus, nec quisquam sibi in eo præferatur. Undè Maldon. in Notis manuscr. vertit, *zelotypia laboro*.

Notat Chrysost. *æmulationem*, id est zelum *Dei* dici q. d. Non ambio mihi hanc sponsam, sed Christo & Deo; non meæ gloriæ, commodis, lucris, sed Christi, omnia hæc adorno: Christus enim sponsus est, ego tantùm sponso ductor & paranymphus.

DESPONDI ENIM VOS UNI VIRO] ἡρμοσάμην, idest *aptavi*, ut legit August. lib. 2. de Gen. contra Manich. Ambros. *paravi*; Theophyl. *agglutinavi*. ἁρμόζειν enim est aptè & concinnè applicare & connectere, exempli causa, ea quæ glutino, vel ferrumine committuntur. Potest ergo ἡρμοσάμην verti. Primò, *conciliavi*; Secundò, *despondi*; Tertiò, *connubio junxi*: hæc enim sunt tria munia paranymphi & pronubi: Primò, ut virginem conciliet illi sponso, cui eam in matrimonium dare satagit; Secundò, ut illi despondendam curet; Tertiò, ut desponsam matrimonio jungat. Noster optimè vertit, *despondi*: quia sequitur, *Ut exhibeam*, scilicet in matrimonio, cum nuptiæ celebrabuntur, *virginem castam*. q. d. Ego quasi paranymphus spiritualium nuptiarum mea prædicatione, *despondi vos uni viro*, scilicet Christo, & despondendo persuasi, *exhiberi*, id est, ut vos exhibeatis Christo quasi sponsam virginem. Vel potiùs, ut Anselm. & Theophyl. per fidem, baptismum, Christianismum, jam despondi vos Christo, ut ego ipse vos exhibeam in die judicii virgines, id est, integros fide, spe & charitate nuptiali thalamo gloriæ Christi.

In hac vita animæ fidelis sponsalia aguntur, & thalamus in futura.

Notat Chrisost. in hac vita sponsalia agi, thalamum in futura, quando Ecclesia sponsa, id est electi omnes, ad Agni nuptias, & regnum æternum inducentur Apoc. 21. 2.

Adverte. Ecclesia Corinthiorum, & quævis anima est quasi virgo & sponsa Christi sponsi cujus Paranymphus est Paulus. Undè Christi ipsius sponsi zelotypiam in se transfert, nec patitur Christo sponsam surripi, & pseudosponsis, falsis Apostolis & hæreticis violandam tradi: sunt enim sinceri Apostoli & prædicatores, quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi, Joan. 3. 29. Sunt è contrario pseudopræcones sicut lenones Satanæ.

Hæretici sunt lenones Satanæ.

Est hic locus de virginis, idest Ecclesiæ, & animæ cujusque fidelis desponsatione illustris, maximæque consolationis, & à plerisque Patribus egregiè pertractatus, quique etiamnum sæpè usuvenit, & in cathedris pulpitisque pertractatur. Ut ergo genuinè & plenè intelligatur, hìc paulò fusiùs explicandus est. Undè Nota Primò. Desponsatio hæc fit per fidem, spem, aliasque virtutes. Nam, ut ait S. August. tract. 13. in Joan. tom. 9. *Virginitas mentis est integra fides, solida spes, sincera charitas.* Contrà meretrix, & adultera fit anima, cùm infidelitati, peccatis, suggestionibus, & voluntati dæmonis consentit. *Si ergo*, inquit Origenes hom. 12. in Levit. cap. 2. *susceperis, ò homo, in cubili animæ tuæ adulterum diabolum, meretricata est anima tua cum diabolo. Si spiritus iræ, si invidiæ, si superbiæ, si impudicitiæ, ingressus fuerit ad animam tuam, & receperis eum, & consenseris ei loquenti, & in corde tuo delectatus fueris his quæ tibi secundùm suam mentem suggerit, meretricatus es cum eo.*

Anima quando fiat adultera.

Nota Secundò. Hæc desponsatio communia facit utriusque conjugis bona, adeoque bona Christi sponsi immensa communicat sponsæ, scilicet Ecclesiæ & cuique animæ fideli. Hinc quia sponsus est rex, sponsam animam, sive serva, sive vilis & pauper sit, facit reginam. *De qua*, inquit Basilius lib. de Vera virg. *dicitur* psalm. 44. *Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate. Quare quæ nunc pannoso vestitu, ac servili habitu vilis putatur, in regno cælorum regina, & nobilis regi astans reperitur. Contemnat igitur quidquid oculis apparet, & nuda mente, amore sponsi satietur, totas vires suas proprii sponsi ancillas faciens, & in nulla parte oportet virginem adulteram esse: non lingua, non auribus, non oculo, non alio omnino sensu, imò neque cogitatione, sed corpus quidem velut templum quoddam aut thalamum sponsi habeat præparatum: non enim latet aliqua adulterans illius conspectum, de quo dicitur psal. 93. Qui plantavit aurem, non audiet; aut qui finxit oculum non considerat?*

Bona Christi & animæ desponsatæ fiunt communia.

Et Bernard. serm. 2. Dom. 1. post Epiph. Primò, hujus sponsæ electionem, dignitatem & gloriam ita describit: *Propter æthiopissam istam Filius Dei de longinquo venit, ut sibi desponsaret illam. Moses quidem æthiopissam duxit uxorem, sed non potuit ejus mutare colorem: Christus verò quam adamavit ignobilem adhuc & fœdam, gloriosam sibi exhibuit Ecclesiam, non habentem maculam aut rugam. Undè tibi ò humana anima, undè tibi hoc? Undè tam inæstimabilis gloria, ut ejus sponsa merearis esse, in quem desiderant Angeli prospicere? Undè tibi hoc, ut ipse sit sponsus tuus, cujus pulchritudinem sol, & luna mirantur, ad cujus nutum universa mutantur?* Secundò, sponsæ obligationem ad gratiarum actionem & amorem reciprocum ita prosequitur: *Quid retribues Domino pro omnibus quæ retribuit tibi, ut sis socia mensæ, socia regni, & socia thalami, ut introducat te rex in cubiculum suum? Vide quibus brachiis vicaria charitatis redamandus & amplectendus sit, qui tanti te æstimavit, imò qui tanti te fecit. Desere carnales affectus, sæculares mores dedisce, consuetudines noxias obliviscere: quid enim putas? nonne stat Angelus Domini, qui faciet te mediam, si fortè (quod avertat ipse) alterum admiseris amatorem?* Tertiò, harum nuptiarum prandium & cœnam ita distinguit: *Jam enim desponsata es illi, jam nuptiarum prandium celebratur, nam cœna quidem in cœlo paratur: sed ibi vinum non deficiet: inebriabimur enim ibi ab ubertate domus Dei, & torrente voluptatis ejus potabimur. Paratum est profectò illis nuptiis flumen vini, vini inquam, quod lætificat cor: siquidem fluminis impetus lætificat civitatem Dei.*

Sponsæ Christi electio, dignitas & gloria.

Sponsæ obligatio ad amorem & gratiarum actionem.

Harum nuptiarum prandium & cœna.

Nota Tertiò. Ex hac desponsatione & animæ cum Deo connubio pulcherrimæ concipiuntur & nascuntur proles, quas describit Origenes homil. 20. in 25. Num. cùm ait: *Dum igitur anima adhæret sponso suo, & audit verbum ejus, & ipsum complectitur, sine dubio ab ipso semen suscipit, & sicut ille dixit, De timore tuo Domine in utero concepi & parturivi, & spiritum salutis tuæ feci super terram. Inde nascetur generosa progenies, inde pudicitia orietur, inde justitia, indè patientia, inde mansuetudo & charitas, atque omnium virtutum proles veneranda succedet.* Deindè è contrario conceptionem & proles quas anima concipit è diabolo, explicat dicens: *Quòd si infelix anima divini Verbi dereliquerit sancta connubia, & in adulterinos se complexus diaboli tradiderit, generabit sine dubio etiam inde filios, sed illos, de quibus scriptum est: Filii autem adulterorum imperfecti erunt, & ex iniquo concubitu semen exterminabitur. Omnia ergo peccata filii sunt adulterii, & filii fornicationis.*

Proles quæ concipiuntur & nascuntur ex spirituali animæ cum Christo connubio.

Nota Quartò. Licet, ut dixi, hæc desponsatio fiat per quasvis virtutes, maximè tamen fit per charitatem: hæc enim secum in Deum rapit omnes animæ vires & affectiones, & quo magis crescit in homine charitas, eo magis crescit hæc animæ cum Deo unio & desponsatio, ita ut animæ charitate flagrantes, in eaque se assiduè exercentes, nuptiis cum Deo, & nuptialibus bonis ac gaudiis divinis fruantur; est enim charitas connubium, conspiratio & conformatio duarum voluntatum, humanæ scilicet & divinæ, in unam, qua sibi mutuo in omnibus consentiunt & conformantur Deus & homo. Hinc oritur communicatio & familiaritas animæ cum Deo, oritur quies & mira voluptas animæ, æstusque tantus divini amoris, ut eo absorbeantur, & in Deum immergantur omnes aliæ animæ affectiones. *Talis conformitas*, inquit Divus Bernardus ser. 38. in Cantic. *maritat animam Verbo, cùm cui videlicet similis est per naturam, similem nihilominus ipsa se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilectio est. Ergo si perfectè diligit, nupsit. Quid hac conformitate jucundius? quid optabilius charitate? qua fit ut humano magisterio non contenta per temet, ò anima, fiducialiter accedens ad Verbum Verbo constanter inhæreas, verbum familiariter percunctèris, consulasque de omni re, quantum intellectum capax, tantum audax desiderio. Verè spiritualis sanctique connubii contractus est iste. Parum dixi, Contractus; complexus est. Complexus planè, ubi idem velle & nolle idem, unum facit spiritum de duobus. Nec verendum, ne disparitas personarum claudicare faciat convenientiam voluntatum, quia amor reverentiam nescit. Amor sibi abundat; amor ubi venerit, cæteros in se omnes traducit & captivat affectus. Propterea quæ amat, amat, & aliud novit nihil.*

Desponsatio animæ fit per charitatem.

Sponsus

Sponsus & sponsa sunt. Quam quaris inter sponsos necessitudinem, vel connexionem, prater amari & amare.

Imparitas hujus conjugii nihil de ejus felicitate imminuit.

Si dicas, animæ conditionem & amorem longè inferiorem & imparem esse Deo, ac consequenter inter Deum & animam non posse esse amicitiam (hæc enim est inter pares] multò minùs connubium ac desponsationem; respondet S. Bernardus. *Non planè pari ubertate fluunt amans & amor, anima & Verbum, sponsa & sponsus, creator & creatura, non magis quàm sitiens & fons. Quid ergo? Peribit propter hoc, & ex toto evacuabitur nuptura votum, desiderium suspirantis, amantis ardor, præsumentis fiducia, quia non valet ex aquo currere cum gigante, dulcedine cum melle contendere, lenitate cum agno, candore cum lilio, claritate cum sole, charitate cum eo qui charitas est: Non, nam etsi minùs diligit creatura, quoniam minor est, tamen si ex tota se diligit, nihil deest, ubi totum est. Propterea dixi, Sic amare nupsisse est: nisi quis dubitet, animam à Verbo & prius amari, & plus. Prorsus & prævenitur amando, & vincitur. Felix quæ meruit præveniri in tanta benedictione dulcedinis.*

Desponsatio animæ perfectissimè fit per virginitatem & vota Religionis.

Hinc consequenter Quintò, hæc desponsatio perfectissimè fit per virginitatem, & vota castitatis ac Religionis. Ita S. Augustinus tract. 9. in Joan. *Quæ virginitatem*, inquit, *Deo vovent, quamquam ampliorem honoris & dignitatis gradum in Ecclesia teneant, sine nuptiis non sunt: nam & ipsæ pertinent ad nuptias cum tota Ecclesia, in quibus nuptiis sponsus est Christus.* Et ratio est, quia, sicut sponsa totum amorem omniaque sua secum tradit marito, ita virgo & Religiosus se suaque omnia consecrat & tradit Christo. Hinc Religio vocatur & est status perfectionis, sive perfectæ charitatis. Secundò, sicut sponsa contrahens matrimonium cum sponso dicit, Accipio te in meum: ita Religiosus dicit, Voveo Deo paupertatem, castitatem, obedientiam: quibus ita astrictus & devinctus est Christo, sicut uxor obligata est marito. Hinc Tertullianus de Velandis virg. capit. 16. *Nupsisti*, inquit, *Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam, incede secundùm sponsi tui voluntatem.* Hac de causa S. Hieronymus epist. 27. matrem virginis Deo consecratæ Dei socrum ausus est nominare: quod, Hieronymum carpere volens Ruffinus, nimium criticus, inter alia ei objecit. In signum nuptiarum dabatur virginibus annulus, quo quasi desponderentur Christo: *Annulo*, inquit S. Agnes apud Ambrosium serm. 90. *fidei suæ subarrhavit me.* Ad hæc velabantur virgines [sicut velantur illæ, quæ maritis nubunt) idque solemni pompa à sacerdotibus, & nonnisi certis diebus, ut docet Gelasius ad Episcopos Lucaniæ cap. 14. & Optatus Milevitanus lib. 6. *Spirituale*, inquit, *nubendi hoc genus est: in nuptias sponsi jam venerant voluntate, & professione sua, & ut se ulterioribus nuptiis se renuntiasse monstrarent, spirituali sponso solverant crimen, jam cœlestes celebraverant nuptias.* Et Ambrosius ad virg. lapsam: *Ceterùm*, inquit, *quæ se spopondit Christo, & sanctum velamen accepit, jam nupsit, jam immortali juncta est viro, & jam si voluerit nubere communi lege, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur.* Sic Cyprianus epist. 62. easdem vocat Adulteras Christi. Ex quibus omnibus patet, rectè Ecclesiam (quidquid ogganniat hic Marloratus) hunc Apostoli locum accommodare virginibus, illumque legere in Missa pro epistola Sanctarum Virginum.

Virginitatè voventium olim eadem cæremonia velabantur quæ nubentium.

Virgines suam dignitatem & nuptias religiosè debent colere.

Perpendant hæc Virgines, suamque dignitatem agnoscant, ut has nuptias religiosè colant & tueantur, unique sponso Christo intendant. *Audi*, inquit Hieronymus ad Eustochium, *filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populum tuum, & domum patris tui, & concupiscet rex decorem tuum. Non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliviscaris populi tui, & domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Dices: Exivi de domo infantiæ meæ, oblita sum domum patris mei, renascor in Christo. Quid pro hoc mercedis accipio? Sequitur: Et concupiscet rex decorem tuum. Hoc ergo magnum illud est Sacramentum: propter hoc relinquet homo patrem, & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt ambo jam non, ut tibi, in carne una, sed in spiritu uno. Non est sponsus tuus arrogans, atiopissam duxit uxorem: statim ut audire volueris sapientiam veri Salomonis, & ad eum veneris, confitebitur tibi cuncta quæ novit, & inducet te rex in cubiculum suum; & mirum in modum colore mutato sermo tibi ille conveniet, Quæ est ista, quæ ascendit dealbata?* Et infra sponsam comparat arcæ fœderis, dicens: *Sponsa Christi arca est testamenti, intrinsecus & extrinsecus deaurata, custos legis Domini. Sicut in illa nihil aliud fuit, nisi tabula testamenti, ita & in te nullus sit extrinsecus cogitatus. Super hoc propitiatorium quasi super Cherubim sedere vult Dominus. Curis te sæcularibus solvere vult Dominus, ut paleas & lateres Ægypti derelinquens Moysem sequaris in eremo, & terram repromissionis introeas. Ubi in pectore virginali sæcularium negotiorum cura æstuat, statim velum templi scinditur, sponsus consurgit iratus, & dicit, Relinquetur vobis domus vestra deserta.* Et inferiùs sponsi & sponsæ colloquia ita describit: *Tu semel sæculi onere projecto, sede ad pedes Domini, & dic: Inveni quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam. Et ille respondebit: Una est columba mea, perfecta mea. Semper te cubiculi tui secreta custodiant, semper tecum sponsus ludat intrinsecus. Oras, loqueris ad sponsum; legis, ille tibi loquitur. Et cùm te somnus oppresserit, veniet post parietem, & expergefacta dices, Vulnerata charitate ego sum: & rursus ab eo audies, Hortus conclusus soror mea sponsa.*

Virginem castam exibere (S. Cyprianus legit, *Assignare*) Christo] Nota quid mirum in hisce nuptiis. In mundo, ait Theophyl. ex Chrysostomo, sponsæ post nuptias non manent virgines: Christi autem sponsæ quasi priùs virgines non fuerint, post nuptias cum Christo virgines fiunt, id est, purissimæ in fide, ac moribus integræ & incorruptæ: sic Ecclesia tota est virgo. *Virginitas carnis, corpus intactum: virginitas animæ, fides incorrupta*, ait S. Augustinus in Sent. num. 79.

Ita nobilis illa virago & Martyr sub Dunaan tyranno apud Homeritas, cùm primò duas filias per virginitatem Deo despondisset, secundò easdem eidem per martyrium vnà secum despondit & consecravit. Cùm enim eas ense confodi videret, earumque sanguinem sibi à tyranno porrigi; eum accipiens, gustans, & in cœlum suspiciens, *Tibi*, inquit, *Christe Domine, hoc meum offero sacrificium, & tibi Martyres exhibeo castas virgines, quæ egressæ sunt ex utero meo, cum quibus me quoque connumeratam introduc in tuum thalamum, & ostende matrem propter filias lætantium.* Quare & ipsa per martyrium Christo copulata est. Rem fusè narrat ex Procopio Baron. tom. 7. an Christi 522. pag. 91.

Ita S. Paulus Iconii Theclam nobilissimam virginem ad Christum convertit, à conjugio avocavit, Christoque despondit. Testis est Sanctus Gregorius Nyssenus homil. 4. in Cantic. *Talem*, ait, *myrrham olim Paulus infundebat ex ore suo, mixtam cum puro pudicitiæ lilio, in sanctæ virginis aures. Ea verò erat Thecla, quæ præclarè animo suo defluentibus de lilio guttis hominem externum morte opprimit, omni cupiditate extincta.* Et S. Epiphan. hæresi 78. *Thecla*, ait, *incidit in S. Paulum, & à nuptiis exsolvitur, cum sponsum haberet formosissimum, ditissimum, generosissimum, & illustrissimum.* Et S. August. lib. 30. Contra Faust. cap. 4. *In vita*, ait, *contemnit terrena Sancta illa* (Thecla) *ut cælestium potens fiat, & oppignerato thalamo in amorem perpetuæ virginitatis, Pauli eloquio succensa est.* Quocirca Thecla ignes, leones, tauros, & serpentes superavit: atque ob virginitatem in mediis flammis, quasi amiantus, illæsa permansit. Ita S. Paulus Poppæam pellicem, & virgines contra Neronis illecebras armavit, ut ejus thalamo spreto Christo se consecrarent; quocirca à Nerone ad gladium damnatus, virginitatis, & martyrii laureas adeptus est, ideoque ex cervice ejus abscissa pro sanguine rubeo lac candidum & virgineum emanavit.

Timeo autem ne corrumpantur, à pseudoapostolis quasi stupratoribus virginitatis vestræ, sensus vestri (νοήματα, sensa, judicia vestra) et excidant a simplicitate quæ est in Christo] à nativa, & germana doctrina Christiana, simplicem scilicet fidei veritatem errorum mistione corrumpendo; ita Anselmus, & Theophylatus q.d. Cavete pseudoapostolos quasi lenones Satanæ, & quasi adulteros genuinæ Christi doctrinæ, consequenter & Ecclesiæ, & animarum vestrarum.

Vers. 4. Si alium Christum prædicat] id est, prædicaret, est enallage: ponitur enim indicativus pro subjunctivo, q.d. Si pseudoapostoli aliam doctrinam perfectiorem de Christo, vel Christi prædicarent, quam ego non prædicavi; quasi prædicatio mea ad salutem & christianismi perfectionem non sufficiat. Est metonomia: Christus enim ponitur pro christianismo, ejusque perfectione; vide cantic. 37. Eamdem mox vocat *aliud Evangelium*: nam alioqui non modo non tolerari, vel audiri, sed & anathe-

anathemati devoveri jubet eum, qui contrarium afferat Evangelium, Galat. 1. 8. *Aliud* ergo *Evangelium* hic vocat aliam clariorem, vel sublimiorem Evangelii explicationem.

SI ALIUM SPIRITUM ACCIPITIS (q. d. Si alia dona Spiritus sancti, quæ per me non accepistis, acciperetis à pseudoapostolis istis) RECTE PATEREMINI] Taxat pseudoapostolorum fastum, qui se majus quiddam quàm Paulus adferre jactabant. ita Theophyl. q. d. Ubi est ille alius Spiritus, alia dona, quæ jactant? sanè nusquam comparent. Testes vos appello, qui nihil aliud, quàm ventosa verba ab eis accepistis.

VERS. 5. EXISTIMO ENIM NIHIL ME MINUS FECISSE, græcè *οὐδὲν ὑστερηκέναι*, in nullo inferiorem fuisse, *τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων*, iis qui sunt supra modum excellentes & eximii Apostoli: quod Noster vertit, A MAGNIS APOSTOLIS] id est præmagnis, vel quàm magni Apostoli. Objicit Beza, si in ullo Paulus inferior est eximiis Apostolis, ergo nec Petro in potestate & auctoritate; ac consequenter Petrus non est primus Apostolorum & Ecclesiæ, Respond. In nullo scilicet dictorum v. præced. scilicet in prædicatione Christi, in donatione Spiritus, in sinceritate Evangelii, puta in laboribus, & in gratiis Apostolicis nulli cedo, ut explicat v. 13. Non ergo agit de potestate & primatu: sic enim eum sibi arrogaret, quod est vanissimæ ambitionis. Adde: licet per magnos Apostolos Chrysost. Theophyl. Oecum. intelligant Petrum, Jacobum, Joannem, idque simplicius videatur & verius; recentiores tamen plerique accipiunt pseudoapostolos qui se quasi magnos jactabant, ut sit ironia.

Quomodo hoc verba Pauli nihil derogent primatui & excellentiæ D. Petri supra alios Apostolos.

VERS. 6. IMPERITUS SERMONE] scilicet Græco, polita nempe & verbosa eloquentia Græcorum, qualis est Isocratis Demosthenis, Luciani. Unde in Paulo tot sunt hyperbata, eclipses, quin & solœcismi Græci. ita Chrysost. Theophyl. & Hieron. epist: 151. q. 10. ad Algasiam, ubi sic ait: *Illud quoque quod crebrò diximus, Etsi imperitus sermone, non tamen scientia; nequaquam Paulum de humilitate, sed de conscientiæ veritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim & reconditos sensus lingua non explicat: & cùm ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures plura non potest sermone transferre.* Idem asserit epistola ad Hedibiam, ubi addit, quòd hac de causa Paulus Titum græcè doctum penes se habuerit; sicut & B. Petrus Marcum vide dicta epist. 1. c. 2. v. 1. & 4. Contra S. August. lib. 4. Doct. Christ. c. 7. putat Paulum se hic vocare *imperitum sermone*, non ex sua, sed ex obtrectatorum sententia: ibi enim fusè August. ostendit eloquentiam Apostoli, scilicet nervosam artis & rerum, suaque habere schemata: quod etiam verum est. Rhetorica enim Apostoli non verbosa est, sed seria, efficax, mascula, divina, adeoque Apostolus imperitus fuit non tam Rhetoricæ, quàm Grammaticæ: patet enim Apostolum sua Rhetorica omnes commovisse, Dei metu perculisse, ad fidem, pietatem, misericordiam, adeoque quocumque voluisset, miro artificio, ac deinde vi perpulisse.

Paulus imperitus in Grammatica, sed non Rethorica.

Præclarè S. August. in Sententiis n. 266. *Bonorum*, ait, *ingeniorum clara est indoles, in verbis differentium verum amare, non verba. Quid enim prodest clavis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus, nisi patere quod clausum est?*

VERS. 7. AUT NUMQUID PECCATUM FECI?) Græcum ἢ significat *an* & *aut*. Hic aptiùs vertas cum Syro & alii, *an peccatum feci meipsum humilians*, dejiciens ad scenopejam, & labores manum, quibus victum mihi pararem, humiliter nempe & tenuiter, sumptu meo victitans: ne vobis essem oneri, sed vos potiùs exaltarem & honorarem hac mea humiliatione? q. d. An hoc ipsum quod gloriæ est & beneficentiæ, improperatis mihi? Patet ex seq. ita Anselmus. Est ironia aut potiùs sarcasmus. Exprobrat enim Paulus Corinthiis in faciem eorum ingratitudinem, quòd, cùm potuisset evangelizando petere & accipere ab eis stipendium alimoniæ, nec tamen fecerit, sed ab aliis Ecclesiis pauperioribus sustentari voluerit agens & prædicans Corinthi: ipsi nihilominùs Corinthii hæc Pauli beneficia parvipenderint, magisque auscultarint pseudoapostolis Pauli æmulis, qui ipsorum bursas emungebant.

VERS. 8. ALIAS ECCLESIAS EXSPOLIAVI) *ἐσύλησα*, *deprædatus sum*, accipiens scilicet ab eis stipendium & subsidia vitæ, ut vobis inservirem, & aliunde accepto sumptu, gratis vobis prædicarem. Utitur epitasi juxta can. 39. ut graviùs pungat Corinthios, q. q. Videte continentiam meam & charitatem: alias Ecclesias etiam pauperes quasi dispoliavi, ut vobis parcerem, vosque ditarem, idque ne putaretis (uti divites & mercatores, quales erant Corinthi, sæpè putant) me non vos, sed vestra quærere, utque pseudoapostolis os clauderem: agnoscite ergo me vestrum sincerum & germanum Apostolum.

NULLI ONEROSUS FUI) Græcè, *κατενάρκησα οὐδενός*. quod verbum ductum est à torpore & otio: nam otiosi premunt & imminet aliis assiduè precando: quod est onerosum esse; *narcein* enim est *torpere*. unde & *narci* dicitur *torpedo* piscis. Ad verbum vertas *catenarcisa udenos*, *non obtorpui in aliquem*, ut scilicet mea torpedine incumberem in aliquem, qui me aleret, eique essem oneri, sed strenuè meis manibus laboravi: nec tamen in prædicatione obtorpui, sed æquè diligenter omnibus & singulis, docendo, monendo, consulendo me impendi, atque si nihil aliud, nulla vitæ sustentandæ necessitas curaque mihi incubuisset. VERS. 9.

Paulus laboravit manibus, ne cuiquam esset onerosus.

EST VERITAS CHRISTI IN ME) in veritate Christi loquor, testor Christi veritatem; vobis ego per Christum) Ambrosius, *sub Christi testimonio*) verè sanctèque affirmo ac juro, me nihil pro sumptu à vobis acceptum. ita Theophylactus. VERS. 10

HAEC GLORIATIO. quod gratis vobis evangelizaverim, NON INFRINGETUR (græcè *οὐ φραγήσεται*, id est, *non sigillabitur*, non occludetur, IN ME) *εἰς ἐμέ*, Vatablus, *contra me*, vel potius *circa me*, ista mea, scilicet libertas & liberalitas, ac consequenter nec os meum, quin de ea glorier. Metaphora à fontibus & fluminibus, quæ obice occludi non possunt. ita Chrysost. & Theophyl. Unde Maldonatus in Notis manuscr. vertit, *nemo os meum obstruere poterit, quo minùs verè de hac re gloriari possim.*

Duplex hujus loci expositio.

Secundò, & meliùs ex hebraismo, ponitur simplex pro composito, *σφραγίζω*, pro *ἀποσφραγίζω*, vel *διασφραγίζω*, id est, signo vel sigillo, pro resigno, signum tollo; quod Noster vertit, *infringo*. Hebræi enim carent compositis sed illa per simplex exprimunt. q. d. Conclusi firmo decreto me nihil à vobis accepturum, illudque constantiæ & juramenti mei sigillo ita communivi, ut nunquam sigillum hoc sim resignaturus, nec propositum hocce meum infracturus, quæcunque egestas aut necessitas mihi ingruat.

DEUS SCIT] an vos non diligam. VERS. 11

QUOD AUTEM FACIO (ὃ δὲ, sed quod facio) ET FACIAM) etiam deinceps faciam) non quia vos non diligo, sed UT AMPUTEM OCCASIONEM] carpendi me, quòd nihil singulare, nihil aliis amplius afferam. VERS. 12

UT IN QUO GLORIANTUR, INVENIANTUR, SICUT ET NOS] Gloriantur in prædicatione se esse mihi pares cùm sint inferiores: ego enim gratis, ipsi lucri causa evangelizant. patet v. 21. ita Anselm. Chrysostomus, & Theophyl.

TRANSFIGURANTES SE IN APOSTOLOS CHRISTI) Hinc patet hos obtrectatores Pauli fuisse non fideles, qui sola vanitate, aut Pauli invidia laborarent, sed fuisse hæreticos: vocat enim eos *pseudapostolos*, & *ministros Satanæ* v. 15. VERS. 13

Secundò, notat eorum dolum, quòd scilicet, ut Christianis imponerent, assumebant sibi figuram, speciem, nomen Apostolorum Christi, quasi Christi forent, Christianæque pietatis præcones, uti nostri Calvinistæ, qui omnia sacra, ritus, Sacramenta, templa, monasteria, sacerdotia, altaria, pietatem, Dei cultum & religionem deformant ac profanant, reformatores tamen haberi dicique volunt.

Hæretici Calvinistæ simiæ pseudoapostolorum.

IPSE ENIM SATANAS TRANSFIGURAT SE IN ANGELUM LUCIS) Dicit *lucis*: solent enim angeli boni, utpote, beati, lucidi, & gloriosi apparere, cùm se ostendunt hominibus. Secundò, *lucis*, id est, veritatis, justitiæ, pietatis: hæc præ se fert Satanas, hæc promittit hominibus, quorum vel oculis visibiliter apparet, vel phantasiæ se suaque consilia insinuat, ostendit, imprimit, cùm verè sit angelus tenebrarum: quia non nisi peccata, errores, dolos suggerit: quem ut detegas, ejusque dolos agnoscas, non sanius (ut Patres, ut viri sancti, utque ipsa docet experientia) consilium est, quàm si tuas VERS. 14

cogi-

tis, audaces, minaces & imperiosos pseudoapostolos; me verò non sustinetis, sed contemnitis tamquam infirmum, pusillanimem & timidum, quasi qui imperiosiùs agere non potuerim quàm feci. Est mycterismus, sive ironica naso velut contracto subsannatio, qualis erat illius qui ajebat: *Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis*: q. d. Paulus, Potui sanè eadem licentia & imperio in vos uti, quo pseudoapostoli usi sunt: sed nolui ex humilitate, modestia & charitate eximia. Ita Chrysost.

In quo quis audet, supple, gloriari (in insipientia, id est, quasi insipiens, vel insipienter, dico) audeo et ego] scilicet gloriari. Sic enim Hebræi adverbia per nomen & præpositionem exprimunt, ut dicant: in justitia, id est justè; in sanctitate, id est sanctè.

Vers. 22. Hebræi sunt, et ego) Nota. Hebræi dicuntur vel à radice עבר *abar*, id est transivit, quia scilicet ex Chaldæa oriundi transierunt Euphratem, ut habitarent in Palæstina, q. d. Transamnani, uti nos dicimus transmarinos, transalpinos. Unde primus Abraham, post transitum Euphratis Gen. 14. v. 13. dicitur Hebræus. Ubi Septuag. & Aquila vertunt: περάτης, id est *transitorem*, S. August. q. 29. in Gen. vertit, *transfluvialem*; ita & Chrysost. Origen. Theodor. ibi. Vel certè *Hebræi* dicti sunt, quia posteri fuerunt Heber atavi Abrahæ, qui in confusione linguarum in Babel Genes. 10. 21. & c. 11. v. 1. & sequentibus, solus cum suis cum vera fide, religione, pietate, linguam Hebræam primævam retinuit. Malè ergo quidam Hebræos quasi Abrahæos dictos putant. Ita sensit aliquando S. August. lib. 1. de Consensu Evangel. c. 14. sed id retractat lib. 2. Retractationum c. 14. Sensus ergo est q. d. Apostolus: Pseudoapostoli hi gloriantur de sua nobili stirpe, se videlicet Hebræos esse posteros Heber, Abrahæ, Isaac, Jacob, ac sanctæ patrum illorum & avitæ religionis & vocationis, æquè ut linguæ tenaces & sequaces? sed & ego Hebræus sum, & Abrahæus prosapia, idiomate, fide, religione.

Hebræi nominis radix & significatio.

Ministri Christi sunt) Per concessionem hoc dicit: esto vocent se Christi ministros, & ego sum, imò plus quàm ipsi.

Vers. 23. Ut minus sapiens dico) Hoc est quasi insipiens, ut dixi v. 21. interpres Chrysost. vertit, *delirans loquor*.

In laboribus plurimis] ἐν κόποις περισσοτέρως, *in laboribus abundantiùs*, id est pluribus, quàm pseudoapostoli. Notent hoc Pauli exemplum Prælati & Doctores, ut auctoritatem apud suos non pompa externa, sed cum Paulo laboribus & vita concilient. Ita suadet & decernit Concil. Carthagin. IV. c. 5. *Episcopus*, inquit, *vilem supellectilem, mensam ac victum pauperem habeat, & dignitatis suæ auctoritatem fide ac vitæ meritis quærat*.

Non pompa, sed laboribus auctoritas concilianda pastoribus.

S. Bernard. citans hunc locum lib. 2. de Consid. ad Eugenium Pont. cap. 6. exclamat: *O præclarum ministerium! Quo non id gloriosius principatu? si gloriari oportet, forma tibi Sanctorum præfigitur, Apostolorum proponitur gloria. Parvane tibi illa videtur? Quis mihi tribuat similem fieri in gloria Sanctorum? Clamat Apostolus: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. Agnosce hæreditatem tuam* (ò Eugeni Pont.) *in Christi cruce, in laboribus plurimis. Felix qui dicere potuit: Plus omnibus laboravi. Gloria est, sed nil in ea inane, nil molle, nil resupinum. Si labor terret, merces invitet. Etsi ille plus omnibus laboravit, non tamen totum elaboravit, & adhuc locus est; exi in agrum Domini tui, & considera diligenter quantis hodie de veteri maledicto fruticat spinis ac tribulis. Exi inquam in mundum: ager est enim mundus, isque creditus tibi. Exi in illum non tamquam dominus, sed tamquam villicus, videre & procurare unde exigendus es rationem.*

In plagis super modum) ὑπερβαλλόντως, *excessivè*, supra quam dici vel credi potest.

In mortibus] mortis periculis, ubi comites mei, aut alii vel à latronibus, vel à seditiosis cædebantur, aut jugulabantur; simile habes cap. 1. v. 10. & 1. ad Corinth. c. 15. v. 31.

A Judæis quinquies, quadragenas, una

Vers. 24. minus, accepi) Jusserat Dominus Deut. 25. 3. ut plagarum numerus quadragenarium non excederet: cui ut certiùs & pleniùs satisfacerent Judæi, non quadraginta sed unam minùs, scilicet triginta novem reis infligebant. Ita Talmudici.

Ter naufragium feci] ἐναυάγησα, naufragatus sum, naufragium passus sum. VERS. 25

In profundo maris fui) Græcè ἐν βυθῷ, *in profundo*, quod tam de puteo & carcere, quàm de mari dicitur. Unde Primò, aliqui, ait Theophyl. intelligunt de puteo, cui à profunditate nomen erat Bythus, in quo tradunt Paulum, postquam periculum apud Lystrios effugerat, latuisse, Actor. 14. 18.

Secundò, Baronius an. Christi 58. ex Beda & Theodor. per *profundum* intelligit profundissimum & teterrimum omnium carcerem Cyzicenum, in quem conjectus sit Paulus famosissimo illi carceri similem, qui Athenis dictus est Barathrum; illique Romano, quem Tullianum appellabant.

Quid per profundũ Paulus intelligat.

Tertiò, meliùs Noster vertit, *in profundo maris*: explicat enim naufragii ærumnas, quòd scilicet facto naufragio νυχθήμερον, inquit, ἐν βυθῷ πεποίηκα, *noctem & diem in profundo egi*, q. d. Tam immani tempestate jactatus sum, ut dies ac noctes sub profundo maris viderer esse, ait Maldon. in Notis manuscr. Aut post naufragium non in navi aut tabula, sed natans in profundo, id est alto & medio mari, diem nocternque undis jactatus egi. Ita Theophyl. Ambr. S. Thom. Imò Anselm. hinc docet sub aquis in profundo, id est maris alveo, diem noctemque egisse Paulum, & miraculo non præfocatum aquis, non devoratum à piscibus, sed vivum inde à Deo quasi alterum Jonam in littus eductum: hæcque, inquit Haymo, est traditio SS. Patrum.

Paulus diem noctemque fuit sub aquis, & inde miraculo eductus est, ait Anselmus.

Nota. De fustigatione, de naufragio hucusque, scilicet usque ad tempus quo hæc scripsit Paulus, nihil habetur in Actis Apostolorum: nam Melitense naufragium Actor. 27. diu post contigit, cùm scilicet vinctus Paulus Romam missus est: flagellationem tantùm unum invenimus, Actor. 16. lapidationem pariter unam Lystris. Actor. 14. Multa ergo silentio præterit Lucas in Actis.

Periculis ex genere) ex gente mea. Insidias intelligit, quas sæpè ipsi Judæi struxerunt. Ita Anselmus. Vers. 26.

In labore (ἐν κόπῳ, in fatigatione.

In ærumna) καὶ μόχθῳ, Ambros. & Vatabl. *in molestia*. *Ærumna*, ait Cicero, est *ægritudo laboriosa*, veluti cùm delassatus aliquis pro quiete cogitur labores novos capessere. Unde μοχθηροὶ vocantur calamitosi. VERS. 27.

En, quibus in rebus glorietur Apostolus, iis scilicet, de quibus jam multi non modò Christiani, sed & clerici Ecclesiæque ministri erubescerent, uti multis deplorat S. Bern. in declamat. in illud: *Ecce nos reliquimus omnia*. Quò abiimus? quò abiit spiritus Apostolicus? quò simplicitas Christiana? quò humilitas, labores, passiones, zelus primitivæ Ecclesiæ? Apostoli Principes Christi, primates Ecclesiæ non in palatiis, non in rhedis, non in sericis togis, non in nobilium, famulorum, militum, equorum, canum venaticorum turba, non in conviviis & symposiis, non in opimis Beneficiis, non in molli, delicata ac splendida vita triumphant: sed exultant & gloriantur in fame, in siti, in labore & ærumna, frigore & nuditate, in perenni ad barbaras gentes peregrinatione; persecutione, prædicatione, fustigatione, flagellatione, lapidatione, morte, martyrio, fatigationibus nocturnis & diurnis; omnibus omnia fiunt, neminem aspernantur, patres sunt pauperum & afflictorum; barbaros, rudes, inopes docent, evangelizant, solantur, eleemosynas corrogant. Hæc Apostolorum fuit vocatio, hæc Principum Ecclesiæ dignitas, de qua ita gloriatur Paulus: hic spiritus fuit primorum Ecclesiæ tum ministrorum, tum Christianorum: nec adhuc; Deo laus, hoc ævo deferbuit. Habuit & habet nostra ætas suos Borromæos, Pios, Xaverios, Menesios, Gaspares, Hosios.

In quibus rebus gloriandum sit clericis & Ecclesiasticis.

Non ergo te pudeat, ò Antistes, ò Præposite, ò Doctor, ò Pastor, hosce imitari, horum exemplo pauperes adire, hospitalia & carceres invisere, rusticorum audire confessiones, miseris consulere, simplices ac rudes instruere, omnibus omnia fieri, omnium salutem zelari. In his non pigeat laborare, fatigari, desudare usque ad mortem, pro hac causa ludibria, quin & verbera perpeti libeat & delectet: hæc ipsa fecit & passus est Christus, fecit Paulus, fecerunt Apostoli. In his eorum virtus, sanctitas, apostolatus consistit. In ultimo illo & decretorio mundi die, cùm princeps ille Pastorum & doctorum Doctor judex considebit singulorum facta examinaturus, & singulis

gulis æternitatis vel felicissimæ, vel miserrimæ, sententiam laturus, non te rogabit quot Beneficia, quot opes, quot famulos, quantum scientiæ habuisti? sed quomodo iis usus es? quot iis convertisti? quot pauperes cibasti? potasti? quot in carcere visitasti? quantùm Evangelium, fidem, gloriam meam propagasti? quot pro ea labores, pericula, quot irrisiones & persecutiones, quantum famis aut frigoris, quantum ærumnarum pro ea tolerasti? Faxit Deus hæc, dum tempus habemus, cogitemus, hæc agamus, ut primævum Ecclesiæ & Apostolorum spiritum in nobis nostrisque omnibus exsuscitemus, Christum ducem, Apostolos principes sequamur, mundum senescentem & frigescentem ignita charitate & zelo succendamus; ut cum Apostolis aliquando audiamus: *Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim judicantes duodecim tribus Israel.*

Quid in die judicii ab Ecclesiasticis exiget Christus.

Vide has passiones, victorias & animos Pauli laudantem Chrysost. in moral. hom. 25. & 26. ubi inter cetera, *Paulus*, ait, *luctator orbis & pugil omni luctæ genere certat & vincit: hic ei Apostolicus character, hisce luctis contexuit Evangelium, & quasi flamma inexstinguibilis ignis, si in mare lapsa, fluctibus undique mergitur, & iterum fulgida ascendit: sic & S. Paulus undique pressus, nec oppressus, cedere nesciens, clarior semper redit patiendo victor, & millies Martyr.*

Passionum, victoriarũ & animositatis Pauli encomium.

Idem Chrysost. hom. 2. de laudibus S. Pauli in fine tom. 3. *Paulus*, ait, *præ devotionis abundantia dolores pro virtute susceptos quodammodo non sensit; quin etiam virtutem ipsam pro mercede pensavit: quotidie celsior, quotidie assurgebat ardentior, ovans in omni impugnatione referebat victoriam, verberibus & injuriis affectus triumphabat, mortem potiùs appetens, quàm vitam; paupertatem potiùs, quàm opulentiam; multò ampliùs laborem desiderans, quàm alii requiem; urbes, gentes, provincias, potestates, quasi arenam vilia reputabat; horum, quæ hic habentur, nihil asperum, nihil etiam suave æstimabat; tyrannos quasi culices quosdam reputabat; mortem, cruciatus, mille supplicia, quasi ludum putabat esse puerorum, dummodo propter Christum aliquid sustineret; adamas erat, imò adamante durior & fortior; tamquam pennatus totum docendo pervolavit orbem, & velut incorporeus labores omnes periculaque contempsit, & quasi jam cælum possidens cuncta prorsus terrena despexit.* hactenus Chrysostomus.

VERS. 28. PRÆTER ILLA QUÆ EXTRINSECUS SUNT: INSTANTIA MEA QUOTIDIANA) *Instantia*, hoc est, negotiorum moles mihi instans, circumstans & incumbens. Patet ex sequentibus: Græcum enim ἐπισυστάω, teste Budæo, significat agmen cogere, factionem ciere, v.g. cùm plebs agmine facto coit, & in nobiles ac magistratus involat. Inde ἐπισύστασιν hic vocat Apostolus curas multiplices, quæ quasi agmine facto undique irruebant, ipsumque penè obruebat, idque non semel, sed assiduè. Unde August. in psal. 98. *Incursus in me quotidianus*, scilicet solicitudinum omnium Ecclesiarum: & Ambrosius, *Urgentes*, inquit, *omnium Ecclesiarum cura.* Aliter explicat Chrysost. Theophyl. & Syrus: q. d. Factiosa conspiratio in me, seditiones, tumultus, turbationes, obsidiones populorum, urbium insidiæ undique in me concitantur: hoc enim, ut dixi, significat etiam Græcum ἐπισυστάω & ἐπισύστασις. Sed hæc satis jam enarravit v. 26. in tot undequaque periculis suis. Prior ergo sensus melior est. Unde explicans subdit, *Solicitudo omnium Ecclesiarum.* Pulchrè Anselm. & Theophyl. *Docet ubique Paulus: sed & tanta patitur: patitur sua, & simul aliorum infirmitates tolerat & solatur: tolerat infirmitates singulorum, & simul de communi salute & de toto orbe solicitus est.*

Præclarè S. Chrysost. hic hom. 18. suo exemplo docet nihil esse hac solicitudine, cura, studio, labore & dolore boni Pastoris pro Ecclesia suavius. *Nam & mater*, inquit, *pro filio dolore dolens delectatur, soli. ita gaudet: cura in se amara licet sit, pro liberis tamen impensa voluptatis multum habet.* Avent viri magni & cælestes perpetuis laboribus curisque agitari, atque instar cordis aut cæli semper moveri, &, quod Vespasianus, teste Suetonio, dixit, *stantes mori.* Quocirca Pacatus in Panegyr. Theodosii: *Gaudent*, ait, *divina perpetuo motu, & jugi agitatione se vegetat æternitas, & quidquid homines vocamus laborem, vestra natura est: ut indefessa vertigo cælum rotat, ut maria æstibus inquieta sunt, & stare sol nescit; ita tu Imperator continuis negotiis, & in se quodam orbe redeuntibus, semper exercitus es.*

Cura & solicitudo Ecclesiarũ suavis est.

QUIS INFIRMATUR, dolet, affligitur, ET EGO NON INFIRMOR, non doleo, non affligor? QUIS SCANDALIZATUR, ET EGO NON UROR) Græcè πυροῦμαι, hoc est, ut Theophyl. ignesco, incendor, ardeo, tum dolore, quasi meum esset malum, quod subit proximus cùm scandalizatur; tum zelo, ut illum curem, & scandalum tollam. VERS. 29.

Unde S. Gregor. homil. 12. in Ezech. in illud c. 4. *Sume tibi sartaginem ferream*, putat per sartaginem significari animum Ezechielis, qui conspecta Hierosolymæ eversione per compassionem quasi in sartagine frigeretur, ejusque rei à Deo admoneri, cùm jubetur inter se & urbem sartaginem ponere, talemque fuisse Paulum cùm dixit, *Quis scandalizatur, & ego non uror? Ipsum suum cor*, (inquit, Gregor.) *quod animarum zelo succenderat, sartaginem fecerat Paulus, in quo amore virtutum contra vitia ardebat*, & proximorum miseriis per compassionem frigebatur.

Locus c. 4. Ezech illustratus.

QUÆ INFIRMITATIS MEÆ SUNT, id est, de afflictionibus, flagellis, persecutionibus & passionibus pro Christo susceptis GLORIABOR] ob quæ videor infirmus, hoc est, abjectus, afflictus, imbecillis & contemptibilis. Ita Chrysost. Nota. Gloriatur Paulus, non in suis miraculis, sed infirmitatibus, quia in his relucet potentia & efficacia gratiæ Dei. Secundò, quia his superabat pseudoapostolos. Tertiò, quia hæc sunt signa veræ virtutis & Apostoli. VERS. 30.

PRÆPOSITUS GENTIS ARETÆ] Græcè ἐθνάρχης Ἀρέτα, satrapa Aretæ regis, fuit hic socer Herodi, ait Theophyl. Herodes enim Antipas qui Johannem Baptistam occidit, filiam Aretæ uxorem duxerat, teste Josepho. VERS. 32.

PER FENESTRAM IN SPORTA DIMISSUS SUM) VERS. 33.
Nota. Contigit hæc Pauli fuga per sportam, Damasci, Actor. 9. 25. an. Christi 39. tunc enim Aretas rex Arabiæ, & vicinæ Damasci dominus, ait Josephus, intulit bellum Herodi, quia Herodes repudiaverat Aretæ filiam, ut duceret Herodiadem. In bello hoc succubuit Herodes; ergo cæsus ab Areta, in eum incitavit Tiberium Cæsarem, qui misit Vitellium Syriæ præsidem, ut Aretam caperet vel occideret, teste Josepho lib. 18. Antiquit. cap. 7. Hac occasione usi Judæi, infensi Paulo, eum apud præfectum Aretæ accusasse videntur; quòd per speciem & prætextum Evangelii turbas moveret, & cives à gentilismo, & consequenter ab Areta averteret, foreque ut ille Damascum Judæis & Vitellio proderet. Hinc præfectus timens & credulus Paulum quærit: ille monitus per sportam è muro dimissus dilabitur. Ita D. Baron. tom. 1. pag. 304. & alii.

Quando contigerit hæc Pauli fuga per sportam.

CAPUT DUODECIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, ut se Corinthiis præ pseudoapostolis commendet, narrat suum raptum in tertium cælum.

Secundò, v. 7. ne inde extollatur, datum sibi ait stimulum carnis: nam virtus in infirmitate perficitur.

Tertiò, v. 11. à philautia se excusat, quòd ipsi compulerint eum, ut se laudaret, cùm ab illis potiùs debuisset commendari a patientia, miraculis, prædicatione gratuita, charitate & solicitudine.

Quartò, v. 17. refutat calumniam sibi objectam, quòd dolosè non per se, sed per Titum à Corinthiis pecunias corrogarit.

Quintò, v. 21. metuit ne ad eos veniens inveniat aliquos dissensionibus aliisque vitiis involutos: quos tacitè hoc ipso monet ne eos cum luctu & dolore castigare cogatur.

1. SI gloriari oportet (non expedit quidem:) veniam autem ad visiones & revelationes Domini. 2.
Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (sive in corpore nescio, sive extra corpus
nescio, Deus scit: raptum hujusmodi usque ad tertium cælum. 3. Et scio hujusmodi hominem sive in
corpore, (sive extra corpus nescio, Deus scit). 4. quoniam raptus est in paradisum: & audivit arca-
na verba, quæ non licet homini loqui. 5. Pro hujusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor nisi
in infirmitatibus meis. 6. Nam, & si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam parco
autem, ne quis me existimet supra id, quod videt in me, aut aliquid audit ex me. 7. Et ne magnitu-
do revelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet.
8. Propter quod ter Dominum rogavi, ut discederet à me: 9. & dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea:
nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me
virtus Christi. 10. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis, in necessitatibus,
in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Cùm enim infirmor, tunc potens sum, 11. Factus sum
insipiens, vos me coegistis. Ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab iis, qui sunt
supra modum Apostoli: tametsi nihil sum: 12. signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos in om-
ni patientia, in signis, & prodigiis & virtutibus. 13. Quid est enim, quod minus habuistis præ ceteris
Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non gravavi vos? Donate mihi hanc iniuriam. 14. Ecce tertio hoc para-
tus sum venire ad vos: & non ero gravis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. Nec enim
debent filii parentibus thesaurizare, sed parentes filiis. 15. Ego autem libentissimè impendam, & supe-
rimpendar ipse pro animabus vestris: licet plus vos diligens, minùs diligar. 16. Sed esto: ego vos non
gravavi: sed cùm essem astutus, dolo vos cepi. 17. Numquid per aliquem eorum, quos misi ad vos,
circumveni vos? 18. Rogavi Titum, & misi cum illo fratrem. Numquid Titus vos circumvenit: non-
ne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis? 19. Olim putatis quòd excusemus nos apud
vos? Coram Deo in Christo loquimur: omnia autem charissimi propter ædificationem vestram. 20.
Timeo enim, ne forte cùm venero, non quales volo, inveniam vos: & ego inveniar à vobis qualem
non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susur-
rationes, inflationes, seditiones sint inter vos: 21. ne iterum cùm venero, humiliet me Deus apud
vos, & lugeam multos ex iis, qui antè peccaverunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia,
& fornicatione, & impudicitia, quam gesserunt.

Vers. 1. SCIO HOMINEM IN CHRISTO] hominem Christianum? ut pateat, ait Theophyl. raptum esse Paulum Christi gratia, non ope dæmonis, uti raptus fuit in aerem Simon Magus.

Quando Pauli hic raptus contigerit:

ANTE ANNOS QUATUORDECIM] Hinc deducitur; raptum hunc Pauli contigisse novem circiter annis ab ejus conversione, quæ contigit anno Christi 36. Raptus ergo fuit Paulus anno Claudii Imp. 2. Christi 44. qui fuit nonus ab ejus conversione; quo anno jubente Spiritu sancto ordinatus est cum Barnaba Apostolus & doctor Gentium, Actor. 13. 2. paulò videlicet antè quàm hunc apostolatum ordiretur. Id patet, quia (ut dixi initio epistolæ) hæc scripsit Paulus anno Christi 58. qui fuit Neronis 2. à quo si retrorsum computes annos 14. ut ipsemet hic ait, incidens in annum Christi 44. Non ergo hic raptus contigit anno conversionis Pauli) Actor. 9. 12.) qui fuit Christi 36. licet id putarint aliqui cum S. Thoma.

Notat Theophyl. Apostoli modestiam, quòd per quatuordecim annos rem tantam siluerit. Secundò, si tantus & tam altæ contemplationis fuerit Paulus ante annos 14. quantus ergo jam fuit tot annorum, laborum, meritorum incrementis adauctus? ita Chrysost. & Theophyl.

Pauli anima in hoc raptu non fuit separata à corpore

B SIVE IN CORPORE, NESCIO: SIVE EXTRA CORPUS, NESCIO] Licet Apostolus asserat se hac de re nihil certò scire, probabiliter tamen D. Thomas 2. 2. q. 175. 2. 5. & alii opinantur Pauli animam quasi formam mansisse unitam corpori: alioqui enim Paulus mortuus fuisset, & mox resurrexisset; Deum autem non decet, ut, cùm homines in ecstasin rapit, eos occidat; imò sic non fuisset hic raptus & ecstasis, sed occisio & mors, multaque hic intervenissent miracula, quæ frustra multiplicamus, cùm sine iis suaviùs & naturaliùs manens in corpore rapi potuerit, uti alii Sancti rapti sunt.

Raptus quid sit, & quibus competat.

RAPTUM) *Raptus*, ait D. Thomas, *est ab eo quod est secundùm naturam in id quod est supra naturam ex vi superioris naturæ elevatio.* Unde angeli, & animæ beatæ non rapiuntur cùm Deum vident: quia licet supra naturam eleventur, non tamen alienantur ab eo, quod est secundùm naturam, id est, à naturali animæ statu qui est in homine, ut per sensus corporeos, & phantasmata sua obiecta cognoscat & intelligat: in raptu ergo alienatur & abstrahitur anima à sensibus & phantasmatibus, & sic ab iis abstractus fuit Paulus; alioqui enim scivisset se esse in corpore. Hæc autem abstractio, ait D. Thomas, fieri potest vi morbi, cùm tantus est, ut homo incidat in deliquium mentisque alienationem; vel etiam virtute dæmonum, ut fit in arrepitiis. sed non dicitur raptus vel ecstasis, nisi fiat virtute, divina, qua scilicet mens abstracta à sensibus elevatur ad supernaturalia contemplanda.

Quod fuerit hoc tertium cælū & quot sint cæli.

USQUE AD TERTIUM CÆLUM] Quæritur: quodnam hoc cælum? Primò, hinc Basilius homil. 1. Hexameron docet non unum, ut Chrysost. non duos, ut Theophyl. sed tres ut minimum esse cælos, Addunt alii tantùm esse tres; tertium enim hic esse summum. Sed his litem intentabunt veteres omnes Astronomi, qui ut minimum octo, & moderni, qui ut minimum undecim cælos statuunt.

Secundò, D. Thomas 2. 2. qu. 175. art. 3. ad 4. *Alio modo*, inquit, *per tertium cælum potest intelligi aliqua visio supermundana, quæ potest dici tertium cælum triplici ratione. Uno modo, secundùm ordinem potentiarum cognoscitivarum; ut primum cælum dicatur visio supermundana corporalis, quæ fit per sensum, sicut visa est manus scribentis in pariete, Danielis 5. Secundum autem cælum sit visio imaginaria, putà quam vidit Isajas, Joan. in Apocal. Tertium verò cælum dicatur visio intellectualis, ut Augustinus exponit 12. super Genes. ad literam.*

Secundo modo potest dici tertium cælum secundùm ordinem cognoscibilium, ut primum cælum dicatur cognitio cælestium corporum: secundum, cognitio cælestium spirituum: tertium, ipsius Dei cognitio.

Tertio modo dici potest tertium cælum contemplatio Dei secundùm gradus cognitionis, qua Deus videtur: quorum primum pertinet ad angelos infimæ hierarchiæ, secundum ad angelos mediæ, tertium ad angelos supremæ. Hactenus D. Thom. ut raptus fuerit Paulus ad *tertium cælum*, hoc est, ad tertiam & summam angelorum hierarchiam, ibique cum Seraphinis existens clarissimè viderit Dei essentiam, indeque ardorem illum, & charitatis ignem conceperit, quo deinde orbem universum accendit.

Per tertiū cælum intelligitur empyreum.

Sed Resp. dici *tertium cælum*, id est summum, scilicet empyreum, quod est Beatorum sedes. Unde v. 4. vocatur paradisus. Dicitur *tertium* hebraismo: ternarius enim numerus significat omnia, & complementum rei, sive summam; tria enim sunt omnia, de quibus scilicet primò dicitur. quòd sint omnia: nam non de uno aut duobus, sed de tribus primò dicimus quòd sint omnia. Hinc Poeta, o ter-

terque quaterque beati, id est, summè beati. Amos 1. 3. *Super tribus*, id est omnibus, *sceleribus Damasci*. Et hic v. 8. *Ter Dominum rogavi; ter*, id est sæpissimè, ad ultimum usque; donec respondit mihi, *Sufficit tibi gratia mea*.

Secundò, & simpliciùs, ut docet D. Thomas loco citato; *Primum cælum est sidereum, secundum crystallinum, tertium empyreum*: vel potiùs, *cælum primum est aereum, secundum sidereum, tertium empyreum*, ita Theophyl. Julianus Pomerius apud Theophyl. Damascenus lib. 2. de Fide cap. 6. & jam alii passim: aer enim Scriptura ex vulgi phrasi dicitur *cælum*, unde vocantur *volucres cæli*, hoc est, aeris: aer ergo cælum primum est, nimirum aëreum, orbes omnes cælestes sunt cælum secundum, videlicet æthereum, tertium verò est empyreum. Unde malè Cajetanus rejecto cælo empyreo, tertium & summum cælum, in quo Beati habitant, vult esse crystallinum, in quo sunt aquæ, quæ Genes. 1. & alibi dicuntur esse supra cælos.

Error Cajetani de cælo empyreo.

Mysticè S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis, tres cæli sunt tres personæ SS. Trinitatis; item tres virtutes & dotes, quibus ad eas, & ad gratiæ & gloriæ culmen ascendimus, scilicet humilitas, charitas & perfecta unio. *Nam*, inquit, *quos verbo & exemplo priùs Filius humiliavit, super quos deinde Spiritus sanctus charitatem effudit, hos tandem in gloria Pater recepit. Filius facit discipulos, Paracletus consolatur amicos, Pater exaltat filios. Primò, scilicet instruit ut magister. Secundò, consolatur ut amicus vel frater. Tertiò, astringit ut filios pater. Ex prima coniunctione Verbi & rationis, humilitas nascitur. Ex secunda coniunctione Spiritus Dei, & voluntatis humanæ, charitas efficitur. Ac tandem gloriosam sibi sponsam Pater conglutinat; ita ut nec ratio de se, nec voluntas de proximo cogitare sinatur; sed hoc solùm beata illa anima dicere delectetur: Introduxit me rex in cubiculum suum. Putas hos gradus Paulus non transierit, qui usque ad tertium cælum se raptum fuisse testatur.*

Quæres Secundò, Verène & realiter raptus fuerit Paulus in cælum empyreum; ut in eo localiter existeret, an verò tantùm imaginariè, vel intellectualiter; ut scilicet per imaginationem videretur sibi esse in cælo, videretque ea quæ ibi geruntur, licet corpore & anima maneret in terris? Putant aliqui probabiliter, non verè sed imaginariè raptum fuisse: quia vocat hunc raptum *visiones*, & *revelationes Domini* vers. 1. & 7. Potest enim facere Deus, ut ego existens in Belgio videam ea quæ fiunt in India, imò & ea quæ fiunt in cælo, videam inquam, vel per intellectum, vel per imaginationem, vel etiam oculis corporis, elevando scilicet eos, & cum illis concurrendo supra naturam, itaque roborando & extendendo vim visivam, ut se porrigat in cælum usque: si enim illa conspiciliis & pharmacis ultra naturales vires aliquò usque protendi potest, & si naturaliter hinc stellas in firmamento videmus: cur non ulteriùs & ulteriùs vires has augere & extendere possit Deus. Ita concurrit cum S. Anselmo, ut visu corporeo cerneret per murum ea quæ post murum gerebantur, illorum species ejus oculis indendo. Sic S. Diethelmus apud Ven. Bedam, & alii per imaginationem viderunt pœnas Purgatorii, cur non & Paulus cælum empyreum, eaque quæ in eo gerebantur, ita viderit?

An raptus hic fuerit verus, vel tantum imaginarius.

Aliquorum Sanctorum visus mirabiliter confortatus.

Alii, & fortè probabiliùs, censent verè & realiter raptum fuisse in cælum empyreum. Primò, quia græcè non est ἐξέστη, id est, raptus est in ecstasin, sed ἡρπάγη. quod merè & simpliciter raptum abreptumque fuisse significat. Ergo non ecstasin tantùm, sed raptum realem est passus.

Secundò, quia Paulus dubitat an anima rapta sit cum corpore, an sine corpore: ergo eam revera & realiter raptam præsupponit; nam in visione imaginaria tantùm, nullum est dubium, sed certum, non corpus, sed animam solam per imaginationem rapi.

Tertiò, quia ibi revera audivit arcana verba, ut scilicet orbis jam doctor futurus, è cælo prodire videretur, ibique visa & audita quæ volebat Deus illum hominibus communicare, enarraret, cælestemque sapientiam quasi è cælo hominibus afferret. de quo plura v. 4.

Jam si realis fuit raptus animæ, & anima mansit corpori conjuncta (ut dixi hujus versus initio ad illud, *sive in corpore*) videtur & Pauli corpus cum anima raptum esse in paradisum: hoc enim Deo æquè est facile, atque solam animam rapere; & congruum dignumque Paulo, qui non Judæorum tantùm, ut Moses, sed & Gentium omnium cælestis futurus erat doctor & Apostolus, ut totus è cælo & Dei alloquio quasi alter Moses prodiret.

Paulus verè cum corpore & anima raptus fuit.

SIVE IN CORPORE, SIVE EXTRA CORPUS NESCIO] S. Athanas. serm. 4. contra Arrianos putat Paulum scivisse modum quo raptus fuit: dicere tamen, Nescio; quia illum aliis revelare non poterat, quomodo Christus Marci 13. vers. 32. ait se nescire diem judicii. Licet enim illum in se sciat; tamen quoad nos eum nescit: nobis enim illum indicare non potest. Verùm alii meliùs simpliciter accipiunt τὸ *Nescio*, quasi Paulus verè & propriè nescierit an in corpore, an extra corpus raptus sit, illudque exigit simplex narratio ipsius.

VERS. 3. *An Paulus verè nesciret modum sui raptus.*

IN PARADISUM] Ambros. Oecum. Haymo, Anselm. & Theophyl. putant Paulum bis raptum fuisse; primò, in tertium cælum; secundò, altius in paradisum: sed sic tertium cælum foret cælum Lunæ, Solis aut stellarum: ibi autem quid egisset Paulus: unde alii passim dicunt eumdem esse raptum, idemque esse tertium cælum & paradisum.

VERS. 4. *Semel tantùm raptus est Paulus*

Dices: Quare ergo post raptum in tertium cælum, ait Paulus se raptum in paradisum quasi altiùs? Resp. quia in cælo empyreo vastissimo separatus est paradisus, id est locus Beatorum, quasi pars cæli nobilior & eminentior, utque innuat se non tantùm intellectu raptum altissima vidisse mysteria, sed & voluntate ineffabilem inde voluptatem hausisse: hanc enim significat græcè & latinè paradisus, locum scilicet voluptatis.

Paradisus est locus Beatorum separatus in cælo.

Nota. *Paradisus* non est vox Græca, ut vult Suidas, ἀπὸ τοῦ ἀρδεύειν, id est, ab irrigando, q.d. hortus irriguus: nec: ut alii, παρὰ τὸ τὰς δόας ποιεῖσθαι, id est, ab herbarum collectione, q.d. Hortus herbidus: sed est vox Persica, ut vult Pollux, vel potiùs Hebræa significans hortum amœnis arboribus & fructibus consitum, ut patet Ecclesiastæ 2. 5. Nehemiæ 2. 8. in Hebræo. Cant. 4. 11. *Emissiones tuæ paradisus pomorum punicorum*: פרדס *pardes* ergo hebraicè (unde Græcum & Latinum *paradisus*) deducitur à radice פרה *para*, id est protulit, fructificavit, & הדס *hadas*, id est myrtus, quia myrtus odore saporeque recreat, & in hortis excellit. *pardes* ergo est hortus myrtorum, inde ad quosvis hortos, silvas & saltus voluptuarios, & tandem ad quævis loca amœnissima hoc nomen translatum est. Unde hic tertium cælum vocatur *paradisus*.

Paradisus vox Persica vel Hebræa

Quæres, An Paulus hic divinam viderit essentiam S. August. epist. 112. c. 13. tom. 2. Clemens 5. Stromaton, Anselm. D. Thom. 2. 2. q. 175. a. 3. affirmant, estque probabile: ideo enim raptus est in paradisum, id est, locum Beatorum videntium Deum. Secundò, ideo audivit arcana quæ homini loqui non licet, &, ut græcè est. ἄρρητα, hoc est *ineffabilia*; reliqua enim præter divinam essentiam effari licet.

Dices, Tunc dicere debuisset se vidisse res, non audisse verba.

Resp. Hebraismo *audire verba* significat videre res, ait Theodor. ergo sicut in Prophetis visio vel videre, & audire, idem sunt, ita & in beatis mentibus.

Sed contrarium videtur probabilius: propriè enim audire etiam animæ separatæ, non significat clarè rem intueri, sed Dei, angeli aut hominis locutionem excipere: alioqui enim clarè dixisset, Vidi ineffabilia, vidi Deum. Secundò, quia 1. Timoth. 6. 16. de Deo dicit: *Quem nullus hominum vidit*. Tertiò, quia si Deum vidit, vidit & statum suum, an in corpore esset, nec ne; quod tamen hic negat. Quartò, quia, parcè binas hic visiones recenset, majoraque se subticere ex humilitate docet vers. 6. ita S. Gregor. lib. 18. Moral. cap. 5. Hieron. Cyrillus, Chrysostomus & passim alii Patres & Scholastici. Vide Lud. Molinam 1. pag. quæst. 12. a. 11. disp. 2. Denique quia de Mose clariùs innuit Scriptura, quòd Dei essentiam viderit, & tamen satis clarè demonstravi Exodi 33. Mosen non petiisse Dei essentiam videre, neque si petierit, impetrasse: disertè enim v. 20. negativè respondet ei Dominus, *Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo, & vivet*. Ac tantùm v. ult. concedit ei, ut posteriora, id est, tergum corporis ab angelo, qui Deum repræsentabat assumpti videat: petebat enim Moses, ut Deus, vel potius angelus vice Dei nube se tegens, & per nubem cum ipso colloquens, eam explicaret, ut clarè eum videre, & facie ad faciem cum eo colloqui posset. Respondet ei angelus,

Paulus in raptu non vidit divinam essentiam.

Nec Moyses vidit Deum.

lus, hominis oculos non ferre, nec poſſe videre faciem A ſuam, ſed dorſum tantùm. facies enim illa ab angelo aſſumpta radiantiſſima erat, & tam admirando lumine ac majeſtate auguſta, ut Deum Deique gloriam quadamtenus referret: vincebat ergo ſolis ſplendorem, quem cùm oculis directis & irretortis homo intueri non poſſit, quin potiùs ab eo præſtringatur, & quaſi excæcetur; ſequitur multò minùs faciem hanc angeli longè ſplendidiorem à Moſe videri potuiſſe, quin ab ea ſtatim excæcaretur. In dorſo verò corporis illius à ſe aſſumpti ita lumen angelus attemperaverat, ut Moſis aſpectus ferret. Unde permiſit poſteriora ſua, hoc eſt dorſum ſuum, ab eo videri: quo mirificè recreatus eſt Moſes, tantoque lumine perfuſus & aſperſus, ut facies ejus pariter radiaret, luciſque radiis quaſi cornibus quibuſdam cornuta videretur, ut ibi dixi. Hæc itaque Moſis viſio fuit corporalis: corporeis enim oculis vidit corpus hoc angeli à tergo: longè ergo abfuit Moſes à viſione divinitatis, eſſentiæque divinæ. Si Moſes abfuit, ergo & Paulus, qui multo obſcuriùs & humiliùs de ſua viſione loquitur.

Caiani hæretici librũ ediderunt de Apocalypſi S. Pauli.

Audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui] B Quæres quæ arcana viderit audierit Paulus in paradiſo. Reſp. Narrantur hæc in libro, qui inſcribitur Apocalypſis, id eſt revelatio, Pauli: ſed hic liber falsò aſcribitu S. Paulo, plenuſque fabulis, eſt. ita Auguſt tract 98. in Joan Beda, Theophyl. & Epiphan. librum hunc tribuit Cajanis in eorum hæreſi.

Quænam Paulus viderit in raptu & audiverit.

Dico ergo, nihil hic certò dici poſſe, cùm ea Paulus ſiluerit; opinari tamen licet Paulum vidiſſe & audiſſe mira de angelorum natura, dotibus, gratia, gloria, ordinibus, ait S. Gregor. hom. 4. in Ezechiel. Unde S. Dionyſius de Cæleſti hierarchia ex S. Pauli doctrina ita ordines angelorum deſcribit, quaſi oculis omnia ſpectarit. Rurſum audiſſe mira de divinis quibuſdam attributis, nobis hic incognitis; vidiſſe inſuper gloriam Chriſti: à Chriſto enim doctus eſt Evangelium Galat. 1. 12 Raptus enim fuit, ut ei auctoritas adderetur, ne minor eſſet aliis Apoſtolis, qui Chriſtum in carne viderant, ab eoque edocti erant, ait Chryſoſt. Addit Theodor. vidiſſe paradiſi pulchritudinem, Sanctorum choreas & gaudia, numeroſam ac modulatam hymnorum cæleſtium vocem audiſſe. Unde poſtea admirabundus exclamavit: *Oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis aſcendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum.* C

Secundò, & potiùs, videtur audiiſſe arcana de ſecreto, ratione, modo, ordine divinæ reprobationis & prædeſtinationis, ac vocationis hominum, maximè Gentium & provinciarum per ſe convertendarum: hoc enim ſecretum paſſim miratur Paulus Rom. 11. 33. & alibi, hocque maximè ad ipſum attinebat, eoque proximè mittendus erat. ita Baronius.

Rurſum audivit, ut videtur, arcana quædam Chriſti redemptionis ac Evangelii myſteria: hoc enim per revelationem, in hoc ſcilicet raptu, accepiſſe ſe dicit à Chriſto, Galat. 1. v. 12. Denique audivit, ut apparet arcana de œconomia, regimine ac ſucceſſu Eccleſiæ præſentis ac futuræ: hoc enim ad ipſius & ſtatum & officium pertinebat: jam enim deſignatus erat Eccleſiæ doctor & rector. ſicque ineffabilia vocat, tùm, quæ fari prohibitum eſt, tum quæ fando adæquare, & plene explicare non poſſumus.

Vers. 5. Pro hujuſmodi (ὑπὲρ τοῦ τοιούτου, pro tali, ſcilicet homine à Deo rapto) gloriabor: pro me autem nihil] D Loquitur de ſe rapto quaſi alio à ſe, ſuaque naturali conditione, ad φιλαυτίαν vitandam, ait Oecum.

Infirmitas phraſi Hebræa ita pro dolore ponitur.

Niſi in infirmitatibus] calamitatibus, paſſionibus. Nota. Per Hebræam metonymiam paſſim hic infirmitas ponitur pro dolore: ſic Hebræi infirmari ponunt pro dolere, quia ejus cauſa eſt, vel effectus vel utrumque de quo rurſum v. 9. Sic Michææ 4. 40 dicitur: *Dole & ſatage filia Sion quaſi parturiens.* Ubi pro *dole* in Hebr. eſt חולי *chuli*, id eſt infirmare. Sic Oſee 4. 3. *Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur* (id eſt dolebit) *omnis qui habitat in ea*, Sic Iſajæ 53. 3. Chriſtus vocatur *vir dolorum, ſciens infirmitatem*. Quæ duo in re idem ſunt, adeoque more Hebræo poſterius explicat prius. Vir enim dolorum eſt qui ſcit, id eſt experitur, infirmitates, id eſt dolores. Sic pſal. 15. 4. *Multiplicatæ ſunt infirmitates* (id eſt dolores) *eorum, poſtea accelerarunt.*

Parco autem, ne quis me exiſtimet ſupra id quod videt in me] Vers. 6. ne videlicet quis me angelum, vel Deum aliquem putet, ut Lycaonii, qui de me & Barnaba dixerunt, *Dii ſimiles facti hominibus deſcenderunt ad nos*, Actor. 14. 10. Nota. Potuiſſet de ſe mirabilia magis referre, ſed ea modeſtiæ humilitatiſque ſtudio tegit & opacat: omnes enim Sancti, ait Anſelm. non modò gloriam ſupra modum omnino non appetunt, ſed & hoc ipſum refugiunt, quod eſſe meruerunt. Præclarè S. Bernard. epiſt. 18. ad Petrum, *Laudamus*, inquit, *mendaciter, delectamur inaniter, ut & vani ſint qui laudantur, & mendaces qui laudant. Alii adulantur, & falſi ſunt: alii laudant quod putant, & falſi ſunt: alii utrorumque præconiis gloriantur, & vani ſunt. Solus ſapiens, qui cum Apoſtolo dicit, Parco autem, ne quis me exiſtimet ſupra id quod videt in me, aut audit aliquid ex me.*

Et ne magnitudo revelationum extollat me] Vers. 7. Hinc patet Paulum quaſi cæleſtem orbis doctorem multas & magnas habuiſſe revelationes, iiſque quaſi aſſuetum & innutritum fuiſſe. Illarum nonnullas deſcribit Lucas. Primam, qua converſus eſt Paulus, Actor. 9. 3. Tertiam, Act. 18. v. 9. Secundam, qua vocatus eſt in Macedoniam, Act. 16. v. 9. qua Cor. contra Judæos juſſu ſe ſt conſtanter evangelizare Quartam, Actor. 22. 17. qua ad Gentes miſſus eſt. Quintam, Act. 27. 23. qua didicit ſe cum ſuis naufragium evaſurum. Unde S. Aug. illud pſal. 77. *Ibi* (ſcilicet inter Apoſtolos) *Beniamin in mentis exceſſu*, de Paulo intelligit, qui fuit ex tribu Beniamin.

Datus eſt mihi ſtimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet] *Datus eſt* non à diabolo, ſed à Deo; non quòd Deus tentationis ſit auctor, ſed quia diabolo tentare Paulum parato, id permiſit, idque tantùm in ſpecie & materia libidinis, ad eum humiliandum, ita Auguſt de Natura & grat. cap. 27. *Hic monitor*, ait Hieron epiſt. 25. ad Paulam de obitu Blæſillæ, *Paulo datus eſt ad premendam ſuperbiam, uti in curru triumphali triumphanti datur monitor ſuggerens: Hominem te eſſe memento.* Uti & Pontifici cùm inauguratur, ſtupa accenſa & mox extincta, accinitur: *Pater ſancte, ſic tranſit gloria mundi.* Unde optimum remedium ad evadendas tentationes carnis, eſt humilitas; ſi in ea tanto te magis fundes, & profundè demittas, quanto te magis Deus donis ſuis & gratiis attollit: ſi enim tu ipſe id facias ac prævenias, Deo non erit opus nunc ſtimulum, ut te in humilitate conſervet, adhibere. Vide dicta Rom. 1. v. 24.

Quid fuerit ille ſtimulus carnis, & angelus Satanæ, quatuor ſententiæ.

Stimulus carnis] Tertull. libr. de Fuga in perſecut. c. 2. legit *ſudes*. Quæritur, quis hic; ſi enim eſt ſtimulus, quomodo colaphizat ut colaphus? quomodo eſt angelus Satanæ? Reſpondet Auguſt. de Natura & grat. c. 16. ſe neſcire, quis ſit. Duo hic certa ſunt. Primum, fuiſſe dæmonis vexationem: *Datus*, inquit, *mihi eſt angelus Satanæ, qui me colaphizet*, ut me vexet. Unde orat ut diſcedat, vel, ut græcè, ἀποστῇ, id eſt deſiſtat. Secundum, fuiſſe aliquid inſtar aculei carni ejus infixum, quod eum aſſiduè pungeret & cruciaret.

Verùm in particulari quid fuerit, certum non eſt. Primò, Anſelm Beda, Sedul. & Hieron. in 4. Galat. 13. (ubi infirmitatem carnis in ſe agnoſcit Apoſtolus) putant fuiſſe corporis ægritudines, ſive capitis perpetuum dolorem, ut vult Hieron. ſive viſcerum iliacos dolores, ut alii apud S. Thomam: ſive renum infirmitatem, & podagram, ut vult Nicetas in orat. 30. Nazianzeni, quam habuit in mortem S. Baſilii: ſive, ut alii, ſtomachi ægritudinem: ſive aliquem alium morbum. Unde & S. Baſil. in Reg. fuſiùs diſp. c. ult. & Auguſt. in pſal. 130. ſtimulum hunc putant fuiſſe morbum Paulo æquè ac S. Job à dæmone immiſſum: ſed nuſquam alibi de morbis ſuis queritur Apoſtolus, & morbi magno illi fuiſſent impedimento, in ſua prædicatione, Evangelii prædicatione.

Secundò: Chryſoſt. Theophyl. Theodoret. Oecum. Ambroſ. Eraſm. ſtimulum hunc putant fuiſſe perſecutiones, & adverſarios Pauli, de quibus ſequitur v. 10. ſed hi externi erant ſtimuli non carnis, & interni; & de his gloriari ſolet, non queri.

Tertiò, alii probabiliùs cenſet, Satanam ſæpè pugnis ac verberibus Paulum (uti & aliquando S. Antonium & alios) impetiviſſe: ita dolor remaneret in corpore quaſi ſtimulus, ex colaphis & plagis à dæmone acceptis: hoc enim

planè & propriè verba significant; sed tunc apertiùs & ordinatiùs dixisset, Datus est mihi angelus Satanæ, qui me colaphisset & stimulet; nec de hoc ita quereretur generosus Pauli animus, qui omni hominum dæmonumque verberatione excelsior, de ea solet gloriari.

Stimulum fuisse tentationes libidinis, probatur sex rationibus.

Quartò ergo, communiter alii censent stimulum carnis fuisse concupiscentiæ motus, libidinisque tentationes: hæc enim concupiscentia stimuli telive instar carni nostræ ita infixa est, ut evelli in hac vita non possit. Unde græcè dicitur σκόλοψ, id est palus, stipes præacutus, stimulus, spiculum, aculeus, *τῇ σαρκὶ*, hoc est carni, videlicet impressus & infixus, &, ut Syrus, *stimulus in carne mea*; Noster vertit, *stimulus carnis*, hoc est, carni inhærens, in carne, & à carne excitatus.

Dices, Quomodo ergo vocat eum *angelum Satanæ*, id est, Luciferi ministrum, vel, ut Cajetan. ex Græco vertit, *angelum Satanam*; *Satan* enim est indeclinabile, & omnis casus apud Hebræos.

Quare stimulum carnis vocat Paulus angelum Satanæ.

Respondeo, angelum Satanæ, vel etiam Satanam, vocat ipsum dæmonem, hunc stimulum & concupiscentiam suscitantem & accendentem; vel potiùs ipsum stimulum & concupiscentiam à dæmone Satana, id est suo, suæque pudicitiæ adversario, suscitatam & accensam; ut sit metonymia, qua causa pro effectu, & auctor pro opere suo ponitur. Dæmon enim humores commovendo, sanguinem accendendo, spiritus generationi subservientes excitando & inflammando, Pauli phantasiæ turpes imagines obiiciendo concupiscentiam quasi sopitam, totque laboribus, inediis, ærumnis penè mortificata suscitabat, & ad turpes libidinis motus commovebat & acuebat.

Probatur Secundò, quia hanc concupiscentiam fuisse in Paulo, patet Rom. 7. 23. ubi propter eam æquè, & magis quàm hic, luget & gemit. Hinc etiam castigat corpus suum, 1. Corinth. 9.

Tertiò, quia si quid aliud fuisset, clarè explicuisset: jam autem rem ita verecundam & pudendam tegit, vocatque metaphoricè stimulum.

Quartò, quia hic stimulus datus est ei ad eum humiliandum; nihil autem castos ac virtutis amantes ita humiliat, atque hæc carnis tentatio, nihilque eos ita continet, ut cum metu & tremore suam salutem operentur, atque dum carnis suæ fragilitati lapsum in tam periculosa, & proclivi ad consensum tentatione semper timent: in morbis enim, verberibus, persecutionibus, & aliis ærumnis gloriantur potiùs & exultant, præsertim si pro Christo, Christique fide & gloria illa patiantur, uti patiebatur Paulus.

Hic stimulus non ortus est Paulo ex familiaritate S. Theclæ.

Quintò, quia hæ tentationes carnis propriè Sanctos non lædunt, sed colaphizant, id est, ruborem ac mœrorem incutiunt, sicut qui à socio colaphum accepit, non tam dolore, quàm pudore suffunditur.

Sextò, quia contra has tam instanter & toties rogat obsecratque ut iis liberetur; in aliis, non liberationem, sed fortitudinem & constantiam petiisset: hæ enim solæ non tam fortiter patiendo, quàm fugiendo vincuntur. Rogat igitur ab iis liberari, auditque, *Sufficit tibi gratia mea*: quæ in hac materia unicè est necessaria, & tentatis assiduè imploranda, ut hosti domestico, & in visceribus suis latenti, semperque bellum moventi resistant, eumque superent.

Denique ita sentiunt S. August. conc. 2. in psal. 58. Hieron. ad Eustochium de custodia virginit. Salvianus serm. de circumcis. qui ascribitur (sed falsò) Cypriano; Haymo, Theophyl. Anselm. Beda, S. Thom. Lyran. & alii: videtur que communis fidelium sensus qui hinc libidinis tentationem stimulum carnis vocant: vox autem populi est vox Dei.

Quòd verò addit Hugo Cardinal. hanc carnis tentationem in Paulo ortam fuisse ex familiaritate pulchræ virginis S. Theclæ, quam à se baptizatam circumducebat, falsum est & commentitium. Nullam enim mulierem circumduxit Paulus, ut ipse docet 1. Corinth. 9. v. 5. Et licet circumducere eam cœpisset: debuisset tamen sub pœna peccati eam dimittere, cùm tantæ tentationis & vexationis illi fuit occasio & fomes Rursum quid opus erat Paulò Deum tam instanter orare, ut hic stimulus discederet à se, cùm ipse eum dimittere facillimè potuisset? Adde hæc fabella sumpta est ex libro, qui in- A scribitur *Pauli & Theclæ periodi*, quem S. Hieronymus Tertullianus & Gelasius quasi apocryphum reiiciunt.

Hunc stimulum carnis non indignum fuisse Paulo, ostenditur contra Erasmum & Fabrum.

Obiiciunt Erasmus & Faber Primò, stimulum libidinis indecorum & indignum fuisse tanto Apostolo, eoque jam sene.

Respond. In statu lapso non esse indignum, imò utilem. Vide Gregor. 19. Moral. c. 5. & 6. & ex eo Anselm. quàm utili & prudenti consilio electi inter raptus & elevationes, hinc inde inter infirmitates & depressiones jam in altum elati, jam quasi in abyssum demersi quasi ancipites librentur, ne vel in superbiam, vel in desperationem corruant, sed media inter utrumque via rectа in cælum gradiantur: Unde hanc concupiscentiam fuisse in Paulo patet ad Rom. 7. 23. Fuisse & esse in Sanctis jam senibus experientia constat. Sic enim Nazianz. sæpè de carnis suæ malo conqueritur, ut epist. 96. & in carmine de carne sua, & de calamitate animæ suæ. Adde, Paulum non fuisse senem: juvenis enim conversus est fortè 25. annorum, aut 27. Actor. 7. 58. Hæc autem scribit anno 22. à conversione sua: fuit ergo tum circiter quinquaginta annorum.

B Obiiciunt Secundò, Apostolus statim subdit, *Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis*: de libidine autem & concupiscentia non licet gloriari: ergo non hanc, sed alias infirmitates & stimulos intelligit.

Sancti quomodo & cur gloriati in tentationibus.

Respond. Apostolus non tantùm ad stimulum carnis immediatè præcedentem, sed etiam, & quidem magis, respicit ad omnes passiones pro fide obitas, quas numeravit cap. præced. in iisque gloriatus est, & assiduè gloriatur: amplè enim sumit nomen *infirmitatis*, & in eo ludit, ut dicam vers. 10. Adde, de hac carnis tentatione gloriari licet, non in se, quatenus incitat ad malum, sed ut afflictio est a Dæmone immissa. Secundò, quatenus in ea perficitur virtus Christi: uti Julius Cæsar gloriabatur, & optabat hostes validissimos, ut in eos suam virtutem & fortitudinem bellicam ostenderet. Sic Sancti plures Deum orarunt, & petierunt habere tentationes, in iisque gloriati sunt. Hinc dicitur Jacobi 1. 2. *Omne gaudium existimate fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis*. & v. 12. *Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam, cùm probatus, fuerit, accipiet coronam vitæ*, &c.

Moral. Nota, tentationem viris justis non esse causam C ruinæ, sed stimulum virtutis: sic enim eam hic vocat Apostolus. Sicut enim calcari stimulati equi etiam generosi, animosiùs & velociùs progrediuntur: ita & Sancti stimulo tentationis excitantur, ut animosiùs pergant in virtute, ne succumbant & pereant. Hinc nonnulli Sancti generosi non tristabantur, sed gaudebant in tentationibus. Ita in Vitis Patrum lib. 3. cap. 8. narratur de quodam Seniore, qui videns discipulum graviter tentari fornicatione, *Si vis*, inquit, *ô fili, deprecor Dominum, ut auferat à te istam impugnationem*. Cui discipulus: *Video pater, quia etsi laborem sustineo, sentio tamen fructum in me perficere bonum: quia per occasionem impugnationis hujus & ampliùs jejuno, & amplius in vigiliis & orationibus soleo. Sed deprecor te, ut exores pro me misericordiam Domini, ut det mihi virtutem, quatenus possim sustinere, & certare legitimè*. Mox senior, *Nunc*, ait, *cognovi fili, quia fideliter intelligis, quòd hoc spirituale certamen per patientiam ad salutem æternam animæ tuæ proficiat. Ita enim S. Apostolus dixit: Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*.

D Narrat S. Dorotheus de quodam sancto monacho, quod dolebat tentatione se liberatum, plangebatque dicens & orans: *Ergone Domine non sum dignus, qui patiar, modicumque affligar & tribuler pro amore tuo?* Climacus gradu 29. narrat de S. Ephrem, quòd videns se in altissima pace & tranquillitate animi, quam ipse vocat impassibilitatem & cælum terrestre, rogaverit Deum ut sibi restitueret pristinas tentationum impugnationes & bella, ut non perderet materiam merendi & augendi coronam suam. Sic Alexander Magnus, & similes duces optabant validissimos hostes, ut eo gloriosiorem de iis reportarent victoriam, quo acrius cum iis inissent certamen. Narrat Palladius Abbatem Pastorem cuidam dicenti, Oravi Deum, & liberavit me ab omni tentatione, respondisse: *Ora Deum, ut tibi tentationes tuas reddat, ne fias deses & negligens*. Retulit id ipse ad Deum. Cui Deus: Rectè dixit tuus magister Pastor, simulque ei tentationem restituit.

Pro-

Vers. 8. & 9.

PROPTER QUOD TER (id est, sæpè & frequenter. Ternarius enim symbolum est multitudinis & universitatis.) DOMINUM ROGAVI; ET DIXIT MIHI SUFFICIT TIBI GRATIA MEA] ut in te licet debilis, in me tamen sis fortis ad hanc tentationem superandam. Hinc patet Paulum non fuisse in sua prece exauditum, nec hoc stimulo liberatum. Causam dat S. August. in psalm. 130. Sicut, inquit, æger cùm ei applicatur pharmacum molestum & ardens, rogat medicum ut illud auferat: medicus autem ægrum consolatur & hortatur ad patientiam, quia novit quàm utile sit quod apposuit: pari modo egit hic Deus cum Paulo. *Ego novi*, inquit S. August. *quid apposuerim, ego novi unde ægrotes, ego novi unde saneris. Sufficit tibi gratia mea.* Sicut ergo medicus theriacam contra viperas & venena, ex ipsa viperæ carne conficit: sic Deus ex nostra infirmitate contra infirmitatem, adeoque ex una concupiscentia contra aliam, v. g. ex stimulo carnis contra superbiam, medicinam & theriacam conficit.

Paulus non fuit exauditus.

Vers. 9.

NAM VIRTUS IN INFIRMITATE PERFICITUR] Sententia generalis est, & quasi axioma morale de quavis infirmitate, propriè tamen & proximè ad stimulum carnis, qui præcessit, id est concupiscentiæ infirmitatem, respicit. Pro *virtus*, græcè est δύναμίς μου, *potentia*, fortitudo *mea* (quam scilicet ego Deus tibi ò Paule, aliisque Sanctis communico & indo. Sunt enim hæc verba Dei precibus Pauli respondentis:) hæc in infirmitate perficitur: quia quo major infirmitas, id est carnis tentatio, eo major à Christo fortitudo contra eam suggeritur. Unde sequitur, *Ut inhabitet in me virtus Christi*: &, *Cùm infirmor, tunc potens sum.* Hoc propriè vult Apostolus.

Ubi Nota Primò. Virtus hæc & fortitudo est Pauli quasi accipientis: sed est Dei tanquam eam efficientis, & donantis. *Virtus* ergo *in infirmitate perficitur*, id est, virtus & potentia divina maximè illustratur. Primò, cùm in infirmis tantam fortitudinem, patientiam, aliaque mira opera operatur. Secundò, cùm is per quem operatur infirmitatis suæ conscius nihil inde sibi vendicat, sed universam laudem uni tribuit Deo. Ubi Adverte: diversam esse virtutem & potentiam mundi, & Dei; illa vi viribusque, hæc contrà tolerando innotescit. Tertiò. *Virtus in infirmitate perficitur*, quia infirmitas est obiectum patientiæ, fortitudinis & temperantiæ, ut nimirum infirmi magis sint sobrii si ægrotent. Quartò, quia infirmi sibi diligentissimè cavent, ac contrariis cautè resistunt, sicque fiunt exercitatiores & fortiores, ait S. Thom. Nimirum crescit adversis agitata virtus, adeoque in tentatione constans castitas, & quævis virtus robustior fit, ut patet in Patriarcha Joseph, Susanna, Paulo & aliis. Quintò, spiritualiter S. August. lib. de Gratia Christi cap. 12. & Anselm. *Fortitudo*, inquiunt, *nostra est infirmitatis in veritate cognitio, & in humilitate confessio.* Et Hieron. ad Ctesiphontem: *Hæc una præsentis vitæ perfectio est, ut te imperfectum agnoscas*, ut scilicet tibi diffidens, ut de tuis viribus desperans, te totum per spem firmam in Dei potentiam coniicias: Deus enim humiles, & in se sperantes roborat, & quasi omnipotentes facit, ait S. Bernard. serm. 85. in Cantica, ut nullis tentationibus, laboribus, periculis frangantur.

Virtus & fortitudo est Dei donantis, hominis accipientis.

Potentia mundi & Dei quomodo differat.

Virtus crescit adversis.

Exemplum de se narrat S. August. lib. 8. Confess. c. 11. *Cùm diceret*, inquit, *mihi consuetudo violenta: Putasne sine istis* (concubinis quibus jam assuevisti) *poteris* (vivere?) *aperiebatur ab ea parte, qua intenderam faciem, & quò transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, honestè blandiens, ut venirem, neque dubitarem; & extendens ad me suscipiendum & amplectendum pias manus plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri, & puellæ, ibi juventus multa, & omnis ætas, & graves viduæ, & virgines anus. Et irridebat me irrisione exhortatoria, quasi diceret: Tu non poteris quod isti & istæ? An verò isti & istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, & non stas? Proiice te in eum, noli metuere, non se subtrahet ut cadas. Proiice te securus, excipiet te, & sanabit te.* hæc ille.

Infirmorum exemplo virtus accenditur.

Virtus denique *in infirmitate perficitur*: quia, ut ait S. Bernard. epist. 254. in robusto ac vegeto corpore animus mollior atque tepidior jacet; ac rursum in corpore debili & infirmo fortior viget promptiorque spiritus. Scilicet quemadmodum ingenio pollet, cui vim natura negavit; sic cui corporeas vires negat, illi dat Deus animi robur & vigorem; & mens in corpore infirmo afflicta ad cælum & resurrectionem anhelat aspernatur quidquid fluxum est, turbulentum, interituique obnoxium, nec præsenti sed futuro ævo vivit, mortisque meditationem, ut ajebat Plato, hanc vitam existimat, denique totam se Deo & cælestibus addicit. *Anima morbo affecta Deo propinqua est*, ait Nazianz. orat. ad cives Nazianzenos. Audi quid illustris senex in Vitis Patrum lib. 3. n. 157. discipulo suo infirmato dixerit: *Non contristeris, fili, ex infirmitate vel plaga corporis tui: summa enim religio est, ut in infirmitate quis agat Deo gratias. Si ferrum es, per ignem æruginem amittis: si verò aurum es, per ignem probatus à magnis ad majora procedis. Ne anxieris ergo, frater: si enim Deus te vult in corpore torqueri, tu quis es, qui molestè feras? Sustine ergo, & roga Deum, ut quæ ipse vult, illa concedat.*

Infirmitatum & tribulationum utilitas.

Anno Domini 816. B. Theophanes Abbas Sigriani ægrotus, Leoni Armeno Imp. Iconoclastæ minanti dira quælibet, nisi damnaret cultum imaginum, respondit, *Si ut pueros parum generosos magistri scutica perterrefaciunt, ita tu me morbo* (laborabat autem calculi doloribus, adeò ut non posset incedere) *& senectute confectum, minis territum iri speras: rogus accendatur, parentur tormenta, & omnia cruciatuum genera, ut scias plenissimè Christi virtutem in meis infirmitatibus perfici. Ego qui per humum iter facere nequeo, valetudinis infirmitate superata, in ignem insiliam.* Dixit, & præstitit: nam post alias tentationes carceri inclusus, cùm nulli ad eum aditus concederetur, fame, squalore & morbo accerrimo sensim confectus, post biennium animam, quasi suavem hostiam, Deo obtulit, ac post mortem miraculis claruit: quocirca ejus memoriam annuam recolit Ecclesia die 12. Martii. ita Baron. tom. 9. anno Christi 816. Vide de infirmitatum & tribulationum utilitate Chrysost. in moral. homil. 26. & S. Thom.

Denique piè S. Bernard. tract. de Grad. humil. *Virtus*, ait *in infirmitate perficitur. Qua virtute? Ipse Apostolus respondeat: Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. Sed nondum forsitan intelligis, de qua specialiter dixerit, quia Christus omnes virtutes habuit. Sed cùm omnes habuerit, præ omnibus tamen unam, id est humilitatem, nobis in se commendavit, cùm ait: Discite à me quia mitis sum, & humilis corde. Libenter igitur & ego Domine Jesu, gloriabor, si potero, in infirmitate, in nervi mei contractione, ut tua virtus, id est humilitas, perficiatur in me. Nam sufficit mihi gratia tua cùm defecerit virtus mea.*

LIBENTER IGITUR GLORIABOR IN INFIRMITATIBUS MEIS, UT INHABITET IN ME VIRTUS CHRISTI] Nota. Ex humilitate gloriatur non in fortitudine sua, sed in infirmitate, ut sic provocet in se virtutem ac fortitudinem Christi, tacitè quasi in ea se coniiciens, eamque invocans. Hinc per *infirmitatem* significat omnem passionem, tribulationem, tentationem, humiliationem, ut explicat v. seq. *Infirmitas* enim generatim sumitur pro quovis dolore & afflictione, quæ vel corpus vel animum premit, deiicit, ægrum & infirmum reddit. Unde Primò, *infirmitas* hæc complecti potest morbos, quos fuisse stimulum carnis in Paulo docet Basil. August. Anselm. Secundò, labores de quibus cap. præced. vers. 27. Tertiò, tentationes carnis, de quibus v. 7. & alias quasvis. Quartò, jejunia, vigilias, aliasque carnis castigationes, quibus eam macerabat infirmabatque ut spiritui subderet, cap. præced. vers. 27. Quintò, contumelias, persecutiones, pericula, verbera, omnesque ærumnas, quas pro fide & Evangelio tolerabat, de quibus fusè gloriatur cap. præced. & has præcipuè hic intelligit, ut explicat v. seq.

Quinque complectitur infirmitas de qua hic agit Paulus.

Solentur se infirmi in infirmitatibus suis, quòd in iis quasi in domo propria, & tabernaculo suo inhabitet virtus, græcè δύναμις, id est fortitudo Christi. Græcum enim ἐπισκηνώσῃ, significat inhabitare quasi in tabernaculo suo: ibi enim maximè se ostendit Dei potentia, ubi maxima est infirmitas & inopia, ibique succurrit maximè, ubi maxima est necessitas. *Tibi*, ait Propheta, *derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.* Licet enim naturaliter *imbecillitas corporis animæ quoque vires secum trahat*, ut ait S. Hieron. præfat. in lib. 2. comment. in Amos; ac *corpus quod corrumpitur*

gitur aggravat animam, Sap. 9. 15. tamen supernaturaliter secùs fit. Per gratiam enim roborata anima roborat & corpus. Ita in S. Francisco cum languore corporis, crescebat vigor mentis, in tantum ut gratias agens Deo, oraret morbos in centuplum augeri. *Nam tuæ*, inquiebat, *ô Domine voluntatis adimpletio mihi est consolatio superplena*, uti refert S. Bonavent. in ejus Vita.

Notat S. Bernard. serm. 34. in Cant. *Non dicit*, inquit, *patienter se ferre infirmitates suas, sed & gloriari, & libenter gloriari in illis, probans etiam sibi bonum esse quòd humiliaretur. Hilarem enim datorem diligit Deus. Etenim sola gratiam quam præfert meretur læta & absoluta* (non tristis, non coacta) *humilitas*. Et serm. 25. *Optanda*, ait, *infirmitas, quæ Christi virtute compensatur. Quis mihi dabit non solùm infirmari, sed & destitui ac deficere penitus à memetipso, ut Domini virtutum virtute stabiliar? Nam virtus in infirmitate perficitur. Quòd cùm ita sit, pulchrè sponsa convertit sibi ad gloriam, quod ei pro opprobrio ab æmulis intorquetur, non modò formosam, sed & nigram se esse glorians. Nil sibi gloriosius proinde putat quàm Christi portare opprobrium. Grata ignominia crucis ei, qui crucifixo ingratus non est.*

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus] Non quòd eæ per se expetendæ sint, & oblectent,
Vers. 10. aut etiam menti placeant, si tentationes sint; sed placeo
mihi in eis, quatenus per illas perficitur & inhabitat in me virtus Christi, ut præcessit. Verùm, ut dixi, alias potiùs infirmitates hic intelligit, quas explicat, dum subdit: *In contumeliis, in necessitatibus* (famis, sitis, nuditatis, frigoris, ac similium) *in angustiis pro Christo*. Pro *placeo*, græcè est εὐδοκῶ, delector. q. d. Non tantùm eas fortiter fero, sed & iis pascor & oblector. ita Theophyl.

Cum enim infirmor, cùm affligor, eaque quæ jam dixi patior, tunc potens sum] tunc roboror, potens, fortis & validus fio, gratiæ, patientiæ, magnanimitatis, humilitatis, spei ipsiusque Dei viribus, qui tunc adest, viresque suas exerit, ac mihi suggerit. ita Chrysost. Aliter Oecum. *tunc potens sum*, hoc est, etiam tum, licet infirmus, potenter edo miracula. Aliter & S. Basil. in psalm. 32. *Cum*, ait, *infirmor, tunc potens sum: virium enim corporis multitudo saluti spiritus est impedimento*. Pulchrè & verè S. Bernard. serm. 29. in Cant. *Vides*, inquit, *quia carnis infirmitas robur spiritui augeat, & subministret vires? Ita è contrario noveris carnis fortitudinem debilitatem spiritus operari. Et quid mirum si hoste debilitato, tu fortior efficeris? Nisi fortè illam tibi insanissimè ducas amicam, quæ non cessat concupiscere adversus spiritum.* Subdit *Hinc prudenter sagittari & impugnari salubriter postulat Sanctus; Confige timore tuo carnes meas. Optima timor iste sagitta, qui configit & interficit carnis desideria, ut spiritus salvus sit. Sed & qui castigat corpus suum, & in servitutem redigit, nonne is tibi videtur etiam manum contra repugnantis ipse juvare?*

Factus sum insipiens] laudando me videor fuisse insipiens, sed vos qui minorem, quàm par erat, de me opinionem habuistis, & magis pseudoapostolis hostibus
Vers. 11. meis, quàm mihi credidistis, coegistis me ad hanc laudem, ut scilicet per illam opinionem & auctoritatem meam apud vos reciperem.

Nihil enim minus fui (οὐδὲν ὑστέρησα, *nihilo inferior fui*, in apostolatu scilicet, Apostolicis laboribus, gratiis, passionibus) ab iis, qui sunt supra modum, id est, ab iis, qui eximii sunt & excellentissimi Apostoli] Non ergò negat præeminentiam jurisdictionis Petri, nec cum eo de primatu contendit, ut dixi c. 11. v. 5.

Tametsi nihil sum] ex me: quòd enim sim Apostolus, non meum est, sed gratiæ Christi. ita Anselmus.

Signa apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia insignis, et prodigiis et virtutibus] Nota hic genuinum apostolatus
Vers. 12. signum esse Primò, patientiam in sui contemptu, paupertate, persecutionibus, plagis, periculis, ita Anselm. Secundò, esse miracula. Hæc enim vocat *signa* veræ fidei, *Duplicia signa apostolatus D. Pauli.* cælestis & divinæ doctrinæ sive signa Dei supra naturam omnipotenter operantis, ac consequenter testantis Pauli doctrinam à se hisce signis confirmari, esseque veram, & à Deo profectam; eadem vocat *prodigia*, id est portenta, stupenda & portentosa facta. Denique eadem nuncupat *virtutes*, græcè δυνάμεις, potentias, fortitudines, id est, potentiæ gesta, omnipotentiæ opera, quæ Deus solus potenter operatus est per me.

Nota Secundò. Apostoli novam mundo afferentes doctrinam Evangelii, debuerunt miraculis quasi signis suum apostolatum, suamque doctrinam probare: alioqui fidem hominum temerè exegissent, & temerè eis credidissent fideles, nec ab impostoribus & pseudoapostolis secerni potuissent; miraculis ergo probare debuerunt se esse Apostolos, hoc est à Deo missos ad orbem reformandum & luce Evangelii illuminandum. *Novantes hæretici numquam pro sua fide fecere miracula.* Notent hoc Novantes, & à suis novis Apostolis, Calvino, Luthero novam doctrinam & reformationem inducentibus, miracula exigant: quæ cùm numquam exhibuerint (nisi miraculum putent, quòd spondentes se mortuum suscitaturos, ex vivo mortuum effecerint: sed à talibus miraculis, talibusque Apostolis liberet nos Dominus) certò sibi persuadeant, non Apostolos, sed impostores fuisse.

Quid est enim, quod minus habuistis præ ceteris Ecclesiis (à me & Apostolis fundatis) nisi quòd ego ipse non gravavi vos] οὐ κατενάρκησα ὑμῶν, non obtorpui, torpens non incubui vobis, ut à vobis alerer, sed ipse nocte vigilans & laborans victum mihi comparavi. vide dicta cap. 11. 9. Est ironia, quasi tacitè exprobrantis hoc ipso enim non minor, sed major erat Apostolus, pluris que à Corinthiis æstimandus, quòd scilicet eis gratis evangelizasset. Unde ironicè subdit, *Donate mihi hanc injuriam*: quia revera non est injuria, sed insignis & generosa abstinentia & beneficentia, ob quam, si cordati essetis, ô Corinthii, me magis amare, colere & suspicere deberetis. Vers. 13.

Ecce, tertio hoc (tertia hac vice) paratus sum venire ad vos] Primò veni, cùm vos converti: Secundò, venire paratus, justa de causa distuli c. 1. 23. Vers. 14.
Tertiò, paratus fui cùm scriberem, & reipsa post hanc epistolam veni ad vos. ita S. Thom. & Lyranus.

Nec enim debent filii parentibus thesaurizare] Est euphemismus. q. d. Carnales parentes filiis thesaurizant, spirituales a filiis suis, id est catechumenis & fidelibus, alendi sunt; ego vobis ita spiritualis tium pater, ut & carnalis esse velim, nec opes modò, sed & m. meaque omnia pro vobis impendere. Tangit eos, ut intelligant quantus sit Apostolus, quàm excelso animo, quantæ charitatis: ut confundantur quòd eum non redament, sed potiùs colant pseudoapostolos, se suaque lucra aucupantes, eorumque bonis inhiantes. *Magna Apostoli erga suos charitas.*

Ego autem libentissime impendam mea omnia, et post omnia, libentissimè superimpendar] ἐκδαπανηθήσομαι, expendar, ut meum sanguinem, Vers. 15.
meos spiritus ac vitam insumam, exhauriam & profundam pro vobis. ita Anselm.

Sed cum essem astutus, dolo vos cepi] Vers. 16.
D. Thom. 2. 2. q. 55. a. 4. ad 1. putat abusivè hic astutiam & dolum in bonam partem capi. q. d. Artificiosa solertia, & cauta prudentia ego vos à gentilismo ad christianismum converti. Sed Resp. hæc esse verba detractorum; ea enim per mimesin usurpat Apostolus, q. d. Ipsi obtrectant mihi dicentes, Paulus per se quidem nihil in sumptum exigit admittitve, sed dolo vos capit, quia scilicet Titum & alios submittit, qui vos vestraque emungant. ita Chrysost. Patet ex sequentibus; hæc enim refellens subdit.

Numquid per aliquem circumveni vos?]
Circumveni, ἐπλεονέκτησα, fraudavi, occupavi & extorsi; Vers. 17.
Vatabl. *expilavi*, Ambros. *avarus in vos fui*.

Olim putatis quòd excusemus nos apud vos] Græcè πάλιν, id est, *rursum*. Noster legit πάλαι, Vers. 18.
hoc est, *olim*. q. d. Sunt inter vos qui putent ab olim, ab olitanis & antiquis temporibus hæc à me dici in excusationem admissi criminis avaritiæ & fraudulentiæ, vel quasi subdolè excusem & recusem dona vestra, ut majora offeratis.

Coram Deo in Christo loquimur] q. d. Sine fuco, sincerè & verè loquimur, uti par est eum loqui, qui se in Christo, id est Christi membrum & discipulum, profitetur. Vel Secundò, *in Christo*, id est, in Christi & Christiana sinceritate & veritate loquimur, ut Christus pro Christi attributis scilicet virtutibus sumatur, juxta can. 37. Posset Tertiò, sic accipi: *coram Deo*, supple, sincerè veritatem *loquimur in Christo*, id est per Christum, quem testem invoco. Sicut enim nos Latini juramus dicentes, Per Deum, per Christum sic Hebræi jurant *Apostoli religiosa sinceritas.*

dicen-

dicentes *in Deo*, *in Christo*; est enim, *hoc* jurantis. Unde Vatabl. vertit, Testis est Deus & Christus eorum quæ loquimur. Simile est Rom. 9. 1. *Veritatem dico in Christo*, Aliter Anselm. *Loquimur in Christo*, id est, secundùm Christum, Christique doctrinam, quæ nos docet candidè & veraciter loqui. Aut, *in Christo*, id est per Christum, qui in me, & per me loquitur. Sed primus sensus est simplicissimus, ac maximè genuinus.

VERS. 20. TIMEO, &c. NE FORTE ANIMOSITATES SINT INTER VOS] θυμὸς Græcis est ea pars animi, quæ dicitur vis irascibilis, quam Plato ponit in præcordijs, quæque obstrepit rationi, cui sedem tribuit in cerebro. Inde θυμοὶ dicuntur animositates, iræ, audax arrogantia, impetus animi effervescentis, cùm quis à sua sententia decedere non vult, sed eam mordicus tuetur, aliisque omnibus serviđè sese opponit, ut suos animos ostentet: hos enim actus vis irascibilis, cùm ei indulgetur, producit.

SUSURRATIONES] ψιθυρὸς significat susurrum, vel sibilum, qui tenuiorem & exiliorem sonum edit. Inde, ψιθυρισμοὶ vocantur *susurrationes*, id est, occultæ & clandestinæ obtrectationes, quibus maledici & invidi quos volunt in odium adducunt, & amicorum amicitias dissociant, dum vicissim alteri apud alterum detrahunt, eaque insusurrant, quæ inimicitiam concilient. Talis susurro fuit Antipater Herodis filius, qui ut in regnum patri succederet, seniores fratres suos ita exosos & suspectos suis susurris fecit Herodi, ut eos occideret. Verùm justas numini vindici pœnas dedit Antipater, cùm fraude detecta ipse ab Herode patre jam animam agente, pariter

Antipater Herodis filius exemplum impij susurronis.

A occisus est, ut fusè narrat Josephus.

INFLATIONES] φυσιώσεις, tumores, fastus, quibus tument, turgent, inflantur superbi, elati & tumidi.

NE ITERUM HUMILIET ME DEUS (id est, ut Chrysost. contristet, deprimat, affligat me, ET MULTOS vestrum LUGEAM] hoc est, lugere cogar & castigare cum luctu: quia scilicet in peccatis suis persistunt: ut nimirum eos excommunicare, vel publicam pœnitentiam iniungere cogar. ad publicam enim pœnitentiam illorum, qui inde olim propriè Pœnitentes dicebantur, hæc Apostoli verba spectare, docet August. ad Salvinam epist. 108. sub finem. VERS. 21

Nota. Sicut Apostolus & prædicator maximè exultat in suorum profectu, ut dicat, Vos estis gaudium meum, corona mea: ita maximè deiicitur & mœret in suorum defectu, & in vitia prolapsu, cùm exhortationum suarum fructum videt deperire, seque in vanum laborasse.

Rursum talis invitus, & cum luctu ad vindictam descendit: hoc est enim animi principis & regij. Celebris est illa Neronis in imperii sui initiis mansuetissimi vox, qua sententiæ mortis in reos latæ subscribere coactus exclamavit;
B *O si nescirem literas!*

Neronis mitissima vox initio imperii.

QUI ANTE PECCAVERUNT, NON EGERUNT POENITENTIAM SUPER IMMUNDITIA] id est, mollitie aliisque libidinibus, quibus contra naturam peccatur, naturæque vis & iniuria infertur. Distinguit enim Apostolus *immunditiam*, à fornicatione.

ET IMPUDICITIA] Græcùm ἀσέλγεια, est petulantior libido in libidinosis osculis & tactibus.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ERant Corinthi aliqui libidini, alij superbia & contentionibus (ut patet cap. 11. v. 20. & 21.) alij alijs vitiis dediti, Paulique monita parvi pendebant: hisce comminatur, ut eos ad pœnitentiam provocet.

Secundò, v. 3. monet, ut gratiam & potestatem à Christo sibi datam, ejusq; opera mira à se edita considerent & revereantur.

Tertio, v. 7. orat ut nihil mali agant, ne in eos suam potestatem puniendi exercere cogatur.

Quartò, v. 11. hortatur ad perfectionem, dilectionem pacem & osculum sanctum; eosq; salutat.

1. ECce tertio hoc venio ad vos: In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. 2. Prædixi, & prædico, ut præsens, & nunc absens iis, qui antè peccaverunt, & ceteris omnibus. quoniam si venero iterum, non parcam. 3. An experimentum quæritis eius, qui in me loquitur Christus, qui in vobis non infirmatur, sed potens est in vobis? 4. Nam etsi crucifixus est ex infirmitate: sed vivit ex virtute Dei. Nam & nos infirmi sumus in illo: sed vivemus cum eo ex virtute Dei in vobis. 5. Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Jesus in vobis est? nisi fortè reprobi estis. 6. Spero autem quod cognoscetis, quia non sumus reprobi. 7. Oramus autem Deum, ut nihil mali faciatis, non ut nos probati appareamus, sed ut vos quod bonum est faciatis: non autem ut reprobi simus. 8. Non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate. 9. Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis. Hoc & oramus vestram consummationem. 10. Ideo hæc absens scribo, ut non præsens duriùs agam secundùm potestatem, quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & non in destructionem. 11. De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete, & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum. 12. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. 13. Gratia Domini nostri Jesu Christi, & charitas Dei, & communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.

VERS. 1. ECCE TERTIO HOC (tertia hac vice) VENIO (venire propono) AD VOS] vide can. 32. ut scilicet puniam eos, qui per duos vel tres testes peccasse, nec pœnitentiam egisse convincentur. ita Anselm. & Cajetan.

IN ORE DUORUM AUT TRIUM TESTIUM STABIT OMNE VERBUM] per dicta & depositionem duorum vel trium testium *stabit*, græcè σταθήσεται, *stabitur*, rata erit, confirmabitur omnis accusatio, omnis quæstio, omnis causa & crimen: ut scilicet crimen: per duos vel tres testes quasi satis superque probatum & confirmatum sententia mea condemnem, puniam & plectam. Aliter hoc explicant nonnulli, quòd scilicet tres testes vocet Apostolus tres suos adventus Corinthum. Respicere enim vi-
A detur id quod præcessit, *Ecce tertio hoc venio ad vos*. q. d. Ego unus sum, sed tertiò ad vos adveniens (Primò, reipsa; Secundò, per epistolam priorem; Tertiò, rursum reipsa) trium quasi testium habebo auctoritatem. Unde Maldon. in Notis manusc. quæ in Collegio Romano exstant, sic habet. Quod autem addit: *In ore duorum aut trium testium*, testes vocat promissiones, q. d. Cum tertiò jam promittam, non possum expectationem vestram fallere, &, ut hispan. dici solet, *A tres va levenida*. Verùm hoc frigidius est: amplius aliquid & augustius spectat mens alta Apostoli. Rursum hoc alienius videtur. Citat enim Apostolus Deut. 19. v. 15. ubi sic dicitur, *Non stabit testis unus contra aliquem; sed in ore duorum aut trium testium*

ed by Google

stium stabit omne verbum. Cujus loci planus sensus est hic, Ex testimonio non unius, sed duorum vel trium testium, in judicio reus quisque, vel condemnabitur, vel absolvetur.

Ubi Nota. Licet lex hæc, quatenus judicialis est legis veteris, cum reliquis jam per Christum sit abolita: tamen quatenus jus naturæ vel potiùs jus gentium eamdem dictat, eatenus adhuc viget, Jureque tam Civili quàm Canonico recepta est. Ratio enim naturalis omnes gentes docuit æquum esse & convenire, ut nemo unius, sed duorum minimùm testium depositione damnetur. Unus enim testis facilè corrumpi, falli & fallere potest: duo non item. Legem ergo hanc uti sonat, in plano suo sensu accipit hic & sequitur Paulus; uti & Christus Matth. 18. 16.

Vers. 2. PRÆDIXI, ET PRÆDICO, UT PRÆSENS, (subaudi, ita) ET NUNC ABSENS] q. d. Uti præsens prædixi, ita & nunc absens prædico: Hebræi enim *caph* similitudinis sæpè subticent. id videre est in Proverbiis, singulis sæpè versibus. Græca addunt τὸ δεύτερον, iterum, vertuntque Græci sic: Prædico ut præsens, iterum & nunc absens scribo. q. d. Idem quod antè præsens prædixi, nunc iterum absens tamquam præsens, pari scilicet auctoritate & interminatione ac si præsens essem, prædico & scribo.

AN EXPERIMENTUM QUÆRITIS EJUS, QUI
Vers. 3. IN ME LOQUITUR] q.d. Vultisne præcepta mea negligere, ut experiamini, an audeam & possim inobedientes punire per potestatem mihi à Christo datam? sic præceptor dicit discipulo rebelli: Visne experiri brachium meum, virgas meas?

QUI IN VOBIS NON INFIRMATUR] non infirmum se, sed potentem ostendit, cùm scilicet in vobis per me tot mirabilia potenter est operatus. & novissimè fornicarium excommunicatione mea ita punivit, & Satanæ quasi tortori cruciandum tradidit: hanc enim puniendi potentiam, & vindicandi potestatem maximè significare & ostendere intendit.

NAM ETSI CRUCIFIXUS EST (Christus) EX INFIRMITATE, humanitatis & carnis: SED VIVIT, id est, vivit tamen & resurrexit, EX VIRTUTE DEI] ex potentia divinitatis.

NAM ET NOS INFIRMI SUMUS IN ILLO] *In illo*, id est, cum illo, & pro illo, nimirum Christo; infirma-
Vers. 4. mur, hoc est, patimur & affligimur. Nota. Secundum hoc *nam* non causam, sed similitudinem significat, idemque valet quod *sic*: refert enim & assimilatur priori *nam*. Est hebraismus: Hebræi enim similitudinem explicant per coniunctionem copulativam, aut quamvis aliam, præsertim si illa geminetur: quia geminatio significat similitudinem in utroque, ut כמוני כמוך *camoni camocha*, sicut ego sicut tu, id est, ego sum sicuti tu, vel similis tui.

SED VIVEMUS CUM EO EX VIRTUTE (ἐκ δυνάμεως ex potentia DEI IN VOBIS] Hoc est, per illum, & cum illo ostendemus vitam & vigorem, putà potentiam Christi, de qua jam dixit, vim scilicet & spiritum Evangelij, ac nominatim potestatem puniendi contumaces, in vobis. ita Theophyl. Aliter Anselm. & Theodor. q. d. Resurgemus vobiscum per Dei virtutem ad beatam æternamque vitam. Sed prior sensus magis est ex mente Apostoli: tum quia græcè est εἰς ὑμᾶς, quod licet verti possit, *in vobis* (Apostolus enim sæpè sumit εἰς, prò ἐν) tamen, propriè significat *in vos*, vitam scilicet, & vigorem meum, putà potentiam Christi jam dictam ejusque vindictam, exercebo: tum quia intendit demonstrare & inculcare non resurrectionem, sed hanc suam Apostolicam potestatem & energiam tum in docendo & persuadendo, tum in operando tot signa, tot miracula, tum in vindicando ac puniendo rebelles, q.d. Sicut Christus in se licet infirmus, potenter tamen resurrexit ad vitam beatam & immortalem: ita pariter in nobis, & per nos Apostolos, licet infirmos, potenter tamen operatur & operabitur deinceps miras virtutes, conversiones, miracula, punitiones & vindictas.

Duplex horum verborum sensus.

VOSMETIPSOS TENTATE SI ESTIS IN FIDE] Est
Vers. 5. acris obiurgatio, q d. Videmini, ò Corinthii à pseudoapostolis infatuati non habere fidem, esseque infideles: tentate ergo vos, & probate an ita sit, an credatis, nec ne si enim fidem retinetis, & in ea perstatis; credetis, immò videbitis, Christum, ut præcessit ac sequitur, in vobis esse potentem: potenter per me operari tot miracula, tot hominum conversionem, tantam etiam vindictam incredulorum & inobedientium; videbitis Christum per me loqui, meque vivere & vigore in vobis: quia vos ad fidem converti, ac omnium Dei donorum tam largè participes feci. q. d. Si Christo & Evangelio creditis, & mihi credetis, quia ego Christi ac Evangelii minister sum: &, sicut miraculis aliisque signis probo ac confirmo Evangelii veritatem, sic iisdem consequenter demonstro me verum esse Apostolum Christi, ac veritatis doctorem.

Triplex hujus obiurgationis sensus.

Aliter Theophyl. & Gagneius. q.d. *Tentate*, id est periculum facite de vobis ipsis, an non per Christum habitantem in vobis potentes sitis, adeò ut per illum miracula faciatis: nam in primitiva Ecclesia etiam laici credentes miracula faciebant. Itaque intelligunt ipsi hic miraculorum fidem, cum prophetiæ & linguarum dono coniunctam: quæ fides signum est inhabitantis Christi in eo fidelium cœtu, in quo ipsa viget.

Tertiò, alij sic explicant. Tentate vos an fidem habeatis, quæ per charitatem operatur, id est, an sitis in charitate & amicitia Christi. Sed primus sensus genuinus est, magisque præcedentibus connexus simul & sequentibus, ut jam dictum est.

Nota verba Apostoli, *Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate*: ex illis enim patet non certò scire fideles, multò minus credere debere aut posse, se fidem habere, ac consequenter certos non esse de sua justitia.

Dices: Subdit, *An non cognoscitis, quia Christus in vobis est?*

Respond. Non est sensus: *quia Christus est in vobis*, hoc est, in cordibus vestris, vel in fide vestra vos justificante, vel in vobis, scilicet singulis; sed in vobis, scilicet omnibus simul, hoc est, in Ecclesia vestra. videbant enim suæ Ecclesiæ tot miracula, tot gratias ac dona collata, ut non dubitarent Christum in ea esse & operari. q.d. Singuli ergo Corinthii huic Ecclesiæ ac Christo per fidem omnino adhærere debetis, ac consequenter & mihi eius præconi & vicario, meque ut talem revereri. ita Theophyl.

Patet hinc Secundò, obiectum fidei non esse hoc: Me esse justum; sed, Christum Jesum esse in nobis, id est, in Ecclesia nostra, in eaque per Paulum & Apostolos potenter operari, ac consequenter nos esse veram Christi Ecclesiam, verosque doctores esse Paulum & Apostolos, eorumque sequaces.

Ostenditur contra hæreticos obiectum fidei non esse hoc: Me esse justum.

Dices; August. l. 13. de Trinitate cap. 1. & S. Thomas hic dicunt nos habere certam scientiam, quòd fidem habeamus. Respond. Certò scimus nos credere, & adhærere Christo, verùm an hoc faciamus fide divina an humana, an tam seriò, firmiter, diviné, & ita ut opus est ad justitiam & salutem, hoc nescimus, sed tantùm ex coniecturis opinamur.

NISI FORTE REPROBI ESTIS] *Reprobi*, id est improbi. *Reprobus*, ait Anselm. *est qui probitatem fidei, & bonæ opinionis, quam in baptismo accepit, vel ignorat, vel deseruit.* Unde Theophyl. Tacitè ait, innuit Corinthios vita & moribus corruptos esse. q.d. Ideo Christum non agnoscitis esse in vobis, quia improbi & corruptis moribus estis: corrupti enim mores sunt initium & causa apostasiæ & hæreseos. Ita libido & superbia Lutherum, Calvinum, Bucerum, Ochinum, omnesque primos illos Novantes, vel sacerdotes, vel monachos, Catholicæ fidei, & Ecclesiæ Romanæ excucullarunt, exauctorarunt, in sacrilegas nuptias, apostasias & hæreses adegerunt.

Corinthij vita & moribus corrupti.
Libido & superbia initium apostasiæ.

Secundò & meliùs, ut patebit v. 7. *Reprobi*, id est reprobati, rejecti, adeoque viles, inglorii, abiecti, contempti. q. d. Ex signis gratiæ & miraculorum, quæ Christus potenter operatur in vobis, cognoscitis, quòd Christus est in vobis, nisi fortè à Christo rejecti & reprobati, ejus fide, gratia, luce ac cognitione privati, in tenebras pristinas ignorantiæ vel infidelitatis retrusi & repulsi cecidistis, & relapsi estis, itaque viles & abiecti effecti estis. Hinc dixit *Si estis in fide ipsi vos probate*, probate scilicet an vestra fides sit proba & sincera. si enim proba est, cognoscetis quòd Christus est in vobis: quia si hoc non cognoscitis, signum est reprobam esse, vitiatam, corruptam, vosque à Christi fide rejectos & reprobatos excidisse, nec fideles ampliùs, sed infideles esse

SPE-

Vers. 7. *Gratia Dei egemus non tantum ut bona faciamus, sed etiam ut mala vitemus.*

Spero autem quod cognoscetis, quia nos non sumus reprobi] à Christo reprobati, rejecti, ejusque gratia, efficacia & potestate privati, ideoque viles & inglorij: contrarium enim videtis, Christum scilicet per me potenter operantem, Gentiles convertentem, rebelles punientem, meaque omnia probantem, mihi cooperantem, & in omnibus felicem successum dantem, ita ut me toti Achajæ, imò toti orbi conspicuum & gloriosum efficiat.

Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis] Hinc S. August. contra Pelag. docet non tantùm gratiam requiri ut bona operemur, sed etiam ut nihil mali faciamus, scilicet ut tentationibus resistamus, vel ab ipsis præservemur, & illæsi evadamus mundi & carnis illecebras. Tentationes enim graviores superare solis naturæ viribus, & sine gratia Dei est impossibile.

Non ut nos probati appareamus, *dokimoi*, probi, probati, insignes, celebres. q. d. Non laboro de mea fama & potestate, ut à vobis mea probentur, egoque vobis virtutem meam & auctoritatem probem ac ostendam, præsertim efficaciam puniendi illos, qui inter vos delinquunt; spectari, probari, celebrari non ambio, honoris punctum non curo: unum curo, ut vos quod bonum est faciatis: nos autem ut reprobi simus] *Ut*, græcè non est ἵνα, sed ὡς, id est quasi, tamquam, velut q. d. Nos autem tamquam reprobi simus & æstimemur. *Reprobi*, id est improbi, inquit Gagneius. Secundò & genuinè, *reprobi*, græcè ἀδόκιμοι, rejecti, abiecti, potestate privati, inglorij, ignobiles reputemur, quasi qui non habeamus potestatem puniendi & vindicandi, cùm eam ostendere non possimus in vos, si obsequentes sitis; & quod bonum est faciatis, quod unicè optamus. Hanc patet *reprobum* hinc non opponi prædestinato, nec etiam pio & sancto, sed probato, spectato, honorato. ita Theophyl. Anselmus & alij. Habeat, inquit Theophyl. *reprobus*, id est, infirmus & abiectus, potestate vacans: quippe qui non inveniam locum puniendi vos, utpote jam vel bonos & probos, vel pœnitentes & emendatos. Sic quoque *reprobum* pro vili & abiecto accipitur, 1. Reg 15. 9. opponiturque electo, pulchro & pretioso; cùm dicitur: *Pepercit Saul & populus Agag, & optimis gregibus ovium & armentorum, & vestibus, & arietibus, & universis quæ pulcra erant*, &c. *quidquid verò vile fuit & reprobum, hoc demoliti sunt*. Et psalm. 117. 22. *Lapidem*, inquit, *quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli*: id est Christum, quem quasi lapidem vilem, rudem, impolitum & ineptum æstimarunt, & à sua fabrica, id est à sua Synagoga, rejecerunt Scribæ & Judæi; hunc ipsum Deus fecit in domo sua, id est in Ecclesia Christiana, lapidem angularem, primarium & capitalem.

Reprobus nõ opponitur hic prædestinato, sed significat vilem & abiectum

Vers. 8. *Veritas vitæ & justitiæ quæ & qualis sit.*

Non enim possumus aliquid adversus veritatem, sed pro veritate] Nota. *Veritas* hic intelligitur non oris aut mentis, sed vitæ aut justitiæ: veritas ergo hic est æquitas & justitia, sive officium hominis Christiani, ut bonum faciat, sicut dixit v. præc. q. d. Non possumus aliquid contra justitiam, contra justè & christianè viventes, contra facientes id quod bonum est, ut scilicet in eos ostendamus nostram puniendi potestatem: sed pro veritate, id est æquitate, justitia, honestate possumus quidvis, ut scilicet puniamus eos qui illam violant, laudemus & præmiemur illos qui illam sectantur.

Secundo, Theophyl. *Non possumus*, ferre scilicet sententiam adversus veritatem, ut iniquitum puniamus eum, qui verè puniri non meretur, quia id quod bonum est operatur; sed possumus & debemus ferre sententiam pro veritate, ut plectamus eum qui reus est, vereque plecti meretur. Hic sensus sequitur ex priori, & planior est ac facilior.

Alii sic explicant, q. d. Sicuti non possumus, scilicet dissimulare si quid adversus veritatem faciatis, hoc est adversus æquitatem & officium; ita, si secundùm veritatem, hoc est officium, agatis, punire non possumus, quia nihil contra veritatem possumus, sed omnis nostra potestas pro veritate est in æquitate jam dicta tuenda & sancienda.

Vers. 9.

Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus] q. d. Gaudeo si infirmus habear & abiectus, quasi qui non possim ostendere potestatem vindicandi in vos, utpote potentes gratia & virtutibus, culpaque vacuos. ita Theodor. Theophyl. Anselmus.

Innocentes potentes sunt & vocantur, & quare.

Nota. Innocentes vocantur & sunt potentes, quia non est quòd metuant vel Apostolum, vel dæmonem, vel angelum, vel mortem, vel infernum, vel quidquam in mundo. Pro *quoniam* græcè est ὅταν, id est quando, vel, ut legit Ambros. cùm nos infirmi sumus, vos autem potentes: non enim asserit se esse infirmum, illos verò potentes; sed conditionatè loquitur, Gaudeo si ita sit; vel, quando sic se res habet, gaudeo.

Hoc et oramus, nempe vestram consummationem] Græcè κατάρτισιν, id est perfectionem, ut sitis perfecti & consummati in omni gratia & virtute. ita Theophyl.

Vers. 10.

Ut non præsens durius agam] ἵνα μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι, ne rigidè, præcisè, severè me geram: χρῆσθαι enim, non tantùm uti, sed & subinde gerere, & res administrare significat, ut καλῶς χρῆσθαι φίλοις, *honestè se gerere erga amicos*.

Vers. 11.

Perfecti estote] καταρτίζεσθε. significat hoc vestem laceram sarcire & reconcinnare. Notat vitia, solutos mores, maximeque desidiam Corinthiorum. q. d. Redintegramini, integri estote, corrigite priora vitia, stringite vitæ licentiam, resarcite discissam amicitiam, unionem, concordiam, ut nihil habeatis quod corrigere, & in quo potestatem meam exercere debeam. Rursum καταρτίζεσθε significat, aptè inter vos mutuo & cum capite vestro congruite, sicut in corpore aptè artus & membra tam capiti quàm aliis membris congruunt & coagmentantur. Vide dicta 1. Cor. 12. 16.

Exhortamini] invicem ad meliora: græcè παρακαλεῖσθε. quod Vatabl. vertit, *consolationem habete*. in mutua scilicet concordia & amicitia.

Idem sapite] judicijs & voluntatibus consentite, unanimes & concordes estote.

Pacem habete, et Deus pacis auctor, donator & remunerator, cui complacitum est in pace, ut quasi Deus paci præsit & præsideat, erit vobiscum] Hinc Anselm. (teste Edinero in ejus Vita) dicere solebat, eos qui in hac vita salva æquitate se conformant aliorum voluntati, & pacem colunt, id à Deo mereri, ut Deus post hanc vitam se accommodet eorum voluntati, & cum eis pacem & amicitiam colat. E contrario verò eos qui hic ab aliis voluntate discordante, pari modo post hanc vitam neminem reperire qui suæ concordet voluntati. Hanc enim esse justam divinæ justitiæ censuram. *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*. Idem in aliis virtutibus præmiandis, & vitiis puniendis pari modo facit Deus.

Merces & præmium concordiæ.

Vers. 12. *Mos Gentilium & Hebræorum invicem osculo salutandi.*

Salutate invicem in osculo sancto] Quæritur: quodnam hoc osculum? Nota. Gentiles sibi invicem obviantes sese invicem osculo salutabant in signum amicitiæ, teste Xenophonte li. 1. Pædiæ Cyri, & Herodoto in Clio: quod frustra vetare conatum Tiberium docet Suetonius. Idem mos fuit apud Hebræos, ut patet ex osculo Amasæ & Joab, 2. Reg. 20. 9. Item ex osculo quo Judas quasi de more Christum exosculans eum prodidit. Magis verò solemne fuit primis Christianis, ut tum alias, tum præsertim in sacris conventibus ante sacram synaxim sese osculo sive amico amplexu salutarent dicentes: *Pax tecum*. Erat hoc communicaturis reconciliationis, ac injuriæ omnis remissæ, puræque charitatis symbolum; ut docet Cyrillus catech. 5. mystagogica. Unde & Tertull. lib. de Orat. osculum vocat *orationis symbolum*.

Oscula item fuere olim apud Christianos usitata.

Mysticam causam dat hic Chrysost. quia per os nostrum ingreditur corpus Christi; illud ergo osculamur, perinde ac januas osculamur, per quas in ecclesiam ingredimur. Ubi Nota. Olim Christiani osculabantur januas templorum, ex reverentia loci sacri. Vide eum, quomodo hoc os à turpibus custodire, & Dei laudibus dedicare debeamus. Hoc osculum etiamnum in quibusdam Ecclesiis ante sacram synaxim usurpant Canonici. Verùm quia olim fraus irrepsit, cùm viri, licet locis à mulieribus distincti, furtim tamen irrepentes, eas oscularentur, hinc pro osculo oris successit osculum tabellæ pacis quam vocant.

Quare mos osculandi ab Ecclesia sublatus.

Osculo ergo *sancto*, id est, non Gentili, non carnali, non ficto, sed Christiano, religioso, casto, sincero. ita Chrysost. & August. serm. 83. de Diversis. Vide Baron. anno Christi 45.

Notat auctor libri de Amicitia, qui extat tom. 4. operum S. August. quatuor de causis honestè dari osculum. Primò, in signum reconciliationis, cùm inimici in mutuam gratiam & amicitiam redeunt. Secundò, in signum pacis, ut fit in sacrificio Missæ. Tertiò, in signum lætitiæ, & quasi renovatæ dilectionis, ut cùm amicus amicum post longam absentiam

Quatuor de causis honeste datur osculum.

ſentiam peregrè redeuntem oſculo ſalutat. Quartò, in ſignum Catholicæ communionis, ut cum hoſpes ſuſcipitur & excipitur oſculo. Sed in his quid ferat cujuſque regionis mos, & gentis conditio, ſpectandum & ſequendum eſt, cavendumque ne oſculum hoc proſerpat nimis, & in ſenſuale ac carnale degeneret.

VERS. 13. *S. Trinitatis ὁμοούσιον.* GRATIA DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, ET CHARITAS DEI, ET COMMUNICATIO SANCTI SPIRITUS SIT CUM OMNIBUS VOBIS] Notant Chryſ. Ambroſ. Theod. ſignificari hic SS. Trinitatem ὁμοούσιον, conſubſtantialem, eam ſcilicet ejuſdem eſſe naturæ, potentiæ operationis, præſertim in opere redemptionis & ſalutis noſtræ, de quo propriè hic agit Apoſtolus. *Trinitatis*, ait Ambroſ. *hæc complexio eſt, & unitas poteſtatis, quæ totius ſalutis perfectio eſt. dilectio enim Dei miſit nobis Salvatorem Jeſum, cujus gratia ſalvati ſumus: & ut poſſideamus hanc gratiam ſalutis, communicatio facit Spiritus ſancti.*

Ubi Nota Primò. Cùm ait, *charitas Dei*, ſcilicet Patris, Dei nomen Patri appropriatur: quia Pater eſt primum principium in deitate, ac fons & origo ceterarum in SS. Trinitate perſonarum.

Propriè ſingularum perſonarum. Nota Secundò. Aptè charitatem tribuit Patri, gratiam Filio, communicationem Spiritui ſancto: quia à Patre, Patriſque charitate cœpit noſtræ redemptionis exordium, Patris inquam, qui *ſic dilexit mundum, ut filium ſuum unigenitum daret* pro nobis in mortem. Per Filium venit gratia, utpote qui nos nihil promeritos, imò malè meritos ſua morte redemit, omnemque gratiam promeruit: gratiæ verò, gratiæque donorum diſtributio, communicatio & participatio per Spiritum ſanctum facta eſt. Unde Anſelm. ſic explicat: *Gratia Domini noſtri Jeſu Chriſti*, qua gratis peccata condonantur, atque ſalus tribuitur: (*& charitas Dei*) Patris, qua pro nobis Filium dedit: (*& communicatio ſancti Spiritus*) qui in utraque re, id eſt, in prædicta gratia & charitate, communicavit Chriſto & Deo, communiter & pariter operans cum illis humanam ſalutem, (*ſit cum omnibus*) majoribus atque minoribus. *Amen*. ſic ille.

Communicatio activè & paſſivè ſumi poteſt. Nota Tertiò, *Communicatio* tam paſſivè, quàm activè accipi poteſt. Paſſivè communicatio idem eſt, quod participatio. q. d. Ut communicetur vobis Spiritus ſanctus, ut ejus gratiam & dona participetis, imò in Spiritum ſanctum quaſi permutemini non eſſentia, ſed participatione Spiritus ſancti, ait Theophyl. Secundò, activè, q. d. Spiritus ſanctus, qui cum Patre & Filio uti eſſentia, ita charitate, potentia & operatione communicat, communiter cum eis gratiam ſuam, charitatem, & dona eis connexa vobis communicet & infundat: maximè ut ſublatis diſſidijs & contentionibus (de quibus in fine cap. præcedentis, & ſæpè alibi hac epiſtola & præced.) communi unione & charitate jungamini, uti Spiritus ſanctus eſt κοινὴ, id eſt, quaſi communis & ſocialis unio Patris & Filij, & conſequenter omnium fidelium, qui communicant & participant eumdem Spiritum ſanctum, in eoque ejuſq; charitate connectuntur & uniuntur. Communicationem ergo eis optat, quæ Corinthiorum ſchiſmata tollat; κοινωνία enim eſt mutua communio, ſocietas, conſortium, coniunctio, commercium.

Nota Quartò. *Gratia, charitas, communicatio*, tam creata, quàm increata, accipi poſſunt. Gratia & charitas increata eſt benevolentia & amor Patris & Filij, qua nos amant: ſic dicimur invenire gratiam; id eſt benevolentiam & favorem, in oculis Dei, Sic ad Tit. 2. 11. *Apparuit gratia Salvatoris noſtri Dei*; dum ſcilicet ex ſuo in nos amore dignatus eſt pro nobis carnem noſtram aſſumere: ſimiliter & communicatio Spiritus ſancti increata, eſt communio & ſocietas, quam habet ſpiritus ſanctus cum Patre & Filio: ſive eſt ipſa participatio divinitatis, omniumque bonorum divinorum, quæ Pater & Filius cum eſſentia communicat Spiritui ſancto, quæque deinde Spiritus ſanctus nobis communicat. Creata verò gratia eſt, quæ nobis infunditur, facitque nos Deo gratos: creata charitas eſt, qua nos Deum diligimus: creata communicatio Spiritus ſancti eſt, participatio donorum ejus nobis communicata. *Gratia, charitas & communicatio duplex, creata & increata.*

Primò ergo de increata gratia charitate, communicatione Spiritus ſancti hæc verba accipiendo, hic eſt ſenſus. q. d. Gratia, id eſt benevolentia, Chriſti, & charitas qua Pater vos amat, & communicatio, id eſt, communis ille amor & divina ſocietas ac participatio Spiritus ſancti, qua ſcilicet ipſe cum Patre Filio communicat & participat omnia bona divina; quæ deinde nobis communicat, ſit & maneat vobiſcum; ut eumdem amorem & ſocietatem omniaque bona divina vobis communicet, & communicare pergat.

Secundò, ſi de creata gratia, charitate, communicatione Spiritus ſancti, quæ ex increata manat, accipias, æquè aptè hic erit ſenſus: gratia, quam Chriſtus; & charitas, quam Pater; & dona, quæ vobis communicat Spiritus ſanctus, ſint ſemper & maneant vobiſcum: & præſertim ſocialis ille amor, ſive dilectio mutua & fraterna, quæ clariſſima eſt Deo gratiſſima, & vobis, ò Corinthij, maximè neceſſaria Spiritus ſancti communicatio. Similiter utroque modo accipitur charitas Dei ad Rom. 5. 5. cùm dicit, *Charitas Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris.*

Da nobis jugem tuam gratiam ò Jeſu Chriſte, redemptor noſter: tuam jugem charitatem ò Pater, creator, & glorificator noſter: tui jugem communicationem ò Spiritus ſancte, juſtificator noſter ut in tempore & ÆTERNITATE amemus & glorificemus te Deum Patrem, te Deum Filium, te Deum Spiritum ſanctum, ò una deitas, ò divina TRINITAS, ò trina ÆTERNITAS. *Quid enim mihi eſt in cælo, & à te quid volui ſuper terram? Deus cordis mei, & pars mea Deus in* ÆTERNUM.

CON

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD GALATAS.

ARGVMEMTVM.

Galatæ quales, & unde oriundi.

GALATÆ Gentiles erant, qui è Gallia in Græciam commigrarunt: unde Gallo-græci dicti sunt. Putat Suidas hos Gallos fuisse Senonenses, qui duce Brenno Romam invaserunt, sed à Camillo repulsi in Græciam trajecerunt, cumque Delphos spoliare conarentur, imbre & grandine obruti sunt: pauci verò, inquit qui evaserunt, Gallo-græci, sive Galatæ, dicti sunt. Sed diversa ab his tradit Justinus l. 25. S. Hieron. & alij. Galatæ ab Oriente habent Cappadociam, ab Occidente Bithyniam, à Meridie Pamphyliam, à Septentrione Pontum Euxinum: treique habuerunt nobilissimas civitates Tanium, Pessimuntem & Ancyram, inquit Plinius li. 5. c. ult. Quod ad eorum linguam, *Galatæ*, inquit Hieron. in fine proœmij in l. 2. comment. in epist. ad Galat. *excepto sermone Græco, quo omnis Oriens loquitur, propriam linguam eamdem penè habent, quam Treviri*. Germanicam scilicet. Unde Gallos olim (inde enim hanc linguam, uti & originem sortiti sunt Galatæ) germanicè locutos nonnulli opinantur; adeoque Francos ex Franconia Germaniæ prodiisse, & nomen accepisse asseverant. Quin & Clodoveus primus in Gallia Francorum rex Christianus, Sicamber vocatur. Sic enim eum ad baptismum accedentem allocutus est S. Remigius: *Mitis depone colla Sicamber, Adora quod incendisti, incende quod adorasti*, uti refert Gregor. Turonensis lib. 2. de Gestis Francor. c. 31. constat autem Sicambros Germanos fuisse, præsertim Geldrenses. Denique S. Hieron. Josephus & Isidorus tradunt Galatas ortos esse ex Gomer, putà ex Gomaris sive Cimbris, qui vel Germani, vel Germanis affines fuerunt.

Galatæ locuti sunt lingua Trevirensi.

S. Remigii ad Clodoveum vox.

Occasio & scopus hujus epistolæ.

Hos Galatas nonnulli è Judæis ad Christum conversi commoverant ad judaismum una cùm Evangelio suscipiendum, allegando ad hoc exemplum Petri aliorumque Apostolorum, qui legem Mosis servabant. Illos hic acri cum objurgatione revocat Apostolus, docetque Christianos li- A beros esse à servitute legis veteris, nec ei posse subjici: licet enim Judæi legem illam suam ad tempus servare possent, ut eam cum honore sepelirent; Gentes tamen, quales erant Galatæ, nec hanc, nec aliam justam habebant causam legis Mosis amplectendæ. Unde si eam fuissent amplexæ, censæ fuissent id facere hoc nomine, quòd lex videretur ad salutem cum Evangelio esse necessaria, maximè cùm Judæo-christiani tum ita sentirent, vellentque Gentes cogere ad judaismum, æquè ac christianismum: qui exploratus est error. hæc enim professio judaismi, est eversio christianismi: nam Christiana religio docet judaismum abrogatum esse, nec aliam religionem admittendam esse, præterquam Christi; hanc enim solam & necessariam esse & sufficere ad salutem profitetur. Hunc ergo errorem acriter hic insectatur Apostolus.

Judæo christianismus vitandus ut hæresis.

Unde idem argumentum spectat Apostolus in hac epistola, quod in epistola ad Romanos, adeoque hæc illius ad Roman. est quasi epitome & compendium, & multas easdem cum illa habet sententias, rationes, phrases & discursus. B ita Hieron. Anselm. Theophyl. Chrysost. nisi quòd in epistola ad Romanos tam Judæos, quàm Gentes arguat, in hac solas Gentes: ibi rejicit opera tam legis, quàm naturæ, hic legis tantùm, ut fidem Christi & fidei opera stabiliat. Hoc igitur facit priori parte epistolæ à c. 1. ad c. 5. Posteriori deinde, videlicet à cap. 5. v. 13. usque ad finem mores instruit.

Argumentum hujus epistolæ.

Scriptam Romæ habent in fine Syrus, Græca, Hieronymus cap. 5. Athanas. in Synopsi, Theodor. præfatione in epistolas Pauli & alij. Negant id Chrysost. & Baron, tom. 1 pag. 657. quia non meminit vinculorum, ut solet in aliis Romæ scriptis. Eam ergo scriptam volunt ante epistolam ad Rom. idque vel Ephesi, vel in alia urbe Galatiæ. Verùm de tempore & loco scriptionis hujus epistolæ nihil certi ex ipsa, vel aliunde definiri potest, estque quoad hoc omnium epistolarum Pauli incertissima. Extat in hanc epistolam genuinus ac fusus commentarius S. Hieron. uti & Augustini.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, increpat Galatas, quod ab Evangelio à se prædicato ad judaismum abduci se sinerent à novantibus, aliterq; evangelizantibus, quibus dicit anathema.

Secundò, v. 11. certitudinem sui Evangelii ostendit ex eo, quòd à Christo illud immediatè ipse acceperit,

Tertiò, v. 13. narrat quomodo à judaismo, quem acerrimè propugnabat, conversus sit ad Christum, ab eoq; segregatus ad evangelizandum, Arabiam, Damascum, Syriam & Ciliciam peragrarit.

1. PAVLVS Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum,
& Deum Patrem, qui suscitavit eum à mortuis: 2. & qui mecum sunt omnes fratres,
Ecclesijs Galatiæ. 3. Gratia vobis, & pax à Deo Patre, & Domino nostro Jesu Christo,
4. qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ut eriperet nos de præsenti sæculo nequam, secundùm voluntatem Dei & Patris nostri,
5. cui est gloria in sæcula sæculorum: Amen.
6. Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo, qui vos vocavit in gratiam Christi, in aliud Evangelium:
7. quod non est aliud, nisi sunt aliqui, qui vos conturbant, & volunt convertere Evangelium Christi.
8. Sed licet nos, aut angelus de cælo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.
9. Sicut prædiximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit.
10. Modò enim hominibus suadeo, an Deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem.
11. Notum enim vobis facio, fratres, Evangelium, quod evangelizatum est à me, quia non est secundùm

eundùm hominem. 12. neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi. 13. Audistis enim conuersationem meam aliquando in judaismo: quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, 14. & proficiebam in judaismo supra multos coætaneos meos in genere meo, abundantiùs æmulator existens paternarum mearum traditionum. 15. Cùm autem placuit ei, qui me segregauit ex utero matris meæ, & uocauit per gratiam suam. 16. ut reuelaret Filium suum in me, ut euangelizarem illum in Gentibus: continuò non acquieui carni et sanguini, 17. neque ueni Hierosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abii in Arabiam: et iterum reuersus sum Damascum: 18. deinde post annos tres ueni Hierosolymam uidere petrum, et mansi apud eum diebus quindecim: 19. alium autem Apostolorum uidi neminem, nisi Jacobum fratrem Domini. 20. Quæ autem scribo uobis ecce coram Deo, quia non mentior. 21. Deinde ueni in partes Syriæ, et Ciliciæ. 22. Eram autem ignotus facie Ecclesiis Judææ, quæ erant in Christo: 23. tantùm autem auditum habebant: Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat: 24. et in me clarificabant Deum.

VERS. 1. PAULUS APOSTOLUS NON AB HOMINIBUS] Quia scilicet ceteri Apostoli missi sunt à Christo mortali ad huc homine, Paulus verò à Christo jam toto quasi deificato, hoc est, ex omni parte immortali. ita S. August. Verùm simpliciùs accipias: *Non ab hominibus*, scilicet puris, sed à Christo homine ac Deo.

Quadruplex est missio, ait Hieron. Alij à Deo solo mittuntur, ut Paulus; alij à Deo per hominem, ut Josue per Moysen; alij per hominem solum, ut qui hodie per amicos promoventur ad abbatias, decanatus, episcopatus; alij à seipsis, ut hæretici. Præpositio ergo *ab* hic causam principalem, *per* verò instrumentalem significat. Vult enim dicere se non ab homine, neque à Deo per hominem, sed immediatè ab ipso Deo vocatum esse.

VERS. 4. QUI DEDIT SEMETIPSUM) in victimam piacularem, in lytrum & pretium redemptionis nostræ, in mortem & crucem.

PRO PECCATIS NOSTRIS] *Vt iniustitiam*, ait Hieron: *quæ erat in nobis, justitia ipse subverteret; tradidit se sapientia, ut insipientiam expugnaret; sanctitas & fortitudo sese obtulit; ut spurcitiam infirmitatemq; deleret.*

Pulchræ aliquot rationes cur sæculum vocetur nequam.

DE PRAESENTI SAECULO NEQUAM] Cur *sæculum* vocat *nequam*? Respondent Manichæi: quia mundus hic corporeus malus est & creatus à diabolo. Sed hoc stultum est. *Sæculum* ergo *nequam* est sæcularis & carnalis vita & conversatio, qualem agit, & ad quam invitat hic mundus, mundanique homines, qui hujus tantùm sæculi bona, opes videlicet, honores ac voluptates per fas & nefas aucupantur. Est metonymia *sæculum* ponitur pro jis, quæ sunt & fiunt in sæculo. hoc enim est Hebræis עולם *olam*, & Græcis αἰών, id est *sæculum*. Sic, inquit Hieron. S. Johannes epist. 1. c. 5. ait: *Mundus omnis in maligno positus est: non quòd mundus ipse malus sit, sed quòd mala in mundo fiunt ab hominibus, Et ipse Apostolus: Redimentes, inquit, tempus, quoniam alias mali sunt. Infamantur & saltus, cum latrociniis pleni sunt: non quòd terra peccet & silva, sed quòd infamiam homicidij loca quoque traxerint: ita & sæculum, quòd est spatium temporum, non per semetipsum, aut bonum, aut malum est, sed per eos qui in illo sunt, aut bonum appellatur aut malum.* ita Hieron Anselm. Theophyl.

Nota. Pro *nequam*: græcè est πονηροῦ, quod S. Hieron. vertit, *malo*: August. *maligno*; Erasmus, *versuto*, vel *misero & laborioso*; Vatablus, *ærumnoso*, maximè scilicet ob peccata, quæ admittimus in præsenti vita, quæ tot peccandi occasiones habet, cum futura vita & sæculum, ad quod nos ducit Christus, à peccato sit immune & impeccabile.

Hinc suos æones, id est sæcula. confixit Valentinus, dicens hos æones esse animalia, & per quadradas, ogdoadas, decadas & dodecadas, tot edidisse numeros sæculorum, quot Æneia fœtus scropha generavit, ait Hieron.

VERS. 6. *Galatæ à christianismo ad judaismum devoluti.* MIROR QUOD SIC TAM CITO TRANSFERIMINI] Græcè est, μετατίθεσθε; quod ad verbum significat, *transponimini*, à christianismo scilicet in judaismum, à libertate Evangelii in servitutem legalium ceremoniarum, ab Ecclesia in Synagogam. Alludit, ait Hieron. ad rad. Hebræam גלה *gala*, id est transmigravit, & גלל *galal*, id est volvit, revolvit, putà globum aut rotas. q.d. Estis Galatæ, id est, transmigrantes & volubiles instar globorum & rotarum, quòd tam citò vos sinitis transferri & transponi ab Evangelio Christi, ad legem Mosis. Alioquin inem Hieronym. procemio in lib. 2. comment. in epist. ad Galat. ex Lactantio: *Galli*, inquit, *antiquitus à corporis candore Galatæ nuncupabantur* (Græci enim γάλα, lac vocant, inde Galli & Galatæ, q. d. Lactei.) *quod significare voluit Poeta cum ait:*

Tum lactea colla
Auro innectuntur.

cum enim dicere posset Candida, maluit dicere Lactea, ut insinuaret fuisse Gallos sive Galatas.

AB EO QUI VOS VOCAVIT] q. d. Apostatatis ab Evangelio, imò à Deo & Christo Jesu, idque in summam iniuriam & contemptum Dei & Christi, qui vos vocavit sine meritis. imò cum demeritis vestris ex liberali amore ad gratiam, reconciliationem, amicitiam Dei & salutem. Unde pro eo, quod habemus, *ab eo qui vos vocavit in gratiam Christi*, græcè est, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι χριστοῦ quod pressiùs & ordinatiùs sic invertens ordinat & vertit S. Hieron. & Vatablus, Miror quòd à Christo, qui vos vocavit per gratiam (ex puro scilicet amore & gratuita benevolentia) tam citò transferamini in aliud Evangelium: q. d. Miror, quòd apostatatis tam facile à Deo & à Christo, qui vos vocavit tam gratiosè & amanter, quòd gratiæ ejus sitis tam ingrati & immemores, eamque aspernemini.

Christi lex sufficiens ad salutem nihil indiget lege Mosis.

IN ALIUD EVANGELIUM] in aliam doctrinam de salute & Salvatore Christo, quasi mea non sufficiat, nec Christi; sed Christo addendus sit Moses, & Evangelio jungenda sit lex cæremonialis. licet ergo hi Judaizantes prædicarent Evangelium amplectendum esse cum lege Mosis, hoc ipso tamen aliud Evangelium prædicabant, & verum Pauli Evangelium destruebant, ut dicit v. sequ. Pauli enim & Christi Evangelium doctrina hæc erat Evangelium. sive lex Christi necessaria est & sufficit ad salutem, nec alia lex est admittenda; qui aliam inducit, vel admittit, Christo, Christique legi, quasi insufficientia, iniurius est, adeoque Christum sua Redemptoris unici dignitate dispoliat, aliumque Salvatorem inducit. Judaizantes verò contrarium prædicabant, scilicet, Lex Christi non sufficit, illi addenda est lex Mosis, sine ea salvari & beari non potestis. afferebant ergo aliud, imo contrarium Evangelium, & Pauli Christique Evangelium evertebant. Unde sequitur.

VERS. 7. QUOD NON EST ALIUD] S. Hieron. & Syrus legunt, *quod non est*. q. d. Transfertis vos ad aliud Evangelium, quod profectò non est Evangelium; Græca tamen & Noster legunt, *quod non est aliud*, ut sit hebraismus, quo antecedens relativo superadditur. q.d. Transfertis vos ad aliud Evangelium, quale tamen aliud non est; nullum enim verum Evangelium aliud est ab eo quod ego vobis prædicavi. Addit Syrus: *Sed prout sunt aliqui, illud est.* q. d Quales sunt doctores, videlicet apostatæ, Judaizantes, mendaces, fallaces, tale est & eorum Evangelium, scilicet apostaticum, Judaizans, mendax & fallax. Si Judaizantes, qui Evangelium & doctrinam Pauli atque Ecclesiæ intactam relinquebant solùm ei addendo legem Mosis, evertebant Evangelium & Christi Ecclesiam; longè magis Novantes, qui nova dogmata afferunt contraria Ecclesiæ Catholicæ eam evertunt.

Novantes magis quam Judaizãtes evertunt legem Christi.

NISI SUNT ALIQUI] Refer ad *miror*, q. d. Miror quòd tam citò deficitis ab Evangelio, nisi quòd sunt aliqui qui vos conturbant: quod dum cogito, ex parte mirari desino, nec tam vobis, quàm illis hanc defectionem imputo: non enim defecissetis, nisi ab illis illecti & decepti.

QUI VOS CONTURBANT, ET VOLUNT CONVER-

TERE

VERTERE EVANGELIVM CHRISTI] *Convertere*, id est subvertere, ut Græcum μεταστρέψαι, ponatur pro καταστρέψαι. ita Chrisostomus. Secundò propriè *convertere*, id est invertere, sicut vestis exteriùs detrita convertitur dum invertitur, ut pars interior & integrior fiat exterior. Vel, ut Hieronymus, dum id quod in facie est, post tergum ponitur; & ea quæ post tergum sunt, in faciem vertuntur. Sic Ecclesia est quasi vestis una, cujus pars anterior, vel extima jam detrita erat Ecclesia vetus, sive Sinagoga cum sua lege Moysis: pars posterior, vel interior & integrior erat Ecclesia nova & Evangelium Christi. Christum ergo eam traposuit, ut extimam, utpote detritam, interiori supponeret, & posteriorem vel interiorem, scilicet Evangelium, faceret anteriorem & exteriorem, illamque omnibus quasi justitiæ ac salutis vestem spectandam & amplectendam proponeret. Hi pseudodoctores contrà vestem hanc à Christo inversam rursum volebant convertere, & legem præferre, illique Evangelium supponere, denique spiritum pietatis, quam aspirat Evangelium, ad Judaicas cœremonias invertere. Sic ergo Judaizantes convertebant, id est invertebant, Christi Evangelium, dum pro eo legem Moysis substituebant, eamque Evangelio præponebant, ac consequenter Euangelium aliud invehebant. Ita Hieronymus.

Ecclesia vestis est, cujus pars detrita est Synagoga.

Vers. 8. SED LICET NOS, AUT ANGELUS DE CÆLO EVANGELIZET VOBIS PRÆTERQUAM QUOD EVANGELIZAVIMUS VOBIS, ANATHEMA SIT] Supple, si id fieri posset: nam de facto hoc est impossibile; angeli enim uti in beatitudine, ita & in omni veritate confirmati sunt. Est hyperbole similis illi 1. Corinth. 13. 1. *Si linguis hominum loquar & angelorum*. Hinc, ut ait Hieron. eleganter Tertull. adversus Apellem & ejus virginem Philumenem, quam angelus quidam diabolici spiritus & perversus impleverat, hunc esse scribit angelum, cui multò antè quàm Apelles nasceretur, Spiritus sancti vaticinio anathema per Apostolum prophetatum fuit. Talis fuit angelus, qui Lutherum docuit, & qui Zuinglium de Eucharistia instruxit, de quo ipsemet lib. de Supplemento Eucharistiæ scribit, nescire se an albus, an ater fuerit: sed hinc certum est atrum fuisse, illique quasi novum Evangelium, novam fidem, nova dogmata receptæ fidei contraria afferenti ab Apostolo intentatum esse anathema.

Qualis fuerit angelus qui Lutherum docuit.

Nota, quanta sit certitudo fidei ab Apostolis traditæ, tot signis, tot miraculis à Deo confirmatæ, & ad nos per continuam tot jam sæculorum traditionem transmissæ, quamque in illa firmi & constantes esse debeamus; ut scilicet id potiùs negemus, quod sensus, quod ratio, quòd demonstratio, quod auctoritas omnium hominum & angelorum (etiamsi facerent miracula ad id probandum; quod tamen est impossibile) suggerit, quàm negemus quod fides docet: quia fides primæva Dei revelatione, qui prima est & immutabilis veritas, nititur; reliqua omnia falli & fallere possunt; imò si per impossibile Deus revelaret contrarium fidei nostræ, quam jam primò revelavit, primæ ejus revelationi credendum foret, non secundæ: quia si revelaret contrarium, mutaretur, & consequenter desineret esse Deus & prima ac infallibilis veritas, quæ omnia cum sint impossibilia, sequitur Deum contrarium revelare non posse, ac consequenter qui contrariam doctrinam afferent, non illam Dei, sed cerebri sui, vel dæmonis revelatione accepisse.

Hic est ergo canon fidei, quem tradit hic Apostolus: Si novum dogma oriatur alicubi, examinetur, an concordet cum recepta & antiqua Ecclesiæ Catholicæ fide, quam primitus prædicavit Paulus & Apostoli: quòd si inveniatur ab ea dissentire, habeatur hæreticum & anathema. Hunc canonem sequuntur Patres omnes.

Canon veræ fidei ab antiquitate & immutabilitate.

Beatus Irenæus lib. 3. cap. 4. *Si de aliqua modica quæstione disputatio esset fuerit, nonne oportebit in antiquissimas recurrere Ecclesias, & ab eis sumere de præsenti quæstione quod certum & liquidum est?*

Tertullianus de præscrip. cap. 21. *Quid prædicaverint Apostoli, quid illis Christus revelarit, & hic præscribam, non aliter probari debere, nisi per easdem Ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt. Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quæ cum illis Ecclesiis Apostolicis & matricibus & originalibus fide conspiret, veritati deputandam, reliquam verò omnem de mendacio præjudicandam.* Et c. 31. *Ex ipso ordine manifestatur id esse Dominicum & verum, quod sit priùs traditum; id autem extraneum esse falsum, quod sit posteriùs immissum.*

Cornel. in epist. ad Corinthios.

Origenes in Matt. homil 19. *Hæreticus habendus est omnis ille, qui Christo quidem credere se profitetur, aliud tamen de fidei veritate credit, quam habeat definitio traditionis Ecclesiæ.*

S. Hieron. epist. ad Pammachium & Oceanum: *Quisquis assertor es novorum dogmatum, quæso te, ut parcas humanis auribus, parcas fidei quæ Apostolico ore laudata est. Cur post quadringentos annos* (dicamus nos, Cur post mille quingentos annos, ò Luthere, ò Calvine, ò Menno) *docere nos niteris, quod ante nescivimus? usque in hanc diem, sine vestra ista doctrina, Christianus mundus fuit.*

Vincentius Lirinensis aureo illo libello Præscriptionum adversus profanas hæresum novitates non aliud facit, quam ut regulam hanc sanciat; *Retinenda est antiquitas, explodenda est novitas. Cùm tales quidem* (Novantes, inquit cap. 12. l. 1.) *circumeuntes provincias & civitates, atque errores venalitios circumferendo, etiam ad Galatas devenissent: cumque his auditis Galatæ nausea quadam veritatis adfecti, Apostolicæ Catholicæque doctrinæ manna revomentes, hæreticæ novitatis sordibus oblectarentur, ita sese Apostolicæ potestatis exeruit autoritas, ut summa cum severitate decerneret: Sed licet aut nos, inquit, aut angelus de cælo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus, anathema sit. Quid est quod ait: Sed licet nos? cur non potiùs, Sed licet ego? Hoc est, etiamsi Petrus, etiamsi Andreas, etiamsi Joannes, postremò etiamsi omnis Apostolorum chorus evangelizet vobis, præterquam quod evangelizavimus, anathema sit. Tremenda districtio: propter asserendam primæ fidei tenacitatem, nec sibi, nec cæteris coapostolis pepercisse, parum est: Etiamsi angelus, inquit, de cælo evangelizet vobis, præterquam quod evangelizavimus, anathema sit. Non sufficiebat ad custodiam traditæ semel fidei humanæ conditionis commemorasse naturam, nisi angelicam quoque excellentiam comprehendisset. Licet nos inquit, aut angelus de cælo. Non quia sancti cælestesque angeli peccare jam possint: sed hoc est, quod dicit; Si etiam, inquit, fiat, quod fieri non potest, quisquis ille sit, qui traditam semel fidem mutare tentaverit, anathema sit.*

S. Io. Damascenus quasi leo rugiens contra Leonem Isaurum Imp. Iconoclastam orat. 2. de Imag. *Audite*, inquit, *populi, tribus, linguæ, viri, mulieres, pueri, senes, adolescentes, infantes, gens Christianorum sancta: Si quis evangelizaverit vobis præter id quod Ecclesia Catholica à Sanctis Apostolis, à Patribus atque Conciliis acceptum ad hunc usque diem servavit, eum ne audieritis, neve serpentis consilium acceperitis, sicut fecit Eva, ex quo mortem est assecuta. Licet Angelus, licet rex evangelizet vobis præter id quod accepistis, aures occludite. Vereor enim illucusque progredi, quo progressus est Paulus, Anathema, inquiens, sit.* Id ideo dicit, quod sciret esse Episcoporum, non Monachorum (qualis ipse erat) inferre anathema, uti doctè observavit Cardin. Baronius in fine anni Christi 730.

S. Augustinus libr. 2. contra Cresconium cap. 31. & 32. *Non accipio quod de baptizandis hæreticis Beatus Cyprianus sensit: quia hoc Ecclesia non accipit, pro qua Beatus Cyprianus sanguinem fudit.* Ita & reliqui Patres, estque ratio evidens: quia *Ecclesia*, ut ait Apostolus 1. Timoth. 3. v. 15. *columna est & firmamentum veritatis*: Qui ergo novi aliquid contra ejus sententiam ac dogmata comminiscitur, à domo veritatis, ipsaque veritate abscedit & aberrat, ut nervoso dilemmate concludit S. Augustinus lib. 2. contra Gaudentium c. 8. *Responde, inquit, utrum Ecclesia* (Oriente Donato) *perierit, an non perierit? Elige quod putaveris. Si jam tum perierat, Donatum quæ peperit? si autem tot in eam sine baptismo aggregatis perire non potuit, responde quæso, ut ab ea se, tamquam malorum communionem devitans, pars Donati separaret, qua dementia persuasit.*

Pulcherrimum dilemma Augustini contra hæreticos.

Pari modo jam concludam: Oriente Luthero, Calvino, Mennone, & quovis alio Novatore, vel Ecclesia veraque fides periit, vel non periit: hæc enim duo necessariò connexa sunt, vera fides & vera Ecclesia, adeò ut, si vel in uno puncto, verbi gratia, sanctos esse invocandos, à vera fide aberraret Ecclesia, hæretica sit opportet, nec Ecclesia Dei, sed Satanæ; sicut privatus quisque, qui vel unam hæresim tuetur, licet in cæteris articulis rectè credat, & aliis orthodoxis consentiat, non orthodoxus est, sed hæreticus. Dico ergo: Oriente Calvino, vel periit Ecclesia, vel non periit; si periit, adeoque periit à tempore Gregorii Magni, ut aiunt Novantes; ergo per 900.

annos extincta fuit Ecclesia; ergo mundus per annos 900. vera fide, religione, Sacramentis, Ecclesia, saluteque caruit; ergo Christus per annos 900. sponsam suam deseruit; ergo æternum Christi regnun concidit (regnat enim Christus in Ecclesia) ergo adversus Ecclesiam portæ inferi prævaluere; ergo Calvinus natus est extra Ecclesiam, nec Ecclesiæ membrum fuit, sed infidelis, hæreticus, vel Paganus; ergo a populo, à mundo quasi fidelis recipi audirique non debuit, sed tamquam infidelis ad Ecclesiam non pertinens, contemni ac rejici. Si non periit: sed in vera fide & Ecclesia natus, baptizatus, educatus, institutus est Calvinus; ergo cùm in Catholica, Apostolica, Romana Ecclesia natus, baptizatus, educatus, institutus fuerit, illa utique vera erat Ecclesia, veram habens fidem; ergo cùm ab ea discessit, ac segregavit se per nova dogmata Calvinus, à vera se fide & Ecclesia separavit, ab eaque apostatavit; ergo cùm aliam Ecclesiam reformatam instituit, non veram & Apostolicam, schismaticam, hæreticam, non fidei, sed novorum dogmatum, sed hæresum magistram & scholam instituit. Æquus lector, qui fidem veram, extra quam salvari non potest, sincerè quærit & fluctuat, consideret ac perpendat hoc dilemma, an non hæc rectè consequantur, an non concludat ac convincat hæc ratio? an non hæc regula sit Lydius lapis veri dogmatis, veræque fidei.

Pontificum & Conciliorum decreta non sunt anathema, ut volunt Novantes.

PRAETERQUAMQUOD EVANGELIZAVIMUS VOBIS, ANATHEMA SIT) Inferunt Novantes: ergo Conciliorum decreta & Pontificum canones sunt anathema, quia multa afferunt quæ non habentur in Evangelio, & consequenter sunt præter Evangelium.

Respondeo, *Præterquam* hic idem est quod contrarium fidei acceptæ, qualia afferunt hæretici.

Id patet Primò, quia loquitur Paulus contra Judaizantes, qui judaismum *præter*, id est contra, Evangelium inducere volebant: non secus ac si quis christianismo vellet ingerere calvinismum, vel turcismum, is præter christianismum, id est contra christianismum, novam legem & sectam induceret. Unde v.6. vocat hoc *aliud Evangelium*, ejusque præcones v.7. dicit *convertere*, id est, ut Chrysost. evertere *Evangelium Christi*.

Secundò, quia clarum est & certum non angelum modò, sed & Paulum plura scivisse, & consequenter evangelizare potuisse quàm fecerit, ut patet 2. Corint. 12. v. 1. & 6.

Tertiò, quia Paulum passim, uti & Christus, jubet servari præcepta Apostolorum & Superiorum, Actor. 16. v. 4. Hebr. 13. v. 17. & alibi.

Denique ita explicant hunc locum Hieronymus, August. Ambros. Chrysost. Oecumen. Sic Apostolus 1. Corinth. 3. v. 11. παρά, id est præter, accipit pro contra, cùm ait, *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter (id est contra) id quod positum est, quod est Christus Iesus*, qui enim alium Christum induceret, Antichristum induceret: sicut qui alium Papam inducit, antipapam inducit; qui alium in regno regem inducit, veri Regis hostem inducit & tyrannum. Sic ad Romanos 11. v. 24. *Si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam (græcè παρὰ φύσιν, hoc est, præter naturam) insertus es in bonam olivam.* Imò sic latinè sæpè loquimur per miosin cum Terentio in Andria: *Præter civium morem atque legem*, id est, contra morem ac legem. Sic & Græci, uti Aristoteles 1. de Coelo c. 1. loquuntur τὸ παρὰ φύσιν, *præter*, id est contra, *naturam*; παρὰ νόμον, *præter*, id est contra, *legem*.

Scripturis quomodo nihil addi possit.

Simili modo Deuter. 4. 2. dicit Dominus: *Non addetis ad verbum, quod vobis loquor, nec auferetis ex eo*, id est, ad præcepta, quæ ego precepturus sum, non addetis aliquid eis repugnans, novi præsertim numinis, vel idoli cultum & religionem inducens; hæc enim excludere toto illo capite, & passim in Deuter. intendit. Secundò, *non addetis*, ut dicatis esse verbum meum, quod est vestrum: nam nulli hominum licet scripta aut præcepta sua venditare pro præceptis à Deo datis, aut Scripturis sacris.

Similis est phrasis Apocal. ult. v. 18. *Contestor enim omni audienti verba prophetiæ hujus: si quis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ hujus, auferet Deus partem ejus de libro vitæ.* Alioqui enim Prophetæ & Apostoli huic scripturæ & præcepto multa addiderunt. Imò secum pugnaret Moyses: nam infrà cap. 17. v. 10. jubet sub pœna mortis,

A sacerdotis decreto obediri. Quare præclarè S. Augustinus tract. 99. in Joannem hunc locum ita explicat: *Non ait (Apostolus) Plusquam accepistis, sed præterquam quod accepistis. Nam si illud diceret, præjudicaret sibi ipsi, qui cupiebat venire ad Thessalonicenses, ut suppleret quæ illorum fidei defuerunt. Sed qui supplet quod minus erat, addit, non quod inerat tollit. qui autem prætergreditur regulam fidei; non accedit in via, sed recedit de via.*

Dices: Cur ergo Apostolus non dicit, Contrarium, sed *præterquam*? Respondet Chrysostomus ut ostendat anathema esse eum qui vel indirectè minimum Evangelii dogma labefactat. Secundò, quia Judaizantes, contra quos hic agit propriè, præter Evangelium inducebant judaismum, Judaica sacra & sacramenta, quæ tamen hoc ipso erant contra Evangelium & legem novam Christi, ut dixi.

EVANGELIZAVIMUS) scilicet verbo vel scripto; non ergò excludit, sed includit traditiones solo verbo traditas, quas disertè servari jubet 2. Thessal. 2. v. 14. & alibi.

ANATHEMA] Syrus חרם *cherem*, de quo vide dicta ad
B Rom. 9. v. 3.

MODO ENIM HOMINIBUS SUADEO AN DEO?) **VERS. 10.** Græcè ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν Θεόν, *num homines suadeo an Deum?* id est, ut Theophyl. Vatabl. Erasm. an humana suadeo, an divina? quasi velit Apostolus ostendere, non cui, sed quid suadeat, id est, quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa loquatur: jactabant enim Judaizantes se sequi Petrum, Johannem, Iacobum, qui legem veterem servandam suo exemplo docere videbantur. Contrà clamat Paulus se non homines, hominumve doctrinam, sed Deum, Deique doctrinam sequi, ac aliis suadere, q. d. A Deo accepi quod evangelizavi, Deus mihi Evangelium meum revelavit, Dei non hominum dogmata prædico, non humana, sed divina doceo.

Secundò, non malè, quidquid obstrepat Beza, imò meliùs vertit Noster, *Modo*, (id est, nunc) *hominibus suadeo an Deo?* id est, ut Chrysostomus vertit, *an apud homines causam dico, an apud Deum?* Græcum enim πείθω (id
C est, suadeo, ut etiam notavit Erasmus) verbum est forense & advocatorum, quo dicuntur πείθειν κριτάς, hoc est *suadere judices*, in accusativo personæ, dum eis suam causam, suum jus persuadere conantur. Unde S. Aug. hic *suadeo*, interpretatur, ut idem sit quod *probatum me reddere cupio*. Et Ambros. *suadeo*, interpretatur per satisfacio. Sic Xenophon Hellenicon 6. Καὶ οὗτοι μὲν πολλοὶ τὸν Ἀγησίλαον ἔπειθον erant, inquit, *qui Agesilaum*, id est Agesilao, *suadebant*. Unde Henricus Stephanus in Lexico docet, πείθω cùm significat suadeo, recipere & regere accusatiuum personæ. Adde: Græcum πείθω, ut docent Græci, & fatetur Beza, cùm significat *persuadeo*, construitur cum accusativo non rei, sed personæ. Hi autem πείθω ἀνθρώπους, hoc est, *homines suadeo*, idem est quod persuadeo, hoc est persuadere conor, in actu scilicet inchoato, juxta can. 32. Hoc autem idem est, quod *suadeo*, ut vertit Noster.

Sensus literalis indagatur.

Hic sensus aptior est. Primò, nam suadere Deum & homines significat non rem, quæ suadetur, (sic enim obscura valdè & intricata foret hæc phrasis) sed propriè personas, quibus persuadetur. Secundò, quia explicans subdit: *An quæro hominibus placere?* q. d. Hominibus uti placere, ita & suadere non quæro. Unde S. Hieron. *Suadere*, inquit, *quis dicitur, cum id quod ipse habet & semel imbibit, cæteris etiam conatur inserere.*
D

Sensus ergo est: Ego Paulus ita audacter & sincerè loquor, & Judaizantibus, aliudque evangelizantibus, anathema intento: quia licet olim acerrimè pro Iudæis ac judaismo Evangelium impugnarim; *modò* tamen, id est nunc, Evangelii luce illustratus, non hominibus præsertim Judæis, me & causam hanc meam, meumque hocce Evangelium probare satago, sed Deo, cui vni placere contendo, ut in illius tribunali sincerè & fidenter illius reddam rationem, q. d. Non curo quid de me Judæi, aliive homines censeant, quasi rigidior sim, aut patriæ & judaismi hostis; quæro enim vni Deo placere; cùm enim illis placui Deo displicui, quod si adhuc eis placere vellem, Deo displicerem, quia legem Mosis statuerem, Christique gratiam destruerem.

SI ADHUC HOMINIBUS PLACEREM, CHRISTI

SERVUS

ἀνθρωπαρέσκεια. vitiumque malesit. SERVUS NON ESSEM) Notant S. Hieronymus & Anselmus ἀνθρωπαρέσκειαν, idest studium placendi hominibus, vitium esse, quo quis ita hominibus assentatur, hominum favorem & gloriam captat, ut paratus sit Dei legem violare, Deumque offendere: qui enim hominibus placere studet hoc modo & fine, ut eos ad Deum Deique cultum trahat, non tàm hominibus, quàm Deo placere studet. *Homo*, inquit S. Augustinus. *Hic non placet utiliter, nisi cum propter Deum placet, idest, ut Deus placeat & glorificetur, cum dona ejus attenduntur in homine, aut per ministerium hominis accipiuntur. Cùm autem sic placet homo, non jam homo. sed Deus placet.* Sic Paulus 1. Corinth. 9. v. 21. omnibus omnia factus est, ut omnes Christo lucri faceret vide Chrisost. moral. homil. 29. in epist. 2. ad Corinth. quàm favor & gloria mundi hujus umbratica sit & contemnenda. Piè & cordatè S. Hieron. ad Asellam: *Gratias*, inquit, *ago Deo quòd dignus sim, quem mundus oderit.*

QUIA NON EST SECUNDUM HOMINEM) q.d. non
Vers. 11. est, humanum, sed divinum Evangelium meum, non est hominis, sed Dei, &, ut Syrus, non est ab homine: non est scilicet ab hominum opinione vel inventione profectum, sed Dei, unde explicans subdit.

Vers. 12. NEQUE ENIM EGO AB HOMINE ACCEPI ILLUD, SED PER REVELATIONEM JESU CHRISTI) Tunc scilicet cum ab eo raptus fui in tertium cœlum, ut dixi 2. Corinth. 12. v. 1.

Vers. 13. PERSEQUEBAR ECCLESIAM DEI, ET EXPUGNABAM ILLAM) Hoc est, expugnare & evertere satagebam, sive expugnabam in actu inchoato, id est impugnabam
Paulus ante conversionem persecutor Ecclesiæ. illam, juxta can. 32. Sic psal. 128. dicitur: *Sæpè expugnaverunt me à juventute mea*, id est, sæpè oppugnaverunt me, non autem re ipsa expugnaverunt: sequitur enim, *Etenim non potuerunt* (id est prævaluerunt) *mihi*. S. Hieron. & Syrus vertunt, *vastabam*, vel devastabam *illam*, quasi videlicet quidam grassator & prædo, inquit Hieron. Unde Græcum ἐπόρθουν, venit à πέρθω, quod affine est, & ut aliqui volunt, deducitur per metathesin à πρήθω, id est *incendo*, quòd hostis urbes expugnans & agros vastans, omnia circumquaque populetur incendiis; licet alii, inquit Erasmus, πέρθω, dictum velint quasi περιθέω, id est, *circumcurso*, uti facit hostis omnia vastans: sic & Paulus cursitabat per urbes & synagogas, ut Christianos caperet, vinciret, occideret. Dicit hæc Paulus, ut amoliatur à se suspicionem odii Judæorum, q. d. impingunt mihi quòd sim hostis Judæorum & judaismi, sed falsò, ut patet ex vita mea anteacta. Nam eo ipse Judæus sum, & pro judaismo acriùs quàm ipsi pugnavi, donec Deus vocatione sua cor meum immutavit, & Christi fide ac luce illustravit.

Vers. 14. IN GENERE MEO (in gente mea, scilicet inter Judæos; Syrus, *in cognatione mea*) ABUNDANTIUS ÆMULATOR] id est ardentior amator & imitator. Secundò, & meliùs, q.d. Ardentior zelator fui pro patriis institutis mihi à maioribus traditis; græcè enim est ζηλωτής, zelotem ergò se vocat legis, eò quod, ut vertit Syrus, majorem in modum zelaverit doctrinam patrum suorum: nimirum, uti zelotes fuit legis par ignorantiam, putans se rectè facere: ita multò magis cognita veritate zelotes fuit Evangelii, & zelum falsum zelo vero, eoque ardentiore expiavit. Hinc videtur Paulus natura & ingenio acri fuisse præ aliis Judæis coætaneis suis; eaque fuit illi administra & cos virtutis: fervida enim natura non humi repit, sed ad magna se ignis instar extollit, arduaque molitur.

Fervens natura apta sublimi virtuti. Pulchrè & solerter Sanctus Augustinus lib. 22. contrà Faustum cap. 70. *Animæ*, inquit, *virtutis capaces ac fertiles præmittunt sæpè vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimùm accomodatæ, si fuerint præceptis excultæ. Sic ille animi motus, quo Moses peregrinum fratrem à cive improbo injuriam perpetientem inultum esse non pertulit, non servato ordine potestatis, vitiosa quidem, sed magnæ fertilitatis signa fundebat. Sic cùm Saulum Ecclesiam persequentem Deus de cœlo vocavit, prostravit, erexit, implicuit, tamquam percussit, amputavit, inseruit, fecundavit: illa namque Pauli sævitia, cùm secundùm æmulationem paternarum traditionum persequebatur Ecclesiam, putans officium Dei se facere, tamquam silvestre erat vitium, sed magnæ fertilitatis indicium*, hactenus August.

CUM AUTEM PLACUIT EI] Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς
Vers. 15. Vatablus, *cùm Deo visum est*: sed plus significat εὐδοκία, benevolentiam scilicet, amorem & beneplacitum Dei,

Cornel. in Epist. ad Corinthios.

quo Deo complacuit in nobis, ut gratis & benevolè nos vocaret ad suam gratiam ac salutem. Hoc enim significat Hebræum חפץ *chapets*, quod Septuag. vertunt εὐδοκίαν. Unde subdit. *Εὐδοκία & beneplacitum quid in Deo.*

QUI ME SEGREGAVIT EX UTERO MATRIS MEÆ;
Deus scilicet, qui per dictam suam benevolentiam segregando me ex utero matris in hunc mundum nasci me fecit, & Vers. 15. & 16.
ad hanc lucem edidit, eo scilicet fine, UT REVELARET FILIUM SUUM IN ME) ut dicitur v. seq. eò enim hic præcedens totus versus refertur, ut indicant Græca; quòd scilicet Deo placuit, & quòd me Deus ex utero segregavit, & quòd vocavit me hoc scilicet fine; *ut revelaret Filium suum in me*, quasi dicat Deus ante omne meum meritum, me necdum natum prædestinavit, & prædestinatum segregavit ex utero, nascique fecit, ac natum vocavit, *ut revelaret Filium suum in me*, hoc est ut me ad Christi & Evangelij agnitionem adduceret, & consequenter ad apostolatum, ut evangelizarem Christum in Gentibus, ita Ambros. Anselm. Theophyl.

Sic de Jeremia, ait Hieron. dicitur c. 1. *Priusquam formarem in utero, novi te: & antequam exires de vulva, sanctificavi te, & prophetam in Gentibus dedi te*; eoque alludit hic Paulus: fuit enim Jeremias typus Paul. Unde pro *sanctificavi* est קדשתי *cadasti*, quod & sanctificavi & segregavi significat: res enim sancta dicitur quasi segregata à patre, matre, rebusq; terrenis, ut Deo dicetur & consecretur. Sic Paulus ab utero per Dei prædestinationem fuit quasi Deo segregatus, & consecratus Evangelio, ut esset Propheta, doctorque Gentium.

Mysticè, ait Anselm. *ex utero matris*, id est, ex cæcitate Synagogæ, *segregavit me Deus*, ut vocatus ab eo Evangelii lucem intueret.

Nota. *Segregatus* dicitur, qui est è grege selectus, sic prædestinati ex hominum grege Deo seliguntur: sic multò magis Apostolus & præco verbi Dei segregatur à vulgo, itaque vulgaribus prestare debet sicut gregem universum pastor excellit, inquit alibi Chrysost.

Hac de causa Isajas Propheta c. 6. v. 5. gemens exclamat: *Væ mihi quia vir pollutis labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito* q. d. Miserum me, qui nihilo sum civibus sanctior, cùm ipsi sint merè profani. Alludit hic Paulus ad etymon sui nominis פלא *pele* id est excellens, eximium, mirabile, ideoque à vulgo segregatum, ut dixi Roman. 1. 1.

UT REVELARET FILIUM SUUM IN ME] *In me*, Vers. 16.
id est mihi, in anima mea, est hebraismus: *be* enim Hebræis est adhæsivum.

Nota. Dicit potiùs *in me*, quam *mihi*, ut significet se non nudam auribus vel oculis revelationem excepisse, sed Christum, Christique doctrinam & spiritum intimo toroque corde imbibisse, ita ut Christus in eo esset, & per eum loqueretur, ita Theophil. Unde Secundò Hieron. & Vatabl. aptè vertunt, *ut revelaret Filium suum per me*. Addit Tertiò, S. Hieron. non dici *mihi*, sed *in me*, quia in Paulo jam erat Christus: erant enim in ipso principia virtutum & Dei, ac fidei semina; sed hæc non agnoscebat, nec iis credebat Paulus, donec hæc in ipso, ejusque corde revelaret Deus. Hoc subtiliùs est, quàm germanius.

NON ACQUIEVI CARNI ET SANGUINI) q. d. Non adjunxi me ulli homini, non contuli de hac mea vocatione & revelatione, modoque eam exequendi, nec in consilium adhibui consanguineos vel ullum hominem, sed certò sciens me à Deo vocari & doceri, Deum unum doctorem & ductorem secutus sum. Græcè est προσανεθέμην, quod Noster cap. 2. v. 2. & 6. vertit, *non contulerunt*, ἀνατίθεσθαι, ait Budæus, est consilia & arcana communicare, & in sinum amicorum effundere, ut illi quasi consiliarii, ac sinceri judices, ea probent, improbent, addant, demant, suadeant ac dissuadeant prout eis è re nostra esse videbitur. Sic & Sanctus Hieronymus, Chrysostomus, Theophilatus, & Syrus, qui vertit, *non patefeci carni & sanguini*, id est, ulli homini. *Homines & caro non sunt consulendi in Dei vocatione.*

Nota. *Caro & sanguis* significant synecdochicè hominem carne & sanguine constantem. Sic Matth. 16. 17. *Caro & sanguis non revelavit tibi*, id est, nullus homo, *sed Pater meus qui in cœlis est*, q. d. Ab homine Evangelium non sum edoctus, quia cum nullo homine illud contuli, sed à Deo solo illud per revelationem accepi. Videte ergo, ò Galatæ, ne illud repellendo, & judaismi mistione con-

taminando, contaminetis & repellatis Dei verbum, Deumque ipsum, qui illud mihi revelavit, & prædicandum demandavit.

Cur Paulus Evangelium contulerit cum Petro.

Dices: Cur ergo postea Paulus venit Hierosolymam videre Petrum v. 18. imò cum eo Evangelium contulit c. 2. v. Respondeo, contulisse non quasi dubium, aut non satis instructum, ut plenius ac certiùs instrueretur: sed ut fideles quos docebat, cernerent eum in fide & doctrina communicare & consentire cum Petro, aliisque Apostolis, sicque plus fidei ejus Evangelio tribuerent.

Aliter respondet Hieron. illud *continuò*, referendum esse ad præcedentia; sicque esse dispungendum: *ut revelarem illum in Gentibus continuò, non acquievi carni & sanguini*, q.d. Cùm statim juberer à Deo Gentibus evangelizare, statim acquievi, ita ut tum cum nullo mortalium conferrem, aut consilium inirem: postea tamen contuli cum Petro, Jacobo, Joanne. Sed prior solutio solidior est. Rursum τὸ *non acquievi carni, & sanguini*, sic exponi potest, q.d. Non invisi, non adjunxi me parentibus carnalibus & consanguineis, sed illis relictis, Deum vocantem secutus sum, ita Augustinus & Oecumen.

Mor. Vocante Deo non est acquiescendum parentibus.

B Moraliter hoc S. Pauli exemplum sequatur is, qui à Deo ad apostolatum, ad Religionem, ad perfectionem Evangelicam, ad heroica opera vocatur, ut non acquiescat carni, & sanguini, sed statim abeat ad id, ad quod vocari se sentit. Audiat S. Hieronymus ad Heliodorum: *Quid facis*, ait *in domo paterna delicate miles? ubi vallum? ubi fossa? ubi hieme acta sub pellibus? Recordare tirocinii tui diem, quo Christo in baptismate consepultus, in sacramenti verba jurasti, pro nomine ejus te non patri parciturum esse, non matri. Ecce adversarius in pectore tuo Christum occidere conatur. Ecce donativum quod militaturus acceperas, hostilia castra suspirant. Licet parvulus ex collo pendeat nepos: licet sparso crine & scissis vestibus ubera quibus te nutrierat, mater ostendat: licet in limine pater jaceat, per calcatum perge patrem, siccis oculis ad vexillum crucis evola. Solum pietatis genus est, in hac re esse crudelem*, Et infrà: *Facile rumpit hæc vincula amor Dei & gehennæ timor. Si credunt Christo, faveant mihi pro ejus nomine pugnaturo; si non credunt, mortui sepeliant mortuos suos.*

C Idem ad Furiam viduam nobilissimam: *Contristabitur pater, sed lætabitur Christus; lugebit familia, sed Angeli gratulabuntur. Faciat pater quod vult de substantia sua: non es cui nata es, sed cui renata, qui te grandi pretio redemit sanguine suo. Cave nutrices & gerulas, & istiusmodi venenata animalia, quæ de corio tuo satiare ventrem suum cupiunt: non suadent quod tibi, sed quod sibi prosit.*

Audiat & S. Bernardus serm. *Ecce nos reliquimus omnia. Quantos* ait, *mundi sapientia maledicta supplantat, & in eis conceptum extinguit spiritum, quem voluerat Dominus vehementer accendi? Noli*, inquit, *præcipitanter agere, diu considera, magnum est quod proponis, experire quid possis, amicos consule, ne post factum pœnitere contingat. Hæc sapientia mundi terrena, animatis diabolica, inimica salutis, suffocatrix vitæ, mater tepiditatis, quæ solet Domino vomitum provocare.*

VERS. 17.

An Paulus à conversione statim venerit Hierosolymam.

NEQUE VENI HIEROSOLYMAM) Dices, Actor. 9. v. 26. mox à conversione cum Damasco fugeret Paulus, venisse Hierosolymam. Respondet Hieronymus & Lorinus in Actor 9. venisse Hierosolymam statim à conversione necessitate fugæ compulsum, non autem ut Petrum videret, cum eoque conferret Evangelium; hoc enim tantùm hic negat. Aliter respondet Baron. Actor. 9. non dici Paulum statim à conversione venisse Hierosolymam, sed post dies D multos: puta post triennium, partim in Arabia, partim Damasci exactum; cum scilicet eò venit videre Petrum, ut hic dicit v. 18. indeque venit in parte Syriæ & Ciliciæ, ut hic dicit v. 21. quod Lucas Actor. 9. declarat dicens v. 30. *Deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum*, quæ est metropolis Ciliciæ. Ita ut Lucas Actor. 9. taceat Pauli profectionem in Arabiam, quia in ea nihil memorabile acciderat.

Utraque sententia est probabilis. Priori favet id, quod subdit Lucas. *Omnes timebant eum, non credentes quod esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos, & narravit illis quomodo in via vidisset Dominum.* Conversio enim tam miraculosa Pauli non videtur potuisse per triennium latere Apostolos & alios fideles Hierosolymis. Quod si ita est, vide, & admirare cum Chrysost. gratiam Dei, quæ ex Paulo persecutore tanto tantum subito Doctorem efficit, ut statim à conversione publicè docere & disputare cum Judæis inciperet.

A AD ANTECESSORES MEOS APOSTOLOS) πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ad eos qui ante me fuerunt Apostoli, id est, qui ante me vocati sunt à Christo ad apostolatum.

VERS. 18.

DEINDE POST ANNOS TRES VENI HIEROSOLYMAM VIDERE PETRUM) Græcè, ait Chrysost. & Theophyl. non est ἰδεῖν, sed ἱστορῆσαι, quod dicitur de iis, qui visunt & lustrant splendidas urbes, v. g. Romam, & cum observatione intuentur ejus reliquias, Pontificem, Cardinales, clerum, virosque sanctos, q. d. Paulus. Veni Hierosolymam *videre Petrum*, non ut ab eo aliquid discerem (licet id quoque Græco ἱστορῆσαι significari velit Erasmus) qui divinitus eram edoctus, sed ut tantum virum, Apostolorum scilicet principem, viderem ac honorarem. Ita Theodoretus, Chrysostomus, Ambrosius, Hieronymus [Aliam etiam causam suæ Hierosolymam profectionis dat Apostolus c. 2. v. 2.] *Petrus*, inquit Chrysostomus homil. 87. in Joannem, *os erat Apostolorum & princeps, propterea & Paulus eum præter alios visurus adscendit.* Et Hieronymus hic: *Venit Paulus videre Petrum, non ut oculos, genas, vultumque ejus aspiceret; utrùm macilentus an pinguis, adunco naso esset an recto, & utrùm frontem vestiret coma; an* (ut Clemens in Periodis ejus refert) *calvitium haberet in capite. Nec puto Apostolicæ fuisse gravitatis, ut post tantam triennii præparationem aliquid humanum in Petro voluerit aspicere. His oculis Paulus vidit Cepham, quibus nunc à prudentibus quibusque Paulus ipse conspicitur. Quòd si cui non videtur, cum superiori sensu jungat hæc omnia, quod nihil sibi Apostoli contulerint. Nam & quod visus sit ire Hierosolymam, ad hoc ipse, ut videret Apostolum; non discendi studio, qui & ipse eundem prædicationis haberet auctorem; sed honoris priori Apostolo deferendi.* Hinc patet Paulum non vidisse Petrum, ut ab eo doceretur, ut volunt Erasmus & Vatablus hoc enim negat c. 2. v. 6. *Mihi*, inquit, *nihil contulerunt.* Et hic v. 11. & 12. disertè asserit se non ab homine, sed à solo Deo edoctum esse.

Duæ causæ ob quas Paulus inviserit Hierosolimis Petrum.

VERS. 19.

ALIUM AUTEM APOSTOLORUM VIDI NEMINEM NISI JACOBUM FRATREM DOMINI) Christi scilicet consobrinum, vel cognatum; Hebræi enim cognatos vocant fratres. Addit Sanctus Hieronymus præ aliis Apostolis etiam Christo cognatis Jacobum vocari fratrem Domini ob egregios mores incomparabilem fidem & sapientiam, quibus videbatur Christo similis quasi frater. Unde & Jacobus hic cognomento dictus est Justus. Secundò, quia filios matris suæ, primos scilicet in Judæa credentes, huic Jacobo quasi fratri Christus ad Patrem vadens commendavit, ait Hieronymus. Fuit enim hic Jacobus Alphæi, filius Mariæ uxoris Cleophæ, unus è duodecim Apostolis, primus Episcopus Hierosolymorum. Unde & in primo Concilio Hierosolymitano primus post Petrum sententiam dixit Actor 15. 13. Hujus Jacobi extat epistola Canonica. Ita Chrisostomus, Theophilatus, Anselmus.

Jacobus Alphæi cur frater Domini vocetur, & an fuerit unus è duodecim Apostolis.

Innuit tamen Sanctus Hieronymus tàm hic, quam libro de Script. Eccles. in Jacobo, hunc Jacobum non fuisse ex duodecim Apostolis, dici verò hic Apostolum, quia Christum viderat, eumque prædicarat; ita ut tres fuerunt Jacobi. Primus, frater Joannis, quem Herodes occidit. Secundus, Alphæi, ambo Apostoli. Tertius, hic frater Domini. Sed cùm hic frater Domini vocetur Apostolus, nihilque cogat alium hunc facere à Jacobo Alphæi Apostolo, imò multa, multique eumdem esse suadeant; hisce de causis prior sententia verior videtur.

VERS. 20.

CORAM DEO (supple, affirmo & assero) QUIA, id est quod, non mentior) Unde breviùs & planiùs vertit Vatablus, *quæ autem scribo vobis, ecce coràm Deo*, scilicet scribo, *non mentior*: Græcum enim ὅτι tantùm habet vim asseverandi, non ita Latinum *quia*: unde ommisso *quia* faciliùs nuda hæc asseveratio intelligitur apud Latinos. Ita Theophil. Ambrosius tamen & August. putant esse formulam jurantis, *coram Deo* id est, Deum testor.

Paulus à Deo, non ab Apostolis edoctus.

Nota. Tam seriò & graviter asserit se alios Apostolos non vidisse, ne quis dicat Paulus secretò eos adiisse, & ab eis, non à Deo edoctum esse. Ita Hieronymus.

VERS. 22.

ERAM AUTEM IGNOTUS FACIE) secundùm faciem non viderant me Christiani, qui erant in Judæa. Id dicit, ait Chrysost. ut probet se in Judæa non docuisse, nec prædicasse circumcisionem & legem veterem, sicut illi Judaizantes objectabant.

QUÆ

VERS. 23. QVÆREBANT IN CHRISTO) in Christi fide & religione, id est, quæ erant Christianæ, vide can. 37.

AVDITVM HABEBANT) rumorem habebant. Græcè *ἀκούοντες ἦσαν*, *audientes erant*, auditum ab illis erat, id A est audierant.

VERS. 24. EXPVGNABAT) oppugnabat. Vide dicta v. 13.

CLARIFICABANT] Græca *ἐδόξαζον*, *glorificabant*; Ambrosius legit, *magnificabant*.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Paulus se suum Evangelium cum Petro, Iacobo & Ioanne contulisse, illudque ab eis approbatum esse per omnia, ita ut nihil ab eis doctrinæ illius additum aut demptum sit.

Secundò, v. 7. docet se ab eis accepisse dextras societatis, ut ipsi Iudæis, Paulus verò Gentibus evangelizaret.

Tertiò, v. 11. narrat se palàm Petrum reprehendisse, quòd incautè judaismum simularet, itaque Gentes ad judaizandum incitaret.

Quartò, v. 16. probat nos justificari non ex operibus legis, sed ex fide Christi, idque tribus rationibus. Prima est, v. 17. quia alioqui Christus legem abolens esset peccati minister. Secunda, v. 19. quia lex ipsa profitetur se in Christo desinere & mori. Tertia, v. 21. quia alioqui gratis Christus mortuus esset.

1. DEinde post annos quatuordecim, iterum ascendi Hierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito.
2. Ascendi autem secundùm revelationem: & contuli cum illis Evangelium, quod prædico in Gentibus, seorsum autem iis, qui videbantur aliquid esse: ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissem.
3. Sed neque Titus, qui mecum erat, cùm esset Gentilis, compulsus est circumcidi: 4. sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo Jesu, ut nos in servitutem redigerent. 5. Quibus neque ad horam cessimus subjectione, ut veritas Evangelii permaneat apud vos: 6. ab iis autem, qui videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus personam hominis non accipit) mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.
7. Sed è contrà cùm vidissent quòd creditum est mihi Evangelium præputii, sicut & Petro circumcisionis:
8. (qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, operatus est & mihi inter Gentes) 9. & cùm cognovissent gratiam, quæ data est mihi, Jacobus, & Cephas & Joannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: ut nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem: 10. tantùm ut pauperum memores essemus: quod etiam solicitus fui hoc ipsum facere. 11. Cùm autem venisset Cephas Anthiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. 12. Priùs enim quàm venirent quidam à Jacobo, cum Gentibus edebat: cùm autem venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circumcisione erant. 13. Et simulationi ejus consenserunt ceteri Judæi, ita ut & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem. 14. Sed cùm vidissem quòd non rectè ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu, cùm Judæus sis, gentiliter vivis, & non judaicè: quomodo Gentes cogis judaizare? 15. Nos natura Judæi, & non ex Gentibus peccatores. 16. Scientes autem quòd non justificatur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi: & nos in Christo Jesu credimus, ut justificemur ex fide Christi, & non ex operibus legis: propter quod ex operibus legis non justificabitur omnis caro.
17. Quòd si quærentes justificari in Christo, inventi sumus & ipsi peccatores, numquid Christus peccati minister est? Absit. 18. Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico: prævaricatorem me constituo. 19.
Ego enim per legem, legi mortuus sum, ut Deo vivam. Christo confixus sum cruci. 20. Vivo autem, jam non ego: vivit verò in me Christus. Quòd autem nunc vivo in carne: in fide vivo filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me. 21. Non abiicio gratiam Dei. Si enim per legem justitia, ergo gratis Christus mortuus est.

VERS. 1.

Unde computandi hi anni quatuordecim.

POST ANNOS QVATVORDECIM ITERVM ASCENDI HIEROSOLYMAM) Petes: Unde hi anni inchoandi sint, an à vocatione Pauli, de qua dixit cap. 1. v. 15. an à triennio post eam acto Damasci & in Arabia, de quo c. 1. v. 18. S. Hieron. numerat à triennio post vocationem exacto, cui adde hos quatuordecim annos, fiet annus à vocatione Pauli 17. Christi 54. (à Christi enim anno 36. quo conversus est Paulus, si 17. annos numeres, pertinges ad annum Christi 54.) Claudii Imp. 12. quo hic Pauli ascensus contigit.

Verùm cùm Claudius sequenti anno 13. regnare desierit, eique statim successerit Nero, cujus anno 2. Paulus vinctus missus est Romam, ut describitur Actor. 27. hinc sequeretur, omnia gesta Pauli, quæ describuntur ab Actor. 15. (idem enim est iter Pauli hic, & Actor. 15. ut mox dicam) ad cap. Actor. 27. gesta esse biennio, ab anno scilicet Claudii 12. ad Neronis 2. quod non videtur verisimile, illa enim gesta tot & tanta plus temporis exigunt: cùm præsertim ex Actor. 8. 11. consistet post hæc acta Hierosolymis, Paulum permansisse Corinthi anno cum dimidio, rursumque tres annos egisse Ephesi; ut patet Actor. 20. 31. Quare Baronius & alii veriùs putant, hos quatuordecim annos inchoandos esse à Pauli vocatione, de qua dixit cap. 1. v. 15.

Cornel. in Epist. ad Corinthios.

B eò enim respicit: à vocatione enim sua tam illustri annos numerat & consignat, sicuti nos vocationis ad papatum, episcopatum, Religionem annos numeramus, & cuique hanc quasi æram statuimus,

Nota. Hæc Pauli Hierosolymam profectio eadem est cum illa, qua Actor. 15. ad Concilium Hierosolymitanum profectus est: eadem enim causa, idem locus, eædem personæ sunt utrobique. Ita Patres, præter Chrysost. cujus hoc est argumentum: Actor. 15. missus est Paulus Hierosolymam ab hominibus, Christianis scilicet Antiochenis; hic verò v. 2. ait se Hierosolymam ascendisse, *secundùm*, id est per, *revelationem*; ergo hoc iter non fuit idem, sed diversum.

Profectio hæc Pauli Hierosolymam est eadem cum ea quæ describitur Actor. 15.

Respondeo neg. consequ. utrumque enim verum est, missum scilicet Paulum ab Antiochenis, & ascendisse secundùm revelationem: quia scilicet, ut notat Beda, monitus fuit oraculo divino, ut missionem hanc & legationem ab Antiochenis delatam pro eis susciperet; idque tum communis illius quæstionis de servandis legalibus, ut habetur Actor. 15. decidendæ, tum propria suipsius causa, ut scilicet cum Apostolorum principe, primariisque Apostolis conferret suam doctrinam & Evangelium, ut hic dicitur v. 2.

Ex dictis sequitur, Concilium Hierosolymitanum

celebratum esse post 14. annos à conversione Pauli, putà anno 16. à passione Christi, qui fuit annus Claudii Imp. nonus, Christi 51. Ita Baron.

VERS. 2. CONTULI CUM ILLIS EVANGELIUM, QUOD PRÆDICO) *ἀνεθέμην* contuli, communicavi, in medium proposui Euangelium meum Petro & Apostolis, illôs quasi judices Euangelii mei constituens, ut quod illi de eo decernerent, ac communi consilio probarent, improbarent, adderent, demerentque, id ego sic credendum, sic docendum susciperem. Vide dicta c. 1. v. 16.

Paulus cur cum aliis Apostolis contulerit Evangelium.

Nota, Apostolum non contulisse cum Apostolis suum Evangelium, quòd dubitaret de ejus veritate, vel integritate, aut certè an concordaret cum Petri aliorumque Apostolorum Evangelio: sciebat enim certissimè, Deo revelante, se idem cum ceteris Apostolis Euangelium plenum & perfectum à Deo accepisse, ut patet c. 1. v. 11. & 12. Contulit ergo cum Apostolis Euangelium non propter se, sed propter alios ad Christi fidem conversos, apud quos à pseudoapostolis judaizantibus diffamatus erat Paulus; quòd apud Gentes legi Mosis detraheret, cùm contrarium docerent & facerent Petrus, Jacobus & Joannes, imo ipse Paulus apud Judæos judaizaret: Paulus ergo ut contrarium ostendat, suamque doctrinam doctrinæ Apostolorum consentientem, pariter & auctoritatem tueatur, confert cum eis Euangelium: *Ne fortè*, inquit, *in vacuum currerem, aut cucurrissem.*

CUM ILLIS] putà Hierosolymitanis primis ac primariis Christianis; nam illud adjectivum latens in substantivo Hierosolyma, quod præcessit, more Hebræo demonstrat pronomen *illis*, scilicet Hierosolymitanis, ad quos Hierosolymam ascendi.

QUI VIDEBANTUR ALIQUID ESSE) id est, qui videbantur esse columnæ (ut ait v. 9.) Ecclesiæ, ac primarii Apostoli. Ita Hieronymus. Græca hic, & v. 6. tantùm habent, *τοῖς δοκοῦσι*, qui videbantur, id est, ut Oecumen. qui habebantur in pretio. Græci enim *δοκοῦντες* vocant eos, qui magnæ sunt auctoritatis; *ἀδοξοῦντες*, quorum nulla, vel parva est auctoritas.

NE IN VACUUM CURREREM) ne pseudoapostolis jactantibus doctrinam meam ab Apostolis reprobari, mihi, fideique meæ fideles non credant, & sic meus omnis labor cassus reddatur. Ita Hier. epist. 11. ad August. inter epist. Augustini, Tertull. 4. contra Marcionem, & disertè August. 28. contra Faustum c. 4. ubi hinc contra Lutherum docet verbum Dei etiam sincerissimum omnesque ejus præcones opus habere testimonio & auctoritate hominum. *Quis est* ait S. August. loco citato, *tam demens, qui hodie credat esse epistolam Christi, quam protulerit Manichæus, & non credat facta vel dicta esse Christi, quæ scripsit Matthæus? Aut si etiam de Matthæo, utrùm ipse ista scripserit, dubitat, de ipso quoque Matthæo non potiùs id credat, quod invenit in Ecclesia, quæ ab ipsis Matthæi temporibus ad hoc usque tempus certa successionum serie declaratur: & credat nescio cui transverso de Persidè, post ducentos vel ampliùs annos venienti, & suadenti, ut illi potiùs, quid Christus dixerit fecerit ve credatur: cùm ipse Apostolus Paulus post ascensionem Domini de cælo vocatus, si non inveniret in carne Apostolos, quibus communicando Euangelium, ejusdem societatis esse appareret, Ecclesia illi omnino non crederet?*

Verbum Dei & ejus præcones opus habēt testimonio & auctoritate hominum contra Lutherum & Novantes.

Notent hæc, sibique applicent Novantes, qui Calvino post 1500. annos venienti, & dogmata nova afferenti potiùs quàm Ecclesiæ, totque sæculorum consensioni credere malunt.

Nota, testimonium hoc non pertinere ad laicos etiam magistratus, sed ad Petrum & Apostolos, id est, ad Romanum Pontificem & Episcopos Apostolorum successores, sive seorsim, sive in communi eorum Concilio: hoc enim suæ & doctrinæ & apostolatus testimonium petiit Paulus ab Hierosolymitano Concilio, in quo judices erant Apostoli, Petrus quasi Præses præloquebatur & sententiam dictabat. Sic à tempore Apostolorum hucusque orbis Christianus universus in fidei dubiis, novis dogmatibus, subnascentibusque hæresibus à Pontifice Romano & Conciliis, quibus vel per se, vel per legatos præest Pontifex Romanus, veritatis decisionem & testimonium petiit, ab eisque damnata dogmata, vel doctores, pro hæresibus ac hæreticis habet. Soli hæretici, quia hæretici, ab ea damnandi, hoc judicium, hoc testimonium declinarunt, omnique ætate subterfugerunt. Unde non mirum si nostri Novantes idem defugiant: nimirum hoc ipsum novitatis, malæ fidei, hæresis certum est argumentum.

Rom. Pontifex supremus judex controversiarū fidei.

VERS. 3. NEQUE TITUS, CUM ESSET GENTILIS COMPULSUS EST CIRCUMCIDI) Nota, ait *compulsus est*, q. d. Urgentibus licet, & quasi impellentibus Judæis falsis fratribus, nolui cedere & concedere, ut Titus, utpote Gentilis, circumcideretur: sic enim visus fuissem ipso facto Gentilibus asserere necessariam esse circumcisionem & legem Mosis. Unde quòd postea Actor. 16. 3. Timotheum circumcidi, non id compulsus, sed sponte feci, ne Judæos irritarem: erat enim Timotheus non purè Gentilis, sed ex Judæa matre semijudæus, & ex Gentili patre semigentilis.

Cur Timotheum Paulus circumciderit: non Titum.

GENTILIS) Græcè *Ἕλλην*, *Græcus*, id est Gentilis: nam tempore Alexandri Græci inter Gentiles celeberrimi & notissimi erant Judæis.

VERS. 4. SED) Repete hebraismo *neque* ex v. præced. q. d. Nequidem urgentibus Judæis, qui erant falsi fratres, Titus est circumcisus. Ita Chrysost. Oecum. Secundò, S. Hieron. tollit *sed*, ut cohæreat cum v. præced. q. d. Neque Titus compulsus est circumcidi propter subintroductos falsos fratres. Tertiò, aptissimè & clarissimè Græcum *διὰ δὲ*, quod Noster vertit, *sed propter*, accipias pro *δὴ*, vel *δῆτα*, id est *nempe*, cujus enallages Budæus habet exempla: q. d. Non compulsus est, nempe, vel, ut Gagnejus vertit, etiam cùm falsi fratres urgerent eum circumcidi.

Quòd enim aliqui cum Primasio voculam *sed* propriè & adversativè accipiunt, quasi velit dicere Paulus, Titum ab Apostolis quidem non fuisse compulsum circumcidi, sed tamen propter importunitatem falsorum fratrum fuisse circumcisum, planè repugnat tum sequentibus verbis, cùm ait: *Quibus neque ad horam cessimus*: tum sanæ fidei. Jam enim abrogata circumcisione, & promulgato Evangelio ac baptismo, illicitum erat Gentilibus circumcidi: Titus autem planè & utroque parente Gentilis erat. Ita de Tito disertè præter alios docet S. August. epist. 19. ad Hieron. & li. de Mendacio c. 5.

SUBINTRODUCTOS, *παρεισάκτους*: quod Vatablus vertit, *obiter ingressos*; meliùs Noster, *subintroductos*, id est subinductitios, QUI (scilicet nobis aliud agentibus, quasi exploratores insidias molientes SUBINTROIERUNT] *παρεισῆλθον*, id est, clanculò & insidiosè irrepserunt: hoc enim innuit *παρά*, quod sæpè in vitium accipitur; notatque fraudes & insidias: de quo dixi Rom. 5. 20.

EXPLORARE LIBERTATEM NOSTRAM à servitute & onere tam multiplicium cæremoniarum & observantiarum legalium, QUAM HABEMUS IN CHRISTO JESU) per Christum, in Christi fide, Ecclesia, religione.

VERS. 5. QUIBUS NEQUE AD HORAM CESSIMUS SUBJECTIONE) per subjectionem, subiiciendo nos Judaizantibus. Malè quidam legunt in donativo, *subjectioni*.

VERS. 6. AB IIS AUTEM QUI UIDEBANTUR ESSE ALIQUID, supple, nihil, doctrinæ mihi collatum est: abripitur enim more suo Apostolus, & interiicit subdens (QUALES ALIQUANDO FUERINT, NIHIL MEA INTEREST] & mox redit, sed priore casu mutato in eum, quo abreptus fuerat, dum subiicit: MIHI ENIM QUI VIDEBANTUR ESSE ALIQUID, (scilicet, Petrus, Joannes, Jacobus primarii Apostoli] NIHIL CONTULERUNT) ita Anselmus.

Triplex horum verborum sensus, Quales aliquando fuerint.

QUALES ALIQUANDO FUERINT) quòd scilicet hi primarii Apostoli, qui videntur esse aliquid, fuerint indocti, piscatores, pauperes, abjecti, cùm ego civis Romanus zelo & scientia legis excellerem. Ita Ambros. & Anselm. quia enim aliorum Apostolorum quasi judaizantium auctoritate premebatur Paulus, eam elevat, ut suam auctoritatem, & consequenter doctrinam erigat, modestè tamen. Unde subdit, *Deus personam hominis non accipit*, ut hic patet, cùm piscatores in Apostolos elegit.

Secundò, August. *quales*, scilicet peccatores: q. d. Non est ergo quòd mihi quis obiiciat peccata persecutionis meæ, aut certè & Petro obiiciat, quòd Christum in passione negarit.

Tertiò, Chrysost. & Hieron. *quales fuerint*, scilicet in doctrina, & observatione circumcisionis & legalium, nihil ad me, Deo reddent rationem, Deus enim nullius perso-

nam

nem accipit. Primus sensus maximè planus videtur esse ex A mente Apostoli.

In Deo quomodo non sit personarum acceptio.

Deus personam hominis non accipit] *Personam*, id est, personæ conditiones, quæ impertinentes sunt ad gratuitam Dei vocationem: has enim attendere in conferendis beneficiis ac officiis, in homine vitium est oppositum justitiæ distributivæ, quod προσωποληψία, hoc est personarum acceptio dicitur; in Deo non esset vitium, sed minùs congruum ejus liberalitati & celsitudini, ut dixi Rom. 2. 11.

Mihi nihil contulerunt) Valla, Nihil addiderunt; sed græcè est, οὐδὲν προσανέθεντο, nihil communicarunt, contenti mea sufficienti communicatione & expositione doctrinæ meæ, quam evangelizo. Vide dicta c. 1. v. 16.

VERS. 7. Creditum est mihi Evangelium præputii (id est, Gentium præputiatarum) sicut et Petro circumcisionis] id est, circumcisorum Judæorum, ita Theophyl. Vide can. 31.

Petrus non tantùm Judæorum, sed etiam Gentium Apostolus & Papa.

Dices: Ergo Petrus non fuit caput Ecclesiæ, sed tantùm Judæorum Apostolus & Papa, ita Illyricus & alii. Respondent aliqui, hæc tantùm dici de cura & divisione patrocinii: Petrum scilicet esse constitutum, ut Judæos, Paulum, ut Gentiles protegerent: sed quia subdit, *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis*, id est, ut circumcisorum Apostolus foret, *operatus est & mihi inter Gentes*, ut scilicet Gentium essem Apostolus; munus haberem, gratias, charismata Apostolica inter Gentes.

Hinc meliùs respondet Hieron. illo tempore, initio scilicet Ecclesiæ, quo Judæi à Gentibus naturaliter adhuc; ut patet v. 12. abhorrebant, Petrus & Paulus partiti sunt non potestatem, sed operas, ut Paulus Judæis exosus primò ac præcipuè Gentibus prædicaret, Petrus Judæis: nam alioqui & Paulum Judæis evangelizasse, patet Actor. 9. & Petrum Gentibus, patet Actor. 10. & quia sedem suam Romam ad Gentes transtulit, ut historici omnes, Patres, chronica & monumenta consentiunt. Vide illa apud Bellarminum: adeò ut hac de re & traditione velle dubitare, non sani sit cerebri, sed mentis emotæ, aut certè frontis perfrictæ.

VERS. 8. Qui operatus est Petro (ὁ ἐνεργήσας Πέτρῳ, qui inoperatus est Petro, qui in Petro suam energiam, vim & efficaciam ostendit) in apostolatum circumcisionis] id est, ut fieret Apostolus Judæorum circumcisorum; is eamdem in me Paulo ostendit apud & inter Gentes. Syrus vertit, *qui efficax fuit in Petro*, in me quoque efficax fuit, in tot videlicet miris & miraculis patrandis, in tanta sermonis efficacia, in tot Gentium per me facta conversione.

VERS. 9. Cephas] Putavit Clemens Alexandr. apud Euseb. lib. 2. Histor. cap. 12. & Dorotheus in Synopsi, Cepham hunc non fuisse Petrum Apostolum, sed unum è LXX. discipulis. Verùm alium Cepham nec novit, nec celebrat Ecclesia, quàm S. Petrum, eumque hîc designari patet ex eo quod subdit. *Qui videbantur columnæ esse*; erat ergò Apostolus, imò princeps Apostolorum. Unde illi, quasi primario præ Jacobo & Joanne opposuit se hîc Paulus v. 14. Qui ergo syriacè in Syria, nimirum Antiochiæ, Cephas vocabatur, idem græcè à Græcis dictus est Petrus. Unde quem hîc Cepham, v. 7. Petrum vocat, ita Hieron. Anselm. Baron. Bellarmin. & alii.

Cephas & Petrus idē est.

Dexteras dederunt mihi et Barnabæ societatis] id est, dextras sociales in societatis symbolum, quia in fide & dogmate utrique eramus concordes & associati, ita Anselm.

Ut nos in Gentes (ad Gentes, erga Gentes; Syrus; *inter Gentes*, supple, apostolatu fungeremur) ipsi autem (Jacobus, Cephas, Johannes) in circumcisionem] id est, apud circumcisos Judæos. Ut, sicut Judæis quasi primis & primariis promissus & datus est Christus, qui inde vocatur *minister circumcisionis*, id est circumcisorum, ad Rom. 15. v. 8. ita primarii Apostoli primas suas operas apud eosdem collocarent.

VERS. 10 Tantum (supple, submonuerunt, vel rogarunt) ut pauperum memores essemus] *Pauperum*, scilicet Judææ, qui propter Christi fidem à Judæis spoliati erant bonis, ad Hebr. 10. 34. ita Chrysost. Idipsum evincit particula *tantùm*, quæ alioqui non bene cohæreret. Vel, ut Hieron. voluntariè *pauperum*, qui possessiones suas vendiderant, pretiumque dederant Apostolis inter fideles, maximè pauperes, quorum magna erat copia, distribuendum, Actor. 2. 45.

Quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere] Redundat hebraismo *hoc ipsum*; Hebræi enim repetunt antecedens cum relativo.

VERS. 11 In faciem ei (Cephæ) restiti] *In faciem*, id est, in speciem, exteriùs, simulatè, & ex composito. ita aliqui cum Erasmo. Secundò, planiùs & veriùs, *in faciem*, id est, ut vulgò dicimus, in os, in barbam, apertè, palàm Petro restiti, idque ut hac ratione scandalum ejus publicum publica correptione emendaretur. ita August. Ambros. Beda, Anselm. & alii passim.

Quadruplex sensus horum verborum, quia reprehēsibilis erat.

Quia reprehensibilis erat) ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, quia reprehensus erat, ab aliis scilicet fratribus, qui hoc Petri facto fuerant offensi, ignorantes legitimam Petri mentem & causam, ait Chrysost. & Hieron. Unde & Syrus vertit, *quia offendebantur in eo.*

Secundò, ut Theophyl. & Oecumen. reprehensus erat B Petrus ab aliis Apostolis, quòd cum Cornelio Gentili sumpsisset cibum Cæsareæ. Hinc veritus ne rursum ab eis aliisve Judæis reprehenderetur, subduxit se à Gentium mensis & conversatione.

Tertiò & meliùs, Ambros. reprehensus erat scilicet à veritate, & libertate Evangelica, quæ Gentes à judaismi umbris & servitute liberat & eximit.

Quartò, optimè Noster vertit, *reprehensibilis*: hebraismo enim participia passiva sumuntur sæpè pro verbalibus terminatis in *bilis*, quibus carent Hebræi. Ita Latini passim, & patet ex anteced. & consequentibus: dat enim causam cur restiterit ei, scilicet hanc: *quia reprehensibilis erat*, putà in simulatione judaismi, ut sequitur.

An Petrus verè à Paulo reprehensus.

Quæritur, an verè reprehensibilis, & reprehensus fuerit Petrus à Paulo. Acris hac de re per multos annos fuit dissertatio inter S. Hieron. & August. ut patet ex epistolis utriusque tom. 2. operum Augustini epist. 8. 9. & seqq. Negant Hieron. Chrysost. Theophyl. Baron. putantque tantùm utrimque simulatam fuisse reprehensionem: Petrus scilicet, qui Hierosolymis cum Judæis judaicè vixerat, idque C licitè, veniens Antiochiam cum Gentibus gentiliter vixit; sed supervenientibus Judæis à Jacobo Hierosolyma Antiochiam missis, ne eos offenderet, utpote primos & primarios in fide & Ecclesia Christi, ut dixi v. 9. à Gentibus ad Judæos se subduxit, simul ut daret occasionem Paulo Gentium Apostolo se reprehendendi, utque, ei cedens, ipso facto doceret Judæos, non esse ampliùs judaizandum. E contrariò S. August. asserit Petrum verè fuisse reprehensibilem, & reprehensum à Paulo: id enim verba clarè significant.

An liceat aliquando simulare & mentiri.

Hinc Secundò, inter Hieronymum & Augustinum orta est quæstio de simulatione & mendacio. Hieronymus enim asserit licere subinde simulare instar Petri hîc. Negat August. Petrum simulasse, docetque nunquam licere mentiri aut simulare, præsertim in negotio fidei & religionis. Sed in hac secunda quæstione non videntur Hieron. & August. satis se invicem intellexisse, non enim dixit Hieron. Petrum mentitum esse, aut simulasse judaismum exteriùs, quem interiùs in corde detestaretur, uti Hieronymum videtur intellexisse Augustinus, cùm in eum tam acriter insurgit, quasi doceret Petrum licitè judaismum simulasse: D sic enim cuilibet fideli licita foret falsæ fidei hæreticæque professio, qui est error in fide. Sed tantùm docet Hieron. ut & Chrysost. non veram, sed simulatam fuisse reprehensionem Petri à Paulo, ex composito enim utriusque consensu Paulum reprehendisse Petrum incautæ, non simulationis, sed dissimulationis jam dictæ, Petrumque reprehensionem hanc admisisse ex composito, ut Petro in speciem reprehenso judaizantes verè reprehenderentur. & cum Petro agnoscerent non esse judaizandum, quod licitum esse non negat August. negat tamen ita accidisse, cùm ex ejus sententia, vera, & non simulata fuerit hæc reprehensio.

Mendaciū omnino & semper est illicitum.

Quare malè ex hoc loco Cassianus collat. 17. c. 17. usque ad 25. Origenes, Clemens, Erasmus, & alii apud Sixtum Senensem lib. 5. annotat. 105. putant licere subinde mentiri, approbantque illud Platonis axioma: *Licet res mala sit mendacium, eo tamen aliquando utendum est, perinde ac utimur helleboro, vel alio medicamine.* Hic enim jam certus est error damnatus ab Innocent. III. tit. *de usuris*, c.

Super

Super eo, imò ab Ecclesiastico c. 7. v. 14. *Noli*, inquit, *velle mentiri omne mendacium*. Et contra eum disertè scripsit August. lib. de Mendacio, & l. Contra mendacium. Neque est, quòd quis objiciat Hieron. & Chrysost. hìc: quia illi, ut dixi, non mendacium in Petro, sed facti, putà reprehensionis simulationem, vel potiùs occultam compositionem tantùm admittunt, & excusant: hæc enim subinde licita est, ut patet in stratagematibus militum, quibus hostes, fugam simulando, in latentes insidias pelliciunt.

Quando cessaverit lex vetus.

Fuit & tertia quæstio inter S. Hieronymum & Augustinum, quando cessarit lex vetus, & legalia præcepta. Sed hæc aliò spectat, de qua tamen dico breviter: Quoad obligationem lex vetus cessavit in Pentecoste; tunc enim promulgata fuit lex nova, cepitque obligare; ac proinde abolita est lex vetus, desiitque obligare, non tamen ita cessavit, quin adhuc ad tempus servari posset, donec Judæi sensim & suaviter ab ea abducerentur, eamque cum honore sepelirent. In hoc dissidio Augustini & Hieronymi, verior videtur S. Augustini sententia.

Dico ergo Primò. In hoc Petri facto fuit aliquod peccatum, non erroris in fide, ut quidam temerè asserverunt: sed in facto, incautæ videlicet simulationis & professionis judaismi, quodque scandalum daret Gentibus ut secum judaizarent, subducendo scilicet se à Gentibus, quibus hactenus convixerat, & ad Judæos advenientes subitò transiens, cum eisque judaicè vivens. Unde Gentes jure opinari poterant judaismum tam sibi, quàm illi esse necessarium ad salutem, & Christianos obligare, licet enim necdum mortiferæ essent lex & cæremoniæ veteres, servarique possent ad legem suaviter & cum honore sepeliendam, & Judæorum animos ad Christi fidem alliciendos; erant tamen mortuæ, & insuper mortiferæ; si quis eas servaret, putans, vel ita se gerens, quasi ad eas teneretur, & quasi lex vetus Christianos obligaret. Petrus autem licet id non putaret, ita tamen incautè se gessit, ut Gentibus hoc suspicandi justam occasionem dederit.

Petrus licet non peccaverit in fide, tamen incautè egit judaizando & quantū fuerit hoc peccatum Petri.

Patet, quia id clarè secundò & tertiò hic docet Paulus: *Ei*, inquit, *restiti*, *quia reprehensibilis erat*. Et v. 14. *Cùm vidissem quod non rectè ambularent ad veritatem Evangelii dixi Cephæ: Quomodo Gentes cogis judaizare?* tua scilicet simulatione, &, ut græcè, hypocrisi: quæ omnia Petrum peccasse evincunt; vel (quod absit) mentitur Paulus, ait S. August. epist. 8. 9. & 19. ad Hieron. Cyprian. epist. ad Quintum, Gregor. homil. 18. in Ezech. Ambros. & passim Latini veteres & moderni.

Dico Secundò. Hoc tamen peccatum Petri leve fuit & veniale, aut materiale tantùm, ex inconsideratione nimirum vel defectu luminis & prudentiæ: putabat enim bona fide Petrus se Judæorum, quorum præcipuè hactenus fuerat doctor & Apostolus, offensionem cavere debere potiùs quàm Gentium, & Gentes idipsum scire, aut facilè cogitare posse. Sed in hac sua opinione erravit Petrus: licèt enim, ait D. Thomas, Spiritus sanctus in Apostolos descendens in Pentecoste, eos deinceps confirmaverit in prudentia, & gratia, ut evitarent omnia peccata mortalia, non tamen ut omnia venialia effugerent.

Apostoli à Spiritu sāctо confirmati, ut nō peccarent mortaliter, potuerunt tamen peccare venialiter.

Nota, uti in verbis, ita & in factis esse mendacium. Verbi gratia, si quis exteriùs se gerat ut amicum vel probum, cùm sit inimicus vel improbus; hic mentitur, estque hoc mendacium facti, quod propriè dicitur hypocrisis. Sic si quis Christianus Romæ gestet pileum flavum, mentitur se esse Judæum.

Mendaciū duplex, in verbis & factis, & quando mendacium facti sit licitum.

Ubi tamen Adverte cum Cajetano, facta faciliùs quàm verba excusari à mendacio, vel hypocrisi. Ratio est, quia verba propriè & expressè sunt signa conceptuum mentis, & ad illos significandos sunt instituta; facta non item, sed latiorem patiuntur interpretationem. Unde si milites metum & fugam simulent, ut hostem pelliciant in insidias, non est propriè hypocrisis vel mendacium: esset tamen mendacium, si idipsum verbo enuntiarent, dicentes, Nos fugimus, quia timemus vestram, ò hostes, robur.

Ubi Nota Secundò, hanc regulam: cum in facto aliquo justa est causa veritatem tegendi & dissimulandi, nulla in eo est hypocrisis vel mendacium. Sic in hoc facto & dissimulatione sua Petrus ex parte justam habuit causam,

A scilicet metum ne offenderet Judæos: abducere enim se à Gentibus, & accedere ad Judæos, non est dicere absolutè, Ego sum Judæus, & judaizo; sed est dicere, Ego malo Judæis servire & adhærere, quàm Gentibus: hujus enim rei justam habeo causam; scilicet quòd sum Apostolus & doctor Judæorum potiùs quàm Gentium. Dico, Ex parte aliqua: nam omni ex parte & in totum non fuit justa hæc causa: debebat enim Petrus ita curare Judæos, ut tamen non negligeret, nec offenderet Gentes erat enim omnium tam Judæorum, quàm Gentium pastor & rector. Unde hac ex parte, quòd scilicet Gentes offenderet, peccavit Petrus ex inconsideratione & venialiter. Vix enim potest humanæ mentis infirmitas in rebus perplexis omnes circumstantias ita considerare & librare, ut non aliquando cæcutiat, eligatque id quod sibi bonum videtur respectu unius, non considerans id malum esse respectu alterius.

Petrus licet correctus à Paulo, non fuit minor Paulo, nec æqualis, sed major.

Dices: Ergo Paulus, utpote corripiens ac corrigens Petrum, Petro auctoritate par fuit, vel superior, ac consequenter Petrus Pauli & Apostolorum caput & princeps non fuit.

B Resp. Nego consequentiam: nam ab inferioribus corrigi posse superiores cum humili charitate, pro veritate tuenda: hinc docet August. epist. 19. Cyprian. Gregor. S. Thomas & alii suprà, qui clarè docent Petrum superiorem à Paulo inferiore correptum esse. Vnde infero: cùm Paulus ceteris Apostolis fuerit par, hos etiam Petro inferiores fuisse, ac consequenter Petrum Apostolorum totiusque Ecclesiæ, cujus Apostoli sunt capita, caput esse. Vnde aptè Gregor. homil. 18. in Ezech. *Tacuit Petrus, ut qui primus erat in apostolatus culmine, primus esset in humilitate*. Et August. epist. 19. ad Hieron. *Rarius*, ait, *& sanctius exemplum Petrus posteris præbuit, quo non dedignarentur à posterioribus corrigi, quàm Paulus, quo confidenter auderent minores majoribus pro defendenda veritate, salva charitate, resistere.*

VERS. 12. Cum Gentibus edebat) sine delectu suillam aliosque cibos, quos Iudæis vetuit Moses Levit. 11. hoc facto docens, hujus delectus totiusque legis observationem non esse necessariam, ita Anselm.

VERS. 13. Et simulationi ejus consenserunt ceteri Judæi] q. d. Ceteri Iudæi simulabant cum Petro,
C ita Græci.

Quæritur, quæ & qualis fuerit hæc simulatio? Resp. Hieron. Chrysost. Oecumen. fuisse dispensationem, prudentiam & cautionem, ne scilicet Iudæos offenderent, prudenterque texisse immunitatem à lege. Meliùs August. Anselm. & Latini censent vitium fuisse hypocrisis, quòd simplicitati ac veritati opponitur. Vnde Græcè est συνυπεκρίθησαν αὐτῷ; *hypocrisitè egerunt cum ipsis*; simulabant enim legis observationem, cùm verè non intenderent eam servare: sciebant enim eam abolitam esse, se tamen aliis Iudæis accommodare intendebant. Hos secutus Barnabas & ipse finxit, id est, ita se gessit, ac si cibos cum Iudæis discerneret, & Gentium conversionem abhorreret, quasi Iudæi præferendi essent Gentibus conversis, & quasi lex vetus ad salutem esset necessaria: ita enim se gerebant, ut jure ex eorum facto id opinari possent Gentes, licet id non intenderent, imò fortè non adverterent Petrus & Barnabas.

Simulatio judaismi in Apostolis vitium hypocrisis.

VERS. 14. Sed cum vidissem quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii) Pro *rectè*
D *ambularent*, significantiùs græcè dicitur ὀρθοποδοῦσι, quod respondet Hebræo אשר *isscher* & ישר *iascbar*, significat, que recto pede incedere, recta dirigere gressum, ut non cespites, neque ad dextram, vel sinistram deflectas.

Dixi Cephae: Si, tu cum Iudaeus sis, gentiliter vivis, et non judaice, quomodo Gentes cogis judaizare?) *Gentiliter vivis*, id est, communi cibo & mensa indifferenter cum Gentibus hactenus vixisti, sciens nimirum abolitas esse legis cæremonias per Christum, & mortuas esse, licet necdum mortiferas, donec sufficienter promulgetur Evangelium, ita Anselmus, q. d. Si tu, ò Petre, cùm sis Iudæus, cum Gentibus gentiliter vivere soles, & hactenus vixisti; quare jam, eos fugis, vivisque judaicè, ac tuo exemplo cogis Gentes judaizare?

VERS. 15 Nos natura (naturali generatione, origine, prosapia) Iudaei sumus, non ex Gentibus

pec-

PECCATORES) non Gentiles peccatores. Judæi enim Gentes, quia idololatræ erant, vocabant arroganti contemptu *peccatores*, quasi ipsi essent justi, ajunt August. & Anselm.

VERS. 16 — *Nisi pro sed.*

NON JUSTIFICATUR HOMO EX OPERIBUS LEGIS, NISI PER FIDEM JESU CHRISTI] *Nisi*, id est sed; Græcum enim ἐὰν μὴ respondet Hebræo אך, id est *verùm*, verum tamen: sic etiam Latini usurpant voculam *nisi*, ut Cicero lib. 13. epist. Famil. *Dere*, inquit, *nihil judicare possum*, *nisi* (id est sed) *mihi certò persuadeo te talem virum nihil temerè fecisse*. Ita Syrus, & passim alii, Beza quoque & Oecumen. & patet ex antithesi: vult enim justificationem non tribui operibus legis, sed fidei Christi. Cùm ergo hanc antithesim significet per *nisi*, eoque opponat fidem operibus, sequitur *nisi* hic esse adversativum, idemque esse, quod *sed*. Secùs esset, si simpliciter sine antithesi poneretur. Verbi gratia, cùm dico: Homo non vivit, nisi per animam, Nisi, hìc idem valet quod tantùm: hæc enim propositio exceptiva idem valet, quod hæ duæ, per quas exponi debet; scilicet, Homo vivit per animam, & per nullam aliam rem vivit homo, quàm per animam. Malè ergo Novantes hìc exponunt *nisi per fidem Christi*, id est, inquiunt, sed tantùm per fidem Christi.

Novantes malè ex hoc loco probāt solam nudā fidē requiri ad salutem.

Adde: licet id vellet ac diceret Apostolus, nihil tamen diceret pro eorum fide sola justificante; hanc enim propositionem hìc admittit D. Thomas & Adamus Sasbout: Homo non justificatur ex operibus legis, sed tantùm ex fide Christi: hic enim vocula, Tantùm, solùm excludit opera legis, non spei, timoris, charitatis, pœnitentiæ, quæ fides gignit & producit; hæc enim sub fide quasi filiæ sub matre intelliguntur ut dixi cap. 3.

Quomodo differant credere in Deum, & credere Deo

NOS IN CHRISTO JESU CREDIMUS] Græcè εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, *in Christum Jesum*. Nota, idem est Hebræis *credere Deo*, *credere in Deo*, & *credere in Deum*: sic idem est, *credere Christo*, *credere in Christo*, & *credere in Christum*, credere scilicet illum esse Christum, id est Messiam, salvatorem & redemptorem mundi: est enim hebraicè ב contactus mentalis scilicet. Itaque dicunt Hebræi האמין באדני *heemin badonai*, *credidit in Domino* vel *in Dominum*, id est, credidit Domino. Id pluribus exemplis demonstrat Franc. Ribera in Jonæ 3. n. 16.

CREDIMUS UT JUSTIFICEMUR) Græcè ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν, *credidimus ut justificaremur*, ita Hieron. Vatablus & alii. Ex hoc aptiùs respondet v. seq. qui hinc pendet, quasi ex conditione jam posita & præterita.

PROPTER QUOD (διότι, id est *quia*, propterea quòd) EX OPERIBUS LEGIS NON JUSTIFICABITUR OMNIS CARO) id est, nullus homo: *non omnis* enim Hebræis idem est quòd nullus, & *caro* synecdochicè idem est quod homo.

VERS. 17. QUOD SI QUÆRENTES JUSTIFICARI IN CHRISTO, INVENTI SUMUS ET IPSI PECCATORES, NUMQUID CHRISTUS PECCATI MINISTER EST?] q. d. Si adhuc sumus in peccato, quia peccati remissionem & justitiam quæsivimus in Christi fide, cùm ibi non sit quærenda, sed in lege, ut volunt Judaizantes, ergo Christus peccatum fovet; sustulit enim legem, quæ sola peccatum tollit. *Numquid ergo Christus peccati minister est*, q. d. An Christus peccato inservit illud fovendo & conservando hoc ipso quo legem tollit ad justificationem, & peccati deletionem, ut ipsi ajunt, necessariam, & suam statuit legem gratiæ, quasi quæ sola justificet, cùm, ut ipsi ajunt, sine lege justificare non possit? ac si dicat: minimè. Ita Hieron. Chrysost. Primas. Anselm. Theophyl.

Triplex hujus loci sensus.

Secundò, Vatabl. peccatorem, ait, inveniri; est, docere cum lege Evangelica Mosaicæ legis observationem esse necessariam ad justificationem: hoc enim docere, peccatum est & error in fide, q. d. Si ita aliquando (ut nobis imponunt Judaizantes, sed mendaciter & per calumniam) falsò nos docuimus, numquid propterea Christus peccati minister est? numquid Christi lex & doctrina Evangelica ministra est peccati? ut scilicet idem doceat, putà legem Mosi necessariam esse ad justitiam, hoc enim docere, peccatum est.

Tertiò, alii, q. d. Quòd si nos quoque, qui nos jactamus per Christum justificatos, inveniamur peccatores, quia scilicet non minùs indulgemus cupiditatibus nostris,

A quàm Judæi vel Gentes à Christo alienæ, num idcirco dicendum erit falsam esse hanc doctrinam de justificatione ex fide Christi? quasi Christus nisi legi conjunctus peccatores, non autem justos, nos reddat. Absit; quòd enim aliqui Christi fidem sequentes carni indulgent, & peccant, non id Christi, nec fidei, sed eorum qui Christi gratia abutuntur, vitium est.

Primus sensus, qui est Patrum, pressior est & melior, quia nihil aliunde supplet, uti secundus supplet, peccatores dici, quod doceant legem cum Evangelio servandam esse; tertius, quia cupiditatibus indulgent: Deinde, quia magis est ex mente & scopo Apostoli; vult enim probare ex fide Christi, non ex lege Mosis nos justificari, alioqui si fidem Christi sectantes adhuc invenimur peccatores, sequitur quòd Christus nos decepit, promittens justitiam ex fide, quam præstare non potuit; eritque peccati non victor, non destructor, sed fotor, fautor & minister, præsertim quia legem, ut ipsi ajunt, justificantem, & peccati victricem, abolevit, & consequenter peccati regnum restituit & stabilivit.

Nota hebraismum. Hebræi enim consequentiam enun-
B tiant per interrogationem, præsertim cùm absurdum quid inferunt. *Numquid Christus peccati minister est?* id est, ut Syrus & alii, ergo Christus peccati minister est, quod est absurdum. Unde id explicans subdit: *Absit*. Sic *numquid* pro ergo capitur, Rom. 3. 5. Joan. 8. 53. Jerem. 18. 20. Adde: ἄρα, si non circumflexo, sed acuto notetur accentu, significat utique, ergo, igitur, ut patet hìc v. ult. cum circumflexo enim significat numquid, nonne, ut legit & vertit hìc Noster & Græci.

VERS. 18

SI ENIM QUÆ DESTRUXI (si vim justificandi quam detraxi legis observantiæ (ITERUM HÆC ÆDIFICO, id est, rursum legi eam assero, ut calumniantur Judæi me occultè judaizare, ergo PRÆVARICATOREM ME CONSTITUO] quia quasi Proteus ad omnem ventum fidem muto. Est aliud argumentum probans perstandum esse Christianis in abolitione legis, vel potiùs occurrit tacitæ objectioni, & mentali calumniæ. Dicetis, inquit, vel cogitabitis id quod Judæi, sed falsò, vobis
C inculcant, me apud Judæos, & secretò judaizare; sed absit hæc à me hypocrisis: si enim quæ publicè destruo, hæc eadem privatim vel apud meos reædifico, sanè prævaricator sum, quia hypocrita & impostor, quod nemo dixerit.

Fides est stabilis, & ab homine immutabilis.

VERS. 19

EGO ENIM PER LEGEM (ostendentem Christum, eoque desinentem & mortuam) LEGI MORTUUS SUM] id est, desii legi obnoxius esse; cæremoniali quidem absolutè & omnino, morali verò, & decalogo non absolutè; sed quatenus lex illa pædagogus tantùm, accusator ac vindex erat scelerum. Per legem ergo legi mortuus sum, quia lex ipsa dictabat moriendum esse legi, vivendum autem Christo. Ita August. vide Chrysost. Est hæc secunda (prima enim fuit v. 17.) ratio probans nos justificari non ex lege, sed ex fide Christi. q. d. Lex ipsa mihi Christum indicavit & ostendit, ipsa me ad Christum remisit, imò deduxit, ipsa in Christo desinere, mori & finiri testata & professa est. Cur ergo, ò Judæi, legem sponte sua mortuam, Christoque cedentem resuscitare & restituere vultis in vitam? Hinc tamen nullo modo sequitur, le-
D gem decalogi quoad obligationem per Christum desiisse, esseque abrogatam. Est enim lex illa hac parte non vetus, non Mosaica, sed naturalis, æterna & immutabilis. Vide dicta Rom. 7. 1.

Lex cæremonialis desiit, non moralis & naturalis decalogi.

Quare impiè Lutherus in hunc locum, rursum in cap. 4. hujus epistolæ: *Legi*, inquit, *mori nihil aliud est, quàm ad legem non esse obligatum, ab eaq; liberum esse, sive cæremonialis sit, sive moralis; certum enim est decalogum solis Judæis esse datum, & non nobis*. Idem lib. de Libertate Christiana: *Christiano*, inquit, *neque opera, neque lex necessaria est, quia per fidem liber est ab omni lege*. Idem rursum tom. 1. Wittenberg. editionis, fol. 189. & 190. *Oportet*, inquit, *cor humanum legem Dei, atque adeò Deum ipsum suprà modum odisse*. Audite hæc, qui ab eo eiusque asseclis miserè decepti estis, & exhorrescite vocem non hominis, sed Satanæ: quid enim Satanas Dei & hominum juratus hostis, de Deo magis blasphemum & horrendum dicere, ac hominibus in suam perniciem suggerere posset?

Impia Lutheri & Calvini voces & dogmata.

Non absimilis est Calvinus, cujus hic est dialogismus

lib. 3. Instit. cap. 19. §. 2. 4. 7. *Conscientia dicente Peccasti, respondo, Imò peccavi, ergo Deus puniet & condemnabit: Non, at lex hoc dicit: Sed mihi nihil cum lege. quare? Quia libertatem habeo.*

Hoccine est purum putum Evangelium? Hoccine sensit docuitve Paulus? *Legem*, inquit ad Roman. 3. v. 31. *destruimus per fidem? absit: sed legem statuimus.* Audi S. August. lib. 3. contra epist. Pelag. c. 4. *Quis*, inquit, *ita impius est, ut dicat se propterea præcepta non servare quòd Christianus sit non sub lege, sed sub gratia?* Quis credat Lutherum & Calvinum doctores & reformatores Ecclesiæ à Deo missos, qui jugum omne, legem omnem, non modò humanam, sed & divinam ac naturalem, excutiunt, enervant, abolent?

Vers. 19. & 20.

CHRISTO CONFIXUS SUM CRUCI: VIVO AUTEM JAM NON EGO, VIVIT VERO IN ME CHRISTUS) q. d. Ego per baptismum cum Christo crucifixus, atq; peccato & veteri vitæ, cæremoniis, ac legi, ut jam dixi mortuus sum, indeque quasi ab arbore veteri resectus sum, ut arbori novæ crucis Christi novus quasi ramus inserar, ab eaque vitam ac succum gratiæ sugam, ita ut non tam ego quàm vivat in me Christus: quia non lex, non natura, non concupiscentia, non voluntas propria, sed Christus ipsæ suæ gratiæ quasi animæ, & virtutum quasi potentiarum motibus me agit ad omne bonum, & ad vitales virtutum actiones, ut Christi humilitas, fortitudo, sapientia, gaudium, pax, aliæque virtutes in me vivant & vigeant. Ita Hieron. Chrysost. Anselm. & S. Gregor. hom. 32. in Evang. quem audi: *Tunc*, inquit, *nos ipsos relinquimus, tunc nos ipsos abnegamus, cùm mutamus quod per vetustatem fuimus, & ad hoc nitimur quod per novitatem vocamur. Pensemus quomodo se Paulus abnegaverat, qui dicebat: Vivo autem jam non ego. Extinctus, quippe fuerat sævus ille persecutor, & vivere cœperat pius prædicator. Si enim ipse esset, pius profectò non esset. Sed qui se vivere denegat, dicat unde est quòd sancta verba, per doctrinam veritatis clamat. Protinus subdit: Vivit verò in me Christus. Ac si apertè dicat: Ego quidem à memetipso extinctus sum, quia carnaliter non vivo: sed tamen essentialiter mortuus non sum, quia in Christo spiritualiter vivo. Vide* inquit S. Chrysost. *exactam vitæ rationem, & admirare. Quoniam enim seipsum Christo & cruci totum præbuerat, & ad illius voluntatem omnia faciebat, non dixit, Vivo ego Christo; sed, quod longè majus est, Vivit verò in me Christus. Non vivit*, ait S. Hieron. *ille qui quondam vivebat in lege, quippe qui persequebatur Ecclesiam. Vivit autem in eo Christus sapientia, fortitudo, pax, gaudium, cæteræq; virtutes, quas qui non habet, non potest dicere, Vivit autem in me Christus.*

Unde S. Bernardus serm. 7. in Quadragesima, *Vivo*, inquit, *jam non ego. vivit verò in me Christus: Ac si diceret: Ad alia quidem omnia mortuus sum, non sentio, non attendo, non curo: si quæ verò sunt Christi, hæc vivum inveniunt & paratum. Nam si non aliud possum: saltem sentio. placet quod ad ejus honorem fieri video, displicent quæ aliter fiunt. Imò vivo non tam ego, quàm Christus in me.*

Christus si à nobis ametur, in nos transformatur, & nos in Christum.

Christus ergo in me docet, concionatur, orat, laborat, patitur, omniaque opera mea in me operatur: ita ut Paulus non tam Paulus quàm Christus, & Paulus in Christum, ac vicissim Christus in Paulum transformatus videatur. *Talis enim quisque nostrum est, qualis est ejus dilectio, terram diligis, terra eris: Deum diligis, Deus eris*, ait S. August. tract. 2. in epist. 1. Johan. Amor enim transformat amantem in rem amatam, ut ait S. Dionys. Unde & Osee cap. 9. 10. *Facti sunt*, ait, *abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.*

Est metaphora, vel allegoria. Lex vetus est quasi arbor vetus, lex nova & crux quasi arbor nova; ab illa præcisi sumus, ut huic inseri, novam ab ea gratiæ vitam sugeremus. Sic Rom. 6. dixit nos complantatos, consepultos, concrucifixos, commortuos, conresurgentes Christo, ut ibi dixi. Unde clarius ad verbum vertas ex Græco, Χριστῷ συνεσταύρωμαι, Christo concrucifixus sum, quasi arbori crucis Christi insertus & complantatus, ut communem arboris succum & vitam hauriam, gratiam videlicet & charitatem. Hinc S. Ignatius epist. ad Rom. Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται, *amor*, inquit, *meus crucifixus est*, Christus scilicet, qui est amor meus, vita mea, anima mea, ita nimirum, ut cum Christo simul quasi amor meus, anima mea, ipseque ego totus crucifixus sim.

Amor meus crucifixus est *ait S. Ignatius.*

A Nota hìc amoris & charitatis proprietates. Prima est, quam tradit S. Dionys. de Divin. nomin. cap. 4. *Amor*, inquit, *est virtus faciens unionem.* Hanc significat Apostolus hìc cùm ait: *Christo confixus sum cruci.* q. d. Unitus sum & quasi unus cum Christo crucifixo.

Charitatis & amoris proprietates quatuor.

Secunda proprietas amoris est, mutua inhæsio, qua se mutuò amant & redamant Deus & homo, sibique vicissim bona volunt & procurant, ut dicant cum sponsa in Cant. *Dilectus meus mihi, & ego illi.* Hanc significat hìc Paulus, cùm ait se in Christo, & Christum in se vivere.

Tertia charitatis proprietas est, cogitare assiduè, & in oculis mentis habere Christum & Deum: est enim amor nexus animorum, jam nectere non potest animos, si non jungat cogitationes. Hanc significat Paulus per verba *vivo & vivit*, utique vita rationali memoriæ, intellectus & voluntatis.

Quarta est, ecstasis. *Ecstasin*, inquit Dionys. loco citato, *facit divinus amor, amatores suo statu dimovens, & sui juris esse non sinit, sed in ea quæ amant penitus transfert. Idcirco & Paulus ille magnus, cùm divino amore flagraret, excessivo*
B *illius virtutis particeps factus, Vivo, inquit, jam non ego, vivit verò in me Christus; tanquam verus amator, mentis excessum patiens. Audebimus & id loqui, quòd ipse quoque actor omnium pro amatoria bonitatis magnitudine extra se fit, ad omnia quæ sunt pertingendo multiplicis providentiæ ratione.* Nimirum ecstaticus amor rapuit Deum, tum ut se suaque bona communicaret creaturis per creationem, tum potiùs ut suam Verbi hypostasin communicaret humanæ creaturæ quam assumpsit per incarnationem: *exinanivit* enim *semetipsum pro nobis formam servi accipiens in similitudinem hominum factus, & habitu inventus ut homo.* Ecstasis ergo Verbum transformavit in hominem, eumque crucifixum, ac habentem speciem peccatoris, quia nos peccatores eramus, reique mortis & crucis: nostram enim formam, excepto peccato, quoad omnia Christus assumpsit ex ingenti & ecstatico nostri amore.

Exstasis amoris Verbum transformavit in hominem.

Hæc ecstasis amoris Pauli cor in cor Christi dilatando transmutavit, & Paulum in Christum quasi transformavit: perinde ut de Catharina Senensi legimus, eam ex
C vehementia amoris Christi ab eo flagitasse, ut cor suum, proprio sublato, ei communicaret: Christumque ei annuentem cor exemisse, novumque Christiforme ei indidisse. Hoc est quod ait S. Chrysost. hom. 33. in epist. ad Roman. in morali, ubi citans hæc verba Pauli, *Vivo jam non ego, vivit verò in me Christus*, subdit: *Cor itaque Christi erat cor Pauli, tabulaq; Spiritus sancti, atque charitatis volumen.* Unde idem paulò superius cor Pauli vocat *cor orbis*; datque rationem: *Cor enim istud adeò fuit latum, ut in se susceperit & integras urbes, & populos, & gentes. Cor enim meum, inquit, dilatatum est. Verumtamen ut ut latum fuerit, tamen sæpè occupavit & pressa illud, quæ ipsum dilatabat dilectio. Ex multa quippe tribulatione, inquit, & anxietate cordis scripsi vobis. Et dissolutum etiam vellem videre cor illud, erga unumquemque pereuntium accensum & ignitum, secundò parturiens filiorum abortus, cor Deum videns, cælis ipsis sublimius, orbe latius, radiis solaribus exhilaratius, igne ferventius, adamante solidius, fluvios emittens aquæ vivæ, ubi erat fons exiliens, & irrigans non terræ superficiem, sed animas hominum.*

D Hanc Christi ecstasim Sancti in Christi amorem abrepti perienserunt. S. Dominicus in Missa Christi corpus elevans in altum sublatus est, & ab igne quo intus ardebat, corpus ejus subvectum velut in ignem conversum, terram deserens in cælum ferebatur, ut Christo amori suo jungeretur & immergeretur. S. Franciscus ab illo Seraph, qui sibi in nocte apparuerat, mirabilem in mente, ut ait S. Bonavent. recepit ardorem, & in carne non minùs mirabilem admisit effigiem, ut jam non tam terrestris homo quàm cælestis Seraph, & imago crucifixi crederetur, cùm quinque Salvatoris vulnera, quasi totus in Christum transformatus, & quinque ignis charitatis Christi ustiones de monte detulit, toti mundo prodigium & portentum factus.

Sancti ecstatici.

Audi & Gregor. Nyssen. hom. 15. in Cant. *Mihi vita Christus est: Hisce verbis*, ait, *tantùm non clamat Apostolus, nullam in se affectionem humanam vivere, non fastum, non timiditatem, non voluptatem, non dolorem, non iram, non metum, non audaciam, non injuriarum memoriam, non invidiam,*

diam, non vindictæ, avaritiæ, honoris aut gloriæ cupidinem, sed A *his omnibus abrasis, solus (inquit) ille mihi superest, qui nihil est horum, qui est ipsa sanctificatio, & puritas, & immortalitas, & lumen & veritas, qui pascitur inter lilia in splendoribus Sanctorum.*

Ita in cruce Christi gloriabatur, eamque ambiebat S. Andreas Apostolus. Dum enim crucem prædicat, ad crucem ab Ægea Proconsule Achajæ damnatus, accedens ad crucem sibi paratam exclamavit, & dixit: *O bona crux diu desiderata, sollicitè amata, sine intermissione quæsita, & aliquando concupienti animo præparata, securus & gaudens venio ad te: & tu exultans suscipias me discipulum ejus, qui pependit in te magister meus; ut per te me recipiat, qui per te me redemit.* Cruce ita salutata, & oratione facta, expoliavit se vestibus, easque tradidit carnificibus: qui accedentes, levaverunt eum in crucem, & extendentes funibus totum corpus ejus (quasi in eculeo] suspenderunt. In qua cruce suspensus populum docens biduo supervixit: & rogato Domino, ne eum sineret de cruce deponi, circumdatus magno splendore de cælo, abscedente postmodum lumine, emisit spiritum. Ita habent Acta ejus fidelissima.

Christi cruci confixi mente & corpore.

Ita S. Petrus ad crucem à Nerone damnatus, petiit & impetravit, ne capite sursum ut Christus, sed deorsum inverso corpore suspenderetur.

Apud Hierapolim Asiæ civitatem, Claudio imperante, S. Philippus Apostolus Scythis fidem annuntiavit, multisque baptizatis, ab infidelibus tandem crucifixus, & lapidibus obrutus, felici martyrio mortem obiit. Ita Eusebius, & ex eo Baron. anno Christi 54.

In majori Armenia sub Astyage rege S. Bartholomæus Apostolus, per Lycaoniam verbo Dei disseminato, templo Astaroth in inferiore India vero Deo dicato, & rege Polemio cum universa regia civitate baptizato, paucis post diebus comprehensus fustibus primùm cæsus, deinde cruci suffixus, è vivo corpore detracta pelle, die vigesimaquarta sequenti, abscisso capite, extinctus est.

Romæ Decio & Valeriano Imp. S. Sixtus Papa in Tullianum carcerem conjectus, deinde cruci affixus est, teste Prudentio περὶ στεφάνων in hymno 2. de S. Laurentio, ubi sic ait:

Fore hoc sacerdos dixerat, jam Sixtus affixus cruci,
Laurentium flentem videns crucis sub ipso stipite:
Desiste discessu meo fletum dolenter fundere.
Præcedo frater, tu quoque post hoc sequeris triduum.

Parisiis sub Adriano Imp. S. Dionysius Areopagita, flagellis primùm contusus, deinde igni ferisque objectus non læditur, mox in crucem tollitur, è qua sublatus & cæsus iterum, amputatum caput suum ad duo millia passuum propriis manibus gestavit. Ita Baron. in Martyrol. 9. Octobris.

S. Calliopius, pius adolescens ad convivium in deorum celebritatem paratum invitatus, respondit: *Christianus sum, & Christum jejuniis celebro, nec quæ sunt flagitiosis atque impuris idolis immolata, licet in os eorum qui Christum colunt, ingredi.* Quod cùm audisset Præses, jussit eum immaniter cædi: & tandem dixit post multa verbera & increpationes. Nunc saltem ab insania discede, & Imperatorum decretis obtemperans, diis sacrifica, ut vivas: alioquin ut magister tuus, suffigeris in crucem. *Admiror,* inquit Calliopius, *impudentiam tuam, qui cùm sæpè ex me audieris Christianum me esse, & Christianum esse moriturum, & in Christo victurum, tam impudenter pergis veritatem oppugnare. Festino eamdem, quam magister meus pertulit, mortem oppetere.* Hæc cùm ille dixisset, Præfectus ex responsis Martyris animadvertens eum à proposito deduci non posse, sententiam tulit, ut quinta sabbatorum paschæ in crucem ageretur. Quod mater ejus intelligens, quinque nummos ministris dedit, ut eum contraria ratione, quàm Christus Dominus crucifixus fuit, affigerent cruci. Quinto igitur sabbatorum pronus in caput crucifixus est, & die parasceves animam egit. Et vox de cælo audita est, ita sonans: *Veni civis Christi, & coheres sanctorum angelorum.* Ita habet ejus Vita apud Surium 7. Aprilis.

Mirus verò fuit S. Wernheri pueri crucis amor, & in ea martyrium: hic enim confessus, & communione sacra percepta, furtim captus à Judæis, in die parasceves instar Christi, in ejus odium, ab eis ad columnam ligneam suspensus, acriter flagellatus, cultro per totius corporis, venas barbara immanitate incisus, forficibus quoque summo cruciatu in pedibus, manibus, collo & capite infectus fuit, ut omnem sanguinem exprimerent, ita ut totus vulneribus confectus videretur. Mansit autem sanctus puer ita triduo ad columnam suspensus, donec sanguis fluere desineret. Hos cruciatus tolerans summa patientia; in laudibus, Dei spiritum Christo crucifixo reddidit. Ita habet ejus Vita apud Surium 2. Aprilis. Similia de pueris à Judæis crucifigi solitis scribit Socrates B lib. 7. Histor. c. 16.

Ado in Martyr. 22. Maii, & ex eo Baron. anno Christi 440. narrat simile de Julia ancilla sancta, hæc capta fuit à Felice principe, cumque ei Felix blanditiis non posset suadere, ut idolis sacrificaret, præcepit eam alapis cædi, deinde crinibus torqueri, flagellari, & tandem crucifigi, & sic in cruce sanctum efflavit spiritum, de cujus ore columba exivit & in cælum evolavit. *Mulierem fortem quis inveniet? procul & de ultimis finibus pretium ejus.*

Nuper in Japone à Taicosama rege sex Fratres Franciscani, tres è nostra Societate, septemdecim laici Japones, inter quos erat Aloysius puer annorum duodecim, & Antonius annorum tredecim, singuli singulis crucibus affixi, mucrone dextero latere transverberati, hilares & exultantes martyrii agonem peregerunt.

QUI DILEXIT ME, ET TRADIDIT SEMETIPSUM PRO ME) Non *se & me*, non nos, vel nobis: ita enim loquitur, Primò, ex vehementia & deliciis amoris. Secundò, quia præ omnibus judicabat se peccatis obnoxium ac mortis Christi reum. Tertiò, ut Chrysost. quia quisque Christo pro sua passione ac morte gratias eas agere de- C bet, ac si pro se solo passus fuisset, quia singulis tantum profuit quantum omnibus, & pro uno solo redimendo æquè mori debuisset Christus, *Beatus multumque felix*, ait Hieronymus, *qui vivente in se Christo per singulas cogitationes & opera potest dicere: In fide vivo filii Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.* Christus se totum tibi, tu te totum da, imò redde Christo. — Vers. 20.

Vehementia & deliciæ divini erga nos amoris.

NON ABJICIO GRATIAM CHRISTI] ἐκ ἀθετῶ, *non rejicio*, non repello, non aspernor; Ambros. *non sum ingratus gratiæ Dei*, August. *non irritam facio gratiam Dei*, ut faciunt illi, qui volunt statuere legem & justitiam ex lege, ait Hieron. ut & illi, inquit, qui post baptismum peccatis sordidantur. Sed hoc morale est, prius verò litterale, & ex mente Apostoli. — Vers. 21.

SI ENIM PER LEGEM JUSTITIA, ERGO GRATIS CHRISTUS MORTUUS EST) quia mortuus est Christus ad justitiam suæ mortis pretio nobis comparandam, hoc autem pretium frustra dedit, frustra impendit, si ex lege eamdem justitiam habere poteramus. Est argumentum tertium ab impossibili, q. d. Nemo tam D vecors est, ut dicat Christum frustra tot & tanta passum, ac mortuum: atqui hæc omnia passus, & mortuus est pro justitia nobis promerenda: ergo hæc justitia non contingit nobis à Moyse, sed à Christo; non ex lege, sed ex fide.

Tertium argumentum pro legis abolitione.

CAPUT

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit probare quinque rationibus, nos justificari non per legem & opera legis, sed per fidem Christi.

Primo petitur ab experientia v. 2. quia scilicet experti erant Galatæ se non in circumcisione, sed in baptismo Spiritum sanctum ejusq; dona accepisse.

Secundò, v. 6. ab exemplo Abrahæ, qui justificatus est, quia credidit Deo, id est, ex fide.

Tertiò, v. 10. quia qui sub lege sunt, sunt sub maledicto, quod lex omnibus sui prævaricatoribus intentat, à quo Christus nos liberavit factus pro nobis maledictum.

Quarto, v. 11. ex Habacuc, qui dicit, Iustus ex fide vivit.

Quinto, v. 16. quia Abrahæ & posteris ejus promissa est benedictio, id est justitia & salus ergo ex promissione, quam fide apprehendimus, non autem ex lege justificamur: lex enim, ut ait v. 24. tantùm data fuit ad hoc, ut quasi pædagogus Iudæos duceret ad Christum, ut ex fide Christi justificarentur, Christumq; induerent, & unum cum eo omnes fierent.

1. O Insensati Galatæ, quis vos fascinavit non obedire veritati, ante quorum oculos Jesus Christus
præscriptus est, in vobis crucifixus? 2. Hoc solum à vobis volo discere: Ex operibus legis
Spiritum accepistis, an ex auditu fidei? 3. Sic stulti estis, ut, cùm spiritu cœperitis, nunc carne
consumemini? 4. Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa. 5. Qui ergo tribuit vobis Spiri-
tum, & operatur virtutes in vobis? ex operibus legis, an ex auditu fidei? 6. Sicut scriptum est:
Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad justitiam. 7. Cognoscite ergo, quia qui ex fide
sunt, ii sunt filii Abrahæ. 8. Providens autem Scriptura, quia ex fide justificat Gentes Deus, præ-
nuntiavit Abrahæ: Quia benedicentur in te omnes Gentes. 9. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur
cum fideli Abraham. 10. Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est
enim, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut fa-
ciat ea. 11. Quoniam autem in lege nemo justificatur apud Deum, manifestum est: quia justus ex fi-
de vivit. 12. Lex autem non est ex fide, sed, Qui fecerit ea, vivet in illis. 13. Christus nos re-
demit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui
pendet in ligno, 14. Ut in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Jesu, ut pollicitationem Spi-
ritus accipiamus per fidem. 15. Fratres (secundùm hominem dico) tamen hominis confirmatum testa-
mentum nemo spernit, aut superordinat. 16. Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini ejus. Non
dicit: Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in uno: Et semini tuo, qui est Christus. 17. Hoc
autem dico, testamentum confirmatum à Deo: quæ post quadringentos & triginta annos facta est lex,
non irritum facit ad evacuandam promissionem. 18. Nam si ex lege hereditas, jam non ex promissio-
ne. Abrahæ autem per repromissionem donavit Deus. 19. Quid igitur lex? Propter transgressiones
posita est, donec veniret semen, cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. 20. Me-
diator autem unius non est: Deus autem unus est. 21. Lex ergo adversus promissa Dei? Absit. Si
enim data esset lex, quæ posset vivificare, verè ex lege esset justitia. 22. Sed conclusit Scriptura om-
nia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus. 23. Prius autem quàm veniret
fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem, quæ revelanda erat. 24. Itaque lex pædago-
gus noster fuit in Christo, ut ex fide justificemur. 25. At ubi venit fides, jam non sumus sub pæda-
gogo. 26. Omnes enim filii Dei estis per fidem, quæ est in Christo Jesu. 27. Quicumque enim in
Christo baptizati estis, Christum induistis. 28. Non est Judæus, neque Græcus: non est servus,
neque liber: non est masculus, neque femina. Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu. 29. Si
autem vos Christi: ergo semen Abrahæ estis, secundùm promissionem heredes.

VERS. 1.

Variarum gentium vitia & proprietates.

A O INSENSATI) Græcè ὦ ἀνόητοι, *ò stulti*. Ita August. Syrus [Syriac] *chasere reiana*! id est destituti mente! *Quæque provincia*, ait Hieron. *suas habet proprietates; Cretenses mendaces notat Epimenides; mannos Mauros, feroces Dalmatas Latinus pulsat historicus; timidos Phryges omnes Poetæ lacerant. Græcis*, inquit Tullius pro Flacco, *ingenita inest levitas, & erudita vanitas: in hunc modum arbitror Apostolum Galatas regionis suæ proprietate pulsasse, quòd vitio gentis indociles sint, vecordes, & ad sapientiam tardiores*. Idem Hieron. proœmio lib. 2. comment. in epist. ad Galat. *Sic*, inquit, *& Hilarius Latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipse, & Pictavis genitus in hymnorum carmine Gallos indociles vocat* (sui scilicet ævi, cùm plerique adhuc infideles essent, indeque barbari.) Et infrà: *Scit mecum qui vidit Ancyram Galatiæ metropolim, quòd nunc usque schismatibus dilacerata sit. Omitto Cataphrygas, Ophitas, Borboritas & Manichæos. Quis unquam Passalorincitas, & Ascodrobos, & Artotyritas, & cætera magis portenta, quàm nomina in aliqua parte Romani orbis audivit? Antiquæ stultitiæ usque hodie manent vestigia*. Ita Hieron. quibus verbis Galatas stolidos fuisse probat, ex eo, quòd tot stolidas invenerint vel admiserint hæreses.

Nota. Est hoc convicium Apostoli non indignationis, sed charitatis, contumelia scilicet materialis, non formalis, quia non conviciandi animo prolata, sed ex amore & zelo, ut duros Galatas feriat, molliat, corrigat. Ita Gregor. 3. p. Pastoral. c. 8. *Sic enim parentes, qui filios verberibus castigant, multò magis verbis eosdem castigare possunt, & convicio, eorum vitium quasi mordaci tale inurere*. Sic Christus Matth. 22. 18. Scribas vocat *hypocritas*. Sic Paulus Elymam vocat *filium diaboli*, Actor. 13. 10.

Superioribus licet subditos verbis mordacibus castigare.

Nota Secundò. Convicium hoc emollit, cùm dicit: *Quis vos fascinavit*. q. d. Vestram cæcitatem non tam vestræ dementiæ, quàm fascino Judæorum tribuo.

QVIS VOS FASCINAVIT?) Græcum ἐβάσκανεν, significat Primò, invidere, q. d. Quis Judæus vobis invidit Evangelii libertatem. Ita Theophyl. & Anselm. Se-
B cundò, significat fascinare, incantare, & perstringere oculos, ut putes te videre, quod revera non vides, vel

ut

Fascinatio quid & quomodo fiat.

ut non videas quæ coram te sunt, quæque alii vident. Id apertiùs huic loco convenit. Unde sequitur: *Ante quorum oculos præscriptus est Christus*; oculis enim maximè teneris fascinum hoc imponi per oculos & intuitum fascinantis solebat, indeque Græci βασκαίνειν, dictum putant παρὰ τὸ φάεσι καίνειν, quòd oculis, & per oculos noceat. Unde Virgilius.

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

q. d. Quis oculus nequam & invidus vos in fide Christi teneros & novellos, ò Galatæ, in hanc fraudem, cæcitatem, & errorem judaismi induxit? ita Hieron. & Anselm. *Dicitur enim fascinum*, ait Hieron. *propriè infantibus nocere, & ætati parvulæ, & his qui firmo necdum vestig.o figunt gradum*. Ait ergo Paulus: Quis vos, ò Galatæ, fascinavit, ut clarissimam Evangelii lucem ante oculos vestros radiantem non videatis? unde subdit.

Ante quorum oculos Jesus Christus præscriptus est in vobis crucifixus) S. Anselm. & alii legunt *proscriptus*, id est exheredatus, &, ut Ambrosius, *spoliatus* & condemnatus, q. d. Vos Christum Ecclesia vestra quasi sua hereditate privastis & expulistis: sed corrige cum Roman. *præscriptus*.

Præscriptio quid in Jure.

Quod Primò, S. August. inquit Erasmus, accipit de præscriptione juris, qua bona per possessionem certi temporis, putà triennii in mobilibus, decennii in immobilibus à possessore præscribuntur, & in ejus jus ac dominium transeunt; Christus ergo præscriptus est, id est, præscriptione legis veteris, quæ per tot centennos annos nomen veræ legis, veræque Dei Ecclesiæ possidens præscripsit. Christus exclusus est sua possessione, Ecclesia scilicet vestra, ò Galatæ, à Judaizantibus. Ita enim in Augustino toto hoc loco vult legi Erasmus, *præscriptus* pro *proscriptus*, sed fallitur: nam omnes codices, tàm Basileenses, quàm Lovanienses correctissimi hoc loco August. habent *proscriptus*, non *præscriptus*; sicque explicat Augustinus, cùm ait, *Judæis illam* (scilicet hæreditatem) *auferentibus eumque* (scilicet Christum) *expellentibus*: quod sanè non præscribentium, sed proscribentium est.

Quadruplex sensus horum. Christus præscriptus est in vobis.

Secundò, S. Hieron. *præscriptus*, id est, inquit: jam ante descripta sunt in Prophetis & Sacramentis legis veteris, ò Galatæ, passio, crux & mors Christi.

Tertiò & optimè, maximèque genuinè *præscriptus*, id est, præ oculis vestris scriptus, &, ut Syrus, pingendo depictus est (Græcum enim προγράφειν commune est scripturæ & picturæ) in vobis, id est ante vos; in oculis vestris, Christus crucifixus]. Est hyperbaton: sic enim verba ordinanda sunt, *Ante quorum oculos Christus in vobis est præscriptus crucifixus*. q. d. Christus velut depictus in cruce pendens vobis exhibitus est: neque enim verè apud Galatas fuit Christus crucifixus, sed illis per prædicationem & fidem repræsentatus est crucifixus. τὸ enim *crucifixus*, idem est quod *ut crucifixus*: subauditur enim vocula similitudinis *ut* vel *sicut*, more Hebræorum.

Ubi Nota, τὸ *in vobis* per pleonasmum Hebraicum, quo antecedens cum relativo repetitur, interjici: idem est enim οἷς κατ' ὀφθαλμούς, id est, *quibus coram oculis*, & ἐν ὑμῖν, *in vobis*. Unde clariùs illud omittens Syrus, ita vertit: *ecce quasi pingendo depictus fuerat coram oculis vestris Jesua Meschicha crucifixus*: nam multa alia interjicit & trajicit sæpè Apostolus, ut dixi cap. 38.

Christus quomodo nobis scriptus & depictus.

Sensus ergo est, quasi dicat. Licet Christus Hierosolymæ crucifixus sit, tamen per prædicationem meam quasi vivam & expressam imaginem depicta vobis est, ò Galatæ, passio, vita & crux Christi, ut in illa prædicatione mea per fidem Christum crucifixum in vobis quasi præsentem ante oculos vestros intuiti sitis: ita ut fidei oculis videritis exactiùs crucem Christi, quàm ipsi Judæi, qui Hierosolymæ cruci astiterunt, Christumque in ea pendentem conspexerunt, inquit Theophylus, & Chrysostomus, quasi dicat. Qui potuerunt oculi vestri fascinari, quibus ad vivum prædicatione mea depinxi, & repræsentavi Christum crucifixum?

Potest Quartò, accipi planè ut verba sonant, idque efficaciùs, quasi dicat. Nuper vestra hac ætate, quasi ante oculos vestros, ac fortè aliquibus vestrum Hierosolymæ præsentibus & spectantibus Christus descriptus & depictus est, cum scilicet in vobis, id est, vestra ætate, vestro tempore & sæculo, vel in vobis, id est, in vicinia vestra, scilicet in Judæa, pene inter vos, & ante oculos vestros est

A crucifixus, in cruce enim Christus clavis, spinis, flagellis, lancea, quasi calamis, sanguine, quasi attramento descriptus & depictus est, quasi victima mactata pro peccatis nostris, ut ab eis justificaremur, id est, depictus est quasi Redemptor, Justificator, Propitiator, & Salvator noster, quasi dicat. Fieri ne potest vestros sic oculos fascinari, ut Christum Redemptorem vestrum penè adhuc ante oculos vestros pendentem non intueamini, ut tam vivi recentisque beneficii, redemptionis inquam, vestræ obliviscamini? ut Christum non agnoscatis vivis adeò coloribus, imò sanguine proprio in cruce depictum? quomodo enim ita pingitur, nisi quia peccati expiator & justificator est peccatoris? ita Chrysost.

Hoc sensu Christus ipse crucifixus quasi imago vel liber proponitur, in quo sanguineis litteris descriptus & depictus est ipse Christus. Vis scire quis qualisve sit Christus? librum hunc lege, crucem inspice, in ea scriptum lege libri titulum: Jesus Nazarenus, id est Servator, vel Sanctificator & Consecrator, qui scilicet nos Deo consecravit, & sanctificavit; Rex Judæorum. Leges, *Christus factus est pro nobis peccatum, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso*: solus enim

B ipse peccatum nostrum in se suscepit & expiavit; quid enim est peccatum, nisi christicidium, nisi deicidium? Leges quoque in libro hoc, in Christi inquam vulnere, vibice, livore: Amor, amor, amor tui, ò homo, ita me pinxit, ita me rubricavit, ita me figuravit. Cernis ut in toto corpore scriptus, imò sculptus, amor? Hic denique liber omnem Christi sapientiam, ipsumque Christianæ philosophiæ apicem legenti, & contemplanti demonstrabit.

Peccatum est christicidium & deicidium.

Ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei) *Spiritum*, id est, Spiritum Sanctum cum visibilibus suis donis linguarum, prophetiæ, & aliis, quæ olim in baptismo dabantur, quasi indices Spiritus Sancti, ejusque donorum invisibilium, scilicet gratiæ, charitatis, aliarumque virtutum, quas in baptismo infundit Spiritus Sanctus, quasi dicat. Unde, ò Galatæ, accepistis spiritum gratiæ, justitiæ, & donorum Spiritus Sancti? clarum est, quod non ex circumcisione, & operibus legis, sed ex auditu fidei, putà in baptismo Christi, non

C antè.

Ex auditu fidei) id est, ex prædicatione fidei, quam audistis, vel ex auditu, quo fidem audistis, eique obedistis: auditus enim & activè & passivè sumi potest hic, uti & Isaiæ 53. 1. vide cap. 30.

Ut cum spiritu coeperitis) cum spirituali Christi doctrina, baptismo, Sacramentis, spiritualibus gratiis ab eo acceptis, spirituali vita & conversatione coeperitis vivere; carne, id est circumcisione, & aliis carnalibus legis cæremoniis, consummemini) Alii, *carne*, inquiunt; id est, carnalibus vitiis, gulæ, libidinis: sed hoc est præter scopum & mentem Apostoli. Unde Sanctus Bernardus serm. 33. in Cantic. hæc explicat, vel potiùs applicat iis, qui indiscreto fervore per nimias orationes, pœnitentias, labores &c. ita vires exhauriunt, ut fiant inutiles: hi enim postea fiunt ignavi, & carne consummantur, dum toti student valetudini; itaque fiunt sensuales & carnales, vide de carne dicta 1. Corint. 3. 2.

Vers. 3. *Per spiritū hic doctrina Christi, per carnem circumcisio intelligitur.*

D Consummemini) Græca ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, *qui cœpistis spiritu, carne consummamini*, Syrus, *absolvitis* q. de Carne finitis, & in eam definitis. Notat Theophilatus non dici activè consumetis, perficiatis, sed passivè *consummemini*, perficiamini, ut innuat quod brutorum instar paterentur se concidi & circumcidi à Judaizantibus. Secundò, non dicit τελεῖσθε, idest *consummamini*, sed ἐπιτελεῖσθε, id est, *post consummamini*, q. d. Post consummationem à Christo acceptam, aliam ex veteri lege, quasi quintam in curru rotam, vultis superinducere, ita Chrysost.

Tanta passi estis, scilicet ab infidelibus propter Christi fidem sine causa) id est frustra, si videlicet ab illa ad Mosen transeatis. Vers. 4.

Si tamen sine causa) Id est, si tamen frustra; supple, quòd erit nisi resipiscatis, q.d. Hortor ergo ut resipiscatis, & in Christi fide persistatis, ita Hieronymus.

Qui ergo tribuit, ὁ ἐπιχορηγῶν, qui (scilicet Deus vel Christus) *subministrat*, suggerit, &, ut Syrus, *indit*, & operatur) ἐνεργῶν, qui inoperatur per Vers. 5.

intimam & divinam suam energiam, vim & potentiam. Vide dicta 1. Cor. 12. 6.

VIRTUTES) miracula. Supple: facitne ea ex lege, an ex fide? q. d. Clarum est, & experientia scitis, quòd non ex lege, sed ex fide, id est, per fidem Christi; Unde subdit:

VERS. 6. SICUT SCRIPTUM EST: ABRAHAM CREDIDIT DEO, ET REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM] Est secundum argumentum petitum ab exemplo Abrahæ, quo probat nos non justificari ex lege, sed ex fide; non à Mose, sed à Christo. q. d. Abraham incircumcisus, & ante legem accepit Spiritum, & justificatus est non ex operibus legis, quæ necdum erat, sed ex fide Christi venturi: ita & vos ex Christi fide justificamini. ita Anselm.

REPUTATUM EST ILLI AD JUSTITIAM] id est, inde justificatus est. Vide de hac phrasi, deque ipsa Abrahæ justificatione, dicta ad Rom. 4. 3.

VERS. 7. ERGO QUI EX FIDE SUNT, græcismus, id est, fideles Abrahæ fidem imitantes, II SUNT FILII ABRAHÆ) spirituales scilicet, non per generationem, sed per imitationem, ac consequenter ad eos pertinet benedictio, justitia & salus Abrahæ promissa. Ita Hieron.

VERS. 8. PROVIDENS SCRIPTURA] longè antè prospiciens, hoc enim est Græcum προϊδοῦσα.

PRÆNUNTIAVIT ABRAHAE] προευηγγελίσατο, *prævangelizavit*, lætissimum ei tulit nuntium hoc de futura posterorum ejus, id est fidelium, benedictione per Christi fidem. q. d. Ergo non est novum Evangelium de Christo, fide, justitia fidei, sed Abrahæ tempore notum.

QUIA (quòd) BENEDICENTUR IN TE OMNES GENTES] Notat. Cajet. Genes. 12. Deum, cùm Abrahamum evocaret, ut egrederetur de terra sua, scilicet Chaldæa, & de cognatione sua, veniretque in terram, quam illi monstraturus erat, septem Abrahamo benedictiones, sive bona ingentia promisisse. Septenarius autem symbolum est universitatis, id est omnium bonorum.

Septem Abrahamo benedictiones promissæ.

Primum, quod promisit, fuit principatus, seu paternitas magnæ gentis; cùm ait, *Faciamque te in gentem magnam*. Secundum e frugum opumque copia, cùm ait, *Et benedicam tibi*, Tertium, nominis celebritas & gloria, cum ait, *Et magnificabo nomen tuum*. Quarto, complexio omnium benedictionum & bonorum. cum ait. *Erisq; benedictio*. Ubi hebraicè est והיה ברכה *tibi beracha*, sis benedictio, id est, ita plenè per omnia sis benedictus, ut ipsa videaris esse benedictio, utque homines cuipiam benedicere volentes te in exemplum statuant, dicentes: Fiat tibi, benedicat tibi Deus, sicut fecit & benedixit Abrahæ: quemadmodum inaugurando Cæsari acclamabant, Sit Augusto felicior, sit Trajano melior. Quintum, quòd non solùm tibi, ô Abraham, sed & amicis tuis benefaciam, inquit Dominus, cùm ait, *Benedicam benedicentibus tibi*. Sextum, quod inimicos tuos, tuasque injurias ulciscar, cùm ait, *Maledicam maledicentibus tibi*. Hæc sex ferè corporalia sunt & temporalia. Septimum verò ac præcipuum, spiritale est & æternum, cùm ait, *In te benedicentur universæ cognationes terræ*.

Pro quo Nota. *In te*, id est, in semine tuo, ut exponitur Genes. 22. 17. hoc est, in Christo, qui ex Abraham natus est, ut hic exponit Apostolus v. 16. q. d. Per Christum filium tuum, perque fidem in Christum omnes gentes benedicentur; id est justificabuntur, fientque amici & filii Dei, ac consequenter heredes regni Dei, ut aliquando audiant: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*. Est ergo quòd gaudeas Abraham; quia per Christum filium tuum pater eris omnium credentium, justorum, & electorum. Ita Hieron Anselm & alii.

Posset Secundò, etiam sic accipi: *in te*, id est, instar tui, ad tui imitationem & exemplum, q. d. Sicut tu per fidem, ita & omnes Gentes per fidem, non per opera legis, *benedicentur*, id est justificabuntur. Hebræi enim literam ב *bet*, id est *in*, sæpè sumunt pro affini servili litera כ *caph*, quæ est nota similitudinis & comparationis, ita Chrys. st. August. Theoph. Oecum. S. Thom.

Dicere Dei idem est quod facere, & benefacere.

Adverte hic. Sicut dicere Dei, utpote efficax idem est, quod facere (*ipse enim dixit, & facta sunt:*) ita benedicere Dei, idem est, quod benefacere, & bona largiri, quæ quo majora sunt, eo major est benedictio. Jam quia maximum bonum est gratia & justitia, per quam sumus divinæ consortes naturæ, amici, filii, heredesque Dei & gloriæ cælestis; hinc benedictio absolutè posita eamdem per antonomasiam significat. Hæc ergo Abrahæ benedictio propriè hanc Abrahæ justificationem significat, ac posteriorum ejus, hoc est, fidelium, qui per Christum renati Abrahæ fidem imitantur. Unde rectè explicant Patres: *benedicentur*, id est, inquiunt, justificabuntur, benedictionem, id est justitiam, assequentur; nec enim majus bonum benedictionemve Deus nobis donare potest, quàm suam justitiam, amicitiam, filiationem.

Denique hinc patet, non benè Pagninum vertisse, *In te benedicent se omnes gentes*, dicendo scilicet: Utinam sim tam felix & benedictus, quàm Abraham fuit. Hebræum enim נברכו *nibrechu*, purè passivum est, conjugationis scilicet passivæ *niphal*, proprieque significat *benedicentur*; non ergo significat actionem reflexam agentis in seipsum, scilicet, *benedicent se*: hæc enim significatur ultima conjugatione *hitpael*. Rursum versionem ac sensum Pagnini planè hic excludit versio ac sensus S. Pauli.

IGITUR QUI EX FIDE SUNT BENEDICENTUR CUM FIDELI ABRAHAM] Infert hanc conclusionem ex antecedente præmisso v. præced. q. d. A Deo prædictum & promissum est Abrahæ; *In te*, id est in semine tuo, scilicet Christo, id est, per Christum. ac Christi merita, *omnes Gentes*; quæ illi credent & obedient, hæc Christi fide & obedientia, *benedicentur*, hoc est, justificabuntur; igitur verè hæc eis benedictio & justitia obveniet. Probatur consequentia: quia Dei prædictio ac promissio falli aut fallere non potest. Ex secundo sensu jam dicto v. 8. simile est argumentum: Prædictum & promissum est Abrahæ, *In te*, id est instar tui, *benedicentur omnes Gentes*: atqui tu ô Abraham ex fide justificatus es, ut v. 6. probavi ex verbis Geneseos c. 15. ergo & Gentes per fidem justificabuntur, ac consequenter, qui ex fide sunt, id est fideles, *benedicentur*, hoc est justificabuntur, *cum fideli Abraham*. Hunc secundum sensum magis innuit τὸ *cum fideli Abraham*. q. d. Instar fidelis Abrahæ Gentes per fidem æquè ipsæ justificabuntur. VERS. 9.

Duplex hujus loci sensus.

Nota rursum græcismum: *Qui ex fide sunt*, hoc est fideles; sic *qui ex circumcisione sunt*, id est, Judæi circumcisionis legisque veteris sectatores. Eosdem v. seq. vocat eos *qui sunt ex operibus legis*, hoc est, qui opera legis sectantur, iis nituntur, ex iis sperant & arrogant sibi justitiam. Secundò, pro *benedicentur*, græcè est εὐλογοῦνται, id est *benedicuntur*, in præsenti.

QUICUMQUE EX OPERIBUS LEGIS SUNT, SUB MALEDICTO SUNT] Quæsivit v. 5. unde justitia obtingat, an ex lege, an ex fide? tacitè respondit ex fide, idque huc usque probavit exemplo Abrahæ: jam idem probat Tertiò, alteram adversamque partem destruendo, videlicet quòd non ex lege: *Quia*, inquit, *quicumque ex operibus legis sunt* (id est qui iis nituntur, fidunt, justificari volunt,) *sub maledicto sunt*, hoc est maledictioni & execrationi, putà æternæ damnationi, sunt obnoxii: ergo lex non benedictionem, sed maledictionem adfert. VERS. 10

Antecedens probat hoc syllogismo, Quicumque non facit totam legem, est maledictus à lege, atqui nemo sine fide & gratia Christi facit totam legem, uti suppono, tamquam vobis experientia notum: (scitis enim legem sine gratia impleri non posse, & legem non dare gratiam, sed Christum, legemque tantùm docere, minari & punire) ergo sine fide nemo est immunis à maledicto legis, quod lex sui violatoribus intentat, sed omnes maledicti sunt à lege: q. d. Ergo lex maledicit, sola fides benedicit.

Non à lege sed à Christo datur gratia: lex maledicit, fides benedicit.

Magis dialecticè, videlicet in prima figura in *barbara*, ita hoc argumentum dispones: Quicumque aliquam legem violat, est maledictus à lege; atqui omnes, qui sub lege sunt seclusi à fide & gratia Christi, legem violant: ergo omnes qui sub lege sunt, sunt ab ea maledicti. Majorem probat verbis sequentibus, sententia scilicet Deut. 27. 26. Minorem, ut dixi, supponit ut certam & notam; infert ergo conclusionem æquè certam & infallibilem. Ubi Nota, necessariò hanc minorem supplendam esse: si enim sola major ponatur, nihil concludet potuissentque dicere Galatis Judaizantes: Nos sumus tam sub benedictione quàm sub maledictione, sicut

enim

enim lex sui violatores maledicit, ita sui observatores benedicit, Deut. 28. 2. si ergo legem veterem servaveritis, eritis nobiscum benedicti: sed hoc necessariò minore jam dicta suppleta corruit.

SCRIPTUM EST ENIM: MALEDICTUS OMNIS QUI NON PERMANSERIT IN OMNIBUS, QUAE SCRIPTA SUNT IN LIBRO LEGIS] Aquila vertit, *maledictus, qui non statuerit*; Symmach. *qui non firmaverit*, Theodor. *qui non suscitaverit verba legis hujus, ut faciat ea*, id est, ut Syrus, qui ea non præstiterit. Septuag. non verbum, sed sensum reddunt: ὃς οὐκ ἐμμένει *qui non immanserit*, sed major vis est in Hebræo יקים *bekim*, id est, stare fecerit, qui enim firmiter & constanter per omnia legem observat, eam facto & exemplo quasi stabilit, statuit, erigit, firmat & sancit. Unde ut vim vocis exprimant Septuag. & Paulus, addunt τὸ *in omnibus* quòd non est in Hebræo. Hæc est major syllogismi suprà dicti.

Lex non est impossibilis, ut vult Calvinus.

Nota. Relinquit minorem ut experientia notam, non hanc, ut vult Calvinus: Atqui nemo potest facere legem; ergò lex impossibilis est, & omnes necessariò sunt sub legis maledicto: hoc enim impium est, sed istam: Atqui nemo sine fide & gratia Christi facit universam legem: ergo sine fide Christi, omnes sunt sub maledicto, ita Hieronimus. Sic enim lex non est impossibilis, & Deus non præcipit impossibilia; licet enim per naturæ legisque vires tota impleri non possit, potest tamen tota impleri per vires gratiæ, quam Deus credentibus & orantibus omnibus tam Judæis, quàm Gentibus per mediatorem Christum paratus est dare.

Leges quædam divinæ tantùm obligabãt sub veniali.

Nota Secundò, non omnes, qui aliquam legem violabant, fuisse maledictos: quædam enim leges etiamsi divinæ essent, & à Deo latæ, tamen ob materiæ parvitatem tantùm obligabant sub peccato veniali, ut lex vetans in nido capi matrem simul cum pullis. Deuter. 22. 6. & lex vetans vineam seri altero semine, ibid. v. 9. & lex vetans vestem ex lana linoque contextam, v. 11. Loquitur ergo lex Deuter. 27. quam citat hic Paulus, de legibus Decalogi, quæ graves sunt, ac de rebus magni momenti: ideoque obligant sub peccato mortali, quarum qui vel unam violat, maledictus est. Inspice citatum cap. 27. Deuter. ac ita esse videbis. Supponit Apostolus sine gratia Christi totum Decalogum à nemine impleri posse: ideoque concludit, omnes, qui sub lege sunt, esse ab ea maledictos.

VERS. 11. QUONIAM AUTEM] Est nova & quarta ratio, probans nos non ex lege, sed ex fide Christi justificari: conglomerat enim Apostolus rationes & Scripturæ loca, ut Galatis id persuadeat. Unde sicut v. 6. usus est argumento petito ab exemplo Abrahæ, & v. præced. idem probavit ex maledictione quam lex suis intentat Deuter. 27. ita hìc idem probat ex Habacuc. c. 2. 4. ubi dicitur: *Justus* non ex lege, sed *ex fide vivit*, quem locum explicavi Rom 1. v. 17.

VERS. 12. LEX AUTEM NON EST EX FIDE, lex non docet, non affert fidem & gratiam, qua legem impleamus, justificemur, justè, sanctè, ac beatè vivamus: sed (suple, tantùm de lege dicitur Ezech. 20. 11. Levit. 18. 9. QUI FECERIT EA (videlicet quæ lex jubet) VIVET IN ILLIS] id est, non punietur morte, quam lex transgressoribus intentat; sed donabitur vita & bonorum temporalium abundantia, quam lex sui observatoribus promittit. Idem dixit Rom. 10. 5. est enim hæc epist. ad Galatas epistolæ ad Rom. ut dixi, quasi compendium.

Antithesis fidei & legis.

Ubi Nota antithesin fidei & legis. De fide dicitur: quia justus, qua scilicet talis, ex ea vivet, puta vita justitiæ, gratiæ & gloriæ, quæ absoluta, perfecta & beata est vita. De lege verò non dicitur absolutè, quòd qui eam fecerit vivet, sed, *vivet in illis*, q. d. Vivet ea vita, iisque bonis, quæ præcepta legis suis promittunt, scilicet in abundantia frumenti, vini & olei.

VERS. 13 CHRISTUS FACTUS est PRO NOBIS MALEDICTUM] Græcè κατάρα, maledictio, execratio. Nota. Christus in se suaque persona benedictus, factus est maledictio, quatenus personam subiit peccatorum, quorum peccata & execrationes in se luendas & expiandas suscepit: non secùs ac si quis debitum tertii in se suscipiat, debitor fit & dicitur; sic & hìc Christus pro nobis fit & dicitur maledictum & peccatum, licet non tam propriè: nam debitum pecuniarium verè in alium transferri potest, peccatum verò in alium propriè transferri nequit, sed dicitur transcribi æstimatione & denominatione civili in eum, qui pœnam peccati subit. Est ergo catachresis, & metonymia.

Christus quomodo pro nobis factus maledictum & peccatum.

Quemadmodum ergo 2. Cor. 5. 21. Christus dicitur factus pro nobis *peccatum*, id est, hostia pro peccato, cui olim manuum impositione peccata omnia imponebantur: sic dicitur hic factus *maledictum pro nobis*, hoc est, maledictus, execrabilis: quia, ut Rupert. maledictiones humani generis Deus in Christum transposuit, ut videlicet pro nobis infame & execrabile crucis supplicium subiret, idque tum ad ostendendam peccati enormitatem, quamque peccatum sit res execranda, tum ad patientiæ omniumque virtutum exemplum, *Ut non solùm nullam mortem, sed etiam nullum mortis genus Christiana libertas, sicut Judaica servitus, formidaret*, ait S. August. l. contra Adimant. 21. & Tertull. l. de Patientia c. 8. *Dominus*, inquit, *ipse maledictus in lege est, & tamen solus est benedictus. Igitur Dominum servi consequamur, & maledicamur patienter, ut benedicti esse possimus.*

Locus Deuter. 21. explicatus & illustratus.

QUIA SCRIPTUM EST (Deut. 21. 23.) MALEDICTUS OMNIS QUI PENDET IN LIGNO] Deut. 21. 23. dicitur, *Maledictus à Deo est, qui pendet in ligno*, hebraicè קללת אלהים תלוי *Killat elohim talui*, id est, ut Aquila & Theodor. *maledictio Dei est suspensus*; Symmachus, *in blasphemiam Dei est suspensus*; Ebion hæresiarches semijudæus & semichristianus, ait Hieron. vertit, ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος, id est, *injuria*, sive *contumelia*, *Dei est*, *qui pendet*; alius vertit, λοιδορία, hoc est, *convicium Dei est suspensus*. Hebræa enim radix in *piel* scilicet קלל *Killel*, significat conviciari & blasphemare. Addit Hieron. *Dicebat Hebræus qui me docuit* (Barhanina nomine) *etiam sic posse verti, Contumeliosè Deus suspensus est*. Paulus omittit nomen Dei. Unde S. Hieron. putat Dei nomen in Deuter. olim non fuisse, sed postea ab aliquo Judæo insertum, ut infamiam nobis inureret, qui in Christum à Deo maledictum credimus. Sed hoc non videtur probabile: omnes enim codices Hebræi, Latini, Græci, & Septuag. (teste S. Hieron. quos sequi solet Paulus) habent in Deuter. nomen Dei, vel à Deo. Paulus ergo studio Dei nomen omisit propter Judæos; ac propter Galatas à Christo semiaversos, ne eos magis ab ipso averteret, si audirent eum à Deo fuisse maledictum.

Quatuor notabilia de supplicio crucis.

Nota Primò. Hinc & aliis locis, ut Num. 25. 4. Josue 8. v. 29. 2. Reg. 21. v. 9. patet Judæis, ut lapidatione, gladio, igne, ita & crucis pœna in plectendis sontibus uti potuisse, quod malè negarunt nonnulli.

Secundò. Pœna crucis utebantur in summis sceleribus puniendis, videlicet blasphemiæ, idololatriæ, tyrannidis, uti Christum quasi Judææ regnum affectantem crucifixerunt. Hinc præ aliis sontibus suspensi habebantur execrabiles, & maledicti à Deo & hominibus, ut hìc dicitur, eratque non solùm Romanis, sed & Judæis hac ex lege crux supplicium summè infame, ignominiosum & execrandum.

Hinc Tertiò Nota. Loco Deut. citato, ita de cruce & suspensis sancit Deus: *Quando*, inquit, *peccaverit homo quod morte plectendum est, & adjudicatus morti appensus fuerit in patibulo; non permanebit cadaver ejus in ligno, sed in eadem die sepelietur: quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno; & nequaquam contaminabis terram tuam*. Quod licet Abulensis argumento à simili extendat ad lapidatos, gladio, aliove instrumento peremptos, quasi lex velit omnes occisos quolibet supplicio tamquam maledicta sepeliri ante vesperam; tamen contrarium longè verius est: lex enim præcisè tantùm suspensis hoc assignat & irrogat; hi enim præ aliis habebantur execrabiles.

Duæ causæ ob quas corpora suspẽsorum ante vesperam sepeliebantur.

Quæres, quæ fuerit causa hujus legis, cur videlicet voluerit Deus corpora suspensorum ante vesperam sepeliri? Respondet Andr. Masius in Josue 8. 28. *Quia*, inquit, *cadaver hoc censetur contaminare terram; imbuit enim homines terræ habitatores impiissima & perniciosissima mortalitatis animæ opinione, dum scilicet, humana corpora bestiarum instar honore sepulturæ carere, negligi & projici vident*. Hæc ratio sublimior est, quàm germanior: nec enim est adæquata suspensis, sed omnibus quacumque morte peremptis; lex autem jubens cadavera sepeliri, tantùm de suspensis loquitur. Meliùs ergo Caiet. & alii causam dant, quòd scilicet vellet Deus suspensos, utpote facinorosissimos, omnino deleri de terra, adeò ut nec eorum cadavera superessent; in pœnam scilicet & in-

famiam tantorum scelerum, ob quæ omninò interimi, & quasi annihilari merebantur, utpote toti execrabiles, & indigni terram tangere & afflare: sic veneficæ, incendiarii, falsarii, sodomitæ flammis puniuntur, & in cineres rediguntur: quasi sceleratissimi & abominabiles, ideoque omnino de terra eradendi, ac in nihilum redigendi.

Ubi notanda est Scripturæ phrasis: solet enim dicere terram sceleribus pollui, gemere, clamare, irasci, vindictam expetere, imò habitatores suos evomere, uti de Chananæis dicit Levit. 18. 28. Per prosopopejam enim ad majorem emphasim rei inanimæ, scilicet terræ, tribuitur vita, sensus, gemitus, ira, vomitus, ut significetur enormitas criminum incolarum terræ, quæ tanta fuit, ut ipsa terra, elementa, aliæque creaturæ irrationales suo semper creatori obedientes, & pro illo pugnantes, tantos peccatores detestarentur, eosque quasi evomerent, cùm illi ab ea per Deum ac Hebræos expulsi sunt; detestarentur, inquam, appetitu naturali, quo naturæ pondere in ordinem suum, ac potius universi bonum, Deique vindicis voluntatem implendam feruntur, & aversantur ea quæ his sunt contraria, putà peccata: idem facturæ appetitu rationali, ac humana detestatione, si eam haberent, ejusque capaces ac compotes essent.

Denique juxta hanc legem Deut. Christus, utpote suspensus, eadem die, qua crucifixus est, ante vesperam, quia sabbatum & requies ab operibus incipiebat, à cruce depositus, & sepultus est, quamquam nec Christus, utpote innocentissimus ac injustissimè ad crucem & suspendium condemnatus, hac lege Deuter. contineretur. Unde Hebræus illa jam dictus S. Hieronymus præceptor ex Hebræo propheticè ita verti posse censuit: *Non permanebit cadaver ejus* (Christi) *in ligno, quia contumeliosè Deus suspensus est*. Nec etiam Judæi hanc legem Christi de Cruce depositioni prætexuerunt, sed potiùs indecori speciem, ne scilicet sabbati insequentis celeberrimi, utpote paschalis, decorem tam infami spectro Christi crucifixi funestarent, ut patet Joan. 19. 31.

Ubi adverte. Hæc Deut. lex, judicialis fuit, ideoque jam per Christi legem & mortem abrogata est, uti & aliæ omnes judiciales & cæremoniales leges veteres. Hinc jam nec præ aliis fontibus suspensi sunt maledicti, nec eadem die sepeliuntur, sed per dies, menses, & annos pendent in patibulo ad terrorem cæterorum malefactorum.

Omnes judiciales & cæremoniales leges veteres abrogatæ.

Moraliter ac piè S. Hieronymus hic: *Domini* (Christi) *injuria*, inquit, *nostra est gloria. Ille mortuus est, ut nos viveremus. Ille descendit ad Inferos, ut nos ascenderemus in cælum. Ille factus est stultitia, ut nos sapientia fieremus. Ille se de plenitudine, & de forma Dei evacuavit, formam servi accipiens, ut in nobis habitaret plenitudo divinitatis, & domini fieremus è servis. Ille pependit in ligno, ut peccatum, quod commiseramus in ligno scientiæ, ligno deleret appensus. Crux ejus amaras aquas vertit in dulcem saporem, & securim perditam, in profundumque demersam, missa in fluenta Jordanis levavit. Ad postremum factus est ille maledictio, factus, inquam, non natus, ut benedictiones quæ promissæ fuerant Abrahæ, ipso auctore & prævio transferentur ad Gentes, & spiritus repromissio per fidem illius compleretur in nobis*. Vide & Chrysostomum, & Anselmum.

Vers. 14. UT IN GENTIBUS BENEDICTIO ABRAHÆ FIERET. Pendet ex v. præcedenti Christus nos redemit de maledicto legis *factus pro nobis maledictum*, ut pro maledictione induceret in Gentes benedictionem Abrahæ promissam; nimirum UT POLLICITATIONEM SPIRITUS, id est, Spiritum Sanctum nos justificantem, filiis Abrahæ, id est credentibus, promissum ACCIPIAMUS PER FIDEM] qua credimus in Christum Abrahæ filium, in quo hanc benedictionem constituit & consignavit Deus, dicens Abrahæ: *In te*, id est in semine tuo, quod est Christus, *benedicentur omnes gentes*, ut dixi v. 8.

Vers. 15. SECUNDUM HOMINEM DICO] id est, juxta morem & consuetudinem hominum loquor, τὸ enim *secundum* respondet Hebræo *capò*, quod est nota similitudinis, significans sicut, juxta, secundùm, ad instar. Sic Job. 31. 33. dicitur: *Si abscondi quasi homo* (hebraicè כאדם *caadam*, id est, secundùm, vel juxta hominem, instar hominis, uti homines facere solent,) *peccatum meum*, & psal. 81. 7. *Vos autem sicut homines* (hebraicè *caadam*, id est, juxta hominem, more hominum) *moriemini*, & Oseæ 6. 7. *Ipsi autem sicut Adam* (hebraicè *caadam*, id est secundùm Adam vel homi-

A nem, uti Adam fecit, & homo facere solet.) *transgressi sunt pactum*,

Sensus ergo Pauli est, q. d. In hac spirituali divinaque re, humano ac vulgari utor exemplo testamenti, & testatoris, ut probem nos benedictionem Abrahæ jam dictam hæreditare non per legem, sed per fidem Christi, juxta Dei pactum cum Abraham initum, ut meritò pudere vos debeat ô Galatæ, quòd minus tribuatis Dei, quàm hominis testamentis & pactis. Est hic nova & quinta ratio, petita ex Dei pacto & promissione. qua probat nos justificari, non ex lege, sed ex fide.

Benedictio Abrahæ non per legem, sed per fidem nobis data.

TAMEN (tametsi) non nisi HOMINIS TESTAMENTUM, id est pactum sit, CONFIRMATUM, NEMO illud SPERNIT AUT SUPERORDINAT] id est immutat, aliter ordinat, & disponit ultrà quàm à testatore ordinatum & dispositum est, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat. Nota, Græcum ὅμως, id est tamen, subindè tametsi significat. Unde Vatablus, & alii passim vertunt, *hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo illud rejicit, aut aliquid illi addit*,

ABRAHÆ DICTAE SUNT PROMISSIONES, ET SEMINI EJUS] Vers. 16.
B scilicet Genes. 22. 16. & sequen. ubi dicitur: *quia fecisti hanc rem* (ut mihi obediens velles immolare filium tuum Isaac) *benedicam tibi*, &c. *& benedicentur in semine tuo omnes gentes*. Unde colligunt interpretes Abraham hac obedientia, filiique victima meruisse, ut ex sua potiùs stirpe, quàm alia, imò ex eodem Isaac, quem immolare voluerat, nasceretur Christus, per quem omnes gentes benedicerentur, & implerentur benedictiones & promissiones Abrahæ factæ. Unde rectè Apostolus docet hìc promissiones has factas Abrahæ & semini, id est, filio, videlicet Christo ex Abrahæ semine nascituro. Licet enim Genes. 22. tantùm dicatur eas Abrahæ factas in semine, non autem, & semini ejus: hoc ipso tamen, quo factæ sunt Abrahæ in semine, non tàm Abrahæ, quàm semini ejus factæ sunt, non secùs ac si rex Comiti promittat ac dicat, In filio tuo exaltabo familiam tuam, faciamque eum Ducem & Principem; non tàm Comiti, quam Comitis filio benedicit, & Ducatum familiæque exaltationem pollicetur: ita & hic Deus dicens Abrahæ, *In semine tuo benedicentur omnes gentes*; non tàm personæ Abrahæ, quàm Christo hanc benedictionem,
C hoc est justificationem ac salutem gentium omnium pollicetur, illarum scilicet, quæ Christi fidem amplectentes Christo credent, & obedient.

Abraham sua obedientia meruit Christum nasci ex suo semine.

NON DICIT: ET SEMINIBUS, QUASI IN MULTIS; SED QUASI IN UNO: ET SEMINI TUO, QUI EST CHRISTUS) Dices: Semen idem est, quod posteritas, & posteri; ergo multos significat numero etiam singulari: est enim collectivum nomen sicut populus; quomodo ergo Apostolus concludit. Dicit Scriptura *Semini*, non, *Seminibus*; ergo in uno, scilicet Christo, non in multis, Abrahæ promissiones implentur.

Respondeo, *Semen*, subinde collectivum est, & posteros omnes significat, ut cùm dicitur: *Eris semen tuum sicut stellæ cœli*; subindè verò certam tantùm personam significat, idque ex adjunctis colligi debet: sic sumitur Genes. 21. 13. *Sed & filium ancillæ tuæ* (Ismael) *faciam in gentem magnam, quia semen tuum* id est filius tuus, *est*, sic & hic debere sumi patet tum ex S. Pauli hoc loco, & com-
D muni omnium interpretum, veterumque Rabbinorum expositione, qui omnes per *semen* hoc intelligunt Christum, per quem Deus omnes gentes benedicet: tum quia alioqui, si *semen* priore significatione ut collectivum acciperetur hic, falsa esset hæc prophetia & promissio; constat enim in posteritate Abrahæ, id est, in populo Judaico, omnes gentes non esse benedictas, imò Judæos, omnes gentes aversabantur, erantque Judæi probrum & maledictum Gentium.

Semen subinde est nomen collectivū, subinde certam personam significat.

HOC AUTEM DICO, TESTAMENTUM CONFIRMATUM A DEO: QUAE POST QUADRINGENTOS ET TRIGINTA ANNOS FACTA EST LEX, NON IRRITUM FACIT AD EVACUANDAM PROMISSIONEM) Vers. 17.
quasi dicat. Si, ut dixi v. 15. hominis testamentum & pactum nemo irritare audet aut potest: multò ergo minùs testamentum, id est, pactum Dei cum Abrahamo initum *in Christum* (ut addunt Græca) id est, de Christo omnes gentes benedicturo, irritare potuit lex longè posterior, utpote quæ demum post 430, annos ab hac promissione data est in Sina, ita Oecumen,

Nota

Hebraum beris, Græcum διαθήκη, & Latinum Testamentum idem sunt & significant.

Nota : Hic & alibi hæc tria, scilicet Hebræum ברית *beris*, Græcum διαθήκη, & Latinum *testamentum*, idem sunt, significantque quodvis pactum. Hoc enim adæquatè in Scriptura significat. Hebræum *beris*, quod Septuag. vertunt διαθήκη, scilicet ut sit idem quod συνθήκη. Ita Hieron. Chrysost. Theophyl. Oecumen. idem ex Aristophane & Demosthene ostendit Budæus de quo plura dixi 1. Cor. 11. 25. S. August. tamen propriè capit hic testamentum Dei. *Quia*, inquit, *quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad firmandam suam promissionem.*

Vnde inchoandus computus horu annorum.

Quæ post quadringentos et triginta annos facta est lex) Gravis hic quæstio est de hisce annis, unde inchoari debeant : nam de fine & termino illorum satis constat, terminari scilicet illo anno, quo data est lex Judæis in Sina per Mosen, ut hic dicitur. Videtur enim hic Pauli annorum computus pugnare cum Exodi 12. 40. ubi dicitur, *Habitatio autem filiorum Israel, quà manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum* : habitare enim cœperunt in Ægypto cùm Jacobo urgente fame vocatus à Josepho filio eò descendit, ab hoc Jacobi in Ægyptum descensu usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto, sunt 430. anni, quomodo ergo Apostolus ab Abraham totidem tantùm numerat, cùm ab Abraham usque ad descensum hunc Jacobi effluxerint pluiquam ducenti anni, & consequenter ab Abraham usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto non tantùm 430. sed 630. numerare debuisset?

Dico breviter cum August. quæst. 47. in Exod. cum Athanasio, vel potiùs Anastasio in Synopsi S. Scripturæ in Exodo, cum Eusebio in Chronico, cum Ruperto, Abulensi, Cajetano in Exodi 12. eosdem esse annos quos Paulus hic numerat, cum illis quos Moses computat loco Exodi citato, 12. scilicet c. 5. 40. ac utrosque inchoandos esse non à descensu Jacobi in Ægyptum, sed ab anno 75. Abrahami, quo anno Abraham evocatus à Deo cœpit à domo ac patria sua, Haran scilicet, peregrinari versus terram Chanaan : hoc enim anno 75. vitæ suæ benedictiones & promissiones illas, de quibus hic Apostolus, accepit, ut patet Genes. 12. initio capitis.

Inchoanda computatio ab anno 75 vitæ Abrahami, quo ipse evocatus à Deo est è patria.

Patet hoc Primò, nam clarum est Hebræos à descensu Jacobi non habitasse 430. annis in Ægypto, ex eo quòd Caath descendit cum avo suo Jacob in Ægyptum, Caath autem vixit 133. annos, cujus filius Amram 137. annos vixit. Hic Amram genuit Mosen, Mosis autem anno 81. egressi sunt Hebræi ex Ægypto. Quæ omnia patent Exodi 6. v. 18. & 20 & Exodi 7. 7. quos annos si simul omnes jungas, non summam 430. sed 351. tantùm conficient. Ab hisce verò annis demendi sunt anni Caath quibus vixit postquam genuit Amram, & anni Amram, quibus vixit postquam genuit Mosen : illi enim anni Caath in annis Amram, & reliqui illi anni Amram in annis Mosis, quibus patri suo Amram convixit, continentur. Hinc sequitur hos annos 430. Exodi, non à descensu Jacob, sed longè anteriùs, à peregrinatione scilicet Abrahæ ex Haran versus Chanaan, arcessendos & inchoandos esse, idque disertè exprimunt Septuag. Exodi 12. cùm vertunt, *at habitatio filiorum Israel, quam habitaverunt ipsi & patres eorum in terra Ægypti & Chanaam, fuit quadringentorum triginta annorum.*

Secundò.

Prob. Secundò, quia Apostolus hic post 430. annos non à Jacobi, sed ab Abrahæ vocatione, peregrinatione & promissione numerandos factam ait legem : atqui lex eodem anno est data, quo egressi sunt Hebræi ex Ægypto, mense videlicet tertio post egressum, ut dicitur Exodi 19. v. 1. Vide quæ dixi Exodi 12. 40.

VERS. 18 Nam si ex lege hereditas (si ex lege Mosis heredes efficimur benedictionis Abrahæ, hoc est, justitiæ & salutis) ergo non ex promissione] Sed hoc est falsum, quia hanc benedictionem donavit Deus per repromissionem, promittens scilicet Abrahæ semen, id est Christum, in quo, & per quem omnes gentes quæ in eum crederent, benedicerentur : si ex promissione Christi, ergo ex fide Christi, non ex lege Mosis hæc benedictio Abrahæ promissa gentibus omnibus obtigit : promissio enim jam dicta fidem Christi involvit, uti patet eam perlegenti.

VERS. 19 Quid igitur lex?] ad quid lex post promissionem subinducta fuit, si Dei non explet promissionem, si promissam Abrahæ benedictionem non complet? Respondet, legem à Deo positam & datam esse propter transgressiones, scilicet puniendas & coercendas, ait Hieron. & Chrysost. hoc enim directè intendit legislator Deus, cùm legem tulit, indirectè verò, ut ait August. propter transgressiones, scilicet declarandas, posita est lex ; ut nimirum populus superbus visa lege, agnosceret peccata sua, quæ contra legem committit, sibique Christi gratia opus esse ad eam implendam, itaque lex tacitè homines ad Christum transmittebat. Unde subdit.

Cornel. in epist. ad Corinthios.

Lex homines transmittit ad Christum.

Donec veniret semen, hoc est Christus, cui promiserat) Deus scilicet, per eum benedicendas esse gentes, hoc est justificandas, ut piè deinceps ac justè vivere, legemque implere possint. q. d. Data est lex quasi pædagogus noster, usque ad Christum ; ergo Christo jam præsente, officio suo perfuncta est, quid ergo ulterius eam prorogare vultis, ò Judæi? ita Chrysost.

Propter transgressiones posita est] διαταγεὶς, disposita est suo ordine, uti miles suo loco & ordine in acie à duce disponitur : sic & lex suo & apto ordine, tempore, loco, modo disposita, & quasi in acie ordinata fuit.

Lex vetus suo ordine; tempore, loco, modo ordinata & disposita fuit.

Primò, suo ordine, quia inter legem naturæ & Evangelium, quasi media intercessit : quia perfectior fuit lege naturæ, sed imperfectior Evangelio, fuitque via & præparatio ad Evangelium.

Secundò, suo tempore, quia populo illi rudi, mox ut Ægypto eductus in unam gentem, remp. & Ecclesiam ab aliis gentibus separatam coalescere cœpit, data est lex, ne ad idololatriam & libertatem aliarum gentium diffluerer.

Tertiò, suo loco, quia in Sina ante ingressum in Chanaam facta est quasi conditio fœderalis : promittit enim Deus se Hebræos in Chanaam inducturum, eamque illis in possessionem traditurum, si legem quasi prævium ducem sequerentur, eamque quasi pacti ac fœderis conditionem observarent.

Quartò, suo modo, quia legem illam angelus ex Sina voce tubali, cum terrifico terræ motu, fulguribus ac tonitru toti populo proclamavit & promulgavit, quasi legem timoris & terroris, ad duros ac rebelles Judæos quasi servos ejus metu & pœnis in officio continendos. His quatuor modis exteriùs ordinata fuit lex.

Quintò, interiùs ordinata fuit, quia ipsa legis præcepta rectissimè ordinata sunt, ordinabantque Hebræos Primò, ad Deum per cæremonias & sacrificia ritè colendum; Secundò, ad proximum non lædendum, vel si læsus esset, ad ei justè satisfaciendum per leges judiciales ; Tertiò, ad hominem in seipso ritè componendum per leges morales decalogi.

Sic & lex nova quintuplici modo fuit ordinata.

Consequenter simili modo longè ordinatior fuit lex nova Christi, quæ veteri successit. Primò, quia data fuit suo ordine, ultimo scilicet loco quasi perfectissima, & apex legum omnium.

Secundò, suo tempore, ultima scilicet mundi ætate, cùm venit Christus ejus legislator, data est & promulgata in pentecoste, quinquagesima scilicet die à paschate, quæ plenæ remissionis, libertatis, felicitatis, æternitatis, æternique jubilei est symbolum.

Tertiò, suo loco, scilicet non in Sina, sed in Sion, quæ typus est ac quasi specula gloriæ cœlestis, ad quam hæc lex nos inducit, de quo cap. seq.

Quartò, suo modo, quia cum spiritu vehementi, & linguis igneis, Spiritusque sancti efficacia ac zelo prædicandi & convertendi gentes quaslibet, data & lata est, quasi lex igniti amoris & incensæ charitatis.

Quintò, quia in se ordinatissima est per præcepta fidei, spei, justitiæ, charitatis & Sacramentorum.

Ordinata per angelos] Hinc patet, Deum non per se locutum fuisse Mosi, sed per angelum, qui tamen Dei personam sustinuit, loquiturque quasi Deus, cùm ait, *Ego sum Dominus Deus tuus*, Exodi 20. 2. sicut legatus regis loquitur in persona, nomine & auctoritate regis sui. Angelus ergo vice Dei immediatè legem decalogi ex Sina promulgavit toti populo, Exodi 20. Alias verò cæremoniales leges de fabrica tabernaculi, arcæ, Cherubim, de sacrificiis, de lustrationibus, quæ Levitico enarrantur, & judiciales, quæ Exodi 21. & 22. & sparsim in Pentateucho præscribuntur, angelus cum Mose in Sina colloquens Mosi tradidit, ut ipse eas populo promulgaret.

Deus angelum tradidit decalogum ... que legit.

IN MANU MEDIATORIS] Nota hebraismum *in manu*, id est per. q. d. Per mediatorem, quia enim manus est membrum, per quod operatur homo, & quasi organum organorum, hinc *manum* Hebræi vocant quodvis instrumentum per quod Deus, vel angelus, vel homo operantur: sic dicitur verbum Domini factum in manu Eliæ, Isaiæ, & aliorum Prophetarum, id est, per Eliam; Isaiam, & alios Prophetas tamquam Dei organa & instrumenta.

Manus quodvis instrumentū significat.

MEDIATORIS] μεσίτου, Vatabl. *intercessoris*; Erasmus, *conciliatoris*; Noster ad verbum & adæquatè vertit, *mediatoris*, mediator enim latiùs patet quàm conciliator: qui enim mediat inter duos & intervenit, sive quasi internuntius, sive quasi interpres, sive quasi conciliator, utriusque dicitur mediator.

Quæritur, quis hic intelligatur *mediator*? S. Hieron. Chrysost. August. Ambros. intelligunt Christum Dominum: licet enim Christus tempore Mosis necdum esset actu, ac consequenter necdum mediator esset, erat tamen in decreto & destinatione Dei. q. d. Lex vetus data fuit potestate & auctoritate Christi mediatoris jam prædestinati à Deo: ergo sicut in Christi potestate fuit legem per Mosen dare, ita & in ejusdem potestate fuit eamdem per se jam natum abrogare.

Per mediatorē hic non Christum, sed Mosen intellige. Probatur Primò.

Secundò, & meliùs Cyrillus 12. Thesauri c. 10. Nazianz. orat. 6. coram Gregor. Nysseno, Catharinus, Adamus, & alii, immò & Beza, intelligunt Mosen, qui Deut. 5. 5. dicit se sequestrum fuisse & medium inter Deum & populum.

Patet Primò, quia Christus dici non potest mediator ut Deus, sed ut Deus homo factus: atqui tempore Mosis necdum erat homo: ergo necdum dici poterat mediator. Major patet, quia Christus qua Deus tantùm, sicut & qua homo tantùm, pars est & alterum extremorum: ergo ut sic, mediator non est, sed ut est Deus homo: ut enim est Deus homo, sic utramque partem & extremum, scilicet tam Deum, quàm hominem in se quasi medio junxit & univit, atque qua Deus, mediatoris auctoritatem & dignitatem, qua homo, mediatoris opera, passiones & merita exercuit.

Dices, Tempore Mosis Christus erat non actu, sed potestate & prædestinatione Dei. Contra, Apostolus mediatorem hic intelligit non potestate, sed actu; quia per mediatorem hunc dicit ordinatam esse legem veterem, actu scilicet cùm illa lex data est Hebræis: atqui Christus, utpote necdum existens, non potuit illam legem ordinare cùm data est Hebræis in Sina: ergo non potuit tunc esse mediator illius legis: quod enim non est, operari non potest, aut quidquam ordinare.

Secundò.

Secundò, τò *per angelos in manu mediatoris* significat angelos per ministerium mediatoris dedisse legem: atqui Christus dici non potest minister angelorum, sed angelorum dux est & princeps, ad Hebr. 1. ergo hic mediator non est Christus.

Tertiò.

Tertiò, lex vetus propriè data est per Mosen, sicut nova per Christum: ergo sicut Christus novæ legis & novi testamenti est mediator, ita Moses veteris.

Quartò.

Quartò, id docet Apostolus ad Hebr. 8. v. 5. & 6. & c. 9. v. 15. 19. 20.

Quod Nota contra Novantes, si enim Moses dicitur μεσίτης, id est *mediator*, sine Christi mediatoris injuria, ut etiam Beza fatetur; mediator, inquam, non quia conciliator, pacificator & redemptor Hebræorum fuit, sed quia eorum internuntius fuit apud Deum; cur non magis Sancti mediatores nostri, sine Christi mediatoris & redemptoris injuria, dici possint, qui suis meritis & precibus gratiam Dei nobis conciliant? Mirum sanè est Novantes ita de hoc nomine tricari, & plebi fucum & umbras facere, cùm de sensu & re ipsa, imò & de nomine, ut hic patet, constet.

Sancti mediatores nostri dici possunt contra Novantes.

Sensus ergo Apostoli est. q. d. Lex vetus ab angelis data est, & jam per Mosen, nova verò per Christum ipsum, qui Deus est & homo, quique uti qua Deus legem veterem per Mosen tulit, ita potuit eamdem, cùm natus est homo, per se abrogare, ut juxta promissiones Abrahæ factas, in semine ejus, hoc est, in seipso ex Abraham nato, Gentes omnes benediceret, id est, justificaret & salvaret.

VERS. 20. MEDIATOR AUTEM UNIUS NON EST) sed duorum, scilicet populorum, putà Judæorum & Gentium mediator est Christus, ait Ambros.

Quinquies[illegible]

Secundò, *mediator Christus unius non est*, naturæ scilicet, sed duarum, putà humanæ & divinæ.

Tertiò, *mediator Moses unius non est*, scilicet voluntatis, decreti & consilii, sed est mutabilis: quia homo est; Deus autem in sua voluntate & promissione est immutabilis. In hanc propendet Adamus. Sed hæc omnia remota sunt à phrasi Scripturæ, & mente ac scopo Apostoli, ergo.

Quartò, & meliùs, *mediator est Christus*, *non unius*, sed duorum, non Deorum, quasi unus sit Pater, alter sit Filius, uti commenti sunt Arrius & Nestorius: Deus enim unus est & idem, non duo. Non etiam Christus mediator est duorum, scilicet Dei & angelorum, ut videlicet angelos Deo conciliet, quia angeli sancti eo non indigent, dæmones verò, utpote damnati, eo juvari non possunt: sed mediator duorum, vel inter duos, videlicet Deum & homines. q. d. & inferat: Ergo non lex, sed Christus nos homines redimit, justificat, Deoque reconciliat. Ita August. Theophyl. Anselm.

B Quintò, & planissimè hæc videtur Apostoli esse mens, ut *mediatoris* nomen explicet. q. d. Mediator, quem dixi, Moses, *non est unius*, sed duorum certorum & determinatorum, Dei scilicet & Hebræorum, non autem Christianorum (ad quos vel maximè spectat benedictio, id est justitia & salus Abrahæ promissa) Moses fuit mediator & interpres: Deus verò unus est, non duo, itaque in hisce verbis vim argumenti non ponit Apostolus, nisi obliquè & inchoatè, sed tantùm in iis explicandis ludit per antithesin, ut scilicet opponat mediatorem qui duorum est, Deo, qui unus est, in quo facit præcipuam vim, uti jam dicam.

DEUS AUTEM UNUS EST] q. d. Non sunt duo dii quorum unus sit Deus legis & Judæorum, alter sit Deus Abrahæ & Christianorum, uti voluerunt Manichæi & Judæi: sed unus est Deus Judæorum & Christianorum, idem auctor legis & Evangelii, ac consequenter hic unus & idem Deus per legem, quam dedit Judæis, noluit promissionem suam Abrahæ factam revocare, de benedi-

Unus est Deus Judæorum & Christianorum.

C ctione nimirum & justitia acquirenda per semen Abrahæ, id est, per Christum Christique fidem & Evangelium: aliàs enim fuisset inconstans & sibimet contrarius: quod vel cogitare est impium; sed potiùs legem dedit, ut per eam quasi pædagogum ad Christum nos perduceret, ut à Christo benedictionem & justitiam Abrahæ promissam consequeremur. Unus ergo idemque Deus fecit Mosen mediatorem inter se & Hebræos; modò eo revocato alium, putà Christum, fecit mediatorem inter se & Christianos omnium Gentium, atque per Christum benedixit & justificavit omnes Gentes, uti promiserat Abrahæ.

Hunc esse sensum Apostoli patet ex simili loco 1. Tim. 2. 5. ubi ex eo quòd unus est Deus omnium gentium & hominum, probat illum velle omnes homines salvos fieri, & ex eodem principio deducit quòd unus sit mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. q. d. Deus vult non solos Judæos, sed & omnes Gentes salvas fieri. Rursum non soli Judæi, sed & omnes Gentes in peccatum prolapsæ indigent redemptore & mediatore.

D Is autem non potest esse Moses, utpote qui tantùm Judæorum fuit mediator; ergo is sit Christus oportet: illi ergo Moses cedere debet. Christus enim est semen illud Abrahæ, in quo promisit Deus benedicendas esse omnes Gentes. Ita Gennad. apud Oecum. & ex eo Salmeron.

VERS. 21. LEX ERGO ADVERSUS PROMISSA DEI?) Occurrit objectioni, ut rectè Hieron. cujus occasionem dedisse videtur v. 19. cùm ait: *Lex propter transgressiones posita*, vel, ut græcè, προσετέθη, *adjuncta est*, *donec veniret semen*, inde enim quis colligat: Si lex promissioni adjuncta est, & quasi adrepsit, videtur quòd sibi usurparit officium vivificandi & justificandi homines, ut scilicet illud, quod promissio continebat, exequeretur, eoque fungeretur donec veniret Christus: ad quid enim aliud adjungeretur promissioni? ad quid aliud præverteret Christum? nisi, ut tu ipse ais, *propter transgressiones*, scilicet abolendas per viva virtutum opera, quæ lex præscribit, ut iis justificemur. Quòd si ita est,

In lege non est vivificatio, sed in fide Christi.

ergo

ergo non adversatur promissis Dei. Deus enim hanc vivificationem & justificationem promisit fidei in Christum, non legi; imo hoc ipso ab ea legem exclusit.

Hunc esse sensum, patet ex seqq. hanc enim interrogationem & objectionem excludens subdit: *Absit*, id est, hoc de lege dici non potest. *Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, verè ex lege esset justitia*; q. d. Lex non potest vivificare; ergo non est contra Dei promissa, quæ vitam spiritalem promittunt dandam per Christum. Antecedens probatur, quia si lex vivificare posset, posset & justificare; hoc autem non potest, quia *conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus*. Lex itaque tantùm data est, ut esset pædagogus noster ad Christum, ut ex fide justificaremur: q. d. Cùm dixi legem positam propter transgressiones, intellexi, ut scilicet eas metu pœnæ coerceret, ne in opus externum prorumperent, non autem quasi internam concupiscentiam potuerit sola lex compescere, suggerendo spiritum vitalem gratiæ, quo vivaci amore, gratia & spiritu legem impleamus.

Absit) q. d. ait Anselm. Fieri hoc nequit ut dederit Deus legem, quæ adversaretur promissis suis; quia jam in hoc sibi ipsi Deus foret contrarius: nunquam lex subsequens adversata est præcedentibus promissis, sed ut homines dignè se præpararent ad ea à Christo Christique fide accipienda, jugiter admonuit, hactenus Anselmus. Ergo lex non est contraria promissioni, sed potiùs eam juvat, stabilit & firmat.

Vivificare est interna charitatis & virtutū opera exercere.

Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, vere ex lege esset justitia] *Vivificare*, hoc est, animæ vitam, nempe justitiam, tribuere: sed quia ex vita hac infert justitiam quasi distinctam; hinc Secundò, & meliùs, *vivificare* est facere ut viva sint hominis opera: quod fit dum homo vitalia opera & actiones virtutum ex interno charitatis & gratiæ spiritu exercet. Argumentatur ab effectu ad causam, à vitali scilicet opere ad vitam, sive animam, sicut enim rectè sequitur: Hic homo comedit, loquitur, discurrit; ergo habet animam & vitam: ita similiter, si lex posset in nobis vitalia spiritus opera edere, sequeretur posse eamdem nobis spiritum charitatis & gratiæ, ipsamque justitiam tribuere: nec enim opera spiritus edi exercerive possunt sine spiritu, sicut nec opera vitæ sine anima.

Vers. 22. Sed (ex lege non est justitia, quia) conclusit: id est, declaravit, & sententiæ suæ auctoritate pronuntiavit Scriptura, omnia, id est omnes, concludi sub peccato) hoc est, omnes esse peccatores, peccati reos, peccato obnoxios. Est hebraismus. verbum reale ponitur pro mentali vel vocali, juxta can. 26. Scripturam hoc concludentem & pronuntiantem citat Rom. 3. 9. Nota: ad auxesin pro omnes dicit *omnia*.

Ut promissio (promissa Abrahæ benedictio, id est justitia, salus & hæreditas) ex fide, hoc est, per Christi fidem, daretur credentibus) Ita Anselmus.

Vers. 23. Prius autem quam veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi, quasi servi in disciplina, in custodia & carcere onerosæ legis, quæ suis pœnis quasi cancellis & septis nos à peccato continebat, & coercebat in eam fidem, quæ revelanda erat] ut scilicet per legis reprehensionem, minas & ostensionem pœnarum formaremur, præpararemur, aspiraremus ad fidem, libertatem & justitiam per Christum dandam. Ita Anselm. & Theoph.

Vers. 24. Itaque lex pædagogus noster fuit) *Pædagogus*, id est, puerum agens & ductans, ait Hieron. Græcis dicebatur servus, qui puerum quocumque iret, ducebat, curabat, regebat, quique primam ejus ætatem lascivientem, & in vitia proclivem, virgis coercebat, formabat, disciplinis puerilibus imbuebat, & ad altiora præparabat. Talis fuit lex, quæ Hebræos quasi pueros instituit, coercuit, formavit, præparavit.

Lex est pædagogus homines ducens ad Christum.

In Christo, græcè εἰς Χριστὸν, ad Christum, ut fide ejus renati justificemur) Pulchrè per prosopopœiam pædagogi personam attribuit legi & Mosi: fidei verò & Christo personam patris, quia Christi fide renascimur, sumusque Christi ac Dei filii; atque ex parvulis, quales eramus sub lege, subitò quasi transformamur in ætatem, staturam & formam virilem.

Vers. 26. Omnes enim, sive Judæi, qui fuistis sub lege, quasi pædagogo; sive Gentiles, qui hoc pædagogo caruistis, hoc ipso, quo credidistis per fidem Christi, filii Dei estis). Nota: Conjunctio causalis *enim*, causam significat cur non simus sub lege, quasi pædagogo, quia scilicet sumus filii Dei: pueri enim cùm sint quasi servi, ut ait cap. 4. v. 1. imò quasi animalia & bestiolæ, quæ solo sensu reguntur, pædagogo egent: qui verò sunt pueritiam hanc transgressi per fidem Christi, factique filii Dei, creverunt in virum perfectum; ridiculum ergo esset eos quasi infantes adhuc & pueros pædagogo, id est lege, subiici: perinde enim esset, ait Theophyl. ac si, cùm dies illuxerit, solem quis videre nollet, sed lucernam. Id magis explicat Apostolus initio c. seq. Pungit Judaizantes, q. d. Christus quasi pater nos quasi filios adultos regit & provehit, quid ergo ad legem & Mosen quasi pædagogum recurritis? quid rursum tamquam pueri ferulæ manum subditis?

Christiani pædagogo, id est lege, non egent.

Per fidem quæ est in Christo) in Christum; idem enim est credere Christo, in Christo, & in Christum, ut dixi c. 2. 16.

Omnes enim estis filii Dei per fidem) non solam, sed baptismo, ut patet v. seq. & aliis fidei actibus declaratam & protestatam. Vide can. 3.

Quicumque enim in Christo (hoc est, in fide ac baptismo Christi, non Mosis, non Joannis Baptistæ baptismo) baptizati estis] Nota. Mutat personam primam in secundam, vers. enim præced. dixit, *non sumus*, scilicet nos Judæi, sub pædagogo: hic autem in secunda dicit, *Omnes enim estis*, quia à se & Judæis transit ad alios, Galatas videlicet & Gentes. Vers. 27.

Christum induistis) copiosam Christi gratiam, dona, virtutes accepistis in baptismo, iis quasi veste circumfusi & amicti estis (Hebræis enim induere significat copiosè & abundè aliqua re perfundi & imbui, ut dixi can. 28.) ita scilicet ut facti sitis consortes divinæ naturæ & filiationis, ac consequenter divinarum operationum, per quas Christus in vobis moribusque vestris reluceat; *Ut conversatio vestra quasi vestis splendida sit sanctitas Christi & Christianitatis*, ait Anselm.

Duplex hujus loci explicatio.

Hinc Secundò, & meliùs: sicut materia formam, corpus animam quasi vestem substantialem induit, ut ea suam deformitatem, nuditatem & ruditatem tegat & ornet: ita vos in baptismo Christum per gratiam induistis, ut Christi spiritus sit quasi forma & anima vestra; ac consequenter ad unam cùm Christo cognationem, compositionem & filiationem reducti estis, ut, sicut Christus filius Dei est per naturam, ita vos sitis filii Dei per gratiam & adoptionem. Ita Chrysost. & Theophyl. Vult enim (ut patet ex rationali *enim*) probare eos esse filios Dei ex eo quòd Christum, qui filius Dei est naturalis, induerint, sintque unum cum ipso, & quasi ipse Christus, de quo dixi 1. Corinth. 12, 12.

Nota efficaciam baptismi, quòd non tantùm gratiam & dona, sed & ipsum Christum nos induat, ut ait Apostolus, eoque nos vestiat & ornet. Quid ad hæc Novantes, qui docent baptismum nudum esse signum justitiæ per fidem acceptæ?

Efficacia baptismi contra Novantes demonstratur.

Pulchrè de hac veste baptismali Christi tum interna & spiritali, tum externa & corporali, quæ pulcherrima adultis olim in baptismo dabatur in signum & symbolum internæ, S. Agnes apud S. Ambros. serm. 90. *Ornavit me*, inquit, *inæstimabili dextrocherio, dextram meam & collum meum cinxit lapidibus pretiosis, tradidit auribus meis inæstimabiles margaritas, & circumdedit me vernantibus atque coruscantibus gemmis, posuit signum in facie mea, ut nullum præter ipsum amatorem admittam; induit me cyclade auro texta, & immensis monilibus ornavit me*. Et infrà: *Jam mel & lac ex ore ejus suscepi; jam amplexibus ejus castis astricta sum; jam corpus ejus corpori meo sociatum est, & sanguis ejus ornavit genas meas*, scilicet Eucharistia, quæ olim baptizatis dabatur, ut perfectè unirentur & incorporarentur Christo: iisdem dabatur lac & mel in symbolum suavitatis Christi, & legis Christianæ, quam inibant.

Non est Judæus, neque Græcus] Supple, *in Christo*, ut sequitur, id est in christianismo, ait Hieron. Vers. 28.
In baptismo & fide Dei jam dicta nulla apud Deum est differentia generis, conditionis aut sexus: sed omnes, sive Judæi, sive Græci, id est Gentiles; sive servi, sive liberi; sive masculi, sive feminæ, unum sunt corpus mysticum, scilicet Ecclesia, cujus caput est Christus.

Secun-

Duplex horum verborum intelligentia. Secundò, & aptiùs, *unum*, vel, ut Chrysost. legit, *unus estis*, id est, unam formam, unam vitam & animam, quasi vestem jam dictam, unam eamdemque figuram, scilicet non angeli alicujus, sed Christi, induistis & habetis omnes, putà fidem, charitatem, Christique mores, ut videamini omnes esse unus homo, esse unus Christus. Ita Chrysost. Theophyl. & Anselm. qui inquit, *Unum estis unitate fidei & charitatis Christi*: q. d. Apostolus: Nihil ergo Judæi ex judaismo peculiare habent, quo ipsi vos Galatas, aliosque Gentiles invitent ad judaismum, cùm tantum ex Christo & christianismo participent Gentes, quantum Judæi.

VERS. 29. SI AUTEM VOS CHRISTI, scilicet quasi capitis estis membra, & quasi animæ estis corpus mysticum jam dictum; ERGO uti Christus, ita & vos SEMEN, id est filii, ABRAHÆ ESTIS) ac consequenter benedictionis Abrahæ promissæ, id est, justitiæ & salutis, estis heredes. Unde clariùs & apertiùs sic præcedentia legit Ambros. *Si ergo vos unum estis in Christo; ergo semen Abrahæ estis.*

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur id quod dixit in fine cap. 3. scilicet Iudæos quasi parvulos & servos sub lege quasi tutore & pædagogo fuisse: Christianos autem quasi filios jam adultos non lege, sed spiritu adoptionis agi, & clamare, Abba Pater; ac proinde indignum esse si ad infirma & egena legis elementa revertantur.

Secundò, v. 13. ostendit, quanta aviditate, studio & reverentia Galatæ se, suamque prædicationem antea complexi sint, ut pudeat eos, si tam leviter ab ea resiliant.

Tertiò, v. 21. novum argumentum adfert ex allegoria Abrahæ, cujus ex Sara libera filius & heres Isaac significabat Christianos, quasi ingenuos Dei filios, liberos esse à lege veteri, & benedictionis Abrahæ fore heredes: Ismael verò ex serva Agar genitus & ejectus, significabat judaizantes à benedictione Abrahæ Deique excludendos.

1. DIco autem: Quanto tempore heres parvulus est, nihil differt à servo, cùm sit dominus omnium:
2. sed sub tutoribus & actoribus est usque ad præfinitum tempus à patre: 3. ita & nos cùm es-
semus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes. 4. At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus
Filium suum factum ex muliere, factum sub lege. 5. ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem
filiorum reciperemus. 6. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum filii sui in corda vestra cla-
mantem: Abba, Pater. 7. Itaque jam non est servus, sed filius. Quòd si filius: & heres per Deum. 8.
Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dii, serviebatis. 9. Nunc autem cùm cogno-
veritis Deum, imò cogniti sitis à Deo: quomodo convertimini iterum ad infirma & egena elementa, qui-
bus denuo servire vultis? 10. Dies observatis, & menses, & tempora, & annos. 11. Timeo vos, ne fortè
sine causa laboraverim in vobis. 12. Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: fratres obsecro vos; Nihil me
læsistis. 13. Scitis autem quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis jam pridem: & tentationem ve-
stram in carne mea 14. non sprevistis, neque respuistis: sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Chri-
stum Jesum. 15. Vbi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis, quia, si fieri posset,
oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. 16. Ego inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? 17.
Æmulantur vos non bene: sed excludere vos volunt, ut illos æmulemini. 18. Bonum autem æmulamini
in bono semper: & non tantùm cùm præsens sum apud vos. 19. Filioli, mei, quos iterum parturio donec
formetur Christus in vobis. 20. Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam
confundor in vobis. 21. Dicite mihi qui sub lege vultis esse: legem non legistis? 22. Scriptum est enim:
Quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera. 23. Sed qui de ancilla, se-
cundùm carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem. 24. quæ sunt per allegoriam dicta,
Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in monte Sina, in servitutem generans: quæ est Agar: 25.
Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei, quæ nunc est Jerusalem, & servit cum filiis suis. 26.
Illa autem, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra. 27. Scriptum est enim: Lætare
sterilis, quæ non paris: erumpe, & clama, quæ non parturis: quia multi filii desertæ, magis quàm ejus
quæ habet virum. 28. Nos autem fratres secundùm Isaac promissionis filii sumus, 29. Sed quomodo
tunc is, qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum; ita & nunc. 30.
Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam: & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio li-
beræ. 31. Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ; qua libertate Christus nos libera-
vit.

VERS. 1. DICO AUTEM] Redit ad dicta c. præc. v. 24. & 25, ubi dixit, *Lex pædagogus noster fuit in Christo: at ubi venit fides, jam non sumus sub pædagogo.* Id latiùs hic probat & prosequitur, incipitque ab exemplo parvuli, qui sub tutoribus est; græcè enim pro *dico autem*, est λέγω δὲ: quod clariùs verti potest, quod dico, tale est, aut, illud autem est, quod dico; sic enim solet qui Paulus cùm sua dicta interpretari incipit, dicitque λέγω δὲ

QUANTO TEMPORE HERES PARVULUS EST, græcè νήπιος, id est *infans*, hoc est, ea qua nondum sapit ætate, NIHIL DIFFERT A SERVO] quia quasi servus regitur à tutore & pædagogo, nec dominio hereditatis suæ uti potest, perinde atque si servus esset, non dominus; imò servo, scilicet pædagogo suo, subjectus est, estque sub tutoribus & actoribus.

VERS. 2. ACTORIBUS) οἰκονόμοις, id est *œconomis* & dispensatoribus, qui res & bona parvuli administrant; Syrus, *procuratoribus*.

Quamdiu duret tutorum potestas. AD PRÆFINITUM TEMPUS) Græcum προθεσμία significat, teste Budæo, diem præscriptam, ad quam durabat jus & administratio tutorum, eaque adveniente expirabat, scilicet, qua parvulus annorum erat vigintiquinque; uti multis in locis etiamnum moris & juris est.

VERS. 3. ITA ET NOS) scilicet Judæi, de quibus dixit cap. præc.

Rom. v. 25. *Jam non sumus sub pædagogo* eò enim redit, ut dixi hoc cap. v. 1.

Cum essemus parvuli] pueri rudes & imperfecti, tum in cognitione, tum consequenter in amore Dei, Justitiæ, & salutis, ita Anselm.

Sub elementis mundi eramus servientes] id est sub littera, & quasi alphabeto legis veteris; lex enim imperfecta primò data est mundo, hoc est Judæis, & per Judæos omnibus mundi gentibus, ut totius mundi homines doceret fidei & pietatis rudimenta: Evangelium verò, quod legi successit, horum perfectionem docet, ita Hieronymus. Sicut ergo Justinianus suas Institutiones vocat *elementa juris*, id est principia & rudimenta; & sicut vocamus elementa Grammaticæ, Philosophiæ, Musicæ, harum artium principia; ita hic *elementa* vocat Apostolus elementalem, introductoriam & institutoriam legem. Sicut enim pueri, ait Anselmus discunt elementa, & conjunctionem elementorum, sed ipsas voces & sententias ex elementis conflatas non intelligunt, donec ad altiores disciplinas perveniant, ad quas non pervenissent, nisi elementa permisissent: ita Judæi elementa habuerunt suarum cœremoniarum, quarum significationem non intellexerunt, donec ad Christi fidem per hæc elementa, quasi elevamenta pervenerunt.

Lex vetus erat elementa doctrinæ Christianæ.

Nota. *Mundum* vocat homines mundi. Primo Judæos, deindè alios omnes metonymicè: voluit enim Deus in vno mundi angulo, Judæa scilicet, scholam aperire, ubi rudimenta fidei & pietatis doceret homines, donec doctissimas veritatis scholas aperiret per Christum in toto mundo.

Secundò, magis propriè & naturaliter *elementa mundi* dicuntur illa, quæ v. 10. explicat dicens: *Dies*, scilicet festos Judæorum, *observatis, & menses, & tempora, & annos:* hos enim dies, menses, & annos vocat *elementa mundi*: tum quia alludit ad Genes. 1. ubi per dies septem Deus elementa mundi creavit & produxit: ac denique die septimo, id est sabbato, requievit; ideoque in creationis illius & quietis memoriam jussit à Judæis observari & coli sabbatum, ut dies hi dicantur *elementa*: tum quia in illis elementa sunt creata, & die sabbati eorum creatio metonymicè est repræsentata, tum quia per dies, menses, & annos, quasi elementa tempora mundi omnia, & omnium, quæ in mundo sunt, generatio, corruptio, successio, mundusque ipse decurrit, regitur, proficit, perficitur. Unde in memoriam & gratiarum actionem diuinæ providentiæ, & gubernationis Dei, qua singula tempora, totumque mundum per solis ac lunæ vices per dies, menses, & annos disponit, regit, gubernat & perficit Deus, voluit sabbata, neomenias, aliosque dies & menses festos coli à Judæis: ut per hæc quasi rudimenta corporalia discerent Deum creatorem & gubernatorem omnium agnoscere, & colere, donec per Evangelium melius edocti, altiusque provecti & promoti scirent Deum adorare in spiritu & veritate.

Per elementa alii intelligunt festos dies, menses, tempora, & annos Judæorum.

Aliter Erasmus *Mundum*, inquit, vocat per catachresin quidquid est visibile, caducum, temporarium, visibiles scilicet & corporales ceremonias legis veteris, nam hæc vocat *elementa mundi* Colos. 2. v. 20. in quibus sita erat Judaizantium superstitio dicentium: Ne gustaveritis, ne tetigeritis, ne contractaveritis, ut ibidem refert Apostolus, sed nomen *mundi* non ita accipitur; nec eo ita abuti solet Apostolus: & Colos. 2. alio sensu accipit *elementa mundi*, uti ibi ostendam. Dicam etiam plura de his elementis v. 9.

Alia Erasmi, sed contorta explicatio.

Eramus servientes] Græca, δεδουλωμένοι, *in servitutem redacti*. Theophyl. hic adaptat parabolam parvuli, qui sub tutoribus est q. d. Sicut parvulus nihil differt à servo, & servit quasi ac regitur à suis tutoribus & actoribus: ita & nos cùm essemus parvuli in Christi cognitione & amore Dei ac salutis, quasi servi sub elementis mundi jam dictis, & lege veteri quasi tutoribus & actoribus serviebamus.

Vers. 4. At ubi venit plenitudo temporis] quæ est quasi præfinitum tempus à patre, ut dixi in parabola v. 2. quasi dicat. Ubi impletum est tempus à Deo Patre præfixum fini legis & initio gratiæ ac Evangelij, quo à lege quasi pædagogo, & tutore & actore, hoc est, à statu & conditione servili, transferremur in libertatem fidei & filiationis Christi, ita Anselmus, Theophyl. & alij. Aliter S. Bernardus serm. 1. de Adventu. *Quando venit*, inquit, *plenitudo temporis, misit Deus filium suum. Nimirum plenitudo & abundantia temporalium, oblivionem & inopiam fecerat æternorum. Opportunè ergo tunc advenit æternitas, quando magis temporalitas prævalebat.* Verum hoc symbolicum est, non literale. Ad literam enim *plenitudo temporis* non est copia temporalium, sed temporis præfixi adimpletio.

Misit. Græcè non est ἔπεμψε, sed ἐξαπέστειλεν, id est *emisit*, legavit quasi legatum vel Apostolum cum mandatis suis Deus Pater legans & mittens Filium suum] ad homines; misit ergo Filium, non ut Filius locum mutaret, cœlum relinqueret, terram adiret; sed ut manens ubi priùs erat, tàm se, in terra, quàm in cœlo, novam personam, scilicet hominis & legati pro Deo apud homines, assumeret.

Factum ex muliere] S. Augustinus 3. de Trinit. legit, *natum ex muliere, factum sub lege*; & sic habent Græca Regia γεννώμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον. sed Noster cum Theophyl. & aliis Græcis, legunt utrobique γενόμενον per o micròn, id est *factum*, idque meliùs, ut dixi Roman. 1. 3.

Nota. *Mulier* hic non corruptionem, sed sexum muliebrem significat, competitque virgini, qualis fuit beatissima Virgo Maria. Secundò τὸ *factum ex muliere*, significat, Christum sine patris semine conceptum & formatum ex sola matris substantia, & purissimis sanguinibus. Hinc Tertiò patet, Christum non sumpsisse corpus è cœlo, quo transeundo per Beatam Virg. quasi per canalem in terram detulerit, uti olim docuerunt Valentiniani, & jam Anabaptistæ; sed Christi corpus ex Virgine factum ac formatum esse.

Christus nõ traxit corpus è cælo, sed è Virgine sine corruptione.

Factum sub lege] quia Christus licet legi etiam qua homo, non esset subjectus, utpote persistens in persona Filii Dei, qui legis fuit dator & conditor: tamen eam sponte sua servavit, sponte se circumcisioni, aliisque cœremoniis legis præceptis submisit ac subjecit; *factum* ergo significat, non obligationem, sed vsum; non jus, sed factum, ita Anselmus.

Christus facto, non obligatione legi subjectus.

Ut eos qui sub lege erant redimeret] ἐξαγοράσῃ, id est *mercaretur*, inquit Erasmus, emendo eximeret, ac dato pretio in Christianam vindicaret libertatem, &, ut Noster vertit, *redimeret* non à peccato, sed à servitute legis veteris, de qua præcessit. Vers. 5.

Ut adoptionem filiorum reciperemus] Nota voculam, *ut*, q. d. Ideo Filius Dei factus est ex muliere filius hominis, ut filius hominis faceret & adoptaret filios Dei. *Ideò*, ait Bernardus, *Deus factus est homo, ut homo fieret Deus.*

Nota Secundò. Hæc adoptio fit per gratiam, qua non tantùm jus ad hæreditatem Dei Patris, sed & naturæ divinæ participationem, ipsumque Spiritum sanctum, ac Dei filiationem nanciscimur, ut dixi Rom. 8. 15.

Justi ante Christum quomodo filii adoptivi & quomodo servi.

Nota Tertio, omnes justos, etiam ante Christum fuisse filios Dei adoptivos; Apostolus tamen omnes ante Christum vocat servos. Primò, quia licet justi vere essent filii Dei, non habebant tamen statum filiorum, sed servorum, quia erant sub lege, ac consequenter sub spiritu timoris ac servitutis. Secundò, quia jus filiationis non habebant ex lege, sed ex fide & gratia Christi venturi, & sic magis ad legem novam quam veterem pertinebant, ut fusè & eleganter docet S. Augustinus lib. 3. Contra duas epist. Pelagii cap. 4. Tertiò quia pro illo statu carebant fructu adoptionis: nec enim poterant cælestem hæreditatem tenere, antequam Christus eam aperiret. Quartò, quia Christus à jugo & servitute legis nos liberando, iis unicum adoptionis & amoris spiritum in lege nova substituit, ita Chrisostomus, Anselmus, & Augustinus.

Quoniam autem estis filii misit Deus Spiritum filii sui] id est Spiritum Sanctum, qui à Filio æque ac à Patre procedit. Vers. 6.

Nota. Est argumentum à signo vel effectu ad causam, uel potiùs ad causæ ostensionem, ut cum dico. Quia ibi fumus est, ibi ignis est: licet enim ignis sit prior & causa fumi; fumus tamen prius ostendit se nobis, ut ex eo colligamus ibi esse ignem: ita hic prius est Deum in nos mittere Spiritum suum, quàm nos esse filios Dei, quia per Spiritum filii simus: ex eo tamen quòd sumus filii, quasi à posteriori rectè colligimus Deum jam antè misisse in nos Spiritum suum. Vox ergo *quoniam*, vel quia, non causam in se, sed

Causa nostræ adoptionis.

sed causam cognitionis, vel potiùs necessariam consequentiam & connexionem significat.

Secundò, & simplicius, *Quoniam* propriè significat causam non filiationis, & clamoris: q. d. Quia estis filii Dei, Deus misit Spiritum suum, non qui filios vos faciat, sed qui vos filios jam factos doceat clamare, *Abba, Pater*. Aliter hoc ex Græco vertit Maldonat. in Notis manuscr. ὅτι enim, id est *quoniam*, accipit pro *quòd*; sic ergo transfert, *quòd autem filii sitis* (hinc apparet quòd) *miserit Deus* (in vos) *Spiritum filii sui*. Verùm sic multa supplenda & addenda sunt, quæ non habentur in textu, scilicet omnia parenthesi hic inclusa. Meliùs ergo Noster, magisque propriè τὸ ὅτι, vertit *quoniam*.

CLAMANTEM] hoc est clamare, id est, magna piæ mentis devotione precari, facientem, ut scilicet devotè, ardenter & fidenter, filiali affectu invocemus Deum Patrem: hic enim est non tam oris quàm mentis clamor, de quo Dominus ad Mosem licet silentem. *Quid*, inquit, *clamas ad me?* Exodi 14. 15. Ita Theodor. Anselm. & alii.

ABBA) Hebraicè אב *ab*, chaldaicè & syriacè *Abba*, & terminatione Latina & Græca *Abbas*, idem est quod pater. Vide dicta Rom. 8. 15. Hic locus uti terret torpidos & tepidos, qui rarò hunc spiritum filiationis & filialis clamoris experiuntur; ita pios & ferventes, qui eum persentiscunt, consolatur, & in spem salutis & cernendæ hereditatis paternæ, scilicet divinæ, erigit.

Vers. 7. ITAQUE JAM NON EST SERVUS] aliquis scilicet inter vos, ò Christiani Galatæ. Est enallage personæ, transit enim à secunda ad tertiam, idque familiare est Apostolo, ut dixi canon. 38, Græca tamen quædam habent in secunda persona, sed singulari, οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, *non es* (scilicet quisquis per Christum Dei filius factus es) *ampliùs servus*, sed filius.

QUOD SI FILIUS: ET HERES PER DEUM) Ita legit quoque August. & Ambros. sed S. Hieron. legit, *Heres per Christum*: Græca verò & Syrus κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, *heres Dei per Christum*: idque plenius est: per Christum enim cui inserti sumus, hereditas æterna Dei, & omnia bona obveniunt nobis à Deo, Deique gratia & misericordia.

Vers. 8. SED TUNC) cùm infideles & Pagani essetis: hoc enim ex antithesi sequente, & tempore præterito, quo versabantur in ignorantia Dei, intelligendum relinquit Apostolus.

IIS QUI NATURA NON SUNT DII, sed fictione falsaque opinione hominum, putà idolis, SERVIEBATIS) id est, colebatis ea latria & sacrificiis.

Vers. 9. NUNC AUTEM CUM COGNOVERITIS DEUM, IMÒ COGNITI SITIS A DEO: QUOMODO CONVERTIMINI ITERUM AD INFIRMA ET EGENA ELEMENTA?) Nota, *cogniti sitis à Deo*, scilicet quasi filii à patre cogniti & dilecti. Ita S. August. & Hieron. *Nullum*, inquit, *ignorat Deus, sed tamen eos cognoscere dicitur, qui errorem pietate mutaverint*. Secundò & meliùs, *cogniti*, id est scire facti, edocti à Deo; est enim hebraismus, sive significatio participii passivi *hophal*: הודיע *hodia* enim in *hiphil*, significat scire fecit, docuit; in passiva verò *hophal* הודע *hudo* significat scire factus, id est edoctus est. Jam Latini & Græci, quia idem verbum per *hiphil* & *hophal* transferre non possunt in tam activam & passivam significationem; hinc suo verbo, vel participio sæpè neutro, vel passivo, illud exprimunt; sed vim ejus & energiam adæquare non possunt. Simile 1. Cor. 8. v. 3. Sic & alibi dicitur Deus cognoscere, cùm nos cognoscere facit. Sic Spiritus sanctus dicitur clamare, postulare, cùm nos clamare facit & postulare, Rom. 8. 26. Hæc enim verba sunt significationis *hiphil*, quasi dicat: Cùm edocti sitis ab ipso Deo, qui interiùs per illustrationem gratiæ suæ, exteriùs per os nostrum vos docuit, Christi fidem ac viam ad justitiam & salutem; quomodo iterum ad rudimenta legis convertimini, ut ab eis edoceamini? Ita Chrysost. Ambros. D. Thom. Unde Græca Regia v. sequ. habent, οἷς πάλιν ἄνωθεν, *quibus denuo ab alto*, id est ab initio, servire vultis, veluti si vir repuerascat, ad pædagogum redeat, eique serviat & subsit, aut veluti si metaphysicus ex Metaphysica ad primam Grammaticæ classem descendat, aut cursor à meta ad carceres recurrat: quasi dicat Metæ, id est justitiæ & saluti, eratis proximi, quomodo ad carceres recurritis? eratis Theologi docti à Deo, quomodo ad legem, quasi ad Grammaticæ elementa postliminio revertimini?

Edocti interiùs à Deo, reverti non debent ad legis antiquæ elementa:

CONVERTIMINI] ἐπιστρέφετε, convertimini, revertimini, gressum cursumque reflectitis, retrogredimini.

AD INFIRMA ET EGENA ELEMENTA] Quæritur, quænam hæc? Resp. Primò, August. & Ambros. solem, lunam & idola accipiunt, quæ olim Galatæ, cùm Gentiles essent, adorabant: de idolis enim falsisque ipsorum diis egit v. præced. Hinc Tertull. lib. de Præscriptionib. c. 33. *Nota Apostolus*, inquit, *Hermogenem, qui materiam non natam introducens, eam Deo non nato comparat, & ita matrem elementorum deam faciens, potest ei servire, quam Deo comparat*. Verùm obstat, quòd Galatæ non volebant reverti ad gentilismum, sed ad judaismum, quodque tota epist. Apostolus non contra idola, sed contra Judaicas cæremonias agit.

Tria hic intelligi possunt per elementa. Primò idola.

Secundò & probabiliùs, Chrysost. Theophyl. Oecumen. hæc *elementa*, inquiunt, sunt sol & luna, ad quæ volebant converti Galatæ, non ut iis servirent quasi diis, uti olim fecerant ante susceptum christianismum; sed ut per eorum cursum sabbata, neomenias, aliaque festa Judaica describerent & observarent. Vocat hæc *infirma & egena*, respectu Dei, cujus ope & influxu assiduo egent ut firma consistant, & sine quo infirma, egena, immò evanida sunt: si enim Deus manum suam conservantem subtraheret, statim in nihilum, ex quo venerunt, reciderent. Quòd de sole & luna loquatur, patet: hæc sunt propriè elementa mundi, id est, primæ mundi partes uti ea vocavit vers. 3. Secundò; quia ait, *Quomodo iterum convertimini*, ad ea scilicet, quæ priùs colebatis? Galatæ autem, utpote Gentiles, numquam Judaicas cæremonias, sed Solem & lunam antè coluerant.

Secundò, sol & luna, &c.

Verùm Tertiò & optimè, Hieron. Theodor. Anselm. & Tertul. li. 5. contra Marcion. cap. 4. per hæc *elementa* intelligunt Sacramenta & observantias dierum & mensium festorum, ac aliarum cæremoniarum legis veteris, quæ quasi prima religionis & pietatis rudimenta data fuerunt Judæis, ac per eos toti mundo, quæque creationis & gubernationis mundi sunt elementa, principia, symbola, ut dixi vers. 3. Hæc sunt *egena*, &, ut Tertull. legit, *mendica*, quia gratiam, sanctitatem, Dei cultum & religionem non continent, nec conferunt, sed ad hoc Christi fide, gratia, Sacramentis indigent. Sunt & infirma, quia per se inefficacia ad justificandum, ut justos, pios, sanctos, spiritu & virtute præditos efficiant: nam sine fide Christi justificare neminem poterant. Imò cum ea non justificabant per se, & ex opere operato, uti novæ legis Sacramenta, sed tantùm ex opere operantis, id est, ex fide & devotione ea suscipientis: unde & quasi infirma abolita sunt per mortem & legem Christi.

Tertiò, sacramenta & observantia legis veteris.

Patet hic sensus clarè ex sequentibus: has enim cæremonias Judaicas explicans subdit, *Dies observatis, & menses, & tempora, & annos*: q. d. Hæc sunt elementa, quibus servitis, quæquè colitis, videlicet dies, menses, & anni Judaici.

Secundò, quia hic sensus planus est & proprius, hæc enim elementa, nimirum hos dies ex lege festos colebant & observabant, non autem solem & lunam: valdè enim impropriè dicitur, quòd qui primam diem mensis festam colit, lunam colat & novilunium; aut qui diem Dominicum colit, colat & solem, cui quasi primo & nobilissimo planetæ prima ac nobilissima dies tribuitur, scilicet Dominica, quæ inde Solis dies dicitur.

Dices, Huic sensui obstat vox *iterum*, cùm ait, *Convertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo servire vultis*: quia Galatæ, utpote Gentiles, antea non sacris, non sacrificiis Judaicis, sed soli, lunæ, idolisque servierant: unde dici poterant ad hæc, non autem ad illa, iterum se convertere.

Occurritur objectioni contra tertiam explicationem.

Resp. *Convertimini iterum*, id est, conversione cultuque vestro, sacra Judaica jam abolita, iterum stabilire vultis: respicit enim ad statum legis, de quo vers. 2. promiscuè dixit omnes fuisse sub lege quasi pædagogo: q. d. Fuimus primò sub lege; nunc Christus eam abolevit, quomodo ergo iterum eam stabilire, & ad eam vos convertere vultis?

Secundò & meliùs respondet Adamus: Vox *iterum* non ad totam orationem, sed tantùm ad partem refertur: tantùm enim significat iteratam servitutem in genere, licet in spe-

specie alia fuerit & alia. Primò enim idolis servierant: secundo jam judaismo serviebant: unde cap. 5. v. 1. in genere ait, *Nolite iterum jugo servitutis contineri*: q.d. Nolite iterum fieri servi, servistis dæmonibus, nolite iterum servire umbris legalibus. Sic Lutherano converso ad Catholicam fidem, si postea labatur ad calvinismum, dicere possumus; Quomodo iterum ad calvinismum, hoc est, iterum ad errores, relaberis? vox enim (iterum) non afficit, nec denominat calvinismum, sed vocem (relaberis;) est enim relapsus in hæresim, licet aliam & aliam, quia primò fuit Lutheranus, nunc Catholicus factus relabitur in hæresim, & fit Calvinista.

VERS. 10. DIES OBSERVATIS, ET MENSES, ET TEMPORA, ET ANNOS] S. August. epist. 119 & Enchirid. 79. & Anselm. ut per elementa acceperunt solem, lunam, & idola, ita per dies hos consequenter accipiunt dies faustos vel infaustos juxta astrologiam judiciariam vel Gentilium superstitionem. Secundò & meliùs, Chrysost. Hieron & alii suprà sic explicant: *Dies observatis*, scilicet Judaicos, uti sabbata. Secundò, *& menses*, id est, neomenias sive novilunia, atque mensem septimum, qui totus penè sacer erat & festus in lege veteri. Tertiò, *& tempora*, stata scilicet festa quatuor temporum anni, putà festum veris, videlicet pascha; festum æstatis, scilicet Pentecostes; festum autumni, nimirum festum expiationis; festum hiemis, videlicet encænia. Quartò, *& annos*, annum scilicet septimum remissionis, & quinquagesimum jubilei: hi enim anni festi erant. Nota synecdochen, per observantias dierum, mensium, annorum intelligit omnes cæremonias legis veteris, quasi ex parte totum.

Duplex hujus loci sensus.

Quatuor festa anni apud Judæos.

Hinc patet contra hæreticos, festa Christianorum hic non damnari: nam sic & dies Dominicus damnaretur, quem tamen & ipsi servant hæretici; sed tantùm damnari festa Judæorum, quæ à Christianis pulchrè distinguit Nazianz. orat. in sanctam Pentecosten dicens, *Festos dies Judæus agit, verùm juxta litteram; legem enim corpoream consectans, ad spiritualem legem non pervenit: festa etiam Gentilis agit, verùm juxta corpus, luxu scilicet & comessatione.* (unde Lucian. in Saturnal. *Ne quid intra festi tempus agito, neque publicum, neque privatum, nisi quæ ad lusum; quæ ad voluptatem, animique oblectationem pertinebunt:* immò sæpè festa & sacra Gentium obscœna erant, ut sacra Veneris, Priapi, Bacchi, in quibus omnem turpitudinem exercebant.) *Festos Christiani agimus, verùm ut spiritui gratum est*, ita Nazianz.

Festa Christianorum hic non damnantur.

Et disertè Hieron. *Dicat*, inquit, *aliquis, si dies observare non licet, & menses, & tempora, & annos: nos quoque simile crimen incurrimus quartam sabbati observantes, & parasceven, & diem Dominicam; & jejunium Quadragesimæ, & paschæ festivitatem, & Pentecostes lætitiam, & pro varietate regionum, diversa in honore Martyrum tempora constituta. Ad quod, qui simpliciter respondebit, dicet, non eosdem Judaicæ observationis dies esse, quos nostros: nos enim non azymorum Pascha celebramus, sed resurrectionis & crucis, nec septem juxta morem Israel hebdomadas in Pentecoste numeramus, sed Spiritus sancti veneramur adventum.* Hæc ille. Ubi Nota, tempore S. Hieronym. ab Ecclesia festa Martyrum celebrari solita, eaque laudari hic à S. Hieronymo.

Festa Martyrum tempore S. Hieron.

VERS. 11. TIMEO VOS] id est, vobis, vel de vobis; est antiptosis Hebraica, juxta can. 20.

VERS. 12. ESTOTE SICUT EGO) ut, sicut me videtis Judaica festa cæremoniasque negligere, nec observare, utique Evangelica libertate: ita & vos ea non observetis, sed eadem mecum libertate utamini: q.d. Ego, Judæus licet, ducem me libertatis vobis præbeo, intrepidè ergo me sequimini, quidquid alii Judæi de necessitate legis veteris vobis suggerant & jactent.

QUIA ET EGO SICUTI VOS) ego gentiliter vivendo; me vobis Gentilibus accommodo quantum possum salva conscientia. Ita Hieron.

NIHIL ME LÆSISTIS) sed vosipsos læsistis: q.d. Non iratus hæc dico, sed vos amans, & vestri miserans. Notat Hieron. Apostolum increpationem c. 3. v. 1. factam, blanditiis hic & obsecratione emollire.

VERS. 13. PER INFIRMITATEM CARNIS EVANGELIZAVI VOBIS] Primò, S. Hieron. sic explicat, q.d. *Prima & infirma tantùm fidei rudimenta vobis dedi*, atque per hæc rudimenta rudes vos tantùm rudiiter erudivi. Secundò, idem Hieron. accipit, per *infirmitatem carnis*, Pauli morbos & capitis dolorem. Tertiò, optimè idem accipit persecutiones, labores, paupertatem, ærumnas, afflictiones, pericula, ut videretur omnino abiectus Apostolus, vilis, infirmus & miserabilis. Eamdem vocat tentationem in carne, quia inde Galatæ tentari potuissent, Paulumque cum suo Evangelio abiicere. Ita & Chrysost. Theophyl. & alii.

Triplex carnis infirmitatis

VERS. 13. & 14. ET TENTATIONEM VESTRAM IN CARNE MEA NON SPREVISTIS] πειρασμόν μου, tentationem meam, sive mei. *Tentationem* activè accipit Erasmus, qua scilicet ego Paulus vos Galatas sermone humili & incondito tentavi: sed meliùs passivè capitur, ut tentatio sit idem, quod obiectum tentationis, per metonymiam, juxta can. 30. q.d. *Tentationem vestram*, id est, me tot contumeliis oneratum, persecutionibus agitatum, flagris cæsum, pauperem, afflictum & abiectum, qui vobis poteram esse tentationis obiectum, ut me meumque Evangelium aspernaremini, non sprevistis, sed tamquam angelum, imò tamquam Christum ipsum excepistis.

VERS. 15. UBI EST ERGO] Græcè τίς οὖν, *quæ ergo* erat: sed Noster, uti & Syrus, legit ποῦ, idque meliùs est & significantius, & facilè ποῦ vicino litterarum lapsu in τίς verti & depravari potuit.

BEATITUDO VESTRA] Græca, μακαρισμὸς, id est *beatificatio vestra*, qua me tanta fidei causa patientem beatum, ac vos propter me beatos prædicabatis, atque ab aliis prædicabamini. Ita Theophyl. Nimirum dicebatis: O nos beatos, qui talem habemus Apostolum! ô felices, quibus Paulum videre & audire contigit! Uti fertur S. August. tria in votis habuisse, scilicet Primò, videre Christum in carne conversantem; Secundò, Romam in flore imperii triumphantem; Tertiò, Paulum in cathedra concionantem & fulminantem. Quasi ergo dicat: Ubi sunt pristinæ vestræ de me voces, laudes, judicia, ô Galatæ? quomodo tam citò, tam temere animos erga me & Evangelium mutastis? ita me deperibatis, ut oculos vestros, si fieri potuisset, mihi dedissetis; quò abiit amor & ardor? *Ergone inimicus factus sum vobis verum dicens vobis?* neminem scilicet ex lege, sed omnes ex Christi fide justitiam petere debere.

Tria vota & desideria S. August.

VERS. 17. ÆMULANTUR VOS] Judaizantes depereunt vos, ambiunt vos; vos sibi conciliare, sibi suæque legi subiicere satagunt. Est metaphora à procis deducta, qui sponsas ambiunt cum zelo & zelotypia: græcè enim est ζηλοῦσι, *zelantur* vos: de quo dixi 2. Corin. 11. v. 2.

NON BENE, quia non ad bonum & profectum vestrum: SED EXCLUDERE VOS VOLUNT) à Christo & Christiana libertate. Noster & alii passim legunt in Græco ἐκκλεῖσαι, id est *excludere*: quædam tamen, ut Regia, legunt ἐγκλεῖσαι, id est *includere*; quæ lectio sensum habet aptum & commodum: nam alludit ad procos callidos, qui cùm divites ambiunt sponsas, eas quasi dominas honorant, eis serviunt, per omnia se eis accommodant; sed ubi iis noti sunt, matrimoniumque cum eis inierunt, illas cubiculis includunt, custodes apponunt, habentque quasi servas captivas: q.d. Sicuti proci jam dicti, sic Judaizantes blandiendo, mira & magna pollicendo vos ambiunt, ut judaismo subiiciant, & includant legi & servituti legis quasi ergastulo & custodiæ, sicque libertate vos privent, & excludant à christianismo.

Judaizare cogētes sunt procis similes.

UT ILLOS ÆMULEMINI) q.d. Non æmulantur, non insectantur vos amore amicitiæ ut vobis consulant sed amore concupiscentiæ, ut scilicet ad se, & sui amorem illiciant, ut illos insectemini, ut de vobis quasi suis discipulis & asseclis apud plebem jactare se possint; q.d. Suam gloriam, non salutem vestram, æmulantur, ideoque vos excludere volunt à Christo, ut non Christum, sed illos æmulemini & consectemini.

VERS. 18. BONUM AUTEM ÆMULAMINI IN BONO SEMPER) Græca jam habent, καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, hoc est, *bonum autem*, scilicet est, *æmulari in bono semper*. Ita legit August. & Syrus: q.d. Bonum est alios imitari & sectari, sed non in quavis re, verùm in re bona. Vel simpliciori hebraismo, *bonum est æmulari in bono*, id est bonum, ut sit beth contactus: sic enim Hebræi dicunt tangere, percutere in manu, id est tangere, percutere manum; sic hic æmulari in bono, est, æmulari bonum. Noster legit ζηλοῦτε, per epsilon, in imperativo: *bonum æmulamini*, id est, ambite & ardenter sectamini, sed *in bono*.

Ubi Nota: *Bonum* potest accipi vel in genere neutro. q. d. Id quod bonum & honestum est zelate, sed eatenus, qua bonum est, qua benè & honestè fit. Secundò, & aptè ad præcedentia & sequentia, *bonum* hìc accipi potest in genere masculino. q. d. Nolite Judaizantes æmulari in malo, videlicet in judaismo: hi enim non bene æmulantur vos quia excludere vos volunt à Christo; sed viros bonos & Christianos imitamini & æmulamini, me videlicet meique similes, sicuti me non judaicè, sed gentiliter viventem, in bono, putà in libertate vitaque Christiana (hìc enim *bonum* capi debet in genere neutro, scilicet, *in bono*, id est in re bona) æmulati estis cùm præsens essem vobis: idem ergo facite cùm absens sum, bonum enim semper sequendum est, etsi absit is qui illud docuit. Innuit Apostolus absentiam suam fuisse in causa ut aliò dilaberentur, & ad judaismum abducerentur. Ita Chrysost.

Absentia magistri causa lapsus & erroris discipulorum.

VERS. 19. FILIOLI MEI (vos enim ego per Evangelium genui Christo) QVOS relapsos à Christo ejusque adoptione ad judaismum, ITERUM PARTURIO, ut à judaismo revocem, Christoque rursum pariam, DONEC FORMETUR CHRISTUS, id est Christi fides, spes, libertas, IN VOBIS] ut scilicet non à lege, sed Christo, & Christi fide omnem gratiam, justitiam, salutem expectetis. *Apostolus hic*, inquit Chrysost. *matrem refert de liberis trepidantem: vides paterna, imò materna viscera, vides anxietatem, vides qualem emittat ejulatum multò tristiorem, quàm solet esse parturientium*. q. d. Uti B. Virgo Christum corporaliter peperit, at sine dolore, sic & ego quasi spiritalis puerpera Christi, pario, imò ingenti cum labore & dolore parturio & enitor, ut Christum, Christique fidem & spiritum in vobis efformem, ut Christus sit omnia in omnibus vobis.

Præclarè & piè S. Ambros. lib. de Isaac & anima c. 8. *Illic* (in cruce & baptismo) inquit, *parturivit te mater tua, illic parturivit te quæ genuit te. Ibi renascimur: pariuntur enim, in quibus Christi imago formatur. Unde quoniam formatus in sponsa Christus erat; ait: Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum. Sigillum Christus in fronte est, ut semper confiteamur: in corde, ut semper diligamus: in brachio, ut semper operemur: ut, si fieri potest, tota ejus species exprimatur in nobis, ipse est signaculum nostrum, quem Pater signavit Deus*, &c.

Notent, qui animas convertere, Christoque parere student, sibi laborandum & sudandum esse parturientis instar. Hinc illud Job 39. 1. & 3. *Numquid parturientes cervas considerasti? incurvantur ad fœtum, & pariunt & rugitum emittunt* (cervarum enim partus, de quo ad litteram loquitur, difficillimus est, teste Arist. & Plinio, ideoque seseli herba illum adjuvant cervæ) mysticè accipit S. Gregor. in cit. Jobi locum de prædicatoribus, qui quasi cervæ in dolore, lacrymis & rugitu parturiunt Christo proles. *Video*, inquit, *Paulum quasi quamdam cervam quosdam in partu suo magni doloris rugitus emittentem: ait enim, Filioli mei, quos iterum parturio, &c. Consideremus quid doloris habuerit, quid laboris: quæ & postquam potuit concepta edere, rursum compulsa est extincta suscitare*. Ita Gregor. 30. Moral. c. 31.

Animas convertere volentibus strenuè laborandum & sudandum.

Rursum à S. Paulo discant Episcopi & Prælati, ut non tam patres, quàm matres suis subditis se exhibeant. Pulchrè S. Bern. Prælatos alloquens serm. 25. in Cant. *Discite*, inquit, *subditorum matres vos esse debere, non dominos. Studete magis amari, quàm metui: & si interdum severitate opus est, paterna sit, non tyrannica.*

VERS. 20. VELLEM AUTEM ESSE APUD VOS MODO, ET MUTARE VOCEM MEAM] ut affectus, quos epistola scripta non capit, voce viva exprimerem, ut scilicet quasi mater nunc blandirer, nunc gemerem, nunc obsecrarem, nunc objurgarem vos, ut solent matres naturales se in omnes affectus versare, nunc orare, nunc plorare, nunc gemere, nunc arguere, ut filios permoveant, eisque persuadeant id quod cupiunt: viva enim vox longè est efficacior litteris mortuis. Ita S. Hieron. Chrysost. & D. Thom.

Quomodo infirmiores & pueri regendi.

Ecce quò se dimittit amor; Paulus quasi pater videtur cum pueris suis hìc puer fieri & repuerascere. Agesilaus rex, ut filiolo suo blandiretur, deposita purpura & sceptro solebat cum ipso ludere, & equitare in arundine: cumque hac de causa à quodam è suis levitatis notaretur, *Nunc*, inquit, *tace, cùm verò filios & ipse habueris, tunc tibi per me licebit regis insaniam illudere*. Idem hìc diceret Paulus: modum nescit, pudorem nescit, laborem nescit, maternus amor, nil sibi puerile; nil indecorum æstimat.

Agesilai vox.

CONFUNDOR IN VOBIS] pudore suffundor, erubesco, ita aliqui: sed malè, nam græcè est ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν, id est hæreo, inops sum consilii, perplexus sum, nesciens quomodo debeam scribere appositè vobis, ut vos permoveam, quod Noster propriè vertit, *confundor*. Aliud enim est pudere & erubescere, aliud confundi, hoc est animo turbari, ut nescias quid sit agendum. Rursus Maldon. in Notis manuscr. duas alias affert explicationes. Prior est, *confundor in vobis*, id est, non sum consecutus fructum prædicationis meæ quem expectabam, itaque confundor. Secundus ἀποροῦμαι, id est hæsito & dubito an Christiani sitis, an Judæi.

LEGEM NON LEGISTIS] νόμον οὐκ ἀκούετε; *legem non auditis?* hoc majoris est energiæ, q. d. Si me non audistis, legem ipsam quam ambitis, audite: ipsa vos à se ad Christum amandabit. VERS. 21.

ABRAHAM DUOS FILIOS HABUIT, UNUM, scilicet Ismael DE ANCILLA, videlicet Agar, quæ, utpote ancilla, secundaria erat uxor Abrahæ; UNUM scilicet Isaac, DE LIBERA] nimirum Sara, quæ primaria fuit uxor Abrahæ, domina, & materfamilias, cujus filius erat heres: nam concubinarum, qualis erat Agar, filii non erant heredes, sed eis pater dabat munera, quæ volebat, ut dicitur Gen. 25. v. 5. & 6. VERS. 22.

SED QVI DE ANCILLA, SECUNDUM CARNEM NATUS EST] Ismael genitus est naturaliter, nimirum per carnis vires, per carnalem ac naturalem generationem, quæ habet, ut ex juvencula, qualis erat Agar, Abraham, licet senex, posset suscitare proles. VERS. 23.

QVI AUTEM DE LIBERA, PER REPROMISSIONEM] Isaac genitus est non virtute carnali & naturali, quia hæc in anu & sterili Sara defecerat, ut ex ea naturaliter suscitare prolem non posset senex & ipse Abraham; sed *per repromissionem* genitus est, putà per virtutem divinam & supernaturalem Dei, qui Abrahæ ex Sara supra naturalem generationem Isaaci promiserat, Genes. 17. v. 18.

Isaac genitus per repromissionem.

QVÆ SUNT PER ALLEGORIAM DICTA] Allegoria Rhetoribus est continua metaphora, estque in verbis & vocibus; hìc verò, & passim apud Ecclesiasticos scriptores significat typum & figuram, quæ non voces, sed res & gesta in veteri testamento significabant res & Sacramenta novi testamenti. Unde subdit. VERS. 24.

HÆC ENIM (græcè αὗται, *ipsæ*. Sara videlicet & Agar, SUNT, id est per allegoriam significant, DUO TESTAMENTA] novum scilicet & vetus. Ita Hieron. Chrysost. Theodor. Anselm. vide can. 6. ubi dixi hoc loco quatuor esse Scripturæ sensus. Primus, litteralis, est planus litteræ sensus, scilicet Abraham ex Agar genuisse Ismaelem naturaliter, Isaacum ex Sara supernaturaliter. Secundus, allegoricus, cùm ait, *Quæ sunt per allegoriam dicta, hæc enim sunt duo testamenta*. Tertius, tropologicus, cùm ait v. 29. *Sed quomodo tunc is qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum: ita & nunc*. Quartus, anagogicus, cùm ait v. 26. *Illa autem, quæ sursum est Jerusalem: libera est, quæ est mater nostra.*

Explicatur allegoria & typus Saræ & Agar.

SUNT DUO TESTAMENTA] duo pacta, duo fœdera: hoc enim significat Græcum διαθῆκαι, ut dixi 1. Cor. 11. 25. Prius pactum & fœdus, fuit initum cum Mose & Hebræis in Sina, quo Deus promisit se Hebræorum fore Deum, tutorem & protectorem, daturumque se illis terram Chanaam: Hebræi vicissim acceptantes tam benignum Dei pactum, eique consentientes promiserunt se decalogum, aliasque Dei leges judiciales & cæremoniales servaturos, Exod. 24. Secundum pactum & fœdus fuit initum cum Christo & Christianis in Jerusalem & Sion, quo Deus Christo promisit se fore Christianorum Deum, amicum, patrem, eisque quasi filiis daturum hereditatem suam cælestem: Christiani vicissim per Christum & Apostolos tacitè tam liberale Dei pactum amplectentes, Christique voluntati, dictis, promissis & præceptis consentientes, promiserunt se Christi fidem & præcepta servaturos, ut patet ex toto Evangelio, sed maximè ex ultima Christi cœna, quam describit S. Joan. cap. 13. & sequ. in qua sanguine suo in Eucharistia, fœdus hoc sanxit & firmavit, ut narrant S. Matthæus, Marcus, Lucas & S. Paulus.

Duplex testamentum unum cum Mose à Deo initum, alterum cum Christo.

Unum

UNUM QUIDEM A MONTE SINA. ita Græca, Syrus, & passim Latina Latinique, Hieron Ambrof. & alii; aliqui tamen legunt, *In monte Sina:* sed idem est sensus. q. d. Vetus testamentum à monte Sina traditum & promulgatum est, IN SERVITUTEM GENERANS] hoc est, servos generans, videlicet Judæos, servientes umbris multiplicium, onerosarum & prægravium cæremoniarum, idque timore pœnarum, ac spe bonorum terrenorum, abundantiæ videlicet frumenti, vini & olei, quæ Deus promisit Judæis, si legem pactumque servarent.

Agar serva testamentum vetus & servile significat.

QUAE EST AGAR] August. & Ambrof. paulò clariùs legunt, *quod est Agar.* q. d. Quod testamentum vetus & servile significat Agar serva. ita Hieron. Chrysost. Anselm.

VERS. 25.

SINA ENIM MONS EST IN ARABIA] Græca addunt, Agar; sic enim habent, τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. hoc est, *Agar enim Sina mons est in Arabia.* & ita legunt Sirus, Chrysost. Theophyl. Oecumen. qui docent Agar esse montem Sina; montem enim Sina ab Arabibus vocari Agar. q.d. Aptè Agar serva significat montem Sina, & testamentum in Sina conditum pro servis, unde & Arabes Sina vocant Agar. Sed hoc ut ita sit, hiulcum est & distortum: nam v. præced. dixit Agar esse, id est significare, testamentum vetus, quomodo ergo mox subderet Agar esse montem Sina? Videntur ergo Græca hic, uti & alibi, esse corrupta, legendumque ut Noster legit, uti & Beza fatetur: hæc enim lectio plana est; vera & certa.

Græca lectio hic est corrupta.

IN ARABIA] q. d. Etiam Arabes hanc Judaicam servitutem significant, soliti enim sunt ipsi servire: unde adagium, *Arabs tibicen*, cuius meminit Julius Pollux, quia olim sola mancipia musicam exercebant, quæ plerumque ex Arabia producebantur. Unde congruè in Arabia, nimirum in Sina, vetus servorum testamentum edidit Deus. Addit Chrysost: *Agar hebraicè significat incolatum, Sina tentationem, Arabia occasum; Ismael idem est quod auditio Dei.* *Significatur ergo*, ait Hieron. *per Agar, vetus testamentum non fore perpetuum; per Sina, tentationem forè; per Arabiam occasurum; per Ismael, qui tantùm audiat præcepta Dei, non faciat, hominem scilicet rusticum, sanguinarium, qui fratribus hostis sit, significari Judæos duros, feros, hostes Christianorum, qui legem audiunt & non faciunt.*

Musici olim soli servi.

Sensus litteralis & tropologicus verborum, Agar, Sina Arabia, Ismael.

Tropologicè, idem Hieron. *Christiani de Agar nati sunt, qui sacræ Scripturæ corticem tantùm sectantur, & in timore serviunt; de Sara verò nati sunt, qui spiritum & allegoriam legis veteris sectantur, serviuntq; ex amore.* Vide hac de re disserentem S. August. l. 3. Contra duas epist. Pelag. c. 4. ubi docet Abraham, Noë, Moysen, omnesq; justos in veteri testamento (filios esse novi testamenti; quia eadem fide incarnationis & passionis Christi justificati sunt; eodem spiritu, eadem gratia, eodem Christi amore vixerunt, contrà Christianos, qui jam timore pœnæ & coacti faciunt legem, filios esse veteris testamenti, non novi.

Christiani qui timore pœnæ legem servant, sunt filij veteris testamenti.

QUI CONIUNCTUS EST EI QUAE NUNC EST JERUSALEM] q.d. Sina mons confinis, conterminus & vicinus est Hierosolymæ. ita Hieron. Chrysost. Syrus. Idque Primò, & propriè quoad locum: quia, ut tradunt Borchardus, Adrichom. Zieglerus in Descriptione terræ sanctæ, Judæa, in qua est Jerusalem, confinis est deserto, in quo est Sina; tantùm enim interiacet mons Idumeæ. Sed mons hic tota est Idumæa, quæ montosa est, & bene magna, ideoque Judæa non tam coniuncta, quàm longè à Sina disiuncta dicenda videtur.

Triplex hujus loci sensus.

Secundò, S. Thomas, coniuncta est Sina Hierosolymæ non vicina loci, sed continuatione itineris, quia Hebræi ex Ægypto recto & continuo itinere per Sina iuerunt in Judæam. Sed & hoc remotius est: sic enim mare rubrum, ipsaque Ægyptus, id est, Ægypti limites & fines, quæ transiverunt Hebræi euntes in Chanan, dicerentur coniuncta Judææ.

Unde Tertiò & meliùs, Theophyl. Vatablus & alij passim coniunctionem non loci, sed similitudinis accipiunt.

Hinc Glossa Ordinaria, *coniunctus*, inquit, *hoc est similis.* Græcè enim est συστοιχεῖ, id est, cognationem & similitudinem habet; στίχειν. enim est ordine progredi, sive in serie stare. Inde Grammatici litteras vocant στοιχεῖα, quòd certa serie una alteri jungatur; Philosophi rerum elementa vocant στοιχεῖα, putà terram, aquam, aerem & ignem, quòd horum quodque suo ordine & consistat, & aliis nectatur. Item versus στίχοι dicuntur, & acies ordine compositæ στίχοι vocantur. Unde σύστοιχα, inquit Budæus, vocantur cognata. & συστοιχία, est series & dispositio rerum inter se cognatarum & similium. Sic ergo mons Sina συστοιχεῖ, id est cognationem habet & similitudinem, estque in eadem quasi serie, proportione & ordine rerum cum Hierosolyma: quia scilicet illam apta quadam convenientia & allegoria significat & repræsentat.

Elementa [illegible]

Primò, quia sicut Sina mons sterilis est in deserto, ita Jerusalem in cæremoniis sterilis est & arida. Rursum in Sina data est lex, in Jerusalem servata. Secundò, sicut Sina est extra terram promissionis: ita Jerusalem hæc legalis est extra Christi Ecclesiam, tum militantem, tum triumphantem. Tertiò, & magis ad mentem Apostoli: sicut Sina genuit & aluit servos tum Arabes, tum Judæos, qui in Sina servilem legem acceperunt cum turba, tonitru, terræmotu, ut iis quasi servi terrerentur, & horum, aliarumque pœnarum, metu ac timore ad legem servandam adigerentur; ita jam Jerusalem quoad vitam & doctrinam Sinaici & legalis generat Judæos servos, qui umbris serviant, & timore pœnarum, æquè ut illi Sinaici, ad custodiendam legem compellantur. Denique Sina cognationem habet cum Jerusalem, quia Sinaici illi Judæi qui in Sina legem acceperunt, parentes fuerunt Judæorum, qui jam vivunt in Jerusalem; & sicuti in natura, sic & in indole servili, moribusque Judaicis utrique conveniunt.

Convenientia & similitudo quadruplex montis Sina cum Hierosolyma.

Est metonymia, qua Sina & Jerusalem suos incolas civesque significant, scilicet Judæos. q.d. Quemadmodum Agar serva significabat servile testamentum judæorum; sic & mons Sina Judæos servos generans, significabat Jerusalem Judæos servos generantem: hoc siquidem innuit vox *enim*, nimirum ut probet testamentum vetus Judæorum, quorum metropolis erat Jerusalem, à Sina ortum in servitutem, hoc est, servos generare. Sic autem probat. Qualis fuit Sina, talis fuit & Jerusalem: atqui Sina generavit servos, uti jam declaratum est; ergo & Jerusalem servos generavit, & generat, veteris scilicet testamenti.

Accipe schema hujus συστοιχίας, atque ac ἀντιστοιχίας illi opposita:

σύστοιχα	ἀντίστοιχα	σύστοιχα
Servitus	Vxores duæ	Libertas
Agar serva		Sara libera
Ismael ex carne; servus	Filij duo	Isaac ex promissione; ingenuus
Lex in Sina	Testamenta duo Civitates duæ	Evangelium in Sion
Jerusalem terrestris; Synagoga Judæorum, serva	Filij duo	Jerusalem cælestis & divina per gratiam mater omnium fidelium, libera
Judæi qui in cæremoniis & umbris legis manent.		Fideles qui gratiam Christi amplectuntur.

famiam tantorum scelerum, ob quæ omninò interimi, & quasi annihilari merebantur, utpote toti execrabiles, & indigni terram tangere & afflare: sic veneficæ, incendiarii, falsarii, sodomitæ flammis puniuntur, & in cineres rediguntur: quasi scelératissimi & abominabiles, ideoque omnino de terra eradendi, ac in nihilum redigendi.

Ubi notanda est Scripturæ phrasis: solet enim dicere terram sceleribus pollui, gemere, clamare, irasci, vindictam expetere, imò habitatores suos evomere, uti de Chananæis dicit Levit. 18. 28. Per prosopopejam enim ad majorem emphasim rei inanimæ, scilicet terræ, tribuitur vita, sensus, gemitus, ira, vomitus, ut significetur enormitas criminum incolarum terræ, quæ tanta fuit, ut ipsa terra, elementa, aliæque creaturæ irrationales suo semper creatori obedientes, & pro illo pugnantes, tantos peccatores detestarentur, eosque quasi evomerent, cùm illi ab ea per Deum ac Hebræos expulsi sunt; detestarentur, inquam, appetitu naturali, quo naturæ pondere in ordinem suum, ac potius universi bonum, Deique vindicis voluntatem implendam feruntur, & aversantur ea quæ his sunt contraria, putà peccata: idem facturæ appetitu rationali, ac humana detestatione, si eam haberent, ejusque capaces ac compotes essent.

Denique juxta hanc legem Deut. Christus, utpote suspensus, eadem die, qua crucifixus est, ante vesperam, quia sabbatum & requies ab operibus incipiebat, à cruce depositus, & sepultus est, quamquam nec Christus, utpote innocentissimus ac injustissimè ad crucem & suspendium condemnatus, hac lege Deuter. contineretur. Unde Hebræus ille jam dictus S. Hieronymus præceptor ex Hebræo propheticè ita verti posse censuit: *Non permanebit cadaver ejus* (Christi) *in ligno, quia contumeliosè Deus suspensus est*. Nec etiam Judæi hanc legem Christi de Cruce depositioni prætexuerunt, sed potiùs indecori speciem, ne scilicet sabbati insequentis celeberrimi, utpote paschalis, decorem tam infami spectro Christi crucifixi funestarent, ut patet Joan. 19. 31.

Ubi adverte. Hæc Deut. lex, judicialis fuit, ideoque jam per Christi legem & mortem abrogata est, uti & aliæ omnes judiciales & cæremoniales leges veteres. Hinc jam nec præ aliis sontibus suspensi sunt maledicti, nec eadem die sepeliuntur, sed per dies, menses, & annos pendent in patibulo ad terrorem cæterorum malefactorum.

Omnes judiciales & cæremoniales leges veteres abrogatæ.

Moraliter ac piè S. Hieronymus hic: *Domini* (Christi) *injuria*, inquit, *nostra est gloria. Ille mortuus est, ut nos viveremus. Ille descendit ad Inferos, ut nos ascenderemus in cœlum. Ille factus est stultitia, ut nos sapientia fieremus. Ille se de plenitudine, & de forma Dei evacuavit, formam servi accipiens, ut in nobis habitaret plenitudo divinitatis, & domini fieremus è servis. Ille pependit in ligno, ut peccatum, quod commiseramus in ligno scientiæ, ligno deleret appensus. Crux ejus amaras aquas vertit in dulcem saporem, & securim perditam, in profundumque demersam, missa in fluenta Jordanis levavit. Ad postremum factus est ille maledictio, factus, inquam, non natus, ut benedictiones quæ promissæ fuerant Abrahæ, ipso auctore & prævio transferentur ad Gentes, & spiritus repromissio per fidem illius compleretur in nobis*. Vide & Chrysostomum, & Anselmum.

Vers. 14. Ut in gentibus benedictio Abrahæ fieret. Pendet ex v. præcedenti Christus nos redemit de maledicto legis *factus pro nobis maledictum*, ut pro maledictione induceret in Gentes benedictionem Abrahæ promissam; nimirum ut pollicitationem Spiritus, id est, Spiritum Sanctum nos justificantem, filiis Abrahæ, idest credentibus, promissum accipiamus per fidem] qua credimus in Christum Abrahæ filium, in quo hanc benedictionem constituit & consignavit Deus, dicens Abrahæ: *In te*, id est in semine tuo, quod est Christus, *benedicentur omnes gentes*, ut dixi v. 8.

Vers. 15. Secundum hominem dico] id est, juxta morem & consuetudinem hominum loquor, τὸ enim *secundum* respondet Hebræo *caph*, quod est nota similitudinis, significans sicut, juxta, secundùm, ad instar, Sic Job. 31. 33. dicitur: *Si abscondi quasi homo* (hebraicè, כאדם *caadam*, idest, secundùm, vel juxta hominem, instar hominis, uti homines facere solent,) *peccatum meum*, & psal. 81. 7. *Vos autem sicut homines* (hebraicè *caadam*, idest, juxta hominem, more hominum) *moriemini*, & Oseæ 6. 7. *Ipsi autem sicut Adam* (hebraicè *caadam*, id est secundùm Adam vel hominem, uti Adam fecit, & homo facere solet.) *transgressi sunt pactum*.

Sensus ergo Pauli est, q. d. In hac spirituali divinaque re, humano ac vulgari utor exemplo testamenti, & testatoris, ut probem nos benedictionem Abrahæ jam dictam hæreditare non per legem, sed per fidem Christi, juxta Dei pactum cum Abraham initum, ut meritò pudere vos debeat ò Galatæ, quòd minus tribuatis Dei, quàm hominis testamentis & pactis. Est hic nova & quinta ratio, petita ex Dei pacto & promissione, qua probat nos justificari, non ex lege, sed ex fide.

Benedictio Abrahæ non per legem, sed per fidem nobis data.

Tamen (tametsi) non nisi hominis testamentum, id est pactum sit, confirmatum, nemo illud spernit aut superordinat] id est immutat, aliter ordinat, & disponit ultrà quàm à testatore ordinatum & dispositum est, hoc est, nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat. Nota, Græcum ὅμως, id est tamen, subindè tametsi significat. Unde Vatablus, & alii passim vertunt, *hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo illud reiicit, aut aliquid illi addit*.

Vers. 16. Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus] scilicet Genes. 22. 16. & sequen. ubi dicitur: *quia fecisti hanc rem* (ut mihi obediens velles immolare filium tuum Isaac) *benedicam tibi*, &c. *& benedicentur in semine tuo omnes gentes*. Unde colligunt interpretes Abraham hac obedientia, filiique victima meruisse, ut ex sua potiùs stirpe, quàm alia, imò ex eodem Isaac, quem immolare voluerat, nasceretur Christus, per quem omnes gentes benedicerentur, & implerentur benedictiones & promissiones Abrahæ factæ. Unde rectè Apostolus docet hìc promissiones has factas Abrahæ & semini, id est, filio, videlicet Christo ex Abrahæ semine nascituro. Licet enim Genes. 22. tantùm dicatur eas Abrahæ factas in semine, non autem, & semini ejus: hoc ipso tamen, quo factæ sunt Abrahæ in semine, non tàm Abrahæ, quàm semini ejus factæ sunt, non secùs ac si rex Comiti promittat ac dicat, In filio tuo exaltabo familiam tuam, faciamque eum Ducem & Principem; non tàm Comiti, quam Comitis filio benedicit, & Ducatum similemque exaltationem pollicetur: ita & hic Deus dicens Abrahæ, *In semine tuo benedicentur omnes gentes*; non tàm personæ Abrahæ, quàm Christo hanc benedictionem, hoc est justificationem ac salutem gentium omnium pollicetur, illarum scilicet, quæ Christi fidem amplectentes Christo credent, & obedient.

Abraham sua obedientia meruit Christum nasci ex suo semine.

Non dicit: Et seminibus, quasi in multis; sed quasi in uno: Et semini tuo, qui est Christus) Dices: Semen idem est, quod posteritas, & posteri; ergo multos significat numero etiam singulari: est enim collectivum nomen sicut populus; quomodo ergo Apostolus concludit. Dicit Scriptura *Semini*, non, *Seminibus*; ergo in uno, scilicet Christo, non in multis, Abrahæ promissiones implentur.

Respondeo, *Semen*, subinde collectivum est, & posteros omnes significat, ut cùm dicitur: *Erit semen tuum sicut stellæ cœli*; subindè verò certam tantùm personam significat, idque ex adjunctis colligi debet: sic sumitur Genes. 21. 13. *Sed & filium ancillæ tuæ* (Ismael) *faciam in gentem magnam, quia semen tuum* id est filius tuus, *est*, sic & hic debere sumi patet tum ex S. Pauli hoc loco, & communi omnium interpretum, veterumque Rabbinorum expositione, qui omnes per *semen* hoc intelligunt Christum, per quem Deus omnes gentes benedicet: tum quia alioqui, si *semen* priore significatione ut collectivum acciperetur hic, falsa esset hæc prophetia & promissio; constat enim in posteritate Abrahæ, id est, in populo Judaico, omnes gentes non esse benedictas, imò Judæos, omnes gentes aversabantur, erantque Judæi probrum & maledictum Gentium.

Semen subinde est nomen collectivum, subinde certam personam significat.

Vers. 17. Hoc autem dico, testamentum confirmatum a Deo: quae post quadringentos et triginta annos facta est lex, non irritum facit ad evacuandam promissionem) quasi dicat. Si, ut dixi v. 15. hominis testamentum & pactum nemo irritare audet aut potest: multò ergo minùs testamentum, id est, pactum Dei cum Abrahamo initum *in Christum* (ut addunt Græca) id est, de Christo omnes gentes benedicturo, irritare potuit lex longè posterior, utpote quæ demum post 430. annos ab hac promissione data est in Sina, ita Oecumen.

Nota

Hebræum ברית & Græcum διαθήκη, & Latinum Testamentum idem sunt & significant.

Nota : Hîc & alibi hæc tria , scilicet Hebræum ברית *berit* , Græcum διαθήκη , & Latinum *testamentum* , idem sunt , significantque quodvis pactum . Hoc enim adæquatè in Scriptura significat . Hebræum *berit* , quod Septuag. vertunt διαθήκη , scilicet ut sit idem quod συνθήκη . Ita Hieron. Chrysost. Theophyl. Oecumen. idem ex Aristophane & Demosthene ostendit Budæus de quo plura dixi 1. Cor. 11. 25. & August. tamen propriè capit hìc testamentum Dei . *Quia* , inquit , *quod mori testatoris valet ad confirmandum testamentum , hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad firmandam suam promissionem.*

Unde inchoandus computus horū annorum.

QUÆ POST QUADRINGENTOS ET TRIGINTA ANNOS FACTA EST LEX) Gravis hìc quæstio est de hisce annis , unde inchoari debeant : nam de fine & termino illorum satis constat , terminari scilicet illo anno, quo data est lex Judæis in Sina per Mosen, ut hìc dicitur. Videtur enim hìc Pauli annorum computus pugnare cum Exodi 12. 40. ubi dicitur , *Habitatio autem filiorum Israel , qua manserunt in Ægypto , fuit quadringentorum triginta annorum* ; habitare enim cœperunt in Ægypto cùm Jacobo urgente fame vocatus à Josepho filio eò descendit , ab hoc Jacobi in Ægyptum descensu usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto , sunt 430. anni , quomodo ergo Apostolus ab Abraham totidem tantùm numerat , cùm ab Abraham usque ad descensum hunc Jacobi effluxerint plusquam ducenti anni , & consequenter ab Abraham usque ad exitum Hebræorum ex Ægypto non tantùm 430. sed 630. numerare debuisset ?

Dico breviter cum August. quæst. 47. in Exod. cum Athanasio , vel potiùs Anastasio in Synopsi S. Scripturæ in Exodo , cum Eusebio in Chronico , cum Ruperto , Abulensi , Cajetano in Exodi 12. eosdem esse annos quos Paulus hìc numerat , cum illis quos Moses computat loco Exodi citato , 12. scilicet c. 5. 40. ac utrosque inchoandos esse non à descensu Jacobi in Ægyptum , sed ab anno 75. Abrahami , quo anno Abraham evocatus à Deo cœpit à domo ac patria sua , Haran scilicet , peregrinari versùs terram Chanaan : hoc enim anno 75. vitæ suæ benedictiones & promissiones illas , de quibus hìc Apostolus , accepit, ut patet Genes. 12. initio capitis.

Inchoanda computatio ab anno 75 vitæ Abrami, quo ipse evocatus à Deo est è patria.

Patet hoc Primò , nam clarum est Hebræos à descensu Jacobi non habitasse 430. annis in Ægypto , ex eo quòd Caath descendit cum avo suo Jacob in Ægyptum , Caath autem vixit . 133. annos , cujus filius Amram 137. annos vixit . Hic Amram genuit Mosen , Mosis autem anno 81. egressi sunt Hebræi ex Ægypto . Quæ omnia patent Exodi 6. v. 18. & 20 & Exodi 7. 7. quos annos si simul omnes jungas , non summam 430. sed 351. tantùm conficient . Ab hisce verò annis demendi sunt anni Caath , quibus vixit postquam genuit Amram , & anni Amram , quibus vixit postquam genuit Mosen : illi enim anni Caath in annis Amram , & reliqui illi anni Amram in annis Mosis , quibus patri suo Amram convixit , continentur . Hinc sequitur hos annos 430. Exodi , non à descensu Jacob , sed longè anteriùs , à peregrinatione scilicet Abrahæ ex Haran versus Chanaan , arcessendos & inchoandos esse , idque disertè exprimunt Septuag. Exodi 12. cùm vertunt , *at habitatio filiorum Israel , quam habitarunt ipsi & patres eorum in terra Ægypti & Chanaam , fuit quadrigentorum triginta annorum*.

Secundò.

Prob. Secundò , quia Apostolus hìc post 430. annos non à Jacobi , sed ab Abrahæ vocatione , peregrinatione & promissione numerandos factam ait legem : atqui lex eodem anno est data , quo egressi sunt Hebræi ex Ægypto, mense videlicet tertio post egressum , ut dicitur Exodi 19. v. 1. Vide quæ dixi Exodi 12. 40.

NAM SI EX LEGE HEREDITAS (si ex lege Mosis here-
VERS. 18 des efficimur benedictionis Abrahæ , hoc est , justitiæ & salutis) ergo NON EX PROMISSIONE] Sed hoc est falsum , quia hanc benedictionem donavit Deus per repromissionem , promittens scilicet Abrahæ semen , id est Christum , in quo , & per quem omnes gentes quæ in eum crederent , benedicerentur : si ex promissione Christi ; ergo ex fide Christi , non ex lege Mosis hæc benedictio Abrahæ promissa gentibus omnibus obtigit : promissio enim jam dicta fidem Christi involvit , uti patet eam perlegenti .

VERS. 19 QUID IGITUR LEX ?] ad quid lex post promissionem subinducta fuit , si Dei non explet promissionem , si promissam Abrahæ benedictionem non complet ? Respondet , legem à Deo positam & datam esse propter transgressiones , scilicet puniendas & coercendas , ait Hieron. & Chrysost. hoc enim directè intendit legislator Deus , cùm legem tulit , indirectè verò , ut ait August. propter transgressiones , scilicet declarandas , posita est lex ; ut nimirum populus superbus visa lege , agnosceret peccata sua , quæ contra legem committit , sibique Christi gratia opus esse ad eam implendam , itaque lex tacitè homines ad Christum transmittebat. Unde subdit .

Lex homines transmittit ad Christum.

DONEC VENIRET SEMEN , hoc est Christus , cui PROMISERAT) Deus scilicet , per eum benedicendas esse gentes , hoc est justificandas , ut piè deinceps ac justè vivere , legemque implere possint . q. d. Data est lex quasi pædagogus noster , usque ad Christum ; ergo Christo jam præsente , officio suo perfuncta est , quid ergo ulteriùs eam prorogare vultis, ô Judæi? ita Chrysost.

PROPTER TRANSGRESSIONES POSITA EST] διαταγεῖσα , disposita est suo ordine , uti miles suo loco & ordine in acie à duce disponitur : sic & lex suo & apto ordine, B tempore, loco, modo disposita, & quasi in acie ordinata fuit.

Primò , suo ordine , quia inter legem naturæ & Evangelium , quasi media intercessit : quia perfectior fuit lege naturæ , sed imperfectior Evangelio , fuitque via & præparatio ad Evangelium.

Lex vetus suo ordine; tempore, loco, modo ordinata & disposita fuit.

Secundò , suo tempore , quia populo illi rudi , mox ut Ægypto eductus in unam gentem , remp. & Ecclesiam ab aliis gentibus separatam coalescere cœpit , data est lex , ne ad idololatriam & libertatem aliarum gentium diffluerет .

Tertiò , suo loco , quia in Sina ante ingressum in Chanaam facta est quasi conditio fœderalis : promisit enim Deus se Hebræos in Chanaam inducturum , eamque illis in possessionem traditurum , si legem quasi prævium ducem sequerentur , eamque quasi pacti ac fœderis conditionem observarent.

Quartò , suo modo , quia legem illam angelus ex Sina voce tubali , cum terrifico terræ motu , fulguribus ac tonitru toti populo proclamavit & promulgavit , quasi legem timoris & terroris , ad duros ac rebelles Judæos quasi servos C ejus metu & pœnis in officio continendos . His quatuor modis exteriùs ordinata fuit lex .

Quintò , interiùs ordinata fuit , quia ipsa legis præcepta rectissimè ordinata sunt , ordinabantque Hebræos Primò , ad Deum per cæremonias & sacrificia ritè colendum; Secundò , ad proximum non lædendum , vel si læsus esset , ad ei justè satisfaciendum per leges judiciales ; Tertiò , ad hominem in seipso ritè componendum per leges morales decalogi.

Sic & lex nova quintuplici modo fuit ordinata.

Consequenter simili modo longè ordinatior fuit lex nova Christi , quæ veteri successit . Primò , quia data fuit suo ordine , ultimo scilicet loco quasi perfectissima , & apex legum omnium.

Secundò . suo tempore , ultima scilicet mundi ætate , cùm venit Christus ejus legislator , data est & promulgata in pentecoste , quinquagesima scilicet die à paschate , quæ plenæ remissionis , libertatis , felicitatis , æternitatis , æternique jubilei est symbolum.

Tertiò, suo loco, scilicet non in Sina, sed in Sion, quæ typus est ac quasi specula gloriæ cælestis , ad quam hæc lex nos D inducit, de quo cap. seq.

Quartò , suo modo , quia cum spiritu vehementi , & linguis igneis, Spiritusque sancti efficacia ac zelo prædicandi, & convertendi gentes quaslibet, data & lata est, quasi lex igniti amoris & incensæ charitatis.

Quintò, quia in se ordinatissima est per præcepta fidei, spei, justitiæ, charitatis & Sacramentorum .

ORDINATA PER ANGELOS] Hinc patet . Deum non per se locutum fuisse Mosi , sed per angelum , qui tamen Dei personam sustinuit , loquiturque quasi Deus , cùm ait , *Ego sum Dominus Deus tuus* , Exodi 20. 2. sicut legatus regis loquitur in persona , nomine & auctoritate regis sui . Angelus ergo vice Dei immediatè legem decalogi ex Sina promulgavit toti populo , Exodi 20. Alias verò cæremoniales leges de fabrica tabernaculi , arcæ , Cherubim , de sacrificiis , de lustrationibus , quæ Levitico enarrantur , & judiciales , quæ Exodi 21. & 22. & sparsim in Pentateucho præscribuntur , angelus cum Mose in Sina colloquens Mosi tradidit, ut ipse eas populo promulgaret .

Deus angelum tradidit decalogus aliasque leges.

Comm. in epist. ad Corinthios.

IN MANU MEDIATORIS] Nota hebraismum *in manu*, id est per. q. d. Per mediatorem, quia enim manus est membrum, per quod operatur homo, & quasi organum organorum, hinc *manum* Hebræi vocant quodvis instrumentum per quod Deus, vel angelus, vel homo operantur: sic dicitur verbum Domini factum in manu Eliæ, Isaiæ, & aliorum Prophetarum, id est, per Eliam; Isaiam, & alios Prophetas tamquam Dei organa & instrumenta.

Manus quodvis instrumentū significat.

MEDIATORIS] *μεσίτου*, Vatabl. *intercessoris*; Erasmus, *conciliatoris*: Noster ad verbum & adæquatè vertit, *mediatoris*, mediator enim latiùs patet quàm conciliator: qui enim mediat inter duos & intervenit, sive quasi internuntius, sive quasi interpres, sive quasi conciliator, utriusque dicitur mediator.

Quæritur, quis hic intelligatur *mediator*? S. Hieron. Chrysost. August. Ambros. intelligunt Christum Dominum: licet enim Christus tempore Mosis necdum esset actu, ac consequenter necdum mediator esset, erat tamen in decreto & destinatione Dei. q. d. Lex vetus data fuit potestate & auctoritate Christi mediatoris jam prædestinati à Deo: ergo sicut in Christi potestate fuit legem per Mosen dare, ita & in ejusdem potestate fuit eamdem per se jam natum abrogare.

Per mediatorē hic non Christum, sed Mosen intellige. Probatur Primò.

Secundò, & meliùs Cyrillus 12. Thesauri c. 10. Nazianz. orat. 6. coram Gregor. Nysseno, Catharinus, Adamus, & alii, immò & Beza, intelligunt Mosen, qui Deut. 5. 5. dicit se sequestrum fuisse & medium inter Deum & populum.

Patet Primò, quia Christus dici non potest mediator ut Deus, sed ut Deus homo factus: atqui tempore Mosis necdum erat homo: ergo necdum dici poterat mediator. Major patet, quia Christus qua Deus tantùm, sicut & qua homo tantùm, pars est & alterum extremorum: ergo ut sic, mediator non est, sed ut est Deus homo: ut enim est Deus homo, sic utramque partem & extremum, scilicet tam Deum, quàm hominem in se quasi medio junxit & univit, atque qua Deus, mediatoris auctoritatem & dignitatem, qua homo, mediatoris opera, passiones & merita exercuit.

Dices, Tempore Mosis Christus erat non actu, sed potestate & prædestinatione Dei. Contra, Apostolus mediatorem hic intelligit non potestate, sed actu; quia per mediatorem hunc dicit ordinatam esse legem veterem, actu scilicet cùm illa lex data est Hebræis: atqui Christus, utpote necdum existens, non potuit illam legem ordinare cùm data est Hebræis in Sina: ergo non potuit tunc esse mediator illius legis: quod enim non est, operari non potest, aut quidquam ordinare.

Secundò.

Secundò, τὸ *per angelos in manu mediatoris* significat angelos per ministerium mediatoris dedisse legem: atqui Christus dici non potest minister angelorum, sed angelorum dux est & princeps, ad Hebr. 1. ergo hic mediator non est Christus.

Tertiò.

Tertiò, lex vetus propriè data est per Mosen, sicut nova per Christum: ergo sicut Christus novæ legis & novi testamenti est mediator, ita Moses veteris.

Quartò.

Quartò, id docet Apostolus ad Hebr. 8. v. 5. & 6. & c. 9. v. 15. 19. 20.

Quod Nota contra Novantes, si etiam Moses dicitur *μεσίτης*, id est *mediator*, sine Christi mediatoris injuria, ut etiam Beza fatetur; mediator, inquam, non quia conciliator, pacificator & redemptor Hebræorum fuit, sed quia eorum internuntius fuit apud Deum; cur non magis Sancti mediatores nostri, sine Christi mediatoris & redemptoris injuria, dici possint, qui suis meritis & precibus gratiam Dei nobis conciliant? Mirum sanè est Novantes ita de hoc nomine tricari, & plebi fucum & umbras facere, cùm de sensu & re ipsa, imò & de nomine, ut hic patet, constet.

Sancti mediatores nostri dici possunt contra Novantes.

Sensus ergo Apostoli est. q. d. Lex vetus ab angelis data est, & lata per Mosen, nova verò per Christum ipsum, qui Deus est & homo, quique uti qua Deus legem veterem per Mosen tulit, ita potuit eamdem, cùm natus est homo, per se abrogare, ut juxta promissiones Abrahæ factas, in semine ejus, hoc est, in seipso ex Abraham nato, Gentes omnes benediceret, id est, justificaret & salvaret.

VERS. 20. MEDIATOR AUTEM UNIUS NON EST) sed duorum, scilicet populorum, puta Judæorum & Gentium mediator est Christus, ait Ambros.

Quinque modis horum verborum sensus.

Secundò, *mediator Christus unius non est*, naturæ scilicet, sed duarum, puta humanæ & divinæ.

Tertiò, *mediator Moses unius non est*, scilicet voluntatis, decreti & consilii, sed est mutabilis, quia homo est; Deus autem in sua voluntate & promissione est immutabilis. In hanc propendet Adamus. Sed hæc omnia remota sunt à phrasi Scripturæ, & mente ac scopo Apostoli; ergo.

Quartò, & meliùs, *mediator est Christus, non unius*, sed duorum, non Deorum, quasi unus sit Pater, alter sit Filius, uti commenti sunt Arrius & Nestorius. Deus enim unus est & idem, non duo. Non etiam Christus mediator est duorum, scilicet Dei & angelorum, ut videlicet angelos Deo conciliet, quia angeli sancti eo non indigent, dæmones verò, utpote damnati, eo juvari non possunt: sed mediator duorum, vel inter duos, videlicet Deum & homines, q. d. & inferne? Ergo non lex, sed Christus nos homines redimit, justificat, Deoque reconciliat. Ita August. Theophyl. Anselm.

Quintò, & planissimè hæc videtur Apostoli esse mens, ut *mediatoris* nomen explicet. q. d. Mediator, quem dixi, Moses, *non est unius*, sed duorum certorum & determinatorum, Dei scilicet & Hebræorum, non autem Christianorum (ad quos vel maximè spectat benedictio, id est justitia & salus Abrahæ promissa) Moses fuit mediator & interpres: Deus verò unus est, non duo. itaque in hisce verbis vim argumenti non ponit Apostolus, nisi obliquè & inchoatè, sed tantum in iis explicandis ludit per antithesin, ut scilicet opponat mediatorem qui duorum est, Deo, qui unus est, in quo facit præcipuam vim, uti jam dicam.

DEUS AUTEM UNUS EST) q. d. Non sunt duo dii quorum unus sit Deus legis & Judæorum, alter sit Deus Abrahæ & Christianorum, uti voluerunt Manichæi & Judæi: sed unus est Deus Judæorum & Christianorum, idem auctor legis & Evangelii, ac consequenter hic unus & idem Deus per legem, quam dedit Judæis, noluit promissionem suam Abrahæ factam revocare, de benedictione nimirum & justitia acquirenda per semen Abrahæ, id est, per Christum Christique fidem & Evangelium: aliàs enim fuisset inconstans & sibimet contrarius: quod vel cogitare est impium; sed potiùs legem dedit, ut per eam quasi pædagogum ad Christum nos perduceret, ut à Christo benedictionem & justitiam Abrahæ promissam consequeremur. Unus ergo idemque Deus fecit Mosen mediatorem inter se & Hebræos; modò eo revocato alium, puta Christum, fecit mediatorem inter se & Christianos omnium Gentium, atque per Christum benedixit & justificavit omnes Gentes, uti promiserat Abrahæ.

Unus est Deus Judæorum & Christianorum.

Hunc esse sensum Apostoli patet ex simili loco 1. Tim. 2. 5. ubi ex eo quòd unus est Deus omnium gentium & hominum, probat illum velle omnes homines salvos fieri, & ex eodem principio deducit quòd unus sit mediator Dei & hominum homo Christus Jesus. q. d. Deus vult non solos Judæos, sed & omnes Gentes salvas fieri. Rursum non soli Judæi, sed & omnes Gentes in peccatum prolapsæ indigent redemptore & mediatore. Is autem non potest esse Moses, utpote qui tantùm Judæorum fuit mediator; ergo is sit Christus oportet: illi ergo Moses cedere debet. Christus enim est semen illud Abrahæ, in quo promisit Deus benedicendas esse omnes Gentes. Ita Gennad. apud Oecum. & ex eo Salmeron.

VERS. 21 LEX ERGO ADVERSUS PROMISSA DEI?) Occurrit objectioni, ut rectè Hieron. cujus occasionem dedisse videtur v. 19. cùm ait: *Lex propter transgressionem posita*, vel, ut græcè, *προσετέθη*, *adjuncta est*, *donec veniret semen*, inde enim quis colligat: Si lex promissioni adjuncta est, & quasi adrepsit, videtur quòd sibi usurparit officium vivificandi & justificandi homines, ut scilicet illud, quod promissio continebat, exequeretur, eoque fungeretur donec veniret Christus: ad quid enim aliud adjungeretur promissioni? ad quid aliud præverteret Christum? nisi, ut tu ipse ais, *propter transgressiones*, scilicet abolendas per vivæ virtutum opera, quæ lex præscribit, ut iis justificemur. Quod si ita est, ergo

In lege non est vivificatio, sed in fide Christi.

ergò lex adversatur promissis Dei: Deus enim hanc vivificationem & justificationem promisit fidei in Christum, non legi, imo hoc ipso ab ea legem exclusit.

Hunc esse sensum, patet ex seqq. hanc enim interrogationem & objectionem excludens subdit: *Absit*, id est, hoc de lege dici non potest. *Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, verè ex lege esset justitia*; q.d. Lex non potest vivificare; ergo non est contra Dei promissa, quæ vitam spiritalem promittunt dandam per Christum. Antecedens probatur, quia si lex vivificare posset, posset & justificare: hoc autem non potest, quia *conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus*. Lex itaque tantùm data est, ut esset pædagogus noster ad Christum, ut ex fide justificaremur: q.d. Cùm dixi legem positam propter transgressiones, intellexi, ut scilicet eas metu pœnæ coerceret, ne in opus externum prorumperent; non autem quasi internam concupiscentiam potuerit sola lex compescere, suggerendo spiritum vitalem gratiæ, quo vivaci amore, gratia & spiritu legem impleamus.

B ABSIT) q.d. ait Anselm. Fieri hoc nequit ut dederit Deus legem, quæ adversaretur promissis suis; quia jam in hoc sibi ipsi Deus foret contrarius: nunquam lex subsequens adversata est præcedentibus promissis, sed ut homines dignè se præpararent ad ea à Christo Christique fide accipienda, jugiter admonuit, hactenus Anselmus. Ergo lex non est contraria promissioni, sed potiùs eam juvat, stabilit & firmat.

Vivificare est interna charitatis & virtutũ opera exercere.

SI ENIM DATA ESSET LEX, QUÆ POSSET VIVIFICARE, VERE EX LEGE ESSET JUSTITIA] *Vivificare*, hoc est, animæ vitam, nempe justitiam, tribuere: sed quia ex vita hac infert justitiam quasi distinctam; hinc Secundò, & meliùs, *vivificare* est facere ut vivæ sint hominis opera: quod fit dum homo vitalia opera seu actiones virtutum ex interno charitatis & gratiæ spiritu exercet. Argumentatur ab effectu ad causam, à vitali scilicet opere ad vitam, sive animam, sicut enim rectè sequitur: Hic homo comedit, loquitur, discurrit; ergo habet animam & vitam: ita similiter, si lex posset in nobis vitalia spiritus opera edere, sequeretur posse eandem nobis spiritum charitatis & gratiæ, ipsamque justitiam tribuere: nec enim opera spiritus edi exercerive possunt sine spiritu, sicut nec opera vitæ sine anima.

VERS. 22. SED (ex lege non est justitia, quia) CONCLUSIT: id est, declaravit, & sententiæ suæ auctoritate pronuntiavit SCRIPTURA, OMNIA, id est omnes, concludi SUB PECCATO) hoc est, omnes esse peccatores, peccati reos, peccato obnoxios. Est hebraismus. verbum reale ponitur pro mentali vel vocali, juxta can. 36. Scripturam hoc concludentem & pronuntiantem citat Rom. 3. 9. Nota: ad auxesin pro omnes dicit *omnia*.

UT PROMISSIO (promissa Abrahæ benedictio, id est justitia, salus & hæreditas) EX FIDE, hoc est, per CHRISTI fidem, DARETUR CREDENTIBUS) Ita Anselmus.

VERS. 23. PRIUS AUTEM QUAM VENIRET FIDES, SUB LEGE CUSTODIEBAMUR CONCLUSI, quasi servi in disciplina, in custodia & carcere onerosæ legis, quæ suis pœnis quasi cancellis & septis nos à peccato continebat, & coercebat IN EAM FIDEM, QUÆ REVELANDA ERAT] ut scilicet per legis reprehensionem, minas & ostensionem pœnarum formaremur, præpararemur, aspiraremus ad fidem, libertatem & justitiam per Christum dandam. Ita Anselm. & Theoph.

VERS. 24. ITAQUE LEX PÆDAGOGUS NOSTER FUIT) *Pædagogus*, id est, puerum agens & ductans, ait Hieron. Græcis dicebatur servus, qui puerum quocumque iret, ducebat, curabat, regebat, quique primam ejus ætatem lascivientem, & in vitia proclivem, virgis coercebat, formabat, disciplinis puerilibus imbuebat, & ad altiora præparabat. Talis fuit lex, quæ Hebræos quasi pueros instituit, coercuit, formavit, præparavit.

Lex est pædagogus homines ducens ad Christum.

IN CHRISTO, græcè εἰς Χριστὸν, ad Christum, UT FIDE ejus renati JUSTIFICEMUR) Pulchrè per prosopopœjam pædagogi personam attribuit legi & Mosi: fidei verò & Christo personam patris, quia Christi fide renascimur, sumusque Christi ac Dei filii; atque ex parvulis, quales eramus sub lege, subitò quasi transformamur in ætatem, staturam & formam virilem.

VERS. 26. OMNES ENIM, sive Judæi, qui fuistis sub lege, quasi A pædagogo; sive Gentiles, qui hoc pædagogo caruistis, hoc ipso, quod credidistis per fidem Christi, FILII DEI ESTIS) Nota. Conjunctio causalis *enim*, causam significat cur non simus sub lege, quasi pædagogo, quia scilicet sumus filii Dei: pueri enim cùm sint quasi servi, ut ait cap. 4. v. 1. imò quasi animalia & bestiolæ, quæ solo sensu reguntur, pædagogo egent: qui verò sunt pueritiam hanc transgressi per fidem Christi, factique filii Dei, creverunt in virum perfectum; ridiculum ergo esset eos quasi infantes adhuc & pueros pædagogo, id est lege, subjici: perinde enim esset, ait Theophyl. ac si, cùm dies illuxerit, solem quis videre nollet, sed lucernam. Id magis explicat Apostolus initio c. seq. Pungit Judaizantes, q. d. Christus quasi pater nos quasi filios adultos regit & provehit, quid ergo ad legem & Mosen quasi pædagogum recurritis? quid rursum tamquam pueri ferulæ manum subditis?

Christiani pædagogo, id est lege, non egent.

PER FIDEM QUÆ EST IN CHRISTO) in Christum; idem enim est credere Christo, in Christo, & in Christum, ut dixi c. 2. 16.

OMNES ENIM ESTIS FILII DEI PER FIDEM) non solam, sed baptismo, ut patet v. seq. & aliis fidei actibus declaratam & protestatam. Vide can. 3.

QUICUMQUE ENIM IN CHRISTO (hoc est, in fide ac baptismo Christi, non Mosis, non Joannis Baptistæ baptismo) BAPTIZATI ESTIS] Nota. Mutat personam primam in secundam, vers. enim præced. dixit, *non sumus*, scilicet nos Judæi, sub pædagogo: hic autem in secunda dicit, *Omnes enim estis*, quia à se & Judæis transit ad alios, Galatas videlicet & Gentes. VERS. 27.

CHRISTUM INDUISTIS) copiosam Christi gratiam, dona, virtutes accepistis in baptismo, iis quasi veste circumfusi & amicti estis (Hebræis enim induere significat copiosè & abundè aliqua re perfundi & imbui, ut dixi can. 28.) ita scilicet ut facti sitis consortes divinæ naturæ & filiationis, ac consequenter divinarum operationum, per quas Christus in vobis moribusque vestris reluceat; *Ut conversatio vestra quasi vestis splendida sit sanctitas Christi & Christianitatis*, ait Anselm.

Duplex hujus loci explicatio.

C Hinc Secundò, & meliùs: sicut materia formam, corpus animam quasi vestem substantialem induit, ut ea suam deformitatem, nuditatem & ruditatem tegat & ornet: ita vos in baptismo Christum per gratiam induistis, ut Christi spiritus sit quasi forma & anima vestra; ac consequenter ad unam cum Christo cognationem, compositionem & filiationem reducti estis, ut, sicut Christus filius Dei est per naturam, ita vos sitis filii Dei per gratiam & adoptionem. Ita Chrysost. & Theophyl. Vult enim (ut patet ex rationali *enim*) probare eos esse filios Dei ex eo quòd Christum, qui filius Dei est naturalis, induerint, sintque unum cum ipso, & quasi ipse Christus, de quo dixi 1. Corinth. 12. 12.

Nota efficaciam baptismi, quòd non tantùm gratiam & dona, sed & ipsum Christum nos induat, ut ait Apostolus, eoque nos vestiat & ornet. Quid ad hæc Novantes, qui docent baptismum nudum esse signum justitiæ per fidem acceptæ?

Efficacia baptismi contra Novantes demonstratur

D Pulchrè de hac veste baptismali Christi tum interna & spiritali, tum externa & corporali, quæ pulcherrima adultis olim, in baptismo dabatur in signum & symbolum internæ, S. Agnes apud S. Ambros. serm. 90. *Ornavit me*, inquit, *inæstimabili dextrocherio, dextram meam & collum meum cinxit lapidibus pretiosis, tradidit auribus meis inæstimabiles margaritas, & circumdedit me vernantibus atque coruscantibus gemmis, posuit signum in faciem meam, ut nullum præter ipsum amatorem admittam; induit me cyclade auro texta, & immensis monilibus ornavit me*. Et infrà: *Jam mel & lac ex ore ejus suscepi; jam amplexibus ejus castis astricta sum; jam corpus ejus corpori meo sociatum est, & sanguis ejus ornavit genas meas*, scilicet Eucharistia, quæ olim baptizatis dabatur, ut perfectè unirentur & incorporarentur Christo: iisdem dabatur lac & mel in symbolum suavitatis Christi, & legis Christianæ, quam inibant.

NON EST JUDÆUS, NEQUE GRÆCUS] Supple, *in Christo*, ut sequitur, id est in christianismo, ait Hieron. In baptismo & fide Dei jam dicta nulla apud Deum est differentia generis, conditionis aut sexus: sed omnes, sive Judæi, sive Græci, id est Gentiles; sive servi, sive liberi; sive masculi, sive feminæ, unum sunt corpus mysticum, scilicet Ecclesia, cujus caput est Christus. VERS. 28.

Secun-

Duplex horum verborum intelligentia. Secundò, & aptiùs, *unum*, vel, ut Chrysost. legit, *unus estis*, id est, unam formam, unam vitam & animam, quasi vestem jam dictam, unam eamdemque figuram, scilicet non angeli alicujus, sed Christi, induistis & habetis omnes, puta fidem, charitatem, Christique mores, ut videamini omnes esse unus homo, esse unus Christus. Ita Chrysost. Theophyl. & Anselm. qui inquit, *Unum estis unitate fidei & charitatis Christi*: q. d. Apostolus: Nihil ergo Judæi ex judaismo peculiare habent, quo ipsi vos Galatas, aliosque A Gentiles invitent ad judaismum, cùm tantum ex Christo & christianismo participent Gentes, quantum Judæi.

Si autem vos Christi, scilicet quasi capitis estis membra, & quasi animæ estis corpus mysticum jam dictum; ergo uti Christus, ita & vos semen, id est filii, Abrahæ estis) ac consequenter benedictionis Abrahæ promissæ, id est, justitiæ & salutis, estis heredes. Unde clariùs & apertiùs sic præcedentia legit Ambros. *Si ergo vos unum estis in Christo; ergo semen Abrahæ estis.* Vers. 29.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur id quod dixit in fine cap. 3. scilicet Iudæos quasi parvulos & servos sub lege quasi tutore & pædagogo fuisse: Christianos autem quasi filios jam adultos non lege, sed spiritu adoptionis agi, & clamare, Abba Pater; ac proinde indignum esse si ad infirma & egena legis elementa revertantur.

Secundò, v. 13. ostendit, quanta aviditate, studio & reverentia Galatæ se, suamque prædicationem antea complexi sint, ut pudeat eos, si tam leviter ab ea resiliant.

Tertiò, v. 21. novum argumentum adfert ex allegoria Abrahæ, cuius ex Sara libera filius & heres Isaac significabat Christianos, quasi ingenuos Dei filios, liberos esse à lege veteri, & benedictionis Abrahæ fore heredes: Ismael verò ex serva Agar genitus & ejectus, significabat judaizantes à benedictione Abrahæ Deique excludendos.

1. Dico autem: Quanto tempore heres parvulus est, nihil differt à servo, cùm sit dominus omnium; 2. sed sub tutoribus & actoribus est usque ad præfinitum tempus à patre: 3. ita & nos cùm essemus parvuli, sub elementis mundi eramus servientes. 4. At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege. 5. ut eos, qui sub lege erant, redimeret, ut adoptionem filiorum reciperemus. 6. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum filii sui in corda vestra clamantem: Abba, Pater. 7. Itaque jam non est servus, sed filius. Quòd si filius: & heres per Deum. 8. Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui natura non sunt dii, serviebatis. 9. Nunc autem cùm cognoveritis Deum, imò cogniti sitis à Deo: quomodo convertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo servire vultis? 10. Dies observatis, & menses, & tempora, & annos. 11. Timeo vos, ne fortè sine causa laboraverim in vobis. 12. Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: fratres obsecro vos; Nihil me læsistis. 13. Scitis autem quia per infirmitatem carnis evangelizavi vobis jam pridem: & tentationem vestram in carne mea 14. non sprevistis, neque respuistis: sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut Christum Jesum. 15. Vbi est ergo beatitudo vestra? Testimonium enim perhibeo vobis, quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. 16. Ego inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? 17. Æmulantur vos non bene: sed excludere vos volunt, ut illos æmulemini. 18. Bonum autem æmulamini in bono semper: & non tantùm cùm præsens sum apud vos. 19. Filioli mei, quos iterum parturio donec formetur Christus in vobis. 20. Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis. 21. Dicite mihi qui sub lege vultis esse: legem non legistis? 22. Scriptum est enim: Quoniam Abraham duos filios habuit: unum de ancilla, & unum de libera. 23. Sed qui de ancilla, secundùm carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem. 24. quæ sunt per allegoriam dicta, Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in monte Sina, in servitutem generans: quæ est Agar: 25. Sina enim mons est in Arabia, qui conjunctus est ei, quæ nunc est Jerusalem, & servit cum filiis suis. 26. Illa autem, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra. 27. Scriptum est enim: Lætare sterilis, quæ non paris: erumpe, & clama, quæ non parturis: quia multi filii desertæ, magis quàm ejus quæ habet virum. 28. Nos autem fratres secundùm Isaac promissionis filii sumus, 29. Sed quomodo tunc is, qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum; ita & nunc. 30. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam: & filium ejus; non enim heres erit filius ancillæ cum filio liberæ. 31. Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ; qua libertate Christus nos liberavit.

VERS. 1. Dico autem] Redit ad dicta c. præc. v. 24. & 25, ubi dixit, *Lex pædagogus noster fuit in Christo: at ubi venit fides, jam non sumus sub pædagogo*. Id latiùs hic probat & prosequitur, incipitque ab exemplo parvuli, qui sub tutoribus est; græcè enim pro *dico autem*, est λέγω δὲ: quod clariùs verti potest, quod dico, tale est, aut, illud autem est, quod dico; sic enim solet qui Paulus cùm sua dicta interpretari incipit, dicitque λέγω δὲ

Quanto tempore heres parvulus est, græcè νήπιος, id est *infans*, hoc est, ea qua nondum sapit ætate, nihil differt a servo] quia quasi servus regitur à tutore & pædagogo, nec dominio hereditatis suæ uti B potest, perinde atque si servus esset, non dominus; imò servo, scilicet pædagogo suo, subjectus est, estque sub tutoribus & actoribus.

VERS. 2. Actoribus) *οἰκονόμοις*, est *œconomis* & dispensatoribus, qui res & bona parvuli administrant; Syrus, *procuratoribus*.

Quamdiu duret tutorii potestas. Ad præfinitum tempus) Græcum προθεσμία significat, teste Budæo, diem præscriptam, ad quam durabat jus & administratio tutorum, eaque adveniente expirabat, scilicet, qua parvulus annorum erat vigintiquinque; uti multis in locis etiamnum moris & juris est.

Vers. 3. Ita et nos) scilicet Judæi, de quibus dixit cap. præc.

prae. v. 25. *Jam non sumus sub pædagogo* eò enim redit, ut dixi hoc cap. v. 1.

Cum essemus parvuli] pueri rudes & imperfecti, tum in cognitione, tum consequenter in amore Dei, Justitiæ, & salutis, ita Anselm.

Lex vetus erat elementa doctrinæ Christianæ.

Sub elementis mundi eramus servientes] id est sub littera, & quasi alphabeto legis veteris; lex enim imperfecta primò data est mundo, hoc est Judæis, & per Judæos omnibus mundi gentibus, ut totius mundi homines doceret fidei & pietatis rudimenta: Evangelium verò, quod legi successit, horum perfectionem docet, ita Hieronymus. Sicut ergo Justinianus suas Institutiones vocat *elementa juris*, id est principia & rudimenta; & sicut vocamus elementa Grammaticæ, Philosophiæ, Musicæ, harum artium principia; ita hic *elementa* vocat Apostolus elementalem, introductoriam & institutoriam legem. Sicut enim pueri, ait Anselmus discunt elementa, & conjunctionem elementorum, sed ipsas voces & sententias ex elementis conflatas non intelligunt, donec ad altiores disciplinas perveniant, ad quas non pervenissent, nisi elementa permisissent: ita Judæi elementa habuerunt suarum cœremoniarum, quarum significationem non intellexerunt, donec ad Christi fidem per hæc elementa, quasi elevamenta pervenerunt.

Nota. *Mundum* vocat homines mundi. Primo Judæos, deindè alios omnes metonymicè: voluit enim Deus in uno mundi angulo, Judæa scilicet, scholam aperire, ubi rudimenta fidei & pietatis doceret homines, donec doctissimas veritatis scholas aperiret per Christum in toto mundo.

Per elementa alii intelligunt festos dies, menses, tempora, & annos Judæorum.

Secundò, magis propriè & naturaliter *elementa mundi* dicuntur illa, quæ v. 10. explicat dicens: *Dies*, scilicet festos Judæorum, *observatis, & menses, & tempora, & annos:* hos enim dies, menses, & annos vocat *elementa mundi*: tum quia alludit ad Genes. 1. ubi per dies septem Deus elementa mundi creavit & produxit: ac denique die septimo, id est sabbato, requievit; ideoque in creationis illius & quietis memoriam jussit à Judæis observari & coli sabbatum, ut dies hi dicantur *elementa:* tum quia in illis elementa sunt creata, & die sabbati eorum creatio metonymicè est repræsentata, tum quia per dies, menses, & annos, quasi elementa tempora mundi omnia, & omnium, quæ in mundo sunt, generatio, corruptio, successio, mundusque ipse decurrit, regitur, proficit, perficitur. Unde in memoriam & gratiarum actionem diuinæ providentiæ, & gubernationis Dei, qua singula tempora, totumque mundum per solis ac lunæ vices per dies, menses, & annos disponit, regit, gubernat & perficit Deus, voluit sabbata, neomenias, aliosque dies & menses festos coli à Judæis: ut per hæc quasi rudimenta corporalia discerent Deum creatorem & gubernatorem omnium agnoscere, & colere, donec per Evangelium melius edocti, altiusque provecti & promoti scirent Deum adorare in spiritu & veritate.

Alia Erasmi, sed contorta explicatio.

Aliter Erasmus *Mundum*, inquit, vocat per catachresin quidquid est visibile, caducum, temporarium, visibiles scilicet & corporales ceremonias legis veteris, nam hæc vocat *elementa mundi* Colos. 2. v. 20. in quibus sita erat Judaizantium superstitio dicentium: Ne gustaveritis, ne tetigeritis, ne contractaveritis, ut ibidem refert Apostolus, sed nomen *mundi* non ita accipitur; nec eo ita abuti solet Apostolus: & Colos. 2. alio sensu accipit *elementa mundi*, uti ibi ostendam. Dicam etiam plura de his elementis v. 9.

Eramus Servientes] Græca, δεδουλωμένοι, *in servitutem redacti*. Theophyl. hic adaptat parabolam parvuli, qui sub tutoribus est q. d. Sicut parvulus nihil differt à servo, & servit quasi ac regitur à suis tutoribus & actoribus: ita & nos cùm essemus parvuli in Christi cognitione & amore Dei ac salutis, quasi servi sub elementis mundi jam dictis, & lege veteri quasi tutoribus & actoribus serviebamus.

Vers. 4.

At ubi venit plenitudo temporis] quæ est quasi præfinitum tempus à patre, ut dixi in parabola v. 2. quasi dicat. Ubi impletum est tempus à Deo Patre præfixum fini legis & initio gratiæ ac Evangelij, quo à lege quasi pædagogo, & tutore & actore, hoc est, à statu & conditione servili, transferremur in libertatem fidei & filiationis Christi, ita Anselmus, Theophyl. & alij. Aliter S. Bernardus serm. 1. de Adventu. *Quando venit*, inquit, *plenitudo temporis, misit Deus filium suum. Nimirum plenitudo & abundantia temporalium, oblivionem & inopiam fecerat æternorum. Opportunè ergo tum advenit æternitas, quando magis temporalitas prævalebat*. Verum hoc symbolicum est, non literale. Ad literam enim *plenitudo temporis* non est copia temporalium, sed temporis præfixi adimpletio.

Misit. Græcè non est ἔπεμψε, sed ἐξαπέστειλεν, id est *emisit*, legavit quasi legatum vel Apostolum cum mandatis suis Deus Pater legans & mittens Filium suum] ad homines; misit ergo Filium, non ut Filius locum mutaret, cœlum relinqueret, terram adiret; sed ut manens ubi priùs erat, tàm se, in terra, quàm in cœlo, novam personam, scilicet hominis & legati pro Deo apud homines, assumeret.

Factum ex muliere] S. Augustinus 3. de Trinit. legit, *natum ex muliere, factum sub lege*; & sic habent Græca Regia γεννώμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμου. sed Noster cum Theophyl. & aliis Græcis, legunt utrobique γενόμενον per o micròn, id est *factum*, idque meliùs, ut dixi Roman. 1. 3.

B Nota. *Mulier* hic non corruptionem, sed sexum muliebrem significat, competitque virgini, qualis fuit beatissima Virgo Maria. Secundò τὸ *factum ex muliere*, significat, Christum sine patris semine conceptum & formatum ex sola matris substantia, & purissimis sanguinibus. Hinc Tertiò patet, Christum non sumpsisse corpus è cœlo, quo transeundo per Beatam Virg. quasi per canalem in terram detulerit, uti olim docuerunt Valentiniani, & jam Anabaptistæ; sed Christi corpus ex Virgine factum ac formatum esse.

Christus nō traxit corpus è cœlo, sed è Virgine sine corruptione.

Factum sub lege] quia Christus licet legi etiam qua homo, non esset subjectus, utpote persistens in persona Filii Dei, qui legis fuit dator & conditor: tamen eam sponte sua servavit, sponte se circumcisioni, aliisque cœremoniis legæ præceptis submisit ac subjecit; *factum* ergo significat, non obligationem, sed usum; non jus, sed factum, ita Anselmus.

Christus facto, non obligatione legi subjectus.

C Ut eos qui sub lege erant redimeret] ἐξαγοράσῃ, id est *mercaretur*, inquit Erasmus, emendo eximeret, ac dato pretio in Christianam vindicaret libertatem, &, ut Noster vertit, *redimeret* non à peccato, sed à servitute legis veteris, de qua præcessit. Vers. 5.

Ut adoptionem filiorum reciperemus] Nota voculam, *ut*, q. d. Ideo Filius Dei factus est ex muliere filius hominis, ut filius hominis faceret & adoptaret filios Dei. *Ideò*, ait Bernardus, *Deus factus est homo, ut homo fieret Deus*.

Justi ante Christum quomodo filii adoptivi & quomodo servi.

Nota Secundò. Hæc adoptio fit per gratiam, qua non tantùm jus ad hæreditatem Dei Patris, sed & naturæ divinæ participationem, ipsumque Spiritum sanctum, ac Dei filiationem nanciscimur, ut dixi Rom. 8. 15.

Nota Tertio, omnes justos, etiam ante Christum fuisse filios Dei adoptivos; Apostolos tamen omnes ante Christum vocat servos. Primò, quia licet justi vere essent filii Dei, non habebant tamen statum filiorum, sed servorum, quia erant sub lege, ac consequenter sub spiritu timoris ac servitutis. Secundò, quia jus filiationis non habebant ex lege, sed ex fide & gratia Christi venturi, & sic magis ad legem novam quam veterem pertinebant, ut fusè & eleganter docet S. Augustinus lib 3. D Contra duas epist. Pelagii cap. 4. Tertiò quia pro illo statu carebant fructu adoptionis: nec enim poterant cælestem hæreditatem cernere, antequam Christus eam aperiret. Quartò, quia Christus à jugo & servitute legis nos liberando, iis unicum adoptionis & amoris spiritum in lege nova substituit, ita Chrisostomus, Anselmus, & Augustinus.

Quoniam autem estis filii misit Deus Spiritum filii sui] id est Spiritum Sanctum, qui à Filio æque ac à Patre procedit. Vers. 6.

Nota. Est argumentum à signo vel effectu ad causam, uel potiùs ad causæ ostensionem, ut cum dico. Quia ibi fumus est, ibi ignis est: licet enim ignis sit prior & causa fumi; fumus tamen prius ostendit se nobis, ut ex eo colligamus ibi esse ignem: ita hic prius est Deum in nos mittere Spiritum suum, quàm nos esse filios Dei, quia per Spiritum filii sumus: ex eo tamen quòd sumus filii, quasi à posteriori rectè colligimus Deum jam antè misisse in nos Spiritum suum. Vox ergo *quoniam*, vel quia. non causam in se, sed

Causæ nostræ adoptionis.

ſed cauſam cognitionis, vel potiùs neceſſariam conſequentiam & connexionem ſignificat.

Secundò, & ſimplicius, *Quoniam* propriè ſignificat cauſam non filiationis, & clamoris: q. d. Quia eſtis filii Dei, Deus miſit Spiritum ſuum, non qui filios vos faciat, ſed qui vos filios jam factos doceat clamare, *Abba, Pater*. Aliter hoc ex Græco vertit Maldonat. in Notis manuſcr. ὅτι enim, id eſt *quoniam*, accipit pro *quòd*; ſic ergo transfert, *quòd autem filii ſitis* (hinc apparet quòd) *miſerit Deus* (in vos) *Spiritum filii ſui*. Verùm ſic multa ſupplenda & addenda ſunt, quæ non habentur in textu, ſcilicet omnia parentheſi hic incluſa. Meliùs ergo Noſter, magiſque propriè τὸ ὅτι, vertit *quoniam*.

Clamantem] hoc eſt clamare, id eſt, magna piæ mentis devotione precari, facientem, ut ſcilicet devotè, ardenter & fidenter, filiali affectu invocemus Deum Patrem: hic enim eſt non tam oris quàm mentis clamor, de quo Dominus ad Moſem licet ſilentem. *Quid*, inquit, *clamas ad me?* Exodi 14. 15. Ita Theodor. Anſelm. & alii.

Abba) Hebraicè אב *ab*, chaldaicè & ſyriacè *Abba*, & terminatione Latina & Græca *Abbas*, idem eſt quod pater. Vide dicta Rom. 8. 15. Hic locus uti terret torpidos & tepidos, qui rarò hunc ſpiritum filiationis & filialis clamoris experiuntur; ita pios & ferventes, qui eum perſentiſcunt, conſolatur, & in ſpem ſalutis & cernendæ hereditatis paternæ, ſcilicet divinæ, erigit.

Vers. 7. Itaque jam non est servus] aliquis ſcilicet inter vos, ò Chriſtiani Galatæ. Eſt enallage perſonæ, tranſit enim à ſecunda ad tertiam, idque familiare eſt Apoſtolo, ut dixi canon. 38, Græca tamen quædam habent in ſecunda perſona, ſed ſingulari, οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος, *non es* (ſcilicet quiſquis per Chriſtum Dei filius factus es) *ampliùs ſervus*, ſed filius.

Quod si filius: et heres per Deum) Ita legit quoque Auguſt. & Ambroſ. ſed S. Hieron. legit, *Heres per Chriſtum*: Græca verò & Syrus κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ, *heres Dei per Chriſtum*: idque plenius eſt: per Chriſtum enim cui inſerti ſumus, hereditas æterna Dei, & omnia bona obveniunt nobis à Deo, Deique gratia & miſericordia.

Vers. 8. Sed tunc) cùm infideles & Pagani eſſetis: hoc enim ex antitheſi ſequente, & tempore præterito, quo verſabantur in ignorantia Dei, intelligendum relinquit Apoſtolus.

Iis qui natura non sunt dii, ſed fictione falſaque opinione hominum, putà idolis, serviebatis) id eſt, colebatis ea latria & ſacrificiis.

Vers. 9. Nunc autem cum cognoveritis Deum, imò cogniti sitis a Deo: quomodo convertimini iterum ad infirma et egena elementa?) Nota, *cogniti ſitis à Deo*, ſcilicet quaſi filii à patre cogniti & dilecti. Ita S. Auguſt. & Hieron. *Nullum*, inquit, *ignorat Deus, ſed tamen eos cognoſcere dicitur, qui errorem pietate mutaverint*. Secundò & meliùs, *cogniti*, id eſt ſcire facti, edocti à Deo; eſt enim hebraiſmus, ſive ſignificatio participii paſſivi *hophal*: הודיע *hodia* enim in *hiphil*, ſignificat ſcire fecit, docuit; in paſſiva verò *hophal* הודע *huda* ſignificat ſcire factus, id eſt edoctus eſt. Jam Latini & Græci, quia idem verbum per *hiphil* & *hophal* transferre non poſſunt in tam activam & paſſivam ſignificationem; hinc ſuo verbo, vel participio ſæpè neutro, vel paſſivo, illud exprimunt; ſed vim ejus & energiam adæquare non poſſunt. Simile 1. Cor. 8. v. 3. Sic & alibi dicitur Deus cognoſcere, cùm nos cognoſcere facit. Sic Spiritus ſanctus dicitur clamare, poſtulare, cùm nos clamare facit & poſtulare, Rom. 8. 26. Hæc enim verba ſunt ſignificationis *hiphil*, quaſi dicat: Cùm edocti ſitis ab ipſo Deo, qui interiùs per illuſtrationem gratiæ ſuæ, exteriùs per os noſtrum vos docuit, Chriſti fidem ac viam ad juſtitiam & ſalutem; quomodo iterum ad rudimenta legis convertimini, ut ab eis edoceamini? Ita Chryſoſt. Ambroſ. D. Thom. Unde Græca Regia v. ſequ. habent, οἷς πάλιν ἄνωθεν, *quibus denuo ab alto*, id eſt ab initio, ſervire vultis, veluti ſi vir repueraſcat, ad pædagogum redeat, eique ſerviat & ſubſit, aut veluti ſi metaphyſicus ex Metaphyſica ad primam Grammaticæ claſſem deſcendat, aut curſor à meta ad carceres recurrat: quaſi dicat Metæ, id eſt juſtitiæ & ſaluti, eratis proximi, quomodo ad carceres recurritis? eratis Theologi docti à

Edocti interiùs à Deo, reverti non debent ad legis antiquæ elementa:

A Deo, quomodo ad legem, quaſi ad Grammaticæ elementa poſtliminio revertimini?

Convertimini] ἐπιστρέφετε, convertimini, revertimini, greſſum curſumque reflectitis, retrogredimini.

Ad infirma et egena elementa] Quæritur, quænam hæc? Reſp. Primò, Auguſt. & Ambroſ. ſolem, lunam & idola accipiunt, quæ olim Galatæ, cùm Gentiles eſſent, adorabant: de idolis enim falſiſque ipſorum diis egit v. præced. Hinc Tertull. lib. de Præſcriptionib. c. 33. *Nota Apoſtolus*, inquit, *Hermogenem, qui materiam non natam introducens, eam Deo non nato comparat, & ita matrem elementorum deam faciens, poteſt ei ſervire, quam Deo comparat*. Verùm obſtat, quòd Galatæ non volebant reverti ad gentiliſmum, ſed ad judaiſmum, quodque tota epiſt. Apoſtolus non contra idola, ſed contra Judaicas cæremonias agit.

Tria hic intelligi poſſunt per elementa. Primò idola.

Secundò & probabiliùs, Chryſoſt. Theophyl. Oecumen. hæc *elementa*, inquiunt, ſunt ſol & luna, ad quæ volebant converti Galatæ, non ut iis ſervirent quaſi diis, uti olim fecerant ante ſuſceptum chriſtianiſmum; ſed ut per eorum curſum ſabbata, neomenias, aliaque feſta Judaica deſcriberent & obſervarent. B Vocat hæc *infirma & egena*, reſpectu Dei, cujus ope & influxu aſſiduo egent ut firma conſiſtant, & ſine quo infirma, egena, immò evanida ſunt: ſi enim Deus manum ſuam conſervantem ſubtraheret, ſtatim in nihilum, ex quo venerunt, reciderent. Quòd de ſole & luna loquatur, patet: hæc ſunt propriè elementa mundi, id eſt, primæ mundi partes uti ea vocavit verſ. 3. Secundò; quia ait, *Quomodo iterum convertimini*, ad ea ſcilicet, quæ priùs colebatis? Galatæ autem, utpote Gentiles, numquam Judaicas cæremonias, ſed Solem & lunam antè coluerant.

Secundò: ſol & luna, &c.

Verùm Tertiò & optimè, Hieron. Theodor. Anſelm. & Tertul. li. 5. contra Marcion. cap. 4. per hæc *elementa* intelligunt Sacramenta & obſervantias dierum & menſium feſtorum, ac aliarum cæremoniarum legis veteris, quæ quaſi prima religionis & pietatis rudimenta data fuerunt Judæis, ac per eos toti mundo, quæque creationis & gubernationis mundi ſunt elementa, principia, ſymbola, ut dixi verſ. 3. C Hæc ſunt *egena*, &, ut Tertull. legit, *mendica*, quia gratiam, ſanctitatem, Dei cultum & religionem non continent, nec conferunt, ſed ad hoc Chriſti fide, gratia, Sacramentis indigent. Sunt & infirma, quia per ſe inefficacia ad juſtificandum, ut juſtos, pios, ſanctos, ſpiritu & virtute præditos efficiant: nam ſine fide Chriſti juſtificare neminem poterant. Imò cum ea non juſtificabant per ſe, & ex opere operato, uti novæ legis Sacramenta, ſed tantùm ex opere operantis, id eſt, ex fide & devotione ea ſuſcipientis: unde & quaſi infirma abolita ſunt per mortem & legem Chriſti.

Tertiò, ſacramenta & obſervantiæ legis veteris.

Patet hic ſenſus clarè ex ſequentibus: has enim cæremonias Judaicas explicans ſubdit, *Dies obſervatis, & menſes, & tempora, & annos*: q. d. Hæc ſunt elementa, quibus ſervitis, quæquè colitis, videlicet dies, menſes, & anni Judaici.

Secundò, quia hic ſenſus planus eſt & proprius, hæc enim elementa, nimirum hos dies ex lege feſtos colebant & obſervabant, non autem ſolem & lunam: valdè enim impropriè dicitur, quòd qui primam diem menſis feſtam colit, D lunam colat & novilunium; aut qui diem Dominicum colit, colat & ſolem, cui quaſi primo & nobiliſſimo planetæ prima ac nobiliſſima dies tribuitur, ſcilicet Dominica, quæ inde Solis dies dicitur.

Dices, Huic ſenſui obſtat vox *iterum*, cùm ait, *Convertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo ſervire vultis*: quia Galatæ, utpote Gentiles, antea non ſacris, non ſacrificiis Judaicis, ſed ſoli, lunæ, idoliſque ſervierant: unde dici poterant ad hæc, non autem ad illa, iterum ſe convertere.

Occurritur objectioni contra tertiam explicationem.

Reſp. *Convertimini iterum*, id eſt, converſione cultuquè veſtro, ſacra Judaica jam abolita, iterum ſtabilire vultis: reſpicit enim ad ſtatum legis, de quo verſ. 2. promiſcuè dixit omnes fuiſſe ſub lege quaſi pædagogo: q. d. Fuimus primò ſub lege; nunc Chriſtus eam abolevit, quomodo ergo iterum eam ſtabilire, & ad eam vos convertere vultis?

Secundò & meliùs reſpondet Adamus: Vox *iterum* non ad totam orationem, ſed tantùm ad partem refertur: tantùm enim ſignificat iteratam ſervitutem in genere, licet in ſpe-

specie alia fuerit & alia. Primò enim idolis servierant: secundo jam judaismo serviebant: unde cap. 5. v. 1. in genere ait, *Nolite iterum jugo servitutis contineri*: q. d. Nolite iterum fieri servi, servitis dæmonibus, nolite iterum servire umbris legalibus. Sic Lutherano converso ad Catholicam fidem, si postea labatur ad calvinismum, dicere possumus; Quomodo iterum ad calvinismum, hoc est, iterum ad errores, relaberis? vox enim (iterum) non afficit, nec denominat calvinismum, sed vocem (relaberis;) est enim relapsus in hæresim, licet aliam & aliam, quia primò fuit Lutheranus, nunc Catholicus factus relabitur in hæresim, & fit Calvinista.

Vers. 10. DIES OBSERVATIS, ET MENSES, ET TEMPORA, ET ANNOS] S. August. epist. 119 & Enchirid. 79. & Anselm. ut per elementa acceperunt solem, lunam, & idola, ita per dies hos consequenter accipiunt dies faustos vel infaustos juxta astrologiam judiciariam vel Gentilium superstitionem. Secundò & meliùs, Chrysost. Hieron & alii suprà sic explicant: *Dies observatis*, scilicet Judaicos uti sabbata. Secundò, *& menses*, id est, neomenias sive novilunia, atque mensem septimum, qui totus penè sacer erat & festus in lege veteri. Tertiò, *& tempora*, statа scilicet festa quatuor temporum anni, putà festum veris, videlicet pascha; festum æstatis, scilicet Pentecostes; festum autumni, nimirum festum expiationis; festum hiemis, videlicet encænia. Quartò, *& annos*, annum scilicet septimum remissionis, & quinquagesimum jubilei: hi enim anni festi erant. Nota synecdochen, per observantias dierum, mensium, annorum intelligit omnes cæremonias legis veteris, quasi ex parte totum.

Duplex hujus loci sensus.

Quatuor festa anni apud Judæos.

Hinc patet contra hæreticos, festa Christianorum hîc non damnari: nam sic & dies Dominicus damnaretur, quem tamen & ipsi servant hæretici; sed tantùm damnari festa Judæorum, quæ à Christianis pulchrè distinguit Nazianz. orat. in sanctam Pentecosten dicens, *Festos dies Judæus agit, verùm juxta litteram; legem enim corpoream consectans, ad spiritualem legem non pervenit: festa etiam Gentilis agit, verùm juxta corpus, luxus scilicet & comessationes.* (unde Lucian. in Saturnal. *Ne quid intra festi tempus agito, neque publicum, neque privatum, nisi quæ ad lusum; quæ ad voluptatem, animique oblectationem pertinebunt*: immò sæpè festa & sacra Gentium obscœna erant, ut sacra Veneris, Priapi, Bacchi, in quibus omnem turpitudinem exercebant.) *Festos Christiani agimus, verùm ut spiritui gratum est.* ita Nazianz.

Festa Christianorum hic non damnantur.

Et disertè Hieron. *Dicat*, inquit, *aliquis, si dies observare non licet, & menses, & tempora, & annos: nos quoque simile crimen incurrimus quartam sabbati observantes, & parasceven, & diem Dominicam; & jejunium Quadragesimæ, & paschæ festivitatem, & Pentecostes lætitiam, & pro varietate regionum, diversa in honore Martyrum tempora constituta. Ad quod, qui simpliciter respondebit, dicet, non easdem Judaicæ observationis dies esse, quos nostros: nos enim non azymorum Pascha celebramus, sed resurrectionis & crucis, nec septem juxta morem Israel hebdomadas in Pentecoste numeramus, sed Spiritus sancti veneramur adventum.* Hæc ille. Ubi Nota, tempore S. Hieronym. ab Ecclesia festa Martyrum celebrari solita, eaque laudari hic à S. Hieronymo.

Festa Martyrum tempore S. Hieron.

Vers. 11. TIMEO VOS] id est, vobis, vel de vobis; est antiptosis Hebraica, juxta can. 20.

Vers. 12. ESTOTE SICUT EGO) ut sicut me videtis Judaica festa cæremoniasque negligere, nec observare, utique Evangelica libertate: ita & vos ea non observetis, sed eadem mecum libertate utamini: q.d. Ego, Judæus licet, ducem me libertatis vobis præbeo, intrepidè ergo me sequimini, quidquid alii Judæi de necessitate legis veteris vobis suggerant & jactent.

QUIA ET EGO SICUTI VOS) ego gentiliter vivendo; me vobis Gentilibus accommodo quantum possum salva conscientia. Ita Hieron.

NIHIL ME LÆSISTIS) sed vosipsos læsistis: q.d. Non iratus hæc dico, sed vos amans, & vestri miserans. Notat Hieron. Apostolum increpationem c. 3. v. 1. factam, blanditiis hic & obsecratione emollire.

Vers. 13. PER INFIRMITATEM CARNIS EVANGELIZAVI VOBIS] Primo, S. Hieron. sic explicat, q. d. *Prima & infirma, tantùm fidei rudimenta vobis dedi*, atque per hæc rudimenta rudes vos tantùm ruditer erudivi. Secundò, idem Hieron. accipit, per *infirmitatem carnis*, Pauli morbos & capitis dolorem. Tertiò, optimè idem accipit persecutiones, labores, paupertatem, ærumnas, afflictiones, pericula, ut videretur omnino abiectus Apostolus, vilis, infirmus & miserabilis. Eamdem vocat tentationem in carne, quia inde Galatæ tentari potuissent, Paulumque cum suo Evangelio abiicere. Ita & Chrysost. Theophyl. & alii.

Triplex carnis infirmitatis

ET TENTATIONEM VESTRAM IN CARNE MEA NON SPREVISTIS] τὸν πειρασμόν μου, tentationem meam, sive mei. *Tentationem* activè accipit Erasmus, qua scilicet ego Paulus vos Galatas sermone humili & inconditо tentavi: sed meliùs passivè capitur, ut tentatio sit idem, quod obiectum tentationis, per metonymiam, juxta can. 30. q. d. *Tentationem vestram*, id est, me tot contumeliis oneratum, persecutionibus agitatum, flagris cæsum, pauperem, afflictum & abiectum, qui vobis poteram esse tentationis obiectum, ut me meumque Evangelium aspernaremini, non sprevistis, sed tamquam angelum, imò tamquam Christum ipsum excepistis. Vers. 13. & 14.

UBI EST ERGO] Græcè τίς οὖν, *quæ ergo* erat: sed Noster, uti & Syrus, legit ποῦ, idque meliùs est & significantius, & facilè ποῦ vicino litterarum lapsu in τίς verti & depravari potuit. Vers. 15.

BEATITUDO VESTRA] Græca, μακαρισμός, id est *beatificatio vestra*, qua me tanta fidei causa patientem beatum, ac vos propter me beatos prædicabatis, atque ab aliis prædicabamini. Ita Theophyl. Nimirum dicebatis: O nos beatos, qui talem habemus Apostolum! ò felices, quibus Paulum videre & audire contigit! Uti fertur S. August. tria in votis habuisse, scilicet Primò, videre Christum in carne conversantem; Secundò, Romam in flore imperii triumphantem; Tertiò, Paulum in cathedra concionantem & fulminantem. Quasi ergo dicat: Ubi sunt pristinæ vestræ de me voces, laudes, judicia, ò Galatæ? quomodo tam citò, tam temere animos erga me & Evangelium mutastis? ita me depretiatis, ut oculos vestros, si fieri potuisset, mihi dedissetis; quò abiit amor & ardor? *Ergone inimicus factus sum vobis verum dicens vobis?* neminem scilicet ex lege, sed omnes ex Christi fide justitiam petere debere.

Tria vota & desideria S. August.

ÆMULANTUR VOS] Judaizantes depereunt vos, ambiunt vos; vos sibi conciliare, sibi suæque legi subiicere satagunt. Est metaphora à procis deducta, qui sponsas ambiunt cum zelo & zelotypia: græcè enim est ζηλοῦσι, *zelantur* vos: de quo dixi 2. Corin. 11. v. 2. Vers. 17.

NON BENE, quia non ad bonum & profectum vestrum: SED EXCLUDERE VOS VOLUNT) à Christo & Christiana libertate. Noster & alii passim legunt in Græco ἐκκλεῖσαι, id est *excludere*: quædam tamen, ut Regia, legunt ἐγκλεῖσαι, id est *includere*; quæ lectio sensum habet aptum & commodum: nam alludit ad procos callidos, qui cùm divites ambiunt sponsas, eas quasi dominas honorant, eis serviunt, per omnia se eis accommodant; sed ubi iis potiti sunt, matrimoniumque cum eis inierunt, illas cubiculis includunt, custodes apponunt, habentque quasi servas captivas: q. d. Sicuti proci jam dicti, sic Judaizantes blandiendo, mira & magna pollicendo vos ambiunt, ut judaismo subiiciant, & includant legi & servituti legis quasi ergastulo & custodiæ, sicque libertate vos privent, & excludant à christianismo.

Judaizare cogentes sunt procis similes.

UT ILLOS ÆMULEMINI) q. d. Non æmulantur, non insectantur vos amore amicitiæ ut vobis consulant, sed amore concupiscentiæ, ut scilicet ad se, & sui amorem illiciant, ut illos insectemini, ut de vobis quasi suis discipulis & affeclis apud plebem jactare se possint; q. d. Suam gloriam, non salutem vestram, æmulantur, ideoque vos excludere volunt à Christo, ut non Christum, sed illos æmulemini & consectemini.

BONUM AUTEM ÆMULAMINI IN BONO SEMPER) Vers. 18.
Græca jam habent, καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, hoc est, *bonum autem*, scilicet est, *æmulari in bono semper*. Ita legit August. & Syrus: q. d. Bonum est alios imitari & sectari, sed non in quavis re, verùm in re bona. Vel simpliciori hebraismo, *bonum est æmulari in bono*, id est bonum, ut sit *beth* contactus: sic enim Hebræi dicunt tangere, percutere in manu, id est tangere, percutere manum; sic hic æmulari in bono, est, æmulari bonum. Noster legit ζηλοῦτε, per epsilon, in imperativo: *bonum æmulamini*, id est, ambite & ardenter sectamini, sed *in bono*.

Ubi

Ubi Nota: *Bonum* potest accipi vel in genere neutro. q. d. Id quod bonum & honestum est zelate, sed eatenus, qua bonum est, qua benè & honestè fit. Secundò, & aptè ad præcedentia & sequentia, *bonum* hìc accipi potest in genere masculino. q. d. Nolite Judaizantes æmulari in malo, videlicet in judaismo: hi enim non bene æmulantur vos quia excludere vos volunt à Christo; sed viros bonos & Christianos imitamini & æmulamini, me videlicet meique similes, sicuti me non judaicè, sed gentiliter viventem, in bono, putà in libertate vitaque Christiana (hìc enim *bonum* capi debet in genere neutro, scilicet, *in bono*, id est in re bona) æmulati estis cùm præsens essem vobis: idem ergo facite cùm absens sum, bonum enim semper sequendum est, etsi absit is qui illud docuit. Innuit Apostolus absentiam suam fuisse in causa ut aliò dilaberentur, & ad judaismum abducerentur. Ita Chrysost.

Absentia magistri causa lapsus & erroris discipulorum.

Vers. 19. Filioli mei (vos enim ego per Evangelium genui Christo) Quos relapsos à Christo ejusque adoptione ad judaismum, iterum parturio, ut à judaismo revocem, Christoque rursum pariam, donec formetur Christus, id est Christi fides, spes, libertas, in vobis] ut scilicet non à lege, sed Christo, & Christi fide omnem gratiam, justitiam, salutem expectetis. *Apostolus hic*, inquit Chrysost. *matrem refert de liberis trepidantem: vides paterna, imò materna viscera, vides anxietatem, vides qualem emittat ejulatum multò tristiorem, quàm solet esse parturientium*. q. d. Uti B. Virgo Christum corporaliter peperit, at sine dolore, sic & ego quasi spiritalis puerpera Christi, pario, imò ingenti cum labore & dolore parturio & enitor, ut Christum, Christique fidem & spiritum in vobis efformem, ut Christus sit omnia in omnibus vobis.

Præclarè & piè S. Ambros. lib. de Isaac & anima c. 8. *Illic* (in cruce & baptismo) inquit, *parturivit te mater tua, illic parturivit te quæ genuit te. Ibi renascimur: pariuntur enim, in quibus Christi imago formatur. Unde quoniam formatus in sponsa Christus erat; ait: Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum. Sigillum Christus in fronte est, ut semper confiteamur: in corde, ut semper diligamus: in brachio, ut semper operemur; ut, si fieri potest, tota ejus species exprimatur in nobis, ipse est signaculum nostrum, quem Pater signavit Deus*, &c.

Animas convertere volentibus strenue laborandum & sudandum.

Notent, qui animas convertere, Christoque parere student, sibi laborandum & sudandum esse parturientis instar. Hinc illud Job 39. 1. & 3. *Numquid parturientes cervas considerasti? incurvantur ad fœtum, & pariunt & rugitum emittunt* (cervarum enim partus, de quo ad litteram loquitur, difficillimus est, teste Arist. & Plinio, ideoque seseli herba illum adjuvant cervæ) mysticè accipit S. Gregor. in cit. Jobi locum de prædicatoribus, qui quasi cervæ in dolore, lacrymis & rugitu parturiunt Christo proles. *Video*, inquit, *Paulum quasi quamdam cervam quosdam in partu suo magni doloris rugitus emittentem: ait enim, Filioli mei, quos iterum parturio*, &c. *Consideremus quid doloris habuerit, quid laboris: quæ & postquam potuit concepta edere, rursum compulsa est extincta suscitare*. Ita Gregor. 30. Moral. c. 21.

Rursum à S. Paulo discant Episcopi & Prælati, ut non tam patres, quàm matres suis subditis se exhibeant. Pulchrè S. Bern. Prælatos alloquens serm. 25. in Cant. *Discite*, inquit, *subditorum matres vos esse debere, non dominos. Studete magis amari, quàm metui: & si interdum severitate opus est, paterna sit, non tyrannica.*

Vers. 20. Vellem autem esse apud vos modo, et mutare vocem meam] ut affectus, quos epistola scripta non capit, voce viva exprimerem, ut scilicet quasi mater nunc blandirer, nunc gemerem, nunc obsecrarem, nunc objurgarem vos, ut solent matres naturales se in omnes affectus versare, nunc orare, nunc plorare, nunc gemere, nunc arguere, ut filios permoveant, eisque persuadeant id quod cupiunt: viva enim vox longè est efficacior litteris mortuis. Ita S. Hieron. Chrysost. & D. Thom.

Quomodo infirmior es & pueri regendi. Agesilai rex.

Ecce quò se dimittit amor; Paulus quasi pater videtur cum pueris suis hic puer fieri & repuerascere. Agesilaus rex, ut filiolo suo blandiretur, deposita purpura & sceptro solebat cum ipso ludere, & equitare in arundine: cumque hac de causa à quodam è suis levitatis notaretur, *Nunc*, inquit, *tace, cùm verò filios & ipse habueris, tunc tibi per me licebit regis insaniam illudere*. Idem hic diceret Paulus: modum nescit, pudorem nescit, laborem nescit, maternus amor, nil sibi puerile; nil indecorum æstimat.

Confundor in vobis] pudore suffundor, erubesco, ita aliqui: sed malè, nam græcè est *ἀπορῦμαι ἐν ὑμῖν*, id est hæreo, inops sum consilii, perplexus sum, nesciens quomodo debeam scribere appositè vobis, ut vos permoveam, quod Noster propriè vertit, *confundor*. Aliud enim est pudere & erubescere, aliud confundi, hoc est animo turbari, ut nescias quid sit agendum. Rursus Maldon. in Notis manuscr. duas alias affert explicationes. Prior est, *confundor in vobis*, id est, non sum consecutus fructum prædicationis meæ quem expectabam, itaque confundor. Secundus *ἀπορῦμαι*, id est hæsito & dubito an Christiani sitis, an Judæi.

Vers. 21. Legem non legistis] *νόμον οὐκ ἀκούετε*; *legem non auditis?* hoc majoris est energiæ, q. d. Si me non audistis, legem ipsam quam ambitis, audite: ipsa vos à se ad Christum amandabit.

Vers. 22. Abraham duos filios habuit, unum, scilicet Ismael de ancilla, videlicet Agar, quæ, utpote ancilla, secundaria erat uxor Abrahæ; unum scilicet Isaac, de libera] nimirum Sara, quæ primaria fuit uxor Abrahæ, domina, & materfamilias, cujus filius erat heres: nam concubinarum, qualis erat Agar, filii non erant heredes, sed eis pater dabat munera, quæ volebat, ut dicitur Gen. 25. v. 5. & 6.

Vers. 23. Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est] Ismael genitus est naturaliter, nimirum per carnis vires, per carnalem ac naturalem generationem, quæ habet, ut ex juvencula, qualis erat Agar, Abraham, licet senex, posset suscitare proles.

Isaac genitus per repromissionem.

Qui autem de libera, per repromissionem] Isaac genitus est non virtute carnali & naturali, quia hæc in anu & sterili Sara defecerat, ut ex ea naturaliter suscitare prolem non posset senex & ipse Abraham; sed *per repromissionem* genitus est, putà per virtutem divinam & supernaturalem Dei, qui Abrahæ ex Sara supra naturalem generationem Isaaci promiserat, Genes. 17. v. 18.

Vers. 24. Quæ sunt per allegoriam dicta] Allegoria Rhetoribus est continua metaphora, estque in verbis & vocibus; hìc verò, & passim apud Ecclesiasticos scriptores significat typum & figuram, quæ non voces, sed res & gesta in veteri testamento significabant res & Sacramenta novi testamenti. Unde subdit.

Explicatur allegoria & typus Saræ & Agar.

Hæc enim (græcè *αὗται*, *ipsæ*. Sara videlicet & Agar, sunt, id est per allegoriam significant, duo testamenta] novum scilicet & vetus. Ita Hieron. Chrysost. Theodor. Anselm. vide can. 6. ubi dixi hoc loco quatuor esse Scripturæ sensus. Primus, litteralis, est planus litteræ sensus, scilicet Abraham ex Agar genuisse Ismaelem naturaliter, Isaacum ex Sara supernaturaliter. Secundus, allegoricus, cùm ait, *Quæ sunt per allegoriam dicta, hæc enim sunt duo testamenta*. Tertius, tropologicus, cùm ait v. 29. *Sed quomodo tunc is qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum: ita & nunc*. Quartus, anagogicus, cùm ait v. 26. *Illa autem, quæ sursum est Jerusalem: libera est, quæ est mater nostra.*

Duplex testamentum unum cum Mose à Deo initum, alterum cum Christo.

Sunt duo testamenta] duo pacta, duo fœdera: hoc enim significat Græcum *διαθήκη*, ut dixi 1. Cor. 11. 25. Prius pactum & fœdus, fuit initum cum Mose & Hebræis in Sina, quo Deus promisit se Hebræorum fore Deum, tutorem & protectorem, daturumque se illis terram Chanaam: Hebræi vicissim acceptantes tam benignum Dei pactum, eique consentientes promiserunt se decalogum, aliasque Dei leges judiciales & cæremoniales servaturos, Exod. 24. Secundum pactum & fœdus fuit initum cum Christo & Christianis in Jerusalem & Sion, quo Deus Christo promisit se fore Christianorum Deum, amicum, patrem, eisque quasi filiis daturum hereditatem suam cælestem: Christiani vicissim per Christum & Apostolos tacitè tam liberale Dei pactum amplectentes, Christique voluntati, dictis, promissis & præceptis consentientes, promiserunt se Christi fidem & præcepta servaturos, ut patet ex toto Evangelio, sed maximè ex ultima Christi cœna, quam describit S. Joan. cap. 13. & sequ. in qua sanguine suo in Eucharistia, fœdus hoc sanxit & firmavit, ut narrant S. Matthæus, Marcus, Lucas & S. Paulus.

UNUM QUIDEM A MONTE SINA. ita Græca, Syrus, & passim Latina Latinique, Hieron Ambrof.& alii; aliqui tamen legunt, *In monte Sina*: sed idem est sensus. q. d. Vetus testamentum à monte Sina traditum & promulgatum est, IN SERVITUTEM GENERANS] hoc est, servos generans, videlicet Judæos, servientes umbris multiplicium, onerosarum & prægravium cæremoniarum, idque timore pœnarum, ac spe bonorum terrenorum, abundantiæ videlicet frumenti, vini & olei, quæ Deus promisit Judæis, si legem pactumque servarent.

QUAE EST AGAR] August. & Ambrof. paulò clariùs legunt, *quod est Agar*. q. d. Quod testamentum vetus & servile significat Agar serva. ita Hieron. Chrysost. Anselm.

Agar serva testamentū vetus & servile significat.

VERS.25. SINA ENIM MONS EST IN ARABIA] Græca addunt, Agar; sic enim habent, *τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶ ἐν τῇ Ἀραβίᾳ*. hoc est, *Agar enim Sina mons est in Arabia*. & ita legunt Sirus, Chrysost. Theophyl. Occumen. qui docent Agar esse montem Sina; montem enim Sina ab Arabibus vocari Agar. q.d. Aptè Agar serva significat montem Sina, & testamentum in Sina conditum pro servis, unde & Arabes Sina vocant Agar. Sed hoc ut ita sit, hiulcum est & distortum: nam v. præced. dixit Agar esse, id est significare, testamentum vetus, quomodo ergo mox subderet Agar esse montem Sina? Videntur ergo Græca hic, uti & alibi, esse corrupta, legendumque ut Noster legit, uti & Beza fatetur: hæc enim lectio plana est; vera & certa.

Græca lectio hic est corrupta.

IN ARABIA] q. d. Etiam Arabes hanc Judaicam servitutem significant, soliti enim sunt ipsi servire: unde adagium, *Arabs tibicen*, cuius meminit Julius Pollux, quia olim sola mancipia musicam exercebant, quæ plerumque ex Arabia producebantur. Unde congruè in Arabia, nimirum in Sina, vetus servorum testamentum edidit Deus. Addit Chrysost: *Agar hebraicè significat incolatum, Sina tentationem, Arabia occasum; Ismael idem est quod auditio Dei*. *Significatur ergo*, ait Hieron. *per Agar, vetus testamentum non fore perpetuum; per Sina, tentationem forè; per Arabiam occasum; per Ismael, qui tantùm audiat præcepta Dei, non faciat, hominem scilicet rusticum, sanguinarium, qui fratribus hostis fit, significari Judæos duros, feros, hostes Christianorum, qui legem audiunt & non faciunt*.

Musici olim soli servi.

Sensus litteralis & tropologicus verborum Agar, Sina Arabia, Ismael.

Tropologicè, idem Hieron. *Christiani de Agar nati sunt, qui sacra Scriptura corticem tantùm sectantur, & in timore serviunt; de Sara verò nati sunt, qui spiritum & allegoriam legis veteris sectantur, serviuntq; ex amore*. Vide hac de re differentem S. August. l.3. Contra duas epist. Pelag. c.4. ubi docet Abraham, Noë, Moysen, omnesq; justos in veteri testamento (filios esse novi testamenti; quia eadem fide incarnationis & passionis Christi justificati sunt; eodem spiritu, eadem gratia, eodem Christi amore vixerunt, contrà Christianos, qui jam timore pœnæ & coacti faciunt legem, filios esse veteris testamenti, non novi.

Christiani qui timore pœnæ legem servant, sunt filij veteris testamenti.

QUI CONIUNCTUS EST EI QUAE NUNC EST JERUSALEM] q.d. Sina mons confinis, conterminus & vicinus est Hierosolymæ. ita Hieron. Chrysost. Syrus. Idque Primò, & propriè quoad locum: quia, ut tradunt Borchardus, Adrichom. Zieglerus in Descriptione terræ sanctæ Judæa, in qua est Jerusalem, confinis est deserto, in quo est

Triplex hujus loci sensus.

A Sina; tantùm enim interiacet mons Idumææ. Sed mons hic tota est Idumæa, quæ montosa est, & bene magna, ideoque Judæa non tam coniuncta, quàm longè à Sina disiuncta dicenda videtur.

Secundò, S. Thomas, coniuncta est Sina Hierosolymæ non vicinia loci, sed continuatione itineris, quia Hebræi ex Ægypto recto & continuo itinere per Sina iverunt in Judæam. Sed & hoc remotius est: sic enim mare rubrum; ipsaque Ægyptus, id est, Ægypti limites & fines, quæ transiverunt Hebræi euntes in Chanan, dicerentur coniuncta Judææ.

Unde Tertiò & meliùs, Theophyl. Vatablus & alij passim coniunctionem non loci. sed similitudinis accipiunt.

Hinc Glossa Ordinaria, *coniunctus*, inquit, *hoc est similis*. Græcè enim est *συστοιχεῖ*, id est, cognationem & similitudinem habet; *στοιχεῖν*. enim est ordine progredi, sive in serie stare. Inde Grammatici litteras vocant *στοιχεῖα*, quòd certa serie una alteri jungatur; Philosophi rerum elementa vocant *στοιχεῖα*, putà terram, aquam, aerem & ignem, quòd horum quodque suo ordine & consistat, & aliis nectatur. Item versus *στίχοι* dicuntur, & acies ordine compositæ

Elementa vocantur

B *στίχοι* vocantur. Unde *σύστοιχα*, inquit Budæus, vocantur cognata. & *συστοιχία*, est series & dispositio rerum inter se cognatarum & similium. Sic ergo mons Sina *συστοιχεῖ*, id est cognationem habet & similitudinem, estque in eadem quasi serie, proportione & ordine rerum cum Hierosolyma: quia scilicet illam apta quadam convenientia & allegoria significat & repræsentat.

Primò, quia sicut Sina mons sterilis est in deserto, ita Jerusalem in cæremoniis sterilis est & arida. Rursum in Sina data est lex, in Jerusalem servata. Secundò, sicut Sina est extra terram promissionis: ita Jerusalem hæc legalis est extra Christi Ecclesiam, tum militantem, tum triumphantem. Tertiò, & magis ad mentem Apostoli: sicut Sina genuit & aluit servos tum Arabes, tum Judæos, qui in Sina servilem legem acceperunt cum turba, tonitru, terræmotu, ut iis quasi servi terrerentur, & horum, aliarumque pœnarum, metu ac timore ad legem servandam adigerentur; ita jam Jerusalem quoad vitam & doctrinam Sinaici & legalis generat Judæos servos, qui umbris serviant, &

Convenientia & similitudo quadruplex montis Sina cum Hierosolyma.

C timore pœnarum, æquè ut illi Sinaici, ad custodiendam legem compellantur. Denique Sina cognationem habet cum Jerusalem, quia Sinaici illi Judæi qui in Sina legem acceperunt, parentes fuerunt Judæorum, qui jam vivunt in Jerusalem; & sicuti in natura, sic & in indole servili, moribusque Judaicis utrique conveniunt.

Est metonymia, qua Sina & Jerusalem suos incolas civesque significant, scilicet Judæos. q.d. Quemadmodum Agar serva significabat servile testamentum judæorum; sic & mons Sina Judæos servos generans, significabat Jerusalem Judæos servos generantem: hoc siquidem innuit vox *enim*, nimirum ut probet testamentum vetus Judæorum, quorum metropolis erat Jerusalem, à Sina ortum in servitutem, hoc est, servos generare. Sic autem probat. Qualis fuit Sina, talis fuit & Jerusalem: atqui Sina generavit servos, uti jam declaratum est; ergo & Jerusalem servos generavit, & generat, veteris scilicet testamenti.

Accipe schema hujus συστοιχίας, atque ac ἀντιστοιχίας illi oppositæ:

σύστοιχα	ἀντίστοιχα	σύστοιχα
Servitus	Vxores duæ	Libertas
Agar serva		Sara libera
	Filij duo	
Ismael ex carne; servus	Testamenta duo	Isaac ex promissione; ingenuus
Lex in Sina	Civitates duæ	Evangelium in Sion
Jerusalem terrestris; Synagoga Judæorum, serva	Filij duo	Jerusalem cælestis & divina per gratiam mater omnium fidelium, libera
Judæi qui in cæremoniis & umbris legis manent.		Fideles qui gratiam Christi amplectuntur.

sed gratia & virtute Christi, qui parens est novi testamenti. ita Hieron. Anselm. Theophyl. A

Citat Apostolus caput Isajæ 54. quod licet Judæi interpretentur de restauratione terrenæ Jerusalem: Chiliastæ verò, sive Millenarij, de mille annis felicitatis, quos fingunt Sanctos post diem judicij in terra acturos in omni carnis voluptate, ut testis est ibidem Hieron. tamen ex hoc Pauli loco patet Isajam loqui de felicitate & fœcunditate Ecclesiæ Christianæ. De qua pulchrè S. Ambros. lib. 1. de Virginibus: *Sancta*, inquit, *Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole: parturit itaque nos virgo non viro plena, sed spiritu; parit nos virgo non cum dolore membrorum sed cum gaudio angelorum; nutrit nos Virgo non corporis lacte, sed Apostolorum: virgo est Sacramentis & virtutibus, mater est populis, cujus fœcunditatem Scriptura testatur, Quoniam plures filii desertæ, quàm ejus quæ habet virum & sponsum; et quòd sive Ecclesia in populis, sive anima in singulis Dei verbo sine ullo fluxu pudoris quasi sponso innubit æterno.* Et S. Hieron. hic *Ecclesia*, inquit, *diu sterilis non peperit, antequam Christus de Virgine nasceretur: sed cùm Christum, quasi Isaac, id est risum, mundo peperit de Abrahamo, id est, de electo patre cum voce sublimium dogmatum resonante, proles plurimas Deo peperit.* Abraham enim Hieronymo dicitur hebraicè quasi אב בר המון *ab bar hamon*, id est, pater electus cum sonitu.

Ecclesia est virgo virtutibus, mater prolibus.

Nota. Abraham primò vocatus fuit Abram quasi dicas אב רם *abram*, id est, pater excelsus; tuncque ex Agar genuit Ismael. Deinde fœdus iniens cum Deo, accipiensque promissionem de Isaaco à se generando, & terra Chanaan ab eo possidenda, mutatum illi à Deo fuit nomen, & pro Abram, ut Genes. 17. 5. dictus est Abraham q. d. אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, scilicet ex Isaac secundùm carnem, & ex Christo secundum spiritum nasciture & descensuræ ab Abraham. Hæc genuina est ratio & significatio nominis Abraham: S. Hieron. tamen vult etiam alludere aliò nomen Abraham, scilicet ad אב בר המון *ab bar hamon*, id est, pater electus cum sonitu & tumultu, vel cum turba & multitudine; hæc enim omnia significat *hamon*.

Abraham significat patrem electum cum sonitu.

Secundò & melius, Abraham significat patrē magnæ multitudinis.

Nota Secundò. Symbolicè Abraham est Deus; hic ex Agar serva, hoc est ex Synagoga, genuit Ismael servum, id est Mosen & Judæos servos legis veteris, eisque fuit Abraham, id est pater excelsus, qui ab alto tonuit legem ex Sina, C eisque exhibuit quasi Dominum majestate venerandum & vindicta terribilem: Abraham verò, hoc est idem Deus ex Sara, id est Ecclesia, libera genuit Isaac (hoc est, risum & gaudium) quasi liberum & heredem, putà Christum & Christianos, eisque fuit Abraham, id est pater magnæ multitudinis, scilicet ex omnibus Gentibus per Christum, Christiq; fidem & baptismum regenerandæ; vel, ut Hieron. fuit Abraham, id est pater electus cum sonitu, quia per Joannem Baptistam, Christum & Apostolos magna voce prædicavit regnum Dei, omnesq; credentes eo vocavit, & ad illud elegit omnes, qui in fide & obedientia Christi, in qua baptizati & renati sunt, persistunt.

Abraham est symbolicè Deus, Agar, Synagoga, Sara Ecclesia.

Ubi Nota Tertiò, Isaac, id est Christum, dici natum ex Sara, hoc est Ecclesia, non quasi Ecclesia fuerit à parte rei mater Christi, aut prior Christo, cùm à Christo cœperit & fundata sit; sed quòd in mente Dei & idea divina quodammodo Ecclesia fuerit prior, ac Christi mater. Deus enim voluit primò existere Synagogam, deinde ei surrogare Ecclesiam: itaque habuit Deus primò in mente & intentione ideam Synagogæ, deinde Ecclesiæ, & ex hac voluntate, decreto & intentione voluit & decrevit quasi in secundo D instanti & signo rationis, ut loquuntur Scholastici, creare & producere Mosen, quasi primum ideæ hujus filium, qui reliquum ideæ exequeretur, ipsamque Synagogam inchoaret & institueret. Pari modo ex voluntate ac decreto condendi Ecclesiam voluit creare & producere Christum quasi primum ideæ hujus, id est Ecclesiæ, prout erat in mente Dei, filium, qui reliquum ideæ exequeretur, ipsamque Ecclesiam quasi primus & angularis ipsius lapis inchoaret, fundaret, instrueret. Sic Christus & Christiani vocantur v. sequ. & alibi, *filii promissionis, & prædestinationis Dei*: quia eorum, uti & matris, id est Ecclesiæ, productio purè & merè fuit opus & creatio solius Dei, divinæque voluntatis & prædestinationis tamquam patris & divinæ conceptionis, ac ideæ tamquam matris.

Moses primus Synagogæ filius & institutor, Christus Ecclesiæ.

NOS AUTEM FRATRES SECUNDUM ISAAC, instar Isaac, qui non virtute carnis, sed promissionis divinæ natus est ex anu & sterili Sara, PROMISSIONIS FILII SUMUS. VERS. 28.

SED QUOMODO TUNC IS, QUI SECUNDUM CARNEM NATUS FUERAT, hoc est Ismael carnali virtute & generatione prognatus ex Agar, PERSEQUEBATUR EUM QUI SECUNDUM SPIRITUM] id est Isaac, qui natus est rex Spiritu sancti promissione & virtute supra naturam ex Sara, quasi typus fidelium & spiritualium filiorum legis novæ. ita Anselmus. VERS. 29

Nota. Alludit Apostolus, vel potiùs citat rem gestam Gen. 21. 8. ubi dicitur, *Crevit itaque puer* (Isaac) *& ablactatus est, fecitque Abraham grande convivium in die ablactationis ejus, cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ* (Ismaelem) *ludentem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham: Ejice ancillam hanc, & filium ejus; non enim erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac.*

Locus Genes. 21 illustratus.

B Ubi Adverte, lusum hunc Ismaelis cum Isaac fuisse irrisionem, subsannationem, vexationem, imo persecutionem, ut hic interpretatur Apostolus. sic ludunt canes cum felibus, & feles cum muribus: sic duellum Joab cum Abner vocatur lusus, 2. Reg. 2. v. 14. *Surgant*, inquit Abner, *pueri, & ludant coram nobis*, id est, coram nobis digladientur, pugnent, duellent. Cur Ismael irriserit & persecutus sit Isaacum, causam fuisse putat Hieron. & alii, quod invideret convivio in ablactione Isaaci celebrato, ac consequenter primogenituræ ac hereditati Isaaci, itemque promissioni de semine benedicto, id est Christo, ex Isaac nasdituro. Agar vero Ismaelem filium irridentem non repressit, unde tam in eam, quàm in Ismaelem excanduit Sara, & tam Agar, quàm Ismaelem eiici voluit.

ITA ET NUNC] q. d. Uti olim Ismael ironicè lusit cum Isaac, eum vexando & persequendo, ita nunc Judæi Christum regem libertatis irriserunt, vexarunt, crucifixerunt, ejusque libertos Christianos pertinaci odio persequuntur, uti jam vos Galatas vexant & persequuntur, ut sibi subiiciant, pessundent atque pervertant. ita Ambros. Anselm. Vide Hieron. & clarissimè Rupert in Genes.

Ismael deridens Isaac, figura fuit irrisionis & persecutorū Ecclesiæ.

C SED QUID DICIT SCRIPTURA? EIICE ANCILLAM] Sunt verba Saræ Genes. 21. quibus petit ab Abraham marito, ut eiiciat Agar cum Ismaele vexante suum Isaac. quod licet Abraham ægrè tulerit, Deus tamen hæc verba & postulata Saræ probat, jubetque Abrahamo, ut Saræ in illis obsequatur, tum quia in se æqua erant & justa, tum ob typum & significationem futurorum. volebat enim Deus hac ejectione Agar & Ismaelis ex domo & hereditate Abrahæ, significare, pari modo repudiandam à Deo Synagogam cum Judæis, eosque benedictione, justitia, amicitia, Ecclesia & hereditate Dei expellendos esse, quia Christum & Christianos persequuntur. ita Patres jam citati. VERS 30.

Expulsio Ismaelis ex domo Abrahæ typus fuit reprobationis Judæorum.

Nota. Pro ea, quod habet Paulus, *Non erit heres filius ancillæ cum filio liberæ*; Sara in Genesi dixit. *Non erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac.* Non ergo verba, sed sensum sacræ Scripturæ reddit Paulus, idque ad majorem energiam & antithesin: Isaac enim solus mansit heres, quia liber & filius liberæ; Ismael vero expulsus fuit, quia servus & servæ filius, invidens ac persequens fratrem suum liberum, ideoque heredem Isaac.

Sic allegoricè Christiani, quia liberi, sunt heredes benedictionis & justitiæ Abrahæ; Judæi vero ab ea repelluntur; quia servi sunt invidentes, & Christum Christianosque persequentes, qui liberi sunt, deoque heredes, idque hic voluit significare Paulus, ideoque Isaac non vocavit Isaac, sed *filium liberæ*.

QUA LIBERTATE CHRISTUS NOS LIBERAVIT] Pro *liberavit* Tertull. legit, *manumisit*. q. d. Non nostris meritis, prosapiæ, talentis, sed Christi gratiæ tribuendum est, quod simus filii novi testamenti & Ecclesiæ quasi liberæ liberi, & liberati à veteris legis, testamenti & Synagogæ quasi ancillæ servitute. VERS. 31

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit urgere Galatas, ut jugum legis veteris non admittant, ne expertes fiant fructus & justitia Christi, in quo nec proderit circumcisio, nec praeputium, sed fides qua per charitatem operatur.

Hinc Secundò, v.13. vocat eos ad libertatem Christianam, eamq; sitam esse docet in charitate & spiritu, itaq; à priori epistola parte, scilicet dogmaticâ, transit ad alteram, putà ethicam.

Unde Tertiò, v.17. docet carnem concupiscere adversus spiritum, & contrà. atque tam carnis quàm spiritus opera recenset.

1. State, & nolite iterum jugo servitutis contineri. 2. Ecce ego Paulus dico vobis: quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. 3. Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est universæ legis faciendæ. 4. Evacuati estis à Christo, qui in lege justificamini: a gratia excidistis. 5. Nos enim spiritu, ex fide, spem justitiæ expectamus. 6. Nam in Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides, quæ per charitatem operatur. 7. Currebatis bene: quis vos impedivit veritati non impedire? 8. Persuasio hæc non est ex eo, qui vocat vos. 9. Modicum fermentum totam massam corrumpit. 10. Ego confido in vobis in Domino, quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit judicium, quicumque est ille. 11. Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior? Ergo evacuatum est scandalum crucis. 12. Utinam & abscindantur qui vos conturbant. 13. Vos enim in libertatem vocati estis fratres: tantùm ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem Spiritus servite invicem. 14. Omnis enim lex in uno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. 15. Quòd si invicem mordetis, & comeditis: videte ne ab invicem consumamini. 16. Dico autem: Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. 17. Caro enim concupiscit adversus spiritum: spiritus autem adversus carnem: hæc enim sibi invicem adversantur; ut non quæcumque vultis, illa faciatis. 18. Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege. 19. Manifesta sunt autem opera carnis: quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria 20. idolorum servitus, beneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ. 21. invidiæ; homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. 22. Fructus autem Spiritus est: charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas. 23. mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Adversus hujusmodi non est lex. 24. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis. 25. Si spiritus vivimus spiritu & ambulemus. 26. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

VERS. 1. STATE] firmi & constantes persistite in fide & libertate Christi, de qua præcessit in fine cap. præced. Imò Græci, Ambros. Syru., August. nectunt *state* cum ultimis verbis cap. præced. sicque ordiuntur hoc caput: τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν, (hanc enim notam illationis habent Græca) ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, hoc est, *libertate igitur, qua Christus nos liberavit, state.*

NOLITE ITERUM JUGO SERVITUTIS CONTINERI] q.d. Olim servistis idolis & dæmonibus, cur iterum servire vultis, non idolis, sed umbris, & crassis onerosisque cæremoniis legis Mosi? Nota. Pro *contineri*, græcè est ἐνέχεσθε, id est, ut Vatabl. *ne implicemini*; Erasmus, *ne illaqueemini*. q.d. Judaizantes ad legem vos quasi ad retia & laqueum pelliciunt, iisque vos illaqueant, ac ita implicant, ut vos è tot tamque variis sinuosæ legis præceptis & ambagibus expedire & extricare non possitis.

VERS. 2. SI CIRCUMCIDAMINI, CHRISTUS VOBIS NIHIL PRODERIT] si circumcisionem apprehenditis, ut necessariam ad salutem, si spem justitiæ & salutis in ea ponitis, Christus, id est Christi redemptio, fides, gratia, baptismus, religio. scilicet christianismus ipse, nihil vobis proderit. Hoc autem videmini facere, ò Galatæ, hocque vobis Judaizantes persuadent: cùm enim sitis Gentiles, & in gentilismo baptizati, factique Christiani, cur baptismo circumcisionem adiungitis? nullam sanè justam aliam causam huic vestro facto prætexere potestis, nisi quòd putetis circumcisionem ad justitiam & salutem prodesse, nec baptismum ad eam sufficere, nec enim prætexere potestis quod Judæi prætexunt, videlicet ad honorem suæ legis & gentis adhuc se circumcidere: hic enim adhuc justus est titulus & causa servandæ legis, modò salutis spem in ea non ponant. ita Anselmus.

Assumere circumcisionem quare Judæis licuerit, non Gentibus

VERS. 3. TESTIFICOR (μαρτύρομαι, contestor quasi testis fidelissimus & verissimus, imò quasi vester Apostolus denuntio) A OMNI HOMINI CIRCUMCIDENTI SE, QUONIAM DEBITOR EST UNIVERSAE LEGIS FACIENDAE) quia per circumcisionem adscribi se curat militiæ Ecclesiæque Judaicæ, ac illam, illiusque leges & onera, sponte sua subit, amplectitur & profitetur: est enim circumcisio tacita legis veteris onerosissimæ professio, quemadmodum baptismus est professio legis novæ & christianismi. ita Anselm. & alii. Est nova ratio petita ab obligatione tot onerum legis penè importabilium. q. d. Ut quid circumcidemini? ut quid leges veteres tam multas, tam duras, tam molestas suscipitis? ut quid sponte jugum hoc induitis? quid enim aliud est circumcisio, quàm harum legum, & horum onerum spontanea susceptio & obligatio?

Circumcisio est legis veteris professio.

VERS. 4. EVACUATI ESTIS (scilicet per vos ipsos, vos ipsi evacuastis VOS A CHRISTO] id est, à Christi redemptione, gratia, salute, omnique efficacia & influxu meritorum ejus, ut ampliùs nihil boni in vos influere & derivare possit, sed vos omnibus suis beneficiis quasi vacuos relinquat.

QUI IN LEGE JUSTIFICAMINI: id est, qui justitiam ex circumcisione aliisque legis operibus quæritis. Unde explicans subdit: B A GRATIA, id est, à gratuita significatione, quam per Christi fidem & gratiam in baptismo adepti estis, EXCIDISTIS) quia scilicet gratiæ Christi, diffidendo illi, & ad legem recurrendo, fuistis & ingrati & iniurij, ut propter iniuriam hanc gravem & mortiferam, Christus gratiam suam & justitiam datam vobis subtraxerit.

Qui justitiā quærunt ex lege, evacuant & irritā faciunt Christi redēptionem

Nota, κατηργήθητε, id est, *evacuati estis*, passiuum est, sed hic accipitur in coniugatione & significatione *hitpael*, ut scilicet passionem ab eodem agente significet, sive actionem reflexam in seipsum, in qua idem est agens & patiens, q.d. Evacuati estis a vobis ipsis, ipsi vos evacuastis.

Hinc Secundò, dicit *à Christo*, sicut enim puteus ruderibus obrutus, ab eis evacuatur & exhauritur: ita vos Christo,

sto, Christique gratia antea pleni, jam eam è cordibus vestris evacuastis & exhausistis, itaque fructum omnem passionis ac redemptionis Christi perdidistis & abiecistis. Rursum *evacuati estis à Christo*, quia Christus in sua Ecclesia antea vos continens, jam ab ea vos rejecit, & quasi evacuavit. Unde Græcum κατηργήθητε planè & clarè verti posset, Aboliti estis à Christo & christianismo, id est, non estis, ampliùs Christiani; &, ut Syrus vertit, descivistis à Christo.

Posset Secundò, per hypallagen accipi cum Vatablo: *evacuati estis à Christo*, id est. Christus evacuatus est à vobis, q. d. Christus factus est vobis vacuus, id est, otiosus, inefficax, inutilis, & quasi enervatus (hoc enim est κατηργῆσθαι, illique respondens Hebræus פרע *para*) Christi labor vobis inanis est & cassus, Christi passio & redemptio in vobis est irrita, quia vim nullam, nullam efficaciam, nullumque fructum, hoc est nullam gratiam, in vos transfundit: vacant in vobis Christi insignia, nomen & dignitas Christiani: ergo vel ista ponite, si legem ambitis; vel, si retinere vultis, valedicite legi: alterutrum enim vacet necesse est. Similis hypallage in hoc eodem verbo Græco est Roman. 7. v. 6. ut ibi dixi.

VERS. 5. Nos enim spiritu ex fide spem justitiæ expectamus] Probat, Judaizantes, qui justificari volunt ex lege, excidisse à Christo & christianismo, neccesse ampliùs Christianos: quia *nos*, inquit, qui veri & puri Christiani sumus, non ex lege, circumcisione, aliisve corporalibus cæremoniis, sed *spiritu*, id est, per spiritum gratiæ & charitatis, *ex fide*, scilicet Christi, acceptum, *spem justitiæ*, id est justitiam speratam, *expectamus*.

Nota. Vocat *spiritum ex fide*, quia fides est, quæ hominem excitando ad spem, pœnitentiam & orationem, impetrat spi ritum gratiæ Dei quo justificamur. Rursum *spem justitiæ* aliqui accipiunt gloriam æternam, quam speramus per justitiam nostram adipisci. Secundò & meliùs, per hypallagen *spem justitiæ* explices justitiam spei, id est speratam. q. d. Justitiam, quam omnes speramus, quam omnes habemus in votis, ad quam omnes anhelamus, illam Judæi expectant ex lege carnali, sed falsò: nos verò Christiani verè illam expectamus, quærimus & accipimus ex spiritu, quem accepimus ex fide Christi.

Fides quomodo perducat ad spem pœnitentiã & gratiam

VERS. 6. Nam in Christo Jesu, in Christi doctrina, Ecclesia, religione, id est in christianismo (juxta can. 37.) neque circumcisio aliquid valet, (supple, ad justitiam, Christianamque, hoc est sanctam & beatam, vitam) neque præputium, id est, neque judaismus, neque gentilismus. Vide quàm deprimat judaismum, equiparat cum ei gentilismum ita Chry. sed fides quæ per charitatem operatur] id est, fides non sola, nec inanis & otiosa, sed quæ charitate perficitur, ut vertit Syrus, & in charitatis opera se diffundit, qualis fuit fides Magdalenæ pœnitentis, Christique pedes lacrymis abluentis: nam fides quæ charitatem & opera non habet, fides est dæmonum, non Christianorum, ait Anselmus. Quod notent Novantes qui soli fidei justitiam arrogant. Quocirca hoc syllogismo hinc deducto noster Campianus, Angliæ Martyr (ut habet ejus Vita) in carcere disputans cum Lutheranis; eos convicit: Fides quæ valet coram Deo ad justitiam Deique amicitiam, sive in qua est vis & valor justificandi, est illa, teste Apostolo, quæ per charitatem operatur, ideoque charitati planè unita & coniuncta est: atqui fides sola justificans quam statuunt Lutherani, non est fides quæ per charitatem operatur; præsupponitur enim ab iis esse sola, ideoque à charitate sejuncta in valore justificandi: ergo fides sola justificans quam statuunt Lutherani, non est fides quæ coram Deo valet ad justitiam Deique amicitiam. adeoq; contradictionem involuunt hæc duo, fidem esse solam, & tamen esse justificantem: ut enim justificet fides, sibi jungi postulat charitatem: non ergo est sola, quæ charitati est sociata.

Soli fidei non competit justitia contra Novantes, & quomodo fides se habeat ad alias virtutes.

Nota. Fides non operatur per charitatem, sicut causa efficiens operatur per instrumentum suum; sed sicut dispositio operatur per formam ad quam disponit, uti calor per formam ignis dicitur operari legni inflammationem, lignumque ignire & in ignem convertere: ita fides per charitatem operatur opera bona, efficiendo scilicet actus charitatis Dei & proximi, ac imperando actus aliarum

A virtutum Charitas enim est quasi forma non essentialis, sed accidentaria. quæ fidei & omnibus bonis operibus vitam, valorem & meritum tribuit in ordine ad ultimum finem. Charitas enim fidei, & reliquis omnibus virtutibus dat Primò, statum virtutis: ubi enim est charitas, ibi exulat vitium, regnat virtus, suumque habet statum & regnum, aliasque virtutes hoc eodem statu & regno suo donat, ut inde homo absolutè virtute præditus, justus, sanctus denominetur. Secundo, charitas tribuit eisdem dignitatem, vim & efficaciam merendi; facit enim hominem divinum, Dei amicum, filium, ac consequenter opera illius efficit divina, digna & grata Deo, ut iis Deus promittat æterna præmia. Tertio, tribuit eisdem ordinem ad ultimum finem: charitas enim totum hominem omniaque quæ in eo sunt, dirigit ad Deum, Deique amorem & laudem. ita D. Thomas.

Charitas tribuit tria singularia fidei & cæteris virtutibus.

Nota Secundo. Pro *operatur*, græcè est ἐνεργουμένη. quod verbum significat internam vim, occultam efficaciam & energiam. q. d. Fides charitate formata, eaque quasi anima sua animata per intimam quamdam vim & spiritalem suum influxum opera virtutum vitalia operatur.
B

Currebatis bene] in vita & doctrina Christiana, quasi in via & stadio ad æternæ gloriæ consequendum bravium. VERS. 7.

Quis vos impedivit, græcè ἐνέκοψε, id est, interpellavit à cursu hoc, eumque incidit: S. Anselm. legit, *quis vos fascinavit?* non obedire, ut à cursu averti, eumque reflectentes non obediretis veritati] doctrinæ Christi & Christianæ: sed delaberemini & decurreretis ad errores judaismi? Notat Hieronymus, in vetustis codicibus non inveniri τὸ, *non obedire veritati*, & sine eo sensus planè sibi constat.

Nemini consenseritis] Judaizanti scilicet, volenti vos pellicere à cursu Evangelii ad judaismum. Sed Nota. Hæc verba delenda sunt; delent enim ea Biblia Romana & Græca.

Persuasio hæc (qua vobis persuasum est, aut potiùs qua Judæi, qui vos in cursu Christianæ vitæ impediunt, vobis persuadere conantur, legalia necessaria esse Christiano ad salutem) non est ex eo, qui vocat vos] id est, non est ex Deo Patre, qui vos ad fidem, gratiam & salutem vocavit per Christum; sed potiùs ex diabolo est eiusque ministris. ita Anselmus. VERS. 8.
C

Modicum fermentum totam massam corrumpit] Græcè, μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ, id est, Hieron. coment. vertit, *modicum fermentum totam conspersionem*, (id est, farinam conspersam & subactam, quam vulgò pastam vocant) *fermentat*) hoc est suo acore imbuit, inficit, corrumpit & acidam acit. Est adagium significans parvum alicujus partis vitium, totum pervadere ac depravare. unde ad varia aptari potest. Hinc 1. Cor. 5. 6. aptat illud fornicario, qui quasi fermentum totam Corinthiorum Ecclesiam suo exemplo & infamia aspergebat & corrumpebat: ita & hic aptat & Judaizantibus. q. d. *Modicum fermentum*, &c. hoc est, pauci Judaizantes & errantes totam Ecclesiæ vestræ, ò Galatæ, multitudinem corrumpunt: de hisce enim Judaizantibus agit in præcedentibus & sequentibus vers. 7. 8. 10. 12. ita Anselm. & Hieron. quiait: *Arrius in Alexandria una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem ejus flamma populata est: quia sermo eorum uti cancer serpit in corpore, & unius pecudis scabies totum commaculat gregem.* VERS. 9.

Fornicarius exemplo suo totam Ecclesiã quasi fermentum aspergit & corrumpit.
D

Secundò, rectè & valdè aptè hoc adagium accipi potest de ipsa doctrina & errore Judaizantium. q. d. *Modicum fermentum*, &c. id est modicus, imò unus, error in fide, qualis est hic de servandis legalibus, totam fidei substantiam, ipsamque religionem ac christianismum evertit: vel, ut magis præcisè & propriè Chrysost. & Theophyl. modicum fermentum est circumcisio, quæ sola, si eam recipiatis, in perfectum judaismum vos traijciet, sicuti fermentum, licet modicum, totam massam ad se rapit, & in suum saporem & acorem transmutat. de circumcisione enim egit v. 2. 3. 6. & de ea dixit vers. 3. quod qui se circumcidit, debitor est universæ legis: videntur enim Judaizantes præcipuè Galatis circumcisionem persuasisse, quasi rem modicam & levem, sed tacuisse reliqua

legis onera, quæ circumcisi subibant & profitebantur. Unde ea hic detegit Paulus, dicitque circumcisionem esse professionem totius judaismi, totiusque christianismi corruptionem, uti fermentum exiguum massam totam inficit & corrumpit.

Vers. 10. CONFIDO IN VOBIS, id est, de vobis, IN DOMINO, in clementia & gratia Domini, quòd ipse vos in fide Christi, ad quam vos vocavit, stabiliet, quo fiet, QUOD NIHIL ALIUD SAPIETIS] id est. quod non credetis aliud scilicet, quàm quod à Domino per os meum accepistis, & edocti estis de lege & libertate Christiana; non sequimini novitios doctores, novasque eorum persuasiones.

QUI AUTEM CONTURBAT VOS, judaismum novasque sectas inducendo, itaque totam Ecclesiam vestram turbando & lacerando, PORTABIT JUDICIUM] id est pœnam & vindictam Dei, quàm scilicet Deus acerrimus hæresum vindex justo suo judicio illi infliget. Est metonymia: *Judicium*, id est condemnationem & pœnam judicio & judicis sententia irrogatam.

Deus acerrimus hæresum vindex

Vers. 11. EGO AUTEM, FRATRES, SI CIRCUMCISIONEM ADHUC PRÆDICO, QUID ADHUC PERSECUTIONEM PATIOR?] Fingebant Judaizantes Paulum apud Judæos judaizare, apud Gentes judaismum impugnare. hoc figmentum hic refellit Paulus; Cur enim, inquit, Judæi tam acerbis odiis me persequuntur, nisi quia publicè contrarium doceo, & ubique Evangelium stabilio, circumcisionem tollo & aboleo quantum possum?

Rursum ERGO EVACUATUM (κατήργηται, abolitum est) SCANDALUM CRUCIS] q.d. Si ita est de me, ut ipsi fingunt, ergo non est quòd ipsi scandalizentur in cruce Christi, quam prædico: crucem enim & ipsi admittunt, voluntque videri Christiani, modò simul cum cruce Christi lex Mosis admittatur. Imò & puri Judæi, qui non nisi pro judaismo pugnant, non adeò curant prædicationem crucis, nisi quia per illam evertitur lex & judaismus; adeò, ut, si crucem cum judaismo combinarem & prædicarem, me non persequerentur. Jam verò cùm ita in mea prædicatione crucis Christi scandalizantur & offenduntur, patet me passim & apertè docere. per crucem Christi legem esse abolitam, atque ex cruce, non ex lege nos justificari, ideoque eos mihi tam esse infensos, me ubique insectari, quia scilicet ita prædico crucem Christi unam & solam viam & medium ad justitiam & salutem, ut tollam legem & circumcisionem.

Paulus cur fuerit Judæis odio.

Vers. 12. UTINAM ET ABSCINDANTUR QUI VOS CONTURBANT] *Abscindantur* scilicet ab Ecclesia, vestroque consortio, ne quasi fermentum totam Ecclesiam corrumpant: sic enim fornicarium ab Ecclesia abscindi jussit 1. Cor. 5. v. 3. Hic sensus planus est, & gravitate Apostolica dignus.

Duplex hujus loci sensus.

Aliter tamen Ambros. Chrysost. Theophyl. Hieron. August. & alii. q.d. Utinam exsecentur omnino membro genitali, cujus occasione delinquunt, dum se & vos circumcidere volunt.

Dices: Quomodo Apostolus mala Judaizantibus imprecatur? hoc enim est contra charitatem, ac indicium animi impatientis, & vindictæ cupidi. *Tam enim detestanda*, ait Hieron. *est abscissionis passio, ut & qui invitis eam intulerit, legibus publicis puniatur, & qui seipsum castraverit, infamis habeatur.*

Respondet Primò, Hieron. Apostolum ut hominem hoc ex passione dixisse: sed absit non modò ab Apostolo, sed & à Spiritu sancto, hæc passio maledicentiæ.

Quatuor responsiones ad id quod hic obiicitur, contra Apostolum Judæis maledicentem.

Unde aliam responsionem addit Hieron. scilicet non ex odio sed partim ex zelo justitiæ (quomodo S. Petrus Simoni Mago Actor. 8. 20. & Eliseus pueris se irridentibus maledixit, 4. Reg. 2. 24.) partim ex amore exsectionem eis imprecatum esse, ut scilicet in eo quo peccant, scilicet in sua circumcisione puniantur, & puniti, hac ignominia corrigantur & emendentur.

Respondet Tertiò, S. Chrysost. & Theophyl. non esse maledicentiam, sed astysmum & licentiam: Apostolus enim festiva urbanitate jocatur in circumcisos. q.d. Si volunt, non solùm circumcidantur, sed & exsecentur.

Quartò, S. August. & Anselm. putant non esse maledictionem, sed benedictionem. q. d. Utinam Judaizantes spadones fiant & castrent se spiritualiter per castitatem & continentiam propter regnum cælorum, ut sic desinant cogitare & prædicare Judaicam circumcisionem, incipiantque cælum ac cælestia cogitare, & ad ea per legem & consilia Christi tendere. Inter has quatuor responsiones secunda planior est & solidior.

Denique hinc Origenes castravit se, ne concupiscentiæ motus ejus castitatem turbarent: sed perperam, ut rectè Chrysost. Nec enim hæc mens Apostoli, nec membra corporis, sed vitia resecanda sunt; alioqui & oculos & aures & linguam resecare liceret. Adde, hac castratione, membrum, non concupiscentiam truncari: hæc enim in castratis sæpè etiam magis, quàm in viris (ut docet S. Basilius libr. de Virginitate) in turpia desideria & tactus inardescit. Unde Eccli. c. 20. v. 2. dicitur, *Concupiscentia spadonis devirginabit juvenculam*. & cap. 30. v. 21. *Videns oculis, & ingemiscens, sicut spado complectens virginem, & suspirans.*

Origenes peccavit se castrando.

Vers. 13. QUI VOS CONTURBANT] οἱ ἀναστατοῦντες, id est, ut Chrysost. qui vos statu, scilicet libertatis, Evangelii & christianismi dimovent & labefactant. Ambros. legit *qui vos subvertunt*.

VOS ENIM IN LIBERTATEM VOCATI ESTIS] ut per Evangelium sitis liberi ab onerosa & inutili servitute tot legalium cæremoniarum: hæc enim est libertas Christiana, quam tota epistola opponit servituti Judaicæ.

Vide ergo quàm contra mentem Apostoli hæc torqueant Novantes, dum volunt Christianos esse liberos ab omni lege positiva, id est, non debere obedire Prælatis & magistratibus, ac consequenter nec parentibus: hoc enim est contra legem naturæ & decalogi, quæ jubet honorari patrem & matrem, estque evertere omnem politiam, omnem rempublicam, omnem ordinem hierarchicum, omnemque societatem & convictum humanum; cùm nulla umquam gens fuerit quantumvis barbara, quæ non suos habuerit magistratus, quorum legibus & directioni se subjiceret. Videbant enim omnes aliter pacem & quietem publicam servari non posse, nec gentem posse subsistere. Si enim semel persuasum sit hominibus, legem Præpositorum sive civilium, sive Ecclesiasticorum; non obligare in conscientia, sed tantùm ad pœnam in foro exteriori luendam; liberrimè homines legem violabunt, quandocumque putabunt id se vel secretò, vel impunè facturos. Unde Christus, Paulus & Apostoli passim jubent Christianis, ut obediant Cæsari & magistratibus etiam infidelibus, non modò propter eorum iram & vindictam, sed etiam propter conscientiam, Roman. 13. 5. Vide cantic. 19.

Christiani non sunt liberi ab omni lege positiva Superiorum.

Dices, Saltem à pari Christiani cùm sint liberi, non debent gravari tot canonibus & legibus, quia alioqui par subeunt onus & parem servitutem, atque si subjicerentur tot legibus veteris testamenti.

Respondeo, non esse paritatem. Primò, quia pauciores longe sunt leges Ecclesiæ quæ populum spectant; omnes enim ad quinque Ecclesiæ præcepta revocantur: canones verò, qui clericorum vitam, mores ac ritus spectant, plures sunt; sed nemo eos subire cogitur, nisi qui sponte sua vult fieri clericus, & Pontificis ac Episcoporum est providere ne nimis multi edantur canones & censuræ, sed potiùs contrahantur: quod multi viri cordati exoptant ne nimis grave jugum, quale fuit Judæorum clericis imponatur, illorumque conscientiæ illaqueentur. Secundò, quia leges veteres onerosiores erant ac difficiliores, ut patet in tot sacrificiis & lustrationibus. Tertiò, quia umbræ erant legum novi testamenti; hæ ergo faciliores in illarum locum succedunt, & tolerabilius est veritati, quàm umbris servire. Quartò, veteres leges inutiles erant quia internam pietatem & justitiam non promovebant, sed populum continebant, ne ad idola & idololatriam deflueret, ut passim docent Patres: leges vero Ecclesiasticæ ad spiritum devotionis, pietatis, charitatis excitandum feruntur & ordinantur, ut patet ex lege jejunii, lege audiendi Sacri, lege confitendi, & communicandi.

Lex veteris testamenti gravior lege nova ob quatuor rationes.

TANTUM, scilicet cavete, & providete, NE LIBERTATEM hanc à Judaicis cæremoniis IN OCCASIONEM DETIS CARNIS] ut occasione hujus libertatis volentes (ut fit, & ut jam faciunt Novantes) nimiùm eam extendere, liberè ruatis in omnia carnis desideria, ut caro, & carnalis concupiscentia ex hac libertate occasionem acci-

Libertas à lege occasio peccati.

accipiat plura concupiscendi, magisque suas concupiscentias explendi. Unde Græca clarius habent τῇ σαρκί, ne carni, supple detis occasionem, liberè scilicet quidvis concupiscendi, & carnaliter vivendi, quasi jam libera sit, nullisque præceptis teneatur, sed velut equus indomitus facere possit quidquid libuerit. ita Hieron.

SED PER CHARITATEM SPIRITUS SERVITE INVICEM) Vocem *spiritus* non habent jam Græca, nec S. August. nec Hieron. rectè tamen additur, ut opponatur tum carni, tum cæremoniis legis.

Legis jugū commutavit Christus cum jugo charitatis.

Cum legis jugum, inquit Chrysost. *detraxisset, ne subsilirent, aliud illis imponit jugum, nimirum charitatis illo quidem validius; sed multo levius ac jucundius*. q. d. Nolo vos servire cæremoniis, nec carni, sed ab eis esse liberos, ut serviatis invicem per spiritum charitatis, & ex spiritali charitate alter alteri succurrat, opituletur, serviat. Charitas spiritus opponitur charitati carnis, quam abscœni & infames Adamitæ aliique carnales jactant & exercent.

Notat Primò, Chrysost. Apostolum hic tangere mali, putà erroris & schismatis, radicem, cur scilicet aliqui Galatarum alios ad judaismum abducere voluerint, fuisse arrogantiam, & dominandi studium: illi hic adhibet remedium, scilicet charitatem. q. d. *Quoniam dum aliis alii vultis dominari, dissecti fuistis, servite vobis invicem, sic denuò in unum redigemini: sicut enim ignis admotus cera facilè molli eam, sic & amoris calor omnem fastum & arrogantiam vehementiùs quàm ignis solvit*, huc usque Chrysost.

Amor tollit fastum, sicut ignis ceram.

Notat Secundò, Chrysost. non dici; Amate, sed, *servite*, quia charitas liberos facit servos non coactionis, sed charitatis, ut ex charitate qui ea flagrat, ad infima & servilia obsequia quibuslibet, præsertim afflictis, ægris & pauperibus, exhibenda se demittat: quæ servitus spontanea & sancta, non servitus, sed ingenua & ambienda Christianis libertas est.

Nota Tertiò. Commoda transitione à libertate legis ad libertatem carnis transit ad alteram epistolæ partem, id est, à dogmate ad ethnicam & mores Galatarum componendos.

VERS. 14. OMNIS LEX, scilicet proximum spectans, quæ, ut præcessit, per charitatem servitur invicem, IN UNO SERMONE IMPLETUR: DILIGES PROXIMUM TUUM SICUT TEIPSUM] Patet ex dictis Rom. 13. 8. Aliter S. August. lib. 8. de Trinit. S. Thom. Anselmus. q. d. Omnis lex est de charitate vel Dei, vel proximi: charitas autem proximi indicat, includit & præsupponit charitatem Dei. propter Deum enim amandus est proximus; ergo qui diligit proximum, implet legem. quæ dicit, *Diliges proximum*, &c. diligit & Deum, impletque legem, quæ dicit, *Diliges Dominum Deum tuum*, &c.

Charitas proximi charitatem Dei includit.

VERS. 15. SI INVICEM MORDETIS, ET COMEDITIS: Ambrosius pro *comeditis* legit *criminatis*. q. d. Si invicem roditis & laceratis detractionibus, odiis, calumniis, invidiis, VIDETE NE AB INVICEM CONSUMAMINI] Sicut enim duo canes rixantes invicem mordent & conficiunt, ita duo invidi, duo obtrectatores, duo rixantes invicem, imò seipsos ipsi conficiunt. Verè Poeta.

Invidia & obtrectationis mala.

Justius invidia nihil est, quæ protinus ipsum
Auctorem rodit excruciatque suum. Ideoque
Invidia Siculi non invenere tyranni
tormentum majus.

Vide invidiæ proprietates, quas enumero Philipp. 1. v. 18. Sapienter & piè S. August. in Sententiis nu. 179. *Homini*, ait, *religioso parum esse debet inimicitias non excitare, vel excitare malè loquendo; nisi etiam eas extinguere studeat bene loquendo.*

VERS. 16. DICO AUTEM, q. d. Epitome, fundamentum, radix, caput & summa totius epistolæ, meæque scriptionis est hæc: SPIRITU AMBULATE] non lege, non carne. quasi d. Radix omnis vestri mali est defectus spiritus: si enim eum haberetis, excluderetis tam legalem quàm carnalem vitam.

SPIRITU AMBULATE] vitam actiones & mores instituite secundùm dictamen, instinctum, impulsum Spiritus, ac gratiæ immensæ & inditæ vobis à Spiritu sancto, qui suadet & monet vos ut spiritualiter vivatis, spiritualia virtutum opera, orationis, fidei, spei, charitatis, misericordiæ, pietatis edatis. Hunc Spiritum copiosum & vehementem acceperunt in Pentecoste Apostoli, & primi Christiani, eique obsequendo, ac ferventer cooperando, angelicè scilicet vivendo ignea charitate & zelo prædicando, discurrendo, laborando, patiendo, satagendo omnes trahere ad Christum & salutem, hunc spiritum in dies magis auxerunt & accenderunt. Quò jam abiit ille spiritus? Accende, Domine Jesu, illum ignem in nobis quem venisti mittere in terras, voluistique vehementer accendi.

Spiritu ambulandum & ei obsequendum.

VERS. 17. CARO CONCUPISCIT ADVERSUS SPIRITUM] Hinc Manichæi voluerunt in homine duas esse animas, unam spiritalem & bonam, à bono Deo datam, secundam carnalem & malam, à malo Deo. Philosophi nonnulli volunt in homine duas esse animas, unam sensitivam, qua cum bestiis sentit, comedit, generat; secundam rationalem, qua cum angelis ratiocinatur & intelligit: hoc enim videntur arguere contrarii appetitus & operationes in eodem homine.

Verùm Nota Primò. Certum est tantùm in homine unam esse animam rationalem, sed quæ simul eminenter contineat animam vegetativam & sensitivam. Unde in seipsa habet utriusque potentias, appetitus & functiones; ergo non mirum in eadem anima esse appetitus contrarios, eosque ferri in contraria objecta, iisque præsentibus excitari & irritari: quia anima hominis virtute duplex est, imò triplex.

Una tantùm est in homine anima contra Manichæos & aliquos Philosophos.

Nota Secundò. *Caro* metonymicè significat concupiscentiam, quæ in carne, quasi figulus in figulina & luto, suas ideas & imagines, imprimit, sua desideria excitat, & format causas, ut dixi can. 34.

Concupiscentia residet in appetitis etiam rationali.

Nota Tertiò. Concupiscentia hæc non tantùm residet in appetitu sensitivo, scilicet in concupiscibili & irascibili, sed etiam rationali, ut docet S. August. li. 8. Confess. cap. 5. Nam sicut in concupiscibili excitat appetitum gulæ & veneris, in irascibili appetitum invidiæ, iræ rixæ; ita in rationali, id est in voluntate & ratione, suscitat appetitum excellentiæ, curiositatis, vanæ scientiæ: omnes enim potentiæ per peccatum originale hoc concupiscentiæ fermento infectæ sunt: dicuntur tamen caro, vel carnalis appetitus per synecdochen à potiori parte, quia hic est potissimus, creberrimus, vehementissimus appetitus in homine, qui ferè semper carnales concupiscentiæ motus in eo suscitat. Hinc *opera carnis*, id est concupiscentiæ, vocat hic Apostolus non tantùm fornicationem, ebrietates, comessationes, quæ verè carnalia sunt opera appetitus sensitivi & carnalis; sed etiam idolorum servitutem, invidias, &c. quæ sunt opera spiritualia, id est mentalia appetitus rationalis: hæc inquam vocat opera carnis; id est concupiscentiæ, quæ residet non in appetitu sensitivo, sed rationali.

Omnia peccata vocat Apostolus opera carnis, & quare.

Nota Quartò. *Caro concupiscit adversus spiritum*, quia carnalia concupiscit: *& spiritus adversus carnem*, quia spiritualia, cælestia & æterna bona appetit. Hoc bellum, vel potiùs duellum inanima gerit hinc caro, inde spiritus: unde utriusque ducis aciem & milites disponit, & invicem opponit Apostolus: ac primò carnis, dicens, *Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia*, &c. Deinde spiritus aciem instruit, subdens: *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax*. Vide hoc bellum graphicè descriptum à Prudentio in Psychomachia. Idem in se ad vivum depingit S. August. l. 8. Confess. c. 11. Audi & de eo Cassianum collat. 4. c. 11. *Caro*, inquit, *luxuriis ac libidine delectatur: spiritus ne ipsis quidem naturalibus desideriis acquiescit. Illa concupiscit satiari somno, repleri cibo: hic vigiliis & jejuniis ita saginatur, ut ne ad ipsum quidem necessarium vitæ usum, somnum cibumque velit admittere. Illa cupit exuberare copiis universis: hic ne ipsius quidem exigui panis quotidianam substantiam habere contentus est. Lavacris illa nitescere, & quotidianis adulantium cuneis appetit constipari; hic squalore sordium & inaccessibilis eremi vastitate congaudet. Honoribus illa & laudibus confovetur: hic irrogatis sibi persecutionibus injuriisque lætatur*. Vide & Thomam à Kempis in aureo suo libello de Imitat. Christi lib. 3. c. 59. motus naturæ & gratiæ, hoc est carnis & spiritus, simplici stylo, sed solerter & solidè opponentem.

Bellum spiritus advers̄us carnem.

Hinc rectè dixit Abbas Pimenius in Vitis Patrum lib. 7. cap. 25. *Concupiscentia, putà voluntas mala, est dæmon nos impugnans*: aut, ut ibidem ait Abbas Achilles, *est membrium dæmonis*.

Denique duellum hoc intelligi & geri putat Augustinus in ho-

in homine peccatore sub lege, non sub gratia constituto: A verùm id retractat l. 1. Retractionum cap. 24. Patet enim etiam in Sanctis hoc duellum, hanc luctam esse, eoque majorem & sensibilem magis, quo magis spiritualiter vivere, & carni resistere nituntur. Unde idem August. serm. 43. de Verbis Domini: *Spiritus*, inquit, *concupiscit adversus carnem, in hominibus bonis, non malis; qui Spiritum Dei non habent, contra quem caro concupiscat*. Præclarè verò idem in illud psalm. 75. *Et factus est in pace locus ejus*, hujus luctæ modum describit: *Indicitur*, inquit, *tibi bellum non solùm adversus suggestiones diaboli, sed adversus teipsum. Quomodo adversus teipsum? adversus tuam consuetudinem malam, & adversus vetustatem vitæ tuæ malæ, quæ trahit te ad solitam consuetudinem & refrænatur à nova, indicitur enim tibi, quædam nova vita, & tu vetus es; novitatis gaudio suspenderis, vetustatis onere prægravaris; incipit tibi esse bellum adversum te: sed ex qua parte tibi displices, jungeris Deo; & ex qua parte jam jungeris Deo; idoneus eris ad vincendum te, quia ille tecum est qui omnia superat. Attende quod dicit Apostolus: Mente servio legi Dei, carne autem legi peccati. Vnde mente? quia displicet tibi vita tua mala. Vnde carne? quia non desunt suggestiones: & dele-* B *ctationes malæ: sed ex eo quòd mente jungeris Deo vincis, quod in te non vult sequi*; (scilicet tuam carnem & concupiscentiam reluctantem.) *Præcessisti enim ex parte, & ex parte tardaris. Trahe te ad illum, qui te sursum tollis: pondere quodam vetustatis gravaris, clama & dic, Infelix ego homo quis me liberabit de corpore mortis hujus, ab eo à quo gravor? corpus enim quod corrumpitur, aggravat animam*. Deinde hujus luctæ causam & finem modumque victoriæ ita describit: *Quare autem permittitur ut diu contra te litiges, donec absorbeantur omnes cupiditates malæ? ut intelligas in te pœnam tuam. In te ex teipso est flagellum tuum, fit rixa tua tecum. Sic vindicatur in rebellem adversus Deum, ut ipse sibi sit bellum, qui pacem noluit habere cum Deo. Sed tene membra tua adversus concupiscentias tuas malas: surrexit ira, tene tu manum coniunctus Deo. Potuit surgere, sed non invenit arma. Apud iram tuam impetus est, apud te arma sunt, fit impetus inermis, & discit jam non surgere, qui frustra surrexit*. Vide dicta Rom. 7. in fine.

Jungere Deo ut te vincas.

Rebellis Deo ipse sibi est bellum.

HÆC ENIM SIBI INVICEM ADVERSANTUR, UT NON QUÆCUMQUE VULTIS, ILLA FACIATIS) Velletis enim non concupiscere, non sentire motus iræ, C gulæ, libidinis, iis non impediri à prompta & perfecta charitate, temperantia, castitate, oratione; & tamen hoc non facitis, nec facere in hac vita potestis. Rursum multa heroica virtutum opera fervidè & alacriter facere velletis, sed sæpè non potestis, quia resistit nimis & reluctatur caro. Pulchrè Anselmus, *Concupiscentiæ non permittunt vos implere quod vultis, nolite & vos eis permittere implere quod ipsæ volunt: & ita nec vos, nec illæ facietis quod vultis. Quamvis ergo concupiscentiæ fiant in vobis, non tamen perficiuntur, quia eis non consentitis: sic & quamvis bona spiritus opera fiant, non tamen perficiuntur, quia sine dolore, lucta & resistentia concupiscentiæ plenè hilariter & perfectè ea facere non potestis*. Hæc & plura Anselmus.

Quid carni rebelli opponendum.

VERS. 18.

QUOD SI SPIRITU DUCIMINI, NON ESTIS SUB LEGE) Occupatio: Obiicere poterant Galatæ: Tu nos solvis à lege veteri, & ecce graviori servituti subiicis, dum perenni concupiscentiæ ejusque rebellioni nos facis obnoxios, ut sub ea, ac consequenter sub lege, quæ motus hos concupiscentiæ prohibet, gemamus. Respondet Apostolus: *Si spiritu ducimini*, si spiritus ac gratiæ instinctum, ductum, impulsum sequimini, non estis sub concupiscentia, sed illi D dominamini, ac consequenter non estis sub lege: quia non coactione legis, aut metu pœnæ quam lex minatur, & transgressoribus intentat, sed spontaneè ac proprio motu & spiritu, facitis quæ lex jubet, & cavetis ac restringitis concupiscentiæ motus quos lex prohibet.

Christiani quomodo sint sub lege & quomodo non.

NON ESTIS SUB LEGE) cogente scilicet & terrente, ac multò minùs estis sub lege accusante & damnante: estis tamen sub lege obligante, sed ita ut sponte & liberaliter ex spiritu faciatis ea quæ lex jubet. Hinc potiùs videmini esse extra, vel supra legem; nec esse sub lege, sed sub spiritu. Unde enumeratis fructibus Spiritus, subdit: *Adversus hujusmodi non est lex*. ita Anselm. & Theophyl.

MANIFESTA SUNT OPERA CARNIS) Hoc est opera & actus, ad quos excitat caro, hoc est concupiscentia, ut dixi v. 17.

VERS. 19.

FORNICATIO) Græca addunt *μοιχεία, mœchiam, adulterium, fornicatio*: & sic legit Ambros. De singulis carnis operibus vide Hieronymum, Anselmum, & D. Thomam.

IMMUNDITIA) Est mollities, qua se molles contra naturam polluunt & contaminant.

IMPUDICITIA) Gestus, oscula, tactus impudici. Huic nihil jam respondet in Græco.

LUXURIA) *ἀσέλγεια, lascivia*: quævis alia libido petulantior, &, ut Hieron. extraordinaria, qui addit: *Ipsarum quoque opera nuptiarum si non verecundè & honestè, ac quasi sub oculis Dei fiant, ut tantùm liberis serviatur, immunditiam & luxuriam nominavit Apostolus*. Quod accipe, si inverecundia & libido sit mortalis; putà si in opere coniugali utantur alio vase & membro, quàm illo quod natura generationi destinavit, aut si extra vas naturale semen profundant, vel profusionis periculo se exponant. tunc enim coniuges peccant mortali libidine, quæ eos excludit à regno cælorum: alias ferè in coniugio venialis tantùm est libido.

In coniugio quãdo mortalis & quando venialis libido.

VERS. 20.

IDOLORUM SERVITUS) Græcè *εἰδωλολατρεία, idololatria*; servitus ergo idem est quod cultus idolorum. ita Syrus

IRA) Ira est appetitus vindictæ: si gravem vindictam & B grave malum appetas, optes, vel pares ei cui irasceris, ira est mortifera, & excludet te à regno cælorum; non autem, si ira tantùm sit venialis id est, si sit excandescentia tantùm animi, vel appetitus vindictæ & mali, sed levis. Apostolus ergo iram, rixam, dissensiones, &c. sumit in actu & gradu perfecto: tunc enim excludunt hominem à regno cælorum, ut ait v. sequ.

Ira quando mortalis quando venialis.

SECTA) Græca, *αἱρέσεις, hæreses*, id est electiones, cùm quis communem Ecclesiæ doctrinam relinquens, novum dogma eligit, ut in religione malit suam opinionem & electionem, quam majorum traditionem sequi. quæ magna est temeritas & præsumptio.

COMESSATIONES) Dices, Ergo comessari, hoc est, intempestivè epulari & convivari, est peccatum mortale, quia excludit à regno Dei, ut ait Apostolus.

VERS. 21.

Excessus in comedendo an possit esse mortalis & quando.

Respondeo Primò. Hinc ex Apostolo aliqui censent tam gulam in comedendo, quàm in bibendo ebrietatem esse peccatum mortale, non tantùm si rationem adimat, sed & si gravis sit ingurgitatio & ingluvies. Probatur Primò: quia dives Epulo damnatus est, non quia ebrius, sed quia quotidie epulabatur splendidè. Secundò, quia Isajas 5. v. 22. C *Væ*, id est damnationem æternam minatur iis qui potentes sunt ad bibendum. Tertiò, quia potest esse tanta cibi ingurgitatio, ut sit valdè turpis & difformis rationi, sitque plusquam bestialis, si ergo pollutio est peccatum mortale, quæ tamen rationem non eripit, cur non sit ingurgitatio, quæ æquè difformis rationi videtur?

Verùm communis Doctorum sententia mitior est, docetque comessationem & excessum in comedendo non esse peccatum mortale, nisi quis graviter sanitatem lædat, & gravem morbum incurrat: aut nisi quis sponte ita se ingurgitet ut vomere cogatur, (quod ipsum adhuc nonnulli asserunt non esse peccatum mortale) vel certè si satur & repletus, ea mente ac fine vomat ut rursum se ingurgitare possit: hoc enim valdè turpe est bestiale. Unde cum communi horum sententia respondeo, &

Dico Primò. Pro *comessationes*, græcè est *κῶμοι*, id est temulenta & lasciva ebriorum dicta & facta, ut sunt turpes cantiones, saltationes, verba, tactus, oscula, contumeliæ. Unde Comus apud Philostratum dicitur Bacchus, & *κωμάζειν* est comessari, vel, ut alii dicendum volunt, comassari, & lascivire. ita Theophyl. Photius, Hesych, & D Græci in Lexicis, favetque Hieron. quin & Anselm. *Comessationes*, ait, *id est inhonesta & luxuriosa convivia*. Vide dicta Rom. 13. v. 13.

Comus & comessationes quid.

Secundò, si cum Latinis *comessationes* solas & proprias intelligere hic malis, completas accipe, id est, longa & nocturna convivia, quibus ita sese ingurgitant, ut à mensa non recedant, nisi & mentem & corpus cibo & potu obruerint, uti gentes aliquæ satis notæ faciunt, de quibus Isajas c. 28. v. 8. *Omnes mensæ eorum plenæ sunt vomitu*. hi enim rationem, tempus, & sæpè castitatem ac valetudinem prodigunt, & consequenter peccant mortaliter. Sicut ergo in præcedentibus Apostolus iræ subiungit rixas quasi iræ perfectionem, & dissensionibus sectas invidiæ homicidia; ita & ebrietati comessationem subiungit, quasi ebrietatis perfectionem, de qua Proverb. 23. v. 20. *Noli esse in conviviis potatorum, nec in comessationibus eorum*.

Ad

Excessus in comedendo communiter est tantum venialis.

Ad Primum Respondeo, epulari splendidè per se tantùm esse veniale; sed, si excessus fit ad vomitum usque & crapulam, esse mortale, ut dixi. Secundò, per accidens sæpè esse mortale, quia coniungitur cum ebrietate, libidine, detractione, fastu, immisericordia, contemptu pauperum & aliorum: uti dives Epulo negligebat Lazarum in gravi necessitate constitutum.

Ad Secundum Respondeo eodem modo. Adde, Isajam se explicare, dum subdit: *Væ vobis qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem*, vel, ut hebraicè est, *ad miscendam siceram*, id est inebriativa varia, verbi gratia, varia vina fortia, quæ commista magis inebriant; posterius enim hemistichium more Hebræorum explicat prius: ergo idem est esse potentes ad bibendum vinum, quod fortes ad miscendam ebrietatem: quales multi sunt, qui se suoque convivas inebriari student, ut, nisi è convivio ebrii, suique & mentis impotes recedant, nec hospes convivas bene excepisse, nec convivæ bene se exceptos arbitrentur. qui sensus & opinio brutalis est, nec hominum, sed porcorum.

Ad Tertium Ingluvies est res fœda in se, uti & egestiones fæcium per nares, os, aluum, in homine fœdæ sunt; sed tamen bono hominis & rationi non ita repugnat, ut ei graviter contrariari censeatur, nisi rationem homini adimat, vel crapulam aut morbum conciliet, uti jam dixi. Secus est de pollutione: seminis enim effusio à natura & à Deo tantùm ad prolis productionem ordinata & permissa est, ideoque matrimonii septis & legibus inclusa. aliàs enim proles ritè concipi & educari non posset, ac proinde qui extra matrimonii usum semen effundunt, rem valdè fœdam valdeque difformem rationi, naturæ, & Dei ordinationi faciunt, ideoque peccant mortiferè.

Regnum Dei non consequentur] *βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι, regnum Dei non hereditabunt*, vel, ut Ambros. *regni Dei hereditatem non consequentur*.

Vers. 22. Fructus autem Spiritus est: charitas, gaudium] Opponit operibus carnis, id est concupiscentiæ, *fructus*, id est opera, *spiritus*, quæ scilicet à spiritu gratiæ procedunt, quæque Spiritus sanctus per suam gratiam in nobis parit & producit, ut iis Dei regnum mereamur & consequamur, à quo opera carnis suos operantes excludunt.

Fructus spiritus sunt habitus vel actus virtutum.

Nota, hos fructus esse habitus, vel potiùs actus (fructus enim actum & opus significat) diversissimos variarum vel virtutum vel proprietatum & effectuum, quos virtutes in anima pariunt, uti est gaudium, pax, &c. Secundò, non omnes fructus Spiritus hic numerantur; (omnes enim virtutes sunt fructus spiritus & gratiæ, ipsiusque Spiritus sancti.) sed tantùm aliqui vulgo magis conspicui, & operibus carnis jam enumeratis oppositi. Unde Tertiò, notat Anselm. & Theophyl. primum fructum Spiritus poni charitatem: quia primus & nobilissimus est, ac ceterorum parens: reliqui enim sequentes charitatis sunt fructus.

Voluptatem vicisse voluptas maxima.

Gaudium] quod oritur ex conscientia serena, sancta, purgata à peccatis, vitiis, animi perturbationibus: *secura enim mens est quasi juge convivium*. Et Cyprian. l. de Disciplina & bono pudicitiæ, *Voluptatem*, inquit, *vicisse voluptas est maxima; neque enim ulla major est victoria, quàm quæ à cupiditatibus refertur*. E contrario fructus carnis & concupiscentiæ est dolor & tristitia. Nam, ut docet Chrysost. homil. 13. in Acta: *Impura voluptas similis est voluptati qua afficiuntur scabiosi cùm se scalpunt. Huic enim voluptati, quæ brevis est, succedit longior dolor & molestia.*

Pax] qua tranquilla mens nullis passionibus perturbatur, ait Hieron. Sancta enim anima sentiens se terrore peccatorum & pœnarum liberatam, esse in gratia & Dei amicitia, mira animi pace & tranquillitate perfruitur, eamque in proximos derivat, ut cum omnibus, quantum potest, pacem colat. Hæc pax tantum est bonum, ut exuperet omnem sensum, ait Apostolus Philip. 4. 7. adeoque licet nullam aliam Deus virtuti posuisset mercedem quam pacem hanc, præmium dignissimum foret, quod meritò omnes excitaret ad quosvis etiam arduos virtutis labores subeundos, ut pace hac fruerentur.

Pax quantum bonum.

Patientia] Ut pacem habeas & cum aliis serves, patientia est opus, & ut adversa quævis, & maximè mores aliorum tibi difformes sæpè & inconditos, præsertim cholericos & fastuosos, prudenter & patienter feras. Pro *patientia* græcè est *μακροθυμία*, id est *longanimitas*, vel ut Ambros. *lenitas*: itaque *patientia* propriè non est in Græco jam.

A

Benignitas] *χρηστότης*, suavius & benignus affectus, ut in loquendo, respondendo, benefaciendo benignum te ostendas. potest enim quis esse bonus & beneficus, qui tamen non sit benignus, cujus scilicet natura & modus agendi est rudior, rusticior, asperior: contra quæ militat benignitas, ut naturam & conversationem flectat ad comitatem, civilitatem & dulcedinem verborum & morum. Hæc magnum est indicium sanctitatis, & Spiritus sancti, qui, ut dicitur Sapient. 7. v. 22. sanctus est, suavis, benignus, humanus; adeoque vulgus benignitate, hominis sanctitatem metitur, eaque trahi, capi flecti & regi vult.

Benignitas est indiciũ sanctitatis.

Bonitas] Græcè *ἀγαθωσύνη*, id est bonus & benevolus affectus ad benefaciendum proximo, *bonitas* ergo idem est, quod beneficentia, quam Zeno ita definit, ait Hieronymus, *Bonitas est virtus quæ prodest, sive virtus ex qua oritur utilitas, aut effectus, qui sit fons utilitatum*. Hæc evidens est nota Spiritus sancti, eaque insignis fuit in Christo. *Vos scitis*, ait Petrus Actor. 10. v. 38. *Jesum à Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto & virtute, qui per transit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo*. Si vis habere spiritum Christi, nemini malefac, benefac omnibus.

Definitio bonitatis à Zenone tradita.

B

Mansuetudo] *Mansuetus*, ait Anselmus, *dicitur quasi manui assuetus, tractabilis, ductilis, flexilis, tractari, duci, pati, facere, ferre assuetus*. Opponitur iræ & animositati, quæ nihil vult pati, nullius jugum aut mores ferre, sed statim sese vindicare, imò pro verbis verbera reddere. Vers. 23.

Fides] Est virtus Theologica, ait Hieron. quæ hæresi opponitur, qua credimus omnia credenda, etiamsi naturam, sensum, & rationis captum superent: sed hæc fides non tam est fructus, quàm radix & principium spiritus & gratiæ. Unde Secundò, & aptiùs Anselmus. *Fides*, inquit, *est fidelitas & veritas in promissis*, quæ opponitur fraudi & mendacio: Spiritus enim sanctus, ut dicitur Sap. 7. 23. est *stabilis, certus, securus*, ac consequenter fideles, suosque stabiles, veraces, fideles, hoc est sui similes facit. Tertiò, non improbabiliter cum nonnullis accipi potest *fides*, ut sit idem quod credulitas, qua facile & simpliciter quis proximo credit, non eum suspicatur fallere, vel mentiri, sic enim 1. Corinth. 13. dicitur, *Charitas omnia credit*, quia scilicet non est suspicax hæc enim fides hac candida simplicitas indicium est animi candidi, columbini & sancti, ac consequenter Spiritus sancti.

Triplex fidei acceptio.

C

Modestia] Virtus est, quæ modum ponit, & moderatur omnes actiones exteriores, scilicet incessum, vestitum, sermonem, risum lusum, ac totum hominem exteriùs rectè componit, proveniique ex interna mentis & passionum moderatione, nam, ut ait Ambros. 1. Offic. 18. *Ex actibus exterioribus homo cordis nostri absconditus, aut levior, aut jactantior, aut turbidior, aut gravior, ut constantior, & purior, & maturior æstimatur*. Et ut Sapiens Eccle. 19. v. 27. *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis, enuntiant de illo*. Hinc rectè præcipit S. August. in regula 3. *In omnibus motibus vestris nihil fiat, quod cujusquam offendat aspectum, sed quod vestram deceat sanctitatem.*

Modestiæ proprietates.

Continentia] à nimio cibo & potu, id est temperantia, ut vertit Vatablus. Secundò, ut Anselm. *continentia* à venere & libidine, & differt a castitate: quia *continentia*, ait Anselm. *in luctamine est, castitas in pace*, non enim castitas, sed continentia dicitur, ubi adhuc ei resistit adversitas voluptatis. continentia ergo est inchoata & militans ac pugnans castitas. Tertiò, & meliùs; *continentia* juxta Aristotelem generalis est virtus, aut potiùs complexio virtutum, qua continens vitiorum omnes illecebras & tentationes frænat ac cohibet. *Continentiam*, ait Hieron. *non solum in castitate debemus accipere, sed etiam in cibo & potu; in ira quoque & vexatione mentis, & detrahendi libidine. Inter modestiam autem & continentiam hoc interest, quòd modestia in viris perfectis est, consummataque virtutis, de quibus Salvator ait, Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram, & de seipso, Discite à me, quoniam mitis sum & humilis & mansuetus corde. Continentia verò in via quidem virtutis est, sed necdum pervenit ad calcem: quia cupiditates adhuc in ejus, qui se continet, cogitatione nascuntur, & mentis polluunt principale, licet non superent. nec ad opus pertrahant cogitantem: non solùm autem in desideriis & cupiditate, continentia necessaria est, sed etiam in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia & timore.*

Continentia & castitas quomodo differant.

D

Continentia omnes virtutes complectitur.

Nota,

Nota, Græca hic, uti & alibi, decurtata sunt; in Græco enim deest *patientia*, *modestia*, *castitas*. Unde novem tantùm fructus numerant Græca; ut & August. & Hieron. De his fructibus & virtutibus tractat Augustinus tract. 78. in Joan. & D. Thomas 2. 2. ubi agit de singulis virtutibus.

ADVERSUS HUJUSMODI NON EST LEX] nulla est lex quæ hos fructus Spiritus & eorum observatores arguat, compescat, condemnet: ac proinde *si spiritu ducimini, non estis sub lege*, ut dixit v. 18. eo enim respicit ac redit.

VERS. 24. QUI SUNT CHRISTI, CARNEM SUAM CRUCIFIXERUNT CUM VITIIS ET CONCUPISCENTIIS] Est complexio precedentis antithesis sive belli, quod est inter opera carnis & fructus Spiritus. q. d. Hi sunt milites, hæc acies, hæc opera tam carnis, quàm spiritus; qui verò miles est Christi, ejusque spiritu agitur, vivit, militat, hic carnem suam crucifixit cum vitiis & concupiscentiis, id est, non tantùm vitia & concupiscentias, sed ipsam carnem corruptam, quasi fomitem concupiscentiarum castigat & crucifigit per jejunia, cilicia, labores, pœnitentias. ita Anselmus.

Caro est concupiscentia in carne residens.

Secundò & meliùs, *caro* non carnem propriè, hoc est corpus, sed concupiscentiam in carne residentem significat: ita enim carnem accipit v. 17. & deinceps. q. d. Qui Christi spiritu aguntur, hi carnem, id est concupiscentiam & naturam vitiatam, cum suis habitualibus vitiis, & cum suis motibus actualibus, scilicet concupiscentiis, crucifixerunt & *compresserunt*, inquit S. August. *timore illo casto, qui permanet in sæculum sæculi, quo cavemus offendere illum, quem toto corde, anima, mente diligimus.*

Sancti quintupliciter carnē crucifigunt, & vitia comprimunt.

Nota. Concupiscentia est quasi anima; vitia sunt ejus quasi potentiæ; concupiscentiæ, illius sunt actus. Hæc Christiani crucifigunt, id est comprimunt & mortificant cum dolore instar Christi crucifixi, qui propterea in cruce summo dolore mortificatus fuit. Alludit enim ad carnem Christi crucifixam quasi idem & exemplar mortificationis.

Nota Secundò Sancti crucifigunt & comprimunt vitia hæc, Primò, per metum gehennæ & Dei; Secundò, per rationem & voluntatis constantiam ac fortitudinem, firmumque Deo placendi propositum; Tertiò, per custodiam oculorum & sensuum; Quartò, per orationes; Quintò, per jejunia, vigilias, aliasque austeritates.

SI SPIRITU VIVIMUS] si internam habemus vitam & animam gratiæ, spiritus & justitiæ. VERS. 25.

SPIRITU ET AMBULEMUS] secundùm spiritus & gratiæ dictamen ductumque incedamus conversemur, agamus operemur. Græcum enim στοιχῶμεν significat certo ordine, serie & norma incedere, de quo dixi cap. 4. vers. 25. Aliter Chrysost. & Theophyl. q. d. Ordine, lege & norma Spiritus Christi & christianismi incedamus, extra hunc ordinem ad legem, ad judaismum non deflectamus, pedem non efferamus.

NON EFFICIAMUR INANIS GLORIÆ CUPIDI] κενόδοξοι, id est inanis, vel vanæ gloriæ cupidi, qui enim laudem quærit apud homines, inanem, id est vacuam, laudem quærit: quia hæc gloria est quasi bulla tumida & vento inflata ac turgida, sed inanis & vacua, quæ nihil habet rei, soliditatis & substantiæ, qua mentem & appetitum hominis implere & explere valeat: plena enim & solida gloria, quæ mentem explet, tantùm est apud Deum. *Plena gloriæ*, ait Hieron. *cupidi sunt qui gloriam Dei desiderant, & laudem virtute condignam*, à Deo scilicet commendari & laudari. VERS. 26.

Plena & solida gloria à Deo.

INVICEM PROVOCANTES] ad rixas, lites, jurgia, pugnas: has enim, uti & invidiam, suscitat cupido gloriæ & excellentiæ, dum, verbi gratia, Pompejus non patitur parem, Cæsar non patitur superiorem.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, hortatur ad bona opera, præsertim misericordiæ & beneficentiæ in Christianos, maximè doctores & catechistas, utque non quærant laudes & gloriam hominum, sed studeant seminare bona opera, quibus metant vitam æternam.

Secundò, v. 12. gloriationi Judæorum in circumcisione opponit suam in cruce Christi dicens: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi, in quo neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova cretura.

1. FRatres, & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te-ipsum, ne & tu tenteris. 2. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis Legem Christi. 3. Nam si quis existimat se aliquid esse, cùm nihil sit, ipse se seducit. 4. Opus autem suum probet unusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero. 5. Unusquisque enim onus suum portabit. 6. Communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei, qui se catechizat, in omnibus bonis. 7. Nolite errare: Deus non irridetur. 8. Quæ enim seminaverit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. 9. Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus non deficientes. 10. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei. 11. Videte qualibus litteris scripsi vobis mea manu. 12. Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantùm ut crucis Christi persecutionem non patiantur. 13. Neque enim qui circumciduntur, legem custodiunt: sed volunt vos circumcidi, ut in carne vestra glorientur. 14. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. 15. In Christo enim Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed nova creatura. 16. Et quicumque hanc regulam secuti fuerint, pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei. 17. De cetero nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini Jesu in corpore meo porto. 18. Gratia Domini nostri Jesu Christi, cum spiritu vestro, fratres. Amen.

VERS. 1. FRATRES, ET SI PRÆOCCUPATUS FUERIT HOMO IN ALIQUO DELICTO, VOS, QUI SPIRITUALES ESTIS, HUJUSMODI INSTRUITE IN SPIRITU LENITATIS) Nota. Præcipit hic Apostolus correptionem fraternam cujuslibet delicti: (hoc enim significat, cùm ait, *in aliquo delicto*) oculos tamen maximè intendit, ut rectè annotavit Hieron. ad delictum, quod tota epistola est insectatus, scilicet judaismi, jubet ergo Judaizantes corripi, sed leniter. Idem jussit Rom. 14. v. 1. quem enim ibi vocat *infirmum in fide*, hic vocat *præoccupatum in aliquo delicto*; illum ibi jubet assumi, hic instrui: est enim hæc epistola quasi epitome & compendium epistolæ ad Rom. cum eaque in sententiis, rationibus & discursu valdè consentit, ut dixi in procemio. Unde sicut prioribus capp. epistolæ ad Rom. acriter judaismum est insectatus, ita & hic, & sicut ultimis, id est, c. 14. & 15. ad Rom. lenit istam acredinem, jubetque Judaizantes tolerari: ita & hic jubet eosdem leniter instrui.

No-

Et qui ex infirmitate, non qui ex pertinacia peccant, tolerandi.

Nota: Non loquitur de obstinatis in malo: hi enim docente S. Gregor. quia destinata malitia & voluntate peccant, durè sunt increpandi: duritia enim, ait Tertull. frangenda est & vincenda, non suadenda, sed de præoccupatis, qui in fide & moribus fragiles, recentes & imbecilles falsa Judæorum persuasione seducti, & in judaismum aliaque vitia impulsi sunt: hi enim dicuntur præoccupati, id est præventi, antequam lapsum advertere, vel cavere possent. Unde pro *delicto* græcè est παραπτώματι, quod lapsum non destinatum, sed casualem significat, cum quis aliò respiciens, vel non advertens, in lapidem impingens, vel in fossam incidens, ruit & collabitur.

Instruite] καταρτίζετε, id est, ut Syrus, *erigite*, vel, ut magis genuinè Vatabl. *instaurate*, redintegrate, restituite. q. d. Sicuti restaurantur artus & membra hominis lapsu luxata: ita fidem & mores luxatos proximorum restaurate. Hinc Erasmus putat nostrum Interpretem vertisse, *instaurate*, & corruptè jam legi, *instruite*, pro *instaurate*. Sed non est verisimile: omnia enim exemplaria habent *instruite*: itaque rectè, non verbo tenus, sed clariori sensu vertit Interpres. nam instauratio fidei & morum, non est aliud quàm in iisdem lapsorum instructio.

Correptionis fraternæ modus qualis esse debeat.

In spiritu lenitatis] id est, cum mansuetudine, blandè, leniter. Nota, *Spiritum* vocat affectum internum lenitatis, qui est donum Spiritus sancti, ait Chrysost. quique spirare, & quasi inhalare dicitur verbis monitoris suam lenitatem & dulcedinem, ut ipsa verba & gestus spirent internam quamdam lenitatem, & suavitatem corripientis. correptio enim est quasi pilula per se amara, quia correpti vitium detegit & incusat; hinc saccaro & dulcedine vocis, & commodæ insinuationis, vel etiam extenuationis culpæ, oblinenda est, & amarities illius dulcoranda.

Moses sua mansuetudine meruit colloquium Dei.

Pulchrè & verè S. Chrysost. homil. 52. ad Populum, asserit linguam nostram quasi fieri linguam Christi, si in loquendo, docendo, corripiendo, imitemur Christi mansuetudinem. Et S. Dionys. epist. 8. ad Demophilum, quæ est de benignitate, docet Mosen propter mansuetudinem (erat enim teste Scriptura mortalium mitissimus) meruisse colloquium, & familiaritatem Dei tantam, ut Dei famulus κατ' ἐξοχὴν diceretur, cum quo præ cæteris Prophetis Deus ore ad os, facie ad faciem quasi amicus cum amico loqueretur. Moxque subiungit: Hoc eximiæ in se dilectionis argumentum Christus capit, si pascamus gregem ipsius modestissima gubernatione. Atque in fine addit pulchrum exemplum visionis cujusdam S. Carpo ostensæ, qua Christus

Visio S. Carpi.

Carpi indignationem & vindictæ appetitum contra Gentiles quosdam, qui duos à fide Christi abduxerant, redarguens eidem dixit: *Percute adversum me, paratus enim sum etiam iterum pro salvandis hominibus pati; gratum mihi illud est, dum non alii homines peccent.*

Corripiendi modus ex S. August.

Hinc & S. August. hoc loco in praxi hunc correptionis modum perutilem præscribit: *Numquam*, inquit, *alieni peccati objurgandi suscipiendum est negotium, nisi cùm internis interrogationibus examinantes nostram conscientiam, liquidò nobis coram Deo responderimus, dilectione nos facere*, scilicet sola dilectione proximi nos moveri ad eum corripiendum. additque, *Dilige, & dic quod voles, nullo modo maledictum erit, quod speciem maledicti sonuerit, si memineris senserisque te in gladio verbi Dei liberatorem hominis esse velle ab obsidione vitiorum.*

Dilige, & dic quod voles.

Quòd si quis impatientiæ motus nobis surrepat, nosque, dum nobis bene monentibus resistitur, irasci contingat, cogitemus, inquit, *quàm non debeamus super aliorum superbire peccata, quando & ipsa eorum obiurgatione peccamus, cùm faciliùs nos ira peccantis irates, quàm miseria misericordes facit.* Et S. Basil. in Reg. fusius disputatis reg. 51. docet, Superiores, aliosque qui animarum morbos curare satagunt, debere imitari probos medicos, videlicet *ut ægris non irascantur, sed adversus morbum ipsum pugnent.*

Considerans teipsum, ne et tu tenteris) Est enallage numeri: nam transit à plurali numero ad singularem, consequenter enim dicere debuisset, Considerantes vos, ne & vos tentemini; sed quia pluralis hic distribuit, & supponit pro singulis (vos enim, id est, singuli vestrum) hinc aptè hanc distributionem explicat dicens in singulari, *considerans te ipsum ne & tu tenteris*. Præsertim, quia hoc molliùs dicitur: duriùs enim dicitur toti communitati, Considerate vos, ne & vos tentemini; quia hoc est totam Ecclesiam vel communitatem monere, & monendo tacitè culpare & incusare. Efficax hæc est ratio per-

Motivum persuadens misericordiam in correptione.

A suadens misericordiam, & misericordem ac lenem correptionem, si cogites te eiusdem tentationis & miseriæ consortem & obnoxium, Deumque solere permittere tentari eos, qui in lapsos duri sunt & violenti. Hinc sæpè in Vitis Patrum, legimus, Seniores, qui duriùs discipulos suos libidine aliove vitio tentatos arguerant, eadem mox tentatione pulsatos fuisse, ut discerent misereri, & tentatis compati, ac eos consolari & animare.

Refert Cassianus lib. 5. de Institut. renunt. c. 30. Abbatem Machetem dixisse, Tribus in rebus judicavi fratres meos, & in eosdem tres defectus prolapsus sum, *ut sciant gentes quoniam homines sunt*. Alius ex Patribus antiquis quoties audiebat aliquem cecidisse, flebat amarè dicens: *Ille hodie, & ego cras.* Ita quisque dicat dum proximi lapsum videt: Homo sum, & humanum à me nihil alienum puto. Nam, ut ait S. Gregor. homil. 34. in Evangel. *Vera justitia compassionem habet, falsa justitia dedignationem*. Narrat Cassianus collat. 2. cap. 13. quòd monachus quidam junior graviter tentatur spiritu fornicationis, Seniorem quemdam, sed rudem & indiscretum, adierit; cumque tentationem ei declarasset, ab eo duriter acceptus & objurgatus,

B desperans decreverit redire ad sæculum, & uxorem ducere. Rem ex vultu monachi deprehendit Abbas Apollo, igitur suaviter eum demulcens consolatus est, & in proposito corroboravit: ac mox adiens cellam Senioris, qui juvenem ita durè acceperat, oravit Deum ut Seniori tentationem juvenis immitteret. Ut in senectute, inquit, discat compati junioribus dum tentantur. Mox tentatio Seniorem invasit, adeò ut quasi amens huc illucque discurreret. Rem eminus spectabat Apollo, ac Seniorem adiens, Scito, ait, Deum permisisse te, hac tentatione pulsari, ut per experientiam discas compati junioribus in tentatione, nec austerè eos repellas, adigasque in desperationem, uti istum juvenem penè adegisti, utpote qui teipsum jam videas parva tentatione ita agitatum, ac penè superatum fuisse; sed benignè eos excipias, consoleris & corrobores, juxta illud Isaiæ 50. vers. 4. *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lassus est verbo*. Sic enim fecit Christus, de quo prædixit Isaias cap. 42. v. 3. *Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet;* idque reipsa præstitisse Christum refert Matth. c. 12. 20.

Tres regulæ correptionis fraternæ.

C Quare prudenter & appositè S. August. lib. 2. de serm. Domini in monte c. 20. in particulari hasce tres regulas corripiendi proximum assignat. *Piè*, inquit, *cauteque vigilandum est, ut, cùm aliquem reprehendere vel obiurgare nos necessitas coegerit.* Primò, *cogitemus utrum tale sit vitium, quod numquam habuimus, vel quo jam caruimus: & si numquam habuimus, cogitemus & nos homines esse, & habere potuisse.* Secundò, *si verò habuimus, & non habemus, tangat memoriam communis fragilitas, ut illam reprehensionem aut obiurgationem non odium, sed misericordia præcedat: ut, sive ad correctionem ejus, propter quem id facimus, sive ad perversionem valuerit (nam incertus est exitus) nos tamen de simplicitate oculi nostri securi simus.* Tertiò, *si autem cogitantes nosmetipsos invenerimus in eo esse vitio, in quo est ille quem reprehendere parabamus; non reprehendamus, neque obiurgemus: sed tamen congemiscamus, & non illum ad obtemperandum nobis, sed ad pariter conandum invitemus.*

Vers. 2.

Alter alterius onera portate) Græcè ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, id est, *alii vicissim aliorum onera bajulate*. q. d. ut Chrysost. Anselm. Theophyl. Infirmitatum mutuarum pondera ferte, ea vicissim tolerando, eis com-

Per onera hic tria possunt intelligi.

D patiendo. verbi gratia tu feras proximi choleram & verba cholerica, ille ferat tuam melancholiam & phlegmaticos mores; *ut qui celer est & iracundus*, ait ex Chrysostomo Theophyl. *ferat segnem tardumque, segnis autem ferat vehementem illius impetum*; nimirum cogitat esse onus, quod proximum gravat magis quàm se illique compatiatur.

Secundò & generaliùs, *onera*, vel, ut græcè est, βάρη, hoc est, *gravamina* quæcumque proximum gravant, sive vitia, sive morbi, sive curæ, sive melancholia, seu quidvis aliud eum gravans: feras cum eo, ei compatiendo, illum adiuvando, roborando, sustentando, & quasi oneri cum eo succollando, ut nimirum sis pes claudo, oculus cæco, baculus seni, de qua re vide S. Augustinum in psal. 126.

Tertiò. & genuinè ad mentem Apostoli, Basil. in Regul. brevior, regul. 278. *Peccatum*, ait, *est onus grave animam premens, imò deprimens & detrahens ad infernum*. sicut enim jumentum bajulans onus nimis grave, ac viribus suis mi-

Nota Secundò, Chrysost. & Theophyl. non dicere A Apostolum πληρώσατε; id est *implete*: sed, ἀναπληρώσατε, hoc est *readimplete*, denuo implete, vel simul ac communiter omnes implete, ut scilicet quod alterius cholera, vel delicto diminutum fuit in legis observatione, id aliorum sarciat charitas; sic ut quisque quod proximo deest in implenda lege, suppleat sua tolerantia & charitate legem implendo. v. g. Qui verbis asperis & cholericis proximum offendit, violat legem, quæ dicit, *Diliges proximum tuum*. Si proximus hoc vitium patienter ferat, condonet, compatiatur, supplebit, in quo alter defecit, & pro eo implebit legem, quæ dicit, *Diliges proximum tuum*. Rursum & magis ad mentem Apostoli: qui judaizantem & peccantem portat, instruit, corrigit, ejus in lege defectum adimplet, quia illum tollit & emendat, hominemque fidei & legi restituit, ut eam rursus faciat impleatque. Sic S. Bernard. tract. de Præcepto & dispens. paulò post init. docet eum qui peccando legem violavit, pœnitendo, veniam petendo, orandoque, *Dimitte nobis debita nostra*; lapsum hunc & violationem legis rursum sarcire & implere. *Illum*, inquit, *sanè dico securum, qui etsi interdum obedientiæ limitem præterit, consilium non respuit pœnitentiæ: pars siquidem regulæ* (legis monasticæ) *est regularis correctio, & in ea reperitur non solùm bona vitæ instructio, sed & emendatio pravæ*. B

Tolerans supplet defectum peccantis.

VERS. 3. NAM SI QUIS EXISTIMAT SE ALIQUID ESSE, CUM NIHIL SIT, IPSE SE SEDUCIT] si quis existimet se esse spiritualem, egregium, magnum & perfectum in virtute & christianismo, ideoque superbè, durè & contemptim proximum peccantem, ac præsertim judaizantem, increpet ac redarguat, hic nihil est: quia suo fastu, arrogantia, duritie, contemptu ostendit se nullius esse virtutis. ita S. Hieron. (Aliter Anfel. *Nihil est*, scilicet, *ex se*: *quia quidquid habet, à Deo habet*: sed prior sensus plus habet energiæ & connexionis.) ideoque talis *se seducit*, græcè φρεναπατᾷ, id est, ut Hieron. mentem suam decipit; quæ deceptio maxima est & perversissima, cùm scilicet quis sibi cæcè blandiens, sibi ipsi imponit, persuadens sibi se, esse, quod revera non est.

VERS. 4. OPUS AUTEM SUUM PROBET UNUSQUISQUE] q. d. Quisque non lapsum, vitam, mores, opera alterius examinet, ut instar Pharisæi considerans publicam vitam, putet se præ eo sanctum esse: sed potiùs quisque probet & exactè examinet suum opus, id est singula sua opera, num ea faciat ex vana gloria, ex simulatione, ex odio & invidia, an verò purè ut placeat Deo: sic enim multos videbit defectus, ut non existimet se esse aliquid, quòd si nullos, vel paucos videat, videaturque opus suum esse purum & perfectum, gloriam, id est, ut græcè, καύχημα, gloriationem habebit in semetipso, ut scilicet, in conscientia, in se suisque operibus gloriari possit; sed in Domino & Domini gratia, cujus virtute ea fecit: *& non in altero*, id est, non per respectum ad alterum, græcè οὐκ εἰς τὸν ἕτερον, *non in alterum*: quod Chrysost. explicat, non contra alterum. q. d. Non gloriabitur respiciens alterum graviter lapsum, quòd eo sit melior, ut Pharisæus gloriabatur contra publicanum eum contemnendo, & se præ eo laudando: sed modestè in se suaque conscientia in operibus Dei gratia factis gloriabitur. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. C

Et pulchrè Hieron. *Sensus*, inquit, *iste est*: *Tu qui te æstimas spiritualem, & de alterius infirmitate robustiorem, non debes imbecillitatem jacentis, sed tuam fortitudinem considerare: neque enim, si alius perfectè non potest ad christianismum à judaismo transire, idcirco tu perfectus es Christianus: sed si te propria conscientia non remordet, habes in temetipso gloriam, & non in altero. Athleta non ideo fortis, quia vicit infirmum, & languida adversarii membra superavit: sed si robustus est, & in sua fortitudine, non in infirmitate alterius gloriatur. Intelligi potest & aliter: Qui conscientiam habet operis boni, & seipsum conservans, opus suum non reprehendit, non debet de hoc apud alium gloriari, & laudem suam foras fundere, & communicare cum cunctis, & ex hominum favore quærere jactantiam: sed in semetipso habeat gloriam, & dicat, Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est: & ego mundo*. Sed prior sensus est genuinus, & intimè connexus præcedentibus. D

Spiritualis homo non alterius imbecillitatem, sed suam debet considerare.

VERS. 5. UNUSQUISQUE ENIM ONUS SUUM PORTABIT] Ambrof. *sarcinam suam*: græcè enim est, ἕκαστος τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει, id est, ut Vatabl. *quisque propriam sarcinam bajulabit*.

Dices, Hæc sententia videtur contraria jam dictæ v. 2. *Alter alterius onera portate*.

Respondet Hieron. illam v. 2. loqui de præsenti sæculo, hanc v. 5. de futuro, deque judicii die: quia scilicet in hoc sæculo alter alterum consiliis & precibus juvare possumus, cùm verò venerimus ante tribunal Christi, nec Job, nec Daniel, nec Noe poterunt liberare animas filiorum suorum, ut dicitur Ezech. 14. v. 14. sed quisque operum & peccatorum suorum onus, id est merita operum pœnas & præmia, feret & portabit. q. d. In die judicii Christus non examinabit te de lapsu, vel delicto proximi, aut an eo meliùs minusve malè vixeris, sed te tibi comparabit, statuet te ante faciem suam, opera tua ad legem mentis & rationis tuæ exiget, judicabit, puniet, vel præmiabitur, vide ergo, ne te putes esse aliquid præ eo qui cecidit in peccatum aut judaismum; sed opus tuum proba; & compara tibi ipsi & legi divinæ, ut explores an coram Deo tale, tam purum & perfectum sit, quale exiget Christus in suo tribunali.

In judicio quisque suum onus portabit.

Perperam ergo hæc Novantes torquent contra Purgatorium, & suffragia quæ facimus pro iis qui sunt in Purgatorio: non enim loquitur Apostolus de Purgatorio, sed de die judicii, in quo quisque suum onus portabit, & à nemine defendi aut juvari poterit: ante diem enim judicii invicem precibus & meritis, tam vivos quàm mortuos in Purgatorio existentes juvare possumus: hoc enim requirit communio Sanctorum, quæ est in Ecclesia, ad quam utique pertinent illi qui sunt in Purgatorio.

Novantes perperam abutuntur hoc loco contra Purgatorium.

Nota. Quisque cùm hac vita & mundo discedit nihil secum effert, nisi opera sua. Unde opera sunt quasi sarcina viatorum pergentium ad tribunal Christi, ut ibi illa denudetur, examinetur, & ferentem vel cælo, vel inferno dignum ostendat: qualis enim erit sarcina, talis censebitur esse & ejus bajulus, imò opifex homo qui hanc sarcinam sibi confecit, id est onus operum suorum & consequenter onus suppliciorum, vel præmiorum, sive onus pœnæ oneri culpæ commensuratum, & debitum sibi, quasi sarcinam confecit & imposuit.

Opera sunt sarcina viatorum pergentiū ad tribunal Christi.

COMMUNICET IS QUI CATECHIZATUR VERBO, EI QUI SE CATECHIZAT, IN OMNIBUS BONIS] VERS. 6. Nota Primò, *catechizatur verbo*, id est, per verbum, vocem & doctrinam catechizantis, sive docentis, quam catechumenus sive discipulus haurit & excipit, ita S. Ambrof.

Secundò, τὸ *in omnibus bonis*, refer non ad proximè præcedens. *qui se catechizat*, sed remotiùs ad *communicet*: non enim vult catechistam, sed catechumenum sua bona, victum & opus communicare cū suo catechista. ita Hier. Theop. & alii. Ambrof. tamen refert ad *qui se catechizat*. q. d. Communicet catechumenus suas opes cum catechista, si tamen *in omnibus bonis*, scilicet disciplinis & moribus, se catechizet: nam si mala catechizet, audiet id quod sequitur, *Nolite errare Deus non irridetur*.

Rursum Marcion, ait Hieron. sic explicabat: In oratione, bonis moribus & *omnibus bonis* spiritualibus communicet catechumenus cum suo catechista & magistro, ut ejus doctrinam & mores imitetur, & in se exprimat: sed primus sensus planior est & communior.

CATECHIZATUR) *Catechizo*, vox Græca est ἀπὸ τοῦ ἠχεῖν, id est, voce sonare, inde vox Echo. inde κατηχεῖν idem est, quod voce instruere, quia olim mysteria religionis viva voce tradebantur. & nefas erat ea scriptis committere, ne in infidelium manus & notitiam devenirent, propalarentur & profanarentur ac riderentur. Inde catechista dicitur, qui hæc mysteria docet; catechumenus, qui ea audit & discit; catechismus, ipsa doctrina & instructio.

Mysteria fidei olim nefas scriptis committere.

Unde patet catechismi & catechizationis antiquitas: tempore enim Pauli fiebat hæc catechesis, jubetque hic Paulus catechumenis, ut bona sua omnia communicent cum suis catechistis; imò conciones Apostolorum ferè tantùm erant catecheses, Talis catechista fuit Paulus 1. Corinth. 14. vers. 19. *In Ecclesia*, inquit, *volo quinque verba sensu meo loqui, ut & alios instruam*, græcè est κατηχήσω, id est, *catechizem*. Apostolo secuti sunt Patres, ut Cyrillus Hierosol. cujus extant catecheses, & August. qui scripsit librum de Catechizandis rudibus, Gregorius Nyssenus, qui edidit orationem catecheticam, quæ dicitur Magna; & alii. Unde patet munus catechizandi esse primævum Ecclesiæ & Apostolicum, ut meritò D. Joannes Gerson, Cancellarius licet Parisiensis, eo quasi honorifico vereque Christiano perfunctus sit, ipseque pueros erudire, eorumque con-

Catechismi origo & antiquitas.

confessiones assiduè audire voluerit, uti etiamnum faciunt viri insignes & Religiosi, quin & Doctores magno Ecclesiæ bono & fructu. Est enim hoc munus necessarium in Ecclesia: multi enim ita simplices etiamnum & ignari sunt, ut SS. Trinitatis & incarnationis ac redemptionis Christi mysteria nesciant, Symbolum non intelligant, sed illud recitent ut psitacus suum χαῖρε; quibus sanè magis utilis & necessaria est catechesis, quàm quævis alia concio. Quare Episcopi & Parochi juxta præceptum Concilii Trident. sess. 24. c. 4. & 7. necessariò illos vel per se, vel per alios hæc docere & catechizare debent: alioqui væ illis, si enim simplices ob ignorantiam pereant & damnentur, multò certè magis damnabuntur Parochi, qui docere illos noluerunt aut neglexerunt.

Quàm utilis & necessaria Ecclesiæ sit puerorum institutio.

Scripsit D. Gerson jam citatum tractatum De pueris ad Christum trahendis, qui extat part. 2. operum ejus; ubi multa in hanc rem habet, seque suumque factum de pueris catechizandis defendit, atque inter cetera sic ait: *Adeò jam indignum videtur apud multos, si quis ex Theologis aut famosus in litteris, vel Ecclesiastica dignitate præditus ad hoc se opus inclinaverit, præsertim circa parvulos, quòd mihi in fabulam & improperium cesserit. Convincit autem illos exemplum Christi, qui, Sinite, inquit, parvulos venire ad me; talium enim est regnum cælorum. O piissime Jesu, quis ultrà post te verecundabitur esse humilis ad parvulos, quando tu, qui es Deus, usque ad castissimos puerorum amplexus brachia mansuetus inclinas atque circumligas? Da mihi aliquem, qui spiritualis est, qui quærat non quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi, quem totum repleverit charitas, humilitas & pietas, & nullum in eo locum inveniat vanitas & cupiditas, cujus conversatio in cælis sit, qui tamquam unus ex angelis Dei, nec benedictione, nec maledictione moveatur, qui nullis stimuletur aut alliciatur favoris corporum, sed abstractus in sublimi excevationis, in sola animarum perspicaci qualitate versetur; & hæc intelliget.* Deinde obtrectatorum objectionibus ita respondet: *Sed dicunt occupationem meam (tamquam Cancellarii) in majoribus esse debere. Nescio prorsus si quidquam majus esse potest, quàm animas ab ipsis inferni portis eripere, & tales parvulorum animas quasi plantare aut rigare, partem non indignam horti Ecclesiastici. Sed asserunt me in prædicationibus publicis ista magnificentiùs operaturum. Id quidem fortè pomposiùs, sed meo judicio non efficaciùs, neque fructuosiùs: nam quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu. Venite ergo ad me parvuli, ego vobis doctrinam, vos mihi orationem impendetis; sic angelos nostros vicissim lætificabimus.* Hæc sparsim, & plura Gerson citato tract. Plura de catechesi vide apud Anton. Possevinum libr. 4. Biblioth. sanctæ cap. 6. 7. 8. 9.

quàm nobilis & sancta.

VERS. 7. NOLITE ERRARE] in hac scilicet communicatione bonorum vestrorum, ait Anselm. ut ab alimonia catechistarum vos excusetis, prætextu paupertatis, necessitatis familiæ & prolium: quia licet hominibus hæc obtendere possitis, videte tamen ne vos fallatis, falsoque hæc obtendatis; Deum enim omnia videntem fallere & irridere non potestis. ita Hieron. Theophyl. Anselm.

Secundò, generaliùs & meliùs, hæc verba more Hebræo paulò superiùs referenda sunt ad id, quod dixit superiùs v. 4. *Opus autem suum probet unusquisque* q.d. Quisque sincerè & coram Deo opera sua probet, hac in re non erret; quia licet hominibus fucum facere possit, Deo tamen illudere non potest, nam generatim de quovis opere hæc esse accipienda, patet ex v. seq. *Quæ enim seminaverit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem.*

DEUS NON IRRIDETUR] Pro *irridetur*, græcè μυκτηρίζεται, quod significat nasum suspendere, irridere suspenso naso, uti faciunt, qui cùm alios deceperint, à tergo in eos linguam, nasum, digitum in signum irrisionis extendunt.

VERS. 8. QUÆ ENIM SEMINAVERIT HOMO, HÆC ET METET] Nota metaphoram. vita nostra est quasi agricultura, tempusque seminandi: futura vita, metendi tempus est, id est, mercedem recipiendi pro ratione seminis, hoc est, meriti. Sic vulgò dicitur.

Pro ratione seminis metent Christiani.

Quod sibi quisque serit præsentis tempore vitæ.
Hoc sibi messis erit, cùm dicent, Ite, venite;

cùm scilicet Christus & Apostoli electis dicent, *Venite benedicti, possidete regnum*; reprobis verò, *Ite maledicti in ignem æternum.*

QUI SEMINAT IN CARNE SUA, DE CARNE ET METET CORRUPTIONEM] q.d. Qui operatur carnalia, eaque quasi semen conjicit in carnem suam, ut habent Græca, ut scilicet carnem suam pascat & oblectet, hic *de carne*, id est carnali opere & voluptate, *metet corruptionem*, & mortem, tum præsentem tum æternam. Alludit ad carnales voluptates gulæ & veneris, quarum messis & finis est corruptio: vertuntur enim in phlegmata, sordes, menstrua, saniem, omnemque corruptionem. Contrà: QUI SEMINANT IN SPIRITU, id est, operantur spiritualia, quibus spiritum foveant & acuant; hi DE SPIRITU, id est, de opere hoc spirituali, METENT VITAM ÆTERNAM]. Secundò, licet generalis sit sententia Apostoli, tamen, ut dixi, oculum intendit & respicit propriè sermo & opus beneficentiæ, & præsertim eleemosynæ, qua catechumenus alit suum catechistam. q.d. Qui opes suas profundit in carnem suam, ut eam splendidè vestiat; alat, infarciat; hic de carne metet corruptionem: qui verò opes suas seminat & profundit in opera pia & spiritualia, in eleemosynas præsertim, ut suos alat catechistas & magistros; hic ex hac eleemosyna & opere spirituali metet vitam æternam. ita Hieron. & Theophyl.

VERS. 9. BONUM AUTEM FACIENTES] *Bonum*, id est, bona opera, præsertim eleemosynæ & liberalitatis, maximè in catechistas & præcones Evangelii. Sic enim omnibus hisce verbis in genere loquitur de bono opere, ut tamen ejus mens maximè feratur, & respiciat bonum hoc, quo quis alium in fide labantem instruit & confirmat; & vicissim quo is, qui in fide instruitur, communicat suas opes suo instructori, unde inde vivat, ne cogatur doctrinam relinquere, ut sibi victum quærat & comparet.

NON DEFICIAMUS] Græcè, μὴ ἐκκακῶμεν, non fatigemur, non lassemur, non segnescamus.

TEMPORE SUO (videlicet in die judicii & retributionis extremæ) METEMUS NON DEFICIENTES] μὴ ἐκλυόμενοι, id est, ut Theophyl. indefatigabiles. q. d. ait Theophyl. Non fatigemur hic bene operando & seminando, ut pro mercede perfectam quietem in qua nulla erit fatigatio, in messe cælesti & æterna assequamur: in hac enim vita, in messe corporali, v. g. tritici aut frumenti, multus est labor & fatigatio: sed nihil tale erit in messe cælesti. Vel clariùs & concinniùs, *metemus non deficientes*, id est metemus incessanter & sine fine: quia sicut non defecimus in hac vita seminando, inquit Anselm. sic non deficiemus in altera metendo fructus vitæ & gloriæ æternæ. Hæc enim est congrua, par & æqua merces, ut qui hic sine cessatione perpetuò laboraverunt infatigabiles, ibi sine cessatione insatiabiles epulentur, omnibusque bonis affluant in æternum.

Duplex sensus horum verborum Metemus, non deficientes.

Posset Secundò, non malè sic accipi, *Non deficientes*, id est, si non defecerimus. Græcè, μὴ ἐκλυόμενοι, *non dissoluti*, non languentes, id est, si non elanguerimus, sed strenuè perseveraverimus in benefaciendo: sola enim perseverantia coronatur, & finis coronat opus.

VERS. 10. ERGO DUM TEMPUS HABEMUS, seminandi, benefaciendi, merendi in hac vita, OPEREMUR BONUM AD OMNES, hoc est, omnibus, non modò catechistis, ut dixi v. 6. sed omnibus omnino, etiam Gentilibus, MAXIME AUTEM AD DOMESTICOS FIDEI] hoc est, Christianis, qui in domo Dei, id est Ecclesia, quasi domestici nobiscum versantur, benefaciamus, charitatem eis ostendamus, omni ope & opera juvemus, sive docendo, sive monendo, sive consulendo, sive eleemosynam dando, sive alio quovis modo opitulando. Pulchrum hac de re documentum S. Joannis Apostoli narrat hic S. Hieron. *Beatus Joannes Evangelista*, inquit, *cùm Ephesi moraretur usque ad ultimam senectutem, & vix inter discipulorum manus ad Ecclesiam deferretur, nec posset vocem in plura verba contexere; nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc, Filioli, diligite alterutrum. Tandem discipuli & fratres qui aderant, tædio affecti, quòd eadem semper audirent, dixerunt: Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respondit dignam Joanne sententiam: Quia præceptum Domini est, & si solum fiat, sufficit.* Addit S. Hieron. moneri hic omnes ut tempus bene collocent. *Breve*, inquit, *est curriculum hujus vitæ. Titus Vespasiani filius, cùm quadam nocte serò recordaretur in cœna se nihil boni illa die fecisse, dixit amicis, Hodie diem perdidi: nos non putamus perire nobis horam, diem, momentum, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo reddituri sumus rationem in die judicii.*

Pulchrum documentum S. Joannis Evangelistæ de mutua charitate.

Tempus breve benè impendendum.

Km-

Καιρὸς, id est tempus sive occasionem, pulchrè describit Posidippus, & ex eo B. Thom. Moru, & Giral. syntagm. 1

Tu quis ô? καιρὸς ego omne domans.
Cur sum mis instas pedibus? Semper rotor. Alas
Cur plantis gestas? Ut levis aura feror.
Dextra cur inserta novacula? Signum homini hoc est,
Vis conferri acie quòd mihi nulla potest.
Cur coma fronte jacet? Venientem ut prendere possis,
Parte est cur calvum posteriore caput?
Quòd, postquam levibus praeceps effugero pennis,
Ne valeat tergo qui revocare velit.

O si bene cogitaremus quàm breve tempus sit agonis & cursus nostri, quam volet irrevocabile tempus, quàm ab hoc momento pendeat æternitas, quàm fervidi & assidui essemus in omni bono opere! quod enim jam negligimus, per omnem æternitatem recuperare non licebit: quia brevi finietur omne tempus vivendi, agendi, merendi. *Juravit angelus*, inquit Joann. Apocalyp. 10. v. 6. *per viventem in sæcula sæculorum, quia tempus non erit amplius:* sed æternitas & æterna retributio eorum, quæ in tempore hoc gerimus. S. Chrysostomus hom. 17. in Joan. *Breve*, inquit, *tempus nobis in præsenti vita præstatur: quo nisi in necessariis utamur, quid illic migrantes faciemus?* Æternis ergo sanctisque rebus tribuendum est tempus, non malis, non vanis, non otiosis. Suadet id Ethnicus Seneca Lucilio epist. 1. *Turpissima*, inquit, *temporis jactura est, quæ per negligentiam fit; & si volueris attendere, magna vitæ pars elabitur male agentibus, maxima nihil agentibus, tota aliud agentibus.*

Hinc S. Gregorius Nazianz. in Jambicis ait vitam hanc esse mercatum, in quo omnes opes, putà virtutes, comparare possimus, eo exacto nullus emendi & comparandi supersit locus. Mercatus hic durat tantùm uno die, putà vita nostra, quæ non est nisi unus dies, imò nisi punctum respectu æternitatis. Vide ergo ut hoc die copiosè merceris, & lucra tua in æternum duratura adaugeas.

Vers. 11. VIDETE QUALIBUS LITTERIS SCRIPSI VOBIS MEA MANU] *Qualibus*, id est, quàm deformibus. q. d. Licet ineleganter & inscitè pingam, tamen ex vestri amore hanc epistolam mea manu & charactere licet deformi scripsi. ita S. Chrysost. Theophyl. Secundò, August. *qualibus*, id est, quàm apertis, quàm liberis litteris Judaizantes nihil veritus, hæc scripsi. Tertiò, *qualibus*, id est, quàm sublimibus. ita ex S. Hilario in Psalmos nonnulli. Quartò S Hieron putat S. Paulum hanc epistolam hucusque è vinculis aliena manu scripsisse: hinc verò ad finem usque sua manu scribere, ne Judæi dicerent, quod aliàs dixerant, supposititiam esse hanc Pauli epistolam. Quintò & optimè *qualibus*, græcè πηλίκοις, id est, quantis, quàm longis litteris vobis scripsi mea manu q. d. Ego Paulus, qui aliàs aliena manu soleo scribere, & tandem mea manu subscribere hanc epist. ad vos totam (ut fatetur S. Chrysost. Amb. Theophyl.) licet bene magnam scripsi mea manu, ut ostendam quàm mihi curæ sit vestra salus, putà fides & religio, ut à judaismo ad christianismum vos reducam.

Quintuplex hujus loci explicatio.

Vers. 12. QUICUMQUE VOLUNT PLACERE IN CARNE] Pro *placere*, græcè est εὐπροσωπῆσαι, id est, bonam faciem, bonum vultum ostendere, speciosum apparere, secundùm faciem & speciem externam placere. q. d. Judaizantes, qui bonam faciem & speciem ostendere, eaque placere volunt *in carne*, est hebraismus, id est carni, hoc est, carnalibus Judæis, suis secundùm carnem cognatis. ita Chrysost. & Theophyl. itaque se explicat Paulus v. sequenti. Secundò, non malè alii, *in carne*, id est, in observantia carnalis circumcisionis aliarumque carnalium cæremoniarum, sic enim τὸ *in carne* accipit v. sequ. cùm ait, *Ut in carne vestra glorientur*: sed non est necesse hic accipere ut ibi accipitur, præsertim cùm hic desit persona, cui placeatur; nisi *in carne* hic aliter explices, ut scilicet idem sit, ac carnalibus Judæis, uti explicui.

HI COGUNT VOS CIRCUMCIDI, UT CRUCIS CHRISTI PERSECUTIONEM NON PATIANTUR] scilicet à Judæis, qui pro suo Mose & lege pugnant, & persequuntur crucem Christi, & crucis Christi præcones ac defensores, Græcè est, ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται, *ne cruce Christi*, id est ob crucem Christi, *persecutionem patiantur*, ne crux illos in persecutionem inducat.

Vers. 13. NEQUE ENIM, QUI CIRCUMCIDUNTUR, LEGEM CUSTODIUNT. q. d. Judaizantes cùm volunt vos pertrahere ad judaismum, non faciunt hoc zelo legis & judaismi: neque enim ipsi licet circumcisi legem custodiunt; SED TANTÙM VOLUNT VOS CIRCUMCIDI, UT IN CARNE VESTRA GLORIENTUR] ut scilicet apud Judæos glorientur de vestra carnis circumcisione; quod scilicet vos ad circumcisionem & judaismum converterint. ita Theophyl. Ansel. & alii. Sic & hodie multi alios ad suam hæresim & sectam pertrahere conantur, non zelo salutis ipsorum, sed ut glorientur se multos habere asseclas, se multos in suam sententiam traxisse. Ita ludunt, & aleam jaciunt super alieno corio, imò anima, temeritate & fraude inexpiabili.

Vanitas hæreticorum

Vers. 14. MIHI AUTEM. Nota coniunctionem adversativam, *autem*. q. d. Judaizantes volunt gloriari coram Judæis *in carne* & carnali vestra circumcisione, jactantes, quòd ad judaismum vos traduxerint: *mihi autem* ABSIT GLORIARI, hoc est, absit ut glorier, *in carne*, aut alia re, NISI IN CRUCE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI] id est, in fide, grata memoria, meditatione, de prædicatione beneficii crucis, utpote per quam redempti & justificati sumus, à qua gratiam piè & sanctè vivendi, & ad beatitudinem aspirandi accepimus. In cruce ergo patet magnitudo peccati nostri, & immensus Dei in nos amor. Hinc in ea sola glorior. ita Chrysost. Vide Augustinum serm. 20. de Verbis Apost. *Poterat*, ait, *Apostolus gloriari in sapientia Christi, & verum diceret; poterat in majestate, poterat in potestate & verum diceret: sed dixit, in cruce. Ubi mundi Philosophus erubuit, ibi Apostolus thesaurum reperit, ut qui gloriatur, in Domino glorietur. Quo Domino? Christo crucifixo: ubi humilitas, ibi majestas, ubi infirmitas, ibi potestas; ubi mors, ibi vita: si vis ad illam venire, noli ista contemnere, noli erubescere; ideo in fronte, tamquam in sede pudoris signum crucis accepisti.* Hactenus August.

Gloria quanta crucis & crucifixi.

Et S. Bernard. serm. 25. in Cantic. *Nihil*, ait, *sibi gloriosius putat, quàm Christi portare opprobrium. Grata ignominia crucis ei, qui crucifixo ingratus non est.* Et serm. 1. de S. Andrea: *Crux*, inquit, *pretiosa est, & crux amari potest, & crux habet exultationem. Ita est, fratres mei. Si fuerit qui colligat, semper lignum crucis vitam germinat, fructificat jucunditate, oleum lætitiæ stillat, balsamum sudat temporalium charismatum. Non est silvestris arbor, lignum vitæ est apprehendentibus eam. Arbor fructifera, arbor salutifera est, alioqui quomodo Dominicam occuparet terram? Illam dico pretiosissimam glebam, cui clavorum est infixa radicibus.* Et epist. 190. ad Innocent Pont. *Tria*, ait, *quædam præcipua in hoc opere salutis nostræ* (in cruce Christi) *intueor: formam humilitatis, in qua se Deus exinanivit: charitatis mensuram, quam usque ad mortem, & mortem crucis expendit: redemptionis sacramentum, quo ipsam mortem quam pertulit, sustulit.*

PER QUEM MIHI MUNDUS CRUCIFIXUS EST] q. d. Uti mundus horret crucem, vel crucifixum aliquod cadaver, ita & me exhorret; & vice versa, deliciæ & pompæ mundi mihi crux sunt, easque, ut crucem illi, aversor & horreo. ita D. Thom. Et S. Bernardus. *Quæcumque*, ait, *mundus reputat crucem ego delicias reputo, & quæ mundus delicias, ego reputo crucem.*

Secundò, simpliciùs, *crucifixus*, id est mortuus, per metalepsin: ex cruce enim & crucifixione necessario sequitur mors ejus qui crucifixus est; dicit tamen Apostolus, *crucifixus* potiùs, quàm Mortuus, ut persistat in cruce Christi, ex qua omnis hæc illi mutatio obvenit. q. d. Ego Christo concrucifixus nova creatura, novus homo esse cœpi, & ex arbore crucis Christi novam gratiæ & mortificationis vitam surgere. Unde *mundo crucifixus*, id est mortuus, sum, hoc est; non teneor, non delector, non tangor mundanis Judæorum (ad eos enim propriè respicit, ut patet ex præcedentibus) & quorumvis aliorum opinionibus, favoribus, odiis, deliciis opibus, gloria, uti isti Judaizantes tanguntur. Et consequenter vice versa *mihi mundus crucifixus*, id est, mortuus est: quia eadem ista mundana me non tangunt, non tenent, non delectant, ac si mortua essent, *Mundus*, ait, *mihi crucifixus est, ut non me teneat: & ego mundo, ut eum non teneam, id est, ut neque mundus mihi nocere possit, neque ego de mundo aliquid cupiam.* ita August. ita & Ambros. Theophyl. Anselm D. Thom. Haymo, & S. Ignatius epist. ad Rom. *Amor*, ait, *meus crucifixus est, non mihi placet cibus corruptionis, neque voluptas vitæ hujus; panem Dei volo, panem cælestem, qui est caro Christi, Christo concrucifixus sum.*

Amor meus crucifixus est ait S. Ign.

Pulchrè Pinufius Abbas apud Cassianum lib. 4. de Institut. renuntiantium c. 34. & 35. novitium, quem ad suum mo-

monasterium admittebat, instruens, hanc vitæ monasticæ ideam, Christum scilicet crucifixum, ei proponit, dicens: *Abrenuntiatio nihil est aliud, quàm crucis ac mortificationis indicium. Ideoque noveris hodierno die te huic mundo, & actibus ejus ac desideriis esse defunctum, teque secundùm Apostolum mundo huic esse crucifixum, tibique hunc mundum. Considera ergo conditiones crucis, sub cujus te deinceps sacramento oportet in hac luce versari: quia jam tu non vivis, sed ille vivit in te, qui est crucifixus pro te. Eo ergo habitu ac figura, qua pro nobis in patibulo fuit ille suspensus, nos quoque necesse est in hac vita degere, ut scilicet secundùm David affigentes de timore Domini carnes nostras, universas voluntates ac desideria, non nostræ concupiscentiæ servientia, sed mortificationi ejus, habeamus affixa: sic enim Domini præceptum implebimus dicentis. Qui non accipit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus.*

Christus crucifixus idea veri religiosi.

Deinde modum, quo Christo concrucifigi debeat, in particulari ita declarat: *Sed forte dicas, Quomodo potest homo crucem suam jugiter portare, vel quemadmodum vivens quis possit esse crucifixus? Audi rationem breviter: crux nostra timor Domini est, sicut ergo crucifixus quis, jam non pro animi sui motu membra sua quoquam movendi, vel convertendi habet potestatem: ita & nos voluntates nostras ac desideria non secundùm id, quod nobis suave est, ac delectat ad præsens, sed secundùm legem Domini, quò nos illa constrinxerit, applicare debemus. Et sicut is qui patibulo crucis affigitur, non jam præsentia contemplatur, nec de suis affectionibus cogitat, non pro die crastino solicitudine curaque distenditur, nulla possidendi concupiscentia permovetur, nulla superbia, nulla contentione, nulla æmulatione succenditur, non de præsentibus dolet injuriis, non præteritarum jam recordatur, seque cùm adhuc spirat in corpore, cunctis elementis credit esse defunctum, illuc præmittens sui cordis intuitum, quò se non dubitat illico transiturum: ita nos quoque timore Domini crucifixos oportet his omnibus, id est, non solùm carnalibus vitiis, verùm etiam ipsis elementis mortuos esse, illuc habentes oculos animæ nostræ defixos, quò nos sperare debemus momentis singulis migraturos.* Hucusque Pinufius apud Cassianum.

Modus quo quis Christo concrucifigi possit.

Nota hic, Apostolum non loqui solis Religiosis, sed seipsum exemplum statuere Galatis, & consequenter omnibus Christianis, qui pompis sæculi renuntiarunt in baptismo, itaque debent mundo esse mortui, ut leges mundanas de hypocrisi, de politica simulatione, de luxu, de honore, de vindicta, aliasque similes Christo Christique cruci repugnantes, quasi ad se non pertinentes non curent. v. g. mundi lex dicit: Utere foro, omnibus te accomoda; cum hæreticis simula te hæreticum, cum politicis politicum; si cum eis in mensa verseris, die licet vetito carnes comede. Sed Christianus respondebit se huic legi esse mortuum, se Christi legi, religioni, obedientiæ astrictum vivere; esto vocetur Papista, hypocrita, Jesuita, non curabit, non sentiet, ac si mortuus esset. Rursus mundus & mundi lex dicit: Nisi duellum ab æmulo oblatum acceptes, ignavus, vilis, inglorius habebere. Christianus, si ei duellum offeratur, huic legi se mortuum esse respondebit per legem Christi, quæ duellum vetat, dicetque se minimè curare, imò contemnere mundi stolidi stolida judicia: sed sequi se sapientissimum Dei, Christi, virorumque Christianorum judicium, qui duellum rem esse infamem, temerariam, stultam, animæ & corpori, ipsique reip. quæ duellis exhauritur, virisque fortissimis & nobilissimis spoliatur, nocentissimam censent: veram autem fortitudinem Christianam spectari in tolerantia injuriarum, mortis, martyrii; tum in forti defensione patriæ, reip. fidei, quin & propriæ personæ, ita ut sibi insultanti, & ad duellum provocanti resultare & regerere possit. Si me aggrediaris, experieris vires meas, meos animos, meam in pugnando industriam.

Non soli Religiosi, sed & omnes sæculares Christo debent concrucifigi.

Moraliter S. Bernard. serm. 7. in Quadragesima, qui est de peregrino, mortuo, & crucifixo, tradit tres gradus quibus mori debet mundo & carni Christianus qui ad perfectionem aspirat. *Primus est, ut in hac vita se gerat tamquam peregrinum, qui,* inquit, *si forte jurgantes viderit, non attendit: si nubentes aut choros ducentes, aut aliud quodlibet facientes nihilominus transit, quia peregrinus est, & non pertinet ad eum de talibus: ad patriam suspirat, ad patriam tendit, vestitum & victum habens non vult aliis onerari. Secundus est, ut se gerat tamquam mortuum, qui non sentit, sed sic vituperantes ut laudantes, sic adulantes audit ut detrahentes: imò verò nec audit, quia mortuus est. Omnino felix mors, quæ sic immaculatum servat, imo penitus alienum facit ab hoc sæculo. Sed necesse est, ut qui non vivit in se, vivat Christus in illo. Hoc est enim quod ait Apostolus, Vivo autem jam non ego, vivit verò in me Christus, ac si diceret, Ad alia quidem omnia mortuus sum, non sentio, non attendo, non curo: si qua verò sunt Christi, hæc vivum inveniunt & paratum. Tertius est, si non tantùm mortuus sit, sed & crucifixus, ut dicat, Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Omnia quæ mundus amat, crux mihi sunt; putà delectatio carnis, honores, divitiæ, vanæ hominum laudes; quæ verò mundus reputat crucem, illis affixus sum, illis adhæreo, illa toto amplector affectu.* Addit deinde Bernardus aliam hujus loci & crucifixi explicationem, non litteralem sed accommodatitiam. *Quamvis,* inquit, *& in his verbis Apostoli non incongruè posset intelligi, crucifixum ob mundum reputatione, ipsum verò mundo crucifixum compassione; crucifixum enim mundum videbat obligationibus vitiorum, & ipse crucifigebatur ei per compassionis affectum.*

Tres gradus quibus mori debet mundo & carni Christianus.

Et ego mundo] B. Dorotheus tom. 3. Biblioth. SS. Patrum doctrina prima, quæ est de renuntiatione, quærit, *Quo pacto mundus crucifigitur homini?* ac respondet id fieri, *cum homo abrenuntiat mundo mundum deserit, & exinde solitarius fit relictis parentibus, possessionibus, agris, negotiationibus, rerum copia.* Quærit deinde, *Quo pacto homo crucifigitur mundo?* ac respondet id fieri *per abrenuntiationem, cùm scilicet homo postquam mundi rebus excessit, certat adversus mundi concupiscentias, adversus voluptates, adversus propriam voluntatem, subigitque innatas passiones & vitia.* Ac subdit, suos Religiosos exhortans ad hanc abrenuntiationem: *Nos,* inquit, *videmur quidem nobis ipsis mundum crucifixisse, quia reliquimus eum, & ad monasterium divertimus: at nolumus nos mundo crucifigere. Adhuc enim in animo nostro vigent illius blanditiæ, adhuc in nobis ipsius affectum abscondimus, compatimur illius gloriæ, compatimur deliciis, voluptatibus, compatimur ornamentis & vestibus, & ob viles & inanes res delabimur plerumque in pristinas ejus passiones. quòd sanè nonnisi ex amentia multa provenit, ut, qui pretiosas ac magnas res reliquimus, ob minimas plurimum perturbemur. sicque id à nobis pessimè; ut enim mundo & rebus ejus abrenuntiavimus, ita & pristinis ejus passionibus abrenuntiare debemus.*

Per abrenuntiationem homo mundo crucifigitur.

Verùm hæc arctior est expositio: Apostolus enim non solis Religiosis, sed omnibus Christianis Galatis loquitur, seque eis in exemplum proponit, ut secum omnes crucifigant se mundo, & mundus vicissim eis crucifigatur: hæc enim non diversa sunt, ut videtur velle B. Dorotheus, sed eadem & in eodem sibi contraposita, uti jam explicui.

In Christo, in Christi fide, religione, Ecclesia, id est, in christianismo, in Christiana vita, ad christianè scilicet, bene beateque vivendum, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, id est, impertinens est gentilismus & judaismus, ut non aptior sis, non dignior in christianismo & Christiana vita, si sis Judæus: non ineptior non indignior, si Gentilis: sed nova creatura] id est, anima baptismo & gratia Christi regenerata & renata, imò recreata, & quasi nova creatura spiritualis effecta, novam gratiæ vitam sortita, ut deinceps in novitate vitæ ambulet; hæc scilicet plurimum valet ad Christianam vitam ineundam & prosequendam. Unde Apoc. 3. v. 14. Christus dicitur *principium creaturæ Dei*: & Isajæ 9. v. 6. *Pater futuri sæculi*: quia à Christo cœpit nova gens, novus mundus, &, ut canit Sibylla Cumana apud Virgil. ecloga 4 qui adulando transtulit carmina Sibyllina, quæ apertè loquuntur de Christo nascente, ad Salonium Asinii Pollionis Cons. Rom. filium recens tunc natū. Vers. 15.

Christus principium creaturæ.

Tu modò nascenti puero, quo ferrea primùm
Desinet, & toto surget gens aurea mundo,
Casta fave Lucina.

Gentem auream vocat gentem Christianorum aureis virtutibus, gratiis & donis à Christo acceptis splendentem ac fulgentem instar auri.

Et quicumque hanc regulam secuti fuerint] Græca, ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι, id est, ubi Vatablus *quicumque ad hanc incedent regulam*, quam scilicet tradidi de justificatione, libertate, doctrina, vitaque Christiana, ut extra hanc regulam & orbitam non exorbitent, & deflectant ad legem & normam judaismi, velintque utraque via incedere, vel potiùs discurrere & vagari sine ordine & semita à christianismo ad judaismum: hoc enim significat Græcum στοιχεῖν, scilicet ordine, recta via & tramite incedere, ut dixi c. 4. v. 25. Vers. 16.

PAX SUPER ILLOS, Gentiles scilicet, ET SUPER ISRAEL] hoc est, & super Judæos credentes Christo, ait Ambros. Secundò & melius, *&* hic: uti & Ephes. 1. v. 1. Coloss. 2. 8. & alibi sæpè, significat, id est; *pax super illos, &*, id est, *super Israel Dei*; q. d. Qui sequuntur hanc regulam christianismi à me præscriptam, ii pacem habent, id est tranquillitatem conscientiæ, item misericordiam, scilicet Dei, ut Deus in eos misericors sit & beneficus, suamque gratiam & consolationem misericorditer in eos effundat; atque scilicet sunt *Israel Dei*, id est, ii sunt populus Israeliticus, non secundùm carnem descendentes ex Israel, id est ex Jacobo patriarcha, uti Judæi sunt & dicuntur Israel, id est, Israelis sive Jacobi filii: sed sunt alsrael, id est populus Dei, qui ex Israele, hoc est Jacobo, & consequenter ex Abrahamo, descendunt secundùm fidem & spiritum: quia Jacobi & Abrahæ fidem & sanctitatem imitantur.

Tranquillitas & pax ex christianismo.

Rursum alludit Apostolus ad significationem Hebreæ vocis *Israel*: *Israel* enim hebraicè significat *videns Deum*, ait Theophyl. Dicit ergo: qui hanc Christi legem & regulam sequuntur, ii sunt Israel, id est, videntes Deum per fidem, & in cælis visuri Deum per speciem. q. d. ait Aug. Ii sunt qui ad visionem Dei in cælis præparantur, & rectà contendunt. Secundò & melius, *Israel* hebraicè dicitur quasi ישראל *isfrael*, qui dominatur, vel prævalet Deo, cùm enim Jacob patriarcha timens, & fugiens insequentem Esau fratrem suum, angelum, qui Deum repræsentabat, se confortantem vidisset, cum eoque luctaretur, eique prævaleret, nolens eum dimittere, cumque retentans donec sibi benediceret; sinens se vinci angelus & Jacobo benedicens, *Nequaquam*, inquit, *Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti, quanto magis contra homines prævalebis?* Gen. 32. v. 28. q. d. Ne timeas Esau fratrem tuum, ò Jacob: nam violentis tuis precibus apud Deum licet renitentem obtinuisti, ut contra Esau, & quosvis hostes animo sis futurus infracto insuperabilis & victor: hæc enim est petita à Jacob, data ab angelo benedictio. Dicit ergo Apostolus, Qui hanc Christi regulam sequuntur, ii sunt Israel Dei, id est populus Dei, dominans vitiis, mundo, Judæis & judaismo, (quos repræsentabat Esau carnalis frater Jacob) quin etiam ipsimet Deo, ut ab eo impetrent quidquid volunt ac petunt ab eo. ita D. Thom. Haymo, & alii.

Interpretatio vocis Israel.

VERS. 17. DE CETERO NEMO MIHI MOLESTUS SIT] *Nemo*, scilicet Judæorum, rogando me an servus sim Christi, an Mosis, me molestet: nam cujus sim servus, patet ex stigmate meo; ego non stigma circumcisionis præfero, uti faciunt servi legis, sed Christi stigmata. Maldon. in Notis manuscr. sic vertit, *nemo mihi in apostolatum meum litem intendat*; meum enim apostolatum stigmata pro Christo inusta satis probant.

EGO ENIM STIGMATA DOMINI JESU IN CORPORE MEO PORTO] Nota. Stigmata Græcis dicuntur notæ alicui inustæ, quales servis inurunt domini, ut, si fugiant, ex hisce notis agnoscantur esse servi talis domini. Secundò, stigmata dicuntur cicatrices, v. g. militum vulneratorum. Paulus ergo *stigmata Christi* hic vocat plagas & cicatrices ex verberibus, vulneribus & afflictionibus propter Christum susceptis, corpori suo impressas, de quibus 2. Cor. 11. 24. quæ stigmata coram Deo non dedecora sunt, sed summæ laudes. Unde uti milites, vexilliferi & capitanei sua vulnera & cicatrices ostentant quasi signa fortitudinis & gloriæ bellicæ: ita ego Paulus hæc stigmata, has plagas, quasi trophæa militiæ Christi non tantùm habeo, sed *porto*, inquit, & ostento. ita Hieron. Chrysost. Anselmus, D. Thom. Haymo, Theophyl.

Stigmata quid sit.

Egregiè S. Ambros. in psal. 118. v. 120. *Confige timore tuo carnes meas*, serm. 15. *His*, inquit, *configitur clavis, qui mortificationem Jesu in corpore suo portat. His clavis configitur, qui meretur audire dicentem Jesum: Pone me ut signaculum in cor tuum, ut sigillum in brachium tuum. Infige ergo pectori tuo & cordi tuo hoc signaculum crucifixi, infige & brachio tuo, ut opera tua pecc[illegible] mortua sint. Fortasse hanc imaginem clavi non solùm timoris, sed etiam charitatis affigunt, quia valida est ut mors dilectio, durus sicut inferni zelus. His clavis charitatis configatur anima nostra, ut & ipsa dicat: Vulnerata charitate ego sum.*

Simili modo in suis vibicibus & stigmatibus pro defensione sanctarum imaginum susceptis gloriabatur B. Theodorus Studita anno Domini 824. Cùm enim Leo Armenus Imp. Iconoclasta eum sibi resistentem flagellari juberet, ipse ilico sponte zonam solvit, positaque veste corpus nudum obtulit ad verbera. *Voluptati enim*, inquit, *mihi est corporis hujus flagellatio, atque ista demum ejus suprema depositio, quò citius nudo anima evolem ad eum quem desidero*. Acriter ergo flagellatus, post verbera exultans scripsit ad Naucratium: *An non*, ait, *diadema gestantium gloria mira illius stigmata ferre Christi, vicisse ejus passiones seu coronas?* ita Michael Studita in ejus Vita, & ex eo Baron.

Moraliter stigmata Christi in corpore suo portant, ait Hieron. qui corpus macerant & affligunt amore Christi, usque se Christi cruci & passioni configurent & conforment. Rursum ii, qui à Deo morbis & ærumnis affliguntur, ut Christo hic in cruce, post hanc vitam in gloria conformentur. Sic S. Franciscus, ut narrat Bonaventura cap. 13. Vitæ S. Francisci, ab angelo Seraphino crucifixum alis suis continente, Christi crucifixi stigmata, id est, clavos per pedes & manus vulnusque lateris instar Christi accepit, quia totus in Christi crucifixi amorem, imitationem & obsequium transire gestiebat. Erant hi clavi non è ferro, sed è carne mortua calli, instar clavorum, capite scilicet crassiore exstante, & cuspide acuta interiùs reflexa, qui tantum virum ita cruciabant, ut vix incedere posset: sicut nos torquent in incessu calli pedum è carne mortificata, quos Flandri *exteenooghen*, Galli *nids d'agache* vocant. *Excreverat*, ait S. Bonaventura, *in Francisco insuperabile amoris incendium boni Jesu in lampades ignis atque flammarum, ut Seraphicis desideriorum ardoribus ageretur, & per Seraphi stigmata sibi imprimentem cognovit se non per martyrium carnis, sed per incendium mentis totum in Christi crucifixi similitudinem transformandum*. Hæc stigmata se propriis oculis in S. Francisci corpore mortuo conspexisse testatus est Alexander IV. Pontifex, ex cujus ore id ipsum audivit S. Bonaventura.

Quinam moraliter portent stigmata Christi.

S. Franciscus habuit vera stigmata.

Facessat ergo impia Bezæ blasphemia, qui hoc loco S. Franciscum hisce stigmatibus notatum, vocat horrendum stigmaticum idolum, idque falsum & confictum. Verùm de hisce stigmatibus non loquitur hic Paulus, nec constat talia, qualia S. Franciscus habuit, in Paulo fuisse: imò illa, ejus itinera & labores valdè impedivissent. unde nec imagines Pauli antiquissimæ ea nobis exhibent. Imò Sixtus IV. in bulla quadam, quam refert Henricus Sedulius in Notis ad Vitam S. Francisci, vetuit sub pœna excommunicationis, ne quis Sanctum alium, quàm S. Franciscum pingat cum quinque stigmatibus: qui tamen nuper è S. Dominici familia ediderunt Vitam S. Catharinæ Senensis per imagines expressam, asserunt postea Pium V. concessisse, ut & S. Catharina Senensis cum iisdem pingatur, uti habent & testantur recentissimæ illæ ejus imagines. Sed nulla Pauli imago ea nobis exhibet, ut dictum est.

Paulus non habuit stigmata in manibus & pedibus.

S. Catharina Senensis etiam habuit stigmata.

Mihi absit gloriari nisi in cruce Jesu Christi,
Crux est scala beatæ ÆTERNITATIS.
O longa & fortunata ÆTERNITAS!

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

ARGVMENTVM.

Prior epistolæ pars dogmatica tractat de prædestinatione.

PRior epistolæ hujus pars dogmatica est, disputatque profundissimè usque ad cap. 4. de arcano divinæ prædestinationis, illiusque beneficium admiratur. Scilicet Primò, quòd Deus prædestinarit nos homines sibi inimicos reconciliare, idque per mortem filii sui. Secundò, quòd Gentes atheas in hac prædestinatione prætulerit Judæis Deum colentibus. Tertiò, quòd ita Deus ab æterno sua providentia res disposuerit, ut inter tot myriades hominum, qui tunc in mundo erant, & ante Christum fuerant soli Ephesii, aliique pauci fideles acceperint prædicationem & doctrinam Evangelii, fidem, remissionem peccatorum, omnemque benedictionem Christianam.

Deinde eos in fide stabilit, carpitque Philosophorum ac Poetarum, & subobrientes Ephesi Simonis Magi, ejusque asseclarum errores. nam, ut ait Chrysost. multi Philosophorum in hac urbe (Epheso) fuerunt. Dicitur & Pythagoras hinc prodiisse. Illinc est omnis schola Jonica, è qua prodiit Plato. Unde & Platonicorum errores Ephesi grassantes capit & perstringit hic Paulus, ut ex epistolæ decursu patebit.

Ephesiorum ebrietas, mores, idola, conversio.

Erat enim Ephesus Asiæ minoris metropolis, idololatriæ, & quæ ex ea sequitur, magiæ & præstigiis magicis ac erroribus dedita. Unde Ephesii conversi à Paulo, coram eo libros magicos plurimos combusserunt, ut dicitur Actor. 19. 19. Fuit quoque Ephesi celeberrimum templum Dianæ, quam πολύμαστον, id est multi mammam, vocabant. ita enim pingebatur, ut multas haberet mammas, quo significarent eam omnium bestiarum & viventium esse nutricem, ait Hieron. in prologo.

Posterior epistolæ pars ethica.

Posterior epistolæ pars ethica est, quæ à cap. 4. ad finem epistolæ cuique hominum ætati & conditioni rectè & christianè vivendi modum præscribit. Stylus profundus est & grandiloquus; quia sapientissimus sapientibus scribit contra sapientes Philosophos.

Missa est Roma è carcere per Tychicum diaconum, ut patet cap. 4. v. 1. & cap. 6. v. 20. anno Christi 59. ut ait Baronius.

Ubi & quando scripta hæc epistola.

Ubi Nota. Epistolæ, quas scripsit Apostolus è carcere, quasi conclusionem, plus eructant sapientiæ & spiritus: anhelans enim ad martyrium, ejusque desiderio æstuans illas scripsit, quasi ultimas & cycneas suas cantiones. Talis est hæc, talis ad Colossenses, talis ad Philippenses, talis denique ad Timoth. secunda. Ex hac sanè epistola, quæ inquit Hieron. subtilissima est, agnoscas Pauli fervorem, profunditatem, spiritum, indolem. Videtur enim multo plenum hic pectus ejus altissima spirare & convolvere, ut sublimitate conceptuum suorum sermo ejus assequi non possit, nedum exprimere. Hinc præ aliis epistolis hæc longas, implexas, convolutas habet sententias; abundat hyperbatis, anantapodotis, ellipsibus, aliisque quæ dixi cant. 38.

Occasio scribendæ hujus epistolæ.

Denique occasio scribendæ hujus epistolæ fuit, quòd, sicut prædixerat Ephesiis ad se Miletum evocatis Paulus Act. 20. 29. inquiens: *Ego, scio, quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi: & ex vobis ipsis exurgent viri loquentes perversa, ut abducat discipulos post se. propter quod vigilate*; ita revera acciderit; nimirum ex Judæochristianis (cùm adverterent per Evangelium suam legem & synagogam aboleri) qui erant Ephesi, & in reliqua Asia plures factos esse apostatas & hæreticos, qui Pauli hostes infensissimi, ejus & Evangelium & studia omnia evertere conabantur.

Id patet Primò, ex eo, quòd qui ex Asia erant Judæi primi fuerunt, qui Hierosolymis contra Paulum turbas concitarunt, & in ipsum manus iniecerunt, ut dicitur Act. 21. 27. Secundò, ex eo, quòd ipse Paulus ad Timotheum cum querela scribit epist. 2. cap. 1. 15. *Scis*, inquit, *hoc, quòd aversi sunt à me omnes, qui in Asia sunt* (Judæi scilicet & Judaizantes) *ex quibus est Phigellus, & Hermogenes*. Addit Metaphrastes in sermone de S. Petro & Paulo, Phigellum à S. Petro factum (quod tamen non videtur probabile) Episcopum Ecclesiæ Ephesinæ, cumque Judæos credentes à fide avertisse.

Timens ergo Paulus, ne Gentiles Asiani & Ephesini ad fidem Christi à se conversi, ab hisce lupis seducerentur, ad eos, adhuc in Christi fide constantes, hanc scribit epistolam (ad Gentes enim, non autem ad Judæos, esse scriptam patet c. 3. v. 1. & cap. 2. v. 11.) ut eos in fide & officio contineat. quod & fideliter præstiterunt.

Ephesiorum in fide constantia.

Testis est S. Ignatius, qui post quadraginta annos ad eosdem Ephesios scribens, eorum in fide constantiam, & hæreseos ac hæreticorum odium hisce verbis dilaudat: *Novi nonnullos per vos transeuntes habere perversam doctrinam peregrini & maligni spiritus, quibus negastis transitum, ad spargendam zizaniam, obturatis auribus ne reciperetis errorem, quem docent.* Et unde hoc habeant Ephesii, superiùs indicat, cùm ait: *Vos itaque estis ejusmodi à talibus instructoribus eruditi, à Paulo Christi pleno, & fidelissimo Timotheo.* Et iterum: *Honestissimum supra modum laudat* (Onesimus Episcopus vester) *vestrum decentem compositumque ordinem, quodque omnes secundùm veritatem vivatis, & quòd nullus sit inter vos hæresi locus, sed nec auditur nomen ullius, quàm solius Jesu Christi veri pastoris & magistri, & estis, ut Paulus vobis scripsit, unum corpus, & unus spiritus, propterea quòd vocati estis in una spe vocationis vestræ.*

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

BEnedicit Deum; quòd per Christum nos prædestinarit, & omni gratia cumularit, itaque instaurarit omnia quæ in cælis & quæ in terra sunt.

Secundò, v. 11. excitat Ephesios ad laudem Dei, utpote qui eos ad hanc gratiam præ aliis sorte vocaverit.

Tertiò, v. 15. agit gratias Deo ob fidem & charitatem Ephesiorum, orans ut perfectam in Christo sapientiam adipiscantur; scilicet ut penetrent magnitudinem suæ vocationis, Deique potentiam quæ eos ad Christum convertit, quaque Christum à morte suscitavit, & supra omnes angelos exaltavit, constituitque caput supra omnem Ecclesiam.

Pau-

1. PAulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, omnibus sanctis, qui sunt Ephesi, & fi-
delibus in Christo Jesu. 2. Gratia vobis, & pax a Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.
3. Benedictus Deus & Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit nos in omni benedi-
ctione spirituali in cælestibus, in Christo, 4. sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutio-
nem, ut essemus sancti & immaculati in conspectu ejus in charitate. 5. Qui prædestinavit
nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum in ipsum: secundùm propositum voluntatis suæ, 6. in lau-
dem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificavit nos in dilecto filio suo. 7. In quo habemus redemptionem per
sanguinem ejus, remissionem peccatorum secundùm divitias gratiæ ejus. 8. quæ superabundavit in nobis in
omni sapientia, & prudentia: 9. ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, secundùm bene-
placitum ejus, quod proposuit in eo, 10. in dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in
Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt, in ipso: 11. in quo etiam & nos sorte vocati sumus prædestina-
ti secundùm propositum ejus, qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ. 12. ut simus in lau-
dem gloriæ ejus nos, qui antè speravimus in Christo: 13. in quo & vos, cùm audissetis verbum veritatis,
(Evangelium salutis vestræ) in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto, 14. qui est pignus
hereditatis nostræ in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius. 15. Propterea & ego audiens fi-
dem vestram, quæ est in Domino Jesu, & dilectionem in omnes sanctos, 16. non cesso gratias agens pro vo-
bis, memoriam vestri faciens in orationibus meis: 17. ut Deus, Domini nostri Jesu Christi pater gloriæ, det
vobis spiritum sapientiæ & revelationis, in agnitione ejus: 18. illuminatos oculos cordis vestri, ut sciatis
quæ sit spes vocationis ejus, & quæ divitiæ gloriæ hereditatis ejus in sanctis, 19. & quæ sit supereminens
magnitudo virtutis ejus in nos, qui credimus secundùm operationem potentiæ virtutis ejus. 20. quam ope-
ratus est in Christo, suscitans illum à mortuis & constituens ad dexteram suam in cælestibus, 21. supra om-
nem principatum & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non so-
lum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. 22. Et omnia subiecit sub pedibus ejus: & ipsum dedit caput su-
pra omnem Ecclesiam. 23. quæ est corpus ipsius, & plenitudo ejus, qui omnia in omnibus adimpletur.

VERS. 1. Christiani sancti sunt vocatione, baptismo, & obligatione.

OMNIBUS SANCTIS] id est, omnibus Christianis, qui sancti sunt vocatione, baptismo, debito & obligatione: quia in baptismo sanctificati, vocati sunt ad sanctè vivendum, debentque in omni vita & conversatione esse sancti, ut dixi Rom. 1. 7. Unde explicans subdit.

ET FIDELIBUS IN CHRISTO JESU] Id est credentibus in Christum. Est hebraismus: Hebræum enim אמן *neeman* & nomen est significans fidelem, & participium significans credentem. Rursum, credere in Christo, & credere in Christum, idem sunt, ut dixi. Ubi Nota. Conjunctio *&*, est hic explicativa, & significat id est, uti & Galat. 6. 16. & Coloss. 2. 8.

VERS. 3.

BENEDICTUS DEUS] Dupliciter, ait Hieron. hic locus legi potest: *Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Jesu Christi: ut sit benedictus Deus, qui universorum conditor est, & hucusque distinctio: deinceps inferatur, qui est & Pater Domini nostri Jesu Christi. Vel ita, ut Deus & Pater, ad Dominum nostrum in commune referatur. Benedictus Deus ejus, qui assumptus est, hominis; & Pater ejus, qui in principio apud Deum fuit Deus Verbum. Non quo alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumpserit: sed quo unus atque idem pro varietate causarum, nunc sublimis, nunc humilis prædicetur.* Simili sensu dicit Christus Magdalenæ: *Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum; Deum meum, & Deum vestrum,* Joan. 20. 17. Et secundus hic sensus planior est, magisque fluit. Unde correctissima exemplaria inter *Deus* & *Pater*, nullam diastolesnotam, aut comma interiiciunt.

QUI BENEDIXIT NOS] id est, qui benefecit nobis, copiose cumulavit nos suis bonis & beneficiis. Dei enim dicere, non est aulicum (aulici enim aurea sæpè promittunt, sed parum reipsa præstant,) sed simplex est, sincerum & efficax: Deus enim plura facit & præstat, quàm promittat. Idem imitantur viri fideles & cordati.

Benedictio Christi multiplex & qualis.

OMNI BENEDICTIONE, id est, omni bono, beneficio & dono, non terreno, uti sunt honores, opes, forma, robur, voluptates (has enim non venit conferre nobis Christus) sed SPIRITUALI] putà fide, gratia, peccatorum remissione, justitia, amicitia Dei, virtutibus, bonis operibus, per ea nos destinando, & si in iis perseveremus, nos ad gloriam æternam eligendo, ut dicatur nobis, *Venite benedicti, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi,* ait Chrysost. hæc enim summa est & extrema benedictio. Unde addit:

IN CÆLESTIBUS] scilicet donis, putà cælesti gratia, cælesti vita, & moribus nunc, & postea cælesti gloria. Secundò, S. Hieron. *in cælestibus*, scilicet locis, inquit, & sedibus (sic enim capitur v. 20.) quas nobis Deus præparavit, & ad quas nos destinat, *in*, id est, per Christum, per Christi sanguinem & merita, non per Simonem Magum, qui se jactabat esse mediatorem, esse Dei virtutem, Actor. 8. 10.

Omnis gratia & dispositio ad justificationem est ex meritis Christi.

Hinc patet, omnem gratiam, omnemque dispositionem ad justificationem, ipsumque fidei initium non tantùm esse gratiæ Dei, sed etiam (quod malè de fide & fidei initio negarunt nonnulli) esse ex meritis Christi. Apostolus enim dicit, quòd Deus nos benedixit omni benedictione spirituali in Christo; ergo per Christum omne bonum spirituale nobis obvenit: atqui fides & gratia excitans nos ad credendum, est bonum spirituale, imò omnis boni fons & initium: ergo fides & prima gratia, ipsumque fidei initium obvenit nobis per merita Christi. ita August. de Prædest. Sanctorum c. 19.

Nota, *benedictionem* non tantùm beneficientiam, bonum & donum significare, sed largitatem, copiam & abundantiam bonorum & donorum, ut dixi 2. Corinth. 9. 6.

Rursum, pro *in cælestibus*, græcè est, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, *in supercælestibus*: quod aliqui ad Deum referunt, q. d. Deus existens in supercælestibus id est, in cælo quod est super omnes cælos, imo existens super cælum empyreum in spatiis illis vacuis, quæ supra cælum & mundum sunt, benedixit nos. Secundò & meliùs, ut dixi, refertur ad *nos*, q. d. Deus nos in cælestibus donis, vel locis benedixit, ut scilicet per cælestia gratiæ dona perveniamus ad cælestia gloriæ loca.

Nota Tertiò. Pro *in Christo*, Erasm. & Vatablus legunt in Græco, χριστῷ, *Christo* q. d. ait Vatablus, Deus benedixit nos omni dono supernaturali, ut tandem locum habeamus in cælo cum Christo. Sed hæc lectio, ut dura & obscura est, ita est & falsa. Unde Chrysost. Theophyl. Ambros. Hieron. & passim alii legunt, ἐν χριστῷ, *in Christo*. Hinc rursum videas Græca exemplaria novi testamenti, magis dubia, varia & corrupta esse quàm Latina.

VERS. 4.

SICUT ELEGIT NOS IN IPSO] q. d. Deus actu benedixit, id est benefecit, nobis donando suas gratias & dona: sicut ab æterno ad ea nos prædestinavit, & elegit in ipso, id est per ipsum, scilicet Christum & Christi merita prævisa.

An electio & prædestinatio nostra sit facta independenter à meritis Christi.

Ex hoc capite insignes & graves Theologi contendunt singulos electos ad gloriam ex solo beneplacito Dei ad eam electos esse: ita ut ab æterno Deus ante prævisa merita non tantùm propria, sed & ipsius Christi, singulos, qui salvabuntur, ad gloriam & salutem hanc efficaciter elegerit. Deinde decreverit illos Christo nascituro repræsentare, ut Christus pro iis passionem suam & merita offerret. Tertiò, Christo jam incarnato Deus illi proposuerit singulos à se ab æterno electos, ut pro iis merita sua Christus offerret quibus eis gratiam ac omnia salutis media impetraret; & mox Christum Patri obedientem pro iis merita sua obtulisse dicunt.

Indè

Inde Quartò, singulos ex Christi meritis accepisse gratiam à Christo petitam & impetratam, cui ipsi electi cooperantes per propria merita reptu gloriam sint adepti: hunc enim providentiæ ordinem censet esse optimum, & probatur maximè ex v. 11. ubi sic ait; *In quo etiam & nos sorte vocati sumus, & prædestinati secundùm propositum ejus, qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ.* Ecce, inquiunt, *in quo*, scilicet Christo, *vocati sumus*: quia vocatio & gratia actualis est ex meritis Christi: sed *prædestinati sumus secundùm propositum & consilium voluntatis Dei*. Ecce solum Dei propositum ponit causam prædestinationis nostræ, non ergo illa facta est ex meritis Christi.

Electio Christi facta ex solo Dei beneplacito, electio verò hominum ex meritis Christi.

Verùm omissa quæstione de meritis proprijs, quæ alii non pauci graves Theologi censent esse prævisa, & causam electionis singulorum ad gloriam, de qua re alibi dicendum est; quod ad præsentem locum & quæstionem de Christi meritis attinet, verius videtur id quod alii illustres Theologi docent, nimirum Christi solius prædestinationem, electionem & incarnationem factam esse sine ullius, etiam ipsius Christi merito, ex solo Dei beneplacito, ut docet D. August. de Prædest. Sanctorum cap. 15. ceterorum verò hominum prædestinationem, & quatenus est prædestinatio, sive prædilectio, omnibus communis, & quatenus electio est unius præ aliis, sive aliis neglectis, esse ex meritis Christi, ob quæ placuit Deo prædestinare eos, & eligere tam ad gloriam, quàm ad gratiam: hoc enim exigunt merita, honor & dignitas Christi, ut scilicet electorum omnium & prædestinatorum primus sit, per quem eligantur ceteri omnes & prædestinentur.

Probatur Primò,

Probatur hæc sententia Primò, quia v. 3. dixit Apostolus, *benedixit nos in omni benedictione spirituali in Christo*, id est, per Christum: atqui magna, imò maxima, benedictio spiritalis est hæc prædestinatio & electio efficax ad gloriam: quam enim majorem benedictionem à Deo desiderare possim, quàm ut sim electus ad beatitudinem, ac consequenter, certissimò hac beatitudine donandus? ergo hæc prædestinatio & electio per Christum & Christi merita facta est nobisque obtigit.

Secundò.

Secundò, si electio cujusque ad gloriam non est ex meritis Christi: ergo nec prædestinatio gratiæ & mediorum ad eam assequendam erit ex meritis Christi: hoc autem est falsum; ergo & antecedens, ex quo id sequitur. Sequela majoris probatur: efficax intentio finis necessariò imperat & elicit electionem mediorum ad finem necessariorum: atqui hic finis est gloria, media necessaria ad eam sunt gratia, adoptio, & merita: ergo si Deus ante prævisa Christi merita efficaciter nos intendit glorificare; efficaciter etiam intendit nos in filios adoptare, gratiam & merita dare, quibus gloriam nobis prædestinatam assequeremur. Sicut qui intendit ire Romam, hoc ipso tacitè & in confuso intendit transire Alpes, quia Alpium transitus est via & medium necessarium, ut finem, id est Romam, attingas; pari enim modo gratia, justificatio & merita, sunt media necessaria & connaturalia ad finem, id est, gloriam assequendam: incarnatio autem & merita Christi ad hunc finem, id est ad gloriam nostram; non sunt medium necessarium & connaturale, sed arbitrarium ex Dei libera voluntate, qui hoc medium elegit & instituit, cum alia multa eligere & instituere potuisset. Ergo hoc ipso, quo Deus intendit nos glorificare, intendit & nobis gratiam & justitiam, quasi medium per se ad glorificationem necessarium, dare: non autem hoc ipso intendit dare nobis gratiam & justitiam per merita Christi, qui ea nondum instituit & elegit. ergo si ante merita Christi nos prædestinavit ad gloriam, etiam ante merita Christi prædestinavit gratiam, justitiam & adoptionem. Minor probatur hic vers. 5. *Prædestinavit*, inquit, *nos in adoptionem filiorum per Jesum Christum*: ergo non tantùm adoptio nostra, sed & prædestinatio adoptionis facta est per Christum, quia quando Deus nos elegit ad gloriam, hoc ipso prædestinavit & statuit nos sibi in filios adoptare. Rursum, hic ait, *Elegit nos in ipso*, scilicet Christo: ergo non tantùm executio electionis, sed & ipsa electio nostra per Christum facta est.

Prima objectio contradicta solvitur.

Dices, Elegit nos in Christo, non qua Christus homo est, sed qua Deus, & Verbum, ac Sapientia Patris.

Contra: Omnibus penè versibus vocat eum *Jesum Christum*: Jesus autem nomen est, non Verbi qua Deus est, sed qua incarnatum, ait S. August. est enim nomen huic homini, Christo scilicet, in circumcisione impositum; ergo loquitur de Christo ut homine, non ut Deo. Secundò; v. 7. ait, *In quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum*: ergo clarum est; eum loqui de Christo homine, qui suum pro nobis sanguinem effudit. Tertiò, v. 10. docet quòd Deus proposuerit omnia instaurare in Christo, scilicet lapsum hominem restaurando (per hominem enim angelos & omnia restauravit) hoc autem factum est per Christum hominem: ut homo enim, mediator fuit & redemptor omnium. Quæ omnia rursum magis confirmant sententiam, quam hic probare conamur: si enim Deus proposuit instaurare nos in Christo, ergo etiam prædestinavit & elegit nos in Christo: ipsa enim prædestinatio & electio Dei, est ipsum Dei propositum instaurandi nos.

Secundæ objectioni respondetur

Dices Secundò, *Elegit nos in ipso*, id est, ad habendam fidem in ipso, vel ut nos ipsi, id est Christo, & Christi Ecclesiæ incorporaret.

Contra: Nihil dicit Apostolus de fide, nec de incorporatione: unde ergo illa hic accersis & supples, cùm verba Apostoli per se & nudè sumpta plana sint? Secundò, *in Christo*, idem esse, quòd per Christum & Christi merita, docet Ambros. Chrysost. Photius, & alii passim, imò ita se explicat Apostolus v. 5. 7. 10.

Probatur Tertiò, nostram prædestinationem esse ex meritis Christi.

Probatur Tertiò, ex cap. 3. v. 11. ubi Apostolus ait *præfinitionem sæculorum* (id est prædestinationem, qua quos voluit quolibet sæculo prædestinavit & prædefinivit salvare) factam esse per Christum, id est, per Christi merita prævisa.

Ad argumentum petitum ex vers. 11. Resp. illud *in quo* scilicet Christo, non tantùm referri ad *vocati sumus*, sed etiam ad *prædestinati*, quod sequitur. q. d. Per Christum vocati sumus in tempore, sicut ab æterno per Christum ad hanc vocationem prædestinati sumus ex consilio & beneplacito Dei: id enim clarè dixit v. 3. 4. & sequent. cùm enim toties nomen Christi hic repetiisset Apostolus, noluit hoc v. 11. semel positum iterare. Adde, non loqui Apostolum hic de electione & prædestinatione immediata ad gloriam (quam satis constat factam ex meritis Christi) sed ad gratiam. Unde ait, *Sicut elegit nos ut essemus sancti*, id est, elegit nos ad gratiam, justitiam & sanctitatem. Id magis patebit v. 5. vide can. 13.

ANTE MUNDI CONSTITUTIONEM] πρὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου, id est, ut Hieron. *ante jacta mundi fundamenta*. Hoc addit contra Platonicos dicentes Deum creasse omnia non ex nihilo, sed ex materia sibi coæterna & increata.

UT ESSEMUS SANCTI] q. d. Elegit nos, non ut ventri & veneri serviamus, uti serviunt Epicurei, sed *ut essemus sancti*, id est puri, casti, immaculati.

Platonicorum & Origenis error de creatione animarum ante corpora.

Perstringit hic Primò, Platonicos, quos secutus Origenes docuit animas ante corpora extitisse, & vixisse in cælo inter angelos, illasque electas à Deo, quæ ibidem sanctè vixerant, ut in sancta corpora in terram mitterentur, ibique fierent magistræ animarum peccatricium, quæ è cælis in corpora sibi similia dejectæ sunt, uti refert hic S. Hieron. Contrà ait Apostolus nos electos, non quia sancti eramus, sed *ut essemus sancti*.

Error Semipelagianorum de gratia refutatur.

Secundò, perstringit errorem Semipelagianorum, qui docuerunt Deum illos elegisse ad fidem & gratiam, quos prævidebat eam desideraturos, acceptaturos, ea benè usuros, itaque sanctificandos. Contra quos docet Apostolus Deum nos elegisse non ex prævisa sanctitate ulluque gratiæ, sed *ut essemus sancti*, ut gratia benè uteremur, & sanctificaremur. Unde & v. 11. ait nos prædestinatos secundùm beneplacitum, non nostrum sed Dei nosque à Deo non ex præscientia futuræ bonitatis, sed sorte vocatos esse.

Prima vocatio, & Dei electio non pendet ab hominis dispositione.

Rursum Tertiò, Chrysost. & Theophyl. sic exponunt. q. d. Elegit nos Deus ob virtutem nostram, ut permaneamus sancti: Non enim, inquiunt, eligitur unus præ altero, nisi qui melior est. Sed Respondeo, hoc verum esse apud homines; hi enim meliores eligunt ad officia & dignitates (ac utinam semper;) non tamen apud Deum: Dei enim electio à gratia, & mero ejus beneplacito pendet, eligitque Deus hominem, non quia est melior, sed ut fiat bonus & melior. Secundò, non ait Apostolus, ut permaneremus, sed *ut essemus sancti*: loquitur ergo de prima gratia, eamque docet purè & gratis dari à Deo.

Momus quis?

ET IMMACULATI] Græcè ἀμώμους, id est inculpati, *irreprehensibiles*; μῶμος enim græcè reprehensionem significat. Inde μῶμος deus est, inquit Hesiodus, nocte matre

&somno

& somno patre progenitis, qui nihil operis edit, sed aliorum deorum opera curiosè contemplatur, & si quid in iis viderit omissum, ut perperam factum, id summa cum libertate carpit. Unde opus perfectum dicitur, in quo Momus nihil habet quod redarguat, & irreprehensibile vel judice Momo: sic hic dicitur, *Vt essemus sancti & immaculati in conspectu ejus*. q. d. Ut essemus omnino sancti & puri, ut, non homo aut momus, sed Deus ipse, cujus sincerissimum & exactissimum est judicium, quique omnia dicta, facta, imò & cogitata, cordisque fundum penetrat, nullam in nobis graviorem maculam, nævum aut culpam cernat, quam arguat.

Tria corollaria ex superiore doctrina.

Hinc patet Primò, in homine justo & sancto peccata non tegi per justitiam Christi illi imputatam, sed omnino tolli, ita ut Deus ea videre & carpere non possit. Secundò, concupiscentiam in homine justo non esse peccatum, quod Deus culpare possit. Tertiò, ita sanctè, integrè ac perfectè nos omnia nostra opera facere debere, quasi memores in conspectu Dei nos ea facere, ut Deus eorum inspector nihil in eis inveniat quod judicet & damnet.

Quadruplex horum verborum expositio.

IN CHARITATE] Adamus refert ad *elegit*. q. d. *Elegit nos in charitate*, id est, per charitatem, quia scilicet dilexit nos. Secundò, Chrysost. & Theophyl. referunt ad sequentia, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς *in charitate*, id est, per charitatem; qua nos amavit, *prædestinavit nos*. Unde & Syrus vertit, *per charitatem præsignavit nos sibi*. Tertiò, planiùs & faciliùs refertur ad proximè præcedentia. q. d. Elegit nos Deus ut in sanctitate sine macula & culpa serviamus illi, non ex timore pœnæ, sed ex charitate, & liberali amore, *Vt amor Dei*, inquit Ambros. *sanctam faciat nostram conversationem*. Sic & Anselmus.

VERS. 5. QUI PRÆDESTINAVIT NOS IN ADOPTIONEM FILIORUM PER JESUM CHRISTUM IN IPSUM] Nota, Idem est, *elegit nos ut essemus sancti*, & *prædestinavit nos in adoptionem filiorum*: nam Sancti sunt filij Dei adoptivi; Apostolus tamen idem repetit & inculcat, tum quia plenus erat recordatione suavissima tantæ dilectionis & electionis Dei, tum quia hæc electio & prædestinatio Dei licet una sit, multa tamen involuit: quia per illam Deus elegit & prædestinavit nos ad sanctitatem, ad suam amicitiam, ad suam filiationem, ad suam hereditatem: nam formaliter aliud est esse sanctum, aliud esse Dei amicum, aliud esse filium Dei; potuissetque Deus nos eligere ad sanctitatem, & tamen nolle nos adoptare sibi in filios, imò nolle nos evehere ad suam amicitiam. Quis enim est homo quantumvis sanctus, qui sibi deberi putet ut Deus secum amicitiam ineat, aut faveat, & quasi amicus cum amico agat & conversetur? Dei ergo clementiæ, gratiæ & liberalitatis fuit, quòd per gratiam & charitatem simul & sanctos, & amicos, & filios nos efficere voluerit, quoque hæc tria charitati indivulsè annexuerit, scilicet justitiam, sive sanctitatem, amicitiam & filiationem Dei.

Prædestinatio Dei licet una, multa involuit.

Charitati annexuit Deus, Primò, justitiā Secundò, amicitiam; Tertiò filiationem Dei.

Definitio prædestinationis ex Augustino.

QUI PRÆDESTINAVIT] Nota ex S. August. de Prædest. Sanctorum cap 10. *prædestinatio est gratiæ per Deum præparatio*, qua scilicet creatura rationalis instruitur, dirigitur & ordinatur ut perveniat ad vitam & hereditatem æternam: est enim hæc prædestinatio liberale Dei decretum, quo ab æterno decrevit Deus & angelos & homines per casum Adami lapsos ad se vocare, & sine ullis meritis proprijs sanctificare, sibique in filios & heredes adoptare, id est decrevit eos vocare & adducere ad fidem, gratiam, sanctitatem, omnemque perfectionem, & tandem ad gloriam & hereditatem æternam.

Duplex prædestinatio completa & incompleta seu inchoata.

Estque duplex hæc prædestinatio. Alia completa Sanctorum & Beatorum, tota scilicet illa series providentiæ Dei, gratiarum & mediorum omnium, ex quibus effectum & consecutum est, ut prædestinati à Deo vocarentur, vocati justificarentur, justificati in justitia liberè perseverarent, perseverantes vitam finirent, itaque bearentur & glorificarentur. De hac loquitur sæpè S. August.

Altera prædestinatio est non completa, sed inchoata, scilicet ex parte Dei, qua Christianos omnes Deus prædestinat ad gratiam christianismi, in qua si perseverare velint, Christique gratia uti, eique in finem usque cooperari, complebunt suam prædestinationem, & beatitudinem, ad quam creati & prædestinati sunt, assequentur.

De hac secunda loquitur hic Apostolus: idque Primò, colligitur ex eo, quod totam hanc epistolam inscribit Ephesiis, non electis ad gloriam certoque beandis, sed *sanctis* A *& fidelibus in Christo Jesu*, ut ipse ait v. 1. Omnes ergo Ephesios Christianos vocat prædestinatos, inter quos quis asserat neminem fuisse reprobum, aut postea damnatum? quis asserat Apostolum voluisse omnes Ephesios fideles certos reddere de sua perseverantia, de sua salute & gloria, eamque omnibus revelare & propalare?

Secundò, ex eo quòd de ipsis dicit v. 5. *Qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum*, &c. *in qua gratificavit nos in dilecto filio suo*. & vers. 4. *Sicut elegit nos in ipso, ut essemus sancti & immaculati, in conspectu ejus in charitate*. Ubi clarè vides eum loqui electis, non ad gloriam, sed ad gratiam & sanctitatem, per quam adoptamur in filios Dei.

Tertiò, ex eo quòd cap. 4. v. 3. & sequent. prædestinatos non securos, non certos esse velit, sed vigiles & solicitos, utpotè quorum incerta & dubia sit salus, & in quorum arbitrio sit virtus & vitium, perseverare & cadere, salvari & damnari: uti pulchrè docet S. Chrysost. hic homil. 2. in morali. Vide can. 13.

Adferuntur causæ sex prædestinationis.

Nota hic notari omnes causas prædestinationis; Primò, efficientem, cùm ait: *qui*, scilicet Deus, *prædestinavit*; Secundò, meritoriam, *per Christum*; Tertiò materialem, B *nos*; Quartò, exemplarem, *in ipsum*, Christum scilicet, ut Christo quasi capiti & exemplari conformemur, hic per Dei cognitionem, amorem & gratiam; in futuro, per gloriam. ita Anselm. Ambros. D. Thomas, & doctè August. de Prædestinat. sanctor. cap. 15. Posset Secundò, sic accipi, *in ipsum*, id est, in gloriam Christi. q. d. Christi gloria finis est nostræ prædestinationis. Tertiò, Erasmus & Adamus, *in ipsum*, id est in se. q. d. Ut Deus nos duceret in seipsum, & faceret nos unum cum seipso: sed hoc durius culum est, nec enim filii sunt unum cum patre, sed patri conjuncti sunt, non per identitatem naturæ, aut personæ, sed per filiationem vel adoptionem, ut præcessit. Quintò, notat causam formalem, cùm ait, *Secundum propositum voluntatis suæ*: hæc enim prædestinatio non est aliud, quàm propositum, sive decretum liberale voluntatis Dei. Sextò, finalem, cùm ait. *in laudem gloriæ gratiæ suæ*, id est, ut laudetur gloria, splendor, &, ut, Ambros. legit, claritas gratiæ Dei vel gloriosa gratia Dei, qua nimirum mirabilior Deus apparuit in redimendo homine, quàm in creando. Septimo, effectus sunt, redemptio, peccatorum remissio, & quòd *gratificavit*, id est, gratos & charos sibi reddidit, C gratia, amicitia, charitate sua nos donando.

Effectus prædestinationis.

SECUNDUM PROPOSITUM (S. Hieron. vertit, *secundum placitum*) VOLUNTATIS SUÆ] græcè enim est εὐδοκία, quo nomine Septuag. Hebræum רצון *ratson* vertunt & explicant, novis rebus nova verba fingentes, inquit Hieron. additque *εὐδοκία componitur ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ τοῦ δοκεῖν, id est, à bono & à placito, quod nos dicere possumus beneplacitum; quia non statim omne quod placuit & beneplacere potest: sed tunc tantum εὐδοκία, id est beneplacitum, dicitur, ubi quod placuit rectè placitum comprobatur*. ita Hieron.

Propositum beneplacitū & consiliū Dei idem sunt.

Ubi Nota. *Propositum*, quod propriè v. 11. Apostolus vocat πρόθεσιν. v. 9. vocat εὐδοκίαν, hoc est *beneplacitum*, & v. 11. rursum vocat βουλήν, id est *consilium* voluntatis divinæ: idem ergo sunt *propositum, beneplacitum & consilium Dei*. liberale scilicet Dei decretum, quo prædestinavit, id est statuit & proposuit, nos vocare ad fidem & sanctitatem christianismi per Christum; quod non solis electis, sed omnibus Christianis competit.

VERS. 6. IN QUA (gratia) GRATIFICAVIT NOS IN DILECTO FILIO SUO] Græcum ἐχαρίτωσεν, Calvinus vertit *gratiosos* vel acceptos *habuit*. Hinc enim stabilire D nititur suam justitiam imputativam, q. d. Apostolus: Nos reipsa in nobis sumus peccatores, ideoque Deo odibiles, sed in Christo, id est, cooperti justitia Christi nobis imputata, gratiosi & amabiles simus in oculis Dei.

Refutatur Calvini justitia imputativa.

Verùm Respondeo, ἐχαρίτωσεν non significat *gratiosos habuit*, ut vult Calvinus, sed *gratiosos fecit*, &, ut Noster vertit, *gratificavit*, scilicet gratiam suam nobis communicando & infundendo. Ita Chrysost. *Gratiosos*, inquit, *nos reddidit, hoc est, non solum peccatis liberavit, sed & dilectos effecit. Sicut enim si quis scabiosum quemdam peste, morbo, senio, paupertate pariter ac fame corruptum nactus, formosum mox adolescentem reddat, qui quosvis venustate superet, vehementem splendorem ex genis emittat, ipsosq; fulgura oculorum repercussionibus obscuret, quem deinde & in ipso ætatis flore constituat, atque insuper & purpura & omnigeno mundo vestiat atque exornet;*

non

non aliter animam noſtram Deus & elaboratam, & pulchram, & deſiderabilem ac dilectam reddit.

In dilecto filio suo] q. d. Gratiam hanc adepti ſumus non meritis noſtris, ſed per merita dilecti filii Dei, vel per amorem, quo Pater Filium diligit, cui nos fratres eſſe voluit, cuique pro nobis, noſtraque gratia & adoptione ad hanc ſuam fraternitatem roganti & oranti Pater omnia conceſſit & indulſit.

Chriſtus dilectus quemadmodum filius unicornium. Chriſtus gratia, & crux Chriſti cornu unicornis ſimilis in ſex analogiis.

Nota Græcè non eſt *filio ſuo*, ſed tantùm ἐν τῷ ἠγαπημένῳ in dilecto, ſcilicet abſolutè in omnibus, ac præ omnibus, ſine quo nemo ceterorum diligitur, quique cauſa eſt cur ceteri omnes diligantur. ita Hieron. Sic Chriſtus pſal. 28. 6. quo fortè alludit hic Apoſtolus, vocatur *dilectus quemadmodum filius unicornium*: quia ſicut hinnuli vel pulli unicornium valdè amabiles ſunt & gratioſi, ita & Chriſtus. Secundò, quia Chriſtus quaſi monoceros potentiſſimus ſolo B. Virginis ſinu captus eſt, ut dixi Numer. 23. 22. ibi enim de eo dicitur, *Cujus fortitudo ſimilis eſt rhinocerotis*, vel *monocerotis*: Hebræum enim ראם *reem* & rhinocerotem, & monocerotem ſive unicornem ſignificat. Tertiò, quia unicornis cornu habet bifurcum inſtar crucis, ait Juſtinus Martyr, eſtque medicum & validum: talis eſt & crux Chriſti. Quartò, unicornis tactu ſui cornu aquas purgat à veneno ſerpentum: ſic Chriſtus tactu Jordanis aquas baptiſmi, peccati purgatrices & expiatrices effecit. Quintò, quia Chriſtus quaſi unicornis, cornu, id eſt fortitudinem omnem ſuam, habet in capite, id eſt divinitate, inque communione & unione cum Deo. Sextò, ſicut dejectis cedris per tonitru, apparent & exiliunt hinnuli unicornium, quod ad litteram ſignificat Pſaltes citato pſal. 28. 6. ita allegoricè Chriſtus mundo apparuit poſt dejectas cedros, id eſt, ſuperbiam, impietatem, idololatriam per vim tonitrui Evangelii, tuncque patuit ejus ſpecies, decor & gratia. Ipſe ergo eſt dilectus Patris, dilectus noſter, amor noſter, deſiderium, gaudium, exultatio, quies, ſaties, ſalus animæ noſtræ, ut cum ſponſa in Canticis dicamus, *Dilectus meus ſimilis eſt capreæ hinnuloq; cervorum. Dilectus meus mihi, & ego illi, qui paſcitur inter lilia, donec aſpiret dies, & inclinentur umbræ.*

Vers. 7. In quo habemus redemptionem] non tam activam (hanc enim non habemus nos, ſed Chriſtus) quàm paſſivam, qua ſcilicet Chriſti ſanguine quaſi pretio redempti ſumus à ſervitute peccati, mortis & inferni. Unde per epexegeſin explicans ſubdit:

Remissionem peccatorum] Hæc ergo redemptio eſt remiſſio peccatorum, & juſtificatio noſtra.

Vers. 8. Qua (ſcilicet gratia) superabundavit in nobis (abundè in nos à Deo effuſa eſt) in, id eſt cum, omni sapientia et prudentia] q. d. Non per ſcholas Philoſophorum, ſed per gratiam chriſtianiſmi, veram ſapientiam & prudentiam adepti ſumus.

Quid ſit ſcientia ſanctorum

Nota. Prudentiam Chriſtianam & veram intelligit eam, quæ nos docet rectè, piè & chriſtianè vivere, quæque mores noſtros Chriſto, Chriſtique legi & ſpiritui conformat, ut vitam beatam aſſequamur, quam Sapiens vocat *ſcientiam ſanctorum*, & angelus ad Zachariam *prudentiam juſtorum* Lucæ 1. v. 17. Pari modo *ſapientiam* intelligit Chriſtianam, quæ ſumma eſt, fidem ſcilicet Dei trini & unius, aliorumque divinorum myſteriorum, quibus juſtificari & ſalvari debemus: maximè autem intelligit fidem Chriſti redemptoris. Unde explicans ſubdit, *Ut notum faceret ſacramentum quod propoſuit, inſtaurare omnia in Chriſto.* Hoc etiam Græca clariùs hic, & magis connexè ſignificant: ſic enim habent, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει γνωρίσας ἡμῖν, &c. *quam* (ſcilicet gratiam) *abundè effudit in nos cum omni ſapientia & prudentia* (vel, ut Vatablus vertit, *de qua ubertim nobis effudit omnem ſapientiam & prudentiam*) *patefaciens nobis*, &c. ἐπερίσσευσεν enim non paſſivè hic capitur, ut ſignificet abundavit, ſed activè, ut ſignificet abundè effudit, ut notat Chryſoſt. & Theophyl. Et patet, quia alioqui γνωρίσας, quod ſequitur, non habebit ſuppoſitum, niſi ſcilicet idem ſubintelligas quod ſubintelligitur in verbo ἐπερίσσευσεν, ſi activè capiatur, abundare fecit, ſcilicet Deus, patefaciens nobis, myſterium, &c.

Nota. Gratiæ copiam ſignificat per *divitias*, & per *ſuperabundavit*.

Vers. 9. Ut notum faceret] Noſter legit γνωρίσαι, jam legunt γνωρίσας, id eſt, ut Hieron *notum faciens*; vel potiùs, *cùm notum feciſſet*: eſt enim aoriſtus participii.

Sacramentum voluntatis suæ] ſacram & arcanam voluntatem ſuam. *Sacramentum* enim hic idem eſt, quod arcanum vel myſterium, altum ſcilicet & ſecretum Dei conſilium & decretum de vocandis Gentibus æquè ac Judæis ad ſalutem per Chriſtum: hoc enim hactenus incognitum fuerat mundo, putabantque Judæi hanc ſalutem & benedictionem Abrahæ ad ſe ſolos pertinere: jam verò notum fecit Deus illam etiam ad Gentes extendi.

Vocatio Gentium æquè ac Judæorū ſacramentū voluntatis divinæ.

Quod (ſcilicet ſacramentum) proposuit (ſtatuit, decrevit exequi, ſupple, & implere) in eo] dilecto ſcilicet filio ſuo, ut dixit verſ. 6. eò enim omnia hæc referuntur, ut patet ex initio verſ. 7. q. d. Non per Simonem Magum, ut ipſe jactat, non per Platonem, non per Pythagoram, alioſque Philoſophos, qui veram ſapientiam & viam ad beatam vitam ſe docere profitentur & falsò jactant: ſed per dilectum filium ſuum verum mediatorem, & unicum redemptorem noſtrum ſuam voluntatem de redimendis Judæis & Gentibus, Deus implere decrevit.

Nota. ἐν αὐτῷ, per ſpiritum lenem ſignificat, *in ipſo*: ſed per ſpiritum aſperum ʽ uti jam legunt, ἐν αὑτῷ, ſignificat, *in ſeipſo*. q. d. In ſeipſo propoſuerat & decreverat hoc ſacramentum Deus. ita Vatablus. Vel, ut Syrus, hoc arcanum propoſuerat Deus exequi in ſeipſo, id eſt, per ſeipſum. Sed prior Interpretis noſtri ſenſus magis eſt è mente & ſpiritu Pauli, qui hic præſertim nihil niſi Chriſtum ſpirat, magiſque verſui 6. & 7. connexus eſt. ita Theophyl. & paſſim alij.

S. Hieron. hic diſtinguit prædeſtinationem & propoſitum, quòd prædeſtinatio ſit rei, quam multò antè, quàm fiat, in animo facere deſtinamus: propoſitum verò ſit rei vicinæ, ut penè cognitionem & propoſitum ſequatur effectus. Hoc verum eſt apud homines, quorum brevis eſt vita, ac conſequenter propoſita arcta & brevia. Hinc vulgò prædeſtinationem Deo, propoſitum hominibus tribuimus, ut Deus prædeſtinet, homo proponat. in Deo verò idem eſt propoſitum, & prædeſtinatio. omne enim decretum Dei, omneque propoſitum, æternum eſt, & ab æterno. hoc ergo propoſitum ab æterno parturiit Deus, inquit Chryſoſt. ac conſequenter nos noſtramque adoptionem parturiit ab omni æternitate clementiſſimus & optimus pater.

In Deo idē eſt propoſitum & prædeſtinatio.

In dispensatione plenitudinis temporum] q. d. Cùm diſpenſata, id eſt conſtituta, diſtributa & ordinata ab eo tempora, eſſent evoluta & impleta; ut ſit hypallage: *in diſpenſatione plenitudinis*, id eſt, in plenitudine diſpenſationis, id eſt diſtributionis, temporum, ita Anſelm. & D. Thom. Secundò, & meliùs q. d. Cùm diſpenſata, id eſt erogata, exſpenſa, evoluta eſſet plenitudo temporum, id eſt plenum & omne illud tempus, quod ex Dei ordinatione præcurrere debebat Chriſtum. ſic Chriſtum dixit miſſum in plenitudine temporis. id eſt, impleto tempore, quod Pater ab æterno incarnationi ejus præfinierat, Galat. 4. 4. Vers. 10.

Instaurare omnia in Christo] Græca, ἀνακεφαλαιώσασθαι, id eſt *recapitulare*, ut legit S. Hieron. q. d. Propoſuit Deus omnes homines & angelos, cùm inter ſe admodum eſſent diſiuncti, imò inimici, unire, & ad unum caput Chriſtum revocare & coniungere: Chriſtum enim dedit caput ſuper omnem Eccleſiam, ut ait v. 22. Et hinc c. 2. v. 19. infert, *Ergo jam non eſtis hoſpites & advenæ, ſed eſtis cives ſanctorum & domeſtici Dei.* q. d. Chriſtus nos revocavit ad ſocietatem angelorum, ut eorum ſimus fratres, & cives cæleſtes in eadem Dei domo, id eſt Eccleſia, ſub eodem duce & capite, qui eſt ipſemet Chriſtus. Hic ſenſus genuinus eſt. ita Chryſoſt. Theophyl. Anſelm. imò & S. Auguſt. Enchiridii 62. qui legit & explicat noſtrum *inſtaurare*: *In Chriſto*, inquit, *inſtaurantur quæ in cælis ſunt, cùm id quod inde in angelis lapſum eſt, ex hominibus redditur. Inſtaurantur autem quæ in terris ſunt, cùm ipſi homines, qui prædeſtinati ſunt ad æternam vitam, à corruptionis vetuſtate renovantur.* Inſtaurat ergo Chriſtus ea quæ in cælis ſunt, cùm ſedes gloriæ dæmonum lapſu vacuas, & numerum angelorum hoc eodem lapſu imminutum, per homines reſtaurat & implet, cùm, ut ait S. Gregorius lib. 31. Moral. c. 35. *Illuc humiliati homines redeunt, unde apoſtatæ angeli ſuperbiendo ceciderunt*; ſicque homines & angelos ad unam do-

Quæ nam anacephalæoſis Chriſti. Prima expoſitio

Chriſtus ruinas dæmonum hominum redemptione inſtauravit

mum, scilicet Ecclesiam, & ad unum caput revocat. Dissociata enim & divisa per Adæ peccatum erat hæc Ecclesiæ domus, & uno pariete, angelorum scilicet societate, integro & perfecto, inquit Chrysost. paries alter corruerat, nos scilicet homines ab Ecclesia & societate angelorum collapsi eramus in societatem jugumque dæmonis: Christus ergo hunc domus parietem, id est nos homines, Ecclesiæ restituit, sicque totam domum, scilicet Ecclesiam angelorum & hominum restauravit, ut jam una ex utrisque integra (uti ante lapsum Adæ fuerat) & perfecta sit domus, sibi, quasi capiti, & lapidi angulari devincta, astricta & unita: hoc enim significat Græcum, ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est recapitulare. *Tanto itaque dono, tanto honore*, ait Chrysost. *tanta benignitate cum nos dignatus sit Deus, ne dedecoremus benefactorem, ne tantam gratiam inanem reddamus; vitam angelicam, angelicam planè, pro ac supplico, virtutem & conversationem ostendamus.*

Ecclesiæ paries alter in angelis collapsus.

Secundò, ἀνακεφαλαίωσιν, id est *recapitulationem*, ait Hieron. vocant oratores, cùm in epilogo ea, quæ tota oratione sparsim ac fusè dicta sunt, summatim repetuntur, & simul judici in memoriam revocantur. Hebræi quoque summam rei vocant caput rei, ut patet Num. 1. v. 2. & sic de Christo dicitur Hebr. 10. 7. *In capite* (id est summa) *libri* (S. Script.) *scriptum est de me*. Sic ergo Christus fuit caput & recapitulatio omnium operum Dei visibilium & invisibilium: omnia enim Christi adventum præsignarunt, vel ad eum directa sunt & diriguntur, omnesque eorum dotes, gratias, perfectiones unus in se complectitur Christus; ut, si Christum intuearis, non sit quod scruteris & recorderis alicujus veterum patrum, aut gestorum, aut alicujus operis Dei: omnia enim tibi exhibet Christus. q. d. Quæcumque olim gesta sunt in cælo & in terra, quæcumque in eis sunt vel fuerunt (in Græco enim non est, *Sunt*, sed tantùm, *quæ in cælis & quæ in terra*, supple, sunt vel fuerunt) quidquid in Mose, Josue, Abrahamo, Davide, omnibusque veteribus historijs, regibus, Prophetis, Patriarchis excellens est & laude dignum, quidquid gratiæ, quidquid virtutis, quidquid præclarè dictum, quidquid heroicè gestum; si quid in lege est memorabile, si quid in templo Salomonis speciosum, si quid in sacrificiis Deo gratum; imò si quid inter cælestes spiritus est sanctum, gloriosum, illustre; id multò excellentiori ratione, breviorique compendio habemus in Christo. ita Hieron. Chrysost. & Theophyl. *Christus enim*, inquit Theophyl. *est verbum consummans & abbrevians in justitia*. Hic sensus sublimis est, & bene respondet cum Græco ἀνακεφαλαιώσασθαι, & cum spiritui, sensui & amori D. Pauli in Christum.

Secunda.

Christus fuit caput & recapitulatio omnium operum Dei visibilium & invisibilium.

Tertiò, Irænus li. 3. c. 18. docet in Christo omnia esse recapitulata: quia in natura humana omnes res, & rerum species ac gradus quasi in summa continentur. Unde homo dicitur microcosmus, ac consequenter cùm Verbum divinum humanam naturam assumpsit, tunc quasi res omnes in summam redactas sibi conjunxit, & ad se quasi ad auctorem, & primam originem, ad Verbum scilicet, quo creata sunt, revocavit, sicque incarnatione sua Christus magnam rebus omnibus attulit dignitatem, omnesque quasi deificavit. Hic sensus symbolicus est. Primus maximè est litteralis: agit enim Paulus de restauratione lapsi hominis & Ecclesiæ. Unde subdit, *In quo etiam nos forte vocati sumus.*

Tertia.

Christus sua incarnatione magnam rebus omnibus attulit dignitatem.

In ipso] Redundat, more Hebræo. unde illud hic non legunt Ambros. Hieron. Chrysost. Hebræi enim repetunt pronomen cum suo antecedente. Idem ergo hic est *in ipso*, quod *in Christo*, uti paulò antè dixit. Nimirum ita satiari nomine Christi non poterat Paulus, ut eum, ut ita dicam, superfluè, & singulis sæpè versibus nominaret. Hinc nomen *Jesu* in parvis & paucis hisce quatuordecim epistolis suis repetit ducenties decies novies, *Christi* nomen quadringenties & semel.

Quàm familiare Apostolo nomen Jesu.

In quo] ἐν ᾧ potest referri ad ἀνακεφαλαιώσασθαι, ut *in quo* significet, ad quod, scilicet *recapitulare*, vocati su-
VERS. 11. mus, nimirum ut recapitulemur, & instauremur, & ad Christum quasi caput nostrum revocemur. Secundò & planiùs, referas ad immediatè præcedens, *in ipso*, scilicet Christo, *in quo*, id est per quem, vocati sumus, supple ad instaurationem, recapitulationem & unionem jam dictam cum Christo in christianismo.

Sorte vocati sumus] Chrysost. & Theophyl.

A sic explicant, quasi Deus prudenti suo consilio nos ad sortem hanc vocaverit: quia priusquam vocaret nos, illa jam sorte nos esse dignos præviderat. Verùm hoc non est sorte vocari, sed merito, & hoc dicere de vocatione ad primam gratiam, est Pelagianum; sed excusandus est Chrysost. quòd loquatur de vocatione non ad primam gratiam & fidem, sed ad justitiam: de hac enim egit Apostolus v. 4. 5. 7. & de hac verum est dicere quòd Deus neminem vocet ad justitiam, suamque amicitiam, nisi quem per actus fidei, spei, pœnitentiæ, &c. ad illam se præparare, & dignum, id est idoneum, se efficere præviderit. Sed hoc non est ad mentem Apostoli: Apostolus enim loquitur de vocatione prima ad fidem & christianismum: ad hanc enim sorte vocati sumus, &, ut græcè, ἐκληρώθημεν, id est, sortiti sumus, hoc est, sine merito vocati sumus. est enim metaphora ab aleatoribus, qui aleæ jactu de lucro, aliave re sortiuntur: sic enim Deus hic inducitur quasi dixisset, Jaciant omnes homines sortem, & sorte ac aleæ jactu decidatur, qui vocandi sint ad fidem & salutem, qui non vocandi & negligendi; jactaque super omnes alea & sorte,
B cecidit super nos Ephesios sors hæc & alea, ut vocaremur, ita ut ex parte nostra fuerit sors & fortuitum vocari ad fidem gratiam, baptismum & christianismum: quia nihil agebamus ut vocaremur, ac ne cogitabamus quidem de vocatione, imò aliqui eam fugiebant & aversabantur; ex parte tamen Dei non fuit sors, sed electio, & destinatum propositum nos vocandi, ut sequitur. ita Anselm. D. Thomas, & passim Latini cum S. August. in psalm. 34. ubi ait: *Sorte, id est gratia: nam ubi sors est, non est electio, sed voluntas Dei: ubi enim dicitur, Iste fecit hoc, iste non fecit; merita considerantur; & ubi merita considerantur, electio est, non sors. quando autem Deus merita nulla invenit, sorte voluntatis sua nos salvos fecit, quia voluit, non quia digni fuimus; hæc est sors.*

Chrysostomus in vocatione ad primã gratiam non favet Pelagianis.

Homines quasi iaciũt aleam de sua salute.

Ex parte sua sorte ex parte Dei electione vocantur homines.

Hinc patet totam prædestinationem, primumque ejus effectum, hoc est vocationem, non ex bono usu liberi arbitrii, sed ex mera Dei voluntate pendere; habito tamen primo hoc effectu ceteros qui ex eo consequuntur, mereri possumus, scilicet justificationem ex congruo, glorificationem ex condigno.

Potest Secundò, ἐκληρώθημεν, id est *sortiti sumus*, cum
C Ambros. & Hieron. sic accipi. q. d. In sortem filiorum, & ad partem hereditatis Dei sumus asciti: inde enim hereditaria sors dicitur hereditas, quòd olim illa inter heredes sorte divideretur; uti sorte divisa est terra sancta inter duodecim tribus Israel, Josue 15. & fortè ad illam sortem Israel alludit hic Paulus; Sic ad Coloss. 1. 12. dicit nos vocatos *in partem sortis Sanctorum*, id est, ad partem hereditariam, sive ad hereditatem Sanctorum.

Secundò, sors est hereditas filiorum Dei.

Secundum propositum ejus, qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ] Hinc patet, sortem jam dictam, id est, vocationem ad fidem & gratiam, licet nobis sit sors fortuita & immerita; in Deo tamen procedere ex proposito & decreto non casuali, sed prudenti, adeoque ex consilio divino, quod hac de re habitum est in consistorio SS. Trinitatis: habuit enim Deus rationes justissimas, licet nobis sæpè ignotas, hos vocandi, non alios. v. g. cur Judæos primò vocaverit ante alias Gentes, causa fuit, quia ijs propriè & primò promissus fuerat Christus; cur deinde secundo loco vocarit Samaritanos, Palæstinos, Syros; causa fuit, quia hi Ju-
D dæis erat vicinissimi, & ex parte Judæorum fratres; cur tertiò proserpente paulatim Apostolorum prædicatione, Paulus in Græcia prædicarit Ephesiis, Corinthiis, Philippensibus, eosque ad Christi fidem vocarit, potiùs quàm Megarenses, Thebanos, Lacedæmones; causa videtur esse, quia Ephesus, Corinthus, Philippi, primariæ erant urbes, eaque ætate florentissimæ, tum opibus, tum copia hominum. Itaque eo se contulit Paulus, quia majorem in eis sperabat messem & fructum prædicationis suæ. Unde 1. Corinth. 16. 8. ipsemet Paulus hanc causam dat: *Permanebo*, inquit, *Ephesi usque ad pentecosten: ostium enim mihi apertum est magnum & evidens.*

Cur Deus hos vocet & non alios, & unam nationem ante aliam.

Sic cur Romani præ ceteris Occidentalibus vocati sint primi, causa fuit, quia Roma erat caput orbis: eò ergo statim se contulit S. Petrus, & deinde Paulus, ut Roma quasi capite conversa, fides per universum orbem facillimè propagaretur, &, ut inquit S. Leo serm. 1. de nativitate Apostolorum Petri & Pauli, *ut lux veritatis, quæ*

Cur Romanos primo vocavit, & convertit Deus.

in

in omnium gentium revelabatur salutem, efficaciùs se ab ipso capite per totum mundum effunderet: uti clarissimè factum videmus, cùm Constantinus, & Romani Imperatores fuerunt conversi. erant enim Romæ omnium gentium homines, ita ut quod Roma audiret & disceret, hoc omnes gentes audirent & discerent. Pari modo, cur Itali priùs Germanis, Anglis, Francis vocati sint, causa est, quia viciniores erant Romæ, ex qua Pontifex ibi residens præcones Evangelii primò in proximas urbes & gentes misit, ut ita sensim ulteriùs in alias & alias, & tandem ad nos, ac denique ad remotissimas in Norvegia, Islandia, Moscovia proserperent, & fidem propagarent. sic enim caput humanum primò in collum sibi vicinissimum, deinde in pectus, tertiò in femora, ac deinde in pedes sensum & motum influit. hic enim est naturalis & commodissimus ordo.

Hæ rationes nobis notæ sunt & probabiles: sed in his, & aliis magis particularibus vocationibus tam gentium & urbium, quàm hominum singulorum, v. g. cur Magdalenam tam illustri ratione & modo vocaverit præ aliis Judæis persecutoribus; Deus alias plures & sublimiores habet rationes, intentiones & fines nobis incognitos secundùm consilium voluntatis suæ, ut inquit Apostolus, & in his dicendum est illud Rom. 11. *O altitudo divitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!*

Vers. 12. UT SIMUS IN LAUDEM GLORIÆ EJUS] ut per nos laudetur & celebretur gloria Dei, ejusque gloriosa misericordia; ut simus Deo laudi & gloriæ, ut laudemus & glorificemus Deum, gloriosam ejus in nos clementiam admirando, ac ubique deprædicando.

Triplex hujus loci expositio.

NOS QUI ANTE SPERAVIMUS IN CHRISTO] Primò, S. Hieron. refert hæc ad præscientiam divinam, in qua ante mundum conditum præscivit Deus nos credituros & speraturos in Christo. Secundò, Theophyl. sic explicat: Speramus in Christo bona, quæ nobis contingent in futuro sæculo, speramus inquam nunc, antequam illud & illa adipiscamur. Tertiò & genuinè: *Nos*, scilicet Apostoli, & Judæi, qui ante alias Gentes credidimus, & credendo speravimus bona promissa à Christo (per metalepsim enim sub spe intelligit fidem, nimirum per *speravimus*, intelligit credidimus) q. d. Nos Judæi, quibus antea promissus à Prophetis, & jam ante alias Gentes exhibitus & evangelizatus est Christus, & apud quos cœpit Ecclesia, & per quos propagatur, primi sumus per quos laudatur & celebratur gloria Dei, gloria Evangelii Christi. ita Ambros. Anselm. & Tertull. l. 5. contra Marcion. Hic sensus patet ex antithesi v. sequentis.

IN QUO, supple Christo, sperastis ET VOS] ò Ephesii Gentiles, sicut & nos Judæi ante vos speravimus in ipso.

Vers. 13. Secundò & potiùs refer ad vers. 11. *In quo*, id est per quem, vos, ò Ephesii, supple sorte vocati estis, ut sitis in laudem gloriæ ejus; sicut nos Judæi, qui ante vos credidimus, & speravimus in Christo, per ipsum ad hanc fidem & spem sorte vocati sumus.

CUM AUDISSETIS VERBUM VERITATIS, EVANGELIUM SALUTIS] Græca, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας, id est, ut Syrus, *verbum veritatis, quod est Evangelium salutis*. q. d. Qui Simonem Magum, qui Platonem, qui veteres poetas ac Philosophos docent, falsò veritatem promittunt: solum enim Evangelium docet veritatem veramque viam ad salutem; solum Evangelium est verum nuntium, vera doctrina salutis & veritatis.

IN QUO ET CREDENTES SIGNATI ESTIS] Græcè, πιστεύσαντες, id est, *postquam credidistis*; hoc ergo signaculum spiritus non est ipsa fides, sed fidem consequitur.

Qualem certitudinem habere possimus in hac vita prædestinationis nostræ.

SIGNATI ESTIS] ἐσφραγίσθητε, hoc est, *sigillatis estis*, sigillo obsignantur litteræ regis, ac tabulæ publicæ, ut authenticæ à dubiis, genuinæ à falsis secernantur, certoque constet has esse litteras & tabulas regis: ita vos Christiani Ephesii, quasi *epistola Christi, scripta non atramento, sed spiritu Dei vivi, non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus*. signati, id est obsignati, estis Spiritu sancto quasi sigillo, ut constet vos esse non fictam, sed authenticam Christi epistolam, vos verè esse fideles conscriptos à Deo, verè esse populum & Ecclesiam veri ac summi Dei.

Dices: Ergo fideles ex hoc sigillo certi omnino sunt se esse in vera fide & gratia.

Respond. Nego conseq. quia sicut sigillum hoc non est eis physicè & omnino certum & evidens (quis enim certò scit, quis jurare audeat se signatum esse Spiritu sancto tamquam sigillo?) sed tantum probabile, & subinde moraliter quasi certum ex signis & conjecturis: ita pariter non est eis certum & clarum, se esse in vera fide & gratia Dei. vide dicta Rom. 8. 16.

SPIRITU PROMISSIONIS] q. d. Signati estis non signo corporali, putà circumcisionis, quasi pecudes, ait Chrysost. uti Judæi signati sunt: sed quasi Christiani, & filii rationales, signati estis *spiritu promissionis*, id est promisso, quem scilicet per Prophetas Deus promisit, ut per Ezech. c. 36. 26. *Dabo vobis cor novum, & spiritum novum*. per Joelem c. 2. 28. & alios. Hic spiritus promissus à Deo, est charitas, justitia, pax & gaudium conscientiæ, quæ accepistis, postquam credidistis, in baptismo; quæque jam experimini, & ostenditis in conversione morum, & sanctitate ac innocentia vitæ Christianæ. Aliqui sic intelligunt, *signati estis Spiritu*, id est, donis Spiritus sancti, linguarum, prophetiæ, & similibus visibilibus, quæ olim dabantur in baptismo. Sed hæc non dabantur omnibus, sicut jam nemini dantur, imò incertum est an Ephesii hoc tempore ea receperint: parvo enim tempore, & tantùm in primordiis Ecclesiæ hæc dona visibiliter data sunt.

Dona visibilia Spiritus sancti quamdiu & quando collata fuerint in baptismo.

SANCTO] Hinc Didymus lib. de Spiritu sancto probat Spiritum sanctum non participatione alterius, sed suapte natura bonum ac sanctum esse, ac consequenter esse Deum: quia nimirum in sigillo, quo character bonitatis & sanctitatis imprimitur, Spiritus archetypus est bonitatis & sanctitatis; ut qui signatur Spiritu sancto, formam & speciem sanctitatis ejus assumat. Ubi adverte, sicut imago ceræ impressa refert, & planè conformatur suo sigillo, quod imaginem illam imprimit; ita sanctitatem in anima nostra expressam à Spiritu sancto illi quasi sigillo imprimenti, & quasi archetypo sanctitatis conformari, planeque exprimere & repræsentare sanctitatem Spiritus sancti. Quanta ergo animæ nostræ est dignitas! quanta cura sanctitas hæc tuenda & conservanda est?

Animæ nostræ Spiritus sanctus, ut sigillum ceræ, imprimit sanctitatem.

Vers. 14.

QUI EST PIGNUS HEREDITATIS] q. d. Signati estis Spiritu sancto quasi sigillo, non tantùm ut constet vestræ fidei tabulas esse veras, à vero Deo cordi vestro inscriptas, sed etiam ut tabulas spei vestræ obsignet, ut scilicet ex hoc quasi sigillo certam habeatis spem & jus ad futuram hereditatem. unde hic Spiritus & sigillum est, & etiam pignus hereditatis cælestis.

Nota. Pro *pignus*, græcè est ἀῤῥαβὼν, id est *arrha*: nam, ut docet S. Hieron. Chrysost. & ex August. Beda, Spiritus hic, meliùs dicitur arrha, quàm pignus: quia pignus datur in mutuo, & soluto debito repetitur & aufertur; arrha autem datur in contractu vendentis & ementis, ut firmus sit contractus, datur inquam quasi pars anticipata futuræ plenæ solutionis: hic autem Spiritus datur quasi pars & prægustus futuræ nostræ hereditatis & felicitatis. Addunt alii, Spiritum sanctum esse pignus quoad fidem & spem; hæc enim dona deficient, & in cælo transibunt in visionem & prossessionem Dei: arrham autem dici quoad charitatem quæ numquam excidit, sed permanebit & perficietur in beatitudine. Si tanta, & tam suavis est arrha, quam Deus hic suis elargitur, quanta erit hereditas ipsa, quam suo tempore præstabit!

Spiritus sanctus est arrha salutis nostræ, & quomodo differant pignus & arrha.

IN REDEMPTIONEM ACQUISITIONIS] id est, ut perfectè redimatur, & in perfectam libertatem vindicetur ipsa acquisitio, scilicet ut cùm hereditatem jam dictam cernemus & adibimus, liberemur ab omni malo, tentatione, morbo, morte, ærumna nos, qui sumus acquisitio, id est, acquisita possessio Dei & Christi.

Nota Primo, *Redemptio* hic tam activa accipi potest, qua scilicet nos redemit Spiritus sanctus & Christus, quàm passiva, qua nos redimimur: hæc enim terminus est activæ.

Nota Secundò, Redempio nostra est duplex. Prima, inchoata, qua hic redimimur à servitute peccati, & asserimur in libertatem gratiæ filiorum Dei. Secunda, completa in cælo, qua ab omni prorsus concupiscentia, pœna, miseria liberati asseremur in libertatem gloriæ Beatorum. Hanc secundam hic intelligit Apostolus: hoc enim significat præpositio *in*. q. d. Spiritus sanctus est pignus hereditatis, *in*, id est ad, redemptionem perfectam assequendam.

Nota

Redemptio nostra duplex, inchoata & completa.

Nota Tertiò. Pro *acquisitionis* græcè est περιποιήσεως, quod nonnulli vertunt, vindicationis, assertionis: meliùs Noster, Theophyl. Photius, quin & Vatablus, Budæus, Erasm. *acquisitionis*. περιποιεῖσθαι enim, non tantùm asserere, sed & comparare ac acquirere significat, uti omnes Græci fatentur. Jam *acquisitio* vocatur acquisita possessio, substantia, peculium, scilicet populus Christianus, quem Christus tot laboribus, doloribus, lacrymis, imò sanguine & morte sua sibi & Deo acquisivit.

VERS. 15. EGO AUDIENS DILECTIONEM (quam scilicet ostenditis) IN OMNES SANCTOS] id est Christianos.

VERS. 16. NON CESSO GRATIAS AGENS] Græcismus, pro non cesso gratias agere, ut legit Hieron.

VERS. 17. UT DEUS DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI] hoc est, Deus Pater, qui est Deus tam omnium hominum, quàm Christi secundùm humanam naturam; ita ut omnes gloriemur nos eumdem cum Christo homine habere Deum patrem.

PATER GLORIÆ] Adamus & alii putant esse hyperbaton, ut genitivus *gloriæ* pertineat, non ad, *Pater*, sed ad, *Deus*, sicque legunt, & parenthesi intercipiunt cum Plantinianis Bibliis: *ut Deus (Domini nostri Jesu Christi pater) gloriæ*: q. d. Ut Deus gloriæ, id est gloriosus, qui est Domini nostri Jesu Christi pater, det vobis, &c. Sed hæc lectio nimis implexa & obscura, repugnat Græcis & Romanis: Græca enim sic habent, ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, id est, ut Romana distinguunt, *ut Deus Domini nostri Jesu Christi, pater gloriæ*: & ita legunt & distinguunt S. Hier. Chrysost. Theophyl. Anselm & alii.

Quomodo Deus dicatur Pater gloriæ.

Quæres; Quomodo Deus dicitur *pater gloriæ*?

Respon. Anselm. esse *patrem gloriæ*, id est Christi, qui est gloria Patris. Sic & Nazianz. apud Theophyl. per gloriam accipit divinitatem Filii, ut Pater æternus dicatur *Deus* respectu humanitatis Christi, dicatur verò *Pater* respectu divinitatis ejusdem. Sed hoc obscurius videtur & remotius.

Dico ergo: *Pater*, id est, auctor omnis gloriæ & gloriosæ nostræ redemptionis per Christum: *pater* enim Hebræis auctorem & causam efficientem significat, tribuiturque Deo respectu creaturarum inanimatarum. Sic dicitur Job. 38. 28. *Quis est pluviæ pater?* id est productor. Sic Apostolus vocat *Deum*, patrem, id est auctorem: *misericordiarum*. Ita Theophyl. *Dicitur*, ait, *pater gloriæ; quia ingentia, celebria & præclara nobis bona dedit*.

Ubi Nota. Aliud est esse *Deum gloriæ*, uti Deum vocat Stephanus Actor. 7. 2. vel *Dominum gloriæ*, uti eum vocat Apostolus 1. Corinth. 2. 8. vel *Regem gloriæ*, uti eum vocat David psalm. 23. 7. aliud verò est esse *patrem gloriæ*. Dicitur *Deus*, *Dominus* vel *Rex gloriæ*, id est gloriosissimus, plenus gloria & majestate: q. d. Regalis, dominica, divina gloria, sicut enim Regem vocamus regiam majestatem; sic Deus dicitur divina gloria & majestas, hoc est, gloriosa & augusta divinitas, gloria ergo idem est, quod majestas gloriosa; ipsa enim majestas & divinitas est origo & fundamentum gloriæ: gloria verò ex majestate & divinitate emanat & resultat, sicut radius à sole; est enim hæc gloria, Dei & divini nominis claritas & celebritas, qua ab angelis, hominibus creaturisque omnibus dignus est Deus laudari, celebrari, glorificari, ob immensam suam sapientiam, potentiam, sanctitatem, majestatem, sicut enim dux belli per fortitudinem suam, præclarasque victorias, egregii sibi ducis nomen & gloriam acquirit: ita Deus ob naturalem suam perfectionem, & excellentiam, immensam habet in se gloriam, ob quam dignus est debetque ab omnibus glorificari. Hinc in veteri testamento Deus Mosi & Judæis per ingens lumen se spectandum exhibuit, dicunturque Moses & Hebræi vidisse gloriam Domini, id est, corpus mirè lucidum, quod luce sua repræsentabat gloriam Domini, id est, Deum gloriosum: & à Psalte dicitur Deus *amictus lumine sicut vestimento*: lumen enim & radii symbolum sunt claritatis & gloriæ: unde Sanctis quasi beatis & gloriosis radios appingimus.

Gloria idem est quod majestas vel divinitas gloriosa.

Lumen & radii sunt gloria Domini.

Pater verò *gloriæ* dicitur Deus, quia gloriam immensam, quam in se habet quasi Dominus, rex, fons & origo gloriæ, creaturis communicavit, & communicat, dum scilicet cælos, solem, elementa, homines, angelos, aliasque creaturas excellentes & gloriosas produxit; dum (quod propriè hic spectat Apostolus) per Christum gloriosè nos redemit, & de diabolo, morte, peccato ac inferno triumphavit; dum gloriosam gratiam, Sacramenta & miracula partim per Christum, partim per Apostolos, (unde 2. Corinth. 3. 8. docet apostolatum novi testamenti esse ministerium gloriæ) contulit, instituit, patravit, quibus ad æternam beatitatem & gloriam regni cælestis dirigamur: hoc enim propriè est præsentis loci. Vocat ergo Apostolus Deum, *patrem gloriæ*, ob gloriosam fidem, sapientiam, cognitionem, spem & gratiam novi testamenti per Christum exhibitam Ephesiis, aliisque Christianis. Hinc explicans subdit:

UT PATER GLORIÆ DET VOBIS SPIRITUM SAPIENTIÆ ET REVELATIONIS, IN AGNITIONE EJUS; ILLUMINATOS OCULOS CORDIS VESTRI] q. d. Oro, ut Deus pater & auctor gloriosæ sapientiæ, fidei, spei & gloriæ cælestis, det vobis spiritum sapientiæ & revelationis, quo scilicet inspiret vobis & revelet hanc suam arcanam gloriam & sapientiam; *in agnitione ejus*, id est, ut agnoscatis illum esse patrem gloriæ jam dictæ, *illuminatos* inquam vobis det, ait Ambros. *oculos cordis vestri*, ut ejus lumine illustrati, agnoscatis eum talem, ut dixi. VERS. 17. & 18.

Simonis Magi error de Deo patre incognito.

Taxat Simonem Magum, qui inducebat Deum quemdam & patrem incognitum, teste Epiphanio hæresi 27. q. d. Adeò noster Deus & Pater non est incognitus, non celat, non abscondit se, ut sit pater gloriæ & claritatis, tamquam ipsa increata gloria & claritas, quæ sui notitiam & claritatem ubique diffundit; oro ergo eum, ut clara sui cognitione vos, ò Ephesii, illuminet, ut eum clarè agnoscatis.

Hieronymus hic cautè legendus, transcripsit errorem Origenis de animarum reminiscentia.

IN AGNITIONE] Cautè hic legendus S. Hieron. qui distinguit ἐπίγνωσιν, id est, *agnitionem*, qua agnoscimus olim cognita, sed quæ jam nosse desiimus; sive qua olim cognita recordamur; à γνώσει, id est *cognitione*, qua priùs incognita nosse incipimus: Quia, inquit, quidam sic intelligunt, quòd patrem olim in cælo cognoverint animæ, sed detrusæ in corpora, rursum per revelationem spiritus illius cœperint recordari, illumque denuo agnoscere.

Verùm hic est error Originis, & ex ejus sententia, non autem ex sua dicit hoc Hieron. Ubi Nota. Solet Hieron. in comment. multa ex aliis transcribere. Unde solet eos, quos secututus est, in procemio nominare & præmittere: sicut in procemio hujus epistolæ nominat Originem, ejusque commentarium in hanc epistolam. Ita ipse se excusat in sua Apologia contra Ruffinum. Dico ergo: *agnitio* hic idem est quod cognitio prima, vel certè *agnitio* est illa, qua Gentiles & Philosophi Deum Patrem, quem priùs in gentilismo obscurè, involutè, & in confuso cognoverunt, jam per Evangelium penitiùs, clarè, explicatè & distinctè, ut auctorem gratiæ & gloriæ agnoscere cœperunt.

UT SCIATIS QUÆ SIT SPES VOCATIONIS EJUS] ut scilicet sciatis, quæ & quanta bona sperare debeatis ex vocatione, qua vos vocavit ad christianismum, id est, ex christianismo ipso ad quem à Deo vocati estis. VERS. 18.

QUÆ DIVITIAE GLORIAE HEREDITATIS EJUS IN SANCTIS] Id est, quàm dives, copiosa & abundans sit gloria hereditatis, id est, hereditas gloriæ (est enim hypallage) quam Deus promisit & confert sanctis, id est, Christianis qui juxta Christi doctrinam & legem christiane ac sanctè viuunt.

ET QUAE SIT SUPEREMINENS MAGNITUDO VIRTUTIS EJUS IN NOS QUI CREDIMUS) τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, ut Hieron. *sublimis magnitudo*; Ambros. *excelsa magnitudo*: *virtutis*, græcè δυνάμεως, id est potentiæ, *ejus in nos*: q. d. Ut sciatis quantam potentiam Deus ostenderit in nostra conversione à gentilismo ad christianismum, qua scilicet nos ex idololatris, fecit Dei veri cultores; ex ebriis, sobrios; ex libidinosis, castos, ex superbis, humiles; ex lupis, oves; ex iracundis, mites; ex barbaris, comes & humanos, ut cor barbarum, carnale, ferum nobis abstulerit, & pro eo dederit nobis cor mentemque Christianam, spiritualem, humanam, imò angelicam & divinam. Hanc potentiam & potentem sui mutationem mirantur etiamnum Indi & Japones, cùm ab idolis convertuntur ad Christum, & ex ea agnoscunt veritatem fidei, & vim gratiæ Christi. VERS. 19.

Mira Dei virtus elucet in hominum conversione.

SECUNDUM OPERATIONEM POTENTIAE VIRTUTIS EJUS] κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ id est, *secundùm energiam*, hoc est efficaciam & vim, *potentiæ fortitudinis ejus*.

VERS. 20. QUAM OPERATUS EST, græcè ἐνήργησεν, id est, per energiam potenter & efficaciter operatus, vel, ut Tertull. vertit, *inoperatus est*, IN CHRISTO, SUSCITANS ILLUM A MORTUIS] q. d. Illa Dei virtus, potentia & energia, qua nos resuscitavit ab idololatria, peccatis, morte & inferno, similis illi est, quam Deus ostendit in Christo, cùm illum à morte suscitavit, & ad suam dexteram evexit: nam, ut ex S. August. & Chrysost. docet S. Thom. 1. 2. q. 113. art. 9. difficilius est, majorisque potentiæ, peccatorem justificare, quàm cælum & terram creare: quia magis contraria sunt peccatum & gratia, quàm aliquid & nihil; & longè magis distat à Deo, illique contrarium est peccatum & peccator, quàm nihil: sunt enim duo extrema summè & in immensum distantia & contraria Deus & peccatum. Denique gratia & justitia est ordinis supernaturalis & divini, ubi summa potentia opus est, ut peccator per peccatum depressus & abiectus infra omnes creaturas, supra omnes attollatur, & assurgat ad justitiam, fiatque Dei amicus, filius, & consors divinæ naturæ.

Difficilius peccatorem justificare quàm mundum creare.

ET CONSTITUENS AD DEXTERAM SUAM IN CÆLESTIBUS) Græcè ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, id est, *sedere eum fecit in dextera*, id est, ad dexteram suam. Ita Hieron. De hac sessione dicam ad Coloss. 3. 1.

VERS. 21. SUPRA OMNEM PRINCIPATUM, ET POTESTATEM, ET VIRTUTEM, ET DOMINATIONEM) Adamus putat Apostolum hic non recensere ordines angelorum, sed tantùm contra Gnosticos docere Christum supra omnes, quantumvis principes, potentes, dominantes, & supra omnia quantumvis potentia & eminentia evectum esse. Verùm S. Dionys. S. Pauli discipulus, Hieronym. Chrysost. Theophyl. & passim Patres & Scholastici ex hoc loco, & Coloss. c. 1. v. 16. accipiunt & distinguunt quatuor choros angelorum: imo Ecclesia hinc inter novem angelorum choros ponit Principatus, Potestates, Virtutes & Dominationes: nec enim aliunde illi colligi possunt.

Apostolus hic recenset quatuor ordines angelorum.

Nota. Coloss. 1. 16. alio ordine hos angelorum ordines enumerat Apostolus: descendendo enim sic ait, *sive Throni, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates*. Unde S. Gregor. S. Thom. & alii Latini putant Virtutes esse inferiores Potestatibus, & Virtutes esse primos in tertia hierarchia. Rursum Principatus ponunt medios in secunda, ut illa constet Dominationibus, Principatibus & Potestatibus, tertia verò Virtutibus, Archangelis & Angelis. Contra S. Dionys. Virtutes immediatè subiicit Dominationibus, ponitque eos medios in secunda hierarchia, ut ea constet Dominationibus, Virtutibus, Potestatibus. In tertia verò primos ponit Principatus, secundò Archangelos, tertio Angelos. Huic sententiæ favet hic locus & S. Dionys. qui Cælestis hierarch. c. 6. se hæc accepisse ait à magistro suo, scilicet Hierotheo, vel certè Paulo, qui in tertium cælum raptus hæc ibi audivit, imò conspexit.

Ordo hierarchiarum angelicarũ.

Nota Secundò. Pro *virtutem*, græcè non est ἀρετή, sed δύναμις, id est *potentia*, robur, fortitudo. Rursum pro *dominationem*, græcè est κυριότης, id est dominium, sive auctoritas, & jus domini in servum, vel in rem suam.

Nota Tertiò, hæc abstracta sumi, pro concretis, *Principatus*, id est principes; *Potestates*, id est potestate prædití; *Virtutes*, id est robusti, fortes; *Dominationes*, id est dominantes, sunt enim nomina angelorum. Vide cantic. 21.

ET OMNE NOMEN] Id est, omne quod nominatur & celebratur: sic enim Hebræi vocant אנשי השם *anse hassehem*, viros nominis, id est celebres. Perstringit nomina deorum, quos fingebant Gnostici & Poetæ, Hesiodus, Orpheus, & alii Gentium Theologi, qui mira fabulabantur de rebus cælestibus. Perstringit etiam triginta Æones Valentini; qui tantùm erant nominum portenta, & crimina potiùs quàm numina, quos describit D. Pamelius in Tertul. initio libri contra Valentinianos: hos Valentinus videtur sumpsisse ex Platone, qui in Timæo mundum dixit factum esse ex cubo ternarii, qui est viginti septem. Nam ter tria faciunt novem, & ter novem faciunt viginti septem, eò quòd in hoc numero omnis harmonia & consonantia consistat. Tot enim ferè Æones confinxit Valentinus, nimirum triginta. Hisce omnibus Apostolus opponit & anteponit nomen Christi.

Nomen Christi omnium numinum nominibus excellẽtius.

Error & insania Valentini de triginta Æonibus.

Tropologicè, vide Chrysost. homil. 3. in moral. quàm per Christum supra omnes angelos exaltati sint homines, quamque turpe sit, se, cùm membra sint Christi, subdere ventri, iræ, dæmoni, quamque dignè ad sacram communionem se comparare debeant, ut adeò sublimato Christi corpori uniantur.

QUOD NOMINATUR NON SOLUM IN HOC SÆCULO, SED ETIAM IN FUTURO] Hinc discimus, nomina quædam, gradus, & distinctiones angelorum & spirituum cælestium nobis hic esse incognita, quæ in cælo revelabuntur, ait Theophyl.

OMNIA SUBJECIT SUB PEDIBUS EJUS] Hinc patet angelos subiectos esse Christo homini, & Christum, ut homo est, regem esse ac dominum cæli & terræ, hominum & angelorum. Ita Chrysost. & Theophyl. VERS. 22.

ET IPSUM DEDIT CAPUT SUPRA OMNEM ECCLESIAM] Græca, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, *super omnia ipsi Ecclesiæ*, id est, Christum dedit caput Ecclesiæ, qui est super omnia visibilia & invisibilia præsidens & dominans. Hieronym. Chrysost. & Theophyl. unde Syrus vertit, *ipsum qui est super omnia, dedit caput Ecclesiæ*. Hinc rursum exclamat Chrysost. *Papæ! quò rursus & ipsam Ecclesiam* (imò consequenter unum hominem sanctum, qui est quasi unus culex & pulex, ut alibi ait Chrysost.) *evexit? quasi quadam machina trahens in magnam ipsam sublimitatem sustulit, inque ipsum cælestem thronum sedere fecit: nam ubi est caput, ibi est & corpus, supra omnia visibilia & invisibilia*, &c. Sed Latina Biblia passim, etiam Romana legunt, *Et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam*, angelorum scilicet & hominum, militantem & triumphantem. Ita S. August. & alii.

Christus qua homo, est caput angelorum & totius Ecclesiæ militantis & triumphantis.

Putant aliqui Christum, qua homo est, caput esse hominum; qua Deus est, esse caput angelorum: sed ex hoc loco rectè colligunt Doctores, Christum etiam ut homo est, caput esse angelorum, sicut & hominum: quia ex angelis & hominibus una Ecclesia, & una quasi resp. constituitur: nam de Christo non qua Deus, sed qua homo est & redemptor, agit Apostolus hoc capite, est ergo Christus ut homo, angelorum caput, quia ut homo angelis præest & imperat.

Secundò, quia, ut multi volunt, Christus ut homo, angelis gratiam & gloriam meruit: nam D. Thom. Albertus, Ruardus, Arboreus, & alii quos citat & sequitur Suarez 3. p. disp. 42. sect. 1. Gregor. de Valentia, & alii, docent probabiliter Christum esse causam gratiæ non tantùm hominum, sed & angelorum, eamque triplicem, scilicet finalem, exemplarem & meritoriam: ac consequenter angelos, per fidem Christi, id est in Christum mediatorem, sanctificatos & gloriam adeptos esse: eos verò, qui Christo homini hanc mediatoris dignitatem superbè inviderunt, sibique arrogare voluerunt, factos esse dæmones, & hoc fuisse peccatum Luciferi, quòd scilicet Christi mediatoris officium ambiverit: non enim potuit divinitatem in se sibi appetere Lucifer; hoc enim sciebat fieri non posse, imò involvere contradictionem, ut scilicet creatura in creatorem, Lucifer in Deum transmutetur.

An Christus fuerit causa gratiæ & gloriæ, non tantùm hominibus, sed & angelis.

Prior pars affirmativa, Christũ meruisse angelis gratiam.

Probant hanc sententiam ex hoc loco, *Dedit*, inquit, *eum caput supra omnem Ecclesiam*; caput enim in sua membra influit. unde subdit, *Quæ*, scilicet Ecclesia, *est corpus ipsius, & plenitudo ejus, qui omnia in omnibus* (membris suis, ergo & in angelis) *adimpletur*, & adimplet. Et v. 10. dixit in Christo instaurata esse *omnia quæ in cælis sunt & quæ in terra*, quia scilicet sicut Christus Adamum & homines lapsos instauravit, ita & dæmonibus labentibus, eorum lapsum per angelorum gratiam & perseverantiam instauravit & complevit.

Secundò, quia hæc dignitas Christum, qui est unigenitus Dei filius, decuisse videtur, & eadem opera, qua hominibus, potuit & angelis mereri.

Alii tamen graves Theologi contrarium docent, Christum scilicet solis hominibus, non autem angelis, meruisse gratiam & gloriam, eumque dici caput angelorum tantùm hac ratione, quòd illis emineat, eorumque sit superior.

Probatur Christum angelis non meruisse gratiam.

Probant Primò, quia Scriptura & Patres docent Chri-

Christum propter homines, non autem propter angelos natum & passum esse. Sed responderi posset, Christum primario ad hoc venisse, ut homines lapsos sua cruce & morte repararet, adeoque non moriturum fuisse, imò nec nasciturum, nisi peccasset Adam, quem sua morte redimeret: posito tamen quod propter hominem venturus erat Christus, Deum voluisse, ut merita ipsius etiam ad angelos se extenderent: id enim nihil tollit de misericordia Dei in homines lapsos, & maximè decebat Christum Deo hypostaticè unitum, qui tam angelorum, quàm hominum rex erat & caput. Et sic responderi posset ad locum Apostoli ad Hebr. 2. 11. *Qui sanctificat*, scilicet Christus, *& qui sanctificantur*, scilicet à peccato, puta homines lapsi (de his enim agit: nam vox *enim* dat causam, cur, ut dixit v. præced. propter eos Christus debuerit consummari, id est, mori in cruce) *ex uno*, scilicet Adamo, *omnes* prognati sunt. Unde non sequitur: Angeli non sunt prognati ab Adamo: ergo non sunt sanctificati, id est, primam suam gratiam non acceperunt à Christo.

Deus potuit intendere gratiam angelorum propter Christum.

Probant Secundò, quia angelus priùs est creatus, & gratiam accepit quàm homo aut crearetur aut peccaret: Christus autem non venisset, nisi peccasset homo; ergo priùs decrevit Deus dare gratiam angelo, quàm Christum incarnari.

Responderi rursum posset negando consequ. licet enim in executione priùs dederit Deus gratiam angelo, quàm Adæ aut Christo; in Dei tamen præordinatione & decreto omnia hæc facta sunt unico divinæ voluntatis actu, quo totum hunc rerum ordinem, qui de facto extitit, simul & semel elegit & instituit cum mutua contradependentia per præscientiam conditionatam; ut v. g. decerneret in hoc rerum ordine non creare angelos, nec Adam, nec permittere eum labi, nisi simul prævidens & præordinans Christum, qui ejus lapsum repararet, & qui consequenter sua merita & gloriam ad angelos extenderet: quia decrevit totum hunc rerum ordinem instituere propter Christum, eumque primò intendit, & ad eum cetera ordinavit quia in Christo statuerat maximè ostendere suam potentiam & gloriam, sed hæc quæstio exactiùs alibi discutienda est.

Contra dependentia angelorum, Adami & Christi.

PLENITUDO EJUS] πλήρωμα, id est, *complementum*:

VERS. 23. q. d. Ecclesia tamquam corpus, est complementum Christi tamquam sui capitis: caput enim corpore completur & perficitur, cùm enim caput habet omnia corporis membra, ita ut nullum desit, tunc completum planè est & dicitur. Ita S. Chrysost. Ambros. Oecum. D. Thom. Anselm.

Nota hic unionem & amorem Christi in Ecclesiam: licet enim in se plenissimus sit & perfectissimus, tamen mancum se, & quasi membris mutilum caput esse putat, nisi habeat Ecclesiam instar corporis sibi adjunctam. Hinc Christus aliquando vocatur tota Ecclesia: ut dixi 1. Corint. 12. 12. Hinc toties dicitur nos esse, nos

Amor Christi in Ecclesiam.

A crescere, nos agere, nos pati in Christo. Hinc Apostolus ait Christum in se, seque in Christo vivere. Hinc illa Christi vox, *Saule, Saule, quid me persequeris?* vide Coloss. 1. 24. Hinc omnis spes & consolatio nostra.

QUI OMNIA IN OMNIBUS ADIMPLETUR] Est græcismus: *omnia*, id est, quoad omnia; intelligitur enim κατὰ. Sensus est Primò, Christus in præsenti vita completur omnibus suis membris: singuli enim fideles conferunt ad Christi complementum: completur, inquam, quoad omnia, id est, quoad omnes gratias, virtutes; non quòd singuli habeant omnes, sed quòd singuli singulas; ita ut simul collecti habeant omnes: nam in hoc excellit charitas, in illo patientia, in illo castitas, & sic singuli singularum virtutum excellentiam & plenitudinem ipsi Ecclesiæ, quæ corpus est Christi, ac consequenter ipsi Christo, conferunt. Ita Hieron. Chrysost. Anselm. *Sicut*, ait Hieron. *adimpletur Imperator, si quotidie ejus augeatur exercitus, & fiant nova provinciæ: Ita & Christus.* Et Theophyl. *Christus*,

Triplex hujus loci sensus.

B ait, *quoad manum impletur in homine misericorde; quoad pedem, in eo, qui Christi amore peregrinatur, vel visitat ægros; quoad linguam in doctore:* sicque Christus in omnibus proficit sapientia, gratia & omni virtute, ait Hieronymus.

Christus in Christianis proficit & perficitur.

Secundò, in futura vita Christus omni gloria & omnibus suis electis membris implebitur. Ita Hieron. & Theodor.

Potest Tertiò, verti cum Vatablo & Erasmo, *qui omnia in omnibus implet:* Græcum enim πληρουμένου est vocis mediæ, unde tam activè quàm passivè verti potest. Implet ergo Christus omnia in omnibus, quia scilicet facit, ut omnes & singuli omnibus virtutibus proficiant & impleantur. Ita Hieron.

Secundò, quia, ut Chrysost. in morali, implet Christus omnes Eucharistia & seipso, in quo sunt omnes gratiæ: ipse enim est fons gratiarum. Sed prior sensus est genuinus e q. d. Christus non indiget hoc supplemento corporis Ecclesiæ, ut qui omnia in omnibus impleat; sed amoris est, quòd sibi tam arctè Ecclesiam uniat.

Nota. Christus per se non omnia complevit, sed Apostolis, aliisque verbi Dei præconibus multa com-

C plenda reliquit, procurationem nimirum salutis omnium hominum, ut Christus omnibus suis electis quasi membris compleatur. Qui ergo saluti animarum incumbunt, quot animas Christo lucrifaciunt, tot membris Christi corpus, Christumque perficiunt & complent. Quæ sanè magna est dignitas, magnus stimulus, ut singuli totos se conversioni animarum impendant, easque Christo inserant, compleantque Christi corpus ea parte adhuc mancum. Sic Coloss. 1. 24. dicit: *Adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea, pro corpore ejus, quod est Ecclesia.* Patiendo ergo & laborando pro salute proximorum, passiones & labores Christi, ipsumque Christi corpus, & Christum ipsum adimplemus.

Christus non complevit omnia per se, sed etiam per Apostolos, & verbi Dei præcones.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, docet, Gentiles peccatis mortuos per Christum vivificatos esse, non merito operum, sed gratis per fidem Dei, qui in Christo nos denuò quodammodo creavit ad opera bona peragenda.

Secundò, v. 11., ostendit, quod Christus Gentes, quæ priùs alienæ erant à Deo Deique promissionibus, Judæis in una Ecclesia sibi & Deo conjunxerit.

Inde Tertiò, v. 19. concludit, nos jam non esse hospites & advenas; sed esse concives sanctorum, & domesticos Dei, atque in Ecclesia superædificatos esse supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu.

1. ET vos, cùm essetis mortui delictis, & peccatis vestris, 2. in quibus aliquando ambulastis secundùm sæculum mundi hujus, secundùm principem potestatis aëris hujus, spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ, 3. in quibus & nos omnes aliquando conversati sumus, in desideriis carnis nostræ, facientes voluntatem carnis, & cogitationem, & eramus natura filii iræ, sicut & ceteri: 4. Deus autem, qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, 5. & cùm essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo (cujus gratia estis salvati) 6. & conresuscitavit, & consedere fecit in cælestibus in Christo Jesu: 7. ut ostenderet in sæculis supervenientibus abundantes divitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Jesu. 8. Gratia enim estis salvati per fidem, & hoc non ex vobis: Dei enim donum est; 9. non ex operibus, ut ne quis glorietur. 10. Ipsius enim sumus

factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis, quæ præparavit Deus ut in illis ambulemus. 11. Pro-
pter quod memores estote, quòd aliquando vos Gentes in carne, qui dicimini præputium, ab ea quæ dici-
tur circumcisio in carne, manu facta: 12. quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conversatio-
ne Israel, & hospites testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo. 13.
Nunc autem in Christo Jesu vos, qui aliquando eratis longè, facti estis propè in sanguine Christi. 14. Ip-
se enim est pax nostra, qui fecit utraque unum, & medium parietem maceriæ solvens, inimicitias in carne
sua: 15. legem mandatorum decretis evacuans, ut duos condat in semetipso in unum novum hominem,
faciens pacem, 16. & reconciliet ambos in uno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in se-
metipso. 17. Et veniens evangelizavit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem iis qui propè. 18. quo-
niam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu ad Patrem. 19. Ergo jam non estis hospites, &
advenæ: sed estis cives sanctorum, & domestici Dei: 20. superædificati super fundamentum Apostolo-
rum, & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Jesu: 21. in quo omnis ædificatio constru-
cta crescit in templum sanctum in Domino, 22. in quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spi-
ritu.

Vers. 1.

A ET VOS, CUM ESSETIS MORTUI DELICTIS ET PECCATIS VESTRIS] Supple, *convivificavit Christo, conresuscitavit, & consedere fecit in cælestibus*, ut dicit v. 5. & 6. ibi enim post longam parenthesin (qua de more digreditur & abripitur Paulus vi spiritus & copia rerum, ut dixi can. 38.) regreditur & explet sententiam v. 1. inchoatam, mutata tamen persona secunda in primam: pro *vos* enim, dicit *nos*.

Nota. Pendet hic locus totus à cap. præced. quia enim ibi vers. 19. dixerat potentiam, quam Deus in Ephesiorum à gentilismo ad christianismum conversione ostendit, esse similem illi potentiæ, qua Christum suscitavit à mortuis, & constituit ad dexteram suam. Hinc hoc loco idipsum declarat, dicens ipsos per hanc conversionem cum Christo resurrexisse, & cum eo collocatos esse ad dexteram Patris in cælo.

CUM ESSETIS MORTUI, privati vita gratiæ, DELICTIS ET PECCATIS VESTRIS] per delicta & peccata vestra. Ita Hieron.

Quæres, quomodo distinguantur delicta & peccata.

Peccati & delicti discrimen triplex ex Hebræis & Patribus.

Respondet S. Hieron. delicta esse peccata in cogitatione inchoata; peccata esse, cùm opere consummantur. Verùm B Apostolus in lege versatus omnino ad eam respexit; in lege enim Levit. 7. v. 7. & 37. distinguitur delictum à peccato, & hostia pro delicto ab hostia pro peccato. Ubi Rabbini Judæorum Hebræum חטאת *chattat*, quod Septuag. ἁμαρτίας, Noster *peccatum* vertit, explicant esse illud, quod committitur contra præcepta legis affirmativa, quæ ipsi tot numerant, quot sunt ossa in corpore humano, nempe 248. אשם *ascam* verò, quod Septuag. πλημμέλειαν, id est erratum, Noster *delictum* vertit, esse illud quod committitur contra præcepta negativa, quæ ipsi numerant tot, quot sunt dies in anno, videlicet trecenta sexaginta quinque.

Secundò, contrariè S. August. qu. 20. in Levit. Lyran. Abulens. & alii per *peccatum* intelligunt culpam commissionis; per *delictum*, omissionis.

Sed verius videtur, *peccatum*, cùm à delicto distinguitur (sæpè enim confunduntur, ut patet Levit. 5. v. 5. & 6.) esse id, quod scienter contra legem committitur; *delictum*, quod ignoranter, vel per oblivionem, præsertim juris & præcepti. Ita ex Procopio & S. Hieron. Ribera li. 4. de Templo c. 5. Et probatur: quia pro delicto Septuag. vertunt, πλημμέλειαν, id est *erratum*, & ἄγνοιαν, id est *ignorantiam*. Secundò, quia ita vertit Noster Levit. 5. v. ult. *Quia per errorem deliquit Domino*, ubi hebraicè est אשם *ascam*, id est delictum. Tertiò, id patet psalm. 18. 13. *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me*. Ecce delicta dicit non intelligi, non cognosci, esseque occulta, quasi scilicet per ignorantiam vel oblivionem commissa sint. Et psalm. 68. 6. *Deus tu scis insipientiam meam, & delicta mea à te non sunt abscondita*. Ergo delicta sunt, quæ per insipientiam, id est imprudentiam & inadvertentiam, commissa, nobis, sed non Deo sunt abscondita. Et hoc innuit Græcum παράπτωμα, quo Apostolus hic utitur, quod Noster *delictum* vertit: Græcum enim παρὰ significat *præter* cùm scilicet quis præter mentem, obiter, inadvertenter impingit, labitur & delinquit. Contra S. Jacobus cap. 4. 17. *peccatum* vocat quod scienter committitur: *Scienti*, inquit, *bonum facere, & non facienti, peccatum est illi*.

Vers. 2.

IN QUIBUS ALIQUANDO AMBULASTIS) conversati estis, ut explicat v. sequent. ambulatio enim significat peccati iterationem & consuetudinem. Unde subdit:

SECUNDUM SÆCULUM MUNDI HUJUS] Id est, secundùm consuetudinem sæcularium, qui sæculariter & mundanè vivunt in hoc mundo.

SECUNDUM PRINCIPEM POTESTATIS AERIS HUJUS) q. d. Secundùm voluntatem & impulsum principis, qui potestatem suam exercet in hoc aere: vel potiùs, qui est princeps potestatis, id est dæmonum, qui dicuntur *potestas*, quia potestatem exercent in hoc aere: potestas enim, uti est nomen ordinis angelorum, qui potestatem exercent in terra; ita est & dæmonum, qui eamdem, quam, habuerunt cùm essent angeli, retinent jam facti dæmones, sed in malum, ut hominibus noceant. Id patet c. 1. 21. & c. 6. 12. Coloss. 1. 16.

Quis sit princeps aeris.

Nota. Hic princeps est Lucifer, vel alius dæmon, qui sub eo præest potestatibus, id est, dæmonibus qui in hoc aere dominantur.

Secundò, dicitur *potestas aeris*, quia in aere miscet ventos, tonitru, fulgura & tempestates, quibus frugibus, B bestiis & hominibus nocet: vel potiùs, quia in aere, id est in mundo hoc (ut sit synecdoche) inter homines potestatem suam exercet, eos tentando, vexando, & quoquo modo nocendo. Ita D. Thomas. Unde Patres docent aerem hunc usque ad diem judicii plenum esse dæmonibus, qui homines exerceant, ut boni probentur & perficiantur, mali indurentur, & cum dæmonibus in die judicii ad communem damnationem in tartara detrudantur. Præclarè S. August. in Sententiis nu. 150. *Cùm homo*, ait, *secundùm se vivit, non secundùm Deum, similis est diabolo: quia nec angelo secundùm angelum, sed secundùm Deum vivendum fuit, ut staret in veritate, & veritatem de illius, non de suo mendacium loqueretur. Unde non frustra dicitur, omne peccatum esse mendacium: quia non peccatur nisi ea voluntate, quæ contraria est veritati, id est Deo.*

Aer usque ad diem judicii plenus dæmonibus.

SPIRITUS) Græcè est πνεύματος, id est, *spiritus* in genitivo, quem aliqui per appositionem, ut aer cohæreat cum spiritu, sic explicant: *Secundùm principem potestatis aeris*, qui scilicet aer, est spiritus. Sed obstat quod sequitur, *Qui operatur in filios diffidentiæ*; nec enim aer in eos operatur.

Quintuplex hujus textus ordinatio.

Secundò, Erasmus sic ordinat: *Secundùm principem, cujus potestas est & aeris & spiritus*, id est, & in aera, & etiam C in spiritum, *qui operatur in filios diffidentiæ*.

Tertiò, Adamus refert ad *aeris*: q. d. Secundùm principem aeris hujus, in quo degunt spiritus, id est dæmones: princeps enim hic in aere quasi in spiritu spiritus versatur, ait Theophyl.

Quartò, Vatabl. refert ad *principem*: q. d. Secundùm principem spiritus, id est spirituum, putà dæmonum. Sed hi omnes supplere debent copulam &, vel aliquid simile.

Quinto ergo, planè & simpliciter, per appositionem & epexegesin, *spiritus* refertur ad *potestatis*: explicat enim quid sit potestas aeris, nimirum dicit eam esse spiritum, *qui operatur in filios diffidentiæ*. id est, esse spiritus (est enallage numeri; singularis enim ponitur pro plurali) putà esse dæmones, *qui* quasi spiritus maligno suo impulsu & afflatu *operantur*, id est vim, energiam (græcè enim est ἐνεργεῖ) & malignitatem suam exercent (incitando scilicet, & impellendo ad gulam, crapulam, fornicationem,

super-

superbiam, vindictam, hæresim, omniaque scelera) *in filios* A *diffidentiæ*, græcè ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, quod clariùs vertas, *in filios incredulitatis*, imperfuasibilitatis & inobedientiæ, id est incredulos, indociles, rebelles; ita Syrus. ἀπείθεια enim est insuasibilitas, cum quis est intractabilis, contumax, non vult regi disciplina, sed pro arbitratu fertur quò lubet. Unde S. Basilius: aut potiùs ejus interpres in Reg. breu. reg. 268. vertit, *filios contumaciæ*, hoc est, inquit, qui opera quæ contumaciæ sunt exercent, aut qui faciunt voluntatem & opera diaboli: hic enim est contumacium princeps & pater, ut jure vocari possit ipsa contumacia. Ceterùm idem sunt filius contumaciæ, & filius iræ. Nam Christus ait: *Qui contumax est in Filium, non videbit vitam æternam, sed ira Dei manet super eum*, hucusque S. Basilius. Noster vertit *diffidentiæ*, quia tales Deo non fidunt, id est non credunt, practicè scilicet, hoc est, non obediunt: qui enim credit dicenti, facilè illi obedit, illique fidit, & ab eo se regi patitur. Hinc *credere* in Scriptura per metalepsin sæpè significat obedire, ut psalm. 118. 69. ac consequenter *non credere*, significat non obedire. Potest Secundò, propriè sumi diffidentia, quia tales ob inobedientiam & vitia sua, Deo salutique suæ diffidant, deque ea desperant.

Quinam sint filii diffidentiæ.

Nota. Vox *filius*, cùm jungitur genitivo vitii aut virtutis, significat deditum vitio aut virtuti: sic dicitur filius inobedientiæ, id est, addictus, deditus inobedientiæ, ut ex ea quasi prognatus, eamque quasi proles matrem imitari videatur, id est, planè inobediens & rebellis. Cùm verò *filius* jungitur genitivo pœnæ, vel præmii, idem est, quod dignus: ut filius mortis, filius gehennæ, filius resurrectionis, id est, dignus morte, gehenna, resurrectione.

VERS. 3. IN QUIBUS (inter quos) ET NOS OMNES ALIQUANDO CONVERSATI SUMUS.

FACIENTES VOLUNTATEM CARNIS] Græcè θελήματα, id est *voluntates*, q. d. Explentes appetitus & desideria concupiscentiæ, siue ea quæ carni, id est concupiscentiæ, carnali, cogitationi & phantasiæ libebant, quæque concupiscentia volebat, id est appetebat.

Nota. *Voluntas* hic appetitum significat, non rationalem tantùm, sed & sensualem, animalem, carnalem & brutalem; caro enim, id est concupiscentia, tàm in rationali, quàm in animali appetitu residet, ut dixi Galat. 5. 17.

Caro concupiscentiam carnalē, & mentalem significat.

Nota Secundò. Pro *cogitationum*, græcè est διανοιῶν, quod Ambros. vertit, *consiliorum*; S. Hieron. *mentium*: quia, inquit, alia sunt peccata carnis, ut gula, libido; alia mentium, ut hæresis, sectæ, invidiæ, &c. Sed simpliciùs accipiemus carnem pro concupiscentia qualibet, siue carnali, siue mentali; cogitationes pro ipsa imaginatione, quæ varias concupiscentiæ species & modos imaginatur, concipit, effingit: nam qui concupiscunt, perinde ut qui amant, sibi somnia fingunt.

ET ERAMUS NATURA FILII IRAE] Quia, inquit Illyricus, peccatum originale, quod nos facit filios iræ, non est accidens, sed forma, substantia, & natura nostra. Sed hoc tàm stolidum est, & contra Aristotelem, omnesque Philosophos; quàm impium: si enim peccatum Adæ est substantia, ergo cùm omnis substantia à Deo creata sit, sequetur, peccatum à Deo eoque solo esse creatum, & Adæ posterisque inditum.

Illyrici error ex hoc loco asserentis peccatum originale esse substantiam, refellitur triplici hujus loci expositione.

Dico ergo: *eramus filii iræ natura*, non in se & sua substantia, uti à Deo est condita; sed in sua naturali qualitate & conditione, uti per Adam & peccatum originale corrupta est: tunc enim vitium pro natura inolevit, ait S. Augustinus. Secundò, *natura*, id est, à nativitate & ab ortu naturæ, ita Chrys. D. Tho. Tertiò, *natura*, id est, naturali ingenio, indole, proclivitate, qua à puero quasi naturaliter sumus in mala proclives; ita Hieronym. Græcum enim φύσις, Primò, naturam; Secundò, nascentiam, ortum, generationem. Tertiò, naturalem indolem & propensionem significat. Hinc Quartò, adverbialiter τῇ φύσει, id est *natura*, idem est quod planè, omnino, per metalepsin; quod enim natura est tale, hoc planè & omnino est tale. Hinc vice versa quod omnino est tale, natura dicitur esse tale: sicque homo totus addictus ebrietati, dicitur natura sua, id est omnino, esse ebriosus. Dicit ergo Paulus, *Eramus natura*, id est, ex naturæ nostræ corruptione & propensione, ita carni & concupiscentiis eramus deditì, ut *natura*, id est omnino, essemus peccatores & filii iræ; ita Hieronymus, Syrus, & alii. Hic plenus est

Quadruplex significatio vocis φύσις.

Apostoli sensus: nec enim tantùm spectat corruptionem naturæ in Adamo: sed etiam & multò magis quod ex ea secutum est, scilicet ut singuli ex Adamo nati, carni & peccatis serviant toti quasi naturaliter, itaque sunt filii iræ, donec Christi gratia liberentur, & reformentur; agit enim de peccatis actualibus, ut patet ex præcedentibus.

FILII IRAE] Id est, digni & obnoxii iræ ac vindictæ Dei; vide dicta in fine v. 2. sic enim dicitur filius mortis, id est, dignus morte.

Ubi Nota prosopopœiam Hebræam: mors enim quasi mater, peccatorem talem, qui dignus est morte, fingitur genuisse ad mortem, ut seipsam illi communicet, illique mortem inserat, ut mors peccatoris à morte, quasi à matre prognata, morsque illum quasi filium suum quem gignat & ducat ad mortem, amplecti videatur. Aliter Chrysostom. & Theophyl. *Eramus filii iræ*, id est, eramus ipsa Dei ira, & nihil aliud: sic enim filius hominis non est alius quàm homo. Alii Tertiò, apud Hieron. *filii iræ*, id est diaboli, qui dicitur mors & ira ob feritatem, quam in homines exercet. Sed primus sensus simplicissimus est, & optimè respondet idiotismo Hebræorum.

Mors est peccatoris mater.

B Pulchrè S. Bernardus serm. 1. de Purificatione B. Mariæ: *Eramus*, inquit, *& nos filii iræ; cujus iræ filii? nempe filii ignorantiæ, ignaviæ, captivitatis. Ignorantia mulieris seductæ excæcaverat nos; mollities viri abstracti & illecti à propria concupiscentia enervaverat nos; malitia diaboli expositos jussi à Deo captivaverat nos. Sic ergo nascimur universi primùm quidem viæ civitatis habitaculi prorsus ignari, deindè imbecilles & ignavi, ut, etsi nota nobis esset via vitæ, propria tamen præpediremur & detineremur inertia: postremò captivi sub pessimo crudelissimoque tyranno, ut, licet prudentes essemus atque robusti, ipsa tamen misera servitutis opprimeremur conditione.*

PROPTER NIMIAM CHARITATEM] Græca διὰ τὴν πολλὴν, *propter multam charitatem*, & ita legit Hieron. & Ambros. *multam*, id est magnam, per enallagen, qua quantitas discreta ponitur pro continua, id est, multitudo pro magnitudine: magnam inquam, per emphasim, id est, immensam & nimiam. *Nimia* dicitur respectu hominum tam miserorum & indignorum, non respectu Dei; Deum enim, qui est ipsa bonitas increata, decet hæc immensa sui communicatio & nimia charitas in homines. Sic Agesilaus rex cùm ingens donum cuidam plebejo daret, illeque ex verecundia recusaret, dicens hoc esse nimis magnum pro se: At, inquit rex, non est magnum nimis pro Agesilao. VERS. 4.

Agesilai regis apophtegma.

ET CONVIVIFICAVIT NOS IN CHRISTO) Conjunctio & nectit sequentia: dicit enim, *Et convivificavit, & conresuscitavit, & consedere fecit*: per anadiplosin enim conduplicat & ad emphasim. Secundò, *convivificavit nos*, id est, nos ad similitudinem Christi communi cum eo vita spirituali donavit. Tertiò, *in Christo*, id est cum Christo, vel, instar Christi. Unde Græca & Latina multa tantùm habent *Christo*. VERS. 5.

ET CONSEDERE FECIT IN COELESTIBUS) quia nos, id est carnem nostram Christus in suo corpore cœlis invexit; ita Chrysost. Verùm quia loquitur Apostolus de nostra, qui per peccata mortui eramus, suscitatione & sessione; hinc Secundò, aptiùs dicitur Christus nos cœlis invexisse, ibique collocasse, & sedere fecisse per spem, affectum, tendentiam ad vitam cœlestem, per quam reipsa post mortem nos cœlis invehet & sibi consedere faciet: hoc enim præteritum *consedere fecit*, partim præteritum, partim futurum significat: *fecit* scilicet, id est, & fecit & faciet. Simili modo Prophetæ de futuris ob eorum certitudinem loquuntur in præterito, quasi jam facta essent: licet enim futura sint in re, tamen in Dei præscientia jam facta sunt. Deus ergo inchoatè nos consedere fecit Christo in cœlis, quia locum & cathedram ibi jam nobis paravit ad eamque nos sua gratia dirigit, ut certa spe locum illum præcipiamus, nobis vindicemus, quasi jam illum occuparemus, ibique sederemus: jam perfectè & propriè faciet nos consedere, cùm ex hac vita transferet nos in cœlum; ita Hieron. Quid ergo hic quasi talpæ, terræ & terrenis inhiamus, cum domus & sedes nobis parata sit in cœlo, ibique jam Christo quasi assideamus? VERS. 6.

Deus per spem inchoatè nos consedere facit in cœlestibus.

Notat S. Gregorius lib. 6. Moral. cap. 8. Paulum cùm in carcere catena vinctus esset, ob spei tamen certitudinem & animositatem dixisse se & nos sedere cum Christo in cœlestibus. *Sancti itaque viri*, inquit, *foris despecti sunt, &*

Paulus vinctus in cœlo habitans vincula despicit.

velut indigni omnia tolerant; ſed dignos ſe ſuſpiciunt: ideò ut confidentes, æternitatis gloriam cum certitudine expectant, cumque laborant foris adverſitate perſecutionis, ad conſcientiam recurrunt interiùs ut autem mentis, & inde cuncta foris ſe ire deſpiciunt, inter quæ tranſire corporaliter vitam ſeipſos cernunt: minas non metuunt, quia & tormenta patiendo contemnunt. Hinc enim per Salomonem dicitur: Juſtus quaſi leo confidit; & Non contriſtabit juſtum quidquid acciderit ei.

In Christo] cum Chriſto, Hebræum enim ב, id eſt *in* ſubinde valet idem quod עם *im*, id eſt *cum*.

Vers. 7. Ut ostenderent in sæculis supervenientibus (in ſequentibus temporibus) abundantes divitias, ideſt, excellentem exuberantiam, gratiæ suæ in bonitate, græcè χρηστότητι, id eſt, *per benignitatem* (ſupple, quam oſtendit) super nos, id eſt erga nos, in Christo Jesu] hoc eſt, per Chriſtum Jeſum.

Vers. 8. Gratia estis salvati, ideſt, gratis juſtificati eſtis] per fidem; juſtitia enim eſt ſalus inchoata ſicut ſalus plena & perfecta eſt juſtitia conſummata, ut dixi Rom. 11. 5. Et hoc non ex vobis] Pronomen *hoc*, demonſtrat, non τὸ *eſtis ſalvati*, ſed τὸ *per fidem*, q.d. Quòd per fidem ſalvati ſitis, hoc non ex vobis eſt quia fides non eſt ex vobis, ſed Dei donum eſt. Unde Vatablus hæc per parentheſin intercipit hoc modo *(& hoc non eſt ex vobis, Dei enim donum eſt)*, tunc enim ſequens antitheſis *non ex operibus*, optimè cohæret, ut non redundet, ſed opponat opera fidei, quaſi dicat: Per fidem juſtificati eſtis, non per opera, *ut ne quis glorietur* ſe ſuis operibus adeptum eſſe & meruiſſe juſtitiam & ſalutem.

Apoſtolus hinc non excludit bona opera.

Hinc patet Apoſtolum hic excludere non opera fidei, & quæ ex fide profluunt, uti ſunt actus ſpei, pœnitentiæ, charitatis, &c. ſed quæ ſunt ſine fide, & fidei opponuntur, ſicut natura opponitur gratiæ; id eſt, excludere opera facta propriis naturæ viribus, in quibus gloriabantur Philoſophi & Gentiles, quaſi ſuo marte factis & geſtis. Unde can. 2. & 3.

Vers. 10. Ipsius enim sumus factura] Græcè, ποίημα, id eſt, ut Ambroſ. *figmentum*; Vatabl. *creatura*; Eraſmus, *opus*. Loquitur non de prima creatione hominis, qua creati ſumus omnes in Adamo; ſed de ſecunda quam explicat ſubdens, *Creati in Chriſto Jeſu*. Quod licet Nazianzen. apud Theophyl. ſic exponat, *per Chriſtum, qui eſt Verbum*, id eſt, per Chriſtum, non hominem, ſed in Deum, in Adamo creati ſumus in gratia: meliùs tamen alij paſſim intelligunt Chriſtum hominem; hic enim dicitur Jeſus, quaſi dicat. Per Chriſtum redemptorem rurſum quaſi creati ſumus, quia in baptiſmo ſpiritu Chriſti regenerati & velut creati, factique ſumus fratres Chriſti, nova creatura, filii Dei, & cives Sanctorum.

Per Chriſtū iterū creati ſumus in baptiſmo, ob duas rationes.

Nota. Juſtificatio impii dicitur creatio, non phyſica, quia non fit ex nihilo; ſed moralis, quia nullo impii merito vel opere illi obtingit. Secundò, quia tota meritis Chriſti tribuitur, ſicut creatio tota omnipotentiæ Dei attribuitur, ita Chriſoſtomus. Juſtus ergo per novitatem vitæ, & ſublimitatem gratiæ eſt quaſi novus mons, inquit Hieronymus, imò quaſi novus mundus virtutum, creatus & conditus à Chriſto.

Error Bezæ ex hoc loco maledicto, & inſpectio.

Argumentatur hic Beza: pronomen *ipſius*, cùm ait Apoſtolus, *Ipſius factura ſumus*, ſcilicet Dei, ceteros excludit: falluntur ergo qui naturam debilem fingunt à gratia adiuvari; hinc enim diſcimus, inquit, opera bona in ſolidum Deo, & gratiæ Dei deberi.

Sed mirum eſt Bezam non advertere Apoſtolum loqui de juſtificatione: hac enim ſimus nova factura & creatura Dei; non autem de operibus, quæ juſtificationem ſequuntur. Unde ſicut ſecundùm naturam ſumus factura & opus Dei ſolius, qui nos creavit & tamen accepta à Deo natura multa opera naturalia & moralia facimus liberè tam bona, quàm mala; ita prorſus in juſtificatione, juſtitiam per quam recreamur & ſimus quaſi nova creatura à Deo ſolo infuſam accipimus; ea tamen accepta per eamdem liberè opera fidei, ſpei, charitatis & juſtitiæ Chriſtianæ operamur. Adde, aliter nos creari, aliter recreari, ſive renovari, per juſtificationem, *Qui* enim *creavit te ſine te*, ait S. Auguſtinus, *non ſalvabit*, ac conſequenter non juſtificabit, *te ſine te*: quia ſcilicet tuam cooperationem & liberam diſpoſitionem, qua ad juſtitiam te per actus fidei, ſpei, & pœnitentiæ diſponas, à te requirit.

Creati in Christo Jesu in operibus bonis. *In*; id eſt ad opera bona facienda. Unde ſequitur: quæ præparavit Deus, ut in illis ambulemus] Si enim Deus opera bona præparat, ſi in iis ambulamus; ergo Deus ea non creat in nobis, ſed tantùm ad ea nos deſtinat & dirigit, ut in iis liberè nos exerceamus; hoc enim ſignificat vox *ambulemus*, ita Chriſoſt. Syrus, Oecum. & Beza, Vatabl. & Eraſm. Hebræi enim ſæpè ב *be*, id eſt *in*, ſumunt pro ל *lamed*, id eſt *ad* ſic 1. Corinth. 7. 15. *In pace*, id eſt ad pacem, *vocavit nos Deus*. Similia ſunt Jacobi 4. 1. Coloſſ. 3. 15. & 1. Cor. 7. 15. Et Græcum, ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, tàm, *ad opera bona*, quàm, *in operibus bonis*, verti poteſt, ἐπὶ enim cum dativo ſæpè ſignificat *ad*, teſte Budæo: ſic Iſocrates dicit, ἐπὶ θανάτῳ, id eſt, *ad mortem rapere*; & Homerus, id eſt, *procedunt ad ſitum*.

Liberum nobis eſt exercitium bonorum operum.

Notat Chryſoſt. hoc addere Apoſtolum, ne quis ex eo quòd excluſit opera à ſalute & juſtitia, addens, *Non operibus*, putet pariter à vita Chriſtiana ea excludere voluiſſe, ut Chriſtiano ſola fides ſufficiat. Dicit ergo nos creatos eſſe ad opera bona, q. d. Chriſtiani facti ſumus, non ut in otio, aut in carnalibus voluptatibus gulæ & libidinis vitam inertem & epicuream deinceps agamus; ſed ut bonis operibus inſiſtamus: hoc enim inſinuat vox *ambulemus*, ſcilicet non ſufficere ordiri & inchoare bona opera, ſed in iis nos debere eſſe aſſiduos & continuos, ut in iis ambulemus, non per duos vel tres annos, ſed per omnem vitæ noſtræ viam & curſum. Hoc enim ſignificat Græcum περιπατήσωμεν, id eſt, *circumambulemus*, inquit Theophyl. & Chryſoſt. Qui addit in morali homil. 5. *Non*, inquit, *ut unum duntaxat*, *ſed ut omnia operemur præcipit*. *Nam ſicut quinque nobis ſenſus ſunt, quibus omnibus pro rerum exigentia uti oportet, ita & omnibus utendum eſt virtutibus.*

A fide non excludit opera Apoſtolus.

Quæ præparavit Deus] Nota. Præparat nobis Deus bona opera, cùm præparat & dat nobis gratiam, tùm habitualem, tùm actualem, cùm pios indit inſtinctus & impulſus voluntatis, ac pias illuminationes intellectui: hiſce enim intellectus & voluntas præparantur, flectuntur, incitantur ad bona opera capeſſenda; ſic effectus præparantur, cùm eorum cauſa paratur & ponitur: ſic præparatur meſſis, cùm ſemen in terram iacitur: præparatur bellum, cum milites arma, quibus bellum gerendum eſt, parant.

Tripliciter intelligi poteſt facta præparatio à Deo bonorum operum noſtrorum.

Unde Secundò, per hypallagen præparat nobis Deus bona opera, ideſt noſipſos, putà intellectum & voluntatem, præparat ad bona opera modis jam dictis.

Tertiò, præparat nobis bona opera, cùm bonos ſocios, præceptores, confeſſarios, concionatores, ſancta exempla, aliaque incitamenta, & occaſiones bene agendi nobis obiicit; v. g. dum pauperem mendicantem & languidum diviti miſericordi obiicit, præparat illi materiam & objectum invitans ad actum eleemoſynæ. Unde Græcum οἷς προητοίμασεν, propriè verti poteſt: *quibus*, ſcilicet bonis operibus, *præparavit* Deus, ſupple materiam, occaſionem, cauſam, vel viam, q. d. Deus ſtravit viam bonis operibus, ut in hac via bonorum operum, ac conſequenter in ipſis bonis operibus, ut in hac via bonorum operum, ac conſequenter in ipſis bonis ambulemus & converſemur. Aptiùs tamen Noſter vertit, *quæ præparavit*, ſicut enim via dicitur parari regi, ut in illa ambulet; ita Deus dicitur præparare nobis bona opera, ut in iis ambulemus; ipſa ergo ſunt via ad cœlum, non autem operibus fit via, niſi dicas fieri viam viæ, ſeu ad viam, ſicut enim fit via ad hortum ut in eo rex ambulet: ita Deus facit nobis viam, & introitum ad bona opera: ut in iis ambulemus. Denique hæc omnia jam dicta non tam parat Deus cùm in tempore ea actu & reipſa dat & ſuggerit, ſed etiam in mente ſua præparavit ea ab æterno, cùm præordinavit & prædeſtinavit illa cuivis homini ſuo tempore dare & exhibere. Quàm ſapiens & felix eſt, qui has bonorum operum occaſiones, vias, modos, gratias, impulſuſque quos illi in dies præparat & ſuggerit Deus, ſollicitè obſervat, advertit, amplectitur, exequitur.

Propter quod memores estote] q. d. Quia tantam per Chriſtum, redemptionem & gratiam Deus vobis fecit & exhibuit; hinc hortor vos ò Epheſii, ut tota vita ſitis illius memores, præſertim quòd è gentiliſmo, idololatria, omnibuſque ſceleribus ad hanc chriſtianiſmi gratiam vos evocarit, ut illi quas poteſtis gratias & laudes referatis. Vers. 11.

Eratis,

Digitized by Google

ERATIS GENTES IN CARNE] Opponit *Gentes in carne*, *circumcisioni in carne*, idest Judæis, cùm ergo constet Judæos vocari circumcisionem in carne, quia carnem, id est, præputium carnis habebant circumcisum; sequitur Gentiles vocari *Gentes in carne*, quia, ut Vatablus, præputium habebant gentilitium & incircumcisum, ac consequenter quasi Gentiles & Pagani incircumcisi vivebant gentiliter secundùm carnem in idololatria; gula, libidine, &c. Unde sequitur, *Qui dicimini præputium*, idest præputiati, *ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta*; id est, à Judæis, qui vocantur circumcisio ob carnem præputii circumcisam.

Gentes vocantur præputium; Judæi circumcisio.

Nota. Sicut metonymicè *scelus* vocamus sceleſtum; ita ad majorem contemptum & detestationem, Judæi Gentes præputiatas, vocabant *præputium*, se verò circumcisos extollendo, vocabant *circumcisionem*. Secundò, τὸ *manu facta*, non refertur ad *carne*, sed ad *circumcisio*; hæc enim manu fiebat. Patet ex Græco. Addit *manu facta*, ut eam distinguat à circumcisione spirituali, quæ fit per spiritum, & gratiam Christi, de qua ad Roman. 2. v. vltim. ita Hieron.

Circumcisio in quanto honore fuerit Judæis, & Ægyptiis.

Nota. Circumcisio apud Judæos maximum erat decus & gloria, sicuti præputium maximum erat dedecus & ignominia. Unde & apud Ægyptios qui Judæis vicini sunt, circumcisio nonnisi sacerdotibus, sapientibus & nobilibus concedebatur. *Apud Ægyptios*, inquit Origenes in cap. 2. ad Roman. *nullus geometriæ, astrologiæ & geneseos, quæ nihil divinius putant, secreta rimabatur, nisi circumcisione suscepta. Sacerdos apud eos aruspex, aut quorumlibet sacrorum minister, vel ut illi appellant, Propheta, omnis circumcisus est: Literas quoque sacerdotales, quas hieroglyphicas vocant, nemo discebat nisi circumcisus; Omnis hierophantes, omnis vates, omnis cæli (ut putabit) infernique mystes & conscius apud eos esse non creditur, nisi fuerit circumcisus.*

QUIA ERATIS. Ita legendum cum Ambros. Hieron.
VERS. 12. & Græcis, non *qui*, vel *quod eratis*: dat enim causam cur Ephesii & aliæ gentes & essent & vocarentur præputium & Gentes in carne: *quia* scilicet *eratis* SINE CHRISTO, hoc est, sine Christi cognitione, lege, gratia, religione, vita, id est, sine christianismo; ALIENATI A CONVERSATIONE ISRAEL] Græcè τῆς πολιτείας, id est, Primò *à civitate*, vel *à republica* Israel, inquit Erasmus. Secundò Syrus, *à gubernationibus Israel*; significat enim politia ipsam reipubl. administrationem & gubernationem, quia scilicet hic Deus Israelem quasi populum suum sanctis legibus, ceremoniis & prophetiis gubernabat. Tertiò, & meliùs, Nostè, *à conversatione*. hoc est, à ratione & norma vivendi Israelitarum, patrum & patriarcharum, præsertim Iacobi, qui dictus est Israel; à quo Israelitæ descendunt, qui vnum Deum sanctè colebant, & secundùm ejus legem sanctè vivebant; cùm vos coleretis idola, essetisque sine lege, & concupiscentiæ ductum ac impulsum sequeremini: Græcum enim πολιτεύεσθαι significat conversari; ita Budæus, & alii.

Triplex hujus loci sensus.

Politia quid significet.

HOSPITES TESTAMENTORUM] Id est peregrini, sive extranei & alieni à testamentis, id est à pactis, quæ Deus cum Judæis inivit: testamentum enim significat quodvis pactum, ut dixi 1. Corinth. 11. 25. Alludit ad remp. & conversationem Israel jam dictam. Unde *hospites* vocat alienos à jure civium, civitatis & reipublicæ.

PROMISSIONIS SPEM NON HABENTES] Chrysostomus, Theophylatus, Oecumen. referunt vocem *promissionis* ad præcedentem *testamentorum*, quasi dicat. Eratis hospites & alieni à testamentis & pactis promissionis, id est promissoriis, quæ tot bona promittunt Israeli. Verum longè pleniùs & concinniùs hæc per comma dividunt Biblia Romana, & alia correctiora, ut τὸ *promissionis*, nectatur cum eo quod sequitur, *Spem non habentes*. Promissionem intelligit resurrectionis & vitæ beatæ ac æternæ, uti se explicat coram Agrippa rege Paulus Actor. 26. 6. *Et nunc*, inquit, *in spe, quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto judicio subjectus; in quam duodecim tribus nostræ nocte & die deservientes sperant devenire, de qua spe accusor à Judæis rex. Quid incredibile judicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?* Unde hanc spem vocat *spem Israelis* Actor. 28. 20. *Propter spem*, inquit, *Israel, hac catena circumdatus sum*, q. d. hic Paulus: Vos, ò Gentes, beatitudinis Judæis promissæ spem nullam habebatis in gentilismo.

Spes promissionis] apud Apostolum est spes resurrectionis.

SINE DEO] vero, Colebatis enim idola & deos falsos; A multi etiam erant inter vos athei, qui divinitatem è mundo tollebant.

NUNC AUTEM IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) VERS. 13.
vos QUI ALIQUANDO ERATIS LONGE è Deo, à spe promissæ beatitudinis, à testamentis & pactis, à republica & conversatione Israel, à Christo denique & salute, FACTI ESTIS PROPE (id est propinqui Christo, Israelitis, beatitudini & Deo) IN SANGUINE, id est per sanguinem, putà per merita passionis & mortis CHRISTI.

VERS. 14. IPSE ENIM EST PAX NOSTRA] *Pax*, id est pacem faciens, uti explicat v. seq. & ad Colos. 1. v. 20. *Pacificans*, inquit, *per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt*. Per metonymiam ergo effectus pro causa ponitur. Hinc videàs quo sensu, & qua figura Apostolus dicat Christum esse nostram justitiam, sapientiam, redemptionem; simili nimirum qua hic dicit Christum esse pacem nostram, non formalem, uti patet, sed causalem. Unde explicans subdit.

Christus justitia & pax nostra non formalis, sed causalis.

QUI FACIT UTRAQUE UNUM] id est, utrumque populum, Judæum & Gentilem, conciliavit & univit in sua Ecclesia; ita Hieron.

Nota. Non dicit *utrumque* in masculino, sed *utraque* in B neutro: quia, ut patet ex seqq. hoc v. & 20. respicit ad metaphoram domus vel vrbis & reipubl. ac politiæ, ut dixi v. 12. ejusque gemina membra, partes & parietes ἀμφότερα ergo, id est utraque, tacitè respicit τείχη (quod græcè est neutrius generis) id est muros & parietes, q. d. Duo sunt symbolici parietes, Judæi scilicet & Gentes, olim muro distincti, quos Christus, muro, qui medius erat, disjecto, conjunxit in vnam domum, scilicet Ecclesiam. Hinc sequitur.

Duo parietes Judæi & Gentes à Christo conjuncti.

ET MEDIUM PARIETEM MACERIÆ] græcè μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, id est, ut Vatablus *interstitium maceriæ*, hoc est septi, sepis aut muri, putà sepem aut murum, qui medius erat & dividebat parietem unum ab altero. Propriè autem *maceria* est septum, vel interstitium factum ex congerie lapidum vel lignorum, quod hebraicè גדר *geder* dicitur. Sic apud Comicum jubet Mitio maceriam dirui, ut fiat una domus.

SOLVENS) Id est, solvit & diruit Christus: Hebræi enim carent indicativo, & pro eo utuntur participio, vide can. 29.

C Queres quis hic paries & murus medius, sive interstitium separans Judæos à Gentibus, quod solvit & diruit Christus?

Medii parietis quadruplex expositio.

Primò, respondet S. Hieron. & Chrysost. esse peccata & inimicitiam inter Deum & homines, sive Judæos, sive Gentiles. Verùm quia sequitur, *Ut duos*, scilicet populos, *condat in semetipso*; hinc meliùs alii passim accipiunt dissidium, quod erant inter Judæos & Gentes.

Unde Secundò, Ambros. & Hieron. respondent hoc interstitium fuisse disparem Judæorum & Gentilium fidem, legem, cultum; idolatriam scilicet, ex parte Gentium, ex parte verò Judæorum, fiduciam in lege & ceremoniis suis.

Tertiò. Theodor. & Anselmus interstitium hoc volunt fuisse legem Mosaicam, quam complexi sunt Judæi, aversati Gentiles.

Quartò, & optimè, Vatablus, Adamus, Erasmus, & alii, respondent Apostolum hunc medium parietem explicare, dum statim per appositionem & epexegesin subdit, *Inimicitias*, quasi dicat. Medius paries divellens Judæos à Gentibus, erant inimicitiæ mutuæ, mutuus contemptus, D & odium quo Judæi Gentes omnes quasi idolatras & præputiatas contemnebant & aversabantur; Gentes pariter Judæos, quasi à communi gentium lege, ritu, & vita abhorrentes oderant, uti ceteræ aves oderunt & persequuntur noctuam. Hæc odia, has inimicitias dissolvit, & abolevit Christus *in carne sua*, moriens pro utrisque, utrisque afferens communem charitatis legem & spiritum, tollensque occasionem inimicitiarum, legem scilicet mandatorum.

Odia & inimicitiæ mutuusque contemptus inter Judæos & Gentes.

Primò enim lex mandabat circumcisionem quam ridebant Gentes, & ex ea Judæos vocabant *verpos, recutitos, appellas*. Hinc illa: *Verpe jura mihi per Anchialum*; &, *Credat Judæus appella, Non ego*. Contrà Judæi spernebant Gentes ut profanas, quia incircumcisas.

Rursum Gentiles nisi lege naturæ & rationis, ridebant Judæos quasi fidentes legi scriptæ & tabulis lapideis; dicentes se habere legem non in lapide, sed in mente; ita Ambros.

Ambroſ. Contrà, Judæi ſpernebant Gentes, quaſi ſine A lege viventes, imò qui decalogum in multis ignorarent & violarent.

Denique Gentiles ridebant tot ritus, baptiſmata, abſtinentias, cæremonias & ſacra Judæorum. Judæi exercrabantur Gentes, quòd porcina, aliiſque cibis per legem Moſis immundis veſcerentur, multiſque aliis immunditiis per eamdem legem vetitis ſe contaminarent.

VERS. 15. LEGEM MANDATORUM DECRETIS EVACUANS] Nota. Lex Moſis dicitur *mandatorum*, quia nihil continent, niſi mandata, eaque plurima, nec ad ea implenda auxilium & gratiam conferebat. *Lex* ergo τῶν ἐντολῶν, id eſt *mandatorum*, idem eſt, quod lex imperioſa, mandans, nec gratiam conferens: ſic enim Hebræi per duo ſubſtantiva efferunt, quod nos per ſubſtantivum & adiectivum, ſive epithetum efferimus: ſic *templum ſanctitatis* vocant templum ſanctum; *viros miſericordiæ* vocant viros miſericordes; *vaſa belli* vocant arma bellica. Hanc legem Chriſtus *evacuans*, id eſt, evacuavit & abolevit, *decretis*, hoc eſt, per alia decreta: quia illa Evangelicis decretis & dogmatibus (hoc enim eſt Græcum δόγμασι) commutavit, ait Hieron. Chryſoſt. Theophyl. Oecumen.

Commutatio legis Moſaicæ cum lege Evangelica.

Nota Secundò. Græcè eſt ἐν δόγμασι. Unde Vatabl. & Eraſm. vertunt, *legem mandatorum in decretis ſitam abrogans*: ſed meliùs Noſter cum Chryſoſt. Theoph. & Græcis exponit *in decretis*, id eſt, per decreta, ſcilicet Evangelii.

Nota Tertiò. Græcum δόγμασι, idem eſt quod Latinum *dogmatibus*. Unde Chryſoſt. Theophyl. & Oecum. intelligunt fidem & doctrinam fidei. q. d. Apoſtolus: Chriſtus abolevit legem Moſis per fidem, quia juſtitiam annexuit fidei non legi. Secundò, ut Hieron. *Lex mandatorum, ſubverſa eſt in dogmatibus, poſtquam circumciſio & ſabbatiſmus, qui relictus eſt populo Dei, & paſcha, & pentecoſte, & non apparere in conſpectu Dei vacuum, ſunt altiùs intellecta quàm reſonant & ab occidente littera recedentes cœpimus vivificantem ſpiritum ſequi*. q. d. Deus mandata legis carnalia evacuavit per eorum intelligentiam ſpiritualem, ſive per dogmata Evangelii.

Verùm Nota, *dogmata* Græcis non tantùm documenta & doctrinam, ſed etiam præcepta & decreta ſignificare: & ita accipit Apoſtolus ad Coloſ. 2. v. 14. & 20. qui locus huic ſimilis eſt; eſt enim lex lux & dogma. *Lucerna*, C inquit Pſaltes, *pedibus meis verbum tuum, & lumen ſemitis meis*. Vocat ergo præcepta Evangelii non mandata, ſed dogmata, quia Chriſtianos illuminant, docentque quomodo Deum per fidem agnoſcere, per ſpem, charitatem & religionem colere & invocare, eique ſervire & vivere debeant.

UT DUOS CONDAT IN SEMETIPSO IN UNUM NOVUM HOMINEM] ut ſcilicet duos populos, Judaicum ſcilicet & Gentilem, quaſi duos homines, ſibi & corpori ſuo, id eſt, Eccleſiæ ſuæ, cujus ipſe caput eſt, inſerat & incorporet, faciatque utrumque hunc hominem, id eſt populum, velut novum quemdam hominem in novitate vitæ ambulantem. Unde pro *condat*, græcè eſt κτίσῃ, id eſt *creet*.

Nota. Hic explicat metaphoram præcedentem parietum, maceriæ & domus, per aliam metaphoram, ſcilicet hominis & corporis humani: Judæi enim & Gentes ſunt quaſi duo homines, qui Chriſto incorporati coaluerunt in unum hominem myſticum, id eſt, in unum populum Chriſtianum. Unde à genere neutro, quo uſus eſt v. præced. tranſit hic ad D maſculinum: quia res figurata, ſcilicet homo & populus, eſt maſculini generis.

Gentes & Judæi Chriſto incorporati coaluerunt in unũ hominem.

VERS. 16. ET RECONCILIET AMBOS, ſcilicet homines, id eſt populos, Judæorum videlicet & Gentium, IN UNO CORPORE, myſtico ſcilicet, id eſt Eccleſia, unitos. q. d. Ut ambos hos populos effectos jam unum corpus myſticum, id eſt, unam remp. & Eccleſiam, *reconciliet* DEO PER CRUCEM, INTERFICIENS, id eſt, planè perimens, INIMICITIAS, quæ erant inter Judæos & Gentes; ac rurſum, quæ erant inter utroſque & Deum, IN SEMETIPSO] id eſt, per ſemetipſum, putà, per crucem & paſſionem ſuam. Idem eſt, quod dixit v. præced. *In carne ſua*. Noſter interpres legit græcè ἐν αὐτῷ ſpiritu aſpero; ſed S. Hieron. Eraſm. Vatabl. legunt ſpiritu leni, & vertunt, *in ea*, ſcilicet cruce; σταυρὸς enim, id eſt crux, Græcis eſt maſculini generis; unde aptè reſpondet maſculino pronomini αὐτῷ. Hinc Syrus vertit, *& cruce ſua enecavit odium*. Sed eodem redit ſenſus, ſive ad Chriſtum, ſive ad crucem referas; Chriſtus enim per crucem hæc fecit.

Crux Chriſti inimicitiarum omnium extinctrix.

Ex hoc loco moraliter docet S. Leo ſerm. 6. de Nativit. Chriſtianos ubique debere colere pacem, eamque quaſi victimam gratiſſimam Deo offerre. *Qui ergo*, inquit, *non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt, offerant patri pacificorum concordiam filiorum & in primogenitum novæ creaturæ, &c. univerſa adoptionis membra concurrant: quoniam gratia Patris non diſcordes, neque diſſimiles, ſed unum ſentientes, unumque amantes, adoptavit hæredes. Natalis Domini, natalis eſt pacis. Ipſe enim eſt pax noſtra, qui fecit utraque unum*, &c.

ET VENIENS EVANGELIZAVIT PACEM VOBIS (Gentibus) QUI LONGE FUISTIS (à Deo, Chriſto & ſalute) ET PACEM IIS QUI PROPE) Judæis ſcilicet hac enim periphraſi ex Iſaia c. 57. 19. petita, deſcribit Judæos & Gentes. Vide dicta v. 12. & 13. Alludit ad vocem angeli ad paſtores in Chriſti nativitate. *Ecce evangelizo vobis gaudium magnum*, &c. *gloria in excelſis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, Luc. 2. VERS. 17

VERS. 18. B QUONIAM PER IPSUM (ſcilicet Chriſtum) HABEMUS ACCESSUM, προσαγωγὴν, id eſt, ut Vatabl. & Eraſm. *aditum*, introductionem, AD DEUM PATREM AMBO (ſcilicet tam Judæi, quàm Gentiles) IN UNO SPIRITU) id eſt, per eumdem Spiritum ductorem & impulſorem. Secundò, in uno & unanimi ſpiritu, id eſt, voluntate & ſtudio fidei, religionis & charitatis Chriſtianæ, ut ſit nobis cor unum, & anima una, ita Anſelm. Alludit ad reges, ad quos non patet acceſſus, niſi per principes, qui ſunt regi à cubiculis, geſtantque clavem auream regii cubiculi, quique ingreſſuris ſuum procurant ductorem & inſtructorem, ut ſciant quo geſtu, reverentia, forma, modo debeant alloqui & compellare regem. Ita hìc rex eſt Deus Pater, & princeps parans aditum eſt Chriſtus, ductor eſt Spiritus ſanctus.

Deus Pater eſt rex, Chriſtus princeps, ductor Spiritus ſanctus.

VERS. 19. JAM NON ESTIS (ut eratis in gentiliſmo) HOSPITES ET ADVENAE] ξένοι καὶ πάροικοι, peregrini & accolæ, vel advenæ, qui ſcilicet aliunde venientes commigrarunt in alienam civitatem & provinciam, quos Romani Colonos vocabant, ex una enim urbe, v. g. Romana, in alias regiones colonias deducebant: ſicut Agrippina Neronis mater ad Rhenum apud Ubios, ubi genita erat, coloniam ex veteranis deduci imperavit, quæ inde Colonia Agrippina etiamnum dicitur, urbs opibus & religione inclyta. Tales apud Judæos erant Proſelyti, ſeu advenæ, qui quaſi alieni, utpote e Gentibus oriundi, convertebantur ad judaiſmum, & aggregabantur Judæis & Eccleſiæ Dei. q. d. Jam non eſtis Proſelyti, ſed inquilini Eccleſiæ, ut ſequitur.

Colonia unde dicta.

SED ESTIS CIVES (συμπολῖται, concives) SANCTORUM, cùm angelorum, tum potiùs Patriarcharum Abrahæ, Iſaac & Jacob, ſive Iſraelis, & poſterorum ejus ſanctorum Iſraelitarum, uti Davidis, Samuelis, Iſaiæ, & aliorum Prophetarum, à quibus in gentiliſmo fuiſtis extranei & alienati, ut dixi v. 12. ET DOMESTICI DEI] q. d. Eſtis de domo & familia Dei, putà de Eccleſia Dei, à qua fuiſtis ante Chriſtum extorres; eſtis de familia regis Meſſiæ; qui tam Deus eſt, quàm homo, deque Chriſtiana republica, in qua habetis jus civicum ad Eccleſiæ Sacramenta, & bona omnia Chriſti & Chriſtianorum atque conſcripti eſtis cives & heredes ejuſdem civitatis cæleſtis, ſcilicet Jeruſalem. Ita Chryſoſt. Anſelm. Theophyl. Idque pulchè explicat Apoſtolus Hebr. 12. 22. *Acceſſiſtis*, inquit, *ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, Jeruſalem cæleſtem, & multorum millium angelorum frequentiam, & Eccleſiam primitivorum, qui conſcripti ſunt in cælis, & judicem omnium Deum, & ſpiritus juſtorum perfectorum, & teſtamenti novi mediatorem Jeſum, & ſanguinis aſperſionem meliùs loquentem quàm Abel.*

Ius civium in Eccleſia Dei quale & quantũ.

Audi & S. Auguſt. in Sententiis num. 156. *Cives terrenæ civitatis parit peccato vitiata natura, qui ſunt vaſa iræ: cives verò cæleſtis patriæ parit à peccato naturam liberans gratia, qui ſunt vaſa miſericordiæ.*

SUPERAEDIFICATI, redit ad metaphoram fabricæ & domus, de qua v. 14. hæc enim domus Deo ſacra, ſive templum, eſt Eccleſia, quæ ædificata eſt SUPER FUNDAMENTUM APOSTOLORUM ET PROPHETARUM) id eſt, ſuper Apoſtolos & Prophe-

tas,

Digitized by Google

Apostolorum & Prophetarum doctrina & fides fundamentum est Ecclesiæ.

tas, qui sunt fundamentum Ecclesiæ: Apostolorum enim & Prophetarum fidei, doctrinæ, prædicationi, institutioni quasi fundamento Ecclesia incumbit, quasi dicat. In fundamentum Ecclesiæ positi sunt Apostoli, vos Ephesij ceterique Christiani, Illis superædificati estis, & reliquam structuram domus hujus & templi completis; ita Chrysostomus, Theophil., Oecumen., & pulchrè Augustinus in illud Psalm. 86. *Fundamenta ejus in montibus sanctis*.

Christus quomodo fundamentum Ecclesiæ? quomodo Apostoli?

Aliter Anselmus: *Super fundamentum*, inquit, id est, super Christum, qui est fundamentum Apostolorum, Prophetarum, ac totius Ecclesiæ, quod avidè arripit, & sequitur Beza. Antichristiana, ait, vox est aliud fundamentum ponere: fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Sed respondet Sanctus Augustinus suprà, Christum esse fundamentum fundamentorum, sive primum, cui ipsi Apostoli, & tota Ecclesia incumbit; Apostolos verò post Christum esse secundarium fundamentum: sicut in fundamentis domus, sua est latitudo, ut aliud sit imum fundamentum sub terra, aliud superius in ipsa terræ superficie, nec hoc secundum priori officit, aut repugnat.

Nam Apostolos hic dici fundamenta, non autem Christum, patet, quia Christus vocatur lapis angularis fundamenti, cui fundamentum incumbit. In clarius est in Græco: Ἐπὶ inquit, τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ubi Χριστοῦ (qui est genitivus) non potest referri ad θεμελίῳ (qui est dativus) sed ad ἀκρογωνιαίου genitivum, id est, *ad angulari lapide*, non autem ad *fundamentum*, quasi dicat Fundamentum sunt Apostoli, sed fundamenti lapis angularis est Christus. Sic & Apoc. 21. Sanctus Joannes videns *sanctam civitatem Ierusalem novam descendentem de cœlo*, id est Ecclesiam Christi, subdit v. 14. *Et murus civitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.*

Locus Apocalypsis de duodecim nominibus Apostolorum illustratus.

Vides fundamenta Ecclesiæ duodecim esse duodecim Apostolos? ideo enim cujusque nomen sub fundamento, vel lapidi fundamentali inscriptum, vidit Joannes, ut sciret hæc fundamenta duodecim significare duodecim Apostolos. Sic Matth. 16. 18. dicit Christus Petro. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*. Si Petrus est petra hæc, ergo est fundamentum Ecclesiæ: petra enim, supra quam ædificatur Ecclesia, alia esse non potest, quàm petra fundamentalis Ecclesiæ.

Ipso summo angulari lapide (scilicet existente) Christo Jesu] quasi dicat. Christus quasi lapis angularis validissimus continet fundamentum & structuram totam Ecclesiæ, ejusque utrumque parietem, Judæos scilicet & gentes, ipse quasi medius in se quasi angulo in pacis osculo nectit & unit; ita Hieronym. August. Beda.

Christus quomodo summus & imus lapis fundamentalis Ecclesiæ. Prima expositio.

Dices: Fundamentum in imo ponitur, quomodo ergo hic dicit lapidem angularem esse in summo. Villalpando in Ezechielem in fabrica templi, pag. 477. admittit summum lapidem hic intelligi eum, qui in Orientali facie contegit, exornat & continet omne ædificium in domus fastigio, quem frontispicium vocamus. Unde psalm. 117. quò alludit hic Apostolus, vocatur *anguli caput*; si caput ergo in summo est, non in imo.

Sed in contrarium facit, quòd Apostolus hic dicat in hoc lapide superædificari Ephesios & Ecclesiam, & ædificationem constructam crescere in templum sanctum in Domino: non ergo intelligit summum lapidem, qui ædificium claudit, sed imum, qui fundamentum & totam fabricam sustinet, & à quo quasi firmissimo incipit tota Ecclesiæ structura. Hinc à Psalte dicitur ראש פנה *rosch pinna*, id est, caput anguli, per metaphoram: quia sicut à capite dependent reliqua membra & totum corpus, ita à lapide angulari dependet totum ædificium, sed diverso situ; caput enim in corpore summum tenet locum, lapis vero angularis in domo tenet imum; sed in imo id præstat ædificio, quod caput in summo præstat corpori, ideoque *caput* dicitur. Unde ראש *rosch* Hebræis, & *caput* Latinis, significat id, quod in quaque re primum est ac præcipuum.

Secundò.

Secundò, ergo respondet S. Augustinus in psalm. 86. & ex eo Anselm. lapidem hunc angularem esse in summo, quia hæc fabrica & domus Ecclesiæ non corporalis est, sed spiritualis & cœlestis: est enim, ut ait Sanctus Joannes Apocal. 21. Jerusalem nova de cœlo descendens; ergo fundamentum & lapis ejus angularis in summo est, utpote in cœlo. *Si ad terram*, inquit August. *ædificaremur, in imo ponendum esset fundamentum nostrum: jam verò, quia cœlestis est fabrica nostra, hinc ad cœlos præcessit fundamentum nostrum*; scilicet origo & principium Ecclesiæ est è cœlo. Sed hoc symbolicum est & mysticum.

Fundamentum Ecclesiæ in cœlo ponit S. Augustin.

Tertiò & genuina.

Dico ergo. Pro *summo angulari*, græcè est ἀκρογωνιαίου; id est, *extremo angulari*, hoc est imo, sive infimo: extremum enim in ædificio & fundamento est imum, sive infimum fundamenti; ἄκρον enim græcè *extremum* significat, sive id summum sit, sive infimum. Hic autem infimum debere accipi patet ex fundamento quod lapis hic angularis sustentat. Sic latinè, mare altum sive summum, significat profundum sive imum. Alludit Paulus ad saxa illa ingentia & durissima, quæ è rubrica aliavè petra instar massæ in imo fundamenti ponuntur; & immediatè terræ solidæ substernuntur, quibus deinde fabri alia saxa, rudera, lateres injiciunt, conculcant, & calce conglutinant, altitudine quatuor, sex, aut etiam decem pedum, prout moles & altitudo domus fundamentum majus aut minus exigit, prima enim illa saxa ingentia vocantur hic lapis summus, id est, imus fundamenti, isque angularis, ut utrumque parietem sustineat & nectat, ideoque ceteris validior esse decet, estque in fabrica primarius & capitalis.

Angulus symbolum est regni & principis: Principes populorum vocantur anguli, & quare.

Nota. S. Hieron. in illud Isaiæ 19. *Deceperunt Ægyptum angulum populorum; Idioma*, inquit *est S. Scripturæ, ut angulum pro regno ponant, eo quod populos contineat, quod in tota domo fortissimum sit.* Cum ergo anguli fiant ex lapidibus maioribus & solidioribus, hinc principes sive duces populorum vocantur anguli, quemadmodum nos Helvetiorum duces & respublicas vulgari voce Cantones (quasi angulos) vocamus. Ita Zachar. c. 10. 4. ait, *Ex ipso angulus*, id est, ex Juda prodibit Christus lapis angularis, & princeps Judæorum & Gentium. Et Jerem. c. 51. 26. ait de Babylone mox evertenda, *Non tollent de te lapidem in angulum*, ut Chaldæus vertit, non tollent ex te regem in regnum, & principem in principatum. Sic psalm. 117. (ad quem hic Paulus alludit) de Christo dicitur: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli*. Ubi Lyran. & Abulens. putant alludi ad verum lapidem, qui initio à Judæis quasi inutilis rejectus sit à fabrica templi, postea verò receptus, accommodatus sit, positusque loco honestissimo, scilicet in caput anguli. Verum hoc est commentum Judæorum, ait Burgensis. Est ergo metaphora, ab angulis ædificiorum petita, de qua jam dixi: quod enim est angulus, præsertim fundamentalis in ædificio, hoc est rex in regno, puta Christus in Ecclesia. Simili phrasi & sensu dixit Christus Petro, Matth. 16. 18. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam*.

In quo (per quem scilicet Christum, qui præcessit) omnis (tota) ædificatio (ædificium, fabrica) constructa, συναρμολογουμένη id est, ut Hieron. *compaginata*; ut Ambros. *compacta*; ut Vatab. & Erasm. *coagmentata*, crescit in templum sanctum (in Ecclesiam, quæ est domus sancta & templum Dei) in Domino] per Dominum; vel potiùs *in Domino*, id est Domini, ut sitis templum sanctum Domini: Hebræum enim *bet*, id est *in*, sæpè significat regimen genitivi, vide can. 25. Vers. 21.

In quo (per quem, scilicet Christum jam dictum, vel *in quo*, scilicet templo) et vos coædificamini in habitaculum Dei in templum Ecclesiæ jam dictum, in quo, quasi domo sua habitat Deus) in Spiritu sancto] per Spiritum Sanctum. Vers. 22.

Nota τὸ *sancto* non est in Græco, nec Romanis, sed Plantinianis, & intelligitur in Græco. Spiritus enim hic est gratia quam Sanctis aspirat Spiritus Sanctus, q. d. Ecclesia est domus & templum Dei, cujus fundamentum sunt Apostoli, lapis angularis est Christus, parietes sunt Iudæi & Gentes, qui indies assurgunt cùm plures ex Iudæis & Gentibus Christo & Ecclesiæ inseruntur & inædificantur. Vos ergo, ô Ephesii, cum aliis Christianis simul inædificemini huic fabricæ, ut sitis lapides, partes & membra hujus templi, ut illud in dies altiùs assurgat & crescat, fiatque ingens templum & habitaculum Dei, idque per Spiritum sanctum, qui sua gratia & charitate quasi glutino

& calce

calce fideles omnes conglutinat & coagmentat: ut faciant unum parietem, unam domum, unam Ecclesiam.

S. Ignatius tamen in epist. ad Ephesios afferens eamdem metaphoram fabricæ, Spiritum sanctum comparat perpendiculo. *Jesus Christus*, inquit, *fundavit vos super petram, ut lapides electos, aptos ad divinum ædificium Patris, sublatos in altum per Christum qui pro nobis crucifixus est, perpendiculo usos Spiritu sancto, fide verò subductos, & charitate elevatos à terra in cælum.*

Egregia hujus loci tropologia ex Patribus.

Tropologicè, S. Hieron. *Cùm fuerimus vivi lapides ex omni parte dolati, leves, politi, nullam habentes scabredinem* [vitiorum] *ædificabimur in templum, & fiemus habitaculum Deo, condeturque in nobis arca testamenti custos legis Domini, & Cherubim scientiæ multitudo, ut interiora pectoris nostri in novum vocabulum transeant, dicanturque* דביר *dabir, id est, oraculum sive responsorium & locutorium Dei.*

Pulchra fabrica virtutum & animæ.

B. quoque Dorotheus to. 3. Biblioth. SS. Patrum, doctrina 14. ad ædificationem vel restaurationem domus spiritualis suos ita instruit. *Primum*, inquit, *jacienda sunt fundamenta, quæ fides est, sine qua impossibile est placere Deo. Construe deinde supra fundamentum ædificium excellentissimum. Incidit obedientia? adjice lapidem obedientiæ. Irascetur frater à quo injuriam accepisti? apponat virtus alterum patientiæ lapidem: singula deinde adjecta virtutes singuli lapides erunt. Charitas annectet parietem parieti. Bitumen humilitas est, quæ cæteris virtutibus ut tales sint, efficit. Tectum amor Dei. Corona, quæ supra tectum præcipitur in lege adhiberi, ne parvuli cadant, prudentia est. In hoc ædificio extruendo nostra desudet industria, ut habere inhabitantem Spiritum sanctum possimus. Ille domum conservabit, nisi desides ipsi fuerimus, ne spirantibus mundi à quatuor angulis flatibus subitò in terram cadat.*

Rursum S. August. in psalm. 86. docet nos Ecclesiæ quasi cælesti fabricæ debere conquadrari, ut illi inædificari possimus, ac consequenter Christianum quemque debere esse instar quadrati lapidis. *In omni*, inquit, *tentatione sua Christianus non cadit, etsi impellitur, & si quò vertitur, non cadit. Nam quadratum lapidem quacumque verteris, stat. Cadere visi sunt Martyres cùm percuterentur: sed quid dixit vox psalmi 36. Cùm ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam! Sic ergo conquadramini ad omnes tentationes parati, quidquid impulerit, non vos evertat. Stantem te inveniat omnis casus.*

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit mirari vocationem Gentium, docetque hoc mysterium hactenus incognitum revelatum fuisse Apostolis; scilicet quòd Gentes æquè ac Judæi per Christum participes essent gratiæ, Ecclesiæ & promissionum Dei.

Secundò, v. 7. hujus mysterii se ministrum esse gloriatur, putà quod à Deo constitutus sit doctor Gentium.

Tertiò, v. 14. orat Deum, ut Ephesios in Christi fide & spiritu corroboret, ut in charitate radicati ad plenum in divinis hisce Christi mysteriis edoceantur, scilicet ut comprehendant quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas & profundum. sciant etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.

1. Hujus rei gratia, ego Paulus vinctus Christi Iesu, pro vobis Gentibus. 2. si tamen audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis: 3. quoniam secundùm revelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut suprà scripsi in brevi: 4. prout potestis legentes intelligere prudendentiam meam in mysterio Christi. 5. quod aliis generationibus non est agnitum filiis hominum, sicuti nunc revelatum est sanctis Apostolis ejus, & Prophetis in Spiritu. 6. Gentes esse coheredes, & concorporales, & comparticipes promissionis ejus in Christo Iesu per Evangelium: 7. Cujus factus sum minister secundùm donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secundùm operationem virtutis ejus. 8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, In Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, 9. & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creavit. 10. ut innotescat principatibus, & potestatibus in cælestibus per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei, 11. secundùm præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro: 12. in quo habemus fiduciam, & accessum in confidentia per fidem ejus. 13. Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis: quæ est gloria vestra. 14. Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi, 15. ex quo omnis paternitas in cælis, & in terra nominatur, 16. ut det vobis secundùm divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, 17. Christum habitare per fidem in cordibus vestris: in charitate radicati, & fundati, 18. ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum: 19. scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei. 20. Ei autem, qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus, aut intelligimus, secundùm virtutem, quæ operatur in nobis: 21. Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu in omnes generationes sæculi sæculorum. Amen.

Vers. 1. Hujus rei gratia, ego Paulus vinctus] Deest verbum, quod sententiam expleat. Unde S. Hieronymus putat esse solœcismum. Secundò, Erasmus & Anselmus supplent verbum *sum*. q. d. Hujus rei gratia vinctus sum: sed articulos, cùm ait, ὁ δέσμιος, q. d. Ille vinctus; id ægrè patitur. Unde Tertiò, meliùs Vatabl. & Ambros. supplent, *legatione fungor*. Sed longè verius est, sententiam hanc post longam parenthesim (quam Apostolus suo more à v. 2. ad 14. interjicit de beneficio vocationis Gentium, cujus admiratione absorptum erat cor ejus, itaque plenum, ut eò identidem recurreret, illud que aliis & aliis verbis assiduè eructaret) expleri v. 14. ibi enim prima capitis verba repetens, subdit, eaque explet dicens: *Hujus rei gratia flecto genua*, &c. Hæc enim optimè cohærent cum initio hujus capitis, & fine præcedentis; cùm enim ibi dixisset, *In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto*, mox suo more initio hujus capitis conversus ad Dei laudem, gratiarum actionem, & invocationem, subdit, *Hujus rei gratia ego Paulus vinctus Christi Jesu, flecto genua*, &c. Simile hyperbaton vidimus Rom. 5. vers. 12. & 18. Vide can. 38.

Vincula Paulis sunt insignia gloriæ.

Vinctus Christi Jesu] ὁ δέσμιος, est epithetum non conditionis servilis, sed gloriæ & honoris: gloriatur enim Paulus de vinculis suis pro Christo susceptis, quasi de insignibus sui apostolatus & martyrii: sicut rex gloriatur suo torque aut diademate. *Vinctum esse propter Christum*, inquit Chrysost. hic homil. 8. *illustrius est, quàm sive Apostolum, sive doctorem, sive Evangelistam esse. Magna dignitas hæc, & regno quovis ac consulatu major. qui diligit, & ardet Christum, eligit potiùs vincula ferre propter Christum, quàm cælos inhabitare: non enim caput ita splendidum reddit imposita corona margaritis conspicua, ut catena ferrea, quæ propter Christum fertur. Quòd si quis mihi vel universi cæli, vel hujus catenæ copiam & optionem largitus esset, catenam hanc ego planè elegissem: si mihi cum angelis, & iis qui prope thronum Dei sunt, standum fuisset sursum, aut cum Paulo vincto; carcerem utique præoptas-*

optassem. Nihil hac catena beatius. Non ita beatum dico Paulum, quòd in paradisum raptus, atque quòd vincula sustinuit. potius mihi habetur malè affici pro Christo, quam honorari à Christo. O beata vincula! ò beatas manus, quas catena illa exornavit! Pergit deinde hæc vincula exemplis & miraculis exornare, cùm ait: *Sic Petrus vinctus fuit, & ab angelo solutus. Hic si mihi quispiam dixisset: Elige utrum velis: vis esse angelus Petrum solvens, an Petrus vinctus? Petrus utique esse maluissem. Majus hoc vinculorum donum est, quàm solem sistere, aut mundum movere, aut dominari dæmonibus, eosque expellere. Commotus est carcer vincto Paulo, solutaque sunt omnium vincula, Actor. 16. Vides naturam vinculorum vincula solventem. nam sicut mortem interemit mors Domini, ita ligatos solverunt vincula Pauli, carceremque concusserunt, ac januas aperuerunt. Paulus ergo vinctus vinctis dominatur. Rursum Actor. 28. Paulus vinctus navigabat, & naufragium solvebat, & tempestatem ligabat, & à vipera lædi non poterat.* Hæc & plura Chrysost. homil. 8. & rursum in ejus morali. Hac de causa Babylas Antiochenus Episcopus & Martyr, post fidei confessionem in vinculis vitam finiens, jussit discipulis suis, ut catenas, quasi suæ pugnæ testes, & victoriæ decora, secum sepelirent.

Laus & miracula vinculorum D. Pauli.

Vers. 2. Si tamen: non dubitantis, sed asserentis est. Unde clariùs Vatabl. Erasm. & alii vertunt Græcum εἴγε, *siquidem*. q. d. Pro vobis Gentibus vinctus sum, siquidem pro vobis evangelizo, propter Evangelium autem vinctus sum, uti omnibus, maximè vobis, notum & clarum est: siquidem auditis dispensationem (græcè οἰκονομίαν, *œconomiam*, administrationem) gratiæ Dei, quæ, scilicet dispensatio, data est mihi in vobis] inter Gentes. Nota. Per *dispensationem* hanc & administrationem intelligit suum apostolatum, sive munus prædicandi Evangelium, id est, munus promulgandi redemptionem & gratiam Christi propositam & paratam omnibus qui credunt in eum.

Vers. 3. Quoniam: pendet ab *audistis*, q. d. *Audistis quoniam*: id est quòd, secundum revelationem notum mihi factum est, græcè ἐγνώρισε, *notum mihi fecit*, scilicet Deus. Noster cum Chrysost. veriùs & aptiùs videtur legisse ἐγνωρίσθη, id est, *notum factum est*, sacramentum] græcè τὸ μυστήριον, *mysterium*, scilicet Christi, ut explicat v. 4. putà arcanum illud & magnum pietatis sacramentum, quod passim prædico & admiror, de Christi incarnatione, redemptione, prædestinatione, salvatione, & ad eam vocatione, non tantùm Judæorum, sed & Gentium: hanc enim Gentium vocationem potissimùm hic & alibi admiratur & celebrat Paulus.

Sicut supra scripsi] de hoc sacramento & mysterio. si quis enim legat cap. 1. & 2. videbit hoc Christi mysterium jam dictum, præsertim circa vocationem Gentium, clarè & profundè Paulo fuisse revelatum. Ita Hieron.

In brevi] ἐν ὀλίγῳ, *in modico*, id est, paucis & breviter, ita Chrysost. & Hieron. *Mysteriorum Christi*, ait Hieron. *partem modicam suo sermone perstringit Apostolus, non tam totum, quod noverat, proferens, quàm ex modico ostendens quid taceret.* Unde sequitur.

Vers. 4. Prout potestis legentes cap. 1. & 2.) intelligere prudentiam (σύνεσιν, id est *intelligentiam*) meam in mysterio Christi] de quo jam dixi v. 3. *Nulla enim*, inquit Hieron. *epistolarum Pauli tanta habet mysteria, tam reconditis sensibus involuta est, atque hæc.* Propriè autem Apostolus hic intelligit mysterium vocationis Gentium ad fidem & gratiam Christi, ut explicat versibus proximè sequentibus.

Loquitur hic Paulus de mysterio vocationis Gentium.

Nota. Paulus sæpè sumit pro eodem *prudentiam*, *sapientiam*, *intelligentiam*, *cognitionem*, *scientiam*; idque ex phrasi Hebræa, in qua imitatur Sapientem, qui in Proverbiis suam ethicam & præcepta de moribus, vocat nunc *sapientiam*, nunc *prudentiam*, nunc *intellectum*, nunc *disciplinam*, nunc *eruditionem*, nunc *doctrinam*, nunc *scientiam*. quæ nomina licet connotato, etymo & propria significatione distinguantur, ut patet intuenti; Sapiens tamen ea confundit, & pro eodem, scilicet ethica jam dicta, sumit, idque facit copiæ causa.

Vers. 5. Quod aliis generationibus, id est, ut Ambros. aliis sæculis, non est agnitum filiis hominum (id est hominibus) sicut nunc revelatum est Apostolis et Prophetis, novi scilicet testamenti, in Spiritu] id est, per Spiritum sanctum.

Quæritur, quomodo hoc sit verum: nam Isaias, & alii Prophetæ clarissimè prophetarunt de Gentium vocatione ad fidem Christi,

Quomodo ignotum fuerit mysterium vocationis Gentium cùm Prophetæ id prophetarint.

Respondet Primò, S. Hieron. & Chrysost. per *filios hominum* intelligi homines vulgares & animales: nam Patriarchæ & Prophetæ non vocantur filii hominum, sed *filii Dei*: sed hoc subtilius & acutius est, ac præter mentem Apostoli.

Unde Secundò, idem Chrysost. respondet Prophetas quidem cognovisse Gentes esse vocandas ad Christum, sed non cognovisse eas in vocatione, fide & gratia pares fore Judæis; quod cognoverunt Apostoli: & hoc est, quod ait Apostolus *Gentes esse coheredes & concorporales*, scilicet Judæis. Sed nec hoc verum esse patet intuenti Isaiam, qui hac in re Gentes sæpissimè præfert Judæis, ut patet cap. 34. c. 35. c. 49. c. 54. c. 60. imò Judæis reprobatis, docet surrogandas esse Gentes.

Unde Tertiò, idem Chrysost. Hieron. D. Thom. Anselm. & alii respondent vocationem Gentium ad eamdem Ecclesiam, gratiam & dignitatem cum Judæis, priscis Prophetis innotuisse quidem, sed paucis, idque obscurè & in confuso: Apostolis verò & Prophetis novi testamenti, qui illam curare & exequi debebant, omnibus clarè & distinctè eamdem à Deo revelatam esse. Undè vis est in voce *sicut*. q. d. Non ita planè & particulatim hoc mysterium vocationis Gentium innotuit Prophetis antiquis, sicut revelatum est Apostolis, qui illius modum, locum, tempus, ordinem, aliasque circumstantias in particulari, & Spiritu Dei revelante præviderunt, & experientia ac reipsa viderunt, cùm easdem Gentes converterunt: pleniùs enim cernitur res dum opere completur, quàm dum spiritu futura à longè prævidetur. Unde Paulus raptus est in tertium cælum, ut jamjam futurus doctor Gentium, eas convertendi modum & praxim plenè & sigillatim doceretur, ut dixi 2. Corinth. 12. Sic & S. Petrus Actor. 10. longè expressiùs & particulariùs, quàm Isaias aut Prophetæ hoc mysterium cognovit, quando visionem lintei & esum animalium immundorum seipsa per legatos à Cornelio Gentili missos, perque ipsius Cornelii cum tota sua familia conversionem explicari & compleri vidit.

Apostolis peculiariter & clariùs revelatum mysterium vocationis Gentium.

Vers. 6. Gentes esse cohæredes, q. d. Mysterium, de quo loquor, hoc est, nimirum ut Gentes sint cohæredes, id est, æquè ut Judæi, heredes promissionis] Abrahæ factæ de Christo Christique Evangelio, salute, gratia, gloria. sicut enim Gentes æquè ut Judæi per fidem Christi fiunt filii spirituales Abrahæ, qui pater est credentium: ita & Gentes æquè ut Judæi heredes sunt benedictionis, id est, justitiæ & salutis Abrahæ & semini ejus; id est Christo & Christianis, promissæ. de quo dixi Rom. 4. v. 17. Galat. 3. v. 7. & 8.

Et concorporales] σύσσωμα, id est, unius ejusdemque corporis; ut scilicet unum corpus mysticum, putà unam Ecclesiam, constituant Gentes Christianæ cum Judæis ad Christum conversis.

Et comparticipes promissionis ejus: ut Gentes æquè ac Judæi participes sint *promissionis ejus*, scilicet Spiritus sancti, qui immediatè præcessit, ut Ambros. vel potius *ejus*, scilicet Dei, quem nominavit v. 2. A versu enim secundo hæc omnia pendent, explicantque gratiam Dei, quam v. 2. deprædicavit. hæc ergo promissio Dei, est illa, qua Deus promisit suam amicitiam, remissionem peccatorum, salutem & possessionem regni cælorum Christianis credentibus & obedientibus sibi, in Christo Jesu, id est, per Christum Jesum, qui hanc Dei promissionem promulgavit per suum Evangelium,

Promissio facta Christianis amicitiæ Dei, remissionis peccatorum & regni cælestis.

Vers. 7. cujus, scilicet, Evangelii Christi, factus sum ego minister] græcè διάκονος, id est, *diaconus* sacri ministerii & quasi liturgiæ, putà prædicationis Evangelii: hanc enim vocavit liturgiam, sive Missæ sacrificium, Rom. 15. 16.

Secundum donum gratiæ Dei] Id est, per donum gratiæ Dei. Sic enim Apostolus Græcum κατὰ, id est secundùm, quasi respondens Hebræo על *al*, amplè & variè sumit, jam pro *juxta*, jam pro *per*, jam pro *cum*. Unde hic subdit:

Secundum operationem (græcè, ἐνέργειαν, id est *efficaciam*, & efficacem operationem) virtutis (græcè δυνάμεως, *potentiæ*) ejus] q. d. Apostolatum non inanem, otiosum & vacuum accepi; sed talem qui poten-

potenter & efficaciter operetur conversionem Gentium etiam barbararum.

Officium & efficacia apostolatus S. Pauli.

Notat hic duo Apostolus. Primò, officium ministerii sive apostolatus se accepisse per donum & gratiam Dei. Secundò, illius officii actum, usum & exercitium potens esse, & potenter efficaciterque operari fidem & salutem Gentium per eamdem divinæ gratiæ vim; potentiam & energiam.

VERS. 8. MIHI OMNIUM (non tantùm Apostolorum, ait Chrysost. sed &] SANCTORUM (id est Christianorum) MINIMO] Hieron. *infimo*, græcè ἐλαχιστοτέρῳ, id est, *infimiori*. q.d. Inferior & infimior tum infimo, minor tum minimo.

Mira divi Pauli humilitas.

Nota hic miram Apostoli humilitatem: nam non tantùm se minimum, vel infimum vocat, sed minorem minimo & inferiorem infimo. Hinc ex superlativo format comparativum, scilicet ex ἐλάχιστος ἐλαχιστότερος, sicuti si ex minimo formares minimior, ex infimo infimior: infimiorem ergo se vocat, ut magis infra omnes se demittat & diminuat: & per hanc humilitatem Paulus meruit evehi ad apostolatum, ait Hieron.

Dices, Hæc humilitas videtur ficta & mendax: sciebat enim & videbat Apostolus sibi plus gratiæ & virtutum à Deo datum esse, quàm Ephesiis aliisque Christianis, quos ipse convertebat.

Respondet S. Hieron. scivisse Paulum se iis esse sanctiorem, sed tamen se ita gessisse ac demisisse, ac si iis esset inferior. Sicuti princeps subinde modestiæ causa primas in mensa, & in incessu, dat amicis & aliis nobilibus longè se inferioribus.

Verùm hoc non satisfacit: nec enim de praxi & submissione externa in gestu aut incessu, sed de sensu suo loquitur Paulus, dicens ac revera in animo sentiens se esse omnium Sanctorum minimum; alioquienim mentiretur & hypocrita esset, quod absit.

S. Pauli humilitas non est ficta & quo sensu se minimum dicat.

Dico ergo, id dixisse Apostolum eo sensu, quo S. Franciscus solebat dicere se maximum esse peccatorem q.d. Licet majorem à Deo quàm alii gratiam acceperim; si tamen me, meam negligentiam, infirmitatem, malitiam tum præsentem, tum præteritam, qua fui persecutor Christi & Ecclesiæ (ad hanc enim maximè solet respicere dum se humiliat Apostolus) spectem; revera videor mihi maximus peccator, indignus apostolatu, ac minimus Christianorum verè & reipsa censendus: puto enim quòd, si Deus illam gratiam quam mihi dedit, daret latroni vel maximo peccatori, magis is quàm ego illi cooperaretur, foretque longè me sanctior. Hoc enim judicium licet fortè speculativè non esset verum, practicè tamen erat verum: quisque enim non alios, sed seipsum & suam infirmitatem considerans, potest & debet ita humiliter de se sentire: hoc enim est dictamen virtutis, quod suggerit & suadet prudens humilitas, & qui verè humilis est, ita de se sentit, talisque sibi esse videtur de quo plura Philip. 2. 3. & 1. Timoth. 1. 15.

DATA EST GRATIA HÆC, IN GENTIBUS EVANGELIZARE INVESTIGABILES] græcè ἀνεξιχνίαστον, *imperrestigabiles*, inscrutabiles, &, ut Ambros. *incomprehensibiles*) DIVITIAS CHRISTI] Ita passim Apostolus vocat copiam gratiarum & bonorum, quæ Christus nobis attulit.

Triplex Pauli gratia ad evangelizandum.

Notat Chrysost. in morali homil. 6. Paulum triplicem accepisse gratiam ad evangelizandum, triaque ad prædicationem attulisse mirè ad persuadendum efficacia; Primò, animum alacrem, audentem, ferventem, & ad omnia intrepidum; Secundò, cælestem quamdam sapientiam; Tertiò, potentiam spiritus cum vita inculpata.

VERS. 9. ET ILLUMINARE OMNES] Sicut angelorum officia tria sunt, ait S. Dionys. scilicet homines illuminare, purgare & perficere: ita non tantùm Christus, sed & Apostoli aliique Doctores hæc tria faciunt quasi angeli quidam terrestres & homines angelici. illuminare ergo non significat in lucem proferre id quod reconditum erat, ut vertit Syrus & Erasmus; sic enim ineptè diceretur, *illuminare omnes*, ut habent Græca & Latina: sed significat alios docere, aliis lucem veritatis & fidei impertiri. sicut enim sol sua luce tenebrosa loca illuminat: ita doctores clara sua doctrina illuminant tenebrosas & ignorantes hominum mentes. Unde & aptè præmio singularis claritatis & splendoris in cælo donabuntur. *Qui docti fuerint*, inquit Daniel c. 12. *fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad justitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

Tria officia angelis, Apostolis & doctoribus communia illuminare, purgare, perficere.

QUÆ SIT DISPENSATIO SACRAMENTI ABSCONDITI SECULIS IN DEO, QUI OMNIA CREAVIT] Pro *dispensatio* aliqua Græca legunt κοινωνία, q.d. Quæ sit communio vel communicatio sacramenti, quòd scilicet hoc sacramentum redemptionis hominum non tantùm Judæis, sed & Gentibus communicatum sit. Verùm legendum est hic, ut suprà v. 2. οἰκονομία, *quæ sit dispensatio*: & ita legunt Biblia Regia, noster Interpres, Chrysost. Theophyl. & Græci.

Oeconomia duo significat.

Ubi Nota. οἰκονομία, id est *dispensatio*, duo significat. Primò, ipsam dispositionem, & ordinationem rei alicujus faciendæ vel dandæ. Secundò, ipsam rei dispositæ vel ordinatæ dispensationem, id est erogationem, donationem, distributionem. Juxta primam significationem sensus erit: ut illuminem & doceam omnes quàm admiranda sit œconomia, & æterna Dei dispositio circa vocationem Gentium per nativitatem, mortem & resurrectionem Christi. Juxta secundam verò hic erit sensus, isque simplicior, ut dixi cap. 1. v. 10. q. d. Mihi data est gratia illuminandi omnes Gentes, ut scilicet eas doceam, quàm sapienter dispensatum, id est distributum, & omnibus propositum sit hoc tempore à Deo sacramentum redemptionis Christi & vocationis Gentium ad Christum: vel potiùs per hypallagen, *quæ sit dispensatio sacramenti*, id est: quod, quale & quantum sit sacramentum, sive mysterium hoc, *quod* hactenus per tot sæcula, imò ab æterno, *absconditum fuit in Deo*, in Dei scilicet mente, consilio & prædestinatione; jam verò dispensatum, id est erogatum, distributum est, omnibusque propositum & oblatum.

Hæresis Simonis Magi dicentis mundum factum ab angelis.

QUI (scilicet Deus) OMNIA CREAVIT] Notat & elidit dogma Simonis Magi, qui docebat mundum ab angelis esse factum. græca addunt, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ *per Jesum Christum*, & ita legit Chrysost. Theophyl. & Græci: sed hæc non habet Hieron. nec Ambros. nec vetusti codices Latini.

VERS. 10. UT INNOTESCAT PRINCIPATIBUS (ita legunt Romana, Græca & Syrus; Plantiniana tamen cum Hieron. legunt *principibus*) ET POTESTATIBUS] illis scilicet ordinibus angelorum, qui dicuntur Principatus, id est principes; & Potestates, hoc est potentes, ut dixi cap. 1. v. 21. Sub his per synecdochen cæteros angelorum ordines intelligé. ita Hieron. Chrysost. Theophyl. Unde licet Ambros. malos hic angelos intelligat, qui in cælestibus, hoc est in aere & cælo hoc aereo, versantur; meliùs tamen S. Hieron. Chrysost. Anselmus, bonos angelos accipiunt: hos enim significant Principatus & Potestates, cùm absolutè ponuntur. Nam cùm dæmones intelliguntur, solet addi, Principes tenebrarum, aut aeris hujus, aut similis particula restringens & alienans. Deinde hos propriè significat vox, *in cælestibus*, scilicet locis, commorantes.

Loquitur Paulus de solis bonis angelis.

PER ECCLESIAM MULTIFORMIS SAPIENTIA DEI] Quæritur, quomodo hoc sit verum: nam angeli illuminavit Ecclesiam & homines, non autem ab eis illuminantur & docentur.

Quomodo angeli illuminentur ab hominibus & Ecclesia. Prima sententia.

Primò, August. lib. 5. de Genesi ad litteram, cap. 19. tom. 3. intelligit Ecclesiam cælestem, quæ constat Deo & angelis. q. d. Angelis inferioribus innotuit mysterium hoc redemptionis Christi, & vocationis Gentium per revelationem Dei, & illuminationem angelorum superiorum, innotuit inquam à sæculis, id est, ab initio sæculorum & mundi: sed obstat quod ait Apostolus, *Ut innotescat nunc*. Si nunc, ergo non ab initio mundi. Secundò, per *Ecclesiam* non intelligi cælestem, sed terrestrem, patet: quia ait, Mihi data est gratia evangelizare & illuminare omnes, ut innotescat per Ecclesiam, cui scilicet evangelizo, & quam illumino, multiformis sapientia Dei.

Secunda.

Secundò, S. Thom. 1. p. q. 57. art. 5. sic explicat, *Ut innotescat Principatibus*, non absolutè, sed per visionem & experientiam. q. d. Ut videant: quod enim angeli antè per revelationem sciebant futurum, hoc in Ecclesia viderunt fieri, cùm res facta & gesta est: sed tum dixisset Aposto-

Apostolus. Ut videant, vel ut appareat angelis, sicut dixi 1. Timoth. 3. v. 16. non autem, *ut innotescat*: nam innotescere dicitur, cùm notum fit quod antè erat ignotum. Unde & Apostolus v. præcedenti dixit mysterium hoc antea fuisse absconditum in Deo; ergo latebat angelos.

Varia & gemina. Dico ergo per *Ecclesiam*, id est, per ea quæ gesta sunt à Christo & Apostolis in Ecclesia; perque gratias & dona Ecclesiæ ab iis communicata, multa mysteria Christi & Christianorum angelis innotuisse, quæ priùs ignorabant. licet enim mysterium incarnationis & redemptionis nostræ, quoad substantiam ex revelatione à principio suæ beatitudinis cognoverint; non tamen omnes ejus partes, species, causas, effectus, modos & circumstantias cognoverunt, sed didicerunt, cùm ea in Ecclesia fieri, exhiberi & geri viderunt. Talia fuerunt institutio Sacramentorum, præsertim Eucharistiæ; modus & ratio justificandi peccatores; divisio & missio Apostolorum in tales ac tales provincias; ordo hierarchicus Apostolorum, Sacerdotum, Diaconorum, aliorumque ministrorum Ecclesiæ; vocatio Gentium, de qua propriè hic loquitur Apostolus.

Angelis Paulo prædicante innotuerunt multæ mysteriorum circumstantiæ, causæ, species, effectus, modi, quos ignorabant.

Ubi Nota, licet Chrysost. & Theophyl. dicant angelos ignorasse quòd Gentes vocandæ essent ad christianismum, donec eas vocari à Paulo & Apostolis viderunt; tamen non videri dubium quin in genere hoc angeli cognoverint: si enim Isaias & Prophetæ id cognoverunt, ergo & angeli, qui vel hoc revelarunt Prophetis, vel ex vaticiniis Prophetarum tam claris id facilè intellexerunt. Quod ergo Apostolus hic ait eos illud non cognovisse, intellige eo modo quo v. 5. negavit Prophetas id cognovisse, scilicet in particulari, clarè & distinctè, v. g. quomodo vocandæ essent Gentes, an simul cum Judæis, an in locum Judæorum, cùm illi respuissent Evangelium, & à Deo rejecti essent; quo ordine, per quos, quibus modis & mediis: hæc enim ante angelos passim cognoverunt ex Dei revelatione Apostoli, præsertim Paulus, tum ab initio conversionis suæ, quando ante alios Apostolos electus fuit à Deo, & declaratus doctor Gentium Actor. 9. v. 15. tum potiùs, & pleniùs, quando proximè mittendus ad Gentes raptus fuit in tertium cælum, ut dixi 2. Corinth. 12. ita Hieron. Ambros. Anselm. Theophyl. Chrysost. *Paulus*, inquit Chrysost. *angelorum Evangelista hic eos illuminavit*: & D. Thomas opusc. 1. cap. 26. ex Cyrillo docet, prædicante Paulo angelos didicisse circumstantias Evangelii & vocationis Gentium.

Nota Secundò hæc dici contra Simonem Magum; qui nimis angelis tribuens, docebat eos esse adorandos, quasi ipsi mysterii redemptionis nostræ conscii & mediatores fuissent. de quo Coloss. 2. v. 18.

Varia, profunda, ftulta, obscura Dei sapientia. Multiformis sapientia Dei] πολυποίκιλος, id est, *multivaria*, sive valdè & multipliciter varia. Aliqui legunt παντοίαν, *omnivaria*, maximè, varia sapientia Dei; ut ea non solùm varia sit, sed & multa varietate distincta. Ita Hieron. *Respice*, inquit, *cunas Christi*, *vide pariter & cælum. Vagientem in præsepi intuere infantem: sed simul angelos aufculta laudantes. Herodes persequitur, sed adorant Magi. Ignorant Pharisæi, sed stella demonstrat. Baptizatur à servo; sed vox desuper Dei intonantis auditur. Aquis mergitur, sed columba descendit, imò Spiritus in columba. Ad passionem venit, & pati timet, sed vult transire calicem; & Petrum, quia calicem timebat, a Satanas. Quid hac stultitia prudentius? varietate distinctius, sapientia obscurius, quam fecit Deus in Christo Jesu Domino nostro?* Hactenus Hieronymus. Propriè tamen Apostolus respicit ad sapientiam Dei, quam variis modis ostendit in vocatione Gentium, reprobatione Judæorum, modo & ordine eas vocandi, ut dixi 3. præced. & c. 1. v. 11.

Vers. 11. Secundum præfinitionem saeculorum] κατὰ πρόθεσιν, id est, ut Hieron *secundùm propositum sæculorum*, id est, à sæculis, vel ante sæcula factum. q. d. Secundùm decretum æternum; quo proposuerat, decreverat, præfinierat Deus hoc facere & exequi. Unde Syrus vertit, *quæ futura erat à sæculo, facta verò est in Jeschua Domino nostro*.

Duplex & varius loci hujus intellectus. Secundò, *Secundùm præfinitionem sæculorum*, id est, quam fecit de sæculis futuris, de serie sæculorum, deque hominibus, qui quolibet sæculo à primo usque ad ultimum sunt futuri, scilicet præfiniens sæculum status innocentiæ, deinde sæculum legis naturæ, tertiò sæculum legis Mosis, quartò sæculum legis Christi, & gratiæ, decernensque & præfiniens in eo omnes omnium illius temporum gentes & nationes successive vocare ad fidem & salutem per Christum: & hoc est, quod ait, *Quam fecit in Christo Jesu*. Rursum præfiniens primo sæculo legis naturæ vocare ad se omnes Gentes, secundo per Mosen solos Judæos relictis Gentibus, tertio per Christum solas ferè Gentes, quas hactenus vocare neglexerat, & vice versa negligere Judæos incredulos: hic enim fuit circulus & conversio sæculorum quoad fidem, gratiam & salutem, & quasi annus sæcularis & circularis Dei. ita Chrysost. & Theophyl. Hic secundus sensus est pulchrior & aptior: in eo enim propriè spectatur multiformis & varia sapientia Dei. Ab hac multitudine & varietate cognitionis & sapientiæ, Christus ipse vocatur πολυόφθαλμος, id est *multioculus*, & Cherubim, inquit Anastasius Sinaita lib. 1. Hexameron.

Quam fecit in Christo Jesu] Pronomen *quam*, referre potest Primò, *Ecclesiam*; Secundò, *sapientiam*, ut Hieronymus; Tertiò & planissimè, *præfinitionem*. q. d. Hæc præfinitio sæculorum jam dicta, facta est per Christum & Christi merita. Hinc patet, quod dixi cap. 1. non tantùm fidem & gratiam, sed & prædestinationem ipsam æternam, quæ est in mente Dei (hæc enim est præfinitio, de qua hic Apostolus) factam esse ex meritis Christi prævisis. q. d. Apostolus, Quòd primo sæculo vocarentur omnes Gentes ad salutem, secundo Judæi, tertio Gentiles, id factum est ex meritis Christi prævisis, ob quæ Deus decrevit ab æterno prædestinare, vocare, justificare & glorificare credentes in Christum, sive Judæos, sive Gentes, quolibet sæculo. *Vocatio Gentium & Judæorum ex meritis Christi.*

In quo (per quem, scilicet Christum) habemus fiduciam, græcè τὴν παῤῥησίαν, id est, ut Syrus, audaciam liberè loquendi, libertatem evangelizandi. q. d. Cujus, scilicet Christi, ope audacter, liberè & intrepide evangelizo. Secundò, meliùs hic Noster vertit *fiduciam*, qua animus per Christum peccatis expiatus, & innocenter jam vivens, bene sibi conscius, confidit se esse in gratia & amicitia Dei. Unde cùm dixisset, *In quo habemus fiduciam*; hujus fiduciæ effectum subdit, et accessum in confidentia] ut scilicet confidenter quasi amici, imò quasi filii, accedamus ad Deum Patrem, dicamusque *Abba Pater*. Vers. 12.

Per fidem ejus] Refer non tantùm ad *in confidentia*. q. d. In confidentia, cujus principium & origo est fides Christi: sed potiùs ad *fiduciam & accessum*. q. d. Fiduciam & fiducialem accessum habemus ad Patrem per fidem Christi, qua remissionem peccatorum & justitiam assecuti confidimus nos esse in Dei gratia & favore, & confidenter ad Deum quasi patrem amantissimum accedimus. fides enim parit hanc fiduciam & confidentiam. ita Chrysost. Theophyl. & Græci.

Propter quod] quia scilicet habemus hanc fiduciam & accessum ad Deum Patrem nostrum; qui potentissimus est, ut in omnibus tribulationibus nos roboret, easque propulset. Vers. 13

Peto ne deficiatis in tribulationibus meis] Græce, μὴ ἐκκακεῖν, id est, *non deficere*, non lassescere, non segnescere. quod Primò, potest referri ad primam personam, quasi Paulus de se dicat, Peto & oro Deum ne ego deficiam in tribulationibus, ne iis vincar & cedam. ita Hieron. & Syrus. Secundò, noster Interpres refert ad secundam personam: ne vos, scilicet, ò Ephesii, deficiatis & cadatis animo, videntes me tribulari & vinciri, pro vobis] quia scilicet vobis aliisque Christum & salutem evangelizo. Hæc secunda versio verior est: magis enim Ephesiis pusillis & novellis in fide timebat Apostolus in persecutione, ne animis caderent, quàm sibi, qui quasi generosus pugil & athleta Christi in ea solet gloriari.

Nota. *Peto* non à Deo, sed à vobis; græce enim est αἰτοῦμαι, id est peto, posco, exigo. Unde S. Augustinus serm. 7. in hæc Apostoli verba: *Peto, ait, à vobis propter arbitrium voluntatis; sed quia hæc insinuavi, Deum rogo, ut idem det vobis propter auxilium majestatis*. Unde subdit Apostolus: *Hujus rei gratia flecto genua ad Patrem*.

Quae est gloria vestra] q. d. Quòd ego Apostolus & præceptor vester dignus sim tanta pro Christo & vestra salute pati; non turbari, non animis cadere, sed exul- *Gloriatur D. Paulus in passione.*

exultare & gloriari debetis. ita Chrysostomus. hæ siquidem passiones stigmata sunt & insignia Christi. Galat. 6. v. 17. suntque præludia martyrii.

Vers. 14. HUJUS REI GRATIA] Redit post longum hyperbaton (quo à versu secundo hucusque abreptus fuit in Dei dignationem, & beneficium vocationis Gentium) ad versum primum, ut ibi dixi.

FLECTO GENUA AD PATREM] flexis genibus in signum reverentiæ & humilitatis oro & obsecro Deum Patrem. Est metalepsis.

Vers. 15. *Paternitas græcè & hebraicè unde desumatur.* EX QUO OMNIS PATERNITAS IN CÆLIS ET IN TERRA NOMINATUR] Nota. Sicut græcè à πατρὸς πατριά, & syrè ex אב ab אבותא ab abuta: ita latinè à pater, *paternitas* dicitur & derivatur. Unde rectè, quidquid cavillentur Erasm. & Beza, Interpres noster novum nomen πατριὰ, novo Latino nomine *paternitas*, vertit, & ita verterunt S. Hieron. Damasc. 1. de Fide cap. 9. Syrus, interpres Theophylacti, & alii qui Græcæ linguæ fuerunt peritissimi.

Unde Primò, Damascenus sic explicat; *Nomen paternitatis ex divinis ad humanos patres translatum est*. Quod intellige metonymicè, *nomen*, id est, res nomine paternitatis significata, sive ipsa paternitas, quæ est in hominibus & creaturis, descendit à Deo Patre, qui primus increatus & immensus Pater ipsis suam paternitatem communicavit, ut & ipsi fierent & dicerentur patres. nam nomen ipsum patris priùs hominibus imposuerunt homines, & inde idem transtulerunt ad divina, & ad Deum Patrem: ex humanis enim, utpote sibi notioribus, homines imposuerunt nomina divinis, ut passim alii Patres & Doctores docent. Non ergo de nomine Patris, sed de re hoc nomine significata intelligendus est Damascenus. Et hoc est quod docet D. Thomas & Scholastici, paternitatem omnem creatam derivari ab increata, quæ est in Deo Patre. Huc accedit S. Hieron. *Sicut*, inquit, *solus bonus* (Deus) *bonos facit, & solus immortalis immortalitatem tribuit, & solus verus veritatis nomen impertit: ita solus Pater, quia creator est omnium, & universorum causa substantiæ, præstat cæteris ut patres esse dicantur. De terrenis cælestia contemplemur. Adam quem primum plasmavit Deus, & creator ipsius, & pater fuit, certè Deo patri scit se debere quòd subsistit. Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illum intelligunt, ex quo orti sunt. Unde Lucæ 3. ait Scriptura: Filii Seth, filii Adam, filii Dei; ut paternitatis in terra vocabulum à Deo primùm ortum esse monstraret*. Et inferiùs: *Ex eo quòd Deus Pater Domini nostri Jesu Christi juxta substantiam pater est, & Unigenitus non est adoptione filius, sed natura, cetera quoque creatura, paternitatis nomen adoptione meruerunt*. Addit S. Hieron. dici: *Ex quo omnis paternitas nominatur, non verò nata est. Aliud est enim appellationem paternitatis mereri, aliud natura habere consortium.* q. d. Ipsa increata & divina Dei paternitas nobis communicari nequit, sicut nec ipsa Dei essentia; sic enim verè & propriè essemus dii, sed tantùm participatio quædam tenuis ejusdem, ex qua fit ut patres nominemur sicut & Deus, sed analogicè & participativè. Igitur ex prolixo discursu S. Hieron. & ceterorum hanc colligas sententiam; Paternitas, inquit, in cælis est generatio Filii, paternitas in terra est generatio hominum & animalium, quæ omnis à Dei paternitate manat: omnes enim ab eo vim habent generandi, ut sint & nominentur patres.

Paternitas omnis à Deo descendit.

In cælis est vera paternitas. Dices, In cælis nulla est paternitas quæ à Dei paternitate descendat. Respondet S. Hieronymus, angelos æquè ac homines habere sui generis principes, quos Patres gaudent appellare; princeps enim est & dicitur subditorum pater, & principatus est quædam paternitas. Sic servi Naaman eum vocant *patrem*, id est, dominum & principem, 4. Reg. 5. v. 13. Sic *Patres* Latinis vocantur senatores, imò Romani eos ferè vix alio nomine compellabant quàm Patres conscripti. Hic sensus est appositus, sed non proprius & adæquatus.

Unde Secundò, Nota cum S. Hieronymo, S. Paulum Græcum πατριὰ, quod Noster vertit, *paternitas*, accepisse à Septuag. qui hoc nomine solent vertere Hebræum משפחה *mispacha*, id est familia, vel tribus, (has tribus Septuag. alibi vocare solent φυλὰς) quæ ab uno capite & parente descendit. quia enim duodecim filii Jacob apud Judæos capita & patres fuerunt duodecim familiarum & tribuum à se descendentium; hinc Septuag. tribum à quolibet hoc patre descendentem vocant πατριὰ, & à πατρὸς vocant Patriarchas ipsos tribuum patres & primos progenitores, q. d. τῆς πατριᾶς ἀρχὰς, id est, tribus principia. Itaque πατριὰ sive *paternitas*, aut, ut vertit interpres Chrysostomi, paterna cognatio, est, familia, vel tribus aut gens, quæ ab uno commune patre prognata est, quam Hieronymus contra Helvidium parentalem vocat, & ita vertit hic Vatablus. Sic noster Interpres retinens Græcum πατριὰ psal. 95. vers. 7. vertit, *Afferte Domino patriæ*, id est familiæ, tribus, stirpes, *gentium, afferte Domino gloriam & honorem*. *Paternitas* ergo non sumitur hic pro relatione patris in abstracto, quam Philosophi paternitatem vocant: hæc enim græcè, Damasceno teste loco citato, potiùs πατρότης quàm πατριὰ dicenda esset; sed metonymicè *paternitas* hic idem est quod parentela, quæ ab eodem patre, vel paternitate descendit. sunt enim quasi correlativa pater sive paternitas, & parentela, unumque includit alterum; pater enim est parentelæ pater, & parentela est patris parentela. q. d. Apostolus: Deus Pater non tantùm Christi, sed & omnium est pater, tam hominum quàm angelorum, ita ut Deo communi parente affines sint Judæi & Gentes, homines & angeli: ipse enim pater est omnium familiarum, non solùm corporalium, sed & spiritualium, putà Seraphim, Cherubim, Thronorum, & ceterorum ordinum. Licet enim hæ familiæ suos proprios & distinctos habeant patres & principes; omnes tamen communem patrem & principem habent Deum, à quo omnes descendunt; ideoque Deo Patri non tantùm paternitas & generatio æterna, respectu filii sui; sed & temporalis, per creationem in omnes cælestes & terrestres tribus & cognationes convenit, ac consequenter ab omnibus in cælo & in terra quasi Pater est nominandus, celebrandus (ut dixi cap. 1. vers. 21.) colendus & redamandus. ita Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumenius, imò & S. Hieronymus.

πατριὰ & patriarcha nominum etymolog.

Deus non tantùm Christi, sed omnium est Pater.

Nota Tertiò. Apostolus unum Deum Patrem opponit multis principiis & diis Simonis Magi & Hesiodi (qui suam Theogoniam, id est deorum generationem, conscripsit) aliorumque Poetarum & Philosophorum Gentilium. Rursum, ne Judæi jactent Deum verum suum esse Deum, non Gentium, Gentesque alium debere quærere Deum. Apostolus eos retundens dicit Deum esse patrem communem omnium tam Gentium, quàm Judæorum, ac proinde non mirari debere Judæos, si Gentes æquè, ac Judæi jam à communi parente ad salutem per Christum, Christique Apostolos vocentur, & vicissim Gentes fidenter æquè ac Judæos ad Christum & Deum quasi ad communem parentem accedere debere.

Hebræi verbum nominari sumunt pro esse. NOMINATUR] Id est existit, suum habet esse & suam originem, derivatur & descendit; ut jure à Deo Patre nomen accipere, & ab eo nominari possit familia, tribus vel parentela Dei, quæque Deum habet patrem, à quo quasi à primo exemplari & efficiente omnes familiæ & parentelæ, omnesque familiarum patres & capita, omnis denique generandi vis, fœcunditas & paternitas tamquam à patre omnium magno & universali profluit & dimanat: sic enim Hebræi metonymicè *vocari* aut *nominari* sumunt pro esse. Sic Isaiæ 7. v. 14. Christus dicitur vocandus Emmanuel, id est, erit Emmanuel, quia nobiscum erit Deus, quod significat Emmanuel. Sic Isaiæ 8. 3. Christus dicitur vocandus *Accelera spolia detrahere festina prædari*, id est, celer erit dæmonum & hostium suorum spoliator, eorumque festinus prædator, nec enim hæc duo nomina Christo imposita, Christumque ita nominatum uspiam legimus; rem autem utroque nomine significatam Christo convenire notissimum est.

Vers. 16. UT DET VOBIS SECUNDUM DIVITIAS GLORIÆ SUÆ, id est, gloriosæ gratiæ suæ, VIRTUTE (græcè δυνάμει, id est *fortitudine*, constantia & robore spiritus contra omnes persecutiones & tentationes) CORROBORARI, scilicet ut corroboremini in infirmitate naturæ vestræ, PER SPIRITUM EJUS IN INTERIOREM HOMINEM] ut interior homo, id est, mens gratia & spiritu Dei regenerata (hic enim ab Apostolo vocatur *interior homo*, ut dixi Roman. 7. 22.) in eadem gratia, & spiritus fortitudine crescat.

Nota Præpositio *in* cum accusativo significat augmentum. Sic dicimur ire de virtute in virtutem: sic dicitur justitiam Dei in Evangelio revelari ex fide in fidem. vide dicta Roman. 1. 17. Regia tamen Biblia, & alia nonnulla legunt, *in interiori homine*; & sic Græcum εἰς cum

cum accusativo, sæpè sumitur pro εἰς, id est *in*, cum ablativo. tumque planus est sensus, ut scilicet optet eos corroborari in interiori homine, id est in mente, intellectu, voluntate, ceterisque internis animæ viribus & potentiis. hæc enim, vel potius homo, quatenus iis constat iisque vivit, dicitur homo interior; sicut è contrario exterior dicitur idem homo, quatenus sensibus membrisque externis constat, vivit, iisque operatur & indulget. Hoc ergo sensu homo exterior & interior sumitur naturaliter; priore verò sensu sumitur supernaturaliter. Vide dicta 2. Corinth. 4. v. 16.

Quis dicatur homo interior.

VERS. 17. CHRISTUM HABITARE repete, *det vobis Deus* Pater, ut Christus habitet, PER FIDEM &c.

IN CHARITATE RADICATI ET FUNDATI] supple, *ut sitis*; aliàs dicendum erat, *Radicatis & fundatis*. Verùm Romana, & Anselm. jungunt hæc sequentibus sic: *In charitate radicati & funduti, ut possitis comprehendere*, &c.

VERS. 18. UT POSSITIS COMPREHENDERE, id est animo concipere & intelligere, CUM OMNIBUS SANCTIS] id est Apostolis, ait Ambrosius, Prophetis & Christianis, tum militantibus hic adhuc, tum potius in cælo triumphantibus, Deique visione beatis.

QUÆ SIT LATITUDO, ET LONGITUDO, ET SUBLIMITAS, ET PROFUNDUM] Nota Primò, Apostolum hic cum dimensionibus jungere differentias positionum: nam tres tantùm sunt dimensiones, longitudo, latitudo, crassities: altum verò & profundum respondent sursum & deorsum, quæ sunt differentiæ positionum; crassum ergo hic resolvitur in altum & profundum quasi in sua extrema. Itaque hæc quatuor jungenda & distinguenda sunt, non uti sunt in corpore, sed uti sunt in domo, ubi profundum sunt fundamenta, altitudo est tectum, longitudo est longius latus vel paries; latitudo est brevius latus.

Profundum deorum, & dimensiones Christo afficta ab Elzai sugillãtur ab Apostolo.

Nota Secundò. Apostolus videtur perstringere fabulas hæreticorum & poetarum, uti deorum βάθος sive profundum Hesiodi, & dimensiones Christo ab Elzai afflictas, de quibus Epiphan. lib. 1. c. 19. & 30. *Elzai*, ait, *describit Christum esse quamdam virtutem mensura viginti quatuor schœnorum in longitudinem, id est, milliariorum nonaginta sex, in latitudinem schœnorum sex, id est, milliariorum viginti quatuor, & crassitiem similiter emetitur, & pedes, & fabulamenta reliqua*. Tales etiam fuerunt triginta Æones Valentini. q.d. Apostolus: Poetæ, Valentinus, & hæretici jactant suum deorum βάθος, id est *profundum*; suum πλήρωμα, id est *plenitudinem*, longitudinem; latitudinem; altitudinem; sed fabulosè: ego verò hæc ipsa in Christo Christianorum Deo esse prædico & demonstro.

Nota Tertiò. Scripturas generalissimè capiendas esse; quia auctor earum Spiritus sanctus uti amplissimum habet intellectum & conceptum; ita & locutionem. Unde varios intendit sensus etiam literales, si rei locoque conveniant, maximè si subordinati sint & connexi, omnesque in unum quasi scopum conspirent & dirigantur. ita S. August. lib. 12. Confess. c. 31. Unde Apostolus generatim & indeterminatè dicit. *Quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas & profundum*, non explicans, nec determinans cujus rei intelligat longitudinem, latitudinem, &c. Quare hunc locum variè admodum & multipliciter explicant Patres, omnesque probabiliter. Vide hic fœcunditatem S. Scripturæ.

Quadruplex hujus loci expositio.

Prima de dimensionibus & magnitudine mysterii incarnationis Christi.

Dico ergo Primò. Apostolus loquitur hic de beneficio œconomiæ & redemptionis Christi, qua non tantùm Judæos, sed & Gentes omnes vocavit ad salutem, gratiam & beatitudinem, vultque hac phrasi significare quàm magnum fuerit hoc mysterium Christi, quamque omnibus numeris & partibus absolutum: sequitur enim, *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi*. Christi ergo vel charitatis Christi dimensiones hic describit. Idem patet ex antecedd. vers. 3. 4. 6. 8. 11. & ceteris, quibus non facit aliud, quàm hoc sacramentum & mysterium Christi deprædicare & admirari. Unde patet, hunc sensum esse genuinum & propriè intentum ab Apostolo. ita Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumen. Si singula velis singulis adaptare, ita poteris: *quæ sit latitudo*, id est, quàm latè se extendat hoc mysterium, charitas & beneficentia Christi; videlicet ad omnes gentes & homines, qui ante legem, in lege, post legem, fuerunt, sunt & erunt; *quæ longitudo*, id est, quàm longè mysterium hoc prædefinitum fuerit, scilicet ab æterno; *quod sit profundum*, id est, quàm profundè, nimirum ad inferos, virtus Christi se extendat; *quæ sit sublimitas*, id est, quàm sublimiter, putà super omnes cælos, primitias nostras in se Christus evexerit nosque evehet. ita Oecum.

Secunda de dimensionibus divinitatis.

Possunt Secundò, hæ dimensiones accipi de Christo qua Deus est. unde sequitur, *Ut impleamini in omnem plenitudinem Dei*, ubi græcè est πλήρωμα, quod erat unum ex Æonibus, sive diis Valentini, cui suum verum πλήρωμα, id est plenitudinem Dei, opponit Apostolus: licet enim omnes dimensiones in Deo unum sint, una scilicet immensitas, sitque Deus quasi sphæra quædam intelligibilis sine dimensionibus, ut explicat Ambros. Unde etiam Empedocles rogatus quid esset Deus, respondit: Est circulus cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam; quia scilicet Deus ubique est totus: nullo tamen cæli terræve ambitu concluditur, sed super cælos per immensa illa spatia vacua in immensum se porrigit ejus immensitas. Hinc rectè eam describens Job. c. 11. v. 8. *Excelsior*, inquit, *cælo est, & quid facies? profundior inferno & unde cognosces? longior terra mensura ejus, & latior mari*. Et sic Ambros. hic per longum, latum, sublime, profundum intelligit immensitatem Dei: Has tamen dimensiones in Deo distinguere possumus per analogiam & similitudinem ad creaturas, seu ita ut illæ in creaturis distinguuntur: & sic Dei longitudo est æternitas, latitudo est omnipotentia, ut D. Thom. vel, ut Bernardus & Gregor. est charitas, sublimitas est Dei majestas, profundum est abyssus judiciorum & sapientiæ Dei. ita Anselm. D. Thom. Cajetan. Et pulcherrimè S. Bernard. lib. 5. de Consider. in fine, *Divina, sit, essentia, res una cùm sit, est tamen longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas propter majestatem, profunditas propter sapientiam. hæc quadriga Dei; comprehendimus hanc duobus brachiis, timoris, & amoris; timor sublimi & profundo, amor longo latoque respondet. vel quatuor virtutibus; longitudinem enim tenemus & comprehendimus perseverantia, latitudinem charitate, majestatem veneratione & adoratione, sapientiam & abyssum judiciorum timore & humilitate. His etiam quatuor species contemplationis respondent: longitudinem enim comprehendit meditatio promissorum, latitudinem recordatio beneficiorum, sublimitatem contemplatio majestatis, profundum inspectio judiciorum*. hæc Bernardus. Paulò aliter S. Gregorius 11. Moralium c. 10. & 11. in illud, *Excelsior cælo*, &c. per latitudinem, accipit charitatem Dei; per longitudinem, longanimitatem; per sublimitatem, incomprehensibilitatem Dei, qua à Sanctis in cælo, licet clarissimè visus, nequit comprehendi; per profundum, incomprehensibilitatem judiciorum Dei in puniendis damnatis.

Deus sphæra est & circulus.

Deus omnibus excelsior, profundior, longior, latior.

Differentia positionum & dimensionum in Deo analogice explicatæ.

Tertia expositio de dimensionibus crucis Christi.

Potest Tertiò, hic locus accipi de dimensionibus crucis; fuit enim crux instrumentum redemptionis Christi. Ubi Nota. Tres lineæ, rectæ tantùm esse possunt, quæ perpendiculariter, id est, ad angulos rectos sese invicem intersecant, scilicet duæ in plano jacentes, & tertia illis insistens, & utramque in concursu penetrans in profundum, sive deorsum versus. & hæ tres lineæ faciunt trinam crucem: reliquæ enim præter has tres laterales lineæ sese intersecantes angulos faciunt non rectos, sed acutos. Et hinc Mathematici tres dimensiones, sive quantitatis species collegerunt, longum, latum, crassum, vel profundum, quod hic habet Apostolus, ut rectè noster Clavius in 1. Euclidis annotavit; hæ ergo dimensiones fiunt per trinam crucem. Unde & hic aptè de cruce Christi, & de ea explicari possunt.

Tres dimensiones Mathematicorum fiunt per trinam crucem.

Pro quo rursum Nota. Gregor. Nyssenus orat. 1. de resurrect. vult Apostolum alludere ad quatuor cornua crucis, summumque cornu dici altitudinem, imum dici profundum. & transversum unum dici longitudinem; alterum latitudinem. Addunt Basilius Damasc. & Sedul. apud Jacobum Gretser. lib. 1. de Cruce cap. 3. causam, cur quatuor has dimensiones & cornua crux habuerit, ut scilicet significaretur, quatuor orbis plagas totumque terrarum orbem ad crucem seu pertinere, seu vocari. Ideoque Nyssenus crucem vocat *universitatis vinculum*. Unde Secundò, Sedulius, *Summum crucis sive altitudo*, inquit, *est Oriens; profundum sive imum, est Occidens; cornu dextrum, est Septentrio; sinistrum, est Meridies*. Tertiò & optimè, longitudo est hastile crucis, latitudo est minus lignum transversum pro brachiis, altitudo accedit, si crucem erigas (est enim altitudo summitas crucis erectæ) profundum est imum crucis in terra defossum. Sic ferè August. in psalm. 103. & epist. 1[illegible] *Erat*, ait, *latitudo in qua porrectæ sunt manus, longitudo*

Quatuor cornuum crucis altitudinis profundi, longitudinis, latitudinis, egregia & varia analogia.

De cruce litteraliter intelligunt hunc locum aliqui Patres. Idque dupliciter. Primò.

à terra surgens, in qua erat corpus infixum, altitudo ab illo decusso sursum quod eminet (in hoc tantùm nonnihil à nobis differt August.) *profundum ubi fixa erat crux, & ibi spes omnis vitæ nostræ.* De cruce ergo hunc Apostoli locum accipiunt S. Hieron. Nyssen. Beda, Anselm. & pulcherrimè August. serm. 7. de Verbis Apostoli.

Idque Primò, litteraliter juxta sensum genuinum, quem primo loco dedi, ut longitudo crucis sit æterna ejus prædestinatio, latitudo sit vis ejus & virtus, quæ ad omnes omnium temporum homines se extendit; profundum sit, quòd vis crucis ad infernum descendit, cum animas partim è limbo & Purgatorio liberavit; sublimitas sit, quòd easdem, aliasque complures, in cælum subvexerit.

Rursum juxta secundum sensum de Christo Deo datum, possumus eadem, quæ ibi dixi, cruci adaptare, ut scilicet communicationem idiomatum Dei in Christo homine crucifixo spectemus, & admiremur in cruce Dei longitudinem, id est, æternum decretum; latitudinem, id est, charitatem & potentiam; altitudinem, id est, majestatem; profundum, id est, sapientiam, seu hæc omnia quasi cruci affixa, quia eadem cum Deo crucifixa. Adhæc, Deum communicasse cruci suæ longitudinem, id est æternitatem, ut virtus crucis æterna sit, & quod multi volunt, ut crux Christi quasi trophæum in cælis in æternum perduret, quodque sic Deus quasi æternarit suam crucem: sic etiam Deum cruci communicasse suam latitudinem, id est potentiam; quia per infirmitatem crucis & mortis potentissimos hostes vicit & contrivit: sic communicasse suam sublimitatem, id est majestatem, ut scilicet crux ab omnibus adoretur: sic suum profundum, id est sapientiam; quia non potentia, sed summa æquitate, mira arte & sapientia adjuncta, scilicet in carne assumpta crucem & mortem subiens, Christus satisfecit Deo pro nostra offensa, sicque per crucem redemit hominem; ut qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur.

Secundò, de dimensionibus dolorũ Christi.

Secundò, propriè hæ dimensiones crucis ut crux est, accipi possunt. quia enim v. 13. Ephesiis dixerat Apostolus, *Ne deficiatis in tribulationibus meis*, sed in iis; ut, ait v. 16. *virtute corroboremini*; hinc stimulum eis addit proponens Christi exemplum. q. d. Oro Deum ut in vestra cruce & tribulatione det vobis cogitare, ac mente comprehendere crucis Christi (ut ea vos solemini & animetis) profundum, id est, intensionem dolorum & ignominiarum Christi crucifixi; & longitudinem, qua scilicet per triginta quatuor annos, quibus vixit, hanc crucem, hos dolores, vel in corpore, vel in animo, vel in spiritu eos sibi imminere prævidens passus est: & latitudinem, qua scilicet omnibus membris, & animæ potentiis, ab omni hominum genere, imò à Deo, & angelis, à quibus fuit derelictus, & omnia pœnarum genera passus est Christus, omnibusque bonis & fortunæ, & famæ, & honoris, & vitæ est spoliatus, & sublimitatem, qua Christus crucifixus sublimi consideratione, & perfectissima cognitione tum Dei offensi, tum gravitatis offensæ nostræ, tum crucis, & pœnarum sibi suæque personæ, vel illatarum, vel inferendarum, tum plurimorum damnandorum, quibus omnes sui dolores inutiles futuri erant, non solùm in cruce, sed & tota vita gravissimè doluit, & discruciavit se.

Magnitudo & multitudo pœnarum & passionum Christi.

Unde tropologicè, hæc in nos derivans Anselmus lib. de Mensuratione crucis sub finem: *Crux*, inquit, *est cruciatus cordis quòd Deo non meliùs servíamus, Debemus ergo habere cruciatum, quòd non tantum*, inquit, *humiliamur, o Domine quantum debemus, & hoc est profundum crucis; quòd non tantum laudamus & amamus te, quantum bonitas tua exigit, & hæc est sublimitas; quòd non sumus tam fideles, ut alios ad tuam laudem trahamus, & hæc est latitudo; quòd non semper continuamus laudem tuam, & hæc est longitudo.*

Tropologia dimensionũ crucis Christi.

Tertiò, moraliter hæ dimensiones crucis accipi possunt cum S. Augustino, ut longitudo crucis tum Christi, tum nostræ sit perseverantia, latitudo sit charitas, sublimitas sit religio, spes, amor, oratio, & omnis cum Deo communicatio & conjunctio, profundum sit arcanum prædestinationis, cur crux uni prosit, alteri non, unde oritur timor & humilitas profunda. Hæ tres expositiones de cruce possunt accommodari pari modo aliis duabus expositionibus jam dictis, & duabus sequentibus, quartæ scilicet & quintæ jam dicendis.

Tertiò, de morali dimensione crucis ex Augustino.

Igitur potest Quartò, accipi hic locus de dimensionibus A spiritualis ædificii, id est, de quadruplici perfectione tum Ecclesiæ Christi, tum animæ cujuslibet Christianæ, tum charitatis, & consequenter cujuslibet virtutis Christianæ: præcessit enim, *In charitate radicati & fundati, ut possitis comprehendere* &, *Christum habitare per fidem in cordibus vestri*, ut scilicet eò referantur hæ dimensiones. Unde de hoc ædificio cap. præced. v. 20. dixit, *Superædificati super fundamentum Apostolorum*, &c. & rursum de eodem agit c. sequ. v. 12. & 16. ita S. Hieron. August. Anselm. Gregor. homil. 6. in Ezechielem in fine. Ecclesiæ ergo dimensiones hæ sunt: altitudo ejus, est cælum, sive cælestis & beata Jerusalem, profundum ejus, est infernus: hic enim est Ecclesiæ carcer, cujus sunt partes limbus & Purgatorium; longitudo Ecclesiæ est, quod sit omnium temporum & sæculorum; latitudo est, quòd sit omnium terrarum & gentium. Vel mathematica, ut S. Hieron. Ecclesiæ longitudo est ejus diffusio, qua ab Oriente in Occidentem; latitudo, qua à Meridie in Septemtrionem porrigitur.

Quarta expositio de dimensione Ecclesiæ, animæ, charitatis, & virtutum.

Quatuor dimensiones Ecclesiæ localet.

Rursum, ut Anselm., spiritalis Ecclesiæ longitudo, est spes longanimis; latitudo, est charitas; altitudo, est B vita cælestis inter angelos: nostra enim conversatio in cælis est: profundum, est fides, baptismus, & reliqua Ecclesiæ Sacramenta. Pari proportione animæ longitudo est fides, latitudo est spes; altitudo est charitas, profundum est humilitas. Vel Secundò, longitudo est perseverantia, latitudo charitas, altitudo est spes cæli, profundum est timor judiciorum Dei. Unde S. August. tom. 10. homil. 3. inter 50. *Ego*, ait, *hæc Pauli verba sic intelligere soleo, in latitudine bona opera charitatis, in longitudine perseverantiam usque in finem, in altitudine spem cælestium præmiorum, in profundo inscrutabilia Dei judicia, unde ista Dei gratia in homines venit.* ex quo oritur timor, humilitas, ac soliditas cujusvis virtutis.

Quatuor spiritales Ecclesiæ dimensiones.

Quatuor animæ dimẽsiones.

Huc referri potest & altera Hieronymi expositio de novissimis: *Sublimitas*, inquit, *est cælum, profundum est infernus, media longitudo, & latitudo est accessus ad unum vel alterum.*

Quatuor hæ dimensiones sunt quatuor novissima.

Denique charitati hæc aptari possunt: de ea enim præmisit Apostolus, *in charitate radicati.* & de eadem subdit statim, *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.* quam scilicet Christus in se habet, Christianisque suis C communicat. Unde hæc Vatablus sic explicat? *Quæ sit longitudo*, &c. id est, quàm longa, lata, profunda & sublimis sit bonitas Dei. charitatis ergo longitudo, est ejus continuatio, & constans perseverantia; latitudo, est extensio, qua se charitas ad omnes tam angelos, quàm homines, tam inimicos quàm amicos; omnesque creaturas extendit; profundum, est ejus intensio & fervor; altitudo, est ejus excellentia, & heroici actus, v. g. martyrium, quod est quasi apex charitatis; vel altitudo est ejus objectum, & elevatio, qua charitas ad unum Deum, quem diligit, se elevat, & sub eo cuncta contemnit. Hæc omnia pari ratione applices cuivis alteri virtuti Christianæ.

Dimensiones bonitatis divinæ

Quatuor dimensiones charitatis & cujuslibet virtutis

Potest Quintò, accipi hic locus cum Anselmo, quasi anagogicè (præcedens enim fuit quasi tropologia: sed ita, ut utraque, scilicet tam hæc anagogia, quàm illa tropologia sit litteralis) de dimensionibus civitatis, & beatitudinis cælestis, de qua Apocal. 21. v. 16. dicitur: *Longitudo, latitudo, & altitudo ejus, æqualia sunt*, sub altitudine etiam profundum accipe: longitudo enim significat æternitatem gaudiorum, latitudo extensionem, altitudo sublimitatem, D profundum intensionem, & immersionem in abyssum divinitatis. Hæc æqualia sunt, quia æquo semper tenore durant. Unde hic ait Apostolus, *Ut possitis comprehendere cum omnibus Sanctis.* Hoc enim est Beatorum: & hæ dimensiones gaudiorum cæli aptè respondent dimensionibus dolorum crucis Christi, de quibus diximus in tertio sensu. Ex cruce enim, charitate & meritis Christi omnes dimensiones jam dictæ dimanant. quocirca Christi crux & merita earumdem sunt mensura, qua magnum illud ædificium mensuratur. Quocirca qui claram operum & meritorum Christi haberet cognitionem, uti habebat Paulus, ille rectè comprehenderet multiplicem hanc latitudinem, longitudinem, sublimitatem & profunditatem. Hoc insinuat Paulus dum dixit v. 8. *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi* Divitiæ enim Christi sunt merita, quibus nobis omnes has dimensiones gratiæ & gloriæ promeruit, ut rectè notavit Alcazar Apoc. 21. 15.

Quinta eaque anagogica harum dimensionum explicatio.

Omnes

Omnes hi sensus veri, omnes satis appositi videntur huic loco, & indefinitæ propositioni Apostoli. Unde videntur intenti omnes à Spiritu sancto, & diversis Patribus suggesti: primus tamen maximè videtur genuinus. Sic ergo breviter & ordinatè omnes complectere, & in unum collige, ut sensus sit, loquaturque Apostolus de dimensionibus Christi, tum Dei, tum hominis, & peculiariter crucis ejus, itemque fructus ejus & conformitatis in nobis tum in hac vita, tum in futura: eædem enim sunt dimensiones Christi & Ecclesiæ, quæ Ecclesiæ & animæ cuivis fideli & sanctæ in Ecclesia à Christo sunt communicatæ.

Omnium sensuũ præcedentium anacephalæosis.

VERS. 19. SCIRE ETIAM SUPEREMINENTEM SCIENTIÆ CHARITATEM CHRISTI] S. August. epist. 120. & Ambros. legunt, *cognoscere supereminentem scientiam charitatis Christi*: sed Græca & Latina Biblia habent *scientiæ*, non *scientiam*.

Secundò, S. Hieron. Erasmus & Vatabl. *scientiæ* accipiunt in genitivo, q. d. Oro Deum ut det vobis eximiam dilectionem cognitionis & scientiæ, ut aveatis scire & cognoscere mysteria fidei Christianæ.

Tertiò & meliùs, alii passim *scientiæ* accipiunt in dativo; regitur enim à *supereminentem*. q. d. Charitatem, quæ supereminet & præstat scientiæ. Unde S. August. de Gratia & lib. arbitr. c. 19. *Cùm*, inquit, *dicat Apostolus, Supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius, quàm putare ex Deo esse scientiam, quæ subdenda est charitati; & ex hominibus esse charitatem, quæ supereminet scientiæ?* Ubi S. August. hunc locum de scientia & charitate in genere explicat. q. d. Apostolus: Charitas longè antecellit omnem scientiam, ut fusiùs docuit 1. Corinth. 13. Verùm quia Apostolus non absolutè dicit *charitatem*; sed limitat addens, *charitatem Christi*, & quia toto hoc capite deprædicavit charitatem in Christo nobis exhibitam; hinc Quartò & simplicissimè, *Charitatem Christi* id est, quam Christus nobis exhibuit, vocat *supereminentem scientiæ*, id est, majorem quàm ut sciri, intelligi & comprehendi possit, q. d. Charitas Christi tanta est, ut superet omnem humanam cognitionem & scientiam. ita Theophyl. Oecumen. & Ambros. qui ait: *Post Dei Patris infinitam & incomprehensibilem cognitionem, & inenarrabilem clementiam, Christi quoque*

Charitas Dei incomprehensibilis.

A *nos vult agnoscere charitatem, quæ supereminens* (ita enim legendum videtur in Ambrosio, non autem, Supereminentis) *est scientiæ: quis enim potest colligere mysterii ejus & charitatis rationem, ut & Deus hominis causa homo nascatur, deinde moriatur pro hominibus, pro servis dominus, pro creaturis creator, pro impiis pius?*

UT IMPLEAMINI IN OMNEM PLENITUDINEM DEI] Primò, aliqui apud Theophyl. & Oecum: Plenitudo Dei, inquiunt, est sacra Trinitas, Pater, Filius & Spiritus sanctus. q. d. Ut plenè SS. Trinitatem, ejusque attributa, & dimensiones jam dictas cognoscatis, ametis, adoretis & colatis. Secundò & meliùs, Theophyl. & alii, q. d. Ut sitis pleni omni sapientia, virtute & perfectione, maximè charitate qua plenus est Deus: seu, ut Dei cognitione, amore, omniumque bonorum divinorum plenitudine impleamini.

Plenitudo Dei, est eius perfectio.

VERS. 20. EI AUTEM, QUI POTENS EST OMNIA FACERE SUPERABUNDANTER QUAM PETIMUS AUT INTELLIGIMUS] Græcè est clarior sensus & efficacior spiritus: τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπερεκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα

B ἢ νοοῦμεν, idest, *ei, qui potest super omnia facere ex abundanti super ea quæ petimus aut intelligimus*, id est, qui potest facere omnia eximè meliùs, ampliùs & abundantiùs quàm petamus aut intelligamus. q. d. Spero quod Deus, qui tam liberalis est ut vota nostra superet, & hocce meum votum, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei, implebit & superabit, utque impleat & superet tacitè eum rogo & obsecro. Nota miosin, *potens est*, id est, potest, & reipsa facit, & facere solet. Simile est 2. Cor. 9. v. 8. ut ibi dixi.

SECUNDUM VIRTUTEM, QUAE OPERATUR IN NOBIS] κατὰ τὴν δύναμιν, *secundùm vim & potentiam*, id est, gratiam & spiritum, qui nos potenter ad ardua virtutum opera impellit. q. d. Quòd Deus potens sit, imò velit facere plura quàm petam aut intelligam, patet ex tanta vi & potentia gratiæ ipsius, quam actu dat quamque in dies experimur super omnem spem & cogitationem nostram.

VERS. 21. IPSI GLORIA IN ECCLESIA, ET IN CHRISTO JESU] Græca non habent conjunctionem *&*, sicque planior est sensus. q. d. Glorificetur Deus in vestra Ecclesia per Christum Jesum, à quo tanta bona tantasque gratias accepistis.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ALtera epistolæ pars, scilicet ethica, qua hortatur Ephesios ad mores Christianos; ac imprimis ad unionem & concordiam, tum in fide, tum in charitate Christi, idque quinque argumentis.

Primum est, v. 4. quia sumus unum corpus, & unus spiritus in Christo.

Secundum, ibidem, quia omnes ad eadem cœli bona quæ speramus, vocati sumus:

Tertiùm, v. 5. quia omnes unum habemus Dominum, unam fidem, unum baptisma:

Quartum, v. 6. quia omnes fratres sumus ejusdem Dei Patris.

Quintum, v. 7. quia Christus ascendens in cœlum cuique suam gratiam distribuit, qua quisque contentus sit oportet, nulli invidens, nihil ambiens, deditque alios Apostolos, alios doctores, &c. ut singulos fideles, usque ad finem mundi quasi Christi membra perficiant; itaque totum Christi corpus scilicet Ecclesia, in Christi fide, unitate & charitate crescat & compleatur.

Hinc v. 17. hortatur eos ut damnata pristina cæcitate, & carnali immundaque vita Gentilium, veterem hominem exuant, novum in Christo induant, utriusque partes explicans v. 25. scilicet, ut deponant mendacium, loquendo veritatem; abdicent iram, furtum, sermonem malum, amaritudinem, &c. per benignitatem, misericordiam, & condonationem injuriarum.

1. OBsecro itaque vos ego vinctus in Domino, ut dignè ambuletis vocatione, qua vocatis estis
2. cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes invicem in charitate,
3. soliciti servare unitatem Spiritus in vinculo pacis. 4. Vnum corpus, & unus Spiritus, sicut vocati,
estis in una spe vocationis vestræ: 5. Vnus Dominus, una fides, unum baptisma. 6. Vnus Deus &
Pater omnium, qui est super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. 7. Vnicuique autem no-
strum data est gratia secundùm mensuram donationis Christi. 8. Propter quod dicit: Ascendens in
altum captivam duxit captivitatem: dedit dona hominibus. 9. Quod autem ascendit, quid est, nisi
quia & descendit primùm in inferiores partes terræ? 10. Qui descendit, ipse est & qui ascendit
super omnes cælos, ut impleret omnia. 11. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam au-
tem Prophetas, alios verò Evangelistas, alios autem pastores, & doctores, 12. ad consummationem san-
ctorum in opus ministerii, in ædificationem corporis Christi: 13. donec occurramus omnes in unitatem
fidei, & agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi: 14. ut jam non
simus parvuli fluctuantes, & circum feramur omni vento doctrinæ in nequitia hominũ, in astutia ad circum-

ventionem erroris. 15. Veritatem autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia, qui est caput Christus: 16. ex quo totum corpus compactum, & connexum per omnem juncturam, subministrationis, secundùm operationem in mensuram uniuscujusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate. 17. Hoc igitur dico, & testificor in Domino, ut jam non ambuletis, sicut & Gentes ambulant in vanitate sensus sui, 18. tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei, per ignorantiam, quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum, 19. qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in avaritiam. 20. Vos autem non ita didicistis Christum, 21. si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu. 22. deponere vos secundùm pristinam conversationem veterem hominem, qui corrumpitur secundùm desideria erroris. 23. Renovamini autem spiritu mentis vestræ. 24. & induite novum hominem, qui secundùm Deum creatus est in justitia, & sanctitate veritatis. 25. Propter quod deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo: quoniam sumus invicem membra. 26. Irascimini, & nolite peccare: sol non occidat super iracundiam vestram. 27. Nolite locum dare diabolo. 28. qui furabatur, jam non furetur: magis autem laboret, operando manibus suis, quod bonum est, ut habeat unde tribuat necessitatem patienti. 29. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed si quis bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus. 30. Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei: in quo signati estis in diem redemptionis. 31. Omnis amaritudo, & ira indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis cum omni malitia. 32. Estote autem invicem benigni, misericordes, donantes invicem, sicut & Deus in Christo donavit vobis.

VERS. 1. OBSECRO ITAQUE) q. d. Quia Deus per Christum nos tantis beneficiis affecit, & vos, ò Ephesii, cùm essetis Gentes, æque ac Judæos ad suam fidem, gratiam, gloriam vocavit, ut tribus præcedentibus capitibus ostendi; hinc par est, ut tantæ vocationi grati sitis, eaque dignè & christianè vivatis, ac Deo sanctè serviatis, quod ut faciatis, vos oro & obsecro.

EGO VINCTUS IN DOMINO] propter Dominum & Domini Evangelium. vide can. 15. De dignitate & gloria horum vinculorum vide hic Chrysost. Symbolicè S. Hieron. *Corpus hoc, vinculum & carcer est animæ, è quo exire cupiebat Apostolus, & esse cum Christo.*

Corpus est vinculum animæ.

UT DIGNE AMBULETIS VOCATIONE QUA VOCATI ESTIS) Id est, ut vivatis dignè ad spem, dignè ad Christum, dignè ad Ecclesiam, dignè ad angelos, dignè ad gloriam cælestem: ad hæc enim omnia vocatis estis.

Nota, *ambuletis*, id est conversemini: nam qui ambulat, gressus suos iterat & continuat, ut eodem passu & tenore in via cœpta progrediatur & pergat, itaque ambulet. Hinc *ambulare* Hebræis significat vivendi & agendi consuetudinem, vitæ tenorem, actionum mores.

Interrogabat se crebrò S. Bernardus, *Bernarde ad quid venisti?* interroget se crebrò Christianus: Ad quid Petre venisti? ad quid vocatus es? ambula dignè vocatione tua, ambula dignè nomine tuo. Vocatus es ad humilitatem, sobrietatem, sanctimoniam: noli superbire, inebriari, fornicari. Vocatus es ad opus: noli vacare otio. Vocatus es ad colendam vineam, id est animam tuam: vide ne illam lolio & sentibus vitiorum, in gehenna exurendis, repleas. Vocatus es ad bona opera; illis stude, mala fuge. A Christo Christianus appellaris, ut Christum Christianus imiteris; imitare Christum, vive ut Christus vixit, patere quæ Christus passus est.

VERS. 2. CUM OMNI HUMILITATE ET MANSVETUDINE) *Qui terram*, inquit Hieron. *& cinerem se esse novit; & post paululum in pulverem dissolvendum, numquam superbia elevabitur: & qui Dei æternitate perspecta, breve, & penè ad puncti instar humanæ vitæ spatium cogitarit; ante oculos suos semper habebit interitum, & erit humilis atque dejectus* (unde & Anselmus, *Humilis*, inquit, *dicitur quasi humi alitus, & mansuetus quasi manu assuetus & ductilis*:) *omnis autem humilitas non tam in sermone, quàm in mente est, ut humiles non esse conscientia noverit, & numquam nos vel scire, vel intelligere, vel esse aliquid æstimemus*, hactenus Hieron. Vnde pro *humilitate* græcè non est ταπεινότης, id est *humilitas*, vilitas, abjectio, sed ταπεινοφροσύνη, id est *humilis de seipso sensus*, sive virtus, qua quis humiliter & modestè de se sentit, opposita superbiæ, quæ magnificè & arroganter de se sentit, magni sua æstimat, alios ac aliorum facta parvi pendit. Humilitatis filia est mansuetudo: qui enim humilis est, & mitis, mansuetè cum omnibus agit ac loquitur.

Humilitatis motiva.

CUM PATIENTIA) μακροθυμία, id est *longanimitate*, qua homo fit lenis & lentus ad iram, hunc enim Hebræi vocant ארך אפים *erech appaim*, longum naribus, id est longum, sive lentum ad iram. ira enim vultu & naribus maximè se prodit. Ambrosius vertit, magnanimitatem: qui enim longus est, magnus est, & longanimitas est magnanimitas. Hinc, ut docet Seneca libro de Clementia, viri magnanimi & principes longanimes sunt, nulla re turbantur vel offenduntur, læsi non se vindicant, sed potiùs omnibus etiam hostibus clementiam exhibent: contra viles, plebeii, aliique, qui parvo & contracto sunt animo, parumque habent cerebri & judicii, rebus parvis, parva injuria, uno verbulo asperiore concitantur ad iram & vindictam, erumpuntque in jurgia & verbera.

Patientiam quomodo exprimant Hebræi.

Virtus est regia.

SUPPORTANTES INVICEM, ut alter alterius mores ferat, licet sibi suæque conditioni dissimiles, licet rusticos, licet asperos, licet petulantes, licet morosos, licet iracundos, sicque alter alterius onus ferat, ut dixit ad Galatas c. 6. 2. idque IN CHARITATE] id est, per charitatem.

VERS. 3. SOLICITI] σπουδάζοντες, id est, *studentes*, studiosè id agentes, magno studio huic rei incumbentes. S. August. l. 2. Contra litteras Petiliani c. 69. legit, *solicitè agentes*, Syrus vertit, *satagite*.

SERVARE) ut servetis) UNITATEM SPIRITUS) id est charitatem mutuam, cujus auctor est Spiritus sanctus, inquit Chrysost. Secundò, simpliciùs, *unitatem spiritus*, id est, unitatem mentis & animi, ut scilicet corporibus licet divisi & disparati, mente tamen & animis conjuncti, uniti, & quasi unum sitis. Hæc enim unio homines etiam debilissimos conservat, sicuti schisma fortissimos dissolvit: nam concordia res parvæ crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Vide quàm unitati & concordiæ studendum sit, quamque cavendum sit schisma, docentem Chrysost. in morali homil. 11. ubi inter cetera ait, schismatis peccatum ne martyrio quidem posse expiari, quod intellige, si in schismate manens quis pro fide occidatur, & Martyr fiat; tunc enim licet materialiter sit Martyr, formaliter tamen non est: martyrium enim requirit ut Martyr sit in Ecclesia, nec ab ea per schisma se separet. Hanc pacis solicitudinem tuebatur S Bernard. quia ad Abbatem Præmonstratensem ei offensum ob quemdam è suis monachis ab eo receptum, ita scribit epist. 252. in fine. *Ego*, inquit, *fratres quidquid faciatis, decrevi semper diligere vos, etiam non dilectus. Adhærebo vobis, etsi nolitis: adhærebo, etsi nolim ipse. Olim me alligavi forti vinculo, charitate non ficta, illa quæ numquam excidit. Cum turbatis ero pacificus, conturbantibus quoque dabo locum iræ, ne diabolo dem. Vincar jurgiis, vincam obsequiis. Invitis præstabo, ingratis addiciam, honorabo & contemnentes me. Et nunc tristis est anima mea, quòd quacumque occasione offenderim vos, eritque tristis usque dum vestra indulgentia releventur*, &c.

Quantum sit schismatis peccatum.

IN VINCULO PACIS) ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, id est, ut Erasmus, *in colligatione* & concatenatione *pacis*; S. August. *in conjunctione pacis*. Vinculum ergo hic non est unius, sed duorum vel plurium quod scilicet duos vel plures vincit & connectit. Secundò, *in vinculo pacis*, id est, in vinculo quod est ipsa pax; pax enim quasi catena, imò quasi gluten, animos sibi invicem connectit, consociat, constringit & colligat. Unum

Duplex expositio

VERS. 4. UNUM CORPUS: supple, est omnium fidelium, putà Ecclesiæ, cujus caput est Christus, ET UNUS SPIRITUS] scilicet est. qui per singula membra hujus corporis, id est per singulos fideles, discurrens, singulis vitam & motum spiritualem adfert. ita Adamus. Secundò & meliùs, *unum corpus & unus spiritus*, supple sitis. ita Syrus, Theophyl. Vatabl. & alii: omnia enim hæc non asserentis, sed exhortantis sunt. Unde subdit.

Quanta debeat esse unio Christianorum.

SICUT VOCATI ESTIS IN UNA SPE VOCATIONIS VESTRÆ] q. d. Ita servate unitatem spiritus, ut sitis quasi unum corpus & unus spiritus, ut videamini omnes esse unus homo, constans eodem corpore, eadem anima, eodem spiritu: *sicut vocati estis in una spe*, id est, ad unam eamdemque spem salutis, immortalitatis & gloriæ cælestis: sic enim respublica & Ecclesia dicitur esse unus homo civilis, vel unum corpus civicum & politicum, quod eadem lege, concordia, charitate & spiritu unitur & animatur, atque ad eumdem finem, scilicet bonam beatamque vitam, tendit & conspirat.

Stimulus ad unionem est una spes vocationis.

Nota. Magnus stimulus ad unionem & concordiam est spes vocationis, qua omnes vocati sumus ad cernendam eamdem æternam hereditatem Dei Patris. cùm ergo illa brevi fruituri simus, & à terra in cælum vocemur, ibique amicissimè, lætissimè, felicissimè in omnem æternitatem simul victuri simus, quid hic de gleba terræ albæ vel rubræ litigamus? quin ad cælum omnes simul connitimur? Si quis hanc spem aspexisset, si quis in cælo consisteret cum beatis illis mentibus, & terram hanc exiguam dispiceret, exclamaret sanè Hoc est punctum quod inter mortales ferro & igne dividitur. O quàm angusti sunt mortalium termini! quàm angusti mortalium animi!

VERS. 5. UNUS DOMINUS, UNA FIDES, UNUM BAPTISMA] supple, est q. d. Omnibus Christianis unus est Dominus, una est fides Christiana, unum baptisma, quo renati & Christiani effecti sunt. cùm ergo unum omnes habeamus Dominum, unam fidem, unum baptisma; quid restat nisi ut tot vinculis colligati, imò uniti, amemus, colamus & servemus hanc spiritus unitatem? Ita Parisiis (quæ Christianissimi regis est regia) hoc unitatis tam regis & legis quàm Dei & fidei emblema & symbolum portæ S. Antonii inscriptum visitur:

Vn Dieu, une foy;
Vn Roy, une loy.

Nota Primò. Deus Hebræis vocatur אדני *Adonai*, id est Dominus; quia unus ipse est universalis & summus cæli & terræ, angelorum hominumque Dominus. Hinc Attalus Martyr, à tyranno per contemptum rogatus, quod nomen Deus haberet? respondit: Qui plures sunt, nominibus discernuntur: qui autem unus est, non indiget nomine. testis est Eusebius lib. 6. histor. c. 3.

Deus cùm sit unus omnium Dominus, nomen non habet.

Nota Secundò. Una est fides, quæ ad Deum & salutem nos ducit, non multæ: unus est Dominus, non multi. planè ergo aberrant, & in errorem ac æternam perniciem abducunt Politici & Libertini nostri, qui tam in fide Lutheri, Calvini, Mennonis, & quavis alia, quàm in una vera Catholica Romana fide salutem suis promittunt, dummodo Christum redemptorem esse credant, & honestè vivant; certum enim est has non unam esse, sed alias & alias fides: Apostolus autem docet unam tantum esse fidem veram, quæ recta est ad salutem via. Unde sequitur, alias & diversas ab hac vera fide, imò illi contrarias, non fidem, sed perfidiam esse, quæ ducit non ad cælum, sed ad gehennam.

Politici & Libertini fallunt & falluntur, quia in alia fide quàm Romana salutem pollicentur.

Rursum, sicut unus Dominus noster & redemptor Christus divinitate & humanitate constat, ut qui vel deitatem, vel humanitatem, vel animam aut mentem, aut voluntatem humanam ei ademerit, hic unum hunc Dominum nostrum de medio tollat. Et sicut unum baptisma suis integratur partibus; ut qui non aqua, sed vino baptizare velit, aut non in nomine Trinitatis, sed solius vel Patris, vel Filii, vel Spiritus sancti, aut in nomine angelorum; hic unum & verum baptisma evertit, & de medio tollit: ita qui unum fidei articulum, aut unam propositionem fidei essentialem pertinaciter negat, hic unam veramque fidem evertit, nec fidelis, sed infidelis est. Sicut enim Christus & baptisma suis partibus, ita & fides suis articulis integratur & componitur. Quisquis hic hæres & fluctuas, hæc sedulò perpende, & quàm tibi curæ & cordi est æterna salus tua, tam seriò & studiosè hanc unam, veram, canam & priscam omnium sæculorum fidem quære, amplectere, sectare.

Ita S. Valerianus sponsus S. Cæciliæ, ab ea missus ad S. Urbanum Pontif. ut ab illo baptizaretur, cum eum jam adiret, vidit seniorem niveis indutum vestibus, qui hunc titulum aureis litteris scriptum manu tenebat: *Vnus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus & pater omnium, qui super omnia, & in omnibus nobis est.* Additque, *Credis ita esse?* Respondit Valerianus, *Non est aliud, quod verius possit credi sub cælo.* Mox S. Urbanus eum baptizavit. Est ergo hæc sententia fidei orthodoxæ tessera, & Symboli Apostolici breviarium. Sic rem hanc narrant Acta S. Cæciliæ, quæ ex antiquissimis Roman. biblioth. exemplaribus, pura & sincera edidit Antonius Bosius I. V. D.

Ita Liberatus Abbas, Bonifacius diaconus, Rusticus & Servus subdiaconi, Rogatus, Septimus & Maximus monachi, ex monasterio Carthaginem pertracti primum blanditiis ad Arrianam perfidiam solicitati sunt. Illi verò uno ore & animo suam coram omnibus confessi sunt fidem, dicentes: *Vnus Deus, una fides, unum baptisma: nec poterit in nobis iterari, quod in doctrina Evangelii semel dari præceptum est: Quia qui semel lotus est, non habet necesse ut denuò lavetur, sed mundus est totus. Satius est momentanea perferre supplicia, quàm æterna subire tormenta.* Jubet rex navem sarmentis impleri, confessoresque ligatos superimponi, igneque subjecto, & navi in pelagi medium promota concremari. Illi magna cum fiducia cantabant, *Gloria in excelsis Deo. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, quando pro fide Dei nostri supplicia perferemus, ne acquisitæ fidei indumentum amittamus.* Ignis cùm accenderetur sæpiùs, extinctus est. Ergo rubore & furore perculsus rex mandavit eos remorum vectibus necari. ita Victor Uticensis lib. 3. Wandal. persecut.

Ephes. 4.

Ioan. 13.

Monachorū pro fide Catholica constantia.

UNUM BAPTISMA) *Contra Valentinum hoc fecit*, inquit Hieron. *qui duo baptismata esse contendit: & contra omnes hæreticos, ut sciant non habere se baptisma, sed in una Christi Ecclesia fontem esse vitalem.* Ubi Hieron. videtur dicere hæreticos non habere baptismum, nec eorum baptismum esse validum, ac consequenter qui ab eis baptizantur, debere rebaptizari. qui error fuit S. Cypriani, scilicet unum baptisma dici, quod ab una & in una Ecclesia Catholica confertur; ac proinde hæreticos, qui extra Ecclesiam baptismum conferunt, non verum, sed falsum baptisma conferre, ac consequenter ab hæreticis baptizatos esse rebaptizandos. Sed ab hoc errore excusandus est. S. Hieronymus tantùm enim vult asserere contra Valentinum, non duo, scilicet hæreticorum unum, secundum Catholicorum; sed unum tantùm esse baptisma, illud scilicet quod est in Ecclesia Catholica; quod tamen si usurpent hæretici, verum baptisma usurpant, vereque baptizant; si aliud suum baptisma, putà aliam baptismi materiam vel formam inducant, baptismum falsum & qui non est, inducunt, ut qui sic baptizati sunt, non sint baptizati, sed rebaptizari, imò primò baptizari debeant.

Error Valentini de duplici baptismate.

S. Hieronymus alienus ab errore S. Cypriani de baptismo hæreticorū.

Secundò, S. August. *Vnum baptisma vocatur*, inquit, *quod iterari non debet: semel enim baptizatus, secundò bapizari non debet.*

Tertiò, S. Hieron. *Vnum baptisma* dicitur, quia licet ter baptizemur (id est, ter mergamur, vel tingamur aqua in baptismo) propter mysterium Trinitatis; tamen unum baptisma reputatur.

Variæ rationes ob quas baptisma vocetur unum.

Quartò & genuinè: sicut est una vera fides, sic unum tantùm est verum baptisma, scilicet illud, quod Ecclesiæ datum est à Christo, suam habens materiam scilicet aquam, & suam verborum formam, à Christo institutam, ut abluendo corpus, dicendoque Ego te baptizo in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, baptizati animam à peccatis omnibus abluamus: qui enim alium baptismum, vel aliam baptismi materiam aut formam afferret, unum verumque baptisma tolleret, & secundùm falsum mendacemque baptismum induceret.

Hæc est ergo tessera fidei nostræ: *Vnus Deus, una fides, unum baptisma.* Sicut tessera mahometismi est: *Vnus est Deus, & Mahomet consiliarius eius.* Tessera Arrianorum erat: *Filius est ὁμοιούσιος, non ὁμοούσιος Patri*, hoc est, Filius est similis substantiæ cum Parte, non ejusdem. Hinc Arriani novum quasi Deum, novam fidem, novum baptisma invexerunt, atque adeò curabant Catholicos rebaptizari suo more,

ut ita

sit ita inchoarent & profiterentur arrianismum. Suggessit impium hoc consilium Hunerico regi Cyrillus Episcopus Arrianus. Hunericus ergo jussit omnes Catholicos ab Arrianis rebaptizari, sub pœnas exilii, carceris & mortis. Sed Catholici licet extrema paterentur, in fide steterunt.

VERS. 6. UNUS DEUS, ET PATER OMNIUM, QUI EST SUPER OMNES, ET PER OMNIA, ET IN OMNIBUS NOBIS] Supple id, quod hinc intendit inferre Apostolus Ergo omnes fratres sumus & filii ejusdem Dei Patris, ac proinde tamquam fratres invicem diligere, & spiritus unitatem servare debemus, quia in eadem Dei patris nostri domo, scilicet Ecclesia, versamur vivimusque.

Quomodo Deus super omnes, per omnia & in omnibus.

Nota. Deus est *super omnes* per majestatem, potentiam & imperium divinum & transscendens: est *per omnia*, quia per potentiam & sapientiam gubernationem, operationem, efficaciam, per omnia commeat & transcurrit, est *in omnibus* per essentiam, amicam unionem, & continentiam omnium: *in nobis* etiam Christianis & justis est per gratiam & sanctitatem. ita Hieron. Theophyl. Anselm.

Nota Secundò. Græcum ὁ ἐπὶ πάντων, verti potest, *qui est super omnia;* noster tamen Interpres maluit vertere, *qui est super omnes*, scilicet deos, ut perstringat Æones Valentini, deosque Simonis Magi, Hesiodi & Poetarum. quod hac epistola sæpè facit Apostolus, ut in præced. annotavi.

Æones Valentini & dii Poetarum perstricti.

Nota Tertiò. Per Deum & Patrem accipiunt aliqui primam personam Sanctissimæ Trinitatis, illique hæc tria attribuunt, quòd sit super omnia, per omnia, & in omnibus. Verùm meliùs Hieron. & alii, nomen Patris hic non respectu Filii, & Verbi æterni, sed respectu creaturarum accipiunt, ut sit commune toti Sanctissimæ Trinitati: hæc enim est Deus, & pater omnium. illius deinde tres personas designat, cùm ait, *Qui est super omnia, per omnia, & in omnibus*, *Super omnia* enim appropriatur Patri, & respondet illi quod dixit Rom. 11. v. ult. *à quo omnia*; qui enim est super omnes & omnia, hic auctor est omnium: *per omnia* appropriatur Filio: *in omnibus*; Spiritui sancto. ita Hieron.

Pater hic significat Deum trinum.

Nota Quartò. Deo Filio tribuitur διὰ, hoc est *per*, quia sicut per ipsum creata sunt omnia, ita & per ipsum omnia gubernantur, diriguntur, perficiuntur. Sic Zeno Stoicorum parens apud Laertium, Δία μὲν γάρ φασι δι' ὃν τὰ πάντα· Ζῆνα δὲ καλοῦσι παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστι. *Vocant*, inquit, *Jovem Δία, quòd per ipsum sint omnia; eundem verò vocant Ζῆνα, quòd vitæ sit auctor.* Unde concludit & canit Virgilius,

Deo Filio tribuitur διὰ id est per.

Deum ire per omnes
Terrasque tractusque maris, cælumque profundum.

Ex eo enim quòd per Deum creata sint omnia, sequitur omnia per Deum conservari, consistere & gubernari, Deumque per omnia penetrare & pervadere tum potentia & efficacia, tum præsentia & essentia sua.

VERS. 7. UNICVIQVE AUTEM NOSTRUM DATA EST GRATIA SECUNDUM MENSURAM DONATIONIS CHRISTI) Id est, cuique data est gratia non una & par, sed varia & dispar, huic major, illi minor, data inquam non ex merito, vel mensura meritorum nostrorum, sed ex mensura gratuitæ donationis Christi; cui placuit donare huic illam mensuram gratiæ, illi istam, alteri aliam.

Mensura gratiæ non datur ex meritis.

Est hic quintum argumentum, quo Paulus, ut dixi initio, Ephesios excitat ad charitatem mutuam. q. d. Non est quòd minor in gratia invideat majori, nec est quòd superbiat major, & minorem contemnat, (hæc est enim radix discordiæ, quæ omnem unionem & concordiam disturbat) quia tam donum, quàm doni sui mensuram uterque accepit à Deo, qui cuique suam doni mensuram quam illi convenire prævidit. admensus est ex infinita sua liberalitate & sapientia, in qua omnes conquiescere debent, illique gratias agere eamque tam in suis, quàm in aliorum donis laudare & celebrare: non enim nisi optimè & sapientissimè sua dona emetiri & distribuere potuit is, qui spirituum ponderator est dominus.

Nota tamen, sæpè Deum mensuram gratiæ suæ admetiri mensuræ dispositionis nostræ ut quo major vel minor fuerit dispositio, eo majorem vel minorem det gratiam: sed & hæc dispositio à Dei gratia inchoari & manare debet. *Deus*, inquit Hieron. *cujus magnificentiæ non est numerus, non dat spiritum ad mensuram, sed juxta mensuram vasculorum infundit liquorem, tantum muneris largiens, quantum potest ille cui donatur accipere.* Addit & similitudinem: *Sicut*, inquit, *mare in se immensum est, sed quisque ex eo carit, quantum capere potest & portare: sic Spiritus sanctus in se immensus est, sed cuique ex eo datur tantum, quantum expedit, & capere potest*,

Mensura gratiæ divinæ aliquando proportionatur mensuræ dispositionis nostræ.

VERS. 8. PROPTER QVOD, ut scilicet ostendat Christum ex sua liberalitate donare & distribuere cuique mensuram suæ gratiæ, DICIT sacra Scriptura, & Spiritus sanctus per os Davidis psalm. 67. ASCENDENS IN ALTUM CAPTIVAM DUXIT CAPTIVITATEM] Nota Psalm 67. Regius Propheta sub typo triumphi Israelis de suis hostibus (quem obiter quasi ad eum alludendo perstringit) canit Christi & Ecclesiæ triumphum de Christi ascensione, Spiritus sancti missione, Gentium per Apostolos conversione. Sic psal. 71. & 88. regnum Messiæ per typum regni Salomonis depingit. Sic Isaias c. 14. casum regis Babyloniorum, & Ezechiel c. 28. casum regis Tyri describit per casum Luciferi & diaboli. Itaque hisce & similibus locis sacra Scriptura duos habet sensus litterales: utrumque enim sensum, scilicet tam typi, quàm antitypi, tam allegoriæ vel parabolæ. quàm rei per illam significatæ, complectitur, unumque refert & ordinat ad alium, quod alibi pluribus demonstravi.

Locus psalmi 67. explicatus & illustratus

Duo sensus litterales in his Scripturis.

Sic hoc psalm. 67. sensus typi est triumphus Israelis; tum de Pharaone per Moysem, tum de Philistæis; aliisque hostibus per Davidem. Unde ait, *Currus Dei decem millibus multiplex; millia lætantium: Dominus in eis in Sina in sancto.* q. d. Currus, quibus Deus ad pugnam & triumphum invehitur, in infinitum multiplicati sunt, quia hi currus sunt infinita angelorum lætantium millia, quibus victoriam nobis peperit. Dominus enim in eis inequitat in templo sancto suo, cujus symbolo Cherubini effecti sunt in eo quasi currus Dei: sicut olim in Sina (more enim Hebræo intelligitur *caph* similitudinis. id est sicut; *in Sina*, id est, sicut in Sina) dans legem, hunc currum Cherubim primò fieri jussit, eique inequitavit quasi triumphans de Pharaone jam contrito: Cherubini enim Mosis, uti & Ezechielis c. 1. erant quasi currus regalis & triumphalis Dei.

Sequitur in Psalmo: *Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus.* q. d. Vicisti Domine, & triumphasti, & quasi victor & triumphator in altum capitolium ascendisti; quando Pharaone occiso primùm in Sina, deinde Philistæis prostratis in Sion cum arca & populo tuo ascendisti. *Cepisti capitivitatem*, id est, Hebræos, qui à Pharaone, quique à Philisthæis tenebantur captivi, liberasti, tuos captivos fecisti, tibi asseruisti & subjecisti, ipsos etiam Philistæos aliosque hostes tuos & Davidis captivos fecisti. *Accepisti dona in hominibus*, & id est, diripuisti manubias & spolia Ægyptiorum & Philistinorum, ut ea quasi dona dares hominibus, & populo tuo Israel.

Typus Christi triumphantis & ascendentis in cælum fuit Israel victor Pharaonis.

Jam Secundò, sensus antitypi, sive rei per typum jam dictum significatæ, est triumphus Christi per triumphum Mosis, Davidis & Israelis adumbratus & significatus: Christo enim cum triumpho in cælum ascendenti longè veriùs & clariùs hæc conveniunt, quàm Israeli. Unde ait, *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium: Dominus in eis in Sina in sancto.* q. d. Currum Christi Dei nostri triumphalem stipant aguntque multæ angelorum myriades instar curruum & phalangum innumerabilium, lætantes & jubilantes jo triumphe; & Dominus Christus inter eos & super eos quasi inequitans in sanctum suum cælum & thronum gloriæ invehitur cum tali, imò longè majori pompa & majestate, quàm olim iisdem stipatus de Pharaone triumphans, in Sina se gloriosè per fulgura, tonitrua, tubæ clangorem, fumum flammamque ostendit, & legem dedit Israeli.

Sequitur: *Ascendisti*, quasi triumphator, *in cælum* empyreum, *cepisti captivitatem*, vel, ut Apostolus, *captivam duxit captivitatem*, (mutat enim secundam personam in tertiam, cœperat enim de Christo loqui in tertia persona) duplicem scilicet, ut rectè Theophyl. Primò, activam, scilicet peccatum, mortem, diabolum, infernum, idola, tyrannos, qui nos captivaverant, Christus in triumphum duxit. ita Chrysost. & Vatablus. Secundò passivam. ut Hieron. & alii, scilicet Patriarchas, Prophetas aliosque Sanctos erutos captivitate inferni, sanctaque & beata jam Christi captivitate captivos Christus triumphans secum inca-

Duplicem captivitatem activam & passivam Christus in triumphum duxit.

Nota : *Captivitas* in abstracto ponitur pro concreto ; pro captivis scilicet passivè, vel activè pro captivantibus, ut dixi.

Secundò, *capere captivitatem* Hebræis non est aliud quàm capere, captivos facere, vinctos ducere, sive hi captivi antea ab alio capti fuerint, sive non. Unde in libris Regum David & alii dicuntur capere vel abducere captivitatem, cùm hostes suos liberos, quibuscum conflixerant, à se devictos primò captivos sibi faciunt.

Tertiò, Euthymius sic exponit: *Ascendisti, ò Christe, in altum*, id est, in altam & triumphalem crucem, qua vicisti & triumphasti omnesque nos, quos redemisti, cepisti, & tuos captivos fecisti. Unde ipsemet ait, *Cùm exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum*. Hic sensus non est litteralis, sed accommodatitius & præambulus litterali: ad litteram enim agit de triumpho Christi post mortem & crucem, cùm victor ascendit in cælum, ut explicat hic Apostolus.

Quarto, pro *ascendens*, græcè est ἀναβὰς, *cùm ascendisset*, &c. *dedit dona*; non enim propriè de ascensu Christi intendit agere Apostolus, sed de distributione donorum quæ post ascensum ex cælo misit, & distribuit in Apostolos aliosque fideles.

Cur Apostolus hic pro accepit dona dixerit dedit: quinque rationes.

Dedit dona hominibus] Dices, Psal. 67. 19. dicitur, *Accepisti dona in hominibus*, quomodo ergo pro *accepisti* vel *accepit*, Apostolus dicit *dedit*.

Respondet Primò, S. August. Christus accepit hæc dona non in se, sed in corpore suo, quod est Ecclesia, dedit vero eadem Ecclesiæ suæ, quatenus illius est caput. Hoc verum est, sed quæstioni non videtur satisfacere: nam alium sensum Pauli, alium Davidis inducit, cùm unum eumdemque esse oporteat. Adde, revera sic mutari personam: alia enim est persona Christi, alia Ecclesiæ; hic autem unus idemque est, qui in psalmo dicitur dona accepisse, & qui à Paulo dicitur eadem dedisse.

Secundò, S. Hieron. Loquitur, inquit, Psaltes ante Christi incarnationem; tunc enim Christus qua Deus dona hæc à Patre accepit, ut post incarnationem ea daret hominibus. Unde & jam natus dedit ea hominibus, ut hic ait Apostolus.

Tertiò, Jansenius in psalm. 67. Mutat, inquit, Apostolus *accepit* in *dedit*, ut significet quod Deus non accepit dona in hominibus, & ab hominibus, nisi quæ priùs illis dedit.

Quartò, Theodoret. Christus, ait, dat dona, & dona accipit, quia hæc dona à Christo data, in Christi gloriam cedere & expendi debent. Ex Euthymius in psal. 67. A quibus, inquit, Deus accepit fidem, fidelem scilicet donorum usum, & fidele obsequium ac gratiarum actionem, hisce dat sua dona. Sic & Theophyl. Christus, inquit, qui hominibus dat sua charismata, ab iisdem accipit ministerium, quique charisma accipit non ut otietur, sed ut negotietur, Christoque cum fœnore reddat, illud accipit. Sed & his obstat ratio contra primam explicationem allata.

Quintò, planè & genuinè, *accepisti dona in hominibus*, id est, pro hominibus, propter homines. Hebræum enim *bet*, id est *in* sumitur hic, uti & aliàs, pro à באדם *baadam*, id est propter, vel pro ל *lamed* dativi. q. d. Accepit Christus à Patre dona, quæ daret, quæque de facto dedit hominibus, uti explicat hic Paulus, & sic idem est accipere, quod dare: Christus enim hæc dona accepit, non ut sibi servaret, sed ut ea daret hominibus.

Unde Hebræum לקח *lacach*, id est accipere, subinde significat dare, seu afferre, teste Aben Ezra & R. Salomone, ut Gen. 38. v. 6. *Dedit Judas uxorem primogenito suo*, pro *dedit* hebraicè est *lacach*. Exodi 25. v. 2. hebraicè est ויקחו לי תרומה *vaickechu li teruma*, id est *accipiant* (hoc est, dent vel afferant) *mihi oblationem*. Sic 3. Reg. 17. v. 10. *Da mihi paululum aquæ*, hebraicè pro *da* est *accipe*. Sic Osee ult. v. 3. *Omnem aufer iniquitatem, accipe* (id est da) *bonum, & reddemus vitulos labiorum nostrorum*. Sic hic *accepisti*, id est dedisti, vel adduxisti, dona hominibus. ita Chaldæus. Est metalepsis: quia enim dona daturi, ut pecuniam, solemus priùs eam ex arca aut aliunde accipere; hinc *accipere* ad dandum sumitur pro *dare*.

Posset Secundò verti, *emisti dona hominibus* vel *propter homines*. *Emisti*, scilicet pretio sanguinis tui, ò Christe. *Lacach* enim subinde emere significat, ut patet Proverb. ult. vers. 16. & 4. Reg. 5. 26. Hinc ea quæ venduntur & emuntur, putà merces vocantur מקחות *mickechot*.

Dona quæ Christus dedit, sunt dona Spiritus sancti.

Dona hæc sunt dona Spiritus sancti, quæ in Pentecoste, & deinceps Christus triumphatos in Apostolos & Christianos sparsit, ut solent in triumpho ad commune omnium gaudium missilia, munera, & pecunia in populum spargi. ita Genebrardus in psalm. 67. Ambros. & Hieron. hic. Scilicet hæ dona sunt quæ sequuntur; putà apostolatus, doctoratus, prophetia, &c. quæ ad hoc distribuit Christus, ut singulos fideles, ac consequenter totum corpus suum, nimirum Ecclesiam, in una veraque sua fide & charitate ædificent & perficiant: omnia enim hæc spectant ad excitandam in Ephesiis unionem & concordiam in fide & charitate, ut dixi in argumento.

Vers. 9.

Quod ascendit, quid est, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ ?] Id est, quod David psal. 67. jam citato dicit Christum ascendisse, quid innuit, nisi quòd antè jam Christus descenderat *in inferiores*, εἰς τὰ κατώτερα, id est, *in infimas* (ut vertit Vatablus, quin & ipsemet Beza) partes terræ?

Hoc loco & aliis, similibus confirmatur ille fidei articulus quo credimus, & dicimus de Christo, *Descendit ad inferos*; quòd scilicet corpore Christi sepulto anima ejus descenderit ad inferos, putà ad limbum patrum. Negant hoc Calvinus & Beza, qui per inferos intelligunt sepulcrum, ut idem sit, *descendit ad inferos*, quod *sepultus est*. Sed sic Apostoli absurdam committerent tautologiam in Symbolo, cùm dicunt, *passus, mortuus, & sepultus, descendit ad inferos*. vocem enim *sepultus*, quæ clarissima est, explicarent per obscuram & ambiguam, scilicet per *descendit ad inferos*.

Error Calvini & Bezæ circa articulum.

Descendit ad inferos *confutatur.*

Rursum Apostolus ait hic Christum descendisse in infimas partes terræ: quæ sunt infimæ partes terræ, nisi infernus propriè dictus, qui est in medio terræ circa ejus centrum? Respondet Beza, infirmas partes terræ vocari terram ipsam, quæ est infima pars mundi. Contrà Apostolus non ait Christum descendisse in infimas partes mundi, sed terræ? ergo invertis, ò Beza, & distorques verba Pauli, si non imas terræ, sed mundi partes accipias. mundi enim Paulus ne meminit quidem; cur ergo illud Pauli verbis in se claris & perfectis adiicis & apponis? Si hoc dicere voluisset Paulus, quod tu ipse vis, debuisset profectò dicere, Christum in terram, quæ mundi pars ultima est, descendisse. Sic cùm dico, Prætor descendit in imas partes carceris, intelligis, & intelligunt omnes me dicere eum descendisse in profundissima loca carceris, non autem domus in qua carcer est: cur non hic similiter partes imas terræ, partes, imas, non mundi, sed terræ, ut verba sonant, intelligamus? Vide, quæso, Novantes istos, qui uni Scripturæ, ejusque verbis niti volunt, quàm ea suis interpretationibus lancinent & distorqueant, ac proinde quàm non Scripturæ, sed suo commento, suique cerebri figmentis nitantur, ad eaque Scripturam volentem nolentem trahant cogantque.

Christus verè descendit ad inferos, & non tantùm ad sepulcrum.

Rursum subdit Apostolus: *Qui descendit*, supplea infimas partes terræ, ut præcessit, *ipse est & qui ascendit super omnes cælos, ut adimpleret omnia*. q. d. Christus altissimè ascendit super omnes cælos, quia profundissimè se humiliavit, & descendit ad imas partes terræ, scilicet ad infernum, sicque summa & infima complevit, & per consequens intermedia quoque, atque adeo omnia: si enim Christus non descendit ad limbum patrum, ubi erat potior pars Ecclesiæ, totque Sanctorum millia, omnium scilicet, qui ab Adamo ad Christum usque vixerunt per quatuor penè annorum millia; ergo non adimplevit omnia, quod tamen asserit Apostolus. Denique ita explicant Patres. S. Hieron. *Inferiora terræ*, inquit, *infernus accipitur, ad quem Dominus noster Salvatorque descendit, ut Sanctorum animas, quæ ibi tenebantur inclusæ, secum ad cælos victor abduceret*. Et hoc innuit Apostolus, cùm ait, *Ascendens in altum captivam duxit captivitatem*, quam scilicet ad infernum descendens inde liberarat. Ambrosius: *Descendit*, inquit, *Christus in cor terræ, ut occisio ejus prædicatio esset mortuorum; ut quotquot ejus essent cupidi, liberarentur*. Chrysost. & Theophyl. *Descendit*, inquit, *ad infimas partes, post quas non est aliud quid; & ascendit super omnia, ultra quæ non sunt alia*. Anselmus *inferiores partes terræ* vocat loca inferorum, *Illuc enim*, inquit, *secundùm animam descendit Christus, ut suos omnes potenter inde educeret*.

In limbo, ad quem Christus descendit, erat potior pars Ecclesiæ.

Cur Christus ad inferos descenderit.

Dices:

An Christus etiã descenderit ad inferos damnatorum.

Dices: Christus descendit in limbum patrum, non autem in infernum damnatorum; ergo non descendit ad infima terræ.

Respondeo; Limbus, Purgatorium, infernus, generaliter loquendo, unus sunt locus, scilicet terræ infimus, unoque nomine vocantur & dicuntur Infernus, ita Patres citati.

Quæres: Cur inferni meminit hic Apostolus, quidue hic Christi descensus facit ad ejus scopum, qui est hortari Ephesios ad unionem & concordiam? Respondet Theophyl. per hunc descensum Christi hortatur Apostolus Ephesios ad humilitatem quæ est mater concordiæ, sicut superbia mater est invidiæ & discordiæ. Tangit ergo Apostolus radicem mali: cur enim in Ecclesia, urbe, familia jurgia sint & schismata, causa est, quòd alii aliis eminere velint, alii id pati nolint. q. d. ait Theophyl. Sicut Christus non recusavit descendere profundissimè, sic & vos, ò Christiani, per humilitatem demittite, aliisque condescendite & obsecundate, ut unionem mutuam conservetis; nec est quòd timeatis hunc descensum honori vestro nociturum; quemadmodum enim Christo non nocuit, ita nec vobis nocebit. Imò sicut Christus ideò altissime super omnes cælos ascendit, quia profundissimè infra terram se demisit, ac descendit: ita quo profundiùs vos demiseritis, eò altiùs exaltabimini. Ita contigit S. Francisco ceterisque Sanctis.

Inferni meminit hic Apostolus ut Ephesios ad humilitatem excitet.

Vers. 10. QUI DESCENDIT, IPSE EST QUI ASCENDIT SUPER OMNES CÆLOS] *Descendit & ascendit*. sunt hic præteriti temporis: hoc enim significat Græcum κατέβη & ἀνέβη. *Curiosi homines*, inquit, Beza, *hic disceptant super cælos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse ἀπερίγραπτον. at nos*, inquit, *credimus Christi corpus finitum, & antea jam in cælos ascendisse, & ad dexteram Patris sedere, nec ante diem judicii inde venturum, cetera curiosis sophistis vexanda relinquimus.* Verùm, curiosum non est Scripturæ sensum rimari, quem ipsa suggerit & obiicit, imò exprimit. Secundò, ex terminis patet, *super cælos* non esset idem quod *in cælos*, ut ipse vult. Tertiò, non ideo ἀπερίγραπτον, id est *incircumscriptum*, hoc est infinitum, Christi corpus est quia est in illis spatiis vacuis, quæ super cælos sunt: suis enim dimensionibus, figura & quantitate circumscribitur & terminatur, licet extrinsecus ab aere aliove corpore ambiente non circumscribatur.

Beza circa curiositatẽ incuria.

Corpus Christi in quantum spatiis imaginariis nõ est infinitũ.

Est ergo secunda sententia nonnullorum Catholicorum; qui dicunt Christum ascendisse supra, id est super omnes cælos, eo sensu quo quis dicitur ascendere super arborem, cùm supra partem arboris, putà suprà truncum in ramos ascendit, etiamsi totam arborem, ipsumque arboris verticem non superet aut transscendat. Verùm Græcum ὑπεράνω plus significat: est enim compositum ex ὑπὲρ, id est super, & ἄνω, hoc est supra. q. d. Super supra, id est, omnino super omnes cælos Christus ascendit. Unde Beza vertit, *longè super omnes cælos ascendit*. Sed responderi posset ὑπεράνω pro ὑπὲρ capi: sic enim capitur alibi. Unde hæc sententia est probabilis, eamque sequitur noster Lessius li. 3. de Summo bono c. 8.

Tertiò, probabiliter dici potest, per omnes cælos hic intelligi omnes cœlos æthereos, vulgo & Philosophis cognitos. q. d. Christus super omnes cælos æthereos ascendit in ipsum cælum empyreum. Verùm cùm Apostolus absolutè omnes cælos nominet, cur vocem *omnes* restringamus ad solos æthereos? Adde; sic nihil rari aut proprii de Christo dici: omnibus enim Sanctis hoc commune est, ut super omnes cælos æthereos ascendant ad cælum empyreum.

Dico ergo Quartò, si propriè & simpliciter accipiamus verba Apostoli sicuti sonant, uti accipienda videntur, cùm nihil obstet, admittendum esse Christum super omnes cælos, etiam empyreum, ascendisse, ut super illud emineat, sitque in spatio illo inani quod est super cælum, vel parte corporis sui, vel etiam toto corpore, ita ut pedibus suis insistat convexæ superficiei cæli empyrei. ita D. Thomas, Anselmus, Paludanus, Cajetanus, quos citat & sequitur Franc. Suarez 3. p. quæst. 58. & videntur idem sentire Chrysost. Theophyl. Oecumen. cùm, ut suprà dixi, asserunt Christum ascendisse supra omnia, ultra quæ non sunt alia. Est ergo ibi Christus, ut impleat omnia, utque ipse totius universi dominus & judex universo emineat, & super illud etiam in spatiis illis vacuis gloriam suam & dominium ostendat. Denique, ut, sicut infra imam terram descendit, ita supra omnes Sanctos & supra summum cælum ascendens, ibi thronum gloriæ suæ collocet.

Christus super omnes cælos etiam empyreum ascendit & quare.

Beati ergo sunt in ipso cælo empyreo: Christus verò eorum rex eis eminet, insistitque cælo empyreo; ita tamen ut totum cælum empyreum coram se habeat, quasi unam aulam vel basilicam amplam, in qua omnia & singula distinctè videt & perspicit, eoque meliùs quo ipse altiori est loco: sicut si rex in altissimo throno consistens videat omnia quæ geruntur in aula throno subjecta; & hoc ipso censetur rex esse & habitare in ipsa aula præsertim quia aula integra Christi est amplissima, nec tantùm cælum empyreum, sed & immensa illa spatia vacua quæ supra illud sunt, complectitur. In his enim Christus dominari, ibique novos mundos creare, novum cælum empyreum, nova Beatorum habitacula, novas sedes & choros condere potest.

Nec obstat, quòd sic Christus in illis spatiis sit quasi in vacuo: tum quia Deus sua potentia facilè efficit, ut ipse per vacuum videat, audiat, loquatur: tum quia verisimiliter exiguum illud spatium, in quo est Christus, quod antè vacuum erat, jam vacuum non est, sed æthere cæli empyrei, qui circum Christi corpus Dei nutu se fundit, plenum.

Ex dictis patet, Christum in convexa illa cæli superficie degere, non perinde ac si quis in terra degeret extra domum suam in tecto domus. Nec enim illa superficies est tectum cæli, sed est thronus Christi regalis & magnificus: unde censeri debet non esse extra, sed intra cælum in ejus culmine. Sicut ergo princeps ut ludos spectet, residet in culmine amphitheatri, ita ut capite & collo amphitheatro emineat, indeque spectacula meliùs conspicit, & plura videt quàm illi qui in medio, vel in imo amphitheatri versantur, imò & ipsos residentes, eorumque ordines, ac spectantes omnes & singulos clarè contemplatur; & nihilominus censetur esse, & est in ipso amphitheatro: ita se habet res de Christo insistente cælo empyreo. Ipse enim quasi mundi dominus, mundo est superior, ut totum mundum coram se præsentem, sibique subjectum habeat, recreet, dirigat & moderetur.

Mysticè S. Hieron. *Christus*, inquit, *ascendit super omnes cælos, id est, super omnia intelligibilia*, putà supra omnes angelorum ordines.

UT IMPLERET OMNIA] ut scilicet dominans in cælis & toto mundo, mittensque Spiritum sanctum, regna omnia sua fide, religione, cultu impleret, inquit Anselmus.

Septem rationes, ob quas Christus descendit infra omnia, & ascendit supra omnia.

Secundò, ut omnes electorum angelorum & hominum sedes ac numerum restauraret impleretque. ita idem Anselmus.

Tertiò, descendit Christus ad inferos, & ascendit in cælum, ut superis & inferis, sicut & terrestribus, sanguinem suum ostenderet profusisse, itaque se fructus sanguinis sui implesse omnia mundi loca. ita Hieron.

Quarto, ut omnia impleret quæ de ipso prophetata erant. inter hæc enim ultima sunt, descensus ejus ad inferos, & ascensus in cælum. ita Chrysost.

Quintò, ut plenè concluderet suam peregrinationem & opus redemptionis nostræ, cujus finis & terminus est ascensus tum Christi, tum noster in cælum. ita D. Thomas. Christus enim suo ascensu viam nobis in cælum aperuit, & primitias nostras, scilicet sanctos Patriarchas & Prophetas, eò secum invexit.

Sextò, ut è cælo omnis generis gratiarum & donorum, ac angelorum Custodum missione, pro sua & majestate & munificentia Ecclesiam impleret. ita Ambrosius epist. 16. & D. Thomas.

Septimò & planissimè, descendit & ascendit Christus successivè ex uno in alium locum, scilicet ex inferis cælum transeundo, ut in imò, summo & medio mundi spatio suam declararet gloriam & virtutem, ubique suos electos liberans, hostesque suos spolians & debellans, sicque indicaret se imperium in omnes omnino creaturas habere, regnique totius mundi plenam possessionem jam adire & capessere, idque merito infimæ humilitatis, qua sub omnibus hominibus & creaturis, & ad inferos usque descendit. q. d. Descendit Christus & ascendit, ut impleret omnia sua tum potentia, tum majestate, victoria, gloria, triumpho, possessione, regno, imperio, & quasi inauguratione: quemadmo-

madmodùm rex urbes omnes quasi implet sua potentia, comitatu & pompa, dum in eis inauguratur, aut eas triumphans ingreditur. ita Theophyl. & Oecumen. Unde S. Bernardus serm. 2. de Ascensione, *Ascendit Christus*, ait, *super omnes cœlos, ut adimpleret omnia: jam enim cùm se dominum universorum quæ sunt in terra, & in mari, & in inferno, probasset; non restabat nisi ut aëris & cœlorum se esse dominum, argumentis similibus, vel certè potioribus approbaret: terra enim cognovit Dominum, quia ad vocem virtutis ejus, cùm clamasset magna voce, Lazare veni foras, mortuum reddidit, Cognovit mare, quia solidum se præbuit sub pedibus ejus, ita ut Apostoli eum putarent phantasma esse. Cognovit infernus, cujus ipse portas æreas & vectes ferreos confregit; ubi & ligavit illum insatiabilem homicidam, qui vocatur Diabolus & Satanas. Profectò qui mortuos suscitavit, leprosos mundavit, cæcos illuminavit, claudos firmavit, & omnem exsufflavit infirmitatem, dominus omnium fuit, & eadem qua fecerat manu, quæ defecerant reficiebat.* Et infrà: *Ad claudendam igitur tunicam, tuam inconsutilem Domine Jesu, ad perficiendam fidei nostræ integritatem, restat, ut videntibus discipulis per medium aëris, sicut aëris dominus, ascendas super omnes cœlos. Ex tunc probabitur, quia dominus universorum tu es, quia omnia in omnibus adimplesti, & jam tibi profectò debebitur, ut in nomine tuo omne genu flectatur cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia tu es in gloria & in dextera Dei Patris.*

Christus ascendit super omnia ut probaret se dominum omnium.

Hinc perperam Ubiquetarii colligunt Christi corpus æquè ac divinitatem, cui conjunctum est, ubique esse, omniaque mundi loca simul implere reali sua præsentia. Ex dictis enim patet aliam esse Apostoli mentem, imò id menti Apostoli repugnare: dicit enim Christum ascendisse in cælum; ergo antequam in cælum ascenderet, non erat in cælo: frustra enim eò ascenderet, si ibi jam erat. Rursum Christo ait descendisse ad inferos; ergo antequam eò descenderet, ibi non erat. *Ascendit* enim & *descendit* significant loci mutationem, qua quis unum locum deserens ad alium se transfert.

Error Ubiquetariorum de corporis Christi ubiquitate refutatur.

Adde: Apostolus docet per & post descensum & ascensum Christum implesse omnia, idipsum ergo non habuit ex vi unionis cum deitate; ut, quia deitas est ubique, hinc & corpus deitati unitum, sit ubique, & impleat omnia loca; quod tamen volunt Ubiquetarii, hæcque eorum est ratio fundamentalis sic enim hanc ubiquitatem (ut loquuntur Scholastici) habuisset corpus Christi à primo instanti incarnationis, quo unitum fuit deitati; non autem acquisivisset eam per descensum ad inferos, & per ascensum ad cælum: quod tamen hic docet Apostolus, si per implere omnia, intelligat hanc ubiquitatem, ut ipsi volunt. pugnat ergo Apostolus cum eorum ubiquitate ejusque principiis.

VERS. 11. ET IPSE DEDIT QUOSDAM QUIDEM APOSTOLOS, QUOSDAM AUTEM PROPHETAS, ALIOS VERÒ EVANGELISTAS, ALIOS AUTEM PASTORES ET DOCTORES) Enumerat dona non omnia, sed pauca, sub quibus cetera intelligit, quæ, ut dixit v. 8. Christus ascendens in altum hominibus dedit, & gratias quæ cuique datæ sunt secundùm mensuram donationis Christi, ut dixi v. 7. scilicet hæc dona & gratiæ gratis datæ sunt, apostolatus, prophetia, munus evangelizandi, pastoratus, doctoratus: sub quibus accipe gratiam gratum facientem, quæ cuique pro suo munere & officio quod à Deo accepit, idonea & congrua datur, ut eo sanctè, piè & fructuosè ad suam aliorumque salutem persungi possit.

Enumerantur dona quæ Christus reliquit Ecclesiæ.

Nota. *Apostoli* erant & vocabantur, qui toto orbe mittebantur ad prædicandum Evangelium Gentibus, ut ubique instituerent & fundarent Ecclesias: quales erant duodecim illi quos Christus vivens elegit, & Apostolos nominavit; item Paulus, Barnabas, Silas & alii.

Quinam fuerint vocati Apostoli;

Prophetæ erant, qui futura prædicebant, ut Agabus & alii: hisce successerunt, ait Ambrof. sacræ Scripturæ interpretes. Propheta enim est non tantùm qui futura, sed & qui occulta & obscura pandit & explicat. Addit Anselm. aliam causam: quia scilicet hi interpretes sacrarum Litterarum, per eas futura justorum gaudia, malorumque supplicia hominibus prænuntiant.

qui Prophetæ. Interpretes sacræ Scripturæ.

Evangelistæ sunt quatuor, Matthæus, Marcus, Lucas & Joannes, qui Evangelia conscripserunt. ita Anselm. & Theophyl. Secundò, Septuag. discipuli & similes, qui Apostolis subserviebant in prædicando Evangelio, quique, ut Theophyl. non ubique circumibant, nec omnia loca

qui Evangelistæ. Septuaginta discipuli,

A peragrabant, sed hinc inde prædicabant Evangelium; quales fuerunt Priscilla & Aquila, Stephanus & Philippus diaconi. hi enim Apostolis subserviebant, sicut presbyteris subserviunt diaconi, & sicut catechistæ subserviunt concionatoribus: erant enim quasi catechistæ, qui articulos fidei & Evangelii necessarios ad salutem docebant infideles, eosque præparabant ad baptismum. Unde Ambrof. Theophyl. Anselm. per Evangelistas intelligunt diaconos: *Evangelistæ*, ait Ambrof. *sunt diaconi, sicut fuit Philippus: nam quamvis non sint sacerdotes, evangelizare tamen possunt sine cathedra, quemadmodum & Stephanus & Philippus memoratus.* Hinc etiamnum hodie in Missa Evangelium canunt diaconi, inquit Anselm. & dum ordinantur potestatem accipiunt ad annuntiandum Evangelium. Unde eis ex Ordine videtur competere potestas prædicandi, ut docet S. Gregor. li. 4. Registri cap. 88. quam tamen exercere non debent dum adest sacerdos, qui prædicare possit & nonnisi accepta licentia ab Episcopo, ut Silvester verb. Diaconus; & alii docent.

Pastores sunt Episcopi, & propriè dicti Pastores, qui in una parœcia vel diœcesi, cui præsunt & quam regunt, se B continent, seu quibus commissæ sunt Ecclesiæ certæ, uti Timotheo commissa fuit Ephesus, Tito Creta. ita Theophyl.

Qui Pastores.

S. August. epist. 59. S. Hieron. & Anselm. volunt eosdem esse pastores & doctores: qui enim pastor est, debet esse doctor. *Nec in Ecclesiis*, inquit Hieron. *quisquam, quamvis sanctus sit, pastoris sibi nomen assumere debet, nisi possit docere quos pascit.* Unde Apostolus non dicit, *alios pastores, alios doctores*: uti de præcedentibus dixit, *alios Apostolos alios Prophetas*; sed dicit, *alios pastores & doctores*. quasi iidem sint, vel unius & ejusdem prælidis Ecclesiæ duo hæc sint munia & officia Syrus tamen & alii hæc distinguunt, uti etiamnum in Ecclesia alios videmus esse pastores, qui in Ecclesia plebem; alios doctores, qui in scholis litteratos docent, ut sincera dogmatum doctrina in Ecclesia retineatur: quales Alexandriæ fuerunt Heraclas, Pantenus, Origenes, Clemens, & alii.

qui doctores.

Nota Secundò. Hæc Hierarchiæ Ecclesiæ, & ordinibus qui sunt in Ecclesia, ita adaptat Ambrof. ut Apostoli sint Episcopi, Prophetæ sint interpretes sacræ Scripturæ, C Evangelistæ sint diaconi, pastores sint lectores, qui sacris lectionibus saginant populum, doctores sive magistri sint exorcistæ, qui in Ecclesia coerceant ac verberent inquietos. Paulò aliter Anselm. Apostolis, inquit, respondent Primates & Archiepiscopi, Prophetis Scripturæ interpretes, Evangelistis Diaconi, pastoribus Episcopi, doctoribus Presbyteri. Sed hic sensus accommodatitius est, non litteralis.

Hierarchiæ Ecclesiasticæ ordinibus adaptantur prædicta dona.

AD CONSUMMATIONEM SANCTORUM) Græcum καταρτισμὸς descendit ἀπὸ τοῦ καταρτίζειν, quod duo significat: Primò, rem collapsam restaurare & reparare; Secundò, perficere, absolvere, consummare. Juxta priorem significationem Erasmus & Vatablus vertunt, *ad instaurationem sanctorum*, ut scilicet homines per peccatum prolapsi reparentur, restaurentur & revocentur ad primævam sanctitatem. Secundò, meliùs noster Interpres, Ambrof. Oecumen. vertunt, *consummationem*, id est completionem & perfectionem sanctorum. q. d. Deus in Ecclesia dedit Apostolos, Prophetas, Pastores, &c. ut sancti & electi in Christo tum numero, tum meritis compleantur & perficiantur, D itaque ex omnibus sanctis quasi membris suis Ecclesia, quæ est ædificium & domus Christi, omnibus partibus suis absolvatur, ut ejus fabricæ nihil desit; sed tota quaquaversum sit consummata. ad hanc enim ædificationis Ecclesiæ consummationem Apostolum respicere patet ex seqq. cùm subdit, *In ædificationem corporis Christi*, unde & Hieron. legit, *ad instructionem & perfectionem sanctorum*. nam per *instructionem*, non intelligit institutionem & doctrinam, sed perfectionem: sicut dicitur domus rebus omnibus instructa cùm ei nihil deest, habetque omnem suam perfectionem. hanc tamen suam perfectionem acquirit Ecclesia per instructionem propriè dictam, id est doctrinam. Unde subdit S. Hieron. *Si quis non ædificat Ecclesiam Christi, nec subjectam sibi plebem instruit, ut de subiecto populo Christi Ecclesia construatur, iste nec Apostolus, nec Propheta, nec Evangelista, nec pastor, nec magister est appellandus.*

VERS. 12.

Quomodo & quibus membris corpus Ecclesiæ absolvatur.

IN OPUS MINISTERII) ut scilicet quisque Apostolus, Propheta, pastor, doctor, plenè & strenuè opus mini-

ministrationis sibi creditæ exerceat: si enim unus faceret omnia, non perfectè faceret singula, ait Anselmus. Unde Vatabl. vertit, *in opus dispensationis*, ut scilicet dispenset prophetiam, Evangelium, doctrinam, aliaque talenta sibi à Deo credita.

Humilitas pastoribus & doctoribus necessaria, ne sua dignitate insolescant.

Hæc sententia Pauli premit Apostolos, pastores, doctores, ne sua dignitate insolescant, sed cogitent se esse populi ministros & dispensatores, suaque sibi dona data esse, non propter se, sed ut ea in alios dispensent, meminerintque Deum hujus dispensationis exactam ab eis rationem exacturum. Unde S. Gregorius homil. 9. in Evangel. *Lectio*, inquit, *Evangelii sollicitè considerare nos admonet, ne nos, qui plus cæteris in hoc mundo accepisse aliquid cernimur, ab auctore mundi gravius inde judicemur: cùm enim augentur dona, rationes quoque crescunt donorum; tanto ergo esse humilior, atque ad serviendum Deo promptior quisque debet ex munere, quanto se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione*. Vide dicta 1. Corinth. 12.

IN ÆDIFICATIONEM CORPORIS CHRISTI] Ecclesiæ scilicet, ut illa ceu ædificium Christi spiritale sensim assurgat, numeroque ac virtutibus proficiat, donec tandem absolvatur, & omnibus suis partibus, omni ornatu & perfectione compleatur & consummetur; ita Anselmus.

Vers. 13.

DONEC OCCURRAMUS OMNES IN UNITATEM FIDEI, ET AGNITIONIS FILII DEI, IN VIRUM PERFECTUM, IN MENSURAM ÆTATIS PLENITUDINIS CHRISTI] q. d. Hi gradus, & hic Hierarchicus Ecclesiæ ordo, ut alij sint Apostoli, alij Prophetæ, alij Evangelistæ, alij pastores & doctores, manebit durabitque, donec infideles omnes ad unam Christi fidem & Ecclesiam vocentur, ut in Christum filium Dei credant, eumque agnoscant omnes, quotquot Deus credituros præscivit & prædestinavit, & donec in ejus cognitione & dilectione omnes qui credidimus, crescamus ad perfectam ætatem & solidam in Christo Christique spiritu.

Quomodo in nos omnes diversissimæ nationes conveniant in unam Ecclesiam.

Nota. In verbo *occurramus*, est metaphora sumpta ab iis, qui diversis locis egressi in unum locum conveniunt: sic enim ex Oriente vocantur Sinæ & Japones, ex Meridie Africani, ex Septentrione Germani, Galli, Poloni, ex Occidente Mexicani & Peruenses, ut sibi invicem occurrant in eadem fide & spiritu, conveniantque in eadem Ecclesia Christiana.

Aliqui senserunt feminas in sexu virili resurrecturas.

IN VIRUM PERFECTUM] Ex hoc loco multi putarunt, feminas non in proprio sexu, sed in virili resurrecturas & in viros transformandas, ut testatur S. August. lib. 22. Civit. c. 17. & seqq. Et videtur hæc esse sententia S. Hieron. Basilij in psalm. 114. Hilarij in illud Matt. 22. *In resurrectione neque nubent, neque nubentur*, &c. Athanasij serm. 3. contra Arrian. sub finem, & aliorum, qui dicunt in resurrectione non fore sexuum diversitatem. Inter Scholasticos verò Scotus in 2. dist. 20. expressè docet omnes feminas, excepta una B. Virgine, resurrecturas in sexu virili.

Probatur.

Ratio ejus est, quia sexus femineus est accidens & imperfectio hominis; in resurrectione autem omnis imperfectio tolletur. Rursum femina est mas occasionatus; ait Philosophus. Unde in femina producenda videtur errasse natura, ut, cùm vellet producere marem quasi hominem perfectum, deficiente virtute generativa seminis (eò quòd non satis esset potens ad marem efformandum) pro mare feminam produxerit, inde enim femina dicitur (ut apparet) mas occasionatus.

Feminæ in suo sexu resurgent.

Verùm hic est error, cujus contrarium, feminas scilicet in suo sexu femineo resurrecturas, docet San August. loco citato, Tertull. lib. de Resurrect. carnis cap. 60. Hieron. epist. 61. ad Pammachium contra errores Joannis Hierosolymitani, & communiter Scolastici in 4. dist. 44. Ratio est,

Probatur.

quia in resurrectione resurget idem numero corpus; ergo in eodem sexu resurget. Si enim idem numero resurget; ergo habebit eadem accidentia, & easdem conditiones individuantes, inter quas non minima, imò una ex præcipuis, est sexus certus & determinatus.

Respondetur ad primam rationem contrariæ sententiæ.

Hinc refellitur ratio fundamentalis Scoti. Falsum enim est sexum femineum esse imperfectionem, est enim perfectio, licet minor quàm virilis; nec vitium est, sed natura & naturalis conditio. Si enim esset imperfectio & vitium, non fuisset in paradiso & statu innocentiæ: jam autem constat Deum in paradiso ex viro feminam, ex Adamo Evam

A formasse. Nam femina necessaria est ad subolis propagationem, & consequenter ad speciei humanæ conservationem. Unde pariter falsum est, feminam esse marem occasionatum, quia per se Deus & natura intendit producere Evam & feminam, ut per marem & feminam species humana propagaretur. Hoc tamen sensu posset femina dici mas occasionatus; quia mas perfectior est, quàm femina. Natura autem in genere intendit producere id quod perfectius est; ergo in genere intendit producere potiùs marem quàm feminam. Dico in genere: nam in specie & individuo sæpè intendit producere id quod minùs perfectum est; uti intendit generare infantem, non virum perfectum. Sic hic & nunc ex tali semine intendit producere feminam, non virum. Resurgent ergo feminæ in suo sexu, quasi in naturali conditione & perfectione sua.

Respondetur ad secundam.

Dices, Matth. 22. 30. dicit Christus: *In resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei in cælo*. Resp. Tantùm negat hic Christus in cælo fore nuptias & nuptiarum usum, non autem fore feminas; imò eas in cælo fore satis insinuat, dum ait, *neque nubent*, scilicet viri, *neque nubentur*, scilicet feminæ.

B Instabis, Addit Christus quòd erunt sicut angeli Dei; angeli autem sexu carent. Respondeo. Erunt sicut angeli non quoad naturam, vel sexus privationem, sed quoad puritatem, vitam spiritalem, immortalem & beatam. Hanc enim opponit Christus nuptijs, quæ inter homines mortales necessariæ sunt ad perpetuandam speciem, ut homo qui moritur, perduret quasi immortalis in filio quem genuit, & post se vivum relinquit. Unde S. Lucas subdit: *Neque enim ultrà mori poterunt, & sunt filij Dei, cùm sint filij resurrectionis* q. d. Sancti corpore & anima erunt Deo simillimi, & ad resurrectionem beatam pertinebunt, eruntque immortales; ac proinde nuptijs & usu nuptiarum, qui adhibetur ad speciem perpetuandam, & immortalitatem quandam acquirendam, illis in cælo opus non erit.

Ubi Nota hebraismum: vox enim *filius* cùm genitivo pœnæ vel præmij apud Hebræos significat reum, vel dignum & destinatum. Sic dicuntur filij mortis gehennæ, regni resurrectionis, id est rei mortis & gehennæ, digni regno & resurrectione. Et hoc tantùm volunt Hieron. Basilius, Athanasius & alij Patres, cùm negant in cælo fore sexuum

Quomodo Patres negent in cælo fore sexuum diversitatem.

C diversitatem, scilicet negant eam fore quoad usum, non autem quoad substantiam: Apostolus verò hoc loco nil tale dicit, sed longè alia est ejus mens, ut mox dicam.

Unde Secundò, alij hunc locum sic explicant: *in virum perfectum*, q. d. Resurgemus quasi viri ad judicium maturum & perfectum, quale est virorum, etiamsi in hac vita mortui simus in ætate & judicio puerili. Unde nomine viri quasi dignioris comprehendit & feminas. Sicuti & psalm. 1. *Beatus vir*, id est beatus vir & beata femina *qui non abijt in consilio impiorum*. Verum Apostolus non agit hic propriè de resurrectione, ut jam patebit.

Verus sensus Apostoli, quomodo ac ut certo omnes in virum perfectum.

Dico ergo Tertiò, *in virum perfectum*, id est, ut in Christi fide agnitione, amore non simus infantes & pueri, sed viri, id est provecti, viriles, perfecti; constantes, ita Chrysost. Hieron. Theophyl. Ambros. Oecumen. Sic 1. Cor. 13. dicit *Cùm essem parvulus, sapiebam ut parvulus: quando autem factus sum vir, evacuavi quæ erant parvuli*. Ubi, uti & hic, *vir* non sexum, sed partim ætatem, partim perfectionem, robur & constantiam virilem per catachresin significat. Vir ergo perfectus est adultus, constans, & robustus.

D Unde quasi explicans subdit, *In mensuram ætatis plenitudinis Christi, ut jam non simus parvuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ*. Ubi, vides virum perfectum opponi parvulo fluctuanti & instabili in fide & doctrina; ac consequenter virum perfectum hic vocari eum qui in fide & doctrina constans & perfectus est. q. d. In Ecclesia alij erunt Apostoli, alii pastores & doctores, &c. donec omnes Christiani qui prædestinati sumus, occurramus in una fide & Ecclesia, in eaque non simus infantes & parvuli, sed adulti in Christi fide & dilectione, sicque in Christo plenam & perfectam ætatem spiritalem, id est perfectum intellectum, cognitionem & amorem Dei nanciscamur.

Secundò, dicit *in virum perfectum*, non, In viros perfectos, quia loquitur Apostolus non tantùm de singulis & omnibus Christianis; sed etiam & magis de tota Ecclesia, eamque & omnes qui in ea sunt, vocat & comparat uni viro perfecto.

In Filius apud Hebræos dicitur ſ...ps patris,

perfectũ. Unde Syrus vertit, *donec omnes ſimus unus vir perfectus*. Sicut enim v. præced. Eccleſiam vocavit ædificium Chriſti: ita mox, ut oſtendat hoc ædificium non eſſe inanime & lapideum, ſed vivum & humanum (ſic enim Hebræi בן *ben*, id eſt filium, vocant, quaſi fabricam & ædificium patris, à radice בנה *bana*, id eſt ædificavit:) vocat eam corpus Chriſti, hominem Chriſti, virum perfectum Chriſti; ita ſcilicet ut Eccleſia hujus hominis & viri ſit corpus, Chriſtus ejuſdem ſit quaſi anima, aut potiùs caput, ut ait v. 15. de quo dixi 1. Corinth. 12. 12.

Itaque ſicut creſcente corpore, organiſque corporis creſcit robur & uegetatio animæ, & contrà: rurſum ſicut creſcente corpore creſcit caput, & contrà, ut ſcilicet totus homo creſcat, donec ad juſtam & conſiſtentem ætatem, ſtaturamque virilem perveniat: ita pariter Eccleſia ſingulis ſuis membris; id eſt nobis fidelibus, creſcit & adoleſcit in Chriſto, id eſt Chriſti fide, gratia & virtutibus, & viciſſim Chriſtus adoleſcit in nobis, donec Eccleſia ad juſtam perfectionem & ſtaturam quaſi virilem perveniat. Unde Clemens in Pædagogo, viri nomine Chriſtum ipſum intelligit, qui nobis creſcentibus quaſi nobiſcum & in nobis creſcit in virum perfectum. Sic Galat. 3. v. 28. dicit, *unum*, vel, ut Chryſoſt. legit, unus (ſcilicet homo politicus) *eſtis in Chriſto*. Chriſtus ergo eſt unus homo, & unum corpus politicum, id eſt, Chriſtus eſt una Eccleſia Chriſtiana. Eccleſiæ enim ſuæ Chriſtus eſt quaſi hypoſtaſis, anima & vita, ut dixi 1. Cor. 12. Sicque omnes Chriſtiani in Eccleſia ſunt quaſi unum, imò unus homo civilis & politicus in Chriſto. Et hæc eſt radix illius regulæ Ticonii apud S. Auguſtinum, quæ docet Scripturam ſacram tribuere Chriſto illa quæ ſunt Eccleſiæ Chriſti; & contrà, tribuere Eccleſiæ illa quæ ſunt Chriſti: quaſi ſit communicatio idiomatum inter Chriſtum & Eccleſiam, ſicut eſt inter Chriſtum hominem & Chriſtum Deum.

Per virum perfectum hic ſignificatur Eccleſia.

Inter Chriſtum & Eccleſiam communicatio idiomatum.

Ubi Adverte. Loquitur Apoſtolus hic de Eccleſia tanquam de homine ſingulari & viro unico, tum ut unitatem illam declaret & inculcet, ad quam hortatus fuit Epheſios à v. 3. huc uſque; tum ut ſinguli meminerint hanc doctrinam ſigillatim ad ſe pertinere, ſeque in Chriſto debere creſcere in virum perfectum, ſeu in membra viri perfecti, ut ſic ſingulis creſcentibus conſequenter tota Eccleſia creſcat in virum perfectum, ut ita perfecta & conſummata fiat Eccleſiæ & ſingulorum Eccleſiæ membrorum ſtatura, proportio & perfectio. quod fiet in fine mundi & reſurrectione communi, non antè: ac proinde eouſque durabit hic ordo hierarchicus, & hæc munia, ut alii fungantur apoſtolatu, alii paſtoratu, alii doctoratu, &c. Hiſce enim creſcit, proficit & perficitur Eccleſia *in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*.

In qua ætate & menſura tam corporis, quàm virtutum omnes reſurgemus.

Nota Primò. Hiſce verbis explicat *virum perfectum* quem dixit. Secundò, hebraiſmo *ætas plenitudinis* vocatur ætas plena & perfecta, ſcilicet adulta & virilis. Tertiò, licet ætas propriè hic capi poſſit, tamen clariùs metonymicè accipiemus ætatem, pro ſtatura, quam ætas ſecum affert, quæque eſſe ſolet in ætate virili: Græcum enim ἡλικία ab ἥλικος, id eſt quantus, tam quantitatem, magnitudinem & ſtaturam, quàm ætatem ſignificat. Unde Noſter ſubinde *ſtaturam* vertit: ut Matth. 6. 26. Luc. 19. & Syrus hic vertit קומתא *komta*, id eſt ſtatura. q. d. Donec creſcamus, & *occurramus omnes in virum perfectum*, id eſt, *in menſuram* & magnitudinem *ætatis*, id eſt ſtaturæ, *plenitudinis*, id eſt, plenæ & virilis, *Chriſti*, ſeu quam habuit Chriſtus in ætate adulta & virili: ut, ſicut Chriſtus anno ætatis ſuæ 34. juſtam habuit viri ſtaturam; ita & eamdem analogicè & proportionaliter acquirat & habeat in nobis, id eſt, in noſtræ fidei, gratiæ, ſpiritus & virtutum incremento, & perfectione. ita Ambroſ. Hieron. Chryſoſt. Perſiſtit in metaphora, qua, ut dixi, Eccleſiam vocat unum virum perfectum, cujus membra ſunt ſinguli fideles, cujuſque anima & caput eſt Chriſtus; ita ut creſcente corpore creſcat caput, & ipſa etiam anima, id eſt extenſio, vis, & vigor animæ, & contrà; id eſt, creſcente Eccleſia creſcat in ea Chriſtus, & contrà: ut Chriſtus dicatur juſtam & plenam ſuam ſtaturam in nobis acquirere, dum nos in fide & gratia Chriſti juſtam perfectionem & magnitudinem acquirimus. Statura enim, magnitudo & perfectio noſtra, eſt ſtatura, magnitudo & perfectio Chriſti, ut patet ex dictis. Poſſet etiam τὸ *Chriſti*, exponi in Chriſto. q. d. Donec in Chriſto, id eſt Chriſti fide, gratia & corpore, quod eſt Eccleſia, juſtam menſuram & ſtaturam plenam & virilem naniſcamur.

Chriſtus in nobis plenã ſtaturam acquirit.

Secundò, aliter explicant Anſelmus, Gagneius, S. Thomas & Scholaſtici in 4. diſt. 44. q. d. Donec reſurgamus omnes in menſura, magnitudine & ſtatura corporis plena & perfecta, qualis fuit Chriſti in ætate plena & perfecta. ut ſicut Chriſtus anno ætatis 34. juſtam habuit humani corporis ſtaturam: ita & in reſurrectione omnes homines, etiam qui hic in ætate infantili aut puerili mortui ſunt, habeant juſtam corporis ſui magnitudinem & ſtaturam: non quaſi omnes ſtatura corporis æquales futuri ſimus Chriſto; ſed quòd omnes ea erimus magnitudine & ſtatura, quam habuimus, vel habuiſſemus (ſi natura vegeta fuiſſet, & non impedita) in ætate virili, putà anno ætatis 34. quæ fuit ætas Chriſti, eſtque ſtata hominis ætas. S. Auguſt. tam hanc quàm præcedentem explicationem affert lib. 22. Civit. c. 15. & tribus ſeqq. ſed magis probat præcedentem, & ſine dubio præcedens planè genuina eſt & ex mente Apoſtoli. Poteſt tamen cum auctoribus citatis ad ſecundum hunc ſenſum extendi: quia illa ſpiritalis Eccleſiæ menſura & ſtatura plena & perfecta, de qua propriè hic agit Apoſtolus, erit ſolùm in reſurrectione, quando pari proportione Eccleſia corporalem ſuam habebit ſtaturam plenam & perfectam: cùm ſcilicet Sancti qui ſunt in Eccleſia, ſicut animæ & ſpiritus; ita & corporis juſtam habebunt magnitudinem & perfectionem.

Omnes reſurgent quaſi annorum 34.

Pulchrè S. Auguſt. de Vera religione c. 26. tom. 10. incrementa & ætates ſeptem homini interiori æquè ut exteriori tribuit, putà infantiam, pueritiam, adoleſcentiam, juventutem, virilitatem, ſenectutem, & decrepitam, *Iſte*, inquit, *dicitur novus homo, & interior, & cæleſtis, habens & ipſe proportionem non annis, ſed profectibus diſtinctas quaſdam ſpiritales ætates ſuas. Primam, in uberibus utilis hiſtoriæ, quæ nutrit exemplis. Secundam, jam obliviſcentem humana, & ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ ſinu continetur, ſed ad ſummam & incommutabilem legem paſſibus rationis innititur. Tertiam jam fidentiorem & carnalem appetitum rationis robore maritantem, gaudentemq; intrinſecus in quadam dulcedine coniugali; cùm anima menti copulatur, & velamento pudoris obnubitur, ut jam rectè vivere non cogatur, ſed etiamſi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam, jam idipſum multò firmiùs ordinatiuſq; facientem, & emicantem in virum perfectum, atque aptam & idoneam omnibus etiam perſecutionibus, & mundi hujus tempeſtatibus ac fluctibus ſuſtinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus & abundantia incommutabilis regni, ſummæ atque ineffabilis ſapientiæ. Sextam, omnimoda mutationis in æternam vitam, & uſque ad totam oblivionem vitæ temporalis tranſeuntem in perfectam formam, quæ facta eſt ad imaginem & ſimilitudinem Dei. Septima enim jam quies æterna eſt, & nullis ætatibus diſtinguenda beatitudo perpetua: ut enim finis veteris hominis mors eſt, ſic finis novi hominis, vita æterna. Ille namque homo peccati eſt, iſte juſtitiæ.*

Septem incrementa & ætates hominis interioris & exterioris.

VERS. 14. Ut jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur (græcè περιφερόμενοι, id eſt *circumacti*) omni vento doctrinæ in nequitia hominum] Ecce hic explicat quod dixit, *in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti*. q. d. Ut non ſimus quaſi pueri, qui omni vento, impulſu, perſuaſione agitantur, ait Syrus, & in omnem partem abripi ſe ſinunt: ſed potiùs contra omnes Novatorum impulſus, ſuaſiones & dogmata nova, quaſi viri firmi & conſtantes in vera fide & Eccleſia Chriſtiana perſiſtamus. Alludit Paulus ad Hebræum פתי *peti*, id eſt parvulus & inſipiens, cui quidvis perſuadetur: radix enim פתה *pata*, (unde Græcum πείθω) ſignificat ſuadere, perſuadere, pollicere, flectere, inclinare.

Parvuli ſūt quidem qui ſuadentibus Novatoribus credunt.

Nota *in nequitia hominum*, id eſt, per nequitiam hominum, per homines nequam & doloſos, ſcilicet pſeudoapoſtolos & hæreticos, qui faciunt vos fluctuare in fide, & novis doctrinis vos ventilant. Græcè ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων, *in alea*, vel *aleatione hominum*, id eſt, in fallacia doloſis aleatoribus uſitata, quam S. Auguſtinus ſuprà *illuſionem*, Noſter *nequitiam* vocat. Κυβεύειν enim ſignificat teſſeris ſive alea ludere: in quo luſu arte opus eſt, & luſor nititur circumvenire colluſorem ſi poſſit; ſuum enim tantùm commodum ſpectat. inde κυβεία, id eſt aleatio, ſignificat verſutiam, fallax artificium, & artificem fallaciam, ait Eraſmus. Falſos ergo doctores comparat fraudulentis aleatoribus, inquit Theophyl. qui doctrinam fidei adinſtar aleæ & taxil-

Fallacia hæreticis uſitata.

taxillorum transponunt ad plausum hominum. Itaque sensus est, q. d. Ne circumferamur omni vento doctrinæ quocumque nos & homines nequam & veteratores impulerint.

Itaque Primò, per metaphoram aleæ & aleatorum notat incertitudinem hæresis & hæreticorum.

Eorumdem inconstantia in dogmatibus fidei.

Secundò, inconstantiam & desultoriam levitatem, quòd quasi aleam de fide jaciant, & quasi ad jactum aleæ doctrinam mutent, ut his illisve gratificentur, aut ut sui cerebri commentis, phantasiis & somniis novis indulgeant; idque tanta arte, ut nonnisi ab ocularis cerni & redargui possint: sicut periti aleatores aleam ita dextrè invertunt, ut socium cum quo ludunt fallant, & vix quisque advertat. *Sic nostro hoc sæculo Lutherus*, Philippus, Calvinus, aliique Novantes paucis annis suas catecheses, institutiones & confessiones mutarunt sæpiùs; aliaque imò contraria dogmata ediderunt & commenti sunt: hinc qui illos sequuntur, ab eis circumaguntur omni vento doctrinæ, ut meritò Georgius Saxoniæ Dux rogatus à Catholicis quid Lutherani sui crederent, responderit, Quid nunc credant, scio; quid sequenti anno credituri sunt, prorsus ignoro. Idipsum de Arrianis docet S. Hilarius lib. ad Constantium & Constantem Imp. *Periculosum*, inquit, *nobis atque etiam miserabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; tot nobis doctrinas esse, quot mores; & tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt, dum aut ita fides scribitur ut volumus, aut ita ut volumus intelligitur. Sic plurimæ coeperunt esse fides, nulla sit; imò verò annuæ menstruæq; de Deo fides, decernuntur: novis subvertuntur vetera*, &c.

Eorumdem blandiloquentia errorum palliam.

Tertiò, per aleam & aleatores, ut Chrysost. Theophyl. Vatabl. notat Apostolus fraudes pseudodoctorum, quibus per suas captiones & blandiloquentiam, hæreses & errores suos tegunt, eosque pro fidei articulis substituunt, ac vulgus in illos pelliciunt. Unde sequitur:

IN ASTUTIA AD CIRCUMVENTIONEM ERRORIS] ut scilicet simplices & incautos astutè circumveniendo ac decipiendo in errorem inducant. Pro *circumventionem*, græcè est μεθοδείαν, id est, insidias fallendi, & insidiosas fallacias: S. August. suprà vertit, *machinationes*. μεθοδεύειν enim significat hominem in via furtim & ex insidiis adoriri. Hæc autem omnia ingens sunt nequitia, uti rectè vertit Noster, non verbum verbo, sed sensum reddens & transferens. Secundò, pro *erroris* græcè est πλάνης, id est, *impostura*, ut sua impostura scilicet simplices circumveniant & decipiant. q. d. Impostores sunt hi Novatores, suis imposturis conantur omnibus imponere.

Vers. 15. VERITATEM AUTEM FACIENTES] ἀληθεύοντες δὲ id est, *sed veritatem sectantes*. ita Vatablus.

Quadruplex est veritas. Prima mentis.

Nota. Quadruplex est veritas. Prima mentis, qua mens mentisque conceptio ac judicium conforme est objecto & rei, eamque ita concipit, ac de ea ita judicat, sicut revera res in se est: huic opponitur falsitas, qua mens de re judicat aliter quàm res in se habet.

Secunda oris.

Secunda veritas est oris, id est veracitas, qua sermo noster conformis est menti & animo, ut os loquatur id quod revera animus cogitat & intendit, & lingua respondeat menti: huic opponitur mendacium, quo aliud loquimur, aliud cogitamus vel intendimus. Estque hæc veritas duplex, una assertoria, qua asserimus id quod verum est: altera promissoria, quæ est fidelitas qua præstamus quod promisimus. Utraque hæc veritas tam oris quàm mentis est quasi formalis.

Tertia objecti.

Unde Tertia veritas est objectiva, putà veritas doctrinæ & fidei, qua doctrina & fides in se vera est, ut, si illi assentiaris, eamque doceas, veritati assentiaris, & veritatem doceas.

Quarta, actionum & vitæ.

Quarta est veritas actionum & vitæ, quæ non est aliud quàm rectitudo & conformitas, qua actiones nostræ respondent suæ regulæ, ut scilicet conformes sint vero judicio practico, rationi, legi, voluntati Dei, & præscripto virtutis. Itaque hæc veritas est debitum & officium cujusque, sive id quod quemque facere decet: unde illi opponitur pravitas & peccatum, quod aberrat & difforme est rationi & legi. Sic dicitur Joan. 8. 44. *Ille* (scilicet diabolus) *homicida erat ab initio, & in veritate non stetit*, id est, non stetit in integritate & rectitudine naturæ in qua conditus erat, non permansit in suo gradu & officio, non fecit quod æquum erat, rectum & justum, non egit quod decebat angelum & creaturam tam sapientem & nobilem agere, ut scilicet

Veritas opponitur pravitati.

A agnosceret, coleret, subderet se suo creatori, eique pro tantis in se donis gratias ageret: unde consequenter à veritate excidit, ut patet ex eo quòd jam *veritas in eo non est*, quodque *mendax est, & pater ejus*, scilicet mendacii. Hoc enim abstractum tacitè latet & continetur in concreto *mendax*; sicque Hebræi sua relativa referunt sæpè ad antecedens non expressum, sed tacitum & latens in alio quod expresserunt. Sic sæpè alibi in Scriptura veritas sumitur, ut cùm in Psalmis toties dicitur, quòd omnia opera Domini sint vera, vel veritas: sensus enim est, recta, æqua, justa, sancta sunt opera Domini.

Apostolus de tertia & quarta veritate loquitur.

Hic intelligit Apostolus partim tertiam veritatem, scilicet doctrinæ; opponit enim illam errori qui præcessit. q. d. Nolite errores Novatorum & impostorum sequi, sed sectamini veram fidem & doctrinam. Partim quartam: vult enim non tantùm nos veritatem credere & docere, sed & facere; ut vertit Noster: ut scilicet juxta fidem nostram christianè vivamus, & veritatem doctrinæ veritate & rectitudine vitæ exprimamus. unde ait, *Veritatem autem facientes*, id est debita christianismi officia exequentes, *in charitate*, id est per charitatem & charitatis opera, *crescamus*;

Triplex Ecclesiæ augmentum.

B græcè αὐξήσωμεν, *augescamus*; Vatabl. *adolescamus*; alii, *grandescamus*; Theophyl. *augeamus*, scilicet tam bona opera, inquit, quàm fidem, tam sanctam vitam quàm dogmata. Ita & Chrysost. qui triplex augmentum hìc significari vult. Primum, quo corpus augmentum facit, dum in singulis membris operatur spiritus, juxta cujusque membri modum & exigentiam. Secundum, quo singula membra capiunt augmentum ex subministratione spiritus. Tertium, quo spiritus ipse augetur, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens singula: hoc est enim quod ait, *Crescamus in illo per omnia*, scilicet membra. Rursum *per omnia*, id est quaquaversum, in longum, latum, crassum, omni augmento, scilicet omnibus donis, gratiis & virtutibus. charitate enim crescente, crescunt pariter in homine omnia dona & virtutes.

Nota, *in illo*, scilicet Christo: unde explicans subdit, *Qui est caput Christus*: hebraismo enim redundat antecedens *illo*. Latinè enim dicere debuisset: *Crescamus in Christo, qui est caput*. Christus enim quasi caput influit gratiam & vim crescendi & augescendi in singula membra totius corporis,

Christus ut caput quid operetur in membris Ecclesiæ.

C id est Ecclesiæ: ita ut corpus hoc & singula ejus membra crescant in Christo, id est Christi capitis sui virtute & influxu; & vicissim Christus quasi caput in Ecclesia quasi in suo corpore. Dum enim Ecclesia crescit, crescit quasi Christus, id est Christi influxus, fides, gratia, operatio, gloria & regnum. Id planè explicat versu sequenti.

EX QUO (scilicet capite Christo) TOTUM CORPUS (Ecclesiæ) COMPACTUM, συναρμολογούμενον, id est coagmentatum & compaginatum: ex capite enim omnia membra compaginantur, & per suas compages descendunt. Vers. 16.

Collectio Ecclesiæ ex variis Gentibus:

Sic ex Christo Christiani omnes tam Galli, Hispani, Belgæ, Itali, quàm Africani, Syri, Indi descendunt, & in unum Ecclesiæ corpus compaginantur. ET CONNEXUM, ut scilicet membrum membro, fidelis fideli per eamdem fidem & spiritum cohæreat, fiatque ex omnibus unum corpus, scilicet Ecclesia, PER OMNEM JUNCTURAM, id est commissuram, qua unum membrum alteri committitur & jungitur. Græcum enim ἁφῆς significat artuum mutuos inter se contactus, qua parte scilicet committuntur. Unde S. August. suprà legit, *per omnem tactum* SUBMINISTRA-

D TIONIS, id est, per omnem juncturam subministrantem, scilicet spiritus animales & vitales, id est, per mutuam unionem, qua nobis subministratur spiritus & gratia Christi capitis nostri. SECUNDUM OPERATIONEM, κατ' ἐνέργειαν, ex vi & efficacia intus agente & operante. Vim Christi intellige, qui instar capitis influit, & singula membra vegetat. IN MENSURAM UNIUSCUJUSQUE MEMBRI, id est pro modo, mensura, & exigentia cujusq; membri, ut scilicet singula membra, putà singuli fideles, juxta suam naturam, statum & conditionem à vi animæ vegetantis, id est à Christi gratia & spiritu, justam mensuram & incrementum accipiant: itaque AUGMENTUM CORPORIS FACIT, supple ipsum corpus: hoc enim suppositum ex initio hujus versus sibi depoicit verbum *facit*. Est hebraismus: corpus facit augmentum corporis id est sui ipsius. q. d. Seipsum ædificat & perficit corpus hoc, scilicet Ecclesia, ut æqualiter totum crescat, sed uniformiter difformiter, ut loquuntur Philosophi: quia scilicet singula membra

cre-

crescunt æqualiter, sed proportionaliter, quodque scilicet pro sua natura & conditione. Licet enim, verbi gratia, pes & brachium absolutè magis crescant quàm oculi; tamen oculi proportionaliter tantum crescunt, quantum pes & brachium. IN ÆDIFICATIONEM SUI, ut seipsum ædificet, compleat & perficiat hoc corpus, quod est Ecclesia, IN CHARITATE] id est per charitatem. q. d. Charitas est illa membrorum junctura sive commissura, per quam singulis membris suggeritur nutrimentum, spiritus, vegetatio, & vis crescendi, ut ita singulis membris crescentibus totum corpus Ecclesiæ crescat, ædificetur & perficiatur

Charitas vinculum & unio membrorum Ecclesiæ.

Nota Primò. Hæc *charitas* est unio, ad quam à v. 3. hucusque, hortatus fuit Ephesios. Sicut ergo membrum unum non potest communis nutrimenti & accretionis in corpore particeps esse, nisi reliquis membris & toti corpori sit unitum: ita fidelis non potest communis Ecclesiæ spiritus; gratiæ & incrementi particeps esse, nisi reliquis fidelibus, & toti Ecclesiæ per unionem & charitatem cohæreat. Sicut enim artuum junctura, sive commissura singulis membris, ita charitas singulis fidelibus subministrat communem corporis, putà Ecclesiæ, spiritum, vigorem & vitam. ita Chrysost. Secundò melius, *charitas* hic non accipitur ut junctura, sed ut anima Ecclesiæ, ut mox ostendam.

Nota Secundò, cum S. Hieron corpus hoc Ecclesiæ dici, & debere esse *compactum*: quia si membrum ab eo sit divisum & dissectum per schisma, nil vigoris aut spiritus accipiet à corpore. Rursum debere esse *connexum*, ut scilicet quodque membrum suo loco, nexu & ordine consistat. Si enim perluxetur, ut extra suam juncturam & os exeat, seipsum & totum corpus dolore afficit; ita si quis relicto suo gradu, officio, statu, alium invadat, nihil fructus, sed plurimum molestiæ sibi & aliis afferet. ita Chrysost.

Corpus Ecclesiæ ordine suo compactum.

Nota Tertiò, Cùm dicitur, *junctura subministrationis*, vox *subministrationis*, tam activè quàm passivè, capi potest. Primo, passivè, ut significetur junctura subministrata, id est suppeditata, cuique membro à toto corpore, & à capite; sive ut junctura subministrationis, sit junctura membrorum, quibus subministratur communis corporis spiritus, vigor & vita, quasi dicat, ait Chrysost. Membra corporis si juxta propriam suam mensuram, necessariam subministrationem alimenti & spirituum acceperint; ita crescent: vel spiritus è cerebro infusus, & cuique membro juxta ejus captum subministratus, incrementum ita facit, primò ipsius membri, deinde consequenter totius corporis.

Junctura & compago membrorum Ecclesiæ unde & qualis

Secundò & significantius activè, ut *junctura subministrationis* sit junctura subministrans per venas & arterias tum influxum cordis, scilicet spiritus vitales & sanguinem; tum concursum & opem mutuam, qua per juncturam unum membrum alteri devinctum, illud omnibus in rebus fovet & adjuvat, ut, dum quodque suam partem, facultatem & operationem subministrat, & quodammodo suum symbolum in commune affert, inde & alia membra participent, & totum corpus crescat & perficiatur: tum maxime influxum capitis, cuique spiritus animales necessarios ad motum, sensum & vitam. Sic enim Christus quasi caput nostrum, motum, sensum & vitam spiritualem in nos influit per juncturas, id est per mutuam unionem, qua unum membrum alteri, id est unus fidelis alteri, jungitur & subordinatur, tum per internam unionem animorum, tum per externam unionem, communionem & communicationem in iisdem Sacramentis, sacrificiis, orationibus, concionibus, lectionibus, conventibus. Ad hanc enim unionem externam pertinet omnis proximorum societas instructio, ædificatio, quibus in spiritu & pietate promovemur mutuis exemplis, exhortationibus, consiliis, precibus, &c.

IN CHARITATE] Nota. Hujus corporis politici, de quo hic agit Apostolus, caput est Christus, corpus ipsum est Ecclesia, membra sunt singuli fideles, junctura est mutua fidelium unio & communicatio, anima est fides & charitas, & spiritus vitales & animales sunt gratiæ prævenientes & excitantes, quæ à cerebro, id est à Christo, descendunt, & singulis membris, id est fidelibus aspirantur. Hinc Secundò, licet Chrysost. & aliqui alii, charitatem, in hoc corpore adaptent juncturæ, quasi explicet Apostolus id quod dixit, *per omnem juncturam*, per id quod subdit, *in charitate*, id est per charitatem: q. d. Charitas quam dixi, est illa junctura, quæ omnibus membris omnem corporis spiritum subministrat, ac membrum membro jungit

Caput corpus, membra, junctura, anima, spiritus vitales Ecclesiæ mysticæ.

A & addit, ut ita dilatetur & crescat, omnibusque suis membris, id est fidelibus, compleatur corpus Christi, quod est Ecclesia. Tamen alii melius *juncturam* accipiunt mutuam unionem, concordiam, communicationem: charitatem verò censent esse animam hujus corporis, id est Ecclesiæ. id enim claré significant verba Apostoli: *Augmentum*, inquit, *corporis facit in ædificationem sui in charitate*. Ubi Syrus vertit, *ad incrementum ipsius corporis, cujus ædificium charitate perficitur*. Nec enim alia potest fingi hujus corporis, scilicet Ecclesiæ, anima, quàm fides & charitas: nec ulla pars in hoc corpore est nobilior quàm charitas. Unde vers. præced. dixit Apostolus, *In charitate crescamus in Christo, qui est caput, per omnia*.

Charitas est spiritus & anima Ecclesiæ

Charitas ergo quasi anima facit nos crescere in Christo, ut crescente charitate, crescat totus homo in Christo, & singulis hoc modo in fide & charitate crescentibus crescat totum Ecclesiæ corpus. q. d. Videte ergo, ò Ephesii, ut unionem mutuam, ad quam ab initio capitis huc usque vos exhortatus sum, studiosè colatis, servetis, augeatis, ut per eam spiritus Christi & Ecclesiæ participes fiatis, crescatisque in fide & charitate, itaque singulis crescentibus, tota **B** Ecclesia crescat perficiaturque. Magnitudo enim, profectus, incrementum & perfectio cujusque fidelis, ac consequenter totius Ecclesiæ, sita est in profectu, incremento & perfectione fidei & charitatis, & consequenter aliarum virtutum quæ charitatem comitantur: ita ut, quantum in actibus fidei & charitatis, ac consequenter in earumdem habitibus quisque fidelis proficit, tantum crescat illius magnitudo spiritalis: ac quantum in iisdem crescunt omnes fideles, tantum crescat & perficiatur magnitudo totius Ecclesiæ.

Dices Si charitas est spiritus & anima Ecclesiæ ergo peccatores qui charitate carent, non sunt membra & partes Ecclesiæ: pars enim, quæ non informatur forma corporis, & in viventibus quæ non animatur anima corporis, non est corporis pars & membrum.

Quomodo peccatores charitate destituti sint pars Ecclesiæ.

Pro responsione, Nota Ecclesiam esse quasi hominem civilem & politicum, suamque habere animam, & suum corpus. Corpus Ecclesiæ sunt ipsi fideles, qui exteriùs & visibiliter eamdem Christi fidem profitentur, quique inter se cum eodem capite visibili, scilicet Pontifice Romano, qui in terris est Christi vicarius, communicant in iisdem **C** Sacramentis, sacrificiis, doctrina, regimine & politia. Hæc enim est exterior forma corporis Ecclesiæ, prout est respublica visibilis. Et sic presbyteri & Episcopi, qui occultè sunt hæretici, quamdiu hanc externam veræ fidei professionem & communicationem Ecclesiæ jam dictam retinent, sunt membra ejusdem corporis & reipublicæ, eique cohærent, ac retinent jurisdictionem, quam in Ecclesia acceperunt. Anima hujus corporis, scilicet Ecclesiæ, est fides; ita ut quicumque habent fidem, vivant anima Ecclesiæ.

Exterior forma corporis Ecclesiæ est fidei professio.

Est tamen & alia nobilior & perfectior Ecclesiæ anima, scilicet charitas. Sicut enim embryo priùs vivit anima sensitiva, diciturque vivus & sentiens, quàm vivat anima rationali: ita fidelis per fidem priùs vivit, vereque est vivens pars Ecclesiæ, etiamsi necdum habeat charitatem; ea tamen habita, longè nobiliori anima & vita vivit. Quantum enim anima rationalis excedit sensitivam, tantum charitas excedit fidem. Et de hac secunda forma hic & subinde alibi loquitur Paulus, ut solos Sanctos charitate præditos vocet corpus & Ecclesiam Christi: non quasi **D** fideles qui in peccato sunt, velit ab ea excludere, sed quòd Sancti qui charitate pollent, sint perfectissima membra, & corpus Christi, perfectissimamque Ecclesiæ formam & animam habeant, vivantque vita gratiæ, quæ est perfectissima vita Christi. Alii autem fideles, qui charitate carent, sunt quidem membra Christi; sed imperfectiora, utpote quæ vivant tantùm anima fidei. Sicut ergo in homine alia membra tantùm exercent officia animæ sensitivæ, unum verò caput exercet officia animæ rationalis, ut meritò solum caput dici possit corpus animæ rationalis, qua rationalis est & ratione utitur: ita fideles peccatores exercent officia fidei, suntque membra Ecclesiæ, quæ non est aliud quàm cœtus & congregatio fidelium; soli tamen Sancti exercent officia charitatis, quæ est quasi anima rationalis & perfectissima vita Christi & Ecclesiæ: indeque hi soli dicuntur à Paulo esse corpus (id est Ecclesia) Christi, intellige nobilissimum & perfectissimum

Peccator similis embryoni

Non omnia membra in homine exercent functiones animæ rationalis, sic nec in Ecclesia omnia habent charitatem

Hinc rursum Ecclesia dicitur esse sancta; quia scilicet nobilissima ejus pars, quæ est justorum, sancta est, de quo rursum c. seq. v. 27.

Vers. 17. HOC IGITUR DICO ET TESTIFICOR IN DOMINO (μαρτύρομαι, id est *testor* & obtestor per Dominum) UT JAM NON AMBULETIS (non conversemini) SICUT ET GENTES AMBULANT (conversantur) IN VANITATE SENSUS SUI] τοῦ νοὸς αὐτῶν, id est *mentis suæ*. Mens enim in homine & anima principatum tenet, reliquaque regit ac dirigit: ac proinde si mens sit corrupta, & vanitati dedita, reliquæ animæ potentiæ totusque homo corrumpatur & vanescat necesse est. Sic videmus mercatorem, qui mente & animo nonnisi lucra versat & quærit, totum occupari in auro & argento; sic ebriosum, qui mente non Deum, non cælum, sed pocula versat & cogitat, totum occupari in vino & symposiis, non alia cogitare, phantasiari, somniare, loqui: sic superbum in honoribus, spurcum in libidinibus, iracundum in vindicta, & ita de aliis. Significat ergo Apostolus, Gentes quia mente nonnisi vana tractabant, totas vanitati studuisse, & vanis rebus ac bonis sese occupasse.

Mens in homine princeps.

TENEBRIS OBSCURATUM HABENTES INTELLECTUM] Hic est fons vanitatis Gentium, quòd scilicet intellectum græcè διάνοιαν, id est *cogitationem*, habeant obscuratam infidelitate, aliisque erroribus practicis, qui ex ea sequuntur, ut scilicet nec Deum, nec Christum agnoscant; sed idola lignea & lapidea putent esse deos, dæmones colant, & ad dæmonum suggestionem & instinctum putent fornicationem, ebrietatem, furta, rapinas non esse peccata. Sic enim corrupto intellectu, quasi duce & luce hominis necesse est appetitum & actiones omnes hominis corrumpi, ut liberè fornicetur, furetur, inebriet se, dum putat hæc non esse, aut certè exigua esse peccata.

Vers. 18.

Fons vanitatis Gentium, est error intellectus.

ALIENATI A VITA DEI, à vivendi modo, quem Deus instituit, præcepit, & sibi gratum ac placitum declaravit, idque PER IGNORANTIAM] quia scilicet Deum, Dei legem & voluntatem ignorant.

PROPTER CÆCITATEM CORDIS IPSORUM] διὰ τὴν πώρωσιν, *propter excæcationem*. Verti etiam posset, *propter obdurationem*, vel, ut Ambros. *duritiem cordis eorum*: & sic hæc pars à præcedentibus distinguitur, ne idem repetat Apostolus, q. d. In Gentibus sicut obscuratus est per ignorantiam intellectus: ita consequenter cor, id est appetitus, mala vivendi consuetudine obduratum est, & callum (πῶρος enim callum significat) obduxit. Hinc, ut sequitur, in desperationem, indolentiam, & omne scelerum barathrum præcipites corruerunt.

Vers. 19. QUI DESPERANTES] scilicet salutem, & viam virtutis ac beatitudinis. Legit noster Interpres & cum eo Syrus, ἀπηλπικότες. ἐλπίζω enim idem est quod spero; ἀπελπίζω idem quod despero. q. d. Gentes cùm non crederent, nec sperarent animam esse immortalem, Deum esse vindicem malorum, ac bonorum remuneratorem, Sanctos esse beandos æterna vita, putarentque nullam post hanc vitam aliam superesse pœnarum, vel præmiorum; audacter & quasi impunè se voluptatibus & libidinibus dediderunt. Unde & Erasmus hanc lectionem optimè huic loco quadrare censet, ut scilicet legamus *desperantes*: siquidem qui desperant esse vitam aliam à morte corporis, avidissimè rapiunt hujus vitæ voluptates, iisque se ingurgitant, velut amissis illius nihil habituri suave.

Principia Epicureorum.

Verùm Græca jam habent ἀπηλγηκότες, & ita legit Hieron. Chrysost. & Græci, id est *indolentes*; &, ut Hieron. vertit, *indolorii*, qui scilicet dolore desierunt, quique omnem doloris sensum perdiderunt. ἀλγεῖν enim significat dolere: ἀπαλγεῖν, dolorem deponere & perdere. quod Comicus vocat perdolere; Ovidius dedolere:

Qui indolentes sive dedolentes?

Optimus, inquit, *ille sui vindex, lædentia pectus*
Vincula qui rupit, dedoluitq; semel.

id est, qui semel omnem doloris sensum deposuit & abiecit (sic enim deferbuisse dicitur olla, cùm fervere desierit, sicque desipere dicitur is, qui sapere desinit) quod Cicero vocat callum obducere dolori: *Consuetudo*, inquit ipse ad Varronem, *callum jam obduxit stomacho meo*. Sicut ergo consuetudo sensui quasi callum inducit, ut non sentiat morbum & dolorem cui assuevit: sic & animo callum inducit, ut non sentiat remorsum aut dolorem in peccatis, quibus assuevit. Itaque ex consuetudine & impudentia peccandi, oritur in animo ἀπαλγησία, id est indolentia, vel dedolentia, qua animus ita obsurdit & obduruit in malis, ut peccata non sentiat, ut cùm peccat, omnem conscientiæ remorsum amittat, & quasi conscientia amputata non pœniteat, nihil doleat; sed quasi brutum in omne id quod libet, quamvis turpissimum & abominandum, præceps ruat, in eoque delectetur & glorietur, ait Hieron. Quia ergo indolentia oritur ex consuetudine peccandi, & consuetudo peccandi oritur ex desperatione, illique connexa est; hinc utrumque verum est, scilicet & quòd desperantes, & quòd dedolentes Gentes in gentilismo tradiderint se omni immunditiæ. Vide in quod barathrum abducat hominem desperatio, & peccandi libertas ac consuetudo.

Consuetudo peccatorum tollit remorsum conscientiæ.

SEMETIPSOS TRADIDERUNT IMPUDICITIÆ, IN OPERATIONEM IMMUNDITIÆ OMNIS, IN AVARITIAM] S. Ambros. legit, *in operationem immunditiæ omnis & avaritiæ*, & propriè accipit nomen avaritiæ, q. d. Gentiles non habentes spem vitæ futuræ dederunt se omni immunditiæ & avaritiæ, ut aliena appetant & invadant insatiabiliter. Verùm græcè est, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, ἐν πλεονεξίᾳ, id est, ut vertit Noster, *in operationem immunditiæ omnis, in avaritiam*; vel, ut græcè est, *in avaritia*.

Ubi Nota, *avaritiam* hic tribui immunditiæ & pertinere non ad cupiditatem opum, sed ad libidinem atque luxuriam, inquit Hieronymus: græcè enim non est φιλαργυρία, sed πλεονεξία, quam Vatablus & Erasmus vertunt, *aviditatem*; Theophyl. *immoderatam concupiscentiam*. Propriè ad verbum πλεονεξία, est nimia habendi cupido, sive hæc cupido sit opum, sive honorum, sive libidinum, uti hic est, aliarumque voluptatum. q. d. Apostolus: Gentiles qui non habent spem alterius vitæ, inexplebili aviditate & cupiditate, vel avidissimè & cupidissimè (est enim hebraismus *in avaritiam*, id est avarissimè & cupidissimè) operantur omnem immunditiam, in eamque toto impetu feruntur; sicut avari mercatores toti feruntur in lucrum, ut de eo certent, & quisque studeat illud alteri præripere, & in lucro ac opibus omnes alios excellere: ita hi Gentiles adeò avarè & intemperanter aguntur in immundas voluptates, ut quisque eas aliis præripere, & in iis alium superare studeat, sic ut libido eorum non habeat terminum, quia voluptatibus hujus vitæ frui, iisque se explere & beari volunt, cùm alias non exspectent.

Avara cupiditas & immoderata cupido rerum delectabilium, hostis omnis honestatis.

Avaritia ergo significat hic avaram cupiditatem libidinis & voluptatum, quæ temperantiæ & continentiæ repugnat semper: subinde etiam justitiæ, ut cùm quis non contentus uxore sua, alienam invadit, nec unam, sed plures, ut voluptatis satietatem vitet, ejusque fastidium personarum mutatione tollat. Et hæc est πλεονεξία, de qua 1. Thessal. 4. 3. *Hæc est*, inquit, *voluntas Dei, sanctificatio vestra, ut abstineatis vos à fornicatione, ut sciat unusquisque vestrum vas suum* (uxorem suam) *possidere in sanctificatione & honore: non in passione desiderii, sicut & Gentes quæ ignorant Deum: & ne quis supergrediatur, neque circumveniat* (græcè πλεονεκτεῖν, idem quod hic) *in negotio fratrem suum* (ut ejus uxorem secretò ambiat & solicitet) *quoniam vindex est Dominus de his omnibus*.

VOS AUTEM NON ITA DIDICISTIS CHRISTUM] Vers. 20.
Christum. id est Christi doctrinam, vel christianismum: Christus enim pro Christo adjunctis sumitur, juxta cant. 37. q. d. Hoc non didicistis in doctrina Christi, non ita edocti estis in christianismo, scilicet ita luxuriari, ut faciunt Gentes. ita Hieron. & Anselm. Discere Christum, inquit Hieron. est discere temperantiam, sapientiam, virtutem Christi: & Theophyl. Christum, inquit, discere est rectè vivere: qui enim sceleratè vivunt, Christum ignorant: *Deum* enim (inquit alibi Apostolus) *confitentur se nosse, factis autem negant*.

Discere Christum est discere omnes virtutes.

SI TAMEN ILLUM AUDISTIS] Vocula *si*, non est dubitantis, sed affirmantis hoc loco, uti & 2. Thessal. 1. 6. *Si tamen* (id est sicut omnino) *justum est apud Deum, retribuere tribulationem iis qui vos tribulant*. ita Chrysost. q.d. Apostolus, Sicut omnino Christum Christique doctrinam audistis & didicistis. Vers. 21.

ET IN IPSO, scilicet Christo, Christique schola & disciplina, EDOCTI ESTIS.

SICUT EST VERITAS IN JESU] q.d. Sicut veritas, id est, sicut verum est, per Jesum, juro scilicet. ita Vatablus, sensus *Quadruplex horum verborum sensus.*

nam

nam præpositio *in*, Hebræis est particula jurantis: *in Jesu*, id est per Jesum, quem testor & juro. Sic enim nos juramus dicentes, Per Deum, Per animam.

Verùm melius Syrus vertit, *si tamen audistis & didicistis, quænam sit veritas in Jesu*. sic ferè & Vatablus, *si tamen*, inquit, *edocti estis, quænam sit veritas doctrinæ ipsius Jesu*, quæ docet deponendam esse pristinam conversationem, ut sequitur. q.d. *Si* tamen edocti estis ea doctrina quæ est veritas, & vera doctrina *in Jesu*, id est Jesu Christi (*in* enim Hebræis significat regimen genitivi, in Domino, id est Domini; in Christo, id est Christi.) Vel planiùs: Si tamen edocti estis ita verè, sicut veritatem docemur à Christo, qui est via, veritas & vita. Vel Tertiò, ut alii, si tamen edocti estis ita, ut edocti sunt qui verè & seriò Jesum, Jesuque doctrinam cognoscunt. *Sic* enim Græcum *καθὼς*, quod Noster vertit *sicut*, commodè explicatur. Hic ergo Syri sensus & Græcæ phrasi, & Pauli stylo aptè respondet, & præcedentibus apprimè connexus est.

Quartò, potest accipi hic cum S. Chrysost. Theophyl. & Anselmo, veritas tam vitæ quàm doctrinæ, de qua dixi v. 15. q.d. *Sicut est veritas in Christo*, id est, sicut in Christo Christique schola, scilicet Ecclesia, nil nisi verè, id est justè piè, sobriè & castè vivere docemur. Unde ex S. Chrysostomo Theophyl. *Quod autem ait, Sicut est veritas, sic intellige; quòd non, sicut Gentes in vanitate circumambulant, sic & vos ad eadem vana estis compositi atque comparati. Quæ enim Christi sunt tum dogmata, tum vita, non sunt vanitas, sed veritas: peccatum autem est vanitas & mendacium, ut quod substantia & subiecto careat, nec habeat perfectionem. Virtus autem veritas est, ut quæ subsistat, & perfectionem firmamq; habeat. Quid autem docti estis? & quid est veritas secundùm Christum? nempe ut abjiciamus veterem hominem; hoc est prioris vitæ conversationisq; nostræ mores.*

Vers. 22. DEPONERE] Theophyl. Vatablus & alii referunt ad *edocti estis*. q. d. Edocti estis à Christo deponere veterem hominem.

Secundò, potest esse græcismus & hebraismus, quo per enallagen modorum infinitivus ponitur pro imperativo, *deponere*, id est deponite sic enim sequentes infinitivos, in Græco *ἀνανεοῦσθαι* καὶ *ἐνδύσασθαι*, noster Interpres vertit per imperativos, *renovamini & induite*.

Tertiò & optimè ad morem & spiritum Pauli, *deponere*, refer ad v. 17. *Hoc igitur dico, & testificor deponere*, id est, ut deponatis veterem hominem. Sæpè enim Apostolus, & præsertim in hac epistola, copia rerum ac vi spiritus abripitur, ut sermonem cœptum aliò deflectat, & post longam parenthesim ad se & ad cœptum sermonem redeat. Sic vidimus eum fecisse c. 3. ubi versus primus pendet, & expletur v. 14. Sic hic cùm versui 17. cogitaret Apostolus hunc 22. immediatè subnectere, abreptus fuit in Gentium vanitatem, cujus meminerat vers. 17. ut eorum cæcitatem & turpitudines expricaret, usque ad v. 22. quò redit ad sententiam v. 17. inchoatam.

DEPONERE VOS SECUNDUM (id est quoad) PRISTINAM CONVERSATIONEM VETEREM HOMINEM] q.d. Dico & cupio ut deponatis veterem hominem, non quoad naturam & substantiam, sed quoad pristinam vivendi, concupiscendi & peccandi consuetudinem. Unde Syrus non verba, sed sensum reddens, clarè vertit dicens, *ut deponatis à vobis conversationes vestras priores, hominem* (inquam), *illum veterem, qui corrumpitur concupiscentiis erroris*.

Quid sit vetus homo.

VETEREM HOMINEM] Nota, *Vetus homo* est vetus hominis peccatoris vita, & mores, quos ex veteri sive primo Adamo traxit, scilicet veteres concupiscendi, & concupiscentias suas sequendi ac peccandi consuetudines. Qualis enim fuit vita veteris Adami peccantis, talis est & eorum, qui ex eo prognati, vetus illud concupiscentiæ fermentum ex eo traxerunt. Sive magis propriè & concinnè, vetus homo est ipse homo, qui olim Gentilis & peccator, ac quasi veterem Adamum protoplastum indutus & imitans, sequebatur suas veteres concupiscentias, & insolitas pravas consuetudines; ut magis patebit vers. seq.

Dupliciter vetus homo corrumpitur.

QUI CORRUMPITUR SECUNDUM DESIDERIA ERRORIS] Quia scilicet concupiscentiæ, dum iis homo indulget, corpus & animam corrumpunt ac destruunt, inquit Theophyl. Secundò & genuinè, vetus homo corruptus est & corrupit integritatem primi Adæ & hominis, qui creatus fuit, ut sequitur, in justitia & sanctitate veritatis: hic ergo vetus homo jam dictus, ita corruptus indies magis corrumpitur & veterascit, dum pergit sequi desideria erroris, id est, concupiscentias carnales erroneas & rationi contrarias, sive cupiditates deceptrices. Unde notat S. Hieron. non dicere Apostolum, *veterem hominem* qui corruptus est, sed, *qui corrumpitur*: quia per singulas horas & momenta magis & magis corrumpitur, & ab homine humanaque vita in brutalem brutumque degenerat.

Addit Tertiò, Theophyl. dici hic veterem hominem corrumpi: quia, sicut homo ipse vetus, ita & hæ illius concupiscentiæ morbo, senio & morte dissoluuntur ac pereunt. Sed secundus sensus genuinus est: addit enim Apostolus, *Qui corrumpitur secundum desideria erroris*: suis ergo desideriis & concupiscentiis, non morte aut senio corrumpitur hic vetus homo.

RENOVAMINI, *ἀνανεοῦσθαι*, id est *renovari*, in infinitivo qui pendet à v. 17. ut dixi. q d. Dico renovari, id est, Vers. 23.
ut renovemini, quod Noster clarè vertit, *renovamini*, SPIRITU MENTIS VESTRÆ] id est, vivifica illa vi gratiæ & spiritus mentibus nostris indita, qua Spiritus sanctus nos regenerat, & in novos homines, Christianos scilicet & sanctos, transformat. Idem est quod dixit Rom. 12. 2. *Reformamini in novitate sensus vestri*. unde explicans subdit hic:

ET INDUITE NOVUM HOMINEM, QUI SECUNDUM DEUM CREATUS EST IN JUSTITIA ET SANCTITATE VERITATIS] Ubi Nota Primò. *novum hominem* intelligit Christum, ut Hieron. & Anselm. vel simpliciùs Adamum novè & recenter à Deo creatum, ut sequitur, in gratia, innocentia & justitia, quem per peccatum veterascentem renovavit Christus, & in primum novum hominem, uti à Deo creatus erat, restituit, nosque in baptismo & pœnitentia quasi veterem Adamum exuit, & novum rursum induit, cùm primi & novi Adæ novam gratiam, innocentiam & sanctitatem nobis reddidit. Vers. 24.

Quid per novum hominem intelligat Apostolus.

Nota Secundò, phrasim Apostoli: ponit hic duos homines invicem contrarios, eosque dicit nos induere, ut dum unum exuimus, induamus alium. Simili phrasi dicit nos induere Christum, ut dixi Rom 13. 14. Sicut ergo veterem vestem exuimus, ut novam induamus; sic veterem hominem, id est, veteris Adæ consuetudines & vitia, exuimus ut novum hominem, id est, novi Adæ in gratia creati, Christique novitatem ejus reparantis novos mores, puritatem scilicet & sanctimoniam Christianam, induamus.

Christum & Adamum induere, quid sit.

Nota Tertiò. Sicut Christum, sic & Adamum dicimur induere: Adamum inquam, non ut particularis erat persona; sed ut erat parens & caput omnium posterorum. Sic enim novus homo creatus est, & novitatem gratiæ & sanctitatis accepit, non pro se tantùm, sed etiam pro omnibus posteris; quam novitatem & novum hominem, si non peccasset, ad omnes posteros transmisisset. Sic ergo loquitur hic Apostolus de novo homine, uti & de veteri, quasi abstracto universali & communi, quem singuli induere possumus & debemus, quique singulis communicatur instar ideæ Platonicæ. Sic enim Plato censuit ideam hominis communicari huic, illi, & cuivis alteri homini in particulari, eique communicare suum esse hominis, ut per eam quisque homo particularis fiat homo; sic per hunc novum hominem quasi abstractum & universalem, quisque particularis Christianus fit novus homo, ut loquitur Apostolus; non quòd verè sit aliquis homo universalis instar ideæ Platonicæ: sed ut significetur novitas hæc novi hominis esse communis, singulisque Christianis communicari, ut per eam renoventur. Hic enim novus homo (id est novitas novi hominis jam dicta) datus erat Adæ, ut per eum quasi caput humani generis communicaretur omnibus posteris: sed eo peccante hic novus homo datus est Christo, ut per Christum quasi parentem omnibus Christianis communicaretur. Hinc Christus Isajæ 9. vocatur *pater futuri* (novi) *sæculi*, & de eo canit Sibylla.

Christus novum hominem & novam progeniem fecit.

Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo,
Jam nova progenies cælo demittitur alto.
Tu modò nascenti puero, quo ferrea primùm
Desinet, & toto surget gens aurea (Christianorum.) *mundo.*
Casta fave Lucina.
Ille Deum vitam accipiet, Divisq; videbit
Permistos heroas; & ipse videbitur illis.

Nota Quartò. *Renovamini* & *induite* significant nos, etiamsi baptismo innovati, regenerati & induti simus,

tamen indies magis nos debere innovare & induere novitatem, magisque deponere & exuere veterem hominem (id est concupiscentiam) qui nobis ita innatus est & adhæret, ut in hac vita planè deponi & omnino innovari non possit. Vult ergo Apostolus, ut quilibet Christianus indies magis & magis veteres malas consuetudines, vitia ac propensiones ad malum, quas quisque in se sentit, mortificet & extirpet; ac contrarias Christi, & primi novique Adæ virtutes animæ suæ inserat, innovet, adaugeat per fervorem ac studium proficiendi & perficiendi se. *Mens enim*, inquit S. Gregorius 22. Moral. 4. *dum igne amoris excoquitur, semper in se servat claritatem pulchritudinis, quotidiana innovatione ferveris. Nescit enim mens veterascere, quæ semper per desiderium studet inchoare.* Vide dicta Roman. 12. 2. Pulchrè etiam Hieron. hic: *Induite novum hominem, id est*, inquit, *ut alio loco dicit*, (Rom. 13.) *induite vos Jesum Christum. Iste quippe est novus homo, quo universi credentes debemus indui atque vestiri. Quid enim in homine quod à Salvatore nostro assumptus est, non novum fuit? Conceptus, nativitas, partus, infantia, doctrina, vita, virtutes, & ad extremum crux & passio expolians se in eo principatus, & contrarias fortitudines ostentui habentis, resurrectio quoque & ascensus ad cælum. Hic ergo verè creatus est in justitia & sanctitate veritatis; quia Deus verus, Dei veri filius fuit: & tota in illo religio atque justitia Dei veritate completa est. Qui igitur conversationem illius imitari potest, & universas in se exprimere virtutes, ut sit mansuetus, sicut ille fuit mansuetus & humilis corde; & ponat animam suam pro amicis, ut ille posuit pro ovibus suis; vituperatus non respondeat, maledictus non maledicat, sed vincat in humilitate superbiam; iste induitus est novum hominem, & dicere cum Apostolo potest, Vivo autem non jam ego, vivit verò in me Christus.*

Necessitas continua renovationis virtutis & fervoris.

Christus per omnia fuit novus homo

QUI SECUNDUM DEUM CREATUS EST] Græcum κατὰ id est *secundùm*, respondet Hebræo ב, quod est nota similitudinis & assimilationis, qua imago assimilatur suo exemplari, ex quo expressa est. q. d. Induite novum hominem, qui ad Dei exemplar creatus est. Alludit enim ad Genesis 1, v. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.*

Unde quæritur hic, in quo sita sit hæc imago Dei in homine. Oleaster in 1. Genesis, & Eugubinus in Cosmopœia putant Deum cùm hominem crearet, induisse formam humanam, ut ad eam ejusque similitudinem hominem crearet. Sed hoc frigidum est & Judaicum.

In quo sita sit imago Dei in homine.

Nota ergo Primò, *imaginem* hic metonymicè sumi pro exemplari ex quo imago expressa est, quodque refert & repræsentat. Quasi diceret Deus: Faciamus hominem ad nostrum exemplar, ut sit imago ex nobis, nostraque natura quasi ex exemplari expressa, quæque nostram divinitatem referat & repræsentet. Potest tamen Secundò, *imago* hic propriè capi, si per hebraismum sic exponas: *Faciamus hominem ad imaginem*, id est, ut sit imago nostri, quæ nos tamquam suum exemplar exprimat & repræsentet.

Nota Secundò. *Imaginem & similitudinem* multi distinguunt; sed dico esse hendiadyn. q. d. Faciamus hominem ad imaginem similitudinis nostræ, (ut loquitur Sapiens Sapient. 2. 23.) id est ad imaginem valdè similem, aut simillimam nobis. Hanc sacra Scriptura modò unum, modò alterum, modò utrumque usurpat; ut modò dicat hominem creatum ad Dei imaginem, modò ad similitudinem, modò ad imaginem & similitudinem: ut patet Genes. 5. 1. Eccli. 17. 1. Coloss. 3. 10. Unde colligitur imaginem à similitudine non distingui.

Nota Tertiò. Hæc imago Dei non est in solo viro, ut vult Theodor. sed & in angelo, & in femina. Tam enim Eva, femina & angeli, quàm Adam & viri creati sunt ad imaginem Dei; ut fusè docet S. August. 12. de Trinitate 7. & S. Basil. homil. 10. Hexameron.

Imago Dei in viro, angelo & femina

Dico ergo. Hæc imago Dei sita est in hominis mente, sive in eo quòd homo sit in summo rerum gradu, in quo est Deus & angelus, scilicet quòd sit naturæ intelligentis, puta animæ rationalis. Ex quo sex eximiæ hominis proprietates oriuntur & consequuntur, in quarum jam una, jam alia Patres ponunt hanc Dei imaginem in homine: ponunt, inquam, non plenè & adæquatè, sed partialiter & incompletè. Prima est, quòd homo habeat animum incorporeum & individuum; Secunda, quòd anima hominis sit immortalis; Tertia, quòd eadem prædita sit intellectù, voluntate & memoria; Quarta, quòd sit liberi arbitrii; Quinta, quòd capax sit sapientiæ, virtutis, gratiæ, beatitudinis & visionis Dei, omnisque boni, ut ait Nyssenus; Sexta quòd cunctis animalibus præesse possit & dominari. Unde cùm alia omnia creasset Deus; dixit, *Faciamus hominem* quasi regem creaturum, ut iis præsit: nimirum,

Sita est in hominis mente

Octo eximiæ hominis proprietates

Sanctius his animal mentisque capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera posset,
Natus homo est.

Quibus adde Septimam, sicut in Deo sunt omnia & omnes rerum gradus vel formaliter, vel eminenter; ita & proportionaliter sunt omnia in homine. Omnes enim rerum spiritalium & corporalium gradus in se habet & nectit homo: cum angelis enim intelligit, cum brutis sentit, cum plantis vegetatur, cum inanimis est & subsistit; estque homo unam habens animam in tribus potentiis, mundi increati, id est Sanctissimæ Trinitatis, imago, & opus infinitæ artis & sapientiæ testimonium, ac opus perfectissimum: creati verò mundi homo rex est, finis, compendium, vinculum, nexus & microcosmus. Octava, homo est imago sapientiæ Dei, quia omnia contemplari & intelligere potest: rursum omnipotentiæ Dei, quia homo quasi est omnipotens, dum omnia mente, multa etiam arte efformare & effingere potest. Præterea sicut Deus finis est rerum omnium, totiusque mundi: ita suo modo finis omnium est homo. Denique sicut Deus est totus in mundo, & totus in qualibet mundi parte, estque quasi anima mundi, non propriè, ut Platonici; sed metaphoricè, quia scilicet, ut canit Poeta,

Homo imago SS Trinitatis

B

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet;

ita anima hominis tota est in toto corpore, & tota in quolibet corporis sui parte. Hæc ergo Dei imago homini est naturalis, quæ peccato perdi non potuit; ut contra Origenem docet S. August. lib 2. Retract. 24. ubi retractat id quod dixerat libr. 6. de Genes. ad litt. c. 27. Adamum peccando imaginem Dei perdidisse. Quod, inquit, sic accipe, non quasi in Adamo nulla remanserit Dei imago; sed quod tam deformis illa per peccatum effecta sit, ut reformatione indiguerit.

Dico Secundò. Est & alia Dei imago in homine, scilicet supernaturalis, quæ sita est in hominis justificatione, sanctitate & gratia, qua divinæ fit consors naturæ, quæque in gloria cælesti firmabitur & perficietur. Unde S. Joannes epist. 1. c. 3. 2. *Scimus*, ait, *quoniam cùm apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est.* In hac enim imagine supernaturali conditum esse Adamum, eamque ad litteram intelligi, cùm dixit Deus, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*; æquè ac priorem illam quæ naturalis est, de qua paulò antè dixi, patet ex hoc loco Apostoli, & Coloss. 3. 10. estque communis sententia Patrum. Hoc enim clarè verba Apostoli significant, *Qui*, inquit, *secundùm Deum*, id est, ad Dei exemplar, *creatus est in justitia, & sanctitate veritatis.* Ergo imago hominis sita est in justitia & sanctitate, in quibus creatus est ad exemplar justitiæ & sanctitatis, quæ est in Deo.

C

Imago Dei in homine supernaturalis sita est in justificatione gratia sanctitate visione Dei

Adam in gratia creatus

Nota. Hæc imago Dei supernaturalis ab hominis voluntate pendet, eaque peccante deperditur (& sic subinde August. ut dixi, & Patres alii dicunt peccato perditam esse Dei imaginem, scilicet hanc supernaturalem, non autem priorem illam naturalem, de qua paulo ante dixi) sed per gratiam & justificationem reparatur. Per gratiam ergo & sanctitatem magis propriè & perfectè homo est imago Dei, quàm per naturam animæ rationalis & liberi arbitrii: quia per gratiam participat homo, & in se exprimit summum gradum entis, qui est in Deo, scilicet ipsum esse divinum & supernaturale, quo in se Deus sanctissimus est, perfectissimus & gloriosissimus, estque fons bonorum omnium non naturalium, sed supernaturalium, sive gratiæ & gloriæ omnis, quæ omnem naturam hominis & angeli, imò creaturæ cujuslibet, quæ à Deo creari potest, transscendunt.

D

Imago supernaturalis ab hominis voluntate dependet

Hanc imaginem supernaturalem accipiunt omnes Christiani in baptismo, eamque indies perficiunt dum per actus gratiæ & virtutum crescunt in sanctitate. Unde Apostolus hic hortatur Ephesios jam baptizatos & sanctificatos, ut magis indies se renovent, & magis induant & assumant novum hominem, qui secundùm Deum creatus est in sanctitate & justitia veritatis.

Accipitur in baptismo

Indui-

Induite enim hic significat non actum inchoatum, sed continuatum, proficientem & perfectum, juxta can. 32. q. d. Induite, id est pergite induere, vestire, perficere vos nova, justa Christiana & sancta vita; quam induistis, assumpsistis & inchoastis in baptismo.

Hic multum juvat documentum Agathonis Abbatis lib. 7. in Vitis Patr. c. 42. *Observa*, ait, *præ omnibus hoc, ut qualis primo die ingrederis in consilium fratrum, tali reliquum peragas tempus, & cum quiete adimpleas peregrinationem tuam. Custodi enim ne, quando fiduciam loquendi assumas.* Et alterum quod dedit alius ibidem cap. ult. *Ex quo*, ait, *renuntiavi terræ, mihi dixi, Hodie renatus es, hodie cœpisti servire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti: sic esto quotidie peregrinus, & crastino liberandus, hoc mihi quotidie consulebam.*

Quid sit sanctitas, ejusque etymon & proprietas.

IN JUSTITIA ET SANCTITATE VERITATIS.] Id est, in sanctitate vera, non fucata, non larvata, non imputata, qualem Novantes inducunt, ita Chrysost. *Sanctitas*, inquit S. Dionysius, & ex eo Anselmus, *est omni inquinatione libera, incontaminatissima & perfectissima puritas.* Hinc 1. Corinth. 7. 34. dicit virginem debere esse *sanctam* (id est, castam & puram) *corpore et spiritu*. Hinc rursum *sanctum dicitur ἅγιον* quod, inquit Origenes, componitur (symbolicè) ex γῆ, id est terra, & α privativa, quasi dicas sine terra, ut ἄγιον, id est sanctum, sit, quod à terra terrenisque fæcibus est secretum, purum, cœleste, divinum, ac Deo cohærens, addictum & consecratum. Hic tamen græcè non est ἁγιότης, sed ὁσιότης, quæ tamen idem significant.

Ὅσιος enim, inquit Chrysost. & Theophyl. dicitur is, qui est ab omni scelere & labe immunis, purus & mundus.

Secundò, qui implet & solvit omne debitum. Inde enim dicuntur ὅσια, id est parentalia, exequiæ, justa funeralia quæ debentur defunctis.

Tertiò, ὁσία significat expiationem, inde ὁσιοῦσθαι, propriè est facere aliquid causa solvendi animum religione, ut cùm id quod vovimus persolvimus, ita Budæus. Rursum ἀφοσιοῦσθαι significat expiare, dicare, consecrare: sic ergo ὁσιότης, id est sanctitas, Primò, est puritas & innocentia; Secundò, est justitia; Tertiò, pœnitentia & expiatio peccatorum; Quartò, religio & religiosus Dei cultus, quo anima se Deo dicat & consecrat.

VERS. 25. *Novi hominis partes & membra opposita partibus, & membris veteris hominis.*

PROPTER QUOD DEPONENTES MENDACIUM LOQUIMINI VERITATEM.] Descendit hic ad veteris hominis partes & membra, eisq; novi hominis partes & membra opponit. Doctor enim & concionator à thesi ad hypothesin debet descendere. Conciones enim quæ in genere tractant de vitiis & virtutibus, parum sunt utiles populo, qui rudis est, & nescit ea, quæ generaliter dicuntur, sibi applicare. Unde qui bene eum docere, illique concionari volunt, debent in particulari ei regulas vivendi practicas præscribere, ut sciat in particulari, hic & nunc, quid sibi agendum sit, quid cavendum. Particularia ergo membra veteris hominis, quæ deponi & exui vult Apostolus, sunt mendacium, fraus, ira, injustitia, furtum, libido, & cetera quæ sequuntur. His opponit membra novi hominis, eaque assumi & indui vult, scilicet veritatem, mansuetudinem, justitiam, liberalitatem, castitatem, &c.

A Christianis debet exulare fraus & deceptio

LOQUIMINI VERITATEM UNUSQUISQUE CUM PROXIMO SUO] ut proximum non fallatis, non decipiatis sed fideliter præstetis quod illi promisistis.

QUONIAM SUMUS INVICEM MEMBRA] q. d. Unum membrum non mentitur alteri, non decipit alterum, sed quodque alteri fidele est, illudque sincerè adjuvat, quantum potest, v. g. manus non decipit pedem, non objicit ei scopulum in quem impingat & cadat; sed potiùs admonet, curatque ne pes fallatur: ita & Christiani singuli qui sumus invicem membra, neminem decipere, sed omnibus fideles esse, omnesque fideliter & sincerè adjuvare debemus.

Mentiri nunquam licet:

Errat ergo Plato, qui lib. 3. de Republ. docet subinde viro bono & sapienti, ac præsertim principi & magistratui, mentiri fas esse. *Diis*, inquit, *inutile est mendacium, hominibus autem pro medicamento est utile. Quare publicis medicis concedendum, privatis autem hominibus minimè attingendum. Igitur rempublicam administrantibus mentiri licet, vel hostium, vel civium causa, ad communem civitatis utilitatem; reliquis autem à mendacio abstinendum est.* Longè veriùs & sanctiùs hic Paulus, cuique homini universim veritatem præcipit, & mendacium interdicit. Quod ita primis sæculis imbiberunt Christiani, ut scribat Justinus Martyr Apologia 2. Christianos malle mori quàm vel semel mentiri.

IRASCIMINI.] Citat psalmi 4. v. 5. ubi hebraicè est רגזו *rigzu*, quod licet Hebræis significet *commovemini*, Syris tamen (quorum idiotismum subinde in psalmis quasi in carmine ad elegantiam usurpat Psaltes) significat *irascimini*, scilicet voluptati, inquit Hesychius in Catena Græc. in psalm. 4. — VERS. 26.

Secundò, Theophyl. Irascimini, scilicet vobis ipsis, peccatis & vitiis vestris, ea per pœnitentiam puniendo.

Tertiò, Si Prælati aliisque præpositi estis, vitiis subditorum delinquentium iram, id est severitatem correctionis exhibete. Unde Eusebius in Catena Græcorum in psalm. 4. ad litteram vult hæc esse verba Davidis ad inclytos suos, ut vertit Hieron. scilicet ad Joab, Abisai, aliosque duces & milites indignantes, & parantes se ad conflictum cum Absalone parricida, q. d. David: O Joab, vosque milites mei, irascimini Absaloni, pugnate contra eum, sed cavete ne ira vestra & vindicta modum justæ pugnæ & belli excedat.

Locus psalmi 4. explicatus.

Quartò, optimè & maximè genuinè: hoc psal. 4. David loquitur hostibus suis, & hortatur illos ut Deum suorumque cultorum protectorem agnoscant, colant, invocent, nec Sanctos ejus persequantur; sed si quando ad iram concitentur, illisque irascantur, caveant tamen ne peccent. q. d. Si ô Philisthæi aliique hostes mei & justorum, ira in vobis contra me aliumve justum aut innocuum insurgat, sique (ut Aquila vertit) turbamini, scilicet contra me, aliumve quempiam, nolite tamen peccare, id est, nolite iram fovere & perficere: sed eam metu divini numinis & mortis, ait Chaldæus, comprimite, ita Origen. Chrysostomus, Theodoret. in Catena Græcorum: qui hinc docent iram quæ rationem prævenit, non esse peccatum. Secundò iram, si ratione regatur, esse cotem virtutis. Ideo enim iræ passio data est homini, ut ardua aggrediatur & superet.

Ira si ratione regatur, cos virtutis.

Dicit ergo *Irascimini*, q. d. Si contingat vos pro naturæ fragilitate & proclivitate concitari ad iram, & subitò irasci (Græcum enim παροργισμὸς, commotionem, irritationem & concitationem, id est iram subitam, significat: idem significat Hebræum רגזו *rigzu*, à quo nonnulli Græcum ὀργίζεσθαι deducunt) tamen nolite peccare, id est, nolite iræ per voluntatem & rationem consentire, ut illi inhæreatis & indulgeatis vindictam machinando & perficiendo; sed quàm citissimè per rationis dominium, perque Dei metum iram abrumpite & compescite: ita ut.

Pulcher locus moralis de ira domanda, ejusque causa & motiva.

SOL NON OCCIDAT SUPER IRACUNDIAM VESTRAM] Est proverbium significans iram statim esse compescendam: nec enim ad litteram permittit Apostolus ut toto die quis iræ indulgeat & se vindicet, modò sole occumbente eam deponat: sic enim per diem omnem vindictam machinari & perficere permitteret. sed, ut dixi, proverbium est significans statim comprimendam esse iram, ne, ut sequitur, locum demus diabolo.

Iræ domandæ gradus alii.

Primus ergo gradus iræ domandæ est, ut statim illam frænemus, ne diu animo hæreat, vel in verbum aut factum aliquod asperius erumpat. Secundus est, si hæserit, vel eruperit, ut ante solis occasum, id est, statim ut possumus, ad mentem & tranquillitatem redeamus, ita Ansel. Genebrardus ac Jansenius in psalm. 4.

Potest Secundò, propriè accipi hic solis occasus. q. d. Si ira per diem menti inhæserit, & semper recurrerit etiam invitæ, saltem ante noctem illam excutite, tum ne noctu recurrat, & vos vestramque quietem turbet, ac magis accendatur (solent enim noctu diurnæ cogitationes, maximè tristes & molestæ, recurrere, hominemque exagitare, turbare & accendere) tum ut nocturnam orationem non impediat; tum denique, ne, si noctu contingat vos in morbum, aut mortem subitaneam incidere, à Deoque ad judicium evocari, in ira & mentis amaritudine ac aversione à proximo moriamini, itaque non audeatis comparere in tribunali Christi. Qua de causa in nonnullis Religionibus hæc pia lex statuta est, ut, si quis alium per diem offenderit, non liceat illi nocturnæ quieti se dare, nisi priùs veniam ab eo quem offendit petierit, illique reconciliatus sit.

Lex pia reconciliationis ante noctem.

Exemplum S. Epiphanii & S. Joannis Eleemos.

Ita S. Epiphanius Episcopus Cypri dixit S. Hilarioni, *Ego ex quo ut cepi habitum istum, non dimisi aliquem dormire, qui ha-*

habebat aliquid adversum me: neque ego dormivi aliquid habens adversus aliquem. Cui Hilarion, *Ignosce mihi, quia tua conversatio major mea est.* Ita quoque S. Joannes Eleemosynarius Archiepiscopus Alexandr. teste Leontio in ejus Vita, cùm quadam die contra Nicetam Patricium ira, licet justa, commotus fuisset, ut se ante vesperam ei reconciliaret, ad Nicetam misit presbyterum suum, qui ei diceret: *Sol jam est in occasu vir maximè venerande.* quo stimulo compunctus Nicetas ad S. Joannem accurrit, & uterque ante solis occasum in mutuos ruerunt amplexus. Atque hoc est quod Pytaghoras docuit: *Vbi ollam à cinere sustuleris, turbandum esse vestigium*, id est, ubi deferbuerit & resederit primus iræ impetus, mali præteriti memoria est obliteranda, & omne iracundiæ vestigium penitus est tollendum.

S. Antonii

Sic & *Antonius*, inquit S. Athanas. *suadebat jugi meditatione retinendum illud Apostoli: Sol non occidat super iracundiam vestram. Non tantùm autem super iracundiam solem occidere non debere interpretabatur, sed & super omnia delicta hominum, ne peccatorum umquam nostrorum aut in nocte luna, aut in die sol testes abscederent. Illius quoque admonebat præcepti, Dijudicate vosmetipsos, & probate; ut rationem diei noctisque facientes, si in se delictum deprehendissent, peccare desisterent: sin autem nullus error decepisset, perseverantes instarent potiùs in cœpto, quàm arrogantia tumidi, aut alios contemnerent, aut sibi justitiam vendicarent.*

Unde psalm. 4. citato cùm David dixisset, *Irascimini; & nolite peccare;* subiunxit, *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini.* subaudi. q. d. De iis quæ malè & iracundè per diem dicitis & cogitatis contra me Davidem, aliosque insontes; cùm in cubilibus vestris vespere & noctu soli estis, silentes & quieti, compungimini, dolete & pœnitentiam agite. Unde Hebræa habent: Dicite in corde vestro super cubilibus vestris, & silete. q. d. Iræ & peccatorum quæ interdiu commisistis, vespere & noctu in silentio & silenti meditatione, oratione, & conscientiæ examine, rationem & pœnas à conscientia exigite, inquit Theodor. Origenes, Athanas. Chrysost. in Catena Græcorum: ut scilicet ad mortem, & ad Dei judicium, si fortè ad id ea nocte vocaremini, per hoc conscientiæ examen, compunctionem & pœnitentiam vos compararetis.

Tropologicè, S. Hieron. & Anselm. Sol, id est Christus Christique lux, veritas, prudentia, sapientia, justitia, irato occidit. nil enim ita mentem obnubilat atque ira. q. d. Cavete ergo, & statim comprimite iram, ne sol justitiæ Christus menti vestræ occidat. Unde S. August. in psalm. 26. enarrat. 2. sic explicat: *Ne sol occidat*, id est, *ne Christus deserat mentem tuam, quia non vult Christus habitare cum iracundia.* & paulò antè: *Eiice iram de corde, antequam occidat lux ista visibilis, ne te deserat lux illa invisibilis.*

Symbol. sol, id est ratio & mens, super iracundiam non occidat, ne scilicet iracundia sit tam gravis & sæva, ut rationem hebetet vel perimat, ac mentem faciat amentem, teque ad insaniam redigat. ita S. Anselm. & D. Thom. hic, ac S. Nazianz. in carm. de ira, & S. August. loco jam citato.

Iracundia iræ excessus

Iracundiam] Iracundia non habitum, sed actum significat, quem vulgò excandescentiam vocamus. Non dicit iram: quia hæc naturalis est passio, & sæpè licita & sancta; sed iracundiam. Hæc enim significat iræ excessum & effervescentiam, & hoc significat, ut dixi. Græcum παροργισμὸς, scilicet animi effervescentiam, concitationem & impetum, quo præter (hoc enim significat Græcum παρὰ) rationem & advertentiam subito iræ motu contra aliquem concitatur & abripitur.

Mos de ira superanda.

Rectè iracundia comparatur api, quæ ut ex ira se vindicet, aculeum alteri infigit, itaque se aculeo & sæpe vita privat: sic enim iracundus murmurat & tumultuatur ut apis & ut se vindicet, alterumque lædat, seipsum vulnerat, animamque peccato lethali sauciat. Hinc de hostibus suis ait David psalm. 117. v. 12. *Circumdederunt me sicut apes.* Verè *irati hominis cogitationes*, ut ex Philone ait S. Hieron. *partus sunt viperæ viscera matris corrodentes admirando naturæ secreto.* Quare Aristoteles, teste Æliano, Alexandro Magno naturæ iracundo consuluit, ut omnibus se superiorem æstimans maledicta contemneret. ita Christianus maledicta contemnat, non quasi conviciatore sit melior, sed quasi maledictis sit fortior. *Omnis enim iniuria*, inquit Tertull. lib. de Poenit. *seu lingua, seu manu incussa, cùm patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum aliquod in petra constantissimæ duritiem libratum.*

Proprium est magnitudinis veræ, ait Seneca lib. 3. de Iræ. c. 25. *non se sentire percussum. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respicit: sic illisus ingenti scopulo fluctus assultat, qui non irascitur, in iniuria concussus persistit; qui irascitur, motus est, non ergo iniuriam pati, sed iniuriam facere, vel nescire pati, malum esse.*

Pulchrè idipsum ostendit Chrysost. homil. 76. cujus titulus est, *Quod nemo læditur nisi à seipso*, ubi inter alia ait: *Si quis solem tenebrarum auctorem existimet, Soline, an sibi detraxit? sibi videlicet ipsi, cùm furiosi & insanientis opinionem consequatur: eodem profectò modo qui pravos bonos esse putant, & è contrario, seipsos vituperant.* Muliebre enim est convicium convicio repellere: nam, ut S. Ambros. ait l. 1. Officiorum c. 6. *Qui citò movetur iniuria, facit se dignum videri contumelia, dum vult indignus videri.*

Denique Damascen. in Parallelis, *Animus*, inquit *iniuriarum memor singulis horis peccat, & virium in pectore circumfert;* cùm fur, latro, &c. admisso scelere mox doleat & pœniteat.

Nolite locum dare diabolo] quod fit dum fovetur ira, & similes diaboli fœtus. q. d. inquit Oecumen. Per iracundas cogitationes maximè nocturnas, ne foveatis & inflammetis iram vestram, ut locum detis diabolo, sed eas omnes ante noctem & solis occasum deponite. Nil enim iram, libidinem, aliasque passiones ita inflammat, atque iniurias sibi illatas, species mulierum, aliaque obiecta & illecebras, quibus passiones acuuntur & accenduntur, mente volvere & revolvere. Contrà, nullum remedium contra eas efficacius est, quàm mentem & phantasiam ad alia cogitanda cum vi quadam abstrahere, lætas alias & gratas cogitationes accersere, occupare se studiis, aliisque cogitationibus, præsertim mortis, judicii, inferni, cælestis gloriæ, quæ priores excludant, intendere, totumque se addicere, maximè noctu, si ex animi turbatione quis dormire nequeat. Vers. 27.

Locus datur diabolo dum fovetur ira. Quid passiones minet.

Nota. Vatablus & Erasmus vertunt, *nolite dare locum calumniatori*; hunc enim significat Græcum διάβολος.) q. d. Compescite iram, ne Gentiles calumnientur Christianos, quòd sint tam iracundi, & vindictæ cupidi.

Per diabolum hic intelligitur Satanas.

Verùm meliùs alii passim per διάβολον, intelligunt Satanam, qui Diabolus dicitur id est calumniator, per antonomasiam, quia omnium calumniatorum est princeps; omnesque bonos, & bonorum opera in calumniam tam apud Deum quàm apud homines trahere conatur. Tertull. legit, *nolite locum dare malo*; diabolus enim antonomasticè vocatur malus.

Diabolus maximè se insinuat cogitationibus iracundis.

Nota Secundò. Ira maximè dat aditum & locum diabolo: ipse enim iracundis cogitationibus facillimè & occultissimè se insinuat, easque iniuriam factam aggravando magis suscitat, & sua suggestione & consilio vindictæ quasi folle accendit: adhæc spiritus & sanguinem commovet, ut bilem inflammet: adeoque rationem & judicium hominis irati turbat, ut iratus vindictam, non vindictam, sed justitiam esse putet, itaq; in ultionem quasi æquam & justam prosiliat, neq; videat peccata & pericula in quæ se conjicit; sed quasi furens & amens in convicia, verbera & cædes feratur, nilque tam immane sit, quod non audeat & attentet, dum illi furor arma ministrat. ratione enim & mente erepta iratus & furibundus non tam agit, quàm agitur à furore & à dæmone, videturque esse dæmon incarnatus. Unde S. Gregor. Nazianz. in iram ita canere, imò stomachari incipit.

Irascor iræ, dæmoni intus condito.

Denique Anselmus symbolicè, Cor, inquit, nostrum duas habet valvas, cupiditatis & timoris: has claude, & hostis in illud non intrabit, sicque non dabis locum diabolo.

Laboret operando manibus, quod bonum est] *Quod bonum*, id est, quod honestum est. q. d. Laboret & operetur, sed ita, ut non ex turpi opificio, sed honesto victum quærat.

Secundò, Romana Biblia *τὸ quod bonum est*, duobus commatibus intercipiunt, quasi sit parenthesis. q. d. Laboret operando manibus, quæ res bona est & honesta, non turpis & indecora, præsertim si non sibi soli, sed & proximo necessitatem patienti, ut sequitur, labore suo succurrat, uti faciunt multi pii opifices, est enim hic actus Chri-

Opifices pii qui?

Stia-

stianæ simplicitatis, charitatis, patientiæ, liberalitatis A & spei: ergo bonus & honestus est.

Vers. 29. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat] Pro *malus* græcè est σαπρὸς, id est putris & corruptus, qui scilicet sale prudentiæ non est conditus; sed vel lascivia & obscœnitate, vel scurrilitate, vel amarulentia, vel dicacitate, vel invidia, vel alio vitio est infectus & corruptus, quique putrem & spurcam radicem & arborem, putà cor vel obscœnum, vel scurrile, vel amarulentum, vel invidum indicat. Nam *mala* (græcè σαπρὸς, id est putris) *arbor malos fructus facit*, Matth. 7. 17. Quale ergo est cor nostrum, tale est & os, & qualia cogitamus & cupimus, talia & loquimur. Vis scire qualem quis habeat mentem & animum, vide qualia loquatur. Hinc Socrates ad adolescentem, *Loquere*, inquit, *ò adolescens, ut te videam*; sermo enim est speculum mentis. Sicut ergo vas urina, fæcibus, aliisque rebus putidis & corruptis plenum, si aperiatur, earumdem rerum putidum & corruptum odorem spargit & exhalat, qui nares astantium ferit & inficit, eisque subinde pestem & mortem afflat: ita mens vitiosa putredinem, corruptionem & vitium quod in se habet, per os B eructat, audientesque ferit, inficit & corrumpit: ut verissimè dixerit Poeta, & ex eo Apostolus, *Corrumpunt mores bonos colloquia mala*. Unde Theophyl. σαπρὸς, inquit, id est, spurcus & putris, sive graveolens sermo, non est otiosus, temerarius, importunus; sed est turpiloquium, convicium, obtrectatio.

Sermo malus cordis mali indicium.

Sed si quis bonus ad ædificationem fidei, ut det gratiam audientibus] supple, hic procedit ex ore vestro. Nota. Pro *ad ædificationem fidei*, græcè est πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, quod Theophyl. vertit, *ad ædificationem necessitatis*, ut scilicet in necessitate, vel cùm necessarius est audientibus hic sermo, tunc proferatur, & eos ædificet.

Multiplex versio χρείας quid.

Secundò, Erasmus vertit, *ad ædificationem utilitatis*, id est, sermo qui ædificet audientes, loquendo ea quæ utilia sunt.

Tertiò, S. Hieron. & Vatablus vertunt, *ad ædificationem opportunitatis*, id est sermo qui ædificet quoties opus, vel opportunum est alios docere, juvare aut promovere.

Quartò, Syrus vertit, *sermo qui sit accomodatus ædificationi*. Unde videtur ipse οἰκοδομὴν χρείας per hypallagen ac- C cipere, pro χρείαν οἰκοδομῆς. q. d. Sermo qui sit in usum

Vers. 17. ædificationis, id est, qui utilis sit & accommodatus ædificationi.

Verùm Latinus interpres, ait Hieronymus, pro χρείας, id est usus & opportunitatis, euphoniæ causa vertit, *fidei*: sed non video quæ hic sit euphonia, vel cacophonia. Alii putant, per usum & opportunitatem nostrum Interpretem intellexisse fidem eò quòd fide maximè sit opus.

Malim dicere, nostrum Interpretem cum Ambrosio, pro χρείας legisse πίστεως, id est *fidei*. Græcus enim textus Latino est corruptior ut sæpè jam vidimus. Vult ergo Apostolus nos loqui *ad ædificationem fidei*, ut scilicet per nostrum sermonem fides & pietas Christiana in animis audientium crescat & promoveatur: vel *fidei*, id est fidelium, juxta can. 21. ut scilicet fideles ædificentur, ac in fide ac virtutibus proficiant per nostra colloquia. Hinc prudenter monet quidam sapiens, *Quod dicturus es aliis; priùs dicito tibi*.

Quod dicturus es aliis, priùs dicito tibi.

Ut det gratiam audientibus] *Gratiam*, id D est utilitatem, commodum. Secundò, *gratiam*, id est, progressum in gratia, pietate & virtutibus. Sic enim Hebræa nomina & verba sæpè actum non inchoantem, sed crescentem & proficientem significant, ut dixi can. 32. Tertiò simpliciùs, vult sermonem nostrum non tantùm esse talem qui ædificet, sed simul esse gratiosum, ut cum gratia venustè & jucundè proferatur, itaque suaviùs & meliùs in animos audientium influat. Hinc oratoris officium est, non solum docere & movere, sed & delectare; quia delectando meliùs docet & efficaciùs movet: nimirum.

Boni oratoris officium.

Omne tulit punctum qui miscuit utile dulci.

Quartò, Theophyl. exponit dupliciter. Primò, *Sermo*, inquit, *vester sit opportunus & commodus, ut auditores vobis gratias agant. Nam si animæ commodans aliquid dixerimus, agent nobis gratias auditores, ut qui per nos adiuti sunt*. Per *gratiam* ergo intelligit gratiarum actionem, quam refert audiens bene loquenti. Vel Secundò; inquit, *ut det gratiam audientibus, id est, ut eos gratiosos & amabiles reddat sermo noster. Ut enim unguentum gratiam addit assumentibus: sic & sermo divinus & animæ utilis gratiam addit audientibus*, illumque excipientibus. Sed tertius sensus genuinus est, ut dixi: hoc est enim quod ait Sapiens, *Lingua sapientium ornat scientiam*, Proverb. 15. 2.

Nolite contristare Spiritum sanctum Vers. 30. Dei, in quo (id est per quem) signati estis in diem redemptionis] id est, nolite offendere Spiritum sanctum verbis obscœnis, putidis, maledicis, malis, ut dixit v. præced. (eò enim respicit) & quovis peccato, ait Hieronymus. Alludit Paulus ad Isajæ 63. 10. ubi sic dicitur: *Ipsi autem ad iracundiam provocarunt & afflixerunt Spiritum sancti*, vel, ut Græca habent, *Spiritum sanctum, ejus*.

Nota. In Spiritum sanctum non cadit tristitia, ira aut ulla passio; sed anthropopathôs dicitur contristari cùm offenditur, cùm se & suam gratiam ab anima subtrahit; dum punit turpia & mala loquentem, vel agentem. Homo enim B cùm ab amico injuriam aut contumeliam accipit, eaque offenditur, contristari solet: sic & Spiritus sanctus, cùm loquimur aut agimus turpia & mala, offenditur, & contristaretur si in eum cadere posset tristitia, & nisi Deus esset ἀπαθής. Homo ergo obscœnus & peccator, quantum est ex sua parte, contristat Spiritum sanctum: quia dat causam quæ nata est contristare, quæque ex se contristat angelos & Sanctos. Quòd autem Spiritum sanctum non contristet, non est ex defectu causæ, sed ex perfectione Spiritus S. qui imperturbabilis est. ita Theophyl. & alii. q. d. Spiritus sanctus per gratiam habitat in vobis quasi in domo sua quam sibi obsignavit; curate ergo ut anima vestra per puritatem & sanctimoniam sit Spiritui sancto gratum & jucundum domicilium, ac cavete ne quid in ea geratur, quod tantum hospitem contristare & offendere possit. Addit S. Anselmus, propriè contristare Spiritum sanctum illos, qui pravis verbis & moribus contristant Sanctos, in quibus habitat Spiritus sanctus.

Quomodo & per quos contristetur Spiritus sanctus.

Nota Secundò. Sicut verbis turpibus, maledicis & scandalosis contristamus Spiritum sanctum: ita piis & sanctis lætificamus Spiritum sanctum. Hoc ergo stimulo pungit C nos Apostolus, ut caveamus diligentissimè, ne sermo malus (obscœnus vel maledicus) ex ore nostro procedat, sed tantùm is qui alios ædificet: quia ille contristat, hic lætificat & exhilarat Spiritum sanctum. Unde pulchrè & efficaciter contra verba maledica (quod & obscœnis longè meliùs adaptes) hic insurgens Chrysost. in moral. homil. 14. *Os*, inquit, *habes spiritale, obsignatum Spiritu sancto: cogita quæ sit oris tui dignitas. Patrem vocas Deum, & fratrem tuum vituperas. Cogita, qua mensa dignatum sit os tuum, quæ contingat, quæ degustet, quo cibo* (in Eucharistia) *fruatur? Perpende cum quibus tempore mysteriorum astes, nempe cum Cherubim, Seraphim. Seraphim neminem vituperant, sed unus & idem usus ora illorum adimplet, nempe benedicendi, & glorificandi Deum. Quomodo potes ergo cum illis dicere, Sanctus, sanctus, sanctus, qui ore tuo ad vituperium abuteris? Dic quæso, si vasculo regio, quod semper cibos habeat regios, & ad illos ordinatum sit, ad stercora ministrorum quisquam abuteretur, an auderet istud cum reliquis ad eadem edulia deputatis; stercora refertum domo reponere? Nequaquam. Atqui ejusmodi est quòd fratrem accusas, quòd vituperas* (quòd obscœna loqueris) *itaque teipsum fœdidum reddis & pollutum. Inc aliis consistis, cum angelis con-* D *versaris, osculo Dominico dignatus es. Tot ac tantis rebus os tuum adornabit Deus, utpote hymnis angelicis, cibo non tantùm angelico, sed & angelicam dignitatem superante, osculo suo, complexibus etiam suis, & vituperas?* & turpia vel maledica loqueris ore tam sancto, ore Deo, Deique laudibus, & Eucharistiæ consecrato? hæc Chrysostomus.

Stimulus ad rectum oris regimen servandu.

In quo signati estis in die redemptionis] q. d. Spiritu sancto signati, & quasi sigillo obsignati (hoc enim est Græcum ἐσφραγίσθητε) estis, non quasi pecudes in corpore, uti signati sunt Judæi signo circumcisionis: sed quasi filii promissionis: & quasi regalis grex Christi & Spiritus sancti, signati estis in anima; in eaque conditoris signum, figuram & imaginem, de qua dixi v. 24. id est gratiam & sanctitatem, accepistis, ut, sicut ex sigillo agnoscitur cujus sunt literæ, v. g. esse literas regis; ita ex hoc gratiæ sigillo sciatur, vos esse filios Dei, Deoque consecratos.

Gratiæ sigillum.

Notas

Os nostrum signatum, Spiritu S. clausum tenendum.

Notat Chrysost. non tantùm animam, sed & os nostrum, & consequenter alia membra pariter hoc signo Spiritus sancti obsignata esse, id est, sanctificata & consecrata esse Deo, ut meritò os ita signatum clausum tenere debeamus, ne turpia & maledica loquens, hoc signum Spiritus sancti resignet & infringat, inquit ex Chrysostomo Theophylactus.

Quis dies redemptionis,

In die redemptionis] Id est quo baptizati estis. baptismo enim facti estis participes redemptionis Christi, illoque die redempti estis à servitute peccati & diaboli. ita Oecum. & Adamus.

Verùm Nota. Græca, Syrus & Latina Romana legunt *in diem redemptionis*, id est resurrectionis. q. d. Sigillo gratiæ obsignati sumus ad hunc finem, ut scilicet in die resurrectionis ad redemptionem, id est liberationem plenam à morte, peccato omnique malo, & ad cælestem gloriam ac beatam immortalitatem asciscamur, utpote conscripti in libro vitæ, quasi cives sanctorum, & domestici Dei, ejusque gratia quasi sigillo & arrha hereditatis cælestis obsignati. ita Chrysost. Hieron. Theodor. Amb Hæc ergo conscriptio & obsignatio fit per gratiam; quæ est pignus hæreditatis & redemptionis futuræ: fit, inquam, plenè & perfectè. Nam inchoatè hæc obsignatio fit per characterem, qui in Baptismo & Confirmatione animæ indelebiliter imprimitur, ut rectè docet Franc. Suarez 3. p. q. 63. art. 3. & alii. quo charactere quasi signo consignamur, ut semper simus & maneamus grex Christi & milites Christi, etiamsi per peccatum gratiam deperdamus, & ad castra diaboli transfugiamus. Semper enim ex hoc signo patet, nos esse juratos milites Christi & transfugas diaboli.

Consignati sumus charactere baptismi & Confirmationis.

Vers. 31. Omnis amaritudo, et ira, et indignatió, et clamor, et blasphemia tollatur a vobis cum omni malitia] *Amaritudo*, ait S. Hieron. contraria est dulcedini, idque tam in moribus quàm in saporibus. Mores enim suaves, benigni, dulces, comes & blandi contrarii sunt amaris, asperis & morosis. Et sicut dulcia fercula grata sunt palato, amara verò ingrata: ita omnibus grata est comitas, ingrata est amaritudo & asperitas morum.

Gradus iræ.

Nota gradus iræ. Prima ejus radix est *amaritudo*, qua animus aliquo proximi verbo aut facto offensus ab eo avertitur, amarescit, ægrè & invitè eum videt, audit, cogitat. Hinc sequitur *ira*, græcè θυμὸς, (quod noster Interpres vertere solet, *iram*; S. Hieron. vertit, *furorem*) id est effervescentia & excandescentia animi: inde Tertiò assurgit & oritur *indignatio*, græcè ὀργὴ, id est, ira tota accensa, qua iratus indignatur se contemptum aut læsum, & qua vindictam expetit, cupitque lædere eum à quo se læsum putat: inde Quartò, erumpit in *clamores*, *blasphemias*, *omnemque malitiam*. ita Theophyl. Hieron. & alii Hæc omnia sustulit Christus, hæc omnia per gratiam Christi Christiani superare & tollerare possunt ac debét virtute patientiç. Nam, ut ait S. Cyprianus citans hæc Apostoli verba lib. de Bono patientiæ, *Si Christianus à furore & contentione carnali, tamquam de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse jam cœpit; nec iram, nec discordiam debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse*. Et inferius: *Nam ut patientia bonum Christi est, sic contrà impatientia diaboli malum: & sicut in quo habitat & manet Christus, patiens invenitur; ita impatiens semper existit, cujus mentem diaboli nequitia possidet*. Uti præcipit S. Cyprian. ita & opere præstitit. scribens enim ad Demetrianum, Paganum sibi obstreperum & clamosum. *Conticui*, inquit, *& impatientem patientia vici, cùm nec docere indocilem possem, nec impium religione comprimere, nec furentem lenitate cohibere*. Aurea est sententia S. Ephrem tract. de Timore Dei initio to. 3. *Qui memoriam injuriarum abscondit in corde suo, similis est ei qui in sinu suo serpentem nutrit, utque sibi magis alijs nociturum.*

Remedia iræ Primum

Nota rursum. Remedia iræ sunt. Primum, *ut primitùs nobis persuadeamus, nullo modo nec justis nec injustis ex causis licere irasci. Summa ergo emendationis & tranquillitatis nostræ, non est in alterius arbitrio collocanda, sed in nostra conditione consistit Itaque ut non irascamur, non debet ex alterius perfectione, sed ex nostra virtute descendere. quæ non aliena patientia, sed propria longanimitate conquiritur*, inquit Cassianus.

Secundum

Secundum est, compescere linguam & manum. Hinc Athenodorus philosophus Cæsari Augusto valedicens hoc reliquit monimentum: *Iratus nihil dicas vel facias priusquam viginti quatuor Græcorum litteras percurreris*. Plato iratus servo, dixit Xenocrati: *Flagella hunc puerum: nam ego non possum, cùm sim ei iratus*. Idem alteri servo, *Gratias*, inquit, *age diis: nam nisi iratus essem, loris te cæderem*. Errat ergo vulgus hominum, quod tum maximè punit, cùm irascitur. Eusebius, vel potiùs Ruffinus (hic enim librum 11. Eusebio addit) lib. 11. histor. cap. 17. scribit Theodosium Imp. sanxisse, ut principum sententiæ in reos prolatæ, in diem trigesimum differentur, quò locus misericordiæ, vel, si ita res tulisset, pœnitentiæ daretur. Unde & Seneca li. 2. de Ira sic scribit: *Dandum semper est tempus: veritatem enim dies aperit. Potest pœna dilata exigi, non potest exacta revocari.*

Tertium

Tertium, si iræ deformitatem sæpè consideres. Cato senior dixit *iratum ab insano non distingui nisi mora: iram enim esse brevem insaniam*. Plato rogatus per quid cognoscatur sapiens; *Sapiens*, ait, *cùm vituperatur, non irascitur; cùm laudatur, non extollitur*: insipiens enim est servus iræ, laudi aliisque cupiditatibus imperare non potest. Et hoc quod ajunt Hebræi, ingenium hominis cognosci בכיס בכוס בכעס *bechis, becos, becaas*, id est in crumena, in calice, in ira. Plutarchus suadet, ut iratus se suosque mores contempletur in speculo: videns enim faciem & gestus furibundo & phrenetico similes, detestabitur cavebitque iram. Nam, ut ait Philemon, *insanimus omnes cum irascimur*.

Quartum

Quartum, si cogites iram rationi caliginem offundere, turbare sana consilia, convictum, regimen, politiam. Demonax rogatus à duce, qua ratione optimè præesset exercitui, respondit, Si iracundia vacaris: si cogites non homini sed vitio irascendum; si instar medici ægroto non indigneris, sed placidè ejus morbum animi cures.

Quintum

Quintum, si cogites rei vilitatem ob quam irasceris, sicque injuriam extenues, dicasque, Inimicus mihi non nocuit, sed nocere voluit: & cùm illum in potestate videris, vindictam putes vindicare potuisse, magnum vindictæ genus est ignoscere, & ignoscendo vincere.

Sextum

Sextum, si cupiditates, ob quas ademptas irasceris, ex animo extirpes. Fecit hoc Anachoreta ille de quo Niceph. lib. 11. c. 43. Denique si cogites mansuetudinem Christi in cruce.

Christianis qualis conveniat benignitas.

Vers. 32. Estote autem invicem benigni] comes & blandi. hæc est radix omnis patientiæ & charitatis, quam opponit amaritudini. Ira enim non extinguitur ira, sicut nec ignis igne: sed sicut ignis aqua, ita ira extinguitur patientia & benignitate, ait Chrysost. Pro *benigni* græcè est χρηστοί, quod non tantùm benignum, sed & beneficum, commodum, utilem significat. Unde Chrestus Gentilium quorumdam proprium nomen fuit, qua ratione perperam Gentiles quidam Christum Dominum Chrestum vocarunt. V. de quæ de Chrestis & chrestologia dicta sunt Rom. 16. 18.

Misericordes] εὔσπλαγχνοι, quasi bonorum viscerum, aut viscerales. respondet enim Hebræo רחום *rachum* quod significat ex intimis visceribus misereri, ut omnia viscera videantur commoveri dolore & commiseratione miseriæ proximi. Tales sunt viri sancti, qui in visceribus, id est intimè, sentiunt & dolent paupertatem, ærumnas & afflictiones proximorum, præsertim spirituales, quique viscera misericordiæ, omnibus exhibent.

Donantes invicem, sicut et Deus in Christo donavit vobis] Græcum χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, significat *donantes*, id est largientes, libenter dantes vel, ut Vatabl. vertit, *gratiam exhibentes vobis metipsis*. q. d. Si quid alteri donas, largiris, benefacis, gratiam præstas, id non tam illi quàm tibi ipsi præstas. meritum enim tuæ beneficentiæ tibi accumulas, quod longè pluris est, quàm donum quod proximus à te accipit. Verùm Secundò, meliùs Syrus, Chrys. Theophyl. Oecumen. vertunt *donantes*, id est condonantes. quasi dicat Condonate mutuas injurias, sicut & Deus *in Christo*, id est per Christum, *donavit*, id est condonavit, *vobis* vestras contra se offensas & peccata. Ethnici, & ingrati, ut rectè dixit B. Thomas Morus, beneficia pulveri; si quid mali patiantur, marmori insculpunt: Christiani verò est, maleficia pulveri, beneficia marmori insculpere.

Condonanda injuriæ.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit Ephesios hortari, ut Christum quasi filii imitentur, fugiantque libidinem, scurrilitatem stultiloquium, ceteraque opera tenebrarum tamquam filii lucis.

Secundò, v. 15. monet ut redimant tempus faciendo Dei voluntatem, & implendo se, non vino sed Spiritu sancto, in psalmis hymnis & canticis spiritualibus.

Tertiò, v. 22. vult uxores subditas esse viris, viros autem diligere uxores, sicut Christus dilexit Ecclesiam: sunt enim duo in carne una, atque Sacramentum hoc magnum est; ego autem, inquit, in Christo & in Ecclesia.

1. Estote ergo imitatores Dei, sicut filii charissimi: 2. & ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suavitatis. 3. Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos: 4. aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet: sed magis gratiarum actio. 5. Hoc enim scitote intelligentes: quòd omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi & Dei. 6. Nemo vos seducat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ. 7. Nolite ergo effici participes eorum, 8. Eratis enim aliquando tenebræ: nunc autem lux in Domino. Ut filii lucis ambulate: 9. fructus enim lucis est in omni bonitate, & justitia, & veritate: 10. probantes quid sit beneplacitum Deo: 11. & nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. 12. Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. 13. Omnia autem, quæ arguuntur, à lumine manifestantur: omne enim, quod manifestatur, lumen est. 14. Propter quod dicit: Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus 15. Videte itaque fratres, quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, 16. sed ut sapientes: redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. 17. Propterea nolite fieri imprudentes: sed intelligentes, quæ sit voluntas Dei. 18. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed implemini Spiritu sancto, 19. loquentes vobismetipsis in psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino, 20. gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Jesu Christi, Deo & Patri. 21. Subiecti invicem in timore Christi. 22. Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino: 23. quoniam vir caput est mulieris: sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse salvator corporis ejus. 24. Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus. 2. Viri diligite uxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit pro ea, 26. ut illam sanctificaret, mundans lavacro aquæ in verbo vitæ, 27. ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit sancta & immaculata. 28. Ita & viri debent diligere uxores suas ut corpora sua. Qui suam uxorem diligit, seipsum diligit. 29. Nemo enim umquam carnem suam odio habuit: sed nutrit & fovet eam, sicut & Christus Ecclesiam: 30. quia membra sumus corporis ejus, de carne ejus & de ossibus ejus. 31. Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit uxori suæ: & erunt duo in carne una. 32. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia. 33. Verumtamen & vos singuli, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligat: uxor autem timeat virum suum.

Vers. 1. ESTOTE ERGO IMITATORES DEI, SICUT FILII CHARISSIMI] Syrus vertit, estote igitur ..... *..damnin*, id est, conformes Deo. Pendet hæc sententia à fine capitis præced. ubi dixit, *Donantes invicem, sicut & Deus in Christo donavit vobis*. Cui statim subdit initium hujus capitis, *Estote ergo imitatores Dei*; ut scilicet sicut Deus vobis condonavit offensas vestras, ita & vos proximis condonetis ea quæ in vos peccarunt: & sicut Deus, inquit Hieron. solem oriri facit & pluit super bonos & malos; sic etiam vos bonitatem vestram super omnes homines effundatis. Rationem & stimulum subdit, dicens, *Sicut filii charissimi*. q. d. Filiorum est imitari suos parentes, alioqui degeneres & spurii habebuntur: atqui pater noster, scilicet Deus, clementissimus est & benignissimus in omnes, facillimeque offensas nobis condonat: ergo & nos qui sumus ejus filii; clementissimos, facillimos in offensis nostris condonandis, & beneficentissimos in fratres & proximos nostros esse decet: unde explicans subdit.

Deus à nobis imitandus in condonandis offensis & mansuetudine.

Vers. 2. ET AMBULATE IN DILECTIONE, SICUT ET CHRISTUS DILEXIT NOS] Magna dignitas est Deum imitari: & *hoc est*, ait Ambrosius lib. 1. de Abraham cap. 2. *quod pro magno inter septem sapientum dicta celebratur: Sequere Deum. Sic Abraham facto prævenit dicta sapientum, & secutus Deum exivit de terra & cognatione sua.*

Rursum Deum in potentia, magnificentia, & ceteris similibus, ait Hieron. imitari non possumus: possumus tamen in humilitate, mansuetudine & charitate eum à lon- A gè sequi & imitari. Hinc *Christus*, ait S. August. serm. 10. de Verbis Domini, *clamat: Tollite jugum meum super vos, & discite à me non mundum fabricare, non cuncta visibilia & invisibilia creare, non ipso in mundo mirabilia facere, & mortuos suscitare: sed, quoniam mitis sum & humilis corde*. Scripsit D. Thomas opusc. 92. de divinis moribus, in quo pulchrè docet quos mores Dei, & quomodo imitari debeamus, quos non.

Primò, inquit, Dei immutabilitatem imitari oportet per constantiam, in adversis & prosperis præscientiam, per providentiam novissimorum: æquanimitatem, ut nullo tristi casu turbemur: veracitatem, sinceritatem, patientiam, clementiam, charitatem, &c.

Secundò, alii mores Dei sunt, in quibus non est imitandus, sed admirandus; scilicet Primò, quòd ipse solus occulta cordium scrutatur; Secundò, quòd solus seipsum perfectè cognoscit, amat, fruitur ac laudat; Tertiò, quòd ipse sibi solus sufficit, & non indiget extrinseco; Quartò, quòd ab ipso solo omne bonum procedit, omnium beatitudo in ipso solo consistit; Quintò, quòd ipse solus habet immortalitatem, & inhabitat lucem inaccessibilem; Sextò, quòd ipse solus de nihilo fecit aliquid: ipse solus omnia in esse conservat; Septimò, quòd ipse solus peccata condonat; Octavò, quòd ipse solus sciat diem judicii & numerum electorum. Ipsi soli honor & gloria in sæcula, Amen.

Denique nihil, inquit, dignius, quàm ut homo sui con-

conditoris sit imitator, & secundùm modum propriè facultatis executor.

SICUT ET CHRISTUS DILEXIT NOS, ET TRADIDIT SEMETIPSUM PRO NOBIS OBLATIONEM ET HOSTIAM DEO IN ODOREM SUAVITATIS] Urget S. Cyrill. in Concil. Ephesino *τὸ pro nobis* contra Nestorium. Citatis enim hisce Apostoli verbis, ex illis cudit anathematismum 10. dicens: *Si quis Christum non pro nobis tantùm, sed pro seipso quoque sacrificium obtulisse dixerit (nulla enim oblatione indigebat, qui peccatum nullum noverat) anathema sit.* Nota delicias amoris Christi. *Dilexit nos*, inquit, tenerrimè & efficacissimè; non verbo & lingua, sed opere & veritate; quia ex dilectione hac sponte & liberrimè *tradidit*, non opes aut vestes suas: non fratres aut cognatos; non angelos suos, sed *semetipsum*, totum Deum & hominem, quantus quantus est, ut nihil sui sibi retineret, sed totum se daret & traderet *pro nobis* peccatoribus & hostibus suis, *pro nobis*, inquam, id est, pro lytro & expiatione peccatorum nostrorum; *oblationem*, non aridam & incruentam, uti erat olim oblatio similæ & panum; sed cruentam, uti olim oves & boves Deo mactabantur & offerebantur; scilicet *hostiam*, id est victimam, & pacificam, & pro peccato, & quæ esset pariter holocaustum, totaque in cruce immolaretur, consumeretur, & cederet Deo; sicut olim per ignem & fumum hostia cremata tota ascendebat ad Deum, ut Deus illius odore & oblatione placaretur, & quasi pasceretur, eamque acceptaret *in odorem suavitatis* id est, in odorem acceptissimum & gratissimum.

Exaggeratur & describitur dilectio Dei erga nos

Ex dictis patet Apostolum alludere ad sacrificia vetera tum victimarum, quæ immolabantur in altari holocaustorum; tum thymiamatis, quod adolebatur ad Deum propitiandum in altari thymiamatis, quod erat in Sancto, ante Sanctum sanctorum; ita ut fumus & fragrantia thymiamatis ascenderet ad Sanctum sanctorum, & Deus in Sancto sanctorum residens super propitiatorium, illam fragantiam exciperet, & quasi odoraretur, itaque placaretur & conciliaretur.

Unde Nota Secundò, *In odorem suavitatis*, id est, suavem vel suavissimum. Levit. 1. v. 9. & alibi hebraicè habetur ריח ניחח *lereah nichoach*, id est, in odorem quietis. *Odor quietis* vocatur odor suavissimus, quo suavissimè pascitur odoratus, ut in eo jucundissimè & placidissimè conquiescat. Hinc Septuag. & ex eis Paulus vertunt, *εἰς ὀσμὴν εὐωδίας*, id est, in odorem redolentiæ vel bonæ fragrantiæ, ut vertit S. Hieron. præfat. in Zachariam: tali enim pascitur, & in tali suavissimè conquiescit, recreatur & refocillatur odoratus.

Odor suavissimus odor quietis.

Ulteriùs Nota Tertiò. Anthropopathôs tribuitur Deo odoratus, per quem odore sacrificiorum quasi gratissimo pascatur: quia sacrificia hæc reddebant Deum placatum, ejusque iram sedabant & quiescere faciebant, itaque peccata expiabant per fidem in Christum, quem pro testabantur futurum mediatorem, & cujus sacrificium hisce suis sacrificiis adumbrabant: erantque hæc sacrificia Deo grata admodum non ex opere operato, uti sacrificium legis novæ, sed ex opere & devotione operantis. Erant enim actus obedientiæ & latriæ nobilissimi, quibus quasi odore fragrantissimo pascebatur Deus. Unde Chaldæus pro *oblatio in odorem suavitatis*, vel suavis frangrantiæ; vertit, *ut oblatio suscipiatur à Deo cum beneplacito*. Sic Genes. 8. 20. dicitur de Noë: *Obtulit holocausta super altare, odoratusque est Dominus odorem suavitatis, & ait: Nequaquam ultrà maledicam terræ propter homines*. q. d. Hujus sacrificii Noe fumus & odor, qui cum fumo ascendebat, ad similitudinem suavis odoris, placuit Deo, & quasi fœtorem peccatorum hominum abstulit à naribus Dei, ut planè eò placatus decerneret, propter peccata hominum ampliùs terræ non inducere diluvium. Unde Chrysost. illud, *Odoratus est Dominus odorem suavitatis*, sic exponit, Quia, inquit, justi Noe virtus fumum & odorem victimæ suæ Deo fecit odorem fragrantiæ. Sic Plato & Lucianus inducunt deos Gentium quasi suaviter odorantes sacrificia, eorumque nidore gaudentes. Hæc ergo est sententia & mens Apostoli, q. d. Sicut Christus dilexit nos, ut se pro nobis in victimam Deo gratissimam, suavissimam & acceptissimam immolandum in cruce dederit; ita nos invicem diligere debemus, & non tantùm injurias mutuas condonare, sed & bona vitamque pro salute proximorum exponere, & sicut illa victimam Christi fuit Deo suavissima & gratissima: ita & nostra hæc, quæ nos & nostra pro salute proximorum offerimus & impendimus, erit Deo jucundissima, omnemque fœtorem peccatorum nostrorum à naribus Dei abstergет. Charitas enim operit multitudinem peccatorum.

Quo & quarum victimarum odore Deus delectetur.

Deus odoratur sacrificia.

OMNIS IMMUNDITIA] quævis obscœnitas & libido tactuum, & immundorum operum, *Nisi Philosophorum quidam* ait Hieronymus, *Cynicus extitisset, qui doceret omnem titillationem carnis & fluxum seminis ex qualicumque attritu tactuque venientem in tempore non vitandam, & nonnulli sapientes sæculi in hanc turpem & erubescendam hæresim consensissent; numquam sanctus Apostolus scribens ad Ephesios ad fornicationem etiam omnem immunditiam copulasset.* Vers. 3.

Hæresis quorundam Philosophorum circa tactus & pollutiones.

AUT AVARITIA] Græcè πλεονεξία, nimia habendi cupido. Quænam ea sit dicam v. 5.

NEC NOMINETUR IN VOBIS *μηδὲ ὀνομαζέσθω, ne nominetur quidem*, SICUT DECET SANCTOS] id est Christianos, qui vocatione, baptismo & professione sunt, id est esse debent, sancti. q. d. Adeò ab omni immunditia alieni debent esse Christiani, utpote sancti & Deo consecrati, ut ne nomen quidem immunditiæ aut operis alicujus immundi audiatur inter eos.

AUT TURPITUDO] id est, ut Syrus, *obscœnitas*, putà verborum; & sic distinguitur ab *immunditia*, quæ est Vers. 4.
operum.

AUT SCURRILITAS] Græcè εὐτραπελία, id est *urbanitas*, quam Aristot. lib. 4. Ethic. 8. S. August. & ex iis S. Thomas 2. 2. qu. 168. a. 2. docet esse virtutem, quæ seria, animique rigorem & vigorem (ne scilicet animus nimis seriis occupationibus intendat, seque & corpus debilitet & exhauriat) moderatur & temperat per jocos & ludos decentes efficiendo scilicet Primò, ut ludi & joci sint honesti; Secundò, ut sint decentes & congruentes personæ, loco & tempori, alius enim locus sæcularem, alius sacerdotem & monachum decet; alius in mensa alius in schola, alius in cubiculo. Tertiò, ut sint moderati, ne mentis harmoniam dissoluant, ait Ambrosius. Unde Aristoteles virtuti eutrapeliæ, sive urbanitati, vitium per excessum opponit *βωμολοχίαν*, id est *scurrilitatem*, cùm scilicet jocus est nimius, vel intempestivus, vel indecens, scilicet quia est ineptus, aut mordax, aut maledicus, aut spurcus, aut cachinnos & dissolutiones excitans, aut indecorus, ut cùm quis verbis sacræ Scripturæ ad nugas & jocum abutitur; quæ maxima & gravissima est scurrilitas, habetque adjunctam irreverentiam in Deum, Deique verbum: unde eam gravibus verbis vetat Concilium Trident. sess. 4. Per defectum verò eutrapeliæ vitium opponit Aristoteles *ἀγροικίαν*, id est *rusticitatem*. Qui enim nimis graves & severi sunt, nullosque jocos aut ludos admittunt, aut Catones sunt, aut rustici, nimiùm tetrici, agrestes, morosi & melancholici.

Eutrapelia qualis sit virtus, & quænam ei adversentur.

Contrà S. Chrysost. hic in morali negat apud Christianos eutrapeliam, id est urbanitatem, esse virtutem, multisque docet Christianum non decere jocos, sed potiùs luctum & fletum: sic etiam Apostolus eutrapeliam hic ut vitium insectatur. Verùm intelligunt eutrapeliam non moderatam jam dictam, sed immoderatam, scilicet *βωμολοχίαν*, id est *scurrilitatem*; quam Aristoteles fatetur à vulgo jocis & salibus nimis addicto eutrapeliam quoque dici. Hanc esse mentem Apostoli & consequenter Chrysostomi, patet ex verbis Apostoli subsequentibus, cùm ait, *Quæ ad rem non pertinent*: græcè *τὰ οὐκ ἀνήκοντα*, id est, *quæ non sunt decentia*. Indecentem ergo & indecoram eutrapeliam, sive urbanitatem tantùm hic vetat Apostolus. Talem apud Christianos esse jocularitatem illam, quæ tantùm risum movet audientibus, docet hic Hieron. *Est enim hæc*, inquit, *à sanctis nostris propellenda, quibus magis convenit flere atque lugere. In Hebraico quoque Evangelio legimus Dominum ad discipulos loquentem: Et numquam inquit læti sitis nisi cùm videritis fratrem vestrum in charitate.* Verùm ne hæc scrupulosum quem faciant, intellige jocularitatem illam dedecere Christianos, quæ nihil spectat quam ut risum excitet. Si enim ulteriùs aliò referatur, verbi gratia, ad honestam recreationem, lætitiam, animi excitationem, sanitatem corporis tuendam, ut scilicet homo alacrior fiat, vegetior & aptior, ad suas functiones, Deique obsequium, honesta est, decetque Christianos. Sic Paulus, Antonius, Hilarion, aliique Eremitæ suos habere jocos, sed Christianos & sale conditos.

Eutrapelia immoderata vitium.

Christianos non lætari nisi cùm vidit fratrem in charitate

Sed

SED MAGIS GRATIARUM ACTIO] supple, nominetur in vobis, qui estis Christiani & sancti. q. d. In mensis, in conviviis, in colloquiis, in recreationibus nolite vos pascere & oblectare loquendo turpia, stulta, scurrilia; hoc enim faciant Gentes, quæ Deum & Christum non agnoscunt; sed potiùs loquimini de Christo, Christi gratia, vocatione, & beneficiis immensis vobis exhibitis, ut inde mutuò excitetis vos ad gratiarum actionem. Hinc illa Christianis olim, uti jam Religiosis, familiaris in omni salutatione & congressu vox, *Deo gratias*, *Nam quid melius*, inquit S. August. epist. 77. *& animo geramus, & ore promamus, & calamo exprimamus quàm, Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri latius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias qui te tam fideli pectore ditavit*, &c.

Mos salutandi antiquorum Christianorum dicendo Deo gratias.

VERS. 5. HOC SCITOTE INTELLIGENTES, QUOD OMNIS FORNICATOR, AUT IMMUNDUS, AUT AVARUS, QUOD EST IDOLORUM SERVITUS, NON HABET HÆREDITATEM IN REGNO CHRISTI ET DEI] Nota. In Græco legit noster Interpres, ὅ ἐστιν εἰδωλολατρεία. *quod*, scilicet avaritiæ vitium, quo laborat avarus, quodque in eo latet & continetur, *est* idolorum servitus, sive *est idololatria*. Jam græcè legitur, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, id est, *qui* (scilicet avarus) *est idolorum servus*; vel ad verbum, *est idolatra*.

Quid hic intelligas Apostolus per avaritiam.

Quæres, quænam hic intelligatur avaritia? Primò, S. Hieron. hic v. 3. intelligit inexplebilem cupiditatem non pecuniæ, sed voluptatum carnalium sive libidinum, qua animus insatiabilis per omnia obscœnitatum genera, perque omnes luxuriæ modos discurrit, ut omni libidine suam cupiditatem expleat. Et ratio S. Hieronymi est, quia avaritia ponitur hic ab Apostolo inter libidines, uti & cap. præced. vers. 19. Et Græcum πλεονεξία, est studium immodicum plus habendi, usurpandi, occupandi, quàm sibi competat, sive in opibus, sive in honoribus, sive in uxoribus, sive in deliciis. Hæc est idolorum servitus; quia fornicator & obscœnus amasiæ & suo peni, æquè ac mercator lucris, superbus honoribus, gulosus ventri, quasi idolo suo servit. Addit Adamus, taxari hic obscœnitates spurcissimas Simonis Magi & asseclarum, qui libidines suas referebant in honorem Dei, imò eas tamquam sacrificium offerebant patri universorum: sic enim revera non Deum, qui libidines execratur, sed dæmonem, qui iis delectatur, colebant. Patrem enim universorum colebant eum, qui libidinibus delectatur & colitur, qui non est alius quàm dæmon: ac consequenter committebant idololatriam. Idololatria enim non tantùm idolorum, sed & dæmonum, adeoq; cujusvis rei quæ verè Deus non est, cultum significat.

Verùm planiùs Secundò, Chrysost. Theophyl. Oecumen. Cyprian. qui pro *avarus*, vertit, *fraudator*, & alii, imò ipse Hieronymus huc tandem hoc versu inclinat: hi inquam propriè accipiunt avaritiam pro immodica cupiditate opum, qua per fas & nefas eas avarus accumulat. Sumitur enim hic avaritia in actu completo: tuncque est peccatum mortale, & excludit à regno Dei, ut hic ait Apostolus Id patet, quia si per avaritiam intelligeret libidinem, tam dixisset de fornicatione & immunditia, quàm de avaritia, quòd sint idolorum servitus. Nam & fornicator & immundus venerem suam habet pro Deo, sicut gulosus suum ventrem habet pro Deo. Jam autem Apostolus de sola avaritia dicit, quòd sit idolorum servitus; ergo avaritiam distinguit à fornicatione, immunditia & libidine.

Avaritia, quæ excludat à regno cælorum.

Secundò, quia græcè πλεονεξία, & latinè *avaritia*, propriè & communiter significant hanc auri & argenti cupiditatem, præsertim cùm à cupidine veneris & aliarum rerum secernitur ut hic secernitur per coniunctionem disiunctivam Secùs est c. præc. v. 19. ibi enim avaritia coniungitur & denominat immunditiam: ait enim. *In operationem immunditiæ omnis in avaritiam*, id est, ut avarè & cupidè omnem immunditiam operentur.

Tertiò, quia Coloss. 3. v. 5. à libidine & concupiscentia mala avaritiam distinguens, dicit eam esse idolorum servitutem; ergo propriè avaritiam accipit: si ibi ergo, & hic ibi enim idem iisdem penè verbis dicit, quod hic.

Cur avaritia præ aliis vitiis dicatur idolorũ servitus. Prima causa.

Quæres Secundò, Cur avaritia præ aliis vitiis dicitur *idolorum servitus*, id est idololatria? Respondeo Primò, quia avari omnem spem vitæ, & victus ponunt in suis opibus; ergo illas quasi pro Deo habent. Id enim est Deus cuique, à quo vitam & vitæ necessaria sperat & expectat.

A Secundò, quia sicut idololatræ colunt imagines aureas & argenteas: ita avari colunt signatas suas effigies auri & argenti. Unde pulchrè Theophyl. *Quod David*, inquit, *psalm. 113. dixit: Simulacra Gentium argentum & aurum; hoc magna sapientia invertit Paulus dicens, Argentum & aurum sunt simulacra & idola avarorum*. *Secunda.*

Tertiò, quia hæc avaritia inexplebilis est, & cùm ceteræ cupiditates ipso usu sedentur, & satientur saltem ad tempus, v. g. cupiditas gulæ satiatur cibo & potu, abitque in fastidium; cupiditas veneris satiatur fornicatione, abitque in nauseam, & virium ac spirituum defectum: avaritia tamen sola nullis opibus sedatur, sed magis accenditur. *Crescit* enim *amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit*. Et, *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ*. Unde avaritia totum cor & mentem hominis absorbet, & sibi vendicat, ut avarus noctes & dies non cogitet, non somniet aliud, quàm de aucupandis & augendis lucris; illisque & mammonæ corpus & assiduos labores & curas, animam per fraudes, usuras aliaque scelera immolat. Avarus ergo præ aliis suæ gulæ aut veneri addictis dicitur idololatra, & habere suas opes pro Deo; quia eis totum se dat & impendit præ aliis B omnibus. Id enim cuique Deus est, quod semper in mente habet, animoque versat, cui totus intendit, quod pro suo ultimo habet fine, in quo totum suum cor & amorem desigit, ad quod omnia sua studia, cogitationes & actiones refert, cui curas omnes, labores, vitamque ipsam impendit. Vide Chrysost. hic in morali fusè docentem avaros non per hyperbolen, sed verè esse & dici idololatras. *Sicut enim* inquit, *idololatræ venerantur idola, nec ea præ reverentia tangere audent: ita avarus pecunias, quasi idolum veneratur, nec eas audet contingere, sed inani tantùm earum aspectu delectatur.* Idem homil. 64. in Matth. *Sicut idolum*, inquit, *lapideum templis, sic avari aurum claustris & vectibus sepiunt, pro templo arcam præparantes: deinde adorant ipsi quod concluserunt, oculosque, & animam malunt quàm thesaurum perire*. Hos Herodes sophista Aloadas cognominat, qui postquam Martem incarcerassent, ei sacrificarunt. ita Philostr. in Herode. *Tertia.*

VERS. 6. NEMO VOS SEDUCAT INANIBUS VERBIS] non Philosophi, non Poetæ lascivi vos seducant, non Simon Magus, qui nulla requirit bona opera, sed solam fidem C docet sufficere ad salutem. Ex quo hoc idem dogma suum Lutherus & Calvinus mutuati sunt. Hoc enim dogma inane, nugax, fallax & fraudulentum seducit homines, ut laxent fræna omnibus libidinibus & vitiis, itaque pereant & damnentur.

Nulla opera bona, sed solam fidem requirunt, hæretici.

PROPTER HÆC ENIM (fornicationem scilicet, immunditiam & avaritiam) VENIT IRA DEI IN FILIOS DIFFIDENTIÆ] *Venit*, græcè ἔρχεται, id est, *venit* in præsenti tempore, non in præterito. Est hebraismus. *Venit*, id est, venire solet, *ira*, id est vindicta, quæ est effectus iræ, *Dei, in filios diffidentiæ*, ἀπειθείας; id est inobedientiæ, vel *incredulitatis*; vel, ut Hieron. *insuasibilitatis*; &, ut Cyprian. *contumaciæ*. q. d. In homines inobedientes, incredulos, insuasibiles, intractabiles, ut dixi cap. 2. v. 2. qui cùm monentur vel audiunt, turpitudines jam dictas esse fœdas & illicitas; aut non credunt, aut non obtemperant recta docenti & monenti. Unde justè vindictam suam in eos exercet Deus, ut sæpè in hac vita peste, fame gladio & mille ærumnis; post mortem vero semper æterna morte & igne eos puniat, nisi priùs resipuerint.

Ex vitiis incredulitas & inobedientia.

VERS. 7. NOLITE ERGO EFFICI PARTICIPES EORUM] D Græcè συμμέτοχοι, id est *comparticipes*. q. d. Nolite cum sceleribus eorum jam dictis communicare & participare.

VERS. 8. ERATIS ENIM ALIQUANDO TENEBRÆ] id est, eratis tenebricosi. Est metonymia cum emphasi. Sicut enim scelestum vocamus scelus; sic hic *tenebras* vocat tenebricosos & tenebriones infidelitate & ignorantia, tum Dei, tum rerum agendarum. Ignorabatis enim fornicationem, immunditiam, & his similia esse tanta & tam gravia peccata.

Nota. Eusebius libr. 6. de Præparatione, & Theodor. de Curand. Græcan. affect. fusè demonstrant, quanta fuerit cæcitas & perversum judicium Gentium in gentilismo, etiam quoad illa, quæ ratio naturalis, & lex naturæ dictat. Etenim, inquiunt, Persæ, & sorores, & matres, & filias suas nefandis sibi matrimoniis jungebant; humanis carnibus vescebantur Scythæ, & filios suos immo-

Cæcitas & perversum judicium Gentium in iis quæ naturæ repugnant.

labant; Massagetæ cognatos senes comedebant; Hyrcani senes avibus, Caspii canibus devorandos obiiciebant, Lacedæmones furtum laudabant quasi rem ingeniosam & solertem; alii coniuges suas hospitibus in symbolum hospitii adulterio polluendas concedebant. Quanta fuerint scelera Chananæorum patet Levit. 18. & Deuter. 10. & 16. Considera divini Platonis quàm improbæ sint leges de non subveniendo valetudinariis, de licenter mentiendo, de occidendis infantibus, & de communione uxorum. Lycurgus jubet suis legibus, hospites finibus pelli, pueros impunè prostitui, feminas licenter exponi. Hæc & plura Theodor. & Eusebius. Meritò S. August. in Sent. sent. 343. *Sequamur*, ait, *Christum lumen verum, nec ambulemus in tenebris. Tenebræ autem metuendæ sunt morum, non oculorum: & si oculorum, non exteriorum, sed internorum, unde discernitur, non album & nigrum, sed justum & injustum.*

Nunc autem (estis) lux in Domino] q. d. Nunc Christiani facti estis lucidi: quia illuminati estis fide, gratia & doctrina Christi, ut cognoscatis tum Deum verum trinum & unum, tum ea quæ agenda sunt, ut Deo illi vero placeatis. Ergo

Ut filii lucis ambulate] Id est, vivite eo modo, quo decet vivere eos qui tantam lucem, id est, cognitionem Dei, divinæque voluntatis & rerum agendarum sunt adepti. Facite ut cognitio hæc non sit otiosa, nec in anima sopita delitescat, sed in voluntatem & opera emanet, ut opera fidei quasi proles matri suæ respondeant.

Cur peccata dicantur tenebræ. Nota, peccata dici tenebras: Primò, quia peccantes oderunt lucem, & quærunt tenebras. Pudet enim eos in luce palàm coram hominibus tam pudenda facere, & peccare. Secundò, quia peccata rationis judicium excæcant: Unde Proverb. 14. 22 dicitur, *Errant qui operantur malum*. Semper enim peccatum oritur, vel ex errore, vel ex imprudentia, inconsideratione & inadvertentia aliqua rationis & intellectus: ac rursum dum committitur, eamdem adauget, offuscatque rectum prudentiæ & conscientiæ dictamen per proclivitatem ad idem peccatum iterandum, quam animo ingenerat.

Ob quinque rationes bona opera dicuntur lux. Contrà, virtus & bona opera dicuntur lux: Primò, quia amant lucem. Dei hominumque conspectum; Secundò, quia manant à luce, id est, dictamine fidei & prudentiæ; Tertiò, quia eamdem lucem adaugent; Quartò, quia alios illuminant, & quasi lux sancti exempli coram aliis resplendent; Quintò, quia oriuntur à Deo, qui est prima increataque lux omnia transscendens, illuminans, calefaciens, vegetans, vivificans, continens, & ad se quasi sol convertens, ait S. Dionys. de Divin. nominib. c. 4. vide Rom. 13. 12.

Vers. 9. Fructus enim lucis est (id est, situs est) in omni bonitate, et justitia, et veritate) Corruptè Græca jam legunt, καρπὸς τοῦ πνεύματος, id est, *fructus spiritus*. Legendum est enim, *fructus* τοῦ φωτὸς, id est *lucis*, uti legit Noster, Syrus & passim veteres. De luce enim præcessit, non de spiritu. *Fructus* ergo *lucis*; id est fidei, prudentiæ & virtutis Christianæ, situs *est in omni bonitate*. ἀγαθωσύνῃ, id est benignitate & beneficentia, de qua dixi Galat. 5. 22. hanc opponit iracundiæ, asperitati & malignitati: *& justitia*, hanc opponit fraudibus: *& veritate*, hanc opponit mendacio & hypocrisi. Ita Chrysost. q. d. Ex fructibus lucis ostendetis vos esse filios lucis, si videlicet non iracundos, asperos, malignos, sed benignos & beneficos; non fraudulentos, sed justos, non mendaces & hypocritas, sed sinceros & veraces vos exhibueritis.

Fructus bonorum operũ.

Vers. 10. Probantes (δοκιμάζοντες, *explorantes*, exquirentes) quid sit beneplacitum Deo] Nimirum hoc primum Christiani studium esse oportet, ut equirat quid de se exigat Deus, qua in re Deo maximè placere possit, quomodo sanctam ejus voluntatem & beneplacitum agnoscere & adimplere possit: hæc summa, hic apex perfectionis Christianæ: ut cum sancto Paulo non tantùm in statu vitæ deligendo, sed qualibet in re dicat, Domine quid me vis facere? Et cum Christo, Fiat voluntas tua de me, in me, per me, circa me, tam in vita quàm in morte, tam in tempore quàm in æternitate.

Apex perfectionis Christianæ in quo consistat.

Vers. 11. Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum) nolite commercium habere, aut miscere vos operibus peccatorum & peccantium; qui quasi tenebriones lucem fugiunt. Hæc enim opera nullum fructum nisi seram & inutilem pœnitentiam ac remorsum conscientiæ afferunt.

Magis autem redarguite) q. d. Redarguite tum verbo, tum exemplo puræ & sanctæ vitæ, eorum tenebras, id est, pudendas libidines & peccata.

Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere] *Ab ipsis*, scilicet filiis diffidentiæ & tenebrarum, de quibus egit v. 6. 7. 11. Ita Hieron. Notat obscœnitatem tum Paganorum, tum potiùs Simonis Magi, & Gnosticorum, de quibus abominanda narrat Epiphan. citatque hunc locum Apostoli. Vers. 12.

Omnia autem quæ arguuntur, a lumine manifestantur] Respicit ad id quod dixit v. 11. *Magis autem redarguite*, scilicet libidines & vitia jam dicta v. 3. Eò enim respicere Apostolum hoc v. 13. significant Græca. Non enim habent τὰ πάντα, sed τὰ δὲ πάντα, id est, ταῦτα πάντα, id est, *hæc omnia*, scilicet fornicatio, immunditia, scurrilitas, quæ jam dixi & redargui; &, ut Hieron. legit, *quæ sunt arguta à me, arguuntur & manifestantur*, id est argui & manifestari debent, *à lumine*: q. d. Dum dico vos scelera jam dicta debere arguere, simul moneo ut rectè tenebriones istos & tenebras scelerum jam dictas redarguatis, debere vos afferre lucem sanctæ doctrinæ & vitæ. Vers. 13.

Omnia autem quæ arguuntur, a lumine manifestantur] Lumen enim debet manifestare peccata tenebricosa, quæ arguimus. Sicut enim nox & tenebræ infidelitatis vel impietatis ipsis peccatoribus occultant & celant sua peccata: ita lumen sanctæ doctrinæ & vitæ à filiis lucis, id est Christianis, allatum, eadem peccata illis retegit, aperit & manifestat. Unde pro eo quod sequitur, *Omne enim quod manifestatur, lumen est*; verti potest ex Græco cum Syro, Erasmo, Vatablo, *omne enim quod manifestat* (tenebras peccatorum jam dictas) *lumen est*. Græcum enim φανερούμενον est vocis mediæ, & tam significat id quod manifestat, quam id quod manifestatur. Noster tamen significantiùs vertit, *id quod manifestatur*. Probat enim Apostolus id quod arguitur, debere à lumine manifestari: quia, inquit, id quod arguitur, & arguendo manifestatur, & manifestando per pœnitentiam emendatur (hæc enim per metalepsin significat verbum *manifestatur*) lumen est, id est, luminosum fit, & abiicit tenebras peccatorum. Inde enim rectè sequitur: Ergo illud idem à lumine debet manifestari. Nihil enim fit luminosum, & tenebras abiicit, nisi lumine illustretur & manifestetur: q. d. Videte ergo, ò Christiani, quomodo, ut filii lucis, ambulare, quantam lucem afferre debeatis, nimirum tantam, quæ tenebras gentilismi & impietatis non tantùm retegat, sed & easdem illuminet, lucidas faciat, imò in lucem christianismi transmutet. Rursum, ne putetis vestram redargutionem & illuminationem frustraneam fore. *Omne enim quod manifestatur, lumen est*. Quidquid scilicet à vobis filiis lucis manifestabitur, arguetur, emendabitur, lumen est: id est, lumen fidei & sanctæ vitæ recipiet, & luminosum fiet: sicque ex tenebrosis lucidos, ex Paganis Christianos, ex obscœnis castos facietis, quando illi videntes vestram puram & sanctam vitam ac doctrinam, deserent suos errores & libidines, ut vos vestramque fidem ac sanctitatem æmulentur. Ita Theophyl.

Christianorum vita luce sua debet & retegere tenebras impietatis, & illuminare.

Propter quod, ut scilicet tenebriones & tenebras jam dictas manifestet & illuminet, dicit] Isaias, inquiunt aliqui, cap. 60. v. 1. *Surge, illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est.* Sed hæc sententia Pauli, *Surge qui dormis*, &c. multùm differt ab illa Isaiæ. Ergo cum S. Hieronymo dico: hæc sententia Pauli in Scripturis non invenitur; alludit tamen ad locum Isaiæ jam dictum. Unde S. Thomas ait Apostolum hæc verba non sumpsisse ex libro aliquo apocrypho, nec etiam spiritu prophetico ea protulisse, sed velut exposuisse quibusdam de suo admixtis jam dictam sententiam Isaiæ, *Surge, illuminare Jerusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est.* Vers. 14.

Unde hæc verba sumpserit Apostolus.

Quod ergo Paulus ait, *dicit*, id est inclamat, supple, Spiritus sanctus, & Deus noster tum interiùs in anima cujus-

cujusque peccatoris per sanctas inspirationes & excitationes per pœnitentiam, tum exteriùs per me Paulum) hoc loco & alibi) aliosque concionatores, quemque in peccato existentem compellant: *dicit*, inquam, & inclamat id quod sequitur, *Surge qui dormis*, &c.

SURGE QUI DORMIS, ET EXURGE A MORTUIS] tu scilicet, ô peccator, qui dormis somno, & mortuus es morte peccatorum ac vitiosæ consuetudinis; inde evigila & exurge.

Peccator dormit in tenebris, & peccatum quasi somnus.

Nota Primò, peccatorem quasi in tenebris, ut præcessit, & nocte versantem dormire, & peccatum esse quasi somnum. Peccator enim, inquit Chrysost. & Theophyl. vacat & caret actione honesta, nec intelligit ea quæ salutis sunt, æquè ut dormiens: rursum somnia videt, & imaginatur voluptates & ea quæ non subsistunt, æquè ut dormiens. *Dormierunt*, inquit Psaltes, *somnum suum, & nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis.*

Secundò, peccatum est mors animæ; & peccator est mortuus: quia caret omni sensu & motu vitali gratiæ, ipsaque anima spiritali, id est gratia, fœtetque coram Deo, & virulenti est odoris, ait Theophyl. perinde ut cadaver mortuum.

Necessitas gratiæ prævenientis & excitantis.

Hinc Tertiò patet necessitas gratiæ prævenientis & excitantis, ut hominem ab hoc somno & morte animæ excitet. Sicut enim dormiens non potest seipsum à somno, nec mortuus seipsum à morte excitare: ita nec peccator potest se à peccato excitare, sed excitari debet à Deo, Deique gratia. Hujus typo & symbolo Christus Lazarum mortuum (qui speciem gerebat peccatoris) suscitaturus, valida voce illi inclamavit, *Lazare veni foras*. Hæc una omnium concionatorum æquè ut Pauli deberet esse vox, *Surge qui dormis, & exurge à mortuis*: hocce unum deberet eorum esse studium, non ut aures scalpant, non ut famam doctrinæ concilient, non ut audiant; Quàm benè, quam eloquenter peroravit, sed ut quasi mallei conterentes petras & dura hominum corda, vehementi spiritu & zelo peccatores à somno & morte peccati excitent, & in lucem ac vitam gratiæ revocent.

Felicitati sæculi somnia sunt dormientium.

Moraliter S. August. in illud psalm. 131. *Si dedero somnum oculis meis: Omnes*, inquit, *ista felicitates, qua videntur, sæculi, somnia sunt dormientium. Et quomodo qui videt thesauros in somnis, dormiens dives est, sed evigilabit, & pauper erit: sic omnia ista vana hujus sæculi, de quibus homines gaudent, in somno gaudent: evigilabunt, quando nolent, si non modò evigilant quando utile est: & invenient somnia illa fuisse, & transisse, sicut dicit Scriptura, Velut somnium surgentis. Et alio loco: Dormierunt somnum suum, & nihil invenerunt omnes viri divitiarum in manibus suis. Iste ergo, qui vult invenire locum Domino, dicit etiam: Si dedero somnum oculis meis. Sunt autem quidam, qui non dormiunt, sed dormitant: aliquantulum retrahunt se ab amore temporalium, & rursus revolvuntur in eum, & quasi dormitantes caput crebrò inclinant. Evigila, excute somnum, dormitando casurus es. Non vult Psalmus oculis suis dare somnum, nec palpebris dormitationem, cum qui vult invenire locum Domino.*

Dies gratiæ, & sol justitiæ illuminat & excitat peccatores.

ET ILLUMINABIT TE CHRISTUS] Alludit ad dormientem in multam lucem; huic enim excitator dicere solet, Surge jam dudum dies est, evigila, solem splendentem aspice. Pari modo Paulus & quivis concionator peccatores à somno peccati excitat dicens. Surge, dies est gratiæ, sol justitiæ Christus jam illuxit, omnesque, qui somno peccatorum evigilantes oculos aperuerunt, & surrexerunt, illuminavit suæ gratiæ & justitiæ lumine: surge, evigila & tu, aperi oculos, & te pariter illuminabit. Sic dicit Rom. 13.11. *Hora est jam nos de somno surgere. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

Nota. Pro *illuminabit te*, græcè est ἐπιφαύσει σοι, id est *illucescet*, orietur *tibi* Christus; ut, sicut sol lunæ, ita ipsa tibi suum lumen gratiæ communicet; quo factus speculum divinæ lucis possis & alios illustrare, & de tenebris peccatorum erutos manifestare, in lucem adducere, & lucidos facere.

Notat Hieron. pro ἐπιφαύσει, quosdam legere ἐπιψαύσει σοι ὁ Χριστός, id est *continget te Christus*, & ita legit Ambros. & August. in psalm. 3. Quia & Chrysost. tam hanc quàm priorem lectionem affert. quasi hic sermo sit ad Adamum (& consequenter ad nos Adæ filios, qui in Adamo continebamur, eoque peccante mortui sumus) in monte

A Calvariæ sepultum, quem Christus ibidem crucifixus sanguine suo e cruce distillante contingens redemerit, & ad lumen vitamque divinam reduxerit.

Adam sepultus an sit in monte Calvariæ.

Scio, inquit Hieron. *audisse me quemdam de hoc loco in Ecclesia disputantem: qui in theatrale miraculum, nunquam antè visam formam populo exhibuit, ut placeret. Testimonium hoc, inquiens, ad Adam dicitur in loco Calvariæ sepultum, ubi crucifixus est Dominus. Qui Calvariæ idcirco appellatus est, quòd ibi antiqui hominis esset conditum caput. Illo ergo tempore, quo crucifixus Dominus super ejus pendebat sepulcrum, hæc prophetia completa est dicens: Surge Adam qui dormis, & exurge à mortuis: &, non ut legimus, ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός, id est, orietur tibi Christus: sed ἐπιψαύσει, id est, continget te Christus, quia videlicet tactu sanguinis ipsius & corporis dependentis vivificetur atque consurgat: & tunc typum quoque illum veritate compleri, quo Elisæus mortuus mortuum suscitavit. Hæc utrùm vera sint, necne, lectoris arbitrio derelinquo.* Ubi Nota. Licet Hieron. hic & alibi hanc sententiam de Adamo in Calvario monte sepulto, ibique Christi sanguine resuscitato, suggillare videatur; tamen passim illam docent & tradunt Patres.

Passim id docent Patres.

B Unde S. August. ser. 71. de Temp. *Et verè fratres*, ait, *non incongruè creditur quòd ibi erectus sit medicus, ubi iacebat ægrotus; & dignum erat ut ubi occiderat humana superbia, ibi se inclinaret divina misericordia; & sanguis ille pretiosus etiam corporaliter pulverem antiqui peccatoris, dum dignatur stillando contingere, redemisse credatur.* Sic & Tertull. l. 2. carminum contra Marcionem c. 4.

Hic hominem primum suscepimus esse sepultum.
Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
Pulvis Adæ ut possit veteris cum sanguine Christi
Commixtus, stillantis aqua virtute lavari.

Idem docent Origenes, Epiphan. Athanas. Cyprian. & passim Patres, uno excepto Hieronymo, ut dixi Matth. 27. 33. videturque communis traditio. Hac etiam de causa pictores sub cruce Christi calvariam (Adæ) pingunt, ut ex Alberto Magno notavit Molanus c. 78. de Imaginibus.

Verùm quod ad præsentem locum attinet, communis & vera lectio est ἐπιφαύσει, id est *illucescet*, non ἐπιψαύσει, id est, *continget* te Christus. ita enim legit Noster, Syrus, & passim jam Græca & Græci. Itaque legendum esse

Apostolus tamen hic non videtur loqui de Adamo.

C se patet ex præcedentibus: hactenus enim à vers. 8. de luce & illuminatione egit, non autem de contactu. Denique aptissimè dicitur dormienti & mortuo, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus, ut solem justitiæ aspicias; minùs autem rectè dicitur, Et continget te Christus.

Adde, Apostolum de Adamo non loqui, sed de peccatoribus quibuslibet, cuique enim peccatori inclamat, *Surge qui dormis*, &c.

VERS. 15.

VIDETE ITAQUE FRATRES, non jam in tenebris, sed in Evangelii clara die & luce (quando vivendi & cernendi est facultas) constituti, QUOMODO CAUTE ἀκριβῶς, id est diligenter, circumspectè, accuratè, scientes & cogitantes vos vestraque omnia in tanta luce ab omnibus videri & notari) AMBULETIS (converſemini) NON QUASI INSIPIENTES] Valde enim insipientes sunt, qui ad solem hunc Evangelii oculos claudunt, vel sub eo pudenda faciunt, quasi adhuc in nocte & tenebris ignorantiæ

Cura temporis quando habenda.

Dei versarentur. Maximè autem insipientes sunt, qui tempus hoc breve nobis ad beatam æternitatem comparandam D concessum prodigunt; imò eo abutuntur, ut æternam miseriam sibi accersant. Unde sequitur,

Vers. 16. Quid sit redimere tempus. Prima expositio.

REDIMENTES TEMPUS, QUONIAM DIES MALI SUNT] Anselmus explicat, q. d. Apostolus: Tempus & anteactæ vitæ peccata flendo & pœnitendo redimite. Ut respiciat Apostolus ad vers. 8. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux, in Domino.* unde immediatè antè præmisit: *Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes*, utpote nunc facti lux in Domino, *redimentes tempus*, ut illud olim luxu & peccatis perditum, jam recuperetis, ac tanto diligentiùs & ferventiùs illud expendatis, quanto illud olim negligentiùs & licentiùs prodegistis, ut illius jacturam hac diligentia & fervore sarciatis & redimatis, hoc enim propriè est redimere. Verùm sic potiùs dixisset Apostolus: Redimentes tempus præteritum; jam autem dicens tantùm, *Redimentes tempus*, videtur intelligere præsens. Sequitur enim: *Quoniam dies mali sunt*; alioqui dixisset, Quoniam dies præteriti mali fuerunt: nisi *sunt* ample accipias pro *fuerunt* & *sunt*. uti enim fuerunt

mali, sic etiamnum sunt mali. Est ergo hæc expositio probabilis æquè ac moralis & pia. Excitat enim eos qui in infidelitate, luxu & peccatis, aut in desidia & tepiditate multum temporis multosq; annos perdiderunt, ut hoc damnum recuperent novo fervore, intendendo, & duplicando ac triplicando actus abstinentiæ, mortificationis, charitatis & aliarum virtutum, in modico vitæ quod eis restat, ut paucis annis, qui supersunt usque ad mortem, tantum meritorum sua sedulitate acquirant, quantum alii, qui à puero Deo servierunt, quantumque ipsimet acquisivissent, si priores annos in fide & obsequio Dei servidè expendissent. Hoc secundùm Latinam versionem: nam Græcum ἐξαγοραζόμενοι, non *redimentes*, sed *ementes*, & ad verbum *exementes* significat: de quo mox.

Secunda. Solet Deus vitæ tempus propter peccata abbreviare.

Secundò, alii exponunt sic: Deus, inquiunt, sæpè peccatoribus tempus, quod secundùm naturæ cursum vivere deberent, propter peccata diminuit, juxta illud psal. 54.24. *Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.* Quam ob causam illis 120. annis quos usque ad diluvium Deus hominibus præscripserat, 10. annos detraxit Genes. 6. Cùm igitur Deus soleat tempus vitæ propter peccata diminuere, is qui benè agit, rectè dicitur illud redimere, quoniam illud vitæ spatium, quod alioqui si peccaret, erat sibi Dei judicio detrahendum, quasi bonis operibus redimit, impletque dies omnes sibi ad vivendum à natura definitos, itaque moritur plenus dierum instar Abrahæ.

Tertia.

Tertiò, S. August. serm. 24. de Verbis Apostoli, asserit eum tempus redimere, qui illud aufert negotiis sæcularibus, ut quiete sua fruatur, Deoque vacet, *Quando*, inquit, *aliquis tibi infert litem, perde aliquid ut Deo vaces, non litibus: id enim quod perdis, pretium est temporis: Sicut enim das nummos & panem emis, itaque aliquid amittis & aliquid acquiris: sic perde nummos; ut emas tibi quietem, id est, tempus vacandi Deo: hoc enim est tempus redimere.*

Rursum scripsit in hanc Apostoli sententiam idem Aug. hom. 10. inter 50. tom. 10. ex qua accipe hos flosculos: *Dies malos duæ res faciunt, malitia & miseria. Regenerati dies malos ducimus, quousque finiatur pœna mortalitatis, & succedat gratia summa felicitatis. Nemo dicat, Parentes nostri dies bonos habuerunt, nos malos habemus. Recitata est ipsis & hæc Apostoli sententia. Ex eo quòd lapsus est Adam & de paradiso projectus, nunquam fuerunt dies nisi mali. Istos pueros qui nascuntur interrogemus, quare à ploratu incipiant qui & ridere possunt. Lacrymæ testes sunt miseriæ.* Et inferiùs: *Redimere tempus hoc est, quando aliquis tibi ingerit litem, perde aliquid, ut redimas tempus quo vaces Deo: sic enim dum vestem emis nummos amittis, vestem acquiris. Punicum est proverbium: Ut habeas tempus quietum, perde aliquid. Pestilentia ante ostium venit, & nummum quærit: duos illi da, & ducat se. Pestilentia est homo malus, litigator, calumniator, proditor. Iste talis sic est, quomodo postulas mala in corpore, quam cùm aliqua particula tollis de corpore, ne venenum totum corpus occupet, & animam petat. In lite everteris cogitationibus tuis; irritaris adversus adversarium tuum: ecce tempus perdidisti. Quanto meliùs nummum amitteres, & tempus redimeres? Calumniosus verò hic non gaudeat. Ille qui propter vitandam calumniam tempus à te redemit, hic tolerat dies malos: tu qui calumniis pasceris, & hic habes dies malos, & post dies ipsos habiturus es in die judicii priores.*

Quarta.

Quartò, S. Hieron. censet tempus cùm à Deo datum sit, ut hominibus in bonis operibus serviat, quasi captivum teneri, quando in malis operibus insumitur, ideoque per bona opera redimendum, & ex captivitate in libertatem quasi vindicandum esse. *Quando tempus*, inquit, *in bono consumimus, emimus illud, & proprium facimus, quod malitia hominum venditum fuerat sicque dies malos in bonos vertimus, & facimus illos non præsentis sæculi, sed futuri* Propriè ergo S. Hieron. accipit *redimere*, quasi sit rursus emere id quod venditum erat. Sic Nazianzen. ait, ἐξηγόρασε κόσμον μεγάλου λύτρου, id est, *redimit mundum magno pretio*: nam Christus pretio sanguinis eum redemit è captivitate peccati & diaboli.

Quinta & genuina.

Verùm Nota. *Redimere* hic idem est quod, emere sic redemptores vectigalium vocamus eorumdem emptores. Nam græcè est, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, id est, mercantes & ementes occasionem & opportunitatem, sive tempus hoc opportunum ad benè agendum, ad lucra cælestia comparanda. q. d. Studiosè emite opportunitatem proficiendi in via Dei & virtute, & bona opera ac merita accumulandi: emite, inquam, eam quarumvis rerum dispendio. ita Theophyl. v. g. conviviorum & recreationum jactura emite tempus studendi, orandi, bene faciendi. Unde S. August. homil. 1. inter 50. *Quid est*, ait, *redimere tempus, nisi, cùm opus est, etiam detrimento temporalium commodorum, ad æterna quærenda & capessenda, spatia temporis comparare.*

Vis scire quàm pretiosum sit hoc tempus, vis scire ejus pretium: Interroga damnatos, ipsi id sciunt per experientiam. Prodeat ex abysso unus dives Epulo. Dic nobis, ò Epulo, quid dares pro anno uno, pro die, pro hora hujus temporis? Darem, inquit, mundum universum, darem mille mundos si haberem, darem delicias omnes, opes omnes, tormenta omnia. O si daretur vel momentum resipiscendi, pœnitendi, veniam emerendi; illud emerem omnibus laboribus, pœnitentiis, afflictionibus, quas unquam homines tolerarunt, aut etiamnum tolerant in Purgatorio vel inferno, etiamsi illæ centum millia, imò mille milliones annorum durarent!

Interroga animas in Purgatorio. Dicent illæ: *Si possemus redire ad tempus merendi & satisfaciendi, emeremus illud non auro; non gemmis totius orbis, sed sanguine & vita, imò mille mortibus.*

Interroga Beatos. Dicent illi: Beati mortales, ò si sciretis quæ merita, quæ lucra gloriæ comparare possitis singulis temporis momentis, vos illa emeretis omni sudore & dolore. O si nobis redire liceret ad tempus merendi, emeremus unam horam omnibus eculeis, ignibus, bestiis, martyriis, cuperemusque illa pati quæ umquam Sancti passi sunt usque ad diem judicii. O si redire liceret, nos aliter illud expenderemus quàm expendimus: sumus jam inter Angelos, nos extremum potentiæ exsereremus, ut inter Seraphinos & Cherubinos ascribi mereremur. O momentum pretiosum, ex quo pendet æternitas! Quot hic momenta in otio deperdis, tot æternitates gloriæ, quas acquirere poteras laborando, patiendo, animas convertendo, perdis, & irrevocabiliter perdis, ut, si in cælo pœnitere posses, non alterius rei quàm temporis perditi, aut minùs strenuè expensi, te pœniteret.

QUONIAM DIES MALI SUNT] Id est, quoniam dies hujus vitæ miseri, multis ærumnis, periculis & tentationibus expositi sunt, quæ occasionem benè agendi vel adimunt, vel minuunt, vel periculo exponunt, inquit Anselm. Sic enim Hebræi bonum vocant quod jucundum est: malum, id quod triste est & miserum. Sic Christus Matt. 6, 34. dicit, *Sufficit diei malitia*, id est afflictio & miseria *sua*.

Rursum dies mali, id est incerti, instabiles, breves sunt, æquè ac pleni curarum, distractionum, & laqueorum peccati & damnationis. Nam inter cæteras malitias, id est miserias dierum hujus vitæ est incertitudo, instabilitas & brevitas eorumdem, æquè ac molestia, curæ & angores, juxta id quod ait Jacob Pharaoni: *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi & mali*, Genes. 47. 9. Quo alludit hic Paulus, q. d. Emite tempus bene agendi & merendi; quia dies hujus vitæ & temporis sunt incerti, instabiles & breves, æquè ac molesti & anxii: incertum, instabile & breve habetis tempus procurandi salutem æternam: videte ergo ut hoc temporis momentum, ex quo pendet æternitas vestra, bene expendatis. Tertiò, propriè *dies mali* sunt, quia pleni sunt infidelitate & peccatis. *Dies malos* ait S. August. loco citato, *duæ res faciunt, malitia & miseria, Ex quo enim lapsus est Adam, & de paradiso expulsus, nunquam fuerunt dies nisi mali.* Sicut grassante hæresi vel ebrietate & libidine (uti fit in bacchanalibus) dicunt concionatores: O Christiani cavete vobis hoc tempore, quia dies mali sunt. q. d. Tempus hoc redimite, nec sinite vos abduci à communi hominum turba ad gulam & venerem, ne tempus cum anima perdatis. Sic ait S. Joan. epist. 1. cap. 5. 19. *Mundus totus in maligno positus est*. tempore enim Pauli omnia erant plena infidelitate & sceleribus, infidelibus & sceleratis. Hos ergo quasi fures temporis pretiosissimi fugiendos & arcendos docet Apostolus; perinde ac Philosophus cuidam amico fabulis cum eo tempus terere volenti severo vultu dixit: *Abi hinc fur temporis*. Idem dicamus, cùm quis fabulo, nugi vendulus, aut similis temporiperda nos invadit, ac ad sua otia nugasque sollicitat: tanto enim pejor & nocentior est fur temporis, fure pecuniæ, quanto tempus quod suffuratur, pretiosius est

eſt pecunia. Maximè autem perſtringit hic Apoſtolus Simonianos & Gnoſticos, hæreticos impios & impuros, de quibus dixit v. 11. *Nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum, magis autem redarguite. Quæ enim in occulto fiunt ab ipſis, turpe eſt & dicere.* q. d. In tanta temporum calamitate & malitia, cùm hinc hæreſes infames & ſpurcæ graſſantur, quæ ſuadent tempus in deliciis veneris & ventris tranſigere; inde infidelitas idololatria, libidines, ebrietates, rixæ, omniaque ſcelera dominantur & increſcunt; vos, ò Chriſtiani, nolite eis auſcultare, cum iiſque tempus cum anima prodigere; ſed potiùs illud redimite, atque Deo & ſtudio ſapientiæ & virtutum Chriſtianarum impendite, ac nominatim quovis pretio quoviſque damno redimite tempus, vacando precibus, & Dei laudibus, ac excipiendis ejus ſanctis inſpirationibus, quibus Deus interiùs mentem veſtram illuſtrat, pulſat, excitat, inflammat ad majorem ſanctimoniam, ut ei magis placeatis, magniſque paſſibus tendatis ad perfectionem. Unde ſequitur: *Propterea nolite fieri imprudentes, ſed intelligentes quæ ſit voluntas Dei. Et nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria: ſed implemini Spiritu ſancto, loquentes vobiſmetipſis in pſalmis, & hymnis, & canticis ſpiritualibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris Domino, gratias agentes ſemper pro omnibus.* Ecce, hoc eſt redimere tempus, dum, quod alii dant & perdunt in compotationibus & luxuriis, hoc fideles dant orationi, pſalmis, hymnis, canticis ſpiritualibus, &c.

Quid ſit ἐξαγοράζεσθαι, ſive mercari tempus. Primò.

Nota Primò. Græcum ἐξαγοραζόμενοι, verbum eſt mercatorum, qui curioſè merces omnes conſiderant, ut emant meliores ad lucrum, cui ſoli intendunt, quodque omnibus deliciis & conviviis anteponunt: tanto ſtudio decet nos aucupari occaſionem & merces bonorum operum.

Secundò, tempus nobis propriũ facimus quando illud bene impendimus.

Secundò, ſicut hi mercatores merces emendo, eas ſibi proprias ſuaſque faciunt: ſic tempus quaſi nobis appropriamus, dum illud aſſumimus & impendimus ad propria bonorum operum & meritorum lucra. Non eſt nobis, inquit Oecum. tempus ſtabile; advenæ enim ſumus. Eme ergo ipſum & facito proprium, ſcilicet bona operando in hoc tempore, quæ in futuro te glorificent.

Tertiò. tempus præſens eſt occaſio fronte capillata, poſt calva.

Tertiò, præſens tempus dicitur καιρός, id eſt, occaſio & opportunitas, ſcilicet mercandi, & lucra noſtra augendi, ſicut in nundinis mercatoribus eſt occaſio emendi & vendendi ſua. *Vita noſtra* inquit Nazianz. in Sententiis, *eſt quaſi mercatus, cujus dies cùm abierit, tempus ampliùs non erit emendi quæ velis*; ut ſinguli meminerint ſibi hanc occaſionem ſedulò & ſtudioſè captandam & amplectendam eſſe, eſt enim fronte capillata, à tergo occaſio calva. Ubi hæc occaſio tranſierit, ubi hæ nundinæ, hoc tempus vitæ tuæ effluxerit, non habebis vel momentum pœnitendi, bene agendi, mercandi, & lucra cæleſtia comparandi. Sic ergo vive, talia & tanta fac, qualia & quanta voles te feciſſe, cùm tempus hoc elapſum erit; qualia & quanta te feciſſe voles & optabis, cùm in æternitate conſiſtes. Quod enim nunc facis & operaris, per totam æternitatem tibi proderit; magnaſque opes & gloriam tibi pariet; quod nunc negligis, negligis & perdis irreparabiliter, ut per totam æternitatem hanc negligentiam, hoc tempus neglectum recuperare & redimere non poſſis.

Occaſionis & temporis ſtimulus.

Hinc occaſionis & temporis ſtimulum ſæpè nobis adhibet Apoſtolus Rom. 13. v. 11. *Et hoc*, inquit, *ſcientes tempus, quia hora eſt jam nos de ſomno ſurgere.* Galat. 6. 10. *Dum tempus habemus, bonum operemur ad omnes.* 1. Corinth. 7. 26. & 29. ubi tempus hoc vocat *breve*, & *inſtantem neceſſitatem*. Vide ibi dicta. Eumdem ſtimulum adhibet Sapiens Eccleſ. 9. 10. *Quodcumque*, inquit, *facere poteſt manus tua, inſtanter operare: quia nec opus, nec ratio, nec ſapientia, nec ſcientia erunt apud inferos, quò tu properas.* O quàm ſapiens, quàm providus eſt, qui hæc cogitat, hæc agit, qui ita vivit, uti in hora mortis optabit ſe vixiſſe, qui ea jam facit, quæ in æternitate conſtitutus gaudebit ſe feciſſe!

Vers. 18. ET NOLITE INEBRIARI VINO, IN QUO (ſcilicet vino; vel in quo, ſcilicet inebriari, q. d. In ebrietate) EST LUXURIA] Nota. Pro *luxuria*, græcè eſt ἀσωτία, id eſt luxus, laſcivia, qualis eſt eorum qui aſſiduè potant & comeſſantur, ut penè ſemper ſint temulenti. Hi enim in omni ἀσωτίᾳ, id eſt crapula ſpurcitia, impudicitia & ſordibus volutantur. *Nolim*, inquit Cicero l. 2. de Finibus, *mihi fingere aſotos qui in menſam vomant, & de conviviis auferantur, crudique poſtea rurſus ſe ingurgitent.* Sic latinè *luxuria*,

ἀσωτία quid, & quale vitium.

ut vertit Noſter, non tantùm rem veneream, ſed & hunc luxum ſignificat, ait Eraſmus.

Secundò, tamen ἀσωτία, cum Theophyl. & aliis poteſt accipi pro luxuria & libidine. Venter enim mero æſtuans deſpumat in libidinem, quaſi in ἀσωτίας. Hoc ſenſu ita in Sotam ludit Martialis l. 4. epigramm. 9.

Sota Clinici Labulla
Deſerto ſequeris Citum marito,
Et donas: & amas, ἔχεις ἄσωτος.

Sota enim ſignificat parcum: Labulla tamen erat aſota, id eſt prodiga, perpita, luxurioſa, relicto marito ſequens adulterum. Clemens Alexandr. l. 2. Pædag. c. 1. & 2. ἀσώτους dici vult quaſi ἀσώους, id eſt, ſalute privatos: quia tam opes, quàm corporis & animæ ſalutem perdunt & prodigunt.

Verè S. Hieron. in c. 1. ad Titum 7. *Ubicumque*, inquit, *ſaturitas & ebrietas, ibi libido dominatur: ſpecta ventrem, & genitalia, qualis ordo membrorum, talis & vitiorum. Numquam ego ebrium caſtum putabo, qui etſi vino conſopitus dormiverit, tamen potuit peccare per vinum. Dicat quiſque quod volet, ego loquor conſcientiam meam. Scio mihi abſtinentiam & nocuiſſe intermiſſam, & profuiſſe repetitam.*

Mala ebrietatis.

Idem Hieron. epiſt. 83. ad Oceanum: *Vinolentia*, inquit, *ſcurrarum eſt & commeſſatorum, venterque mero æſtuans citò deſpumat in libidines.* Et inferiùs: *Noe ad unius horæ ebrietatem nudat femora ſua, quæ per ſexcentos annos ſobrietate contexerat. Lot per temulentiam neſciens libidine miſcet inceſtum, & quem Sodoma non vicit, vina vicerunt.* Hinc Plato libr. 2. de Legib. prope finem ita de vino ſancit: *In civitate nec ſervus nec ſerva umquam vinum guſtet, nec ipſi quidem magiſtratus illo quo magiſtratum gerunt anno: neque gubernatores, neque judices, dum munus ſuum exercent, ullo modo vinum guſtent.*

Anima ſicca ſapientiſſima.

Nimirum veriſſimum eſt illud Heracliti adagium: *Anima ſicca ſapientiſſima.* Quod pulchrè explicat & demonſtrat Galenus in libro cui titulus eſt, Quòd corporis temperiei reſpondeant mores animi. Et Clemens Alexandr. l. 2. Pædag. *Jubar eſt*, inquit, *anima ſicca ſapientiſſimum & perſpicax, neque madeſcit vini halitu in modum nebulæ craſſeſcens.* Idem lib. 7. Stromat. *Vinum*, inquit, *& carnium ſagina, robur quidem adducunt corpori ſed animum reddunt languidum.* Nam, ut ait S. Ephr. tractatu de Timore Dei, initio t. 3. *Qui corporis ſui carnes delicatè nutrit, concupiſcentias malas paſcit.*

SED IMPLEMINI SPIRITU SANCTO] q. d. Studete non ut vino, ſed ut gratia Spiritus ſancti impleamini. Modum & viam ſubdit, dicens:

LOQUENTES VOBISMETIPSIS (ſcilicet dum in unum convenitis, ſive in templum ad orandum & agapen, ſive in domum ad menſam & cibum) IN PSALMIS, ET HYMNIS, ET CANTICIS SPIRITUALIBUS, CANTANTES ET PSALLENTES IN CORDIBUS VESTRIS DOMINO] S. Hieron. ita hymnos à pſalmis & canticis diſtinguit. *Hymni*, inquit, *ſunt qui Dei fortitudinem & majeſtatem prædicant, & ejuſdem ſemper, vel beneficia, vel facta mirantur: quod omnes pſalmi continent, quibus Halleluja vel propoſitum, vel ſubjectum eſt. Pſalmi autem propriè ad ethicum locum pertinent: ut per organum corporis, quid faciendum, & quid vitandum ſit noverimus. Qui verò de ſuperioribus diſputat, & concentum mundi, omniumque creaturarum ordinem atque concordiam ſubtilis diſputator ediſſerit, iſte ſpirituale canticum canit.* Rurſum, in officio Eccleſiaſtico facile jam eſt diſtinguere hymnos à pſalmis & canticis. Vers. 19.

Qui differunt pſalmus, hymnus & canticum.

Qualis debeat eſſe Chriſtianorum agape & convivia.

Nota Primò. Docet hic Apoſtolus, qualis debeat eſſe Chriſtianorum agape, menſa & convivia, ſcilicet non ut carnibus & vino corpus & mentem obruant, ſed ut ſpiritu ſpiritualibus ſanctiſque colloquiis & hymnis, præſertim de Chriſto, Chriſtique beneficiis, invicem ſe oblectent, paſcant, impleant, ſicque ſtudeant ebrietati, non corporali ſed ſpiritali. Rurſum ut cantionibus non laſcivis, ſed piis & ſacris ſe recreent, & Deum laudent. Solet enim in conviviis animus excitari, hilareſcere, & in lepores cantuſque reſolvi. Hinc Zeno rogatus, cur, cùm natura eſſet ſeverus, & ſecta Stoicus, in convivio tamen hilareſceret? reſpondit, Et lupinum, cùm ſit ſuapte natura amarum, tamen aqua maceratum dulceſcit: ita naturale eſt cibo potuq; rigato corpore, diſcuti triſtitiam, teſtis eſt Laert. lib. 7. c. 1.

Muſica antiquitus ab Hebræis in conviviis adhiberi ſolita.

Unde Nota Secundò, Hebræos antiquiſſimos in conviviis ad communem recreationem ſolitos adhibere muſicam. *Vinum*, inquit Eccleſiaſticus c. 40. 20. *& muſica* (ecce muſicam cum vino, ſcilicet in conviviis & ſympoſiis, conjungit)

Laetificant cor, & super utraque dilectio sapientiae. Et c. 49. 2. *In omni ore quasi mel indulcabitur ejus* (Josiae) *memoria, & ut musica in convivio vini.* Idem verò pulchrius c. 32. v. 7. *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio* (id est compositio & concentus: hoc enim est Graecum σύγκριμα) *musicorum in convivio vini. Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi: sic numerus* (id est numerosa melodia musicorum) *in jucundo & moderato vino.* q. d. Sicut annulum aureum ornat pala ex carbunculo, vel signum, graecè σφραγὶς, id est *sigillum*, ex smaragdo: ita convivium ornat musica. Idem testatur David psalm. 68. v. 13. *Adversum me loquebantur qui sedebant in porta* (id est, judices & seniores populi, qui in portis publica judicia exercendi causa sedere solebant) *& in me psallebant qui bibebant vinum.* q. d. Passim in suis symposiis perstringebant me suis contumeliosis canticis: Clariùs verò id docet Isajas cap. 5. 12. *Cithara & lyra & tympanum & tibia & vinum in conviviis vestris.* Quem morem suae gentis secutus Christus post ultimam coenam paschalem procedens ad passionem in montem olivarum, hymnum cum Apostolis Deo cecinit, Marc. 14. 26.

Apostoli & primi Christiani in agape & conviviis musica usi.

Inde Tertiò, Christum imitantes Apostoli, ut patet ex hoc loco Pauli, & primi Christiani in suis agapis & conviviis musicam & cantica adhibebant, non lasciva, nec profana, sed sacra, scilicet hymnos in laudem Dei. Testis est Cyprian. epist. ad Donatum: *Et quoniam*, inquit, *nunc feriata quies, ac tempus est otiosum, quidquid inclinante jam sole in vesperam diei superest, ducamus hunc diem laeti, nec sit vel hora convivii gratiae caelestis immunis: sonet psalmos convivium sobrium, ut tibi tenax memoria est, vox rauca: aggredere hoc munus ex more, magis charissimos pasces, si sit nobis spiritualis auditio. Prolectet aures religiosa mulcedo.* Similia habet Philo de Essaeis. Idem clarissimè docet Tertull. cap. 39. Apologet. Audi eum, & nosce qualia fuerint priscorum Christianorum convivia.

Item frequenti oratione & Scripturarum collatione.

Non priùs, ait, *discumbitur, quàm oratio ad Deum praegustetur. Editur quantum esurientes capiunt: bibitur quantum pudicis est utile: ita saturantur, ut qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse. Ita fabulantur; ut qui sciant Dominum audire. Post aquam manualem & lumina, ut quisque de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere. hinc probatur quomodo biberit. Aequè oratio convivium dirimit: inde disceditur non in catervas caesionum, neque in classes discursationum, nec in eruptiones lasciviarum; sed ad eamdem curam modestiae & pudicitiae, ut qui non tam coenam coenaverint, quàm disciplinam.* Ita veteres.

Reprehenditur luxus modernorum conviviorum.

Quò jam abiimus Christiani? quantus jam mensarum ferculorum, vinorum luxus? quanta multorum temulentia? quanta asotia? quàm colloquia & cantica impura & lasciva? Si Cyprianus, si Essaei, si Tertull. si Paulus ad nos redirent, & Christianorum jam convivia spectarent, an non exclamarent: O domus antiqua quàm dispare domino dominaris! Hine sunt prisci illi Christiani, an umbrae Christianorum? hiscene Christus, an potiùs Bacchus dominatur? hine Christiani sunt, an Antichristiani, & Bacchiani? hine deicolae sunt, an ventricolae, & Cereris Venerisque mancipia.

Christianorum consuetudo fuit in privatis canticis sacra canere non amatoria.

Hinc Quartò, orta est laudatissima priscorum Christianorum consuetudo, ut in privatis canticis animi causa concini solitis non amatorias, sed pias & sacras cantiones Christo canerent. Ita S. Basil. lib. de Spiritu sancto cap. 7. & 29. tradit hymnum glorificationis SS. Trinitatis, id est, *Gloria Patri, & Filio & Spiritui sancto*, à rusticis etiam cantari solitum. Clariùs Hieron. ad Marcellam epist. 17. *In Christi*, inquit, *villula tota rusticitas, & extra psalmos silentium est. Quocumque te verteris, arator stivam tenens Alleluja decantat, sudans messor psalmis se avocat, & curva attondens vitem falce vinitor aliquid Davidicum canit. Haec sunt in provincia carmina; hae, ut vulgò dicitur, amatoriae cantiones, hic pastorum sibilus, haec arma culturae.* Id illis adeò curae erat, ut à puero infantibus cùm fari inciperent, primam vocem quam sonarent, Alleluja, id est laudate Deum, instillarent. Unde idem Hieron. ad Laetam scribens, haec ait: *Quis hoc crederet, ut Albini pontificis neptis de repromissione Martyris nasceretur, ut praesente & gaudente avo parvula adhuc lingua balbutiens Christi Alleluja resonaret?* Et infrà; *Cùm avum viderit, in pectus ejus transiliat, de collo pendeat nolenti Alleluja decantet.* Hunc morem revocans S. Chrysost. hom. in psal. 41. quosvis, etiam agricolas, opifices, nautas, textores & textrices hortatur ad psalmos, aliaque pia cantica concinenda. *Quoniam*, inquit, *hoc genus delectationis est animae nostrae valdè cognatum & familiare, ne daemones lascivas & meretricia cantica introducentes, omnia evertant; psalmos Deus construxit; ut ex re simul caperetur voluptas & utilitas.* Et post multa de utilitate psallendi haec addit: *Haec dico, non ut vos tantùm laudetis, sed ut pueros & uxores doceatis talia cantare cantica, non solùm in texendo, aliove opere faciendo, sed maximè in mensa. Quando enim diabolus ut plurimùm insidiatur conviviis, cùm & ebrietatis & ingluviei, risusque profusi, & remissi animi auxilio utitur; tunc maximè oportet, & ante mensam, & in mensa se munire psalmorum praesidio, & simul cum uxore ac liberis surgentes à convivio, hymnos sacros Deo canere.*

Hortatio ad laetitiam & exultationem spiritualem

Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino] q. d. Haec cantica spiritalia, hi psal. non ex solis labiis, sed ex imo corde prodeant. Hortatur ergo Christianos Apostolus ad laetitiam & exultationem spiritalem, ut semper laeti & exultantes in sua vocatione & christianismo jubilent, Deoque gratias agant, eique in laetitia & amore serviant, aliosque ad eamdem laetitiam, amorem & gratiarum actionem excitent. Haec enim sunt indicia Spiritus Sancti cor inhabitantis, qui hunc spiritum gaudiis suis afflat. Beati qui illo fruuntur, illumque excitant & augent. Illis nihil difficile, nihil triste accidit, sed laeto spiritu, alacri & magno omnia ardua & tristia superant & transcendunt. S. August. haec verba Apostoli per antitheses eleganti carmine expressit, cum ait.

Non vox, sed votum; non chordula musica, sed cor;
Non cantans, sed amans, cantat in aure Dei.

Audiant, ait S. Hieron. *illi quibus psallendi in Ecclesia officium est, Deo non voce, sed corde cantandum; nec in tragoedorum modum guttur & fauces dulci medicamine colliniendas, ut in Ecclesia theatrales moduli audiantur & cantica, sed in timore, in opere, in scientia Scripturarum.*

Vers. 20 **Gratias agentes semper pro omnibus**] gratiis, donis, & beneficiis à Deo acceptis. *Quidquid sapientiae; quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti & Dei sapientiae deputa Christo*, ait S. Bernard. serm. 13. in Cant. Vide de gratiarum actione ea quae dixi 1. Thessal. 5. v. 17.

Etiam in adversis agendae Deo gratiae.

Pulchrè quoque S. Hieron. hic, *Christianorum*, inquit, *propriè virtus est, etiam in his quae adversa putant, referre gratias creatori: nam in beneficiis Dei quae nobis accidunt, gratulari, hoc & Gentilis facit & Judaeus. Sed juxta Apostolum haec virtus est maxima, ut in ipsis periculis atque miseriis Deo gratiae referantur, & semper dicamus, Benedictus Deus; minora nescio sustinere quàm mereor, haec ad mea peccata parva sunt, nihil mihi dignum redditur. Hic animus Christiani est, hic crucem suam tollens sequitur Salvatorem, quem nec orbitas, nec damna debilitant, quem, ut Flaccus ait, Si fractus illabatur orbis, Impavidum ferient ruinae.*

In nomine Domini nostri Jesu Christi] per nomen Jesu Christi, id est, per Christum, qui haec dona, gratias & beneficia nobis promittit & obtinuit. Est metonymia. *Nomen* enim pro re nomine significata ponitur. Sic saepè alibi jubemur invocare nomen Domini, id est, Dominum suo nomine significatum.

Duo tituli quibus Deo gratias debemus.

Deo et Patri] Refer ad *gratias agentes*. Jubet enim ut gratias agamus *Deo & Patri*, id est, ut Syrus, Deo Patri. Dicit tamen, *Deo & Patri*, ut duos titulos innuat quibus Deo ad gratiarum actionem obstricti sumus. Primus est, quòd sit Deus noster à quo corpus, animam, gratiam, & bona omnia accepimus. Secundus, quòd sit pater, qui paterno affectu nos quasi filios suos omnibus suis bonis pascit & inebriat.

Hinc est quòd regius Psaltes toties omnes ad Dei laudem & gratiarum actionem invitat: hinc toties canit recinitque *Halleluja*, id est, laudate Deum. Est enim hoc caeleste Beatorum canticum & jubilum. Ita S. Joann. Apoc. 19. v. 1. 3. 4. 6. audivit viginti quatuor seniores omnesque Sanctos in caelis identidem resonantes *Halleluja*. Hinc Ecclesia tempore paschali assiduè jubilat *Halleluja*. Olim quoque, teste S. Hieron. virgines & monachi hac voce *Halleluja* noctu ad preces Deumque laudandum vocabantur in templum.

Mira de Halleluja

Franc. Alvarez in Aethiopica legatione cap. 41. refert ad Torretanam ditionem coenobium visi Religiosorum, *Halleluja* ab hoc eventu nuncupatum. Asceta vixerat in vicinia vigiliis jejuniis & orationibus assiduè vacans: is à beatis mentibus in caelo audierat saepiùs ingeminari *Hal-*

luja suavissimo concentu: eaque voce ad præfectum monasterii relata, illi auctor exitit monasterii tum inchoati hoc nomine appellandi, ut *Halleluja* diceretur.

Hæc vox *Halleluja* cælitus quasi aspirata animavit olim Christi athletas ad martyria, acerbissimaque tormenta cum gaudio subeunda. Lege acta SS. Felicis, Fortunati & Achillei Martyrum 23. Aprilis. Denique in publica & gravissima peste quæ Romæ contigit anno 591. cùm S. Gregorius Pontifex ad eam sedandam, publicam supplicationem instituisset, & B. Virginis imaginem cum litania circumtulisset, angelo è cælis illi accinente *Regina cæli lætare, Halleluja*; lues omnino sedata est: visusque est angelus alter gladium exsertum in homines vibrans, eum in vaginam recondere: visus est, inquam, in mole Adriani, quæ exinde castellum S. Angeli est appellata, uti referunt Sigonius l. 1. de Regno Italiæ, S. Antoninus 4. p. t. 15. c. 24. §. 2. Petr. Canisius lib. 5. Marialis c. 22.

Origo hymni Regina cæli.

SUBIECTI INVICEM IN TIMORE CHRISTI] Est nova ethica sententia. Apostolus enim, ut aliàs dixi, per sententias more veterum non connexas, sed disparatas, tradit præcepta de moribus & vita Christiana.

VERS. 21.

Nota, Sententia hæc indefinita accommodatè ad personas singulas intelligi debet: scilicet, ut subiecti sint ij non qui superiores, sed qui inferiores sunt, quorum est parere. Pari modo accipienda est vox *invicem*, non enim vult ut quisque vicissim alteri subiectus sit: sic enim parentes filiis, reges populo vicissim subiecti esse deberent. Sed *invicem*, id est, ut Syrus vertit, *alius alteri*; alius, putà inferior, subiectus sit alteri, scilicet Superiori. Nam, ut Hieron. docet, Apostolus ponit hic generale principium politiæ Christianæ, putà obedientiam, scilicet ut subiecti sint & obediant singuli suis Superioribus; illudque in sequentibus per species & partes explicat, cùm iubet mulieres viris, filios parentibus, servos dominis subiectos esse.

Nota. Quod addit, *in timore Christi*, significat subiectos nos Superioribus nostris esse debere, non ex timore pœnæ vel hominum, sed ex timore Christi: quia scilicet Christum reveremur, eumque timemus offendere. q. d. Ex timore filiali, id est ex amore Christi, obedite Superioribus vestris, qui vicarij sunt Christi: ut, cùm eis paretis, in Christum conijciatis oculos vestros, & putetis vos Christo parere: cùm eos auditis, videtis, putetis vos Christum audire, videre; sicque opus præceptum faciatis, non quia hic homo illud præcepit, sed quia Christus per hunc hominem quasi vicarium suum loquens & mandans illud præcepit. ita fiet, ut non tam reverentiam & obedientiam homini, qui Superior est, quàm Christo in homine qui Superior est, exhibeatis.

Superioribus subiicere nos debemus, non timore pœnæ, sed amore Christi.

MULIERES VIRIS SUIS SUBDITÆ SINT SICUT DOMINO] Id est, ut aliqui exponunt, mulieres obediant viris quasi dominis suis. Sic enim Sara Abrahamum maritum Dominum vocat Genes. 18. 12. *Dominus*, inquit, *meus* (maritus meus Abraham) *vetulus est*. Sed sic dicendum fuisset, Sicut dominis: jam autem dicit Apostolus, *Sicut Domino*. Adde, in Græco esse articulum demonstrativum τῷ κυρίῳ, quasi communem omnium Dominum nostrum, ut vertit Syrus, demonstret. *Sicut Domino* ergo, id est, sicut Christo. ita Græci. Explicat enim quod vers. præced. dixit, *Subiecti invicem in timorem Christi*. Scilicet ut propter Christum Christique timorem, reverentiam & amorem mulieres subiectæ sint viris, quasi Christo ipsimet, cujus locum & personam viri repræsentant.

VERS. 22. *Mulier quam subiectionem debeat marito.*

Ita & Aristot. lib. 1. Oeconom. c. 4. & l. 2. c. 1. 2. & 3. uxori & matrifamilias hæc dat præcepta:

Primò, *Mulier suum arbitrium omnino exuere debet, ut marito obtemperet: sitque maritus pro corde, oculis & lingua: arrideat ridenti: compatiatur tristi, non adulatoris modo vel chamæleontis, sed ut socia & dimidiatum corpus ejus, & cum eo unus spiritus.*

Secundò, *Mulier nunquam sit otiosa ab opere, nec digiti à colo, aut penso telavè sint, neve otiosam patiatur ancillarum filiarumq; cohortem, id enim ad augendam rem familiarem pertinet, & animum ab adulteriis, & venereis retrahit, quæ sese otiosis insinuant facilè.*

Tertiò, *Nullum permittat domum ingredi sine præcepto viri. Non pandat secreta domus.*

Quartò: *Filias filiosq; instituat nec vagari permittat, longiusq; à suo latere discedere: verba omnia impudica & cantiones illis prohibeat, nec præcinat.*

Quintò, *Reip. negotiis non se immisceat.*

Sextò, *Non sit litigiosa cum domesticis, vel vicinis: non curiosa, non maledica, non pervicax marito, non vino nec gula dedita, non sordida, non nimiùm compta: pulchrum enim tunc ceteris spectaculum, miserum marito est.*

Uxor ergo viro non sit obstrepera, sed subdita & consona ut Echo, ut eam hoc illius ænigma ornet:

Virgo modesta nimis, legem bene servo pudoris,
Ore procax non sum, nec sum scitaria lingua,
Vltrò nolo loqui, sed do responsa loquenti.

IPSE (Christus) SALVATOR CORPORIS EJUS] Nota *eius*, id est sui. Est hebraismus: Hebræi enim idem habent pronomen absolutum & reciprocum. Græca & Syrus non habent *eius*, sed tantùm *corporis*. Christi enim corpus, id est Ecclesia, antonomasticè dicitur *corpus*. q. d. Christus dat salutem corpori suo, id est Ecclesiæ, sicut caput quod omnes sensus continet, salutem dat corpori, in illud influendo, & dirigendo per visum, phantasiam & rationem. ita Theophyl.

VERS. 23. *Christus instar capitis influit salutem in Ecclesiam.*

CHRISTUS DILEXIT ECCLESIAM, ET SEIPSUM TRADIDIT PRO EA: UT ILLAM SANCTIFICARET, MUNDANS EAM LAVACRO AQUÆ (Sacramento baptismi, quo corpus per aquam, anima per gratiam Spiritus sancti abluitur) IN VERBO VITÆ] id est, per sacram & vivificam verborum baptismi formam, non deprecatoriam aut concionatoriam, sed consecratoriam & sacramentalem; scilicet hanc; Ego te baptizo in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti, quæ qua instrumentum Dei animam sanctificat & vivificat. ita Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm. D. Thom.

VERS. 25 & 26. *Forma verborum baptismi non deprecatoria, sed consecratoria & sacramentalis.*

Quare perperam Beza, Vatabl. & Novantes accipiunt verbum Evangelii, quod promittit gratuitam justificationem, & vitam spiritualem per Christum, &, si ei credas, inquiunt, illam hoc ipso tibi conferet. Nam Apostolus hic lavacro aquæ & verbo vitæ, id est, materiæ & formæ baptismi, tribuit quòd sanctificet & mundet Ecclesiam, id est ex immunda & peccatrice faciat mundam & sanctam: atqui lavacrum aquæ ipsaque ablutio baptismi non sanctificat nec mundat Ecclesiam, illi concionando, & in concione sua promittendo sanctitatem & munditiem, sed reipsa ex opere operato sanctitatem & munditiem Ecclesiæ conferendo: ergo nec verbum vitæ sive forma baptismi sanctificat & mundat concionando, sed reipsa ex opere operato sanctitatem & munditiam conferendo. Æquè enim & pari modo tribuit Apostolus sanctificationem hanc verbo vitæ atque lavacro aquæ.

Verbum Evangelii ac ditum non confert vitam, ut volunt Novantes.

Secundò, juxta Novantes fides sola est quæ justificat; baptismus autem nihil justitiæ operatur, sed tantùm signum est justitiæ per fidem acceptæ, eamque obsignat quasi sigillum: atqui si ante baptismum per fidem Ecclesia est sanctificata & justificata: ergo falsum est quòd baptismus eam sanctificet & mundet; quod tamen hic ait Apostolus.

Baptismus non est tantum signum justitiæ, contra Novantes.

Tertiò *verbum vitæ*, seu forma baptismi non est alia (ut patet tum Matth. 28. 19. tum traditione & praxi totius Ecclesiæ) quàm hæc; *Ego te baptizo in nomine Patris, & Filii, & Spiritus sancti:* atqui hæc verba non sunt concionatoria. sic enim dicendum esset, Hortor te ut baptizari velis, ut velis credere in Patrem, Filium, & Spiritum sanctum: sed practica sunt & operatoria. significant enim, Ego te in corpore aqua, & per hoc in animo baptizo & abluo à peccatis. si hoc significant, ergo idem faciunt & præstant: alioqui enim verba hæc falsa essent, & forma baptismi esset mendax.

Forma baptismi, quod significat, id & facit.

Quartò, in parvulis id est clarissimum. Hi enim non verbo Evangelii & concionis, utpote quod non intelligunt, sed forma baptismi consecratoria justificantur.

Dices, S. Hieron. hic per *verbum* accipit verbum doctrinæ. Respond. hunc sensum esse tropologicum, ut ipse Hieron. fatetur.

Solvuntur duæ obiectiones.

Dices Secundò, S. August. tract. 80. in Joan. *Accedit*, inquit, *verbum ad elementum, & fit Sacramentum: unde est ista tanta virtus aquæ, ut corpus tangat, & cor abluat, nisi faciente verbo, non quia dicitur, sed quia creditur.* ergo intelligit in Sacramentis esse verbum concionatorium quod fidem excitat, & fide creditur.

Respondeo, Hic locus est pro nobis. Non enim dicit August. Accedit verbum ad elementum, & fit concio; sed *fit Sacramentum*, id est sacrum signum, significans & efficiens id quod significat; v. g. ablutionem animæ in baptismo, Hoc enim clare significant verba illa: *Vnde est ista*

tanta

tanta virtus aquæ, ut corpus tangat, & cor abluat, niſi faciente verbo? Nec enim verbum concionatorium, ſed ſacramentale, facit ut aqua baptiſmi cor, id eſt animam, abluat. Quod ergo addit Auguſt. *Non quia dicitur, ſed quia creditur;* tantumdem eſt ac ſi dicat, Verbum accedens ad elementum, id eſt Sacramentum, v. g. baptiſmi, operatur & abluit animam, *non quia dicitur*, id eſt, non quia pronuntiatur, non propter externum verborum ſonum, uti faciunt & operantur carmina magica: *ſed quia creditur*, id eſt, propter verborum ſenſum & ſignificationem energicam, efficacem & operativam, quæ oculis non cernitur, ſed fide ab Eccleſia & Chriſtianis creditur & comprehenditur.

Verbum vitæ quale.

Nota. *In verbo vitæ*, id eſt in verbo vitali, vivifico; quod vitam, id eſt ſpiritum & gratiam, animæ confert. Vocem (*vitæ*) non habent jam Græca & Græci, nec Hieron. nec Ambroſ.

Vers. 27. UT EXHIBERET, græcè παραστήσῃ, id eſt, ut Syrus, ſtatueret, excitaret, ſiſteret, & ſiſtendo quaſi ſponſam copularet & adjungeret IPSE SIBI, non tantum mundam & puram, ſed & GLORIOSAM, græcè ἔνδοξον, multo decore & gloria illuſtrem, ECCLESIAM, NON HABENTEM MACULAM peccati, AUT RUGAM vetuſtatis, AUT ALIQUID HUJUSMODI, SED UT SIT SANCTA ET IMMACULATA] q. d. Chriſtus Eccleſiam, id eſt fideles ſuos, ſuo ſpiritu & gratia renovavit, ſanctificavit, illuſtravit, abſtulitque ab eis maculas peccatorum, & rugas vetuſtatis.

Quomodo Eccleſia dicatur ſancta & ſine ruga.

Dices, Si in Eccleſia non eſt macula nec ruga, ſed Eccleſia tota eſt ſancta; ergo ſoli ſancti & juſti ſunt in Eccleſia; injuſti verò, licet fideles ſint, & Chriſto credant, ab ea excluduntur.

Reſpondeo, Eccleſiam dici *ſanctam*, ſine macula & ruga, non quòd omnes qui in ea ſunt, tales ſint, ſed quòd præcipua Eccleſiæ pars, quæ Chriſto proximè adhæret, ſcilicet Sancti, qui non tantùm fide, ſed & gratia ac charitate Chriſti ſunt præditi, tales ſint.

Tota ergo Eccleſia dicitur *ſancta*. Primò, quia caput Eccleſiæ, ſcilicet Chriſtus, & præcipua ejus membra ſancta ſunt. Hinc aliquando ſoli Sancti vocantur corpus Chriſti (quod eſt Eccleſia) intellige perfectiſſimum & potiſſimum, ut dixi c. præced. v. 16. Sicut ergo totus homo dicitur ratiocinari, videre, audire, ſcilicet per caput; quia non pes aut manus, ſed ſolum caput propriè ratiocinatur, videt, audit: ita Eccleſia tota dicitur ſancta per ſuum caput & collum, id eſt per Chriſtum & Sanctos, qui ei proxime adhærent quaſi collum ſuo capiti. Sic dicitur de Antuerpia, quòd ſit dives, ſcilicet propter mercatores qui in ea ſunt divites, cum alioqui multi alii in ea ſint pauperes. Sic dicitur docta Univerſitas Lovanienſis, quia Doctores habet egregiè doctos; etiamſi in ea multi alii ſint non ita docti.

Secundò, dicitur Eccleſia *ſancta*, quia ſancta habet Sacramenta, ſanctas leges, ſanctum ſanguinem Chriſti: & Chriſtus, quantum eſt ex parte ſua, eam planè ſanctificavit, quia omnia ſanctitatis media illa dedit.

Per maculas & rugas intelliguntur peccata mortalia.

Nota. Per *maculam* & *rugam*, alludit ad maritos, qui curant tales vel ducere, vel facere ſuas uxores, ut omni macula & ruga careant: per *maculam* autem & *rugam* Apoſtolus hic intelligit peccata, non levia & venialia (hæc enim ſunt in Eccleſia & Sanctis in hac vita) ſed mortifera. Adde, ſicut Eccleſia, ita & Eccleſiæ puritas & ſanctitas inchoatur in hac vita, ſed perficietur in cælo. Unde S. Auguſt. 2. Retract. 9. docet Eccleſiam eſſe ſine omni macula & ruga, non quòd talis ſit in hac vita, ſed quòd talis futura ſit in cælo.

Vir Chriſto, uxor Eccleſiæ comparatur.

Nota Secundò. Comparat Apoſtolus virum Chriſto; uxorem Eccleſiæ, docetque amorem & reliqua quæ Chriſtus Eccleſiæ præſtitit, debere maritum præſtare uxori ſuæ: ac conſequenter, ſicut Chriſtus Eccleſiam emundavit & ſanctificavit; ita debere maritos ſua ſancta converſatione uxores ab omni levitate, dicacitate, ſuperbia, aliiſque feminarum vitiis emundare, ut fiant totæ ſanctæ, non habentes maculam & rugam. Unde ſubdit Apoſtolus, *Ita* (ſcilicet uti Chriſtus dilexit Eccleſiam quemadmodum jam dixi) *& viri debent diligere uxores ſuas.*

Vers. 28. VIRI DEBENT DILIGERE UXORES SUAS UT CORPORA SUA] Secunda ratio, qua maritos excitat ad dilectionem uxorum. Quiſque, inquit, non odit, ſed diligit, nutrit & fovet corpus & carnem ſuam, adeoque ſeipſum: atqui mulier eſt quaſi caro & corpus viri. ſcriptum eſt enim Gen. 2. 24. *Erunt duo in carne una*; id eſt duo, ſcilicet maritus & uxor, erunt una caro, id eſt, unus homo, & una perſona civilis, ut dixi 1. Corinth. 6. Ergo vir diligere, nutrire & fovere debet uxorem ſuam, *ſicut Chriſtus* diligit, nutrit & fovet ſua gratia & Sacramentis, præſertim Euchariſtiæ, *Eccleſiam ſuam*, quaſi carnem & corpus ſuum.

Cur viri debeant diligere uxores ſuas.

Vers. 29. NEMO ENIM UNQUAM CARNEM SUAM ODIO HABUIT] Uxor autem eſt caro viri, ſicut Eccleſia eſt caro & corpus Chriſti. Scriptum eſt enim, *Erunt duo in carne una*. Prudenter S. Bernard. in pſalm. *Qui habitat*, ſerm. 10. *Cæterum*, inquit, *ſic amet anima carnem, ut non ipſa in carnem tranſiſſe putetur, dicaturq; ei à Domino, Non permanebit ſpiritus meus in homine, quia caro eſt. Diligat anima carnem ſuam, ſed multò magis ſuam ipſius animam ſervet: amet Adam Evam ſuam, ſed non ſic amet, ut voci ejus plus obediat quàm divinæ. Denique ut ipſi quidem expedit ſic amari, ut videlicet cui interim caves à flagello paternæ correctionis, theſaurizes iram æternæ damnationis.*

Vers. 30. QUIA MEMBRA SUMUS CORPORIS EJUS, DE CARNE EJUS, ET DE OSSIBUS EJUS] Hic probat Eccleſiam, id eſt nos fideles, eſſe corpus, vel de corpore Chriſti, & pari modo uxorem eſſe corpus, vel de corpore viri: quia ſicut mulieri, putà Eva, formata eſt de carne & oſſibus Adæ, ita Eccleſia formata eſt de carne & oſſibus Chriſti; ac conſequenter eſt quaſi caro, oſſa & membra Chriſti. Unde infert: Sicut Chriſtus diligit Eccleſiam ſuam, quaſi ſua oſſa, carnem & membra, ita viros debere diligere & fovere uxores ſuas quaſi ſua oſſa, carnem & membra.

Hebraicè mulier vocatur Iſſa ab is, quaſi vira à viro.

Nota. Alludit Apoſtolus, imò citat verba illa Adæ de Eva ex ſuo latere & coſta formata Geneſ. 2. *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea, hæc, vocabitur virago;* hebraicè אשה *iſſa* ab איש *is*. q. d. *Vira*, ut olim veteres Latini dixerunt, teſte Feſto Pompejo, *vira* inquam à viro, uti græcè Symmachus vertit, ἀνδρὶς ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, *quia de viro ſumpta eſt*. Quæ verba in ſenſu allegorico hic explicat Apoſtolus de Chriſto & Eccleſia, quaſi Chriſtus de Eccleſia ex ſe formata dixerit: *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea.*

Quæritur hic Primò, de ſenſu litterali, quomodo intelligenda ſint ea quæ Geneſ. 2. narrantur de hac formatione Evæ ex Adamo, hiſce verbis: *Immiſit*, inquit, *Dominus ſoporem in Adam, cumque obdormiſſet, tulit unam de coſtis ejus, & replevit carnem pro ea: & ædificavit Dominus Deus coſtam, quam tulerat de Adam, in mulierem, & adduxit eam ad Adam, dixitq; Adam: Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea*, &c.

Quæ narrantur Geneſ. 2. de formatione ex coſta Adam, non ſunt parabolicè intelligenda.

Reſpondeo Primò; non parabolicè aut metaphoricè; ut volunt Origen. & Cajet. hæc dici, ſed propriè accipienda eſſe, uti verba ſonant. ita Patres & Interpres paſſim.

Dices. Ergo Adam monſtroſus erat ante coſtam ſublatam, vel certè poſt eam ſublatam remanſit mancus, & una coſta mutilus.

Reſpondet Catharinus, Deum cum carne aliam coſtam Adamo reſtituiſſe. Secundò & meliùs, D. Thomas 1. p. q. 92. a. 3. reſpondet illam coſtam fuiſſe inſtar ſeminis quod individuo ſuperfluum eſt, ſed ad generationem prolis eſt neceſſarium. Sic & coſta hæc Adæ ut privatæ perſonæ ſuperflua erat; illi tamen fuit neceſſaria, quatenus ipſe erat caput naturæ, & omnium hominum ſeminarium, ex quo tam Eva quàm ceteri homines producerentur.

Quomodo Deus ex coſta fecerit mulierem, & quid loco coſtæ Adamo reſtituerit.

Dico Secundò, Deus cum coſta videtur & carnem adhærentem coſtæ ex Adamo ſuſtuliſſe: ait enim hic v. 23. *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea*. Ergo Eva non tantùm ex oſſe & coſta, ſed etiam ex carne Adæ coſtæ adhærente formata eſt.

Dico Tertiò, Ex coſta hac carnoſa, quaſi fundamento, illi admiſcendo aliam materiam, vel per creationem, ut vult D. Thom. ſuprà; vel potiùs ex aere circumſtante (eò quòd poſt primam veram creationem nullam materiæ partem de novo produxerit Deus) mirabili artificio mulierem efformavit.

Dico Quartò, ex v. 22. c. 2. Geneſ. videtur Deus coſtam hanc in alium locum ab Adamo dormiente parum ſeparatum tuliſſe, ibique ex ea Evam ædificaſſe, eamque ſcientia & gratia repleviſſe, ſicut repleverat Adamum, ibique cum Eva collocutus eſſe, Deinde expergefacto

Adamo

Adamo Evam ad eum quaſi ad ſponſam adduxit, ut matrimonio indiſſolubili illos, id eſt unum & unam, copularet. Unde admirans Adam, quaſi in raptu coſtam ſibi auferri, & ex ea Evam formari vidiſſet, ait, *Hoc nunc os ex oſſibus*, &c. id eſt, hæc Eva facta eſt ex uno oſſium meorum. Denique cur ex coſta & latere Adæ facta ſit Eva, pulchras rationes dat S. Thomas ſuprà art. 2. & 3.

Allegoricus ſenſus formationis Evæ ex coſta.

Nota. Hæc formatio Evæ ex Adamo allegoricè ſignificabat formationem Eccleſiæ ex Chriſto, ut hic ſatis ſignificat Apoſtolus. Unde

Quæritur Secundò, quomodo verum ſit, Eccleſiam, id eſt, nos fideles formatos eſſe de carne & oſſibus Chriſti? Reſp. Primò, S. Hieron. & Irenæus l. 5. c. 2. id verum eſſe, quia ſumus ejuſdem cum Chriſto naturæ, quia ſimilem cum Chriſto humanam carnem & oſſa habemus. Hic ſenſus non planè ſatisfacit. Sic enim pari modo dicere poſſemus, nos formatos eſſe de carne & oſſibus Moſis, Jeremiæ, Pharaonis, & cujuſvis alterius hominis, quia eamdem cum ipſo humanam carnem & oſſa habemus. quod tamen nemo conceſſerit.

Secundò, alii ſic exponunt, q. d. *de carne*, id eſt de infirmitate & paſſionibus; *de oſſibus*, id eſt, de divinitate Chriſti per gratiæ communicationem participamus. Sed hoc myſticum eſt.

Ex carne & oſſibus Chriſti in cruce dormientis formata eſt Eccleſia.

Dico ergo Tertiò, cum Cajet. & aliis: ſicut ex latere & coſta Adæ dormientis formata eſt Eva, ita ex carne & oſſibus Chriſti in cruce immolati & dormientis, id eſt morientis, formata eſt Eccleſia. Quod intellige cum Cyrillo & Chryſoſt. ſymbolicè & meritoriè: quia ſcilicet per pretium & meritum carnis, ſanguinis & oſſium Chriſti immolatorum in cruce inſtituta & ſanctificata eſt Eccleſia.

Unde in hujus rei ſymbolum & ſignificationem de latere Chriſti mortui fluxit ſanguis & aqua; ut aqua ſignificaret baptiſmum, qui eſt principium Eccleſiæ & Sacramentorum, à Chriſti ſanguine & morte manere, ſuamq; efficaciam trahere: ſanguis ſignificaret, Euchariſtiam, quæ omnium Sacramentorum complementum eſt & finis, pariter à Chriſti ſanguine & morte manare. Sub quibus duobus cetera omnia Sacramenta comprehenduntur: cetera enim omnia ad hæc duo referuntur, & hiſce duobus quaſi initio & fine concluduntur. Hinc S. Auguſt. tract. 120. in Joan. ait omnia Sacramenta ex latere Chriſti emanaſſe: quod intelligo non de merito (erat enim Chriſtus jam mortuus, qui nihil agere aut mereri poterat) ſed myſterio, ſymbolo & ſignificatione, ut dixi.

Sacramẽta ex latere Chriſti manarunt.

Hinc Quarto, Irenæus lib. 5. c. 2. Cyril. l. 10. in ca. 23. Joan. Chryſoſt. Theoph. & Nyſſenus exponunt de Euchariſtia, per quam Chriſti carni & oſſibus re ipſa coniungimur, & quaſi incorporamur, ut fiamus de carne & oſſibus Chriſti, Chriſtique membra.

Per Euchariſtiã Chriſto incorporamur.

Ubi Nota verba Nyſſeni tractatu circa illa verba, *Exivit ſanguis & aqua. Pauca*, inquit, *guttæ ſanguinis Chriſti totum mundum reſtaurantes. ſiunt hominibus quaſi coagulum lactis, illos cogentes & coniungentes in unum*. Quia ſcilicet merito ſanguinis Chriſti cogimur & coniungimur in unam Eccleſiam, quæ eſt corpus Chriſti, ſicut lac per coagulum cogitur & coniungitur in unum caſeum. Secundò & potiùs, quia per Euchariſtiam omnes realiter coniungimur in ipſiſſimo Chriſti corpore quod manducamus. Hic ſenſus ſymbolicus eſt: Euchariſtia enim propriè eſt cibus Eccleſiæ, non mater. Unde Eccleſiam & fideles non format aut generat, ſed paſcit & nutrit. Tertius ergo ſenſus litteralis eſt & genuinus.

Vers. 31. PROPTER HOC RELINQUET HOMO PATREM ET MATREM SUAM, ET ADHÆREBIT UXORI SUÆ: ET ERUNT DUO IN CARNE UNA] Pergit Apoſtolus citare verba Adæ de Eva Geneſ. 2. ſed in ſenſu literali. Ab allegorico enim ſenſu ſententiæ præcedentis, *Hoc nunc os ex oſſibus meis*, &c. ut ibi dixi, redit hic & reſilit ad ſenſum literalem: ut probet viros debere diligere uxores ſuas, ſicut Chriſtus dilexit Eccleſiam: Quia, inquit, uxor eſt quaſi os, caro & membrum viri, utpote ex eo formata. Unde ſubdit, *Propter hoc*, quòd ſcilicet mulier ſit caro de carne viri, & os de oſſibus ejus producta & creata, ut ei matrimonii vinculo aſſocietur, *Relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit* (græcè ..., id eſt *agglutinabitur*) *uxori ſuæ; & erunt duo in carne una*. Quibus verbis clarè ſignificat, inter humanas neceſſitudines arctiſſimum & inviolabile eſſe vinculum matrimonii: ideoque Deum ex Adami coſta feciſſe Evam, ut ſignificaret maritum & uxorem non tam duos quàm unum eſſe hominem (hoc enim ſignificat, *Erunt duo in carne una*, ut dixi 1. Corinth. 6.) ac conſequenter eos debere eſſe unum amore & voluntate, adeoque ſi ſit opus, coniugem coniugis cauſa debere patrem & matrem deſerere, ut coniugi ſuæ adhæreat. Moraliter vide Chryſoſt. qui hic in morali hom. 20. pulchras leges nuptiis ſponſo & ſponſæ præſcribit.

Inter humanas neceſſitudines arctiſſimum eſt vinculũ matrimonii.

Allegoricè, *Primus vates Adam*, inquit Hieron. *de Chriſto hic prophetavit, quòd ſcilicet Chriſtus reliquerit patrem ſuum Deum, & matrem ſuam cæleſtem Jeruſalem, & venerit ad terras propter ſuum corpus* (Eccleſiam,) *& de ſuo eam latere fabricatus ſit, & propter illam Verbum caro factum ſit*.

SACRAMENTUM HOC MAGNUM EST, EGO AUTEM DICO IN CHRISTO, ET IN ECCLESIA] Quæres, quodnam ſit hoc *Sacramentum*, ſeu quid demonſtret pronomen *hoc*: Primò, Luther. Calvin. Eraſm. & Beza volunt demonſtrare matrimonium & coniunctionem non Adami & Evæ, ſed Chriſti & Eccleſiæ, quaſi dicat, Coniunctio Chriſti & Eccleſiæ eſt *magnum Sacramentum*, id eſt magnum & ſacrum arcanum, &, ut græcè eſt, myſterium. Verùm expoſitioni huic omnino obſtat pronomen *hoc*, quod demonſtrat id quod præceſſit, ſcilicet matrimonium Adami & Evæ illis verbis Geneſeos explicatum: *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit uxori ſuæ, & erunt duo in carne una*. q. d. Hoc quòd vir adhæreat uxori, ſintque vir & uxor duo in carne una, *hoc*, inquam, Sacramentum magnum eſt. ita Chryſoſt. Hieron. Theoph. Oecum. & paſſim Patres, qui *Sacramentum* hic accipiunt, non pro ipſa re ſacra ſignificata, ſed pro ſigno rei ſacræ, quod ſcilicet ſignificat coniunctionem Chriſti & Eccleſiæ, hoc enim eſt quod addit Apoſtolus, *Ego autem dico in Chriſto & in Eccleſia*. q. d. Hoc Sacramentum magnum eſt, non in ſe, uti Sacramentum eſt & ſignum: ſed in ſuo ſignato, ſcilicet Chriſto & Eccleſia, quatenus enim ſignificat unionem illam magnam & admirabilem Chriſti & Eccleſiæ: eatenus magnum eſt Sacramentum, magnum, inquam, ſua ſignificatione & repræſentatione rei magnæ. Vers. 32.

Loquitur hic Apoſtolus de Sacramento matrimonii licet contra ſentiat Calvin. & Beza.

Matrimonium quomodo magnum Sacramentũ.

Secundò, Magiſter ſent. in 4. diſt. 26. & ibi Dominic. Soto, & paſſim alii (favetque D. Thom. & Ambroſ. imò Conc. Florent. in inſtructione Armenorum) docent pronomen *hoc* demonſtrare matrimonium de quo præceſſit, non Adæ, aut alicujus in particulari, ſed in genere quodlibet, modò ſit legis novæ. Apoſtolus enim loquitur Epheſiis Chriſtianis, & per eos omnibus coniugibus legis novæ. q. d. Matrimonium jam in Chriſti Eccleſia magnum eſt Sacramentum, quia perfectiſſimè ſignificat unionem Chriſti & Eccleſiæ jam factam, adeoque eſt unum è ſeptem Eccleſiæ Sacramentis propriè dictis. Unde illud. *In Chriſto & in Eccleſia*, ſic accipi poteſt, q. d. In chriſtianiſmo & Eccleſia Chriſtiana magnum eſt matrimonii Sacramentum.

Verùm huic expoſitioni obſtare videtur illud idem quod priori ſententiæ obſtare dixi. Nam pronomen *hoc* reſpicit & demonſtrat id quod immediatè præceſſit, ſcilicet: *Relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit uxori ſuæ*: quæ ſunt verba Adæ Gen. 2. Adam autem loquebatur non de matrimonio poſt tot ſæcula futuro in lege nova; ſed de matrimonio quod tunc erat, quodque tunc ipſe contrahebat cum Eva. Pronomen ergo *hoc* demonſtrat coniunctionem illam Adæ & Evæ, ſive primam matrimonii inſtitutionem, non autem Sacramentum matrimonii in lege nova.

Dico ergo Tertiò, Pronomen *hoc* primò & propriè demonſtrat matrimonium Adami & Evæ, vel potiùs matrimonii in connubio Adami & Evæ inſtitutionem: & ſenſus eſt, q. d. Hæc prima matrimonii in Adamo & Eva inſtitutio, omneque deinceps matrimonium, magnum eſt Sacramentum id eſt, ut Græca, myſterium) &, ut Syrus, arcanum allegoria, typus rei ſacræ, ſcilicet coniunctionis Chriſti & Eccleſiæ, qui quaſi reliquit Deum patrem & matrem Synagogam, ut Eccleſiæ ſuæ ſponſæ adhæreret; & vice verſa Eccleſia reliquit patrem quem habuerat in gentiliſmo, ſcilicet diabolum, & matrem, ſcilicet cœtum infidelium, ut Chriſto ſuo ſponſo adhæreret. ita Hieron. Chryſoſt. Theodor. Anſelm. D. Thom. hic, & Auguſt. in pſalm. 138.

Pronomen hoc demonſtrat matrimonium legis naturæ & gratiæ.

Dico Quartò, cum pronomen *hoc* demonſtret matrimonii inſtitutionem, ſive matrimonium in genere; hinc ſecũdariò & conſequenter demonſtrat matrimoniũ legis novæ:

hoc

Digitized

hoc enim Christus revocavit ad primam matrimonii in Genesi institutionem, sustulitque polygamiam, & repudium lege veteri permissum; ita ut in lege nova quasi idem sit matrimonium cum eo quod fuit inter Adamum & Evam.

Ad 2. Secundò, matrimonium legis novæ longè meliùs & perfectiùs quàm matrimonium Adæ significare coniunctionem Christi & Ecclesiæ. Imò Novantes volunt pronomen *hoc* demonstrare matrimonium, non Adæ, sed Christi. Concedent ergo nobis pronomen *hoc* demonstrare potiùs matrimonium Christianorum, quàm Adæ. De hoc enim Christianorum matrimonio verissimè dicitur, *Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

Probatur Apostolum loqui de matrimonio legis novæ contra Novantes:

Denique Ephesiis Christianis hæc scribit Apostolus, & Christianos coniuges incitat ad mutuum amorem per hoc, quòd matrimonium eorum sit Sacramentum Christi & Ecclesiæ: ergo designat & demonstrat non tantùm Adæ, sed & ipsorum matrimonium. Ex hoc enim concludit, coniuges Christianos debere invicem diligere, eo modo, quo Christus dilexit Ecclesiam; quia nimirum hanc Christi & Ecclesiæ dilectionem suo matrimonio analogicè repræsentant.

Ex quibus omnibus concludo, sensum plenissimum fore, si uterque, id est tam secundus, quàm tertius coniungantur. q. d. Apostolus: Matrimonium Adæ & aliorum ante Christum fuit Sacramentum, id est, typus futuræ unionis Christi & Ecclesiæ: matrimonium verò fidelium legis novæ post Christum, qui moriens in cruce ex seipso formavit Ecclesiam sponsam suam, est Sacramentum, id est, signum perfectissimum ejusdem unionis jam factæ, ideoque propriè dictum à Christo in Ecclesia Sacramentum est institutum, conferens coniugibus gratiam & mutuum hunc amorem, idque ut hic amor verus & perfectus, sit typus amoris Christi & Ecclesiæ. Unde ego Paulus vos Ephesios aliosque fideles coniuges hortor, ut hunc amorem excitetis & foveatis, ne Sacramentum hoc in vobis sit mendax & fallax, neve falsò repræsentetis hunc Christi & Ecclesiæ amorem & concordiam, ut, cùm Christus cum Ecclesia optimè & amantissimè concordet, vos cum uxoribus vestris litigetis, rixemini, sitis discordes. Hunc esse sensum indicat Concil. Triden. sessione 24. initio, Conc. Florent. loco citato, August. mox citandus, & passim Catholici Doctores.

Obiicit Erasmus, in Græco non esse *Sacramentum*, sed *mysterium*; ergo de propriè dicto Sacramento intelligi nequit Apostolus. Respond. Nego consequ. Græci enim Sacramenta vocant mysteria, ut mysteria corporis Christi vocant Sacramentum Eucharistiæ.

Obiectiones contra matrimonii Sacramentum soluuntur.

Obiicit Secundò, S. Augustin. tract. 9. in Joan. & lib. de Nupt. & concupisc. c. 21. ait, magnitudinem hujus Sacramenti non esse nec spectari in singulis hominibus: sic enim minimum est hoc Sacramentum; sed in Christo & Ecclesia.

Respondeo, Vult dicere Augustin. magnitudinem hujus Sacramenti non tam spectandam esse in ipsa ratione Sacramenti ut signum est, quàm in ipsa significatione Sacramenti, seu in ipso signato & significato. q. d. Non tam magnum est Sacramentum, quòd duo coniuges fideles Sacramento matrimonii in unam carnem jungantur, quàm magnum est Christum & Ecclesiam coniugio jungi, quod coniuges illo suo matrimonio repræsentant. Duo enim coniuges respectu Christi & ecclesiæ minimi, & quasi nulli sunt. Non aliud velle Augustinum patet. Nam cap. 10. lib. 1. de Nupt. & concup. docet Sacramentum nuptiarum fidelibus coniugatis commendari ab Apostolo in epistola ad Ephesios, hoc scilicet loco. In ipsis ergo nuptijs & matrimonio fidelium agnoscit esse hoc magnum Sacramentum, quod hic commendat Apostolus.

Magnitudo Sacramenti matrimonii, in quo præcipue consistat.

EGO AUTEM DICO, IN CHRISTO ET IN ECCLESIA] Supple, significanda & repræsentanda per matrimonium. q. d. Sacramentum matrimonij magnum est, non quatenus est coniunctio duorum hominum coniugum; sed quatenus significat & repræsentat Christum & Ecclesiam coniuges, eorumque coniugium spiritale. Unde per hebraismum breviùs Secundò, sic explices, *in Christo & in Ecclesia*, id est Christi & Ecclesiæ. *Bet* enim, id est *in*, Hebræis sæpè sumitur vice regiminis, id est genitivi, *in Christo*, id est Christi; *in Ecclesia*, id est Ecclesiæ. q. d. Hoc Sacramentum matrimonij magnum est, non ut duorum coniugum, sed ut Christi & Ecclesiæ est Sacramentum, id est sacrum signum.

Potest Tertiò, clarè cum Syro verti *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico de Christo & Ecclesia.* (Hebræis enim *bet*, id est *in*, subinde ponitur pro מ *min*, id est de) vel, ut græcè est, *εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, in Christum & in Ecclesiam*, id est, quatenus hoc Sacramentum matrimonij refertur ad Christum & Ecclesiam, eosque repræsentat, eatenus magnum est Sacramentum. Noster tamen Interpres etiam rectè vertit, *in Christo & in Ecclesia*, quia Græcum *εἰς* sæpè pro *ἐν* capitur. Quod dupliciter capi potest; Primò, *in Christo & in Ecclesia*, scilicet significanda, ut jam explicui. Secundò, *in Christo & in Ecclesia*, id est in Christi Ecclesia (ut sit hendiadys) vel *in Christo*, id est in christianismo (juxta can. 37.) *& in Ecclesia*, scilicet Christi & Christiana, magnum & propriè dictum est hoc matrimonij Sacramentum.

Quatenus Sacramentum matrimonii repræsentat Christum & Ecclesiam eatenus magnum est.

Nota. Cùm Apostolus hic loquitur & inculcat unionem Christi cum Ecclesia, primariò loquitur & intelligit unionem propriam & realem, quæ facta est per incarnationem, qua Christus, id est Verbum divinum, naturam humanam, & consequenter homines hominumque Ecclesiam sibi univit & maritavit. Hæc enim arctissima est unio & origo ceterarum, hancque significavit matrimonium Adæ cum Eva. Secundariò tamen loquitur & intelligit mysticam unionem, qua Christus per gratiam & charitatem copulatur Ecclesiæ. Ad hanc enim in præcedentibus coniuges Christianos Christi exemplo adhortatur.

Loquitur hic primariò Apostolus de unione hypostatica incarnati Verbi, secundariò de mystica.

Notat hinc Secundò, S. Hieron. & cum eo August. S. Leo, & alii Patres, Adamum fuisse primum vatem qui prophetavit de Christo, eiusque cruce, & Ecclesia ex latere Christi crucifixi formanda. hæcq; omnia in sopore, vel, ut Septuag. vertunt, in exstasi (in qua Evam ex latere Adæ formavit Deus) Adamum cognovisse. Inde tamen non sequitur causam horum omnium, scilicet lapsum & peccatum suum, Adamo adhuc innocenti & sancto à Deo revelari debuisse, aut revelatum fuisse.

Adamus primus vates qui prophetavit de Christo & cruce.

VERS. 33. VERUMTAMEN] Πλὴν, quod malè Erasm. vertit, *quamquam*: propriè enim significat verumtamen, enimuerò, q. d. Itaque & vos, ò coniuges Christiani, in quibus perfectissimum est hoc matrimonii Sacramentum, quique perfectissimè vestro matrimonio repræsentatis unionem Christi & Ecclesiæ jam factam, facite ut Sacramentum quod repræsentatis & geritis, reipsa præstetis & exprimatis, ut nimirum quisque maritus *diligat* uxorem quasi suam carnem, imò quasi seipsum, sicut Christus diligit Ecclesiam, & uxor quæq; *timeat*, id est revereatur, ait Hieron. virum suum, sicut Ecclesia reveretur & colit Christum. Est enim hæc conclusio, ut fatetur etiam Beza, omnium officiorum viri & uxoris, qua uno verbo concludit & docet Apostolus, quid vir uxori, quid uxor viro debeat, eamque infertum ex alijs antedictis, tum ex magno hoc matrimonii Sacramento, quod immediate antè inculcavit.

Quomodo uxor debeat colere & timere virum.

Nota. Viro quasi capiti competit amor; uxori quasi subditæ convenit timor & reverentia. Docentur ex hoc loco uxores, non protaciter & inverecundè obloqui maritis, sed eos revereri, eosque cum reverentia alloqui: uti discipuli reverenter alloquuntur suos præceptores, sicut Sara reverita est maritum suum Abraham, discantque cum Sara maritos habere & vocare dominos suos, Genes. 18. vers. 12.

Hujus amoris & reverentiæ maritalis illustre exemplum, inquit Plutarchus, dedit uxor Phocionis, quæ maritum suum, suas opes, mundum suum & thesaurum vocabat. Illustrior vero fuit uxor Tigranis regis Armeniæ, quæ, ut refert Xenophon, cum ex aula Cyri regis Persarum ad maritum revertisset, ab eo interrogata quid de Cyro & Cyri pulchritudine sentiret, respondit: Abs te, inquit, ò marite, deos testor, nusquam oculos deflexi, itaque qualis sit forma Cyri prorsus ignoro. Illustrissima verò fuit S. Monica, de qua S. August. lib. 9. Confess. c. 9. *Educata*, inquit, *pudicè & sobriè potiusq; à te subdita parentibus, quàm à parentibus tibi, ò Domine* (Deum enim alloquitur) *ubi plenis annis nubilis facta est, tradita viro* (Patricio infideli) *servivit veluti domino, & satagit eum lucrari tibi, loquens te illi moribus suis, quibus eam pulchram faciebas, & reverenter amabilem atque mirabilem viro suo.*

Locus moralis de amore & reverentia maritali.

Pulchrè Sapiens de amore coniugum ita sancit Proverb. 5. 19. *Sit tibi uxor sicut cerva charissima, & gratissimus hinnulus.* Ubi Nota, aptè amorem coniugum comparari amo-

ri

ri cervi & cervæ: nam, ut docent Aristot. Ælianus, Plinius & A Oppianus, Primò, cervi cervæque amor est singularis; Secundò, cerva amabilis est & in deliciis homini; Tertiò, cervus & cerva carent felle: pari modo in connubiis olim Junoni pronubæ sacrificantes fel eximebant & abiiciebant, ad charitatem coniugum designandam, ait Plutarchus; Quartò, cervus & cerva castè, nec nisi secretò congrediuntur; Quintò, velocissimi sunt ad invicem opitulandum; Sexto, cervorum in cervas amor uti ardentissimus, ita & fortissimus est. unde de iis canit Seneca:

Si coniugio timuere suo,
Poscunt timidi prælia cervi,
Et mugitu dant concepti
Signa furoris.

Septimò, cervæ mari suo fidæ sunt, donec is ab alio cervo duellatore victus succumbat. unde Nemesianus, *Cerva marem sequitur.* Octavò, cervus mox à congressu in scrobem se abdit, quasi libidinis eum pudeat, donec pluvia ablutus, & quasi purificatus in pascua redeat; Nono, cervus & cerva post conceptum congressu abstinent. q. d. Sapiens, Tale sit tibi, ò homo, coniugium, talis uxor, qualem jam cervam descripsi, scilicet unica, amabilis, sincera, blanda, casta collaborans, ardens, fortis, fida, verecunda. ita Ven. B da in Proverb. 5.

Quid agēdū cum uxore rixosa

Sed quid si uxor malè morata, austera & litigiosa sit? Vir sua prudentia gravitate, patientia eam toleret, aut convertat, faciat illud Apostoli, *Alter alterius onera portate.* Sic Christus tulit onera & peccata Ecclesiæ sponsæ suæ; eamque suo sanguine expiavit. Habebat & Socrates rixosam uxorem Xantippem nomine, quæ semper jurgia excitabat, ut illo studente, mensam everteret. Aliquando post diuturna jurgia ira commota, quòd ille taceret, aquæ poculum capiti ejus illa superfudit. *Haud ignorabam*, inquit Socrates, *post tonitrua pluviam secuturam*. Ad quem Alcibiades domi nobilis. *Quomodo*, inquit, *perfers hanc rixosam uxorem, nec domo eiicis?* cui Socrates: *Qui ovis vesci vult, glocitantium gallinarum strepitu offendi non debet. Equidem sic domi patientiam disco, ut foris meliùs exercere queam.* ita La. rt. in ejus Vita, & A. Gellius lib. 1. c. 17. Decet igitur quemque tolerare incommoda, & in Domino gaudere, quo fiet ut leviora reddantur. Nam, ut ait Virgil.

Quisque suos patimur manes.

Varro quoque in Satyra Menippæa, quam de officio mariti scripsit: *Vitium*, inquit, *uxoris aut tollendum, aut ferendum est. Qui tollit vitium, uxorem commodiorem præstat; qui fert, sese meliorem facit.*

Quicumque ergo elegisti uxorem, & rixosam experiris, mulierem cogita, Xantippen cogita: tu Socrates esto; imò Christus esto. cogita te habere domesticum patientiæ exercitium, ut discas alia quævis faciliùs perferre & superare. Multi cruces foris quærunt, tu domi habes. illa te docebit patientiam: patientia autem opus perfectum habet, ut ait S. Jacobus.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, jubet ut filii parentibus, servi domini sincere & ex animo obediant, ac vicissim parentes filiis, ac domini servis, non minaces, sed benevoli sint, debitamque curam præstent.

Secundò, v. 11. ostendit quanta nobis sit lucta cum dæmonibus, atque contra eos arma & panopliam militis Christiani assignat: Baltheus, inquit, sit veritas, lorica sit justitia, calceus sit præparatio Evangelii pacis, scutum sit fides, galea sit salus, sive spes salutis, gladius sit verbum Dei.

Tertiò, v. 18. ad assiduam orationem cohortatur, atque sibi libertatem & animos evangelizandi orando impetrent.

Denique, v. 21. mittit Tychicum, qui Ephesiis nuntiet statum suorum vinculorum, eisque pacem & gratiam apprecatur.

1. Filii obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim justum est. 2. Honora patrem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione: 3. ut bene sit tibi, & sis longævus super terram. 4. Et vos patres nolite ad iracundiam provocare filios vestros: sed educate illos in disciplina & correptione Domini. 5. Servi obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo: 6. non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo. 7. cum bona voluntate servientes, sicut Domino, & non hominibus. 8. scientes quoniam unusquisque quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, sive servus, sive liber. 9. Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas: scientes quia & illorum & vester Dominus est in cælis: & personarum acceptio non est apud cum. 10. De cetero fratres confortamini in Domino, & in potentia virtutis ejus. 11. Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli, 12. quoniam non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem: sed adversus principes & potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ in cælestibus. 13. Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. 14. State ergo succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam justitiæ. 15. & calceati pedes in præparatione Evangelii pacis: 16. in omnibus sumentes scutum fidei, in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere: 17. & galeam salutis assumite, & gladium spiritus (quod est verbum Dei) 18. per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempore in spiritu: & in ipso vigilantes in omni instantia & obsecratione pro omnibus sanctis: 19. & pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notum facere mysterium Evangelii: 20. pro quo legatione fungor in catena, ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui. 21. Ut autem & vos sciatis quę circa me sunt, quid agam: omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater, & fidelis minister in Domino: 22. quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatis quę circa nos sunt, & consoletur corda vestra. 23 Pax fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre & Domino Iesu Christo. 24. Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Iesum Christum in incorruptione. Amen.

Vers. 1.

FILII OBEDITE PARENTIBUS VESTRIS IN DOMINO] S. Hieron. τὸ *in Domino* ait referri posse Primò, ad *parentibus*, q. d. Parentibus, qui vos in Domino, id est in Christo, genuerunt, putà Apostolis & similibus, A obedite. Secundò, posse referri ad *obedite*, q. d. Obedite parentibus carnalibus, sed *in Domino*, id est, secundùm Domini legem, & præceptum, si videlicet præcipiant non impia & deformia, sed conformia legi, pietati & cultui; Do-

igitized by Google

Domini: tunc enim in Domino præcipiunt; aliàs non in Domino, ſed contra Dominum in diabolo præcipiunt, ac conſequenter tunc eis non eſt obediendum.

Rurſum *obedire in Domino*, id eſt, Domini amore & reuerentia (vide can. 25.) qui dixit & præcepit, *Honora patrem & matrem*, voluitque in patre & matre nos conſiderare, colere & revereri Patrem cæleſtem & æternum, cujus imaginem & perſonam nobis repræſentant pater & mater. Hic ſecundus ſenſus genuinus eſt: agit enim Apoſtolus de parentibus non ſpiritualibus, ſed naturalibus, qui ſecundùm carnem nos gignunt.

Ubi Nota. Capite præced. generalem tulit legem & ſententiam: *Subiecti*, inquit, *invicem in timore Chriſti*. illam deinde per tres ſubiectionis ſpecies explicat. Prima ſpecies eſt, ſubiectio illa qua uxor ſubiici debet marito. De hac egit cap. præced. v. 22. Secunda ſpecies eſt, ſubiectio qua filii obedire debent parentibus, de ea hic agit. Tertia eſt, ſubiectio qua ſervi dominis ſuis adſtringuntur, de qua agit inferiùs v. 5.

VERS. 2. HONORA PATREM TUUM, ET MATREM TUAM. QUOD EST MANDATUM PRIMUM IN PROMISSIONE] Nota. Sub honore Scriptura Primò, reverentiam; Secundò, amorem, Tertiò, obedientiam, Quartò, alimoniam & ſuſtentationem, omniaq; dona & munera accipit. De iis enim hoc præceptum intelligit Chriſtus Matth. 15. 6. ut ibi annotavit Hieron. Sic Paulus 1. Timoth. 5. 3. *Viduas*, inquit, *honora*, id eſt, honorem eis defer, eaſque ſuſtenta & v. 17. *Qui bene præſunt presbyteri, duplici honore*, (id eſt, multo & præ viduis ceteriſque abundanti honore, id eſt, ſubſidio ſuſtentationis) *digni habeantur*. Unde ibidem explicans hunc honorem ſubdit, *Dicit enim Scriptura, Non alligabis os bovi trituranti*; &, *Dignus eſt operarius mercede ſua*.

Sub honore a filiis parentibus debito quatuor comprehendit Scriptura.

Nota. Quartum hoc decalogi præceptum, *Honora patrem & matrem*, dicitur *primum in promiſſione*, id eſt, cum promiſſione; quia primum eſt inter decalogi præcepta quod adiunctam habet promiſſionem longævæ vitæ. Sic enim dicitur Exodi 20. 12. *Honora patrem tuum, & matrem tuam, ut ſis longævus ſuper terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi* (terram Chanam intellige, ad quam, ò Iſrael, jam te induco) Utrumque, ſcilicet tam præceptum honorandi, quàm promiſſionem longævitatis, citat hic Apoſtolus.

Quartum præceptum habet promiſſionem longæ vitæ: cur?

Nota. Hæc promiſſio æqua eſt & congrua. Æquum enim & congruum eſt ut filii qui ſuis parentibus grati ſunt de accepta vita, illos honorando, longæ vitæ ab eis acceptæ conſervationem obtineant. Hæc enim meretur eorum honor & gratitudo; ut pulchrè docet S. Thomas in Opuſculis, opuſc. 4. Filii, inquit, obtinent vitam à parentibus, ſicut milites obtinent feudum à rege. Sicut ergo merentur hi ejus conſervationem, quamdiu homagium præſtant regi; ita & filii merentur vitæ conſervationem, quandiu parentes honorant: contrà ſicut milites rebelles ſpoliantur feudo, ita & filii rebelles vita. Adde: hæc promiſſio aptè proponitur filiis adoleſcentibus: hi enim præ ceteris optant diu ac ſuaviter vivere.

Dices, Subinde contingit filios morigeros brevis eſſe vitæ. Reſpondet Abulens. in dictum c. 20. Exodi: Filius, inquit, qui honorat parentes, licet citò moriatur, diu tamen vixit. Nam tempus eſt menſura non otii, ſed operis, & actionum non malarum, ſed bonarum. Unde Sap. 4. 13. de tali dicitur, *Conſummatus in brevi explevit tempora multa*. Sed myſticus eſt hic ſenſus.

Quomodo verificetur hæc promiſſio.

Dico ergo, notandum eſſe canonem hunc Scripturæ, quem alibi dat S. Hieron. Deus in Scripturis promittens bona præſentia, carnalia & temporalia, ſi ea non præſtet, dat pro eis longè majora, ſcilicet ſpiritualia, cæleſtia & æterna. Sic pſal. 36. 25. dicitur, *Non vidi juſtum derelictum, nec ſemen ejus quærens panem*; & tamen conſtat Lazarum mendicum juſtum, & multos Martyres, aliosque Sanctos fame in carceribus, ſimilique inopia & miſeriis periiſſe: ſed tunc pro pane corporali Deus dedit illis panem ſpiritualem cæleſtem, ſcilicet longè majus bonum patientiæ, & lauream martyrii. Sicut ſi tibi promittam unum aureum, & pro eo non aureum, ſed equum dem, abundè promiſſis ſatisfeci, imò plus dedi quàm promiſi. Adde, non eſſe abſolutam hic promiſſionem longævitatis, ſed tantùm Deum filiis morigeris ejus dare ſpem; hanc enim ſignificat vocula *ut*. q. d. Si honores patrem, eſt quòd ſperes longævitatem, tali enim honore non quidem obliga-

A tur, ſed tamen provocatur Deus, ad dandam vitam longam, copioſam & felicem filiis, qui hoc honore parentes proſequuntur.

Obiicit Secundò, S. Hieron. etiam primo præcepto adiunctam eſſe promiſſionem: ait enim, *Ego ſum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, viſitans iniquitatem patrum in filios, in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me: & faciens miſericordiam in millia his qui diligunt me, & cuſtodiunt præcepta mea*. Ergo quartum hoc præceptum, *Honora patrem*, &c. non eſt primum, ſed ſecundum in promiſſione.

Reſpondent aliqui, eſſe primum non abſolutè, ſed in ſecunda tabula. Secundò, S. Hieronymus reſpondet, primum mandatum hic vocari totum decalogum: quòd hic primò datus ſit Hebræis poſt egreſſum ex Ægypto, ceteræ verò leges judiciales & cæremoniales datæ ſint poſteriùs.

Verùm Reſpondeo Tertiò, ſimplicius & planiùs, quarto præcepto, *Honora patrem*, primùm addi promiſſionem propriam & ſpecialem longævitatis, primo verò præcepto

B non addi promiſſionem ſpecialem, ſed tantùm communem tam comminationem quàm promiſſionem, qua Deus ſicut ſe miſericordem fore in genere promittit omnibus qui ſervant non primum hocce, ſed cuncta ejus præcepta, ita ſe ultorem in genere eos qui illa violarunt, comminatur.

Primo præcepto additur promiſſio generalis quarto ſpecialis.

Addit Quartò, Chryſoſt. & Theophyl. aliis præceptis non addi promiſſionem, quia ſunt negativa: ſcilicet, *Non adorabis deos alienos: Non occides: Non mœchaberis*, &c. quarto verò eamdem addi, quia eſt affirmativum. Qui enim à vetitis abſtinet, pœnam quidem effugit, ſed nihil præmii promeretur; qui verò honorat parentes, bene facit & operatur: illi ergo debetur & promittitur merces. Verùm hoc non videtur ſolidè dici. Primò, nam & tertium præceptum, ſcilicet, *Memento ut diem ſabbati ſanctifices*, eſt affirmativum (& qui hoc implet, aliquid boni facit) & tamen nullam habet adiunctam præmii promiſſionem. Secundò, ſub negativis intelliguntur affirmativa, Præceptum enim, quod vetat deos alienos colere, præcipit Deum verum colere: præceptum, quod vetat furtum, præcipit cuique reddere quod ſuum eſt. & ita de aliis.

UT BENE SIT TIBI] Inter alia experientia hoc con-

C ſtat, juſto Dei judicio ita uſu venire, ut qui parentibus non obediunt, etiam liberos habeant inobedientes & immorigeros. Unde & Pittacus Mitylenæus dicere ſolebat: *Qualia tu contuleris in parentes, talia prorſus à tuis liberis expecta, ut bene vel malè habearis*.

VERS. 3. *Qui parentibus non obediunt, ſunt infelices in prolibus.*

PATRES NOLITE AD IRACUNDIAM PROVOCARE FILIOS VESTROS] ut ſcilicet veſtra duritie, aſperitate, nimiis verberibus aut laboribus filios veſtros oneretis & irritetis.

SED EDUCATE ILLOS IN DISCIPLINA] Græcum παιδείᾳ tam inſtructionem & doctrinam, ut explicat Hieron. & Chryſoſt. quàm caſtigationem ſignificat. Utrumque pater debet præſtare filio, & utrumque ſignificat vox *diſciplina*.

Inſtructionem & caſtigationem parentes debent filiis

ET CORREPTIONE DOMINI] Græcè νουθεσίᾳ, quod Hieron. vertit, *in admonitione*, Vatablus, & alii, *in correptione*, qua ſcilicet admonens, docens, corripiens, in animo illius quem monet ponit & ingerit quid factum oporteat, aut oportuerit. Hoc enim eſt νουθεσία, id eſt ad verbum, *in anima poſitio*, puta inſtructio, quæ in anima

D alterius ponitur & imprimitur. q. d. Vos ò patres educate filios in doctrina Chriſti, date eis Chriſtiana monita, quibus modum bene & chriſtianè vivendi addiſcant.

Ubi Nota. Maximus theſaurus quem parentes filiis relinquunt, eſt bona educatio. Hæc enim cætera illis dabit, opes, ſapientiam, virtutem, honeſtam vitam præſentem & æternam. Ab educatione enim pendet tota vita hominis, imò ſalus & beatitudo æterna. Jam multi parum de educatione ſolliciti, tantùm proles ditare & ad honores provehere ſatagunt: & quid faciunt, niſi ut eis arma parent, quibus in ſuum exitium utantur?

SERVI OBEDITE DOMINIS CARNALIBUS] id eſt, temporalibus & mundanis: hos enim opponit dominis ſpiritalibus, putà Apoſtolis, Epiſcopis, Paſtoribus. Sic ſæpè Apoſtolus ſapientiam vel prudentiam carnis vocat ſapientiam & prudentiam mundi, & mundanam, ut dixi 2. Corinth. 10. v. 3. & 4.

Notat

Digitized by Google

Servi non solvuntur à dominorum suorum jure per libertatem Christianam.

Notat S. Hieron. sub initia fidei Christianæ, multos, cùm audirent se vocari ad libertatem Christianam, putasse per eam se solvi à vinculo servitutis; uti nostro hoc sæculo putarunt rustici illi in Germania, quos tam in suam quàm dominorum perniciem ad rebellionem accendit & armavit Lutherus, ita ut ex eis cæsa sint centum millia. Unde contra hunc errorem ita sancit Concil. Gangrense canon. 3. *Si quis servum divini cultus aut aliquo religionis prætextu doceat contemnere dominum, & recedere à servitute, non autem in bona voluntate & omni honore servire dominis suis, anathema esto.* Imò putabant aliqui per christianismum sese solui à vinculo coniugii cum Gentilibus initi: unde sicut hos redarguit & instruit 1. Cor. 7. ita priores hic docet ne contemnant dominos, licet Gentiles, sed eis obediant, nisi contraria Deo & Christo præcipiant. Unde addit.

OBEDITE CUM TIMORE ET TREMORE] q. d. Non tantùm obedite, sed & timete, & reveremini dominos vestros; imò ad eorum jussum ac vocem tremite. Hoc enim servilis conditio exigit: hicque dominorum timor & tremor decet servos. Potest Secundò, timor & tremor Christi intelligi, q. d. Obedite dominis timentes & trementes Christum judicem, qui in judicio hujus obedientiæ à vobis rationem exiget. Unde Coloss. 3. 22. videtur hunc timorem & tremorem explicare, dicens, *Timentes Deum.* Prior sensus simplicior & naturalior est: posterior plenior & perfectior est, magisque Christianos decet, nimirum ut non tam naturali & servili dominorum, quàm spiritali & sancto Christi timore dominis suis obediant. Unde sequitur.

IN SIMPLICITATE CORDIS VESTRI] Id est simpliciter, ingenuè, candidè, non fictè, non fraudulenter, non ad oculum, ut sequitur. Hiice enim opponit simplicitatem.

SICUT CHRISTO] Refer ad *obedite.* q. d. Obedite dominis vestris, sicut Christo, cujus personam & auctoritatem & dominium ipsi vobis repræsentant.

VERS. 6. NON AD OCULUM SERVIENTES. Græcè una voce id pulchriùs & significantiùs dicitur: μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν q. d. Non ad oculi servitium; QUASI HOMINIBUS PLACENTES] Græcè rursum est una vox significantior, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι. ἀνθρωπαρεσκεία significat studium placendi hominibus, eorumque favorem sibi conciliandi.

ἀνθρωπαρεσκεία, quale sit vitium.

SED UT SERVI CHRISTI] Repete *servientes.* q. d. Servite dominis, non ut hominum servi ad oculum, non ad aucupium favoris herilis, sed sincerè, fideliter, & ex animo, quasi servi Christi, ut Christo placeatis. Christus enim vult vos dominis vestris servire: unde cùm dominis servitis, Christo servitis. Hinc explicans subdit:

FACIENTES VOLUNTATEM DEI EX ANIMO] q. d. Servite non coactè, non fictè, sed ex animo, quia hæc est voluntas Christi & Dei. Secundò, *ut servi Christi*, id est, ut servi Christiani. q. d. Servite non uti Gentiles serviunt ad oculum & speciem externam; sed servite tamquam Christiani, ut vestri domini Gentiles videant Christianos servos sinceriùs & fideliùs servire Gentilibus, itaque alliciantur ad Christum & christianismum. Fides enim corrigit naturam & conditionem servilem, quàm ita describit Plato dialogo 8. de Legibus: *Nihil*, inquit, *in animo servientis integrum est, nec quidquam servorum generi est credendum. quod & sapientissimus Poeta testatur cùm sic ait, Dimidium mentis Jupiter illis aufert qui servituti subiecti sunt.* quales jam in India multos barbaros experimur. Per fidem verò fit id quod ibidem addit Plato: *Multi, inquit, jam servi sunt meliores ad omnem virtutem fratribus & filiis, qui dominos & rem dominorum omnem, ipsosque dominos servant.*

Fides corrigit naturā & conditionem servilem.

VERS. 6. CUM BONA VOLUNTATE (μετ' εὐνοίας, id est, *cum benevolentia*, benevolè, amicè, non gravatim, non morosè, non coactè) SERVIENTES SICUT DOMINO, ET NON SICUT HOMINIBUS] eo sensu quo paulò antè explicui. Scilicet vult Apostolus ut Christi Domini, à quo mercedem accipient, amore, reverentia & obedientia servus serviat domino, etiam moroso, crudeli ac tyranno, feratque ejus tyrannidem, ne quod offendiculum ponat Evangelio.

Nota. Apostolus non tam de servis & ancillis loquitur, quales jam sunt apud Christianos, quàm de servis Gentilium, id est mancipiis, quales tunc multi erant, qui cum dominis, vel sine iis soli, ad Christum convertebantur hi enim in Jure propriè vocantur servi, & his opponit Apostolus v. seq. liberos: nostri non servi vocantur, sed mercenarii. Unde jam servitus illa gentilitia mancipiorum ferè apud Christianos evoluit. Ecclesia enim, quæ omnes vocat ad libertatem Christianam, omnesque suos filios vult invicem esse fratres, hanc servitutem sensim sustulit, ne unus frater, id est Christianus, alteri serviat quasi mancipium hoc enim indecens est.

Servitus gentilitia mancipiorū apud Christianos jam evoluit.

Qualis debeat esse servus significat vetus emblema, quo servus pingitur pileatus rubro pileo, eleganti interula vestitus, aures habens asininas, cervinos pedes dextram tenens erectam & in palmam explicatam. Pileus significat libero & liberali eum debere esse ingenio. Interula designat eum assiduè operi & labori intentum esse. Auriculæ asininæ innuunt eum multa etiam dura patienter audire. Cervini pedes notant celeritatem in exequendis mandatis. Dextra erecta index est fidelitatis in tractandis rebus & negotiis heri: hæc enim præcipua est servi & servæ dos. Unde Lacæna, ut refert Plutarchus, interrogata quid sciret, respondit, Fidelis esse. Harum virtutum servis egregium exemplum dederunt Joseph. patriarcha in servum venditus, Gen. 37. & 39. & S. Paulinus Nolæ Episcopus, qui pro filio viduæ redimendo semetipsum in servitutem tradidit Wandalis, suaque fidelitate, diligentia, mansuetudine, prudentia ac sanctimonia tam sibi, quàm suis civibus omnibus libertatem impetravit.

Qualis debeat esse servus, docetur pulchro emblemate.

Talis Joseph & S. Paulinus.

ET VOS DOMINI EADEM FACITE ILLIS, q. d. Vos domini servis exhibete similem humanitatem, benignitatem, amorem, sinceritatem, fidelitatem qualem servi meo jussu vobis exhibent, REMITTENTES MINAS, ne sitis in servos imperiosi & minaces, SCIENTES QUIA ET ILLORUM, ET VESTER DOMINUS EST IN CÆLIS: ET PERSONARUM ACCEPTIO NON EST APUD EUM] Premit Apostolus fastum dominorum. q. d. Nolite superbire, & imperiosè in servos agere. ò domini: quia servorum vestrorum fratres estis, & communi Deo ac Domino servitis, mementote vos pariter esse servos Domini cælestis, qui à vobis rationem dominii vestri, & tyrannidis in servos severam exiget, & talem se vobis exhibebit, quales vos servis exhibuistis. Non enim respicit personam hominis, an quis servus sit, an dominus; sed quemque sive servus sit, sive dominus, pro bonis operibus præmiabitur, pro malis puniet, gehennæque & ergastulo infernali addicet. Sic servos benignè esse tractandos ab heris docet Macrobius li. 1. Saturn. c. 11. idque ex ipso jure naturæ, quippe cùm ex eisdem elementis constent utrique, & servitus non naturæ, sed fortunæ sit conditio. *Hinc nostri majores*, inquit, *omnem dominis invidiam, omnem servis contumeliam detrahentes, dominum patrem familias, servos familiares appellaverunt. colant ergo te potiùs servi tui quàm timeant.* Pari modo ex nomine patrisfamilias, servos quasi filios & fratres vocatos ad eamdem cælestem hereditatem, tractandos esse docet S. August. lib. 19. de Civit. c. 16. vide dicta Levit. 25. 42.

Premitur ab Apostolo fastus dominorum.

Servi ab heris benignè tractādi.

Quocirca idem August. in Sentent. num. 163. docet dominatum apud Christianos, potiùs esse obsequium quàm imperium. *In Domino*, ait, *juste viventes ex fide, & ab illa adhuc civitate peregrinantes, etiam qui imperant serviunt eis, quibus videntur imperare: quia non dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbia, sed providendi beneficio.*

VERS. 10. DE CÆTERO FRATRES CONFORTAMINI IN DOMINO, ET IN POTENTIA VIRTUTIS EJUS] q. d. Tandem ut finiam hanc epistolam, ò Ephesii Christiani, sumite vires & animos contra omnes diaboli, carnis & mundi tentationes, roborate & confortate vos *in Domino*, id est, in Domini nostri Jesu Christi fide, spe, gratia, ope & auxilio. Si enim Christus pro nobis quis contra nos Nota. Pro *in potentia virtutis ejus*; græcè est ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, *in potentia roboris* vel fortitudinis *ejus*, id est, in potentia forti & robusta Christi Domini. q. d. Christus Dominus sua forti & robusta ope & gratia adest nobis, ergo animos, robur & vires capiamus. Tali enim duce & propugnatore vincemus omnia ardua, omnia hostium tentamenta.

VERS. 11. INDUITE VOS ARMATURAM DEI] Græcè πανοπλίαν, id est, plenam & omnem armaturam, qua milites à capite ad talos se armant & communiunt. Verè S. Bern. s. 3. in dedicat. Ecclesiæ: *Induite*, ait, *vos armaturam Dei*,

Dei, non modò ad reſiſtendum, ſed ad impugnandum quoque & expugnandum viriliter inimicum. Quid enim putamus fratres? Gravis equidem nobis eſt inimici tentatio, ſed longè gravior illi oratio noſtra. Lædit nos iniquitas ejus atque verſutia, ſed multò amplius noſtra eum ſimplicitas & miſericordia torquet. Humilitatem noſtram non ſuſtinet, uritur charitate noſtra, manſuetudine & obedientia cruciatur.

UT POSSITIS STARE ADVERSUS INSIDIAS DIABOLI.] Pro *inſidias* græcè eſt μεθοδείας, quod Hieronymus vertit, *verſutias*; Vatablus, *inſidioſos congreſſus & aſſultus*; Noſter c. 4. v. 14. vertit, *circumventionem*, qua ſcilicet hoſtis ex latere & inſidiis ſubitò erumpit, noſque adoritur & circumvenit.

Nota, Cùm rari ſint homines prudentes ſimul & fortes; quia, ut docet Ariſtoteles ſect. 14. problem. 8. prudentia conſiſtit in frigore, animoſitas & fortitudo in calore (hinc nemo prudens ſimul & audax) in duce belli potior & magis optanda eſt prudentia & calliditas, quàm fortitudo. *Dux belli*, inquit Vegetius, *callidior ſit quàm audacior, ut hoſtem per inſidias perdat ſine ſuo periculo*. Talem hic diabolum depingit Apoſtolus. Calidiſſimum ergo habemus hoſtem diabolum, in quem omnes animi ſenſus, oculos ac nervos intendere debemus, ne incautos nos adoriatur, feriat & ſupplãtet.

Calliditas diaboli conſiſtit in ...

Calliditas hæc diaboli, Primò patet in eo, quòd ut ait Hieron. loca minimè munita obſervet, ut per ea irrepat ad arcem cordis & animæ. v. g. qui non cuſtodiunt oculos & aures ſuas, iis ſpecies mulierum, verba laſciva ingerit, quibus phantaſiam & voluntatem in libidinem alliciat. Secundò, ut Chryſoſt. numquam aperta peccata homini objicit, ſed ambiguis utitur; & non irrumpit ſubitò, ſed ſenſim irrepit, & in animæ ſe familiaritatem inſinuat, penitùſque tandem immergit. Adhæc vitia ſpecie ac nomine virtutum colorat. Sic ebrietatem proponit & vocat hilaritatem, obſcœnos vocat lepidos, ſuperbos vocat animoſos. Rurſum hamo peccati eſcam voluptatis obtendit, ut dum voluptatem guſtas & haurìs, peccati aculeum induas. Adhæc ſenſim à minoribus ad majora ſollicitat: inſuper ſcrutatur qua infirmitate, quo vitio, qua proclivitate quiſque laboret, & per illam eum aggreditur. Hinc ſuperbum non tentabit libidine, ſed honoribus; guloſum non honoribus, ſed delicìis; avarum non delicìis, ſed pecuniis & uſuris. Docet id S. Leo ſerm. 7. de natali Domini. *Novit*, inquit, (diabolus) *cui adhibeat æſtus cupiditatis, cui illecebras gulæ ingerat, cui opponat incitamenta luxuriæ, cui infundat virus invidiæ: novit quem mœrore conturbet, gaudio fallat, quem metu opprimat, quem admiratione ſeducat. Omnium diſcutit conſuetudines, ventilat curas, ſcrutatur affectus, & ibi cauſas quærit nocendi, ubicumque viderit ſtudioſiùs occupari.*

Modus vincendi artes diaboli ex præceptis D. Antonii magni.

Audi S. Antonium oculatum teſtem & athletam invictum, qui omnes diaboli artes & inſidias expertus, eas fratribus ſagaciter & ſapienter detegit, modumque vincendi demonſtrat, ita dicens apud S. Athanaſium in Vita S. Antonii: *Hoſtile illis* (dæmonibus) *contra omnes Chriſtianos, maximè verò contra monachos & virgines Chriſti, odium eſt. Eorum ſemitis laqueos tendunt, eorum mentes impiis & obſcœnis cogitationibus nituntur evertere, ſed nihil nobis in hoc terroris incutiunt, fidelium enim orationibus atque jejuniis ad Dominum ſtatim corruunt. Nec tamen ſi paululùm ceſſaverint, prorſus plenam putetis eſſe victoriam. ſolent ſaucii graviùs aſſurgere, & mutata arte pugnandi, cùm cogitatione nihil egerint, pavoribus terrent.* Deinde docet dæmones excitare dormientes ad orandum, ut ſomnum capiti & corpori neceſſarium eripiant. Rurſum recèns converſis ingerere priſtina peccata, eoſque excitare ad nimia jejunia, vigilias & pœnitentias, quibus corpus & animum enervent, ut vitæ ſanctæ aſperitate, difficultate & tædio victi reſiliant, & ad priſtinam vitæ licentiam redeant. Subditque planè ſpernendas eſſe eorum ſuggeſtiones, orationeque ac verſu aliquo pſalmi rei ſuggeſtæ contrario elidendas. *Chriſtus*, inquit, *tamquam Dominus dæmonibus ſilentium imperavit, ut nos diabolo nihil credamus, & vincamus. Si orare compellunt, ſi jejunia ſuadent, non ex eorum nos monitis, ſed ex noſtra conſuetudine id egamus. Denique etiamſi irruentes mortem nobis intentare videantur, videndi potiùs ſunt quàm timendi: quia cùm ſint debiles, minantur cuncta, nec faciunt.*

Et infrà, arma contra eorum inſidias ſuggerens: *Magna*, inquit, *dilectiſſimi, adverſum dæmones arma ſunt, vita ſincera, & intemerata ad Deum fides. Credite mihi experto: pertimeſcit Satanas rectè viventium vigilias, orationes, jejunia,*

A *manſuetudinem, voluntariam paupertatem, vanæ gloriæ contemptum, humilitatem, miſericordiam, iræ dominatum, & præcipuè purum cor erga Chriſti amorem. Novit teterrimus coluber ex præcepto Domini ſub juſtorum ſe jacere veſtigiis, qui ait, Ecce dedi vobis poteſtatem calcare ſuper ſerpentes & ſcorpiones, & ſuper omnem virtutem inimici.* Deinde particulares ſuos cum dæmonibus conflictus & victorias enarrat fusè S. Antonius. Et tandem ſingulos ad alacriter cum dæmonibus certandum exhortando, ita concludit: *Jam cura Chriſtianorum & monachorum ſit, ne per eorum inertiam vires dæmonibus præbeantur. Nam quales nos & noſtras repererint cogitationes, tales ſe nobis præſtare conſueverunt. Et ſi quid in pectoribus malæ mentis & pavoris ſemen invenerint, quaſi latrones qui deſerta obtinent loca, ceptos cumulant timores, & crudeliter imminentes infelicem puniunt animam. Si autem alacres fuerimus in Domino, & futurorum bonorum cupido nos ſuccenderit, ſi ſemper omnia manibus Dei committamus, nullus dæmonum ad expugnandum valebit accedere: magis enim cùm munita in Chriſto corda conſpexerint, confuſi revertentur. Ita & Job firmatum in Domino diabolus refugit & infeliciſſimum Judam exſpoliatum fide, vinculis captivitatis innexuit. Una eſt ergo ratio vincendi inimicum,* B *lætitia ſpiritalis, & animæ Dominum ſemper cogitantis jugis recordatio, quæ dæmonum ludos quaſi fumum expellens perſequetur adverſarios potiùs quàm timebit.* Hactenus S. Antonius, cujus verba mirificè hunc Pauli locum illuſtrant; & magnam nos docent prudentiam ſpiritalem, ut ſciamus dæmonis artes & inſidias, modumque eas ſuperandi.

Quales reperiunt nos dæmones tales nobis ſe præſtant.

Vers. 12.

QUONIAM NON EST NOBIS COLLUCTATIO (græcè πάλη id eſt *lucta*) ADVERSUS CARNEM ET SANGUINEM, SED ADVERSUS PRINCIPES ET POTESTATES, ADVERSUS MUNDI RECTORES TENEBRARUM HARUM; CONTRA SPIRITUALIA NEQUITIÆ IN CÆLESTIBUS] q. d. Non contra homines, qui carne & ſanguine conſtant: ſed contra dæmones qui ſunt ſubtiliſſimi, nequiſſimi & robuſtiſſimi ſpiritus, eoſque non unum aut vulgares, ſed plures, & quidem principes, poteſtates, & mundi rectores, nobis eſt duellum & pugna.

Per carnem & ſanguinem intelliguntur primò libidines tentationes carnis.

Nota Primò. Per *carnem & ſanguinem*, S. Hieron. & alii accipiunt libidinem, vitia & tentationes, quas caro ſuggerit. quaſi dicat. Hæc vitia carnis non tam caro quàm dæmon per carnem ſuggerit & excitat. *Sunt enim*, C inquit Hieron. in Oſee 4. *quidam dæmones amoribus & amatoriis canticis ſervientes, ut Propheta quoque commemorat dicens: Spiritu fornicationis ſeducti ſunt. Nam & barbara quædam nomina eorum eſſe dicuntur, ut ſæpè confeſſi ſunt hi, quos verò vulgus maleficos vocat: & incantationes, & preces, & colores varii, & diverſa vel metallorum genera, vel ciborum, ad quæ invocati aſſiſtere dæmones, & infelices animas capere memorantur. Alii verò iracundias & furores & bella committere: alii præeſſe inimicitiis, & inter homines odia concitare. Quid vult ergo, ajunt, Apoſtolus nos docere, non ex natura corporis, & de materia carnis & ſanguinis hæc vitiorum genera procreari, ſed inſtinctu dæmonum, propterea ait, Non eſt nobis colluctatio adverſus ſanguinem & carnem, ſed adverſus principatus & poteſtates, & reliqua.* hæc Hieron. non tam ex ſua quàm Origenis (qui ita ſentit & docet in Joſue cap. 11.) ſententia. Fuit enim Origenis, Caſſiani collat. 7. & aliorum veterum hæc opinio, ſingulis vitiis ſuos præſidere dæmones, alios enim nos incitare ad gulam, alios ad faſtum, alios ad iram, &c. indeque vocari ſpiritum ſuperbiæ, ſpiritum invidiæ, ſpiritum luxuriæ: unde & mammonam à Chriſto D vocari eum, qui præſit avaritiæ, ſive cupiditati pecuniarum, Matth. 6. cùm dicit, *Non poteſtis Deo ſervire & mammonæ*. Sed, ut dixi, opinio hæc eſt aliquorum in ſpeciem probabilis, non autem certa demonſtratio.

Secundò, homines carne & ſanguine conſtantes.

Secundò & meliùs, idem Hieron. Theophyl. Vatabl. & alii, per *carnem & ſanguinem* accipiunt homines carne & ſanguine conſtantes: hos enim opponit dæmonibus, qui ſunt ſpiritus, q. d. Paulus, induendam eſſe panopliam contra inſidias diaboli: quia hic hoſtis noſter non eſt corporeus, carneus, viſibilis; ſed eſt incorporeus, inviſibilis & ſubtiliſſimus ſpiritus. Quare licet aliqui intelligant vocem exceptivam, Tantùm, ſicque explicent: non eſt, ſupple tantùm, nobis colluctatio contra carnem, ſed etiam contra mundi rectores: vel, exigua & quaſi nulla eſt ea colluctatio quam cum carne gerimus, ſi conferatur cum ea, qua contra mundi rectores dæmones confligimus: Tamen vocem aliquam exceptivam, vel comparativam hic ſupplere non eſt opus; quia, ut dixi, agit de

bello

Digitized by Google

bello & lucta non quavis, sed ea, quæ nobis est contra diabolum, ut præcessit. Hæc enim prima, gravissima, difficillima & periculosissima nobis est lucta, in qua non contra carneos hostes, sed contra spiritus, id est dæmones, depugnamus.

Addit S. Hieron. Paulum alludere ad vetera Judicum cum aliis gentibus prælia. q. d. *O Ephesii, quæ de præliis Israelis adversum Ægyptios, Idumæos, Ammonitas legitis, scripta sunt propter nos, ut intelligamus ex illis, nobis non esse pugnam adversum carnem & sanguinem, sed adversus spirituales quasdam & invisibiles potestates.*

Jud. 10.

Nota Secundò, dæmones alios esse principes, alios esse Potestates. Principes sunt, qui fuerunt in ordine angelorum, qui dicitur Principatus: Potestates dicuntur qui fuerunt in ordinem angelorum, qui dicitur Potestates.

Inter dæmones alii Potestates, alii sunt Principes, eumdemq. servant, quem in cælo habuere, ordinem hierarchicum.

Ubi Adverte cum S. Hieronymo, dæmones post lapsum, eumdem ordinem hierarchicum quem habuerunt in cælo, etiamnum conservare ut alii præsint, alii subsint, alii sint Principes, alii Potestates: ut per hanc subordinationem valentiores sint ad nocendum hominibus. Sicut milites tumultuarii dum rebellant, suum creant ducem, quem Electum vocant, suosque sub eo capitaneos & tribunos, ut suam rebellionem stabiliant, quæ in ataxia & acephalia stare non potest.

Unde sequitur Primò, non tantùm ex Angelis & Archangelis, sed etiam ex superioribus ordinibus, putà Principatibus & Potestatibus, aliquos cecidisse, factosque esse dæmones. Immò probabile est, similiter ex singulis ordinibus aliquos cecidisse, cùm omnium caput Lucifer ceciderit.

Ex omnibus hierarchiis cecidere angeli.

Sequitur Secundò, dæmones etiamnum inter se hunc ordinem servare, ut Lucifer omnibus, alii superiorum ordinum suis inferioribus præsint: quia naturali scientia & nequitia iis prævalent idque ut bellum nocentius hominibus inferant. Omne enim bellum, si desit ordo, imbelle esse sciunt. Finita verò Ecclesia militante & bello hoc, cessabit hic dæmonum ordo, utpote fine sublato, ob quem in hunc ordinem conjurant; ut innuit Apostolus 1. Cor. 15. 24. ita Chrysost. Molina & Scholastici 1. p. qu. 109.

Finita Ecclesia militante nullus erit ordo inter dæmones.

Nota Tertiò, dæmones dici κοσμοκράτορας, id est *mundi rectores*: Tertull. li. 5. contra Marcion. vertit, *mundi tenentes*; Hilarius in psalmos, *mundi potentes*; Vatabl. propriè, *mundi domines*, & fortè intelligit Apostolus Dominationes, qui est primus ordo angelorum secundæ hierarchiæ. Hi enim summum in res mundanas obtinent dominium & imperium. Sicut enim Principes & Potestates sunt ordines angelorum; ita videntur & mundi rectores, sive mundi domini esse ordo, qui dicitur Dominationes. Et sicut angeli aliqui ex Principatibus & Potestatibus, ita & ex Dominationibus ceciderunt, factique sunt dæmones. Unde his opposuit c. 1. 21. angelorum qui perstiterunt ordines, scilicet Principatum, Potestatem, Dominationem.

Cur dæmones dicantur mundi rectores.

Nota Quartò, hosce dæmones non absolutè vocari mundi rectores & dominos, quasi ipsi cælo & terræ dominentur, sed cum restrictione, ait S. August. scilic. *tenebrarum harum*, id est tenebricosi hujus mundi, putà caliginosi hujus aeris: sic c. 2. 2. diabolum vocavit *principem potestatis aeris hujus*. Mundi rectores ergo intelligit dæmones qui in tenebroso hoc aere dominantur. Unde S. Hieron. *Communis*, inquit, *omnium Doctorum est opinio, quòd aer iste plenus sit contrariis fortitudinibus*, putà dæmonibus: qui scilicet in aere hoc sæpè procellas, turbines, fulmina, tonitrua, aliaque meteora miscent & efficiunt, ut frugibus, bestiis & hominibus noceant, quique in terra hac æstus, sterilitates, morbos, pestes, inundationes, bella, aliasque clades concitant: qui denique homines assiduè ad gulam, libidinem, iram, fastum, omniaque vitia sollicitant & impellunt.

Dæmones cum restrictione rectores mundi.

Aer plenus dæmonibus.

Unde in sensu mystico sic hæc Apostoli verba exponit S. August. in psalm. 54. ad v. 1. *Ne fortè*, inquit, *cùm dixisset Mundi, intelligeres dæmones esse rectores cæli & terræ: mundi dixit, tenebrarum harum: mundi dixit, amatorum mundi: mundi dixit, impiorum & iniquorum: mundi dixit, de quo in Evangelio dicit. Et mundus eum non cognovit.* Homines enim mundani & peccatores in peccati tenebris degunt, & in rebus practicis ac divinis cæci sunt & tenebricosi. Unde Græca addunt vocem αἰῶνος, id est *seculi*. sicque habent: contra cosmocratores, id est, mundi dominos tenebrarum seculi hujus, id est hujus vitæ. q. d. Contra mundi rectores & dominos, qui in hac vita & seculo tenebricoso, hominibus secularibus & peccatoribus tenebricosi dominantur.

Nota Quintò, hosce dæmones vocari *spiritualia nequitiæ*, id est, spiritales nequitias, id est, nebulones nequissimos, *in cælestibus*, id est, ut Hieron. in aereis hisce locis versantes. Itaque *spiritualia nequitiæ* Hebraica paraphrasi vocat; quos Græci uno verbo cacodæmones appellant. Unde Ambros. lib. de Paradiso, c. 12. sic hæc Apostoli verba invertit, ut sensum explicet: Adversus nequitiam spiritualium, inquit, quæ sunt in cælestibus.

Dæmones nebulones nequissimi in aere versantes.

Secundò, aliter Chrysostomus, *in cælestibus*, id est, propter cælestes res & bona nobis est lucta cum dæmonibus.

Tertiò, S. August. de Agone Christiano cap. 3. *Potest*, inquit, *& aliter locus iste intelligi, ut videlicet non in cælestibus constituti, id est, in spiritualibus Dei præceptis ambulantes, dimicemus adversus spiritalia nequitiæ, quæ nos inde conantur abstrahere.* Sed primus sensus planior est & simplicior.

Advertε. Pro *nequitias*, græcè est πονηρίας: quod Erasm. vertit, *versutias*; Vatablus, *astutias*: sed propriè significat malitias. Dæmones enim uti versutissimi & astutissimi, ita quoque pessimi & nequissimi sunt.

Denique Nota Sextò. Singula verba hujus sententiæ Apostolicæ, hostis nostri diaboli peculiarem conditionem, potentiam, vim & robur significant, ut singuli excitemur ad excubias (vita enim mortalium est vigilia) & ad arma, ut tanto hosti resistamus. Si enim natura hostis quæritur, spiritus est: si species, est invisibilis: si indoles, nequissimus est & malitiosissimus: si potestas, est mundi dominus: si ars & fraus, est princeps tenebrarum, per tenebras & insidias nos aggreditur: si locus, superior est, ex aere & cælo in nos irruit, cum hoc hoste nobis est ἄσπονδος πόλεμος, irreconciliabile bellum. Unde meritò Chrysost. hic in morali homil. 22. *Si tales*, inquit, *instructæ sunt acies, si incorporales principatus, si mundi domini, si spiritales nequitiæ adversum nos sunt, quomodo, dic quæso, deliciaris? quomodo inermes vincere poterimus? Ista quisque sibi ipsi singulis diebus dicat; quando per fastum occupatur, quando per concupiscentiam, quando mollem vitam inconsultè ac frustra quærit? Audias Paulum dicentem: Non est nobis colluctatio adversus carnem & sanguinem, sed adversus principatus, adversus potestates, &c.* Et infrà *Conculcavimus diaboli potentiam si peccata conculcaverimus; omnia dico temporalia, fastum, concupiscentiam, superbiam, omnes animi passiones. Ansam enim dant diabolo divitiæ, pecunia & vanæ gloriæ studium.* Et paulò pòst: *Si quis inimicum habet, si quis ab eo injuria læsus est, si quis ira percitus est, omnem furorem illum, omnem sævitiam collectam in caput diaboli effundat & evacuet. Hic semper inimicus esto, semper acerbus semper immitis. Si nos sævierimus adversus eum, ipse non erit nobis sævus; si nos mansueti in eum fuerimus, tunc ipse sævus erit.*

Diaboli peculiaris conditio, potentia, vis & robur pulchre & moraliter explicatur.

Præclarè quoque S. Basilius in illa verba Deut. 15 juxta Septuag. *Attende tibi ipsi. Miles*, inquit, *es? collaborans Evangelio, milita bonam militiam contra spiritus nequitiæ, adversum vitiosas carnis affectiones induitor omnem armaturam Dei; ut probes te ei, sisque gratiosus duci tuo, qui huic te militiæ adlegit: provide ut nullis implicaris vitæ istius negotiis & perplexis curis. Athleta es? Attende tibi ipsi, ne quam ex legibus athletico agoni præscriptis inveniare transgressus: nam nemo coronatur, nisi qui legitimè certaverit. imitare Paulum & cursu contendentem, & in palæstra colluctantem: & in agone pugillari decertantem, ut strenuus pugil ipse habeto animæ oculum nusquam evagantem, sed attentum & pervigilem. Præmuni ac tuere pastis manibus partes quarum plaga lethalis sit. In adversarium immotum oculum intendito fixùm. In stadiario cursu qui tibi præcurrunt, in eos te extendens, sic assequaris: sic currito, ut præveniat. In luctamine repugna invisibilibus adversariis. Per vitæ istius curriculum talis ut perseveres, hac sancit sententia, nimirum animo ut sis non supino, aut concidenti, sed erecto: non dormitanti, sed pervigili ac sobrio, quique multa cum vigilantia præsens sit, & norit sibi præesse.*

Ex omni hominum genere discenda militia contra dæmones.

Propterea accipite armaturam Dei, græcè rursus est πανοπλίαν, de qua dixi v. 11. quamque describit 4. versibus seqq. Ut possitis resistere in die malo] *Malo*, id est difficili, tristi, periculoso, cùm scilicet hostis jam dictus nos undique adoritur, animamque per illecebras, formidines, aliasque tentationes obruere & sibi subjugare conatur. Sic Jacob Pharaoni roganti Genes. 47. vers. 8. *Quot sunt dies annorum vitæ tuæ? respondit Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parvi,* Vers. 13.

σὶ, id est pauci, *& mali*, id est miseri & ærumnosi. E contrario Davidis legati ad Nabal 1. Reg. 25. 8. *In die bona*, inquiunt, *venimus*, quasi dicant, Ad diem bonam, id est lætam & jucundam, qua tondes oves tuas, ideoque convivium de more celebras, venimus; ut tui gaudii, ovium & convivii participes nos facias. ita Anselmus.

Dies malus est dies mortis aut judicii.

Secundò, S. Hieron *ut in die malo*, id est terribili, scilicet judicii, possitis intrepidi stare ante tribunal Christi judicis, & accusanti vos diabolo resistere. Prior sensus genuinus est; sed hic posterior sequitur ex priori. Nam qui in hac vita in die tentationis & belli diabolo resistunt, iidem facillimè resistent in die judicii.

Contra dæmones pugnandum.

Disce hic, quanta fortitudine & armatura, dæmonibus nos strenuè & assiduè impugnantibus sit resistendum. Abbas Antonius dux monasterii Æliotarum, qui etiam illud ædificavit, narravit de Abbate Theodosio, quòd senex ipse hæc de se ipso narrabat: Priusquam ad vitam solitariam transilem, factus in extasi aspexi virum quemdam, cujus species claritatem Solis vinceret. Hic tenens manum meam; *Veni*, ait, *quia pugnare & luctari te convenit*; & induxit me in theatrum plenum viris ex una parte candido amictu, ex alia verò nigro vestitis. Cùm ergo intrecisset me in theatrum, aspicio virum miræ magnitudinis, æthiopem, cujus caput turpissimum penetrabat nubes. Tunc ait ad me juvenis ille, qui mihi apparuerat: *Cum hoc luctari te oportet*. Ego, qui aspectu viri illius proceri territus eram, tremere ac pavere cœpi, orabamque juvenem illum splendidum, qui me induxerat in theatrum, dicens: *Quis hominum mortali conditione & infirmitate circumdatus, cum hoc luctari posset? Non ipsum inicersum genus hominum, si in unum confluat, huic resistere prævaleat*. Ait autem ad me juvenis ille præclarus. *Pressus cum illo te luctari oportet. Ingredere igitur cum omni alacritate & fiducia. Nam enim ut tu illum adversus fueris, ego adsistam, tibique victoriæ coronam reponam.* Ut ego ad certamen sum ingressus, luctarique invicem cœpimus, continuò præclarus ille judex nostri certaminis affuit, mihique coronam dedit. Atque plebs illa obscura, æthiopumque multitudo ingens ejulantes evanuerunt: pars verò reliqua candidatorum gratias illi & laudes referebant, qui me juverat, ac præclara victoria donaverat. ita Sophron. Prat. spirit. c. 66.

Angelus Dei juvat nos contra dæmones.

Dum Abramius Eremita aliquando noctu oraret, tenens securim Satanas cœpit cellam ejus evertere: cumque jam eam videretur perforasse, magna exclamavit voce dicens: Festinate celeriter, ò amici mei, festinate, & introeuntes citò eum suffocate. Beatus autem vir Dei contra ad illum: *Omnes*, inquit, *gentes circumdederunt me, & in nomine Domini ultus sum in eos*. Ille verò protinus hac voce audita evanuit, & illi interim sancti viri integra atque illæsa permanente. Iterumque paucis interlabentibus diebus aliis, dum media nocte psalmodiæ vacaret, conspiciens stoream, super quam psallens consistebat, vehementi flamma comburi, ignem intrepidus conculcans ajebat: *Super aspidem & basiliscum ambulabo, & conculcabo leonem & draconem, omnemque potentiam inimici in nomine Domini nostri Jesu Christi qui ibi auxiliantis superabo*. Diffugiens autem Satanas exclamavit ac dixit: Ego te devincam improbe, artesque inveniam quibus te conteram, qui me jam despectui habes. ita Sophron. supra.

Psalm. 117.

Psalm. 90.

Legimus in Vita S. Vincentii Ferrerii, cùm juvenis perseverantiæ donum a Deo peteret, apparuisse ei dæmonem specie venerabilis senis Eremitæ, ac suasisse ut juventuti parceret & suo exemplo pœnitentiam & austeritatem ad senium usque differret. Sensit fraudem Vincentius, ac cruce se signans: *Abi*, inquit, *pestifer serpens. Vivus es non ex Aegypti eremitis, sed ex inferni dæmonibus*. Idem commendans suam virginitatem B. Virgini, vocem audivit: Non omnes possumus esse virgines: non patiar ultrà, ut tam honorato virginis nomine gaudeas. Turbatus fuit Vincentius, sed mox B. Virgo cum multa luce ei apparuit dicens, hanc non suam, sed diaboli fuisse vocem, *Qui tibi*, inquit, *crebras parabit insidias ut periclitetur virginitas tua; sed spera semper in Domino, quoniam ipse erit clypeus tuus, quo omnia hostis jacula superabis*. Ex hac visione tantum fervoris Christi militi accessit, ut non terrestris homo, sed cælestis angelus esse videretur.

Quantas S. P. N. Ignatius tum aliàs, tum in studiis, dæmonis passus sit illusiones, ut eum inde ad res divinas, quas ei obiiciebat, evocaret; & quomodo eas aperiendo

A præceptori, ac invocatione B. Virginis superarit, narrat noster Ribadeneira lib. 1. Vitæ ejus cap. 13.

De Evagrio claro Christi diacono, qui vixit instar Apostolorum, non est æquum tacere. Huic enim tres aliquando apparuerunt dæmones in habitu Clericorum, de fide cum eo inquirentes. Et unus quidem dicebat, eum esse Arrianum, alter verò Eunomianum, tertius autem Apollinaristam. Et eos paucis superavit spiritu sapientiæ. ita Pallad. in Histor. Lausiaca cap. 86.

Idipsum hoc exemplo confirmat Joan. Climacus: Monachus quidam studiosus cùm à dæmone perturbaretur cogitatione blasphemiæ ad viginti annos carnem suam jejuniis & vigiliis macerare non destitit. Cùm verò inde nullam utilitatem se cepisse sentiret profectus, conscriptam in charta perturbationem ac tentationem suam sancto cuidam ac probatissimo seni obtulit in faciem prostratus, nec illum intueri valens. Ut autem legit Senior subrisit, fratremque erigens, dixit. *Pone, fili manum tuam super oculum meum*. Quod cùm fecisset, ait Senior. *Super collum meum sit, frater hoc peccatum, quotquot annis te oppugnarit, vel oppugnaturum sit. Tu autem id observa, ut hoc jam flocci pendas & nihili æstimes.* Quibus verbis ita roboratus est frater, ut non ante cella senis excederet, quàm ejusmodi morbus evanesceret. Hoc autem is qui expertus est, mihi postea enarravit, Deo gratias referens.

Joan. Clim. grad. 23.

B

ET IN OMNIBUS PERFECTI STARE] Græcè *καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι*, *ut postquam omnia perfeceritis, stare possitis*, parati scilicet ad pugnam cum hoste diabolo. Unde S. Cyprianus l. 3. epist. 6 sic legit, *ut cùm omnia perfeceritis, stetis succincti lumbos vestros*. Sic etiam vertit Hieronym. Chrysost. Ambros. Unde Erasmus putat in nostro Latino Interprete legendum esse sic: *& omnibus perfectis stare*. q. d. Apostolus, Sicut miles nihil non facit quo possit resistere, ac suam tueri vitam; ita nobis omnia sunt facienda cum dæmonibus assiduè luctaturis. Miles enim arma expedit & induit, attollit aggerem, vallo castra cingit, omniaque ad prælium opportuna disponit: quibus omnibus gnaviter perfectis, superest ut stet semper accinctus ad prælium. nam multis victoria affert securitatem & otium; securitas mutatis vicibus ex victoribus facit victos. Ita pariter Christianus quisque quasi miles Christi se armare, cingere, munire, omniaque ad conflictum cum diabolo necessaria providere & præparare debet, omnibusque provisis, & præparatis vigil in acie consistere, paratus ad pugnam. Passim tamen Romana & alia Latina Biblia legunt, *& in omnibus perfecti stare*. Sed eodem redit sensus. Exigit enim Apostolus panopliam, ut undique armemur, & *in omnibus perfecti*, id est perfectè armati, & ab omni parte virtutibus quasi armis muniti, stemus & excubemus, ut diabolo resistamus. Unde Syrus vertit, *cumque instructi fueritis in omnibus, stetis*.

Non est ita securitas victoris in Christiana militia.

C

STATE SUCCINCTI (*περιζωσάμενοι* id est *circumcincti*) LUMBOS VESTROS IN VERITATE] *In veritate*, id est veritate. Est hebraismus: Hebræi enim *ב*, id est *in*, tribuunt instrumento: sic dicunt. Percussit hostes in ore gladii, id est ore, puta acie gladii. Hæc est prima panopliæ, sive armaturæ militis Christiani pars, scilicet baltheus, sive cingulum militare, quod est *veritas*. Videtur alludere Apostolus ait Chrysost. ad Hebræos, quibus egressuris Ægypto in Chanaan, ut essent expediti ad iter & pugnam cum hostibus, ita præcipit Dominus Exodi 12. 11. *Renes vestros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus* &c. Quæ pulchrè Chrysost. hic in morali homil. 3. in sensu allegorico accommodat Christianis hinc in cælum armata manu tendentibus. q. d. Apostolus, Milites lumbos baltheo muniunt coriaceo; aureo, argenteo; vos ò Christiani, lumbos vestros munite veritate quasi baltheo.

Vers. 14.

Alludit Apostolus ad morem Hebræorum cinctorum & calceatorum.

D

Quæritur hic Primò, quid significet cingulum vel baltheus?

Respondeo Primò, symbolum est fidelitatis: hinc conjuges cingulo cinguntur, ut significent amorem & fidem qua alteri conjugi sunt obstricti & devincti. Hinc apud Jeremiam Deus populum Israel vocat *lumbare* (id est cingulum lumbos cingens) suum: quia scilicet populus hic instar cinguli lumbis & renibus Dei, id est, intimè Deo adstrictus & devinctus erat. *Sicut enim*, inquit Dominus Jeremiæ cap. 13. 11. *adhæret lumbare ad lumbos viri; sic agglutinavi*, id est, conjugio copulavi, *mihi omnem domum Israel, ut esset mihi in populum, & in laudem, & in* gloriam

Quintuplex symbolum est cinguli. Primò, cingulum & baltheus est symbolum fidelitatis.

gloriam. Hujus rei symbolo sacerdos tunicam suam cingulo constringebat, Exodi 28. 39. ut significaret sacerdotem Deo, per sacerdotem populum Deo adstringi.

Addit D. Thomas, lumbos symbolum esse amoris, quia in lumbis origo est seminis & concupiscentiæ. Significat ergo lumbare, populum ad Dei lumbos, id est amorem & coniugium, assumptum, sicut ait Osee cap. 11. 4. *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis*. Sic sponsi suis sponsis donare solent cingulum, vel fasciam pectoralem byssinam, ut per illam sponsæ semper admoneantur fidei coniugalis, atque puritatis cordis, ut scilicet mamillas, quæ sunt cordis diverticula, id est affectus suos, continentia coerceant, seque mundas thoro sponsi conservent, ut nonnisi sponsum ament, illique purum cor & affectum suum tradant. Ita Deus populo Israel, quem quasi in sponsam sibi asciverat, cùm jam ab eo ad idola descivisset, improperat inter alia Ezechiel. 16. 10. *Cinxi te bysso* (scilicet candidissima: hoc enim significat Hebreum שש *ses*, unde derivatur & dicitur שושן *siesan*, id est lilium, quia candidum) q. d. Lege & religione mea quasi cingulo te, ò Israel, olim mihi in Sina, astrinxi, ut per ea admonereris castitatis coniugalis, puritatis, & fidei intemeratæ erga me maritum tuum; diceresque, *Dilectus meus mihi, & ego illi*, &, *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi, inter ubera mea commorabitur*: tu verò hoc sprevisti, & me spreto idolis quasi adultera adhæsisti.

Pari modo milites cingulum militare accipiunt, ut eo admoneantur sacramenti militaris, & fidelitatis, quam suo duci jurarunt. Unde baltheus militiæ hujus & fidelitatis erat symbolum, & milites cùm exauctorabantur, baltheum deponebant; vel etiam eo privabantur, si infideliter vel ignavè in bello se gessissent.

Secundò, cingulum est symbolum fortitudinis & constantiæ.

Secundò, cingulum vel baltheus roborat mollitiem renum & lumborum. Hinc symbolum est fortitudinis & constantiæ: eaque de causa zona est vestis militis & gladiati, & gladius à baltheo dependere solet. Lumbi enim, inquit Chrysost. superiorum & inferiorum corporis partium sunt fundamentum & junctura. Hinc est quòd laborantes & lassi plerumque manus illuc quasi in fundamentum quoddam immittunt, ut hoc pacto se confortent. Milites ergo baltheo laminis conserto lumbos, quasi mediam, mollissimam & fundamentalem corporis partem tuentur, continent, muniunt & roborant.

Tertiò, cingulum est symbolum integritatis & virginitatis, Virgines & sacerdotes olim apud varias gentes cingulo utebantur.

Tertiò, cingulum, ut rectè notat Pierius hieroglyphico 40. symbolum fuit integritatis & virginitatis tam apud Hæbreos, quàm apud Græcos & Latinos.

De Hebræis patet Isajæ 3. 24. ubi virgines Hebræas captivitate puniendas describens, *Et erit*, inquit, *pro zona funiculus, & pro fascia pectorali cilicium*. Ecce pro deliciis virginum zonam & fasciam posuit Isajas, & meritò, quia sicut ubera subacta signa sunt meretricis, Ezech. 23. 3. *In Aegypto*, inquit, *in adolescentia sua fornicatæ sunt, ibi subacta sunt ubera pubertatis earum*: sic papillæ studiosè revinctæ signum sunt illibati floris virginei, in quo puellarum honos consistit.

De Græcis testis est Pausanias, Trœzeniorum virgines zonam Palladi ante nuptias dedicasse. Sic Athenis templum Dianæ Solvizoniæ structum legimus apud Apollon. in Argonaut. in quo novæ nuptæ suspendebant zonas, quas solverant per coniugium.

De Chaldæis testis est Herodotus lib. 1. eoque respexit Baruch. cap. 6. 42. cùm ait, *Mulieres circumdatæ funibus in viis sedent*, id est, feminæ ad ædes Veneris funiculis quasi zonis præcinctæ, quibus virginitatem profitentur, hospitibus ad Veneris fanum adventantibus pudorem prostituunt, deaque Venere sic expiata domum revertuntur. Hoc enim execrabili & satanico invento Babylonicæ virgines colebant Venerem, & suam virginitatem dicabant Veneri, nimirum, ut narrat Herodotus, antequam matrimonium inirent, cumque quærerent maritum, ante templum Veneris residebant, donec advena quispiam eis abuti vellet: is dabat abusæ pretium cum hac imprecatione, Tanti ego tibi deam Milyttam, id est Venerem, imploro: illudque pretium abusæ templo Veneris offerebant, sibi persuadentes se hac ratione sibi deam conciliaturas, & ab ea sponsum egregium & felix matrimonium impetraturas. Ut verò advenas amasios allicerent, hoc philtro utebantur. Cremabant ossa, id est nucleos duros & quasi osseos, olivarum, cum hac imprecatione, ut pari modo hospites earum amore torrerentur, ossaque hæc ita adusta & in cineres redacta spargebant in ventum, jaciendo ea trans caput, ut dixi loco citato Baruch, idemque doctè ex Theocrito, Virgilio, & aliis docet Antonius Guevara præfat. in Habacuc, & antecessor meus Martinus Delrio l. 3. Disquisit. magic. p. 1. q. 3. sect. 2.

De Latinis testis est Ovidius cùm canit.

Castaque fallaci zona recincta manu.

Hinc olim in veteri testamento (uti & apud Gentiles) & etiamnum sacerdotes in sacris cingulo utuntur, ut moneantur, ait Cyrillus, fluxæ libidinis luxuriam & animi cupiditates, castitatis & temperantiæ cingulo coercere.

Quartò, zona ornamentum & symbolum, gloriæ.

Quartò, zona ornamentum erat & symbolum gloriæ, maximè si zona bullis aureis gemmeisque distincta esset, quæ propriè dicitur baltheus, quasi bullateus, ait Pierius. Hinc suis balthes superbiebant gloriosi milites. Unde Jerem. 13. 9. Dominus ait ad Jeremiam *Sic putrescere faciam superbiam Juda*, sicut scilicet putruit lumbare id est baltheus hic tuus, uti jam dixerat v. 7.

Quintò, zona est vestis & symbolum hominis parati ad iter, bellum & quodvis opus.

Quintò, zona vestis & symbolum est hominis expediti, & parati ad iter, bellum, & ad quodvis opus ac ministerium. Præcincti enim solent esse expeditiores, firmiores & constantiores in opere. Hæc quinque symbola conveniunt nostro huic baltheo militis Christiani, uti jam ostendam. Unde.

Quæritur Secundò, quæ sit hæc *veritas*, quæ instar cinguli Christianorum militem cingit.

Cingulum militis Christiani est veritas, eaque quadruplex. Primò, veritas fidei, Secundò, veritas morum.

Primò, aliqui intelligunt veritatem doctrinæ & fidei, quam hæresibus opponimus: hæc enim propriè dicitur veritas. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Verùm obstat quòd fidem non baltheo, sed scuto comparet Apostolus v. 16.

Unde meliùs Secundò, iidem accipiunt veritatem quæ est in moribus, qua nimirum res omnes amandas & amplectendas per veritatem, id est, per virtutem & virtutis verum rectumque dictamen metimur. Quid enim aliud est humilitas? quid charitas? quid patientia? quid aliud sunt ceteræ virtutes, quàm lumina veritatis? ut quidam Sanctorum verè & sapienter dixit; veritatis, inquam, qua res parvæ ut parvæ, terrenæ ut terrenæ, viles ut viles, magnæ ut magnæ, honestæ ut honestæ, cælestes ut cælestes æstimantur & adamantur. *Qui cinctus, est hac veritate*, ait Chrysost. *numquam fatigabitur, vel si fatigetur, in veritatem hanc reclinabitur & conquiescet. Quid enim ipsum; dic quæso, fatigabit? paupertas? nequaquam: requiescet enim in veris divitiis, & per paupertatem istam cognoscet quæ sit vera paupertas. Sed servitus ipsum fatigabit? nequaquam: novit enim quæ vera servitus sit, idemque judicium de ægritudine, fame, aliisque quæ alios affligere solent*. Hic sensus probabilis est & appositus.

Tertiò, veritas id est sinceritas; Quartò, veritas fidelitatis, integritatis.

Tertiò, Adamus veritatem interpretatur sinceritatem, quasi eam opponat Apostolus hypocrisi Simonis Magi, & asseclarum.

Verùm Respondeo & dico veritatem hic significare fidelitatem & integritatem. Alludit enim Apostolus ad Isajæ 11. 5. ubi de Christo dicitur: *Et erit fides* (hebraicè אמונה *emuna*, id est fidelitas) *cinctorium renum eius*. q. d. Veracitas sive fidelitas perpetuò Christo adhærebit more cinguli Christum cingens ornans & roborans. Sic enim Paulus Christianos instar Christi vult esse succinctos veritate, id est fidelitate quasi cingulo. Nam Hebræis sorores sunt hæ voces אמת *emet*, id est veritas, & אמונה *emuna*, id est fides sive fidelitas, ab eadem radice & matrice אמן *aman*, id est firmus, stabilis, constans fuit, genitæ, constantia enim mater est veritatis & fidelitatis. Hinc *veritas* sumitur hic & alibi pro fide sive fidelitate. Sicut ergo baltheus militaris, ut dixi, symbolum est sacramenti militaris & fidelitatis, qua miles astrictus est suo duci, ita baltheus Christianorum est fidelitas, quam Sacramento baptismi promiserunt, quaque se astrinxerunt Deo, quamque in christianismo professi sunt, & profitentur in baptismo enim professi sunt, se renuntiare Satanæ & pompis ejus, Christique fidem & legem sectaturos, ac communi Christi militiæ ascripti bellum perenne indixerunt Satanæ.

Veritas & fidelitas apud Hebræos sunt sorores.

Rursum sicut cingulum, ut dixi, symbolum est fidelitatis & amoris coniugalis, quo quasi cingulo coniux coniugi astringitur & alligatur: ita cingulum hoc Christianorum est fidelitas & amor non tantùm militaris, quo Christo quasi capitaneo suo sunt obstricti; sed & coniugalis, quo

Christo quasi sponso devinciuntur. Itaque cingulum hoc Christianorum est fidelitas in Christi fide, religione, cultu, obedientia, ut illi quasi capitaneo, imò sponso nostro fideles simus usque ad mortem, & usque ad sanguinem pro eo contra diabolum & quosvis hostes depugnemus, uti fecerunt Martyres, qui maluerunt perdere vitam; quàm fidem & obedientiam Christi. Tales debent esse omnes Christiani; nimirum ita fideliter servire & obedire Christo, ut malint subire mortem & quasvis pœnas, quàm Christum offendere, ejusque legem transgredi. q. d. Paulus: Videte ò Ephesii, ne fidem Deo in baptismo datam violetis; fidem dico, quam quasi milites militiæ & vexillo Christi ascripti debetis duci vestro, quamque quasi conjuges eidem Christo debetis quasi sponso. Mementote vobis bellum cum dæmone esse, non tantùm pro capitaneo, sed & sponso vestro. Sicut ergo milites pro conjugibus sibi charissimis fortissimè pugnant, in enses & mortem ruunt: ita & vos pro Christo sponso vestro fortissimè ad mortem usque pugnate: qui enim capitaneus vester est Christus, idem & sponsus & maritus est vester.

Cingulum amoris militaris, & conjugalis animæ erga Christum.

Quid exigat à Christiano hic amor Primò, contemptum mortis:

Porrò S. Gregor. Nazianz. orat. 42. *Quarò*, inquit, *quid lumbis cum veritate commune sit, & quæ Pauli mens fuerit cùm diceret: State igitur succincti lumbos vestros in veritate? Num fortè quòd speculatio concupiscentiam coerceat, nec aliorsum ferri sinat? Nec enim fieri potest, ut qui cujuspiam rei amore flagrat, parem ad alias voluptates vim habeat.* hoc est, ut explicat Nicetas, *Christi contemplatio lumbum nostrum & concupiscentiam constringit, eamq; totam ad rerum divinarum amorem transfusam & derivatam diffundi ac dispergi non sinit.* Christus enim est veritas, Joan. 14. 6. Oratio igitur & contemplatio Christi rerumque cælestium, minuit & infringit concupiscentiam, quæ in lumbis sedem habet: unde & ad ejus mortificationem hominem exstimulat.

Hinc secundò, uti cingulum militare symbolum est fortitudinis & constantiæ: ita hoc cingulum Christianorum, scilicet veritas, significat constantiam & fortitudinem (unde & radix Hebræa אמן *aman*, à qua descendit & nascitur *emet*, id est veritas, significat esse firmum & constantem, ut dixi) monetque nos, ut simus fortes & constantes in jam dicta fidelitate, militia & obsequio Christi.

Secundò, constantiā & fortitudinem.

Rursum Tertiò, sicut cingulum symbolum est integritatis & virginitatis: ita per veritatem, integritatem hanc & puritatem intelligit Apostolus. Sic enim verum aurum dicitur quod integrum est & purum, nullaque cupri, aut alterius metalli impuritate falsatum & vitiatum: præsertim quia fidelitas sine integritate esse non potest, eamque includit. Fideles enim esse non possumus in Dei obsequio, nisi in eo simus & integri. Hæc verò integritas & puritas maximè spectatur in temperantia & castitate. Sicut enim duo maximi hostes sunt amor carnis & amor Dei; ita qui fideles sunt in Dei, amore necessariò amorem carnis & libidinis stringere, coercere & supprimere debent. q. d. Apostolus, Baltheus, ò Ephesii, vos ornans, stringens & roborans sit veritas, id est integritas morum in comprimenda concupiscentia, maximè libidinis, quæ in lumbis primam sedem & originem habet. ita Chrysost. Hieron. Theophyl. Anselmus, ut alludat Apostolus ad Luc. 12. vers. 35. *Sint lumbi vestri præcincti: Lumbos præcingimus*, inquit S. Gregorius, *cùm carnis luxuriam quæ in lumbis est per continentiam coarctamus.* Hinc sacerdos se vestiens cingulo, *Præcinge*, inquit, *Domine lumbos meos cingulo castitatis, ut maneat in me virtus continentiæ & castitatis. Quia igitur*, inquit Hieron. *lumbi in generatione semper accipiuntur & semine, secundùm illud, De fructu lumbi tui ponam super thronum tuum. Et alibi, Adhuc in lumbis erat Levi patris sui Abraham, quando obviavit ei Melchisedec: videtur nobis accinxisse lumbos suos, qui nequaquam uxori debitum reddit, nec servit libidini: sed imitatur ingenitum Deum generationis negotiis non ministrans. Hoc idem ter & illud significare, quòd Johannes zonam pelliceam habebat circa lumbos suos, & non erat de immundis, qui propter fluxum seminis extra castra projecti cum arca Domini habitare non possunt. Nec ex his, de quibus in Numeris scribitur, Sint vestimenta ejus dissuta. Qui autem Christo accinctus est veritate, hæc vestimenta in altum colligit, & sursum trahit, & nuditatum suarum fœditatem balheo spirituali velat, stringit & includit, & paratus ad prælium est: & opera habet lucentia, quæ lucerna dicuntur ardentes.*

Tertiò, puritatem virginitatem.

In quo maximè spectetur & consistat puritas.

Quartò, fidelitatem,

Ad hæc Quartò, hoc fidelitatis, constantiæ, integritatis & castitatis cingulum, de quo hucusque, mirè ornat Christianos, ut miro decore hisce suis virtutibus quasi annulis connexum & variegatum Christianum cingat & decoret; nimirum cùm in eo elucet constans fidelitas, & fidelis integritas, & integra castitas, & casta constantia, sicque una virtus aliam quasi ansa ansam excipit, hominemque cingit & coronat.

Denique Quintò, hæc fidelitas facit Christianum expeditum ad bellum cum dæmone ineundum, ad quodvis opus Christianum suscipiendum, ad iter in cælum ingrediendum. Unde S. Hilario zona est efficax in omne bonum apparatus, ut ad omne ministerium Christi promptæ voluntatis cingulo simus accincti. Sed hæc promptitudo rursum & meliùs per calceamenta significatur; de quibus sequitur.

Quintò, promptitudinem.

Et induti loricam justitiæ] Id est, pro lorica vestra sit justitia. Pro *lorica* græcè est θώρακα. Nota, Thoracis duæ sunt partes; una superior, quæ à pectore ad umbilicum: altera inferior, quæ ab umbilico ad genua protenditur, diciturque à Græcis ἰτέα. Utriusque hujus partis juncturam & commissuram faciunt lumbi, quos tegit & munit baltheus, vel cingulum, ut dixi. Lorica ergo hic Germanica intelligitur, nimirum quæ à collo ad genua porrigitur, tegitque tam femora, quàm pectus; adeoque totum hominis corpus, quatenus crassum & solidum est. Unde loricam hanc vocat justitiam non specialem, quæ cuique jus suum reddit; sed generalem, quæ est complexio omnium virtutum. Hæc enim totum hominem obarmat, & ab omni parte communit. Unde Chrysost. Lorica, inquit, justitiæ est catholica & virtute prædita vita. q. d. Lorica vestra, ò Christiani, sint opera justa & sancta, quibus assiduè cor pectus undequaque obarmetis, ut non tantùm bello defensivo diabolo resistatis; sed & offensivo acres illi plagas & dolores infligatis. Opera enim bona flagellant & cruciant dæmonem: nimirum uritur nostra humilitate ejus superbia; nostra patientia & injuriarum condonatione ringitur ejus ira & impatientia; nostra dilectione & obsequiis pungitur & configitur ejus invidia.

Lorica justitia qua toti homini corporique & animæ conveniat.

Vers. 15.

Et calceati pedes in præparatione Evangelii pacis] *In præparatione*, hoc est præparatione: sicut *in veritate*, idem est quod veritate. Hebræi enim, ut dixi, exprimunt *bet*, id est in, cum ablativo instrumenti, quod apud Latinos esset solœcismus. q. d. Calcei nostri sint præparatio Evangelii pacis.

Quæritur hic Primò, cujus rei symbolum sint calcei, & quid significent in Scriptura.

Calcem quatuor rerum symbolum est: Primò libertatis.

Respondeo. Primò, calceus symbolum erat libertatis. Servi enim uti & captivi incedebant nudis pedibus. hinc nudi pedes signum sunt captivitatis & servitutis. Ita Isaias ambulavit nudus & discalceatus per triduum, vel, ut alii, per triennium, ut portenderet captivitatem Ægyptiis & Æthiopibus imminentem ab Assyrio Sennacherib, quæ nudis pedibus ducendi erant captivi in Assyriam, Isaiæ 20. 3. Contrà, Hebræis servitute Ægyptiaca egressuris dicitur: *Calceamenta habebitis in pedibus*, id est, non jam nudis pedibus incedite, sicut hucusque more mancipiorum fecistis, sed calceati instar ingenuorum & liberorum.

Secundò, calceus symbolum erat usucapionis, possessionis & dominii: discalceatio verò signum erat cessionis juris sibi debiti. Sic Ruth. 4. 7. dicitur: *Hic*, inquit, *erat mos antiquitus in Israel inter propinquos, ut, si quando alter alteri suo juri cedebat; ut esset firma concessio, solvebat homo calceamentum suum, & dabat proximo suo: hoc erat testimonium cessionis in Israel.* Idem patet Deut. 25. 7. Contra de Davide dicitur psal. 59. 10. *In Idumæam extendam calceamentum meum*, id est, possessionem meam. q. d. Calceando Idumæam calceis meis, adibo possessionem Idumææ, eamque meo dominio subjiciam.

Secundò, usucapionis.

Tertiò, calceus symbolum erat lætitiæ; contrà discalceare se, sicut & cæsariem comamque radere, signa erant luctus. Sic Ezechiel cùm à Domino juberetur non lugere uxorem defunctam cap. 24. 17. audit: *Corona tua circumligata sit tibi, & calceamenta tua erunt in pedibus tuis*, id est, ne luctuosis cæremoniis prosequaris ejus mortem. Atque hæc ferè sunt symbola calceorum domi togæque. Nam aliud foris & militiæ significat calceus:

Tertiò, lætitiæ.

Unde Quartò, in militia calceus symbolum est constantiæ con-

Quartò, constantiæ & animi intrepidi.

confidentiæ, & animi intrepidi. Qui enim nudipes est, timidè & pedetentim incedit, ne pedem alicubi offendat; contrà calceatus audacter. Sic Homerus Græcos milites Trojam obsidentes & expugnantes vocat ἐϋκνήμιδας Ἀχαιούς id est, benè ocreatos Achivos. Calceis enim militaribus non tantùm planta pedis, sed & pes ipse ac tibia obtegitur, talesque calcei sunt ocreæ. Unde per calceos hîc ocreæ accipi possunt: hæc enim sunt calcei equitum. Unde S. Cyprianus causam cur Apostolus fidelium pedes velit esse calceatos, hanc dat, *Ut serpens*, inquit, *à nobis calcatus obteratur, nec armatos pedes possit mordere*.

Calcei militis Christiani sunt Primò, mortificatio.

Quæritur Secundò, qui sint calcei militis Christiani, quibus eum hîc calceari vult Apostolus?

Respondet Primò, Gregor. Nyssenus de Vita Moysis, esse vitam mortificationis duram & asperam; vel, ut alii, esse memoriam mortis. Calcei enim fiunt ex mortuorum animalium pellibus & corio, unde sunt signa mortalitatis. Hinc S. Dionysius Cælest. hierarchiæ cap. 15. docet angelos pingi discalceatos, eo quòd sint immortales, liberi & puri sine affectu, labe, commistione. Memoria ergo mortis quasi calceus facit hominem expeditum, ut concupiscentiis & diabolo resistat, ut illecebras præsentis vitæ utpote breves & caducas contemnat, fortiterque dimicet pro vita immortali adipiscenda. Verùm hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Secundò, exempla patrum defunctorum.

Secundò, ex S. Gregorio Anselmus. *Calceamenta*, inquit, *quæ fiunt ex coriis mortuorum animalium, significant exempla patrum jam defunctorum, quibus ab omni terrena læsione defenduntur pedes nostræ mentis, id est affectiones, quibus tamquam pedibus ad faciendum aliquid promovemur. Læditur enim pes prædicatoris à terra, si affectus ejus terrenum commodum in prædicatione appetit, id est, si propter terrenum commodum, non propter regnum cælorum prædicat Evangelium. Et ideo prædictis calceamentis induantur pedes nostri, id est, exemplis patrum muniantur: ut, sicut patres studio supernæ intentionis, non appetitu terrenæ commoditatis prædicaverunt Evangelium, sic & nos faciamus*. Sed & hoc est tropologicum,

Tertiò, animus intrepidus & audax ad propagandum Evangelium:

Tertiò, Hieron. Prado in Ezech. 16. pag. 185. vult calceos esse animum intrepidum & audacem (hujus enim, ut dixi, calcei in militia sunt symbolum) *in præparationem* (ita enim ipse legit cum Theophyl. & nonnullis Bibliis) id est, in confirmationem & defensionem Evangelii: *præparare* enim in Scriptura sæpè significat roborare, stabilire, confirmare. hæc enim omnia significat Hebræum כון *con*. Sic psal. 23. 2. dicitur, *Ipse*, scilicet Deus, *super flumina præparavit* (id est fundavit & firmavit) *eum*, orbem scilicet terræ. Sic Isaias cap. 2. 2. *Erit*, inquit, *præparatus* (id est fundatus & firmatus) *mons domus Domini in vertice montium*.

Verùm hi omnes novos supplent & inveniunt calceos, cùm hi calcei sint ex verbis Apostolis quærendi, qui sicut scutum, gladium, galeam, baltheum, loricam, ita & calceos proprios militi Christiano configurat & explicat. Unde sicut dixit lumbos ejus succingendos esse in veritate, id est veritate quasi cingulo: ita hîc dicit calceandum esse *in præparatione* (ita enim legendum cum Græcis & Latinis Romanis ac Hieronymo; non autem, *in præparationem*, uti legit Theophyl. & Prado) id est præparatione Evangelii quasi calceo.

Quartò, & genuinè, præparatio Evangelii est calceus militis Christiani, & in quo consistat illa præparatio.

Dico ergo, *præparatio Evangelii* est calceus militis Christiani. Præparatio autem hæc, ut rectè notat Chrysost. & Theophyl. est alacris promptitudo, & prompta alacritas animi, partim ad ambulandum viam Evangelii pacis, partim ad eam annuntiandam, qua per infensissimos Simonis, Gnosticorum, immò dæmonum & hostium omnium, cuneos fortiter pergamus & penetremus in cælum. Plebs enim Christiana hac promptitudine calceata esse debet, ut per viam Evangelii inoffenso pede ambulet, suaque sancta vita & conversatione alios ad eamdem viam ineundam alliciat, itaque fidem & Evangelium propaget & promoveat. Unde de hac præparatione & promptitudine dixit S. Joannes Baptista: *Parate viam Domini, rectas facite semitas ejus*, inquit Chrys. Apostoli verò Doctores & Pastores hac alacriter calceari debent, non tantùm ut ipsi in hac Evangelii via ambulent; sed etiam ut sua prædicatione & sanctitate alios ambulare faciant, adeoque ut pergant ad barbaras gentes, iisque annuntient Evangelium, ut & ipsi juxta Evangelium vivant & ambulent.

Etpropter Marci 6. v. 9. Apostolis & prædicatoribus Evangelii dantur sandalia, quò scilicet ardenter & alacriter suscipiant munus sibi injunctum, & omni timore humano deposito illud exerceant. Sandalia ergo hæc & calcei signum sunt tum libertatis, tum dominii, tum lætitiæ, de quibus dixi quæstione prima; tum maximè animi constantis, excelsi, alacris & intrepidi: sunt enim calcei militis.

Calceus hyacinthinus Ecclesiæ symbolum est triplicis ornamenti & virtutis.

Addit Ezechiel c. 16. 10. sponsam Dei, id est Ecclesiam (putà Ecclesiæ fideles, filios & milites) calceatam esse janthino, id est, hyacinthino, sive violaceo corio, & calceo. *Calceavi*, inquit, *te janthino*. q. d. O popule Israel, qui es electus in sponsam Dei, in Ægypto quasi mancipium nudipes servisti; jam cùm te inde educo, libertate te dono & in signum libertatis do tibi calceum, eumque hyacinthini, id est violacei & cælestis, coloris; Primò, ut significem cælestem debere esse tuam vitam, conversationem & spem, ut terrena relinquens festines ad cælestia, ait S. Gregor. 30. Moral. cap. 10.

Secundò, ut significem amorem & sponsum tuum esse in cælo: Deum nimirum ipsum, qui è cælis te protegit, ut alacriùs & perfectiùs ambules, aut etiam prædices viam in cælum.

Tertiò, hyacinthus vestis erat regalis. Eccli. 40. 4. *Ab eo qui utitur hyacintho, & portat coronam* (id est a rege) *usque ad eum qui operitur lino crudo* (id est plebejum & pauperem.) Calceus ergo hyacinthinus animum excelsum, & verè regium significat, qui in cælis fixus calcat omnem terrenum dominatum. *Namque pedes quibus progredimur*, inquit Hieron. Prado in Ezech. c. 16. pag. 185. *affectus significat, quibus animus fertur, quocumque fertur, teste Augustino: calceamentum verò libertatis & dominationis est signum, hyacinthus autem cælestis regni imago. Pedes itaque calceati hyacintho indicant animum ingenuum, liberum & regalem, qui spe cælestium bonorum terrena hæc omnia pessumdat & proterit. Vide in Apocalypsi mulierem amictam sole, & lunam sub pedibus ejus, atque coronatam stellis duodecim, reginam videlicet siderum, quam Vates descripsit lucida vestitam cyclade, calceatamque hyacintho, & quam sponsus commendat ab incessu decoro & gratioso ob calceamenta hyacinthina, desiderium cælestium spirantia: & in Cantico canticorum. Quàm pulchri sunt gressus tui in calceamentis filia principis! Ubi observandum, tunc sponsam filiam principis appellatam à sponso, cùm calceamentis (haud dubiè hyacinthinis) pedes ornaverat, quia pedes calceati symbolum ex ibi sunt regiæ dignitatis, ut diximus*. ita Prado.

Itaque calceus Ecclesiæ reginæ & sponsæ Dei, ac cujuslibet militis Christiani, qui hujus reginæ filius est, debet esse hyacinthinus, ut videlicet terram & terrena omnia pedibus calcet, animo versetur in cælis, eò contendat magna alacritate & promptitudine, memor se, utpote regis Christi & reginæ Ecclesiæ filium, regem esse, & ad cæleste regnum vocari, illudque brevi initurum, ut cum triumpho una cum aliis Beatis, utpote regibus, perenniter canat; *Fecisti nos Deo nostro regnum & sacerdotes, & regnabimus super terram*, immò super cælum, *in sæcula sæculorum*.

Alacritas & promptitudo animi, necessaria ad Evangelium retinendum & propagandum.

Hæc est ergo *præparatio*, id est, alacritas & promptitudo, qua Ephesios & quemvis Christi militem calceat Apostolus: ut nimirum promptus sit non solùm ad Evangelium retinendum & defendendum, sed etiam ad illud propagandum per Gentiles licet invitos & adversantes: utque, sicut inquit Chrysost. & Theophyl. paratus sit ad exitum scilicet ex hac vita, tentationibus, conflictibus, periculis & ærumnis obnoxia, ad aliam quietam, beatam & æternam.

Unde pulchrè S. Basilius in Admonit. ad filium spiritual. militem Christi cum milite sæculari conferens, ita excitat ad hanc animi promptitudinem dicens: *Miles terrenus quocumque loco mittitur, paratus ac promptus est neque se uxoris aut liberorum gratia excusare audebit: multò magis miles Christi sine aliquo impedimento regis sui imperio debet obedire. Ille in prælio galeam ferream gestat, sed tua galea Christus sit, qui est caput tuum. ille loricam ne vulneretur indutus est: sed tu pro lorica sis fide Christi circumdatus. Ille contra adversarium suum mittit lanceas & sagittas: tu contra adversarium divina eloquia jaculare. ille donec pugna geritur arma à semetipso non projicit, ne ab adversario vulneretur: ita & tu numquam debes esse securus; quia tuus hostis hoste illius astutior est. ille si superaverit, ad domum revertitur: tu verò hoste prostrato in illud cæleste regnum cum omnibus Sanctis intrabis*.

EVANGELII PACIS] Id est Evangelii, sive læti nuntii, quo pax, id est omnia bona cum Dei benevolentia & ami-

amicitia hominibus promittuntur, ita Chrysost. & Theophyl. *Pax* enim Hebræis omnem prosperitatem, omnia fausta & felicia, bonorumque omnium copiam significat. Unde hæc erat Hebræorum, & ex iis Christi Apostolorumque salutatio, *Pax tecum*, qua omnem felicitatem, omniaque bona aliis apprecabantur.

Salutatio Christi & Hebræorū, Pax tecū.

Secundò, dici potest *Evangelium pacis*, id est pacificum, pacem docens, concilians, afferens. Evangelium enim docet offensas remittere, inimicos diligere, dissensiones & lites aversari, concordiam & pacem quærere ac tueri.

VERS. 16. IN OMNIBUS SUMENTES SCUTUM FIDEI, IN QUO POSSITIS OMNIA TELA NEQUISSIMI IGNEA EXTINGUERE] Nota, Pro *in omnibus* græcè est *ἐπὶ πᾶσιν*, quod Vatabl. vertit, *super omnia*: sed; Noster aptiùs vertit, *in omnibus*. Vult enim, ut rectè notat Hieron. nos in omni tentatione & opere gestare clypeum fidei, eoque venientes diaboli sagittas & suggestiones excipere & retundere.

Secundò, pro *nequissimi* græcè est *τοῦ πονηροῦ*, id est ut Vatabl. & Erasmus vertunt, *illius mali* vel scelesti, hoc est, scelestissimi, & nequissimi, putà diaboli.

Tela ignea diaboli, quænā sint.

Tertiò, *tela ejus ignea*, id est, instar ignis penetrantia, ardentia & inflammantia sunt suggestiones diaboli, quibus phantasiæ pravas cupiditates suggerit, & ad eas appetendas concupiscentiam & appetitum accendit & inflammat. Hisce telis vulnerat animam. *Anima*, inquit Origen. hom. 8. in Nu. *quoties peccat, toties vulneratur. O si possemus per unumquodque peccatum videre, quomodo homo noster interior assiduè vulneratur! Vulneratur per linguam anima, vulneratur & per cogitationes, & concupiscentias malas; frangitur autem & conteritur per opera peccati. Quæ si omnia videre possemus, & vulneratæ animæ sentire cicatrices, certum est, quòd usque ad mortem resisteremus adversus peccatum. Sed nos cupiditatibus sæculi attentes effecti, vel vitiis inebriati, sentire non possumus quanta vulnera, quantas contritiones animæ peccando conquirimus.*

VERS. 17. ET GALEAM SALUTIS ASSUMITE] id est, ut Theophyl. & Vatabl. galeam salutarem, quæ caput servet & salvet. Sed quænam est hæc galea? quibus verbis eam declarat & explicat Apostolus? Dico ergo, *galeam salutis*, id est galeam quæ est ipsa salus, sicut dixit *scutum fidei*, id est scutum quod est ipsa fides. Galea ergo militis Christiani est salus allata à Christo, & sperata à Christianis, hoc est spes salutis: ita enim se explicat Apostolus 1. Thessal. 5. vers. 8. *Induti*, inquit, *loricam fidei & charitatis, & galeam spem salutis*. Ecce spem salutis vocat *galeam*. Sicut enim galea principem corporis partem, putà caput ipsum, à quo cetera membra totusque homo pendet, tuetur & communit: ita spes salutis, & gloriæ cælestis ac immortalis servat & communit caput, id est hominis cogitationes, fines & intentiones. Hæc enim in actionibus id sunt, quod caput in homine; scilicet principium & gubernaculum actionum & agendorum. Nam sicut caput regit, dirigit, movet & gubernat cetera membra, totumque hominem: ita finis & intentio dirigit, movet & gubernat omnia hominis desideria, verba & opera.

Galea militis Christiani est salus allata à Christo, vel potius spes salutis.

Spes ergo quasi galea caput nostrum symbolicum, putà finem & intentionem, armat & communit.

Galea est spes, caput est finis seu intentio.

Primò, quia facit ut ultimus noster finis & intentio, sit Deus, fruitio Dei, salus & beatitudo æterna, eoque referat omnes alios nostros fines & intentiones, ac consequenter reliqua omnia cogitata, dicta & facta nostra.

Secundò, quia facit ut homo cogitans bona illa immensa, quæ consecuturum se sperat, alias omnes cogitationes à diabolo suggestas repellat, hacq; cogitatione & spe, ardua quævis aggrediatur, & animosè cum hoste confligat, proponens sibi gloriam illam speratam, quæ victorem manet. Vide ad Hebr. 11. quàm hac galea spei veteres Sancti armati fuerint & roborati, ad omnia dura vel suscipienda, vel toleranda.

Nota Primò. Alludit Paulus ad Isajæ 59. vers. 17. ubi sic ait. *Indutus est* (Dominus Deus) *justitia ut lorica, & galea salutis in capite ejus: indutus est vestimentis ultionis: & opertus est quasi pallio zeli*. Quibus verbis Isajas per prosopopœjam describit Dei, quasi militis arma & panopliam, scilicet justitiam quasi loricam; salutem (studium salvandi homines) quasi galeam jam dictam, & zelum quasi pallium: quibus armatus Deus peccatum, mortem, diabolum, hostes suos à nobis depulit, & homines impios, gentesque infideles hostes suos subegit, ex impiis pios, ex infidelibus fideles, ex Ethnicis Christianos, ex inimicis amicos faciendo, ut rectè ibi annotavit Theodor. Hanc enim suam panopliam Deus & Christus suis militibus, putà Christianis, communicant, ut hic docet Apostolus.

Nota Secundò, Græcè est *περικεφαλαίαν σωτηρίου*, hoc est *galeam salutaris*, id est, ut Hieron. & alii exponunt, salvatoris, putà salvatorem Jesum, assumite pro galea: ut Jesus Christus omnes sensus qui sunt in capite, integros quasi galea servet & tueatur, inquit Hieron. omnisque noster sermo, mens, cogitatio, consilium sit in Christo. Septuag. enim interpretes, quos sequitur Paulus, Hebræum ישע *jesca*, id est salutem, vertere solent, *σωτήριον*, id est *salutare*, vel *salvatorem*, ut Christum salvatorem, & salutem ab eo allatam, significent nomine concreto quasi proprio Christi.

Alludit Apostolus ad Isaia 59. v. 17.

Id iisdem Ephesiis, post quadraginta ab hac Pauli epistola annos, scribens S. Ignatius innuit dicens: *Nihil melius quàm pax in Christo, per quam bellum omne aboletur aereorum & terrestrium spirituum. Non enim est nobis colluctatio adversus sanguinem & carnem, sed adversus principes & potestates*, &c. Et paulò superiùs: *Tantum in Christo Jesu inveniamur, ut verè vivamus: absque eo ne respirare quidem unquam velitis. Is enim mea spes est, is mea gloriatio, hæ denique meæ indeficientes divitiæ: in quo vincula à Syria Romam usque circumfero, spiritales margaritas, in quibus utinam mihi contingat consummari, ac participem Christi passionum, & socium mortis eius fieri, & resurrectionis à mortuis & æternæ vitæ.*

Hic sensus redit in idem, & cum priore coincidit. Spes enim salutis est illa, quam Salvator attulit, non alia: adeoque est ipse Christus salvator, ipse enim est spes nostra; consequenter est & galea nostra. Simili modo dicitur Prov. 18. 10. *Turris fortissima nomen Domini*. Hebraicè est nomen tetragrammatum & proprium Dei, scilicet יהוה *Jehova*, quod includitur in nomire Jesu, non sono, sed sensu & significatione, ut dixi Exod. cap. 3. & 6.

Spes nostra est nomen Dei Jehova quod includitur in nomine Jesu.

ASSUMITE] δέξασθε, capite, arripite; Syrus, *apprehendite*.

ET GLADIUM SPIRITUS (id est spiritalem) QUOD EST VERBUM DEI] Hoc gladio Christus vicit & jugulavit dæmonem se tentantem & oppugnante, Matth. 4. Hoc gladio usi sunt Sancti omnes, uti de S. Paula memorat Hieron. in ejus epitaphio. *Si quando*, inquit, *procacior fuisset inimicus, & usque ad verborum jurgia prosiliisset, illud psalterii decantabat: Cùm consisteret adversum me peccator, obmutui, & silui à bonis, & rursus, Ego autem quasi surdus non audiebam, & quasi mutus non aperiens os suum. In tentationibus, Deuteronomii verba volvebat; Tentat vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligatis Dominum Deum vestrum de toto corde vestro, & de tota anima vestra. In tribulationibus & angustiis, Isaiæ* (juxta Septuag.) *replicabat eloquia: Quia ablactati estis à lacte, qui abstracti ab ubere, tribulationem super tribulationem expectate, spem super spem adhuc pusillum propter malitiam labiorum, propter linguam malignam. Et Scripturæ testimonium in consolationem suam afferebat, ablactatorum esse, eorum scilicet, qui ad virilem ætatem pervenissent, tribulationem super tribulationem sustinere, ut spem super spem mereantur accipere; scientes quoniam tribulatio patientiam operatur patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit*. Et infrà per singula discurrens ita ait: *In languoribus & crebra infirmitate dicebat, Quando infirma sum, tunc fortis sum: &, Habemus thesaurum istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem, & corruptivum hoc vestiatur incorruptione. Et iterum: Sicut superabundant passiones Christi in nobis, ita per Christum abundat & consolatio. Ac deinde: Vt socii passionum estis, sic eritis & consolationis. In mœrore cantabat: Quare tristis es anima mea, & quare conturbas me? Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, salutare vultus mei, & Deus meus. In periculis loquebatur: Qui vult*

Omnes Sancti usi gladio verbi Dei in tentationibus & angustiis.

S. Scriptura contra omnes morbos medicina.

ve-

vire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et iterum: Qui vult animam suam salvam facere perdet eam: Et, Qui perdiderit animam suam propter me, salvam eam faciet. Quanto dispendia rei familiaris, & eversio totius patrimonii nunciabatur, ajebat: Quid enim prodest homini si totum mundum lucrifecerit, & animæ suæ detrimentum habuerit: aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Et, Nudus exivi de utero matris meæ, nudus & redeam. Sicut Domino placuit, ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.

Panoplia militis Christiani à capite ad talos armati.

Hæc est ergo imago & πανοπλία militis Christiani à capite ad talos armati. Galea est spes salutis, sive spes in Christum: thorax est justitia, id est, opera justa & sancta: baltheus est veritas, id est, fidelitas, integritas & castitas, calcei & ocreæ sunt præparatio & alacritas ad viam Evangelii, incundam, & propagandam: dextra tenet gladium, id est verbum Dei; sinistra scutum, scilicet fidem.

Similiter, sed paulò aliter S. Ephrem. tractatu de Panoplia sive armatura spirituali, hæc arma Christiano militi adaptat. *Galea*, inquit, *est spes, balteus est charitas, calceamenta sunt humilitas, scutum est crux, arcus est oratio.*

Huc etiam alludens Tertull. sed confusè libr. de Corona militis cap. 1. militem se profitentem Christianum, ideoque graviter tortum, ita describit: *Et nunc russatus* (id est subricatus) *sui sanguine, spe calceatus, de Evangelii paratura succinctus, acutiore verbo Dei, totus de Apostolo armatus, & de martyrii candida laurea melius coronatus, donativum Christi in carcere expectat.*

VERS. 18. PER OMNEM ORATIONEM ET OBSECRATIONEM ORANTES OMNI TEMPORE IN SPIRITU, ET IN IPSO VIGILANTES IN OMNI INSTANTIA, ET OBSECRATIONE PRO OMNIBUS SANCTIS] Notat. Post arma & panopliam militis Christiani, dat ei copias auxiliares, scilicet Dei & angelorum. Unde per orationem & obsecrationem jubet eas advocare. Oratio enim & arma jam dicta & eorum usum & augmentum, id est vires internas impetrat pariter & externas; ut scilicet exteriùs Deus per angelos retundat & compescat ferociam & tentationes diaboli. Unde oratio magis necessaria est militi Christiano quàm cætera arma: Deus enim est, qui in omni tentatione & conflictu dat victoriam. Illius ergo gratia & adjutorium maximè per orationem est implorandum.

Copiæ auxiliares militi Christiano oratione evocandæ.

Hujus rei typus fuit Josue & Moses, Josue militis pugnantis, Moses sacerdotis orantis speciem refert. Unde sicut Moses sua oratione impetravit victoriam Josue contra Amalec: *Cumque levaret*, inquit Scriptura Exodi 17. vers. 11. *Moses manus, vincebat Israel, sin autem paululùm remisisset, superabat Amalec.* Ita miles Christianus vincet diabolum & omnes hostes, si assiduum comitem & propugnatorem habeat orationem.

Conditiones in oratione requisitæ.

Unde Nota Secundò. Conditiones requisitas in oratione hic explicat Apostolus.

Primo enim requirit in oratione assiduitatem diligentiam & frequentiam, cùm dicit, *Per omnem orationem*, q. d. Per jugem, assiduam & omnimodam orationem & obsecrationem; unde explicans subdit, *In omni instantia & obsecratione*, ut scilicet, inquit Theophyl. instanter oret & obsecret cum fletu, genuflexione, tunsione pectoris, &c.

Secundò, ut Anselmus, ut obsecret obtestando Dei misericordiam per omnia sacra & sancta, v.g. per mortem, crucem, sanguinem Christi. Utrumque enim significat obsecratio. Scilicet Primò, orationem ex intimo animi sensu, qui lacrymis, aliisque signis externis declaretur, manantem, ut exponit Theophyl. Secundò, ut Anselmus, significat obtestationem & quasi adjurationem per res sacras. Reliquæ conditiones orationis patebunt ex sequentibus jam dicendis.

Unde Nota Tertiò. Vult Apostolus ut singuli Christiani orent & obsecrent non tantùm pro seipsis, sed & pro omnibus sanctis, id est Christianis quibusvis, & præsertim Apostolis, & prædicatoribus Evangelii, qualis erat Paulus. Hinc patet populo Christiano valdè commendandum esse, ut orent pro propagatione & propagatoribus Evangelii, hæresumque & infidelitatis extirpatione: & si hoc populo, quid Clericis faciendum est?

Euchitarũ error de obligatione semper orandi.

Nota Quartò. Vult ut orent omni tempore. Hinc Euchitæ hæretici apud August. hæresi 57. docuerunt Christianum non debere laborare, nec aliud agere, quàm ut semper oret. unde dicti sunt Euchitæ, id est peccato-

A res. Sed hoc dogma stolidum est & impossibile à

Secundò, S. Basilius homil. in Julittam Martyrem, *Qui*, inquit, *bona semper agit, hic semper orat.* Per omnem enim virtutem Deo conjungimur, quod est officium orationis. Oratio enim non est aliud quàm mentis in Deum elevatio, sive mentis cum Deo conjunctio. Inter alias autem virtutes maximè nos Deo conjungit religiosa & pia intentio: si videlicet omnia opera nostra (ut ibidem pulchrè docet Basilius) etiam manualia & fabrilia ad Dei gloriam referamus; ea scilicet faciendo eo fine, ut Deus per illa honoretur, ut hoc obsequium Deo præstemus, ut Deo placeamus. Hinc multi pii & sapientes viri initio studiorum & operum suorum orant, & per orationem studia & opera sua Deo offerunt. Id valdè consulendum est simplicibus mechanicis, & agricolis. Hi enim multa opera laboriosa sæpè faciunt sine merito, quia tantùm lucrum aucupantur, qui si doceantur insuper ea referre ad Deum, Deique obsequium & gloriam, longè majora lucra apud Deum in cælis, quàm apud homines in terra sibi comparabunt; itaque præter lucrum temporale, quod ab hominibus expectant, ingens lucrum spirituale conquirent apud Deum.

Religiosa & pia intentio est continua oratio.

B Tertiò, & simplicissimè, vult Apostolus ut Christiani orent omni tempore, id est assiduè, quantum per alia negotia licet. ita Anselm. Et, ut August. *omni tempore*, scilicet orationi destinato, sive ab Ecclesia, sive à propria devotione & consuetudine. Frequentiam enim orationis identidem hic aliis & aliis verbis inculcat Apostolus, præsertim ut certa & stata orandi tempora nullo tempore intermittantur. Nihil enim fructuosius facere potest Christianus, quàm si omne tempus ab occupationibus aliis liberum det orationi, Deoque vacet à quo omne donum descendit; ita fiet, ut studia & opera ipsius feliciùs succedant, & meliùs fiant, utque Deus ea benedicat, eisque præmium & præsens & futurum largiatur. Hinc monet sapienter S. Basilius, ut orationem sequatur lectio (& quodvis opus,) lectioni (& cuivis operi) succedat oratio.

Nota Quintò. Hæc oratio facienda est *in spiritu*, id est conscientia munda, & fide integra, inquit Ambrosius. Qui enim polluta mente orat, hic in carne orat. Secundò & genuinè, *in spiritu*, id est mente, affectu, desiderio, non voce & labiis. Opponit enim spiritum multiloquio,

Oratio facienda in spiritu.

C sive battologiæ Gentilium, ait Chrysost. qui putabant se sua eloquentia & multiloquio flectere Deum, Matth. 6. v. 7. sicut oratores sua rethorica flectunt judices. Unde Vatabl. *In spiritu*, inquit, *id est, cum fervore spiritus, hoc est cum intimo & ferventi spiritu.* Spiritus enim & affectus est anima orationis. Multi simplices & rudes parum habent ex hoc spiritu, & ferè tantùm labiis orant. Hi docendi sunt adorare Deum in spiritu & veritate.

Nota Sextò. In oratione requirit Apostolus vigilantiam & perseverantiam. Unde ait, *Et in ipso vigilantes*, græcè εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est in hoc, vel ad hoc ipsum (scilicet, ut in spiritu oremus omni tempore) vigilantes simus *in omni instantia*, ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει, id est, ut Ambrosius, Syrus & Græci, *in omni perseverantia*; Vatablus; *cum omni sedulitate*. Tali perseverantia oravit & impetravit filiæ suæ liberationem à dæmone mulier illa Chananæa, de qua Matth. 15. 27. Eodem modo & Anna oravit, & impetravit filium Samuelem, 1. Reg. 1. 15. Vide & Luc. 11. 5. ita Chrysost.

Oratio requirit vigilantiam & perseverantiã.

VERS. 19. ET PRO ME, UT DETUR MIHI SERMO IN APER-
D TIONE ORIS MEI CUM FIDUCIA, NOTUM FACERE MYSTERIUM EVANGELII] q. d. Orate pro me assiduè, ut Deus aperiat os meum, & inspiret sermones quos loquar, ut cum fiducia, græcè παρρησίᾳ, id est libertate & audacia, evangelizem, utque liberè & audacter notum faciam mysterium. Syrus, arcanum Evangelii, id est, per hypallagen, Evangelium mysteriosum & arcanum, sive Evangelium magno mysterio & arcano refertum. Hinc breviter Vatablus sic explicat: *Ut detur mihi aperto ore liberè loqui vel, ut quoties os meum aperio docendi causa mibi detur sermo absque dicendi metu, ut notum faciam arcanum Evangelii.* Aliter explicat Maldon. in Notis manuscript. *In apertione oris mei*, inquit, hoc est quotiescumque loqui voluero, aut prout postulavero; juxta illud Psaltis: *Aperi os tuum, & implebo illud*. Alludit Paulus ad illud Ezech. 29. v. 21 *Tibi dabo apertum os in medio eorum*. Ita S. Augustin. in psalm. 31. initio, *Primùm*, inquit, *infirmitatem meam orationibus vestris commendo sicut dicit Apostolus, ut detur mibi ser-*

mo

mo in apertione oris mei sic loqui vobis, quemadmodum & mihi dicere periculosum non sit, & vobis, audire salutare sit.

Vers. 20. PRO QUO LEGATIONE (apostolatu) FUNGOR IN CATENA] Hinc patet hanc epistolam Romæ è vinculis esse scriptam, ait Hieron. & Chrysost.

ITA UT IN IPSO (Evangelio scilicet prædicando) AUDEAM, παρρησιάσωμαι, id est libertate & audacia utar, liber sim & audax. Secundò, Theophyl. ut in ipso, scilicet Evangelio, & Evangelii prædicatione defendenda animosus sim & audax. q. d. Ut audacter & liberè causam meam è vinculis dicam, meque defendam, & rationem reddam prædicati à me Evangelii, PROUT OPORTET ME, tamquam legatum summi Dei, liberè & intrepidè LOQUI] Audi Chrysost. & Theophyl. *Ad quos, ò Paule, legatione fungeris? Ad homines, ut ipsos reconciliem Deo. At isti interim me in vincula coniecerunt communem legem non veriti, quæ ubique mos & jus est, ut legati nihil patiantur mali. Catena ergo mihi imposita est, ut os & libertatem loquendi mihi obturet: vestra autem oratio meum mihi os aperiet, ut liberrimè loquar, & proloquar, quæ is, qui me legatum emandavit, mihi commisit. Viden' gladium (libertatem scilicet & alacritatem enuntiandi verbi Dei) quem acceptu-rus erat Paulus in apertione oris.*

Libertas & Alacritas D. Pauli in enuntiando Evangelio.

Vers. 21. UT AUTEM ET VOS SCIATIS QUÆ CIRCA ME SUNT, τὰ περὶ ἡμῶν, id est, ut Vatablus, quæ de nobis sunt, res nostras, & statum nostrum, OMNIA VOBIS NOTA FACIET TYCHICUS] Hinc colligimus Apostolum per Tychicum misisse has litteras ad Ephesios.

Vers. 23. PAX FRATRIBUS] Pax sit Christianis, qui apud vos sunt. Est salutatio Hebræorum, qua usus est Christus, Pax vobis, eaque apprecantur omnia bona omnia felicia & fausta, ut dixi.

ET CHARITAS CUM FIDE, supple, conservetur & augeatur, in fratribus, id est Christianis Ephesii, A DEO PATRE, ET DOMINO JESU CHRISTO.

Vers. 24. GRATIA CUM OMNIBUS QUI DILIGUNT DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM IN INCORRUPTIONE] id est incorruptè, sincerè & purè, non habentes corruptelam amoris terreni & vitiorum. q. d. Qui diligunt Jesum cum sinceritate, integritate & puritate fidei, spei & morum, maximè castitatis (hæc enim propriè dicitur corrumpi, vel esse incorrupta, ait Hieron.) Et, ut Anselmus, qui cum casto amore Christum sponsum diligunt quasi sponsa quæ corruptionem non admittit. Peccatum enim morbus est & corruptio animæ: virtus verò animæ est sanitas & incorruptibilitas, ait Chrysost. & Theophyl. Sicut enim, inquit Chrysost. virgo corrumpitur dum fornicatur, pomum corrumpitur dum putrescit, sanitas corrumpitur dum homo fit æger, domus corrumpitur dum dissolvitur: ita anima corrumpitur dum peccat. Peccata enim & voluptates illicitæ dissolvunt, deturpant, putrefaciunt & corrumpunt harmoniam, vigorem, sanitatem & integritatem animæ: virtus verò eadem reparat, animamque suæ integritati & incorruptioni restituit.

Peccatum morbus est & corruptio animæ, virtus sanitas & incorruptibilitas.

Nota. Præpositio *in* potest propriè accipi: vel, ut Vatablus, accipi potest pro *cum*, ut dixi: vel, ut Chrysost. & Theophyl. potest accipi pro *per*. q. d. Qui diligunt Jesum in incorruptionem, idest, per incorruptionem, puritatem & honestatem morum & virtutum.

Triplex sensus horum verborum.

Rursum Secundò, Oecum. ἐν ἀφθαρσίᾳ, inquit, id est ἀφθάρτως. q. d. *In incorruptione*, id est incorruptibiliter, immortaliter, perenniter scilicet tam in adversis, quàm in prosperis; tam in paupertate, quàm in opulentia, tam in contemptu, quàm in honoribus; tam in desolatione, quàm in consolatione; tam in morte, quàm in vita, diligunt Jesum Christum.

Denique Tertiò, Chrysost. & Theophyl. putant ἐν pro εἰς poni, *in incorruptione*, pro in incorruptionem, id est ad incorruptionem & immortalitatem, quæ meta est dilectionis & gratiæ, quam Ephesiis hic precatur Paulus. Omnes hos sensus ita complectitur Titelmanus in sua Paraphrasi: Gratia sit cum omnibus qui diligunt Jesum in incorruptione fidei & morum, incorruptam fidem mente, & incorruptam vitam moribus tenentes; habentesque spem incorruptibilem, utpote ab eo non corruptibilia, sed incorruptibilia bona expectantes. Amen.

O filii hominum diligite Jesum Christum in incorruptione: incorruptio enim facit proximum Deo. Mente & animo transcendite omnia corruptibilia. Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem, & corruptibile hoc induere incorruptionem. Studete incorruptioni. Studete immortalitati. Studete ÆTERNITATI.

Digitized by Google

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

ARGVMENTVM.

PAULUS in Macedoniam à Deo vocatus mirabili illa visione nocturna, quæ describitur Actor. 16. 9. ubi dicitur; *Vir Macedo quidam erat stans, & deprecans eum, & dicens, Transiens in Macedoniam, adjuva nos*; mox eò concessit, primamque ejus urbem, Philippos scilicet (quæ primò Dathos dicta, deinde à Philippo patre Alexandri Magni instaurata, vocata est Philippi,) ac paulò pòst facta est colonia Romanorum) adiit, pluresque Philippensium convertit, ibique Pythonissam sanavit, ideoque virgis cæsus est, & incarceratus.

Philippenses ergo à Paulo ad Christum conversi, ideoque Pauli studiosissimi, mox ut audierunt Paulum Romæ vinctum detineri, ad ejus consolationem miserunt Romam cum muneribus Epaphroditum suum Apostolum (ut c. 2. v. 25.) suumque Episcopum inquit Theodor. Baron. & alii. Hic Epaphroditus Romæ in morbum incidit & ad mortem ægrotavit; cumque tandem convaluisset, remisit eum Paulus ad suos Philippenses cum hisce litteris, quibus hortatur eos, ut in fide Christi persistent & pergant, nec A vinculis suis turbentur, aut animis cadant; & maximè ne cedant & credant Judaizantibus, docentibus legalia Moysis servanda esse cum Evangelio, nec Cerintho, Simoni Mago, eorumque asseclis negantibus Christum verè esse crucifixum. Deinde mistim hortatur eos ad virtutes Christiano dignas, & maximè ut Christi humilitatem, charitatem, pacem & concordiam mutuam foveant & æmulentur.

Scopus epistolæ.

Scripta est Romæ anno Christi 60. qui fuit secundus vinculorum Pauli, quo anno scripsit pariter ad Colossenses, ad Ephesios, ad Philemonem, quibus omnibus præfigit nomen tam suum, quàm Timothei, qui litteris Pauli anno præterito accersitus (2. Timoth. 4. 21.) ante hiemem Romam venerat. Omnes ergo hæ epistolæ scriptæ sunt è primis vinculis, quæ contigerunt anno Neronis. 4. non è secundis, quæ contigerunt anno Neronis 14. nam hic cap. 1. 25 dicit se mansurum in carne ad commune Christianorum gaudium & profectum: ubi satis insinuat se liberandum vinculis, prima ergo vincula intelligit, non secunda: nam è secundis non fuit liberatus, sed Martyr occubuit.

Scripta est è vinculis primis.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ORat Primò, pro Philippensium in fide & vita Christiana constantia; ad eamque eos animat & incitat tum verbis, tum exemplo suo, narrat scilicet vers. 12. vinculorum suorum fructum, & Evangelii per ea propagationem.

Deinde v. 15. gaudet quòd Christus annuntietur, sive per invidiam, sive per charitatem: sive per vitam, sive per mortem suam: Mihi enim, *inquit*, vivere Christus est, & mori lucrum.

Denique licet cupiat dissolvi, & esse cum Christo vers. 23. se tamen in carne mansurum ad eorum consolationem significat: indeque v. 27. eos roborat ad persecutiones; utpote quæ sunt causa salutis & martyrii ideoque magna dona Dei.

1. PAULUS, & Timotheus servi Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui
sunt Philippis, cum Episcopis, & diaconibus. 2. Gratia vobis, & pax à Deo
Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memo-
ria vestri, 4. semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gau-
dio deprecationem faciens, 5. super communicatione vestra in Evangelio Christi
à prima die usque nunc. 6. confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus
bonum, perficiet usque in diem Christi Iesu. 7. sicut est mihi justum hoc sentire
pro omnibus vobis: eò quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defensione & confirma-
tione Evangelii, socios gaudii mei omnes vos esse. 8. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam
omnes vos in visceribus Iesu Christi. 9. Et hoc oro ut charitas vestra magis ac magis abundet in scientia,
& in omni sensu. 10. ut probetis potiora, ut sitis sinceri & sine offensa in diem Christi. 11. repleti fru-
ctu justitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei. 12. Scire autem vos volo fratres, quia
quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Evangelii: 13. ita ut vincula mea manifesta fierent
in Christo in omni prætorio, & in ceteris omnibus: 14. & plures è fratribus in Domino confidentes
vinculis meis, abundantiùs auderent sine timore verbum Dei loqui 15. Quidam quidem & propter in-
vidiam & contentionem: quidam autem, & propter bonam voluntatem Christum prædicant: 16. qui-
dam ex charitate: scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum. 17. Quidam autem ex
contentione Christum annuntiant non sincere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis. 18.
Quid enim? dum omni modo sive per occasionem, sive per veritatem Christus annuntietur: & in
hoc gaudeo, sed gaudebo 19. Scio enim quia hoc mihi proveniet ad salutem, per vestram orationem,
& subministrationem Spiritus Iesu Christi, 20. secundùm expectationem & spem meam, quia in nul-
lo confundar; sed in omni fiducia sicut semper, & nunc magnificabitur Christus in corpore meo, sive
per vitam, sive per mortem. 21. Mihi enim vivere Christus est, mori lucrum. 22. Quòd si vivere
incar-

in carne, hic mihi fructus operis est, & quid eligam ignoro. 23. Coarctor autem è duobus desiderium habens dissolvi, & esse cum Christo, multò magis melius: 24. permanere autem in carne, necessarium propter vos. 25. Et hoc confidens, scio quia manebo, & permanebo omnibus vobis ad profectum vestrum, & gaudium fidei: 26. ut gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me per meum adventum iterum ad vos. 27. Tantùm dignè Evangelio Christi conversamini: ut sive cùm venero, & videro vos, sive absens audiam de vobis, quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii: 28. & in nullo terreamini ab adversariis: quae illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à Deo: 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non solùm ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini: 30. idem certamen habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.

Vers. 1. PAULUS ET TIMOTHEUS, SERVI JESU CHRISTI, OMNIBUS SANCTIS (omnibus fidelibus in baptismo sanctificatis) IN CHRISTO JESU, QUI SUNT PHILIPPIS. Nota. Nomen *servi* hic est titulus honoris: sicut enim in aliis epistolis Paulus vocat se Apostolum, ita hic se vocat *servum*: *servus* ergo *Christi* idem est quod Apostolus Christi.

Ubi Adverte. Olim tres erant servorum gradus. Primi & vilissimi erant mancipia in nervis & compedibus habita. *Tres servorum gradus.* Secundi mediastini, ut sunt famuli civium jam, & nobilium. Tertii honorarii & actores, dispensatores oeconomi, vicarii, qui hebr. primi משרתים *mescaretim*, id est ministri dicuntur, cùm primi עבדים *abadim*, id est servi, communiter vocitentur. S. Paulus, & Apostoli, tertii ordinis fuerunt servi. Unde 1. Corinth. 4. v. 1. vocat eos *dispensatores*, & Psaltes vocat eos *principes*. *Constitues*, inquit, *eos principes super omnem terram*. sicut enim principes regi serviunt, ut regnum ejus regant & propagent, ita Apostoli Christo inserviunt. nimirum ita Christo servire regnare est. Sic Christus honoris causa vocatur *servus* Dei, dum eum Pater ita compellat Isajæ 49. 3. *Servus*, inquit, *meus es tu Israel, quia in te gloriabor*. Nam ad Christum hæc verba dirigi, patet ex antecedentibus & sequentibus. *Israel* ergo hic est Christus, qui vocatur *Israel*, quia natus est; inquit Hieron. de semine Israelis & Judæorum. Secundò, quia dominatus est Deo (hoc enim significat hebraicè Israel) & divinam vindictam in homines latam rescidit. Unde ejus typus fuit Jacob cum angelo Dei vicario luctans & prævalens, qui inde dictus est *Israel*, Genes. 32. 28.

Nota Secundò. *Sancti in Christo* sunt Christiani, vocati ad veram mentis & corporis sanctimoniam. Hi dicuntur sancti *in Christo*, id est, per Christum & Christi merita. ita Vatablus. Vel potiùs propriè in *Christo*, quia Christo, Christique corpori, quod est Ecclesia, per baptismum, fidem, gratiam & sanctitatem inserti sunt, sicut rami inseruntur arbori.

Notat. Chrysost. id dici contra Judæos, qui se sanctos jactabant in lege & Mose: sibi enim dictum esse à Domino, Exod. 19. v. 6. *Vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta*. Contra hos Apostolus dicit, nos esse sanctos non in Mose, sed in Christo; qui est Sanctus sanctorum, ipsaque sanctitas, & radix ac fons omnis sanctitatis, ut, nisi quis Christo inseratur quasi ramus arbori, ab eoque sanctitatem sugat & hauriat, sanctus esse non possit. Vice versa, qui Christo plenè inserti sunt, hi sancti sunt, & quo magis Christo inseruntur illique uniuntur, eò magis sanctificantur.

CUM EPISCOPIS ET DIACONIBUS] Dices: In una civitate Philippensi tantùm unus erat Episcopus, quomodo ergo scribit Paulus Episcopis in plurali? Respondeo, per *Episcopos* hic Apostolus intelligit præsbyteros. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. & alii. Unde Syrus vertit, *cum presbyteris & eorum ministris*. Vult enim Apostolus hisce duobus nominibus salutare totum clerum Philippensium. Unde Præsbyteros nominat *Episcopos*. diaconos verò, subdiaconos, & reliquos inferiores, digniori *diaconorum* nomine complectitur. Episcopum autem non salutat, quia hic erat Epaphroditus harum lator litterarum, ait Theodor.

Ubi Nota. Hæc nomina *Episcopus* & *presbyter* olim communia erant omnibus sacerdotibus tam majoribus, quos jam propriè Episcopos; quàm minoribus, quos presbyteros nominamus. *Presbyteri olim vocati Episcopi.* Sic Actor. 20. 28, Paulus ad majores natu Ecclesiæ Ephesinæ: *Attendite*, ait, *vobis & universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos* (id est presbyteros & pastores) *regere Ecclesiam Dei*: nec enim Ephesi plures quàm unus erant Episcopi propriè dicti. Unde tam hic, quàm 1. Tim. 3. ab Episcopis transit ad diaconos, nec nominat presbyteros, quia scilicet eos Episcoporum nomine

A intelligit. Hinc occasionem errandi sumpserunt Aerius & Vviclef dicentes jure divino presbyterum in ordine & potestate, parem esse Episcopo: sed respondeo parem esse in sacerdotio, (in potestate consecrandi, sacrificandi, solvendi à peccatis) qui supremus & summus est Ordo, non autem in potestate ordinandi & consecrandi, nec in potestate jurisdictionis, hisce enim Episcopus præcellit præsbyterum. Vide Bellar. l. 1. de Cleric. c. 5.

Dices: Cur ergo olim presbyteri vocabantur *Episcopi*. Respondeo, duas ob causas. Prima est, quam dixi, quia in Ordine summo, qui est sacerdotii, præsbyter par est Episcopo. *Idq; duas ob causas.* Secunda, quia olim ante schisma (ut ait Hieron. in 1. ad Titum) non tam auctoritate & jurisditione distincta & divisa, quàm communi præsbyterorum consilio, labore & spiritu regebantur Ecclesiæ. Unde presbyteri dicebantur & erant Episcopi, id est, inspectores & correctores morum populi cum Episcopo propriè dicto, imò & in Conciliis considebant cum Episcopis, sententiamque rogati dicebant, ut patet Actor. 15. 6. *Convenerunt*, inquit, *Apostoli & seniores* (presbyteri) *videre de verbo hoc*. Hæ ergo sunt causæ cur utrique dicti sint presbyteri & Episcopi, postea verò cùm cresceret Ecclesia, & numerus fidelium, B atque ad eum rite gubernandum opus esset debito ordine & subordinatione ministrorum sub uno rectore Episcopo, cumque (si credimus Hieronymo in 1 ad Titum, de quo ibi dicendum est) presbyteri, primi illa prædicta Episcoporum communicatione abuterentur, iisque insolenter æquari & præesse vellent, ac facerent schismata; tunc Episcopi suam auctoritatem & præeminentiam tueri cœperunt, omnibusque prælati sunt. Id autem factum est tempore Apostolorum sub ipsa Ecclesiæ initia, cùm hic diceret, *Ego sum Cephæ*; hic, *Ego Pauli*; ille, *Ego Apollo* 1. Cor. 1. 12. Id patet 1. Timoth. 5. *Adversus presbyterum*, inquit, *accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus*. *Tempore Pauli presbyteri suberant Episcopo.* Tempore Pauli ergo Timotheus tamquam Episcopus presbyterorum erat judex, & jurisdictione superior. Sic Tito jubet Apostolus, ut constituat per civitates presbyteros. Sic Ignatius ad Trallianos, & ad Smyrnenses: *Presbiteri*, inquit, *subiecti estote Episcopo*.

Quæres Secundò. cur Paulus hic priùs salutet laicos & populum, quàm Episcopos & diaconos? Resp. Chrysost. C hanc epistolam tantùm ad Episcopos & diaconos, id est ad clerum Philippensem, esse scriptam: ipse enim legit συνεπισκόποις, coepiscopis, uno verbo, non duobus, scilicet *cum Episcopis*, quasi Paulus non scribat omnibus sanctis, id est Christianis, absolutè, sed tantùm sanctis coepiscopis (id est qui secum erant Episcopi & doctores populi) & diaconibus, id est clericis. Verùm legendum, est divisim hoc modo, σὺν ἐπισκόποις, id est, *cum Episcopis*, sic enim Legunt Latina, Syra & Græca correctiora. Unde Secundò, meliùs respondet D. Thomas, Apostolum servasse ordinem naturæ, quo grex solet præcedere suum pastorem, ut pastor sequens videre eum & regere ac dirigere possit: hinc in processionibus populus præcedit, clerus & Prælati sequuntur; locus ergo ultimus ibi honoratior est, cùm inter sæculares in mensis & conciliis primus honoratior sit. *Ubi grex pastorem, ita populus clerum præcedit.* Itaque hic Paulus oves præmittit pastori, id est populum priùs salutat, quàm clerum.

Vers. 3. GRATIAS AGO DEO MEO IN OMNI MEMORIA VESTRI] id est, quoties vestri recordor, ait Vatabl quoties vos memoriæ meæ occurritis, gratias ago Deo. Aliter Maldon. in Notis manusc. τὸ enim *vestri* accipit activè, non passivè. unde sic explicat, Gratias ago Deo, quòd vos mei vincti memores sitis.

Nota. De more Apostolus orationes & epistolas actionesque suas inchoat à gratiarum actione idq; nos facere docet.

Vers. 4. & 5. SEMPER IN CUNCTIS ORATIONIBUS MEIS PRO OMNIBUS VOBIS, CUM GAUDIO DEPRECA-

tio-

OMEM FACIENS, SUPER COMMUNICATIONE VESTRA IN EVANGELIO CHRISTI A PRIMA DIE USQUE NUNC] Nota, τὸ *super communicatione vestra*, referri potest ad id quod proximè præcedit: *cum gaudio deprecationem faciens*. q. d. Communicatio vestra in Evangelio causa est gaudii mei, quodque cum gaudio deprecer Deum. Secundò & meliùs, referri potest ad *gratias ago*, inde enim pendet v. 4. & 5. imo Biblia Regia & Lovaniensia v. 4. parenthesi includunt, quasi v. 5. *super communicatione vestra*, &c. referendus sit ad v. 3. *gratias ago*, &c. q. d. Gratias ago Deo cum gaudio, eum deprecans, eò quòd vobis dederit communicationem in Evangelio Christi.

Duplex communicatio in Evangeliis. Nota Secundò. *Communicatio* hæc Primò, est participatio Evangelii id est fidei, & doctrinæ Evangelicæ. q. d. Gratias ago Deo, quia ab eo participes facti estis Evangelii, quando illi credidistis, in eoque perseveratis. Secundò & meliùs, *communicatio* hæc in Evangelio, id est, in prædicatione & propagatione Evangelii, est cooperatio & participatio laborum & passionum, quas Paulus & Apostoli pro hac Evangelii propagatione vel sustinebant, vel suscipiebant, in quibus communicabant & participabant Philippenses. q. d. Gratias ago Deo exultans in spiritu, quòd communicetis meis laboribus, afflictionibus, vinculis pro Evangelio susceptis, quòd mihi collaboretis, mihi compatiamini, me omni ope & opera adjuvetis, dum mittitis Epaphroditum vestrum Episcopum ad me, dum per eum mihi alimoniam & munera defertis, me in carcere vinctum solamini & animatis, itaque me meumque Evangelium omni studio promovetis, idque non uno alterove die, sed assiduè & continuò, *à prima die* qua credidistis, *usque nunc*. ita Chrysost. & Theophyl. Et hoc significat Græcum κοινωνία Unde v. 7. vocat eos συγκοινωνοὺς, id est socios, collegas, & quasi ex æquo participes sui gaudii, quod percipiebat ex vinculis suis, & defensione ac confirmatione Evangelii.

Nota hic Tertiò, fervorem primorum Christianorum Philippensium, quibus non satis erat credere, sed de aliorum salute, & Evangelii propagatione soliciti, Paulum & Apostolos omni ope & opibus in prædicatione adjuvabant. *Quanta sit merces laicorum alentium prædicatore.* Hac de causa, primi Christiani facultates suas vendebant, & pretia deferebant ad pedes Apostolorum. Actor. 4. 45. Id etiamnum faciunt ferventes Catholici in Anglia, Hollandia, India. Hinc Secundò, per hoc participes fiebant & fiunt omnis laboris (ac consequenter omnis meriti) quem suscipit Apostolus & prædicator, ac proinde est hic actus virtutis nobilissimus: idem enim objectum spectant cooperantes, idemque agunt, quod agit ipse Apostolus, adeoque ipsimet per Apostolum peregrinantur, evangelizant, convertunt animarum millia. Hinc Tertiò, similem cum Apostolis mercedem recipient, quasi ipsimet fuissent Apostoli, & apostolatu perfuncti. Id docet Christus Matth. 10. 40. *Qui*, inquit, *recipit vos, me recipit; & qui me recipit recipit eum qui me misit. Qui recipit Prophetam* (Evangelii doctorem & prædicatorem) *in nomine Prophetæ* (quia Propheta & prædicator est,) *mercedem Prophetæ*, id est prædicatoris, *accipiet*: quia scilicet sicut cooperatur Prophetæ, eumque juvat qua Propheta & prædicator est, ita laboris ejus & meriti particeps est, ac consequenter dignum & justum est, ut particeps sit & præmii, quod Propheta & prædicator consequetur: particeps, inquam, non æquali gradu cum ipso Propheta, sed secundùm participationem & mensuram suæ cooperationis, & charitatis, qua eum adjuvit: sic enim jure communi participes & receptatores furum, simili cum furibus pœna plectuntur. Eleganter id explicat S. Gregor. homil. 20. in Evang. *Qui recipit*, inquit, *Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet. In quibus verbis notandum est, quia non ait, Mercedem de Propheta, sed, Mercedem Prophetæ*, id est Prophetæ præmia accipiet. Et inferiùs: *Nam cùm pauci sint, qui spiritualia dona percipiunt, & multi qui rebus temporalibus abundant; per hoc se divites virtutibus pauperum inserunt, quod eisdem sanctis pauperibus de suis divitiis solatiantur*. Additque tales per ulmum promissos & significatos esse ab Isaia, cùm ait, *Ponam in deserto*, in deserta hactenus Gentilium Ecclesia, *abietem, ulmum & buxum simul. Et quid per ulmum*, inquit, *nisi sæcularium mentes expressæ sunt? quæ dum terrenis adhuc curis inserviunt, nullum virtutum spiritualium fructum ferunt: sed etsi proprium fructum ulmus non habet, portare tamen fructum cum vite solet: quia & sæculares viri intra sanctam Ecclesiam quam-*

Sicut ulmus vitem, sic laicus liberalis prædicatorem sustentat.

vis spiritualium virtutum dona non habeant, dum tamen sanctos viros donis spiritualibus plenos sua largitate sustentant, quid aliud quàm vitem cum botris portant? etsi ergo fructum ulmus non habet, vitem tamen cum fructibus portans, hoc ipsa sua efficit, quæ bene sustentat aliena.

CONFIDENS HOC IPSUM, QUIA (quòd) QUI COEPIT IN VOBIS OPUS BONUM (scilicet Deus) PERFICIET USQUE IN DIEM CHRISTI JESU) Nota. Pro *confidens*, græcè est πεποιθὼς, quod Novantes vertunt, *credens*, certissimè scilicet vos perseveraturos in bono opere; quasi velit Paulus omnes fideles securos & certos reddere de sua perseverantia. Sed perperam hoc dicitur. nam constat donum perseverantiæ actualis non omnes fideles habere: multi enim à pia vita, imò & à fide deficiunt, fiuntque impii, hæretici, imò athei. Meliùs ergo vertit Vatabl. & Beza πεποιθὼς, id est, *persuasum habens*: sed optimè Chrysost. Theophyl. Ambros. Syrus & alii vertunt, *confidens*. Vide dicta Rom. 8. v. 38. q. d. Confido quòd, sicut cœpistis bonum opus adjuvandi & promovendi prædicationem Evangelii, ita in eodem per Dei gratiam perseverabilis in finem, usque ad mortem & diem judicii; ac proinde confido; quòd Deus, qui hoc opus bonum in vobis cœpit, ipse etiam perficiet. VERS. 6.

Unde Nota Secundò, cum Chrysost. & Theophyl. Planè potuisset dicere Apostolus: Confido quòd cœptum bonum opus perficietis. Sic enim dixit v. 5. *Super communicatione vestra in Evangelio Christi*. & v. 7. eos in vinculis suis, & defensione & confirmatione Evangelii socios suos vocat & v. 9. *Hoc oro, ut charitas vestra magis ac magis abundet, ut probetis potiora, ut sitis sinceri & sine offensa*, &c. Sic ergo & eorum arbitrium ac virtutem extimulans hic dicere potuisset, Confido quòd bonum quod cœpistis prosequemini & perficietis; sed ut eos doceat modestiam & humilitatem, malvit dicere, *Confido* quòd Deus illud perficiet: quia cùm ad perseverantiam utrumque requiratur, scilicet & gratia Dei, & cooperatio ac constantia liberi arbitrii, primas in ea tenet gratia Dei. Unde uti alibi, ita & hic gratiæ Dei eam tribuit Paulus. Hinc sicut v. præced. gratias egit Deo, quòd opus hoc bonum cœpisset per gratiam suam in Philippensibus, ita hoc v. confidit Deum suum hoc opus in eis perfecturum; intellige, nisi ipsi Philippenses gratiæ Dei desint, nolintque eam sequi, & ipsi cooperari. Est ergo metalepsis, *confido quia Deus perficiet*, id est, confido quòd vos per Dei gratiam perficietis opus bonum quod cœpistis: ex Deo enim Deique gratia, gratiæ operationem & effectum intelligendum relinquit.

Nota Tertiò: Cùm duplex sit perseverantiæ donum, unum quasi potentiale, quo in accepta gratia & justitia perseverare quis possit: alterum actuale, quo actu perseveret; prius omnibus justis datur, ut docet Concil. Trident. sess. 6. Deus enim omnibus justis ea dat auxilia gratiæ, eas mentis & voluntatis excitationes, impulsus & corroborationes, quæ necessariæ sunt ad vitanda peccata omnia mortalia, & ad perseverandum in gratia & bona vita, ut si iis rectè utantur justi, sicuti debent, perseveraturi sint & salvandi. Posterius donum perseverantiæ, quod magnum, imò maximum est, non datur omnibus justis, sed iis solùm, qui actu perseverant, complectiturque omnem illam gratiarum seriem, qua fit ut homo actu in gratia perseveret, itaque moriatur & salvetur. De quo tria hic docet Apostolus, & ex eo Concil. Trident. sess. 6. cap. 13. Primò, esse donum Dei, non autem esse ex nobis; Secundo, neminem esse certum se illud habere, aut habiturum; Tertiò, quemque debere illud à Deo sperare, ita tamen ut timeat ne ex parte sua Deo, & Dei gratiæ desit, itaque hoc donum amittat. *Similiter*, inquit Concil. *de perseverantiæ munere, de quo scriptum est. Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit: quod quidem aliunde haberi non potest, nisi ab eo qui potens est eum qui stat statuere, ut perseveranter stet & eum qui cadit restituere; nemo sibi aliquid certi absoluta certitudine polliceatur, tametsi in Dei auxilio firmissimam spem collocare & reponere omnes debent: Deus enim, nisi ipsi illius gratiæ defuerint, sicut cœpit opus bonum, ita perficiet operans velle & perficere. Veruntamen qui se existimant stare, videant ne cadant, & cum timore ac tremore salutem operentur in laboribus & vigiliis, in eleemosynis & orationibus.*

Duplex est donum perseverantiæ, potentiale, & actuale.

Tria de perseverantiæ dono docet Paulus.

Hinc Quartò S. August. lib. de Bono perseverant. docet hoc donum & gratiam perseverantiæ distinctam esse à *Donum perseveran-*

Oo gratia

Ita distinctum est à gratia justificante.

gratia justificante, & per solam gratiam justificantem non posse hominem in justitia accepta perseverare, ut tentationes omnesque difficultates vincat, & superet: sed insuper egere crebris gratiæ impulsibus & excitationibus, quibus assiduè à Deo in sua infirmitate & torpore excitetur, roboretur, protegatur, ut in via virtututis cœpta constanter & fortiter pergat. quæ variæ & multiplices gratiæ sunt, & dicuntur donum perseverantiæ nec enim hoc donum unus est actus vel habitus, sed multi. *Secundò*, has gratias plures & majores dari humilibus, orantibus, solicitis ut bene vivant & perseverent, docet Trident. suprà. Et hoc videtur hic velle Chrysost. cùm ait nos nostro desiderio & conatu attrahere & allicere ad nos gratiam Dei; loquitur enim non de prima gratia: hæc enim non datur nec allicitur aliquo desiderio aut conatu nostro, cùm omnem naturæ conatum præveniat, sitque prima & mera gratia, sed loquitur de eadem gratia de qua Apostolus, scilicet de gratia perseverantiæ: hanc enim qui justus est, suo conatu & collaboratione allicit & attrahit, majorem scilicet in dies & majorem. *Sic* Apostoli, & alii illustres Sancti, qui dicuntur à nonnullis confirmati in gratia, non acceperunt aliquem habitum gratiæ, qui eos confirmaret in gratia; sed quotidie strenuè laborantes & orantes accipiebant tam vehementes illuminationes & excitationes, ut difficile esset eis non perseverare, & peccare, saltem mortaliter.

Datur humilibus & solicitis.

Medium ad assequendum donū perseverātiæ.

Denique sapiens & pium consilium ad hoc donum assequendum est, ut assiduè pro eo oremus, nimirum ut Deus non tantùm det gratiam copiosam, qua perseverare possimus, sed qua prævidet nos actu perseveraturos. utque tamquam pastor bonus nos quasi oves suas iis viis, mediis, auxiliis regat, dirigat, ducat, quibus præscit nos recta progressuros in gratia, ut nullum peccati gravioris lapsum incurramus, sed rectis itineribus pergamus ad cælestem gloriam & beatitudinem.

Opus bonum] non tam aliquod speciale, quam in genere *opus bonum*; id est, vita Euangelicam, sive Christianam, ut assiduo opere & studio illam prosequamur & propagemus: hoc enim opus est communicatio in Euangelio Christi, supple tam in nobis quà in aliis promovendo & propagando, ut dixit v. præced.

Usque in diem Christi] Id est, usque ad diem judicii tum particularis, tum potius universalis: tum enim propriè erit publica, solemnis & gloriosa dies Christi judicis. Ubi Adverte. *Solet* Paulus hic, 1. Thessal. 4. 15. & alibi, ita loqui de die judicii extremi, ac si instaret & vicinus esset, non posteris Philippensium postea nascituris, ut vult Chrysost. sed ipsismet ad quos scribit hic Paulus, ut nimirum singuli, tam ipsi, quàm nos illum assiduè ante oculos habeamus, & ad illum vitam hanc nostram brevem & momentaneam dirigamus: ille enim dies erit initium æternitatis, cum qua omnis hæc vita nostra comparata, videtur tantùm esse punctum vel instans temporis. *Mille anni*, inquit Psaltes, *ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit*. Momentum ergo hic agimus & vivimus, (utinam bene & sapienter?) unde pendet æternitas nostra: post hoc momentum inibimus æternitatem, quid ni ergo vicina instet & immineat, quæ post hoc momentum instat & imminet?

Dies Christi semper memoranda.

Vers. 7 Sicut est mihi justum sentire (id est confidere, uti præcessit) pro id est de, omnibus vobis eò quòd habeam vos in corde, et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii] Nota Habere aliquem in corde, est habere eum in mente, in amore & affectu, & consequenter in memoria, id est, amare eum. & ejus sæpè recordari: quæ enim amamus, ea semper recurrunt animo, & memoriæ obversantur. Hinc per metalepsin, ut notat Chrysost. cum suis, hoc loco *habere in corde* significat habere in memoria, & esse memorem. q. d. Ego Paulus vestri, ò Philippenses, assiduam habeo memoriam, ac sæpè recorder vos esse gaudii mei socios, tam in vinculis meis, quàm in defensione & confirmatione Evangelii: nam illa verba, *Et in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Evangelii*, non tam pertinent ad id quod præcessit, *Eò quòd habeam vos in corde*, quàm ad id quod sequitur, *Socios gaudii mei omnes vos esse*, ut magis patebit ex sequentibus.

Nota Secundò. Pro *defensione*, græcè est ἀπολογίᾳ, *in apologie*, qua scilicet reus se in judicio contra accusatores defendit, & à crimine objecto purgat. Significat ergo Paulus suas apologias, quibus reus, & publicè coram Nerone, & privatim in carcere coram Romanis & Judæis, vel sponte eum invisentibus, vel ad se vocatis Actor. 28. vers. 17. causam suam egit, seque & Christi Evangelium defendit, stabilivit & confirmavit.

Quænam confirmatio Euangelii.

Nota Tertiò. *Confirmationem Euangelii* intelligit illam, qua in carcere vel viva voce, vel per literas Christianos in fide Euangelii confirmabat. zelus enim Apostoli non patiebatur eum in carcere esse otiosum, sed vel docere, vel scribere, vel orare, vel modos & praxes Euangelii propagandi excogitare cogebat: ac sicut ignis arctatus magis exardescit, ita Paulus hic ligatus & constrictus magis ad evangelizandum exarsit. Secundò, & meliùs, per *confirmationem Evangelii* intelligit illam, qua per suas jam dictas apologias Paulus Evangelium defendebat & confirmabat: hæc enim confirmatio facta est per defensionem, illique jungi debet, uti jungunt Syrus, Ambros. & Græca, quæ non duos habent articulos, sed unum eumdemque articulum utique tribuunt, dicendo, ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει. Adde τὸ *Evangelii*, tam ad *defensione* (hæc enim non habet alium genitivum, vel pronomen) quàm ad *confirmatione* pertinere: eamdem ergo defensionem & confirmationem Euangelii intelligit.

Socios gaudii mei omnes vos esse] Noster Interpres legit χαρᾶς, id est, *gaudii*, & ita legit Ambros. jam Græca habent χάριτος, id est *gratiæ*, & ita legit Syrus, & Chrysost. cum suis: sed eodem redit sensus; quia *gratiam* hic vocat beneficium illud, quo ei datum erat pati & vinciri pro Christo, sive ipsa vincula eadem vocat *gaudium* suum. Vide dicta Ephes. 3. 1. Aliter Vatablus, q.d. Vos estis socii gratiæ meæ, quia mecum à Deo electi estis ad vitam æternam, in eaque mihi futuri estis socii; hæc enim est maxima gratia, & causa gaudii, sed prior sensus huic loco est convenientior, ut patet ex præcedentibus & sequentibus.

Nota Secundò. Pro *sociis*, græcè est συγκοινωνούς, id est consortes, & ex æquo participes, de quo dixi vers. 5.

Nota Tertiò. Pro *esse*, græcè est participium ὄντας, id est existentes, quod aliqui putant per hebraismum redundare. unde eo oblato planus est sensus: Confido quòd Deus in vobis opus cœptum perficiet, *eò quòd habeam*, &c. *socios gaudii mei omnes vos*. Secundò, Ambros. τὸ ὄντας, accipit ut causale, quasi det causam suæ confidentiæ, scilicet quoniam (ut legit Ambros.) omnes gaudii mei participes estis. Tertiò planissimè, ut fatetur Beza, noster Interpres vertit ὄντας *esse*, ut per græcismum participium ponatur pro infinitivo. q. d. Confido quòd Deus in vobis opus cœptum perficiet, eò quòd habeam in corde id est memoria, vos fuisse & esse socios & participes gratiæ & gaudii mei, quod sentio in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelii: quia nimirum memor sum quòd in iis quasi socii mihi compassi estis, me omni ope & sumptu adjuvistis, adeoque in vinculis & tribulationibus meis pro fide susceptis mecum gavisi, imò me solati estis & recreastis, confido enim quòd Deus hunc fervorem vestrum & actus tam heroicos fidei & charitatis vestræ remunerabitur ampliori gratia, ut scilicet in iis perseveretis, imò crescatis, & perficiamini.

Testis enim mihi est Deus] Deum in testem invocat, juratque Apostolus. non ergo juramentum Judæis quasi imperfectis permissum, Christianis verò illicitum est, ut volunt Anabaptistæ. Vers. 8.

τὸ in visceribus Christi, quadrupliciter expositum.

Quomodo cupiam omnes vos, supple, esse, ait Anselm. in visceribus, id est in intimo corde & amore, Jesu Christi] ut intimè vos jungam Christo, & quasi in viscera ejus traiiciam, utique Christus, & quasi in viscera sua diligat. *Secundò*, Vatabl. q. d. Testis est mihi Deus, quantum cupiam Christum suam misericordiam (hujus enim symbola sunt viscera) effundere in vos. Tertiò & meliùs, *Syrus* & Chrysost. *quomodo cupiam*, id est amem, *vos in visceribus*, id est propter amorem visceralem & intimum Christi, quem totis visceribus amo: vel *in visceribus*, id est, ex amore intimo & visceralis, quem Christus quasi ex suis visceribus mihi afflavit. ita Theoph. Quartò optimè, *quomodo*, id est quàm propensè, quàm valdè & ardenter, *cupiam*, græcè ἐπιποθῶ (quod respondet Hebr. נכמה *cama*) id est amem vos, quanto vos amore complectar. ita Syrus, *in visceribus Christi*. id est, ea dilectione

Digitiz

ne & affectu, quo Christus in visceribus, id est intimè & tenerrimè vos omnesque Christianos amat; *in* ergo, id est, instar (bet pro caph similitudinis) viscerum, hoc est, amoris visceralis Christi: vel *in*, id est ex, visceribus Christi, quasi videlicet ego in Christi misericordiæ & dilectionis visceribus constitutus, & in ea quasi transformatus, vos ex iisdem diligerem, nimirum tam tenero, cordiali, ardenti & viscerali amore, quali Christus suos omnes diligit. Solent enim Hebræi רחמים *rachamim*, hoc est *viscera*, vocare intimos, tenerrimos, ac quasi maternos affectus amoris. Et sic induimus, ac quasi transformamur in viscera Christi, cùm ejus misericordiam, compassionem & amorem induimus, in eumque transformamur.

Viscera illa visceralis & tenerrimus amor.

VERS. 9. ET HOC ORO UT CHARITAS VESTRA MAGIS AC MAGIS ABUNDET] q. d. Laudo charitatem vestram, quam hactenus ostendistis, tam in promovendo Evangelio, quàm in vinculis meis, oroque Deum, ut illam foveat, imò adaugeat.

ABUNDET IN, id est cum, OMNI SCIENTIA] rerum scilicet fidei & salutis, ac præsertim justificationis, ut sciatis veram justitiam non à Philosophis, non à Simone Mago, sed à Christo, Christique fide & doctrina, petendam esse. q. d. Oro ut abundetis tam in charitate quàm in scientia, id est, fide & doctrina Christiana.

VERS. 10. UT PROBETIS POTIORA] ut scilicet discernatis an potior, melior & verior fides sit Simonis Magi, aliorumque Judaizantium & hæreticorum, an mea; an præstet eum ejusque sectam juvare & promovere, an me meumque Evangelium: nimirum ut hac discretione meum verum Evangelium à falsitate & imposturis Judaizantium & hæreticorum secernatis, complectamini, foveatis & promoveatis vestra charitate.

UT SITIS SINCERI, ne misceatis, adulteretisque veram fidem hæresi & judaismo. q. d. Videte, ne charitas vestra sit indiscreta, ut Simonianos aliosque falsos doctores specie pietatis se insinuantes foveatis; quia hæc vera non esset, sed adulterina charitas: sed ut tam in fide quàm in charitate, & charitatis officiis sinceri sitis, ET SINE OFFENSA, tum activa, ut scilicet nullum offendatis & scandalizetis; tum passiva, ut videlicet nusquam conscientiæ pedem impingatis, offendatis ac in aliquod Peccatum incidatis: sed inoffensi, ut legit Ambros. id est inoffenso pede, pergatis in via & vita Christiana, IN DIEM CHRISTI] hoc est, usque ad diem judicii. ita Chrysost. Utrumque significat Græcum ἀπρόσκοποι, nimirum tam inoffensos, quàm offendentes.

VERS. 11. REPLETI FRUCTU (græcè καρπῶν, id est *fructibus*) JUSTITIÆ PER JESUM CHRISTUM IN GLORIAM ET LAUDEM DEI] *Fructus justitiæ* vocat opera justitiæ, vel generalis, quæ complectitur omnem virtutem. q. d. Oro ut repleamini bonis operibus cujusvis virtutis; vel justitiæ particularis, id est, eleemosynæ & misericordiæ: hæc enim sæpè dicitur *justitia* in Scripturis, ut dixi 2. Cor. 9.9. alludit siquidem ad eleemosynas sibi à Philippensibus missas. q. d. Oro ut similibus misericordiæ actibus cumulemini. ita Chrysost. & Theophyl. Secundò, Anselm. per *fructum justitiæ* intelligit mercedem quam in cælo pro justis operibus erant recepturi. Sed planior est prior sensus, ut per fructum, non mercedem, sed opera justitiæ accipiamus.

Quis fructus justitiæ.

Nota τὸ *per Jesum Christum*, pro quo græcè est τὸν (scilicet καρπὸν, *fructum*) διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. q. d Quos fructus facimus & habemus per Christum, ejusque merita & gratiam, idque *in laudem & gloriam Dei*, ut scilicet inde non nos Apostoli, qui hos fructus externa tantùm voce suademus & proponimus, sed Deus internus & vitalis fructuum dator & auctor laudetur & glorificetur.

Moraliter, notat Theophyl. fideles, qui veros virtutum fructus faciunt ad Dei gloriam, eos facere per Christum; alios verò qui se & sua quærunt, umbraticos tantùm virtutum fructus facere, non per Christum, sed per vanam gloriam.

VERS. 12. SCIRE VOLO VOS FRATRES, QUIA QUÆ CIRCA ME SUNT, MAGIS AD PROFECTUM VENERUNT EVANGELII] Timebat Paulus, inquit Chrysost. ne Philippenses & alii Christiani audientes Paulum Romæ vinctum, turbarentur, putarentque magnam infamiæ notam illi & Evangelio inurendam esse, remque Christianam & Evangelii cursum per hoc remoram passura & impedienda esse. Hinc Apostolus contrarium hic accidisse narrat, scilicet per sua vincula non impeditum, sed potiùs promotum esse Evangelium.

VERS. 13. ITA, inquit, UT VINCULA MEA MANIFESTA FIERENT IN CHRISTO] id est per Christum & Christi providentiam, ait Theophyl. Secundò & potiùs, idem cum Anselmo, q. d. Ut manifestum fieret quòd propter Christum vinctus sim: non propter debita, aut scelera, sicque per vincula mea Christi nomen ubique claresceit.

IN OMNI PRÆTORIO] Græcè ἐν ὅλῳ, id est, *in toto prætorio*, putà in tota aula Neronis. q. d. Tota aula per mea vincula inaudivit aliquid de fide & Evangelio Christi. Nota. Nomen universale sumitur subinde pro collectivo, seu toto quanto, putà *omne* pro *toto*: utrumque enim significat Hebræum כל *col*. ita Chrysost.

ET IN CETERIS OMNIBUS] non prætoriis (unum enim hîc tantum nominat prætorium, ut patet ex Græco) sed locis, plateis & vicis urbis Romæ. Chrysost. Theophyl. & alii τὸ *ceteris* ad personas referunt. Unde in Græco non est præpositio *in* q. d. Non tantùm prætorianis, sed & ceteris civibus Romanis manifesta facta sunt vincula mea, quòd scilicet iis vinctus sim propter Christi fidem.

VERS. 14. ET PLURES E FRATRIBUS IN DOMINO CONFIDENTES VINCULIS MEIS, ABUNDANTIUS AUDERENT SINE TIMORE VERBUM DEI LOQUI) q. d. Plures fratres, id est Christiani Romæ videntes meam constantiam, libertatem, fructum & gloriam vinculorum meorum, accensi sunt ad æmulationem, ut pari modo intrepidè evangelizarent verbum Dei.

Nota Primò, τὸ *in Domino* à Chrysost. & Theophyl. referri ad sequens *confidentes*. q. d. Animos & audaciam sumentes ex spe & confidentia in Domino: quia enim magnum aliquid videtur de se dicere, Ego ipsos animavi, confidentesque reddidi; propterea præoccupat dicens, *In Domino*. q. d. Non ego, sed Dominus tam me in vinculis, quàm ipsos per vincula mea animavit, & impavidos verbi præcones effecit. Uerùm planiùs τὸ *in Domino* referas ad *fratribus*: fratribus enim secundùm cognationem carnalem opponit *fratres in Domino*, putà Christo, id est, fratres in fide & religione Christi, in christianismo. vide can. 37.

Nota Secundò, *confidentes*, græcè πεποιθότας, id est, fiduciam, audaciam, animos sumentes. Vatabl. vertit, *freti vinculis meis*.

VERS. 15. Nota Tertiò, Pro *sine timore* græcè est ἀφόβως, id est impavidè, intrepidè verbum Dei loqui, &c.

QUIDAM QUIDEM ET PROPTER INVIDIAM, ET CONTENTIONEM: QUIDAM AUTEM ET PROPTER BONAM VOLUNTATEM CHRISTUM PRÆDICANT) Nota. Virtuti comes est invidia; & sicut cantharides (vermiculi) rosis, ita invidia virtuti innascitur, adeoque signum est heroicæ virtutis, & heroicorum gestorum, cùm quis sentit contra se æmulos concitari. Ita Paulus cùm totam Græciam & Asiam suo Evangelio imbuisset, ideoque vinctus esset, celebre sibi nomen, famam & gloriam pepererit: unde plures sibi concitavit æmulos, qui gloriæ ipsius invidentes, seque ac suam prædicationem à Paulo obscurari dolentes, illum deprimere, sese extollere, celebresque famosos & gloriosos Evangelii præcones se facere laborabant. hi ergo non Dei, sed suam gloriam quærentes, evangelizabant per invidiam & contentionem, id est, impellente eos studio contentionis, qua cum Paulo de fama & gloria contendere, eumque superare & supplantare satagebant. Alii verò sinceri præcones prædicabant Christum *propter bonam voluntatem*. græcè δι' εὐδοκίαν, id est, *propter benevolentiam*, rectam & sinceram voluntatem, ut scilicet non suam, sed Christi gloriam propagarent, illique multas animas lucrifacerent, & salvarent. Unde hanc bonam voluntatem generalem in particulari per speciem, putà charitatem, explicans subdit.

Sicut cantharides rosis, sic virtuti invidia innascitur.

VERS. 16. QUIDAM EX CHARITATE, SCIENTES QUONIAM IN DEFENSIONEM EVANGELII POSITUS SUM) Hi sunt qui Christum prædicant bona & recta voluntate nimirum qui prædicant ex charitate, tum in Deum & Christum, tum in me, quia scilicet me amant qui sum Christi præco. hos non invidia, non hypocrisis, sed charitas impellit ad evangelizandum; charitas, inquam, non tantùm Christi, sed & mei;

Defensio Evangelii duplex Prima coram Deo.

& mei: de hac enim subdit, *Scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum.* S. Chrysostomus cum suis accipit defensionem faciendam à Paulo in die judicii, qua Christo judici Evangelicæ prædicationis, & conversionis Gentium sibi creditæ & commissæ rationem reddere debebit. q. d. Sciunt hi sinceri præcones mihi rationem Christo judici esse reddendam hujus prædicationis mihi demandatæ: ut ego tunc facilè me possim defendere, & ostendere me explesse sive per me, sive per alios prædicationem Evangelii; hac de causâ ipsi me juvant in prædicando & propagando Evangelio. Verùm simpliciùs cum Anselmo & aliis accipiemus *defensionem*, vel, ut græcè est. ἀπολογίαν, quam Paulus coram Nerone, Romanis & Judæis jam jam facturus erat, ut se suamque causam defenderet. Unde ait, *in defensionem Evangelii positus sum*: nam in die judicii non faciet defensionem Evangelii, sed sui ipsius. q. d. Alii prædicant ex charitate, qua amant me tamquam designatum & constitutum à Deo defensorem & propugnatorem Evangelii; juvant ergo me in prædicando, ut Evangelii causam juvent & promoveant. Unde quia mihi in vinculis palàm prædicare non licet, hinc ipsi publicè pro me ardentiùs evangelizant, itaque causam meam pro qua vinctus sum, & defensionem quam facturus sum coram Nerone, adjuvant, omnibusque conantur persuadere causam meam, scilicet Evangelium justam esse & sanctam.

Secunda coram Nerone.

VERS. 17. QVIDAM AUTEM EX CONTENTIONE CHRISTUM ANNUNTIANT NON SINCERE, EXISTIMANTES PRESSURAM SE SUSCITARE VINCULIS MEIS] Græca hæc transponunt, sed eodem sensu. Pro *non sincerè* græcè est οὐχ ἁγνῶς, id est, *non purè*, &, ut S. August. lib. 2. contra Petilian *non castè*; Ambros. vertit, *non simpliciter*: unde videtur legisse οὐχ ἁπλῶς. q. d. Non pura & sincera intentione prædicant Christum, sed fictè, fraudulenter, contentiosè & perniciosè; nimirum ut sua prædicatione, & Evangelii ac christianismi propagatione magis concitent Neronem contra me, quasi omnis hujus prædicationis, auctorem, ut Nero in vinculis magis me premat, affligat imò interimat; ut nimirum me interempto ipsi soli evangelizent, omnes post se discipulos abducant, itaque ipsi quasi summi doctores & Apostoli glorientur ac triumphent. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. & alii. *Pressuram* ergo intelligit à Nerone inferendam; & Secundò, mœrorem animi, quem inurere Pauli animo volebant in vidiosa sua & contentiosa prædicatione. unde hunc à se mœrorem amolitur v. seq. Exclamat hic Chrysost. *O crudelitatem, ò diabolicam energiam! vinctum videbant, & tamen adhuc invidebant, auctas volebant ejus calamitates, majorique regis iræ obnoxium facere.* Verè dixisset Paulus quod Socrates. Non Nero, non Romani, sed sola, quæ tot viros præstantissimos, me quoque occidit invidia.

Sola Paulum occidit invidia.

VERS. 18. QVID ENIM? τί γάρ, id est, enimvero quid? quid igitur? q. d. Ipsi putant me premere, affligere & pungere, ergone verè me premunt, affligunt & pungunt? Resp. minimè; nam DUM OMNI (quovis) MODO, SIVE PER OCCASIONEM, SIVE PER VERITATEM, CHRISTUS ANNUNTIETUR; ET IN HOC GAUDEO, SED ET GAUDEBO] Græcum προφάσει, non tantùm occasionem, sed & prætextum significat: opponitur enim veritati, id est sinceritati. Unde Tertull. libr. 5. contra Marcionem vertit, *causationem*. q. d. Hi contentiosi & invidi prædicant Christum, sed in speciem tantùm; quia non quærunt Christi gloriam, sed suam; nec animarum, sed pecuniarum lucra; huic tamen suæ ambitioni, invidiæ & avaritiæ prætexunt prædicationem Christi, causantes se propter Christum laborare. hoc autem reipsâ est per occasionem Christum prædicare, ut vertit Noster.

Nota. Apostolus factum eorum & prædicationem, utpote fraudulentam & hypocriticam, non laudat, nec de ea gaudet in se (sic enim de peccato & hypocrisi gauderet) sed de ejus effectu, scilicet quòd per eam qualem qualem Christus annuntietur & glorificetur: sic fornicator dum pœnitet, dolet de fornicatione sua, sed gaudet de effectu, putà prole insigni inde prognata. Secundò, contemnit Apostolus eorum odium & invidiam in se, quia unius Christi gloriam quærit, de qua gaudet, quocumque tandem modo illa eveniat: quod efficax est remedium ad aliorum superanda odia & invidiam. *Magnum*, inquit Chrysost. *ac philosophicum animum nihil eorum rerum, quæ in hac vita tristes accidunt, molestare potest, non inimici accusationes, non detractiones, non pericula, non insidiæ: neque enim, quasi in quoddam excelsum montis receptus cacumen à quoquam eorum, quibus ab imo subjectæ telluris impetitur, prehendi. Talis erat mens Pauli. Quovis montium cacumine sublimiorem spiritualis philosophiæ locum tenebat, ejus utique quæ vera demum philosophia est. Quæ extrinsecus accidunt, verba dumtaxat sunt & puerorum ludus. Habebat tum beatus ille & regem hostiliter sibi adversantem, & præterea alios quoque inimicos, à quibus præcipuè, & amaris calumniis affligebatur. Et quid dicis? Non solùm, ait, nullo sinc dolore afficior, neque ab officio decedo, sed & gaudeo & gaudebo. Non ad tempus, inquit, sed semper horum gratia gaudebo: novi enim quòd hoc mihi cedet ad salutem, futuram scilicet. adde, quòd ista inimicitia, & quæ adversum me est æmulatio, prædicationem Evangelii juvat etiam & promoveat.*

Remedium invidiæ est, unius Dei gloriam quærere.

Quæres quales fuerint hi prædicatores hypocritæ, Catholicine an hæretici? Hæreticos fuisse censent Chrysost. & Theophyl. suprà, putà Simonianos, quos describit iisdem penè notis & verbis S. Ignatius epist. ad Trallianos, *Fugite*, ait, *Simonis hæresim habentes, Menandrum, Basilidem, & eorum sectatores Nicolaitas, Theodotum, Cleobolum: sunt enim vaniloqui, seductores, non Christiani, sed Christemptori, Christilucriones, quique ex Christi nomine quæstum faciunt, fraude circumvenientes illius nomen, & adulterantes verbum Evangelii.* Et epistola ad eosdem, Philippenses penè tota agit contra eosdem, eò quòd docerent Christum non verè & reipsâ, sed tantùm opinione & specie tenus natum & crucifixum: quos etiam redarguit Paulus inferiùs cap. 3. Verùm de tali specie & simulatione Christi non loquitur hic Apostolus, sed de ipsorummet prædicatorum simulatione & prætextu: hunc enim vocat προφάσιν, ut dixi. Secundò, quòd Apostolus non intelligat Simonianos, aliosque hæreticos, ex eo convincitur, quòd dicat se gaudere, quòd per eos annuntietur Christus: non gaudebat autem de prædicatione Simonis. Simon enim hæreses docebat & prædicabat de Christo, adeoque Christum verum mediatorem & Dei filium è medio tollebat. Unde de ejus prædicatione maximè dolebat Paulus. Sic numquam licet gaudere de prædicatione & propagatione hæresis etiam inter Paganos: licet enim Christum annuntient, simul tamen de eo, vel de ejus Ecclesia & Sacramentis multas hæreses annuntiant, quæ perniciosiores sunt ipso paganismo: ita ut longè præstet nihil veritatis & doctrinæ ab eis accipere, quàm eam tantis erroribus & hæresibus inquinatam haurire. Dico ergo cum Anselmo, probabilius est hos contentiosos prædicatores fuisse Christianos, oriundos ex Judæis, ut videtur, sed ambitiosos, mercenarios & improbos, utpote qui Pauli æmuli ex Evangelio non aliud quàm suam gloriam & lucrum quærebant. Tales fuerunt & illi, contra quos agit Paulus 2. Cor. 11. En quid etiam inter Christianos faciat cæca ambitio & invidia: prorumpit ad pressuras Pauli etiam vincti, eique insidias & mortem machinatur per suum ipsius Evangelium, ipsoque facto dicit: Pereat Paulus pereat prædicatio, pereat fides, pereat respublica, pereat Ecclesia, ac simul cum ea pereamus & nosipsi, dummodo ad breve tempus, ad momentum simus in honore & gloria. Verè S. Chrysost. hom 41. in Matth. *Invidia*, inquit, *pestiferum malum, hominem in diaboli conditionem, atque in dæmonem immanissimum convertit: invidia prima hominis* (Abel) *cædes apparuit; invidia fraterna charitas contempta est; invidia sanguine hominis terra primò maculata; invidia denique factum est, ut hiatu suo, terra Dathan, Core & Abiron, universumque illorum populum vivos absorpserit.*

Quinam fuerint hi æmuli & invidi Pauli.

Chrysost. putat fuisse hæreticos Simonianos

Verius est fuisse Christianos judaizantes,

Invidia hominem facit dæmonem.

Nota hic invidiæ conditionem. Nam invidia similis est opthalmiæ, quæ rebus valdè splendidis & lucentibus offenditur & læditur: sic enim invidia aliorum bonis, virtute & gloria acerbatur & tabescit. Unde Aristoteles rogatus quid esset invidia? respondit, Est antagonista fortunatorum. Ex adverso Actius, vir nobilis & sapiens, cùm coram Frederico rege dissiderent Physici; quid præcipuè conferret oculorum perspicuitati? aliique fœniculi esum, alii vitri usum, alii aliud afferrent: At ego, inquit, invidiam ajo: hæc enim est quæ facit, ut quis alienis in rebus cernat acutum refert Pontanus. Plura de invidia dixi Gen 37. 4.

Invidia pro prætate.

VERS. 19. SCIO ENIM QVIA HOC (eorum odium & invidia, qua mihi mœrorem, & Neronis iram conciliare student)

dent) MIHI PROVENIET AD SALUTEM] vel præsentem, inquit Chrysost. ut à morte & Neronis ira liberer, vel potiùs spiritalem & æternam: hanc enim Apostolum spectare, non autem præsentem & corporalem, patet ex seqq. cùm ait, *Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem*. Vitam ergo hanc, uti & mortem contemnebat Apostolus, tantumque spectabat spiritalem & futuram, ut in ea Christus magnificaretur. q. d. Ipsi satagunt me affligere & mœrore conficere: sed ego gaudeo. scio enim, & in Dei bonitate ac providentia confisus, certò, mihi persuadeo omnes eorum machinationes mihi cessuras in bonum, scilicet in majus patientiæ meritum, decus, & aliorum exemplum, ac consequenter in salutem tum meam, tum aliorum multorum: ad hanc enim omnia hæc convertet Deus, qui diligentibus, & sperantibus in se omnia cooperatur in bonum, idque fiet.

Vers. 20. PER VESTRAM ORATIONEM ET SUBMINISTRATIONEM (Syrus, *donationem*) SPIRITUS JESU CHRISTI, si videlicet vos oretis (quod tacitè peto) pro me, & vestra oratione mihi impetretis Spiritum Christi, ut scilicet is mihi à Deo copiosius donetur & subministretur SECUNDUM EXPECTATIONEM ET SPEM MEAM] q. d. Quem Spiritum subministrari mihi magna spe & desiderio, quasi exerto in cælum capite & ore, anhelus à Deo exspecto: hoc enim est Græcum *ἀποκαραδοκία*, ut dixi Rom. 8. 19.

QUIA IN NULLO CONFUNDAR] Aliqui referunt hoc ad immediatè præcedentia q. d. Spero quòd in nullo confundar: sed meliùs referas ad superiora, *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem*. q. d. Scio hæc odia mihi cessura ad salutem & gloriam, quia quidquid ex iis de me eveniat, non confundar, non pudefiam, quia nullus veræ culpæ, aut peccati mihi conscius sum.

SED IN OMNI FIDUCIA, SICUT SEMPER, (ita) ET NUNC MAGNIFICABITUR CHRISTUS IN CORPORE MEO, SIVE PER VITAM, SIVE PER MORTEM] Pro *fiducia*, græcè est *παῤῥησία*, id est libertate, constantia. q. d. Quidquid de me fiat, sive occidar, sive vivam, solita mea utar libertate & constantia, ut per illam magnificetur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem, si enim occidar, & constanter moriar pro Christo, magnificabo Christum meo martyrio: sin vivam, constanter Christum prædicabo, itaque eundem magnificabo. Nota, Pro magnificabo dicit Apostolus passivè *magnificabitur*, ob modestiam, ne sibi suisque viribus hanc magnificationem adscribere videatur.

Vers. 21. MIHI ENIM VIVERE CHRISTUS EST, ET MORI LUCRUM] *Vivere*, id est, vita mea est Christus, vita, inquam, id est, vitæ meæ causa Christus est, eaque triplex. Primò, est causa efficiens vitæ meæ spiritalis, eamque conservans. Secundò, est ejusdem vitæ causa objectiva & exemplaris. ita Anselm. Tertiò, & magis apposité ad mentem Apostoli hic, Christus est vitæ meæ causa finalis: quia Christi amor & honor me movet ad omnia opera, labores & passiones fortiter suscipiendas. illud enim in homine radicaliter est vita quod est principium motus & actionum vitalium in eo. *Christus*, inquit Theophyl. *mihi spiritus & lumen & vita est, tum naturalis, tum supernaturalis, tum beata*. Egregiè verò Chrysost. *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum*. q. d. *Etiam moriendo non moriar, eò quòd vitam habeo in meipso. Tum verò demum me occiderint, si per metum & terrorem animo meo fidem potuerint excutere; donec verò Christus in me fuerit, etiamsi mors ingruerit, vivam. Et in hac quoque vita non meum est istud vivere, sed Christi. Si verò neque in hac vita, quid in futura? Quod verò nunc in carne, inquit, vivo, in fide vivo. Illud & alibi dicit: Vivo autem, jam non ego, vivit verò in me Christus. Talem oportet esse Christianum*. Et inferiùs, *Nihil molestiæ inferent, qui me occident, eò quòd ad vitam meam me dimittent & promovebunt, & ab ista non adeo eadum commoda liberabunt. Quid igitur? Paule, num hic existens Christi non es? & hic planè illius sum: quòd si verò contingat in carne vivere, id mihi fructus est operis, & quid eligam ignoro. ne quis dicat, Quòd si mori tibi vita est, qua te ratione Christus hic relinquit? fructus est operis, inquit*.

Christus est nobis vita triplex.

ET MORI LUCRUM] Primò simpliciter, q. d. Mors est lucrum beatitudinis; mortem ergo non timeo, quia si occidar & moriar, lucrabor vitam æternam, & in cælum evolabo, præsensque sistar ac fruar Christo. ita Chrysost. Anselm. Ambros. D. Thom. Theophyl. Oecumen. sic sentit, & Vatabl. Causa, inquit, optandi mihi vitam longiorem est, ut pluribus Christum annuntiem; vita autem æterna, quam lucrum existimo, incitat me ad mortem optandam. Et Erasmus: Si vivo, Christi causa vivo; si moriar, meo commodo & lucro morior. quasi sibi, si suum commodum spectet, utilius sit mori; sin Christi commodum spectet, utilius sit vivere. Unde & S. Ambrosius lib. de Bono mortis, cap. 2. *Apostolus*, inquit, *prius ad vitæ necessitatem refert, posterius ad mortis utilitatem. vivere servo Dei Christus est, mori lucrum: quasi servus enim non refugit vitæ obsequium, & quasi sapiens lucrum mortis amplectitur*, q. d. Apostolus: Ego ut servus Christi: non refugio laboriosa vitæ obsequia; &, ut sapiens, lucrum mortis amplector.

Quomodo mori lucrū. Prima expositio.

Verùm hoc sensu vox *enim* dat causam non proximè præcedentium, sed illius quod dixit v. 19. *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem*; quia scilicet, si hæc invidorum odia mihi mortem per Neronem concilient mortem hanc æstimabo lucrum salutis & beatitatis æternæ. Jam autem videtur potiùs vox *enim* dare causam proximè præcedentium, cur scilicet magnificandus sit Christus in se, sive per vitam, sive per mortem; *Mihi enim*, inquit, *Christus vivere est, & mori lucrum*. ubi *vivere* respicit quam dixerat vitam, & *mori*, mortem. Unde meliùs sic exponemus: *mori*, id est, mortis meæ lucrum est scilicet Christus, idem qui est & vita mea, Christus, inquam, id est, conjunctio & fruitio Christi. Unde verba hæc, *ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος*. Χριστὸς, id est, *mihi vivere Christus est, & mori lucrum*, videntur ab Apostolo elegantiæ causâ transposita, eaque supplendo præpositionem *κατὰ* sic ordinari debere: *Χριστὸς ἐμοὶ κατὰ τὸ ζῆν, καὶ κατὰ τὸ ἀποθανεῖν ἐστὶ κέρδος*: id est, *Christus mihi est in vita & in morte lucrum*, ut Christus sit subjectum, lucrum sit prædicatum, vita & mors sint circumstantiæ & conditio temporis, quæ afficit & denominat prædicatum, vel potiùs conjunctionem prædicati cum subjecto. q. d. *In omni fiducia* (id est constantia, libertate) *magnificabitur*, id est, magnificabo *Christum in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem*, ut nimirum constanter pro Christo vivam & prædicem, vel martyrium subeam & moriar: cujus constantiæ causam subdit, dicens, Mihi enim Christus & in vita & in morte lucrum est. ideo enim vivere non recuso, nec mori timeo, quòd tam in morte quàm in vita Christo serviam, Christo uniar, Christum lucrer, itaque Christus tam in morte, quàm in vita mea magnificetur & glorificetur. Christus enim est amor meus, & omnia: præter eum nihil amo, nihil timeo. Unde si Christum inveniam & lucrer, perinde mihi est, sive vivam, sive moriar. Sic Rom. 14. 8. dixit; *Sive vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur. sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus*.

Secunda genuina: mori, id est mortis lucrum est Christus, Christique fruitio.

Ad hoc mortis & Christi lucrum anhelabat S. Ignatius. *Rogo vos*: inquit epist. ad Romanos, *ne ergo me intempesti vi benevoli sitis: sinite me bestiarum escam esse per quas Deum assequi licet. triticum Dei sum ego, & bestiarum dentibus molar, ut panis Dei purus reperiar: potiùs allicite bestias, ut mihi sepulchrum fiant, nihilque relinquant de corpore meo, ne, dum obdormiero, cuiquam onerosus inveniar. tunc verò verus Christi Jesu discipulus ero, quando nec meum corpus, quidem mundus videbit*. Et paulò inferiùs: *Nunc disco in eo vinctus nihil mundanum concupiscere, aut vanum. A Syria Romam usque cum bestiis depugno, per terram, per mare, nocte dieque colligatus decem leopardis, hoc est, decem militibus qui me custodiunt, qui etiam beneficiis affecti, deteriores evadunt. Utinam fruar bestiis illis, quæ mihi præparatæ sunt! quas velim mihi veloces reperiri, quas etiam alliciam, ut compendio me devorent, non ut quosdam territæ non attigerunt, easque nisi voluerint ultro, ego vim inferam. Ignis, crux, bestiarum concursiones, dissectiones, distractiones, ossium dissipationes. concisiones membrorum, totius corporis contritio, & tormentum diaboli in me veniant, tantùm ut Jesum adipiscar*.

Ad mortis lucrum anhelabat S. Ignatius.

Moraliter, S. Chrysost. hic in morali homil. 3. docet Christianos non debere lugere fideles mortuos, eò, quòd mortui sint, quia mors eis lucrum est vitæ melioris; sed lugendos esse & adjuvandos, si in aliquibus peccatis mortui sint. *Defleamus*, inquit, *istos, succurramus eis pro viribus, procuremus eis aliquid auxilii. Quomodo, quâve ratione? Precantes adhortemur & alios ut pro illis orent, pauperibusque indesinenter pro illis eleemosynas demus*. Et infra: *Non frustra ab Apostolis sancitum est, ut in celebratione venerandorum mysteriorum memoria fiat eorum qui hinc discesserunt*.

Morale, mortuos non esse lugendos.

Chrysost. jubet orari pro defunctis.

Noverant illi multum hinc emolumentum fieri, multum utilitatis; stante siquidem universo populo manus in cælos extendente, cætu item sacerdotali, venerandoque posito sacrificio, quomodo Deum non placaremus pro iis orantes? Notent hæc Novantes, discantque Chrysostomi tempore, quando pura & illibata, vel ipsis fatentibus, erat Ecclesia, solitas fieri preces, suffragia & sacrificia pro defunctis, utique in Purgatorio existentibus; nam pro damnatis in inferno, ubi redemptio nulla est, orare non licet; ergo credebat tunc Ecclesia Purgatorium esse animasque in eo detentas à viventibus adjuvari posse. Rursum utebatur tunc sacrificio: quo, dic quæso, alio, quàm Eucharistico Missæ? Denique in eo pro defunctis orabat, idque ex traditione & sanctione Apostolorum, ut ait Chrysost. Est ergo Missæ sacrificium propitiatorium, non tantùm pro vivis, sed etiam pro defunctis.

Vers. 22. QVÒD SI VIVERE IN CARNE, HIC (græcè τοῦτο, id est hoc: sed utrumque patitur syntaxis tam Latina quàm Græca, & idem est sensus) MIHI FRUCTUS OPERIS EST] Syrus vertit, *si in hac vita fructus mihi est in operibus meis;* Vatablus, *si vivendo fructum aliquem facere possum.* q. d. Si me adhuc vivere operæ pretium est, fructuosum & utile multis. ita Anselmus.

ET QVID ELIGAM IGNORO] Conjunctio & hic parit difficultatem & obscuritatem, non enim apparet quid hic copulet, quidue faciat. Primò, Beza pro *quid si*, Græcum εἰ δὲ vertens, *si verò*, vel, *utrùm verò*, sic connectit: Utrùm verò vivere in carne, hoc mihi sit operæ pretium, & quid eligam ignoro. q. d. Ignoro an operæ pretium sit me adhuc vivere, & consequenter ignoro quid eligere debeam, mortemne an vitam. Verùm non poterat ignorare Apostolus, an operæ pretium esset, ut adhuc viveret; utpote qui videbat tot gentes à se converti, omnesque Asiæ Ecclesias à se uno pendere, seque unum spectare: imò ipse paulò pòst idem asserit dicens, *Permanere autem in carne necessarium propter vos.* Adde, Græci εἰ δὲ accipiunt non ut dubium, sed ut assertivum. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. imò Oecumen. accipit ut causale. q. d. Quoniam operæ pretium est me vivere, hinc ignoro quid eligam, an vitam an mortem. Secundò, Erasmus intelligit verbum *contingat*, facitque duas propositiones, quas connectit copula &, hoc modo: Quod si vivere in carne me contingat, hoc erit operæ pretium, & proinde quid eligam, an vivere, an mori, ignoro: sed hic ex se & sine fundamento supplet verbum *contingat*. Tertiò, obscuriùs idem Erasmus, & ex eo alii docent copulam &, hic habere occultam vim excludendi id, quod diversum est, sed eam non satis explicat.

Refellitur expositio Bezæ, & Erasmi.

Dico ergo per ellipsim supplendum esse ex vers. præced: *mori lucrum.* q. d. Si vivere in carne est operæ pretium, & alia ex parte mori mihi lucrum est, quid ex hisce duobus eligam ignoro; hoc enim innuit vox *eligam*: electio enim est inter duo. cùm ergo hic unum tantùm, scilicet vivere, ponat Apostolus, alterum ex v. præced. supplendum relinquit. sic enim solent loqui homines dubii, involuti & perplexi, ut unum voce exprimant, alterum quod mente retinent intelligendum relinquant: ita enim loquuntur, quasi menti & phantasiis suis, quibus pleni sunt loquantur. Sic Ruben Genes. 37. v. 30. loquitur: *Puer* (Joseph) *non comparet, & ego quò ibo!* q. d. Puer non comparet, & illum à me, utpote fratrum seniore, pater requiret, quò ergo ibo? si enim ad patrem iero, non habeo quod respondeam; & si intelligat, uti timendum est, crimen in Joseph admissum, illud mihi imputabit: sin aliò iero, magis me suspectum patri de hoc crimine reddam. Affectus enim vehemens verba incidit, multa subticet, imò os claudit, & sæpè verba non verbis, sed conceptioni, dolori & affectibus quos in mente gerit, connectit.

Affectus vehemens verba incidit.

QVID ELIGAM) *Magnum*, inquit, Chrysost. *hic mysterium aperuit, nempe potestatem habere se abeundi* (per mortem:) *quando enim optio datur & electio, potestatem habemus eligendorum: Quid eligam, inquit, ignoro: in tua ergo potestate est; utique si voluero Deum orare gratiam. Ignoro. Quid dicis Paule? Cùm hinc abiens in cælum migraturus sis, & cum Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? Acerbam hic vitam ducis in fame, siti, frigore, nuditate, curis, persecutionibus, angustiis, & acerbam hanc adhuc vitam desideras? Quis mercator navem habens multis rerum copiis plenam, cùm liceat jam ad portum appellere, inque quiescere, adhuc tamen in mari navigare mallet? Quis athleta cupiet ampliùs certamen, cùm jam liceat coronari? Quis miles cùm jam liceat cum celebritate & trophæis à bello liberari, ac cum rege in ipsis quiescere & refocillari regiis, sustineat adhuc in bello sudare & in aciem collocari? Quomodo ergo cupis adhuc in hac vita consistere, quàm adeò amaram vivis?* Et inferiùs: *Futurum mereris, innumeris malis obnoxius es, & apud Christum tamen esse non vis? Non, inquit, atque id propter ipsum Christum, ut quos illi lucrifeci servos, expeditiores constituam & solidiores, & ut agricolationem illam, quam plantavi, frugiferam reddam. Non audisti me, non quod mihi est utile, sed quæ sunt proximorum, quærentem? Non audisti, quomodo anathema à Christo fieri concupierim, quò ad ipsum multi concederent?* Ac denique hoc epiphonemate concludit: *Quis loquetur potentias tuas Domine, quòd Paulum orbi exhibuisti? Laudarunt te simul omnes angeli, cùm astra creares & solem: verumtamen non ita, quemadmodum cùm Paulum nobis orbe totum conspicuum faceres. Propterea cælo splendidior facta est terra: nam clarior iste solari lumine illustriorem emisit splendorem, clariores extendit radios.* En quanti fecerit Paulus animarum lucrum & salutem proximorum, ut eam suæ beatitudini prætulerit, & propter eam suam cum Christo conversationem differri optarit: licet enim hoc suum votum & electionem disertè non exprimat Apostolus, satis tamen insinuat cùm ait v. 25. *Et hoc confidens scio quia manebo*, &c.

In P. illi potestate erat vita & mors.

Vers. 23. & 24. COARCTOR AUTEM E DUOBUS: DESIDERIUM HABENS DISSOLVI, ET ESSE CUM CHRISTO, MULTO MAGIS MELIUS: PERMANERE AUTEM IN CARNE, NECESSARIUM PROPTER VOS] S. Augustin. lib. 3. de Doctrin. Christ. cap. 2. duobus modis hunc locum distingui & legi posse docet. Priore sic: *coarctor è duobus, desiderium habens.* q. d. Coarctor duarum rerum, scilicet vitæ & mortis, desiderio. Unde græcè pro *coarctor*, est συνέχομαι, id est, contineor vel undique teneor, scilicet ex una parte vitæ, ex altera mortis desiderio. Secundo modo & genuinè, cum Romanis & Lovaniensibus ita distinguendum & legendum est, ut post, *coarctor è duobus*: ponatur interpunctio, sive duo puncta; deinde sequatur, *desiderium habens dissolvi*, &c. Sensus est, *coarctor è duobus*, id est, à duabus rebus premor & arctor, duæ res utrimque me quasi medium premunt & arctant. ita Syrus. Vel, ut τὸ ἐκ τῶν δύο, id est, *è duobus*, sumatur pro ἀμφοτέρωθεν, id est *utrimque*, q. d. Utrimque premor & arctor, hinc desiderio dissolutionis, ut sim cum Christo, inde necessitate permanendi in carne propter vos. hoc enim planè verba significant.

DISSOLVI] Id est mori. mors enim est dissolutio animæ & corporis.

Nota. Non dicit, Cupio resolvi, scilicet in elementa quibus consto; resolvi enim tantùm significat interire & interitum: hoc autem non est optabile; nec Apostolus optat interire, sed mori; ita tamen ut permaneat & transeat ad meliorem vitam & statum: unde non ait, Cupio resolvi, sed, *cupio dissolvi*, scilicet vinculo, quo anima in hac vita corpori colligatur, quasi luteæ suæ domui aut vesti. Unde S. Gregorius Nazianz. orare solebat: *Domine solve hanc tunicam ita mihi gravem & ponderosam* (corpus hoc mortale & ærumnosum) *& da mihi leviorem.* Imò anima colligatur corpori quasi carceri & compedibus, aut potiùs quasi cadaveri, ut ajebat Hortensius (ut dixi Rom. 9. 12.) Sicut ergo illi qui vivi à Mezentio cadaveribus erant colligati, ita ut os ori, oculus oculo, manus manui cadaveris astringeretur, ut ejus foetore cruciarentur & exanimarentur, optabant hoc vinculo solvi & cadavere liberari: ita Paulus optabat suo corpore liberari & solvi, ut Christo jungeretur, corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, ut non possit cælestia cogitare, sed deprimatur ad corporis necessitates & concupiscentias morbos pariter & ærumnas. anima enim omnes corporis foetores, phlegmata, excrementa, sordes, æquè ac bestiales cupiditates sentire ac pati debet, perinde ac si cadaveri foret colligata; tolle enim animam, quid est corpus aliud quàm cadaver? imò præsente anima corpus foetet, sordet, tabescit, putrescit, ac si cadaver esset. Quis non optet hoc cadavere, hisce vinculis solvi ac liberari? Verè S. Gregorius 4. Moral. cap. 41. *Dissolvi, inquit, Paulus non quæreret, nisi se vinctum videret. hæc verò vincula quia certissimè rumpenda in resurrectione conspexerat, jam quasi rupta Propheta gaudebat, cùm diceret, Dirupisti vincula mea tibi sacrificabo hostiam laudis.* Et S. August. *Qui desiderat*,

Paulus cupit dissolvi, non resolvi.

Cupit dissolvi à corpore quasi carcere & cadavere.

siderat, inquit, *dissolui, & esse cum Christo, non patienter moritur, sed patienter viuit, & delectabiliter moritur.*

Ἀναλῦσαι potius est dissolui quam dissoluere.

Nota. Pro *dissolui* græcè est ἀναλῦσαι, quod est vocis mediæ, unde tam activè quàm passivè sumi potest, ut significet non solum *dissolui*, ut vertit Noster. Vatablus & alii; sed etiam dissoluere vel solvere, estque verbum nautarum è portu solventium & proficiscentium: sicut enim καταλῦσαι est aurigarum, cùm dissoluunt funes equorum & curruum, ut se componant in diversorium ad quod divertunt: ita ἀναλύειν dicuntur, qui movent sarcinas, mutantque diversorium, puta, nautæ cùm soluunt rudentes, & peregrini ac milites cùm soluunt tabernaculorum funes, ut castra moveant. Unde Chrysost. ἀναλῦσαι vertit μεθίστασθαι, id est *migrare*; S. Hieron. contra Ruffinum vertit, *reverti*; Tertull. libr. de Patientia c. 9. vertit, *recipi*: (sed videtur Tertull. pro ἀναλῦσαι, legisse ἀναληφθῆναι.) q. d. Paulus: Exul hic sum, & ex hoc exilio cupio migrare, navigare, proficisci, reverti ad portum patriæ cælestis. Verùm meliùs cum Nostro vertas *dissolui*, quàm *dissoluere*; sequitur enim, *Et esse cum Christo*: q. d. Jam alligatus sum corpori; si hoc vinculo soluar, ero cum Christo, illique astringar. Quòd si voluisset Apostolus activè dicere, Cupio solvere, potiùs subjunxisset, Et proficisci ad Christum, quàm *esse cum Christo*.

Esse cum Christo multo magis melius) Id est, esse cum Christo, optimum est. Hebræi enim superlativum, reique vehementiam & excessum significant per geminationem, vel conduplicationem. Sic Jeremias c. 24. 3. vidit ficus bonas bonas valdè, & malas malas valdè, id est, ficus optimas & pessimas.

Nota ex hoc loco contra Græcos & Calvinum, animas omnino puras statim ubi corpore excesserint, non dormire, sed esse cum Christo in cælo ac æterna vita; ideo enim cupit Apostolus dissolui & mori, ut sit cum Christo. Quòd si post mortem debuisset exspectare diem judicii, ut tum demum Christo frueretur, frustra desiderasset dissolui potiùs quàm vivere, quia tam post dissolutionem & mortem fuisset absens à Christo, quàm si in vita remansisset, ita Chrysost. Theophyl. Oecum.

Morale de desiderio moriendi quod habuerunt Sancti.

Moraliter, plerique Sancti dissolutionem hanc desiderarunt, illudque desiderium nobis commendarunt. Laudare solebat S. August. teste Possidonio c. 27. in Vita S. Augustini, illam sententiam S. Ambrosii morituri, qua suis flentibus, ac rogantibus ut à Deo longiorem posceret vitam, respondit: *Non sic vixi ut pudeat me inter vos vivere: sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus. Cujusdam quoque*, inquit Possidonius, *coepiscopi, & familiarissimi sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissimum referebat* (Augustinus) *dictum; ad quem cùm visitandum jam morti appropinquantem venisset, & ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atque à se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessari vivere posse; illum, ne putaretur hujus vitæ teneri cupiditate, respondisse ei: Si numquam, bene; si aliquando, quare non modò? Illud etiam cujusdam ægrotantis dictum afferebat* (Augustinus) *Episcopi, de quo sanctus in epistola sua, quam de Mortalitate scripsit, Martyr Cyprianus ita retulit, dicens; Cùm quidam de collegis & consacerdotibus nostris infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur; astitit deprecanti, & iam penè morienti, iuvenis honore & maiestate venerabilis, statura celsus, & clarus aspectu: quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quòd talem videre iam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit, & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?*

Climacus gradu 6. *Probatus*, ait, *ille est, qui mortem singulis diebus exspectat; sed ille sanctus, qui eam horis singulis desiderat.*

Ita S. Paulus, ait S. Hieron. in ejus Vita, primus Eremita S. Antonio se invisenti, *En*, ait, *quem tanto labore quæsivisti, putridis senectute membris operit inculta canities. En vides hominem mox pulverem futurum. Sed quia dormitionis meæ tempus instat, &, quòd semper cupiebam dissolui & esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona justitiæ; tu missus es à Domino qui humo corpusculum meum tegas, imò terram terræ reddas.*

Porro tres sunt causæ quæ sanctum Paulum & alios Sanctos incitarunt ad desiderium hoc, ut cuperent dissolui, quas persequitur S. Ambrosius l. de Bono mortis, & Cyprianus l. de Mortal. Tria enim sunt vincula quæ nos hic ligant & premunt. Primum, est ærumnarum corporis; secundum, concupiscentiæ & peccatorum: tertium, terræ rerumque terrenarum. Hæc omnia mors dissoluit, facitque nos impassibiles, impeccabiles, cælestes & divinos. *Triplex*, inquit S. Bernardus in transitu S. Malachiæ, *in morte congratulatio est: hominem ab omni labore, peccato & periculo liberari.* Prima ergo causa, quæ facit nos optare hanc dissolutionem, sunt morbi & ærumnæ hujus corporis & vitæ: eæ enim tantæ sunt, ut meritò disputet S. August. lib. 13. Civit. 10. an hæc vita potiùs mors dicenda sit, quàm vita. Idem in illud psal. 78. *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum*, ait: *Compedes sunt infirmitates, & corporis corruptibilitas, quæ animam aggravant. Ab his compedibus concupiscebat dissolui Apostolus, & esse cum Christo: donec ergo corruptibile hoc induat incorruptionem, & mortale hoc induat immortalitatem, velut compedibus caro infirma impedit promptum spiritum.* Et S. Gregor. hom. 37. in Evang. *Temporalis*, inquit, *vita æternæ vitæ comparata, mors est potiùs dicenda quàm vita: ipse enim quotidianus defectus corruptionis, quid est aliud, quam quædam prolixitas mortis.* Sanè vita hæc non aliud esse videtur quàm vitalis quædam, longa & lenta mors. E contrario verò quid est aliud justorum mors quàm finis laborum, principium quietis: fuga tristitiæ, & adventus lætitiæ: sedatio tempestatis, & initium tranquillitatis: consummatio exilii, reditus in patriam, in quam tot ærumnis superatis, tot laboribus exantlatis, tot afflictionibus emensis, remeare anhelamus?

Tria vincula corporis, & tres causæ cur Sancti optent dissolui.

Prima sunt ærumnæ corporis & animæ.

Secunda hujus desiderii causa est, tum concupiscentia cum qua perennem & multiplicem ac difficilem luctam gerunt omnes Sancti; tum pericula peccandi mortaliter, ac necessitas peccandi venialiter. Hac ex causa gemit Apostolus se venumdatum sub peccato Rom. 7. ideoque, *Infelix* ait, *ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Qui penetrat ponderatque peccati gravitatem, quantum malum, quantorumque malorum causa sit, Deum offendere; hic suspirat ad mortem, quasi ad peccati & malorum omnium terminum, ut fiat impeccabilis.

2 Secunda causa, est concupiscentia & pericula peccandi.

Dices, Charitas inclinat ad majus semper & majus sui incrementum, & ad accumulandum majora semper merita & præmia: hæc autem non per brevem, sed per longam vitam acquiruntur. Respondeo: Ita est; sed tamen si in una lance ponas spem hujus augmenti meritorum & charitatis, in altera verò ponas periculum peccandi, hæc illi longè præponderabit. Periculum enim peccandi, præsertim mortaliter, cui in hac vita semper obnoxii sunt Sancti, ac consequenter periculum damnationis æternæ, tantum est malum, ut nulla augmenti charitatis vel gloriæ æternæ compensari ex æquo possit. Idem suo modo & proportione censent Sancti de peccatis venialibus.

Audi, ut alios taceam, cujusdam nuper sancti Martyris nostri Anglicani hac de re ardens & ignitum votum. *Si vere amas Deum*, inquit, *certè nihil tibi adeò grave esse potest, atque summam illius maiestatem etiam in minimis offendere, nec quidquam tantopere expetes, atque remedium aliquod, quo securus esse possis, te numquam amplius Deum offensurum, quod cum in hac vita haberi non possit, continuò clamabis cum Psalmista, Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est!* & *Cupio dissolui*, &, *Quis mihi det pennas? Magnum quidem est pro amore Dei laborare, dolores & tormenta tolerare; magnum animas lucrari; magnum in Religione cum continua sui victoria vivere: si tamen hæc fieri non possint quin Deum meum offendam, mallem his omnibus omissis citò mori, quàm cum quotidiana Dei in quantumvis exiguis offensione, hæc omnia præstare. Melius siquidem, teste S. Augustino, foret totum mundum ruere, quàm vel veniale contra Deum peccatum admittere. Si tamen Deus huius miseriæ conscius velit vitam procrastinare, & me in huius calamitatis valle exercere; veniant labor, carceres, tormenta, crux, craticula, leones, veniant tandem quæcumque venire possunt: imò ex animo precor te, bone Jesu, ut veniant, & per vulnera tua & Sanctorum tuorum, suppliciter peto, ut ab hac hora, in qua hoc scribo, incipiant, & ad vitæ meæ terminum perdurent. Permitte me pro te torqueri, dissecari, flagellari, cædi ac dilaniari; nihil recuso, omnia amplector, omnia sustinebo: non quòd ego pulvis id valeam, sed quòd omnia possim in te, & sine te nihil. Fove in me hoc desiderium, & propitius largire desiderii effectum.* Hæc ille cycnæa voce martyrii jam candidatus.

Ardens votum Henr. VValpoli Martyris Anglic.

Tertia hujus desiderii, eaque potissima causa est, ut ad beatam illam æternamque vitam transeamus, simulque cum Christo, & angelis, & Sanctis. Unde solam hanc sui desiderii

Tertia causa, est desiderium cæli & Christi.

derii causam exprimit hic Apostolus. Pulchrè S. Gregor. hom. 15. in Ezech. explicans illa verba, *Et mensus est thalamum uno calamo in longum*, &c. sic ait: *Thalami in sancta Ecclesia sunt illorum corda, in quibus animæ per amorem sponso invisibili coniunguntur, ut eius desiderio mens ardeat, nulla iam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, & amoris amplexu in cœlestis sponsi visione requiescere. Mens itaque, quæ jam talis est, nullam præsentis sæculi consolationem recipit, sed ad illam, quam diligit, medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris.* Deinde huius desiderii & vulneris medicinam eamdem quam Apostolus hic, subiicit, ita dicens: *Menti autem sponsum suum fortiter amanti una solet esse consolatio, si per hoc, quod ipsa à Dei visione differtur, aliorum animæ ad cœlestem sponsum amoris facibus inardescant. De qua dicitur in Canticis: Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo. Flores sunt animæ, bonum iam inchoantes, & cœleste desiderium redolentes, bonum autem de floribus sunt perfectæ iam mentes, quæ ad fructum perveniunt boni operis. Quæ ergo amore languet, fulciri quærit floribus, stipari malis, ut requiescat in bono opere proximi, quæ adhuc videre non valet vultum Dei.*

Ita S. Joannes senex, optansque Christo frui, in fine Apocal., ait, *Veni Domine Jesu.*

S. Cypriani exhortatio, ad desiderium mortis & transitum in cœlum.

Hoc argumento scripsit S. Cyprianus (quem secutus est S. Ambros. lib. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, ad consolationem Christianorum in communi lue & peste, quæ sua ætate tota Africa per quindecim annos grassabatur: in quo multis rationibus docet, Christianis non esse timendam, sed appetendam mortem. Atque in fine, tertiam hanc de qua jam agimus, causam ita perurget: *Considerandum*, inquit, *est, fratres dilectissimi, & identidem cogitandum, renuntiasse nos mundo, & tamquam hospites & peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo, qui nos hinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit, & regno cœlesti. Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, jam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire quanta & illis, & nobis in communi lætitia est.*

Deinde beatæ illius vitæ, & cælestium civium gaudia ita prosequitur: *Qualis illic cœlestium regnorum voluptas sine timore moriendi: & cum æternitate vivendi! quàm summa & perpetua felicitas! Illic Apostolorum gloriosus chorus; illic Prophetarum exultantium numerus; illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus; illic triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes, qui alimentis & largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, & ad cœlestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his citò esse, ut citò ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum erga se maiora fuerint desideria.* Hucusque Cyprianus. Hæc paulò fusiùs produxi, quia hic est finis ad quem tota nostra vita tendimus, ideoque assiduè cupimus & nos cum Paulo dissolui, & esse cum Christo.

Refert Ruffinus in Vitis Patr. lib. 2. c. 9. Abbatem Mutium miræ sanctitatis solem sistisse, ut ad discipulum moriturum longè absentem posset pervenire, *Cumque invenisset eum iam defunctum, oratione facta osculatus est eum, & ait: Quid magis desiderii habes frater, abire & esse cum Christo, an permanere in carne? Tunc ille recuperato spiritu paululùm resedit, & ait ad eum, Quid me revocas Pater? Melius est mihi redire, & esse cum Christo; permanere autem in carne mihi necessarium non est. Cui dixit: Dormi ergo in pace fili, & ora pro me. At ille continuò reclinans se in lectulo, obdormivit.* Similiter S. Gregor. lib. 1. Dialog. cap. 2. refert Marcellum à morte suscitatum à S. Fortunato Episcopo Tudertino ingemuisse, ac dixisse: *O quid fecisti? ò quid fecisti?* Sic & S. Salvium Episc. resuscitatum ingemuisse fusè narrat Gregor. Turonens. l. 7. Hist. Francor.

Legimus in Vita S. Nicolai Tolentinatis, quòd ipse sex totis ante obitum mensibus, paulò ante nocturnas preces, singulis noctibus suavissimum angelorum concentum audiverit, qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præberet. Quocirca hoc Apostoli dictum crebrò iterabat, *Cupio dissolui, & esse cum Christo*: cumque resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu fundere cœpit voces lætitiæ & animi gestientis; cujus inusitati gaudii Fratres qui aderant causam perquirentes, audiverunt ab eo, *Dominus meus Jesus Christus sanctissimæ matri suæ, & Augustino Patri nostro innitens, dicit mihi: Euge serve bone & fidelis, intra in gaudium Domini tui*: in quibus verbis expiravit. Quis non talem mortem, imò transitum in paradisum cupiat, & votis omnibus optet? si talem mortem optas, vitam similem imitare & ambi.

PERMANERE AUTEM IN CARNE NECESSARIUM (græcè ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium) PROPTER VOS. Vers. 24.

ET HOC (scilicet necessarium esse vobis, ut maneam in carne) CONFIDENS, græcè, πεποιθώς, id est *persuasus*, SCIO, QUIA, id est quòd, MANEBO] q. d. Persuadens mihi vitam meam vobis esse necessariam, scio quòd Deus me vobis adhuc concedet, facietque in vita permanere. Hinc patet epistolam hanc scriptam è primis vinculis, non è secundis: nam è primis fuit liberatus, in secundis a Nerone occisus est Paulus. Vers. 25.

MANEBO, ET PERMANEBO OMNIBUS VOBIS] Græcè μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, *manebo & compermanebo* omnibus vobis: q. d. Nolite timere & lugere orbitatem vestram, quasi me patre vestro sitis orbandi; ego manebo, & cum vobis permanebo; quasi pater vobis filiis meis superstes adero, præsens vos visitam, absens per litteras & nuntios vos solabor & confirmabo, ut in fide & gratia proficiatis, deque fidei incremento tam vestro, quàm alieno gaudeatis.

Dubium resoluit Apostolus, optatque adhuc vivere.

Hisce verbis dubium suum, An optabilius sit vivere, an mori, resoluit Apostolus, satisque indicat præstare vivere, ad institutionem & salutem proximorum, quàm mori, & esse cum Christo. Unde S. August. in illud psalm. 54. *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* citans hunc Pauli locum, Paulumque columbæ gementi, & in cælum suspiranti comparans, *Columba*, inquit, *delicata, religata affectu, non cupiditate, volare non poterat propter faciendum officium.*

Imò salutem proximi præferendam esse martyrio, docet S. Chrysost. hom. 79. in Matth. Hinc & S. August. epist. 81. ad Eudoxium Abbatem scribit, ut Ecclesiæ & proximorum saluti operam suam, si ea necessaria sit, non neget, nec se ab ea per professionem monasticam excuset, affertque rationem hanc: *Quia*, inquit, *si parturienti Ecclesiæ subministrare nolueritis qui possunt, quomodo filii nascentur?* Multò magis Episcopum apud subditos suos sæviente persecutione manere, omniaque adversa, quin & mortem ipsam, si opus sit, hac de causa pati debere, docet idem August. epist. 180. ad Honoratum.

UT GRATULATIO (græce καύχημα, id est *gloriatio*) VESTRA (qua gloriamini, & gratulamini vobis, quòd per me sitis ad Christum conversi) ABUNDET IN CHRISTO JESU (id est, in Christi doctrina, lege, gratia, Ecclesia, q. d. In christianismo) IN ME (de me vinculis liberato, vobisque reddito) PER MEUM ADVENTUM ITERUM AD VOS. Vers. 26.

TANTUM DIGNE EVANGELIO CHRISTI CONVERSAMINI] *Conversamini* est imperativus, q. d. Tantùm exigo à vobis, ut ita conversemini, sicut docet, ac dignum est Christianos, qui Evangelium & Christi legem iactantur, conversari. Vers. 27.

UT AUDIAM DE VOBIS, QUIA (quòd) STATIS IN UNO SPIRITU, id est, perseveratis in pari religionis & mutuæ charitatis studio ac fervore, UNANIMES, (græce μιᾷ ψυχῇ, *in una anima*, quasi vobis omnibus una tantùm esset anima charitatis) COLLABORANTES] græce συναθλοῦντες, id est *concertantes*, hoc est, ut Ambros. pariter & concorditer decertantes.

FIDEI EVANGELII] q. d. Fides Evangelii lucta est, vos quasi athletæ fidem luctantem & laborantem, communi religionis & charitatis spiritu ac zelo adiuvate, ut cum ea, & pro ea generose decertetis contra Paganos, & quosvis fidei hostes.

ET IN NULLO TERREAMINI (græce μὴ πτυρόμενοι, id est, ut Erasmus, *non turbati*, non tumultuantes; Ambros. *non pavescentes*) AB ADVERSARIIS (Gentilibus, qui Christianos persequuntur:) QUÆ ILLIS EST CAUSA PERDITIONIS, VOBIS AUTEM SALUTIS; ET HOC A DEO] q. d. Persecutio hæc Gentium ipsosmet perdet, & ducet in gehennam, vos autem ducet ad salutem & gloriam; Vers. 28.

tiam; ad eam hac via dirigente vos ac ducente Deo.

Quid ἔνδειξις.

Nota. Pro *causa* græcè est, ἔνδειξις id est indicium, argumentum, ostensio, &, ut Ambros. legit, ostentatio. Unde Beza hic carpens Nostram versionem, *Vetus*, inquit, *interpres ἔνδειξις maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, cum nusquam afflictio fidelium salutis illorum dicatur causa, sed testimonium*. Verùm respondent ipsi Erasmus & Vatabl. ἐνδείξαι, id est ostendere, sæpè sumi pro facere.

ostendere Hebræis est facere.

Sic ait Paulus 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est fecit, exhibuit. Sic Psaltes orat, *Ostende*, id est præsta, exhibe, *nobis Domine misericordiam tuam*. Sic Eccles. 2. 24. *Nonne melius est comedere, & bibere, & ostendere* (dare & tribuere) *animæ suæ bona de laboribus suis?* Pari hic modo ἔνδειξις non tam judicium, quàm causam significare patet: quia persecutio Gentilium illis ipsis perditionis fuit causa, non indicium: nec enim illi hoc indicio credebant se perdendos & damnandos, imò putabant se bene facere, & gratiam mercedemque à Jove diisque aliis accepturos. Quòd verò afflictio non tantùm testimonium, sed & causa salutis fidelium fit & dicatur in Scripturis, patet 2. Cor. 4. 17. *Quod in præsenti est momentaneum & leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis*. Si gloriæ pondus operatur, illius ergo causa est. Rom. 5. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit*: quia scilicet certò sperantes ad salutem & gloriam perducit. Unde inferiùs ait; *Spe salvi facti sumus*. Mediatè ergo (mediante scilicet spe) tribulatio & patientia causa sunt salutis. Apoc. 2. v. 10. *Habebitis tribulationem diebus decem: esto fidelis* (in tribulatione constans) *usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*. Constantia ergo in tribulatione parit & meretur coronam vitæ æternæ: sicut victoria in stadio & agone parit & meretur bravium; est ergo constantia hæc & victoria causa meritoria coronæ & bravii.

Afflictio est indiciũ & causa salutis.

VERS. 29. QUIA VOBIS DONATUM EST PRO CHRISTO, NON SOLUM UT IN EUM CREDATIS, SED UT ETIAM PRO ILLO PATIAMINI] Difficultatem movet τὸ *pro Christo*: non enim cohæret sequenti, *Ut in eum credatis*: nec enim credimus in Christum pro Christo. S. Anselmus sic explicat, *pro Christo*, id est, propter Christum, & Christi merita datum est vobis ut credatis in eum. Secundò, Photius apud Oecumen. ὑπὲρ Χριστοῦ, inquit, capitur pro ἀπὸ Χριστοῦ, id est, à Christo donatum est vobis ut in eum credatis: sed ὑπὲρ nusquam ponitur pro ἀπό. Tertiò, deteriùs vertit Beza *in Christo*, id est, in Christi negotio, religione: nec enim ὑπὲρ significat *in*.

Dico ergo esse hyperbaton: cùm enim vellet Apostolus tantùm dicere, Vobis donatum est pro Christo pati, subiit mentem ejus, quòd etiam donatum esset eis in Christum credere, illudque inseruit, ac mox ad id quod primò intenderat redit, subdens, *Sed etiam ut pro illo patiamini*: tales enim raptus & hyperbata vidimus Ephes. 3. 1. & aliàs sæpè. Unde Syrus omittens τὸ *pro Christo* clare sic vertit, *& hoc à Deo ipso datum est, ut non solùm in credendo credatis Meschicho* (Christo,) *sed etiam ut pro illo patiamini*.

Hinc primò, S. August. & Concil. Arausican. can. 5. contra Faustum & Massilienses probat & definit, fidem, & initium fidei, sive ipsum velle credere, esse donum Dei, indeque incipere initium salutis in adulto. Adde, hoc ipsum velle credere non tantùm esse donum Dei, sed etiam nobis obtingere ex meritis Christi. Quod non bene hic negat quidam Interpres, docens fidem, & reliquas dispositiones, per quas Christi meritum applicatur nobis, non dari ex meritis Christi, sed ex misericordia & gratia Dei, quæ Christi meritum prævenit. Verum hoc Apostolo repugnat, qui omnia dona & gratias, quibus ad salutem dirigimur, tribuit meritis Christi: ipse enim tamquam mediator Dei, hominum redemptor & salvator, omnia reconciliationis, redemptionis & salutis nostræ media & auxilia nobis promeruit, procuravit & impetravit, ut ostendi Ephes. 1. 3.

Pati pro Christo vocatur donũ Dei duas ob causas.

Notant hic Secundò, Chrysost. & Theoph. pati pro Christo vocari ab Apostolo donum Dei, duabus de causis, Primò, ut non pudeat eos passionis, sed in ea sint constantes, acceptentque quasi magnum Dei donum. Secundò, ne in eo extollantur, cùm illud non habeant à se, sed à Deo. Sicut ergo fidissimis servis in bello probatis, dantur à regibus honorificæ cruces pro mercede laborum, ita dantur & magnis Sanctis à Deo.

Pati pro Christo plus est quam suscitare mortuos.

Notant Tertiò, iidem hoc donum patiendi pro Christo majus esse, quàm suscitare mortuos, & signa miranda patrare. *Hic enim*, inquiunt, *debitor sum* (Deo qui gratiam suscitandi dedit) *illic autem debitorem habeo Christum. O rem admirandam! Et donat mihi, & super hoc, ipse debet mihi*: q. d. In hac ergo vestra passione gaudere & exultare debetis, ò Philippenses. Vide dicta ex eodem Chrysost. Ephesios. 3. 1.

Pati est donum Dei, quia Deus inspirat desiderium patiendi.

Nota Quartò, pati pro Christo esse singulare Dei donum, non tantùm eatenus, quatenus Deus objicit homini occasionem sicuti fidei, ita & martyrii, similiumque afflictionum pro fide & Christo tolerandarum (uti explicat hic commentarius Hieronimus ascriptus, qui potiùs est Pelagii, vel Pelagiani alicujus, ut ex hoc loco & similibus patet;) sed etiam hoc ipsum pati pro Christo est donum Dei: quia Deus patienti affectum, desiderium & fortitudinem patiendi pro Christo aspirat, ut contra Pelagium passim docet Augustinus.

VERS. 30. IDEM CERTAMEN (græce ἀγῶνα, eumdem *agonem*) HABENTES, QUALE ET VIDISTIS IN ME, ET NUNC AUDISTIS DE ME] Græcè ἠκούετε, id est *audistis*, q. d. In hoc fidei agone mecum quasi athletæ decertatis, ò Philippenses, idem vobis est agon qui & mihi, eadem palæstra, idem certamen pro Evangelio: quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, bonorum rapinas, aliaque multa patimini, qualia nunc audistis me Romæ pati, & olim vidistis me Philippis patientem, cùm apud vos virgis cæsus sum, & incarceratus, Actorum 16. 22.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videntur Philippenses, uti & Corinthii, laborasse ambitione & schismate.

Hinc Primò, ardenter eos incitat ad humilitatem, & charitatem fraternam, tum exemplo Christi Domini, qui se amore nostri humiliavit usque ad mortem crucis, ideoque exaltatus est, ut in nomine Iesu omne genuflectatur: tum ex metu & reverentia Dei, qui operatur in nobis velle & perficere, ipsamque salutem, v. 12.

Secundò, hortatur, ut inter Gentiles quasi luminaria virtutibus præluceant, v. 15. adidque v. 17. optans martyrium dat se exemplum.

Tertiò, v. 19. & seq. ait se ad eos missurum Timotheum & Epaphroditum ad eorum consolationem & profectum.

1. SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera
miserationis: 2. implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes, unanimes, idipsum sapientes, 3. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes, 4. non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. 5.
Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Jesu: 6. qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus

tratus est esse se æqualem Deo: 7. sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus,& habitu inventus ut homo. 8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. 9. Propter quod & Deus exaltavit illum,& donavit illi nomen,quod est super omne nomen: 10. ut in nomine Iesu omne genuflectatur cælestium, terrestrium, & infernorum: 11. & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. 12. Itaque charissimi mei (sicut semper obedistis;) non ut in præsentia mei tantùm, sed multò magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini. 13. Deus est enim, qui operatur in vobis & velle, & perficere pro bona voluntate. 14. Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus: 15. ut sitis sine querela, & simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ & perversæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, 16. verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. 17. Sed & si immolor supra sacrificium, & obsequium fidei vestræ, gaudeo, & congratulor omnibus vobis. 18. Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi. 19. Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me citò mittere ad vos; ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. 20. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. 21. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Iesu Christi. 22. Experimentum autem ejus cognoscite, quia sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio. 23. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt. 24. Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citò. 25. Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem & cooperatorem, & commilitonem meum, vestrum autem apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos: 26. quoniam quidem omnes vos desiderabat: & mœstus erat propterea quòd audieratis illum infirmatum. 27. Nam & infirmatus est usque ad mortem, sed Deus misertus est ejus: non solùm autem ejus, verùm etiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. 28. Festinantiùs ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim. 29. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, & ejusmodi cum honore habetote. 30. quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

Vers. 1. SI QUA ERGO CONSOLATIO IN CHRISTO] *In Christo*, id est Christiana, sive quæ sperari & exspectari potest ab iis qui sunt in Christo, putà à Christianis, qui unum sunt in fide & charitate Christi: q. d. Si Christiano more, si ex Christi lege, imitatione, compassione, spiritu, me Apostolum vestrum vinctum consolari cupitis, ò Philippenses. Ita Theophyl.

SI QUOD SOLATIUM CHARITATIS] si charitatem consolando me vultis ostendere, si charitas vestra aliquod mihi solatium cupit afferre.

SI QUA SOCIETAS SPIRITUS] si quis sit Spiritus sanctus hominibus Christianis communis, si declarare vultis vo eumdem mecum habere spiritum, si qua vobis in Ecclesia mecum est societas & communio spiritus Christi.

SI QUA VISCERA MISERATIONIS] Græce, *εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί*, *si qua viscera & miserationes*. Ubi Nota Primò; *εἴ τινα*, id est, *si qua*, legit Noster, Vatabl. Beza, & alii: Chrysost. tamen cum suis legit *εἴ τις*, id est *si quis*: & tunc est antiptosis, si quis, id est, si qua: ad rem enim, non ad verba attendit Apostolus. Vide can. 38. Nisi dicas cum Erasmo abstractum poni pro concreto: si quis est viscera & miserationes, id est, si quis est visceralis & misericors, ut *σπλάγχνα*, hoc est viscera; vocet ipsum hominem viscerali misericordia præditum.

Quæ viscera miserationis. Hinc Nota Secundò. *Viscera* vocat viscerales affectus, putà tenerrimam, intimam, & ex imis quasi visceribus miserationem & compassionem: hoc enim est Hebræum רחמים *rachamim*: q. d. Si qua erga miseros & afflictos, ac præsertim erga me Apostolum vestrum vinctum, tenera ac viscerali commiseratione tangimini.

IMPLETE GAUDIUM MEUM. *Gaudium*, quo me credendo, & collaborando Evangelio cœpistis afficere c. 1. v. 5. complete & cumulate, satagendo scilicet, UT IDEM SAPIATIS, EANDEM CHARITATEM HABENTES] En quale pathos Apostoli, quot verbis, quanta energia, quanto affectu Christianos Philippenses ad concordiam & charitatem fraternam incitat!

UT IDEM SAPIATIS] Syrus, *ut sit vobis una voluntas*: sed sapere, tam intellectus est, quàm voluntatis: vult ergo eos tam intellectu, quàm voluntate, tam in fide & dogmatibus, quàm in amore & affectu esse concordes, ut idem credant, idem ament.

EANDEM CHARITATEM HABENTES] *Eamdem*, id est mutuam, ut singuli sese invicem una eademque, id est mutua, charitate complectantur, quasi una eademque charitatis anima viverent: Secundò, Theophyl. & Oecumen. *eamdem*, id est æqualem & parem, ut tantum quisque alium amet, quantum amatur ab alio, ut quisque alteri in amore respondeat: magnes enim amoris est amor, iynx & illex efficacissimus amoris est amor. Hoc est, inquit Seneca, philtrum sine veneficæ carmine cogens etiam hostes ad redamandum: si vis amari, ama. Nimirum *Magnes amoris est amor.*

Ut præstem Pyladen, aliquis mihi præstet Orestem.
Hoc non fit verbis, Marce, ut ameris, ama.

UNANIMES, concordes, itaque coniuncti, ac si in omnibus una eademque esset anima, quæ tot diversa corpora regeret, faceretque tot homines IDIPSUM SENTIENTES) vel sapientes, ut paulò antè vertit noster Interpres: nimirum, ut idem omnes sapiant, sentiant, credant, ament, idem velint, idem nolint. Syrus totum hunc versum ita vertit, *implete gaudium meum, ut sit vobis una voluntas, & una charitas, & una anima, & una sententia.*

Vide quàm impensè Apostolus Christianis commendet concordiam. Est enim ea omni muro firmius & inexpugnabilius munimentum. Hinc cum Lacedæmonii periclitarentur, Isæus sophista illud Homeri carmen recitavit: *Gnomæ de concordia.*

Scutum basis scuto, galea galea, atque viro vir.

Et adiecit: *Sic state Lacedæmonii, & muris cincti eritis.*

Unde & Agesilaus Lacedæmoniorum rex rogatus, quam ob causam Sparta mœnibus non cingeretur? ostendit cives armatos & unanimes: *Hi*, inquiens, *sunt Spartanæ civitatis mœnia*. Lycurgus rogatus ab iisdem, quo pacto hostium impetum repellere possent? *Si pauperes*, ait, *manseritis, & contentiones mutuas deponatis.* Duo enim sunt quæ rempubl. evertunt, scilicet immodicæ divitiæ, & concordiæ neglectus. Scilurus habens octoginta filios, cùm esset moriturus, fasciculum jaculorum singulis porrexit, jussitque rumpere. Ii cùm singuli recusassent, eò quòd videretur impossibile, ipse singula jacula exemit, atque ita facilè confregit omnia, filios admonens his verbis: Si concordes eritis; validi invictique manebitis; contrà si dissidiis & seditione distrahemini, imbecilles eritis, & expugnatu faciles. Testis Plutarch. in Apopht. regum. Scipio expugnata Numantia rogavit Tyresium principem, qua de causa ea priùs invicta, jam capta & eversa esset? respondit Tyresius: *Concordia victoriam, discordia exitium præbuit.* Micipsa apud Sallustium jamjam moriturus, filios suos paterno monuit affectu, ut concordes essent, eis aureum hoc memoriale relinquens: *Concordia res parvæ crescunt, discordia autem maximæ dilabuntur.*

NIHIL (supple, facientes) PER CONTENTIONEM (Ambros. legit, *irritationem*, qua scilicet alios ad contentiones & lites provocetis) NEQUE PER INANEM GLORIAM (græcè *κενοδοξίαν*) SED IN HUMILITATE SUPERIORES SIBI INVICEM ARBITRANTES) id est, ut Vatablus, sed per humilitatem quisque alium se superiorem & præstantiorem arbitretur & existimet. Notat S. Grego- Vers. 3.

Gregorius 34. Moral. 17. vel, ut alii codices distinguunt, c. 16. τὸ invicem: *Ne dum*, inquit, *se alter alteri humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, bene utramque partem admonuit, dicens: Superiores sibi invicem arbitrantes, ut in cogitationibus cordis & ego mihi illum præferam, & vicissim ille me sibi: ut, cùm utraque parte cor inferiùs premitur, nullus ex impenso honore sublevetur.*

Quomodo humilis verè possit inferiorem se æstimare superiorem.

Dices: Quomodo verè & sine mendacio ac falsitate æstimare potest quis alium se superiorem, quem longè videt in donis & gratiis se esse inferiorem?

Respondet Primò, S. Thomas 2. 2. q. 161. a. 3. humilem non debere, nec posse judicare suam virtutem aut donum majus, quod à Deo accepit (v. g. apostolatum) esse minus eo, quod revera minus alter accepit (v.g. dono linguarum) nec in eo debere se æstimare inferiorem esse alio: sed in eò quòd considerans ea quæ habet à seipso, in proximo verò considerans ea quæ habet à Deo, meritò hac ratione illum sibi præfert: quia dona, quæ proximus habet à Deo, majora sunt iis quæ quisque habet à seipso. Hoc enim est ingenium humilitatis, intueri seipsum, & ea quæ habet à se, suos nimirum defectus & vitia; in aliis verò considerare eorum bona & dona, quæ habent à Deo: sicut è contrario superbiæ proprium est intueri sua bona, & aliorum mala. Hanc humilitatis indolem clarè quinque regulis explicat noster Salmeron to. 4. p. 3. tractatu 7. pag. 440.

Primus modus & consideratio humilis.

Deus cuiq; dedit dotem aliquam in qua alios præcellat.

Secundò, experientia constat, Deum ita sua dona distribuisse, ut neminem præterierit, sed cuique etiam plebeo dotem aliquam contulerit, in qua alios præcelleret. Sic videmus in naturalibus, hos ingenio, illos judicio, alios praxi excellere; hos in eloquentia, illos in philosophia, alios in jurisprudentia; hos in fabrili, illos in pictoria, alios in pistoria, imò in una & eadem arte, v. g. sculptoria, hunc in isto sculpturæ genere, alium in alio præstare: adeoque si quis solerter singula dispiciat, neminem tam vilem inveniet, qui non à natura habeat indolem, habilitatem & dexteritatem aliquam, qua in hac illave arte eminere possit, si illi sese addicat, in eaque se exerceat. Idem est in virtutibus, rebusque supernaturalibus. Sic videmus alios Sanctos in charitate, alios in humilitate, alios in patientia, &c. excelluisse & excellere; imò in eadem patientia & charitate, hunc in hoc genere patientiæ & charitatis alios antecellere, illum in illo, alium in alio, ac ita deinceps: millenæ enim & millenæ sunt species ac varietates cujusque artis & virtutis.

Solerter hoc notavit Aloysius Lipomanus in Exodi c. 36. lect. 1. *Rarus est*, inquit, *qui non insigni aliqua gratia præter alios donatus inveniatur, qua maximè & Ecclesiam juvare possit, & ministrare Christo. Hujus rei figura & exemplo mulieres quoque à Mose vocatæ sunt ad fabricam tabernaculi, ut nerent pilos caprarum, ex quibus fierent saga seu cortinæ ad operiendum tabernaculum.*

Ex S. Gregorio.

Idem disertè docet S. Gregor. hom. 10. in Ezech. probatque Primò, exemplo Petri & Pauli; Petrus enim innocentia, Paulus sapientia præcellebat. Miratur, inquit, Paulus in Petro & Apostolis omnibus innocentiam, cùm ait: *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei:* vicissim Petrus miratur in Paulo sapientiam, cùm ait. *Sicut & charissimus frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis.*

Secundò, idem docet exemplo regionum, quarum quæque aliam alicujus rei fertilitate excellit, *Hoc itaque*, inquit, *omnipotens Deus agit in cordibus hominum, quod facit in regionibus terrarum. Poterat namque uni cuilibet regioni fructus omnes tribuere: sed si una qualibet regio alterius regionis fructu non indigeret, communionem cum altera non habuisset. Unde fit ut huic vini, alteri verò olei abundantiam tribuat; hanc multitudine pecudum, illam verò ubertate fructuum abundare: ut, cùm illa defert quòd ista non habet, & ista reddit quod illa non detulit; per communionem gratiæ, sibi invicem etiam divisæ terræ coniunctæ sint. Sicut ergo regiones terrarum, ita sunt mentes Sanctorum, quæ dum vicissim sibi conferunt quod acceperunt, quasi fructus suos regiones regionibus impendunt, ut in una omnes charitate jungantur.*

Tertiò, docet electos ea considerare in quibus ab aliis superantur, ut se humilient; reprobos verò considerare ea in quibus ipsi alios superant, ut se per superbiam elevent, & pereant. *Sed inter hæc*, inquit, *sciendum est, quia sicut electi quique hoc semper in aliis attendunt, quod à Deo melius acceperunt quàm ipsi, ut eos sibi in cogitatione præferant, seque illis* A *in humilitate substernant; ita reproborum mens numquam considerat quid alter boni ampliùs quàm ipse, sed quid boni ipse ampliùs quam alter habeat: neque enim pensat quæ bona spiritus alter acceperit, & ipse desint; sed quæ bona ipsi, & quæ mala alteri adsint. Quod ergo divina bonitas in augmentum disponit humilitatis, hoc mentes reprobæ vertunt in augmentum elationis: & ex diversitate munerum à bono deficiunt, unde crescere in humilitatis bono debuerunt.* Si ergo illud in quoque consideremus, in quo excellit & eminet, verè & meritò illum nobis superiorem arbitrabimur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, in quoque fratrum & sociorum illam, in qua eminebat, virtutem contemplabatur; in eaque superari se videns, eamdem æmulari satagebat.

Tertia consideratio humilis, ut cogites in alio posse esse virtutem occultam, qua se superet.

Tertiò, ut rectè D. Thomas suprà ad 2. *Verè*, inquit, *judicamus & æstimamus posse esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior sit, etiamsi bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum.* Idem pulchrè docet S. August. de Sancta virgin. c. 34. to. 6. *Virgo*, inquit, *ne se coniugatæ præferat, cogitet occulta dona Dei, quæ nonnisi interrogatione tentationis etiam semetipsum cuique declarant: unde enim præter alia* B *scit virgo, ne fortè ob mentis infirmitatem nondum sit matura martyrio, coniugata verò sit? Unde inquam scit, ne fortè ipsa nondum sit Thecla, jam sit illa Crispina?* Et copiosiùs c. 47. *Aliud est enim*, inquit, *pro veritate ac proposito sancto non consentire suadenti atque blandienti, aliud non cedere etiam torquenti & ferienti. Latent ista in facultatibus & viribus animorum, tentatione panduntur, experientia propalantur. Ut ergo quisque non infletur ex eo, quod videt se posse, cogitet fortè alios posse aliquid, quod ipse non potest: ita servabitur, non fallaci, sed veraci humilitate: honore mutuo prævenientes, & alterutrum existimantes superiores sibi.* Et rursum c. 51. *Si Deus est custos virginitatis, & Deus est charitas, charitas ergo custos est: locus autem hujus custodis est humilitas. Faciliùs sequentur Agnum, licet non quocumque ierit, certè quocumque potuerint coniugati humiles, quàm superbientes virgines.*

Nulli se præponere, est fundamentum omnis virtutis.

Denique Adverte, tam ad charitatem & concordiam, quæ propriè hic spectat Apostolus, quàm ad omnem virtutem insigne esse hoc medium & fundamentum, si nulli te præponas, sed potiùs omnibus in animo tuo te postponas. Et Secundò, si exteriùs ita te geras, ut idipsum opere demonstres, & in praxim redigas. Ita S. P. N. Ignatius fundator Societatis nostræ nobis inter prima, pauca & selecta C documenta, hæc commendavit:

Nulli vel minimo quavis ratione repugnes:
Cedere te potiùs, quàm superare juvet.

NON QUÆ SUA SUNT SINGULI CONSIDERANTES, SED QUÆ ALIORUM] Possent hæc verba referri ad proximè præcedentia de humilitate, ut quisque alium se superiorem arbitretur, quasi hic modum & medium eam acquirendi præscribat, nimirum ut quisque consideret non sua, sed aliorum bona & dona: ita enim facilè arbitrabitur alium excellere, & esse se superiorem. Secundò & magis genuinè, accipias hæc, ut sit novum hic præceptum vel documentum de modo charitatem & unionem fraternam acquirendi & fovendi: q. d. Ut charitatem mutuam, ad quàm vos hortor, foveatis, satagite ut quisque non sua, sed aliorum commoda spectet (hoc enim est *σκοπεῖτε*) quærat, consectetur, sagittarius enim, qui scopum considerat & spectat, non illud spectat, ut oculos pascat, sed ut eum sagitta contingat, consequatur & configat. Hoc ergo significat hic *considerare*, sive spectare per metalepsin, scilicet ut spectan- D do commoda non nostra, sed proximorum, ea quærere & procurare satagamus. Nota ex can. 36. negationem hic significare comparationem; non enim negat, quin quisque suum etiam commodum quærere possit, hoc enim exigit charitas ordinata, ut quisque magis se suaque commoda maximè spiritualia diligat, quàm aliena: sed significat, non ita avarè quærenda esse commoda nostra, ut negligamus aliena. Unde Græca & Syrus habent, *ne sua quisque spectetis*, ἀλλὰ καὶ, sed etiam quæ aliorum: imò significat consilii & charitatis esse, in rebus temporalibus, aliorum potiùs, quàm suum commodum spectare: amicitia enim & charitas licet non præcipiat, permittit tamen & sæpè suadet, ut in bonis fortunæ & subinde vitæ, proximum nobis anteferamus.

VERS. 4.

HOC SENTITE IN VOBIS, QUOD ET IN CHRISTO JESU] Probat ab exemplo Christi tamquam à causa (hanc enim significat coniunctio causalis *enim*) exemplari, Christianis studendum esse humilitati & charitati, ut quis-

VERS. 5. *Christus est speculum humilitatis Christianis.*

que

que non quærat sua, sed aliorum commoda: quia nimirum Christus harum virtutum illustre nobis dedit exemplum, seque earumdem exemplar proposuit, quod Christiani omnes imitarentur, quando ipsemet Deus existens se humiliavit usque ad mortem, mortem autem crucis, ut nostræ saluti consuleret. Sicut enim Moses Exodi 25. v. ult. jussus est à Deo tabernaculum fabricare, juxta ideam sibi à Deo in Sina monte ostensam, *Inspice*, inquit, *& fac secundùm exemplar, quod tibi in monte monstratum est*: similiter allegoricè Christiani ideam Christi in monte Calvariæ crucifixi perpetuò sibi proponere debent, ut secundùm eam tabernaculum animæ suæ virtutibus construant, & Deo in templum consecrent & adornent.

Qui sensus Christi.

Dicit ergo: *Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Jesu*, supple, sentitis, id est, fuisse intelligitis, ait Anselmus. Sed *sentire* hic non significat intelligere; ad affectum enim pertinet, non ad intellectum: meliùs ergo sic, *Hoc sentite in vobis, quod & in Christo Jesu*, supple, sensum fuit. Unde Græcum φρονείσθω tum activè, ut significet, Hoc sentite; tum potiùs & aptiùs passivè vertas, ut significet, Hoc sentiatur in vobis, quod & in Christo Jesu sensum fuit: q. d. Ille sensus, ille affectus humilitatis, misericordiæ pacis, charitatis sit & sentiatur in vobis, quem in Christo fuisse comperimus. Unde Syrus clare vertit, *hoc sentite in vobis quod Jesu Christus*, supple, in se sensit. Notant Chrysostomus, & Theophyl. nos maxime excitari à Paulo ad humilitatem ex hoc capite; quòd per eam fiamus similes Christo, similes Deo. Deus se humiliat: & tu qui homuncio es, te exaltas? Fugis humilitatem quasi indecoram & vilem? Erras: honorata est à Deo humilitas, insigne Dei est humilitas; illa ergo te honorabit & decorabit, quia faciet te conformem Deo tuo. Contrà, superbia vilem te & abjectum, utpote difformem Deo, conformem vero Lucifero, efficiet. Rursum, humilitas exaltavit Christum Deum tuum, deditque illi nomen, quod est super omne nomen; multò ergo magis humilitas potens est & prompta te homuncionem decorare & exaltare.

Humilitas facit honoratos, superbia viles et abjectos.

Audi S. Leonem serm. 2. de Resurrect. *Hoc*, ait, *sentite in vobis, quod & in Christo Jesu. cujus humilitas nulli aspernanda divitum, nulli est erubescenda nobilium. Non enim in tantum provehi potest qualibet felicitas humana fastigium, ut astimet sibi pudendum, quod manens in forma Dei Deus, non est arbitratus indignum.* Et mox: *Vestram in illo redamate naturam: quoniam sicut ille paupertate divitias non amisit, gloriam humilitate non minuit, æternitatem morte non perdidit; ita & vos eisdem gradibus, eisdem vestigiis, ut cælestia apprehendatis, terrena despicite.*

Præclare S. Gregorius l. 34. Moral. c. 21. & seqq. in illud Iob. 41. *Ipse* (Leviathan, id est diabolus) *est rex super universos filios superbiæ. Audiant*, inquit, *omnes; Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Audiant omnes: Immundus est apud Deum qui exaltat cor suum. Audiant omnes: Quid superbis terra & cinis? Audiant omnes Dominum dicentem, Discite à me quia mitis sum, & humilis corde. Ad hoc namque unigenitus Dei Filius formam infirmitatis nostræ suscepit: ad hoc invisibilis non solùm visibilis, sed etiam despectus apparuit: ad hoc contumeliarum ludibria, irrisionum opprobria, passionumque tormenta toleravit, ut superbum non esse hominem doceret humilis Deus. Quanta ergo humilitatis virtus est, propter quam solam veraciter edocendam, is, qui sine æstimatione magnus est, usque ad passionem factus est parvus? Quia enim perditioni nostræ originem superbia præbuit diaboli, instrumentum redemptionis nostræ inventa est humilitas Dei.* Deinde per insignes antitheses describit & opponit humilitatem Christi superbiæ Luciferi, ita dicens: *Hostis quippe noster magnus inter omnia conditus, videri super omnia voluit elatus; Redemptor autem noster magnus manens super omnia, fieri inter omnia dignatus est parvus. Auctor mortis dicit, In cælum conscendam; auctor vitæ ait, Repleta est malis anima mea, & vita mea inferno appropinquavit. Ille dicit, Super astra cæli exaltabo solium meum; iste humano generi à paradisi gaudiis expulso, dicit, Ecce venio citò, & habitabo in medio tui. Ille dicit, Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis; iste dicit, Ego sum vermis, & non homo; opprobrium hominum, & abjectio plebis. Ille dicit, Ascendam super altitudinem nubium, & ero similis Altissimo; iste cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens.* Et infrà hæc ipsa prosequens concludit tandem, signum prædestinationis esse humilitatem, signum verò reprobationis esse superbiam. *Ille*, inquit, *nihil aliud mentes sibi subditas docet, quàm celsitudinis culmen appetere, cuncta æqualis mentis tumore transcendere, societatem omnium hominum altæ elatione transire, ac sese contra potentiam conditoris erigere; iste ad sputa, ad palmas, ad colaphos, ad spineam coronam, ad crucem, atque ad mortem veniens, membra sua admonet dicens: Si quis mihi ministrat, me sequatur. Quia igitur Redemptor noster corda regit humilium, & Leviathan iste rex dicitur superborum, apertè cognoscimus, quòd evidentissimum reproborum signum est superbia; & contrà, humilitas electorum. Cùm ergo quam quisque habeat cognoscitur, sub quo rege militat invenitur. Unusquisque enim quasi quemdam titulum portat operis, quo facilè ostendat, sub cujus serviat potestate rectoris.* Hucusque S. Gregorius præclarè sensum tam Christi quàm Luciferi describens.

Christus è cælo descendit ut nos doceret humilitatem.

Antitheses Christi & Luciferi.

Signum prædestinationis est humilitas, reprobationis superbia.

Qui cum in forma Dei esset] Commentarius Ambrosio adscriptus Græcum μορφή non *formam* vertit, sed externam speciem, figuram, specimen, *Forma* inquit, *Dei quid est nisi exemplum quod Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat?* q. d. Licet Christus homo subinde specimen dederit, & quasi scintillas vibrarit divinitatis, dum scilicet miracula fecit; tamen in terris non se gessit ut æqualem Deo Patri, sed se humiliavit, &c. Ratio Ambrosii est, quia, inquit, Apostolus loquitur de Christo Jesu, id est, de Christo homine, scilicet post incarnationem, non ante. Hoc avidè arripit Erasmus, additque hinc contra Arrianos pro Filii divinitate non posse validum confici argumentum: nam & alii Sancti fecerunt miracula, itaque ediderunt specimen aliquod divinitatis, nec tamen fuerunt dii. Ita Erasmus hic & alibi ova posuit arrianismi, quæ novi nuper Arriani excluserunt. VERS. 6.

Forma Dei est natura Dei, non tantùm specimen Dei.

Verùm dico, μορφή hic & alibi passim non significare specimen, exemplum, argumentum, sed *formam*, quæ dat esse rei; forma ergo Dei est natura Dei, divinitas, & Deus ipse. Ita Chrysost. Theophyl. Oecum. Hilarius, August. & passim Patres contra Arrianos, ut fatetur Erasmus. Imò ita explicant Calvinus, Beza & Vatablus. Et patet Primò, quia, ut Chrysost. formam Dei opponit Apostolus formæ servi; atqui forma servi est natura hominis; ergo forma Dei est natura Dei. Secundò, quia subdit Paulus: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*, quia scilicet revera erat æqualis Deo, ac consequenter erat ipse Deus. Tertiò, quia hoc est argumentum Apostoli: Christus cùm esset Deus, ac proinde in æquali gloria cum Patre, ita tamen se demisit, ut naturam servi, id est hominis, assumeret, fieretque servus Deo Patri obediens usque ad ignominiosissimam mortem crucis: quis ergo tam arrogans erit homo, ut alteri homini, qui natura sibi par est, se anteponat? Adde, ut rectè argumentatur Ambrosius eodem hoc loco contra Erasmum, si forma est specimen, illud specimen aut verum est, aut tantùm apparens, & falsum: si apparens tantùm, ergo Christus fuit impostor (quod absit) cùm hoc specimen dedit, & miracula fecit propria virtute ad probandum se esse verum Deum, Deique Filium: si verum, ergo ex eo verè probari & constare poterat divinitas Christi, Christumque verè esse Deum secùs est de Sanctis, qui nec propria virtut. fecerunt miracula, nec ea fecerunt hoc fine ut se probarent esse deos. Verùm, uti dixi, μορφή hic non speciem & formam accidentalem, uti vult commentat. Ambrosii, sed essentialem significat.

Probatur id quatuor argum. contra Arrianos.

Ad argumentum Ambrosii Respondeo, in Christo Jesu duas esse naturas, unam divinam & æternam, quæ fuit ante incarnationem, de qua hic Apostolus; alteram humanam & temporariam, quam accepit in incarnatione, de qua agit v. sequ. Itaque pronomen *qui* refert personam Christi, id est, personam Verbi, quæ fuit ante incarnationem in forma, id est in natura, Dei: nam non loqui Apostolum de Christo homine, patet, quia subdit, *Sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens*: q. d. Christus cùm ante incarnationem esset Deus, Deoque æqualis, seipsum tamen postea exinanivit, quando per incarnationem formam servi accepit.

Ubi Nota, τὸ *cùm* esse causale: q. d. Quia in forma Dei erat Christus, ideò consequenter Patri æqualis fuit: forma enim, id est natura, Dei, non est sicut forma, id est natura, hominis: quæ licet una sit specie, numero tamen est multiplex, & in aliis aliisque hominibus alia est & alia; nam natura Dei, sive divinitas, una prorsus est & individua ac simplicissima, ut nullos gradus, nullam divisionem, nullam multiplicationem admittat; sed ubicumque & in quibuscumque personis est, una & eadem prorsus est, tam spe-

Una numero est forma Dei, sive divinitas.

speciem, quàm numero, ita ut personæ: quibus illa communicatur, omnino sint tum natura, tum æternitate, tum dignitate, tum perfectione æquales. Hinc Chrysostom. Theophyl. & alij docent hoc loco doceri totum mysterium incarnationis Verbi: unam scilicet Verbi personam constare duabus naturis, divina & humana, quam assumpsit: & consequenter ex hoc loco refelli omnes hæreticos, qui alterutram Christo ademerunt. Hic, ait Chrysostom. & Theophyl. cadit Arrius, qui Filium minorem Patre asseruit: cadit Photinus, qui Filium non formam, sed energiam Patris esse docuit; cadit Sabellius, qui Filium non æqualem Patri, sed eamdem cum Patre personam esse censuit; cadit Nestorius, qui duas personas in Christo posuit, ut alius esset Christus homo, alius Christus Deus; cadit denique Apollinaris, qui mentem & animam rationalem, ac consequenter humanitatem, Christo ademit.

In Christo persona Verbi duas habet formas, sive naturas.

Dices: Cur clarè non dixit Apostolus, Qui cùm esset Deus?

Respondeo, Id dixit, & amplius dixit: per formam enim significat gloriam & majestatem Dei, eamque opponit formæ, id est infirmitati & vilitati humanæ. Unde alibi in terminis Filium vocat Deum, ut patet Rom. 9. 5. 1. Timoth. 3. 16. Coloss. 2. 9. & alibi.

Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo] Primò, *rapinam non est arbitratus*, id est, non fecit: (ut juxta can. 36. verbum mentale ponatur pro reali, dicere scilicet, vel arbitrari, pro facere) quia non usurpavit alienum, sed quod suum erat, cùm sentiret, diceret, & gereret se quasi æqualem Patri. Secundò, potest per hypallagen sic accipi: *rapinam non est arbitratus*, id est, arbitrando non rapuit æqualitatem Dei, quia arbitrando sibi tribuit id; quod revera erat. Tertiò & simplicissimè sic, q. d. *Non rapinam arbitratus est* (subaudi se facere, cùm sentiret & diceret) *esse se æqualem Deo*, ut cùm dixit, *Ego & Pater unum sumus*, Joan. 10. 30. quia quod sentiebat, & dicebat, sibique attribuebat, idipsum reipsa erat: unde quod erat naturæ, non putavit esse rapinæ: ac consequenter sicut putavit se non rapere, ita revera non rapuit æqualitatem Dei. ita August. tract. 17. in Joan.

Rapinam non est arbitratus tripliciter exponitur. Primò.

Secundò.

Tertiò & simplicissimè.

Nota. *Rapina* hæc est arrogantia, vel arrogantiæ effectus: rapere enim alterius gloriam, est eam sibi arrogare ita August. suprà.

Rapina est arrogantia.

Secundò, ut Chrysost. & Vatabl. per metalepsin *rapere* significat rem aliquam, perinde ac si rapta esset, studiosè & contentiosè retinere. q. d. Christus non rapuit non ambivit, ut Lucifer Isajæ 14. 13. æqualitatem Dei, nec ut raptores solent, raptum (dum malè sibi conscij metuunt ne illud amittant) studiosè servavit, & ambitiosè defendit: sed potiùs sponte, quasi legitimus dominus, deposuit, id est celavit, seque exinanivit, &c. Hoc enim exigit particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait, *Sed semetipsum exinanivit*; alioqui non tam adversativa erit quàm explicativa, capieturque impropriè *sed* pro *veruntamen*.

Pulchrè S. Bernard. homil. 4. super *Missus est*, docet Luciferum cogitasse rapinam deitatis, non Christum. *Altissimus enim Deus Pater*, inquit, *quamvis omnipotens sit, non potuit tamen vel æqualem sibi condere creaturam, vel inæqualem gignere filium. Fecit itaque angelum magnum, sed non quantus ipse, & ideò nec altissimum; solum autem Unigenitum, quem non fecit, sed genuit, omnipotens omnipotentem, altissimus altissimum, æternus coæternum, ipsum sibi per omnia comparari, nec rapinam æstimat, nec injuriam. Rectè ergo hic erit magnus, qui filius Altissimi vocabitur.*

Esse se æqualem Deo] τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, *esse æqualia*, id est æqualiter, *Deo*: nomen enim capitur pro adverbio, inquit Erasmus: quod Noster clarè vertit, *esse se æqualem Deo*.

Nota, *Deo*, supple Patri: est enim hic nomen personæ; illæ enim æquales sunt. Aliter ergo paulò antè accipitur, ubi dixit, *Cum in forma Dei esset*: ibi enim Deus absolutè essentiam tribus personis communem significat.

Vers. 7. *Christus in omni factus est quasi nihil.*

Sed semetipsum exinanivit] ἐκένωσε, evacuavit, &, ut Tertull. legit, *exhausit*, vel inanivit, id est inanem & vacuum effecit, ut qui erat plenus majestate, gloria, robore, adeoque plenitudo totius entis; ea se evacuarit, & ex omni quasi ad nihilum se redegerit, factusque sit ex domino servus, ex Deo homo, ex creatore creatura. Sicut enim nomen creatoris est, *Ego sum, qui sum*, sive τὸ ens, & oceanus ipsius esse; ita creaturæ nomen est, *Non sum*: ex se ipsa enim creatura nihil est: nam omne esse quod habet, à Deo habet, illudque assiduè à Deo accipit, adeoque si Deus in illam desinat influere suum esse, & subtrahat manum suam, statim creatura in nihilum, unde venit, recidet, & evanescet: perinde ut sole abeunte vel radios retrahente lux omnis in hoc aere evanescit.

Notat Theophyl. Christum in hac sui humiliatione non deposuisse, sed servasse suam altitudinem & majestatem, formam scilicet & naturam Dei; ita tamen, ut eam humanitate assumpta velaverit & occultaverit. Secundò, exinanivit se, non imperio, aut alia vi cogente, sed sponte sua. ita Theophyl.

Hanc Verbi exinanitionem graphicè describit S. Cyril. lib. de Fide ad Reginas: *Verbum*, inquit, *humani generis amore incitatum, cùm suapte natura exinanitionis non esset capax, servili forma suscepta semetipsum exinanivit, deiecitque, qui carnis commercium ignorabat, sui causa carne induitur (Verbum enim caro factum est:) qui ob naturam corporis expertem sub tactum non veniebat, palpabilis efficitur: qui principium nesciebat, secundùm corpus initium sortitur: qui absolutè perfectus erat, incrementa sumit: qui converti non potest, ad meliora progressus facit: qui dives, in diversorio gignitur: qui cælum nubibus tegit, fasciis involvitur: qui rex erat, in præsepi deponitur: quem hesterno die pro nostra salute, immaculato puerperio Maria virgo mater effudit, Maria, inquam, genitrix vitæ, mater pulchritudinis, magnificentiæ, lucisque parens.* Exinanitum est ergo Verbum per assumptionem inanitatis, id est humanitatis, in qua tamen retinet plenitudinem divinitatis, ut ait Cyril. Et Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Ephesino tom. 1. c. 7. *Rex regum*, inquit, *Dominus dominantium, servili forma induitur: omnium judex mundi hujus dynastis vectigalis efficitur: qui complexu suo ambit omnia, locum in diversorio nullum invenit, sed in brutorum animantium præsepi reclinatur; dominus mortem perpetitur. Vita degustat mortem: judex in prætorium abducitur: omnium viventium Dominus, judicis sententiæ subiicitur: omnium cælestium virtutum rex, carnificum manus experiri non gravatur. Hoc humilitatis exemplum, hunc abjectionis modum nos expendere Apostolus monet.* Et S. Cyprian. tractatu de Eleemos. *Hominis filius esse voluit, ut nos filios Dei faceret: humiliavit se, ut populum qui priùs jacebat, erigeret, vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret: servivit, ut ad libertatem servientes extraheret: mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet.*

Hujus humiliationis Christi typus fuit Eliseus, qui se corpori pueri mortui coaptans, eum suscitavit, 4. Reg. 4. De quo audi S. August. serm. 11. de Verbis Apostoli: *Venit ipse grandis ad parvulum, salvator ad salvandum, vivus ad mortuum. Et quid fecit? juvenilia membra contraxit, tamquam semetipsum exinaniens, ut formam servi susciperet: parvum se parvo coaptavit, ut efficeret corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Sicut ergo ab Eliseo suscitatus est mortuus; sic à Christo justificatus est impius.* Audi S. Bernardum serm. 2. super *Missus est*: *In Christo*, inquit, *agnoscitur longitudo brevis, latitudo angusta, altitudo subdita, profunditas plana, lux non lucens, Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens. Vides, si attendas, potentiam regi, sapientiam instrui, virtutem sustentari, Deum denique lactentem, sed angelos reficientem, vagientem, sed miseros consolantem. Videas, si attendas, tristari lætitiam, pavere fiduciam, salutem pati, vitam mori, fortitudinem infirmari; sed est hæc tristitia lætificans; pavor confortans, mors vivificans.* Hinc infert idem Bernard. serm. 1. de Nativit. *Quid magis indignum, quid detestandum amplius, quid gravius puniendum, quàm ut videns Deum cæli parvulum factum, ultrà apponat homo magnificare se super terram? Intolerabilis impudentia est, ut, ubi se exinanivit majestas, vermiculus infletur & intumescat. Hoc ergo est propter quod exinanivit se formam servi accipiens, qui in forma Dei Patri æqualis erat: sed exinanivit majestate & potentia, non bonitate & misericordia. Quid enim ait Apostolus; Apparuit benignitas & humanitas Salvatoris nostri Dei.*

Eliseus typus Christi.

Formam servi accipiens] Id est, naturam servorum, purà humanam, accipiens factus est homo, factus est servus.

Nota Primò, Christum ratione personæ suæ divinæ esse Filium Dei, sed ratione humanæ naturæ quam assumpsit, esse servum Dei.

Servitus creaturæ in quo consistat.

Defensio Evangelii duplex Prima coram Deo.

& mei: de hac enim subdit, *Scientes quoniam in defensionem Evangelii positus sum*. S. Chrysostomus cum suis accipit defensionem faciendam à Paulo in die judicii, qua Christo judici Evangelicæ prædicationis, & conversionis Gentium sibi creditæ & commissæ rationem reddere debebit. q. d. Sciunt hi sinceri præcones mihi rationem Christo judici esse reddendam hujus prædicationis mihi demandatæ: ut ego tunc facilè me possim defendere, & ostendere me explesse sive per me, sive per alios prædicationem Evangelii; hac de causa ipsi me juvant in prædicando & propagando Evangelio. Verùm simpliciùs cum Anselmo & aliis accipiemus *defensionem*, vel, ut græcè est. ἀπολογίαν, quam

Secunda coram Nerone.

Paulus coram Nerone, Romanis & Judæis jam jam facturus erat, ut se suamque causam defenderet. Unde ait, *in defensionem Evangelii positus sum*: nam in die judicii non faciet defensionem Evangelii, sed sui ipsius. q. d. Alii prædicant ex charitate, qua amant me tamquam designatum & constitutum à Deo defensorem & propugnatorem Evangelii; juvant ergo me in prædicando, ut Evangelii causam juvent & promoveant. Unde quia mihi in vinculis palàm prædicare non licet, hinc ipsi publicè pro me ardentiùs evangelizant, itaque causam meam pro qua vinctus sum, & defensionem quam facturus sum coram Nerone, adjuvant, omnibusque conantur persuadere causam meam, scilicet Evangelium, justam esse & sanctam.

VERS. 17. QVIDAM AUTEM EX CONTENTIONE CHRISTUM ANNUNTIANT NON SINCERE, EXISTIMANTES PRESSURAM SE SUSCITARE VINCULIS MEIS] Græca hæc transponunt, sed eodem sensu. Pro *non sincerè* græcè est οὐχ ἁγνῶς, id est, *non purè*, &, ut S. August. lib. 2. contra Petilian *non castè*; Ambros. vertit, *non simpliciter*: unde videtur legisse οὐχ ἁπλῶς. q. d. Non pura & sincera intentione prædicant Christum, sed fictè, fraudulenter, contentiosè & perniciosè; nimirum ut sua prædicatione, & Evangelii ac christianismi propagatione magis concitent Neronem contra me, quasi omnis hujus prædicationis, auctorem, ut Nero in vinculis magis me premat, affligat imò interimat; ut nimirum me interempto ipsi soli evangelizent, omnes post se discipulos abducant, itaque ipsi quasi summi doctores & Apostoli glorientur ac triumphent. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. & alii. *Pressuram* ergo intelligit à Nerone inferendam; & Secundò, mœrorem animi, quem inurere Pauli animo volebant invidiosa sua & contentiosa prædicatione. unde hunc à se mœrorem amolitur v. seq. Exclamat hic Chrysost. *O crudelitatem, ò diabolicam energiam! vinctum videbant, & tamen adhuc invidebant, auctas volebant ejus calamitates, majorique regis iræ obnoxium facere.* Verè dixisset Paulus quod

Sola Paulum occidit invidia.

Socrates. Non Nero, non Romani, sed sola, quæ tot viros præstantissimos, me quoque occidit invidia.

VERS. 18. QVID ENIM? τί γάρ, id est, enimvero quid? quid igitur? q. d. Ipsi putant me premere, affligere & pungere, ergone verè me premunt, affligunt & pungunt? Resp. minimè; nam DUM OMNI (quovis) MODO, SIVE PER OCCASIONEM, SIVE PER VERITATEM, CHRISTUS ANNUNTIETUR; ET IN HOC GAUDEO, SED ET GAUDEBO] Græcum προφάσει, non tantùm occasionem, sed & prætextum significat: opponitur enim veritati, id est sinceritati. Unde Tertull. libr. 5. contra Marcionem vertit, *causationem*. q. d. Hi contentiosi & invidi prædicant Christum, sed in speciem tantùm; quia non quærunt Christi gloriam, sed suam; nec animarum, sed pecuniarum lucra; huic tamen suæ ambitioni, invidiæ & avaritiæ prætexunt prædicationem Christi, causantes se propter Christum laborare. hoc autem reipsa est per occasionem Christum prædicare, ut vertit Noster.

Nota. Apostolus factum eorum & prædicationem, utpote fraudulentam & hypocriticam, non laudat, nec de ea gaudet in se (sic enim de peccato & hypocrisi gauderet) sed de ejus effectu, scilicet quòd per eam qualem

Remedium invidiæ est, unius Dei gloriam quærere.

qualem Christus annuntietur & glorificetur: sic fornicator dum pœnitet, dolet de fornicatione sua, sed gaudet de effectu, putà prole insigni inde prognata. Secundò, contemnit Apostolus eorum odium & invidiam in se, quia unius Christi gloriam quærit, de qua gaudet, quocumque tandem modo illa eveniat: quod efficax est remedium ad aliorum superanda odia & invidiam. *Magnum*, inquit Chrysost. *ac philosophicum animum nihil earum rerum, quæ in hac vita tristes accidunt, molestare potest, non inimici accusationes, non detractiones, non pericula, non insidiæ: neque enim, quasi in quoddam excelsum montis receptus cacumen à quoquam eorum, quibus ab imo subjectæ telluris impetitur, prehendi. Talis erat mens Pauli. Quovis montium cacumine sublimiorem spiritualis philosophiæ locum tenebat, ejus utique quæ vera demum philosophia est. Quæ extrinsecus accidunt, verba dumtaxat sunt & puerorum ludus. Habebat tum beatus ille & regem hostiliter sibi adversantem, & præterea alios quoque inimicos, à quibus præcipuè, & amaris calumniis affligebatur. Et quid dicis? Non solùm, ait, nullo hinc dolore afficior, neque ab officio decedo, sed & gaudeo & gaudebo. Non ad tempus, inquit, sed semper horum gratia gaudebo: novi enim quòd hoc mihi cedet ad salutem, futuram scilicet. adde, quòd ista inimicitia, & quæ adversum me est æmulatio, prædicationem Evangelii juvet etiam & promoveat.*

Quinam fuerint hi æmuli & invidi Pauli.

Quæres quales fuerint hi prædicatores hypocritæ, Catholicine an hæretici? Hæreticos fuisse censent Chrysost. & Theophyl. suprà, putà Simonianos, quos describit iisdem penè notis & verbis S. Ignatius epist. ad Trallianos, *Fugite*, ait, *Simonis hæresim habentes, Menandrum, Basilidem, & eorum sectatores Nicolaitas, Theodotum, Cleobulum: sunt enim vaniloqui, seductores, non Christiani, sed Christempori, Christilucriones, quique ex Christi nomine quæstum faciunt, fraude circumvenientes illius nomen, & adulterantes verbum Evangelii*. Et epistola ad eosdem, Philippenses penè tota agit contra eosdem, eò quòd docerent Christum non verè & reipsa, sed tantùm opinione & specie tenus natum & crucifixum: quos etiam redarguit Paulus inferiùs cap. 3. Verùm de tali specie & simulatione Christi non loquitur hic Apostolus, sed de ipsorummet prædicatorum simulatione & prætextu: hunc enim vocat πρόφασιν, ut dixi. Secundò, quòd Apostolus non intelligat Simonianos, aliosque hæreticos, ex eo convincitur, quòd dicat se gaudere, quòd per eos annuntietur Christus: non gaudebat autem de prædicatione Simonis. Simon enim hæreses docebat & prædicabat de Christo, adeoque Christum verum mediatorem & Dei filium è medio tollebat. Unde de ejus prædicatione maximè dolebat Paulus. Sic numquam licet gaudere de prædicatione & propagatione hæresis etiam inter Paganos: licet enim Christum annuntient, simul tamen de eo, vel de ejus Ecclesia & Sacramentis multas hæreses annuntiant, quæ perniciosiores sunt ipso paganismo: ita ut longè præstet nihil veritatis & doctrinæ ab eis accipere, quàm eam tantis erroribus & hæresibus inquinatam haurire. Dico ergo cum Anselmo, probabilius est hos contentiosos prædicatores fuisse Christianos, oriundos ex Judæis, ut videtur, sed ambitiosos, mercenarios & improbos, utpote qui Pauli æmuli ex Evangelio non aliud quàm suam gloriam & lucrum quærebant. Tales fuerunt & illi, contra quos agit Paulus 2. Cor. 11. En quid etiam inter Christianos faciat cæca ambitio & invidia: prorumpit ad pressuras Pauli etiam vincti, eique insidias & mortem machinatur per suum ipsius Evangelium, ipsoque facto dicit: Pereat Paulus, pereat prædicatio, pereat fides, pereat respublica, pereat Ecclesia, ac simul cum ea pereamus & nosipsi, dummodo ad breve tempus, ad momentum simus in honore & gloria. Verè S. Chrysost. hom 41. in Matth. *Invidia*, inquit, *pestiferum malum, hominem in diaboli conditionem, atque in dæmonem immanissimum convertit: invidia primi hominis* (Abel) *cædes apparuit; invidia fraterna charitas contempta est; invidia sanguine hominis terra primò maculata; invidia denique factum est, ut hiatu suo, terra Dathan, Core & Abiron, universumque illorum populum vivos absorpserit.*

Chrysost. putat fuisse hæreticos Simonianos

Verius est fuisse Christianos judaizantes.

Invidia hominem facit dæmonem.

Invidia proprietates.

Nota hic invidiæ conditionem. Nam invidia similis est opthalmiæ, quæ rebus valdè splendidis & lucentibus offenditur & læditur: sic enim invidia aliorum bonis, virtute & gloria acerbatur & tabescit. Unde Aristoteles rogatus quid esset invidia? respondit, Est antagonista fortunatorum. Ex adverso Actius, vir nobilis & sapiens, cùm coram Frederico rege dissiderent Physici; quid præcipuè conferret oculorum perspicuitati? aliique fœniculi esum, alii vitri usum, alii aliud afferrent: At ego, inquit, invidiam ajo: hæc enim est quæ facit, ut quis alienis in rebus cernat acutum refert Pontanus. Plura de invidia dixi Gen 37. 4.

VERS. 19. SCIO ENIM QVIA HOC (eorum odium & invidia, qua mihi mœrorem, & Neronis iram conciliare student)

dent) MIHI PROVENIET AD SALUTEM] vel præsentem, inquit Chrysost. ut à morte & Neronis ira liberer, vel potiùs spiritalem & æternam: hanc enim Apostolum spectare, non autem præsentem & corporalem, patet ex seqq. cùm ait, *Magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem.* Vitam ergo hanc, uti & mortem contemnebat Apostolus, tantumque spectabat spiritalem & futuram, ut in ea Christus magnificaretur. q. d. Ipsi satagunt me affligere & mœrore conficere: sed ego gaudeo. scio enim, & in Dei bonitate ac providentia confisus, certò, mihi persuadeo omnes eorum machinationes mihi cessuras in bonum, scilicet in majus patientiæ meritum, decus, & aliorum exemplum, ac consequenter in salutem tum meam, tum aliorum multorum: ad hanc enim omnia hæc convertet Deus, qui diligentibus, & sperantibus in se omnia cooperatur in bonum, idque fiet.

VERS. 20. PER VESTRAM ORATIONEM ET SUBMINISTRATIONEM (Syrus, *donationem*) SPIRITUS JESU CHRISTI, si videlicet vos oretis (quod tacitè peto) pro me, & vestra oratione mihi impetretis Spiritum Christi, ut scilicet is mihi à Deo copiosius donetur & subministretur SECUNDUM EXPECTATIONEM ET SPEM MEAM] q. d. Quem Spiritum subministrari mihi magna spe & desiderio, quasi exerto in cælum capite & ore, anhelus à Deo exspecto: hoc enim est Græcum *ἀποκαραδοκία*, ut dixi Rom. 8. 19.

QUIA IN NULLO CONFUNDAR] Aliqui referunt hoc ad immediatè præcedentia q. d. Spero quòd in nullo confundar: sed meliùs referas ad superiora, *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem.* q. d. Scio hæc odia mihi cessura ad salutem & gloriam, quia quidquid ex iis de me eveniat, non confundar, non pudefiam, quia nullus veræ culpæ, aut peccati mihi conscius sum.

SED IN OMNI FIDUCIA, SICUT SEMPER, (ita] ET NUNC MAGNIFICABITUR CHRISTUS IN CORPORE MEO, SIVE PER VITAM, SIVE PER MORTEM] Pro *fiducia*, græcè est *παῤῥησίᾳ*, id est libertate, constantia. q. d. Quidquid de me fiat, sive occidar, sive vivam, solita mea utar libertate & constantia, ut per illam magnificetur Christus in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem, si enim occidar, & constanter moriar pro Christo, magnificabo Christum meo martyrio: sin vivam, constanter Christum prædicabo, itaque eumdem magnificabo. Nota, Pro magnificabo dicit Apostolus passivè *magnificabitur*, ob modestiam, ne sibi suisque viribus hanc magnificationem adscribere videatur.

VERS. 21. MIHI ENIM VIVERE CHRISTUS EST, ET MORI LUCRUM] *Vivere*, id est; vita mea est Christus, vita, inquam, id est, vitæ meæ causa Christus est, eaque triplex. Primò, est causa efficiens vitæ meæ spiritalis, eamque conservans. Secundò, est ejusdem vitæ causa objectiva & exemplaris. ita Anselm. Tertio, & magis appositè ad mentem Apostoli hic, Christus est vitæ meæ causa finalis: quia Christi amor & honor me movet ad omnia opera, labores & passiones fortiter suscipiendas. illud enim in homine radicaliter est vita quod est principium motus & actionum vitalium in eo. *Christus*, inquit Theophyl. *mihi spiritus & lumen & vita est, tum naturalis, tum supernaturalis, tum beata.* Egregiè verò Chrysost. *Mihi vivere Christus est, & mori lucrum.* q. d. *Etiam moriendo non moriar, eò quòd vitam habeo in meipso. Tum verò demum me occiderint, si per metum & terrorem animo meo fidem potuerint excutere; donec verò Christus in me fuerit, etiamsi mors ingruerit, vivam. Et in hac quoque vita non meum est istud vivere, sed Christi. Si verò neque in hac vita, quid in futura? Quod verò nunc in carne, inquit, vivo, in fide vivo. Illud & alibi dicit: Vivo autem, jam non ego, vivit verò in me Christus. Talem oportet esse Christianum.* Et inferiùs, *Nihil molestiæ inferent, qui me occident, eò quòd ad vitam meam me dimittent & promovebunt, & ab ista non adeo dum commoda liberabunt. Quid igitur? Paule, num hic existens Christi non es? & hic planè illius sum: quòd si verò contingat in carne vivere, id mihi fructus est operis, & quid eligam ignoro. ne quis dicat, Quòd si mors tibi vita est, qua te ratione Christus hic reliquit? fructus est operis, inquit.*

Christus est nobis vita triplex.

ET MORI LUCRUM] Primò simpliciter, q. d. Mors est lucrum beatitudinis; mortem ergo non timeo, quia si occidar & moriar, lucrabor vitam æternam, & in cælum evolabo, præsenique sistar ac fruar Christo. ita Chrysost. Anselm. Ambros. D. Thom. Theophyl. Oecumen. sic serè, & Vatabl. Causa, inquit, optandi mihi vitam longiorem est, ut pluribus Christum annuntiem; vita autem æterna, quam lucrum existimo, incitat me ad mortem optandam. Et Erasmus: Si vivo, Christi causa vivo; si moriar, meo commodo & lucro morior. quasi sibi, si suum commodum spectet, utilius sit mori; sin Christi commodum spectet, utilius sit vivere. Unde & S. Ambrosius lib. de Bono mortis, cap. 2. *Apostolus*, inquit, *prius ad vitæ necessitatem refert, postetius ad mortis utilitatem. vivere servo Dei Christus est, mori lucrum: quasi servus enim non refugit vitæ obsequium, & quasi sapiens lucrum mortis amplectitur*, q. d. Apostolus: Ego ut servus Christi: non refugio laboriosa vitæ obsequia; & , ut sapiens, lucrum mortis amplector.

Quomodo mori lucrū. Prima expositio.

Verùm hoc sensu vox *enim* dat causam non proximè præcedentium, sed illius quod dixit v. 19. *Scio quia hoc mihi proveniet ad salutem*; quia scilicet, si hæc invidorum odia mihi mortem per Neronem concilient, mortem hanc æstimabo lucrum salutis & beatitatis æternæ. Jam autem videtur potiùs vox *enim* dare causam proximè præcedentium, cur scilicet magnificandus sit Christus in se, sive per vitam, sive per mortem; *Mihi enim*, inquit, *Christus vivere est, & mori lucrum.* ubi *vivere* respicit quàm dixerat vitam, & *mori*, mortem. Unde meliùs sic exponemus: *mori*, id est, mortis meæ lucrum est scilicet Christus, idem qui est & vita mea, Christus, inquam, id est, conjunctio & fruitio Christi. Unde verba hæc, *ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.* Χριστὸς, id est, *mihi vivere Christus est, & mori lucrum*, videntur ab Apostolo elegantiæ causa transposita, eaque supplendo præpositionem *κατὰ* sic ordinari debere: Χριστὸς ἐμοὶ κατὰ τὸ ζῆν, καὶ κατὰ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος. id est, *Christus mihi est in vita & in morte lucrum*, ut Christus sit subjectum, lucrum sit prædicatum, vita & mors sint circumstantiæ & conditio temporis, quæ afficit & denominat prædicatum, vel potiùs conjunctionem prædicati cum subjecto. q. d. *In omni fiducia* (id est constantia, libertate) *magnificabitur*, id est, magnificabo *Christum in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem*, ut nimirum constanter pro Christo vivam & prædicem, vel martyrium subeam & moriar: cujus constantiæ causam subdit, dicens, Mihi enim Christus & in vita & in morte lucrum est. ideo enim vivere non recuso, nec mori timeo, quòd tam in morte quàm in vita Christo serviam, Christo uniar, Christum lucrer, itaque Christus tam in morte, quàm in vita mea magnificetur & glorificetur. Christus enim est amor meus, & omnia: præter eum nihil amo, nihil timeo. Unde si Christum inveniam & lucrer, perinde mihi est, sive vivam, sive moriar. Sic Rom. 14. 8. dixit; *Sive vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus.*

Secunda genuina: mori, id est mortis lucrum est Christus, Christique fruitio.

Ad hoc mortis & Christi lucrum anhelabat S. Ignatius. *Rogo vos*: inquit epist. ad Romanos, *ne ergo me intempesti vè benevoli sitis: sinite me bestiarum escam esse per quas Deum assequi licet. triticum Dei sum ego, & bestiarum dentibus molar, ut purus Dei panis reperiar: potiùs allicite bestias, ut mihi sepulcrum fiant, nihilque relinquant de corpore meo, ne, dum obdormiero, cuiquam onerosus inveniar. tunc verò verus Christi Jesu discipulus ero, quando nec meum corpus, quidem mundus videbit.* Et paulò inferiùs: *Nunc disco in eo vinctus nihil mundanum concupiscere, aut vanum. A Syria Romam usque cum bestiis depugno, per terram, per mare, nocte dieque colligatus decem leopardis, hoc est, de eis militibus qui me custodiunt, qui etiam beneficiis affecti, deteriores evadunt. Utinam fruar bestiis illis, quæ mihi præparatæ sunt! quas velim mihi veloces reperiri, quas etiam alliciam, ut compendio me devorent, non ut quosdam territa non attigerunt, eaque nisi voluerint ultro, ego vim inferam. Ignis, crux, bestiarum concursiones, dissectiones, distractiones, ossium dissipationes, concisiones membrorum, totius corporis contritio, & tormentum diaboli in me veniant, tantùm ut Jesum adipiscar.*

Ad mortis lucrum anhelabat S. Ignatius

Moraliter, S. Chrysost. hic in morali homil. 3. docet Christianos non debere lugere fideles mortuos, eò, quòd mortui sint, quia mors eis lucrum est vitæ melioris; sed lugendos esse & adjuvandos, si in aliquibus peccatis mortui sint. *Defleamus*, inquit, *istos, juvemus eos pro viribus, procuremus eis aliquid auxilii. Quomodo, audeo ratione? Precantes adhortemur & alios ut pro illis orent, pauperibusque indesinenter pro illis eleemosynas demus.* Et infrà: *Non frustra ab Apostolis sancitum est, ut in celebratione venerandorum mysteriorum memoria fiat eorum qui hinc discesserunt.*

Mortuos non esse lugendos.

Chrysost. jubet oraj pro defunctis.

Noverant illi multum hinc emolumentum fieri, multum utilitatis; stante siquidem universo populo manus in cælos extendente, cœtu item sacerdotali, venerandoque posito sacrificio, quomodo Deum non placaremus pro iis orantes? Notent hæc Novantes, discantque Chrysostomi tempore, quando pura & illibata, vel ipsis fatentibus, erat Ecclesia, solitas fieri preces, suffragia & sacrificia pro defunctis, utique in Purgatorio existentibus; nam pro damnatis in inferno, ubi redemptio nulla est, orare non licet; ergo credebat tunc Ecclesia Purgatorium esse animasque in eo detentas à viventibus adjuvari posse. Rursum utebatur tunc sacrificio: quo, dic quæso, alio, quàm Eucharistico Missæ? Denique in eo pro defunctis orabat, idque ex traditione & sanctione Apostolorum, ut ait Chrysost. Est ergo Missæ sacrificium propitiatorium, non tantùm pro vivis, sed etiam pro defunctis.

Vers. 22.

QVÒD SI VIVERE IN CARNE, HIC (græcè τοῦτο, id est hoc: sed utrumque patitur syntaxis tam Latina quàm Græca, & idem est sensus) MIHI FRUCTUS OPERIS EST] Syrus vertit, *si in hac vita fructus mihi est in operibus meis;* Vatablus, *si vivendo fructum aliquem facere possum.* q. d. Si me ad huc vivere operæ pretium est, fructuosum & utile multis. ita Anselmus.

ET QVID ELIGAM IGNORO] Conjunctio & hic parit difficultatem & obscuritatem, non enim apparet quid hic copulet, quidve faciat. Primò, Beza pro *quid si*, Græcum εἰ δὲ vertens, *si verò*, vel, *utrùm verò*, sic connectit: Utrùm verò vivere in carne, hoc mihi sit operæ pretium, & quid eligam ignoro. q. d. Ignoro an operæ pretium sit me adhuc vivere, & consequenter ignoro quid eligere debeam, mortemne an vitam. Verùm non poterat ignorare Apostolus, an operæ pretium esset, ut adhuc viveret; utpote qui videbat tot gentes à se converti, omnesque Asiæ Ecclesias à se uno pendere, seque unum spectare: imò ipse paulò pòst idem asserit dicens, *Permanere autem in carne necessarium propter vos.* Adde, Græci εἰ δὲ accipiunt non ut dubium, sed ut assertivum. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. imò Oecumen. accipit ut causale. q. d. Quoniam operæ pretium est me vivere, hinc ignoro quid eligam, an vitam an mortem. Secundò, Erasmus intelligit verbum *contingat*, facitque duas propositiones, quas connectit copula &, hoc modo: Quod si vivere in carne me contingat, hoc erit operæ pretium, & proinde quid eligam, an vivere, an mori, ignoro: sed hic ex se & sine fundamento supplet verbum *contingat*. Tertiò, obscuriùs idem Erasmus, & ex eo alii docent copulam &, hic habere occultam vim excludendi id, quod diversum est, sed eam non satis explicat.

Refellitur expositio Bezæ.

& Erasmi.

Dico ergo per ellipsim supplendum esse ex vers. præced. *mori lucrum*. q. d. Si vivere in carne est opere pretium, & alia ex parte mori mihi lucrum est, quid ex hisce duobus eligam ignoro; hoc enim innuit vox *eligam*: electio enim est inter duo. cùm ergo hic unum tantùm, scilicet vivere, ponat Apostolus, alterum ex v. præced. supplendum relinquit. sic enim solent loqui homines dubii, involuti & perplexi, ut unum voce exprimant, alterum quod mente retinent intelligendum relinquant: ita enim loquuntur, quasi menti & phantasiis suis, quibus pleni sunt loquantur. Sic Ruben Genes. 37. v. 30. loquitur: *Puer* (Joseph) *non comparet, & ego quò ibo?* q. d. Puer non comparet, & illum à me, utpote fratrum seniore, pater requiret, quò ergo ibo? si enim ad patrem iero, non habeo quod respondeam; & si intelligat, uti timendum est, crimen in Joseph admissum, illud mihi imputabit: sin aliò iero, magis me suspectum patri de hoc crimine reddam. Affectus enim vehemens verba incidit, multa subticet, imò os claudit, & sæpè verba non verbis, sed conceptioni, dolori & affectibus quos in mente gerit, connectit.

Affectus vehemens verba incidit.

QVID ELIGAM) *Magnum*, inquit, Chrysost. *hic mysterium aperuit, nempe potestatem habere se abeundi (per mortem:) quando enim optio datur & electio, potestatem habemus eligendorum: Quid eligam, inquit, ignoro: in tua ergo potestate est: utique si voluero Deum orare gratiam. Ignoro. Quid dicis Paule? Cùm hinc abiens in cælum migraturus sis, & cum Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? Acerbam hic vitam ducis in fame, siti, frigore, nuditate, curis, persecutionibus, angustiis, & acerbam hanc adhuc vitam desideras? Quis mercator navem habens multis rerum copiis plenam, cùm liceat jam ad portum appellere, utque quiescere, adhuc tamen in mari navigare*

In P. uti potestate erat vita & mors.

A *mallet? Quis athleta cupiat ampliùs certamen, cùm jam liceat coronari? Quis miles cùm jam liceat cum celebritate & trophæis à bello liberari, ac cum rege in ipsis quiescere & refocillari regiis, sustineat adhuc in bello sudare & in aciem collocari? Quomodo ergo cupis adhuc in hac vita consistere, quàm adeò amaram vivis?* Et inferiùs: *Futura metuis, innumeris malis obnoxius es, & apud Christum tamen esse non vis? Non, inquit, atque id propter ipsum Christum, ut quos illi lucrifeci servos, expeditiores constituam & solidiores, & ut agricolationem illam, quam plantavi, frugiferam reddam. Non audisti me, non quod mihi est utile, sed quæ sunt proximorum, quærentem? Non audisti, quomodo anathema à Christo fieri concupierim, quò ad ipsum multi concederent?* Ac denique hoc epiphonemate concludit: *Quis loquetur potentias tuas Domine, quòd Paulum orbi exhibuisti? Laudarunt te simul omnes angeli, cùm astra creares & solem: veruntamen non ita, quemadmodum cùm Paulum nobis orbe totum conspicuum faceres. Propterea cælo splendidior facta est terra: nam clarior iste solari lumine illustriorem emisit splendorem, clariores extendit radios.* En quanti fecerit Paulus animarum lucrum & salutem proximorum, ut eam suæ beatitudini prætulerit, & propter eam suam cum Christo conversationem differri optarit: licet
B enim hoc suum votum & electionem disertè non exprimat Apostolus, satis tamen insinuat cùm ait v. 25. *Et hoc confidens scio quia manebo*, &c.

COARCTOR AUTEM E DUOBUS: DESIDERIUM HABENS DISSOLVI, ET ESSE CUM CHRISTO, MULTO MAGIS MELIUS: PERMANERE AUTEM IN CARNE, NECESSARIUM PROPTER VOS] S. Augustin, lib. 3. de Doctrin. Christ. cap. 2. duobus modis hunc locum distingui & legi posse docet. Priore sic: *coarctor è duobus, desiderium habens.* q. d. Coarctor duarum rerum, scilicet vitæ & mortis, desiderio. Unde græcè pro *coarctor*, est συνέχομαι, id est, contineor vel undique teneor, scilicet ex una parte vitæ, ex altera mortis desiderio. Secundo modo & genuinè, cum Romanis & Lovaniensibus ita distinguendum & legendum est, ut post, *coarctor è duobus*: ponatur interpunctio, sive duo puncta; deinde sequatur, *desiderium habens dissolvi*, &c. Sensus est, *coarctor è duobus*, id est, à duabus rebus premor & arctor, duæ res utrimque me quasi medium premunt & arctant. ita Syrus. Vel, ut τὸ ἐκ τῶν δύο, id est, *è duobus*, sumatur pro ἀμφοτέρωθεν, id est
C *utrimque*, q. d. Utrimque premor & arctor, hinc desiderio dissolutionis, ut sim cum Christo, inde necessitate permanendi in carne propter vos. hoc enim planè verba significant.

Vers. 23. & 24.

DISSOLVI] Id est mori. mors enim est dissolutio animæ & corporis.

Nota. Non dicit, Cupio resolvi, scilicet in elementa quibus consto; resolvi enim tantùm significat interire & interitum: hoc autem non est optabile; nec Apostolus optat interire, sed mori; ita tamen ut permaneat & transeat ad meliorem vitam & statum: unde non ait, Cupio resolvi, sed, *cupio dissolvi*, scilicet vinculo, quo anima in hac vita corpori colligatur, quasi luteæ suæ domui aut vesti. Unde S. Gregorius Nazianz. orare solebat: *Domine solve hanc tunicam ita mihi gravem & ponderosam* (corpus hoc mortale & ærumnosum) *& da mihi leviorem.* Imò anima colligatur corpori quasi carceri & compedibus, aut potiùs quasi cadaveri, ut ajebat Hortensius (ut dixi Rom. 9. 12.) Sicut ergo illi qui vivi à Mezentio cadaveribus erant colligati, ita ut os ori, oculus oculo, manus manui cadaveris astringeretur, ut ejus fœtore cruciarentur &
D exanimarentur, optabant hoc vinculo solvi & cadavere liberari: ita Paulus optabat suo corpore liberari & solvi, ut Christo jungeretur, corpus enim quod corrumpitur aggravat animam, ut non possit cælestia cogitare, sed deprimatur ad corporis necessitates & concupiscentias morbos pariter & ærumnas. anima enim omnes corporis fœtores, phlegmata, excrementa, sordes, æquè ac bestiales cupiditates sentire ac pati debet, perinde ac si cadaveri foret colligata; tolle enim animam, quid est corpus aliud quàm cadaver? imò præsente anima corpus fœtet, sordet, tabescit, putrescit, ac si cadaver esset. Quis non optet hoc cadavere, hisce vinculis solvi ac liberari? Verè S. Gregorius 4. Moral. cap. 41. *Dissolvi, inquit, Paulus non quæreret, nisi se vinctum videret. hæc verò vincula quia certissimè rumpenda in resurrectione conspexerat, jam quasi rupta Propheta gaudebat, cùm diceret, Dirupisti vincula mea tibi sacrificabo hostiam laudis.* Et S. August. *Qui desiderat,*

Paulus cupit dissolvi, non resolvi.

Cupit dissolvi à corpore quasi carcere & cadavere.

siderat, inquit, *dissolui, & esse cum Christo, non patienter moritur, sed patienter vivit, & delectabiliter moritur.*

ἀναλῦσαι potius est dissolui quam dissolvere;

Nota. Pro *dissolui* græcè est ἀναλῦσαι, quod est vocis mediæ, unde tam activè quàm passivè sumi potest, ut significet non solum *dissolui*, ut vertit Noster. Vatablus & alii; sed etiam dissoluere vel solvere, estque verbum nautarum è portu solventium & proficiscentium: sicut enim καταλύειν est aurigarum, cùm dissoluunt funes equorum & curruum, ut se componant in diversorium ad quod divertunt: ita ἀναλύειν dicuntur, qui movent sarcinas, mutantque diversorium, puta, nautæ cùm soluunt rudentes, & peregrini ac milites cùm soluunt tabernaculorum funes, ut castra moveant. Unde Chrysost. ἀναλύειν vertit μεθίστασθαι, id est *migrare*; S. Hieron. contra Ruffinum vertit, *reverti*; Tertull. libr. de Patientia c. 9. vertit, *recipi*: (sed videtur Tertull. pro ἀναλῦσαι, legisse ἀναλήψεσθαι.) q. d. Paulus: Exul hic sum, & ex hoc exilio cupio migrare, navigare, proficisci, reverti ad portum patriæ cælestis. Verùm meliùs cum Nostro vertas *dissolui*, quàm *dissoluere*; sequitur enim, *Et esse cum Christo*: q. d. Jam alligatus sum corpori; si hoc vinculo soluar, ero cum Christo, illique astringar. Quòd si voluisset Apostolus activè dicere, Cupio solvere, potiùs subjunxisset, Et proficisci ad Christum, quàm *esse cum Christo*.

Esse cum Christo multo magis melius) Id est, esse cum Christo, optimum est. Hebræi enim superlativum, reique vehementiam & excessum significant per geminationem, vel conduplicationem. Sic Jeremias c. 24. 3. vidit ficus bonas bonas valdè, & malas malas valdè, id est, ficus optimas & pessimas.

Nota ex hoc loco contra Græcos & Calvinum, animas omnino puras statim ubi corpore excesserint, non dormire, sed esse cum Christo in cælo ac æterna vita; ideo enim cupit Apostolus dissolui & mori, ut sit cum Christo. Quòd si post mortem debuisset exspectare diem judicii, ut tum demum Christo frueretur, frustra desiderasset dissolui potiùs quàm vivere, quia tam post dissolutionem & mortem fuisset abiens à Christo, quàm si in vita remansisset, ita Chrysost. Theophyl. Oecum.

Morale de desiderio moriendi quod habuerunt Sancti.

Moraliter, plerique Sancti dissolutionem hanc desiderarunt, illudque desiderium nobis commendarunt. Laudare solebat S. August. teste Possidonio c. 27. in Vita S. Augustini, illam sententiam S. Ambrosii morituri, qua suis flentibus, ac rogantibus ut à Deo longiorem posceret vitam, respondit: *Non sic vixi ut pudeat me inter vos vivere: sed nec mori timeo, quia bonum Dominum habemus.* *Cujusdam quoque*, inquit Possidonius, *coepiscopi, & familiarissimi sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissimè eam referebat* (Augustinus) *dictum; ad quem cùm visitandum jam morti appropinquantem ventis esset, & ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atque à se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessari vivere posse; illum, ne putaretur hujus vitæ teneri cupiditate, respondisse ei: Si numquam, bene; si aliquando, quare non modò? Illud etiam cujusdam ægrotantis dictum afferebat* (Augustinus) *Episcopi, de quo sanctus in epistola sua, quam de Mortalitate scripsit, Martyr Cyprianus ita retulit, dicens; Cùm quidam de collegis & consacerdotibus nostris infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur; astitit deprecanti, & iam penè morienti, iuvenis honore & maiestate venerabilis, statura celsus, & clarus aspectu: quem astantem sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit, & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?*

Climacus gradu 6. *Probatus*, ait, *ille est, qui mortem singulis diebus exspectat; sed ille sanctus, qui eam horis singulis desiderat.*

Ita S. Paulus, ait S. Hieron. in ejus Vita, primus Eremita S. Antonio se invisenti, *En*, ait, *quem tanto labore quæsivisti, putridis senectute membris operit inculta canities. En vides hominem mox pulverem futurum. Sed quia dormitionis meæ tempus instat, &, quòd semper cupiebam dissolui & esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona justitiæ; tu missus es à Domino qui hunc corpusculum meum tegas, imò terram terræ reddas.*

Porro tres sunt causæ quæ sanctum Paulum & alios Sanctos incitarunt ad desiderium hoc, ut cuperent dissolui, quas persequitur S. Ambrosius l. de Bono mortis, & Cyprianus l. de Mortal. Tria enim sunt vincula quæ nos hic ligant & premunt. Primum, est ærumnarum corporis; secundum, concupiscentiæ & peccatorum: tertium, terræ rerumque terrenarum. Hæc omnia mors dissoluit, facitque nos impassibiles, impeccabiles, cælestes & divinos. *Triplex*, inquit S. Bernardus in transitu S. Malachiæ, *in morte congratulatio est: homines ab omni labore, peccato & periculo liberati.* Prima ergo causa, quæ facit nos optare hanc dissolutionem, sunt morbi & ærumnæ hujus corporis & vitæ: eæ enim tantæ sunt, ut meritò disputet S. August. lib. 13. Civit. 10. an hæc vita potiùs mors dicenda sit, quàm vita. Idem in illud psal. 78. *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum*, ait: *Compedes sunt infirmitates, & corporis corruptibilitas, quæ animam aggravant. Ab his compedibus concupiscebat dissolui Apostolus, & esse cum Christo: donec ergo corruptibile hoc induat incorruptionem, & mortale hoc induat immortalitatem, velut compedibus caro infirma impedit promptum spiritum.* Et S. Gregor. hom. 37. in Evang. *Temporalis*, inquit, *vita æternæ vitæ comparata, mors est potiùs dicenda quàm vita. ipse enim quotidianus defectus corruptionis, quid est aliud, quam quædam prolixitas mortis.* Sanè vita hæc non aliud esse videtur quàm vitalis quædam, longa & lenta mors. E contrario verò quid est aliud justorum mors quàm finis laborum, principium quietis: fuga tristitiæ, & adventus lætitiæ: sedatio tempestatis, & initium tranquillitatis: consummatio exilii, reditus in patriam, in quam tot ærumnis superatis, tot laboribus exantlatis, tot afflictionibus emensis, remeare anhelamus?

Tria vincula corporis, & tres causæ cur Sancti optent dissolui.

Prima sunt ærumnæ corporis & animæ.

Secunda hujus desiderii causa est, tum concupiscentia cum qua perennem & multiplicem ac difficilem luctam gerunt omnes Sancti; tum pericula peccandi mortaliter, ac necessitas peccandi venialiter. Hac ex causa gemit Apostolus se venumdatum sub peccato Rom. 7. ideoque, *Infelix*, ait, *ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Qui penetrat ponderatque peccati gravitatem, quantum malum, quantorumque malorum causa sit, Deum offendere; hic suspirat ad mortem, quasi ad peccati & malorum omnium terminum, ut fiat impeccabilis.

Secunda causa, est concupiscentia & pericula peccandi.

Dices, Charitas inclinat ad majus semper & majus sui incrementum, & ad accumulandum majora semper merita & præmia: hæc autem non per brevem, sed per longam vitam acquiruntur. Respondeo: Ita est; sed tamen si in una lance ponas spem hujus augmenti meritorum & charitatis, in altera verò ponas periculum peccandi, hæc illi longè præponderabit. Periculum enim peccandi, præsertim mortaliter, cui in hac vita semper obnoxii sunt Sancti, ac consequenter periculum damnationis æternæ, tantum est malum, ut nulla augmenti charitatis vel gloriæ æternæ compensari ex æquo possit. Idem suo modo & proportione censeat Sancti de peccatis venialibus.

Audi, ut alios taceam, cujusdam nuper sancti Martyris nostri Anglicani hac de re ardens & ignitum votum. *Si verè amas Deum*, inquit, *certè nihil tibi adeò grave esse potest, atque summam illius maiestatem etiam in minimis offendere, nec quidquam tantopere expetes, atque remedium aliquod, quo securus esse possis, te numquam amplius Deum offensurum, quod cum in hac vita haberi non possit, continuò clamabis cum Psalmista, Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est! &, Cupio dissolui, &, Quis mihi det pennas? Magnum quidem est pro amore Dei laborare, dolores & tormenta tolerare; magnum animas lucrari; magnum in Religione cum continua sui victoria vivere: si tamen hæc fieri non possint, quin Deum meum offendam, mallem his omnibus omissis citò mori, quàm cum quotidiana Dei in quantumvis exiguis offensione, hæc omnia præstare. Melius siquidem, teste S. Augustino, foret totum mundum ruere, quàm vel veniale contra Deum peccatum admittere. Si tamen Deus huius miseriæ conscius velit vitam procrastinare, & me in huius calamitatis valle exercere; veniant labor, carceres, tormenta, crux, craticula, leones, veniant tandem quæcumque venire possunt: imò ex animo precor te, bone Jesu, ut veniant, & per vulnera tua & Sanctorum tuorum, suppliciter peto, ut ab hac hora, in qua hoc scribo, incipiant, & ad vitæ meæ terminum perdurent. Permitte me pro te torqueri, dissecari, flagellari, cædi ac dilaniari; nihil recuso, omnia amplector, omnia sustinebo: non quòd ego palois id valeam, sed quòd omnia possim in te, & sine te nihil. Fove in me hoc desiderium, & propitius largire desiderii effectum.* Hæc ille cycnæa voce martyrii jam candidatus.

Ardens votum Henr. VValpoli Martyris Anglic. sip

Tertia hujus desiderii, eaque potissima causa est, ut ad beatam illam æternamque vitam transeamus, simulque cum Christo, & angelis, & Sanctis. Unde solam hanc sui desiderii

Tertia causa, est desiderium cæli & Christi

derii causam exprimit hic Apostolus. Pulchrè S. Gregor. hom. 15. in Ezech. explicans illa verba, *Et mensus est thalamum uno calamo in longum*, &c. sic ait: *Thalami in sancta Ecclesia sunt illorum corda, in quibus animæ per amorem sponso invisibili coniunguntur, ut eius desiderio mens ardeat, nulla iam quæ in mundo sunt concupiscat, præsentis vitæ longitudinem pœnam deputet, exire festinet, & amoris amplexu in cælestis sponsi visione requiescere. Mens itaque, quæ jam talis est, nullam præsentis sæculi consolationem recipit, sed ad illam, quam diligit, medullitus suspirat, fervet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris.* Deinde huius desiderii & vulneris medicinam eamdem quam Apostolus hic, subiicit, ita dicens: *Menti autem sponsum suum fortiter amanti una solet esse consolatio, si per hoc, quòd ipsa à Dei visione differtur, aliorum animæ ad cælestem sponsum amoris facibus inardescant. De qua dicitur in Canticis: Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo. Flores sunt animæ, bonum iam inchoantes, & cæleste desiderium redolentes, bonum autem de floribus sunt perfectæ iam mentes, quæ ad fructum perveniunt boni operis. Quæ ergo amore languet, fulciri quærit floribus, stipari malis, ut requiescat in bono opere proximi, quæ adhuc videre non valet vultum Dei.*

Ita S. Joannes senex, optansque Christo frui, in fine Apocal., ait, *Veni Domine Jesu.*

S. Cypriani exhortatio ad desiderium mortis & transitus in cælum.

Hoc argumento scripsit S. Cyprianus (quem secutus est S. Ambros. lib. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, ad consolationem Christianorum in communi lue & peste, quæ sua ætate tota Africa per quindecim annos grassabatur: in quo multis rationibus docet, Christianis non esse timendam, sed appetendam mortem. Atque in fine, tertiam hanc de qua jam agimus, causam ita perurget: *Considerandum*, inquit, *est, fratres dilectissimi, & identidem cogitandum, renuntiasse nos mundo, & tamquam hospites & peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo, qui nos hinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit, & regno cælesti. Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentum, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, jam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire quanta & illis, & nobis in communi lætitia est.*

Deinde beatæ illius vitæ, & cælestium civium gaudia ita prosequitur: *Qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi: & cum æternitate vivendi! quàm summa & perpetua felicitas! Illic Apostolorum gloriosus chorus; illic Prophetarum exultantium numerus; illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriam coronatus; illic triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes, qui alimentis & largitionibus pauperum justitiæ opera fecerunt, & ad cælestes thesauros terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, avida cupiditate properemus, ut cum his citò esse, ut citò ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum erga se maiora fuerint desideria.* Hucusque Cyprianus. Hæc paulò fusiùs produxi, quia hic est finis ad quem tota nostra vita tendimus, ideoque assiduè cupimus & nos cum Paulo dissolui, & esse cum Christo.

Refert Ruffinus in Vitis Patr. lib. 2. n. 9. Abbatem Mutium miræ sanctitatis solem stitisse, ut ad discipulum moriturum longè absentem posset pervenire, *Cumque invenisset eum iam defunctum, oratione facta osculatus est eum, & ait: Quid magis desiderii habes frater, abire & esse cum Christo, an permanere in carne? Tunc ille recuperato spiritu paululùm resedit, & ait ad eum, Quid me revocas Pater? Melius est mihi redire, & esse cum Christo; permanere autem in carne mihi necessarium non est. Cui dixit: Dormi ergo in pace fili, & ora pro me. At ille continuò reclinans se in lectulo, obdormivit.* Similiter S. Gregor. lib. 1. Dialog. cap. 2. refert Marcellum à morte suscitatum à S. Fortunato Episcopo Tudertino ingemuisse, ac dixisse: *O quid fecisti? ò quid fecisti!* Sic & S. Salvium Episc. resuscitatum ingemuisse fusè narrat Gregor. Turonens. l. 7. Hist. Francor.

Legimus in Vita S. Nicolai Tolentinatis, quòd ipse sex totis ante obitum mensibus, paulò ante nocturnas preces, singulis noctibus suavissimum angelorum concentum audiverit, qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præberet. Quocirca hoc Apostoli dictum crebrò iterabat, *Cupio dissolui, & esse cum Christo:* cumque resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu fundere cœpit voces lætitiæ & animi gestientis; cujus inusitati gaudii Fratres qui aderant causam perquirentes, audiverunt ab eo, *Dominus meus Jesus Christus sanctissimæ matri suæ, & Augustino Patri nostro innixus, dicit mihi: Euge serve bone & fidelis, intra in gaudium Domini tui:* in quibus verbis expiravit. Quis non talem mortem, imò transitum in paradisum cupiat, & vobis omnibus optet? si talem mortem optas, vitam similem imitare & ambi.

Vers. 24. PERMANERE AUTEM IN CARNE NECESSARIUM (græcè ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium) PROPTER VOS.

Vers. 25. ET HOC (scilicet necessarium esse vobis, ut maneam in carne) CONFIDENS, græcè, πεποιθὼς, id est *persuasus*, SCIO, QUIA, id est quòd, MANEBO] q. d. Persuadens mihi vitam meam vobis esse necessariam, scio quòd Deus me vobis adhuc concedet, facietque in vita permanere. Hinc patet epistolam hanc scriptam è primis vinculis, non è secundis: nam è primis fuit liberatus, in secundis a Nerone occisus est Paulus.

MANEBO, ET PERMANEBO OMNIBUS VOBIS] Græcè μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, *manebo & compermanebo* omnibus vobis: q. d. Nolite timere & lugere orbitatem vestram, quasi me patre vestro sitis orbandi; ego manebo, & cum vobis permanebo; quasi pater vobis filiis meis superstes adero, præsens vos visitam, absens per litteras & nuntios vos solabor & confirmabo, ut in fide & gratia proficiatis, deque fidei incremento tam vestro, quàm alieno gaudeatis.

Dubium resolvit Apostolus, optatque adhuc vivere.

Hisce verbis dubium suum, An optabilius sit vivere, an mori, resolvit Apostolus, satisque indicat præstare vivere, ad institutionem & salutem proximorum, quàm mori, & esse cum Christo. Unde S. August. in illud psalm. 54. *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* citans hunc Pauli locum, Paulumque columbæ gementi, & in cælum suspiranti comparans, *Columba*, inquit, *delicata, religata affectu, non cupiditate, volare non poterat propter faciendum officium.*

Imò salutem proximi præferendam esse martyrio, docet S. Chrysost. hom. 79. in Matth. Hinc & S. August. epist. 81. ad Eudoxium Abbatem scribit, ut Ecclesiæ & proximorum saluti operam suam, si ea necessaria sit, non neget, nec se ab ea per professionem monasticam excuset, affertque rationem hanc; *Quia*, inquit, *si parturienti Ecclesiæ subministrare noluerint qui possunt, quomodo filii nascentur?* Multò magis Episcopum apud subditos suos sæviente persecutione manere, omniaque adversa, quin & mortem ipsam, si opus sit, hac de causa pati debere, docet idem August. epist. 180. ad Honoratum.

Vers. 26. UT GRATULATIO (græce καύχημα, id est *gloriatio*) VESTRA (qua gloriamini, & gratulamini vobis, quòd per me sitis ad Christum conversi) ABUNDET IN CHRISTO JESU (id est, in Christi doctrina, lege, gratia, Ecclesia, q. d. In christianismo] IN ME (de me vinculis liberato, vobisque reddito) PER MEUM ADVENTUM ITERUM AD VOS.

Vers. 27. TANTUM DIGNE EVANGELIO CHRISTI CONVERSAMINI] *Conversamini* est imperativus, q. d. Tantùm exigo à vobis, ut ita convertemini, sicut docet, ac dignum est Christianos, qui Evangelium & Christi legem iactantur, conversari.

UT AUDIAM DE VOBIS, QUIA (quòd) STATIS IN UNO SPIRITU, id est, perseveratis in pari religionis & mutuæ charitatis studio ac fervore, UNANIMES, (græce μιᾷ ψυχῇ, *in una anima*, quasi vobis omnibus una tantùm esset anima charitatis) COLLABORANTES] græce συναθλοῦντες, id est *concertantes*, hoc est, ut Ambros. pariter & concorditer decertantes.

FIDEI EVANGELII] q. d. Fides Evangelii lucta est, vos quasi athletæ fidem luctantem & laborantem, communi religionis & charitatis spiritu ac zelo adiuvate, ut cum ea, & pro ea generose decertetis contra Paganos, & quosvis fidei hostes.

Vers. 28. ET IN NULLO TERREAMINI (græce μὴ πτυρόμενοι, id est, ut Erasmus, *non turbati*, non tumultuantes; Ambros. *non pavescentes*) AB ADVERSARIIS (Gentilibus, qui Christianos persequuntur:) QUÆ ILLIS EST CAUSA PERDITIONIS, VOBIS AUTEM SALUTIS; ET HOC A DEO] q. d. Persecutio hæc Gentium ipsosmet perdet, & ducet in gehennam, vos autem ducet ad salutem & gloriam;

tiam; ad eam hac via dirigente vos ac ducente Deo.

Quid ἔνδειξις. Nota. Pro *causa* græcè est, ἔνδειξις, id est indicium, argumentum, ostensio, &, ut Ambros. legit, ostentatio. Unde Beza hic carpens Nostram versionem, *Vetus*, inquit, *interpres* ἔνδειξιν *maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, cum nusquam afflictio fidelium salutis illorum dicatur causa, sed testimonium*. Verùm respondent ipsi Erasmus & Vatabl. ἐνδείξασθαι, id est ostendere, sæpè sumi pro facere. *ostendere Hebræis est facere.* Sic ait Paulus 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est fecit, exhibuit. Sic Psaltes orat, *Ostende*, id est præsta, exhibe, *nobis Domine misericordiam tuam*. Sic Eccles. 2. 24. *Nonne melius est comedere, & bibere, & ostendere* (dare & tribuere) *animæ suæ bona de laboribus suis?* Pari hic modo ἔνδειξις non tam judicium, quàm causam significare patet: quia persecutio Gentilium illis ipsis perditionis fuit causa, non indicium: nec enim illi hoc indicio credebant se perdendos & damnandos, imò putabant se bene facere, & gratiam mercedemque à Jove Diisque aliis accepturos. Quòd verò afflictio non tantùm testimonium, sed & causa salutis fidelium sit & dicatur in Scripturis, patet 2. Cor. 4. 17. *Afflictio est indicium & causa salutis.* *Quod in præsenti est momentaneum & leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis*. Si gloriæ pondus operatur, illius ergo causa est. Rom. 5. 3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit*: quia scilicet certò sperantes ad salutem & gloriam perducit. Unde inferiùs ait: *Spe salvi facti sumus*. Mediatè ergo (mediante scilicet spe) tribulatio & patientia causa sunt salutis. Apoc. 2. v. 10. *Habebitis tribulationem diebus decem: esto fidelis* (in tribulatione constans) *usque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ*. Constantia ergo in tribulatione parit & meretur coronam vitæ æternæ: sicut victoria in stadio & agone parit & meretur bravium; est ergo constantia hæc & victoria causa meritoria coronæ & bravii.

Vers. 29. QUIA VOBIS DONATUM EST PRO CHRISTO, NON SOLUM UT IN EUM CREDATIS, SED UT ETIAM PRO ILLO PATIAMINI] Difficultatem movet τὸ *pro Christo*: non enim cohæret sequenti, *Ut in eum credatis*: nec enim credimus in Christum pro Christo. S. Anselmus sic explicat, *pro Christo*, id est, propter Christum, & Christi merita datum est vobis ut credatis in eum. Secundò, Photius apud Oecumen. ὑπὲρ Χριστοῦ, inquit, capitur pro ἀπὸ Χριστοῦ, id est, à Christo donatum est vobis ut in eum credatis: sed ὑπὲρ nusquam ponitur pro ἀπό. Tertiò, deteriùs vertit Beza *in Christo*, id est, in Christi negotio, religione: nec enim ὑπὲρ significat *in*.

Dico ergo esse hyperbaton: cùm enim vellet Apostolus tantùm dicere, Vobis donatum est pro Christo pati, subiit mentem ejus, quòd etiam donatum esset eis in Christum credere, illudque inseruit, ac mox ad id quod primò intenderat redit, subdens, *Sed etiam ut pro illo patiamini*: tales enim raptus & hyperbata vidimus Ephes. 3. 1. & aliàs sæpè. Unde Syrus omittens τὸ *pro Christo*: clare sic vertit, *& hoc à Deo ipso datum est, ut non solùm in credendo credatis Meschicho* (Christo,) *sed etiam ut pro illo patiamini*.

Hinc primò, S. August. & Concil. Arausican. can. 5. contra Faustum & Massilienses probat & definit, fidem, & initium fidei, sive ipsum velle credere, esse donum Dei, indeque incipere initium salutis in adulto. Adde, hoc ipsum velle credere non tantùm esse donum Dei, sed etiam nobis obtingere ex meritis Christi. Quod non bene hic negat quidam Interpres, docens fidem, & reliquas dispositiones, per quas Christi meritum applicatur nobis, non dari ex meritis Christi, sed ex misericordia & gratia Dei, quæ Christi meritum prævenit. Verum hoc Apostolo repugnat, qui omnia dona & gratias, quibus ad salutem dirigimur, tribuit meritis Christi: ipse enim tamquam mediator Dei, hominum redemptor & salvator, omnia reconciliationis, redemptionis & salutis nostræ media & auxilia nobis promeruit, procuravit & impetravit, ut ostendi Ephes. 1. 3.

Notant hic Secundò, Chrysost. & Theoph. pati pro Christo vocari ab Apostolo donum Dei, duabus de causis, *Pati pro Christo vocatur donum Dei duas ob causas.* Primò, ut non pudeat eos passionis, sed in ea sint constantes, acceptentque quasi magnum Dei donum. Secundò, ne in eo extollantur, cùm illud non habeant à se, sed à Deo. Sicut ergo fidissimis servis in bello probatis, dantur à regibus honorificæ cruces pro mercede laborum, ita dantur & magnis Sanctis à Deo.

Notant Tertiò, iidem hoc donum patiendi pro Christo majus esse, quàm suscitare mortuos, & signa miranda patrare. *Pati pro Christo plus est quam suscitare mortuos.* *Hic enim*, inquiunt, *debitor sum* (Deo qui gratiam suscitandi dedit) *illic autem debitorem habeo Christum. O rem admirandam! Et donat mihi, & super hoc, ipse debet mihi*: q. d. In hac ergo vestra passione gaudere & exultare debetis, ô Philippenses. Vide dicta ex eodem Chrysost. Ephesios. 3. 1.

Nota Quartò, pati pro Christo esse singulare Dei donum, non tantùm eatenus, quatenus Deus objicit homini occasionem sicuti fidei, ita & martyrii, similiumque afflictionum pro fide & Christo tolerandarum (uti explicat hic commentarius Hieronimus adscriptus, qui potiùs est Pelagii, vel Pelagiani alicujus, ut ex hoc loco & similibus patet;) sed etiam hoc ipsum pati pro Christo est donum Dei: quia Deus patienti affectum, desiderium & fortitudinem patiendi pro Christo aspirat, ut contra Pelagium passim docet Augustinus. *Pati est donum Dei, quia Deus inspirat desiderium patiendi.*

Vers. 30. IDEM CERTAMEN (græce ἀγῶνα, eumdem *agonem*) HABENTES, QUALE ET VIDISTIS IN ME, ET NUNC AUDISTIS DE ME] Græcè ἀκούετε, id est *auditis*, q. d. In hoc fidei agone mecum quasi athletæ decertatis, ô Philippenses, idem vobis est agon qui & mihi, eadem palæstra, idem certamen pro Evangelio: quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, bonorum rapinas, aliaque multa patimini, qualia nunc auditis me Romæ pati, & olim vidistis me Philippis patientem, cùm apud vos virgis cæsus sum, & incarceratus, Actorum 16. 22.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videntur Philippenses, uti & Corinthii, laborasse ambitione & schismate.

Hinc Primò, ardenter eos incitat ad humilitatem, & charitatem fraternam, tum exemplo Christi Domini, qui se amore nostri humiliavit usque ad mortem crucis, ideoque exaltatus est, ut in nomine Iesu omne genu flectatur: tum ex metu & reverentia Dei, qui operatur in nobis velle & perficere, ipsamque salutem, v. 12.

Secundò, hortatur, ut inter Gentiles quasi luminaria virtutibus præluceant, v. 15. ad idque v. 17. optans martyrium dat se exemplum.

Tertiò, v. 19. & seq. ait se ad eos missurum Timotheum & Epaphroditum ad eorum consolationem & profectum.

1. Si qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: 2. implete gaudium meum, ut idem sapiatis, eamdem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes, 3. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate superiores sibi invicem arbitrantes, 4. non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. 5. Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Jesu: 6. qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitratus

tratus est esse se æqualem Deo: 7. sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudinem hominum factus,& habitu inventus ut homo. 8. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. 9. Propter quod & Deus exaltavit illum,& donavit illi nomen,quod est super omne nomen: 10. ut in nomine Iesu omne genuflectatur cælestium, terrestrium, & infernorum: 11. & omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. 12. Itaque charissimi mei (sicut semper obedistis:) non ut in præsentia mei tantùm, sed multò magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini. 13. Deus est enim, qui operatur in vobis & velle, & perficere pro bona voluntate. 14. Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus: 15. ut sitis sine querela, & simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ & perversæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, 16. verbum vitæ continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. 17. Sed & si immolor supra sacrificium, & obsequium fidei vestræ, gaudeo, & congratulor omnibus vobis. 18. Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi. 19. Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me citò mittere ad vos: ut & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. 20. Neminem enim habeo tam unanimem, qui sincera affectione pro vobis sollicitus sit. 21. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Iesu Christi. 22. Experimentum autem ejus cognoscite, quia sicut patri filius, mecum servivit in Evangelio. 23. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt. 24. Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citò. 25. Necessarium autem existimavi Epaphroditum fratrem & cooperatorem, & commilitonem meum, vestrum autem apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos: 26. quoniam quidem omnes vos desiderabat: & mœstus erat propterea quòd audieratis illum infirmatum. 27. Nam & infirmatus est usque ad mortem, sed Deus misertus est ejus: non solùm autem ejus, verùm etiam & mei, ne tristitiam super tristitiam haberem. 28. Festinantiùs ergo misi illum, ut viso eo iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim. 29. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, & ejusmodi cum honore habetote. 30. quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, ut impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

Vers. 1. SI QUA ERGO CONSOLATIO IN CHRISTO] *In Christo*, id est Christiana, sive quæ sperari & exspectari potest ab iis qui sunt in Christo, putà à Christianis, qui unum sunt in fide & charitate Christi: q. d. Si Christiano more, si ex Christi lege, imitatione, compassione, spiritu, me Apostolum vestrum vinctum consolari cupitis, ò Philippenses. Ita Theophyl.

SI QUOD SOLATIUM CHARITATIS] si charitatem consolando me vultis ostendere, si charitas vestra aliquod mihi solatium cupit afferre.

SI QUA SOCIETAS SPIRITUS] si quis sit Spiritus sanctus hominibus Christianis communis, si declarare vultis vo eumdem mecum habere spiritum, si qua vobis in Ecclesia mecum est societas & communio spiritus Christi.

SI QUA VISCERA MISERATIONIS] Græce, *εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί*, *si qua viscera & miserationes*. Ubi Nota Primò; *εἴ τινα*, id est, *si qua*, legit Noster, Vatabl. Beza, & alii: Chrysost. tamen cum suis legit *εἴ τις*, id est *si quis*: & tunc est antiptosis, si quis, id est, si qua: ad rem enim, non ad verba attendit Apostolus. Vide can. 38. Nisi dicas cum Erasmo abstractum poni pro concreto: si quis est viscera & miserationes, id est, si quis est visceralis & misericors, ut *σπλάγχνα*, hoc est viscera; vocet ipsum hominem viscerali misericordia præditum.

Quæ viscera miserationis. Hinc Nota Secundò. *Viscera* vocat viscerales affectus, putà tenerrimam, intimam, & ex imis quasi visceribus miserationem & compassionem: hoc enim est Hebræum רחמים *rachamim*: q. d. Si qua erga miseros & afflictos, ac præsertim erga me Apostolum vestrum vinctum, tenera ac viscerali commiseratione tangimini.

IMPLETE GAUDIUM MEUM. *Gaudium*, quo me credendo, & collaborando Evangelio cœpistis afficere c. 1. v. 7. complete & cumulare, satagendo scilicet, UT IDEM SAPIATIS, EANDEM CHARITATEM HABENTES] En quale pathos Apostoli, quot verbis, quanta energia, quanto affectu Christianos Philippenses ad concordiam & charitatem fraternam incitat!

UT IDEM SAPIATIS] Syrus, *ut sit vobis una voluntas*: sed sapere, tam intellectus est, quàm voluntatis: vult ergo eos tam intellectu, quàm voluntate, tam in fide & dogmatibus, quàm in amore & affectu esse concordes, ut idem credant, idem ament.

EANDEM CHARITATEM HABENTES] *Eandem*, id est mutuam, ut singuli sese invicem una eademque, id est mutua, charitate complectantur, quasi una eademque charitatis anima viverent: Secundò, Theophyl. & Oecumen. *eamdem*, id est æqualem & parem, ut tantum quisque alium amet, quantum amatur ab alio, ut quisque alteri in amore respondeat: magnes enim amoris est amor, iynx & illex efficacissimus amoris est amor. Hoc est, inquit Seneca, philtrum sine veneficæ carmine cogens etiam hostes ad redamandum: si vis amari, ama. Nimirum *Magnes amoris est amor.*

Ut præstem Pyladem, aliquis mihi præstet Orestem.
Hoc non fit verbis, Marce, ut ameris, ama.

UNANIMES, concordes, itaque coniuncti, ac si in omnibus una eademque esset anima, quæ tot diversa corpora regeret, faceretque tot homines IDIPSUM SENTIENTES) vel sapientes, ut paulò antè vertit noster Interpres: nimirum, ut idem omnes sapiant, sentiant, credant, ament, idem velint, idem nolint. Syrus totum hunc versum ita vertit, *implete gaudium meum, ut sit vobis una voluntas, & una charitas, & una anima, & una sententia.*

Vide quàm impensè Apostolus Christianis commendet concordiam. Est enim ea omni muro firmius & inexpugnabilius munimentum. Hinc cum Lacedæmonii periclitarentur, Isæus sophista illud Homeri carmen recitavit: *Gnome de concordia.*

Scutum basis scuto, galea galea, atque viro vir.

Et adiecit: *Sic state Lacedæmonii, & muris cincti firmus.*

Unde & Agesilaus Lacedæmoniorum rex rogatus, quam ob causam Sparta mœnibus non cingeretur? ostendit cives armatos & unanimes: *Hi*, inquiens, *sunt Spartanæ civitatis mœnia*, Lycurgus rogatus ab iisdem, quo pacto hostium impetum repellere possent? *Si pauperes*, ait, *manseritis, & contentiones mutuas deponatis.* Duo enim sunt quæ rempubl. evertunt, scilicet immodicæ divitiæ, & concordiæ neglectus. Scilurus habens octoginta filios, cùm esset moriturus, fasciculum jaculorum singulis porrexit, jussitque rumpere. Id cùm singuli recusassent, eò quòd videretur impossibile, ipse singula jacula exemit, atque ita facilè confregit omnia, filios admonens his verbis: Si concordes eritis; validi invictique manebitis; contrà si dissidiis & seditione distrahemini, imbecilles eritis, & expugnatu faciles. Testis Plutarch. in Apopht. regum. Scipio expugnata Numantia rogavit Tyresium principem, qua de causa ea priùs invicta, jam capta & eversa esset? respondit Tyresius: *Concordia victoriam, discordia exitium præbuit.* Micipsa apud Sallustium jam jam moriturus, filios suos paterno monuit affectu, ut concordes essent, eis aureum hoc memoriale relinquens: *Concordia res parvæ crescunt, discordia autem maximæ dilabuntur.*

NIHIL (supple, facientes) PER CONTENTIONEM (Ambros. legit, *irritationem*, qua scilicet alios ad contentiones & lites provocetis) NEQUE PER INANEM GLORIAM (græcè *κενοδοξίαν*) SED IN HUMILITATE SUPERIORES SIBI INVICEM ARBITRANTES) id est, ut Vatablus, sed per humilitatem quisque alium se superiorem & præstantiorem arbitretur & existimet. Notat S. Grego- Vers. 3.

Gregorius 34. Moral. 17. vel, ut alii codices distinguunt, c. 16. τὸ *invicem: Ne dum*, inquit, *se alter alteri humiliat, humilitatis iret alteri in elationem, bene utramque partem admonuit, dicens: Superiores sibi invicem arbitrantes, ut in cogitationibus cordis & ego mihi illum præferam, & vicissim ille me sibi: ut, cùm utraque parte cor inferiùs premitur, nullius ex impenso honore sublevetur.*

Quomodo humilis verè possit inferiorem se æstimare superiorem.

Dices: Quomodo verè & sine mendacio ac falsitate æstimare potest quis alium se superiorem, quem longè videt in donis & gratiis se esse inferiorem?

Primus modus & consideratio humilis.

Respondet Primò, S. Thomas 2. 2. q. 161. a. 3. humilem non debere, nec posse judicare suam virtutem aut donum majus, quod à Deo accepit (v. g. apostolatum) esse minus eo, quod revera minus alter accepit (v.g. dono linguarum) nec in eo debere se æstimare inferiorem esse alio: sed in eò quòd considerans ea quæ habet à seipso, in proximo verò considerans ea quæ habet à Deo, meritò hac ratione illum sibi præfert: quia dona, quæ proximus habet à Deo, majora sunt iis quæ quisque habet à seipso. Hoc enim est ingenium humilitatis, intueri seipsum, & ea quæ habet à se, suos nimirum defectus & vitia; in aliis verò considerare eorum bona & dona, quæ habent à Deo: sicut è contrario superbiæ proprium est intueri sua bona, & aliorum mala. Hanc humilitatis indolem clarè quinque regulis explicat noster Salmeron to. 4. p.3. tractatu 7.pag.440.

Deus cuiq; dedit dotem aliquam in qua alios præcellat.

Secundò, experientia constat, Deum ita sua dona distribuisse, ut neminem prætererit, sed cuique etiam plebeo dotem aliquam contulerit, in qua alios præcelleret. Sic videmus in naturalibus, hos ingenio, illos judicio, alios praxi excellere; hos in eloquentia, illos in philosophia, alios in jurisprudentia; hos in fabrili, illos in pictoria, alios in pistoria, imò in una & eadem arte, v. g. sculptoria, hunc in isto sculpturæ genere, alium in alio præstare: adeoque si quis solerter singula dispiciat, neminem tam vilem inveniet, qui non à natura habeat indolem, habilitatem & dexteritatem aliquam, qua in hac illave arte eminere possit, si illi sese addicat, in eaque se exerceat. Idem est in virtutibus, rebusque supernaturalibus. Sic videmus alios Sanctos in charitate, alios in humilitate, alios in patientia, &c. excelluisse & excellere; imò in eadem patientia & charitate, hunc in hoc genere patientiæ & charitatis alios antecellere, illum in illo, alium in alio, ac ita deinceps: millenæ enim & millenæ sunt species ac varietates cujusque artis & virtutis.

Solerter hoc notavit Aloysius Lipomanus in Exodi c. 36. lect. 1. *Rarus est*, inquit, *qui non insigni aliqua gratia præter alios donatus inveniatur, qua maximè & Ecclesiam juvare possit, & ministrare Christo. Hujus rei figura & exemplo mulieres quoque à Mose vocatæ sunt ad fabricam tabernaculi, ut nerent pilos caprarum, ex quibus fierent saga sive cortina ad operiendum tabernaculum.*

Ex S. Gregorio.

Idem disertè docet S. Gregor. hom. 10. in Ezech. probatque Primò, exemplo Petri & Pauli; Petrus enim innocentia, Paulus sapientia præcellebat. Miratur, inquit, Paulus in Petro & Apostolis omnibus innocentiam, cùm ait: *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei:* vicissim Petrus miratur in Paulo sapientiam, cùm ait. *Sicut & charissimus frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis.*

Secundò, idem docet exemplo regionum, quarum quæque aliam alicujus rei fertilitate excellit, *Hoc itaque*, inquit, *omnipotens Deus agit in cordibus hominum, quod facit in regionibus terrarum. Poterat namque uni cuilibet regioni fructus omnes tribuere: sed si una qualibet regio alterius regionis fructu non indigeret, communionem cum altera non habuisset. Unde fit ut huic vini, alteri verò olei abundantiam tribuat; hanc multitudine pecudum, illam verò ubertate fructuum abundare: ut, cùm illa defert quod ista non habet, & ista reddit quod illa non detulit; per communionem gratiæ, sibi invicem etiam divisæ terræ conjunctæ sint. Sicut ergo regiones terrarum, ita sunt mentes Sanctorum, quæ dum vicissim sibi conferunt quod acceperunt, quasi fructus suos regiones regionibus impendunt, ut in una omnes charitate jungantur.*

Tertiò, docet electos ea considerare in quibus ab aliis superantur, ut se humilient; reprobos verò considerare ea in quibus ipsi alios superant, ut se per superbiam elevent, & pereant. *Sed inter hæc*, inquit, *sciendum est, quia sicut electi quique hoc semper in aliis attendunt, quod à Deo melius acceperunt quàm ipsi, ut eos sibi in cogitatione præferant, seque illis in humilitate substernant; ita reproborum mens nunquam considerat quid alter boni ampliùs quàm ipse, sed quid boni ipse ampliùs quam alter habeat: neque enim pensat quæ bona spiritus alter acceperit, & ipse desint; sed quæ bona ipsi, & quæ mala alteri adsint. Quod ergo divina bonitas in augmentum disponit humilitatis, hoc mentes reprobæ vertunt in augmentum elationis: & ex diversitate munerum à bono deficiunt, unde crescere in humilitatis bono debuerunt.* Si ergo illud in quoque consideremus, in quo excellit & eminet, verè & meritò illum nobis superiorem arbitrabimur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, in quoque fratrum & sociorum illam, in qua eminebat, virtutem contemplabatur; in eaque superari se videns, eamdem æmulari satagebat.

Tertia consideratio humilis, ut cogitet in alio posse esse virtutem occultam, qua se superet.

Tertiò, ut rectè D. Thomas suprà ad 2. *Verè*, inquit, *judicamus & æstimamus posse esse aliquid occultum in alio, quo nobis superior sit, etiamsi bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum.* Idem pulchrè docet S. August. de Sancta virgin. c. 34. to 6. *Virgo*, inquit, *ne se conjugatæ præferat, cogitet occulta dona Dei, quæ nonnisi interrogatione tentationis etiam semetipsum cuique declarant: unde enim præter alia scit virgo, ne fortè ob mentis infirmitatem nondum sit matura martyrio, conjugata verò sit? Unde inquam scit, ne fortè ipsa nondum sit Thecla, jam sit illa Crispina?* Et copiosiùs c. 47. *Aliud est enim*, inquit, *pro veritate ac proposito sancto non consentire suadenti atque blandienti, aliud non cedere etiam torquenti & ferienti. Latent ista in facultatibus & viribus animorum, tentatione panduntur, experientia propalantur. Ut ergo quisque non infletur ex eo, quod videt se posse, cogitet fortè alios posse aliquid, quod ipse non potest: ita servabitur, non fallaci, sed veraci humilitate: honore mutuo prævenientes, & alterutrum existimantes superiores sibi.* Et rursum c. 51. *Si Deus est custos virginitatis, & Deus est charitas, charitas ergo custos est: locus autem hujus custodis est humilitas. Faciliùs sequuntur Agnum, licet non quocumque ierit, certè quocumque potuerint conjugati humiles, quàm superbientes virgines.*

Nulli se præponere, est fundamentum omnis virtutis.

Denique Adverte, tam ad charitatem & concordiam, quæ propriè hic spectat Apostolus, quàm ad omnem virtutem insigne esse hoc medium & fundamentum, si nulli te præponas, sed potiùs omnibus in animo tuo te postponas. Et Secundò, si exteriùs ita te geras, ut idipsum opere demonstres, & in praxim redigas. Ita S.P.N. Ignatius fundator Societatis nostræ nobis inter prima, pauca & selecta documenta, hæc commendavit:

Nulli vel minimo quavis ratione repugnes:
Cedere te potiùs, quàm superare juvet.

NON QUÆ SUA SUNT SINGULI CONSIDERANTES, SED QUÆ ALIORUM] Possent hæc verba referri ad proximè præcedentia de humilitate, ut quisque alium se superiorem arbitretur, quasi hic modum & medium eam acquirendi præscribat, nimirum ut quisque consideret non sua, sed aliorum bona & dona: ita enim facilè arbitrabitur alium excellere, & esse se superiorem. Secundò & magis genuinè, accipias hæc, ut sit novum hic præceptum vel documentum de modo charitatem & unionem fraternam acquirendi & fovendi: q. d. Ut charitatem mutuam, ad quàm vos hortor, foveatis, satagite ut quisque non sua, sed aliorum commoda spectet (hoc enim est σκοπεῖτε) quærat, consectetur, sagittarius enim, qui scopum considerat & spectat, non illud spectat, ut oculos pascat, sed ut eum sagitta contingat, consequatur & configat. Hoc ergo significat hic *considerare*, sive spectare per metalepsin, scilicet ut spectando commoda non nostra, sed proximorum, ea quærere & procurare satagamus. Nota ex can. 36. negationem hic significare comparationem; non enim negat, quin quisque suum etiam commodum quærere possit, hoc enim exigit charitas ordinata, ut quisque magis se suaque commoda maximè spiritualia diligat, quàm aliena: sed significat, non ita avarè quærenda esse commoda nostra, ut negligamus aliena. Unde Græca & Syrus habent, *ne sua quisque spectetis*, ἀλλὰ καὶ, sed etiam quæ aliorum: imò significat consilii & charitatis esse, in rebus temporalibus, aliorum potiùs, quàm suum commodum spectare: amicitia enim & charitas licet non præcipiat, permittit tamen & sæpè suadet, ut in bonis fortunæ & subinde vitæ, proximum nobis anteferamus. VERS. 4.

Christus est speculum humilitatis Christianis.

HOC SENTITE IN VOBIS, QUOD ET IN CHRISTO JESU] Probat ab exemplo Christi tamquam à causa (hanc enim significat conjunctio causalis *enim*) exemplari, Christianis studendum esse humilitati & charitati, ut quisque VERS. 5.

speciem, quàm numero, ita ut personæ: quibus illa communicatur, omnino sint tum natura, tum æternitate, tum dignitate, tum perfectione æquales. Hinc Chrysostom. Theophyl. & alij docent hoc loco doceri totum mysterium incarnationis Verbi: unam scilicet Verbi personam constare duabus naturis, divina & humana, quam assumpsit: & consequenter ex hoc loco refelli omnes hæreticos, qui alterutram Christo ademerunt. Hic, ait Chrysostom. & Theophyl. cadit Arrius, qui Filium minorem Patre asseruit: cadit Photinus, qui Filium non formam, sed energiam Patris esse docuit; cadit Sabellius, qui Filium non æqualem Patri, sed eamdem cum Patre personam esse censuit; cadit Nestorius, qui duas personas in Christo posuit, ut alius esset Christus homo, alius Christus Deus; cadit denique Apollinaris, qui mentem & animam rationalem, ac consequenter humanitatem, Christo ademit.

In Christo personæ Verbi duas habet formas, sive naturas.

Dices: Cur clarè non dixit Apostolus, Qui cùm esset Deus?

Respondeo, Id dixit, & amplius dixit: per formam enim significat gloriam & majestatem Dei, eamque opponit formæ, id est infirmitati & vilitati humanæ. Unde alibi in terminis Filium vocat Deum, ut patet Rom. 9. 5. 1. Timoth. 3. 16. Coloss. 2. 9. & alibi.

Non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo] Primò, *rapinam non est arbitratus*, id est, non fecit: (ut juxta can. 36. verbum mentale ponatur pro reali, dicere scilicet, vel arbitrari, pro facere) quia non usurpavit alienum, sed quod suum erat, cùm sentiret, diceret, & gereret se quasi æqualem Patri. Secundò, potest per hypallagen sic accipi: *rapinam non est arbitratus*, id est, arbitrando non rapuit æqualitatem Dei, quia arbitrando sibi tribuit id, quod revera erat. Tertiò & simplicissimè sic, q. d. *Non rapinam arbitratus est* (subaudi se facere, cùm sentiret & diceret) *esse se æqualem Deo*, ut cùm dixit, *Ego & Pater unum sumus*, Joan. 10. 30. quia quod sentiebat, & dicebat, sibique atribuebat, idipsum reipsa erat: unde quod erat naturæ, non putavit esse rapinæ: ac consequenter sicut putavit se non rapere, ita revera non rapuit æqualitatem Dei. ita August. tract. 17. in Joan.

Rapinam non est arbitratus, *tripliciter exponitur. Primò.*

Secundò.

Tertiò & simplicissimè.

Nota. *Rapina* hæc est arrogantia, vel arrogantiæ effectus: rapere enim alterius gloriam, est eam sibi arrogare ita August. suprà.

Rapina est arrogantia.

Secundò, ut Chrysost. & Vatabl. per metalepsin *rapere* significat rem aliquam, perinde ac si rapta esset, studiosè & contentiosè retinere. q. d. Christus non rapuit non ambivit, ut Lucifer Isajæ 14. 13. æqualitatem Dei, nec ut raptores solent, raptum (dum malè sibi conscij metuunt ne illud amittant) studiosè servavit, & ambitiosè defendit: sed potiùs sponte, quasi legitimus dominus, deposuit, id est celavit, seque exinanivit, &c. Hoc enim exigit particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait, *Sed semetipsum exinanivit*; alioqui non tam adversativa erit quàm explicativa, capieturque impropriè *sed* pro *veruntamen*.

Pulchrè S. Bernard. homil. 4. super *Missus est*, docet Luciferum cogitasse rapinam deitatis, non Christum. *Altissimus enim Deus Pater*, inquit, *quamvis omnipotens sit, non potuit tamen vel æqualem sibi condere creaturam, vel inæqualem gignere filium. Fecit itaque angelum magnum, sed non quantus ipse, & ideò nec altissimum; solum autem Unigenitum, quem non fecit, sed genuit, omnipotens omnipotentem, altissimus altissimum, æternus coæternum, ipsum sibi per omnia comparari, nec rapinam æstimat, nec injuriam. Rectè ergo hic erit magnus, qui filius Altissimi vocabitur.*

Esse se æqualem Deo] τὸ εἶναι ἴσα θεῷ, *esse æqualia*, id est æqualiter, *Deo*: nomen enim capitur pro adverbio, inquit Erasmus: quod Noster clarè vertit, *esse se æqualem Deo*.

Nota, *Deo*, supple Patri: est enim hic nomen personæ; illæ enim æquales sunt. Aliter ergo paulò antè accipitur, ubi dixit, *Cum in forma Dei esset*: ibi enim Deus absolutè essentiam tribus personis communem significat.

Vers. 7.

Christus in omni factus est quasi nihil.

Sed semetipsum exinanivit] ἐκένωσε, evacuavit, &, ut Tertull. legit, *exhausit*, vel inanivit, id est inanem & vacuum effecit, ut qui erat plenus majestate, gloria, robore, adeoque plenitudo totius entis; ea se evacuarit, & ex omni quasi ad nihilum se redegerit, factusque sit ex domino servus, ex Deo homo, ex creatore creatura. Sicut enim nomen creatoris est, *Ego sum, qui sum*, sive τὸ ens, & oceanus ipsius esse; ita creaturæ nomen est, *Non sum*: ex se ipsa enim creatura nihil est: nam omne esse quod habet, à Deo habet, illudque assiduè à Deo accipit, adeoque si Deus in illam desinat influere suum esse, & subtrahat manum suam, statim creatura in nihilum, unde venit, recidet, & evanescet: perinde ut sole abeunte vel radios retrahente lux omnis in hoc aere evanescit.

Notat Theophyl. Christum in hac sui humiliatione non deposuisse, sed servasse suam altitudinem & majestatem, formam scilicet & naturam Dei; ita tamen, ut eam humanitate assumpta velaverit & occultaverit. Secundò, exinanivit se, non imperio, aut alia vi cogente, sed sponte sua. ita Theophyl.

Hanc Verbi exinanitionem graphicè describit S. Cyril. lib. de Fide ad Reginas: *Verbum*, inquit, *humani generis amore incitatum, cùm suapte natura exinanitionis non esset capax, servili forma suscepta semetipsum exinanivit, dejectque, qui carnis commercium ignorabat, sui causa carne induitur (Verbum enim caro factum est:) qui ob naturam corporis expertem sub tactum non veniebat, palpabilis efficitur: qui principium nesciebat, secundùm corpus initium sortitur: qui absolutè perfectus erat, incrementa sumit: qui converti non potest, ad meliora progressus facit: qui dives, in diversorio gignitur: qui cælum nubibus tegit, fasciis involuitur: qui rex erat, in præsepi deponitur: quem hesterno die pro nostra salute, immaculato puerperio Maria virgo mater effudit, Maria, inquam, genitrix vitæ, mater pulchritudinis, magnificentiæ, lucisque parens.* Exinanitum est ergo Verbum per assumptionem inanitatis, id est humanitatis, in qua tamen retinet plenitudinem divinitatis, ut ait Cyril. Et Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Ephesino tom. 2. c. 7. *Rex regum*, inquit, *Dominus dominantium, servili forma induitur: omnium judex mundi hujus dynastis vectigalis efficitur: qui complexu suo ambit omnia, locum in diversorio nullum invenit, sed in brutorum animantium præsepi reclinatur; demum mortem perpetitur. Vita degustat mortem: judex in prætorium abducitur: omnium viventium Dominus, judicis sententiæ subjicitur: omnium cælestium virtutum rex, carnificum manus experiri non gravatur. Hoc humilitatis exemplum, hunc abjectionis modum nos expendere Apostolus monet.* Et S. Cyprian. tractatu de Eleemos. *Hominis filius esse voluit, ut nos filios Dei faceret: humiliavit se, ut populum qui priùs jacebat, erigeret, vulneratus est, ut vulnera nostra sanaret: servivit, ut ad libertatem servientes extraheret: mori sustinuit, ut immortalitatem mortalibus exhiberet.*

Hujus humiliationis Christi typus fuit Eliseus, qui se corpori pueri mortui coaptans, eum suscitavit, 4. Reg. 4. De quo audi S. August. serm. 11. de Verbis Apostoli: *Venit ipse grandis ad parvulum, salvator ad salvandum, vivus ad mortuum. Et quid fecit? juvenilia membra contraxit, tanquam semetipsum exinaniens, ut formam servi susciperet: parvum se parvo coaptavit, ut efficeret corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Sicut ergo ab Eliseo suscitatus est mortuus; sic à Christo justificatus est impius.* Audi S. Bernardum serm. 2. super *Missus est*: *In Christo*, inquit, *agnoscitur longitudo brevis, latitudo angusta, altitudo subdita, profunditas plana, lux non lucens, Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens. Videas, si attendas, potentiam regi, sapientiam instrui, virtutem sustentari, Deum denique lactentem, sed angelos reficientem, vagientem, sed miseros consolantem. Videas, si attendas, tristari lætitiam, pavere fiduciam, salutem pati, vitam mori, fortitudinem infirmari; sed est hæc tristitia lætificans; pavor confortans, mors vivificans.* Hinc infert idem Bernard. serm. 1. de Nativit. *Quid magis indignum, quid detestandum amplius, quid gravius puniendum, quàm ut videns Deum cæli parvulum factum, ultrà apponat homo magnificare se super terram! Intolerabilis impudentia est, ut, ubi se exinanivit majestas, vermiculus infletur & intumescat. Hoc ergo est propter quod exinanivit se formam servi accipiens, qui in forma Dei Patri æqualis erat: sed exinanivit majestate & potentia, non bonitate & misericordia. Quid enim ait Apostolus; Apparuit benignitas & humanitas Salvatoris nostri Dei.*

Eliseus typus Christi.

Formam servi accipiens] Id est, naturam servorum, putà humanam, accipiens factus est homo, factus est servus.

Nota Primò, Christum ratione personæ suæ divinæ esse Filium Dei, sed ratione humanæ naturæ quam assumpsit, esse servum Dei.

Servitus creaturæ in quo consistat.

Nota Secundò. Hæc servitus omnibus creaturis communis, adeoque creaturæ, quà talis est, propria, in duobus consistit. Primò, quòd creatura tota sit subjecta dominio Dei, utpote quæ totum suum esse à Deo, perinde ut radius à sole, accepit, & continuò accipit. Secundò, quando creatura rationalis est, obligatur in omnibus Deo quasi Domino parere, eum revereri & colere: quæ duo Christo, ut homo est, competunt, ut cum aliis docet Franc. Suarez 3. p. disp. 44. sect. 1. Sic ergo in Christo natura serva, id est humana, evecta est ad hypostasin filij, & per eam instar filij jus habet ad hereditatem paternam. Itaque Christus homo & servus est, & filius; servus secundùm humanam naturam in se nudè spectatam; filius, quatenus eadem natura humana in hypostasi filij subsistit: verè enim hic homo est filius Dei.

Christus homo est servus Dei.

Nota Tertiò. Christus non est servus servitute legali, vel poenali, quæ scilicet extrinseca & superaddita est naturæ, qua quis fit servus, vel ob culpam, ut bello justo capti, vel ob emptionem, vel quia nascitur ex mancipio, putà matre serva: partus enim, vel fœtus, sequitur ventrem. Et hoc sensu Adrianus Papa in Concil. Francofordiensi & alij Patres, imò S. Ioannes in Euangel. cap. 8. v. 35. negant Christum esse servum: non autem negant Christum ratione naturæ creatæ quam assumpsit, esse servum.

Dices; Ad Hebræos 3. v. 5. & 6. Apostolus Mosem quasi servum opponit Christo quasi filio.

Resp. Meritò: quia Moses merus est servus, Christus verò ita est servus, ut tamen sit & filius Dei naturalis, ut dixi.

Hinc patet Quartò, falsam esse interpretationem Marcionis, qui docebat Christum accepisse formam servi, quando linteo præcinctus lavit pedes discipulorum, hoc enim est officium servorum. & commentarij Ambrosio ascripti, quem sequitur Erasmus: *Christus*, inquit, *accepit formam servi, id est speciem hominis nocentis, cujus personam pro nobis gessit, dum flagellatus, damnatus, crucifixus est: servi enim ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus meritò servi nomen accepit.* Sed hoc rectè refutat S. Chrysost. Aliud enim, inquit, est opus servi facere, aliud formam servi accipere; forma enim, ut dixi, naturam significat, non similitudinem, non officium. Unde se explicans Apostolus subdit; *Et habitu inventus*, non ut peccator, non ut latro damnatus ad crucem, sed *ut homo*.

IN SIMILITUDINEM HOMINUM FACTUS] Id est similis hominibus factus. Similitudinem accipe; non accidentalem, non apparentem & phantasticam, uti voluerunt Manichæi; sed substantialem, qua omnes homines dicuntur esse similes specie, seu natura humana. ita D. Thom. 3. p. q. 5. a. 1. ad 2. Sic dicitur Gen. 5. 3. Adam ad imaginem & similitudinem suam genuisse filium quia, scilicet genuit Seth sibi in natura humana consimilem. Sic Coloss. 1. 15. Filius dicitur imago Patris. Et 1. Cor. 15. 49. dicimur gestare imaginem hominis terreni, qui quoad naturam sumus Adæ terreno similes, cum eoque idem specie corpus gestamus.

ET HABITU INVENTUS UT HOMO] Pro *habitu* græcè est σχήματι, id est *schemate*, figura, & specie externa q. d. Sicut Christus assumpsit internam formam, & naturam hominis; ita quoque externam hominis speciem & figuram habuit, talique schemate fuit, & corporis forma, quali nos sumus. ita Chrysost. Theophyl.

Quod schema, id est, habitus Christi. Primus et simplicissime habitus est externa species.

Secundò, Ambros. per *schema* accipit externam conversationem.

Secundus.

Tertiò, S. August. l. 83. quæst. q. 73. tom. 4. *schema* intelligit habitum prædicamentalem, quo quis dicitur hoc illove habitu indutus & vestitus: Verbum enim naturam humanam quasi habitum & vestem assumpsit & induit. *Hoc ergo nomine habitus*, inquit Augustinus, *satis significavit Apostolus, quemadmodum dixerit, In similitudinem hominum factus: quia non transfiguratione in hominem, sed habitu factus est, cùm indutus est hominem, quem sibi uniens quodammodo atque conformans, immortalitati æternitatique sociaret*. Et infrà: *Quo nomine (habitus) oportet intelligi non mutatum esse Verbum susceptione hominis, sicut nec membra veste mutantur, quamquam illa susceptio ineffabiliter susceptum suscipienti copulaverit: sed quantum verba humana rebus ineffabilibus comparari possunt, ne mutatus intelligatur Deus humanæ fragilitatis assumptor electum est, ut græcè σχῆμα & latinè diceretur Habitus illa susceptio*. Ita S. August.

Tertius: S. August. per habitum accipit vestem: fuit enim caro vestis Verbi.

A quibus pulchrè docet, quòd incarnatione Verbum non ita factum sit caro, ut fuerit transformatum in carnem, id est hominem, uti volebant Eutychiani: sicuti dum aer fit aqua, mutatur & convertitur in aquam; sed quòd ita factum sit caro, sicut homo fit vestitus, & sicut ferrum fit ignitum; & sicut aurum fit statua, vel imago aurea: quia manens Verbum quod erat, ad se humanitatem assumpsit, eamque quasi vestem substantialem induit. Dico substantialem: nam in hoc est dissimilitudo incarnationis, & vestitionis: quòd unio incarnationis sit substantialis, vestitionis verò sit accidentalis. Hic sensus aptus est, & appositè respondet Græco; primus tamen magis generalis & genuinus est. vult enim dicere Apostolus, Verbum æternum & invisibile ita assumpsisse formam & naturam hominis, ut illam hominibus spectandam objecerit, & per speciem ac figuram corporis humani à se assumpti hominum oculis visibilis apparere viderique voluerit, itaque ab hominibus visus & inventus sit ut homo.

Incarnatio fuit vestitio sed substantialis.

UT HOMO] Id est, sicut quivis alius & communis homo, B cùm tamen Christus esset singularis homo, adeoque Deus-homo, ait Chrysost. Secundò, simpliciùs, *ut homo*, id est, verus homo. Notandum enim adverbia similitudinis, ut, sicut, quasi, sæpè non similitudinem, sed veritatem Hebræis significare. Sic Iohan. 1. 14. dicitur, *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti à Patre*, id est, vidimus Christi gloriam tantam, quantam decebat eum habere, qui verè Patris erat unigenitus. ita Theophyl. Et hoc sensu fuit argumentum Marcionis: Christus, inquit, tantùm habitu inventus est ut homo, ergo verè non fuit homo: contrarium enim inferendum erat; videlicet: Ergo verè fuit homo, ut patet ex dictis.

HUMILIAVIT SEMETIPSUM FACTUS OBEDIENS USQUE AD MORTEM, MORTEM AUTEM CRUCIS] q. d. Humiliavit se per obedientiam, sive dum obedivit Patri usque ad mortem crucis.

Nota Primò. Christus humiliavit se, & obedivit non qua Deus est & Verbum, ut volebant Arriani: sic enim Patri non est subditus, cùm sit illi par; sed quatenus formam servi accepit, seu quatenus est homo.

Nota Secundò. Christus, qua homo & servus est Dei, C verè & propriè Deo fuit obediens: cùm autem vera & propria obedientia non sit, nisi ubi intervenit præceptum Superioris, quod est quasi formale objectum obedientiæ, ut D. Thomas & Scholastici docent 2. 2. qu. 104. sequitur Christum à Patre tum alia præcepta (hoc enim innuit vox *usque*) tum præsertim moriendi in cruce præceptum accepisse, cui humiliter se subdidit Christus, illudque acceptavit, *factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*. Nimirum tam grave & durum præceptum accipere voluit Christus, ut perfectum nobis daret tam nobilis virtutis, obedientiæ scilicet, exemplum; ne quis queri possit sibi à suis Superioribus dura nimis præcipi sed sciat & soletur se quisque cogitans Christum longè durius à Patre subeundæ crucis mandatum accepisse.

Christo fuit datum præceptum moriendi in cruce.

Moraliter de fuga superbiæ, & amore humilitatis vide hic Chrysost. in morali homilia 7.

Nota Tertiò. Christus quatuor habuit quasi formas & stemmata, quæ Ezechiel cap. 1. repræsentat per quadriformes Cherubim. Cherubim enim quatuor habebant facies, scilicet hominis, aquilæ, vituli & leonis. Facies D hominis repræsentat humanam Christi naturam, facies aquilæ repræsentat divinam Christi naturam, facies vituli repræsentat Christi sacerdotium & sacrificium, facies leonis repræsentat Christi potestatem regiam, quam adeptus est resurgendo ex mortuis, & ascendendo in cælum. Hasce quatuor formas & quasi stemmata Christi clara hypotyposi hic signat Apostolus. Primò, formam divinam, cùm ait, *Qui cùm in forma Dei esset*: Secundò, humanam, cùm subdit, *Habitu inventus ut homo*: Tertiò, pontificiam, cùm addit, *Humiliavit se usque ad mortem*; Quartò, regiam, cùm concludit, dicens, *Propter quod & Deus exaltavit illum*: Easdem notat Apostolus Hebr. 1. 3. ut ibi dicam.

Quatuor animalia Cherubim repræsentant Christum quadriformem.

Hinc piè & christianè S. August. epist. 56. *Si quæras*, inquit, *quæ via sit ad obtinendam veritatem, quidque primum sit in religione & disciplina Christi? respondebo Primum est Humilitas. Quid secundum? Humilitas; Quid tertium? Humilitas & quoties interrogabis, toties hoc dicam. Sicut enim Demosthenes in glo-*

Humilitas est primum medium & ultimum in schola Christi.

eloquentiæ primas, secundas, tertias, &c. dedit pronuntiationi: ita easdem ego dabo humilitati in schola Christi. A

Et S. Leo epist. ad Dioscorum: *Tota*, ait, *Christiana sapientia disciplina, non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, neque in appetitu laudis & gloriæ, sed in vera & voluntaria humilitate consistit, quam Dominus Iesus ab utero matris usque ad supplicium crucis, omni fortitudine elegit & docuit.*

VERS. 9. PROPTER QVOD ET DEVS EXALTAVIT ILLVM, ET DONAVIT ILLI NOMEN, QVOD EST SVPER OMNE NOMEN] Nota Primò, τὸ *propter quod* non consequentiam, vel eventum, ut vult Calvinus, sed meritum & mercedem significare; hoc enim significat propriè *propter*; ut cum dico, Propter laborem diurnum Petrus accepit decem asses, significo Petrum labore diurno meruisse & accepisse mercedem decem assium. Illud etiam significat vocula &, quæ hic non habet vim copulandi, ut patet (nihil enim copulandum præcessit) sed ἀνταποδοτικόν, id est, redditionem & retributionem mercedis significat. ut sit idem quod *vicissim*. q. d. Quia Christus ita se humiliavit hinc vicissim Deus quasi compensans, & reddens illi justum & congruum tantæ humilitatis præmium, exaltavit illum. B

Christus non tantùm nobis, sed & sibi meruit, contra Calvin.

Hinc Secundò patet, Christum non tantùm nobis gratiam & gloriam, sed & sibi quædam meruisse quod licet neget Calvinus, clarè tamen hic asserit Apostolus, dicens: *Propter quod & Deus exaltavit illum, & donavit illi nomen, quod est super omne nomen.* q. d. Christus propter tantam sui humiliationem usque ad mortem crucis meruit exaltari, ut nomen non nostrum, sed Christi ipsius exaltaretur, & celebraretur in cælo, in terra, in inferno. Idem patet Apoc. c. 5. 12. *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere* (ab omnibus hominibus, ut scilicet omnes homines agnoscant, & laudent ejus) *virtutem, & divinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem.*

Christus sibi meruit gloriam corporis, & celebritatem nominis.

Nota Tertiò, Christus duo sibi meruit. Primum est gloria, non animæ, quia illam habuit à primo suæ conceptionis instanti, sed corporis. ita Chrysost. Ambros. Anselm. Beda, Basilius l. 4. contra Eunomium, August. l. 2. contra Maximum. c. 5. & alij. Id significat Apostolus per vocem *exaltavit*, græcè ὑπερύψωσε, id est, ut Ambrosius, *superexaltavit*, ad vitam scilicet, & gloriam immortalem super omnes angelos & cælos, statuens Christum ad dexteram Dei. Hinc exaltatio hæc sex excellentias complectitur, quas sibi meruit Christus. Prima, ut rectè S. Athanas. serm. 2. contra Arrianos, est resurrectio: quia enim Christus obediens fuit ad mortem, hinc meruit ut primus à morte resurgeret, utque mortis victor eam in se & in nobis aboleret. Secundò meruit sibi dotes corporis gloriosi, ut, quia corpus suum ita in passione dilaniandum dedit, hinc pro mercede acciperet in resurrectione corpus gloriosissimum, planè scilicet immortale, impassibile, fulgidissimum, agillimum & subtilissimum. Tertiò, meruit evehi super omnes Sanctos & angelos. Quartò, meruit sessionem ad dexteram Dei Patris. Quintò, meruit potestatem judiciariam, ut fieret judex vivorum & mortuorum. Sextò, meruit regnum cæli & terræ, ut quasi rex & dominus mundi imperet angelis, hominibus, omnibusque creaturis. Vbi Nota Licet hæc exaltatio, & sex iam dictæ excellentiæ, quas exaltatio illa complectitur, Christo debitæ essent ratione unionis hypostaticæ; tamen alio quoque titulo, videlicet ob merita suæ humilitatis & obedientiæ; Christo datæ fuerunt.

Sex excellentiæ, quas sibi meruit Christus.

Secundum, quod sibi meruit Christus, est nomen super omne nomen: de quo jam dicam.

Quod nomen meruit Christus 1.

ET DONAVIT ILLI NOMEN, QVOD EST SVPER OMNE NOMEN] Primò, nomen Dei, & Filij Dei dedit Pater Christo: hoc enim nomen solum propriè est nomen super omne nomen creaturarum quarumlibet, ad quod, ut sequitur, omnes genuflectunt, ut illud adorent. Vbi Nota. *Nomen* metonymicè capitur pro re nomine significata: nomen ergo Dei, est ipse Deus, & divinitas, cujus majestas, potentia & gloria ab omnibus, & super omnia nominatur & celebratur. Hinc Apoc. 5. 12. dicitur *Agnus*, qui occisus est, *accipere divinitatem*, non quasi eam acceperit primùm post mortem & resurrectionem: constat enim eam habuisse à primo instanti incarnationis

Primò, nomen filij Dei.

A suæ; sed quòd eam acceperit in notitia & fama apud homines in toto mundo, ut nimirum omnibus innotesceret, omnesque crederent Christum esse verum Deum Deique Filium, eumque ut talem colerent & celebrarent. sic enim sæpè in Scriptura res dicitur fieri cùm innotescit, ut verbum reale pro mentali vel verbali sumatur, juxta can. 36. ita S. Ambros. Theodor. Anselm. D. Thomam. q. d. inquit Theodor. Humiliando se adeò Christus se suumque quod habebat nomen (Deus) non perdidit, ut etiam illud idem nomen acceperit quà homo, acquisiveritque humanitati suæ. Idem ergo vobis, o Christiani, eveniet. nec vos humiliando honorem vestrum perdetis aut minuetis, sed augebitis & accumulabitis.

Verè pulchreque S. Bernard. serm. 34. in Cantica, *Humilitas*, inquit, *in honore, honor est ipsius honoris, & dignitas dignitatis: omnis dignitas ipso dignitatis nomine indigna est, si humilia dedignatur. Si egregius es, esto tamen de grege: si omnibus præes, non dedigneris subesse.* Et serm. 2. in capite jejunij: *Quid tu inflaris*, ait, *o homo, quid extolleris sine causa? quid altum sapis, & oculi tui omne sublime vident? sublimis quidem Dominus; sed non ita proponitur tibi. Laudabilis magnitudo illius, non etiam imitabilis; humiliare, & apprehendisti:* Et rursum serm. 2. de Ascensione: *Sola est humilitas, quæ exaltat, sola quæ ducit ad vitam. Hæc via, non est alia præter ipsam. Qui aliter vadit, cadit potiùs, quàm ascendit. O perversitas! o abusio filiorum Adam! quia cùm ascendere difficillimum sit, descendere autem facillimum, ipsi & leviter ascendunt, & descendunt difficiliùs, parati ad honores, ad celsitudines graduum Ecclesiasticorum, ipsis etiam angelicis humeris formidandas: Ad sequendum autem te, Domine Iesu, vix inveniuntur, qui vel trahi patiantur, qui duci velint per vias mandatorum tuorum.*

Humilitas in honore est honor honoris.

Secundò, *nomen*, id est famam, & nominis celebritatem, ut Christus tamquam Messias toto orbe sit notissimus, nominatissimus & famosissimus.

Secundò nomen, id est famam.

Tertiò, & proximè, *nomen* hoc est illud, quod explicat, cum subdit mox: *Vt in nomine Iesu omne genuflectatur.* nomen ergo Iesu, id est, titulum salvatoris & redemptoris per humilitatem & obedientiam usque ad mortem meruit & accepit Christus: quia per mortem crucis, factus est C salvator & redemptor mundi: licet enim nomen Iesu in circumcisione sit illi impositum; non tamen tunc actu proprio & perfecto fuit salvator, sed tantùm destinatione & inchoatione: tunc enim destinatum & declaratum fuit illum fore mundi salvatorem, quando nimirum pretium sanguinis sui pro salute nostra in cruce persolveret; ideoque nomen Iesu non à præsenti, sed à futura salute Christo in circumcisione inditum est. sic enim nomina multis sunt imposita, quę portenderent rem futuram. In cruce ergo consummavit Christus salutem & redemptionem nostram, ac consequenter in cruce factus est actu perfecto salvator & redemptor, indeque nomen & titulum Iesu accepit, ut omnes eum nominent, celebrent, invocent tamquam Iesum, id est, salvatorem & redemptorem suum, ac consequenter tamquam verum Deum Deique Filium, ac Messiam patribus promissum. Hæc enim omnia includit nomen salvatoris & redemptoris, hoc est nomen Iesu. Igitur Iesu nomen non tantùm nomen, sed & rem nomine significatam, vel connotatam hoc loco significat.

Tertiò, nomen Iesu.

Christus in cruce actu & reipsa accepit nomen Iesu.

VERS. 10. VT IN NOMINE IESV OMNE GENV FLECTATVR D CÆLESTIVM, TERRESTRIVM, ET INFERNORVM] Nota Primò. Alludit Paulus ad Isajæ 45. 1. ubi cùm Isajas cœpisset vaticinari de Cyro & Iudæorum è Babylone liberatione, quasi de antitypo Christi, qui futurus erat liberator omnium gentium è potestate diaboli & inferni, *Hæc dicit*, inquit, *Dominus Christo meo Cyro*, &c. mox v. 8. more prophetico ad antitypum Christum, quem intendebat, avolat. *Rorate*, inquit, *cæli desuper, & nubes pluant justum: aperiatur terra, & germinet salvatorem, & justitia oriatur simul.* q. d. Ego Isajas oro te, o Domine, ut è cælis mittas Spiritum sanctum, qui veniens in uterum Virginis eam fœcundet, utque è terra hac nostra in B. Virgine accipiat materiam, ex qua formet Christi corpus, ut sic generetur Christus, justus, inquam, ille per antonomasiam, qui omnes justificat.

Cyrus fuit typus Christi.

Et rursum hunc salvatorem describens vers. 14. *Tantùm*, inquit, *in te est Deus* (in tua, o Christe, humanitate sola quasi in templo habitat hypostaticè divinitas, inquit Chrys. Theodor. Procopius,) *& non est absque te Deus.*

Locus Isaiæ 45. de Christo explicatur.

Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator. Appellatur salvator, id est Jesus, propter assumpti corporis absconditum & arcanum sacramentum, ait Hieron. Unde Septuag. vertunt, *tu enim es Deus, & nesciebamus*: sed per mortem & crucem resurgens, qui absconditus erat, innotuit, totoque orbe nominatur, celebratur & adoratur. Unde subdit Isajas v. 23. *In memetipso juravi, egredietur de ore meo justitiæ verbum, & non revertetur, quia mihi curvabitur omne genu* (quod hic ait, *Omne genuflectetur*) *& jurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt justitiæ, & imperium: ad eum* (Christum) *veniens, & confundentur omnes qui repugnant ei: In Domino* (per fidem Christi) *justificabitur, & laudabitur omne semen Israel.* q. d. Illud quod ego Deus semel protuli verbum justum, non erit irritum, sed reipsa complebitur, ut scilicet omnes Gentes me Christum Deum, Dominum & salvatorem agnoscant, mihi genu curvent, me adorent, per me jurent, non per idola, & Domino confitentes, dicant; Meæ sunt justitiæ Euangelij, & meum est imperium Christi: non ad solos Judæos, sed ad nos Gentes quoque pertinet regnum, id est Ecclesia, & salus Christi: ita Hieron. ibi.

Nomen Iesu non est Græcum, sed Hebræum.

In nomine Jesu] Nota Primò, nomen Jesus non esse Syrum à radice אסא *asa*, id est sanare, nec Græcum, ἀπὸ τοῦ ἰᾶσθαι, id est, à curando & sanando dictum, quasi Ἰησοῦς, sive Jesus, idem sit, quod ἰατρὸς, id est medicus, ut velle videtur Epiphan. hæresi 26. *Jesus*, inquit, *Hebræa lingua curator appellatur, aut medicus, & salvator.* Sic & ab ἰάω nomen Jesu deducit Basilius in Asceticis, & Cyrillus catechesi 10. sub finem. Verùm hæc non est propria etymi ratio, sed tantùm accommoda adaptatio. Sicut Nazianz. orat. 2. de pascha, & Tertullian. libr. contra Judæos c. 10. Hebræum pascha à Græco πάσχειν, id est à patiendo, deducit, alludendo scilicet, & accommodando verbum Græcum nomini Hebræo. Multò minùs nomen Jesus est nomen tetragrammaton יהוה inserta litera ש, ut voluit Osiander: nam tetragrammaton per ה in fine, Jesus per ע in fine scribitur. nec יהשוה *Jehoschu*, (illud enim hebraicè nullam habet radicem) sed ישוע *Jeschua*, Jesus dicitur.

non est idem cum tetragrammato.

Jesus idem quod Salvator.

Vera ergo etymologia nominis Jesu est à rad. ישע *iascha*, id est salvavit: inde enim dicitur ישוע *ieschua* hebraicè, græcè Ἰησοῦς, latinè *Jesus*, id est salvator, & ipsa salus: alludit enim nomen Jesus suis punctis & sua terminatione ad abstractum ישועה *iescua*, id est salus, quasi dicas, Ipsa salus, & salvator per essentiam. Hanc esse etymologiam patet Matth. 1. 21. *Vocabis*, inquit angelus ad Joseph, *nomen ejus Jesum; ipse enim salvum faciet populum suum à peccatis eorum.* De nomine Jesu vide plura apud Angelum Caninium in Nomin. novi testam. & apud Galatin. lib 3. c. 10.

Nomen Iesu est nomen super omne nomen: cur?

Nota Secundò, nomen Jesu esse nomen super omne nomen: *non enim est aliud nomen sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Et ratio est, quia nomen Jesu est nomen proprium Verbi incarnati: sicut enim nomen meum est Cornelius, alterius Petrus, tertij Paulus: ita Verbi incarnati, sive hujus hominis, qui est Filius Dei, nomen proprium est Jesus, ut docet S. Augustinus tractatu 3. in epistolam 1. Joannis tom. 7. Significat ergo nomen Jesu totam incarnationis & redemptionis Christi œconomiam, in qua præ ceteris operibus à Deo creatis aut factis relucent & concurrunt Dei sapientia, potentia, bonitas, majestas, omniaque Dei attributa.

> *Non bene*, inquiebat ille, *conveniunt, nec in una sede morantur,*
> *Majestas & amor;*

hæc tamen in incarnatione, & in Jesu sororiantur; optimeque quasi sorores conveniunt. quid enim est Jesus, nisi summa majestas, & summus amor? à quo salus, gratia, gloria, bona omnia & in animo & in corpore, tum in hac vita, tum in futura illa & beata per omnem æternitatem nobis obveniunt.

Nomen Iesu venerabilius est tetragrammato, quia hoc Deum creatorem,

Hinc sequitur Tertiò, nomen Jesu esse majus, sanctius venerabilius; quam sit nomen Dei tetragrammaton Judæis ἄρρητον & ineffabile, quod vulgò dicitur *Jehova*, & absolutè, quàm sit nomen Dei, ut eruditè probat Abulensis quæst. 7. in 20. cap. Exodi. Et ratio fundamentalis est, quia Deus significat Deum, quà dominus & creator est, Jesus verò significat Deum, quà salvator & redemptor est. sicut ergo majus fuit beneficium & opus redemptionis,

Iesus verò Deum salvatorem significat.

A quàm creationis: ita majus est nomen Jesu, sive redemptoris, quàm sit nomen Dei, sive creatoris. Unde canit Ecclesia in Benedictione cerei paschalis ex S. Gregorio in Pastorali: *Nihil nasci profuit, nisi redimi profuisset*, q. d. Omnia, quæ propter nos fecit Deus, sive creatio, sive nativitas, sive quidvis aliud, frustra fuissent, nec nobis profuissent: nisi fuisset subsecuta redemptio.

Iesus includit Iehovam,

Adde, nomen Dei redemptoris includere nomen Dei creatoris; non contrà: redemptio enim præsupponit creationem, non contrà. Quod ut clariùs videas, accipe has antitheses. Jehova significat eum, qui est, reque idem est cum eo nomine, quo se nominat Deus Exodi 3. dicens, *Ego sum, qui sum*: Jesus significat eum, qui creator est, & perditos salvat, vivificat, justificat, ac beatos facit. Jehova fons est & principium entis: Jesus fons est & principium gratiæ, gloriæ & salutis. Jehova fuit contritor & debellator Pharaonis & Ægypti: Iesus contritor est diaboli & inferni. Jehova Judæorum & veteris testamenti: Jesus Christianorum & novi testamenti est legislator. Jehova Hebræos per mare rubrum duxit

Antitheses Iesu & Iehovæ.

B in Chanaan: Jesus per sanguinem suum, quo baptizamur & abluimur, deducit nos in cælum. Hinc nomen Jesu in nomine Jehova repræsentabatur, & Iehova erat quasi ænigma Iesu, ac vicissim nomen Iesus est declaratio nominis Iehova, imò si litteras spectes, nomen Iehoscua, id est Iosue, (quod idem est cum nomine Iesu) includit litteras omnes nominis Iehova, aliasque proprias superaddit, ut ostendi Numer. 13. 17. Unde infert Abulensis paulò ante quæstionem 7. citatam: *Majus*, inquit, *peccatum est accipere nomen Iesus in vanum, quàm istud nomen, Deus.* Additque novam rationem; *Quia Ecclesiæ communis & laudabilis consuetudo magis honorat istud nomen Iesus, quàm nomen, Deus. Unde audito nomine Iesus, devoti fideles aut caput inclinant, aut genua flectunt; quod non faciunt audito nomine, Deus: qui ergo contra hoc offendit, dehonorando nomen Iesu, magis peccat, quàm si dehonoraret nomen, Deus*, ita Abulensis.

Majus peccatum est abuti nomine Iesus, quàm nomine Deus.

Vnde S. August. libr. 3. Confess. cap. 4. sibi etiam hæretico hoc nomen semper in veneratione & delicijs fuisse testatur, cùm ait: *Hoc nomen salvatoris mei Filij tui in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum piè biberat, & altè retinebat: & quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum & expolitum, & veridicum, non me totum rapiebat.*

S. August. à puero devotus nomini Iesu.

C Hinc sequitur Quartò, nomen Iesu cùm sit proprium & adæquatum Verbi incarnati, omnia alia Christi nomina (quæ plurima & præstantissima ei tribuit sacra Scriptura) complecti & transscendere, ut sit nomen super omne nomen. Quod pulchrè docet S. Bernard. serm. 15 in Cantica. *Omnia*, inquit, *nomina Dei aut pietatis gratiam, aut potentiam majestatis sonant. Nomen potentiæ est Emmanuel, nomen pietatis est Iesus. Rursum Propheta inquit, Vocabitur nomen ejus admirabilis, consiliarius Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Primum, tertium, quartum maiestatem sonant, reliqua pietatem. Quod horum ergo effunditur? Profectò maiestatis ac potentiæ nomen in id, quod est pietatis & gratiæ, quodammodo transfunditur, ipsumque effunditur abundè per Iesum Christum salvatorem nostrum. Nomen (verbi causa) quod Deus est, nonne in id, quod est Nobiscum Deus, hoc est, in Emmanuel, liquescit & deficit? sic Admirabilis in id, quod est Consiliarius; sic Deus & Fortis in ea, quæ sunt Pater futuri sæculi, & Princeps pacis.* Et infrà. *O nomen benedictum! o oleum usquequaque effusum! Quousque? De cælo in Iudæam, & inde in omnem terram excurrit. & de toto orbe clamat Ecclesia: Oleum effusum nomen tuum. Effusum planè, quod non solum cælum terrasque perfudit, sed aspersit & inferos, adeò ut in nomine Iesu omne genuflectatur, cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur & dicat, Oleum effusum nomen tuum.*

Nomen Iesu proprium est Verbi incarnati; hinc omnia alia ejus nomina in se includit.

D

Moraliter ibidem S. Bernardus doctè & piè ostendit nomen Iesu præstantissimum vocari & esse oleum, quod aquæ, vino, alijsque liquoribus supernatat, ob triplicem analogiam. *Oleum*, inquit, *lucet, pascit, ungit: fovet ignem, nutrit carnem, lenit dolorem; lux, cibus, medicina. Vide idem nunc & de sponsi nomine. Lucet prædicatum, pascit cogitatum, invocatum lenit & ungit. Et percurramus singula. Unde putas in toto orbe tanta & tam subita fidei lux, nisi de prædicato Iesu? Nonne in hujus nominis luce Deus nos vocavit in admirabile lumen suum, quibus illuminatis, & in lumine isto videntibus lumen dicat meritò Paulus, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino?*

Nomen Iesu est oleum effusum, quod lucet, pascit, ungit.

Nomen Iesu est lux mundi.

Nec

Nec tantùm lux est nomen Iesu, sed est & cibus. An non toties confortaris, quoties recordaris? Quid æque mentem cogitantis impinguat? quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat mores bonos atque honestos, castas fovet affectiones? Aridus est omnis animæ cibus, si non oleo isto perfunditur. Insipidus est, si non hoc sale conditur. Si scribas, non sapit mihi, nisi ibi legero Iesum. Si disputes, aut conferas, non sapit mihi, nisi sonuerit ibi Iesus mel in ore, in aure melos, in corde iubilus.

est & medicina. *Sed est & medicina. Tristatur aliquis nostrum? veniat in cor Iesus, & inde saliat in os: & ecce ad exortum nominis lumen, nubilum omne diffugit, redit serenum. Labitur quis in crimen, currit insuper ad laqueum mortis desperando? nonne si invocet nomen vitæ, confestim respirabit ad vitam? Cui aliquando stetit ante faciem salutaris nominis: duritia (ut assolet) cordis, ignavia torpor, rancor animi, languor acediæ?* Et paulò inferiùs subdit: *Nihil ita iræ impetum cohibet, superbiæ tumorem sedat, sanat livoris vulnus, restringit luxuriæ fluxum, extinguit libidinis flammam, sitim temperat avaritiæ, ac totius indecoris fugat pruriginem. Siquidem cùm nomino Jesum, hominem mihi propono mitem, & humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem, & omni denique honestate ac sanctitate conspicuum, eundemque ipsum Deum omnipotentem, qui suo me* B *& exemplo sanet, & roboret adjutorio. Hæc omnia simul mihi sonant; cùm insonuerit Jesus. Semper tibi in sinu sit, semper in manu, quò tui omnes in Jesum & sensus dirigantur, & actus. Denique & invitaris: Pone, inquit, me signaculum in corde tuo, signaculum in brachio tuo.*

Latria adorandus est Christus homo. VT IN NOMINE IESV OMNE GENU FLECTATVR] Id est, ut omnes genua curvando, Iesu nomen, id est Iesum, adorent. Hinc patet eadem adoratione, qua adoratur Verbum, sive Filius Dei, adorandum etiam esse hunc hominem, qui dicitur Iesus Christus: Iesus enim significat hunc hominem, qui simul est & Deus & homo: nam cùm adoramus Verbum incarnatum, coadoramus pariter humanitatem, & omnia quæ Verbo inexistunt. ita Theodor. Ambros. & alij.

Porro dupliciter coli potest nomen Iesu, æquè ac imago qualibet. Est enim ipsum quasi imago (ut docet Aristotel. lib. Periherm. cap. 1.) & repræsentatio rei nominatæ, sive personæ quæ nomine hoc significatur. Prior modus est, si mens feratur non in nomen, sed in Christum nomine repræsentatum: & tunc propriè & primariò colitur Christus, C æquè ac honor imaginis, ut imaginis, fertur in prototypum. Posterior, si ipsum nomen veneremur in se, ob respectum tamen quem habet ad rem nominatam. Sic enim aliquis ei honos debetur. Potest enim res quæ ad religiosum alicujus cultum refertur, aliquo etiam modo ipsamet coli, propter id ad quod refertur, vel quod repræsentat. Sic enim osculamur ipsas imagines Christi & Sanctorum, eò quod sint ipsorum imagines. ita S. Thomas opusc. 60. cap. 6. Serarius in cap. 2 Iosue qu. 16. Francisc. Suarez 3. p. quæst. 25. art. 3. sect. 6. ubi hanc adorationem vocat respectivam & veneratoriam, hoc est venerationem, quam huic nomini, æquè ac imagini exhibemus per capitis inclinationem, osculum, aliudve externum venerationis signum: licet Gabr. Vasquez lib. 2. de Adoratione, disp. 8. cap. 3. censeat, imagines, & nomen Iesus, non nisi cum exemplari, vel re nominata, adorari, hoc est, tantùm coadorari, non autem separatim adorari; id est coli. Ratio ejus est: quia imagines in se sunt res inanimes: ergo adorationis incapaces. Hoc verum est de adoratione propriè dicta, non de cultu venerationis paulò antè descripto, & à Pontificibus ac Concilijs sancito. Nam, ut ait Catharin. in c. 4. epist. ad Roman. *Exstat justissimum Pontificis decretum, quo mandatur, ut ad hoc nomen Iesu omnes inclinarent caput.* Concil. Moguntinum §. 2. *Codices ait, oculis perlustrans, cùm ad venerabile & tremendum nomen Iesu devenires, caput aperit, inclinatur, & suspirans in cælum oculos attollit.* Navarr. lib. de Orat. cap. 4. num. 5. *Concil.* ait, *Lugdun. c. Decet, de Immunit. Eccles. lib. 6. antea statuit, ut, cum sublime illud nomen Jesus pronuntiatur, omnes illud veneremur, saltem capita inclinando.* Vide & pia Gregorij verba hac de re apud Serarium in c. 2. Iosue qu. 15. quibus statuit ut ad nomen Jesu omnes *flectant genua cordis sui, vel capitis inclinatione testentur.*

Nomen Iesu prædictū a Prophetis & Sibyllis Nota. Antequam Jesus nasceretur, nomen Jesu prædixerunt & exultantes vaticinati sunt Patriarchæ, Prophetæ & Sibyllæ. Jacob Gen. 49. 18. *Salutare* (Salvatorem) *tuum expectabo Domine.* Habacuc, 3. 18. *Ego autem in Do-* A *mino gaudebo, & exultabo in Deo Jesu meo.* Isaiæ 45. 8. *Rorate cæli desuper, aperiatur terra, & germinet salvatorem.* Et passim Septuag. Hebræum nomen ישע *mosia*, quo sæpè vocatur Messias, sive Christus, vertunt σωτὴρ, id est *salvator*. Idem prophetarunt Sibyllæ, ut docet acrostichis illa versuum Sibyllæ Erythrææ, quorum primæ literæ hæc verba reddunt: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ υἱὸς σωτὴρ σταυρός, *Jesus Christus filius Dei salvator, crux.* qui versus exstant in fine Sibyllinorum oraculorum tom. 2. Biblioth. SS. Patrum, & illos citat Cicero 2. de Divinat. indeque probat poema Sibyllæ non esse furentis, sed attenti animi, artisque & cogitationis; item Constantinus Imper. apud Eusebium in fine Vitæ ejus, & fusè August. 18. de Civit c. 23.

CÆLESTIUM] Id est, eorum qui in cælis sunt, putà angelorum & hominum beatorum.

TERRESTRIUM] Græcè ἐπιγείων, id est, ut Syrus, eorum qui in terra sunt, putà hominum qui in terris agunt.

ET INFERNORUM] Græcè καταχθονίων, id est *subterraneorum*, qui ut Syrus vertit, sub terra degunt, putà *Qui inferni genuflectunt Iesu.* B eorum qui expiantur in Purgatorio, & eorum qui damnati sunt in inferno, sive homines sint, sive dæmones, ait Anselmus: hi enim licet inviti genuflectunt, id est, agnoscunt, tremunt & reverentur nomen Jesu, id est Jesum Deum, salvatorem & redemptorem bonorum, impiorum verò & suum dominum, judicem ac vindicem. Hinc S. Justin. Apolog. 1. pro Christianis ante finem narrat Christianos suo tempore solere energumenos curare, eosque à dæmonibus liberare invocatione nominis Jesu. *Nomine Iesu solent Christiani ab obsessis pellere dæmones.*

VERS. 11. ET OMNIS LINGUA (cælestium, terrestrium & infernorum, ut præcessit) CONFITEATUR, QUIA (quòd) DOMINUS JESUS CHRISTUS IN GLORIA EST DEI PATRIS] scilicet, quòd Jesus quà Deus, in eadem gloria, essentia, majestate & potentia divinitatis sit cum Deo Patre: quà homo verò, quòd evectus sit ad dexteram Dei Patris super omnes homines & angelos, proximeque & maximè participet Dei Patris gloriam, ut verè in eadem cum Deo Patre gloria esse dici possit, longè veriùs quàm alij Sancti, qui suo quoque modo in beatitudine & gloria sunt Dei Patris.

C Nota. Græca habent εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός, *in gloriam Dei Patris*, quod Chrysost. cum suis sic explicat, q. d. Ut omnis lingua confiteatur, quòd Christus Jesus est Dominus, idque in gloriam Dei Patris: sed planiùs noster Interpres εἰς pro ἐν accepit, *in gloriam*, id est in gloria: sic enim sæpè loquitur S. Paulus, ut sæpiùs jam vidimus.

VERS. 12. ITAQUE CHARISSIMI MEI, NON UT IN PRÆSENTIA MEI TANTUM, SED MULTO MAGIS NUNC IN ABSENTIA MEA, CUM METU ET TREMORE VESTRAM SALUTEM OPERAMINI] Vocula, *ut*, emphasim habet, & exponenda est per tamquam. q. d. Non tantùm bene operamini dum præsens sum, *ut*, id est, tamquam in præsentia mea, id est, tamquam me præsentem, & præsentiam meam reveremini, uti solent discipuli præsente magistro diligenter studere. Alioqui Græca, Syrus, & Latina nonnulla voculam *ut* omittunt, & tunc planior est sensus, q. d. Hortor vos, ut bene operemini (*operamini* enim hic non est indicativi, sed imperativi modi) non tantùm cùm præsens, sed etiam cùm absens sum.

Nota Secundò. Vox *itaque* connectit hæc cum præce- D dentibus, q. d. Hortatus sum vos v. 2. & 3. ad fugam discordiæ & contentionis, ad humilitatem, obedientiam, concordiam, atque ad hæc vos versu 5. & seqq. excitavi exemplo Christi, qui humiliavit se, & obedivit usque ad mortem crucis, & per hoc exaltatus est super omnia: nunc infero & concludo, hortorque ut exemplo Christi vos humilietis, ut pariter cum eo exaltemini, ac consequenter, ut Dei meisque præceptis de concordia & humilitate obediatis; nec in superbia & contentione, sed in humilitate, id est cum metu & tremore, vestram salutem operemini, quantumvis vobis sapientes, sancti aut perfecti videamini. *Deus*, inquit S. August. serm. 2. de Verbis Apostoli, *est qui operatur in vobis. ideo cum timore & tremore vallem facite, imbrem suscipite: depressa implentur, alta siccantur, gratia pluvia est. Quid ergo miraris, si Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? ideo cum timore & tremore, id est cum humilitate: noli altum sapere, sed time. time, ut implearis, noli altum sapere, ne sicceris.* *Humilitas est vallis, in quam descendit pluvia, id est gratia.*

CUM METU ET TREMORE VESTRAM SALUTEM OPERAMINI] Alludit ad psal. 2. v. 11. *Servite Domino in timore; & exultate ei cum tremore*. Hinc patet Primò, in homine esse liberum arbitrium etiam in rebus gratiæ & salutis; Secundò, neminem esse certum de sua gratia & perseverantia.

Metus excludit fidem specialem salutis, quã habent hæretici.

Negant hoc Lutherani & Calvinistæ, docentque eum, qui veram habet fidem, credere debere se esse in gratia, seque esse electum & prædestinatum à Deo, certoque salvandum: sed hoc Apostoli loco convincuntur, ubi enim est certitudo, eaque fides, ibi non est opus metu & tremore: sicut non metuimus ne Christus non sit natus aut passus, quia de his habemus certitudinem fidei: atqui Apostolus requirit metum & tremorem in procuranda salute nostra: ergo de ea non habemus certitudinem.

Perperam hæretici metum interpretantur diligentiam.

Respondent aliqui, inter quos est Vatablus (sed ab hæreticis hoc loco & aliis corruptus) per metalepsin *metum & tremorem* hic accipi pro diligentia: qui enim timent, solent esse diligentes. Contrà: Hoc valde remotum & improprium est: propriè enim metus timorem significat. Utque se propriè metum accipere, eumque non qualem qualem, sed magnum & vehementem requirere, declaret Apostolus, addit & auget, dicens, *Et tremore*. tremor enim, inquit Chrysost. est augmentum timoris. ita Patres passim, præsertim S. August. contra Pelag. & Concilium Trident. sess. 6.

B

Secundò, diligentiam non significat verbo *metus & tremoris*, sed *operamini*, ut mox dicam.

Tertiò, etsi daremus *metum* hic significare diligentiam, hæc diligentia evertit Novantium certitudinem gratiæ, ut quid enim tam studiosè fideles omnes excitat Paulus ad diligentiam bonorum operum, ad prosequendam viam salutis? nisi quia de salute certi non sunt, sed ab ea aberrare & excidere possunt: frustra enim & ridiculè diceretur iis qui de sua salute certi sunt, v. g. in Purgatorio existentibus, Satagite, diligentes estote, ut per bona opera salutem assequamini.

Sex justæ causæ cur Sancti sibi timere debeant. Prima est, incertitudo gratiæ. Secunda, ignoratio sui:

Nota. Justæ timoris hujus causæ multæ nobis sunt.

Prima est, incertitudo gratiæ, nescimus enim an simus in gratia Dei, an peccata præterita nobis condonata sint, an vera & seria contritione & pœnitentia ea expiaverimus. Unde rectè monet Sapiens, *De propitiato peccato noli esse sine metu*.

C

Secunda, quia non videmus fundum cordis nostri; & nescimus an in eo vitium aliquod secretum lateat, quo displiceamus Deo; an opera nostra bona, occulta quadam intentione perversa non vitientur & depraventur.

Tertia, quia alia sunt judicia Dei, alia hominum.

Tertia, quia alia sunt judicia Dei, alia hominum, & judicia Dei abyssus multa, ut propter occultam hominis superbiam, negligentiam, aliudve peccatum, licet veniale tantùm, gratiam suam sensim Deus subtrahat, sinatque hominem sibi, quo fit ut periculis & tentationibus expositus ruat in peccata.

Rursum tot diebus, mensibus, annis, quibus homo etiam probus vivit, tam multa, homine etiam non advertente, & quasi nolente, opera illius intercurrunt, quibus vel per cupiditatem occultam, vel per infirmitatem, vel per imprudentiam animam inquinant: ut meritò dixerit S. August. de S. Monica matre sua lib. 9. Confess. cap. 13. *Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota misericordia discutias eam*. Quòd Augustini dictum citans S. Gregorius 29. Moral. 9. *Væ miseris nobis*, inquit, *qui de electione nostra nullam adhuc Dei vocem cognovimus, & jam in otio torpemus. Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota pietate judicemur: quia districtè discussa, inde ante oculos judicis, unde se maximè placere suspicatur, obruitur*. Hinc illud psal. 142. *Non intres in judicium cum servo tuo* & Job 9. *Etiamsi habuero quippiam justum, non respondebo ei, sed judicem meum deprecabor*. & D. Hieron. in Jeremiæ caput 30. *Omnis*, inquit, *mundus indiget misericordia Dei. Nullus securus ad judicem pergat*. Ita timuit S. Hilarion, teste S. Hieronymo; moriens enim sibi ingeminabat, *Egredere, quid times? egredere anima mea, quid dubitas, septuaginta propè annis servisti Christo, & mortem times? in hæc verba exhalavit spiritum*. Similia de aliis habet Climacus in gradu timoris.

D

S. Hilarionis timor in morte.

Quarta, quia in homine est peccandi necessitas ut non possit evadere, quin aliquando peccet, saltem venialiter; & fragilitas ac inconstantia tanta, quantam singuli experimur, ut levi tentationis flatu dejiciamur, ut una dies vel nox interposita omnia hominis proposita ac desideria mutet, ut singulis sæpè horis nova capiamus consilia, nova quæramus oblectamenta.

Quarta, peccandi necessitas, quæ est in homine.

Quinta, quia habemus hostes validissimos, qui in nostram perniciem conjurant, dæmones scilicet, carnem & mundum. *Artifex tegularius*, inquit Chrysost. *etsi valdè peritus sit, cum timore tamen & tremore stat* (in tecto) *metuens ne ab ædificio decidat; & tu credidisti, multa bona patrasti, in sublime ascendisti, cautè teipsum continebis, & cum timore stabis, oculumque vigilantem habebis, ne inde decidas: sunt enim multæ nequitiæ spirituales, quæ te dejicere conantur*.

Quinta, hostes tres validissimi.

Sexta, quam hic potissimè spectat Apostolus, est incertitudo nostræ perseverantiæ, ac consequenter prædestinationis & electionis ad salutem & gloriam. Etsi enim quis justus sit & fervens, facilè tamen obrepit ei torpor aliquis & negligentia, ut sibi carnique blandiens & indulgens sensim tepescat, deficiat & cadat. Timebat id Paulus: *Castigo*, inquit, *corpus meum, & in servitutem redigo, ne fortè, cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar*. Quis ergo quantumvis sanctus non metuat? Cecidit sapientissimus & sanctissimus Lucifer, cecidit Adam, cecidit Saul, cecidit David, cecidit Salomon, cecidit Petrus Apostolorum princeps, cecidit Origenes, cecidit Tertullianus, ceciderunt tot hæresiarchæ, ceciderunt tot Anachoretæ sanctissimi. quis ergo lapsum non timeat? quis ergo lapsum non timeat? quis certum & securum se putet? unde, precor, sibi certitudinem perseverantiæ & salutis polliceri audeat.

Sexta est incertitudo perseverantiæ & salutis.

Hinc S. Leo serm. 8. de Epiphania, *Hæc*, inquit *Sanctis causa est tremendi ac metuendi, ne ipsis operibus pietatis elati, deserantur ope gratiæ, & remaneant in infirmitate naturæ*. Ne ergo id in te fiat, diligentissimè divinis utere auxiliis. Si in casu Deus porrigit manum, protinus tuam porrige: si in naufragio tabulam suggerit, statim arripe: si ostium pulsat, ilicò aperi: si vocat, cum Paulo sine mora responde, *Domine quid me vis facere?* si te respicit, mox cum Petro egredere, & fleto amarè: si ad statum perfectiorem & ad apostolatum te impellit, dicito cum Isaja, *Ecce ego mitte me*.

Nota Secundò. Hic timor aptissimum est medium ad perseverantiam & salutem, nosque non anxios & scrupulosos facit, sed potiùs confirmat, & certiores reddit de nostra salute. Cujus ratio est, quia sicut spes, ita & timor medium est à Deo ordinatum, & via recta ad salutem. Id docet S. Bernard. serm. 15. in psalm. *Qui habitat: Timor*, ait, *maxima spei est materia: quia timor est donum Dei dirigens nos ad salutem, & ex perceptione præcedentium donorum, firma est expectatio futurorum, & quia beneplacitum est Domino super timentes eum, & utique vita in voluntate ejus, & in beneplacito ejus salus æterna*. Idem patet è contrario: nam quotquot lapsi sunt ex nimia præfidentia & securitate, atque ex occulta quadam superbia, quæ suæ virtuti & sanctitati nimis innixi & confisi sunt. *Vidimus*, inquit auctor Soliloquiorum cap. 29. tom. 9. operum S. Augustini, *vidimus*, inquam, *multos Domine ex Patribus nostris* (tales fuerunt Origenes, Tertullianus, & Lucifer Calaritanus) *quod utique sine magno tremore non recolo, sine multo timore non confiteor; ascendisse primitus quodammodo usque ad cælos, & inter sidera nidum suum collocasse postmodum autem cecidisse usque ad abyssos, & animas eorum in malis obstupuisse. Vidimus stellas de cælo cecidisse ab impetu ferientis caudæ draconis, & eos, qui iacebant in pulvere terræ, à facie sublevantis manus tuæ Domine mirabiliter ascendisse. Vidimus vivos morientes, & mortuos à morte surgentes, & eos, qui inter filios Dei ambulabant in medio lapidum ignitorum, quasi lutum ad nihilum defluxisse. Vidimus lucem obtenebrasse, & de tenebris lucem processisse: quia publicani & meretrices præcedunt incolas in regno cælorum, filii autem regni ejiciuntur in tenebras exteriores*.

Timor est optimum medium & stimulus ad perseverantiam.

Denique aptam rationem & medium ad consequendum hunc timorem præscribit hic Chrysost. *Quomodo*, inquit, *comparabitur iste timor: si cogitaverimus Deum ubique præsentem esse audire omnia, omnia videre, etiam quæ in corde sunt, & in profundo animi. Dic mihi: si tibi semper proximè principem standum esset, non cum timore adstares? Quando comedis, cogita præsentem esse Deum; adest enim. Quando dormiturus es, quando irasceris, quando, rapis, quando delicîaris, & quid-*

Qua ratione comparandus hic timor.

quid

quid tamen feceris, cogita adesse Deum; & numquam in risum incides, numquam ad iram accenderis. Si cogitationem istam semper habueris, semper in timore eris ac tremore, tamquam si prope regem adstes.

OPERAMINI] Græcè non est simplex verbum ἐργάζεσθε sed compositum significantius κατεργάζεσθε, q. d. ajunt Chrysost. & Theophyl. Cum multa diligentia & solicitudine pergite vestram salutem operari: *operamini* etiam hic, non actum inchoatum (jam enim cœperant bene operari Philippenses, ut dixi cap. v. 6.) sed continuatum significat, juxta can. 32.

VERS. 13. DEUS EST QUI OPERATUR IN VOBIS ET VELLE, ET PERFICERE PRO BONA VOLUNTATE] Primò, Lutherus & Calvinus, negantes liberum arbitrium sic exponunt, q. d. Deus immittit vel indit servo arbitrio ipsum velle, id est, actum volendi id quod bonum est, sicuti igni indit calorem. Sed ut alia taceam, hic sensus repugnat præcedentibus: si enim Deus voluntati indit velle, sicut igni indit calorem; ergo frustra Philippenses hortatus est Paulus, ut cum metu & tremore salutem suam operarentur, si enim totum est Dei (ut rectè infert Chrysost.) ergo frustra me hortaris, frustra metum & timorem inicis, frustra præcipis dicens, *obedite*: quia Deus totum facit; Deus ergo rogandus est, ut obedientiam, omneque bonum mihi inferat; non autem ego excitandus, ut ad bonum connitar, illudque sponte capessam: quia id facere non possum, sed à Deo id mihi indi debet. sicut enim frustra diceres igni, aut bruto, Esto diligens, satage ut calorem, ut cibum tibi compares: ita frustra dices homini, Satage, ut bene vivas; si homo non est ad ea liber, sed ad ea agi debet quasi brutum.

Quomodo Deus operetur velle; Primus sens. Calvini refellitur.

Secundò, aliqui Catholici sic exponunt: *Deus operatur velle*, id est, physicè prædeterminat voluntatem ad actum volendi, ita tamen ut prædeterminando faciat hominem liberè velle: sicut enim prædeterminat actum, ita & ejus modum, scilicet liberè fiat, ut liberè velit. Putant hanc prædeterminationem significari voce *operatur*, &, ut significantiùs habet Græcus, ὁ ἐνεργῶν, qui inoperatur per internam suam vim, energiam & efficaciam.

Secunda Catholicorũ aliquorum.

Verùm difficile est, has prædeterminationes Dei conciliare cum libertate arbitrii nostri. si enim liberum arbitrium est prædeterminatum, quomodo manet liberum? quod enim liberum est, est indeterminatum & indifferens ad utrumlibet, ut se determinare & flectere possit in alterutram partem, quam liberè amplecti & eligere voluerit. Nam hoc est, quod ait Sapiens Eccli. 15. 14. *Deus*, inquit, *ab initio constituit hominem, & reliquit illum in manu consilii sui.* & v. 17. *Apposuit tibi aquam & ignem: ad quod volueris, porrige manum tuam. Ante hominem vita & mors, bonum & malum; quod placuerit ei, dabitur illi.* Et Moyses Deuter. 30. v. 15. *Considera quòd proposuerim in conspectu tuo vitam, & bonum; & è contrario mortem, & malum*, & v. 19. *Elige ergo vitam*, &c. Pluribus idipsum demonstrant Bellarminus, Suarez, Molina, Valentia, & alii tractatu de Gratia. Unde & modò nonnulli Doctores sapientiores, qui prædeterminationes hasce posuerunt, eas emolliunt, easque non physicas, sed morales interpretantur, ut in re non sint aliud, quàm efficacia gratiæ, quæ certò futura est efficax, quia habitura est suum effectum, seu quia ita mulcebit & alliciet hominis voluntatem, ut illa liberè gratiæ consentiat, eique cooperetur, Apostolus ergo per τὸ *operatur*, non intelligit hanc prædeterminationem physicam. quia ipse paulò antè jussit Philippenses suam salutem operari cum metu & tremore, ipsos ergo vult esse solicitos, pavidos, diligentes in bonis operibus: non ergo Deus illos prædeterminabat ad solicitudinem, pavorem, diligentiam. si enim prævenit Deus meam solicitudinem, eamque prædeterminat, ut quid ego laborem, ut quid sim solicitus? Deo id curæ est, Deus id certissimè & efficacissimè præstabit, mea solicitudo nihil hic juvat. nec enim possum esse solicitus, nisi Deus me ad hanc solicitudinem prædeterminet; & si prædeterminet, non est, quòd sim solicitus: quia hæc prædeterminatio certissimò me faciet solicitum: cur ergo ò Paule, nos hortaris non solicitudinem, cùm hæc non in nostra, sed in Dei solius sit potestate & manu?

Gratia non prædeterminat actum liberum.

Tertiò, S. Chrysost. Theophyl. & Theodor. sic exponunt: *Deus operatur in nobis velle*, quia voluntatis promptitudinem ad bene operandum, quam invenit in nobis juvat, **A** auget & promovet: facit enim ut bene operando promptiores simus & fortiores ad eadem bona opera iteranda & augenda. nam sicut otium invitat & trahit ad otium, ita opus invitat & trahit ad opus; & vicissim, uti ex opere, ait Chrysost. nascitur opus, ita ex otio trahitur otium. Dedisti eleemosynas? magis excitaris ad dandum, non dedisti? pigresces magis. Modestiam tenuisti uno die? habes invitamentum ad alterum. Segniter egisti? auxisti segnitiem. Ita S. Dominicus Loricatus sensim exercendo & agendo suas austeritates & pœnitentias, tandem penè incredibiles fecit, ut lorica ferrea ad carnem præcinctus incederet, disciplinas faceret quotidie ad multas horas, abstinentias, orationes, psalmodias brachiis extensis ad stuporem. cumque alii mirarentur, qui id fieri posset, respondit: *Somnum somnus adescat, & vigilias vigiliæ pariunt; nam corpus humanum in quo paulatim priùs enutritur, in hoc per incrementa postmodum roboratur.* Ea enim est vis & illecebra consuetudinis, educationis & exercitationis, ut sicut qui dormit, qui bibit, plus semper dormire & bibere cupit: ita qui se dat abstinentiæ & pœ**B**nitentiæ, plus deinde abstinere, seque affligere cupiat & gaudeat. Experiatur quisque, & ita esse sentiet. Ita se exercuerunt olim S. Eremitæ & Cœnobitæ, qui inde Ascetæ, id est Exercitantes, sunt dicti. Idem fit in aliis virtutibus.

Tertia S. Chrysost.

Somnus somnum adescat, labor laborem, virtus virtutem.

Hic sensus sanè intellectus, non est alienus à scopo Apostoli: loquitur enim fidelibus jam justificatis, quos vult cum metu & tremore pergere in operibus justitiæ, eò quòd Deus operetur in illis velle & perficere: velle ergo intelligit illud, non quo velint primùm credere, sed quo velint pergere in cœpta fide & justitia. q. d. Satagite vestram salutem, ò fideles, operari: quia sic Deum advocabitis, ut is, sicut cœpit, ita pergat in vobis operari velle, faciatque voluntatem vestram in dies paratiorem & promptiorem ad volendum & perficiendum bona opera, quibus salutem assequamini.

Quartò & optimè, S. August. *Deus* generaliter *operatur* in nobis quodvis bonum *velle*, quo ad salutem dirigimur, sive justi simus, sive peccatores ad justitiam tendentes & aspirantes: quia voluntatem tum pœniten**C**di, quàm amandi, & quodvis bonum operandi sua gratia prævenit & præparat, movet & incitat, ut liberè velit pœnitere, amare, & quodvis bonum operari. q. d. Deus non tantùm operatur perficere, græcè τὸ ἐνεργεῖν, id est operari & agere, sed etiam ipsum velle: quia non tantùm operatur ipsum opus & actum externum, sed etiam internam voluntatis electionem & consensum, quo voluntas eligit & vult facere actum externum & opus bonum.

Quarta & genuina.

Nota Primò. Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet debeamus cum metu & tremore salutem nostram operari: causa hæc est, quia Deus operatur in nobis velle & perficere. q. d. Licet ò Christiani Philippenses, liberum habeatis arbitrium, & in vestra potestate sit bene operari, & salvari; hortor tamen vos, ut cum humilitate & tremore diligenter serviatis Deo, & bona opera, eaque quæ salutis sunt operemini. quia si quid boni habetis aut facitis, id non à vobis habetis, sed à Deo, qui superbis, præfidentibus & præ præfidentia negligentibus ac torpentibus resistit, & gratiam suam subtrahit: humilibus autem, orantibus, pavi**D**dis & solicitis dat, auget & continuat gratiam, & si providi & diligentes sitis in operibus salutis, Deus, sicut cœpit, ita perget in vobis operari velle & perficere bonum. sin præsumptuosi sitis, securi & segnes, Deus se subtrahet, nec perget in vobis operari velle & perficere bonum, itaque à salute vestra corruetis. Deus ergo in vobis operatur tam primum, quàm secundum, tertium & quodvis aliud sequens bonum velle (id est, bonam volitionem) & perficere: sed ita, ut velit vos suæ operationi humiliter, strenuè & solicitè cooperari. si enim cooperari negligatis, aut ea in re sitis præsumptuosi, Deus quoque vos negliget, & gratiam suam subducet, nec ulteriùs in vobis operabitur secundum, tertium aut quartum bonum velle & perficere: quo fiet, ut à bona voluntate & opere excidatis, non perseveretis, nec salutem assequamini. Ita S. August. tum alibi sæpè, tum sermone 2. de Verbis Apostoli: *Imple*, inquit, *vallem, suscipe imbrem, gratia pluvia est: non in montes, sed in valles,*

Causa metus est quod Deus operetur velle, non in pigris & superbis, sed in humilibus & solicitis.

id est.

id est humiles, descendit. Idem August. de gratia & libero arbitrio cap 9. *Quando,* inquit, *jubetur ut operentur, liberum eorum convenitur arbitrium: sed ideò cum timore & tremore, ne sibi tribuendo quod bene operantur, de bonis tanquam suis extollantur, tanquam ergo Apostolus interrogaretur, & diceretur ei: Quare dixisti, Cum timore & tremore? horum verborum rationem reddit, dicens, Deus est enim qui operatur in vobis: si enim timetis & tremitis, non extollimini tanquam de vestris operibus bonis: quia Deus est, qui operatur in vobis.*

Deus operatur velle. Primò illuminando intellectū.

Nota Secundò, Deus operatur velle per gratiam prævenientem & excitantem, quâ intellectum illuminat, immittendo illi bonas cogitationes & lumina, quibus apprehendat, ponderet & æstimet tum enormitatem pœnasque peccatorum, tum honestatem ac præmia virtutum, tum Dei judicium, tum æternitatem, aliaque quæ salutis sunt.

Secundò, pias affectiones voluntati indendo.

Secundò, excitat voluntatem & affectum, pios motus, affectiones, & impulsus timoris, spei, pœnitentiæ dilectionis, aliosque similes illi indendo, quibus suadet & persuadet, suadendoque & persuadendo operatur & facit, ut voluntas liberè velit timere sperare, pœnitere, diligere, non se sola, nec per pura naturæ vires, sed per eamdem Dei gratiam, quæ sicut voluntatem prævenit & excitavit, ut vellet, ita dum vult illam adjuvat, illique cooperatur ut velit; & hoc significat Græcum ἐνεργεῖν, q.d. Inoperatur scilicet intima vi sua penetrans, illuminans & movens intima intellectus & voluntatis nostræ, illisque cooperans. Et hoc est quod ait S. August. de Gratia & lib. arbitrio c. 16. *Deus,* inquit, *est qui operatur in nobis velle & operari: certum est nos facere cùm facimus, sed ille facit ut faciamus, præbendo vires efficacissimas voluntati, qui dixit: Faciam ut in justificationibus meis ambuletis.*

Deus aliter operatur in homine, aliter in brutis.

Ubi Adverte. Aliter Deus operatur velle, aliter operatus est cælum, terram, germina, aliaque omnia, quæ creavit, aut fecit. Rursum aliter operatur Deus in anima & voluntate opus liberum, aliter in re inanimata aut bruta operatur opus inanime, naturale aut animale. hoc enim operatur hac ratione, nimirum causas secundas inanimas aut bruta determinando, & determinatione sua necessitatem illis imponendo ad suas actiones: opus verò liberum operatur in voluntate, illi suadendo, illam

Nota

succendo alliciendo; blandiendo, molliendo, terrendo, roborando interiùs: sicuti exteriùs principes & magistratus operantur in suis subditis velle obedientiæ, ut velint parere suis legibus. operantur, inquam, non physicè determinando eos ad hoc velle, sed moraliter per minas & blanditias, per pœnas & præmia eos inducendo, suadendo & provocando, ut liberè velint legibus obedire: hoc enim est imperium politicum, quo principes liberaliter imperant suis, quasi civibus; non despoticum, quo serviliter & coactè suis, quasi mancipiis dominentur. Tale proportionaliter est imperium & operatio Dei, qua in liberis creaturis, angelo & homine operatur, easque regit non despoticè, sed politicè, liberè & regaliter: aliter enim libertati vim inferret, si in ea, non moraliter suadendo, sed physicè determinando, operaretur velle. Unde Syrus, Vatabl. & Erasmus clarè vertunt, *Deus est, qui agit in vobis, & ut velitis, & ut efficiatis;* vel, ut Syrus, *ut perficiatis id quod vultis.*

Deus operatur in homine politicè non despoticè.

Nota Tertiò. Hinc cum S. Augustino docet Ecclesia, omne bonæ voluntatis, fidei & salutis initium esse à gratia præveniente. Negavit hoc Gentilis ille, cujus hæc, non Christiana; sed athea est vox de Deo: *Det vitam, det opes, animum æquum mihi ipse parabo.* Negavit id ipsum & Pelagius: nam distinguens hæc tria in homine, scilicet posse, velle, agere, docebat posse, id est potentiam volendi sive voluntatem & libertatem esse à Deo: sed velle & agere, esse ex nobis, nec ad hæc opus esse gratia Dei. Unde Pelagius hunc Pauli locum per metonymiam, qua effectus ponitur pro causa, sic exponebat: Deus operatur velle, id est posse, inquit, quia dat mihi potentiam ut possim velle: sed hoc planè est extra scopum & mentem Apostoli. vult enim nos cum timore operari bona, ex eo, quòd Deus operatur velle: non ergo loquitur de potentiali, sed de actuali velle. nam volendi potentiam omnes homines à Deo acceperunt, nec solliciti esse debent, aut cum metu operari, timentes ne si segniter operentur eam amittant, aut ea priventur; hic

Error Pelagii posse esse à Deo sed velle & agere à nobis.

enim ridiculus & frivolus est timor: sed velle actuali privari possunt, multique segnes eo privantur, quia Deus eis gratiam subtrahit, quæ requiritur ad hoc velle: ergo de velle actuali, non potentiali loquitur Apostolus. Audi S. August. de Gratia Christi cap. 3. *Pelagius,* inquit, *tria constituit atque distinguit, quibus divina mandata dicit impleri possibilitatem, voluntatem & actionem: possibilitatem scilicet, qua potest homo esse justus; voluntatem, qua vult esse justus; actionem, qua justus est. Horum trium primum, id est, possibilitatem datam confitetur ab creatore naturæ, nec esse in nostra potestate, sed eam nos habere etiamsi nolimus: duo verò reliqua, id est voluntatem & actionem, nostra esse asserit, atque ita nobis tribuit, ut nonnisi à nobis esse contendat. tanquam hæc duo tam sint valentia ad declinandum à malo, & faciendum bonum, ut divino adjutorio non indigeant: illud verò, quod nobis ex Deo est, hoc sit invalidum, id est possibilitas, ut semper gratiæ adjuvetur auxilio.* Deinde cap. 5. hoc refellens: *Contrà,* inquit, *Apostolus, Cum timore, ait, & tremore vestram ipsorum operamini salutem. Et ut scirent quia non tantùm in eo quod operari possint; (hoc enim & in natura, & in doctrina jam acceperant) sed etiam in eo quod operantur, divinitus adjuventur. non ait, Deus est enim qui operatur in vobis posse; tanquam ipsi jam velle & operari per seipsos habeant, nec in his duobus adjutorio indigeant: sed ait, Deus enim est qui operatur in vobis & velle & perficere; vel, sicut in aliis, & maximè Græcis, codicibus legitur, & velle, & operari.* Rursum cap. 10. subjungens responsionem Pelagii dicentis: *Deus,* inquit, *operatur in nobis velle quod bonum est, velle quod sanctum est, dum nos terrenis cupiditatibus deditos mutorum more animalium tantummodò præsentia diligentes, futuræ gloriæ magnitudine, & præmiorum pollicitatione succendit, dum revelatione sapientiæ in desiderium Dei stupentem suscitat voluntatem, dum nobis, quod tu alibi negare non metuis, suadet omne quod bonum est. Quid manifestius, nihil aliud eum dicere gratiam, qua Deus in nobis operatur velle quod bonum est, quàm legem atque doctrinam? In lege namque, & doctrina sanctarum Scripturarum futura gloria atque præmiorum promittitur magnitudo. Ad doctrinam pertinet etiam quòd sapientia revelatur, ad doctrinam pertinet, cùm suadetur omne quod bonum est.* Mox hæc refutans: *Sed nos,* inquit, *eam gratiam volumus. Istam aliquando fateatur, qua futuræ gloriæ magnitudo non solùm promittitur, verùm etiam creditur & speratur, nec solùm revelatur sapientia, verum etiam & amatur: nec suadetur solum omne quod bonum est, verum & persuadetur.*

Refellit eū S. Augustinus.

Error Pelagii, Deum operari velle per legē minando, & pollicendo.

Ubi Nota. Pelagium præter naturam, & naturalis voluntatis vires, tantùm admisisse doctrinam & legem, eamque solam verbis illis in speciem tam amplis & speciosis (ita enim interpretatur August. in loco citato) intellexisse vocareque gratiam, quia docet operari bonum: itaque dicebat Pelagius Deum operari velle, quia dat legem & sacras Scripturas, quæ erudiunt & hortantur nos ut bonum velimus & faciamus: internam autem gratiam, quæ non tantùm intellectum illuminaret, sed & voluntatem impelleret, afficeret, roboraret, negavit Pelagius. Hanc si concessisset, nullam ei litem se moturum fuisse fatetur August. Non ergo prædeterminationem gratiæ ursit Augustinus, aut de ea cum Pelagio contendit. qua de re alibi plura.

Pelagius non admisit aliam gratiam, quam legē & doctrinam.

Porro responsio hæc Pelagii, Deum operari velle per legem, non per gratiam, refutatur eadem ratione, qua refutavi priorem ejus responsionem, Deum operari velle, quia dat potentiam volendi, sive voluntatem ipsam.

ET VELLE, ET PERFICERE] Græcè, ut dixi, pro *perficere* est ἐνεργεῖν, quod Noster paulò ante vertit *operari.* q.d. Deus facit, ut velitis, & ut opere perficiatis id quod vultis. ita Syrus. Nota. Deus operatur in nobis perficere continuando eamdem gratiam, qua operatus est velle, & sæpè dando quoque occasiones externas perficiendi. qua in re mirabilis est Dei providentia erga suos qui se ejus directioni totos credunt & committunt, ut plurimas & aptissimas opportunitates bene agendi, & rei bene gerendæ eis suggerat, & quasi in manum det.

Quomodo Deus operetur τὸ perficere.

Tertiò, cùm actus externus est difficilis, ut martyrium, operatur tunc perficere, nova gratia hominem roborando, & animando. Pulchrè S. Bernardus libr. de Gratia & libero arbitrio sub fin. docet, quomodò Deus hæc tria, scilicet, *cogitare, velle, perficere,* operetur in nobis: *Primum,* inquit, *scilicet cogitare, sine nobis; secundum, scilicet velle, nobiscum; tertium, scilicet perficere, per nos facit. Siquidem*

Deus operatur cogitare velle, perficere: quomodo?

ita

immittendo bonam cogitationem, nos prævenit; immutando etiam malam voluntatem, sibi per consensum jungit; ministrando & consensui facultatem foris per apertum opus nostrum internus opifex innotescit. Deinde cùm docuisset in solo velle propriè situm esse meritum, cùm perficere & cogitare sæpè non sit in nostra potestate, subdit: *Cavendum ergo ne cùm hæc invisibiliter intra nos ac nobiscum agitari sentimus, aut nostræ voluntati attribuamus, quæ infirma est, aut Dei necessitati, quæ nulla est; sed soli gratiæ, qua plenus est. Ipsa liberum excitat arbitrium, cùm seminat appetitum, sanat cùm immutat affectum, roborat, ut perducat ad actum; servat, ne sentiat defectum. Sic autem ista cum libero arbitrio operatur, ut tantùm illud in primo præveniat, in cæteris comitetur. Adhoc utique præveniens, ut jam sibi deinceps cooperetur. Ita tamen quod à sola gratia cœptum est, ab utroque perficitur, ut mixtim, non sigillatim; simul, non vicissim per singulos profectus operentur. Non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singulo opere individuo peragunt.*

Tam gratia quàm liberum arbitrium totũ opus peragit.

Pro bona voluntate] non hominis, ut Chrysostomus, sed Dei: est enim græcè εὐδοκία, id est beneplacitum, &, ut Budæus vertit, ultronea propensaque affectio. q. d. Deus non propter merita vestra, sed pro sua gratuita immensaque in nos benevolentia & beneplacito operatur in nobis velle & perficere, ut scilicet hanc Dei gratiam & benevolentiam agnoscamus, illam imploremus illique gratias, ut par est, agamus. Aliter Chrysost. & Theoph. *Pro bona voluntate sua*, scilicet implenda. q. d. Deus operatur in nobis velle & operari hoc fine, ut ejus bona voluntas in nobis, & per nos expleatur, scilicet ut faciat nos implere bonam & sanctam suam voluntatem, ut sanctè vivamus sicut ipse nos vult vivere; hoc enim Deo gratum, & in votis est. Sed prior sensus magis respondet Græco εὐδοκίᾳ & scopo ac menti Apostoli.

Quid εὐδοκία, id est bona voluntas.

Vers. 14. Omnia autem facite sine murmurationibus, et hæsitationibus] Græci codices jam variant. Aliqui ut Regii, legunt, χωρὶς ὀργῆς, id est, *sine ira*; alii cum Nostro & Syro legunt, χωρὶς γογγυσμῶν, id est *sine murmurationibus*, hæcque vera est lectio, quam etiam sequuntur Vatabl. Erasm. Beza. redit enim ad v. 3. ubi jussit ut nihil agant per contentionem, nec per inanem gloriam: ex his enim oriuntur murmurationes & hæsitationes, græcè διαλογισμοί, hoc est, *disceptationes*; Syrus, *diffidia*. qui enim hæsitat curiosè inquirens, cur hoc ita fiat, cur talis sic faciat, & non sic; hic argutatur, disceptat, murmurat, reprehendit, & serit dissidia.

Vers. 15. Ut sitis sine querela, ἄμεμπτοι, de quibus jure nemo queri possit, et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis pravæ] *Simplices*, id est sinceri, candidi; hoc enim est Græcum ἀκέραιοι de quo dixi Rom. 16. 9. Opponit simplicitatem, sive candorem murmurationibus & hæsitationibus: qui enim simplices & candidi sunt, non sunt curiosi in pervestigando quid hic vel ille faciat, non disceptant, non murmurant, sed omnia in meliorem partem interpretantur, & quemque suo officio & judicio relinquunt, seque suis tantùm rebus immiscent, itaque secum & cum omnibus quietem & pacem habent.

Qui sint simplices.

Filii Dei] Non spectat ad *simplices*, qui græcè masculinè dicuntur τέκνα, filii verò neutrè vocantur τέκνα. Novus ergo est & maximè honorificus hic titulus quo Philippenses, omnesque boni Christiani vocantur *filii Dei*: quod nos ad omnem virtutem & sanctitatem exstimulare debet, ne simus degeneres, sed Patris nostri cælestis puritatem, candorem, charitatem & perfectionem in omnibus imitari, & moribus exprimere satagamus.

In medio nationis pravæ et perversæ] Græcè σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, id est, tortuosæ & distortæ. ita S. August. in psal. 146. Vatabl. Erasm. & Syrus. *Pravum* ergo hic, propriè non improbum, sed distortum significat, quod propriè opponitur recto & rectitudini. Notat ergo Gentilium vitam & mores, à rectitudine virtutis, rectoque rationis, legis & prudentiæ dictamine declinante, & per tortuosa ac contraria sæpè vitia implexos & distortos: omne enim vitium obliquum est & tortuosum, mentemque diversis & contrariis sæpè cupiditatibus implicat & distorquet. Maximè autem opponit hic Paulus pravos simplicibus, de quibus jam dixit, ut *pravus* respondeat Hebræo עקש *ickes*, id est, perversus, fallax, versutus, tortuosus, qui simulat & dissimulat, quique specie recti & veritatis fallit & decipit.

Omne vitiũ obliquum est & tortuosũ.

Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo] Græcè φαίνεσθε, tam est imperativus, quàm indicativus. Unde verti potest cum Cypriano epist. ad Rogatianum, cum Ambrosio, Syro & Vatablo, *lucete*, & conspicui estote: φαίνεσθαι enim non significat quovis modo lucere, sed in conspicuo esse, ut ab omnibus spectari possit quasi fax in edito posita.

Secundò, luminaria hæc sunt sol, luna, stellæ, ait Chrysost. Ambros. Anselm. *Commonet*, inquit Ambrosius, *ut memores suæ professioni respondeant, ut inter diffidentes* (incredulos infideles) *tam clari appareant vita conversatione, moribus, quemadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt*. Et Chrysost. *Monet*, inquit, *ut in nocte hujus sæculi quasi stellæ resplendeant & refulgeant*. Et Anselm. *Vult*, inquit, *ut Christiani sint quasi stellæ, quæ in cælo fixæ non curant terrena, sed tota intendunt, ut suos cursus & motus peragant, lucemque spargant mundo*. Sic de Julio Cæsare canit Horatius.

Christiani debent esse stellæ præfulgentes.

Micat inter omnes
Julium sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Tritum est quoque illud Platonis & Aristotelis, *nec Hesperus, nec Lucifer ita admirabilis est, ut justus*. Sic mulier illa Ecclesiam significans Apocalyps. 12. dicitur amicta sole, & luna sub pedibus ejus, & in capite ejus corona stellarum duodecim. Sic & Daniel. c. 12. 3. dicitur: *Qui ad justitiam erudiunt multos* (fulgebunt) *quasi stellæ in perpetuas æternitates*.

Secundò, simpliciùs per *luminaria* hæc accipiemus faces, quales, v. g. in portu ex alta turri, vel pharo suspenduntur, ut navigantibus noctu ad portum contendentibus præluceant, iterque ac portum eminus demonstrent: ad hoc enim erecta fuit turris illa Pharos Ægypto, de qua Statius.

Lumina noctivagæ tollit Pharus æmula lunæ.

q. d. Apostolus. Vos ò Christiani, estis quasi terrestres quædam lunæ & stellæ, putà faces in excelso positæ, ut Gentibus in hoc mundi mari navigantibus, & naufragantibus portum salutis, iterque in cælum vestro exemplo, & sancta conversatione præluceatis & demonstretis.

Verbum vitæ (doctrinam Evangelii vitalem ac salutarem) continentes ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi] Pro *continentes*, græcè est ἐπέχοντες, quod Theodor. vertit, *attendentes*; meliùs Vatabl. *sustinentes*, id est, in vertice tenentes, &, ut alii, prætendentes aliis, scilicet ut in portu salutis, hoc Evangelicæ Christianæque vitæ vestræ lumine præfulgente, invehantur. Unde & Syrus vertit, *ut sitis illis loco salutis*. Noster simpliciùs & generaliùs vertit, *continentes*, id est, habentes, conservantes & studiosè retinentes, ne à quoquam vobis eripiatur, ut omnibus illud ostendere, præferre & prælucere possitis. Vers. 16.

Ad gloriam meam] εἰς καύχημα ἐμοί, id est, *ad gloriationem mihi*, ut scilicet de vobis in Evangelica vita tam constantibus, tam præfulgentibus, gloriari possim, quòd tales mea prædicatione evaseritis, *in die Christi*, id est, in die judicii, quæ erit dies Christi judicis, declarans summam ejus potestatem, dominium & imperium: *quia*, id est quòd, *non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi*, utpote quòd vos cum aliis multis ad Christum & sanctitatem Christianam adduxerim.

Sed etsi immolor (ita enim legendum: unde malè Vat. & aliqui alii legunt, *æmulor*) supra sacrificium et obsequium fidei vestræ, gaudeo et congratulor omnibus vobis] Pro *immolor*, græcè est σπένδομαι, id est libor. Notum est ex Levitico & sacrificiis Gentilium, sacrificia duas habuisse partes, scilicet victimam, putà bovem, vitulum, arietem: & libamen, puta vinum, aut oleum: sacrificium enim erat quasi convivium Dei, in quo victimam erat instar cibi, libamen instar potus Dei. Non ergo hic duas victimas ponit, unam se suamve mortem, alteram Philippensium fidem, ut vult Erasmus; sed unam victimam; scilicet Philippensium fidem suo sanguine quasi libamine condiendam. q. d. Si contingat me mori, & occidi à Nerone, eò quòd vos aliosque ad Christi fidem converterim, non tristabor; sed sponte me offeram, & gaudebo de martyrio meo, quasi de sacrificio Vers. 17.

Victima, ejusque libamen.

Victima sunt Philippenses, libamen sanguis Pauli.

ficio Deo oblato, in quo vos sitis victimæ, sanguis meus sit libamen, ut sic integrum sacrificium Deo offeram & sanciam. ita Chrysost. Theophyl. Anselmus.

Ubi Nota. Per *sacrificium* intelligit victimam: victimam autem vocat fidem Philippensium, sive ipsos Gentiles Philippenses ad fidem Christi jam à se conversos.

Secundò, pro *obsequium*, græcè est λειτουργίᾳ, id est liturgia, sive sacrum Missæ sacrificium. Jam sicut ipsos Philippenses vocat hostiam, sive victimam ita suam prædicationem, per quam ad fidem conversi sunt, vocat hic & Rom. 15. v. 16. *Liturgiam*, sive sacrum ministerium: quia per hanc prædicationem, quasi per sacrum ministerium, conversi, Deoque & Christo oblati & consecrati sunt. q. d. Ego fidem vestram, vosque ipsos, quos ad fidem adduxi quasi victimam per meam prædicationem, quasi liturgiam & sacrificium Deo obtuli, & offero, illudque libens confirmabo & sanciam meo sanguine, morte, martyrio, adeoque non renuam, non fugiam, non dolebo; ut, si Deus id permittat & disponat, ingenti me beneficio ab eo affectum putaturus sim, exultaturus, & dicturus cum S. Ignatio discipulo nostro: *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis Christi mundus inveniar*.

Prædicatio est mystica liturgia.

Tertiò, pro *gaudeo & congratulor*, græcè est χαίρω καὶ συγχαίρω, id est, *gaudeo & congaudeo*, omnibus vobis. q. d. Magni gaudii materia vobis erit. valdeque vobis gaudendum erit, si me immolatum pro fide Christi & vestra, martyrioque affectum audiveritis: talis enim mors mea, læta, honorifica & utilis vobis accidet, & in hoc gaudio ego vobis congaudeo, libensq; & avidè tantam gaudii materiam jam amplector, & amplector: nihil enim aliud quàm martyrium desidero, quia scio illud & mihi & vobis magnæ consolationi, honori & lætitiæ fore. ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Vers. 18. IDIPSUM AUTEM ET VOS GAUDETE, ET CONGRATULAMINI MIHI] Græca χαίρετε καὶ συγχαίρετε possunt verti per indicativum *ob idipsum autem gaudetis & congaudetis mihi*. ita Vat. & Eras. sed meliùs vertit Noster per imperativum. præmunit enim Paulus Philippenses, quos sciebat sua morte & nece contristandos, eosque solatur & exhilarat exhortando eos ad gaudium, ut, si Paulum occidi contingat, non contristentur, sed potiùs gaudeant de tam nobili Apostoli & doctoris sui martyrio.

Vers. 19 SPERO IN DOMINO JESU, TIMOTHEUM ME CITÒ MITTERE (missurum) AD VOS, UT ET EGO BONO ANIMO SIM] *Bono*, id est jucundo, læto, hilari, alacri, græcè εὐψυχῶ, id est, ut in alacritate animi confirmer & animer. Græci enim εὐψυχίαν vocant animi tum lætitiam, tum inde consequentem generositatem, præstantiam, magnanimitatem: & contrà κακοψυχίαν vocant animi dejectionem, pusillanimitatem, quæ comes est tristitiæ, timoris & anxietatis.

Quid εὐψυχία.

COGNITIS QUÆ CIRCA VOS SUNT] γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, id est, ubi cognovero de rebus vestris de statu vestro scilicet omnia bene se habere, vosque in fide & pietate Christiana proficere, alacri tum, generoso & erecto ero animo: quamdiu enim hoc ignoro, tenet me metus & anxietas, ne fides & Ecclesia vestra aliquid mali aut damni passa sit.

Vers. 20. NEMINEM ENIM HABEO TAM UNANIMEM, QUI SINCERA AFFECTIONE PRO VOBIS SOLLICITUS SIT] Pro *unanimem*, græcè est ἰσόψυχον, id est æqualis animi, pari animo præditum. Quòd Primò, nonnulli accipiunt, ut comparatio fiat, non Timothei cum Paulo, sed aliorum cum Timotheo. q. d. Neminem habeo, qui Timotheo animo & affectione in vos æquari aut comparari possit.

Secundò & meliùs, Noster, Syrus, Erasmus & Vatabl. putant Timotheum hic comparari Paulo, quòd pari animo animique sinceritate & zelo in evangelizando, cum Paulo sit præditus, paremque cum eo Philippensium curam & solicitudinem gerat. hoc enim est ἰσοψυχία sive paritas animi, in qua, si perfecta sit per omnia, & in rebus omnibus, Pythagorici amicitiæ perfectionem collocabant: nam talibus solemus credere & committere negotia nostra, quos scimus ejusdem nobiscum esse animi, (qualis hic Paulò erat Timotheus.) hi enim ad mentem nostram rem conficient, perindeque facient, ac si nosipsi faceremus. prudentis ergo est eos, quos in munere aliquo socios & adjutores cupit, tales deligere vel facere, qui sint

Quid ἰσοψυχία.

A ejusdem secum sententiæ, & mentis.

SINCERA AFFECTIONE] γνησίως, germanè, verè, cordatè & realiter.

ONNES QUÆ SUA SUNT QUÆRUNT, NON QUÆ SUNT JESU CHRISTI] *Omnes*; non absolutè, & simpliciter: nec enim Paulus & Apostoli quærebant quæ sua sunt, sed quæ Jesu Christi. *Omnes* ergo, id est plerique omnes, passim omnes, plurimi. Nota. Est hoc tritum & commune proverbium, neque ipsa & experientia constat esse verissimum, quòd omnes, id est plurimi, quærant quæ sua sunt, non quæ Jesu Christi; Apostolus tamen illud suis adaptat, intelligitque omnes illos, qui tunc secum erant, quosque tunc habebat socios: de his enim tantùm loqui Apostolum patet ex vers. præced. q. d. Omnes quos jam habeo ad manum, præter Timotheum, quærunt sua, supple lucra, commoda, suamque quietem, ut sint in tuto, ait Theophyl. quia, ut Oecum. nemo sustinet tam longa via mitti ad vos, nemo quærit labores & pericula: sed omnes otium, quietem, securitatem, commodamque vitam amant & sectantur. Qui tales sunt, non quærunt ea quæ Christi sunt, id est Christi gloriam, fidei propagationem, animarum salutem: hos enim instructos esse decet ad quemvis laborem & calamitatem perferendam, ait Chrysostomus.

Vers. 21. *Omnes quæ sua sunt quærunt, quo sensu.*

B

Vers. 22. EXPERIMENTUM EJUS COGNOSCITIS. Ita legit Syrus & nonnulli Latini: Græcum enim γινώσκετε tam est indicativi modi, quàm imperativi: sed Romana legunt aptiùs in imperativo *cognoscite*. q. d. Accipite documentum sinceritatis & virtutis Timothei, ex eò quòd SICUT PATRI FILIUS, MECUM SERVIVIT IN EVANGELIO] Syrus & Erasm. vertunt, *tanquam filius cum patre suo, sic servit & operatur mecum in Evangelio*. Verùm Græca ad verbum habent, uti habent Latina nostra jam recitata. Duo enim hic in Timothei commendationem dicit Apostolus. Primum, quòd sibi quasi patri servierit. Secundum, quòd secum strenuè servierit Evangelio, in eoque sibi subservierit (modestiæ enim causa dicit Paulus *mecum* pro *mihi*) satagens ubique illud propagare.

Vers. 23. HUNC IGITUR SPERO ME MITTERE (missurum) AD VOS MOX UT VIDERO QUÆ CIRCA ME SUNT] quò scilicet vergent mea vincula, an iis eripiendus, an in C iis mansurus, ac occidendus sim. Mysticè, S. Bernard. *Quidquid*, ait, *ad corpus spectat, sive bonum, sive malum foris est, nec potest pertingere ad eum qui intus est. Unde Apostolus in squalore corporis jacens & vinculis, & quantum ad corpus tribulatione coronatus, Mittam, inquit, Timotheum ad vos, ut sidatis quæ circa me sunt. Quæ circa me sunt, inquit, id est in exteriori homine, in exteriori tunica carnis; quæ ad me, qui intus sum, non pertingunt*. Ita ipse tract. de Natura amoris c. 13.

Vers. 25. NECESSARIUM EXISTIMAVI EPAPHRODITUM FRATREM, ET COOPERATOREM, ET COMMILITONEM MEUM, VESTRUM AUTEM APOSTOLUM, ET MINISTRUM NECESSITATIS MEÆ MITTERE AD VOS] Nota. Epaphroditum miserant Philippenses ad Paulum in vinculis, ut ei solatio esset & obsequio. Hunc Primò, vocat *fratrem*, id est Christianum; Secundò, *cooperatorem*, scilicet in Evangelio, & Evangelii prædicatione ac propagatione; Tertiò, *commilitonem*, in expeditione scilicet bello Christi, quo Apostoli certamen inivere difficillimum & periculosissimum cum philosophis, regibus, D omnibusque Gentibus ad Christi regnum propagandum, illique orbem universum subiugandum; Quartò, Philippensium *Apostolum*, id est legatum & nuntium ad Paulum, ait Theophyl. Secundò, *Apostolum*, inquit Chrysost. id est doctorem: quia eos in fide post Pauli discessum instruxerat; Tertiò, *Apostolum*, id est Episcopum, inquit Theod. & Baronius. Quintò, vocat eum *ministrum necessitatis* suæ: quia Paulo vincto necessaria vitæ alimenta à Philippensibus submissa deferebat, & obsequia præstabat.

Quinque elogia Epaphroditi.

Vers. 26 QUONIAM QUIDEM OMNES VOS DESIDERABAT, supple videre & revisere, ET MOESTUS ERAT] Græcè ἀδημονῶν anxius erat, & anxie sollicitus Ambr. vertit, *impatienter sollicitus erat*; ἀδημονεῖν enim significat gravissimè angi, ut cùm quis conquiescere non potest, sed dolore & angore penè exanimatur.

Quid ἀδημονεῖν.

PROPTEREA QUÒD AUDIERATIS ILLUM INFIRMATUM] q. d. Epaphroditus, sciens vos intellecta, sua

sua infirmitate, anxios esse & mœstos, dolebat vicissim A & angebatur, vos de se anxios & sollicitos esse, utque vos hac anxietate liberaret, & desiderabat jam sanatus, vos statim revisere, seque valentem vobis exhibere, & recreare in Domino. Præclarè S. August. in Sententiis n. 174. *Beatus*, ait, *qui diligit Deum, & amicum in Deo, & inimicum propter Deum. Solus enim nullum charum amittit, cui omnes in illo chari sunt, qui numquam ante dimittit te, nisi dimittatur.*

VERS. 27. SED DEUS MISERTUS EST EJUS] Hoc est, sua misericordia eum liberavit à morte, ac ei sanitatem restituit.

FESTINANTIUS ERGO MISI ILLUM: græcè σπουδαιοτέρως, id est studiosiùs, ut vertit Syrus, Vatabl. Erasm.
VERS. 28. Secundò meliùs & planiùs, Noster & Chrysost. cum suis vertunt, *festinantiùs*, hoc enim hic erat studium Pauli, nimirum ut citò & festinanter Epaphroditum remitteret ad suos mœrore levandos, UT VISO, inquit, EO ITERUM GAUDEATIS, ET EGO SINE TRISTITIA SIM] q. d. Tristitiam ex vestra solicitudine & tristitia concepi. Vestram tristitiam absterget præsentia Epaphroditi, ac con- B sequenter & meam absterget.

Nota. Pro *sine tristitia sim*, græcè est ἀλυπότερος ὦ, id est, ut Vatabl. ut *magis dolore vacem*, ut minùs doleam & trister; Syrus vertit, ut mihi levior sit animi ægritudo. Hinc colligit Chrysost. Apostoli animum numquam omnino dolore vacasse, hocque ob ingentem ejus charitatem & zelum; ubi enim amor, ibi est & dolor. *Quis*, inquit 2. Cor. 11. 29. *infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non uror?*

Ubi amor, ibi & dolor.

EXCIPITE ITAQUE ILLUM CUM OMNI GAUDIO
VERS. 29. IN DOMINO] Id est ut Græca & Syrus transponunt, excipite illum in Domino cum omni gaudio, hoc est, excipite illum ut fratrem, imò patrem vestrum in Christo, Christique fide & religione, cum tanto gaudio, quanto frater fratrem, imò filius patrem ab exilio, immò à morte reducem excipit.

EJUSMODI CUM HONORE HABETOTE] ἐντίμους ἔχετε, in pretio habete, pretiosos ducite.

PROPTER OPUS CHRISTI USQUE AD MORTEM VERS. 30. ACCESSIT] *Opus Christi*, vocat visitationem Pauli incarcerati propter Christum. Ubi Nota. Opera misericordiæ vocantur *opera Christi*, quia propter Christum miseris exhibentur, & Christus ea sibi facta reputat, Matth. 25. 36. & 40. *In carcere*, inquit, *eram, & venistis ad me: amen dico vobis, quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*

Secundò, *accessit ad mortem*, id est, Neronis iræ & mortis periculis se exposuit, dum juvit & visitavit in carcere me, cui Nero tam infensus est. ita Chrysost. Vel simpliciùs: ut mihi serviret, se suamque salutem neglexit, & sui oblitus, labore tanti itineris & jugi fatigatione, ut me resque meas curaret, vigiliis & abstinentia ferè se confecit; & in morbum penè letalem incidit, ut patet vers. 26. & 27.

TRADENS ANIMAM SUAM, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, id est perperam, aut malè consulens animæ (vitæ) suæ Vatabl. vertit, *non habita ratione vitæ*; Syrus, *nihil fecit seipsum*. q. d. Neglexit se, non habuit curam valetudinis suæ sed illam tradidit & exposuit pro me, UT IMPLERET ID QUOD EX VOBIS DEERAT ERGA MEUM OBSEQUIUM) Græcè, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας, id est, *ut plenè adimpleret vestrum defectum ministerii circa*, vel potiùs erga, *me*. q. d. Ego spiritualia vobis communicavi, vestrum erat temporalia mihi rependere, præsertim in vinculis constituto: & quidem misistis nonnulla ad me; sed quod hisce deerat, ac præsertim ministerium ad me, resque meas curandas, cùm vos absentes sitis, præsens Epaphroditus pro vobis mihi supplevit & adimplevit.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, hoc cap. aggreditur potissimum epistolæ argumentum, scilicet ut refutet Judaizantes, & Simonianos hæreticos, doceatque contra eos veram justitiam & salutem non à lege Moysis, sed à Christo incarnato & crucifixo petendam & expectandam esse. Idem docuit epistola Romanos & ad Galatas.

Inde Secundò, v. 7. ait se legalia, & reliqua omnia, propter Christum, arbitrari ut damna, imò ut stercora.

Tertiò, v. 12. docet se non esse perfectum, sed tendere ad perfectionem Christianismi.

Quartò, v. 18. insectatur inimicos crucis Christi, quorum Deus venter est; Nostra autem, *ait* conversatio in cælis est, *&c.*

1. DE cetero fratres mei gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem non pigrum, vo-
bis autem necessarium. 2. Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem. 3. Nos
enim sumus circumcisio, qui spiritu servimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fidu-
ciam habentes, 4. quamquam ego habeam confidentiam & in carne. Si quis alius videtur confidere
in carne, ego magis. 5. circumcisus octavo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex
Hebræis secundùm legem Pharisæus, 6. secundùm æmulationem persequens Ecclesiam Dei, secundùm
justitiam quæ in lege est, conversatus sine querela. 7. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum
propter Christum detrimenta. 8. Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem sci-
entiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror ut stercora, ut
Christum lucrifaciam. 9. & inveniar in illo, non habens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam,
quæ ex fide est Christi Iesu: quæ ex Deo est justitia in fide 10. ad cognoscendum illum, & virtutem resur-
rectionis ejus, & societatem passionum illius configuratus morti ejus: 11. si quo modo occurram ad re-
surrectionem, quæ est ex mortuis. 12. non quòd jam acceperim, aut jam perfectus sim: sequor autem,
si quomodo comprehendam in quo & comprehensus sum a Christo Iesu. 13. Fratres, ego me non arbi-
tror comprehendisse. Unum autem, quæ quidem retrò sunt obliviscens, ad ea verò quæ sunt priora,
extendens meipsum, 14. ad destinatum persequor, ad bravium, supernæ vocationis Dei in Christo
Iesu. 15. Quicumque ergo perfecti sumus; hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus
revelabit. 16. Verumtamen ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, & in eadem permaneamus regu-
la. 17. Imitatores mei estote fratres & observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram,
18. Multi enim ambulant, quos sæpè dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Christi:
19. quorum finis interitus: quorum Deus venter est: & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sa-
piunt.

Digitized by

piunt. 20. Nostra autem conversatio in cælis est: unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum, 21. qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundùm operationem, qua etiam possit subiicere sibi omnia.

VERS. 1. DE CETERO (τὸ λοιπὸν, id est, quod superest; Syrus vertit, *proinde*) FRATRES MEI GAUDETE IN DOMINO] q. d. Soliciti & mœsti eratis de vinculis meis, ac de morbo Epaphroditi doctoris vestri, nunc & hunc sanum recipitis, & mea vincula mihi gaudio, Evangelio honori & multis saluti fuisse, vos c. 1. certiores feci; proinde superest, ut abstersa omni tristitia gaudeatis, sed *in Domino*, Christo, qui vobis hanc omnem consolationem & gratiam impertit, quique fidem, religionem & Ecclesiam tuam Christianam tum Romæ, tum apud vos ita propagat & exaltat.

EADEM VOBIS SCRIBERE MIHI NON PIGRUM] id est, ut Vatabl. *non piget*, & Syrus, *non est mihi tædiosum*, aut *molestum* toties eadem vobis scribere & inculcare: charitas enim, qua vos complector, omne hoc tædium absorbet, omnem segnitiem excutit, facitque ut diligens & assiduus sim in vobis docendis & commonefaciendis.

VOBIS AUTEM NECESSARIUM] Græcè, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές, id est, *vobis autem tutum*. q. d. Quòd toties eadem scribo, facio ut vos corroborem, faciamque tutiores, cautiores & vigilantiores, ne in errorem aliquem aut peccatum prolabamini. Noster cum Ambros. pro ἀσφαλὲς videtur legisse ἀναγκαῖς, positũ pro ἀναγκαῖον, hoc est *necessarium*.

VERS. 2. VIDETE CANES] q. d. Observate, & ut Syrus, *cavete*, impudentes & improbos Judaizantes & hæreticos, qui nos allatrant & mordent, quasi canes. Nota catachresin: *videre* idem hic est, quod cavere. Sic ad Coloss. 2. 8. *Videte*, id est videndo cavete, *ne quis vos decipiat per philosophiam*. Nota Secundò, hic genium hæreticorum cynicum, sive caninum, quem hoc sæculo expertus B. Thomas Morus Angliæ Cancell. *Hæretici*, inquit, *primam suam hypocrisin jam sustulerant, sed impudentiam substituerunt; ut qui antè religionem simulabant, nunc in impietate glorientur*. Hinc manavit illa phrasis qua vulgò hæreticos comparamus canibus, dicentes: *Dwis soo gens als renen bande*

VIDETE MALOS OPERARIOS] cavete & fugite pseudoapostolos, qui christianismum miscent, & corrumpunt judaismo, inquit Chrysost.

Concisio vocantur circumcisi cur?

VIDETE (cavete) CONCISIONEM] Nota Primò. *Concisionem* vocat circumcisionem, ut patebit v. seq. idque ut eam elevet, & Christianis parvi pendendam doceat. q. d. Circumcisio olim tam pretiosa, nunc post Christum tantùm C est concisio: *Nihil enim aliud*, inquit Chrysost. *jam faciunt* (Judæi se circumcidentes) *quàm quòd carnem concidunt; cum enim legitimum non sit quòd faciunt, nihil aliud est, quàm carnis sectio & concisio*. Addit Chrysost. concidi dici illa, quæ temerè & inaniter, ac præter artem inciduntur; circumcidi verò ea, quæ resectis superfluis expoliuntur. Rursum, per *concisionem*, seu circumcisionem, intelligit circumcisos, & circumcidentes, scilicet Judæos pseudoapostolos. ita Chrysost. Syrus, Theodoret. abstractum enim ponitur pro concreto, juxta can. 21.

Secundò, concisio est hæresis Corinthi, quæ Christum concidit.

Secundò, *concisionem* vocat ipsam hæresim Simonis, Basilidis. Cherinthi, *qui*, ut ait S. Ignatius, epist. ad eosdem Philippenses; *partum Virginis circumcidunt & mutilant, dividentes scilicet Jesum à Christo* (hominem à Deo) & dicentes B. Virginem esse matrem Jesu, non Christi, Christumque non esse passum verè, sed per imaginem, vel opinione; & apparenter tantùm, aut non esse passum Christum, sed solum Jesum. de quo v. 18.

Tertiò, est schisma Novantium.

Tertiò, ut Chrysost. *concisionem* vocat schisma & scissuram religionis & Ecclesiæ, quam faciebant hi pseudodoctores; alludit enim ad canes: quos jam nominavit hoc v. 2. q. d. Hi falsi doctores quasi canes rabidi Ecclesiam conscindunt & lacerant, ab eaque, & à Christo excisi sunt, ait Ansel. aliosque exscindunt.

Quartò est occisio & mors æterna.

Quartò, alludit ad eorumdem *concisionem*, id est, perditionem & mortem æternam, quam sibi concisione & circumcisione jam dicta accersunt: Græcum enim κατατομὴ & concisionem & occisionem significat.

VERS. 3. NOS SUMUS CIRCUMCISIO, QUI SPIRITU SERVIMUS DEO, ET GLORIAMUR IN CHRISTO JESU, ET NON IN CARNE FIDUCIAM HABENTES) q.

A d. Rectè dixi cavendam circumcisionem carnalem, & Judaizantes circumcisos, qui pariter vos volunt circumcidere: quia hæc carnalis circumcisio non est vera circumcisio, sed carnis tantùm concisio, uti eam vocavi v. præced. vera enim circumcisio est apud nos Christianos, qui sumus *circumcisio*, id est circumcisi (juxta can. 21.) spiritu, qui carnalia desideria pariter & Judaicas cæremonias circumcidentes & resecantes, spiritu servimus Deo, quæ sola vera est, & Deo placens circumcisio. Ita Theodor. & alii. Sic Rom. 2. 28. dixit: *Non enim qui in manifesto, Judæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio: sed qui in abscondito, Judæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non littera; cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo est.*

Judæi habent concisionem. Christiani veram circumcisionem.

SPIRITU SERVIMUS DEO) Triplex est hìc lectio, ut indicat S. August. l. 1. de Trinit. c. 6.

Prima, *Qui spiritu Dei servimus*.

Secunda, *Qui spiritu Dei servimus*. Hanc mordicus tenet Ambros. l. 2. de Spiritu sancto c. 6. ut probet Sp. sanctum esse Deum, & latria colendum.

Tertia & vera ac germana, *Qui spiritu servimus Deo*: opponit enim τὸ *spiritu servire Deo*, illi quod sequitur, *in carne B confidere & servire Deo*. τὸ ergo *spiritu*, non personam quæ colitur, cuique servitur, sed modum quo colitur significat. Unde Chrysost. τὸ πνεύματι, id est *spiritu*, interpretatur πνευματικῶς, hoc est *spiritualiter*, & Theoph. πνευματικῶς καὶ διὰ νοὸς, hoc est, *spiritualiter & mẽte*. unde & Syrus vertit, *qui colimus Deum spiritu*. Ita etiam Vatabl. Erasm. & alii passim: q. d. Nos Christiani verè sumus circumcisi, qui spirituali fide spe & charitate Deo religiosè servimus (græce enim est λατρεύοντες, q. d. Latria Deum colentes) *& gloriamur in Christo Jesu*, quasi Messia, salvatore & redemptore nostro, non in Mose jam obliterato & abolito, *& non in carne fiduciam habentes*, id est habemus, juxta can. 29.

Nota. *Carnem* vocat res externas & carneas, putà carnis circumcisionem, nobilitatem, legis scientiam, pharisaismum: ita enim se explicat: v. 5. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm.

QUANQUAM EGO HABEAM (habere possim, δυνητικῶς, in modo potentiali) CONFIDENTIAM IN CARNE. SI QUIS ALIUS VIDETUR CONFIDERE IN CARNE, EGO MAGIS) *Confidentiam* vocat præfidentiam, VERS. 4.

C & ex ea consequentem gloriationem, & *confidere* vocat præfidere & gloriari: est enim catachresis, vel metalepsis. Unde v. præced. opposuit *in Christo gloriari*, illi quod est, *in carne fiduciam habere*, id est gloriari.

Quid confidere in carne?

Secundò, quid intelligat per carnem explicat vers. sequ. q. d. Si vellem, ego perinde ac Judæi, gloriari possem in carnali circumcisione, nobilitate, scientia, &c. non est ergo quòd putent Judæi me ex zelo & invidia hisce detrahere, quasi iis inferior sim; sed sciant me id facere studio veritatis, fidei & salutis, ut à carne omnes traducam ad spiritum, doceamque tam Judæos quàm Gentiles adorare Deum in spiritu & veritate.

CIRCUMCISUS OCTAVO DIE) Græcè, περιτομῇ ὀκταήμερος, id est, *circumcisio octavi diei*. *Circumcisio*, hoc est, circumcisus, ut alibi *præputium*, vocat præputiatos scilicet Gentiles (juxta can. 21.) Nota. Non tantùm dicit se circumcisum, sed addit id factum octavo die, ut significet se esse Judæum, non advenam & proselytum (hi enim adulti convertebantur ad judaismum, & circumcidebantur) sed naturalem; mox enim ut natus est ex parentibus Judæis, secundùm legem, octavo die circumcisus est, itaque factus est Judæus & ipse. Rursum, inquit, ne dicas me natum ex Judæis, sed proselytis, addo me natum *ex genere Israel*, hoc est, ex prosapia Jacobi Patriarchæ, qui alio nomine dictus est Israel: q. d. Stirpe & prosapia sum Israelita. Tertiò, ne excipias me natum ex decem tribubus quæ schisma fecerunt à Judæis, addo me natum *ex tribu Beniamin*, quæ fortissima fuit, primumque regem Saulem dedit toti Israeli, quæque in schismate fidelis & constans adhæsit tribui Judæ Deique templo, & regno. Ita S. August. serm. 15. de Verb. Apost. Denique ut huius gentis & stirpis meæ nobilitatem & antiquitatem verbo explicem, addo quòd sim *Hebræus ex Hebræis*

VERS. 5. *Nobilis prosapia Pauli.*

oriun-

oriundus, videlicet ex primis illis laudatissimis & antiquissimis Hebreis Abraham, Isaac, Iacob. Vide dicta 2. Corinth. 11. v. 22.

SECUNDUM LEGEM (id est legis sectam) fui PHARISÆUS. Aut, ut Maldon. in Notis manuscr. q.d. *Quod autem ad legem attinet*, subaudi, eius adeò fui observans, ut Pharisæus etiam essem: erant enim Pharisæi inter omnes Iudæos legis observantissimi. SECUNDUM ÆMULATIONEM, PERSEQUENS ECCLESIAM DEI, SECUNDUM IUSTITIAM, QUÆ IN LEGE EST, CONVERSATUS SINE QUERELA] Nota. Vers. præced. laudavit se apud Iudaizantes ex genere & gente, quod esset Iudæus; hic verò laudat se a proprio studio; & factis in iudaismo. Primò, ergo laudat se hic quod secta fuerit Pharisæus, quorum secta habebatur nobilissima. Secundò, ne frigidum & tepidum in ea fuisse putes ait se eius fuisse zelotem, & ex ejus æmulatione & zelo persecutum esse Ecclesiam Christi. *Non eram* inquit, *piger Iudæus; quidquid erat quod legi meæ adversarium videbatur, impatienter ferebam, acriter insequebar. Hæc apud Iudæos nobilitas, sed apud Christum quæritur humilitas. Ideò ibi iste Saulus, hic Paulus* ait S. August. serm. 15. de Verbis Apost. Tertiò, ne vitam sectæ & zelo dissentaneam culpes; addit. *Secundum iustitiam, quæ in lege est*, id est, secundum iustitiam legis, se conversatum esse sine querela, hoc est, omne jus & præceptum, quod lex præscribebat, servasse, ita ut in nullo quasi præcepti alicujus transgressor culpari aut reprehendi posset, nemoque de eo queri, sed omnes eum prædicarent in legis observatione virum justum & religiosum esse.

Vers. 6. — *Secta Iudæorum, septem.*

PHARISÆUS] Nota. Tres præcipuæ erant sectæ Judæorum, tempore Christi & Pauli: Pharisæorum scilicet, Essenorum & Sadducæorum; nam aliæ minus celebres plures fuerunt, scilicet Dositheorum (quamquam hi non tam Iudæi erant, quam Samaritani schismatici) Hemerobaptistarum, Herodianorum, Nazaræorum, & aliorum.

Esseni, *Saducæi,*

Primò; Esseni vitam sanctiorem profitebantur, sed a ceteris schismate erant divisi. Vnde nec sacrificabant in templo quod dicerent se sanctioribus uti ceremoniis.

Dosithei,

Secundò. Sadducæi dicebant non esse resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum, quæ omnia confitebantur & docebant Pharisæi, Actor. 23. 8.

Tertiò, Dosithei ab animatis abstinebant, adeòque superstitiose sabbatum colebant, ut, quo quisquè ipsorum habitu, loco, situ die sabbati inventus esset, eodem permaneret usque ad vesperam. Cuius rei de Nauarcho suo lepidum narrat exemplum Synesius oculatus testis ad Evontium

Hemerobaptistæ.

Quartò, Hemerobaptistæ ita dicti sunt, quod quotidie baptizarentur, rati nimirum hominem non posse purè vivere, nisi singulis diebus in aqua mergeretur, itaque mergendo ablueretur & sanctificaretur.

Nazarei,

Quintò. Nazaræi reiiciebant Pentateuchum, & sacrificia Iudæorum, abstinebantque ab animatis, velut immundis.

Herodiani,

Sextò, Herodiani dicebant Herodem Ascalonitam esse Christum, eo quod sub ipso, & per ipsum alienigenam, puta Idumæum, designatum & declaratum regem Iudæorum, decessisset sceptrum de Iuda, & dux de femore ejus, quod erat signum & indicium adventus Messiæ, iuxta prophetiam Iacobi Genes. 49.

Pharisæi,

Septimò, Pharisæi scientia legis, & vita ac moribus omnes antecellebant. Vnde act. 26. 5. inquit Paulus, *Secundum certissimam* (græce ἀκριβεστάτην, id est exactissimam; Syrus vertit, præcipuam disciplinam) *sectam nostræ religionis, vixi Pharisæus*. Hinc Scribæ & Pharisæi tempore Christi erant summi legis doctores, qui Christo se opposuerunt fuit ergo hæc secta, docens animæ immortalitatem, & præmia bonorum, pœnasque malorum post hanc vitam, aliis doctior, purior, verior; non ita tamen quin & suos habuerit errores: nam, ut Iosephus, qui & ipse fuit Pharisæus, docet lib. 18. Antiqu. c. 2. & l. 5. Belli c. 7. Pharisæi omnia tribuebant fato, & μετεμψύχωσιν, id est transmigrationem animarum, si bona fuissent, in alia & alia corpora, ex Pythagoræ doctrina asserebant. Vnde orta est illa opinio illorum, qua hi putabant Christum esse Eliam, alii Ieremiam, alii Ioannem Baptistam, aut alium quempiam ex Prophetis; Matth. 16. 14. quia scilicet putabant Eliæ, Ieremiæ, Ioannis Baptistæ, aut alterius Prophetæ animam transmigrasse in Christum.

Pharisæorum errores.

Vide dicta

A Ab hac legis scientia & interpretatione dicti sunt] Pharisæi à radice פרש *paras*, id est explanare, explicare, docere; vel potius, ut Epiphan. lib. 1. Panar. c. 16. & alii, ab eadem radice *paras*; quatenus significat dividere & separare; quia Pharisæi doctrina, religione & moribus ab aliis Iudæis erant separati, omnibusque eminebant. Sicut ergo doctissimi Gentium dicti sunt Philosophi, ita doctissimi Iudæorum dicti sunt Pharisæi, q.d. Expositi & separati ob eminentem scientiam & sanctitatem. vita enim Pharisæorum maximè in tirocinio rigida erat, & in speciem sancta, multosque annos colebant continentiam & virginitatem, deliciis abstinentes, frugaliter viventes, vigiliis & orationibus incumbentes, iejunantes sabbato, secunda & quinta feria; ita ut inter Iudæos essent Pharisæi, quod inter Christianos sunt Religiosi: vestem etiam habebant propriam professionis suæ, habentem fimbrias hyacinthinas (quæ eos perpetuò admonebant legis observandæ, vitæque cælestis, juxta præceptum Domini Deuter. 22. 12.) præ aliis Iudæis longiores atque in oris earum spinas ligabant; ait Hieron. in Matth. 23. ut earum punctionibus pedes cruciatos ostentarent in signum austeritatis vitæ, arctæque memoriæ & custodiæ legis.

Cur Pharisæi. — *Pharisæorum continentia & pietas.*

B Adhæc legem in membranis scriptam ligabant in fronte, aut capiti circumponebant in modum coronæ: ita nimirum declarabant professionem pharisaismi, ut nemo eos, quasi sanctificatos contingeret, ait Epiphan. lib. 1. c. 15.

Rursum dediti erant multis & quotidianis purificationibus. Ex his omnibus tanta eorum erat auctoritas apud populum, ait Ioseph l. 13. c. 18. ut etiamsi regi obloquerentur aut Pontifici, vulgus tamen eis fidem haberet, &, ut idem ait l. 13. c. 8. juxta eorum responsa fierent quæ ad cultum divinum, & precationes solennes pertinebant. De hac ergo secta æquè ut alii gloriari poterat Apostolus. Imò actor. 23. 6. gloriatur Christianus & Apostolus iam factus, se etiamnum esse Pharisæum, scilicet, quoad professionem immortalitatis animæ. aliorumque dogmatum & morum cum Christiana vita congruentium.

Pharisæorum auctoritas.

SED QUÆ MIHI FUERUNT LUCRA, HÆC ARBITRATUS SUM PROPTER CHRISTUM DETRIMENTA] q.d. Has carnis excellentias, quas iam recensui; quasque olim cùm Iudæus essem in tanto pretio habui, C collegi, seposui, velut mercator sua lucra, rarasque merces solet in pretio habere, congregare, seponere: videlicet quod sim circumcisus, quod sim ex genere Israel, quod de tribu Beniamin quòd Pharisæus, quod legis zelotes, quod iustitiam indies ex legis observatione aucupans; has, inquam, omnes carnis, id est carnalis iudaismi, prærogativas, postquam Christi Euangelii veritatem & dignitatem agnovi, iam præ Christo & propter Christum habeo ut nullius pretii, imò ut damna, puta impedimenta veritatis & salutis à Christo percipiendæ. Ita Anselm. & alii.

Vers. 7.

VERUMTAMEN EXISTIMO OMNIA DETRIMENTUM ESSE PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM IESU CHRISTI DOMINI MEI, ET ARBITROR UT STERCORA, UT CHRISTUM LUCRIFACIAM] Nota τὸ *omnia* respicere præcedentia, omnes scilicet carnis, id est iudaismi, excellentias, quas v. 7. recensui. Secundo, & dignius ac convenientius animo Paulino, non tantum *omnia* bona iudaismi, sed *omnia* omnino, id est res omnes, puta eloquentiam, opes, delicias, glo- D riam, favores, & quidvis aliud, quod mundus hic amat & miratur. pro Christo & propter Christum existimo esse detrimenta & damna, immo stercora. eo enim assurgit animus excelsus Pauli, & hoc significat Græcum ἀλλὰ μενοῦνγε, id est quinimo (pro quo Noster *verumtamen*,) quod corrigentis est, vel potius amplificantis. q.d. Parum dixi, cùm dixi omnia iudaismi lucra, & Iudæorum legalia, me arbitrari propter Christum detrimenta. amplius dico: omnia bona mundi, terrena omnia propter Christum contemno, pro damno puto, imò aspernor & abominor quasi stercora me inquinantia. ita Chrysost. & Theophyl.

Vers. 8.

PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM IESU CHRISTI] διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, id est, *per eminentiam cognitionis*, vel scientiæ Jesu Christi: q. d. Quia video, sentio & experior tam præclaram, eminentem & sublimem

blimem esse finem & doctrinam Evangelii (hanc enim vocat *scientiam*;) hinc omnem scientiam, quam à Gamaliele, lege, Pharisæis hausi, imò alia omnia, & res quasvis nihili duco.

Cur Paulus justitias legis pro Christo arbitratus sit ut stercora.

Duplicem hic tangit causam, cur omnia, etiam justitiam legis, adeoque ipsam circumcisionem & legem veterem (inquit S. Chrysost. Theophyl. & Oecumen.) licet aliàs in se bonam, Paulus arbitretur sibi esse damna, imò σκύβαλα, quod Noster vertit, *stercora*. Prior est excellentia Evangelii & christianismi, quæ tanta est, ut reliqua omnia, etiam lex vetus, illi comparata nihil videantur esse, nisi nugæ & sordes, adeò ut, si alterutrum eligere debeas, putà judaismum vel christianismum, damnum ingens facias, si judaismum eligas præ christianismo: sicut si rustico invenienti adamantem ingentem gemmarius tantumdem offerret plumbi, stultus esset rusticus, & ingentem jacturam faceret, si pro adamante eligeret & acciperet plumbum, inquit Chrysost. Posterior causa est: quia reliqua, præsertim circumcisio, & legalia, olim licet bona, jam tamen post Christum impedimenta sunt christianismi & consequenter gratiæ & salutis: Judæus enim si velit Christianus fieri, necesse est, ut legalibus valedicat; illa enim abolita sunt, imò jam opposita sunt christianismo: si ergo Judæus legalibus suis adhæreat, ingens sibi damnum facit, quia privat se maximo bono, putà christianismo; imò hoc ipso, quo Judæus est & manet, hostis est Christi & christianismi. Utramque hanc causam afferunt Chrysost. Theoph. & Oecumen.

Prior causa. *Posterior.*

Deliciæ amoris Paulini erga Christum.

Domini mei) Nota delicias amoris Pauli in Christum. Christus, inquit, Dominus est omnium nostrum, sed meus propriè, qui me contumacem & rebellem, ad se immensa charitate vocavit; imò compulit, qui me non tantùm servum, sed & Apostolum suum fecit, qui me Gentium doctorem tanta gratia, tot miraculis, tanto fructu & efficacia constituit; meus est, qui se pro me speciatim tradidit, qui sua omnia mihi communicavit, ut meritò dicam, *Dominus meus & Deus meus, amor meus, & omnia*: præ te enim scientiam, pharisaismum, famam, gloriam, nobilitatem, opes, delicias nihili duco, damna & stercora æstimo: quia tu mihi es vera gloria, vera nobilitas, scientia, deliciæ, honor, vita, salus, & omnia.

Propter quem omnia detrimentum feci) id est, ut Vatablus, Syrus, & alii, propter quem omnia pro damnis duxi, pro quo omnia mihi damnosa visa sunt. Secundò & potiùs, propter quem omnium jacturam feci: hoc enim est Græcum τὰ πάντα ἐζημιώθην, quia nimirum omnibus me spoliavi, omnia reliqui & contempsi, omnia æstimans ut damna, imò ut stercora.

Quid σκύβαλα, id est stercora. Prima expositio.

Et arbitror ut stercora) Græcè σκύβαλα: quod Primò, excrementa & stercora duriora significat: q. d. Legalia jam quasi stercora observatores sui contaminant & conspurcant, ait Anselmus, sic & deliciæ omnesque res mundi. Secundò, σκύβαλα Chrysost. Theodor. Theophyl. vertunt rejectamenta frumenti, sive paleas. q. d. Talis est lex postquam Christum quasi frumentum excussa nobis exhibuit, scilicet inanis, supervacua, rejicienda. Talia sunt pariter omnia bona terrena. Tertiò, propriè σκύβαλα dicuntur illa, quæ ex intestinis boum, oviumve aut pecorum canibus projiciuntur, ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι, quod canibus per contemptum objiciantur & abjiciantur. Alludit ad Judaizantes, quos vers. 2. *canes* vocavit: q. d. Canes sunt, vorent sua σκύβαλα, sua canina rejectamenta, fruantur scilicet suis cæremoniis legalibus & Judaicis. Simul tamen omnia alia terræ bona, ut dixi, vocat σκύβαλα, quæ brutis & voracibus canibus in deliciis esse debeant, non hominibus, non Christianis, qui Christi & christianismi deliciis fruuntur. Iis ergo omnis pulchritudo, honor, divitiæ & deliciæ stercora sunt. Quare S. Hieronymus instituens Paulinum monachum, ait: *Sit vilis & vespertinus cibus, olera & legumina: qui Christum desiderat, & illo pane vescitur, non quærit magnopere de quàm pretiosis cibis stercus conficiat.*

Tertia & genuina. *Judaizantes quasi canes vorent sua σκύβαλα.*

Unde dicatur χρῆμα, id est pecunia.

Ut Christum (Christi gratiam, justitiam, amicitiam, virtutes, ac dona, ac tandem gloriam) lucrifaciam) Vide, quomodo omnia terrena damna sint, Christus solus sit lucrum; docentem Chrysost. in morali hom. 10. & 11. ubi inter cetera dicit: *Propterea pecunia χρήματα dicta sunt, non ut spectanda proponantur tanquam apud aurifices, sed ut bonum quid in illis operemur*: χρῆμα enim dicitur, παρὰ τὸ χρῆσθαι, ab utendo, quòd pecuniæ inventæ sint ut iis utamur ad mutua commercia & opem mutuam. Et inferiùs, quomodo omnia in Christi & virtutis obsequium convertenda sint, sicque non damna, sed lucra fiant, ita docet: *Oculum tibi fecit; oculum illi utendum exhibe, non diabolo. Quomodo verò illo exhibebis? Si creaturis ejus visis, ipsum glorificaveris, visumque à mulierum conspectu abduxeris. Fecit tibi manus; illas ipsi possideto, non diabolo: non ad rapinam & avaritiam, sed ad ipsius mandata & beneficia, & ad continuas preces, & ad succurrendum deficientibus eas porrigens & extendens. Fecit tibi aures; illas ipsi exhibeto, non lascivis concentibus, obscœnis fabulis; sed omnis meditatio tua sit in lege Excelsi. Os tibi fecit; istud nihil agat eorum, quæ illi non probantur, sed psalmodias, hymnos & spirituales odas concinito. Fecit tibi pedes, non ut ad malitiam curras, sed ad ea quæ bona sunt. Fecit tibi ventrem, non ut eum cibis rumpas, sed ut philosopheris. Dedit indumenta, ut tegamur, non ad ostentationem; non ut illa quidem multum habeant auri, Christus verò nudus pereat. Casam, pecunias & fruges dedit, non ut solus habeas, sed ut aliis, præsertim egenis, impertias.*

Mor. quomodo singulis membris et creaturis ad Dei creatoris obsequium utendum sit.

Et inveniar in illo non habens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi Jesu) *Inveniar*, id est existam, & sim in Christo, hoc est, fide, gratia & Ecclesia Christi. Sic dicitur de malis angelis Apocal. 12. 8 *Neque locus inventus est eorum ampliùs in cælo*, id est, dejecti sunt de cælo, ut ampliùs in cælo non essent, nec ibi inveniri possent. Est catachresis. Vers. 9.

Non habens meam justitiam) *Meam*, hoc est, meis naturæ viribus, meis laboribus partam, inquit D. Chrysost.

Quæ ex lege est) Id est legalem, quæ ex legis observatione acquiritur absque spiritu fidei & gratiæ Christi.

Sed quæ ex fide est Christi) Hoc est, sed sim habens justitiam, quæ per fidem Christi gratis acquiritur.

Quæ ex Deo est justitia) Hoc est, quæ divina est justitia à Deo manans, ut Deus nos faciat & habeat justos, coramque eo verè justi simus; non autem humana, quæ ex lege est: hæc enim coram hominibus tantùm politicè nos facit justos, ut justos nos prædicent homines, cùm vident nos legis observationi studere. Vide Augustinum serm. 5. de Verbis Apostoli tom. 10. ubi hunc locum tractat.

Ad cognoscendum illum, et virtutem resurrectionis ejus, et societatem passionum illius) Tria optat Paulus cognoscere, non tam Vers. 10.
speculativè, quàm practicè. Primò, *illum* scilicet Christum, Christique gratiam, justitiam, redemptionem, sive Christum esse Messiam redemptorem, qui nos justificat & salvat.

Secundò, *virtutem resurrectionis ejus*, græcè δύναμιν, id est potentiam, non qua Christus resurrexit, sed qua per resurrectionem suam quasi mortis jam domitor & triumphator nos resurgere faciet. Hanc optat cognoscere, tum per fidem, tum potiùs per experientiam, ut nimirum Christi potentia à mortuis excitetur, & cum Christo in gloria inter Sanctos resurgat.

Tertiò, *societatem passionum*, græce κοινωνίαν, id est passionum, afflictionum, *ejus*, ut scilicet agnoscat & gustet quàm suave, sanctum, meritorium, excellens sit pati & affligi cum Christo, & propter Christum, eumque socium habere tam in pœna, quàm in causa, ut, sicut Christus pro veritate, fide, justitia, Ecclesia, & animarum salute tanta passus est, ita & nos pro iisdem patiamur.

Configuratus morti ejus] συμμορφούμενος est participium præsens: q. d. Dum conformis fio Christo morienti, per mortificationem tum propriam, tum illatam ab iis qui me persequuntur. Ita Anselmus: q. d. Non do me deliciis, non ago vitam inertem & delicatam, sed labores & passiones Christi in me suscipio & exprimo, illis me assimilo & configuro, in iis gaudeo & exulto, optoque cognoscere & sentire, quantæ consolationis, dignitatis, gratiæ & meriti sit, habere societatem cum Christo in passione, ut per passionem merear cum ipso resurgere ad gloriam.

Si quomodo occurram (Christo ac Sanctis resurgentibus) ad resurrectionem (ut Vers. 11.
resur-

resurgam in communi omnium resurrectione? QVÆ EST EX MORTVIS] Resurrectionem bonorum græcè vocat *ἐξανάστασιν*, quasi exsuscitationem à morte ad gloriam; aliorum verò *ἀνάστασιν*, id est suscitationem & resurrectionem simpliciter. Nota hic Primò, contra fidem specialem Novantium, incertitudinem gratiæ & perseverantiæ, hanc enim significat conjunctio *si*, quæ dubitantis est. si enim Paulus de ea dubitat; qui non dubitet? nam dubitare de beata resurrectione non poterat, nisi quia dubitabat an in gratia esset moriturus, nec ne. Unde spem Paulus 1. Corynth. 10. 12. inquit Chrysost. dicit, *Qui se existimat stare, videat ne cadat*. Secundo. hinc patet resurrectionem & beatitudinem non obtingere ex sola fide, sed ex bonis operibus, laboribus passionibus. Ita Chrysost. Tertiò. hinc verosimiliùs videtur, Paulo non fuisse revelatam suam electionem & salutem; & sanè illa ex nullo Pauli loco evinci potest. rationes verò quas aliqui afferunt ad eam astruendam, debiles sunt, & tantùm morales quædam congruentiæ; imò ipse Apostolus 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, ne*, &c. *reprobus efficiar*.

Paulus non habuit revelationem suæ salutis.

Vers. 12. NON QVOD IAM ACCEPERIM, AVT IAM PERFECTVS SIM] Pro *acceperim*, græcè est *ἔλαβον*, id est, ut Syrus & Vatabl. apprehenderim, aut potiùs prehenderim, cuius compositum mox Apostolus subdit: *εἰ καὶ καταλάβω*, *si comprehendam*. q.d. Hæc quæ dixi de rerum omnium contemptu, quo propter Christum omnia arbitror ut stercora, de iustitia, quæ ex Deo est in fide Christi, de cognitione virtutis, resurrectionis & societatis passionis Christi, & maximè quod dixi, *Configuratus morti eius*; non ea mente dixi, quasi putem me iam apprehendisse hunc contemptum, hunc Christianæ iustitiæ apicem, hanc perfectam resurrectionis ac passionis Christi cognitionem neque assertive, dixi, me configuratum esse morti Christi, sed conditionaliter & inchoativè, me scilicet optare & sperare iam dictam resurrectionis & passionis Christi cognitionem per configurationem mortis ejus, sive quando conformis ero & configuratus Christo morienti, quam configurationem licet iam inchoarim, multum tamen adhuc ab ejus perfectione absum, multum mihi adhuc laborandum est, ut imaginem Christi crucifixi in me perficiam, & perfectè exprimam depingam. ita Oecumen. & alii.

Nota, Apostolum hæc dicere studio humilitatis. Addunt Ambros. & Chrysost. eum non tam propter se hæc dicere, quam propter Philippenses qui nimium sibi tribuebant, quasi iam perfectionem christianismi adepti essent. q.d. O Philippenses discipuli mei, nolite altum sapere, nolite putare vos apprehendisse culmen tum cognitionis & doctrinæ, tum iustitiæ & vitæ Christianæ: ecce ego qui vester sum & magister & Apostolus, qui tot iam annos perfectioni huic tam impensè studui, confiteor & assero me necdum hanc perfectionem apprehendisse, me adhuc illam currendo persequi, & dubitare an eam omni meo cursu & conatu tandem comprehensurus sim. Videte ergo, quam vos iam recenter conversi, & vix discipuli, ab illa absitis.

Nota, est hæc incipientium tentatio & persuasio, ut; cùm cœperunt Deo servire, mox se perfectos esse putent, partim quia vident se alios mundo & peccatis servientes longo post se intervallo reliquisse partim quia vitia sua necdum perspecta habent, uti nec apicem virtutum.

Incipientium tentatio est putare se esse perfectos.

SEQVOR SI QVOMODO COMPREHENDAM, IN QVO ET COMPREHENSVS SVM A CHRISTO IESV] Pro *sequor*, græcè est *διώκω*, id est persequor, cujus vim explicant Chrysost.[1] & Theophyl. *Adhuc*, inquit, *mihi vita certaminum plena est, adhuc procul à meta sum, adhuc absum à bravio, adhuc curro ac persequor: rimè non dixit Curro, sed Persequor, qui persequitur, scitis quanta contentione persequatur: neminem aspicit, quosvis impedientes magno impetu abiicit; mltem, & oculum, & robur, & animum, & corpus in unum contrahit, ad aliud nihil, nisi ad solum bravium intendes.* *Sequor* ergo hic idem est quod persequor, ut cum fugientia sequimus, quæ capere maximè cupimus. Ita Virgilius ait ecloga 2.

Sequor, id est persequor.

Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytisum sequitur lasciva capella,
Te Corydon, o Alexi, trahit sua quemque voluptas.

Vbi enim Theocritus, quem in Eclogis sequi solet Virgilius, dixerat *διώκει*, id est *persequitur*, Virgilius dixit *sequitur*.

[1] *Comm. in Epist. Pauli.*

Ita Abbas ille in Vitis Patr. lib. 5. c. 7. de patientia num. 35. rogatus quomodo Religiosus non debeat scandalizari, cum videt aliquos retrò ad seculum reverti, sed progredi ad perfectionem Religionis, respondit: *Intueri debet canes, qui venantur lepores, & sicut unus ex eis videns leporem insequitur, cæteri autem tantummodo canem videntes currentem aliquamdiu cum ipso currunt, postea vero lassantes post se revertuntur; solus autem ille, qui vidit leporem, sequitur donec comprehendat, neque exemplo revertentium, nec præcipitiis, nec silvis, nec vepribus retardatur, sed spinis pungitur, & non quiescit donec comprehendat: ita & monachus, vel qui Dominum Iesum quærit, cruci indesinenter intendit, quæ occurrunt scandala omnia præteriens, donec ad crucifixum perveniat.*

COMPREHENDAM] apprehendam perfectionem cognitionis & vitæ Christi jam dictam. Loquitur ergo de comprehensione hujus vitæ; non futuræ in cælis, ne quis hinc ferat in Beatos in cælis comprehendere sua visione divinam essentiam, quæ licet visibiles sit, est tamen incomprehensibilis.

IN QVO ET COMPREHENSVS SVM] Primò; D. Thomas sic explicat, q.d. Sicut à Christi præscientia & cognitione perfectè comprehensus sum; ita satago, ut vicissim ipsum Christum comprehendam, nimirum ut Christum cognoscam perfectè, sicut ipse Christus me perfectè cognoscit, & sua cognitione comprehendit.

Quomodo Paulus à Christo comprehensus. Prima expositio.

Secundò, Oecumen. *in quo*, id est ad quod, à Deo apprehensus, id est vocatus & electus sum, ut scilicet ad perfectionem christianismi curam, eamque comprehendam. Unde Vatabl. & Erasm. sic explicant: si quomodo assequar id, ad quod me Christus delegit, & in hoc stadio certare iussit. Hinc sensus aptus est, sed non explicat satis vim vocis *comprehensus* vel *apprehensus*.

Secunda.

Unde Tertio. simplicius & planius Chrysost. Ambros. & Vatabl. q.d. In æstu persecutionis cum pergerem Damascum, ut Christianos caperem & vincirem, à Christo in via apprehensus sum, cum Christus mihi manum iniecit, me prostravit[1], cecitate percussit, corpus animumque meum sibi subegit, compulitque me dicere, *Domine quid me vis facere?* & hæc omnia hoc fine fecit Christus, ut vicissim satagerem comprehendere tam ipsum, quam perfectionem christianismi: Unde Notat secundò, Chrysost. vocem *comprehensus* significare aversionem & fugam Pauli, quod scilicet Deus aversum & fugientem apprehenderit & ad se retraxerit.

Tertia.

Nota tertiò, enallagem præpositionis. *in quo*, id est ad quod, à Christo comprehensus sum, ad hoc scilicet, ut vicissim studeam eum comprehendere. Aliter tamen Chrysost. Græcum *ἐφ' ᾧ*, quod Noster vertit, *in quo*, acipit causaliter pro quandoquidem: Christus scilicet me ita sua dilectione prævenit, ut me aversum, fugientem, imò hostem apprehenderet, & ad se traheret; hinc ut dilectioni ejus sim gratus, & respondeam, omni meo conatu & studio curro & persequor, ut ipsum ipsiusque vitam, virtutes & perfectionem comprehendam.

Notent hoc Pauli exemplum pœnitentes & conversi, & cogitent & ponderent hoc Dei beneficium, quo eos peccatis & sordibus deditos, à se aversos, seque fugientes insecutus est, apprehendit. & ad se retraxit, & in viam gratiæ ac salutis reduxit, atque cum Paulo & Magdalena, & sponsa in Canticis errante, sponsum ita se diligentem agnoscant, eum per vicos & plateas requirunt, insectentur, dicantque: *Quæsivi quem diligit anima mea, tenui eum nec dimittam*, &c. ut tantum eum jam diligant, quantum antea oderunt; tantum persequantur, quantum fugerunt: tantum illi serviant, quantum offenderunt; tantum ejus honorem & gloriam propagent, quantum suis peccatis & scandalis eam obscurarunt. Deumque dehonorarunt: itaque fieri videmus in magnis peccatoribus, cum tacti à Deo seriò convertuntur. *Curramus*, inquiebant illi apud Climacum gradu 5. *curramus fratres, curramus; cursu enim opus est & vehementi cursu, quoniam cum nostro decore atque optimo excidimus; curramus, neque huic carni nostræ sordidæ atque nequam parcamus, sed occidamus illam sicut prior occidit nos.* Hocque signum est veræ conversionis & pœnitentiæ. Unde S. Gregorius *Plerumque*, inquit, *gratior est Deo amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.*

Pœnitentes tantum persequuntur Christum, quantum peccantes eum fugerunt.

Climaci stimulus ad cursum virtutis.

EGO ME NON ARBITROR COMPREHENDISSE] Hinc Chrysost. homil. 3. de incomprehensibili Dei

Qq 2 natura

naturæ, arguit Eunomium temerarii erroris, quòd diceret se Deum in hac vita comprendisse. Nam, ut rectè ait S. August. in Sententiis num. 102. *In hac vita quæ tota tentatio est, etiam in sublimissimis Sanctis non apprehenditur illa perfectio, cui non supersit ascensio.* Et nu. 103. *Dum præsentis vitæ cursus agitur, etiamsi valdè proficiat cujus exterior homo corrumpitur, interior renovatur; ne esse est tamen ut, dum conditioni subjacet mortis, labores toleret vetustatis.*

Nota. Est hic continua metaphora sumpta à stadiodromis, qui cursu certant in stadio, ut rectè Syrus. Cursor est Paulus & quivis Christianus, stadium est vita Christiana, meta est ejus perfectio, bravium est cælestis corona, quam dabit agonotheta Christus. Simili metaphora usus est Apostolus 1. Corinth. 9. *Omnis*, inquit, *qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet; & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*, &c.

Unum autem] supple, est necessarium, inquit Anselmus. Secundò & genuinè, *unum* hoc, supple studeo & ago, uni huic totus intendo. Ita Chrysost. Theophyl. & alii. Unum hoc est quod explicat dum subdit:

Quæ quidem retro sunt obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora extendens meipsum] Ea *quæ retro sunt* vocat temporalia bona & lucra, inquit D. Thomas, quæ Paulus sibi quærat in mundo, (erat enim dives & nobilis) quorum hic se ait oblivisci. Secundò, August. in psalm. 89. *quæ retro sunt*, id est præterita mea peccata: aut, ut Vatablus, judaismum, & vitam quam egi in judaismo obliviscor. Tertiò & optimè, *quæ retro sunt*, id est, præterita mea bona opera, labores, passiones pro Christo obliviscor, quia eorum memoria tum pigros, tum superbos facit. Ita Chrysost. Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselmus. q. d. Sicut stadiodromi dum currunt in stadio, non respectant quantum spatii transmiserint, sed quantum supersit ad metam, eoque toto conatu & impetu ac cursu recto feruntur: ita & ego præteriti cursus mei obliviscor, totus in metam feror, & non respecto quid egerim, sed quid supersit agendum.

Stadiodromi tantùm anteriora aspectant.

Hoc Apostoli præceptum inculcat S. Hieronymus Celantiæ ad perfectionem aspiranti. *Beati*, inquit, *qui non sibi de præterita justitia blandientes secundùm Apostolum per dies singulos in virtute renovantur: justitia enim non proderit ei, à quo die justus esse desierit. Totum spatium vitæ tuæ sit, ut peragere possis justitiam, ne de præterita justitia confidens remissior efficiaris: sed, sicut ait Apostolus, Posteriora obliviscens, ad ea autem quæ sunt anteriora me extendens, ad destinatum persequor bravium supernæ vocationis. Idcirco age, ut ordines reliquum tempus vitæ tuæ, sic ut possis canere cum Propheta, Perambulabam in innocentia cordis mei: quia inchoasse non sufficit, sed perfecisse justitia est.*

Moral. de cursu ad perfectionem.

Idem ad Eustochium: *Audi filia*, inquit, *& vide, & inclina aurem tuam, & obliviscere populum tuum, & domum patris tui, & concupiscet Rex speciem tuam. Deus ad animam loquitur humanam, ut secundùm exemplum Abrahæ, exiens de terra sua & de cognatione sua, relinquat Chaldæos, dæmones, & habitet in regione viventium. Verùm non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliviscaris populi tui, & domus patris tui, ut carne contempta sponsi jungaris amplexibus. Ne respexeris*, inquit, *retrò, ne steteris in omni circà regione: sed in monte salvum te fac, ne fortè comprehendaris. Non expedit apprehenso aratro, respicere post tergum, nec de aratro reverti domum, nec post Christi tunicam ad tollendum aliud vestimentum tecto descendere. Hæc tibi dixi, ut intelligeres exeunti, de Sodoma timendum esse Lot uxoris exemplum.*

Denique S. August. lib. de Cantico novo cap. 4. tom. 9. *Via*, inquit, *ista nostra ambulantes quærit: tria sunt genera hominum quæ odit, remanentem, retrò redeuntem & aberrantem. Qui non proficit, remansit in via; qui fertò à meliore proposito declinat ad id, quod deterius reliquerat, reversus est retro; qui fidem deserit, à via erravit. Quis est, qui non proficit? qui se putaverit esse sapientem, qui dixerit, Sufficit mihi quod sum; qui non attenderit eum qui dicit, Quæ retrò sunt oblitus, in ea quæ antè sunt extendo meipsum semper ad palmam supernæ vocationis. Currentem se dixit, sequentem se dixit, non remansit, non retrospexit. Qui sunt retrò redeuntes? qui ex continentia revertuntur in immunditiam, qui ex sancto & singulari bono proposito in malum corrumpuntur. Hos increpat Apostolus dicens: Melius illis erat non cognoscere viam justitiæ, quàm cognoscentes retrorsum converti. O malum retrospicere! Uxor enim Lot, quæ liberata est à Sodomis, contra præceptum retrospexit, & in statuam salis conversa est.*

Deus in via virtutis odit Primò, remanentem; Secundò, retrò redeuntem; Tertiò, aberrantem.

Ad ea quæ sunt priora] *Priora*, græcè ἔμπροσθεν, id est, ut Syrus & Vatablus, à fronte: hæc enim opponit iis quæ retrò à tergo sunt.

Extendens) Græcè ἐπεκτεινόμενος; quod magnam habet emphasim; significat enim manus totumque corpus protendere ad scopum, ut eum apprehendas antequam pedibus eum attigeris: quod faciunt stadiodromi, qui cum extremo nisu conantur, maximè dum metæ & victoriæ vicini sunt, ut antagonistam æquis penè passibus currentem prævertant, caput totumque corpus & vires exerunt, ac præcipites ad scopum ruunt, ad eumque summis manibus eum prehensuri se extendunt. Ita Chrysost. & Theophyl.

Hæc extensio in cursore Christiano, ut docet S. August. tract. 4. in epist. 1. S. Joan. tomo 9. fit per desiderium: hoc enim animum ejus dilatat, & conatum impetumque adauget. *Tota vita*, inquit, *boni Christiani sanctum est desiderium proficiendi; hic sinus noster est, hic saccus, & quia angustus est, extendendo facis capaciorem: sic Deus differendo extendit desiderium, desiderando extendit animum, extendendo facit capaciorem: desideremus ergo fratres, quia implendi sumus.*

Cursor Christianus se extendit ad anteriora, Primò, per desiderium proficiendi;

Secundò, hæc extensio fit per conatum virtutum ut, illas studeas acquirere quæ tibi desunt. Ita S. Basilius hom. 11. Hexameron in illa verba Genes. 1. *Crescite & multiplicamini*, *Anima*, inquit, *crescit, dum quotidiana propagatione se ad perfectionem promovet. Nobis dictum est, Crescite, ratione mira interioris hominis, quo se promovente, rectà ad Deum contendimus. Istiusmodi erat Paulus, qui dum adnitebatur, proque virili se extenderet in anteriora, eorum quæ erant à tergo, obliviscebatur. Ipsa hæc extensio in hoc sita est, ut ad ampliora jam quæsitis quotidiana propagatione nos extendamus, nimirum, ut ea quidem, quod assecutus jam es, è memoria sublato, id demum terso quære pro virili, quod ex perfectæ pietatis cumulo tibi agnoscis deesse. Talis & Isaac erat, de quo celebre illud elogium proditum memoriæ est, quia promovens gradum in sublime attollebatur, donec magnus effectus est.* Vide quæ sequuntur.

Secundò, per conatum virtutum:

Tertiò, si mentem semper ad anteriora, quæ à fronte sunt, intendamus. Sic Ezechiel de quatuor Cherubinis ait c. 1. *Non revertebantur cùm incederent, sed unumquodque ante faciem suam gradiebatur.* Quæ verba explicans S. Gregor. hom. 3. in Ezech. *Sancti*, inquit, *cùm incedunt minimè revertuntur, quia sic à terrenis actibus ad spiritualia pertransseunt, ut ad ea quæ reliquerunt, ulteriùs nullatenus reflectantur. Quasi enim per quamdam viam ais incedere est, mente ire semper ad meliora. Quod contrà de reprobis dicitur, quia reversi sunt corde in Ægyptum: ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia: quia & illa pergentes invenimus, & ista recedentes quasi post dorsum relinquimus.*

Tertiò, si semper ad anteriora mentem intendat, instar Cherubim.

Deinde impedimenta hujus ambulationis à fronte, ut scilicet anteriora semper prospicias, tradit idem, dicens: *Sunt quidam, qui magna deliberant, & multa ex his quæ possident, egenis distribuere pertractant; jamque hæc operari inchoant, & mox paupertatis timor eorum animum concutit, atque timentes ne egeant, erga egentes tenaces fiunt, seque ab eo, quem ceperant, bona operatione suspendunt. Hi nimirum incedentes reversi sunt, quia ante faciem suam ambulare noluerunt; contra quos rectè per Salomonem dicitur: Propter frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æstate, & non dabitur ei: qui enim nunc propter pavorem mentis atque torporem, bona operari negligit, cùm sol justitiæ in judicio velut in æstate claruerit, mendicabit vitam, sed non accipiet, quia propter illam bona operari contempsit. Alius despectis carnis desideriis cuncta relinquere, & seipsum restringere castitatis fræno deliberat: sed cùm cecidisse alios etiam post castitatem conspicit, hoc ipsum facere, quod deliberat, pertimescit, fitque ut retro per cogitationem redeat, qui ad anteriora respiciens iam mentis gressibus ad alta ibat.*

Ad destinatum persequor) κατὰ σκοπὸν διώκω, id est, versus scopum totus feror.

Vers. 14.

Nota. Scopus signum est præfixum sagittariis, ut ad illud sagittis suis colliment, illudque contingant; Apostolus verò non de sagittariis, sed de cursoribus sive stadiodromis agit, qui non ad scopum, sed ad metam currendo certant; per scopum ergo hic metam intelligit. Unde Syrus vertit, *decurro ad metam.* Meta hæc est perfectio Christiana toties jam dicta. Aliter hæc vertunt Patres, August. in psal. 38. vertit, *secundùm intentionem ferre:* σκοπεῖν enim significat considerare & intendere. Unde Episcopus dicitur, qui subditis intendit & invigilat. Secundò, Cyprianus, vel quisquis auctor libri de Vita clericorum, vertit, *ad regulam feror.* Tertiò, Tertull. lib. de Resurrect. carnis vertit, *secundùm scopum persequor ad palmam* (ad bravium.)

Nota

Media incitantia ad cursũ sunt, primò, sibi persuadere se non esse perfectum, sed eò tendere;

Nota hic media incitantia ad cursum in vita Christiana, ut in ea metam, id est perfectionem, assequaris, quæ hic suggerit Apostolus.

Primum est, ut scias, & persuadeas tibi te non esse perfectum, dicasque cum S. Paulo hic: *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse:* qui enim se putat perfectum, quasi de meta securus, consistit, nec progredi aut perficere se laborat: qui verò longiùs se à meta abesse videt, incitatur ut ad eam contendat. Hinc quantumcumque profeceris, cogita te necdum esse perfectum, sed magis in dies debere proficere. *Justorum*, inquit Sapiens Proverb. 4. 18. *semita quasi lux splendens: procedit & crescit usque ad perfectum diem.* Et Cant. 6. 9. de Ecclesia, (ac consequenter de fidelibus, qui in Ecclesia quasi membra in corpore vivunt & perficiunt) dicitur: *Quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens!* in incipientibus,) *pulchra ut luna* (in proficientibus) *electa ut sol?* (in perfectis.) Numquam verò cursor Christianus animo cadat, aut fiat pusillanimus si labatur, aut non tantum proficiat, quantum optaret: imò hoc signum accipiat, quòd tendat ad perfectionem, si hoc ipsum in se notet & advertat, ideoque sibi displiceat: nam, ut ait S. August. serm. 50. de Tempore, *Ipsa est perfectio hominis invenisse se non esse perfectum.* Et serm. B 15. de Verbis Apostoli. *Ergo*, inquit, *proficite fratres, discutite vos semper sine dolo, sine adulatione, sine palpatione, semper tibi displiceat quod es, si vis pervenire ad id quod non es: nam ubi tibi placuisti, ibi remansisti. Si autem dixeris, Sufficit, & periisti.*

Secundum est, animi generositas ad heroica opera & profectum.

Secundum medium ad perfectionem est strenua generositas, & studium ad progrediendum in virtutibus; si videlicet te exerceas strenuè, & adigas ad heroica virtutum opera: plus enim proficies uno heroico actu, quàm viginti communibus & ordinariis. Porrò heroica hæc opera sunt. Primò, heroica sui victoria, atque heroica suarum passionum & appetituum refrænatio. Secundò, difficultates & obices, qui virtuti se obiicere solent, heroicè superare & transscendere. Tertiò, ad ardua & excelsa conari, molirique res magnas, quibus Dei gloria tum in nobis, tum in aliis quàm maximè promovetur. Ita S. Bernard. epist. 254. ad Garinum: *Indefessum*, inquit, *proficiendi studium, & jugis conatus ad perfectionem perfectio reputatur. Quòd si studere perfectioni, est esse perfectum, profectò nolle proficere deficere est. Ubi ergo sunt, qui dicere solent, Sufficit nobis, nolumus esse meliores, quàm patres nostri? O monache non vis proficere? non. Vis ergo* C *deficere? nequaquam. Quid ergo? Sic mihi, inquis, vivere volo, & manere quò perveni, nec pejor fieri patior, nec melior cupio.* Et mox hoc refellit dicens. Primò, *hoc ergo vis quod esse non potest; quid enim stat in hoc sæculo? Et certè de homine specialiter scriptum est: Fugit velut umbra, & numquam in eodem statu permanet.* Secundò, *exultavit Dominus noster ut gigas ad currendam viam. Porrò currentem non apprehendit, qui & ipse pariter non currit. Unde Paulus ajebat, Sic currite, ut comprehendatis.* Tertiò, *quod si Domino currente tu gradum sistis, non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumque tibi est quod ait David Ecce qui elongant se Domine à te, peribunt. Itaque si proficere, currere est; ubi proficere, ibi & currere desinis; ubi verò non currere, ibi & deficere incipis. Hinc planè colligitur, quia nolle proficere nonnisi deficere est.* Deinde idipsum Quartò, confirmat exemplo angelorum in scala Jacob, dicens: *Vidit scalam Jacob, & in scala angelos: ubi nullus residens, nullus subsistens apparuit, sed vel ascendere, vel* D *descendere videbantur universi; quatenus palàm daretur intelligi, inter profectum & defectum in hoc mortalis vitæ statu nihil medium inveniri.* Quintò, *sed quomodo ipsum corpus nostrum continuò aut crescere constat aut decrescere, sic necesse sit spiritum aut proficere semper aut deficere.*

Hæc incitans quinque motiva S. Bernardi.

Insatiabile desiderium perfectionis, mire incitat ad cursum,

Maximè verò ad perfectionem incitat fervor & insatiabile desiderium proficiendi & tendendi ad perfectionem: ad quod insignes stimulos nobis adhibet vetustus quidam auctor, ita scribens: Primò, *considerare pudet quantus sit fervor in sæculo, qua cura singula quoque studia hominum quotidie ad perfectionem nitantur. Divitiarum amor insatiabilis est, expleri nescit honorum cupido, celerem habitura res finem sine fine quæruntur. Nos cælestes divitias pigra quadam dissimulatione negligimus, spiritales divitias aut ne attingimus quidem, aut si leviter degustaverimus, continuò nos putamus esse satiatos.* Secundò, *aliter nos divina sapientia ad suas invitat epulas, dicens: Qui edunt me, adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient. Nullus umquam talibus expletur epulis, nec aliquando patitur de satietate fastidium. Tanto unusquisque capacior, tanto avidior* A *erit, quanto inde plus hauserit. Vult esurire nos hic semper & sitire justitiam, ut in futuro justitiæ retributione satiemur. Consideranda vis ipsa verborum est, & ita nobis desideranda est justitia, ut in fame vel siti cibus desideratur ac potus.* Et sub finem epistolæ; Tertiò, *nihil in hoc proposito, otio deterius est, quod non solummodo non acquiris nova, sed etiam parata consumis.* Quartò *sanctæ vitæ ratio processu gaudet & crescit, cessatione torpescit & deficit. Quotidianis ac recentibus virtutum incrementis mens instauranda est, & vivendi nobis hoc iter non de transacto, sed de reliquo metiendum.* Quintò, *si beatus Paulus, vas electionis, qui ita Christum indutus erat, ut diceret, Vivo autem jam non ego, vivit verò in me Christus; adhuc tamen se extendit, adhuc crescit & proficit: quid nos facere debemus, quibus optandum est, ut in fine nostro Pauli principio comparemur? Ergo tu obliviscere omne præteritum, & quotidie inchoare te puta, ne pro præsenti die, quo debes servire Deo, præteritum imputes.* Sextò, *optimè quæsita custodies, si semper inquiras. Damnum parata sentiunt, si parare cessaveris.*

Unde Nota hic vocem διώκω, id est persequor. Perinde enim ut cursor suum cursum intentissimè prosequitur, ipsumque terminum persequitur, ita & nos perfectionem persequi oportet. B Senior ille in Vitis Patrum rogatus, quid perfectionis studioso agendum esset? respondit, eum imitari debere canes venaticos. Sicut enim illi leporem velocissime totoque conatu persequuntur, non respectant, quæ in via sunt aut offeruntur non attendunt, sed omnibus oculis, sensibus & viribus etiam per saxa, sentes & vepres in leporem feruntur, nec quiescunt donec eum ceperint; ita & virtutis studiosum circa virtutem facere debere. Atque ita fecit S. Marcianus anachoreta, ut narrat Theodor. in Philotheo. Cùm enim in venatorem incidisset, rogatusque esset quid rerum in eremo solus & otiosus ageret, vice versa quæsivit, Quid verò tu agis? Cui ille, Ego cervos & lepores venor, ut vides. Tum Marcianus, *Et ego*, inquit, *Deum meum hic venor, nec ab hac pulchra venatione cessabo, donec eum apprehendam.*

Sicut venator lepores, ita nos perfectionẽ insequi debemus. Exemplum S. Marciani

Tertium medium ad perfectionem est, semper ob oculos habere *bravium supernæ vocationis Dei*, id est palmam, &, ut Syrus vertit, victoriorum præmium superne in cælis dandum, ad quod nos vocat Deus: Deus enim, qui agonotheta in superno cælorum throno residens, nos cursores strenuos post mortem in cælum ad se vocabit, ut ibi superna & C cælesti palma coram omnibus Sanctis & angelis nos donet, & corona gloriæ, quasi victores & triumphatores, coronet: sed quemque pro meritis, ut qui magis alacer & strenuus in hoc cursu fuerit, majorem; qui minùs, minorem coronam accipiat. E cælo ergo Deus & angeli has nobis coronas ostentant ac pollicentur, ut iis nos ad cursum incitent. Plura media eaque practica & efficacia suggerit P. Alfonsus Rodriguez p. 1. de Perfect. tract. 1. & 2.

Tertium incitans ad cursum est, intendere jugiter in bravium.

Porro praxis hujus cursus ad perfectionem commoda & efficax est, si quisque Primò coram Deo sincerè & penitissimè se ipsum examinet, scruteturque fundum animæ suæ, ut intimè se suasque inclinationes omnes, tam malas, quàm bonas pervideat, ac clarè cognoscat quid eum maximè à progressu in virtutibus impediat & retineatur; quæ sit origo & radix omnium suorum vitiorum & imperfectionum. Est enim in homine quolibet unum alterumve vitium capitale & radicale, à quo cetera eius vitia, quasi rami D suppullulant & oriuntur, quo eradicato, cetera omnia pariter eradicantur.

Praxis currendi ad perfectionem.

Secundò, ut cognito & perspecto hoc vitio suo radicali, seriò & efficaciter proponat illud extirpare, totoque die intentos & defixos habeat oculos in illud, perinde ac in hostem capitalem, cum quo quotidie duellum ineundum est. Deinde arma ad illud debellandum undique conquirat: nec desistat, donec per assiduam in illud reflexionem, sui custodiam, mortificationem, orationem, Dei amorem, illud superet & evincat.

Tertiò, huc multùm juvabit examen sui particulare: si manè resolutè proponas, illud ipsum toto die heroicè supprimere: per diem assiduè in illud idem intendas, illudque jugiter cohibeas, si quando labi te contingat, mox indoleas, & alacrior fortiorque resurgas: vespere memor eris quoties, quomodo & qua occasione per diem in illud cecideris, omnesque lapsus per pœnitentiam, perque novum & fortius propositum cavendi, vel superandi occasiones illius, ac per alia remedia cuique propria, emendare satagas. Idem examen peragas qualibet

hebdomada, ut die Dominico lustres & videas, quid elapsa septimana profeceris, vel defeceris, illudque sequenti compensare, vel adaugere, ac tribus quotidie gradibus in contraria virtute vel humilitatis, vel temperantiæ, vel continentiæ, aliave simili proficere, altiusque conscendere seriò constituas. Simile examen initio cujusque mensis obeas, simileque initio cujusque anni. Nihil est quod hac constantia, jugique & pervigili labore ovinci & eradicari non possit. Quocirca S. Chrysost. & Cassianus docent hominem uno anno fieri posse perfectum. Si enim milites resoluti & certi aut vincere, aut mori, quasvis acies & arces perfringunt, quid non perfringet in te, itaque voluntate generosius & resolutus miles Christi.

Quartò, si te in continuo Dei amore exerceas, omniaque opera, etiam indifferentia, uti sunt studere, edere, ludere, dormire, ambulare, laborare, ex amore Dei, initio cujusque operis excitato & concepto, inchoare & perficere studeas. Rursum, si adversa omnia, crucesque Deo per amorem offeras, omniaque generosè & hilariter Dei amore sustineas. Denique, si vitia, ac præsertim radicale tuum, quoties eruperit, Dei amore mortifices & resecces. Nam, ut ait Petrus Ravennas, *Tenera militia est, solo amore de omnibus vitiis reportare victoriam*.

B

Age ergo, ô athleta Christi, in hoc stadio contentis viribus decurre, certa bonum certamen, apprehende vitam æternam. Quàm durum tibi jam est currere & fatigari, tam jucundum tibi erit in meta dicere cum S. Paulo: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi, in reliquo reposita est mihi corona justitiæ*. Vita brevis est, stadium breve, corona æterna est. Forsan hodie cursum tuum incidet, vitam tuam abrumpet Deus: tunc currere ampliùs non poteris: tunc quod in cursu tuo hoc temporis momento neglexeris, serò reparare voles: quia hanc negligentiam per omnem æternitatem sarcire & restaurare non valebis; quod nunc negligis, in æternum negligis, quod nunc perdis, in æternum perdis. Et quid est, quàm longa est æternitas? Et quid perdis? singulis momentis perdis coronas amplissimas, non aureas, non gemmeas, sed cælestes, sed angelicas, ut qui poteras tuo cursu pervenire ad Cherubinos & Seraphinos, ob teporem tuum, torporem & tarditatem hæreas, & in æternum hæreas inter infimos, in imo angelorum ordine.

C

Ita Abbas Pambo moriturus dixit: *Non pænitet me sermonis alicujus, quem locutus sum usque in hanc horam. Et sic vado ad Dominum, quasi qui nec initium fecerim serviendi Deo*, ut habetur in Vitis Patr. l. 5. tom. 1. nu. 16. Et Abbas Silvanus rogatus ab Abbate Mose: *Potest homo per omnem diem initium facere conversationis?* respondit: *Si est homo operarius, potest per diem & per horam inchoare initium conversationis suæ*: ibidem t. 11. num. 29. Alius rogatus quid quotidie cogitaret & meditaretur in cella, dixit, *Dico mihi, Hodie renatus es, hodie cæpisti servire Deo, hodie hic inhabitare cæpisti: sic esto quotidie peregrinus, & crastino liberandus, hoc mihi quotidie consulo*: ibidem lib. 9. c. 44. num. 2. Alius rogatus quis esset ei stimulus ad virtutem? quid quotidie meditaretur? respondit: *Ego per singulos dies statui verba mea audiri à Domino, putans mihi dici, Laborate propter me, & ego quiescere faciam vos. Adhuc modicum decertate, & videbitis salutare meum, & gloriam meam. Si diligitis me, & filii mei estis, ad Patrem rogantes revertimini. Si fratres mei estis, mulescite pro me, sicut propter vos multa perpessus sum. Si oves meæ estis, Domini. am passionem sequimini*.

D

Manè ergo cùm surgis, cogita cum S. Antonio: Hodie cœpi currere, Hodie cœpi Deo servire, hodie forsan & finiam. Sic vivam ergo, quasi hodie moriturus; sic cursum quasi hodie cursum consummaturus. Itaque curram velociter, quia currendi tempus breve est, & grandis mihi restat via in cælum.

Acer stimulus ad perfectionem, hodie cæpi, hodie finiam.

In Christo Jesu] per Christum Jesum, per Christi merita. ita Chrysost. Hoc referri potest Primò, ad *bravium supernæ vocationis*. q. d. Deus hoc bravium nobis proposuit, & ad illud nos vocat per merita Christi, Christus hoc apud Patrem promeruit, ut illud nobis bravium offerret ac proponeret quasi cursus nostri præmium. Secundò, hoc referri potest ad *persequor*: q. d. Ego curro, ego persequor hoc bravium, non meis, sed gratiæ viribus, quam mihi Christus promeruit.

Vers. 15. Quicumque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus] Dices, v. 12. & 13. negavit se esse perfectum, quomodo ergo hic se inter perfectos numerat? Respondent aliqui cum S. August. Apostolum v. 12. negasse se esse perfectum perfectione patriæ, hic verò asserere se esse perfectum perfectione viæ, seu tali qualis in hac vita haberi potest, sed ex dictis patet Apostolum etiam v. 12. loqui de perfectione non patriæ, sed viæ.

Paulus negat se esse perfectum triplici sensu.

Secundò, Ambros. respondet Apostolum dicere se perfectum respectu imperfectiorum: sicut viros Religiosos vocamus perfectos respectu vulgi, quia plura pietatis ac virtutum officia præstant, quàm vulgus.

Tertiò & genuinè: *perfecti*, id est perfectionis studiosi, sive, ut Anselm. perfecti viatores: vox enim *perfecti* sumitur in actu non completo, sed inchoato, juxta can. 32. q. d. Cùm ego Paulus, qui vobis videor perfectus, sentiam me necdum comprehendisse, sed obliviscens ea quæ retrò sunt, ad priora me extendam, ac metam ac bravium persequar; ergo à pari, imò multò magis, quicumque inter vos ad perfectionem vitæ Christianæ mecum adspirant & connituntur, hoc mecum sentiant, se scilicet nondum perfectionem attigisse; sed ad eam directo & continuo cursu debere currere, ut jam dixi: pronomen enim *hoc* demonstrat id, quod dictum est præced. v. 13. & 14. Ita Anselmus.

Ubi Nota, perfectionem hujus vitæ consistere, non tam in eo quòd quis planè sit perfectus, nihil habens vitii aut concupiscentiæ, hoc enim impossibile est: sed in continua tendentia & cursu ad perfectionem. Hæc enim perfectio viatorum est, ut continuò & celeriter in via sua progrediantur ad terminum: nos autem in hac vita viatores sumus, & vita nostra via est, tum ad perfectionem, tum ad cælum: quo ergo magis per virtutes progredimur ad perfectionem & ad cælum, eo magis perfecti sumus viatores. Ita S. August. lib. de Perfect. justitiæ c. 9. *Perfectius*, inquit, (viator) *est, qui ad perfectionem irreprehensibiliter currit carens criminibus damnabilibus, atque ipsa etiam peccata venialia non negligens mundare eleemosynis*.

Perfectio hujus vitæ consistit in continua tendentia ad perfectionem.

Hic enim est perfectus viator.

Et si quid aliter sapitis, et hoc vobis Deus revelabit] Ita Romana, Græca & Syrus, non *revelavit*, uti multi cum Ambros. & August. epist. 48. legunt. Vatabl. sic exponit: *quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus*, scilicet justitiam esse non ex lege, sed ex fide Christi: *& si quid aliter sapitis*: q. d. Si contrarium sentiatis, putà justitiam obtingere homini ex observatione legis Mosis, *hoc quoque vobis Deus revelabit*: q. d. inquit Erasmus: Si quis adhuc aliquid legi Mosis tribuit, ut ex ea putet se justificari, non ob id scindatur concordia Christiana, sed feratur excusetur que, quòd in fide novellus sit, & recens à judaismo conversus: ubi verò doctior fuerit, Deus ei hanc mentem aspirabit ut contemnat ea quæ necdum contemnere potest. Secundò, Theodor. sic explicat, q. d. Si quid perfectiùs sapitis quam jam dixi, hoc habetis à Deo. Tertiò, Hilar. lib. 11. de Trinit. & favet Chrysost. hic, sic exponit, q. d. Iis, qui necdum plenam mysteriorum fidei & veritatis cognitionem assecuti sunt, expectanda est revelatio Dei, qui plenam veri cognitionem largiatur, & si quid priùs erratum fuerit, corrigat.

Quadruplex explicatio hujus loci.

Quartò & genuinè, q. d. Si de perfectione *aliter sapitis*, quàm ego, quia nimirum sentitis & putatis vos metam, scilicet perfectionem, apprehendisse, aut illi esse proximos, *& hoc* quoque sicut cetera, *vobis* ignorantibus & errantibus *Deus* suo tempore *revelabit*, scilicet errorem esse, vosque errare in isto sensu vestro. Ita Theodor. & Anselm.

Nota. Deus hoc revelat, dum homini seipsum & sua vitia sensim patefacit, dum ardua virtutum opera, in quibus hominis perfecti imbecillitas laborat & succumbit, obiicit; dum aliorum perfectorum exempla, qui longè nos superant, ob oculos ponit; dum per doctores & concionatores, Christianæ perfectionis eminentiam & sublimitatem describit.

Verumtamen (supple, rogo, vel hortor) ad quod pervenimus, ut idem sapiamus, et in eadem permaneamus regula] quasi dicat Verum enim vero ut redeam ad ea, quæ tum initio capitis de cavendis Judaizantibus, tum paulò ante de cursu ad perfectionem dixi, rogo omnes ut regulam doctrinæ, pariter & vitæ Christi, ad quam in baptismo pervenerunt, retineant, in eaque permaneant: nimirum ut idem sapiant, sintque concordes in christianismo, in Christi fide æquè ac moribus, Vers. 16.

nec

nec admittant Judaizantes, qui discordiam seminant, & schisma faciunt, volentes judaismum miscere christianismo.

Ubi Nota Primò. Vox *verumtamen* significat Apostolum redire, & resumere principale argumentum hujus capitis, imò totius epistolæ, quod est sancire regulam fidei & christianismi, ne scilicet judaismum admittant. Id patet ex versibus seqq. ubi agit contra Judaizantes negantes crucem Christi.

Fides Christi recta est instar amussis.

Secundò, *regulam* sive amussim, &, ut græcè est, canonem, vocat legem & fidem Christi, quæ recta est instar amussis, cui nihil addere, nec demere, quam nec inflectere, nec ad judaismum, aliove torquere licet. ita Theophyl. Fides enim est quasi linea & regula rectissima, quam si vel modicum inflectas, aberras à vero, & falsitatem incurris. veritas enim consistit in puncto, in indivisibili: talis est norma credendi & vivendi, quam nobis præscribit fides & lex Christi. nam Apostolum non de credendi tantùm, sed & vivendi norma loqui, patet ex versu seq. ubi ait: *Imitatores mei estote, & observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.* ita Oecumen. & Ambros.

Veritas consistit in indivisibili.

Hinc Tertiò, pro *permaneamus*, græcè est στοιχεῖν, id est, incedamus quasi milites in acie, ordine & gradu nostro. de quo dixi ad Galat. 4. 25. & ad eosdem c. 6. v. 16.

Quartò, Græca sic habent, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, id est, verumtamen in eo, ad quod pervenimus, eadem incedere (id est incedamus) regula. idem sapere (id est sapiamus) infinitivi enim ponuntur pro imperativo more Hebræo. Deinde intelligitur in secundo membro, &c. q. d. Et idem sapiamus. hoc enim exigit oratio bimembris, & in ea copulam sæpè subticent Hebræi.

VERS. 17. IMITATORES MEI ESTOTE FRATRES, ET OBSERVATE EOS QUI ITA AMBULANT, SICUT HABETIS FORMAM NOSTRAM] Græcè συμμιμηταί, id est, coimitatores mei estote. q. d. Cum aliis, qui me imitantur, pariter & vos, ò Philippenses, me imitamini. Sapienter Nazianz. epist. ad Nicobulum, *Prudentis*, inquit, *& cordati viri est magna mensura vitam suam metiri, atque ad excellentium virorum sese imitationem componere. Præstat enim secundas inter homines magnos & locupletes ferre, quam primas inter pauperes & abjectos: sicuti majoris utique gloria est paululum infrà aquilam, quàm supra humiles alaudas volitare.*

Gloriosius est paululū infra aquilam, quā n supra alaudas volare.

Secundò, pro *formam nostram*, græcè est τύπον ἡμᾶς, id est, typum & exemplar nos. quod clarè Vatabl. vertit, Quemadmodum nos habetis pro exemplari. O quam efficax est Pastoris, Episcopi & Principis verbum & jussio, cùm ipse id quod jubet primus aggreditur, seque aliis agendi & vivendi formam exhibet? Quàm pulchrum est & decorum, cùm Prælatus & Princeps non imperiosè mandat dicens, Popule aut serve ito, laborato, facito quod jubeo; sed excitando potiùs & exhortando dicit, Eamus, faciamus, laboremus, me meæque vitæ formam ac normam sequimini. Ita Julius Cæsar in castris, militibus suis in labore, vigiliis ac difficultatibus quibusque præibat, ut nemo detrectare auderet quod ducem præeuntem facere vidisset. Ita Alfonsus Aragonum rex, cùm exercitus ejus summa laboraret cibi inopia, eique offerretur raphanus cum pane, recusavit dicens, *Non decet imperatorem jejuno exercitu mandere.* Testis est Panormit. lib. de Gestis Alfonsi.

Prælati decus est dicere, non, Ite facite, sed Eamus faciamus.

In Vitis Pat. in sententiis Patrum sent. 106. frater requisivit senem dicens: Fratres alii mecum cohabitant, & volunt ipsi ut ego illis præcipiam, quomodo jubes ut faciam? respondit, *Fac tu quod præcipis, ut non tantùm illis præcepta, sed & formulam præbeas.*

Hinc S. Dionys. Areopagita dixit, sacerdotes esse debere instar crystalli pellucidi & radiantis, in quod incidentes solis radii, in cetera quæ vicina sunt, refunduntur.

Sacerdos debet esse instar crystalli.

Scribit Sulpitius S. Martinum commoratum fuisse cum S. Hilario Episc. Pictav. ejusque eruditione & pietate multùm profecisse, atque ordinatum ab eo exorcistam, ad sacerdotium se disponere cœpisse. S. Hilarius ergo fuit forma vitæ S. Martino, ejusque sanctitatis dux & auctor.

S. Hilarion videndi S. Antonii studio in solitudinem contendit: apud quem duobus mensibus commoratus, omnem ejus vitæ rationem didicit. unde domum reversus A facultates suas pauperibus elargitus, in eremum rediit, miramque illam vitam quam describit S. Hieron. egit, faciens se speculum & portentum orbis.

Narrat Maffejus in Vita S. P. Ignatii lib. 2. cap. 13. adolescentem quemdam Lutheranum, qui disputando converti non poterat, traditum Ignatio, atque ab eo in domum acceptum fuisse conversum. Qui rogatus, quomodo ita mentem antè inexpugnabilem mutasset? respondit, se Ignatii & Sociorum non tam argumentis (licet & iis valerent plurimùm) quàm spectatæ sanctitati virtutique cessisse; quòd ita apud se propè necessariò statuisset, à tam incorruptis moribus, à tanta pace & concordia, à tam bonis operibus rectam in Deum fidem abesse nullo modo posse.

VERS. 18. MULTI ENIM AMBULANT] Subaudi, aliter quàm ego: quia ergo prædico & sequor Christi crucem, & austeram vitam; illi & verbo & facto Christi crucem negant, vivunt in otio, deliciis, fastu ac Judaicis cæremoniis, tamquam inimici crucis Christi.

QUOS SÆPE DICEBAM VOBIS (subaudi, esse)
B (NUNC AUTEM ET FLENS DICO) INIMICOS CRUCIS CHRISTI] Notat Simonem Magnum ejusque asseclas, qui negabant Christum verè esse crucifixum; Christum enim se in cruce subtraxisse, & solam ejus imaginem passam dicebant. Sic Cherinthus Jesum à Christo dividens Jesum passum esse ac resurrexisse dicebat, Christum autem nequaquam, sed impassibilem perseverasse, ipsumque tempore passionis à Jesu recessisse. testis est Irenæus lib. 1. c. 25. & Epiphan. hæresi 28. Addebat Basilides Jesum se transformasse in Simonem Cyrenæum, eumque pro Jesu se subducente esse crucifixum. testis est Epiphan. hæresi 24. Hos hæreticos Paulus hic, & post quadraginta annos S. Ignatius suggillat scribens ad eosdem Philippenses, monensque ut hos ipsos caveant, qui negarant crucem Christi. *Princeps* enim inquit, *hujus mundi gaudet, cùm quis crucem negarit. cognoscit enim crucis confessionem suum ipsius esse exitium: id enim trophæum est contra ejus potestatem, quod videns expavescit, & audiens timet.* Et infrà: *Idcirco & in quibusdam, ut crucem negent, facit, ut passionem erubescant: mortem, opinionem vocant; nativitatem & ortum ex Virgine circumcidant,* dividentes nimirum Jesum à Christo; & B. Virginem
C vocantes matrem Jesu, non autem Christi. Et hoc est quod dixit Paulus vers. 2. *Videte concisionem*, id est, eos cavete, qui sic Jesum à Christo concidunt ac dividunt.

Inimici crucis Christi asseclæ Cherinthi qui crucem Christi ejusque passionem negavit.

Hæc hæresis non tantùm per Judæam, sed per Græciam & Asiam prorepsit. Unde ad Corinthios & ad Philippenses aliosque scribens Paulus, toties extollit crucem Christi, nec se aliud scire, quàm Jesum Christum crucifixum profitetur. Hinc ut hanc hæresin aboleret, & crucem exaltaret Ecclesia, à sui initio ligneam crucem in titulum erexit, quasi in trophæum, ut ait S. Ignatius, erectum contra diaboli potentiam, quod ubi viderit, horret. Imò hic erat titulus Ecclesiæ, & hoc ipso domus aliqua erigebatur in Ecclesiam, si in ea erigeretur titulus crucis, ut docet Baronius & Jacobus Gretserus l. 2. de Cruce c. 7.

Ecclesia ut hæresin Cerinthi aboleret, exaltavit crucē Christi.

Hinc rursum signum crucis fidelibus formare solemne fuit, ad benedicendum, ad fugandos dæmones, imò ad quævis opera inchoanda, & Deo offerenda. Unde Tertull. quasi de re antiqua loquens lib. de Corona militis cap. 3. & 4. *Ad omnem*, inquit, *progressum atque promotum, ad omnem aditum atque exitum, ad vestitum & calceatum, ad lavacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quæcumque nos*
D *conversatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.* (Nota: non ait, Signamus, sed, Terimus; adeò se crebrò signabant, ut frontem terere viderentur.) *Harum & aliarum disciplinarum si legem expostules, scripturarum nullam invenies. Traditio* (notent hoc Novantes, qui nihil admittunt, nisi quod sacra Scriptura expressum est) *tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides observatrix.* Sic & Cyrill. Hierosolym. catech. 13. *Non pudeat*, inquit, *nos crucifixum confiteri, sed in fronte confidenter crucis signaculum digitis imprimatur, & in aliis omnibus crux fiat, in panibus comedendis, & in poculis bibendis, & in ingressu, & in egressu, ante somnum, recumbendo & surgendo, eundo & quiescendo. Magna est hæc custodia, quæ propter pauperes gratis datur, sine labore propter infirmos, cùm à Deo sit hæc gratia & timor dæmonum: triumphavit enim de illis hoc signo. Ostenta illis audacter: quando enim viderint crucem, recordantur crucifixi: metuit enim eum qui contrivit caput draconum.* Sic & Hieron. ad Eustochium epist.

Cruce se signare initio operis solēne fuit primis Christianis. Ex Tertull.

ex Cyrillo

ex Hieron.

22. *Ad*

22. *Ad omnem*, inquit, *actum, ad omnem incessum, manus pingat crucem.* Imò in singulis domibus, adeoque cubiculis Christianorum pingendas esse cruces, docet S. Nilus scribens ad Olympiodorum Proconsulem.

Christiani hostes crucis Christi erant Epicurei.

Nota Secundò. Hi hæretici uti crucis Christi, ita & continentiæ, severitatis, austeritatis vitæ, quam Christianos docet crux Christi, hostes erant, agebantque & prædicabant vitam in otio & deliciis, mollem, lascivam & Epicuream: quemadmodum & nunc nostræ hæreses libertatem omnem carni indulgent. Et hac quoque ratione Apostolus eos vocat inimicos crucis Christi, quia nimirum, ut sequitur, eorum Deus venter est, & nonnisi terrena sapiunt. Unde & quosvis alios, etiam Catholicos, ventri & veneri deditos hisce verbis perstringit Apostolus.

VERS. 19 QVORUM FINIS INTERITUS] Græcè ἀπώλεια, id est *perditio*. q. d. Qui in fine perdentur & interibunt; finis eorum lasciviæ & gulæ, erit mors æterna; voluptates eorum desinent & finientur, gehennali incendio & interitu.

Quibus Deus sit venter.

QVORUM DEUS VENTER EST] qui veneri per omnia indulgent, qui ventri omnino addicti sunt, qui soli ventri toti student illud enim cuique Deus quod maximè colit, cuique totus servit, & sese suaque omnia impendit. Et propriè tales sunt, qui omnia sua studia, cogitationes & opes ad gulam & ventrem, quasi ad summum & ultimum bonum referunt. rursum ii, qui ventrem Deo præponunt, parati pro gula Dei legem & amicitiam violare: tunc enim gula est peccatum mortale, aliàs ferè gula tantùm est veniale peccatum, ut dixi Galat. 5. v. 21. Pulchrè S. Chrysost. *Tanta mala*, inquit, *non facit mare fines suos transgressum, quanta venter si corpus nostrum cum anima superaverit. omnem orbem alluit mare, & venter totum corpus. Pone illi terminum naturæ sufficientiam, quemadmodum Deus mari posuit arenam: & si æstuaverit & ferocierit, increpa illum virtute, quam in te habes, vide quomodo Deus increpaverit, ut ipsum imiteris.*

Gula quomodo coercenda.

Videtur alludere Paulus ad Dagon deum Philistinorum 1. Reg. 5. Dagon enim est deus venter; quia ventris causa colebatur: videtur enim Dagon deus fuisse piscium, fœturæ & frumenti, à quo nimirum petebant copiam piscium, prolium (instar multiplicationis piscium) & frumenti. Nam Dagon hebraicè dicitur à דג *dag* vel דגה *daga*, id est, à pisce. Unde tradunt Hebræi, Dagon fuisse idolum hominis mixti cum pisce, ita nimirum ut ab umbilico & infrà, piscis, suprà verò hominis figuram habuerit, quales Sirenes finguntur. Philistini enim piscationi dabant operam, indeque vivebant: erant enim accolæ maris Mediterranei. Lilius Gyraldus libro de Diis Gentium syntagm. 2. pag. 103. putat Dagon fuisse Jovem aratrium, quem colebant Phœnices, tamquam frumenti & aratri inventorem, quasi Dagon vocetur à דגן *dagan*, id est frumentum. Rursum Dagon deus venter est: quia, cùm arca fœderis capta à Philistæis collocata esset juxta Dagon, Dagon concidit coram ea, capite & manibus avulsis à corpore, ut tantùm truncus seu venter extaret reliquus, quem postea coluerunt. & huc alludit Paulus dum ait, *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt.* Unde & cultores Dagon percussi sunt pudendis mariscis, morbis ani, ita ut ipse computresceret, indeque intestina defluerent & prominerent, ut rectè annotavit Abulensis: sicuti hoc sæculo, miro sed justo Dei judicio, cultores ventris & veneris feriuntur nova & veteribus incognita, eaque pudenda & infami lue, sive morbo Gallico. Huc etiam appositè alludit nomen Dagon, quod hebraicè tam piscem iniquitatis, quàm piscem doloris & tristitiæ, ut vertit S. Hieron. in Nominibus Hebraicis, significat.

Dagon est Deus venter.

Quis Dagon & unde dictus.

Gulonum venter est vitæ charybdis.

Nota. Deus venter est vorago omnium bonorum. Hinc Diogenes Cynicus gulonum ventrem vocabat vitæ charybdim, eò quòd omnia devoraret, nec satiaretur unquam: imò charybdis tantùm sorbet ea quæ mari vehuntur, & revomit tandem quod absorbuit; at lurconum ventribus nec aer, nec terra, nec flumina, nec maria sufficiunt: quin & domos & agros totos absorbent, nec revomunt, refert Laertius lib. 6.

ET GLORIA IN CONFUSIONE IPSORUM] Id est, gloriantur hi Judaizantes de circumcisione, de qua confundi deberent. fit enim in membro verecundo, cujus nos maximè pudet. Ita S. August. serm. 14. de Verbis Apostoli. Secundò, & meliùs, S. Chrysost. Theophyl. Oecu-

A men. q. d. De peccatis turpibus, de quibus confundi deberent, & quorum eos audere oporteret, etiam gloriantur, eaque jactant. Appositè Pythagoras cùm quemdam audiret dicentem, malle se inter mulieres quàm inter Philosophos versari, subjecit, *Sues*, inquit, *malunt in cœno, quàm in lympidis aquis versari.*

QVI TERRENA SAPIUNT] quorum cor terræ affixum nonnisi terrestres habet affectus, nonnisi terrestria bona amat, desiderat, curat, cogitat, prosequitur.

NOSTRA AUTEM CONVERSATIO IN CAELIS EST] VERS. 20.
In Græco legitur πολίτευμα, id est, vitæ ratio, institutum, inquit Budæus. q. d. Christianæ vitæ institutum est, in cælis agere; christianismus est professio vitæ cælestis.

πολίτευμα tria significat.

Nota Secundò. πολίτευμα significat quoque *conversationem*. Nota. *Conversationem in cælis* opponit conversationi in terra, rebusque terrestribus, sive iis qui terrena sapiunt. q. d. Terreni & mundani sapiunt, amant, curant terrena: nos Christiani sapimus, amamus, curamus cælestia. terreni quasi talpæ in terra versantur, terram fodicant, terræ inhiant, terræ opibus delectantur: nos Christiani B cælestibus pascimur, ad cælum tendimus, cælestibus inhiamus, in cælis est cor nostrum & bona omnia; in cælis ergo sumus, non in terra, quia anima magis est ubi amat, quàm ubi animat. *Sicut domus*, inquit S. Gregor. lib. 8. Moral. cap. 31. *exterioris conversationis est ædificium, quod inhabitat corpus: ita domus nostra cogitationis, est res qualibet, quam per dilectionem inhabitat animus. Unde Paulus qui in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen à terra extraneus dicebat, Nostra conversatio in cælis est.*

Conversatio nostra in cælis est; Primò, per cogitationes cælestes.

Itaque *nostra conversatio in cælis est*; Primò, quia mentem & cogitationem habemus in cælis, sursum habemus corda; sæpè de Sanctis, angelis, Deo, vita beata, rebusque cælestibus cogitamus & loquimur, imò cum Sanctis loquimur. Qua in re excelluit apud nos olim B. Maria Oigniacensis, quæ ita Sanctis & angelis familiaris fuit, ut de ea ita scribat gravis auctor Jac. de Vitriaco Cardinalis cap. 8. Vitæ ejus: *Cùm*, inquit, *Sancti alicujus festus immineret dies, Sanctus ille ferias ei suas nunciabat, & in ipsis feriis visitabat eam, multos secum beatos cives adducens, sicque spiritus ejus cum Sancta totum illum jucundum ducebat diem. Ex familiari autem & crebro Sanctorum colloquio id obtinuit, ut, quemadmo- C dum homines vicinos suos alios ab aliis internoscunt, ita ipsa angelos & sanctos homines alios ab aliis posset distinguere.*

Secundò, per vitam cælestem.

Secundò, *nostra conversatio in cælis est* per vitam cælestem, quia in terris vitam agimus puram & sanctam, qualem angeli agunt in cælis. Hinc Ecclesiæ, quæ Sanctorum & fidelium est congregatio, à Deo datus est calceus janthinus, sive cælestis, Ezechiel. 16. v. 10. *Calceavi*, inquit, *te janthino*, scilicet calceo hyacinthini, ut vertunt Septuag. id est violacei & cælestis coloris, ut hoc symbolo significaret Deus, Sanctorum, qui in Ecclesia sunt, conversationem esse in cælis. Rursus per hyacinthum, qui vestis est regum, ut patet Eccli. 40. 4. significabat Deus animum regium & excelsum Sanctorum Ecclesiæ, qui nimirum in cælis fixus, hæc omnia terrena pessundat & protrerit. Unde & luna sub pedibus Ecclesiæ ponitur, Apocal. 12. 1.

Ecclesia calceatur calceo hyacinthino id est cælesti.

Tertiò, per spem cælestium.

Tertiò, *nostra conversatio in cælis est* per spem, quia tendimus ad cælum, & speramus brevi ad Christum, qui nobis viam præmunivit in cælum, pervenire; eò ergo præmittimus spem nostram, affectum & opera, quò speramus D post hanc vitam reipsa tam anima, quàm corpore nos ascensuros. Empedocles rogatus cur viveret? respondit, *Ut cælum aspiciam: tolle cælum: & nullus ero.* Longè veriùs Christianus rogatus, Cur vivis? respondebit, Ut cælum non tantùm aspiciam, sed & consequar. Quare meritò S. Bernard. ad eos qui terrenis inhiant. *Non pudet*, inquit, *te corpore cælum suspicere, & mente in terra repere; caput sursum, & cor habere deorsum?*

Conversamur in cælis quasi cives: hoc enim est πολίτευμα.

Nota Tertio. πολίτευμα significat insuper, inquit Budæus. regimen politicum reip. vel civitatis. q. d. Nostrum regimen, nostra resp. nostra civitas in cælis est; nos gerimus ut municipes cælorum; regnum cælorum est civitas nostra, cujus municipali jure Sancti omnes reguntur. quod regimen est spirituale & cæleste, non carnale & terrestre: quia non in carnalibus, externis & terrestribus, sed in spiritualibus, internis & cælestibus legibus & institutis positum est. Unde Tertull. lib. de Corona militis legit,

noster

noster municipatus in cælis est, q. d. Peregrini sumus mundi, A sed municipes & cives cæli. Sic *conversatio* hic (ut vertit Noster) accipi potest civica, seu qualis est civium; hoc enim est πολίτευμα. Unde sic verti potest hic locus: conversamur ut cives cælorum, qui scilicet legibus, consuetudine, politia, jure ac bonis civitatis & regni cælestis reguntur & vivunt. Ita Ephes. 2. 19. dixit: *Jam non estis hospites & advenæ, sed estis cives sanctorum, & domestici Dei.* Et Hebr. 12. 22. *Accessistis*, inquit, *ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, & multarum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cælis*, &c. De voce πολίτευμα, vel πολιτεία (hæc enim duo sæpè pro eodem sumuntur, teste Budæo) plura dixi Ephes. 2. 12.

Hinc Moraliter S. Gregor. explicans illud Jobi cap. 39. *Numquid ad præceptum tuum elevabitur aquila, & in arduis ponit nidum suum?* S. Paulum & Sanctos comparat aquilæ l. 31. Moral. cap. 29. *Videamus*, inquit, *aquilam nidum sibi in arduis construentem, qui ait, Nostra conversatio in cælis est: & rursum, Qui conresuscitavit & consedere fecit nos in cælestibus. In arduis habet nidum: quia professo in supernis fixit consilium. Non vult mentem in ima dejicere, non vult per abjectionem conversationis humanæ in infimis habitare. Tunc Paulus fortassis in carcere tenebatur, cùm se consedere Christo in cælestibus testatur: sed ibi erat, ubi ardentem jam mentem fixerat, non illic, ibi illum necessariò pigra adhuc caro retinebat.* Deinde hanc mentis in cælo positæ altitudinem signum esse divinæ prædestinationis, ita docet: *Hoc namque esse speciale specimen electorum solet, quòd sic statum præsentis vitæ iter capere, ut per spei certitudinem noverint iam se ad alta pervenisse, quatenus cuncta quæ præterfluunt, sub se esse videant, atque omne quod in hoc mundo eminet, amore æternitatis calcent. hoc enim est quod sequenti se animæ Dominus per Prophetam dicit, Sustollam te super altitudines terræ. nam quasi quædam inferiora terræ sunt, damna, contumeliæ, egestas, abjectio, quæ ipsi quoque amatores sæculi, dum per lata via planitiem ambulant, vitando calcare non cessant. Altitudines autem terræ sunt, lucra rerum; blandimenta subditorum, divitiarum abundantia, honor & sublimitas dignitatum, quæ quisquis per ima adhuc desideria incedit, eo ipso alta æstimat, quo magna putat. At si semel cor in cælestibus figitur, mox quàm abjecta sint cernitur, quæ alta videbantur. nam sicut qui montem conscendit, eo paulisper cetera subjacentia despicit, quo ad altiora gressum ampliùs tendit; ita qui in summis intentionem figere nititur, dum annisu ipso nullam præsentis vitæ gloriam esse deprehendit, super terræ altitudines elevatur; & quod priùs in imis desideriis positus, super se credidit, post ascendendo proficiens sibi subesse cognoscit.*

B

C

UNDE (ἐξ οὗ, ex quo scilicet cælo) ETIAM SALVATOREM EXPECTAMUS DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM] ut veniens ad judicium nos fideles, nos amicos ad cælestia anhelantes, cælo adjudicet, & in cælos secum triumphantes ducat, tuncque nobis plenam salutem ab omni corporis & mentis ærumna afferet, donabitque nos gloria, tum corporis, tum animæ, eritque plenus & perfectus salvator.

Nota. *Salvare* propriè est rem amissam aut perditam recuperare. Unde Græcum σώζω deducitur ἀπὸ τοῦ σῶ, *sao*, ut dicere σώζειν idem sit, quod te tibi reddo atque restituo. Sic Christus dicitur σωτὴρ, id est Salvator, quia nos nobis, putà primævæ nostræ integritati, spei, saluti & felicitati, restituit. Apud Græcos ἀλεξίκακοι vocabantur, qui mala, morbos & monstra propulsabant ab hominibus, uti Hercules & Æsculapius. Apud Romanos dicebantur Patres patriæ, qui rempubl. ab imminente hoste, vel periculo liberabant. Talis est Christus.

D

Præclarè & piè Manuale S. August. c. 24. *O anima mea*, inquit, *insignita Dei imagine redempta Christi sanguine, desponsata fide, donata spiritu, ornata virtutibus, deputata cum angelis, dilige illum à quo tantum dilecta es. Intende illi qui intendit tibi, quære quærentem te, ama amatorem tuum. Esto sollicita cum sollicito, cum vacante vacans, cum mundo munda cum sancto sancta.* Et paulò inferiùs: *Elige illum in amicum præ omnibus amicis tuis, quia cùm omnia tibi subtracta fuerint, solus ille tibi fidem servabit in die sepulturæ tuæ: & cùm omnes amici tui recedent à te, illa te non derelinquet; sed tuebitur à leonibus infernalibus rugientibus præparatis ad escam: & conducet per ignotam regionem, atque perducet ad plateas supernæ Sion, & ibi collocabit te cum angelis suis ante faciem majestatis suæ: ubi audies illud melos angelicum, Sanctus, sanctus, sanctus, &c. Ibi est canticum lætitiæ, vox exultationis & salutis, gratiarum actio, vox laudis atque Halleluia perpetuum. Ibi est cumulus felicitatis, supereminens gloria, superabundans lætitia, & omnia bona.* Ac tandem concludit: *O anima mea suspira ardenter, & desidera vehementer, ut possis pervenire ad illam supernam civitatem, de qua tam gloriosa dicta sunt; in qua sicut lætantium omnium habitatio est. Amore potes ascendere; amanti nihil est difficile, nihil impossibile. Anima quæ amat, ascendit frequenter, & currit familiariter per plateas cælestis Jerusalem, visitando illos Patriarchas & Prophetas, salutando Apostolos, admirando exercitus Martyrum & Confessorum, choros Virginum speculando, & omnium Sanctorum.* Ecce, sic S. Augustini conversatio erat in cælis, expectans inde Salvatorem.

Sancti in cælis habitant quasi aquilæ, ait S. Gregor.

Conversari in cælis est signum prædestinationis.

Vers. 21

QUI REFORMABIT CORPUS HUMILITATIS NOSTRAE CONFIGURATUM CORPORI CLARITATIS SUAE] Pro *reformabit*, græcè est, μετασχηματίσει, transfigurabit, transformabit hoc est in aliam figuram non essentialem, sed accidentalem commutabit, ut scilicet ex corruptibili faciat corpus incorruptibile, ex passibili impassibile, ex terrestri cæleste. Secundò, *corpus humilitatis*, hebraismo, vocat corpus humile, id est vile, abjectum & miserum. Alter S. Bernardus serm. 47. in Cantica. *Vocat*, inquit, *corpus humilitatis, quia soli humiles hac gloria reformabuntur*, sed hoc non est litterale, nec genuinum. Tertiò, *corpus claritatis* vocat corpus Christi clarum & gloriosum. Quartò, pro *configuratum corpori*, græcè est, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, &c. id est, ut fiat conforme corpori claritatis Christi. Syrus vertit, *ut fiat in similitudinem corporis gloriæ suæ*. Hinc patet falsitas & stoliditas illius sententiæ hæreticorum, qui docebant in resurrectione corpus nostrum transformandum in globum, ut sit instar corporis solaris, eò quòd scriptum sit, *Fulgebunt justi sicut sol*: nec enim talis, scilicet rotunda, est figura corporis humani, nec talis est corporis Christi gloriosi. Unde hanc hæresin Origeni ascribit, eamque damnat Justinianus Imp. in sua constit. quam recitat Baron. tom. 7. anno Christi 538. pag. 283. 293.

Quodnam corpus humilitatis.

Nota. Apostolus configurationem vel conformationem hanc ponit in claritate, id est, in gloria. q.d. Corpus hoc nostrum, quod æquè ac corpus Christi hic atteritur, famet, friget, æstuat, infirmatur, verberatur, flagellatur, laniatur, fiet per has passiones in resurrectione gloriosum, & simile corpori glorioso Christi. Unde exclamat Chrysost. *Papæ*, inquit, *illine qui ad dexteram Patris sedet, conforme fiet hoc corpus? illi, qui adoratur ab angelis? illi, cui adstant incorporales illæ virtutes? illi, qui est super omnem principatum, potestatem & virtutes, illi conforme fiet? Si ergo totus orbis lacrymis sumptis nos defleret, qui ab illa spe deciderunt, num dignè collacrymaretur; quid, cùm promissio nobis sit facta, corpus nostrum futurum ita glorioso Christi corpori conforme, illi cum dæmonibus abeant?* Et S. Bernardus serm. 2. de verbis Isaiæ citans hunc Apostoli locum. *Quid adhuc*, inquit, *murmuras caro misera, quid adhuc recalcitras, & adversus spiritum concupiscis? si te humiliat, si te castigat, si redigit in servitutem, id profectò in tuo genere non minùs tua interest quàm ipsius. Quid eis invides, qui de operibus vermium, & mortuorum pellibus in gloriam planè gloriam mendicare non erubescunt, cultu indigno vivis, interdicto & muliebrius, semetipsos dehonestantes potiùs quàm ornantes? Reforment ipsi, aut magis certè deforment corpora sua: tu, si fueris corpus humilitatis, reformabis idem artifex qui formavit. Illum (si non despis) præstolare manum, ut quod fecit, ipsa reficiat.*

Configuramur Christo in claritate, id est in gloria.

SECUNDUM OPERATIONEM, QUA ETIAM POSSIT SUBJICERE SIBI OMNIA] Causam dat hujus transformationis, potentiam scilicet, ac potentem Christi operationem, qua potens est subjicere sibi omnia. si omnia, ergo & corruptionem & mortem. q.d. Christus dominatur morti & vitæ, omnibusque quæ in cælo & in terra sunt; ergo facile ipsi est ut suo jussu faciat corpora nostra corrupta resurgere ad immortalitatem & gloriam. ita Chrysost.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad concordiam, gaudium, orationem, modestiam, pacem, honestatem, omnemque sanctimoniam.

Secundò, v. 10. laudat eorum erga se curam & sollicitudinem, ac munera sibi missa, docetque scire se abundare, & penuriam pati,

Ac denique, v. 19. vicissim eis bene precatur, eosque salutat.

1. Itaque fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea sic state in Domino, charissimi: 2. Evodiam rogo, & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino. 3. Etiam rogo, & te germane compar, adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio cum Clemente, & ceteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. 4. Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete. 5. Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus propè est. 6. Nihil solliciti sitis: sed in omni oratione, & obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum. 7. Et pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda vestra, & intelligentias vestras in Christo Jesu. 8. De cetero fratres, quæcumque sunt vera, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæcumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. 9. Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite: & Deus pacis erit vobiscum. 10. Gavisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando refloruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis: occupati autem eratis. 11. Non quasi, propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. 12. Scio & humiliari, scio & abundare; (ubique & in omnibus institutus sum) & satiari, & esurire, & abundare, & penuriam pati, 13. omnia possum in eo, qui me confortat. 14. Verumtamen benè fecistis, communicantes tribulationi meæ. 15. Scitis autem & vos Philippenses, quòd in principio Evangelii, quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit in ratione dati & accepti, nisi vos soli: 16. quia & Thessalonicam semel & bis in usum mihi misistis. 17. Non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra. 18. Habeo autem omnia, & abundo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo. 19. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundùm divitias suas in gloria in Christo Jesu. 20. Deo autem & Patri nostro gloria in sæcula sæculorum. Amen. 21. Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. 22. Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt. 23. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro Amen.

Vers. 1. ITAQVE FRATRES MEI CHARISSIMI ET DESIDERATISSIMI] ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, ut Vatablus, *dilecti & desiderati*; vel, ut Erasm. *amabiles vel desiderabiles.*

A GAUDIUM MEUM, ET CORONA MEA] Vocat Philippenses *gaudium* suum & *coronam* metonymicè, quia scilicet erant causa & objectum sui gaudii & coronæ: gaudebat enim Paulus videns eos à se conversos in fide & virtute persistere ac crescere, & ex labore, quem in illis convertendis & perficiendis impenderat, ac etiamnum impendebat. sperabat à Deo accipere coronam gloriæ.

Populus est corona sui Episcopi. Ita sancti Episcopi populum suum vocabant coronam suam, eò quòd populus instar coronæ vallaret Episcopum, ab eoque penderet; uti S. Cornelius Pontifex & Martyr, uti habetur in Actis martyrii ejusdem, à Præfecto Volusiano interrogatus, cur contra præcepta Imperatoris & contra remp. litteras acciperet à S. Cypriano, respondit: *Ego de corona Domini litteras accepi, non contra rempubl.* Coronam Domini vocans fidelem Christi plebem, se & Episcopos circumdantem. *Exemplum S. Amandi.* Ita S. Amandus moriens & ad cælum conscendens apparuit B. Aldegondi absenti & oranti, augusta specie, cinctus corona albatorum: cumque illa percunctaretur, quis ille esset reverendus, in quem albati omnes respicerent, ab angelo audivit, Hic est amabilis Deo Amandus, qui à sæculo migrat ad cælum, stipatus sanctis animabus, quas verbo & exemplo ad omnem virtutem instituit, ac proinde ab eis quasi pater colitur, & cum eis ad gaudia Domini jam gloriosus ascendit. Testis est auctor Vitæ S. Gisleni c. 12. & auctor Vitæ S. Aldegondis c. 17. Si enim in hac vita parens corona filiorum cingitur, &, ut ait Sapiens Proverb. 17. 6. *Corona senum* (sunt) *filii filiorum*; si inquam paterfamilias, si princeps suorum corona stipatur, &, ut S. Job de se ait c. 29. 25. *sedet quasi rex circumstante exercitu*: quidni parentes spirituales, qui filios in æternum victuros cælo genuerunt, eorum corona vallentur & ornentur? Hinc Apostolus Thessalonicenses epist. 1. c. 2. v. 19. vocat suam *corona gloriæ*. qua de re ibi dicam.

SIC STATE IN DOMINO, CHARISSIMI] state & constantes persistite in Domini Jesu Christi fide, spe, gratia, justitia, eo modo, quo in iis standum esse docui c. præced. & eo modo quo vos cœpisse stare gratulatus sum c. 1. 6. ut scilicet hæreticos fugiatis, nec admittatis circumcisionem & judaismum, sed à solo Christo Christique lege pendeatis, cum eoque vestra conversatio sit in cælis, eumdem salvatorem reducem è cælis exspectantes, ut vos sibi in resurrectione configuret. *State* ergo, id est perseverate. Nam, ut ait S. Bernardus epist. 129. ad Genuenses, *Sine perseverantia nec obsequi um mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo.* Vir justus est quasi cubus, qui ad omnem fortunæ motum rectus firmusque consistit, ait Simonides. *Justus est quasi cubus.* Stat ergo in Domino, qui rectè cum Psalte dicere potest: *Mihi autem adhærere* (græcè προσκολλᾶσθαι, id est *agglutinari*) *Deo bonum est*, psal. 72. 28. At quo vinculo, quo glutino agglutinabimur Deo? Respond. S Bernard. de tripl. cohærent. *Tria sunt vincula quibus ei astringimur, & primum accipere funes, secundum clavos ligneos vel ferreos, tertium gluten. Primum astringit fortiter & durè, secundum fortius & durius, tertium suaviter & securè.*

B *Fune quodammodo alligatus est Redemptori, si quis fortè dum vehementiori tentatione turbatur, proponit sibi honestatis intuitum, memoriam promissionis, & hoc interim se fune retinet, ne propositum penitus abrumpatur. durum profectò vinculum & molestum, sed & periculosum nimis, & quod diu tenere non possit: siquidem putrescunt funes, & pudoris vinculum aut obliviscimur, aut abrumpimus citò. Est autem qui clavis configitur Domino majestatis, quem timor Dei ligat, qui non expavescit ad vultus hominum, sed ad memoriam gehennalium tormentorum: & hic quidem peccare non metuit, sed ardere. Duriùs tamen & fortiùs primo imprimitur, quia cùm ille vacillet in proposito, iste propositum non amittit. Tertiùs verò glutino ei conglutinatur, id est charitate, qui tàm suaviter quàm securè ligatus, adhærens Deo unus spiritus est cum eo.*

EVODIAM ROGO, ET SYNTYCHEN DEPRECOR Vers. 2.
(pro *deprecor* græcè idem est verbum quod paulò ante, scilicet παρακαλῶ, id est rogo) IDIPSUM SAPERE IN

Do-

DOMINO] Duæ hæ feminæ, inquiunt Theodor. Theophyl. Anselm, primariæ erant inter Christianos Philippis, quæ rem Christianam promovere satagebant. Unde de illis subdit, *Adjuva illas, quæ mecum laboraverunt in Evangelio.* Hortatur ergo eas Apostolus, ut ad rem Christianam promovendam idem sapiant in Domino, id est, ut concordes sint ea concordia, cujus vinculum sit Dominus. ita Theodor. Theophyl. Anselm. Nihil enim ita turbat & impedit cursum Evangelii & pietatis, atque diversitas sententiarum & animorum in illis qui præsunt aut rem dirigunt.

Vers. 3. σύζυγος fuit conjux Pauli, inquit Erasmus. Refellitur.

ETIAM ROGO ET TE GERMANE COMPAR] Græcè σύζυγε γνήσιε, quod Stapulensis, Zuinglius & Erasmus vertunt, *germana conjux.* quasi Paulus hic uxorem suam compellet; illa enim græcè dicitur σύζυγος, id est, ejusdem jugi (putà conjugii) sive conjux. Sed hanc sententiam refellunt Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. imò Calvinus & Beza. Primò, quia, si uxorem suam intellexisset hic Paulus, potiùs dixisset femininè γνησία σύζυγε, id est, germana conjux: jam autem masculinè dicit γνήσιε σύζυγε. licet enim hoc Attici usurpent subinde femininè, communiter tamen sumitur masculinè; nec Apostolus tam elegans est, ut utatur atticismis. ita Theophyl.

Secundò, quia uxor Pauli potiùs habitasset Tarsi vel Hierosolymæ, quàm Philippis, ait Theophyl.

σύζυγος est socius prædicationis, Christus est σύζυγος Patris.

Tertiò, quia 1. Cor. 7. 7. Paulus se annumerat innuptis. Ad argumentum respondeo, σύζυγος significare quemvis socium, qui idem nobiscum agit, q. d. Conjugalem, qui idem jugum trahit. Sic Christus apud Nonnum vocat σύζυγος Patris. Sic 2. Cor. 6. 14. cùm Apostolus fidelibus præcipit, dicens, *Nolite jugum ducere cum infidelibus;* vetat, non tantùm conjugia cum infidelibus, sed etiam ne fideles quamvis aliam arctiorem cum infidelibus societatem aut familiaritatem ineant: σύζυγε ergo hic vocat socium & collegam suum; insignem scilicet aliquem doctorem, qui secum idem traxerat jugum Evangelicæ prædicationis. sicut cap. 2. 25. Epaphroditum vocavit suum συστρατιώτην, id est *commilitonem*, & Clementem aliosque hoc v. vocat συνεργοὺς, id est, *cooperatores* suos. ita Theodor. Haymo, Anselm. Unde Vatabl. putat Paulum hoc nomine designare Epaphroditum: verùm quia Epaphroditus non Philippis erat, sed Romæ apud Paulum, hasque Pauli litteras detulit ad Philippenses, verius est Paulum aliquem alium designare, quem hoc titulo & nomine σύζυγε satis agnoscebant Philippenses, Chrysost. tamen putat σύζυγον hic intelligi maritum; vel certè fratrem Evodiæ aut Syntyches. Oecum. Lyran. & auctor commentarii in hanc epistolam, qui extat apud Hieronymum, & hos secutus Dion. Carthus. notant τὸ Germane esse nomen proprium viri, quo hic σύζυγος sit appellatus. Nihil ergo hic est, quod suadeat Paulum fuisse conjugatum. Mirum est Catharinum, hic asserere, in Revelationibus S. Brigittæ haberi; quòd Paulus fuerit maritus, additque juxta aliquos Pauli conjugem Phœben fuisse appellatam, de qua Rom. 16. 1. Nam prorsus contrarium habetur lib. 2. Revelat. ejus cap. 7. & l. 8. c. 1.

ADJUVA ILLAS] Evodiam & Syntychen) QUÆ MECUM LABORAVERUNT IN EVANGELIO] Græcè συνήθλησάν μοι, id est, quæ mecum athleticè decertarunt pro Evangelio.

CUM CLEMENTE] Hic est Clemens Romanus discipulus SS. Petri & Pauli, qui Petro post Linum & Cletum in pontificatu successit.

Liber vitæ est catalogus prædestinatorum ad vitam æternam.

QUORUM NOMINA SUNT (scripta) IN LIBRO VITÆ] Nota. *Liber* hebraicè vocatur catalogus, *vitæ*, id est viventium, sive eorum qui conscripti sunt ad vitam æternam: hic autem catalogus extat in mente, præscientia & prædestinatione Dei; hæc ergo anthropopathôs dicitur liber, sive catalogus Dei, in quo Deus omnium justorum, qui in justitia perseverant & in gratia moriuntur, nomina quasi descripsit, ut eos vita & corona æterna donet, ait Theophyl. Sic enim apud homines, qui ad aliquod munus aut dignitatem eliguntur; conscribuntur in libro, uti milites & senatores, qui inde dicti sunt Patres conscripti, ut ait D. Thom. Unde hebraicè ספר חיים *sepher chaim*, tam librum viventium, quàm librum vitæ, significat. Pari modo eadem mens, præscientia & reprobatio Dei, dici potest liber mortis, in quo Deus omnes, qui in peccato moriuntur describit, ut æterna ejus morte puniat. ita Theophyl. licet D. Thomas non admittat librum mortis, sed tantùm vitæ, eò quòd hujus nominis, non illius meminerit Scriptura: & quia Deus, cujus natura est bonitas, per se ordinat & conscribit suos ad vitam; ad mortem verò non per se, sed quasi coactus malitia & peccatis, impios destinat & transscribit.

Nota. Primus qui meminit libri vitæ, est Moses Exodi 32. 32. *Aut*, inquit, *dimitte eis hanc noxam* (adorationis vituli,) *aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti.* Deinde David psal. 68. 29. *Deleantur de libro viventium.* In novo verò testamento illius meminit Christus Lucæ 10. 20. Paulus hic, & S. Joannes Apocal. 20. 13.

Dupliciter quis scribitur in libro vitæ primò inchoatè, secundò completè.

Nota Secundò, duplici modo homines describi *in libro vitæ*. Primò, absolutè & completè: ita scribuntur omnes & soli illi, qui in gratia moriuntur, ideoque electi sunt ad vitam æternam. Secundò, inchoatè tantùm; ita scribuntur in libro vitæ justi omnes, qui adhuc in vita luctantur cum mundo, carne & dæmone, ut, si in justitia perseverent, completè scribantur in libro vitæ, eliganturque & perveniant ad vitam æternam, si non perseverent, deleantur de libro viventium, ut ait David psal. 68. 29. Hoc secundo modo dicit Paulus Clementem, & alios suos adjutores adhuc viventes scriptos esse in libro vitæ: nec enim vult eos omnino certos reddere de sua perseverantia, salute & electione ad gloriam, eamque Philippensibus omnibus revelare; nec rursum vult dicere, se accepisse à Deo revelationem de hac ipsorum salute & gloria; sed tantùm ipsos quoad præsentem gratiæ statum inchoatè scriptos esse in libro vitæ. Vide dicta Ephes. 1. 5. & can. 13.

Liber vitæ vocatur quoque S. Scriptura.

Alio sensu Eccli. 24. v. 32. *liber vitæ* vocatur ipsa Scriptura sacra, sive liber legis & Prophetarum; sic enim ibi dicitur, *Hæc omnia liber vitæ, & testamentum Altissimi, & agnitio veritatis. Legem mandavit Moyses in præceptis justitiarum, & hæreditatem domui Jacob, & Israel promissiones.* Cujus loci hic est sensus: Hæc omnia quæ jam dixi de sapientiæ dignitate, utilitate & fructu, subaudi, continet & præstat liber vitæ, id est, liber legis & Prophetarum, quem si serves, pertinges ad vitam æternam: qui liber est etiam testamentum Dei continens extremam & summam ejus voluntatem, & pactum cum hominibus, adeoque est ipsa agnitio veritatis: liber inquam legis, quam mandavit Moses, dando præcepta justitiæ, quæ essent quasi hereditas perpetua Israeli, eique promitterent hæreditatem fertilem Judææ in hac vita, & regni cælestis in futura. Dicitur ergo Scriptura sacra *liber vitæ*, quia continet tam promissiones vitæ præsentis & æternæ, quàm præcepta ad vitam hanc consequendam opportuna & necessaria.

Vers. 4.

GAUDETE IN DOMINO SEMPER: ITERUM DICO GAUDETE] *In Domino*, in afflictionibus propter fidem & Dominum toleratis, ait Chrysost. & Theophyl. sed hoc arctiùs est. Secundò, ergo genuinè & adæquatè:

Quid sit gaudere in Domino.

Gaudete in Domino, id est, in Domini fide, gratia, religione, spe, præmio, quod vobis promisit. q. d. Gaudete, non quia divites estis, nobiles, sapientes; sed quia estis Christiani, quia Dominum habetis Christum, qui vos à morte redemit, sua gratia cumulavit, ad cælestem gloriam vocavit; gaudete, inquam, semper, tam tempore adversitatis, quàm prosperitatis; tam persecutionis, quàm pacis, *iterum dico* & repeto, *gaudete in Domino*, id est, in obsequio, protectione & promissis tanti Domini, qui Rex est regum & Dominus dominantium. *Gaudete*, inquit Anselmus, *non in sæculo, sed in Domino: sicut enim nemo potest duobus Dominis servire: sic nemo potest & in Domino & in sæculo gaudere; contraria enim sunt hæc duo gaudia: nam sæculi gaudium est impunita nequitia. Luxurientur homines: fornicentur in spectaculis, ingerantur in ebriositate, ingurgitentur turpitudine, & ista mala non impediat fames, non alicujus rei timor, non aliquis morbus, non aliqua adversitas; sed sint omnia redundantia in pace carnis, in securitate mentis, & videte sæculi gaudium. Et ideo non sæculo gaudete, sed in Domino, id est, non in iniquitate, sed in veritate, non in flore vanitatis, sed in spe æternitatis.*

Quid gaudere in sæculo.

Et S. Bernardus serm. 4. in vigil. Nativit. *Gaudete*, inquit, *in Domino semper, iterum dico gaudete. Gaudete de exhibitione, iterum gaudete de promissione, quoniam & res plena gaudio, & spes plena gaudio est. Gaudete, quia jam percepistis dona sinistræ; gaudete, quia jam exspectatis præmia dexteræ. Læva, inquit, ejus sub capite meo, & dextera ipsius amplexabitur me. Læva*

quidem

quidem levat, dextera suscipit. Leva medetur & justificat, dextera amplectitur & beatificat. In leva ejus merita, in dextera verò præmia continentur. In dextera inquam deliciæ, in leva sunt medicinæ.

Quærit S. Basilius interrog. 193. in Regul. brev. *Cujusmodi est gaudium, quod est in Domino? & quid est, quod facientes gaudere debeamus?* ac respondet, *In his quæ secundum mandatum Domini fiunt gaudere, est in Domino gaudere. Quocirca quandocumque mandata Dei exequimur, aut propter nomen Domini aliquid patimur, gaudere & gratulari inter nos debemus.*

Morale, quàm lætitia Christiana sit utilis & facilis. Ex sententia S. Antonii.

Hoc gaudium homini Christiano utile, imò necessarium est, ut jucundè vivat, & alacriter in virtutibus pergat, ut opera heroica faciat, ut tristitias & diffidentias, quas vel natura, vel dæmon suggerit, & tentationes omnes superet. *Una*, ait S. Antonius apud Athanasium, *una inquam, est ratio vincendi inimicum, lætitia spiritualis, & animæ Dominum semper cogitantis jugis recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumos expellens, persequetur adversarios potius quàm timebit.*

Et sanè Christianus non unam, sed multas habet gaudij materias & causas, nimirum tot, quot tum communia, tum particularia à Deo accepit beneficia; vel se accepturum sperat & exspectat; ac præsertim si cogitet vitam æternam sibi in cælo à Deo præparatam, quomodo non omnem tristitiam excutiat? *Delectaberis*, inquit Isajas cap. 58. 14. *super Domino, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hereditate Iacob patris tui.* Ita magnus ille Apollo apud Palladium in Lausiaca c. 52. suos illos in eremo fratres, licet solitariè & austerè admodum viventes, excitabat ad perennem lætitiam spiritus, ut de eis dicat Palladius: *Licebat eos videre exultantes in solitudine, adeò ut nullam ejusmodi exultationem in terra videre liceat, nec lætitiam corpoream: neque enim erat inter eos aliquis mœstus aut tristis.*

& Abbatis Apollo.

Addit deinde modum & rationem, qua eis Apollo hanc lætitiam ingerebat. *Si quis*, inquit, *videbatur præ se ferre tristitiam, statim pater Apollo ex eo rogabat causam, & quæ erant in occulto uniuscujusque cordis renuntiabat. Dicebat autem: Non oportet nos esse tristes propter salutem, cum futuri simus heredes regni cælorum: tristes erunt Gentiles, flebunt Iudæi, lugebunt peccatores; justi autem lætabuntur, & qui terrena quidem animo agitant, lætantur in rebus terrenis; nos autem qui tanta spe digni sumus habiti, quemadmodum non lætamur perpetuò? cum nobis Apostolus suadeat, ut semper lætemur, & oremus sine intermissione.* Hactenus Apollo.

Et hoc est, quod ait Apostolus, *Gaudete in Domino.*

Quomodo Christianus inter tot ærumnas semper gaudere possit. Respondet S. Basilius.

Quærit S. Basilius homil. 4. ex 29. varijs, quæ est de gratiarum actione, quomodo Christianus inter tot miserias, infortunia & adversitates hujus vitæ semper possit gaudere; ac respondet: *Animo*, inquit, *quo semel se modis omnibus desiderio astrinxit sui conditoris, iamque injuriis oblectare solitus illius pulchritudinis contemplatione, prorsus non sinet vehemens illud gaudium, animique sui iucundissimam diffusionem intercipi, aut immutari per multiplicem & succedaneam carnalium affectionum mutationem; quin ea potiùs, quæ aliis mœrorem afferunt, in cumulum sibi vertet & accessionem lætitiæ. Cuiusmodi erat Apostolus, dum sibi probè admodum complaceret in infirmitatibus, in tribulationibus, in persecutionibus, in necessitatibus, ægestatem suam in gloriam & exultationem permutans.*

& S. Chrysost.

Et Chrysost. homil. 18. ad Pop. eidem quæstioni ita respondet, ut doceat nautas, mercatores, & quoslibet homines ex omni suo labore, gaudium quærere, nec tamen invenire; Paulum verò gaudii fontem & thesaurum nobis aperire. *Non enim*, inquit, *simpliciter dixit: Gaudete semper; sed addit continuæ voluptatis causam subdens: Gaudete in Domino semper. In Domino gaudens ex accidente nullo hac voluptate excidere potest: alia nempe cuncta, in quibus gaudemus, mutabilia sunt, nec tantam nobis afferunt voluptatem, ut ex aliis nascentem tristitiam expellant & obumbrent: Dei verò timor hæc habet utraque; stabilis enim est & immotus, atque tantam emittit lætitiam, ut nullus nos aliorum malorum sensus capiat. Deum enim sicut oportet timens, & in ipso confidens, voluptatis radicem lucratus est, & omnem habet lætitiæ fontem. Et sicut in immensum mare decidens scintilla brevi facilè extinguitur: sic quæcumque Deum timenti illiduntur, velut in vastum lætitiæ pelagus incidentia extinguuntur atque perduntur. Et revera hoc, est maximè mirabile, quòd, cùm adsint quæ contristare solent, permanet ipse gaudens.* Et infrà, quòd Sancti semper gaudeant in quantavis afflictione, ita per singula discurrens, demonstrat dicens: *Sit enim aliquis nihil in se damnandum habens; sed bona fretus conscientia, & ad futura anhelans, & expectans illam beatam spem, quid hunc, quæso, poteris in tristitiam inducere? nam Primò, omnibus rebus intolerabilior mors esse videtur: sed hujus expectatio non tantùm ipsum non contristat, sed & delectat. novit enim quòd mortis præsentia, malorum est liberatio, & cursus ad coronas. Secundò, sed filiorum acerba mors. Verùm & hoc generosè fert, dicetque Job verba: Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum. Tertiò, quòd si filiorum mors non potest contristare, multo minùs & pecuniarum jactura, & accusationes, & calumniæ, tam magnum & generosum animum tangere possunt, neque corporis dolores. Quoniam Apostoli flagellabantur & gaudebant à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati. A Christo in contumeliis gaudere instituti sunt; Gaudete, inquit, & exultate, cùm dixerint omne malum, mentientes adversum vos, quoniam merces vestra multa est in cælis. Quartò, sed in morbum incidit. Verùm audivit alium admonentem & dicentem, Quoniam sicut in igne probatur aurum, sic homines acceptabiles in fornace humiliationis. Cùm igitur neque mors, neque pecuniarum jactura, neque corporis ægritudo, neque ignominia, neque convitium, neque quippiam ejusmodi ipsum contristare possit, verùm etiam magis delectet, quam unquam tristitiæ materiam habebit.*

Quomodo Christianus in singulis adversis se ad gaudium excitet.

Vers. 5.

MODESTIA VESTRA NOTA SIT OMNIBUS HOMINIBUS] q. d. ait Anselmus, In Domino, ut dixi, sit gaudium vestræ mentis: sed homines videant modestiam vestræ conversationis, ut vestro exemplo discant modestè agere. Paulò aliter hæc connectit S. Bernard. serm. in illud Apostoli, *Non est regnum Dei esca & potus.* Ait enim, *Duplex est gaudium quod habes in Spiritu sancto*, scilicet Primò, *de memoria futurorum bonorum;* Secundò, *de malorum præsentium tolerantia. Nil quippe in his carnale sapit, nil sæculare, nil vanum, sed spiritus veritatis & cælestis sapientiæ est, cuius in utraque suavitas prælibatur. Gaudete in Domino semper, ait Apostolus, iterum dico, gaudete. Et duplicis huius gaudii materiam secutus adiunxit: Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus enim propè est. Quid modestia, nisi mansuetudo & patientia est? Gaudeamus ergo de his quæ expectamus: quoniam Dominus propè est. Gaudeamus iterum de his quæ sustinemus, ut modestia nostra omnibus nota sit. Nimirum tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit.*

Præclarè Cicero, & ex eo S. August. li. de Beata vita; *Modestia*, inquit, *utique dicta est à modo, & à temperie temperantia. Ubi autem modus est atque temperies, nec plus est quidquam, nec minus.* Et inferius: *Modus ergo animi sapientia est.* Et mox: *Si autem quæritis quid sit sapientia? Nihil est aliud quàm modus animi, hoc est quo sese animus librat, ut neque excurrat in nimium, neque infrà quàm plenum est coarctetur.* Et paulò superiùs: *Tullius in populari oratione ait: Ut volet quisque accipiat; ego tamen frugalitatem: id est modestiam & temperantiam, virtutem esse maximam iudico. Prorsus doctissimè ac decentissimè.* Eleganter vir sapiens rogatus, *Quid est rosa?* ait, *est purpura veris. Quid est modestia?* ait, *est purpura virtutum.* Nulla enim purpura Cardinalem aut regem ita decorat, uti modestia exornat virtute præditum. Modestia ergo virtutes ceteras quasi purpura exteriùs vestit, & quasi virgines regias regio habitu illustrat. Unde Euripides in Medea, modestiam vocat *donum pulcherrimum deorum.* Nam, ut ait Hugo Victor. *habitus mentis in corporis statu cognoscitur. Itaque vox quædam animi est corporis motus.* Hinc S. August. in Regula ita sancit: *In omnibus motibus vestris nil fiat, quod cujusquam offendat aspectum, sed quod vestram deceat sanctitatem.*

Nota. Pro *modestia*, græcè est τὸ ἐπιεικές, quod Primò, significat æquitatem; Secundò, humanitatem; Tertiò, moderationem animi, qua etiam adversa, persecutiones, injurias & hostes ipsos moderatè, ferimus & toleramus. Sic accipiunt Chrysost. Theodor. Theophyl. quasi velit Paulus, ut Philippenses contra Gentiles, aliosque se persequentes & affligentes non excandescant, non indignentur; sed per animi moderationem omnia quantumvis dura patienter ferant, & erga hostes suos mansueti sint, benigni & placidi. Hic sensus valdè appositus est huic loco, personis & tempori.

ἐπιεικές quatuor significat; primò, æquitatem, secundò, humanitatem tertiò, moderationem animi;

Quartò, τὸ ἐπιεικές significat *modestiam*, ut vertit Noster, quæ virtus est ponens modum actionibus externis, nimirum quæ moderatur verba, incessum, habitum, omnemque gestum & motum tum in mensa, tum in pla-

quartò, modestiam.

teis,

stis, tum in templo, tum in scholis, tum quolibet alio loco. Vide dicta Galat. 5. 23.

Vult ergo Apostolus ut Christiani modestiam omnibus exhibeant, qua internam animi moderationem testentur, quaque alios alliciant ad christianismum, & suam modestiam imitandam.

Ita nimirum S. Bernardus sua specie & morum compositione, omnes ad Dei amorem & vitæ puritatem invitabat. Nam, ut ait auctor Vitæ ejus l. 3. cap. 1. *Apparebat in carne ejus gratia quædam spiritalis: in vultu claritas præfulgebat, non terrena, sed cælestis; in oculis angelica quædam puritas, & columbina simplicitas radiabat: tanta erat interioris ejus hominis pulchritudo, ut evidentibus quibusdam indiciis foras erumperet, & de cumulo internæ puritatis & gratiæ, copiosè perfusus homo quoque exterior videretur.*

Modestia & gratia S. Bernardi

Hac modestia excelluit quoque S. Malachias Episcopus Hiberniæ, qui nullum membrum sine ratione movebat, inquit S. Bernardus in ejus Vita. Et S. Lucianus presbyter & Martyr, qui solo suo aspectu modesto, hilari & pio, multos ad Christum convertit. Tanta enim erat in eo vultus serenitas, suavitas, lux, ut radios vibrare videretur; tantus morum sanctitas & decor, ut angelus videretur, non homo, nemoque eum intueri posset, quin fidei & Christi amore incenderetur: adeò ut Galerius Maximianus Imp. acerrimus Christianorum hostis, non auderet eum coràm intueri. Audi auctorem Vitæ, & ex eo Baronium anno Domini 311. *Cùm de Luciano à multis audiret Maximianus, tantum in ejus facie insidere reverentiam, ut, si eum solùm vidisset, veniret in periculum ne fieret Christianus; postquam jussit ut ille adduceretur, timens ne sibi tale quid accideret, velo interjecto separat sermonis congressionem, & verba procul ad eum mittebat, interim odio utens sermonis ministro.* Quocirca meritò auctor Comment. l. 2. in Job apud Origen. (Origenes enim esse nequit, utpote qui Lucianum multis annis antecesserit) agens de gloriosa Luciani vita & martyrio, *Ita*, *ait, consummatus est beatus atque gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus & fide* (lucidus & modestia, æquè ac vultu) *lucidus etiam tolerantia consummationis. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tamquam lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut aliis prælucens.* Porro causam & fontem tantæ modestiæ in Luciano indicat auctor Vitæ, dum initio ejus primam ætatem ita describit: *Plurimum vitæ suæ tempus impendebat precibus & lacrymis. A scurrilitate & risu tantum aberat, quantum judicabat ea esse verè ridicula. Contra autem eos qui lugebant studebat imitari, & existimabat esse dignos beatitudinibus. Silentium autem amplexus, & assiduæ deditus meditationi, videbatur semper cogitabundus, & tristitia plenus iis qui ad eum accedebant, etiamsi spiritu in se perpetuò exultaret & lætaretur. Si quando autem verbum ei ex ore visum esset emittere, divinæ Scripturæ erant id quod loquebatur. Tantus enim earum divinus amor ipsum ceperat, ut vix somnum vellet capere propter continuam earum meditationem:* unde & Bibliorum editionem Græcam ex Hebraico textu confecit, quæ Lucianea est dicta. Hæc prima ejus pietatis rudimenta animum à terrenis avulserunt, & rebus divinis imbuerunt, ut Deo plenus divinum quasi vultum, moresque divinos indueret.

Pulchrè quoque S. Ephrem hujus modestiæ, & temperantiæ, ut ipse vocat, actus particulares quaquaversum describit, l. de Virtutibus & vitiis, c. de temperantia & continentia, dum ait: *Temperans modestiæ fræno linguam temperat à conviciis, & execrationibus abstinet, non delectatur vaniloquio, animum in alterum calumniando & obtrectando non commovet: secreta celat, & silentio aliena contegit. Temperans in auditu dicitur, qui aures rebus inanibus & maledictis non accommodat. In oculis, qui non passim quæ oblectare possunt, aut quæ visu est videre, respicit. Animo temperans est, qui sic eum regit, ut non efferatur iracundia, nec citò exacerbetur. In gloria modestia cernitur, quando quis ita mentem moderatur, ut nec honoribus, nec dignitatibus, nec laudibus aucupandis teneatur. In cogitationibus, cùm quis timore Dei blandas arridentesque cogitationes reprimit. In cibis, quando nec delicatioribus quis delectatur, nec extra præfinitum edendi tempus cibum appetit, horamque anticipat, nec daparum varietatem & pulchritudinem avidè requirit. In potu, quando non immodicè, non solùm vino, sed nec aqua quidem potu fruitur.* Hæc ille. Breviùs S. Bernard. epist. 113. *Disciplina*, inquit, *mentem & corpus componit, cervicem submittit, ponit supercilia, componit vultum, ligat oculos, cachinnos cohibet, moderatur linguam, gulam frænat, iram sedat, format incessum.* Et alius Doctor: *Sales*, inquit, *sint sine dente, joci sine vilitate, vox sine clamore, incessus sine tumultu: pauca loquere, plus cogita, pudore vultum, vultu terram aspice, cælum animo.*

Actus modestiæ per singula ex S. Ephrem.

DOMINUS PROPE EST] Aliqui vocem *enim* addunt: sed nec Syrus, nec Græca, nec Latina correcta illud habent, & sine eo sensus est plenior: vult enim Apostolus dare stimulum generalem tam ad modestiam & gaudium quod præcessit, quàm ad quietem animi, orationem, aliasque virtutes, quas subjungit.

Stimulus hic est, si cogitemus quòd Dominus propè sit. Jam sensus est, *Dominus propè est*, id est Christus judex appropinquat, ut conspiciat, succurrat & adjuvet nostram patientiam & modestiam. ita Anselm. Secundò & genuinè, *Dominus propè est*, id est, Christus judex appropinquat, ut veniat ad judicium, ut coronet nostram patientiam & modestiam, ut gaudium nostrum compleat, utque hostium nos persequentium injurias vindicet, & puniat.

NIHIL ERGO SOLLICITI SITIS] q.d. Non ergo vos angat sollicitudo bonorum temporalium aut malorum, sive bonis spoliemini, sive exilio mulctemini, sive morbis, aliisve infortuniis affligamini: quia pro his omnibus Dominus propediem adveniens, æterna vobis bona conferet. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. VERS. 6.

Nota: Potest hic locus intelligi de judicio particulari. q. d. Propè est finis vitæ nostræ, utpotè brevissimæ; brevi enim moriemur: & consequenter propè est judicium particulare, & propè est Dominus, qui in illo præses & judex nos judicabit.

Secundò & meliùs, accipitur de judicio universali: de illo enim ita solet Apostolus loqui quasi instaret & vicinum esset; ut illud semper præ oculis habeant Christiani, ad illud que se comparent. Unde diem judicii universalis solet Apostolus vocare diem Domini, propè est ergo Dominus; quia propè est finis mundi, & dies judicii universalis, quod Dominus exercebit coram toto mundo; propè, inquam, est, respectu longissimæ præscientiæ & æternitatis Dei, in qua mille anni sunt tamquam dies hesterna quæ pertransiit. q. d. Ergo modestiam, patientiam, aliasque virtutes colite, ut in die judicii læti sitis & securi, atque à Christo judice publicam laudem & gloriæ coronam accipiatis. ita Chrysost. & Theophyl.

Dominus propè est, *ut scilicet nos judicet in judicio universali.*

Qua de re pulchrè idem Chrysost. homil. 38. in Joan. *Instat*, inquit, *jam tempus reddendæ rationis. Ideo Paulus ait: Dominus propè est, nihil solliciti sitis. Dominus propè est, non longè à fine absumus, sed jam mundus properat; hoc bella, hoc afflictiones, hoc terræ motus, hoc extincta charitas significat. Quemadmodum enim corpus jam adventante morte innumeris malis afficitur, & domus propè casum in ruinam fatiscit: ita orbis terrarum ad finem properans tantis undique malis conteritur; nam si Pauli temporibus Dominus propè erat, nunc profectò propior est. Si ante trecentos annos finem temporum Paulus esse dixit: quid nunc dicendum est?* Addit deinde diem judicii uti vicinum, ita & subitum ac improvisum adfore, dicens: *Cohibeamus igitur affectus nostros; exerceamur in Dei timore: etenim nobis licentia perditis, nihil tale expectantibus ex improviso Dei adventus aderit, quod his verbis Christus significat: Sicut factum est in diebus Noë, sic erit, &c. Et Paulus: Cùm dixerint, Pax, & securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus: sicut dolor in utero habentis. Sæpè gravidæ mulieres inter eundum & ludendum, dum balneis, dum spectaculis oblectantur, repentinis torquentur doloribus: hoc & nos in hac vita conditione versamur: simus ergo semper parati.*

Instare diem judicii docet S. Chrysost.

IN OMNI ORATIONE ET OBSECRATIONE, CUM GRATIARUM ACTIONE, PETITIONES VESTRÆ INNOTESCANT APUD DEUM] Nota, τὸ *omni* non posse referri ad *orationem*: nam in Græco est discordantia generis; παντὶ enim, id est *omni*, est masculini generis: προσευχῇ verò, id est *oratione*, est feminini. Unde Oecum. & Græci ἐν παντὶ subaudiunt πράγματι, id est *in omni*, subaudire & negotio, de quo solliciti estis. Syrus ἐν παντὶ, subaudit χρόνῳ, id est in omni tempore, hoc est semper. *Oratione*, id est, per orationem, & instantem ac ferventem obsecrationem junctam cum gratiarum actione (hæc enim oratio & obsecratio Deo grata est; Deique gratiam & opem provocat, quæ ab animo grato proficiscitur, & gratiarum actione conditur) petitiones vestras notas facite, & exponite Deo, ut ejus opem flagitetis & impetretis. VERS. 7.

ET PAX DEI QUÆ EXUPERAT OMNEM SENSUM] Primò, *Pax Dei*, inquit Chrysost. & Theophyl.

Pax Dei quadruplex.

phyl. est reconciliatio quam fecit Deus cum hominibus, quando olim eis iratus jam per Christum factus est placatus. Unde Christus dicitur *pax nostra*, id est causa pacis, Ephes. 2. 14. Hanc pacem Prophetæ & angeli Christo nato occinuerunt canentes: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*.

Secundò, *Pax*, inquit Anselmus, qua in seipso pacatus & quietissimus est Deus, cujus natura est pax, ait Ambrosius, custodiat corda vestra, eisque pacem suam communicet; Deus enim increata est pax, cujus participatione pacificantur angeli & homines.

Tertiò, alij intelligunt pacem cum hominibus, & iniuriarum oblivionem, de qua vide Chrysost. in morali hom. 14.

Quartò & optimè, Ambrosius, *Pax*, inquit, quam habet anima sancta cum Deo, est tranquillitas conscientiæ, *quæ exuperat omnem sensum*, græcè νοῦν, id est intellectum. q. d. Intelligi non potest, qualis & quanta hæc sit pax.

Custodiat] Græcè φρουρήσει, id est *custodiet*, quasi Paulus promittat eis hanc custodiam, eiusque fiducia eos animet. Verùm aptiùs Noster vertit, *custodiat*: Hebræi enim sæpè futurum sumunt pro optativo; quo carent, illudque exigit copula &, nimirum ut nectat eadem tempora & modos. cùm ergo modus optandi præcesserit, videlicet, *nota sit, sitis, innotescat*; sequitur & hìc eodem modo per optativum esse vertendum: omnia enim & præcedentia & sequentia sunt optantis. Jam *custodiat*, id est, instar custodiæ militaris contra omnes hostes tueatur: φρουρὰ enim significat custodiam quæ obsessis civitatibus adhiberi solet.

Corda vestra, id est, voluntates vestras, ne à fide, justitia, virtute, ulla tentatione, ulla persecutione, divelli vos sinatis; et intelligentias vestras, id est, intellectus vestros, ne in errorem aliquem contra fidem, aut in judicium aliquod practicum erroneum, & bonis moribus adversum abducamini: in Christo Iesu] id est, per Christum, ait Oecum. Secundò & meliùs, *in Christo*, ut scilicet *in Christo*, id est, in Christi fide & gratia maneatis & crescatis, itaque arctiùs Christo coniungamini.

Pax est scutum quo omnia hostis tela elidimus.

Nota. Paulus hìc suggerit Christianis, ut omnibus hostibus suis pacem opponant quasi scutum impenetrabile, quia revera hæc pax elidit omnes suggestiones dæmonis, carnis & mundi: imò omnes tyrannorum minas & tormenta & superat. Unde S. Tiburtius Martyr, cùm Torquati tyranni & carnificis tormenta omnia contempsisset, caussam hujus contemptus & magnanimitatis subiunxit, dicens, *Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia*: nimirum

Vilis est pœna, ubi pura est conscientia.

hic murus aheneus esto,
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

vide ea quæ dixi 1. Timot. 1. 5. Hinc est quòd omni studio diabolus hanc nobis pacem eripere conatur, solicitando nos ad peccata; vel certè eam turbare, immittendo scrupulos, diffidentias, mœrores, tentationes.

Effectus pacis.

Nota Secundò. Hæc pax Primò, serenitatem menti inducit; Secundò, lætitiam: *secura enim mens est quasi juge convivium*; Tertiò, confidentiam, & ex ea magnanimitatem: qui enim scit se pacem habere cum Deo se esse in Dei gratia, imò Dei amicum & filium, se Deum habere patrem, patrem, inquam, amantissimum, qui summam filiorum suorum & curam & providentiam gerat, omniaque eis faciat cooperari in bonum, ad majus gratiæ & gloriæ meritum: qui, inquam, hæc seriò cogitat & perpendit, hic Deo totus confidit, illi se suaque omnia committit, nec dubitat quin Deus se & suas actiones diriget & prosperabit, seque contra hostes & tyrannos quantumvis ferocissimos tutabitur. Hic ergo certus de Dei patris sui tutela & directione paterna in ea conquiescit & securus indormit, dicitque:

Etiamsi fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinæ,

nemo me lædet, nisi priùs Deum læserit viceritque.

Pacis fortitudo.

Nota Tertiò. Pax hæc & confidentia facit nos dæmonibus omnibusque hostibus, non solùm inexpugnabiles, sed & terribiles ac formidabiles. *Quis enim*, ait Ambrosius, *non metuat eum, quem scit Dei esse amicum, qui Deum habet protectorem, imò vindicem, pro quo Deus pugnat, ut eum triumphare faciat?* 2. Corinth. 2. 14.

Vers. 8. De cætero fratres, quæcumque sunt vera) id est, sincera & aliena ab hypocrisi: vel generaliùs, ut hoc primo epitheto cetera omnia sequentia complectatur, quæ deinde speciatim explicet. *Quæcumque sunt vera*, veritate vitæ, id est, conformia Christianæ legi, professioni & perfectioni. Unde Theophyl. *Vera*, inquit, id est virtutibus prædita: omne enim vitium est mendacium, inquit Chrysost.

Quæcumque pudica] σεμνὰ, id est gravia, severa, honesta, verecunda. ita Syrus, Theophyl. Erasm. q. d. Quæ talia sunt ut sancta quadam gravitate vos exornent: hæc enim & pudica sunt. impudica namque levitatem & leves gestus amant, sanctimoniamque fugiunt. S. Ambros. vertit, *magnifica*.

Quæcumque sancta) Legit noster Interpres ἅγια, jam legunt ἁγνὰ, id est casta, nisi dicas sanctitatem hìc, uti & alibi, significare castitatem, uti 1. Cor. 7. 34. de virgine dicitur, *Vt sit sancta*, id est pura & casta, *corpore & spiritu*. Opponit, inquit Chrysost. castitatem Paulus ijs, quorum Deus venter est, de quibus cap. præced.

Quæcumque amabilia] προσφιλῆ, id est, quæcumque ad amicitiam, concordiam & benevolentiam alendam, aut promovendam sunt accommoda. vult enim ut Christiani omnibus etiam Ethnicis se faciant amabiles, ut eos sibi concilient, itaque ad Christum & virtutem pelliciant: hac enim amabilitate quasi esca capiuntur homines. Sic Christus & Apostoli satagebant efficere, ut ab omnibus amarentur, exhibendo se omnibus benevolos, comes, affabiles: hinc Paulus omnibus omnia factus est.

Quæcumque bonæ famæ) quæ vobis & Christo ac christianismo nomen & famam concilient. Ambros. vertit, *quæcumque laudabilia*; perperam Erasmus vertit, *quæcumque extimata*, vel *boni sunt ominis*: licet enim hoc quoque significet Græcum εὔφημα, illa tamen significatio huic loco non convenit. quæ enim connexio vel affinitas est inter ea quæ sunt pudica, justa, sancta, & ea quæ sunt boni omnis? εὔφημα ergo hìc significat ea, quæ bonæ sunt famæ, uti fatetur Beza; φήμη enim famam significat. Vers. 9.

Si qua laus disciplinæ, hæc cogitate) In Græco non est *disciplinæ*, sed tantùm εἴ τις ἔπαινος, id est, *si qua laus*, videlicet bonæ vitæ & disciplinæ. q. d. Quidquid est laudabilis disciplinæ, quidquid est quod vos in sancta disciplina contineat & exerceat, quodque disciplinam Christianam Ethnicis commendet; *hæc*, id est jam dicta, *cogitate*, ut ea faciatis & exequamini.

Nota. Non laudem, sed laudabilia sectari jubet Apostolus. *Laudabilia fac*, inquit Chrysost. *sed non laudis respectu*.

Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, hæc agite: et Deus pacis erit vobiscum) Hinc patet, Paulum multa in particulari de habitu, vestitu, mensa, colloquio, gestibus, moribus, omnique modestia in templo, in plateis, in convivijs, præsertim cum Ethnicis, observanda Philippensibus præscripsisse, eaque verbo & exemplo (quomodo nimirum omnibus in rebus se gerere deberent) docuisse; quæ litteris non sunt consignata: ea tamen vult ab eis servari. ergo non sola Scriptura est norma credendorum & agendorum, uti volunt Novantes.

Nota. *Deum pacis*, vocat auctorem & amatorem pacis. q. d. Deus, qui pacem amat vobis aderit, & pacem vobiscum fovebit, facietque vos mutua pace frui: imò vobis pacem & gratiam Gentilium conciliabit.

Tandem aliquando (post longiorem moram & torporem) refloruistis pro me sentire) Græcè, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, *revirui stis pro me sentire*. Ubi Nota. Est metaphora à plantis, quæ hieme exarescunt, vere revirescunt. q. d. Sic vos Philippenses, in algore quodam charitatis fuistis erga me, & quasi aridi: nunc novo vere & spiritu quasi afflante reviruistis, revixistis ac reviguistis. ita Chrysost. & Theophyl. Vers. 10.

φρονεῖν pro φροντίζειν.

Secundò, φρονεῖν, id est sentire, capitur pro φροντίζειν, id est curare, curam & solicitudinem gerere. Sic capitur Colos. 3. 2. & alibi. q. d. Intepueratis & obtorpueratis nonnihil erga me, meique curam, ò Philippenses, sed jam pristinum affectum, curam, solicitudinem pro me alendo, & fovendo resumpsistis. ita Chrysost. & Theophyl.

Sicut

SICUT ET SENTIEBATIS] ἐφ' ᾧ, in quo sentiebatis, q. d. Qua in re solebatis sentire, id est, soliciti esse pro me, videlicet in alimonia & necessariis vitæ mihi procurandis.

OCCUPATI AUTEM ERATIS] Quia tacitè exprobravit eis torporem, eorumque negligentiam culpavit, hic increpationem mitigat & excusat, dicens *Occupati eratis*, Græcè ἠκαιρεῖσθε, id est, non habuistis opportunitatem, mihi scilicet subveniendi, non habebatis ad manum quæ mitteretis, nam, ut Chrysost. ait, erat vobis res angusta domi, non habebatis quo mihi succurreretis, impotentia & penuria vos occupabat, vobisque manus claudebat & ligabat. Adde, sicut Græcum εὐκαιρέω, non tantùm significat opportunitatem habeo, sed & locuples ac dives sum, uti ex Suida & Athenæo docet Henricus Stephan. ita ejus contrarium ἀκαιρέω significat non tantùm destituor opportunitate, sed etiam opibus, pauper sum. Ita quoque explicat S. Chrysost. & Theophyl. Unde Noster aptè vertit (quidquid occlamet Beza) *occupatis eratis*, vestra scilicet paupertate, vobis ipsis alendis, vestrisque curandis. q. d. Non tam negligentiæ vestræ tribuo, quòd hactenus nihil ad me miseritis, quàm vestræ inopiæ. Alii interpretantur: Non habebatis opportunitatem, id est, fidum nuntium, per quem mitteretis.

Quid sunt occupati.

VERS. 11. NON QUASI PROPTER PENURIAM DICO] Id est, ut clariùs vertit Syrus, non quòd penuriam passus sim aut patiar, id dico, scilicet quòd gaudeam in vestra pro me solicitudine & eleemosyna.

EGO ENIM DIDICI (exercitio, usu & assuetudine) IN QUIBUS SUM (iis quæ habeo, quæ mihi ad manum sunt) SUFFICIENS ESSE] Græcè αὐτάρκης εἶναι id est, mihi sufficiens & contentus esse.

Nota, Dei proprium esse, sibi sufficere, indeque hebraicè vocatur *Saddai*, q. d. שדי *sedai*, id est, cui est omnis sufficientia, vel qui omnem habet sufficientiam. Hinc nonnulli ab hoc Hebræo nomine די *dai*, id est sufficientia, nomen Deus, & Θεὸς ac Ζεὺς, deducendum putant, ut hæc omnia idem sint, quod Hebræum *saddai*, & Græcum αὐτάρκης. Deus enim est, qui in seipso perfectus, sufficiens, beatus, nullo indiget, & quo cetera omnia indigent: & hoc est quod ait Psaltes psal. 15. 2. *Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges.* Ubi Adverte, talem in Deo sufficientiam esse, quæ sit abundantia, qua non solùm sibi, sed & omnibus creaturis sufficiat, & abunde suggerat quod cuique convenit; & hoc significat Hebræum *saddai*, hoc est, qui omnem sufficientiam & abundantiam ita habet, ut eam aliis tribuat & communicet quasi cornucopiæ. q. d. Sufficientissimus, abundantissimus, copiosissimus, de cujus plenitudine, ut ait Joan. c. 1. omnes accepimus. Hinc S. Paulus vim vocis *saddai* explicans 1. Tim. 6. 17. *Divitibus*, inquit, *præcipe, &c. non sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo, qui præstat nobis omnia ad fruendum*, id est, qui est *Saddai*. Sic & R. Saadias: *Ideo*, ait, *Deus dictus est Saddai, quòd ipse abundet, omnesq; omnium creaturarum defectus expleat.* Hac de causa Græci Hebræum *Saddai*, nunc αὐτάρκη, nunc παντοκράτορα, Latini verò passim Omnipotens, vertunt. *Aquila*, inquit Hieron. ad Marcellam, *vertit ἱκανόν, quod nos robustum & sufficientem ad omnia perpetranda accipere possumus.* Eamdem vim vocis *Saddai* explicat Paulus Act. 17. 24. *Deus, inquit, qui fecit mundum & omnia, &c. nec manibus humanis colitur indigens aliquo, cùm ipse det omnibus vitam, & inspirationem, & omnia, &c. in ipso enim vivimus, & movemur, & sumus.*

Cur Deus dicatur Saddai, id est sufficiens.

Dicitur ergo Deus *Saddai* non tantùm hoc nomine, quòd sit omnipotens, & omnia possit, sed etiam quod sit efficax, & efficaciter omnia in omnibus operetur & faciat, ipsiusque cura, providentia, sapientia, bonitate cuncta existant, vivant, moveantur; quòdque omnes homines adeoque universæ creaturæ de ejus inexhausta plenitudine existentiam, vitam, operationes, bonaque omnia, tamquam ab æterno thesauro, & fonte perenni, accipiant. Unde Plato distinguens hæc tria ἔνδειαν αὐτάρκειαν & ὑπέρχυσιν, id est inopiam, sufficientiam & redundantiam, sive effusionem; solam ὑπέρχυσιν, hoc est bonitatis abundantiam & effusionem, Deo tribuit. *Sicut*, inquit, *crater aliquis vino plenissimus superfluit, sic & Dei bonitas in se plenissima redundat & superfluit in homines, aliasq; creaturas.* Platonem hactenus tantùm reprehendit Nazianz. orat. de Filio, quòd effusionem quamdam naturalem, non voluntariam & liberam, hoc exemplo innuere videatur nam aliàs effusionem hanc in Deo admittit Nazianz. orat. 2. de paschate.

In Deo non est inopia, nec sufficientia; sed redundantia.

Hinc eximium & divinum bonum, adeoque divinæ virtutis, perfectionis & felicitatis primaria participatio est, si quis sit αὐτάρκης, id est, sibi sufficiens, sua sorte & re contentus, adeò ut nihil appetens nullo indigeat, sed potiùs pro sua sorte se suaque aliis communicet, & liberaliter effundat. Talem se hic Paulus omnibus imitandum proponit; hancque virtutem eum docuit tum continua peregrinatio, tum carcer. Id se reipsa & pati experientia didicisse solebat asserere Reverendus Vendevillius nuper Episcopus Tornacensis, vir Apostolici zeli: qui cùm consiliarium adhuc ageret, captus ab hæreticis, & versus Hollandiam ductus, cùm in carcere tenui & aspero victu victitare cogeretur, dureque tractaretur, sanus tamen, vegetus ac valens vixit, ac tandem carcere liberatus, cùm ad nos rediret, rogatus qui se in carcere habuisset, respondit se experientia didicisse, quod numquam credidisset nisi expertus, naturam tam paucis esse contentam, imò valere & vigere: Didici, inquit, in carcere mihi esse sufficiens, & paucis vilibusque esse contentus, qui tenerior, ac molliori vitæ assuetus, putabam mihi impossibile ita vivere: itaque carcer insignis mihi fuit schola & beneficium, pro quo ingentes Deo gratias ago. De hac sufficiencia plura dixi 1. Tim. 6. 6. & 2. Cor. 9. 8.

Divinum est αὐτάρκη, id est, sibi sufficiens, sua sorte contentus.

Quam paucis natura sit contenta soli sciunt famem experti.

VERS. 12. SCIO ET HUMILIARI, SCIO ET ABUNDARE; ET SATIARI, ET ESURIRE; ET ABUNDARE, ET PENURIAM PATI] Vatabl. & Erasm. vertunt, *novi humilis esse, novi & excellere*, id est, scio quo debeam esse animo cùm me Deus deprimit, ac rursum, cùm me ceteris excellere facit: excellentia enim propriè opponitur humilitati, non abundantia. Et Græcum περισσεύειν non tantùm abundare, sed & præcellere significat. Verùm meliùs vertit Noster, *scio & humiliari, scio & abundare*: non enim loquitur Apostolus de humilitate mentis, sed paupertatis. Hebræi enim דך *dac* tam tenueam & inopem, quàm humilem, vilem & abjectum vocant, & עני *ani* tam pauperem & inopem, quàm humilem, mitem & mansuetum vocant: qui enim inops est, quasi vilis contemnitur, idemque superbis divitibus humiliter & mansuetè loquitur, *humiliari* ergo hic significat esse inopem & indignum, unde ei opponitur, non superbire, sed *abundare*: agit enim Apostolus de rerum penuria & copia. Rursum *humiliari*, id est jejunare: nam Hebræi ענה נפש *anat nephes*, id est humiliare, vel affligere animam, vocant jejunare. Unde mox explicans subdit. *Et satiari, & esurire; & abundare, & penuriam pati.* q. d. Scio ferre penuriam, scio ferre & abundantiam, scio quomodo me in penuria geram, scio quomodo & in abundantia: in illa scilicet non tristari, non deiici, paucis esse contentus scio; in hac non dissolvi, non deliciari, sed quæ supersunt in pauperes conferre. Ita Chrysost. & Theoph.

UBIQUE ET IN OMNIBUS INSTITUTUS SUM] Græcè μεμύημαι, id est, mysteriis initiatus sum, sacris imbutus sum. Significat ergo Primò, in Christianis omnem tam copiam quàm inopiam, totamque vitam esse velut perenne sacrificium Deo consecratum, cujus ritus & modum Christus nos docuit, docetque suos mystas sanctos, arcanè scilicet & interiùs, illius mysterium, quod alios omnes latet.

Secundò, mysterium hoc est scire, quomodo tam paupertatem quàm opulentiam ferre, quomodo tam in epulis & conviviis, quàm in penuria, fame & siti te gerere debeas, nimirum ut utrobique modum teneas, animique quietem ac patientiam conserves: nec enim minor, imò maior est virtus, si ad splendidam & opiparam mensam assidens tot illecebris & deliciis non capiaris, metas temperantiæ non excedas, sed in solita continentia & frugalitate te contineas, quàm si à rustico invitatus ad prandium atro pane & larido sis contentus, nec plura requiras. *Magna & vera virtus est*, inquit Bernardus, *inter epulas esurire, inter vestes algere, inter honores humiliari. Scivit Annibal esurire & penuriam pati, nescivit satiari & abundare, nam deliciæ Capuanæ Annibalem invictum enervarunt, & Romanis jam imbellem vincendum objecerunt.*

Mysterium est scire tenere modum tam in opibus, quàm in inopia.

ex S. Bern.

Tertiò, sicut mysteria priùs à mystis discebantur tum

tum studendo, tum experiendo, deinde ab iisdem satis jam doctis & instructis exercebantur; ita Paulus significat se quasi mystam hoc Christianæ continentiæ mysterium tam in rerum copia, quàm penuria, priùs edoctum esse à Christo jam verò illud ipsum exercere, & in praxim redigere.

ABUNDARE ET PENURIAM PATI] *περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι*, id est abundare, & deficere; habere quod supersit, & pati quod desit. q. d. Scio, quomodo me geram cùm abundo bonis, & cùm iis destituor, scio quomodo utar eo quod superest, & eo quod deest. Pulchrè hunc locum explicans S. Greg. homil. 16. in Ezech. *Numquidnam*, inquit, *fratres, ars est aliqua, humiliari, & abundare; satiari, & esurire, abundare, & penuriam pati; ut pro magno se ista scire tantus prædicator insinuet? Ars omnino, & mira disciplinæ scientia, quæ toto nobis cordis est adnisu discenda, quem enim penuria sua non frangit, à gratiarum actione non retrahit, in rerum temporalium desiderium non accendit; scit humiliari: hoc enim loco Apostolus humiliari, dicit penuriam perpeti; nam statim è contrario subjungit, Scio & abundare. Qui enim acceptis rebus non extollitur, qui eas ad usum vanæ gloriæ non intorquet; qui solus non possidet quod accepit, sed hæc cum indigentibus misericorditer dividit; scit abundare. Qui acceptis alimentis non ad ingurgitationem ventris utitur, sed ad reparationem virtutis, nec plus carni tribuit, quàm necessitas petit; scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate virtutis agit aliquid, unde anima peccati laqueũ incurrat; scit esurire. Quem ergo nec abundantia in superbiam elevat, nec in necessitate cupiditas irritat, novit abundare, novit penuriam pati. Qui cùm statim subdidit, Omnia possum; ne elationis esse verba crederemus, adjunxit, In eo qui me confortat, & quæ sequuntur.*

Angelis similes sunt qui paucis sunt contenti.

Moraliter S. Chrysost. homil. 79. in Joan. tom. 3. docet, hoc præcipuè angelos à nobis differre, quòd non tam multis indigeant ut nos, ac propterea quanto paucioribus indiguerimus, tanto magis illis appropinquabimus, ipsique Deo: quanto verò pluribus abundamus, tanto magis ad hanc vitam caducam deflectimus, & tanto magis dissimiles angelis sumus, vera namque libertas est, nulla re prorsus indigere; quam libertatem solus Deus obtinet, proxima huic libertas est, minimis indigere; quam habent angeli. Hanc verò nos & possumus & debemus imitari, ne patiamur qui Christiani sumus, vinci nos ab Ethnicis, qui paucis contenti læti & hilares vixerunt, uti Crates, Socrates, Diogenes & alii. Socrates enim sæpè cùm eorum quę publicè vendebantur multitudinem aspiceret, ajebat: *Quam multis ipse non egeo!* In facilitate victus gloriabatur dicens: *Qui suavissimè comederet, eum minimè obsonia egere; eumq; diis maximè propinquum esse, qui minimis egeat*, testis est Laertius in Socrate.

Exẽplum Anacharsis.

Ita Cicero 5. Tuscul. refert Anacharsim Scytham philosophum ad suos scripsisse: *Mihi amictus, tegmen Scythicum; calceamentum, solearum callum; cubile, terra; pulmentum, fames*, &c. Audi & Senecam lib. 19. epist. 111. *Non est*, inquit, *quòd te nimis laudes, si contempseris aureos lectos: quæ est enim virtus supervacanea contemnere, præsertim hominem philosophum? Tunc te admirare cùm contempseris necessaria: tunc te admirabor, cùm contempseris etiam sordidum panem*, nimirum, *magnum vectigal* (non tantùm census, sed & virtutis) *est parsimonia*. Sicut enim expeditissima ratio augendi census est, detrahere sumptibus; uti Æschinem docuit Socrates: ita expeditissima ratio augendæ continentiæ & virtutis est, detrahere deliciis & voluptatibus. Audi quid fecerit Cato senior: *Neque*, inquit, *mihi ædificatio, neque vestimentum ullum in manu pretiosum neque pretiosus servus, neque ancilla. Si quid est quo utar, utor: si non est, ego sum, quo cuique per me uti atque frui licet.* Audi Poetam:

Quis dives? qui nil cupit: & quis pauper? avarus.

VERS. 13. OMNIA POSSUM IN EO QUI ME CONFORTAT] Pro *possum*, græcè est *ἰσχύω*, id est potens, fortis, validus sum. Secundò, pro *confortat*, græcè est *ἐνδυναμοῦντι*, id est, qui me intus corroborat, validum ac robustum facit, suggerendo scilicet animæ, menti, voluntati vires gratiæ suæ.

Quanta, inquit S. Bernard. serm. 85. in Cantic. *fiduciæ vox. Omnia possum in eo qui me confortat! Nihil omnipotentiam Verbi clariorem reddit, quàm quòd omnipotentes facit omnes, qui in se sperant. Denique omnia possibilia sunt credenti. An non omnipotens, cui omnia possibilia sunt? Ita animus si non præsumat de se, sed si confortetur à Verbo, poterit utique dominari sui, ut non dominetur ei omnis iniquitas: ita inquam Verbo innixum, & indutum virtute ex alto, nulla vis, nulla fraus, nulla jam illecebra poterit vel stantem dejicere, vel subjicere dominantem.*

Deus facit omnipotẽtes qui sperant in illo.

VERUMTAMEN BENE FECISTIS COMMUNICANTES TRIBULATIONI MEÆ] Id est, VERS. 14.
quòd mihi res vestras & facultates communicastis in tribulatione mea, cùm vinctus essem, bene fecistis: sic enim vincula mea & tribulationem sublevastis, & partem quasi tribulationis meæ ab humeris meis in vestros humeros derivastis & recepistis; ac consequenter sicut participes vos facere, & communicare voluistis meæ tribulationi & vinculis, sic & præmii, quod ex tribulatione hac apud Deum expecto, participes eritis, in eoque mecum communicabitis.

NULLA MIHI ECCLESIA COMMUNICAVIT IN RATIONE DATI ET ACCEPTI, NISI VOS SOLI] *In ratione*, id est in computu & compensatione dati & accepti, compensando scilicet spiritalia à me accepta datis suis temporalibus donis, vel potiùs stipendiis. Ita Chrysost. & Theophyl. VERS. 15.

Alludit ad tabulas computuum, & libros rationarios mercatorum, qui una libri parte vel tabula conscribunt sua data & exposita, altera accepta, quæ pro expositis receperunt; ut significet esse quamdam commutationem quasi mercium inter prædicatores & auditores, nimirum prædicatores tradere Evangelium, veritatem & bona spiritualia: auditores verò eis rependere alimenta, & bona temporalia. Rursum significat quemque hominem talem librum rationum habere respectu Dei, ut patebit v. 17. q. d. A vobis solis, ò Philippenses, recepi quod referam in codicem datorum & acceptorum, quod Rabbini dicunt [illegible] *mattan umassa*; sive, ut clariùs, Adamus, q. d. Habeo duas tabulas rationarias, quarum una continet ea quæ accepi; altera vero continet ea quæ dedi [prædicationem scilicet, labores, impensas, & bona Evangelii:] quas dum inspicio, video me multa dedisse & impendisse Ecclesiis Macedoniæ, nihil verò ab eis accepisse, nisi à vobis solis, qui estis Philippis. Hoc dicit Apostolus, ut amoliatur à se avaritiæ divitiarumque suspicionem, ne putent eum passim ab omnibus corrogare hæc stipendia, itaque se ditare, ac opibus inhiare.

Qui sq; habet librum cõputuum cum Deo.

Quid Hebræis mattan umassa.

QUIA ET THESSALONICAM [græcè in Thessalonica, scilicet existenti mihi] SEMEL ET BIS [semel & iterum] IN USUM [*τὴν χρείαν*, ad egestatem, scilicet, levandam; vel, ut Syrus, id quo indigebam] MIHI MISISTIS. VERS. 16

NON QUIA QUÆRO DATUM [Syrus, *non quia munus requiro*] SED REQUIRO FRUCTUM ABUNDANTEM IN RATIONE VESTRA) Ita Romana, licet Græca habeant, *in rationem vestram*. Nota. *Ratio* hic, uti & vers. 15. computum significat, persistit enim in metaphora librorum computuum, quos conficiunt mercatores ut ratio receptorum & expensorum constet. VERS. 17.

Dicit ergo quemq; Christianum sibi talem rationum cum Deo ineundarum librum conficere non ex charta, sed reipsa, ipsisq; factis [quæ tum in nostra, tum potiùs in Dei memoria conservantur] in quo quasi una parte scribat ea, quæ à Deo accepit, altera quæ in Dei honorem & obsequium expendit, putà actus virtutum, præsertim eleemosynæ. q. d. Dum tacitè vos incito ad subveniendum egestati meæ, ò Philippenses, non mea, sed vestra lucra requiro, ut vos vobisipsis magna eleemosynarum opera ac merita accumuletis, quæ in codice rationum vestrarum cum Deo ineundarum scribere possitis; tanquam propter Deum expensa, quæque Deo ipsi in ratione vestra quasi credita vestra computetis, ut ipse vobis hæc rependat & solvat æterna mercede.

Quisq; suis factis sibi librũ rationum cũ Deo conficit.

Ita Cosmas Medices, qui fuit Magnorum Ducum Hetruriæ primus, multa expendebat in pauperes; cumque quidam ex familiaribus eum nimis liberalem appellaret, respondit, *se in libro initarum cum Deo rationum dati & accepti, numquam potuisse eò pervenire, ut quæ deberet Deo, solveret: nam quo plura dabat, eo plura recipiebat, semperq; inveniebat se debitorem, Deum verò creditorem.* Didicerat hoc ex S. Nazianz. qui orat. de amore pauperum ait, *Numquam Dei liberalitatem & beneficentiam vinces, quamvis omnium tuarum facultatum jacturam feceris, quamvis te etiam*

Cosmi a Medices computus cum Deo.

fatn liter

facultatibus adjeceris. Nam hoc quoque ipsum accipere est Deum aliquid nobis donare. Additque Nazianz. duas insignes similitudines: unam umbræ, quæ numquam potest corpus prægredi, cùm simul ea ad progressum corporis progrediatur, alteram capitis, ultra quod cetera membra numquam possunt excrescere, cùm quantumvis illa augeantur, semper caput item attollatur atque superstet.

VERS. 18. HABEO AUTEM OMNIA.] Græcè ἀπέχω, id est, recepi ea quæ ad me misistis quasi censum, & stipendium debitum prædicationi meæ apud vos, ita Theophyl.

ET ABUNDO.] Vestra eleemosyna planè levavit inopiam meam, ut jam necessariis vitæ abundem. Ita enim se explicat dum subdit:

REPLETUS SUM] expletus sum. S. Cyprianus explicans orationem Dominicam legit, *saturus sum*. q. d. Omnis mea penuria, omnis fames, omnis egestas, omne desiderium meum expletum est.

B

ACCEPTIS (postquam accepi) AB EPAPHRODITO QUÆ MISISTIS, ODOREM SUAVITATIS, HOSTIAM ACCEPTAM, PLACENTEM DEO] Nota. Eleemosynam vocat *hostiam*, & sacrificium, non proprium, sed metaphoricum, ut patet. Secundò, hanc *hostiam* per appositionem vocat *odorem suavitatis*; alludit enim ad vetera sacrificia, quæ ad Deum per ignem & fumum ascendebant, ideoque Deus ea quasi sibi oblata dicebatur odorari, tamquam illa odorem suavem spargerent, & afflarent naribus Dei. Unde & thus iis imponebatur, tum ad suffitum & suavem odorem excitandum, tum ut per thus (quo omnium gentium ritu Deus colitur) significaretur illa Deo offerri & dicari. q. d. Eleemosyna vestra quasi thus, vel thymiama suavissimi odoris, sive potiùs quasi hostia & victima, quæ cum thure per ignem & fumum ad Deum suavissimo odore ascendit, mihi pergrata & jucunda fuit, nec solùm mihi, sed & ipsi Deo. Sic Hebr. 13. 16. dicitur: *Beneficentiæ & communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*

Eleemosyna est sacrificium odoratum Deo & Sanctis.

C

VERS. 19. DEUS IMPLEAT OMNE DESIDERIUM] Græca hic variant. alia legunt χαρὰν, id est *gaudium*, & sic videri potest legisse Noster, ut metonymicè per gaudium A intellexerit *desiderium*: non enim aliter impletur gaudium nostrum, quàm dum impletur desiderium nostrum, alia legunt χάριν, id est *gratiam*: alia & plura χρείαν, id est *necessitatem*. Unde Syrus, Vatablus & alii vertunt, *Deus autem meus impleat omnem indigentiam vestram secundùm opulentiam suam*. q. d. Vos vobis subtraxistis ea, quæ mihi misistis, & ex tenuitate ac paupertate vestra meam penuriam explestis; ego vicissim Deum rogo, ut suppleat vestram inopiam, imò omne desiderium vestrum, hoc enim meretur eleemosyna, & congruum est, ut, si propter Deum in pauperes liberales simus, Deus vicissim in nos multò liberalior fit, ut dixi 2. Corinth. 9. 6.

SECUNDUM DIVITIAS SUAS] q. d. Facile est Deo vobis rependere, vos ditare, vestra bona explere; est enim ditissimus Ita Chrysost.

IN GLORIA] Id est, cum gloria. Ita Vatabl. Vel simplici hebraismo, *in gloria*, id est gloriosè. q. d. Deus faciat vos gloriosos tum celebritate & gloria æterna apud Deum, tum præsenti apud homines, ut illi vestram videntes paupertatem ac munificentiam, & ex altera parte, Dei in vos providentiam & liberalitatem, ita ut nihil vobis desit, glorificent ac celebrent tam vestram virtutem, quàm Dei Christianorum bonitatem ac magnificentiam.

IN CHRISTO JESU] Id est, per Christum Jesum. Secundò, & sublimiùs, ex mente Pauli. q. d. Secundùm divitias gloriæ, quas ostendit in Christo, & Christi Ecclesia, quæque decent Christum Dei unigenitum, ejusque discipulos & filios, putà Christianos.

SALUTATE OMNEM SANCTUM IN CHRISTO) Id est, Christianum, qui baptismo sanctificatus est per Christum, & professione ac vocatione Christiana sanctus est, uti dixi jam superiùs. VERS. 20.

Deo & Patri nostro sit gloria in sæcula sæculorum. O utinam tam beata sors in nos cadat, ut hoc in perpetuum dicimus. Quid sunt, quàm immensa sunt, quàm ÆTERNA sunt *sæcula sæculorum*! Quid sunt quàm jucunda sunt, quàm gloriosa sunt in cælis *sancta sanctorum*!

COMMEN-

Digitized by Google

COMMENTARIVS
IN EPISTOLAM
AD COLOSSENSES.

ARGVMENTVM.

Colossenses non sunt Rhodii.

NOta Primò. Putarunt aliqui cum Suida, Zonara, Glyca, Eustathio, Colossenses esse Rhodios, ita dictos à Colosso solis, qui erat Rhodi. Sed hos falli certum est: Colossæ enim civitas est Phrygiç, vicina Hierapoli & Laodiceæ: uti docet Plinius l.5.c. 32. Herodot. l.7. Strabo l. 12. quæ sub Nerone cum Laodicea & Hierapoli terræmotu concidit, ut narrat Orosius. Unde & Apostolus hic c. 4. 16. jubet ut Colossenses legant epistolam Laodicensium, quasi vicinorum; & contrà.

Colossæ sunt Chonæ, quæ fuit urbs in Phrygia.

Colossæ, inquit Theophyl. civitas est Phrygiæ, quæ nunc vocatur *Chonæ*, ubi celebris fuit apparitio & memoria S. Michaelis, uti dicam c.2. 18.

Nota Secundò. Nec Colossis, nec Laodiceæ prædicaverat Paulus: id enim satis insinuat cap.2. 1. Sicut ergo scribit ad Romanos cùm eos necdum vidisset; ita scribit & ad Colossenses necdum à se visos, ait Chrysost. & Theoph. Colossensium itaque doctor fuit Epaphras, hic enim eos fidem Christi docuit, ut patet c.1. 7. cui Romæ cum Paulo in vinculis posito, ut ait cap.4. 13. successit Archippus, de quo cap. 4. 17. dicit: *Dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in Domino*, ut *illud impleas*.

Hæretici docuerunt non Christum, sed angelos, esse nostros mediatores

Nota Tertiò, pro materia & argumento. Hac epistola Paulus insectatur Simonem Magum, ejusque asseclas hæreticos, qui uti Ephesi, ita Colossis, & alibi sua virulenta dogmata spargebant, ac nominatim docebant, non Christum, sed angelos nostræ salutis esse mediatores, & reconciliatores apud Deum, inquit Chrysost. & Ambros. absurdum, putantes credere, quòd Filius Dei in extremis temporibus apparuerit in carne, cùm in veteri testamento Deus per angelos apparere, omniaque sua per eosdem facere & exequi apud homines soleret. Huic dogmati addebant multas observationes Judaicas & gentilitias, dies eorum observantes & tempora & cibos: quæ omnia cùm indigerent correctione, ait Theophyl. moverunt Apostolum ut hanc scriberet epistolam, qua Primò, hunc errorem de angelis, illasque observationes redarguit. Deinde cuilibet hominum generi dat vitæ ac morum documenta; ac demum salutationibus claudit epistolam.

Nota Quartò. Hæc epistola valdè affinis est quoad materiam, epistolæ ad Ephesios: imò easdem penè ad verbum cum illa subinde habet sententias; non quòd eodem tempore & impetu sit scripta, nam ad Ephesios anno priore, cùm necdum Romam venisset Timotheus, scripta est; hæc verò posteriùs, ut jam dicam. Sed quòd eadem materia easdem penè sententias posceret; ac fortè quòd relegens epistolam suam ad Ephesios datam, Apostolus eam in mente haberet, & ex ea hanc ad Colossenses dictarit: æquè ergo hæc ut illa, sublimis est & grandiloqua.

Unde, & ubi scripta hæc epistola.

Nota Quintò, Scripta est Romæ è vinculis, ut patet c. 4. 18. anno 2. vinculorum, qui fuit à Christo nato 60. Nam Thimotheus (quem anno priore ad se Romam vocaverat, ut dixi proœmio epistolæ ad Philippenses) jam Romam advenerat. Unde & Paulus Timotheum initio epistolæ quasi secum Colossenses salutantem sibi adjungit. Missa est per Tychicum & Onesimum, ut habent Græca, Syra, & Latina Complutensia in fine epist. & colligitur cap.4. v.7. & 9.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, gratulatur Colossensibus de eorum fide, charitate & vita Christiana, oratq; ut in ea crescant & roborentur, utq; in patientia, lætitia, & gratiarum actione serviant Deo, qui eos transtulit in regnum (putà Ecclesiam) filii sui.

Hinc Secundò, v. 14. docet non angelos, sed Christum Dei Filium, esse tam opificem & creatorem rerum omnium, etiam angelorum, quàm redemptorem hominum, caputq; Ecclesiæ, utpote qui omnia quæ in terris & quæ in cælis sunt pacificarit.

Deinde v. 21. docet hanc Christi redemptionem ad Gentes quoq; pertinere, seq; hujus mysterij & Evangelij legatum & ministrum esse, atque pro Christo Christiq; Ecclesia multa se pati gloriatur.

1. PAULUS Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater, 2. eis, qui sunt Colossis, sanctis, & fidelibus fratribus in Christo Jesu. 3. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo semper pro vobis orantes: 4. audientes fidem vestram in Christo Jesu, & dilectionem, quam habetis in sanctos omnes, 5. propter spem, quæ reposita est vobis in cælis: quam audistis in verbo veritatis Evangelii: 6. quod pervenit ad vos, sicut & in universo mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in vobis, ex ea die, qua audistis, & cognovistis gratiam Dei

in

Digitized by Google

in veritatē. 7. Sicut didicistis ab Epaphra charissimo conservo nostro, qui est fidelis pro vobis mini-
ster Christi Jesu, 8. qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in spiritu: 9. ideo & nos ex qua
die audivimus, non cessamus pro vobis orantes, & postulantes ut impleamini agnitione voluntatis
ejus, in omni sapientia & intellectu spiritali: 10. ut ambuletis dignè Deo per omnia placentes: in om-
ni opere bono fructificantes, & crescentes in scientia Dei: 11. in omni virtute confortati secundùm
potentiam claritatis ejus, in omni patientia & longanimitate cum gaudio, 12. gratias agentes Deo
Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine: 13. qui eripuit nos de potestate tene-
brarum, & transtulit in regnum filii dilectionis suæ. 14. in quo habemus redemptionem per sangui-
nem ejus, remissionem peccatorum: 15. qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omni creaturæ:
16. quoniam in ipso condita sunt universa in cælis, & in terra, visibilia, & invisibilia, sive throni,
sive dominationes, sive principatus, sive potestates omnia per ipsum, & in ipso creata sunt: 17. &
ipse est ante omnes, & omnia in ipso constat. 18. Et ipse est caput corporis Ecclesiæ, qui est princi-
pium, primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primatum tenens. 19. quia in ipso compla-
cuit, omnem plenitudinem inhabitare: 20. & per eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per
sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt. 21. Et vos cùm essetis aliquando alie-
nati, & inimici sensu in operibus malis: 22. nunc autem reconciliavit in corpore carnis ejus per mor-
tem, exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso: 23. si tamen permanetis
in fide fundati, & stabiles, & immobiles à spe Evangelii, quod audistis, quod prædicatum est in uni-
versa creatura, quæ sub cælo est, cujus factus sum ego Paulus minister. 24. Qui nunc gaudeo in pas-
sionibus pro vobis, & adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore ejus,
quod est Ecclesia: 25. cujus factus sum ego minister secundùm dispensationem Dei, quæ data est mihi
in vos, ut impleam verbum Dei: 26. mysterium, quod absconditum fuit à sæculis, & generationibus,
nunc autem manifestatum est sanctis ejus. 27. quibus voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti
hujus in Gentibus, quod est Christus, in vobis spes gloriæ, 28. quem nos annuntiamus, corripientes omnem
hominem, & docentes omnem hominem, in omni sapientia, ut exhibeamus omnem hominem perfectum in
Christo Jesu. 29. in quo & laboro, certando secundùm operationem ejus, quam operatur in me in virtute.

VERS. 1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI) non angelorum, inquit ex Chrysostomo Theophyl. Ipso exordio hæresim Simonis elidit, dicens Apostolos non ab angelis, sed à Christo esse missos, ut per Christum, non per angelos homines Deo reconciliet, idque non ex se, sed per voluntatem Dei.

Ubi Nota. Passim Apostolus se à Deo & Christo missum significat, ut Simonem Magum, aliosq; falsos doctores, qui non mittuntur à Deo, sed sua sponte docendi munus assumunt, perstringat & excludat.

VERS. 2. SANCTIS ET FIDELIBUS FRATRIBUS IN CHRISTO] Nota hic tria epitheta, & quasi insignia Christianorum: Nam Primò, vocantur *sancti*. Nec enim sanctitatem tam doctrinæ quàm vitæ alicubi in mundo est reperire, quàm apud Christianos. Et rursum christianismus non est aliud quàm professio sanctitatis. Ad hoc enim venit Christus, & christianismum instituit, ut sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, serviamus illi in sanctitate & justitia omnibus diebus vitæ nostræ, ut canit Zacharias. Hoc nomen *sancti*, monet Christianos ut assiduè studeant sanctitati & perfectioni.

Christianismus nō est aliud quàm professio sanctitatis.

Secundò, vocantur *fideles*, quasi filii Abrahæ, qui pater est fidelium & credentium, ac proinde benedictionis Abrahæ promissæ, id est amicitiæ Dei, justitiæ & salutis heredes.

Tertio, vocantur *fratres* non in Adamo, aut aliquo terreno parente, sed *in Christo*, qui nos genuit per suam mortem & baptismum; ut significet Christianos omnes sepositis omnibus odiis, dissidiis & varietate tam nationum quàm complexionum & officiorum, invicem amare debere quasi fratres.

GRATIA VOBIS ET PAX A DEO) Supple, donetur & multiplicetur.

VERS. 3. GRATIAS AGIMUS DEO, ET PATRI DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI.) *Et* significat, *id est*, q. d. Gratias agimus Deo, qui est Pater Domini nostri Jesu Christi: ut significet Deum non aliter nobis esse causam salutis, quàm hoc ipso, quo est pater Christi, per quem redempti & adoptati sumus; & hoc nomine maximè à nobis amandum, venerandum & invocandum esse Deum, quòd nobis dederit Christum redemptorem.

A SEMPER PRO VOBIS ORANTES) *τὸ pro vobis*, potest referri ad *gratias agimus*. Unde Erasmus vertit *gratias agimus pro vobis cum oramus*. Secundò & meliùs, Græci referunt ad *orantes*. Unde & Syrus vertit, *gratias agimus Deo, & oramus pro vobis*. Duplici ergo titulo amorem suum in Colossenses ostendit hic Paulus: Priore, quòd pro eis gratias agat Deo. Secundò, quòd pro eis semper oret, quodque eos quos non viderat, semper in mente & memoria habeat, ait Chrysost. Nota *semper*, id est, frequenter & assiduè orantes. Vide dicta Ephes. 6. 18.

VERS. 4. AUDIENTES (*ἀκούσαντες*, id est, postquam audivimus narrante Epaphra, inquit Chrysost.) FIDEM VESTRAM, QUÆ EST non in angelis, sed IN CHRISTO JESU (q. d. Fidem vestram qua creditis Christo) B ET DILECTIONEM QUAM HABETIS IN SANCTOS (Christianos) OMNES) tam incolas quàm peregrinos & advenas aliarum gentium. Significat Christianos debere alios omnes diligere pari affectu, sive suæ sint gentis, sive alterius, hoc nomine quòd Christiani sunt. In Christo enim Jesu non est Barbarus & Scytha, Judæus & Græcus, Hispanus & Gallus; sed omnes unum sunt, Galat. 3. 28.

VERS. 5. PROPTER SPEM (id est bona sperata est metonymia, juxta, can. 30.) QUÆ REPOSITA EST VOBIS IN CÆLIS: QUAM AUDISTIS IN VERBO (per verbum) VERITATIS EVANGELII) q. d. Quam audistis per prædicationem Evangelii: quæ prædicatio est verbum & sermo veritatis, id est verissimus, ut in eo ne vel unum punctum erroris aut falsitatis sit reperire. Unde C posset esse appositio in *τῷ verbo veritatis Evangelii*. q. d. In verbo veritatis quæ est ipsum Evangelium, ut ipsam veritatem vocet Evangelium.

Notat Simonianos, Judæos, Philosophos, omnesque Gentilium sectas & scholas, quæ omnes multas docent hæreses & errores, ut nusquam puram puram invenire sit veritatem, nisi in Christi schola & Evangelio.

VERS. 6. SICUT IN UNIVERSO MUNDO EST] Id est, in præcipuis totius mundi partibus & provinciis est hoc verbum, sive prædicatio Evangelii.

COGNOVISTIS GRATIAM DEI IN VERITATE] Vatablus, *per veritatem*. Secundò & meliùs, *in veritate*, id est, verè vel verissimè cognovistis gratiam redemptionis, justitiæ & salutis, quam nobis Deus exhibuit per Christum.

Sic enim Hebræi adverbia explicant per præpositionem *in*; cum nomine ablativi casus, ut *sentite de Domino in bonitate*, Sap. 1. 1. id est benè, rectè & verè sentite de Deo, ejusq; providentia, justitia, clementia ceterisque attributis; non malè & impiè cum Epicureis & Atheis. Sic Hebræi dicunt באמת *beemet*, id est in veritate, id est verè.

VERS. 7. SICUT DIDICISTIS AB EPAPHRA CONSERVO NOSTRO. VOCAT Epaphram *conservum* suum, quia secum serviebat Christo in prædicando & propagando Evangelio. Unde explicans subdit. QUI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI] Sic enim Apostolus initio epistolæ ad Philippenses & ad Titum se & Timotheum vocat *servos Jesu Christi*. Secundò, Epaphras missus videtur à Colossensibus ad Paulum, ut ei in vinculis serviret. Hinc vocat eum servum Ecclesiæ Colossensium: suum verò non servum, sed *conservum*, modestiæ & humilitatis studio: quia uterque serviebat Christo & Ecclesiæ.

VERS. 8. QUI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI JESU] q. d. Epaphras minister est Christi pro vobis, scilicet docendis, ut nimirum vos in Christi fide, doctrina ac moribus promoveat. Secundò, pro vobis Colossensibus, inquit Theophyl. Epaphras in rebus ad Christum pertinentibus ministravit; cùm videlicet ad Paulum abiit, eumque consolatus est in vinculis, cumque indicavit ei res Colossensium, eique in carcere servivit.

QUI ETIAM MANIFESTAVIT NOBIS DILECTIONEM VESTRAM (quam habetis erga me & omnes Christianos, ut dixit v. 4.) IN SPIRITU] id est spiritalem, quæ sola vera, firma ac solida est dilectio; ut fusè ostendit hic Chrysost.

Dilectio in spiritu tria significat.

Secundò, *dilectionem in spiritu*, id est à Spiritu sancto, qui in vobis est, non autem à carne manantem, ita Ansel. ut sit enallage Hebræa, qua *bet*, id est *in*, sæpè ponitur pro מן *min*, id est à, ex, de. Unde Vatablus sic explicat, *dilectionem in spiritu*, id est, ad quam nos non caro sed spiritus Dei incitat.

Tertio, *in spiritu*, id est, ex intimis animi penetralibus, ipsoque intimo mentis spiritu profectam.

VERS. 9. IDEO ET NOS EX QUA DIE AUDIVIMUS [vestram fidem & dilectionem, ut dixit v. præced. & v. 4.) NON CESSAMUS PRO VOBIS ORANTES ET POSTULANTES [id est orare & postulare, est græcismus] UT IMPLEAMINI AGNITIONE VOLUNTATIS EJUS] qua Deus voluit & decrevit nos sibi reconciliare, justificare & salvare per Christum, non per angelos. *Neque omnino imperfectos*, [ait ex Chrysostomo Theophyl. *neque omnino perfectos per hæc significat. Non enim dixit, Ut accipiatis; verùm, Ut impleamini. Habetis enim: sed nondum totum. Et quòd reconciliati sitis, agnovistis quidem: quòd verò per filium Dei, hoc deest vobis, nec satis nostis: quare oro hoc impleri in vobis. Voluntas enim & Dei beneplacitum est, quòd Filium suum pro nobis dederit, non angelos. Agnitionem igitur, cognitionis additionem intellige.*

IN OMNI SAPIENTIA ET INTELLECTU SPIRITALI] Deceperunt, inquit Chrysost. vos philosophi, & Simoniani sua sapientia humana & carnali: ego huic oppono & opto vobis sapientiam & prudentiam spiritalem.

VERS. 10. UT AMBULETIS DIGNE DEO PER OMNIA PLACENTES] Græcè εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. q. d. In omnem placentiam, &, ut Ambrosius, ad omne placitum. Unde patet τὸ *Deo*, vel, ut græcè est, *Domino*, tam pertinere ad τὸ *ambuletis dignè*, quam ad τὸ *per omnia placentes*. In Græco enim est una sententia [non duæ] in qua verba posteriora determinant priora: περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, id est, ut ambuletis dignè Deo in omnem placentiam. Significat enim Paulus, dignè Deo ambulare, non esse aliud quàm Deo per omnia placere: ita ut illi ambulent dignè Deo, qui quasi fideles & morigeri servi Dei, quasi summi sui Domini placitum & voluntatem in omnibus explent: Quomodo verò Dei placitum & voluntatem expleamus, ac consequenter, quomodo digne Deo ambulemus, explicat Apostolus dum subdit: *In omni opere bono fructificantes*, & cetera quæ subiicit, quæque sibi placita à nobis exigit Deus.

Dignè Deo ambulare est Deo per omnia placere.

VERS. 11. IN OMNI VIRTUTE CONFORTATI] Pro *virtute* græcè est δυνάμει, id est potentia, robore, fortitudine. Unde Vatabl. vertit, *omni robore corroborati*.

SECUNDUM POTENTIAM CLARITATIS (græcè δόξης, id est gloriæ) EJUS] Id est secundùm potentiam claram & gloriosam Dei, qua vos, ò Colossenses, communiri est opus, cùm insurgant hæreses & persecutiones.

A Nota. Pro *potentiam* græce est κράτος, quod non tantùm potentiam roboris, sed & imperii, sive potens, validum & prædominans imperium significat. Secundò, potentia gloriæ significat potentiam maximam & robustissimam, quæ apud omnes celebris est & gloriosa. q. d. Ubique Dei gloria dominatur, ubique Dei potentia imperat. Nihil ergo formidate, roborabit vos ac potentes faciet Dominus ille potentissimus omnibus imperans, cui servitis. Ita Theophyl.

IN OMNI PATIENTIA ET LONGANIMITATE, CUM GAUDIO GRATIAS AGENTES DEO PATRI] Hic declarat, virtutem & robur, qua eos jam optavit per Dei potentiam corroborari, sitam esse in patientia & longanimitate: ut in omnibus adversis patientes sint, gaudeant, gratiasque agant Deo. Id clariùs significant Græca, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν. Unde clarè hunc locum ita vertit Vatablus, *omni robore corroborati juxta potentiam gloriæ illius ad omnem tolerantiam ac patientiam, cum gaudio gratias agentes Patri*. Hinc patet veram fortitudinem & robur Christianorum præcipuè situm esse in patientia, in eaque maximè se ostendere Dei divinæque gratiæ potentiam. Longè enim difficilius est dura & fortia pati, quàm fortia agere. Unde Prov. 16. 32. dicitur, *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo suo, expugnatore urbium*. Idque patet in Martyribus, in quorum patientia omnium confessione summa fuit fortitudo. Hinc S. Ambros. lib. 1. Offic. c. 41. & Chrysost. homil. 85. in Matth. multis ostendunt fortitudinem magis in tolerando quàm in vincendo consistere. *Fortia agere Romanum est*, ajebat Scævola; sed *fortia pati Christianum est*. — VERS. 12.

Vera fortitudo consistit in patientia.

B

Notat ex Chrysostomo Theophyl. patientiam respicere tyrannos, & hostes Ecclesiæ; longanimitatem fratres sive Christianos. *Est enim*, inquit, *aliquis longanimis erga eos quos ulcisci possit: patitur autem & sustinet eos, quos non potest ulcisci, propterea & de Domino non dicitur ὑπομονή, seu patientia, sed longanimitas, ut qui possit quidem quos velit exscindere, tolerat tamen.*

C CUM GAUDIO GRATIAS AGENTES DEO PATRI] Hæc est perfectio, hic apex patientiæ & longanimitatis, si non tantùm patienter, sed & cum gaudio feras quævis dura & adversa: imò gratias agas Deo. Materiam verò & causam qua se quisque Christianus ad gaudium & gratiarum actionem excitet, subiicit dicens:

QUI DIGNOS NOS FECIT IN PARTEM SORTIS SANCTORUM IN LUMINE] *Qui*, scilicet Deus, nos sine nostro merito, imò indignos, & malè de se meritos, sola sua gratia, præ multis quos neglexit, quasi sortitò retulit *in partem*, id est participationem *sortis*, id est hereditatis, *sanctorum*, quæ sita est *in lumine* Evangelii, quod Christus nobis è cælo attulit.

Nota. *Sors* significat statum & conditionem, quæ cuique sorte vel fortuitò obtingit: sic vulgò dicitur, Hæc est sors mea, hæc conditio, hæc fortuna mea. Sic ait Psaltes psalm. 30. 16. *In manibus tuis sortes meæ*. q. d. Casus, eventus, vicissitudo, & status rerum mearum, uti divitiæ & paupertas, servitus & principatus, pax & bellum, ait Theodor. quæ mihi vicissim

Sors duo significat. Primò, casum; Secundò, hereditatem.

D & fortuitò accidunt, non à fortuna, sed certam tua providentia & gubernatione, ò Domine, reguntur mihique obveniunt. Unde hebraicè est, *In manibus tuis* עתתי *ittotai*, id est *tempora mea*, id est vicissitudo temporum, putà tempora & dies jam prosperitatis, mox adversitatis, jam vitæ, jam mortis, in Dei sunt potestate & providentia. Sic Sapient. 2. 9. dicunt impii, *Hæc est sors nostra*, & contrà de piis c. 5. 6. dicitur, *Inter sanctos sors illorum est*. Ita hic accipi potest sors, q. d. *Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum*, id est, qui nos dignatus est sorte, conditione & statu sanctorum, ut in album sanctorum nos referret.

Quomodo sortes nostræ sint in manu Dei?

Secundò & significantiùs, *sors* idem est quod hereditas. Olim enim, uti & jam sæpè, hereditates inter heredes sorte dividebantur. Inde *sors* dicitur portio hereditaria, quæ cuique sorte obtingit. Sic dicitur psal. 77. 54. *Sorte divisit eis terram in funiculo distributionis*, id est per funiculum quo terram dimetiebatur, & cuique tribui suam partem distribuebat. Sic Michææ 2. vers. 5. dicitur, *Mittens funiculum sortis*. Multo magis hereditas Sanctorum vocatur *sors*: quia nulli hominum ad eam jus habebant, cùm tamen inter homines qui heredes sunt, jus habeant ad hereditatem, cujus sunt heredes. Unde Ephes. 1. 11. dixit Apostolus nos sorte vocatos ad fidem & gratiam Christi. Hereditas ergo hæc Sanctorum dicitur

Cur hereditas Sanctorum vocetur sors?

tur

tur *sors*: quia hominibus sine merito, gratis, & quasi sortitò obtingit. *Non vides* (ait S. August. in illud psal. 30. *In manibus tuis sortes meæ*) *nullum meritum, quo de universa impietate generis humani me potissimum elegisti ad salutem: ad tunicam Domini sorte perveni*. Sicut ergo gratis Deus Pater per Christum nos sibi adoptavit in filios, ita & in heredes suos, coheredes autem Christi.

Nota Secundò. Hæc sors & hereditas Sanctorum sita est, ut sequitur, *in lumine*, Licet enim aliqui per τò *in lumine* putent significari modum & rationem qua ad hanc hereditatem venimus, scilicet per lumen fidei: tamen planiùs & magis genuinè τò *in lumine* significat situm, & conditionem hujus hereditatis, scilicet eam positam esse in lumine Evangelii, quod Christus nobis è cælo attulit. Hanc enim sortem luminis Evangelici opponit sorti & potestati tenebrarum, è qua nos eripuit Christus, ut ait v. seq. Et hoc lumen Evangelii maximum est Dei donum & bonum. Unde paulò superiùs v. 9. dixit: *Non cessamus pro vobis orantes & postulantes, ut impleamini agnitione voluntatis ejus, in omni sapientia & intellectu*, & v. 10. *Et ambuletis dignè Deo*, &c. *crescentes in scientia Dei*. Hinc & S. Joannes c. 1. hanc lucem inculcat, eaque quasi maximè insigni emblemate Christum exornat. *In ipso*, inquit, *vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet*, &, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Quod ergo hic Paulus dicit, Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, idem est cum eo, quod ait Petrus 1. epist. 2. 9. *Qui de tenebris vos vocavit in admirabile lumen suum*.

Sors nostra sita est in lumine, scilicet Evangelii.

Per *lumen* ergo accipit cognitionem Dei, Christi, justitiæ, gratiæ, virtutum & salutis, quam accepimus per Christi Evangelium & fidem: quæ cognitio quasi radix & mater gratiam, justitiam, omniaque cetera dona & bona spiritalia, quæ Christus attulit, quæque in Christi Ecclesia participamus, complectitur.

Lumen habemus duplex, primum fidei, secundum gloriæ.

C Nota Tertiò. Hoc lumen, & hanc cognitionem inchoatè accipimus in hac vita, sed perfectionem ejus accipiemus in beatitudine cælesti, cujus conscripti sumus heredes, illamque hereditatem cælestem in hac vita per spem & gratiam quasi per quemdam prægustum delibamus & inchoamus. Sensus ergo hujus loci completus hic est. Deus fecit nos dignos per baptismum, & christianismum, ut jam hic viventes in Ecclesia habeamus partem & participationem sortis & hereditatis sanctorum, quæ radicaliter sita est in lumine fidei & cognitionis Dei, utque per fidem & gratiam hic inchoemus & participemus sortem & hereditatem Sanctorum, id est Beatorum, quæ sita est in lumine, id est, visione Dei & gloria cælesti, quam reipsa participabimus post hanc vitam; cùm reipsa in sortem & album Sanctorum ac Beatorum referemur. Ita Chrysost. Theophyl. Anselmus. Denique S. Dionysius per *lumen* accipit baptismum. q. d. In lumine, id est, in baptismo: hic enim græcè vocatur φῶς & φωτισμὸς, id est lux & illuminatio: quia eo baptizati per fidem illuminantur, ita ipse de Eccles. Hierarch. cap. de Baptismo.

VERS. 13. QVI ERIPUIT NOS DE POTESTATE TENEBRARUM, ET TRANSTULIT IN REGNUM FILII DILECTIONIS SUÆ] Nota *Tenebras* vocat tum ignorantiam, infidelitatem, aliaque peccata; tum infernum, qui inde consequitur; tum diabolum, qui his omnibus præsidet. Ita Chrysost. & Theophyl. Opponit enim regnum Christi quasi regnum lucis, regno & potestati tenebrarum, id est diaboli. Sic enim diabolus vocatur *princeps tenebrarum* Ephes. 6. 12. Lucæ 22. 53. q. d. In gentilismo dominabantur vobis tenebræ, scilicet ignorantia, idololatria, omniaque scelera, ipseque princeps tenebrarum diabolus. Sed Deus ab hoc dominio & tyrannide tenebrarum vos eripuit, & transtulit in regnum Christi lucidissimum, ut jam non regnet in vobis dæmon, peccatum, aut tenebræ; sed Christus unicus Dei filius, qui est vera lux mundi, quique per Evangelium suum lætissimum lucis regnum mundo invexit, facitque nos regni sui socios, imò reges.

Unde moraliter S. Chrysost. *Quid dicis*, inquit, *homo? Ad regnum vocatus, ad regnum filii Dei, & oscitabundus es totus, ac desidum more scalpis ac torpes? Si namque singulis diebus vel in mille mortes insiliendum fuisset; an non omnia ferre oportebat? At qui principatus gratia nihil non faceres, cùm verò consors futurus sis regni Unigeniti Dei, non obiicies te vel mille gladiis? non inslies in ignem? At tu inges etiam quòd abducaris hinc et, & præsentibus libenter immoraris plus æquo corporis curam agens, Quidnam hoc est? & mortem etiam horrendum quid esse putas. Horum verò causa sunt deliciæ & vitæ remissio. Alioqui qui vitam vivit acerbam, avolare quoque vellet, & ab hac vita liberari*. Deinde apposita similitudine pullorum idipsum declarat, dicens: *Nunc verò idem patimur quod evenit & avium pullis pigrescentibus, semperq; in nido manere cupientibus. Illi quanto diutiùs hæserint, tanto redduntur imbecilliores, Nidus enim quidam est præsens hæc vita ex festucis & luto compactus. Et si magnificas mihi ostenderis ædes, etiam ipsas regias auro multo & lapidibus pretiosis splendidas; nihil tamen illas ab hirundinum nidis differre putabo. Ingruente namque hieme cadent omnia sponte sua.*

Propterea regnum Dei omnes cruces & mortes animosè toleranda sunt.

B FILII DILECTIONIS SUÆ] Non quasi Filius per voluntatem, amorem & dilectionem æquè atque per intellectum & intellectionem procedat à Patre, sitque idem cum Spiritu sancto; ut voluit Sabellius: sed hebraismo *Filii dilectionis*, id est, Filii sui dilecti. Ita Syrus, Chrysost. Theophyl. id est veri, proprii, & unici Filii sui, uniceque dilecti, ait Theodoret. Sic Proverb. 5. vers. 19. loquens Sapiens de uxore, quam quis in adolescentia duxit: *Sic tibi chara*, inquit, *quasi* [illegible] *aielet ahabim veiaalat chen*, id est, cerva amorum & hinnulus gratiæ quod Noster clarè vertit, *cerva charissima, & gratissimus*, vel *gratiosissimus, hinnulus*. Nota. Hæc iisdem penè verbis dicit ad Ephes. 1. v. 6. ubi ait, *In qua gratificavit* (pro quo hic habet, *transtulit in regnum*, ut scilicet Christus regnet in nobis per gratiam) *nos in dilecto filio suo: in quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum*.

Filius dilectionis est. Filius dilectus.

REDEMPTIONEM ET REMISSIONEM PECCATORUM] *Et* significat *id est*. Redemptio enim nostra à servitute peccati reipsa, non est aliud quàm remissio peccatorum, ut dixi ad Ephes. 1. 7. VERS. 14.

QVI (Filius) EST IMAGO DEI (PATRIS) INVISIBILIS] Nam Filius est Verbum Patris, Patri omnino simile & æquale, adeoque ejusdem planè cum Patre essentiæ, vide dicta de imagine 2. Cor. 4. 4. VERS. 15.

PRIMOGENITUS OMNIS CREATURÆ] Ergo, inquiunt Arriani, Christus est creatura, omnisque creatura Christi soror est. Primogenitus enim inter fratres & sorores dicitur, qui ante omnes fratres & sorores genitus est; sive, qui primus est frater. Sed respondent Theodor. & Ambrosius, non dici hic Christum πρωτόκτιστον, id est primò creatum, sed πρωτότοκον, id est *primogenitum*: generatio ergo Filio convenit, creatio verò creaturis: quantum ergo generatio divina excellit creationem, tantùm Filius excellit creaturas. Secundò, Christus v. seq. dicitur opifex omnis creaturæ; ergo non est creaturarum frater. Primò ergo S. Anselmus, commentarius Hieronymo ascriptus, & Concilium Sardicense accipiunt hæc verba de Christo ut homo est: nimirum quòd Christus ut homo est, omnis creaturæ sit primogenitus, non tempore, sed honore: quia Christus ut homo, finis est, quem Deus primò intendit, & propter quem omnia creavit. Hæc explicatio probatur Primò, quia Christus ut Deus, non est primogenitus, sed unigenitus: ergo primogenitus esse nequit, nisi quà homo est. Secundo, quia Christus ut homo caput est Ecclesiæ: atqui Paulus agit hic de Christo, prout caput est Ecclesiæ, ut patet v. 18. Ergo Christum vocat *primogenitum* non quà Deus, sed quà homo est.

Obiectio Arrianorū solvitur.

D

Christus est primogenitus omnis creaturæ, Primò, quà homo est.

Verùm hæc meliùs & magis genuinè accipies de Christo ut Deus est. Hoc enim versu Christi dignitatem ex ejus divinitate describit. Unde ait, *Ipse est ante nos, & in ipso*, id est per ipsum, *omnia* (ergo etiam angeli) *constant*, id est consistunt & conservantur, sicut ab eodem creata sunt. Primogenitus ergo hic, sicut & Matth. 1. v. 25. idem est quod unigenitus. Dicitur verò Christus primogenitus: quia primò putà ante omnem creaturam, est genitus. Vult ergo dicere Paulus, Christi generationem priorem esse omni creaturarum creatione, nec Christum angelis esse juniorem, ut docebant Simoniani. q. d. Christus uti tempore, ita & dignitate, causalitate, rerumque omnium productione excellit omnes ennæas, potestates, βυθὸς, æones, angelos Simonianorum. Valentini & aliorum Novatorum: ac consequenter non angeli, sed Christus unus est redemptor ac mediator noster, ita Theophyl. Ambros.

Secundò, & potius, quà Deus est.

Ennæa & æones Valentini perstringūtur hic a Paulo.

brof Theodoret. Et patet ex sequentibus: subdit enim *Quoniam ipse condita sunt universa in cælis & in terra*. Vide Epiphan. in hæresi Basilidis, Simonis & Menandri.

VERS. 16. IN IPSO CONDITA SVNT VNIVERSA) *In ipso* id est per ipsum. Vnde per repetitionem idipsum explicans & confirmans subdit, *Omnia per ipsum & in ipso creata sunt*.

Angeli nō crearunt mundū, sed Christus.

VISIBILIA, ET INVISIBILIA) Docebant Platonici, & ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus & alii Simonis asseclæ, Deum creasse angelos: angelos verò creasse homines & mundum. Contra hos docet Apostolus tam invisibilia quam visibilia, id est tam angelos quàm homines à Filio esse creatos.

Angeli vocantur dominationes, id est dominantes; potestates id est potentes. Omnia sunt creata in Christo tripliciter.

DOMINATIONES) Id est dominantes.

PRINCIPATVS) Id est principes, vel principatum gerentes.

POTESTATES) Id est potentes & potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis. Sunt enim hæc nomina angelorum. Vide dicta Ephes. 1. v. 21.

OMNIA PER IPSVM, ET IN IPSO CREATA SVNT) Pro *in ipso* græcè est εἰς αὐτὸν, id est in ipsum, putà ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. ita Vatablus. Verùm sæpe εἰς capitur pro ἐν, id est *in ipsum*, pro *in ipso*. & ita accipiunt hic Græci. Vnde Secundo, Anselmus, *per ipsum*, inquit, quasi causam efficientem cum Patre creata sunt omnia. Filio enim, quia à Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat propositio *per*. *In ipso*, scilicet quasi in Verbo, idea, & sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu melius diceretur, per ipsum, scilicet tamquam Verbum & Sapientiam, creata esse omnia. Vnde Tertio & optimè, τὸ *in ipso* significat immensitatem Filii, scilicet Filium esse ubique per essentiam, præsentiam & potentiam, adeò ut extra se nihil creare vel agere possit, sed omnia quæ creat & agit, in seipso creet & agat. Hæc enim est perfectio immensitatis divinæ, ut cum sit ubique, omnia occupet & repleat; nihil foris vel eminus, sed omnia intra se & intra ambitum essentiæ suæ agat & faciat. Deus ergo intimè rebus omnibus à se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conservantur & gubernantur, sicut corpus & vita corporis pendet à præsentia animæ. Vnde Plato dixit Deum esse animam mundi. Et Sapiens Sap. 1. 7. *Spiritus* inquit, *Domini replevit orbem terrarum, & hoc* (hic scilicet Spiritus, ut legit Augustinus. Nam τὸ *hoc* respicit Græcum πνεῦμα, quod est neutrum) *quod continet omnia scientiam habet vocis*. q.d. Cavete à murmure & detractione, quia Spiritus sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet & conservat omnes creaturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus sancti, non foris. Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum & sermonum scientiam & cognitionem habet, Hinc omnia dicuntur esse & consistere in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse & consistere in Patre & Filio. Et hoc est quod cecinit poeta.

Quomodo dixit Deum esse animam mundi.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Sicut enim anima est in corpore: ita vicissim corpus est in anima, & longe magis. Non enim anima à corpore, sed corpus ab anima intimè pendet, consistit, conservatur & vivificatur. Pari modo & Deus est in mundo, & vicissim multò magis mundus ipse est in Deo, quia à Deo Deique præsentia intimè pendet, & in suo esse conservatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum & complexum Filii, intra spheram essentiæ, & præsentiæ Filii, creata sunt omnia, ideoque, ut sequitur, in eo omnia constant, id est conservantur & consistunt: adeò ut, si Filius & Deus suam essentiam & præsentiam ab universo subduceret, totum universum evanesceret, sicut radii evanescunt, cùm sol se subducit, & vita corporis evanescit, cùm à corpore anima se subducit. ita Chrysost. & Theophyl.

Quomodo mundus sit in Deo, Deique Filio.

Id ipsum declarat S. August. libr. 7. Confess. cap. 5. pulchra similitudine, qua Deum comparat mari; utpote qui totum mundum in se æquè ut mare spongiam contineat. *Instar*, inquit, *te Domine omni ex parte mundi hanc massam ambientem & penetrantem, sed usquequaque infinitum: tamquam si mare esset ubique, & undique per immensa spatia infinitum solum mare, & haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen plena esset undique spongia ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenā putabā.* Pari modo ab aliis Deus dictus est adamas, quidam maximus & pulcherrimus, totum mundum in se continens & complectens.

Sicut aqua est in spongia, sic mūdus est in Deo.

Deus ipse adamas mundi.

Nota, Ne, cùm dixit *per ipsum*, quispiam cum Ario intelligeret per Christum quasi ministrum omnia esse creata, addidit Apostolus, *in ipso*: ut significet Filium consortem imperii immensitatis, potentiæ & essentiæ paternæ.

VERS. 17. ET IPSE EST ANTE OMNES] Thronos, Dominationes, Potestates, &c. Posset Secundò, Græcum πρὸ πάντων, verti, *ipse est ante omnia*. Respicit enim τὰ πάντα, id est *omnia*, quæ v. præced. dixit in Christo esse creata & condita: sed maximè intendit Apostolus opponere & anteponere Christum angelis, quos Christo præponebant Simoniani.

VERS. 18. ET IPSE EST CAPVT CORPORIS ECCLESIÆ) Hactenus egit de Christo ut Deo, eiusque divinitatem ostendit iam agit de Christo ut homo est, & Christi hominis dignitatem ostendit. Christus enim quà homo est, non qua Deus, est propriè caput Ecclesiæ. vide dicta Ephes. 1. 22.

QVI EST PRINCIPIVM) Primò, Christus, qua Deus, omnium rerum est principium, ait Anselmus. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo qua Deus, sed quà homo est caput Ecclesiæ, ut dixi.

Secundò ergo, melius Chrysost. Theodoret: Theophyl. Ambros. Vatabl. Christus est *principium*, id est fons, dux & auctor, resurrectionis, & resurgentium ex mortuis; ut τὸ *principium* æquè ac τὸ *primogenitus* pertineat ad τὸ *ex mortuis*. Imò Vatablus & Erasmus sic vertunt, *qui est principium primogenitorum ex mortuis*. q.d. Primum principium fons, & auctor resurrectionis ex mortuis est Christus.

Tertiò, & optimè, Christus, qua homo est caputque Ecclesiæ, est *principium*: Primò, situ: quia super omnes cœlos elevatus quasi primus & summus consistit. Secundò dignitate. Vnde Cyrillus, *principium*, inquit id est princeps & præcipuus. Græcum enim ἀρχή, tam principatū quàm principium significat, & sic *principium* pro principatu capitur psalm. 109. 3. *Tecum* [o Christe] *principium* [hebraicè נדבת *nedabot*, id est principatus] *in die virtutis tuæ*. Tertiò, Christus est *principium* tempore & causalitate. Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiam fecit & formavit, in eaque & in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus, omnium virtutum & bonorum operum principium est & causa ita Anselmus.

Christus est principium Ecclesiæ Primò situ; Secundò, dignitate; Tertiò tēpore & causalitate.

Quæres, An eodem sensu Christus se vocet *principium* Ioan. cap. 8, v. 25. cùm interrogantibus eum Iudæis, *Tu quis es?* respondit, *Principium qui* [vel, ut legunt nonnulli cum Græcis *quod*] *& loquor vobis*. Respondet S. August. in citatum locum Ioannis, Beda, Rupertus & Ambros. lib. 3, de Fide cap. 4 Christum se vocare principium, q.d. Ego sum primus & novissimus: vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verum sic *principium* esset nominativi casus, & græcè legendum esset ἀρχή. Iam autem constat *principium* apud Ioan. esse accusativi casus: ita enim habent constanter Græca & Græci, scilicet, τὴν ἀρχὴν, quomodo Septuag. vertere solent Hebræum בראשית *beresit*, id est in principio. intelligitur enim præpositio κατὰ, quasi dicàt, Secundum principium, à principio. Secundò ergo, verius & planius principium apud S. Ioannem idem est quod à principio, & subauditur verbum, *sum*. q.d. Ego sum a principio, sum ab æterno ante Abraham, ut ait ibidem v. 58. sum æternus, Deus verus de Deo vero, *qui, & loquor vobis*. q.d. Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit ὅτι, id est qui: iam Græca legunt ὅτι, id est quod. q.d. Sum à principio, quod ipsum loquor & assero vobis. Tertio, Nonnus & Maldon. hæc verba traiiciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod à principio vobis loquor, & iampridem prædico, me scilicet esse Messiam, quem si velletis audire, iampridem ex verbis & factis meis me illum ipsum esse cognoscere possetis. Sed hæc est traiectio insolita. Adde, hunc sensum, & hanc responsionem nihil habere eximii, sed esse humilem & repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hic *principium*

Quomodo Christus se vocet principium Ioan. 8. Prima expositio.

Secunda & genuina.

Tertia

PRIMOGENITUS EX MORTUIS] Id est primò resurgens ex mortuis ad vitam immortalem. Ubi Nota Primò. Resurrectio est & dicitur tam hic quàm alibi regeneratio: quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. ita Chrysost. & Theodoret. Secundò, licet aliqui ab Elia & Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum: tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem numquam ampliùs moriturus: illi verò resurrexerunt ad vitam immortalem rursum morituri, uti de facto rursum mortui sunt. Vide dicta 1. Corinth. 15. 20.

UT SIT IN OMNIBUS IPSE PRIMATUM TENENS] q. d. Ut tam in rerum genesi, quam in παλιγγενεσίᾳ & regeneratione, id est, tam in prima rerum creatione quàm in resurrectione Christus primas teneat (hoc enim significat Græcum πρωτεύων) quia sicuti Christus quà Deus est, ante omnes & omnia, omniaque in Christo creata sunt & constant, ut dixit v. 16. ita Christus, quà homo, est primogenitus ex mortuis, dux & princeps resurrectionis.

Secundò. hæc aliter interpretatur Anselmus: Christus, inquit, primus est resurgentium, ut in omnibus Sanctis tam prioribus quàm sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ & sanctitatis. Sed prior sensus uti magis est genuinus, ita magis est illustris & amplus.

Vers. 19. QUIA IN IPSO (Christo) COMPLACUIT (Patri) OMNEM PLENITUDINEM INHABITARE] Ita legunt passim Latina, Græca, Syra omnesque interpretes. Tollenda ergo est vox *divinitatis*, quam quidam hic addunt. Sensus est, q. d. Voluntas & beneplacitum Dei Patris fuit, ut in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est, omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius divinitatis: inhabitaret, inquam, non tantùm per vim & operationem, sed etiam per seipsam, suamque essentiam. ita Theoph. & Ansel.

Quadruplex plenitudo inhabitat in Christo.

Secundò, aliter Theodoret. *Plenitudo*, inquit, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis sui corpus implet & perficit: uti dixit Ephes. 1. 23. Hæc in Christo inhabitat. id est Christo conjuncta est, sub Christi tegmine & protectione quasi tabernaculo tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel navi omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verum quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter, quomodo vocavit Ecclesiam Ephes. 1. 23. sed *omnem plenitudinem*, nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, uti explicuit ad Ephes. 1. hinc simpliciùs & planiùs accipiemus plenitudinem priore sensu jam dato. Hæc enim est causa, cur Christus in omnibus primatum teneat, uti præcessit.

Vers. 20. ET PER EUM RECONCILIARE OMNIA IN IPSUM] *Omnia*, id est, omnes homines omnium temporum, nationum & locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt. Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, ut damnati homines & dæmones Deo reconcilientur & salventur.

In Ipsum: id est sibi. Nota. Pro *in ipsum*, græcè est εἰς αὐτὸν, quod Vatabl. vertit, *erga se*: planiùs alii, εἰς αὑτὸν, id est, inquiunt, ἑαυτῷ, id est sibi, ut sit hebraismus: Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. ita Theophyl.

PACIFICANS PER SANGUINEM CRUCIS EIUS, SIVE QUÆ IN TERRIS SIVE QUÆ IN CÆLIS SUNT] Latina syntaxi meliùs diceretur *pacificando*: nam *pacificans* latinè non cohæret congruè cum *complacuit*; cum quo tamen cohærere debet, & in Græco cohæret. q. d. Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quàm ea quæ in cælis sunt, id est, tam homines quàm angelos, quod alia phrasi dixit Ephes. 1. 10. ita scribens, *Proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cælis, & quæ in terra sunt.*

Vers. 21. *Qui διάνοια.* ET VOS CUM ESSETIS ALIQUANDO ALIENATI ET INIMICI SENSU IN OPERIBUS MALIS] Pro *sensus* græcè est διανοίᾳ, id est mente & voluntate. id est, per mentem voluntatem: licet Ambrosius, & Hieronym. in epist. ad Ioann. Episcopum Hierosolymus, διανοίᾳ, in dativo vertant; menti sive cogitationi, consiliis & sensui; hæcque referant non ad hominem peccantem, sed ad Deum, in quem peccatur. A sic enim habet Ambrosius. *Et vos quondam alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis*, &c. Hieron. verò sic, *Cum essetis alienati & inimici sensus eius.* Verùm meliùs & planiùs Noster, Syrus & Græci vertunt in ablativo, mente, vel cogitatione ac *sensu*. q. d. Cùm abalienati essetis à Deo non fato, ait Theophyl. non necessitate, non sola originali labe: sed etiam propria voluntate & malitia aversi à Deo, & adversus Deum hostili essetis animo, quod testificabamini operibus malis exteriùs blasphemando, inebriando, fornicando, &c. Aliter Syrus τῇ ἐν τοῖς ἔργοις, id est, *in operibus*, vertit *propter opera*. sic enim habet, *inimici eratis mentibus vestris* [Syriac] *metul abadachun*, id est, *propter opera vestra mala*. Sed prior sensus planior & ordinatior est.

NUNC AUTEM RECONCILIAVIT IN CORPORE CARNIS EIUS PER MORTEM] *Eius*, id est suæ. est hebraismus, de quo dixi v. 20 Nota τὸ *in corpore carnis* habet epitasim, q. d. Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum: aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico & assero Christum *in corpore carnis suæ*, id est, in corpore suo carneo, id est vero & proprio, esse passum & mortuum pro nobis. Vers. 22.

Corpus carnis est corpus carneum, non spiritale, non phantasticum.

B EXHIBERE (ut exhiberet) VOS SANCTOS ET IMMACULATOS] ἀμώμους, id est in quibus nec Momus ipse inveniat, quod carpat & reprehendat, ut dixi Ephes. 1. v. 4. Tertull. sæpiùs vertit, *invituperabiles*.

ET IRREPREHENSIBILES, ἀνεγκλήτους, id est, ut Erasmus vertit, *incriminabiles*, sive inculpatos, CORAM IPSO] scilicet Deo Patre. Vatabl. & Syrus vertunt, *in conspectu suo, coram se*. Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum quod absolutum.

SI TAMEN PERMANETIS IN FIDE FUNDATI; ET STABILES ET IMMOBILES A SPE EVANGELII] Exigit constantiam tam in fide quàm in spe Christiana. Secundò, vocat *spem Evangelii* spem quam adfert & docet Christus per suum Evangelium: scilicet ut speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia & cælestia nos consecuturos. Posset etiam *spes* hic metonymicè accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Evangelium. Vers. 23.

C QUOD PRÆDICATUM EST IN UNIVERSA CREATURA QUÆ SUB CÆLO EST] Id est, in omnibus gentibus quæ sub cælo sunt. est synecdoches: nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, putà homini. Magnificentius autem & ardentius est dicere, *in omni creatura*, quàm *inter omnes homines*.

Quomodo Evangelium prædicatum dicatur omni creaturæ. Omnis creatura est homo, ait S. Gregor.

Subtiliùs ex S. Gregorio Anselm. omnis creatura, inquit, dicitur homo: quia homo cum omni creatura in aliquo participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam & vegetationem, cum animalibus sensum & motum, cum angelis rationem & intellectum. Sed prior sensus magis planus & genuinus est. Sic enim Christus Marci 16. 15. jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cælo creata est.

Nota. Est hic hyperbole: necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, putà Danis, Norvegis, Japonibus, Sinis, Moscovitis, Tartaris, prædicatum fuit Evangelium.

D Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, penè omnibus; vel omnibus non in specie, sed in genere: quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus, quàm Occidentalibus; tam Septemtrionalibus, quàm Meridionalibus: omnes enim gentes vel Orientales, vel Occidentales, vel Septemtrionales, vel Meridionales sunt. quasi dicat Paulus, Evangelium non sola Judæa se conclusit: sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, à Meridie ad Septemtrionem plurimas gentes pervasit. Videte ergo, o Colossenses, ne fidem mutetis, quæ à toto orbe jam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni & Novatoribus, qui aliam fidem, imò perfidiam inducunt.

Evangelium quasi fulgur pervasit orbem.

QUI NUNC GAUDEO IN PASSIONIBUS PRO VOBIS] q. d. Adeò certa est spes Evangelij, quam jam dixi, ut gaudeam pro ea, proque Evangelio inter vos divulgando (ut hujus spei participes vos faciam) quidvis pati. Vers. 24.

ET ADIMPLEO EA QUÆ DESUNT PASSIONUM CHRISTI, IN CARNE MEA, PRO CORPORE EIUS QUOD EST ECCLESIA] *Et* hic causale est: tale enim

brof. Theodoret. Et patet ex sequentibus: subdit enim *Quoniam ipso condita sunt universa in cælis & in terra*. Vide Epiphan. in hæresi Basilidis, Simonis & Menandri.

VERS. 16. IN IPSO CONDITA SVNT VNIVERSA) *In ipso* id est per ipsum. Vnde per repetitionem idipsum explicans & confirmans subdit, *Omnia per ipsum & in ipso creata sunt*.

Angeli nō crearunt mundū, sed Christus.

VISIBILIA, ET INVISIBILIA) Docebant Platonici, & ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus & alii Simonis asseclæ, Deum creasse angelos: angelos verò creasse homines & mundum. Contra hos docet Apostolus tam invisibilia quam visibilia, id est tam angelos quàm homines à Filio esse creatos.

Angeli vocantur dominationes, id est dominantes, potestates id est potentes. Omnia sunt creata in Christ o tripliciter.

DOMINATIONES) Id est dominantes.

PRINCIPATVS) Id est principes, vel principatum gerentes.

POTESTATES) Id est potentes & potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis. Sunt enim hæc nomina angelorum. Vide dicta Ephes. 1. v. 21.

OMNIA PER IPSVM, ET IN IPSO CREATA SVNT) Pro *in ipso* græcè est εἰς αὐτόν, id est in ipsum, putà ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. ita Vatablus. Verùm sæpe εἰς capitur pro ἐν, id est *in ipsum*, pro *in ipso*. & ita accipiunt hic Græci. Vnde Secundo, Anselmus, *per ipsum*, inquit, quasi causam efficientem cum Patre creata sunt omnia. Filio enim, quia à Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat propositio *per*. *In ipso*, scilicet quasi in Verbo, idea, & sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu melius diceretur, per ipsum, scilicet tamquam Verbum & Sapientiam, creata esse omnia. Vnde Tertio & optimè, τὸ *in ipso* significat immensitatem Filii, scilicet Filium esse ubique per essentiam, præsentiam & potentiam, adeò ut extra se nihil creare vel agere possit, sed omnia quæ creat & agit, in seipso creet & agat. Hæc enim est perfectio immensitatis divinæ, ut cum sit ubique, omnia occupet & repleat; nihil foris vel eminus, sed omnia intra se & intra ambitum essentiæ suæ agat & faciat. Deus ergo intimè rebus omnibus à se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conservantur & gubernantur, sicut corpus & vita corporis pendet à præsentia animæ. Vnde Plato dixit Deum esse animam mundi. Et sapiens Sap. 1. 7. *Spiritus* inquit, *Domini replevit orbem terrarum, & hoc* (hic scilicet Spiritus, ut legit Augustinus. Nam Τὸ *hoc* respicit Græcum πνεῦμα, quod est neutrum) *quod continet omnia scientiam habet vocis*. q.d. Cavete à murmure & detractione, quia Spiritus sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet & conservat omnes creaturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus sancti, non foris. Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum & sermonum scientiam & cognitionem habet, Hinc omnia dicuntur esse & consistere in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse & consistere in Patre & Filio. Et hoc est quod cecinit poeta.

... dixit Deum esse animam mundi.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet;

Quomodo mundus sit in Deo, Deique Filio.

Sicut enim anima est in corpore: ita vicissim corpus est in anima, & longe magis. Non enim anima à corpore, sed corpus ab anima intimè pendet, consistit, conservatur & vivificatur. Pari modo & Deus est in mundo, & vicissim multò magis mundus ipse est in Deo, quia à Deo Deique præsentia intimè pendet, & in suo esse conservatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum & complexum Filii, intra sphæram essentiæ, & præsentiæ Filii, creata sunt omnia, ideoque, ut sequitur, in eo omnia constant, id est conservantur & consistunt: adeò ut, si Filius & Deus suam essentiam & præsentiam ab universo subduceret, totum universum evanesceret, sicut radii evanescunt, cùm sol se subducit, & vita corporis evanescit, cùm à corpore anima se subducit. ita Chrysost. & Theophyl.

Sicut aqua est in spongia, sic mūdus est in Deo.

Id ipsum declarat S. August. lib. 7. Confess. cap. 5. pulchra similitudine, qua Deum comparat mari; utpote qui totum mundum in se æquè ut mare spongiam contineat. *Intuebar* inquit, *te Domine omni ex parte mundi hanc massam ambientem & penetrantem, sed usquequaque infinitum: tamquam si mare esset ubique, & undique per immensa spatia infinitum solum mare, & haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen plena esset undique spongia ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenā putabā.* Pari modo ab aliis Deus dictus est adamas, quidam maximus & pulcherrimus, totum mundum in se continens & complectens.

Deus est adamas mundi.

Nota, Ne, cùm dixit *per ipsum*, quispiam cum Ario intelligeret per Christum quasi ministrum omnia esse creata, addidit Apostolus, *in ipso*: ut significet Filium consortem imperii immensitatis, potentiæ & essentiæ paternæ.

VERS. 17. ET IPSE EST ANTE OMNES] Thronos, Dominationes, Potestates, &c. Posset Secundò, Græcum πρὸ πάντων, verti, *ipse est ante omnia*. Respicit enim τὰ πάντα, id est *omnia*, quæ v. præced. dixit in Christo esse creata & condita: sed maximè intendit Apostolus opponere & anteponere Christum angelis, quos Christo præponebant Simoniani.

VERS. 18. ET IPSE EST CAPVT CORPORIS ECCLESIÆ) Hactenus egit de Christo ut Deo, eiusque divinitatem ostendit iam agit de Christo ut homo est, & Christi hominis dignitatem ostendit. Christus enim quà homo est, non qua Deus, est propriè caput Ecclesiæ. vide dicta Ephes. 1. 22.

QVI EST PRINCIPIVM) Primò, Christus, qua Deus, omnium rerum est principium, ait Anselmus. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo qua Deus, sed quà homo est caput Ecclesiæ, ut dixi.

Secundò ergo, melius Chrysost. Theodoret. Theophyl. Ambros. Vatabl. Christus est *principium*, id est fons, dux & auctor, resurrectionis, & resurgentium ex mortuis; ut Τὸ *principium* æquè ac Τὸ *primogenitus* pertineat ad Τὸ *ex mortuis*. Imò Vatablus & Erasmus sic vertunt, *qui est principium primogenitorum ex mortuis*. q.d. Primum principium fons, & auctor resurrectionis ex mortuis est Christus.

Christus est principium Ecclesiæ Primò situ, Secundò, dignitate & Tertiò tempore & causalitate.

Tertiò, & optimè, Christus, qua homo est caputque Ecclesiæ, est *principium*: Primò, situ: quia super omnes cœlos elevatus quasi primus & summus consistit. Secundò dignitate. Vnde Cyrillus, *principium*, inquit id est princeps & præcipuus. Græcum enim ἀρχή, tam principatū quàm principium significat, & sic *principium* pro principatu capitur psalm. 109. 3. *Tecum* [o Christe] *principium* [hebraicè נדבת *nedabot*, id est principatus] *in die virtutis tuæ*. Tertiò, Christus est *principium* tempore & causalitate. Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiam fecit & formavit, in eaque & in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus, omnium virtutum & bonorum; operum principium est & causa ita Anselmus.

Quomodo Christus se vocet principium Ioan. 8. Prima expositio.

Quæres, An eodem sensu Christus se vocet *principium* Ioan. cap. 8, v. 25. cùm interrogantibus eum Iudæis, *Tu quis es?* respondit, *Principium qui* [vel, ut legunt nonnulli cum Græcis *quod*] *& loquor vobis*. Respondet S. August. in citatum locum Ioannis, Beda, Rupertus & Ambros. lib. 3, de Fide cap. 4 Christum se vocare principium, q.d. Ego sum primus & novissimus: vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verum sic *principium* esset nominativi casus, & græcè legendum esset ἀρχή. Iam autem constat *principium* apud Ioan. esse accusativi casus: ita enim habent constanter Græca & Græci, scilicet, τὴν ἀρχήν, quomodo Septuag. vertere solent Hebræum בראשית *beresc's*, id est in principio. intelligitur enim præpositio κατὰ, quasi dicat, Secundum principium, à principio. Secundò ergo, verius & planius principium apud S. Ioannem idem est quod à principio, & subauditur verbum, *sum*. q.d. Ego sum a principio, sum ab æterno ante Abraham, ut ait ibidem v. 58. sum æternus, Deus verus de Deo vero, *qui, & loquor vobis*. q.d. Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit ὅτι, id est qui: iam Græca legunt ὅτι, id est quod, q.d. Sum à principio, quod ipsum loquor & assero vobis. Tertio, Nonnus & Maldon. hæc verba traiiciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod à principio vobis loquor, & iampridem prædico, me scilicet esse Messiam, quem si velletis audire, iampridem ex verbis & factis meis me illum ipsum esse cognoscere possetis. Sed hæc est traiectio insolita. Adde, hunc sensum, & hanc responsionem nihil habere eximii, sed esse humilem & repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hic *principium*

Secunda & genuina. Tertia.

PRIMOGENITVS EX MORTVIS] Id est primò A resurgens ex mortuis ad vitam immortalem. Ubi Nota Primò. Resurrectio est & dicitur tam hìc quàm alibi regeneratio: quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. ita Chrysost. & Theodoret. Secundò, licet aliqui ab Elia & Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum: tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem numquam ampliùs moriturus: illi verò resurrexerunt ad vitam immortalem rursum morituri, uti de facto rursum mortui sunt. Vide dicta 1. Corinth. 15. 20.

UT SIT IN OMNIBVS IPSE PRIMATVM TENENS] q. d. Ut tam in rerum genesi, quàm in παλιγγενεσία & regeneratione, id est, tam in prima rerum creatione quàm in resurrectione Christus primas teneat (hoc enim significat Græcum πρωτεύων) quia sicuti Christus quà Deus est, ante omnes & omnia, omniaque in Christo creata sunt & constant, ut dixit v. 16. ita Christus, quà homo, est primogenitus ex mortuis, dux & princeps resurrectionis.

Secundò, hæc aliter interpretatur Anselmus: Christus, inquit, primus est resurgentium, ut in omnibus Sanctis tam prioribus quàm sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ & sanctitatis. Sed prior sensus uti magis est genuinus, ita magis est illustris & amplus.

VERS. 19. QVIA IN IPSO (Christo) COMPLACVIT (Patri) OMNEM PLENITVDINEM INHABITARE] Ita legunt passim Latina, Græca, Syra omnesque interpretes. Tollenda ergo est vox *divinitatis*, quam quidam hìc addunt. Sensus est, q. d. Voluntas & beneplacitum Dei Patris fuit, ut in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est, omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius divinitatis: inhabitaret, inquam, non tantùm per vim & operationem, sed etiam per seipsam, suamque essentiam. ita Theoph. & Ansel.

Quadruplex plenitudo inhabitat in Christo.

Secundò, aliter Theodoret. *Plenitudo*, inquit, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis sui corpus implet & perficit: uti dixit Ephes. 1. 23. Hæc in Christo inhabitat, id est Christo conjuncta est, sub Christi tegmine & protectione quasi tabernaculo tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel navi omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verum quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter, quomodo vocavit Ecclesiam Ephes. 1. 23. sed *omnem plenitudinem*, nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, uti explicuit ad Ephes. 1. hinc simpliciùs & planiùs accipiemus plenitudinem priore sensu jam dato. Hæc enim est causa, cur Christus in omnibus primatum teneat, uti præcessit.

VERS. 20. ET PER EVM RECONCILIARE OMNIA IN IPSVM] *Omnia*, id est, omnes homines omnium temporum, nationum & locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt. Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, ut damnati homines & dæmones Deo reconcilientur & salventur.

Nota. Pro *in ipsum*, græcè est εἰς αὐτὸν, quod Vatabl. vertit, *erga se*: planiùs alii, εἰς αὐτὸν, id est, inquiunt, ἑαυτῷ, id est sibi, ut sit hebraismus: Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. ita Theophyl.

In Ipsum: id est sibi.

PACIFICANS PER SANGVINEM CRVCIS D EIVS, SIVE QVÆ IN TERRIS SIVE QVÆ IN CÆLIS SVNT] Latina syntaxi meliùs diceretur *pacificando*: nam *pacificans* latinè non cohæret congruè cum *complacuit*; cum quo tamen cohærere debet, & in Græco cohæret. q. d. Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quàm ea quæ in cælis sunt, id est, tam homines quàm angelos, quod talia phrasi dixit. Ephes. 1. 10. ita scribens, *Proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cælis, & quæ in terra sunt.*

VERS. 21. ET VOS CVM ESSETIS ALIQVANDO ALIENATI ET INIMICI SENSV IN OPERIBVS MALIS] Pro *sensu* græcè est διανοίᾳ, id est mente & voluntate, id est, per mentem voluntatem: licet Ambrosius, & Hieronym. in epist. ad Ioann. Episcopum Hierosolymus, διανοίᾳ, in dativo vertant; menti sive cogitationi, consiliis & sensui; hæcque referant non ad hominem peccantem, sed ad Deum, in quem peccatur.

Qui ἄλλοτε.

sic enim habet Ambrosius. *Et vos quondam alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis*, &c. Hieron. verò sic, *Cum essetis alienati & inimici sensus ejus.* Verùm meliùs & planiùs Noster, Syrus & Græci vertunt in ablativo, mente, vel cogitatione ac *sensu*. q. d. Cùm abalienati essetis à Deo non fato, ait Theophyl. non necessitate, non sola originali labe: sed etiam propria voluntate & malitia aversi à Deo, & adversus Deum hostili essetis animo, quod testificabamini operibus malis exteriùs blasphemando, inebriando, fornicando, &c. Aliter Syrus τὸ ἐν τοῖς ἔργοις, id est, *in operibus*, vertit *propter opera*. sic enim habet, *inimici eratis mentibus vestris* [illegible] *metul abadachun*, id est, *propter opera vestra mala*. Sed prior sensus planior & ordinatior est.

VERS. 22. NUNC AUTEM RECONCILIAVIT IN CORPORE CARNIS EIUS PER MORTEM] *Eius*, id est suæ. est hebraismus, de quo dixi v. 20 Nota τὸ *in corpore carnis* habet epitasim, q. d. Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum: aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico & assero Christum *in corpore carnis suæ*, id est, in corpore suo carneo, id est vero & proprio, esse passum & mortuum pro nobis.

Corpus carnis est corpus carneum, non spiritale, non phantasticum.

B

EXHIBERE (ut exhiberet) VOS SANCTOS ET IMMACULATOS] ἀμώμους, id est in quibus nec Momus ipse inveniat, quod carpat & reprehendat, ut dixi Ephes. 1. v. 4. Tertull. sæpiùs vertit, *inreprehensibiles*.

ET IRREPREHENSIBILES, ἀνεγκλήτους, id est, ut Erasmus vertit, *incriminabiles*, sive inculpatos, CORAM IPSO] scilicet Deo Patre. Vatabl. & Syrus vertunt, *in conspectu suo*, *coram se*. Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum quod absolutum.

VERS. 23. SI TAMEN PERMANETIS IN FIDE FUNDATI; ET STABILES ET IMMOBILES A SPE EVANGELII] Exigit constantiam tam in fide quàm in spe Christiana. Secundò, vocat *spem Evangelii* spem quam adfert & docet Christus per suum Evangelium: scilicet ut speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia & cælestia nos consecuturos. Posset etiam *spes* hic metonymicè accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Evangelium.

C QUOD PRÆDICATUM EST IN UNIVERSA CREATURA QUÆ SUB CÆLO EST] Id est, in omnibus gentibus quæ sub cælo sunt. est synecdoche: nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, putà homini. Magnificentiùs autem & ardentiùs est dicere, *in omni creatura*, quàm *inter omnes homines*.

Quomodo Evangeliũ prædicatum dicatur omni creaturæ Omnis creatura est homo, ait S. Gregor.

Subtiliùs ex S. Gregorio Anselm. omnis creatura, inquit, dicitur homo: quia homo cum omni creatura in aliquo participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam & vegetationem, cum animalibus sensum & motum, cum angelis rationem & intellectum. Sed prior sensus magis planus & genuinus est. Sic enim Christus Marci 16. 15. jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cælo creata est.

Nota. Est hic hyperbole: necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, putà Danis, Norvegis, Japonibus, Sinis, Moscovitis, Tartaris, prædicatum fuit Evangelium.

Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, penè omnibus; vel omnibus non in specie, sed in genere: quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus, quàm Occidentalibus; tam Septemtrionalibus, quàm Meridionalibus: omnes enim gentes vel Orientales, vel Occidentales, vel Septemtrionales, vel Meridionales sunt. quasi dicat Paulus, Evangelium non sola Judæa se conclusit: sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, à Meridie ad Septemtrionem plurimas gentes pervasit. Videte ergo, o Colossenses, ne fidem mutetis, quæ à toto orbe jam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni & Novatoribus, qui aliam fidem, imò perfidiam inducunt.

Evangeliũ quasi fulgur pervasit orbem.

VERS. 24. QUI NUNC GAUDEO IN PASSIONIBUS PRO VOBIS] q. d. Adeò certa est spes Evangelij, quam jam dixi, ut gaudeam pro ea, proque Evangelio inter vos divulgando (ut hujus spei participes vos faciam) quidvis pati.

ET ADIMPLEO EA QUÆ DESUNT PASSIONUM CHRISTI, IN CARNE MEA, PRO CORPORE EIUS QUOD EST ECCLESIA] *Et* hic causale est: tale enim

bros. Theodoret. Et patet ex sequentibus: subdit enim *Quoniam ipso condita sunt universa in cælis & in terra*. Vide Epiphan. in hæresi Basilidis, Simonis & Menandri.

VERS. 16. IN IPSO CONDITA SVNT VNIVERSA) *In ipso* id est per ipsum. Vnde per repetitionem idipsum explicans & confirmans subdit, *Omnia per ipsum & in ipso creata sunt*.

Angeli nō crearunt mundū, sed Christus.

VISIBILIA, ET INVISIBILIA) Docebant Platonici, & ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus & alii Simonis asseclæ, Deum creasse angelos: angelos verò creasse homines & mundum. Contra hos docet Apostolus tam invisibilia quam visibilia, id est tam angelos quàm homines à Filio esse creatos.

Angeli vocantur dominationes, id est dominantes; potestates id est potentes. Omnia sunt creata in Christ o tripliciter.

DOMINATIONES) Id est dominantes.

PRINCIPATVS) Id est principes, vel principatum gerentes.

POTESTATES) Id est potentes & potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis. Sunt enim hæc nomina angelorum. Vide dicta Ephes. 1. v. 21.

OMNIA PER IPSVM, ET IN IPSO CREATA SVNT) Pro *in ipso* græcè est εἰς αὐτὸν, id est in ipsum, putà ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. ita Vatablus. Verùm sæpe εἰς capitur pro ἐν, id est *in ipsum*, pro *in ipso*. & ita accipiunt hic Græci. Vnde Secundo, Anselmus, *per ipsum*, inquit, quasi causam efficientem cum Patre creata sunt omnia. Filio enim, quia à Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat propositio *per*. *In ipso*, scilicet quasi in Verbo, idea, & sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu melius diceretur, per ipsum, scilicet tamquam Verbum & Sapientiam, creata esse omnia. Vnde Tertio & optimè, τὸ *in ipso* significat immensitatem Filii, scilicet Filium esse ubique per essentiam, præsentiam & potentiam, adeò ut extra se nihil creare vel agere possit, sed omnia quæ creat & agit, in seipso creet & agat. Hæc enim est perfectio immensitatis divinæ, ut cum sit ubique, omnia occupet & repleat; nihil foris vel eminus, sed omnia intra se & intra ambitum essentiæ suæ agat & faciat. Deus ergo intimè rebus omnibus à se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conservantur & gubernantur, sicut corpus & vita corporis pendet à præsentia animæ. Vnde Plato dixit Deum esse animam mundi. Et sapiens Sap. 1. 7. *Spiritus* inquit, *Domini replevit orbem terrarum, & hoc* (hic scilicet Spiritus, ut legit Augustinus. Nam τὸ *hoc* respicit Græcum πνεῦμα, quod est neutrum) *quod continet omnia scientiam habet vocis*. q.d. Cavete à murmure & detractione, quia Spiritus sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet & conservat omnes creaturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus sancti, non foris. Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum & sermonum scientiam & cognitionem habet, Hinc omnia dicuntur esse & consistere in Spiritu sancto, sicut omnia dicuntur esse & consistere in Patre & Filio. Et hoc est quod cecinit poeta.

...to dixit Deum esse animam mundi.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Quomodo mundus sit in Deo, Deique Filio.

Sicut enim anima est in corpore: ita vicissim corpus est in anima, & longe magis. Non enim anima à corpore, sed corpus ab anima intimè pendet, consistit, conservatur & vivificatur. Pari modo & Deus est in mundo, & vicissim multò magis mundus ipse est in Deo, quia à Deo Deique præsentia intimè pendet, & in suo esse conservatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum & complexum Filii, intra spheram essentiæ, & præsentiæ Filii, creata sunt omnia, ideoque, ut sequitur, in eo omnia constant, id est conservantur & consistunt: adeò ut, si Filius & Deus suam essentiam & præsentiam ab universo subduceret, totum universum evanesceret, sicut radii evanescunt, cùm sol se subducit, & vita corporis evanescit, cùm à corpore anima se subducit. ita Chrysost. & Theophyl.

Sicut aqua est in spongia, sic mūdus est in Deo.

Id ipsum declarat S. August. libr. 7. Confess. cap. 5. pulchra similitudine, qua Deum comparat mari; utpote qui totum mundum in se æquè ut mare spongiam contineat. *Intuebar* inquit, *te Domine omni ex parte mundi hanc massam ambientem & penetrantem, se usquequaque infinitum: tamquam si mare esset ubique, & undique per immensa spatia infinitum solum mare, & haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen plena esset undiq; spongia ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuam finitam te infinito plenā putabā.* Pari modo ab aliis Deus dictus est adamas, quidam maximus & pulcherrimus, totum mundum in se continens & complectens.

Deus est adamas mundi.

Nota, Ne; cùm dixit *per ipsum*, quispiam cum Ario intelligeret per Christum quasi ministrum omnia esse creata, addidit Apostolus, *in ipso*: ut significet Filium consortem imperii immensitatis, potentiæ & essentiæ paternæ.

ET IPSE EST ANTE OMNES] Thronos, Dominationes, Potestates, &c. Posset Secundò, Græcum πρὸ πάντων, verti, *ipse est ante omnia*. Respicit enim τὰ πάντα, id est *omnia*, quæ v. præced. dixit in Christo esse creata & condita: sed maximè intendit Apostolus opponere & anteponere Christum angelis, quos Christo præponebant Simoniani. VERS. 17.

ET IPSE EST CAPVT CORPORIS ECCLESIÆ) VERS. 18.
B Hactenus egit de Christo ut Deo, eiusque divinitatem ostendit iam agit de Christo ut homo est, & Christi hominis dignitatem ostendit. Christus enim quà homo est, non qua Deus, est propriè caput Ecclesiæ. vide dicta Ephes. 1. 22.

QVI EST PRINCIPIVM) Primò, Christus, qua Deus, omnium rerum est principium, ait Anselmus. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo qua Deus, sed quà homo est caput Ecclesiæ, ut dixi.

Secundò ergo, melius Chrysost. Theodoret: Theophyl. Ambros. Vatabl. Christus est *principium*, id est fons, dux & auctor, resurrectionis, & resurgentium ex mortuis; ut τὸ *principium* æquè ac τὸ *primogenitus* pertineat ad τὸ *ex mortuis*. Imò Vatablus & Erasmus sic vertunt, *qui est principium primogenitorum ex mortuis*. q.d. Primum principium fons, & auctor resurrectionis ex mortuis est Christus.

Christus est principium Ecclesiæ Primò situ; Secundò, dignitate; Tertiò tempore & causalitate.

C Tertiò, & optimè, Christus, qua homo est caputque Ecclesiæ, est *principium*: Primò, situ: quia super omnes cœlos elevatus quasi primus & summus consistit. Secundò dignitate. Vnde Cyrillus, *principium*, inquit id est princeps & præcipuus. Græcum enim ἀρχὴ, tam principatū quàm principium significat, & sic *principium* pro principatu capitur psalm. 109. 3. *Tecum* [o Christe] *principium* (hebraicè נדבת *nedabot*, id est principatus) *in die virtutis tuæ*. Tertiò, Christus est *principium* tempore & causalitate. Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiam fecit & formavit, in eaque & in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus, omnium virtutum & bonorum operum principium est & causa ita Anselmus.

Quomodo Christus se vocet principium Ioan. 8. Prima expositio.

Quæres, An eodem sensu Christus se vocet *principium* Ioan. cap. 8, v. 25. cùm interrogantibus eum Iudæis, *Tu quis es?* respondit, *Principium qui* [vel, ut legunt nonnulli cum Græcis *quod*] *& loquor vobis*. Respondet S. August. in citatum locum Ioannis, Beda, Rupertus & Ambros. lib. 3, de Fide cap. 4 Christum se vocare principium,
D q.d. Ego sum primus & novissimus: vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verum sic *principium* esset nominativi casus, & græcè legendum esset ἀρχή. Iam autem constat *principium* apud Ioan. esse accusativi casus: ita enim habent constanter Græca & Græci, scilicet, τὴν ἀρχὴν, quomodo Septuag. vertere solent Hebræum בראשית *beresçit*, id est in principio. intelligitur enim præpositio κατὰ, quasi dicàt, Secundum principium, à principio. Secundò ergo, verius & planius principium apud S. Ioannem idem est quod à principio, & subauditur verbum, *sum*. q.d. Ego sum a principio, sum ab æterno ante Abraham, ut ait ibidem v. 58. sum æternus, Deus verus de Deo vero, *qui, & loquor vobis*. q.d. Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit ὅτι, id est qui: iam Græca legunt ὅτι, id est quod. q.d. Sum à principio, quod ipsum loquor & assero vobis. Tertio, Nonnus & Maldon. hæc verba traiiciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod à principio vobis loquor, & iampridem prædico, me scilicet esse Messiam, quem si velletis audire, iampridem ex verbis & factis meis me illum ipsum esse cognoscere possetis. Sed hæc est traiectio insolita. Adde, hunc sensum, & hanc responsionem nihil habere eximii, sed esse humilem & repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hic *principium*

Secunda & genuina.

Tertia.

P p 3

PRIMOGENITVS EX MORTVIS] Id est primò resurgens ex mortuis ad vitam immortalem. Ubi Nota Primò. Resurrectio est & dicitur tam hìc quàm alibi regeneratio: quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. ita Chrysost. & Theodoret. Secundò, licet aliqui ab Elia & Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum: tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem numquam ampliùs moriturus: illi verò resurrexerunt ad vitam immortalem rursum morituri, uti de facto rursum mortui sunt. Vide dicta 1. Corinth. 15. 20.

UT SIT IN OMNIBVS IPSE PRIMATVM TENENS] q. d. Ut tam in rerum genesi, quam in *παλιγγενεσίᾳ* & regeneratione, id est, tam in prima rerum creatione quàm in resurrectione Christus primas teneat (hoc enim significat Græcum *πρωτεύων*) quia sicuti Christus quà Deus est, ante omnes & omnia, omniaque in Christo creata sunt & constant, ut dixit v. 16. ita Christus, quà homo, est primogenitus ex mortuis, dux & princeps resurrectionis.

Secundò. hæc aliter interpretatur Anselmus: Christus, inquit, primus est resurgentium, ut in omnibus Sanctis tam prioribus quàm sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ & sanctitatis. Sed prior sensus uti magis est genuinus, ita magis est illustris & amplius.

VERS. 19. QVIA IN IPSO (Christo) COMPLACVIT (Patri) OMNEM PLENITVDINEM INHABITARE] Ita legunt passim Latina, Græca, Syra omnesque interpretes. Tollenda ergo est vox *divinitatis*, quam quidam hìc addunt. Sensus est, q. d. Voluntas & beneplacitum Dei Patris fuit, ut in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est, omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius divinitatis: inhabitaret, inquam, non tantùm per vim & operationem, sed etiam per seipsam, suamque essentiam. ita Theoph. & Ansel

Quadruplex plenitudo inhabitat in Christo.

Secundò, aliter Theodoret. *Plenitudo*, inquit, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis sui corpus implet & perficit: uti dixit Ephes. 1. 23. Hæc in Christo inhabitat, id est Christo conjuncta est, sub Christi tegmine & protectione quasi tabernaculo tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel navi omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verum quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter, quomodo vocavit Ecclesiam Ephes. 1. 23. sed *omnem plenitudinem*, nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, uti explicuit ad Ephes. 1. hinc simpliciùs & planiùs accipiemus plenitudinem priore sensu jam dato. Hæc enim est causa, cur Christus in omnibus primatum teneat, uti præcessit.

ET PER EVM RECONCILIARE OMNIA IN
VERS. 20. IPSVM] *Omnia*, id est, omnes homines omnium temporum, nationum & locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt. Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, ut damnati homines & dæmones Deo reconcilientur & salventur.

Nota. Pro *in ipsum*, græcè est *εἰς αὐτόν*, quod Vatabl. vertit, *erga se*: planiùs alii, *εἰς αὑτὸν*, id est, inquiunt, *ἑαυτῷ*, id est sibi, ut sit hebraismus: Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. ita Theophyl.

In Ipsum = id est sibi.

PACIFICANS PER SANGVINEM CRVCIS EIVS, SIVE QVÆ IN TERRIS SIVE QVÆ IN CÆLIS SVNT] Latina syntaxi meliùs diceretur *pacificando*: nam *pacificans* latinè non cohæret congruè cum *complacuit*; cum quo tamen cohærere debet, & in Græco cohæret. q. d. Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quàm ea quæ in cælis sunt, id est, tam homines quàm angelos, quod alia phrasi dixit Ephes. 1. 10. ita scribens, *Proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cælis, & quæ in terra sunt.*

VERS. 21. ET VOS CVM ESSETIS ALIQVANDO ALIENATI ET INIMICI SENSV IN OPERIBVS MALIS] Pro *sensus* græcè est *διανοίᾳ*, id est mente & voluntate, id est, per mentem voluntatem: licet Ambrosius, & Hieronym. in epist. ad Ioann. Episcopum Hierosolymus, *διανοίᾳ*, in dativo vertant; menti sive cogitationi, consiliis & sensui; hæcque referant non ad hominem peccantem, sed ad Deum, in quem peccatur. sic enim habet Ambrosius. *Et vos quondam alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis*, &c. Hieron. verò sic, *Cùm essetis alienati & inimici sensui ejus.* Verùm meliùs & planiùs Noster, Syrus & Græci vertunt in ablativo, mente, vel cogitatione ac *sensu*. q. d. Cùm abalienati essetis à Deo non fato, ait Theophyl. non necessitate, non sola originali labe: sed etiam propria voluntate & malitia aversi à Deo, & adversus Deum hostili essetis animo, quod testificabamini operibus malis exteriùs blasphemando, inebriando, fornicando, &c. Aliter Syrus *τὸ ἐν τοῖς ἔργοις*, id est, *in operibus*, vertit *propter opera*. sic enim habet, *inimici eratis mentibus vestris* [Hebrew/Syriac] *metul abadachun*, id est, *propter opera vestra mala*. Sed prior sensus planior & ordinatior est.

Qui alieni.

VERS. 22. NUNC AUTEM RECONCILIAVIT IN CORPORE CARNIS EIUS PER MORTEM] *Eius*, id est suæ. est hebraismus, de quo dixi v. 20 Nota τὸ *in corpore carnis* habet epitasim, q. d. Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum: aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico & assero Christum *in corpore carnis suæ*, id est, in corpore suo carneo, id est vero & proprio, esse passum & mortuum pro nobis.

Corpus carnis est corpus carneũ, non spirituale non phãtasticum.

EXHIBERE (ut exhiberet) VOS SANCTOS ET IMMACULATOS] *ἀμώμους*, id est in quibus nec Momus ipse inveniat, quod carpat & reprehendat, ut dixi Ephes. 1. v. 4. Tertull. sæpiùs vertit, *inviturperabiles*.

ET IRREPREHENSIBILES, *ἀνεγκλήτους*, id est, ut Erasmus vertit, *incriminabiles*, sive inculpatos, CORAM IPSO] scilicet Deo Patre. Vatabl. & Syrus vertunt, *in conspectu suo*, *coram se*. Hebræi enim idem habent pronomen reciprocum quod absolutum.

VERS. 23. SI TAMEN PERMANETIS IN FIDE FUNDATI; ET STABILES ET IMMOBILES A SPE EVANGELII] Exigit constantiam tam in fide quàm in spe Christiana. Secundò, vocat *spem Evangelii* spem quam adfert & docet Christus per suum Evangelium: scilicet ut speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia & cælestia nos consecuturos. Posset etiam *spes* hic metonymicè accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Evangelium.

QUOD PRÆDICATUM EST IN UNIVERSA CREATURA QUÆ SUB CÆLO EST] Id est, in omnibus gentibus quæ sub cælo sunt. est synecdoche: nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, putà homini. Magnificentius autem & ardentius est dicere, *in omni creatura*, quàm *inter omnes homines*.

Quomodo Evangeliũ prædicatum dicatur omni creaturæ

Subtiliùs ex S. Gregorio Anselm omnis creatura, inquit, dicitur homo: quia homo cum omni creatura in aliquo participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam & vegetationem, cum animalibus sensum & motum, cum angelis rationem & intellectum. Sed prior sensus magis planus & genuinus est. Sic enim Christus Marci 16. 15. jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cælo creata est.

Omnis creatura est homo, ait S. Gregor.

Nota. Est hic hyperbole: necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, putà Danis, Norvuegis, Japonibus, Sinis, Moscovitis, Tartaris, prædicatum fuit Evangelium.

Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, penè omnibus; vel omnibus non in specie, sed in genere: quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus, quàm Occidentalibus; tam Septemtrionalibus, quàm Meridionalibus: omnes enim gentes vel Orientales, vel Occidentales, vel Septemtrionales, vel Meridionales sunt. quasi dicat Paulus, Evangelium non sola Judæa se conclusit: sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, à Meridie ad Septemtrionem plurimas gentes pervasit. Videte ergo, o Colossenses, ne fidem mutetis, quæ à toto orbe jam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni & Novatoribus, qui aliam fidem, imò perfidiam inducunt.

Evangeliũ quasi fulgur pervasit orbem.

QUI NUNC GAUDEO IN PASSIONIBUS PRO VOBIS] q. d. Adeò certa est spes Evangelij, quam jam dixi, ut gaudeam pro ea, proque Evangelio inter vos divulgando (ut hujus spei participes vos faciam) quidvis pati. VERS. 24.

ET ADIMPLEO EA QUÆ DESUNT PASSIONUM CHRISTI, IN CARNE MEA, PRO CORPORE EIUS QUOD EST ECCLESIA] *Et* hic causale est: tale

enim

enim est Hebræum *ש*, valetque idem quod *quia*, q. d. Gaudeo in passionibus meis, quia iis adimpleo ea quæ desunt passionibus Christi. Rursum Vatablus *passiones Christi* interpretatur passiones, quas propter Christum Paulus subibat; q. d. Multa jam passus sum propter Christum, multa adhuc mihi desunt & supersunt ferenda. Paratus sum autem reliquas eas afflictiones propter Christum pati in carne mea pro Ecclesia. Dicit autem *adimpleo*, ut notat commentarius Hieronymo adscriptus, ut significet se paratum esse usque ad sanguinem & mortem hæc pati, sicut Christus ad mortem passus est, pro Evangelio.

Verùm hæ *passiones* non sunt passiones Christi, sed Pauli propter Christum; & si hoc voluisset Paulus, clarè dixisset, Adimpleo ea quæ desunt passionibus meis, quas patior propter Christum.

Propriè ergo *passiones Christi* vocat ea, quæ passus est Christus, ita Ambrosius Chrysostomus Theophyl. Oecumen. Anselm. & alii passim. ac consequenter *τὸ in carne mea* non referendum est ad *ea quæ desunt*, sed ad *adimpleo*. q. d. Patiendo in carne mea, adimpleo ea quæ desunt passionibus, quas passus est Christus in carne sua.

Quomodo aliquid desit passionibus Christi. In se nihil deest, sed in nobis aliquid deest.

Dices, Si deest aliquid passioni Christi: ergo passio & redemptio Christi non fuit plena, sed imminuta & insufficiens.

Respondeo negando consequent. Passio enim Christi in se fuit plena & sufficiens, illique quoad valorem & pretii sufficientiam nihil defuit. Christus enim sua passione comparavit pretium sufficiens toti mundo redimendo, imò mille mundis redimendis: eidem tamen passioni aliquid defuit & deest in nobis, nimirum communicatio & participatio passionis ac meritorum Christi; ut scilicet Christus non tantùm in se, sed etiam in suis membris, id est Apostolis aliisque fidelibus, similia patiatur, hacque passione propagetur & perficiatur corpus ejus, quod est Ecclesia. Æterno enim suo decreto statuit Deus ut Christus non tantùm in se, sed etiam in suo corpore & membris, putà in Ecclesia & fidelibus, pateretur, & passione eorumdem consummaretur ac perficeretur; dum nimirum fideles quique patiendo participes fiunt & similes Christi patientis & crucifixi.

Una est passio Christi & Martyrum omniumque fidelium.

Unde Nota Primò, cum Ambrosio, Chrysost. Theophyl. & aliis. Sicut mysticè unum est corpus, una anima & vita, ita & una est passio Christi & Ecclesiæ, sive Christi & Apostolorum, Martyrum, omniumque fidelium, sicut eadem est passio capitis & corporis, sive capitis & membrorum. Christus enim est caput, membra sunt Apostoli, aliique fideles. Unde Christus Paulo Ecclesiam persequenti, non ait, Quid Ecclesiam, sed, Quid me persequeris? vide dicta 1. Corinth. 12. vers. 27. Christus enim uti gratiam suam & patientiam, & passiones suas Apostolis, aliisque fidelibus communicat: ac rursum sicut uno membro patiente patiuntur & compatiuntur cetera membra, & maximè caput; ita dum fideles patiuntur, Christus in iis patitur & compatitur.

Quænam ὑστερήματα Christi.

Hinc Secundò, pro *ea quæ desunt* græcè est ὑστερήματα, quod mala fide, & perperam Beza cum commentario inscripto (sed falsò) S. Ambrosio vertit, *reliquias*: propriè enim ὑστέρημα Paulo & Græcis idem est, quod defectus inopia, penuria; præsertim cùm jungitur cum verbo ἀναπληρῶ, id est adimpleo, suppleo: nec enim quis supplet id quod reliquum est & abundat, sed tantùm id quod deest, ut patet 2. Corinth. 8. 14. *Vestra*, inquit, *abundantia illorum inopiam* (græcè ὑστέρημα) *suppleat*. Et Philipp. 2. v. 30. *Ut impleret*, inquit, *id quod ex vobis deerat* (græcè τὸ ὑστέρημα) *erga meum obsequium*. Et 1. Thessal. 3. v. 10. *Compleamus*, inquit, *ea quæ desunt* (græcè ὑστερήματα) *fidei vestræ*. Unde Chrysost. ὑστερήματα vertit, ἐλλείμματα, id est, ea quæ desunt; & Syrus vertit, *[Syriac]* *chesirata*, id est defectum, ita alii passim. Hoc enim significat verbum *adimpleo*; &

Quid ἀνταναπληρῶ.

clariùs Græcum ἀνταναπληρῶ, quod, inquit Erasmus, compositum est ex tribus, scilicet ex ἀντὶ, quod significat vicem, cùm quis alterius loco aliquid facit, quasi dicat Paulus, Ut vicem Christo pro me passo reddam, id quod pro Christi Ecclesia patiendum restat, ego adimplebo & patiar in carne mea. Secundò, componitur ex ἀνὰ, quod apud Latinos valet *re*; & πληρῶ, id est impleo. q. d. Rem-

A pleo, sive rursum & frequenter impleo vice Christi, quod in illius passionibus est diminutum & deficiens. Unde pro *adimpleo* Syrus, Vatablus, Erasmus vertunt, *suppleo*. q. d. Paulus, Christus quidem in se satis abundè passus est, ut nos redimeret, nobisque compararet commune lytrum, quo à peccato redimamur, si illud nobis applicetur: verùm ut hoc lytrum & hæc Christi passio hominibus præsertim infidelibus applicetur, multa adhuc desunt: nimirum oportet nos Apostolos peregrinari per totum mundum, docere omnes Gentes, monere, hortari, arguere, ut eas convertamus; ideoque multa nobis dura & acerba patienda sunt; uti jam ego vincula hæc patior in carne, ut ea quæ desunt passionibus Christi in Gentium conversione procuranda, ego adimpleam, multaque patiar pro corpore Christi, quod est Ecclesia, ut nimirum inter Gentes Ecclesia propagetur, crescat & perficiatur, passionisque ac redemptionis Christi planè fiat particeps. Quemadmodum, inquit Theophyl. si duce exercitus abeunte subimperator (id est, duci vicarius) pro phalange dimicans in illius locum constitutus vulnera ipsius recipiat: ita Christo in cælos abeunte Apostoli in acie depugnantes pro eo vulnera recipiunt. ita Chrysost. B quoque, Ambros. Theodoret. Oecumen. Anselm. D. Thomas, & August. in psal. 61. & satis patet ex seqq. subdit enim Apostolus, *Cujus factus sum ego minister*, &c. *ut impleam verbum Dei*. & v. 27. *Quibus*, inquit, *voluit Deus notas facere divitias gloriæ sacramenti hujus in Gentibus*. Gentibus ergo per multos labores & passiones prædicando verbum Dei adimplebat ea quæ deerant passioni Christi pro Ecclesia.

Eleganter hunc Pauli locum pertractat S. August. in psal. 86. *Ut adimpleam*, inquit, *quæ desunt pressurarum Christi in carne mea. Quid adimpleam? Quæ desunt. Cui desunt? Pressurarum Christi. Et ubi desunt? In carne mea. Numquid aliquid pressurarum deerat in illo homine, quod factum est Verbum Dei, natum ex Maria Virgine? Passus enim est quidquid pati debebat: & videtur quòd omnia. in cruce enim positus accepit acetum in ultimo, & ait: Perfectum est: & inclinato capite emisit spiritum. Quid est, Perfectum est? Jam de mensura passionum nihil deest: quia omnia quæ de me scripta sunt completa sunt. Ergo impletæ erant omnes passiones, sed in capite: restabant adhuc Christi passiones in corpore: vos autem estis corpus & membra. In iis ergo membris cùm esset Apostolus, dixit, Adimpleo quæ* C *desunt pressurarum Christi in carne mea*. Nam, ut idem ait in psal. 61. sub initium omnes passiones Christi & Christianorum ad unam communem Christi & Ecclesiæ pertinent rempubl.

Dupliciter adimplemus passiones Christi, Primò, prædicando Evangelium: Secundò, patiendo & satisfaciendo.

Ubi Nota. Sicut multa desunt passionibus Christi, ut Gentes ad Christi fidem convertantur, & passionis Christi fiant participes; quæ adimplent Apostoli, dum multa patiuntur in prædicatione Evangelii pro Ecclesia Christi propaganda, quod Primò & propriè hic intendit Apostolus; ita multa desunt passionibus Christi, ut fidelibus, jam conversis pleniùs indies & pleniùs passiones & satisfactiones illæ Christi applicentur. Sicut ergo quisque fidelis per opera satisfactoria quæ subit applicat sibi satisfactionem Christi, ut satisfaciat pro pœna temporali peccatis suis debita: ita potest passionem & satisfactionem hanc suam Christi satisfactione nixam & mixtam, cum ea ampliùs non indiget, utpote omni culpa & pœna sibi jam condonata, aliis applicare: hoc enim requirit communio sanctorum & bonorum operum, quæ est in Ecclesia. Ex hoc sensu Paulus quoque adimplebat ea quæ deerant passionum Christi pro Ecclesia: D quia passiones & satisfactiones sibi redundantes Paulus applicabat Ecclesiæ, ut per eas fidelibus, qui erant in Ecclesia, applicaretur satisfactio Christi, itaque satisfacerent pro peccatis suis, id est, pro pœna temporali, quæ culpa condonata eis luenda restabat. Hunc secundum sensum innuit quoque hisce verbis Paulus, vel certè illud ipsum ex priore sensu genuino jam dato argumentatione à pari facile est deducere & concludere: nam tam passiones hæ secundæ quàm primæ desunt passionibus Christi, & tam hæ secundæ quàm primæ adimplentur per passiones & satisfactiones Apostolorum, aliorumque Sanctorum & tam per has secundas quam per primas applicantur nobis passiones Christi. Denique tam hæ secundæ quàm primæ suscipiuntur pro Ecclesia Christi, immò magis secundæ quàm primæ: nam secundæ pro fidelibus, primæ pro infidelibus convertendis suscipiuntur.

Hinc sequitur Tertiò, non malè Bellarminum,

Sal-

Hic locus accipi potest de thesauro Ecclesiæ ex quo ipsa dat Indulgentias.

Salmeronem, Franc. Suarez & alios Doctores Catholicos, cùm tractant de Indulgentiis (quidquid occlamet hic Beza) hæc generalia Apostoli verba extendere ad thesaurum Ecclesiæ, ex quo ipsa dare solet Indulgentias: hunc enim thesaurum voluit Deus constare meritis & satisfactionibus non tantùm Christi, sed & Apostolorum, omniumque Christi Sanctorum: uti definivit Clemens VI. extravagante *Unigenitus*. Idque fecit Deus duabus de causis; Prima, ut hac ratione Christum & Sanctos Christi honoraret, dum eos adsciscit in consortium satisfactionis Christi, qua Christus pro aliis satisfecit: sicut rex honorat suos duces, dum eos provinciis præficit, & in regni gubernandi consortium admittit, & Deus quoque qui est prima omnium causa, honorat suas creaturas, & causas secundas dum eas in agendo socias sibi adiungit.

Duplex causa hujus thesauri.

Secunda, ut esset perfecta communicatio bonorum inter membra Ecclesiæ, id est inter nos, & Sanctos, sicut est inter cives ejusdem reipublicæ, & inter fratres ejusdem familiæ. Sic enim Sancti propriè adimplent pro Ecclesia ea quæ desunt, scilicet huic thesauro jam dicto, & consequenter adimplent ea quæ desunt passionibus Christi: quia sine his passiones Christi non complerent hunc thesaurum, prout à Deo institutus est, nimirum ut non tantùm è Christi, sed & aliorum Sanctorum passionibus & satisfactionibus confletur.

Et favet Græcum *ἀνταναπληρῶ*, quod significat vicissim, vel contrà ex altera parte impleto. q. d. Thesaurus hic una sui parte, scilicet Christi meritis, completus est; sed vicissim altera sui parte, scilicet meritis Sanctorum, incompletus quotidie impletur per passiones meas, putà Pauli aliorumque Sanctorum.

Cujus (scilicet Ecclesiæ, græcè enim est ἧς femininum)
Vers. 25. FACTUS SUM EGO MINISTER SECUNDUM DISPENSATIONEM DEI QUÆ DATA EST MIHI IN VOS] Pro *dispensationem* græcè est *οἰκονομίαν*, q. d. In domo Dei, quæ est Ecclesiam, sum œconomus, ut dispensem toti familiæ, id est singulis fidelibus, bona & dona Dei Domini mei.

UT IMPLEAM VERBUM DEI] Vatablus, *ut impletum esse declarem sermonem, id est, promissionem Dei de vocatione Gentium*. Sic enim Hebræi sæpè verbum activum reale sumunt pro mentali aut verbali, juxta can. 36.

Implere verbum Dei est plenè illud prædicare.

Secundò, planiùs, *ut impleam*, id est, plenè prædicem verbum Dei, & compleam prædicationem Evangelii, quam cœpit Christus. Sic Rom. 15. 19. dicit Paulus se ab Jerusalem usque ad Illyricum replevisse (id est, plenè prædicasse) Evangelium Christi.

Prædicatores complent opus cœptum à Christo.

Nota hic dignitatem præconum & doctorum Evangelii, utpote quos Christus vocat in partem sui officii & ministerii, ut prædicationem Evangelii, quam ipse cœpit, illi compleant, opusque redemptionis humanæ, ad quod Christus à Patre in mundum missus est, absolvant & perficiant.

MYSTERIUM] Est appositio, ut patet ex Græco: verbum enim Dei vocat *mysterium quod absconditum fuit à sæculis, nunc autem manifestatum est sanctis*, scilicet Apostolis & Christianis. Vers. 26.

QUIBUS VOLUIT DEUS NOTAS FACERE DIVITIAS GLORIÆ, id est divitem, locupletem, & bonis spiritualibus abundantem gloriam, SACRAMENTI (mysterii: ut paulò antè dixit) HUJUS IN GENTIBUS (hujus enim mysterii verbi Dei, & Evangelii magis participes factæ sunt Gentes, quàm Judæi) QUOD, scilicet sacramentum vel mysterium, EST CHRISTUS obiectivè scilicet: q. d. Quod circa Christum versatur; cujus obiectum est Christus: totum enim mysterium Evangelii est de Christo, & redemptione Christi, qui IN VOBIS EST SPES GLORIÆ) Vers. 27

Christus est spes gloriæ obiectiva.

Rursus Christus hic dicitur *spes gloriæ* obiectivè. q. d. Christus est id vel is, per quem futuram gloriam vitæ æternæ speratis & expectatis. ita Ambros. Anselmus, Theodoret.

Alii sic exponunt. Christus est spes gloriæ, id est, spes gloriosa: quia videlicet per Christum magnifica & gloriosa bona speratis vos adepturos.

QUEM NOS ANNUNTIAMUS CORRIPIENTES OMNEM HOMINEM) Græcum *νουθετοῦντες* tam admonentes quàm increpantes, vel corripientes & castigantes significat, ita Theophyl. Vers. 28.

IN QUO (ad quod) ET LABORO CERTANDO) Græcè *ἀγωνιζόμενος*, id est decertans quasi in agone, multa vigilantia, fortitudine, contentione, difficultate & periculo tamquam athleta Christi. ita Theophyl. Vers. 29.

SECUNDUM OPERATIONEM, *ἐνέργειαν*, id est, vim & efficaciam, EJUS, QUAM OPERATUR IN ME (Christus) IN VIRTUTE) id est potenter, validè & efficaciter: hoc enim est Hebræum בכח *baccoach*: q. d. Decerto in hoc agone Evangelii strenuè & viriliter non humanis viribus confisus sed vi & efficacia spiritus Christi, qui in me potentissimè operatur, patrando scilicet miracula tot & tanta; dando tantam efficaciam verbis meis, ut omnium corda penetrent & convertant; suggerendo animos, vires ac zelum, ut ignea charitate & ignea lingua prædicem, omnibusque ignem hunc divini amoris afflem & aspirem.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Optat & hortatur Colossenses, ut radicentur & firmentur in fide & charitate Christi.

Secundò, v. 8. Iudaizantium & pseudophilosophorum somniis opponit Christum: in quo omnis plenitudo divinitatis inhabitat. Per Christum enim nos circumcisos esse docet, non carne, sed spiritu, cùm ei consepulti in baptismo mortui sumus delictis.

Hinc Tertiò, v. 14. docet Christum delevisse chirographum peccati, illudque affixisse cruci, ibique triumphasse de peccatis & dæmonibus; ac consequenter Iudaicas abstinentias & cæremonias quasi umbras inutiles abrogasse.

Denique v. 18. non fictam angelorum in superstitiosa humilitate & abstinentia, sed veram Christi unius mediatoris religionem sectandam esse decernit.

1. Volo vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiciæ, & quicumque non viderunt faciem meam in carne: 2. ut consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes divitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei Patris & Christi Iesu: 3. in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi. 4. Hoc autem dico, ut nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. 5. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum: gaudens, & videns ordinem vestrum, & firmamentum ejus, quæ in Christo est, fidei vestræ, 6. Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in ipso ambulate, 7. radicati, & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. 8. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam,

**secundùm traditionem hominum; secundùm elementa mundi, & non secundùm Christum: 9. quia in
ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter: 10. & estis in illo repleti, qui est caput omnis
principatus, & potestatis: 11. in quo & circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione
corporis carnis, sed in circumcisione Christi: 12. consepulti ei in baptismo, in quo & resurrexistis per
fidem operationis Dei, qui suscitavit illum à mortuis. 13. Et vos cùm mortui essetis in delictis, & præ-
putio carnis vestræ, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta: 14. delens quod adversus nos
erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci:
15. & expolians principatus & potestates, traduxit confidenter, palàm triumphans illos in semetipso.
16. Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbato-
rum; 17. quæ sunt umbra futurorum: corpus autem Christi. 18. Nemo vos seducat, volens in humi-
litate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, 19. & non
tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum et constructum crescit in
augmentum Dei. 20. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis hujus mundi; quid adhuc tamquam
viventes in mundo decernitis? 21. Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis: 22. quæ
sunt omnia in interitum ipso usu, secundùm præcepta & doctrinas hominum: 23. quæ sunt rationem qui-
dem habentia sapientiæ in superstitione, & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore ali-
quo ad saturitatem carnis.**

VERS. 1. VOLO ENIM VOS SCIRE QUALEM SOLICITUDINEM HABEAM PRO VOBIS] Vox *enim* dat causam cur c. præced. v. ult. dixerit se pro fidelibus laborare *ἀγωνιζόμενος*, id est in agone certando: unde hic rursum per *solicitudinem* græcè est *ἀγῶνα*, q. d. Ideo memini, & inculco meum agonem, laborem, ac difficile certamen, quod pro vobis, aliisque fidelibus suscepi: *ut consolentur* & firmentur corda vestra in fide & gratia Christi.

Paulus non prædicavit Colossis.

PRO VOBIS, ET PRO IIS QUI SUNT LAODICIÆ, ET QUICUMQUE (*quotquot* alii) NON VIDERUNT FACIEM MEAM IN CARNE] Hinc satis apparet Paulum non fuisse, nec prædicasse Colossis aut Laodiceæ. ita Chrysost. & Theoph. Negat id Theodoret. & ex eo Baronius, sicque hæc verba explicant. q. d. Paulus, Non solum vestrum, ô Colossenses, sed & eorum, qui me non viderunt, maximam curam gero. Verùm aliud videtur velle Apostolus. Quorsum enim hic meminisset eorum, qui non viderant faciem suam in carne, nisi quia eam non viderant Colossenses & Laodicenses? & hoc significat Græcum *ὅσοι*, quod Syrus vertit, *ceteri*, sive quicumque alii, qui æquè ut vos non viderunt faciem meam. Sicut enim si dicam, Petrus, Paulus, & ceteri Apostoli fuerunt cælibes; tacitè dico non tantùm Petrum & Paulum fuisse cælibes, sed etiam fuisse Apostolos: hoc enim involvit vox *ceteri*: ita pari modo cùm hic dicit Paulus se solicitum esse pro Colossensibus & Laodicensibus, & ceteris qui non viderunt faciem suam, tacitè significat Colossenses & Laodicenses non vidisse faciem suam. Adde, in Actis Apostolorum nullam Colossensium, æquè ut Corinthiorum, Ephesiorum, Atheniensium & aliorum, quibus Paulus prædicavit, fieri mentionem. Nec enim locus ille Actor. 19. 10. quem citat Baronius urget. Sic enim habet. *Segregavit* (Paulus Ephesi commorans) *discipulos, quotidie disputans in schola tyranni cujusdam. hoc autem factum est per biennium; ita ut omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini. Judæi atque Gentiles.* Nec enim hinc inferas, si omnes in Asia à Paulo audiverunt verbum Dei, ergo illud audiverunt & Colossenses & Laodicenses; qui in Asia habitant. nam non dixit Lucas Paulum ivisse Colossas aut Laodiciam, immò contrarium dicit, Paulum mansisse Ephesi, ibique disputasse per biennium in schola tyranni: ita ut Asiani omnes, qui vel habitabant, vel veniebant Ephesum tamquam ad Asiæ metropolim, possent Paulum ibi disputantem audire: adeò ut Pauli Ephesi disputantis & prædicantis rumor totam Asiam pervaserit.

UT CONSOLENTUR] Id est, consolationem accipiant:
VERS. 2. Græcum enim *παρακληθῶσι*, est passivum.

CORDA IPSORUM, INSTRUCTI IN CHARITATE] Id est, cùm fuerint instructi, vel, ut alii ex Græco vertunt, compacti in charitate. Græcè enim est magis congrua syntaxis: *αὐτῶν συμβιβασθέντων*. id est, ipsorum instructorum vel compactorum in charitate, ita Theophyl.

ET IN OMNES DIVITIAS PLENITUDINIS INTELLECTUS, IN AGNITIONEM MYSTERII DEI PATRIS ET CHRISTI JESU] Nota Primò. Per *divitias* Paulus significat non opes auri & argenti, sed quamlibet copiam & abundantiam vel gratiæ, vel sapientiæ & intellectus, de qua hic loquitur.

Secundò, pro *plenitudinis intellectus*, græcè est *πληροφορίας* (de qua voce dixi Roman. 14. 5.) *τῆς συνέσεως*, id est, plenæ persuasionis intelligentiæ, id est, plenæ & certò persuasæ intelligentiæ, quæ omne dubium excludat, ait Theophyl. q. d. Ideo laboro, certo, & solicitus sum pro vobis, ut vos instruamini tum charitate, tum divitiis, id est abundantia plenè persuasionis, hoc est plenè persuasæ intelligentiæ mysteriorum fidei: ut scilicet in omnibus mysteriis fidei, quæ pertinent ad agnitionem Dei Patris & Christi Jesu, instructi, & plenè persuasi, planeque intelligentes sitis, nihilque de iis ambigatis: ut certò vobis persuasum sit, nos non per angelos, ut vobis persuadent Simoniani vel alii Novantes; sed per Christum redemptos & reconciliatos esse Deo Patri.

VERS. 3. IN QUO (scilicet Christo) SUNT OMNES THESAURI SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ ABSCONDITI] Notat
B Chrysost. hoc dici contra Gnosticos à scientia se nominantes, & venditantes. *Gnostici* enim græcè idem est, quod *scientes*. q. d. In Christo est omnis vera sapientia, & ab illo petenda, non à Simone, non à Gnosticis, non etiam ab angelis, quos ipsi jactant. Cùm dicit Apostolus *thesauri*, ait ex Chrysostomo Theophyl. copiam sapientiæ in Christo ostendit: cùm dicit *omnes*, ostendit eum nihil latere: cùm dicit *absconditi*, indicat, quòd solus ipse eos noverit, ab eoque scientia & sapientia omnis petenda sit: nam Christus est ipsa sapientia, & per sese cognitio.

Gnostici id est scientes jactabant se de scientia.

Nota. Pro *absconditi* græcè est *ἀπόκρυφοι*, quod non est participium, sed nomen, idemque est quod occulti & arcani: *absconditi* ergo hic idem significat, & capitur nominaliter.

VERS. 4. HOC DICO, UT NEMO VOS DECIPIAT IN SUBLIMITATE SERMONUM] Pro *decipiat*, græcè est *παραλογίζηται*, id est, ut Vatablus, falsis rationibus & ratiocinationibus imponat vobis. Syllogismo enim vero & bono opponitur apud Aristotelem paralogismus qui ex apparentibus, sed falsis, falsum concludit; aut ex veris falsum, per vitiosam consequentiam elicit &
C deducit.

Quid πιθανολογία

Secundò pro *sublimitate sermonum*, est græcè *πιθανολογία*, id est, in persuasorio sermone, in specioso fuco rationis humanæ, in artificiosa & sophistica oratione, quæ in speciem probabilis ad persuadendum & fallendum sit comparata & composita, ita Theophyl. Noster vertit, *in sublimitate sermonis*, quia Simoniani, quos hic sugillat Apostolus, sublimia jactabant de cælo, de matre angelorum, de angelis, rebusque & æonibus cælestibus, quibus simplices in admirationem rapiebant & seducebant.

Pithanologia hæreticorum.

Talis est pithanologia, & fucata oratio nostrorum Novantium, ut per dulces sermones seducant corda innocentium: si enim ipsorum rationes à viro cordato ad rationem

ac formam syllogisticam redigantur, statim apparent non esse aliud quàm paralogismi. v.g. cùm sic argumentantur; Solus Deus est adorandus, ergo non sunt adorandæ, id est colendæ, imagines & Sancti; paralogizant. peccant enim amphibolia vocis, *adorandus*; in antecedente enim intelligitur adoratio propriè dicta, quæ est latriæ; in consequente verò adoratio impropria, & amplissimè sumpta, scilicet quivis pius cultus & honor. sic, Unus, inquiunt, est mediator Christus, ergo Sancti non sunt mediatores, nec invocandi, sed paralogizant: in antecedente enim intelligitur mediator per se, sive redemptor, in consequente verò mediator idem est quod intercessor, sive advocatus. ita in reliquis omnibus.

Aggreditur hic Apostolus potissimum epistolæ argumentum, scilicet elidere dogmata falsa hæreticorum, & Judaizantium, & contra ea corroborare Colossenses in vera fide Christi.

Vers. 5. ETSI CORPORE ABSENS SUM, SED SPIRITU VOBISCUM SUM: GAUDENS ET VIDENS ORDINEM VESTRUM, ET FIRMAMENTUM FIDEI VESTRÆ] q.d. Licet absens sim corpore, spirituali tamen oculo & cura vobiscum sum, quia spiritu & mente vos sæpè contemplor, vestrumque ordinem (de quo multa inaudivi) cum gaudio intueor.

Secundò, Ambros. & Anselmus magis propriè hæc accipiunt de spiritu prophetico, quasi per eum Paulus cognoverit absentia quæ fiebant Colossis, eaque viderit, eodem modo quo Eliseus corpore absens, sed spiritu præsens, vidit Giezi accipientem munera à Naaman: si enim Eliseo id datum est, cur non Paulo? Major enim gratia fuit in Apostolis & Prophetis novi testamenti, quàm in veteribus Prophetis, & similem spiritum constat fuisse in S. Petro, cùm absens cognovit fraudem Ananiæ & Sapphiræ, Actor. 5. 3. q.d. Nihil vestrum me latet, ò Colossenses, quia vobis adsum spiritu, eminus quasi cominus intueor omnia vestra & quidquid facitis inspicio, ut revereamini in oculis meis meoque intuitu malè agere, aut malè sentire vel loqui de Evangelio, nec novantibus Simonianis auscultetis, aut inconstantiam & dubitationem ullam in fide ostendatis. Hic sensus & sententia non est improbabilis, si spiritum accipias non permanentem (hunc enim fuisse in Apostolis non est verisimile) sed transeuntem, quo subinde, cùm opus esset, Paulus raptus fuerit ut suarum Ecclesiarum statum & ordinem absens intueretur. Sed prior sensus uti simplicior, ita certior est.

Apostoli instar Elisei viderunt absentia.

GAUDENS ET VIDENS ORDINEM VESTRUM] Per *ordinem* Ambrosius accipit dispositionem conversationis. Meliùs Chrysost. Theophyl. Oecumen. τάξιν, id est ordinem, interpretantur εὐταξίαν, id est, bonum ordinem, quo bene & ordinatè omnia fiunt juxta ordinem à Paulo aut Episcopo præscriptum. *Sicut enim*, inquit Theophyl. *in acie militari bona ordinis collocatio phalangem firmam efficit; sic & in Ecclesia, quando bonus ordo charitatis fuerit omnia constituentis.*

Quantum sit hujus ordinis bonum & commodum, patet in omni republica, nulla enim respublica sine ordine consistere potest; sed ut consistat, necesse est cives magistratui subordinari & obedire, & quemque civem suum servare gradum & ordinem. quòd si hic ordo turbetur, turbatur respubl.

Morale, quantum bonum sit ordo in omni re

Secundò, idem patet in hierarchia cælestium spirituum & angelorum, in qua summus est ordo, qui rempublicam angelorum consociat, stabilit, conservat & mira pulchritudine exornat.

Tertiò, patet in ordinato motu & situ cælorum, stellarum, elementorum, omniumque creaturarum, ac totius universi: si enim hic ordo turbetur, turbatur totum universum: nam ordo universi totius est vinculum & salus. *Ordinis perturbatio*, inquit Nazianz. orat. de moderat. in disp. servanda, *in aere fulmina, in terra succensiones, in mari exundationes, in urbibus & familiis bella, in corporibus morbos, in animis peccata quasi novas res moliendo introducit*, &c. *Omnia*, inquit Sapiens Sap. 11. 21. *in mensura, & numero, & pondere disposuisti* (ò Domine creator omnium.) De qua sententia Sapientis vide S. Augustin. libr. 4. de Genesi ad litt. capp. 3. 4. 5. tom. 4. & S. Thom. 1. p. q. 5. art. 5. ubi ex S. August. docet omnem rem, sive omne bonum habere Primò, mensuram, quæ omni rei certum modum ex determinatione principiorum suorum efficientium & materialium præstet. Secundò, habere numerum, qui cuique rei speciem præbeat: Tertiò, habere pondus, id est, ordinem & inclinationem ad actus & finem suum; quod pondus rem ipsam ad suam quietem & stabilitatem trahit. Hoc significare volens Plato in Timæo dicit mundum factum esse per cubum ternarii, id est, per 27. tria enim in se ducta, id est ter tria, faciunt novem, rursum ter 9. faciunt 27. qui est & vocatur cubus ternarii. Per hunc ergo cubum, putà per vigint. septem, mundum esse factum censuit Plato, quia in hoc cubo, putà 27. omnis harmonia & consonantia (numerorum) consistit.

Ordo universi est vinculum & salus.

Quid mensura, numerus & pondus in omni re?

Mundus factus est per cubum ternarii.

Quia ergo tanta boni ordinis sunt commoda, hinc toties Apostolus ordinem inculcat, eumque in omnibus servari vult. Hinc & S. Ignatius proximus Apostolis, eorumque spiritu & zelo imbutus, in suis epistolis toties, & tam impensè hunc ordinem commendat & præcipit. ut epist. ad Trallianos, *Qui?* inquit, *intra altare est, mundus est, ideo & obedit Episcopo & Presbyteris: qui verò extra est, id est, qui sine Episcopo & Presbyteris, & Diaconis aliquid agit, talis polluta est conscientia, & est infideli deterior*. Et ad Smyrnenses: *Omnia*, inquit, *in vobis decenti ordine perficiantur in Christo. Laici Diaconis subditi sint, Diaconi Presbyteris, Presbyteri Episcopo, Episcopus Christo, sicut ipse Patri*. Eadem singulis penè epistolis repetit & inculcat S. Ignatius.

SICUT ERGO ACCEPISTIS JESUM CRISTUM DOMINUM. Vers. 6.
q.d. Sicut ab Epaphra & Archippo accepistis fidem & doctrinam Jesu Christi, præsertim illam, qua edocti estis Jesum Christum esse dominum ac redemptorem nostrum, non autem angelos, ita IN IPSO AMBULATE] Christus enim est via quæ ducit ad Patrem, non angeli, inquit Chrysost. *In ipso* ergo, id est, in ipsius fide & institutione, *ambulate*. Christus enim sumitur pro adjunctis, putà pro fide, doctrina & vita Christi, juxta can. 37. Vult Paulus antiquam, & à Christo & ab Apostolis traditam fidem nos sequi, nec audire Novantes.

RADICATI, ET SUPERÆDIFICATI IN IPSO]
Pendent hæc à præcedentibus, *in ipso ambulate*. q.d. Sic am- Vers. 7.
bulate in fide & institutione Christi, ut in ea firmas & fixas habeatis radices, illique superædificemini. Græcum enim ἐποικοδομούμενοι, non est præteriti, sed præsentis temporis: unde non tam *superædificati*, significat, quàm *ut superædificemini*, vel ut colapsi nonnihil restituamini. ita Theoph.

Nota hic triplicem metaphoram & comparationem. Primò enim Christum, & Christi fidem comparat viæ, in qua sit ambulandum; Secundò, radici, cui inseri & inhærere nos oporteat; Tertiò, fundamento, cui superædificari debeamus. Simili modo Ephes. 2. 20. dixit: *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Jesu Christo*. Et c. 3. 17. *Christum*, inquit, *habitare per fidem in cordibus vestris in charitate radicati & fundati*.

ABUNDANTES IN ILLO (in Christo scilicet, id est Christi fide, gratia, charitate, aliisque virtutibus) IN, id est cum, GRATIARUM ACTIONE pro tantis Dei beneficiis, quæ per Christum vobis præstitit. ita Anselm.

VIDETE NE QUIS DECIPIAT PER PHILOSO- Vers. 8.
PHIAM] Redit ad v. 4. ubi principale argumentum & causam epistolæ tractare cœpit, scilicet ut dehortetur Colossenses primò ab hæresi Philosophorum, deinde inferiùs à secta Judaizantium. *Apostolus*, inquit Tertull. lib. de Præscript. cap. 7. & lib. de Anima cap. 3. *fuerat Athenis, ibique expertus linguatam civitatem, cùm omnes illic sapientiæ atque facundiæ caupones degustasset, inde concepit præmonitorium istud edictum.*

Nota. Pro *decipiat*, græcè est συλαγωγῶν, id est *deprædetur*. ita Syrus, Theophyl. Ambros. Unde Hilarius lib. 12. de Trinit. legit, *spoliet*. Simonianos ergo, & ab eis prognatos Gnosticos aliosque hæreticos, vocat prædones Paulus, uti & Christus Joan. 10. 8. Et meritò. Si enim prædo est, qui bona fortunæ aufert & prædatur; multò magis prædo est, qui fidem veram, gratiam, virtutes omnes, imò Christum & Deum ipsum nobis aufert & prædatur, quique non corpus, sed animam ipsam interimit, illamque prædoni diabolo, & æternæ morti devorandam tradit. Est ergo hæc d. prædatio immane sacrilegium: sicut enim sacrilegi, qui templa deprædantur, Græcis ἱερόσυλοι dicuntur, ita & à Paulo hic eodem nomine vocantur illi, qui animas ad imaginem Dei factas, Deoque consecratas per hæresim deprædantur, easque diabolo vendunt & mancipant.

Quam philosophiam hic damnet Apostolus.

PER PHILOSOPHIAM, ET INANEM FALLACIAM] Et significat, *id est*. Sic & pro *id est*, capitur Galat. 6. 16. & alibi, ut ibi dixi. q. d. Non omnem philosophiam damno (uti perperam intellexit Lutherus) sed eam quæ sit inanis fallacia & superstitio gentilitatis. Unde hanc philosophiam 1. Timoth. c. ult. v. 20. vocat *falsi nominis scientiam*; uti erant illę angelorum seu deorum quorumdam mediorum & mediatorum speculationes, quibus referti sunt Platonicorum libri. ita Chrysost. & August. libr. 8. de Civit. Dei, cap. 9. & 16. Quamquam Clemens lib. 1. Strom. hic tantùm damnari putet philosophiam Epicuri, quæ tollit providentiam, & in deorum numerum refert voluptatem.

Secundò, Paulus hic perstringit Apollonium Tyaneum, & alios Philosophos, qui hoc tempore æquè ac Apostoli orbem circuibant, ut populum à Christo ad se & sua dogmata traducerent, ut dixi 1. Corinth. 1. v. 20.

Tertiò, taxat Simonem Magum cum suis, qui primus fuit hæresiarcha, & omnium Novatorum parens.

Hinc patet Simonem aliosque tunc Novantes sua dogmata ex figmentis Platonis, & aliorum Philosophorum quasi centonem consarcinasse. Unde Tertull. lib. de Anima c. 3. Philosophos appellat patriarchas hæreticorum. Idem lib. de Præscript. c. 7. *Hæreses*, inquit, *à philosophia subornantur. Inde Aeones & formæ nescio quæ, & Trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate, à Stoicis venerat. Et uti anima interire dicatur, ab Epicureis observatur. Et ut carnis restitutio negetur, de una omnium Philosophorum schola sumitur. Et ubi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et ubi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus intervenit: eadem materia apud hæreticos voluntantur, iidem retractatus implicantur.*

Philosophi fuerunt patriarchæ hæreticorum, qui quorum?

B Magis particulatim & fusè Irenæus. libr. 2. contra hæreses c. 19. recenset quæ dogmata à quo Philosopho mutuati sunt Valentiniani & Gnostici. *Thales quidem Milesius*, inquit, *universorum generationem & initium aquam dixit* (idem autem est dicere aquam, & bythum, id est profundum, quod inter suos Æones statuunt Valentiniani.) *Homerus autem Poeta Oceanum deorum genesin & matrem Thetin dogmatizavit, quæ quidem hi in bythum & Sigen transtulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subiecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesin, ex quo immensos mundos constare ait, hoc autem in bythum & Aeonas transfiguraverunt.* C *Anaxagoras autem, qui & Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus è cælo in terram seminibus, indeque Aeonum suorum Sensum vocatore, acceperunt. Sic ex Democriti & Epicuri vacuo, & atomis ejusdem, suum sumpserunt Pleroma.* Et inferiùs: *Hoc autem quod ex subiecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, & Anaxagoras, & Empedocles, & Plato primi ante hos dixerunt.* Deinde quòd Deum necessitatis servum facerent, id eos ex fato Stoicorum accepisse docet. Et post pauca subdit: *Quòd autem Salvatorem ex omnibus factum Aeonibus esse dicunt, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, ex Hesiodi Pandora acceperunt. Ipsam autem escarum, & reliquarum operationum indifferentem sententiam, & quòd putent à nemine in totum se posse coinquinari propter generositatem, licet quodque manducent vel operentur, à Cynicis possederunt, cùm sint cum eis ejusdem testamenti. Minutiloquium autem & subtilitatem circa quæstiones, cùm sit Aristotelicum, inferre fidei conantur. Quòd autem velint in numeros transferre universum hoc, à Pitagoricis acceperunt.*

SECUNDUM TRADITIONEM HOMINUM, SECUNDUM ELEMENTA MUNDI, ET NON SECUNDUM CHRISTUM] q. d. Philosophia hæc sive inanis fallacia, quam hic damno, non est à Deo (qui est veracissimus, ipsaque veritas) revelata aut inspirata, sed ab hominibus vanis & errantibus conficta & tradita; ideoque vana, errans, mendax & fallax est.

Talia sunt axiomata & principia veterum Philosophorum, quæ fidei nostræ repugnant. v. g. Ex nihilo nihil fit: A privatione ad habitum non fit regressus: Accidentis esse est inesse: Mundus est æternus: Quæ sunt eadem uni tertio, sunt eadem inter se: Omnis substantia maximè rationalis, per se subsistit. Hæc enim, uno excepto, in naturalibus vera sunt, non autem in supernaturalibus. alioqui enim ex primo tolleretur (ut nonnulli sustulerunt) rerum creatio: ex secundo tollerentur miracula Christi, quibus cæcos, surdos, claudos, visui, auditui & gressui restituit; ex tertio tolleretur veritas corporis Christi in Eucharistia: quartum negat mundi originem: ex quinto elideretur mysterium SS. Trinitatis: ex sexto enervaretur mysterium incarnationis & unionis hypostaticæ. Quamquam propriè Apostolus non de his, sed de aliis Simonianorum principiis & traditionibus loquatur, uti mox dicam.

Sex axiomata Philosophorum fidei repugnantia.

Secundò, hæc philosophia, quam damno, est *secundùm elementa mundi*, id est, secundùm rudimenta vanæ philosophiæ, circa mundi productionem & gubernationem, verbi gratia Platonis & Platonicorum, qui docuerunt angelos mundum condidisse, & esse hominum mediatores apud Deum, rursum cælos & astra esse animata, aliaque similia: quos secutus Simon Magus finxit se Deum quemdam esse, ac primò genuisse Selenem uxorem suam, eamque quasi primam mentis suæ conceptionem vocavit Ἔννοιαν, asserens hanc esse matrem omnium, fecisseque angelos, angelos deinde fecisse & produxisse cælos & mundum: aliaque his similia figmenta; de quibus v. 18. & 20. ita Irenæus l. 1. c. 20. & 23. Chrysost. Theophyl. & alii hic.

Quænam hic vocentur elementa mundi?

Hinc patet, Apostolum Galat. 4. v. 3. & 9. aliter quàm hic, & alio sensu vocare *elementa mundi*: ibi enim *elementa mundi* vocat dies, menses & annos, qui sunt quasi principia, quibus creatus est, consistit & gubernatur mundus, quos proinde festos habebant, & colebant Judæi, ut ibi dixi: hic verò *elementa mundi* vocat principia mundanæ sapientiæ & philosophiæ.

Tertiò, hæc philosophia & inanis fallacia, quam damno, *non est secundùm Christum*, id est, non est à Christo docta & tradita, nec etiam Christum docet, Christique redemptionem, gratiam & fidem; sed à Christo vos abducit ad angelos, cælos, stellas, de quibus, ut dixi, somnia & commenta sua tradit. Hinc patet, non veram, sed falsam philosophiam ab Apostolo damnari: nec enim verum vero contrariari potest; adeoque vera philosophia Christianæ pietati subservit & ancillatur.

QUIA IN IPSO (Christo) INHABITAT OMNIS PLENITUDO DIVINITATIS CORPORALITER] Nota. *Quia*, dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit cavendam esse philosophiam, & Philosophos qui homines abducunt à Christo; sequendam verò esse philosophiam & sapientiam, quam attulit è cælo, & in terris docuit Christus. q. d. Nolo vos sequi Philosophos homines errantes & mendaces, quia volo vos sequi Christum, qui est prima veritas: nam in Christo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.

Vers. 9.

Nota Secundò, Pro *inhabitat*, græcè est κατοικεῖ, quod non temporalem, ut παροικεῖ, sed perpetuam inhabitationem significat. Κατοικεῖν enim & παροικεῖν distinguuntur græcè, æquè hæc latinè *habitare & commorari*. Sic Petrus epist. 1. v. 17. vitam præsentem vocat παροικίας, id est *incolatum*. Nam ut ait Cicero, *commorandi diversorium, non habitandi, natura nobis hic dedit*. E contrario psalm. 86. 7. cùm dicitur: *Sicut lætantium omnium habitatio est in te*, pro *habitatio*, græcè est κατοικία, id est, perpetua mansio.

Plenitudo divinitatis est plena & tota divinitas

Nota Tertiò. *Plenitudo divinitatis* idem est quod plena & tota divinitas, quæ in Christo homine inhabitavit. ita Ambros. Theodor. D. Thomas, Chrysost. cum suis. Inde consequenter colligendum relinquit Apostolus, in Christo inhabitasse omnem plenitudinem sapientiæ ac veritatis; hanc enim adfert & includit in se divinitas; ac consequenter Christum doctorem sapientissimum sequendum esse, non autem Philosophos. Unde S. August. epist. 57. ad Dardanum, & ex eo Glossa hic *plenitudinem divinitatis* interpre- D tantur plenam Dei cognitionem, quæ est in Christo Christique Evangelio, non autem in Mose & in umbris legis Mosaicæ. Quam expositionem ita genuinam censet Erasmus, ut priorem jam datam excludat & refutet; sed perperam, constat enim *plenitudinem divinitatis* propriè significare plenam divinitatem, non autem cognitionem Dei, licet ut dixi illam secum adferat divinitas.

Divinitas inhabitat in Christo corporaliter, id est, realiter

Nota Quartò. In Christo inhabitat *plenitudo divinitatis*; *corporaliter*, id est, non umbraticè, sicut habitavit in propitiatorio, tabernaculo, & Sacramentis legis veteris: non etiam phantasticè, uti voluerunt Manichæi; non denique per accidens tantùm, scilicet per motum & operationem, uti docuit Nestorius; sed *corporaliter*, id est revera, realiter & substantialiter. Hic sensus petitur ex vers. 17. ibi enim corpus opponit umbræ. ita Prosper sent. 393. & August. epistola 57. ad Dardanum. Simili sensu v. 17. veritatem & soliditatem rerum Christianarum, per umbras legis repræsentatam, vocat *corpus Christi*.

Se-

Secundò, corporaliter, id est, in corpore Christi.

Secundò, *corporaliter*, quia in Christo divina natura non tantùm unita est animæ, sed & corpori Christi; ita ut ex Verbo divino & humana natura corporea, una ineffabilis substantia corporea quasi composita sit, quæ est & dicitur Christus, sive Deus-homo. Sic anima potest dici in homine vel in corpore humano inhabitare corporaliter. ita S. August. suprà. Theodor. Theophyl. D. Thom. 3. p. q. 2. a. 9. ad 2. Hinc ergo ruit argumentum Nestorii dicentis: si Deus inhabitat in Christo, ergo in Christo sunt duæ hypostases scilicet una Dei inhabitantis, altera corporis quod inhabitatur. hoc enim non sequitur. Nam in Christo se res habet uti in homine, in quo licet anima inhabitet corpus, non duas tamen sed unam eamdemque cum illo habet hypostasin. tantùm enim *τὸ inhabitat* significat deitatem non misceri, nec confundi cum corpore quod inhabitat, sed integram & immixtam permanere.

Paralogismus Nestorii.

Tertiò, corporaliter, id est per essentiam, gratiam, & unionem hypostaticam.

Tertiò, D. Thomas loco jam citato *corporaliter*, inquit, hoc est, tribus modis secundùm trinas corporis dimensiones. Sicut enim corpus tres habet dimensiones, scilicet longitudinem, latitudinem, & crassitiem: ita tribus modis quasi dimensionibus tota divinitas est in Christo, scilicet Primo modo per essentiam, per præsentiam & potentiam, sicuti est in aliis hominibus & creaturis. Secundo modo per gratiam gratum facientem, sicut est in aliis Sanctis omnibus. Sic Deus & divinitas, inquit Remigius, inhabitavit in Salomone per sapientiam, in Daniele per castitatem, in Mose per mansuetudinem, in Christo per omnem virtutem & innocentiam, Tertio modo, & proprissimè inhabitavit divinitas in Christo per unionem hypostaticam, sive personalem: idque soli Christo proprium est. Verùm duæ priores expositiones litterales sunt & genuinæ, hæc tertia potiùs videtur esse metaphorica quædam accommodatio.

VERS. 10. ET ESTIS IN ILLO (Christo) REPLETI, QUI EST CAPUT OMNIS PRINCIPATUS ET POTESTATIS] Id est, Christus vos sua plenitudine divinitatis inhabitat, eo modo quo jam paulò antè dixi ex Remigio, scilicet ut vos repleat fide, spe, charitate; omnibusque suis virtutibus & gratiis. ita Ambros. & Theodor. *Christus*, inquam, qui est caput omnis principatus & potestatis, aliorumque quorumvis angelorum. q. d. Non ergo angelis, quos inducit Simon, sed Christo, uti cœpistis, inhærete. Christus est caput tam vestrum quàm angelorum, Christo ergo capiti quasi membra indivulsè vos coniungite, nec à Christo ulla ratione sinatis vos divelli, ut constanter & assiduè dicatis, Christus caput meum, spes mea, amor meus, & omnia. Quomodo Christus sit caput angelorum, jam dixi Ephes. 1. v. 10. & 22.

VERS. 11. & 12. IN QUO ET CIRCUMCISI ESTIS CIRCUMCISIONE NON MANU FACTA IN EXPOLIATIONE CORPORIS CARNIS, SED IN CIRCUMCISIONE CHRISTI, CONSEPULTI EI IN BAPTISMO] Ita legunt Romana Biblia, & Theodor. Græca tamen, Syrus, Theophyl. & alii expungunt voculam *sed*. Juxta Romana & Theodoretum est antithesis inter circumcisionem carnis datam per Mosem, & circumcisionem animæ institutam à Christo: hanc enim antithesin significat coniunctio adversativa *sed*, & sensus est. Vos, ô Christiani Colossenses, circumcisi estis circumcisione non Judaica, quæ fit manibus, quæque consistit in expoliatione corporis carnei, qua nimirum de corpore carneo præsciditur præputium: sed circumcisi estis in circumcisione, id est circumcisione (est enim Hebræum *ber* contactus) Christi, quæ non corpus, sed animam à peccatis circumcidit. Si quæratis, ubi & quando ita à Christo circumcisi sitis? Respondeo, In baptismo, nimirum hoc ipso quo Christo in baptismo estis consepulti: in baptismo enim non tantùm circumciduntur, sed sepeliuntur, & aquis piacularibus obruuntur & absorbentur peccata omnia. Eamdem sepulturæ metaphoram tribuit baptismo Apostolus Rom. 6. 4. ut ibi dixi.

Nota. *Corpus carnis* vocat corpus carneum: sunt enim, ut ait S. August. l. 14. de Trinit. multa corpora carnis expertia: uti cæli, elementa, saxa, &c. Nisi dicas esse hypallagen, & metathesin, qua *corpus carnis* dicatur pro caro corporis; ut sic legas hæc & ordines, *in expoliatione carnis corporis*: & sensus sit, in expoliatione & præcisione carneæ partis, scilicet præputii de corpore. Sic Hebræi vocant *desertum populorum*, non desertum inter populos, sed sed potiùs desertum à populis; & resurrectionem mortuorum, id est ex mortuis. Ponit ergo Apostolus antithesim inter circumcisionem Mosis, & Christi; quòd illa carnem tantùm præscinderet, quæ peccati est instrumentum, scilicet vilem pelliculam præputii: Christi verò circumcisio rescindat ipsa peccata ab anima.

Expoliatio corporis carnis est præcisio præputii.

Secundò, si cum Græcis jam & Syro legas sine *sed*, nulla erit antithesis, & hæc omnia spectabunt ad circumcisionem Christi. Unde Græca addunt vocem *peccatorum*: sic enim habent, *ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός*, id est *in exutione corporis peccatorum carnis*. Ubi Nota. *Corpus peccatorum carnis* vocatur corpus peccatis carnalibus obnoxium. Jam secundùm Græca & Syrum hic sensus erit: Circumcisi estis per Christum circumcisione non manu facta, in expoliatione corporis peccatorum carnis; quia videlicet corpus vestrum per baptismum Christi circumcisum est à peccatis carnalibus, iisq; expoliatum, ut non sit ampliùs corpus peccatinam per baptismum exuistis corpus peccati, & induistis corpus gratiæ, & justitiæ sic in re idem est circumcidere quod exuere vel expoliare corpus peccati. ita Theoph. & Græci. Verùm prior lectio per antithesim planior est & verior.

Quodnam corpus peccatorum carnis exuendum?

Aggreditur enim hic Apostolus Judaizantes perstringere, & Colossenses avocare à circumcisione & judaismo, sicut v. 8. eos avocavit à philosophis, eorumq; dogmatibus ad Christū.

VERS. 12. IN QUO (scilicet Christo) ET RESURREXISTIS (in novam, vitam, novos mores, novum spiritum, quem accepistis in baptismo) PER FIDEM OPERATIONIS (græcè *ἐνεργείας*, id est efficaciæ, vel efficacis operationis) DEI, QUI SUSCITAVIT ILLUM (Christum) A MORTUIS] q. d. Resurrexistis in baptismo in novam vitam per fidem, qua credidistis Dei potentiam, & divinæ gratiæ efficaciam, qua per Christum in credentibus hanc spiritualem resurrectionem operatur, sicut eadem potentia in Christo corporalem resurrectionem est operatus, dum eum à morte suscitavit.

Quanam fides operationis Dei. Prima expositio & genuina.

Hunc esse sensum patet ex Ephes. 1. 19. quò hic alludit Apostolus (est enim hæc epistola simillima, & quasi compendium epistolæ ad Ephesios) ubi sic dicit: *Ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus* (id est, ad quanta bona vocati sitis, quantam gratiam hic & gloriam in resurrectione sperare debeatis) *& quæ divitiæ gloriæ hereditatis ejus in sanctis, & quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos, qui credimus* (quod ait hic, *per fidem*) *secundùm operationem* (græcè est *ἐνεργείας*, eadem scilicet vox, quæ hic) *potentia virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis*. q. d. Eadem energia & potentia Deus suscitat nos credentes à morte peccati ad vitam gratiæ, qua Christum à morte suscitavit ad vitam immortalem & gloriosam; quod hic per compendium dicit, *per fidem operationis Dei, qui suscitavit illum à mortuis*; reliquens illa supplenda quæ supplevit ad Ephesios scribens, scilicet illa quæ jam citavi. ita Ambros. & D. Thomas.

Secunda.

Secundò, Adamus valdè probabiliter *fidem operationis* interpretatur, fidem non otiosam, neque desidem, sed agentem & operatoriam bonorum operum, quæ hominem facit actuosum & sedulum in bonis operibus.

Tertia.

Tertiò, alii *fidem operationis Dei* interpretantur fidem, quàm Deus operatur in nobis. Sed primus sensus stylo Pauli & epistolæ ad Ephesios maximè congruit.

VERS. 13. ET VOS, CUM MORTUI ESSETIS (privati vita gratiæ) IN DELICTIS ET PRÆPUTIO (per delicta & præputium) CARNIS VESTRÆ CONVIVIFICAVIT CUM ILLO (ut, sicut Christus virtute Dei resurrexit à mortuis ad vitam gloriosam: ita vos eadem virtute & potentia à morte peccati à Deo suscitati sitis ad vitam gratiæ & spiritus) DONANS (condonans, & gratis remittens, hoc enim est Græcum *χαρισάμενος*) VOBIS OMNIA DELICTA] Nota *Præputium carnis* vocat libidines, & peccata carnalia, quæ committuntur per præputium, ut sit metonymiam, & synecdoche qua ex specie peccatorum notissima, reliqua intelliguntur. ita aliqui. Sed hic sensus arctior est, restringit enim præputium ad libidinem, cùm Apostolus per præputium quodvis peccatum significet.

Præputium carnis quodnam. Prima expositio.

Unde Secundò, alii per *præputium carnis* intelligunt gentilismum, & gentilismi mores ac conversationem in carnis concupiscentiis explendis. Sic enim alibi passim more Judæorum gentilismum & Gentes vocat *præputium*, eò quòd illud more Judæorum non circumciderent. Hic sensus aptus est, sed Apostoli mentem & fundum non exhaurit.

Secunda.

Tertia & genuina.

Hinc dico Tertiò, Apostolus per *præputium carnis* intelligit incircumcisionem carnis, qua scilicet quis desideria & côcupi-

piscentias carnis non resecat, non circumcidit, sed eas pronus sequitur, eisque obedit & indulget.

Ubi Nota, Judæi per circumcisionem censebant se fieri mundos, sanctos ac populum Dei. Hinc Gentes incircumcisas habebant pro immundis, pollutis & sceleratis. Inde proverbialiter *præputium*, vel *incircumcisum* vocabant id, quod quavis in re immundum est. Sic sæpè Prophetæ carpunt Judæos, quòd incircumcisum habeant cor, incircumcisas aures, linguam, oculos, &c. id est, quòd cor, aures, linguam, oculos immundis vitiis & concupiscentiis habeant obstructos & obduratos.

Quæ præputia pomorum vetita comedi Levit. 19.

Illustre etiam hujus rei & significationis extat exemplum Levit. 19. 23. ubi sic dicitur: *Quando ingressi fueritis terram, & plantaveritis in ea ligna pomifera, auferetis præputia eorum: poma quæ germinant, immunda* (hebraicè עֲרֵלִים *arelim*, id est, præputiata & incircumcisa) *erunt vobis, nec edetis ex eis: quartò, autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino* (id est, offeretur Domino, ut cedat in laudem Domini. unde hebraicè est, Sanctitas laudum erit Domino) *quinto autem anno comedetis fructus, congregantes poma quæ proferunt.*

Ubi Nota, fructus qui tribus primis annis ex arbore nascuntur, vocari *præputia*, quia hac lege Mosi censebantur immundi, & Judæis vetiti. Sicut enim puer immundus erat donec per circumcisionem auferretur ei præputium & abiiceretur: ita & arbores censebantur immundæ, ut fructu earum vesci Judæis non liceret, donec fructus trium primorum annorum circumcisi, id est avulsi & abiecti, essent; ita ut fructus quarti anni Deo offerrentur, ac deinde fructibus quinti anni demum vesci liceret. Voluit Deus hac cæremonia & circumcisione arborum à Judæis coli, perinde ac circumcisione puerorum: congruè tamen, & appositè ad naturam rerum: nam fructus primi arborum magis aquosi, magis insalubres & indigestibiles sunt posterioribus, ut ibidem rectè annotavit Abulensis. Sicut ergo ibi Scriptura immunditiem pomorum, vocat præputium pomorum ita hic immunditiem carnis & peccatorum carnalium, vocat *præputium carnis*.

Circumcisio æquè arborum ac puerorum coli voluit Deus.

Ubi rursum Adverte. Per *carnem* intelligit concupiscentiam quamlibet, etiam in voluntate, ratione & mente residentem, qualis est concupiscentia honorum, vanæ scientiæ, curiositatis, hæresis, invidia, ambitio, &c. ut dixi Galat. 5. 19.

Vers. 14. Chirographum decreti simpliciter exponitur.

DELENS QUOD ADVERSUS NOS ERAT CHIROGRAPHUM DECRETI, QUOD ERAT CONTRARIUM NOBIS] Quæres, quodnam sit hoc *chirographum decreti*?

Primò, Theodoretus respondet esse corpus nostrum, in quo infixa, & quasi inscripta erant debita, id est, peccata carnis, quæ Christus in cruce delevit.

Secundò, alii apud Theodoretum respondent esse decalogum nos accusantem in decretis (sic enim habent Græca, non *decreti*) quæ continet & præcipit. Unde Vatabl. *chirographum*, inquit, vocat legem sive decalogum, quòd digito Dei scriptus esset, vel quòd testificetur contra nos, & nos condemnet, sicut chirographum condemnat debitorem coram judice. Hinc & Sixtus Senensis libr. 2. pag. 89. putat *chirographum decreti* esse verba illa Israelitarum Exodi 24. *Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus.* Hæc enim communis eorum acclamatio veluti ex syngrapha eos reddidit debitores totius legis servandæ. Et Maldon in Notis manuscr. *decreta*, inquit, vel, ut græcè est, *dogmata*, vocat legem Evangelicam, quæ veluti scheda est solutæ per Christum pro peccatis pœnæ: *chirographum* autem vocat legem veterem, quæ testabatur omnes gentes mortis reos esse: concluserat enim omnia sub peccato. Alludit ad duas syngraphas quibus debitores & creditores uti solent, alteram debitæ pecuniæ, alteram solutæ: ac docet, sicut syngrapha debiti per syngrapham solutionis aboletur ac laceratur; ita per legem Evangelicam legem Mosaicam abolitam fuisse. vide Ephes. 2. 15.

Tertiò, Anselmus censet *chirographum* hoc esse memoriam nostram, & dæmonum accusantium nos de peccatis.

Quartò, melius Chrysost. & Theophyl. censent esse pactum Dei cum Adamo, & legem hanc Adamo à Deo datam: *In quocumque die comederis ex eo* (fructu arboris scientiæ boni & mali) *morte morieris*. hoc enim quasi chirographo debito mortis obnoxii tenebamur.

Quintò, D. Thomas putat esse memoriam Dei reservantis peccata, in qua peccatum Judæ, ait Jeremias c. 17. 1. scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino. *Et dicitur* *Decreti*, inquit D. Thomas, *eo quòd peccatum non tantùm manet in memoria, sed etiam in decreto Dei, quo decrevit illud punire. cùm verò Deus illud remittit, non remittit sic, ut faciat quòd non peccaveris; sed sic, ut peccatum admissum deleat, quasi de sua memoria, & decreto, in quo illud reservabat ad vindicandum & puniendum, simulque facit ut peccatum non maneat in dæmonis memoria ad accusandum, nec in peccantis conscientia ad eum contristandum:* hucusque D. Thomas.

Sextò, Ambrosius hoc *chirographum* vult esse peccatum, & debitum Adæ ad nos propagine transscriptum.

Septimò, & optimè, *chirographum decreti* est obligatio ad pœnam æternam juxta decretum Dei, & sententiam damnationis in Adamum & posteros ejus peccantes latam. Græcè enim est ἐν δόγμασι, id est, in decretis Dei: huic enim obligationi ad pœnam æternam sponte peccando quasi manu nostra subscripsimus, nosq; diabolo quasi vindici hac obligatione obligavimus. Alludit ad syngraphas creditorum & debitorum, per quas metonymicè accipit ipsum debitum, quod solent syngraphæ continere. Chirographum ergo hoc non est aliud quàm obligatio, reatus & debitum pœnæ æternæ, ita certum & liquidum, ac si chirographo & manu nostra consignatum extaret. *Quisque*, ait Origen. homil. 13. in Genes. *cum peccat, peccati sui litteras scribit*. ita Augustinus in psalm. 68. D. Tom. Gagnejus & alii. Unde Syrus vertit, *delevit in mandatis suis* (id est à se, vel suis) *chirographum obligationum nostrarum, quod erat contrarium nobis*.

Chirographum decreti est reatus & debitum pœnæ æternæ, quod quis dum peccat, sibi ipsi scribit.

Ubi Nota, Syrum, Ambrosium, Adamum, & alios nonnullos cum Græcis legere non, *decreti*, sed *decretis*, sive mandatis, sicque exponere, q. d. Paulus, Christum per decreta & præcepta Evangelica delevisse chirographum, id est, legem Mosi, quæ nos coram Deo reos efficiebat, ut idem sit cum eo quod dixit Paulus Ephes. 2. 15. *Legem mandatorum* (Moysi) *decretis* (præceptis Evangelicis) *evacuans*. q. d. Christus per fidem & legem fidei abrogavit legem Mosi.

Verùm Romana Biblia, & alia Latina passim legunt *decreti*, non *decretis*, illudque meliùs cohæret. Si enim legas *decretis*, & intelligas decreta, sive præcepta Evangelii, quæ sustulerunt chirographum, id est, legem Mosi; oratio Apostoli hiulca erit & incisa: τὸ enim *decretis* interiicitur, & divellit chirographum à suo sequenti epitheto, *quod erat contrarium nobis*. Sensus ergo septimo loco datus optimus est, optimeque tam Græcam, quàm Latinam lectionem explicat. Cui adde, Græcum dativum δόγμασι, id est, *decretis*, commodè per genitivum *decretorum* exponi posse. Sic enim Hebræi sæpè dativo pro genitivo utuntur, ut מִזְמוֹר לְדָוִד *mizmor ledavid*, id est, psalmus ipsi Davidi, hoc est psalmus Davidis. Sic 2. Corint. 12. 7. ait Paulus, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, id est, *datus est mihi stimulus carni*, hoc est carnis. Sic Cato in libris de Re rustica dicit Ornamenta bobus, pro ornamenta boum, & Instrumenta rusticis, pro instrumenta rusticorum: ita hic *chirographum decretis*, est chirographum decretorum, putà obligatio ad mortem & pœnam æternam, sive sententia damnationis in peccatores lata à Deo per sua decreta & præcepta.

ET IPSUM (chirographum sive obligationem jam dictam) TULIT DE MEDIO (id est, sustulit) AFFIGENS ILLUD CRUCI] q. d. Confixit hoc chirographum, & crucifixit, id est, cassavit illud & abolevit sua cruce ac morte Christus moriens in cruce. ita Theodor. Alludit ad syngraphas, quæ soluto debito cum ad nihil ampliùs valent, lacerantur, aut pertunduntur, & stylo uncove affiguntur. Ita narrat Spartianus in Adriano, Adrianum ad colligendam populi gratiam, infinitam (erant viginti septem miliones aureorum) pecuniam quæ fisco debebatur, remisisse privatis debitoribus, eorumque syngraphas in foro Trajani combussisse. Longè plura remissa sunt & abolita per Christum.

Vers. 15.

ET EXPOLIANS PRINCIPATUS, ET POTESTATES, (id est, spolians dæmones sua potestate, dominio & tyrannide in homines sibi hoc peccati chirographo obligatos & subditos) TRADUXIT CONFIDENTER PALAM TRIUMPHANS ILLOS IN SEMETIPSO] Nota verbum *traduxit*; quod sic explicat Anselmus, Christus, inquit, animas Sanctorum ex inferis traduxit ad cælum: sed græcè est θριαμβεύσας, id est traduxit & circumduxit in triumpho, uti solent triumphatores hostes & prædam in triumpho circumducere, ostentare, & omnibus spectanda exhibere. Sic Christus quasi triumphator suos hostes, scilicet dæmones, sua potestate, quam habuerant in homines, jam dejectos, & à se victos in triumphum duxit, Deoque angelis osten-

Quid ἐθριάμβευσε, id est traduxit.

ostentavit, ut vertit Ambros. Piè S. Bernard. epist. 190. ad Innocent. Pontif. citans hunc locum Apostoli: *Utinam*, inquit, *ego inveniar in his spoliis quibus spoliata sunt contraria potestates, traductus & ipse in possessionem Domini. Si me insecutus Laban arguerit quòd recesserim clàm ab eo, audiet me clàm accessisse ad eum, & ob hoc clàm me recessisse.* Per Laban accipit diabolum, unde subdit: *Subjecit me illi causa secretior peccati, subduxit me illi ratio occultioris justitiæ.* Addit Theodor. Ostendit, inquit, Christus sua victoria & triumpho hominibus, quàm imbecilles sint dæmones, quamque facilè sua ope eos vincere possint. Unde August. epist. 59. Græcam vocem ἐδειγμάτισε, vertit, *exemplavit*, id est, publicum exemplum omnibus spectandum & cavendum statuit, ut omnes hoc exemplo discant non resistere Christo, Christo se subdere, & obedire. Syrus verò vertit, פרסמנון *vulgavit enim*, id est, *& confudit eos.* Sic Numer. 25. 4. Dominus dicit ad Mosem, *Tolle cunctos principes, & suspende eos contra solem in patibulis.* Ubi pro *suspende* Septuag. vertunt παραδειγμάτισον, id est, in exemplum propone principes; nimirum ut ijs, qui fornicationis & idololatriæ Beelphegor participes, vel duces fuerunt, suspensis, ceteri omnes timeant & caveant.

B Secundò, pro *confidenter palàm*, græcè tantùm est, ἐν παῤῥησίᾳ, id est liberè, confidenter, audacter & palàm. Unde Ambros. vertit, *in auctoritate.* Maldonat. censet τὸ *palàm*, additum ab aliquo sciolo versionem corrigere volente, quia non est in Græco: verùm omnes codices habent τὸ *palàm.* Dico ergo τὸ *palàm* includi in τῷ *triumphans*: triumphus enim fit palàm & publicè. Imò Beza τὸ ἐν παῤῥησίᾳ vertit, *traducens palàm*: nam ἐν παῤῥησίᾳ significat liberè, intrepidè, palam, publicè, neminem veritus.

Tertiò, *triumphans illos*, id est, triumphum agens de illis; vel illos, scilicet dæmones, in triumphum ducens.

In semetipso] Id est, per semetipsum, per suam virtutem & victoriam, non ab angelis, sed à se & suis viribus partam.

Nota. Pro *insemetipso*, græcè est, ἐν αὐτῷ. quod cum spiritu aspero, idem est quod ἐν αὑτῷ, id est, *in semetipso*, ut vertit Noster, Syrus, & alij: cum spiritu verò leni, significat *in ipso*, & tunc referri potest ad σταυρῷ, id est *cruci*, quod præcessit. σταυρὸς enim, id est crux, græcè est masculini generis; q. d. In ipsa cruce triumphavit Christus de suis hostibus, adeò ut crux fuerit triumphalis currus Christi. ita Theophyl. Unde Origenes homil. 8. in Josue docet in cruce Christi diabolum esse crucifixum: ita nimirum ut in cruce Christi duo fuerint affixi, putà Christus visibiliter, sponte sua, & ad tempus; diabolus autem invisibiliter, invitus & in æternum ejus opprobrium. Idque probat ex hoc loco Apostoli, ubi Paulus utitur metaphora triumphi, indicare volens, crucem esse currum triumphalem, in cujus summa parte sedet Christus triumphans, & in parte ima trahitur diabolus alligatus, & ostentatur quasi in pompa. Id enim significat Græcum ἐδειγμάτισε & θριαμβεύσας. Origenes enim explicans illud Josue 8. 29. ubi Josue dicitur suspendisse regem Hai in ligno (pro quo Origenes legit in gemino ligno) allegoricè ita de Christi cruce philosophatur: *Domini nostri Jesu Christi crux gemina fuit, hoc, est, gemina ratione & duplici constat. Quia visibiliter quidem Filius Dei in carne crucifixus est, invisibiliter verò in ea cruce diabolus cum principatibus suis & potestatibus affixus est cruci. Non tibi hoc videbitur verum, si tibi horum testem produxero Apostolum Paulum? Quod erat contrarium nobis, tulit illud de medio affigens cruci sua, exuens principatus & potestates traduxit liberè, triumphans eas in ligno crucis. Ergo duplex Dominicæ crucis est ratio, una illa, qua dicit Petrus quòd Christus crucifixus nobis reliquit exemplum, & hæc secunda, qua crux illa trophæum diaboli fuit, in quo & crucifixus est, & triumphatus.* Deinde id ipsum probat & declarat per aliam Pauli sententiam ita dicens; *Idoque & Paulus dicebat, Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini mei Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Vides quia & hic Paulus duplicem crucis prodidit rationem. Duo enim sibi contraria dicit esse crucifixa, se sanctum, & peccatorem mundum, ad illam formam sine dubio quam diximus Christi & diaboli. Nos enim mundo crucifigimur tunc, cùm veniens princeps hujus mundi in nobis non invenit quidquam; & nobis mundus crucifigitur, cùm peccati concupiscentias non recipimus.* Objicit deinde sibi Origenes, si diabolus crucifixus est, quomodo videmus eum tot fidelibus prævalere? ac respondet: *Intelligendum*, inquit, *est quòd diabolus victus est quidem, & crucifixus, sed ijs qui cum Christo crucifixi sunt; omnibus autem credentibus, & universis pariter populis tunc erit crucifixus, cùm complebitur illud, quod dicit Apostolus; Quòd sicut in Adam omnes moriuntur, sic & in Christo omnes vivificabuntur.*

In cruce triumphavit Christus quasi in curru suo triumphali.

In cruce crucifixus est Christus visibiliter, diabolus invisibiliter.

Nemo ergo vos judicet] id est reprehendat, vel damnet: sic enim per metalepsin κρίνειν ponitur pro κατακρίνειν, id est judicare, pro judicando condemnare. Vers. 16.

In cibo aut in potu] Id est, in delectu & abstinentia ciborum & potuum Judæis præscripta Levit. 11.

Aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum: quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi] Nota cum S. August. epist. 59. conjunctionem illativam *ergo*, significare hæc inferri ex præcedentibus. Dixit enim v. 6. & sequ. in uno Christo debere esse fidem & conversationem nostram, in quo, ut ait v. 11. *circumcisi sumus circumcisione non manu facta, in baptismo.* Inde jam infert non esse audiendos Judaizantes, qui ciborum delectum, & dies festos à lege vetere præscriptos, ac consequenter ceteras legis veteris cæremonias (has enim omnes per synecdochen ex una alterave ciborum & festorum specie intelligit) Christianis observandas esse docebant. Vers. 17.

De Judaicis enim jejunijs & festis, non de Christianis (quò Novantes hæc torquent) agi, patet Primò, ex verbo *neomenia*, & *sabbatorum*; hæc enim sunt festa Judaica, non Christiana. Secundò, ex eo quod subdit, *Quæ sunt umbræ futurorum, corpus autem Christi.* q. d. Loquor de veteribus festis, quæ fuerunt umbra festorum Christi. Tertiò, id patet ex scopo totius epistolæ, qui est agere contra Simonianos & Judaizantes. Quartò, ita explicans Patres passim, Chrysostom. Theophyl. Oecumen. Theodor. Ambros. Anselm. & Augustin. epist. 59. ad Paulinum.

Apostolus hic infectatur non Christiana sed Judaica festa & jejunia. Probatur quatuor rationibus.

C Nota. Non dicit Apostolus, In die festo, sed *in parte diei festi*, vel quòd Judaizantes non tantùm diem festum, sed & singulas ejus partes observari vellent, vel potiùs *in parte*, id est, ut Syrus vertit, in partitionibus festorum; quia, ut explicat Chrysost. Judaizantes docebant, quædam festa Judaica esse servanda, alia negligebant, sive ex libito, & phantasia sua. q. d. Apostolus extenuans festa Judaizantium: Frustra & sine ratione festa Judæorum abolita partiuntur, ut alia colant, alia non colant. sive, ut Theodor. & Chrysost. quod qui Colossis & alibi erant, longè Hierosolymis & templo abessent, ac consequenter pascha, & nonnulla alia festa celebrare non possent. Hac enim de causa Judæi etiamnum non celebrant pascha, nec pentecosten, per sacrificium agni, aliaque quæ lex illis diebus immolari præcipit, eò quòd lex eadem jubeat illa non alibi, quàm Hierosolymis in templo, quo jam carent immolari.

Quænam pars diei festi. Prima expositio. Secunda.

Posset Tertiò, simplicids accipi τὸ *in parte diei festi*, q. d. Nemo vos judicet in hac parte, in hoc puncto, in hac materia, sive in eo quod attinet & spectat ad diem festum: sic enim vulgò loquimur, Hac parte, id est, in hoc facto aut puncto, nemo potest me culpare. Et sic loquitur sæpè Paulus, ut 2. Cor. 3. 10. *Quod claruit in hac parte.* & c. 9. 3. *Ne quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte.* & cap. 11. 21. *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*, id est, in hoc puncto, in hac materia. *Tertia*

D Tropologicam explicationem dat Origenes homil. 23. in Numeros, scilicet Paulum dicere *in parte diei festi*, quia in hac vita tantùm pars festi, in cælo verò, ubi plenum est gaudium, totum festum agitur. *In hac vita*, inquit, *interpellamur etiamsi nolimus, ab onere carnis, pulsamur concupiscentijs ejus, curisque, & solicitudinibus terrenorum: veniet quod perfectum est, & perfectæ festivitati cedet festivitas quæ ex parte est.*

In hac vita est pars festi, in cælo totum festum.

Nota Secundò. *Dies festos* vocat Apostolus ipsas solemnitates annuas, putà paschæ, pentecostes, tabernaculorum, & sic distinguuntur à neomenia & sabbato, quæ erant festa communia, quolibet mense & septimana recurrentia, & ordinaria.

Quæ sunt umbra futurorum, corpus autem Christi] q. d. Umbra est similitudo corporis, ita veteres illæ observantiæ ciborum & festorum, similitudo erant & typus futurorum per Christum. Opponit enim

enim umbram corpori, legem Euangelio, Mosen Christo. Rursum in voce *corpus*, est catachresis: *corpus* enim hic idem est quod veritas, & soliditas illius umbræ veteris, quæ est Christi, per Christum allata in mundum. q. d. Rem ipsam veram & solidam per vera festa adumbratam tenemus in Christo: cessent ergo ipsæ Judaicæ umbræ festorum, jam præsente veritate. Simili sensu dixit v. 9. quòd in Christo inhabitet plenitudo divinitatis *corporaliter*.

Notat Oecum. aliquos hæc aliter interpungere, nimirum ut illa verba, *Corpus autem Christi*, referant ad sequentia, *Nemo vos seducat*. Ita legit & intelligit August. epist. 59. q. d. Nemo vos, o fideles, qui estis corpus Christi, seducat. Sed prior lectio verior & communior est.

Vers. 18. NEMO VOS SEDUCAT] Est hic nova periodus, ait Chrysost. sicut enim initio capitis generatim v. 8. insectatus est philosophos; v. verò 11. Judaizantes: ita hic speciatim v. 16. insectatus est Judaizantium festa & abstinentias; hoc verò v. 18. insectatur philosophantium errorem & superstitionem in colendis angelis.

Quid sit καταβραβευέτω. Primò. Nota. Pro *seducat*, græcè est καταβραβευέτω. Quod Primò. Syrus vertit, *nemo vos reos efficiat*, aut *condemnandos curet*; Photius καταβραβευέτω exponit κατακρινέτω, id est *condemnet*. Sic enim Demosthenes καταβραβεύειν dicit actorem, qui reum peragit, eumque ad condemnationem postulat & perurget. *Secundò.* Secundò, Valla & Stapulensis vertunt, *nemo proposito præmio vos ad certamen evocet*, nemo bravium vobis ostentet. *Tertiò.* Tertiò. Oecumen. καταβραβεύειν, inquit, dicitur, quoties penes alium est victoria, penes alium præmium. Unde S. Hieron. ad Algasiam q. 10. vertit. Nemo adversus vos bravium accipiat. Cùm enim quis in certamine positus iniquitate agonothetæ, vel insidijs magistrorum, bravium & debitam sibi palmam amittit, καταβραβεύεσθαι dicitur. *Quartò. Quintò. Sextò.* Quartò, Ambros. vertit, *nemo vos devincat*. Quintò, August. epist. 59. *nemo vos convincat*.

Verùm Nota. Sicut βραβεύω significat bravium do, præmium certaminis & victoriæ tribuo, inde enim *Brabeuta* dictus est is, qui in agone concertantium erat judex; ut victori bravium decerneret: ita καταβραβεύω, significat bravio debito aliquem privare & fraudare, in capiendo bravio aliquem circumvenire, &, ut Noster vertit, seducere (præpositio enim κατὰ contrarium & oppositum verbi βραβεύω importat) nec solùm agonothetæ, sed & antagonistis convenit, uti apud Virgilium Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit, quod Euryalus obtineat: quomodo Pharisæi dicuntur nec cælum ingredi, nec alios ingredi sinere. q. d. Paulus, Nemo bravio vestro sese opponat, nemo bravium ac præmium vestrum intercipiat, vel avertat, nemo corona vobis præparata indignos vos reddat, inquit Vatabl. &, ut Chrysost. cum suis, nemo præmio vestro vos defraudet. q. d. Vocati estis ad bravium cælestis gloriæ, eò pro currendum est, & eò procurrere cœpistis per fidem & religionem Christi, videte ne ab hoc cursu & bravio Novantes vos avertant per fidem & superstitionem angelorum, quam inducunt.

Septimò. Denique mihi diu de hoc loco cogitanti novus occurrit sensus, & hactenus quidem inauditus, sed qui fortè lectori magis naturalis & genuinus esse videbitur, ut καταβραβευέτω idem sit, quod contra vos dominetur, vobis insultet, vos imperiosè regat βραβεύειν enim, teste Budæo, propriè significat regere, dominari, imperare: κατὰ verò idem est quod contrà, ut καταβραβεύειν idem sit quod Galli dicunt *braver* (quod à Græco βραβεύειν deductum videtur) *contre quelqu' un*: quomodo juvenes petulantes dicuntur *brave la garde*, *ou contre la garde*, cùm urbis custodibus & vigilibus armati insultant, imperant, dominantur. *καταβραβεύειν est braver, dominari, insultare.* Tales enim hos Novantes inducentes religionem angelorum fuisse sat indicat Apostolus, cùm subdit eos volentes id facere, jactare visiones suas, & esse inflatos sensu carnis suæ. hoc enim propriè est *braver* & *faire le brave*: superbia enim mater est hæresis, & hæretici inflati Catholicis βραβεύειν, id est insultare & dominari, volunt. *Hæreticorum genius est superbè agere & βραβεύειν.* Adde, sicut de Judaizantibus dixit v. 16. *Nemo vos judicet*, id est, quasi judex vobis præsideat, vos judicet & damnet: ita de hæreticis Angelicis hic dicit, Nemo vos καταβραβευέτω, id est, nemo quasi brabeuta vos regat, vos judicet, vobis imperiosè dominetur; ut penè idem sit judicare, & quasi judicem præsidere, quod καταβραβεύειν. tam enim hæretici, quàm Judaizantes de re Christiana, Christo & articulis fidei censere, judicare, & quasi judices præsidere volebant. Hic enim est genius hæreticorum criticus, ut omnium velint esse censores, judices, & quasi domini. Hoc videtur velle S. Hieron. loco citato, ubi docet καταβραβεύειν vocem esse Cilicibus propriam. Erat enim Paulus Cilix, itaque hic eam vertit, *Nemo vos superet*. q. d. Hi Novantes sunt superbi, tumidi, &, ut dicunt Galli, *font le brave*, voluntque sua sapientia omnes docere omnibusque prævalere & dominari; denique volunt esse brabeutæ, & quasi brabeutæ agoni Christianorum præsidere, eisque novas leges & religiones præscribere. Agite ergo, o Colossenses, fastum eorum explodite, nolite pati, ut contra vos insolescant, ne eos vobis, immò Christo ipsi & Ecclesiæ, βραβεύειν, dominari & imperare sinatis. Sic accipitur βραβευέτω cap. seq. v. 15. ut ibi dicam. Nec obstat quòd κατὰ cùm significet contrà, poscat genitivum, hic verò habeat accusativum ὑμᾶς: ait enim μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω. nam ille accusativus ὑμᾶς non respondet præpositioni κατὰ, sed verbo βραβεύειν, quod tam accusativum quàm dativum regit. Sic enim Plutarchus dicit βραβεύειν ἀγῶνας, id est, regere certamen, & βραβεύειν δίκας, id est, moderari judicium, judicio præsidere.

Ab hoc sensu non dissentit noster Interpres, qui vertit, *nemo vos seducat*: ubi *seducere* non tam decipere, quàm seorsim ducere significat. q. d. Nemo vos à Christo & Ecclesia seorsim post se abducat, nemo vos sibi subdat, ut novus quasi doctor & hierarcha, ad suam sectam & cultum angelorum vos pertrahat, itaque vobis discipulis & catechumenis suis dominetur, quasi brabeuta. Sic enim omnes hæresiarchæ seduxerunt eos, quos sua blandiloquentia, hypocrisi & ostentatione ab Ecclesia post se pellexerunt, & discipulos abduxerunt.

VOLENS] θέλων, id est studio, data opera, sive de industria, inquit Erasmus; ut intelligerent Colossenses hos Novantes malitiosè insidiari sibi.

Secundò; S. August. epist. 59. τὸ *volens* refert ad τὸ *in humilitate*, q. d. Volens videri humilis, affectator humilitatis. sic enim Epiphan. in hæresi Dositheorum ἐθελόσοφον vocat affectatorem inanis sapientiæ; sic Græci vocant ἐθελοδούλους, famulos, qui obsequia dominorum affectant. Imò Africani, inquit August. Græcam vocem Latinæ miscentes θέλω divitem vocant eum, qui divitias affectat; θέλω sapientem eum, qui sapientiam affectat. Huc accedens Ambros. significat, inquit, Paulus hos (Novantes) studio per humilitatem deijcere voluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cælestia. *Τὸ volens quadrupliciter exponitur.*

Tertiò, alij θέλων volunt idem esse quod εὐδοκῶν id est, sibi placens in religione angelorum.

Quartò & optimè, *volens*, id est voluntarius, volens dominari per se, & sua sponte id agens & imperans. Ubi Nota τὸ *volens* Primò, refertur ad καταβραβευέτω, q.d. Hi Novantes sunt imperiosi, sua voluntate volunt βραβεύειν, & dominari vobis; nolite id pati. Secundò, τὸ *Volens* referri potest ad *ambulans*, q. d. Volens ambulare vel volenter ambulans in hac falsa religione angelorum: ut sit græcismus & hebraismus; & sic *volens* idem est quod hæreticus, id est eligens qui sponte, volenter & electione sua, nova aut cudit, aut sectatur dogmata fidei veræ & receptæ adversa. *Volens est eligens, sectarius, hæreticus.* Unde quod hic disjunctis vocibus dicit θέλων, id est, *volens in humilitate & religione angelorum*, &c. idem v. ult. ijsdem vocibus, sed in unam conflatis, dicit, & vocat ἐθελοθρησκείαν, id est voluntariam & sponte excogitatam religionem.

IN HUMILITATE] Græcum ταπεινοφροσύνη significat demissionem & humilitatem animi, ut vertit Ambros. consequenter tamen significat externam verborum, morum & gestuum modestiam & humilitatem. Unde putat August. epist. 59. notari hic simulatam modestiam pseudoapostolorum: sed verius videtur τὸ *humilitate* eodem pertinere, quò τὸ *religione*, scilicet referendum esse ad genitivum *angelorum*, qui utrique subservit.

Videntur enim hi Novantes actus humilitatis, atque ac religionis, tum internæ, tum externæ, suis præscripsisse, quibus colendi essent angeli secundùm hanc novam ipsorum sectam & religionem angelorum. *Humilitas superstitiosa.*

ET

Religio dicitur θρησκεία unde.

ET RELIGIONE ANGELORUM] Pro *religione* græcè A est θρησκεία, quæ est vox deducta à Thracibus, apud quos Orpheus religionem & cultum deorum invenit & præscripsit. quo postea usi sunt plerique Græcorum: οὐδὲ Θρᾳκῶν, ait Nazianzen. ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν & τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος, id est. *neque Thracum hæc sunt sacra, à quibus & verbum θρησκεύειν*, id est religiosè colere, *desumptum est, ut fertur*.

Religio angelorum hic damnata quænam? Insulsè Novantes putant hic vitam Eremiticam, et invocationem Sanctorum damnari.

Quæritur hic Primò, quænam sit hæc humilitas & religio angelorum?

Respondet Melanchthon esse vitam Eremiticam, vel cælibatum, qui præ se fert imitationem angelorum.

Putat ergo Melachthon Eremitas & cælibes hic notari & damnari superstitionis. Secundò, Calvinus, & Beza propriè putant hic damnari invocationem Sanctorum angelorum, favetque Theodor. *Qui legem*, inquit, *defendebant, eos etiam ad angelos colendos inducebant, dicentes fuisse legem per eos datam. Mansit autem hoc vitium in Phrygia & Pisidia. Quocirca Synodus quoque quæ convenit Laodiceæ, quæ est Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum usque diem licet videre apud illos, & eorum finitimos oratoria S. Michaelis. Illi ergo hoc* B *consulebant, utique humilitate utentes, dicentes universorum Deum nec cerni, nec comprehendi, nec ad eum posse perveniri: & oportere per angelos divinam sibi benevolentiam conciliare. Hoc autem dixit, In humilitate & cultu angelorum.*

Damnatur hic tantùm cultus, idololatricus angelorum.

Verùm dico, tantùm hic damnari fictam humilitatem, ac superstitiosum idololatricumque angelorum cultum. Ita omnes Patres, & passim interpretes Catholici, Baronius, Bellarminus, Turrianus, Vasquez, inferiùs citandi, ipse etiam Theodor. nam ipse se refert ad Concil. Laodicenum, quod can. 35. expressè tantùm damnat idololatriam angelorum: *Non oportet*, ait, *Christianos derelicta ecclesia abire, & ad angelos* (Barthol. tamen Carranza in sua Summa Conciliorum, non *angelos* legit, sed *angulos*, cujus lectionis Surius quoque in sua editione Conciliorum meminit, notans eam ad marginem: videtur enim Concilium occultam idololatriam vetare, quæ fiebat in angulis, ubi erant idola reposita, Dei ecclesia derelicta: nec enim angeli propriè sunt idola. Theodor. tamen & alij plures non *angulos*, sed *angelos* in hoc Concilij canone legunt, itaque habet ipse Conciliorum textus: possunt C enim generatim angeli dici idola, eo modo quo cultus Solis, Lunæ, & cujusvis rei quæ non est Deus, vocatur idololatria, sive idolorum cultus,) *Non oportet*, inquam, *relicta ecclesia ad angelos abominandæ idololatriæ congregationes facere, Quicumque autem inventus fuerit occultæ huic idololatriæ vacans, anathema sit: quoniam relinquens Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei, accessit ad idola*. Vides ergo non quemvis cultum, sed tantùm adorationem & idololatriam angelorum à Concilio Laodiceno, ac consequenter à Theodoreto æquè ac Paulo, hic damnari. Idem deducitur ex præcedenti canone 34. & can. 51. ejusdem Concilij Laodiceni, ubi recipit & decernit cultum verorum Martyrum, damnatque cultum falsorum Martyrum hæreticorum: si enim licet colere homines Martyres, idque decernit hoc Concilium, multò magis licebit colere angelos, qui naturæ nobilitate & conditione longè homines superant. Cùm ergo can. 35. damnat cultum angelorum, non cultum duliæ, sed latriæ damnat. Unde Paulus hic v. ult. religionem hanc angelorum vocat *superstitionem*. Idem patet ex toto cap. & præsertim D ex vers. seq. ubi ait, *Non tenens caput*, scilicet Christum. Damnat ergo Paulus talem tantùm angelorum cultum, qui Christum, Christique cultum excludat, quique homines à Christo ad homines abducat, & pro Christo angelos substituat, uti expressè docet Concil. Laodicenum, Chrysost. Theophyl. & Oecum. passim toto capite. Denique Theodor. ab hoc Novantium errore & societate planè se liberat in cap. 4. Danielis, & Divin. decret. l. 5. de angelis, ubi constanter affirmat angelos esse venerandos quasi æternæ salutis administros, qui apud Deum pro nobis intercedant, nostramque causam agant.

Quis sit cultus angelorum damnatus?

Sed quis ille fuit angelorum cultus, quem Paulus hic insectatur? Varij varia hic afferunt. Alij putant damnari hic à Paulo idololatriam Gentilium qui genios suos colebant, unde & eorum gratia natalitios dies celebrabant; patet ex Censorino lib. de Die natali, & Macrobio A in Saturnalibus.

Primò, sunt damnari hic Gentiles qui genios suos colebant.

Aut certè damnari hic idololatriam magorum, qui in magicis non tantùm dæmones, sed & angelos se invocare profitebantur, teste Tertull. Apologet. 23. ita Anselmus & Turrianus; uti modò sagæ suis etiam confessarijs inexpertis subinde imponunt, dum eis suas angelorum (hoc est, dæmonum) visiones, & melodias fictitiè enarrant. Favet huic interpretationi, quòd Apostolus sæpè agat contra Simonis hæreses tunc exorientes: Simon autem hic fuit magus; coluit ergo angelos, id est dæmones.

Secundò damnari hic Judæos qui astra & angelos adorabant.

Potest Secundò, cum Hieron. ad Algasiam qu. 10. Clemente 6. Stromat. & Ambrosio accipi de idololatria Judæorum, qui solem, lunam, omnemque cæli militiam, hoc est astra & angelos, adorabant, fortè putantes (quod Pythagorici censuerunt, quodque Pharisæos sensisse tradit Epiphan. libr. 1. cap. 16.) astra esse animata. Unde & Ambrosius hic per religionem angelorum, cultum stellarum accipit. Sed quia incertum est an tempore Christi Judæi fuerint idololatræ saltem publici; imò tunc Judæos non fuisse idololatras docet R. Samuel Marochianus lib. B de Adventu Messiæ, & alij permulti: rursum, quia passim hisce epistolis, & hoc præsertim cap. Paulus insectatur hæreticos.

Tertiò, religionem angelorum esse legem Judaicam, quæ per angelos data est in Sina.

Hinc Tertiò, alij per religionem angelorum intelligunt judaismum & religionem Judaicam, quæ humilis fuit & abjecta in carnalibus victimis, cæremonijs, & lustrationibus corporalibus. ut sit hendiadys: *Nemo vos seducat in humilitate & religione angelorum*, id est, in religione humili angelorum, putà in judaismo, qui datus est Mosi per angelos in Sina, Galat. 3. 19. quasi Apostolus velit Colossenses è Judaicis cæremonijs avertere & deducere ad Christum. De judaismo enim præcessit: *Nemo*, inquit, *vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum*. Et sequitur v. 21. *Ne* inquit, *tetigeritis, neque gustaveritis*. Verùm cùm sæpè hic & alibi judaismum insectetur Apostolus, nusquam tamen eum vocat religionem angelorum. Et quorsum tam obscurè judaismum significaret, cùm verbis præcedentibus jam citatis, clarè eum cavendum monuerit & expresserit? Idem multis alijs quæ paulò post afferam, refutari potest. Aliam ergo hic sectam à judaismo, de quo v. præc. C insectatur Apostolus.

Quartò damnari hic Simonem & Cherinthum, qui angelos colebant quasi minores deos mundi opifices.

Quapropter Quartò, verisimilius videtur eum arguere hæreticos semijudæos, inquit Theodoret. & semiplatonicos, idque colligi videtur ex v. 8. 16. & 20. Sicut enim Plato, teste Augustino l. 8. de Civit. c. 11. & seqq. deos quosdam ponebat medios: ita Simon, Menander, Saturninus, Cherinthus, Basilides, Sethiani, Cajani, angelos ponebant quasi minores deos, qui hominesque mundumque fabricassent, & per Prophetas locuti essent. Imò Cherinthus angelos ajebat Christo, utpote puro homine, esse nobiliores, tum quòd sunt puri spiritus, tum quòd censebat eos esse mundi opifices, adeoque Deum Hebræorum, qui eis legem dederat in Sina, angelum fuisse asserebat. Unde contra hos Apostolus toties hic, & Ephes. c. 1. & Hebr. 1. super angelos extollit Christum, facitque Christum opificem omnium. Hac de causa quoque Apoc. 22. 9. noluit angelus adorari à Joanne. Testes horum sunt Clemens l. 6. Const. c. 10. Epiphan. in hæresi Simonis, Menandri, Cherinthi, & aliorum jam dictorum, Irenæus l. 1. c. 20. & seqq.

Objectio solvitur.

D Dices, Idem hæretici Simoniani docebant angelos malè sua potestate esse usos, maleque orbem rexisse, ideoque à Deo redactos esse in ordinem; neque adorationis eorum meminerunt. Respondeo, quòd malè mundum rexerint, & redacti sint in ordinem, aliqui ex Simonianis dixerunt, non omnes: verùm qualescumque ipsi angelos finxerint (errantes enim & mendaces facilè sibi contradicunt) finxerunt pariter eos esse quasi minores deos, opifices & gubernatores hominum & mundi; imò aliquos ex eis, putà Principatus & Potestates, esse animarum purgatores, salvatores & mediatores ad Patrem, loco Christi, eoque excluso.

Ita Epiphan. in hæresi Simonis docet Simonem Magum docuisse animas purgari per nomina certa Principatuum & Potestatum in singulis cælis habitantium, perque sacrificia & jejunia ijs, & per eos, Deo oblata. Sic enim loquitur Epiphan. *Idem (Simon) ait, nomina quædam supponit Principatuum & spirituum, cælosque diversos tradit,*

dit, & in unoquoque firmamento, ac in cælo virtutes quasdam exponit, & nomina barbarica his indit: non posse verò aliter servari aliquem, nisi hunc mysticum ductum didicerit, & alia sacrificia patri universorum per eos Principatus & Potestates obtulerit, Hæcque illi est animarum purgatio, quam Apostolus uni Christo attribuit.

Idem Epiphan. in hæresi Cajanorum expressè invocationis angelorum meminit, qua Cajani utebantur in rebus turpibus. Hæc sententia probabilis est; verùm paulò generalior est. Est enim communis omnibus gentibus quas Simonis & Cherinthi hæresis pervasit, non propria Colossensibus, de quibus tamen speciatim proprij aliquid hic videtur dicere Apostolus. Adde, Cherinthum, qui præ reliquis angelos Christo præponebat, adeò angelum Judæorum, quorum legem ipse colebat, non adorasse, ut potiùs teste Epiphan. eum malum esse diceret, & detestaretur.

Auctoris sententia damnari hic propriè hæreticos Angelicos qui pro Christo angelos ponebant mediatores.

Quare mihi sæpè accuratiùs hunc locum expendenti hæc veriora sunt visa, quæ ex ipso Apostolo colligi possunt. Primò, hanc hæresim & religionem angelorum ortam esse à Philosophis. id enim Paulus initio præmuniens & sternens viam ad hanc hæresim confutandam v. 4. significat, dicens, *Nemo vos decipiat in sublimitate sermonum*; & v. 8. *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam*. Philosophi hi Platonici fuisse videntur, qui deos medios animarum purgatores confinxerunt, uti jam dixi ex August.

Secundò, certum est hunc errorem in eo situm fuisse, quòd dicerent angelos digniores esse Christo, & præ Christo excellentiori & peculiari ritu colendos esse, tamquam ipsi servatores essent & mediatores hominum, non autem Christus: hoc enim est quod hic ait, *Non tenens caput*, Christum scilicet. Et hac de causa dignitatem & præeminentiam Christi super angelos tam studiosè c. 1. & alibi inculcat Apostolus. eaque est communis sententia Chrysost. Theodor. Theoph. Oecum. & aliorum.

Origo hæresis hujus.

Tertiò, origo & occasio hujus erroris videtur fuisse hæresis Cherinthi, qui in Christo Deum dividebat ab homine, dicebatque Iesum fuisse purum hominem, sed in eum descendisse Christum Dei Filium, ac in passione rursum ab eo in cælum recessisse. Inde enim inferebat Iesum inidoneum & indignum esse mediatoris Dei & hominum officio: cumque ipse Deus & Dei Filius mediator esse non possit, necessariò consequi, angelis, qui inter Deum & homines natura sunt medij, hoc mediatoris officium uti debitum, ita & tributum esse à Deo.

Quartò, ex hoc dogmate Cherinthi & Platonicorum, nonnulli similes novorum dogmatum studiosi Colossis & Laodiceæ, quæ Colossis adjacet, videntur commenti novam sectam & religionem angelorum, ut docet hic Theodor. nimirum ut excluso Christo docerent angelos habendos & colendos quasi mediatores hominum, modosque eos invocandi, ac per jejunia & abstinentias superstitiosas sibi conciliandi præscriberent.

Fuisse hanc peculiarem tunc hæresim probatur tribus rationibus.

Id probatur Primò, quia nusquam alibi Apostolus, aut quis alius facit mentionem hujus religionis angelorum, nisi in epistola hac ad Colossenses: ergo verisimile est peculiarem hanc ibi fuisse sectam. Imò in epist. ad Ephesios quam sub idem tempus scripsit, & in epist. ad Hebræos, ubi studiosè super angelos Christum extollit hujus religionis & superstitionis angelorum non meminit; cùm tamen ibi, & alibi sæpe Cherinthum insectetur, uti jam dixi. Fuit ergo hæc propria hæresis à Cherinthi hæresi diversa licet ex ejus principijs deducta,

Secundò, quia Laodiceæ, quæ Colossis vicina est, hæc hæresis viguit, uti docet Concilium Laodicenum can. 35. jam citato; si lectionem Theodoreti & plurium aliorum sequamur, vocaturque idololatria, quæ non palàm sed occultè fieret. Fuit ergo peculiaris hic cultus & superstitio angelorum, quam Theodor. quoque in Phrygia & Pisidia, id est juxta Colossas & Laodiceam, viguisse testatur.

Probatur Tertiò, quia hanc religionem describens hic Apostolus dicit eam sitam in humilitate, id est, in humili gestu se prosternendi & adorandi angelos; subdit deinde eam jactare falsas angelorum visiones. Rursum non tenere caput, id est, Christum excludere, ut angelos suum statuant caput. Tertiò, vocat ἐθελοθρησκείαν id est, confictam religionem & superstitionem. Quartò, ejus præcepta explicat, dicens: *Ne tetigeritis, neque gustaveritis, neque contrectaveritis*. Reliqua eorum dogmata ac ritus, cùm neque Paulus, neque quisquam alius recenseat, nos divinare non possimus. Quintò, videntur hi fuisse hæretici ijdem cum ijs, qui ab Epiphanio, Augustino & alijs passim vocantur Angelici. hos enim omnes qui de ijs scribunt, ponunt distinctos à Simonianis, Cherinthianis, alijsque hæreticis: & horum antiquissima hæresis non videtur fuisse alia, quàm hæc superstitiosa religio & cultus angelorum; indeque nomen sumpsisse videntur, ut vocarentur Angelici. Ita S. August. hæresi 39. *Angelici*, ait, *in angelorum cultum inclinati, quos Epiphanius jam omnino defecisse testatur*. Et Gabr. Prateolus in Catalogo hæresium: Angelici, inquit, dicti sunt ex eo quòd angelos adorarent. Ponit ipse eos sub annum Christi 199. fortè quòd excisi aut retusi hic à Paulo, sub annum illum posteà reviguerint, & rursum majori augmento succreverint, Idem testatur Alfonsus à Castro l. de Hæres. verbo *Idololatria*; quamquam Epiphan. dicat ignorari, an Angelici sint dicti ab angelorum cultu, an ab Angelina urbe, an quòd angelicam puritatem præsumerent.

Quinam Angelici hæretici.

Denique Adverte hic, Colossis superstitionem hanc postea in sincerissimum angelorum cultum esse versam. Patet ex celebri illo S. Michaelis templo, quod erat Chonis (ita postea dictæ sunt Colossæ, ut patet ex Theophyl. & Oecum. hic, atque ex Niceta Choniata. l. 6. Annalium initio) cujus festum ex celebri miraculo ejusdem Archangeli consignant Græca Menologia 6. Septembr. vide notationes Baronij ad Rom. Martyrologium, die 8. Maij Oratoria verò S. Michaelis, quæ tempore Theodoreti (ut ipse narrat) Colossis visebantur, incertum est qualia fuerint, & quorum: an hæreticorum, quos suggillat hic Paulus; an Catholicorum, superstitionem hæreticorum reformantium.

Colossis vigens hæc hæresis, quæ correcta transiit in purum & rectum angelorum cultum.

QUÆ NON VIDIT AMBULANS] Id est, ut clariùs vertit Hieron. ad Algas. q. 10. & Vatabl. *in ijs quæ non vidit fastuosus incedens*. Hoc enim est ἐμβατεύων, quod dicitur à tragicis cothurnis, qui ἐμβάται dicuntur; quòd in his sublimes & fastuosi incedant, qui rege aut Deum agunt in tragœdia, inquit Erasmus.

Quid infla... quatuor expositiones.

Secundò, S. August. epist. 59. vertit, *ea quæ non vidit inculcans*. Tertiò, Ambros. legit, *ea quæ vidit extollens*, ablata negatione *non*. Quartò, verti posset ex Budæo & Hesychio; *in iis quæ non vidit pedem ponens*, eaque occupans & possidens: ἐμβατεύειν enim per θ aliquando, inquit Hesychius, idem est quod occupare putà locum, domum, hereditatem; sed hic non per θ, sed per τ scribitur. Primus ergo sensus maximè Græco convenit. Hisce verbis insinuat Paulus hosce Novantes fictas angelorum visiones & revelationes jactasse. ita Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 19. Sic fecisse Cherinthum testatur Theodor. l. 2. Hæret. fabul. c. 4. Sic de Juda Galilæo tradit S. Anastasius Antiochenus lib. de Varijs quæstionib. Scripturæ, quem ὁ θεῖος inscripsit, ejus dogma fuisse profiteri phantasias, sive visiones angelorum, prætextu religionis. Sic Numa Pompilius jactabat se à dea Egeria edoceri, & Mahometes suis persuasit se suam legem & Alcoranum à Spiritu sancto accepisse per columbam, quam cicuraverat & assuefecerat ad aurem suam advolare, ut videretur ei in aurem loqui, & mysteria suæ sectæ suggerere.

Hæretici jactarunt visiones angelorum.

FRUSTRA INFLATUS SENSU CARNIS SUÆ] Id est, frustra superbiens sensu & mente (græcè enim est νοὸς) sua carnali, quasi cognitionem, imò visiones habeat rerum sublimium, putà angelorum, rerumque cælestium. Vocat scientiam horum errorum carnalem quia humano carnalium hominum spiritu adinventa & tradita erat,

Vers. 19.

ET NON TENENS CAPUT (scilicet Christum, sed pro Christo angelos substituens. ita Theodor. Anselm. & alij) EX QUO (capite Christo) TOTUM CORPUS (Ecclesiæ) PER NEXUS ET CONIUNCTIONES SUBMINISTRATUM (id est, subministrationem accipiens spiritus, motus & sensus vitalis à capite) ET CONSTRUCTUM, CRESCIT IN AUGMENTUM DEI] q. d. Sicut spiritus vitalis qui ad vitam sensum & motum est necessarius, à capite in totum corpus per nervos, juncturas & articulos diffunditur, itaque singulis membris facultatem sentiendi & movendi impertit: sic spiritus gratiæ à Christo quasi capite in membra illi connexa, putà in fideles Christianos, per juncturas

tis mutuæ unionis & charitatis derivatur, illique spiritalem vitam & motum suppeditat; itaque totum Ecclesiæ corpus crescit in augmentum Dei, id est, ut Syrus, crescit augmento Dei, putà in incremento fidei & spiritus Dei. ita ex Chrysost. Theophyl. Similis, imò idem, est hic locus cum illo Ephes. 4. 16. de quo plura ibidem dixi.

SI ERGO MORTUI ESTIS CUM CHRISTO AB ELEMENTIS HUJUS MUNDI: QUID ADHUC TANQUAM VIVENTES IN MUNDO DECERNITIS?] Nota Primò, *mortui estis ab elementis*, id est, mortui estis elementis.

VERS. 20. Secundò, *elementa mundi* vocat vel legem Mosis (quæ quasi rudimenta docebat fidei & vitæ sanctæ, cujus perfectionem docet Christus, ut dixi Galat. 4. v. 3. & 9.) vel potiùs principia & dogmata Philosophorum carnalium & mundanorum de cælis, angelis, eorumque cultu, & ritibus ac observantijs carnalibus & mundanis, ut quæ Plato & Simon atque Angelici docuerunt de purgationibus animarum per angelos, quæ nihil habet consentaneum cum Scriptura, fide, Christo: hæc enim *elementa mundi* v. 8. vocat *Philosophiam & inanem fallaciam*, ut ibi dixi. rursum vocat ea v. 22. *præcepta & doctrinas hominum*. ergo de dogmatibus hisce Philosophorum loquitur, non de præceptis legis Mosi: hæc enim non hominum, sed Dei fuerunt præcepta.

Tertiò, *viventes in mundo*, id est, in elementis (hoc enim brevitatis studio ex proxime dictis repetendum relinquit) mundi, vocat Philosophos, eorumque asseclas, qui secundùm elementa jam dicta vivunt, angelosque colunt.

τὸ decernitis dupliciter exponitur. Quartò, pro *decernitis*, græcè est δογματίζεσθε quod vel activè verti potest, *dogmatizatis*, docetis, decernitis: vel passivè cum Chrysost. *dogmatizemini*, docemini, decretis tenemini horum elementorum mundi. q. d. Cum per Christum mortui sitis & renuntiaveritis omni sectæ & philosophiæ mundanæ Christo contrariæ, quæ non secundùm Deum, sed secundùm elementa mundi, id est, secundùm principia naturalia & mundana, vivere docet; cur iterum ea repetitis, quasi rursum secundùm hæc mundi elementa vivere velitis? Perperam ergo Beza δογματίζεσθε vertit, *ritibus oneramini*: aliud enim est dogma, aliud ritus.

VERS. 21. DECERNITIS (dicentes scilicet id quod sequitur) NE TETIGERITIS, NEQUE GUSTAVERITIS, NEQUE CONTRECTAVERITIS] supple, hoc cadaver, hanc menstruatam, ne polluamini, juxta legem Mosi: *neque gustaveritis*, scilicet carnem suillam, aliosque cibos lege veteri vetitos & immundos. q. d. Lex illa vetus jam abolita est; quid ergo ejus cæremonias observandas esse creditis & decernitis? ita Chrysostom. Theophyl. & Ambros.

Secundò, & germaniùs, q. d. Quid ex hæresi & religione angelorum decernitis his illisve cibis aut creaturis esse abstinendum? dicentes, v. g. Ne tetigeritis uxorem, ne gustaveritis vinum aut carnem, quia hæc à malis angelis creata sunt, & bonis angelis displicent. de quo plura 1. Timoth. 4. 2. Hæc enim, ut dixi v. præced. non tam ad Judaizantes, quàm ad Philosophos & religionem angelorum de qua proximè præcessit, pertinet; ut docet S. August. & Hieron. suprà & Tertull. 5. contra Marcion. 19. *Taxat*, inquit, *eos qui ex visionibus angelicis, quasi de angelica superstitione docebant certis cibis abstinendum esse*. Et Clemens l. 3. Stromat. *Colentibus*, inquit, *angelos & dæmones, cura est vino, esu carnis, & venere abstinere*.

VERS. 22. QUÆ SUNT OMNIA IN INTERITUM IPSO USU, SECUNDUM PRÆCEPTA ET DOCTRINAS HOMINUM] q. d. Quæ observantiæ superstitiosi cultus angelorum jam dictæ interitum afferunt & damnationem æternam ijs qui ea observant, in ijsque & in suis angelis, quos ita colunt, sperant, non autem in Christo. ita Ambros. & August.

Quas observantias & abstinentias hic damnet Apostolus. Secundò, S. Hieron. & Chrysost. cum suis, referunt hæc ad Judaicas observantias, de quibus dixit v. 16. *Nemo vos judicet in cibo, aut in potu*. q. d. Frustra anxiamini circa Judæorum ac judaismi cibum ac potum, quæ intereunt, corrumpuntur, & in secessum emittuntur. Sed prior sensus genuinus est, ut patet ex dictis. Hinc patet quæ hic vocet & damnet præcepta & doctrinas hominum; nimirum vana, futilia, erronea, hæretica fanaticorum aut errantium hominum commenta & somnia, ut dixi v. 8.

VERS. 23. QUÆ SUNT RATIONEM QUIDEM HABENTIA SAPIENTIÆ IN SUPERSTITIONE, ET HUMILITATE] Pro *superstitione* græcè est ἐθελοθρησκεία, quod Turrian. l. 5. pro epist. Pontif. c. 7. contrariè vertit, scilicet religionem & verum Dei cultum. q. d. Paulus: Abstinentia à cibis jam dicta licet impietas sit & insipientia, si ob somnia hominum & fabulas angelorum superstitiosè fiat; est tamen sapientia, si ad ἐθελοθρησκείαν, id est veram religionem & Dei cultum, referatur, videlicet ad humiliandum animam in jejunio, & ad corpus castigandum, spiritique subdendum. Verùm ἐθελοθρησκεία, non veram religionem, sed falsam & superstitiosam significat. Componitur enim ex θέλω, id est volo, & θρησκεία, id est religio. q. d. Voluntaria, & ex cerebro conficta religio. Unde Hieron. ad Hedibiam, falsam religionem interpretatur; Ambros. superstitionem sic & Chrysost. Theophyl. Theodor.

Quid ἐθελοθρησκεία.

Nota Secundò. Pro *rationem* græcè est λόγον, quod Vatabl. vertit, *speciem*; Chrysost. *sermonem*; Noster, *rationem*. q. d. Paulus: Falsa hæc religio, sive superstitio angelorum, qua abstinentiis & observantiis à se confictis, uti jam dixi, colunt angelos quasi mediatores, excluso Christo, videtur afferre rationes & sermones sapientes, & quasi à Deo, vel angelis profectas, quas in speciem pietatis obtendunt suæ superstitioni: dicunt enim se id facere ad humilitatem, modestiam, corporis afflictionem & subjectionem. Et hoc est quod ait, *in humilitate*, scilicet ficta & superstitiosa: τὸ enim ἐθέλω, hic repetendum est, ut, sicut dixit ἐθελοθρησκεία, sic pariter ἐθελοταπεινοφροσύνη id est tam humilitatem, quam religionem voluntariam, & ex proprio cerebro & voluntate confictam intelligat.

ET NON AD PARCENDUM CORPORI. Græcè, καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, id est, imparcentia corporis. q. d. Hi Novantes speciem sapientiæ & pietatis prætexunt sua simulata humilitate & abstinentia, ac vitæ austeritate, qua corpori non parcunt, sed illud immoderatè & superstitiosè affligunt: NON IN HONORE AD SATURITATEM CARNIS] id est, negato corpori honore, vel subsidio necessario ad famem exsaturandam. Honor enim Hebræis non tantùm verbalis, aut cæremonialis, sed & realis est; qui non est aliud quàm necessariarum rerum vel opum subministratio. Dicit hæc Paulus reprehendendo Novantium superstitionem & stultitiam ex commiseratione, quòd nimirum ob fabulas & somnia sua, quasi angelos colerent, superstitiosè & sine fructu, imò cum damno corporis & animæ, se jejuniis & pœnitentiis conficerent.

Quid ἀφειδία σώματος.

Hæc ergo est angelorum, quæ hic ab Apostolo damnatur, ἐθελοθρησκεία, id est voluntaria religio, ex sola propria, vel Simonis, vel Cherinthi, vel Angelicorum voluntate & phantasia adinventa, præter, imò contra Christum & legem Dei; ideoque, teste Paulo, erat doctrina hominum, ac consequenter falsa & mera superstitio.

Quæ sit vera religio. Omnis enim vera religio, omnisque verus Dei cultus voluntate Dei sive præcipientis, sive consulentis, sive approbantis, vel per se, vel per suam Ecclesiam, suosque in terris vicarios, institui debet. Hæc ergo angelorum religio, humilitas & abstinentia erat superstitiosa; Primò; quia à Cherintho & Angelicis conficta erat contra legem Dei; Secundò, quia angelos adorabant quasi minores deos, opifices & gubernatores mundi; Tertiò, quia eos colebant quasi mediatores, & purgatores animarum, loco Christi, Christoque excluso; Quartò quia fingebat se angelos vidisse, qui præciperent hunc cultum humilitatem & abstinentiam immodicam. Sic dæmon hodie multis in specie angeli illudit, ut corpus nimiis pœnitentiis & jejuniis conficiant; imò aliquibus, ut se occidant. Hunc esse sensum & mentem Apostoli patet ex dictis, & ex scopo illius: tota enim epistola non Monachos Christianos, sed hæreticos Judaizantes & pseudophilosophos insectatur. ita Hieron. suprà, August. epist. 59. Theodor. Chrysost. & alii passim, & novissimè Gabr. Vasquez l. 3. de Adoratione c. 6. Hinc clarè patet præcepta & consilia Evangelica, eaque quæ ex eis deducuntur, putà constitutiones monasticas & Pontificias, voluntarias abstinentias & pœnitentias, non esse ἐθελοθρησκείας & superstitionem, ut volt Kemnitius, Marloratus & Beza, sed esse θεοθρησκείας, verumque Dei cultum: quia tenet caput, putà Christum, & consentanea sunt

Constitutiones monasticæ & Pontificiæ, non sunt ἐθελοθρησκεία.

sunt divinæ voluntati, qua Deus per Christum in Scriptura præcipit, vel consulit, suique abnegationem, mortificationem, contemptum, paupertatem, abstinentiam, eaque probat Ecclesia (quæ Scripturæ & voluntatis Dei est interpres) quasi instituta secundum Evangelium, valdeque apta ad fovendam & augendam animi humilitatem, religionem, charitatem & pietatem.

Denique perperam Calvinus cultum reliquiarum Sanctorum vult esse ἐθελοθρησκείαν; tum quia de eo non loquitur A hic Apostolus, tum quia rationi, Scripturæ & voluntati Dei consentaneum est, ut honoremus Sanctos, eorumq; corpora, quasi templa Spiritus sancti; vult enim Deus ita Sanctos quasi amicos & filios suos à nobis honorari. non ergo hic cultus potest vocari voluntaria & contra legem Dei conficta religio; sed potius pura & grata Deo religio: qui enim Sanctos eorumque reliquias honorat, honorat Deum qui omnis sanctitatis eorum est auctor; sicut qui filios & principes regis honorat, regem ipsum honorat.

Cultus reliquiarum Sanctorum non est ἐθελοθρησκεία.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad studium & desiderium rerum cælestium; inde ad mortificationem vitiorum, v. 5. Et v. 10. ad renovationem mentis per misericordiam, humilitatem, patientiam.

Tertiò, v. 14. præ omnibus commendat charitatem, pacem, cantica spiritalia, utque omnia faciant ad gloriam Christi.

Denique v. 18. inculcat eis sinceram obedientiam, quam uxores maritis, filij parentibus, servi dominis non ad oculum, sed ex animo præstare debent.

1. IGitur, si consurrexistis cum Christo: quæ sursum sunt quærite, ubi Christus est in dextera Dei
sedens: 2. quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. 3. Mortui enim estis, et vita ve-
stra est abscondita cum Christo in Deo. 4. Cùm Christus apparuerit, vita vestra, tunc et vos appa-
rebitis cum ipso in gloria. 5. Mortificate ergo membra vestra, quæ sunt super terram: fornicatio-
nem, immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam, et avaritiam, quæ est simulacrorum servi-
tus: 6. propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis: 7. in quibus et vos ambulastis aliquan-
do, cùm viveretis in illis. 8. Nunc autem deponite et vos omnia: iram, indignationem, malitiam,
blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. 9. Nolite mentiri invicem, expoliantes vos veterem
hominem cum actibus suis, 10. et induentes novum, eum qui renovatur in agnitionem secundùm
imaginem ejus, qui creavit illum. 11. ubi non est Gentilis et Iudæus, circumcisio, et præputium,
Barbarus, et Scytha, servus, et liber: sed omnia, et in omnibus Christus. 12. Induite vos ergo si-
cut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera misecordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, pa-
tientiam: 13. supportantes invicem, et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet que-
relam: sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. 14. Super omnia autem hæc, charitatem habe-
te, quod est vinculum perfectionis: 15. et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua et vocati
estis in uno corpore: et grati estote. 16. Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sa-
pientia, docentes, et commonentes vosmetipsos, psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus, in gra-
tia cantantes in cordibus vestris Deo. 17. Omne, quodcumque facitis in verbo aut in opere, omnia
in nomine Domini Iesu Christi, gratias agentes Deo et Patri per ipsum. 18. Mulieres subditæ e-
stote viris, sicut oportet, in Domino. 19. Viri diligite uxores vestras, et nolite amari esse ad il-
las. 20. Filij obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est in Domino. 21. Patres, nolite
ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant. 22. Servi obedite per omnia
dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis,
timentes Deum. 23. Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, & non hominibus:
24. scientes quòd à Domino accipietis retributionem hereditatis. Domino Christo servite. 25. qui
enim injuriam facit, recipiet id quod inique gessit: & non est personarum acceptio apud Deum.

VERS. 1. IGITUR, SI CONSURREXISTIS CUM CHRISTO: QUÆ SURSUM SUNT QUÆRITE, UBI CHRISTUS EST IN DEXTERA DEI SEDENS] Est hic altera epistolæ pars ethica, qua à dogmatibus transit ad mores, incitatque Christianos ad vitam Christo dignam, à vitijs puram, sanctam & cælestem transigendam.

Nota. τὸ *igitur* est illativum ex dictis c. præced. ibi enim docuit nos in baptismo cum Christo resurrexisse. inde hic infert: ergo nobis agenda est vita cælestis.

Secundò, vox *si*, non est dubitantis, sed potius asserentis, valetque idem quod *quandoquidem*.

Tertiò, baptismus est typus mortis, sepulturæ & resurrectionis Christi, ut ex Apostolo docui Rom. 6. 3. ipsa enim demersio hominis in aquam significat Christi demersionem in mortem & sepulcrum: ipsa verò emersio hominis jam baptizati ex aqua, significat Christi emersionem ex morte & sepulcro, id est resurrectionem. q. d. Quandoquidem, o Christiani Colossenses, cum Christo capite vestro resurgentes à mortuis, vos in baptismo, qui typus est mortis, sepulcri & resurrectionis Christi, ex infidelitate, superstitione, peccatis & vitijs emersistis ad vitam novam, Christianam & beatam inchoandam; *quærite* mente & studio, omnique cura, solicitudine & conatu, non bona terrena, quæ deorsum, sed ea *quæ sursum sunt*, id est æterna bona, scilicet gloriam cælestem (in qua Christus est, vobisque locum parat) quasi finem, & mores, virtutes ac vitam cælestem, quasi medium congruum, & à Deo ordinatum ad illum finem assequendum; eaque *sapite* per sapientiam, scientiam, affectum, gustum, desiderium, cogitationem & meditationem rerum spiritualium, cælestium & divinarum. hoc enim est Græcum φρονεῖτε. Christiano ergo sapiant cælestia, desipiant terrena; perinde ut homini desipiunt pilulæ & pharmaca amara; unde ut ea non sentiat nec sapiat, illico & integra si potest transglutit: ita plane fideli insipidæ sint omnes terræ deliciæ & pompæ; quia sapor cælestium tantus est, ut reliqua omnia videantur insulsa & amara: cibis tamen ceterisque utendum, sed quasi pharmacis, juxta illud S. August. libr. 10. Confess. 31. *Hoc me docuisti, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta, sumpturus accedam.*

Unde S. Bernardus serm. 6. de Ascensione, *Si consurrexistis*, inquit, *cum Christo quæ sursum sunt quærite*, &c. *Ac si manifestius dicas: Si consurrexistis, & conscendite;*

si con-

si convolvitis; & conregnate. Sequamur fratres, sequamur Agnum quocumque ierit: sequamur patientem, sequamur resurgentem, sequamur multò libentiùs ascendentem. Crucifigatur vetus homo noster simul cum illo, ut, destruatur corpus peccati, &c. Idem serm. 1. in Paschate. *Quicumque*, ait, *post lamenta pœnitentiæ non ad carnales redit consolationes, sed in fiduciam divinæ miserationis excedit, ingreditur novam quamdam devotionem, & gaudium in Spiritu sancto, nec tam compungitur præteritorum recordatione peccatorum, quàm delectatur memoria, & inflammatur æternorum desiderio præmiorum; is planè est qui cum Christo resurgit, qui pascha celebrat, qui festinat in Galilæam. Vos ergo charissimi, si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite*, &c. *ut à sæculari lætitia, & consolatione mundi per compunctionem, & tristitiam quæ secundùm Deum est, ad devotionem sanctam, & spiritualem vos transfire gaudentis exultationem: ipso præstante qui transivit ex hoc mundo ad Patrem, & nos quoque trahere post se, & in Galilæam vocare dignatur, ut semetipsum nobis ostendat, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.*

Cur homo dicatur ἄνθρωπος

Ita quoque Plato in Cratylo: Homo, inquit, dicitur ἄνθρωπος, quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id est, quòd sursum aspiciens contemplari & attentè considerare debeat, ea quæ vidit: vel quasi ἄνω τρέπων id est, sursum vergens; quòd ad superna tendere debeat, ita Lactantius l. 2. Divin. instit. c. 1.

Signum resurrectionis spiritalis est sapere cœlestia.

Adverte hic. Signum & effectus resurrectionis spiritualis (scilicet nos à peccatis resurrexisse cum Christo resurgente à mortuis) clarus & evidens est, quem hic dat Apostolus; scilicet si cœlestia quæramus & sapiamus. Sicut enim infideles, athei & peccatores quasi talpæ terræ & terrenis inhiant, & ad cœlestia sunt cæci: ità è contrario fideles & sancti, qui fidem & spem habent beatæ æternitatis oculos, animum & mentem ad cœlum attollunt, in cœlo defigunt, terram & terrena quasi parva, vilia & caduca calcant & contemnunt, dicuntque cum S. Hieron. illud Socraticum, ἀεροβατῶ, καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, in cœlum conscendo, solum hoc solemque despicio.

Hortatio, ut sapiamus cœlestia.

Atque hoc est, quod Paulus quasi tuba Evangelii identidem nobis inclamat, quodque concionatores, quos quasi æternitatis satores, inquit S. Hilarius, posuit in mundo Deus, suis frequenter inclamare debent: O Christiani sursum corda, quæ sursum sunt quærite, vestra conversatio sit in cœlis; sursum desiderium, sursum intentio, sursum clamor, sursum exspectatio vestra; ad cœlum; ad cœlum, ad vitam æternam vocamini. quid hic humi repitis? quid terræ quasi talpæ inhiatis? quid quæritis domos, proles, familias stabilire? omnia hæc auferet, & brevi auferet mors & temporum rerumque vicissitudo. Non habetis hic civitatem permanentem, sed futuram inquiritis. Estis hic hospites & peregrini; estis tantùm viatores. Nolite hospitio inhærere: pergite ad metam, ad patriam cœlestem: hæc requies & meta laborum. Conscripti estis à Deo ab omni æternitate cives cœli, domestici & heredes Dei. Quin eo pergitis? quin eò toto nisu & conatu procurritis? Exspectant vos Sancti de sua felicitate securi, de vestra soliciti; exspectat vos Christus, locum & thronum vobis parat. quid tardatis? Punctum hoc deserite, quod inter mortales stolidos, inter formicas, ferro & igni dividitur; pergite ad palatia illa Sanctorum vastissima, opulentissima, augustissima. O Israel, quàm magna est domus Dei, & ingens locus possessionis ejus.

Audi S. August. l. de Conflictu vitiorum. *Amor præsentis sæculi dicit*, &c. *O quàm delectabilis terra in nemorum floribus, in fructuum suavitatibus, in pratorum rivulorumque amœnitatibus, in segetum culmis luxuriantibus, in vinearum foliis, & botryonibus plenis palmitibus; in equorum & canum cursibus, in cervorum & caprearum saltibus, in accipitrum volatibus, in pavonum, columbarum, turturumque pennis & collis lucentibus, in domorum pictis muris & laquearibus in organorum omniumque musicorum tinnulis cantatibus, in mulierum venustis aspectibus, atque extrinsecus pretiosis adhibitis vestibus, auro & gemmis distinctis monilibus*, &c. *Amor cœlestis patriæ respondet: Si te ista delectant quæ sub cœlo sunt, cur non magis ea delectant quæ super cœlos sunt? Si carcer ita pulcher est, patria, civitas & domus qualis est? Si talia sunt quæ hic incolunt peregrini, qualia sunt quæ ibi possident filii?* Et paulò pòst: *Ubi nulla necessitas turbat, nulla adversitas angustat, nulla molestia inquietat, sed perennis lætitia regnat. Si quæris quid ibi sit; ubi tanta & talis beatitudo persistit? Aliter dici non potest, nisi quòd quidquid boni est, ibi est: & quidquid mali est, ibi nusquam est.*

Morale de ascensu spiritali in cœlum.

Moraliter pluribus hanc sententiam egregiè pertractat S. Bernard. toto serm. 6. de Ascensione: ubi ex hoc loco S. Pauli docet duplicem esse ascensionem, qua anima cum Christo sursum ascendere debeat. Primò, ut intellectu quærat; Secundò, ut voluntate & affectu sapiat cœlestia: hanc enim esse pacem mentis, si voluntas intellectui consentiat: nam si dissentiat, distorquet & cruciat animam, sicut cruciatur corpus, si membra à sese divellantur. Deinde in particulari quænam sint cœlestia, quæ quærere & sapere oportet sic enarrat. *Quæcumque vera sunt, quæcumque pudica, quæcumque justa, quæcumque amabilia. Nimirum advertere potes in omnibus ferè religiosis congregationibus viros repletos consolatione, jucundos semper & hilares, ferventes spiritu, crebrò suspicientes in cœlum, solicitos observatores conscientiæ*, &c.

Ac mox idem docet ex contrario, ostendens quid sit sapere ea, quæ deorsum sunt, ita inquiens: *Contrà jam invenire est homines pusillanimes & remissos, quorum brevis & rara compunctio, animalis cogitatio, tepida conversatio, quorum obedientia sine devotione*, &c. *Non tibi horum vita inferno appropinquare videtur?* Ac tandem unde ista hominum & animorum diversitas oriatur, explicat subdens: *Præoccupatum nempe sæcularibus desideriis animum delectatio sancta declinat, nec misceri poterunt vera vanis, æterna caducis, spiritualia corporalibus, summa imis, ut pariter sapias quæ sursum sunt, & quæ super terram. Felices illi qui soli jam Deo vivunt, soli vacant, intelligendo, diligendo, fruendo.*

Quomodo Christus dicatur sedere ad dexteram Dei? Christus in cœlo potiùs stare videtur quàm sedere.

UBI CHRISTUS EST IN DEXTERA DEI SEDENS] Quæres, quomodo hic & alibi in Scriptura & symbolo dicitur Christus sedere ad dexteram? Dei Suppono, *sedere* hic non sumi propriè: nam hæc esset exilis Christi dignitas. imò potiùs in cœlo videtur stare Christus, quàm sedere; stare enim visus est à Stephano, Actor. 7. v. 55. & hic situs magis naturalis est homini, decetque valentem & beatum; sessio verò competit homini ob fatigationem. ita Maldonatus, Suarez, & alii.

Prima expositio.

Omissa ergo Anthropomorphitarum hæresi, qui Deum corporeum esse dicebant, & Christum corporaliter ad ejus dextram sedere; Primo, respondet S. August. de Fide & Symbolo cap. 7. & Chrysost. homil. 1. in Symbolum, sedere ad dextram Dei idem esse quod habitare in gloria cœlesti, quomodo omnes Beati sedent à dextris Dei, sed hoc non sufficit: hic enim præ aliis Sanctis proprium aliquid Christo tribuitur.

Secunda

Secundò ergo, Athanasius & alii passim contra Arrianos, putant per *sedere* hic significari æqualem majestatem Filii cum Patre, scilicet divinam; quam quietè & pacifice cum Patre possideat, & simul cum eo regnet quasi summus rex, & dominus omnium: simili modo Dei majestas alibi describitur, cùm dicitur sedere super Cherubim, Hoc verum est, sed non adæquatum, nec maximè intentum in Scriptura. Patet enim tam Scripturam, quàm Symbolum Apostolicum hanc sessionem tribuere Christo homini, postquam resurrexit & ascendit in cœlum.

Tertia & gemina.

Tertiò ergo, Christus ut homo sedet ad dextram Dei metaphoricè; Primò, per communicationem idiomatum, qua propter unionem hypostaticam omnia attributa, omnis honor & prædicatio, quæ tribuitur Verbo, tribuitur & Christo homini: sedet ergo Christus homo à dextris Dei. id est, præest omnibus quasi summus rex ac judex, qui tanta dignitate præcellit, ut in eodem solio cum Deo sit, & eadem cum eo adoratione colatur. ita Patres passim. Itaque ad dextram Dei sedit homo Christus in primo instanti incarnationis suæ: sed post ascensionem peculiariter, quia tunc hæc dignitas & divinitas Christi celebrari & inclarescere cœpit. Secundò, & propriissimè ipsa humanitas Christi sedet à dextris Dei per se: hæc enim hic & alibi dicitur assumpta & constituta à dextris Dei, quia scilicet humanitas Christi post mortem, victoriam & ascensionem in cœlum victrix triumphat, & pacificè dominatur in summa Patris gloria. Significat ergo hæc sessio humanæ naturæ Christi, Primò, illius excellentiam super omnem excellentiam creatam; Secundò, summam ac singula-

gularem ejus beatitudinem & gloriam, tum intensivè, tum extensivè, tum in modo illam obtinendi, tamquam connaturalem Christo, & ex vi unionis hypostaticæ, ac consequenter ex vi propriæ dignitatis & majestatis illi debitam. Unde Tertiò, sequitur simile ac summum dominium & potestas, tam ad operandum, quàm ad imperandum omnibus creaturis, ac judicandum de omnibus hominibus.

Dextera symbolum est, primò potentiæ, secundò constantiæ, tertiò fidei.

Ubi Nota. *Dextera* Hebræis symbolum est, Primò, virtutis & potentiæ; Secundò, firmitatis & constantiæ. Unde dextera accipimus & apprehendimus res nobis propositas & oblatas. Tertiò, veritatis & fidei: huic enim dextera quasi consecrata est. Vnde & veteres per dexteram tamquam fidei sedem & virtutis ministram jurabant. Quare sagaciores Hebræi dextram putant hebraicè dici ימין *jamin*, à rad. אמן, *aman*, id est firmare, stabilire, fidelem esse. Vnde Isaiæ 30. 21. *jamin*, loco *jod* recipit *aleph* tamquam suam primitivam. Pari ergo modo sedere Christum ad dexteram Patris, est Christum esse socium & participem, Primò, virtutis & omnipotentiæ paternæ, Secundò, firmitatis, stabilitatis & æternitatis ejusdem; Tertiò, veritatis, æquitatis & fidei ejusdem.

Dices, Hæc habuit Christus ante ascensionem, scilicet in incarnatione.

Respondeo, Non habuit gloriam corporis, reliqua verò habuit in actu primo, non tamen in actu secundo, nisi post ascensionem, quando per ingressum in cælum, quasi in proprium locum suæ regiæ curiæ, à Deo destinatum ad triumphum, ad gloriam, ad regendum & imperandum victor ascendit.

Objectio, Si Christus est ad dexterā Patris, ergo Filius honoratior est Patre. Responsio. Prima.

Dices Secundò. Si Christus est ad dexteram Patris, ergo Pater est Filio ad sinistram, ergo Filius honoratior est Patre.

Respondet Ant. Nebrissensis in Quinquagena c. 33. Baronius & Goropius Becanus, quos sequitur Ribera ad Hebr. 1. olim honoratiorem locum fuisse sinistrum, non dextrum, eò quòd dexter sinistrum quasi defensor & armiger tutaretur, indeque sinistrum ab Ovidio & aliis interiorem, quasi honoratiorem dici, cùm ait. *Ibat & interior*, id est ad sinistram. Verùm hoc dubium est, imò antiquitatis periti negant, & refellit Andr. Turnebus libr. 4. Advers. 24. & in Scriptura clarum est passim dexteram honoratiorem esse.

Secunda.

Secundò, acutiùs alii, ut Maldon. concedunt Filium majorem præ se ferre dignitatem, quàm Pater, licet reverà ei sit æqualis, quia scilicet non Pater, sed Filius visibiliter judicium exercebit.

Tertia.

Tertiò, planiùs alii respondent, medium locum honoratissimum esse Patris, & dexteram Filii non opponi loco medio Patris, sed sinistro: ad sinistram enim est Spiritus sanctus, qui à Filio procedit, quod intellige de ordine non dignitatis, sed processionis, qui solus est in divinis: aut potiùs ad sinistram sunt Sancti alii minores.

Quarta & genuina.

Quartò, optimè & simplicissimè, hæc sessio Filii ita concipitur, ut nulla sit hic talis oppositio, sed Pater in summo & nobilissimo suo throno considere dicatur, ob primam & summam ejus majestatem; Filius verò à dextris ejus esse, ut quà Deus illi majestate esse par significetur; quà homo proximam post Deum gloriam & excellentiam adeptus; & esse à dextris Dei, id est, in potissimis bonis honoris, gratiæ & gloriæ (horum enim symbolum est dextera) quæ Deus illi communicavit, super omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro, ut ait hic Apostolus, quasi illa omnia transscendat altissimè sedens à dextris Dei. Nec enim alia phrasi meliùs id significari potuit quàm hac, nec aliter imaginantur homines, si hanc Christi excellentiam, aut æqualitatem Patris & Filii imaginentur. Solet enim Scriptura loqui humano more & ad nostros descendere conceptus, ita Franc. Suarez 3. p. disp. 51. sect. 3. Sic 3. Reg. 2. 19. dicitur mater Salomonis venisse ad eum sedentem in throno regio; & sedisse ad dextram ejus, id est proximè apud regem filium, ut rex quasi locum & honorem regni cum ea communicaret: nec enim dextra opponitur hic sinistræ, quia solus sedebat rex cum matre; unde neminem habebat ad sinistram sedentem. Sic psalm. 44. v. 10. dicitur de Ecclesia, quæ est regina & sponsa Christi, *Adstitit regina à dextris tuis*, scilicet ut regis Christi thalami

Probatur exemplis.

& regni sit consors, non taliter qualiter, sed à dextris, id est, proximè & honoratissimè. Ex quibus locis patet thronum regium, id est, locum honoratissimum, esse regis, sed matri aut sponsæ regis, sedem à dextris regis collocari, tamquam is locus sit honoratissimus, non absolutè, sed post locum & thronum regis. Sic rursum dicitur Eccli. 12. v. 12. *Non statuas illum* (inimicum) *penes te, nec sedeat ad dexteram tuam, ne forte conversus in locum tuum, inquirat cathedram tuam*; ut scilicet te tua cathedra, loco & gradu deturbet, & à dextra tua insiliat in cathedram tuam; cathedra ergo honoratior erat dextera. ita & hic se res habet.

Vers. 3.

MORTVI ENIM ESTIS] q. d. Per baptismum, morum conversionem & vitæ mutationem, mortui estis mundo, carni, peccatis, vitæ & conversationi mundanæ & carnali; immò mortui estis vobis ipsis, quia non estis id, quod eratis antè. hoc enim mors quædam est. v. g. mortuus est Petrus ebrius, quia resurrexit sobrius; mortua enim est in Petro ebrietas, & resurrexit sobrietas, inquit Anselmus. Rursum Christianus debet esse quasi homo mortuus, qui (ut ait quidam Sanctorum) nulli detrahit, nemini violentus existit, neminem calumniatur, neminem opprimit, non invidet bonis, non insultat malis, non luxuriæ carnis servit, non odiorum flamma inardescit, non potentibus aut divitibus hujus sæculi, ut multi nostris temporibus faciunt, adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non turbæ maximæ sibi adstantis, plausum, quærit, non auro argentoque, aut veste pretiosa circumdatus distenditur, non salutationibus potentum delectatur, non se injuriis fatigat: non eum superbia inflat, non ambitio hujus sæculi necat, non vana gloria turpiter jactat, non hujus vitæ falsæ divitiæ extollunt, non rabies insani furoris exagitat, non pulcherrima species feminarum avidum reddit, non contentiones hujus mundi perturbant. talis prorsus debet esse Christianus, si velit esse perfectus, & cum Christo mundo mortuus.

Christianus debet esse quasi homo mortuus, qua ratione.

Talium, inquit S. August. lib. de Continentia cap. 11. tom. 4. talium, inquam, *mortuorum vox est: Vivo autem, jam non ego, vivit verò in me Christus. Quorum ergo vita abscondita est in Deo, admonentur & exhortantur, ut membra sua mortificent quæ sunt super terram, per continentiam, scilicet, concupiscentiæ motibus non consentiendo; ut licet ipsa nostra cogitatio eorum quadam suggestione, & quasi susurratione tangatur, tamen abeis, ne oblectetur, avertatur.* Et S. Gregor. libr. 8. Moral. cap. 19. *Sunt*, inquit, *nonnulli justorum, qui ad comprehendendum culmen perfectionis accensi, dum altiora interiùs appetunt, exteriùs cuncta derelinquunt, qui rebus se habitis nudant, gloria honoris expoliant, qui internorum desiderio per assiduitatem se anxiæ mœroris afficiunt, habere de exterioribus consolationem nolunt, qui internis gaudiis dum mente appropiant, vitam in se funditus corporeæ delectationis necant. Talibus namque per Paulum dicitur; Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Horum vocem Psalmista expresserat. cùm dicebat: Concupiscit & deficit anima mea in atria Domini. Concupiscunt enim, sed non deficiunt, qui jam quidem cælestia appetunt, sed adhuc tamen à terrenorum delectationibus minimè lassantur. Concupiscit verò, & in atria Dei deficit, qui cùm æterna desiderat, in amore temporalium non perdurat.*

Christianū spiritu mortuum pulchrè describit S. Gregorius.

VITA VESTRA ABSCONDITA EST CUM CHRISTO IN DEO] q. d. Mundus non videt vestram divinam vitam gratiæ, quam habetis; & gloriæ, quam expectatis: sicut non videt vitam gloriosam, ad quam resurrexit, quaque vivit jam Christus in Deo, id est, apud Deum.

Dicitur ergo *vita* Sanctorum *abscondita*, Primò, quia mundus novum hoc piè, sanctè ac internè vivendi genus ignorat, aversatur, & mortem æstimat.

Quomodo vita Sanctorum sit abscondita in Deo. Prima expositio. Secunda.

Secundò, quia tegitur sua humilitate (Sancti enim latere cupiunt & latebras amant, uti amavit S. Alexius) mortificatione & corporis ærumnis. Rectè monuit Epicurus, Λάθε βιώσας, id est, latenter vive. Et Ovidius:

Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit: & intra
Fortunam debet quisque manere suam.

Tertia.

Tertiò, quia gratia & virtutes, quæ sunt quasi animæ hujus novæ vitæ spiritualis, intus in mente sunt absconditæ.

Quar-

Quarta. Quartò, quia Sancti à mundi cupiditatibus & mundana conversatione se abstrahunt & abscondunt. ita Anselmus. Præclarè S. August. in Sententijs num. 201. *Boni*, ait, *latent, quia bonum ipsorum in occulto est, nec visibile est, nec corporale quod diligunt: & tam merita eorum sunt in abscondito constituta, quàm præmia.*

Quinta. Quintò, quia in Dei amore & contemplatione interna se abscondunt. Nam, ut ait S. Gregor. lib. 5. Moral. cap. 3. *Qui mortificare se appetit, valdè ad inventam requiem contemplationis hilarescit: ut extinctus mundo lateat, & à cunctis exteriorum rerum perturbationibus intra sinum se intimi amoris abscondat.*

Sexta. Uti arbores in hieme, ita Sancti in hac vita latent & squalent. Sextò, & maximè, quia vita gloriæ, quam Sancti expectant, jam est abscondita, q. d. Vita vestra est quasi hiems, in qua sol, id est Christus, occultatur; vos estis quasi arbores exteriùs aridæ, sine fronde, id est, sine decore, specie & pulchritudine; sed interiùs habetis radicem vivam, scilicet charitatem in Deo, quasi in terra vitali defixam & viventem, veniet æstas, scilicet Christi revelatio & gloria, cùm revirescetis resurgendo, ac vitales dabitis frondes & fructus, scilicet dotes beatitudinis, tam in anima, quàm in corpore. ita Anselmus. Eleganter S. August. serm. 112. de Tempor. *Hiemis tempore*, inquit, *etiam viridis arbor arida similis est. Venit æstas, & viva radix folia producit, & impletur fructibus. Sic hiems nostra Christi occultatio est; æstas nostra Christi revelatio: Mortui enim estis, inquit Apostolus, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Certè mortui, sed mortui specie, vivi radice. Attende autem venturum tempus æstatis, quomodo sequatur, & dicat: Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, & tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Eia ergo dulcissimè Deus, hoc mihi tecum pactum erit: planè moriar mihi ipsi, ut tu solus in me vivas: totus intra me silebo, ut tu loquaris in me: totus quiescam, ut tu solus opereris in me.*

Ita S. Elzearius Comes Arriani, cùm in Monte Pessulano hæreret, ejus uxor Delphina, sed virgo (vivebant enim cælibes) misit ad eum litteras per famulum, cupiens scire cur illic moram faceret. Cui ille sic respondit; *Sanus sum corpore, & sospes. Quòd si me videre cupis, quære me in vulnere lateris Christi. Illic enim habito, & ibi poteris me invenire, frustra alibi quæsitura.* Ita habet ejus Vita c. 30. Itaque sicut terra cooperit venas auri, mare uniones, terra radices succumque arborum; ita humilium & sanctorum virtus tum ab ipsismet, tum à Deo in hoc mundo tegitur & absconditur.

Ita abscondita fuit vita S. Pauli primi eremitæ, S. Hilarionis, S. Antonij, S. Macarij, & tot centenorum millium Anachoretarum & Monachorum, quos Theodor. Palladius Sophronius, Ruffinus, & alij commemorant, qui mundi illecebras fugientes, ut Christo fruerentur, dicebant, *Elongavi fugiens, & mansi in solitudine.*

Ita abscondita fuit vita S. Magdalenæ in Bauma per 30. annos; S. Mariæ Ægyptiacæ quæ per 45. annos in eremo nullum mortalium vidit, nec ab ullo visa est: S. Pelagiæ pœnitentis; SS. Cæciliæ, Agnetis, Luciæ, & tot millenarum virginum, quæ vel domi in cubiculis, vel in monasterijs & claustris mundo incognitæ, uni sponso Christo vivere & placere studuerunt, & etiamnum student.

Ita abscondita fuit vita S. Hieronymi latentis in Bethlehem ad Christi præsepe, S. Joannis Calybitæ, S. Simeonis Sali, S. Francisci, S. Bernardi, & hodie tot Religiosorum sanctorum æquè ac doctorum, qui lucem hominum fugientes abdunt sese, ut in die æternitatis cum Christo appareant in gloria.

Ita abscondita fuit vita SS. Petri, Pauli, & Apostolorum omnium, qui videbantur esse orbis peripsemata & catharmata.

Ita abscondita fuit hic Romæ vita primorum Christianorum & Martyrum, qui per trecentos annos latuerunt in cryptis & speluncis, de quibus plura Hebr. 11. v. 38.

VERS. 4. CUM CHRISTUS APPARUERIT VITA VESTRA, TUNC ET VOS APPAREBITIS CUM IPSO IN GLORIA] *Christus est vita nostra tripliciter.* Nota. Christus dicitur *vita vestra* metonymicè, quia est causa vitæ nostræ, tam gratiæ, quàm gloriæ: causa, inquam, tum efficiens, tum exemplaris, tum objectiva.

Præsens vita magis mors est quàm vita. Secundò, notat Theophyl. præsentem vitam naturalem; magis esse mortem quàm vitam; quia consistit in corruptione, fluxu & refluxu.

Tertiò, notat, vitam gratiæ & spiritus in hoc sæculo latere, sed in fine mundi, cùm Christus toti mundo gloriosus judex apparebit, tunc pariter vitam hanc nostram toti mundo manifestandam esse. *Vita Sanctorum hic latet sicut uniones in conchyli.* *Delitescit*, inquit ex Chrysost. Theophyl. *margarita tantisper, dum in conchyli fuerit, simul ac verò illud perfractum fuerit, tum in gloria relucet; sic & nos in hoc corpore quasi latentes vivere debemus ab omni gloriæ cupiditate alieni; cùm autem hoc corruptibile corpus dissolutum fuerit, tum gloria nostra resplendebit.*

VERS. 5. MORTIFICATE ERGO MEMBRA VESTRA, QUÆ SUNT SUPER TERRAM] Dices, v. 3. dixit *Mortui estis*; quomodo ergo hic dicit, *Mortificate?* Respondet Vatabl. *Mortui estis*, id est, mori cœpistis peccatis: hic verò dicit, *Mortificate*, id est, pergite ea mortificare; ut ibi actus inchoatus, hic continuatus significetur, juxta can. 32.

Secundò & meliùs, Chrysost. & Theophyl. respondent duplicem esse mortem & mortificationem: priorem, qua præterita peccata delentur & mortificantur. Hæc facta est in baptismo. de hac dixit Apostolus, *Mortui estis*. Posteriorem, qua motus concupiscentiæ mortificantur. Hi enim motus quotidiè post baptismum renascentes, assiduè justificato sunt mortificandi. Unde dicit Apostolus *Mortificate*, q. d. Mortui estis peccatis, ijs renuntiastis, ijs vos mori professi estis in baptismo, restat ergo, ut concupiscentiæ motus in dies repullulantes mortificetis, ne illi ad pristina peccata per consensum vos pertrahant.

Morale de morte & mortificatione hujus vitæ. Moraliter S. Gregor. explicans illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat & vivificat*, sic ait: *In his verbis etiam ordo notandus est: priùs quippe mortificare dicitur, deinde vivificare, quia nisi sæculo moriamur, Deo per amorem vivere non valemus. Unde is qui se mortificatum & vivificatum meminerat, loquebatur dicens: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Vivebat, sed non mundi vita, qui dicebat: Vivo ego, jam non ego, vivit verò in me Christus. Mortificatum ergo & vivificatum esse, est præsentia nulla concupiscere, & æterna desiderare.*

Modum & stimulum insignem mortificationis hujus Religiosis suggerit Abbas Moyses in Vitis Patr. lib. 7. cap. 26. Rogatus enim à fratre quodam: *Quomodo potest se homo mortificare?* respondit: *Nisi quis arbitratus fuerit, se habere jam triennium in sepulcro, ad hunc sermonem pervenire non potest.*

Abbas Pimenius; *Ille*, ait, *monachus potest tamquam mortuus huic sæculo esse, qui duas res horruerit, id est carnis suæ requiem, & vanam gloriam.* Ibidem.

S. Antonius monet discipulum suum: dicens: *Horre ventrem tuum, & necessitatem hujus sæculi, & concupiscentiam malam, & honorum, tamquam absens de hoc sæculo: & requiem possidebis.* Ibidem.

Mortificatio sensim & continuò facienda. Porro vitia hæc non uno ictu, sed sensim resecanda sunt longa constantia. Id pulchro apologo docet Abbas ille in Vitis Patr. lib. 5. c. 7. de patientia n. 40. *Homo quidam*, inquit, *habuit possessionem, & negligentia ejus in sentes redacta est, & repleta est tribulis & spinis. Visum est autem ei postea, ut excoleret eam: & dixit filio suo: Vade, & purga agrum possessionis illius. Et venit filius ejus ut purgaret: qui cùm respexisset, vidit multitudinem tribulorum & spinarum increvisse ei; & deficiens animo, dixit ad seipsum: Quando ego habeo hæc omnia eradicare & purgare? Et projiciens se in terram cœpit dormire, hoc autem fecit multis diebus. Post hæc venit pater ejus videre quid fecerat, & invenit eum nihil operatum, & dixit ei: Quare usque modò nihil fecisti? Et dixit juvenis ille patri suo: Mox ut veniebam operari, pater, cum vidissem multitudinem hanc tribulorum & spinarum, revocabar ab assumptione laboris, & præ tribulatione projiciebam me in terram, & dormiebam. Tunc dixit ei pater suus: Fili ad mensuram latitudinis, quam jacens in terra occupas, per singulos dies operare, & ita paulatim proficiet opus tuum, & tu pusillanimus non efficieris. Quòd cum audisset juvenis, fecit sic, & in parvo tempore purgata est & exculta possessio. Et tu ita frater, paulatim operare, & non deficies, & Deus per gratiam suam restituet te iterum priori ordini tuo. Hoc audito frater ille abijt, & cum omni patientia sedens faciebat sicut edoctus fuerat à sene: & sic invenit requiem, & proficiebatur per Dominum Christum.*

MEMBRA VESTRA, QUÆ SUNT SUPER TERRAM; FORNICATIONEM] q. d. Mortificate membra vestra, mortificando, scilicet, fornicationem, libidinem, concupiscentiam, quæ residet in membris vestris.

Membra Secundò, & magis genuinè ad phrasim Apostoli,

Veteris hominis sunt motus concupiscentiæ.

membra terrestria hic vocat affectus pravos, & motus concupiscentiæ. hi enim sunt quasi membra veteris hominis; terrestris Adæ, & totius corporis concupiscentiæ: omnia enim peccata, quasi unum sunt corpus, & unum regnum concupiscentiæ, de quo dixi Roman 7. 23. ita Chrysost. Ambros. Anselm. Unde membra hujus veteris hominis explicans subdit: *Fornicationem*, *libidinem*, scilicet præposteram, ait Vatabl. græcè enim est πάθος, id est, libido succuba: unde *pathici* dicuntur scorta mascula; quamquam Theophyl. per πάθος, id est passionem, omne turpium mixtionum genus intelligat. Quomodo avaritiam vocet Apostolus *idolorum servitutem*, dixi Ephes. 5. v. 5.

VERS. 6. PROPTER QVAE VENIT (venire solet) IRA DEI SUPER FILIOS INCREDULITATIS] ἀπειθείας, id est, inobedientiæ. q. d. Super filios inobedientes, incredulos, rebelles Deo & Evangelio.

VERS. 7. IN QVIBUS (id est, inter quos, inquit Syrus & Vatablus; vel potius *in quibus*, scilicet libidinibus & peccatis jam enumeratis] ET VOS AMBULASTIS.

VERS. 8. NUNC AUTEM DEPONITE ET VOS OMNIA] subaudi, sicut & nos deposuimus. Aut, sicut illi increduli non deposuerunt, Aut planiùs, sicut & vos in omnibus illis ambulastis.

VERS. 9. EXPOLIANTES VOS VETEREM HOMINEM CUM
VERS. 10. ACTIBUS SUIS, ET INDUENTES NOVUM] Pro *expoliantes*. græcè est præteritum, ἀπεκδυσάμενοι. id est; postquam exuistis veterem hominem; sic pro *induentes*, græcè est ἐνδυσάμενοι. id est, postquam induistis novum, Sed veriùs videtur Apostolum hic præteritum, more Hebræo, capere pro præsenti; rursum præsens capere pro imperativo. Unde Syrus vertit, *exuite veterem hominem, & induite novum*; hoc enim intendit & urget Apostolus, uti & Ephes. 4. v. 23. cui hic locus planè respondet.

Nota. *Vetus homo* est homo vitiatus, quatenus scilicet est infectus concupiscentia Adæ; hujus motus sunt actus concupiscentiæ, putà motus iræ, gulæ superbiæ, &c. *Novus homo* est idem homo, quatenus spiritu & gratia Christi renovatus est.

Descriptio hominis novi & veteris ex S. Bernardo.

Pulchrè veterem hominem describit Bernardus serm. 50. inter parvos, ubi sic ait: *Duo homines sunt, vetus, & novus, Adam vetus, & Christus novus; ille terrenus, iste cælestis; illius imago vetustas, istius imago novitas. Est autem triplex vetustas, & è contrario triplex novitas: est enim vetustas in corde, in ore, in corpore. In quibus tribus modis peccamus, cogitatione, locutione & opere. In corde sunt carnalia desideria & sæcularia, id est, amor carnis, & amor sæculi. Similiter in ore est gemina vetustas, arrogantia & derogatio. Item gemina in corpore flagitia & facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, & hæc omnia renovanda sunt in nobis. Renovetur ergo cor à carnalibus desideriis & sæcularibus, ut exclusis illis introducatur amor Dei, & amor patriæ cælestis. Recedant ab ore arrogantia & derogatio, & succedant pro iis vera peccatorum confessio, & bona de proximis æstimatio, pro flagitiis & facinoribus, quæ vetustas est corporis, assumatur continentia & innocentia, ut scilicet contrariis virtutibus contraria vitia depellantur*, vide etiam dicta Roman 12. v. 2. & Ephes. 5. 4.

VERS. 10. QVI (novus homo jam dictus) RENOVATUR (de die in diem magis & magis semper renovandus est) IN AGNITIONEM] Addunt aliqui, *Dei*; sed malè: nec enim vocem *Dei* habent Græca, Syrus, aut Latina correctiora, Refertur ergo τὸ *in agnitionem*, ad genitivum, qui sequitur, *Ejus qui creavit illum*, id est Dei. Renovatio ergo hæc in eo consistit, ut deponentes vitia, & studentes virtutibus, indies clariùs Deum Deique voluntatem cognoscamus, non speculativè, sed practicè, quæ practica cognitio sita est in studio adimplendi sanctam Dei, voluntatem. Unde explicans subdit, *Secundùm imaginem ejus qui creavit illum. In hoc*, inquit S. Joannes epist. 1. c. 2. v. 3. & 4. *scimus quoniam cognovimus eum, si mandata ejus observamus: qui dicit se nosse eum, & mandata ejus non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est*.

SECUNDUM IMAGINEM EJUS QVI CREAVIT ILLUM] Nota, hic & Genes. 2. ubi dicitur, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, quò hic alludit Apostolus, *imaginem* sumi pro exemplari. q. d. Renovemur mente & spiritu, ut simus similes exemplari, id est, Deo creatori nostro, &, ut Theophyl. Christo redemptori & recreatori nostro. Sicut enim Deus in Genesi creavit hominem ad imaginem suam, ita Christus hominem lapsum & perditum sua morte in baptismo reformavit, & quasi denuò creavit ad imaginem Dei, & suam.

Potest tamen imago propriè sumi, ut sit hebraismus, q. d. *Secundùm imaginem*, id est, ut simus imagines exemplaris nostri Dei.

Nota Secundò, *Imago* hæc in homine tum naturalis est, sita in intellectu, voluntate & memoria; hanc renovari vult Apostolus, ut hisce potentiis nihil velimus, nihil memoremur, nihil cogitemus, nisi quod est ad honorem & obsequium Dei. tum supernaturalis est, quæ sita est in gratia, fide, spe & charitate, sapientia, & puritate divina, quam indies magis innovari & augeri vult Apostolus. Vide dicta Ephes. 4. 22. & seqq.

UBI NON EST GENTILIS ET JUDAEUS, CIRCUMCISIO ET PRAEPUTIUM (id est circumcisus & præputiatus, juxta canon. 21.) BARBARUS ET SCYTHA, SERVUS ET LIBER. q. d. In hac renovatione Christiana non refert an Judæus sis, an Gentilis; an Barbarus, an servus, &c. quia IN OMNIBUS ita renovatis qui novum hominem, Christum scilicet, induerunt; ipse CHRISTUS EST OMNIA) id est, omnis sanctitas, justitia, religio & omne bonum, quia Christus eis communicat suam sanctitatem, justitiam, religionem & omne bonum; ut in eis nihil sit nisi Christiana sanctitas, virtus & perfectio; ac proinde omnes, sive Scythæ, sive Judæi, sive Barbari sint, in Christo & novo hoc homine Christiano unum sunt. VERS. 11.

Christus in justis est omnia tripliciter.

Secundò, *Christus nobis* est *omnia*; quia nobis est salvator, dominus, ductor, motor, Deus, caput, pontifex, victima, pater, sponsus, auriga, operator, & omnia.

Unde Tertiò, *Christus nobis est omnia*, id est, operatur omnia in omnibus, ut sit metonymia.

Nota. Barbaro opponit Scytham, sicut Judæo Gentilem; non quòd Scythæ non sint Barbari, sed quòd maximè sint Barbari, ita ut alii Barbari illis comparati non videantur esse Barbari, sed illis esse oppositi; sicut Judæis oppositæ sunt Gentes. q. d. Omnes nationes etiamsi naturaliter à se invicem aversæ, in Christo unum sunt; ergo in christianismo naturale hoc gentis adversæ odium deponere debent, neque aversari eos qui sunt alterius gentis aut conditionis, sed omnes quasi fratres in Christo amplecti. unde sequitur.

INDUITE VOS ERGO SICUT ELECTI DEI SANCTI, ET DILECTI, sicut decet Sanctos, dilectos & electos à Deo ad gratiam & gloriam, VISCERA MISERICORDIAE) Græcè est οἰκτιρμῶν, id est miserationum, putà visceralem misericordiam & commiserationem. VERS. 12.

BENIGNITATEM) comitatem, ut sitis comes blandi, non rustici & austeri.

MODESTIAM) Græcè πραότητα, id est mansuetudinem, lenitatem.

PATIENTIAM) Græcè μακροθυμίαν id est longanimitatem.

Quantum quis in lenitate, tantum in cordis puritate proficit.

Rectè Cassian. collat. 12. c. 6. *Quantum*, inquit, *quis in lenitate ac patientia cordis, tantum in cordis puritate proficiet. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Non enim æstus corporis declinabit, nisi qui animi motus antè compresserit.*

Rursum, ut quidam alius Sanctorum ait: *Iracundi animus semper molestia angitur, & corpus morbo vexatur. Benigni & corpus & anima & mens perpetua fruuntur sanitate: gaudet in contumelia, Deum laudat in calamitate, iram mitigat, sub humilitatis jugo triumphat.*

Benigni corpus & anima sana sunt.

CHARITATEM HABETE, QVOD EST VINCULUM PERFECTIONIS) id est, vinculum perfectum, inquit Vatabl. quod scilicet perfectè tam virtutes, quàm homines unit & connectit. Sic enim Hebræi loquuntur, *viri misericordiæ*, id est misericordes, *calix benedictionis*, id est benedictus; *filii obedientiæ*, id est obedientes. VERS. 14.

Quomodo charitas sit vinculum perfectionis.

Secundò & meliùs, *vinculum perfectionis*, vel integritatis (utrumque enim significat Græcum τελειότητος) id est, vinculum connectens, integrans, perficiens benignitatem, misericordiam, humilitatem, patientiam jam dictas aliasque omnes virtutes; vel simplicissimè charitas est vinculum *perfectionis*, id est, virtutum jam dictarum, aliarumque omnium, in quibus perfectio & integritas Christiana consistit. q. d. Omnes jam dictæ aliæque veræ & Christianæ virtutes, ac mandata in charitate, quasi centro, colliguntur & uniuntur; & nisi ea adsit, statim disso-

Charitas est centrum & anima virtutum.

dissolvuntur: Sicut ergo anima unit omnia membra, totumque corpus integrat & perficit, ut, si anima tollatur à corpore, membra omnia dissolvantur, totumque corpus dilabatur, corruat ac pereat; & sicut domus connectitur & consistit per suas colligationes & vincula, iisque sublatis dissolvitur & corruit: ita charitas, inquit Theophyl. unit omnes virtutes, completque totum corpus perfectionis Christianæ, quod in aggregatione virtutum Christianarum consistit; ut si charitatem tollas, virtutes diffluant, & tota perfectio corpusque virtutum pereat. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Anselm.

Nota. Loquitur Apostolus maximè de charitate in proximum: hæc enim est vinculum patientiæ, misericordiæ, benignitatis. Charitas tamen in proximum nititur charitate in Deum, quasi causa & obiecto formali; propter Deum enim diligimus proximum.

Charitas est tunica inconsutilis Christi.

Vnde Secundò, ratio & causa cur charitas sit vinculum & unio cum virtutum, tum animorum, est illa quam dat S. August. tract. 105. in Ioan. *Charitas*, inquit, *est tunica inconsutilis Christi, quæ ad unum*, scilicet *Deum, pervenit, & in unum omnes colligit*. Vide S. Thom. 2. 2. q. 184. a. 1. in corpore.

Nulla virtus per consistere potest, sed indiget ope aliarum.

Hinc Tertiò, patet nullam virtutem sine charitate esse perfectam, imo sine charitate quamlibet virtutem perire sensim & emori. nulla enim virtus sola per se consistere potest, et aliarum opus habet auxilio; v.g. modestia opus habet patientia, ut in iniuriis ferendis & contumeliis modestè se gerat; patientia opus habet humilitate, nisi enim sit humilis, non feret superbè sibi insultantes; ita consequenter. Cùm ergo omnium virtutum vinculum sit charitas, sequitur nec eas simul, nec quamlibet seorsim posse diu consistere sine charitate.

VERS. 15. PAX CHRISTI EXVLTET IN CORDIBVS VESTRIS. IN QVA ET VOCATI ESTIS IN VNO CORPORE] q.d. inquit Anselm. *Gaudete & tripudiate* ob pacem animi. Verum Nota, Pro exultet, græcè est βραβευέτω, quod Erasm. & Vatabl. vertunt, bravium & palmam ferat pax, ut quæcumque opinionum, rerum, factorum, diversitas vel adversitas accidat, pax conservetur, primum studium sit pacis, primæ ubique paci deferantur; ut potius tua sententia decedas, imò potiùs bona tua perdas, quam pacem, ideoque pax victrix instar triumphantis exultet in cordibus vestris, & is putet se vicisse in quavis lite, aut disputatione, qui ceterarum rerum dispendio pacem conservarit. Hoc est quod Illustriss. Cardinalis Bellarminus sapienter dixit, sapientiùs præstitit, *Vncia charitatis, ac pacis melior est libra victoriæ*. Digna Cardinali vox, dignior actio. Imò S. August. serm. 12. de Verbis Apostoli, *Nolo*, ait, *habere cum quo litigem. Multo est mihi optabilius inimicum non habere, quam vincere*.

Quid sit Pax Christi exultet. Prima expositio,

Secunda:

Secundò, melius *pax Christi* βραβευέτω, id est, quasi brabeuta imperet & regat animi vestri motus, &, ut Syrus vertit, *pax Meschiæ gubernet corda vestra*. Græcum enim βραβεύειν, significat præsidere, regere, moderari, & tamquam præsidem in certamine victori dare palmam & bravium. Alludit enim ad agones & certamina, in quibus brabeuta quasi iudex, arbiter & moderator præsidebat, & victori palmam ac bravium dabat; qualis brabeuta Daretis & Entellis cæstibus certantium, erat Æneas apud Virgilium Æneidos 5.

Pax omniũ debet esse brabenta & moderator.

Tum pater Æneas procedere longius iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem imposuit pugnæ.

Ita pax quasi brabeuta omni pugnæ & liti finem imponit. v.g. ait Theophyl. cum iniuria sumus affecti, geminę in nobis cogitationes certant, altera ad vindictam, ad patientiam altera nos incitans: accedat tunc pax quasi brabeuta, & patientiæ, quasi victrici pacisque auctrici palmam tribuat. Hinc olim brabeutę virgam, vel sceptrum quasi præsides & iudices gerebant, ut colligitur ex Plutarcho in Antonio; imò Grammatici Græcum βραβευτὴς vel βραβεὺς, à ῥάβδος, id est virga, quam gestabat, per metathesin deducunt. Vnde βραβευτὴς & ῥαβδοῦχοι pro eodem poni à Platone in Protagora, testis est Budæus. quasi dicat Paulus: In animis vestris brabeuta & agonotheta omnia regens & moderans sedeat non ira, non superbia, non cupido, non alia passio; sed pax, quæ

Vnde dicatur brabenta?

quasi regina omnes affectus animæ in officio contineat; & passionum bella reprimat, ut & nobiscum, & cum proximis perpetua pace & concordia fruamur, ac unanimes Christo serviamus. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen.

Pax quasi regina imperet in anima.

Pax bello paranda.

Hinc sequitur hanc pacem bello parari, imò continuum cum cupiditatibus & passionibus bellum includere. Meneclides olim invidens Epaminondæ gloriæ, suasit populo, ut pacem haberent bello potiorem. Cui Epaminondas: Fallis, inquit, cives tuos, qui otii nomine eos ad servitutem vocas. Pax enim bello paratur; nec eam tueri licet, nisi cives sint ad bellum instructi. Idem dicat sibi quisque Christianus, audiatque vocem S. August. serm. 57 de Verbis Domini: *Pax*, inquit, *est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, amoris vinculum, consortium charitatis. Hæc est quæ simultates tollit, bella compescit, comprimit iras, superbos calcat, humiles amat, discordes sedat, inimicos concordat, cunctis est placida: non quærit alienum, nihil deputat suum, docet amare quæ odisse non novit, nescit extolli, nescit inflari. Hanc ergo qui accepit teneat; qui perdidit, repetat; qui amisit, exquirat; quoniam qui in eadem non fuerit inventus, abdicatur à Patre, exheredatur à Filio, nihilominus à Spiritu sancto alienus efficitur.*

Pacis elogia.

Nota. *Pax* hæc dicitur esse *Christi*, quia Christus pacem hanc è cœlo in terram detulit; unde angeli Christo nato cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax*, &c. eamque sanxit & præcepit dicens, *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*; voluitque ut Evangelium & christianismus esset lex, schola & professio pacis ac charitatis. Vnde sequitur; *In qua* (id est, ad quam] *vocatis estis in uno corpore*, id est, in unum corpus; puta in unam Ecclesiam. Præclarè S. August. sentent. 369. *Pax Christi*, ait, *finem temporis non habet, & ipsa est omnis intentionis actionisque perfectio. Propter hanc Sacramentis eius imbuimur: propter hanc mirabilibus ejus operibus & sermonibus erudimur: propter hanc Spiritus sancti pignus accepimus: propter hanc in eum credimus & speramus, & amore ipsius quantum donat accendimur: propter hanc denique omnem tribulationem fortiter toleramus, ut in ea feliciter sine tribulatione regnemus. Vera enim pax unitatem facit; quoniam qui adhæret Deo, unus spiritus est.*

Pacem è cælo attulit & sanxit Christus.

Gentiles hanc pacem adamarunt, & exquisierunt. Dicebat ille:

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Pomponius Atticus in funere matris, quam extulit nonagenariam ipse natus annos sexaginta septem, gloriatus est, quod numquam cum matre in gratiam rediisset, eo quod numquam eam offenderet; quod numquam cum sorore, sibi benè coæva, fuisset in simultate. Hanc vocem se ab ipso audisse scripsit Corn. Nepos. Verum, qui cum omnibus, etiam externis & inimicis, pacem perennem conservet, non naturæ, sed gratiæ; non Gentilium, sed Christi pacem & spiritum habeat oportet.

ET GRATI ESTOTE] Græcè εὐχάριστοι: id est gratiosi amabiles estote, ut ex Hieronymo vertit Vatabl. & Erasm. qui enim tales sunt, solènt proximis esse benigni, misericordes, compatientes, pacem secum, & cum aliis non tantum colere, sed & conciliare: omnia enim hæc spectant ad concordiam & charitatem cum proximis fovendam. εὐχάριστος, ergo hic idem est quod εὔχαρις.

εὐχάριστοι, id est gratiosi.

Secundò, Teophyl. Græcum εὐχάριστοι, vertit, *grati estote*. & ut Syrus vertit, *gratias agite* Christo, pro beneficiis ab eo acceptis; agnoscite gratiam vobis per Christum factam, & ut illi gratias referatis, tales vos Christi amore proximis exhibete, qualem se Christus vobis exhibuit. hoc enim gratitudo, ipseque Charites exigunt. Hinc trium Charitum, quas finxerunt Græci, duæ aspiciebant inuicem, tertia averso erat vultu; ut docerentur qui beneficia accipiunt, se ea æterna memoria intueri debere qui verò largiuntur, numquam ea amplius in memoriam revocare. Verum prior sensus magis aptus, & genuinus est.

Charitum figura.

VERBVM CHRISTI HABITET IN VOBIS ABVNDANTER (græcè πλουσίως, id est opulenter, copiosè) IN OMNI SAPIENTIA, DOCENTES ET COMMONENTES VOSMETIPSOS] q.d. Doctrina & Evangelium Christi plenè & copiosè imbuat & impleat mentem vestram, in eaque quasi resideat & habitet, ut Christiana sapientia ple- VERS. 16

pleni eam eructetis, ex eaque invicem doceatis, moneatis, exhortemini. Sic S. Cæcilia Evangelium Christi semper gerebat in pectore, & non diebus, neque noctibus vacabat à colloquiis divinis & oratione; indeque Evangelium hoc ita eructavit, ut sponsum Valerianum & Tiburtium ejus fratrem converterit. Utinam Christiani tam studiosi essent Evangelii & doctrinæ Christianæ, quantum exigit eorum professio & dignitas Evangelii ac christianismi.

S. Cæcilia Evangelium gerebat in pectore.

In gratia cantantes in cordibus vestris Deo] *In gratia*, id est, cum gratiarum actione. Idem enim est cum eo quod dixit Ephes. 5. 19. *Cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus.* Vult enim Christianos tantorum beneficiorum, quæ per Christum in christianismo acceperunt, memores, semper lætos & exultantes vivere, Deoque laudes & hymnos in gratiarum actionem canere. ita Anselmus. Verùm quia v. sequ. hanc gratiarum actionem inculcat Paulus.

Hinc Secundò, meliùs Theophyl. *In gratia*, inquit, id est, cum gratia & venustate, ut videlicet tam piè, suaviter, reverenter canatis, ut voluptatem non carnalem, sed spiritualem, tam vobis & proximis, quàm Deo ipsi afferatis. Unde vult hunc cantum fieri in cordibus & mentibus, ut inde in suavissimam ac pulcerrimam vocem erumpat, qua alios doceamus & exhortemur.

Tertiò, non malè Chrysost. *in gratia*, inquit, id est, ex gratia & afflatu Spiritus sancti.

Psalmodiæ fructus.

Nota. Paulus hic & Ephes. 5. v. 19. Christianis impensè commendat psalmodiam & hymnodiam. *Est enim psalmus*, inquit S. Basil. procemio in Psalm. *animarum tranquillitas, pacis arbiter, optimarum disciplinarum & documentorum promptuarium: psalmus turbas & fluctus cogitationum compescit, iracundiam mollit, dæmones fugat, angelos advocat: psalmus in terroribus nocturnis securitas, in diurnis laboribus requies est, psalmus elementum est incipientibus, incrementum proficientibus, confirmatio perfectis: psalmus est vox Ecclesiæ, angelorum opus, cælestis reipubl. spirituale odoramentum.* Et S. August. Psal. initio: *Psalterium*, ait, *est communis quidam divinæ doctrinæ thesaurus, & universis animæ passionibus, quæ humanas animas variè angunt, subvenit: psalmus signifer est pacis, spirituale thymiama, exercitium cælestium: luxum reprimit, sobrietatem suggerit, lacrymas movet.*

Vers 17. Omne quodcumque facitis in verbo, aut in opere, omnia in nomine Domini nostri Jesu Christi (supple, facite) gratias agentes Deo, et Patri per ipsum q. d. Non propter Simonem, non propter Mosem, non propter angelos Novantium, sed propter Christum, ejusque gloriam facite omnia quæcumque facitis. & sic est hoc præceptum, sed negativum. ita Theodor. & Theophyl.

Omnia facere ad gloriam Christi, partim est præceptum, partim consilium.

Secundò, potest hoc esse præceptum quoque affirmativum, si cum Ambros. & D. Thoma sic exponas. q. d. Omnia opera vestra talia sint, quæ cedere possint in gloriam Christi, Christusque vestræ vitæ & actionum sit ultimus finis. Et hoc propriè videtur hic velle Apostolus, scilicet ut non angelos, sed Christum statuamus nobis finem actionum omnium in genere, ut Christus in iis omnibus laudetur. Quocirca Maldon. appositè *in gratia*, græcè ἐν χάριτι, hoc est, inquit, *in lætitia*. Sic enim χάριν pro χαρὰν, id est lætitia, capitur 2. Thessal. 2. 15. ad Philem. v. 7. & 2. Corinth. 1. v. 15.

Tertiò, est consilium, si singula opera actu aut virtute ad Christi gloriam referri velis. Hoc enim est consilium, non præceptum: nam actus moraliter bonos facere possumus sine actuali, imò virtuali relatione ad Christum.

Pia praxis omnes actiones in initio offerendi Christo.

Et sanè consulenda est hæc praxis, ut assuescamus crebrò iteratis actionibus opera nostra, præsertim in eorum exordio, referre ad gloriam Christi: ita fiet ut ex consuetudine habitum induamus, quo vel actu vel virtute omnia illa referamus ad gloriam Christi. hinc consequetur, ut omnia opera nostra, etiam indifferentia, virtutis & meriti rationem induant. Qua in re multi simplices opifices, agricolæ, aliique permulti deficiunt, faciuntque ingentes labores, sed sine merito, quia laborant tantùm ex motivo & fine naturali, ut scilicet sibi suisque de necessariis vitæ provideant: qui si docerentur eadem insuper referre ad Dei laudem & obsequium, nullo lucro terreno fraudarentur; sed præter illud, ingens meritorum & benedictionis divinæ lucrum apud Deum acquirerent. Ut ad hoc se & suos excitaret, Deique & piæ intentionis in Deum memoriam renovaret S. P. N. Ignatius, hoc elogium perpetuò habebat in ore, *Ad majorem Dei gloriam*. Simili modo Apostolus 1. Corinth. 10. 31. dixit: *Omnia in gloriam Dei facite*: ut ibi dixi.

Mulieres subditæ estote viris, sicut oportet, in Domino] id est, sicut oportet, secundùm Christi Domini legem, voluntatem, Evangelium. q. d. Mulieres subditæ sint viris, sicut decet subdi eas, quæ Christo conjunctæ profitentur se sequi Christi modestiam, humilitatem, obedientiam, quam didicerunt in christianismo. ita Anselmus, vide dicta Ephes. 6. 1. Vers. 18.

Ecquid mirum si Christianis matronis hoc præcipiat Paulus cùm idipsum Aristoteles Gentilibus præscribat lib. 1. Oecumen. c. 1. & 2. *Existimare*, inquit, *debet mulier benè composita, mores viri esse legem vitæ suæ, impositam sibi à Deo per conjunctionem matrimonii. Qui hæc ergo negligit, Deos ipsos videtur negligere, quibus præsentibus sacra fecit, & matrimonium iniit.* Et Cato apud Livium lib. 34. *Majores*, inquit, *nostri nullam ne privatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt; sed in manu esse virorum.* Quare idem Cato graviter accusans insolentiam & fastum mulierum Romanarum apud Livium dec. 4. lib. 4. hoc quasi monstrum proponit: *Omnes*, inquit, *homines uxoribus dominantur, nos omnibus hominibus, nobis autem uxores.* Longè melius & sanctius vir ille prudens consilium dedit matronæ; *Si vis*, inquit, *imperare viro, pareas: bona enim mulier parendo viro, imperat.* Ita Livia Augusti Cæsaris uxor interrogata, *quibus rationibus Augustum sibi subjecisset?* respondit: *Multa modestia*: quòd ea quæ placerent Augusto, faceret libenter: quòdque se scire dissimularet, quibus ille amoribus domi frueretur. Testis est Dion. in Tiberio.

Mores viri sint lex uxori.

Uxor ut imperet viro pareat.

Hoc enim placitum est in Domino] Ambrosius legit, *Domino*; sed Romana & Græca legunt, *in Domino*, id est, apud Dominum, &, ut Syrus, *coram Domino*. Vers. 20.

Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo fiant] Græcè, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν, id est, ne despondeant animum, scilicet si videant parentes in se assiduè tam duros, asperos, litigiosos: inde enim solent filii perdere animum, segnescere in suis operibus, cùm vident ea parentibus non placere, segniter parentibus obedire, imò in pietate, Dei timore & cultu languescere, ac tandem desperare, fugere, omneque jugum tam Dei quàm parentum excutere.

Servi obedite per omnia dominis carnalibus (temporalibus, etiam Ethnicis) non ad oculum servientes, quasi hominibus, placentes, sed in simplicitate cordis timentes Deum) q. d. Servi obedite dominis, non fictè ad oculum ut eorum gratiam captetis, sed simplici & candido animo, ac studio placendi Deo, qui præcipit hanc obedientiam servis, quique voluit vos esse servos & servire, non autem dominos & imperare. timeant ergo servi Deum, & non dominorum, sed Dei timore dominis suis obediant. vide dicta Ephes. 6. 5. Vers. 22.

Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, et non hominibus) q. d. Nolite, ò servi, dominis vestris obedire ad oculum, sed ex animo, tamquam si ipsi Domino Deo serviretis, sicut revera servitis; quia Dei, qui vos servos fecit, voluntas est ut heris vestris ex animo obediatis. Si ergo heris ita obediatis, ipsimet Deo obedietis, qui *retributionem* æternæ *hereditatis* in cælo servis ita obedientibus uti promisit, ita revera præstabit pro hoc eorum obsequio. Agite ergo servi, estote philodespoti, id est amantes herorum, nec herum ut hominem, sed in hero herique jussu Deum & Dei jussum intuemini & accipite. Vers. 23.

Retributionem) Græcè est ἀνταπόδοσιν, quæ vox significat mercedem, quæ pro merito operum datur, cùm ergo Paulus Deo eam tribuat, certum est servos eam apud Deum mereri sua obedientia. Nota hoc pro meritis bonorum operum, contra Novantes. Vers. 24.

Domino Christo servite) Græcum δουλεύετε, tam est indicativi, quàm imperativi modi. Unde verti potest cum Vatablo, *nam Christo Domino*

ministrotis, q. d. Ac proinde ille Dominus utpote fidelissimus & liberalissimus, vestrum servitium compensabit abundantissimè in futura hæreditate cælesti.

Vers. 25. QUI ENIM INJURIAM FACIT, RECIPIET ID QUOD INIQUE GESSIT: ET NON EST PERSONARUM ACCEPTIO APUD DEUM) Probat quòd servi & obsequentes suis heris accipient retributionem hereditatis jam dictæ, argumento à contrario: nam qui injusti sunt, A sive domini sint, sive servi, accipient à Deo retributionem damnationis. Taxat tacitè, & reprimit fastum ac dominatum dominorum, qui injustè ac tyrannicè tractant suos servos, q. d. Sciant hi se à Deo judicandos, & pro injuria servis suis irrogata puniendos: vicissim solentur se servi injustè ab heris vexati, quòd eorum injurias ulciscetur Deus, eorumque patientiam & obedientiam remunerabitur.

CAPUT QUARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari Primò, dominos ad æquitatem, & benignitatem in servos.

Secundò, omnes Christianos ad orationis frequentiam, sapientiam Christianam, & gratiam ac prudentiam in loquendo.

Deinde, v. 10. fusè & particulatim suos salutat.

1. Domini, quod justum est & æquum, servis præstate: scientes quòd & vos Dominum habetis in cælo. 2. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione: 3. orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum) 4. ut manifestem illud ita ut oportet me loqui. 5. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, ut sciatis quomodo oporteat vos unicuique respondere. 7. Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino: 8. quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra, 9. cum Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui ex vobis est. Omnia, quæ hic aguntur, nota facient vobis. 10. Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite illum: 11. & Iesus, qui dicitur Justus: qui sunt ex circumcisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi Jesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, ut stetis perfecti, & pleni in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim perhibeo quod habet multum laborem pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiciæ, & qui Hierapoli. 14. Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. 15. Salutate fratres, qui sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo ejus est, Ecclesiam. 16. Et cùm lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite ut & in Laodicensium Ecclesia legatur: & eam quæ Laodicensium est, vos legatis. 17. Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

Vers. 1. DOMINI, QUOD JUSTUM EST ET ÆQUUM, SERVIS PRÆSTATE) Pro *æquum*, græcè est *ἰσότητα*, id est æqualitatem, ut scilicet æqualiter servos tractent; non unum durè, alterum delicatè habeant; non unum ament & colant, alterum avertentur & contemnant; sed pares pari affectu & benevolentia prosequantur. Idem inter filios servare debent parentes, idem in monasteriis, collegiis, republica præstare debent Superiores, ne unum filium, subditum, civem præ alio ament, colant, attollant: hæc enim est inæqualitas & acceptio personarum, quæ pacem turbat, invidiam aliorum concitat, & Superiores in odium illorum qui negliguntur, vel postponuntur, adducit. Sic enim Joseph à patre Jacob plus ceteris adamatus, & polymita vestitus, invidiam fratrum, omniaque mala & tantùm non mortem incurrit.

In familiis cavenda inæqualitas.

Vers. 2. ORATIONI INSTATE) Græcè *τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε*, id est, ut Syrus, *in oratione perseverate*. Toties Apostolus in suis epistolis orationis studium & frequentiam Christianis etiam laicis inculcat, quia oratio est fistula cælestis, per quam omnis ros, id est gratia cælestis, in nos descendit, ut quidam Sanctorum tam verè, quàm appositè dixit.

Oratio est fistula cælestis.

VIGILANTES IN EA IN GRATIARUM ACTIONE) Insignem piamque formulam gratias agendi viri cujusdam sancti (fortè ipsiusmet S. Chrysostomi) recenset hic homil. 10. Chrysost. Ea talis est: *Gratias agimus tibi pro omnibus beneficiis tuis, à primo die usque in hunc præsentem indignis nobis impensis, sive nota nobis sint, sive incognita; tam pro occultis, quàm pro manifestis, quæ vel opere nobis vel sermone facta sunt, & quæ voluntariis & quæ invitis sunt præstita; pro omnibus quæ immeritis nobis exhibita sunt; pro afflictionibus, pro quiete, pro gehenna, pro supplicio, pro regno cælorum. Obsecramus ut animas nostras custodias sanctas: mundam habentes conscientiam, finem benignitate tua dignum. Qui nos ita dilexisti, ut Unigenitum tuum pro nobis dederis, digneris nos hac dilectione dignos reddere.* B *Da sapientiam in verbis tuis, & in timore tuo unigenite Christe, inspira nobis fortitudinem tuam: Qui Unigenitum pro nobis dedisti, & Spiritum sanctum tuum emisisti in remissionem peccatorum, sive sponte quid, sive inviti deliquerimus, condona, nec reputes. Recordare omnium qui nomen tuum invocant in veritate. Recordare omnium qui nobis vel benè vel malè volunt: omnes enim homines sumus.* Subdit Chrysost. *His dictis addebat orationem fidelium, atque ita cessabat, tamquam coronide quadam & colligatione, post orationem pro omnibus factam imposita. Multis enim nos Deus etiam invitos beneficiis afficit, multis etiam & pluribus ignaros. Quando enim contraria precamur, ipse verò diversa facit, manifestum est quòd & insciis benefacit.*

ORANTES SIMUL ET PRO NOBIS, UT DEUS APERIAT NOBIS OSTIUM SERMONIS) Id est, ut det Vers. 3.
mihi aditum & opportunitatem evangelizandi, amoveatque ejus impedimenta.

Aliter S. Anselmus, Theophyl. & Salmeron, ut Deus, inquiunt, aperiat ostium sermonis, id est, os nostrum, per C quod quasi ostium sermo ex homine egreditur: q. d. Ut Deus det nobis os apertum & liberum, id est, det nobis libertatem, fiduciam & audaciam prædicandi. Unde quasi explicans subdit: *Ut manifestem illud ita ut oportet me loqui.* Alioqui juxta priorem sensum dicendum est, esse hic nonam petitionem, & supplendam esse conjunctionem *&*, q. d. Orate, ut Deus aperiat ostium Evangelio, & ut manifestem illud, sicut oportet, etiam in vinculis constitutus & coarctatus. Meminit Paulus identidem vinculorum suorum, & in iis gloriatur, ut idem nos facere doceat. Præclarè S. Cyprianus epist. 72. ad Nemesium de vinculis Martyrum: *O pedes,* inquit, *feliciter vincti qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! ò pedes ad præsens in sæculo ligati, ut sint semper in cælis apud Deum liberi!* Mire verò S. Chrysost. hic hom. 10. hæc vincula extollit, atque inter cetera ait, Paulum, utpote in cælis animo & mente versantem, non potuisse vinculis constringi, sed in iis quasi liberum & solutum prædicasse & cu-

Vincula Martyrum sunt gloriosa.

cur-

currisse ad cælum. *Injice*, inquit, *radiis Solis aut Soli ipsi vincula, siste cursum ejus, si potes: si non potes, nec Paulum, qui quasi sol in cælo conversatur, lucisque & doctrinæ suæ radios in terra dispergit, vincire, aut cursum eius inhibere poteris.*

VERS. 5. IN SAPIENTIA AMBULATE AD EOS QUI FORIS SUNT] Id est, sapienter & prudenter agite cum Ethnicis, ut illos ad fidem Christi pelliceatis. Ita Ambrosius.

TEMPUS REDIMENTES) Græce καιρὸν, id est, occasionem bene agendi cum aliis, & rei Christianæ bene gerendæ ac promovendæ, prudenter ac studiosè captate: τὸ enim *redimentes tempus*, pendet ex eo quod præcedit, *In sapientia ambulate ad eos, qui foris sunt*. Ita Ambros. & Theophyl. Vide dicta Ephes. 5. 16.

Aliter Anselm. *Tempus*, inquit, *redimimus, quando ante actam vitam, quam lasciviendo perdidimus, flendo reparamus*. Sed prior sensus est ex sententia & mente Apostoli.

Alii sic explicant, q. d. Cum infidelibus sapienter, id est cautè, conversamini, ita ut redimendæ vexationis & evitandæ persecutionis causa, quò tempus habeatis liberum ad serviendum Deo, patiamini, si opus sit, etiam dispendium aliquod rerum temporalium. Aut aliter, q. d. Sapienter agite cum infidelibus, ne ex veteri amicitia, cum eis tempus teratis otio, fabulis, ludis, conviviis, &c uti ante solebatis; sed dexterè ab iis vos subducite, ut tempus pretiosum redimatis, illudque in oratione, studio, charitate, propagatione fidei, operibus misericordiæ, aliisque virtutibus impendatis. Hi duo sensus satis appositi sunt. Est enim generalis hæc sententia Apostoli, similis illi Ephes. 5. v. 16. epistola enim ad Colossenses similis est illi ad Ephesios, ejusque quasi compendium.

VERS. 6. SERMO VESTER SEMPER IN GRATIA (id est, cum gratia, hoc est, approbatione & ædificatione proximorum) SALE (id est prudentia) SIT CONDITUS] Secundò, Anselmus, *in gratia*, id est, in dulcedine charitatis. Tertiò & adæquatè, *in gratia*, id est, cum gratia, ut scilicet sit gratiosus sermo vester, & gratiam ac favorem audientium conciliet; ita tamen, ut sit sale conditus: q. d. Sicut cibus dulcis gratus est, si tamen sit sale conditus; nam alioqui sicut præsalsus, sic & insulsus cibus displicet: ita sermo vester suavis sit jucundus & gratus, non præsalsus & austerus; hic enim alios, maxime Gentiles, à vobis averteret at neque sit insulsus & dissolutus; sed sale modestiæ, gravitatis & discretionis condiatur, ut sal opponatur σαπρῷ, id est putri & scurrili, ut dixi Ephes. 4. v. 29. q. d. ait Chrysost. Sermo vester jucundus sit, sed simul stringat, obturet, pungat & acuat.

Quis sermo in gratia sale conditus? qui non est insulsus, nec præsalsus. Ἐπιτακτικὸν S. Chrysost.

Talis debet esse sermo præconum Evangelii, & eorum qui animas student Christo lucrifacere.

Huic gratiæ mire studuerunt Gentiles. Ita Xenophon in sermone fuit suavissimus, indeque vocatus est *Musa Attica*. Ita Plato miram habuit sermonis gratiam: quare cùm adhuc infans in cunis dormiret, apes mellis copiam labellis ejus instillare visæ sunt, quod præsagi portendere dixerunt, ex ore Platonis melle dulciorem fluxurã esse orationem. Sciunt omnes quanta in Cicerone dicendi scribendique fuerit gratia Xenocrates tristior & tetricus, jussus est à Platone *Gratiis sacra facere*, ut comitatis elegantiam sibi conciliaret: nam *tetricus vultus & sermo non urbibus, sed silvis convenit*, inquit Plato. Protogenes pictor toto septennio in pingenda Jalysis imagine consumpto, tandem summam manum imposuit. Eam cùm Apelles cerneret, primùm substitit mutus & stupefactus, deinde inspiciens inquit: *Opus quidem magnum, artifexque excellens, verùm operi gratia deest, quasi adesset, assecutus esset auctor immortalem gloriam*. Adiecit, *sibi cum Protogene omnia paria esse, aut illi meliora, sed uno se præstare, quòd manum ille de tabula nesciret tollere*. Nimis enim morosi dum nimis omnia gratiosa exhibere cupiunt, gratiam perdunt. Ita Ælian. lib. 12. c. 41. & Plin. lib. 35. c. 10.

& S. Anselmi. Moral. fusiùs id explicat Anselm. *Sicut*, inquit, *cibus cui sal immiscetur, fit sapidus, & caro bene salita non putrescit, nec fœtet: ita sit & sermo vester, ut quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium; non sit insipidus per insipientiam; nec putidus per admonitionem carnalis delectationis, nec corruptus per admixtionem falsitatis; sed semper salis spiritualis sapientiæ conditus, & integritate veritatis incorruptus, atque odorem cælestis & incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum divini salis habeat sermo vester*.

VERS. 9. & 11. CUM ONESIMO, &c. QUI EX VOBIS EST] id est, qui est ex vestra gente & urbe, scilicet est Colossensis, qua-

A les & vos estis. Id patebit ex epistola ad Philemonem. HI SOLI, scilicet ex domesticis meis, qui me comitari & adjuvare solent, SUNT ADIUTORES MEI IN REGNO DEI] id est, in prædicatione Evangelii, quod est via ad regnum Dei cælestæ: qui enim prædicat Evangelium, prædicat regnum cæleste, & viam ad hoc regnum. Hinc S. Joannes & Christus & Apostoli hoc thema suæ prædicationis proposuerunt: *Pœnitentiam agite, appropinquavit enim regnum cælorum*.

Obiectio Bezæ solvitur. Hinc ergo ruit argumentum Bezæ: Si, inquit, hi (scilicet Aristarchus, Marcus & Jesus) soli erant Romæ cum Paulo; ergo Petrus Romæ non erat, nec Romæ sedit Pontifex vigintiquinque annos. Respondeo, Hi soli erant Romæ cum Paulo quasi socii & domestici ejus; Petrus verò Romæ erat, sed seorsim evangelizabat. Adde, Petrum ita sedisse, id est, papatum constituisse Romæ, ut tamen quasi Pastor Ecclesiæ per vices sæpè discurreret per alias regiones, ibique fundaret Ecclesias, uti faciebant alii Apostoli.

SEMPER SOLLICITUS PRO VOBIS] Græcè ἀγωνιζόμενος, id est certans & agonizans pro vobis est Epaphras VERS. 12.
B vester nuper Episcopus.

UT STETIS PERFECTI, ET PLENI IN OMNI VOLUNTATE DEI] id est in omni eo, in quo vult Deus nos esse perfectos & plenos, scilicet in sapientia & vita Christiana. Voluntas enim ponitur pro volito, id est, obiectum pro potentia, juxta can. 30.

SALUTATE FRATRES, &c. ET NYMPHAM. *Nympha* vir fuit, non mulier. Patet ex eo quod sequitur, ET VERS. 15.
QUÆ IN DOMO EJUS (græce, αὐτοῦ, id est, ejus masculinè, viri scilicet, non feminæ) EST ECCLESIAM) id est, domesticam ejus Ecclesiam & familiam fidelem. Ita Theophyl. licet Theodoret. putet Nympham hunc consecrasse domum suam in Ecclesiam.

EAM QUÆ LAODICENSIUM EST, VOS LEGATIS) Putat Philastrius lib. de Hæresibus c. 90. Paulum VERS. 16.
scripsisse ad Laodicenses, velleque hic, ut ea epistola Colossis legatur. Sixtus Senensis l. 2. in Paulo, hanc epistolam ad Laodicenses recenset, eamque probat Faber Stapulensis; ea
C sic habet: *Paulus Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, fratribus, qui estis Laodiceæ. Gratia vobis & pax à Deo Patre, nostro, & Domino Jesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meam, quòd permanentes estis & perseverantes in operibus bonis, promissionem expectantes in die judicii. Neque disturbent vos quorundam vaniloquia insimulantium veritatem, ut vos avertant à veritate Evangelii, quod à me prædicatur. Et nunc faciet Deus, ut qui sunt ex me, ad perfectum veritatis Evangelii sint deservientes, & benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis vitæ æternæ. Et nunc palàm sunt vincula mea, quæ patior in Christo; in quibus lætor & gaudeo. Et hoc est mihi ad salutem perpetuam, quod factum est in orationibus vestris administrante Spiritu sancto, sive per vitam, sive per mortem. Et mihi vivere vita in Christo, & mori gaudium; & ipse in vobis faciet misericordiam suam, ut eamdem dilectionem habeatis, & sitis unanimes. Ergo, dilectissimi, ut audistis præsentiam Domini, ita sentite & facite in timore; & erit vobis vita in æternum (est enim Deus qui operatur in vobis) & facite sine peccato, quæcumque facitis, & quod optimum est: dilectissimi, gaudete in Domino Iesu Christo: & cavete omnes sordes in omni
D lucro. Omnes petitiones vestræ sint palàm apud Deum. Estote firmi in sensu Christi, & quæ integra, vera & pudica & casta & justa & amabilia sunt facite; & quæ audistis & accepistis, in corde retinete: & erit vobis pax. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus, & eam, quæ est Colossensium, vobis*. Sed suppositiam esse hanc epistolam patet, tum ex stylo, tum ex brevitate, tum quòd frigidior sit, tum quòd eadem contineat, quæ epistola ad Colossenses, ex eaque aliisque Pauli epistolis consarcinata sit, cùm tamen eam quasi novi aliquid continentem Colossis legi jubeat hic Apostolus; tum denique quòd veteribus incognita fuerit. Imò S. Hieron. in Catalogo Scriptorum Ecclesiast. in Paulo: *Legunt*, inquit, *quidam epistolam ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur*. Rursum Marcion putabat epistolam ad Laodicenses esse epistolam ad Ephesios: Theophyl. verò esse epistolam primam ad Timotheum, quæ scripta est Laodiceæ.

Epistola Pauli ad Laodicenses apocrypha.

Quænam epistola Laodicensium? Sed respondeo & dico, Apostolum hic vocare epistolam Laodicensium, non suam, quam ad Laodicenses scripserit, sed eam quam Laodicenses ad Paulum, vel certè ad ipsos Colossenses, ut vult Theodor. scripserint; in qua quædam

ine-

inerent, quæ ad rem Colossensium pertinerent, ac proinde ab eis eam legi voluit Apostolus. Patet ex Græco textu, qui sic habet, τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, *& eam, quæ ex Laodicea*, scilicet ad me scripta est, vos legite. Ita Chrysost. Syrus & Theodor. qui sic ait: *Non dixit Apostolus, Eam quæ ad Laodicenses; sed, Eam quæ ex Laodicea est, legite: illi enim de aliquibus rebus ad eum scripserant. Verisimile est autem eos vel ea accusasse, quæ fiebant Colossis, vel eodem morbo cum eis laborasse; & ideo dixit hanc quoque epistolam esse legendam.* Maldonat. tamen in Notis manuscript. sic explicat: τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, inquit, quæ à Laodicensibus ad vos mittetur, à me ad eos scripta: in qua credibile est Paulum Laodicenses monuisse, ut eam ad Colossenses mitterent, sicut hic Colossenses monet, ut hanc ad Laodicenses mittant.

Vers. 17. Et dicite Archippo, Vide ministerium, quod accepisti in Domino (id est, in Domini Ecclesia, à Domino, per Dominum, juxta can. 25.) ut illud impleas) Ministerium hoc fuit pastoratus, vel episcopatus Colossensium, in quo Archippus hic videtur successisse Epaphræ, qui jam captiuus Romæ tenebatur in vinculis, ut patet ex epistola ad Philemonem, v. 23. Vult ergo Archippum hoc suum ministerium implere, id est, plenè & perfectè fungi suo episcopatu aut pastoratu, tamquam qui à Domino ministerium acceperit: q. d. Vide, Archippe, sis diligens in hac tua cura, Domini officium agis, Dominus tibi credidit, has oves, eas à te repetet. Ita Theophyl.

Vers. 18. Salutatio mea manu Pauli) salutationem vobis propria mea manu ego Paulus subscribo. Hinc patet Paulum hucusque dictasse hanc epistolam, & scripsisse aliena manu; hæc verò, & quæ sequuntur deinceps ad finem usque, sua scripsisse manu. Ita Anselmus.

Memores estote vinculorum meorum] tum ut pro me vincto oretis, tum ut meis vinculis in fide & constantia roboremini. Hæc enim memoria & exemplum quòd vinctus sim & condemnatus, ait Theophyl. magnam vobis afferet consolationem in omnibus tribulationibus. Imitatur Paulum S. Ignatius, qui epistolam suam ad Philippenses ita concludit: *Mementote vinculorum meorum, ut consummet in Domino.*

Moraliter S. Chrysost. *Deliciarum*, inquit, *concupiscentia prehenderis? recordare carceris Pauli: discipulus es illius & commilito. Quam rationem habet, commilitonem quidem tuum in vinculis esse, te verò in deliciis? In afflictionibus es? putas te derelictum esse? audi sermones Pauli, & vide quomodo in afflictione esse, non sit derelictionis indicium. Velles sericis indui? memor esto vinculorum Pauli, & videbuntur tibi serica indumenta quibusvis fœculentis panni vilis abiectiora esse. Velles aureis indumentis amiciri? recordare vinculorum Pauli, & ostendent tibi nihil illa cano protrita melius habere. Vis ornari capillis, formosaque videri? considera squalorem Pauli in carcere, & accenderis circa illam pulchritudinem, hancque extremam deformitatem esse putabis, atque amarè ingemisces desiderio illorum vinculorum correpta. Vis odoramenta & fucum, & quidquid ejusmodi est, tibi ipsi accommodare? cogita illius lacrymas; triennium noctes & dies à lacrymis non cessabat. Hoc ornatu genas tuas adorna. Lacrymæ istæ eas splendidiores facient. Non dico ut pro aliis illacrymes; vellem quidem & istud; at sublimius est; sed pro peccatis tuis hoc facere adhortor.* *Omnes Christiani ad cruces se animare debent cogitando vincula Pauli*

Ministerium tuum imple, Æternitatem cogita.

Digitized by Google

COMMENTARIUS IN I. EPISTOLAM AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

Thessalonica metropolis Macedoniæ.

Thessalonica metropolis Macedoniæ urbs A fuit nobilissima, quæ priùs Halia dicta, deinde à Philippo Amyntæ filio, vocata est Thessalonica, vel quia in ea Thessalos vicerat, ut nomen sonat; vel, ut Strabo ait, à Thessalonica uxore: nunc Salonica dicitur, estque Judæorum statio & emporium. In hac ergo urbe Paulus prædicaverat Evangelium, brevique tempore multos Gentilium, ac præsertim nobilium matronarum converterat, ut patet Actor. 17. 1. & seq. Hinc statim Judæi Paulo & Evangelio invidentes, contra eum concitarunt seditionem: fugit ergo Paulus Athenas, indeque Timotheum misit Thessalonicam; ut opus à se cœptum perficeret, & fideles in fide confirmaret, ut patet hic cap. 3. v. 2. Rediit deinde Timotheus ad Paulum, cique à se gesta, & Thessalonicensium in fide constantiam enarravit. Unde Paulus hanc ad eos scribit epistolam, qua constantiæ eorum congratulatur, eosque in fide confirmat; ut pro ea tuenda secum fortiter Judæorum & Gentilium persecutiones ferant.

Occasio hujus epistolæ scribendæ.

Argumentum epistolæ.

Deinde cap. 4. hortatur eos, ut fugiant fornicationem, otium, desidiam: ac de resurrectione & Christi ad judicium adventu eos instruit. Denique cap. 5. monet, ut ad diem judicii sanctè vivendo se comparent, vacentque charitatis operibus, orationi ac pietati.

Ubi et quando scripta.

Scriptam esse Athenis habent Græca & Syra in fine epistolæ. Idem docent Theodor. Oecumen. hic, & Athanasius in Synopsi: sed verius est scriptam esse Corinthi anno Christi 52. ut docet Baron. nam Timotheus jam Thessalonica ad Paulum redierat, ut ipse ait cap. 3. v. 6. Timotheus autem ad Paulum rediit, non Athenis, ubi vix hæsisse videtur, sed Corinthi agentem, ut patet Actor. 18. 5. Unde sequitur hanc primam esse omnium epistolarum quas scripsit Paulus, uti constanter asserunt Chrysost. & Theodor.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Gratias agendo Deo, refricat Thessalonicensibus fervidam ipsorum conversionem ad Christum per efficaciam suæ prædicationis.

Deinde, v. 6. laudat & corobórat eorum in fide constantiam.

1. Paulus, & Silvanus, & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, & Domino Jesu Christo. 2. Gratia vobis & pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, 3. memores operis fidei vestræ, & laboris, & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Jesu Christi, ante Deum & Patrem nostrum: 4. scientes fratres, dilecti à Deo, electionem vestram: 5. quia Evangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. 6. Et vos imitatores nostri facti estis, & Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti: 7. ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia, & in Achaia. 8. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solùm in Macedonia, & in Achaia, sed & in omni loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta est, ita ut non sit nobis necesse quidquam loqui, 9. Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad vos: & quomodò conversi estis ad Deum à simulacris, servire Deo vivo, & vero, 10. & expectare Filium eius de cælis (quem suscitavit ex mortuis) Jesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

Vers. 1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre, et Domino Jesu Christo) id est, in fide & religione Dei Patris, & Jesu Christi, supple congregatæ, scribunt & salutem dicunt. Ubi rectè advertit Theophyl. præpositionem *in* hic Filio tribui æquè ac Patri, ut significetur æqualitas Filii cum Patre. Eodem modo, quo hic præpositionem *in*, etiam præpositionem *à*, tam Filio, quàm Patri tribuit epistolæ 2, c. 1. v. 2. *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.*

Silvanus est Silas.

Nota Secundò. *Silvanus* est Silas: ex Hebræo enim nomine Silas, Græci & Latini formarunt nomen sibi notius Silvanus; hoc enim Latinum & Romanum est nomen. Perperam ergo Dorotheus in Synopsi Silvanum à Sila distinguit, quasi Silas Corinthiorum, Silvanus Thessalonicensium fuerit Episcopus.

Audi Manichæum resuscitantem hunc Silvanum, audi fanaticum: Constantinus quidam Manichæorum hæresim suscitare volens in Armenia, sub Constante Imper. nepote B Heraclii, anno Christi 653. jactavit se esse Silvanum; qui tamquam fidus discipulus à Paulo missus est in Macedoniam, ostendensque discipulis suis Apostoli codicem, quem à Diacono acceperat: *Macedones*, ajebat, *estis: ego Silvanus, ad vos à Paulo missus.* Quare justo Dei judicio à Justo quodam, quem manichæismo imbuerat, mercedem congruam recepit. Palatini enim jussis obsequens Justus, sumpto in manus saxo, Silvanum quasi alterum Goliath vi magna percussit & occidit, uti ex Theophane fusè narrat Baronius anno Christi 653. Ubi & addit asseclam Constantini Simeonem pari modo se appellasse Titum (cùm Cetus animas devorans potius vocandus esset) qui proinde à Justiniano juniore Imp. cum aliis Manichæis flammis exustus est anno Christi 685.

Nota Tertiò, Pauli modestiam, qui Timotheum & Silam discipulos suos sibi æquat & adnumerat in scribenda hac epistola.

Nota Quartò. Non se vocat hic Apostolum, quia pauco tempore Thessalonicæ evangelizaverat, ita ut Apostolatus eius ibi per experientiam vix esset cognitus; necdum enim

ullas

ullas ibi fundaverat Ecclesias, quod proprium erat Apostolorum munus.

Vers. 3. MEMORES OPERIS FIDEI VESTRÆ, ET LABORIS, ET CHARITATIS, ET SUSTINENTIÆ SPEI DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI ANTE DEUM ET PATREM NOSTRUM] Nota Primò. *τὸ operis*, vel, ut Syrus, *operum fidei*, significat fidem non nudam & otiosam, sed operatricem, ipsaque opera fidei ab Apostolo commendari. Ita Chrysost. Anselmus & alii.

Spei labor charitatis

Nota Secundò. Pro *laboris & charitatis*, Græca & Syrus legunt *laboris charitatis*: sicut enim fidei tribuit opus, ita charitati tribuit laborem, & spei sustinentiam. Ubi Adverte, Apostolum per hæc tria, unum & idem significare, nimirum Thessalonicenses propter fidem, spem & charitatem in Christum multa à Judæis & Gentilibus passos esse, adeò ut à Judæis Iason pro Paulo elabente protractus fuerit ad tribunal Actor. 17. 6. Persecutiones ergo pro fide pati constanter, est opus fidei. Idem est *labor charitatis*, id est labor & molestia, quam sustinuerunt propter amorem Christi dilecti sui. Idem est *sustinentia* & patientia *spei*, ut mox dicam. Possunt tamen hæc ita commode secerni, ut *opus fidei*, sit labor pro fide susceptus; multum enim eis laborandum erat, ut infirmi in fide Christiani tempore persecutionis in fide corroborarentur. *Labor charitatis* esse potest labor, quem suscipiebant, ut eos, qui ob fidem erant spoliati bonis, aut in exilium missi, solarentur & sustentarent. *Sustinentia spei* esse potest omnium ærumnarum in persecutione tolerantia ob spem gloriæ cælestis. Ita Chrysost.

Nota Tertiò. *Sustinentiam spei* vocat constantiam spei, quam constanter in adversis sustinuerunt, id est sustentarunt & retinuerunt; unde Erasmus vertit, *quòd permansistis in spe*; Ambros. legit, *exspectationis spei*, id est, spei expectantis, de qua mox dicam.

Sustinentia spei est patientia ex spe præmii.

Secundò & aptiùs, *sustinentiæ spei*, id est patientiæ, &, ut Syrus, tolerantiæ, quam in persecutionibus habetis ex spe, vel propter spem præmii cælestis. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Unde posset cum Vatablo per hypallagen *sustinentia spei* accipi pro spe sustinentiæ, id est spe sustinente, tolerante, patiente; sicque clarè hic locus verti potest, Memores operatricis & efficacis fidei vestræ, & laboriosæ charitatis, & tolerantis spei. Ubi Adverte tria apta epitheta, & quasi proprietates trium virtutum Theologicarum, fidei, spei, charitatis: fides enim debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens. Unde rectè notavit Chrysost. & alii, ab Apostolo nec fidem sine operibus, nec charitatem sine labore, nec spem sine patientia hic commendari.

Fides debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens.

Nota Quartò. Addit Apostolus, *Domini nostri Jesu Christi*, qui genitivi à genitivis *fidei*, *spei & charitatis*, qui præcesserunt, reguntur. Vocat ergo fidem, spem, charitatem Jesu Christi, sive quia hæ virtutes dantur à Christo, & per Christi merita; sive potiùs, quia feruntur in Christum quà Deus est & homo, quasi in objectum suum, & labor earum suscipitur propter Christum, & Christi amore, spe ac desiderio. Unde v. ult. id explicans ait, *Expectare filium ejus de cælis*: q. d. Hac spe sustinetis persecutiones, ærumnas & labores pro fide, quia creditis & amatis Christum, eumque expectatis judicem, ut vos præmiet & glorificet. Hac enim spe vir justus ad omnem fortunæ motum immotus firmusque quasi cubus, imò quasi rupes consistit in sua fide & probitate. Ita Anselmus. Unde & Ambros. ut dixi, legit hic, *memores*, &c. *expectationis spei Domini nostri Jesu Christi*, id est, spei expectantis Dominum nostrum Jesum Christum.

Nota Quintò. Quod subdit Apostolus, *Ante Deum & Patrem nostrum*, vel refertur ad *memores*, vel potiùs ad *fidei*, *spei & charitatis*: q. d. Memor sum vestræ patientiæ & laboris, quem sustinetis pro fide, spe & charitate Christi, non fictè & simulatè, *ante Deum*, id est, sine fuco, vere, sincere, coram Deo. Est hic ingens stimulus ad fortiter agendum & patiendum, si cogitemus nos ante Deum, in Dei oculis, & pro Deo ipso laborare, pati, certare. *Magna*, inquit Boetius, *nobis injecta est necessitas bene agendi, quòd in conspectu Judicis cuncta cernentis omnia agimus.* Hinc Deus Genes. 17. 1. hoc medium & excitamentum ad omnem perfectionem Abrahamo suggessit, dicens, *Ambula coram me, & esto perfectus*: q. d. Cogita præsentiam meam, me facta tua omnia coràm intueri; ita studebis & anniteris, ut opera tua quàm optimè & perfectissimè facias.

Acer stimulus est memoria præsentis Dei.

Vers. 4. SCIENTES, FRATRES DILECTI A DEO, ELECTIONEM VESTRAM] q. d. Scio, non fide, non certa demonstratione, aut physica evidentia, sed ex signis & conjecturis: quia scilicet vestræ fidei, constantiæ, patientiæ, charitatis opera video, inde scio, id est probabiliter colligo, *vestram electionem*, id est, vos esse electos ad gratiam & amicitiam Dei, &, si in ea perseveretis, ad gloriam & fruitionem ejusdem. Ita Theophyl. vide can. 13. Nam Apostolum propriè & immediatè loqui de electione ad gratiam, non autem ad gloriam, patet ex sequentibus, sequitur enim.

QUIA EVANGELIUM NOSTRUM NON FUIT AD VOS IN SERMONE TANTUM, SED ET IN VIRTUTE] id est, potentia & efficacia miraculorum confirmatum fuit. Vers. 5.

ET SPIRITU SANCTO) Syrus vertit, *in spiritu sanctitatis*: sanctitas enim doctrinæ & vitæ prædicantium, valdè eorumdem doctrinam credibilem facit & persuadet. Secundò, *in Spiritu sancto*, id est, in largitione Spiritus sancti & donorum ejus, quæ Apostoli in primitiva Ecclesia, in baptismo, etiam visibiliter largiebantur, faciendo, ut credentes linguis peregrinis loquerentur, propheterent, dæmones & morbos depellerent, &c. ut patet Actor. 10. v. 44. & alibi. Ita Theodoret. Anselm. & alii.

ET IN PLENITUDINE MULTA) D. Thomas bifariam accipit: Primò, *in plenitudine*, supple, donorum Spiritus sancti, ne se minus donorum accepisse putarent Gentiles, quàm acceperant Judæi. Secundò, *in plenitudine*, supple illustrationis: q. d. Nihil vobis defuit plenæ instructionis earum rerum, quæ ad fidem pertinent. Verùm hæc non conveniunt cum Græco πληροφορίᾳ, quæ vox significat plenam certitudinem & certam persuasionem, ut dixi Rom. 14. 5. Unde Ambros. legit, *non in phantasia, sed in veritate plenitudinis*, id est plena, pleneque probata & certa veritate: q. d. Nihil defuit Evangelio meo apud vos ad plenam illi fidem faciendam. Quod Theophyl. refert ad toleratas pro Evangelio afflictiones, eò quòd non sit probabile quemquam pro vana doctrina tantum velle pati malorum quantum Paulus & Apostoli patiebantur pro Evangelio. Sed hoc arctius est: Apostolus enim *plenitudinem multam* vocat omnia argumenta, quibus plenam Evangelio suo fidem faciebat, putà miracula, linguas, prophetias, sanctitatem, patientiam, aliaq; quælibet: nemo enim prudenter potest credere, nisi hæc, vel his similia signa fieri, vel facta esse pro Evangelio sciat, quæ planè persuadeant viro prudenti rem, ad quam confirmandam adhibentur, esse credendam.

Quid πληροφορία, id est plenitudo.

ET VOS IMITATORES NOSTRI FACTI ESTIS ET DOMINI) Patheticè S. Bernard. serm. 1. in cap. Jejunii: *Quidni, ait, caput suum membra sequantur? si bona suscipimus ab hoc capite, mala autem quare non sustineamus? An respuere tristia volumus, & communicare jucundis? si ita est, indignos nos capitis hujus participatione probamus: omne enim quod ille patitur, pro nobis est. Felix membrum quod huic adhæserit per omnia capiti, & sequetur illud quocumque ierit.* Et mox: *Mihi omnino adhærere tibi bonum est, ò caput gloriosum & benedictum in sæcula, in quod & angeli prospicere concupiscunt. Sequar te quocumque ieris: si transieris per ignem, non avellar à te. Tu dolores meos portas, & pro me doles. Tu priùs transis per angustum passionis foramen, ut latum præbeas sequentibus membris ingressum* (metaphora à corpore & à capite sumpta; quo enim caput perruperit, facile est subingredi corpus.) Vers. 6.

EXCIPIENTES VERBUM IN TRIBULATIONE MULTA CUM GAUDIO SPIRITUS SANCTI) Nihil magis admirabile, quia nihil magis naturæ contrarium est, quàm in tribulatione gaudere. Solent enim afflicti plorare, murmurare, queri, desperare: sed Spiritus sanctus, qui natura superior est, & per tribulationes bona cælestia & divina repromittit, efficit, ut homo hæc bona sibi proponens in tribulatione, quo magis affligitur, eo magis gaudeat. *Hoc verò eorum est*, ait S. Chrysost. *qui jam humanam naturam transcenderunt, corpusque habent quasi nullis passionibus obnoxium. Sic & Christus, quamvis multas afflictiones pertulerit, gavisus tamen est. Ad hoc enim sponte sua venit, & nostri gratia seipsum exinanivit, conspuendus, alapis percutiendus & crucifigendus: atque ita gavisus est ista patiens, ut Patri dixerit: Clarifica me*, Joan. 17. 1. *Afflictio in corporalibus, gaudium in spiritualibus.* Causam subdit: *Non enim natura afflictionum hoc habet, ut gaudium pariant, sed istud ex ea afflictione est quæ propter Christum toleratur, & ex spiritu irrorante, & per caminum tentationum in requiem ac recreationem consistuente. Cum gaudio, inquit, non simpliciter, sed multo: hoc enim est Spiritus sanctus.*

Admirabile est in tribulatione gaudere.

ITA UT FACTI SITIS FORMA (græcè τύποι, id est exemplaria, typi &, ut Syrus atque Ambros. in exemplum) Vers. 7.

OMNI-

OMNIBUS CREDENTIBUS IN MACEDONIA ET IN ACHAJA.

Vers. 8. A VOBIS ENIM (à vestra fide, patientia, constantia, zelo, ait Theodor.) DIFFAMATUS (divulgatus) EST SERMO DOMINI) Græce, ἐξήχηται, id est, resonuit quasi echo, & resonuit quasi tuba, ait Theophyl. Vatablus vertit, *à vobis ebuccinatus est sermo Domini*; Syrus, *à vobis manavit fama sermonis Domini*, id est, prædicationis Evangelicæ: ut scilicet omnes hanc novam fidem Christianam admirentur & ament propter vestram Christianam, piam & sanctam vitam, quam sciunt vos ex fide hac hausisse & imbibisse.

IN OMNI LOCO) fidelium scilicet, vel ubi fidei & fidelium est notitia: commode enim τὸ *omni* ad præsentem materiam limitandum & accipiendum est.

FIDES VESTRA (rumor & fama fidei & sanctitatis vestræ) QUA EST AD DEUM (in Deum, erga Deum) PROFECTA EST) hoc est, dimanavit: loquitur enim, inquit Theophyl. de fide eorum, quasi de re animata, quæ egressa & profecta, omnia loca perambularit. Sic enim vulgus & poetæ famam pingunt quasi juvenem alatum, qui omnia celerrimè pervolat. Hinc Virgilius:

Fama pingitur cum alis.

Fama malum, quo non aliud velocius ullum,
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo.

ITA UT NON SIT NOBIS NECESSE QUIDQUAM LOQUI) q. d. inquit Theophyl. Adeò vehemens & efficax est fidei vestræ fama, ut neque expectent nos homines quidquam de vobis dicere; sed narrare incipientes, præveniant ipsi nos, vestra nobis bona annunciantes & deprecantes.

Vers. 9. IPSI ENIM DE NOBIS ANNUNTIANT QUALEM INTROITUM HABUERIMUS AD VOS) id est, quàm mirabilis efficaxque fuerit meus ad vos introitus; nimirum, ut medios licet inter hostes & persecutiones constitutus, intrepidè tamen evangelizarim, plurimosque ex vobis à simulacris ad Deum verum converterim, ut sequitur. Hunc introitum suum fusiùs describit Paulus c. seq. v. 1. & seq.

Rursum Theophyl. *Ipsi*, inquit, *homines annuntiant, quòd noster ad vos adventus refertus fuerit innumeris mortibus, vos tamen non estis offensi in nobis. Quin etiam vos in pericula propter nos incidentes, non aversi estis à nobis, sed sic nobis adhærebatis, seu innumeris bonis à nobis aucti essetis. Secundus autem ille accessus eius erat. Et enim profectus in Berrhœam, persecutionem passus est: ac in eo veniens, sic est receptus, ut & animas suas adeoque vitam pro eo impenderent.* Hactenus Theophyl.

QUOMODO CONVERSI ESTIS AD DEUM A SIMULACRIS, SERVIRE (ut serviretis) DEO VIVO ET VERO) Monet eos ut recordentur à quibus, ad quem transierint, ut dignam sua conversatione, christianismo & Deo vivo & vero, vitam agant. *Simulacris*, id est, diis falsis & inanimis, putà aureis & saxeis, opponit Deum vivum & verum: q. d. Vivit vigetque Deus, sentitque honorem & servitium sibi à vobis impensum, ac consequenter uti suos hostes ulciscetur, ita vos servos suos copiosè præmiabit & remunerabitur.

Vers. 10. ET EXPECTARE (ut expectetis) FILIUM EJUS DE CÆLIS, qui in judicio vos hisce persecutionibus liberabit, & gloriæ corona donabit. Ipse enim per suam gratiam ERIPUIT NOS à peccati miseria quam incurreramus, ac consequenter AB IRA VENTURA) id est, à damnatione æterna nobis ob peccata infligenda ab irato Deo.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Apostolus ut Thessalonicenses incitet ad constantiam in Christi fide & persecutionibus, ostendit eis sinceritatem, sanctitatem, & zelum prædicationis suæ octo argumentis, scilicet Primò, ex illius fructu, v. 1.

Secundò, ex persecutionum, quæ Actor. 16. & 17. narrantur, tolerantia, v. 2.

Tertiò, ex doctrina sana & pura, quam docuit, v. 3.

Quartò, ex sancta intentione, quæ non quærens favores & opes, nec gloriam hominum, sed Dei tantùm, prædicavit, v. 4. & seq.

Quintò, ex eo quòd eos tam tenerè educarit in fide, quàm tenerè mater amat & educat suos filios, quodque pro eis vitam suam tradere voluerit, v. 7. & 8.

Sextò quòd, ne eos gravaret, sibi victum pararit nocte & die laborando, v. 9.

Septimò, quòd sanctè & irreprehensibiliter inter eos vixerit, v. 10.

Octavò, ex testimonio Thessalonicensium, qui Evangelium Pauli acceperant ut verbum non hominum, sed Dei, ideoque dira ab impiis & invidis Iudæis passi sunt, v. 13. & seq.

Denique, ut eos ad se & fidem Christi magis alliciat, declarat subinde maternum in eos affectum, ideoque eos vocat suam spem, gaudium, coronam & gloriam, v. 19. Itaque Apostolus hoc capite in seipso vivam veri prædicatoris & pastoris Ecclesiæ effigiem & ideam exhibet, quam sibi jugiter nostri Pastores ob oculos ponant, imitando octo eius dotes & virtutes jam recensitas.

1. NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: 2. sed antè passi, & contumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Evangelium Dei in multa solicitudine. 3. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo, 4. sed sicut probati sumus à Deo ut crederetur nobis Evangelium: ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. 5. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis: neque in occasione avaritiæ: Deus testis est: 6. nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis. 7. Cùm possemus vobis oneri esse ut Christi Apostoli: sed facti sumus parvuli in medio vestrum, tamquam si nutrix foveat filios suos. 8. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras: quoniam charissimi nobis facti estis. 9. Memores enim estis fratres laboris nostri, & fatigationis: nocte ac die operantes, ne quem vestrum gravaremus, prædicavimus in vobis Evangelium Dei. 10. Vos testes estis, & Deus, quàm sanctè, & justè, & sine querela, vobis, qui credidistis, fuimus: 11. sicut scitis, qualiter unumquemque vestrum (sicut pater filios suos) 12. deprecantes vos, & consolantes, testificati sumus, ut ambularetis dignè Deo, qui vocavit vos in suum regnum & gloriam. 13. Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione: quoniam cùm accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non ut verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. 14. Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Judæis: 15. qui & Dominum occiderunt Jesum, & Prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus adversantur: 16. prohibentes nos Gentibus loqui ut salvæ fiant, ut imple-

pleant peccata sua semper; pervenit enim ira Dei super illos usque in finem. 17. Nos autem fratres desolati à vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantiùs festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio; 18. quoniam voluimus venire ad vos; ego quidem Paulus, et semel, et iterum, sed impedivit nos Satanas. 19. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum estis in adventu ejus? 20. vos enim estis gloria nostra & gaudium.

Vers. 1. SCITIS FRATRES, INTROITUM NOSTRUM AD VOS, QUIA NON INANIS FUIT] Pro *inanis* græcè est κενή, id est vacua. q. d. Adventus, & prædicatio mea apud vos non fuit otiosa & evanida, non caruit sua molestia aut persecutione, aut digna materia, aut sinceritate, aut sanctitate, aut fructu; idque toto reliquo c. demonstrat, ut dixi in argumento. Quòd enim eam non solùm fructu non vacuam fuisse, sed etiam persecutionibus, aliisque jam dictis eamdem non caruisse docere velit, patet ex particula adversativa *sed*, quæ sequitur, cum ait:

Vers. 2. SED ANTE PASSI (græcè προπαθόντες, id est, malis afflicti) ET CONTUMELIIS AFFECTI IN PHILIPPIS FIDUCIAM tamen HABUIMUS (græcè ἐπαῤῥησιασάμεθα, id est libertate, audacia usi sumus, audaces & intrepidi fuimus) LOQUI AD VOS (ad loquendum, & prædicandum vobis) EVANGELIUM DEI IN MULTA SOLICITUDINE] Græcè ἐν πολλῷ ἀγῶνι, id est, in multo agone, lucta, certamine, & consequenter *in multa solicitudine*, ut vertit Noster, qualis esse solet eorum qui in agone decertant. Fortè etiam Noster pro ἀγῶνι, legit ἀγωνίᾳ. agonia enim est extrema solicitudo, qualis est eorum qui cum morte conflictantur: sed priùs est verius. nam Coloss. 2. 1. Græcum ἀγῶνα æquè ut hic, noster Interpres vertit, *solicitudinem*.

Agō Pauli. Hic ergo est agon prædicationis Evangelii, in quo cum dæmone, Judæis, Gentibus, Philosophis, tyrannis, magistratibus, ærumnis, persecutionibus, omnique adversitate, Paulo & Apostolis certandum fuit. Unde hujus agonis sæpiùs meminit ut sciant præcones Pauli asseclæ in agone gravi & difficili sibi esse certandum. Sic 1. Cor 9. 26. *Ego*, inquit, *sic curro non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem verberans: sed castigo corpus meum, & in servitutem redigo; ne fortè, cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.* Hujus agonis certamina & duella enumerat 2. Corinth. 11. v. 23. *In laboribus*, inquit, *plurimis in carceribus abundantiùs, in plagis supra modum*, & quod sequitur. Et 2. Corinth 4. 8. *In omnibus*, inquit, *tribulationem patimur, sed non angustiamur*, &c. *Semper mortificationem Jesu in corpore nostro circumferentes, ut & vita Jesu manifestetur in corporibus nostris.* Coronam verò agonis hujus describit 2. Timoth. 4. 7. *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.*

Vers. 3. EXHORTATIO ENIM NOSTRA NON DE ERRORE fuit] Græcè ἐκ πλάνης, id est, ex errore, non tam decepti, quàm decipientis, hoc est, ex impostura. q. d. Non fui impostor, non ex studio vobis imponendi prædicavi. Id patet ex meis periculis capitis, quæ apud vos prædicans subivi: impostores enim non solent se in pericula conicere, sed sua lucra & delicias aucupari. Verùm Noster meliùs vertit, *de errore*. q. d. Non prædicavi falsa dogmata, uti faciunt Philosophi & Gentium doctores, ac sacerdotes: sumit enim ἐκ pro περὶ, id est. *ex* pro *de*: nam Hebræum *min* utrumque significat. Id patet ex seq.

NEQUE DE IMMUNDITIA) Ubi rursum græcè ἐξ ἀκαθαρσίας, id est, ex immunditia. quod licet propriè capi possit, q. d. Non prædicavi ex animo immunditiarum, & libidinum avido, ut ad eas auditores pellicerem; longè tamen meliùs vertas, *de immunditia*. q. d. Non docui immunda, sive carmina magica, ut magi vestri, inquit Theophyl. sive potiùs opera, licere videlicet fornicari, deliciari, inebriari, qualia docent Pagani, & hæretici Simoniani: sed omnis prædicatio mea fuit de veritate, de castitate, continentia, virginitate. Hoc magnum est argumentum religionem Christianam esse veram, sanctam, à Deo profectam, nimirum quòd tantam docet puritatem, quòd suadeat cælibatum, quòd tot millia virginum educaverit. Vidéant Novantes hic an eorum religio vera sit, quæ sic virginitatem aversatur, docetque tam impura & sacrilega monachorum, sacerdotū & virginū Deo dicatarū connubia, licita & sancta esse, cùm vel ipsi Gentiles Romani Vestalium suarū virginū nuptias morte punierint, easque vivas in terram defoderint.

Signū veræ religionis est vita puritas & virginitas.

NEQUE IN DOLO) id est, cum dolo. q. d. Prædicatio mea non fuit dolosa, non conjuncta cum hypocrisi quasi captarem me & mea lucra, & interim meæ avaritiæ prætexuerim Christum, ejusque Evangelium: dolum enim hunc occultam avaritiam interpretatur v. 5. Aliter Chrysost. *Non in dolo*, inquit, id est, non in novitate, vel seditione, qualem instituit Theodas ille rebellium princeps, Actor. 5. 36.

Vers. 4. SICUT PROBATI SUMUS A DEO) *Probati*, id est electi: Deus enim Paulum probavit, id est elegit, & eligendo dignum & probatum fecit Apostolum, & Evangelii præconem, Actor. 9. 15. *Vas electionis est mihi iste, ut portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filiis Israel.* Aliter Maldonat. in Notis manuscr. *Probati*, inquit, hoc est, non approbati, sed, examinati, explorati, *sumus à Deo, qui probat*, id est examinat, *corda nostra*.

NON QUASI HOMINIBUS PLACENTES) hoc est placere cupientes, & satagentes (*placentes* enim conatum, & actum inchoatum significat, juxta can. 32.) SED DEO QUI PROBAT, id est expendit & explorat, CORDA NOSTRA) id est intentionem, desideria, & fundum cordis nostri.

NEQUE ALIQUANDO FUIMUS IN SERMONE ADULATIONIS] Vers. 5. Syrus, *nunquam usi sumus sermone adulatorio*, id est, nemini sumus adulati: sic enim Græcum γίνεσθαι id est esse, ut respondeat Heb æo היה *haia*, more Hebræorum amplè, & variè sumit Apostolus, c 1 v. 5. & hic v. 7. 10. & alibi.

Adulationem non tulerunt Gentiles in suis, quis Christianus eam ferat in Christiano, maximè Apostolo? Pythagoras asserebat potiùs gaudendum esse redarguentibus, quàm assentantibus, quos etiam hostibus deteriores judicabat. Diogenes dictitabat, melius esse incidere in κόρακας quàm κόλακας, id est, in corvos quàm in parasitos: hi enim viventis animum corrumpunt, illi solùm mortui corpus. Antisthenes adulatores comparabat meretricibus: sicut enim hæ bona omnia, præter mentem & prudentiam, suis amatoribus imprecantur: ita hi eadem optant iis quibuscum agunt. Crates aiebat eos qui inter adulatores viverent, desertos esse, non aliter quàm vituli sunt inter lupos. Bion interrogatus, *quod esset animal omnium maximè noxium? Si de feris*, inquit, *percunctaris, tyrannus; si de mitibus, adulator.* testis Laert. l. 1. c. 6. Diogenes rursum blanda orationem ad gratiam compositam, vocabat melleum laqueum, quòd blandè amplectens hominem juguler. Idem Aristippum philosophum vocabat regium canem, quòd Dionysio Siciliæ tyranno adularetur. est enim canis animal ad assentationem promptissimum. Themistius philosophus cùm videret Joviani Imp. aulam assentatoribus refertam ex moribus deprehendi ait, purpuram eos magis quàm Deum colere. testis Nicephor. l. 10. c. 42. Plato cùm Diogenem offendisset olera lavantem dixit illi ad aurem: *Si Dionysio morem gessisses, profectò non lavares olera.* Diogenes vicissim Platoni in aurem ait. *Si tu lavares olera, Dionysio non inservisses.* Phocion Antipatro amico petenti quid iniquum: *Non potes*, inquit, *ò Antipater, Phocione simul amico & adulatore uti.* Amicus enim non ad quidvis obsequitur, adulator autem in omnibus obsecundat. Constantinus Imp. tantus erat spadonum & adulatorum hostis, ut eos tineas & sorices palatii appellaret. testis. Niceph. l. 8 c. 54. Sigismund. Imp. adulatori alapam dedit, dicentique Cur me cædis Imp. respondit, *Cur me mordes adulator* testis Æneas Silvius l. 2. de Gestis Alfonsi. Deniq; Alfonsus Aragonum res adulatores suæ curiæ aiebat esse similes avibus circumvolantibus triremem, attentique si quis bolus ex triremi excideret, ut illum excipiant, & mox avolent. Refert Panorm. lib. 1 de Gestis Alfonsi.

Gnome Gētilium de adulatione.

NEQUE IN OCCASIONE AVARITIÆ) Id est, occasionem avaritiæ, sive avarè congregandi opes, & ditandi me, non captavi, non sū aucupatus ex Evangelio. ita Syrus, Vatabl Anselm.

Potest Secundò, Græcum προφάσει verti, Prætextu. q. d. Avaritiæ meæ non prætextui Evangelium, quasi illud propter se non quærerem, sed occultè illud dirigerem ad avaritiam meam, ut ex Evangelio illam explerem, meque locupletarem. ita Vatablus.

DEUS TESTIS EST] En jurat Apostolus, & Deum in testem vocat. Discant hic Anabaptistæ juramentum in se esse bonum, esseque actum virtutis,

Jurat Paulus.

tutis, quæ dicitur religio, qua Deum honoramus, uti sacrificia ei offerendo, sic & per eum jurando, ac dicta nostra confirmando. hoc enim ipso testamur & profitemur, Deum esse primam, summam & infallibilem veritatem, qui magnus & honor & laus Dei est: ac proinde non tantùm in veteri, sed in novo quoque testamento licitum est jurare, uti hic jurat Apostolus.

Secundò Nota, quàm gravi attestatione amoliatur à se suspicionem adulationis & avaritiæ: nihil enim veritatis præconi ita necessarium est atque sinceritas, & rectæ intentionis opinio ac fama, ut auditores sibi persuadeant non sua, sed se, suamque salutem ab eo quæri.

Vers. 5. CUM POSSEMUS VOBIS ONERI ESSE UT CHRISTI APOSTOLI: SED FACTI SUMUS PARVULI] Pro *sed*, latiniùs & clariùs diceretur *tamen*, vel certè omissa vocula *cùm*, retineri posset vocula *sed*. q. d. Poteram vobis oneri esse, sed malui esse parvulus.

Nota. Pro *oneri esse*, græcè est *ἐν βάρει εἶναι*, quod Primò, verti potest, In pondere & auctoritate esse, & hoc meliùs respondet ei, quod præcessit, *non quærentes ab hominibus gloriam*. Unde Ambros. legit, non *oneri*, sed *honori esse*; huic enim statim opponit, subdens, *Sed facti sumus parvuli*. Secundò, verti potest, Graves esse in accipiendo sumptu & alimonia à Thessalonicensibus: de onere enim alimoniæ loqui Apostolum patet v. 9. & ex eo, quòd tam avaritiam, de qua præcessit, quàm fastum hoc versu à se amoliri nitatur Apostolus. Utrumque significat nostrum *oneri esse*: scilicet graviter. & ex auctoritate exigere tam honorem, ait Chrysost. & Syrus, quàm sumptum, ait Theophyl. utrumque enim jure naturæ & divino præstare debent catechumeni & discipuli suis magistris, Apostolis & præconibus à quibus docentur & instruuntur. Hebræum enim כבד *cabad*, tam onerare, quàm honorare significat. Unde illud Decalogi Exodi 20. *Honora patrem & matrem* (ubi pro *honora* in Hebreo est כבד *cabbed*) verti potest, Onera patrem & matrem, debito scilicet honore, & alimonia, ac muneribus: est enim honor onus quoddam, quod honorantes honoratis præstare debent.

Hebraïs honor vocatur onus. Cur.

SED FACTI SUMUS PARVULI] In Græco duplex est lectio, & utramque tangit Theophyl. Quædam exemplaria legunt *νήπιοι*, id est *parvuli*, quædam *ἤπιοι*, hoc est blandi, comes: sed eodem redit utraque lectio. q. d. Non fui severus magister & exactor tam honoris, quàm sumptus mihi pro mea prædicatione à vobis debiti, sed factus sum vobiscum quasi parvulus, comis, blandus, imò quasi nutrix aut mater, quæ cum infante suo balbutit & colludit, eumque alit ac fovet: sic enim & ego quasi nutrix blandissima & amantissima balbutiens de deitate & humanitate Christi, & blanda cœli præmia quasi lac vobis ingerens & promittens, vobiscum quodammodo collusi, ac vobis me meaque omnia impendi, adeò ut cuperem cum Evangelio animam meam vobis tradere, ut sequitur. ita Chrysost. Anselm. Theophyl.

Mira comitas S. Pauli, qua omnes sibi devincit.

Nota Primò. Apostolum, Episcopum, Doctorem maximè decet & ornat comitas, affabilitas & suavitas morum. Apostoli est neminem suo fastu & supercilio gravare, sed lenitate omnes delinire, sibique devincire: sic enim quocumque volet, flectet eos, vitamque cum suis aget tum utilissimam, tum suavissimam. Vide de suavitate amicitiæ disserentem hic Chrysost. homil. 2. ante fin. Quin & Gentiles idipsum docuerunt. Antalcidas, inquit Plutarch. in Lacon. apophthegm. rogatus, quo pacto quis maximè placere possit hominibus? Si, inquit, loquatur illis jucundissimè, præstet autem utilissima. Reprehendendi sunt, qui cùm ■ sint fideles, tamen officium orationis asperitate corrumpunt: his pejores sunt, qui sermone benigni, te lædunt: pessimi verò, qui cùm verbis molesti sunt, tum factis noxii.

Comitas ornat doctorem.

Vers. 8. ITA DESIDERANTES VOS] Græcè *ἱμειρόμενοι*, id est, cum affectu desiderantes, vel, ut Vatablus, affectu propensi in vos. Theophyl legit *ὁμειρόμενοι ὑμῶν*, id est, obligati vobis vobisque agglutinati: compositum enim est, *ὁμείρομαι* ab *ὁμοῦ*, hoc est simul, & *εἴρω*, id est complico, connecto.

CUPIDE VOLEBAMUS TRADERE VOBIS NON SOLUM EVANGELIUM DEI, SED ETIAM ANIMAS NOSTRAS] ut nimirum animam, id est vitam, pro vobis per martyrium profunderem. Verùm quia dicit *tradere vobis*, non autem, Pro vobis, & quia amorem nutricis hic se æmulari dicit; planiùs & efficaciùs sic accipiemus. q. d. Ita vos quasi fœtus meos, ego quasi mater & nutrix amo & depereo, ut non solùm lac & ubera mea, sed & animam meam si possem, vobis tradere cuperem; amor enim summus totum se in amatum transfert, & hæc est summa amicitia, qua se totum amicus amico communicat. Hinc Christus, ut summum nobis amorem ostenderet, animam suam ac seipsum totum nobis in Eucharistia communicavit, ac in dies communicat: sed hoc nec Paulus, nec alius homo facere potest reipsa, sed voto tantùm & desiderio. Sic S. Job domesticis suis se tam amabilem & charum fuisse dicit, ut cuperent sua carne vesci ac frui. *Si non dixerunt*, ait cap. 31. 31. *viri tabernaculi mei: Quis det, de carnibus eius ut saturemur?* quæ phrasis & hyperbole tantùm ingentem in eis Jobi amorem, & desiderium significat; nec enim reipsa, & efficaciter eius vesci carnibus voluissent.

Mirus S. Pauli amor in suos.

NOCTE AC DIE OPERANTES] Græca addunt *γὰρ*, *nocte enim ac die operantes*, & sic sensus est clarior; est enim hic nova sententia. Vers. 9.

QUAM SANCTE] Græcè *ὡς ὁσίως*, id est, quàm sanctè, piè, timoratè, quanta religione, reverentia, ac cultu Dei; q. d. Memor semper me Dei negotium in ejus oculis agere. Vers. 10

JUSTE] ut nemini injuriam fecerim, sed cuique, quod suum est, tribuerim.

ET SINE QUERELA) *ἀμέμπτως*, id est inculpatè, ita ut nemo de me queri potuerit.

VOBIS, QUI CREDIDISTIS, FUIMUS) id est, vobiscum versati sumus, vobiscum nos gessimus, amplè enim & variè sumit Græcum *γίνεσθαι*, ad instar היה *haia* Hebræorum, ut dixi v. 5.

UNUMQUEMQUE VESTRUM, refer ad *deprecantes & consolantes*, TESTIFICATI SUMUS? Id est, obtestati sumus & rogavimus, sicut *pater* solet *filios* charissimos rogare & obtestari, ut dignè suis majoribus vivant. Notat S. Chrysost. *τὸ unumquemque vestrum*, atque stupens exclamat: *Papæ in tanta multitudine neminem omittit: non parvum, non magnum; non divitem, non pauperem*. Imitentur Paulum Parochi & rectores animarum, ut singulas, cùm opus est, visitent, doceant, hortentur, consolentur. *Sic enim pastor* oves singulas inspicit, pascit, dirigit. Vers. 11.

TESTIFICATI SUMUS (id est; obtestati sumus. ita Theophyl.) UT AMBULARETIS DIGNE DEO, QUI VOCAVIT VOS IN SUUM REGNUM ET GLORIAM) Magnum eis stimulum addit ad patientiam persecutionum, & omnem virtutem, dicens: *Dignè Deo, qui vocavit vos in suum regnum*. Si enim ad regnum nos vocat Deus, & regnum cœleste, illudque divinum & æternum, quis pro hoc regno non ferat bonorum jacturam, exilia, verbera, mortem denique ipsam? ita Chrysost. & Theophylactus. Qui benè ponderat & æstimat quid sit Deus, quid sit homo, quæ hominis erga Deum obligatio, quàm purus ac sanctus sit Deus, quamque purè & sanctè à nobis Christianis coli velit; hic sciet, quid sit dignè ambulare Deo. Vers. 12.

Secundò, alium stimulum addit subdens:

CUM ACCEPISSETIS A NOBIS VERBUM AUDITUS DEI) *Auditus*, scilicet vestri, quo vos à me verba Dei audistis: vel potiùs, *verbum auditus Dei*, est verbum auditum à Deo, seu, quod ego & Apostoli à Deo audivimus & accepimus. Sic Isajas cap. 53. v. 1. ait: *Domine, quis credidit auditui nostro?* hoc est, sermoni nostro, quem à te, Domine, audivimus. Vers. 13.

Quod verbum auditus.

ACCEPISTIS ILLUD, NON UT VERBUM HOMINUM, SED (SICUT EST VERE) VERBUM DEI) Hinc patet, quòd obiectum formale fidei, sit revelatio non hominis, vel angeli, sed Dei; sive esse dictum, auditum & revelatum à Deo. ut si quæras à fideli: Cur credis Deum esse trinum in personis, & unum in substantia? ipse, si præcisè & formaliter respondeat, dicet: Id credo, non quia hoc Ecclesia docet, non quia Apostoli, non quia Patres hoc docuerunt; sed quia hoc dixit & revelavit de se Deus. Sicut enim verbum legati fidem habet apud eos, ad quos legatus mittitur, non quia legati verbum est, sed quia verbum est regis qui legatum misit ad hoc verbum proloquendum, ut non tam legatus, quàm rex per legatum loquatur: sic & verbum Pauli & Apostolorum fi-

Obiectum formale fidei est revelatio.

dem

dem habet, non quia Pauli, sed quia Dei verbum est, qui misit Paulum, ac per Paulum loquitur. Atque hinc oritur certitudo fidei, quæ nos de articulis, quos fide credimus, ita certos reddit, ut id omne negare malimus, quod sensus nobis dictat, quod scientia nobis demonstrat, quod omnes homines & angeli dicunt, quàm id negare quod dictat fides: nititur enim fides Deo revelante, quæ prima & infallibilis est veritas, cui omnis alia veritas cedere debet.

Unde oritur certitudo fidei.

Qui (Deus) operatur in vobis, qui credidistis] Græcè τοῖς πιστεύουσι, id est, *qui creditis. Operatur*, supple fidem, ut credatis, & credere pergatis verbis meis, eaque exequi satagatis. ita Anselm.

Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa in Christo Jesu] id est, quæ in fide & religione Christi Jesu sunt perseverantes, juxta can. 37.

Vers. 14. Quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, sicut et ipsi a Judæis) Græcum συμφυλετῶν, magis significat eos, qui ejusdem sunt gentis, quàm tribus: intelligit enim Judæos, ut patet ex v. sequ. Thessalonicæ indigenas, qui uti persecutionem in Paulum concitarunt Actor. 17. 5. ita deinde eamdem derivarunt in Christianos à Paulo conversos, ut illi bonis mulctarentur, & proscriberentur: hoc enim in Judæa Christiani passi sunt à Judæis, ut patet Hebr. 10. 34. *Rapinam*, inquit, *bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.*

Vers. 15 Qui (scilicet Judæi) et Dominum occiderunt Jesum, et Deo non placent, id est, maximè displicent, per miosin) et omnibus hominibus (id est, omnium hominum saluti) adversantur, quia scilicet Christo Salvatori, illius Evangelio, nobisque ejus præconibus pertinacissimè resistunt, & ardentissimè persequuntur, prohibentes nos Gentibus loqui
Vers. 16. ut salvæ fiant) ut sequitur, ita Chrysost. Theodor. Anselmus.

Ut impleant peccata sua semper) Nota, τὸ *ut*, non finem, sed consecutionem significare hîc, uti & alibi sæpè. q. d. Hi Judæi continuò peccata peccatis tam parentum, quàm suis, maximè illis, quibus Christum occiderunt, accumulant quasi hereditaria improbitate, quoad impleant mensuram quam designavit Deus, ut ea impleta, omnia eorum peccata simul, & plenè puniat eversione totius gentis per Titum & Romanos.

Quid sit implere peccata. Nota Secundò. Hac phrasi, *implere peccata sua*, semper significatur hereditaria impietas, quasi natura tota sit corrupta & depravata.

Mensura peccantibus à Deo statuta, ut ea impleta regna & resp. puniat. Tertiò, hinc patet, Deum urbibus, regnis, & à pari proportione impiis privatis, certum statuisse peccatorum cumulum, ad quem pœnam vel vindictam differt, donec impleatur, ut illo impleto, omnia simul & perfectè vindicet & castiget. Idem patet Genes. 15. vers. 16. ubi Deus terram Chanaan Abrahæ promissam, ei dare distulit per quadringentos annos: *Necdum enim*, inquit, *completæ sunt iniquitates Amorrhæorum usque ad præsens tempus*. q. d. Post quadringentos annos complebuntur Amorrhæorum iniquitates, tumque eos exscindam, & te, id est posteros tuos Hebræos, in terram eorum inducam. Sic Matth. 23. v. 32. & 35. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum*, ut, sicut illi Prophetas occiderunt, ita vos me & Apostolos occidatis, *ut veniat super vos omnis sanguis justus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel justi usque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare*. Ubi Adverte, patres cum filiis unum censeri civili æstimatione. Unde parentum merita vel demerita in filios redundant, ita tamen ut filii parentum peccata imitantes non graviùs puniantur, quàm propria peccata demereantur: dicuntur nihilominus filii parentum peccata luere, quia parentes improbos imitantur, itaque cumulum peccatorum à Deo vindictæ designatum adaugent & implent, ut illius ira in eos tum desæviat; quæ non desævisset, nisi parentum pecca ad hunc cumulum, & ad hanc mensuram conficiendam præcessissent.

Duplex hic lectio. Pervenit] Duplex hic est lectio; alii legunt, *prævenit*; alii & meliùs, *pervenit*, ita Romana, Syrus, Vatablus & alii.

Ira, id est ultio: græcè ἡ ὀργὴ. q. d. ait Theophyl. Ira illa, & vitio insignis & inevitabilis, quam eis prædixit & comminatus est Christus. in finem) id est, ad extremum (hoc enim est Hebræum לנצח *lanetsach*, quò alludit Paulus:) q. d. Extrema, perpetua & implacabilis ira Dei pervenit in Judæos, quia scilicet à Deo destinati sunt, & jam vicini exitio præsenti per Titum, (vigesimo enim anno ab hac scripta epistola Judæam evertit Titus) & æterno gehennæ per Christum. ita Anselmus, D. Thomas, & alii. Ubi Adverte. Hæc ira & ultio Dei in Judæos duplex est; prior culpæ, eorum scilicet in peccatis excæcatio, obduratio, reprobatio: posterior pœnæ, excidium videlicet præsens, & æternum, ut dixi, gehennæ incendium.

Potest Secundò, Græcum ἔφθασε verti, *occupavit, prævenit*, ut legit Ambros. & sic vertit Noster, & alii cap. 4. v. 15. q. d. Decretum Dei de ulciscendo peccata Judæorum, jam occupavit eos, ejusque executio brevi præveniet eos inopinatos, nihil scilicet tale expectantes, ut, cùm ex toto orbe tempore paschatis Hierosolymam Judæi confluent, tùc subitò à Tito in ea cõcludantur, obsideantur, ac penitus deleantur: uti contigisse narrat Josephus, Græcum enim φθάνω significat aliquid subitum, & inexpectatum, quod metum & spem cogitationemque hominis prævenit ac prævertit.

3. Lei per Titum præoccupati ab ira Dei.

Vers. 17. Nos autem, fratres, desolati a vobis] Græcè ἀπορφανισθέντες ἀφ᾽ ὑμῶν, id est, disjuncti à vobis, & quasi patres vel matres filiis suis orbati, & orphani facti. ita Theodor.

Ad tempus horæ] id est breve, horarium. Sic Horatius,

Horæ Momento cita mors venit, aut victoria læta.

Queritur hic Paulus, quòd per Judæorum persecutionem tàm citò à Thessalonicensibus avulsus fuerit, & quasi fœtibus necdum satis provectis, & adultis orbatus, Actor. 17. 10.

Vers. 18. Sed impedivit nos Satanas) Quærit S. Basil. in Regul. brevior. interrog. 275. Quæ & quomodo Pauli & Sanctorum bona opera impedire possit Satanas? ac respondet: *Rectè, inquit, facta, quæ in sola animi voluntate posita sunt, hæc nullo modo impedire Satanas potest. Quæ verò ejusmodi, ad quæ consequenda necessaria est etiam opera corporis, in his plerumque etiam Deus nasci impedimenta permittit, vel probandi, vel detegendi causa illius qui impeditur: ut vel, si à recto proposito destiterit, convictus, qualis sit detegatur; ut hi qui suprà petram fuerat seminati; qui ad modicum tempus susceperunt quidem verbum cum gaudio, exorta autem tribulatione, statim recesserunt: vel, si in recto perseveraverit, el ejus appareat studium ipsius in rectè factis: ut ipsius Apostoli, qui cùm sæpè Romam petere decrevisset, & prohibitus esset, ut ipse fassus est, tamen in ea voluntate permanere non destitit, quoad etiam effecit quod statuerat.*

Quomodo Satan impediat opera Sanctorum.

Vers. 19. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nonne vos ante Dominum (id est, in conspectu Domini, coram Domino) nostrum Jesum Christum estis in adventu ejus?] q. d. Vos estis spes mea, gaudium meum, & corona mea, non formalis, sed objectiva, sive materialis, quia estis materia & objectum spei, gaudii & coronæ meæ: spero enim, & gaudeo me in adventu Christi ad judicium, ab eo recepturum coronam gloriæ pro labore vobis ad Christum convertendis impenso.

Fideles erāt corona & gloria Pauli. Nota Primò. Cùm ait Paulus, *Corona gloriæ*, respicit ad Hebræum תפארת *tipheret*, id est decus, ornatus, splendor, gloria, magnificentia. Noster Interpres subinde dignitatem, subinde jactantiam, subinde pulchritudinem, sed crebriùs gloriam vertit, ut psal. 88. 18. *Gloria* (hebraicè *tipheret*) *virtutis eorum tu es*: hoc est, robur & decus eorum tu es Domine. Et Isajas 62. 3. *Eris corona* (hebraicè *tipheret*) *gloriæ in manu Domini*. Sic Paulus Thessalonicenses hîc vocat suum *tipheret*, id est, suum decus, coronam & gloriam.

B. Virgo rectè vocatur nostra spes, vita, dulcedo. Nota, Secundò contra Novantes. Si Paulus hîc Thessalonicenses sine ulla Dei aut Christi injuria vocat suam spem, suum gaudium, imò suam coronam gloriæ, cur non possimus vocare, & invocare beatam Virginem, quæ mater Dei est, & cœli regina, spem nostram, matrem misericordiæ, vitam & dulcedinem nostram? Quid hîc injurium est Christo? imò quid non honorificum Christo? nonne gloria matris, est filii gloria? nonne mater intercedendo pro nobis apud filium, per filium consolationem, misericordiam, vitam & salutem nobis largitur?

gitur? Advocatum in curia vocare possum spem causæ, aut veniæ obtinendæ; cur non possim ita vocare matrem Dei, quæ mihi advocata est in curia cœlesti, & veniam ac gratiam mihi impetrare potest? Piè & verè S. Bernard. serm. de Nativ. B. Mariæ. *Exaudietur*, inquit, *mater pro sua reverentia: exaudiet utique matrem filius, & exaudiet filium pater. Filioli, hæc peccatorum scala, hæc mea maxima fiducia est, hæc tota ratio spei meæ.*

Et clamat hic ex Chrysostomo Theophyl. Nonne hæc sunt matrum verba, omnino misericordiæ & charitatis visceribus inflammatarum, parvulos pueros suos alloquentium? Non satis erat coronam dicere, ut dilectionis suæ fervorem indicaret; sed apposuit *gloriæ*, sive gloriationis. hoc enim est Græcum καυχήσεως.

Ubi Nota, coronam hic dupliciter accipi posse. Primò, pro ipso præmio beatitudinis, de quo gloriabatur Apostolus. Secundò, pro ipsis Thessalonicensibus à Paulo conversis, qui Paulum in die judicii stipaturi sunt instar coronæ, de qua gloriabitur coram Deo, angelis & hominibus. De hac corona pulchrè S. Gregorius homil. 17. in Evangel. *Præsens*, inquit, *quod lucrum Deo fecimus nos, qui accepto talento, abeo ad negotium missi sumus. Etenim dicit: Negotiamini dum venio. Quale ei animarum lucrum de nostra negotiatione monstrabimus? Quot ejus conspectui animarum manipulos de prædicationis nostræ segete illaturi sumus? Ponamus ante oculos nostros illum tantæ districtionis diem, quo judex veniet, & rationem cum servis suis, qui eis talenta credidit, ponet.* Deinde coronam fidelium singulos Apostolos cingentem describens subdit. *Ecce in majestate terribili, inter Angelorum atque Archangelorum choros videbitur. Ibi Petrus cum Judæa conversa, quam post se traxit, apparebit. Ibi Paulus conversum, ut ita dixerim, mundum ducens. Ibi Andreas post se Achajam, ibi Ioannes Asiam, Thomas Indiam in conspectum sui judicis regis conversam ducet. Ibi omnes Dominici gregis arietes cum animarum lucris apparebunt, qui sanctis suis prædicationibus Deo post se subditum gregem trahunt. Cùm igitur tot pastores cum gregibus suis ante æterni pastoris oculos venerint, nos miseri quid dicturi sumus, qui ad Dominum nostrum post negotium vacui redimus, qui pastorum nomen habuimus, & oves, quas ex nutrimento nostro debeamus ostendere, non habemus?* De hac corona plura dixi Philip. 4. 1.

Omnes Christiani vocantur ad coronam.

Vers. 20. Vos enim estis gloria nostra et gaudium] Similem Christi sententiam ex Evangelio secundùm Hebræos citat S. Hieronym. in cap. 5. ad Ephes. nimirum hanc: *Numquam læti sitis, nisi cùm fratrem videritis in charitate.* Verè S. Chrysostomus: *Numquam*, inquit, *vel mater, vel pater, etiamsi in unum conspiraverint, amoremque suum utrimque commiscuerint, talem potuerunt ostendere amorem, qui Paulo ex æquo respondeat: Gaudium, inquit, & corona. Magis, inquit, in vobis gaudeo, quam in corona.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet se ad Thessalonicenses misisse Timotheum, ut eos in fide confirmaret.

Deinde v. 6. redeunte ad se Timotheo, ex eoque cognita illorum constantia, mirè gavisum esse.

Mox v. 9. pro eadem Deo gratias agit, oratque Deum ut eos revisere, & in fide perficere sibi concedat.

Denique v. 12. ad hoc Dei in eos benedictionem invocat, ut adaugeat eorum charitatem & sanctitatem.

1. Propter quod non sustinentes amplius placuit nobis remanere Athenis, solis: 2. Et misimus Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei in Evangelio Christi, ad confirmandos vos, et exhortandos pro fide vestra: 3. ut nemo moveatur in tribulationibus istis; ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus. 4. Nam et cùm apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut et factum est, et scitis. 5. Propterea et ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram: ne fortè tentaverit vos is qui tentat, et inanis fiat labor noster. 6. Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, et annuntiante nobis fidem et charitatem vestram, et quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos: 7. ideo consolati sumus fratres in vobis in omni necessitate, et tribulatione nostra per fidem vestram. 8. quoniam nunc vivimus, si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio, quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum, 10. nocte ac die abundantius orantes, ut videamus faciem vestram, et compleamus ea quæ desunt fidei vestræ? 11. Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus noster Jesus Christus, dirigat viam nostram ad vos. 12. Vos autem Dominus multiplicet, et abundare faciat charitatem vestram in invicem, et in omnes, quemadmodum et nos in vobis: 13. ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum et Patrem nostrum, in adventu Domini nostri Jesu Christi cum omnibus sanctis ejus. Amen.

Vers. 1. Propter quod non sustinentes] Græcè μηκέτι στέγοντες, id est, non ampliùs ferentes, supple, desiderium cognoscendi res vestras, & vobiscum agendi, misimus hac de causa Timotheum, quasi internuntium ad vos.

Placuit nobis remanere Athenis, solis] Dices, Actor. 17. v. 15. dicitur Paulus ex Berœa & Thessalonica evocasse Silam & Timotheum ad se Athenas; ergo non remansit solus Athenis. Respondeo, Evocavit eos, sed statim remisit Thessalonicam: quod licet Actor. 17. non dicatur, hinc tamen colligitur, & ex eo, quòd Actor. 18. 5. Silas & Timotheus dicantur rediisse ad Paulum non jam Athenis, sed Corinthi agentem: si redierunt, ergo jam post congressum mutuum, de quo Actor. 17. 15. rursum discesserant ab eo.

Vers. 2. Ministrum Dei] Græca, & Syra addunt, καὶ συνεργὸν ἡμῶν, *& cooperatorem nostrum*.

Ad confirmandos vos, et exhortandos pro fide vestra] id est, pro stabilitate & incremento fidei vestræ procurando. ita Theophyl.

Secundò simplicius, Græci & Syrus ὑπὲρ capiunt pro ὑπὲρ, hoc est *super*, quod respondet Hebræo על *al.* q. d. Ut confirmem & exhorter vos super fide vestra, vel circa fidem vestram, vel in fide vestra: hæc enim omnia significat Hebræum *al.*

Vers. 3. Ut nemo moveatur in tribulationibus istis (persecutionibus Judæorum & Gentium;) ipsi enim scitis, quod in hoc positi sumus] Syrus vertit, *ad hoc destinati sumus*, ad sustinendas videlicet persecutiones & tribulationes. S. Chrysost. *Non dixit simpliciter*, inquit, *Tentamur; sed, In hoc positi sumus, pro eo quod est, ad hoc facti sumus, hoc est opus nostrum, hæc nostra vita, & tu requiem quæris?* Dicat ergo cum S. Sebastiano quilibet Christianus illud, quod Jeremias de se in typo Christi, & cujusque Christiani dicit & canit Thren. 3. v. 12. *Posuit me* (Deus) *quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias pharetræ suæ*, id est, sagittas suas, putà tribulationes.

Dicat quivis patiens cum S. Job cap. 16. 13. *Posuit* (Deus) *me sibi quasi in signum*, id est, in scopum, in quem sua omnia tela conjiciant inimici. Audiant

hos

hoc omnes Christiani, ait Theophyl. se nimirum ad hoc positos & vocatos esse, putà ad crucem cum Christo & pro Christo fortiter sustinendam. Sic simus, inquit Chrysost. milites Christi, si patientiæ armis induamur. Sic simus Martyres Christi; si diabolum vincamus: si enim pateris & sustines, fugiet diabolus. Prædixit id Apostolus generali sententia 2. Timoth. 3. 12. *Omnes, qui piè volunt vivere in Christo Jesu, persecutionem patientur.* Imò Christus ipse Joan. 16. 33. *In mundo*, inquit, *pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum.*

Omnes Christiani vocantur ad crucem.

Hanc rationem, ait Seneca lib. de Constantia sapientis, *sequitur Deus in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt in quibus certior est spes; & quam in militibus duces, qui optimos milites ad durissima mittunt. Sic ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exilium in Rutilio, tormentum in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone. Vt severi parentes filios duriùs educant, ita Deus suos, idque ut inde, imò doloribus & damnis, colligant robur. Dicant hi ergo: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur quantum humana natura pati posset* (imò quantum & gratia & amor Dei possit.) *Ecce par Deo dignum vir fortis cum mala fortuna compositus ecce spectaculum Deo dignum.* Hæc, & plura sparsim Seneca loco citato.

Deus melioribus maiores imponit cruces: cur

Vers. 5. Propterea et ego amplius non sustinens, desiderium scilicet agnoscendi fidem & res vestras: de quo v. 1. misi (Timotheum) ad cognoscendam fidem vestram.

Ne forte tentaverit vos (& tentando vicerit, ac de fide aut constantia dejecerit) is qui tentat] Græcum ὁ πειράζων, est participium, quod more Hebræo ponitur pro nomine πειραστὴς, id est, ille tentator, qui Christum & Sanctos omnes tentavit, & tentat, cujusque ars tentare est; putà Satanas, de quo Matth. 4. 3.

Vers. 8. Quoniam nunc vivimus, si vos statis in Domino] q. d. Licet ad mortem usque affligamur, dum tamen audimus vestram constantiam, & fidem, quam habetis in Domino, quasi reviviscimus, & à mortuis excitamur.

Exclamat hic Anselmus: *O quàm mollia viscera gestabat Apostolus, quando circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, ut diceret, Nunc vivimus, si vos statis in Domino! Metuebat nimis, ne sui discipuli in prædicatore suo tot persecutionum probra cernentes, fidem in Deo desplicerent, contra quam imminentes passionum contumeliæ prævalerent. Et idcircò minùs dolebat in tormentis, sed magis filiis de tormentorum suorum tentatione metuebat: parvi pendebat in se plagas corporis dum formidaret in filiis plagas cordis.* Et paulò inferiùs: *Securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, & tamen velut, si in casu illorum mercedem sui laboris perderet, in statu ipsorum dixit se vivere; nolebat enim vivere illis cadentibus, sed illis stantibus in Domino, ut fructus ejus esset illis integer, & merces ejus apud Deum plena gaudiorum.*

Vers. 9. Quam gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis (de vobis) in omni gaudio, (super omni gaudio) quo gaudemus propter vos (in fide inter adversa constantes) ante Deum nostrum] coram Deo nostro, hoc enim est Græcum ἔμπροσθεν.

Vers. 10. Nocte ac die abundantius (ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, q. d. Super ex abundanti, id est, ut Ambrosius, abundantissimè, eximiè, mirificè, supra modum. ita Vatablus) orantes] id est oramus. Hebræi enim participium usurpant pro indicativo.

Ut videamus faciem vestram, et compleamus ea quæ desunt fidei vestræ] Græcè est, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν q. d. Ut perficiam artus, membra & compagines, quæ adhuc desunt fidei vestræ, ut ita corpus fidei vestræ integretur, & omnibus suis partibus quasi membris perficiatur: Græcum enim καταρτίζειν dicitur de corpore quod suis artubus & membris integratur, completur & perficitur. Eodem sensu dixit Paulus se implere τὰ ὑστερήματα, id est, ea quæ desunt passionibus Christi, Colos. c. 1. 24. q. d. Opto vos videre, ut imperfectam evangelizationem meam, & instructionem vestram, quam ob Judæorum persecutionem abrumpere coactus sum, absolvam & perficiam.

Corpus fidei suis membris perficitur

Vers. 12. Vos autem Dominus multiplicet) ut numerus fidelium, quem relinquere coactus sum, multiplicetur, & numero augeatur.

Et abundare faciat charitatem vestram in invicem, et in omnes) Ita Romana, sed Græca habent καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους, καὶ εἰς πάντας id est, & abundantes, sive exuberantes, faciat mutua inter vos charitate, & in omnes: sed mutato licet casu, eodem tamen redit sensus.

Quemadmodum et nos in vobis) supple, charitate jam dicta abundavimus. ita Anselm.

Vers. 13. Ad confirmanda corda vestra. Potest ad Paulum referri, q. d. Charitate abundavi in vos, ut confirmarem corda vestra in sanctitate. Secundò & meliùs, referas ad Deum, q. d. Deus abundare faciat charitatem in vobis ad hoc, ut confirmet corda vestra, sine querela (græcè, ἀμέμπτους, id est irreprehensibilia) in sanctitate, ut scilicet ita in sanctitate confirmata sint, ut nemo de eis, eorum impuritate aut vitio queri possit, idque ante Deum, id est coram Deo, ita ut Deus nihil in cordibus vestris culpare possit, sed tota esse sancta judicet. in adventu Domini nostri Jesu Christi) supple, ut sint, & inveniantur corda vestra sancta & sine querela in adventu Christi, quo cum omnibus Sanctis veniet ad judicium. Apostolus enim spiritu plenus conglomerat hìc multa, quæ affectus suggerebat, nec de verbis est solicitus, sed verba nonnulla subticet & subaudit, juxta can. 38.

Verè S. Chrysost. hic homil. 4. *Paulus*, inquit, *cùm videret dilectorum quorumdam lacrymas, ita perfringebatur, & conterebatur adamas ille, ut diceret: Quid facitis flentes, & conterentes cor meum? Nam omnibus resisto, una demptâ dilectione: illa me vincit & superat.* *Act. 21. 13*

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari ad vitam Christianam, & puram & sanctam, atque ad fugam fornicationis.

Secundò, v. 9. refricat eis studium charitatis fraternæ, & v. 11. fugam otij, & laborem manuum.

Tertiò, v. 12. agit de fide & spe resurrectionis: scilicet ne contristentur in sua vel suorum morte, asseverat, quòd fideles piè mortui brevi resurgent, ita ut non tam mortui quàm dormire videantur; quodque Christo cum tuba Archangeli venienti ad judicium omnes simul occurrent in aera, ut semper cum eo sint & regnent in cœlo.

1. De cetero ergo, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Iesu, ut, quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, sic & ambuletis, ut abundetis magis. 2. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Dominũ Iesum. 3. Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra; ut abstineatis vos à fornicatione, 4. ut sciat unusquisq; vestrum vas suũ possidere in sanctificatione & honore; 5. non in passione desiderii, sicut & Gentes, quæ ignorant Deum; 6. & ne quis supergrediatur neque circumveniat in negotio fratrem suum; quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, & testificati sumus. 7. non enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem;

8. Itaque qui hæc spernit, non hominem spernit, sed Deum: qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis. 9. De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos
a Deo didicistis ut diligatis invicem. 10. Etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia.
Rogamus autem vos fratres, ut abundetis magis: 11. & operam detis ut quieti sitis, & ut vestrum negotium agatis, & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis: & ut honestè ambuletis ad eos qui
foris sunt: & nullius aliquid desideretis. 12. Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut
non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent. 13. Si enim credimus quòd Jesus mortuus est,
& resurrexit; ita & Deus eos, qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. 14. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus
eos qui dormierunt. 15. Quoniam ipse Dominus in jussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cœlo: & mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. 16. Deinde nos, qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviàm Christo in aëra, & sic semper cum Domino erimus.
17. Itaque consolamini invicem in verbis istis.

Vers. 1. AMBULARE ET PLACERE DEO] Ita de Henoch dicitur Genes. 5. v. 22. *Ambulavit Henoch cum Deo*. q. d. Henoch ita sanctè & piè vixit, quasi Deum semper præsentem præ oculis haberet, & revereretur: ideoque in omni opere cautissimus, modestissimus, religiosissimus semper incedebat; eratque Deo, Deique voluntati per omnia consentiens, perinde ac homo cum homine amico, vel domino suo ubique & indivulsè inambulans, illi per omnia consentit, illi in omnibus se conformat. Unde tulit & rapuit eum ad se Dominus, tamquam altiorem terra, Deo angelisque dignum, imò familiarem. Hinc Abrahæ mandat Deus Gen. 17. 1. dicens, *Ego Deus omnipotens, ambula coram me, & esto perfectus*. Magna ars & sapientia est nosse ambulare cum Deo.

SIC ET AMBULETIS, UT ABUNDETIS MAGIS] q. d. Rogo vos ut sic conversemini, ut in dies proficiatis in via incepta, scilicet ut conemini quotidie vosipsos superare, progredi & excellere in vita & virtutibus Christianis, ita Anselm. Græca non habent τὸ *sic & ambuletis*] sed tantum, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον, id est, ut abundetis magis, supple, in hac ambulatione & placentia (ut ita loquar) Dei. Chrysost. & Theophyl. sic explicant: *ut abundetis magis, id est*, inquiunt, *ut aliquid supra mandatum cupiatis facere, ut imperata superetis; quemadmodum enim terra non ea solùm semina, quæ accepit, reddit & profert: sic animus non debet in acceptis consistere, sed ea etiam transcendere*.

Christiani non est stare, sed ambulare in via virtutis.

Nota. Christiani est non stare, sed ambulare & proficere semper in virtute & vita Christiana, ut sibi quotidie dicat illud psal. 76. 11. *Dixi: Nunc cœpi*. & illud psal. 83. 8. *Ibunt de virtute in virtutem*; hebraicè אל חיל מחיל *mechail el chail*, id est, ut Hieron. vertit, *ibunt de fortitudine in fortitudinem*, quia scilicet, fient indies gratia Dei fortiores ut ascendant in Sion, id est in cœlum, ubi palàm videant Deum deorum. Pulchrè S. Bern. ad Drogonem ep. 34. *Nemo*, inquit, *perfectus est qui perfectior esse non appetit; & in eo quoque perfectiorem se probat, quòd ad majorem tendit perfectionem*.

Vers. 2. SCITIS ENIM QUÆ PRÆCEPTA DEDERIM VOBIS PER DOMINUM JESUM] Id est, per auctoritatem & mandatum Domini Jesu, ego Paulus quasi legatus Jesu præcepta vobis dedi, q. d. Præcepta, quæ præcepi, non mea sunt, sed Christi; Christus est legislator, ego Christi sum præco: multa enim fidei, virtutum & Sacramentorum mandata in particulari vobis & Christianis aliis proponenda & promulganda tradidit mihi Christus, reliqua mihi sancienda demandavit, jussitque ut eas leges Christianis præscriberem, quas eis, pro rerum exigentia, convenire putarem. Sic vulgò dicit aula vel parlamentum se ferre legem vel edictum *par le Roy*, id est per regem, quia regis vice, nomine, & auctoritate legem vel edictum fert & sancit.

Vers. 3. HÆC EST ENIM VOLUNTAS DEI, SANCTIFICATIO VESTRA, UT ABSTINEATIS VOS A FORNICATIONE] Nota Primò. Dei voluntas hic intelligitur non illa, quæ dicitur beneplaciti, qua Deus creat & facit quod illi lubet & placet, sed illa quæ dicitur signi, qua scilicet significat Deus quid velit & jubeat nos facere, scilicet ut studeamus sanctitati.

Quid est sanctitas.

Secundò, integra *sanctitas*, inquit S. Dionys. tam in Deo, quàm in nobis & angelis, *est ab omni inquinatione libera, incontaminatissima, & perfectissima puritas*. Et sic sanctitas opponitur cuivis peccato, estque virtutum omnium completio. Hic verò, & 1. Corinth. 7. 34. sola castitas dicitur sanctitas; opponitur enim hic & v. 7. fornicationi & immunditiæ. Unde & subdit, *Ut sciat unusquisque vas suum possidere in sanctificatione*, id est, in puritate & castitate, ut mox dicam. Ratio hujus nomenclaturæ est hæc, quòd, sicut libido est bestialis, pudenda & maxima impuritas: sic econtrariò castitas, summa est & maxima puritas, quæ hominem angelicum facit; imò eum efficit templum Spiritus sancti; ut insinuat Apostolus v. 8. Hinc & poeta Æneid. 11.

Tuque ò sanctissima conjux,
Felix morte tua: *sanctissima*, id est castissima:

& Æneid. 12.

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam; *sancta*, id est pura & casta.

Præclarè S. Cyprianus tractat. de Orat. Dominica explicans illud, *Fiat voluntas tua*. *Voluntas*, inquit, *Dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conversatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis justitia, in operibus misericordia, in moribus disciplina; injuriam facere non nosse, & factam posse tolerare; cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christo nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati eius inseparabiliter adhærere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est, exhibere in sermone constantiam, qua confitemur; in quæstione fiduciam, qua congredimur: in morte patientiam, qua coronamur. Hoc est coheredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere*.

UT SCIAT UNUSQUISQUE VESTRUM VAS SUUM POSSIDERE IN SANCTIFICATIONE ET HONORE] Quæritur, quodnam hoc vas? S. August. lib. 1. de Nuptiis & concupisc. c. 8. & lib. 4. contra Julian. c. 10. & lib. 5. c. 9. per vas, uxorem accipit. q. d. Quisque honestè & castè uxore sua utatur. Sic Proverb. 5. v. 15. dicitur, *Bibe aquam de cisterna tua*, ubi Septuag. vertunt, *fili bibe aquam de vasis tuis*, cujus loci sensus hic est: voluptatem conjugii castam, puram & fœcundam hauri de uxore tua, quæ tibi sit instar cisternæ, & vasis puri carentis luto fornicationis, zelotypiæ, morositatis, &c. ita Beda, Jansen. & alii in dictum locum. Sic S. Petrus epist. 1. c. 3. monet maritos ut uxoribus quasi infirmiori vasculo condoleant & condescendant. Pari modo videtur hîc jubere Apostolus viris, non tantùm ut aliena uxore abstineant, sed etiam ut sua quasi vase sancto, castè & moderatè utantur. *Præcipitur*, inquit Hieron. (aut potiùs Rabanus) in cap. 1. Thren. *viris, ut certa concubitus norint tempora. Nam, ut ait Ecclesiastes, tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus. Caveat ergo uxor, ne victa libidine alliciat virum; & maritus, vim ne faciat uxori, putans omni tempore subiectam sibi esse debere conjugis voluptatem. Unde & Paulus ait, Ut noverit unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctitate*. Nam, ut pulchrè ait Xistus philosophus: *Adulter est uxoris amator ardentior*.

Vers. 4. *Vas est uxor.* *Adulter est uxoris amator ardentior.*

Verùm quia apud Thessalonicenses multi, præsertim juniores, erant adhuc cælibes, & sine uxore, Apostolus autem cuique hoc vas tribuit; generaliùs, & meliùs cum Chrysost. Theodor. Theoph. Ambros. Oecumen. Anselm. per *vas* accipiemus corpus, quod generatim phrasi Hebræa dicitur *vas*. id est, instrumentum hominis: sicut enim faber sua regula vel trulla quasi instrumento utitur ad omnem fabricam; ita anima utitur corpore quasi instrumento, & organo ad omnes suas actiones, adeò ut nec intelligere quidem possit sine sensibus, & phantasmatibus corporeis. Sic Plato dixit corpus esse vas animæ.

Vas est corpus.

me. Sic dicitur Paulus *vas electionis*, id est, instrumentum A à Deo electum ad conversionem Gentium. Sic Genes. 49. Simeon & Levi dicuntur *vasa*, id est instrumenta, *iniquitatis*, hoc est, iniquæ cædis & vastationis Sichimorum. Vel Secundò, corpus dicitur vas animæ specietim & propriè, quia sicut vas recipit & continet vinum, ita corpus recipit & continet animam. Et sicut vas sordidum & putidum vinum ipsum afficit & corrumpit, ita corporis sordes, pollutiones & libidines inquinant animam. Hinc est illud Apostoli 1. Corinth. 9. v. 18. *Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est; qui autem fornicatur, in corpus suum peccat*: quia illud polluit, sordidat, contaminat. Sic David 1. Reg. 21. petens à pontifice sibi & suis dari in necessitate famis panes propositionis; cùm ille peteret, *Si mundi sunt pueri, maximè à mulieribus?* respondit, *Continuimus nos ab heri & nudius tertius; & fuerunt vasa puerorum sancta*, id est, corpora impolluta, *Porro via hæc polluta est*. q. d. Usus hic laicus & pollutus est, ut scilicet ego & mei socii, qui sumus laici, vescamur panibus propositionis, quibus solis sacerdotibus vesci licet, *sed sanctificabitur in vasis*, id est, non polluetur panis hic, sed sanctè B recipietur in sanctis & puris corporibus nostris, in hac necessitate famis, qua etiam laicis licet vesci panibus sanctis. ita Abulens. ibi.

Uult ergo Apostolus hic, ut *quisque vas*, id est corpus, *suum possideat* quasi dominus (non autem quasi servus serviat cupiditatibus corporis) *in sanctificatione & honore*, id est sanctè, hoc est, castè & honestè, *non passione desiderii*, id est, non in affectu libidinis, ut scilicet mens non serviat desideriis carnis, sed caro serviat rectis voluntatibus mentis, ait Anselm. ita Philosophus ille dixit adolescenti cuidam voluptuario: Non pudet te, cùm sis ingenuus, facere mancipium corporis tui? Anacharsis quoque statuis inscribebatur. Linguæ, ventri, pudendis temperandum; quòd maximorum malorum causa sit lingua effrænis, & luxu nihil turpius, & libido pecudem ex homine reddat. testis Laertius libr. 1. cap. 9. Aliter Chrysost. & Theophyl. per passiones desiderii, accipiunt delicias, opes, otium, socordiam, & quidquid concupiscentiam inflammat: his enim amputatis tuta est castitas tam mentis, quàm corporis.

Vers. 6. Et ne quis supergrediatur, neque circumveniat in negotio fratrem suum] No- C ta. Non agit Apostolus de fraude, avaritia & injustitia opum, sed de injustitia & fraude thori, id est, de adulterio: agit enim de libidine & immunditia. Adulterium ergo vocat supergressionem & circumventionem supergressionem, id est, prævaricationem & oppressionem, qua quis proximi thorum invadit superscandendo (hoc enim est Græcum ὑπερβαίνειν) & adulterando: idem circumventionem vocat, qua quis fraudulenter usurpat uxorem alterius. quæ græcè hic dicitur πλεονεξία, id est, nimia cupido habendi non opes, sed pellices, qui enim sua uxore contentus non est, sed alias appetit & invadit; is πλεονεκτεῖ. ita Chrysost. Theodor. & Hieron. in cap. 4. Ephes. v. 19. ibi enim πλεονεξίαν, sive, ut Noster vertit, *avaritiam*, pro illicita & immodica venereorum cupiditate usurpat Apostolus, ut ibi dixi. Cum ergo ait hic, *in negotio*: intellige fornicationis. Sic πρᾶγμα Græcis vocatur fornicatio; æquè ac Latinis, ut cùm dicunt, rem habere cum meretrice: sic eadem ab Italis vocatur *negotium*, honesta aposiopesi. Sic S. Clemens lib. 3. Constit. Apost. c. 2. *Adolescentiores*, inquit, *viduæ in gradum vidualem ne cooptentur, ne excusando* D *non posse continere fervorem adolescentiæ, aliquando iterum nubentes, in negotio* (id est libidine & copula, uti ibidem explicat Turrianus] *fiant*. Unde explicans subdit: *Subveniendum est illis, ne excusando se derelinqui, iterum nubentes negotio turpi implicentur*.

Adulterium est supergressio & πλεονεξία.

Vers. 7. Non enim vocavit nos Deus in (ad) immunditiam, sed in (ad) sanctificationem] id est castimoniam. Christianismus enim est professio castitatis, & detestatio libidinis, ita ut Gentes libidinibus addictæ eis renuntiare debeant, & castitatem amplecti, cùm baptismum & christianismum suscipiunt; ideoque in baptismo dat eis Deus Spiritum sanctum, uti subdit Apostolus.

Vers. 9. De charitate autem fraternitatis] id est fraterna. Est hebraismus: Hebræi enim omnes suæ gentis vocant *fratres*. Hinc pari modo Christiani quoslibet alios Christianos compellare & complecti debent ut fratres; tum aliis nominibus, tum hoc præsertim, quod eumdem habent patrem, scilicet Christum, & eamdem matrem, scilicet Ecclesiam. Hæc fuit olim, & esse debet φιλαδελφία Christianorum. Zeno rogatus quis esset amicus? respondit, *alter ego*. Alexander ad matrem Darii, quæ ex errore Hephæstionem honoraverat pro Alexandro, dixit, *Nihil est, ò mater, quòd turberis: nam & hic Alexander est*. Quid dicat Christianus?

Amicus est alter ego.

Ipsi enim vos a Deo didicistis] Græcè pulchriùs id dicitur una voce, θεοδίδακτοί ἐστε. q. d. Adeodocti estis, sicut dicimus Adeodatus est: Deus enim per legem Christi, & per internam Christi gratiam & instinctum vos docuit, ut diligatis invicem.

Vers. 10. Etenim illud (diligere, & signa dilectionis exhibere) facitis in (erga) omnes fratres.

Vers. 11. Et operam detis, ut quieti sitis] Pro *operam detis*, græcè est φιλοτιμεῖσθαι, id est studiosè & ambitiosè conemini, inquit Erasmus; &, ut Ambrosius, *enitamini*; &, ut Syrus, *sedulam operam naveritis*; Theophyl. verò vertit, *ut munifici sitis*: disiungit enim hoc à sequentibus; sed alii passim illud iis conjungunt, & patet esse conjungendum.

Ut vestrum negotium agatis] πράσσειν τὰ ἴδια, ut agatis res proprias.

Nota otium & curiositatem aliquorum Thessalonicensium: hæc enim duo connexa sunt; indeque oritur inquietudo, vana & varia desideria, appetentia rei & felicitatis alienæ, aliaque mala, quæ domos & respublicas perturbant. Euclides olim rogatus à quodam, quales essent dii, quaque re potissimùm gauderent? *Cetera quidem ignoro*, inquit, *at curiosos illis odio esse, certò scio*. Cùm quidam exquireret an mundus esset animatus? & rursus, an globosus? *Vos*, inquit Demonax, *de mundo solliciti estis, & vestram ipsorum immunditiam non curatis*. Ægyptius bajulus gestans quid velis opertum, cuidam sciscitanti quid portaret? *Ideò*, inquit, *obvelatum est, ne scires: tu verò cur curiosè vestigas quod occultatum est?* Socrates curiosè de astris scrutanti, *Quæ super nos*, inquit, *nihil ad nos*. Rursum curiosis illud Homericum objectare solebat:

Gnome de curiositate.

Ædibus in nostris, quæ prava aut recta geruntur.

Xenocrates nihil referre dicebat, utrùm pedes an oculos C inferas in ædes alienas.

Crates Thebanus vulgò dictus est θυρεπανοίκτης, id est, ostiorum apertor: quòd in omnes domos irrumperet, & si quid displiceret, reprehenderet cynica libertate.

Thaletem in cælum ad astra suspicientem & lapsum in barathrum, ancilla conspicata, meritò id illi accidisse dicebat: qui cùm quæ ante pedes essent ignoraret, cælum contemplaretur ut cognosceret.

Zeno adolescentem curiosiùs quid rogantem, adduxit ad speculum, utque se contemplaretur admonuit: moxque rogavit, an videretur tali vultui convenire, quæstiones ejusmodi proponere?

Denique curiosi sibi talpæ, aliis sunt lynces,

Et præcedenti spectatur mantica tergo.

Putet ergo curiosus sibi dici à Christo, id quod ipse dixit Petro curiosiùs de Joanne perquirenti, *Quid ad te? tu me sequere*.

Et ut honeste (εὐσχημόνως, id est decorè) ambuletis ad eos qui foris sunt] Hoc est, decorè vos geratis cum Gentibus, ne scilicet otiosi & inertes D indecorè apud Gentiles mendicetis ad Ecclesiæ opprobrium, cùm viderint vos sanos & valentes otiari & mendicare; sed potiùs ut decorè victum vobis comparetis honesto labore & opificio. ita Theophyl. omnia enim hæc spectant ad fugam otii & desidiæ, ad studium laboris & operationis. Unde sequitur.

Et nullius aliquid desideretis] q. d. Ne inopia quæ ex otio sequi solet cogamini aliena desiderare. *Piger* enim, inquit Sapiens, *semper est in desiderio*. Græcè est, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, ut nullius indigeatis: otium enim parit indigentiam & penuriam, penuria fures facit aut mendicos.

Vers. 13. Nolumus vos ignorare fratres de dormientibus] illud scilicet mysterium resurrectionis, quod mox explicabo v. 15.

Nota cum August. serm. 32. de Verbis Apostoli tom. 10. Scriptura eos qui moriuntur, vocat *dormientes* ob spem resurre-

Mortui vocantur dormientes, cur?

resurrectionis, qua celerrimè evigilabunt ex somno mortis, & lecto, id est, sepulcro suo. Ita Daniel cap. 12. 2. ישׁני *jescenim*, id est *qui dormiunt*, vocat mortuos. Hinc pia fuit, & etiamnum est. Christianorum consuetudo, ut, cùm aliquis mortuus esset, non dicerent, Iste mortuus est, sed, Obdormivit in Domino; idque ad amicorum consolationem, & ut mutuo sese excitarent ad contemptum vitæ præsentis, & spem resurrectionis. Ita Christus de Lazaro mortuo loquitur, dicens: *Lazarus amicus noster dormit; sed vado, ut à somno excitem eum*, Joan. 11. 11. Secundò, quia magna est affinitas somni & mortis: somnus enim est mors quædam brevior, mors verò somnus longior. Hinc Poeta:

Somnus est mors brevis: mors est somnus longus.

Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago?

Hinc etiam vocatur *consanguineus leti sopor*.

UT NON CONTRISTEMINI, SICUT ET CETERI, QUI SPEM, NON HABENT] Notat S. Augustinus serm. 32. de Verbis Apostoli, non prohibere Apostolum omnem tristitiam in morte defunctorum amicorum; hæc enim naturalis est: sed eam tantùm quam hebent Gentiles & impii, *qui*, ut ipse ait, *spem non habent*. *Contristamur* ergo *nos*, inquit August. *in nostrorum mortibus necessitate amittendi, sed cum spe recipiendi; inde tristamur, hinc consolamur; inde infirmitas afficit, hinc fides reficit; inde dolet humana conditio, hinc sanat divina promissio*.

S. August. docet sacrificandum esse pro defunctis.

Rursum ex hac spe resurrectionis & gloriæ cælestis, infert S. August. piam esse traditionem Ecclesiæ, ut pro defunctis sacrificemus, oremus & eleemosynas demus. *Hoc enim*, inquit, *à Patribus traditum universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis & sanguinis Christi communione defuncti sunt, cùm ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cùm verò eorum commendandorum causa opera misericordiæ celebrantur, quis eis dubitet suffragari pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur?* Notent hæc Novantes, discantque ex Augustino Missam esse sacrificium, in eoque pro defunctis orari solere. ut scilicet pœnis Purgatorii liberentur, idque ex traditione totius Ecclesiæ.

Vers. 13. SI ENIM CREDIMUS, QUÒD JESUS MORTUUS EST ET RESURREXIT, ITA (supple, pariter credere debemus, quòd) DEUS EOS QUI DORMIERUNT PER JESUM, ADDUCET CUM EO] aut certè per hypallagen sic verba ordinanda sunt: *si* (id est sicut) *Jesus mortuus est & resurrexit, uti credimus, ita & Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo*. Notat Theophyl. τὸ *per Jesum* bifariam posse accipi. Primò, ut referatur ad *adducet cum eo*. q. d. Per gratiam Jesu Christi resurgemus. Secundò & meliùs, ut referatur ad *eos qui dormierunt*, sitque periphrasis fidelium defunctorum: fideles enim, qui Christum in seipsis habentes moriuntur, dormiunt per Jesum, id est, in Jesu, purà in Jesu fide, charitate ac spe resurrectionis. Sic διὰ accipiunt pro ἐν, v. 16. & Rom. 14. 11. Apocal. 14. 13. *Adducet* hos Deus, scilicet è sepulcris evocatos, ad vitam novam & gloriosam, atque ad beatam immortalitatem, ut dicitur 1. Corinth 15. v. 53. Probat hic Paulus nos resurrecturos exemplo Christi, idque duplici titulo & argumento. q. d. Christus resurrexit: ergo & nos resurgemus: tum quia Christus fuit homo nobis similis, mortuusque est uti & nos morimur; tum quia Christus ut caput nostrum virtutem resurgendi in nos quasi membra sua influit: ut sicut in illo ejusque fide & spe viximus & mortui sumus, ita & in eodem resurgamus.

Vers. 14. HOC ENIM VOBIS DICIMUS IN VERBO DOMINI] id est, per verbum, revelationem & doctrinam Domini. q. d. Non quod à meipso, sed quod à Christo didici, loquor & doceo, mysterium scilicet resurrectionis, quod sequitur.

QUIA (quòd) NOS QUI VIVIMUS, QUI RESIDUI SUMUS IN ADVENTU DOMINI) Græcè εἰς τὴν παρουσίαν, id est, *in adventum*, & ita legunt Romana Biblia. q. d. Nos qui relinquimur superstites usque in adventum Domini, ut in illo adventu viventes reperiamini. Ubi Nota. Paulus ita de se loquitur, atque si victurus esset usque ad adventum Domini, hoc est, usque ad diem judicii; non quòd ita futurum putaret, sed ut illius diei terribilis & incertæ memoriam nobis & timorem perpetuum incuteret, ut semper suspensi illum diem expectemus, & ad eum nos comparemus. Est ergo hic enallage personæ: *Nos qui vivimus*, id est quicumque vivent, sive ex nobis, sive ex posteris nostris, quorum ego personam hic induo & subeo, ut de iis in mea persona loquar. ita S. August. lib. 20. de Civit. c. 20.

NON PRÆVENIEMUS (in resurrectione, de qua dixit v. præced.) EOS QUI DORMIERUNT] Græcè κοιμηθέντας, id est, somno (scilicet mortis) *sopitos*; August. 20. Civit. 20. legit, *qui antè dormierunt*. Unde in Græco videtur legisse non κοιμηθέντας, sed προκοιμηθέντας. q. d. Nos qui adhuc vivimus, & quicumque vivent in die judicii, non priùs resurgemus, aut gloria donabimur, quàm ij resurgant ad gloriam, qui ante nos jampridem mortui computruerunt q. d. Videte ergo, quàm facilè & subitò Deus dormientes, quos dixi, putidos licet & in cinerem versos, suscitabit; ne ergo fratres & amicos mortuos multùm lugeatis, ac de iis contristemini, ut dixi v. 12. Unde notat Theophyl. tacitè hic dicere Apostolum idem quod dixit in epist. 1. ad Corinth. 15. scilicet quòd in momento & in ictu oculi resurgemus. *Quia*, enim, inquit Theophyl. *difficile videbatur, eos qui computruerunt, resurgere, hinc ait Paulus, quòd viventes haudquaquam antevertent illos* (quia scilicet in momento resurgent omnes.) *ac quemadmodum Deo facile est, viventes & integros adducere ad Christum, sic & illos corruptos*. Priùs ergo mortui non longiùs distant à resurrectione quàm posteriùs defuncti, aut ij qui vivunt, utrique enim simul resurgent.

Aliter hæc accipit S. Methodius apud Theophyl. Nos, inquit, qui residui sumus, id est animæ immortales non prævenient corpora in resurrectione; sed corpus simul cum anima resurget ad vitam immortalem. Sed hoc non est ad mentem Apostoli: sic enim dicere debuisset, *Non præveniemus ea*, scilicet corpora: jam autem dicit, *eos*, scilicet homines dormientes.

QUONIAM IPSE DOMINUS (Christus judex) IN JUSSU ET IN VOCE ARCHANGELI, ET IN TUBA DEI DESCENDET DE CÆLO] Theophyl. distinguit jussum à voce: Jussio, inquit, Dei faciet reddere terram corpora, eaque suscitabit, & in immortalitatem transformabit, vox verò Archangeli aliis angelis administrantibus, efficiet, ut suscitati omnes per diversa loca dispersi in unum colligantur. Sed hoc non satis solidè dicitur: vox enim Archangeli non tantùm colliget, sed & suscitabit mortuos, ut dixi 1. Corinth. 15. 52. & hic insinuat Apostolus, cùm subdit, *Et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi*. Vers. 15.

Secundò, meliùs idem Theophyl. cum Chrysost. accipiunt hæc per epexegesin, vel hendiadyn: *in jussu & in voce*, id est, in jussu qui fit vox, vel in jussu vocis Archangeli. Rursum *in jussu*, id est, cum jussu; *in voce*, id est, cum voce: sæpè enim Hebræi ב *be*, id est in, usurpant pro עם *im*, id est cum.

Nota. Pro *in jussu*, græcè est ἐν κελεύσματι, id est, in (cum) celeusmate. celeusma autem est conclamatio nautarum invicem se adhortantium, ut uno velunt concentu & conatu simul omnes remos attollant & remigare incipiant. Videtur ergo tale fore commune celeusma aliorum angelorum, qui tubam suam inflante Archangelo, simul & ipsi suis vocibus vel tubis in singulis orbis partibus pariter conclamabunt, ut ubique simul omnes resurgant. ita Chrysost. Theodoret. Theophyl. Anselm. *Quid celeusma.*

IN VOCE ARCHANGELI, ET IN TUBA DEI] Est epexegesis, vel hendiadys, ut dixi. q. d. In voce Archangeli, quæ sit tuba Dei, vel in voce tubæ, aut tubali Dei: vox ergo Archangeli eadem erit cum tuba Dei. Dicitur *Dei* hebraismo, id est maxima, & maximè sonora, ut per totum mundum audiatur. Sic dicuntur montes & cedri Dei, id est maximi & altissimi: omnia enim quæ Dei sunt, maxima sunt. Secundò, dicitur *Dei*, quia Deum judicem præibit, uti tuba solet regem vel Imperatorem præire. Tertiò, dicitur *vox Dei*, quia magnifica erit & horribilis instar tonitrui, talisque qualis decet majestatem divinam, ut ei quasi proportionetur. Unde hujus tubæ typus fuit tuba illa angeli proclamantis Judæis decalogum in Sina Exodi 20. v. 18. ita ex Chrysostomo Theophyl.

Vox Archangeli est eadem cum tuba Dei.

Triplici sensu hæc tuba vocatur Dei.

Hinc Nota Primò, quòd tuba hæc non erit spirituale imperium Christi, ut voluerunt nonnulli ex S. Gregor. sed erit sensibilis clangor & vox tubalis formata ab angelo in aeris collisione, vel potiùs per realem tubam, ut vult Ansel-

Quæ & qualis erit hæc tuba?

Anselmus in Elucidario, & alii: nam Christus, Paulus & Patres semper vocant tubam, tubaque aptissimum est instrumentum etiam angelo, ut maxime sonoram ex aeris ad latera tubæ impulsu & collisione, vocem edat. Ex qua materia sit hæc tuba futura, an ex argento, an ex ære, ut opinatur Franc. Suarez, an ex nube & meteoris, an ex alia materia magis sonora, quam homines ignorant, sed norunt angeli, incertum est.

Ad quid canet? Nota Secundò. Ad hunc finem canet hæc tuba. Primò, ut omnes homines excitet à mortuis, eosque citet ad judicium, ut satis patet Joan. 5. 28. Secundò, ut electos vocet ad solemnitatem & lætitiam beatæ æternitatis instar tubæ, quæ Hebræos vocabat ad festa, Num. 10. v. 8. & 10. ita Anselm. Tertiò, ut terreat reprobos, & vocet electos ad bellum, ut reprobos deturbent in gehennam. ita Anselmus: erit enim quasi classicum militare.

Erit novissima. Nota Tertiò 1. Corinth. 15. v. 52. vocatur hæc tuba *novissima*: quia post tubas septem angelorum, quibus ante diem judicii plagas maximas toti orbi inducent, de quibus Apocal. c. 8. & 9. hæc sequetur ultima, clamabitque ac intonabit, *Surgite mortui, venite ad judicium*, ut indicant Chrysost. & Theophyl. docetque D. Soto in 4. dist. 43. q. 1. a. 4.

Cur vocetur vox Filii Dei, Nota Quartò. Hæc tuba Archangeli, Joan. 5. 28. vocatur *vox Filii Dei*, quia licet ministerio angelorum, jussu tamen Filii Dei formabitur, ab eoque vim suscitandi mortuos accipiet. *Venit*, inquit, *hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus*, (Filii Dei) *& procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in resurrectionem judicii*, (damnationis æternæ.)

Quomodo mortui audiunt hanc vocem. Primò. Petes: Quomodo mortui possunt hanc vocem audire? Respondeo, *audient*, id est, sentient vim hujus vocis: vel *audient*, id est, illi obedient resurgendo, perinde ac si audirent vocem Filii Dei, qui vocat ea quæ non sunt quasi ea quæ sunt: ut sit catachresis. Erit enim hæc tuba, ut multi Patres & Doctores docent, instrumentum saltem morale resurrectionis, per quod Christus operabitur resurrectionem: sicut verba consecrationis sunt instrumentum transsubstantiationis. Unde S. Joannes addit, *Et qui audierint* (hanc vocem) *vivent*. Dico morale; non enim necesse videtur, aut congruum satis, huic tubæ tribuere vim physicam suscitandi mortuos.

Secundò. Adde Secundò, audient mortui hanc vocem postquam resurrexerint: resurrectio enim fiet in instanti, cùm tuba canet, *Surgite*, ita ut hac voce protracta & sonante resurgentes, illam adhuc audire possint, vel certè illud, quod tuba subjunget, *Venite ad judicium*. ita Franc. Suarez 3. p. qu. 55. a. 1. Erit enim hæc tuba quasi præco citans omnes ad judicium. Unde canit Ecclesia. *Tuba mirum spargens sonum per sepulcra regionum, coget omnes ante thronum.*

Morale, quàm terribilis erit hic clangor & dies tubæ. Moraliter S. Chrysost. hic homil. 8. pag. 1370. *Quando igitur illa facta fuerint, tunc & vox audietur Archangeli angelis reliquis imperantis & clamantis: audietur tunc tuba, imò tubarum sonitus. Qualis igitur tremor, qualis timor eos, qui in terra tunc erunt, qui judicium exspectabunt, obtinebit! una namque rapietur, & una relinquetur; & unus accipietur, & unus relinquetur. Quis erit tum animus illis, qui istos quidem sublatos videbunt, se verò relictos? An non quævis gehenna terribilius eos ita dejectos ac consternatos reddere poterunt? Fingamus itaque sermone jam illud adesse: si enim nox repentina, aut civitatem motus, & reliqua minæ animos nostros ita concutiunt; quando viderimus terram diruptam, & his omnibus refertam, quando audierimus tubam, quando vocem illam Archangeli quavis tuba clariorem perceperimus, quando cœlum hoc undique sursum evectum & contractum, quando ipsum adventantem Deum regem omnium viderimus, quis tum nobis animus erit?* Et inferiùs: *Ego multos, qui post deductionem ad mortem revocati fuerant ad regiam benevolentiam & clementiam, dicentes audivi, se neque homines velut homines vidisse, quòd animo fuissent summopere cùm abducerentur perturbato, perculso & stupefacto. Si ergo corporalis mors usque adeò nos perterrefacit, quando æterna illa advenerit, quid patiemur?*

Hinc S. Hieron. fertur hoc documentum observasse, & aliis tradidisse: *Sive bibas, sive comedas, sive vigiles, sive dormias, hæc tibi tuba insonet: Surgite mortui, venite ad judicium.* Quamquam in operibus Hieron. hæc sententia jam non reperiatur; ejus tamen quid simile invenitur in Regula monachorum tom. 4. operum S. Hieronymi, quæ collecta est ex S. Hieron. ac conscripta à Superiore Ordinis Hieronymiani, quam probavit Martinus V. Pontifex, ut habetur initio Regulæ.

Idem Hieron. ad Heliodorum: *Veniet*, inquit, *illa dies, qua corruptivum hoc & mortale incorruptionem induet & immortalitatem. Tunc ad tubæ vocem pavebit terra cum populis: & tu gaudebis. Judicaturo Domino lugubre mundus immugiet; tribus ad tribus ferient pectora. Potentissimi quondam reges nudo pectore palpitabunt. Exhibebitur tunc cum prole sua Venus; tunc ignitus Jupiter adducetur; & cum suis stultis Plato discipulis: Aristotelis argumenta non proderunt. Tunc rusticanus & pauper exultabis & ridebis, dicesque Ecce crucifixus Deus meus, ecce judex, qui involutus pannis in præsepio vagiit; hic est ille operarii & quæstuariæ filius; hic, qui in matris gestatus sinu, hominem Deus fugit in Aegyptum: hic est vestitus coccino, hic qui sentibus coronatus. Cerne manus Judæe, quas fixeras; cerne latus Romane, quod foderas, videte corpus, an idem sit, quod dicebatis clam nocte tulisse discipulos.*

Quis Archangelus hic. ARCHANGELI] Non Christi, ut Ambros. sed, ut D. Thomas, Michaelis, qui jussu & vice Christi, præsesest Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ, Daniel. 12. 1. vel certè Gabrielis, qui præest, ut multi volunt, secundo ordini, qui est Archangelorum: ut, sicut Gabriel primum Christi adventum prænuntiavit Beatissimæ Virgini, ita & secundum prænuntiet mundo. Archangelo ergo hac sua tuba intonante quasi superioris sui imperio exciti angeli aderunt. tuba enim hæc eis Primò, inclamabit, inquit Chrysost. *Paratos facite omnes, adest judex*. Et hoc est quod ait Christus Matth. 24. *Mittet* (filius hominis non solùm Archangelum, sed &) *angelos suos cum tuba & voce magna*. Unde Secundò, videtur, quòd Archangelo tuba sua clangente, alii angeli voce magna, lenta & producta conclamabunt, *Surgite mortui*, simulque ad congregandos hominum cineres quisque suis locis discurrent celerrimè. Tertiò, hos cineres deinde componet, organizabit, animabit Deus, ut momento resurgant eo modo, quo dixi 1. Cor. 15. 52. Resurget autem quisque, ubi suum erit corpus vel cineres. Inde angeli eos rapient in vallem Josaphat juxta Hierosolymam, ubi fiet judicium, ut dicitur Joel 3. 2. *Congregabo*, inquit, *omnes gentes, & deducam eas in vallem Josaphat, & disceptabo cum eis ibi*. Et hoc significavit Christus Matth. 24. 31. cùm ait. *Et congregabunt* (angeli) *electos ejus à quatuor ventis, à summis cælorum, usque ad terminos eorum.*

VERS. 15. & 16. ET MORTUI, QUI IN CHRISTO (in Christi fide & gratia, sive Christi fideles & amici) SUNT, RESURGENT PRIMI: DEINDE NOS QUI VIVIMUS, QUI RELINQUIMUR, SIMUL RAPIEMUR CUM ILLIS IN NUBIBUS OBVIAM CHRISTO IN AERA] *An omnes simul resurgent? Primò.* Quæritur hic, an aliqui priùs, aliqui posteriùs sint resurrecturi? hoc enim hic videtur dicere Apostolus. Respondet Primò, Sedulius, significari hic ordinem non temporis, sed dignitatis: qui enim in Christi fide gratia mortui sunt, resurgent primi, non tempore, sed dignitate. *Secundò.* Secundò, Chrysost. & Theophyl. Resurgent, inquiunt, ante impios justi, ut sint primi in resurrectione non tantùm dignitate, sed & tempore, utpote qui rapiendi sint in aera, ut Christo judici venienti occurrant honoris causa. Posteriùs verò resurgent impii, ut qui neque rapiendi sint in aera, neque Christo occursuri. Sed hoc videtur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim non ponit hic ordinem inter justos & impios, sed inter mortuos in Christo, & viventes adhuc secum. *Tertiò.* Unde Tertiò, Theodoretus magis ad litteram sic explicat, q.d. Ita citò resurgent illi qui jam pridem & olim multa ante sæcula mortui sunt, ut præveniant eos qui tum superstites & vivi invenientur; hi enim priùs mori debebunt antequam resurgant: his ergo morientibus; priores jam olim scilicet *Quartò.* mortui, resurgent: ac consequenter hosce prævenient in resurrectione. Quartò, alii putant hic non significari ordinem & consequentiam, sed tantùm comitantiam, ut *Quintò & genuinè.* *deinde* idem sit quod præterea. Verùm Quintò, sic locus hic genuinè exponendus est: *Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi*, græcè πρῶτον, id est primùm, nimirum antequam rapiantur obviàm Christo in aera; *deinde nos qui vivimus simul cum illis* (qui ex mortuis resurrexerunt) *rapiemur obviam Christo*. Ponitur enim hic ordo non resurgentium, nec resurrectionis, ad resurrectionem, sed ordo resurrectionis ad raptum & occursum Christi, videlicet quòd primi illi qui mortui erant resurgent, deinde quòd

iidem

iidem cum aliis tum viventibus simul rapientur in occursum Christi. ita Anselm D. Thom. & alii.

Nota. Non meminit hic Apostolus resurrectionis impiorum & reproborum, sed tantùm mortuorum in Christo, id est, in fide & gratia Christi: fideles enim, pios & bonos tantùm consolari, vult hac spe resurrectionis.

Nos qui vivimus] Id est, qui tum vivemus, putà qui ex nobis, vel è posteris nostris justi tunc vivent: & fortè ego ipse: quia incertum est quando erit judicii dies, & quisque ad eum paratus esse debet omni horæ: veniet enim sicut fur in nocte, ut dicet cap. sequ. Unde prudenter timere & persuadere sibi quisque potest fortè instare hunc diem, ait Anselm. Ita passim Apostolus eorum qui tum vivent personam assumit, & in se transformat, ut notavi v. 14.

Rapiemur] tum ab angelis, tum à virtute Christi per dotem agilitatis, quam cuique Sancto jam beato indidit non enim resurgent Sancti priùs ad vitam, deinde posteriùs ad gloriam, sed simul cum resurrectione accipient gloriam corporis: resurgent enim in corpore non mortali & passibili, sed immortali, impassibili & glorioso.

An morientur ii, qui vivent in die judicii.

Quæres, an ii, qui vivi invenientur in die judicii non morientur, seu vivi rapientur obviàm Christo, ita ut sine morte fiant immortales & gloriosi? Asserit hoc Justinus q. 109. & August. l. 2. de Peccat. merit. cap. 31. Cajetanus & alii: hi enim putant eos qui in fine mundi vivi reperientur, exsipiendos esse à communi lege mortis, & hos esse vivos illos, de quibus dicitur in Symbolo, quòd Christus judicaturus est vivos & mortuos. Sed debili fundamento nititur hæc exceptio à lege mortis planè universali. Unde postea re meliùs discussa retractans suam sententiam S. August. 20. de Civit. cap. 20. docet omnes omnino homines morituros & resurrecturos. Idem docet Ambros. D. Thomas, & alii jam passim. Qui ergo in die judicii vivi reperientur, illi morientur in aere & raptu, ait S. August. & Anselm. vel potiùs, ut D. Thomas & Oecumen. in terra, qui locus est morientium, ant. quam rapiantur: resurgent enim omnes canente tuba, ut ait Paulus 1. Corinth. 15. v. 52.

Qui sint vivi illi quos Christus dicitur judicaturus.

Dices: Qui sunt ergo vivi illi quos Christus in Symbolo dicitur judicaturus? Respondeo, Sunt ij, qui vivi & superstites in die judicii reperientur: hi enim brevissime & paucissimo tempore morientur (ut commune debitum naturæ & peccati originalis, cui omnes obstringimur, persolvant:) nam statim à morte resurgent. Unde censentur non tam mortui quàm vivi: quemadmodum Christus Lazarum, quia mox resuscitandus erat, non mortuum esse, sed vivere & dormire dixit, Joan. 11. v. 11. Atque hæc est causa cur Apostolus nec eorum mortis, nec resurrectionis meminerit, sed vivos nominarit, & inter vivos retulerit quasi semper vivi maneant qui ita moriuntur ut vix mori videantur: ita ut eorum mors non videatur esse mors, sed transitus ad vitam meliorem & æternam.

Dicitur ergo Christus judex vivorum & mortuorum, id est, omnium hominum tam eorum qui vixerunt & mortui sunt, quàm eorum qui vivent Christo adventante ad judicium: alioqui enim in ipso judicio nulli erunt mortui, sed omnes vivi, solosque vivos propriè judicabit Christus. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus 1. Corinth. 15. v. 51.

A disertè asserit, *Omnes resurgemus*, vel, ut alii legunt, *dormiemus: sed non omnes immutabimur* & v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur.* & v. 36. *Tu quod seminas non vivificatur, nisi priùs moriatur.* Idem patet ex eo quod hic v. 14. dixit: *Nos qui vivimus, non præveniemus*, resurgendo, *eos qui dormierunt*; quia scilicet simul cum illis resurgemus, & deinde simul cum illis rapiemur obviàm Christo: si resurgemus cum illis, ergo priùs moriemur. Tacitè ergo significat eos morituros: dicit tamen, *Nos qui vivimus.* ne, si dormientes, id est mortuos, vocet, ipsos contristet, vulnusque eorum refricet, quod tetigit v. 12. dicens, *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.*

Obviam Christo in aera] Græce, *εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα*, id est, in occursum Christi in aera. Unde videtur, quòd, sicuti cives regi venienti, honoris causa foras prodeuntes occurrunt, ita & Sancti Christo venienti ad judicium in aera prodeuntes occurrent: ita Chrysost. Theodoret. Theophyl. Erit ergo hic occursus Sanctorum ante judicium universale, cùm scilicet

B Christus judex ad illud è cælo descendet. Et hoc est quod dicitur Matthæi 25. *Ecce sponsus venit, exite obviàm ei.* hoc enim exigit Christi dignitas, hoc Sanctorum reverentia & in Christum amor, hoc denique gloria, tam Christi quàm Sanctorum expostulat: nam Sancti, uti jam dixi, ante judicium erunt beati, & resurgent in corpore glorioso: itaque cum ingenti gloria tam sua, quàm Christi, Christo glorioso occurrent; postea tamen in judicio sententiam (eamdem quam privatim in morte & judicio particulari acceperunt) publicam æternæ felicitatis accipient, ut ita coram omnibus eorum sanctitas & gloria laudetur & honoretur. Hinc.

Sancti cum Christo sedebunt in nubibus splendidis.

Nota Secundò. Rapientur Sancti in occursum Christi in aera, ut ibi in nube splendidissima quasi throno considenti ad judicium peragendum, Sancti omnes in nubibus splendidis, quasi thronis assistant, ac quasi assideant, ut docet Franc. Suarez 3. p. disp. 57. sect. 2. to. 2. in fin. ita tamen ut quisque suo ordine & gradu pro meritis considéat. Unde in splendidioribus, & Christo vicinioribus thronis considebunt Apostoli & Apostolici viri, qui propriè cum Christo judicabunt, ut dicitur Mathæi

C 19. 28.

Quomodo vallis Josaphat capiet omnes homines in die judicii.

Hinc patet Tertio, quomodo vallis Josaphat in qua fiet judicium, cum campis & locis vicinis, (quæ longissimè protendi, & adeò, si opus sit, complanari possunt) capere poterit omnes homines, qui umquam fuerunt, sunt, aut erunt: nam reprobi in valle hac consistent in terra constipati à sinistris judicis circumcirca; Sancti verò à dextris consistent non in terra, sed altiùs, & judici viciniùs in aere; ita tamen ut, sicut in amphitheatris varii erant spectantium ordines per contignationem & tabulata alii aliis altiores: ita & Sanctorum varii sint ordines, aliique pro meritis supra alios quasi in tabulato aereo altiùs considéant; sic tamen ut infimi longè reprobis & terra (quam in vita calcarunt & contempserunt) emineant, & Christo appropinquent. *Et sic semper*, videlicet tam in judicio quàm in cælo, ad quod mox ascendent, *cum Domino* (Christo) *erimus*, ut hic dicitur.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quod dies Domini veniet ex improviso sicut fur in nocte. Hinc hortatur ut semper sobrii & vigiles ad eum se comparent per vitæ integritatem, & bona opera, charitatis præsertim erga suos præpositos, misericordia, patientia.

Deinde v. 16. hortatur eos ut semper gaudeant, orent, & gratias Deo agant, utque spiritum non extinguant, & prophetias probent.

Denique v. 23. omnimodam sanctitatem eis apprecatur, omnesque salutat.

1. De temporibus autem, & momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis. 2. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. 3. Cùm enim dixerint Pax, & securitas: tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, & non effugient. 4. Vos autem fratres non estis in tenebris, ut vos dies illa tamquam fur comprehendat. 5. Omnes enim

vos

vos filii lucis estis, & filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum. 6. Igitur non dormiamus sicut & ceteri, sed vigilemus, & sobrii simus. 7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt; & qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt, 8. Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei, & charitatis, & galeam spem salutis. 9. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum, 10. qui mortuus est pro nobis; ut, sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. 11. Propter quod consolamini invicem; & ædificate alterutrum, sicut & facitis. 12. Rogamus autem vos fratres, ut noveritis eos, qui laborant inter vos, et præsunt vobis in Domino, et monent vos, 13. ut habeatis illos abundantiùs in charitate propter opus illorum: pacem habete cum eis. 14. Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. 15. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat; sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. 16. Semper gaudete. 17. Sine intermissione orate. 18. In omnibus gratias agite; hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis. 19. Spiritum nolite extinguere. 20. Prophetias nolite spernere. 21. Omnia autem probate; quod bonum est tenete. 22. Ab omni specie mala abstinete vos. 23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Iesu Christi servetur. 24. Fidelis est, qui vocavit vos; qui etiam faciet. 25. Fratres orate pro nobis. 26. Salutate fratres omnes in osculo sancto. 27. Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

Vers. 1. DE TEMPORIBUS, ET MOMENTIS, FRATRES, NON INDIGETIS UT SCRIBAMUS VOBIS] quo scilicet tempore & momento Christus venturus sit ad judicium.

Vers. 2. IPSI ENIM DILIGENTER (ἀκριβῶς, id est exacte, planè, certò, SCITIS, QUIA DIES DOMINI SICUT FUR IN NOCTE, ITA VENIET] q. d. Dies judicii subitaneus & improvisus, nullo sciente aut sperante, clanculum surrepet, & obruet homines incautos & securos; sicut fur nocte cùm dormiunt omnes, domum invadit & expilat.

An sciri poterit dies judicii. Dices: Ex Daniele c. 12. 12. colligitur post mortem Antichristi superfore 45. dies ad judicium, qui dabuntur iis qui lapsi sunt sub Antichristo, ut pœnitentiam agant; ergo sciri poterit dies judicii. Respondeo, certum est ex Daniele, superfore (quod tamen pauci tunc scient, vel advertent) hos 45. dies, sed incertum est an non plures supererunt; imò verisimilius est plures dies, imò menses, & annos superfuturos usque ad diem judicii. id enim satis significat Ezech. c. 39. v. 9. ubi docet, quòd cæso Antichristo, ejusque exercitu, Gog scilicet & Magog, tanta erunt spolia, hastæ & arma, ut Judæi ex omnibus urbibus confluant ad ea diripiendum, & septem annis sat habeant ad ea comburenda, nec alia lignatione, aliisque silvis egeant. *Succendent*, inquit Ezechiel, *ea igni septem annis, & non portabunt ligna de regionibus, neque succident de saltibus, quoniam arma succendent igni*, &c. Septem ergo anni post mortem Antichristi dabuntur lapsis ad pœnitentiam in quibus post summam Antichristi persecutionem videtur futura summa pax Ecclesiæ. Ita Hector Pintus in Ezech. 39. & Franc. Ribera in Apoc. c. 20. idque insinuat Daniel loco citato: cùm enim dixisset, *Et à tempore cùm ablatum fuerit juge sacrificium* (Missæ, scilicet per Antichristum) *& posita fuerit abominatio* (id est idolum Antichristi, qui volet coli ut Deus) *in desolationem* (id est, ut omnia bona perdat & desolet) *dies mille ducenti nonaginta*, id est, tres anni cum dimidio, ut dixit c. 7. v. 25. q. d. Ab initio persecutionis Antichristi, usque ad ejus finem & mortem, erunt tres anni cum dimidio. Deinde subdit: *Beatus, qui exspectat, & pervenit usque ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est, beatus qui pervenit ad dies 45. post mortem Antichristi: tunc enim plena erit quies, pax, libertas Ecclesiæ, non dubium quin aliquanto tempore duratura.

Post mortē Antichristi plures erunt dies, imò menses usq; ad diem judicii.

Quot annis stabit hic mundus? Putavit Elias Levita & Judæi in sexto millenario annorum mundum esse finiendum, tumque fore diem judicii: unde hoc circumferunt elogium, *Sex millia mundus*, supple, habebit annorum; ut sicut sex diebus mundus est conditus, ita sex annorum millibus consummetur. Addunt id significare sex *aleph*, quæ in Hebræo textu Genes. 1. 1. ubi dicitur, *In principio creavit Deus cælum & terram*, reperiuntur, quasi *aleph* sex millia annorum, quibus cælum & terra consistent, significent: *aleph* enim Hebræis significat mille. sed hæc cabalistica sunt & Judaica.

Tres sententiæ. Prima.

Secunda. Alii putarunt tot annos fore post Christum ad diem judicii, quot Christum præcesserunt ab origine mundi, hocque significat Habacuc cap. 3. 2. cùm ait, *Domine opus tuum* (incarnationis & redemptionis Christi) *in medio annorum vivifica illud*. Sed alius est sensus Habacuc, ut ibi dixi.

Tertia. Tertiò, Cardin. Cusanus opinatus est corpus Christi mysticum, id est Ecclesiam Christianam, tot jubileos annorum habituram, quot Christus ipse annos complevit, scilicet annos 1700. Christus enim vixit 34. annos, quos si multiplices per 50. qui est numerus jubilei; invenies 1760. jam dictos. Sed hæc frivola videntur, & tales congruentias plurimas quisque comminisci posset, quæ nullum in re habent fundamentum, nisi congruentiam, vel convenientiam, aliquam arithmeticam.

Hæc omnia elidit Christus dicens Marci 13. 32. *De die autem illa* (judicii) *vel hora, nemo scit, neque angeli in cælo*. Et Paulus hic docet non esse scribendum de temporibus & momentis judicii, quia dies Domini veniet sicut fur in nocte.

SICUT FUR IN NOCTE, ITA VENIET] scilicet inopinatò & inexspectatus, ut jam dixi. Addunt aliqui; sicut fur nocte venit, ita Christum nocte venturum ad judicium; idque significari Matth. 25. cùm dicitur, *Media nocte clamor factus est, Ecce sponsus venit, exite obviam ei.* ita Chrysost. & Euthym. Imò S. Hieron. ibi dicit, hanc esse Apostolicam traditionem, ut ea de causa in pascha te populum ante mediam noctem (erant hæ veterum Christianorum vigiliæ, quarum nomen adhuc retinemus in jejuniis & profestis) dimittere non liceat; eò quòd Christus, sicut olim tempore mediæ noctis in Ægyptum ad cædem primogenitorum & liberationem Hebræorum venit, ita & eodem tempore ad judicium venturus credetur.

Incertum est an noctu, an manè fiet.

Verùm hæc non ita certa sunt, aliique probabilius putant, non noctu, sed manè Christum, qui lux est, quique veniet ut in lucem omnia proferat, venturum ad judicium. Unde quod dicitur Matth. 25. *Media nocte clamor factus est*, &c. parabolicè dici; est enim parabola, ut patet, nilque aliud significare videtur, quam sponsum, id est Christum, media nocte, hoc est inexspectatè, venturum, ut explicant Hilar. Gregor. & alii.

Causa, cur dies judicii nobis sit incerta. Causas plures cur Deus voluerit diem judicii, maximè particularis, esse incertum nobis; adfert hic Chrysost. & ex eo Theophyl. *Prima*, inquit, *est, quia si novisset homo diem suæ ultimum, nihil non scelerum conaretur patrare aliis diebus, deinde fine vitæ appropinquante baptizaretur. Deinde plerique si novissent in crastinum v. g. sese morituros; innumeris malis hostes affligere meditarentur, tanquam jam de seipsis desperantes, hostiumque se explere sanguine cupientes: quod nunc non fit, mortis eos terrore temerante, vitæque cupiditate. Præterea vitæ suæ amantiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertum haberent. Adhuc justi non tantum mercedis haberent periculis objecti: quia compertum haberent se non haud morituros, sed post tot, v. g. annos. Nunc verò, cùm incertum sit evadantne pericula, an secùs, nec vel sic tamen mortem evadere laborant, perspicua eorum virtus est. Quemadmodum enim tres pueri ea de causa majorem admirationem merentur, quid, cùm non*

satis

fatis novissent, an ex igne essent consiri, nec ne, neque si tamen Satanam adoraverunt, propterea obitus noster erit tamquam fur in nocte. Ita & S. August. l. de Disciplina Christiana: *Latet*, inquit, *ultimus dies, ut observentur omnes dies. Serò parantur remedia, cùm mortis imminent pericula*. Idem li. 2. de Doctrin. Christ. *Timor*, inquit, *de futura morte mentem necessariò concutit, & quasi clavus carnis motus omnes superbiæ, ligno crucis affigit. Non potest malè mori, qui bene vixerit: & vix bene moritur, qui malè vixit*. Ita & S. Hieron ad Heliodorum, *Nihil*, inquit, *æquè tibi proficiet ad temperantiam omnium rerum, quàm cogitatio brevis ævi, & hujus incerti. quidquid facies; respice mortem*.

VERS. 3. CUM ENIM DIXERUNT, PAX ET SECURITAS] Id est, tuta sunt omnia nihil est periculi, nullus metus; hoc enim significat Græcum ἀσφάλεια.

TUNC REPENTINUS EIS SUPERVENIET INTERITUS græcè, ἐφίσταται ὄλεθρος, id est instat vel imminet exitium ἐφίσταται enim, id est instat, non futuri, sed præsentis est temporis, quod efficaciùs subitum casum & mali incursum significat: SICUT DOLOR IN UTERO HABENTI] Id est parturienti: hanc enim repentè nescians dolor partus corripit, ita dolor & angor judicis & judicii, ipseque interitus, hoc est, mors & præsens & æterna, tam corporis quàm animæ subitò corripiet & percellet homines, ut effugere non possint: hoc enim significat Græcum μὴ ἐκφύγωσι, quod Noster vertit, *non effugient*.

Dolor prægnantium erit in die judicii. Moraliter S. Anselm. *Mulier*, inquit, *prægnans quod in utero diu portavit cum pondere, tandem ejicit cum dolore: quia & reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum, & gravavit eam, in conspectu judicis cum gravi tormento cunctis manifestabunt. Mulier cum voluptate pondus illud concipit, sed, ut dictum est, cum dolore ejicit; quia & reprobi culpam cum voluptate libenter commiserunt, sed ante districtum judicem hanc inviti multa cum amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat subitis doloribus incipit urgeri, ut pariat; quia & reprobi dum non prævident, incipiunt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni judicis ad publicum proferant. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnantis, & non effugient. Mulier namque evadit, sed illi non effugient*.

Dices: Lucæ 21. 26 dicitur, sub diem judicii fore *pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore & exspectatione quæ supervenient universo orbi*: quomodo ergo hic ait Apostolus, quòd tum dicent homines, *Pax & securitas*? Respondeo, arescent homines præ timore, cùm videbunt solem, lunam, aquas, omniaque elementa conturbari, aliaque signa horribilia fieri, quæ proximè præcedent judicium, antequam verò hæc fiant, dicent, *Pax & securitas*, tuncque hæc signa, ipseque judicii dies hæc signa proximè sequens eos securos ex improviso obruet. Unde Lucas subdit v. 34. *Attendite vobis, ne fortè graventur corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis hujus vitæ: & superveniat in vos repentina dies illa: tamquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ*, idem, scilicet ante hæc signa dicturos homines, *Pax & securitas*, clariùs docet Matthæus cap. 24. 37. *Sicut*, inquit, *in diebus Noe, ita erit & adventus filii hominis; sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, & non cognoverunt donec venit diluvium, & tulit omnes: ita erit & adventus filii hominis*: quia, ut dixi, sub adventu suo & die judicii Christus signa prævia, quæ omnes percellent, intelligit & comprehendit, ante quæ comedent, bibent, nubent homines, dicentque, *Pax & securitas*.

VERS. 4. VOS AUTEM FRATRES NON ESTIS IN TENEBRIS, id est, in peccatis ignorantiæ, infidelitatis, cupiditatum, ebrietatum, fornicationem & aliorum quæ fiunt in tenebris: UT VOS DIES ILLA TANQUAM FUR COMPREHENDAT] q. d. Sicut fur hominem dormientem inopinatò aggreditur: ita dies Domini dormientes in tenebris & somno peccatorum inopinatò aggredietur; bonos verò & justos non aggredietur ut fur, sed ut hospes amicus diu prævisus & exspectatus iis vigilantibus adveniet.

VERS. 5. OMNES VOS FILII LUCIS ESTIS, ET FILII DIEI: NON SUMUS NOCTIS, NEQUE TENEBRARUM) *Filii lucis*, id est Christi, ait Anselm. qui Joan. 8. 12. ait *Ego sum lux mundi*. E contrario filii noctis sunt filii diaboli, de quo Job. 3. 6. (in sensu mystico) *Noctem illam tenebrosus turbo possideat*.

Secundò & planiùs, q. d. Post noctem gentilismi, in quo nati & enutriti quasi filii tenebrarum in infidelitate vixistis, illuxit jam lux Evangelii vobis, & dies christianismi, in quo baptismo renati, quasi filii lucis Evangelicæ facti estis lucidi fide, charitate, vita sancta & Christiana, exspectantes & parantes vos ad diem Domini. Unde vobis ille improvisus quasi fur non superveniet, sed iis qui sunt filii noctis, id est, qui in tenebris infidelitatis, ignorantiæ Dei & peccatorum versantur. ita Chrysost. & Anselm. De hac luce vide dicta ad Ephesios 5. v. 8.

Hinc constat, eos qui verè Christiani sunt, non horrere, sed optare adventum, æquè ac regnum Christi. *Perversum omnino est*, inquit S. August. psal. 147. *quem diligis timere ne veniat, & orare quotidie, Adveniat regnum tuum: quod quidem nihil aliud esse videtur, quàm orare ut adveniat regnum ejus, & tamen timere ne exaudiaris. Unde autem iste timor? quia judex venturus est; numquid invidus? malevolus? nihil horum prorsus. Quis enim est venturus judicare te, nisi qui venit judicari pro te?* *Christiani est optare adventum Christi.*

VERS. 6. IGITUR NON DORMIAMUS) somno peccatorum, desidiæ, ignorantiæ Dei & salutis: quia jam nox infidelitatis nostræ pertransiit, & sumus in die fidei & gratiæ Christi. De hoc somno vide dicta ad Rom. 13. 11.

SED VIGILEMUS) perinde, ut qui furem & prædonem exspectat: veniet enim dies Domini quasi fur; excubiæ ergo nobis agendæ sunt, ut vigiles & paratos nos inveniat.

ET SOBRII SIMUS) abstinentes à nimio cibo, voluptatibus & cupiditatibus, in iisque temperantes & moderati: hæc enim temperantia & moderatio, vigiliarum augmentum est & robur, inquit Theoph. facitque hominem in vigilia sua attentum q. d. Sobriè viventes agamus quæ bona sunt vigilanter & attentè.

Vita mortalium vigilia. Vita ergo mortalium vigilia est. Hinc Christus sedulò nos monet Matth. 24. 42. *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus venturus sit*. In quæ verba S. Hilarius: *Ut ignorantiam*, inquit, *illius diei omnibus taciti non sine utilis silentii ratione esse sciremus, vigilare nos Dominus propter adventum furis admonuit, & orationum assiduitate detentos, omnibus præceptorum suorum operibus inhærere. Furem enim esse ostendit Zabulum* (id est diabolum: æolicè enim za, idem est quod διὰ) *ad detrahenda ex nobis spolia pervigilem, & corporum nostrorum domibus insidiantem, ut ea incuriosis nobis, & somno deditis, consiliorum suorum atque illecebrarum jaculis perfodiat. Paratos igitur esse nos convenit: quia diei ignoratio intentam sollicitudinem suspensæ exspectationis exagitat*. *Quam vigilandum sit Christiano ex S. Hilar. & Chrysost. docetur.*

Pulchrè etiam S. Chrysost. hom. 22. ad Pop. *Opus*, inquit, *est vigilantia, dilecti: nam & miles dormit, non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, sed stans aliquando peragit noctem: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur: & pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat, Æstu urebar & gelu, & somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne ulla ovis à fera voraretur. Si verò tanta de irrationali pecude cura, quales esse decet de rationali anima solicitudinem gerentes? Propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut faciliùs evigilaret, unde scalam vidit ad cælos usque pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, propterea que posuit incertum exitum nostrum, ut continuè vigilemus & pugnemus*.

Idem Chrysost. hic hom. 9. post medium ostendit Christiano vigilandum esse exemplo excubitorum. *Obsecro*, inquit, *omnia faciamus, ne unquam obdormiamus. Non videtis custodes, quomodo seipsos sæpè vel parum somno permittentes, omnem magnæ custodiæ fructum amittant? per modicum enim illum somnum, totum perdunt, dum furari volenti copiam & potestatem faciunt. Quemadmodum enim nos fures non ita videmus, ut ipsi nos vident: ita & diabolus omnibus imminet, invidet & dentibus frendet*. Deinde ad eamdem vigiliam nos excitat exemplo funambulorum, *Componamus nosipsos undique, & quemadmodum super funem extensum ambulantibus non licet vel parum negligentes esse: nam parum illud magnum illis malum generaret; mox enim submersi deciderent ac perirent: ita neque nobis pigrescere licet. viam enim incedimus angustam, & utrinque præcipitiis obnoxiam, pedumque simul duorum non capacem. Vides quà nobis opus sit diligentia?* Denique eodem nos extimulat exemplo eorum qui ambulant per ca- *Exempla stimulantia ad vigiliam.*

cu-

cumina & præcipitia: *Non vides illos, qui tam periculosa illa itinera conficiunt, quomodo non solùm pedes, sed & oculos communiunt? Quando enim putaverunt utrimque attendendum, & si per firmus steteris, oculi tamen ex subiecta profunditate vertiginem passi fuerint, toti dilabuntur; sed oportet, ut & sibiipsis & incessui simul attendant. Quapropter dicit: Neque ad dexteram, neque ad sinistram. Multa est malitia profunditas, magna sunt præcipitia, densæ subiectæ tenebræ: angustiam observemus, cum timore & tremore ambulemus.* Remoras vero huius cautæ ambulationis explicat & submovet, dicens: *Nemo talem viam ingrediens risu diffunditur, aut*
Remoravigilia. *ebrietate gravatur, sed sobrius & ieiunus huiusmodi viam ambulat. Nemo talem viam ingrediens, superfluum quidquam secum deferret: manule enim expediens esse, quò commode illam percurrere queat. Nemo pedes suos obligat, sed liberos esse finit. Nos verò innumeris curis nosipsos quasi quibusdam vinculis constringentes, & mille temporalium rerum onera deferentes more stultorum hiantes & dissoluti, quomodo angustam hanc viam ambulaturos nos speramus? Non simpliciter illam angustam esse dixit, sed cum admiratione. Quàm, inquit, angusta est via, &c! hoc est, vehementer angusta est.*

B QUI ENIM DORMIUNT, NOCTE DORMIUNT]
Vers. 7. *Dormientes*, ait ex Chrysost. Theophyl. vocat eos, qui in malitia dormiunt, quique ad virtutem nullis præditi sunt viribus, sed indulgent & indormiunt voluptatibus carnalibus & terrenis, quæ non sunt aliud quàm somnia vigilantium, ait Chrysost.

ET QUI EBRII SUNT, NOCTE EBRII SUNT] Quos dormientes vocavit, iam vocat *ebrios*, scilicet, non eos solum qui vino & gulæ; sed quoscunque, qui cupiditatibus animi & perturbationibus indulgent, quæ æquè ac vinum mentem homini eripiunt, eumque inebriant. Ita Theophyl. *Ebrietas animi*, inquit Chrysost. *Sunt divitiæ & pecuniarum concupiscentia, & corporum amor: & quidquid tale dixeris, ebrietas animi est* q.d. Paulus: Hi infideles & impij in peccatis suis dormientes, & ebrij in nocte paganismi & peccatorum versantur: Vos autem Christiani versamini in die gratiæ & christianismi; ergo non dormire & inebriari pristinis voluptatibus & vitijs, sed vigilate, sobrij, prudentes scilicet, attenti ac modesti in omnibus actionibus, recreationibus & operibus vestris esse debetis. Et hoc est quod subdit. C

NOS QUI DIEI SUMUS, SOBRII SIMUS, INDUTI LORICAM FIDEI ET CHARITATIS, ET GALEAM SPEM SALU-
Vers. 8. TIS] Non satis est vigilare, inquit Theophyl. ac sobrium esse, verùm opus etiam armari: ut enim quis vigilans sit & sobrius, non habeat autem arma, facile eum latrones & prædones conficient. Lorica ergo, qua pectus & totum corpus obarmemus, sit fides & charitas, id est, fides & bona vita, inquit Theophyl. siue fides & bona opera charitatis: galea verò nostra sit spes salutis. Vide de his armis & panoplia hominis Christiani dicta Eph. 6. 17. & præcedentibus.

QUONIAM NON POSUIT NOS DEUS IN
Vers. 9. IRAM, id est non creavit, non destinavit nos Deus ad damnationem, ut iram suam & vindictam in nos ostenderet: SED IN ACQUISITIONEM SALUTIS, PER DOMINUM NOSTRUM JESUM CHRISTUM] q.d. Sed creavit nos Deus, destinavit, redemit, segregavit ab infidelibus, & nos vocavit ad Christum, ut per eum acquiramus salutem bene operando, ac vivendo secundùm legem Christi.

QUI MORTUUS EST PRO NOBIS, UT, SIVE
Vers. 10. VIGILEMUS (id est vivamus) SIUE DORMIAMUS (id est moriamur) SIMUL CUM ILLO VIVAMUS] nimirum hic in gratia, post mortem verò in gloria. Aliter ergo accipit hic dormire & vigilare, quam v. 6. & 7. ludit enim in hisce vocibus Apostolus, ita Theophil. & Anselm.

Vers. 11. *Quid sit ædificare alium.* ÆDIFICATE ALTERUTRUM] Græcè εἷς τὸν ἕνα, id est, unus unum, alius alium. Est metaphora, sicut enim qui murum ædificat, eumque sensim erigit & attollit, is domum ædificat: ita qui sua sobrietate & humilitate proximum erigit & excitat, is eum ad similia ædificare dicitur, ut fiat nimirum domus & templum sanctum & perfectum Domino. Ne dicas, inquit Theophyl. Non sum doctor, non sum præceptor, alios docere & ædificare non teneor falleris: doctores non sufficiunt ad singulorum & omnium admonitionem; sed vult Deus quemque alium instruere & ædificare, saltem exemplo suo & bona vita.

A ROGAMUS AUTEM VOS, FRATRES, UT NOVERITIS Vers. 12.
(id est notetis, & rationem eorum habeatis. est metalepsis) EOS QUI LABORANT in prædicando Evangelio, & re Christiana procuranda & promovenda] INTER VOS, ET PRÆSUNT VOBIS IN DOMINO (id est, in Domini Christi familia,
hoc est Ecclesia) UT HABEATIS ILLOS ABUNDANTIUS IN Vers. 13.
CHARITATE] ut eos abundantiùs ametis & foveatis, quasi filii parentes vestros spirituales. Ita Theophyl. Græcè est ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, id est ut Vatabl. ut habeatis illos in summo pretio per charitatem, ministrando scilicet eis necessaria ad vitam; Ambros. vertit, Vt illis habeatis summum honorem in charitate.

PACEM HABETE CUM EIS] Notent hoc qui suis Pastoribus & Prælatis lites movent, aut odia contra eos fovent.

CORRIPITE INQUIETOS.] Græcè pro *corripite*,
est νουθετεῖτε, id est officij admonete, & quasi mentem quam Vers. 14.
amiserunt, eis reddite & reponite. Secundò, pro *inquietos*, Græcè est ἀτάκτους, inordinatos, quo nomine Livius
vocat milites qui suam stationem non seruant. Sic Paulus *Qui sint*
hoc nomine notat hic eos, qui Ecclesiasticam non seruant *ἄτακτοι.*
disciplinam & ordinem, quem cuique statuit & definivit Deus, ait Theophyl. tales enim intractabiles sunt, & parere nolunt, turbantque omnem pacem.

SUSCIPITE INFIRMOS] ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, suscipite & fulcite infirmos. Syrus vertit, *excipite omne eorum qui infirmi sunt;* Ambros. *opitulamini infirmis.* ἀντέχεσθαι enim est propriè, nitentem & conantem, sed non sufficientem, nec sat virium habentem adiuvare.

PATENTES ESTOTE AD OMNES] μακροθυμεῖτε, id est, ut Syrus, longanimes estote erga unumquemque.

VIDETE, NE QUIS MALUM PRO MALO ALI- Vers. 15.
CUI REDDAT: SED SEMPER QUOD BONUM EST SECTAMINI IN INUICEM, ET IN OMNES] Id est, benefacite inuicem & omnibus: opponit enim reddere malum illi, quod est, *Sectamini bonum. Non satis est*, inquit Theoph. *non reddere mala pro malis, verùm est etiam operæ pretium bonis compensare malefactorem: hoc enim indicat cùm ait: Sectamini quod bonum est, hoc est, impensè studete benefacere, & in inuicem, hoc est, erga fideles; & in omnes, hoc est etiam erga infideles.*

SEMPER GAUDETE] *Etiamsi* inquit Theoph. *in* Vers. 16.
tentationes incideritis. Observa autem quòd, postquam dixisset non esse malum malo pensandum, tunc præceperit lætandum esse: nam qui institutus est, ut de nemine se ulciscatur, sed beneficijs potiùs prosequatur eum qui contristaverit se, undenam, amabo, mæroris stimulum accipit?

SINE INTERMISSIONE ORATE: IN OMNIBUS Vers. 17.
GRATIAS AGITE] *Iter monstrat*, ait Theoph. *quo fiat ut* & 18.
semper gaudeamus, orationem nimirum quæ non cesset, atque gratiarum actionem: qui enim assuevit cum Deo versari, eique gratias agere in omnibus rebus, tamquam utiliter contingentibus, planum est quòd perpetuum sit gaudium habiturus.

Nota. Christianus assiduè orare debet. Nam, ut ait S. *Elogia &*
Ephrem tract. de Oratione: *Oratio est temperantiæ custodia,* *incitamẽta*
iracundiæ frænum, animo elati repressio, odij medicina, recta *orationis.*
legum iurisque constitutio, regni potentia, tropheum atque vexillum belli, tutela pacis, virginitatis sigillum, fides nuptiarum, viatorum præsidium, dormientium custos, agricolarum fertilitas, navigantium salus, reorum patrona, mærentium consolatio, lætantium iucunditas, lugentium solamen, morientium sepultu-
D *ra.* Deinde hæc ipsa exemplis confirmans subdit: *Oratio Ionæ Prophetæ balenam pro domo concessit, & Ezechiam ex portis mortis ad vitam reduxit ipsisque tribus pueris in Babylone flammam ignis in flatum roris convertit:* indeque concludit: *Nulla est alia in tota vita humana pretiosior oratione possessio.* Quomodo semper orare oporteat dixi Ephes. 6. 18.

Audi & Abbatem Lucium in Vitis Patr. Cùm enim qui- *Pelag. li-*
dam fratres ad eum aduenissent, requisivit eos senex, dicens. *bel. 12. n. 9*
Quid soletis manibus vestris operari? At illi dixerunt: Nos nihil manibus nostris operamur, sed secundùm quòd dicit
Apostolus, sine cessatione oramus. Quibus senex dixit: *1. Thess. 5.*
Non manducatis? At illi professi sunt etiam, dixitque eis. Qunado ergo comeditis, quis pro vobis orat? at illi conticuerunt, & iterum requisivit eos, dicens: Numquid dormitis?
cumque illi se dormire dixissent dixit eis: Quando ergo dor- *Quomodo*
mitis, quis orat pro vobis? & non invenerunt quid responde- *quis sem-*
rent ei. Tunc dixit eis: *Indulgete ergo mihi, quoniã non facitis si-* *per orare*
cut dicitis. Ego autem dicam vobis, quemadmodum manibus meis *possit.*

operans sine cessatione oro. Sedeo enim de mane usque ad horam tonsionem, & pauca palmarum folia infundo, & facio exinde funiculos, & interim oro, dicens: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, & secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. (Psal. 50.) *Cumq; percompleuero opera manuum mearum, & fecero aliqua vasa, aut pannos funiculos, & emero ex eis nummos decem, ex ipsis nummis duos do pauperibus, & reliquos comedo. Quando ergo comedo aut dormio, tunc illi pro peccatis meis sine cessatione implent orationem meam.* Ita in vitis Patrum l. 3. p. 531. n. 212.

IN OMNIBUS GRATIAS AGITE] Nota. In omnibus gratiæ agendæ sunt Deo, putà tam in morbo, quàm in sanitate; tam in inopia, quàm in copia; tam in desolatione; quàm in consolatione; tam in tentatione, quàm in pace; tam in humiliatione, quàm in exaltatione; tam in aduersitate, quàm in prosperitate; quia non minus, imò sæpè maius donum & beneficium Dei est morbus, inopia, desolatio, tentatio, humilitas, adversitas, quàm sanitas, copia, consolatio, pax, exaltatio, prosperitas, atque hæc est, uti iucundissima, ita & sanctissima via, qua per ærumnas huius vitæ, læti & quasi ludibundi imus in cælum; si nimirum in quavis re cum Psalte canamus, *Benedicam Dominum in omni tempore*, & cum Paulo, *In omnibus gratias agamus Deo*. Hinc S. August. in Psalm. 132. laudat morem veterum Religiosorum, qui frequenter habebant in ore hoc verbum *Deo gratias*, eoque cùm inuicem fierent obuij, se mutuo salutabant, uti etiamum multi faciunt. Carpebant hoc Circumcelliones, sed defendit S. Augustinus: *Qui dicit*, inquit, *Deo gratias, gratias agit Deo. Vide si non debet frater Deo gratias agere, quando videt fratrem suum. Num enim non est locus gratulationis, quando se inuicem vident qui habitant in Christo?* Idem S. August. epist. 77. *Quid melius*, inquit, *& animo geramus, & ore promamus, & calamo exprimamus, quàm, Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi gratius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te tam fideli pectore ditavit.* Vide insignem homiliam S. Basilij, quam de gratiarum actione scripsit, vbi inter cetera sic ait: *Accumbens mensæ, ora: esitans panem, largitori gratiam rependito. Tunicam indueris? gratias agito benigno datori. Amiciris pallio? fac in te augescat interior erga Deum charitas, qui indumenta gratuito largitus est hiemi æstatiq; accommoda, quibus & vita conseruetur, & obueletur turpitudo. Tibine dies expletus abijt? illi referto gratiam, qui solem nobis nil tale commeritis iussit in diurnæ operationis ministerium: ignem verò contulit illustrandæ nocti, utq; subseruiat ceteris vitæ commoditatibus. Si in cælum suspexeris, cùm in eximiam siderum pulchritudinem oculorum aciem defixeris pressiùs, procide Deo, & cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Quin & noctem dispertitor in somnum & orationem, imò somni ipsi pietatis exercendæ meditationes quædam sint.* Et inferiùs: *Nullo tuo merito plecteris? gaudium tibi inferat futurorum spes. Iusto es supplicio addictus? gratias agas quòd hic potiùs luas pœnas quam in futuro.* Et S. Bernardus serm. 13. in Cant. vbi inter cetera ait, *Ad locum unde exeunt revertantur flumina gratiarum, ut iterum fluant. Remittatur ad suum principium cæleste profluuium, quo uberiùs terræ refundatur. Qualiter, inquis? Qualiter dicit Apostolus: In omnibus gratias agentes. Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti & Dei sapientiæ, deputa Christo.*

VERS. 18. *Christianus in omnibus etiã aduersis Deo gratias agat.*

Vetus salutatio: Deo gratias.

HÆC EST ENIM VOLUNTAS DEI IN CHRISTO IESU (per Christum Iesum) IN OMNIBUS VOBIS] Græcè *εἰς ὑμᾶς*, *erga vos*. q. d. Hoc est quod vult Deus, per Christum, id est per Christi legem, doctrinam & gratiam, nos præstare, scilicet ut semper gaudeamus, sine intermissione oremus, in omnibus gratias agamus, &c. Unde Theophil. *Τὸ in Christo Iesu*, hoc est, inquit, per Jesu Christi cooperationem; *Et enim Christus nobis ad gratiarum actionem adiutor est, qui & illud nos facere docuit in Evangelio*. Nota. *Voluntas* signi hic intelligitur. Unde rectè θέλημα [quod Noster vertit. *voluntas*] *volitum* vertas, vel res volita à Deo, Deoque placita & accepta. Hinc Vatablus sic explicat, q. d. Hæc faciendo placebitis Deo per Christum, sine quo nihil placere potest.

Tertiò, alij sic explicant, quasi Apostolus hic tacitè occurrat obiectioni. Dicet enim quis: Quomodo semper gaudebo & gratias agam, qui tot premor ærumnis? Respondet Apostolus hanc esse Dei voluntatem, id est, benevolentiam, ut cum Christo, per Christum, id est per Christi gratiam hæc omnia patiamur: Deus enim non ex odio, sed ex amore & benevolentia, sicut Christo filio suo crucem imposuit, ita Christiano cuique crucem immittit & imponit. Sed hic sensus remotior est, & multa Apostolo addit & supplet.

SPIRITUM NOLITE EXTINGUERE] Aliqui per *spiritum* intelligunt rationẽ, siue portionem superiorem in anima; hæc enim dicitur *spiritus* v. 23. Sed aliter ibi, aliter hic vocem *spiritus*, sumit Apostolus. Dico ergo, *Spiritum*, id est dona, gratias, lumina, afflatus, impulsus, &c, ut sequitur, prophetias Spiritus sancti, qui est quasi lampas præfulgens in nocte huius sæculi, *nolite* desidia, terrenis curis, desiderijs carnalibus, aut etiam incredulitate, quasi iniecta aqua vel puluere, *extinguere*; qui enim hæc extinguit, quantum in se est, Spiritum sanctum in corde suo extinguit: sed potiùs concludite ianuas; id est sensus, ne ingrediatur spiritus malitiæ, qui extinguat hanc lampadem, ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselm.

VERS. 19. *Quid sit spiritum extinguere.*

Nota. Apostolus vetat non tantùm ne in nobis, sed etiam ne in alijs hæc dona Spiritus extinguamus, maximè prophetias. unde quasi explicans subdit.

PROPHETIAS NOLITE SPERNERE] Erant enim tunc inter Christianos multi Prophetæ, qui in fidelium cœtu & synaxi prophetabant, siue propriè, siue impropriè, scilicet sacram Scripturam interpretando, docendo, exhortando, ut dixi 1. Cor. 14. 29. horum spiritum retundi & comprimi vetat hic Apostolus; imò iubet eorum prophetias excipi, audiri & probari. Idem patet 1. Cor. 14. 29. Hinc non abs re, nec præter mentem Apostoli, *Spiritum*, inquit Ambros. *extinguit, qui incipientem loqui spiritualia contradictione sua sopit*. Sic parentes spiritum in filijs aut filiabus extinguunt, cùm desideria castitatis, religionis aut vitæ perfectioris suffocant per vitam licentiorem, qua cogunt eos studere ornatui corporis, tripudijs, conuivijs, alijsque mundi vanitatibus. Quod quàm Deo displiscat, docet exemplum Prætextatæ apud Hier. epist. ad Lætam. *Prætextata*, inquit, *nobilissima quondam femina, iubente viro Hymetio, qui patruus Eustochij virginis fuit, habitum eius cultumque mutavit, & neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens & virginis propositum & mariti desiderium, & ecce sibi eadem nocte cernit in somnis venisse ad se Angelum terribili voce minis autem pœnas, & hæc verba frangentem: Tune ausa es viri imperium præferre Christo? tu caput virginis Dei tuis sacrilegis attrectare manibus, quæ iam nunc arescent, ut sentias excruciata quid feceris: & finito mense quinto ad inferna duceris; sin autem perseveraveris in scelere, & marito simul orbaberis & filijs. Omnia per ordinem expleta sunt, & seram miseræ pœnitentiam velox signavit interitus. Sic ulciscitur Christus violatores templi sui, sic gemmas & pretiosissima ornamenta defendit.* Idem quotidianis discimus exemplis, tales scilicet parentes multis infortunijs, præsertim circa illas ipsas proles in quibus spiritum extinxerunt, graviter à Deo puniri.

VERS. 20.

Qui spiritum extinguant.

Exemplũ Prætextatæ.

Narrat S. Ambros. in fin. l. 1. de Virgin. nobilem virginem cùm à parentibus vrgeretur ad nuptias, confugisse ad altarè: eisque dixisse: *Quid agitis? sponsum offertis? meliorem reperi: quaslibet exaggerate divitias, iactate nobilitatem, potentiam prædicate; habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cælo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, sed inuidetis.* Cumque staret ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis, unus abruptiùs, *Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te manere pateretur? tum illa maiori religione, moderatiore pietate respondit: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre, quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitu.* Paulò enim post mortuus est. *Ita ceteri eadem quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant. Parentes cavete offensionis exemplum.* hucusque Amb.

Verè S. Hieron. ad Paulam de obitu Blæsillæ, *Grandis*, inquit, *in suos pietas, impietas in Deum est.* & ad Furiam, *Pater*, inquit, *impleat nomen suum; lætetur filiam genuisse Christo, non sæculo.* & Nazianz. in Præceptis ad virgines:

Quin tua si potiùs transfixit pectora Christus,
Atque ea divino pater immortalis amore
Implevit, Christo ne sit grave sistere nympham
Aut puerum.

Moraliter S. Chrysost. docet hic spiritum extingui quovis peccato, sicut enim fax extinguitur vel vento exsufflante, vel defectu ceræ & fomitis ita spiritus quasi lampas extinguitur vel vento tentationis, *sive*

Quomodo spiritus extinguatur ex S. Chrysost.

yel

A vel pulvere curarum terrenarum, vel deficient oleo misericordiæ & bonorum operum. *Spiritus*, inquit, *æquè ac lucernæ extinguitur, si aut olei parum habueris aut foramen non obturaveris, vel ostium non occluseris. Quod verò est hoc foramen? Quemadmodum in lychno habet, ita & in nobis foramina sunt oculi & aures. Ne sinas istis occurrere validum malitiæ flatum, alioqui lychnum extinguet, sed obtura foramina timore. Dei Janua os est. Claude, ita scilicet occlude, ut & lucem exhibeat, & externum impulsum repellat.* Mox exemplo familiari & quotidiano idipsum declarat, dicens: *Conviciatus est quisquam? vituperavit? tu claude os tuum; si enim illud aperueris, concitabis magis ventum hunc. Nunc vides in ædibus, quando è regione ac directè duæ ianuæ oppositæ sunt, & flatus vehemens irruerit: si alteram clauseris, nihil valeat efficere flatus, sed plurimum de illius robore præcidatur? Ita & hic duæ sunt ianuæ, os tuum & os illius qui te vituperat & probro afficit. Si tuum occluseris, & spirationem non dederis, omnem istum flatum extingues; si verò aperueris, effrenis reddetur: Ne extinguamus igitur spiritum. Fit autem sæpenumerò, ut etiam nullo externo impulsu incumbente extinguatur lux, quando videlicet oleum deficit; quando misericordiam non facimus, extinguitur spiritus; etenim ex misericordia Dei venit ad te spiritus.* B

Deinde pergit Chrysost. docere, quod, sicut latrones in tenebris grassantes priùs extinguunt lucernam, deinde latrocinantur & prædantur impunè: ita dæmones priùs hunc spiritum quasi lampadem extinguunt, ut anima viam in cælum nec videre, nec iniri possit; ac deinde eam deprædentur & grassentur impunè. Chrysostomo consentit Hieron. epist. 150. ad Hedib. q. 12. additque hoc loco esse miosin. q. d. *Spiritum nolite extinguere*, id est, spiritum fovete, &, ut ait Apost. Roman. 12. 11. *spiritu ferventes* estote. *In quo enim*, inquit S. Hieron. *fervor spiritus multiplicata iniquitate, & charitatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur.*

VERS. 21. OMNIA AUTEM PROBATE, QUOD BONUM EST TENETE] S. Aug. l. 1. de Natura & grat. c. 9. & alibi sic legit, *omnia legite, quæ bona sunt tenete:* sed paraphrasticè. nam ad verbum Græca, Latina & Syrus habent, *omnia probate*: C subaudi, quæ dubia & incerta sunt, ideoque probatione indigent & examine, quales erant prophetiæ, de quibus v. præced. dixit, *Prophetias nolite spernere*; has enim singuli privati Spiritu sancto afflati in cœtu Ecclesiæ olim publicè loquebantur. Unde eas dijudicari vult Apostolus, tam hic quàm 1. Cor. 14. 24. an veræ sint, an conformes sacræ Scripturæ & doctrinæ Ecclesiæ, an prophetiæ sint, ac instinctus spiritus humani maximè quia, ut notant Chrysost. Theodor. Theophyl. ijs aliqui pseudoprophetæ clàm se immiscebant, ut patet epist. seq. c. 2. ubi redarguit eos qui prophetabant instare diem judicii.

Nihil ergo hic habet Kemnitius & Novantes pro suo examine Concilij Trident. & aliorum Ecclesiæ vel Pontificis decretorum. Malè etiam hinc inferunt, hæreticorum libros cuilibet esse legendos & examinandos: hi enim ab Ecclesia jam improbati & damnati sunt de certa hæresi & pernicie: nam, ut rectè Chrysost. & Theophyl. pseudoprophetas, quos constat tales esse, ne audiri quidem vult Dominus Deuter. 13. 3. & alibi.

An Apostolus vobis libros hæreticorũ legi.

VERS. 22. AB OMNI SPECIE MALA SUSTINETE VOS] Alij legunt, *ab omni specie mali*. Utroque enim modo verti possunt Græca: quamquam prior lectio est germanior, eamque cum D. Hieron. sequuntur interpretes. Sed idem utriusque lectionis est sensus.

VERS. 23. IPSE DEUS (auctor) PACIS SANCTIFICET VOS PER OMNIA] Græcò ὁλοτελεῖς, id est totos, ut toti sitis sancti & perfecti in omnibus, nimirum in spiritu, anima & corpore, ut sequitur.

A UT INTEGER SPIRITUS VESTER, ET ANIMA, ET CORPUS SINE QUERELA IN ADVENTU (in adventum) DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI SERVETUR] *Integer* non est idem hic, quod incorruptus; græcè enim est ὁλόκληρον. q. d. Totum, perfectum omnibus suis partibus & dotibus integrum & absolutum, cui tota sua sors (hoc enim est κλῆρος) sive totum quod sorte accepit, inest & adest. q. d. Totam gratiam & integritatem, quam sorte accepistis in baptismo, conservate usque ad diem judicii, ut talem & tam integrum spiritum, animam & corpus Christo judici reddatis & exhibeatis, qualem ab eo in baptismo accepistis:

Quis integer spiritus.

Nota cum S. August. tract. de Symbolo: totus homo tres habet partes, spiritum, animam & corpus; itaque homo est imago trium personarum SS. Trinitatis. Primò, ergo Nyssenus apud Theophyl. per *spiritum* accipit partem hominis rationalem, per *animam* partem sensitivam, per *corpus* vegetativam.

Quomodo spiritus ab anima distinguatur.

Secundo & meliùs, spiritus est pars rationalis, sive ratio & potentia animæ superior, quæ mens dicitur, maximè si fide & spiritu Dei sit imbuta; anima est portio inferior nobis cum bestiis communis, ex qua homo animalis dicitur, B & animales operationes exercet, uti sunt videre, audire, edere, generare, corpus verò est domicilium utriusque, scilicet tam spiritus quàm animæ. q. d. ait Anselm. Sit spiritus vester integer, id est, nulla hæresi, errore, diffidentia, malitia, invidia, nulloque peccati consensu vulneretur, ita ut aliquo fidei, spei, charitatis, alteriusve virtutis articulo & quasi membro mutiletur; sed plena articulorum omnium & dogmatum fide, integra spe & charitate, ceterarumque virtutum partibus & numeris omnibus integer sit & perfectus, sit & anima integra, id est, delectationibus carnis & sensuum non saucietur, ita ut mutiletur integritas & perfectio, quæ debet esse in auditu, visu, alijsque sensibus animæ externis & internis: sed ij per omnia sint integri, quantum paritur humanæ conditionis infirmitas: nec enim ad integritatem Adami & Christi, in hac vita accedere possumus. Denique corpus vestrum sit integrum, id est, nullius peccati executione & perpetra- C tione lædatur, sed inviolatum, illæsum, integrum æquè ut spiritus & anima consistat: sic ut corpus animæ, anima spiritui, spiritus Deo planè subsit & obediat, Deuique suam sanctitatem spiritui, & per spiritum, animæ & corpori communicet, ut in die judicii Christo exhibeatis corpus & animam & spiritum integrè & perfectè sancta, qualia accepistis in baptismo, de iisque dicere possitis, *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.*

Sensus Apostoli.

Unde Nota Secundò. Integritas hæc opponitur manco & mutilo: sunt enim manci & mutili in fide qui credunt Symbolum Apostolorum. sed negant alias traditiones, negant invocationem Sanctorum, & Christi præsentiam in Eucharistia, &c. Sic in charitate manci sunt, qui amicos diligunt, non inimicos. Sic in anima manci sunt, qui tactum à turpibus custodiunt, sed non aures, non oculos; & ita de alijs. Hisce opponit Apostolus integritatem quam Christianus tam in fide, ut omnia credenda credat, quàm spe, ut omnia speranda speret, & charitate, ut omnia amanda amet, alijsque virtutibus habere debet. ita Hieron. ad Hedib. q. 12;

Qui sint manci in fide & charitate, qui integri.

D FIDELIS EST DEUS, QUI VOCAVIT VOS: QUI ETIAM FACIET] id est, efficiet & perficiet, ut integritatem jam dictam, ad quam vos vocavit, conservetis, & ad æternam salutem perveniatis, si videlicet ejus gratiæ non destris, illique cooperemini. ita Theophyl. & Anselm. VERS. 24.

IN OSCULO SANCTO] De hoc osculo dixi 2. Corinth. 13. 12. VERS. 26.

Adventum Christi exspecta, ÆTERNITATEM cogita.

COMMENTARIUS IN II. EPISTOLAM AD THESSALONICENSES.

ARGUMENTUM.

Quadruplex hujus epistolæ argumentum.

PRimò hortatur Thessalonicenses ad constantiam in fide Christi, utque pro ea fortiter ferant persecutiones Gentilium & Judæorum spe præmij cælestis.

Deinde docet necdum instare diem judicii quidam enim falsi & fraudulenti doctores persuaserant eis instare diem hunc, & ad hoc verba quædam fingebant tamquam à Paulo dicta, & epistolas quasdam tamquam ab illo scriptas. quibus hoc asserebat. Hos ergo impostores hic redarguit, metumque instantis iudicii eis adimit, docetque quòd priùs oporteat venire Antichristum: cuius qualitates, vitam & mores hic describit.

Tertiò, monet traditiones sive verbo, sive scripto acceptas, esse servandas.

Quartò, docet ut fugiant & coerceant homines otiosos, curiosos & inquietos. Denique signum eis dat, quo dignoscant genuinas suas epistolas à commentitiis quas proferebant impostores iam dicti. Græca & Latina Regia in fine habent hanc epistolam scriptam esse Athenis; Syrus verò Laodiceæ; Oecumen. autem, & Athanasius in Synopsi, Romæ. Verisimilius videtur hanc secundam scriptam esse paulò post primam, cùm adhuc Apostolus Corinthi degeret, anno Christi 53. Vnde Timotheus & Silvanus tam huic secundæ, quàm illi primæ inscribuntur: quasi qui cum Paulo salutent eos mittantque eis hanc epistolam.

Vbi scripta hæc epistola.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRatias agendo, & laudando Thessalonicensium in persecutionibus pro fide toleratis constantiam hortatur ut in eadem pergant.

Vnde v. 6. proponit eis tam pœnas horrendas persecutorum, quàm præmium admirandum gloriæ, quod ipsi omnesque Sancti accepturi sunt in die judicij.

Denique, v. 11. orat Deum, ut opus hoc fidei in eis compleat.

1. PAulus. & Silvanus, & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre no-
stro, & Domino Iesu Christo. 2. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Do-
mino Iesu Christo. 3. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis, fratres, ita
ut dignum est, quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas uniuscujusque
vestrum in invicem: 4. ita ut & nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesijs Dei, pro
patientia vestra, & fide, in omnibus persecutionibus vestris, & tribulationibus, quas
sustinetis, 5. in exemplum justi judicii Dei, ut digni habeamini in regno Dei, pro quo & patimini.
6. Si tamen justum est apud Deum, retribuere tribulationem iis, qui vos tribulant: 7. et vobis, qui
tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Iesu de cœlo cum angelis virtutis ejus. 8. in flam-
ma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini no-
stri Jesu Christi; 9. qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini, et à gloria virtutis ejus:
10. cùm venerit glorificari in sanctis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: quia creditum
est testimonium nostrum super vos in die illo. 11. In quo etiam oramus semper pro vobis: ut digne-
tur vos vocatione sua Deus noster, et impleat omnem voluntatem bonitatis, et opus fidei in virtu-
te, 12. ut clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, et vos in illo, secundùm gratiam
Dei nostri, et Domini Iesu Christi.

VERS. 1. ECCLESIÆ THESSALONICENSIUM IN DEO PATRE NOSTRO] Supple, congregatæ & adunatæ. vide epist. 1, cap. 1. 1.

VERS. 3. SUPERCRESCIT] ὑπεραυξάνει, id est, valdè & supra modum augescit fides vestra.

VERS. 4. & 5. QUAS SUSTINETIS IN EXEMPLUM IUSTI IUDICII DEI] Pro *exemplum*, græcè est, *ἔνδειγμα*, id est documentum, &, ut Syrus, demonstrationem & declarationem. q. d. Sustinetis persecutiones & tribulationes hac spe & consolatione, hoc fine & fructu, ut aliquando (putà in die judicij) ostendatur & demonstretur iustitia & iustum iudicium Dei, quo vos ob patientiam dignos habebit, id est dignos iudicabit Regno Dei, & corona gloriæ coronabit; vestros verò persecutores, qui hic in vestra afflictione gaudent, condemnabit, ita Theophyl. & patet ex seqq. Unde Tertull. in Scorpiaco c. 13. ita legit, *In pressuris, quibus sustinetis ostentamen iusti iudicii Dei*. Nota. Græcè non est *in exemplum*, sed tantùm ἔνδειγμα, id est documentum, exemplum. Intelligitur ergo præpositio *in*, vel *ad*; quamquam sine præpositione *in*, nominativo casu posset referri ad ipsos patientes q. d. Vos qui tanta patimini estis documentum, & ostenditis rectum esse judicium Dei cùm ob tantas tribulationes retribuit vobis regnum æternum: hoc enim justo Dei iudicio tantùm patiẽtibus debetur.

VERS. 6. SI TAMEN JUSTUM EST APUD DEUM RETRIBUERE] *Si* est asseverantis, non dubitantis. Unde Ambros. & quidam alii legunt, *siquidem*. sic etiam vertit Syrus & Vatablus: sic & Græci εἴπερ exponunt ἐπειδήπερ, id est quandoquidem.

JUSTUM EST] Nota hic Deum ex justitia tam impiis ob scelera, æternas pœnas; quàm bonis & patientibus, ob suam patientiam, æternam requiem & gloriam retribuere. hoc enim asserit hic Paulus, Ergo patientia hæc meretur hanc gloriam, sicut scelera pœnam; ergo est meritum bonorum operum.

Deus ex iustitia impiis pœnam piis gloriã dat.

VERS. 7. IN REVELATIONE DOMINI JESU DE CÆLO] cùm Christus apparebit judex in die judicii.

CUM ANGELIS VIRTUTIS EJUS] Græcè δυνάμεως, id est potentiæ. Hi enim angeli Christum iudicem venientem præibunt, eiusque potentiam & maiestatem suo numero maximo, suis tubis, fulguribus tonitribus, & terræ motibus ostendent. Syrus vertit,

Legionem angeli præcedent Christum ad iudicium.

cum virtute, id est exercitu, *angelorum*: hinc enim hebraicè dicitur Deus sabaoth, Græcè ὁ παντοκράτωρ, latinè *exercituum*: quo nomine prima omnium compellasse Deum legitur Anna mater Samuelis, 1 Reg. 1. 11. q. d. Agite ò Christiani, animosè ferte persecutiones; veniet dies, in qua Christus, pro quo patimini, iudex aderit, qui potentissimas secum ducet acies Angelorum ad iudicium & vindictam impiorum: ut nimirum vos, & vestras iniurias vlciscantur, eosque, qui vos persequuntur, igni tradant, & in tartara deturbent.

Vers. 8.

In flamma ignis dantis vindictam iis qui non noverunt Deum.] Græcè ἐν πυρὶ φλογός, id est, in igne, siue incendio flammæ, id est flammante, & flammas eiaculante.

Secundò, τὸ *dantis* non potest referri ad *ignis* sed ad *Domini Iesu*. Græcum enim διδόντος, masculinum est; vnde non potest referri ad φλογός, femininum, sed ad κυρίου, quod est masculinum. q. d. Dominus Iesus per flammam ignis dabit vindictam impijs.

Quibnam igne conflagrationis mundi interituri.

Nota. Intelligit ignem conflagrationis mundi: licet enim nonnulli cum Francisco Suarez putent hoc igne non morituros Sanctos, qui tum vivi reperientur, eò quòd illa nimis dura & indigna Sanctis videtur esse mors; impios tamen hoc igne morituros, satis hic & alibi significat Scriptura. Hic ergo ignis reprobos morte puniet, eosque conuoluet & rapiet in gehennam & ignem æternum.

Memoria ignis gehennæ remedium contra omnes tentationes.

Moraliter S. Chrysost. *Si videris*, inquit, *in præsenti vita iucundum quid ac magnificum, cogita Regnum Dei, nihil esse putabis: si terribile quid videris, cogita gehennam, & illud etiam deridebis: si quando te ceperit concupiscentia corporalis, cogita gehennæ ignem, si enim legum secularium metus nos à malis cohibet, multò magis recordatio futurorum, supplicium immortale, pœna sempiterna.*

Vers. 9.

Qui pœnas dabunt in interitu æternas] Græcè ὄλεθρον αἰώνιον, id est, interitum & mortem æternam luent, quasi pœnam suis sceleribus meritam & debitam, ad quam pœnam damnabuntur & relegabuntur.

Gravitas pœnarum inferni.

Audi de hac pœna S. Cyprianum tractatu de Ascens. Domini: *Quanta illud edictum* (sententiam iudicis Christi) *sequentur lamenta, illius vltimæ tubæ clangor quàm horribilis erit! continuus erit & superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt, immortales miseri vivent, incendia & inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent, ardebit purpuratus dives, nec quisquis estuanti linguæ stillam aquæ infundet. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur; & omni tormento atrocius desperatio condemnatos affliget. Non miserabitur vltrà Deus; nullum ibi refrigerium, nullum remedium.*

A facie Domini] Id est, à præsentia, vel ab ore & sententia Christi Iudicis.

Facies & præsentia Christi iudicis iustis erit lumen impij supplicium.

Notat vox *facies* facilitatem vindictæ. *Nulla enim* (inquit Theophyl.) *erit difficultas; verùm satis erit tantummodo visum esse, adeoque apparuisse Deum, & omnes inobedientes atque increduli in pœna erunt: tantummodo enim facies ipsius, & aduentus, vel præsentia alijs quidem lumen erit alijs verò supplicium. Non enim simpliciter, sed cum gloria virtutis & roboris aderit; neque gloria eius robore carebit, neque robur erit in gloriam, hoc est, tamquam ex potentia conspicietur.*

Secundò, τὸ *à facie* significat impios terribili Christi facie & gloria ita reverberatum iri, vt eam intueri non sustineant; sed ab ea quasi fulmine prostrati & aversi corruant in gehennam.

Tertiò, vox *facies* significat os, ac sententiam ore ac facie Christi prolatam, quasi fulmen ab ore Christi egrediens, ac impios puniens & afflans: & hoc est quod ait Daniel c. 7. 10. *Fluuius igneus rapidusque egrediebatur à facie eius.*

Sententia iudicis.

Ubi *fluuius igneus* significat, ait Hieron. sententiam iudicis efficacissimam & celerrimam, quæ instar igniti & rapidissimi fulminis improbos in tartarum abripiet & immerget.

Et a gloria virtutis, Græcè ἰσχύος, id est roboris & potentiæ, eius] id est à maiestate (hanc enim vocat *gloriam*) gloriosa, terribili & potentissima Christi iudicis.

Vers. 10.

Cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt]

Pro *admirabilis fieri*, græcè est θαυμασθῆναι, quod Ambros. vertit, *mirificari*; Syrus, *miracula sua ostendere* infidelibus: sed propriè significat fieri admirandum, siue dignum quem alij admirentur.

Quid & quorum sit admiratio

Nota. Admiratio, ut ex Aristotele docet D. Thom. est stupor procedens ex re quapiam, quæ phantasiam & opinionem hominum superat, v.g. cùm homines vident aliquod prodigium, miraculum, aut aliquid inopinatum, illud admirantur. Hinc rudes & insipientes, quibus parum est vel sapientiæ, vel animi, multa admirantur, quæ sapientes & magnanimi non admirantur. Regum enim esse aiebat Cyrus, nihil admirari: suosque principes ita instruebat, ut discerent nihil admirari; hoc enim signum & effectum esse animi excelsi, heroici & sapientis dictitabat, qui debet esse in principe.

Christus index ob causas duas erit omnibus admirationi.

Christus ergo in die iudicij reddetur omnibus admirandus in Sanctis suis. Primò, quia tunc omnibus patefaciet miram gratiam & robur, quod hic contulit suis fidelibus & iustis, ut pro fide persecutiones, expilationes, exilia & martyria fortiter tolerarent. Tunc enim omnibus patescet & celebrabitur mira fortitudo, quam contulit S. Laurentio, ut in craticula assatus, irridens Decium gratias ageret Deo, diceretque: Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas. Tunc omnibus apparebit admirandus spiritus S. Stephani, quo Iudæis obstantis insultavit, ac lapides pro gemmis excepit. Tunc conspicient & admirabuntur omnes inuictum amorem virginitatis à Christo datum tenellis virgunculis, Agneti, Cæciliæ, Catharinæ, quo omnem carnis & sæculi amorem, tormenta omnia, tyrannos omnes fortissimè superarunt, ut in morte & martyrijs canerent, Regum mundi, & omnem ornatum sæculi contempsi, propter amorem Domini mei Iesu Christi quem amavi, in quem credidi, quem dilexi. Tunc mirus Apostolorum zelus, Eremitarum rigor, mira Magdalenæ & aliorum pœnitentia, mirus Doctorum labor, adeoque in quolibet Sancto mira quædam & propria virtus elucebit, qua Christus in quolibet Sancto apparebit admirabilis.

Gloria conferenda Sanctis incomprehensibilis.

Secundò, & magis genuinè ad mentem Apostoli, Christus in die Iudicij suis Sanctis maximè ijs qui pro fide sua passi sunt, tantam conferet gloriam, quæ omnium hominum & Angelorum opinionem, ingenium & captum superabit, omnibusque naturaliter erit admirabilis: *oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus ijs qui diligunt illum*, 1. Corinth. 2. 9. Et sicut in singulis Sanctis propria quædam & admirabilis gratia ac virtus eluxit in hac vita, vti dixi; ita in singulis nova quædã & admirabilis gloria elucebit; adeò ut iusti ipsi mutuã aliorũ omniũ gloriã sint admiraturi. Ipsi quoque reprobi Sanctos, quos hic despexerunt, tanta gloria & bonis cumulatos obstupescent; unde Sapient. 5. 2. *Videntes*, inquit, *turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes intra se, pœnitentiam agentes: Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore: ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est.* Ita Chrysost. Theophyl. Anselmus.

Impiorum in iudicio stupor & confusio.

Deus mirabilis in Sanctis suis.

Alludit hic Paulus ad Psal. 67. 36. *Mirabilis Deus in Sanctis suis*, & Psal. 4. v. 4. *Mirificavit Dominus sanctum suum*, Davidem scilicet à se in Regem consecratum & sanctificatum. Addunt Hebr. לו *lo*, id est sibi q. d. In suum decus, laudem, gloriam, & Psal. 15. 3. *Sanctis qui in terra sunt eius, mirificavit omnes voluntates meas in eis*: quia, ut explicat Theodor. miram eis virtutem & fortitudinem indidit, & magna per eos edidit miracula. v. g. ut Apostoli pauci & rudes totum orbem converterent, ut Martyres omnia tormenta superarent; virgines in medijs flammis constantes starent & illææ. Et Psal. 88. 8. *Deus qui glorificabitur in consilio sanctorum, magnus & terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt*, & vers. 6. *Confitebuntur Cæli mirabilia tua Domine, etenim veritatem tuam in Ecclesia Sanctorum.* In quem locum pulchrè & piè S. August. per Cælos mysticè intelligens homines cælestes, *In omni*, inquit, *misericordia, perditorum, in iustificatione impiorum quid laudas nisi mirabilia Dei? laudas quia resurrexerunt mortui; plus lauda quia redempti sunt perditi. Quæ gratia? Quæ misericordia Dei! Vides hominem heri voraginem ebriositatis, hodie orna-*

resurrectionis, qua celerrimè evigilabunt ex somno mortis, & lecto, id est, sepulcro suo. Ita Daniel cap. 12. 2. ישנים *jesenim*, id est *qui dormiunt*, vocat mortuos. Hinc pia fuit, & etiamnum est, Christianorum consuetudo, ut, cùm aliquis mortuus esset, non dicerent, Iste mortuus est, sed, Obdormivit in Domino; idque ad amicorum consolationem, & ut mutuo sese excitarent ad contemptum vitæ præsentis, & spem resurrectionis. Ita Christus de Lazaro mortuo loquitur, dicens: *Lazarus amicus noster dormit; sed vado, ut à somno excitem eum*, Joan. 11. 11. Secundò, quia magna est affinitas somni & mortis: somnus enim est mors quædam brevior, mors verò somnus longior. Hinc Poeta:

Somnus est mors brevis: mors est somnus longus.

Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago?

Hinc etiam vocatur *consanguineus leti sopor*.

UT NON CONTRISTEMINI, SICUT ET CETERI, QUI SPEM, NON HABENT] Notat S. Augustinus serm. 32. de Verbis Apostoli, non prohibere Apostolum omnem tristitiam in morte defunctorum amicorum; hæc enim naturalis est: sed eam tantùm quam hebent Gentiles & impii, qui, ut ipse ait, *spem non habent. Contristamur ergo nos*, B inquit August. *in nostrorum mortibus necessitate amittendi, sed cum spe recipiendi; inde tristamur, hinc consolamur; inde infirmitas afficit, hinc fides reficit; inde dolet humana conditio, hinc sanat divina promissio.*

S. August. docet sacrificandum esse pro defunctis.

Rursum ex hac spe resurrectionis & gloriæ cælestis, infert S. August. piam esse traditionem Ecclesiæ, ut pro defunctis sacrificemus, oremus & eleemosynas demus. *Hoc enim*, inquit, *à Patribus traditum universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis & sanguinis Christi communione defuncti sunt, cùm ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cùm verò eorum commendandorum causa opera misericordiæ celebrantur, quis eis dubitet suffragari pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur?* Notent hæc Novantes, discantque ex Augustino Missam esse sacrificium, in eoque pro defunctis orari solere. ut scilicet pœnis Purgatorii liberentur, idque ex traditione totius Ecclesiæ.

VERS. 13. SI ENIM CREDIMUS, QUÒD JESUS MORTUUS EST ET RESURREXIT, ITA (supple, pariter credere debemus, quòd) DEUS EOS QUI DORMIERUNT C PER JESUM, ADDUCET CUM EO] aut certè per hypallagen sic verba ordinanda sunt: *si* (id est sicut) *Jesus mortuus est & resurrexit, uti credimus, ita & Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo*. Notat Theophyl. τὸ *per Jesum* bifariam posse accipi. Primò, ut referatur ad *adducet cum eo*. q. d. Per gratiam Jesu Christi resurgemus. Secundò & meliùs, ut referatur ad *eos qui dormierunt*, sitque periphrasis fidelium defunctorum: fideles enim, qui Christum in seipsis habentes moriuntur, dormiunt per Jesum, id est, in Jesu, putà in Jesu fide, charitate ac spe resurrectionis. Sic διὰ accipiunt pro ἐν, v. 16. & Rom. 14. 11. Apocal. 14. 13. *Adducet* hos Deus, scilicet è sepulcris evocatos, ad vitam novam & gloriosam, atque ad beatam immortalitatem, ut dicitur 1. Corinth. 15. v. 53. Probat hic Paulus nos resurrecturos exemplo Christi, idque duplici titulo & argumento. q. d. Christus resurrexit: ergo & nos resurgemus: tum quia Christus fuit homo nobis similis, mortuusque est uti & nos morimur; tum quia Christus ut caput nostrum virtutem resurgendi in nos quasi membra sua influit; ut sicut in illo ejusque fide & spe viximus & mortui sumus, ita & in eodem resurgamus.

VERS. 14. HOC ENIM VOBIS DICIMUS IN VERBO DOMINI] id est, per verbum, revelationem & doctrinam Domini. q. d. Non quod à meipso, sed quod à Christo didici, loquor & doceo, mysterium scilicet resurrectionis, quod sequitur.

QUIA (quòd) NOS QUI VIVIMUS, QUI RESIDUI SUMUS IN ADVENTU DOMINI) Græcè εἰς τὴν παρουσίαν, id est, *in adventum*, & ita legunt Romana Biblia. q. d. Nos qui relinquimur superstites usque in adventum Domini, ut in illo adventu viventes reperiamini. Ubi Nota. Paulus ita de se loquitur, atque si victurus esset usque ad adventum Domini, hoc est, usque ad diem judicii; non quòd ita futurum putaret, sed ut illius diei terribilis & incertæ memoriam nobis & timorem perpetuum incuteret, ut semper suspensi illum diem expectemus, & ad eum nos comparemus. Est ergo hic enallage personæ: *Nos qui vivimus*, id est quicumque vivent, sive ex nobis, A sive ex posteris nostris, quorum ego personam hic induo & subeo, ut de iis in mea persona loquar. ita S. August. lib. 20. de Civit. c. 20.

NON PRÆVENIEMUS (in resurrectione, de qua dixit v. præced.) EOS QUI DORMIERUNT] Græcè κοιμηθέντας, id est, somno (scilicet mortis) *sopitos*; August. 20. Civit. 20. legit, *qui antè dormierunt*. Unde in Græco videtur legisse non κοιμηθέντας, sed προκοιμηθέντας. q. d. Nos qui adhuc vivimus, & quicumque vivent in die judicii, non priùs resurgemus, aut gloria donabimur, quàm ij resurgant ad gloriam, qui ante nos jampridem mortui computruerunt q. d. Videte ergo, quàm facilè & subitò Deus dormientes, quos dixi, putridos licet & in cinerem versos, suscitabit; ne ergo fratres & amicos mortuos multùm lugeatis, ac de iis contristemini, ut dixi v. 12. Unde notat Theophyl. tacitè hic dicere Apostolum idem quod dixit in epist. 1. ad Corinth. 15. scilicet quòd in momento & in ictu oculi resurgemus. *Quia*, enim, inquit Theophyl. *difficile videbatur, eos qui computruerunt, resurgere, hinc ait Paulus, quòd viventes haudquaquam antevertent illos* (quia scilicet in momento resurgent omnes.) *ac quemadmodum Deo facile est, viventes & integros adducere ad Christum, sic & illos corruptos*. Priùs ergo mortui non longiùs distant à resurrectione quàm posteriùs defuncti, aut ij qui vivunt, utrique enim simul resurgent.

Aliter hæc accipit S. Methodius apud Theophyl. Nos, inquit, qui residui sumus, id est animæ immortales non prævenient corpora in resurrectione; sed corpus simul cum anima resurget ad vitam immortalem. Sed hoc non est ad mentem Apostoli: sic enim dicere debuisset, *Non præveniemus ea*, scilicet corpora: jam autem dicit, *eos*, scilicet homines dormientes.

QUONIAM IPSE DOMINUS (Christus judex) IN JUSSU ET IN VOCE ARCHANGELI, ET IN TUBA DEI DESCENDET DE CÆLO] Theophyl. distinguit jussum à voce: Jussio, inquit, Dei faciet reddere terram corpora, eaque suscitabit, & in immortalitatem transformabit, vox verò Archangeli aliis angelis administrantibus, efficiet, ut suscitati omnes per diversa loca dispersi in unum colligantur. Sed hoc non satis solidè dicitur; vox enim C Archangeli non tantùm colliget, sed & suscitabit mortuos, ut dixi 1. Corinth. 15. 52. & hic insinuat Apostolus, cùm subdit, *Et mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi*. VERS. 15.

Secundò, meliùs idem Theophyl. cum Chrysost. accipiunt hæc per epexegesin, vel hendiadyn: *in jussu & in voce*, id est, in jussu qui fit vox, vel in jussu vocis Archangeli. Rursum *in jussu*, id est, cum jussu; *in voce*, id est, cum voce: sæpè enim Hebræi ב *be*, id est in, usurpant pro עם *im*, id est cum.

Nota. Pro *in jussu*, græcè est ἐν κελεύσματι, id est, in (cum) celeusmate. celeusma autem est conclamatio nautarum invicem se adhortantium, ut uno velut concentu & conatu simul omnes remos attollant & remigare incipiant. Videtur ergo tale fore commune celeusma aliorum angelorum, qui tubam suam inflante Archangelo, simul & ipsi suis vocibus vel tubis in singulis orbis partibus pariter conclamabunt, ut ubique simul omnes resurgant. ita Chrysost. Theodoret. Theophyl. Anselm. *Quid celeusma.*

D IN VOCE ARCHANGELI, ET IN TUBA DEI] Est epexegesis, vel hendiadys, ut dixi. q. d. In voce Archangeli, quæ sit tuba Dei, vel in voce tubæ, aut tubali Dei: vox ergo Archangeli eadem erit cum tuba Dei. Dicitur *Dei* hebraismo, id est maxima, & maximè sonora, ut per totum mundum audiatur. Sic dicuntur montes & cedri Dei, id est maximi & altissimi: omnia enim quæ Dei sunt, maxima sunt. Secundò, dicitur *Dei*, quia Deum judicem præibit, uti tuba solet regem vel Imperatorem præire. Tertiò, dicitur *vox Dei*, quia magnifica erit & horribilis instar tonitrui, talisque qualis decet majestatem divinam, ut ei quasi proportionetur. Unde hujus tubæ typus fuit tuba illa angeli proclamantis Judæis decalogum in Sina Exodi 20. v. 18. ita ex Chrysostomo Theophyl.

Vox Archangeli est eadem cum tuba Dei.

Triplici sensu hæc tuba vocatur Dei.

Hinc Nota Primò, quòd tuba hæc non erit spirituale imperium Christi, ut voluerunt nonnulli ex S. Gregor. sed erit sensibilis clangor & vox tubalis formata ab angelo in aeris collisione, vel potiùs per realem tubam, ut vult Ansel-

Quæ & qualis erit hæc tuba?

Anselmus in Elucidario, & alii: nam Christus, Paulus & Patres semper vocant tubam, tubaque aptissimum est instrumentum etiam angelo, ut maxime sonoram ex aeris ad latera tubæ impulsu & collisione, vocem edat. Ex qua materia fit hæc tuba futura, an ex argento, an ex ære, ut opinatur Franc. Suarez, an ex nube & meteoris, an ex alia materia magis sonora, quam homines ignorant, sed norunt angeli, incertum est.

Ad quid canet?

Nota Secundò. Ad hunc finem canet hæc tuba. Primò, ut omnes homines excitet à mortuis, eosque citet ad judicium, ut iat s patet Joan. 5. 28. Secundò, ut electos vocet ad solemnitatem & lætitiam beatæ æternitatis instar tubæ, quæ Hebræos vocabat ad festa, Num. 10. v. 8. & 10. ita Anselm. Tertiò, ut terreat reprobos, & vocet electos ad bellum, ut reprobos deturbent in gehennam, ita Anselmus: erit enim quasi classicum militare.

Erit novissima.

Nota Tertiò 1. Corinth. 15. v. 52. vocatur hæc tuba *novissima*: quia post tubas septem angelorum, quibus ante diem judicii plagas maximas toti orbi inducent, de quibus Apocal. c. 8. & 9. hæc sequetur ultima, clamabitque ac intonabit, *Surgite mortui, venite ad judicium*, ut indicant Chrysost. & Theophyl. docetque D. Soto in 4. dist. 43. q. 1. a. 4.

Cur vocatur vox Filii Dei,

Nota Quartò. Hæc tuba Archangeli, Joan. 5. 28. vocatur *vox Filii Dei*, quia licet ministerio angelorum, jussu tamen Filii Dei formabitur, ab eoque vim suscitandi mortuos accipiet. *Venit*, inquit, *hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem ejus*, (Filii Dei) *& procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in resurrectionem judicii*, (damnationis æternæ.)

Quomodo mortui audiunt hanc vocem. Primò.

Petes: Quomodo mortui possunt hanc vocem audire? Respondeo, *audient*, id est, sentient vim hujus vocis: vel *audient*, id est, illi obedient resurgendo, perinde ac si audirent vocem Filii Dei, qui vocat ea quæ non sunt quasi ea quæ sunt: ut sit catachresis. Erit enim hæc tuba, ut multi Patres & Doctores docent, instrumentum saltem morale resurrectionis, per quod Christus operabitur resurrectionem: sicut verba consecrationis sunt instrumentum transsubstantiationis. Unde S. Joannes addit, *Et qui audierint* (hanc vocem) *vivent*. Dico morale; non enim necesse videtur, aut congruum satis, huic tubæ tribuere vim physicam suscitandi mortuos.

Secundò.

Adde Secundò, audient mortui hanc vocem postquam resurrexerint: resurrectio enim fiet in instanti, cùm tuba canet, *Surgite*, ita ut hac voce protracta & sonante resurgentes, illam adhuc audire possint, vel certè illud, quod tuba subjunget, *Venite ad judicium*. ita Franc. Suarez 3. p. qu. 55. a. 1. Erit enim hæc tuba quasi præco citans omnes ad judicium. Unde canit Ecclesia. *Tuba mirum spargens sonum per sepulcra regionum, coget omnes ante thronum.*

Morale, quàm terribilis erit hic clangor & dies tubæ.

Moraliter S. Chrysost. hic homil. 8. pag. 1370. *Quando igitur illa facta fuerint, tunc & vox audietur Archangeli angelis reliquis imperantis & clamantis: audietur tunc tuba, imò tubarum sonitus. Qualis igitur tremor, qualis timor eos, qui in terra tunc erunt, qui judicium exspectabunt, obtinebit! una namque rapietur, & una relinquetur; & unus accipietur, & unus relinquetur. Quis erit tum animus illis, qui istos quidem sublatos viderint, se verò relictos? An non quavis gehenna terribilius eos ita dejectos ac consternatos reddere poterunt? Fingamus itaque sermone jam illud adesse: si enim mors repentina, aut civitatem metus, & reliqua mina animos nostros ita concutiunt; quando viderimus terram diruptam, & his omnibus refertam, quando audiverimus tubam, quando vocem illam Archangeli quavis tuba clariorem perceperimus, quando cælum hoc undique sursum evectum & contractum, quando ipsum advenientem Deum regem omnium viderimus, quis tum nobis animus erit?* Et inferiùs: *Ego multos, qui post deductionem ad mortem revocati fuerant ad regiam benevolentiam & clementiam, dicentes audivi, se neque homines velut homines vidisse, quòd animo fuissent summopere cùm abducerentur perturbato, perculso & stupefacto. Si ergo corporalis mors usque adeò nos perterrefacit, quando æterna illa advenerit, quid patiemur?*

Hinc S. Hieron. fertur hoc documentum observasse, & aliis tradidisse: *Sive bibas, sive comedas, sive vigiles, sive dormias, inter tibi tuba insonet: Surgite mortui, venite ad judicium.* Quamquam in operibus Hieron. hæc sententia jam non reperiatur; ejus tamen quid simile invenitur in Regula monachorum tom. 4. operum S. Hieronymi, quæ collecta est ex S. Hieron. ac conscripta à Superiore Ordinis Hieronymiani, quam probavit Martinus V. Pontifex, ut habetur initio Regulæ.

Idem Hieron. ad Heliodorum: *Veniet*, inquit, *illa dies, qua corruptivum hoc & mortale incorruptionem induet & immortalitatem. Tunc ad tubæ vocem pavebit terra cum populis: & tu gaudebis. Judicaturo Domino lugubre mundus immugiet; tribus ad tribum ferient pectora. Potentissimi quondam reges nudo pectore palpitabunt. Exhibebitur tunc cum prole sua Venus; tunc ignitus Jupiter adducetur; & cum suis stultis Plato dejicitur: Aristotelis argumenta non proderunt. Tunc rusticanus & pauper exultabis & ridebis, dicesque Ecce crucifixus Deus meus, ecce judex, qui involutus pannis in præsepio vagiit; hic est ille operarii & quæstuariæ filius; hic, qui in matris gestatus sinu, hominem Deus fugit in Aegyptum: hic est vestitus coccino, hic qui sentibus coronatus. Cerne manus Judæe, quas fixeras; cerne latus Romane, quod foderas, videte corpus, an idem sit, quod dicebatis clam nocte tulisse discipulos.*

Quis Archangelus hic.

Archangeli] Non Christi, ut Ambros. sed, ut D. Thomas, Michaelis, qui jussu & vice Christi, præsesest Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ, Daniel. 12. 1. vel certè Gabrielis, qui præest, ut multi volunt, secundo ordini, qui est Archangelorum: ut, sicut Gabriel primum Christi adventum prænunciavit Beatissimæ Virgini, ita & secundum prænuntiet mundo. Archangelo ergo hac sua tuba insonante quasi superioris sui imperio exciti angeli aderunt. tuba enim hæc eis Primò, inclamabit, inquit Chrysost. *Paratos facite omnes, adest judex*. Et hoc est quod ait Christus Matth. 24. *Mittet* (filius hominis non solùm Archangelum, sed) *angelos suos cum tuba, & voce magna.* Unde Secundò, videtur, quòd Archangelo tuba sua clangente, alii angeli voce magna, lenta & producta conclamabunt, *Surgite mortui*, simulque ad congregandos hominum cineres quisque suis locis discurrent celerrimè. Tertiò, hos cineres deinde componet, organizabit, animabit Deus, ut momento resurgant eo modo, quo dixi 1. Cor. 15. 52. Resurget autem quisque, ubi suum erit corpus vel cineres. Inde angeli eos rapient in vallem Josaphat juxta Hierosolymam, ubi fiet judicium, ut dicitur Joel 3. 2. *Congregabo*, inquit, *omnes gentes, & deducam eas in vallem Josaphat, & disceptabo cum eis ibi*. Et hoc significavit Christus Matth. 24. 31. cùm ait. *Et congregabunt* (angeli) *electos ejus à quatuor ventis, à summis cælorum, usque ad terminos eorum.*

Vers. 15. & 16.

An omnes simul resurgent? Primò negant.

Et mortui, qui in Christo (in Christi fide & gratia, sive Christi fideles & amici) sunt, resurgent primi: deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Christo in aera] Quæritur hic, an aliqui priùs, aliqui posteriùs sint resurrecturi? hoc enim hic videtur dicere Apostolus. Respondet Primò, Sedulius, significari hic ordinem non temporis, sed dignitatis: qui enim in Christi fide gratia mortui sunt, resurgent primi, non tempore, sed dignitate. Secundò, Chrysost. & Theophyl. Resurgent, inquiunt, ante impios justi, ut sint primi in resurrectione non tantùm dignitate, sed & tempore, utpote qui rapiendi sint in aera, ut Christo judici venienti occurrant honoris causa. Posteriùs verò resurgent impii, ut qui neque rapiendi sint in aera, neque Christo occursuri. Sed hoc videtur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim non ponit hic ordinem inter justos & impios, sed inter mortuos in Christo, & viventes adhuc secum. Unde Tertiò, Theodoretus magis ad litteram sic explicat, q. d. Ita citò resurgent illi qui jam pridem & olim multa ante sæcula mortui sunt, ut præveniant eos qui tum superstites & vivi invenientur; hi enim priùs mori debebunt antequam resurgant: his ergo morientibus; priores jam olim scilicet mortui; resurgent: ac consequenter hosce prævenient in resurrectione. Quartò, alii putant hic non significari ordinem & consequentiam, sed tantùm comitantiam, ut *deinde* idem sit quod præterea. Verùm Quintò, sic locus hic genuinè exponendus est: *Mortui qui in Christo sunt, resurgent primi*, græcè πρῶτον, id est primùm, nimirum antequam rapiantur obviàm Christo in aera; *deinde nos qui vivimus simul cum illis* (qui ex mortuis resurrexerunt) *rapiemur obviam Christo*. Ponitur enim hic ordo non resurgentium, nec resurrectionis, ad resurrectionem, sed ordo resurrectionis ad raptum & occursum Christi, videlicet quòd primi illi qui mortui erant resurgent, deinde quòd

Secunda.

Tertia.

Quarta.

Quinta & genuina.

idem

iidem cum aliis tum viventibus simul rapientur in occursum Christi. ita Anselm. D. Thom. & alii.

Nota. Non meminit hic Apostolus resurrectionis impiorum & reproborum, sed tantùm mortuorum in Christo, id est, in fide & gratia Christi: fideles enim, pios & bonos tantùm consolari, vult hac spe resurrectionis.

Nos qui vivimus] Id est, qui tum vivemus, putà qui ex nobis, vel à posteris nostris justi tunc vivent: & fortè ego ipse: quia incertum est quando erit judicii dies, & quisque ad eum paratus esse debet omni hora: veniet enim sicut fur in nocte, ut dicet cap. sequ. Unde prudenter timere & persuadere sibi quisque potest fortè instare hunc diem, ait Anselm. Ita passim Apostolus eorum qui tum vivent personam assumit, & in se transformat, ut notavi v. 14.

Rapiemur] tum ab angelis, tum à virtute Christi per dotem agilitatis, quam cuique Sancto jam beato indidit non enim resurgent Sancti priùs ad vitam, deinde posteriùs ad gloriam, sed simul cum resurrectione accipient gloriam corporis: resurgent enim in corpore non mortali & passibili, sed immortali, impassibili & glorioso.

An morientur ii, qui vivent in die judicii,

Quares, an ii, qui vivi invenientur in die judicii non morientur, seu vivi rapientur obviàm Christo, ita ut sine morte fiant immortales & gloriosi? Asserit hoc Justinus q. 109. & August. l. 2. de Peccat. merit. cap. 31. Cajetanus & alii: hi enim putant eos qui in fine mundi vivi reperientur, exsipiendos esse à communi lege mortis, & hos esse vivos illos, de quibus dicitur in Symbolo, quod Christus judicaturus est vivos & mortuos. Sed debili fundamento nititur hæc exceptio à lege mortis planè universali. Unde postea re meliùs discussa retractans suam sententiam S. August. 20. de Civit. cap. 20. docet omnes omnino homines morituros & resurrecturos. Idem docet Ambros. D. Thomas, & alii jam passim. Qui ergo in die judicii vivi reperientur, illi morientur in aere & raptu, ait S. August. & Anselm. vel potiùs, ut D. Thomas & Oecumen. in terra, qui locus est morientium, ant. quam rapiantur: resurgent enim omnes canente tuba, ut ait Paulus 1. Corinth. 15. v. 52.

Qui sint vivi illi quos Christus dicitur judicaturus.

Dices: Qui sunt ergo vivi illi quos Christus in Symbolo dicitur judicaturus? Respondeo, Sunt ij, qui vivi & superstites in die judicii reperientur: hi enim brevissimo & paucissimo tempore morientur (ut commune debitum naturæ & peccati originalis, cui omnes obstringimur, persoluant;) nam statim à morte resurgent. Unde censentur non tam mortui quàm vivi: quemadmodum Christus Lazarum, quia mox resuscitandus erat, non mortuum esse, sed vivere & dormire dixit, Joan. 11. v. 11. Atque hæc est causa cur Apostolus nec eorum mortis, nec resurrectionis meminerit, sed vivos nominarit, & inter vivos retulerit quasi semper vivi maneant qui ita moriuntur ut vix mori videantur: ita ut eorum mors non videatur esse mors, sed transitus ad vitam meliorem & æternam.

Dicitur ergo Christus judex vivorum & mortuorum, id est, omnium hominum tam eorum qui vixerunt & mortui sunt, quàm eorum qui vivent Christo adventante ad judicium: alioqui enim in ipso judicio nulli erunt mortui, sed omnes vivi, solosque vivos propriè judicabit Christus. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus 1. Corinth. 15. v. 51.

A disertè asserit, *Omnes resurgemus*, vel, ut alii legunt, *dormiemus: sed non omnes immutabimur* & v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes vivificabuntur.* &c. v. 36. *Tu quod seminas non vivificatur, nisi priùs moriatur.* Idem patet ex eo quod hic v. 14. dixit: *Nos qui vivimus, non præveniemus*, resurgendo, *eos qui dormierunt*; quia scilicet simul cum illis resurgemus, & deinde simul cum illis rapiemur obviàm Christo: si resurgemus cum illis, ergo priùs moriemur. Tacitè ergo significat eos morituros: dicit tamen, *Nos qui vivimus.* ne, si dormientes, id est mortuos, vocet, ipsos contristet, vulnusque eorum refricet, quod tetigit v. 12. dicens, *Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus, ut non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.*

Obviam Christo in aera] Græce, *εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα*, id est, in occursum Christi in aera. Unde videtur, quòd, sicuti cives regi venienti, honoris causa foras prodeuntes occurrunt: ita & Sancti Christo venienti ad judicium in aera prodeuntes occurrent: ita Chrysost. Theodoret. Theophyl. Erit ergo hic occursus Sanctorum ante judicium universale, cùm scilicet
B Christus judex ad illud è cælo descendet. Et hoc est quod dicitur Matthæi 25. *Ecce sponsus venit, exite obviàm ei.* hoc enim exigit Christi dignitas, hoc Sanctorum reverentia & in Christum amor, hoc denique gloria, tam Christi quàm Sanctorum expostulat: nam Sancti, uti jam dixi, ante judicium erunt beati, & resurgent in corpore glorioso: itaque cum ingenti gloria tam sua, quàm Christi, Christo glorioso occurrent; postea tamen in judicio sententiam (eamdem quam privatim in morte & judicio particulari acceperunt) publicam æternæ felicitatis accipient, ut ita coram omnibus eorum sanctitas & gloria laudetur & honoretur. Hinc.

Sancti cum Christo sedebunt in nubibus splendidis.

Nota Secundò. Rapientur Sancti in occursum Christi in aera, ut ibi in nube splendidissima quasi throno considenti ad judicium peragendum, Sancti omnes in nubibus splendidis, quasi thronis assistant, ac quasi assideant, ut docet Franc. Suarez 3. p. disp. 57. sect. 2. to. 2. in fin. ita tamen ut quisque suo ordine & gradu pro meritis considat. Unde in splendidioribus, & Christo vicinioribus thronis considebunt Apostoli & Apostolici viri, qui propriè cum Christo judicabunt, ut dicitur Matthæi
C 19. 28.

Quomodo vallis Josaphat capiat omnes homines in die judicii.

Hinc patet Tertiò, quomodo vallis Josaphat in qua fiet judicium, cum campis & locis vicinis, (quæ longissimè protendi, & adeò, si opus sit, complanari possunt) capere poterit omnes homines, qui unquam fuerunt, sunt, aut erunt: nam reprobi in valle hac consistent in terra constipati à sinistris judicis circumcirca; Sancti verò à dextris consistent non in terra, sed altiùs, & judici viciniùs in aere; ita tamen ut, sicut in amphitheatris varii erant spectantium ordines per contignationem & tabulata alii aliis altiores: ita & Sanctorum varii sint ordines, aliique pro meritis supra alios quasi in tabulato aereo altiùs considеant; sic tamen ut infimi longè reprobis & terra (quam in vita calcarunt & contempserunt) emineant, & Christo appropinquent. *Et sic semper*, videlicet tam in judicio quàm in cælo, ad quod mox ascendent, *cum Domino* (Christo) *erunt*, ut hic dicitur.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quod dies Domini veniet ex improviso sicut fur in nocte. Hinc hortatur ut semper sobrii & vigiles ad eum se comparent per vitæ integritatem, & bona opera, charitatis præsertim erga suos præpositos, misericordiæ, patientiæ.

Deinde v. 16. hortatur eos ut semper gaudeant, orent, & gratias Deo agant, utque spiritum non extinguant, & prophetias probent.

Denique v. 23. omnimodam sanctitatem eis apprecatur, omnesque salutat.

1. De temporibus autem, & momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis. 2. Ipsi enim
diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet. 3. Cùm enim dixerint Pax,
& securitas: tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, & non effugient.
4. Vos autem fratres non estis in tenebris, ut vos dies illa tamquam fur comprehendat. 5. Omnes enim
vos

vos filii lucis estis, & filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum. 6. Igitur non dormiamus sicut & ceteri, sed vigilemus, & sobrii simus. 7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt; & qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt. 8. Nos autem, qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei, & charitatis, & galeam spem salutis. 9. Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Jesum Christum, 10. qui mortuus est pro nobis; ut, sive vigilemus, sive dormiamus, simul cum illo vivamus. *11.* Propter quod consolamini invicem; & ædificate alterutrum, sicut & facitis. 12. Rogamus autem vos fratres, ut noveritis eos, qui laborant inter vos, et præsunt vobis in Domino, et monent vos, *13.* ut habeatis illos abundantiùs in charitate propter opus illorum: pacem habete cum eis. 14. Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. *15.* Videte ne quis malum pro malo alicui reddat; sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. *16.* Semper gaudete. 17. Sine intermissione orate. *18.* In omnibus gratias agite; hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis. *19.* Spiritum nolite extinguere. 20. Prophetias nolite spernere. 21. Omnia autem probate; quod bonum est tenete. 22. Ab omni specie mala abstinete vos. *23.* Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu Domini nostri Iesu Christi servetur. 24. Fidelis est, qui vocavit vos; qui etiam faciet. 25. Fratres orate pro nobis. 26. Salutate fratres omnes in osculo sancto. 27. Adjuro vos per Dominum, ut legatur epistola hæc omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.

Vers. 1. DE TEMPORIBUS, ET MOMENTIS, FRATRES, NON INDIGETIS UT SCRIBAMUS VOBIS] quo scilicet tempore & momento Christus venturus sit ad judicium.

Vers. 2. IPSI ENIM DILIGENTER (ἀκριβῶς, id est exactè, planè, certò, SCITIS, QUIA DIES DOMINI SICUT FUR IN NOCTE, ITA VENIET] q. d. Dies judicii subitaneus & improvisus, nullo sciente aut sperante, clanculum surrepet, & obruet homines incautos & securos; sicut fur nocte cùm dormiunt omnes, domum invadit & expilat.

An sciri poterit dies judicii. Dices: Ex Daniele c. 12. 12. colligitur post mortem Antichristi superfore 45. dies ad judicium, qui dabuntur iis qui lapsi sunt sub Antichristo, ut pœnitentiam agant; ergo sciri poterit dies judicii. Respondeo, certum est ex Daniele, superfore (quod tamen pauci tunc scient, vel advertent) hos 45. dies, sed incertum est an non plures supererunt; imò verisimilius est plures dies, imò menses, & annos superfuturos usque ad diem judicii. id enim satis significat Ezech. c. 39. v. 9. ubi docet, quòd cæso Antichristo, ejusque exercitu, Gog scilicet & Magog, tanta erunt spolia, hastæ & arma, ut Judæi ex omnibus urbibus confluant ad ea diripiendum, & septem annis sat habeant ad ea comburenda, nec alia lignatione, aliisque silvis egeant. *Post mortē Antichristi plures erunt dies, imò menses usq; ad diem judicii.* *Succendent*, inquit Ezechiel, *ea igni septem annis, & non portabunt ligna de regionibus, neque succident de saltibus, quoniam arma succendent igni*, &c. Septem ergo anni post mortem Antichristi dabuntur lapsis ad pœnitentiam in quibus post summam Antichristi persecutionem videtur futura summa pax Ecclesiæ. Ita Hector Pintus in Ezech. 39. & Franc. Ribera in Apoc. c. 20. idque insinuat Daniel loco citato: cùm enim dixisset, *Et à tempore cùm ablatum fuerit juge sacrificium* (Missæ, scilicet per Antichristum) & *posita fuerit abominatio* (id est idolum Antichristi, qui volet coli ut Deus) *in desolationem* (id est, ut omnia bona perdat & desolet) *dies mille ducenti nonaginta*, id est, tres anni cum dimidio, ut dixit c. 7. v. 25. q. d. Ab initio persecutionis Antichristi, usque ad ejus finem & mortem, erunt tres anni cum dimidio. Deinde subdit: *Beatus, qui exspectat, & pervenit usque ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est, beatus qui pervenit ad dies 45. post mortem Antichristi: tunc enim plena erit quies, pax, libertas Ecclesiæ, non dubium quin aliquanto tempore duratura.

Quot annis stabit hic mundus? Putavit Elias Levita & Judæi in sexto millenario annorum mundum esse finiendum, tumque fore diem judicii: unde hoc circumferunt elogium, *Sex millia mundus*, supple, habebit annorum; ut sicut sex diebus mundus est conditus, ita sex annorum millibus consummetur. Addunt id significare sex *aleph*, quæ in Hebræo textu Genes. 1. 1. ubi dicitur, *In principio creavit Deus cælum & terram*, reperiuntur, quasi *aleph* sex millia annorum, quibus cælum & terra consistent, significent: *aleph* enim Hebræis significat mille. sed hæc cabalistica sunt & Judaica. *Tres sententiæ. Prima.*

Secunda. Alii putarunt tot annos fore post Christum ad diem judicii, quot Christum præcesserunt ab origine mundi, hocque significat Habacuc cap. 3. 2. cùm ait, *Domine opus tuum* (incarnationis & redemptionis Christi) *in medio annorum vivifica illud*. Sed alius est sensus Habacuc, ut ibi dixi.

Tertia. Tertiò, Cardin. Cusanus opinatus est corpus Christi mysticum, id est Ecclesiam Christianam, tot jubileos annorum habituram, quot Christus ipse annos complevit, scilicet annos 1700. Christus enim vixit 34. annos, quos si multiplices per 50. qui est numerus jubilei; invenies 1760. jam dictos. Sed hæc frivola videntur, & tales congruentias plurimas quisque comminisci posset, quæ nullum in re habent fundamentum, nisi congruentiam, vel convenientiam, aliquam arithmeticam.

Hæc omnia elidit Christus dicens Marci 13. 32. *De die autem illa* (judicii) *vel hora, nemo scit, neque angeli in cælo*. Et Paulus hic docet non esse scribendum de temporibus & momentis judicii, quia dies Domini veniet sicut fur in nocte.

SICUT FUR IN NOCTE, ITA VENIET] scilicet inopinatò & inexspectatus, ut jam dixi. Addunt aliqui; sicut fur nocte venit, ita Christum nocte venturum ad judicium; idque significari Matth. 25. cùm dicitur, *Media nocte clamor factus est, Ecce sponsus venit, exite obviam ei.* ita Chrysost. & Euthym. Imò S. Hieron. ibi dicit, hanc esse Apostolicam traditionem, ut ea de causa in paschate populum ante mediam noctem (erant hæ veterum Christianorum vigiliæ, quarum nomen adhuc retinemus in jejuniis & profestis) dimittere non liceat; eò quòd Christus, sicut olim tempore mediæ noctis in Ægyptum ad cædem primogenitorum & liberationem Hebræorum venit, ita & eodem tempore ad judicium venturus crederetur. *Incertum est an noctu, an manè fiet.*

Verùm hæc non ita certa sunt, aliique probabiliùs putant, non noctu, sed manè Christum, qui lux est, quique veniet ut in lucem omnia proferat, venturum ad judicium. Unde quod dicitur Matth. 25. *Media nocte clamor factus est*, &c. parabolicè dici; est enim parabola, ut patet, nilque aliud significare videtur, quam sponsum, id est Christum, media nocte, hoc est inexspectatè, venturum, ut explicant Hilar. Gregor. & alii.

Causæ, cur dies judicii nobis sit incerta. Causas plures cur Deus voluerit diem judicii, maximè particularis, esse incertum nobis; adfert hic Chrysost. & ex eo Theophyl. *Prima*, inquit, *est, quia si novisset homo diem suum ultimum, nihil non scelerum conaretur patrare aliis diebus, deinde fine vitæ appropinquante baptizaretur. Deinde plerique si novissent in crastinum v. g. sese morituros; innumeris malis hostes affligere meditarentur, tanquam jam de seipsis desperantes, hostiumque se explere sanguine cupientes: quod nunc non fit, mortis eos terrore remorante, vitæque cupiditate. Præterea vitæ suæ amantiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertum haberent. Adhuc justi non tantum mercedis haberent periculis objecti: quia compertum haberent se non haud morituros, sed post tot, v. g. annos. Nunc verò, cùm incertum sit evadantne pericula, an secùs, nec vel sic tamen mortem evadere laborant, perspicua eorum virtus est. Quemadmodum enim tres pueri ea de causa majorem admirationem merentur, quòd, cùm non*

satis

satis novissent, antex igne essent exusuri, nec me, neque si tamen statuam adoraverunt, propterea obitus noster erit tamquam fur in nocte. Ita & S. August. l. de Disciplina Christiana: *Latet,* inquit, *ultimus dies, ut observentur omnes dies. Serò parantur remedia, cùm mortis imminet periculum.* Idem li. 2. de Doctrin. Christ. *Timor,* inquit, *de futura morte mentem necessariò concutit, & quasi clavus carnis motus omnes superbiæ; ligno crucis affigit. Non potest malè mori, qui bene vixerit: & vix bene moritur, qui malè vivit.* Ita & S. Hieron ad Heliodorum, *Nihil,* inquit, *æquè tibi proficiet ad temperantiam omnium rerum, quàm cogitatio brevis ævi, & hujus incerti. quodquid facies; respice mortem.*

Vers. 3. Cum enim dixerunt, Pax et securitas] Idest, tuta sunt omnia nihil est periculi, nullus metus; hoc enim significat Græcum ἀσφάλεια.

Tunc repentinus eis superveniet interitus græcè, ἐφίσταται ὄλεθρος, idest instat vel imminet exitium ἐφίσταται enim, idest instat, non futuri, sed præsentis est temporis, quod efficaciùs subitum casum & mali incursum significat: sicut dolor in utero habenti] Id est parturienti: hanc enim repentè nesciam dolor partus corripit, ita dolor & angor judicis & judicii, ipseque interitus, hoc est, mors & præsens & æterna, tam corporis quàm animæ subitò corripiet & percellet homines, ut effugere non possint: hoc enim significat Græcum μὴ ἐκφύγωσιν, quod Noster vertit, *non effugient.*

Dolor prægnantium erit in die judicii.

Moraliter S. Anselm. *Mulier,* inquit, *prægnans quod in utero diu portavit cum pondere, tandem eiicit cum dolore: quia & reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiam ipsorum, & gravavit eam, in conspectu iudicis cum gravi tormento cunctis manifestabunt. Mulier cum voluptate pondus illud concipit, sed, ut dictum est, cum dolore eiicit; quia & reprobi culpam cum voluptate libenter commiserunt, sed ante districtum iudicem hanc inviti multa cum amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat subitis doloribus incipit urgeri, ut pariat; quia & reprobi dum non prævident, incipiunt repentinis cruciatibus compelli, ut latentia mala quæ intus habent, ante tribunal æterni iudicis ad publicum proferant. Ita ergo subitis doloribus incipient torqueri intrinsecus instar prægnantis, & non effugient. Mulier namque evadit, sed illi non effugient.*

Dices: Lucæ 21. 26 dicitur, sub diem iudicii fore *pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore & exspectatione quæ supervenient universo orbi*: quomodo ergo hic ait Apostolus, quòd tum dicent homines, *Pax & securitas?* Respondeo, arescent homines præ timore, cùm videbunt solem, lunam, aquas, omniaque elementa conturbari, aliaque signa horribilia fieri, quæ proximè præcedent judicium, antequam verò hæc fiant, dicent, *Pax & securitas,* tuncque hæc signa, ipseque judicii dies hæc signa proximè sequens eos securos ex improviso obruet. Unde Lucas subdit v. 34. *Attendite vobis, ne fortè graventur corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ: & superveniat in vos repentina dies illa: tamquam laqueus enim superveniet in omnes, qui sedent super faciem omnis terræ,* idem, scilicet ante hæc signa dicturos homines, *Pax & securitas,* clariùs docet Matthæus cap. 24. 37. *Sicut,* inquit, *in diebus Noe, ita erit & adventus filii hominis; sicut enim erant in diebus ante diluvium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes, usque ad eum diem quo intravit Noe in arcam, & non cognoverunt donec venit diluvium, & tulit omnes: ita erit & adventus filii hominis:* quia, ut dixi, sub adventu suo & die judicii Christus signa prævia, quæ omnes percellent, intelligit & comprehendit, ante quæ comedent, bibent, nubent homines, dicentque, *Pax & securitas.*

Vers. 4. Vos autem fratres non estis in tenebris, idest, in peccatis ignorantiæ, infidelitatis, cupiditatum, ebrietatum, fornicationum & aliorum quæ fiunt in tenebris: et vos dies illa tamquam fur comprehendat] q. d. Sicut fur hominem dormientem inopinatò aggreditur: ita dies Domini dormientes in tenebris & somno peccatorum inopinatò aggredietur; bonos verò & justos non aggredietur ut fur, sed ut hospes amicus diu prævisus & exspectatus iis vigilantibus adveniet.

Vers. 5. Omnes vos filii lucis estis, et filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum) *Filii lucis,* id est Christi, ait Anselm. qui Joan. 8. 12. ait *Ego sum lux mundi.* E contrario filii noctis sunt filii diaboli, de quo Job. 3. 6. (in sensu mystico) *Noctem illam tenebrosus turbo possideat.*

Secundò & planiùs, q. d. Post noctem gentilismi, in quo nati & enutriti quasi filii tenebrarum in infidelitate vixistis, illuxit jam lux Evangelii vobis, & dies christianismi, in quo baptismo renati, quasi filii lucis Evangelicæ facti estis lucidi fide, charitate, vita sancta & Christiana, exspectantes & parantes vos ad diem Domini. Unde vobis ille improvisus quasi fur non superveniet, sed iis qui sunt filii noctis, id est, qui in tenebris infidelitatis, ignorantiæ Dei & peccatorum versantur. ita Chrysost. & Anselm. De hac luce vide dicta ad Ephesios 5. v. 8.

Christiani est optare adventum Christi.

Hinc constat, eos qui verè Christiani sunt, non horrere, sed optare adventum, æquè ac regnum Christi. *Perversum omnino est,* inquit S. August. psal. 147. *quem diligis timere ne veniat, & orare quotidie, Adveniat regnum tuum: quod quidem nihil aliud esse videtur, quàm orare ut adveniat regnum eius, & tamen timere ne exaudiaris. Unde autem iste timor? quia iudex venturus est; numquid invidus? malevolus? nihil horum prorsus. Quis enim est venturus judicare te, nisi qui venit iudicari pro te?*

Vers. 6. Igitur non dormiamus) somno peccatorum, desidiæ, ignorantiæ Dei & salutis: quia jam nox infidelitatis nostræ pertransiit, & sumus in die fidei & gratiæ Christi. De hoc somno vide dicta ad Rom. 13. 11.

Sed vigilemus) perinde, ut qui furem & prædonem exspectat: veniet enim dies Domini quasi fur; excubiæ ergo nobis agendæ sunt, ut vigiles & paratos nos inveniat.

Et sobrii simus) abstinentes à nimio cibo, voluptatibus & cupiditatibus, in iisque temperantes & moderati: hæc enim temperantia & moderatio, vigiliarum augmentum est & robur, inquit Theoph. facitque hominem in vigilia sua attentum q. d. Sobriè viventes agamus quæ bona sunt vigilanter & attentè.

Vita mortalium vigilia.

Vita ergo mortalium vigilia est. Hinc Christus sedulò nos monet Matth. 24. 42. *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus venturus sit.* In quæ verba S. Hilarius: *Ut ignorantiam,* inquit, *illius diei omnibus taciti non sine utilis silentii ratione esse sciremus, vigilare nos Dominus propter adventum furis admonuit, & orationum assiduitate detentos, omnibus præceptorum suorum operibus inhærere. Furem enim esse ostendit Zabulum (id est diabolum: æolicè enim za, idem est quod δια) ad detrahenda ex nobis spolia pervigilem, & corporum nostrorum domibus insidiantem, ut ea incuriosis nobis, & somno deditis, consiliorum suorum atque illecebrarum jaculis perfodiat. Paratos igitur esse nos convenit: quia diei ignoratio intentam sollicitudinem suspensæ exspectationis exagitat.*

Quam vigilandum sit Christiano ex S. Hilar. & Chrysost. docetur.

Pulchrè etiam S. Chrysost. hom. 22. ad Pop. *Opus,* inquit, *est vigilantia, dilecti: nam & miles dormit, non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, sed stans aliquando peragit noctem: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur: & pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Jacob dicebat, Æstu urebar & gelu, & somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne ulla ovis à fera voraretur. Si verò tanta de irrationali pecude cura, quales esse decet de rationali anima solicitudinem gerentes? Propter hanc Jacob operarius lapidem ad caput sibi posuit dormiens, ut faciliùs evigilaret, unde scalam vidit ad cælos usque pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, proptereaque posuit incertum exitum nostrum, ut continuè vigilemus & pugnemus.*

Idem Chrysost. hic hom. 9. post medium ostendit Christiano vigilandum esse exemplo excubitorum. *Obsecro,* inquit, *omnia faciamus, ne umquam obdormiamus. Non videtis custodes, quomodo seipsos sæpè vel parum somno permittentes, omnem magnæ custodiæ fructum amittant? per modicum enim illum somnum, totum perdunt, dum furari volenti copiam & potestatem faciunt. Quemadmodum enim nos fures non ita videmus, ut ipsi nos vident: ita & diabolus omnibus imminet, invidet & dentibus frendet.* Deinde ad eamdem vigiliam nos excitat exemplo funambulonum, *Componamus nosipsos undique, & quemadmodum super funem extensum ambulantibus non licet vel parum negligentes esse: nam parum illud magnum illis malum generaret; mox enim submersi deciderent ac perirent: ita neque nobis pigrescere licet. viam enim incedimus angustam, & utrimque præcipitiis obnoxiam, pedumque simul duorum non capacem. Vides quæ nobis opus sit diligentiæ?* Denique eodem nos exstimulat exemplo eorum qui ambulant per cu-

Exempla funambulantia ad vigiliam.

cu-

cumina & præcipitia: *Non vides illos, qui tam periculosa illa itinera conficiunt, quomodo non solùm pedes, sed & oculos communiunt? Quando enim putaverunt utrimque attendendum, & si pes firmus steterit, oculi tamen ex subiecta profunditate vertiginem passi fuerint, toti dilabuntur; sed oportet, ut & sibiipsis & incessui simul attendant. Quapropter dicit: Neque ad dexteram, neque ad sinistram. Multa est malitiæ profunditas, magna sunt præcipitia, densæ subiectæ tenebræ: angustiam observemus, cum timore & tremore ambulemus.* Remoras vero huius cautæ ambulationis explicat & submovet, dicens: *Nemo talem viam ingrediens visu diffunditur, aut* Remora vigiliæ. *ebrietate gravatur, sed sobrius & ieiunus huiusmodi viam ambulat. Nemo talem viam ingrediens, superfluum quidquam secum deferens: mantule enim expeditum esse, quò commodè illam percurrere queat. Nemo pedes suos obligat, sed liberos esse sinit. Nos verò innumeris curis nosipsos quasi quibusdam vinculis constringentes, & mille temporalium rerum onera deferentes more stultorum hiantes & dissoluti, quomodo angustam hanc viam ambulaturos nos speramus? Non simpliciter illam angustam esse dixit, sed cum admiratione. Quàm, inquit, angusta est via, &c | hoc est, vehementer angusta est.* B

Qui enim dormiunt, nocte dormiunt] Vers. 7. *Dormientes*, ait ex Chrysost. Theophyl. vocat eos, qui in malitia dormiunt, quique ad virtutem nullis præditi sunt viribus, sed indulgent & indormiunt voluptatibus carnalibus & terrenis, quæ non sunt aliud quàm somnia vigilantium, ait Chrysost.

Et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt] Quos dormientes vocavit, iam vocat *ebrios*, scilicet, non eos solum qui vino & gulæ; sed quoscunque, qui cupiditatibus animi & perturbationibus indulgent, quæ æquè ac vinum mentem homini eripiunt, eumque inebriant. Ita Theophyl. *Ebrietas animi*, inquit Chrysost. *Sunt divitiæ & pecuniarum concupiscentia, & corporum amor: & quidquid tale dixeris, ebrietas animi est* q.d. Paulus: Hi infideles & impij in peccatis suis dormientes, & ebrij in nocte paganismi & peccatorum versantur: vos autem Christiani versamini in die gratiæ & christianismi; ergo non dormire & inebriari pristinis voluptatibus & vitijs, sed vigilate, sobrij, prudentes scilicet, attenti ac modesti in omnibus actionibus, recreationibus & operibus vestris esse debetis. Et hoc est C quod subdit.

Nos qui diei sumus, sobrii simus, induti loricam fidei et charitatis, et galeam spem salu- Vers. 8. tis] Non satis est vigilare, inquit Theophyl. ac sobrium esse, verùm opus etiam armari: ut enim quis vigilans sit & sobrius, non habeat autem arma, facilè eum latrones & prædones conficient. Lorica ergo, qua pectus & totum corpus obarmemus, sit fides & charitas, id est, fides & bona vita, inquit Theophyl. siue fides & bona opera charitatis: galea verò nostra sit spes salutis. Vide de his armis & panoplia hominis Christiani dicta Eph. 6. 17. & præcedentibus.

Quoniam non posuit nos Deus in Vers. 9. iram, id est non creavit, non destinavit nos Deus ad damnationem, ut iram suam & vindictam in nos ostenderet: sed in acquisitionem salutis, per Dominum nostrum Iesum Christum] q.d. Sed creavit nos Deus, destinavit, redemit, segregavit ab infidelibus, & nos vocavit ad Christum, ut per eum acquiramus salutem bene operando, ac vivendo secundùm legem Christi.

Qui mortuus est pro nobis, ut, sive Vers. 10. vigilemus (id est vivamus) sive dormiamus (id est moriamur) simul cum illo vivamus] nimirum hic in gratia, post mortem verò in gloria. Aliter ergo accipit hic dormire & vigilare, quam v. 6. & 7. ludit enim in hisce vocibus Apostolus, ita Theophil. & Anselm.

Vers. 11. Quid sit ædificare alium. Ædificate alterutrum] Græcè εἷς τὸν ἕνα, id est, unus unum, alius alium. Est metaphora, sicut enim qui murum ædificat, eumque sensim erigit & attollit, is domum ædificat. ita qui sua sobrietate & humilitate proximum erigit & excitat, is eum ad similia ædificare dicitur, ut fiat nimirum domus & templum sanctum & perfectum Domino. Ne dicas, inquit Theophyl. Non sum doctor, non sum præceptor, alios docere & ædificare non teneor falleris: doctores non sufficiunt ad singulorum & omnium admonitionem; sed vult Deus quemque alium instruere & ædificare, saltem exemplo suo & bona vita.

A Rogamus autem vos, fratres, ut noveritis Vers. 12. (id est noscatis, & rationem eorum habeatis. est metalepsis) eos qui laborant in prædicando Evangelio, & re Christiana procuranda & promovenda] inter vos, et præsunt vobis in Domino (id est, in Domini Christi familia, Vers. 13. hoc est Ecclesia] ut habeatis illos abundantius in charitate] ut eos abundantiùs ametis & foveatis, quasi filii parentes vestros spirituales. Ita Theophyl. Græcè est ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, id est ut Vatabl. ut habeatis illos in summo pretio per charitatem, ministrando scilicet eis necessaria ad vitam; Ambros. vertit, Vt illis habeatis summum honorem in charitate.

Pacem habete cum eis] Notent hoc qui suis Pastoribus & Prælatis lites movent, aut odia contra eos fovent.

Corripite inquietos.] Græcè pro *corripite*, est νουθετεῖτε, id est officij admonete, & quasi mentem quam Vers. 14. amiserunt, eis reddite & reponite. Secundò, pro *inquietos*, Græcè est ἀτάκτους, inordinatos, quo nomine Livius vocat milites qui suam stationem non seruant. Sic Paulus *Qui sint ἄτακτοι.* B hoc nomine notat hic eos, qui Ecclesiasticam non seruant disciplinam & ordinem, quem cuique statuit & definivit Deus, ait Theophyl. tales enim intractabiles sunt, & parere nolunt, turbantque omnem pacem.

Suscipite infirmos] ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, suscipite & fulcite infirmos. Syrus vertit, *excipite onus eorum qui infirmi sunt;* Ambros. *opitulamini infirmis.* ἀντέχεσθαι enim est propriè, nitentem & conantem, sed non sufficientem, nec sat virium habentem adiuvare.

Patentes estote ad omnes] μακροθυμεῖτε, id est, ut Syrus, longanimes estote erga unumquemque.

Videte, ne quis malum pro malo ali- Vers. 15. cui reddat: sed semper quod bonum est sectamini in inuicem, et in omnes] Id est, benefacite inuicem & omnibus: opponit enim reddere malum illi, quod est, *Sectamini bonum. Non satis est*, inquit Theoph. *non reddere mala pro malis, verùm est etiam operæ pretium bonis compensare malefactorem: hoc enim indicatcùm ait: Sectamini quod bonum est, hoc est, impensè studete benefacere, & in inuicem, hoc est, erga fideles; & in omnes, hoc est etiam erga infideles.*

C Semper gaudete] *Etiamsi* inquit Theoph. *in* Vers. 16. *tentationes incideritis. Observa autem quòd, postequam dixisset non esse malum malo pensandum, tunc præceperit lætandum esse: nam qui institutus est, ut de nemine se ulciscatur, sed beneficijs potius prosequatur eum qui contristaverit se, undenam, amabo, mœroris stimulum accipit?*

Sine intermissione orate: in omnibus Vers. 17. & 18. gratias agite] *Iter monstrat*, ait Theoph. *quo fiat ut semper gaudeamus, orationem nimirum quæ non cesset, atque gratiarum actionem: qui enim assuevit cum Deo versari, eique gratias agere in omnibus rebus, tamquam utiliter contingentibus, planum est quòd perpetuum sit gaudium habiturus.*

Nota. Christianus assiduè orare debet. Nam, ut ait S. *Elogia & incitamēta orationis.* Ephrem tract. de Oratione: *Oratio est temperantiæ custodia, iracundiæ frenum, animo elati repressio, odij medicina, recta legum iurisque constitutio, regni potentia, tropheum atque vexillum belli, tutela pacis, virginitatis sigillum, fides nuptiarum, viatorum præsidium, dormientium custos, agricolarum fertilitas, navigantium salus, reorum patrona, mœrentium consolatio, lætantium iucunditas, lugentium solamen, morientium sepultu-* D *ra.* Deinde hæc ipsa exemplis confirmans subdit: *Oratio Ionæ Prophetæ balenam pro domo concessit, & Ezechiam ex portis mortis ad vitam reduxit ipsisque tribus pueris in Babylone flammam ignis in flatum roris convertit:* indeque concludit: *Nulla est alia in tota vita humana pretiosior oratione possessio.* Quomodo semper orare oporteat dixi Ephes. 6. 18.

Audi & Abbatem Lucium in Vitis Patr. Cùm enim qui- *Pelag. libel. 12. n. 9* dam fratres ad eum aduenissent, requisivit eos senex, dicens. Quid soletis manibus vestris operari? At illi dixerunt: Nos nihil manibus nostris operamur, sed secundùm quòd dicit Apostolus, sine cessatione oramus. Quibus senex dixit: *1. Thess. 5.* Non manducatis? At illi professi sunt etiam, dixitque eis. Qunado ergo comeditis, quis pro vobis orat? at illi conticuerunt, & iterum requisivit eos, dicens: Numquid dormitis? cumque illi se dormire dixissent dixit eis: Quando ergo dor- *Quomodo quis semper orare possit.* mitis, quis orat pro vobis? & non invenerunt quid responderent ei. Tunc dixit eis: *Indulgete ergo mihi, quoniā non facitis sicut dicitis. Ego autem dicam vobis, quemadmodum manibus meis* ope-

operans sine cessatione oro. Sedeo enim de mane usque ad horam A *constitutam, & pauca palmarum folia infundo, & facio exinde funiculos, & interim oro, dicens: Miserere mei Deus secundum magnam misericordiam tuam, & secundum multitudinem miserationum tuarum dele iniquitatem meam. Cumq; percompleuero opera manuum mearum, & fecero aliqua vasa, aut pauc as funiculos, & emero ex eis nummos decem, ex ipsis nummis duos do pauperibus, & reliquos comedo. Quando ergo comedo aut dormio, tunc illi pro peccatis meis sine cessatione implent orationem meam.* Ita in vitis Patrum l. 3. p. 531. n. 212.

Psal. 50.

IN OMNIBUS GRATIAS AGITE] Nota. In omnibus gratiæ agendæ sunt Deo, putà tam in morbo, quàm in sanitate; tam in inopia, quàm in copia; tam in desolatione; quàm in consolatione; tam in tentatione, quàm in pace; tam in humiliatione, quàm in exaltatione; tam in aduersitate, quàm in prosperitate; quia non minus, imò sæpè maius. donum & beneficium Dei est morbus, inopia, desolatio, tentatio, humilitas, adversitas, quàm sanitas, copia, consolatio, pax, exaltatio, prosperitas, atque hæc est, uti iucundissima, ita & sanctissima via, qua per ærumnas huius vitæ, læti & quasi ludibundi imus in cælum; B si nimirum in quavis re cum Psalte canamus, *Benedicam Dominum in omni tempore*, & cum Paulo, *In omnibus gratias agamus Deo*. Hinc S. August. in Psalm. 132. laudat morem veterum Religiosorum, qui frequenter habebant in ore hoc verbum *Deo gratias*, eoque cùm inuicem fierent obuij, se mutuo salutabant, uti etiamum multi faciunt. Carpebant hoc Circumcelliones, sed defendit S. Augustinus: *Qui dicit*, inquit, *Deo gratias, gratias agit Deo. Vide si non debet frater Deo gratias agere, quando videt fratrem suum. Num enim non est locus gratulationis, quando se inuicem vident qui habitant in Christo?* Idem S. August. epist. 77. *Quid melius*, inquit, *& animo geramus, & ore promamus, & calamo exprimamus, quàm, Deo gratias? Hoc nec dici brevius, nec audiri lætius, nec intelligi gratius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te tam fideli pectore ditavit.* Vide insignem homiliam S. Basilij, quam de gratiarum actione scripsit, vbi inter cetera sic ait: *Accumbens mensæ, ora: esitans panem, largitori gratiam rependito. Tunicam indueris? gratias agito benigno datori. Amiciris pallio? fac in te augescat interior erga Deum charitas, qui indumenta gratuito largitus est hiemi æstatiq; accommoda, quibus & vita conseruetur, & obueletur turpitudo. Tibine dies expletus abijt? illi referto gratiam, qui solem nobis nil tale commeritis indulsit in diurnæ operationis ministerium: ignem verò contulit illustrandæ nocti, utq; subseruiat ceteris vitæ commoditatibus. Si in cælum suspexeris, cùm in eximiam siderum pulchritudinem oculorum aciem defixeris pressiùs, procide Deo, & cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Quin & noctem dispertitor in somnum & orationem, imò somni ipsi pietatis exercendæ meditationes quædam sint.* Et inferiùs: *Nullo tuo merito plecteris? gaudium tibi inferat futurorum spes. Iusto es supplicio addictus? gratias agas quòd hic potiùs luas pœnas quam in futuro.* Et S. Bernardus serm. 13. in Cant. vbi inter cetera ait, *Ad locum unde exeunt revertantur flumina gratiarum, ut iterum fluant. Remittatur ad suum principium cæleste profluuium, quo uberiùs terræ refundatur. Qualiter, inquis? Qualiter dicit Apostolus: In omnibus gratias agentes. Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti & Dei sapientiæ, deputa Christo.*

VERS. 18.
Christianus in omnibus etiã aduersis Deogratias agat.

Vetus salutatio: Deo gratias.

HÆC EST ENIM VOLUNTAS DEI IN CHRISTO IESU (per Christum Iesum) IN OMNIBUS VOBIS] Græcè *εἰς ὑμᾶς, erga vos*. q. d. Hoc est quod vult Deus, per Christum, id est per Christi legem, doctrinam & gratiam, nos præstare, scilicet ut semper gaudeamus, sine intermissione oremus, in omnibus gratias agamus, &c. Unde Theophil. τὸ *in Christo Iesu*, hoc est, inquit, per Jesu Christi cooperationem; *Et enim Christus nobis ad gratiarum actionem adiutor est, qui & illud nos facere docuit in Evangelio*. Nota. *Voluntas* signi hic intelligitur. Unde rectè θέλημα [quod Noster vertit. *voluntas*] *volitum* vertas, vel res volita à Deo, Deoque placita & accepta. Hinc Vatablus sic explicat, q. d. Hæc faciendo placebitis Deo per Christum, sine quo nihil placere potest.

Tertiò, alij sic explicant, quasi Apostolus hic tacitè occurrat obiectioni. Dicet enim quis: Quomodo semper gaudebo & gratias agam, qui tot premor ærumnis? Respondet Apostolus hanc esse Dei voluntatem, id est, benevolentiam, ut cum Christo, per Christum, id est per Christi gratiam hæc omnia patiamur: Deus enim non ex odio, sed ex amore & benevolentia, sicut Christo filio suo crucem imposuit, ita Christiano cuique crucem immittit & imponit. Sed hic sensus remotior est, & multa Apostolo addit & supplet.

SPIRITUM NOLITE EXTINGUERE] Aliqui per *spiritum* intelligunt rationē, siue portionem superiorem in anima; hæc enim dicitur *spiritus* v. 23. Sed aliter ibi, aliter hic vocem *spiritus*, sumit Apostolus. Dico ergo, *Spiritum*, id est dona, gratias, lumina, afflatus, impulsus, &c, ut sequitur, prophetias Spiritus sancti, qui est quasi lampas præfulgens in nocte huius sæculi, *nolite* desidia, terrenis curis, desiderijs carnalibus, aut etiam incredulitate, quasi iniecta aqua vel puluere, *extinguere*; qui enim hæc extinguit, quantum in se est, Spiritum sanctum in corde suo extinguit: sed potiùs concludite ianuas; id est sensus, ne ingrediatur spiritus malitiæ, qui extinguat hanc lampadem, ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselm.

VERS. 19.
Quid sit spiritum extinguere

Nota. Apostolus vetat non tantùm ne in nobis, sed etiam ne in alijs hæc dona Spiritus extinguamus, maximè prophetias. unde quasi explicans subdit.

PROPHETIAS NOLITE SPERNERE] Erant enim tunc inter Christianos multi Prophetæ, qui in fidelium cœtu & synaxi prophetabant, siue propriè, siue impropriè, scilicet sacram Scripturam interpretando, docendo, exhortando, ut dixi 1. Cor. 14. 29. horum spiritum retundi & comprimi vetat hic Apostolus: imò iubet eorum prophetias excipi, audiri & probari. Idem patet 1. Cor. 14. 29. Hinc non abs re, nec præter mentem Apostoli, *Spiritum*, inquit Ambros. *extinguit, qui incipientem loqui spiritualia contradictione sua sopit*. Sic parentes spiritum in filijs aut filiabus extinguunt, cùm desideria castitatis, religionis aut vitæ perfectioris suffocant per vitam licentiorem, qua cogunt eos studere ornatui corporis, tripudijs, conuivijs, alijsque mundi vanitatibus. Quod quàm Deo displiscat, docet exemplum Prætextatæ apud Hier. epist. ad Lætam. *Prætextata*, inquit, *nobilissima quondam femina, iubente viro Hymetio, qui patruus Eustochij virginis fuit, habitum ejus cultumque mutavit, & neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens & virginis propositum & mariti desiderium, & ecce tibi eadem nocte cernit in somnis venisse ad se* C *Angelum terribili voce minis antem pœnas, & hæc verba frangentem: Tune ausa es viri imperium præferre Christo? tu caput virginis Dei tuis sacrilegis attrectare manibus, quæ iam nunc arescens, ut sentias excruciata quid feceris: & finito mense quinto ad inferna duceris; sin autem perseveraveris in scelere, & marito simul orbaberis & filijs. Omnia per ordinem expleta sunt, & seram miseræ pœnitentiam velox signavit interitus. Sic ulciscitur Christus violatores templi sui, sic gemmas & pretiosissima ornamenta defendit.* Idem quotidianis discimus exemplis, tales scilicet parentes multis infortunijs, præsertim circa illas ipsas proles in quibus spiritum extinxerunt, graviter à Deo puniri.

VERS. 20.
Qui spiritum extinguant.
Exemplũ Prætextatæ.

Narrat S. Ambros. in fin. l. 1. de Virgin. nobilem virginem cùm à parentibus vrgeretur ad nuptias, confugisse ad altarè: eisque dixisse: *Quid agitis? sponsum offertis? meliorem reperi: quaslibet exaggerate divitias, iactate nobilitatem, potentiam prædicate; habeo eum cui nemo se comparet, divitem mundo, potentem imperio, nobilem cælo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non providetis mihi, sed inuidetis.* Cumque staret ad aram Dei pudoris hostia, victima castitatis, unus abruptiùs, *Quid si, inquit, pater tuus viveret, innuptam te ma-* D *nere pateretur? tum illa maiori religione, moderatiore pietate respondit: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre, quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probavit exitu.* Paulò enim post mortuus est. *Ita ceteri eadem quisque metuentes, favere cœperunt, qui impedire quærebant. Parentes cavete offensionis exemplum.* hucusque Amb.

Verè S. Hieron. ad Paulam de obitu Blæsillæ, *Grandis*, inquit, *in suos pietas, impietas in Deum est.* & ad Furiam, *Pater*, inquit, *impleat nomen suum; lætetur filiam genuisse Christo, non sæculo.* & Nazianz, in Præceptis ad virgines;

Quin tuasi potiùs transfixit pectora Christus,
Atque ea divino pater immortalis amore
Implevit, Christo ne sit grave sistere nympham
Aut puerum.

Moraliter S. Chrysost. docet hic spiritum extingui quovis peccato, sicut enim fax extinguitur vel vento exsufflante, vel defectu ceræ & fomitis ita spiritus quasi lampas extinguitur vel vento tentationis,

Quomodo spiritus extinguatur ex S. Chrysost.

vel

vel pulvere curarum terrenarum, vel deficiente oleo misericordiæ & bonorum operum. *Spiritus*, inquit, *aquè ac lucerna extinguitur, si aut olei parum habueris aut foramen non obturaveris, vel ostium non occluseris. Quod verò est hoc foramen? Quemadmodum in lychno habet, ita & in nobis foramina sunt oculi & aures. Ne sinas istis occurrere validum malitiæ flatum, alioqui lychnum extinguet, sed obtura foraminatimore. Dei Janua os est. Claude, ita scilicet occlude, ut & lucem exhibeat, & externum impulsum repellat.* Mox exemplo familiari & quotidiano idipsum declarat, dicens; *Conviciatus est quisquam? vituperavit? tu claude os tuum; si enim illud aperueris, concitabis magis ventum hunc. Nunc vides in ædibus, quando è regione ac directè duæ ianuæ oppositæ sunt, & flatus vehemens irruerit: si alteram clauseris, nihil valeat efficere flatus, sed plurimum de illius robore præcidetur? Ita & hic duæ sunt ianuæ, os tuum & os illius qui te vituperat & probro afficit. Si tuum occluseris, & spirationem non dederis, omnem istum flatum extingues; si verò aperueris, effrenis reddetur: Ne extinguamus igitur spiritum Fit autem sæpenumerò, ut etiam nullo externo impulsu incumbente extinguatur five, quando videlicet oleum deficit; quando misericordiam non facimus, extinguitur spiritus; et enim ex misericordia Dei venit ad te spiritus.*

Deinde pergit Chrysost. docere, quod, sicut latrones in tenebris grassantes priùs extinguunt lucernam, deinde latrocinantur & prædantur impunè: ita dæmones priùs hunc spiritum quasi lampadem extinguunt, ut anima viam in cælum nec videre, nec iniri possit; ac deinde eam deprædentur & grassentur impunè. Chrysostomo consentit Hieron. epist. 150. ad Hedib. q. 12. additque hoc loco esse miosin. q. d. *Spiritum nolite extinguere*, id est, spiritum fovete, &, ut ait Apost. Roman. 12. 11. *spiritu ferventes* estote. *In quo enim*, inquit S. Hieron. *fervor spiritus multiplicata iniquitate, & charitatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur.*

Vers. 21. Omnia autem probate, quod bonum est tenete] S. Aug. l. 1. de Natura & grat. c. 9. & alibi sic legit, *omnia legite, quæ bona sunt tenete:* sed paraphrasticè. nam ad verbum Græca, Latina & Syrus habent, *omnia probate:* subaudi, quæ dubia & incerta sunt, ideoque probatione indigent & examine, quales erant prophetiæ, de quibus v. præced. dixit, *Prophetias nolite spernere;* has enim singuli privati Spiritu sancto afflati in coetu Ecclesiæ olim publicè loquebantur. Unde eas dijudicari vult Apostolus, tam hic quàm 1. Cor. 14. 24. an veræ sint, an conformes sacræ Scripturæ & doctrinæ Ecclesiæ, an prophetiæ sint, ac instinctus spiritus humani maximè quia, ut notant Chrysost. Theodor. Theophyl. ijs aliqui pseudoprophetæ clàm se immiscebant, ut patet epist. seq. c. 2: ubi redarguit eos qui prophetabant instare diem judicii.

Nihil ergo hic habet Kemnitius & Novantes pro suo examine Concilij Trident. & aliorum Ecclesiæ vel Pontificis decretorum. Malè etiam hinc inferunt, hæreticorum libros cuilibet esse legendos & examinandos: hi enim ab Ecclesia jam improbati & damnati sunt de certa hæresi & pernicie: nam, ut rectè Chrysost. & Theophyl. pseudoprophetas, quos constat tales esse, ne audiri quidem vult Dominus Deuter. 13. 3. & alibi.

An Apostolus vetet libros hæreticorū legi.

Vers. 22. Ab omni specie mala sustinete vos] Alij legunt, *ab omni specie mali*. Utroque enim modo verti possunt Græca: quamquam prior lectio est germanior, eamque cum D. Hieron. sequuntur interpretes. Sed idem utriusque lectionis est sensus.

Vers. 23. Ipse Deus (auctor) pacis sanctificet vos per omnia] Græcè ὁλοτελεῖς, id est totos, ut toti sitis sancti & perfecti in omnibus, nimirum in spiritu, anima & corpore, ut sequitur.

Ut integer spiritus vester, et anima, et corpus sine querela in adventu (in adventum) Domini nostri Jesu Christi servetur] *Integer* non est idem hic, quod incorruptus; græcè enim est ὁλόκληρον. q. d. Totum, perfectum omnibus suis partibus & dotibus integrum & absolutum, cui tota sua sors (hoc enim est κλῆρος) sive totum quod sorte accepit, inest & adest. q. d. Totam gratiam & integritatem, quam sorte accepistis in baptismo, conservate usque ad diem judicii, ut talem & tam integrum spiritum, animam & corpus Christo judici reddatis & exhibeatis, qualem ab eo in baptismo accepistis:

Quis integer spiritus.

Nota cum S. August. tract. de Symbolo: totus homo tres habet partes, spiritum, animam & corpus; itaque homo est imago trium personarum SS. Trinitatis. Primò ergo Nyssenus apud Theophyl. per *spiritum* accipit partem hominis rationalem, per *animam* partem sensitivam, per *corpus* vegetativam.

Quomodo spiritus ab anima distinguatur.

Secundo & meliùs, spiritus est pars rationalis, sive ratio & potentia animæ superior, quæ mens dicitur, maximè si fide & spiritu Dei sit imbuta; anima est portio inferior nobis cum bestiis communis, ex qua homo animalis dicitur, & animales operationes exercet, uti sunt videre, audire, edere, generare, corpus verò est domicilium utriusque, scilicet tam spiritus quàm animæ. q. d. ait Anselm. Sit spiritus vester integer, id est, nulla hæresi, errore, diffidentia, malitia, invidia, nulloque peccati consensu vulneretur, ita ut aliquo fidei, spei, charitatis, alteriusve virtutis articulo & quasi membro mutiletur; sed plena articulorum omnium & dogmatum fide, integra spe & charitate, ceterarumque virtutum partibus & numeris omnibus integer sit & perfectus, sit & anima integra, id est, delectationibus carnis & sensuum non saucietur, ita ut mutiletur integritas & perfectio, quæ debet esse in auditu, visu, alijsque sensibus animæ externis & internis; sed ij per omnia sint integri, quantum patitur humanæ conditionis infirmitas: nec enim ad integritatem Adami & Christi, in hac vita accedere possumus. Denique corpus vestrum sit integrum, id est, nullius peccati executione & perpetratione lædatur, sed inviolatum, illæsum, integrum æquè ut spiritus & anima consistat: sic ut corpus animæ, anima spiritui, spiritus Deo planè subsit & obediat, Deusque suam sanctitatem spiritui, & per spiritum, animæ & corpori communicet, ut in die judicii Christo exhibeatis corpus & animam & spiritum integrè & perfectè sancta, qualia accepistis in baptismo, de iisque dicere possitis, *Despondi vos uni viro virginem castam exhibere Christo.*

Sensus Apostoli.

Unde Nota Secundò. Integritas hæc opponitur manco & mutilo: sunt enim manci & mutili in fide qui credunt Symbolum Apostolorum, sed negant alias traditiones, negant invocationem Sanctorum, & Christi præsentiam in Eucharistia, &c. Sic in charitate manci sunt, qui amicos diligunt, non inimicos. Sic in anima manci sunt, qui tactum à turpibus custodiunt, sed non aures, non oculos; & ita de alijs. Hisce opponit Apostolus integritatem quam Christianus tam in fide, ut omnia credenda credat, quàm spe, ut omnia speranda speret, & charitate, ut omnia amanda amet, alijsque virtutibus habere debet. ita Hieron. ad Hedib. q. 12;

Qui sint manci in fide & charitate, qui integri

Fidelis est Deus, qui vocavit vos: qui etiam faciet] id est, efficiet & perficiet, ut integritatem jam dictam, ad quam vos vocavit, conservetis, & ad æternam salutem perveniatis, si videlicet ejus gratiæ non desitis, illique cooperemini. ita Theophyl. & Anselm. Vers. 24.

In osculo sancto] De hoc osculo dixi 2. Corinth. 13. 12. Vers. 26.

Adventum Christi exspecta, æternitatem cogita.

Digitized by Google

cum virtute, id est exercitu, *angelorum*: hic enim hebraicè dicitur Deus sabaoth, Græcè δυνάμεων, latinè *exercituum*: quo nomine prima omnium compellasse Deum legitur Anna mater Samuelis, 1 Reg. 1. 11. q. d. Agite ò Christiani, animosè ferte persecutiones; veniet dies, in qua Christus, pro quo patimini, iudex aderit, qui potentissimas secum ducet acies Angelorum ad iudicium & vindictam impiorum: ut nimirum vos, & vestras iniurias vlciscantur, eosque, qui vos persequuntur, igni tradant, & in tartara deturbent.

Vers. 8. IN FLAMMA IGNIS DANTIS VINDICTAM IIS QVI NON NOVERUNT DEUM.] Græcè ἐν πυρὶ φλογὸς, id est, in igne, siue incendio flammæ, id est flammante, & flammas eiaculante.

Secundò, τὸ *dantis* non potest referri ad *ignis* sed ad *Domini Iesu*. Græcum enim διδόντος, masculinum est; vnde non potest referri ad φλογὸς, femininum, sed ad κυρίου, quod est masculinum. q. d. Dominus Iesus per flammam ignis dabit vindictam impijs.

Quinam igne conflagrationis mundi interituri. Nota. Intelligit ignem conflagrationis mundi: licet enim nonnulli cum Francisco Suarez putent hoc igne non morituros Sanctos, qui tum vivi reperientur, eò quòd illa nimis dura & indigna Sanctis videtur esse mors; impios tamen hoc igne morituros, satis hic & alibi significat Scriptura. Hic ergo ignis reprobos morte puniet, eosque conuoluet & rapiet in gehennam & ignem æternum.

Memoria ignis gehennæ remedium contra omnes tentationes. Moraliter S. Chrysost. *Si videris*, inquit, *in præsenti vita iucundum quid ac magnificum, cogita Regnum Dei, nihil esse putabis: si terribile quid videris, cogita gehennam, & illud etiam deridebis: si quando te ceperit concupiscentia corporalis, cogita gehennæ ignem, si enim legum sæcularium metus nos à malis cohibet, multò magis recordatio futurorum, supplicium immortale, pœna sempiterna.*

Vers. 9. QUI POENAS DABUNT IN INTERITU ÆTERNAS] Græcè ὄλεθρον αἰώνιον, id est, interitum & mortem æternam luent, quasi pœnam suis sceleribus meritam & debitam, ad quam pœnam damnabuntur & relegabuntur.

Grauitas pœnarum inferni. Audi de hac pœna S. Cyprianum tractatu de Ascens. Domini: *Quanta illud edictum* (sententiam iudicis Christi) *sequentur lamenta, illius vltimæ tubæ clangor quàm horribilis erit! continuus erit & superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabunt, immortales miseri viuent, incendia & inconsumptibiles flammæ nudum corpus allambent, ardebit purpuratus diues, nec aliqui estuanti linguæ stillam aquæ infundat. In proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur; & omni tormento atrocior desperatio condemnatos affliget. Non miserabitur vltrà Deus: nullum ibi refrigerium, nullum remedium.*

À FACIE DOMINI] Id est, à præsentia, vel ab ore & sententia Christi Iudicis.

Facies & præsentia Christi iudicis iustis erit lumen impij supplicium. Notat vox *facies* facilitatem vindictæ. *Nulla enim* (inquit Theophyl.) *erit difficultas; verùm satis erit tantummodo visum esse, adeoq; apparuisse Deum, & omnes inobedientes atque increduli in pœna erunt: tantummodo enim facies ipsius, & aduentus, vel præsentia alijs quidem lumen erit alijs verò supplicium. Non enim simpliciter, sed cum gloria virtutis & roboris aderit; neque gloria eius robore carebit, neque robur erit in gloriam, hoc est, tamquam rex potens conspicietur.*

Secundò, τὸ *à facie* significat impios terribili Christi facie & gloria ita reverberatum iri, vt eam intueri non sustineant; sed ab ea quasi fulmine prostrati & aversi corruant in gehennam.

Sententia iudicis. Tertiò, vox *facies* significat os, ac sententiam ore ac facie Christi prolatam, quasi fulmen ab ore Christi egrediens, ac impios puniens & afflans: & hoc est quod ait Daniel c. 7. 10. *Fluuius igneus rapidusque egrediebatur à facie eius.* Ubi *fluuius igneus* significat, ait Hieron. sententiam iudicis efficacissimam & celerrimam; quæ instar igniti & rapidissimi fulminis improbos in tartarum abripiet & immerget.

ET A GLORIA VIRTUTIS, Græcè ἰσχύος, id est roboris & potentiæ, EIUS] id est à maiestate (hanc enim vocat *gloriam*) gloriosa, terribili & potentissima Christi iudicis.

CUM VENERIT GLORIFICARI IN SANCTIS
Vers. 10. SVIS, ET ADMIRABILIS FIERI IN OMNIBUS QUI CREDIDERUNT]
Cornel. in epist. Pauli.

Pro *admirabilis fieri*, græcè est θαυμασθῆναι, quod Ambros. vertit, *mirificari*; Syrus, *miracula sua ostendere* infidelibus: sed propriè significat fieri admirandum, siue dignum quem alij admirentur.

Quid & quorum sit admiratio Nota. Admiratio, ut ex Aristotele docet D. Thom. est stupor procedens ex re quapiam, quæ phantasiam & opinionem hominum superat, v. g. cùm homines vident aliquod prodigium, miraculum, aut aliquid inopinatum, illud admirantur. Hinc rudes & insipientes, quibus parum est vel sapientiæ, vel animi, multa admirantur, quæ sapientes & magnanimi non admirantur. Regum enim esse aiebat Cyrus, nihil admirari: suosque principes ita instruebat, ut discerent nihil admirari; hoc enim signum & effectum esse animi excelsi, heroici & sapientis dictitabat, qui debet esse in principe.

Christus iudex ob causas duas erit omnibus admirationi. Christus ergo in die iudicij reddetur omnibus admirandus in Sanctis suis. Primò, quia tunc omnibus patefaciet miram gratiam & robur, quod hic contulit suis fidelibus & iustis, ut pro fide persecutiones, expilationes, exilia & martyria fortiter tolerarent. Tunc enim omnibus patebit & celebrabitur mira fortitudo, quam contulit S. Laurentio, ut in craticula assatus, irridens Decium gratias ageret Deo, diceretque: Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas. Tunc omnibus apparebit admirandus spiritus S. Stephani, quo Iudæis obstantis insultavit, ac lapides pro gemmis excepit. Tunc conspicient & admirabuntur omnes inuictum amorem virginitatis à Christo datum tenellis virgunculis, Agneti, Cæciliæ, Catharinæ, quo omnem carnis & sæculi amorem, tormenta omnia, tyrannos omnes fortissimè superarunt, ut in morte & martyrijs canerent, Regum mundi, & omnem ornatum sæculi contempsi, propter amorem Domini mei Iesu Christi quem amavi, in quem credidi, quem dilexi. Tunc mirus Apostolorum zelus, Eremitarum rigor, mira Magdalenæ & aliorum pœnitentia, mirus Doctorum labor, adeoque in quolibet Sancto mira quædam & propria virtus elucebit, qua Christus in quolibet Sancto apparebit admirabilis.

Gloria conferenda Sanctis incomprehensibilis. Secundò, & magis genuinè ad mentem Apostoli, Christus in die Iudicij suis Sanctis maximè ijs qui pro fide sua passi sunt, tantam conferet gloriam, quæ omnium hominum & Angelorum opinionem, ingenium & captum superabit, omnibusque naturaliter erit admirabilis: *oculus enim non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus ijs qui diligunt illum*, 1. Corinth. 2. 9. Et sicut in singulis Sanctis propria quædam & admirabilis gratia ac virtus eluxit in hac vita, vt dixi; ita in singulis nova quædã & admirabilis gloria elucebit; adeò ut iusti ipsi mutuã aliorũ omniũ gloriã sint admiraturi. Ipsi quoque reprobi Sanctos, quos hic dispexerunt, tanta gloria & bonis cumulatos obstupescent; unde Sapient. 5. 2. *Videntes*, inquit, *turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes intra se, pœnitentiam agentes: Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finem illorum sine honore: ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est.* Ita Chrysost. Theophyl. Anselmus.

Impiorum in iudicio stupor & confusio.

Deus mirabilis in Sanctis suis. Alludit hic Paulus ad Psal. 67. 36. *Mirabilis Deus in Sanctis suis*, & Psal. 4. v. 4. *Mirificavit Dominus sanctum suum*, Davidem scilicet à se in Regem consecratum & sanctificatum. Addunt Hebr. לו *lo*, id est sibi q. d. In suum decus, laudem, gloriam, & Psal. 15. 3. *Sanctis qui in terra sunt eius, mirificavit omnes voluntates meas in eis*: quia, ut explicat Theodor. miram eis virtutem & fortitudinem indidit, & magna per eos edidit miracula. v. g. ut Apostoli pauci & rudes totum orbem converterent, ut Martyres omnia tormenta superarent, virgines in medijs flammis constantes starent & illæsæ. Et Psal. 88. 8. *Deus qui glorificabitur in consilio sanctorum, magnus & terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt*, & vers. 6. *Confitebuntur Cæli mirabilia tua Domine, etenim veritatem tuam in Ecclesia Sanctorum.* In quem locum pulchrè & piè S. August. per Cælos mysticè intelligens homines cælestes, *In omni*, inquit, *misericordia, perditorum, in iustificatione impiorum quid laudas nisi mirabilia Dei? laudas quia resurrexerunt mortui; plus lauda quia redempti sunt perditi. Quæ gratia? Quæ misericordia Dei! Vides hominem heri voraginem ebriositatis, hodie ornamentum*

mentum sobrietatis: vides hominem heri cœnum luxuria, hodie decus temperantiæ: vides hominem heri blasphematorem, hodie laudatorem Dei; vides hominem heri servum creaturæ, hodie servum Creatoris. Homines non respiciant ad merita sua, sant cæli; confiteantur cæli mirabilia tua Domine. Hæc omnia clarissimè & maximè patebunt in omnibus Sanctis simul, in die judicij, cùm non tantùm eorum gratia & virtutes, sed & gloria, dotesque beatitudinis tam admirabiles & multiplices toti mundo clarescent. Hinc nomen Christi est פלא *pele*, id est admirabilis, Isajæ 9.6.

Nomen Christi admirabile. Fides formata dilectione.

In omnibus qui crediderunt] fide scilicet charitate formata, sive fide quæ per dilectionem operatur, id est qui crediderunt, & juxta id quod crediderunt bene vixerunt, bonaque opera peregerunt. Id patet: nam toto hoc cap. non nudam fidem Thessalonicensium, sed patientiam in tot persecutionibus commendat, & ut in ea constanter perseverent cohortatur. vide can. 2. & 3.

Quia creditum est testimonium nostrum id est prædicatio Evangelica, per quam testimonium perhibitum est à me, credita est super vos (à vobis) in die illo] de die illo. q. d. Quia credidistis prædicationi meæ, qua testimonium perhibui de die illo, scilicet tunc Deum fidelibus suis sanctis tantam, & tam ineffabilem & admirandam daturum gloriam; ideoque in fide hac constantes tantas pro ea tribulationes passi estis; hanc ob causam Deus dabit vobis requiem gloriosam in cælo, ut dixit v. 7. eò enim redit; vel potiùs Apostolus hic subaudiendum relinquit ex præcedentibus, τὸ *in vobis*. hoc enim omittit, quia tacitè continetur in *in omnibus*. Sic ergo facilè & planè est explenda hæc sententia, *Cum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt*, ac consequenter *in vobis, quia creditum est testimonium nostrum*, &c. id est, quia credidistis meæ prædicationi & testimonio de die illo, judicij scilicet.

Vers. 11. In quo etiam oramus] Græcè εἰς ὃ, id est ad quod, sive in quam rem oramus; ut scilicet fidem testimonio & prædicationi nostræ habere pergatis, pro eaque fortiter adversa feratis, ut in die judicij per Christum fiatis gloriosi & admirabiles. Unde explicans subdit:

Quid hic per vocationem intelligat Apostolus.

Ut dignetur vos vocatione sua Deus noster] *Vocatione*, id est beatitudine, ad quam vocati estis, quæque est finis vocationis vestræ, ait Anselmus. Secundò, simpliciùs, *vocatione*, id est conservatione, & augmento vocationis: vocatio enim hic sumitur in actu, non inchoato; hunc enim jam pridem habuerant Thessalonicenses ante baptismum; sed continuato & perfecto. vide canon. 32. q. d. Oro ut Deus suam vocationem, & gratiam vocantem, quæ vos ad Christi fidem, salutem & christianismum vocavit, conservet, adaugeat, perficiat, & per patientiam, ac bona opera magis magisque confirmet; utque ad perfectiorem virtutem vel statum vos vocet & evehat, ipsumque apicem Christianæ perfectionis vobis largiatur & tribuat. ita Chrysost. Theophyl. & D. Thomas, & patet ex sequ. Sequitur enim, *Impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute*. Perfectio enim Christiana consistit in voluntate Dei plene adimplenda.

Qui ad statum perfectiorem aspirant, debent pro eo orare.

Nota. Qui ad perfectiorem virtutem, vel statum aspirant, aut se aliosque aspirare & promovere desiderant, hi multum pro hac re orare debent. Hæc enim perfectio, v. g. status virginitatis, aut Religionis, non tam meritis (quia omnia merita superat & transcendit) quàm humili & ferventi oratione impetratur: Et hoc significat Apostolus, dum ait *Semper oramus pro vobis, ut dignetur vos vocatione sua Deus noster*.

Impleat omnem voluntatem bonitatis] Id est, oro ut Deus faciat vos planè velle omne bonum: ita Anselmus & Vatablus. Secundò, genuinè: *voluntatem bonitatis*, id est benignam & bonam voluntatem suam in vobis impleat Deus. Græcè enim est εὐδοκία, quæ passim in Scriptura, uti & hic, Deo tribuitur, non homini, significatque Dei in homines benevolentiam, propensam voluntatem & beneplacitum. Suffecisset dicere Apostolo εὐδοκίαν, id est propensam & bonam voluntatem: sed quia bonitatem Dei per Christum exhibitam capere & deprædicare numquam satis potest Apostolus, hinc addit ἀγαθωσύνης. q. d. Bonitatis vel benevolentiæ suæ bonam voluntatem, id est benevolentissimam & optimam suam voluntatem, in vobis impleat Deus. hæc est au-

A tem benevolentissima Dei voluntas, ut faciamus omne bonum, inquit Theophyl. ut boni, puri, sancti simus, sicut Deus bonus, purus, sanctus est; utque in his quotidie crescamus, magisque Dei bonitatem, puritatem, sanctitatem participemus & imitemur.

Et (supple; impleat Deus in vobis) opus fidei in virtute] *Opus*, id est, opera bona, (per enallagen numeri) quæ fides Christi facienda suadet & dictat, ac præsertim constantem in adversis fidei professionem, ut nimirum opera nostra sint fidei nostræ conformia, & tam Christiana sit vita nostra, quàm est fides nostra. Unde Theoph. ex Chrysost. per *opus fidei*, accipit patientiam in persecutionibus pro fide toleratis; qui enim non habet patientiam, non habet opus fidei. Secundò; simpliciùs & clariùs. (quod tamen in re eodem redit, idemque est cum priore sensu) *opus fidei* vocat eo sensu, quo opus structuræ vocamus ipsam fabricam structuræ, opus agricolæ vocamus agriculturam, opus sutoris vocamus calceum, opus ingenij vocamus librum ingeniosè compositum, opus textoris vocamus telam ab eo contextam. Sicut ergo B qualibet in re dicimus, Hoc opus mihi absolvendum est: ita Paulus hic optat, ut Deus impleat in Thessalonicensibus opus & quasi fabricam fidei, ut illa omnibus suis partibus & numeris compleatur & perficiatur. hanc enim fabricam vel telam orsi sunt in baptismo, illam texere perrexerunt per bona opera, & patientiam. Optat Paulus, ut pergant, & Deo auctore hoc opus absolvant, atque hanc telam meliùs & pleniùs operando ac patiendo, pertexant.

Fides est tantum inchoatio salutis complenda per bona opera.

Ubi Nota, fidem tantùm esse inchoationem hujus operis Christi, & Dei; ac requiri bona opera, ut opus hoc promoveant & perficiant: perinde ut in domo non sufficit jecisse fundamenta, nisi parietes & tectum superædifices. fides enim in perfectione Christiana se habet ut fundamentum, ceteræ virtutes & bona opera, ut parietes & tectum.

Notent hoc Novantes, ut, cùm alibi legunt apud Paulum fidem justificare & salvare, sciant ex hoc loco Paulum C sub fide opera fidei complecti, ut dixi can. 2. & 3.

In virtute] ἐν δυνάμει, id est in potentia, id est fortiter ac potenter (hoc enim est Hebræum בכח *baccoah*) ut nimirum Deo potenter ac fortiter in vobis operante ac implente opus & fabricam fidei vestræ, illam ipsam potentibus ac heroicis patientiæ aliarumque virtutum operibus compleatis & absolvatis. Τὸ enim *in virtute*, tam ad Deum, qui in virtute & robore, id est, roborans & confortans, inquit Theophyl. implet hoc opus fidei vestræ, quàm ad opus fidei, referendum est.

Deus concurrente libero arbitrio nostro complet in nobis opus.

Nota Secundò, Deum implere opus fidei nostræ, non quasi ipse solus planè actum fidei in nobis operetur eumque nobis indat, sicut vinum inditur vasi, ita ut nos in hoc opere nihil liberè agamus aut cooperemur, ut vult Beza; sed sicuti præceptor dicitur complere studium & scientiam discipuli, cùm eum docet & instruit, ita ut discipulus præceptori auscultare, dicta ejus perpendere, penetrare, sibique imprimere debeat: sic & Deus quasi magister complet opus fidei nostræ, dum suaviter prævenit, suadet, & allicit, tum intellectum nostrum illuminando, tum affectum demulcendo: sed ita, ut illi per gratiam suam il- D luminanti & mulcenti liberè auscultare, consentire & cooperari debeamus, uti docet Concil. Tridentinum sess. 6. ex S. Augustino.

Ut glorificetur nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo] *Si enim videant vos nullam non tentationem tolerantes*, inquit Theophyl. *ex dilectione, quam erga Deum geritis, qui quæso istuc non est gloria ejus? quoniam adeo bonus est, ut pro ipso moriantur etiam servi; & quia adeo potens, ut vos ad patientiam corroboret. Quin etiam & vos in ipso, quia usque adeo fideles inventi estis, ut omnia patiamini: gloria enim servi est, quod fidelis domino inveniatur. Maximè verò afflictio propter Christum gloria est: nam reddit splendidiores nunquam non morti quidem traditos, potiores tamen ac superiores morte demonstratos.* Vers. 12.

Afflictio est gloria.

Secundum gratiam Dei nostri, et Domini Jesu Christi] q. d. Hoc ipsum quòd opera fidei editis, quibus clarificatur Deus in vobis, & vos in Deo, totum hoc est opus & effectus gratiæ Christi, totum fit per gratiam Christi, non vestris viribus.

CA-

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOcet non instare diem judicij, quodque ante eum fiet generalis apostasia, & veniet Antichristus; cujus Secundò, v. 3. fastum, impietatem, miracula, seductionem & exitium describit usque ad v. 12.
Tertiò, v. 12. congratulatur Thessalonicensibus, quòd sint primitiæ fidelium & salvandorum.
Quartò, v. 14. eos in fide confirmat, jubetque ut teneant traditiones, non tantùm scripto, sed & verbo acceptas; ac tandem Dei gratiam eis apprecatur,

1. ROgamus autem vos fratres per adventum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregatio-
nis in ipsum: 2. ut non citò moveamini à vestro sensu; neque terreamini, neque per spiritum
neque per sermonem, neque per epistolam tamquam per nos missam, quasi instet dies Domini. 3. Ne-
quis vos seducat ullo modo; quoniam nisi venerit discessio primùm & revelatus fuerit homo peccati,
filius perditionis, 4. qui adversatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur,
ita ut in templo Dei sedeat ostendens se tamquam sit Deus. 5. Non retinetis, quòd, cùm adhuc es-
sem, apud vos, hæc dicebam vobis? 6. Et nunc quid detineat scitis, ut reveletur in suo tempore. 7.
Nam mysterium jam operatur iniquitatis; tantùm ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. 8.
Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustra-
tione adventus sui eum: 9. cujus est adventus secundùm operationem satanæ in omni virtute, & si-
gnis, & prodigijs mendacibus, 10. & in omni seductione iniquitatis ij qui pereunt: eò quòd cha-
ritatem veritatis non receperunt ut salvi fierent. Ideo mittet illis Deus operantem erroris, ut cre-
dant mendacio, 11. ut judicentur omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati,
12. Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit
vos Deus primitias in salutem in sanctificatione spiritus, & in fide veritatis: 13. in qua & vocavit
vos per Evangelium nostrum in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi, 14. Itaque fratres
state: & tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram. 15. Ipse
autem Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolatio-
nem æternam, & spem bonam in gratia, 16. exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere,
& sermone bono.

VERS. 1. ROGAMUS VOS FRATRES PER ADVENTUM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, ET (repete per adventum) NOSTRÆ CONGREGATIONIS IN IPSUM] cùm scilicet Christo veniente ad nos, ut judicet mundum, nos vicissim veniemus, & congregabimur ad eum, illique occurremus. ita Chrysostom. & Theophylact. Unde clariùs cum Vatablo verti posset ex Græco, *& per nostri aggregationem in ipsum*, Christum scilicet. Est obsecratio & obtestatio per adventum Christi judicis, id est, per Christum venturum ad judicium (est enim hypallage) perque ipsorum Thessalonicensium salutem, & aggregationem ad Christum: ut, quantum reverentur Christum, quantumque amant suam salutem, tantum aversentur pseudodoctores, ijsque docentibus instare diem judicij non credant.

VERS. 2. UT NON CITO MOVEAMINI A VESTRO SENSU] id est sententia, quam hactenus habuistis, quamque à me edocti estis de die judicii, de Antichristo, alijsque signis quæ illam diem præcurrent. Patet hic sensus ex seq. v. 4. & 5.

NEQUE TERREAMINI, NEQUE PER SPIRITUM] id est fictam revelationem, quasi Spiritus sanctus Prophetæ alicui revelarit instare diem judicij: has enim revelationes & prophetias jactabant hi pseudodoctores. Unde tales prophetias probari & examinari jussit, epistolæ 1. cap. 5. v. 20. & 21.

Docet non instare diē iudicii.

A

NEQUE PER SERMONEM] supple, nostrum, vel à nobis dictum: hoc enim intelligendum esse arguunt sequentia in Græco.

NEQUE PER EPISTOLAM TAMQUAM PER NOS MISSAM] *ὡς δι' ἡμῶν*, id est, tamquam a nobis profectum, tam sermonem, quàm epistolam.

QUASI INSTET DIES DOMINI] Nimirum hi pseudoprophetæ fingebant verba quædam quasi ab Apostolo dicta, & epistolas quasdam, quasi ab eo scriptas, quibus suum dogma, vel somnium potiùs, scilicet quòd instaret dies judicii, populo persuaderent. Quin & S. Gregor. S. Leo, alijque Patres putarunt suo ævo instare diem judicij, eò quòd ex annis Geneseos juxta Septuag. censerent sextum & ultimum mundi millenarium suo sæculo explendum. de quo plura dicam Apoc. 20. Sic & S. Vincentius Fererius prædicabat se missum à Deo ut annuntiaret hominibus instare diem judicii. Mirum est quod scribit Procopius & Leonardus Aretinus lib. 1. de Bello Gothorum sub Justiniano Imp. sparsum fuisse Sibyllinum oraculum, *mundum cum sua prole periturum*: cùm ecce dux quidam, Mundus nomine, Italiam à Gothis liberaturus, cum iis infeliciter pugnans, & cum prole cæsus, oraculum declaravit, & mundum impendentis judicii metu liberavit.

QUONIAM NISI VENERIT DISCESSIO PRIMUM] supple, non veniet dies Domini; Pro *discessio*, græcè est *ἡ ἀποστασία*, syriacè ܡܪܕܘܬܐ *mardutha*; quod respondet Hebræo מרד *mered*, id est defectio & rebellio qua quis deficit à suo principe, illique rebellat, scilicet illa insignis, plena & generalis (hoc enim innuit articulus *ἡ*, & generale nomen apostasiæ, quod nulla hic gentis aut loci nominatione restringitur aut determinatur) qua scilicet pleræque & passim omnes gentes discedent & deficient tum à Romano Imperio, ut explicant Ambros. Primasius & Sedulius, de quo plura v. 6. tum consequenter à Romano Pontifice & Ecclesia, ut Anselm. tum denique à fide & Christo. Unde Chrysostom. Theodoret. Theophyl. Oecumen. & August. lib. 20. Civit. 19. discessionem hanc interpretantur Antichristum, per metonymiam; quia ipse causa erit universalis apostasiæ, ut plerique omnes discedant à Christo. Sed propriè magis ipsam discessionem accipiemus universalem gentium defectionem à Romano Imperio. Ponit hic duo signa prævia judicio Apostolus: primum, hanc universalem defectionem; secundum, ipsum Antichristum, qui hanc defectionem statim subsequetur, ut magis patebit ex seqq. Adde, non rectè, & valdè impropriè, ipsam apostasiam & defectionem vocari Antichristum. Unde August. pro *apostasia*, videtur legisse *apostata*: vertit enim, *nisi venerit refuga primùm*, id est Antichristus, qui erit refuga & apostata à Domino Deo. Sed Græca, & Latina, & Syrus constanter habent *apostasia*, non *apostata*; unde ut dixi, non Antichristus, sed generalis apostasia significatur. VERS. 3.

Ante diem judicii pleræque gentes deficiẽt à Romano Pontifice & imperio

B

Duo signa prævia iudicio.

ET REVELATUS FUERIT HOMO PECCATI] FILIUS PERDITIONIS] Id est Antichristus, qui erit homo sceleratissimus, ut totus non videatur esse aliud, quàm peccati organum, mancipium & com-

Antichristi descriptio.

complementum: adeò ut tota peccati universitas in eo habitatura sit, inquit B. Irenæus.

Est filius perditionis.

Secundò, Antichristus dicitur *filius perditionis*, id est perditissimus & perdi ac perire dignissimus, vt ex ipsa quasi perditione natus videatur, ad hoc, vt se & alios perdat, & in perditionem præcipitet. Dupliciter ergo hic *perditio* accipi potest. Primò, pro scelere & sceleratissimo; & tunc vox *filius* idem est quod addictus pronus, mancipatus. Sicut enim dicitur filius inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ, qui se totum addixit & mancipavit inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ: ita dicitur *filius perditionis*, qui ita sceleratè & perditè vivit, ut sceleri se devovisse videatur. Secundò *perditio*, hic accipi potest pro damnatione & gehenna, in qua morte æterna perduntur & pereunt damnati; & tunc vox *filius* exponenda est per *dignus*. Sicut enim dicitur *filius mortis & gehennæ*, qui morte & gehenna est dignus: ita dicitur *filius perditionis*, qui perditione est dignus; vt in æternum damnetur & pereat. Vide dicta Ephes. 2. 3. Sic sumitur *perditio* Proverb. 15. 11. *Infernus, & perditio coram Domino; quanto magis corda filiorum hominum?* q. d. Deus non tantùm novit mortem, & statum mortuorum (hunc enim norunt etiam Angeli & Dæmones;) sed novit quoque ipsa ima inferni, & qui, quantumque sint damnandi, aut damnati; quot loca inferni sint repleta, quot adhuc restent replenda, & à quibus, quantum, qualique modo: quanto magis novit secretas hominum cogitationes & intentiones? sic & c. 27. v. 20. *infernus, & perditio numquam implentur: similiter & oculi hominum insatiabiles.*

Perditio dupliciter hic accipi potest.

Nota S. August. l. 20. de Civit. 19. hunc hominem peccati, id est Antichristum, intelligit, non certam personam, sed totam multitudinem impiorum Christo contrariam. Quod avidè accipit Beza & Novantes omnes: Antichristus, inquiunt, est totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus, quod est & erit vsque ad finem Mundi, cuius caput est Papa; qui adoratur & circumgestatur, vt Deus.

Est de fide Antichristum fore unum hominem.

Sed dico, & assero, licet Antichristus ex etymo significet Christo contrarium; & sic teste S. Joanne epist. 1. c. 2. v. 18. & 22. omnes hæretici sunt Antichristi: tamen certum est & de fide Antichristum fore unum hominem, & certam personam, cuius nomen adhuc est ignotum, quique Antichristus antonomasticè dicetur, quia Christo erit inimicissimus. Patet hoc, quia ille idem hic vocatur homo peccati, filius perditionis, ostendens se tamquam sit Deus, ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet, &c. Ubi in Græco semper additur articulus ὁ, qui designat certam personam, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος, ὁ ἄνομος, qui clariùs certum hominem demonstrare, & describere potuisset Apostolus; id clariùs patebit v. 11. Estque sensus & consensus totius Ecclesiæ, & Patrum omnium, quos citat Sanderus lib. de Antichristo, Bellarminus lib. 3. de Pontifice, & alii.

Respondetur ad autoritatem D. August.

Ad S. Augustinum Resp. Primò, eum nihil habere commune cum hæreticis: non enim ipse Pontificem Romanum vocat Antichristum, nec populum aut Ecclesiam illi adhærentem; sed totam impiorum, putà Turcarum, Saracenorum, Paganorum, hæreticorum, & malorum Christianorum, multitudinem. Huius autem non est caput Romanus Pontifex: quid enim iuris habet ipse in Turcas, Saracenos, Paganos? Imò huius multitudinis nullum in terris est caput, nullus homo, nullus rex, Pontifex aut monarcha, qui illi præsit, ut patet.

Non ergo S. August. per Antichristum Romanum Pontificem, aut alium hominem, qui impiorum multitudini præsit; sed solùm ipsam impiorum multitudinem, & congeriem intellexit. Adde, S. August. non loqui asseveranter, sed dubitando, & ex aliorum sententia, vt patet intuenti: & tantùm explicare quomodo Antichristus dicatur sessurus in templo Dei, vedi mox dicam; alioquin eodem cap. inferiùs bis dixit August. Antichristum fore particularem hominem, & non nisi in fine Mundi venturum. Hæcque, ut dixi, communis est aliorum Patrum sententia, cui nemo præponent vnum Augustinum (etsi concederemus diversæ eum fuisse sententiæ, quod tamen non concedimus) cùm nec Augustinus illi se præponere, vel opponere, voluisset. Sic alibi sæpè, uti patet in explicatione Psalmorum, S. Augustinus, omisso (non tamen negato, sed potiùs præsuppositis) sensu litterali Sacræ Scripturæ transit ad mysticum vel symbolicum, tam-

Augustinus asserit Antichristum fore particularem hominem.

A quam magis subtilem, reconditum & pium. Hic enim est genius S. Augustini, ut novis, ingeniosis & pijs sensibus se pascat.

Vers. 4. QUI ADVERSATUR, ET EXTOLLITUR SUPRA OMNE QUOD DICITUR DEUS, AUT QUOD COLITUR] Explicat nomen Antichristi, quòd scilicet Christo, & Deo omnique numini sit se oppositus. Ridiculè ergo Wolfgangus Musculus, Antichristus (inquit) idem est, quod Vicarius Christi, qualem se iactat Papa Romanus, ipse ergo est Antichristus.

Nomen Antichristi non convenit Romano Pontifici. Antichristus non significat Vicarium Christi.

Primò enim, hoc repugnat Græco ἀντὶ, quod in compositione non vicarium, sed oppositum, aut contrapositum & æqualem significat. Sic ἀντίθεος, apud Homerum & alios dicitur, non qui Dei vicarium se dicit; sed qui Deo adversatur, vel qui Deo est æqualis & quasi contrapositus. Sic ἀντίπαλος significat antagonistam, & æmulum in lucta. Sic ἀντιστράτηγος, non significat vicarium ducis, sed ducis oppositum, aut eum qui est loco ducis, non ut duci subiectus, sed vt illi æqualis & contrapositus.

B Adde, si Antichristus idem est quod Vicarius Christi: ergo Petrus & Paulus omnesque Apostoli fuerunt Antichristi: ipsi enim fuerunt Vicarij Christi. *Pro Christo* (inquiunt 2. Corinth. 5. 20.) *legatione fungimur tamquam Deo exhortante per nos.* Legatus enim vice Regis legatione fungitur, estque Regis Vicarius. Et cap. 2. 10. dicit Paulus se incestuosum absoluere ab excommunicatione *in persona Christi*; non tantùm ergo vicem, sed & personam Christi gerebat Paulus.

Secundò, Antichristum significare, non Vicarium, ut vult Musculus, sed contrarium Christo, patet 1. Ioan. 2. v. 22. *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? hic est Antichristus, qui negat Patrem, & Filium.* Rursum idem hic clarè docet Apostolus: *Qui adversatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus.* Vel, ut Græca iam habent, ὑπὲρ πάντα λεγόμενον θεὸν, id est, supra omnem qui dicitur Deus. Noster videtur legisse, ὑπὲρ πᾶν τὸ λεγόμενον θεὸς, idque melius respondet sequenti ἢ σέβασμα. Unde patet Antichristum non solùm Christo, sed omni Deo fore contrarium. Vel ex hoc solo videant viri cordati Novantium calumniam & imposturam, dum Pontificem Romanum contendunt facere Antichri-

Antichristus erit omni Deo contrarius.

C stum, vt enim alia taceam, hæc demonstratio calumniam hanc evertit. Antichristus negabit Christum, eritque Christo & Deo contrarius, imò volet ipse haberi & coli quasi Deus & Christus; atqui Pontifex Romanus non vult coli ut Christus, nec Christum negat, imò credit in Christum, Christum colit & adorat: ergo non est Antichristus.

Hinc patet Secundò, Antichristi superbiam fore tantam, non tantùm ut adversetur Christo & Deo; sed etiam ut se extollat ac præponat Christo, omnique Deo, dicatque se maiorem esse, magisque colendum & adorandum esse Christo, ac quovis Deo. Unde pro eo quod Noster vertit, *quod colitur*, Græcè est σέβασμα, quod Magdenburgici vertunt, *cultum*; Syrus, *religionem*; meliùs & clariùs Erasmus, Vatablus, imò & Beza vertunt, *numen* quod maiestate sua venerandum est, coliturque & adoratur. Volet enim Antichristus non tantum coli super omnem cultum & religionem, sed etiam super omne numen, imò ipse solus volet ha-

Antichristi superbia.

D beri pro numine, & Deo. Hoc enim subiicit Paulus: *Ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tamquam sit Deus*; vel, vt clarè habent Græca, ὅτι ἐστὶ θεὸς, id est, *ostendens quòd ipse sit Deus.* Unde patet nomen Dei hic propriè accipi. Perperam ergo Novantes sic explicant, Papa, inquiunt, extollitur super omnes Deos, id est Reges & Principes, qui Psalmus 81. 6. vocantur Dij, cùm dicitur, *Ego dixi, Dij estis*. Perperam inquam: nam quales Deos ibi intelligat Psaltes, mox explicat, dum subdit: *Et filij Excel. omnes.* Hic verò de Antichristo dicitur, quòd adversabitur & extollet se super omnes Deos & numina, ita ut in templo Dei sedeat, velitque coli ut numen, ostentans se quasi ipse solus sit Deus. Dij ergo & Deus non Reges hic, sed ipsum numen significant, uti docent omnes Patres, & fatentur Erasmus, Vatablus & Beza. Idem de Antichristo docet Daniel cap. 11. v. 36. & 37. *Elevabitur*, inquit, *& magnificabitur adversus omnem Deum, & adversus Deum*

Perperam Novantes Papam esse Deum augerunt.

deorum

deorum loquetur magnifica, & Deum patrum suorum non reputabit, nec quemquam Deorum curabit, quia aduersum uniuersa consurget.

Hinc sequitur, quòd Antichristus omni divino cultu, & omnis religionis actibus quasi numen coli volet, ac consequenter volet sibi fieri sacrificia, templa, vota; volet per suum nomen iurari; volet adorari, non tantùm dulia, sed etiam latria; volet inuocari ut dator & auctor omnium frugum, opum & bonorum imò ut auctor omnis gratiæ & gloriæ. Quis Pontificum hactenus ita se extulit, ut ita coli vellet? qui reges & principes tam stolidi fuerunt, ut hos illi honores detulerint?

Cultus qui defertur Romano Pontifici, qualis.

Dices, Pontifex Romanus sella aurea circumgestatur triplici tiara insignis in supplicationibus, quasi numen quoddam, cui reges & principes pedes exosculantur. Respondeo, Hic omnis honor non est numinis, nec latriæ, sed longè inferior, quem multi etiam reges & principes apud varias gentes usurparunt. Sic enim Abraham adoravit filios Heth curvans se in terram, Genes. 23. 7. Sic Saraceni, Asiani, Iapones, Sinæ. dum quem honorare volunt, in terram se prosternunt, & fronte humum feriunt. Denique hunc honorem & reverentiam Ecclesiæ in suo capite Pontifice à regibus esse deferendum prædixit Isaias cap. 49. 23. *Et erunt*, inquit, *reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demisso adorabunt te, & puluerem pedum tuorum lingent.* An non amplius est lingere puluerem pedum, quàm pedes exosculari? hic honor ergo Pontifici debetur tamquam Hierarchæ, & summo sacrorum Antistiti, ac Christi vicario; ac consequenter hoc honore non tam Pontificem, quam Christum in Pontifice veneramur. Propter Christum enim, & respectu Christi, cuius vicem gerit Pontifex, hunc honorem Pontifici deferimus. Unde patet hunc honorem non esse contrarium honori Christi, nihilque de Christi honore demere; imò potiùs Christi honorem augere & amplificare. Sicut enim qui legatum honorat, regem qui eum misit honorat; rexque putat se honorari, si legatus suus honoretur; & vice versa se despici, si legatus despiciatur: ita & Christus se honorari aut contemni putat, cùm eius vicarij Apostoli, & Pontifices honorantur aut contemnuntur. *Qui vos audit*, inquit *me audit; qui vos spernit, me spernit.*

Antichristus erit atheus.

Hinc sequitur Secundò, Antichristum atheum fore, & cùm pleno potietur imperio, non tantùm Christum, idola & deos Gentium, sed & Deum verum, eiusque cultum, quantum in se est, è mundo ablaturum. Ipse enim solus volet coli ut Deus id enim clarè significant hic verba Pauli.

Dices, Quomodo ergo Daniel c. 11. v. 38. dixit de Antichristo, per typum Antiochi Epiphanis, quòd colet Deum *Maozim*? Resp. Quia Antichristus licet publicè solus coli volet ut Deus, privatim tamen colet suum dæmonem, quem nuncupabit Deum *Maozim*, id est fortitudinum & munitionum; quia eius ope fortitudine & potentia omnia sibi subijciet Antichristus.

Occultè tamen colet Deum Maozim.

Moraliter S. Bernardus citans hæc Apostoli verba serm. 4. in Vigilia Nativit. *Omnis*, inquit, *superbus extollitur supra Deum. Vult enim Deus fieri voluntatem suam, & superbus vult fieri suam. Deus quidem in his tantùm quæ ratio approbat, suam vult fieri voluntatem, superbus verò & cum ratione & contra rationem.*

ITA UT IN TEMPLO DEI SEDEAT] Græcè εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, id est, *in templum Dei sedeat*, id est, in Ecclesiam, ait S. August. q. d. Paulus: Antichristus, id est, impiorum multitudo ostentabit, se, ac si ipsa cum suis esset populus & Ecclesia Dei. Unde quidam codices pro ναὸν, id est templum, habent λαὸν; id est populum. sed repugnant sequentia & præcedentia: sequitur enim, *Ostendens se tamquam sit Deus.* Sedebit ergo Antichristus in templo, non ut ostendat se esse Dei Ecclesiam; sed ut adoretur tamquam Deus. Hoc etiam significat vox *sedere*: nec enim rectè dicitur impiorum multitudinem sedere in Ecclesiam, id est, Ecclesiæ nomen, titulum & ius occupare & sibi arrogare: sed rectè dicitur de idolo, aut rege superbissimo, qualis erit Antichristus, quòd in templo Dei sedeat, ut adoretur tamquam Deus. Hoc etiam significant præcedentia, nimirum quòd aduersabitur, & efferet se super omne numen, ut ipse solus habeatur & colatur pro numine. Dico ergo, Græcum εἰς sæpè capi pro ἐν, in templum, id est, in templo; & ita vertit hic Syrus, Chrysost. & alij A passim. Antichristus ergo sedebit in templo, id est in templis Christianorum; vel simplicius, in templo Hierosolymitano, quod solum propriè tempore S. Pauli erat & dicebatur templum Dei. Hoc templum ergo tempore Antichristi taliter qualiter reædificabitur Antichristo, ut sit eius quasi thronus. Antichristus enim Iudæus Iudæorum erit rex, regiamque suam habebit non Romæ (hæc enim ante Antichristum à decem regibus euertetur, ut inferius ostendam) sed Hierosolymis; ibique Elias & Henoch contra Antichristum decertantes & concionantes ab eo occidentur. ut patet Apocal. 11. 8. ubi dicitur: *Et occidet eos* (duos testes Dei, Eliam scilicet & Henoch) *& corpora eorum iacebunt in plateis civitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Ægyptus, ubi & Dominus eorum crucifixus est*, Christus scilicet: atqui Christus Hierosolymis crucifixus est: ergo hæc magna civitas, in qua occidentur ab Antichristo Elias & Henoch, erit Hierosolyma, non Roma, aut alia aliqua civitas. Antichristus enim persuadebit Iudæis se esse Messiam in lege promissum, ut patet Joan. 5. 43. ideoque, ait Cyrillus catechesi 15. templum eis ædificabit, ut Davidis filius, id est Messias, habeatur, B & quasi alter Salomon, qui primus templum ædificavit.

Antichristus ut idolum sedebit in templis Christianorum & Hierosolymitano.

Elias & Henoch certabunt contra Antichristum.

In hoc ergo suo templo sedebit Antichristus non quasi Papa, vel Episcopus, ut volunt Novantes, sed quasi Messias, & quasi Messias à Iudæis adorabitur, ut Deus. Hoc enim ait hic Paulus, *Ostendens, inquit, se tamquam sit Deus*, &, vt clariùs habent Græca, ὅτι ἐστὶ θεός, id est, quòd sit Deus. *Non enim*, inquit Chrysost. *ad idolatriam adducet ille: sed ἀντίθεός quispiam erit, quosuis deos pessumdans, iubebitq; seipsum pro Deo coli ac venerari, & in templo Dei collocari, non Hierosolymitano tantùm, sed & in Ecclesijs, Ostendens, inquit, se ipsum esse Deum: non dixit, se ipsum esse Deum, sed ostentare tentans. Magnifica si quidem faciet opera, & signa patrabit admiranda.* Idem docet Ambros. Theophyl. Oecumen. Anselmus, & passim omnes alij Patres, quos citat Bellarm. lib. 3. de Pontifice cap. 13. & Franc. Suarez 3. p. q. 59. art. 6.

Antichristus quasi Messias à Iudæis adorabitur.

Erit ἀντίθεος.

VERS. 5. NON RETINETIS] memoria. Græcè est, οὐ μνημονεύετε, id est, non meministis? ita Ambrosius, & alij.

VERS. 6. ET NUNC QUID DETINEAT, scilicet aduentum Antichristi & diei iudicij, SCITIS] scilicet mysterium C iniquitatis, ut sequitur, quod iam operatur donec de medio fiat: putà quod Nero & similes adhuc dominentur, quodque necdum venerit discessio & defectio generalis à Romano Imperio; quia necdum impleta sunt Romanorum peccata, ita Chrysost. Ambros. Theoph. Oecum. & August. suprà, Hieron. qu. 11. ad Algasiam, Cyrillus catech. 15. Lactantius l. 7. c. 15. Qui omnes non tantùm inclinationem Romani Imperij, aut dominij sedisue commutationem, ut hæretici uolunt; sed plenam eius desolationem, & contra illud omnium gentium rebellionem, dicunt certò præituram aduentum & regnum Antichristi: & hoc est quod v. seq. ait Paulus, *Donec de medio fiat*, id est, omnino auferatur Romanum Imperium.

Desolatio Romani Imperii, & Pontificatus præbit aduentum Antichristi.

Adde, ipsam civitatem Romanam tunc omnino desolandam esse & concremandam, ut patet Apocal. c. 17. 16. de quo plura v. sequ.

Ex hoc loco & ex Daniel. c. 7. v. 22. 25. & 26. & Danielis c. 12. v. 11. & 12. omnes orthodoxi docent Antichristum tantum venturum in fine Mundi.

D UT REVELETUR] ille (unde Græca addunt αὐτὸς) homo peccati; Antichristus scilicet.

VERS. 7. NAM MYSTERIUM IAM OPERATUR INIQUITATIS] Primò, Caietanus *mysterium*, inquit, id est occulta mensura, iniquitatum Romanorum iam operatur, sensimque perficitur & impletur; qua impleta tolletur Romanum imperium.

Quid per mysteriũ iniquitatis intelligatur.

Secundò, alij nonnulli sic explicant: *mysterium* id est occultum, secretum. & symbolum iniquitatis iam operatur, putà ipse Nero iam regnans; in quo latet magnum arcanum, scilicet quod ipse erit Antichristus. Putant enim Neronem nec dum esse mortuum, vel certè in fine mundi resuscitandum, ut ipse sit Antichristus. ita Victorinus in c. 17. Apocal. & multi veterum, teste Hieronymo in c. 11. Danielis. Unde S. August. lib. 20. Civit. c. 19. *Nonnulli*, inquit, *illum* (Neronem) *resurrecturum & futurum Antichristum suspicantur. Alij verò nec eum occisum putant, sed subtractum potius cùm putaretur occisus, & vivum occultari* in

Putant aliqui Neronem necdũ mortuum fore Antichristum.

in vigore eius ætatis, in qua fuit, cùm crederetur extinctus; donec suo tempore reveletur & restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium præsumptio.

Juvit hanc opinantium suspicionem, quòd etiam inter Gentiles fama sparsa fuit Neronem non esse occisum sed à morte subductum. Ita Suetonius in Nerone cap. 57. *Non defuerunt*, inquit, *qui per longum tempus, vernis æstivisque floribus tumulum eius ornarent, ac modò imagines prætextas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis, & brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique cùm post viginti annos, adolescente me, extitisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse iactaret, tam favorabile nomen eius apud Parthos fuit, ut vehementer adiutus, & vix redditus sit*: hæc Suetonius. Sed eadem dilucidiùs Tacitus his verbis: *Sub idem tempus, Achaia atque Asia falso exterritæ, velut Nero adventaret, vario super exitu eius rumore, eoque pluribus vivere fingentibus, credentibusque.*

Alii putarunt Neronem fore collegam Antichristi in Occidēte.

B Hinc partim ex hac Gentilium fama, partim ex hoc loco Pauli nonnulli opinati sunt Neronem rediturum, ut sit Antichristus, vel certè socius & collega Antichristi. Ita inter alios Severus Sulpitius lib. 1. Institut. *Vnde*, inquit, *creditur, etsi se gladio ipse* (Nero) *transfixerit curato vulnere eius esse servatus, secundùm istud quod de eo scriptum est* (dic, quæso, ubi?) *Vt plaga eius curata est, subductus est; sub sæculi finem mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat.* Et quod mireris, hanc sententiam Severus imponit S. Martino: *Cùm*; inquit, *ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis, Neronem & Antichristum prius esse venturos; Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum; persecutionem hactenus exercendam, ut idola Gentium coli cogat. Ab Antichristo verò Orientale imperium esse capiendum: qui quidem sedem, & caput regni Hierosolymam esse habiturus: ab illo urbem & templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potiùs Christum esse confirmans omnesque secundùm legem circumcidi iubeat; & ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem, cunctasque gentes esse redigendas.*

Quomodo S. Martinus prædixerit Neronem venturum.

C Quod si verum est hæc S. Martinum dixisse, non quasi Propheta hæc dixit, sed quasi recensens & enarrans ea, quæ nonnulli opinati essent partim ex rumore Gentilium, partim ex hoc loco S. Pauli; ut dixi. Ceterùm hi dialogi titulo Posthumiani & Galli (sic enim inscribuntur, eò quòd hi sint interlocutores) in Concil. Romano sub Gelasio, decreto de libris apocryphis, relati sunt inter apocrypha. Verùm hæc opinio temeraria est, caretque fundamento: certum enim est ex Suetonio, Tacito & aliis, Neronem esse occisum & mortuum; resurrecturum verò eum nec Paulus, nec alius quispiam Propheta prædixit. Adde, per *mysterium iniquitatis*, non intelligi Antichristum, sed præcursores Antichristi; patet ex v. sequ. ubi subdit Paulus: *Et tunc* (scilicet post hoc mysterium adimpletum) *revelabitur ille iniquus* (Antichristus scilicet) *quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.* Denique cùm hæc scriberet Paulus, necdum regnabat Nero: hæc enim epistola, ut dixi initio, scripta est anno Christi 53. quo adhuc regnabat Claudius: Nero enim Claudio successit anno Christi 57. Potest tamen accipi hic locus de Nerone, non ut actu regnante, sed ut proximè regnaturo, uti jam D dicam.

Mysterium iniquitatis est figura & typus Antichristi

Dico ergo, *mysterium* hic idem est, quod figura & typus Antichristi, ejusque summæ iniquitatis: tota enim iniquitas, & omnium peccatorum colluvies videbitur esse collecta in Antichristo, & regno Antichristi.

Vnde Syrus vertit, *mysterium iniqui illius* [scilicet Antichristi] *jam sedulò agere incipit.* Sic Apocal. 17. 7. sacramentum, sive, uti græcè est, mysterium, mulieris vocatur arcana significatio & repræsentatio mulieris, seu id quod typicè significat illa mulier quam vidit S. Joannes quę significabat Romam & Romanum Imperium. Sic Apocal. 1. 20. sacramentum septem stellarum vocatur ipsa significatio arcana septem stellarum. Sic Daniel. 2. 18. & 36. sacramentum somnij Nabuchodonosoris vocatur ipsa somnii significatio.

Mysterium iniquitatis fuit Simon Magus, eiusq; asseclę vel Nero.

Per mysterium autem hoc, intelligit Paulus Simonem Magum, ejusque asseclas præcursores Antichristi; ut idem A hic dicat Paulus, quod Joannes epist. 1. cap. 2. v. 18. *Nunc antichristi multi sunt.* Vel potiùs intelligit ipsum Neronem cum suis, & sua sceleratorum colluvie, aliosque Imperatores Romanos, qui Neronem vel præcesserunt, vel secuti sunt; qui magno fastu & tyrannicè imperarunt, atque Christum Christianosque persecuti sunt, qualis fuit Cajus Caligula, Adrianus, Decius, Heliogabalus, Diocletianus, & alii per trecentos annos. De hisce enim subdit, *Tantùm ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat.* Fuit enim Nero æquè ac Antiochus Epiphanes insignis typus & figura Antichristi, quia fuit monarcha superbissimus, luxuriosissimus, potentissimus, sceleratissimus, fovit Simonem, aliosque magos: fuit hostis Christi & Christianorum, qui primam in eos persecutionem solemnem excitavit, voluitque coli ut Deus, & maximus fuit tyrannus, qualis erit Antichristus. q. d. Nero, & similes tyranni jam eodem spiritu aguntur & operantur, quo agetur Antichristus ipse, totius iniquitatis caput & princeps; ac proinde ejus *mysterium*, id est figura & typus, & præcursores sunt. ita Chrysost. Ambros. August. Hieron. suprà. Vult ergo dicere Paulus: Hoc mysterium est, quod detinet & remoratur adventum Antichristi, quia scilicet necesse est, ut Nero, & similes, quasi typi & figuræ præcurrant ipsum Antichristum, ipsumque quasi parturiant, ait Anselmus,

Antiochus Nero, & similes tyranni fuerunt typus Antichristi.

Sicut enim Moses, Joannes Baptista & Prophetæ præcesserunt Christum, illique viam præpararunt; ita par est ut Nero & tyranni præcedant Antichristum, illique sensim viam parent suis sceleribus; ut veniens Antichristus omnem suam iniquitatem parturire & effundere possit.

Antichristus præcursores habet uti Christus.

Hinc Secundò, cum Theodoreto & August. suprà, atque Anselmo sic accipi potest hic locus: *mysterium iniquitatis*, id est, iniquitas arcana & mystica, id est, pietatis aut legitimi dominii & imperii titulo & nomine palliata occultè iam in impiis hypocritis & hæreticis, ac præsertim in impiissimo Nerone operatur; quæ sensim proserpit & crescit, donec per Antichristum in publicam iniquitatem prosiliat. Hoc enim est Græcum ἐνεργεῖται, id est vim suam exserit. Sicut ergo carbo ignis inter ligna occultè vim suam exserit, & vicina adurit; sensimque proserpit, donec in flammam & incendium manifestum erumpat: sic iniquitas à dæmone accensa, occultè in impiis vim suam exserit serpitque, donec in publicam omnium scelerum flammam sub Antichristo erumpat.

Mysterium iniquitatis est iniquitas legitimi dominij & imperii titulo palliata.

TANTUM UT QUI TENET NUNC, TENEAT, DONEC DE MEDIO FIAT] Id est, ut August. ait suprà, qui tenet fidem Christi, teneat eam donec iniquitas mystica, id est occulta, in magnum populum crescat: itaque cum Antichristo de medio fiat, id est, exeat de medio Ecclesiæ, eique palàm bellum indicat. Verùm hic sensus divellit verba, quæ Paulus coniungit. τὸ enim *de medio fiat*, coniungit Paulus cum eo quod procedit proximè, *Qui tenet, teneat.* Utrumque ergo eodem referendum est. S. August. autem τὸ, *qui tenet, teneat*, refert ad pios fideles & ad fidem Christi: τὸ verò *de medio fiat*, refert ad Antichristum & cœtum impiorum.

Notandum ergo, hæc verba pendere à v. præced. & explicare quid sit quod detineat adventum Antichristi, scilicet ut Nero & Romani Imperatores teneant Imperium donec illud evertatur, & è medio tollatur. ita Chrysost. Theophyl. & passim Patres, ut dixi; imò Erasmus & Beza. Unde Syrus hic vertit, *solùm* [scilicet hoc est quod detinet adventum Antichristi] *ut qui nunc detinet* [orbis imperium] *tollatur de medio, & tunc revelabitur ille iniquus Antichristus*: Græca sic habent, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, id est, tantùm qui detinet nunc donec de medio fiat. Ubi necessariò vel deest, vel subauditur [ut fatetur Eras. & Beza] κατεχέτω, id est detineat ut vertit Noster.

Romanum Imperium adveniente Antichristo concidet.

Unde Nota Secundò, cum Chrys. & Theophyl. Loquitur Paulus hic valdè tectè & obscurè de Nerone, & Romano Imperio, non ex metu; sed prudenter, ne sine causa eum contra se & Christianos concitet. Si enim clarè dixisset Neronem esse mysterium iniquitatis, & figuram Antichristi, ac Romanum imperium fore dissolvendum; tam Nero, quàm Romani in eum quasi impostorem insurrexissent, ac vivum eum defodissent, aliosque fideles cum eo, tamquam qui super tanti Imperii demolitione prophetarent & lætarentur, inquit Theophyl.

Quam prudenter & tacitè agendum de vitijs principum.

Nota Tertiò. Alludit Paulus ad Danielis [quasi om-

nium

nium temporum chronologi certissimi, notissimi & celeberrimi) caput septimum: ubi Daniel præcipua mundi imperia & monarchias sibi succedentes ordine recesêt. Prima fuit Assyriorum & Babyloniorum, quæ Danieli repræsentata fuit per leonem; Secunda Persarum, significata per ursum; Tertia Græcorum, significata per pardum; Quarta & ultima Romauorum, significata per bestiam decem cornuum. Post quæ, ut ait Daniel, undecimum parvulum cornu [id est Antichristus] consurget, & crescet, facietque bellum adversus Sanctos & prævalebit, donec veniat antiquus dierum, ut judicium & regnum tradat sanctis suis.

Quatuor præcipuæ orbis monarchiæ significatæ per bestias.

Et sermones [inquit Daniel] *contra Excelsum loquetur* [Antichristus,) *& sanctos Altissimi conteret: & putabit quòd possit mutare leges, & tradentur in manu eius usque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis; & iudicium sedebit, ut auferatur potentia, & conteratur, & dispereat usque in finem; regnum autem, & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cælum, detur populo sanctorum Altissimi: cuius regnum, regnum sempiternum est, & omnes reges servient ei, & obedient.*

Caput septimum Danielis explicatū.

Daniel ergo docet primò regnasse Babylonios; hos deinde subactos esse à Persis, & Persas à Græcis, & Græcos à Romanis, Romanis successurum Antichristi regnum ad breve tempus, quod a Christi judicis & Sanctorum glorioso & æterno regno subvertetur. Eò itaque alludit hic Paulus. q. d. Omnes alij monarchæ & tyranni, putà Babylonii, Persæ, Græci jam transierunt: supersunt Nero, & Romani, qui tenent nunc imperium, donec illud auferatur, & tunc veniet Antichristus; & mox Christus judex, qui Antichristum interficiet spiritu oris sui, suumque cum Sanctis regnum æternum inducet & stabiliet. ita Chrysost. & Theophyl. & alii.

Omnia imperia debent tandem cedere Christi regno.

Simili modo arcano & prophetico hæc eadem describit S. Joannes Apocal. 7. 9. *Reges*, inquit, *septem sunt. Quinque ceciderunt, unus est, & alius nondum venit: & cùm venerit, oportet illum breve tempus manere*. Deinde subdit, decem reges se illi subdituros. *Hi* inquit, *cum agno* [Christo] *pugnabunt, & Agnus vincet illos: quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum, & qui cum illo sunt, vocati, electi, & fideles.*

Locus Apocalypsis 17. illustratus.

Ubi, ut docet Ambros. Beda, Richard. Ribera & alij, per septem reges significat conjurationem tyrannorum qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti sunt, persequuntur, & persequentur. Unde ait quinque transisse, sextum adhuc esse, septimum regnaturum ad modicum tempus.

Septem reges septem tyranni, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti.

Primus rex fuit Cain cum gigantibus aliisque tyrannis, qui prima mundi ætate, id est, ab Adam usque ad diluvium, pios & Ecclesiam persecuti sunt.

Secundum rex fuit Nemrod, & Meropes illi architecti turris Babel, qui à Noe usque ad Abraham (hæc enim est secunda mundi ætas) fideles vexarunt.

Tertius rex, qui tertia mundi ætate, quæ ab Abraham ad Mosem excurrit, pios oppressit, fuit Pharao & similes in Ægypto & Sodomis.

Quartus fuit Jeroboam, alijque impii reges Israel & Iuda, qui quarta mundi ætate, à Mose scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, vitulos aureos & idola invexerunt.

Qnintus fuit Nabuchodonosor cum Antiocho Epiphane, alijsque ad Christum: hæc enim est quinta mundi ætas.

Sextus fuit Nero, aliique Imperatores Romani, qui sunt fuerunt, vel erunt à Christo usque ad Antichristum.

Septimus erit Antichristus, qui modicum, scilicet tres annos cum dimidio regnabit, & à Christo judice profligabitur.

Ex dictis deducitur Primò, certum esse Romanum Imperium esse ultimum, & duraturum usque ad finem mundi; tunc verò in aliud imperium (Antichristi scilicet) sed breve commutabitur. Patet hoc ex loco citato Daniel. 7. v. 21. 22. 25. 26. 27. & Apocal. 17. v. 9. & 10. & ex Paulo hic, estque communis Patrum, teste Hieron. in c. 7. Daniel traditio; & ut videtur, Apostolica.

Romanum Imperium ultimum, ad finem mundi duraturum. Idem destruendum Achristianismo redibit ad ethnicismum.

Secundò, iidem certò docent Romanum Imperium destruendum, vel ab ipso Antichristo, vel paulò ante eum.

Tertiò, Roma sub finem mundi ad pristinam Imperii dignitatem, æquè ac scelera, & à christianismo ad ethnicismum redibit, Pontificemque suum expellet, & fideles ei adherentes, persequetur, uti fecit tempore Neronis, Decii, & aliorum Imperatorum Gentilium. Unde in Apocal. 17. 18. & sequ. Roma sub finem mundi futura vocatur *Babylon meretrix magna, sedens super septem montes, ebria sanguine Sanctorum, & Martyrum Jesu, quæ vino iræ fornicationis suæ potavit omnes gentes*, id est, supplicia suæ idololatriæ (hæc enim à Prophetis vocatur fornicatio) aliorumque scelerum consequentium, derivatur in omnes gentes, hoc ipso quo eas ad suam idololatriam, aliaque scelera imitanda compulit.

Quartò, consentiunt Patres & interpretes, docentque ex Apocal. 17. v. 12. & 16. collato cum Daniel. c. 7. v. 8. & 24. ante Antichristum stante Roma, & Romano Imperio, decem fore reges totius orbis dominos, qui Romam capient, evertent, comburent, Apocal. 17. 16. & toto c. 18. Hique Romanum Imperium divident, inquit S. Hieron. & alii. Porro Antichristus ex hisce decem regibus successivè tres invadet & profligabit, ut ait Daniel; scilicet regem Æthiopiæ, regem Libyæ, & regem Ægypti, ut tradit Hieron. Theodoret. Cyrillus & Irenæus. Qua clade ceteri septem reges territi, ipsi se subdent, unusque omnium rex & monarcha erit Antichristus. An autem hi decem reges eversuri sint Romam ante Antichristum, an verò sub Antichristo, dubium est, quod pertractavi Apocal. 17, 16.

Decem reges Romam evertent, Romanum Imperium divident.

Decem reges ab Antichristo domabuntur.

Obiicit Secundò Beza, Romanum Imperium jam desiit; ergo venit Antichristus. Probatur antecedens, quia Romæ jam non imperat Romanus Imperator, sed Pontifex Romam occupavit: ipse ergo videtur Romanum Imperium destruxisse, ac consequenter esse Antichristus.

Resp. aliud esse Romam, aliud Romanum Imperium: Romanum enim Imperium & Romanus Imperator sine Roma consistere possunt. Quamdiu enim unus Roman. Imperator alteri in eadem potestate & dignitate succedit, uti hactenus factum vidimus, siue Romæ imperet, sive non; sive plures obtineat provincias, sive pauciores, est & dicitur Rom. Imperator, & obtinere Romanum Imperium. Id patet Primò, quia Roma capta ab Hunnis & Gothis, putà ab Attila, & postea à Genserico, non desijt Romanum Imperium, nec Romanus Imperator; uti nec desijt Romanus Pontifex esse S. Leo. Mansit enim tunc Honorius Rom. Imperator, licet Ravennæ degeret. Rursum Valens, Arcadius, Theodosius, & ceteri usque ad Iustinianum fuerunt Romani Imperat., & tamen Roma caruerunt.

Non desiit Romanum Imperium esti Pontifex Romæ imperat.

Secundò, id patet e communi omnium sensu: omnes enim Rudolphum Imp. modernum vocant Romanum Imp. Ipsi quoque Lutherani suos Electores vocant Electores Imperatoris, vel Regis Romanorum: Romæ denique coronam accipit & inauguratur Imperator.

Tertiò, Romanum Imper. destruetur & dividetur sub finem mundi à decem regibus, qui erunt hostes Imperii & Imperatoris Romani; & postea veniet Antichristus, ut iam ostendi: atqui Pontifex non est hostis, sed amicus & conservator Romani Imperii, & Imperatoris, Romamque & alia loca occupat, non invasione, sed donatione & consensu Imperatorum & Principum: idque tot sæculis ante finem mundi. Rursum Pontifex non est rex, multò minùs idem cum decem regibus. Denique Pontifex Romanum Imperium non destruxit, nec divisit in decem reges: ergo destructio Romani Imperii, quæ præire debet adventum Antichristi: de qua loquitur Apocal. Daniel, & Paulus, non est facta per Pontificem; ac multò minùs Pontifex est Antichristus.

Aliquot argumenta quæ convincunt Pontificem non esse Antichristum.

Denique adverte hic. Hoc signum discessionis & eversionis Romani Imperii sensim impletur, cùm sensim declinatur & deficit Romanum imperium, simulque Evangelium apud Japones, Indos, Sinas, totoque orbe sensim propagatur; quod secundum est signum adventus Antichristi & judicii; datum à Christo discipulis hac de re interrogantibus Matth. c. 24. 3. *Prædicabitur*, inquit v. 14. *hoc Evangelium regni in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio.*

Vers. 8.

ET TUNC REVELABITUR ILLE INIQUUS, (Antichristus, qui antonomasticè dicitur ὁ ἄνομος, id est, ille iniquus & impius [QUEM DOMINUS JESUS INTERFICIET SPIRITU ORIS SUI, ET DESTRUET ILLU-

ed by Goo

ILLUSTRATIONE ADVENTUS SUI] Nota. *Spiritus oris*, non significat prædicationem verbi Dei, quia hæc non interficiet Antichristum, imò in fine mundi Antichristus illam tollet, cùm Eliam & Henoch occidet: unde explicans subdit Apostolus, *& destruet illustratione adventus sui*, Tunc ergo Christus spiritu oris sui interficiet Antichristum, cùm destruet illum illustratione aduentus sui ad iudicium; Christus autem tum non veniet ad prædicandum, sed ad iudicandum: ergo spiritus oris Christi non est prædicatio, sed potiùs sententia & iudicium condemnationis.

Christus veniens ad iudicium suo iussu occidet Antichristū.

Dico ergo, Christus interficiet Antichristum spiritu oris sui, id est, iussu suo, verbo suo, sua sententia, quasi afflatu mortifero afflabit & interimet eum. Alludit Paulus, vel potiùs citat Isaiæ 11.4. *Percutiet* (Christus) *terram* (peccatores terræ) *virga oris sui, & spiritu labiorum interficiet impium*. Ubi pro *virga*, hebraicè est שבט *sebat*, id est sceptrum. *Sceptrum oris* vocat prædominans, potentissimum & efficacissimum Imperium, iussum ac sententiam, qua Christus interficiet Antichristum. & omnes impios. *Perinde enim* (sicut inquit ex Chrysost. Theophyl.) *ut ignis, etiam ante aduentum suum, cùm adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit, ab fumitq; hunc ad modum Christus, vel solo imperio, siue afflatu Spiritus sancti, plene delebit & obscurabit ipsum Antichristum, soloq; aduentu suo abolebit, hoc est, omnino vacuum & inefficacem reddet: ubi enim visus tantùm fuerit, sistet deceptionem.*

Nota Secundò. Pro *destruet*, Græcè est καταργήσει, id est inefficacem, imbellem, eneruem, evanidum reddet, omnem vigorem & vires illi adimet, ut spiritu & vita deficiente & evanescente moriatur & intereat.

Splendor Christi iudicaturi.

Nota Tertiò. Pro *illustratione* Græcè est ἐπιφανείᾳ, id est, ut Syrus, *revelatione*, vel *apparitione*; vel ut August. lib. 20. de Civit. c. 19. *illuminatione præsentiæ suæ*, vel, ut Vatabl. *claritate aduentus sui*. Significat ergo, per lucem, claritatem & splendorem, qui quasi prænuntius præibit Christum venientem ad iudicium, signumq; erit Christi aduentantis, Antichristum destruendum esse & dissipandum, perinde ut sole aduentante dissipantur & evanescunt nubes & tenebræ; ita ut solo timore, inquit Anselmus, Christi adventantis, moriatur pestifer ille.

Ante diem Iudicij occidetur Antichristus, & dabuntur hominibus 45. dies pœnitentiæ.

Adverte hic Ante diem Iudicij occidetur Antichristus. Nam post eius morteád minimum dabuntur hominibus quadragintaquinque dies pœnitentiæ, ut patet Daniel. 12. 12. tantùm ergo hic significat Paulus, cùm prævia signa præibunt iudicium & Christum iudicem, quodam inusitato fulgore de cælo quasi fulmine, à Christo siderandum & afflandum esse Antichristum.

Dices, Apocal. 19, v. 20. dicitur bestia, id est Antichristus, cum suo præcursore & pseudo propheta, viuus mittendus in infernum; quomodo ergo hic dicitur interficiendus?

Respondeo. Pro *interficiet*, Græcè est ἀναλώσει, id est absumet, consumet, perdet: ita ut in terra inter homines viventes esse desinat, & præcipitetur in mortem æternam inferni. Christus ergo vel per se, ut docet Lactantius l. 7. c. 19. vel potius, ut alij per Michaelem Archangelum administrum, suæ sententiæ executorem, & præcursorem suum ad iudicium deturbabit Antichristum, cumque dehiscens terra absorbebit, viuumque rapient dæmones in tartara, siue vivus eò perueniat, sive non, sed in itinere occidatur: utrumque enim probabile est, uti de Core, Dathan & Abiron, (de quibus dicitur Numer. 16. 33. *Descenderunt vivi in infernum operti humo*. nonnulli censent eos vivos permansisse & peruenisse in infernum; alij censent eos vivos cœpisse descendere, sed in ipso descentu esse mortuos, antequam ad infernum pertingerent, ut τὸ *descenderunt vivi*, actum inchoatum descensus, non consummatum significet. Utrique probabiliter; sed posteriores probabiliùs. Planè enim in omnes homines generalis lata est sententia mortis *Statutum est*, inquit Apostolus Hebr. 9. 27. *hominibus semel mori, post hoc autem iudicium*: Idque significat hic Paulus, cùm ait, *interficiet* eum, vel, ut Græcè est ἀναλώσει, id est, absumet eum. In ipso ergo descensu ad inferos occidetur Antichristus: dicitur tamen vivus mittendus in infernum, quia vivus eò demitti & descendere incipiet; sed in via antequam pertingat ad infernum, suffocabitur & occidetur, ut iam de Core dixi. Addunt S. Hieronym. & Theodoret. in c. 11. Danielis, & D.

Core, Dathan & Abiron quomodo vivi descēderint in infernum.

Antichristus quomodo viuus mittendus in infernū.

A Thomas hic, id fore in monte Oliveti; eò enim Christus veniet ad iudicium, iudicabitque in valle Josaphat, ut dicitur Joelis 3. 2. quæ est vicina monti Oliveti; ut, sicut ex monte Oliveti Christus in cælum ascendit, ita ex eodem Antichristus deturbetur & descendat in tartara.

CUIUS EST ADVENTUS SECUNDUM OPERATIONEM SATANÆ IN OMNI VIRTUTE (δυνάμει id est potentia) ET SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS] q. d. In cuius adventu, vel per quem advenientem, satanas operabitur & exeret omnem suam potentiam, omnia sua signa & prodigia mendacia. Vers. 9.

Ortus, educatio & vita Antichristi satanica.

Nota Græcum παρουσία & adventum & præsentiam significat; potestque tam de præsentia & adventu in mundum, quam in regnū accipi, ut scilicet significet tam ortū, nativitatem & educationem Antichristi, quàm eius vitam & regimen fore secundùm operationem satanæ: magis tamen hoc secundum significat hic Apostolus, scilicet quòd Antichristus habebit assistentiam satanæ, & satanam in se & per se operantem, inquit Theophyl. unde subdit, *In signis & prodigiis*, scilicet quæ faciet Antichristus ut homines se- B ducat.

Aliqui putant Antichristum fore diabolum incarnatum, vel in carne apparentē.

Hinc Nota Secundò. Aliqui putarunt Antichristum fore diabolum incarnatum, ut opponatur Christo Deo incarnato; ut, sicut Verbum per humanitatem assumptam operatum est, & vim suam exeruit: ita Satanas per carnem assumptam operetur, & vim suam exerat. Ita videtur loqui Theodoret. Verùm quia fieri non potest, ut diabolus aut alia creatura carnem aliamue creaturam hypostaticè assumat, sicut Deus assumpsit carnem humanam, ut docent Theologi; hinc Secundò. Hippolytus Martyr. lib. de Consummat. sæculi, censet Antichristum fore dæmonem, non incarnatum, sed in carne apparentem, & de falsa virgine falsam & phanasticam carnem assumentem.

Alij putant Antichristū ex virgine opera dæmonis concipiendum.

Tertiò, alij apud Rabanum tractatu de Antichristo, putant Antichristum non fore dæmonem, sed hominem, qui tamen ex virgine opera dæmonis concipietur, uti Christus conceptus est ex Virgine de Spiritu sancto. Verùm non potest dæmon virginem fœcundare, nisi ut succubus aliunde semen humanum exceperit, quod C deinde virginis utero infundat, ac proinde non manebit virgo, quæ ab eo impregnata fuerit: sed more ceterarum puerperarum claustris virginitatis resignatis concipiet & pariet.

Antichristus aptissimum ad omnia mala diaboli instrumentum.

Quartò, probabiliùs Franc. Suarez & multi alij volunt verbis hisce Paulum significare, quòd Antichristus omnem operationem diaboli in se suscipiet à puero; quodque diabolus Primò, in utero matris Antichristi humores sic attemperabit, ut Antichristi temperamentum & complexio fiat propensissima ad omnia vitia. Et hoc videtur velle S. Hieron cùm in cap. 16. Isaiæ dæmonem vocat patrem Antichristi.

Secundò, ab infantia Antichristum replebit dæmon malitia sua, non quasi Antichristus à dæmone possidendus sit corporaliter, tamquam arreptitius: sic enim non esset liber, nec peccaret; sed quia semper, & in omnibus eum à puero reget & gubernabit dæmon, inquit Damascen. lib. 4. de Fide cap. 27.

Tertiò, in virili ætate dæmon per Antichristum operabitur non tantùm omne scelus & nequitiam, sed etiam om- D nia signa & portenta mendacia omnem blandiloquentiam, sapientiam, minas, terrores, & tormenta, omnemque vim suam exeret ac decipiendos & alliciendos à Christo ad se homines omnes, & hoc maximè vult Paulus, cùm ait, *Cuius est aduentus secundùm operationem Satanæ*.

Nemo præter Deum potest patrare miracula.

IN SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS] Nota. Nec Antichristus, nec dæmon, nec angeli possunt facere verum miraculum: sed solus Deus. Miraculum enim est quod fit super omnem naturæ vim, quodque omnium naturalium causarum & creaturarum vires excedit & transcendit: Antichristus ergo faciet miracula non vera, sed falsa & mendacia.

Miracula Antichristi ob quatuor causas sunt mendacia.

Nota Secundò. Miracula Antichristi dicuntur mendacia quadrupliciter, scilicet, ratione & respectu omnium causarum. Primò, respectu causæ finalis; quia eo fine faciet ea Antichristus, ut homines in mendacium & errorem inducat; nimirum ut per hæc miracula probet,

se

se esse Messiam & Deum, sicuti fecit Christus, ita Ambros. & Chrysost.

Secundò, ratione causæ efficientis, quia eorum architectus erit pater mendacii, putà diabolus.

Tertiò, ratione causæ materialis, ut Theodoret. docet: multa enim ex his miraculis erunt præstigiæ, quibus fascinabit oculos, ut videatur facere id quod revera non faciet. Erit enim Antichristus, inquit Cyrillus catech. 15. magia instructissimus.

Quartò, respectu causæ formalis, quia quæ ex hisce non erunt præstigiæ, naturaliter fient per applicationem occulta causarum naturalium. Unde mira quidem erunt, non tamen miracula, quæ omnes naturæ vires superent.

Tria miracula Antichristi. Primum, morborum sanatio,

Nota Tertiò, Apocal. 13. tria miracula Antichristi describuntur. Primum v. 3. & 12. quòd unum è regibus sibi subiectis, vel potiùs seipsum plaga mortifera (in bello, vel aliunde accepta) saucium sanabit. Ubi Adverte, plagam hanc revera non fore mortiferam, sed vel talis hominibus videbitur tantùm, non autem erit reipsa: vel si revera erit incurabilis id tantùm erit respectu artis & opis humanæ; dæmoni enim totum corpus nostrum pernoscenti & pervadenti, naturaliter curabilis erit, ac proinde nec vim creati agentis transcendet curatio, nec miraculum erit.

Secundum ignis è cælo descensus. Tertium, locutio statuæ Antichristi. Quartum mortuorum ficta suscitatio, &c.

Secundò, ibidem v. 13. quòd faciet ignem de cælo descendere: sed & hoc naturaliter facere potest dæmon, uti scimus eum ciere fulmina, tonitrua, & tempestates, concitando vapores & nubes.

Tertiò, ibidem v. 15. quòd propheta & præcursor Antichristi faciet statuam ejus loqui: sed sic dæmon per idola locutus est, & per pythones etiamnum loquitur naturaliter.

Addit Sibylla lib. 3. Oraculorum alia miracula, scilicet, quòd Antichristus sistet mare, montes, solem, lunam, & mortuos ad vitam suscitabit. Verùm, inquit, non erunt vera signa sed decipiet: pleraque enim ejus mira præstigiæ erunt, quibus illudet oculis hominum, uti jam per suos circulatores & præstigiatores hominum oculis illudit dæmon.

Simulia de Antichristo tradit Methodius Episcopus & Martyr in suis Revelationibus, quæ referuntur tomo 2. Biblioth. SS. Patrum. *Faciet*, inquit, *multa signa & prodigia sophistica, cæci respicient, claudi ambulabunt, surdi audient, dæmoniaci curabuntur, convertet solem in tenebras, & lunam in sanguinem apparenter.* Volet enim ipse haberi Christus, ac proinde faciet ea quæ de Christo prædixerunt Prophetæ, quæque Christum fecisse narrant Evangelistæ. Et Hippolytus Martyr orat. de consumm. mundi. *Leprosos*, inquit, *mundabit, paralyticos excitabit, expellet dæmones, longiqua non aliter quàm præsentia denuntiabit, mortuos suscitabit, transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem è cælo, convertet diem in tenebras, & noctem in diem, solem circumaget quò libuerit. Et, ut semel dicam, omnia terræ marisque elementa, vi oblata apparitionis, coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit.* Et S. Ephrem tractatu de Consummat. mundi & Antichristo: *Transferet*, inquit, *montes & insulas fallaciter, & currere quidem videbitur mons coram cunctis spectantibus, licet omnino à suis fundamentis non sit motus: super abyssum incidet, & in ea, ut super terram ambulare se simulabit. magna tribulatio erit in diebus illis, quando seipsum ut Deum ostentabit formidabilibus portentis, per aera volitans, cunctique dæmones in forma angelorum cum timore coram tyranno in aere sublimes volitare conspicientur.*

VERS. 10. ET IN OMNI SEDUCTIONE INIQUITATIS IIS QUI PEREUNT] ut omni arte & modo seducat homines ad iniquitatem, ut pereant & damnentur.

Sextuplex fallacia Antichristi.

Nota. Hisce artificiis utetur Antichristus ad illiciendum homines. Primò, magna comitate & gratia se insinuandi, captandique hominum gratiam. Secundò, sanctimonia simulata. Tertiò, sapientia sua & eloquentia incredibili; callebit enim omnes artes & Scripturas, ait Anselmus. Quartò, promittendo & largiendo suis ingentes opes. Quintò, reluctantibus inferendo terrores & tormenta exquisita. Sextò, faciendo signa & prodigia rudibus admiranda. Denique à dæmone suo omnem fallendi artem discet.

Nota. τὸ ἐν, vel, ut græcè est, in iis, *qui pereunt*, significat has artes efficaces fore in hominibus levibus, impiis, ideoque reprobis, qui morte æterna peribunt, adeoque illos per illas artes seductum iri & consequenter perituros & damnandos. Notat maximè Judæos, ut mox dicam. Alii enim cordati & constantes has artes & imposturas facilè pervidebunt, nec iis sinent se seduci, sed usque ad mortem Antichristo resistent, ideoque martyrii lauream obtinebunt.

Tria potest significare charitas veritatis.

EÒ QUÒD CHARITATEM VERITATIS NON RECEPERUNT, UT SALVI FIERENT] *Charitas veritatis*, Primò, juxta Anselmum, est charitas vera, sive charitas & spiritus Christi verax, vereque amabilis. Secundò, ut Chrysost. Theophyl. Oecumen. *charitas veritatis* est Christus, qui utrumque est, scilicet tam charitas, quàm veritas, & propter utramque venit in mundum; scilicet, ut verissima charitate se nobis traderet, utque suam charitatem & veritatem nos amplecti & æmulari doceret. Unde S. Cyprianus epist. 55. ad Cornelium legit, *eò quòd dilectum veritatis non habuerunt*. Tertiò, *charitas veritatis* est amor, vel, ut Ambrosius, *dilectio veritatis*. q.d. Quia non habuerunt amorem veritatis, quia noluerunt amare veritatem; ideo mittet illis Deus operationem erroris per Antichristum. ita Vatablus. Hic sensus facilior est & planior, magisque connexus versui sequenti: opponit enim amorem veritatis errori, sive amori & amplexui erroris.

Antichristus maximè venturus ut Judæos decipiat.

Tacito nomine notat Iudæos. Hinc enim docent Patres, Antichristum venturum maximè hac de causa, vt Iudæos decipiat, idque in pœnam incredulitatis suæ, qua noluerunt recipere Christum, qui tot vera miracula, tam veram fidem & doctrinam, tam puros mores & vitam Iudæis exhibuit. Idem significat Christus Ioannis c. 5. v. 43. *Ego veni*, inquit, *in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius* (Antichristus) *venerit in nomine suo, illum accipietis*. Vnde sequitur.

IDEO (quia scilicet noluerunt recipere veritatem & amorem veritatis) MITTET ILLIS DEUS OPERATIONEM ERRORIS, VT CREDANT MENDACIO) Pro *operationem erroris*, græcè est ἐνέργειαν πλάνης, id est, vt Syrus, efficaciam seductionis vel imposturæ, scilicet illa miracula, aliaque artificia fallendi, quibus, vt dixi, Iudæos à Christo eversos & potenter & efficaciter ad se pelliciet Antichristus.

Deus quomodo se habeat in permissione imposturarum & præstigiarum Antichristi.

Nota. Dicitur Deus mittere hæc opera & imposturas Antichristi, quia ex proposito ea Iudæis aliisque hominibus immitti permittet, inquit S. August. lib. 20 de Civit. Dei c. 19. laxando scilicet habenas tum diabolo, tum ipsi Antichristo; non enim opus est, vt positivè eos mittat Deus ad decipiendum homines, cùm ipsi per se ad hoc promptissimi sint futuri, nec aliud sint desideraturi, quàm ut Deus hanc deceptionem perficere eis permittat. Simili modo dicitur 2. Reg. 24. Deus commovisse, (id est, à diabolo & suis adulatoribus commoveri permisisse) Davidem ad numerandum populum, quod fuit peccatum superbiæ in Davide. Eodem modo & sensu dicitur Deus miscere spiritum vertiginis, dare spiritum mendacij, compunctionis, soporis, &c. ut dixi can. 17. & 23.

Hinc patet Deum, cùm mittit spiritum erroris, cùm excæcat, cùm indurat, adeòque cùm peccata præcedentia punit peccatis sequentibus, non tantùm se habere negativè; sic enim non irrogaret pœnam: nec enim iudex censetur punire reum, si negativè permittat eum furari & malè agere; sed habere etiam se positivè ac positivo actu, & speciali providentia & decreto decernere permittere peccatum posterius hoc fine, vt puniat prius, ut dixi can. 16.

Veritatem oblatam repudiantes pœna infidelitatis & errorum puniuntur.

Moraliter S. August. lib. 5. contra Iulianum c. 3. docet homines ob præcedentia peccata, præcipuè ob veritatis oblatæ repudium, hac pœna gravissima à Deo puniri, (eo modo & sensu quo iam explicui) ut credant mendaciis & erroribus in suam perniciem. *An non est peccatum*, inquit, *& pœna peccati, ubi legitur: Dominus miscuit illis spiritum erroris, & seduxerunt Aegyptum in omnibus viis suis, sicut seducitur ebrius? Non est peccatum & pœna peccati, ubi Deo dicit Propheta: Quid errare fecisti nos Domine à via tua, obdurasti corda nostra, ut non timeremus te? Non est peccatum & pœna peccati, ubi rursus Deo dicitur: Ecce tu iratus es, & nos peccavimus, propterea erravimus, & facti sumus immundi omnes? Non est peccatum & pœna peccati, ubi legitur de gentibus, quas debellavit Jesus: Quia per Dominum factum est confortari cor*

populum, ut obviam irent ad bellum contra Israel & exterminarentur? Non est peccatum & pœna peccati, quòd non audivit Roboam rex plebem bene monentem, quoniam sicut Scriptura loquitur: Erat conversio à Domino, ut statueret verbum suum, quod locutus est in manu Prophetæ? Non est peccatum & pœna peccati in eo quòd scriptum est, Amasiam regem Juda noluisse audire Joas regem Israel bene monentem ne procederet ad bellandum? Et inferiùs citans hunc Pauli locum sic ait: *Unde est illud, quod ad Thessalonicenses scribit Apostolus: Pro eo quòd dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio. Ut seduceretur Achab & in prælio periret, vidit Michæas Dominum sedentem in throno, & exercitus cæli coram eo, & dixit Dominus: Quis seducet Achab, & ascendet, & cadet in Ramoth Galaad? Et dixit spiritus quidam: Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum: In quo? Et dixit, Egrediar, & ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus. Et dixit: Seduces, & prævalebis; exi & fac sic.*

Causa finalis permittendi imposturas & fraudes Antichristi.

Vox *ut* referri potest ad *mittet*; & tunc non causam finalem, sed tantùm consequentiam significat. q. d. Permittet Deus Antichristum operari & seducere homines, unde consequetur ut illi qui Christum sequi noluerunt, credant mendaci Antichristo. Nec enim Deus hoc fine mittet Antichristum, ut intendat per eum seducere homines, & impellere in mendacium: sed potiùs hoc fine, ut cognoscant homines per opera Antichristi, quanta sit efficacia dæmonis, quantaque sit infirmitas; ut contra eum se muniant, humiliterque Dei gratiam invocent: ut ita è contrario pateat quanta sit efficacia gratiæ Christi in iis qui Antichristo resistent, quæ omnem naturæ infirmitatem, & dæmonis efficaciam generosè & constanter superabit. Ex hac tamen missione, vel potiùs permissione Antichristi, id consequetur, ut multi in malum & errores propensi ab eo seducantur, credantque ejus mendaciis & fallaciis.

Secundò & meliùs, vox *ut* referri potest ad id, quod proximè præcedit, scilicet ad *operationem erroris*; & tunc propriè sumitur, significatque causam finalem. q. d. Hæc operatio erroris, & seductio Antichristi ab eo fiet hoc fine, ut homines credant ejus mendacio: sive hæc opera Antichristi impellent homines, facientque eos credere mendacio.

VERS. 11. UT JUDICENTUR OMNES, QUI NON CREDIDERUNT VERITATI, SED CONSENSERUNT INIQUITATI] q. d. Ut justo Dei judicio arguantur & condemnentur Judæi & similes, qui Christo & veritati Evangelicæ per Christum allatæ credere noluerunt: sed mendacem Antichristum receperunt, ejusque hæresim & sceleratos mores secuti & æmulati sunt.

Nota. *ut* significat hic causam finalem missionis Antichristi: refertur enim ad id, quod dixit v. præc. *Ideo mittet illis Deus operationem erroris.*

Duplex causa, ob quam Deus permittet potestatem tantam Antichristo.

Pro quo Nota Secundò. Duplex est causa, cur Deus permittet tanta & tam potenter operari Antichristum. Prior & primaria est, quàm jam dixi, ut pateat in Sanctis, qui illi resistent, gratiæ Christi efficacia. Altera & secundaria, & quasi consequens causa est, quam solam hic adfert Apostolus, scilicet ut hac ratione Deus puniat incredulitatem Judæorum, qui Christum sequi noluerunt: puniat, inquam, Primò, permissione tantæ tentationis Antichristi, ac lapsus ac consensus Judæorum, ut credant mendacio.

Secundò, ut posito jam eorum lapsu, quodque jam crediderunt mendacio, puniat eos in die judicii, coarguendo eorum malignitatem, quòd Christi vera miracula, veram doctrinam, veram & sanctam vitam amplecti noluerint, sed vice versa Antichristi falsa miracula, doctrinam, & vitam impiam amplexi sint: ac consequenter puniat eos, æternæ damnationi illos adjudicando.

Nota Tertiò. Tam hic quàm vers. 10. veritatem Christi opponit Apostolus non mendacio, sed iniquitati Antichristi; quia ex veritate justitiam & sanctitatem Christi, quasi ex fonte rivulos promanantes subintelligit. Rursum sub iniquitate mendacia & errores Antichristi, quasi sub toto partem complectitur: erit enim Antichristus omnis iniquitatis architectus: ideoque omnes iniqui, impii, scelerati eum recipient, illi consentient, illo rege gaudebunt.

Hic locus est partim controversus, partim didacticus de Antichristo: de quo multi fusè & præclarè scripserunt, quæ quia non vacat multis perlegere, ego ea hic paucis complectar, & quæcumque ex S. Scriptura vel Patribus de Antichristo certa sunt, aut valdè probabilia, in medium afferam.

Controversia tota de Antichristo breviter perstricta.

QUÆST. I. An Antichristus venerit, an venturus sit.

Quæritur ergo Primò, An Antichristus venerit, an verò sit adhuc venturus? Hæretici docent eum venisse. Papam enim Romanum, qui antea erat Pastor & Episcopus Romanus, factum esse Antichristum, cùm cœpit contra legem Christi inducere Missas, imagines, Purgatorium, Indulgentias, cultum Sanctorum; cumque cœpit dominari aliis Episcopis, sibique arrogavit jus & titulum Pastoris ac Principis totius Ecclesiæ. Id factum ajunt sub annum Domini 600. Unde David Chytræus Gregorium Magnum (quem omnes tam Græci quàm Latini ut Sanctum coluerunt) vocat primum Antichristum. Illyricus verò, Lutherus, & plures Novatores, Gregorium vocant ultimum Roman. Pontificem Gregorio enim successit Sabinianus; sed hic statim eodem anno defunctus est. Sabiniano successit Bonifacius III. qui anno Domini 606. à Phoca Imper. Oecumenici nomen accepit, ut scilicet vocaretur, Universalis totius orbis Episcopus & Pontifex. Hunc ergo volunt esse primum Antichristum.

Hæretici volunt Antichristum incepisse sub annum Domini sexcentesimum.

Verùm falluntur & fallunt. Nam, ut alia taceam, Concilium Oecumenicum Chalcedone habitum, actione prima, secunda & tertia, passim S. Leonem, qui longè ante S. Gregorium fuit Romanus Pontifex, vocat Pontificem universalis Ecclesiæ. Quid est hoc aliud, quàm esse Oecumenicum? ideoque Pontifices Romani semper vel per se, vel per legatos suos Conciliis Oecumenicis præfuerunt, tamquam capita & principes totius Ecclesiæ, quam repræsentat Concilium Oecumenicum.

Pontifex universalis Ecclesiæ *titulus Pontificis Romani antiquissimus.*

Rursum si à Bonifacio III. Pontifices Romani omnes fuerunt Antichristi; ergo jam per mille annos Ecclesiam suam deseruit Christus; ergo per mille annos Ecclesia Christi periit, quæ tamen in Scriptura prædicatur esse regnum Christi æternum; ergo per mille annos omnes Catholici & Christianissimi Reges, Principes, Dynastæ, Episcopi, Doctores, totusque orbis Christianus adoravit Antichristum; ergo per mille annos tota Ecclesia, (quæ tamen ab Apostolo dicitur esse columna & firmamentum veritatis) in gravissimis fuit erroribus, imò in idololatria, fuitque synagoga Satanæ; ergo in Ecclesia non Christi, sed Antichristi & diaboli natus, baptizatus, educatus est Lutherus, Calvinus, aliique Novatores, si verum est, quod ipsi ajunt, sub annum sexcentesimum cœpisse Missas, imagines, invocationem Sanctorum, orationes pro Defunctis. Sed absit. Hæc enim fuisse in Ecclesia ante annum sexcentesimum, imò à temporibus Apostolorum, docent S. Ignatius, Dionysius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Hieron. Chrysost. & alii omnes, quos in singulis materiis per singulas annorum à Christo nato centurias proferunt & citant Catholici omnes, qui de controversiis scripserunt.

Missæ, imagines, invocatio Sanctorum ab initio Ecclesiæ fuere.

Respondeo ergo & dico, Antichristum necdum venisse, sed esse venturum, ac consequenter nec Papam Romanum, nec quem alium qui vivat aut vixerit, esse Antichristum. Id breviter novem rationibus demonstro.

Antichristus necdum venit, sed venturus est.

Primò, quia unus erit singularis homo, qui dicetur Antichristus, ut ostendi ex v. 3. atqui Papa non est nomen hominis singularis sed nomen officii communis, in quo unus alteri succedit: nomen enim Papæ tam commune est multis, quàm nomen regis, Imperatoris, Episcopi: ergo Papa non est Antichristus.

Erit unus singularis homo.

Secundò, Antichristus non veniet, nisi postquam omnino eversum fuerit Romanum Imperium à decem regibus, ut patet hic v. 3. & Daniel. 7. v. 24. juncto cum Apocal. 17. v. 11. & 16. atqui necdum omnino eversum est Romanum Imperium, nec hactenus visi sunt decem reges illud evertentes: ergo necdum venit Antichristus.

Non veniet nisi everso penitus Romano Imperio.

Tertiò, Antichristus erit ex diametro contrarius Jesu Christo, ejusque nomen, fidem & cultum tollet, voletque ipsemet haberi Christus & Messias, ut patet hic v. 14. & 1. Joan. 2. 22. & Joan. 5. 43. atqui nec Papa, nec quis alius similis hactenus Christi fidem & cultum sustulit, voluitque haberi Christus: ergo nec Papa, nec aliquis illi similis hactenus fuit, qui esse possit Antichristus.

Erit contrarius ex diametro Jesu Christo.

Quar-

Abrogabit juge sacrificium. Quartò, Antichristus abrogabit in Ecclesia juge sacrificium (quod non potest esse aliud quàm Missæ) omnemque Dei cultum & cæremonias, imò omnem religionem, ut patet Danielis 12. 11. & hic v. 4. atqui hactenus perdurat Missæ sacrificium, Dei cultus, & cæremoniæ in Ecclesia Romana: ergo hactenus in Ecclesia Romana non est visus Antichristus.

Omni Deo adversabitur. Quintò, Antichristus Deo vero omnique numini adversabitur, voletque ipse solus haberi & coli in templo ut Deus & numen: atqui nec Papa, nec quis alius hactenus omne numen sustulit, voluitque ipse in templo coli ut numen: ergo nec Papa, nec quis alius hactenus fuit Antichristus.

Regnabit dies mille ducentos nonaginta. Sextò, Antichristus, ut docet Daniel ibidem tantùm regnabit dies mille ducentos nonaginta: atqui Papa per plures dies, imò annos regnavit: ergo Papa non est Antichristus. Respondent Novantes. Danielem diem pro anno accipere: sed contra hoc facit, quòd S. Joan. Apocal. 11. v. 2. & 3. dies redigat ad menses numeretque menses persecutionis Antichristi quadraginta duos, quibus calcabit Ecclesiam & civitatem sanctam. Rursum Daniel cap. 7. 25. docet Antichristum regnaturum *per tempus*, id est annum (sic enim Daniel c. 4. 29. dicit Nabuchodonosorem cum bestiis vixisse per septem tempora, id est, septem annos, uti omnes exponunt) *& tempora*, id est, duos annos, *& dimidium temporis*, id est anni. *Locus Danielis & Apocalypsis de Antichristi tempore illustratur.*

Ubi Nota. Pro *tempora*, id Chaldæo (qua lingua hæc scripsit Daniel) esse עדנין *iddanin*, uti Rabbini puncta subiecerunt, quod est pluralis numeri, & significat tempora; sed videtur legendum aliis punctis in duali עדנין *iddanain*, id est, duo tempora: quamquam Chaldæi rariùs duali, & plerumque plurali etiam pro duali utantur, ut notat Guido Fabricius in Grammatica Syrochaldaica. Sive ergo legas *iddanin*, sive *iddanain*, utrumlibet hic duale est, &, ut omnes vertunt, significat duo tempora, id est, duos annos. Voluit enim Daniel numerare & consignare certa & definita tempora, id est, annos monarchiæ & persecutionis Antichristi, dicitque eos fore tres cum dimidio, qui efficiunt menses 42. quos numerat S. Joannes in Apocal. & dies 1290. quos numerat Daniel cap. 12. ita docent passim Patres. atqui Pontifex non tres annos cum dimidio, sed plusquam mille annis in Ecclesia regnavit & præsedit: ergo Pontifex non est Antichristus. *Monarchia Antichristi tres anni cum dimidio.*

Septimò, Antichristi imperium erit ultimum mundi, eritque sub finem mundi, paulò ante judicium, ut patet Daniel. 7. v. 21. 22. 25. 26. atqui Papa jam diu ante finem mundi diemque judicii, scilicet mille annis, regnavit: ergo Papa non est Antichristus.

Antichristus occidet Eliam & Henoch. Octavò, Antichristus occidet Eliam & Henoch, ut patet Apocal. 11. 7. estque communis sententia Patrum: atqui Papa non occidit Eliam & Henoch, nec Elias & Henoch hisce mille annis visi sunt: ergo Papa non est Antichristus.

Regnabit Hierosolymæ. Nono, Antichristus non regnabit Romæ (illa enim ante Antichristum evertetur & concremabitur à decem regibus, ut ostendi v. 7.) sed Hierosolymis, ut patet Apocal. 11. 8. Papa autem non regnat Hierosolymis, sed Romæ: ergo Papa non est Antichristus.

Ridiculum Novantium delirium Papam dicere Antichristum. Hinc patet, ridiculum esse dicere venisse Antichristum Sed nimirum livor mentem excæcat, & durum est telum necessitas. Novantes vident suas & alias aliorum quavis ætate hæreses à Pontifice Rom. damnari, & damnatas esse Quid agant ut judicem hunc declinent? necesse est ut faciant Antichristum: si enim eum Christi esse, cum Christo pro Christo, Christique vicarium faterentur, diceremus eis, Cur ergo ejus sententiæ, imò Christi sententiæ non acquiescitis? Tolerabilius foret, & in speciem probabilius quippiam dicerem, si Papam non Antichristum, sed Antichristi prodromum & præcursorem clamitarent: tunc enim Scripturæ, quam se sequi clamitant, de Antichristo loquenti vim tantam non inferrent; licet Pontifici atrocem calumniam & iniuriam irrogarent. Verùm odium & indignatio eos ultra metam abripit, perinde ut rixosas mulieres, quæ ubi rixari cœperint, ex animi impotentia quidquid cholera suggerit, adeoque plaustra convitiorum evomunt. Viri cordati qui rem non passione, sed rationis trutina metiuntur, satis perspiciunt has calumnias ex odio in Pontificem profectas, quæ in ipsosmet qui eas jaciunt, longe veriùs quadrent. Hæreticos enim esse Antichristos, id est Antichristi symmystas & socios, eodemque cum Antichristo spiritu agi, docet S. Joannes epist. 1. cap. 2. v. 22. *Quis est*, inquit, *mendax nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus* (uti negavit Cherinthus hæreticus) *hic est Antichristus, qui negat Patrem & Filium*. & v. 18. *Nunc*, inquit, *Antichristi multi facti sunt. Ex nobis prodierunt: sed non erant ex nobis. nam, si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.* *Hæretici symmystæ Antichristi.*

An non Lutherus, Calvinus, Menno exiverunt ex nobis? ex nostra Ecclesia Catholica Romana? atque ut se excusent, clamitant illam factam esse meretricem Babylonis scortum Antichristi & diaboli. Verùm hoc ipso faciunt se Antichristi & meretricis hujus filios, spurios, diabolicos. Ipsi enim, ut dixi, in hac Ecclesia nati & baptizati & educati sunt.

Quæritur Secundò; Quis & qualis erit Antichristus? Respondeo, Omnes docent fore Judæum, multique addunt fore ex tribu Dan; idque probant ex Genes. 49. 17. ubi dicitur, *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita*. Quod licet ad litteram de Samsone instar colubri astutè & fortiter Philistinos impugnante intelligatur, mysticè tamen de Antichristo accipi potest, ideoque, inquiunt, Apocal. 7. inter duodecim tribus, in quarum qualibet duodecim millia signati numerantur; omittitur tribus Dan, eò quòd ex tribu Dan orietur Antichristus. Unde omnes Danitæ Antichristum ut contribulem sequentur, nemoq; ex eis salvabitur. *Quæst. II. quis & qualis futurus Antichristus. Erit Judæus ex tribu Dan.*

Secundò, Antichristus humili loco, & ex vilibus Judæis nascetur. Inde enim à Daniele c. 7. vocatur cornu parvulum, quod sensim crescet, quodque non hereditate, sed fraude regnum obtinebit, Daniel. 11. v. 20. & 21. Addit S. Hieron. nasciturum Antichristum in Babylone; alii in urbe Dan, quæ postea dicta est Cæsarea Philippi. Insuper Damascenus tradit eum ex fornicatione procreandum. Auctor tractatus de Antichristo, qui extat tomo 9. operum S. Augustini (videtur esse Rabanus) docet Antichristum educandum in Corozain & Bethsaida, ac proinde Christum hisce urbibus væ intentasse. Sed hæc omnia vel frivola, vel incerta sunt. *Humili loco nascetur.*

Tertiò, nomen Antichristi adhuc ignotum est: illud tamen constat, quòd litteræ nominis ejus arithmeticè conficient numerum 666. ut patet Apocal. 13. 18. Hinc aliqui putarunt Mahometem esse Antichristum, quia hic impostor cœpit sub hunc annorum Domini numerum. Sed errant: non enim cœpit Mahomet regnare anno Domini 666. sed 623. Neque Joannes de numero annorum, sed nominis Antichristi loquitur. *Nomen Antichristi ignotum.*

Quartò, Antichristus primò Judæos sibi conciliabit, judaizando & promittendo eis bona temporalia, quæ ipsi à suo Messia avidè expectant: dando eis thesauros, quos dæmon ei subministrabit. erit enim opulentissimus: ejus enim thesauros extollit Daniel c. 11. 43. Anselmus in Elucidario, per thesauros hos intelligit omnem pecuniam, quæ in mari, vel in terræ visceribus occulta delitescit: hanc enim per dæmonem Antichristo prodendam esse. Hinc ergo Antichristus à Judæis recipietur & habebitur quasi Messias promissus, tot sæculis ab iis avidissimè expectatus. Joan. 5. 43. *Judæos Antichristus sibi primum reconciliabit.*

Quintò, habebit suum præcursorem, uti Christus habuit Joannem Baptistam. Is erit insignis impostor, ut videatur miracula facere, cogetque imaginem Antichristi ab omnibus adorari, Apoc. 13. 15. *Habebit præcursorem.*

Sextò, per Judæos sensim crescet Antichristus fietque rex: addit Franc. Suarez, Ribera, aliique multi, quòd incipiet regnare Babylone: id enim videtur significare Zacharias c. 5. v. ult. ubi dicit Zacharias mulierem amphoræ insidentem habentem os clausum talento, vel massa plumbi, à duabus mulieribus deferri in terram Sennaar, id est, in Babylonem. *Ut ædificetur*, inquit, *ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam.* *Fiet rex opera Judæorum. Regnare incipiet in Babylone.*

Quam visionem miram ut intelligas, Nota Primò. Amphora hæc, sive ut hebraicè est, איפה *epha*, id est mensura, significat mensuram peccatorum Judæorum, quæ sensim crevit, & tandem omnino impleta est tempore Christi, quando planè à Deo & Christo rejecti fuerunt Judæi. *Zacharias ibid. cap. 5. explicata.*

Secundò, oculus, inquit Zacharias, id est aspectus omnium Judæorum est ad hanc amphoram undique, ut scilicet eam peccatis suis impleant.

Tertiò, mulier quæ primò umbilico tenus sedebat in amphora, est impietas, ait Zacharias, Judæorum necdum completa ante Christum, sed postea mulier hæc omnino projecta est & demersa ad caput usque in amphoram, quando per necem Christi & Apostolorum omnino consummata est Judæorum impietas & mensura.

Quartò, talentum sive massa plumbi missa in os ejus, sive amphoræ, ut vult Ribera; sive potiùs mulieris, ut vult Hieron. & Vatablus, quæ omnino clausa & oppilata fuit, significat gravitatem supplicii, & diuturnitatem, quod scilicet durabit usque ad finem mundi.

Quintò, duæ mulieres significant Judæorum obcæcationem & obstinationem, quæ spiritu diabolico agitatæ suis alis quasi milvi rapacissimis & fortissimis, per aërem hanc amphoram portant in terram Sennaar, id est, in Babylonem; quia Judæorum cæcitas, pœna & desolatio durabit, donec in Babylone quasi stabili & firmo loco ac regno suo Antichristum regnantem adorent.

Antichristus regnum suum propagabit per totum orbem.

Septimò, Antichristus regnum suum propagabit tum armis, tum dolis & fraudibus omnique arte ac prosperabitur, facietque quæcumque volet, inquit Daniel: ita ut è decem regibus, inter quos tunc divisum erit Romæ mundique imperium, tres profliget, mox cæteri septem territi sponte ei se subdituri sint, Apoc. 13. 7. sicque Antichristus fiet monarcha non tantùm Romani Imperii, ut loquitur Chrysost. aut provinciarum Asiæ, Africæ & Europæ, in quibus fides & Ecclesia diutiùs viguit, sed, ut videtur, etiam Indiarum & totius orbis, inquit Hieron. in cap. 11. Danielis, & August. l. 20. de Civit. cap. 11. Partim enim per se, partim per suos duces & ministros orbem lustrabit & subiget.

Sedem regni habebit in templo Hierosolymis.

Octavò, sedem monarchiæ suæ figet Antichristus Hierosolymis, ibique in templo à se instaurato sedebit & adorabitur ut Deus, idque per annos tres cum dimidio, ibique Eliam & Enoch contra Antichristum docentes & prædicantes, aliosque Christianos occidet, Apocal. 11. 8. Corpora Eliæ & Henoch Hierosolymæ in plateis jacebunt insepulta per tres dies cum dimidio; post quos reviviscent & resurgent Elias & Henoch: mox audietur vox de cælo dicens, *Ascendite huc*; & statim Elias & Henoch tota urbe spectante ascendent in cælum, ut patet Apocal. 11. 12. Post 30. dies Antichristus cum suo præcursore vivus deturbetur & rapietur in tartara, ut dicitur Apocal. 19. 20. Quòd enim Antichristus non ampliùs quàm triginta dies regnabit post mortem Eliæ, & Henoch, colligitur ex Apocal. 11. 3. ubi dicuntur Elias & Henoch prædicaturi per dies mille ducentos sexaginta: Antichristus autem regnabit per dies mill. ducentos nonaginta, ut dicitur Daniel. 12. 11. ergo triginta tantùm diebus superabit vitam & prædicationem Eliæ & Henoch. Quàm brevis erit gloria Antichristi & impiorum præ æternitate pœnarum! Quàm brevis afflictio Eliæ, Henoch & Sanctorum, præ æternitate præmiorum!

Mors Eliæ Henoch, & ipsius Antichristi.

Tempus prædicationis Eliæ & Henoch, & regni Antichristi.

QUÆST. III. qui & quales mores Antichristi: Erit hypocrita.

Quæritur Tertiò, Qui & quales erunt mores Antichristi.

Respondeo Primò, erit hypocrita, & initio simulabit se valdè humanum, benignum, pium, legis Mosi zelatorem, ut Judæos alliciat & decipiat: alioqui enim eum Judæi non admitterent. Totus erit politicus, omnesque politicorum artes, dolos & praxes callebit. Hoc est enim quod dixit Apostolus v. 9. Antichristi adventum fore secundùm operationem satanæ, in omni seductione iniquitatis, iis qui pereunt.

ambitiosus.

Secundò erit gloriæ cupidissimus, omniaque sua referet ad suam gloriam, honorem, imperium, eritque superbus quasi alter Lucifer, & adepto imperio volet coli ut Deus, ut audivimus v. 4.

impudens

Tertiò, impudens erit, ait Daniel, atheus insuper & blasphemus in Deum & Sanctos, ut patet Apocal. 13. 6.

crudelis.

Quartò, erit tyrannus crudelissimus, maximè in Christianos, ut patet Apocal. 13. 10. *Hic*, inquit, *est patientia, & fides Sanctorum.*

luxuriosus,

Quintò, totus erit in libidinibus & concupiscentiis feminarum, uti ait Daniel c. 11. 37. Unde Judæi inter alia terrena bona etiam uxorum multitudinem ab hoc suo Messia exspectant.

magus;

Sextò, erit magus & magicis artibus à puero imbuetur, habebitque dæmonem Maozim nomine, ut inquit Daniel c. 11. 38. ita familiarem, ut vix alicui bonæ inspirationi, custodiæ angelicæ, aut divinæ gratiæ daturus sit locum; imò vix ullum opus moraliter bonum sit effecturus. Hoc enim significat hic v. 3. Apostolus, cùm eum vocat hominem peccati, filium perditionis; & v. 9. cùm ejus adventum dicit fore secundùm operationem Satanæ. Adeò ergo scelestus erit Antichristus, ut in eo, inquit Irenæus lib. 5. c. 29. futura sit recapitulatio universæ iniquitatis & omnis doli, in eumque confluat & concludatur omnis virtus apostatica.

Quæritur Quartò, Qualis erit doctrina Antichristi?

QUÆST. IV. de doctrina Antichristi. Negabit divinitatem Christi.

Respondeo Primò, docebit Jesum non fuisse Messiam, nec Filium Dei, nec hominum salvatorem, & consequenter totam ejus religionem & Sacramenta esse vanam superstitionem: ideo enim dicetur Antichristus, 1. Joan 2. 22.

Docebit se esse Messiam.

Secundò, se esse Messiam Judæis persuadebit; unde initio docebit circumcisionem & legem Mosis servandam esse, ut ita Judæos ad se trahat, Joan. 5. 43.

Legem humanam & divinam abrogabit.

Tertiò, factus monarcha legem Mosis, quin & naturæ legem abjiciet, & Deum verum, à quo data est, negabit. *Putabit* (ait Daniel c. 7. 25.) *quod possit mutare leges & tempora*, seque solùm esse Deum prædicabit, ut patet hic v. 4. ac consequenter nullam pœnam aut præmium in alia vita à Deo vero sperandum esse docebit; negabit ergo infernum, cælum, & animæ immortalitatem. hæc enim negant athei.

Licentiam dabit omni libidini.

Hinc Quartò fiet, ut gulæ, libidini & sceleribus omnibus, quæ suæ gloriæ & imperio non obstabunt, amplissimam det licentiam.

Se curabit coli ut numen.

Quintò, sibi dicari templa, ac fieri sacrificia imperabit; volet enim coli ut Deus.

Characterem suum suis imprimet.

Sextò. characterem suum, quasi suæ sectæ signum, volet ab omnibus suis in fronte aut manu gestari, Apocal. 13. 16.

Quis sit futurus character Antichristi.

Quæres, Quis erit hic character Antichristi?

Respondent Hippolytus lib. de Consummat. sæculi, Pererius & multi alii fore hoc: *Nego crucem Nego baptismum, Nego Jesum*; sed Ansbertus, quem sequitur Ribera in cap. 13. Apocal. à Deo revelatum sibi dicit fore Græcam litteram X *chi*, cui insertum est *Pro*, hoc modo.

quæ sunt literæ initiales nominis Christi; quod fuit insigne Constantini Magni in labaro: volet enim Antichristus haberi Christus. Denique minis, blanditiis, fictis miraculis hæc omnia persuadebit, ut dixi v. 9. & 10. ubi etiam docui quæ & qualia miracula faciet Antichristus.

QUÆST. V. de Antichristi persecutione.

Quæritur Quintò, Quanta tunc erit Ecclesiæ persecutio?

Respondeo, Extrema, & qualis non fuit ab origine mundi, Matthæi 24. 21. unde Joan. Apoc. 20. ait tunc solvendum Satanam, qui incipiet furere, quia sciet sibi tempus esse breve.

Gog & Magog exercitus Antichristi.

Secundò, Gog & Magog, qui erunt exercitus Antichristi innumerabilis quasi arena maris, venient in prælium contra Sanctos, Apocal. cap. 20. v. 7. & Ezech. 38. de quibus dicam quæstione seq.

Persecutio corporalis & spiritalis.

Tertiò, hæc persecutio tam temporalis erit in corpora, tum potiùs spiritalis in animas. Sataget enim omnibus viribus suis Antichristus, ut avertat omnes à Dei cultu & fide: nempe coget omnes negare Jesum esse Christum & Dei filium, delere Missas & omnes ritus Christianos (Daniel. c. 12. v. 11.) Negare Deum & colere Antichristum, vel in se præsentem, vel absentem in sua imagine, quæ in templis adoranda proponetur, Apoc. 13. 15.

Quartò, in protestationem non tantùm imperii sui, sed & hujus sui cultus, religionis & fidei, coget omnes deferre suum characterem, quem dixi; ita ut nemo quidquam emere aut vendere possit, nisi qui eum gestat. Unde Apocal. 14. v. 16. 19. & 20. omnes eum gestantes quasi idololatræ damnentur.

Lapsus fidelium sub Antichristo.

Quintò, major pars fidelium cadet & cedet Antichristo Apocal. 17. 8. *Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*, Matthei 24. 24. eritque quasi generalis apostasia & defectio, ut dixit hic Paulus v. 3.

Sextò, non tamen Ecclesia, fides & religio deficiet

sub

Ecclesia non deficiet.

sub Antichristo. ut vult Sotus in 4. dist. 46. q. 1. a. 1. A hoc enim dici non potest; sed manebit in paucis, qui in locis abditis sacrificia sacra celebrabunt & propter hos, ait Christus, *breviabuntur dies* persecutionis Antichristi.

Erunt illustrissima martyria.

Unde Septimò, tunc erunt Illustrissimi Martyres, Apocal. 13. 10. quia non contra homines, sed contra dæmonem omnes suas vires exerentem pugnabunt, ait Hippolytus Martyr.

Denique post tres annos cum medio Antichristus vivus absorbebitur in infernum, tuncque simul ignis descendet de cælo, & comburet Gog & Magog, omnesque Antichristi & ministros & milites, cessabitque persecutio, & dabuntur lapsis, ut pœniteant, ad minimum 45. dies. Deinde Christus veniet ad judicium, omnesque resurgent, Daniel. 12. 12.

QUÆST. VI. de ministris & satellitibus Antichristi. Qui intelligantur per Gog & Magog; referuntur decem sententiæ.

Quæritur Sextò, Qui erunt ministri, milites, exercitus Antichristi.

Respondeo, Erunt Gog & Magog, ut patet Apocal. 20. 7.

Sed quæres, qui sint Gog & Magog? Judæi fabulantur esse gentes Sythicas innumerabiles, quæ latent intra montes Caspios, & venient cum Antichristo contra Messiam, B sed ab eo cædentur in Palæstina,

Secundò, Lactantius lib. 7. c. 24. putat prælium Gog & Magog futurum mille annis post resurrectionem & mortem Antichristi. Idem censuit Tertull. Papias, Justinus, & alii Chiliastæ.

Tertiò, Eusebius 7. Demonstr. 3. docet Gog esse Rom. Imperatorem. Magog Romanum Imperium.

Quartò, alii volunt Gog & Magog esse prælia angelorum & diaboli.

Quintò, Theodoret. asserit Gog & Magog esse Alexandrum Magnum & reges Syriæ ac Ægypti, Alexandri successores, qui Judæos afflixerunt, & tandem à Judæis superati sunt. Sed hoc falsum est: licet enim contra eos illustres victorias habuerint Judæi, tamen numquam eos planè superarunt, quin semper ab eis vexati fint.

Sextò, Theodoret Bibliander, quem sequitur Chytræus in c. 20. Apocal. Gog & Magog volunt esse Grægorium VII. Godefridum Bullonium, & Christianos principes, qui terram sanctam recuperarunt. Sed hoc est impium: Gog enim pugnabit contra castra Sanctorum, & sanctam C civitatem, id est, veram Dei Ecclesiam. Cùm ergo Bullonius ejusque socii in bello sacro pugnaverint contra Turcas & Saracenos, sequitur ex sententia Bibliandri Turcas & Saracenos esse castra Sanctorum & sanctam civitatem.

Septimò, Magdeburgenses opinantur Gog & Magog esse Turcas & Saracenos: sed errant. Gog enim & Magog tantùm erunt in fine mundi cum Antichristo, ut patet Apocal. 20. v. 7. & 11.

Octavò, S. Ambros. l. 2. de Fide c. ult. putat Gog esse Gothos, qui Romanorum provincias vastarunt. Alii putant Gog esse Getas, Magog Massagetas.

Nonò, S Hieronymus sentit Gog esse hæresiarchas, Magog esse illos qui eis credunt.

Decimò, S. August. lib. 20. Civit. Dei c. 11. Gog, inquit, hebraicè idem esse quod tectum, sive domus; Magog idem est quod de tecto, sive ille qui de domo procedit, Gog ergo sunt gentes, in quibus velut in domo vel abysso diabolus est inclusus. Magog est diabolus, qui de illis gentibus quodammodo se effert & procedit. Vel Gog sunt gentes, in quibus nunc includitur & tegitur diabolus; & eæ- D dem gentes erunt Magog, id est de tecto, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. ita August. Verum Gog non fore diabolum patet ex Apocal. 20. ubi S. Joannes dicit quòd diabolus suscitabit Gog. non ergo Gog est diabolus.

Gog & Magog futuri tempore Antichristi.

Pro responsione, Nota ex Augustino, Areta, Primasio Ruperto, Anselmo, & aliis passim, Gog & Magog futuros tempore Antichristi; unde Ezechiel ait eos fore tempore novissimo. Et patet Apocal. 20. v. 7. & 11.

Pugnabunt contra Ecclesiam.

Dico ergo prælium Gog esse prælium Antichristi contra Ecclesiam, esseque novissimam persecutionem. ita S. August. & alii.

Gog est Antichristus, Magog ejus exercitus.

Secundò, Gog videtur esse ipse Antichristus, vel certè primarius ejus rex & belli dux: Magog erit exercitus ejus, quia Ezechiel semper Gog vocat principem, Magog verò vocat terram vel gentem.

Tertiò, Gog dicitur à Magog, quia princeps erit gentis Magog.

Quartò, exercitus Antichristi dicitur Magog, quia constabit Scythis, Turcis, Tartaris; vel quia barbarus erit & crudelis instar Scytharum. nam Magog esse Scythas, colligitur ex Genes. 10. ubi filius Iapheth vocatur Magog, à quo inhabitatam & nominatam Scythiam docet Josephus lib. 1. Antiq. 11. & Hieron: in Quæst. Hebraicis in Genesi Unde & socii Gog, quos hic nominat Ezechiel, scilicet. Gomer, Togorma, Mosoch, Tubal, filii sunt vel nepotes Iapheth, à quibus aliæ gentes nomen sunt sortitæ; ut Tubal sunt Hispani, Togorma Phryges, Mosoch Cappadoces.

Ex qua mundi parte venturi Gog & Magog.

Hinc rursum Ezechiel c. 38. v. 15. dicit Gog & Magog venturum ex Aquilone: in Aquilone autem habitant Scythæ & Tartari, & hi fuerunt milites Tamberlanis, qui quasi alter Antichristus innumerabili suo exercitu omnia vastavit.

Dices, Apocal. 20. 7. dicitur quòd satanas seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog; ergo Gog & Magog sunt gentes ex quavis mundi plaga. ita S. Augustinus.

Respondeo. Sensus S. Joannis est, Satanas seducet omnes gentes, quin etiam Gog & Magog. Videntur enim Gog & Magog fore reges & gentes maximè feræ & fortissimæ, ex septem illis regibus, qui ut dixi, sponte se subdent Antichristo.

Magnitudo exercituum Antichristi.

Quintò, exercitus Antichristi erit maximus, instar arenæ maris, Apoc. 20. Putant aliqui huc pertinere illud Apocal. 9. 16. ubi dicitur: *Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia;* græcè, δισμυριάδες μυριάδων, id est, duæ myriades myriadum: myrias continet decem millia; duæ ergo myriades myriadum sunt ducenta millena millia, sive ducenti milliones, ducentos ergo milliones equitum haberet Antichristus. quantus ergo foret peditatus illius? Verùm hic locus non spectat ad Antichristum, sed ad tempora prævia Antichristo. Pro quo Nota. Vidit S. Joannes Apocal. 5. librum signatum septem sigillis, & tota Apocalypsi non aliud facit, quàm hunc librum cum suis sigillis explicare. Unde duæ sunt partes Apocalypsis: priore usque ad cap. 12. explicantur & reserantur septem sigilla hujus libri: posteriore autem à cap. 12. ad finem Apocal. reserantur & explicantur ea, quæ scripta erant in libro.

Duæ partes Apocalypseos & eorum objectio.

Septem sigilla sunt septem Ecclesiæ persecutiones.

C Nota Secundò. Septem sigilla continent septem persecutiones Ecclesiæ, quas illa patietur ante & usque ad Antichristum. Unde liber legi non poterat, nisi reseratis septem sigillis; quia tempora Antichristi videri nequeunt, nisi præeant aliæ persecutiones septem sigillis obsignatæ. Liber verò ipse continet ipsam persecutionem Antichristi, & ea quæ fient tempore Antichristi; jam hi ducenti milliones equitum Apocal. 9. 16. non pertinent ad librum, ac consequenter nec ad Antichristum; sed ad prævia tempora: pertinent enim ad septimum sigillum. in quo septem angeli septem tubis septem plagas in orbem evocarunt, & sextus angelus sua tuba evocavit hos ducentos milliones equitum, qui tertiam hominum partem occiderunt. rectè demonstrat Franc. Ribera sub finem 10. cap. Apocal.

Exercitus Gog & Magog venient ad Antichristum in Jerusalem.

Sextò, exercitus Gog & Magog venient ad Antichristum in Jerusalem, ut in ea totaque Judæa fideles & Christianos deleant: confluent enim undequaque Christiani & Gentiles Hierosolymam, ut audiant Eliam & Henoch in ea concionantes, & hoc significat S. Joannes Apocal. 20. D 8. cùm ait, *Et ascenderunt* (Gog & Magog) *super latitudinem terræ, & circumierunt castra sanctorum & civitatem dilectam*, (Hierosolymam scilicet.) *Castra sanctorum* vocat receptacula & latibula sanctorum Christianorum: non enim verisimile est oppressos Christianos habituros militaria castra sub Antichristo potentissimo, quibus collatis signis cum Antichristo, totoque ejus exercitu confligant. Unde subdit S. Joannes, quòd juxta Hierosolimam de cælo pugnabit contra Antichristianos hos Christus, omnesque disperdet in loco, qui inde hebraicè dicetur Armageddon (Apocal. 16. 16.) quasi dicas, anathema excidii, id est, plenum excidium, sic enim ait Apocal. 20. v. 9. *Et descendit ignis à Deo de cælo, & devoravit eos* (Gog & Magog.) Idem docet Ezechiel c. 38. v. 22. cùm ait: *Et judicabo* (puniam) *eum* (Gog) *peste & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis; ignem & sulphur pluam super eum, & super exercitum ejus, & super populos* mul-

initas, qui sunt cum eo. Addit Ezechiel tanta fore caesorum spolia, ut foco sufficere possint toto Israel ad 7. annos: tunc simul cum eis Antichristus rapietur ad tartara, Apoc. c. 20. 21. Denique Daniel c. 12. cùm numerasset dies regni ejus 1290. addit, *Beatus qui pervenit ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est, ad 45. diem à caede Antichristi, Gog & Magog, non quòd tunc sit futurus dies judicii: sed quòd tunc planè Ecclesia & orbis liberabitur ab omnibus Antichristi asseclis, ut poenitere possint qui sub Antichristo lapsi sunt, tuncque Ecclesia restaurabitur & reflorescet. Dabitur ergo pusculum temporis & spatii, ac consequenter non statim post hos 45. dies sequetur dies judicii, imò Ezechiel videtur dicere fore adhuc septem annos ante finem mundi, cap. 39. v. 9. 14. 15. Unde Sybilla lib. 2. orac. docet post mortem Antichristi feminam viduam regnaturam, quae aurum, argentum, aes & ferrum in mare proiiciet, tumque secuturum finem mundi & diem judicii.

Non statim post interitum Antichristi sequetur judicium.

VERS. 12. NOS AUTEM DEBEMUS GRATIAS AGERE DEO SEMPER PRO VOBIS, FRATRES DILECTI IN DEO, QUÒD ELEGERIT VOS DEUS PRIMITIAS IN SALUTEM, IN SANCTIFICATIONE SPIRITUS, ET IN FIDE VERITATIS] Quia horribilia, inquiunt Chrysost. & Theophyl. de Antichristo iisque qui illi credent, dixerat, nunc mitigat suosque consolatur: q. d. Haec aliis quidem terribilia sunt, scilicet iis qui pereunt; nos autem non terrore concuti, sed laetitia exultare, gratiasque Deo agere debemus; nos, inquam, & multò magis vos, eò *quòd vos elegerit Deus primitias in salutem*, id est, ad salutem: q. d. Elegit vos Deus, ut sitis primitiae salvandorum. Hos enim opponit iis qui pereunt.

Nota. Noster Interpres in Graeco videtur legisse ἀπαρχὰς, id est primitias: jam legitur, ἀπ' ἀρχῆς, id est, à principio; quod Theophyl. refert ad praedestinationem, q. d. A principio ab aeterno elegit nos Deus ad salutem. Rectè autem Thessalonicenses vocantur *primitiae*, quia Paulus eis inter primos praedicavit Evangelium, eosque convertit ad fidem & salutem.

Thessalonicenses primitiae cur dicantur.

Secundò, loquitur Paulus de electione non efficaci, completa & immediata ad salutem, id est, gloriam caelestem, sed de mediata & inchoata, qua eliguntur, id est, destinantur ad salutem omnes Christiani per fidem & baptismum; ut si gratiam, quam in baptismo acceperunt, conservent, & in vita Christiana pergant, uti coeperunt, certò & efficaciter salutem & gloriam sint adepturi. Unde Paulus explicat quomodo eos Deus elegerit in salutem, dum subdit, *In sanctificatione spiritus, & in fide veritatis*. id est, ut Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus, & alii, per sanctificationem spiritus, & fidem veritatis: q. d. Deus elegit & direxit nos ad salutem, posuitque nos in via salutis, hoc ipso quo in baptismo infudit nobis veram fidem Christi & gratiam sanctificantem, qua spiritum & mentem nostram sanctificavit.

VERS. 13. IN QUA (ad quam, scilicet fidem & sanctificationem, graecè εἰς ὃ, id est, *ad quod*; Syrus, *ad quae*, ut referat se ad omnia, quae dixit Paulus v. praeced.) ET VOCAVIT VOS PER EVANGELIUM NOSTRUM, IN ACQUISITIONEM GLORIAE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI) ut scilicet acquiratis gloriam caelestem, quam habet Dominus noster Jesus Christus; vel potiùs, ut per fidem, gratiam & salutem major gloria Christo illorum auctori acquiratur. Ita Chrysost. Theophyl. Anselm. unde Syrus vertit, *ut decori sitis Domino nostro Jesu Christo*: graecè enim est εἰς περιποίησιν: quo alludit ad Exodi cap. 19. 5. ubi Dominus ad Hebraeos dicit, *Eritis mihi in peculium*, id est, in peculiarem hereditatem; q. d. Licet meus sit universus orbis & omnes gentes; vos tamen, ò Hebraei, à me dilecti & electi, eritis pars mea & portio prae omnibus electa & dilecta (hoc enim significat Hebraeum סגלה *segulla*) esto sitis pusillus grex, eritis tamen totum pecus meum, id est, omnis substantia mea, totae opes meae. Olim enim omnis substantia veterum erat in pecore. Unde hoc peculium explicans Deuter. 32. 9. *Pars*, inquit, *Domini populus ejus, Jacob* (Hebraei posteri Jacob, sive Jacobaei) *funiculus hereditatis ejus*, id est, erunt ipsi Deo portio hereditaria, quasi ad funiculum divisa & admensa. Septuag. Exodi 19. pro *eritis mihi in peculium*, vertunt, ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος, eritis mihi populus peculiaris, &, ut Theodor. vertit, ἐξαίρετος, id est electus, quem scilicet Deus sibi ut proprium & peculiarem acquisivit & emit: dum eum per tot labores ex Aegypto in Sina & Chanaan eduxit. Septuag. sequens S. Petrus epist. 1. c. 2. 9. *Vos, inquit* (ò Christiani) *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis*, graecè λαὸς εἰς περιποίησιν, id est, populus in acquisitionem, quem scilicet Christus suo sanguine acquisivit & emit: sic hic Paulus ait Christianos esse acquisitionem, id est, populum acquisitum Christo & gloriae Christi. De quo rursum dicam 2. Timoth. 2. 19.

Fideles peculiariter populus & peculium Dei.

ITAQUE FRATRES STATE (in fide & vita Christiana, quam accepistis, firmi) ET TENETE TRADITIONES, QUAS DIDICISTIS, SIVE PER SERMONEM, SIVE PER EPISTOLAM NOSTRAM] Nota hic locum pro traditionibus Apostolicis, scilicet, tam ea esse servanda quae verbo & viva voce tradiderunt Apostoli, quàm quae scripta in sacris Litteris reliquerunt. Ut enim concedamus Bezae (quod tamen gratis ab eo dicitur) Apostolum loqui de traditionibus dogmatum, non rituum; hinc certè sequitur non omnia, quae credenda sunt, esse scripta, sed quaedam viva voce esse tradita. VERS. 14.

Locus pro traditionibus Apostolicis.

Secundò, si dogmatibus traditis, ergo à pari & ritibus traditis est insistendum; ut expressè docet Paulus 1. Corinth. 11. 23. de ritibus Eucharistiae.

Nec satisfacit effugium Hunnii dicentis, cùm haec scriberet Paulus, necdum conscriptas fuisse alias epistolas, ac consequenter verbum Dei plenè nondum fuisse conscriptum, sed voce quaedam fuisse tradita, eaque tunc fuisse servanda: jam verò cùm omnes epistolae sint scriptae, habeamusque plenum verbum Dei scriptum, quod nos planè de omnibus erudit & informat, traditionibus non esse opus.

Occurritur objectioni cujusdam haeretici.

In primis enim quaeram ego ab Hunnio, ubi scriptum est nos habere plenum verbum Dei, quod ita plenè de omnibus credendis & agendis erudiat, ut traditionibus non sit opus? certè hoc nusquam scriptum est; ergo traditum Hunnio; ergo hanc saltem suam traditionem admittet Hunnius ac consequenter fatebitur non omnia esse scripta.

Secundò, Apostolus, imò Spiritus sanctus, non solis Thessalonicensibus, sed omnibus gentibus & saeculis haec loquitur & scribit, ut scilicet absolutè singuli fideles *teneant traditiones, quas didicerunt sive per sermonem, sive per epistolam*. *Nihil*, inquit Tertull. 5. contra Marcion. *de titulis* (epistolarum) *interest, cùm ad omnes Paulus scripserit, dum ad quosdam*. Sicut enim Jus civile & patrium non tantùm constat scriptis legibus, sed etiam consuetudinibus traditis: ita & jus divinum, sive lex divina & Christiana, constat verbo Dei, tam traditione quàm scriptura accepto. Nam si regis jussui parendum est, sive is constet scripto, sive praeconis edicto, aliove nuntio; cur non & Christi Dei ac Domini nostri? Rursum, numquid non, postquam scriptae fuerunt omnes epistolae, Thessalonicenses adhuc parere tenebantur huic sententiae Apostoli: *Tenete traditiones, quas didicistis, sive per sermonem, sive per epistolam nostram?* numquid non servare tenebantur, quidquid Paulus & Apostoli tam verbo quàm scripto tradiderunt? Si patris & matris, cur non & Pauli Apostolorumque verbo credendum & obsecundandum est?

Afferuntur varia argumenta pro sacris traditionibus.

Tertiò, quòd verbum Dei non plenè de omnibus particularibus credendis & agendis nos informet, patet ex definitionibus primorum quatuor Conciliorum & Pontificum primis 400. annis, quas admittunt ipsi Novantes, haec enim multa definiunt, quae in sacra Scriptura non sunt definita; ad nova enim dubia suborientia definienda per doctrinam à Patribus traditam, coacta sunt haec Concilia.

Verbum Dei scriptum non est plena credendorum forma.

Quartò, ita docent omnes Patres. *Traditio*, inquit Chrysost. & ex eo Theophyl. *est, nihil quaeras amplius*: ceteros vide apud Bellarminum.

Ita Lacedaemones, Athenienses, Romani, Persae, Chaldaei, omnesque gentes ad rectam reipubl. administrationem usi sunt jure partim scripto, partim non scripto, id est, legibus partim scriptis, partim traditione acceptis, quas Plato lib. 6. de Legibus vocat ἄγραφα νόμιμα, quae parem, imò eamdem cum scriptis habent dignitatem & auctoritatem. Imò Ecclesia Dei ipsos bis mille annos, putà ab Adamo ad Mosem, stetit directaque fuit verbo Dei non scripto, sed à patribus per manus posteris tradito, ut meritò dicat Tertull. lib. de Testimonio animae: *Certè prior est anima quàm littera, & prior sermo quàm liber, & prior sensus quàm stylus*.

Deus

Vers. 15. DEUS ET PATER NOSTER (*Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν* id est, is qui est Deus & pater noster: unam enim eamdemque personam Dei Patris, non duas significat) QUI DILEXIT NOS, ET DEDIT CONSOLATIONEM ÆTERNAM (in spe & prægustu æternæ gloriæ & lætitiæ) ET SPEM BONAM IN GRATIA] id est, per suam gratiam, qua gratis & liberaliter fidelibus piis & justis promisit hanc consolationem & vitam æternam. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Aliter S. Thom. *in gratia*, inquit, id est, per gratiam, per quam habemus spem vitæ æternæ: per gratiam enim quasi per semen speramus nos messuros fructum vitæ æternæ.

EXHORTETUR CORDA VESTRA (Græcum *παρακαλέσαι* tam verti potest, consoletur, quàm exhortetur) ET

Vers. 16. CONFIRMET IN OMNI OPERE ET SERMONE BONO] A Græca præponunt sermonem operi: per sermonem enim intelligitur doctrina & disciplina per prædicationem & sermonem accepta. Jam in discendo disciplina prior est opere; priùs enim discendum est quid facere oporteat, quàm illud complere possimus, licet in docendo è contrario opus debeat præire sermonem. Hinc *cœpit Jesus* (primò) *facere, &* (deinde) *docere*.

Prius est discere quam facere.

Præclarè S. August. in Sentent. n. 453. *Ad vitandam, ait, tentationem vanæ gloriæ melior est discentis quàm docentis status. Tutiùs enim auditur veritas quàm prædicatur. Quoniam cùm doctrina recipitur, humilitas custoditur: cùm autem disputatio placet, vix est ut disserentem non pulset quantulacumque jactantia.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Preces Thessalonicensium contra Evangelii hostes implorat, ipseque vicissim v. 3. eis à Deo constantiam in fide, patientia & charitate promittit & efflagitat.

Deinde v. 6. evitari & coerceri vult otiosos & inquietos, cogique eos ad laborandum.

Denique v. 16. pacem, salutem & gratiam eis apprecatur.

1. De cetero fratres orate pro nobis, ut sermo Dei currat & clarificetur, sicut & apud vos: 2. & ut liberemur ab importunis, & malis hominibus: non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, & custodiet à malo. 4. Confidimus autem de vobis, in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis & facietis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi. 6. Denuntiamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè: & non secundùm traditionem, quam acceperunt à nobis. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos: 8. neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore, & in fatigatione, nocte & die operantes, ne quem vestrum gravaremus. 9. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 10. Nam & cùm essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quoniam si quis non vult operari, nec manducet. 11. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes. 12. Iis autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus, & obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. 13. Vos autem fratres nolite deficere benefacientes. 14. Quòd si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate, & ne commisceamini cum illo, ut confundatur: 15. & nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. 16. Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola. ita scribo. 18. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. ORATE PRO NOBIS] Notat S. Chrysost. Pauli arma fuisse suas & suorum preces, quibus omnes hostes devicit. Hæc nobis imitanda sunt. *Hisce armis*, inquit, *Ezechias vincebat Assyrium, Moyses Amalecitas, Samuel Ascalonitas, Israel triginta duos reges.*

Vers. 2. UT LIBEREMUR AB IMPORTUNIS ET MALIS HOMINIBUS; NON ENIM OMNIUM EST FIDES] Pro *importunis*, græcè est *ἀτόπων*, quod Vatablus vertit, *absurdis*; Syrus, *insolentibus*: Erasmus, *prodigiosis*; Ambrosius, *iniquis*: ad verbum *ἄτοπος* propriè significat eum, qui nulli loco convenit, importunum, qui neminem sinit esse in pace, quique omnia turbat, quales tunc erant Judaizantes & similes, qui ubique concitabant plebem contra Paulum & Apostolos; & quales modò sunt hæretici.

ἄτοπος quis?

NON ENIM OMNIUM EST FIDES] Novantes sic explicant: Apostolus, inquiunt, hic dat causam cur infideles isti à se vocentur & re ipsa sint importuni & mali. causa hæc est, quòd à Deo non sint electi; & efficaciter vocati ad fidem, ac consequenter ad modestiam & bonitatem Christianam: non enim omnium est fides, sed eorum tantùm quos Deus elegit & vocavit ad fidem. Hinc inferunt, ergo fides non est homini libera, ac consequenter Secundò, hæretici non sunt cogendi ad fidem, quia fides non est in eorum, sed in gratiæ Dei manu & potestate. Rursum Tertiò, ergo non possunt credere illi, qui carent gratia efficaci, scilicet quæ efficaciter in eis operetur credere, imò determinet eos ad credendum.

Error Novantium dicentium non omnes posse credere.

Verùm nihil horum hic intendit Apostolus; tantùm enim dat causam cur aliqui sint importuni, & mali: quia scilicet non omnium est fides, non omnes habent fidem, non omnes credunt; sed multi audita etiam prædicatione fidei nolunt credere, voluntque persistere in sua infidelitate, ac consequenter in pristina sua malitia, ac vitæ improbitate, quam mutare & corrigere non possunt, nisi fidem & gratiam Christi amplectantur. Quòd ergo nolunt fidem Christi amplecti, causa est cur permaneant mali & importuni: sic vulgò dicimus, Non omnium est modestia, temperantia, castitas, quia multi nolunt suis concupiscentiis resistere, sibique vim inferre, sed volunt eas sequi, ac lascivire, inebriare se & fornicari.

Aversio voluntaria à fide est causa malitia.

Sic rectè jam apud Indos dicitur, Non omnium, imò paucorum est fides, quia multi Indorum idolis, polygamiæ, aliisque voluptatibus & vitiis addicti nolunt fidem & legem Christi amplecti, ne idola, uxorum turbam, aliasque voluptates relinquere cogantur. Fides enim & lex Christiana res excelsa, ardua & heroica est, ad quam nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generosè superet, & heroicè seipsum vincat, ut mores Christianos assumat. Et hoc significat hæc sententia, *Non omnium est fides*, scilicet quòd fides non est hominum animalium & carnalium; sed eorum tantùm, qui quasi heroes ad rem tam arduam connituntur, & gratiæ Dei cooperantur, vitamque spiritualem, imò angelicam sectari contendunt.

Adde, Apostolum non loqui hic de hæreticis, qui semel fidem Christi susceperunt, & postea ab ea apostatarunt, sed de infidelibus, Judaizantibus & Paganis, qui numquam Christi fidem susceperant, sed illam impedire & evertere omnibus modis nitebantur; qualis fuit Alexander æ-

rarius

in vigore eius ætatis, in qua fuit, cùm crederetur extinctus; donec suo tempore reveletur & restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium præsumptio.

Juvit hanc opinantium suspicionem, quòd etiam inter Gentiles fama sparsa fuit Neronem non esse occisum sed à morte subductum. Ita Suetonius in Nerone cap. 57. *Non defuerunt*, inquit, *qui per longum tempus, vernis æstivisque floribus tumulum eius ornarent, ac modò imagines prætextas in rostris proferrent, modo edicta quasi viventis, & brevi magno inimicorum malo reversuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex missis ad senatum legatis de instauranda societate, hoc magnopere oravit, ut Neronis memoria coleretur. Denique cùm post viginti annos, adolescente me, extitisset conditionis incertæ, qui se Neronem esse iactaret, tam favorabile nomen eius apud Parthos fuit, ut vehementer adiutus, & vix redditus sit*: hæc Suetonius. Sed eadem dilucidiùs Tacitus his verbis: *Sub idem tempus, Achaia atque Asia falso exterritæ, velut Neron adventaret, vario super exitu eius rumore, eumque pluribus vivere fingentibus, credentibusque.*

Alii putarunt Neronem fore collegam Antichristi in Occidente.

Hinc partim ex hac Gentilium fama, partim ex hoc loco Pauli nonnulli opinati sunt Neronem rediturum, ut sit Antichristus, vel certè socius & collega Antichristi. Ita inter alios Severus Sulpitius lib. 1. Institut. *Unde*, inquit, *creditur, etsi se gladio ipse* (Nero) *transfixerit curato vulnere eius esse servatus, secundùm illud quod de eo scriptum est* (dic, quæso, ubi?) *Ut plaga eius curata est, subductus est; sub sæculi finem mittendus, ut mysterium iniquitatis exerceat.* Et quod mireris, hanc sententiam Severus imponit S. Martino: *Cùm*; inquit, *ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis, Neronem & Antichristum priùs esse venturos; Neronem in Occidentali plaga, regibus subactis decem, imperaturum; persecutionem hactenus exercendam, ut idola Gentium coli cogat. Ab Antichristo vero Orientale imperium esse capiendum: qui quidem sedem, & caput regni Hierosolymam esse habiturus: ab illo urbem & templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, ut Christum Dominum cogat negari, se potiùs Christum esse confirmans omnesque secundum legem circumcidi iubeat; & ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate universum orbem, cunctasque gentes esse redigendas.*

Quomodo S. Martinus prædixerit Neronem venturum.

Quod si verum est hæc S. Martinum dixisse, non quasi Propheta hæc dixit, sed quasi recensens & enarrans ea, quæ nonnulli opinati essent partim ex rumore Gentilium, partim ex hoc loco S. Pauli; ut dixi. Ceterùm hi dialogi titulo Posthumiani & Galli (sic enim inscribuntur, eò quòd hi sint interlocutores) in Concil. Romano sub Gelasio, decreto de libris apocryphis, relati sunt inter apocrypha. Verùm hæc opinio temeraria est, caretque fundamento: certum enim est ex Suetonio, Tacito & aliis, Neronem esse occisum & mortuum; resurrecturum verò eum nec Paulus, nec alius quispiam Propheta prædixit. Adde, per *mysterium iniquitatis*, non intelligi Antichristum, sed præcursores Antichristi; patet ex v. sequ. ubi subdit Paulus: *Et tunc* (scilicet post hoc mysterium adimpletum) *revelabitur ille iniquus* (Antichristus scilicet) *quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.* Denique cùm hæc scriberet Paulus, necdum regnabat Nero: hæc enim epistola, ut dixi initio, scripta est anno Christi 53. quo adhuc regnabat Claudius: Nero enim Claudio successit anno Christi 57. Potest tamen accipi hic locus de Nerone, non ut actu regnante, sed ut proximè regnaturo, uti jam dicam.

Mysterium iniquitatis est figura & typus Antichristi.

Dico ergo, *mysterium* hic idem est, quod figura & typus Antichristi, ejusque summæ iniquitatis: tota enim iniquitas, & omnium peccatorum colluvies videbitur esse collecta in Antichristo, & regno Antichristi.

Unde Syrus vertit, *mysterium iniqui illius* [scilicet Antichristi] *jam sedulò agere incipit*. Sic Apocal. 17. 7. sacramentum, sive, uti græcè est, mysterium, mulieris vocatur arcana significatio & repræsentatio mulieris, seu id quod typicè significat illa mulier quam vidit S. Joannes quæ significabat Romam & Romanum Imperium. Sic Apocal. 1. 20. sacramentum septem stellarum vocatur ipsa significatio arcana septem stellarum. Sic Daniel. 2. 18. & 36. sacramentum somnij Nabuchodonosoris vocatur ipsa somnii significatio.

Mysterium iniquitatis fuit Simon Magus, ejusq; asseclæ vel Nero.

Per mysterium autem hoc, intelligit Paulus Simonem Magum, ejusque asseclas præcursores Antichristi; ut idem hic dicat Paulus, quod Joannes epist. 1. cap. 2. v. 18. *Nunc antichristi multi sunt*. Vel potiùs intelligit ipsum Neronem cum suis, & sua sceleratorum colluvie, aliosque Imperatores Romanos, qui Neronem vel præcesserunt, vel secuti sunt; qui magno fastu & tyrannicè imperarunt, atque Christum Christianosque persecuti sunt, qualis fuit Cajus Caligula, Adrianus, Decius, Heliogabalus, Diocletianus, & alii per trecentos annos. De hisce enim subdit, *Tantùm ut qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat*. Fuit enim Nero æquè ac Antiochus Epiphanes insignis typus & figura Antichristi, quia fuit monarcha superbissimus, luxuriosissimus, potentissimus, sceleratissimus, fovit Simonem, aliosque magos: fuit hostis Christi & Christianorum, qui primam in eos persecutionem solemnem excitavit, voluitque coli ut Deus, & maximus fuit tyrannus, qualis erit Antichristus. q. d. Nero, & similes tyranni jam eodem spiritu aguntur & operantur, quo agetur Antichristus ipse, totius iniquitatis caput & princeps; ac proinde ejus *mysterium*, id est figura & typus, & præcursores sunt. ita Chrysost. Ambros. August. Hieron. suprà. Vult ergo dicere Paulus: Hoc mysterium est, quod detinet & remoratur adventum Antichristi, quia scilicet necesse est, ut Nero, & similes, quasi typi & figuræ præcurrant ipsum Antichristum, ipsumque quasi parturiant, ait Anselmus.

Antiochus, Nero, & similes tyranni fuerunt typus Antichristi.

Antichristus præcursores habet uti Christus.

Sicut enim Moses, Joannes Baptista & Prophetæ præcesserunt Christum, illique viam præpararunt; ita par est ut Nero & tyranni præcedant Antichristum, illique sensim viam parent suis sceleribus; ut veniens Antichristus omnem suam iniquitatem parturire & effundere possit.

Mysterium iniquitatis est iniquitas legitimi dominij & imperii titulo palliata.

Hinc Secundò, cum Theodoreto & August. suprà, atque Anselmo sic accipi potest hic locus: *mysterium iniquitatis*, id est, iniquitas arcana & mystica, id est, pietatis aut legitimi dominii & imperii titulo & nomine palliata occultè iam in impiis hypocritis & hæreticis, ac præsertim in impiissimo Nerone operatur; quæ sensim proserpit & crescit, donec per Antichristum in publicam iniquitatem prosiliat. Hoc enim est Græcum ἐνεργεῖται, id est vim suam exserit. Sicut ergo carbo ignis inter ligna occultè vim suam exserit, & vicina adurit; sensimque proserpit, donec in flammam & incendium manifestum erumpat: sic iniquitas à dæmone accensa, occultè in impiis vim suam exserit serpitque, donec in publicam omnium scelerum flammam sub Antichristo erumpat.

TANTUM UT QUI TENET NUNC, TENEAT, DONEC DE MEDIO FIAT] Id est, ut August. ait suprà, qui tenet fidem Christi, teneat eam donec iniquitas mystica, id est occulta, in magnum populum crescat: itaque cum Antichristo de medio fiat, id est, exeat de medio Ecclesiæ, eique palàm bellum indicat. Verùm hic sensus divellit verba, quæ Paulus coniungit. τὸ enim *de medio fiat*, coniungit Paulus cum eo quod precedit proximè, *Qui tenet, teneat*. Utrumque ergo eodem referendum est. S. August. autem τὸ, *qui tenet, teneat*, refert ad pios fideles & ad fidem Christi: τὸ verò *de medio fiat*, refert ad Antichristum & cœtum impiorum.

Romanum Imperium adveniente Antichristo concidet.

Notandum ergo, hæc verba pendere à v. præced. & explicare quid sit quod detineat adventum Antichristi, scilicet ut Nero & Romani Imperatores teneant Imperium donec illud evertatur, & è medio tollatur. ita Chrysost. Theophyl. & passim Patres, ut dixi; imò Erasmus & Beza. Unde Syrus hic vertit, *solùm* [scilicet hoc est quod detinet adventum Antichristi] *ut qui nunc detinet* [orbis imperium] *tollatur de medio, & tunc revelabitur ille iniquus Antichristus*: Græca sic habent, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται, id est, tantùm qui detinet nunc donec de medio fiat. Ubi necessariò vel deest, vel subauditur [ut fatetur Eras. & Beza] κατεχέτω, id est detineat, ut vertit Noster.

Quam prudenter & tacitè agendum de vitijs principum.

Unde Nota Secundò, cum Chrys. & Theophyl. Loquitur Paulus hic valdè tectè & obscurè de Nerone, & Romano Imperio, non ex metu; sed prudenter, ne sine causa eum contra se & Christianos concitet. Si enim clarè dixisset Neronem esse mysterium iniquitatis, & figuram Antichristi, ac Romanum imperium fore dissolvendum; tam Nero, quàm Romani in eum quasi impostorem insurrexissent, ac vivum eum defodissent, aliosque fideles cum eo, tanquam qui super tanti Imperii demolitione propheþtarent & lætarentur, inquit Theophyl.

Nota Tertiò. Alludit Paulus ad Danielis [quasi omnium

nium temporum chronologi certissimi, notissimi & celeberrimi) caput septimum: ubi Daniel præcipua mundi imperia & monarchias sibi succedentes ordine recenset. Prima fuit Assyriorum & Babyloniorum, quæ Danieli repræsentata fuit per leonem; Secunda Persarum, significata per ursum; Tertia Græcorum, significata per pardum; Quarta & ultima Romanorum, significata per bestiam decem cornuum. Post quæ, ut ait Daniel, undecimum parvulum cornu [id est Antichristus] consurget, & crescet, facietque bellum adversus Sanctos & prævalebit, donec veniat antiquus dierum, ut judicium & regnum tradat sanctis suis.

Quatuor præcipuæ orbis monarchiæ significatæ per bestias.

Et sermones [inquit Daniel] *contra Excelsum loquetur* [Antichristus,) *& sanctos Altissimi conteret: & putabit quod possit mutare leges, & tradentur in manu eius usque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis; & iudicium sedebit, ut auferatur potentia, & conteratur, & disperéat usque in finem; regnum autem, & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cælum, detur populo sanctorum Altissimi: cuius regnum, regnum sempiternum est, & omnes reges servient ei, & obedient.*

Caput septimum Danielis explicatũ.

Daniel ergo docet primò regnasse Babylonios; hos deinde subactos esse à Persis, & Persas à Græcis, & Græcos à Romanis, Romanis successurum Antichristi regnum ad breve tempus, quod à Christi judicis & Sanctorum glorioso & æterno regno subvertetur. Eò itaque alludit hic Paulus. q. d. Omnes alij monarchæ & tyranni, putà Babylonii, Persæ, Græci jam transierunt: supersunt Nero, & Romani, qui tenent nunc imperium, donec illud auferatur, & tunc veniet Antichristus; & mox Christus judex, qui Antichristum interficiet spiritu oris sui, suumque cum Sanctis regnum æternum inducet & stabiliet. ita Chrysost. & Theophyl. & alii.

Omnia imperia debent tandem cedere Christi regno.

Simili modo arcano & prophetico hæc eadem describit S. Joannes Apocal. 7. 9. *Reges*, inquit, *septem sunt. Quinque ceciderunt, unus est, & alius nondum venit: & cùm venerit, oportet illum breve tempus manere.* Deinde subdit, decem reges se illi subdituros. *Hi* inquit, *cum agno* [Christo] *pugnabunt, & Agnus vincet illos: quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum, & qui cum illo sunt, vocati, electi, & fideles.*

Locus Apocalypsis 17. illustratus.

Ubi, ut docet Ambros. Beda, Richard. Ribera & alij, per septem reges significat conjurationem tyrannorum qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti sunt, persequuntur, & persequentur. Unde ait quinque transisse, sextum adhuc esse, septimum regnaturum ad modicum tempus.

Septem reges septem tyranni, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti.

Primus rex fuit Cain cum gigantibus aliisque tyrannis, qui prima mundi ætate, id est, ab Adam usque ad diluvium, pios & Ecclesiam persecuti sunt.

Secundum rex fuit Nemrod, & Meropes illi architecti turris Babel, qui à Noe usque ad Abraham (hæc enim est secunda mundi ætas) fideles vexarunt.

Tertius rex, qui tertia mundi ætate, quæ ab Abraham ad Mosem excurrit, pios oppressit, fuit Pharao & similes in Ægypto & Sodomis.

Quartus fuit Jeroboam, alijque impii reges Israel & Iuda, qui quarta mundi ætate, à Mose scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, vitulos aureos & idola invexerunt.

Quintus fuit Nabuchodonosor cum Antiocho Epiphane, alijsque ad Christum: hæc enim est quinta mundi ætas.

Sextus fuit Nero, aliique Imperatores Romani, qui sunt fuerunt, vel erunt à Christo usque ad Antichristum.

Septimus erit Antichristus, qui modicum, scilicet tres annos cum dimidio regnabit, & à Christo judice profligabitur.

Ex dictis deducitur Primò, certum esse Romanum Imperium esse ultimum, & duraturum usque ad finem mundi; tunc verò in aliud imperium (Antichristi scilicet) sed breve commutabitur. Patet hoc ex loco citato Daniel, 7. v. 21. 22. 25. 26. 27. & Apocal. 17. v. 9. & 10. & ex Paulo hic, estque communis Patrum, teste Hieron. in c. 7. Daniel traditio; & ut videtur, Apostolica.

Romanum Imperium ultimum, ad finem mundi duraturum.

Secundò, iidem certò docent Romanum Imperium destruendum, vel ab ipso Antichristo, vel paulò ante eum.

Idem destruendum.

Tertiò, Roma sub finem mundi ad pristinam Imperii dignitatem, æquè ac scelera, & à christianismo ad ethnicismum redibit, Pontificemque suum expellet, & fideles ei adherentes, persequetur, uti fecit tempore Neronis, Decii, & aliorum Imperatorum Gentilium. Unde in Apocal. 17. 18. & sequ. Roma sub finem mundi futura vocatur *Babylon meretrix magna, sedens super septem montes, ebria sanguine Sanctorum, & Martyrum Jesu, quæ vino iræ fornicationis suæ potavit omnes gentes*, id est, supplicia suæ idololatriæ (hæc enim à Prophetis vocatur fornicatio) aliorumque scelerum consequentium, derivatur in omnes gentes, hoc ipso quo eas ad suam idololatriam, aliaque scelera imitanda compulit.

Aethnistianismo redibit ad ethnicismum.

Quartò, consentiunt Patres & interpretes, docentque ex Apocal. 17. v. 12. & 16. collato cum Daniel. c. 7. v. 8. & 24. ante Antichristum stante Roma, & Romano Imperio, decem fore reges totius orbis dominos, qui Romam capient, evertent, comburent, Apocal. 17. 16. & toto c. 18. Hique Romanum Imperium divident, inquit S. Hieron. & alii. Porro Antichristus ex hisce decem regibus successivè tres invadet & profligabit, ut ait Daniel; scilicet regem Æthiopiæ, regem Libyæ, & regem Ægypti, ut tradit Hieron. Theodoret. Cyrillus & Irenæus. Qua clade ceteri septem reges territi, ipsi se subdent, unusque omnium rex & monarcha erit Antichristus. An autem hi decem reges eversuri sint Romam ante Antichristum, an verò sub Antichristo, dubium est, quod pertractavi Apocal. 17, 16.

Decem reges Romam evertent, Romanum Imperium divident.

Decem reges ab Antichristo domabuntur.

Obiicit Secundò Beza, Romanum Imperium jam desiit; ergo venit Antichristus. Probatur antecedens, quia Romæ jam non imperat Romanus Imperator, sed Pontifex Romam occupavit: ipse ergo videtur Romanum Imperium destruxisse, ac consequenter esse Antichristus.

Resp. aliud esse Romam, aliud Romanum Imperium: Romanum enim Imperium & Romanus Imperator sine Roma consistere possunt. Quamdiu enim unus Roman. Imperator alteri in eadem potestate & dignitate succedit, uti hactenus factum vidimus, siue Romæ imperet, sive non; sive plures obtineat provincias, sive pauciores, est & dicitur Rom. Imperator, & obtinere Romanum Imperium. Id patet Primò, quia Roma capta ab Hunnis & Gothis, putà ab Attila, & postea à Genserico, non desijt Romanum Imperium, nec Romanus Imperator; uti nec desijt Romanus Pontifex esse S. Leo. Mansit enim tunc Honorius Rom. Imperator, licet Ravennæ degeret. Rursum Valens, Arcadius, Theodosius, & ceteri usque ad Iustinianum fuerunt Romani Imperat., & tamen Roma caruerunt.

Non desiit Romanum Imperium etsi Pontifex Romæ imperat.

Secundò, id patet e communi omnium sensu: omnes enim Rudolphum Imp. modernum vocant Romanum Imp. Ipsi quoque Lutherani suos Electores vocant Electores Imperatoris, vel Regis Romanorum: Romæ denique coronam accipit & inauguratur Imperator.

Tertiò, Romanum Imper. destruetur & dividetur sub finem mundi à decem regibus, qui erunt hostes Imperii & Imperatoris Romani; & postea veniet Antichristus, ut iam ostendi: atqui Pontifex non est hostis, sed amicus & conservator Romani Imperii, & Imperatoris, Romamque & alia loca occupat, non invasione, sed donatione & consensu Imperatorum & Principum: idque tot sæculis ante finem mundi. Rursum Pontifex non est rex, multò minùs idem cum decem regibus. Denique Pontifex Romanum Imperium non destruxit, nec divisit in decem reges: ergo destructio Romani Imperii, quæ præire debet adventum Antichristi: de qua loquitur Apocal. Daniel, & Paulus, non est facta per Pontificem; ac multò minùs Pontifex est Antichristus.

Aliquot argumenta quæ convincunt Pontificem non esse Antichristum.

Denique adverte hic. Hoc signum discessionis & eversionis Romani Imperii sensim impletur, cùm sensim declinatur & deficit Romanum imperium, simulque Evangelium apud Japones, Indos, Sinas, totoque orbe sensim propagatur; quod secundum est signum adventus Antichristi & judicii; datum à Christo discipulis hac de re interrogantibus Matth. c. 24. 3. *Prædicabitur*, inquit v. 14. *hoc Euangelium regni in uniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc ueniet consummatio.*

Et tunc revelabitur ille iniqvus, (Antichristus, qui antonomasticè dicitur ὁ ἄνομος, id est, ille iniquus & impius [Quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illu- Vers. 8.

ILLUSTRATIONE ADVENTUS SUI] Nota. *Spiritus oris*, non significat prædicationem verbi Dei, quia hæc non interficiet Antichristum, imò in fine mundi Antichristus illam tollet, cùm Eliam & Henoch occidet: unde explicans subdit Apostolus, *& destruet illustratione adventus sui*. Tunc ergo Christus spiritu oris sui interficiet Antichristum, cùm destruet illum illustratione adventus sui ad iudicium; Christus autem tum non veniet ad prædicandum, sed ad iudicandum: ergo spiritus oris Christi non est prædicatio, sed potiùs sententia & iudicium condemnationis.

Christus veniens ad iudicium suo iussu occidet Antichristũ.

Dico ergo, Christus interficiet Antichristum spiritu oris sui, id est, iussu suo, verbo suo, sua sententia, quasi afflatu mortifero afflabit & interimet eum. Alludit Paulus, vel potiùs citat Isaiæ 11. 4. *Percutiet* (Christus) *terram* (peccatores terræ) *virga oris sui, & spiritu labiorum interficiet impium*. Ubi pro *virga*, hebraicè est שבט *scebat*, id est sceptrum. *Sceptrum oris* vocat prædominans, potentissimum & efficacissimum Imperium, iussum ac sententiam, qua Christus interficiet Antichristum. & omnes impios. *Perinde enim* (sicut inquit ex Chrysost. Theophyl.) *ut ignis, etiam ante adventum suum, cùm adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit, ab sumitq; hunc ad modum Christus, vel solo imperio, sine afflatu Spiritus sancti, plenè delebit & obscurabit ipsum Antichristum, soloq; adventu suo abolebit, hoc est, omnino vacuum & inefficacem reddet: ubi enim visus tantùm fuerit, sistet deceptionem.*

Nota Secundò. Pro *destruet*, Græcè est καταργήσει, id est inefficacem, imbellem, eneruem, evanidum reddet, omnem vigorem & vires illi adimet, ut spiritu & vita deficiente & evanescente moriatur & intereat.

Splendor Christi indicaturi.

Nota Tertiò. Pro *illustratione* Græcè est ἐπιφανείᾳ, id est, ut Syrus, *revelatione*, vel *apparitione*; vel ut August. lib. 20. de Civit. c. 19. *illuminatione præsentiæ suæ*, vel, ut Vatabl. *claritate adventus sui*. Significat ergo, per lucem, claritatem & splendorem, qui quasi prænuntius præibit Christum venientem ad iudicium, signumq; erit Christi aduentantis, Antichristum destruendum esse & dissipandum, perinde ut sole aduentante dissipantur & evanescunt nubes & tenebræ; ita ut solo timore, inquit Anselmus, Christi adventantis, moriatur pestifer ille.

Ante diem Iudicij occidetur Antichristus, & dabuntur hominibus 45. dies pœnitentiæ.

Adverte hic Ante diem iudicij occidetur Antichristus. Nam post eius mortẽad minimum dabuntur hominibus quadragintaquinque dies pœnitentiæ, ut patet Daniel. 12. 12. tantùm ergo hic significat Paulus, cùm prævia signa præibunt iudicium & Christum iudicem, quodam insuitato fulgore de cælo quasi fulmine, à Christo siderandum & afflandum esse Antichristum.

Dices, Apocal. 19. v. 20. dicitur bestia, id est Antichristus, cum suo præcursore & pseudo propheta, viuus mittendus in infernum; quomodo ergo hic dicitur interficiendus?

Respondeo. Pro *interficiet*, Græcè est ἀναλώσει, id est absumet, consumet, perdet: ita ut in terra inter homines viventes esse desinat, & præcipitetur in mortem æternam inferni. Christus ergo vel per se, ut docet Lactantius l. 7. c. 19. vel potius, ut alij per Michaelem Archangelum administrum, suæ sententiæ executorem, & præcursorem suum ad iudicium deturbabit Antichristum, eumque dehiscens terra absorbebit, viuumque rapient dæmones in tartara, siue vivus eò perueniat, sive non, sed in itinere occidatur: utrumque enim probabile est, uti de Core, Dathan & Abiron, (de quibus dicitur Num. 16. 33. *Descenderunt vivi in infernum operti humo*. nonnulli censent eos vivos permansisse & peruenisse in infernum; alij censent eos vivos cœpisse descendere, sed in ipso descensu esse mortuos, antequam ad infernum pertingerent, ut τὸ *descenderunt vivi*, actum inchoatum descensus, non consummatum significet. Utrique probabiliter; sed posteriores probabiliùs. Planè enim in omnes homines generalis lata est sententia mortis *Statutum est*, inquit Apostolus Hebr. 9. 27. *hominibus semel mori, post hoc autem iudicium*: Idque significat hic Paulus, cùm ait, *interficiet* eum, vel, ut Græcè est ἀναλώσει, id est, absumet eum. In ipso ergo descensu ad inferos occidetur Antichristus: dicitur tamen vivus mittendus in infernum, quia vivus eò demitti & descendere incipiet; sed in via antequam pertingat ad infernum, suffocabitur & occidetur, ut iam de Core dixi. Addunt S. Hieronym. & Theodoret. in c. 11. Danielis, & D.

Core, Dathan & Abiron quomodo vivi descẽderint in infernum.

Antichristus quomodo vivus mittendus in infernũ.

Thomas hic, id fore in monte Oliveti; eò enim Christus veniet ad iudicium, iudicabitque in valle Iosaphat, ut dicitur Ioelis 3. 2. quæ est vicina monti Oliveti; ut, sicut ex monte Oliveti Christus in cælum ascendit, ita ex eodem Antichristus deturbetur & descendat in tartara.

CUIUS EST ADVENTUS SECUNDUM OPERATIONEM SATANÆ IN OMNI VIRTUTE (δυνάμει id est potentia) ET SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS] q. d. In cuius adventu, vel per quem advenientem, satanas operabitur & exeret omnem suam potentiam, omnia sua signa & prodigia mendacia. Vers. 9.

Ortus, educatio & vita Antichristi satanica.

Nota Græcum παρουσία & adventum & præsentiam significat; poteltque tam de præsentia & adventu in mundum, quàm in regnũ accipi, ut scilicet significet tam ortũ, nativitatem & educationem Antichristi, quàm eius vitam & regimen fore secundùm operationem satanæ: magis tamen hoc secundum significat hic Apostolus, scilicet quòd Antichristus habebit assistentiam satanæ, & satanam in se & per se operantem, inquit Theophyl. unde subdit, *In signis & prodigiis*, scilicet quæ faciet Antichristus ut homines seducat.

Aliqui putant Antichristum fore diabolum incarnatum, vel in carne apparentẽ.

Hinc Nota Secundò. Aliqui putarunt Antichristum fore diabolum incarnatum, ut opponatur Christo Deo incarnato; ut, sicut Verbum per humanitatem assumptam operatum est, & vim suam exeruit: ita Satanas per carnem assumptam operetur, & vim suam exerat. Ita videtur loqui Theodoret. Verùm quia fieri non potest, ut diabolus aut alia creatura carnem aliamue creaturam hypostaticè assumat, sicut Deus assumpsit carnem humanam, ut docent Theologi; hinc Secundò. Hippolytus Martyr. lib. de Consummat. sæculi, censet Antichristum fore dæmonem, non incarnatum, sed in carne apparentem, & de falsa virgine aliam & phantasticam carnem assumentem.

Alij putant Antichristũ ex virgine opera dæmonis concipiendum.

Tertiò, alij apud Rabanum tractatu de Antichristo, putant Antichristum non fore dæmonem, sed hominem, qui tamen ex virgine opera dæmonis concipietur, uti Christus conceptus est ex Virgine de Spiritu sancto. Verùm non potest dæmon virginem fœcundare, nisi ut succubus aliunde semen humanum exceperit, quod deinde virginis utero infundat, ac proinde non manebit virgo, quæ ab eo impregnata fuerit: sed more cæterarum puerperarum claustris virginitatis resignatis concipiet & pariet.

Antichristus aptissimum ad omnia mala diaboli instrumentum.

Quartò, probabiliùs Franc. Suarez & multi alij volunt verbis hisce Paulum significare, quòd Antichristus omnem operationem diaboli in se suscipiet à puero; quodque diabolus Primò, in utero matris Antichristi humores sic attemperabit, ut Antichristi temperamentum & complexio fiat propensissima ad omnia vitia. Et hoc videtur velle S. Hieron cùm in cap. 16. Isaiæ dæmonem vocat patrem Antichristi.

Secundò, ab infantia Antichristum replebit dæmon malitia sua, non quasi Antichristus à dæmone possidendus sit corporaliter, tamquam arreptitius: sic enim non esset liber, nec peccaret; sed quia semper, & in omnibus eum à puero reget & gubernabit dæmon, inquit Damascen. lib. 4. de Fide cap. 27.

Tertiò, in virili ætate dæmon per Antichristum operabitur non tantùm omne scelus & nequitiam, sed etiam omnia signa & portenta mendacia omnem blandiloquentiam, sapientiam, minas, terrores, & tormenta, omnemque vim suam exeret, ac decipiendos & alliciendos à Christo ad se homines omnes, & hoc maximè vult Paulus, cùm ait, *Cuius est adventus secundùm operationem Satanæ.*

Nemo præter Deum potest patrare miracula.

IN SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBUS] Nota. Nec Antichristus, nec dæmon, nec angeli possunt facere verum miraculum: sed solus Deus. Miraculum enim est quod fit super omnem naturæ vim, quodque omnium naturalium causarum & creaturarum vires excedit & transcendit: Antichristus ergo faciet miracula non vera, sed falsa & mendacia.

Miracula Antichristi ob quatuor causas sunt mendacia.

Nota Secundò. Miracula Antichristi dicuntur mendacia quadrupliciter, scilicet, ratione & respectu omnium causarum. Primò, respectu causæ finalis; quia eo fine faciet ea Antichristus, ut homines in mendacium & errorem inducat; nimirum ut per hæc miracula probet,

se esse Messiam & Deum, sicuti fecit Christus; ita Ambros. & Chrysost.

Secundò, ratione causæ efficientis, quia eorum architectus erit pater mendacii, putà diabolus.

Tertiò, ratione causæ materialis, ut Theodoret. docet: multa enim ex his miraculis erunt præstigiæ, quibus fascinabit oculos, ut videatur facere id quod revera non faciet. Erit enim Antichristus, inquit Cyrillus catech. 15. magia instructissimus.

Quartò, respectu causæ formalis, quia quæ ex hisce non erunt præstigiæ, naturaliter fient per applicationem occulta causarum naturalium. Unde mira quidem erunt, non tamen miracula, quæ omnes naturæ vires superent.

Tria miracula Antichristi. Primum. morborum sanatio,

Nota Tertiò. Apocal. 13. tria miracula Antichristi describuntur. Primum v. 3. & 11. quòd unum è regibus sibi subiectis, vel potiùs seipsum plaga mortifera (in bello, vel aliunde accepta) saucium sanabit. Ubi Adverte, plagam hanc revera non fore mortiferam, sed vel talis hominibus videbitur tantùm, non autem erit reipsa: vel si revera erit incurabilis id tantùm erit respectu artis & opis humanæ; dæmoni enim totum corpus nostrum pernoscenti & pervadenti, naturaliter curabilis erit, ac proinde nec vim creati agentis transcendet curatio, nec miraculum erit.

Secundum ignis è cælo descensus. Tertium, locutio statuæ Antichristi. Quartum mortuorum ficta suscitatio, &c.

Secundò, ibidem v. 13. quòd faciet ignem de cælo descendere: sed & hoc naturaliter facere potest dæmon, uti scimus eum ciere fulmina, tonitrua, & tempestates, concitando vapores & nubes.

Tertiò, ibidem v. 15. quòd propheta & præcursor Antichristi faciet statuam ejus loqui: sed sic dæmon per idola locutus est, & per pythones etiamnum loquitur naturaliter.

Addit Sibylla lib. 3. Oraculorum alia miracula, scilicet, quòd Antichristus sistet mare, montes, solem, lunam, & mortuos ad vitam suscitabit. Verùm, inquit, non erunt vera signa sed decipiet: pleraque enim ejus mira præstigiæ erunt, quibus illudet oculis hominum, uti jam per suos circulatores & præstigiatores hominum oculis illudit dæmon.

Similia de Antichristo tradit Methodius Episcopus & Martyr in suis Revelationibus, quæ referuntur tomo 2. Biblioth. SS. Patrum. *Faciet*, inquit, *multa signa & prodigia sophistica, cæci respicient, claudi ambulabunt, surdi audient, dæmoniaci curabuntur, convertet solem in tenebras, & lunam in sanguinem apparenter*. Volet enim ipse haberi Christus, ac proinde faciet ea quæ de Christo prædixerunt Prophetæ, quæque Christum fecisse narrant Evangelistæ. Et Hippolytus Martyr orat. de consumm. mundi. *Leprosos*, inquit, *mundabit, paralyticos excitabit, expellet dæmones, longinqua non aliter quàm præsentia denuntiabit, mortuos suscitabit, transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem è cælo, convertet diem in tenebras, & noctem in diem, solem circumaget quò libuerit. Et, ut semel dicam, omnia terræ marisque elementa, vi oblatæ apparitionis, coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit*. Et S. Ephrem tractatu de Consummat. mundi & Antichristo: *Transferet*, inquit, *montes & insulas fallaciter, & currere quidem videbitur mons coram cunctis spectantibus, licet omnino à suis fundamentis non sit motus: super abyssum incidet, & in eo, ut super terram ambulare se simulabit. magna tribulatio erit in diebus illis, quando seipsum ut Deum ostentabit formidabilibus portentis, per aera volitans, cunctique dæmones in forma angelorum cum timore coram tyranno in aere sublimes volitare conspicientur.*

VERS. 10. ET IN OMNI SEDUCTIONE INIQUITATIS IIS QUI PEREUNT] ut omni arte & modo seducat homines ad iniquitatem, ut pereant & damnentur.

Sextuplex fallacia Antichristi.

Nota. Hisce artificiis utetur Antichristus ad illiciendum homines. Primò, magna comitate & gratia se insinuandi, captandique hominum gratiam. Secundò, sanctimonia simulata. Tertiò, sapientia sua & eloquentia incredibili; callebit enim omnes artes & Scripturas, ait Anselmus. Quartò, promittendo & largiendo suis ingentes opes. Quintò, reluctantibus inferendo terrores & tormenta exquisita. Sextò, faciendo signa & prodigia rudibus admiranda. Denique à dæmone suo omnem fallendi artem discet.

Nota. τὸ iis, vel, ut græcè est, in iis, *qui pereunt*, si. *Cornel. in Epist. Pauli.*

gnificat has artes efficaces fore in hominibus levibus, impiis, ideoque reprobis, qui morte æterna peribunt, adeoque illos per illas artes seductum iri & consequenter perituros & damnandos. Notat maximè Judæos, ut mox dicam. Alii enim cordati & constantes has artes & imposturas facilè pervidebunt, nec iis sinent se seduci, sed usque ad mortem Antichristo resistent, ideoque martyrii lauream obtinebunt.

Tria potest significare charitas veritatis.

EÒ QUÒD CHARITATEM VERITATIS NON RECEPERUNT, UT SALVI FIERENT] *Charitas veritatis*, Primò, juxta Anselmum, est charitas vera, sive charitas & spiritus Christi verax, vereque amabilis. Secundò, ut Chrysost. Theophyl. Oecumen. *charitas veritatis* est Christus, qui utrumque est, scilicet tam charitas, quàm veritas, & propter utramque venit in mundum; scilicet, ut verissima charitate se nobis traderet, utque suam charitatem & veritatem nos amplecti & æmulari doceret. Unde S. Cyprianus epist. 55. ad Cornelium legit, *eò quòd dilectum veritatis non habuerunt*. Tertiò, *charitas veritatis* est amor, vel, ut Ambrosius, *dilectio veritatis*. q. d. Quia non habuerunt amorem veritatis, quia noluerunt amare veritatem; ideo mittet illis Deus operationem erroris per Antichristum. ita Vatablus. Hic sensus facilior est & planior, magisque connexus versui sequenti: opponit enim amorem veritatis errori, sive amori & amplexui erroris.

Antichristus maximè venturus ut Judæos decipiat.

Tacito nomine notat Iudæos. Hinc enim docent Patres, Antichristum venturum maximè hac de causa, vt Iudæos decipiat, idque in pœnam incredulitatis suæ, qua noluerunt recipere Christum, qui tot vera miracula, tam veram fidem & doctrinam, tam puros mores & vitam Iudæis exhibuit. Idem significat Christus Ioannis c. 5. v. 43. *Ego veni*, inquit, *in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius* (Antichristus) *venerit in nomine suo, illum accipietis*. Vnde sequitur.

IDEO (quia scilicet noluerunt recipere veritatem & amorem veritatis) MITTET ILLIS DEUS OPERATIONEM ERRORIS, VT CREDANT MENDACIO) Pro *operationem erroris*, græcè est ἐνέργειαν πλάνης, id est, vt Syrus, efficaciam seductionis vel imposturæ, scilicet illa miracula, aliaque artificia fallendi, quibus, vt dixi, Iudæos à Christo eversos & potenter & efficaciter ad se pelliciet Antichristus.

Deus quomodo se habeat in permissione imposturarum & præstigiarum Antichristi.

Nota. Dicitur Deus mittere hæc opera & imposturas Antichristi, quia ex proposito ea Iudæis aliisque hominibus immitti permittet, inquit S. August. lib. 20 de Civit. Dei c. 19. laxando scilicet habenas tum diabolo, tum ipsi Antichristo: non enim opus est, vt positivè eos mittat Deus ad decipiendum homines, cùm ipsi per se ad hoc promptissimi sint futuri, nec aliud sint desideraturi, quàm ut Deus hanc deceptionem perficere eis permittat. Simili modo dicitur 2. Reg. 24. Deus commovisse, (id est, à diabolo & suis adulatoribus commoveri permisisse) Davidem ad numerandum populum, quod fuit peccatum superbiæ in Davide. Eodem modo & sensu dicitur Deus miscere spiritum vertiginis, dare spiritum mendacij, compunctionis, soporis, &c. ut dixi can. 17. & 23.

Hinc patet Deum, cùm mittit spiritum erroris, cùm excæcat, cùm indurat, adeòque cùm peccata præcedentia punit peccatis sequentibus, non tantùm se habere negativè; sic enim non irrogaret pœnam: nec enim iudex censetur punire reum, si negativè permittat eum furari & malè agere; sed habere etiam se positivè ac positivo actu, & speciali providentia & decreto decernere permittere peccatum posterius hoc fine, vt puniat prius, ut dixi can. 16.

Veritatem oblatam repudiantes sua infidelitatis & errorum puniuntur.

Moraliter S. August. lib. 5. contra Iulianum c. 3. docet homines ob præcedentia peccata, præcipuè ob veritatis oblatæ repudium, hac pœna gravissima à Deo puniri, (eo modo & sensu quo iam explicui) ut credant mendaciis & erroribus in suam perniciem. *An non est peccatum*, inquit, *& pœna peccati, ubi legitur: Dominus miscuit illis spiritum erroris, & seduxerunt Aegyptum in omnibus viis suis, sicut seducitur ebrius? Non est peccatum & pœna peccati, ubi Deo dicit Propheta: Quid errare fecisti nos Domine à via tua, obdurasti corda nostra, ut non timeremus te? Non est peccatum & pœna peccati, ubi rursus Deo dicitur: Ecce tu iratus es, & nos peccavimus, propterea erravimus, & facti sumus immundi omnes? Non est peccatum & pœna peccati, ubi legitur de gentibus, quas debellavit Josue: Quia per Dominum factum est confortari cor*

porum, ut obviam irent ad bellum contra Israel & exterminarentur? Non est peccatum & pœna peccati, quòd non audivit Roboam rex plebem bene monentem, quoniam sicut Scriptura loquitur; Erat conversio à Domino, ut statueret verbum suum, quod dixit ille locutus est in manu Prophetæ? Non est peccatum & pœna peccati in eo quòd scriptum est, Amasiam regem Juda noluisse audire Joas regem Israel bene monentem ne procederet ad bellum eum? Et inferiùs citans hunc Pauli locum sic ait: *Unde est illud, quod ad Thessalonicenses scribit Apostolus: Pro eo quòd dilectionem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio. Ut seduceretur Achab & in prælio periret, vidit Michæas Dominum sedentem in throno, & omnis exercitus cæli coram eo, & dixit Dominus: Quis seducet Achab, & ascendet, & cadet in Ramoth Galaad? Et dixit spiritus quidam: Ego seducam eum. Et dixit Dominus ad eum: In quo? Et dixit, Egrediar, & ero spiritus mendax in ore omnium Prophetarum ejus. Et dixit: Seduces, & prævalebis; exi & fac sic.*

Causa finalis permittendi imposturas & fraudes Antichristi.

Vox *ut* referri potest ad *mittet*; & tunc non causam finalem, sed tantùm consequentiam significat. q. d. Permittet Deus Antichristum operari & seducere homines, unde consequetur ut illi qui Christum sequi noluerunt, credant mendaci Antichristo. Nec enim Deus hoc fine mittet Antichristum, ut intendat per eum seducere homines, & impellere in mendacium: sed potiùs hoc fine, ut cognoscant homines per opera Antichristi, quanta sit efficacia dæmonis, quantaque sit infirmitas; ut contra eum se muniant, humiliterque Dei gratiam invocent: ut ita è contrario pateat, quanta sit efficacia gratiæ Christi in iis qui Antichristo resistent, quæ omnem naturæ infirmitatem, & dæmonis efficaciam generosè & constanter superabit. Ex hac tamen missione, vel potiùs permissione Antichristi, id consequetur, ut multi in malum & errores propensi ab eo seducantur, credantque ejus mendaciis & fallaciis.

Secundò & meliùs, vox *ut* referri potest ad id, quod proximè præcedit, scilicet ad *operationem erroris*; & tunc propriè sumitur, significatque causam finalem. q. d. Hæc operatio erroris, & seductio Antichristi ab eo fiet hoc fine, ut homines credant ejus mendacio: sive hæc opera Antichristi impellent homines, facientque eos credere mendacio.

VERS. 11. UT JUDICENTUR OMNES, QUI NON CREDIDERUNT VERITATI, SED CONSENSERUNT INIQUITATI] q. d. Ut justo Dei judicio arguantur & condemnentur Judæi & similes, qui Christo & veritati Evangelicæ per Christum allatæ credere noluerunt: sed mendacem Antichristum receperunt, ejusque hæresim & sceleratos mores secuti & æmulati sunt.

Nota, *ut* significat hic causam finalem missionis Antichristi: refertur enim ad id, quod dixit v. præc. *Ideo mittet illis Deus operationem erroris.*

Duplex causa ob quam Deus permittet potestatem tantam Antichristo.

Pro quo Nota Secundò. Duplex est causa, cur Deus permittet tanta & tam potenter operari Antichristum. Prior & primaria est, quàm jam dixi, ut pateat in Sanctis, qui illi resistent, gratiæ Christi efficacia. Altera & secundaria, & quasi consequens causa est, quam solam hic adfert Apostolus, scilicet ut hac ratione Deus puniat incredulitatem Judæorum, qui Christum sequi noluerunt: puniat, inquam, Primò, permissione tantæ tentationis Antichristi, ac lapsus ac consensus Judæorum, ut credant mendacio.

Secundò, ut posito jam eorum lapsu, quodque jam crediderunt mendacio, puniat eos in die judicii, coarguendo eorum malignitatem, quòd Christi vera miracula, veram doctrinam, veram & sanctam vitam amplecti noluerint, sed vice versa Antichristi falsa miracula, doctrinam, & vitam impiam amplexi sint: ac consequenter puniat eos, æternæ damnationi illos adjudicando.

Nota Tertiò. Tam hic quàm vers. 10. veritatem Christi opponit Apostolus non mendacio, sed iniquitati Antichristi; quia ex veritate justitiam & sanctitatem Christi, quasi ex fonte rivulos promanantes subintelligit. Rursum sub iniquitate mendacia & errores Antichristi, quasi sub toto partem complectitur: erit enim Antichristus omnis iniquitatis architectus: ideoque omnes iniqui, impii, scelerati eum recipient, illi consentient, illo rege gaudebunt.

Hic locus est partim controversus, partim didacticus de

A Antichristo: de quo multi sæpè & præclarè scripserunt, quæ quia non vacat multis perlegere, ego ea hic paucis complectar, & quæcumque ex S. Scriptura vel Patribus de Antichristo certa sunt, aut valdè probabilia, in medium afferam.

Controversia tota de Antichristo breviter perstricta.

QUÆST. I. *An Antichristus venerit, an venturus sit.*

Quæritur ergo Primò, An Antichristus venerit, an verò sit adhuc venturus? Hæretici docent eum venisse. Papam enim Romanum, qui antea erat Pastor & Episcopus Romanus, factum esse Antichristum, cùm cœpit contra legem Christi inducere Missas, imagines, Purgatorium, Indulgentias, cultum Sanctorum; cumque cœpit dominari aliis Episcopis, sibique arrogavit jus & titulum Pastoris ac Principis totius Ecclesiæ. Id factum ajunt sub annum Domini 600. Unde David Chytræus Gregorium Magnum (quem omnes tam Græci quàm Latini ut Sanctum coluerunt) vocat primum Antichristum. Illyricus verò, Lutherus, & plures Novantium, Gregorium vocant ultimum Roman. Pontificem: Gregorio enim successit Sabinianus; sed hic statim eodem anno defunctus est. Sabiniano successit Bonifacius III. qui anno Domini

Hæretici volunt Antichristum incepisse sub annum Domini sexcentesimum.

B 606. à Phoca Imper. Oecumenici nomen accepit, ut scilicet vocaretur, Universalis totius orbis Episcopus & Pontifex. Hunc ergo volunt esse primum Antichristum.

Pontifex universalis Ecclesiæ titulus Pontificis Romani antiquissimus.

Verùm falluntur & fallunt. Nam, ut alia taceam, Concilium Oecumenicum Chalcedone habitum, actione prima, secunda & tertia, passim S. Leonem, qui longè ante S. Gregorium fuit Romanus Pontifex, vocat Pontificem universalis Ecclesiæ. Quid est hoc aliud, quàm esse Oecumenicum? ideoque Pontifices Romani semper vel per se, vel per legatos suos Conciliis Oecumenicis præfuerunt, tamquam capita & principes totius Ecclesiæ, quam repræsentat Concilium Oecumenicum.

Rursum si à Bonifacio III. Pontifices Romani omnes fuerunt Antichristi; ergo jam per mille annos Ecclesiam suam deseruit Christus; ergo per mille annos Ecclesia Christi periit, quæ tamen in Scriptura prædicatur esse regnum Christi æternum; ergo per mille annos omnes Catholici & Christianissimi Reges, Principes, Dynastæ, Episcopi, Doctores, totusque orbis Christianus adoravit

C Antichristum; ergo per mille annos tota Ecclesia, (quæ tamen ab Apostolo dicitur esse columna & firmamentum veritatis) in gravissimis fuit erroribus, imò in idololatria, fuitque synagoga Satanæ; ergo in Ecclesia non Christi, sed Antichristi & diaboli natus, baptizatus, educatus est Lutherus, Calvinus, aliique Novantes, si verum est, quod ipsi ajunt, sub annum sexcentesimum cœpisse Missas, imagines, invocationem Sanctorum, orationes pro Defunctis. Sed absit. Hæc enim fuisse in Ecclesia ante annum sexcentesimum, imò à temporibus Apostolorum, docent S. Ignatius, Dionysius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Hieron. Chrysost. & alii omnes, quos in singulis materiis per singulas annorum à Christo nato centurias proferunt & citant Catholici omnes, qui de controversiis scripserunt.

Missæ, imagines, invocatio Sanctorum ab initio Ecclesiæ fuere.

Respondeo ergo & dico, Antichristum necdum venisse, sed esse venturum, ac consequenter nec Papam Romanum, nec quem alium qui vivat aut vixerit, esse Antichristum. Id breviter novem rationibus demonstro.

Antichristus necdum venit, sed venturus est.

D Primò, quia unus erit singularis homo, qui dicetur Antichristus, ut ostendi ex v. 3. atqui Papa non est nomen hominis singularis sed nomen officii communis, in quo unus alteri succedit: nomen enim Papæ tam commune est multis, quàm nomen regis, Imperatoris, Episcopi: ergo Papa non est Antichristus.

Erit unus singularis homo.

Secundò, Antichristus non veniet, nisi postquam omnino eversum fuerit Romanum Imperium à decem regibus, ut patet hic v. 3. & Daniel. 7. v. 24. juncto cum Apocal. 17. v. 11. & 16. atqui necdum omnino eversum est Romanum Imperium, nec hactenus visi sunt decem reges illud evertentes: ergo necdum venit Antichristus.

Non veniet nisi everso penitus Romano Imperio.

Tertiò, Antichristus erit ex diametro contrarius Jesu Christo, ejusque nomen, fidem & cultum tollet, voletque ipsemet haberi Christus & Messias, ut patet hic v. 4. & 1. Joan. 2. 22. & Joan. 5. 43. atqui nec Papa, nec quis alius similis hactenus Christi fidem & cultum sustulit, voluitque haberi Christus: ergo nec Papa, nec aliquis illi similis hactenus fuit, qui esse possit Antichristus.

Erit contrarius ex diametro Jesu Christo.

Quar-

Abrogabit juge sacrificium.

Quartò, Antichristus abrogabit in Ecclesia juge sacrificium (quod non potest esse aliud quàm Missæ) omnemque Dei cultum & cæremonias, imò omnem religionem, ut patet Danielis 12. 11. & hic v. 4. atqui hactenus perdurat Missæ sacrificium, Dei cultus, & cæremoniæ in Ecclesia Romana: ergo hactenus in Ecclesia Romana non est visus Antichristus.

Omni Deo adversabitur.

Quintò, Antichristus Deo vero omnique numini adversabitur, voletque ipse solus haberi & coli in templo ut Deus & numen: atqui nec Papa, nec quis alius hactenus omne numen sustulit, voluitque ipse in templo coli ut numen: ergo nec Papa, nec quis alius hactenus fuit Antichristus.

Regnabit dies mille ducentos nonaginta.

Sextò, Antichristus, ut docet Daniel ibidem tantùm regnabit dies mille ducentos nonaginta: atqui Papa per plures dies, imò annos regnavit: ergo Papa non est Antichristus. Respondent Novantes. Danielem diem pro anno accipere: sed contra hoc facit, quòd S. Joan. Apocal. 11. v. 2. & 3. dies redigat ad menses numeretque menses persecutionis Antichristi quadraginta duos, quibus calcabit Ecclesiam & civitatem sanctam. Rursum Daniel cap. 7. 25. docet Antichristum regnaturum *per tempus*, id est annum (sic enim Daniel c. 4. 29. dicit Nabuchodonosorem cum bestiis vixisse per septem tempora, id est, septem annos, uti omnes exponunt) *& tempora*, id est, duos annos, *& dimidium temporis*, id est anni.

Locus Danielis & Apocalypsis de Antichristi tempore illustratus.

Ubi Nota. Pro *tempora*, id Chaldæo (qua lingua hæc scripsit Daniel) esse עדנין *iddanin*, uti Rabbini puncta subiecerunt, quod est pluralis numeri, & significat tempora: sed videtur legendum aliis punctis in duali עדנין *iddanain*, id est, duo tempora: quamquam Chaldæi rariùs duali, & plerumque plurali etiam pro duali utantur, ut notat Guido Fabricius in Grammatica Syrochaldaica. Sive ergo legas *iddanin*, sive *iddanain*, utrumlibet hic duale est, &, ut omnes vertunt, significat duo tempora, id est, duos annos. Voluit enim Daniel numerare & consignare certa & definita tempora, id est, annos monarchiæ & persecutionis Antichristi, dicitque eos fore tres cum dimidio, qui efficiunt menses 42. quos numerat S. Joannes in Apocal: & dies 1290. quos numerat Daniel cap. 12. ita docent passim Patres. atqui Pontifex non tres annos cum dimidio, sed plusquam mille annis in Ecclesia regnavit & præsedit: ergo Pontifex non est Antichristus.

Monarchia Antichristi tres anni cum dimidio.

Septimò, Antichristi imperium erit ultimum mundi, eritque sub finem mundi, paulò ante judicium, ut patet Daniel. 7. v. 21. 22. 25. 26. atqui Papa jam diu ante finem mundi diemque judicii, scilicet mille annis, regnavit: ergo Papa non est Antichristus.

Antichristus occidet Eliam & Henoch.

Octavò, Antichristus occidet Eliam & Henoch, ut patet Apocal. 11. 7. estque communis sententia Patrum: atqui Papa non occidit Eliam & Henoch, nec Elias & Henoch hisce mille annis visi sunt: ergo Papa non est Antichristus.

Regnabit Hierosolymis.

Nòno, Antichristus non regnabit Romæ (illa enim ante Antichristum evertetur & concremabitur à decem regibus, ut ostendi v. 7.) sed Hierosolymis, ut patet Apocal. 11. 8. Papa autem non regnat Hierosolymis, sed Romæ: ergo Papa non est Antichristus.

Ridiculum Novantium delirium Papam dicere Antichristum.

Hinc patet, ridiculum esse dicere venisse Antichristum Sed nimirum livor mentem excæcat, & durum est telum necessitas. Novantes vident suas & alias aliorum quavis ætate hæreses à Pontifice Rom. damnari, & damnatas esse Quid agant ut judicem hunc declinent? necesse est ut faciant Antichristum: si enim eum Christi esse, cum Christo pro Christo, Christique vicarium faterentur, diceremus eis, Cur ergo ejus sententiæ, imò Christi sententiæ non acquiescitis? Tolerabilius foret, & in speciem probabilius quippiam dicerem, si Papam non Antichristum, sed Antichristi prodromum & præcursorem clamitarent: tunc enim Scripturæ, quam se sequi clamitant, de Antichristo loquenti vim tantam non inferrent; licet Pontifici atrocem calumniam & iniuriam irrogarent. Verùm odium & indignatio eos ultra metam abripit, perinde ut rixosas mulieres, quæ ubi rixari cœperint, ex animi impotentia quidquid cholera suggerit, adeoque plaustra convitiorum evomunt. Viri cordati qui rem non passione, sed rationis trutina metiuntur, satis perspiciunt has calumnias ex odio

A in Pontificem profectas, quæ in ipsosmet qui eas jaciunt, longe veriùs quadrent. Hæreticos enim esse Antichristos, id est Antichristi symmystas & socios, eodemque cum Antichristo spiritu agi, docet S. Joannes epist. 1. cap. 2. v. 22. *Quis est*, inquit, *mendax nisi is qui negat quoniam Jesus est Christus* (uti negavit Cherinthus hæreticus) *hic est Antichristus, qui negat Patrem & Filium*. & v. 18. *Nunc*, inquit, *Antichristi multi facti sunt. Ex nobis prodierunt: sed non erant ex nobis. nam, si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum.*

Hæretici symmystæ Antichristi.

An non Lutherus, Calvinus, Menno exiverunt ex nobis? ex nostra Ecclesia Catholica Romana? atque ut se excusent, clamitant illam factam esse meretricem Babylonis, scortum Antichristi & diaboli. Verùm hoc ipso faciunt se Antichristi & meretricis hujus filios, spurios, diabolicos. Ipsi enim, ut dixi, in hac Ecclesia nati & baptizati & educati sunt.

Quæst. II. quis & qualis futurus Antichristus. Erit Judæus ex tribu Dan.

Quæritur Secundò; Quis & qualis erit Antichristus? Respondeo, Omnes docent fore Judæum, multique addunt fore ex tribu Dan; idque probant ex Genes. 49. 17. ubi dicitur, *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita.* Quod B licet ad litteram de Samsone instar colubri astutè & fortiter Philistinos impugnante intelligatur, mysticè tamen de Antichristo accipi potest, ideoque, inquiunt, Apocal. 7. inter duodecim tribus, in quarum qualibet duodecim millia signati numerantur; omittitur tribus Dan, eò quòd ex tribu Dan orietur Antichristus. Unde omnes Danitæ Antichristum ut contribulem sequentur, nemoq; ex eis salvabitur.

Humili loco nascetur.

Secundò, Antichristus humili loco, & ex vilibus Judæis nascetur. Inde enim à Daniele c. 7. vocatur cornu parvulum, quod sensim crescet, quodque non hereditate, sed fraude regnum obtinebit, Daniel. 11. v. 20. & 21. Addit S. Hieron. nasciturum Antichristum in Babylone; alii in urbe Dan, quæ postea dicta est Cæsarea Philippi. Insuper Damascenus tradit eum ex fornicatione procreandum. Auctor tractatus de Antichristo, qui extat tomo 9. operum S. Augustini (videtur esse Rabanus) docet Antichristum educandum in Corozain & Bethsaida, ac proinde Christum hisce urbibus væ intentasse. Sed hæc omnia vel frivola, vel incerta sunt.

Nomen Antichristi ignotum.

Tertiò, nomen Antichristi adhuc ignotum est: illud tamen constat, quòd litteræ nominis ejus arithmeticè conC ficient numerum 666. ut patet Apocal. 13. 18. Hinc aliqui putarunt Mahometem esse Antichristum, quia hic impostor cœpit sub hunc annorum Domini numerum. Sed errant: non enim cœpit Mahomet regnare anno Domini 666. sed 613. Neque Joannes de numero annorum, sed nominis Antichristi loquitur.

Judæos Antichristus sibi primum conciliabit.

Quartò, Antichristus primò Judæos sibi conciliabit, judaizando & promittendo eis bona temporalia, quæ ipsi à suo Messia avidè expectant: dando eis thesauros, quos dæmon ei subministrabit. erit enim opulentissimus: ejus enim thesauros extollit Daniel c. 11. 43. Anselmus in Elucidario, per thesauros hos intelligit omnem pecuniam, quæ in mari, vel in terræ visceribus occulta delitescit: hanc enim per dæmonem Antichristo prodendam esse. Hinc ergo Antichristus à Judæis recipietur & habebitur quasi Messias promissus, tot sæculis ab iis avidissimè expectatus. Joan. 5. 43.

Habebit præcursorem.

Quintò, habebit suum præcursorem, uti Christus habuit Joannem Baptistam. Is erit insignis impostor, ut videatur miracula facere, cogetque imaginem Antichristi ab omnibus adorari, Apoc. 13. 15.

Fiet rex opera Judæorum. Regnare incipiet in Babylone.

D Sextò, per Judæos sensim crescet Antichristus fietque rex: addit Franc. Suarez, Ribera, aliique multi, quòd incipiet regnare Babylone: id enim videtur significare Zacharias c. 5. v. ult. ubi dicit Zacharias mulierem amphoræ insidentem habentem os claudum talento, vel massa plumbi, à duabus mulieribus deferri in terram Sennaar, id est, in Babylonem. *Ut ædificetur*, inquit, *ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam.*

Zachariæ isto cap. 5. explicata.

Quam visionem miram ut intelligas, Nota Primò. Amphora hæc, sive ut hebraicè est, איפה *epha*, id est mensura, significat mensuram peccatorum Judæorum, quæ sensim crevit, & tandem omnino impleta est tempore Christi, quando planè à Deo & Christo rejecti fuerunt Judæi.

Secundò, oculus, inquit Zacharias, id est aspectus omnium Judæorum est ad hanc amphoram undique, ut scilicet eam peccatis suis impleant.

Tertiò, mulier quæ primò umbilico tenus sedebat in amphora, est impietas, ait Zacharias Judæorum necdum completa ante Christum, sed postea mulier hæc omnino projecta est & demersa ad caput usque in amphoram, quando per necem Christi & Apostolorum omnino consummata est Judæorum impietas & mensura.

Quartò, talentum sive massa plumbi missa in os ejus, sive amphoræ, ut vult Ribera; sive potiùs mulieris ut vult Hieron. & Vatablus, quæ omnino clausa & oppilata fuit, significat gravitatem supplicii, & diuturnitatem, quod scilicet durabit usque ad finem mundi.

Quintò, duæ mulieres significant Judæorum obcæcationem & obstinationem, quæ spiritu diabolico agitatæ suis alis quasi milvi rapacissimis & fortissimis, per aërem hanc amphoram portant in terram Sennaar, id est, in Babylonem; quia Judæorum cæcitas pœna & desolatio durabit, donec in Babylone quasi stabili & firmo loco ac regno suo Antichristum regnantem adorent.

Antichristus regnum suum propagabit per totum orbem.

Septimò, Antichristus regnum suum propagabit tum armis, tum dolis & fraudibus omnique arte ac prosperabitur, facietque quæcumque volet, inquit Daniel: ita ut è decem regibus, inter quos tunc divisum erit Romæ mundique imperium, tres profliget, mox ceteri septem territi sponte ei se subdituri sint, Apoc. 13. 7. sicque Antichristus fiet monarcha non tantùm Romani Imperii, ut loquitur Chrysost. aut provinciarum Asiæ, Africæ & Europæ, in quibus fides & Ecclesia diutiùs viguit, sed, ut videtur, etiam Indiarum & totius orbis, inquit Hieron. in cap. 11. Danielis, & August. l. 20. de Civit. cap. 11. Partim enim per se, partim per suos duces & ministros orbem lustrabit & subiget.

Sedem regni habebit in templo Hierosolymis.

Octavò, sedem monarchiæ suæ figet Antichristus Hierosolymis, ibique in templo à se instaurato sedebit & adorabitur ut Deus, idque per annos tres cum dimidio, ibique Eliam & Enoch contra Antichristum docentes & prædicantes, aliosque Christianos occidet, Apocal. 11. 8. Corpora Eliæ & Henoch Hierosolymæ in plateis jacebunt insepulta per tres dies cum dimidio; post quos reviviscent & resurgent Elias & Henoch: mox audietur vox de cælo dicens, *Ascendite huc*; & statim Elias & Henoch tota urbe spectante ascendent in cælum, ut patet Apocal. 11. 12. Post 30. dies Antichristus cum suo præcursore vivus deturbetur & rapietur in tartara, ut dicitur Apocal. 19. 20. Quòd enim Antichristus non ampliùs quàm triginta dies regnabit post mortem Eliæ, & Henoch, colligitur ex Apocal. 11. 3 ubi dicuntur Elias & Henoch prædicaturi per dies mille ducentos sexaginta: Antichristus autem regnabit per dies mill. ducentos nonaginta, ut dicitur Daniel. 12. 11. ergo triginta tantùm diebus superabit vitam & prædicationem Eliæ & Henoch. Quàm brevis erit gloria Antichristi & impiorum præ æternitate pœnarum! Quàm brevis afflictio Eliæ, Henoch & Sanctorum, præ æternitate præmiorum!

Mors Eliæ, Henoch, & ipsius Antichristi.

Tempus prædicationis Eliæ & Henoch, & regni Antichristi.

Quæritur Tertiò, Qui & quales erunt mores Antichristi.

QUÆST. III. qui & quales mores Antichristi:

Erit hypocrita.

Respondeo Primò, erit hypocrita, & initio simulabit se valdè humanum, benignum, pium, legis Mosi zelatorem, ut Judæos alliciat & decipiat: alioqui enim eum Judæi non admitterent. Totus erit politicus, omnesque politicorum artes, dolos & praxes callebit. Hoc est enim quod dixit Apostolus v. 9. Antichristi adventum fore secundùm operationem satanæ, in omni seductione iniquitatis, iis qui pereunt.

ambitiosus,

Secundò erit gloriæ cupidissimus, omniaque sua referet ad suam gloriam, honorem, imperium, eritque superbus quasi alter Lucifer, & adepto imperio volet coli ut Deus, ut audivimus v. 4.

impudens

Tertiò, impudens erit, ait Daniel, atheus insuper & blasphemus in Deum & Sanctos, ut patet Apocal. 13. 6.

crudelis.

Quartò, erit tyrannus crudelissimus, maximè in Christianos, ut patet Apocal. 13. 10. *Hic*, inquit, *est patientia, & fides Sanctorum.*

luxuriosus,

Quintò, totus erit in libidinibus & concupiscentiis feminarum, ut ait Daniel c. 11. 37. Unde Judæi inter alia terrena bona etiam uxorum multitudinem ab hoc suo Messia exspectant.

magus,

Sextò, erit magus & magicis artibus à puero imbuetur, habebitque dæmonem Maozim nomine, ut inquit Daniel c. 11. 38. ita familiarem, ut vix alicui bonæ inspirationi, custodiæ angelicæ, aut divinæ gratiæ daturus sit locum; imò vix ullum opus moraliter bonum sit effecturus. Hoc enim significat hic v. 3. Apostolus, cùm eum vocat hominem peccati, filium perditionis; & v. 9. cùm ejus adventum dicit fore secundùm operationem Satanæ. Adeò ergo scelestus erit Antichristus, ut in eo, inquit Irenæus lib. 5. c. 29. futura sit recapitulatio universæ iniquitatis & omnis doli, in eumque confluat & concludatur omnis virtus apostatica.

Quæritur Quartò, Qualis erit doctrina Antichristi?

QUÆST. IV. de doctrina Antichristi.

Negabit divinitatem Christi.

Respondeo Primò, docebit Jesum non fuisse Messiam, nec Filium Dei, nec hominum salvatorem, & consequenter totam ejus religionem & Sacramenta esse vanam superstitionem: ideo enim dicetur Antichristus, 1. Joan 2. 22.

Docebit se esse Messiam.

Secundò, se esse Messiam Judæis persuadebit; unde initio docebit circumcisionem & legem Mosis servandam esse, ut ita Judæos ad se trahat, Joan. 5. 43.

Legem humanam & divinam abrogabit.

Tertiò, factus monarcha legem Mosis, quin & naturæ legem abiiciet, & Deum verum, à quo data est, negabit. *Putabit* (ait Daniel c. 7. 25.) *quod possit mutare leges & tempora*, seque solùm esse Deum prædicabit, ut patet hic v. 4. ac consequenter nullam pœnam aut præmium in alia vita à Deo vero sperandum esse docebit; negabit ergo infernum, cælum, & animæ immortalitatem. hæc enim negant athei.

Licentiam dabit omni libidini.

Hinc Quartò fiet, ut gulæ, libidini & sceleribus omnibus, quæ suæ gloriæ & imperio non obstabunt, amplissimam det licentiam.

Se curabit coli ut numen.

Quintò, sibi dicari templa, ac fieri sacrificia imperabit; volet enim coli ut Deus.

Characterem suum suis imprimet.

Sextò. characterem suum, quasi suæ sectæ signum, volet ab omnibus suis in fronte aut manu gestari, Apocal. 13. 16.

Quæres, Quis erit hic character Antichristi?

Quis sit futurus character Antichristi.

Respondent Hippolytus lib. de Consummat. sæculi, Pererius & multi alii fore hoc: *Nego crucem Nego baptismum, Nego Jesum*; sed Ansbertus, quem sequitur Ribera in cap. 13. Apocal. à Deo revelatum sibi dicit fore Græcam litteram *X chi*, cui insertum est *Pro*, hoc modo.

quæ sunt literæ initiales nominis Christi; quod fuit insigne Constantini Magni in labaro: volet enim Antichristus haberi Christus. Denique minis, blanditiis, fictis miraculis hæc omnia persuadebit, ut dixi v. 9. & 10. ubi etiam docui quæ & qualia miracula faciet Antichristus.

Quæritur Quintò, Quanta tunc erit Ecclesiæ persecutio?

QUÆST. V. de Antichristi persecutione.

Respondeo, Extrema, & qualis non fuit ab origine mundi, Matthæi 24. 21. unde Joan. Apoc. 20. ait tunc solvendum Satanam, qui incipiet furere, quia sciet sibi tempus esse breve.

Gog & Magog exercitus Antichristi.

Secundò, Gog & Magog, qui erunt exercitus Antichristi innumerabilis quasi arena maris, venient in prælium contra Sanctos, Apocal. cap. 20. v. 7. & Ezech. 38. de quibus dicam quæstione seq.

Persecutio corporalis & spiritualis.

Tertiò, hæc persecutio tum temporalis erit in corpora, tum potiùs spiritalis in animas. Satagit enim omnibus viribus suis Antichristus, ut avertat omnes à Dei cultu & fide: nempe coget omnes negare Jesum esse Christum & Dei filium, deserere Missas & omnes ritus Christianos (Daniel. c. 12. v. 11.) Negare Deum & colere Antichristum, vel in se præsentem, vel absentem in sua imagine, quæ in templis adoranda proponetur, Apoc. 13. 15.

Quartò, in protestationem non tantùm imperii sui, sed & hujus sui cultus, religionis & fidei, coget omnes deferre suum characterem, quem dixi; ita ut nemo quidquam emere aut vendere possit, nisi qui eum gestat. Unde Apocal. 14 v. 16. 19. & 20, omnes eum gestantes quasi idololatræ damnantur.

Lapsus fidelium sub Antichristo.

Quintò, major pars fidelium cadet & cedet Antichristo Apocal. 17. 8. *Ita ut in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*, Matthei 24. 24. eritque quasi generalis apostasia & defectio, ut dixit hic Paulus v. 3.

Sextò, non tamen Ecclesia, fides & religio deficiet sub

Ecclesia non deficiet.

sub Antichristo. ut vult Sotus in 4. dist. 46. q. 1. a. 1. A hoc enim dici non potest; sed manebit in paucis, qui in locis abditis sacrificia sacra celebrabunt & propter hos, ait Christus, *breviabuntur dies* persecutionis Antichristi.

Erunt illustrissima martyria.

Unde Septimò, tunc erunt Illustrissimi Martyres, Apocal. 13. 10. quia non contra homines, sed contra dæmonem omnes suas vires exerentem pugnabunt, ait Hippolytus Martyr.

Denique post tres annos cum medio Antichristus vivus absorbebitur in infernum, tuncque, simul ignis descendet de cælo, & comburet Gog & Magog, omnesque Antichristi & ministros & milites, cessabitque persecutio, & dabuntur lapsis, ut pœniteant, ad minimum 45. dies. Deinde Christus veniet ad judicium, omnesque resurgent, Daniel. 12. 12.

QUÆST. VI. de ministris & satellitibus Antichristi. Qui intelligantur per Gog & Magog; referuntur decem sententiæ.

Quæritur Sextò, Qui erunt ministri, milites, exercitus Antichristi.

Respondeo, Erunt Gog & Magog, ut patet Apocal. 20. 7.

Sed quæres, qui sint Gog & Magog? Judæi fabulantur esse gentes Sythicas innumerabiles, quæ latent intra montes Caspios, & venient cum Antichristo contra Messiam, B sed ab eo cædentur in Palæstina.

Secundò, Lactantius lib. 7. c. 24. putat prælium Gog & Magog futurum mille annis post resurrectionem & mortem Antichristi. Idem censuit Tertull. Papias, Justinus, & alii Chiliastæ.

Tertiò, Eusebius 7. Demonstr. 3. docet Gog esse Rom. Imperatorem. Magog Romanum Imperium.

Quartò, alii volunt Gog & Magog esse prælia angelorum & diaboli.

Quintò, Theodoret. asserit Gog & Magog esse Alexandrium Magnum & reges Syriæ ac Ægypti, Alexandri successores, qui Judæos afflixerunt, & tandem à Judæis superati sunt. Sed hoc falsum est: licet enim contra eos illustres victorias habuerint Judæi, tamen numquam eos planè superarunt, quin semper ab eis vexati fuerint.

Sextò, Theodoret Bibliander, quem sequitur Chytræus in c. 20. Apocal. Gog & Magog volunt esse Grægorium VII. Godefridum Bullonium, & Christianos principes, qui terram sanctam recuperarunt. Sed hoc est impium: Gog enim pugnabit contra castra Sanctorum, & sanctam C civitatem, id est, veram Dei Ecclesiam. Cùm ergo Bullonius ejusque socii in bello sacro pugnaverint contra Turcas & Saracenos, sequitur ex sententia Bibliandri Turcas & Saracenos esse castra Sanctorum & sanctam civitatem.

Septimò, Magdeburgenses opinantur Gog & Magog esse Turcas & Saracenos: sed errant. Gog enim & Magog tantùm erunt in fine mundi cum Antichristo, ut patet Apocal. 20. v. 7. & 11.

Octavò, S. Ambros. l. 2. de Fide c. ult. putat Gog esse Gothos, qui Romanorum provincias vastarunt. Alii putant Gog esse Getas, Magog Massagetas.

Nonò, S Hieronymus sentit Gog esse hæresiarchas, Magog esse illos qui eis credunt.

Decimò, S. August. lib 20. Civit. Dei c. 11. Gog, inquit, hebraicè idem est quod tectum, sive domus; Magog idem est quod de tecto, sive ille qui de domo procedit, Gog ergo sunt gentes, in quibus velut in domo vel abysso diabolus est inclusus. Magog est diabolus, qui de illis gentibus quodammodo se effert & procedit. Vel Gog sunt gentes, in quibus nunc includitur & tegitur diabolus; & eædem gentes erunt Magog, id est de tecto, quando in aper- D tum odium de operto erupturæ sunt. ita August. Verum Gog non fore diabolum patet ex Apocal. 20. ubi S. Joannes dicit quòd diabolus suscitabit Gog, non ergo Gog est diabolus.

Gog & Magog futuri tempore Antichristi.

Pro responsione, Nota ex Augustino, Areta, Primasio Ruperto, Anselmo, & aliis passim, Gog & Magog futuros tempore Antichristi; unde Ezechiel ait eos fore tempore novissimo. Et patet Apocal. 20. v. 7. & 11.

Pugnabunt contra Ecclesiam.

Dico ergo prælium Gog esse prælium Antichristi contra Ecclesiam, esseque novissimam persecutionem. ita S. August. & alii.

Gog est Antichristus, Magog ejus exercitus.

Secundò, Gog videtur esse ipse Antichristus, vel certè primarius ejus rex & belli dux: Magog erit exercitus ejus, quia Ezechiel semper Gog vocat principem, Magog verò vocat terram vel gentem.

Tertiò, Gog dicitur à Magog, quia princeps erit gentis Magog.

Quartò, exercitus Antichristi dicitur Magog, quia constabit Scythis, Turcis, Tartaris; vel quia barbarus erit & crudelis instar Scytharum. nam Magog esse Scythas, colligitur ex Genes. 10. ubi filius Iapheth vocatur Magog, à quo inhabitatam & nominatam Scythiam docet Josephus lib. 1. Antiq. 11. & Hieron. in Quæst. Hebraicis in Genes. Unde & socii Gog, quos hic nominat Ezechiel, scilicet. Gomer, Togorma, Mosoch, Tubal, filii sunt vel nepotes Iapheth, à quibus aliæ gentes nomen sunt sortitæ; ut Tubal sunt Hispani, Togorma Phryges, Mosoch Cappadoces.

Ex qua mundi parte venturi Gog & Magog.

Hinc rursum Ezechiel c. 38. v. 15. dicit Gog & Magog venturum ex Aquilone: in Aquilone autem habitant Scythæ & Tartari, & hi fuerunt milites Tamberlanis, qui quasi alter Antichristus innumerabili suo exercitu omnia vastavit.

Dices, Apocal. 20. 7. dicitur quòd satanas seducet gentas, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog; ergo Gog & Magog sunt gentes ex quavis mundi plaga. ita S. Augustinus.

Respondeo. Sensus S. Joannis est, Satanas seducet omnes gentes, quin etiam Gog & Magog. Videntur enim Gog & Magog fore reges & gentes maximè feræ & fortissimæ, ex septem illis regibus, qui ut dixi, sponte se subdent Antichristo.

Magnitudo exercituum Antichristi.

Quintò, exercitus Antichristi erit maximus, instar arenæ maris, Apoc. 20. Putant aliqui huc pertinere illud Apocal. 9. 16. ubi dicitur: *Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia*; græcè, δισμυριάδες μυριάδων, id est, duæ myriades myriadum: myrias continet decem millia; duæ ergo myriades myriadum sunt ducenta millena millia, sive ducenti milliones, ducentos ergo milliones equitum haberet Antichristus. quantus ergo foret peditatus illius? Verùm hic locus non spectat ad Antichristum, sed ad tempora prævia Antichristo. Pro quo Nota. Vidit S. Joannes Apocal. 5. librum signatum septem sigillis, & tota Apocalypsi non aliud facit, quàm hunc librum cum suis sigillis explicare. Unde duæ sunt partes Apocalypsis: priore usque ad cap. 12. explicantur & reserantur septem sigilla hujus libri: posteriore autem à cap. 12. ad finem Apocal. reserantur & explicantur ea, quæ scripta erant in libro.

Duæ partes Apocalypseos & eorum objectio.

Septem sigilla sunt septem Ecclesiæ persecutiones.

Nota Secundò. Septem sigilla continent septem persecutiones Ecclesiæ, quas illa patietur ante & usque ad Antichristum. Unde liber legi non poterat, nisi reseratis septem sigillis; quia tempora Antichristi videri nequeunt, nisi præceant aliæ persecutiones septem sigillis obsignatæ. Liber verò ipse continet ipsam persecutionem Antichristi, & ea quæ fient tempore Antichristi; jam hi ducenti milliones equitum Apocal. 9. 16. non pertinent ad librum, ac consequenter nec ad Antichristum; sed ad prævia tempora: pertinent enim ad septimum sigillum, in quo septem angeli septem tubis septem plagas in orbem evocarunt, & sextus angelus sua tuba evocavit hos ducentos milliones equitum, qui tertiam hominum partem occiderunt. Id rectè demonstrat Franc. Ribera sub finem 10. cap. Apocal.

Exercitus Gog & Magog venient ad Antichristum in Jerusalem.

Sextò, exercitus Gog & Magog venient ad Antichristum in Jerusalem, ut in ea totaque Judæa fideles & Christianos deleant: confluent enim undequaque Christiani & Gentiles Hierosolymam, ut audiant Eliam & Henoch in ea concionantes, & hoc significat S. Joannes Apocal. 20. 8. cùm ait, *Et ascenderunt* (Gog & Magog) *super latitudinem terræ, & circuierunt castra sanctorum & civitatem dilectam*, Hierosolymam scilicet.) *Castra sanctorum* vocat receptacula & latibula sanctorum Christianorum: non enim verisimile est oppressos Christianos habituros militaria castra sub Antichristo potentissimo, quibus collatis signis cum Antichristo, totoque ejus exercitu confligant. Unde subdit S. Joannes, quòd juxta Hierosolimam de cælo pugnabit contra Antichristianos hos Christus, omnesque disperdet in loco, qui inde hebraicè dicetur Armageddon (Apocal. 16. 16.) quasi dicas, anathema excidii. id est, plenum excidium, sic enim ait Apocal. 20. v. 9. *Et descendit ignis à Deo de cælo, & devoravit eos* (Gog & Magog.) Idem docet Ezechiel c. 38. v 22. cùm ait: *Et judicabo* (puniam) *eum* (Gog) *peste & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis; ignem & sulphur pluam super eum, & super exercitum ejus, & super populos mul-*

VERS. 15. DEUS ET PATER NOSTER (ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν id est, A is qui est Deus & pater noster: unam enim eamdemque personam Dei Patris, non duas significat) QUI DILEXIT NOS, ET DEDIT CONSOLATIONEM ÆTERNAM (in spe & prægustu æternæ gloriæ & lætitiæ) ET SPEM BONAM IN GRATIA] id est, per suam gratiam, qua gratis & liberaliter fidelibus piis & justis promisit hanc consolationem & vitam æternam. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Aliter S. Thom. *in gratia*, inquit, id est, per gratiam, per quam habemus spem vitæ æternæ: per gratiam enim quasi per semen speramus nos messuros fructum vitæ æternæ.

VERS. 16. EXHORTETUR CORDA VESTRA (Græcum παρακαλέσαι tam verti potest, consoletur, quàm exhortetur) ET CONFIRMET IN OMNI OPERE ET SERMONE BONO] Græca præponunt sermonem operi: per sermonem enim intelligitur doctrina & disciplina per prædicationem & sermonem accepta. Jam in discendo disciplina prior est opere: priùs enim discendum est quid facere oporteat, quàm illud complere possimus, licet in docendo e contrario opus debeat præire sermonem. Hinc *cœpit Jesus* (primò) *facere, &* (deinde) *docere*. *Prius est discere quam facere.*

Præclarè S. August. in Sentent. n. 255. *Ad vitandam*, ait, *tentationem vanæ gloriæ melior est discentis quàm docentis status. Tutiùs enim auditur veritas quàm prædicatur. Quoniam cùm doctrina recipitur, humilitas custoditur: cùm autem disputatio placet, vix est ut disserentem non pulset quantulacumque jactantia.*

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PReces Thessalonicensium contra Evangelii hostes implorat, ipseque vicissim v. 3. eis à Deo constantiam in fide, patientia & charitate promittit & efflagitat.

Deinde v. 6. evitari & coerceri vult otiosos & inquietos, cogique eos ad laborandum.

Denique v. 16. pacem, salutem & gratiam eis apprecatur.

1. DE cetero fratres orate pro nobis, ut sermo Dei currat & clarificetur, sicut & apud vos: 2. & ut liberemur ab importunis, & malis hominibus: non enim omnium est fides. 3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, & custodiet à malo. 4. Confidimus autem de vobis, in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis & facietis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi. 6. Denuntiamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè: & non secundùm traditionem, quam acceperunt à nobis. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos: 8. neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore, & in fatigatione, nocte & die operantes, ne quem vestrum gravaremus. 9. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 10. Nam & cùm essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quoniam si quis non vult operari, nec manducet. 11. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes: 12. Iis autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus, & obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent. 13. Vos autem fratres nolite deficere benefacientes. 14. Quòd si quis non obedit verbo nostro per epistolam, hunc notate, & ne commisceamini cum illo, ut confundatur: 15. & nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. 16. Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pauli: quod est signum in omni epistola. ita scribo. 18. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.

VERS. 1. ORATE PRO NOBIS] Notat S. Chrysost. Pauli arma A fuisse suas & suorum preces, quibus omnes hostes devicit. Hæc nobis imitanda sunt. *Hisce armis*, inquit, *Ezechias vincebat Assyrium, Moyses Amalecitas, Samuel Ascalonitas, Israel triginta duos reges.*

VERS. 2. UT LIBEREMUR AB IMPORTUNIS ET MALIS HOMINIBUS; NON ENIM OMNIUM EST FIDES] Pro *importunis*, græcè est ἀτόπων, quod Vatablus vertit, *absurdis*; Syrus, *insolentibus*: Erasmus, *prodigiosis*; Ambrosius, *iniquis*; ad verbum ἄτοπος propriè significat eum, qui nulli loco convenit, importunum, qui neminem sinit esse in pace, quique omnia turbat, quales tunc erant Judaizantes & similes, qui ubique concitabant plebem contra Paulum & Apostolos; & quales modò sunt hæretici. *ἄτοπος quis?*

NON ENIM OMNIUM EST FIDES] Novantes sic explicant: Apostolus, inquiunt, hic dat causam cur infideles illi à se vocentur & re ipsa sint importuni & mali. causa hæc est, quòd à Deo non sint electi; & efficaciter vocati ad fidem, ac consequenter ad modestiam & bonitatem Christianam: non enim omnium est fides, sed eorum tantùm quos Deus elegit & vocavit ad fidem. Hinc inferunt, ergo fides non est homini libera. ac consequenter Secundò, hæretici non sunt cogendi ad fidem, quia fides non est in eorum, sed in gratiæ Dei manu & potestate. Rursum Tertiò, ergo non possunt credere illi, qui carent gratia efficaci, scilicet quæ efficaciter in eis operetur credere, imò determinet eos ad credendum. *Error Novantium dicentium non omnes posse credere.*

Verùm nihil horum hic intendit Apostolus; tantùm enim dat causam cur aliqui sint importuni, & mali: quia scilicet non omnium est fides, non omnes habent fidem, non omnes credunt; sed multi audita etiam prædicatione fidei nolunt credere, voluntque persistere in sua infidelitate, ac consequenter in pristina sua malitia, ac vitæ improbitate, quam mutare & corrigere non possunt, nisi fidem & gratiam Christi amplectantur. Quòd ergo nolunt fidem Christi amplecti, causa est cur permaneant mali & importuni, sic vulgò dicimus, Non omnium est modestia, temperantia, castitas, quia multi nolunt suis concupiscentiis resistere, sibique vim inferre, sed volunt eas sequi, ac lascivire, inebriare se & fornicari. *Aversio voluntaria à fide est causa malitiæ.*

Sic rectè jam apud Indos dicitur, Non omnium, imò paucorum est fides, quia multi Indorum idolis, polygamiæ, aliisque voluptatibus & vitiis addicti nolunt fidem & legem Christi amplecti, ne idola, uxorum turbam, aliasque voluptates relinquere cogantur. Fides enim & lex Christiana res excelsa, ardua & heroica est, ad quam nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generosè superet, & heroicè seipsum vincat, ut mores Christianos assumat. Et hoc significat hæc sententia, *Non omnium est fides*, scilicet quòd fides non est hominum animalium & carnalium; sed eorum tantùm, qui quasi heroes ad rem tam arduam connituntur, & gratiæ Dei cooperantur, vitamque spiritualem, imò angelicam sectari contendunt.

Adde, Apostolum non loqui hic de hæreticis, qui semel fidem Christi susceperunt, & postea ab ea apostatarunt, sed de infidelibus, Judaizantibus & Paganis, qui numquam Christi fidem susceperant, sed illam impedire & evertere omnibus modis nitebantur; qualis fuit Alexander ærarius

rarius ut fatetur ipse Paulus 2. Timoth. 4. 14. Ita Chrysost. Theophyl. & alii.

Dices: Fides est donum Dei: ergo non est in nostra, sed in Dei potestate.

Fides quomodo sit donum Dei, & tamen in nostra potestate.

Respondeo negando consequentiam: fides enim non est donum Dei, sicut prophetia, donum linguarum, miraculorum, &c. sunt dona Dei: hæc enim à solo Deo homini donantur: sed fides est donum Dei eodem modo quo prudentia, fortitudo, temperantia, ceteræque virtutes. imò omnia bona opera dicuntur esse dona Dei; quia scilicet Deus sua gratia ad actum fidei aliarumque virtutum nos excitat & vocat. Ita tamen ut nobis liberum relinquat huic gratiæ assentiri, vel dissentire; illam amplecti, aut respuere; cum illa operari & credere, aut illam negligere, & nolle credere. Ita Theodor. & alii. Vide dicta 1. Corinth. 7. 7. ubi explicui quomodo quisque proprium donum castitatis habeat à Deo.

Vers. 3. FIDELIS AUTEM DEUS EST, QUI CONFIRMABIT VOS, ET CUSTODIET A MALO] Hæc connectenda sunt cum v. 12. capitis præcedentis, & ultimo ejusdem: ibi enim dixit, quòd Deus elegerit eos primitias in salutem, id est, primitias fidelium & salvandorum, oravitque ut Deus eos in omni bono confirmet: hic verò dicit Deum ita facturum, ut, quia fidelis est & verax, opus fidei & salutis quod in eis orsus est, confirmet, perficiat & absoluat. Ita Chrysost. & Theophyl. Quamquam non est necesse in hisce epistolis, utpote more epistolico (quo scilicet varia familiariter sine connexione ad amicos perscribuntur) scriptis, ubique connexionem quærere.

CUSTODIET A MALO) à satana, ut ipse vobis non prævaleat, inquit Chrysost. & Theophyl. Hic enim græcè dicitur πονηρός, id est malus, antonomasticè, quamquam τὸ πονηρῦ in neutro genere hic accipi potest, ut significet quodlibet malum.

Vers. 4. CONFIDIMUS DE VOBIS IN DOMINO, QUONIAM QUÆ PRÆCEPIMUS, ET FACITIS, ET FACIETIS) Quia dixerat fidelem esse Deum, ut perficiat in eis opus fidei, quod cœperat; ne jam existimantes, inquit Theophyl. totum esse Dei, ipsi torpeant & segnes fiant, ecce hic cooperationem ab eis postulat: q. d. Deus quidem fidelis est, & omnia faciet, quæ sua sunt, si vos vicissim gratiæ Dei non desitis, sed cum ea operemini; ne verò hanc cooperationem suam sibi superbè arrogent, addit, *in Domino*, id est, in Domini gratia, ut indicet omnia à Domino Deique gratia pendere.

Cooperatio nostra ad donum Dei requiritur.

Denique non contentus dicere, *facitis*; addit, *Et facietis*; ut significet continuò & ad extremum usque spiritum id faciendum esse. Ita Chrysost. & Theophyl.

Vers. 5. DOMINUS DIRIGAT CORDA VESTRA IN CHARITATE DEI ET PATIENTIA CHRISTI) Græcè εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, in charitate, sive dilectione Dei, & patientia Christi vos Deus dirigat.

Recta ad perfectionem & salutem via.

Nota *dirigat*, id est, recto charitatis & patientiæ tramite incedere vos faciat, ut ab earumdem semita non aberretis, neque declinetis ad dextram, vel sinistram; hæc enim est recta ad perfectionem, ad salutem, & ad cælum via, si recta charitatis & patientiæ semita gradiamur. Optat ergo Paulus eos dirigi in charitatem & patientiam, quasi in rectam semitam ad salutem: multa enim sunt, quæ ab hac recta semita nos conantur abducere, inquit Chrysost. & ex eo Theophyl. scilicet opes, gloria vana, afflictiones, tentationes, pericula: sed Deus his impedimentis vel amotis vel superatis, facit nos rectam insistere viam, eamque assiduè prosequi.

Nota. Quivis Christianus, qui salutis suæ curam habet, assiduè Deum orare debet, ut se in omnibus ita protegat, excitet, dirigat, sicut novit saluti suæ expedire; ut per eas vias se deducat, quæ peccati non habent scandalum, quibus prævidet Deus hominem non lapsurum in peccatum, sed inoffenso pede per actus charitatis & patientiæ, rectà iturum ad cælum. Hoc debet esse perpetuum nostrum votum & assidua deprecatio, cùm in eo salutis nostræ cardo versetur, ut scilicet Deus nobis eam viam, eum statum, eam auxiliorum mensuram conferat, cum qua novit nos certissimè salvandos, rursum cum qua novit nos opus quod molimur, feliciter ad exitum perducturos. Felices, qui ita à Deo diriguntur, ut possint dicere: *Dominus regit me, & nihil mihi deerit: ipse deducit velut ovem Joseph* (me:) de tali dicitur psal. 1. *Et omnia quæcumque faciet prosperabuntur.*

Oratio optima quæ?

ET PATIENTIA CHRISTI] Primò, ut Christi patientiam imitemini, inquit Anselmus. Secundò & melius, *in patientia*, id est, ad perseverantiam & patientem expectationem Christi; ejusque gloriæ & coronæ: Græcum enim ὑπομονὴ significat perseverantiam & tolerantiam rei alicujus molestæ sub spe & expectatione liberationis aut præmii. Unde Syrus vertit, *Dominus noster dirigat corda vestra in dilectione Dei, &* *lamsabberamte*, id est *exspectationem, Meschicho* sive Christi; ut scilicet secundum ejus adventum ad judicium, & ad coronandam vestram spem, charitatem & patientiam, longanimiter exspectetis: nec, si eum differat, desperetis, sed firmiter credatis, quòd ea quæ promisit, certò completurus sit. ita Chrysost. & Theophyl, qui addunt: Charitati, inquiunt, Dei adiunxit Apostolus patientiam: quia hæc est charitas Dei, hoc est diligere Deum, si propter ipsum patienti sis animo in adversis & persecutionibus, non cieas turbas, non conturberis, sed & patienter expectes liberationem & coronam gloriæ à Christo judice.

Promissa Dei cum patientia expectanda.

DENUNTIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus, inquit Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus) AUTEM VOBIS FRATRES IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI] id est per nomen Domini Jesu Christi, id est, per ipsum Jesum Christum: *nomen* enim ponitur metonymicè pro re nomine significata. Sic sæpè in Scriptura dicitur sperandum esse vel invocandum nomen Domini, id est, sperandum in Domino, invocandum esse Dominum. Præcipit ergo per Christum, id est, Christi nomine, vice, potestate & auctoritate, qua fungebatur quasi legatus, vicarius & Apostolus Christi. Vers. 6.

UT SUBTRAHATIS VOS AB OMNI FRATRE (Christiano) AMBULANTE (conversante) INORDINATE] Græcè ἀτάκτως, id est incompositè, inordinatè, turbulentè, quod fit dum quis v. g. contemptis legibus publicis, & ordine communi, vivere vult suo arbitratu, & phantasia incomposita & inordinata. ἀταξία hic vocat ordinis & disciplinæ turbationem consequentem ex otio, ac consequenter otium ipsum. Sic enim in castris milites ii, qui solvunt disciplinam militarem, vocantur ἄτακτοι: ita à Paulo hic Christiani illi, qui solvunt disciplinam Ecclesiasticam & Christianam, à se quasi duce & Apostolo præscriptam, vocantur ἄτακτοι. Et sicut in castris hanc disciplinæ turbationem inducit otium: milites enim otiosi incipiunt segnescere, luxu diffluere, murmurare, inclamare pecuniam, ordinemque omnem turbare, ac tandem rebellare; ita in Ecclesia Thessalonicensium, & alia quavis, otium multorum pariebat eorumdem curiositatem, curiositas inquietudinem, inquietudo solvebat disciplinam. qui enim otiosi sunt sibi, erga alios sunt curiosi, omnibusque se immiscere volunt, & sic turbant ordinem & omnia.

Otium vitandum.

Otiosi sibi, aliis sunt curiosi.

ET NON SECUNDUM TRADITIONEM, QUAM ACCEPERUNT A NOBIS] Nota rursum traditionis nomen. Græcè est παράδοσιν, quod Syrus vertit, *præcepta*; Vatablus, *institutionem*. traditio ergo est institutio tradita voce, vel, ut inquit Chrysostomus & Theophyl. opere. unde sequitur.

IPSI ENIM SCITIS QUEMADMODUM OPORTEAT IMITARI NOS] q. d. Ego vobis typus & norma vivendi fui formam vitæ mea vita vobis præscripsi & tradidi, sequimini ergo institutionem hanc meam, quam non tam per verba, quàm per opera vobis tradidi. ita Chrysost. & Theophyl. Vers. 7.

QUONIAM NON INQUIETI FUIMUS INTER VOS] Græcè est idem verbum quod Noster vers. præced. vertit, *inordinatè*, scilicet ἠτακτήσαμεν, id est inordinati, incompositi, turbulenti fuimus: Ambros. vertit, *non intemperanter* (id est turbulentè) *viximus apud vos*: Noster non verbum verbo, sed sensum reddit, dum vertit, *inquieti fuimus*. nam per hanc ataxiam & inordinationem Apostolus intelligit otium, & ex eo consequentem inquietudinem, omnisque disciplinæ & ordinis turbationem. q. d. Non fuimus apud vos otiosi; ac consequenter nec inquieti, nec turbulenti. *Inordinationem* (inquit Chrysost. &

Theo-

Otiosus ab ordine suo deficit & creatione.

Theophyl.) *vocat Paulus otium ; Deus enim posuit hominem ad laborem, artusque ejus ad hoc effinxit, quocirca qui otiosus est, ab ordine suo deficit & creatione.*

Vers. 8.

Paulus scenofactoriam artem exercuit.

NOCTE ET DIE OPERANTES, NE QUEM VESTRUM GRAVAREMUS] Mechanicam ergo artem exercuit Paulus, putà scenofactoriam, unà cum prædicatione Evangelii, ut patet Act. 18. v. 3. Unde Origenes hom. 17. in Numeros: Paulus, ait, à faciendis tabernaculis terrenis ad cælestia construenda translatus est. Nimirum consuebat tabernacula ex pellibus, quibus milites uterentur in castris.

Quæres, qua ratione Paulus cùm esset nobilis, & sacris Litteris eruditus, mechanicam didicit.

Rabbini & nobiles soliti artem mechanicam discere.

Respondeo, id fecisse ex instituto veterum Rabbinorum, sic enim R. Scemachaja, & R. Gamaliel iis, qui sacras Litteras discerent, præscripserunt, ut opificium quoque aliquod manuale addiscerent, tum ut eo victum sibi pararent, tum corporis exercendi, & animi à studiis relaxandi causa; addebantque, eos qui illud negligerent, procliviores ad peccata futuros. Sic R. Johanna sutoriam, R. Juda pistoriam didicit. Sic Carolus Magnus, teste Eginhardo & aliis in ejus Vita, filios suos mechanicam aliquam, & filias suas lanificium vel linificium discere voluit. Idem hodie nonnulli nobiles factitant, idque tum otii & peccatorum vitandorum causa, tum ut, si opus & necessitas ingruat, labore hoc manuum & arte sua victum sibi conquirant. Idem ergo fecit Paulus, & alii Apostoli, aliosque ad idem hortati sunt: hæc enim eorum sunt verba apud Clementem lib. 1. Constit. c. 67. *Qui in Ecclesia juvenes estis, curate in omnibus rebus necessariis sedulò ministrare, cum omni sanctitate operi vestro vacate, ut omni tempore & vobis, & egentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Evangelii, succisivas horas non negligimus: alii enim ex nobis piscatores sunt, alii scenarum artifices, alii agricolæ, ne umquam otiosi simus.* Et de fratribus Domini refert Euseb. lib. 5. Histor. c. 15. ex Hegesippo, coram Domitiano fuisse vocatos, tamquam ex Davidico & regio sanguine prognatos, quos extinguere omnino constituerat. Qui cùm manus ostenderent partim obtritas callis, partim laceras mechanico labore, ab omni suspicione rerum novarum sine ulla molestia dimissi sunt.

Opificia mechanica olim Sancti exercuerunt.

Idem Christianos sacerdotes & monachos factitasse non obligationis, sed humilitatis & devotionis spontaneæ causa, tradit Epiphanius hæres. 80. *Laborant*, inquit, *propriis manibus ad impertiendum etiam indigentibus, quemadmodum & in singulis monasteriis tum in Ægyptiorum regione, tum in aliis omnibus, sic laborant ad justitiam* (ut scilicet justo lucro, labore suo parto alant se & alios) *velut apes, in manibus quidem habentes ceram opificii, in ore verò guttas mellis, cùm propria hymnifera voce universorum Dominum juxta proprium sensum laudant.*

Appositum æquè ac jucundum exemplum habetur in Vitis Patr. l. 5. tit. 10. n. 27. & apud Ruffin. lib. 3. n. 56. de Joanne Brevi, sive Nano. *Hic*, inquit, *dixit aliquando fratri suo: Vellem esse securus sicut angeli nihil operantes, sed sine intermissione servientes Deo: & spolians se quo vestitus erat, abiit in eremum. Et facta ibi hebdomada una, reversus est ad fratrem suum, pulsans ostium. Et frater, Quis, ait, es tu? Et ille: Ego sum Joannes. Tum frater: Joannes angelus factus est, & ultrà inter homines non est. Ille autem pulsabat, dicens. Ego sum. Et non aperuit ei, sed permisit eum affligi. Postea verò aperiens dixit ei: Si homo es, opus habes operari, ut vivas, si autem angelus es, quid quæris intrare in cellam? Et ille pœnitentiam agens, dixit: Ignosce mihi frater, quia peccavi.* Hinc & Theodosius Anachoreta apud Theodor. in Philotheo c. 10. Absurdum, inquit, est, ut sæculares se affligant laboribus pro se, pro principibus, pro pauperibus: *Nos autem sedeamus compressis quidem manibus, alienis autem fruamur laboribus.*

Scripsit hac de re S. August. librum de Opere monachorum, quo acriter perstringit otiosos ac desides monachos, qui manibus laborare nolebant. Insulsè hæc Novantes torquent in Ordines Mendicantes, quasi hi otiosi panem manducent, cùm constet eos psalmodiæ, orationibus, confessionibus, concionibus, aliisque piis exercitiis insistere, & proximo se impendere, ut rectè docet S. Thom. 2. 2. q. 187. a. 4. 5. S. Bonavent. lib. de Paupertate Christi, ante medium p. 1.

Ordines Mendicantes non manducant panem otiosè.

A NON QUASI NON HABUERIMUS (græcè ἔχομεν, id est habeamus) POTESTATEM (gravandi vos scilicet sumptu, & à vobis quasi catechumenis meis alimenta petendi,) SED UT NOSMETIPSOS FORMAM DAREMUS (græcè δῶμεν, id est demus) VOBIS AD IMITANDUM NOS] Tacitè excusat alios Apostolos, qui suo jure utentes in evangelizando à suis accipiebant alimenta; & simul suam abstinentiam ac charitatem exaggerat, quòd hæc suo jure cesserit cum tanto suo incommodo ad eorum solatium & exemplum. Vers. 9.

HOC DENUNTIABAMUS (παρηγγέλλομεν, id est præcipiebamus) VOBIS, QUONIAM SI QUIS NON VULT OPERARI, NEC MANDUCET] Quia scriptum est Genes. 3. 19. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Qui ergo non laborat pro pane, par est ut non vescatur pane, ac consequenter dignus est qui fame moriatur; qui enim est otiosus, inutile habet esse, ac proinde meretur non esse. Otium enim, ut ait Seneca, est vivi hominis sepultura. Qui ergo vivens sponte seipsum, ac vigorem & vires suas per otium sepelit, dignus est qui reipsa moriatur & sepeliatur. Quocirca sapienter S. Ephrem in illud: *Attende tibi*, cap. 5.
B *Ne molestus*, ait, *sit tibi labor. Disce operans, ut non discas mendicans.* Idem tract. de Consummat. sæculi: *Ne fugias laborem, ut non perdas coronam.* Vers. 10.

Nota hic locum moralem, quàm malum, quamque Christiano & cuivis homini vitandum sit otium, idque multis de causis, quas hic insinuat Apostolus. Prima petitur ex ipsa hominis conditione; homo enim natus est ad laborem, avis ad volatum, inquit Sapiens.

Locus moralis de vitando otio, ob quinque causas.

Secunda ex aliarum creaturarum exemplis: vide solem & cælos, quomodo numquam quiescunt, sed perpetua gyratione circumvolvuntur, & maxima spatia percurrunt. Vide ignem & elementa, quomodo numquam otiosa, sed semper agunt. Vide equos, boves, asinos, quomodo currunt, onera bajulant. Vade ad formicam, ò piger, & vide quàm sit sedula & laboriosa.

Tertia ex rei convenientia, atque ex lege & voluntate Dei. Deus enim non frustra nobis manus & vires dedit, sed voluit iis nos uti & operari. *Deus*, inquit S. Basil. in Regulis fusior. reg. 27. *qui nobis vires idoneas ad laborandum suppeditavit, is in die judicii parem quoque à nobis in laboran-*
C *do industriam reposcet.* Hinc Themistocles dicere solebat, *otium & desidiam esse vivi hominis sepulturam*; cumque ipse moreretur annum agens centesimum septimum, indoluit, dictitans se tunc mori cùm inciperet sapere & sapienter operari. Hinc & laudatur mulier illa fortis & strenua, Proverb. 31. quòd panem otiosa non comederit: *Quæsivit*, inquit, *lanam & linum, & operata est consilio* (id est operà & industria) *manuum suarum: facta est quasi navis institoris, de longè portans panem suum, & de nocte surrexit, deditque prædam* (Hebræum טרף *tereph* significat quemlibet cibum, metaphora sumpta à leonibus quorum omnis cibus prædando acquiritur) *domesticis suis & cibaria ancillis suis: accinxit fortitudine lumbos suos, & roboravit brachium suum: manum suam misit ad fortia, & digiti ejus apprehenderunt fusum.* Hinc præmium laboris sui quoque retulit, nam *de fructu* (id est labore, lucro) *manuum suarum plantavit vineam. Non timebit domui suæ à frigoribus nivis, omnes enim domestici ejus vestiti sunt duplicibus, stragulatam vestem fecit sibi: byssus & purpura indumentum ejus, nobilis in portis vir ejus, sindonem fecit, & vendidit, & cingulum tradidit*
D (vendidit) *Chananæo* (mercatori) *fortitudo & decor indumentum ejus, & ridebit in die novissimo.*

Laudes fugientis otium.

Quarta ex merito & præmio: præsens enim tempus laboris est, futurum tempus erit præmii. *Dies iste*, inquit auctor Imperfecti homil. 39. *dies est operationis; dies autem ille qui sequitur* (æternitatis beatæ) *feriarum est.*

Quinta ex effectibus otii. *Multam malitiam docuit otiositas*, inquit Ecclesiasticus c. 33. 29. & Ezech. 16. 49. *Hæc*, inquit, *fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis & otium ipsius, & filiarum ejus, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Nam, ut ait Ovidius,

Nihil agendo malè discis agere.

Otia si tollas periere Cupidinis arcus.

Et rursum:

Quæritur, Ægistus quare sit factus adulter?
In promptu causa est, desidiosus erat.

& alius: *Otium corpus, mentem necat socordia, exercitatio verò utrumque pulcherrimum facit.* *Otio*, ait S. August. lib. 1. de Civit. *periit Roma, deleta Carthagine.* Hinc & Cleomenes rogatus

gatus cur Lacedæmonii Argivos hostes suos non delerent, respondit, Eos, inquit, *sunt juventutis nostræ*.

Rationem dat Chrysost. homil. 7. in 1. ad Cor. *Sicut*, inquit, *terra non occupata semente aut consitione, quamlibet herbam producet: sic & anima quoties non habet quod agat rerum necessariarum, cùm omnino cupiat aliquid agere, pravis actionibus semet tradit. Et quemadmodum oculus non desinit cernere, atque ob hoc cernit mala, si quando bona non sint obiecta: sic & cogitatio quoties se abducit à necessariis, circa inutilia jam versatur: nam undequaque perspicuum est, quòd occupatio ac solicitudo valet primum incursum repellere.* Hinc S. Antonius à Deo audivit, *Antoni, quæris Deo placere? ora, & dum orare non poteris, manibus labora, & semper aliquid facito. Quamdiu David exercuit se in militia, non insultavit illi luxuria; sed postquam otiosus in domo remansit, laboravit adulterio, & homicidium commisit. Samson dum cum Philisthæis pugnavit, non potuit capi ab hostibus, sed postquam dormivit in sinu feminæ, & otiosè cum ea remansit, mox capitur, & excæcatur ab hostibus. Salomon dum occupatus esset in ædificatione templi, non sensit luxuriam; sed mox recedens ab opere persensit insultum luxuriæ, & adoravit vitulum aureum.*

Denique Chrysost. homil. 35. in Acta Apostolorum: *Quis*, inquit, *utilior est, is qui in delitiis, vel qui exercetur: Quæ navis, ea quæ navigat, vel ea quæ in littore manet? Quæ aqua, ecne quæ fluit, vel quæ stat? Quod ferrum, an quod movetur, vel quo nemo utitur? nonne illud quidem splendet, ac argento simile est; hoc autem rubigine consumitur, & ubique inutile est? Tale quiddam fit etiam in otiosa anima. Rubigo enim quædam apprehendit illam, & consumit splendorem, ac alia omnia.* Deinde pergit Chrysost. graphicè ociosi hominis inertiam & turpitudinem depingere.

Otiosi hominis inertia & turpitudo.

VERS. 11. AUDIVIMUS (ἀκούομεν, id est audivimus) ENIM INTER VOS QUOSDAM AMBULARE INQUIETE (græcè ἀτάκτως, id est inordinatè, incompositè, de quo dixi v. 6.) NIHIL OPERANTES, SED CURIOSE AGENTES] Cùm enim, inquit ex Chrysostomo Theophyl. mens nostra mobilis sit (& quasi molendinum quod semper voluitur, & molit vel farinam, vel seipsum) necesse est, si frugiferum opus non aggrediatur, ut infrugiferum & inutile attentet, adeoque aliorum vitas otiosè scrutetur, hincque ad obtrectationem aliasque nugas deferatur.

Hinc verè dixit Cato, *Nihil agendo malè agere discimus*: atque è contrariò, semper agendo bene agere discimus. Ita narrant Poetæ, Dianam virginitatem perpetuam servasse, eò quòd numquam otiosa fuerit, quodque in montibus versata & occupata semper fuerit.

In Græco pulchra est paronomasia: μηδὲν ἐργαζομένους ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est, non agentes, sed satagentes. Sic Tullius refert Domitium Afrum dixisse de Sura Manlio, eum non agere, sed satagere; eò quòd agendo tumultuaretur: agit enim qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra molitur, inquit Erasmus. Est etiam antithesis, ἐργάζεται enim, qui operatur frugifera; περιεργάζεται, qui infrugifera, supervacua, inutilia, parerga, & nihil ad rem pertinentia agit & operatur. Quales sunt otiosi & curiosi, qui vacant & avent singulorum facta audire, narrare, judicare, carpere: qui cùm nihil agant, satagunt tamen, movent & incitant quosque ut faciant, turbent & mutent ea, quæ suæ phantasiæ inquietæ & turbulentæ facienda & mutanda videntur. Observat S. Hieron. in cap. 3. Galat. 1. Apostolum sæpè suis litteris propria gentis ad quam scribit, tam vitia quàm virtutes denotare: additque ad sua usque tempora iisdem gentes illas obnoxias fuisse. *Sic*, inquit Hieron. *notat Apostolus Romanæ plebis fidem, facilitatem, superbiam, Corinthi mulieres intecto capite, viros comam nutrientes, indifferenter vescentes in templis, inflatos scientia sæculari: Macedones in charitate laudat, in hospitalitate ac susceptione fratrum; sed reprehendit ut otiosos, alienum cibum expectantes.* Et hæc non magis docentis officio, quàm gentis virtute aut vitio admonebat.

Mens nostra non potest quiescere.

Otiosorum & curiosorum magna vitia & vanitas.

Rursum Nota. Docet hic Apostolus homines otiosos esse curiosos, garrulos, dicaces; non agere, sed satagere: negotiosos verò, ut subdit, in silentio panem suum manducare, eosque multa agere, sed pauca, eaque cordata loqui. Illos hirundinibus, hos cycnis comparat Nazianz. epist. ad Celeusium. Cùm enim à Celeusio argueretur Nazianz. nimii silentii, quasi natura taciturnior, hoc apologo festivè respondit. *Cycnos*, inquit, *olim cavillabantur hirundines, quòd nec cum hominibus versari, nec publicè, sed circa prata & flumina tantùm sibiipsis canere vellent: contrà. Nostræ, inquiebant, sunt urbes, garritusque nostro mortales demulcemus. At cygni earum garrulitate offensi, vix quidem eas dignas duxerunt quas alloquerentur. Vt autem eò adducti sunt: At, ò præclaræ, inquiunt, in solitudinem nonnemo concesserit, ut musicam nostram audiat: cùm zephyro pennas nostras inflandas permisimus etsi non multum, jucundum tamen quiddam & concinnum modulamur. Vos verò & in ædes admissas fastidiunt homines, & canentes aversantur, quippe quæ avium sitis loquacissimæ, & ne excisa quidem lingua silere valeatis. Proinde si meam*, inquit Nazianz. *quoque taciturnitatem facundia tua præstantiorem compereris, silentio nostro obtrectare desines.*

Apologus Nazianz.

de taciturnis & garrulis.

VERS. 12. IS QUI HUJUSMODI SUNT, DENUNCIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus) ET OBSECRAMUS IN DOMINO JESU CHRISTO] id est, per Dominum Jesum Christum. Nota. Pro *obsecramus*, græcè est παρακαλοῦμεν, quod Primò significat hortamur; Secundò, obsecramus vel obtestamur, idque huic loco aptiùs convenit: præcepto enim miscet Apostolus preces, ut mitigent præcepti severitatem; neve vel præcipientis auctoritas, vel obsecrantis bonitas contemnatur, addit, *In Domino Jesu Christo*.

UT CUM SILENTIO, (μετὰ ἡσυχίας, id est, cum quiete, ita Syrus & Vatabl.) OPERANTES SUUM PANEM (τὸν ἑαυτῶν ἄρτον, id est, suum ipsorum panem, non alienum) MANDUCENT] Non enim, inquit Theophyl. oportet eos defigere oculos in alienas manus, sed suum panem, id est sua manu & labore partum, comedere.

Fusè hunc locum tractat Cassian. lib. 10. qui est de Acedia, c. 7. & sequ. ubi c. 23. ait, *operantem monachum dæmone uno pulsari, otiosum verò ab innumeris spiritibus devastari.* Et cap. 25. ex Abbate Mose ait: *Experimento probatum est, acediæ impugnationem non declinando fugiendam* (sic enim acriùs nos invadet) *sed resistendo superandam esse.* Secùs est in tentatione luxuriæ: hæc enim fuga occasionum & illecebrarum superanda est.

VOS AUTEM NOLITE DEFICERE BENEFACIENTES] Otiosos & inquietos hactenus allocutus est & instruxit Apostolus; jam ad ipsum corpus Ecclesiæ Thessalonicensis sermonem convertit. q. d. De vobis, ò Thessalonicenses Christiani, meliora confido & scio, scilicet vos paucis exceptis nativam indolem & pronitatem ad otium per Christi fidem & gratiam commutasse, jamque non esse otiosos & inquietos, sed operari & benefacere. Hortor ergo ut ita pergatis, nec deficiatis (μὴ ἐκκακήσητε, id est, non segnescatis, non delassemini) benefaciendo, omnibusque charitatem exhibendo, etiam pigris illis & otiosis: à quibus licet v. sequ. & v. 6. jubeam ut vos subtrahatis, ad eorum confusionem & emendationem; tamen nolo ut eos fame interire, aut gravi inopia premi sinatis, ita Theophyl. VERS. 13.

Quantam charitatem exigat perfectio Christiana.

SI QUIS NON OBEDIT VERBO NOSTRO PER EPISTOLAM, monitis scilicet & præceptis meis, quæ hac epistola præscribo. S. Chrysost. pro ἡμῶν, id est nostro, legit ὑμῶν, id est vestro. q. d. Si quis non obedit vobis dicentibus & monentibus ea quæ perscribo, HUNC NOTATE (σημειοῦσθε, id est signate, uti signantur boves cornupetæ, inquit Erasm.) ET NE COMMISCEAMINI] id est, ut Syrus, nolite conversari & commercium habere cum illo, ut confundatur; ut scilicet videns se ab omnibus vitari & negligi, pudefiat, pœniteat & corrigatur. VERS. 14.

CORRIPITE UT FRATREM] Græcè νουθετεῖτε, id est admonete, & quasi mentem, quam amisit, reddite ac reponite: Ambros. legit, *monete consiliis*. VERS. 15.

IPSE AUTEM DOMINUS PACIS (Deus fons, auctor & amator pacis) DET VOBIS PACEM SEMPITERNAM (διὰ παντὸς, id est semper, perpetuò) IN OMNI LOCO] In Græco duplex est lectio, prior ἐν παντὶ τρόπῳ, id est, in omni modo, hoc est, omnimodam, in omni negotio, putà, in omnibus sententiis, dictis & factis pacem: uti explicat Theophyl. Posterior, ἐν παντὶ τόπῳ, id est *in omni loco*, & sic legit Noster, Ambros. Chrysost. & alii, estque aptior: optat enim ut eis Deus det pacem semper & ubique, id est, in omni tempore & loco. VERS. 16.

SALUTATIO MEA MANU PAULI] q. d. Salutationem hanc, qua vos saluto ego Paulus, mea manu subscribo, salutatio autem est oratio quæ sequitur, scilicet: *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis.* VERS. 17.

vobis. Amen. Docet Apoſtolus ſalutationes noſtras debere eſſe non nuda amicitiæ ſymbola, ſed orationes cum lucro ſpirituali coniunctas. Ita Chryſoſtomus & Theophyl.

Vers. 8. *Signum epiſtolarum D. Pauli.*

QUOD EST SIGNUM *ſ*ignum IN OMNI EPISTOLA. ITA SCRIBO. uti nos epiſtolis Vale ſubſcribimus, ita Apoſtolus ſubſcribit: GRATIA DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI CUM OMNIBUS VOBIS. AMEN] Hoc enim hactenus omnibus ejus epiſtolis ſubſcriptum invenitur. Hac ergo ſententia quaſi ſigno dignoſci vult ſuas epiſtolas ab epiſtolis ſuppoſititiis pſeudoapoſtolorum. Ita Theodoretus. Nam relativum *quod* reſpicit vocem *ſalutatio*; hæc enim eſt ſignum, quod hic ponit: ſalutatio autem hæc, ut dixi, eſt quæ ſequitur, *Gratia Domini noſtri*, &c.

Secundò, ſalutatio hæc videtur eſſe tota manus Pauli, id eſt, totum quod ſua manu ſubſcripſit hic Paulus. q. d. Ne aliquis ſuas litteras mihi ſupponat, uti aliquos feciſſe dixi c. 2. v. 2. en ego mea manu ſubſcribo, ut tum ex ſententia mea jam dicta, tum ex ſcriptura, meam eſſe epiſtolam, non adulterinam agnoſcati. Fortè fuit hic etiam aliquis character ſubſcriptus à Paulo, ut hoc vocet ſignum ſuum: ſicut jam multi ſignum manus, ut vocant, per certos gyros, quos non facile ſit imitari, ſub litteris ſuis delineant, ut iis ad quos ſcribunt conſtet epiſtolam eſſe genuinam, non ſuppoſititiam.

Da nobis Domine non deficere benefaciendo, da pacem ſempiternam, da teipſum: quia tu es ÆTERNITAS pacis, gaudiorum & bonorum omnium. Amen.

COM-

COMMENTARIUS IN I. EPISTOLAM AD TIMOTHEUM.

ARGUMENTUM.

PAULUS Epheso à fabris Dianæ pulsus, ivit in Macedoniam & Græciam, Actor. 20. v. 1. relicto tamen Ephesi Timotheo, ut patet hic c. 1. v. 3. ut scilicet semina prædicationis Evangelicæ à se jacta foveret & excoleret. *Timotheus Archiepiscopus Ephesi.* Unde Timotheus ob egregias animi dotes adhuc adolescens à Paulo creatus fuit primus Ephesi (inquit Eusebius lib. 3. hist. 4. Episcopus, imò Archiepiscopus: jubet enim illi Apostolus, ut per alias urbes Episcopos constituat & ordinet; quod est Archiepiscopi. Erat enim Timotheus, licet patre Græco & Gentili natus, à matre tamen Judæa & Christiana, (cui Eunice nomen erat) in Christi fide educatus, ideoque probæ indolis, & à puero in sacris Litteris eruditus, zelosus pro fide, pro qua & Martyr Ephesi occubuit. Fuit & virgo per omnem vitam: unde S. Ignatius epist. ad Philadelphenses, Timotheum inter *Fuit Martyr & virgo.* virgines virosque sanctissimos annumerat. *Utinam*, inquit, *fruar vestra sanctitate, sicut Eliæ, sicut Josu Nave, sicut Melchisedec, Elisæi, Jeremiæ, Ioannis Baptistæ, dilecti illius discipuli, sicut Timothei, Titi, Evodii, Clementis, qui in castitate de vita exierunt*. Hac ergo de causa creavit eum Paulus primum Ephesi Episcopum; cumque Ephesus fuerit metropolis omnium Asiæ Minoris Ecclesiarum, sequitur earumdem Primatem fuisse Timotheum.

Fuit Angelus Ephesi, de quo Apoc. 2. Atque hac de causa Apocal. 2. Christus præ aliis primùm alloquitur angelum (id est Episcopum) Ephesi, quem hunc eumdem fuisse Timotheum, licet aliqui cum Ribera ibidem negent; verisimiliùs tamen asserunt Lyranus (qui ait hanc esse communem sententiam) Aurelius, Pererius, Viegas, ibidem, Magallianus hic, Baronius, & alii. Idque patet ex eo quòd Timotheus hoc tempore primus fuerit creatus Ephesi Episcopus, sederitque ac vixerit post scriptam Apocalypsin, uti passim docent veteres, ac satis convincit S. Dionys. qui post S. Joannem scripsit, & plerosque suos libros huic Timotheo inscripsit. Imò Baron. putat Timotheum sedisse Ephesi, & vixisse post S. Joannem, ad annum Christi 109. tuncque martyrio perfunctum successorem habuisse Onesimum, cujus quasi jam inchoantis episcopatum Ephesinum, meminit S. Ignatius scribens hoc eodem *Timotheo successit Onesimus.* anno Christi 109. ad Ephesios, ubi & meminit hujus Timothei, eumque vocat fidelissimum. Sic ergo angelum, id est Episcopum, Ephesi, Timotheum scilicet hunc, laudat Christus Apoc. 2. 2. *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, & quia non potes sustinere malos & tentasti eos, qui se dicunt Apostolos, & non sunt; & invenisti eos mendaces: & patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti, sed habeo adversum te, quòd charitatem tuam primam reliquisti*: nimirum etiam Sancti sensim tum in se, tum in Ecclesia sua nævos contrahunt, quibus primæ conversionis fervor intepescit, præsertim tot annis, in tantis laboribus & difficultatibus: jam enim cùm hæc scriberet Joannes; facilè Timotheus 40. annos Epheso præfuerat Episcopus, hæc enim epi- A stola Pauli ad Timotheum Ephesi Episcopum scripta est anno Christi 57. Joannes verò Apocalypsin, ac consequenter illa cap. 2. ad angelum Ephesi, id est, ad Timotheum, scribit anno Christi 98. sub finem imperii Domitiani: illo enim tempore scriptam esse Apocalypsin docet Irenæus lib. 5. & ex eo Baron. Sed hunc teporem monitus verbis Apocalypseos, correxit Timotheus. Unde fervoris sui, & fervidæ prædicationis ac reprehensionis cultorum Dianæ, præmium tulit martyrium, ut habent Menologia 24. Januarii.

Hunc ergo juvenem Episcopum, imò Archiepiscopum, à se creatum hac epistola Paulus instruit & monet.

Primò, muneris Episcopalis, ut rejectis genealogiis & fabulis Judaicis, doceat ea quæ fidem & charitatem excitent. *Argumenta singulorum capitum hujus epistolæ.*

Secundò, cap. 2. jubet orari pro principibus licet Ethnicis, ut sub eis vitam tranquillam & quietam agant. Deinde eodem capite docet quid viros deceat, quid mulieres, præsertim in Ecclesia.

Tertiò, cap. 3. recenset virtutes requisitas in Episcopo, docetque quales, quàm eximios & exploratos debeat eligere & ordinare Ecclesiæ ministros, putà Episcopos, Pastores, Diaconos. B

Quartò, cap. 4. superstitiosum Encratitarum & Marcionitarum ciborum delectum, & conjugii vituperium, aliasque fabulas vitari jubet. Deinde monet, ut juventuti suæ, sanctitate morum, studio & doctrina, auctoritatem conciliet, aliisque sit exemplo.

Quintò, cap. 5. præscribit quomodo monendi sint senes, juvenes, anus, juvenculæ, agitque de viduis senioribus Ecclesiæ, & presbyteris qui Ecclesiæ præsunt, alendis, ac juniores viduas cautè tractandas esse admonet.

Sextò, cap. 6. docet quid servi dominis debeant. Deinde quòd veræ divitiæ sitæ sint, non in auro & argento, sed in pietate & virtutibus; quodque divites in divitiarum vanitate confidere minimè debeant. Denique repetit & inculcat, ut nova dogmata vitet, servetque fidem, & doctrinam sibi quasi depositum traditam & commissam.

Sæpiùs hac epistola pungit & perstringit suborientes tunc hæreses Simonis. Unde hæc epistola ex parte scripta est C contra Simonianos, uti & epistola ad Ephesios, quorum Episcopus erat Timotheus.

Scriptam vult hanc epistolam Baron. cum Athanasio in *Ubi & quando scripta.* Synopsi, & Theodoreto præfat. in Epistolas S. Pauli, è Macedonia post primam ad Corinthios, anno Christi 57. qui fuit Neronis primus, idque ex eo, quòd c. 1. 3. dicit Paulus: *Rogavi te ut remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam*. Sed hæc verba non urgent, nec significant hanc epistolam esse in Macedonia scriptam. Unde Græca & Syra in fine epistolæ habent eam scriptam esse Laodiceæ, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ, estque hæc communior sententia, etiam Theodoreti in fine hujus epistolæ, ubi sententiam suam priorem jam dictam mutat. Scripsit in hanc epistolam, & duas sequentes recenter Ludovicus Soto Maior, & Magallianus noster fusè & floridè, æquè ac nuper Joannes Hessels Lovaniensis Doctor.

CAPUT

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, monet Paulus Timotheum, ut afferentes noua dogmata, genealogias & fabulas arguat, utpote quæ lites generent, non autem ædificationem in fide & charitate, quæ finis est legis.

Secundò, v. 8. docet legem Mosis bonam esse, sed datam esse iniustis, non justis; puta Iudæis, non Christianis.

Tertiò, v. 12. Gratias agit non legi, sed Deo, quòd per Christum, qui venit peccatores (quorum *inquit,* primus ego sum) *saluos facere, ex persecutore factus sit Christianus & Apostolus.*

Quartò, v. 18. commendat Timotheo militiam in fide & bona conscientia. Malam enim conscientiam asserit esse causam naufragij in fide & hæreseos.

1. PAULUS Apostolus Jesu Christi secundùm imperium Dei Salvatoris nostri, & Christi Jesu spei nostræ: 2. Timotheo dilecto filio in fide. Gratia, misericordia, & pax à Deo Patre, & Christo Jesu Domino nostro. 3. Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam, ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent. 4. neque intenderent fabulis, & genealogiis interminatis: quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide. 5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. 6. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, 7. Volentes esse legis doctores non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitimè utatur: 9. sciens hoc, quia lex justo non est posita, sed iniustis, & non subditis, impiis & peccatoribus sceleratis, & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis. 10. fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, & periuris, & si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur, 11. quæ est secundùm Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi. 12. Gratias ago ei qui me confortavit, Christo Jesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio; 13. qui priùs blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus; sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. 14. Superabundavit autem gratia Domini nostri, cum fide, & dilectione, quæ est in Christo Jesu, 15. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus: quòd Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum. 16. Sed ideo misericordiam consecutus sum: ut in me primò ostenderet Christus Jesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam. 17. Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen. 18. Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundùm præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, 19. habens fidem, et bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt. 20. ex quibus est Hymenæus, et Alexander: quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare.

VERS. 1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI SECUNDUM IMPERIUM DEI SALVATORIS NOSTRI, ET CHRISTI JESU SPEI NOSTRÆ.] Nota. Pro *secundùm imperium*, græcè est κατ' ἐπιταγὴν, id est, ut Vatabl. & Erasm. secundùm delegationem, iniunctionem, demandationem (alludit ad Hebræum מלאכות *malachut*, de quo Aggæi 1.13.) ἐπιτάσσειν enim significat iniungere & demandare quippiam. q. d. Apostolatum mihi ipsi non arrogavi, non arripui, sed Christus illum mihi demandavit, mandato Dei apostolatum accepi. Plus, inquit, Chrysost. est esse Apostolum ex delegatione ac mandato, quam ex vocatione: quomodo ad Romanos & alibi dicit se vocatum Apostolum: sicut plus est esse Legatum à Latere, quàm Nuntium Pontificis.

Quæres, Ubi Deus Pater demandavit Apostolatum Paulo? Respondet Theophyl. cùm opera SS. Trinitatis sint indivisa, quod Filius jussit aut Spiritus sanctus, hoc jussisse & Patrem: atqui Spiritus sanctus, Actor. 13. 2. *Segregate*, inquit, *mihi Saulum & Barnabam in opus* (apostolatus inter Gentes) *ad quod assumpsi eos*. Rursum Christus ad Paulum Act. 22. sic ait: *In nationes longè mittam te*. & Actor. 23. *Te oportet & Romæ testificari*. Ergo ibi Deus Pater cum Filio & Spiritu sancto, Paulo apostolatum demandavit.

Secundò, Deus Pater vocatur hic *salvator*, quia nos per Christum vocat ad salutem, eamque procurat & promovet.

Tertiò, Christus vocatur *spes nostra*, id est, causa spei nostræ tum objectiva & materialis; speramus enim Christi visione & fruitione beati: tum effectiva & meritoria; speramus enim non per Mosen legisque cæremonias, sed per Christum ejusque gratiam, tentationum victoriam, periculorum & malorum omnium aut tolerantiam, aut liberationem, ac denique æternam salutem & beatitatem. Et hoc propriè intendit hic Apostolus ita Chrysost. Theophyl. Anselm. tum finalis, quia finis spei nostræ & patientiæ ac omnis virtutis est Christus.

Adverte, Christum per se & immediatè esse spem nostram, quia ab eo bona jam dicta speramus; Sancti verò & B. Virgo, dicuntur spes nostra mediatè, scilicet per Christum: quia speramus per eorum preces apud Christum impetrare bona, quæ petimus. si enim Apostolus Thessalonicenses epist. 1. cap. 2. v. 19. sine Christi iniuria, ut ibi dixi, vocat non tantùm suam spem, sed & coronam gloriæ, cur non possimus ita vocare Sanctos & matrem Dei.

TIMOTHEO DILECTO FILIO IN FIDE] Pro *dilecto*, græcè est γνησίῳ, id est, *germano*, ut vertit Ambros. & Græci, hoc est, ut Syrus, *ingenuo*, *verò*, non adulte- VERS. 2.
rino, non degeneri, qui patrem suum spiritualem, Paulum scilicet, in fide & moribus per omnia refert: quod est verorum filiorum. Noster tamen ex germano dilectum intelligit per metalepsin: germani enim & ingenui filii præ aliis omnibus diliguntur: sic ad Titum 1. 4. ubi Apostolus vocat Titum dilectum filium, Chrysost. germanum filium interpretatur.

Nota. Secundò, *τὸ in fide*, tam potest referri ad γνησίῳ, id est germano, cum Oecum. quàm ad *filio*, cum Ambros. & Chrysost. q. d. Timotheus mihi est filius, quem per prædicationem meam converti, & secundùm fidem genui, in qua fide ipse mihi sincerus, verus & germanus est filius, æmulusque paternæ doctrinæ & virtutis.

GRATIA, MISERICORDIA, ET PAX A DEO PATRE] *Nusquam*, inquit ex Chrysostomo Theophyl. *in aliis epistolis posuit*

posuit Apostolus (in salvatione) *misericordiam* (sed tantùm pacem & gratiam) *nisi in hac tantùm: idque facit ex magno paternoque affectu majora filio exoptans, tanquam metuens ei, atque ejus nomine tremens, cui & de summa hi ratione præcipiebat, simul quòd majore misericordia præceptores indigeant.*

Nimia severitas Prælatorum juvenum offendit subditos.

Secundam causam addit Rupertus in 2. Apoc. Paulum scilicet misericordiam optare Timotheo. eò quòd is in objurgando, & crimina castigando, esset æquo severior: solent enim juvenes Prælati inexperti & acres fervore naturæ abripi, ut statim in momento omnia velint severè reformare, & ad disciplinam rigidam revocare; & hac re multos offendunt, præsertim seniores, qui in junioribus tam rigidam & severam auctoritatem non ferunt. *Quia*, inquit Rupertus in 1. Apoc. *Paulus in Timotheo Episcopos omnes informabat, cujus officii summum & necessarium decus est misericordia, & ille* (Timotheus) *ut fertur, zeli erat ferventioris, idcirco rectè & opportunè viscera misericordiæ illi, ut haberet, præoptat. Hinc quoque subdit: Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem. Hinc rursum commendat ei misericordiæ opera, & hospitalitatem, quod ut Episcopi observent, qui constituti sunt animarum præsides, multò maximè tam illis, quàm subditis, necessarium est.*

Quodnam fuerit peccatum Angeli Ephesi, Apoc. 2.

Atque hanc volunt esse angeli Ephesi, hoc est Timothei, culpam venialem, quam carpit Christus Apoc. 2. quòd scilicet primum charitatis fervorem reliquerit: cùm enim, ut notat Hugo Cardinalis, acrior esset, videretque se ob improborum corruptos mores parum concionando proficere, & Judaizantes sibi valdè obsistere, decrevit à concionando (quòd potissimum est Episcopi munus) cessare; ita nimirum juvenilis acrimonia & fervor recusus, abit in teporem atque hoc prævidens Paulus, eum hic adhortatur, dicens: *Prædica verbum, insta opportunè, importunè*, &c. *Sicut enim*, inquit Chrysost. homil. de Lazaro & divite, *aquarum vena, etsi nullus veniat aquatum, manant tamen; & fontes, quamvis hauriat nemo, scatebras emittunt: ita Episcopus & concionator verbum Dei prædicare debet, etiamsi pauci illud audiant & convertantur.* Sic Jeremias cum obstrepentibus sibi Judæis vellet à concionando cessare, jubetur à Deo pergere.

Vers. 3. Quid ἑτεροδιδασκαλεῖν.

NE ALITER DOCERENT] Græcè μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν quod tam significat aliter doceret, ut vertit Noster & Syrus, quàm aliis uti doctoribus (nam ex ἕτερος, id est alius, & διδάσκαλος, id est magister, doctor, componit ἑτεροδιδασκαλεῖν, q. d. alio doctore uti) ac consequenter tam ad doctores, quàm ad discipulos pertinet, ut scilicet illi non adeant, nec audiant novos doctores docentes alia, à tradita & recepta fide. Unde Vatablus utrumque sensum complexus vertit, *ne diversam sequantur doctrinam*; magis tamen videtur Apostolus ad doctores respexisse: insectatur enim hæreticos & Novantes, ut patet ex sequentibus, jubetque eos novas quæstiones & dogmata curiosa & fabulosa afferentes, graviter reprimi & retundi ab Episcopo Timotheo. Et ita se ipsum explicat Paulus c. 6. 3. dum ait: *Si quis aliter docet*, (græcè ἑτεροδιδασκαλεῖ) *& non acquiescit sanis sermonibus*, &c. Videtur ergo hic Apostolus ex διδάσκαλος formasse verbum διδασκαλεῖν, hoc est, à nomine doctoris formasse verbum docendi. vide can. 39. Et hoc est quod aliis verbis dixit Galat. 1. 8. *Si quis evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.*

Vers. 4.

NEQUE INTENDERENT FABULIS ET GENEALOGIIS INTERMINATIS (græcè ἀπεράντοις, quæ finem non habent) QUÆ QUÆSTIONES PRÆSTANT MAGIS, QUAM ÆDIFICATIONEM DEI, QUÆ EST IN FIDE] Quæritur hic, quas & quorum fabulas ac genealogias, Judæorumne an Gentilium, hic perstringat Apostolus? Chrysost. Theophyl. & Oecum. referunt hæc ad fabulas & theogonias Hesiodi & Gentilium, quarum studiosus fuit Tiberius Cæsar, de quo Sueton. cap. 7. in ejus Vita: *Maximè*, inquit, *curavit notitiam historiæ fabularis, usque ad ineptias & derisum: nam & Grammaticos hujusmodi ferè quæstionibus experiebatur: Quæ mater Hecubæ? Quod Achilli nomen inter virgines fuisset? Quid Sirenes cantare sint solitæ*, &c. De his audi & Senecam epist. 89. *Quatuor millia librorum Didymus Grammaticus scripsit: miser erat si tam multa supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quæritur: in his de Ænea matre vera: in his libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit: in his an Sappho publica fuerit: & alia quæ erant dediscenda, si scires. Metire ætatem tuam, tam multa non capite.*

Tiberius Cæsar fabularum studiosus.

Verùm meliùs iidem Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodoret. Ambros. & alii censent Paulum loqui de fabulis & genealogiis Judaicis, quales nunc extant in Talmud, & apud Cabalistas: adeoque Judæorum Rabbini post Christum totam sacram Scripturam fabulis à se confictis contaminarunt, quas ipsi δευτερώσεις, id est, traditiones patrum nuncupant: de Judæis enim agi patet ex vers. 7. ubi vocat eos *legis doctores*, & vers. 8. ubi legem (utique Mosis) opponit hisce fabulis. Unde S. Ignatius epist. ad Magnesianos: *Ne intendatis*, inquit, *fabulis aut genealogiis interminatis, & Judaicis inflationibus*: quia scilicet in his flantur & superbiunt Judæi. Talis fabula est, inquit ex S. Augustino Beda hic, quòd docent Deum Adamo duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias interminatas. Tale est quod fabulantur de bove & ceto initio mundi creatis, qui alantur pro Judæis in tempus Messiæ, ut cum eo epulentur: & bovem hunc tantum esse, ut mille quotidie montes depascatur. Quòd tempore Messiæ Judæa proferet Judæis panes coctos, & vestes sericas cuique Judæo accommodatas. Quòd Deus quotidie lacrymam emittat, eò quòd gentem suam, putà Judæos, vastari & exscindi permiserit. taliaque infinita, partim anilia, partim blasphema, quorum nonnulla collegit Sixtus Senensis.

Fabula Judaica.

Pari modo *genealogias interminatas*, id est longissimas; & quasi infinitas, vocat series generationum, avorum, proavorum, quas pertexere solerit Judæi, imò ad Abraham usque contentiosè deducere, ut suum genus & nobilitatem ostentent.

Cur genealogiæ Judæorum tam exactè conscripta.

Nota, ante Christum studiosè in Genesi, in libris Paralipomenon, Esdræ, Josue, & aliis genealogias Judæorum pertexi, idque utiliter, ut nimirum quisque sciret suam tribum, ac terræ portionem suæ tribui assignatam, utque constaret quinam essent ex tribu Levi, ac consequenter futuri Levitæ & sacerdotes, Deoque ministraturi. Tertiò & maximè, ut constaret Christum Messiam esse ex tribu Juda, juxtà Jacobi vaticinium, Genes. 47. 10. natum, ut patet Matth. 1 Luc. 3. Hisce de causis tanta fuit Judæis cura genealogiarum, ut Joseph. lib. 1. contra Apion. testetur sacerdotes suas genealogias per duo annorum millia pertexere. Et Euseb lib. 1. hist. cap 17. docet Herodem libros genealogiarum Judaicarum combussisse, sed studiosè à multis fuisse restitutos. Post Christum verò, Judæis à judaismo eversis, inutilis & futilis est hæc genealogiarum scrutatio, & cognitio; unde eam hic carpit Apostolos.

Fabulæ & genealogiæ æonum Valentini.

Potest Secundò, à pari hic locus aptari fabulis Simonis & Simonianorum, & genealogiis Valentini, de quibus hunc locum Pauli explicat Tertullian. lib. contra Valentinianos c. 3. *Si quis*, inquit, *ex alia conscientia fidei venerit, si statim invenerit, tot nomina, tot conjugia, tot genimina, tot situs, tot eventus, tot felicitates & infelicitates dispersæ atque concisæ divinationis; dubitabitne has esse fabulas & genealogias, quas Paulus Apostolus damnare prævenit?*

Idem l. de Præscript. c. 33. sic ait: *Sed & cùm genealogias interminatas nominat (Paulus) Valentinus agnoscitur, apud quem æon ille nescio qui novi & non unius nominis generat è sua charite sensum & veritatem, & hi æquè procreant duos, sermonem & vitam. dehinc & isti generant hominem, & Ecclesiam, de qua prima ogdoade æonum, exinde decem alii, & duodecim reliqui æones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta æonum.*

QUÆ QUÆSTIONES PRÆSTANT MAGIS QUAM ÆDIFICATIONEM DEI QUÆ EST IN FIDE] Id est, quæ scilicet fabulæ & genealogiæ magis altercationes & rixas pariunt, quàm profectum in cognitione & cultu Dei, qui consistit in fide & pietate.

Nota. Pro *ædificationem* in Græco Noster, Syrus Vatabl & alii legunt οἰκοδομίαν: Chrysost. tamen Theophyl. & alii legunt οἰκονομίαν, id est dispensationem & ordinationem Dei, quæ est de fide, ut scilicet per fidem Christi omnes instruantur ad gratiam, pietatem & salutem. Sed prior lectio est planior & aptior, ideoque verior.

Tales fabulæ sunt, quales nonnulli confinxerunt de gestis & vitis Sanctorum, quales continet liber de Infantia Salvatoris. Hasce fingere ingens est temeritas & crimen: quia, ut Tertull. ait sub finem Apologetici, *Invidia diaboli fit, ut fabulæ salutari doctrinæ admisceantur; ut sic fidei veritas & religio obscuretur & enervetur.* Tales verò fabulæ non sunt quæstiones subtiles quas movent Scholastici, quia fabulæ non

sunt,

sunt; sed fidem & veritatem illustrant ac confirmant. caveant tamen nonnulli, ne nimis quæstiones hasce multiplicent; & multas novas nimis subtiles ac curiosas, parumque utiles adinueniant, moveant & tractent: sapere enim oportet ad sobrietatem & ad ædificationem.

Vers. 5. FINIS AUTEM PRÆCEPTI EST CHARITAS DE CORDE PURO, ET CONSCIENTIA BONA, ET FIDE NON FICTA] Probat Apostolus ἑτεροδιδασκαλίας, id est, alias Novantium doctrinas, fabulas & genealogias, non esse consentaneas legi & Evangelio. Probat autem sic: Finis legis est parere & nutrire fidem, spem & charitatem: atqui hæ fabulæ non pariunt ædificationem in fide, ac consequenter nec charitatem, sed quæstiones & lites: ergo hæ fabulæ non sunt secundùm legem & Evangeliū.

παραγγελία, id est præceptum, simpliciter exponitur.

Multi per *præceptum*, cum Ambrosio intelligunt legem Mosis. q. d. *Finis*, id est, perfectio & consummatio omnium præceptorum, quæ continet lex Mosis, est charitas. Vel, ut S. August. in Enchirid. c. penult. *finis*, id est scopus, præceptorum Mosis est, ut homines inducant ad charitatem: sicut finis medicinæ est, ut hominem sanet.

Secundò, Chrysost. & Theophyl. intelligunt præceptum Pauli datum hic Timotheo v. 3. ut scilicet denuntiaret nonnullis, ne aliter docerent quàm Paulus docuerat: pro præcepto enim Græcè est παραγγελία, eadem scilicet, qua utus est v. 3. cùm ait, *Vt denunciares*, græcè ἵνα παραγγείλῃς. q. d. inquit Theophyl. *Si denunties & præcipias eis, ut non doceant aliter hac denuntiatione & præcepto tuo perficies charitatem, quòd si charitatem inserueris, universum dogma pravum abibit. antea enim cùm non esset dilectio, invidia erat: ex hac sequebatur dominatus cupiditas, ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeq; hæreses suberiebantur: nunc autem non sic.* Verùm hi vocem generalem præcepti nimis arctant & restringunt ad unum hoc Pauli præceptum.

Præceptū est Evangelium Christi, ejusque lex.

Unde Tertiò, cum Vatablo & aliis, per παραγγελίαν intelligit Apostolus Evangelicam legem, eiusq; denuntiationem & prædicationem hoc enim est παραγγελία, eamdem intelligit v. 3. cùm ait, *Vt denunciares*, græcè ἵνα παραγγείλῃς *quibusdam, ne aliter docerent*, sub hoc enim intelligit à contrariò, ut denuntiet & prædicet tam ipse, quàm alij omnes doctores eadem secum, seu ea, quæ ipse Paulus docuerat: hoc enim est potissimum Episcopi munus, prædicare scilicet Evangelium, ut docet Concil. Trident. sess. 5. c. 2. q. d. Finis Evangelij & legis Evangelicæ, ac consequenter finis prædicationis Evangelij, adeoque finis legis Mosis (hæc enim ordinat & dirigit homines ad Christi legem & Evangelium) est, ducere homines ad charitatem, ut scilicet legem Evangelicam exercendo & practicando, acquiramus, vel, si acquisita sit, augeamus in nobis charitatem sinceram, quæ manat ex corde puro (Syrus, sincero) & conscientia bona, & fide non ficta, græcè ἀνυποκρίτου, id est, non simulata, vel quæ est sine hypocrisi. q. d. Finis legis est fides & bona conscientia (sive spes, quam parit bona conscientia) & charitas, non autem fabulæ & genealogiæ interminatæ, quæ non fidem & charitatem, sed lites & rixas pariunt.

Finis Evangelij est charitas:

Tria epitheta triū virtutum Theologic.

Nota hic Primò, tria epitheta & tres causas trium virtutum Theologicarum: charitas enim dicitur manare *de corde puro*, id est esse pura, & vicissim quòd puritas gignat charitatem: spes debet esse sibi bene conscia, & vicissim bona conscientia spem parit: fides debet esse sincera, & vicissim sincerus amor veritatis parit fidem. Rursum ex his omnibus consurgit charitas, quasi finis legis Evangelicæ, culmen & apex perfectionis: fides enim sincera parit bonam conscientiam & spem, hæc pariunt cor purum, atque hæc omnia pariunt denique charitatem. Unde hic tres sunt circumstantiæ & conditiones, ac quasi radices charitatis: Primò, ut sit ex *corde puro*; Secundo, ut sit ex *bona conscientia*; Tertiò. ut sit ex *fide non ficta*, sed sincera.

Tres radices charitatis.

Charitas de corde puro quænam.

Nota Secundò. Charitatem hic opponit amori mundano & carnali; quo etiam prædo prædonem socium amat, inquit Theophyl. sed non ex corde puro: quia tantùm eo fine diligit eum, ut se in prædando adiuvet: charitas verò est de corde puro. *Cor purum*, inquit S. August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 5. & seq. *est vacuum cupiditate & amore sui, ut nihil aliud diligatur, quàm quod diligendum est*; scilicet Deus in se, & proximus omniaque cetera propter Deum.

Bona conscientia est cor purum.

Nota Tertiò. *Bona conscientia* idem est cum corde puro. Unde S. Ambrosius *bonam conscientiam* interpretatur bonam vitam: hæc enim materialiter est bona conscientia, vel si omnino præcisè & formaliter loqui velimus, bona conscientia resultat ex corde puro sicut enim scientia oritur ex re scita quasi ex obiecto suo: ita bona conscientia oritur ex corde puro quasi ex obiecto suo: conscientia enim non est aliud quàm scientia & testimonium animæ, quo anima bene sibi conscia est, sibique attestatur se purè & sanctè iuxta Dei legem vivere.

S. August. per bonam conscientiā intelligit spem.

S. August. tamen in psal. 31. *per bonam conscientiam* intelligit spem, quam efficit bona conscientia, quemadmodum desperationē generat mala conscientia. Unde S. Hilar. apud S. Hier. *Moriturus sibi ipsi dicebat: Egredere anima mea, quid times? septuaginta propè annis Christo servivisti, & mori times?* Sic & Paulus 2. Timoth. 4. 7. ait: *Bonum certamen certavi*, &c. *in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ*. &c. q. d. hic Paulus: Finis Evangelij est fides, spes, charitas sive charitas quæ ex fide & spe consurgit. *Homo*, inquit S. August. lib. 1. de Doctrina Christiana c. 39. *Fide, spe, & charitate subnixus, eaq; inconcusso retinens, non indiget Scripturis, nisi ad alios instruendos; atque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt.* Idem serm. de laudibus charitatis, *Illa tenes & quod latet, & quod patet in divinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus.*

Fortitudo bona conscientia in nixa.

Nota Quartò. Fortitudo charitatis consurgit ex bona conscientia: hæc enim nihil metuit, per hanc Martyres coram tyrannis liberè fidem professi sunt, & tormenta quævis fortiter sustinuerunt. Bias interrogatus quidnam in vita metu vacaret, respondit: Bona conscientia. Tiburtius ad tyrannum: *Omnis*, inquit, *nobis vilis est pœna ubi secura comes est conscientia*. Tertullianus lib. ad Scapulam Carthaginis Præsidem in Christianos sævientem, cap. 1. *Cum omni*, inquit, *sævitia vestra concertamus, etiam ultrò erumpentes, magisq; damnati, quàm absoluti gaudemus.* Idem Apolog. c. 50. *Licet*, inquit, *nunc nos sarmentitios & semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidij axis deuincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus.* Et Justinus Apolog. 1. *Quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem profitemur, haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad ubertatem.*

Morale, de tribus virtutibus, Prælatorū.

Moraliter hæc tria charitatis epitheta aptè Prælatis accommodat S. Bernardus serm. de tribus ordinibus Ecclesiæ ad Patres in Capitulo. *Necessaria*, inquit, *est, & omnino necessaria navis ista Prælatis, tribus compacta lateribus, ut sit charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Puritatem quidem cordis in eo Prælatus habeat, ut prodesse desideret, non præesse; ut proprium commodum, & honorem sæculi, & aliud quippiam suum in prælatione non quærat, præter solum beneplacitum Dei & animarum salutem: sed cum intentione pura, irreprehensibilis quoque necessaria est conversatio, ut forma factus gregis incipiat facere & docere, ne docens audiat à fratre: Medice cura teipsum. Talis enim occasio plurima damnatio Prælati, plurima subditorum perditio est: oportet enim irreprehensibilem esse eum qui præest, quoniam ea quæ arguit in discipulis, oportet summopere vitare magistrum. Et fide non ficta: quia qualis est in conversatione, talis sit necesse est etiam in occulta cogitatione, ne videatur foris humilis, & intus sit elatus.* Vbi S. Bernardus bonam conscientiam interpretatur conversationem irreprehensibilem: hæc enim ex illa manat, illiquè necessario coniuncta est, ut dixi.

A QUIBUS QUIDAM ABERRANTES CONVERSI SUNT IN VANILOQUIUM] Prò *aberrantes*, græcè est ἀστοχήσαντες. Quæ vox sumpta est à iaculatoribus, diciturque de ijs, qui carentes arte iaculandi & collimandi in scopum, ab eo aberrant, & in aerem, aliove sua tela conijciunt. Sic hic Evangelicæ legis & veritatis scopus est sincera fides, spes & charitas iam dicta: à qua qui aberrarunt doctores, à scopo aberrarunt, & in vaniloquium conversi sunt (græcè ἐξετράπησαν, id est, converterunt se, & sponte defluxerunt) & pro vera Christi Theologia, matæologiam sectati sunt & induxerunt. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. *Vers. 6.*

Virtus in medio sicut centrum in circulo.

Pulchrè Aristoteles 2. Ethicor. c. 6. docet virtutem (ac consequenter & veritatem) in medio consistere, esseque quasi centrum in circulo. Hinc *peccare*, inquit, *multis modis contingit, rectè vero agere unico.* Et c. 9. *Difficile est*, ait, *in unoquoque medium capere, quemadmodum etiam difficile est in circulo medium invenire, vel centrum.* sic difficile est operanti medium, in quo virtus consistit, attingere, & ab eo non excidere, vel deflectere in extrema: sicuti difficile est Sagittario sagitta sua scopum configere, cùm multis

tis modis ab eo deflectere, unico verò tantùm eum tangere possit.

Vers. 7. Volentes esse legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant] Hinc patet de quibus loquatur Apostolus, & quæ fuerit causa erroris eorum: videlicet quòd de Iudæis ad Christum conuersis loquatur, qui ambitiosi erant, cupiebantque haberi legis Mosis periti & doctores: hinc suas deuteroses & fabulas, falsaque dogmata asserebant, ac præsertim hoc, quòd lex Mosis seruanda esset cum Evangelio, quodque ex operibus legis iustificaremur. Unde subdit, *Non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* q. d. Neque principia, neque conclusiones doctrinæ suæ intelligunt, neque legem & Scripturam Mosis, neque ejus explicationem capiunt: quia non intelligunt finem & scopum legis esse Christum, ejusque fidem, spem & charitatem.

Hinc verè S. August. lib. 8. de Genes. ad litteram c. 25. *Mater*, inquit, *omnium hæreticorum est superbia, & cupiditas gloriæ, & studium scientiæ. Unde de Scribis & Pharisæis Matthæi 23. dictum est à Christo Domino; Dilatant phylacteria sua, & magnificant fimbrias.*

Vers. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitime utatur] Est occupatio, quia enim v. præcedent. carpsit vanos legis doctores, videri poterat Judæis legem carpsisse: hoc enim passim Judæi objectabant Paulo, quòd esset legis Mosis hostis & demolitor. Hanc invidiosam calumniam amolitur hîc a se Apostolus. q. d. Dum legis doctores sed vanos carpsi, non carpo legem: scio enim & profiteor legem esse bonam, si tamen lege *legitimè* (ἐάν τις αὐτῷ νομίμως, id est, si lege secundùm ipsam legem & legis mentem) utaris. legis autem mens & finis est, homines ad Christum ducere. Qui ergo lege utitur legitimè, id est, quemadmodum lex ipsa jubet, hic Christum præfert legi, inquit Chrysost. & Theoph. & non à lege, sed à Christo justitiam exspectat: imò, ut sequitur, scit legem non esse positam Christianis qui justi & sancti sunt, sed injustis & sceleratis.

Dupliciter quis lege legitimè utitur.

Secundò, qui docet & simul facit ea quæ lex jubet, hic legitimè lege utitur; qui verò docet & non facit, utitur lege illegitimè, inquit Theophyl. Præsertim verò lege utitur legitimè, qui ita legi studet, eamque facit & explet, ut semper finem legis habeat præ oculis, ut scilicet per legem inflammet in se & in aliis charitatem ex corde puro, ut dixi v. 5.

Vers. 9. Sciens hoc, quia lex iusto non est posita] Hoc est unum, quod inter cetera requirit Apostolus ad hoc, ut quis legitimè lege utatur, ut videlicet sciat eam justis non esse positam, sed injustis; eosque abuti lege, qui per eam terrent justum, & ad justum legis minas & severitatem pertinere volunt. Qua sententia Apostolus torquet Judæorum objectionem in ipsosmet Judæos: Vos, inquit, mihi obiicitis me legem abolere & carpere, ego, id inficior: sed dico legem bonam esse, modò tamen ea quis bene utatur: ad quod inter alia requiritur, ut sciat legem non positam esse justis, sed injustis. Vos autem, o Judæi vultis legem Mosis positam esse justis, scilicet Christianis fidelibus sanctificatis & justificatis per Christum in baptismo, eosque terretis minis legis, allegantes illud Deut. 27. 26. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis huius, nec eos opere perficit;* ergo vos, o Judæi, lege non utimini legitimè; nec lex vobis bona est, quia propter eam facitis vos exleges Christi & justitiæ. Hinc toties Apostolus in epistola ad Romanos & ad Galatas, dicit se & Christianos solutos esse à lege. & Christum nos redemisse de maledicto legis, &, si spiritu ducamur, nos non esse sub lege. Judæi enim nonnisi legem prædicabant, & per legem excludebant Evangelium. Hisce rectè opponit Apostolus dicens, legem non positam esse justis, sed injustis. q. d. Lex non est posita Christianis justis & sanctis; sed Judæis, qui quasi servi duri & rebelles, metu pœnarum legis, ad legem servandam cogendi erant Christianis verò pro lege datum est Evangelium, Spiritusque gratiæ & amoris, ut sua sponte faciant id quod lex Dei jubet.

Quo sensu lex iusto non sit posita.

Nota Primò. Loquitur maximè Apostolus de decalogo legis: hic enim positus est homicidis, fornicariis, perjuris, de quibus sequitur.

Nota Secundò. *Lex iusto non est posita*, id est, lata non

A est ad justos coercendos; justi enim sponte sua se conformant legi, amore justitiæ & obedientiæ, non timore pœnæ, quam lex transgressoribus minatur: sed lata est, ut minis suis & pœnis coerceat impios. Patet hic sensus ex sequentibus, q. d. Sicuti pædagogo non est opus juveni qui jam satis instructus est, nec minis & flagellis opus est servo qui sponte facit imperata: ita lege minaci & pœnas intentante non opus est justo, qui sponte sua facit bonum & honestum quod lex imperat.

Hinc Tertiò, malè inferunt Libertini, justos non obligari lege etiam decalogi: in lege enim sunt tria, obligare videlicet, dirigere, & coercere sive punire. duo priora lex exercet in omnes etiam justos; tertium solùm in injustos.

Unde pulchrè moraliter S. Chrysost. *Iustus*, inquit, *non est sub lege, sed supra legem.* Et Aug. in psal. 1. *Iustus*, ait, *non est sub lege, quia in lege Domini est voluntas eius; qui enim in lege est, secundùm legem agit; qui sub lege est, secundùm legem agitur. ille ergo liber est, iste servus.* Vide eumdem de Spiritu & litt. c. 10.

Iustus non est sub lege, sed supra legem.

B Lex justo non est posita, sed injustis, et non subditis, impiis et peccatoribus, sceleratis et contaminatis, parricidis et matricidis, homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus et perjuris, et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur, quæ est secundum Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi] Nota Primò. Pro *injustis*, græcè est ἀνόμοις, id est, exlegibus Pro *non subditis*, græcè est ἀνυποτάκτοις, id est *inobsequentibus*, ut vertit S. Ambros. qui scilicet subdi & obsequi nolunt, sed inobedientes, refractarii & rebelles sunt, ut vertit Syrus. de quibus dicitur Ieremiæ 2. v. 20. *A sæculo confregisti iugum meum, rupisti vincula mea*, præcepta quibus lege mea te alligavi:] *& dixisti, Non serviam.* Vers. 10. Vers. 11.

Nota Secundò. Pro *sceleratis*, græcè est, ἀνοσίοις, quod Vatabl. & Erasmus vertunt, *irreverentibus*, qui scilicet nec Deum, nec homines reverentur. ὅσιος enim deducitur ab ἅζομαι, id est, veneror, colo, revereor.

Rursum pro *contaminatis*, græcè est βεβήλοις, id est, profanis & arcendis à sacris. Arcendi autem sunt contaminati aliquo piaculo, præsertim tali, quo sacra violarunt & pro-
C fanarunt. Sic Esau Hebr. 12. v. 16. vocatur *profanus*, eò quòd propter escam vendidit primogenita: jus enim primogenituræ, ob annexam illo tempore sacerdotii dignitatem, sacrum erat.

Nota Tertiò. *Plagiarii* hîc vocantur, non, ut Lyranus & Hugo, qui plagas & verbera aliis infligunt; sed qui aliena mancipia rapiunt & sibi vendicant, aut qui homines liberos in servitutem abripiunt, eosque pro mancipiis vendunt aut emunt: hoc enim significat Græcum ἀνδραποδισταῖς ἀνδράποδον enim est mancipium, inde ἀνδραποδιστὴς dicitur, id est plagiarius. quemadmodum enim, inquit Erasmus, qui sacra furantur, sacrilegi; qui de publico, aut de principis fisco, peculatores: qui autem iumenta aliena abripiunt abigei: ita qui liberos aut servos alienos abducunt & furantur, plagiarii à Jureconsultis vocantur; & furtum ipsum plagium nuncupatur, quod pœna mortis plecti iubet Dominus Deuter. 24. 7.

Plagia est furari homines.

Nota Quartò. Apostolus *sanam doctrinam* dicit esse eam, quæ est secundùm Evangelium; quia scilicet Evangelium non aliud quàm sanæ norma doctrinæ; adeoque doctrina Evangelica est ipsa sana doctrina, ut, quidquid contrarium aut conforme est sanæ doctrinæ, contrarium aut conforme sit Evangelio; & omne peccatum quod adversatur sanæ do-
D ctrinæ, adversetur quoque Evangelio. Rursum hisce verbis, ait Theodoret. ostendit Apostolus, quòd ea quæ observatu sunt necessaria ex lege Mosis, conveniant cum Evangelio, eoque præscribantur, uti præcepta decalogi; cetera verò legis Mosis cæremonialia & iudicialia præcepta supervacanea iam esse. Atque hoc ipso tacitè elidit dogma Judaizantium, volentium legalia miscere cum Evangelio, contra quos hic docet Apostolus Evangelium sufficere, utpote quod contineat omnem sanam de fide & moribus doctrinam adeoque sit ipsa sana doctrina.

Nota Quintò. Vocat *Evangelium gloriæ*, id est gloriosum, sic enim 2. Cor. 3. opponit Evangelium legi Mosis, quòd illud præ hac fuerit gloriosum, quia lex fuit quasi umbra, Evangelium est quasi lux, splendor & claritas. Secundò, *Evangelium gloriæ*, id est, quo glorificatur Deus beatus & beatificator, ait Vatabl. Sic 2. Corinth. 4. 4. vocat *Evangelium*

Evangelium gloriæ, id est gloriosum, quintupliciter.

gelium gloriæ Christi, quia in Evangelio glorificatur Christus, Christi redemptio, gratia, resurrectio & divinitas. Tertiò, vocat *Evangelium gloriæ*, quod promittit & ducit nos ad æternam gloriam. ita Chrysost. & Theophyl. Quartò, vocat *Evangelium gloriæ*, eò quòd propter Evangelium pati pro Christo non sit ignominiosum aut stultum, sed gloriosum, & idcircò addit μακαρίου, quòd in his malis sit vera beatitudo. ita Chrysost. & Theophyl. Quintò, *Evangelium gloriæ*, id est gratiæ. q. d. Evangelium annuntiat, & adfert nobis gratiam Dei gloriosam. Sic dicitur Rom. 3. 23. *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*, id est, gratia Dei gloriosa. Per metonymiam hic sensus cohæret cum primo, estque simplicissimus & planissimus: dicitur enim *Evangelium gloriæ Dei*, quia in eo Deus suam gloriam, & magnificentiam, tum in multiformi gratia hujus vitæ, tum in cælesti gloria in cælis ostendit & manifestat.

Nota Sextò. Aptè hic Deum vocat *beatum* ut notet fontem gloriæ Evangelij jam dicti: ex immensa enim Dei bonitate & felicitate provenit, quòd dignatus sit hominem perditum reparare, & per hoc gloriæ Evangelium, se suamque gloriam ac beatitatem homini communicare. sicut enim in inope & invido indigentia & miseria causa est invidiæ, ita felicitas in beato causa est misericordiæ; bonum enim in seipso redundans in alios se effundit. Hinc Deus hebraicè dicitur שדי *saddai*, id est sufficiens, abundans, & bonorum omnium cornucopiæ, ut dixi Philipp. 4. 11.

Miseria causa est invidiæ, felicitas causa est misericordiæ.

VERS. 12. GRATIAS AGO EI (Deo) QUI ME CONFORTAVIT, CHRISTO JESU DOMINO NOSTRO] Ita Romana, Græca & Græci, ac Syrus. Delenda ergo præpositio *in*, cum qua quidam sic legunt, *in Christo Jesu*. Sensus est: Gratias ago Deo meo, qui me confortat ad Christi gloriam: qui scilicet vires, & animos mihi suppeditat, ut Christum potenter & intrepidè annuntiem. Dixerat Apostolus v. 11. sibi à Deo creditum esse Evangelium, hinc Deo jam gratias agit.

Potest Secundò, τὸ *Christo* exponi, per Christum, & Christi gratiam confortat me Deus. *Quia*, inquit Theophyl. *dixerat: Quod mihi creditum est, ne videatur ideo gloriari, ad Deum istud refert, Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit, ut valeam recipere tale onus; adversus enim quotidianas mortes consistere non erat humana potentia. Hæc revera est humilitas, & animus minimè alta spirans, vel superbiens. Nostra verò humilitas non est ταπεινοφροσύνη, id est, humilium rerum affectus, sed est ταπεινολογία, id est, in verbis tantum consistens & lingua humilitas.*

QUIA FIDELEM ME EXISTIMAVIT, PONENS ME IN MINISTERIO] apostolatus, & prædicationis Evangelii. Refer hæc verba ad *gratias ago*. q.d. Gratias ago Deo hoc nomine, quòd fidelem me existimaverit, id est, fidelem me existimando, crediderit Evangelium, ut dixi v. præced. & posuerit me in eius ministerio. Est ergo metalepsis talis, quali vulgò dicimus: Dominus meus fidelem, vel sufficientem me existimavit & judicavit ad œconomiam suæ domus, id est, credidit mihi œconomiam suæ domus.

Hinc patet, *fidelem*, hic non significare credentem, aut Christianum, ut vult Ambrosius & alii, sed qui fidus est, & qui bona fide credita sibi negotia administrat.

Secundò, Hesselius & alii exponunt: *fidelem me existimavit*, id est fecit. Sic Philipp. 2. dicitur Christus rapinam non esse arbitratus, id est non fecisse rapinam juxta quosdam: verba enim Hebræorum mentalia subinde pro realibus sumuntur, & contrà, ut dixi can. 36. Verùm hic sensus videtur esse durior ac præter mentem Apostoli: esto à parte rei verum sit Deum priùs fecisse Paulum fidelem, quàm eum esse fidelem existimaret. sed hoc non intendit hic Apostolus tantùm enim pro apostolatu, & credito sibi Evangelio, gratias agit Deo.

Tertio, Theophyl. propriè accipiendo verbum *existimavit*, sic explicat, dicens, quòd Paulus præ Juda rejecto electus sit ad apostolatum & prædicationem Evangelii, ex eo evenisse, quòd Deus meliorem & fideliorem Pauli indolem præviderat & præcognoverat, talemque fore judicaverat: & quòd Paulus pro hoc Dei judicio Deo gratias agat, sicut œconomi gratias agunt dominis, quòd se fideles & industrios judicent, aptosque ad œconomiam hoc ipso, quo illam illis credunt & committunt. Post hanc prævisionem, judicium & electionem Dei, inquit Theophyl Deus Paulo robur addidit, ut opus sibi creditum fideliter expleret & perficeret; ut scilicet intrepidè & efficaciter evangelizaret. Sed hic sensus aliquid pelagianismi sapit; nam, ut docet August. de Prædest. Sanct. c. 23. 20. Deus Paulum & quemcumque alium non elegit ad gratiam, ac consequenter nec ad apostolatum (videtur enim Deus cùm Paulum vocavit ad fidem & gratiam, hoc ipso simul destinasse eum & vocasse ad apostolatum, ut colligitur Actor. 9. 15.) quia dignus & fidelis erat: sed potiùs vocando & eligendo eum dignum & fidelem fecit. Fateor tamen potuisse Deum secundariò ad naturales Pauli dotes respicere, atque ob eas potiùs illum, quàm alios eis carentes ad Apostolatum eligere. v. g. ob [illegible] quòd Paulus in lege peritus erat, quòd acris ingenii, ferventis naturæ, quòd generosæ esset indolis; id enim indicare videtur August. 22. contra Faustum c. 70. Ad similes agendi regendique dotes respexisse Christum in S. Petro, dum eum toti præfecit Ecclesiæ, docet S. Thomas 2. 2. quæst. 185. art. 3. ad 1. & in corp. ad eas in quolibet Episcopo deligendo respiciendum esse asseverat. Similia habet quæst. 63. art. 1. & 2. ubi & causam assignat. Verùm prima & potissima causa cur Paulum præ aliis elegerit, non tantùm ad gratiam, sed etiam apostolatum, fuit liberalis Dei voluntas & specialis misericordia in Paulum non in alios. Unde illi apostolatum suum acceptum refert, & gratias agit hic Paulus.

An Paulus electus ad apostolatū, quia fidelis.

QUI PRIUS BLASPHEMUS FUI, ET PERSECUTOR ET CONTUMELIOSUS] Pro *contumeliosus*, græcè est ὑβριστὴς, quod, ut, vertit Vatabl. *violentum* significat, qui vim infert, aliumque opprimit: S. August. homil. 25. inter 50. vertit, *injuriosum*. nimirum hoc est, quod ait Lucas Actorum c. 9. *Saulus adhuc spirans minarum & cædis*. Paulus enim hic per gradationem peccatum suum exaggerat. Gradus primus est, quòd Christum blasphemaverit, & verbis maledixerit. Secundus, quòd factis & reipsa persecutus sit. Tertius, quod vim attulerit & percusserit Christi fideles, conatusque sit Christianum nomen abolere. VERS. 13.

SED MISERICORDIAM DEI CONSECUTUS SUM, QUIA IGNORANS FECI IN INCREDULITATE] Græcè ἀλλὰ καὶ, id est, sed & misericordiam, &c. q. d. Non solùm veniam consecutus sum, sed etiam misericordiam, ut fierem Apostolus, quia per ignorantiam ex incredulitate ortam peccavi: nesciebam enim me Messiam persequi, zelo legis agebar, ac pro lege Mosis, quasi pro Dei lege pugnabam.

Dices, Apostolus se dicit misericordiam consecutum, quia ex ignorantia peccavit: ergo hoc ipsum quòd peccaverit ex ignorantia, causa (hanc enim significat coniunctio causalis *quia*) fuit, cur Deus misertus sit Pauli, eumque vocarit ad fidem & gratiam: ergo primæ vocationis, & primæ gratiæ, ac consequenter ipsius prædestinationis, potest ex parte hominis dari initium, imò & causa: quod tamen damnat Concilium Arausican. can. 5. 6. & 7.

Pro responsione Nota cum Lud. Molina 1. p. q. 23. art. 4. disp. 1. membr. 12. licet prædestinationis, & consequenter primæ vocationis & gratiæ, nulla detur ratio, dispositio, meritum ex parte hominis, cùm homini obveniat ex mera Dei voluntate, & misericordia; tamen subinde Deus in æterna sua prædestinatione ad circumstantias & usum liberi arbitrij prævisum attendit: verbi gratia, hìc in Paulo, ad qualitatem ignorantiæ, quæ malum usum liberi arbitrij excusabat, respexit tamquam ad conditionem, non propter quam etiam tamquam causam congruentem Paulum vel prædestinaret, vel tam magnificè, & ad tam magna vocaret & eveheret (sic enim initium gratiæ & salutis esset ex bono usu liberi arbitrii, quod damnat Concilium Arausic. & Ecclesia) sed attendit & respexit Deus ad hanc Pauli ignorantiam tamquam ad conditionem sine qua non statuisset illum ita prædestinare, & tam magnificè vocare, putà si Paulus peccasset ex malitia.

Prædestinationis nō datur causa, sed conditio sine qua non, v. g. ignorantia in Paulo.

Ad argumentum ergo Respondeo negando primam consequentiam, ac consequenter ceteras quæ inde deducuntur. Ad consequentiæ probationem Respondeo, coniunctionem *quia*, causam significare non directam & propriam, sed indirectam, ac tantùm amoventem impedimenta. ignorantia enim purgavit & amovit certam, & destinatam malitiam, quæ est impedimentum divinæ vocationis & gratiæ: Paulus enim peccans ex ignorantia, non quidem dignior, minùs tamen indignus fuit venia, minusque impedivit Dei vocationem, quàm si peccasset ex malitia, uti fecerunt Scribæ aliique Judæi, inquit Theophyl.

ratius ut fatetur ipse Paulus 2. Timoth. 4. 14. Ita Chrysost. Theophyl. & alii.

Dices: Fides est donum Dei: ergo non est in nostra, sed in Dei potestate.

Fides quomodo sit donum Dei, & tamen in nostra potestate. Respondeo negando consequentiam: fides enim non est donum Dei, sicut prophetia, donum linguarum, miraculorum, &c. sunt dona Dei: hæc enim à solo Deo homini donantur: sed fides est donum Dei eodem modo quo prudentia, fortitudo, temperantia, ceteræque virtutes, imò omnia bona opera dicuntur esse dona Dei; quia scilicet Deus sua gratia ad actum fidei aliarumque virtutum nos excitat & vocat. Ita tamen ut nobis liberum relinquat huic gratiæ assentiri, vel dissentire; illam amplecti, aut respuere; cum illa operari & credere, aut illam negligere, & nolle credere. Ita Theodor. & alii. Vide dicta 1. Corinth. 7. 7. ubi explicui quomodo quisque proprium donum castitatis habeat à Deo.

Vers. 3. FIDELIS AUTEM DEUS EST, QUI CONFIRMABIT VOS, ET CUSTODIET A MALO] Hæc connectenda sunt cum v. 12. capitis præcedentis, & ultimo ejusdem: ibi enim dixit, quòd Deus elegerit eos primitias in salutem, id est, primitias fidelium & salvandorum, oravitque ut Deus eos in omni bono confirmet: hic verò dicit Deum ita facturum, ut, quia fidelis est & verax, opus fidei & salutis quod in eis orsus est, confirmet, perficiat & absoluat. Ita Chrysost. & Theophyl. Quamquam non est necesse in hisce epistolis, utpote more epistolico (quo scilicet varia familiariter sine connexione ad amicos perscribuntur) scriptis, ubique connexionem quærere.

CUSTODIET A MALO) à satana, ut ipse vobis non prævaleat, inquit Chrysost. & Theophyl. Hic enim græcè dicitur πονηρὸς, id est malus, antonomasticè, quamquam τὸ πονηρὸν in neutro genere hic accipi potest, ut significet quodlibet malum.

Vers. 4. CONFIDIMUS DE VOBIS IN DOMINO, QUONIAM QUÆ PRÆCEPIMUS, ET FACITIS, ET FACIETIS] Quia dixerat fidelem esse Deum, ut perficiat in eis opus fidei, quod cœperat; ne jam existimantes, inquit Theophyl. totum esse Dei, ipsi torpeant & segnes fiant, ecce hic cooperationem ab eis postulat: q. d. Deus quidem fidelis est, & omnia faciet, quæ sua sunt, si vos vicissim gratiæ Dei non desitis, sed cum ea operemini; ne verò hanc cooperationem suam sibi superbè arrogent, addit, *in Domino*, id est, in Domini gratia, ut indicet omnia à Domino Deique gratia pendere. *Cooperatio nostra ad donum Dei requiritur.*

Denique non contentus dicere, *facitis*; addit, *Et facietis*; ut significet continuò & ad extremum usque spiritum id faciendum esse. Ita Chrysost. & Theophyl.

Vers. 5. DOMINUS DIRIGAT CORDA VESTRA IN CHARITATE DEI ET PATIENTIA CHRISTI) Græcè εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, in charitate, sive dilectione Dei, & patientia Christi vos Deus dirigat.

Recta ad perfectionem & salutem via. Nota *dirigat*, id est, recto charitatis & patientiæ tramite incedere vos faciat, ut ab earumdem semita non aberretis, neque declinetis ad dextram, vel sinistram; hæc enim est recta ad perfectionem, ad salutem, & ad cœlum via, si recta charitatis & patientiæ semita gradiamur. Optat ergo Paulus eos dirigi in charitatem & patientiam, quasi in rectam semitam ad salutem: multa enim sunt, quæ ab hac recta semita nos conantur abducere, inquit Chrysost. & ex eo Theophyl. scilicet opes, gloria vana, afflictiones, tentationes, pericula: sed Deus his impedimentis vel amotis vel superatis, facit nos rectam insistere viam, eamque assiduè prosequi.

Nota. Quivis Christianus, qui salutis suæ curam habet, assiduè Deum orare debet, ut se in omnibus ita protegat, excitet, dirigat, sicut novit saluti suæ expedire; ut per eas vias se deducat, quæ peccati non habent scandalum, quibus prævidet Deus hominem non lapsurum in peccatum, sed inoffenso pede per actus charitatis & patientiæ, rectà iturum ad cælum. Hoc debet esse perpetuum nostrum votum & assidua deprecatio, cùm in eo salutis nostræ cardo versetur, ut scilicet Deus nobis eam viam, eum statum, eam auxiliorum mensuram conferat, cum qua novit nos certissimè salvandos, rursum cum qua novit nos opus quod molimur, feliciter ad exitum perducturos. Felices, qui ita à Deo diriguntur, ut possint dicere: *Dominus regit me, & nihil mihi deerit: ipse deducit velut ovem Joseph* (me:) de tali dicitur psal. 1. *Et omnia quæcumque faciet prosperabuntur.* *Oratio optima quæ?*

ET PATIENTIA CHRISTI] Primò, ut Christi patientiam imitemini, inquit Anselmus. Secundò & melius, *in patientia*, id est, ad perseverantiam & patientem expectationem Christi; ejusque gloriæ & coronæ: Græcum enim ὑπομονὴ significat perseverantiam & tolerantiam rei alicujus molestæ sub spe & expectatione liberationis aut præmii. Unde Syrus vertit, *Dominus noster dirigat corda vestra in dilectione Dei, & lamsabbaranute*, id est *exspectationem, Meschicho* sive Christi; ut scilicet secundum ejus adventum ad judicium, & ad coronandam vestram spem, charitatem & patientiam, longanimiter exspectetis: nec, si eum differat, desperetis, sed firmiter credatis, quòd ea quæ promisit, certò completurus sit. ita Chrysost. & Theophyl, qui addunt: Charitati, inquiunt, Dei adjunxit Apostolus patientiam: quia hæc est charitas Dei, hoc est diligere Deum, si propter ipsum patienti sis animo in adversis & persecutionibus, non cieas turbas, non conturberis, sed & patienter expectes liberationem & coronam gloriæ à Christo judice. *Promissa Dei cum patientia expectanda.*

Vers. 6. DENUNTIAMUS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus, inquit Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus) AUTEM VOBIS FRATRES IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI] id est per nomen Domini Jesu Christi, id est, per ipsum Jesum Christum: *nomen* enim ponitur metonymicè pro re nomine significata. Sic sæpè in Scriptura dicitur sperandum esse vel invocandum nomen Domini, id est, sperandum in Domino, invocandum esse Dominum. Præcipit ergo per Christum, id est, Christi nomine, vice, potestate & auctoritate, qua fungebatur quasi legatus, vicarius & Apostolus Christi.

UT SUBTRAHATIS VOS AB OMNI FRATRE (Christiano) AMBULANTE (conversante) INORDINATE] Græcè ἀτάκτως, id est incompositè, inordinatè, turbulentè, quod fit dum quis v. g. contemptis legibus publicis, & ordine communi, vivere vult suo arbitratu, & phantasia incomposita & inordinata. ἀταξίαν hic vocat ordinis & disciplinæ turbationem consequentem ex otio, ac consequenter otium ipsum. Sic enim in castris milites ii, qui solvunt disciplinam militarem, vocantur ἄτακτοι: ita à Paulo hic Christiani illi, qui solvunt disciplinam Ecclesiasticam & Christianam, à se quasi duce & Apostolo præscriptam. vocantur ἄτακτοι, Et sicut in castris hanc disciplinæ turbationem inducit otium: milites enim otiosi incipiunt segnescere, luxu diffluere, murmurare, inclamare pecuniam, ordinemque omnem turbare, ac tandem rebellare; ita in Ecclesia Thessalonicensium, & alia quavis, otium multorum pariebat eorumdem curiositatem, curiositas inquietudinem, inquietudo solvebat disciplinam. qui enim otiosi sunt sibi, erga alios sunt curiosi, omnibusque se immiscere volunt, & sic turbant ordinem & omnia. *Otium evitandum.* *Otiosi sibi, aliis sunt curiosi.*

ET NON SECUNDUM TRADITIONEM, QUAM ACCEPERUNT A NOBIS] Nota rursum traditionis nomen. Græcè est παράδοσιν, quod Syrus vertit, *præcepta*; Vatablus, *institutionem*. traditio ergo est institutio tradita voce, vel, ut inquit Chrysostomus & Theophyl. opere. unde sequitur.

Vers. 7. IPSI ENIM SCITIS QUEMADMODUM OPORTEAT IMITARI NOS] q. d. Ego vobis typus & norma vivendi fui formam vitæ mea vita vobis præscripsi & tradidi, sequimini ergo institutionem hanc meam, quam non tam per verba, quàm per opera vobis tradidi. ita Chrysost. & Theophyl.

QUONIAM NON INQUIETI FUIMUS INTER VOS] Græcè est idem verbum quod Noster vers. præced. vertit, *inordinatè*, scilicet ἠτακτήσαμεν, id est inordinati, incompositi, turbulenti fuimus: Ambros. vertit, *non intemperantes* (id est turbulentè) *viximus apud vos*: Noster non verbum verbo, sed sensum reddit, dum vertit, *inquieti fuimus*. nam per hanc ataxiam & inordinationem Apostolus intelligit otium, & ex eo consequentem inquietudinem, omnisque disciplinæ & ordinis turbationem. q. d. Non fuimus apud vos otiosi; ac consequenter nec inquieti, nec turbulenti. *Inordinationem* (inquit Chrysost. & Theo-

Otiosus ab ordine suo deficit & creatione.

Theophyl.) *vocat Paulus otium ; Deus enim posuit hominem ad laborem, artusque ejus ad hoc effinxit, quocirca qui otiosus est, ab ordine suo deficit & creatione.*

VERS. 8. *Paulus scenofactoriam artem exercuit.*

NOCTE ET DIE OPERANTES, NE QVEM VESTRUM GRAVAREMUS] Mechanicam ergo artem exercuit Paulus, putà scenofactoriam, unà cum prædicatione Evangelii, ut patet Act. 18. v. 3. Unde Origenes hom. 17. in Numeros: Paulus, ait, à faciendis tabernaculis terrenis ad cælestia construenda translatus est. Nimirum consuebat tabernacula ex pellibus, quibus milites uterentur in castris.

Quæres, qua ratione Paulus cùm esset nobilis, & sacris Litteris eruditus, mechanicam didicit.

Rabbini & nobiles soliti artem mechanicam discere.

Respondeo, id fecisse ex instituto veterum Rabbinorum, sic enim R. Scemachaja, & R. Gamaliel iis, qui sacras Litteras discerent, præscripserunt, ut opificium quoque aliquod manuale addiscerent, tum ut eo victum sibi pararent, tum corporis exercendi, & animi à studiis relaxandi causa; addebantque, eos qui illud negligerent, procliviores ad peccata futuros. Sic R. Johanna sutoriam, R. Juda pistoriam didicit. Sic Carolus Magnus, teste Eginhardo & aliis in ejus Vita, filios suos mechanicam aliquam, & filias suas lanificium vel linificium discere voluit. Idem hodie nonnulli nobiles factitant, idque tum otii & peccatorum vitandorum causa, tum ut, si opus & necessitas ingruat, labore hoc manuum & arte sua victum sibi conquirant. Idem ergo fecit Paulus, & alii Apostoli, aliosque ad idem hortati sunt: hæc enim eorum sunt verba apud Clementem lib. 1. Constit. c. 67. *Qui in Ecclesia juvenes estis, curate in omnibus rebus necessariis sedulò ministrare, cum omni sanctitate operi vestro vacate, ut omni tempore & vobis, & egentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Evangelii, succisivas horas non negligimus: alii enim ex nobis piscatores sunt, alii scenarum artifices, alii agricolæ, ne umquam otiosi simus.* Et de fratribus Domini refert Euseb lib. 5. Histor. c. 15. ex Hegesippo, coram Domitiano fuisse vocatos, tamquam ex Davidico & regio sanguine prognatos, quos extinguere omnino constituerat. Qui cùm manus ostenderent partim obtritas callis, partim laceras mechanico labore, ab omni suspicione rerum novarum sine ulla molestia dimissi sunt.

Opificia mechanica olim Sancti exercuerunt.

Idem Christianos sacerdotes & monachos factitasse non obligationis, sed humilitatis & devotionis spontaneæ causa, tradit Epiphanius hæres. 80. *Laborant*, inquit, *propriis manibus ad impertiendum etiam indigentibus, quemadmodum & in singulis monasteriis tum in Ægyptiorum regione, tum in aliis omnibus, sic laborant ad justitiam* (ut scilicet justo lucro, labore suo parto alant se & alios) *velut apes, in manibus quidem habentes ceram opificii, in ore verò guttas mellis, cùm propria hymnifera voce universorum Dominum juxta proprium sensum laudant.*

Appositum æquè ac jucundum exemplum habetur in Vitis Patr. l. 5. tit. 10. n. 27. & apud Ruffin. lib. 3. n. 56. de Joanne Brevi, sive Nano. *Hic*, inquit, *dixit aliquando fratri suo: Vellem esse securus sicut angeli nihil operantes, sed sine intermissione servientes Deo: & spolians se quo vestitus erat, abiit in eremum. Et facta ibi hebdomada una, reversus est ad fratrem suum, pulsans ostium. Et frater, Quis, ait, es tu? Et ille: Ego sum Joannes. Tum frater: Joannes angelus factus est, & ultrà inter homines non est. Ille autem pulsabat, dicens. Ego sum. Et non aperuit ei, sed permisit eum affligi. Postea verò aperiens dixit ei: Si homo es, opus habes operari, ut vivas, si autem angelus es, quid quæris intrare in cellam? Et ille pœnitentiam agens, dixit: Ignosce mihi frater, quia peccavi.* Hinc & Theodosius Anachoreta apud Theodor. in Philotheo c. 10. Absurdum, inquit, est, ut sæculares se affligant laboribus pro se, pro principibus, pro pauperibus: *Nos autem sedeamus compressis quidem manibus, alienis autem fruamur laboribus.*

Scripsit hac de re S. August. librum de Opere monachorum, quo acriter perstringit otiosos ac desides monachos, qui manibus laborare nolebant. Insulsè hæc Novantes torquent in Ordines Mendicantes, quasi hi otiosi panem manducent, cùm constet eos psalmodiæ, orationibus, confessionibus, concionibus, aliisque piis exercitiis insistere, & proximo se impendere, ut rectè docet S. Thom. 2. 2. q. 187. a. 4. 5. S. Bonavent. lib. de Paupertate Christi, ante medium p. 1.

Ordines Mendicantes non manducant panē otiosè.

VERS. 9. NON QVASI NON HABUERIMUS (græcè ἔχομεν, id est habeamus) POTESTATEM (gravandi vos scilicet sumptu, & à vobis quasi catechumenis meis alimenta petendi,) SED UT NOSMETIPSOS FORMAM DAREMUS (græcè δῶμεν, id est demus) VOBIS AD IMITANDUM NOS] Tacitè excusat alios Apostolos, qui suo jure utentes in evangelizando à suis accipiebant alimenta; & simul suam abstinentiam ac charitatem exaggerat, quòd hec suo jure cesserit cum tanto suo incommodo ad eorum solatium & exemplum.

VERS. 10. HOC DENUNTIABAMUS (παρηγγέλλομεν, id est præcipiebamus) VOBIS, QVONIAM SI QVIS NON VULT OPERARI, NEC MANDUCET] Quia scriptum est Genes. 3. 19. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Qui ergo non laborat pro pane, par est ut non vescatur pane, ac consequenter dignus est qui fame moriatur; qui enim est otiosus, inutile habet esse, ac proinde meretur non esse. Otium enim, ut ait Seneca, est vivi hominis sepultura. Qui ergo vivens sponte seipsum, ac vigorem & vires suas per otium sepelit, dignus est qui reipsa moriatur & sepeliatur. Quocirca sapienter S. Ephrem in illud: *Attende tibi*, cap. 5. *Ne molestus*, ait, *sit tibi labor. Disce operans, ut non discas mendicans.* Idem tract. de Consummat. sæculi: *Ne fugias laborem, ut non perdas coronam.*

Locus moralis de vitando otio ob quinque causas.

Nota hic locum moralem, quàm malum, quamque Christiano & cuivis homini vitandum sit otium, idque multis de causis, quas hic insinuat Apostolus. Prima petitur ex ipsa hominis conditione; homo enim natus est ad laborem, avis ad volatum, inquit Sapiens.

Secunda ex aliarum creaturarum exemplis: vide solem & cælos, quomodo numquam quiescunt, sed perpetua gyratione circumvolvuntur, & maxima spatia percurrunt. Vide ignem & elementa, quomodo numquam otiosa, sed semper agunt. Vide equos, boves, asinos, quomodo currunt, onera bajulant. Vade ad formicam, ò piger, & vide quàm sit sedula & laboriosa.

Tertia ex rei convenientia, atque ex lege & voluntate Dei. Deus enim non frustra nobis manus & vires dedit, sed voluit iis nos uti & operari. *Deus*, inquit S. Basil. in Regulis fusior. reg. 27. *qui nobis vires idoneas ad laborandum suppeditavit, is in die judicii parem quoque à nobis in laborando industriam reposcet.* Hinc Themistocles dicere solebat, *otium & desidiam esse vivi hominis sepulturam*; cumque ipse moreretur annum agens centesimum septimum, indoluit, dictitans se tunc mori cùm inciperet sapere & sapienter operari. Hinc & laudatur mulier illa fortis & strenua, Proverb. 31. quòd panem otiosa non comederit: *Quæsivit*, inquit, *lanam & linum, & operata est consilio* (id est operà & industria) *manuum suarum: facta est quasi navis institoris, de longè portans panem suum, & de nocte surrexit, deditque prædam* (Hebræum טרף tereph significat quemlibet cibum, metaphora sumpta à leonibus quorum omnis cibus prædando acquiritur) *domesticis suis & cibaria ancillis suis: accinxit fortitudine lumbos suos, & roboravit brachium suum: manum suam misit ad fortia, & digiti ejus apprehenderunt fusum.* Hinc præmium laboris sui quoque retulit, nam *de fructu* (id est labore, lucro) *manuum suarum plantavit vineam. Non timebit domui suæ à frigoribus nivis, omnes enim domestici ejus vestiti sunt duplicibus, stragulatam vestem fecit sibi: byssus & purpura indumentum ejus, nobilis in portis vir ejus, sindonem fecit, & vendidit, & cingulum tradidit* (vendidit) *Chananæo* (mercatori) *fortitudo & decor indumentum ejus, & ridebit in die novissimo.*

Laudes fugientis otium.

Quarta ex merito & præmio: præsens enim tempus laboris est, futurum tempus erit præmii. *Dies iste*, inquit auctor Imperfecti homil. 39. *dies est operationis; dies autem ille qui sequitur* (æternitatis beatæ) *feriarum est.*

Quinta ex effectibus otii. *Multam malitiam docuit otiositas*, inquit Ecclesiasticus c. 33. 29. & Ezech. 16. 49. *Hæc*, inquit, *fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis & otium ipsius, & filiarum ejus, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Nam, ut ait Ovidius,

Nihil agendo, malè discis agere.

Otia si tollas periere Cupidinis arcus.

Et rursum:

Quæritur, Ægisthus quare sit factus adulter?
In promptu causa est, desidiosus erat.

& alius: *Otium corpus, mentem necat socordia, exercitatio verò utrumque pulcherrimum facit.* *Otio*, ait S. August. lib. 1. de Civit. *periit Roma, deleta Carthagine.* Hinc & Cleomenes rogatus

gatus cur Lacedæmonii Argivos hostes suos non delerent, respondit, Et: *Cos*, inquit, *sunt juventutis nostræ.*

Rationem dat Chrysost. homil. 7. in 2. ad Cor. *Sicut*, inquit, *terra non occupata semente aut consitione, quamlibet herbam producet: sic & anima quoties non habet quod agat rerum necessariarum, cùm omnino cupiat aliquid agere, pravis actionibus semet tradit. Et quemadmodum oculus non desinit cernere, atque ob hoc cernit mala, si quando bona non sint objecta: sic & cogitatio quoties se abducit à necessariis, circa inutilia jam versatur: nam undequaque perspicuum est, quòd occupatio ac solicitudo valet primum incursum repellere.* Hinc S. Antonius à Deo audivit, *Antoni, quæris Deo placere? ora, & dum orare non poteris, manibus labora, & semper aliquid facito. Quamdiu David exercuit se in militia, non insultavit illi luxuria; sed postquam otiosus in domo remansit, laboravit adulterio, & homicidium commisit. Samson dum cum Philisthæis pugnavit, non potuit capi ab hostibus, sed postquam dormivit in sinu scortina, & otiosè cum ea remansit, mox capitur, & excæcatur ab hostibus. Salomon dum occupatus esset in ædificatione templi, non sensit luxuriam; sed mox recedens ab opere persensit insultum luxuriæ, & adoravit vitulum aureum.*

Otiosi hominis inertia & turpitudo.

B Denique Chrysost. homil. 35. in Acta Apostolorum: *Quis*, inquit, *utilior est, is qui in deliciis, vel qui exercetur: Quæ navis, ea quæ navigat, vel ea quæ in littore manet? Quæ aqua, ecne quæ fluit, vel quæ stat? Quod ferrum, an quod movetur, vel quo nemo utitur? nonne illud quidem splendet, ac argento simile est; hoc autem rubigine consumitur, & ubique inutile est? Tale quiddam fit etiam in otiosa anima. Rubigo enim quædam apprehendit illam, & consumit splendorem, ac alia omnia.* Deinde pergit Chrysost. graphicè otiosi hominis inertiam & turpitudinem depingere.

VERS. 11. AUDIVIMUS (*ἀκούομεν*, id est audivimus) ENIM INTER VOS QVOSDAM AMBULARE INQVIETE (græcè *ἀτάκτως*, id est inordinatè, incompositè, de quo dixi v. 6.) NIHIL OPERANTES, SED CURIOSE AGENTES] Cùm enim, inquit ex Chrysostomo Theophyl. mens nostra mobilis sit (& quasi molendinum quod semper volvitur, & molit vel farinam, vel seipsum) necesse est, si frugiferum opus non aggrediatur, ut infrugiferum & inutile attentet, adeoque aliorum vitas otiosè scrutetur, hincque ad obtrectationem aliasque nugas deferatur.

C Hinc verè dixit Cato, *Nihil agendo malè agere discimus*; atque è contrariò, semper agendo bene agere discimus. Ita narrant Poetæ, Dianam virginitatem perpetuam servasse, eò quòd numquam otiosa fuerit, quodque in montibus versata & occupata semper fuerit.

Mens nostra non potest quiescere.

In Græco pulchra est paronomasia: *μηδὲν ἐργαζομένους ἀλλὰ περιεργαζομένους*, id est, non agentes, sed satagentes. Sic Tullius refert Domitium Afrum dixisse de Sura Manlio, eum non agere, sed satagere; eò quòd agendo tumultuaretur: agit enim qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra molitur, inquit Erasmus. Est etiam antithesis, *ἐργάζεται* enim, qui operatur frugifera; *περιεργάζεται*, qui infrugifera, supervacua, inutilia, parerga, & nihil ad rem pertinentia agit & operatur. Quales sunt otiosi & curiosi, qui vacant & avent singulorum facta audire, narrare, judicare, carpere: qui cùm nihil agant, satagunt tamen, movent & incitant quosque ut faciant, turbent & mutent ea, quæ suæ phantasiæ inquietæ & turbulentæ facienda & mutanda videntur. Observat S. Hieron. in cap. 3. Galat. 1. Apostolum sæpè suis litteris propria gentis ad quam scribit, tam vitia quàm virtutes denotare; additque ad sua usque tempora iisdem gentes illas obnoxias fuisse. *Sic*, inquit Hieron. *notat Apostolus Romanæ plebis fidem, facilitatem, superbiam, Corinthi mulieres intecto capite, viros comam nutrientes, indifferenter vescentes in templis, inflatos scientia sæculari: Macedones in charitate laudat, in hospitalitate ac susceptione fratrum; sed reprehendit ut otiosos, alienum cibum expectantes.* Et hæc non magis docentis officio, quàm gentis virtute aut vitio admonebat.

Otiosorum & curiosorum magna vitia & vanitas.

D Rursum Nota. Docet hic Apostolus homines otiosos esse curiosos, garrulos, dicaces; non agere, sed satagere: negotiosos verò, ut subdit, in silentio panem suum manducare, eosque multa agere, sed pauca, eaque cordata loqui. Illos hirundinibus, hos cycnis comparat Nazianz. epist. ad Celeusium. Cùm enim à Celeusio argueretur Nazianz. nimii silentii, quasi natura taciturnior, hoc apologo festivè respondit. *Cycnos*, inquit, *olim cavillabantur hirundines, quòd nec cum hominibus versari, nec publicè,*

Apologus Nazianz.

A *sed circa prata & flumina tantùm sibiipsis canere vellent: contrà. Nostra, inquiebant, sunt urbes, garrituque nostro mortales demulcimus. At cygni earum garrulitate offensi, vix quidem eas dignas duxerunt quas alloquerentur. Vt autem eò adducti sunt: At, ô præclara, inquiunt, in solitudinem nemo me concesserit, ut musicam nostram audiat. cùm zephyro pennas nostras inflandas permisimus etsi non multum, jucundum tamen quiddam & concinnum modulamur. Vos verò & in ædes admissas fastidiunt homines, & canentes aversantur, quippe quæ anima sitis loquacissimæ, & ne excisa quidem lingua silere valeatis. Proinde si meam*, inquit Nazianz. *quoque taciturnitatem facundia tua præstantiorem comperers, silentio nostro obtrectare desines.*

De taciturnis & garrulis.

VERS. 12. IS QVI HUJUSMODI SUNT, DENUNCIAMUS (*παραγγέλλομεν*, id est præcipimus) ET OBSECRAMUS IN DOMINO IESV CHRISTO] id est, per Dominum Jesum Christum. Nota. Pro *obsecramus*, græcè est *παρακαλοῦμεν*, quòd Primò significat hortamur; Secundò, obsecramus vel obtestamur, idque huic loco aptiùs convenit: præcepto enim miscet Apostolus preces, ut mitigent præcepti severitatem; neve vel præcipientis auctoritas, vel obsecrantis bonitas contemnatur, addit, *In Domino Iesu Christo.*

VT CUM SILENTIO, (*μετὰ ἡσυχίας*, id est, cum quiete, ita Syrus & Vatabl.) OPERANTES SVUM PANEM (*τὸν ἑαυτῶν ἄρτον*, id est, suum ipsorum panem, non alienum) MANDUCENT] Non enim, inquit Theophyl. oportet eos defigere oculos in alienas manus, sed suum panem, id est sua manu & labore partum, comedere.

Fusè hunc locum tractat Cassian. lib. 10. qui est de Acedia, c. 7. & sequ. ubi c. 23. ait, *operantem monachum dæmone uno pulsari, otiosum verò ab innumeris spiritibus devastari.* Et cap. 25. ex Abbate Mose ait: *Experimento probatum est, acediæ impugnationem non declinando fugiendam* (sic enim acriùs nos invadet) *sed resistendo superandam esse.* Secùs est in tentatione luxuriæ: hæc enim fuga occasionum & illecebrarum superanda est.

VOS AUTEM NOLITE DEFICERE BENEFACIENTES] Otiosos & inquietos hactenus allocutus est & instruxit Apostolus; jam ad ipsum corpus Ecclesiæ Thessalonicensis sermonem convertit. q. d. De vobis, ô Thessalonicenses Christiani, meliora confido & scio, scilicet vos paucis exceptis nativam indolem & pronitatem ad otium per Christi fidem & gratiam commutasse, jamque non esse otiosos & inquietos, sed operari & benefacere. Hortor ergo ut ita pergatis, nec deficiatis (*μὴ ἐκκακήσητε*, id est, non segnescatis, non delassemini) benefaciendo, omnibusque charitatem exhibendo, etiam pigris illis & otiosis: à quibus licet v. sequ. & v. 6. jubeam ut vos subtrahatis, ad eorum confusionem & emendationem; tamen nolo ut eos fame interire, aut gravi inopia premi sinatis, ita Theophyl. VERS. 13.

Quantam charitatem exigat perfectio Christiana.

SI QVIS NON OBEDIT VERBO NOSTRO PER EPISTOLAM, monitis scilicet & præceptis meis, quæ hac epistola præscribo. S. Chrysost. pro *ἡμῶν*, id est nostro, legit *ὑμῶν*, id est vestro. q. d. Si quis non obedit vobis dicentibus & monentibus ea quæ perscribo, HUNC NOTATE (*σημειοῦσθε*, id est signate, uti signantur boves cornupetæ, inquit Erasm.) ET NE COMMISCEAMINI] id est, ut Syrus, nolite conversari & commercium habere cum illo, ut confundatur; ut scilicet videns se ab omnibus vitari & negligi, pudefiat, pœniteat & corrigatur. VERS. 14

CORRIPITE VT FRATREM] Græcè *νουθετεῖτε*, id est admonete, & quasi mentem, quam amisit, reddite ac reponite: Ambros. legit, *monete consiliis.* VERS. 15.

IPSE AUTEM DOMINUS PACIS (Deus fons, auctor & amator pacis) DET VOBIS PACEM SEMPITERNAM (*διὰ παντὸς*, id est semper, perpetuò) IN OMNI LOCO] In Græco duplex est lectio, prior *ἐν παντὶ τρόπῳ*, id est, in omni modo, hoc est, omnimodam, in omni negotio, putà, in omnibus sententiis, dictis & factis pacem: uti explicat Theophyl. Posterior, *ἐν παντὶ τόπῳ*, id est *in omni loco*, & sic legit Noster, Ambros. Chrysost. & alii, estque aptior: optat enim ut eis Deus det pacem semper & ubique, id est, in omni tempore & loco. VERS. 16.

SALUTATIO MEA MANU PAULI] q. d. Salutationem hanc, qua vos saluto ego Paulus, mea manu subscribo, salutatio autem est oratio quæ sequitur, scilicet: *Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis.* VERS. 17.

vobis. Amen. Docet Apoſtolus ſalutationes noſtras debere eſſe non nuda amicitiæ ſymbola, ſed orationes cum lucro ſpirituali coniunctas. Ita Chryſoſtomus & Theophyl.

Quod est signum meum in omni epistola. ita scribo. uti nos epiſtolis Vale ſubſcribimus, ita Apoſtolus ſubſcribit: Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen] Hoc enim hactenus omnibus ejus epiſtolis ſubſcriptum invenitur. Hac ergo ſententia quaſi ſigno dignoſci vult ſuas epiſtolas ab epiſtolis ſuppoſititiis pſeudoapoſtolorum. Ita Theodoretus. Nam relativum *quod* reſpicit vocem *ſalutatio*; hæc enim eſt ſignum, quod hic ponit: ſalutatio autem hæc, ut dixi, eſt quæ ſequitur, *Gratia Domini noſtri*, &c.

Vers. 8. Signum epiſtolarum D. Pauli.

A Secundò, ſalutatio hæc videtur eſſe tota manus Pauli, id eſt, totum quod ſua manu ſubſcripſit hic Paulus. q. d. Ne aliquis ſuas litteras mihi ſupponat, uti aliquos feciſſe dixi c. 2. v. 2. en ego mea manu ſubſcribo, ut tum ex ſententia mea jam dicta, tum ex ſcriptura, meam eſſe epiſtolam, non adulterinam agnoſcat. Fortè fuit hic etiam aliquis character ſubſcriptus à Paulo, ut hoc vocet ſignum ſuum: ſicut jam multi ſignum manus, ut vocant, per certos gyros, quos non facile ſit imitari, ſub litteris ſuis delineant, ut iis ad quos ſcribunt conſtet epiſtolam eſſe genuinam, non ſuppoſititiam.

Da nobis Domine non deficere benefaciendo, da pacem ſempiternam, da teipſum: quia tu es æternitas pacis, gaudiorum & bonorum omnium. Amen.

COM-

COMMENTARIVS
IN I. EPISTOLAM
AD TIMOTHEVM.
ARGVMENTVM.

PAulus Ephefo à fabris Dianæ pulfus, ivit in Macedoniam & Græciam, Actor. 20. v. 1. relicto tamen Ephefi Timotheo, ut patet hic c. 1. v. 3. ut fcilicet femina prædicationis Evangelicæ à fe jacta foveret & excoleret. Unde Timotheus ob egregias animi dotes adhuc adolefcens à Paulo creatus fuit primus Ephefi (inquit Eufebius lib. 3. hist. 4. Epifcopus, imò Archiepifcopus: jubet enim illi Apoftolus, ut per alias urbes Epifcopos constituat & ordinet; quod eft Archiepifcopi. Erat enim Timotheus, licet patre Græco & Gentili natus, à matre tamen Judæa & Christiana, (cui Eunice nomen erat) in Christi fide educatus, ideoque probæ indolis, & à puero in facris Litteris eruditus, zelofus pro fide, pro qua & Martyr Ephefi occubuit. Fuit & virgo per omnem vitam: unde S. Ignatius epift. ad Philadelphenfes, Timotheum inter virgines utrofque fanctiffimos annumerat. *Utinam*, inquit, *fruar vestra fanctitate, ficut Eliæ, ficut Jefu Nave, ficut Melchifedec, Elifæi, Jeremiæ, Ioannis Baptiftæ, dilecti illius discipuli, ficut Timothei, Titi, Evodii, Clementis, qui in caftitate de vita exierunt*. Hac ergo de caufa creavit eum Paulus primum Ephefi Epifcopum; cumque Ephefus fuerit metropolis omnium Afiæ Minoris Ecclefiarum, fequitur earumdem Primatem fuiffe Timotheum.

Timotheus Archiepifcopus Ephefi.

Obiit Martyr & virgo.

B

Atque hac de caufa Apocal. 2. Christus præ aliis primùm alloquitur angelum (id eft Epifcopum) Ephefi, quem hunc eumdem fuiffe Timotheum, licet aliqui cum Ribera ibidem negent; verifimiliùs tamen afferunt Lyranus (qui ait hanc effe communem fententiam) Aurelius, Pererius, Viegas, ibidem, Magallianus hic, Baronius, & alii. Idque patet ex eo quòd Timotheus hoc tempore primus fuerit creatus Ephefi Epifcopus, federitque ac vixerit poft fcriptam Apocalypfin, uti paffim docent veteres, ac fatis convincit S. Dionyf. qui poft S. Joannem fcripfit, & plerofque fuos libros huic Timotheo infcripfit. Imò Baron. putat Timotheum fediffe Ephefi, & vixiffe poft S. Joannem, ad annum Christi 109. tuncque martyrio perfunctum fuccefforem habuiffe Onefimum, cujus quafi jam inchoantis epifcopatum Ephefinum, meminit S. Ignatius fcribens hoc eodem anno Christi 109. ad Ephefios, ubi & meminit hujus Timothei, eumque vocat fideliffimum. Sic ergo angelum, id eft Epifcopum, Ephefi, Timotheum fcilicet hunc, laudat Christus Apoc. 2. 2. *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, & quia non potes fuftinere malos & tentafti eos, qui fe dicunt Apoftolos, & non funt; & invenifti eos mendaces: & patientiam habes, & fuftinuifti propter nomen meum, & non defecifti, fed habeo adverfum te, quòd charitatem tuam primam reliquifti*: nimirum etiam Sancti fenfim tum in fe, tum in Ecclefia fua nævos contrahunt, quibus primæ converfionis fervor intepefcit, præfertim tot annis, in tantis laboribus & difficultatibus: jam enim cùm hæc fcriberet Joannes; facilè Timotheus 40. annos Ephefo præfuerat Epifcopus, hæc enim epiftola Pauli ad Timotheum Ephefi Epifcopum fcripta eft anno Christi 57. Joannes verò Apocalypfin, ac confequenter illa cap. 2. ad angelum Ephefi, id eft, ad Timotheum, fcribit anno Christi 98. fub finem imperii Domitiani: illo enim tempore fcriptam effe Apocalypfin docet Irenæus lib. 5. & ex eo Baron. Sed hunc teporem monitus veròs Apocalypfeos, correxit Timotheus. Unde fervoris fui, & fervidæ prædicationis ac reprehenfionis cultorum Dianæ, præmium tulit martyrium, ut habent Menologia 24. Januarii.

Fuit Angelus Ephefi, de quo Apoc. 2.

Timotheo fucceffit Onefimus.

Hunc ergo juvenem Epifcopum, imò Archiepifcopum, à fe creatum hac epiftola Paulus inftruit & monet.

Primò, muneris Epifcopalis, ut rejectis genealogiis & fabulis Judaicis, doceat ea quæ fidem & charitatem excitent.

Argumenta fingulorum capitum hujus epiftolæ.

Secundò, cap. 2. jubet orari pro principibus licet Ethnicis, ut fub eis vitam tranquillam & quietam agant. Deinde eodem capite docet quid viros deceat, quid mulieres, præfertim in Ecclefia.

Tertiò, cap. 3. recenfet virtutes requifitas in Epifcopo, docetque quales, quàm eximios & exploratos debeat eligere & ordinare Ecclefiæ miniftros, putà Epifcopos, Paftores, Diaconos.

Quartò, cap. 4. fuperftitiofum Encratitarum & Marcionitarum ciborum delectum, & conjugii vituperium, aliafque fabulas vitari jubet. Deinde monet, ut juventuti fuæ, fanctitate morum, ftudio & doctrina, auctoritatem conciliet, aliifque fit exemplo.

Quintò, cap. 5. præfcribit quomodo monendi fint fenes, juvenes, anus, juvenculæ, agitque de viduis fenioribus Ecclefiæ, & præsbyteris qui Ecclefiæ præfunt, alendis, ac juniores viduas cautè tractandas effe admonet.

Sextò, cap. 6. docet quid fervi dominis debeant. Deinde quòd veræ divitiæ fitæ fint, non in auro & argento, fed in pietate & virtutibus; quodque divites in divitiarum vanitate confidere minimè debeant. Denique repetit & inculcat, ut nova dogmata vitet, fervetque fidem, & doctrinam fibi quafi depofitum traditam & commiffam.

C

Sæpiùs hac epiftola pungit & perftringit fuborientes tunc hæretes Simonis. Unde hæc epiftola ex parte fcripta eft contra Simonianos, uti & epiftola ad Ephefios, quorum Epifcopus erat Timotheus.

Scriptam vult hanc epiftolam Baron. cum Athanafio in Synopfi, & Theodoreto præfat. in Epiftolas S. Pauli, è Macedonia poft primam ad Corinthios, anno Christi 57. qui fuit Neronis primus, idque ex eo, quòd c. 1. 3. dicit Paulus: *Rogavi te ut remaneres Ephefi, cùm irem in Macedoniam*. Sed hæc verba non urgent, nec fignificant hanc epiftolam effe in Macedonia fcriptam. Unde Græca & Syra in fine epiftolæ habent eam fcriptam effe Laodiceæ, quæ eft metropolis Phrygiæ Pacatianæ, eftque hæc communior fententia, etiam Theodoreti in fine hujus epiftolæ, ubi fententiam fuam priorem jam dictam mutat. Scripfit in hanc epiftolam, & duas fequentes recenter Lodovicus Soto Maior, & Magallianus nofter fusè & floridè, æquè ac nuper Joannes Heffels Lovanienfis Doctor.

Ubi & quando fcripta.

CAPUT

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, monet Paulus Timotheum, ut afferentes noua dogmata, genealogias & fabulas arguat, utpote quæ lites generent, non autem ædificationem in fide & charitate, quæ finis est legis.

Secundò, v. 8. docet legem Mosis bonam esse, sed datam esse iniustis, non justis; puta Iudæis, non Christianis.

Tertiò, v. 12. Gratias agit non legi, sed Deo, quòd per Christum, qui venit peccatores (quorum *inquit,* primus ego sum) *saluos facere, ex persecutore factus sit Christianus & Apostolus.*

Quartò, v. 18. commendat Timotheo militiam in fide & bona conscientia. Malam enim conscientiam asserit esse causam naufragij in fide & hæreseos.

1. PAULUS Apostolus Jesu Christi secundùm imperium Dei Salvatoris nostri, & Christi Jesu spei nostræ: 2. Timotheo dilecto filio in fide. Gratia, misericordia, & pax à Deo Patre, & Christo Jesu Domino nostro. 3. Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam, ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent. 4. neque intenderent fabulis, & genealogiis interminatis: quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide. 5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. 6. A quibus quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, 7. Volentes esse legis doctores non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitimè utatur: 9. sciens hoc, quia lex justo non est posita, sed iniustis, & non subditis, impiis & peccatoribus sceleratis, & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis. 10. fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, & periuris, & si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur, 11. quæ est secundùm Evangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi. 12. Gratias ago ei qui me confortavit, Christo Jesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit, ponens in ministerio; 13. qui priùs blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus; sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. 14. Superabundavit autem gratia Domini nostri, cum fide, & dilectione, quæ est in Christo Jesu, 15. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus: quòd Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, quorum primus ego sum. 16. Sed ideo misericordiam consecutus sum: ut in me primò ostenderet Christus Jesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam. 17. Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen. 18. Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundùm præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam, 19. habens fidem, et bonam conscientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragaverunt. 20. ex quibus est Hymenæus, et Alexander: quos tradidi satanæ, ut discant non blasphemare.

Vers. 1. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI SECUNDUM IMPERIUM DEI SALVATORIS NOSTRI, ET CHRISTI JESU SPEI NOSTRÆ.] Nota. Pro *secundùm imperium*, græcè est κατ' ἐπιταγὴν, id est, ut Vatabl. & Erasm. secundùm delegationem, iniunctionem, demandationem (alludit ad Hebræum מלאכות *malachut*, de quo Aggæi 1.13.) ἐπιτάσσειν enim significat iniungere & demandare quippiam. q. d. Apostolatum mihi ipsi non arrogavi, non arripui, sed Christus illum mihi demandavit, mandato Dei apostolatum accepi. Plus, inquit, Chrysost. est esse Apostolum ex delegatione ac mandato, quàm ex vocatione: quomodo ad Romanos & alibi dicit se vocatum Apostolum: sicut plus est esse Legatum à Latere, quàm Nuntium Pontificis.

Quæres, Ubi Deus Pater demandavit Apostolatum Paulo? Respondet Theophyl. cùm opera SS. Trinitatis sint indivisa, quod Filius jussit aut Spiritus sanctus, hoc jussisse & Patrem: atqui Spiritus sanctus, Actor. 13. 2. *Segregate*, inquit, *mihi Saulum & Barnabam in opus* (apostolatus inter Gentes) *ad quod assumpsi eos*. Rursum Christus ad Paulum Act. 22. sic ait: *In nationes longè mittam te*. & Actor. 23. *Te oportet & Romæ testificari*. Ergo ibi Deus Pater cum Filio & Spiritu sancto, Paulo apostolatum demandavit.

B Secundò, Deus Pater vocatur hic *salvator*, quia nos per Christum vocat ad salutem, eamque procurat & promovet.

Tertiò, Christus vocatur *spes nostra*, id est, causa spei nostræ tum objectiva & materialis; speramus enim Christi visione & fruitione beati: tum effectiva & meritoria; speramus enim non per Mosen legisque cæremonias, sed

A per Christum ejusque gratiam, tentationum victoriam, periculorum & malorum omnium aut tolerantiam, aut liberationem, ac denique æternam salutem & beatitatem. Et hoc propriè intendit hic Apostolus ita Chrysost. Theophyl. Anselm. tum finalis, quia finis spei nostræ & patientiæ ac omnis virtutis est Christus.

Adverte, Christum per se & immediatè esse spem nostram, quia ab eo bona jam dicta speramus; Sancti verò & B. Virgo, dicuntur spes nostra mediatè, scilicet per Christum: quia speramus per eorum preces apud Christum impetrare bona, quæ petimus. si enim Apostolus Thessalonicenses epist. 1. cap. 2. v. 19. sine Christi iniuria, ut ibi dixi, vocat non tantùm suam spem, sed & coronam gloriæ, cur non possimus ita vocare Sanctos & matrem Dei.

TIMOTHEO DILECTO FILIO IN FIDE] Pro *dilecto*, græcè est γνησίῳ, id est, *germano*, ut vertit Ambros. & Græci, hoc est, ut Syrus, *ingenuo*, *verò*, non adulterino, non degeneri, qui patrem suum spiritualem, Paulum scilicet, in fide & moribus per omnia refert: quod est verorum filiorum. Noster tamen ex germano dilectum intelligit per metalepsin: germani enim & ingenui filii præ aliis omnibus diliguntur: sic ad Titum 1. 4. ubi Apostolus vocat Titum dilectum filium, Chrysost. germanum filium interpretatur. Vers. 2.

B Nota. Secundò, τὸ *in fide*, tam potest referri ad γνησίῳ, id est germano, cum Oecum. quàm ad *filio*, cum Ambros. & Chrysost. q. d. Timotheus mihi est filius, quem per prædicationem meam converti, & secundùm fidem genui, in qua fide ipse mihi sincerus, verus & germanus est filius, æmulusque paternæ doctrinæ & virtutis.

GRATIA, MISERICORDIA, ET PAX A DEO PATRE] *Nusquam*, inquit ex Chrysostomo Theophyl. *in aliis epistolis*

posuit Apostolus (in salvatione) *misericordiam* (sed tantùm pacem & gratiam) *nisi in hac tantùm: idque facit ex magno paternoque affectu majora filio exoptans, tamquam metuens ei, atque ejus nomine tremens, cui & de stomachi ratione praecipiebat, simul quòd majore misericordia praeceptores indigeant.*

Nimia severitas Praelatorum juvenum offendit subditos.

Secundam causam addit Rupertus in 2. Apoc. Paulum scilicet misericordiam optare Timotheo, eò quòd is in objurgando, & crimina castigando, esset aequo severior: solent enim juvenes Praelati inexperti & acres fervore naturae abripi, ut statim in momento omnia velint severè reformare, & ad disciplinam rigidam revocare; & hac re multos offendunt, praesertim seniores, qui in junioribus tam rigidam & severam auctoritatem non ferunt. *Quia*, inquit Rupertus in 1. Apoc. *Paulus in Timotheo Episcopos omnes informabat, cujus officii summum & necessarium decus est misericordia, & ille* (Timotheus) *ut fertur, zeli erat ferventioris, idcirco rectè & opportunè viscera misericordiae illi, ut haberet, praeoptat. Hinc quoque subdit: Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem. Hinc rursum commendat ei misericordiae opera, & hospitalitatem, quod ut Episcopi observent, qui constituti sunt animarum praesides, multò maximè tam illis, quàm subditis, necessarium est.*

Quodnam fuerit peccatum Angeli Ephesi, Apoc. 2.

Atque hanc volunt esse angeli Ephesi, hoc est Timothei, culpam venialem, quam carpit Christus Apoc. 2. quòd scilicet primum charitatis fervorem reliquerit: cùm enim, ut notat Hugo Cardinalis, acrior esset, videretque se ob improborum corruptos mores parum concionando proficere, & Judaizantes sibi valdè obsistere, decrevit à concionando (quòd potissimum est Episcopi munus) cessare: ita nimirum juvenilis acrimonia & fervor recusus, abit in teporem atque hoc praevidens Paulus, eum hic adhortatur, dicens: *Praedica verbum, insta opportunè, importunè*, &c. *Sicut enim*, inquit Chrysost. homil. de Lazaro & divite, *aquarum vena, etsi nullus veniat aquatum, manant tamen; & fontes, quamvis hauriat nemo, scatebras emittunt: ita Episcopus & concionator verbum Dei praedicare debet, etiamsi pauci illud audiant & convertantur.* Sic Jeremias cum obstrepentibus sibi Judaeis vellet à concionando cessare, jubetur à Deo pergere.

Vers. 3. Quid ἑτεροδιδασκαλεῖν.

Ne aliter docerent] Graecè μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν quod tam significat aliter doceret, ut vertit Noster & Syrus, quàm aliis uti doctoribus (nam ex ἕτερος, id est alius, & διδάσκαλος, id est magister, doctor, componit ἑτεροδιδασκαλεῖν, q. d. alio doctore uti) ac consequenter tam ad doctores, quàm ad discipulos pertinet, ut scilicet illi non adeant, nec audiant novos doctores docentes alia, à tradita & recepta fide. Unde Vatablus utrumque sensum complexus vertit, *ne diversam sequantur doctrinam*; magis tamen videtur Apostolus ad doctores respexisse: insectatur enim haereticos & Novantes, ut patet ex sequentibus, jubetque eos novas quaestiones & dogmata curiosa & fabulosa afferentes, graviter reprimi & retundi ab Episcopo Timotheo. Et ita se ipsum explicat Paulus c. 6. 3. dum ait: *Si quis aliter docet*, (graecè ἑτεροδιδασκαλεῖ) *& non acquiescit sanis sermonibus*, &c. Videtur ergo hic Apostolus ex διδάσκαλος formasse verbum διδασκαλεῖν, hoc est, à nomine doctoris formasse verbum docendi. vid. can. 39. Ex hoc est quod aliis verbis dixit Galat. 1. 8. *Si quis evangelizet vobis praeterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit.*

Vers. 4.

Neque intenderent fabulis et genealogiis interminatis (graecè ἀπεράντοις, quae finem non habent) quae quaestiones praestant magis, quam aedificationem Dei, quae est in fide] Quaeritur hic, quas & quorum fabulas ac genealogias, Judaeorumne an Gentilium, hic perstringat Apostolus? Chrysost. Theophyl. & Oecum. referunt haec ad fabulas & theogonias Hesiodi & Gentilium, quarum studiosus fuit Tiberius Caesar, de quo Sueton. cap. 7. in ejus Vita: *Maximè*, inquit, *curavit notitiam historiae fabularis, usque ad ineptias & derisum: nam & Grammaticos hujusmodi ferè quaestionibus experiebatur: Quae mater Hecuba? Quod Achilli nomen inter virgines fuisset? Quid Sirenes cantare sint solitae*, &c. De his audi & Senecam epist. 89. *Quatuor millia librorum Didymus Grammaticus scripsit: miser erat si tam multa supervacua legisset. In his libris de patria Homeri quaeritur: in his de Aenea matre vera: in his libidinosior Anacreon, an ebriosior vixerit: in his an Sappho publica fuerit: & alia quae erant dediscenda, si scires. Metire aetatem tuam, tam multa non capit.*

Tiberius Caesar fabularum studiosus.

A Verùm meliùs iidem Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodoret. Ambros. & alii censent Paulum loqui de fabulis & genealogiis Judaicis, quales nunc extant in Talmud, & apud Cabalistas: adeoque Judaeorum Rabbini post Christum totam sacram Scripturam fabulis à se confictis contaminarunt, quas ipsi δευτερώσεις, id est, traditiones patrum nuncupant: de Judaeis enim agi patet ex vers. 7. ubi vocat eos *legis doctores*, & vers. 8. ubi legem (utique Mosis) opponit hisce fabulis. Unde S. Ignatius epist. ad Magnesianos: *Ne intendatis*, inquit, *fabulis aut genealogiis interminatis, & Judaicis inflationibus*: quia scilicet in his flantur & superbiunt Judaei. Talis fabula est, inquit ex S. Augustino Beda hic, quòd docent Deum Adamo duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias interminatas. Tale est quod fabulantur de bove & ceto initio mundi creatis, qui alantur pro Judaeis in tempus Messiae, ut cum eo epulentur: & bovem hunc tantum esse, ut mille quotidie montes depascatur. Quòd tempore Messiae Judaea proferet Judaeis panes coctos, & vestes sericas cuique Judaeo accommodatas. Quòd Deus quotidie lacrymam emittat, eò quòd gentem suam, putà Judaeos, vastari & exscindi B permiserit. taliaque infinita, partim anilia, partim blasphema, quorum nonnulla collegit Sixtus Senensis.

Fabula Judaica.

Pari modo *genealogias interminatas*, id est longissimas; & quasi infinitas, vocat series generationum, avorum, proavorum, quas pertexere solerit Judaei, imò ad Abraham usque contentiosè deducere, ut suum genus & nobilitatem ostentent.

Cur genealogiae Judaeorum tam exactè conscripta.

Nota, ante Christum studiosè in Genesi, in libris Paralipomenon, Esdrae, Josue, & aliis genealogias Judaeorum pertexi, idque utiliter, ut nimirum quisque sciret suam tribum, ac terrae portionem suae tribui assignatam, utque constaret quinam essent ex tribu Levi, ac consequenter futuri Levitae & sacerdotes, Deoque ministraturi. Tertiò & maximè, ut constaret Christum Messiam esse ex tribu Juda, juxtà Jacobi vaticinium, Genes. 47. 10. natum, ut patet Matth. 1 Luc. 3. Hisce de causis tanta fuit Judaeis cura genealogiarum, ut Joseph. lib. 1. contra Apion. testetur sacerdotes suas genealogias per duo annorum millia pertexere. Et Euseb lib. 1. hist. cap 17. docet Herodem libros genealogiarum Judaicarum combussisse, sed studiosè à multis fuisse restitutos. Post Christum verò, C Judaeis à judaismo eversis, inutilis & futilis est haec genealogiarum scrutatio, & cognitio; unde eam hic carpit Apostolos.

Fabulae & genealogiae eonum Valentini.

Potest Secundò, à pari hic locus aptari fabulis Simonis & Simonianorum, & genealogiis Valentini, de quibus hunc locum Pauli explicat Tertullian. lib. contra Valentinianos c. 3. *Si quis*, inquit, *ex alia conscientia fidei venerit, si statim invenerit, tot nomina, tot conjugia, tot genimina, tot situs, tot eventus, tot felicitates & infelicitates dispersae atque concisae divinationis; dubitabitne has esse fabulas & genealogias, quas Paulus Apostolus damnare praevenit?*

Idem l. de Praescript. c. 33. sic ait: *Sed & cùm genealogias interminatas nominat* (*Paulus*) *Valentinus agnoscitur, apud quem aeon ille nescio qui novi & non unius nominis generat è sua charite sensum & veritatem, & hi aequè procreant duos, sermonem & vitam. dehinc & isti generant hominem, & Ecclesiam, de qua prima ogdoade aeonum, exinde decem alii, & duodecim reliqui aeones miris nominibus oriuntur in meram fabulam triginta aeonum.*

D Quae quaestiones praestant magis quam aedificationem Dei quae est in fide] Id est, quae scilicet fabulae & genealogiae magis altercationes & rixas pariunt, quàm profectum in cognitione & cultu Dei, qui consistit in fide & pietate.

Nota. Pro *aedificationem* in Graeco Noster, Syrus Vatabl & alii legunt οἰκοδομίαν; Chrysost. tamen Theophyl. & alii legunt οἰκονομίαν, id est dispensationem & ordinationem Dei, quae est de fide, ut scilicet per fidem Christi omnes instruantur ad gratiam, pietatem & salutem. Sed prior lectio est planior & aptior, ideoque verior.

Tales fabulae sunt, quales nonnulli confinxerunt de gestis & vitis Sanctorum, quales continet liber de Infantia Salvatoris. Hasce fingere ingens est temeritas & crimen: quia, ut Tertull. ait sub finem Apologetici, *Invidia diaboli sit ut fabulae salutari doctrinae admisceantur; ut sic fidei veritas & religio obscuretur & enervetur.* Tales verò fabulae non sunt quaestiones subtiles quas movent Scholastici, quia fabulae non sunt,

sunt; sed fidem & veritatem illustrant ac confirmant. caveant tamen nonnulli, ne nimis quæstiones hasce multiplicent; & multas novas nimis subtiles ac curiosas, parumque utiles adinueniant, moveant & tractent: sapere enim oportet ad sobrietatem & ad ædificationem.

Vers. 5.

Finis autem præcepti est charitas de corde puro, et conscientia bona, et fide non ficta] Probat Apostolus ἑτεροδιδασκαλίας, id est, alias Novantium doctrinas, fabulas & genealogias, non esse consentaneas legi & Evangelio. Probat autem sic: Finis legis est parere & nutrire fidem, spem & charitatem: atqui hæ fabulæ non pariunt ædificationem in fide, ac consequenter nec charitatem, sed quæstiones & lites: ergo hæ fabulæ non sunt secundùm legem & Evangeliū.

παραγγελίας, id est præceptum, tripliciter exponitur.

Multi per *præceptum*, cum Ambrosio intelligunt legem Mosis. q. d. *Finis*, id est, perfectio & consummatio omnium præceptorum, quæ continet lex Mosis, est charitas. Vel, ut S. August. in Enchirid. c. penult. *finis*, id est scopus, præceptorum Mosis est, ut homines inducant ad charitatem: sicut finis medicinæ est, ut hominem sanet.

Secundò, Chrysost. & Theophyl. intelligunt præceptum Pauli datum hic Timotheo v. 3. ut scilicet denuntiaret nonnullis, ne aliter docerent quàm Paulus docuerat: pro præcepto enim Græcè est παραγγελία, eadem scilicet, qua usus est v. 3. cùm ait, *Vt denunciares*, græcè ἵνα παραγγείλῃς. q. d. inquit Theophyl. *Si denunties & præcipias eis, ut non doceant aliter hac denuntiatione & præcepto tuo perficies charitatem, quòd si charitatem inserueris, universum dogma pravum abibit. antea enim cùm non esset dilectio, invidia erat: ex hac sequebatur dominatus cupiditas, ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeq; hæreses suboriebantur: nunc autem non sic.* Verùm hi vocem generalem præcepti nimis arctant & restringunt ad unum hoc Pauli præceptum.

Præceptū est Evangelium Christiq; lex.

Unde Tertiò, cum Vatablo & aliis, per παραγγελίας intelligit Apostolus Evangelicam legem, eiusq; denuntiationem & prædicationem hoc enim est παραγγελία, eamdem intelligit v. 3. cùm ait, *Vt denunciares*, græcè ἵνα παραγγείλῃς *quibusdam, ne aliter docerent*, sub hoc enim intelligit à contrariò, ut denuntiet & prædicet tam ipse, quàm alii omnes doctores eadem secum, seu ea, quæ ipse Paulus docuerat: hoc enim est potissimum Episcopi munus, prædicare scilicet Evangelium, ut docet Concil. Trident. sess. 5. c. 2. q. d. Finis Evangelij & legis Evangelicæ, ac consequenter finis prædicationis Evangelij, adeoque finis legis Mosis (hæc enim ordinat & dirigit homines ad Christi legem & Evangelium) est, ducere homines ad charitatem, ut scilicet legem Evangelicam exercendo & practicando, acquiramus, vel, si acquisita sit, augeamus in nobis charitatem sinceram, quæ manat ex corde puro (Syrus, sincero) & conscientia bona, & fide non ficta, græcè ἀνυποκρίτου, id est, non simulata, vel quæ est sine hypocrisi. q. d. Finis legis est fides & bona conscientia (sive spes, quam parit bona conscientia) & charitas, non autem fabulæ & genealogiæ interminatæ, quæ non fidem & charitatem, sed lites & rixas pariunt.

Finis Evāgelij est charitas.

Tria epitheta triū virtutum Theologic.

Nota hic Primò, tria epitheta & tres causas trium virtutum Theologicarum: charitas enim dicitur manare *de corde puro*, id est esse pura, & vicissim quòd puritas gignat charitatem: spes debet esse sibi bene conscia, & vicissim bona conscientia spem parit: fides debet esse sincera, & vicissim sincerus amor veritatis parit fidem. Rursum ex his omnibus consurgit charitas, quasi finis legis Evangelicæ, culmen & apex perfectionis: fides enim sincera parit bonam conscientiam & spem, hæc pariunt cor purum, atque hæc omnia pariunt denique charitatem. Unde hic tres sunt circumstantiæ & conditiones, ac quasi radices charitatis: Primò, ut sit ex *corde puro*; Secundo, ut sit ex *bona conscientia*; Tertiò, ut sit ex *fide non ficta*, sed sincera.

Tres radices charitatis.

Charitas de corde puro quanam.

Nota Secundò. Charitatem hic opponit amori mundano & carnali; quo etiam prædo prædonem socium amat, inquit Theophyl. sed non ex corde puro: quia tantùm eo fine diligit eum, ut se in prædando adiuvet: charitas verò est de corde puro. *Cor purum*, inquit S. August. l. 1. de Doctrina Christiana c. 5. & seq. *est vacuum cupiditate & amore sui, ut nihil aliud diligatur, quàm quod diligendum est*; scilicet Deus in se, & proximus omniaque cetera propter Deum.

Bona conscientia est corpurum.

Nota Tertiò. *Bona conscientia* idem est cum corde puro: Unde S. Ambrosius *bonam conscientiam* interpretatur bonam vitam: hæc enim materialiter est bona conscientia, A vel si omnino præcisè & formaliter loqui velimus, bona conscientia resultat ex corde puro sicut enim scientia oritur ex re scita quasi ex obiecto suo: ita bona conscientia oritur ex corde puro quasi ex obiecto suo: conscientia enim non est aliud quàm scientia & testimonium animæ, quo anima bene sibi conscia est, sibique attestatur se purè & sanctè iuxta Dei legem vivere.

S. August. tamen in psal. 31. *per bonam conscientiam* intelligit spem, quam efficit bona conscientia, quemadmodū desperationē generat mala conscientia. UndeS. Hilar. apud S. Hier. *Moriturus sibi ipsi dicebat: Egredere anima mea, quid times? septuaginta propè annis Christo servivisti, & mori times?* Sic & Paulus 2. Timoth. 4. 7. ait: *Bonum certamen certavi*, &c. *in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.* &c. q. d. hic Paulus: Finis Evangelij est fides, spes, charitas sive charitas quæ ex fide & spe consurgit. *Homo*, inquit S. August. lib. 1. de Doctrina Christiana c. 39. *Fide, spe, & charitate subnixus, eaq; inconcussè retinens, non indiget Scripturis, nisi ad alios instruendos; atque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus vivunt.* Idem serm. de laudibus charitatis. *Ille tenet & quod latet, & quod patet in divinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus.*

S. August. per bonam conscientiā intelligit spem.

B

Nota Quartò. Fortitudo charitatis consurgit ex bona conscientia: hæc enim nihil metuit, per hanc Martyres coram tyrannis liberè fidem professi sunt, & tormenta quævis fortiter sustinuerunt. Bias interrogatus quidnam in vita metu vacaret, respondit: Bona conscientia. Tiburtius ad tyrannum: *Omnis*, inquit, *nobis vilis est pœna ubi secura comes est conscientia.* Tertullianus lib. ad Scadulam Carthaginis Præsidem in Christianos sævientem, cap. 1. *Cum omni*, inquit, *sævitia vestra concertamus, etiam ultrò erumpentes, magisq; damnati, quàm absoluti gaudemus.* Idem Apolog. c. 50. *Licet*, inquit, *nunc nos sarmentitios & semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidij axis devincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus.* Et Iustinus Apolog. 1. *Quanto magis in nos sævitur, tanto plures pietatem profitemur, haud secus quam si quis vitem putatione provocet ad ubertatem.*

Fortitudo bona conscientia invicta.

C

Moraliter hæc tria charitatis epitheta aptè Prælatis accommodat S. Bernardus serm. de tribus ordinibus Ecclesiæ ad Patres in Capitulo. *Necessaria*, inquit, *est, & omnino necessaria navis ista Prælatis, tribus compacta lateribus, ut sit charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Puritatem quidem cordis in eo Prælatus habeat, ut prodesse desideret, non præesse; ut proprium commodum, & honorem sæculi, & aliud quippiam suum in prælatione non quæras, præter solum beneplacitum Dei & animarum salutem: sed cum intentione pura, irreprehensibilis quoque necessaria est conversatio, ut forma factus gregis incipiat facere & docere, ne docens audias à fratre: Medice cura teipsum. Talis enim occasio plurima damnatio Prælati, plurima subditorum perditio est: oportet enim irreprehensibilem esse eum qui præest, quoniam ea quæ arguit in discipulis, oportet summopere vitare magistrum. Et fide non ficta: quia qualis est in conversatione, talis fit necesse est etiam in occulta cogitatione, ne videatur foris humilis, & intus sit elatus.* Vbi S. Bernardus bonam conscientiam interpretatur conversationem irreprehensibilem: hæc enim ex illa manat, illiquè necessario coniuncta est, ut dixi.

Morale, de tribus virtutibus, Prælatorū.

Vers. 6.

D A quibus quidam aberrantes conversi sunt in vaniloquium] Prò *aberrantes*, græcè est ἀστοχήσαντες. Quæ vox sumpta est à iaculatoribus, diciturque de iis, qui carentes arte iaculandi & collimandi in scopum, ab eo aberrant, & in aerem, aliove sua tela conijciunt. Sic hic Evangelicæ legis & veritatis scopus est sincera fides, spes & charitas iam dicta: à qua qui aberrarunt doctores, à scopo aberrarunt, & in vaniloquium conversi sunt (græcè ἐξετράπησαν, id est, converterunt se, & sponte desluxerunt) & pro vera Christi Theologia, matæologiam sectati sunt & induxerunt. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Pulchrè Aristoteles 2. Ethicor. c. 6. docet virtutem (ac consequenter & veritatem) in medio consistere, esseque quasi centrum in circulo. Hinc *peccare*, inquit, *multis modis contingit, rectè vero agere unico.* Et c. 9. *Difficile est*, ait, *in unoquoque medium capere, quemadmodum etiam difficile est in circulo medium invenire, vel centrum.* sic difficile est operanti medium, in quo virtus consistit, attingere, & ab eo non excidere, vel deflectere in extrema: sicuti difficile est Sagittario sagitta sua scopum configere, cùm multis

Virtus est in medio sicut centrum in circulo.

gelium gloriæ Chriſti, quia in Evangelio glorificatur Chriſtus, Chriſti redemptio, gratia, reſurrectio & divinitas. Tertiò, vocat *Evangelium gloriæ*, quod promittit & ducit nos ad æternam gloriam. ita Chryſoſt. & Theophyl. Quartò, vocat *Evangelium gloriæ*, eò quòd propter Evangelium pati pro Chriſto non ſit ignominioſum aut ſtultum, ſed glorioſum, & idcircò addit μακαρίου, quòd in his malis ſit vera beatitudo. ita Chryſoſt. & Theophyl. Quintò, *Evangelium gloriæ*, id eſt gratiæ. q. d. Evangelium annuntiat, & adfert nobis gratiam Dei glorioſam. Sic dicitur Rom. 3. 23. *Omnes peccaverunt, & egent gloria Dei*, id eſt, gratia Dei glorioſa. Per metonymiam hic ſenſus cohæret cum primo, eſtque ſimpliciſſimus & planiſſimus: dicitur enim *Evangelium gloriæ Dei*, quia in eo Deus ſuam gloriam, & magnificentiam, tum in multiformi gratia hujus vitæ, tum in cæle-
11 ſti gloria in cælis oſtendit & manifeſtat.

Nota Sextò. Aptè hìc Deum vocat *beatum* ut notet fontem gloriæ Evangelij jam dicti: ex immenſa enim Dei bonitate & felicitate provenit, quòd dignatus ſit hominem perditum reparare, & per hoc gloriæ Evangelium, ſe ſuamque gloriam ac beatitatem homini communicare. ſicut enim in inope & invido indigentia & miſeria cauſa eſt invidiæ, ita felicitas in beato cauſa eſt miſericordiæ; bonum enim in ſeipſo redundans in alios ſe effundit. Hinc Deus hebraicè dicitur שדי *ſaddai*, id eſt ſufficiens, abundans, & bonorum omnium cornucopiæ, ut dixi Philipp. 4. 11.

Miſeria cauſa eſt invidiæ, felicitas cauſa eſt miſericordiæ.

Vers. 12. GRATIAS AGO EI (Deo) QUI ME CONFORTAVIT, CHRISTO JESU DOMINO NOSTRO] Ita Romana, Græca & Græci, ac Syrus. Delenda ergo præpoſitio *in*, cum qua quidam ſic legunt, *in Chriſto Jeſu*. Senſus eſt: Gratias ago Deo meo, qui me confortat ad Chriſti gloriam: qui ſcilicet vires, & animos mihi ſuppeditat, ut Chriſtum potenter & intrepidè annuntiem. Dixerat Apoſtolus v. 11. ſibi à Deo creditum eſſe Evangelium, hinc Deo jam gratias agit.

Poteſt Secundò, τῷ *Chriſto* exponi, per Chriſtum, & Chriſti gratiam confortat me Deus. *Quia*, inquit Theophyl. *dixerat: Quod mihi creditum eſt, ne videatur ideo gloriari, ad Deum iſtud refert, Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit, ut valeam recipere tale onus; adverſus enim quotidianas mortes conſiſtere non erat humanæ potentiæ. Hæc revera eſt humilitas & animus minimè alta ſpirans, vel ſuperbiens. Noſtra verò humilitas non eſt ταπεινοφροσύνη, id eſt, humilium rerum affectus, ſed eſt ταπεινορρημοσύνη, id eſt, in verbis tantum conſiſtens & lingua humilitas.*

QUIA FIDELEM ME EXISTIMAVIT, PONENS ME IN MINISTERIO] apoſtolatus, & prædicationis Evangelii. Refer hæc verba ad *gratias ago*. q. d. Gratias ago Deo hoc nomine, quòd fidelem me exiſtimaverit, id eſt, fidelem me exiſtimando, crediderit Evangelium, ut dixi v. præced. & poſuerit me in eius miniſterio. Eſt ergo metalepſis talis, quali vulgò dicimus: Dominus meus fidelem, vel ſufficientem me exiſtimavit & judicavit ad œconomiam ſuæ domus, id eſt, credidit mihi œconomiam ſuæ domus.

Hinc patet, *fidelem*, hìc non ſignificare credentem, aut Chriſtianum, ut vult Ambroſius & alii, ſed qui fidus eſt, & qui bona fide credita ſibi negotia adminiſtrat.

Secundò, Heſſelius & alii exponunt: *fidelem me exiſtimavit*, id eſt fecit. Sic Philipp. 2. dicitur Chriſtus rapinam non eſſe arbitratus, id eſt non feciſſe rapinam juxta quoſdam: verba enim Hebræorum mentalia ſubinde pro realibus ſumuntur, & contrà, ut dixi can. 36. Verùm hic ſenſus videtur eſſe durior ac præter mentem Apoſtoli: eſto à parte rei verum ſit Deum priùs feciſſe Paulum fidelem, quàm eum eſſe fidelem exiſtimaret. ſed hoc non intendit hic Apoſtolus tantùm enim pro apoſtolatu, & credito ſibi Evangelio, gratias agit Deo.

An Paulus electus ad apoſtolatū, quia fidelis.

Tertio, Theophyl. propriè accipiendo verbum *exiſtimavit*, ſic explicat, dicens, quòd Paulus præ Juda rejecto electus ſit ad apoſtolatum & prædicationem Evangelii, ex eo eveniſſe, quòd Deus meliorem & fideliorem Pauli indolem præviderat & præcognoverat, talemque fore judicaverat: & quòd Paulus pro hoc Dei judicio Deo gratias agat, ſicut œconomi gratias agunt dominis, quòd ſe fideles & induſtrios judicent, aptoſque ad œconomiam hoc ipſo, quo illam illis credunt & committunt. Poſt hanc præviſionem, judicium & electionem Dei, inquit Theophyl. Deus Paulo robur addidit, ut opus ſibi creditum fideliter expleret & perficeret; ut ſcilicet intrepidè & efficaciter evangelizaret. Sed hic ſenſus aliquid pelagianiſmi ſapit; nam, ut docet Auguſt. de Prædeſt. Sanct. c. 23. 20. Deus Paulum & quemcumque alium non elegit ad gratiam, ac conſequenter nec ad apoſtolatum (videtur enim Deus cùm Paulum vocavit ad fidem & gratiam, hoc ipſo ſimul deſtinaſſe eum & vocaſſe ad apoſtolatum, ut colligitur Actor. 9. 15.) quia dignus & fidelis erat: ſed potiùs vocando & eligendo eum dignum & fidelem fecit. Fateor tamen potuiſſe Deum ſecundariò ad naturales Pauli dotes reſpicere, atque ob eas potiùs illum, quàm alios eis carentes ad Apoſtolatum eligere. v. g. ob id quòd Paulus in lege peritus erat, quòd acris ingenii, ferventis naturæ, quòd generoſæ eſſet indolis; id enim indicare videtur Auguſt. 32. contra Fauſtum c. 70. Ad ſimiles agendi regendique dotes reſpexiſſe Chriſtum in S. Petro, dum eum toti præfecit Eccleſiæ, docet S. Thomas 2. 2. quæſt. 185. art. 3. ad 1. & in corp. ad eas in quolibet Epiſcopo deligendo reſpiciendum eſſe aſſeverat. Similia habet quæſt. 63. art. 1. & 2. ubi & cauſam aſſignat. Verùm prima & potiſſima cauſa cur Paulum præ aliis elegerit, non tantùm ad gratiam, ſed etiam apoſtolatum, fuit liberalis Dei voluntas & ſpecialis miſericordia in Paulum non in alios. Unde illi apoſtolatum ſuum acceptum refert, & gratias agit hic Paulus.

QUI PRIUS BLASPHEMUS FUI, ET PERSECUTOR ET CONTUMELIOSUS] Pro *contumelioſus*, græcè eſt ὑβριστής, quod, ut, vertit Vatabl. *violentum* ſignificat, qui vim infert, aliumque opprimit: S. Auguſt. homil. 25. inter 50. vertit, *iniurioſum*. nimirum hoc eſt, quod ait Lucas Actorum c. 9. *Saulus adhuc ſpirans minarum & cædis*. Paulus enim hic per gradationem peccatum ſuum exaggerat. Gradus primus eſt, quòd Chriſtum blaſphemaverit, & verbis maledixerit. Secundus, quòd factis & reipſa perſecutus ſit. Tertius, quod vim attulerit & percuſſerit Chriſti fideles, conatuſque ſit Chriſtianum nomen abolere. Vers. 13.

SED MISERICORDIAM DEI CONSECUTUS SUM, QUIA IGNORANS FECI IN INCREDULITATE] Græcè ἀλλὰ καὶ, id eſt, ſed & miſericordiam, &c. q. d. Non ſolùm veniam conſecutus ſum, ſed etiam miſericordiam, ut fierem Apoſtolus, quia per ignorantiam ex incredulitate ortam peccavi: neſciebam enim me Meſſiam perſequi, zelo legis agebar, ac pro lege Moſis, quaſi pro Dei lege pugnabam.

Dices, Apoſtolus ſe dicit miſericordiam conſecutum, quia ex ignorantia peccavit: ergo hoc ipſum quòd peccaverit ex ignorantia, cauſa (hanc enim ſignificat coniunctio cauſalis *quia*) fuit, cur Deus miſertus ſit Pauli, eumque vocarit ad fidem & gratiam: ergo primæ vocationis, & primæ gratiæ, ac conſequenter ipſius prædeſtinationis, poteſt ex parte hominis dari initium, imò & cauſa: quod tamen damnat Concilium Arauſican. can. 5. 6. & 7.

Pro reſponſione Nota cum Lud. Molina 1. p. q. 23. art. 4. diſp. 1. membr. 12. licet prædeſtinationis, & conſequenter primæ vocationis & gratiæ, nulla detur ratio, diſpoſitio, meritum ex parte hominis, cùm homini obveniat ex mera Dei voluntate, & miſericordia; tamen ſubinde Deus in æterna ſua prædeſtinatione ad circumſtantias & uſum liberi arbitrij præviſum attendit: verbi gratia, hìc in Paulo, ad qualitatem ignorantiæ, quæ malum uſum liberi arbitrij excuſabat, reſpexit tamquam ad conditionem, non propter quam etiam tamquam cauſam congruentem Paulum vel prædeſtinaret, vel tam magnificè, & ad tam magna vocaret & eveheret (ſic enim initium gratiæ & ſalutis eſſet ex bono uſu liberi arbitrii, quod damnat Concilium Arauſic. & Eccleſia) ſed attendit & reſpexit Deus ad hanc Pauli ignorantiam tamquam ad conditionem ſine qua non ſtatuiſſet illum ita prædeſtinare, & tam magnificè vocare, putà ſi Paulus peccaſſet ex malitia.

Prædeſtinationis nō datur cauſa, ſed conditio ſine qua non, v. g. ignorantia in Paulo.

Ad argumentum ergo Reſpondeo negando primam conſequentiam, ac conſequenter ceteras quæ inde deducuntur. Ad conſequentiæ probationem Reſpondeo, coniunctionem *quia*, cauſam ſignificare non directam & propriam, ſed indirectam, ac tantùm amoventem impedimenta. ignorantia enim purgavit & amovit certam, & deſtinatam malitiam, quæ eſt impedimentum divinæ vocationis & gratiæ: Paulus enim peccans ex ignorantia, non quidem dignior, minùs tamen indignus fuit venia, minuſque impedivit Dei vocationem, quàm ſi peccaſſet ex malitia, uti fecerunt Scribæ aliique Judæi, inquit Theophyl.

An fuerit effectus gratiæ Christi, quòd Paulus non peccarit ex malitia, sed tantùm ex ignorantia?

Addunt aliqui cum Gabr. Vasquez, hanc impedimenti amotionem proficisci ex gratia Christi, sive gratiam Christi præservasse Paulum ne peccaret ex malitia, itaque impediret Dei vocationem: putant enim omne qualecumque, etiamsi negativum tantùm, vocationis initium, manere ex gratia Christi sed nihil est, quod cogat eousque extendere gratiam Christi: Concilia enim & Patres, cùm negant initium fidei & salutis esse ex nobis, loquuntur de initio propriè dicto, quod positivè & propriè orditur & inchoat viam ad justitiam & salutem, ad eamque hominem disponit & ducit: alioqui enim pari modo fateri cogemur, omnia opera moraliter bona, quæ faciunt infideles antequam fidem Christi suscipiant, esse ex gratia Christi, ac consequenter esse opera gratiæ, non naturæ; cùm tamen Apostolus ad Roman 2. & ex eo Doctores omnes doceant, Gentes naturaliter, id est, solis naturæ viribus, multa facere bona, quæ lex præscribit, uti sunt honorare parentes, justitiam colere, vitare homicidium, furtum, &c.

Peccatori consulendum ut minùs peccet.

Moraliter hinc deduces, sanum consilium dandum peccatoribus etiam obstinatis, scilicet, ut, si omnino peccata vitare nolint, aut ægrè possint, saltem majora vitent & minùs peccent: eo enim sæpiùs & faciliùs à Deo illuminabuntur quo minorem ponunt obicem. Id exemplis pluribus ex Vitis Patrum petitis, facile est confirmare.

Vers. 14 SUPERABUNDAVIT GRATIA DOMINI NOSTRI, CUM FIDE ET DILECTIONE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU] Pro *superabundavit*, græcè est, ὑπερεπλεόνασε id est, supermultiplicata est, supercrevit, exuberavit, superabundavit. Ubi Adverte Primò τὸ ὑπὲρ, id est *super*, significare comparationem & præcellentiam gratiæ præ incredulitate, blasphemiis & persecutione Pauli. q. d. Magnus ego fui Christi & Ecclesiæ persecutor & hostis, magnus peccator & blasphemus: sed longè major fuit Dei gratia, quæ me ex lupo ovem, ex Saulo Paulum, ex persecutore prædicatorem, ex blasphemo Apostolum effecit.

Addunt alii: *superabundavit*. id est, pluribus aliis beneficiis post commissum mihi Evangelium me prosecutus est Dominus, dum scilicet mihi dedit donum linguarum, prophetiæ, curationum, aliasque gratias. Verùm non tam has gratias, quàm gratiam justificationis & reconciliationis cum Deo spectasse hic Paulum, patet ex versu sequenti & præcedenti totus enim abripitur in Dei clementiam, qua se tantum peccatorem in gratiam recepit. Prior ergo sensus est genuinus.

Nota Secundò. Significat Paulus effectus gratiæ, cùm addit, *cum fide & dilectione*, ubi fidem priori suæ incredulitati, dilectionem persecutioni & crudelitati suæ opponit. Unde Vatablus vertit, *donavit mihi affatim Deus gratiam suam, & fidem in Christum, & dilectionem erga sanctos*, Christianos scilicet, quos antè pertinaci & internecino odio prosequebar & persequebar. Hinc & Syrus vertit, *multiplicata est in me gratia Domini nostri, & fides & dilectio, quæ est Jeschua Meschicho*.

Aliter τὸ μετὰ, id est, *cum fide & dilectione* exponit Chrysostomus, quasi vocula *cum* significet rationem medii, sive instrumenti, ut sit sensus: Hanc gratiam & hæc dona consecutus sum per fidem & dilectionem. Prior sensus planior est & simplicior.

Nota Tertiò. Verbum *superabundavit*, non tantùm ad gratiam, sed etiàm ad fidem & dilectionem referendum est. q. d. Cum gratia abùndè in me effusa, superabundarunt pariter in me effecta gratiæ, videlicet fides & dilectio: fuit enim Paulo aspirata robustissima fides & ardentissima dilectio, qua quasi ignis totum orbem pervagatus omnes inflammavit & accendit.

Fides in Christo *dicitur tripliciter.*

Nota Quartò. Vocat *fidem & dilectionem, quæ est in Christo*, q. d. Quam habeo per Christi gratiam & merita. ita Chrysost Theophyl Oecumen Primas. Secundò, Vatabl *in Christo*, id est erga Christum & Christianos. Tertiò, & magis genuinè ad mentem & phrasim Apostoli, fides & dilectio in Christo, est fides & dilectio Christiana, sive quæ propria est Christianorum, Christi filiorum, quæ divina, supernaturalis, cælestis & spiritualis est dilectio: hanc enim opponit dilectioni naturali infidelium, quam vel naturæ, vel sanguinis, vel beneficiorum, vel studiorum & officiorum communio parit ac producit.

Vers. 15. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS: QUOD CHRISTUS JESUS VENIT IN HUNC MUNDUM PECCATORES SALVOS FACERE, QUORUM PRIMUS EGO SUM] Dixerat Apostolus in se superabundasse gratiam Dei jam apto ordine subjungit eamdem gratiam patere, & paratam esse omnibus peccatoribus, ut ita consoletur fideles, quibus similis gratia obtigit, & infideles excitet ad eamdem gratiam capessendam. Unde generalem proponit sententiam, quasi axioma & basim suæ prædicationis & Evangelii, quam Judaicis fabulis de justitia legis operibus acquirenda opponit, dicens, *Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere*. q. d. Christus solus est justificator & salvator, non Moses, non lex, non opera legis aut naturæ. q. d. Judæi jactant suam παραδοχὴν, id est traditionem & Cabalā, sed nugosam & fabulosam: ego veram & certam παραδοχὴν, id est traditionem & Cabalam à Christo ipso acceptam vobis trado, scilicet quòd Christus solus sit qui peccatores expiet & salvet. Si quis ergo cupit Cabalam, hanc ut indubitatam acceptet. Cabala enim vetus fuit patrum traditio, qua olim à patribus sacra mysteria, B maximè quæ de regno Christi erant, ore ad os per successionem tradebantur, quæ alius ab alio accipiebat. unde Cabala hebraicè idem est quod acceptio, id est accepta doctrina & traditio, à radice קבל *kibbel*, id est accepit, hausit, excepit. Cabala ergo vetus certa & indubitata fuit, quam Esdras rediens è Babylone, & alii patres tradiderunt: sed Cabala Judæorum recentiorum fictitia est, & Pharisaica.

Nota Primò. Pro *fidelis*, græcè est πιστὸς. nonnulli teste Hieron. ad Marcellam legerunt χρηστὸς, id est, *humanus*. ita legit Ambros & interpretatur sic: *humanus*, id est jucundus, gratus; & hoc consentit cum eo quod sequitur, *Et omni acceptione dignus*. S. Augustin. legit quoque *humanus*, sed aliter explicat: ait enim hunc sermonem sic esse humanum & divinum, sicut Christus est Deus & homo; maluisset verò Apostolum vocare humanum, quàm divinum, quia agebat de adventu Christi in carnem. *Si*, inquit, *ille homo dicitur humanus, qui in domo suscipit hominem, quàm humanus est Deus, qui in seipso suscipit hominem?* Secutus est Augustinus significationem Latinæ vocis, humanus: nam Græcum χρηστὸς nihil tale significat. Verùm communiter Syrus, Græca, Latini & Græci legunt πιστὸς, id est fidelis, hoc est, fidus, certus, indubitatus, verax, fide dignus, non fabulosus, non matæologus, ut ille Judæorum v. 4. & 7. Sic Apocal 21. 5. dicit S. Joannes, *Et dixit qui sedebat in throno*, &c. *Hæc verba fidelissima sunt*, id est, certissima & verissima. E contrario Jerem. 15. 18. *aquæ infideles* vocantur, id est instabiles & fallaces, quæ è fonte suo videntur perenniter fluxuræ. & tamen in æstate deficiunt, cùm maximè iis indigent homines. Sic Actor. 13. 34. dicitur, *Dabo sancta David* (id est sanctas & munificas promissiones Dei Davidi factas: unde noster Interpres Isaiæ 55. 3. vertit, *misericordias David*, hoc est Davidi promissas) *fidelia*, id est, firma & stabilia, respondet enim τὸ πιστὸς Hebræo נאמן *neeman*, vel potiùs נאם *neum*. Sic enim Prophetæ, ubi certum oraculum depromunt, ut à se dicendis fidem & attentionem concilient, præmittere aut subdere solent, *Neum adonai*, hoc est, dicit Dominus, vel potiùs dictum Domini. *Neum* enim non est verbum præteritum: sic enim dicendum esset *naam*, sed participium est, aut potiùs nomen. Rursum, *neum* non significat simplex aut quodlibet dictum, sed certum & indubitatum, certaque fide credendum, ut idem sit, quod oraculum. Hinc Apostolus aptè Hebræum *neum* vertit, πιστὸς ὁ λόγος, hoc est, fidus & certus sermo. Unde sicut Prophetæ, sic & Paulus hæc verba, cum dicturus est rem certam & indubitatam, solet præmittere vel subiicere, uti ad Titum 3. v. 7. & 8. velut asseveratione confirmans id quod dixit aut dicturus est. Unde aptè Forerius & alii illud Isaiæ 1. 24. *Propter hoc ait Dominus Deus exercituum* (ubi pro *ait*, hebraicè est *neam*) vertunt, *idcirco fidelis sermo Jehova sabaoth.*

Fidelis sermo vocatur certus & indubitatus.

Quid Hebræum neum.

Neum *est oraculum.*

Nota Secundò, *omni acceptione dignus*, id est, omni studio & gratiarum actione acceptandus, dignus quem omnibus modis acceptemus & amplectamur. Græcum ἀποδοχῆς significat non tantùm acceptionem, sive acceptationem sed etiam approbationem. Unde verti hic potest, *fidelis sermo, & omni approbatione dignus* Adverte hic. Hoc epithetum aptè respondet priori: ex eo enim quòd sermo sit certus, verax adeoque sit oraculum, sequitur eum omni

modo

modo eſſe acceptandum & amplectendum. Alludit Apoſtolus ad verba Hebræa [illegible] *neum*, & [illegible] *heemin*, quæ uti litteras habent eaſdem, ſed tranſpoſitas, (ex *naam* enim fit *aman*, ſi litteram *n* tranſponas, *aman* autem eſt radix verbi *heemin*) ita ſignificatione ſibi invicem reſpondent: nam ſicut verbum *neum* ſignificat certè & indubitatè loqui, veritatem ipſam dicere certò & infallibiliter; id quod eſt ſolius Dei loquentis, item Prophetarum & Apoſtolorum certò verbum Dei proloquentium, quique à Deo immediatè vocati teſtimonium habent, quòd errare non poſſint; adeoque ſicuti *neum* propriè ſignificat ipſum Dei verbum, & primæ veritatis oraculum: ita rurſum verbum *heemin* ſignificat fidem certò adhibere illi verbo Dei quaſi oraculo, illique credere & acquieſcere firmitate quadam & certitudine divina ac ſupernaturali, quæ omnem opinionis, ſcientiæ, auctoritatis & ſenſationis humanæ certitudinem longè ſuperat. hæc ergo duo verba Hebræa *neum* & *heemin* correlativa ſunt & ſibi mutuò reſpondent: & ſicuti *neum* eſt verum certò & infallibiliter dicentis, ita *heemin* eſt certò credentis, & fide indubitata (quæ inde dicitur [illegible] *emuna*) apprehendentis & amplectentis τὸ *neum*, id eſt oraculum. Eodem modo reſpondent hic ſibi invicem hæc duo: *Fidelis ſermo & omni acceptione dignus*. q.d. Eſt *neum*, cui oportet *heemin*, id eſt credere: vel eſt *neum*, dignum *col emuna*, hoc eſt, oraculum fidum, dignum omni fide & fidei amplexu. ex eo enim quòd ſermo ſit fidus & infallibilis, ſequitur eum omni acceptione eſſe amplectendum, tum ulnis fidei, tum conſequenter ulnis ſpei, invocationis, dilectionis, & gratiarum actionis, ut ſcilicet ejus participes fiamus, & participes facti, gratias pro tanto dono quas par eſt, Deo agamus.

Correlativa ſunt neum & heemin, id eſt eſſe certum ſive credendum & credere.

Nota. Tertiò. *Fidelis ſermo & omni acceptione dignus* eſt is, qui ſequitur, ſcilicet, *quòd Jeſus Chriſtus venit in hunc mundum peccatores ſalvos facere*. Ubi Primò, contra Judæos ſignificat legem, & legis ceremonias inefficaces eſſe ad ſalutem; illam enim attulit Chriſtus: imò propter eam afferendam ad nos deſcendit è cælo. Secundò, ſignificat finem incarnationis & totius œconomiæ Chriſti in carne fuiſſe, ut peccatum aboleret, & peccatores ſalvaret. *Non veni*, inquit Matth. 9. *vocare juſtos; ſed peccatores ad pœnitentiam & non eſt opus valentibus medico, ſed malè habentibus*. Tolle morbos, tolle vulnera, nec opus erit medico: tolle ſimiliter peccata, non erit opus Chriſto. Hinc Tertiò, C diſcimus enormitatem peccati (*Magnus*, inquit Auguſt. ſerm. 9. de Verbis Apoſtoli, *de cælo venit medicus, quia magnus per totum orbem terræ jacebat ægrotus*) ac conſequenter omni ope enitendum eſſe, ut è peccato, quod tantum eſt malum, emergamus, ne Chriſtus nobis fruſtra veniſſe videatur. *Cùm audis*, inquit Auguſt. ſuprà, *Chriſtum veniſſe in hunc mundum ut peccatores ſalvos faceret, noli dormire in dulci ſtrato peccati, ſed audi Paulum dicentem, Surge qui dormis, & illuminabit te Chriſtus.* Quartò, diſcimus immenſam Chriſti clementiã & charitatem qua peccatores etiam ſe perſequentes (qualis erat Paulus) inſequitur, convertit & ſalvat. Audi S. Auguſt. loco citato: *Homines diſperatè ægrotabant, & ipſa ægritudine qua mentes perdiderant, etiam medicum cædebant, quin & occidebant. ille autem etiam cùm occideretur, medicus erat; vapulabat, & curabat; patiebatur phreneticum, nec deſerebat ægrotum, tenebatur, alligabatur, percutiebatur, irridebatur, ſuſpendebatur, & medicus erat, agnoſcis phreneticos, agnoſce & medicum: Pater ignoſce illis. quia neſciunt quid faciunt. Illi perdita mente ſæviebant, & medici ſanguinem ſæviendo fundebant: ille autem etiam de ipſo ſanguine ſuo ægrotis medicamenta faciebat*.

Mira Chriſti clementia quòd inſequatur Paulum alioſque peccatores.

D

QVORUM PRIMUS EGO SUM] Fabulati ſunt quidam hæretici, teſte S. Thoma hic, animam Adæ primi hominis & peccatoris in Paulum fuiſſe tranſfuſam, ideoque Paulum fuiſſe peccatorem: ſed hoc eſt Pythagoricum delirium. Primum ergo ſe dicit, non tempore, ſed culparum magnitudine, quia princeps fuerat perſecutorum Chriſti, ait Anſelm ergo *primus*, id eſt, maximus & peſſimus. ita Auguſt. ſerm. 9. de Verbis Apoſtoli, *Nemo enim*, inquit, *acrior Paulo inter perſecutores, nemo ergo prior inter peccatores*. Idem in pſal. 70. *Quid ergo*, inquit, *eſt primus? antecedens omnes non tempore, ſed magnitudine* Vide quàm ſe humiliet Paulus Primus, inquit, ſum, id eſt, ut Theophyl. & Oecumen. explicant, in immenſum peccavi, & ad omne malitiæ genus perveni, hinc indigni omni Dei miſericordia, & univerſa ejus clementia, non parte aliqua,

Animam Adæ fuiſſe in Paulo ſomniarũt hæretici.

A quemadmodum ii qui ex parte tantùm peccarunt. *Humilitas iſta*, inquit Ambroſ. *non ad diminutionem ejus proficit, ſed ad gloriam; & hæc accuſatio ejus eſt, laus verò Salvatoris*.

Quæres, Quomodo verè potuit ſentire & dicere Apoſtolus ſe peccatorum eſſe primum, id eſt maximum, cùm ſciret Judam, Caipham, Herodem alioſque plurimos graviùs longè peccaſſe?

Quo ſenſu verè dicat Paulus ſe eſſe maximum peccatorem.

Reſpondet D. Thomas & inſinuat Ambroſ. non velle dicere Apoſtolum, ſe eſſe omnium omnino peccatorum primum: ſed reſpectu tantùm Judæorum illorum, qui à Pilato Chriſtum crucifigi poſtularunt, ac poſtea à Petro & Apoſtolis converſi & pœnitentes gratiam & ſalutem adepti ſunt. ſed hi reſtringunt nimis verba Apoſtoli, cùm Apoſtolus ea non reſtringat, ſed generaliter loquatur de omnibus peccatoribus, quos, ut præmiſit, Chriſtus venit ſalvos facere: atqui Chriſtus non ſolos illos Judæos, ſed & omnes omnino homines & peccatores venit ſalvos facere: ergo omnium omnino peccatorum ſe primum eſſe dicit Apoſtolus.

Reſpondeo ergo Apoſtolum bene illuſtratum Spiritu ſancto agnoviſſe gravitatem ſuorum peccatorum, & in eam B ex vera humilitate omnes mentis oculos intendiſſe; aliorum verò peccata non ita conſideraſſe & inſpexiſſe, quin de quolibet præſumeret meliora, vel quòd plures haberet cauſas ipſum excuſantes, & peccati gravitatem minuentes: ſicut qui gravi dentium, capitis, vel oculorum dolore laborat, dicit nullum dolorem hoc eſſe majorem, ſed ſuum omnium eſſe maximum; quia ſcilicet ſuum ſentit per experientiam, aliorum verò dolores tantùm conſiderat per ſpeculationem, itaque ſuus ſibi dolor videtur, & revera in ſuo ſenſu maximus eſt; ita Pauli peccatum ipſi in ſuo ſenſu videbatur eſſe maximum.

Sic & S Franciſcus ſolebat dicere ſe peccatorum eſſe maximum; & rogatus quomodo id verè dicere poſſet, reſpondit. Si Deus maximo latroni illam gratiam feciſſet. quam mihi; is multo meliùs ea uſus fuiſſet, ſanctiorque quàm ego evaſiſſet q.d. Si ſecluſa gratia me conſidero, video in me tantam infirmitatem & proclivitatem ad malum, quantam in nullo alio video, ac proinde puto me maximum futurum fuiſſe, ac fore peccatorem, ni Deus infirmitatem meam ſua gratia roboraſſet, ac indies roboraret.

S. Franciſ. dicebat ſe eſſe maximum peccatorem.

C Dices: Ignorantia Paulum excuſabat.

Reſpondeo, Non excuſabat, ſed minuebat tantùm peccatum; erat enim vincibilis, ac conſequenter culpabilis: poterat enim & debebat Apoſtolus ex Scripturis, quarum peritus erat, ex tot Chriſti miraculis, ex tanta ſanctitate vitæ & doctrinæ tot Chriſtianorum, & ſacerdotum Chriſto credentium, agnoſcere Chriſtum eſſe Meſſiam mundi redemptorem. Peccatum autem Pauli in ſe maximum erat, perſequi ſcilicet Chriſtum Deum & hominem; conſiderabat ergo ſuam obſtinationem Paulus, qua pro judaiſmo pugnans, Chriſtum Deum & hominem, ejuſque Eccleſiam impugnaverat adeò pertinaciter, ut, ſi potuiſſet, voluiſſet eam funditus evertere & interimere, & ad hanc rem, ceteris ſe ducem præbuerat; atque hoc peccatum ſuum ita ei grave videbatur, ut aliorum peccata, in quæ leviter tantùm & generatim intendebat, viderentur ei eſſe leviora, conſiderabat enim peccatum ſuum in ſe, ignorantiam verò ſuam aliaſque circumſtantias minuentes peccatum non conſiderabat. vide dicta Philipp 2. 3. Sic Salomon Proverb. 20. 2. *Stultiſſimus*, inquit, *ſum virorum*. id D eſt, mihi eſſe videor; dum ſcilicet me, ac mea quæ ex meipſo habeo, ſecluſa Dei illuminatione ſpecto, dum ſapientiæ meæ parvitatem intimè perpendo ac penetro, eamque tum cum mea ignorantia, tum cum divina ſapientia comparo; videor mihi eſſe ignorantiſſimus, adeoque eſſe abyſſus ignorantiæ & ſtultitiæ, quodque ceteri, quorum ita mihi perſpecta non eſt ignorantia, longè ſint me ſapientiores, præſertim in ſapientia practica, atque in incognitione ſui & Dei. Unde putant Hebræi Salomonem ſuæ idololatriæ & peccatorum conſcium pœnitentem hæc dixiſſe; licet eos refellat Lyranus, qui cum Abulenſi ſentit Salomonem impœnitentem manſiſſe, ac eſſe damnatum: de quo alias. Summa, hiſce verbis docere nos vult Salomon, ſapientiam veram maximè ſitam eſſe in cognitione ſui, ſuæque miſeriæ & inſipientiæ, atque humili de ſeipſo ſenſu & æſtimatione. Sic Socrates rogatus quid ſciret, reſpondit: *Hoc unum ſcio, quòd nihil ſcio*. imò alius idem

Quo ſenſu Salomon dicat ſe eſſe ſtultiſſimũ virorum.

Socrates dicebat ſe hoc unum ſcire.

roga:

Quòd nihil sciret.

rogatus, idem respondit, addiditque se ne hoc quidem (quòd scilicet nihil sciret) scire.

Quæres Secundò, quomodo Paulus dicat: *Quorum primus ego sum;* sciebat enim sibi iam condonatum esse hoc peccatum.

Paulus loquitur de se quasi constituto in puris naturalibus, seclusa gratia.

Respondeo, *sum*, id est, fui. Secundò & simpliciùs, Paulus hic se considerat quasi in puris naturalibus constitutum seclusa gratia: sic enim peccator erat, fuissetque in peccato permansurus, & nullo modo mutandus; imò longè adhuc grauiùs peccaturus, humilis enim est, considerare & despicere se ob ea quæ habet à se: nam ea quæ habet à Deo non sua sunt, sed Dei. Deoque eorum laus & gloria debetur. Sic S. August. 2. Confess. 7. *Domine*, inquit, *gratia tua deputo, quæcumque non feci mala*. Et infrà: *Omnia mihi dimissa esse fateor, & quæ mea sponte feci mala, & quæ te duce non feci*. Disertè verò in prologo de Vita Christiana: *Vt ego*, inquit, *peccator primus & ultimus, insipientiorque cæteris, & imperitior universis, te ut sanctitatis & iustitiæ viam pergas, crebrioribus audeam literis admonere, non meæ propriæ iustitiæ fiducia, non sapientiæ peritia, non scientiæ gloria, sed sola quam secundùm Deum animo ac mente concepi, charitatis tuæ causa compellis*. Sic Socrates à quodam Physiologo notatus ex naturali complexione, quòd esset incontinens & fur; cùm astantes, qui Socratis probitatem noverant, Physiologi iudicium riderent, respondit Socrates. Non est mentitus: sum enim natura talis, sed me contineo.

Humilis est considerare peccata præterita, licet condonata.

Moraliter; quisque consideret se & sua peccata, non aliena, dicatque: Primus peccatorum ego sum; agnoscat & deprædicet Dei in se clementiam; humiliet se, ita tamen, ut anxiè se non discruciet. Unde S. Bernardus serm. 3. in festo SS. Apostolorum Petri & Pauli: *In Paulo*, inquit, *dicitur. Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quoniam Dominus Iesus venit peccatores saluos facere, quorum primus ego sum; hoc consolationis & fiduciæ accipite, fratres, ut ad Dominum iam conuersos non nimis crucet præteritorum conscientia peccatorum, sed tantùm humiliet vos, sicut & ipsum. Ego sum, inquit, minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Misericordiam etiam consecutus est Petrus, qui non ignorans, sed apertos habens oculos peccavit*. Et infrà: *Quid enim? peccasti in sæculo? numquid ampliùs Paulo? Quòd si in ipsa Religione, numquid plus Petro? Attamen illi in toto corde pœnitentiam agentes, non modo salutem, sed & sanctitatem consecuti sunt. Et tu ergo fac similiter, quoniam propter te, Scriptura eos vocat viros misericordiæ, utique propter multam misericordiam, quam consequi meruerunt.*

Vers. 16. UT IN ME PRIMO OSTENDERET CHRISTUS [JESUS OMNEM PATIENTIAM AD INFORMATIONEM EORUM, QUI CREDITURI SUNT ILLI, IN VITAM ÆTERNAM] Nota, τὸ *primo*, nomen est, non aduerbium; græcè enim est πρώτῳ, id est primo & præcipuo, scilicet peccatore. Pulchrè Theodor. *Quemadmodum*, inquit, *medicus cùm in una domo multi simul ægrotant, & omnes de salute desperant, si unum pessimè affectum acceperit, & datis ei medicamentis ad perfectissimam sanitatem deduxerit, facit, ut alij omnes bono sint animo, ac fiduciam concipiant: ita Dominus Christus animarum medicus, cùm factus esset homo pro salute peccatorum, me qui eram iniquissimus & omnium sceleratissimus, non solùm à prioribus liberauit maculis; sed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me ostendens suam patientiam & clementiam, ut nemo eorum, qui maxima scelera perpetrauerint, ad me respiciens, de salute desperet.*

Nota Secundò. Pro *omnem patientiam*, græcè est, τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, id est, omnem longanimitatem, *omnem*, id est, totam & perfectam: ponitur enim nomen collectiuum universale, pro toto quanto, perfecta enim & illustris fuit Dei longanimitas, qua furentem contra se Paulum tam diu sustinuit, quem unico ictu oculi perdere poterat & fulmine afflare. Ambrosius pro hoc uno verbo, duo posuit, *magnanimitatem* & *patientiam*, magnanimi enim est esse longanimem, patientem & mansuetum: sicut è contrario pusilli est animi, iniurijs commoveri, turbari, velleque se vindicare.

Longanimitas Dei in Paulo.

Hinc pulchrè S. Gregorius 31. Moral. c. 10. explicans illa verbi Jobi: *Numquid volet rhinoceros seruire tibi?* eaque mysticè applicans S. Paulo: *Rhinoceros*, inquit, *qui & monoceros, tantæ est fortitudinis & feritatis, ut nulla venantium arte capiatur. Sed ut Physici* (inter quos est Isidorus l. 12. Etymol. c. 2. & Pierius in hieroglyphico Rhinocerotis, qui eum Halicornem vocat) *asserunt, virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, In quo ille omni ferocitate deposita caput deponit, sicque soporatus velut inermis capitur. Pari enim modo, caro illa virginea Christi Paulum spirantem minarum & cædis domare, placare, capere, totumque sibi devincere potuit, dum ei totum sinum misericordiæ suæ expandit.*

Hypotyposis clementiæ Dei fuit Paulus.

Nota Tertiò. Pro *ad informationem*, Ambros. legit, *ad exemplum*; Græcè enim est ὑποτύπωσιν, quæ significat vivum exemplar & imaginem, qua res plenè expressa subijcitur oculis, q. d. Misertus est mei Deus, ut in me, quasi in primo & maximo peccatore, daret vivum exemplar & hypotyposin divinæ suæ clementiæ & longanimitatis; ut in me manifestissimè cernerent homines, Deum omnes peccatores velle saluos fieri, eosque ad se vocare, & tantùm non cogere, ac facillimè eis offensas, quamuis gravissimas, condonare. Itaque meo exemplo informavit & excitavit omnes, qui futuris sæculis Christo credituri sunt, ad obtinendam vitam æternam; ut per pœnitentiam audeat quisque eorum sperare veniam à Christo, ad eumque pro ea supplex confugiat. Mirè enim homines excitant exempla Sanctorũ. B *Sagittaueras*, inquit August. lib. 9. Confess. cap. 2. *Tu Domine cor meum charitate tua transfixa visceribus, & exempla seruorum tuorum, quos de nigris lucidos, & de mortuis viuos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant & consumebant torporem.*

Peccatores exemplo Pauli sperent à Deo veniam.

Moraliter Chrysost. homil. 2. in psal. 50. *Si impius es, inquit, cogita publicanum; si immundus es, attende meretricem; si homicida es, perspice latronem; si iniquus es, cogita blasphemum, considera Paulum prius persecutorem, postea annunciatorem. Nolo mihi dicas: Blasphemus sum, nolo dicas: Persecutor fui, immundus sum. Habes omnium ostensiones, in quem volueris portum confugito: vis in nouum? vis in veterem? In veteri David, in novo Paulus*. Et infrà: *Quid est peccatum ad Domini misericordiam? Tela araneæ, quæ vento flante nusquam comparet.*

Et ex S. Augustino serm. 9. de Verbis Apostoli. Anselmus hic: *Si Saulus sanatus est, ego quare despero? Si à tanto medico tam desperatus æger sanatus est ego vulneribus meis illas manus non optabo? ad illas manus non festinabo? Vt hoc dicerent homines, ideo factus est Saulus ex persecutore Apostolus, quia cùm venit medicus volens sibi famã comparare, infirmũ quærit aliquẽ desperatũ: & ipsũ sanat; & si pauperrimũ inueniat, non ibi quærit mercedẽ, sed commendat artem: ita & Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, ut omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se.*

REGI SÆCULORUM IMMORTALI, INVISIBILI, SOLI DEO, HONOR ET GLORIA IN SÆCULA SÆCULORUM. AMEN] Apostolus hic more, suo post commemoratum remissionis peccatorum, & redemptionis Christi beneficium, assurgit à Christo homine, & erumpit in laudem & doxologiam Dei Patris. ut vult Ambros. vel potius, ut Theodoret & Anselmus, totius Sanctissimæ Trinitatis, quæ per Christum hoc donum remissionis hominibus contulit, ac omnibus sæculis confert & conferet. Vers. 17.

Deus est Rex sæculorum, quo sensu.

Nota. *Rex sæculorum*, est proprium Dei attributum, significans quòd Deus est primum & æternum ens, ac consequenter rex, auctor, ordinator, distributor, moderator & dominus omnium sæculorum, hoc est, & æternitatis suæ, & ævi, sive æviternæ vitæ angelorum, & temporum nostrorum: hæc enim omnia manant à Dei æternitate. Unde pulchrè & diuinè S. Dionysius de Diuin. nominib. c. 5. 7. & 10. hunc locum D explicans, *Ex eo*, inquit, *quia est* Deus æternus Rex sæculorũ) *sæculum est essentia, & ens, & tempus, & generatio, & quod generatur, & quod quomodocumque subsistit.* Omne enim esse temporaneũ manat ab esse æterno & perpetuo, quod est in Deo Rege sæculorum. *Et idcirco*, inquit Dionysius, *Deus dicitur Rex sæculorum, ut pote in quo & circa quem totũ esse & ens subsistensque versetur.* Unde, pro *sæculorum*, Græcè est αἰώνων: αἰὼν autem significat Primò, æternitatem Dei; Secundò, ævum angelorum; Tertiò, ævum & durationẽ hominũ: æternitas enim, quæ duratio est nec finem nec principium habens, soli Deo competit: æviternitas verò quæ principium habet, & eatenus cõuenit cum tempore nostro; sed caret fine, & eatenus participat aliquid æternitatis diuinæ, angelis tribuitur & animæ rationali. Hinc, ut ait Aristoteles l. 1. de cælo c. 9. dicitur αἰὼν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι, id est, ex eo quod semper sit. Fortè voluit Apostolus perstringere fictos æones Valentini, & his opponere Deum verum dominum æonum omnium.

Nota Secundò. Pro *immortali*, græcè est, ἀφθάρτῳ, hoc est,

est, *incorruptibili*, ut habet Syrus, & August. lib. 2. de actis cum Felice Manichæo, cap. 7. Porro *immortali*, vel incorruptibili idem est, quod immutabili. q. d. In Deum non cadit corruptio, nec mors, nec interitus, ac consequenter nec mutatio ulla: nam omnis mutatio, ait Anselmus, mors quædam est rei, quæ mutatur & desinit esse quod fuit. sed potiùs Deus est immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ac consequenter æternus: incorruptio enim & immortalitas est ratio, & quasi causa æternitatis.

Immortalitas est causa æternitatis.

Notà Tertiò. Addit *invisibili*, quia naturaliter nec corporis, nec mentis oculis, nec ullis naturæ viribus Deus videri potest: sed ut quis videat Deum, supernaturali lumine gloriæ opus habet, uti patet in Beatis.

Quid τὸ soli Deo

Nota Quartò. Dicit *soli Deo*, id est, qui solus est Deus. Deus enim unus est, ac consequenter hic solus est Deus. S. Ambrosius qui hoc ad Patrem refert, docet Patrem vocari solum Deum, non quòd Filius & Spiritus sanctus non sint Deus, sed quia Pater est fons & principium deitatis, putà Filii & Spiritus sancti. Adde, ut docet D. Thomas & Theologi voces exclusivas additas nominibus essentialibus Dei & attributorum ejus, cùm attribuuntur uni personæ, non excludere alias personas divinas, sed tantùm alias res, quæ divinam essentiam non habent, sed aliam ab ea diversam & creatam. Verùm, ut dixi, cum Theodoreto meliùs hæc non soli Patri, sed toti SS. Trinitati tribuas. Græca addunt, μόνῳ σοφῷ Θεῷ, id est, soli sapienti Deo: & ita legunt Chrysost. Theophyl. Oecumen. & alii Græci præter Theodoretum. Dicitur Deus solus sapiens per se & per suam essentiam, quique sapientiam suam in omnes & angelos & homines, quasi fons derivat: omnem enim suam sapientiam homines & angeli non habent ex se, sed à Deo. sic solus Deus dicitur bonus, supple per essentiam, Lucæ 18. 19.

Quæ gloria soli Deo debeatur.

Nota Quintò, *soli Deo sit honor & gloria*, scilicet divina & latriæ, quæ Deo vero debetur. q. d. Non angelis, non idolis, non diis gentium, sed soli Deo vero tribuatur honor & gloria divinitatis, ut omnes angeli & homines & maximè ego Paulus, ob tantam Dei in peccatores, & in me primum & maximum peccatorem clementiam, qua me hoc Christi & gratiæ sæculo nasci fecit, rebellem ad se traxit, & penè coegit, peccata dimisit, justificavit, imò Apostolum fecit, semper eum celebrent, adorent, glorificent tum mente & voce, tum etiam sancta conversatione & vita. Qua de re vide hic Chrysost. in morali homil. 4.

Piè S. Bernard. serm. 83. in Cant. docet hunc Dei honorem debere melle amoris condiri, ab eoque oriri ut Deo perplaceat. *Exigit*, inquit, *Deus timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari. Quid in his præstat, quid eminet? nempe amor. Absque hoc & timor pœnam habet, & honor non habet gratiam. Servilis enim timor, quamdiu ab amore non manumittitur. Et qui de amore non venit honor, non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor & gloria. Sed horum neutrum acceptabit Deus, si melle amoris condita non fuerint. Is per se sufficit, per se placet, & propter se. Ipse meritum ipse præmium sibi est amor, propter se non requirit causam, non fructum. Fructus ejus, usus ejus. Amo quia amo, amo ut amem. Magna res amor, si tamen ad suum recurrat principium, si suæ origini redditus, si refusus suo fonti semper ex eo sumat jugiter unde fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque affectibus, in quo potest creatura, etsi non ex æquo, respondere auctori, vel de simili mutuam rependere vicem.*

VERS. 18. HOC PRÆCEPTUM COMMENDO TIBI, FILI TIMOTHEE, SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE PROPHETIAS, UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] Chrysost. Ambros. Theophyl. *hoc præceptum* referunt ad sequentia. q. d. Præcipio tibi, ò Timothee, ut scilicet secundùm præcedentes de te prophetias milites bonam militiam. Verùm, pro *ut*, græcè non est ὅτι, sed ἵνα, quod magis causam finalem, quàm objectum significat; quamquam Apostolus has & similes particulas sæpè confundit, & pro iisdem sumit.

Quadruplex hujus loci sensus.

Secundo, alii referunt ad proximè præcedentia, q. d. Præcipio tibi ut prædices Christum venisse, ut peccatores salvos faceret.

Tertiò, alii referunt ad omnia præcedentia. q. d. *Hoc præceptum*, id est, hanc doctrinam, quam ab initio capitis hucusque tibi tradidi, tibi commendo.

Quartò & optimè, Theodoret. censet Apostolum, post digressionem, qua de vocatione sua & gratia Dei gratias egit, redire ad ea quæ initio capitis Timotheo commendavit, ut scilicet denuntiaret quibusdam ne aliter docerent. Ubi pro *denuntiaret* græcè est idem verbum, παραγγείλῃς, à quo hoc loco præceptum vocat παραγγελίαν. hoc enim est primum Episcopi munus, resistere videlicet pseudoapostolis, & sanam fidem tueri ac prædicare. Unde hæc verba penè eadem sunt cum illis, quæ initio capitis post denuntiationem jam dictam subjungit: ibi enim ait, *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* Pro quo hic iisdem penè verbis dicit: *Præceptum tibi commendo, ut milites bonam militiam, habens fidem & bonam conscientiam.*

SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE (id est, ut Syrus, super te, de te. græcè enim est ἐπὶ σέ, quod respondet Hebr. עליך alecha) PROPHETIAS] Vatabl. per *prophetias* intelligit doctrinam, sive munus docendi Timotheo creditum. q. d. Vide, ò Timothee, ut in hoc munere quod à Deo accepisti, te fortiter & strenuè geras instar militis.

Quadruplices prophetia de Timotheo ordinando.

Secundò, alii per *prophetias* accipiunt varia charismata Spiritus sancti, quæ in Timotheo erant, inter quæ erat etiam proprii nominis prophetia. q. d. Paulus, Præcipio tibi, ut ita milites, sicut dona Spiritus sancti tibi concessa requirunt.

Tertiò & meliùs, Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumen. & alii propriè per *prophetias* accipiunt revelationes. q. d. Hoc præceptum jam explicatum tibi, ò Timothee, commendo, ut, sicut Dei revelatione & spiritu prophetiæ admonitus te Episcopum Ephesi ordinavi, ita juxta eamdem prophetiam nunc milites, illique respondeas, ostendasque veram fuisse de te prophetiam.

Unde notant Chrysost. & Theoph. in primitiva Ecclesia Episcopos & Apostolos seligi & ordinari solitos per prophetiam, revelationem & designationem Dei. Sic Act. 13. 2. dixit Spiritus sanctus, *Segregate mihi Saulum & Barnabam*. Sic Eusebius l. 6. hist. c. 25. refert in electione Fabiani Pontificis columbam è cælo in eum delapsam. Sic S. Gregorius columnæ igneæ sibi incubantis indicio deprehensus & designatus est Pontifex. Sic magnus ille Athanasius divinitus declaratus fuit B. Alexandro Episcopo Alexandrino morienti, quòd sibi in episcopatu esset successurus. Unde cùm Athanasius timens, & fugiens episcopatum, Alexandria secessisset, Alexander in morte identidem inclamans Athanasium, tandem in has voces erupit: *Athanasi*, inquit, *putas te posse effugere, non tamen effugies*. Testis est Apollinarius apud Sozomenum, lib. 2. ca. 16. Sic S. Nicolaus, Ambrosius, Alexander Carbonarius divino judicio vocati & ordinati sunt Episcopi. Idem de Timotheo hic asserit Paulus.

Episcopi olim creabantur per designationem Dei.

Addit Quartò, Magallianus per *prophetias* posse accipi prædictiones, conjecturas & bona omina, quibus Christiani omnes optima quæque de Timotheo, cùm ordinaretur Episcopus, ex vitæ ejus anteactæ sanctitate ominabantur, prædicentes non dubitare se, quin fideliter, constanter & egregiè munere episcopali perfungeretur. Sic S. Ambrosius pueri, deinde populi totius, voce acclamatus Episcopus, per prophetiam Episcopus factus est; vox enim populi, vox Dei.

UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] *In illis*, id est. per illas prophetias, hoc est, per Spiritum donatorem prophetiæ. Secundò & meliùs Oecum. & alii, *in illis*, id est, secundùm illas, ut scilicet illis prophetiis de te factis respondeas.

Nota, Christianum esse militem Christi quasi ducis & capitanei sui, quia tota vita sub vexillo crucis pugnare debet cum vitiis & concupiscentiis ac dæmonibus, Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. Job 7. 1. & Christus Matth. 11. 12. *Regnum*, inquit, *cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

Pulchre bellum hoc describit S. August. 22. de Civit. c. 23. Hujus militiæ arma & panopliam describit Apostolus Ephes. 6. 13. ejusque stipendium est vita æterna Rom. 6. 23.

Seneca epist. 37. ad Lucilium, eum hortatur ad virtutem, sumptis à re militari verbis. *Promisisti*, inquit, *virum bonum* (ἀνδραγαθεῖν, id est virum fortem & bellicosum) *sacramento ligatus es*. Hoc enim duci promittebant milites, dum auctorabantur. Quòd si sponsionis obliti ignavè se gererent, non viri, sed feminæ per probrum appellabantur, uti Bunduica Britannorum regina apud Dionem l. 62.

Nero-

Neronem effeminatum vocat Neronidem. Idem ſibi dicat Chriſtianus: In baptiſmo auctoratus es miles Chriſti, virum te fore ſpopondiſti, virum ergo te præbe; quaſi miles viriliter contra carnem & mundum decerta.

Quæ ſit militia Epiſcoporum & Paſtorum.

Verùm Epiſcopi, Paſtores & Doctores, ut docet hic Apoſtolus, peculiariter ſunt & dicuntur milites Chriſti. Pro quo Nota. Militia per catachreſin Hebræis omnem famulatum ſignificat. Hinc angeli, cæli, ſidera, omneſque creaturæ vocantur Dei milites, indeque dicitur Deus ſabaot, id eſt exercituum; eſtque Sabaot unum ex decem nominibus Dei, teſte Hieronymo ad Marcell. Magis propriè tamen Levitæ & ſacerdotes dicebantur milites Dei. Unde Numer. 4. 30. Levitæ dicuntur ex ire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æquè ac milites in caſtris ſuo ordine & ſtationibus excubabant, Deoque quaſi duci ſuo deſerviebant. Hinc mulieres in tabernaculo commorantes, ejuſque miniſterio addictæ, vocantur templi milites Exodi 38. 8. ubi dicitur: *Fecit & labrum æneum cum baſi ſua de ſpeculis mulierum, quæ excubabant in oſtio tabernaculi:* ubi pro *quæ excubabant*, hebr. eſt הצבאת אשר צבאו *tſoboot aſcer ſabeu*, id eſt, *mulierum militantium*, quæ militabant in oſtio tabernaculi. Eodem modo vocantur 1. Reg. 2. v. 22. Ad hos ergo Levitas & ſacerdotes templi milites alludens Paulus, Timotheum, aliosque Epiſcopos & Paſtores vocat milites Eccleſiæ: hi enim non tantùm ut veteres Levitæ in templo excubant & Deo deſerviunt, ſed etiam quaſi duces ad bellum cum hæreticis, vitiis & dæmonibus in eundem, alios fideles incitant, antecedunt & defendunt, ideoque maximum hoſtium impetum ſuſtinent. Atque in primitiva Eccleſia id maximè verum & clarum erat, quando Judæi, Gentiles, Imperatores & hæretici in Eccleſiam omnibus viribus & armis inſurgebant, ut eam opprimerent; quam ut defenderent Apoſtoli, aliique præcones, ad mortem & martyrium uſque contra eos decertarunt. Sic poſtea immortalis Athanaſius penè ſolus contra orbem ferè univerſum Arrianum per 46. annos heroicè depugnavit & triumphavit.

Levitæ in tabernaculo quaſi milites in caſtris excubabant.

Militia Epiſcoporum contra hoſtes fidei & fidelium.

Mor. de militia Chriſtiana ex S. Chryſoſtomo.

Unde moraliter Chryſoſt. *Milita*, inquit, *bonam militiam: eſt enim & militia mala, de qua alio loco ait, Sicut enim exhibuiſtis membra veſtra arma peccato. Illi ſub tyranno militant. nos æterno Regi militamus. Cur autem eam rem militiam vocat? Indicat profectò bellum eſſe excitatum vehemens & atrox, cùm cæteris, tum maximè ei, qui doctoris fungitur munere. In quo nobis armis opus eſt validis, ſobrietate ſcilicet, temperantia, precibus, perpetuiſque vigiliis. Ut in eis milites habens fidem & bonam conſcientiam: magiſtrum quippe priùs oportet docere ſeipſum: quemadmodum enim dux niſi anteà miles optimus fuerit, ne dux quidem eſſe aliquando poterit; ita & doctor.*

ex S. Baſilio

Egregiè verò S. Baſilius præfat. in aſcetica, informans ſpiritalem militem Chriſti, ſic ait: *Ubi ergo Chriſtus Rex? in cælo. huc tuus tibi, ô Chriſti miles, dirigendus eſt curſus. Obliviſcere quidquid hic in terris eſt miles non domos ædificat, non comparat agros, mercibus & lucro non ſtudet. alimenta miles habet à rege, in plateis tabernaculum ſibi ponit, cibum ſola neceſſitas metitur, potio aqua, ſomni quantum natura requirit, itinera frequentia, itemque vigiliæ, acris ad frigora caloreſque tolerandos patientia, periculoſorum cum adverſariis certaminum crebra ſuſceptio, & in his ſæpè mors, glorioſa tamen, & quæ regiis honoribus & muneribus decoretur.* Quæ omnia applicans Chriſti militi, ita concludit: *Age igitur Chriſti miles, ſubeat animum tuum ſempiternorum bonorum cogitatio. Propoſitum tibi vitæ genus ſit domo, urbe ac poſſeſſione rerum omnium carere. Solutus eſto, atque ab omnibus vitæ hujus curis liber. non te illiget conjugis cupiditas, non filiorum ſolicitudo: imitare ſponſum cæleſtem, inſurgentes adverſum te crebrò inviſibiles hoſtes in fugam dato, atque eos ex animo primùm expellas tuo, neque omnino illis quidquam apud te ſit loci, dele conſilia adverſus Chriſti fidem defectionem molientia*, &c.

VERS. 19. HABENS FIDEM ET BONAM CONSCIENTIAM] Hæc ſunt arma militiæ Chriſtianæ, imò Eccleſiæ. q. d. Militabis, ô Timothee, bonam militiam, ſi fidem rectam circa vera & orthodoxa dogmata, & bonam conſcientiam, id eſt, ſanctam vitam & mores ſequaris & conſerves, ut fidem rectam alios docere, & bonæ vitæ exemplo ſubditis prælucere poſſis: hæc enim duo præcipua ſunt Epiſcopi & Paſtoris munia. nec enim in fide vacillantis eſt ali[illegible]confirmare, [illegible]norantis docere, nec incompoſit[illegible] [illegible]dinare [illegible]

VERS. 20. QVAM [illegible]

[illegible]RENTES (græcè ἀπωσάμενοι, id eſt, poſtquam repulſi ſunt: unde Vatablus vertit, *qua repulſa*) CIRCA FIDEM NAUFRAGAVERUNT] id eſt, fidei naufragium & jacturam fecerunt, factique ſunt apoſtatæ, ſchiſmatici, hæretici.

Fides eſt navis, anchora eſt bona conſcientia, & ex ea ſpes.

Nota ex Chryſoſtomo. Pulchra metaphora, fidem navi comparat, in qua anchora, quæ navim hanc roborat, ut in tribulatione perſeveret, eſt bona conſcientia, & ex ea manans ſpes vitæ æternæ: ſicut enim navis in procelloſo mari ſpem portus præbet hominibus, & ducit ad portum, ita fides ducit ad vitam æternam, & ſicut homo extra navim in mari, ſine ſpe ſalutis eſt, ita & homo ſine fide: quamdiu verò manet in navi, id eſt fide, licet peccet, reſtitui poteſt, ſpem habet ſalutis. Hinc Eccleſia, quæ eſt fidei magiſtra, & fidelium congregatio, comparatur arcæ Noe, extra quam nemo ſalvus eſt à diluvio; & naviculis Evangelicis, in quibus Chriſtus prædicabat regnum Dei, tempeſtates ſedabat, & piſces capi faciebat.

EX QUIBUS (de quorum numero) EST HYMENÆUS ET ALEXANDER] Hic eſt ille, de quo 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi oſtendit: reddet illi Dominus ſecundùm opera ejus: quem & tu devita: valdè enim reſtitit verbis noſtris.* Suſpicatur Baron. & alii hunc eumdem eſſe Alexandrum, qui primò fidelis, cauſam pro Paulo egit, ſed deficiens factus eſt apoſtata & hoſtis Pauli, omniumque Chriſtianorum.

QVOS TRADIDI SATANÆ] Id eſt, quos excommunicavi. ita Chryſoſt. Theophyl. Oecumen: Atque hinc videtur fluxiſſe illa phraſis, qua excommunicati dicuntur poſſideri à diabolo, ut habetur c. *Audi*, &c. *Omnis*, 11. qu. 3. Rurſum *tradidi ſatanæ*, ſignificat, eos ſatanæ quaſi carnifici cruciandos eſſe traditos. Ita docet Chryſoſt. Oecumen. & alii, ac inprimis Theodoret. *Eos autem*, inquit, *tradit diabolo, non ut bonorum magiſtro, ſed ut ſervo carnifici; & ideo non dixit, ut eos doceret, ſed, ut doceantur non blaſphemare ab Eccleſiaſtico enim corpore ſeparati, & divina gratia nudati, ab adverſario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos & difficiles affectiones, & alias calamitates: hæc enim conſuevit inferre hominibus, quoniam eſt & inimicus & ultor, ut dicit Propheta pſalm. 8. Conſentaneum autem erat illos caſtigatos mutare ſententiam*, &c. Et Chryſoſtom. de excommunicato loquens: *Deiiciebatur*, inquit, *à communi fidelium cœtu, abſcindebatur à grege, fiebat nudus, atque ita deſtitutus luporum patebat & prædebatur occurſibus: ſicut enim dudum nubes Hebræorum caſtra tegebat, ita & Eccleſiam protegebat Spiritus ſancti gratia.*

παθήματα ſunt μαθήματα.

Omnis hæreſis eſt blaſphemia in Deum.

UT DISCANT NON BLASPHEMARE) Ambroſius, *ut emendentur & reſipiſcant à ſua blaſphemia & hæreſi*: excommunicatio enim non ad perditionem, ſed ad emendationem peccatoris ferri debet, ut notat Chryſoſt. nimirum μαθήματα ſunt παθήματα, & vexatio dat intellectum. Hinc patet omnem hæreſin eſſe blaſphemiam in Deum, qui eſt prima veritas: omnis enim hæreſis & hæreticus, ut ſua dogmata fidei contraria ſtatuat, dicit & docet fidem veram, ac conſequenter Deum veræ fidei auctorem, eſſe falſum & mendacem. Qualis fuerit horum blaſphemia & hæreſis, non explicat Paulus.

Origo hæreſis eſt mala conſcientia.

Mala vita deſinit in hæreſim ob quatuor cauſas.

Moraliter hic Nota, fontem hæreſeos eſſe malam conſcientiam & vitam. numquam enim hæreſis eſt primum peccatum, ſed oritur vel ex ambitione, vel ex avaritia, vel ex libidine; ac conſequenter, ut viri ſapientes cenſuerunt, contra hæreticos non tam argumentis agendum eſt, quàm puritate vitæ: ut nimirum inducantur ad vitæ puritatem, morum honeſtatem, caſtitatem, humilitatem & opum contemptum. ſublata enim radice hæreſeos tolletur & ipſa hæreſis. Rurſum hinc ſequitur vitam malam tendere & deſinere in hæreſin. Mores ergo vitæ corruptæ ſunt ſcopuli, ad quos fides, quaſi navis alliditur ſubinde & frangitur. Cujus ratio eſt Primò, naturalis antipathia & contrarietas quæ eſt inter fidem & malam vitam: hanc enim fides ſemper carpit & redarguit. Secundò, naturalis lapſus & ruina. Qui enim ex uno vitio in aliud & aliud, tandem profundiſſimè in hæreſim ruit & prolabitur. Sunt enim hæ foſſæ vitiorum ſibi invicem ſubordinatæ, ut gradatim ex una in aliam & aliam, ac tandem in barathrum, id eſt in hæreſin, deſcendas & corruas. Tertiò, eſt punitio divina: Deus enim perditam vitam caſtigat per ſubtractionem ſui luminis, veritatis & fidei, perditoſque homines tradit in reprobum ſenſum, ut docet Apoſtolus Roman. 1. v. 21. & 24. Quartò, quia ut docet Chryſoſt. mox citandus, hi corrupti homines ut liberè ſuis vitiis & voluptatibus indulgeant, negant futura bona & mala, aliaque dogmata fidei, quæ Dei metum & peccati horrorem eis iniicere poſſent.

Ac

Digitized by Google

Ambitio & libido sunt fontes hæreses.

Ac primùm ambitionem & superbiam esse fontem hæresis, patet ex eo quòd hæretici omnia rationibus humanis metiri & concludere volunt, id est, videre rem volunt, non credere. Sic ambitio primum hæresiarcham Simonem Magum hæreticum fecit: voluit enim Spiritum sanctum emere pecunia, ut eum posset quibus vellet elargiri; sicque coli tamquam donator Spiritus sancti.

Tertullianum quid Montanistam effecit, nisi quòd, ut notat Baronius, Pamelius, & alii, mortuo Agrippino Episcopo, ambiens episcopatum Carthaginensem, eo exciderit?

Sic Aërius, inquit Augustin. libr. de Hæresibus, quòd episcopatus frustratus esset, cæpit asserere sacerdotes esse pares Episcopis.

Sic hoc sæculo Lutherus, Ochinus, Dudecius, & alii, primas cathedras, vel purpuram, aut pallium ambientes, & repulsam passi, apostatarunt, & inter Novantes primatum quæsierunt.

Secundò, quòd libido & carnis vitium fons sit hæreseos, docet hic Chrysost. *Male viventes*, inquit, *ne futurorum me-* A *tu & expectatione crucientur, persuadere sibi omni studio curant; falsa esse omnia, quæ nostra religio continet, nempe de peccatis, resurrectione, judicio futuro, & similibus.*

Sic Nicolaus Diaconus cùm ad exemplum Apostolorum à propria uxore continuisset, post à proposito delapsus, ac deprehendi veritus, negabat quemquam salvari posse, nisi venerem singulis diebus exerceret.

Marcion, cùm ob corruptam virginem acriter obiurgaretur, tria excogitavit baptismata in remissionem peccatorum.

Cujusmodi item vitę fuerint Montanus cum suis prophetissis, ac Novatus, videre est apud Euseb. l. 5. c. 18. & lib. 6. c. 33. Sed quid veteres repetimus historias, cùm hodie, exempli gratia, doceant hæretici vota esse impia, ne cogantur de sua libidine erubescere? Quid enim sunt Lutherus, Calvinus, Memno, Beza, Bucerus, Martyr, nisi apostatæ & votifragi monachi aut sacerdotes, qui in Catholica Ecclesia votum continentiæ Deo nuncuparunt, illudque deindè violarunt? Experientia quotidiana clarè constat apud eos hæresim invalescere, ubi studium bonæ vitæ neglectui habetur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

EPiscopo Timotheo ante omnia commendat orationem, quæ oretur pro omnibus, etiam regibus; Deum enim velle omnes homines salvos fieri.

Secundò, v. 8. vult viros quoslibet orare in omni loco.

Tertiò, v. 9. jubet pariter orare mulieres, sed in habitu & ornatu modesto, in humilitate & silentio: docere enim mulieri non permittit, sed vult eam viro subiici & ab eo edoceri, atque filiorum generationi & educationi intendere, itaque salvam fore asserit v. ult.

1. OBsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actio-
nes pro omnibus hominibus. 2. pro regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam
& tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate. 3. hoc enim bonum est; & acceptum coram
Salvatore nostro Deo. 4. qui omnes homines vult salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. 5. Unus
enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus: 6. qui dedit redemptionem se-
met ipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis; 7. In quo positus sum ego prædicator et Apo-
stolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide et veritate. 8. Volo ergo viros orare
in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione. 9. Similiter et mulieres in habitu ornato;
cum verecundia et sobrietate ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel ve-
ste pretiosa; 10. sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. 11. Mulier in silen-
tio discat cum omni subiectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum,
sed esse in silentio. 13. Adam enim primus formatus est, deinde Eva; 14. Et Adam non est seductus,
mulier autem seducta in prævaricatione fuit. 15. Salvabitur autem per filiorum generationem, si per-
manserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate.

VERS. 1. OBSECRO PRIMUM OMNIUM FIERI OBSECRATIONES] Nota. Pro *obsecro*, græcè est *παρακαλῶ*, quod verti potest cum Vatablo & aliis, *admoneo adhortor*: S. Ambros. legit, *exhortare*, fortè quia in Græco legit *παρακάλει* in imperativo.

Nota Secundò. Vox *igitur*, significat hæc inferri ex dictis cap. præced. Dixit enim Christum venisse, ut omnes peccatores salvos faceret, & in hac re Episcopum Timotheum debere Christo cooperari, & militare bonam militiam: hinc jam infert, *Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes*. q. d. O Timothee, ut tuo episcopatu ritè perfungaris ad peccatorum salutem, scias primum Episcopi munus esse, orationi cum suis, & pro suis vacare, & te plus oratione, quàm prædicatione (quæ inter externa officia activæ vitæ primum est in Episcopo) effecturum: oratio enim infidelibus & peccatoribus lucem & gratiam, qua convertantur, à Deo impetrabit. ita Chrysost. Et patet ex seqq. cur enim velit fieri orationes, causam subdit, dum ait, *Hoc enim bonum est, & acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri.*

Primum Episcopi munus, pro se & suis orare.

Nota Tertiò. Vox *omnium*, vel referri potest ad sequentia, nimirum ad *obsecrationes* (q. d. Volo fieri obsecrationes omnium, sive ab omnibus Christianis) vel ad antecedentia, videlicet ad *primum*. q. d. Primò omnium, id est ante omnia, volo fieri obsecrationes; idque aptius est, & ita explicat S. Ambr. & Chrysost. qui sic interpretantur, quasi Apostolus manè ante omnia velit nos incumbere orationi. *Atque id*, ait Chrysost. *norunt fideles, quomodo diebus singulis manè & vesperi orationes fiant ad Dominum, quomodo pro omni mundo, & regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, obsecrationes ab Ecclesia fiant.*

Nota hunc locum pro matutina, & vespertina ora- B tione ex veteri usu Ecclesiæ. Ita fecit David psalm. 62. *Deus*, inquit, *Deus meus ad te de luce vigilo*. Ita fecit Job cap. 1. 5. *Sanctificabat*, inquit Scriptura, *illos* [filios] *consurgensque diluculo offerebat holocausta pro singulis*. Hinc S. Dionysius cap. 3. de Divin. nomin. *Omnis*, inquit, *actio ab oratione incohanda nobis est, præsertim in theologia*, id est, quando incidit sermo, aut disputatio de rebus divinis. Ita faciebat Nazianz. ut habetur in oratione ejus, quam dicebat iter facturus: *Tibi*, inquit, *Christe vivo, tibi loquor, tibi Christe sedeo, tibi incedo, quandoquidem me manu regis.*

Priscus mos orandi manè.

Omnis actio ab oratione incohanda est, ait D. Dionys.

OBSECRATIONES, ORATIONES, POSTULATIONES, GRATIARUM ACTIONES] Primò, Theophyl. Gagneius, &, ut videtur, Chrysost. tria prima, scilicet *obsecrationes, orationes, postulationes*, volunt esse idem, sed ad auxesim aliis nominibus iterari: sic enim Philip. 4. 6. & Ephes. 6. 18. hæc pro eodem sumit.

Triplex huius loci expositio.

Secundò & meliùs, alii hæc distinguunt, imprimis D. Thom. vult hæc reperiri distinctim in una eademque oratione sive collecta: oratio, inquit, est ipse mentis in Deum ascen-

assensus; ut cùm in collecta dicitur, *Omnipotens sempiterne Deus*; gratiarum actio est cùm subditur, *Qui infirma mundi eligis*; hanc sequitur postulatio, cùm dicitur, *Præsta quæsumus*; quæ omnia concludit obsecratio per res sacras, cùm dicitur, *Per Dominum nostrum Iesum Christum*.

Tertiò, & aptiùs ad Græca, Theodoret. Oecumen. & Cassian. collat. 11. cap. 12. & 13. *Obsecrationes*, inquiunt, græcè δεήσεις, vocantur, id est supplicationes pro remotione malorum & tristium, ut iis liberemur. Unde Ambros. & August. legunt, *deprecationes*. *Orationes*, græcè προσευχαί, vocantur petitiones bonorum, ut ea nobis obveniant. *Postulationes*, græcè ἐντεύξεις, vocantur interpellationes, cùm accusamus eos, qui nos injuria afficiunt inquit Theodoret. vel, ut Primas. cùm interpellamus pro aliorum salute. Denique *gratiarum actio* Deo offertur pro bonis, quæ nobis priùs contigerunt.

Nota cum S. Ambros. August. Chrysostom. & aliis, Apostolum loqui maximè de oratione publica & communi; qualis est Missa, Litania, & similes. Unde S. August. epist. 59. ad Paulinum q. 5. apte hæc refert ad Missæ liturgiam, ut *obsecrationes* sint *confiteor*, & aliæ orationes Missæ, quæ fiunt ante consecrationem, in quibus est frequens deprecatio, & obsecratio per Christum, & alias res sacras: *orationes* verò sint eæ, quæ fiunt sub consecrationem. Græcum enim προσευχή significat orationem quæ fit cum oblatione, (qualis est in consecratione) vel voto. Deinde ut *postulationes* fiant post consecrationem cùm populus benedicitur: tunc enim, inquit August. *Antistes velut advocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati*; scilicet cùm sacerdos post consecrationem pro seipso, pro vivis & defunctis postulat beneficia, cumque populum benedicit, tunc eum quasi misericordiæ Dei sistit, & sua postulatione beneficio afficiendum offert. quibus peractis *participato tanto Sacramento gratiarum actio cuncta* (liturgiæ & Missæ mysteria) *concludit*. hactenus August. Ex quo S. Augustini loco patet hunc Missæ ritum saltem in communi & quoad hasce partes, fuisse tempore S. Augustini usu communi Ecclesiæ receptum, quasi traditum à majoribus ex Apostolorum institutione. Idem patet ex liturgiis S. Jacobi, Basilii, Chrysostomi, quas ipsorum genuinas esse docent tum alii tum VI. Synodus can. 32. disertè asserit de illa quæ S. Jacobo ascribitur.

S. August. hunc Pauli locum refert ad liturgiam Missæ, ejusque partes

Non minùs aptè Franc. Suarez 3. p. q. 83. disput. 83. sect. 1. putat hæc omnia promiscuè quavis Missæ parte fieri: in quavis enim sacerdos nunc petit, nunc obsecrat nunc iterum iterumque gratias agit. Et idem imitandum est cuivis fideli in privata oratione: hunc enim orandi & psallendi modum docet David in psalmis, ubi omnes hos affectus alternat, ut nunc obsecret, statim postulet, mox gratias agat, rursum oret, statim gratias agat, mox obsecret, &c. optima enim est oratio, quæ ex mentis affectibus prodit; & sicuti qui affectibus indulget, eos miscet & alternat. idem faciat qui Deum affectuose orat. Aliter hæc distinguit S. Bernard. in Sent. *Obsecrationes*, inquit, *verecundo* [*sunt*] *orationes puro*, *postulationes ampla*, *gratiarum actiones fiunt affectu devoto*. Explicat singula per exempla: Obsecrationis, inquit, typum tenuit hæmorrhoissa, Lucæ 8. quæ cupiens sanari dixit intra se: *Si tetigero fimbriam vestimenti eius salva ero*. Orationis exemplum dedit Magdalena, quæ purè confitens peccata, lacrymis rigando pedes Christi orabat veniam. Postulatio est, quando is qui pro se oraverat, jam orat pro aliis. Sic orarunt Apostoli pro Chananæa, *Dimitte illam quia clamat post nos*. Gratiarum actio fuit illa Christi suscitaturi Lazarum: *Pater gratias ago tibi, quia audisti me*.

Promiscuè in Missa sacerdos obsecrat, orat, postulat, & gratias agit.

VERS. 2. PRO REGIBUS, ET OMNIBUS QUI IN SUBLIMITATE SUNT] Græcè ἐν ὑπεροχῇ, id est, in dignitate, vel eminentia. *Pro fide ergo, conversione & salute regum & principum, qui fastu suo ab humilitate Christiana abhorrent, ne despera, sed ora, ut orationibus humilium Deus præstet salutem sublimium*, ait Augustin. Enchirid. 103. Hinc discimus Primò, cuivis fideli maximè orandum pro Prælatis tam Ecclesiasticis, quàm civilibus: hi enim plurimùm possunt, & ab his pendet tota resp. & Ecclesia; quales enim hi sunt, tales ferè sunt & subditi: nam

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic Constantinus conversus orbem convertit, idola sustulit, ecclesias erexit.

Secundò, non tantùm pro regibus & magistratibus Christianis, sed etiam pro infidelibus & Ethnicis, putà Nerone, & similibus, qui tempore Pauli regnabant, orari vult Apostolus, idque, ut notat Chrysostom. triplici de causa. Primò, ut Christiani odium omne deponerent, cùm pro omnibus orare jubeantur: nemo enim eum odisse potest, pro quo orat. Secundò, ut ipsi reges & principes mitiores essent in Christianos, quos scirent pro se orare, etiam dum illos persequerentur & cruciarent. Ita in castris M. Aurelii Antonini Imp. siti afflictis, Christiana legio Romanis pluviam impetravit, quæ cum tonitru fulmina in Romanorum hostes vibravit. unde hæc legio dicta est κεραυνοβόλος, id est fulminatrix Ad quam alludens Tertull. c. 40. Apolog. ita cum Gentilibus expostulat: *Cùm ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, & annus in cura est, vos quidem, quotidie pasti, statimque pransuri, balneis & cauponis & lupanaribus operati, aqualicia* (id est, sacrificia ad aquam eliciendam) *Jovi immolatis, nudipedalia populo denuntiatis, cælum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso & Deo, & cælo. Nos verò jejuniis aridi, & omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge dilati, in sacco & cinere volutantes, invidia cælum tundimus Deum tangimus; & cùm misericordiam extorserimus, Iupiter honoratur*.

Triplici de causa orandum pro magistratibus etiã infidelibus

Legio fulminatrix sua prece impetravit Antonino pluviam.

Sic Christianos olim in sanctis mysteriis pro rege sive Imperatore, etiam infideli (qualis tunc erat Nero, Decius, Diocletianus) orare solitos esse, testes sunt Justinus apolog. 2. Origen. libr. 8. contra Celsum, Arnobius lib. 3. contra Gentes, Euseb. lib. 4. Histor. c. 26. Ita S. Cyprianus, ut habet ejus Vita, cùm ei à Præfecto objectum esset, quòd ipse tamquam Christianus in Cæsarem conjurasset, liberè respondit: *Longissimè absumus nos Christiani ab ista culpa, qui Cæsari, etiamsi alia sacra alios deos colenti, tamen quia princeps noster est, bene cupimus & precamur, & rogamus Deum nostrum, ut ad cogitationem verorum bonorum adducat*.

Hinc moraliter Chrysostom. hic homil 6. ex eo quòd Apostolus hortetur nos, ut pro omnibus oremus, ac consequenter pro inimicis & persecutoribus, invehitur in eos qui orant pro vindicta inimicorum, dicentes Deo: Retribue illi quod mihi fecit, percute illum, uti me percussit. *Discamus*, inquit, *orare ut convenit Christianis; Gentilium illæ preces sunt, Judæorum ejusmodi orationes censentur. Christianis jussum est, eis qui peccaverunt, indulgentiam facilem dare, atque ut eis à Deo ignoscatur, tota intentione deposcere*.

Et infrà: *Videris quidem*, inquit, *inimico, dum contra eum oras, intentare vulnus, te autem vere contra teipsum gladium impellis; non permittis judicem in tuis tecum rebus mitiùs agere, dum illum adversus alium provocas*.

Tertia pro Gentilibus principibus orandi causa fuit, ut scilicet à Deo gratiam bene & pacificè regendi illis impetrarent, utque Deus eo modo flecteret & dirigeret eorum animum & regimen, quo proficuum erat Ecclesiæ, ejusque paci & tranquillitati.

Nam, ut eleganter inquit Plutarchus, *Imperium Romanum vinculum pacis erat, velut anchora fluctuanti mundo*. Hinc Tertull. Apolog. 30. ad calumniam Ethnicorum respondens: *In cælum*, inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus; denique sine monitore, quia pectore oramus; precantes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis & Cæsaris vota sunt*.

Sic Ieremias c. 29. ex Hieros. scripsit Judæis in Babylone degentibus, ut orarent pro vita Nabuchodonosoris, & filiorum eius: *Quia in pace*, inquit, *illius erit pax vestra*.

Addit quartam Theod. non tantùm orandum esse pro regibus, ut per eos pace fruamur, & quietam vitam agamus, sed etiam ut ipsi ab impietate traducantur ad fidem & pietatem, uti subdit Apostolus: *Hoc enim bonum est & acceptum coram Deo, qui omnes homines vult salvos fieri*.

Dices S. August. lib. 1. de Anima & ejus origine cap. 9. ait: *Quis offerat corpus Christi, nisi pro eis qui sunt membra Christi?* atqui infideles non sunt membra Christi, ergo pro eis non est offerendum, nec orandum. Resp. *pro eis*, scilicet defunctis: loquitur enim Augustinus de parvulis sine fide & baptismo mortuis, dicitque pro eis non esse

oran-

orandum; quia hi nec sunt, nec fieri possunt membra Christi. Infideles autem quamdiu vivunt, fieri possunt membra Christi, ideoque pro eis orandum est.

Nota Tertiò. Episcopo & sacerdoti incumbit pro omnibus orare: nam, ut inquit Chrysost. quasi communis quidam totius orbis pater est sacerdos; dignum ergo est, ut omnium curam agat, omnibusque provideat, sicut & Deus, cujus ministerio servit, & fungitur vice. est enim mundus hic quasi templum quoddam sanctum & Deo dignum, ut ajebat Diogenes apud Plutarchum in fine lib. de Tranquill. animi, & Philo l. 2. de Monarchia initio, & Lactantius libr. de Ira Dei cap. 14. imò ipse Propheta Baruch. c. 3. 24. *O Israel*, inquit, *quàm magna est domus Dei!* scilicet mundus hic totus. Hujus quasi divini templi antistes constitutus est sacerdos, ut sacerdotio fungatur, & deprecetur pro universis creaturis.

Mundus est quasi templum Dei, in quo & pro quo orat Episcopus.

Hac de causa pontifex legis veteris in sua veste totum repræsentabat orbem: nam, ut dicitur Sapientiæ 18. 24. *In veste poderis totus erat orbis terrarum.* Ubi Nota. Poderem vocat tunicam hyacinthinam, eò quòd ἐς πόδας, id est, ad pedes usque, extenderetur. Sub hac autem tunica hyacinthina per synecdochen omnes alias pontificis vestes intelligit. Femoralia ergo pontificis linea, figurabant terram, ex qua linum nascitur; zona, qua cingebatur pontifex, significabat oceanum terram cingentem; tunica hyacinthina, utpote violacei, hoc est aerei, coloris, repræsentabat aerem. ex hac tunica infernè dependebant mala punica, & tintinnabula; illa fulguris, hæc tonitrui specimen referebant. Super hæc omnia, vestiebatur ephod pretioso & vario, quod typus erat cæli siderei variis stellis distincti: ephod à tergo habebat duos onychinos lapides, qui significabant duo hemisphæria, vel solem & lunam; à fronte verò ephod in pectore habebat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quæ repræsentabant duodecim signa Zodiaci. rursum hæ gemmæ duodecim inscripta habebant nomina duodecim tribuum Israel, ut scilicet meminisset pontifex se pro iis sacerdotio fungi, & semper orare debere. In capite pontifex gestabat tiaram, cui à fronte affixa erat lamina aurea, hac inscriptione nominis tetragrammati קדש ליהוה *codes ladonai*, id est, sanctitas Domino: tiara hæc significat cælum empyreum; lamina verò Deum omnibus præsidentem. Sic ergo creaturas omnes, orbemque universum sua veste pontifex repræsentabat, ut meminisset se creatoris mundi esse ministrum, & indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere, seque pro ea tam voce, quàm habitu assiduè precari debere. ita ex Josepho & Philone Hieron. ad Fabiolam, ubi hasce vestes explicat. De quo plura dixi Exodi 28.

Hinc in veste poderis totus erat orbis terrarum, qua ratione?

UT QUIETAM ET TRANQUILLAM (græcè ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, hoc est, placidam & quietam. ita Syrus, Vatabl. & alii) VITAM AGAMUS] quod continget, si ipsi reges & principes prudenter remp. administrent, & si hanc eis prudentiam orando impetremus.

IN OMNI PIETATE ET CASTITATE] Pro *castitate*, græcè est, σεμνότητι. quæ vox non solam castitatem, sed & omnem honestatem, & morum gravitatem significat, cerniturque in omni virtute, ait Theophyl. Unde Syrus vertit, *in omni reverentia Dei & puritate.*

Nota Primò. Vult nos Apostolus vitam agere quietam non in otio & deliciis, sed in pietate & sanctitate. ita Theophyl.

Nota Secundò, pacem & quietem perutilem esse ad pietatem & vitæ honestatem: bellum enim & perturbatio, inquit Ambros. nec pietatem servat, nec castitatem. videmus enim bello flagrante, urbes, templa, sacra omnia profanari & diripi, virgines violari, sacerdotes capi aut fugari, omnia rapinis & cædibus misceri, silere leges omnemque Dei cultum. *Tria sunt*, Theophyl. *bellorum genera: unum, quòd à Barbaris: alterum, quod privatim adversum nos geritur ab his qui nobis infensi sunt: tertium, quod intra nos ex pravis motibus excitatur. Bellum igitur quod à Barbaris ingruit, regum industria virtusque sedat, quibus & nos orationibus succurrere opus est. Reliqua autem duo nosipsi sedare debemus, hac sanè ratione, ut illud, quod ab oforibus nostris nobis infertur, mansuetudine vincamus, atque orationibus nobis afflictiones compensemus: istud verò, quod in nobis consurgit, per omnia justitiæ arma exuperemus.*

VERS. 3. & 4. HOC ENIM (ut scilicet oretur pro omnibus hominibus) BONUM EST ET ACCEPTUM CORAM SALVATORE NOSTRO DEO, QUI OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI, ET AD AGNITIONEM VERITATIS VENIRE] Hinc sequitur, orationes piorum plurimùm valere ad conversionem & salutem infidelium, aliorumque hominum, adeoque multos suam eis salutem debere qui pro se orant. Sic S. Paulus suam conversionem & salutem debet precibus S. Stephani: si enim Stephanus pro Paulo non orasset, Ecclesia Paulum non haberet, inquit S. August. serm. 4. de S. Stephano. Hinc perutile est se aliorum, præsertim qui ob innocentiam & sanctitatem in magna apud Deum sunt gratia precibus commendare.

Nota. Non Christum, sed Deum vocat *salvatorem*, quia Deus vult omnes salvos fieri, ideoque Christum salvatorem omnibus dedit. Sic Deum *salvatorem* vocavit c. 1. vers. 1.

VERS. 4. QUI (Deus) OMNES HOMINES VULT SALVOS FIERI] Quæritur, quomodo hoc sit verum; si enim Deus id velit, cùm omnia quæcumque vult faciat, sequitur factutum esse Deum, ut omnes salventur. Rursum, Deus multos vult damnare, non ergo eos, ac per consequens non ergo omnes salvare vult. Respond. Primò, S. August. Enchirid. 103. vocem *omnes* hic capi & distribui non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, id est, non significare singulos homines, sed ex omni hominum genere aliquos, putà aliquos reges, aliquos plebejos; viros aliquos, aliquas feminas; Judæos aliquos, aliquos Hispanos, aliquos Belgas, &c. Deum velle salvare. Hanc expositionem avidè arripit Beza.

Quomodo Deus vult omnes salvos fieri. Prima expositio.

Secundò, idem Augustin. ibidem respondet, Deum velle salvos fieri omnes, scilicet eos, qui salvi fiunt: sicut dicitur magister, qui solus docet in aliqua civitate, docere omnes pueros illius civitatis, quia quicumque pueri docentur, ab eo docentur. q. d. Nullus sine Dei voluntate fit salvus, sed omnes & soli prædestinati à Deo, Deique electione & voluntate salvantur: Deus ergo pro omnium illorum salute orandus est. Verùm hæ restrictiones videntur esse præter mentem Apostoli. Apostolus enim vult nos, non pro aliquibus, aut solis salvandis, sed pro omnibus omnino hominibus orare: & rationem hanc subdit, quòd hoc acceptum sit Deo, quia Deus vult omnes homines salvos fieri. Rursum hoc ipsum, scilicet, quòd Deus velit omnes homines salvos fieri, alia ratione probat Apostolus, dum subdit, *Unus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus:* atqui Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, omnibusque redemptionem, id est lytrum redemptionis, sua morte comparavit: ergo & Deus ipse, qui Christum hoc fine nasci, pati & mori voluit, adeoque misit, vult omnes omnino homines salvos fieri.

Secunda.

Tertiò, S. August. lib. de Corrept. & gratia c. 15. Deus inquit, vult, id est facit nos velle, ut omnes salventur. sicut Gal. 4. 6. dicitur, *Misit Deus Spiritum filii sui clamantem* (id est clamare nos facientem) *Abba Pater.* Sed nec hoc satisfacit scopo & menti Apostoli, qui hisce verbis vult ostendere acceptum hoc esse Deo, ut omnes salventur: quia scilicet idipsum vult non in nobis, sed in seipso; quomodo enim hoc acceptum potest esse Deo, nisi Deus in se ipso idipsum velit, in eoque sibi complaceat.

Tertia.

Quartò, D. Thomas, Cajetan. & alii: Deus, inquiunt, vult omnes salvos fieri, voluntate, non beneplaciti, sed signi, quia scilicet Deus omnibus hominibus proponit doctrinam, fidem, & præcepta salutis: sed hæc voluntas non sufficit. nam si tantùm omnibus dat hæc signa, nimirum præcepta salutis, reverà autem non vult Deus omnium salutem, nec vult omnes salvare; ergo fictè hæc eis signa exhibet. Hisce signis enim significat, se serið cupere omnium salutem: cur enim hæc signa omnibus exhibet, nisi ut significet se sincerè velle ut omnes salventur? quòd si nolit omnes salvare, & tamen hisce signis significet se velle omnes salvare, simulatè ergo ac dolosè agit Deus: hoc autem impium est dicere de prima illa veritate, sinceritate & bonitate Dei.

Quarta.

Dico ergo Quintò, Deus vult, id est, sincerè cupit, & ex animo desiderat, omnes homines salvos fieri, ideoque omnibus dedit Christum redemptorem, & per eum gratiam, Sacramenta, & alia omnia media ad salutem necessaria sup-

suppeditavit, quantum est ex parte sua, ut, si qui pereant, non Dei voluntate & prædestinatione, sed sua culpa & malitia pereant; hæc ergo Dei voluntas salvandi omnes non tantùm est signi, quam scilicet Deus significavit per tot exhortationes, præcepta, pœnas & præmia hominibus proposita; sed etiam est beneplaciti; non tamen completa, consequens, & totaliter efficax, sed incompleta, antecedens, & efficax tantùm ex parte Dei. Ubi Nota ex Damasc. libr. 2. de Fide cap. 29. Voluntas Dei, quæ dicitur beneplaciti, est duplex, una antecedens, quæ scilicet antecedit omnem prævisionem bonorum, vel malorum operum hominis, quæque tantùm manat ex Deo, & Dei in homines benevolentia: altera est consequens, qua prævisis bonis, vel malis operibus hominis, vult eum completè & efficaciter vel salvare, vel damnare.

Voluntas Dei alia antecedens, alia consequens;

Dico ergo, Deum velle omnes salvare voluntate non consequente (hac enim impios, prævisa eorum impietate, damnare vult, non salvare) sed antecedente; ante scilicet prævisionem finalis impœnitentiæ, sive mortis alicujus in peccato, quantum est ex parte sua, seriò, & ex animo cupit & optat Deus omnium salutem, omnesque eò vocat, & ad eam sufficientia dat media. Verùm ut hæc voluntas fiat completa & efficax, id est, ut efficaciter sortiatur effectum, salutem scilicet à Deo volitam, debet accedere conditio à Deo requisita ex parte hominis, ejusdem scilicet cooperatio, ut scilicet homo mediis à Deo ad salutem præscriptis utatur, eamque per bona opera mereatur. Ita Damasc. 2 fidei cap. 29. Oecumen. Chrysostom. Ambros. Hieron. imò S. Augustin. de Spiritu & lit. cap. 33. & Prosper ad 1. objectionem Vincentianam, & patet ex præced. & seqq. hic in Apostolo, ut dixi circa expositionem primam & secundam. Et hoc confirmat S. Petrus epistol. 2. cap. 3. 9. *Deus*, inquit, *patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti*. Et Ezech. cap. 18. 23. *Numquid voluntatis meæ est mors impii, dicit Dominus Deus, & non ut convertatur à viis suis, & vivat?* Et Christus Matth. 11. 28. *Venite ad me omnes; qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos*. Ac rursum: *Non veni vocare justos, sed peccatores*. Hic enim est finis incarnationis, & totius œconomiæ Christi, ut scilicet omnes homines invitaret & vocaret ad salutem, non superficialiter, non vocaliter, non simulatè; sed seriò, sed ex intimo animi sui desiderio hac, inquam, de causa tantos labores, fatigationes, dolores, & ipsam crucis mortem subiit, ut si qui pereant, magno Christi dolore, ac contra ipsius voluntatem suaque negligentia pereant. Ita sanè suadet pietas, & amor Christi, ut hæc & plura de ejus redemptione tam copiosa sentiamus.

Deus ex parte sua seriò cupit omnium salutem, ad eamq; cuiq; sufficientia dat media.

Unde pulchrè S. Ambros. *Si Deus*, inquit, *qui omnipotens dicitur, omnes homines salvos vult fieri, cur non impletur ejus voluntas? Sed in locutione sensus est, conditio latet*. Ac paulò infrà. *Vult enim Deus omnes salvos fieri; sed si accedant ad eum; non enim sic vult, ut nolentes salventur, sed vult illos salvari, si & ipsi velint*, &c.

Idipsum docet S. Ambrosius.

Et Hieron. in illa verba Ephes. 1. *Secundùm propositum ejus qui universa operatur, secundùm consilium voluntatis suæ*, &c. sic ait: *Vult autem*, scilicet Deus, *ea, quæcumque sunt plena rationis atque consilii; vult salvari omnes, & in agnitionem veritatis venire: sed quia nullus absque propria voluntate salvatur (liberi enim arbitrii sumus) vult nos bonum velle, ut, cùm voluerimus, velit in nobis & ipse suum implere consilium*.

& S. Hieronymus.

Et Damasc. loco citato: *Neque latendum est*, inquit, *Deum præcedenter velle omnes salvari, & regnum ejus consequi: non enim ad puniendum nos plasmavit, sed ut efficiat nos bonitatis suæ participes, ut bonus; peccantes autem puniri vult, ut justus. Dicitur igitur prima præcedensque voluntas, & acceptatio ex ipso existens: secunda verò voluntas sequens, & permissio ex nostra causa existens*.

& Damasc.

Denique ut alios taceam, id disertè docet S. Clemens Romanus lib. 2. Constit. Apostol. cap. 59. quasi ab Apostolis acceptum, & sententiam verissimam, Deum scilicet à mundi exordio voluisse omnes homines salvare, omnesque ad pœnitentiam & salutem vocasse per suos Prophetas, aliosque viros justos. Deinde subiicit: *Nos ergo, qui digni facti sumus, ut essemus testes adventus ipsius, cum Jacobo fratre Domini, & aliis septuaginta duobus, & septem diaconis ejus, ex ore Domini nostri Jesu Christi audivimus, & perfectè scientes dicimus, quæ sit voluntas Dei bona, placens & perfecta, per Jesum Christum nobis demonstrata, ut nullus intereat, sed universi homines unanimi sententia credentes ei & unanimem laudem ferentes in eum vivant in æternum*. hæc ille.

& S. Clemens.

Dices, Quomodo ergo Matth. 20. v. 28. & alibi dicitur quòd filius hominis venit dare animam suam non pro omnibus, sed pro multis? Resp. aliqui *pro multis*, scilicet electis, Christus animam dedit efficaciter, sed sufficienter pro omnibus. Verùm genuinè & simpliciter Resp. *pro multis*, id est, pro omnibus: omnes enim sunt multi. vult enim dicere non ad paucos se extendere hoc Christi beneficium, sed ad multos putà ad omnium hominum, qui sunt, fuerunt, vel erunt, multitudinem. Ita sæpè alibi per multos intelliguntur omnes.

UNUS ENIM DEUS, UNUS ET MEDIATOR DEI ET HOMINUM HOMO CHRISTUS JESUS.] Unus Deus est SS. Trinitas, à qua distinguitur Christus ut mediator, id est ut homo: perperam ergo ex hoc loco Arriani probant, Christum non esse Deum. VERS. 5.

Nota. Apostolus hic probat id quod dixit, Deum scilicet velle omnes homines salvos fieri, hoc argumento: Unus est omnium hominum tam fidelium, quam infidelium Deus, id est creator, provisor & pater, qui summè bonus, omnes homines quasi filios suos amat, ac salvos esse cupit; ideoque dedit Christum mediatorem, ut scilicet unus & idem Christus omnium omnino hominum esset redemptor, utque per Christum omnes sibi homines jungeret ac salvaret. patet ergo quòd Deus seriò & sincerè velit omnes homines salvos fieri. ita Theodor. Anselm. & alii.

Nota, nomen *mediatoris* Primò, significare substantiale medium, seu vinculum, quo duæ partes, vel res extremè distantes uniuntur & consociantur: sic Christus est substantialis mediator, quia in Christo humana natura & divina, quæ maximè à se invicem distant, substantialiter conjunctæ & unitæ sunt. ita Ambros. Chrysost. Theodor. Addit S. August. lib. 9. de Civit. cap. 15. Christum etiam fuisse mediatorem, id est medium, inter Deum & homines ratione status: quia simul beatus fuit, uti est Deus; & simul viator fuit, uti sunt homines.

Mediator duo significat.

Secundò, *mediator* significat eum, qui partes dissidentes & inimicas, sive rogando, sive consulendo, sive satisfaciendo parti læsæ, ipsamque reconciliationem & amicitiam perficiendo & redintegrando, componit. Unde pro *mediator*, Vatabl. & Erasmus vertunt, *conciliator*; Tertullian. libr. de Resurrect. carnis, vertit, *sequester*. Et hoc sensu propriè Christus hic dicitur *mediator*, licet hic sensus priorem supponat: necesse enim fuit in Christo hypostaticè naturam divinam & humanam copulari, ut odia inter Deum & homines componeret. ita Augustinus suprà, Chrysostom. Ambros. & pulchrè Theodoret. *Unus*, inquit, (Christus) *est conciliator pacis, qui ea, quæ erant inter se disjuncta & distantia, coniunxit; Christum autem hominem nominavit* (scilicet Apostolus) *quoniam vocavit intercessorem: homo enim factus fuit intercessor. & quemadmodum qui duos quospiam manibus inter se conserentes & confligentes vult reconciliare, se medium interponens, & hunc quidem dextra, illum verò sinistra tenens, ad amicitiam deducit & coniungit: ita ipse cùm divinam naturam humanæ unisset, inviolabilem, & quæ non potest dissolvi, pacem conciliavit*. Et Anselm. *Erant*, inquit, *homines mortales, & peccatores, Deus verò, cui erant conciliandi, ut possent salvari, immortalis erat, & sine peccato. Mediator autem inter Deum & homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, & aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis longè esset à Deo, aut in utroque Deo similis longè esset ab hominibus, & ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores, & immortalem justum, apparuit mortalis cum hominibus, justus cum Deo*.

Adverte hic, Paulum, cùm Christum vocat *unum mediatorem*, perstringere Simonem Magum, ejusque asseclas, qui ex Platone docebant, non Christum, sed angelos, vel dæmones, esse mediatores hominum ad Deum. Unde toties epistola ad Ephesios (quorum Episcopus erat Timotheus, ad quem hæc scribit Paulus) dicit nos nonnisi per Christum habere accessum ad Patrem. vide Coloss. 2. 18.

Hinc sequitur, quòd Christus sit & dicatur unus mediator, id est redemptor, & hoc sensu solus Christus est mediator.

An solus Christus sit mediator, an & Sancti.

Petes, an alio aliquo sensu Sancti, qui pro nobis apud Deum intercedunt, possint dici mediatores, an verò hoc nomen & hic titulus uni debeatur Christo?

Resp.

Resp. Est hæc quæstio de nomine: nam inter Catholicos convenit Sanctos orare pro nobis, ac consequenter esse nostros apud Deum advocatos, intercessores & patronos: cum hæreticis verò de nomine non multùm contendemus. Concedant ipsi, Sanctos quasi advocatos apud Deum pro nobis intercedere, esto nomen eis mediatoris negent, unique Christo tribuant, dabimus illis societatis dexteras. Ut tamen umbras, quas aliqui in hoc nomine faciunt, dispellam, dico Sanctos hoc sensu, quòd scilicet orando mediant & intercedunt pro nobis apud Deum, dici posse mediatores. Græcè enim μεσίτης, hoc est mediator, dicitur, quicumque quavis ratione inter duos dissidentes medium se interponit. Sic Moses vocatur medius & mediator inter Deum & populum Deuter. 5. v. 4. & Galat. 3. 19. ut ibi dixi. Sic Hebr. 5. 1. *Omnis pontifex*, inquit, *ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona & sacrificia pro peccatis.*

Moses vocatur mediator,

Quid hoc est aliud, quàm pontificem pro hominibus, hominumque peccatis esse mediatorem ad Deum constitutum? imò Apostolus cap. 4. v. ultim. Timotheum vocat salvatorem, quod longè majus est quàm esse mediatorem: *Hoc*, inquit, *faciens, teipsum salvum facies, & eos qui te audiunt.* quàm Eris salvator? Et hoc sensu Sanctos pro nobis orantes mediatores vocat Nazianz. in orat. ad Gregor. Nyssenum, Hieron. in c. 2. Malachiæ, Chrysostom. hom. 6. de sacerd. Cyrillus lib. 12. Thesauri c. 10. Gregor. lib. 1 epist. 24. & alii.

Ubi tamen Adverte. In hoc ipso magna est inter Christum & Sanctos differentia; licet enim Sancti orando pro nobis sint mediatores, ministeriales scilicet, mediati & secundarii, ut ait Cyrill. lib. 12. Thesauri cap. 10. Christus tamen solus mediator est principalis, immediatus & primarius. nam solus Christus immediatè per seipsum accedit ad Patrem, & orat pro omnibus, nobisque gratiam deposcit quasi ex jure meritorum suorum: Sancti verò orant pro nobis, non ex jure, aut meritis suis, quasi nobis gratiam aliquam meruerint, eamque nobis quasi ex debito postulent; sed orant per Christum, Christique meritis innixi. Unde S. Bernard. sermon. de S. Maria in illud Apocal. 12. *Signum magnum apparuit in cælo*, insinuat Sanctos non esse dicendos mediatores Dei & hominum, sed mediatores ad mediatorem: quia ad Christum & per Christum accedunt ad Deum, orantque pro nobis. *Opus*, inquit, *est mediatore ad mediatorem* (Christum, qui unus est mediator Dei & hominum) *nec alter nobis utilior, quàm Maria.* Et hoc sensu S. Augustin. libr. 2. contra epistol. Parmen. cap. 8. plures concedit advocatos, sed unum mediatorem: *Pro quo*, inquit, *nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic unus verusque mediator est.* Agit enim hic S. Augustin. contra Donatistas, qui putabant à sacerdote pendere gratiam Sacramenti, ita ut sacerdos bonus sanctificaret baptizando, malus verò baptizando pollueret, & proinde faciebant sacerdotem mediatorem quodammodo redemptionis. Ideo S. Augustin. docet plebem esse securam, sive à bono, sive à malo baptizetur, quia unus est mediator Dei & hominum Christus.

Quo sensu S. August. dicat Christum solum esse mediatorem.

Atque hac de causa Catholici nonnulli satis scrupulosè cavent ne mediatoris nomen alteri tribuant, quàm Christo: sed cùm Moses vocetur mediator, ut dixi, cumque de [illegible] nomine hoc significata constet, posse eam certo modo & sensu convenire Sanctis, non video quis hic faciendus sit scrupulus, si quis secundùm sensum jam datum Sanctos vocet mediatores. nec in hac re scrupulum fecit S. August. quòd enim ipse non neget sacerdotem posse dici mediatorem orando, patet, quia ibidem dicit, Christianos rectè facere cùm se alterius orationibus commendant.

Denique Nota. In Christo solus Deus non est mediator, nec solus homo, sed Deus-homo: hic enim exercuit opera mediatoris, seu redemptionis nostræ in humanitate à se assumpta; ita ut principium quod (ut loquuntur Scholastici) talium operum sit Deus, seu hic homo qui Deus est; principium quo sit humanitas, utpote in qua, & per quam perfecta sunt hæc omnia opera, putà omnes actiones & passiones mediatoris, & hoc est quod Paulus hic disertè ait: *Unus mediator, &c. homo Christus Jesus.* ita S. August. lib. 2. de Peccato origin. cap. 28. vide D. Thomam & Scholasticos 3. p. q. 26. q. d. Apostolus, Christus est omnium mediator, ergo, ut dixi, Deus vult omnium salutem ad hanc enim procurandam, omnibus à Deo datus est Christus mediator, ac consequenter pro omnibus orare oportet, ut redemptionis hujus Christi fiant participes. ita S. August. epist. 59. q. 6. ad Paulinum.

Christus est mediator non quà Deus nec quà homo, sed quà Deus-homo

QUI DEDIT REDEMPTIONEM SEMETIPSUM PRO OMNIBUS, TESTIMONIUM TEMPORIBUS SUIS] *Redemptionem*, id est, pretium redemptionis, quod Græci vocant λύτρον, quo captivi ab hostibus redimuntur. Verùm Apostolus, ut efficaciùs significaret hanc redemptionem non esse factam pecunia, sed corpore & vita Christi, non simpliciter eam vocat λύτρον, sed ἀντίλυτρον, quod significat pretium vicarium, quo res cum re simili, putà, vita unius cum vita alterius, caput unius cum capite alterius commutatur: sic enim Christus pro nostra vita, suam tradidit quasi ἀντίλυτρον nostrum. ita Theophyl. Vers. 6.

Nota. Nonnulli hic addunt, & legunt, *Cujus testimonium confirmatum est*, quod Ambrosius sic explicat, q. d. Redemptionis hujus à Christo factæ apertum documentum datum est in Christi resurrectione, Apostolorum prædicatione, & miraculis, quibus hanc redemptionem comprobarunt. Verùm τὸ *cujus* & *confirmatum est*, delendum est cum Romanis, Græcis & Syro, tantumque legendum est, *testimonium temporibus suis*. & sensus est, q. d. Christus seipsum dedit pro omnibus in pretium redemptionis eo fine, ut scilicet hæc ipsa Christi redemptio suis temporibus esset testimonium tum divinæ charitatis, fidelitatis, (qua hanc redemptionem hominibus per Prophetas promisit, & reipsa præstitit) & philanthropiæ in hac vita: Christi enim sanguis effusus testatur, & fidem facit quantum Deus nos diligat, & quantopere cupiat omnes salvos fieri; tum æquitatis & justitiæ divinæ in futuro judicio. tunc enim Christi passio, crux & redemptio testabitur ex parte Dei nihil defuisse, quo minùs, omnes, quantumvis impii, salvarentur; sed ex parte eorum stetisse, eò quòd noluerunt Christo obsequi, ejusque redemptionem amplecti, ac consequenter justissimè eos damnari. ita Anselmus.

Moraliter S. Chrysostom. homil. 7. in morali docet magnæ ingratitudinis esse, si Christi redemptioni & amori non respondeamus in amore & misericordia erga proximos. *Litavit*, inquit, *Christus semetipsum pro inimicis, pro his qui se oderant, pro aversis à se. Id quod neque pro amicis, neque pro filiis, neque pro fratribus faceret quispiam; hoc fecit pro servis Dominus, pro mortalibus immortalis pro temporalibus sempiternus, pro inimicis denique Dei filius.* Et infrà: *Ipse enim*, ait, *pro nobis semetipsum afferre dignatus est: nos illum necessario indigentem cibo miseri aspernamur, infirmumque ac nudum nec visitare dignamur: quanta hæc ira plectenda sunt? quibus cruciatibus, quibus incendiis obnoxia sunt?*

IN QUO (εἰς ὃ, *ad quod*, scilicet testimonium, & Christi redemptionem promulgandam POSITUS SUM Vers. 7.
EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS (VERITATEM DICO, NON MENTIOR) DOCTOR GENTIUM IN FIDE ET VERITATE] Nota Primò. Pro *prædicator*, græcè est κήρυξ hoc est præco, crucis scilicet, mortis & redemptionis Christi, non hoc illove loco, sed toto orbe, & apud omnes gentes, inquit Theophylactus. Sic S. Franciscus cùm in prædones incidisset, rogatus quisnam esset, respondit se esse præconem magni Dei.

Nota Secundò. Ad *veritatem dico*, Græca addunt ἐν Χριστῷ, *in Christo*, quasi Paulus juret per Christum se veritatem dicere: sed τὸ *in Christo* non habet Ambros. nec Chrysost. nec Romana, nec Syrus.

Nota Tertiò, *in fide*, id est fidelitate. q. d. Ego doctoris munere fungor summa fide & veritate; non doceo lucri causa, non fictè, non ad plausum. *Non sumus*, inquit 2. Corint. 2. 17. *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur.* Secundò, Syrus vertit [illegible] *beshaimanuta desrara*, in fide veritatis, id est, in fide vera & germana.

Unde simplicissimè cum aliis accipi hic potest fides Evangelica & Catholica. q. d. Non doceo humana inventa, sed ea, quæ pertinent ad fidem Evangelii: & ne in hac fide & doctrina mea putes aliquid esse mendacii & falsitatis, addo *& veritate.*

Aaa 2 Rur-

Rurium, aptè fidem præponit veritati, quia per fidem obtingit nobis quasi præmium cognitio veritatis: nam, ut ait Propheta: *Nisi credideritis, non intelligetis*. Hinc pulchrè ex Platone in Timæo S. August. libr. de Consensu Evangel. cap. 35. *Quantum*, inquit, *ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Duo illa sursum sunt, æternitas & veritas; duo ista deorsum, quod ortum est & fides. Ut ergo ab imis ad summa revocemur, atque id quod ortum est recipiat æternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium pergunt, per aliquod medium reducuntur, ab æterna justitia temporalis iniquitas nos alienabat. Opus ergo erat media justitia temporali, quæ medietas temporalis esset de imis mixta & summis, atque ita se nec abrumpens à summis, & contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei & hominum dictus est inter Deum immortalem & hominem mortalem, Deus & homo reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in æternis*.

Sicut per tempus venitur ad æternitatem, ita per fidẽ ad veritatẽ.

Hoc ergo est sacerdotis & Apostoli munus, docere scilicet fidem & veritatem. *Labia*, inquit, Malachias cap. 2. 7. *sacerdotis custodient scientiam & legem requirent ex ore ejus*. Et Hieronym. in 7. Ezech. in fine: *Singula*, inquit, *requiruntur à singulis; vaticinium enim futurorum, propriè requiritur à Propheta: legis verò interpretatio sacerdotis officium est*. Hinc summus sacerdos Rationali suo inscriptum habebat אורים ותמים *urim vetummim*, id est doctrina & veritas, cujus inscriptionis moralis ratio erat, ut sacerdotem admoneret sui officii, sanæ videlicet doctrinæ, & veritatis, sive integritatis (hoc enim vox *tummim* hebraicè significat) vitæ. historica verò causa erat, ut sacerdoti dignitas commendaretur populo, quando eum Rationali indutum edoceri à Deo de futuris eventis, & vice Dei oracula fundere cernebat: non quòd per has voces *urim & tummim* Rationali inscriptas Deus responderet; sed quòd per sacerdotem Rationali vestitum, & pontificalibus indutum, tamquam fungentem jam munere pontificio Deus illa revelaret, de quibus consulebatur. Idque hæc scriptura *urim & tummim* significabat, sacerdotem videlicet Rationali indutum esse in *urim & tummim*, hoc est, accipere à Deo doctrinam & veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat: *urim* ergo non oraculum; sed index erat oraculi. Et cùm Scriptura dicit Deum per *urim* consultum esse, aut respondisse, metonymicè accipiendum est, Deum scilicet respondisse per sacerdotem Rationali, in quo erat *urim*, indutum; idquè ut sacerdos typum gereret Christi summi Prophetæ, per quem veritas facta est, & allata è sinu Patris, Joan. 1. vers. 17. & 18. Erat igitur in sacerdote sic ornato oraculorum doctrina & veritas, ac esse debebat judiciorum & legis doctrina & veritas vitæ. De quibus plura dixi Exodi 28.

Sacerdotis est docere fidem & veritatem.

Quid urim & tummim, id est doctrina & veritas, in Rationali pontificis.

Vers. 8. VOLO ERGO VIROS ORARE IN OMNI LOCO, LEVANTES PURAS MANUS SINE IRA ET DISCEPTATIONE] Quæ de suo doctoratu & apostolatu præmisit Apostolus, quasi per parenthesim interiecit propter pseudoapostolos, nunc redit ad orationem, quam initio capitis commendavit. q. d. Quod dixi orandum esse pro omnibus, non ad solos sacerdotes, sed ad omnes viros & mulieres pertinere volo.

Nota. Vult viros orare in omni loco, quod Ambros. Anselm. S. Thom. & alii Latini intelligunt de oratione privata ubivis locorum facienda. quasi dicat Non tantùm in ecclesia, sed & in agris, silvis, officina, itinere, navi, mensa, lecto, & quovis loco, licitum est orare cuivis viro, eique suadeo ut oret. Ad hoc usi sunt veteres orationibus brevibus, sed crebris & ardentibus, quas jaculatorias vocant, eæque vel vocales erant, vel mentales tantùm. De quibus S. Augustin. epistol. 121. ad Probam cap. 9. *Dicuntur*, inquit, *fratres in Aegypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas, & raptim quodammodo ejaculatas, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimùm necessaria est, per productiores horas evanescat atque hebetetur intentio. Atque per hoc etiam ipsi satis ostendunt hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si perduraverit, non citò esse rumpendam: absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio*. Et infrà: *Plerumque hoc negotium plus gemitibus quàm sermonibus agitur, plus fletu quàm afflatu*.

In omni loco orare possumus per orationes jaculatorias.

Ratio, cur Apostolus velit nos orare omni loco, est Prima, quam dedit S. Augustin. sermon. 130. in Parasceve de cruce & latrone: quia per Christum omnis locus factus est Christianis oratorium. *Judæis*, inquit, *Deus præcepit relinquere universam terram, & in uno loco offerre sacrificia, & vota reddere, quoniam immunda erat tunc universa terra fumo ararum, & nidore bustorum, cæterorumque coinquinatorum, eorum, quæ de profanis Gentilium sacrilegiis inferebantur super eam. Nobis verò jam, quoniam Christus adveniens expiavit universam terram, omnis locus oratorium factus est. Et idcirco Apostolus hortatur & præcipit sine intermissione orare ubique, dicens: Volo orare viros in omni loco, levantes sanctas* (sic enim habet S. August. pro *puras*) *manus*. Altera ratio est, quia oratio tam necessaria est animæ, quam cibus corpori. Id pulchrè docet S. Antiochus, qui vixit à 900. annis, cujus homiliæ extant in appendice Bibliothecæ SS. Patrum, homil. 106. *Oratio*, inquit, *cum luctu conjuncta, & ad Deum effusa in spiritu, alimonia mentis est, haud secus ac panis corpori*. Quamque hoc utile, felix & divinum sit, declarat, dum subdit: *Beata sanè mens, cui tempore orationis datum est, nullis se interpellantibus remoris, Deum posse alloqui. Talis perinde se habet, ut aquilæ pullus, dum sese in sublime attollit; tota enim, felici nempe ac divina permutatione à se alienata, radioso splendore intermicat*. Ac rursum quàm humiles ac mites efficiat oratio, declarat, dum subdit: *Jugis oratio & continens per congressum cum Deo familiarem, mentem avocat ab omni prudentia fastuque mundi, eamque Deo præsentem offert, quodque propiùs jungit Deo, hoc majore adimplet timore simul & mititate*, id est mansuetudine. Denique ad omnia vitia & concupiscentias edomandas, necessariam esse jugem orationem docet, dum ait: *Qui cariosam peccatorum scaturiginem à se excutere cupiunt, iis semper orationi incumbendum est, interna scilicet mentis locutione, etiamsi extra oratorias ædes diversentur*.

Cur Paulus velit nos orare in omni loco, duplex est causa. Omnis locus Christianis est oratorium.

Oratio tam necessaria est animæ quàm cibus corpori.

Secundò tamen, Græci hunc locum explicant de oratione publica, maximè sacrificii & synaxis, idque aptiùs cohæret præcedentibus & sequentibus: nam de oratione publica egit v. 1. & in publica lavandæ & levandæ sunt puræ manus, non autem in privata. Rursum quia mulieres vult orare in habitu ornato; ergo de publica oratione loquitur. quid enim refert quo habitu mulier utatur, dum privatim orat in cubiculo? Loquitur ergo de publica oratione, quæ quovis loco, id est oratorio publicæ orationi dicato, facienda est. q. d. Judæi orant tantùm in templo Hierosolymitano, ego verò Christianos volo orare in quavis ecclesia, & in omni loco qui dicatus est orationi.

Apostolus loquitur de oratione publica.

Est enim oratio quæ in ecclesia fit, efficacior ea quæ domi funditur, ut docet S. Chrysost. homil. 3. de incomprehensibili Dei natura, cùm objectionem quorumdam (qualis est Novantium nostrorum) elidens, sic ait: *Orare vel domi possumus, dicunt: sed homiliam doctrinamque audire non nisi in ecclesia possumus. Te homo decipis, Nam etsi domi quoque Deum orandi est facultas, tamen fieri non potest, ut domi tam honorifice quàm in ecclesia, ubi tot Patres, ubi clamor felici societate excitus, ad Deum immortalem refertur. Non pariter exoras cùm solus Dominum obsecras, atque tuis cum fratribus. Est enim in hujusmodi plus aliquid, verbi gratia concordia, conspiratio, copula amoris & charitatis sacerdotum clamores. Præsunt enim ob eam rem sacerdotes, ut populi orationes, quæ infirmiores per se sunt, validiores illas complexæ simul in cœlum evehantur*. Adde locus ipse sæpè devotionem orandi excitat, & propter Sanctos qui ibidem vixerunt vel requiescunt, miraculis, aliisque donis & beneficiis à Deo celebratur. Hac de causa tantopere ad Bethlehem S. Hieron. anhelabat, eoque Marcellam, Paulinam, & alias invitabat, ut ipse in epistolis ad eas datis profitetur. Eadem de causa S. Chrysost. optabat adire limina Apostolorum, ut Petri & Pauli catenas exoscularetur, ut ipse scribit homil. 8. in 4. ad Ephes. Vide Bellarm. l. 3. de Cultu Sanctorum.

Oratio in ecclesia meliùs fit, quàm in domo, cur?

LEVANTES PURAS MANUS] Græcè ὁσίους, hoc est sanctas, tum corporaliter eas abluendo, quomodo Judæi Exodi 19. jubentur sanctificare se abluendo vestes: tum spiritualiter

disceptatione; pugnis, rapina, avaritia, turpitudine, ac per eleemosynas eas sanctificando. ita Chrysostom. Theophyl. Oecumen. Hinc Tertullian. in Apolog. cap. 30. pro *puras* legit *innocuas*. Unde & Augustin. sermon. 93. de Tempore, *In manibus*, ait, *opera debemus accipere; si ergo talia sunt opera, ut ea possis in altum in conspectu Domini levare, potes etiam & tu in teipso adversarios tuos excludere. Hos ergo si volumus vincere, manus nostra, id est, actus nostri, & conversatio nostra non sit in terris, sed in cælo*. Sic Horatius libr. 1. satyra 4. *puris manibus vivere* dixit, pro eo, quod est, studiosè & ex virtute vivere.

Christiani olim ante orationem lavabant manus; duas ob causas: Christiani olim Eucharistiam non ore, sed manu excipiebant, ideoque manus lavabant. Aqua ad purificationem olim ponebatur ante fores ecclesiæ, Judæi & Gentiles non nisi lotis manibus orabant.

Nota, olim Christianos solere ante orationem manus abluere: idque Primò, honoris & reverentiæ causa; maximè quia, ut patet ex VI. Synodo can. 101. communicantes, sacram hostiam excipiebant, non ore, uti jam fit, sed explicatis in formam crucis manibus, viri nudis, feminæ puro linteo, quod Dominicale vocabant, tectis, ut patet ex Concilio Altisiod. can. 36. inde manibus hostiam ori admoventes, sumebant. Secundò, ut admonerentur puritatis animæ. Disertè id habet Clemens lib. 8. Constit. 38. & Tertull. de Orat. c. 11. *Quæ*, inquit, *ratio est, manibus quidem ablutis, sed spiritu sordidato orare?*

Imò hac de causa, non tantùm manibus lotis, sed etiam candidis induti vestibus ingrediebantur ecclesiam, ut docet S. Chrysost. homil. 25. in Matth. Atque hac de causa præter aquam benedictam, sive lustralem, posita erat pro foribus ecclesiæ aqua ad purificationem, ut patet ex Euseb. li. 10. hist. 4. Hujus lavacri loco successit & remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu ecclesiæ ad expiationem lèvium peccatorum, ac soli jam sacerdotes in Missa lavant manus.

Nota Secundò. Hic lotionis ritus, uti & multi alii, à Judæis fluxisse & manasse videtur ad Christianos: nam Judæos nonnisi lotis manibus adorasse Deum, docet Aristæas lib. de 72. Interpretibus. Causam addit, illud scilicet testimonium esse ne quid perperam agant, sed piè sancteque cuncta perficiant, quia omnia manibus exercentur. Idem Gentiles fecisse patet ex Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Casta placent superis, pura cum veste venite.
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Plura vide apud Baron. anno Christi 57. pag. 534. & 549.

Levare manus habitus est orantis.

Nota Tertiò. Levare manus habitus est orantis. Hinc veterum & Judæorum, & Christianorum mos fuit orare elevatis manibus. Id patet Exodi 17. 11. *Cumque*, inquit, *levaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululùm remisisset, superabat Amalec*. Psalm. 133. 2. *Extollite manus vestras in sancta*, id est versus sanctuarium. Psalm. 140. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum*. q. d. Sicut thymiama, quod quotidie manè & vesperi Deo incenditur & adoletur, ad Deum ascendit. Deoque gratissimum ac suavissimum est: ita & oratio mea, quæ quasi incensum ex corde meo sanctis desideriis æstuante evaporat, ad te Domine ascendat, tibique suavis sit & grata. Rursum, oratio quam fundo elevatis ad te, ò Domine, manibus, tibi placeat quasi sacrificium vespertinum, juge scilicet agni, quod tam vespere, quàm manè immolabatur.

Quomodo Psaltes elevationem manuum vocet incensum & sacrificium vespertinum.

Ubi Nota. Potiùs vespertinum dicit, quàm matutinum quia vespertinum erat honoratius. Primò, quia erat quasi finis & consummatio totius diei. Secundò, quia typus erat Eucharistiæ vespere in ultima cœna à Christo instituendæ. Tertiò, quia offerebatur pro peccatis toto die admissis, cum animi contritione & mœrore, cujus symbolum est vesper & tenebræ. ita Theodor. ibi.

Idem mos fuit Gentilium duce natura. Unde Apulejus libr. de Mundo, *Habitus*, ait, *orantium hic est, ut manibus extensis ad cælum precemur*. Et Euseb. libr. 4. de Vita Constant. cap. 18. recitat legem Constantini, qua jussit etiam Gentiles feriari die Dominico, & vota sua Deo nuncupare manibus æquè ac animis in cælum elevatis. Hoc etiam habitu apud Romanos fingebatur simulacrum Pietatis; eodemque habitu suam imaginem fingi voluisse Constantinum, testis est Euseb. lib. 3. Vitæ ejus cap. 3.

Simulacrum Pietatis.

Sex causæ cur orantes levent manus.

Quæres, quæ hujus habitus & ritus sit causa? Respondeo. Prima causa est, quòd hic habitus, sit supplicis, petentis & sperantis auxilium ex alto: sicut submergendi manus extendunt tamquam auxilium petentes. Secundam causam dat Clemens Alexand. lib. 7. Stromat. quòd elevatio manuum significet & excitet mentis elevationem in Deum, quæ orationis est quasi anima. *Caput & manus*, inquit Clemens, *in cælum extendimus, & pedes excitamus in ultima acclamatione orationis, promptitudine & alacritate spiritus assequentes essentiam, quæ apprehenditur intelligentia, & unà cum verbo corpus à terra educere conantes, erectam & elevatam animam desiderio meliorum, cogimus in sancta progredi magno animo corporis vinculum despicientes*. Tertiam dat Tertullian. Apologic. 30. quòd extensione manuum nos Deo offeramus, & quasi in manus ejus dedamus: *Paratus est*, inquit Tertullian. *ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani*: q. d. orans, *Præstò sum, necte & plecte si vis, aut certè miserere*. Quarta est, quòd hoc ritu vehementiam affectus designemus, quasi vim Deo inferre, atque præ magna fiducia manu quod petimus prehendere velimus. Ita enim fecisse Bebianum consulem moriturum, cùm ei se videndum Deus exhiberet, habet carmen de ipso conscriptum; quod exstat tom. 8. Biblioth. SS. Patrum. Quintam dat S. Cyprianus Exhort. ad Mart. cap. 8. Theodoret. q. 34. in Exodum, Nyssenus in Vita Mosis, Minutius in Octav. Hieronym. in cap. 11. Marci, & alii veteres, ut scilicet hoc gestu protestemur merita Christi crucifixi, eaque Patri quasi efficacissimum ad impetrandum medium offeramus. qua de causa sacerdos in Missa sæpe orat manibus expansis in modum crucis. Hinc & Prudentius hymno 6. peri Stephanωn, sanctos quosdam Martyres ad supplicia raptos; asserit ita orantes corpus conformasse, ut formam crucis exhiberent, quo scilicet protestarentur se cultores esse Christi crucifixi pro eoque pati & mori. Sexta causa est moralis, scilicet, quòd hoc habitu testetur is qui orat, se nolle torpentem rem petitam impetrare; sed velle manus simul ad opus admovere. hinc Psaltes psalm. 118. *Levavi*, inquit, *manus meas ad mandata quæ dilexi*: & Thren. 3. 41. hortatur Jeremias, ut levemus corda nostra cum manibus ad Dominum. Septima est symbolica. quam dat S. Ephrem tractat. de Orat. ut scilicet hac extensione oratio nostra quasi arcu armetur, *quoniam in ea manus extendimus, ac veluti sagittam in inimicum dirigimus*. Quare jure queritur Christus apud B. Hippol. lib. de Consummat. sæculi: *Ego*, inquit, *manus vestras feci, ut ad preces & orationes extenderetis eas; at vos ad rapinas & cædes & mutuas occisiones extendistis*. Porrò primorum Christianorum in orando gestus ita pingit Tertullian. Apolog. 30. *In cælum* inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui; capite nudo, quia non erubescimus; sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis & Cæsaris vota sunt*:

Exspansæ manus exhibent speciem Christi crucifixi

Orationi maximè repugnat ira

SINE IRA ET DISCEPTATIONE] *Sine ira*, id est, sine injuriarum memoria, ait Chrysostom. sine vindictæ cupiditate, imò cum reconciliatione, & condonatione injuriarum: hanc enim positivam conditionem per negationem iræ intelligit, est miosis. Idem docet Christus Matth. 5. 23. *Si offers*, inquit, *munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum*: Nihil enim ita animum turbat, nihil eum ita à Deo & oratione avertit, atque divinæ inspirationis & gratiæ incapacem reddit, sicut ira: Hinc Chrysost. homil. 8. *Nemo*, inquit, *adeò audax sit, ut inimicitias exercens ad Deum pergat orandum*.

& disceptatio, eaque duplex.

Nota. Pro *disceptatione*, græcè est διαλογισμῶν, quod Oecumen. vertit, *hæsitatione*; Chrysost. *disceptatione*, qua quis, inquit, intra se disceptat cogitans: Putasne audiet me Deus: putasne impetrabo quod peto? Huic hæsitationi opponitur fiducia, quæ necessaria est oranti. *Credite*, inquit Christus Marci 11. v. 24. *quia accipietis, & evenient vobis* Jacobi 1. 6. *Postulet in fide nihil hæsitans*.

Secundò & meliùs intelligitur hic disceptatio, quæ ex ira, de qua præcessit sequi solet: qui enim iratus est, secum disceptat de causis & modis vindictæ, plenusque est tumultu cogitationum quasi inter se conflictantium, quæ mentis quietem interturbant, & planè ineptam ad orandum efficiunt. Unde S. Ambros. lib. 5. de Sacramentis cap. 5. per disceptationem intelligit mentis evagationem, quæ in oratione excludi debet per attentionem

Inde nihil sciret.

rogatus, idem respondit, addiditque se ne hoc quidem (quòd scilicet nihil sciret) scire.

Quæres Secundò, quomodo Paulus dicat: *Quorum primus ego sum*; sciebat enim sibi iam condonatum esse hoc peccatum.

Paulus loquitur de se quasi consistente in puris naturalibus, seclusa gratia.

Respondeo, *sum*, id est, fui. Secundò & simpliciùs, Paulus hic se considerat quasi in puris naturalibus constitutum seclusa gratia: sic enim peccator erat, fuissetque in peccato permansurus, & nullo modo mutandus; imò longè adhuc grauiùs peccaturus, humilis enim est, considerare & despicere se ob ea quæ habet à se: nam ea quæ habet à Deo non sua sunt, sed Dei. Deoque eorum laus & gloria debetur. Sic S. August. 2. Confess. 7. *Domine*, inquit, *gratiæ tuæ deputo, quæcumque non feci mala*. Et infrà: *Omnia mihi dimissa esse fateor, & quæ mea sponte feci mala, & quæ te duce non feci*. Disertè verò in prologo de Vita Christiana: *Vt ego*, inquit, *peccator primus & ultimus, insipientiorq; ceteris, & imperitior universis, te ut sanctitatis & iustitiæ viam pergas, crebrioribus audeam literis admonere, non meæ propriæ iustitiæ fiducia, non sapientiæ peritia, non scientiæ gloria, sed sola quam secundùm Deum animo ac mente concepi, charitatis tuæ causa compellis*. Sic Socrates à quodam Physiologo notatus ex naturali complexione, quòd esset incontinens & fur; cùm astantes, qui Socratis probitatem noverant, Physiologi iudicium riderent, respondit Socrates. Non est mentitus: sum enim natura talis, sed me contineo.

Humilis est considerare peccata præterita, licet condonata.

Moraliter; quisque consideret se & sua peccata, non aliena, dicatque: Primus peccatorum ego sum; agnoscat & deprædicet Dei in se clementiam; humilier se, ita tamen, ut anxiè se non discruciet. Unde S. Bernardus serm. 3. in festo SS. Apostolorum Petri & Pauli: *In Paulo*, inquit, *dicitur. Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quoniam Dominus Iesus venit peccatores saluos facere, quorum primus ego sum; hoc consolationis & fiduciæ accipite, fratres, ut ad Dominum iam conuersos non nimis cruciet præteritorum conscientia peccatorum, sed tantùm humiliet vos, sicut & ipsum. Ego sum, inquit, minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Misericordiam etiam consecutus est Petrus, qui non ignorans, sed apertos habens oculos peccavit*. Et infrà: *Quid enim? peccasti in sæculo? numquid ampliùs Paulo? Quòd si in ipsa Religione, numquid plus Petro? Attamen illi in toto corde pænitentiam agentes, non modo salutem, sed & sanctitatem consecuti sunt. Et tu ergo fac similiter, quoniam propter te, Scriptura eos vocat viros misericordiæ, utique propter multam misericordiam, quam consequi meruerunt*.

UT IN ME PRIMO OSTENDERENT CHRISTUS [JESUS
Vers. 16. OMNEM PATIENTIAM AD INFORMATIONEM EORUM, QUI CREDITURI SUNT ILLI, IN VITAM ÆTERNAM] Nota, τὸ *primo*, nomen est, non aduerbium; græcè enim est πρώτῳ, id est primo & præcipuo, scilicet peccatore. Pulchrè Theodor. *Quemadmodum*, inquit, *medicus cùm in una domo multi simul ægrotant, & omnes de salute desperant, si unum pessimè affectum acceperit, & datis ei medicamentis ad perfectissimam sanitatem deduxerit, facit, ut alij omnes bono sint animo, ac fiduciam concipiant: ita Dominus Christus animarum medicus, cùm factus esset homo pro salute peccatorum, me qui eram iniquissimus & omnium sceleratissimus, non solùm à prioribus liberauit maculis; sed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me ostendens suam patientiam & clementiam, ut nemo eorum, qui maxima scelera perpetrauerint, ad me respiciens, de salute desperet*.

Longanimitas Dei in Paulo.

Nota Secundò. Pro *omnem patientiam*, græcè est, πᾶσαν μακροθυμίαν, id est, omnem longanimitatem, *omnem*, id est, totam & perfectam: ponitur enim nomen collectiuum universale, pro toto quanto, perfecta enim & illustris fuit Dei longanimitas, qua furentem contra se Paulum tam diu sustinuit, quem unico ictu oculi perdere poterat & fulmine afflare. Ambrosius pro hoc uno verbo, duo posuit, *magnanimitatem* & *patientiam*, magnanimi enim est esse longanimem, patientem & mansuetum: sicut è contrario pusilli est animi, iniurijs commoveri, turbari, velleque se vindicare.

Hinc pulchrè S. Gregorius 31. Moral. c. 10. explicans illa verbi Jobi: *Numquid volet rhinoceros servire tibi?* eaque mysticè applicans S. Paulo: *Rhinoceros*, inquit, *qui & monoceros, tantæ est fortitudinis & feritatis, ut nulla venantium arte capiatur. Sed ut Physici* (inter quos est Isidorus l. 12. Etymol. c. 2. & Pierius in hieroglyphico Rhinocerotis, qui eum Halicor-
A nem vocat) *asserunt, virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille omni ferocitate deposita caput deponit, sicq; soporatus velut inermis capitur. Pari enim modo, caro illa virginea Christi Paulum spirantem minarum & cædis domare, placare, capere, totumq; sibi devincere potuit, dum ei totum sinum misericordiæ suæ expandit*.

Hypotyposis clementiæ Dei fuit Paulus.

Nota Tertiò. Pro *ad informationem*, Ambros. legit, *ad exemplum*; Græcè enim est ὑποτύπωσιν, quæ significat vivum exemplar & imaginem, qua res plenè expressa subijcitur oculis, q. d. Misertus est mei Deus, ut in me, quasi in primo & maximo peccatore, daret vivum exemplar & hypotyposin divinæ suæ clementiæ & longanimitatis; ut in me manifestissimè cernerent homines, Deum omnes peccatores velle saluos fieri, eosque ad se vocare, & tantùm non cogere, ac facillimè eis offensas, quamuis gravissimas, condonare. Itaque meo exemplo informavit & excitavit omnes, qui futuris sæculis Christo credituri sunt, ad obtinendam vitam æternam; ut per pœnitentiam audeat quisque eorum sperare veniam à Christo, ad eumque pro ea supplex confugiat. Mirè enim homines excitant exempla Sanctorũ.
B *Sagittaveras*, inquit August. lib. 9. Confess. cap. 2. *Tu Domine cor meum charitate tua transfixa visceribus, & exempla servorum tuorum, quos de nigris lucidos, & de mortuis vivos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ urebant & consumebant soporem*.

Peccatores exemplo Pauli sperent à Deo veniam.

Moraliter Chrysost. homil. 2. in psal. 50. *Si impius es*, inquit, *cogita publicanum; si immundus es, attende meretricem; si homicida es, perspice latronem; si iniquus es, cogita blasphemum, considera Paulum prius persecutorem, postea annunciatorem. Nolo mihi dicas: Blasphemus sum, nolo dicas: Persecutor fui, immundus sum. Habes omnium ostensiones, in quem volueris portum confugito: vis in novum? vis in veterem? In veteri David, in novo Paulus*. Et infrà: *Quid est peccatum ad Domini misericordiam? Tela araneæ, quæ vento flante nusquam comparet*.

Et ex S. Augustino serm. 9. de Verbis Apostoli. Anselmus hic: *Si Saulus sanatus est, ego quare despero? Si à tanto medico tam desperatus æger sanatus est ego vulneribus meis illas manus non optabo! ad illas manus non festinabo! Vt hoc dicerent homines, ideo factus est Saulus ex persecutore Apostolus, quia cùm venit medicus volens sibi famã comparare, infirmũ quærit aliquẽ desperatũ: &
C ipsũ sanat; & si pauperrimũ inueniat, non ibi quærit mercedẽ, sed commendat artem: ita & Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, ut omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se*.

REGI SÆCULORUM IMMORTALI, INVISIBILI, SOLI DEO, HONOR ET GLORIA IN SÆCULA SÆCULORUM. Vers. 17.
AMEN] Apostolus hic more, suo post commemoratum remissionis peccatorum, & redemptionis Christi beneficium, assurgit à Christo homine, & erumpit in laudem & doxologiam Dei Patris. ut vult Ambros. vel potius, ut Theodoret & Anselmus, totius Sanctissimæ Trinitatis, quæ per Christum hoc donum remissionis hominibus contulit, ac omnibus sæculis confert & conferet.

Deus est Rex sæculorum, quo sensu.

Nota. *Rex sæculorum*, est proprium Dei attributum, significans quòd Deus est primum & æternum ens, ac consequenter rex, auctor, ordinator, distributor, moderator & dominus omnium sæculorum, hoc est, & æternitatis suæ, & ævi, sive æviternæ vitæ angelorum, & temporum nostrorum: hæc enim omnia manant à Dei æternitate. Unde pulchrè & divinè S. Dionysius de Divin. nominib. c. 5. 7. & 10. hunc locum
D explicans, *Ex eo*, inquit, *quia est* Deus æternus Rex sæculorũ) *sæculum est essentia, & ens, & tempus, & generatio, & quod generatur, & quod quomodocumque subsistit*. Omne enim esse temporaneũ manat ab esse æterno & perpetuo, quod est in Deo Rege sæculorum. *Et idcirco*, inquit Dionysius, *Deus dicitur Rex sæculorum, ut pote in quo & circa quem totũ esse & ens subsistensq; versetur*. Unde, pro *sæculorum*, Græcè est αἰώνων; αἰὼν autem significat Primò, æternitatem Dei; Secundò, ævum angelorum; Tertiò, ævum & durationẽ hominũ: æternitas enim, quæ duratio est nec finem nec principium habens, soli Deo competit: æviternitas verò quæ principium habet, & eatenus cõuenit cum tempore nostro; sed caret fine, & eatenus participat aliquid æternitatis divinæ, angelis tribuitur & animæ rationali. Hinc, ut ait Aristoteles l. 1. de cælo c. 9. dicitur αἰὼν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι, id est, ex eo quod semper sit. Fortè voluit Apostolus perstringere fictos æones Valentini, & his opponere Deum verum dominum æonum omnium.

Nota Secundò. Pro *immortali*, græcè est, ἀφθάρτῳ, hoc

est,

est, *incorruptibili*, ut habet Syrus, & August. lib. 1. de actis cum Felice Manichæo, cap. 7. Porro *immortali*, vel incorruptibili idem est, quod immutabili. q. d. In Deum non cadit corruptio, nec mors, nec interitus, ac consequenter nec mutatio ulla: nam omnis mutatio, ait Anselmus, mors quædam est rei, quæ mutatur & desinit esse quod fuit. sed potiùs Deus est immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ac consequenter æternus: incorruptio enim & immortalitas est ratio, & quasi causa æternitatis.

Immortalitas est causa æternitatis.

Notà Tertiò. Addit *invisibili*, quia naturaliter nec corporis, nec mentis oculis, nec ullis naturæ viribus Deus videri potest: sed ut quis videat Deum, supernaturali lumine gloriæ opus habet, uti patet in Beatis.

Quid τὸ soli Deo

Nota Quartò. Dicit *soli Deo*, id est, qui solus est Deus Deus enim unus est, ac consequenter hic solus est Deus. S. Ambrosius qui hoc ad Patrem refert, docet Patrem vocari solum Deum, non quòd Filius & Spiritus sanctus non sint Deus, sed quia Pater est fons & principium deitatis, putà Filii & Spiritus sancti. Adde, ut docet D. Thomas & Theologi voces exclusivas additas nominibus essentialibus Dei & attributorum ejus, cùm attribuuntur uni personæ, non excludere alias personas divinas, sed tantùm alias res, quæ divinam essentiam non habent, sed aliam ab ea diversam & creatam. Verùm, ut dixi, cum Theodoreto meliùs hæc non soli Patri, sed toti SS. Trinitati tribuas. Græca addunt, μόνῳ σοφῷ θεῷ, id est, soli sapienti Deo: & ita legunt Chrysost. Theophyl. Oecumen. & alii Græci præter Theodoretum. Dicitur Deus solus sapiens per se & per suam essentiam, quique sapientiam suam in omnes & angelos & homines, quasi fons derivat: omnem enim suam sapientiam homines & angeli non habent ex se, sed à Deo. sic solus Deus dicitur bonus, supple per essentiam, Lucæ 18. 19.

Quæ gloria soli Deo debeatur.

Nota Quintò, *soli Deo sit honor & gloria*, scilicet divina & latriæ, quæ Deo vero debetur. q. d. Non angelis, non idolis, non diis gentium, sed soli Deo vero tribuatur honor & gloria divinitatis, ut omnes angeli & homines & maximè ego Paulus, ob tantam Dei in peccatores, & in me primum & maximum peccatorem clementiam, qua me hoc Christi & gratiæ sæculo nasci fecit, rebellem ad se traxit, & penè coegit, peccata dimisit, justificavit, imò Apostolum fecit, semper eum celebrent, adorent, glorificent tum mente & voce, tum etiam sancta conversatione & vita. Qua de re vide hic Chrysost. in morali homil. 4.

Piè S. Bernard. serm. 83. in Cant. docet hunc Dei honorem debere melle amoris condiri, ab eoque oriri ut Deo perplaceat. *Exigit*, inquit, *Deus timeri ut dominus, honorari ut pater, ut sponsus amari. Quid in his præstat, quid eminet? nempe amor. Absque hoc & timor pœnam habet, & honor non habet gratiam, Servilis enim timor, quamdiu ab amore non manumittitur. Et qui de amore non venit honor, non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor & gloria. Sed horum neutrum acceptabit Deus, si melle amoris condita non fuerint. Is per se sufficit, per se placet, & propter se. Ipse meritum ipse præmium sibi est amor, propter se non requirit causam, non fructum. Fructus ejus, usus ejus. Amo quia amo, amo ut amem. Magna res amor, si tamen ad suum recurrat principium, si suæ origini redditus, si refusus suo fonti semper ex eo sumat jugiter unde fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque affectibus, in quo potest creatura, etsi non ex æquo, respondere auctori, vel de simili mutuam rependere vicem.*

Vers. 18. HOC PRÆCEPTUM COMMENDO TIBI, FILI TIMOTHEE, SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE PROPHETIAS, UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] Chrysost. Ambros. Theophyl. *hoc præceptum* referunt ad sequentia. q. d. Præcipio tibi, ô Timothee, ut scilicet secundùm præcedentes de te prophetias milites bonam militiam. Verùm, pro *ut*, græcè non est ὅτι, sed ἵνα, quod magis causam finalem, quàm objectum significat; quamquam Apostolus has & similes particulas sæpè confundit, & pro iisdem sumit.

Quadruplex hujus loci sensus.

Secundo, alii referunt ad proximè præcedentia, q. d. Præcipio tibi ut prædices Christum venisse, ut peccatores salvos faceret.

Tertiò, alii referunt ad omnia præcedentia. q. d. *Hoc præceptum*, id est, hanc doctrinam, quam ab initio capitis hucusque tibi tradidi, tibi commendo.

Quartò & optimè, Theodoret. censet Apostolum, post digressionem, qua de vocatione sua & gratia Dei gratias egit, redire ad ea quæ initio capitis Timotheo commendavit, ut scilicet denuntiaret quibusdam ne aliter docerent. Ubi pro *denuntiares* græcè est idem verbum, παραγγείλῃς, à quo hoc loco præceptum vocat παραγγελίαν. hoc enim est primum Episcopi munus, resistere videlicet pseudoapostolis, & sanam fidem tueri ac prædicare. Unde hæc verba penè eadem sunt cum illis, quæ initio capitis post denuntiationem jam dictam subjungit: ibi enim ait, *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta*. Pro quo hic iisdem penè verbis dicit: *Præceptum tibi commendo, ut milites bonam militiam, habens fidem & bonam conscientiam*.

SECUNDUM PRÆCEDENTES IN TE (id est, ut Syrus. super te, de te. græcè enim est ἐπὶ σὲ, quod respondet Hebr. עליך alecha) PROPHETIAS] Vatabl. per *prophetias* intelligit doctrinam, sive munus docendi Timotheo creditum. q. d. Vide, ô Timothee, ut in hoc munere quod à Deo accepisti, te fortiter & strenuè geras instar militis.

Quadruplices prophetia de Timotheo ordinando.

Secundò, alii per *prophetias* accipiunt varia charismata Spiritus sancti, quæ in Timotheo erant, inter quæ erat etiam proprii nominis prophetia. q. d. Paulus, Præcipio tibi, ut ita milites, sicut dona Spiritus sancti tibi concessa requirunt.

Tertiò & meliùs, Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumen. & alii propriè per *prophetias* accipiunt revelationes. q. d. Hoc præceptum jam explicatum tibi, ô Timothee, commendo, ut, sicut Dei revelatione & spiritu prophetiæ admonitus te Episcopum Ephesi ordinavi, ita juxta eamdem prophetiam nunc milites, illique respondeas, ostendasque veram fuisse de te prophetiam.

Episcopi olim creabantur per designationem Dei.

Unde notant Chrysost. & Theoph. in primitiva Ecclesia Episcopos & Apostolos seligi & ordinari solitos per prophetiam, revelationem & designationem Dei. Sic Act. 13. 2. dixit Spiritus sanctus, *Segregate mihi Saulum & Barnabam*. Sic Eusebius l. 6. hist. c. 25. refert in electione Fabiani Pontificis columbam è cælo in eum delapsam. Sic S. Gregorius columnæ igneæ sibi incubantis indicio deprehensus & designatus est Pontifex. Sic magnus ille Athanasius divinitus declaratus fuit B. Alexandro Episcopo Alexandrino morienti, quòd sibi in episcopatu esset successurus. Unde cùm Athanasius timens, & fugiens episcopatum, Alexandria secessisset, Alexander in morte identidem inclamans Athanasium, tandem in has voces erupit: *Athanasi*, inquit, *putas te posse effugere, non tamen effugies*. Testis est Apollinarius apud Sozomenum, lib. 2. ca. 16. Sic S. Nicolaus, Ambrosius, Alexander Carbonarius divino indicio vocati & ordinati sunt Episcopi. Idem de Timotheo hic asserit Paulus.

Addit Quartò, Magallianus per *prophetias* posse accipi prædictiones, conjecturas & bona omina, quibus Christiani omnes optima quæque de Timotheo, cùm ordinaretur Episcopus, ex vitæ ejus anteactæ sanctitate ominabantur, prædicentes, non dubitare se, quin fideliter, constanter & egregiè munere episcopali persungeretur. Sic S. Ambrosius pueri, deinde populi totius, voce acclamatus Episcopus, per prophetiam Episcopus factus est; vox enim populi, vox Dei.

UT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] *In illis*, id est. per illas prophetias, hoc est, per Spiritum donatorem prophetiæ. Secundò & meliùs Oecum. & alii, *in illis*, id est, secundùm illas, ut scilicet illis prophetiis de te factis respondeas.

Nota, Christianum esse militem Christi quasi ducis & capitanei sui, quia tota vita sub vexillo crucis pugnare debet cum vitiis & concupiscentiis ac dæmonibus, Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. Job 7. 1. & Christus Matth. 11. 12. *Regnum*, inquit, *cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud*.

Pulchre bellum hoc describit S. August. 22. de Civit. c. 23. Hujus militiæ arma & panopliam describit Apostolus Ephes. 6. 13. ejusque stipendium est vita æterna Rom. 6. 23.

Seneca epist. 37. ad Lucilium, eum hortatur ad virtutem, sumptis à re militari verbis. *Promisisti*, inquit, *virum bonum* (ἀνδραγαθὸν, id est virum fortem & bellicosum) *sacramento ligatus es*. Hoc enim duci promittebant milites, dum auctorabantur. Quòd si sponsionis obliti ignavè se gererent, non viri, sed feminæ per probrum appellabantur, uti Bunduica Britannorum regina apud Dionem l. 62.

Nero-

Neronem effeminatum vocat Neronidem. Idem sibi dicat Christianus: In baptismo auctoratus es miles Christi, virum te fore spopondisti, virum ergo te præbe; quasi miles viriliter contra carnem & mundum decerta.

Quæ sit militia Episcoporum & Pastorum.

Verùm Episcopi, Pastores & Doctores, ut docet hic Apostolus, peculiariter sunt & dicuntur milites Christi. Pro quo Nota. Militia per catachresin Hebræis omnem famulatum significat. Hinc angeli, cæli, sidera, omnesque creaturæ vocantur Dei milites, indeque dicitur Deus sabaot, id est exercituum; estque Sabaot unum ex decem nominibus Dei, teste Hieronymo ad Marcell. Magis propriè tamen Levitæ & sacerdotes dicebantur milites Dei. Unde Numer. 4. 30. Levitæ dicuntur ex ire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æquè ac milites in castris suo ordine & stationibus excubabant, Deoque quasi duci suo deserviebant. Hinc mulieres in tabernaculo commorantes, ejusque ministerio addictæ, vocantur templi milites Exodi 38. 8. ubi dicitur: *Fecit & labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi*: ubi pro *quæ excubabant*, hebr. est צבאו אשר הצבאת *tsobeot aser sabeu*, id est, *mulierum militantium*, quæ militabant in ostio tabernaculi. Eodem modo vocantur 1. Reg. 2. v. 22. Ad hos ergo Levitas & sacerdotes templi milites alludens Paulus, Timotheum, aliosque Episcopos & Pastores vocat milites Ecclesiæ: hi enim non tantùm ut veteres Levitæ in templo excubant & Deo deserviunt, sed etiam quasi duces ad bellum cum hæreticis, vitiis & dæmonibus in eundem, alios fideles incitant, antecedunt & defendunt, ideoque maximum hostium impetum sustinent. Atque in primitiva Ecclesia id maximè verum & clarum erat, quando Judæi, Gentiles, Imperatores & hæretici in Ecclesiam omnibus viribus & armis insurgebant, ut eam opprimerent; quam ut defenderent Apostoli, aliique præcones, ad mortem & martyrium usque contra eos decertarunt. Sic postea immortalis Athanasius penè solus contra orbem ferè universum Arrianum per 46. annos heroicè depugnavit & triumphavit.

Levitæ in tabernaculo quasi milites in castris excubabant.

Militia Episcoporum contra hostes fidei & fidelium.

Mor. de militia Christiana ex S. Chrysostomo.

Unde moraliter Chrysost. *Milita*, inquit, *bonam militiam: est enim & militia mala, de qua alio loco ait, Sicut enim exhibuistis membra vestra arma peccato. Illi sub tyranno militant. nos æterno Regi militamus. Cur autem eam rem militiam vocat? Indicat profectò bellum esse excitatum vehemens & atrox, cùm ceteris, tum maximè ei, qui doctoris fungitur munere. In quo nobis armis opus est validis, sobrietate scilicet, temperantia, precibus, perpetuisque vigiliis. Vt in eis milites habens fidem & bonam conscientiam: magistrum quippe priùs oportet docere seipsum: quemadmodum enim dux nisi anteà miles optimus fuerit, ne dux quidem esse aliquando poterit; ita & doctor.*

ex S. Basilio

Egregiè verò S. Basilius præfat. in ascetica, informans spiritalem militem Christi, sic ait: *Vbi ergo Christus Rex? in cælo. huc tuus tibi, ò Christi miles, dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris est miles non domos ædificat, non comparat agros, mercibus & lucro non studet. alimenta miles habet à rege, in plateis tabernaculum sibi ponit, cibum sola necessitas metitur, potio aqua, somni quantum natura requirit, itinera frequentia, itemque vigiliæ, æris ad frigora caloresque tolerandos patientia, periculosorum cum adversariis certaminum crebra susceptio, & in his sæpè mors, gloriosa tamen, & quæ regiis honoribus & muneribus decoretur.* Quæ omnia applicans Christi militi, ita concludit: *Age igitur Christi miles, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio. Propositum tibi vitæ genus sit domo, urbe ac possessione rerum omnium carere. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ hujus curis liber. non te illiget conjugis cupiditas, non filiorum solicitudo: imitare sponsum cælestem, insurgentes adversum te crebrò invisibiles hostes in fugam dato, atque eos ex animo primùm expellas tuo, neque omnino illis quidquam apud te sit loci, dele consilia adversus Christi fidem defectionem molientia*, &c.

Vers. 19. HABENS FIDEM ET BONAM CONSCIENTIAM] Hæc sunt arma militiæ Christianæ, imò Ecclesiæ. q. d. Militabis, ò Timothee, bonam militiam, si fidem rectam circa vera & orthodoxa dogmata, & bonam conscientiam, id est, sanctam vitam & mores sequaris & conserves, ut fidem rectam alios docere, & bonæ vitæ exemplo subditis prælucere possis: hæc enim duo præcipua sunt Episcopi & Pastoris munia. nec enim in fide vacillantis est alios confirmare, nec ignorantis docere, nec incompositi componere, nec inordinati ordinare.

Vers. 20. QVAM (bonam conscientiam) QVIDAM REPELLENTES (græcè ἀπωσάμενοι, id est, postquam repulerunt: unde Vatablus vertit, *qua repulsa*) CIRCA FIDEM NAUFRAGAVERUNT] id est, fidei naufragium & jacturam fecerunt, factique sunt apostatæ, schismatici, hæretici.

Fides est navis, anchora est bona conscientia, & ex ea spes.

Nota ex Chrysostomo. Pulchra metaphora, fidem navi comparat, in qua anchora, quæ navim hanc roborat, ut in tribulatione perseveret, est bona conscientia, & ex ea manans spes vitæ æternæ: sicut enim navis in procelloso mari spem portus præbet hominibus, & ducit ad portum, ita fides ducit ad vitam æternam, & sicut homo extra navim in mari, sine spe salutis est, ita & homo sine fide: quamdiu verò manet in navi, id est fide, licet peccet, restitui potest, spem habet salutis. Hinc Ecclesia, quæ est fidei magistra, & fidelium congregatio, comparatur arcæ Noe, extra quam nemo salvus est à diluvio; & naviculis Evangelicis, in quibus Christus prædicabat regnum Dei, tempestates sedabat, & pisces capi faciebat.

EX QUIBUS (de quorum numero) EST HYMENÆUS ET ALEXANDER] Hic est ille, de quo 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit, reddet illi Dominus secundùm opera ejus: quem & tu devita: valdè enim restitit verbis nostris.* Suspicatur Baron. & alii hunc eumdem esse Alexandrum, qui primò fidelis, causam pro Paulo egit, sed deficiens factus est apostata & hostis Pauli, omniumque Christianorum.

QVOS TRADIDI SATANÆ] Id est, quos excommunicavi. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Atque hinc videtur fluxisse illa phrasis, qua excommunicati dicuntur possideri à diabolo, ut habetur c. *Audi*, &c. *Omnis*, 11. qu. 3. Rursum *tradidi satanæ*, significat, eos satanæ quasi carnifici cruciandos esse traditos. Ita docet Chrysost. Oecumen. & alii, ac inprimis Theodoret. *Eos autem*, inquit, *tradit diabolo, non ut bonorum magistro, sed ut servo carnifici; & ideo non dixit, ut eos doceret, sed, ut doceantur non blasphemare ab Ecclesiastico enim corpore separati; & divina gratia nudati, ab adversario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos & difficiles affectiones, & alias calamitates: hæc enim consuevit inferre hominibus, quoniam est & inimicus & ultor, ut dicit Propheta psalm. 8. Consentaneum autem erat illos castigatos mutare sententiam*, &c. Et Chrysostom. de excommunicato loquens: *Deiiciebatur*, inquit, *à communi fidelium cœtu, abscindebatur à grege, fiebat nudus, atque ita destitutus luporum patebat & prodebatur occursibus: sicut enim dudum nubes Hebræorum castra tegebat, ita & Ecclesiam protegebat Spiritus sancti gratia.*

UT DISCANT NON BLASPHEMARE) Ambrosius, *ut emendentur & resipiscant à sua blasphemia & hæresi*: excommunicatio enim non ad perditionem, sed ad emendationem peccatoris fieri debet, ut notat Chrysost. nimirum παθήματα sunt μαθήματα, & vexatio dat intellectum. Hinc patet omnem hæresin esse blasphemiam in Deum, qui est prima veritas: omnis enim hæresis & hæreticus, ut sua dogmata fidei contraria statuat, dicit & docet fidem veram, ac consequenter Deum veræ fidei auctorem, esse falsum & mendacem. Qualis fuerit horum blasphemia & hæresis, non explicat Paulus.

παθήματα sunt μαθήματα.

Omnis hæresis est blasphemia in Deum.

Moraliter hic Nota, fontem hæreseos esse malam conscientiam & vitam. numquam enim hæresis est primum peccatum, sed oritur vel ex ambitione, vel ex avaritia, vel ex libidine; ac consequenter, ut viri sapientes censuerunt, contra hæreticos non tam argumentis agendum est, quàm puritate vitæ: ut nimirum inducantur ad vitæ puritatem, morum honestatem, castitatem, humilitatem & opum contemptum. sublata enim radice hæreseos tolletur & ipsa hæresis. Rursū hinc sequitur vitam malam tendere & desinere in hæresin. Mores ergo vitæ corruptæ sunt scopuli, ad quos fides, quasi navis alliditur subinde & frangitur. Cujus ratio est Primò, naturalis antipathia & contrarietas quæ est inter fidem & malam vitam: hanc enim fides semper carpit & redarguit. Secundò, naturalis lapsus & ruina. Qui enim ex uno vitio in aliud & aliud, tandem profundissimè in hæresim ruit & prolabitur. Sunt enim hæ fossæ vitiorum sibi invicem subordinatæ, ut gradatim ex una in aliam & aliam, ac tandem in barathrum, id est in hæresin, descendas & corruas. Tertiò, est punitio divina: Deus enim perditam vitam castigat per subtractionem sui luminis, veritatis & fidei, perditosque homines tradit in reprobum sensum, ut docet Apostolus Roman. 1. v. 21. & 24. Quartò, quia ut docet Chrysost. mox citandus, hi corrupti homines ut liberè suis vitiis & voluptatibus indulgeant, negant futura bona & mala, aliaque dogmata fidei, quæ Dei metum & peccati horrorem eis inicere possent.

Origo hæresis est mala conscientia.

Mala vita desinit in hæresim ob quatuor causas.

Ac

Ambitio & libido sunt fontes hæreseos.

Ac primùm ambitionem & superbiam esse fontem hæresis, patet ex eo quòd hæretici omnia rationibus humanis metiri & concludere volunt, id est, videre rem volunt, non credere. Sic ambitio primum hæresiarcham Simonem Magum hæreticum fecit: voluit enim Spiritum sanctum emere pecunia, ut eum posset quibus vellet elargiri; sicque coli tamquam donator Spiritus sancti.

Tertullianum quid Montanistam effecit, nisi quòd, ut notat Baronius, Pamelius, & alii, mortuo Agrippino Episcopo, ambiens episcopatum Carthaginensem, eo exciderit?

Sic Aërius, inquit Augustin. libr. de Hæresibus, quòd episcopatus frustratus esset, cæpit asserere sacerdotes esse pares Episcopis.

Sic hoc sæculo Lutherus, Ochinus, Dudecius, & alii, primas cathedras, vel purpuram, aut pallium ambientes, & repulsam passi, apostatarunt, & inter Novantes primatum quæsierunt.

Secundò, quòd libido & carnis vitium fons sit hæreseos, docet hìc Chrysost. *Male viventes*, inquit, *ne futurorum metu & expectatione crucientur, persuadere sibi omni studio curant, falsa esse omnia, quæ nostra religio continet, nempe de peccatis, resurrectione, judicio futuro, & similibus.*

Sic Nicolaus Diaconus cùm ad exemplum Apostolorum à propria uxore continuisset, post à proposito delapsus, ac deprehendi veritus, negabat quemquam salvari posse, nisi venerem singulis diebus exerceret.

Marcion, cùm ob corruptam virginem acriter obiurgaretur, tria excogitavit baptismata in remissionem peccatorum.

Cujusmodi item vitę fuerint Montanus cum suis prophetissis, ac Novatus, videre est apud Euseb. l. 5. c. 18. & lib. 6. c. 33. Sed quid veteres repetimus historias, cùm hodie, exempli gratia, doceant hæretici vota esse impia, ne cogantur de sua libidine erubescere? Quid enim sunt Lutherus, Calvinus, Memno, Beza, Bucerus, Martyr, nisi apostatæ & votifragi monachi aut sacerdotes, qui in Catholica Ecclesia votum continentiæ Deo nuncuparunt, illudque deindè violarunt? Experientia quotidiana clarè constat apud eos hæresim invalescere, ubi studium bonæ vitæ neglectui habetur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Episcopo Timotheo ante omnia commendat orationem, qua oretur pro omnibus, etiam regibus; Deum enim velle omnes homines salvos fieri.

Secundò, v. 8. vult viros quoslibet orare in omni loco.

Tertiò, v. 9. jubet pariter orare mulieres, sed in habitu & ornatu modesto, in humilitate & silentio: docere enim mulieri non permittit, sed vult eam viro subjici & ab eo edoceri, atque filiorum generationi & educationi intendere, itaque salvam fore asserit v. ult.

1. OBsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus. 2. pro regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, ut quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate. 3. hoc enim bonum est; & acceptum coram Salvatore nostro Deo. 4. qui omnes homines vult salvos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. 5. Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Jesus: 6. qui dedit redemptionem semet ipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis; 7. in quo positus sum ego prædicator et Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide et veritate. 8. Volo ergo viros orare in omni loco, levantes puras manus sine ira et disceptatione. 9. Similiter et mulieres in habitu ornato; cum verecundia et sobrietate ornantes se, et non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa; 10. sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. 11. Mulier in silentio discat cum omni subiectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio. 13. Adam enim primus formatus est, deinde Eva; 14. Et Adam non est seductus, mulier autem seducta in prævaricatione fuit. 15. Salvabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide, et dilectione, et sanctificatione cum sobrietate.

VERS. 1. OBSECRO PRIMUM OMNIUM FIERI OBSECRATIONES] Nota. Pro *obsecro*, græcè est παρακαλῶ, quod verti potest cum Vatablo & aliis, *admoneo adhortor*: S. Ambros. legit, *exhortare*, fortè quia in Græco legit παρακάλει in imperativo.

Nota Secundò. Vox *igitur*, significat hæc inferri ex dictis cap. præced. Dixit enim Christum venisse, ut omnes peccatores salvos faceret, & in hac re Episcopum Timotheum debere Christo cooperari, & militare bonam militiam: hinc jam infert, *Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes*. q. d. O Timothee, ut tuo episcopatu ritè perfungaris ad peccatorum salutem, scias primum Episcopi munus esse, orationi cum suis, & pro suis vacare, & te plus oratione, quàm prædicatione (quæ inter externa officia activæ vitæ primum est in Episcopo) effecturum: oratio enim infidelibus & peccatoribus lucem & gratiam, qua convertantur, à Deo impetrabit. ita Chrysost. Et patet ex seqq. cur enim velit fieri orationes, causam subdit, dum ait, *Hoc enim bonum est, & acceptum coram Salvatore nostro Deo qui omnes homines vult salvos fieri.*

Primum Episcopi munus, pro se & suis orare.

Nota Tertiò. Vox *omnium*, vel referri potest ad sequentia, nimirum ad *obsecrationes* (q. d. Volo fieri obsecrationes omnium, sive ab omnibus Christianis) vel ad antecedentia, videlicet ad *primum*. q. d. Primò omnium, id est ante omnia, volo fieri obsecrationes; idque aptius est, & ita explicat S. Ambr. & Chrysost. qui sic interpretantur, quasi Apostolus manè ante omnia velit nos incumbere orationi. *Atque id*, ait Chrysost. *norunt fideles, quomodo diebus singulis manè & vesperi orationes fiant ad Dominum, quomodo pro omni mundo, & regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, obsecrationes ab Ecclesia fiant.*

Priscus mos orandi manè.

Nota hunc locum pro matutina, & vespertina oratione ex veteri usu Ecclesiæ. Ita fecit David psalm. 62. *Deus*, inquit, *Deus meus ad te de luce vigilo*. Ita fecit Job cap. 1. 5. *Sanctificabat*, inquit Scriptura, *illos* [filios] *consurgensque diluculo offerebat holocausta pro singulis*. Hinc S. Dionysius cap. 3. de Divin. nomin. *Omnis*, inquit, *actio ab oratione inchoanda nobis est, præsertim in theologia*, id est, quando incidit sermo, aut disputatio de rebus divinis. Ita faciebat Nazianz. ut habetur in oratione ejus, quam dicebat iter facturus: *Tibi*, inquit, *Christe vivo, tibi loquor, tibi Christe sedeo, tibi incedo, quandoquidem me manu regis.*

Omnis actio ab oratione inchoanda est, ait D. Dionys.

OBSECRATIONES, ORATIONES, POSTULATIONES, GRATIARUM ACTIONES] Primò, Theophyl. Gagneius, &, ut videtur, Chrysost. tria prima, scilicet *obsecrationes, orationes, postulationes*, volunt esse idem, sed ad auxesim aliis nominibus iterari: sic enim Philip. 4. 6. & Ephes. 6. 18. hæc pro eodem sumit.

Triplex hujus loci expositio.

Secundò & melius, alii hæc distinguunt, imprimis D. Thom. vult hæc reperiri distinctim in una eademque oratione sive collecta: oratio, inquit, est ipse mentis in Deum ascen-

ascensus; ut cùm in collecta dicitur, *Omnipotens sempiterne Deus*; gratiarum actio est cùm subditur, *Qui infirma mundi eligis*; hanc sequitur postulatio, cùm dicitur, *Præsta quæsumus*; quæ omnia concludit obsecratio per res sacras, cùm dicitur, *Per Dominum nostrum Iesum Christum*.

Tertiò, & aptiùs ad Græca, Theodoret. Oecumen. & Cassian. collat. 11. cap. 12. & 13. *Obsecrationes*, inquiunt, græcè δεήσεις, vocantur, id est supplicationes pro remotione malorum & tristium, ut iis liberemur. Unde Ambros. & August. legunt, *deprecationes*. *Orationes*, græcè προσευχαί, vocantur petitiones bonorum, ut ea nobis obveniant. *Postulationes*, græcè ἐντεύξεις, vocantur interpellationes, cùm accusamus eos, qui nos injuria afficiunt inquit Theodoret. vel, ut Primas. cùm interpellamus pro aliorum salute. Denique *gratiarum actio* Deo offertur pro bonis, quæ nobis priùs contigerunt.

Nota cum S. Ambros. August. Chrysostom. & aliis, Apostolum loqui maximè de oratione publica & communi; qualis est Missa, Litania, & similes. Unde S. August. epist. 59. ad Paulinum q. 5. apte hæc refert ad Missæ liturgiam, ut *obsecrationes* sint *confiteor*, & aliæ orationes Missæ, quæ fiunt ante consecrationem, in quibus est frequens deprecatio, & obsecratio per Christum, & alias res sacras: *orationes* verò sint eæ, quæ fiunt sub consecrationem. Græcum enim προσευχὴ significat orationem quæ fit cum oblatione, (qualis est in consecratione) vel voto. Deinde ut *postulationes* fiant post consecrationem cùm populus benedicitur: tunc enim, inquit August. *Antistes velut advocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati*; scilicet cùm sacerdos post consecrationem pro seipso, pro vivis & defunctis postulat beneficia, cumque populum benedicit, tunc eum quasi misericordiæ Dei sistit, & sua postulatione beneficio afficiendum offert. quibus peractis *participato tanto Sacramento gratiarum actio cuncta* (liturgiæ & Missæ mysteria) *concludit*. hactenus August. Ex quo S. Augustini loco patet hunc Missæ ritum saltem in communi & quoad hasce partes, fuisse tempore S. Augustini usu communi Ecclesiæ receptum, quasi traditum à majoribus ex Apostolorum institutione. Idem patet ex liturgiis S. Jacobi, Basilii, Chrysostomi, quas ipsorum genuinas esse docent tum alii tum VI. Synodus can. 32. diserte asserit de illa quæ S. Iacobo ascribitur.

S. August. hunc Pauli locum refert ad liturgiam Missæ, eiusque partes

Nonnulli aptè Franc. Suarez 3. p. q. 83. disput. 83. sect. 1. putat hæc omnia promiscuè quavis Missæ parte fieri: in quavis enim sacerdos nunc petit, nunc obsecrat nunc iterum iterumque gratias agit. Et idem imitandum est cuivis fideli in privata oratione: hunc enim orandi & psallendi modum docet David in psalmis, ubi omnes hos affectus alternat, ut nunc obsecret, statim postulet, mox gratias agat, rursum oret, statim gratias agat, mox obsecret, &c. optima enim est oratio, quæ ex mentis affectibus prodit; & sicuti qui affectibus indulget, eos miscet & alternat. idem faciat qui Deum affectuosè orat. Aliter hæc distinguit S. Bernard. in Sent. *Obsecrationes*, inquit, *verecundæ et orationes puræ, postulationes amplæ, gratiarum actiones fiunt affectu devoto*. Explicat singula per exempla: Obsecrationis, inquit, typum tenuit hæmorrhoissa, Lucæ 8. quæ cupiens sanari dixit intra se: *Si tetigero fimbriam vestimenti eius salva ero*. Orationis exemplum dedit Magdalena, quæ purè confitens peccata, lacrymis rigando pedes Christi orabat veniam. Postulatio est, quando is qui pro se oraverat, jam orat pro aliis. Sic orarunt Apostoli pro Chananæa, *Dimitte illam quia clamat post nos*. Gratiarum actio fuit illa Christi suscitaturi Lazarum: *Pater gratias ago tibi, quia audisti me*.

Promiscuè in Missa sacerdos obsecrat, orat, postulat, & gratias agit.

Vers. 2. PRO REGIBUS, ET OMNIBUS QUI IN SUBLIMITATE SUNT] Græcè ἐν ὑπεροχῇ, id est, in dignitate, vel eminentia. *Pro fide ergo, conversione & salute regum & principum, qui fastu suo ab humilitate Christiana abhorrent, ne despera, sed ora, ut orationibus humilium Deus præstet salutem sublimium*, ait Augustin. Enchirid. 103. Hinc discimus Primò, cuivis fideli maximè orandum pro Prælatis tam Ecclesiasticis, quàm civilibus: hi enim plurimùm possunt, & ab his pendet tota resp. & Ecclesia; quales enim hi sunt, tales ferè sunt & subditi: nam *Regis ad exemplum totus componitur orbis*.

Sic Constantinus conversus orbem convertit, idola sustulit, ecclesias erexit.

A Secundò, non tantùm pro regibus & magistratibus Christianis, sed etiam pro infidelibus & Ethnicis, putà Nerone, & similibus, qui tempore Pauli regnabant, orari vult Apostolus, idque, ut notat Chrysostom. triplici de causa. Primò, ut Christiani odium omne deponerent, cùm pro omnibus orare jubeantur: nemo enim eum odisse potest, pro quo orat. Secundò, ut ipsi reges & principes mitiores essent in Christianos, quos scirent pro se orare, etiam dum illos persequerentur & cruciarent. Ita in castris M. Aurelii Antonini Imp. siti afflictis, Christiana legio Romanis pluviam impetravit, quę cum tonitru fulmina in Romanorum hostes vibravit. unde hæc legio dicta est κεραυνοβόλος, id est fulminatrix Ad quam alludens Tertull. c. 40. Apolog. ita cum Gentilibus expostulat: *Cùm ab imbribus æstiva hiberna suspendunt, & annus in cura est, vos quidem, quotidie pasti, statimque pransuri, balneis & cauponis & lupanaribus operati, aqualicia* (id est, sacrificia ad aquam eliciendam) *Jovi immolatis, nudipedalia populo annuntiatis, cælum apud Capitolinum quæritis, nubila de laquearibus expectatis, aversi ab ipso & Deo, & cælo. Nos verò ieiuniis aridi, & omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge dilati, in B sacco & cinere volutantes, invidia cælum tundimus Deum tangimus; & cùm misericordiam extorserimus, Iupiter honoratur*.

Triplici de causa orandum pro magistratibus etiā infidelibus

Legio fulminatrix sua prece impetrauit Antonino pluuiam.

Sic Christianos olim in sanctis mysteriis pro rege sive Imperatore, etiam infideli (qualis tunc erat Nero, Decius, Diocletianus) orare solitos esse, testes sunt Justinus apolog. 2. Origen. lib. 8. contra Celsum, Arnobius lib. 3. contra Gentes, Euseb. lib. 4. Histor. c. 26. Ita S. Cyprianus, ut habet ejus Vita, cùm ei à Præfecto obiectum esset, quòd ipse tamquam Christianus in Cæsarem conjurasset, liberè respondit: *Longissimè absumus nos Christiani ab ista culpa, qui Cæsari, etiamsi alia sacra alios deos colamus, tamen quia princeps noster est, bene cupimus & precamur, & rogamus Deum nostrum, ut ad cogitationem verorum bonorum adducat*.

Hinc moraliter Chrysostom. hic homil 6. ex eo quòd Apostolus hortetur nos, ut pro omnibus oremus, ac consequenter pro inimicis & persecutoribus, invehitur in eos qui orant pro vindicta inimicorum, dicentes Deo: Retribue illi quod mihi fecit, percute illum, uti me percussit. C *Discamus*, inquit, *orare ut convenit Christianis; Gentilium illæ preces sunt, Judæorum eiusmodi orationes censentur. Christianis iussum est, eis qui peccaverunt, indulgentiam facilem dare, atque ut eis à Deo ignoscatur, tota intentione deposcere*.

Et infrà: *Videris quidem*, inquit, *inimico, dum contra eum oras, intentare vulnus, te autem vera contra teipsum gladium impellis; non permittis iudicem in tuis tecum rebus mitiùs agere, dum illum adversus alium provocas*.

Tertia pro Gentilibus principibus orandi causa fuit, ut scilicet à Deo gratiam bene & pacificè regendi illis impetrarent, utque Deus eo modo flecteret & dirigeret eorum animum & regimen, quo proficuum erat Ecclesiæ, ejusque paci & tranquillitati.

Nam, ut eleganter inquit Plutarchus, *Imperium Romanum vinculum pacis erat, velut anchora fluctuanti mundo*. Hinc Tertull. Apolog. 30. ad calumniam Ethnicorum respondens: *In cælum*, inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia pectore oramus; precantes semper D pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis & Cæsaris vota sunt*.

Sic Ieremias c. 29. ex Hierosol. scripsit Judæis in Babylone degentibus, ut orarent pro vita Nabuchodonosoris, & filiorum eius: *Quia in pace*, inquit, *illius erit pax vestra*.

Addit quartam Theod. non tantùm orandum esse pro regibus, ut per eos pace fruamur, & quietam vitam agamus, sed etiam ut ipsi ab impietate traducantur ad fidem & pietatem, uti subdit Apostolus: *Hoc enim bonum est & acceptum coram Deo, qui omnes homines vult salvos fieri*.

Dices S. August. lib. 1. de Anima & ejus origine cap. 9. ait: *Quis offerat corpus Christi, nisi pro eis qui sunt membra Christi?* atqui infideles non sunt membra Christi, ergo pro eis non est offerendum, nec orandum. Resp. *pro eis*, scilicet defunctis: loquitur enim Augustinus de parvulis sine fide & baptismo mortuis, dicitque pro eis non esse oran-

orandum; quia hi nec sunt, nec fieri possunt membra Christi. Infideles autem quamdiu vivunt, fieri possunt membra Christi, ideoque pro eis orandum est.

Mundus est quasi templum Dei, in quo & pro quo orat Episcopus.

Nota Tertiò. Episcopo & sacerdoti incumbit pro omnibus orare: nam, ut inquit Chrysost. quasi communis quidam totius orbis pater est sacerdos; dignum ergo est, ut omnium curam agat, omnibusque provideat, sicut & Deus, cujus ministerio servit, & fungitur vice. est enim mundus hic quasi templum quoddam sanctum & Deo dignum, ut ajebat Diogenes apud Plutarchum in fine lib. de Tranquill. animi, & Philo l. 2. de Monarchia initio, & Lactantius libr. de Ira Dei cap. 14. imò ipse Propheta Baruch. c. 3. 24. *O Israel*, inquit, *quàm magna est domus Dei!* scilicet mundus hic totus. Hujus quasi divini templi antistes constitutus est sacerdos, ut sacerdotio fungatur, & deprecetur pro universis creaturis.

Hinc in veste poderis totus erat orbis terrarum, qua ratione?

Hac de causa pontifex legis veteris in sua veste totum repræsentabat orbem: nam, ut dicitur Sapientiæ 18. 24. *In veste poderis totus erat orbis terrarum.* Ubi Nota. Poderem vocat tunicam hyacinthinam, eò quòd ἐς πόδας, id est, ad pedes usque, extenderetur. Sub hac autem tunica hyacinthina per synecdochen omnes alias pontificis vestes intelligit. Femoralia ergo pontificis linea, figurabant terram, ex qua linum nascitur; zona, qua cingebatur pontifex, significabat oceanum terram cingentem; tunica hyacinthina, utpote violacei, hoc est aerei, coloris, repræsentabat aerem. ex hac tunica infernè dependebant mala punica, & tintinnabula; illa fulguris, hæc tonitrui specimen referebant. Super hæc omnia, vestiebatur ephod pretioso & vario, quod typus erat cæli siderei variis stellis distincti: ephod à tergo habebat duos onychinos lapides, qui significabant duo hemisphæria, vel solem & lunam; à fronte verò ephod in pectore habebat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quæ repræsentabant duodecim signa Zodiaci. rursum hæ gemmæ duodecim inscripta habebant nomina duodecim tribuum Israel, ut scilicet meminisset pontifex se pro iis sacerdotio fungi, & semper orare debere. In capite pontifex gestabat tiaram, cui à fronte affixa erat lamina aurea, hac inscriptione nominis tetragrammati יהוה קדש *codes ladonai*, id est, sanctitas Domino: tiara hæc significat cælum empyreum; lamina verò Deum omnibus præsidentem. Sic ergo creaturas omnes, orbemque universum sua veste pontifex repræsentabat, ut meminisset se creatoris mundi esse ministrum, & indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere, seque pro ea tam voce, quàm habitu assiduè precari debere. ita ex Josepho & Philone Hieron. ad Fabiolam, ubi hasce vestes explicat. De quo plura dixi Exodi 28.

Ut quietam et tranquillam (græcè ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, hoc est, placidam & quietam. ita Syrus, Vatabl. & alii) vitam agamus] quod continget, si ipsi reges & principes prudenter remp. administrent, & si hanc eis prudentiam orando impetremus.

In omni pietate et castitate] Pro *castitate*, græcè est, σεμνότητι. quæ vox non solam castitatem, sed & omnem honestatem, & morum gravitatem significat, cernitur que in omni virtute, ait Theophyl. Unde Syrus vertit, *in omni reverentia Dei & puritate.*

Nota Primò. Vult nos Apostolus vitam agere quietam non in otio & deliciis, sed in pietate & sanctitate. ita Theophyl.

Nota Secundò, pacem & quietem perutilem esse ad pietatem & vitæ honestatem: bellum enim & perturbatio, inquit Ambros. nec pietatem servat, nec castitatem. videmus enim bello flagrante, urbes, templa, sacra omnia profanari & diripi, virgines violari, sacerdotes capi aut fugari, omnia rapinis & cædibus misceri, silere leges omnemque Dei cultum. *Tria sunt*, Theophyl. *bellorum genera: unum, quòd à Barbaris: alterum, quod privatim adversum nos geritur ab his qui nobis infensi sunt: tertium, quod intra nos ex pravis motibus excitatur. Bellum igitur quod à Barbaris ingruit, regum industria virtusque sedat, quibus & nos orationibus succurrere opus est. Reliqua autem duo nosipsi sedare debemus, hac sanè ratione, ut illud, quod ab osoribus nostris nobis infertur, mansuetudine vincamus, atque orationibus nobis afflictiones compensemus: istud verò, quod in nobis consurgit, per omnia justitiæ arma exuperemus.*

Vers. 3. & 4. Hoc enim (ut scilicet oretur pro omnibus hominibus) bonum est et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire] Hinc sequitur, orationes piorum plurimùm valere ad conversionem & salutem infidelium, aliorumque hominum, adeoque multos suam eis salutem debere qui pro se orant. Sic S. Paulus suam conversionem & salutem debet precibus S. Stephani: *si enim Stephanus pro Paulo non orasset, Ecclesia Paulum non haberet*, inquit S. August. serm. 4. de S. Stephano. Hinc perutile est se aliorum, præsertim qui ob innocentiam & sanctitatem in magna apud Deum sunt gratia precibus commendare.

Vatabl. in Epist. Pauli.

Nota. Non Christum, sed Deum vocat *salvatorem*, quia Deus vult omnes salvos fieri, ideoque Christum salvatorem omnibus dedit. Sic Deum *salvatorem* vocavit c. 1. vers. 1.

Vers. 4. Quomodo Deus vult omnes salvos fieri. Prima expositio.

Qui (Deus) omnes homines vult salvos fieri] Quæritur, quomodo hoc sit verum; si enim Deus id velit, cùm omnia quæcumque vult faciat, sequitur facturum esse Deum, ut omnes salventur. Rursum, Deus multos vult damnare, non ergo eos, ac per consequens non ergo omnes salvare vult. Respond. Primò, S. August. Enchirid. 103. vocem *omnes* hic capi & distribui non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, id est, non significare singulos homines, sed ex omni hominum genere aliquos, putà aliquos reges, aliquos plebejos; viros aliquos, aliquas feminas; Judæos aliquos, aliquos Hispanos, aliquos Belgas, &c. Deum velle salvare. Hanc expositionem avidè arripit Beza.

Secunda.

Secundò, idem Augustin. ibidem respondet, Deum velle salvos fieri omnes, scilicet eos, qui salvi fiunt: sicut dicitur magister, qui solus docet in aliqua civitate, docere omnes pueros illius civitatis, quia quicumque pueri docentur, ab eo docentur. q. d. Nullus sine Dei voluntate fit salvus, sed omnes & soli prædestinati à Deo, Deique electione & voluntate salvantur: Deus ergo pro omnium illorum salute orandus est. Verùm hæ restrictiones videntur esse præter mentem Apostoli. Apostolus enim vult nos, non pro aliquibus, aut solis salvandis, sed pro omnibus omnino hominibus orare: & rationem hanc subdit, quòd hoc acceptum sit Deo, quia Deus vult omnes homines salvos fieri. Rursum hoc ipsum, scilicet, quòd Deus velit omnes homines salvos fieri, alia ratione probat Apostolus, dum subdit, *Unus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum homo Christus Jesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus:* atqui Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est, omnibusque redemptionem, id est lytrum redemptionis, sua morte comparavit: ergo & Deus ipse, qui Christum hoc fine nasci, pati & mori voluit, adeoque misit, vult omnes omnino homines salvos fieri.

Tertia.

Tertiò, S. August. lib. de Corrept. & gratia c. 15. Deus inquit, vult, id est facit nos velle, ut omnes salventur. sicut Gal. 4. 6. dicitur, *Misit Deus Spiritum filii sui clamantem* (id est clamare nos facientem) *Abba Pater*. Sed nec hoc satisfacit scopo & menti Apostoli, qui hisce verbis vult ostendere acceptum hoc esse Deo, ut omnes salventur: quia scilicet idipsum vult non in nobis, sed in seipso; quomodo enim hoc acceptum potest esse Deo, nisi Deus in se ipso idipsum velit, in eoque sibi complaceat.

Quarta.

Quartò, D. Thomas, Cajetan. & alii: Deus, inquiunt, vult omnes salvos fieri, voluntate, non beneplaciti, sed signi, quia scilicet Deus omnibus hominibus proponit doctrinam, fidem, & præcepta salutis: sed hæc voluntas non sufficit. nam si tantùm omnibus dat hæc signa, nimirum præcepta salutis, revera autem non vult Deus omnium salutem, nec vult omnes salvare; ergo fictè hæc eis signa exhibet. Hisce signis enim significat, se seriò cupere omnium salutem: cur enim hæc signa omnibus exhibet, nisi ut significet se sincerè velle ut omnes salventur? quòd si nolit omnes salvare, & tamen hisce signis significet se velle omnes salvare, simulatè ergo ac dolosè agit Deus: hoc autem impium est dicere de prima illa veritate, sinceritate & bonitate Dei.

Dico ergo Quintò, Deus vult, id est, sincerè cupit, & ex animo desiderat, omnes homines salvos fieri, ideoque omnibus dedit Christum redemptorem, & per eum gratiam, Sacramenta, & alia omnia media ad salutem necessaria

suppeditavit, quantum est ex parte sua, ut, si qui pereant, non Dei voluntate & prædestinatione, sed sua culpa & malitia pereant; hæc ergo Dei voluntas salvandi omnes non tantùm est signi, quam scilicet Deus significavit per tot exhortationes, præcepta, pœnas & præmia hominibus proposita; sed etiam est beneplaciti; non tamen completa, consequens, & totaliter efficax, sed incompleta, antecedens, & efficax tantùm ex parte Dei. Ubi Nota ex Damasc. libr. 2. de Fide cap. 29. Voluntas Dei, quæ dicitur beneplaciti, est duplex, una antecedens, quæ scilicet antecedit omnem prævisionem bonorum, vel malorum operum hominis, quæque tantùm manat ex Deo, & Dei in homines benevolentia: altera est consequens, qua prævisis bonis, vel malis operibus hominis, vult eum complетè & efficaciter vel salvare, vel damnare.

Voluntas Dei alia antecedens, alia consequens;

Dico ergo, Deum velle omnes salvare voluntate non consequente (hæc enim impios, prævisa eorum impietate, damnare vult, non salvare) sed antecedente; ante scilicet prævisionem finalis impœnitentiæ, sive mortis alicujus in peccato, quantum est ex parte sua, seriò, & ex animo cupit & optat Deus omnium salutem, omnesque eò vocat, & ad eam sufficientia dat media. Verùm ut hæc voluntas fiat completa & efficax, id est, ut efficaciter sortiatur effectum, salutem scilicet à Deo volitam, debet accedere conditio à Deo requisita ex parte hominis, ejusdem scilicet cooperatio, ut scilicet homo mediis à Deo ad salutem præscriptis utatur, eamque per bona opera mereatur. Ita Damasc. 2 fidei cap. 29. Oecumen. Chrysostom. Ambros. Hieron. imò S. Augustin. de Spiritu & lit. cap. 33. & Prosper ad 1. objectionem Vincentianam, & patet ex præced. & seqq. hic in Apostolo, ut dixi circa expositionem primam & secundam. Et hoc confirmat S. Petrus epistol. 2. cap. 3. 9. *Deus*, inquit, *patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reverti*. Et Ezech. cap. 18. 23. *Numquid voluntatis meæ est mors impii, dicit Dominus Deus, & non ut convertatur à viis suis, & vivat?* Et Christus Matth. 11. 28. *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos*. Ac rursum: *Non veni vocare justos, sed peccatores*. Hic enim est finis incarnationis, & totius œconomiæ Christi, ut scilicet omnes homines invitaret & vocaret ad salutem, non superficialiter, non vocaliter, non simulatè; sed seriò, sed ex intimo animi sui desiderio hac, inquam, de causa tantos labores, fatigationes, dolores, & ipsam crucis mortem subiit, ut si qui pereant, magno Christi dolore, ac contra ipsius voluntatem suaque negligentia pereant. Ita sanè suadet pietas, & amor Christi, ut hæc & plura de ejus redemptione tam copiosa sentiamus.

Deus ex parte sua seriò cupit omnium salutem, ad eamq; cuiq; sufficientia dat media.

Unde pulchrè S. Ambros. *Si Deus*, inquit, *qui omnipotens dicitur, omnes homines salvos vult fieri, cur non impletur ejus voluntas? Sed in locutione sensus est, conditio latet*. Ac paulò infrà. *Vult enim Deus omnes salvos fieri; sed si accedant ad eum: non enim sic vult, ut nolentes salventur, sed vult illos salvari, si & ipsi velint*, &c.

Idipsum docet S. Ambrosius.

Et Hieron. in illa verba Ephes. 1. *Secundùm propositum ejus qui universa operatur, secundùm consilium voluntatis suæ*, &c. sic ait: *Vult autem*, scilicet Deus, *ea, quæcumque sunt plena rationis atque consilii; vult salvari omnes, & in agnitionem veritatis venire: sed quia nullus absque propria voluntate salvatur (liberi enim arbitrii sumus) vult nos bonum velle, ut, cùm voluerimus, velit in nobis & ipse suum implere consilium*.

& S. Hieronymus.

Et Damasc. loco citato: *Neque latendum est*, inquit, *Deum præcedenter velle omnes salvari, & regnum ejus consequi: non enim ad puniendum nos plasmavit, sed ut efficiat nos bonitatis suæ participes, ut bonus; peccantes autem puniri vult, ut justus. Dicitur igitur prima præcedensque voluntas, & acceptatio ex ipso existens: secunda verò voluntas sequens, & permissio ex nostra causa existens*.

& Damasc.

Denique ut alios taceam, id disertè docet S. Clemens Romanus lib. 2. Constit. Apostol. cap. 59. quasi ab Apostolis acceptum, & sententiam verissimam, Deum scilicet à mundi exordio voluisse omnes homines salvare, omnesque ad pœnitentiam & salutem vocasse per suos Prophetas, aliosque viros justos. Deinde subiicit: *Nos ergo, qui digni facti sumus, ut essemus testes adventus ipsius, cum Jacobo fratre Domini, & aliis septuaginta duobus, & septem diaconis ejus, ex ore Domini nostri Jesu Christi audivimus, & perfectè scientes dicimus, quæ sit voluntas Dei bona, placens & perfecta, per Jesum Christum nobis demonstrata, ut nullus intereat, sed universi homines unanimi sententia credentes ei & unanimem laudem ferentes in eum vivant in æternum*. hæc ille.

& S. Clemens.

A

Dices, Quomodo ergo Matth. 20. v. 28. & alibi dicitur quòd filius hominis venit dare animam suam non pro omnibus, sed pro multis? Resp. aliqui *pro multis*, scilicet electis, Christus animam dedit efficaciter, sed sufficienter pro omnibus. Verùm genuinè & simpliciter Resp. *pro multis*, id est, pro omnibus: omnes enim sunt multi. vult enim dicere non ad paucos se extendere hoc Christi beneficium, sed ad multos putà ad omnium hominum, qui sunt, fuerunt, vel erunt, multitudinem. Ita sæpè alibi per multos intelliguntur omnes.

Vers. 5.

UNUS ENIM DEUS, UNUS ET MEDIATOR DEI ET HOMINUM HOMO CHRISTUS JESUS] Unus Deus est SS. Trinitas, à qua distinguitur Christus ut mediator, id est ut homo: perperam ergo ex hoc loco Arriani probant, Christum non esse Deum.

Nota. Apostolus hic probat id quod dixit, Deum scilicet velle omnes homines salvos fieri, hoc argumento: Unus est omnium hominum tam fidelium, quàm infidelium Deus, id est creator, provisor & pater, qui summè bonus, omnes homines quasi filios suos amat, ac salvos esse cupit; ideoque dedit Christum mediatorem, ut scilicet unus & idem Christus omnium omnino hominum esset redemptor, utque per Christum omnes sibi homines jungeret ac salvaret. patet ergo quòd Deus seriò & sincerè velit omnes homines salvos fieri. ita Theodor. Anselm. & alii.

B

Nota, nomen *mediatoris* Primò, significare substantiale medium, seu vinculum, quo duæ partes, vel res extremè distantes uniuntur & consociantur: sic Christus est substantialis mediator, quia in Christo humana natura & divina, quæ maximè à se invicem distant, substantialiter conjunctæ & unitæ sunt. ita Ambros. Chrysost. Theodor. Addit S. August. lib. 9. de Civit. cap. 15. Christum etiam fuisse mediatorem, id est medium, inter Deum & homines ratione status: quia simul beatus fuit, uti est Deus; & simul viator fuit, uti sunt homines.

Mediator duo significat.

C

Secundò, *mediator* significat eum, qui partes dissidentes & inimicas, sive rogando, sive consulendo, sive satisfaciendo parti læsæ, ipsamque reconciliationem & amicitiam perficiendo & redintegrando, componit. Unde pro *mediator*, Vatabl. & Erasmus vertunt, *conciliator*; Tertullian. libr. de Resurrect. carnis, vertit, *sequester*. Et hoc sensu propriè Christus hic dicitur *mediator*, licet hic sensus priorem supponat: necesse enim fuit in Christo hypostaticè naturam divinam & humanam copulari, ut odia inter Deum & homines componeret. ita Augustinus suprà, Chrysostom. Ambros. & pulchrè Theodoret. *Unus*, inquit, (Christus) *est conciliator pacis, qui ea, quæ erant inter se disjuncta & distantia, coniunxit; Christum autem hominem nominavit* (scilicet Apostolus) *quoniam vocavit intercessorem: homo enim factus fuit intercessor. & quemadmodum qui duos quospiam manibus inter se conserentes & confligentes vult reconciliare, se medium interponens, & hunc quidem dextra, illum verò sinistra tenens, ad amicitiam deducit & coniungit: ita ipse cùm divinam naturam humanæ unisset, inviolabilem, & quæ non potest dissolvi, pacem conciliavit*. Et Anselm. *Erant*, inquit, *homines mortales, & peccatores, Deus verò, cui erant conciliandi, ut possent salvari, immortalis erat, & sine peccato. Mediator autem inter Deum & homines oportebat ut haberet aliquid simile Deo, & aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis longè esset à Deo, aut in utroque Deo similis longè esset ab hominibus, & ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores, & immortalem justum, apparuit mortalis cum hominibus, justus cum Deo*.

D

Adverte hic, Paulum, cùm Christum vocat *unum mediatorem*, perstringere Simonem Magum, ejusque asseclas, qui ex Platone docebant, non Christum, sed angelos, vel dæmones, esse mediatores hominum ad Deum. Unde toties epistola ad Ephesios (quorum Episcopus erat Timotheus, ad quem hæc scribit Paulus) dicit nos nonnisi per Christum habere accessum ad Patrem. vide Coloss. 2. 18.

Hinc sequitur, quòd Christus sit & dicatur unus mediator, id est redemptor, & hoc sensu solus Christus est mediator.

An solus Christus sit mediator, an & Sancti.

Petes, an alio aliquo sensu Sancti, qui pro nobis apud Deum intercedunt, possint dici mediatores, an verò hoc nomen & hic titulus uni debeatur Christo?

Resp.

Resp. Est hæc quæstio de nomine: nam inter Catholicos convenit Sanctos orare pro nobis, ac consequenter esse nostros apud Deum advocatos, intercessores & patronos: cum hæreticis verò de nomine non multùm contendemus. Concedant ipsi, Sanctos quasi advocatos apud Deum pro nobis intercedere, esto nomen eis mediatoris negent, unique Christo tribuant, dabimus illis societatis dextras. Ut tamen umbras, quas aliqui in hoc nomine faciunt, dispellam, dico Sanctos hoc sensu, quòd scilicet orando mediant & intercedunt pro nobis apud Deum, dici posse mediatores. Græcè enim μεσίτης, hoc est mediator, dicitur, quicumque quavis ratione inter duos dissidentes medium se interponit. Sic Moses vocatur medius & mediator inter Deum & populum Deuter. 5. v. 4. & Galat. 3. 19. ut ibi dixi. Sic Hebr. 5. 1. *Omnis pontifex*, inquit, *ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona & sacrificia pro peccatis.*

Moses vocatur mediator,

Quid hoc est aliud, quàm pontificem pro hominibus, hominumque peccatis esse mediatorem ad Deum constitutum? imò Apostolus cap. 4. v. ultim. Timotheum vocat salvatorem, quod longè majus est quàm esse mediatorem: *Hoc*, inquit, *faciens, teipsum salvum facies, & eos qui te audiunt.* quàm Eris salvator? Et hoc sensu Sanctos pro nobis orantes mediatores vocat Nazianz. in orat. ad Gregor. Nyssenum, Hieron. in c. 2. Malachiæ, Chrysostom. hom. 6. de sacerd. Cyrillus lib. 12. Thesauri c. 10. Gregor. lib. 1 epist. 24. & alii.

Ubi tamen Adverte. In hoc ipso magna est inter Christum & Sanctos differentia; licet enim Sancti orando pro nobis sint mediatores, ministeriales scilicet, mediati & secundarii, ut ait Cyrill. lib. 12. Thesauri cap. 10. Christus tamen solus mediator est principalis, immediatus & primarius. nam solus Christus immediatè per seipsum accedit ad Patrem, & orat pro omnibus, nobisque gratiam deposcit quasi ex jure meritorum suorum: Sancti verò orant pro nobis, non ex jure, aut meritis suis, quasi nobis gratiam aliquam meruerint, eamque nobis quasi ex debito postulent; sed orant per Christum, Christique meritis innixi. Unde S. Bernard. sermon. de S. Maria in illud Apocal. 12. *Signum magnum apparuit in cælo*, insinuat Sanctos non esse dicendos mediatores Dei & hominum, sed mediatores ad mediatorem: quia ad Christum & per Christum accedunt ad Deum, orantque pro nobis. *Opus*, inquit, *est mediatore ad mediatorem* (Christum, qui unus est mediator Dei & hominum) *nec alter nobis utilior, quàm Maria.* Et hoc sensu S. Augustin. libr. 2. contra epistol. Parmen. cap. 8. plures concedit advocatos, sed unum mediatorem: *Pro quo*, inquit, *nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic unus verusque mediator est.* Agit enim hic S. Augustin. contra Donatistas, qui putabant à sacerdote pendere gratiam Sacramenti, ita ut sacerdos bonus sanctificaret baptizando, malus verò baptizando pollueret, & proinde faciebant sacerdotem mediatorem quodammodo redemptionis. Ideo S. Augustin. docet plebem esse securam, sive à bono, sive à malo baptizetur, quia unus est mediator Dei & hominum Christus.

Quo sensu S. August. dicat Christum solum esse mediatorem.

Atque hac de causa Catholici nonnulli satis scrupulosè cavent ne mediatoris nomen alteri tribuant, quàm Christo; sed cùm Moses vocetur mediator, ut dixi, cumque de re nomine hoc significata constet, posse eam certo modo & sensu convenire Sanctis, non video quis hic faciendus sit scrupulus, si quis secundùm sensum jam datum Sanctos vocet mediatores. nec in hac re scrupulum fecit S. August. quòd enim ipse non neget sacerdotem posse dici mediatorem orando, patet, quia ibidem dicit, Christianos rectè facere cùm se alterius orationibus commendant.

Denique Nota. In Christo solus Deus non est mediator, nec solus homo, sed Deus-homo: hic enim exercuit opera mediatoris, seu redemptionis nostræ in humanitate à se assumpta; ita ut principium quod (ut loquuntur Scholastici) talium operum sit Deus, seu hic homo qui Deus est; principium quo sit humanitas, utpote in qua, & per quam perfecta sunt hæc omnia opera, putà omnes actiones & passiones mediatoris, & hoc est quod Paulus hic disertè ait: *Unus mediator*, &c. *homo Christus Jesus.* ita S. August. lib. 2. de Peccato origin. cap. 28. vide D. Thomam & Scholasticos 3. p. q. 26. q. d. Apostolus, Christus est omnium mediator, ergo, ut dixi, Deus vult omnium salutem ad

Christus est mediator non quà Deus nec quà homo, sed quà Deus-homo

A hanc enim procurandam, omnibus à Deo datus est Christus mediator, ac consequenter pro omnibus orare oportet, ut redemptionis hujus Christi fiant participes. ita S. August. epist. 59. q. 6. ad Paulinum.

QUI DEDIT REDEMPTIONEM SEMETIPSUM PRO OMNIBUS, TESTIMONIUM TEMPORIBUS SUIS] *Redemptionem*, id est, pretium redemptionis, quod Græci vocant λύτρον, quo captivi ab hostibus redimuntur. Verùm Apostolus, ut efficaciùs significaret hanc redemptionem non esse factam pecunia, sed corpore & vita Christi, non simpliciter eam vocat λύτρον, sed ἀντίλυτρον, quod significat pretium vicarium, quo res cum re simili, putà, vita unius cum vita alterius, caput unius cum capite alterius commutatur: sic enim Christus pro nostra vita, suam tradidit quasi ἀντίλυτρον nostrum. ita Theophyl. VERS. 6.

Nota. Nonnulli hic addunt, & legunt, *Cujus testimonium confirmatum est*, quod Ambrosius sic explicat, q. d. Redemptionis hujus à Christo factæ apertum documentum datum est in Christi resurrectione, Apostolorum prædicatione, & miraculis, quibus hanc redemptionem
B comprobarunt. Verùm τὸ *cujus* & *confirmatum est*, delendum est cum Romanis, Græcis & Syro, tantumque legendum est, *testimonium temporibus suis*, & sensus est, q. d. Christus seipsum dedit pro omnibus in pretium redemptionis eo fine, ut scilicet hæc ipsa Christi redemptio suis temporibus esset testimonium tum divinæ charitatis, fidelitatis, (qua hanc redemptionem hominibus per Prophetas promisit, & reipsa præstitit) & philanthropiæ in hac vita: Christi enim sanguis effusus testatur, & fidem facit quantum Deus nos diligat, & quantoperè cupiat omnes salvos fieri; tum æquitatis & justitiæ divinæ in futuro judicio. tunc enim Christi passio, crux & redemptio testabitur ex parte Dei nihil defuisse, quo minùs, omnes, quantumvis impii, salvarentur; sed ex parte eorum stetisse, eò quòd noluerunt Christo obsequi, ejusque redemptionem amplecti, ac consequenter justissimè eos damnari. ita Anselmus.

Moraliter S. Chrysostom. homil. 7. in morali docet magnæ ingratitudinis esse, si Christi redemptioni & amori non respondeamus in amore & misericordia erga proximos.
C *Lavavit*, inquit, *Christus semetipsum pro inimicis, pro his qui se oderant, pro aversis à se. Id quod neque pro amicis, neque pro filiis, neque pro fratribus faceret quispiam; hæc fecit pro servis Dominus, pro mortalibus immortalis pro temporalibus sempiternus, pro inimicis denique Dei filius.* Et infrà: *Ipse enim*, ait, *pro nobis semetipsum offerre dignatus est: nos illum necessario indigentem cibo miseri aspernamur, infirmumque ac nudum nec visitare dignamur: quanta hæc ira plectenda sunt? quibus cruciatibus, quibus incendiis obnoxia sunt?*

IN QUO (εἰς ὃ, *ad quod*, scilicet testimonium, & Christi redemptionem promulgandam) POSITUS SUM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS (VERITATEM DICO, NON MENTIOR) DOCTOR GENTIUM IN FIDE ET VERITATE] Nota Primò. Pro *prædicator*, græcè est κῆρυξ hoc est præco, crucis scilicet, mortis & redemptionis Christi, non hoc illove loco, sed toto orbe, & apud omnes gentes, inquit Theophylactus. Sic S. Franciscus cùm in prædones incidisset, rogatus quisnam esset, respondit se esse præconem magni Dei. VERS. 7.

Nota Secundò. Ad *veritatem dico*, Græca addunt ἐν Χριστῷ,
D *in Christo*, quasi Paulus juret per Christum se veritatem dicere: sed τὸ *in Christo* non habet Ambros. nec Chrysost. nec Romana, nec Syrus.

Nota Tertiò, *in fide*, id est fidelitate. q. d. Ego doctoris munere fungor summa fide & veritate; non doceo lucri causa, non fictè, non ad plausum. *Non sumus*, inquit 2. Corint. 2. 17. *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur.* Secundò, Syrus vertit בהימנותא דשררא *behaimanuta desrara*, in fide veritatis, id est, in fide vera & germana.

Unde simplicissimè cum aliis accipi hic potest fides Euangelica & Catholica. q. d. Non doceo humana inventa, sed ea, quæ pertinent ad fidem Evangelii: & ne in hac fide & doctrina mea putes aliquid esse mendacii & falsitatis, addo & *veritate*.

Rursum, aptè fidem præponit veritati, quia per fidem obtingit nobis quasi præmium cognitio veritatis: nam, ut ait Propheta, *Nisi credideritis, non intelligetis.* Hinc pulchrè ex Platone in Timæo S. August. lib. de Consensu Evangel. cap. 35. *Quantum*, inquit, *ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Duo illa sursum sunt, æternitas & veritas; duo ista deorsum, quod ortum est & fides. Ut ergo ab imis ad summa revocemur, atque id quod ortum est recipiat æternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium pergunt, per aliquod medium reducuntur, ab æterna justitia temporalis iniquitas nos alienabat. Opus ergo erat media justitia temporali, quæ medietas temporalis esset de imis mixta & summis, atque ita se nec abrumpens à summis, & contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei & hominum dictus est inter Deum immortalem & hominem mortalem, Deus & homo reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in æternis.*

Sicut per tempus venitur ad æternitatem, ita per fidē ad veritatē

Hoc ergo est sacerdotis & Apostoli munus, docere scilicet fidem & veritatem. *Labia*, inquit, Malachias cap. 2. 7. *sacerdotis custodient scientiam & legem requirent ex ore ejus.* Et Hieronym. in 7. Ezech. in fine: *Singula*, inquit, *requiruntur à singulis; vaticinium enim futurorum, propriè requiritur à Propheta: legis verò interpretatio sacerdotis officium est.* Hinc summus sacerdos Rationali suo inscriptum habebat אורים ותמים *urim vetummim*, id est doctrina & veritas, cujus inscriptionis moralis ratio erat, ut sacerdotem admoneret sui officii, sanæ videlicet doctrinæ & veritatis, sive integritatis (hoc enim vox *tummim* hebraicè significat) vitæ. historica verò causa erat, ut sacerdoti dignitas commendaretur populo, quando eum Rationali indutum edoceri à Deo de futuris eventis, & vice Dei oracula fundere cernebat: non quòd per has voces *urim & tummim* Rationali inscriptas Deus responderet; sed quòd per sacerdotem Rationali vestitum, & pontificalibus indutum, tamquam fungentem jam munere pontificio Deus illa revelaret, de quibus consulebatur. Idque hæc scriptura *urim & tummim* significabat, sacerdotem videlicet Rationali indutum esse in *urim & tummim*, hoc est, accipere à Deo doctrinam & veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat: *urim* ergo non oraculum; sed index erat oraculi. Et cùm Scriptura dicit Deum per *urim* consultum esse, aut respondisse, metonymicè accipiendum est, Deum scilicet respondisse per sacerdotem Rationali, in quo erat *urim*, indutum; idquè ut sacerdos typum gereret Christi summi Prophetæ, per quem veritas facta est, & allata è sinu Patris, Joan. 1. vers. 17. & 18. Erat igitur in sacerdote sic ornato oraculorum doctrina & veritas, ac esse debebat judiciorum & legis doctrina & veritas vitæ. De quibus plura dixi Exodi 28.

Sacerdotis est docere fidem & veritatem.

Quid urim & tummim, id est doctrina & veritas, in Rationali pontificis.

VERS. 8. VOLO ERGO VIROS ORARE IN OMNI LOCO, LEVANTES PURAS MANUS SINE IRA ET DISCEPTATIONE] Quæ de suo doctoratu & apostolatu præmisit Apostolus, quasi per parenthesim interiecit propter pseudoapostolos, nunc redit ad orationem, quam initio capitis commendavit. q. d. Quod dixi orandum esse pro omnibus, non ad solos sacerdotes, sed ad omnes viros & mulieres pertinere volo.

Nota. Vult viros orare in omni loco, quod Ambros. Anselm. S. Thom. & alii Latini intelligunt de oratione privata ubivis locorum facienda. quasi dicat Non tantùm in ecclesia, sed & in agris, silvis, officina, itinere, navi, mensa, lecto, & quovis loco, licitum est orare cuivis viro, eique suadeo ut oret. Ad hoc usi sunt veteres orationibus brevibus, sed crebris & ardentibus, quas jaculatorias vocant, eæque vel vocales erant, vel mentales tantùm. De quibus S. Augustin. epistol. 121. ad Probam cap. 9. *Dicuntur*, inquit, *fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen brevissimas, & raptim quodammodo ejaculatas, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimùm necessaria est, per productiores horas evanescat atque hebetetur intentio. Atque per hoc etiam ipsi satis ostendunt hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si perduraverit, non citò esse rumpendam: absit enim ab oratione*

In omni loco orare possumus per orationes jaculatorias.

A *multa locutio, sed non desit multa precatio, si fervens perseverat intentio.* Et infrà: *Plerumque hoc negotium plus gemitibus quàm sermonibus agitur, plus fletu quàm afflatu.*

Ratio, cur Apostolus velit nos orare omni loco, est Prima, quam dedit S. Augustin. sermon. 130. in Parasceve de cruce & latrone: quia per Christum omnis locus factus est Christianis oratorium. *Judæis*, inquit, *Deus præcepit relinquere universam terram, & in uno loco offerre sacrificia, & vota reddere, quoniam immunda erat tunc universa terra fumo ararum, & nidore bustorum, cæterorumque coinquinatorum, eorum, quæ de profanis Gentilium sacrilegiis inferebantur super eam. Nobis verò jam, quoniam Christus adveniens expiavit universam terram, omnis locus oratorium factus est. Et idcirco Apostolus hortatur & præcipit sine intermissione orare ubique, dicens: Volo orare viros in omni loco, levantes sanctas* (sic enim habet S. August. pro *puras*) *manus.* Altera ratio est, quia oratio tam necessaria est animæ, quam cibus corpori. Id pulchrè docet S. Antiochus, qui vixit à 900. annis, cujus homiliæ extant in appendice Bibliothecæ SS. Patrum, homil. 106. *Oratio*, inquit, *cum luctu conjuncta, & ad Deum effusa in spiritu,*
B *alimonia mentis est, haud secus ac panis corpori.* Quamque hoc utile, felix & divinum sit, declarat, dum subdit: *Beata sanè mens, cui tempore orationis datum est, nullis se interpellantibus remoris, Deum posse alloqui. Talis perinde se habet, ut aquilæ pullus, dum sese in sublime attollit; tota enim, felici nempe ac divina permutatione à se alienata, radioso splendore intermicat.* Ac rursum quàm humiles ac mites efficiat oratio, declarat, dum subdit: *Jugis oratio & continens per congressum cum Deo familiarem, mentem avocat ab omni prudentia fastuque mundi, eamque Deo præsentem offert, quodque propiùs jungit Deo, hoc majore adimplet timore simul & mitiate*, id est mansuetudine. Denique ad omnia vitia & concupiscentias edomandas, necessariam esse jugem orationem docet, dum ait: *Qui cariosam peccatorum scrupulositatem à se excutere cupiunt, iis semper orationi incumbendum est, interna scilicet mentis locutione, etiamsi extra oratorias ædes diversentur.*

Cur Paulus velit nos orare in omni loco, duplex est causa. Omnis locus Christianis est oratorium.

Oratio tam necessaria est animæ quàm cibus corpori.

Secundò tamen, Græci hunc locum explicant de oratione publica, maximè sacrificii & synaxis, idque aptiùs cohæret præcedentibus & sequentibus: nam de oratione
C publica egit v. 1. & in publica lavandæ & levandæ sunt puræ manus, non autem in privata. Rursum quia mulieres vult orare in habitu ornato; ergo de publica oratione loquitur. quid enim refert quo habitu mulier utatur, dum privatim orat in cubiculo? Loquitur ergo de publica oratione, quæ quovis loco, id est oratorio publicæ orationi dicato, facienda est. q. d. Judæi orant tantùm in templo Hierosolymitano, ego verò Christianos volo orare in quavis ecclesia, & in omni loco qui dicatus est orationi.

Apostolus loquitur de oratione publica.

Est enim oratio quæ in ecclesia fit, efficacior ea quæ domi funditur, ut docet S. Chrysost. homil. 3. de incomprehensibili Dei natura, cùm objectionem quorumdam (qualis est Novantium nostrorum) elidens, sic ait: *Orare vel domi possumus, dicunt: sed homiliam doctrinamque audire non nisi in ecclesia possumus. Te homo decipis. Nam etsi domi quoque Deum orandi est facultas, tamen fieri non potest, ut domi tam honorès quàm in ecclesia, ubi tot Patres, ubi clamor felici societate excitus, ad Deum immortalem refertur. Non pariter exoras cùm solus Dominum obsecras, atque tuis cum fratribus. Est enim in hujusmodi plus aliquid,*
D *verbi gratia concordia, conspiratio, copula amoris & charitatis sacerdotum clamores. Præsunt enim ob eamrem sacerdotes, ut populi orationes, quæ infirmiores per se sunt, validiores illas complexæ simul in cœlum evehantur.* Adde locus ipse sæpè devotionem orandi excitat, & propter Sanctos qui ibidem vixerunt vel requiescunt, miraculis, aliisque donis & beneficiis à Deo celebratur. Hac de causa tantopere ad Bethlehem S. Hieron. anhelabat, eoque Marcellam, Paulinam, & alias invitabat, ut ipse in epistolis ad eas datis profitetur. Eadem de causa S. Chrysost. optabat adire limina Apostolorum, ut Petri & Pauli catenas exoscularetur, ut ipse scribit homil. 8. in 4. ad Ephes. Vide Bellarm. l. 3. de Cultu Sanctorum.

Oratio in ecclesia meliùs fit, quàm in domo, cur?

LEVANTES PURAS MANUS] Græcè ὁσίους, hoc est sanctas, tum corporaliter eas abluendo, quomodo Judæi Exodi 19. jubentur sanctificare se abluendo vestes; tum spirituali-

disceptatione; pugnis, rapina, avaritia, turpitudine, ac per eleemosynas eas sanctificando. ita Chrysostom. Theophyl. Oecumen. Hinc Tertullian. in Apolog. cap. 30. pro *puras* legit *innocuas*. Unde & Augustin. sermon. 93. de Tempore, *In manibus*, ait, *opera debemus accipere; si ergo talia sunt opera, ut ea possis in altum in conspectu Domini levare, potes etiam & tu in ipso adversarios tuos excludere. Hos ergo si volumus vincere, manus nostræ, id est, actus nostri, & conversatio nostra non sit in terris, sed in cælo*. Sic Horatius libr. 1. satyra 4. *puris manibus vivere* dixit, pro eo, quod est, studiosè & ex virtute vivere.

Christiani olim ante orationem lavabant manus; duas ob causas: Christiani olim Eucharistiam non ore, sed manu excipiebant, ideoque manus lavabant.

Nota, olim Christianos solere ante orationem manus abluere: idque Primò, honoris & reverentiæ causa; maximè quia, ut patet ex VI. Synodo cant. 101. communicantes, sacram hostiam excipiebant, non ore, uti jam fit, sed explicatis in formam crucis manibus, viri nudis, feminæ puro linteo, quod Dominicale vocabant, tectis, ut patet ex Concilio Altisiod. can. 36. inde manibus hostiam ori admoventes, sumebant. Secundò, ut admonerentur puritatis animæ. Disertè id habet Clemens lib. 8. Constit. 38. & Tertull. de Orat. c. 11. *Quæ*, inquit, *ratio est, manibus quidem ablutis, sed spiritu sordidato orare?*

Aqua ad purificationem olim ponebatur ante fores ecclesiæ.

Imò hac de causa, non tantùm manibus lotis, sed etiam candidis induti vestibus ingrediebantur ecclesiam, ut docet S. Chrysost. homil. 25. in Matth. Atque hac de causa præter aquam benedictam, sive lustralem, posita erat pro foribus ecclesiæ aqua ad purificationem, ut patet ex Euseb. li. 10. hist. 4. Hujus lavacri loco successit & remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu ecclesiæ ad expiationem levium peccatorum, ac soli jam sacerdotes in Missa lavant manus.

Judæi & Gentiles non nisi lotis manibus orabant.

Nota Secundò. Hic lotionis ritus, uti & multi alii, à Judæis fluxisse & manasse videtur ad Christianos: nam Judæos nonnisi lotis manibus adorasse Deum, docet Aristæas lib. de 72. Interpretibus. Causam addit, illud scilicet testimonium esse ne quid perperam agant, sed piè sancteque cuncta perficiant, quia omnia manibus exercentur. Idem Gentiles fecisse patet ex Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Casta placent superis, pura cum veste venite.
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Plura vide apud Baron. anno Christi 57. pag. 534. & 549.

Levare manus habitus est orantis.

Nota Tertiò. Levare manus habitus est orantis. Hinc veterum & Judæorum, & Christianorum mos fuit orare elevatis manibus. Id patet Exodi 17. 11. *Cumque*, inquit, *levaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululùm remisisset, superabat Amalec*. Psalm. 133. 2. *Extollite manus vestras in sancta*, id est versus sanctuarium. Psalm. 140. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum*. q. d. Sicut thymiama, quod quotidie manè & vesperi Deo incenditur & adoletur, ad Deum ascendit. Deoque gratissimum ac suavissimum est: ita & oratio mea, quæ quasi incensum ex corde meo sanctis desideriis æstuante evaporat, ad te Domine ascendat, tibique suavis sit & grata. Rursum, oratio quam fundo elevatis ad te, ò Domine, manibus, tibi placeat quasi sacrificium vespertinum, juge scilicet agni, quod tam vespere, quàm manè immolabatur.

Quomodo Psaltes elevationem manuum vocet incensum & sacrificium vespertinum.

Ubi Nota. Potiùs vespertinum dicit, quàm matutinum quia vespertinum erat honoratius. Primò, quia erat quasi finis & consummatio totius diei. Secundò, quia typus erat Eucharistiæ vespere in ultima cœna à Christo instituendæ. Tertiò, quia offerebatur pro peccatis toto die admissis, cum animi contritione & mœrore, cujus symbolum est vesper & tenebræ. ita Theodor. ibi.

Idem mos fuit Gentilium duce natura. Unde Apulejus libr. de Mundo, *Habitus*, ait, *orantium hic est, ut manibus extensis ad cælum precemur*. Et Euseb. libr. 4. de Vita Constant. cap. 28. recitat legem Constantini, qua jussit etiam Gentiles feriari die Dominico, & vota sua Deo nuncupare manibus æquè ac animis in cælum elevatis. Hoc etiam habitu apud Romanos fingebatur simulacrum Pietatis; eodemque habitu suam imaginem fingi voluisse Constantinum, testis est Euseb. lib. 3. Vitæ ejus cap. 3.

Simulacrum Pietatis.

Sex causæ cur orantes levent manus.

Quæres, quæ hujus habitus & ritus sit causa? Respondeo. Prima causa est, quòd hic habitus, sit supplicis, petentis & sperantis auxilium ex alto: sicut submergendi manus extendunt tamquam auxilium petentes. Secundam causam dat Clemens Alexand. lib. 7. Stromat. quòd eleA vatio manuum significet & excitet mentis elevationem in Deum, quæ orationis est quasi anima. *Caput & manus*, inquit Clemens, *in cælum extendimus, & pedes excitamus in ultima acclamatione orationis, promptitudine & alacritate spiritus assequentes essentiam, quæ apprehenditur intelligentia, & unà cum verbo corpus à terra educere conantes, erectam & elevatam animam desiderio meliorum, cogimus in sancta progredi magno animo corporis vinculum despicientes*. Tertiam dat Tertullian. Apologic. 30. quòd extensione manuum nos Deo offeramus, & quasi in manus ejus dedamus: *Paratus est*, inquit Tertullian. *ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani*: q. d. orans, *Præstò sum, necte & plecte si vis, aut certè miserere*. Quarta est, quòd hoc ritu vehementiam affectus designemus, quasi vim Deo inferre, atque præ magna fiducia manu quod petimus prehendere velimus. Ita enim fecisse Bebianum consulem moriturum, cùm ei se videndum Deus exhiberet, habet carmen de ipso conscriptum; quod exstat tom. 8. Biblioth. SS. Patrum. Quintam dat S. Cyprianus Exhort. ad Mart. cap. 8. Theodoret. q. 34. in Exodum, Nyssenus in Vita Mosis, Minutius in Octav. Hieronym. in cap. 11. Marci, & alii veteres, B ut scilicet hoc gestu protestemur merita Christi crucifixi, eaque Patri quasi efficacissimum ad impetrandum medium offeramus. qua de causa sacerdos in Missa sæpe orat manibus expansis in modum crucis. Hinc & Prudentius hymno 6. peri Stephanωn, sanctos quosdam Martyres ad supplicia raptos; asserit ita orantes corpus conformasse, ut formam crucis exhiberent, quo scilicet protestarentur se cultores esse Christi crucifixi pro eoque pati & mori. Sexta causa est moralis, scilicet, quòd hoc habitu testetur is qui orat, se nolle torpentem rem petitam impetrare; sed velle manus simul ad opus admovere. hinc Psaltes psalm. 118. *Levavi*, inquit, *manus meas ad mandata quæ dilexi*: & Thren. 3. 41. hortatur Jeremias, ut levemus corda nostra cum manibus ad Dominum. Septima est symbolica, quam dat S. Ephrem tractat. de Orat. ut scilicet hac extensione oratio nostra quasi arcu armetur, *quoniam in ea manus extendimus, ac veluti sagittam in inimicum dirigimus*. Quare jure queritur Christus apud B. Hippol. lib. de Consummat. sæculi: *Ego*, inquit, *manus vestras feci, ut ad preces & orationes extenderetis eas; at vos ad rapinas & cædes & mutuas occisiones extendistis*. C Porrò primorum Christianorum in orando gestus ita pingit Tertullian. Apolog. 30. *In cælum* inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui; capite nudo, quia non erubescimus; sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis & Cæsaris vota sunt*:

Exspansæ manus exhibent speciem Christi crucifixi

Orationi maximè repugnat ira

SINE IRA ET DISCEPTATIONE] *Sine ira*, id est, sine injuriarum memoria, ait Chrysostom. sine vindictæ cupiditate, imò cum reconciliatione, & condonatione injuriarum: hanc enim positivam conditionem per negationem iræ intelligit, est miosis. Idem docet Christus Matth. 5. 23. *Si offers*, inquit, *munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum*: Nihil enim ita animum turbat, nihil eum ita à Deo & oratione avertit, atque divinæ inspirationis & gratiæ incaD pacem reddit, sicut ira: Hinc Chrysost. homil. 8. *Nemo*, inquit, *adeò audax sit, ut inimicitias exercens ad Deum pergat orandum*.

& disceptatio, eaque duplex.

Nota. Pro *disceptatione*, græcè est διαλογισμῶν, quod Oecumen. vertit, *hæsitatione*; Chrysost. *disceptatione*, qua quis, inquit, intra se disceptat cogitans: Putasne audiet me Deus: putasne impetrabo quod peto? Huic hæsitationi opponitur fiducia, quæ necessaria est oranti. *Credite*, inquit Christus Marci 11. v. 24. *quia accipietis, & evenient vobis* Jacobi 1. 6. *Postulet in fide nihil hæsitans*.

Secundò & meliùs intelligitur hic disceptatio, quæ ex ira, de qua præcessit sequi solet: qui enim iratus est, secum disceptat de causis & modis vindictæ, plenusque est tumultu cogitationum quasi inter se confligentium, quæ mentis quietem interturbant, & planè ineptam ad orandum efficiunt. Unde S. Ambros. lib. 5. de Sacramentis cap. 5. per disceptationem intelligit mentis evagationem, quæ in oratione excludi debet per attentio-

nem animi; quæ quasi orationis anima est.

VERS. 9. SIMILITER ET MULIERES] Supple & repete, *orent in omni loco, levantes puras manus*, æque ut viri.

Quis habitus ornatus in muliere?

IN HABITU ORNATO: græcè κοσμίῳ, id est honesto, decenti, &, ut Vatablus; &, ut Syrus, casto. hic enim ornat mulieres: nam nimius, inhonestus & indecens eas non ornat, sed deturpat & fœdat maximè in templo, ubi sunt oraturæ. Unde explicans subdit: CUM VERECUNDIA ET SOBRIETATE (id est verecundè, sobriè, moderatè & modestè) ORNANTES SE] Rectè Demades dixit, pudorem in muliere esse arcem pulchritudinis: quæ enim eo carent, & inverecundè se ornant, se suamque pulchritudinem prostituunt. S. Cyprianus l. de Habitu virginum legit, *cum verecundia & pudicitia*: & ita vertit Syrus & Erasmus. hoc enim quoque significat σωφροσύνη, magis tamen significat sobrietatem, ut vertit Noster.

Nota. Prima mulieris virtus præsertim in loco publico & templo, est modestia, præsertim in cultu corporis, ad quem hic sexus, quia aliis ingenii & judicii dotibus, quibus præditi sunt viri, caret, propensior est. Unde femineum genus φιλόκοσμον est, ait Hieron. epist. 12 ad Gaudentium. Hinc & Comicus: *Dum moliuntur*, (aut *poliuntur*) *dum comuntur annus est*. Et vulgare est adagium illud Plauti: *Navis & mulier numquam satis ornantur*, &: *Qui opus & negotium quærit, uxorem aut navem sibi comparet*. Vult ergo Apostolus eas esse habitu non sordido, nec lascivo, sed gravi, moderato & honesto, qui matronam Christianam deceat, quique animum pudicum, gravem & bene compositum significet. Hinc Secundò, vult mulieres non inconditas & incompositas procedere, sed honestè ornatas, quamque pro suo statu. Sic Ruth cap. 3. vers. 3. lota & uncta cultioribus vestibus se induit, cùm adhuc nubilis esset. Sic Judith ornavit se cap. 10. 3. Sic Esther cultu regio ad Assuerum processit. Adeoque peccaret mulier, si invito marito, viliori vestitu aut cultu uteretur. Unde S. August. epist. 199. ad Ecdiciam, eam graviter reprehendit, quòd continentiæ studiosa, vestem invito marito mutasset.

S. Basil. in Reg. brevior. interrog. 210. habitum ornatum ita definit, *Qui*, inquit, *ad propositum cujusque finem accommodatus est cum decore & dignitate habita ratione temporis, loci, personæ, utilitatisque: alia enim vestis convenit tempore hiemis, alia æstatis; alia laboranti, alia quiescenti; alia ministranti, alia hero; alia militi, alia civi; alia viro, alia feminæ*.

VERS. 10. NON IN TORTIS CRINIBUS, AUT AURO, AUT MARGARITIS, VEL VESTE PRETIOSA, græcè ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, vestitu sumptuoso) SED QUOD DECET MULIERES, PROMITTENTES (ἐπαγγελλομέναις id est præferentes, &, ut Syrus atque Ambrosius, profitentes) PIETATEM PER OPERA BONA] Nota Pro *tortis crinibus* græcè est, πλέγμασιν, id est plicaturis & crispaturis, quibus mulieres calamistro, hoc est acu calefacta, crines vario flexu per gradus & nodos intorquent, ut cincinnatæ & calamistratæ incedant.

Secundò, pro *pietatem*, græcè est θεοσέβειαν, hoc est Dei reverentiam & cultum; Syrus vertit, *Dei timorem*. pietas ergo hic in Deum, non in parentes aut liberos intelligitur. q. d. Ita honestè ac modestè se vestiant, sicut vestiri decet mulieres Christianas, quæ *per bona opera*, id est, per bonam vitam & mores Christianos, profitentur, non levitatem, non luxum, non lasciviam, sed pietatem ac cultum Dei. Porro S. Bernardus epistola 42. ad Henricum Senonensem Archiepiscop. hæc extendit ad Episcopos & Ecclesiasticos: *Non in veste pretiosa*, inquit, *clamatur autem specialiter ad feminas, ut erubescat in se deprehendi Episcopus, quod in fragiliori quoque sexu audierat reprehendi. Dicite Pontifices in freno quid facit aurum?*

Ornatus mulierum descriptus à S. Petro.

Est hic locus moralis de ornatu decenti mulierum. Sic S. Petrus epistol. 1. cap. 3. vers. 3. describit in quo situs sit verus ornatus Christianæ feminæ: *Quarum*, inquit, *non sit extrinsecus capillatura* (crispatura) *aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorum cultus; sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples*. Ubi Nota, verum mulieris ornatum esse internum, integritatem scilicet & incorruptionem spiritus quieti & modesti, vel, ut Hieronym. legit, silentis.

A Spiritus quietus, ait Cajetanus, opponitur inconstantiæ, quæ mulieribus est familiaris: modestus & silens, iracundiæ & garrulitati. Sic de sponsa regis dicitur psalm. 44. 14. *Omnis gloria filiæ regis ab intus*. Alioqui mulier externo cultui dedita & internum negligens, internè Hecubam, externè Helenam refert, inquit Nazianz. in carm. contra fucatas mulieres. Imò S. August. ser. 18. de Verbis Apostoli: *Corporis*, inquit, *hujus, id est, exterioris hominis ornamenta, quanto magis appetuntur, tanto fiunt interioris majora detrimenta: quanto autem minùs appetuntur ornamenta exterioris hominis, tanto magis pulchris moribus homo interior adornatur*. Imò quæ nimium sese ornat exterius, esto sit castissima, non caret tamen impudicitiæ suspicione. Testis est Claudia Vestalis, quæ, ut canit Ovidius 4. Fast.

Casta quidem, sed non est credita, rumor iniquus
Læserat, & falsi criminis acta rea est.
Cultus, & ornatos variè prodisse capillos
Obfuit, ad rigidos linguaque prompta senes.

E contrario laudat Plutarchus in Vita Phocionis illius uxorem, quæ, cùm ei altera quædam mulier valdè nobilis suos torques & mundum muliebrem ostentasset uti solent feminæ,

Spartani solis meretricibus concedebant ornatum vestium.

B respondit: *Meum vero ornamentum & mundus muliebris est Phocion*. Hinc rectè Clemens Alexandr. lib. 2. Pædagogi cap. 10. *Laudo*, inquit, *& admiror Lacedæmoniorum civitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes, & aureum mundum gestare permisit, ita scilicet à probis mulieribus ornatus studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederent*.

Tertull. decem rationibus deterret à luxu vestium.

Scripsit contra hunc luxum vestium & ornatus Tertull. insignem librum de Cultu feminarum, in quo Primo, cap. 1. docet, quòd pudicitia non tantùm in carnis integritate, sed & in cultus simplici mundicie consistat. Secundò, cap. 2. quòd hic luxus signum sit non integræ conscientiæ, & spectatoribus tentationem ingerat & periculum. Tertiò, cap. 5. quòd istæ, quæ se adeò ornant coloribus & fucis, naturam, facturam & imaginem Dei deforment, transfigurent, adulterent, Deumque artificem quasi emendent & reprehendant. Quartò, cap. 10. quòd vestium colores, auri opera & gemmæ, inventa sint à dæmone, idque probat ex libro Henoch, quem citat S. Judas. Quintò, cap. 11. quòd hic cultus sit Gentilium, & ancillarum diaboli. Sextò, cap. 12. quòd hæc sint lenocinia & indicia meretricum. Septimò, c. 13. Christianos non ad delicias, sed ad

C asperitatem, cruces & martyria vocari. Idem libro de Habitu mulierum cap. 1. docet, quòd feminæ habitu lugere & expiare debeant ignominiam & peccatum Evæ matris. Secundò, cap. 4. quòd luxus signum sit vel ambitionis, vel prostitutionis. Tertiò, c. 6. quòd gemmæ sint maris conchæ, aut de frontibus draconum eruantur, ut sic de serpente ornetur mulier. Denique quòd à Deo gravissimè puniantur. Nam Isaias cap. 3. v. 17. inquit, *Decalvabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit; & erit pro suavi odore fœtor, & pro zona funiculus, & pro crispanti crine calvitium, & pro fascia pectorali cilicium*.

Itaque feminas sic exhortatur Tertullian. *Prodite vos, jam medicamentis & ornamentis extructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, & spiritus taciturnitate inserentes in aures sermonem Dei, annectentes cervicibus jugum Christi. Caput maritis subiicite, & satis ornatæ eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite, & plusquam in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem*.

D Tertullianum sequitur Cyprianus lib. de Disciplina & habitu virginum: ait enim; *Illarum pretiosior est cultus, quarum pudor est vilis. Si tu te speciosiùs comas, & per publicum notabiliter incedas, oculos in te juventutis illicias, ut ipsa*

Idem facit S. Cyprian.

non pereas, alios tamen perdas & velut gladium te atque venenum videntibus præferas, excusari non potes quasi mente casta sis & pudica: redarguit te cultus improbus, & habitus impudicus. Deinde asserit auctores & inventores hujus fuci & luxus esse dæmones. *Apostatæ*, inquit, *angeli docuerunt oculos circumducto nigrore fucare, genas mendacio ruboris inficere, mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatem corruptelæ suæ impugnatione*. Tertiò, ostendit, quòd quæ se nimis ornant, Dei opus corrigere velint, ac consequenter in Deum sint contumeliosæ. *Dixit*, ait, *Dominus, Faciamus hominem ad imaginem nostram; & audet quisquam mutare, ac convertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quoniam id, quod Deus formavit, reformare & transfigu-*

figurare contendunt, nescientes quòd opus Dei est omne quod nascitur; diaboli, quodcumque mutatur. Si pictor pinxisset imaginem, & alius manus inferret, an non gravis fieret pictori injuria? tune igitur impunè ferres, quòd Dei imagini manus inferas? Quartò, hisce quæ sese comunt & fucant, Dei judicium & pœnas intentat. *Non metuis*, ait, *ne in resurrectione artifex opus suum non agnoscat, dicatque: Opus hoc meum non est, imago hæc nostra non est, cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quoniam oculi tibi non sunt, quos fecit Deus, sed quos diabolus infecit. Illum tu secta es, rutilos & depictos serpentis oculos imitata, de inimico tuo corrupta, cum illo pariter & arsura.*

& S. Chrysostomus.

Quàm vero luxus hic & ornatus tum alibi, tum præsertim in templo dedeceat, docet hic Chrysostom. & ex eo Theophylact. *An saltatura, inquit, ad ecclesiam pergis? numquid hic nuptias & lascivia oblectamenta conquiris? num ut cui spectaculum præbeas advenisti? num tibi nunc instruendus est thalamus? non iste supplicis est habitus; accessisti ut Deum pro peccatis tuis depreceris, ut cum gemitu & lacrymis veniam petas; quid teipsam ornare improbo & intempestivo studio contendis?*

Exemplum Prætextatæ.

Denique exemplo Prætextatæ, quod ex Hieronym. descripsi 1. ad Thessal. 5. v. 19. ostendit Deus, quàm hic sibi luxus displiceat. Quare meritò B. Thomas Morus nobili cuidam puellæ, quæ multo cum labore & dolore crines complicabat, ut frons latior esset, pectusque & tunicam constringebat, ut gracili esse corpore videretur, dixit: *Nisi Deus pro hoc tuo tanto labore tibi infernum reddat, magnam profectò tibi faciet injuriam.* Idem affirmabat seriò, persuasissimum sibi esse, quàm plurimos in hac vita eo labore infernum mercari, cujus vel dimidio cælum lucrati fuissent. Unde & S. Paula, teste S. Hieronymo in ejus Epitaphio; tanta pœnitentia totque lacrymis luxum hunc licet levem, in se expiavit; cumque, inquit Hieronym. à nobis moneretur, ut parceret oculis, respondit: *Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurisso & cerussa & stibio sæpè depinxi: affligendum enim est corpus, quod multis vacavit deliciis; longus risus perpeti compensandus est fletu; mollia linteamina, & serica, & pretiosa, asperitate cilicii commutanda: quæ viro & sæculo placui, nunc Christo placere contendo.*

VERS. 12. DOCERE AUTEM MULIERI NON PERMITTO] in Ecclesia & cœtu publico, ubi agitur communis oratio, de qua hactenus egit. Unde 1. Corinth. 14. v. 34. *Mulieres*, inquit, *in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit; si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.* Ut enim notat Theophylact. mulieres aliquæ tempore Pauli acceperant donum prophetiæ; ne ergo putarent sibi fas esse in Ecclesia loqui & prophetare, hic eis id inhibet Apostolus, idque tum honestatis pudoris, infirmitatis ac loquacitatis muliebris causa, inquit Chrysostom. tum studio reverentiæ & subjectionis erga virum, quæ requirit, ut eo præsente & loquente, sileat mulier, præsertim in Ecclesia, & rebus sacris: nam privatim domi Priscilla fidem Christi docuit virum eloquentem Apollo, Actor. 18. v. 26. Et ad Titum 2. v. 4. vult Apostolus, ut matres filias & ancillas suas privatim doceant prudentiam & modestiam: & fidelis mulier infidelem virum convertere & instruere jubetur, 1. Corint. 7. vers. 16. Sic S. Cæcilia fidem Christi docuit Valerianum sponsum suum; S. Natalia Adrianum; S. Monica Patricium; S. Marthia Marium; Theodelinda Agilulphum Longobardorum regem; Clotildis Clodoveum; Flavia Domitilla Flavium Clementem. nam, ut inquit Chrysost. homil. 60. in Joan. *Nihil potentius est muliere bona ad instruendum & informandum virum quæcumque voluerit neque tam leviter amicos, neque magistros, neque principes patietur, ut conjugem admonentem atque consulem: habet enim voluptatem quamdam admonitio uxoria, cùm plurimum amet* (vel, ut alii legunt, *ametur*) *quod consulit.*

Exempla mulierum quæ converterunt maritos

Adde, non tantùm Apostolum hic vetare, ne publicè doceat mulieres, putà in Ecclesia, verùm etiam nec permittere illi ut privatim doceat, si id facere velit quasi ex officio vel auctoritate. Unde sequitur.

NEQUE DOMINARI (græcè αὐθεντεῖν, hoc est, auctoritatem usurpare) IN VIRUM, supple permitto mulieri, SED ESSE IN SILENTIO] Græcè ἡσυχίᾳ, id est, quiete. Hoc silentium, hæc verecundia, hæc modestia A longè magis mulierem ornat, quàm pretiosa vestis, inquit Chrysost. Et ut ait Euripides in Heraclid. *Feminæ pulcherrimum donum est silentium & modestia; & intus tranquillam manere.* Hinc Gorgoniam sororem ita laudat Nazianzenus: *Quid silentio prudentius? quænam res divinas tum ex divinis oraculis, tum ex propria intelligentia & sagacitate magis cognovit: quænam rursus minùs locuta est quàm illa, in mulieribus pietatis finibus se continens.*

S. Gorgoniæ silentium.

Ex hoc Apostoli loco Epiphan. hæres. 49. quæ est Quintilianorum, confutat eos, quòd mulieres ad episcopatum aut præsbyterum assumerent, in gratiam & honorem Evæ.

Si enim Apostolus docere, imò loqui non permittit mulieri in Ecclesia; quid si vidisset, quod hoc sæculo vidimus, mulierem scilicet, Ecclesiæ alicujus caput, rectricem & doctricem; an non exclamasset: Monstrum horrendum! nimirum justo Dei judicio tale sibi deligunt monstrosum caput, qui caput à Christo constitutum, S. Petrum dico, sanctique Petri successores nolunt agnoscere.

ADAM ENIM PRIMUS FORMATUS EST, DEINDE EVA: ET ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER B AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT] q. d. Mulier debet silere & discere (non docere) atque subjecta esse viro, quia vir illi præstat, tum dignitate primæ creationis: primò enim Adam fuit creatus, deinde ex Adamo Eva. tum vigore rationis: Eva enim leviter & temerè permisit se seduci, non autem Adam. Ita Chrysost. qui notat, exemplo primæ mulieris Evæ tacitè hic à Paulo reliquas feminas omnes temeritatis & levitatis argui. VERS. 13. & 14.

Hinc pulchrè ait Primas. *Docet Apostolus feminas oportere esse viris subjectas, quia & posteriores sunt in ordine & priores in culpa.*

ADAM NON EST SEDUCTUS, MULIER AUTEM SEDUCTA IN PRÆVARICATIONE FUIT] *Seducta*, græcè ἀπατηθεῖσα, id est decepta, q. d. Mulier ubi decepta fuit, prævaricata est, & transgredi cœpit præceptum, Domini. VERS. 14.

Quæritur, Quomodo Adam dicitur non esse seductus cùm ab Eva sit deceptus, & pomum vetitum acceperit, ac comederit? Respondet Primò, Magister sententiarum 2. dist. 22. solam Evam dici seductam, quia sola Eva credidit tria, C quæ serpens promiserat, si de pomo vetito comederet, scilicet Primò, se non morituros; Secundò, similes Deo futuros; Tertiò, boni malique notitiam habituros. Sed repugnant plerique Patres, qui Adam etiam hæc credidisse volunt. & colligitur Gen. 3. 22. ubi Deus irridens Adæ credulitatem & appetitum omniscientiæ & cujusdam divinitatis: *Ecce Adam*, inquit, *quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum & malum.*

Quo sensu Eva dicatur seducta non Adam Quinque explicationes.

Secundò, aptiùs Ambros. legens, *mulier seducta, facta est in prævaricationem*, id est, fuit viro auctrix prævaricationis, non contrà.

Tertiò, alii repetunt ex vers. præced. τὸ *primus*, q. d. Adam prior non fuit seductus, sed Eva. ita Theodor. Oecumen. Haymo.

Quartò alii sic explicant, q. d. Adamo non fuit persuasum, sed Evæ, Deum non præcepisse ne comederent de ligno scientiæ boni & mali; Adam ergo non fuit seductus, sed sciens ac prudens violavit præceptum Dei.

Quintò & planiùs: *Eva fuit seducta*, quia à serpente volente eam decipere, fuit decepta. Unde & ab hoc deceptore se deceptam profitetur dicens, *Serpens decepit me.* D *Adam* verò *non fuit seductus*, id est à serpente deceptus: serpens enim non ausus fuit virum aggredi, sed mulierem, quam faciliùs se decepturum sciebat.

Hinc etiam Adam non se excusavit ut à serpente aliove aliquo deceptum, sed tantùm ut allectum ab uxore (nec enim Eva voluit decipere Adamum, sed tantùm allicere ad esum sui pomi) tantumque comedisse, ut illi quasi sociæ morem gereret: *Mulier*, inquit, *quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno, & comedi.*

Ubi tamen Nota. Mox ut Adam consensit mulieri, factusque inobediens voluit comedere de ligno vitæ, elatus in superbiam lapsus est in cæcitatem, & credidit serpentis promissis, voluitque Deo similis fieri, ac speravit ex pomi esu omniscientiam. ut jam dixi. Hoc enim est quod Deus eum irridens dixit: *Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est, sciens bonum & malum*: ita Theophyl. Ambros. Chrysost. Anselm. August. 14. de Civit. c. 17. Hieron. 1.

Adam quoque credidit serpenti.

con-

contra Jovin. q. d. Paulus. Ergo mulier, utpote à serpente seducta, viro inferior est ratione & prudentia, ergo illi subsit oportet. Secundò, ergo justè Deus in pœnam peccati, qua virum allexit ad peccatum, illam viro subjecit. Et, ut ait Chrysostomus & Oecum. semel mulier malè docuit, & virum cunctaq; pervertit: ultrà ergo non doceat, sed sileat, & à viro bene loqui & agere discat. Audi Tertullian. lib. de Habitu mulierum, mulierem alloquentem: *Tu*, inquit, *es diaboli janua, tu es arboris illius resignatrix, tu es divinæ legis prima desertrix, tu es, quæ eum invasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem Dei hominem tam facilè elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam Filius Dei mori habuit.*

VERS. 15. SALVABITUR AUTEM PER FILIORUM GENERATIONEM, SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE, ET SANCTIFICATIONE CUM SOBRIETATE] S. Thomas voculam *per*, vult significare non meritum, sed conditionem. q. d. Salvabitur mulier etiamsi non sit virgo, sed nubat, & incedat per statum matrimonii, ac filiorum generationem. Unde Vatabl. vertit, *salvabitur mulier subjecta generationi filiorum*, ut sit græcismus, διὰ τεκνογονίας, id est, τεκνογονοῦσα, *per filiorum generationem*, id est filios generans, vel in filiorum generatione salvabitur. Sic Græci dicunt, δι' ἐξουσίας, hoc est, ἐν ἐξουσίᾳ. Sæpè enim διὰ, id est *per* accipitur pro ἐν, id est *in*, ut Roman. 4. v. 11. Abraham dicitur pater credentium, *per præputium*, id est in statu præputii. Et 2. Cor. 6. *Per gloriam, & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam*, id est in prosperis & adversis. Hic sensus confirmatur ex verbis quæ Apostolus addit, *Salvabitur*, inquit *per filiorum generationem, si permanserit in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.* Itaque fidei, dilectioni & sobrietati causam salutis attribuit, non liberorum procreationi: liberorum enim procreatio res est naturalis & adiaphora, nec meritoria, nisi altiùs ad bonum aliquod spirituale, putà ad pietatem, piamque liberorum educationem, referatur.

Quomodo mulier salvabitur per filiorum generationem. Quatuor expositiones.

Secundò, aliqui apud Theophyl. per filiorum generationem, intelligunt partum B. Virginis Mariæ, qui salvas fecit mulieres: ipsa enim genuit Christum, & in ipso multos filios & filias Christianas. Sed hoc nimis remotum, & alienum est.

Tertiò, S. August. 12. de Trinit. c. 17. per generationem filiorum intelligit productionem bonorum operum: sed hoc mysticum est.

Dico ergo Quartò, planè & propriè: præpositio *per* significat hic causam & meritum, scilicet laborum, quos patitur mulier in partu, & educatione liberorum in fide & moribus Christianis, per quod salvabitur. Nota. Sub generatione educationem complectitur Apostolus: educatio enim est quasi completa generatio & formatio filiorum, ita Chrysost. quasi dicat Paulus Esto non doceat mulier, non deerit illa pia occupatio, adeoque salvabitur non per librorum, sed per liberorum tractationem. Audiant hoc nostræ Novantes sciolæ, quæ pro sua hæresi & Scriptura contentiosè cum viris disputant in mensis, navibus, curribus, Ecclesiis. Audiant quod S. Basilius Demostheni coco Valentis Imper. pro Arrianis garrienti, respondit: *Tuum est*, ait, *pulmenta coquere, non Evangelium exponere.*

Generatio complectitur educationem.

Ita S. Monica salvata est, & multos salvos effecit per sollicitam educationem & curam S. Augustini, de qua S. August. lib. 3. Confess. cap. 13. & sequent. Talis fuit & Placilla Theodosii Imperatoris uxor, cujus quàm eximia pietas, & ardens A studium fuerit in educandis liberis, videre est apud Nicephorum lib. 12. hist. c. 23 & 24.

S. Monica salvata est per educationem. S. August.

SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE] Ita legunt Romana; sed Græca jam & Syrus legunt, ἐὰν μείνωσι, si manserint, filii scilicet. q. d. inquit Chrysost. Salvabitur mater, si curet ut filii permaneant in Christi fide & dilectione, ac sanctitate, adjuncta sobrietate, græcè σωφροσύνης, quod cum Hieronym. contra Jovin. verti potest, pudicitia, vel castitate, aut etiam modestia; magis tamen, ut antè dixi, sobrietatem significat & temperantiam.

Moraliter Theophyl. *Quid igitur*, inquit, *si mater pravis & impudicis infecta moribus, rectè liberos educaverit? haud verisimile est ut faciat; attamen si contingat, accipiet pro his mercedem. Quid verò si bona & honesta sit, liberos verò suos malos tolerer? quid si eos negligat, illisq; indulgeat? habebit exemplum pœnæ & vindictæ, id quod Heli contigit. Quòd si omnia fecerit, & nihil quod ad curam attinet, prætermiserit, non poterit tamen ad rectum perducere tramitem liberos; quod rarò evenit: attamen non fraudabitur sudorum suorum mercede: quandoquidem & Filius Dei nihil non faciens & dicens, paucos tamen habuerit qui sibi morem gesserint.*

B Discant hic matres thesaurum suum esse liberos, quibus omnem curam impendere debent, non tam ut eos ditent, quàm ut bene educent. Ita Cornelia Gracchorum mater, inquit Valerius Maxim. lib. 4. cap. 4. cùm Campana matrona apud illam hospita, ornamenta sua pulcherrima sæculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousque redirent liberi. *Et hæc*, inquit, *ornamenta mea sunt*. Unde Chrysost. hic homil. 9. in morali: *Magnum*, inquit, *habemus pretiosumq; depositum, scilicet filios, ingenti illos servemus cura, atque omnia faciamus, ne fur id nobis astutus auferat: nulla nobis possessio, nullus fundus æquè nobis gratius & charius esse debet: quippe hæc omnia filiis quæruntur. Si igitur major possessionum nobis est cura, quàm eorum, quorum illæ gratia comparantur, id profectò absurdissimum & stolidissimum est. Exerceamus ergo ad virtutem atque pietatem molles filiorum animos, cætera omnia secundo loco quæramus, nam si quidem illi improbi fuerint, nihil eis pecunia proderunt; sin autem probi, nihil ex paupertate lædentur. Vis filium relinquere divitem? Bonum illum ac benignum esse doce: ita enim etiam rem familiarem auctiorem facere poterit.* Et inferiùs: *Filiis non ritè institutis præstat pauperes esse, quàm divites; paupertas enim vel invitos coercet, at-* C *que intra virtutis limites continet: opes verò ne volentes quidem pudicè temperanterq; vivere sinunt: verùm exorbitare faciunt atque pervertunt.* Deinde matres ad filias ritè educandas ita cohortatur & instruit: *Matres item filiarum vobis curam assumite: est ea cura vobis perfacilis. Curate sollicitè, ut domi jugiter sint. Ante omnia pias religiosasque esse docete, aspernari pecunias, exteriorisq; ornatus contemptrices esse; atque ita demum nuptiis traditæ, eas si institueritis, non ipsas modò servabitis, verùm & viros qui illas ducturi sunt: neque viros tantùm, sed etiam filios atque nepotes. Quippe ex radice optima surculi prodeunt firmiores, ac semper in meliora proficiunt, horumque omnium merces vobis reddenda est.* Ac denique hac insigni sententia rem concludit: *Ita itaque paterna domo decet progredi virginem, ac matrimonio jungi, quemadmodum ex palæstra luctatorem, ut omnem diligentissimè rei familiaris peritiam habeat, sitque veluti fermentum, quod massam omnem in suam transferat pulchritudinem.* Peculiaria præcepta de educatione filiarum, matribus assignat S. Hieronym. epist. ad Lætam, & ad Gælantiam, & ad Gaudentium, tomo 1.

Thesaurum matrum sunt proles.

illas ergo optimè aducent.

Filios malè educatos præstat esse pauperes quàm divites.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describit dotes & virtutes requisitas in Episcopo, & v. 8. in diacono, & v. 11. in eorum uxoribus. Denique v. 15. monet Timotheum ut reverenter versetur in Ecclesia Dei quæ columna est & firmamentum veritatis; præsertim illius, quæ docet Christi incarnationem & redemptionem, quod est magnum pietatis sacramentum.

1. FIdelis sermo. Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. 2. Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem, ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem. 3. non vinolentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum, sed 4. suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate. 5. Si quis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? 6. Non neophytum; ne in superbiam elatus, in judicium incidat

dat diaboli. 7. Oportet autem illum & testimonium habere bonũ ab iis qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli. 8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes. 9. habentes mysterium fidei in conscientia pura. 10 Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes. 11. Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. 12. Diaconi sint unius uxoris viri qui filiis suis bene præsint, & suis domibus. 13. Qui enim bene ministraverint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu 14. Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire citò. 15. si autem tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei vivi, columna & firmamentum veritatis. 16. Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, justificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Vers. 1.

A FIDELIS SERMO) Chrysost, Theophyl. Oecumen. hæc verba non ad sequentia de episcopatu, sed ad præcedentia referunt: quia enim dubitare poterant, an verum & certum esset id quod dixit in fine cap. præced. mulierem scilicet salvandam esse per filiorum generationem, ideo hic addit, inquiunt *Fidelis sermo.* q. d. Id, quod dixi de mulieribus, certum est & indubitatum. Verùm longè meliùs Theodor. Ambros. Primas. & alii τὸ *fidelis sermo*, referunt ad sequentia. q. d. Certum est & verissimum quod de episcopatu & ordine hierarchico jam toto cap. dicturus sum. Solet Apostolus cùm aliquid magni dicturus est τὸ *fidelis sermo*, præmittere, ut dixi c. 1. v. 15 Hic enim aggreditur Timotheo munia Episcopi, & aliorum Ecclesiæ ministrorum ad vivum depingere.

Episcopatus nomen est operis, non dignitatis.

SI QVIS EPISCOPATUM DESIDERAT, BONUM OPUS DESIDERAT) Vult, ait S. August. 19. de Civit. c. 19. docere Apostolus quid sit episcopatus, nomen scilicet esse operis, non honoris: Episcopus enim est superintendens, qui curam aliorum gerit, subitque onus & laborem docendi & regendi populum; episcopatus enim dicitur παρὰ τοῦ ἐπισκοπεῖν πάντας, id est, eò quòd omnes speculetur, omnibusque provideat, inquit Theophyl. Quo sensu dixit Cicero in epistolis: *Unum me Pompejus esse voluit, quem tota Campania habeat episcopum, ad quem delectus & summa negotii referatur.* Eusebius quoque lib. 1. cap. 37. de Vita Constantini, eum vocat communem orbis episcopum à Deo constitutum. Sic & Hieron. explicat epistol. 83. ad Oceanum: *Si quis*, inquit, *episcopatum desiderat, bonum opus desiderat; opus, non dignitatem; laborem, non delicias: opus, per quod humilitate decrescat, non intumescat fastigio.* Eadem ratione episcopatum esse grave onus, docet S. Clem. l. 2. Constit. Apost. c. 25. Quia, inquit, oportet Episcopum omnium scopum esse, sicut Christus Episcopi scopus est. Ubi addit noster Turrianus, idcirco ab Apostolo hic vocari ἔργον, id est opus arduum & difficile.

Episcopi est prodesse magis quam præesse.

Hinc infert August. Primò, non esse Episcopum, qui præesse magis eligit, quàm prodesse. Secundò, episcopatum, licet in se sit opus bonum, non tamen bene, sed indecenter appeti' nisi scilicet à Deo & Ecclesia ad hoc voceris, uti vocatus est Timotheus per prophetiam c. 1. v. 18. *Otium ergo*, ait August. lib. 19. de Civit. Dei c. 19. *sanctum quærit charitas veritatis, negotium justum suscipit necessitas charitatis, quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati: si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem: sed nec sic omnino veritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suavitas, & opprimat illa necessitas.*

Episcopatus est opus arduum.

Secundò, planiùs & clariùs, *Qui episcopatum desiderat, bonum* (græcè καλοῦ, id est, præclarum & arduum) *opus desiderat*: hic enim verissimum est illud adagium, δύσκολα τὰ καλά, difficilia, quæ pulchra, sive præclara. Vult enim Timotheum & omnes Episcopos docere Apostolus Episcopi munus, excelsum esse & arduum, ut illud seriò apprehendant, totique illi intendant, ut tanto oneri faciant satis. Unde explicans hoc opus bonum, sive præclarum subdit: *Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse.* &c. Id maximè verum erat tempore Pauli, cùm episcopatus non erat honor, sed labor ingens, & proximus ad martyrium gradus. Imò Alvarus Pelagius lib. de Planctu Ecclesiæ art. 18. ex S. Hieron. sic explicat: *Qui episcopatum desiderat, bonum opus, id est martyrium desiderat. Illo*, inquit, *tempore ab Apostolo dictum est: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quo quisquis plebibus præerat, primus ad martyrii tormenta trahebatur. Tunc ergo fuit laudabile episcopatum quærere, quando per hoc non dubium erat ad supplicia graviora pervenire.* Idem docet S. Gregor. 1. p. Pastor. cap. 8. S. Anselm. & alii. Sicut ergo Deus tunc multos excitabat ad se offerendum martyrio, ita & nonnullos excitabat ad episcopatus capessendos, qui se Martyribus duces præberent fidei & martyrii. Jam vero qui episcopatum ob amplos proventus, ob dignitatem, ob gradum & honorem quærunt, periculosa ambitione & avaritia peccant, ratio est, quia Episcopus debet esse perfectus, nec tendere, sed esse in statu perfectionis Christianæ: hoc autem de se præsumere, magnæ est superbiæ.

Episcopatum episcopatus olim erat gradus ad martyrium.

Iam episcopatum petere est ambitio.

Secundò, quia, ut docet Concil. Trident. episcopatus est onus angelicis humeris formidabile: nam non tantùm pro sua, sed & pro omnium sibi subditorum animabus ab Episcopo rationem exiget Deus. Quis nisi temerarius hoc munus, & onus ambiat? Socrates apud Platonem dial. 1. de Republ. miratur eos qui volentes, imperium suscipiunt, Quia, inquit, nullus probus magistratus sibi, sed subditis, eorumque commodis intendit & servit: unde censet, probos viros ad magistratus capessendos invitos adigendos esse, proposita pœna vel præmio. Hinc & Antigonus Macedonum rex, cùm videret filium insolentiùs regere suos: *An ignoras*, ait, *ò fili, regnum nostrum esse splendidam servitutem?* Si ita est in magistratu terreno & temporaneo, quid erit in spiritali, cælesti & perpetuo, qualis est episcopatus? Unde S. Gregorius loco citato. *Apostolus*, inquit, *laudans desiderium boni B operis* (episcopatus) *protinus in pavorem vertit quod laudavit, cùm subdit: Oportet autem Episcopum irreprehensibilem esse*, &c. q. d. Laudo quod quæritis, sed discite quid quæratis. Et auctor Operis imperfecti homil. 33. Matth. *Opus*, inquit, *desiderare in se bonum est; primatum autem honoris concupiscere, vanitas est; primatus fugientem se desiderat, desiderantem se fugit & horret.* Hinc S. Chrysostomus tantopere episcopatum fugit, ut docet ipse in sex libris de Sacerdotio. Hic eumdem fugerunt S. Augustinus, Gregorius, Fulgentius, & alii.

Regnum est splendida servitus.

Exempla Sanctorum qui fugierunt episcopatus.

S. August.

Audi S. August. epist. 148. ad Valerianum. *Vis, ait, mihi facta est merito peccatorum meorum (nam quid aliud æstimem nescio) ut secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noveram.* Et ser. 52. ad Fratres in Eremo; *Usque adeo timebam episcopatum, ut (quoniam cœperam jam alicujus esse momenti inter servos Dei, fama mea) in quo loco sciebam non esse Episcopum, ne illo accederem caverem: & hoc agebam quantum poteram, ut in loco humili salvarer, ne in alto periclitarer. Veni ad istam civitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, ut nobiscum esset in mona- C sterio. Quasi securus perveni, quia locus habebat Episcopum. Apprehensus & presbyter factus sum, & per hunc modum ad episcopatum perveni.*

Nilamon.

Legitur in Vita S. Goaris, ipsum, cùm à Sigeberto Francorum rege postulatus esset Trevirorum Episcopus, inducias postulasse; interim Deum orasse, ut, nisi esset ex salute sua, episcopatum à se averteret: mox ipse in morbum incidit, & infirmatus ad mortem, episcopatum evasit. Simile de Nilamone monacho refert Nicephorus libr. 13. cap. 17. Sic de Canonico illo S. Victoris Parisiis spectatæ probitatis & doctrinæ narrat Thomas Cantipratanus lib. 1. Exemplorum sui temporis memorabilium cap. 20. quòd, cùm in vita postulatus ad episcopatum constanter eumdem respuisset, post mortem beatus apparuerit cuidam suo amico, qui idipsum à moriente efflagitarat, rogatusque an bene cessisset illi pertinax illa episcopatus recusatio, responderit dicens: *Quod in vita semper timui nunc scio, scilicet quòd si episcopatus cathedram ascendissem, in damnationis perpetuæ periculum incidissem*, id est, si de numero Episcoporum fuissem, verisimiliter de numero Beatorum non essem. Rectè ergo sanxit Leo Imp. sub annum Domini D 469. lib. 31. C. de Episcop. & Clericis, *non pretio, sed precibus ordinetur Antistes. Tantum ab ambitu debet esse sepositus, ut quæratur cogendus, rogatus recedat, invitatus effugiat, sola illi suffragetur necessitas excusandi. Profectò enim indignus est sacerdotio*

nisi

nisi fuerit ordinatus invitus. S. Gregor. l. 6. in l. 1. Reg. c. ult. *Rectus*, ait, *est ordo, ut quærantur homines ad episcopatum, non ut quærant homines episcopatum.* Et Bernard. lib. 2. de Consid. c. 5. *Qui pro se rogat*, inquit, *jam judicatus est.* Et interiùs: *Cunctantes & renuentes coge, & compelle intrare.* Vide Anselmum & D. Thomam 2. 2. q. 185. ar. 1.

Nota. Non meminit hic Parochorum & Sacerdotum Apostolus, sed eos suo Episcopis intelligit: est enim idem eorum onus & munus, docendi, pascendi, regendi populum, sed circa pauciores subditos. vide dicta Philipp. 1. 1.

Vers. 2. OPORTET ERGO EPISCOPUM IRREPREHENSIBILEM ESSE, UNIUS UXORIS VIRUM] q. d. Itaque ut aggrediar præcipuum hujus epistolæ argumentum, scilicet ut te, ò Timothee, aliosque Episcopos doceam, quales, quibusque virtutibus præditi esse debeant; dico imprimis Episcopum debere esse irreprehensibilem, id est, qui non tantum vitio, quod reprehendi possit, careat, sed qui insuper omnibus virtutibus sit ornatus. *Omnes*, inquit Hieron. ad Oceanum, *virtutes in uno sermone comprehendit & pene rem contra naturam exigit. quis enim ille est, qui absque peccato & reprensione vivat?* Hinc Nazianz. in Apologet. 1. *Vitium*, inquit, *in Episcopo est non quàm optimum esse:* quia, ut rectè ait Plutarchus lib. de Doctrina principum, *Sunt principes tam sacri, quam profani instar lucentium gemmarum, atque adeò si quis in illis nævus apparet, detractioni patet, & calumniæ.* Et Theophyl. hic: *Præsidem*, inquit, *ac principem veluti stellam & illuminationem decet esse, ut ad ipsum omnes desigentes oculos illustrentur, atque ducantur in viam rectam.* Et Chrysostom. hic homil. 10. *Eum*, inquit, *qui regendos alios suscepit, tanto decet gloria virtutis excellere, ut instar Solis ceteros velut stellas suo fulgore obscuret.* Et in fertiùs: *Oportet*, inquit, *Episcopum angelum esse, nulli humanæ perturbationi vitiove subjectum.* Et in morali: *Idcirco*, inquit, *nos Dominus elegit, ut simus quasi luminaria, ut veluti fermentum evadamus, ut magistri ceterorum efficiamur, ut veluti angeli cum hominibus versemur in terris, tamquam viri cum infantibus pueris, quasi spirituales cum animalibus; ut ex nostro contubernio ingentia illi lucra conquirant.* Idem alio loco docet Episcopum in populo debere esse quasi angelum inter homines, & quasi pastorem inter oves mutas & irrationales, tantumque ratione & virtute populum debere antecellere, quantum homo bruta antecellit: Hinc patet Episcopum debere esse perfectum. Errant ergo imperfecti, qui sibi persuadent, quod sese perficient in episcopatu: ibi enim velle discere perfectionem, idem est quod velle discere figulinam in dolio, ait Nazianz. Apologet. 1. id est, velle discere artem cùm eam debeas exercere, imò docere; idque cum gravi animarum tibi creditarum periculo & damno.

Principes sunt quasi gemmæ lucentes.

Episcopus debet esse instar Solis.

Episcopus est quasi angelus.

Audi Bernard. in fine lib. 4 de Consider. ad Eugenium Pont. *Consideres*, inquit, *ante omnia sanctam Romanam Ecclesiam, cui Deo auctore præes, Ecclesiarum matrem esse, non dominam: te verò non dominum Episcoporum, sed unum ex ipsis porro fratrem diligentium Deum. De cetero considera oportere te esse formam justitiæ, sanctimoniæ speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem Gentium, Christianorum ducem, amicum sponsi, sponsæ paranymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum, pauperum advocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, judicem viduarum oculum cæcorum, linguam mutorum, baculum senum, ultorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terræ, orbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremo Deum Pharaonis.*

Qualis & quantus debeat esse Episcopus ex S. Bernardo.

Nota. Apostolus sedecim conditiones exigit hic ab Episcopo, decem affirmativas, sex negativas. Prima est affirmativa, ut sit irreprehensibilis; secunda est negativa, ut sit unius uxoris vir, &c.

Sedecim dotes in Episcopo exigit Paulus.

UNIUS UXORIS VIRUM] Primò, Ambros. libr. de Dignit. sacerd. cap. 4. sic explicat, q. d. Oportet Episcopum unius Ecclesiæ, non plurium esse Episcopum, nec ab una Ecclesia ad aliam transire: hoc enim vetat hic Paulus, & Concil. Nicen. I. can. 16. Verùm hoc mysticum est, non litterale, ut fatetur ipse Ambrosius.

Quis unius uxoris vir? Prima expositio Ambrosii mystica.

Secundò, Lutherus sic explicat: Episcopus non sit scortator, sed unam habeat uxorem. Sic ferè & Beza. Episcopus, inquit, non sit talis, qui temerè repudiata uxore aliam ducat. Hic enim revera est scortator, imò adulter.

Secunda Lutheri.

Tertiò, Magdeburgenses, Calvinus & passim Novantes sic explicant, q. d. Episcopus simul non habeat multas uxores, uti Judæi permissu Dei habuerunt; sed unam tantùm, ita tamen ut illa mortua, aliam & aliam ducere possit, itaque successivè habere multas.

Tertia. Calvini.

Huc referri potest aliquorum olim explicatio, cujus meminit hic Chrysost. & Theophyl. quamque probat hic Theodor. debere scilicet eligi Episcopum, non qui jam sit (in quo planè à Calvino & Novantibus dissident) sed qui ante episcopatum fuerit monogamus, id est, unam tantùm simul habuerit uxorem, licèt plures habuerit successivè. Nam in ipso episcopatu non monogamus, sed agamus & cælebs sit oportet.

Verùm omnes alii, præter Theodoret. hasce expositiones refellunt validis rationibus, voluntque per *unius uxoris virum*, intelligi monogamum absolutè, qui secundas non iniit nuptias, nec successivè plures habuit uxores, sed unam tantùm. Patet id Primò, quia non tantùm lege Christi, sed etiam usu gentium & lege Roman. polygamia tempore Christi; imò ante Christum fuit abrogata, non tantùm apud Christianos, sed etiam apud Judæos & gentes omnes, erantque polygami infames, ut patet ex edicto Diocletiani & Maximiani, quod exstat l. *Neminem*. C. de incestis nuptiis, & ex edicto Valeriani & Galieni l. *Eum*, C. ad leg. Juliam, de adulteriis. *Eum*, inquiunt Imperat. *qui simul duas habuerit uxores sine dubitatione comitatur infamia*, scilicet ex recepto jam pridem gentium usu & consuetudine. Supervacuè ergo & frustra monetur hic a Paulo Episcopus, ne sit polygamus, hoc est, ne plures simul habeat uxores, cùm nec laico id liceret, nec polygamia esset in usu, sicut ridiculè iam v. g. Pontifex scriberet ad Episcopos: Episcopus non debet esse polygamus, cùm polygamia nec apud laicos quidem sit in usu, aut permissa. Imò hoc ipso, quo Apostolus hanc ab Episcopo perfectionem exigit, ut sit unius uxoris vir; tacitè permittit laico, ut sit duarum uxorum vir: hoc autem simul esse non potest (quia obstat lex Christi, imò & Romana, ut dixi,) sed tantùm successivè: ergo cùm ab Episcopo Paulus exigit, ut sit unius uxoris vir, non simul, sed successivè intelligit, scilicet Episcopum ita unam habere, vel habuisse uxorem, ut post vel ante illam, nullam aliam successivè habuerit.

Refelluntur. Primò.

Secundò, quia c. 5. v. 9. simili phrasi dicit Apostolus: *Vidua eligatur non minùs sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor.* Atqui ibi intelligit unius viri uxorem illam, quæ post mortem mariti secundas non iniit nuptias, nec secundum habuit maritum: numquam enim visum fuit unam uxorem duos simul habere maritos, ut ad hoc cavendum dixerit Apostolus, eligendam esse unius viri uxorem: ergo pariter hic unius uxoris virum intelligit eum, qui successivè tantùm habuit unam, ita ut mortua prima uxore, non duxerit secundam.

Secundò.

Tertiò, quia hinc usus antiquissimus Ecclesiæ habet, ut non ordinentur digamini, qui duas uxores successivè, sed monogami, qui unam tantùm habuerunt. estque hæc communis Patrum, præter Theodoretum, expositio. Vide eos apud Bellarm. l. 1. de Cleric. c. 23. & 24.

Tertiò.

Dices: Apostolus vult Episcopum esse irreprehensibilem, & explicans subdit: *Unius uxoris virum*: ergo per hoc cavere vult ne simul duas habeat uxores: hoc enim crimen est & reprehensibile: habere verò duas successivè, nec crimen est, nec reprehensibile.

Objectio Prima.

Respondeo Primò, posse hæc accipi ut disparata, ut scilicet Primò, velit Episcopum esse irreprehensibilem; Secundò, ut eumdem velit esse unius uxoris virum: varias enim hic dotes ab Episcopo requirit.

Responsio Prima.

Secundò, ut demus τὸ *irreprehensibilem* ad sequentia referri, eaque generatim complecti; respondeo per *irreprehensibilem* intelligi non tantum carentem crimine, sed etiam nota quapiam, quæ ab hominibus notari & reprehendi solet, quæque alicuius vitij, infirmitatis, aut imperfectionis hominibus suspicionem præbet: talis autem est digamia. Hæc enim præbet hominibus suspicionem incontinentiæ & propensionis in libidinem: unde in Episcopo turpis est & reprehensibilis: decet enim Episcopos esse castos, ut suis castitate præluceant, utque liberiùs eos hortari possint ad continentiam, inquit Ambros. libr. 1. Officiorum, cap. ultim. Hinc &

Secunda.

Digamia in Episcopo est turpis & culpanda.

Gen-

Gentiles arcebant digamos à sacerdotio.

Gentiles, digamos à sacerdotio repulerunt. *Inter Gentiles etiam*, inquit Hieron. ad Ageruchiam epist. 11. *flamen unius uxoris vir ad sacerdotium admittitur, flaminissa quoque unius viri uxor eligitur: ad tauri Aegyptii sacra semel maritus assumitur.* Hinc Dido Æneid. 4. ait:

Huic uni forsan potui succumbere culpæ.

Culpæ, inquit Servius, propter antiquum ritum, quo repellebantur à sacerdotio bis nuptæ.

Obiectio Secunda. Responsio.

Dices Secundò, Scortatores & adulteri, si se emendent, non repelluntur à sacerdotio, ergo multò minùs digami, qui successivè duas habuerunt uxores, sunt ab eo repellendi.

Respondeo, nego consequentiam: etiam non tantùm ob incontinentiæ speciem, de qua jam dixi, digami repelluntur, sed etiam ob mysticam significationem: Episcopus enim repræsentare debet Christum, qui unam tantùm habuit sponsam, eamque virginem, scilicet Ecclesiam; non potest ergo esse digamus, sed monogamus, ut pulchrè docet S. August. lib. de Bono conjugali c. 18. cujus verba mox recitabo. Sicut ergo lege Ecclesiastica judices, qui reos morte mulctant, sunt irregulares & inhabiles ad sacerdotium, non ob crimen (nullum enim admiserunt, imò justitiam exercuerunt) sed ob indecentiam, & ob significationem, debet enim sacerdos referre mansuetudinem Christi, & remotissimus esse à sanguinis effusione: ita pariter justè potuit Ecclesia sancire legem, qua digamos, ob similem indecentiam & significationem, arceret à sacerdotio. Est enim duplicis generis irregularitas legibus Ecclesiæ sancita: prior ob enormia crimina, inter quæ non sunt fornicatio & adulterium; secunda, ob mysticam significationem, qualis est in digamia & judiciis capitalibus.

Cur digami arceantur à sacerdotio.

Obiectio Tertia.

Obiicit Tertiò, Calvinus: Saltem Apostolus inter dotes Episcopi ponit, esse *unius uxoris virum*: ergo requirit, ut Episcopus sit conjugatus saltem cum una. Idem olim Hieronymo obiecit Vigilantius.

Responsio. Qualis dos in Episcopo sit esse unius uxoris virum.

Respondeo cum Theophyl. & Patribus, *τὸ unius uxoris virum* esse dotem Episcopi, non positivam, sed negativam, quæ tamen innuit aliam positivam: unius enim uxoris vir is est, qui adeò continens est, ut non habeat, vel habuerit plures uxores, quàm unam, non ergo præcipit Apostolus, aut laudat, ut Episcopus habeat unam uxorem, sed si habuerit, ut unam tantùm habuerit; quòd si nullam habeat habueritve, non ineptum, sed aptiorem episcopatui censendum vult Apostolus: vult enim Episcopum eligi quàm fieri possit castissimum. Nam alioqui ipse Paulus contra hanc legem peccasset, utpote qui Timotheum & Titum creaverit Episcopos, qui teste S. Ignatio ad Philadelphios, perpetuam coluerunt virginitatem: verùm quia tempore Christi, rari inter Gentiles & Judæos inveniebantur cælibes, & plerique omnes erant conjugati; hinc eosdem jam conversos ad Christum, eò quòd deessent cælibes apti, necesse erat promoveri ad episcopatus & sacerdotia: ita tamen, ut monogamos, quasi castiores eligi velit Apostolus.

Olim coniuges creabantur Episcopi, sed deinceps coniugio abstinebant.

Ubi Nota. Hi, qui ex conjugio vocabantur ad sacerdotium, post ordinationem usu conjugii abstinebant communi Ecclesiæ lege, idque ob excellentem sacerdotii dignitatem, quæ puritatem angelicam requirit, & ut toti Christo & Ecclesiæ vacarent. Unde Apostolus ad Titum cap. 1. v. 8. vult Episcopum esse continentem. Certè constat sanctissimos omnes & doctissimos Episcopos, qui à mille ducentis annis vixerunt, fuisse cælibes. Docet id Epiphanius hæresi 59. quæ est Catharorum. *At dices*, inquit, *in quibusdam locis presbyteros & diacones adhuc liberos gignere: sed hoc non est juxta canonem, sed juxta hominum mentem, quæ per tempus elanguit.* Et Hieron. libro 1. contra Vigilantium: *Quid facient*, inquit, *Orientis Ecclesiæ, quid Aegypti, & Sedis Apostolicæ, quæ aut virgines clericos accipiunt, aut continentes, aut si uxores habuerint, desinunt esse mariti.* Idem docent & sanciunt sanctissimi Pontifices: Siricius epist. ad Himericum, Leo I. epist. ad Anastasium, Innocentius I. epist. ad Victricium: imò Conc. Nicenum I. can. 3. & Elibertinum can. 33. Quòd ergo Græci sacerdotes utantur conjugibus, quas ante sacerdotium duxerunt, abusus est, inductus à Græcis incontinentibus sub annum Domini 700. in Synodo Trullana (quæ non legitima, sed clancularia & profana Synodus fuit) can. 13. Nam ante hos Trullanos, Græci Patres in Concil. Niceno, aliique, ut patet ex Epiphanio loco citato, hunc abusum damnarunt: illum tamen, utpote nimis inolitum, pacis causa, Græcis jam permittit Ecclesia Romana, ut patet cap. *Cùm olim*, de clericis conjugatis. Denique fuit olim controversia inter S. Hieron. & August. an hæc digamia, quæ est impedimentum sacerdotii, sit accipienda ante baptismum, an verò tantùm post baptismum. S. Hieron. epist. ad Oceanum vult tantùm censendos hic digamos, qui post baptismum duas uxores successivè duxerint, non verò eos, qui ante baptismum unam, & ea defuncta post baptismum alteram duxerunt. Negat id August. vultque tam hos, quam illos esse digamos & irregulares: ita enim habet lib. de Bono conjug. c. 18. *Quod acutiùs intellexerunt, qui nec eum, qui catechumenus vel Paganus habuerit alteram, ordinandum esse censuerunt, de Sacramento enim agitur, non de peccato: nam in baptismo peccata omnia dimittuntur. Propter Sacramenti autem sanctitatem sicut femina etiamsi catechumena fuerit vitiata, non potest post baptismum inter Dei virgines consecrari: ita non absurdè visum est eum, qui excessit uxorum numerum singularem, non peccatum aliquod commisisse, sed normam quamdam Sacramenti amisisse, non ad vitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis Ecclesiasticæ signaculum necessariam.* Augustini sententiam secuta est Ecclesia cum suo capite Innocentio I ut patet 28. q. 3.

Abusus Græcorum sacerdotum quod utantur coniugio, quando coeperit.

An digamia ante baptismum sit impedimentum sacerdotii.

Resp. esse.

Sobrium] Græcum νηφάλιον, tam sobrium, quàm vigilem (ut vertit Theodor. & Syrus,) atque perspicacem, suisque rebus attentum (ut Theophyl.) significat: nam sobrietas mater est vigilantiæ, ingenii & solertiæ. Inde νηφάλια sacra dicebantur, in quibus pro vino libabatur aqua, nimirum non decet speculatorem omnium saluti invigilantem esse dormitabundum; nec vigilare potest, qui ventri se addicit. Talem, vigilantem scilicet pastorem, se probuit Jacob patriarcha, Genes. 31. v. 39. Tales debent esse Episcopi & Pastores: imò, ut ait Chrysost. imitari, adeoque superare debent duces castrorum, qui noctu diuque universum suum exercitum perlustrant.

Quid νηφάλιος.

Prudentem] Græcum σώφρονα, etiam temperantem, &, ut Ambros. ac Hieron. vertunt, *pudicum*: propriè tamen prudentem, qui sana mente, judicio ac consilio est, significat; præsertim hoc loco, ubi præcessit, *sobrium*. In Episcopo magna requiritur prudentia: nam *ars artium*: inquit Nazianz. Apol. 1: *scientia scientiarum mihi esse videtur, hominem regere, animal scilicet omnium maximè varium & multiplex.*

Quid σώφρων.

Scientia scientiarum est ars regendi.

Rursum omnia Ecclesiæ negotia dirigere debet Episcopus: quanta ergo & quàm varia opus est illi prudentia? Tertiò, omnibus virtutibus pollere & excellere oportet Episcopum, ergo rara & admirabili prudentia præditus sit necesse est: prudentia enim auriga est omnium virtutum, ut dicere solebat S. Antonius. Hinc Aristoteles 6. Ethic. cap. 13. docet omnes virtutes in prudentia esse connexas, ideoque Socratem asseruisse, quòd virtutes omnes sunt quædam prudentiæ, quia scilicet nulla sine prudentia esse aut consistere potest: prudentia enim omnes dirigere, omnibus quid agendum, quid cavendum sic dictare & præscribere debet.

Ornatum] κόσμιον, id est, honesto habitu qui virum gravem decet, ornatum: idem enim est verbum, quod c. 2. v. 9. Noster vertit, *in habitu ornato*.

Secundò & meliùs Hieron. ad Oceanum ex Cicerone ait, *Ornatus vocatur, qui decorem servat in motu, incessu, habitu & sermone.* *Ornatum* ergo idem est, quod moribus compositum; ut etiam per corpus appareat animi moderatio & temperantia. *Amictus* enim *corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enunciant, de illo*, Ecclesiastici 19. 27. & ut ait Cicero: *Caput est artis, decere quod facias.* Ita cum Hieronymo explicant Theodor. Syrus, Anselmus & alii. Hinc S. Ambrosius, ut narrat hic D. Thom. quemdam ordinare noluit, hoc solo nomine, quòd dissolutè incederet. De hoc ornatu sacerdotis vide fusè S. Gregor. homil. 17. in Evangel. Hinc graviter & querula voce S. Ambros. lib. de Dignitate sacerd. c. 6. & Gregor. loco citato docent, causam cur subinde sacerdotes, Episcopi & clerici despiciantur, esse ipsorummet levitatem, inscitiam, mores incompositos, impuram & improbam vitam. Hoc enim est quod talibus Deus intentat per Malachiam cap. 2. v. 8. dicens: *Vos recessistis de via, & scandalizastis plurimos in lege, irritum fecistis pactum Levi: propter quod & ego dedi vos contemptibiles & humiles omnibus populis.*

Ornatus est moribus compositus.

Nota factum S. Ambrosii.

Pudicum] Non habent hanc vocem Græca, nec Syrus, sed Romana. Ut se pudicos servent Episcopi & Ecclesiastici, maximè vitare debent consortia mulie-

Quàm clerici fugere debeant feminas.

lierum. Ita S. Augustinum fecisse scribit Possidonius cap. 26. Vitæ ejus, quod tanti doctoris exemplum quia memorabile est nobisque imitandum, hic ascribam: *Feminarum*, inquit Possidonius, *intra domum ejus nulla unquam conversata est, nulla mansit, nec quidem germana soror, quæ vidua Deo serviens multo tempore, usque in diem obitus sui, præposita ancillarum Dei vixit; sed neque patrui sui filiæ, & fratris sui filiæ, quæ pariter Deo serviebant; quas personas sanctorum Episcoporum Concilia in exceptis posuerunt. Dicebat verò, quia etsi de sorore & neptibus secum commorantibus nulla nasci posset mala suspicio; tamen, quoniam illæ personæ sine aliis necessariis secumq; manentibus feminis esse non possent, & quòd ad eas etiam aliæ à foris intrarent, de iis posse offendiculum, aut scandalum infirmioribus nasci. Ob hoc ergo dicebat, numquam debere feminas cum servis Dei etiam castissimis, in una manere domo. Et si fortè ab aliquibus feminis, ut videretur & salutaretur, rogabatur, numquam sine clericis testibus ad eas intrabat, vel solus cum solis unquam est locutus, nisi secretorum aliquod interesset.*

Nullam feminam, ne cognatam quidem in domum admisit S. August.

Ita S. Xaverius mulieres adiri ajebat minori fructu, & majori periculo vel tentationis, vel suspicionis sinistræ: Imò Concil. Carthaginense canon. 25. decernit, ne Episcopi, Presbyteri vel clerici feminas accedant, nisi adsint alii clerici, vel graves aliqui Christiani.

De vetum Conc. Carthag. de feminis à clericis fugiendis

Quàm hæc res sit magni momenti æquè ac periculi, præclarè docet, & graviter admonet Auctor libri de Singularitate (sive solitaria & à feminis semota vita) clericorum, qui extat inter opera Cypriani. *Lubrica*, inquit, *spes est, quæ inter fomenta peccati salvari se sperat, incerta victoria est inter hostilia arma pugnare, impossibilis liberatio est flammis circumdari, nec ardere.* Et infra: *Ipsi nos fallimus quoties credimus inter masculos & feminas castitatem immobilem custodiri. Difficilè quis venenum bibet & vivet: verendum est dormienti in ripa, ne cadat; cùm dicat Apostolus 1. ad Corinth. 10. Qui se putat stare, videat ne cadat, & utilius est infirmum se homo cognoscat, ut fortis existat; quàm si fortis videri velit, infirmus emergat.* Et infrà: *De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam; quam Salomon sic comparat dicens: De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.* Ad finem ita exhortando concludit: *Sic igitur ambulate, sic agite ut semper in clericis Ecclesiæ senatus candidus constet: severitas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat; vigor teneatur, gravitas veneretur.*

De eadem re ex S. Cypriano.

Denique audi quid sit mulier, & vide quàm cavenda sit. Sic eam describit Anastasius Nicenus tom. 6. bibliothecæ SS Patrum, q. 62. §. *Omnis qui aspexerit. Quid est*, inquit, *mulier? In terra naufragium, fons sceleris, letalis occursus, lapsus oculorum, animarum exitium, cordis lancea, sceptrum inferorum, præceps desiderium, juvenum pernicies. Quid mulier? sanctorum calumnia, quies serpentis, diaboli solatium, ægritudo inconsolabilis, fornax succensa, cœtum qui servantur scandalum, vitium immedicabile, diurna nugæ, prodigorum hospitium, officina dæmonum. Quid est mulier? os effrænatum, triumphus mysteriorum, dux tenebrarum, magistra delictorum, vestita vipera, domus tempestas, viri naufragium, immitis fera*, &c.

Insignis descriptio mulieris ex Anastasio.

Ut ergo sacerdotes & clerici pudicos se servent, feminarum colloquia & consortia devitent, idem faciant vicissim feminæ, præsertim virgines, caveantque ne unquam absque arbitris cum aliquo viro, etiam Religioso, etiam confessario, secretò colloquantur; sed omnia agantur in propatulo, ubi à multis videri possint: vel si intra domum in cubiculo aliquid tractandum sit, numquam desit testis qui omnia videat. Meminerint Thamar in occulto, quòd testis deesset, à fratre esse incestatam. Meminerint penè omnes quotquot ceciderunt, hujus moniti negligentia cecidisse. Si nulla essent in abdito & absque inspectore colloquia, nulla essent stupra. Hinc S. Ambros. lib. 2. in Lucam: *Trepidare*, ait, *virginum est, & ad omnes viri ingressus pavere, omnes viri affatus vereri.* Loquitur de virgine cùm sola est: in occulto enim uterque alteri est ignis, uterque fomes & stupa: atque diabolus tum adest, omnesque vires suas exserit, ne tam commoda ipsi occasio sine lucro prætereat.

Scripsit S. Leander Episcopus Hispalensis insignem regulam, sive institutionem virginum ad Florentinam sororem, quam edidit noster Brouvverus, in qua c. 2. ita ei præcipit: *Quisquis vir si sanctus est, nullam tecum quærat familiaritatem, ne videndi jugitate aut infametur utriusque sanctitas, aut pereat. Decidet enim à charitate Dei, quæ perpetrandi mali operis occasionem præbuerit. Decidet à charitate proximi, quæ etsi malè non agit, opinione tamen pessimam famam meretur. Dispar enim sexus in unum locatus, eo titillatur inflictu quo nascitur; & naturalis movetur flamma, si incomposita attigerit. Quis colligabit ignem in sinu suo, & non comburetur? ignis & stupa sibi utraque contraria in unum redacta, flammas nutriunt. Viri sexus & feminæ diversus si conjungitur, quò lex natura provocat, commovetur.* Prover. 6.

Nimirum ut ajebat Plato, vir appetit feminam tamquam sui partem (cupit enim costa redire ad latus viri, ex quo sumpta est) & femina virum, sicut pars appetit suum totum, cupitque ei jungi & illi inexistere, vide S. Hieron. epist. 8. 9. 10. 11. & 22. Hic est ergo scopulus latens, sed nocentissimus, ad quem incauti aut sibi præfidentes allisi viri, magni & sancti, castitatis naufragium fecerunt. O qualia & quanta videbimus in die judicii! Qui sapis fuge blandas Sirenes.

HOSPITALEM] φιλόξενον, id est, peregrinorum amantem, & erga eos hospitalem. Hæc virtus Episcopo est necessaria, ideoque tantas opes Episcopis attribuit Ecclesia. Hinc S. Gregor. scribens ad Joannem Episcopum: *Hospitalitatem*, inquit, *nesciens non fiat Episcopus.* Et S. Hieron. ad Oceanum: *Ante omnia*, inquit, *hospitalitas futuro Episcopo denuntiatur. Si enim omnes illud Evangelii audire desiderant: Hospes fui, & suscepistis me; quanto magis Episcopus, cujus domus omnium debet esse hospitium? Laicus enim unum, aut duos, aut paucos recipiens implebit hospitalitatis officium; Episcopus nisi omnes recipiat, inhumanus est.* Ita peregrinos conquirebat & colligebat S. Iob, hinc c. 31. 32. ait: *Foris non mansit peregrinus, & ostium meum viatori patuit.*

Hospitalitas, quàm doceat Episcopum ex S. Gregor. Hieron. & Leone.

Ita S. Gregorius Pontifex semper pauperes & peregrinos hospitio & mensa excipiebat: quòd ita fuit gratum Deo, ut Christus speciem pauperis induens, mensa ab eo excipi voluerit. Testis est Joannes Diaconus in Vita S. Gregorii lib. 2. c. 22. & 23.

Ita Leo IX. Pontifex sub annum Domini 1048. effusus in pauperes & peregrinos, leprosum ante ædes suas inventum in lecto suo collocari jussit, ac manè sequenti eumdem requirens dispatuisse comperit. Creditum est Christum specie pauperis, Pontificis tam misericordis lecto decubuisse. Narrat hoc Sigebertus in Chronico, & Platina in Vita Leonis IX.

DOCTOREM] διδακτικόν, id est, aptum ad docendum. Doctrinam ab Episcopo Apostolus requirit, non lauream; sed hanc quasi doctrinæ testem requirit Concilium Tridentinum, dum vult gradu Licentiæ in Theologia, vel Jure Canonico insignitos eligi in Episcopos. Hæc est prima Episcopi, quà Episcopus est, dos. *Summa enim*, inquit Hilarius lib. 8. de Trinit. *omnium virtutum episcopalium est scientia & doctrina.* Et Hieron. ad Oceanum: *Absque sermone*, inquit, *conversatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet.* Hinc pontifex legis veteris in Rationali inscriptum habebat: *Doctrina & veritas. Est enim doctrina*, inquit Theophyl. in cap. 1. ad Titum, *virtus & character Episcopi.* Hinc quoque ad Titum c. 1. ab Episcopo requirit Apostolus, *ut potens sit exhortari.* Et Concilium Trident. potissimum Episcopi munus esse prædicationem verbi Dei, illudque Episcopum per se, si possit, obire debere, docet sess. 5. c. 1.

Prima dos Episcopi est scientia & doctrina.

NON PERCUSSOREM] Id est, qui lingua non feriat, non jurgetur, non convicietur, non maledicat, ita Chrysost. Sunt enim & *patriæ verbera linguæ*, inquit Horatius, cùm scilicet patres acerbè objurgant filios.

VERS. 3. *Percussor dicitur tripliciter.*

Secundò & simpliciùs, q. d. Qui manibus non percutiat, non sæviat, non sit asper & crudelis in domesticos & subditos, ita Syrus, Theophyl. & Anselm. *Percussorem*, inquit Hieron. *Episcopum ille condemnat* (Christus) *qui dorsum posuit ad flagella, & maledictus non maledixit.*

Tertiò, Theophyl. & Anselmus. *Non percussorem*, id est, qui non feriat fratrum conscientiam importuno verbo, vel exemplo: sed hoc est mysticum. Græcia hic addunt μὴ αἰσχροκερδῆ, id est, non turpis lucri cupidum, sed hoc videtur redundare, nam mox sequitur, ἀφιλάργυρον, id est, non cupidum argenti.

MODESTUM] ἐπιεικῆ, id est, æquum. Æquus, inquit Aristotil. 5. Ethicor. cap. 10. dicitur, qui non persequitur summum jus, in quo summa est injuria: sed in partem propendet benigniorem, quam dictat

æquitas

æquitas & moderatio. Unde virtus eò inclinans dicitur epieikeia.

NON LITIGIOSUM] ἄμαχον, id est, alienum à pugna, non tam verberum, de qua præcessit, quàm verborum. Unde Hieron. lib. 1. contra Pelagianos vertit, *absque jurgio*. Idem ad Oceanum docet, quàm lites dedeceant Episcopum. *Nihil*, inquit, *impudentius est arrogantia rusticorum, qui garrulitatem auctoritatem putant, et parati semper ad lites in subjectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant*.

NON CUPIDUM] ἀφιλάργυρον, id est, alienum ab argenti cupiditate. *Gloria Episcopi*, inquit Hieron. ad Nepotianum, *est pauperum opibus providere; ignominia sacerdotis est propriis studere. Natus in paupere domo & tugurio rusticano, qui vix milio & cibario pane rugientem ventrem saturare poteram, nunc similam & mella fastidio*, &c.

Exemplum Hattonis. Terribile exemplum hujus avaritiæ narrat Munsterus li. 3. Cosmograp. de Hattone Moguntino Archiepiscopo anno Domini 914. qui pauperes vocans mures, & quasi mures fame perire permittens, justa Dei vindicta à muribus, perinde ac Pharao à ranis & muscis, invasus, ac tandem ad turrim; quæ etiamnum in medio Rheni visitur, confugiens, ibi ab eisdem peremptus & devoratus est. Verùm hanc Hattonis à muribus comesti historiam multis refutat noster Serarius in Moguntia lib. 4. cap. 4. & 5. dicitque fabulam ortam à Popielo Polono principe, qui ob credulitatem à muribus comestus est.

VERS. 4. SUÆ DOMUI BENE PRÆPOSITUM] καλῶς προϊστάμενον, id est, qui domui bene præsit. Ex aptitudine enim & dexteritate regiminis œconomici sumitur judicium de aptitudine ad regimen politicum & Ecclesiasticum: qui enim bene domum suam moderatur signum est quòd idem bene reget Ecclesiam; *Et qui domui suæ præesse nescit*, inquit Paulus v. 5. *quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?* Unde S. Hieron. ad Oceanum: *Vult*, inquit, *Apostolus Episcopum domum suam bene regere, non ut opes augeat, non ut regias paret epulas, non ut calatas patinas struat, non ut phasidis aves lenti vaporibus coquat, qui ad ossa perveniant, & superficiem carnis non dissolvant artifici temperamento; sed ut quod populo præcepturus est, priùs à domesticis exigat.* Quid? quòd canone 18. Concili Carthag. ita præscribitur: *Ut Episcopi, presbyteri & diaconi non ordinentur priùs, quàm omnes qui sunt in domo eorum, Christianos Catholicos fecerint.*

FILIOS (si quos genuerit antequam crearetur Episcopus. Unde & Ambros. notat, non dicere Paulum, Facientem aut gignentem, sed) HABENTEM SUBDITOS CUM OMNI CASTITATE] Græcè σεμνότητος, id est, honestate & gravitate morum; Vatablus, *cum omni reverentia*; Syrus, *cum omni puritate*: Erasmus, *cum ingenuo & liberali pudore*. hunc enim exigit subjectio, quam filii debent parentibus, de qua præcessit. Vult ergo Paulus ex moribus compositis liberorum, patris mores modumq; educandi & regendi æstimari, eumque deligi Episcopum, qui liberos optimè instituerit. Unde S. Bernard. l. 4. de Consid. ad Eugen. *Interest*, inquit, *gloriæ sanctitatis tuæ, ut quos præ oculis habes, ita ordinati, ita sint informati, quatenus totius honestatis & ordinis ipsi speculum, ipsi sint forma. Inveniantur præ cæteris oportet expediti ad officia, idonei ad Sacramenta, ad plebes erudiendas soliciti, circumspecti, sese custodientes in omni castitate*, &c. Quid si aliquis durus est, & regimini reluctatur? Respondet Bernard. *Noli diffidere, curam exigeris, non curationem. Audisti, curam illius habe; non, cura, vel sana illum.*

(Marginalia: Quid σεμνότης. — A pastore requiritur cura, non curatio ovium.)

Non est in medico semper, relevetur ut æger.

VERS. 5. SI QUIS AUTEM DOMUI SUAE PRAESSE NESCIT, QUOMODO ECCLESIAE DEI DILIGENTIAM HABEBIT?] Græcè ἐπιμελήσεται, id est, curam habebit. *Est enim*, inquit Chrysost. *Ecclesia velut domus quædam: ac sicut in domo uxor est, & filii ac servi, omniumq; cura ac regimen incumbit viro; ita ferme & in Ecclesia videas, Est autem longè difficilius Ecclesiam, quàm domum regere, qui ergo rem familiarem dispensare nescit, is quo pacto Ecclesiæ ritè præesse posse putandus est?* Quàm ergo stolida est ambitio nonnullorum, qui cùm se suosque regere nesciant, remp. vel Ecclesiam regere gestiunt? quibus jure competit illud S. Ephrem tract. de Timore Dei, initio tomi 3. *Antequam remigare sciamus, gubernare tentamus*. Duces & capitanei esse volumus, qui militare & arma tractare non didicimus. Themistocles Atheniensium dux, uxori ardentiùs pro filio aliquid petenti respondit: *Athenienses Græcis, ego Atheniensibus, tu mihi,*

(Marginalia: Themistocli.)

tibi filius imperat. Vide ergo ne insipiens omnibus Græcis imperet. Quid jam suis dicat Episcopus?

Quærit Chrysost. cur Apostolus communes virtutes hic, non autem raras & heroicas ab Episcopo requirat? cur Episcopus non vult planè esse mortificatos, mundos, mortuos, cælestes, divinos? ac respondet: *Quia perpaucos tales invenire erat: Episcopis autem plurimis tunc opus fuit, qui per singulas civitates magistri constituerentur. ne ergo Ecclesiæ negotia fructusq; perirent, idcircò moderatam virtutem proposuit inquirendam, non supremam illam atque cælestem. Quippe sobrium & pudicum & honestum esse, multorum commune erat.*

NON NEOPHYTUM: NE IN SUPERBIAM ELATUS IN IUDICIUM INCIDAT DIABOLI] Νεόφυτον Græci vocant novitium, quasi novè natum aut plantatum, Christoq; insitum in baptismo, id est, recèns à judaismo aut gentilismo conversum & baptizatum. q. d. Ne facilè ordines Episcopum eum qui in fine novitius est, ne scilicet talis novo episcopatus honore superbiat, & novitate potestatis inflectur, putans se aliis in fide veteranis meliorem statimq; perfectionem Christianam adeptum, ac quasi Ecclesia eo indigeat, illiq; non tam conferat, quàm ab eo beneficium accipiat, & aliis præesse & insolenter dominari velit. *Excluditur neophytus*, ait Haymo, *ne dicere possit, indigebat Ecclesia mea sapientia, ideo me ad fidem adduxit, & super se constituit*; itaque *in judicium*, id est, condemnationem, *incidat diaboli*, qui neophytus in cælo nova creationis suæ pulchritudine superbiuit, ideoque damnatus est. Alii aliter: Primò, aliqui sic, εἰς κρῖμα, id est, inquiunt, in jus & potestatem diaboli. Secundò, alii, εἰς κρῖμα, id est in criminationem diaboli; Tertiò, Maldon. εἰς κρῖμα, id est in peccatum; per quod homo diaboli jurisdictioni & judicio quasi subjicitur. Nam quod hic vocat εἰς κρῖμα v. seq. vocat παγίδα, ita Chrysost. & Theoph. Vers. 6.

(Marginalia: Cur neophytum sacerdotio arcet Paulus?)

Quàm sit turpe neophytum eligi, hisce verbis describit Hieron. ad Oceanum: *Heri*, inquit, *catechumenus, hodie Pontifex; heri in amphitheatro, hodie in Ecclesia; vespere in circo, mane in altari; dudum fautor histrionum; nunc virginum consecrator.* Et S. Greg. l. 4. Registri epist. 50. *Alia*, inquit, *quoq; res valde detestabilis nobis nunciata, quòd quidam ex laico habitu per appetitum gloriæ temporalis, defunctis Episcopis tonsurantur, & fiunt subitò sacerdotes. Qua iure iam notum est qualis ad sacerdotium venit, qui repente de laico habitu ad sacrum transit ducatum: & qui miles numquam extitit, dux religiosorū fieri non pertimescit. Quam iste prædicationem habiturus est, qui fortasse numquam audivit alienam? aut quando aliena mala corrigat, qui necdum sua flevit?* Deinde testimonio hoc Pauli, & rerum naturalium exemplo idipsum confirmans, subdit: *Et cum ad sacros Ordines Paulus Apostolus neophytum venire prohibeat; sciendum nobis est, quia sicut neophytus tum vocabatur, qui abhuc noviter erat eruditione plantatus in fide, ita nunc inter neophytos deputamus, qui adhuc novus est in sancta conversatione Scimus autem quòd ædificati parietes non priùs tignorum pondus accipiunt, nisi novitatis suæ humore siccentur. Et cùm ad ædificium arbusta succidimus, ut priùs viriditatis humor exsiccari debeat, expectamus, ne ex ipsa novitate curventur, & confracta citiùs corruant.* Vide eumdem lib. 7. Registri epist. 112.

(Marginalia: Respondet S. Hieron. & S. Gregorius.)

Excipe ab hac lege, nisi neophyti vita adeò sit probata, ut de ejus aptitudine ad episcopatū nullum sit dubium, aut nisi Dei oraculo neophytus designetur Episcopus. Sic enim S. Ambrosius necdum baptizatus Mediolani à puero, & mox à toto populo conclamatus Episcopus electus & consecratus est.

VERS. 7. OPORTET AUTEM ILLUM ET TESTIMONIUM BONUM (bonæ vitæ) HABERE AB IIS QUI FORIS SUNT (ab infidelibus) UT NON IN OPPROBRIUM INCIDAT, ET IN LAQUEUM DIABOLI] Et hic significat id est: ipsum enim opprobrium vocat *laqueum diaboli*. q.d. Talis eligatur Episcopus, cui etiam Gentiles probitatis testimonium perhibeant, ne alioqui ipsi pristina vitia ei exprobrent, itaque ipse incidat in laqueum diaboli, id est, infamiam, fiatque commune probrum, quo quasi laqueo diabolus multos fideles & infideles capiat, eosque à tali Episcopo, & consequenter à fide & religione Christi avertat. ita Ambros.

Secundò, ut Theophyl. *ne in laqueum*, id est in pristina Gentilium peccata, recidat, itaque omnibus sit scandalo & ruinæ.

Tertiò, ut Anselmus, *ne in laqueum*, id est, iram & odium Gentilium incidit, cum eisque inimicitias suscipiat, utpote

Unde nonnulli per *Laqueum diaboli*, intelligunt laqueum calumniatoris: hunc enim significat Græcum διαβόλου. Primus sensus magis connexus & genuinus est.

Narrat Lampridius in Vita Alexandri Severi solere Christianos proponere publicè nomina eorum, qui ordinandi erant sacerdotes, populumque rogare, ut si quis quid criminis de quopiam nosset, ediceret. Sic & ordinandorum nomina publicè proponi, in eorumque vitam inquiri, jubet Concil. Trident. sess. 23. 5.

Vers. 8. & 9.

DIACONOS SIMILITER PUDICOS, NON BILINGVES, NON MULTO VINO DEDITOS, NON TURPE LUCRUM SECTANTES, HABENTES MYSTERIUM FIDEI IN CONSCIENTIA PURA] Post descriptionem Episcopi, sub quo & presbyteros conscriptionem Episcopi, sub quo & presbyteros complectitur, transit Apostolus ad diaconos. hi enim sunt Episcoporum & presbyterorum ministri, non tantùm in custodia thesauri Ecclesiæ, & distributione eleemosynarum; sed etiam in sacrificio Missæ, in quo olim diaconi calicem sanguinis Domini populo ministrabant. Unde S. Laurentius apud Ambros. lib. 1. Offic. 4. sibi quasi diacono creditam dicit Dominici sanguinis dispensationem. Adeoque diaconi, ait Clemens Rom. epist. 1. & 2. sunt oculi Episcopi, quales jam sunt Archidiaconi, qui totum munus veterum diaconorum retinet & referunt; sicut Archipresbyteri & Pastores totum munus veterum presbyterorum, qui Ecclesiam Dei gubernabant retinet & referunt. Erat enim diaconi assistere Episcopo & sacrificanti & prædicanti, imò diaconus sacerdoti in sacrificio cooperabatur, & quodammodo cum illo offerebat sacrificium. unde S. Laurentius ad Sixtum: *Tu*, inquit, *numquam sine diacono sacrificium offerre consueveras*. Majus hujus rei argumentum est, quòd in Offertorio cùm offertur calix vini, diaconus contingens brachium sacerdotis quasi ei cooperans & subserviens una cum sacerdote dicere solet, *Offerimus tibi, Domine, calicem*, uti præscribit Missale Romanum. Rursum Secundò, diaconi erant particularia fidelium considerare, & ad Episcopum referre; ac Tertiò, externa pro arbitratu Episcopi tractare, ut is ab orationis instantia, & assiduo verbi Dei ministerio non impediretur.

Transit Apostol. ad diaconos.

Diaconi erant oculi Episcopi.

Officia diaconi.

Diaconus cum sacerdote offert sacrificium.

Prima dos diaconi. Secunda.

Diaconos ergo Apostolus vult esse *pudicos*, græcè σεμνοὺς, id est, honestos, compositos, ac vitæ puritate morumque gravitate conspicuos.

Secundò, vult eos esse *non bilingues*, græcè διλόγους, id est, duplices in sermone, & in dictis inconstantes, ut hic affirment, ibi negant, quod est hominis fallacis, adulatoris & mendacis. *Nihil autem*, inquit Chrysost. *ita nos degenerare à spirituali nobilitate facit, nihilque in Ecclesia nocet magis, quàm versura simulatio.*

Tertia.

Tertiò, *non multo vino deditos*. Non dixit, inquit Theophyl. non ebrios, non temulentos, (hoc enim omnino indignum est) verùm non multum potantes. hoc enim animæ mentisque vim & vigorem licet non eripiat, luxat tamen & debilitat, malique est exempli.

Quarta.

Quartò, *non turpe lucrum sectantes*. quod fit, inquit Ambrosius, quando sub pia professione quæstui studetur. Rursum, cùm clericus mercaturæ vacat, sordidaque officia obit lucri gratia; Hinc negotiatio clericis prohibita est à Canonibus.

Quinta. Mysterium fidei tripliciter accipi potest.

Quintò, *habentes mysterium fidei in pura conscientia*. Id est, tenentes mysteria fidei cum pura conscientia, ut scilicet teneant puram fidem, & simul conscientiam ac vitam fidei puræ conformem, sive ut cum sincera fide ac doctrina vitam habeant irreprehensibilem. ita Theodor. Theophyl. & alii.

Secundò, S. Thomas, & Petrus Lombardus per *mysterium fidei*, intelligunt dogmata fidei recondita, quæ aliis, maximè laicis, sunt occulta. Hæc enim scire debent diaconi, eaque conservare tamquam mystæ, vel potiùs symmystæ sacerdotum.

Tertiò, per *mysterium fidei* Catharinus, Hesselius, Magallianus, Soto Major intelligunt sacram Eucharistiam: hæc enim à Dionys. Crysost. Cyrillo, Basilio antonomasticè vocatur *mysterium*, vel tremenda mysteria. Unde in forma consecrationis sanguinis Domini, calix sanguinis vocatur *mysterium fidei*: & in Græco additur τὸ, quasi designet certum mysterium. q. d. Diaconi habeant, id est, servent & custodiant (hoc enim quoque significat Græcum ἔχω) Eucharistiam, quæ est mysterium illud arcanum fidei Christianæ; in pura conscientia, ut scilicet pura & mente & manibus calicem Eucharistiæ tractent eumque populo administrent. Solent enim Patres veteres æquè ut Paulus, hic, loqui tectè & arcanè, ne Gentiles rem tantam audientes & non intelligentes irriderent & subsannarent: hinc passim eam vocant arcanum mysterium. Hic sensus valdè appositus est: tangit enim proprium & præcipuum diaconorum munus & officium.

Mysterium fidei est Eucharistia.

Addit noster Lorinus in Actor. cap. 6. v. 3. videri hæc verba, *mysterium fidei*, in consecratione calicis sumpta esse ex hoc Apostoli loco. Unde & Innocent. III. c. *Cum Marthæ*. de celebrat. Missar. asserit, verba illa consecrationi calicis addita esse ex Apostolica traditione. Causam dat Ivo quòd scilicet ingens hic mysterium lateat, nimirum sanguis Christi sub specie vini. q. d. *Sacramenta quæ vides in altari, æstimanda sunt, non specie, sed fide.*

ET HI AUTEM PROBENTUR PRIMUM. q. d. Sicut Episcopus, ita & diaconi debent esse non neophyti: sed quorum virtus diu spectata & probata sit. ET SIC (ordinati ab Episcopo) MINISTRENT, NULLUM CRIMEN HABENTES] Græcè ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, dum inventi sunt (per probationem & examen factum ante eorum ordinationem) irreprehensibiles, quos accusare, quos criminari nemo possit. Erasmus verò & Vatablus non ad præteritum, sed ad futurum hæc referentes vertunt, *ministrent diaconi, sic ut nemo eos criminari possit*. q. d. Vti ante ordinationem diaconi probati sunt & inventi irreprehensibiles ita post eam se probent ministrando, ac diaconatu fungendo inculpatè & irreprehensibiliter. Sed prior sensus nostri Interpretis veriùs & aptiùs cohæret cum verbo *probentur*. Vers. 10.

MULIERES SIMILITER PUDICAS, NON DETRAHENTES, SOBRIAS, FIDELES IN OMNIBUS] Ambrosius putat Apostolum loqui de quibusvis mulieribus.

Secundò, Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum. putant eum loqui de diaconissis: nisi enim, inquit Theoph. de his loqueretur, quid erat opus, cùm de diaconis verba faceret, ad mulieres sermonem traducere? Vers. 11.

Tertiò & optimè, D. Thomas, Lombardus, Hesselius, & alii accipiunt de uxoribus diaconorum, quas post ordinationem retinebant diaconi æquè ut Episcopi: sed earum usu abstinebant. Unde pro *mulieres*, græcè est γυναῖκας, quod tam uxores, ut vertit Vatablus & Erasm. quàm mulieres significat. Sicut ergo paulò antè Apostolus Episcopum cum sua familia, ita & hæc diaconum cum sua familia vult esse illibatum. Nec ab hac expositione dissidet expositio secunda Chrysostomi & Theodor. poterant enim uxores Episcoporum & diaconorum esse diaconissæ.

Per mulieres intelligit Apostolus uxores diaconorũ.

Vbi Nota, Diaconissæ, utpote feminæ, non ordinabantur. unde Concil. Nicenum can. 19. eas inter laicas deputat. Perperam ergo ex hoc loco Cataphrygæ sicut viros diaconos, ita & mulieres ordinabant diaconissas, imò & presbyteras & episcopas, ut testatur Epiphan. in eorum hæresi.

Diaconissæ itaque erant mulieres templi ministeriis addictæ, uti jam sunt Moniales aut Beguinæ. quænam earum fuerint officia, dicam c. 5. v. 9.

Uxores ergo diaconorum, quas scilicet diaconi duxerant, non post, sed ante susceptum ordinem diaconatus, uti ostendi v. 2. quæque marito facto diacono fiebant subinde diaconissæ tales quales jam dixi, has, inquam vult Apostolus Primò, esse *pudicas*, græcè σεμνὰς, id est, honestate & gravitate morum conspicuas. Secundò, *non detrahentes*, μὴ διαβόλους, id est, non calumniatrices Ambrosius vertit, non studentes discordiæ. Hanc enim parit loquacitas mulierum calumniosa & detractoria. Tertiò, *sobrias*, græcè νηφαλίους, quod tam sobrias, quàm vigilantes & prudentes significat. Hac ergo voce prohibet esse vinolentas, socordes, vecordes. Quartò, *fideles in omnibus*, scilicet tam in fide conjugali, quàm in dispensatione rei domesticæ, ne scilicet sint adulteræ, aut furaces. Ex vita enim & fama uxorum pendet fama maritorum, præsertim diaconorum.

Quales illas esse debeãt.

Primò. Secundò.

Tertio.

Quarto.

DIACONI SINT UNIUS UXORIS VIRI: QUI FILIIS SUIS BENE PRÆSINT, ET SUIS DOMIBUS] De hoc vide dicta v. 2. & 4. ubi idem exegit ab Episcopo. Vers. 12.

QUI ENIM BENE MINISTRAVERINT (in suo diaconatu, unde græcè est διακονήσαντες) GRADUM Vers. 13.

DUM BONUM SIBI ACQUIRENT, ET MULTAM FIDUCIAM IN FIDE, QUÆ EST IN CHRISTO JESU] id est bonum locum gratiæ & meritorum tum apud Deum tum apud homines, ut mereantur altiùs promoveri in sacerdotes & Episcopos. ita Ambros. Chrysost. Theoph. Anselm. Unde Concil. Trident. sess. 23. c. 11. jubet eos ad Ordines altiores promoveri, qui in inferioribus piè & fideliter se gesserint. ita S. Cyprian. l. 4. epist. 2. ad Antonianum laudat S. Cornelium Pontificem, quòd gradatim ad pontificatum fuerit evectus. *Non iste* (Cornelius) inquit, *ad episcopatum subito pervenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, & in divinis administrationibus Dominum sæpè promeritus, ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit: tum deinde episcopatum ipsum nec postulavit, nec voluit, sed ipse vim passus est, ut episcopatum coactus acciperet.*

Nota. Per *fiduciam* Ambros. intelligit fiduciam petendi & impetrandi a Deo, id quod ab eo petimus. Hæc enim fiducia non tantùm Dei misericordia, sed & bona petentis vita ac sanctitate nititur, ut docet Aug. l. 1. de Doctrina Christiana c. 37.

Fiducia est libertas. Verùm pro *fiduciam*, græcè est παῤῥησίαν, id est, libertatem, scilicet docendi & arguendi. q. d. Diaconi bene fungentes officio acquirent libertatem & auctoritatem, ut homines etiam potentes non curent: sed liberè ea, quæ fides Christi exigit, profiteantur, doceant, arguant & perficiant. ita Theophyl. & Oecum.

Moraliter S. Bernard. serm. 3. de Assumptione, explicans optimam partem Mariæ præ Martha: *Bonum*, inquit, *acquirit gradum, qui bene ministraverit: sorte meliorem, qui bene vacaverit Deo, optimum autem qui perfectus est in utroq;*

VERS. 14. & 15. HÆC TIBI SCRIBO, UT SCIAS QUOMODO OPORTEAT TE IN DOMO DEI CONVERSARI, QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS] Stimulum hunc dat Timotheo, ut dignè, exactè & vigilanter converfetur, obeatque munia episcopalia in Ecclesia Dei; scilicet ut cogitet, se id facere in domo Dei.

Nota. Non sola Ecclesia Ephesina, sed absolutè Ecclesia universalis, hic vocatur *domus Dei* & *columna veritatis*. Universalis enim Ecclesia in fide errare non potest; Ephesina autem & qualibet particularis Ecclesia in fide errare potest. *Cùm totus*, inquit Ambros. *mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus ejus dicitur, cujus hodie rector est Damasus.* Alludit Apostolus ad Bethel, de qua viso ibi Domino dixit Jacob Genes. 28. *Verè non est hic aliud nisi domus Dei, & porta cæli*; & ad tabernaculum templumque Judæorum, quod Ecclesiæ typus erat. ita Chrysost. Simul tacitè admonet omnes fideles, ut reverenter & sanctè se gerant in Ecclesia, cogitantes se vivere & versari non in aula regis, sed in domo Dei, adeoque in oculis ipsius Dei opt. max.

VERS. 15. QUÆ EST COLUMNA ET FIRMAMENTUM VERITATIS] Addit hoc Apostolus, ut innuat Timotheo, magno cum studio ad hæreses & errores devitandos & refellendos, puræ veritati intelligendæ & prædicandæ in Ecclesia sibi incumbendum esse, adeoque se non Judaizantium, aliorumque Novantium, sed Ecclesiæ fidem sequi & prædicare debere, utpote quæ sit basis veritatis; ac præsertim articulum illum fidei primarium, & tunc maximè necessarium, quem subjicit hic Apostolus, scilicet ut prædicet fidem Ecclesiæ de Christo unico redemptore, excluso Mose & operibus legis: hoc enim est *magnum pietatis sacramentum*, quod subdit Apostolus.

Ecclesia est firmamentum veritatis passivè & activè. Nota, Ecclesiam dici *columnam & firmamentum veritatis*, id est columnam bene firmatam & firmantem veritatem. Est enim hendiadys; qualis est cùm dicitur, *aurum frænosque momordit*. Rursum Ecclesia est *firmamentum veritatis* tam activum, quàm passivum, Ecclesia enim in fide & veritate passivè firmatur à Deo per infallibilem assistentiam Spiritus S. à Christo promissam, ac per eam fideles omnes activè confirmat. ita Chrysost. Theoph. Beda; & alii.

Unde commentarius Hieronymo ascriptus, Ecclesia, inquit, est *columna & firmamentum veritatis*, quia in ea sola stat veritas firmata, quæ sola sustinet ædificium Ecclesiæ.

Alludit Paulus ad duas columnas templi, Booz & Jachin. Nota Secundò. Alludit Apostolus ad duas columnas, quas erexit Salomon in ingressu templi à se extructi, quarum dextram vocavit Jachin, sinistram Booz, 3. Reg. 7. v. 21. ut iis significaret suum votum, scilicet optare & firmitatem & stabilitatem templi sui, illamque quasi hoc facto & monumento portenderet. ita Abulensis & Vatabl. ibi, & Franc. Ribera l. 2. de Templo c. 14. Fecit porro duas, & dextram vocavit hebraicè Jachin, id est, ut Septuag. vertunt 2. Paralip. 3. v. 17. κατόρθωσις, id est, directio, à radice כון cun, id est, dirigere, sinistram verò vocavit Booz id est, ut Septuag. ἰσχὺς, id est, fortitudo: vel præcisè Booz idem est quod *fortitudo in eo*; ut per Jachin significaret directivum imperium, tum Dei circa omnes creaturas & homines, sed maximè circa Judæos, eorumque templum; tum regum Israel circa regimen populi secundùm pietatem, piumque Dei in templo cultum. Unde utraque columna coronata erat. Secundò ut per sinistram Booz significaret fortitudinem executivam directorum; ut quod Jachin prudenter dirigi à Deo & rege; hoc Booz fortiter exequi tam Deum, quàm regem repræsentaret: utrumque enim, scilicet tam prudens directio, quàm fortis executio, in Deo est, & utrumque regibus est necessarium. utrumque ergo tacitè, & reipsa per hasce duas columnas Deo gratulatus est Salomon, & implicitè optavit & oravit, ut utrumque in templi & populi custodia ostenderet, eamdemque sibi & suis in regno successoribus communicaret.

Jachin & Booz quid litteraliter significarint.

Quid allegorice. Hæ duæ columnæ allegoricè significabant Ecclesiam à Deo directam & stabilitam instar columnæ. Unde Apostolus Ecclesiam vocat *columnam veritatis*. q. d. Columnæ illæ Salomonis umbræ tantùm fuerunt, ipsa verò veritas est in Ecclesia Christi, quæ columna est non mendacii, non vanitatis, non umbræ evanescentis, qualis fuit illa templi Salomonici, quod à Chaldæis in cineres & favillas redactum est; sed stabilis, constantis & æternæ veritatis. Hinc quod ait hic Apostolus: *Ecclesia est columna & firmamentum*, idem est, ac si dixisset, Ecclesia est Jachin & Booz. Columna enim, quæ græcè dicitur στῦλος, idem est quod Jachin, id est, columna erecta & directa; firmamentum verò idem est quod Booz, id est, fortitudo. q. d. Apostolus: Ecclesia est rectitudo veritatis, quam adumbravit Jachin; est etiam fortitudo & firmamentum veritatis, quod adumbravit Booz: ita ut ne vel minimum à recta veritatis linea deflectere, vel à constanti veritatis professione divelli ulla ratione, aut vi, umquam possit.

Quid tropologice. Unde S. Hieronym. Angelom. Beda & Eucher. in 3. Reg. 7. partim allegoricè, partim tropologicè, Columnæ hæ duæ, inquiunt, sunt Apostoli & sancti Doctores Ecclesiæ, quia contemplatione ad superna erecti fortes sunt tam fide, quàm opere. Duæ sunt, quia Judæos & Gentes fulciunt: sunt ante fores templi, ut utrosque in templum, id est in Ecclesiam, inducant. Rursum una est à dexteris, altera a sinistris, ut demonstrent per prospera & adversa nobis tendendum esse in cælum, quod est verum Dei templum, utque prosperis non elevemur, adversis non dejiciamur: sed templum ipsum, id est cælum quò per ea tendimus, ante mentis oculos perpetuò ponamus, eoque constanter pergamus.

Ex hoc loco patet Ecclesiam esse visibilem; Hinc patet Primò, Ecclesiam esse visibilem, & visibiliter nos docere, ac confirmare in veritate per suos scilicet Pastores, Episcopos. & maxime per suum caput, quod est Romanus Pontifex Petri successor, cui dictum & promissum est à Christo, Matth. 16. 18. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.*

nec posse errare in fide. Resp. Calvini. Patet Secundò, Ecclesiam errare non posse in fide & veritate. Negat in Calvinus, ac respondet Ecclesiam dici columnam & firmamentum veritatis, quia conservat verbum Dei scriptum, quod errare non potest; &, ut habet commentarius hic Vatablo ascriptus, Quia, inquit, qui in Ecclesia sunt, verbum Dei, quod est ipsa veritas, tuentur & defendunt.

Refellitur quatuor argumentis. Sed contrà, quia sic Ecclesia esset theca veritatis, non columna. Secundò, sic non tantùm omnes Martyres, Doctores & fideles, sed etiam omnes bibliopolarum officinæ dicendæ essent columnæ veritatis. quod est absurdum & ineptum. Tertiò, sic Judæi hostes Christi dicendi essent columnæ veritatis, quia conservant vetus testamentum. Quartò columna non in alio, sed per se solida est & firma, aliaque firmat & roborat: ergo Ecclesia quasi columna veritatis per se in veritate firma est & solida, ut possit alios in ea confirmare. Ita docent omnes Patres, qui ex hoc loco docent ab Ecclesia in dubiis fidei petendam esse certam & stabilem resolutionem. Audi inter alios Irenæum lib. 3. c. 4. *Tantæ*, inquit, *ostensiones* (Ecclesiæ) *cùm sint, non oportet apud alios quærere veritatem; quam fa-*

Ex Irenæo.

tile est ab Ecclesia sumere, cùm Apostoli quasi in depositorium di- A
ves, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis, uti omnis quicumque velit sumat ex ea potum vitæ: hæc enim est vitæ introitus. Omnes autem reliqui fures sunt & latrones, propter quod oportet devitare quidem illos, quæ verò sunt Ecclesiæ, cum magna diligentia diligere, & apprehendere veritatis traditionem, Deinde ab Ecclesia & Ecclesiæ traditione dubiorum & quæstionum in fide suborientium resolutionem petendam esse docet, cùm ait: *Quid enim etsi de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, & ab eis de præsenti quæstione sumere, quod certum & liquidum est? Quid autem si neque Apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat sequi ordinem traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant Ecclesias? cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christo credunt, sine charactere, vel atramento, scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, veterem traditionem diligenter custodientes*. Similia habet c. 3. ubi inter omnes Ecclesias maximè sequendam ait Ecclesiam Romanam, à Petro & Paulo fundatam.

ex S. Hier. Audi Hieron. contra Luciferian. *Poteram*, inquit, *omnes propositionum rivulos uno Ecclesiæ sole siccare*. Et iterum: *Brevem tibi apertamque animi mei sententiam proferam, in illa Ecclesia esse permanendum, quæ ab Apostolis fundata usque in hunc diem durat*, &c. Audi Ambrosium epist. 82. *Utrumque*, ait, *ex S. Amb.* *ad Mosen à Domino dictum est: Ubi stas, terra sancta est. Et: Tu hic sta mecum, hoc est, mecum stat, si stas in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fœcunda sanctitatis, & opima virtutum messibus. Sta ergo in Ecclesia, sta ubi tibi apparui ibi ego tecum sum. Ubi est Ecclesia, ibi firmissima statio tuæ mentis est: ibi fundamentum animi tui, ubi tibi de rubo apparui*. Audi denique August. lib. Contra epist. fundament. c. 5. *Ego Evangelio non crederem, nisi me Catholicæ Ecclesiæ commoveret* *ex S. Aug.* *auctoritas. Quibus ergo obtemperavi dicentibus, Credite Evangelio; cur non obtemperem dicentibus mihi, Noli credere Manichæo?*

VERS. 16. ET MANIFESTE MAGNUM EST PIETATIS SACRAMENTUM QUOD MANIFESTATUM EST IN CARNE] q.d. Sicut olim templum Judæorum, quod erat domus Dei, continebat arcana mysteria, scilicet arcam, Cherubim, propitiatorium: ita Ecclesia Christi, quæ est domus Dei, continet, C servat, docet, & explicat verissimè magnum pietatis Dei sacramentum scilicet incarnationem Verbi, & dispensationem carnis ab eo assumptæ. In hac enim re præcipuè consistit religio Christiana, & Ecclesiæ doctrina, ac veritas. Nam, ut ait Fulgent. l. 1. ad Trasimundum: *Certum est pene omnes hæreticæ pravitatis errores insurrexisse, dum magnum pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, aut sicut est non credunt, aut omnino non credunt*. Et patet primis quadringentis annis, omnes Arrij, Nestorii, Euthychetis, Apollinaris, Valentini, Manichæorum, & aliorum hæreses versatas fuisse vel circa divinitatem, vel circa humanitatem Verbi incarnati. q. d. Apostolus: Vide, o Timothee ut cautè & reverent in Ecclesia converseris, utque hoc veritatis & pietatis sacramentum verè piissimum ritè doceas, eoque dignè vivas. Tibi enim credita est tanti custodia sacramenti, inquit Chrysost.

Nota Primò. Pro *manifestè*, græcè est *ὁμολογουμένως*, id est confessè, &, ut Ambros. *omnium confessione*, &, ut Erasmus vertit, *citra controversiam*.

Magnum pietatis sacramentum est Deus-homo — Nota Secundò. *Magnum* hoc *pietatis sacramentum* est Verbi incarnatio, nativitas, passio, crux, resurrectio ascensio, Gentium per ipsum conversio, justificatio & salus vel aptiùs est ipsum Verbum incarnatum, sive Deus-homo, nascens, patiens, crucifixus, resurgens, ascendens, justificator & salvator omnium hominum. Unde pro eo quod nos habemus, *quod manifestatum est in carne*, Græca habent, *Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί*, id est, Deus manifestatus est in carne, justificatus est in spiritu, angelis apparuit, prædicatus est Gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria. ita legunt Syrus, Chrysost. Theoph. & Cyrillus ad Reginas. *Ipsa*, inquit S. Dionys. cap. 2. de Divin nomin. *Iesu in carne apparitio & ineffabilis est sermone omni, & omni ignota intelligentiæ, ipsi quoque angelorum primati non cognita* (scilicet plene & perfectè quoad omnia.)

Quare minùs aptè nonnulli cum Erasmo hæc explicant de lege Christi & prædicatione Evangelij: adeò ut etiam Beza miretur Erasmum tam studiosè omnes Scripturæ de Christi divinitate locos enervare aut detorquere. quamquam lex

A Christi & prædicatio Evangelii uti consecuta sunt ex Verbi incarnatione, ita ex ea hic consequenter intelliguntur.

Adverte Tertiò. *Sacramentum*, vel, ut græcè est, mysterium, non significat hic signum rei sacræ, sed ipsam rem sacram & arcanam, scilicet Verbum incarnatum. Addit Magallianus in fine hujus capitis, per *magnum* hoc *pietatis sacramentum* accipi posse Eucharistiam. Sed his sensus accommodatitiùs tantùm est, non autem ex mente Apostoli. Idem enim est Verbum incarnatum in altari, quod olim natum in Bethlehem manifestatum fuit in carne: ac proinde ea quæ huic, eadem & illi accommodari possunt.

PIETATIS] Græcè *εὐσεβείας*, quod Syrus vertit, *justitiæ*: quia, ut sequitur, hoc arcanum, sive sacramentum justificatum fuit in spiritu, & per illud satisfactum fuit justitiæ Dei, quæ peccatum Adæ punivit & vindicavit in Christo incarnato & crucifixo. *Pietas quadrupliciter accipitur.*

Secundò, Ambros. *pietatis*, inquit, id est veritatis, cujus columna est Ecclesia, quia Deus magnanimitatem, pietatem & clementiam suam, scilicet piissimam gratiam, & dona Christi exhibet iis, qui illam verè agnoscunt. Unde & Vatablus vertit, *magnum est mysterium quod pii norunt*.

B Tertiò & genuinè, *εὐσεβείας*, id est pietatis, Dei cultus, ac religionis. q. d. Mysterium incarnationis pium est, & tale quo maximè colitur Deus, quoque maximè Deum coluit Christus, & quod incitat nos ad pietatem, Dei cultum ac venerationem; quodque piissimè recolendum & venerandum est. hoc enim propriè significat *εὐσέβεια* id est pietas.

Quartò, potest ex communi hominum sensu sic accipi: *pietatis*, id est, misericordiæ & dignationis; Hebræum enim *chesed*, id est pietas, passim significat misericordiam, tum quia priorum proprium & certum indicium est misericordia. Sic pietas pro clementia & misericordia sumitur Eccli. 44. 10. Esther 16. 10. tum quia misericordia Deo gratissimus est cultus. *Misericordiam* (Christus ait) *volo non sacrificium*. Et Jacob. c. 1. 27. *Religio*, ait, *munda est visitare pupillos & viduas*. Est ergo incarnatio Verbi summæ *pietatis*, id est dignationis, mysterium, nam etsi ille ait,

C *Non bene conveniunt, nec in una sede morantur*
Majestas, & amor:

hæc tamen in Christo conveniunt, scilicet summa majestas divinitatis, & summa vilitas humanitatis, quæ duo vinxit, & arctissimè sociavit amor, scilicet ut idem Christus sit Deus homo, Verbum infans, puer sapiens. S. Aug. lib. 9. Confess. c. 6. de se recenter baptizato loquens: *Non satiabar*, inquit, *illis diebus, dulcedine mirabili considerare altitudinem consilii tui (o Deus) super salutem generis humani*. Hinc rectè infert admirabundus B. Prosper sentent. 30. *Quid* inquit, *futurus est homo, propter quem Deus factus est homo?* *In Christo conveniunt majestas & amor*

QUOD MANIFESTATUM EST IN CARNE] En magnum, quod dixi, pietatis sacramentum, scilicet quod Verbum æternum atque invisibile, in carne apparere, viderique dignatum sit. Unde Græca habent; *Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί*, id est, Deus apparuit in carne, olim legerunt *ὁ Θεός*, vel *ὃς Θεός*, id est, qui Deus. nam hunc locum corrupit Macedonius legens, *ὃ* pro *ὅς*, sicque interpretatur: ut esset D Deus, apparuit per carnem. q. d. Ut hic homo qui dicitur Jesus, esset & dici posset Deus, hac de causa Deus descendit & apparuit in carne & corpore Jesu, in eoque quasi in domo habitavit. Sentiebat enim cum Nestorio Christum duas habere tam personas quàm naturas, unamque alteri non esse junctam hypostaticè: sed tantùm per assistentiam vel inhabitationem. qua de causa ab Anastasio Imper. episcopatu Constantinopolitano pulsus est, ut refert Liberatus in Breviario, c. 19. tom. 3. Conciliorum. Verùm hanc calumniam falsò in Macedonium Patriarcham Catholicum concinnatam esse ab Anastasio Imperat. Eutychiano, ut eum suæ hæresis resistentem episcopatu abdicaret, eo prætextu quòd Nestorianus esset, qui Eutycheti restiterat, demonstrat Baronius anno Christi 510. in fine.

JUSTIFICATUM EST IN SPIRITU] Primò, sic aliqui explicant, ne quis putet Christum cum carne carnis vitia assumpsisse, dico quòd Christus per opera sancti Spiritus, & per hoc quòd Spiritus sanctus in eum cùm baptizaretur, descendit in specie *Τὸ justificatum in spiritu, sexempliciter exponitur, Primò.*

columbæ

columbæ, declaratus & agnitus sit esse summè justus, ad- A eoque ipsa justitia.

Secundò. Secundò, Cyrill. ad Reginas, & Anselmus explicant sic. q. d. Christus à Spiritu sancto factus est justus, adeò ut numquam peccaverit, sed alios à peccatis iustificarit, sic ferè & Vatablus; Declaratus est, inquit, Christus per Spiritum sanctum esse verus iustificator.

Tertiò. Tertiò, Theophyl. hoc modo interpretatur. q. d. Christus abrogata carnali & umbratica legis justitia, solidam & veram iustitiam, quæ in spiritu consistit, induxit.

Quartò. Quartò, alii ex Syro putant Apostolum hic dicere quod per Verbum incarnatum satisfactum sit justitiæ, & justæ vindictæ Dei.

Quintò. Quintò, Brixianus hoc modo intelligit, q. d. Christus qui in carne hominibus apparuerat, non hominum, sed Spiritus sancti oculis judicatus est justus.

Sextò & genuinè. Verùm Sextò & ultimò, hic genuinus huius loci est sensus, q. d. Apostolus: Gentes rident Verbum incarnatum, & in carne manifestatum, sive Deum hominem factum, quasi stultum: Judæi habent pro scandalo: sed Spiritus sanctus per rationes convenientissimas, per miracula, per B tot charismata, per efficacem prædicationem, & sanctitatem, zelum, sapientiam, aliasque dotes cælestes Apostolorum declaravit & comprobavit hoc Dei de Verbi incarnatione consilium esse iustum, sanctum, sapiens, Deo que dignum. In hoc enim incarnationis opere relucet mira Dei iustitia, sapientia, bonitas & potentia, ut pulchrè declarat S. Thomas 3. p. q. 1. a. 1. & 2. ita ut centurio & alii videntes Christi etiam patientis in cruce miracula, patientiam, gratiam, &c. exclamarent, *Vere filius Dei erat hic*. ita Chrysostom. Ambros. & Sedul. Sic *eloquia Dei* dicuntur *iustificata*, id est, declarata esse iusta & sancta. Sic Matth. 11. 19. *sapientia* dicitur *iustificata à filiis suis*, id est, iusta declarata, & absoluta ab omni calumnia hominum mundanorum & sapientum huius sæculi. Huc refertur & illa Theophyl. expositio, Justificatum, inquit, *Theophyl. expositio.* est hoc mysterium in spiritu, quia Deus fecit omnia in hoc mysterio, quæ requirebantur ad hominum salutem; Itaque si qui pereunt, sua culpa pereunt; quia Christo credere & obedire nolunt, sibi ergo suam perditionem imputent Deum autem iustificent. Eodem sensu psal. 50. dicitur, *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.*

Apparvit angelis] Græcè ὤφθη, *visum*, vel, ut Vatablus vertit, *visus est angelis*: visum est, supple sacramentum; visus est, supple Christus, qui est hoc sacramentum, id est res hæc sacra & arcana. omnia enim hæc referri possunt ad Græcum Θεὸς, id est, ad Deum in carne manifestatum. q. d. Visus est ab angelis in præsepio Deus infans, cùm cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo*, visus etiam est ab eisdem in deserto cum bestiis agens, ieiunans orans, prædicans, fatigans se, moriens, resurgens quoque, & ascendens supra omnes cælos & angelos, cùm admirantes angeli dixerunt Isaiæ 63. 1. *Quis est iste, qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra?* Hinc & angeli resurrectionem Christi nuntiarunt, quia per Christum nobis reconciliati maiorem salutis nostræ curam gerere cœperunt. ita Aug. Enchirid. c. 61. & 62.

Mysticè, S. Gregor. 34. Moral. cap. 4. per *angelos* accipit prædicatores, per quos ut sequitur, Christus prædicatus est Gentibus:

Prædicatvm est gentibus] Mira fuit Dei bonitas, quòd non solis Judæis, quibus promissus erat Messias, sed omnibus Gentibus quantumvis impuris, barbaris, idololatris & sceleratis, Christus, Christique iustitia prædicata fuit.

Creditum est in mundo] Non solùm, inquit Theodoret. prædicatus est Christus, sed & creditus, & ut Deus ab iis qui crediderunt adoratur. Mirum fuit, totum mundum credere in Christum hominem crucifixum, ab eoque gratiam & salutem sperare; magnum fuit hoc potestatis & veritatis eius argumentum. vide dicta 1. Corinth. 1. v. 18. & 24.

Assumptum est in gloria] cùm scilicet Christus, sive Deus-homo gloriosè cum angelis & Sanctis omnibus tam in corpore, quàm in anima triumphans ascendit in cælum. ita Chrysostom. Theophyl. Anselm. & Theod. qui putat hoc addi quasi causam, cur creditum sit ei in mundo, quia scilicet in cælis à dexteris Dei sedet, indeque quasi doctor efficax & omnipotens veritatem mundo persuadet, ut omnes credant in eum. Adde, cum Hesselio, posse sic explicari, Christus assumptus, id est receptus, est à mundo tamquam in gloria Patris existens, tamquam verus Deus, cui omnis debetur gloria, quam proinde totus mundus glorificat.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRadicit instare hæreses, quæ damnabant nuptias, & certos cibos quasi in se malos, cùm omnis creatura Dei in se bona sit.

Secundò, v. 8. corporali exercitationi præfert exercitium pietatis.

Tertiò, v. 12. monet Episcopum, ut sit exemplar sanctitatis, ut gratiam sibi in ordinatione datam exsuscitet, ut intendat sibi & doctrinæ.

1. SPiritus autem manifestè dicit, quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, 2. in hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam, 3. prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & iis qui cognoverunt veritatem. 4. Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: 5. sanctificatur enim per verbum Dei, & orationem. 6. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Jesu, enutritus verbis fidei, & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. 7. Ineptas autem, & aniles fabulas devita: exerce autem teipsum ad pietatem. 8. Nam corporalis exercitatio, ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, & futuræ. 9. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus. 10. In hoc enim laboramus, & maledicimur, quia speramus in Deum vivum, qui est Salvator omnium hominum, maximè fidelium. 11. Præcipe hæc, & doce. 12. Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed exemplum esto fidelium, in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. 13. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. 14. Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. 15. Hæc meditare, in his estote: ut profectus tuus manifestus sit omnibus. 16. Attende tibi, & doctrinæ: insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum salvum facies, & eos qui te audiunt.

Digitized by Google

VERS. 1. SPIRITUS AUTEM MANIFESTE DICIT, QUIA IN NOVISSIMIS TEMPORIBUS DISCEDENT QUIDAM A FIDE] Monuit Timotheum Episcopum in fine cap. præced. ut sincerè & rectè conuersetur, & prædicet in Ecclesia, quæ est basis veritatis. Causam hic subdit Apostolus, quia scilicet exurgent hæretici veritatis & Ecclesiæ hostes, & multos seducent. q.d. Uide ò Episcope, ut contra eos vigiles & excubes.

Nota. *Spiritus*, scilicet sanctus, per me & alios Prophetas hoc prædicit *manifeste*, græcè ῥητῶς, id est præcisè, certò, præscriptis & expressis verbis; hæc enim vocantur ῥητά. *quia* (quod) *in novissimis*; græcè non est ἐσχάτοις sed ὑστέροις, id est posterioribus, vel sequentibus (hoc enim significat Hebræum אחרית *acharit*, quo nomine vocant Prophetæ tempus Messiæ, quod noster Interpres vertit novissimum] *temporibus discedent*, græcè ἀποστήσονται, id est deficient, desciscent, apostatabunt à fide.

Novissimum idem est quod posterius.

ATTENDENTES SPIRITUS ERRORIS. Legit Noster πλάνης, iam legunt πλάνοις, id est fallentibus, seductoribus, & in errorem ducentibus: sed eodem redit sensus. ET DOCTRINIS DÆMONIORUM] Unde rectè hic Chrysost. hom. 12. asserit omnem hæresim & hæreticorum dogmata esse ex diabolo: cuius rei auritus est testis Cassian. collatione 7. c. 32. *Audivimus*, inquit, *apertissimè confitentem se inspirasse hæresim Arrii & Eunomij.*

Omnis hæresis est ex diabolo, ait Chrysost. & Cassian.

Et Irenæus lib. 1. c. 9. & l. 2. c. 57. tradit Simonem Magum, & Marcum, aliosque hæresiarchas habuisse dæmones, paredros & familiares: sicut è contrario Ecclesia paredrum, quasi assessorem & consultorem, habet Spiritum Sanctum.

& Irenæus.

Cùm multi visitarent Fulbertum Episcopum Carnotensem, ille inter alios conspicatus Berengarium, nisu quo valuit, expellendum indicabat, protestatus immanem dæmonem prope ipsum consistere, multosque ad eum sequendum blandiente manu, & illice anhelitu corrumpere, ut refert Wilhelmus Malmesburiensis de gestis Anglor. lib. 3. & Baron. an. Domini 1028. Maximilianus I. Imper. in comitiis Augustæ Vindel. anno Domini 1518. publicè prandens, videns Lutherum dixit Baroni cuidam pincernæ suo: *Video cacodæmonem forma corporea humeris istius monachi incubantem, & te quidem superstite, me verò defuncto, iste monachus turbas, calamitates & miserias gravissimas in Imperio suscitabit.* Quin & hæresiarchæ ipsi idipsum confitentur, Lutherus lib. de Missa angulari de seipso testatus [eius enim hæc verba sunt] diabolum & se inter se mutuò familiariter nosse, & plus uno salis modio simul comedisse, illumque dulci alloquio se frequenter conuenisse, & noctè excitasse, atque stimulasse ut contra Missam scriberet, & ad eam rem argumenta suppeditasse.

quin & Lutherus ipse.

Zuinglius lib. de Supplemento Eucharistiæ narrat anxiè cogitanti sibi, quomodo verba institutionis Sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret; intempesta 13. Aprilis noctè spiritum monitorem adfuisse; & albusne an ater fuerit ambigit.

& Zuinglius.

Erasmus Albertus Basileensis Ecclesiastes, cacodæmonem Carolstadio concionanti, procerioris staturæ hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam moreretur.

& Carolstadius.

Caluinus epistola ad Bucerum monentem, ut conuiciis & maledictis abstineret, respondit, non sui ingenij esse morbum, sed sui genij. Puta diaboli paredri: nec enim bonus genius & angelus maledicentiæ potest esse incentor & suggestor. Plura exempla hæreticorum, qui magnam cum dæmone habuerunt communionem, recenset noster Petrus Thyræus disp. de dæmoniacis p. 2. c. 21.

& Caluinus.

Apostolus tamen propriè alludit ad hæresim Manichæi, quæ propriè fuit doctrina dæmoniorum, quia dæmonem fecit factorem visibilium, Deum verò inuisibilium; imò S. Chrysost. Secundò, per dæmonia accipit homines, qui duces sunt errorum & scelerum. Sic Judas à Christo, Joan. 6. 71. vocatur *diabolus* per emphasim, ob magnitudinem malitiæ; *Ex vobis*, inquit, *unus diabolus est*. Nam hominibus magis propriè quàm diabolis conueniunt ea, quæ sequuntur; scilicet *loquentium mendacium, & cauteriatam habentium conscientiam*, &c.

Tertiò, Vatablus δαιμονίων accipit non substantivè, ut significet diabolos, sed adiectivè, ut significet, divinos: hæretici enim fingunt se esse divinos, & Prophetas à Deo missos: Sed primus sensus simplicissimus est & maximè proprius.

IN HYPOCRISI LOQUENTIUM MENDACIUM] VERS. 2 q. d. Hæc dæmonia fallacia per hosce homines apostatas, vel potiùs hi apostatæ à dæmone afflati loquentur mendacia, & docebunt errores *in hypocrisi*, id est, in simulatione, & ut Ambrosius, in fictione, quia simulabunt per verba blandiloqua, per citationem Scripturarum, per simulationem vitæ puræ & sanctæ, se veritatem loqui & docere, non mendacium. Sic Manichæi & Encratitæ, quos propriè hic taxat Apostolus, ut mox dicam, cùm domi & secretò viverent turpissimè & libidinosissimè, foris tamen & exteriùs simulabant se, castè & sanctè vivere, adeoque damnabant nuptias, etiam legitimas, ut docet Epiphan. & August.

CAUTERIATAM HABENTIUM CONSCIENTIAM] Videntur hi omnes genitiui referri ad *dæmoniorum*, quasi dæmonia cauteriatam habeant conscientiam, idque verum est. Sed meliùs referes hos genitivos non ad *dæmoniorum*. sed ad nomen *quidam*, quasi illius distributivos. q. d. Discedent à fide quidam hominum, putà apostatarum, loquentium mendacium, cauteriatam habentium conscientiam, &c. hoc enim propriè ad homines pertinet. Unde commodiùs & clariùs dixisset in nominativo: *Quidam loquentes mendacium, & cauteriatam habentes conscientiam*: sed per hebraismum maluit dicere in genitivo, quia præcessit genitivus *dæmoniorum*, etiamsi ad eum propriè non pertineat: sic enim Hebræi concordant nomen vel verbum subinde cum propinquiore nomine, non autem cum eo quod propriè respicit, & cum quo in Latina & Græca syntaxi concordare debet. Sic Job 15. 20. מספר שנים נצפנו *mispa, schanim nitsphenu*, id est, *numerus annorum recordati sunt* id est, reconditus est, Eccles. 10. 1. זבובי מות יבאיש *zebube maves iabis*, id est, *musca mortis perdit*, id est perdunt, *suavitatem unguenti.*

Idem hic fit, præsertim quia hi homines hæretici sunt dæmoniaci, & quasi afflati dæmone, ut videantur esse dæmonia, ut ait Chrysost. Hæretici ergo cauteriatam habent conscientiam, id est, ut Beza vertit, cauterio amputatam conscientiam. Verùm Græcum κεκαυτηριασμένων significat cauterium inuro, non autem per cauterium amputo. Rursum cauterium non amputat membrum cui inuritur, sed perforat. Conscientia ergo cauteriata est, ut Syrus vertit; notata & inusta indelebili cauterio infamiæ, scilicet ob libidines aliaque infamia scelera. Alludit ad stigmata, quæ maleficis ferro candenti inuruntur, quale Caluino ob sodomiam Novioduni in Picardia inustum fuisse non tantùm eius familiaris Hieron. Bolsecus doctor medicus in Calvini Vita, sed & multi alij viri gravissimi asseverant, q. d. Paulus: Hi hæretici non tam corpus, quàm animum habent stigmaticum ob vitæ dedecora: ita Chrysost. Theophyl. & alij.

Hæretici habent cauteriatam conscientiam.

Caluinus stigmaticus.

Narrat Irenæus l. 1. c. 24. & Epiphan. de Gnosticis & Carpocratianis, quòd aversarentur procreationem liberorum, suosque discipulos notarent cauterio in superiore dextræ auris parte. Fortè ad eos hic respexit Paulus, q. d. Hi sicuti habent aurem cauterio notatam, ita & conscientiam.

Gnostici cauteriati in aure;

Notat Ambrosius per cauterium hoc non tantùm significari notam infamiæ iam dictam, sed etiam. Secundò, morum corruptionem; Tertiò, eorumdem immutabilitatem. Unde S. Thomas: *Sicut cauterium*, inquit, *corruptio est in carne per ignem, sive ferrum ignitum, ex qua egreditur continuo putredo: ita ex igne perversæ voluntatis quasi cauteriatæ, ulceratur conscientia, & egreditur falsa doctrina dæmoniorum.* Theodor. verò ad tertium, scilicet ad morum immutabilitatem, alludens, per cauteriatam conscientiam stuporem eorum extremum accipit. *Locus enim*, inquit, *cauterio inustus priorem sensum amittit.* Ita & Francisc. Turrianus in can. 44. Apostolorum, *Cauteriatam*, inquit, *conscientiam vocat Apostolus eam, quæ sensum peccati amisit, instar partis cauterio inustæ*, quæ iam pervenit ad dedolentiam, de qua dixi Ephes. 4. 19. Sic cauterium hoc idem penè

Cauteriata conscientia significat Primò, infamem, Secundò, corruptā; Tertiò, immutabilem;

penè est cum spiritu compunctionis, de quo dixi A Rom. 11. 8.

Quartò, ardentem libidinē.

Quartò, per vstionem cauterij posset ardor concupiscentiæ & libidinis intelligi, q. d. Hi hæretici sunt hypocritæ; nam exteriùs videntur frigidi & casti, prohibentq; nubere: sed interius in conscientia uruntur & ardent cauterio concupiscentiæ. Quamquam Græcum κεκαυτηριασμένων est præteritum, nec propriè eos qui cauterio inuruntur, sed qui inusti sunt, significat. Primus ergo sensus maximè est genuinus.

Vers. 3.

Prohibent nubere, & cibos, qui dicunt illa esse à diabolo.

PROHIBENTIUM NUBERE, ABSTINERE A CIBIS] Est ellipsis Attica: supplenda enim est vox κελευόντων, id est iubentium, *abstinere à cibis*. Loquitur contra Simonianos, Saturninum (qui tempore Apostolorum vixit) Ebionem, Manichæos, Marcionitas, Encratitas, qui dicebant nuptias, vinum, carnes, &c. Non esse à Deo bono, sed malo, putà diabolo, creata, ac proinde hæc natura sua esse mala & cavenda, eorumque esu & usu hominem infici & maculari.

Probatur tribus rationibus.

Id patet Primò, ex ratione, qua eos impugnat Apostolus, cùm subdit, *Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur*, q. d. Errant hi, dum aliquas creaturas natura sua esse malas, & vitandas docent: nam omnis creatura Dei bona est, & ad usum homini data à Deo.

Secundò, id docent disertè Patres communi consensu: Chrysost. Theophyl. Oecumen. Ambros. hic, & August. lib. contra Adimantum c. 14. *Hos*, inquit, *propriè designat, qui non propterea temperant à cibis talibus, ut aut concupiscentiam suam refrænent, aut infirmitati alterius parcant, sed quia ipsas carnes immundas putant, & earum creatorem Deum esse negant.*

Nuptias & cibos quasi in se malos damnarūt Encratitæ.

Tertiò, quia hanc fuisse hæresin Encratitarum, quorum auctor fuit Tatianus S. Iustini discipulus, docet Irenæus l. 1. c. 30. indeq; esse dictos Encratitas, id est continentes. *A Saturnino*, inquit Irenæus, *& Marcione exorti, qui vocantur Continentes, abstinentiam à nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, & obliquè accusantes eum, qui masculum & feminam ad generationem hominum fecit, & eorum quæ vocantur apud eos animalia, abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo.*

Et Marcion.

De Marcione hæc habet Epiphan. hæresi 42. *Docet hic* (Marcion) *animatis non vesci, pronuntians reos esse iudicij eos qui carnem edunt, velut qui animas edant.*

Et Saturninus.

De Saturnino eiusque asseclis Irenæus l. 1. c. 22 ita ait: *Nubere & generare à Satana dicunt esse: multi autem ex his, qui sunt à Saturnino, & ab animalibus abstinent, perfecta huiusmodi continentia seducentes multos.*

Et Manichæi.

De Manichæis testis est Epiphanius hæresi 66. eos de abstinentia ab animatis eadem docere cum Marcione. *Edentem*, inquit, *carnes Manichæus animam edere dicit, & esse ipsum reum, ut & ipse tale quid fiat; si taurum edat, ut taurus fiat; si porcum edat, ut porcus fiat; & sic de reliquis. Quapropter ab animatis abstinent isti. Et si quis*, inquit, *Manichæus uxorem duxerit, etiam ipse post discessum ex hac vita in aliud corpus transit, & fit mulier, quo etiam ipse nubat: dicit quoque Deum malum fecisse corpus. Deum verò bonum animas.*

Manichæi putabant comedentē carnem animatam reum esse homicidij.

Ex hisce verbis patet Manichæos duplici de causa carne animalium abstinuisse: prima, quod putarent carnem esse malam à malo Deo: secunda, quòd putarent comedentem carnem animalis, eiusdem animam occidere, & comedere, reumque esse animæcidij, vel etiam homicidij. Quidam D enim inter illos putabant omnia animata vivere anima rationali. Hinc nec segetes metere, nec pinsere, nec panes coquere volebant; sed tantum cunctos ab aliis comedebant, idque non nisi prævia protestatione & excusatione cum timore & formidine. Unde hæc erat eorum benedictio mensæ & panis, teste Cyrillo Hierosol. catech. 63. *Ego te non seminavi: seminetur seminans te. Ego te non messui: metatur metens te. Ego te igne non coxi: coquatur qui coxit te; Hæc alius fecit; & attulit mihi, ego sine culpa comedo.* Hac oratione utebantur, partim ut amolirentur à se culpam animæcidij, vel homicidij; partim quia putabant eum, qui panem aliter & intrepidè comederet, in panem pariter esse mutandum, & ab aliis vicissim comedendum. Patent hæc ex Epiphan. & Theodor. l. Hæreticar. fabular. Unde S. August. l. de Hæresib. in hæresi Manichæorum, dicit quosdam eorum, præcipuos scilicet, nec carnibus vesci, nec ovis, nec lacte, sed nec vino, dicentes

Benedictio mensæ Manichæorū.

A vinum esse fel principis tenebrarum, additque. *Hi quoque*, inquit, *docent auditores suos, ut, si utantur coniugibus, conceptum tamen generationemq; devitent, ne divina substantia, quæ in eos per alimenta ingreditur, vinculis carneis, alligetur in prole, unde nuptias sine dubitatione condemnant, & quantum in ipsis est prohibent, quando generari prohibent, propter quod coniugia copulata sunt.* Similia habet lib. 30. contra Faustum c. 5. & 6. ubi docet Apostolum eos hoc loco perstringere & damnare, non autem Catholicos, qui studio virtutis nuptijs aut carnibus abstinent. *Illi*, ait August. *prohibet nubere, qui hoc malum esse dicit, non qui huic bono aliud melius anteponit.*

Manichæi dicebant vinum esse fel diaboli.

Idem docuerunt Severiani & Archontici.

De Severianis idem docet Epiphanius hæresi 45. *Hi*, inquit, *docent vitem ex diabolo ortam, & mulierem opus esse satanæ.* Idem docuisse Archonticos narrat hæresi 40. *Ideoq;* inquit, *eos qui matrimonium contrahunt, opus Satanæ explere dicunt Archontici: adduntq; dimidiam hominis partem esse Dei, dimidiam diaboli: nam ab umbilico, & supra dicunt esse formationem Dei; ab umbilico verò, & infra esse malæ partis formationem. Quapropter dicunt omnia secundùm voluptatem, & æstri stimulum ac concupiscentiam ab umbilico & infrà fieri.*

& Ebion.

B De Ebione, qui coævus fuit S. Joanni Apostolo, narrat idem Epiphan. hæresi 30. eum ab animatis, & à carnibus, omnique edulio ex carnibus facto abstinuisse; causamque rogatus hanc adferebat, quòd caro ex corporum commixtione procreata, ac proinde polluta ac immunda esset. Unde sequitur eum nuptias, & usum nuptiarum damnasse. Hinc S. Ignatius epistola ad Philadelphios post factam Ebionis mentionem, *Si quis*, inquit, *corruptionem & coinquinationem vocat legitimam commixtionem, & filiorum procreationem aut aliquam escam execrabilem putat, huiusmodi habet cohabitatorem draconem apostatam.* En tibi quasi in tabula depictam doctrinam dæmoniorum, quam Paulus hic taxat.

Hi hæretici damnantes carnem, hoc ipso damnabāt incarnationem Christi.

Nota. Hæ omnes hæreses indirectè mysterium incarnationis, de quo c. præced. v. ult. evertebant. Si enim caro non est bona, nec à bono Deo ergo nec caro Christi bona est, & à bono Deo. Rursum; ergo pater Christi non est Deus creator omnium, sed malus genius. Et hoc significat hic tacitè Apostolus, ideoque præmisit dogma fundamentale de incarnatione Christi: deinde illi subiexit has hæreses, quasi illi oppositas, quæque per hoc dogma fundamentale elidantur.

Apostolus non damnat abstinentiam Ecclesiasticam & monasticam.

C Ineptè ergo hæc Novantes torquent contra cælibatum sacerdotum, & ieiunia Ecclesiæ. Non enim Ecclesia nuptias aut carnes prohibet, quasi per se malas, uti faciebant hæretici iam dicti quos hic carpit Apostolus; sed ad refrænandam concupiscentiam, & ad exercendam obedientiam, & pœnitentiam: sicut Deus Adamo prohibuit esum pomi scientiæ boni & mali, & Jonadab filius Rechab suis filiis & posteris prohibuit usum vini, aliaque multa: qui obedientes patri benedictionem à Deo meruerunt accipere, Jerem. 35.

Ita Joannes Baptista ab abstinentia laudatur Matth. 3. 4. Ita veterum sanctorum Eremitarum, Monachorum & Christianorum ieiunia laudant passim Patres. Quidam enim eorum animata prorsus non attingebant, alij solos pisces, alij pisces tantùm & volatilia degustabant. Nonnulli ovis abstinebant, alij solis oleribus vel arborum fructibus vescebantur, idque semel in die: alij biduo vel triduo semel tantùm cibum sumebant, cumque modicum, v. g. quinque dactylos. Quidam siccum panem comedebant, ut videre est in Vitis SS. Patrum, & apud Prosperum lib D 2. de Vita contempl. cap. 17. & seq. & Cassianum collat 21. de remissione quinquagesimæ.

Sophisma Novantiū detegitur.

Notandum hic sophisma Novantium, argumentantur enim à dicto secundùm quid ad dictum simpliciter; hoc modo: Pontifices clericis prohibent nuptias; ergo prohibent nuptias; quod carpit hic Apostolus. Perinde enim est ac si dicam, Magistratus vetat ne fabri murarij aut ferrarij exerceant lignariam; ergo Magistratus vetat exercere lignariam. Rursum, Status vetat ne Ministri Evangelij exerceant sutoriam, vel latrinariam; ergo vetant sutoriam vel latrinariam. Quòd si ad Ministrorum decus nolint Status eos vilibus hisce mechanicis artibus vacare, num ideò mechanicas istas prohibent, aut ab aliis exerceri vetant? Si Imperator nolit ad militiam admitti Clericos, Doctores, Medicos, Theologos, Jurisperitos; num ideò prohibet clericatum, Medicinam, Theologiam, Jurisprudentiam? Apostolus c. 5. 12. damnat viduarum, quæ post votum continentiæ nubunt, coniugium; *Quia*, inquit,

quit, *primam fidem irritam fecerunt*; num ideò damnat coniugium?

Refellitur à S. Aug.

Unde meritò refellunt hos Novantes Patres citati, ac in primis disertè S. August. libr. 30. contra Faustum c. 6. *Videtis ergo*, inquit, *multum interesse inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius præponendo, & prohibentes nubere, concubitum propagationis. qui solus propriè nuptialis est. vehementius accusando: multum interesse inter abstinentes à cibis propter sacratam significationem, vel propter corporis castigationem, & abstinentes à cibis quos Deus creavit, dicendo quòd eos Deus non creavit. Proinde illa doctrina est Prophetarum & Apostolorū; hæc dæmoniorum mendaciloquorū.*

Quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem] q. d. Deus qui omnes cibos creavit, viditque cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona, Genes. 1. hic cibos creavit ad usum & esum hominum, non voracem, deliciosum, gulosum, sed sobrium & moderatum, ut illis vescentes Deo ciborum auctori & largitori gratias agant. Hoc ipso quo ait Apostolus, *quos*, scilicet cibos, *Deus creavit*, iugulat, inquit Chrysost. hæresim eorū, qui materiā ingenitā introducunt, ex qua cibi & corpora creata sint, quod faciunt Marcion, Manichæi, & similes, qui duos ponunt deos, bonum & malum.

Quomodo cibi creati sint fideliū Responsio Prima.

Nota. Dicit Apostolus cibos creatos ad usum fidelium, non quòd neget eos ad usum infidelium & Ethnicorum quoque creatos esse; sed ut fideles, id est Christianos, opponat Iudæis; veritatem legis novæ, umbræ veteris legis. q. d. Nullus est cibus ob immunditiam sive naturalem, sive legalem, interdictus Christianis, uti olim Judæis multis erant interdicti: nam Christiani pro umbra veteri habent veritatem Evangelij, quæ docet omnes cibos esse mundos, & datos homini ad esum & usum cum gratiarum actione, ita Theophyl.

Secunda.

Secundò, potiùs opponit fideles hæreticis, quos hic taxat. q. d. Hæretici iam dicti abstinent, & vetant cibos quosdam quasi natura sua malos & immundos: verùm fideles, qui cognoverunt veritatem, sciunt eos falli. Deumque bonum omnia bona creasse, adeoque bonos cibos omnes sibi ad usum à Deo datos esse.

Tertia.

Adde, omnia creata esse propter fideles & electos: hic enim potissimus fuit creatoris Dei finis in creatione, ut scilicet creata à se servirent suis fidelibus & amicis, utque ex eis agnoscerent & laudarent creatorem suum.

Carnes creatæ sunt non pro gulonibus sed pro sanctis.

Vinum ergo, carnes, aves, pisces, & alimenta omnia non creata sunt ut impleant ventres gulonum & improborum, sed ut fideles & sanctos pascant. Hi enim cibis, & deliciis omnibus digni sunt, hique ijs sobriè & ritè utuntur ad laudem & gratiarum actionem Dei creatoris sui. Porro gratiarum actionem non tantùm postponendam, sed & præponendam esse cibo & refectioni, docet S. Basilius reg. 56. c. 2. & Chrysost. homil. 50. in Matth. *Quando*, inquit, *Christus panes multiplicavit, tunc in cælum respexit, partim ut ea quæ diximus firma haberentur, partim docens nos non esse ad mensam accedendum quousque gratias ei agamus qui cibum nobis præbuit.* Et S. Hilarius exponens illa verba S. Marci 14. 23. *Manducantibus illis accepit Jesus panem, & benedicens fregit*, &c. *& accepto calice gratias agens dedit eis, & biberunt. Sicut*, inquit, *Apostoli gratias egerunt antequam biberent, ita etiam gratias agunt postquam biberunt: Unde dicitur, Et hymno dicto exierunt in montem Oliveti; ut scilicet addiscas & ante cibum & post cibum gratiarum actiones reddere Deo*: Et S. Ephrem adhortatione 1. tom. 1. *Canonem*, inquit, *seu regulam cum omni reverentia & timore Dei sequere: licetq; bis in die ad comedendum tradatur, semper cibum cum gratiarum actione sumito.*

Formula gratiarum actionum veterum.

Formulam verò gratiarum actionis, quam usurpabant post cœnam monachi in eremo, nobis imitandum tradit Chrysost. homil. 56. in Matth. estque hæc: *Benedictus Deus, qui me pascit à iuventute mea, qui carni omni cibum præbes, reples lætitia & gaudio corda nostra, ut semper satis habentes ad omne opus bonum, abundemus in Christo Jesu Domino nostro, cum quo tibi gloria, honor & imperium cum sancto Spiritu in sæcula. Amen. Gloria tibi Domine, gloria tibi sancte, gloria tibi rex, quondam dedisti nobis escas gaudio & lætitia reple nos in Spiritu sancto, ut inveniamur*

A *in conspectu tuo acceptabiles, ne pudefiamus, quando unicuique reddes secundùm opera sua.*

Quia omnis creatura Dei bona est, et nihil reiiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur] Vers. 4. Hic clarè radicem erroris, erroremque ipsum detegit Apostolus, scilicet errones istos prohibuisse nuptias, & carnes quasi creaturas malas mali Dei, ac proinde natura sua immundas, quæque comedentem immunditia sua contaminarent. Contra hos enim contrarium fidei & veritatis fundamentum statuit Apostolus, dicens omnem creaturam bonam esse, utpote à bono Deo creatam, & consequenter nullam reijciendam esse, quasi natura sua malam & immundam, sed qualibet quasi munda & bona, uti licere cum gratiarum actione. Jam Ecclesia indicens ieiunium, & abstinentiam à carnibus, non eas vetat quasi natura sua malas; ac proinde cum his erroribus, quos carpit hic Paulus, nihil habet affine: si enim medicus vetans carnem porcinam, cervinam, bovinam, aut quamvis aliam, vel infumatam ægroto, quasi noxiam eius valetudini, non contrait Apostolo, nec cum erronibus his quidquam habet commune; B ergo nec Ecclesia vetans carnes certis diebus ad sanitatem animæ, atque ad refrænationem luxuriæ, & concupiscentiæ, contrait Apostolo. aut erroribus hisce consentit.

Si medicus vetat carnes causa sanitatis, cur non id possit Ecclesia causa sanctitatis.

Audi S. August. lib. 30. contra Faustum cap. 3. *Crede*, ait, *Dei servos, quia carnibus abstinent, non tamquam immunda, quæ à Deo facta sunt, respuere, sed à fortiori cibo & potu sola castigatione corporis abstinere.*

Porrò cum ait: *Nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur*; alludit, ad benedictiones crebrò & ad nova fercula iteratas Hebræorum, quibus Deo pro ijs gratias agunt, eaque quasi sanctificant. Cùm enim melius vinum apponitur, dicunt: *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui bonus es, & benigne facis omnibus.* Et hanc benedictionem vocant, *Benedictio benigni & benefactoris.* Cùm aromata apponuntur, dicunt: *Benedictus sis Domine Deus noster rex mundi, creator arborum aromaticarum*; Hanc benedictionem appellant *Bircas hammugmar*, id est benedictio consummati, scilicet conuivij, quia ultimò apponi solebant aromata aliaque odoramenta, ut & apud nos etiam mos est. Cum suave odoramentum aliquod apponi-C tur, dicunt: *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui creas species aromaticas.* Hanc benedictionem nuncupant *Bircas hamuscak*, id est, benedictio deliciarum, vel rei appetitæ. Cum fructus arborum apponuntur, dicunt: *Benedictus sis Domine Deus noster, qui creas fructus arborum.* Cùm apponuntur opsonia, dicunt; *Benedictus sis Domine Deus noster, qui creas genera ciborum.* Hanc benedictionem vocant *Bircas hapharpheras*, id est benedictio opsonij. Ex his omnibus apparet, veteres illos Judæos, nullos cibos absque benedictione & gratiarum actione sumere fuisse solitos. Si Hebræi toties iterant benedictiones ad Dei laudem, quid decet facere Christianos? Sanè eos ex usu Hebræorum id olim factitasse, insinuat hic Apostolus: primi enim Christiani fuere Hebræi.

Sanctificatur enim per verbum Dei, et orationem] Vers. 5. Est concessio, q. d. Dixi iam cibum quemvis non esse immundum, ac proinde eo vesci licere; sed esto, sit aliqua ratione, putà quia lege veteri vetitus, aut quia diabolo immolatus, vel ab illo afflatus aut vitiatus est, sit, inquam, hac aliave ratione immundus: *sanctificatur* tamen, id est, mundatur & purificatur, D *per verbum Dei*, & orationem, id est per benedictionem, quæ fit per verbum Dei, & orationem. Ita ex Chrysostomo Theophyl. *Demus*, inquit, *quod quidpiam sit immundum; sed habes medicinam; signa, gratias age, glorifica Deum; ac deficit immunditia. Nam gratiarum actio cuncta purgat. Qui verò ingratus est, ipse est immundus & pollutus. proinde quod idolis est immolatum, sic mundare possumus, si ignoremus idolothyton esse. Enimvero si scientes sumpserimus, immundi sumus, non quia illud idolothytum sit; sed quia legem transgressi sumus præcipientem non communicandum esse mensæ dæmoniorum. Voluntas itaque tua, & mens coinquinata est, nec cibus fuit pollutus.* Ubi Aduerte. Sicut, docente S. Chrysost. & Theophyl. idolothytorum esus polluit hominem, non per immunditiam carnium, sed per inobedientiam: ita esus carnium in Quadragesima polluit hominem non per carnes, quasi illæ immundæ essent, sed per inobedientiam.

Nota Primò. *Sanctificatur* hic idem est quod purificatur; vel

vel Secundò, *sanctificatur*, id est, Deo per gratiarum actionem & benedictionem quasi offertur & consecratur.

Alludit ad benedictionem mensæ Hebræorum, quam ipsi *Kiddusch*, id est sanctificationem, scilicet ciborum, vocabant, & etiamnum vocant; cuius formula hæc est; *Benedictus sit Dominus Deus noster rex mundi, qui cibat totum mundum bonitate, gratia, beneficentia & misericordia sua, qui dat alimentum omni carni; cuius bonitate nec hactenus defuit, nec deerit cibus unquam, propter magnum eius nomen, solus enim is est, qui vegetat & conservat omnia, & benefacit omnibus & cibum præparat singulis creaturis suis quas condidit. Benedictus sis tu Domine, qui cibat omnia.* Deinceps paterfamilias poculum vino repletum dextra manu apprehendit, atque in hunc modum consecrat, dicens: *Barukatta lehova Elohenu meleK haolam, bore peri baggephen*: id est, *Benedictus sis tu Domine Deus noster rex mundi, conditor fructus vitium.* Hac benedictionis formula dicta, primus omnium vinum ipse degustat, idemque mox omnibus mensæ accumbentibus degustandum porrigit. Et hanc orationem hebraicè *Kiddusch*, id est sanctificationem, vocare solent. Post calicis benedictionem & sumptionem idem statim panem, quem integra massa constare oportet, accipit, eumque utraque manu tenendo his verbis consecrat: *Laudatus & benedictus sis tu Domine Deus noster, qui educis de terra panem.* Hocque dicto paterfamilias paululum de pane edit, simulque singulis mensæ accumbentibus bucellam de eo distribuit. quo facto tum demum reliquis epulis manus iniiciunt. Hunc ritum benedicendi calicem & panem, in festivis tantùm diebus obseruant: alias enim panem dumtaxat, & non poculum pariter, consecrare solent.

Quodnam hic verbum Dei.

Nota Secundò, posse distingui hic *verbum Dei* ab oratione, ut *oratio* idem sit quod benedictio mensæ; *Verbum Dei* sit vel Christus Filius Dei, qui in mensæ benedictione solet inuocari, ut vult S. Thomas, vel potiùs sit lectio sacræ Scripturæ, quæ ut mox dicam, ex veterum more mensis adhiberi solet.

Verùm Secundò melius, per hendiadyn, vel epexegesim, hæc duo pro eodem accipiemus, q.d. Per *verbum Dei, & orationem*, id est, per verbum Dei, quod est oratio. Imò Oecumen. dicit τὸ *Dei* præpostero ordine hic poni, & debere sequi orationem, q.d. Per verbum & orationem Dei, id est, quæ fit ad Deum.

Benedictio mensæ hic vocatur Primò gratiarum actio.

Ubi Nota Tertiò, benedictionem mensæ tribus hic nominibus vocari. Primo, v. præc. vocatur *gratiarum actio*; quia veteres, & ipse Christus à gratiarum actione solet benedictionem mensæ auspicari, ut patet in multiplicatione panum, & institutione mensæ Eucharisticæ. Atque hinc est quòd Matthæus & Marcus dicunt Christum benedixisse panem (Eucharistiæ) Lucas vero & Paulus dicunt Christum gratias egisse; cùm tamen omnes idem dicant: scilicet significare volunt Christum gratias agendo Patri benedixisse panem, & solitam Patris potentiam ac benevolentiam inuocasse, ut per consecrationem panem in Christi corpus converteret.

Secundò, verbum Dei.

Secundò, benedictio mensæ vocatur *verbum Dei*. quia fit per inuocationem Christi aut Sanctissimæ Trinitatis, quam nos inuocare docet verbum Dei.

Rursum communiter apud Ecclesiasticos fit per verbum Dei, id est, per versus aliquot ex S. Scriptura, præsertim è psalmis, petitos, putà hos: *Oculi omnium in te sperant Domine: Aperis tu manum tuam, & imples omne animal benedictione*, &c. aut similes.

Tertiò, oratio.

Tertiò, eadem benedictio vocatur *oratio*, quia propriè est oratio, & inuocatio.

Cur mensæ benedicimus? Causa prima.

Pro quo Nota Quartò. Hac benedictione, & invocatione Dei, quam mensæ præmittimus, ostendimus & profitemur Primò, nos à Deo cibos ferculaque omnia accepisse, accipere, & deinceps nos accepturos sperare; taciteque Deo pro iis gratias agimus, quoties enim nos ad mensam accingimus, toties ad vivam beneficentiæ Dei, tot esculenta & poculenta largientis concionem accedimus; debemusque cogitare hoc esse quasi manna nostrum, quod è cælo nobis æquè ac Hebræis in deserto quotidie in mensam depluit. *Mensa*, inquit Chrysost. hom. 79. ad Populum, *ab oratione sumens initium, & in oratione desinens, numquam deficiet, sed fonte largius omnia nobis afferet bona.*

Mensa est vivæ beneficentiæ Dei concio.

Secunda.

Secundò, hac oratione ostendimus nos ad Dei honorem velle iis vesci, taciteq; ea Deo offerimus, Unde & Gentiles ut testis est Plutarchus in Symposiacis, cibum sumpturi diis consecrabant τὰς ἀπαρχὰς, id est primitias; ac deinde non indecorè, neque tumultuanter, sed religione quadam ad conuivium accedebant, non aliter quàm ad sacrum epulũ, qui mos & hodie seruatur apud bene moratos Christianos.

Tertia.

Tertiò, oramus & petimus ut id fiat, ne instar pecorum aut infidelium in cibos irruamus sine ulla pia cogitatione, aut Dei memoria. Unde etiam Turcas antequam cibum sumant, precationem solitos præmittere testes sunt legati Christianorum Principum apud Turcam. Et de Essenis non Christianis, sed Judæis, ita scribit Joseph l. 2. Belli c. 7. *Voce*, inquit, *sacerdos cibum antevertit, neq; fas est gustare quemquã, nisi priùs Deo celebretur oratio. Post finem quoque prandij vota repetunt: nam & cùm incipiunt, & cùm desinunt, quasi datorem victus Deum laudibus canunt.*

Turcæ & Iudæi ante cibum precantur.

Quarta.

Quartò, hac benedictione petimus, ut usus cibi, & corporis & animæ valetudini sit utilis & salutaris; ut, sicut dicitur psal. 103. *Vinum lætificat cor hominis, & panis cor hominis confirmet; nam aperiente te* (Domine) *manum tuam, omnia implebuntur bonitate.*

Quinta.

Quintò, hac benedictione petimus, ut inter vescendum mens aliqua pia cogitatione vel lectione pascatur, hac præsertim, ut cogitemus in ipso cibi corporalis usu, edendum esse non tantùm ut saturemur, sed ut operemur etiam cibum qui non pereat, sed permaneat in vitam æternam, Jo. 6. &, ut dicitur Lucæ 14. ut cogitemus etiam de edendo pane in regno cælorum. Hinc pia lectio S. Scripturæ mensæ iam olim adhibita est tum ab aliis, tum ab Essenis, teste Philone lib. de Vita contemplativa; eandemque adhibendam esse docet S. August. epist. 109. & S. Basil. in Regulis brevior. c. 130. imò talem lectionem hic ab Apostolo significari per *verbum Dei* putat Vatablus, & alij.

Sexta.

Sextò, eadem petimus, ne cibus diaboli aut magica potestate inficiatur; neve diabolus aut concupiscentia per cibum nos in comessationes, ebrietates, libidines incitet: facilè enim in comedendo & bibendo surrepit intemperantia, & multi cum illo Epulone Luc. 16. toti sunt in deliciis. Itaque rectè monet S. August. lib. 10. Confess. c. 31. *Hoc*, inquit, *docuisti me Domine, ut quemadmodum medicamenta, sic alimenta sumpturus accedam*, & infrà. *Quis est Domine, qui non rapiatur aliquantulum extra metas necessitatis? quisquis, est magnus est, magnificet nomen tuum: ego autem non sum, quia peccator homo sum.*

Alimenta ut medicamenta sumpsit S. August.

Hinc Prudentius in hymno ante cibum, piam & pulchrã hanc precandi formulam quasi benedictionem præscribit:

Benedictio mensæ ex Prudentio.

Tu sine dulce mihi Domine;
Nec inuctore quod appetere,
Pocula ni priùs atque cibos,
Christe, tuus favor imbuerit,
Omnia sanctificante fide. & infrà:
Fercula nostra Deum sapiant,
Christus & influat in patinas,
Seria, ludicra, verba, iocos,
Denique quod sumus atque agimus,
Trina superna regat pietas. & sub finem:
Da locuples Deus hoc famulis
Rite precantibus, ut tenui
Membra cibo recreata levent,
Neu piger immodicis dapibus
Viscera tanta graves stomachus,
Sospites in iecur incolume.

Nam quantum potestatis usurparit sibi dæmon in cibos ante Christum, ut per eos noceret hominibus docet S. August. lib. 18. de Civit. Dei c. 17. & 18. & S. Gregor. li. 1. Dialog. 4. narrat dæmonem inuasisse Monialem, quòd lactucam sumpsisset non præmissa benedictione. Unde Chrysost. contra hæc diaboli veneficia remedium præscribens signum crucis, & benedictionem, *Medicamentum*, inquit, *in promptu est, signum crucis illi* (cibo, aut rei qua uti vis) *imprime, gratias age, Deo gloriam refer, & protinus immunditia omnis abscessit.*

Potestas dæmonis in cibos ante Christum.

Jam frangitur signo crucis, & benedictione.

Hinc à sanctis Patribus, & Eremitis olim æquè ut ab Ecclesia etiamnum fit, benedicebantur non tantum aquæ fontis baptismalis, sed etiam panes, mel, lac, vinum, aliaq; statis diebus, ut diaboli vis ac potestas ex iis expelleretur, & per has consecrationes fieret sanitas mentis & corporis iis qui illis uterentur.

Variæ variarũ frugum & ciborũ consecrationes.

Sic in die paschatis multis in locis consecrant lac, mel, carnes, ova, panes, pernas, &c. in die S. Joannis benedicunt

vino;

vino; in die S. Stephani, pascuis; in die S. Marci, segetibus; in die Assumptionis B. V. herbis, plantis, radicibus, fructibus arborum, ut eis deinceps adsit singularis vis divina. Nam ut ait Apostolus hic, *Sanctificatur* (creatura Dei) *per verbum Dei, & orationem*.

Vers. 6. HÆC (omnia iam dicta) PROPONENS FRATRIBUS (Christianis) BONUS ERIS MINISTER CHRISTI JESU, ENUTRITUS VERBIS FIDEI, ET BONÆ DOCTRINÆ, QUAM ASSECUTUS ES] Nota. Pro *enutritus* græcè est *ἐντρεφόμενος*, id est innutritus, & quasi in ipso sinu pietatis educatus es. Ita ex Chrys. Theophyl. *Perinde enim*, inquit, *ut corporis alimentum semper sumimus: sic fidei rationibus, & sermonibus semper nos oportet innutriri immorarique*. Posset Secundò, *ἐντρεφόμενος* verti, *enutriens alios*: est enim participium medium; & hoc aptè cohæret ei quod sequitur, *Quam assecutus es*. q.d. Trade aliis, quod à me didicisti.

Nota Secundò. Pro *quam assecutus es*, græcè est *ᾗ παρηκολούθηκας*, id est quam es assectatus, in qua ab adolescentia es versatus. q.d. ut Chrysost. & Theophyl. Assiduè in divinarū litterarum studio es versatus & exercitatus, ò Timothee. Qui enim seriem omnem rei totius ordine sequuntur ut nihil omittant, græcè *παρηκολουθηκέναι* dicuntur, inquit Erasmus.

Vers. 7. INEPTAS (*βεβήλους*, id est profanas) AUTEM ET ANILES FABULAS DEVITA] Græcè *παραιτοῦ*, id est reijce. Chrysost. intelligit fabulas Judaicas, alij poeticas, & Platonicas (Poetæ enim & Philosophi celebres erant Ephesi.) Verùm licet in genere omnes has fabulas intelligat Apostolus, magis tamen respicit ad fabulas hæreticorum, præsertim Simonianorum, qui contexebant longissimas fabulas de rerum creatione, de pugnis angelorum, de coniugiis deorum, de Deo bono & malo, de creaturis, ac cibis bonis & malis (de his enim paulò ante egit) ut videre est apud Epiphanium, Irenæum, & August. lib. de Hæres.

Gnoma de ineptis quæstionibus. Refert Laertius, quòd, cùm Plato de ideis suis specificis & genericis dissereret, atque in ore haberet menseitates & cyathitates; Diogenes irridens subtiles eius nugas dixerit: *Mensā ac cyathū video menseitatē & cyathitatē non video, ego bibā cyathum, tu bibe cyathitatem*. quem eludens plato, *Non mirū*, inquit, *nam oculos habes quibus cernuntur mensa & cyathi; mentem verò non habes qua cernuntur menseitates & cyathitates*. Gorgias quoque sophista cùm duos audiret indoctos Philosophos, unum ridicula proponentem, alterum aliena & insulsa respondentem: *Uter*, inquit, *stultior est, qui mulget hircum, an qui cribrum supponit?* Demonax item curiosè quærentibus, an mundus esset anima & ratione præditus, & an esset rotundus? *Vos*, inquit, *plus æquo de mundo soliciti, parum de vestra ipsorum mundicie cogitatis*.

EXERCE AUTEM TE IPSUM AD PIETATEM] id est, circa pietatem, vel in pietate. vide can. 25. Pro *exerce*, græcè est *γύμναζε*, id est, exerce te athleticè, tamquam athleta, vel pugil Christi, in arena, aut stadio pietatis, ut eius bravium assequaris.

Nota *τὸ exerce*: pietas enim, omnisque virtus & ars magis exercitio assiduo, quàm multa speculatione addiscitur, acquiritur & perficitur. Hinc Apelles, inquit Plinius lib. 35. c. 10. pro more habuit, ut numquam tam occupatam diem ageret, quin lineam duceret, & pingeret. Unde illud:

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.

Pietas quadrupliciter accipi potest. Primò. Quæritur, quin hic significet *pietas*. Primò, Chrysost. intelligit vitam rectam & mores Christianos. *Pietas*, inquit, *rectissimæ vitæ norma est, & conversationis optimæ disciplina*.

Secundò. Secundò, Ambros. intelligit misericordiam & beneficentiam in proximum. Hæc enim græcè *εὐσέβεια*, & latinè pietas subinde dicitur; eò quòd Deus opera misericordiæ præcipiat, testeturque ea sibi præ sacrificiis placere, ac se iis apprimè coli, ita S. August. l. 10. de Civit. c. 1.

Tertiò. Tertiò, Nilus, Maximus, Philotheus intelligunt apathiam, & Dei contemplationem, ut mox dicam.

Quartò. & optimè. Quartò, optimè & propriissimè, *pietas* Deum respicit, estque Dei cultus, & sincerus erga eum affectus, ac studium internæ devotionis, excitans ad spem, timorem & amorem Dei. Unde Septuag. timorem Domini solent vertere pietatem, ut Job 28. 28. ubi Hebræa & Latina habent, *Timor Domini ipsa est sapientia*; Septuag. vertunt *θεοσέβεια*, id est, pietas est sapientia. *Pietas est timor & cultus Dei.* Sic Prov. 9. 10. pro eo quod habemus, *Principium sapientiæ timor Domini*; Septuag. vertunt, initium sapientiæ est *θεοσέβεια*, id est, pietas in Deum. Sic sæpè in Scriptura timere Deum significat Deum colere, & timor Dei significat Dei cultum, sive pietatem. Sic propriè sumit *pietatem* Paulus c. 6. 6. *Est*, inquit, *quæstus magnus pietas cum sufficientia*. & v. 11. pietatem à charitate, & aliis virtutibus distinguit; *Sectare*, inquit, *iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem*. Sic etiam hic accipi patet ex ratione quā subdit: *In hoc enim* inquit, *laboramus, & benedicimur, quia speramus in Deum vivum*, q.d. Quia per spem & orationem exercemus nos in pietate & cultu Dei veri, ideò maledicimur.

Pietas opponitur fabulis. Ubi Nota. Pietatem hanc opponit ineptis fabulis; hanc autem oppositionem significat coniunctio adversativa, *autem*, q.d. Homines vani & curiosi exercent se in fabulis legendis, audiendis, narrandis: tu verò, ò Timothee, exerce te in pietate, id est, in rebus divinis legendis, cogitandis, meditandis, ut earum amorem, affectum & devotionem in te excites, quam in alios deinde effundere possis. Non ergo in nugis hisce, quæ mentem distrahunt, & vanis phantasmatibus implent; sed in pietate te exerce. Hæc enim pietas est fundamentum omnis virtutis, ac præsertim zeli animarum.

Vers. 8. Quid hic corporalis exercitatio? Primò, aliqui respondent esse ieiunium. NAM CORPORALIS EXERCITATIO AD MODICUM UTILIS EST, &c.] Quæres, quæ vocetur hic *corporalis exercitatio*? Respondeo, multi intelligunt ieiunium, q.d. Ieiunium & castigatio corporis parui est momēti, si cum pietate, id est, Dei cultu & compassione erga proximum eam compares. Ita Ambros. Anselm. S. Thomas & Bernard. in Apologia ad Guilielmum Abbatem.

Refelluntur. Verùm hoc refellit Chrysost. Theophyl. & alij, tum quia de ieiunio nihil hic præcessit, & si de eo loqueretur Apostolus, clarè diceret, Jeiunium ad modicum utile est: tum quia ieiunium, inquit Chrysost. non corporalis, sed spiritalis est exercitatio, habetque æquè ut pietas promissionem non tantùm huius vitæ, sed & futuræ. Nam, ut rectè ex S. Basilio Ambros. lib. de Elia & ieiunio c. 3. *Ieiunij elogia ex S. Basil. Ambros. & Ephrem.* *Quid est ieiunium, nisi substantia & imago cælestis? ieiunium refectio animæ, cibus mentis est, ieiunium vita est angelorum, ieiunium culpæ mors, excidium delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum est castitatis. Hoc ad Deum citius gradu pervenitur*. Et, ut S. Ephrem agens de ieiunio c. 9. ait, *Ieiunium est vehiculum ad cælum. Ieiunium Prophetas suscitat, legislatores sapientiam docet. Ieiunium bona animæ custodia, & securis corporis cohabitator. Ieiunium strenuis militibus telum, athletisq; exercitium. Ieiunium tentationes retundit, ad pietatem inungit. Ieiunium ignis virtutem extinxit, ora leonum obturavit, orationes in cælum dirigit. Ieiunium mater est sanctitatis, iuventutis disciplina, ornamentum senibus*.

Hinc Secundò, melius posset hæc corporalis exercitatio referri ad ineptas fabulas, de quibus immediatè præcessit, *Secundò, alij intelligunt ineptas fabulas.* q.d. Non corpus aut linguam exerce aut tere in narrandis fabulis, hoc enim mulierum est & fabulonum, sed mentem tuam exerce pietate & devotionis studio: hanc enim antithesin videtur significare vox *autem*, quæ præcedenti, ut ibi dixi.

Tertiò & propriè, corporalis exercitatio est lucta & exercitatio athletarū. Tertiò & planissimè, *corporalis exercitatio* dicitur græcè *σωματικὴ γυμνασία*, id est, gymnastica lucta & exercitatio athletarum, qua suum corpus cursu, lucta, saltu, pugna, aliisque modis exercent: ludit enim Apostolus in Græco verbo *γύμναζε*, ciusque vim & energiam urget, q.d. Dixi *γύμναζε*, id est, gymnasticam exerce, sed in arena pietatis: nam gymnastica corporalis, lucta scilicet & corporalis exercitatio athletarum, ad modicum utilis est, scilicet ad sanitatem, vel ad bravium, & præmium temporale tantum. Pietas verò, id est Dei cultus, perutilis est ad procurandam animæ sanitatem, & ad promerendum bravium vitæ æternæ, adque alios docendos, & ad fidem ac salutem deducendos, ut sequitur; adeoque pietas hæc ad omnia utilis est, quia, ut dixi, est omnium virtutum fundamentum, fons & parens. Hinc S. August. epist. 52. pietatem definiens. *Pietas*, inquit, *est verax veri Dei cultus, unde omnia rectè vivendi decuntur officia*, & Eusebius l. 8. de Præpar. Evang. c. 2. omnes virtutes affirmat esse quasi partes pietatis. *Theodosius moriens filiis commendavit pietatem quasi boni omnis fontem.* Unde & Theodosius Imp. Christiani hominis felicitatem in pietate ponebat, qui moriens, ait Niceph. lib. 13. c. 1. nil tam impensè commendavit filiis suis Arcadio & Honorio, quàm ut veram pietatem conseruarent, per quam pax & omnia bona florerent.

Solet enim Apostolus scribens ad Græcos sæpè alludere ad eorum palæstras & certamina, iisque comparare palæstras & certamina Christianæ pietatis. Sic 1. Cor. 9. v. 24. & 25. *Nescitis*, inquit, *quòd ii qui in stadio currunt, omnes*

quidem currunt, sed unus accipit bravium? sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam. Quid hoc est aliud, quàm quòd hic ait, licet aliis verbis? *corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem ad omnia utilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ.*

Nunc obiter. Corporis exercitatio præsertim ante cibum valdè confert ad valetudinem, uti docent medici & experientia. Hinc Socrates ante cœnam contentiùs ambulabat: rogatus cur: dixit, *se quo meliùs cœnaret ambulando obsonare famem.* Ita Cyrus non cœnabat, nisi ante exercendo corpus sudasset, teste Xenophonte. Ita in epistolis Indicis legimus regulos ibi aliquos quotidie ante cibum corpus validè & diu exercere solitos, ad longam & vegetam senectam peruenisse, ita ut, cum essent septuagenarij, vix viderentur esse quadragenarij. Ptolemæo regi Ægyptum peragranti; cùm cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. *Optimum enim condimentum est fames:* hæc autem labore paratur, ita Cicero 5. Tuscul. *Rusticus*, inquit S. Bernardus ad Fratres, *duros habet neruos lacertos fortes; exercitatio hoc facit sive cum corpore inolescit, voluntas facit usum, usus exercitium, exercitium vires subministrat.* E contrariò Cassianus l. 9. *Sine exercitatione*, ait, *dum studia consueta non frequentantur; brachia in corporibus ingenia pigrescunt in artibus.* Aristot. lib. 5. Metaphys. *Exercitium*, inquit, *est causa sanitatis, & e conuerso.* Gellius l. 11. *Vita humana*, inquit, *propriè uti ferrum est. Ferrum si exerceas, conteritur: si non exerceas, tamen rubigo interficit. Sic & homines exercendo conteruntur: si nihil exerceas, inertia & torpedo plus detrimenti affert quàm exercitatio.* Plato solebat admonere, *Ut neque corpus sine animo exerceamus, neque animum sine corpore, ut pariter utriusque curam habeamus. Nam alterum athletarum est, alterum inertium.* Ita Laertius l. 3. apud Lacones in pretio erat ius, quod illi nigrum vocant: quare Dionysius Siciliæ tyrannus cocum emit Laconicum, eique iussit ut hoc sibi appararet. Fecit ille: quod ubi rex gustasset, quasi ingratum expuit. Tum cocus: *Hoc ius*, ait, *ò rex sumendum est, postquam te Laconum more exercueris.* Ita Plutarch. in Lacon. Si tanta præstat exercitatio corporalis corpori, quanta præstabit exercitatio spiritualis animæ & spiritui? Vide dicta Levit. 23. 28.

Quarto, Nilus per corporalem exercitationem intelligit refrænationẽ passionum, an rectè?

Quarto, S. Nilus, Maximus, & Philotheus apud Turrian. l. 5. pro epistolis Pontificum c. 6. sic explicant: corporalis exercitatio, id est refrænatio passionum, parui momenti est præ pietate, id est, præ apathia, & contemplatione Dei, quam inducit apathia. Verùm hic sensus nimis sublimis est, nec litteralis, sed accommodatitius est, aut symbolicus. Adde, nisi sanè intelligatur, Stoicum quid aut Origenicum sapit. Plenam enim illam Stoicorum apathiam, que nullo metu, ira cupiditate moveatur umquam in hac vita adipisci impossibile est: qui enim sic esset ἀπαθὴς, aut angelus esset, aut saxum, inquit Hieron. ad Ctesiphontem. Patres ergo citati, & veteres Eremitæ, qui in apathia omnem perfectionem ponebant, intelligunt apathiam talem, non quæ omnino passionem aliquam aut motus concupiscentiæ non habeat aut sentiat; sed quæ rariùs & frigidiùs sentiat, facileque eos supprimat & coerceat, ex longa & assidua eorum mortificatione & victoria.

In qua apathia veteres posuerint perfectionem.

PROMISSIONEM HABENS VITÆ QUÆ NUNC EST, ET FUTURÆ] *Vitæ quæ nunc est*, ut scilicet hic vitam pacatam, longævam, & rebus omnibus necessariis instructam agamus. Promissio ergo hæc, est illa quam proponit Christus Matth. 6. 33. *Quærite primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.*

Deus longanimitatem piis promissam bonis spiritualibus compensat.

Dices, Pij sæpè, pauperes sunt & miseri, imò fame & ærumnis moriuntur; ergo pietas non habet promissionem vitæ præsentis pacatæ & beatæ. Respondeo ad antecedens, id subinde accidere; sed tunc Deus hunc defectum vitæ præsentis à se promissæ compensat spiritualibus donis & æternis deliciis: sic enim si tibi promiserim aureum, abunde promissum meum expleo, si pro aureo tibi equum donem. Vide dicta Ephes. 6. 2.

Nota hunc locum pro meritis operum bonorum & piorum: Deus enim non gratis, sed operibus piis, id est, propter opera pia quasi merita promisit mercedem vitæ non tantùm præsentis, sed & futuræ. Negat id Beza: quia, inquit, vltronea est & gratuita hæc Dei promissio. Sed perperam: licet enim gratuita sit promissio ex parte Dei promittentis, non est tamen gratuita ex parte eius cui promittitur: ab eo enim requirit opus & laborem; unde non datur ei gratis res promissa, sed pro labore quasi merces. Sicut ergo herus colono vltroneè promittit mercedem laboris, si eum subire velit; & tamen colonus laborando in agro, verè eamdem per laborem meretur: ita & pietati, id est operibus pietatis, promittit hic Apostolus ex Deo, vitam æternam quasi mercedem, quidquid enim promittitur cum conditione operum, vel propter opera, habet rationem mercedis & meriti.

Vers. 7.

FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNUS] *Sermo*, scilicet qui præcessit. Putà quod pietas promissionem habeat vitæ quæ nunc est, & futuræ, ita Chrysost. & hoc arguit vox *enim*, quæ sequitur. Quia enim Paulus verbis iam citatis, piis promittit futuræ vitæ bona quæ nemo vidit; hinc ne quis de iis dubitet, subdit, hunc sermonem & promissionem esse fidelem, id est certum & indubitatum. Vide dicta c. 1. 15.

Vers. 10.

IN HOC ENIM (scilicet ob pietatem, & ut vitam æternam piis, & pro pietate decertantibus promissam assequamur (LABORAMUS (labores magnos exantlamus) ET MALEDICIMUR (ὀνειδιζόμεθα, id est, contumeliis & probris impetimur) QUIA SPERAMUS (ἠλπίκαμεν id est, speravimus vel spem fiximus) IN DEUM VIVUM, QUI EST SALUATOR OMNIUM HOMINUM MAXIME FIDELIUM] q. d. inquit Hesselius, Magnum argumentum est pietati repositam esse vitam in futuro, quòd tam constanter tot labores sustinemus, & sustinent omnes Sancti, ut in pietate permaneant. Unde martyrium sive testimonium vocatur mors pro pietate obita. Sic 1. Cor. 15. probat Apostolus resurrectionem ex quotidianis periculis, quæ subibat, & ex pugna quam Ephesi habuerat; quæ nihil ei profuisset, si more pecudum homo interiret. Sic dicit Martyr Justinus lib. 4. Ecclesiast. historiæ c. 8. *Nam & ego ipse seciis Platonicis institutus, audiens infamari Christianos, & videns eos impavidos ad suscipiendam mortem, atque omne supplicium tolerandum, considerabam quod impossibile esset in malitia eos & in libidine conuersari.*

Etymon martyrij.

S. Justinus conuersus per constantiam Martyrum.

Nota, Deum dici *saluatorem omnium hominum*, id est, seruatorem & conseruatorem corporis & animæ cuiusque in vita præsenti, sed *maxime fidelium*; quia eos non tantùm in præsenti, sed etiam in futura vita seruabit & saluabit. Ita Chrysostomus & Ambrosius.

Deus saluator omnium, maxime fidelium.

Secundò & planiùs, Deus est *saluator omnium hominum*, quantum est ex parte sua, quia omnibus Christum saluatorem, & media quibus saluari possint, exhibuit: maximè tamen est saluator fidelium, quia hisce fidem, spem, gratiam, maxima & proxima salutis adiumenta actu contulit, hosque præ aliis curat & amat. Constat enim Deum magis diligere, curæ & cordi habere fideles, iustos & amicos suos, quàm infideles, impios & inimicos. Ita Theophyl. & Anselm.

Vers. 12.

NEMO ADOLESCENTIAM TUAM CONTEMNAT] Pro *Adolescentiam* græcè est νεότητος, id est iuventutem: non enim propriè adolescens erat Timotheus vigintitrium annorum, ut vult Hugo Cardinalis, sed iuvenis, qui necdum statam ætatem & perfectam Episcopo dignam attigerat. Fortè ergo triginta annorum erat aut circiter: hucusque enim & ulteriùs se porrigit iuventus.

Triplex huius loci sensus.

Putant aliqui hoc præceptum non ad Timotheum, sed ad Ephesios eius subditos dirigi, quasi eis iubeat Apostolus, ne Episcopum suum Timotheum, utpote iuvenem, contemnant.

Secundò & meliùs, alij hoc putant dirigi ad Timotheum, q. d. O Timothee, esto sis iuvenis, tuere tamen auctoritatem tuam, & imperio utere; ubi res & animarum salus id exigit. Ita Chrysost.

Tertiò & optimè, idem Chrysost. & Ambros. q. d. Esto sis iuvenis, ita tamen sanctè & graviter regere, ut non contemnaris, quasi imprudens & levis iuvenis, sed potiùs ut omnes te quasi patrem amantissimum, & sensis prudentia ac maturitate præditum revereantur. Nam, ut S. August. lib. 4 de Doctr. Christiana cap. 27. ait, *Habet ut obedienter audiatur quantacumque gravitate dictionis maius pondus vita loquentis*: & contra, *cuius vita despicitur, restat ut eius prædicatio contemnatur*, inquit S. Gregorius homil. 12. in Evangelia. Hunc sensum exigunt sequentia.

Vbi sui contemptũ ferre debeat sacerdos, ubi non?

Obiicit hic Chrysost. Ubi modestia & mansuetudo sacerdotis elucebit, si semper in honore sit, nec umquam

contem-

contemnatur? ac respondet: in his quidem, quæ ad se pertinet, si contemnatur sacerdos sive Episcopus, constatnissimè ferre debet: sic enim per patientiam virtus prædicationis ostenditur. Verùm in his, quæ aliorum salutem tangunt, contemptui omnino non pateat: id enim non mansuetudinis esset, sed stultitiæ, neque hic mansuetudine, sed auctoritate opus est, ne Ecclesiæ utilitas.

Episcopus sit animata lex populo.

SED EXEMPLUM (τύπος, id est forma, norma & exemplar vitæ, quod omnes intueantur, ut illud imitentur, illique se conforment tamquam animatæ legi, inquit Chrysost.) ESTO FIDELIUM IN VERBO, id est, in sermone gravi, & tali qualis decet Episcopum: IN CONVERSATIONE, [id est, in vita & vivendi consuetudine IN CHARITATE] Græca addunt, ἐν πνεύματι, id est in spiritu, ut scilicet zelum & amorem Dei te habere ostendas] IN FIDE [id est, in fidei rectitudine & constantia] IN CASTITATE] id est, in vitæ totius puritate.

Morale senectus vera sita est non in ætate, sed in probitate.

Moraliter hic Nota, ingenia hominum non ab antiquitate, sed à probitate esse censenda. Hinc Sapient. 4. 8. dicitur: *Senectus venerabilis est non diuturna, neque annorum numero computata: cani autem sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Sic Ambros. serm. 90. de S. Agnete, inquit: *Computabatur in annis infantia sed erat senectus mentis immensa.* Sic S. Ignatius epist. ad Magnesianos, *Daniel*, inquit, *sapientissimus duodecim annorum effectus, Spiritu sancto repletus est, & illos seniores canitiem vanam habentes, calumniatores, & alienæ pulchritudinis appetitores esse manifestavit. Samuel etiam cum esset pusillus, nonagenarium Heli sacerdotem per increpationem redarguit, quod filios suos honorificaret supra Deum. Similiter & Ieremias audit à Domino, Noli dicere Quia puer ego sum. Salomon duodecimo ætatis anno regnare incipiens meretricum pro parvulis quæstionem dissolvit. Iosias vero olle annorum aras & monumenta subvertere cœpit, lucos excidere, templa deiicere, quæ dæmonibus fuerant consecrata.*

Iuvenes fuerunt Daniel. Samuel. Ieremias. Salomon. Iosias.

Auctoritas paranda magis vita quam verbo.

Nota Secundò, Prælatos magis docere, & auctoritatem sibi conciliare debere exemplo sanctæ vitæ, quam eruditè docendo & concionando. Plus enim, inquit Seneca, homines oculis, quàm auribus credunt. Hinc S. Petrus epist. 1. cap. 5. præscribit Pastoribus ut fiant *forma gregis*; & Christus, *Vos estis*, inquit, *sal terræ, & lux mundi: non potest civitas abscondi supra montem posita.* Qua de re præclarè admonet Heliodorum Episcopum Hieron. in epitaphio Nepotiani, *In te*, inquit, *omnium oculi diriguntur domus tua & conversatio tua quasi in specula constituta, magistra est publicæ disciplinæ quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant. Cave ne committas, quod aut qui reprehendere volunt, digni lacerasse videantur, aut qui imitari, cogantur delinquere.*

VERS. 13. *Sacras Scripturas est liber sacerdotalis.*

DUM VENIO, ATTENDE LECTIONI, EXHORTATIONI ET DOCTRINÆ] *Sacra Scriptura*, ait Ambros. l. 3. de Fide c. 7. *est liber sacerdotalis*, &, ut inquit S. Dionys. Eccles. hierarch. c. 1. *est substantia sacerdotii nostri.* Hinc infert Chrysost. hom. 2. de providentia: Omne vitæ tempus est breve: quòd si vel longissimum esset, consumendum foret in scientia sanctarum Scripturarum. Ita Paulus morti licet proximus, libros tamen (sacros utique) ad se afferri mandavit, 2. Timoth 4. 13. In quem locum D. Thomas refert S. Ambrosium (quod & in ejus Vita refertur) usque ad ultimam suam ægritudinem, non cessasse umquam scribere, commentari, & exponere sacras Literas: adeoque commentationi psalmi 47. *Magnus Dominus & laudabilis nimis*, immortuum esse. Simile de Ven. Beda narrat auctor Vitæ ejus.

S. Ambros. sacræ Script. immortuus est.

VERS. 14. NOLI NEGLIGERE GRATIAM, QUÆ IN TE EST, QUÆ DATA EST TIBI PER PROPHETIAM, CUM IMPOSITIONE MANUUM PRESBYTERII] Nota. Pro *gratiam*, græce est χάρισμα, id est donum, officium scilicet & ordinem Episcopi. ita Ambrosius: & ut Chrysostomus, auctoritatem & munus docendi, de quo jam dixit, *Attende doctrinæ*: quod in sua ordinatione accipit Episcopus cum gratia huic officio & muneri necessaria. Respicit enim ad charitatem, fidem, castitatem, quæ in Timotheo requisivit v. 12. Nam Græcum χάρισμα) non tantùm gratiam gratis datam, sed etiam gratiam gratum facientem significat, ut patet Rom. 6. 23. *Gratia* [græcè χάρισμα] *Dei vita æterna.* Rom. 5. 15. *Non sicut delictum, ita & donum* [græcè χάρισμα] gratiæ scilicet Christi justificantis. 1. Corinth. 7. 7. *Unusquisque proprium do-*

A *num* (græcè χάρισμα, scilicet castitatis) *habet à Deo.*

Quomodo gratia data Timotheo per prophetiā.

Nota Secundò. Hæc gratia data est Timotheo *per prophetiam*, id est revelationem, qua Deus jussit Timotheum ordinari Episcopum c. 1. 18. q. d. Effice & ornare, ut veras ostendas prophetias de te ordinando factas.

S. Hieron. verò ad Evagrium, prophetiam hic propriè accipit pro prædictione futurorum, aut potiùs pro interpretatione Scripturarum. Hanc enim in sua ordinatione majorem & clariorem, quàm antea accepisse Timotheum, inuit hic Apostolus.

Verùm gratia jam dicta, scilicet auctoritas docendi, aut munus Episcopi, non fuit datum Timotheo per talem prophetiam; sed potiùs hæc prophetia data est propter gratiam & talentum episcopatus, ut eo ritè perfungi posset. Rursum Vatablus sic explicat: Noli negligere gratiam, quæ tibi data est *per*, id est ad, *prophetiam*, id est doctrinam, scilicet ut prophetes, id est, doceas populum: sed & hoc coactum videtur. Græcum enim διὰ non *ad*, sed *per* significat. Primus ergo sensus est genuinus.

Prophetia est forma Sacramenti Ordinis?

B Aliqui viri docti per *prophetiam* intelligunt orationem sacram, sive verba mystica, putà ipsam formam Ordinationis, quasi Apostolus hic designet ipsam formam Sacramenti Ordinis, & mox ejusdem materiam, cùm subdit, *Cum impositione manuum.* Hæc expositio nonnullis nova videtur & insolens, sed revera non est. Nam Apostolus 1. Corinth. 14. 5. & alibi, prophetiam vocat quamlibet orationem & sermonem sacrum, præcipuè arcanum & mysticum, quales olim erant formæ Sacramentorum.

Quænam impositio manuum presbyterii Primò.

Nota Tertiò, *cum impositione manuum presbyterii*, id est, per impositionem manuum presbyterii, putà per ordinationem presbyterii, id est, cœtus presbyterorum, majorum scilicet, id est, Episcoporum. Episcopus enim ordinatur ab aliis tribus Episcopis, qui ordinando Episcopo manus imponunt. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodor. Sic & novellis sacerdotibus, cùm ordinantur; Episcopus, & post Episcopum sacerdotes omnes vicissim manus imponunt, ut jubet Concilium Carthaginense IV. cap. 30.

Secundò.

C Aliter Anselm. *per impositionem manuum presbyterii*, id est inquit, per ordinationem, qua ordinatus, & consecratus es presbyter, id est Episcopus. & Maldonat. in Notis manuscr. per *presbyterium* accipit ordinem sacerdotalem. Rursum Vatablus per *impositionem manuum presbyterii* intelligit electionem, qua à presbyteris, id est senioribus Christianis, Timotheus erat electus in Episcopum. impositio enim manus signum est externum electionis, inquit, q. d. Per manus impositionem tamquam signum electus es in Episcopum à senatu Christiano, qui est Ephesi, quæ verba sapiunt hæresim: innuunt enim senatum laicum & civilem constituere & ordinare Episcopos, aliosque Ecclesiæ ministros. Adde, nusquam legimus laicos Episcopis aut presbyteris manus imposuisse. Nimirum hæc, & multa alia Vatablo viro Catholico ab hæreticis ejus scripta excudentibus interta & supposita sunt.

Vatabli error.

Ex hoc loco probatur Ordinem esse Sacramentum.

Hinc Nota Quartò, Ordinem esse Sacramentum: nam cum officio quod confert, confert & gratiam illi officio necessariam. Et materia Sacramenti hic est impositio manus, sub qua reliqua intelligit: forma verò sunt verba, quibus simul ac materia adhibetur, Episcopus tribuit ordinato potestatem sacram. Id magis patebit ex epistola 2. D cap. 1. v. 6. Unde S. August. in Quæst. novi & veteris testamenti, q. 93. ex Joan. 20. ubi Christus insufflans in Apostolos dixit, *Accipite Spiritum sanctum: Insufflatio*, inquit, *hæc gratia quædam est, quæ per traditionem infunditur ordinatis, per quam commendatiores habentur; unde Paulus dixit, Noli negligere gratiam. &c.*

Manus impositio est de essentia Ordinis.

Nota Quintò. Hinc aliqui probabiliter cum Sylvestro v. *Ordo* 2. §. 4. & Bellarmino libr. 1. de Sacramento Ordinis c. 9. contra D. Soto, Ruardum & Navarrum, docent manus impositionem esse de essentia Ordinis, præsertim Episcopalis. Quia Scriptura, Concilia & Patres Ordinem vocant passim manus impositionem. Significat enim hæc impositio ordinandos quasi victimas Deo consecrari & offerri. sic enim olim sacerdotes manus imponebant victimæ, cùm eam Deo offerrent. Exodi 29. v. 10. 15. 19. hoc ritu significantes se victimam à sua manu & potestate in Dei jus transcribere. Simili cæremonia prisci Romani servis suis se abdicabant, cùm

Quid significet. Primò.

cùm eos suæ libertati restituerent: tenentes enim caput servi dicebant, Hunc hominem liberum esse volo, & mittebant eum manu sua. Sic & filii Israel Levitis manus imponentes eos à se quasi abdicarunt, Deoque obtulerunt & consecrarunt, Num. 8. v. 10. Sciant ergo sacerdotes, se hac cæremonia Deo sacratos esse, ut ei se totos dedicent, jam non sibi viventes, sed vitam totam divinis mysteriis, præsertim in aliorum salute procuranda, impendant & superimpendant. Idem factitarunt Gentiles: narrat enim Livius lib. 1. dec. 1. capiti Numæ Pompilii, cùm summo sacerdotio initiaretur, manus esse impositas.

Secundò. Secundò, hac manuum impositione significatur inquit Amalarius lib. 1. de Eccles. offic. c. 12. illapsus Spiritus sancti, quem ordinans precatur dari ordinando, ejusque regimen, directio & protectio, ut scilicet Spiritus sanctus ordinandum quasi manu sua regat & dirigat. Unde S. Dionys. de Eccles. hierarch. c. 5. p. 3. *Manuum impositione,* inquit, *indicatur protectio principis & perfectoris Dei, qua interne illi ipsi quibus manus imponitur, tanquam filii ab eo gubernantur, qui virtutem ac robur ipsis largitur, & adversarias potestates repellit.*

Tertiò. Tertio, hæc manus impositio non tantùm regimen & protectionem, sed & plenitudinem spiritus & gratiæ, quæ datur ordinatis, ac potestatem, quam in alios accipiunt, significat. Unde S. Dionysius suprà: *Manus,* inquit, *impositio docet, eos qui sacris Ordinibus mancipantur, sacras omnes actiones quasi sub Deo efficere, utpote quem habeant operationum suarum in omnibus ducem atque rectorem.* Sic Numer. 27. 18. Josue repletus est spiritus sapientiæ, quia Moses posuit super eum manus suas, quasi consecrans eum ducem populi. Sic Christus Matth. 19. parvulis manus imposuit, & ascendens in cœlum, elevatis manibus, suis discipulis benedixit, hoc ipso significans se plurima eis dona de sua plenitudine largiri. Hinc S. Hieron. in cap. 59. Isaiæ ait, ordinationem à Græcis vocari χειροτονίαν, id est, manus

Quid χειροτονία. impositionem; eo quòd non solùm vocis imprecatione seu verbis mysticis, sed etiam manus impositione impleatur, id est, perficiatur & consummetur.

Denique Nota, hîc per presbyteros significari Episcopos: neque enim simplices presbyteri, sed Episcopi Timotheo Episcopo manus imposuerunt, vide dicta Philipp. 1. 1. Perperam ergo Erasmus & Kemnitius volunt inter presbyterum, sacerdotem & Episcopum nihil olim interfuisse. *Error Erasmi.*

HÆC MEDITARE] ταῦτα μελέτα, id est, hæc cura, hæc satage, his juge studium omnesque corporis & animæ vires impende, & intende. VERS. 15.

ATTENDE TIBI, ut actiones & mores tuos omnes sæpiùs lustres, examines, corrigas, componas; ET DOCTRINÆ] ut scilicet alios doceas. Hæc duo munia sunt Episcopi, imò cujusvis pastoris doctoris & concionatoris; ut scilicet primùm se, deinde alios doceat. qui enim seipsos negligunt, & totos se in proximorum curam effundunt, evanido spiritu laborant, nec sibi nec aliis prosunt. Vive tibi, attende tibi, si vis aliis prodesse. Pulchrè S. Bernardus l. 2. de Consider. ad Eugenium: *Quatuor,* inquit, *tibi consideranda reor. te, quæ sub te, quæ circa te, quæ supra te. A te tua consideratio inchoet, ne frustra extendaris in alia, te neglecto. Quid tibi prodest si universum mundum lucreris, te unum perdens? Et si sapiens sis, deest tibi ad sapientiam, si tibi non fueris. Quantum verò? ut quidem senserim ego, totum. Noveris licet omnia mysteria, noveris lata terræ, alta cæli, profunda maris; si te nescieris, eris similis ædificanti sine fundamento, ruinam non structuram faciens. Quidquid extruxeris extra te, erit instar congesti pulveris, ventis obnoxium,* &c. VERS. 16. *Pastor primùm se, deinde alios doceat. De sui consideratione ex S. Bernardo.*

HOC ENIM FACIENS TEIPSUM SALVUM FACIES, ET EOS QUI TE AUDIUNT] Nota, cum qui sibi attendit, seipsum; & qui doctrinæ intendit, alios salvos facere. Ecce hic Paulus Timotheum & similes vocat sui & aliorum salvatores. Sic Abdias v. 21. prædicit ascensuros salvatores in montem Sion. Non ergo fit injuria Christo, si Sanctos vocemus salvatores & advocatos nostros, si beatam Virginem vocemus dominam, patronam & spem nostram.

CAPUT QUINTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quomodo se Episcopus gerere debeat cum senibus, juvenibus, puellis.

Deinde v. 3. docet Episcopi esse providere viduis, quæ verè sunt viduæ, ac præsertim iis quæ in misericordiæ operibus probatæ, & castitatem vidualem vovendo professæ, in Ecclesiasticarum viduarum cœtum allectæ & selectæ sunt: ideoque vult eas seniores esse, ne fidem Deo datam, id est votum cælibatus, violent: juniores autem mavult nubere & familiam regere.

Tertiò. v. 17. jubet presbyteros, qui laborant in verbo & doctrina, honorari, & liberaliter ali.

Quartò, v. 20. docet, Episcopi esse corrigere peccantes, nec citò alicui manus imponere.

1. SEniorem ne increpaveris: sed obsecra ut patrem, juvenes ut fratres: 2. anus ut matres, juvenculas ut sorores in omni castitate. 3. Viduas honora, quæ verè viduæ sunt. 4. Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet: discat primùm domum suam regere, & mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo. 5. Quæ autem verè vidua est, & desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus & orationibus nocte ac die. 6. Nam quæ in deliciis est, vivens mortua est. 7. Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint. 8. Si quis autem suorum, & maximè domesticorum, curam non habet, fidem negavit, & est infideli deterior. 9. Vidua eligatur non minùs sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor, 10. in operibus bonis testimonium habens, si filios educavit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est. 11. Adolescentiores autem viduas devita. Cùm enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: 12. habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. 13. simul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet. 14. Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia. 15. Jam enim quædam conversæ sunt retro satanam. 16. Si quis fidelis habet viduas, subministret illis, & non gravetur Ecclesia: ut iis, quæ verè viduæ sunt, sufficiat. 17. Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina. 18. Dicit enim Scriptura, Non alligabis os bovi trituranti. Et, Dignus est operarius mercede sua. 19. Adversus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue: ut & ceteri timorem habeant. 21. Testor coram Deo & Christo Jesu, & electis angelis, ut hæc custodias sine præjudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. 22. Manus citò nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis. Teipsum castum custodi. 23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad judicium, quosdam autem & subsequuntur. 25. Similiter & facta bona manifesta sunt, & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

Docuit Apostolus hactenus Timotheum Episcopum in genere, quomodo se gerere, docere & exhortari debeat. Hic ad particularia descendit, docetque quomodo cum senioribus, juvenibus, viduis, juvenculis, se habere, singulosque alloqui & monere debeat: dicit ergo.

VERS. 1. SENIOREM NE INCREPAVERIS] πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, id est, seniori ne plagam infligas. Plaga hic intelligitur non verberum, sed verborum. q. d. Senem ne acriori objurgatione verberes. Hæc enim verborum verbera, præsertim si à juvenibus, qualis erat Timotheus, infligantur, magis senes, utpote ætate graves & melancholicos, contristant & affligunt, quàm juvenes afficiant & affligant verbera virgarum & baculorum.

Verbera juvenes, verba dura senes affligunt.

Intellige hæc cum S. Gregor. lib. 7. epist. indict. 2. epist. 1. quando culpa senioris exemplo suo, quasi laqueo non trahit ad interitum corda juvenum: nam si ea trahat, districta increpatione feriendus est, uti Daniel acriter increpavit senes insidiantes Susannæ c. 13. & Christus senes sacerdotes & Scribas, populum à se & Deo abducentes, Matth. 23.

SED OBSECRA) Græcum παρακάλει tria significat; Primò, *exhortare*, ut vertit Vatablus; Secundò, *consolare*; Tertiò, *obsecra*, ut vertit Noster; idque aptiùs huic loco convenit. Vult enim Paulus senes haberi quasi patres, ut si peccent, moneantur quidem ab Episcopo, sed ea reverentia & lenitate, ut potiùs eos obsecrare quàm admonere videatur.

VERS. 2. JUVENES, UT FRATRES) παρακάλει, id est obsecra, vel etiam, exhortare. hoc enim magis convenit fratribus, quàm patribus, quos, ut dixi, decet obsecrare.

Quam clericis fugiendæ sint mulieres.

JUVENCULAS UT SORORES, IN OMNI CASTITATE) Præcipit, cautè & rarò, ac nonnisi aliis præsentibus cum juvenculis agendum, tum ut peccati, tum ut suspicionis sinistræ periculum evadat Episcopus & quivis presbyter. Collocutiones enim, inquit Chrysost. difficile effugiunt suspiciones. Hinc monet Ecclesiast. c. 42. v. 12. *In medio mulierum noli commorari: de vestimentis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.* Et S. Hieron. ad Nepotian. *Hospitiolum*, inquit, *tuum aut numquam aut rarò mulierum pedes terant.* Et infrà, *Solus cum sola secreto & absque arbitro vel teste non sedeas.* Vide eumdem epist. ad Rusticum. Unde S. Augustinus, teste Possidonio, feminarum, & in eis sororis ac fratris filiæ, contubernium & consuetudinem declinavit. vide dicta c. 3. v. 2. ad vocem, *Pudicum*.

VERS. 3. VIDUAS HONORA, QUAE VERE VIDUAE SUNT) quæ scilicet ab omnibus etiam filiis desolatæ, atque omnibus curis exutæ, unique Deo intentæ & dicatæ sunt. ita Chrysost. Anselm. Theophyl.

Vidua cur dicatur. χήρα.

Alludit ad etymon χήρα, quod est χήρω; id est destituo, desolor, orbo, sic & latinè vidua à viduando dicitur. Unde v. 5. ait Paulus: *Quæ autem verè vidua est & desolata*, &c. Has ergo viduas, inquit, honora, tum propriè eis honorem congruum deferendo, inquit Chrysost. tum oblationibus fidelium eas sustentando: hoc enim est Hebræum כבד *cabad.* Unde Hieron. in c. 15. Matthæi, *Honor*, inquit, *in Scriptura non tam in salutationibus deferendis, quàm in eleemosynis ac munerum oblatione sentitur.*

Honora, id est sustenta.

Notat Chrysost. & Ambros. τὸ *verè viduæ*. Per hoc enim significat fieri posse, ut aliqua sit quæ virum non habeat, nec tamen vidua sit. Sicut enim virginem non facit abstinentia à coniugio, sed amor integritatis, quæ sine querela & divinis rebus intenta sanctam se Domino exhibeat, eique quasi assiduè inhæreat & assideat, ut dixit Apostolus 1. Corinth. 7. 35. ita pariter res se habet in vidua, ut verè sit vidua ad mentem Apostoli.

De quibus viduis agat Apostolus.

Quæres, an de omnibus viduis loquatur hic Apostolus? Respondeo, loqui de omnibus, potissimùm tamen de viduis sacris & Ecclesiasticis: ad has enim sensim descendit, ut patebit v. 9. ita Chrysostomus.

Pro quo Nota ex historia Ecclesiastica, olim etiam tempore Apostolorum, sicuti erant virgines quæ se totas Deo dicabant, ita similes erant & viduæ. Rursum sicut quædam ex virginibus hisce seorsim in domibus suis degebant, ut patet ex Concilio Carthaginensi III. can. 33. quædam verò simul vivebant, uti jam fit in

A monasteriis: ita pariter viduæ hæ aliæ domi seorsim, aliæ simul quasi in collegio vivebant. Unde de his posterioribus loquens S. Ignatius tum alibi, tum in epist. ad Philippenses, *Saluto*, ait, *collegium virginum & coetum viduarum.*

Viduæ Ecclesiasticæ quæ & quales.

Petes, quales essent hæ viduæ Ecclesiasticæ, & cur ab Apostolo verè viduæ vocentur?

Resp. Primò.

Respondeo Primò, Hæ viduæ à mundo separatæ, & quasi mundo mortuæ simul vivebant, unique Deo & pietati vacabant, ut patet v. 5.

Secundò.

Secundò, profitebantur, imò vovebant castitatem: unde v. 12. ait Apostolus, aliquas ex eis *primam fidem* (id est votum) *irritam* fecisse.

Tertiò.

Tertiò, ex eis deligebantur diaconissæ & similes, quæ imperitas mulieres docerent & præpararent ad baptismum, de quibus Epiphanius hæresi 79. quæ est Collyridianorum; imò tempore S. Pauli omnes hæ viduæ erant quasi diaconissæ ut dicam v. 9.

Quartò.

Quartò, erant pauperes & omnibus subsidiis destitutæ (quas vers. 5. vocant *verè viduas*) ideoque alebantur ab Ecclesia, ut patet v. 3. & Actor. 6. 1. Hinc & Corne-B lius Papa apud Eusebium libr. 6. Histor. cap. 33. ubi omnium ordinum clericos, qui tum Romæ erant, recenset, numerat viduas cum indigentibus mille quingentas, quas omnes, inquit, alit Deus in Ecclesia sua. Nam viduæ quæ non erant pauperes, vel habebant parentes, filios aut nepotes divites, non habebantur verè viduæ, omnino desolatæ & omni subsidio destitutæ: quia ab eis ali poterant & debebant, uti hic jubet Apostolus v. 16.

Quintò.

Quintò, erant ætate & sanctitatis professione honorabiles, unde tanta & tam multa requirit Apostolus ab eis. Hinc etiam in tertia collecta in die parasceves, quo sacerdos orat ordine pro quolibet Ecclesiæ gradu & statu, post clericos & virgines orat pro viduis, ac deinde pro toto populo.

Sextò.

Sextò, erant sub cura Episcopi; unde eas tantopere Episcopo Timotheo hic commendat Apostolus. Hinc Chrysost. lib. 3. de Sacerdotio inter alias causas, cur fugerit episcopatum, quasi onus suos humeros superans, hanc affert, quòd oporteat Episcopum curare viduas, & eis providere.

Septimò.

C Septimò, tempore S. Augustini & Innocentii habebant habitum distinctum, mutabantque laicum in religiosum & nigrum, ac pulla veste incedebant, ut patet ex Concil. Arausicano c. 15. & Carthaginens. IV. c. 104. & ex S. Augustino epist. 199. ad Ecdiciam, ubi eam reprehendit, quòd inscio marito vestem laicam deposuisset.

Octavò.

Octavò, erant quasi matres & præfectæ aliarum feminarum, ut dicam v. 9. De hisce ergo viduis maximè loqui Apostolum docet S. Chrysost. Hesselius, & alii, & favent verba Apostoli, quibus operosè & exactè eas instruit. Unde vers. sequent. eas probari vult, antequam in coetum hunc sacrum admittantur: *Discat*, inquit, *primùm domum suam regere*, &c.

Quærit Chrysost. cur de virginibus æquè ac de viduis nihil hic statuat Apostolus? ac respondet, quòd Ephesi tunc, utpote in Ecclesiæ primordiis, raræ vel nullæ essent virgines, putà simul quasi in collegio vel monasterio viventes, quæ cura Episcopi indigerent.

VERS. 4. SI QUA VIDUA FILIOS AUT NEPOTES HA-D BET, DISCAT PRIMUM DOMUM SUAM REGERE, ET MUTUAM VICEM REDDERE PARENTIBUS] Pro *discat*, græcè est, μανθανέτω, pro quo Syrus, Theophyl. & alii legunt, μανθανέτωσαν, id est discant, scilicet filii & nepotes, *domum suam*, id est viduas domus suæ, putà matrem & aviam, regere, εὐσεβεῖν, id est piè tractare, &, ut Hieron. ad Gerontiam legit, colere. Tempore enim Pauli, filii & nepotes viduarum multarum, cùm viderent alias viduas pauperiores ab Ecclesia ali, solicitabant Episcopum, ut eorum mater vel avia cum aliis viduis ab Ecclesia alerentur, etsi ipsi possent eas alere, ut scilicet earum alimonia & cura liberarentur, & in Ecclesiam earum onus reiicerent. Unde Paulus mandat hic Episcopo Timotheo, ut eis respondeat: Sustentate priùs matrem vestram & aviam; ubi verò eas ampliùs alere non poteritis, tunc demum ad Ecclesiam confugite. ita ex Theophy-

lacto

facto Hesselius. Verùm Romana, Ambros. & alii legunt, *discat*, non, Discant; itaque legendum esse patet ex eo quòd viduas ipsas hic instituat Apostolus, non autem earum filios & nepotes. De his enim agit v. 16. ubi jubet ut matrem suam alant; non ergo idipsum hic eis jubet.

Hinc Secundò, Ambros. τὸ *discat domum suam regere*, refert ad viduam; τὸ verò *& vicem reddere parentibus*, refert ad filios. Verùm tunc in priori legendum esset, *discat*; in posteriori, *discant*: jam autem Apostolus dicit *discat*, idque semel tantùm.

Dico ergo Apostolum utrobique loqui de solis viduis, q. d. Siqua vidua habet filios aut nepotes, illa antequam in cœtum viduarum, de quibus jam dixi, ab Ecclesia admittatur, discat primò domum suam, id est filios & nepotes, regere; græcè εὐσεβεῖν, id est, ut Syrus, Vatablus & Ambrosius, piè tractare (licet enim Græcum εὐσεβεῖν sit neutrum, tamen Apostolus facit activum per hebraismum, sumens *cal* pro *hiphil*) ut scilicet piè filios regat, eosque pietate imbuat.

Vidua vicem reddat parentibus quomodo.

Discat Secundò, hæc vidua *mutuam vicem reddere parentibus*, ut scilicet, si parentes adhuc vivant, eis inserviat, opituletur, ministret, eosque alat, sicut ab eis à puero alita & educata est: uti faciunt ciconiæ parentibus senibus, à quibus hæc reciproca filiorum pietas in parentes ἀντιπελαργία dicitur. Sin parentes sint mortui, reddat eis vicem in filiis & nepotibus, eisque impendat illam curam, alimoniam & obsequium, quod parentibus impendisset.

Exemplum S. Monicæ.

Talis vidua fuit S. Monica, de qua S. August. lib. 9. Confess. c. 9. *Fuerat*, inquit, *unius viri uxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam pie tractaverat, in operibus bonis testimonium habebat, nutrierat filios, toties eos parturiens quoties abs te deviare cernebat. Postremò nobis, Domine, omnibus, qui ex munere tuo ante dormitionem ejus, in te iam consociati, vivebamus, percepta gratia baptismi tui, ita curam impendit, quasi omnes genuisset; ita servivit, quasi omnibus genita fuisset.*

VERS. 5. QUAE VERE VIDUA EST ET DESOLATA, SPERET IN DEUM, ET INSTET OBSECRATIONIBUS ET ORATIONIBUS NOCTE AC DIE) Coniunctio *&* hic significat id est, q. d. Vidua quæ non solùm marito, sed & liberis omniumque hominum solatio viduata est, & sola derelicta, hæc *speret in Deum*, quòd eum experietur provisorem, imò patrem & maritum, adeoque vice omnium habeat Deum, inquit Chrysost. Pro *speret*, græcè est ἤλπικε, id est, speravit aut sperat, ut legit Ambrosius: subinde enim in talibus præteritum pro præsenti ponitur; quasi Apostolus non præcipiat, sed describat quæ verè viduæ sint, scilicet quæ omni hominum spe destitutæ totam spem & mentem in Deum defixerunt. ita Chrysost.

VERS. 6. NAM QUAE IN DELICIIS EST, VIVENS (licet corpore, spiritu tamen) MORTUA EST) q. d. Vivens non vivit, sed vitam corporis obruit animæ morte. vide Chrysost. *Immodicæ deliciæ*, inquit Theodor: *rationem obruunt, & efficiunt ut in corpore tamquam in aliquo sepulcro iaceat*. Unde & Sophocles gulosum hominem taxans: *Non arbitror*, inquit, *hunc vivere: sed cadaver indico*. Rationem dat S. August. tract. 47. in Joan. *Vita*, inquit, *carnis tuæ anima est, vita animæ tuæ Deus est. Quomodo moritur caro amissa anima, quæ vita est ejus: sic moritur anima amisso Deo, qui vita est ejus.*

Vita animæ est Deus.

Verè ergo S. Bernardus serm. 48. in Cantic. *Vita*, inquit, *in deliciis agens & mors est & umbra mortis: quantum enim umbra prope est corpori, cuius est umbra, tantum pro certo vita illa inferno appropinquat.*

Vita in deliciis est mors.

Verè item Ambrosius lib. de Viduis, loquens de Judith. *Advertitis*, inquit, *quantum nocere possit mulieribus ebrietas, quando viros vina sic solvunt, ut vincantur a feminis. Esto igitur vidua temperans; casta primùm à vino, ut casta possis esse ab adultero. nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Iudith bibisset, dormisset cum adultero: sed quia non bibit, haud difficile ebrios exercitus unius sobrietas & vincere potuit & eludere.* Et S. Fulgentius epist. 2. cap. 14. *Egreditur*, inquit, *castitas oppugnatura lasciviam, & ad interitum superbiæ humilitas sancta procedit. ille pugnabat armis, ista jejuniis: ille ebrietate, ista oratione. Igitur quod omnis Israelitarum populus facere non potuit, sancta Vidua castitatis virtute perfecit. Obtruncavit una mulier tanti agminis ducem, & insperatam Dei populo reddidit libertatem. Tantum potuit humilis castitas*, cujus mater fuit sobrietas.

Septem dotes viduarum.

Nota hìc septem virtutes & dotes viduarum, prima est, filios & domum piè regere; secunda, parentes colere; tertia, mortuo marito sperare in Deum; quarta, instare orationi; quinta, fugere delicias; sexta, esse irrepræhensibiles; septima, piis operibus se dedere, maximè hospitalitatis & misericordiæ, ut ait v. 10. Talis fuit Anna prophetissa Lucæ cap. 2. *Cujus diversorium*, inquit S. Ambrosius lib. de Viduis, *erat in templo, colloquium in prece, vita in jejunio*. Talis fuit & Judith. vide Ambrosium ibidem, & Augustinum lib. de Bono viduitatis. Talis etiam vidua fuit S. Paula Romana, Blesilla, Melania, ut patet ex earum Vita apud S. Hieronymum. Talis vidua fuit Euphrasia Romana, quæ juvencula nobilis & potens, mortuo marito, cùm ab Imper. urgeretur ad secundas nuptias, omnibus abdicatis secessit in Thebaidem, ibique in sancta viduitate inter Sanctos vixit & mortuus est. Talis fuit & Constantia filia Constantini Imp. quæ Gallicano marito duci totius exercitus persuasit, non tantùm fidem Christi, sed & continentiam, cujus & votum uterque nuncupavit: unde ipse se totum pauperum ministeriis addixit, & sub Juliano Apostata gloriosum martyrium consummavit. Talis fuit S. Elisabeth filia regis Hungariæ, quæ juvencula marito mortuo totam se addixit curę pauperum & ægrotorum. Talis fuit S. Brigida vidua nobilissima, quæ totam se peregrinationi ad loca sancta addixit, Romam & Hierosolymam adiit, multa monasteria fundavit, multaque alia heroica opera perfecit. Talis fuit Olympias, quæ Nebridio marito præfecto urbis Constantinopol. secundo coniugii anno mortuo, juvencula secundum maritum respuit. Cumque Theodosius Imp. eam planè coniungere vellet Elpidio cuidam sibi congeneri, illa restitit, dixitque, *Imperator meus si voluisset me vitam transigere cum viro quopiam, utique non ademisset mihi primum coniugem: nunc eum adimens matrimonii molestiis me extricavit, & suave continentiæ jugum mihi imposuit, mentique meæ infudit*. Quare se totam addixit ministeriis templi, eleemosynis, piisque operibus. Unde mirè eam laudat S. Chrysost. de qua plura in fine v. 10. Audi & alias illustres.

Illustrium viduarum exempla.

Marcella Romana nobilissima viro post nuptias septimo mense privata est. Cùm eam Cerealis Consul Romanus propter ętatem, & antiquitatem familię, & insignem decorem corporis, ac morum temperantiam ambitiosius peteret, suaique jam grandis natu polliceretur divitias, & non quasi in uxorem, sed quasi in filiam vellet donationem transfundere, Albinaque mater tam clarum pręsidium viduatę domus ultrò appeteret; illa respondit, *Si vellem nubere, & non æternę me cuperem pudicitię dedicare, utique maritum quęrerem, non hereditatem*. Illoque mandante posse & senes diu vivere, & juvenes citò mori, eleganter lusit: *Iuvenis quidem potest citò mori, sed senex diu vivere non potest*. Quare vidua permanens pietati & Deo vacavit. ita D. Hieron. in Epitaph. Marcellę.

Galla Symmachi Consulis Romani filia tradita marito primo anno eo orbata est: cumque omnes eam urgerent ad secundas nuptias, etiam medici dicentes, nisi nuberet, eam ob igneam complexionem contra naturam barbam habituram, quod & factum est; illa constans in viduitate permansit, neque hanc exteriùs deformitatem timuit, quæ interiùs cęlestis sponsi speciem amavit. Mox ergo ut ejus maritus defunctus est, abjecto sęculari habitu, ad omnipotentis Dei servitium sese apud B. Petri ecclesiam monasterio tradidit, ibique multis annis simplicitati cordis & orationi dedita, larga indigentibus eleemosynarum opera impendit. Cumque omnipotens Deus perennem jam mercedem reddere ejus laboribus decrevisset, cancri ulcere in mammilla percussa est. Nocturno autem tempore ante lectum ejus duo candelabra lucere consueverant: quia videlicet amica lucis, non solùm spiritales, sed etiam corporales tenebras odio habebat. Quæ dum nocte quadam ex hac eadem jaceret infirmitate fatigata, vidit S. Petrum Apostolum inter utraque candelabra ante suum lectum constitisse: nec perterrita timuit, sed ex amore sumens audaciam exultavit, eique dixit: *Quid est, Domine mi? dimissa sunt*

mihi peccata mea? Cui ille benignissimo vultu inclinato capite annuit, dicens: *Dimissa. Veni*. Sed quia quamdam sancti monialem feminam in eodem monasterio præ ceteris diligebat, illicò Galla subjunxit, *Rogo ut soror Benedicta mecum veniat*; cui ille respondit: *Non, sed illa talis veniat tecum: hæc verò quam petis, die te tris trigesimo secutura*. His itaque expletis, visio Apostoli assistentis & colloquentis ei ablata est. At illa protinus cunctæ congregationis accivit matrem, eique quid viderit, quidve audierit, indicavit. Tertio autem die, cum ea quæ jussa fuerat sorore defuncta est: illa verò quam ipsa poposcerat, die est trigesimo subsecuta. ita S. Gregorius libr. 4. Dialog. cap. 13. anno 504. Fulgentius epist. ad Gallam.

Anno Domini 514. ex hac vita migravit Clodoveus Francorum rex, qui sepultus est Parisiis in basilica S. Petri Apostoli, quam ipse rex hortante S. Genovefa virgine à fundamentis cœpit erigere, ejusque uxor Clotildis perficiendam curavit. Ipsa autem regina post mortem viri sui Turonos venit, ibique ad basilicam S. Martini deserviens cum summa pudicitia atque benignitate morata est omnibus diebus vitæ suæ, raró Parisios visitans. ita Gregor. Turonensis lib. 2. Hist. Franc. c. ult.

Quirina Laurentii Patriarchæ Veneti mater, clarissima genere mulier, anno ætatis 24. amisso viro, & quinque susceptis liberis, aliquam ætatem cælibem duxit, domum suam regens, ut Apostoli verbis utar, & filios in timore
1. Timot. 5. Dei & mandatis instituens, instans orationibus die ac nocte: & ne in deliciis mortua esset, catenam æream, quoad vixit, circa lumbos gestavit, jejuniis & vigiliis florentem ætatem castigans: præcipuè verò in pauperes misericors & benefica, ut quæ ad eleemosynas filios semper & verbo instrueret & exemplo: ita Bernardus Justinianus in Vita S. Laurentii Justiniani.

De vidua a juvene rapta, & miro modo ab eo liberata audi S. August. ad Dulcitium. *Dicam*, inquit, *quod factum est in Mauritania Sitifensi: neque enim Deus sanctorum non ipse est etiam & nunc Deus. Viduam in proposito continentiæ constitutam Celtichius quidam cathecumenus juvenis rapuit, ut haberet uxorem. Antequam concumberet pressus somno; & territus somnio, Sitifensi Episcopo eamdem vehementissime requirenti remisit intactam. Vivunt adhuc de quibus loquor. Ille baptizatus, & ipso in se facto miraculo conversus ad Dominum, ad episcopatum mirabili probitate pervenit. Illa in sancta viduitate persistit*.

Anno Domini 1024. Henrico II. Imper. defuncto, & Bambergæ sepulto, prosecuta est animam ejus pia Imperatrix Cunegundis, piis officiis postrema pie persolvens. Quamvis enim ejus obitu omnia oppleri turbis & misceri rumoribus contigisset; ipsa tamen animo constans, illud unum totis viribus conabatur, ut eleemosynarum largitate, & orationum instantia beati conjugis anima Deo commendaretur. Ipsa verò Augusta anniversario die obitus Imperatoris, in monasterio à se erecto, in dedicatione ejus basilicæ, depositis ornamentis Imperatoriis, monasticum suscepit habitum, famulatura ejusdem loci monialibus: ubi ad obitum usque quindecim annis perseveravit. Quæ cùm proximè jam moritura augustalia ornamenta ad pompam cadaveris parari videret, hæc dixisse fertur: *Amictus iste non est meus: auferte hinc, ornatus hic alienus est: istis terreno sponso, & his cælesti sponso sum copulata. Nuda de utero matris meæ egressa sum, nuda revertar illuc. His miseræ carnis vilem materiam involvite, & corpus meum juxta tumulum fratris mei ac domini Henrici Imperatoris, quem me vocantem video, in proprio locello reponite*. Quibus jam dictis in manus Domini spiritum commendans, migravit in cælum. ita ex Adalberone Episcopo VI. Trajectensi Baronius tom. 11. anno 1014. 1025. & 1040.

Vis Gentiles? Viduæ Goenses sive Brachmanæ in more positum habent, dum ethnicè vivunt, priori marito mortuo, quantumvis juvenculæ sint, alteri non nubere. Imò priusquam edicto regio vetitum esset, unà cum maritorum cadaveribus sese cremandas tradebant. Modò verò post susceptum christianismum nec colore candido vestiuntur, & caput perpetuò radunt. Ita epist. Indic. anno 1566.

Matrimonium laudant Sinenses in quo vir legitimè unam sibi uxorem jungit, & in honore eam habent, quæ viduitatem colens, maritum secundum non ducit; eique Mandatini præmia largiuntur, & multas libertates ac privilegia concedunt, ut olim Vestalibus virginibus Romani. Ita P. Alexander Valignanus Indiæ provinciæ Præpositus in litteris anni 1588.

SI QUIS AUTEM] εἰ δέ τις, id est, si qua, vidua scilicet. de viduis enim egit & agit: potest tamen cum Chrysostomo ad quemvis hominem extendi. Vers. 8.

SUORUM, ET MAXIME DOMESTICORUM, CURAM NON HABET (ut tam corporis, quàm animæ saluti provideat) FIDEM NEGAVIT) non verbo, sed factis & opere: Deus enim ipsaque fides dicit & dictat illud Isajæ cap. 58. 7. *Carnem tuam ne despexeris*. Qui ergo suos negligit, videtur fidem & christianismi famam negligere, esseque causa cur infideles blasphement Christum & Christianos. *Quàm latè*, ait Chrisost. *patet detractionis locus dicentibus Gentibus, Christianos sine affectione esse, qui despiciant suos! quàm enim turpe est te extraneos docere, & tuos in errore relinquere?*

ET EST INFIDELI DETERIOR) Infideles enim naturali instinctu & pietate suorum curam gerunt: hic enim est ordo charitatis etiam naturalis, ut domesticis præ externis prospiciamus.

VIDUA ELIGATUR NON MINUS SEXAGINTA ANNORUM) Quæritur, an de communi qualibet vidua loquatur Apostolus, an verò de ea quæ eligenda sit in præfectam ceterarum? Vers. 9. *An de qualibet vidua hic agat Apostolus.*

Respondet Primò, S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Ambros. & Hieron. epist. ad Salvinam, Apostolum loqui non de præfecta, sed de communi vidua. q. d. Quælibet vidua, ut eligi & referri possit in cœtum & catalogum (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) viduarum Ecclesiasticarum, quæ quasi moniales erant, vovebantque castitatem, erantque sub cura & obedientia Episcopi, atque ab Ecclesia alebantur, ut dixi v. 3. quælibet, inquam, harum sit sexaginta annorum. Tantam ætatem in his exigit Apostolus Primò, quia, ut Hieron. supra, juniores suis manibus laborando sibi victum comparare possunt. Vult ergo eas id facere, ut aliæ seniores, quæ labore suo vivere non possunt, ali possint ab Ecclesia, quæ omnes alere non potest, tum præsertim cùm exigua erat & pauper. *Affirmant S. Chrysost. & Hieron.*

Rursum, ut Chrysost. quia juniores inconstantiores sunt, expertusque erat Paulus nonnullas ex eis post votum castitatis inisse secundas nuptias cum scandalo & dedecore Ecclesiæ, ac pernicie animæ suæ. Vult ergo seniores eligi, quarum probata castitas, virtus & constantia Ecclesiæ sit honori: ne, si secùs fiat, Ethnici blasphement Christum & Ecclesiam.

Secundò alii, ut Epiphanius hæresi Collyridianorum, & Tertull. lib. 1. ad Uxorem c. 6. Baronius anno Christi 34. imo & Beza, intelligunt hæc de vidua non quavis, sed primaria, scilicet quæ aliis consilio & auxilio præsit, aut quæ sit diaconissa. Hoc enim Primò, significat vox *eligatur*, scilicet una è multis, quæ ceteris dignior iisque præponenda, ut Græcum καταλεγέσθω, sumatur pro ἐκλεγέσθω, id est eligatur, ut vertit Noster. Secundo, id probatur ex eo quòd velit eam esse sexaginta annorum: nec enim credibile est Apostolum voluisse viduas omnes quæ necdum sexagesimum annum attigerant, cœtu viduarum aut alimonia Ecclesiæ excludere, multò minùs voluisse illas omnes nubere: agit ergo de diaconissa. Unde & Jure civili l. 27. de Episcopis in C. Theodos. præscribitur, ut diaconissa sit sexagenaria: quamquam postea crescente numero fidelium, hoc mitigatum sit. nam Concil. Chalcedon. cap. 14. & Wormatiense c. 73. tantùm requirunt in diaconissa, ut sit quadragenaria. Tertiò, quia ad hanc, quam vult eligi, tam multa requirit, quæ meritò à præfecta, non autem à communi quavis vidua quis requirat. *Epiphan. putat Apostolum agere tantùm de diaconissa.*

Verùm puto utramque sententiam posse conciliari, & utramque hic locum habere,

Pro quo Nota, non loqui Apostolum de viduis privatis & quibuslibet, sed de collegio & quasi monasterio viduarum, quod institutum erat ad Ecclesiam adjuvandum, præsertim in cura, institutione & disciplina aliarum sive virginum, sive mulierum. Quælibet ergo ex hisce viduis erat quasi diaconissa, ita ut partitis *Auctor conciliat utramque sententiam.*

inter

inter se curis & operis hæ viduæ omnium feminarum curam habere, singulisque intendere possent. Quamlibet ergo ex hisce Apostolus vult esse sexaginta annorum, nec quampiam ad hunc earum cœtum, quem dixi, admitti (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) nisi sexagenaria sit. De talibus enim selectis primariis viduis, quæ sua cura & charitate alias feminas dirigerent, loqui Apostolum, colligitur ex eo, quòd tantam bonorum operum, præsertim charitatis & misericordiæ, probationem & exercitationem ab eis requirat: *Si*, inquit, *hospitio recepit, si pedes sanctorum lavit, si tribulationem patientibus subministravit, si omne opus bonum subsecuta est*. Hæc enim à communibus viduis, etiam religiosis, nemo requiret, sed tantùm ab eis quæ aliis præfici, vel aliorum, præsertim pauperum vel ægrotorum, curam suscipere debent: quales has viduas fuisse est verisimile, & verbis jam dictis satis innuit Apostolus. Idem colligi potest Actor. 6. ubi ob murmur Græcorum, in locum viduarum, quæ præerant mensis & eleemosynis, electi sunt diaconi, qui id muneris obirent; ita tamen ut viduæ ab hac cura præsertim circa mulieres non omnino excluderentur, sed diaconos haberent præsides, quibus ipsæ subservirent. Hæ viduæ postea vocatæ sunt, vel certè in harum locum successerunt, diaconissæ.

Diaconissarum tria erant officia. Diaconissarum autem tria maximè erant munia, ut colligitur ex Epiphanio hæresi 79. & Clemente l. 3. Constit. c. 15.

Primum. Primum, laicæ erant, nec ordinatione illa consecrabantur: sed præerant foribus templi, iis scilicet quibus feminæ in templum ingrediebantur. sicut enim feminæ in templo locum habebant à viris distinctum, ita habebant & fores distinctas. Unde S. Ignatius epist. ad Antiochenos diaconissas vocat vestibulorum custodes.

Secundùm. Secundum, tempore persecutionum, cùm ob pericula, vel ob suspiciones infidelium, ad mulieres mitti non posset diaconus, mittebatur diaconissa, ut consilia, exhortationes, mandata Episcopi vel Parochi perferret, atque fideles in fide roboraret, & in persecutione, paupertate, morbo, aliisque ærumnis solaretur & adjuvaret.

Tertium. Tertium, præerat baptismo mulierum, easque nudabat; idem faciebat in earumdem unctione. Rursum cùm Episcopus, ungeret in Confirmatione frontes mulierum oleo sancto, diaconissa eas abstergebat. ita Epiphanius supra, Clemens libr. 3. Constit. cap. 15. & alii. Denique corpora mulierum cùm moriebantur, lavabat & componebat ad sepulturam, ut ex Epiphanio & aliis colligitur.

Hæ diaconissæ fuerunt diu in Ecclesia Græca, non autem Latina: nam Latini statim eas aboleverunt, ut patet ex Concil. Aurelianensi II. can. 17. & aliis unde & earum apud Latinos vix est mentio. *An Apostolus tantùm probet vota sexagenariarum.* Perperam ergo Calvinus docet Apostolum hic tantùm probare vota continentiæ facta à sexagenariis. Imprimis enim Apostolus non loquitur de virginibus, ut rectè annotavit Chrysost. sed viduis, in quibus ob experientiam & consuetudinem conjugii difficilior & periculosior est castitas. Rursum non loquitur de quibusvis viduis, sed de Ecclesiasticis tantùm, quæ quasi diaconissæ ceteris præesse instar matrum debebant, uti fatetur Beza; ac consequenter non loquitur de admissione ad votum continentiæ, sed de admissione ad collegium hoc viduarum, quod non nisi gravissimis, annosissimis, lectissimis matronis constabat. sed de hoc plura v. 14.

Quænam unius viri uxor? Beza insulsa explicatio. QVÆ (vidua) FVERIT UNIUS VIRI UXOR] Beza sic explicat. q. d. Quæ simul non habuerit plures maritos, aut quæ suum maritum non repudiarit adhærens alteri, id est, quæ non sit adultera; quia, inquit, secundæ nuptiæ sanctæ sunt; ergo propter eas nemo arcendus est Ordine. Sed hæc explicatio ita inaudita est, ut non tantùm vel ipsomet Beza teste sit contra omnes Patres; sed etiam contra Calvinum, quem Beza agnoscit suum magistrum, nec aliter compellare solet quàm doctissimum interpretem. Nam omnes doctores tam veteres quàm moderni, quàm etiam Calvinus hic, univiram absolutè, id est, quæ secundas post mortem mariti non inierat nuptias, ut bivira, aut digama dici non possit, ab Apostolo significari & requiri intelligunt.

Refellitur à Calvino. Probat id Calvinus ex eo, quòd Apostolus dicat, non Quæ sit, sed, *quæ fuerit unius viri uxor*. quid enim hoc est dicere aliud, quàm quæ tota vita non habuerit nisi unum virum? Hoc enim meritò à tali vidua, quæ aliis præsit, quasi argumentum insignis continentiæ & castitatis, exigit Apostolus. Nam ab aliis omnibus feminis conjugatis requirit jus naturæ & gentium, ut uni viro suo adhæreant, non alteri, id est, ut non sint adulteræ. Hic autem ab hac vidua selecta peculiares dotes efflagitat Apostolus. Non ergo per *unius viri uxorem* intelligit eam, quæ non sit aut fuerit adultera, sed quæ unas tantùm cum uno inierit nuptias: hæc enim est dos viduæ continentis, etiam judicio Gentilium, de qua laudatur Judith c. 15. 11. quòd scilicet fuerit univira, non bivira. *Univira à Gentilibus laudata.* Audi Didonem lib. 4. Æneidos se univiram viduam deprædicantem:

Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit, ille habeat secum servetque sepulcro.

Si communi lege naturæ, inquit Hieron. ad Salvinam, *damnat Gentilis vidua omnes voluptates: quid expectandum est à vidua Christiana, quæ pudicitiam suam non solùm ei dat qui defunctus est, sed & ei cum quo regnatura est.*

Hinc contra Calv. à pari concluditur, Apostolum exigere Episcopum monogamum. Hinc patet eodem sensu exegisse Apostolum v. 2. cap. 3. ab Episcopo, ut sit *unius uxoris vir*, scilicet ut Episcopus talis sit, qui vnam tantùm tota vita habuerit uxorem. Negat id Calvinus, vultque alio sensu hic viduam dici unius viri uxorem, alio verò sensu dici Episcopum unius vxoris virum, scilicet viduam propriè dici univiram, quæ non nisi semel uni viro nupsit, Episcopum verò dici unius uxoris virum, qui simul plures non habuerit uxores, etiamsi successivè plures habuerit. Probat id, quia Apostolus de vidua dicit in præterito, *Quæ fuerit unius viri uxor*, de Episcopo verò dicit, in præsenti, *Oportet Episcopum unius uxoris esse virum*. Sed hoc est distorquere verba Apostoli. Quis enim non videt utrobique eamdem esse phrasim, ac consequenter eamdem sententiam & sensum? Cùm enim in conjugio utriuslibet conjugis par sit jus & vinculum pari prorsus sensu est & dicitur, *unius uxoris vir*, atque *unius viri uxor*, sive addas *est* in præsenti, sive *fuit* in præterito. Hæc enim verba rem & phrasim non mutant, sed tantùm tempus rei denotant. Perinde enim est ac si dicam, Est monogamus, vel fuit monogamus, ubi idem intelligo per τὸ *monogamus*, sive dicam Est, sive Fuit. Rursum, quis non videt majorem castitatem requiri à viro, eoque Episcopo, quàm à femina, eaque vidua?

Ad argumentum ejus respondeo, Apostolum de Episcopo loqui in præsenti, non quòd velit in presenti Episcopum esse conjugatum cum una uxore. Quid si enim viduus esset aut celebs, an ideo ineptus esset, ac non aptior ad episcopatum? Sed quòd per presens statum episcopi presentem significet, nimirum debere eum esse monogamum, ita ut non sit digamus, id est, ut cum secunda uxore secundas nuptias numquam contraxerit, id clarè significant verba Apostoli. sic enim ait, *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, prudentem*. Ubi τὸ *unius uxoris virum*, est epithetum per se subsistens, æquè ac hic τὸ *unius viri uxor*. significat enim utrumque debere esse monogamum. Dices, Cur ergo de vidua hic dicitur *fuit*, ibi verò de Episcopo dicitur *est*? Respondeo, quia vidua, cùm sit viro viduata & orbata, non est, sed fuit unius viri uxor. Episcopus verò in presenti poterat esse unius uxoris vir: vivente enim uxore poterat eligi, & de facto tunc sępè eligebatur ad episcopatum, ut de eo dici posset, Hic Episcopus in presenti est unius uxoris vir. Plura de hoc loco dixi c. 3. v. 4.

SI FILIOS EDUCAVIT] per se, & ad pietatem. Perstringit enim matres quę filios quos gignunt, aliis tradunt educandos, aut certè ritè, & ad pietatem eos non educant. Sub filiis & filias intellige: grecè enim est ἐτεκνοτρόφησεν, id est, si proles educavit.

SI HOSPITIO RECEPIT] ἐξενοδόχησεν, id est, si fuit hospitalis, in peregrinis scilicet, & pauperibus hospitio excipiendis. VERS. 10.

Priscum mos hospitibus lavandi pedes.

SI SANCTORUM PEDES LAVIT] *Sanctorum*, id est Christianorum peregrè venientium. Hinc patet priscum esse morem, ut advenis ex itinere fessis pedes laventur. Idem fecit Abraham Gen. 18. v. 4. & Abigail. 1. Reg. 25. 41. & Magdalena Christo Lucæ c. 7. & Christus discipulis suis in ultima cœna. *Cùm enim*, inquit August. tract. 58. in Joan. *ad pedes fratrum inclinatur corpus, etiam corde ipso vel excitatur, vel, si jam inerat, confirmatur plus humilitatis affectus.* Sub hoc sordido & servili præ aliis officio reliqua charitatis & humilitatis obsequia intelligit Paulus, vultque ut illa ipsa præstet vidua per se, non per ancillas, inquit Chrysostom. qui homil. 14. accommodat hæc Religiosis: illos enim esse sanctos, qui se totos Deo dicarunt. Unde ad eos fovendos & colendos hortatur divites, dicens: *Perge, quære, hospitio suscipe, accede, tange sacros pedes; longè honora ilius est illorum pedes quàm aliorum caput attingere: nam si statuarum pedes plerique tenent quòd effigiem habeant regiam; tu illi, qui Christum ipsum in se habet, pedes non tenebis, ut salvus fias? Sancti sunt pedes, etiamsi viles sunt. At vero profanorum ne caput quidem honorabile.* Tales tempore S. Chrysostomi, ut habetur in ejus Vita, fuerunt nobilitate & sanctitate illustres feminæ, & diaconissæ, Procula, Pentadia, Sylvania.

SI OMNE OPUS BONUM SUBSECUTA EST] S. Hieron. in cap. 8. Zachariæ legit, *prosecuta est*, id est, ut Syrus & Vatablus, si in omni opere bono fuit assidua, si omne opus bonum est consectata. Notanter verò dicit ἐπηκολούθησε, id est, *subsecuta est*, non autem, operata; quia sæpè deest facultas operis pii exequendi. Requirit ergo Apostolus, ut saltem non desit pia voluntas & conatus, quo bonum opus prosequatur, aut potiùs quo illud ipsum opus quasi antecedens & antecurrens subsequatur, utque alteri bene operanti, inquit Theophyl. subserviat, in quovis bono opere comitem se adjungat. uti videmus pias & zelosas mulieres omnia venari & sectari pietatis opera, & omnibus se immiscere, & manum admovere.

Rara virtutum S. Olympiadis exempla.

Accipite, ò viduæ, accipite & virgines, rarum & illustre harum virtutum speculum quod quotidie intueamini, S. Olympiadem nobilissimam & opulentissimam matronam, quæ in conjugio virgo permansit, mortuo marito vitam supra sexum admirabilem egit. narrat eam paucis Palladius in Lausiaca c. 144. Inprimis opes quas habebat maximas, in pauperes omnis generis, & ubivis locorum assiduè erogabat, *Nemo*, inquit, *non solitudo mansit expers largitionum hujus insignis virginis: sed & ecclesiis suppeditavit ad donaria deputata sacrificio, & monasteriis, & cœnobiis, & xenodochiis, & custodiis, & relegatis; & ut semel dicam, in omnem orbem terræ dispersit eleemosynas.* Deinde ejus humilitatem, charitatem, continentiam narrat. *Hæc beata pro essit usque ad extremum terminum humilitatis, ultra quem nihil possit inveniri amplius. Vita sine ulla inani gloria, species nequaquam ficta, benigni mores, facies non fucata, corpus florens, mens non gloriosa, animus ab arrogantia alienus, cor minimè turbulentum, somni expers vigilia, spiritus non curiosus, charitas immensa, quæ comprehendi non potest communicatio, vilis & contempta vestis, infinita continentia, recta cogitatio, in Deum spes æterna, cum eleemosyna quæ non potest narrari, ornamentum omnium humilium: cui multa sunt accensa tentationes ex operatione ejus qui est sua sponte malus & omnis boni expers, nempe dæmonis; quæ pro veritate non parva adiit certamina, quæ & die affatim vixit in immensis lacrymis, omni humanæ naturæ subjecta propter Dominum: cum omni pietate sanctis subdita Episcopis, venerans presbyteratum, honorans clerum, reverens exercitationem, suspiciens virginitatem.* Adhæc ejus opera misericordiæ erga omnes ita recenset? *Erat opem ferens viduitati, curam gerens orbitatis, protegens senectutem, ægrotos invisens, peccatorum miserans, errantes in viam reducens, in omnes utens misericordia, profusè autem in pauperes, multisque infidelium in catechesi institutis uxoribus, etiam ad victum eis ferens auxilium, semper memorabile nomen benignitatis reliquit per totam vitam. A servitute in libertatem innumerabilium servorum restituens examina, reddidit eos honore æquales suæ nobilitati, vel potiùs si verè dicere oporteat, facti sunt hoc sanctæ habitu nobiliores.* Post hæc ejus paupertatem, mansuetudinem & lacrymas refert. *Neque enim eius indumentis inveniri potuit quidquam vilius: nam iis etiam qui sunt pannis valde obsiti, indigna erant hujus sanctæ tegumenta. Tanta autem erat eius mansuetudo, ut etiam longè superaret simplicitatem ipsorum puerorum. Nulla vituperatio unquam inventa est apud hanc quæ Christum gestabat, sed omnis eius vita non vitalis; erat in compunctione & frequenti profusione lacrymarum; & potiùs videre licebat fonti astare sua deficere fluenta, quàm huius non sublimibus & Christum semper videntibus oculis lacrymas deficere. Et quid in his immoror? quo enim magis meus versabitur animus in dura instar saxi animæ narrandis certaminibus & virtutibus, eo magis invenientur verba à factis remotiora. Nec me existimet aliquis hæc splendide & magnificè colligere de hac vel maximè impatibili, & perquirere reliquias totius Olympiadis, quæ fuit pretiosum vas sancti Spiritus: sed qui his oculis viderim hujus beatæ vitam & angelicam institutionem.* Atque hæc omnia præstabat morbis afflicta. Denique Olympias calumnias, bonorum spoliationem & exilium, eò quòd faveret S. Joanni Chrysostomo, ab æmulis ejus fortiter sustinuit, & cum Chrysostomo quasi martyrii lauream adepta est, uti videre est apud S. Chrysost. epist. 5. quæ est consolatoria ad eam scripta, & apud Baron. anno Christi 404. Quænam vidua, quænam virgo amore virtutis incensa, hæc legens non confundatur? non compungatur? non accendatur ad sanctam heroinæ hujus æmulationem?

ADOLESCENTIORES (νεωτέρας, id est juniores) AUTEM VIDUAS DEVITA] παραιτοῦ, id est rejice, ne in collegium viduarum Deo dicatarum, quæ ab Ecclesia aluntur, admittas: hoc enim tantùm matronis gravibus, & plene probatis constare volo, quæ Ecclesiæ sint honori, & omnibus exemplo ac ædificationi. Juniores autem leviores sunt & magis mutabiles, adeoque expertus sum nonnullas, postquam ad castitatis professionem & collegium hoc viduarum admissæ fuerunt, resiliisse, & nuptias ambivisse; nolo ergo deinceps juniores admitti. Patet ex sequentibus, & ex vers. 9. **Vers. 11.**

CUM ENIM LUXURIATÆ FUERINT IN CHRISTO NUBERE VOLUNT] *Luxuriatæ*, id est fornicatæ, inquit Hieron. ad Gerontiam, q. d. Cùm viduæ hæ cœperint sectari amasios, cum eisque occultè fornicari, tandem publicè & palam nubere volunt, idque in Christi injuriam, cui per votum castitatis jam antè se desponderant. Verùm Græcum καταστρηνιάσωσι propriè non significat fornicari, sed se bene pascere, indeque hilariùs quam decet exultare, lascivire, ac tandem ferocire, omneque jugum excutere: nam στρηνιᾶν est luxuriari, id est lascivire, deliciari, Apocal. cap. 18. 7. inde στρῆνος dicitur ἀπὸ τοῦ στρηνοῦς καὶ ἀποσείειν τὰς ἡνίας, id est, ab excutiendo frænos. Sumpta est metaphora à jumentis, quæ dum pabulo bene saginata sunt, ferociunt, avellunt habenas, & suopte arbitrio feruntur. Sensus ergo est: Viduæ hæ juniores cùm in domo Dei ab Ecclesia bene alitæ & pastæ fuerint, quasi vituli saginati recalcitrant, & Christi jugum, ac professionem castitatis excutiunt, ac ruptis votis, quasi vinculis nubere volunt. *idque in Christo*, id est in Christi injuriam. vox ergo *luxuriatæ* non libidinem, sed luxum deliciarum hic significat. Unde Cyprianus lib. 3. Testim. 74. ad Quirinum legit, *cum indelicatæ fuerint in Christo.* *Quid καταστρηνιάσωσι.*

Rursum Tertull. libr. de Monogamia hæc intelligit de spiritualibus deliciis Christi, puta oratione, consolationibus internis, Sacramentis, verbo Dei, &c. q. d. Apostolus: Cùm tales viduæ se consecraverint Christo, illiusque deliciis spiritualibus usæ fuerint, eò impudentiæ deveniunt, ut carnales delicias experiri, & nubere velint. Verùm meliùs de corporalibus deliciis hæc accipiemus, illæ enim causa sunt cur nubere velint: venter enim mero æstuans despumat in libidinem. Secundus ergo sensus jam datus genuinus est: alludit enim Apostolus ad Deuter. 32. 15. ubi dicitur de Hebræorum populo, *Incrassatus est dilectus, & recalcitravit; incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo.*

Ubi Nota. Nonnulli τὸ *in Christo* explicant, ut idem sit quod, in Christi deliciis. *Quid τὸ in Christo.*

Secundò, Haymo τὸ *in Christo* refert ad *nubere*, q. d. Nubere volunt in Christo, id est, viro Christiano, qui est in Chri-

Christo. Verùm dico, *in Christo*, idem est quod, in Christi injuriam: hoc enim significat Græcum κατὰ in verbo καταστρηνιάσωσι inclusum, idque clarè significat phrasis Græca: καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ.

Vers. 12. HABENTES DAMNATIONEM, QVIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT] Pro *damnationem* græcè est κρῖμα, quod Bucerus, & ex eo Petrus Martyr vertunt, infamiam, vel accusationem coram hominibus; q. d. Hæ viduæ si nubant, non peccant quidem, subeunt tamen notam levitatis & inconstantiæ, quòd à viduitate quam publicè amplexæ & quasi professæ sunt, resiliant ad conjugium.

Bucerus pro damnationem vertit infamiam.

Refellitur Primò. Verùm Græcum κρῖμα non significat infamiam, sed judicium condemnationis; itaque vertit non tantùm noster Interpres, & Syrus: sed & omnes Patres Latini & Græci, quin & Caluinus, Beza, Erasmus, Lutherus: nam ita ubique κρῖμα, pro judicio & damnatione accipit Paulus, ut patet Rom. 3. 8. Rom. 13. 2. 1. Corinth. 11. 29. Galat. 5. 10. & alibi.

Secundò. Secundò, has viduas non tantùm coram hominibus fuisse infames, sed & coram Deo reas & damnabiles patet v. 15. ubi ait, *Jam enim quædam conversæ sunt retro satanam*; quia videlicet relicto Christo, cui per votum continentiæ se desponderant, satanam & Asmodæum, libidinis & sacrilegarum nuptiarum incentorem secutæ sunt.

Tertiò. Tertiò, non est levitas, nec infamia, si à viduitate, in qua te ægrè continere, & castè vivere, possis, imò fornicationi indulgeas, transeas ad conjugium: imò apud hæreticos laudabile est, à monachismo & votis continentiæ publicè Deo nuncupatis transire ad nuptias. Et tamen viduas has hic taxat Apostolus quasi infames, eò quòd ad nuptias transeant, ut vult Bucerus: ergo viduæ hæ continentiam erant professæ, eique per votum astrictæ, ideoque per nuptias fiebant infames; nec enim alia infamiæ causa hic fingi potest. Si enim liberæ erant, nec voto astrictæ, sine infamia nubere poterant: jam verò quia voverant castitatem, & tamen nubebant, ab Apostolo totaque Ecclesia judicabantur infames: ac consequenter judicio Apostoli & Ecclesiæ, pari ratione omnes monachi & monachæ, qui post professionem castitatis ad nuptias transeunt, judicantur infames. Vide quàm judicium Apostoli judicio Novantium sit contrarium.

Quid sit primam fidem irritã facere Resp. Lutherus, esse idem quod fieri infidelem. QVIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERUNT) *Fidem* scilicet Deo datam, id est votum continentiæ. Negat id Lutherus, & per fidem accipit fidem Evangelicam, vel fidem in baptismo Deo datam; q. d. Hæ viduæ, quia luxuriatæ, id est fornicatæ, sunt, hinc quasi meretrices infames apud Christianos factæ fugerunt ab eis, & fidem Christo datam in baptismo violantes redierunt ad infidelitatem, & ad suos infideles, ideoque damnabuntur.

Refellitur Primò. Verùm hoc imperitè dicitur, Primò, quia meretrices æquè infames erant apud infideles atque apud fideles. Sin ad conjugium transirent, æquè laudabiles erant apud fideles atque apud infideles; si demas votum, uti demit Lutherus & Novantes, qui negant has viduas fecisse vota continentiæ. Non ergo infamiam vitabant illæ redeundo ad paganismum, ac consequenter infamiæ declinandæ studium non poterat eas impellere ad paganismum.

Secundò. Secundò, non infidelitatem earum, sed nuptias post votum continentiæ hic taxat Apostolus: *Cùm*, inquit, *luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt*. Ergo hoc ipso quo nubunt, habent damnationem, & primam fidem irritam faciunt, τὸ enim *habentes damnationem* cohæret cum *nubere volunt*, ejusque est effectus & sequela.

Secundò Caluin. accipit fidem datam, non Deo, sed Ecclesiæ. Respondet Secundò, Caluinus, *fidem* hanc fuisse promissionem continentiæ factam non Deo, sed Ecclesiæ; hanc enim à viduis citacè & indirectè exegisse Ecclesiam, viduasque eamdem præstitisse, ut eo expeditiùs in ea ministrarent, quo magis à marito erant solutæ & liberæ, sicuti ancillæ dum dominis suis se elocant, tacitè promittunt se interim non nupturas; nec enim simul marito, & hero servire possunt. *Non edebant*, inquit Caluinus, *in veteri instituto directum continentiæ votum, quasi minùs Deo placeret vita conjugalis: sed tantùm quatenus exigebat functio, ad quam eligebantur hæ viduæ, conjugij vinculo se in totam vitam solvebant*.

Refellitur Primò. Verùm hinc sequitur Primò, licere exigere & promittere continentiam Ecclesiæ, tacitè saltem & indirectè; si id licet tacitè & indirectè, cur non etiam liceat directè & expressè? Rursum, si Ecclesia licitè exegit à viduis promissionem continentiæ, cur non potiori jure exigat à sacerdotibus? Quid ergo cælibatum sacerdotibus indictum tyrannidem esse Ecclesiæ occlamat Caluinus cum suis?

Secundò. Secundò, si licet promittere continentiam Ecclesiæ, ad expeditiùs illi serviendum: ergo eadem causa eamdem licebit promittere Deo, sive vovere; & si viduæ quæ promissionem hanc Ecclesiæ factam violant, damnabuntur; ergo multò magis qui fidem Deo datam, putà votum suum, violant, damnabuntur.

Objectio. Dices, τὸ *habentes damnationem* referendum est, non ad *nubere volunt*, sed ad *cum luxuriatæ*, id est fornicatæ, *fuerint*. q. d. Apostolus: Hæ viduæ damnabuntur non propter nuptias, sed propter fornicationem. Sed hoc dici non potest: Primò, quia, ut dixi, *luxuriatæ* non significat viduas has fuisse fornicatas, sed deliciatas, & lascivisse in deliciis: hoc autem non est peccatum mortale, nec damnabile, nisi eò usque prosiliat quis, ut contra votum nubere velit, idque fatetur hic Bullingerus.

Refutatur Primò.

Secundò. Secundò, esto fuissent fornicatæ, illa fornicatio jam præterierat, & pœnitentia ac conjugio, vel voluntate & proposito conjugii emendata erat: ideo enim nubere volebant, quia scortationis eas pudebat, & pœnitebat; ergo propter fornicationem non fuissent damnandæ; Apostolus autem in præsenti ait, *Habentes damnationem*; ergo propter præsentes nuptias in præsenti erant damnabiles, non autem propter præteritam scortationem, à qua jam resipuerant per initas nuptias. Nam sicut ineptè diceretur de fornicaria, idololatra, usurario jam pœnitente: Hæc puella, quæ fornicata fuit, & jam pœnitens fornicationis nubere vult, damnationem habet eò quòd fornicata fuit: Hic idololatra conversus & Christo initiari volens, damnationem habet, quia coluit idola: Hic usurarius jam resipiscens & volens restituere usuras, & justè vivere, damnationem habet, quia usuras exercuit: cùm potiùs dicendum sit: Hæc puella olim fornicata, sed jam se emendare & nubere volens, hoc ipso à damnatione sua recedit: Hic idololatra, usurarius convertens se ad Christum vel justitiam, recedit à peccato, & consequenter à damnatione. ita pariter ineptè diceret hic Apostolus de viduis, quæ à fornicatione transire volebant ad nuptias honestas; quòd, cùm nubere volunt, damnationem habeant; imò debuisset dicere, eas à damnatione ad statum salutis se recipere.

Tertiò. Tertiò, id apertè repugnat verbis Apostoli: dicit enim, *Habentes damnationem*, non, quia luxuriatæ fuerunt, sed, quia *primam fidem irritam fecerunt*; ergo non propter fornicationem, sed propter fidem, id est, votum continentiæ per nuptias violatum, damnationi sunt obnoxiæ.

Fidem irritam facere est votum infringere. Respondeo itaque, & dico: Apostolus *fidem* hic intelligit Deo datam, sive promissionem Deo factam per votum continentiæ. Hæc enim tam irritatur & infringitur nubendo, quàm fornicando. Dicit ergo Apostolus, viduas has damnationis esse reas, quia irritant votum continentiæ Deo factum, hoc ipso quo volunt nubere. Unde Chrysost. Theophil. Oecumen. *fidem* hanc interpretantur pactum; Ambrosius, professionem, Epiphanius libr. 2. hæresi 48. promissionem; Augustinus, votum: sic enim habet in psal. 75. *quid est*, inquit, *Primam fidem irritam fecerunt? voverunt, & non reddiderunt*. Similia habet libr. de Bono viduitatis c. 8. & 9. & de Adult. coniug. c. 15. & 24. ubi disertè ait; *In iis qui voverunt castitatem, non tantum cupessere nuptias, sed nubere velle damnabile est*. Sic & Chrysost. Theophyl. Oecumen. *Primam fidem irritam fecerunt*, id est, inquiunt, pactum, quod cum Christo sponso fecerunt, violarunt. Eodem modo interpretantur hunc locum Theodoret. Ambros. Fulgentius epist. 1 Clemens 1. Constit. 3. Epiphan. hæres. 61. aliique Patres Græci & Latini: imò Concilium Carthaginenses IV. c. 104. per primam fidem intelligit votum castitatis.

Cur hæc fides vocetur prima. Nota, vocari hic ab Apostolo primam fidem non votum recens emissum, ut vult Ambrosius q. d. Apostolus. Irritum fecerunt votum iam recens emissum, statim ab ipso voti primordio: sed *prima fides* vocatur votum quod primò Deo nuncuparunt. Dicitur *prima* respectu posterioris, quam cum marito homine inire volunt contra fidem primam Deo datam. ita S. August. lib. de Bono viduitatis c. 8. & Innocentius I. epist. 2. c. 13.

Nota

Nota Secundò. Pro *irritam fecerunt*, græcè est ἠθέτησαν, quod Secundò, cum Syro & Vatablo verti potest, *repulerunt* vel *rejecerunt*. Noster etiam rectè vertit, *irritam fecerunt*. sicut enim qui promissionem suam adimplet, eam ratam facit: ita qui non adimplet, eamdem irritam facit. Sic Numer. 30. 3. dicitur: *Si quis virorum votum Domino voverit, non faciet irritum verbum suum; sed omne quod promisit, implebit*. Sic Genes. 17. 14. qui non circumciditur octavo die, dicitur irritum facere, id est violare, pactum Domini. sic psalm. 88. 35. dicitur: *Quæ procedunt de labiis meis, non faciam irrita*. q. d. Quæ ore meo promisi, non negabo, aut revocabo; sed re ipsa præstabo & implebo.

Tempore Pauli in usu erant vota continentiæ. Opus quod fit ex voto melius est eo quod fit sponte: cur?

Hinc patet, tempore Christi & Apostolorum usitata fuisse in Ecclesia vota continentiæ; eaque quasi sancta admissa fuisse à Paulo & Episcopis: nam, ut docet S. Thomas 2. 2. qu. 88. art. 6. opus ex voto factum melius est & Deo gratius illo quod sponte sine voto fit. cujus ratio est, quia opus quod ex voto fit, non tantùm elicitur à propria virtute, v. g. castitatis, cujus proprium est opus, sed etiam refertur ad nobiliorem virtutem, putà religionem, à qua imperatur: votum enim est pars quædam & actus virtutis religionis, quæ virtutum omnium moralium est nobilissima. Unde S. August. lib. de Sanct. virginit. c. 8. *Neque*, inquit, *ipsa virginitas, quia virginitas est, sed quia Deo dicata est, honoratur: quæ licet in carne servetur, spiritus tamen religione ac devotione servatur; ac per hoc etiam virginitas corporis spiritualis est, quam vovet & servat continentia pietatis*: Et infrà: *Honoratius in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis vovetur, consecratur, servatur*. Aliam rationem idem dat August. epist. 45. ad Armentarium. *Non te*, inquit, *vovisse pœniteat, imò gaude jam tibi non licere quod cum tuo detrimento licuisset. Aggredere itaque intrepidus; & dicta factis imple: ipse adjuvabit qui vota nostra expetit. felix necessitas quæ ad meliora compellit?*

Ratio prima.

Secunda.

Tertiam rationem dat Anselm. lib. de Similitudinibus quòd amplius sit dare arborem cum fructibus, quàm solos fructus: qui non vovet, solos dat fructus virtutum: qui vovet, dat etiam Deo arborem ipsam. scilicet voluntatem & libertatem suam, ut aliud quàm vovit, nec velle, nec facere possit.

Tertia. Qui vovet dat Deo arborem cum fructibus.

Horum votorum in monastica professione sacrum & quasi nuptialem ritum describit S. Dionys. Areopag. de Ecclesiast. hierar. c. 6. vide dicta 2. Cor. 11. 2. Unde S. August. l. de Bono viduit. c. 11. Cyprian. epist. 62. Hieron. lib. 1. contra Jovinian. adulteras vocant & inculant eas, quæ post continentiæ votum in continentia non vivunt; quia scilicet fidem datam Christo sponso, cui se consecrarunt & per votum quasi mysticè nupserunt, violant. quod intellige non quasi matrimonium, quod post votum inibant, fuerit irritum, adeoque fuerit adulterium, non matrimonium: sed quòd illicitè illud, sacrilegè, & cum gravi peccato mortali inirent. Nam S. August. li. de Bono viduit. cap. 9. & de Sanct. virgin. cap. 34. expressè docet virgines, si post votum nubant, validum contrahere matrimonium. Posterioribus verò sæculis Ecclesia statuit, ut voto solemni castitatis, quale faciunt monachi & Religiosi, dirimeretur matrimonium; ita ut, si monachus jam inire velit matrimonium, frustra id attentet, nec cum aliqua validum contrahere possit matrimonium. Quando hæc solemnitas voti cœperit esse impedimentum dirimens matrimonii, non adeò constat. verisimile est diversis in locis diversis temporibus cœpisse, sed generatim à tota Ecclesia receptum esse sub annum Domini 1139. quando sub Innocentio II. in Concilio Romano hoc impedimentum communi Episcoporum decreto sancitum & constitutum est.

Quæ vovent continentiam sunt sponsæ Christi.

Olim votū continentiæ non irritabat matrimonium.

Quādo hoc votum cœperit irritare matrimonium.

Vers. 13. Simul autem et otiosæ discunt circuire domos] Dedit primam causam, cur adolescentiores viduas nolit admitti in cœtum viduarum quæ ab Ecclesia aluntur, scilicet quòd, cùm ab Ecclesia delicatè habeantur, nubere velint: hic dat secundam, scilicet quòd cùm labore sibi victum parare non debeant, otio vacent, & otiosè per domos oberrent; hoc autem turpe est in feminis, maximè viduis. Unde Aristoteles 5. Politicorum asserit suo tempore in urbibus creatum fuisse præfectum, qui mulieribus intenderet ne vagarentur, sed domi se continerent: & apud Sinas, inquit Magallianus, etiam hodie nervus pedis eliditur puellis, ne domo exeant.

Præfectus mulierum ne vagarentur, tēpore Aristotelis. Nota de Sinis.

Non solum otiosæ, sed et verbosæ (φλύαροι, id est nugaces, ineptè loquaces, garrulæ) et curiosæ, loquentes quæ non oportet.] Nimirum ex otio sequitur circumcursatio, garrulitas & curiositas, aliaque feminarum vitia, ut docet S. August. lib. de Sancta virgin. c. 33. Nam, ut solerter dicit Plato l. 6. de Legibus, femina aliud genus hominum est & differens, nobisque occultius & versutius natura, propter imbecillitatem, atque ita minùs ordinari potest: ut ergo ordinetur, congruè & perpetuò occupari debet. Hinc S. Hieron. epist. 7. ad Lætam de institut. filiæ ita præcipit: *Orationi lectio, lectioni succedat oratio, breve videbitur tempus, quod tantis operum varietatibus occupatur. Discat & lanam facere, tenere colum, ponere in gremio calathum, rotare fusum, stamina pollice ducere*, &c. Atque illud est, quod in forti illa muliere laudat Salomon Proverb. 31. v. 13. & 19. dicens: *Quæsivit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum: manum suam misit ad fortia, & digiti ejus apprehenderunt fusum, stragulatam vestem fecit sibi*. &c.

Femina est aliud genus hominum, ait Plato; Semper occupari debet.

Vers. 14. Volo ergo juniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse, nullam occasionem dare adversario maledicti gratia.] Apostolus hic *non legem figit junioribus viduis, sed remedium ostendit*, inquit Augustinus c. 8. de Bono viduit. scilicet ut nubant cùm est in eis periculum luxuriæ & incontinentiæ, uti præcessit. Ita S. Ambros. lib. de Viduis: *Pro remedio*, inquit, *nuptias jussit Paulus, ut peritura sanaretur, non pro electione præscripsit*. Unde & Chrysost. *Volo*, inquit, *quia ipsæ volunt, & nupturiunt*. Et S. Hieron. epist. 11. ad Ageruchiam: *Non viduas vetat esse Paulus, sed adulteras; quia melius est digamum esse, quàm scortum*. Idem ad Salvinam epist. 8. *Cur*, inquit, *nuptias Paulus indulserit, statim subjecit: Jam quædam declinaverunt post satanam. Ex quo intelligimus non stantibus coronam, sed jacentibus manum porrigere. Vide qualia sint secunda matrimonia, quæ lupanaribus præferuntur; quia declinaverunt quædam post satanam. ideo adolescentula vidua, quæ se non potest continere, vel non vult, maritum potiùs accipiat, quàm diabolum*. Et Primasius: *Volo*, inquit, *id est, concedo tales nubere, antequam promittant, quod non valent implere*.

Apostolus non iubet, sed suadet iuniores nubere Pulchrè id docēt Patres.

Hinc patet Primò, Apostolum loqui tantùm de viduis, eisque liberis, nec voto astrictis, quibus non præcipit, sed indulget, & pro remedio incontinentiæ offert nuptias: alioqui enim damnaret omnes viduas juniores, quæ sponte sua magna animi constantia in cælibatu & viduitate permanere constituerunt, quòd nemo sanæ mentis dixerit, cùm ipsa S. Scriptura laudet Annam prophetissam, quòd, postquam vixisset cum viro suo septem annis à virginitate sua, vidua permanserit usque ad annos 84. Lucæ 2. 36.

Apostolus non loquitur de voto astrictis.

Addo, Apostolum multarum inconstantiam expertum optasse, ut juniores passim nuberent: id significat vox illativa *ergo*, cùm ait *Volo ergo juniores nubere, quia* scilicet *multæ cùm luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt*. Nam illas, quæ castitatem & constantiam suam satis probassent, maluit Apostolus continere & manere cælibes, ut patet 1. Cor. 7. 8. *Dico*, inquit, *non nuptis & viduis, Bonum est illis, si sic permaneant sicut & ego*. & addit; *Quòd si non se continent, nubant*. Ne ergo Apostolus sibi hic sit contrarius, idem hic supplendum est hoc modo, *Volo juniores nubere*, subaudi, *si se non continent*.

Et de incōstantibus, quæ nolunt continere se.

Sic jam suademus puellis, præsertim levioribus & inexpertis, dicentes: Aut nube, aut te reclude & vulgò dicimus: *Mulieri aut murus, aut maritus*: quia nimirum ob ætatis & sexus illius infirmitatem multis periculosum est privatim profiteri virginitatem domi suæ, cùm inter juvenes, aliasque libidinis illecebras assiduè versentur: unde expedit eis, vel ut nubant marito, vel ut muro & claustro monasterii, si virginitatem vovere velint, se includant.

Mulieri aut murus aut maritus.

His tamen non obstantibus videmus sanctas & castissimas virgines, quæ occasiones omnes luxuriæ fugiunt, seque diu probarunt, & mentem planè in castitate confirmarunt, domi suæ puram & angelicam vitam agere: idque viri prudentes eis consulunt & laudant: experientia enim docet, eas ita sine periculo piè admodum & sanctè vivere; ut, si virginitatem voveant, quod nonnullæ faciunt, facilè cum Dei gratia eam præstare possint.

Hinc patet Secundò, Apostolum non damnare adole-

scen-

Apostolum non damnare vota adolescentularum, probatur. Primò. scentularum vota, ut vult Calvinus, quando scilicet rectè se probant, maximè in monasteriis, ubi reclusæ, & à mundo, mundique illecebris ac tentationibus separatæ annum jam habent probationis ac novitiatus, quem tempore Pauli non habebant; magistras insuper, orationes, aliaque adminicula continentiæ. Unde & Concil. Tridentinum jubet eas ante professionem ab Episcopo, vel Episcopi vicario examinari, an satis probatæ & paratæ sint; vetatque ne qua ad professionem admittatur, quæ satis probata & parata reperta non fuerit. Pulchrè S. Ambros. lib. 3. de Velandis virginib. *Non mireris*, inquit, *in adolescentulis professionem, cùm legis in parvulis passionem; & de his scriptum est, Adolescentulæ dilexerunt te nimis.* *Secundo.*

Subdit Ambrosius, quòd adolescentia & senectus, non in annis, sed in morum vel levitate, vel maturitate consistat. *Non ergo*, inquit, *ætas reiicitur florentior, ubi morum est senecta. Theclam non senectus, sed virtus probavit. Ex ore infantium perfecisti laudem.* *Theclam non senectus, sed virtus probavit.*

Tertiò. Adde, Apostolum loqui de adolescentulis, non virginibus, sed viduis, in quibus ob habitum coniugii difficilior & periculosior est continentia, ut dixi ex Chrysost. Unde etiamnum in multis monasteriis virginum non admittuntur, vel ægrè admodum viduæ, quia vix assurgunt ad puritatem virginum, quin in verbis & gestibus coniugem & coniugium redoleant, &, si corruptis sint moribus, plurimas corrumpant. *Cur monachæ ægrè admittant viduas.*

Quartò. Denique Novantibus lapsus aliquarum exaggerantibus respondeat S. August. Epist. 137. ad clerum & populum Hipponensem. *Si aliqua*, inquit, *adulterata sit, nemo proiicit uxorem suam, nemo matrem accusat; cùm autem de Deo sacratis aliquid criminis falsi sonuerit, vel veri patuerit, instant, satagunt, ambiunt ut de omnibus credatur.*

Confessarii adolescentulis potiùs menstrua, quàm perpetua concedant vota. Moraliter, hoc consilium Apostoli sequantur confessarii, ut juvenculis, præcipuè quæ domi inter suos degunt, vota præsertim perpetua continentiæ non permittant, nisi diu & planè castitatem probarint: potiùs initio menstrua tantùm, vel annua vota eis concedant, ut de mense in mensem, vel de anno in annum votum renovent & prolongent.

FILIOS PROCREARE] Sub procreatione hìc, uti & c. 2. v. 15. etiam rectam educationem filiorum intellige: hæc enim potissimus est finis & potissimum bonum matrimonii, *ut parentes filios suos ex membris primi hominis transferant in membra Christi*, inquit August. lib. 1. de Nuptiis & concupisc. c. 4.

MATRESFAMILIAS ESSE] οἰκοδεσποτεῖν, id est, domum sive familiam administrare & gubernare. Notat nomen matris, vel patrisfamilias, ancillas, & servos, qui sunt in familia, ab heris tractari debere quasi filios, ut solerter annotavit S. August. l. 19. de Civit. c. 16, imò & Gentilis Macrobius lib. 1. Saturn. c. 11. Unde S. Hieron. ad Cælantiam, *Familiam tuam*, inquit, *ita rege & confove, ut te matrem magis tuorum, quàm dominam videri velis; à quibus benignitate potiùs quàm severitate exige reverentiam.* *Ancillæ quasi filiæ à matre tractandæ.*

NULLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA] *Adversarium* intelligit hominem infidelem, vel potiùs diabolum: hic enim græcè antonomasticè cum articulo dicitur, ὁ ἀντικείμενος, id est, ille adversarius, qui scilicet homines omnes suscitat ut adversentur Ecclesiæ Christi, idque *maledicti gratia*, id est, ad Ecclesiæ maledicendum: hoc enim significat Græcum, λοιδορίας χάριν. Secundò, τὸ χάριν, id est gratia, quasi redundet, omisso, sic clarè cum Syro vertas, *nec adversario dare occasionem maledicentiæ.* Ne scilicet diabolus incitet infideles, si videant juniores viduas otiosas, vagas, adeoque impurè viventes, ut maledicant Ecclesiæ; hinc *volo eas nubere*, & in domus cura occupari, ut earum juvenilis inconstantia matrimonii jugo adstringatur, alligetur & firmetur, inquit Theophyl.

VERS. 15. JAM ENIM QUÆDAM CONVERSÆ SUNT (Ambrosius legit, *deerraverunt*) RETRO SATANAM] ὀπίσω τοῦ σατανᾶ, id est, post satanam, q. d. Quædam relicto Christo, cui se per votum continentiæ desponderant, secutæ sunt satanam incentorem libidinis omnisque peccati, dum contra votum nuptias hominum inierunt. Hic detegit Apostolus causam, cur velit juniores nubere, esse, non quòd nuptiæ meliores sint & gratiores Deo; sed quòd eis periculum foret ab incontinentia, in quam expertus erat multas juniores labi. ita Theophil.

VERS. 16. SI QUIS FIDELIS HABET VIDUAS, SUBMINISTRET ILLIS, ET NON GRAVETUR ECCLESIA: UT IIS QUÆ VERE VIDUAE SUNT, SUFFICIAT] Græci, Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. legunt, εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή, id est, si quis fidelis, aut si qua fidelis. Noster sub masculino *si quis*, comprehendit femininum *si qua*. q. d. Apostolus: Si quis Christianus paterfamilias, aut si qua Christiana materfamilias domi habet viduas, putà matrem, sororem, cognatam, jam grandævas, quæ suo labore victum sibi parare non possunt; alat eas sumptibus suis, & non gravet Ecclesiam, ut Ecclesia possit alere eas quæ verè viduæ sunt, id est, omni solatio & ope destitutæ sunt.

Nota. Pro *subministret*, græcè est ἐπαρκείτω, id est sufficiat illis, scilicet non ad lasciviam, sed ad vitæ necessitatem & sufficientiam.

VERS. 17. QUI BENE PRAESUNT PRESBYTERI, DUPLICI HONORE DIGNI HABEANTUR: MAXIME QUI LABORANT IN VERBO ET DOCTRINA] Transit à viduis ad Pastores, qui docent & prædicant verbum Dei, & hos magis quàm illas ab Ecclesia alendos esse docet.

Unde Nota Primò. Per *presbyteros* intelligit tam Parochos, quàm Episcopos. Secundò, per *honorem* non tantùm accipit reverentiam, sed & subsidium ac alimoniam, sic enim se explicat subdens, *Non alligabis os bovi trituranti: &, Dignus est operarius mercede sua.*

Quæres, quis sit duplex honor, quem Apostolus presbyteris vult impendi? *Quis duplex honor debitus presbyteris.*

Respondent Primò, Ambros. & Haymo, duplicem honorem esse reverentiam & alimoniam. Secundò, Chrysost. duplicem accipit respectu viduarum, quasi vidua simplici honore, id est alimonia; presbyteri verò duplici, id est duplo maiori, sustentandi sint. Tertio, optimè idem Chrysost. Theophyl. & Theodor. *duplici*, inquiunt, id est multiplici. q. d. Presbyteri multo, liberali & abundanti honore, id est, subsidio sustentationis præmientur. Vult enim Apostolus Prælatos, doctores & prædicatores liberaliter haberi, bene & copiosè ali ac tractari: hi enim multùm laborant, & si bene habeantur, magis ac meliùs laborare, plusque fructus facere possunt. Sic Jeremiæ 17. 18. dicitur: *Duplici* (id est multiplici) *contritione contere eos*, & Proverb. 31. v. 21. *Omnes domestici ejus vestiti sunt duplicibus*, id est, multas & copiosas habent vestes, & Isaiæ 40. v. 2. *Suscepit de manu Domini duplicia*. q. d. Jerusalem plurima bona, charismata & consolationem ex misericordia Dei suscepit per Christum pro peccatis & poenis peccatorum, quas merebatur. Denique 4. Reg. 2. v. 9. petit Eliseus Eliæ spiritum duplicem, id est, magnum & vehementem, valdè zelosum, & magnorum operum patratorem. Idem jubet S. Clemens ex doctrina Apostolorum lib. 2 Constit. Apost. c. 28. ubi ita sancit: *Presbyteris, si assiduè in studio docendi verbum Dei laboraverint, seponatur dupla etiam portio in gratiam Apostolorum Christi, quorum locum tenent, tamquam consiliarii Episcopi, & Ecclesiæ coronæ: sunt enim concilium & senatus Ecclesiæ.* *Resp. Primò. Secundò. Tertiò & optimè, duplex, id est multiplex. Eliseus petit Eliæ spiritum duplicem, id est magnum & multiplicem.*

VERS. 18. DICIT ENIM SCRIPTURA (Deuter. 25. 4.) NON ALLIGABIS OS BOVI TRITURANTI] Ad litteram jusserat hoc Dominus Deuteron. 25. ut bobus propriè dictis, quibus ad trituram utuntur Palæstini, non clauderent os, quin de sua tritura possent comedere: sed per hos boves allegoricè, ut explicat hìc Paulus, intelligit Pastores, qui ut boves laborant in area Domini, validè scilicet & vehementi labore, qualis est triturantium, præsertim boum: ac consequenter edicit æquum esse, ut de hoc suo labore & tritura vivant & sustententur. vide dicta 1. Corinth. 9. 9.

DIGNUS EST OPERARIUS MERCEDE SUA] Mercedem non propriè dictam, putà pretium aliquod temporale; sed sustentationem dumtaxat intelligit. Nam concionari, Sacramenta, aliaque spiritualia administrare pro mercede, id est pretio temporali, non licet: esset enim simonia. Gratis ergo hæc ministrant Pastores, & tantùm sustentationem exigunt, propriam mercedem in cœlo à Domino expectantes. Unde S. August. serm. de Pastoribus c. 2. *Accipiant*, inquit, *Pastores sustentationem necessitatis suæ à populo; mercedem verò dispensationis à Domino: non enim est idoneus populus reddere mercedem illis, qui sibi in charitate Evangelii serviunt.* *Pastor accipiat sustentationem à populo, mercedem expectet à Deo.*

Nota. Hæc sustentatio dicitur *merces*, non quasi detur & reip-

Sustentatio vocatur merces, cur Resp. Primò, quia ex iustitia debetur operi.

& reipsa sit pretium operi spirituali æquivalens: hoc enim non tantùm simoniacum est, sed & falsum, Spiritualia enim nullo pretio temporali æstimari aut compensari possunt. Dicitur ergo hæc sustentatio *merces*, quia propter opus spirituale ex justitia debetur sacerdoti sustentatio, sicut hortulano propter laborem debetur merces diurna: sed hoc discrimine; quòd hortulanus recipiat eam ut pretium æquivalens, sacerdos verò eam recipit quasi aliquid longè minus & vilius suo opere; nec ut operis sui pretium (opus enim spiritale omne pretium temporale transscendit, nec ullo tali pretio æstimabile est) sed tantùm ut sustentationem, ex justitia tamen operi suo debitam: nam sine sustentatione opus suum spirituale obire nequit.

Secundò, quia debetur labori extrinseco, & ut multi volunt, intrinseco.

Adde, multi Theologi docent, pro labore non tantùm prævio vel extrinseco, ut pro cantu in Officio divino, pro itinere quod subit sacerdos ut in pago, aut alio loco celebret & concionetur: sed etiam pro intrinseco labore, putà pro fatigatione & molestia, quam subit in docendo, concionando, confessiones audiendo, &c. posse sacerdotem recipere mercedem, quasi pretium non operis spiritualis, sed laboris, occupationis & fatigationis suæ. ita Adrianus quod lib. 9. art. 1. Bonavent. in 4. dist. 25. q. ult. de simonia, Richardus eadem dist. 2. 3. q. 2. Sed de hoc alibi.

VERS. 19. ADVERSUS PRESBYTERUM ACCUSATIONEM NOLI RECIPERE, NISI SUB DUOBUS AUT TRIBUS TESTIBUS] Præscribit hic Timotheo Episcopo quomodo se gerere debeat in dijudicandis causis forensibus. Unde patet Episcopos tunc fuisse judices.

Nota. Per *presbyterum* Chrysost. Theophl. & Oecumen. accipiunt seniorem; ut presbyter hic sit nomen non ordinis, sed ætatis. Verùm ordinis esse nomen patet ex v. præced. significat ergo *presbyter* hic tum Episcopum, ut explicat Ambros. Theodoret. Primas. tum sacerdotem, ut explicat Epiphanius hæres. 57. & alii. Ne quis ergo presbytero invidens suum gradum & ordinem, illi calumniam struat, eumque criminis alicujus accuset; audiri eum non vult, nisi id probet duobus aut tribus testibus, & meritò: si enim in laici crimine & accusatione id requiritur, multò magis id dandum est presbytero, cui ordo & gradus tam eminens frænum est cohibens eum à flagitio, ut de eo facilè aliquid suspicari nemo debeat. Hinc postea Sylvester II. cap. *Præsul*, longè plures requirit testes: *Præsul*, inquit, *non damnatur, nisi septuaginta duobus testibus; Presbyter autem Cardinalis non nisi quadraginta quatuor testibus; Diaconus non nisi viginti octo; subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, ostiarius, nisi cum septem testibus non condemnetur. Quia*, inquit, *tales in Ecclesia institui debent, quorum sanctitati plus credatur, quàm multis testibus.*

Sylvester II. in accusatione Episcopi requirit 72. testes.

VERS. 20. PECCANTES CORAM OMNIBUS ARGUE: UT ET CETERI TIMOREM HABEANT] *Peccantes*, publicè scilicet, quicumque illi sint, sive laici, sive, ut præcessit, presbyteri in judicio per testes convicti; hos publicè coram omnibus argue. Triplex enim est publicum; primum, quod in judicio forensi est traductum; secundum, quod per facti evidentiam tertium, quod per communem famam factum est publicum. De publico peccato Apostolum loqui docet Chrysost. Theophyl. & Oecumen. nam alioqui occultum peccatum non publicè, sed privatim esse corrigendum docet Christus Matthæi ca. 18. 15. hocque requirit justitia & charitas Christiana. Ita S. August. serm. 16. de Verbis Domini secundùm Matthæum conciliat hæc verba Pauli cum verbis Christi.

VERS. 21. TESTOR (διαμαρτύρομαι, id est obtestor te; ita Syrus & alii) CORAM DEO, ET CHRISTO JESU, ET ELECTIS ANGELIS, UT HÆC CUSTODIAS SINE PRÆJUDICIO, NIHIL FACIENS IN ALTERAM PARTEM DECLINANDO] *Electos Angelos* vocat bonos & sanctos, quos Deus ad suam gloriam & beatitudinem ob eorum humilitatem, obedientiam, religionem & charitatem elegit; eosque opponit Lucifero & angelis reprobis, scilicet dæmonibus.

Nota. τὸ *sine præjudicio* aliqui referunt ad *nihil faciens*. q. d. Nihil facias nisi rem bene priùs indagaveris, & prudenter dijudicaveris ita Ambrosius: Secundò & meliùs, alii referunt τὸ *sine præjudicio* ad *hæc custodias*, scilicet, q. d. Testor & obtestor, ut ea quæ dixi de præsbyteri accusatione, deque peccantibus arguendis, facias & custodias sine præjudicio, id est sine præoccupatione & A præcipitatione judicii, ita ut nemo te præoccupet, sibique conciliet, ut, antequam alteram partem audieris, aut rem totam æquo & indifferenti animo examinaveris, mente præjudices, & ei qui te præoccupavit, causam adjudices. Unde Syrus vertit, *nulla anticipatione præoccupetur mens tua*. Hinc alii vertunt, *sine præferentia*, qua unum quasi amicum, divitem, nobilem, &c. alteri præferas, custodi hæc mandata mea: judicium enim debet ferri de causa, non de persona.

Judex caveat præjudicio.

Hunc sensum probant sequentia: *Nihil faciens in alteram partem declinando*, quibus verbis alludit ad liberam vel bilancem, quæ ut justi sit ponderis, & legitimè ponderet ea quæ ipsi imponuntur, debet esse in æquilibrio, ita ut in unam partem non magis inclinet, quàm in aliam, nec una lanx magis attollatur aut deprimatur quàm altera. debet enim judex quasi in lance jura litigantium ponderare & expendere, ita ut in neutram partem propendeat: sed unicuique causæ suum pondus & momentum permittat, illique, quæ alteri proponderat, rem adjudicet: si secùs faxit, nec causæ, sed voluntatis huic magis quàm illi faventis, pondus & inclinationem sequatur; rectum justi B judicis judicium pervertet, perversamque feret sententiam.

Hinc justitia pingitur quasi virgo cæca, personam non respiciens, cum æqua bilance, qua cujusque jus appendit & ponderat. Sic à Virgilio Jupiter justus judex pingitur.

Jupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet.

Justitia pingitur quasi virgo cæca et æqua bilance.

Rursum Nota. In Græco triplex est lectio. Noster legit per jota, κατὰ πρόσκλισιν, id est, secundùm declinationem, vel declinando. Secundò, alii legunt, nihil facias κατὰ πρόσκλησιν per η, id est secundùm advocationem, quasi non judicem, sed alterius partis quam amas, advocatum agas; verùm tum potiùs dicendum fuisset, παράκλησιν, quàm πρόσκλησιν. Tertiò, Oecumen. & Erasmus legunt κατὰ πρόκλησιν, id est, secundùm provocationem. q. d. Nihil facias secundùm animi motum & imperium, qui judicem ad temerè ferendam sententiam in odium vel favorem alterius partis, provocet. Sed nostra lectio est optima, & aptissimè cohæret cum metaphora bilancis; unde eam sequitur Ambros. Chrysost. Theophyl. & alii. Unde & Syrus vertit, nihil facias *bemassab deappe*, id est, per acceptionem personarum.

Triplex lectio in Græco.

C MANUS CITO NEMINI IMPOSUERIS, NEQUE COMMUNICAVERIS PECCATIS ALIENIS] Aliqui hoc intelligunt de absolutione in Sacramento pœnitentiæ: confessarii enim, qui peccatoribus, verbi gratia concubinariis, usurariis, simoniacis confitentibus, non satis contritis, aut non habentibus propositum efficax emendandi se, aut nolentibus restituere per simoniam, usuram aliaque injustè acquisita, manus imponunt, eosque absolvunt; omnibus eorum peccatis communicant, eaque in se transscribunt, omniumque rei fiunt, ac pro iis Deo pœnas dabunt. VERS. 22.

Confessarii qui indignos absolvunt, eorū peccata in se transscribunt.

Ubi Nota, in Sacramento pœnitentiæ pœnitentibus à sacerdote manus imponi, ut hoc symbolo à servitute peccati eos liberari & manumitti significetur. Sic olim Romani Prætores servorum, quos manumittebant, capita virgula quadam, dicta Vindicta, vel vindicia, tangebant. Unde Cicero in Topicis: *Si neque censu, neque vindicta, nec testamento liber factus est, non est liber.* Et Persius satyra 5.

Cur sacerdos absolvens manū imponat pœnitenti.

Vindicta postquam meus à Prætore recessi.
Cur mihi non liceat jussit quodcumque voluntas?

Vindicta virga.

D Hinc Pœnitentiarii Romæ virgas gestant, easque capiti pœnitentium imponunt, ut significent se eos à servitute peccati in libertatem filiorum Dei asserere: hac de causa putant nonnulli virgas Apostolis esse datas, Marci 6. v. 8. Pari modo Assuerus rex virgam auream extendit super collum Esther c. 15. in symbolum impetratæ à se gratiæ. ita Salmeron in prolegomen. disp. 29.

Pœnitentiarii Romæ virgas gestant: curò

Verùm quia Episcopo Timotheo loquitur Paulus, cui proprium & præcipuum munus est ordinare presbyteros aliosque Ecclesiæ ministros, & quia Apostolus alibi per manus impositionem intelligit ordinationem, cujus rei & ritus tres causas dedi capit. 4. v. 14. hinc meliùs Theodor. Chrysost. Theophyl Oecumen. Primas. & alii passim censent Apostolum loqui de hac ordinatione. q. d. Vide, ò Timothee Episcope, ne quem temerè ordines, sed unumquemque priùs proba & examina, an probatæ sit

Loquitur Apostolus de impositione manuū in ordinatione.

vitæ

vitæ & doctrinæ, talique gradu dignus; alioqui particeps fies peccatorum & scandalorum, tum eorum, quæ talis post ordinationem in suo gradu committet, tum eorum quæ ante ordinationem admisit, quia propter ea, ordinatione est indignus; si ergo eum ordinas, tali gradu dignum esse judicas, ac consequenter videris eum ejusque mores & peccata approbare, itaque eorumdem particeps efficeris.

Hinc Concilium Tridentinum sess. 23. exactum examen tum doctrinæ, tum vitæ, ordinationi cujusque præmittendum sub gravi censura sancit. vide Chrysost. lib. 4. de Sacerdotio, quàm malum sit indignos & inidoneos ordinari.

Exemplum S. Leonis, quam probari debeat ordinandus.

Legitur in Vita S. Leonis Papæ I. quæ ejus operibus præfigitur (quod & ex Sophronio recenset Baronius an. Christi 461.) quòd, cùm S. Leo orationibus & jejuniis vacans ad sepulcrum S. Petri, Dei misericordiam ac peccatorum veniam imploraret, hoc responsum à S. Petro acceperit: *Deprecatus sum pro te Dominum, remisitque ille tibi peccata, ut solùm hoc à te expetendum & à te postulandum superesset, quibus adversus Apostolicam legem manum temerè imposueris.* Quòd si hæc fiunt in ligno viridi, in arido quid fiet? Leone enim quis sanctior & prudentior?

TEIPSUM CASTUM CUSTODI]Græcum ἁγνὸν propriè castum & libidinis expertem ac ulorem significat.

Secundò tamen, significat purum & immaculatum ab omni culpa; unde Syrus vertit, temetipsum serva בדכיותא *bedaçkejuta*, id est, in puritate, innocentia. & S. August. libr. de Gratia & lib. arbitrio, cap. 4. legit, *contine teipsum.* Continentia enim generalis est virtus quæ omnes animi passiones moderatur & continet, easque fræno rationis inhibet & regit.

Continentia omnes animi motus cōtinet.

Unde Theodoret. *castum* hic intepretatur incorruptum & mundum à peccato, præsertim illo, quo citò & temerè cuipiam manus imponuntur, itaque peccatis ipsius communicatur, uti præcessit. Idipsum ita declarat S. Augu. lib. 2. contra epist. Parmen. c. 21. *Docuit*, inquit, *Apostolus ex sequenti, quemadmodum quod priùs dixit intelligendum sit, qui enim seipsum castum custodit, non communicat peccatis alienis: si enim communicat, consentit: si consentit, corrumpitur: si corrumpitur, castum se non servat.*

VERS. 23. NOLI ADHUC AQUAM BIBERE: SED MODICO VINO UTERE PROPTER STOMACHUM TUUM, ET FREQUENTES TUAS INFIRMITATES] Vox *adhuc*, ait Hieron. lib. 2. contra Jovinian. significat Timotheum huc usque abstemium à vino fuisse, & tantùm aquam bibisse, tum temperantiæ, tum castitatis causa. nam, ut ait Hieron. ad Eustochium, *Vinum & adolescentia duplex incendium voluptatis est. Quid oleum igitur flammæ adjicimus? quid ardenti corpusculo fomenta ignis administramus?* Et Chrysost. *Juventus*, inquit, *pyra quadam est, quæ omnia succendit; idcirco Timotheus eam undique obstruebat, & flammas extinguebat. Infirmetur*, inquit, *corpus, & non infirmetur animus; refrænetur caro, & animæ ad cælum cursus non impediatur.*

Juvenes abstineant vino instar Timothei.

Unde Notat hic Primò, Prosper libr. 1. de Vita contempl. c. 22. Timotheum longa abstinentia se fregisse, & hos morbos sibi conciliasse. Ubi obiter etiam adverte, Apostolus, & Apostolicos viros præter tot labores & ærumnas morbis quoque fuisse afflictos; nam virtus in infirmitate perficitur. Unde Chrysost. movens quæstionem cur Paulus, qui tot infirmos per miraculum sanabat, Timotheum quoque non sanarit; Respondet id hac de causa factum esse, ut, si viderimus, inquit, viros magnos & virtute præclaros infirmari, nihil moveamur, sciamusque morbos materiam esse humilitatis, patientiæ & fortitudinis illorum, nosque iis admoneri miseriæ præsentis, ut ad resurrectionem & alteram vitam beatam aspiremus. Vide hanc Pauli sententiam egregiè tractantem Chrysost. homil. 1. ad Populum, ubi octo dat causas, cur permittat Deus in hac vita sanctos viros morbis & ærumnis affligi.

Apostoli morbis afflicti.

Timotheū noluit sanare Paulus; quia morbus est materia virtutis.

Nota Secundò, Pro *infirmitate*, græcè est ἀσθενείας, quod non tam morbos quàm corporis debilitates significat, quæ & ipsæ morbus quidam sunt, & sæpè cum morbo conjunctæ. Nam & τὸ *propter stomachum*, significat stomachi cachexia, cruditate, ac consequenter morbo laborasse Timotheum.

Timothei in morbis & mortificatione zelus.

Nota Tertiò, cum mortificatione & morbis zelum Timothei. *Illud*, inquit Chrysost. *quisquis mirari possit, quòd tantum debilitatus, & tanta cum ægritudine luctans Dei negotia non negligebat, sed ampliùs quàm valentes & corpore vigentes, cum præceptore omnibus in certaminibus & alternis periculis communicabat: nec enim sapientiam redarguit corporis imbecillitas, tantum valet in Deum zelus, tam leves efficit alas.*

Nota Quartò τὸ quod ait *propter stomachum*. nam, ut ait Celsus lib. 1. cap. 2. *infirmis stomacho, quo in numero magna pars urbanorum, omnesque penè cupidi litterarum sunt, observatio major est necessaria, ut quod vel corporis, vel loci, vel studii ratio detrahit, cura restituat.* Ita S. Hieronymus, Gregorius, Bernardus, aliique Sancti contemplationi & studio dediti, stomacho laborarunt, cujus physica ratio est clara. Unica enim tantùm in homine est anima, quæ simul est vegetativa, sensitiva & rationalis; quæque consequenter se suasque vires simul exserere debet in nutritionem, sensationem & intellectionem. Hujus autem animæ vires sunt valdè limitatæ, debiles & exiguæ, præsertim ita partitæ & distractæ. Anima ergo tota in cerebro vacans mentis attentioni, studio, contemplationi, vix in stomacho vacare potest concoctioni & digestioni: unde stomachus tam spiritibus & calore, quàm animæ influxu destitutus & languens cibum concoquere & digerere non valet; sed eum semicoctum & indigestum relinquit: ex quo cruditates, phlegmata, catarrhi, aliaque mala oriuntur.

Addicti studiis & meditationibus laborant stomacho: cur?

Causa prima.

Aliam causam dat S. Gregorius l. 3. Moral. c. 30. scilicet, quòd caro, cùm per spiritum ad tam alta contemplanda super se assurgit, attenuetur & infirmetur, quodque vis divini amoris animam & corpus liquefaciat & enervet. *Qui verò*, inquit, *in auctoris sui amore roborantur, quo magis in concupita Dei fortitudine convalescunt, eo à propria virtute deficiunt: & quo robustiùs æterna appetunt, eo à temporalibus salubri affectione liquantur. Hinc David amoris sui robore fessus dicebat; Defecit in salutare tuum anima mea; & sponsa. Anima mea liquefacta est, ut dilectus meus locutus est: &, Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo.* Sic & Daniel cùm visionem Dei conspexisset cap. 8. 27. *Langui*, inquit, *& ægrotavi per dies plurimos.* Subdit S. Gregorius: *Caro enim ea, quæ sunt spiritus, capere non valet, & idcirco nonnumquam cùm mens humana ultra se ad videndum illa ducitur, necesse est, ut hoc carneum vasculum, quod ferre talenti pondus non valet, infirmetur.*

Secunda.

Nota Quintò. Præcipit Paulus Timotheo ægro usum vini, quia, ut ait Ambrosius, *vult Deus prudenter sibi serviri, ne nimietate,* (laboris vel abstinentiæ) *debiles efficiamur, & postea medicorum suffragia requiramus.* Debiles ergo, ac præsertim feminæ, multis orationibus & pœnitentiis suum caput & corpus non frangant.

Nota Sextò, Tanto viro Paulus vinum permittit, non ad voluptatem, sed ad necessitatem: ideoque dicit *utere*, non Fruere; eoque modico, non multo; idque non ad luxum, sed propter stomachum. Pulchrè S. Gregorius 20. Moral. cap. 31. docet abstinentiam instar chordæ musicę moderandam esse. *Pensandum*, inquit, *est quòd chorda in cithara si minùs tenditur, non sonat; si ampliùs, raucum sonat: sic virtus abstinentiæ aut omnino nulla est, si tantum quisque corpus non edomat, quantum valet; aut valdè inordinata est, si corpus atterit plus quam valet.* Ita Anacharsis, teste Laertio, vini quatuor pocula sive haustus distinguebat in symposiis, Primum, inquit, poculum est necessitatis ad sedandam sitim, secundum sobriæ hilaritatis, tertium voluptatis, quartum ebrietatis & insaniæ. Plato verò dialogo 1. & 2. de Legibus ita præcipit: *Principio*, inquit, *lege sancimus ut pueri usque ad decimum octavum annum, vino prorsus abstineant.* & causam addit, *Ne ignem igni addant, & furiosum habitum juventuti suæ inducant.* Bacchia ergo bacchantis Lutheri, quam sua inter pocula effudit, imò effutiit, est interpretatio & argutatio: Apostolus, ait, modicum vini, putà cyathos aliquot, præscripsit Timotheo, quia is infirmus erat, & stomachus ejus æger plus vini non ferebat: nobis verò, utpote sanis & stomacho valentibus, multo utendum est, putà non cyathis, sed amphoris. At bone vir, Timotheus dum sanus erat, non vinum bibebat, sed aquam, utique Apostolo probante & suadente. Rursum, Apostolus ei jam infirmo vice aquæ vinum permittit, sed modicum. Ergo vinum non ob sanitatem, sed merè ob infirmitatem ei indulget, idque non multum, sed modicum. Nimirum talis glossa talem doctorem, imò potorem decet, interpretem inquam Epicurei Evangelii, nec Pauli, sed palati sui, de quo rectè noster Frusius.

Abstinentia moderanda est, sicut chorda in cithara.

Anacharsis pocula quatuor.

Platonis lex de vino juvenibus interdicendo.

Biblia

Biblia quæ tua sunt, sunt pocula Bacchica Luther,
Est apotheca tua bibliotheca tua.

Vers. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt] Græcè πρόδηλα, id est, antè manifesta sunt, putà antequam cujusquam judicio damnentur.

Vers. 25. Præcedentia ad judicium, quosdam autem et subsequuntur. Similiter et facta bona manifesta sunt: et quæ aliter se habent, abscondi non possunt] Primò, S. Basilius lib. de Sancta virgin. *peccata quæ judicium præcedunt*, intelligit peccata ea, quæ peccator per se committit in hac vita, antequam per mortem vadat ad judicium particulare: *peccata* verò *quæ subsequuntur*, intelligit ea quæ quis post mortem & judicium particulare committit per suos discipulos, & alios quos peccare docuit. Sicuti Lutherum & Calvinum, sequitur hæresis omniaque peccata Lutheranorum & Calvinianorum, quorum doctor & inventor fuit Lutherus & Calvinus, ita ut pro his etiamnum pœna Lutheri & Calvini augeatur & augenda sit, donec desinat luteranismus & calvinismus.

Alios peccata præcedunt ad iudicii, alios sequuntur: quo sensu. Prima explicatio.

Calvini pœna indies augetur.

Secunda. Secundò, S. Ambros. Peccatores, inquit, magnos præcedunt peccata ad condemnationem, quia majora sunt eorum bonis operibus; contrà justos præcedunt bona opera, quasi manifesta, quia manifestè præponderant eorum peccatis: peccatores verò bona opera sequuntur quasi quodam præjudicio peccatorum præeuntium prægravata. Unde & abscondi non possunt, id est, non possunt obumbrari & tegi charitate, quæ operit multitudinem peccatorum. q. d. Paulus: Cùm dico tibi, ò Timothee, Ne communicaveris peccatis alienis: nolo te ab Ordinibus repellere justos, levibus peccatis obnoxios, vel qui insignibus operibus malefacta texerunt; sed eos tantùm qui gravibus peccatis subjacent.

Tertia. Tertiò, Chrysost. Peccata manifesta, inquit, quæ præcedunt judicium scilicet extremum, sunt ea quæ in hac vita manifesta sunt & cognita; ea verò quæ sequuntur, sunt illa quæ hic latent, sed in judicio extremo manifestabuntur. q. d. Licet quædam peccata hic lateant, tamen non fallunt internum judicem, quia sequuntur & adigunt ipsos peccatores ad publicum ipsum judicem Deum, ibique eos coram toto mundo accusabunt.

Quarta. Quartò, S. August. libr. 2. de serm. Domini in monte, & Magallianus sic explicant, q. d. Peccata quorumdam, utpote manifesta, præcedunt hominum judicium: hos utpote exploratos peccatores & indignos, ò Timothee, ordinare non debes: quorumdam verò peccata subsequuntur judicium humanum, quia post ordinationem tantùm deprehenduntur. Quid ergo, facietne tibi scrupulum, quòd tales ordinaveris? nequaquam, quia in talium hominum ordinatione non communicas peccatis alienis, cùm tales occulti peccatores sine tuo vitio digni sacro Ordine sunt judicati. q. d. Occulta peccata Dei judicio & tribunali sunt relinquenda; quæ verò facto examine ab hominibus deprehendi & manifestari possunt, ea judicio Episcopi subjaceant, qui cavere debet ne huice peccatis obnoxios ordinet; ut alludat Paulus ad Deuter. c. 29. 29. ubi dicitur: *Abscondita Domino nostro, quæ manifesta sunt, nobis & filiis nostris.* quod Chaldæus & Rabbini sic exponunt: Secreta peccata reservantur punienda Domino Deo nostro; quæ verò manifesta sunt, humano judicio discutienda & plectenda sunt. Verùm meliùs & aptiùs cum Cajetano & aliis hoc exponemus de flagellis, quæ Deus illo cap. 29. Deuter. Judæis legis suæ prævaricatoribus intentavit. q. d. Hæc flagella sunt inter occulta Dei judicia, quæ tamen nobis & nostris filiis manifestavit, ut eorum metu legem Dei studiosè faciamus, & exactè impleamus.

Explicatur locus Deuteron.

Quinta & genuina. Quintò & genuinè ad mentem Apostoli, *Peccata manifesta præcedentia ad judicium*, sunt peccata clara & publica, condemnata communi hominum voce priusquam in judicium adducantur: peccata verò quæ peccatores subsequuntur judicio, quasi pedisequi vel umbræ, sunt peccata occulta impiorum, quæ non patent in publico, sed in mente vel tenebris latent, cùm impii faciem bonorum induunt, ut externa specie videantur probi; si tamen diligenter examinentur & dijudicentur, tandem prodet se larvata eorum impietas. Est prosopopœia: peccata enim hic finguntur esse personæ, & prodromi sive anteambulones, qui peccatorem præcurrunt, monentque Ecclesiam quis sit ille; qui mox sit venturus ut ordinetur; scilicet quòd sit peccator, ac consequenter indignus Ordine: alios verò subsequuntur quasi stipatores, judices & vindices: nam

Prosopopœia peccatorum.

Noxa caput sequitur, inquit Poeta:
& , *Rarò antecedentem scelestum*
Deseruit pede pœna claudo.

Sensus Apostoli. Si sequitur impium pœna, ergo & notitia peccatorum atque infamia. q. d. Præcepi tibi, ò Timothee, *Manus citò nemini imposueris, neque communicaveris peccatis alienis* (eò enim quasi aliquid oblitus redit Apostolus.) Tu mihi objicies, Quomodo aliena peccata deprehendam? huic objectioni ergo respondeo, peccata quorumdam esse manifesta, aliorum verò occulta si manifesta sint, non laborabis, quia facilè cognosces eos, qui illis obnoxii sunt, indignos esse ordinatione, & dignos esse condemnatione ac pœna: sin occulta sint, tibi laborandum erit ut ea detegas: sed ne despera: expecta, scrutare, explora, tandem ea deprehendes; quia peccata peccatorem subsequuntur quasi à tergo. inspice ergo vultum & tergum eorum lynceis oculis, omniaq; quaquaversum circumlustra, ut eos internoscas; & tandem ea quæ latebant patefacies, & perspicies eos Ordine esse indignos. Quòd si facto justo examine ea deprehendere nequeas, Dei judicio sunt relinquendi, nec ab Ordine repellendi.

Similiter et facta bona (quorumdam) manifesta sunt] Et de his non laborabis: sed cognosces eos Ordine esse dignos. Vers. 26.

Et quæ aliter se habent, scilicet bona facta aliorum, quæ occulta sunt, abscondi non possunt] quin, si ea diligenter perscruteris, sis cogniturus, & facilè animadverturus, an ordinandi sint nec ne. Ita S. Hieron. ad Furiam, Anselm. Gagnerius & alii: *Nihil enim opertum quod non reveletur, & occultum quod non sciatur*. Personata enim & fucata impietas diu latere non potest, quin tandem è fumo in flammam erumpat.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, jubet servos obedire dominis.

Secundò, v. 3. arguit novorum dogmatum & hæresum auctores, eorumque fructus & vitia recenset.

Tertiò, v. 5. multis insectatur eorum & aliorum avaritiam, tamquam omnium malorum radicem.

Quartò, v. 11. jubet Timotheum non opes sectari, sed justitiam, pietatem, fidem, &c. ac servare mandata sua usque in adventum Domini.

Quintò, v. 17. divitibus præcipit ut sint humiles, pii, liberales, atque bonis operibus divites se faciant in cœlo.

Sextò, v. 20. rursum hæresum novitatem caveri, ac fidem quasi depositum servari jubet.

1. Qui cumque sunt sub jugo servi, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini & doctrina blasphemetur, 2. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt: sed magis serviant, quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt. Hæc doce & exhortare.
3. Si quis aliter docet & non acquiescit sanis sermonib. Domini nostri Jesu Christi, & ei quæ secundù pietatem

tem eſt, doctrinæ: 4. ſuperbus eſt, nihil ſciens, ſed languens circa quæſtiones, & pugnas verborum: ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blaſphemiæ, ſuſpiciones malæ, 5. conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate privati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem. 6. Eſt autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia. 7. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium quòd nec auferre quid poſſumus. 8. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti ſumus. 9. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli & deſideria multa inutilia, & nociva, quę mergunt homines in interitum & perditionem. 10. Radix enim omnium malorum eſt cupiditas; quam quidam appetentes erraverunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis. 11. Tu autem, ò homo Dei, hęc fuge; ſectare verò juſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem, 12. Certa bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in qua vocatus es, & confeſſus bonam confeſſionem coram multis teſtibus. 13. Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, & Chriſto Jeſu, qui teſtimonium reddidit ſub Pontio Pilato, bonam confeſſionem: 14. ut ſerves mandatum ſine macula, irreprehenſibile uſque in adventum Domini noſtri Ieſu Chriſti; 15. quem ſuis temporibus oſtendet beatus & ſolus potens, Rex regum & Dominus dominantium; 16. qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem; quem nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt; cui honor, & imperium ſempiternum. Amen. 17. Divitibus hujus ſæculi pręcipe non ſublime ſapere, neque ſperare in incerto divitiarum, ſed in Deo vivo (qui pręſtat nobis omnia abundè ad fruendum) 18. benè agere, divites fieri in bonis operibus, facile, tribuere, communicare, 19. theſaurizare ſibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam, 20. O Timothee, depoſitum cuſtodi, devitans profanas vocum novitates & oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ, 21. quam quidam promittentes circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

QUICUMQUE SUNT SUB JUGO SERVI, DOMINOS SUOS OMNI HONORE DIGNOS ARBITRENTUR NE NOMEN DOMINI ET DOCTRINA BLASPHEMETUR] Poſtquam docuit Apoſtolus quomodo Epiſcopus cum cujuſvis generis hominibus, qui liberi ſunt, ſe habere debeat; tandem hic deſcendit ad ſervos, id eſt mancipia, quæ ſunt ſub jugo ſervitutis, docetque Epiſcopum eos non debere aſpernari, ſed docere bonos mores, ac inprimis obedientiam, ut ſcilicet dominis ſuis infidelibus promptè & reverenter obediant, ne, ſi inobedientes eis ſint, prætexentes ſe per chriſtianiſmum ex ſervitute aſſertos eſſe in libertatem; ipſi heri blaſphement chriſtianiſmum, quaſi qui ſervos ſibi anteà morigeros fecerit rebelles & ſeditioſos. agit enim de ſervis qui dominos habent infideles; nam de ſervis qui dominos habent fideles, agit v. ſeq. vide dicta ad Epheſ. 6. v. 5.

Vers. 1.

Epiſcopi non aſpernentur, ſed doceant ſervos obedire heris etiam infidelibus.

QUI FIDELES HABENT DOMINOS, NON CONTEMNANT QUIA FRATRES (id eſt, Chriſtiani) SUNT: SED MAGIS SERVIANT, QUIA FIDELES SUNT ET DILECTI] Hic agit de ſervis, qui dominos habebant fideles ſeu Chriſtianos. monet hos, ne putent ſe per baptiſmum factos eſſe dominis ſuis pares: licet enim pares ſint in baptiſmo, & fratres in Chriſto; tamen in civili conditione & ſtatu impares ſunt; unus enim eſt dominus, alter ſervus. quin potiùs hortatur hos ſervos Apoſtolus, ut heris fidelibus meliùs ſerviant quam infidelibus; quia herus fidelis melior eſt & dignior, ſervique Chriſtiani amantior, cum eoque in fide conjunctior, ac conſequenter magis dilectus, id eſt diligendus, quàm herus infidelis. Cogitet ergo ſervus fidelis ſerviens domino fideli ſe obſequium illi præſtare, qui ex ſupercilio domini tranſiit in affectum parentis & pro formidato cœpit eſſe dilectus.

Vers. 2.

Nota. Pro *dilecti*, græcè eſt ἀγαπητοὶ, quod tam dilectos, quàm diligibiles ſignificat. Noſter vertit, *dilecti*; alii vertunt, *diligibiles*. q. d. Dilectione & honore digni ſunt domini fideles, tamquam fratres ſcilicet, & domeſtici fidei.

QUI BENEFICII PARTICIPES SUNT] Chryſoſt. docet hoc tam ad ſervos quàm ad heros referri poſſe: ad ſervos ſic, q. d. Servi dominis qui fideles ſunt, & dilecti, ſerviunt, quia ab eis beneficia multa participant: quia ſcilicet à dominis ſuis aluntur, veſtiuntur, in fide Chriſtiana foventur & promoventur. ita Syrus. Verùm tunc τὸ *qui beneficii participes ſunt*, remotiùs referendum eſt ad *ſerviant*. aptiùs tamen videtur referri ad immediatè præcedentia, *quia fideles ſunt & dilecti*, ſcilicet heri ſive domini. Quare meliùs de eiſdem heris ſive dominis accipiemus quos beneficii, ſcilicet illius magni & excellentis, putà chriſtianiſmi participes fecit Deus. unde Primaſius legit, *qui beneficii Dei participes ſunt*, q. d. Servi ſerviant dominis Chriſtianis, & amantiùs, & diligentiùs, eò quòd domini ſint fideles & dilecti à Deo, Deique amici, ſcilicet, eò quòd domini ſint unà cum ſervis ejuſdem illius Dei beneficii participes, putà vocationis ad fidem & gratiam Chriſti: hæc enim eſt maximum Dei beneficium. Si enim infidelibus, Dei hoſtibus, reprobis dominis parendum eſt, multò magis obedientiam hanc requirit Deus à ſervis, quos ſubiecit dominis fidelibus ſuis amicis, dilectis & electis.

Duplex ſenſus.
Primus.
Secundus & genuinus.

Tropologicè, Chryſoſt. *Si ſervis*, inquit, *ita imperat Apoſtolus obedire dominis, intuemini quo nos animo in Dominum noſtrum eſſe conveniat, qui nos de nihilo ut eſſemus effecit, qui nutrit, qui veſtit*, &c.

HÆC DOCE neſcientes, ET EXHORTARE ſcientes, ut quod ſciunt faciant, & opere impleant.

SI QUIS ALITER DOCET, ET NON ACQUIESCIT SANIS SERMONIBUS DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI, ET EI QUÆ SECUNDUM PIETATEM EST, DOCTRINÆ, SUPERBUS EST, NIHIL SCIENS] Concludit Apoſtolus reſumens primum quaſi thema epiſtolæ, quod propoſuit cap. 1. 3. ſcilicet Timotheum Epiſcopum quibuſdam Novantibus denuntiare debere, *ne aliter docerent, neque intenderent fabulis interminatis, quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem Dei, quæ eſt in fide*. Quidam enim Judæi & Gentiles ad Chriſtum converſi ſuas ſectas, deuteroſes & dogmata philoſophica miſcebant chriſtianiſmo, itaque chriſtianiſmum corrumpebant: quos hic comprimi jubet Apoſtolus. fortè in particulari perſtringit Apoſtolus Judaizantes, qui docebant ſervos juxta legem Exodi 21. v. 2. anno ſeptimo manumitti debere, & fieri liberos. de ſervis enim præceſſit; ſicque commoda erit tranſitio & reditus ad primum thema de vitandis novis doctoribus.

Vers. 3.
Vers. 4.

Nota. Pro *aliter docet*, græcè eſt ἑτεροδιδασκαλεῖ, quod verbum uſurpavit cap. 1. v. 3. & ex hoc loco patet ſignificare non tam eum qui diverſam doctrinam ſequitur, ut vertit Vatablus, quàm qui aliam doctrinam docet: ſequitur enim, *Languens circa quæſtiones & pugnas verborum*, quodque ex fucata hac doctrina pietatis quæſtum aucupetur. quæ ſanè non diſcipuli, ſed doctoris ſunt.

Secundò, pro *non acquieſcit*, græcè eſt, μὴ προσέρχεται, id eſt, non accedit, hoc eſt, non conſentit, non acquieſcit. loquitur enim de acceſſu non pedum, ſed mentis & voluntatis.

Tertiò, *ſanos ſermones Jeſu Chriſti* vocat legem & doctrinam Chriſti. eamdem vocat *doctrinam, quæ eſt ſecundùm pietatem*, id eſt, quæ veram pietatem, & Dei veri genuinum cultum docet, ſcilicet cultum Dei conſiſtere non in cęremoniis & apparatu externo, ſed in interna fide, ſpe charitate.

Quartò, pro *ſuperbus* græcè eſt τετύφωται, id eſt, inflatus eſt, tumet typho ſuperbiæ & vanæ ſcientiæ. Nota. Hic typhus eſt character & origo omnis hæreſis. Hujus autem typhi & ſuperbiæ clariſſimum eſt argumentum, quòd hæretici adeò ſibi placeant, ut neque Eccleſiæ, neque etiam Evangelio credere velint, niſi in iis rebus quæ ſibi placent. Unde S. Auguſt. l. 17. contra Fauſtum c. 3. *Undique tergiverſatio*, inquit, (ò Manichæi) *veſtra contunditur apertè dicitur vos non credere Chriſti Evangelio: nam qui in Evangelio quod vul-*

Typhus eſt character hæreſis.

tis, creditis; quod auditis, non creditis; vobis potiùs quàm Evangelio creditis. Qua de causa hæretici rarò disputando (nolunt enim victi videri) sed magis orando, convertuntur. Docuit hoc Episcopus ille, de quo narrat S. August. lib. 3. Confess. c. 12. quòd cùm à S. Monica rogaretur, ut Augustini filii sui errores disputando refelleret; negavit ille, dictitans Augustinum juvenili ardore & novitate hæresis inflatum adhuc indocilem esse: *Sine*, inquit, *illum ibi, & tantùm roga pro eo Dominum: ille legendo reperiet, quis ille sit error & quanta impietas.* Cumque illa nihilominus instaret cum lacrymis. *Vade*, inquit, *fieri non poterit, ut filius istarum lacrymarum pereat.* Quod factum Episcopi laudat ibidem S. Augustinus.

Exemplum S. August.

Hæreticus nihil scit quia verè nihil credit

Quintò, hæreticus dicitur *nihil sciens*, quia licet multa sciat, de Deo trino & uno, aliisque fidei articulis, tamen sua hæresi non tantùm fidem divinam sibi abstulit, ut ne vel unum articulum fide divina credat; sed etiam per hæresim quasi fermentum totam suam scientiam fermentat, vitiat, corrumpit, ut verè possit dici nihil sciens, tum quia tota ejus scientia hæresi infecta & corrupta est: tum quia scientia ejus nihil facit aut confert ad Dei gratiam, justitiam & salutem acquirendam; hæc enim sola vera est scientia, quæ à Sapiente dicitur scientia sanctorum, qua caret hæreticus. Ita Theodor.

LANGVENS CIRCA QVÆSTIONES ET PUGNAS VERBORUM] Pro *languens* græcè est νοσῶν, id est, ægrotans non corpore, sed animo & mente, quia nimirum desipit ac delirat, ut quasi carens cerebro egeat elleboro. Opponit hunc languorem sanis sermonibus & sanctitati doctrinæ, ut dixi v. præced.

Apostolus non taxat quæstiones Scolasticorum, sed hæreticorum. Quæstiones Nestorii. Pelagii, Arrii.

Nota. Non taxat hic Theologos Scholasticos seu quæstionarios, ut ad marginem hic annotavit Rob. Stephanus, sed hæreticos: de hæreticis enim agit, quorum proprium est nihil scire, sed de omnibus dubitare, de omnibus quæstionem movere cujus rationem dat Theophyl. *Quia*, inquit, *fides est oculus; qui non habet oculos, nihil videt, nihil invenit, sed tantummodo quærit.* Sic quærebat Nestorius, quomodo Deus est natus ex muliere bimestris & trimestris? Sic quærebat Pelagius, quomodo Adam per generationem carnalem transfudit peccatum in filiorum animas, quæ à solo Deo creantur? Sic quærebat Arrius, quomodo Pater Filio non est dignior, & prior tempore? Sic quærunt nostri Sacramentarii, quomodo Christi corpus sex pedum potest esse in tam exigua hostia? Pulchrè Chrysost. *Quando*, inquit, *anima cogitationum vincitur febre, quando ambiguitatis iactatur fluctu, tunc quærit; cùm verò illa sana est, non quærit sed fideliter credit, nam ex quæstione & contentione verborum inveniri nihil potest.* Nimirum sola fides est quæ mentem in veritate stabilit, & quæstiones omnes excludit: fides enim docet credere quæ non vides, quæ non capis, quæ non intelligis; fides docet Deum esse omnipotentem, Deoque omnia etiam quæ nos non intelligimus, esse possibilia.

Quid λογομαχία. Primò.

Nota secundò, Verborum pugnas elegantiùs & significantius græcè vocat λογομαχίας, quod tam significat pugnas, rixas & litigia de verbis & vocibus, verbi gratia, an mediatoris nomen sine injuria Christi non possit tribui Sanctis quàm pugnas & lites; quæ non tam rationibus, quàm verbis & verbosis clamoribus peraguntur. Tales experimur hæreticos: cùm enim rebus & solidis rationibus destituantur, confugiunt ad verbosas orationum & declamationum pugnas.

Secundò.

Secundò, S Chrysost. Theophyl. Oecumen. Vatablus λογομαχίας vertit, argumentationum, disputationum & rationum pugnas, λόγος enim non tantùm verbum & sermonem, sed & rationem significat: nam cùm hæretici seponunt fidem, omniaque ratione sua metiri volunt, rationes naturales & physicas congerunt, quas contentiosè opponant articulis fidei, qui naturam & naturæ vim transcendunt. *Omnium hæreticorum*, inquit Augustinus epist. 56. *quasi regularis est illa temeritas, scilicet ut conentur auctoritatem stabilissimam fundatissimæ Ecclesiæ, quasi rationis nomine & pollicitatione superare.* Atque hic est alter fons omnis hæresis, scilicet proprium judicium, propria ratio. Dum enim mordicus rationi naturali insistunt, & Scripturas quisque intelligere vult secundùm proprium judicium; necesse est, ut quot sunt homines & judicia diversa, tot oriantur sectæ & hæreses. Atque hinc experimur, hæreticos ejusdem sectæ inter se non consentire, sed unam sectam in multas alias dividi: imò vix reperias duos aut tres ex iis qui Scripturas scrutantur, & sapientiores plebe videri volunt, qui non in multis dissentiant. Patent hæc ex synopsi & catalogis modernis, qui propagines hæresum Lutheri, & Calvini enumerant, & ob oculos ponunt.

Heretici volunt omnia metiri suo judicio, & ratione natus est.

Hinc tot eorum sectæ

EX QVIBUS ORIUNTUR INVIDIÆ, CONTENTIONES, BLASPHEMIÆ, SUSPICIONES MALAE, CONFLICTATIONES HOMINUM MENTE CORRUPTORUM] Recenset fructus quæstionum & logomachiæ hæreticorum. Primus est invidia: quisque enim eorum volens eminere & videri sapientior, invidet alteri, si plus sapere, aut plus auctoritatis & gratiæ habere videatur.

VERS. 4. & 5. *Fructus logomachiæ hæreticorũ. Primus est invidia.*

Secundus fructus sunt *contentiones*, sive altercationes. Hæretici enim non disputant eo fine, ut veritas eluceat, quam intueri cupiant: sed ut adversam partem superasse videantur, ac de victoria triumphent. E contra Nazianz. in disputationibus tria Catholicis commendat, scilicet silentium, ordinem & humilitatem, quid enim tibi oberit, aut *cur ægrè feras*, inquit, *si non in omni disputatione dominaris: sed alii te vel doctiores vel audaciores inveniantur?* cedere te potiùs quàm superare juvet, hoc prudentis, hoc sapientis est.

Secundus contentiones: Tria in disputatione commendat Nazianz.

Tertius fructus sunt *blasphemiæ* tum in antagonistam & eos qui diversa sentiunt, putà convicia & maledicta; tum propriè blasphemiæ in Deum & Sanctos: nam, ut rectè Oecumenius, necesse est, ut qui omnia humanis metitur rationibus, incidat in blasphemias, nimirum ut blasphemet Dei omnipotentiam, bonitatem, providentiam. Tales blasphemias audimus quotidie, dum cum hæreticis disputatur: v. g. Deum esse auctorem tam operum malorum quam bonorum, tam proditionis Judæ quàm vocationis Petri; Deum non posse plura facere, quàm naturæ vires ferant, imò quàm de facto faciat; Deum ante omnem prævisionem operum, Judam & reprobos inferno, Petrum & electos, cælo addixisse; B. Virginem Dei matrem non esse digniorem aliis virginibus, imò nec feminis conjugatis; imagines, & reliquias Sanctorum esse abolendas & exurendas, ac talia sexcenta.

Tertius blasphemia.

Quartus fructus sunt *suspiciones malæ*. Græcum ὑπόνοιαι, non tantùm malas suspiciones, sed & opiniones significat. Experimur ex hisce disputationibus quàm monstrosæ opiniones in dies emergant.

Quartus suspiciones.

Quintus sunt *conflictationes*, græcè παραδιατριβαί. Διατριβαὶ Græcis vocantur doctorum & Philosophorum disputationes. Sed hic additur præpositio παρά, quæ sæpè vocem cui additur, in malam partem inflectit. Παραδιατριβαὶ ergo sunt disputationes inutiles, imò noxiæ & pestilentes. Unde ex Chrysost. & Theodor. Theophyl. vertit, *affricationes contagiosas*. Vox enim διατριβὴ græcè non tantùm disputationes, sed & conversationes, consuetudines & communicationes mutuas, indeque affricationes vel morum, vel opinionum significat. *Nam sicut scabiosæ oves*, inquit Chrysost. *si conspiciantur cæteris, etiam quæ sanæ sunt inficiuntur & morbo tentantur: ita hi homines nequam si simplicioribus quibusque interversentur, veneno eos suæ malignitatis inficiunt, sermo enim eorum ut cancer serpit*, ut ait Apost. 2. Timoth. 2. nimirum necesse est, ut qui sibi invicem familiares sunt in colloquiis & disputationibus, mutuò aliquid affricent & communicent; ut vel bonus malum convertat, vel, quod pronius est, malus bonum pervertat. *Sicut carbo*, inquit Epictetus lib. 3. c. 16. *si juxta carbonem candentem ponatur, aut extinctus ignitum extinguet, aut ignitus extinctum igneum efficiet.*

Quintus affricationes malorũ dogmatum & morum.

QVI VERITATE PRIVATI SUNT] ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, id est, ut Vatabl. quibus adempta est veritas, qui scilicet in pœnam hæresis excæcati sunt, ut veritatem intueri non possint; quique ut Syrus vertit, גליזין מן קושתא *gelisin men kuscta*, id est, reprobati sunt à veritate. Hic verum est illud Publii: *Nimiùm altercando veritas amittitur.*

VERS. 5. *Nimiùm altercando veritas amittitur.*

EXISTIMANTIUM QUÆSTUM ESSE PIETATEM] Hinc patet, hosce hæreticos Christiana religione ac pietate abusos fuisse ad quæstum, ideoque novas doctrinas & sectas commentos esse, ut discipulos post se abducerent, à quibus quasi prophetæ colerentur & ditarentur. *Hæreticus*, inquit S. August. lib. de Utilitate credendi cap. 1. *est qui alicujus temporalis commodi, & maximè gloriæ principatusq; sui gratia falsas ac novas opiniones vel gignit, vel sequitur.* Sic hodie Novantes æstimant pietatem quæstum esse, quod ecclesias vel monasteria dispoliant, quod casulas, calices, lampades, ciboria, statuas aureas & argenteas sacrilegè diripiunt, fundos ac prædia Ecclesiæ contra omne jus & fas sibi vendicant.

Hæretici pietatem habent pro quæstu.

Inter

& Catholici terrenis inhiantes.

Inter Catholicos quoque multi sunt, ait S. August. epist. 79. ad Hilarium, tales, *qui etiam putant sibi ad augendas opes suas, & multiplicanda delectamenta, religionem suffragari debere Christianam.* Nimirum tales sunt, qui ad sacerdotia vel monasteria aspirant, ut divitias & delicias terrenas assequantur, ut inertem, otiosam & lautam vitam ducant.

Græca hic addunt, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων, id est, discede à talibus: & ita legit Syrus, Chrys. Theodor. Theophyl. Oecumen. Ambros. sed Latina & Latini ita non legunt. Verisimile est ea ex margine vel commentario alicujus in textum Græcum, irrepsisse.

Vers. 6.

EST AUTEM QUÆSTUS MAGNUS, PIETAS CUM SUFFICIENTIA] Est correctio, dixit enim hæreticos existimare quæstum esse pietatem: hic quasi seipsum corrigit, q. d. Imò verò ego ipse dico, quòd verè quæstus magnus sit pietas, sed alio sensu quàm hæretici idipsum dicunt. Illi enim pietate abutuntur ad quæstum & opes corradendas: ego verò dico magnum quæstum esse pietatem in seipsa cum sufficientia, id est, si conjuncta sit sufficientiæ, sive animo sibi sufficienti, id est, sua sorte contento; quem parit & gignit ipsa pietas, hoc enim est Græcum αὐτάρκεια, & talis αὐτάρκης erat Apostolus, cum dicit Philip. 4. 11. *Ego didici in quibus sum, sufficiens esse: scio humiliari, scio & abundare.* Vide ibi dicta. Rursum sufficientia propriè & amplè capi potest. q. d. Verè magnum lucrum est pietas: affert enim secum quidquid homini satis est, ita Maldon. in Notis manuscript.

Sufficientia est animus sibi sufficiens.

Pietas cum sufficientia magnus est quæstus.

Quæstus ergo magnus est pietas, quia opes supernaturales secum adfert, & amicitiam Dei, quæ opes cælestes piis præparat & promittit. Rursum sufficientia jam dicta magnus est quæstus & thesaurus, quia is, cui sua parva & pauca sufficiunt, nec plus cupit habere, hic dives, hic pacatus, hic felix est. Unde Ausonius:

Sua sorte contentus dives est & felix.

Quis dives? qui nil cupiat. quis pauper? avarus.

Hinc est & illud Stoicorum axioma. *Solus sapiens dives est, eò quòd nihil concupiscat*, qui enim adhuc aliquid concupiscit, non habet satis, ac consequenter dives non est. Tale est & illud Ciceronis paradoxo 2. *Virtus ad beatè vivendum seipsa est contenta, & qui virtutem habet, ei nihil deest ad beatè vivendum.* q. d. Paulus, Falsò isti falsi doctores arbitrantur quæstum esse pietatem, id est, Christianam religionem & prædicationem rem esse per se inutilem, supervacaneam & insufficientem, nisi ad quæstum & turpe lucrum referatur, uti ipsi referunt: ego enim planè contrarium censeo, scilicet veram pietatem conjunctam cum sufficientia & quiete animi, quæstum esse maximum. Non ergo pii cadant animis, non tristentur, etiamsi opibus destituantur, quia pietas animusq; sua sorte contentus eis est instar opum omnium. Ita Theophyl. Sic S. Paulinus, qui se ex opulento pauperem effecit, ut suos cives redimeret, verè dives effectus est. Nam ut de eo narrat S. August. lib. 1. de Civit. cap. 10. cùm barbari Nolam vastarent, sic in corde Deum precabantur: *Domine non ego excrucier propter aurum: ubi enim sint omnia mea tu scis. Ibi enim* (inquit Augustin.) *habebat omnia sua Paulinus, ubi eum condere & thesaurizare Christus monuerat.* Quid enim illi non sufficit qui Deum habet, qui est Saddai, id est ipsa sufficientia? Sic Religiosi, qui bonis se abdicant per votum paupertatis, verè divites efficiuntur, animumque curis omnibus liberum ac bonis omnibus cumulatum nanciscuntur. Sic S. Ephrem in suo testamento. *Nec crumena*, inquit, *nec baculus, nec pera mihi umquam fuit: numquam aurum aut argentum, aut ullam rem aliam possedi; nam bonum regem ad suos dicentem discipulos audivi in Evangelio, Nihil in terra possederitis; quamobrem nulla me rerum ejusmodi cepit cupiditas.* Unde moriens S. Ephrem adjuravit suos, ne se veste pretiosa involverent ac sepelirent, sed si quid sibi dare vellent, id in pauperes conferrent. Cùm verò quidam in ejus venerationem propensior secùs fecisset, vestemque pretiosam illi adornasset, mox à dæmone correptus est, sed precibus S. Ephrem liberatus fuit, uti narrat Gregorius Nyssenus in Vita S. Ephrem.

Virtus seipsa est contenta.

Sufficientia S. Paulini.

Sufficientia paupertatis ex S. Ephrè.

Secunda explicatio sufficientiæ. Pietas affert sufficientiam victus

Potest Secundò, *sufficientia* accipi quasi tam inopiæ, quàm copiæ opposita, pro rebus ad vitam necessariis & sufficientibus. q. d. Magnæ sunt opes ipsa pietas cum sufficientia, id est, per sufficientiā quam afferre solet, quia scilicet ordinariè Deus piis providet de sufficientia, id est de sufficienti victu & vestitu, aliisque rebus ad vitam necessariis & sufficientibus, etiamsi opes sæpè eis non concedat, Christiana enim religio & pietas docent Christianum; opes hujus vitæ sitas esse non in millibus auri & argenti, sed in sufficientia; putà divitem esse eum qui habet non affluentia, sed necessaria, quæ vitæ tuendæ sufficiunt; qualia Christianis & piis viris communiter largitur Deus. Ita intelligit S. August. epist. 121. ad Probam cap. 6. atque hoc est quod petiit Salomon Prov. 30. *Mendicitatem*, inquit, *& divitias ne dederis mihi, tribue tantùm victui meo necessaria.* Et hoc est quod Christus multis probat Matt. 6. ac tandem v. 33. concludit dicens: *Quærite ergo primùm regnum Dei, & justitiam ejus, & hæc omnia adjicientur vobis.* Hanc sufficientiam significavit manna datum Hebræis, quod omnibus æqualiter sufficiebat: nec plus aut minus quàm sufficientia exigebat colligebatur, ut scilicet doceret nos, inquit Nyssenus libro de Vita Mosis, unam esse communem in omnibus edendi mensuram, divinam sufficientiam. Hinc Plato lib. 3. de Republ. ab urbe bene constituta arcendam esse docet tam affluentiam quàm inopiam, servandam verò esse mediocritatem & sufficientiam rerum necessariarum. Idem in Sparta sanxit Lycurgus, dictitans eam in mediocritate fore invictam, in affluentia perituram: itaque reipsa evenit. Aristoteles verò dicere solebat, paupertatem quidem multis rebus indigere, inexplebilitatem autem omnibus: Utroque modo hic accipi posse sufficientiam indicant sequentia, ac præsertim quod ait: *Habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus*: ubi pro *contenti sumus*, græcè est idem verbum ἀρκέω, à quo deducitur αὐτάρκεια, id est sufficientia, videlicet utraque jam dicta, qua scilicet sobriis & necessariis alimentis & tegumentis à Deo donati, iis contenti sumus. Prior tamen sensus sublimior est, & Pauli pectori congruentior.

Christiana lex docet amare, non copiam, sed sufficientiā.

Idem docet Salomon.

& Plato.

Moraliter S. Chrysost. hom. 79. in Joan. *Nonne* inquit *in hoc ab angelis differimus, quòd ipsi non egent ut nos? Igitur quanto paucioribus indigemus, tanto magis angelis appropinquamus: quanto pluribus, tanto magis ad hanc caducam vitam deflectimus.* Et infrà ostendit, quo magis cupiditas intenditur, eo etiam magis miseriam & servitutem hominis intendi & augeri. *Nonne*, inquit, *propterea Adam beatum dicimus, quoniam nulla re indigeret, non victu, non vestitu; quanto plura amplecteris, tanto magis derogas tuæ libertati. vera namque libertas est nulla re indigere* (qualis est in Deo:) *in secundo loco minimis, quam angeli habent.*

Pauci contentus similis est angelis.

Hanc frugalitatem sectati sunt philosophi quoque quasi sapientiæ & quietis parentem. Vide Laertium in vita Diogenis, Socratis & aliorum.

Vers. 7.

NIHIL ENIM INTULIMUS IN HUNC MUNDUM, HAUD DUBIUM QUÒD NEC AUFERRE (concinnius vertisset, *efferre*, ut habet Græcus: hoc enim opponit τῷ *inferre*, cùm ait *intulimus*) QUID POSSUMUS] Rationem dat cur sufficientia sit magnus quæstus, seu cur quisque sua sorte, & paucis necessariis contentus vivere debeat, seque æstimare divitem & felicem, nec requirere opum copiam ratio est, quia hæ opes tantùm datæ sunt ad usum præsentis vitæ, quæ brevis est, & in qua assiduè nobis tendendum est ad alteram vitam beatam & æternam, ut opes cælestes acquiramus: ergo in hac vita opibus terrenis non inhiandum est; sed modicè & sobriè, ac tantum quantum ad vitam hanc necessarium est, iis utendum est: ut qui magnas habet opes, non exultare, nec luxuriari; qui paucas, non tristari, nec dejici debeat: sed quisque sua sorte tam modico tempore contentus vivat. quia non plus opum dives ex hac vita exiens secum efferet, quàm pauper; non plus rex vel princeps, quàm faber vel agricola.

Moraliter hæc cogitatio, quam hic suggerit Apostolus, mirè omnes Christianos excitare potest ad hanc sufficientiam, atque ad opum & omnium rerum humanarum contemptum: si nimirum Primò cogitent, omnes nos ea lege nasci, ut parum in vita commorati protinus ab ea exeamus, si quisque sibi dicat quod David ad Ethai: *Heri venisti, & hodie compelleris nobiscum egredi.* Quid aliud, ait S. August. est vita quàm cursus & pernix cursus ad mortem, imò ad immortalitatem? &, ut ait Nazianz.

Contemptum opum humanarum suadet primò, brevitas vitæ quæ iis utimur;

Ipsum quod vivo, est veluti rapidissimus amnis,

Qui sursum exoriens semper ad ima fluit.

Et, ut rursum idem Nazianzenus;

A tumulo tumulum peto:

id est, ab utero matris in sepulcrum tendo. Unde verè Seneca epist. 59. *Quotidie demitur*, inquit, *aliqua pars vitæ nostræ, & tum quoque cùm crescimus, vita decrescit, hunc quem agimus*

diem, cum morte dividimus; mox, ut in vitam ingredimur, statim alia porta exire incipimus.

Secundò opus vilitas. Aurum & argentum non sunt nisi terra rubra, & alba.

Secundò, ad opum contemptum inducet cogitatio vilitatis earum, quam hic innuit Apostolus, quid enim sunt opes nisi massæ terreæ, terræ affixæ, & in terra semper mansuræ? quid enim est aurum, inquit S. Bernardus, nisi terra rubra? quid argentum nisi terra alba? quid sunt margaritæ nisi excrementa concharum? quid est purpura nisi sanguis fœdi ostrei? quid byssus nisi fœdus humor bombycum ab iis è visceribus eductus, & in lenta fila deductus? Pulchrè ergo S. Chrysost. hic: *Candore*, inquit, *lucentis margaritæ attraheris? cogita maris esse aquam, & in ejus finibus antè jacuisse dejectam. Rapit animam auri fulgor & nitor argenti? cogita terram ac cinerem ea priùs fuisse & modò esse. Placet pretiosa & serica vestis? at vermium ille contextus est, opinio est, & humana præsumptio: nihil habet in se naturalis pulchritudinis.* q. d. Hæc magni fiunt, non quòd magna sint, sed quòd homines hæc magni faciant: auro enim & argento ac pecuniæ pretium dat existimatio hominum.

Tertiò, non quæ non opes sed opera bona efferri finit.

Tertiò, eodem inducet, si cogitemus nos in morte hinc nudos, uti venimus, remittendos cum uno linteamine, cui involuemur, ad sepulcrum & terram quasi matrem nostram, & tantùm hinc elaturos nobiscum opera, quæ fecimus, sive bona, sive mala.

Saladini exemplum.

Saladinus rex Ægypti Sultanus potentissimus, qui Christianos Hierosolymis & terra sancta, quam duce Godefrido Bullonio recuperarant, & per octoginta annos tenuerunt, expulit; jam moriturus per omnia sua castra circumferri jussit interulam, in qua sepeliendus erat, de lancea suspensam, cum hac præconis voce: Saladinus Asiæ totius dominator, ex tanto imperio tantisque opibus moriens nihil aliud secum defert. Testis est Fulgos. li. 7. cap. 2. Bergomens. lib. 12. Platina in Cælestino III. & alii. Pul-

Parabola Barlaam.

chris parabolis duorum amicorum (scilicet opum & consanguineorum) qui hominem accitum ad judicium deseruerunt, & tertii fidelis amici, putà virtutis, qui solus ei astitit, ejusque causam apud judicem peregit, idipsum demonstrat Barlaam Josaphato apud Damascenum cap. 13. & 14. Historiæ eorumdem.

S. Hieron.

Quare aptè in hunc Apostoli locum S. Hieron. li. 2. contra Jovinianum, *Deliciæ*, inquit, *& epularum varietates, fomenta avaritiæ sunt. Grandis exultatio animæ est, cùm parvo contentus fueris, mundum habere sub pedibus, & omnem ejus potentiam, epulas, libidines, propter quæ divitiæ comparantur, vilibus mutare cibis, & crassiore tunica compensare. Tolle epularum & libidinis luxuriam, nemo quæret divitias, quarum usus aut in ventre, aut sub ventre est; unde & Poeta:*

Serviet æternum qui parvo nesciet uti.

Et Aristoteles in Ethicis omnem prodigum avarum esse dicit.

VERS. 8. HABENTES AUTEM ALIMENTA, ET QUIBUS TEGAMUR, HIS CONTENTI SIMUS] Pro *alimenta* græcè est διατροφὰς, quod S. Cyprianus explicans orationem Dominicam vertit, *exhibitionem*: hoc est, quod vulgò dicimus *præbendam*. In hac enim vita cuique homini suam quasi præbendam alimoniæ assignavit Deus, qua contentus vivat oportet.

Secundò, pro *contenti simus*, græcè est ἀρκεσθησόμεθα, id est, contenti erimus, est hebraismus. Hebræi enim futurum usurpant pro imperativo, & subjunctivo, fortè etiam Noster legit per omega ἀρκεσθησώμεθα, quod significat, contenti simus.

S. Joannes Eleemosyn. moriens quàm pauper, & S. Hilarion.

Hæc cogitabat S. Joannes Eleemosynarius, qui in vita adeò omnia sua erogavit in pauperes, ut moriens tantùm medium nummum in cista reliquerit, quem testamento pauperibus quoque legavit. Et Hilarion: teste Hieronymo in ejus Vita, cùm testamento omnes suas divitias relinqueret Hesychio, non nisi Evangelium, tunicam saccam, cucullum & palliolum ei reliquit.

VERS. 9. NAM QUI VOLUNT DIVITES FIERI, INCIDUNT IN TENTATIONEM, ET IN LAQUEUM DIABOLI, ET DESIDERIA MULTA INUTILIA ET NOCIVA, QUÆ MERGUNT HOMINES IN INTERITUM ET PERDITIONEM] Dat rationem cur alimentis & tegumentis debeamus esse contenti, quia scilicet si his non contentus appetas divitias, incides in tentationes & laqueos diaboli.

Nota Primò. Loquitur Apostolus omnibus Christianis: sed maximè Episcopis & doctoribus. Falsorum etiam

A doctorum avaritiam taxavit v. 5. & eorum occasione digressus est hucusque, suadendo fugam avaritiæ: nam, ut notat Ambrosius, doctor & pastor studens lucris, non tantùm sibi, sed & aliis nocet; quia dat eis exemplum avaritiæ in ea re ad quam natura nostra maximè proclivis est. Adde, vix possibile esse, ut talis suo muneri & curæ satisfaciat: qui enim vilis lucelli gratia Ecclesiæ curam suscipit, lanam potiùs & lac, quàm ovium suarum salutem spectat, imò curas & cogitationes penè omnes in nummis accumulandis consumit: necesse est ergo ut animas negligat, non curet, vix de iis cogitet. Ubi Adverte. Non dixit Apostolus, Qui divites sunt, sed, Qui volunt divites fieri. Nam, ut ait S. August. homil. 13. inter 50. *Cupiditates accusavit, non facultates: avaritia enim est velle esse divitem, non autem esse divitem*; ut idem August. ait serm. 205. de Tempore. Nam divites multi boni & sancti sunt, qui pecunias habent, sed eas aspernantur ac ritè dispensant, & in pauperes distribuunt.

Pastor avarus nequit suo muneri satisfacere.

Hinc Secundò Notat Theodor. hanc cupiditatem inesse magis iis qui pecunias suo labore comparant, quàm iis qui eorum sunt heredes aut successores. Ratio est, quam dat Plato

B l. 1. de Republ. quia scilicet illi qui sua industria opes comparant, magis amant illas tamquam fructus & fœtus suo sudore partos: qui verò eas possident sine labore, minùs eas amant, quia cogitant eas esse fœtus non propriæ, sed alienæ industriæ: *Nam & poemata*, inquit, *sua amant poetæ magis quàm aliena, & proprios filios parentes magis amant quam alienos.*

Pecunias magis amant ii qui eas compararunt quàm eorum heredes, cur?

Nota Tertiò, Cupido divitiarum inducit in tentationem, quia inexplebilis & vehementissima est; imò

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

Cupido opum omnis mali causa, quia est inexplebilis.

Hinc inducit hominem, ut negligat Sacrum & res divinas, ut contractus usurarios ineat, ut violet jura divina & humana, atque per fas & nefas opes accumulet; & si pœnitere volens moneatur restituenda esse injustè acquisita, restituere nolit, adeoque faciliùs animam sibi quàm opes malè partas avelli patiatur, hinc Apostolus avaritiam vocavit idolorum servitutem, & avarum idololatram.

Nota Quartò, τὸ *diaboli* non est in Græco, nec in Syro, nec apud Chrysost. Theodor. Theophyl. sed intelligitur, & fortè olim fuit. Nam Primasius & Cyprian. serm. 6. in orat. Dominicam, legunt nomen diaboli. *Adversis*, inquit Chrysost. *laqueum diaboli esse divitias, quem tetendit etiam Salvatori.*

Quis laqueus divitiarum. Prima expositio. Secunda.

C Secundò, Chrysost. *laqueum* hunc intelligit infidelitatem, in quam labuntur qui toti inhiant divitiis: hoc enim est quod versu sequ. ait Apostolus. *Quam quidam appetentes erraverunt à fide.*

Tertiò. Haymo *laqueum* hunc interpretatur damnationem.

Tertia. Quarta.

Quartò, alii superbiam accipiunt. Quocirca S. August. in Sententiis n. 197. *Dominus*, ait, *est rerum quas habet, qui nulla cupiditate illuditur. Nam qui amore terrenorum obstringitur, non possidet, sed possidetur.*

Quinta.

Quintò, alii captivitatem intelligunt, quæ animi libertatem tollit: dives enim suis opibus quasi compedibus astrictus est, unde opes à Gentilibus Plutonis compedes nuncupantur.

Opes sunt Plutonis compedes. Sexta & optima.

Sextò & optimè, laqueus diaboli est is, quem explicans statim subdit Apostolus, *Et desideria multa inutilia & nociva*; ubi conjunctio & significat id est, ita enim sumitur Coloss. 2. 8 & alibi, ut ibi dixi.

Unde Nota Quintò, *Laqueus*, &, ut Cyprian. loco jam citato legit, *muscipula*, quam volentibus ditescere

D injicit diabolus, sunt desideria inutilia & nociva, quæ necessariò ingerunt se tum ad comparandas, tum ad augendas, tum ad impendendas opes. Adde, divitias sequi ambitionem & desiderium gloriæ ac pompæ in vestitu, in curribus, in famulatu, in palatiis, in mensa, in conviviis, omnique apparatu externo: quæ mentem hominis distrahunt à Deo & rebus divinis, eamque in se trahunt & absorbent, totamque vanam, cupidam, deliciosam, superbam efficiunt, aliisque multis peccatis illaqueant. Meritò ergo S. Bernardus serm. 3. in psalm. *Qui habitat*, ex his Apostoli verbis inferens: *Ergone laqueus diaboli divitiæ sunt hujus sæculi?* gemit & exclamat: *Heu quàm paucos invenimus, qui ab hoc liberati laqueo exultent! quàm multos, qui dolent quòd parum sibi videntur irretiri, & adhuc quantum possunt, ipsi se involvere & intricare laborant! Vos qui reliquistis omnia, & secuti estis non habentem ubi caput suum reclinaret, filium hominis, exultate & dicite: Quoniam ipse liberavit me de*

laqueo

laqueo venantium. Confitemini illi toto corde, tota anima, tota virtute, & ex ipsis medullis cordis et gratias agite dicentes, Quoniam ipse liberavit me de laqueo venantium.

Stultitia divitum.

MERGUNT] Græcè βυθίζουσι, id est, demergunt in profundum, *interitum* scilicet & damnationem: sunt enim *inutilia & nociva*. Ubi Adverte. Pro *inutilia*, græcè est ἀνόητα, id est, stulta & amentia. Ita Theophyl. qui id ipsum explicans addit: *Quomodo*, inquit, *non est stultum simias alere, belluas ac pisces in vivariis ac septis includere, equos exornare auro, intraq; tectum aquam ducere, ac in solo, sive pavimento domus faciem veluti in speculo ob nitorem lapidum contemplari? hæc stulta sunt ac noxia, quæ animæ divitias lædunt, sensusq; absumunt quid, quòd plerique (divites opibus superbientes) tyrannidem affectantes mortem sibi ipsis attulerunt.*

Demosthenes divites imperitos vocat aureas pecudes.

Præclarè Galenus in paraphrasi orationis περὶ τὰς τέχνας, Demosthenes, inquit, divites imperitos & litterarum expertes aureas pecudes appellabat: Diogenes verò eosdem ficubus comparabat, quæ nascuntur in locis prærupt is & inaccessis, harum enim arborum fructu non homines, sed cervi & graculi vescuntur: sic & horum bona & reditus non ab honestis hominibus, sed à quibusdam facetis & assentatoribus absumuntur. Plato lib. 5. de Legibus asserere non dubitat, eos qui valdè divites sunt, non esse viros bonos, eò quòd homines ferè opibus & rebus secundis insolescant. Plutarchus narrat, ita quemdam Scyllæ ob tot opes glorianti respondisse: *Quomodo vir bonus esse potes qui tam magnas opes possideas, cùm nihil à patre acceperis?*

VERS. 10. Quænam cupiditas sit radix omnium malorum. Prima sententia S. August.

RADIX OMNIUM MALORUM EST CUPIDITAS] S. August. libr. 11. de Genes. ad litter. cap. 14. & Anselmus cupiditatem sive avaritiam accipiunt generalissimè, illam scilicet, qua quisque appetit aliquid amplius, sive honoris, sive opum, sive voluptatum, sive vindictæ, quàm ipsi conveniat; ita ut superbiam comprehendat cupiditas quasi speciem, idque probat, quia alibi, putà Eccli. 10. 15. dicitur: *initium omnis peccati esse superbia*. Secundò, quia constat non omne peccatum nasci ex cupiditate pecuniæ: diaboli enim peccatum fuit non amor pecuniæ, sed honoris.

Secunda & genuina.

Verùm hæc expositio est præter mentem Apostoli. Id patet ex Græco, ubi pro *cupiditas* est φιλαργυρία, id est, amor & cupiditas argenti, putà pecuniæ, sive avaritia C propriè dicta, ita explicant Ambros. Chrysost. Theophyl. & passim alii.

Hæc ergo avaritia est radix omnium malorum, non quasi omnia peccata, quæ in individuo umquam facta sunt ab ullo homine vel angelo, manaverint ex avaritia: hoc enim falsum est: sed quòd omnis generis mala & peccata avaritia nasci soleant, & sæpè nata sint, vox enim *omnium* distributivè capitur non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum. Eodem sensu dici posset superbia esse radix omnium malorum, quia omnis generis mala prodire solent ex superbia. Sic enim vulgò dicimus humilitatem esse radicem omnium bonorum; charitatem, patientiam, orationem esse radicem omnium virtutum: quia qui hasce virtutes habet, per eas alias omnes sibi comparare potest, & sæpè actu sibi comparat.

Quomodo superbia sit radix omnis peccati.

Hinc patet responsio ad Primam obiectionem S. Augustini: tam enim superbia, quàm avaritia radix est omnis peccati, quia tam superbia quàm avaritia hominem impellit ad omnia peccata, sive ad omne genus peccatorum.

Expositio S. Thomæ.

Aliter, sed subtiliùs respondet D. Thomas 1. 2. q. 48. D a. 1. & 2. scilicet superbiam dici initium omnis peccati ordine intentionis, avaritiam verò dici radicem omnis peccati ordine executionis: quia avaritia suppeditat modum & instrumentum, scilicet pecuniam, cui omnia obediunt, ad implendum & exequendum omne peccatum, quod superbus animo suo concipit & patrare destinat. Hoc sæpè verum est, non tamen semper: sæpè enim fit ut avaritia tam ordine intentionis, quàm executionis præcedat superbiam, sitque radix omnis peccati, adeoque ipsius superbiæ: uti sæpè videmus pauperes & humiles, cùm ditescunt, propter opes incipere insolescere & superbire. Prior ergo responsio planior, plenior & solidior videtur.

Morale de avaritia omnis mali fonte.

Hinc pulchrè moraliter S. Ambros. *Avaritia*, inquit, *quia omnia mala potest admittere, ideo radix omnium malorum est; quia ut desideria sua expleat (quod tamen impossibile est ut in ipsa assequatur) & maleficia, & homicidia, & obscœnitatem, & quidquid sceleris est perpetrat*. Idem Ambros. lib. de Cain A & Abel cap. 5. *Avaritia*, inquit, *quo plura absumpserit, eo magis inopem se esse credit, omnibus invida, sibi utilis, in summis divitiis inops; affectu extenuat, quod sensu abundat: nullus rapiendi modus, ubi nulla mensura cupiendi; elementa concutit, mare sulcat, terram effodit, cælum votis fatigat, nec sereno grata nec nubilo, condemnat proventus annuos, fætusq; terrarum arguit*. Sic Bias: φιλαργυρία, inquit, ἐστὶ τῆς κακίας μητρόπολις, id est, studium pecuniæ est metropolis omnis malitiæ. Sic & Timon: *Duo sunt*, inquit, *malorum elementa*, ἀπληστία & φιλοδοξία, id est, inexplebilis opum cupiditas, & gloriæ appetentia, & Virgil.

Avaritia est metropolis malitia.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames!

Sacra, id est sacrilega, & Horatius:

Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui
Semper in augenda festinat & obruitur re.

Sic & Ecclesiasticus cap. 10. 9. *Avaro*, inquit, *nihil est scelestius; hic enim & animam suam venalem habet*. *Extirpa ergo cupiditatem*, ait August. serm. 12. de Verbis Domini secundùm Matth. *& planta charitatem: sicut enim radix omnium* B *malorum est cupiditas ita radix omnium bonorum est charitas*. Vide Chrysost. in moral. homil. 17.

Denique scripsit in hanc Apostoli sententiam S. August. homiliam, quæ est octava inter 50. to. 10. ubi inter cetera ait: *Quia radix omnium malorum est cupiditas, & radix omnium bonorum est charitas, & simul ambæ esse non possunt, nisi una radicitus evulsa fuerit, alia plantari non poterit: sine causa aliquis conatur ramos incidere, si radicem non contendit evellere*. Deinde cum Apostolo exhortans quemlibet ad eleemosynam ait: *Si enim habet, profert & dat: si non habet, sufficit ei coram Deo voluntas bona, hic est pauper in arca, sed dives in conscientia: pauper in domo, sed dives in animo.*

QVAM QVIDAM APPETENTES ERRAVERUNT A FIDE, ET INSERVERUNT SE DOLORIBUS MULTIS] Relativum *quam* non refert *cupiditatem*, sed *pecuniam* hæc enim appetitur, non autem ipsa cupiditas, *pecunia* autem licet non sit in Latino textu, est tamen in Græco: includitur enim in voce φιλαργυρία, hæc enim non est aliud quàm φιλία τοῦ ἀργυρίου, sive ἀργυρίου, id est amor pecuniæ.

Ecce quàm omnium malorum radix sit cupiditas, cùm ad apostasiam, hæresim, infidelitatem quæ malorum omnium C est caput & congeries, deducat: avarus enim qui tantùm præsentia bona quærit per fas & nefas, negligit Deum & divina, adeoq; tandem non credit superesse bona alia futuri sæculi, itaque religionem omnem ac fidem contemnit.

Sic hodie multi vel metu amittendarum, vel spe acquirendarum opum à fide Christiana ad hæresim desciscunt.

Opes sunt dolores & spinæ triplices. Prima.

INSERUERUNT (περιέπειραν, id est, infixerunt vel transfixerunt) SE DOLORIBUS MULTIS] Amor enim pecuniæ instar spinæ mentem hominis transpungit & vulnerat aculeatis curis, vigiliis, angoribus, timoribus, laboribus & molestiis, q. d. O homo, quid appetis opes? spinas appetis, non rosas; aculeos quæris, non gemmas. Ita Chrysostomus cum suis. Verùm quia hos dolores subjungit Apostolus apostasiæ avarorum, quasi iis se inserant avari postquam erraverunt à fide, non antè. Hinc.

Secunda.

Secundò, meliùs ex hebraismo *dolores multos* interpretabimur peccata & scelera multa, quæ infidelitatem & avaritiam sequuntur. Hebræi enim peccatum vocant עמל *amal*, id est, laborem & dolorem, quia causa est multorum dolorum. Sic psalm. 7. 15. *Concepit dolorem*, (id est, peccatum & iniqui- D tatem; sequitur enim) *& peperit iniquitatem*, scilicet quam concepit. Ita per opes & avaritiam corruptos fuisse mores Romanorum docet Juvenalis, & ex eo S. August. epist. 5. ad Marcellinum Audi eum:

Servabat castas humilis fortuna Latinas
Quondam, nec vitiis contingi parva sinebat
Tecta labor, somniq; breves, & vellere Thusco
Vexatæ duræq; manus, ac proximus urbi
Hannibal & stantes Collina in turre mariti.
Nunc patimur longæ pacis mala, sævior armis
Luxuria incubuit, victumq; ulciscitur orbem.
Nullum crimen abest, facinusq; libidinis, ex quo
Paupertas Romana perit.

Tertia.

Tertiò, plenissimè accipiemus hic quosvis dolores, sive puros, sive cum peccato conjunctos, qui avaros, præsertim in infidelitatem prolapsos, consequi solent; uti sunt infamia, angor conscientiæ, damna rerum temporalium, perplexitas, & penè necessitas non tantùm usuras,

 fraudes,

fraudes, sed & infidelium commercia, superstitiones & errores, omnesque infidelitatis actus admittendi, ne suorum gratiam perdant, scilicet ut videantur verè descivisse ad infideles, & ex animo infidelitatem esse complexi; ac tandem metus periculum, & reatus gehennæ, qui est dolor dolorum. *Quapropter*, inquit Prosper lib. 2. de Vita contempl. cap. 13. *ei qui militat Deo, fugiendæ sunt divitiæ, quas qui habent, sine labore non quærunt, sine difficultate non inveniunt, sine cura non servant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt.* Noli ergo ea amare, quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.

Præclarè Galenus lib. de Curandis animi morb. c. 9. ostendit cupiditatem esse inexplebilem, omnisque tristitiæ causam. *Scito*, inquit, *omnis mœroris causam esse insatiabilitatem, ex eo quòd cupiditates habent homines, quæ neque satiari, neque expleri possunt. Semper enim concupiscunt, qui præsentium rerum inexplebiles sunt: proinde si duplum quidpiam habent, triplum illico student acquirere; si triplum, quadruplum appetere incipiunt. Quare tu numquam omnibus ditior, sed propter immensas cupiditates, semper futurus es pauper. Rectè igitur dictum, insatiabilitatem vitium animi esse pessimum: fundamentum enim quoddam est omnium cupiditatum, pecuniæ, gloriæ, honorum, principatus, contentionis.*

Et S. Chrysost. hom. cùm Sarton. & Aurel. acti essent in exitium, tom. 5. *Vesana*, inquit, *divitiarum cupiditas est morbus insanabilis, fornax quæ numquam extinguitur, tyrannis per orbem longè diffusa; divitiæ ingratæ sunt, fugitivæ, homicidæ, crudeles & implacabiles, bestiæ incicurabiles, præcipitium undequaque præruptum, scopulus assiduus plenus fluctibus, mare innumeris ventis agitatum, inimicæ irreconciliabiles, quæque numquam erga eos, à quibus possidentur, remittunt simultatem.*

Et Chrysol. serm. 29. *Cupiditas*, inquit, *sævus bestiis amando lædit, nudat ditando, etiam captivat aspectum, fidem frangit, violat affectum, vulnerat charitatem, turbat quietem, adimit innocentiam, docet furtum, suadet fraudes, imperat latrocinium.*

Quin & Plutarc. in Moralibus, docet avaros infelicem agere vitam. *Vt Chius*, inquit, *ille vina optima vendebat aliis, ipse vappam potabat: sic qui omnia sua depravant, nec suis ipsorum bonis fruuntur. Hujus servus interrogatus, quid ageret dominus: Cùm adsint*, inquit, *bona, quærit mala.*

Vers. 11.

TU AUTEM Ò HOMO DEI HÆC FUGE] Notat Theodor. & Chrysost. in Scriptura viros eximiè sanctos, Deoque familiares vocari *homines Dei*, non quòd reliqui homines non sint Dei; sed quòd hi imaginem Dei, ad quam creati sunt, puram à peccatis integramque conservent. Sic vulgò vocamus *homines divinos*, qui rara virtute sint admirabiles. Sic Achilles ab Homero sæpè vocatur δῖος Ἀχιλλεύς, id est, divinus Achiles. Verùm Nota esse hebraismum: Hebræi enim איש האלהים *isch haelohim*, id est Dei apud homines interpres, vicarius, per quem Deus loquitur operatur & moderatur suum populum.

Homo Dei vocatur Propheta;

Hinc Primò, & sæpissimè hoc nomen tribuitur Prophetis, quos Spiritus Dei regebat. Sic Eliæ dicit Pentacontarchus 4. Reg. 1. 11. & 12. *Homo Dei.* cui Elias: *Si homo Dei sum, descendat ignis de cælo*, &c. sic 1. Reg. 9. 6. de Samuele dicitur: *Vir Dei est in civitate hac.* sic Judicum 13. vers. 6. Manue de angelo, quem videbat: *Vir Dei*, inquit, *venit ad me habens vultum angelicum.* sic 3. Reg. 13. v. 1. dicitur: *Vir Dei venit de Juda in sermone* (id est jussu) *Domini in Bethel.* Quis autem sit hic vir Dei, exponit v. 18. ubi eum vocat נבא *nabi*, id est Prophetam. Sic 2. Timoth. 3. v. 17. doctor sacræ Scripturæ vocatur à Paulo *homo Dei*: jam enim sunt doctores, quod olim erant Prophetæ.

Secundò, princeps & Prælatus, qui regit vice Dei.

Secundò, איש האלהים *isch haelohim*, id est, homo Dei, est nomen quod tribuitur regibus, principibus & Prælatis à Deo constitutis, ut suo nomine populum regant: his enim Deus suam potestatem judicandi & gubernandi (quam significat nomen *elohim*) communicat. Sic Moses à Deo constitutus, Deique ad populum internuntius vocatur *homo Dei*, Deuter. 33. 1. sic David 2. Paralip. 8. 14. vocatur *homo Dei.* sic Actor. 2. 22. Petrus Jesum vocat *virum approbatum à Deo* (id est virum Dei) *virtutibus & signis, quæ Deus fecit per illum.* & c. 17. v. 31. Paulus Jesum vocat *virum in quo Deus judicaturus est orbem.* Vir ergo Dei idem est quod judex, legislator, princeps, qui Dei nomine & virtute judicat, regit, operatur. Hic Timotheus utroque sensu vocatur *homo Dei*: priore, quia erat Propheta, id est doctor populi: posteriore, quia erat Episcopus & princeps

Vtroque modo Timotheus vocatur homo Dei.

Ecclesiæ Ephesinæ, eamque vice Dei regebat. q. d. Paulus Memento ò Timothee, cujus sis, cui servias, Dei es, Deo servis, Dei vicarium agis; vide ergo ne avaritiæ, de qua hactenus egi, servias: nemo enim potest Deo servire & mammonæ.

SECTARE VERO JUSTITIAM] δίωκε, id est, persequere, uti venator persequitur feram, ita tu justitiam persequere, inquam, id est persequi perge majori studio & conatu, ut justitiam, pietatem, &c. quæ habes, in te & tuis subditis, foveas & augeas: significatur enim hic non actus inchoatus, sed continuatus, juxta can. 31.

Nota. Pro *mansuetudinem* Ambros. legit *tranquillitatem animi*: hanc enim parit mansuetudo. Porrò mansuetudo Episcopo & Doctori valdè est necessaria, ut suaviter & efficaciter in animos influat, iisque virtutes inserat, & vitia eximat: nec enim homines vitiosi ferunt asperitatem correctionis.

Vers. 12.

CERTA BONUM CERTAMEN FIDEI, APPREHENDE VITAM ÆTERNAM, IN QUA VOCATUS ES, ET CONFESSUS BONAM CONFESSIONEM CORAM MULTIS TESTIBUS] Græcè est ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα, q. d. Agoniza pulchrum sive præclarum agonem fidei. Alludit enim ad palæstram & agones, qui Ephesi & in Græcia celebrabantur. Rursum alludit ad agones & certamina militaria, in quibus pulchrum est decertare fortiter usque ad mortem, ut generosus miles dicat sibi, Tu ne cede malis, sed contra audentior ito; moriar potius quàm fugiam, pulchramque petam per vulnera mortem. Talis enim debet esse Christianus, ut quasi miles Christi pro Christo & Christi fide ad mortem & martyrium usque decertet. Unde ad hunc agonem generosè obeundum passim Christianos adhortatur Apostolus, ut Philipp. 1. 30. *Idem*, inquit, *certamen* (græcè ἀγῶνα) *habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.* Hebr. 12. 1. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen* (ἀγῶνα) 1. Cor. 9. 25. *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet: & illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam: sic currite ut comprehendatis.* quod hic iisdem penè verbis dicit: *Certa bonum agonem, apprehende vitam æternam.*

Qualis sit agon militis Christiani.

Secundò, certamen sive agon fidei, quem subit Episcopus, de quo hic propriè agit Apostolus, est, ut acerrimum se ostendat fidei Christianæ defensorem, propagatorem & propugnatorem contra omnes insidias & persecutiones Judæorum, Gentilium & hereticorum. Talis fuit agon Pauli 1. Thessal. 2. 2. *Passi*, inquit, *& contumeliis affecti*, &c. *fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa solicitudine* (græcè ἀγῶνι.) & 2. Timoth. 4. 7. *Bonum certamen certavi* (græcè τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγώνισμαι.) Hunc agonem describit 2. Corinth. 11. 23. & seqq.

Quis agon Episcopi.

Tertiò, dicitur agon fidei is, quo quisque Christianus, & præsertim Episcopus, contra peccata & vitia, omnesque mundi illecebras & concupiscentias æquè ac terrores depugnat. Dicitur *fidei*, tum quia ob fidem Christi suscipitur; tum quia fides per spem & charitatem operans hoc bellum conficit, Persuadet enim Christiano, ut pro amore Dei sui & ipse bravii cælestis obtinendi strenuè in hoc bello decertet. *Hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra*, inquit S. Joannes epist. 1. c. 5. 4. Unde Apostolus ad Hebræos 11. docet, *sanctos per fidem vicisse regna, operatos esse justitiam*, aliaque admiranda partim fecisse, partim pertulisse.

Quis agon fidei.

APPREHENDE, viriliter certando tamquam palmam victoriæ, VITAM ÆTERNAM, IN QUA (græcè εἰς ἥν, id est, ad quam) VOCATUS ES] à Deo.

Ita certarunt omnes Sancti cujusvis sæculi, & certando virtutis laudem & coronam adepti sunt. Audi S. Chrysost. serm. de martyr. tom. 3. *Ab origine mundi*, inquit, *innocens Abel occiditur, Henoch Deo placens transfertur, justus Noe invenitur, Abraham fidelis probatur, Moses mansuetus dignoscitur, Jesus castus, David lenis, Elias acceptus, Daniel sanctus, tres pueri victores redduntur, Apostoli discipuli Christi credentium magistri habentur; à quibus eruditi Confessores fortissimi pugnant, Martyres perfecti triumphant, & Christiani semper exercitus diabolum Deo armati debellant. In istis semper pares virtutes, dissimiles pugnæ, gloriosa victoria.* Deinde horum exemplo singulos ad certamen excitans, eisque classicum canens ait: *Vnde tu Christiane delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exsere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce; pactum, quod spopondisti; conditionem, quam accepisti; militiam, cui nomen dedisti.*

Certamen Sanctorum ex S. Chrysost.

Ita

Ita ſeptem fratres Machabæi intuitu vitæ æternæ, & ſpe A beatæ reſurrectionis ſinguli ſe invicem excitabant ad certandum contra Antiochum. unde ſecundus linguam & manus conſtanter carnifici præſcindendas extendens: *E cœlo*, inquit, *iſta poſſideo; ſed propter Dei leges nunc hæc ipſa deſpicio: quoniam ab ipſo me ea recepturum ſpero*. Mater verò eos exhortans ajebat: *Mundi creator ſpiritum vobis iterum cum miſericordia reddet & vitam; ſicut nunc voſmetipſos deſpicitis propter leges ejus*. Et ad minimum converſa: *Peto*, ait, *nate, ut aſpicias ad cœlum*, &c. *ut non timeas carnificem iſtum; ſed dignus fratribus tuis effectus particeps, ſuſcipe mortem. ut in illa miſeratione cum fratribus tuis te recipiam*. Certantibus enim vita æterna promiſſa eſt, & datur ut bravium.

Audi pulchram hac de re viſionem, quam narrat Joan. Moſchus in Prato ſpir. c. 130. *Narravit*, inquit, *nobis & iſtud Abbas Athanaſius de ſe, Venit, inquiens, mihi aliquando cogitatio, dicens: Quid putas erit certantibus, & non certantibus? Et cùm factus eſſem in eſtaſi, venit ad me quidam dicens mihi, Sequere me; adduxitque me in quemdam locum plenum luminis & gloriæ, ſtatuitque me juxta unam januam, cujus ſpecies enarrari non poteſt: audiebamus autem interius quaſi multitudinem innumerabilem laudantium Deum. Cumque pulſaremus, audivit quiſpiam intus, & dixit, Quid vultis? Ait ductor meus, Ingredi volumus. Reſpondit ille, Non huc ingredietur quiſpiam in negligentia degens: ſed ſi intrare vultis, abite, certate, nihil æſtimantes vanitates ſæculi*.

Triplex confeſſio Timothei Prima.

Et confessus] q.d. Ob hanc palmam, ſcilicet vitam æternam conſequendam confeſſus es bonam confeſſionem: Primò, in baptiſmo, inquit Chryſoſt. Theophyl. Ambroſ. Olim enim adulti, qualis erat Timotheus, qui ex gentiliſmo convertebantur ad chriſtianiſmum, publicam faciebant profeſſionem fidei & chriſtianiſmi; qualem feciſſe Victorinum Rhetorem docet Auguſt. lib. 8. de Confeſſ. c. 2. Hinc ad hanc fidei confeſſionem retinendam, voceque & vita profitendam, ſæpè ſuos hortatur Apoſtolus; ut Hebr. 10. 23. *Teneamus*, inquit, *ſpei noſtræ confeſſionem indeclinabilem*. 2. Cor. 9. 13. *Glorificantes Deum in obedientia confeſſionis veſtræ in Evangelium Chriſti*. Hebr. 3. 1. *Conſiderate Apoſtolum & pontificem confeſſionis noſtræ Jeſum*.

Secunda.

Secundò & potiùs, *confeſſus*, vel, ut vertit Syrus, Vatablus & alii, *profeſſus* es bonam profeſſionem, quando in perſecutione Gentilium, ac præſertim fabrorum Dianæ Epheſinæ illuſtrem fidei proteſtationem, imò propugnationem, Epheſi in publico Aſiæ totius theatro cum vitæ tuæ periculo oſtendiſti & exhibuiſti. Ita quoque explicat Chryſoſt. & Theophyl. ad hanc enim in perſecutione proteſtationem potiſſimum reſpicere Apoſtolum patet. quia agit de proteſtatione, in qua, ut præceſſit, profitens fidem Chriſti certat bonum certamen, ut apprehendat vitam æternam. Unde & mox ſubdit talem confeſſionem feciſſe Chriſtum coram Pontio Pilato, in ſumma ſcilicet perſecutione Judæorum quærentium Chriſtum ad necem, ut ad crucem à Pilato damnaretur, eò quòd confiteretur ſe eſſe Meſſiam.

Tertia.

Tertiò, non malè S. Thomas, Cajetan. Lombardus intelligunt de ea proteſtatione & promiſſione, quam præſente populo Chriſtiano fecit Timotheus, dum conſecraretur Epiſcopus, ſcilicet ſe evangelizaturum fidem & fideliter curaturum Eccleſiam Epheſinam. Sic monachi & Religioſi faciunt bonam confeſſionem & promiſſionem, dum faciunt vota, quibus profitentur ſe renuntiare mundo, mundi voluptatibus & diviſibili vitæ, inquit S. Dionyſ. cap. 6. Eccleſ. hierarch. p. 2.

Vers. 13.

Præcipi tibi coram Deo, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem] Notat Amb. tam ſeverè præcipere Apoſtolum, non tam propter Timotheum, cujus zelus hoc præcepto non egebat, quàm propter ejus ſucceſſores omneſque deinceps futuros Epiſcopos.

Duos ſtimulos Epiſcopo addit Paulus.

Secundò, duos hic Epiſcopo ſtimulos addit ad acuendam ejus virtutem & animum in hoc agone, quem præcipit Paulus. Prior eſt, quòd decertet *coram Deo, qui vivificat omnia*, id eſt, qui omnibus viventibus vitam dat & conſervat, ac præſertim qui omnes homines à morte ad vitam reſuſcitabit. q. d. Age ergo, ò Epiſcope, viriliter depugna, ſciens tibi paratam à Deo in reſurrectione coronam vitæ æternæ. Poſterior eſt, quòd decertet coram Chriſto, quem hic exemplar bonæ profeſſionis proponit: non enim in tribulatione aut perſecutione deficiet, qui cogitaverit ſeriò, quanta pro ſe, quamque conſtanter & patienter paſſus ſit Chriſtus.

Præclarè Cyprian. lib. 2. epiſt. 6. Martyres & Confeſſores, eos exhortatur, dicens: *Si vos acies vocaverit, ſi certaminis veſtri dies venerit, militate fortiter, dimicate conſtanter, ſcientes vos ſub oculis præſentis Domini dimicare, confeſſione nominis ejus ad ipſius gloriam pervenire: qui non ſic eſt, ut ſervos ſuos tantum ſpectet, ſed & ipſe luctatur in nobis, ipſe congreditur, ipſe in certamine agonis noſtri & coronat pariter & coronatur*.

Quænam Chriſti confeſſio.

Unde Nota. Tertiò. Chriſtus *teſtimonium reddidit bonam confeſſionem*, id eſt, teſtimonium quod fuit bona confeſſio: eſt enim appoſitio; nam græcè eſt, μαρτυρήσαντος τὴν καλὴν ὁμολογίαν, id eſt, qui (ſcilicet Chriſtus) teſtatus eſt, vel teſtatam fecit bonam vel præclaram confeſſionem. Hæc bona ſive præclara Chriſti confeſſio fuit, qua coram Pontio Pilato, totoque concilio & populo Judæorum profeſſus eſt ſe eſſe Meſſiam regem Judæorum, miſſum in mundum ut teſtimonium perhiberet veritati, ſcilicet ut doceret homines veram doctrinam benè & piè vivendi, & ad ſalutem æternam perveniendi. ita Chryſoſt. Theophyl. & alii.

Martyres ſunt teſtes Chriſti.

B Nota Quartò. Non dixit Apoſtolus, Confeſſus eſt bonam confeſſionem, ut dixerat de Timotheo v. præced ſed, *Teſtatus eſt*, vel teſtatam fecit, *bonam confeſſionem*: quia Chriſtus ſuam confeſſionem pro tenus factam, paſſionis, crucis & mortis tolerantia teſtatam fecit, ſuoque ſanguine confirmavit & obſignavit. ita Chryſoſt. cum ſuis. Hoc enim ſignificat Græcum μαρτυρήσαντος. Chriſtus enim eſt Martys, & Martyrum dux & caput: unde Apocal. 1. vocatur *teſtis* (græcè μάρτυς) *fidelis*, & inde Martyres ſunt dicti, qui ſanguine ſuo, morte & martyrio proteſtantur fidem Chriſti eſſe veram. alii enim qui in tribunalibus examinati profitebantur fidem Chriſti, à bona ſua confeſſione vocabantur Confeſſores: quòd ſi deinde eam ob cauſam morte afficerentur, vocabantur Martyres. hinc de Chriſto canit Eccleſia: *Rex glorioſe Martyrum, corona confitentium*.

Vers. 14. mandatum quadruplex Primum.

Ut serves mandatum sine macula, irreprehensibile] Nonnulli intelligunt mandatum dilectionis, quod primum, magnum & generale eſt mandatum.

Secundum

Secundò, alii accipiunt de mandato, quod baptizato traditum eſt in baptiſmo; ut ſcilicet veſtem innocentiæ C quam accepit cuſtodiat, ſeque immaculatum & irreprehenſibilem exhibeat Chriſto venienti ad judicium.

Tertium.

Tertiò & meliùs, alii intelligunt mandatum quod immediatè præceſſit, ſcilicet: *Certa bonum certamen fidei*.

Quartum.

Quartò & pleniſſimè, *mandatum*, id eſt, mandata. q. d. Quidquid tibi, ò Epiſcope, hac epiſtola præcepi & demandavi, hoc ſerva.

Quid ſit ſervare mandatum ſine macula Prima expoſitio.

Nota. Mandatum hoc jubet ſervari *ſine macula*, non quaſi mandatum, quod ſanctum & purum eſt, in ſe reprehendi poſſit, ſed quòd mandatarius cui datur mandatum, illud ſervare debeat integrè & inviolatè, ut jure de ejus neglectu aut violatione reprehendi nequeat. Eſt ergo hypallage: mandatum enim ſervatur *ſine macula & irreprehenſibile*, quando mandatarius mandato obediens ſeipſum ſervat ſine macula & irreprehenſibilem; unde Græca ſic habent, τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον. ubi ἄσπιλον & ἀνεπίληπτον non ad ἐντολὴν, ſed ad σε referendo verti poteſt cum Vatablo, Eraſmo & aliis, *ut ſerves mandatum immaculatus & irreprehenſibilis*. Hinc etiam Chryſoſt. & Theophyl. ſic explicant, q. d. Paulus: Serva mandata mea integrè, ita ut neque in dogmatibus, neque in moribus maculam D contrahas, ob quam meritò reprehendaris.

Secunda

Secundò tamen, Oecumen. Neſſelius & Primaſius propriè ipſum mandatum dicunt ab obediente ſervari ſine macula & irreprehenſibile: quia qui inobediens mandatum tranſgreditur, quodammodo mandato notam aliquam & labem aſpergit, illudque maculat, & reprehendi facit, præſertim ſi ſit Epiſcopus: hic enim ſi malè vivat, facit ut Gentes blaſphement tam legem, quàm nomen Chriſti & Chriſtianorum. Sic Jacobi 4. 11. dicitur: *Qui detrahit fratri, detrahit legi*, quæ ſcilicet vetat detractionem. Sicut enim qui legi huic aliiſque obedit, legem honorat: ita qui legem violat, ac proximo detrahit, legi ipſi detrahit, legemque ipſo facto vilipendit & infamat.

Usque in adventum Domini nostri Jesu Christi] Pro *adventu* græcè eſt ἐπιφάνειαν, id eſt, apparitionem, illuſtrationem & illuſtrem ſplendidumque adventum: nam, ut dicitur Matth. 24. 30. *Videbunt filium hominis*

minis venientem in nubibus cæli cum majeſtate magna & poteſtate. Hac ergo mentione illuſtris & glorioſi adventus Chriſti ad judicium, excitat Apoſtolus Epiſcopum & Chriſtianos omnes, ut ſine macula ſe ſervent in obedientia mandatorum Chriſti, utpote qui ſciant ſe à Chriſto & cum Chriſto gloria æterna donandos. Unde Chriſtianis hic adventus Chriſti deberet eſſe non terroris, ſed in votis & deſiderio. *Si enim*, inquit, Auguſt. in pſalm. 147. *amavimus Chriſtum, utique adventum ejus deſideravimus.*

VERS. 15. QUEM, ſupple adventum Chriſti, ut patet ex græco ὃν, SUIS TEMPORIBUS OSTENDET (id eſt exhibebit) BEATUS ET SOLUS POTENS] Nota. Pro *beatus* græcè eſt ὁ μακάριος. q. d. Ille beatus, qui ſcilicet eſt ipſa beatitudo, beatque omnes angelos & Sanctos, teque, ô Timothee, omneſque Chriſtianos beabit, ſi ſervent ejus mandata ſine macula, ut dixi.

Deus eſt ſolus dynaſta.

Secundò. Pro *ſolus potens* græcè eſt μόνος δυνάστης, id eſt, ſolus dynaſta & princeps; quia ſcilicet Deus à ſe ipſo habet omne dominium, poteſtatem, principatum, illudque ita abſolutum, potens & eminens, ut ejus reſpectu creati principes & dynaſtæ videantur non eſſe principes & dynaſtæ, ſed tantùm famuli Dei, quibus gratis & quaſi mendicatò umbraticum, exilem & temporarium dominium & principatum elargitur & communicat Deus. Sic dicitur, *Nemo bonus niſi ſolus Deus*: rurſum, *Ego ſum qui ſum*, quia eſſe Dei & bonitas Dei tam perfecta, ſolida & immenſa ſunt, ut omnis eſſentia & bonitas creata reſpectu illius increatæ vix umbra ſit. q. d. Paulus: Ne timeas mundi dynaſtas & reges in confeſſione & propugnatione fidei, ô Timothee: his enim præſidet ſummus dynaſta, qui ſolus propriè & abſolutè dynaſta eſt, cui tu ſervis, quique tui curam gerit, & te contra omnes mundi dynaſtas roborat. ita Chryſ.

Tria Dei epitheta juxta Eraſmum.

REX REGUM] Græcè βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, id eſt, rex regnantium, ſcilicet, non tantùm regum, ſed & tyrannorum. Eraſmus hæc tria Dei epitheta ſic diſtinguit: δυνάστης, inquit, dicitur reipublicæ gubernator & princeps: δυνάσται enim dicuntur, qui potentia rempublicam obtinent: quod Deo proprium eſt, utpote qui nullis ſubiectus eſt legibus. Βασιλεὺς verò, id eſt rex, dicitur Deus à providentia, quaſi πᾶσι ἐπιλάμπων; quòd ſcilicet omnibus proſpiciat: hoc unicè convenit Deo. Deinque dicitur Deus κύριος, id eſt dominus, quod auctoritatis eſt nomen: nullus enim poteſt reſcindere quod Deo placuit. ita Eraſmus.

Unde Sancti ...

Auctoris ſententia.

Verum minutior & exilior eſt iſta diſtinctio: potiùs videtur Apoſtolus hæc quaſi ſynonyma congerere ad explicandam & exaggerandam immenſam, omniaque tranſcendentem Dei potentiam & imperium, idque per nomina & dignitatum titulos, qui apud homines gradationem quamdam ab imo ad ſummum ſignificant. Nam apud homines inter principes minimi ſunt dynaſtæ; his majores ſunt reges; ſed maximi ſunt Domini ſive Imperatores. Sic Auguſtus, Tiberius, Nero & alii Romani Imperatores vocabantur Domini, ſcilicet ſummi & abſoluti, ut patet Actor. 25. verſ. 26. Sic etiamnum Turcarum Imperator ab eis nuncupatur Magnus dominus. Hinc & Deus vocatur אדני *Adonai*, id eſt *Domini* in plurali, hoc eſt, multus & magnus Dominus.

Quomodo ſolus Deus ſit immortalis.

Reſp. prima quia ſolus exſe eſt immortalis.

VERS. 16. QUI SOLUS HABET IMMORTALITATEM] Sicut dicitur Deus ſolus potens, ita & ſolus immortalis, ſcilicet à ſeipſo pleniſſimè & abſolutiſſimè, ita ut à nulla re mors aut interitus Deo inferri poſſit: angeli enim & animæ licet immortalitatem Dei, ſicut & eſſe ſpiritale Dei, aliquo modo participent, imperfectè tamen & tenuiter eam, æquè ut eſſe Dei, participant; adeoque abſolutè à Deo interimi & annihilari poſſunt. Hinc Plato in Timæo inducit Deum diis minoribus, id eſt angelis, ita loquentem: *Generati eſtis immortales quidem, & tamen indiſſolubiles omnino non eſtis: nec tamen unquam diſſolvemini, nec mortis fatum ſubibitis. Nam voluntas mea majus præſtantiuſque vobis eſt vinculum ad vitam cuſtodiendam, quàm nexus illi quibus eſtis tunc, cùm gignebamini, colligati.*

Secunda, ſolus Deus eſt immortalis, id eſt immutabilis.

Secundò, S. Auguſt. lib. 1. de Trinit. c. 1. & Gregor. l. 12. Moral. cap. 17. per *immortalitatem* hic accipiunt immutabilitatem: immutabilitas enim eſt ratio & quaſi cauſa incorruptionis & immortalitatis: & rurſum, omnis immutabilitas eſt quædam immortalitas, ſicut omnis mutabilitas eſt quædam mors; & contra quia quod mutatur, tranſit ab eo quod erat ad aliud quod non erat: quod eſt quædam mors & interitus prioris eſſe, quod mutatione hac deperit. Jam hoc ſenſu conſtat ſolum Deum eſſe immortalem, id eſt immutabilem: nam angeli & homines mutabiles ſunt.

A Unde S. Bernard. ſerm. 81. in Cant. infert animam hominis licet ſit immortalis, tamen modicam tantùm habere partem immortalitatis, eò quòd Apoſtolus de Deo dicat: *Qui ſolus habet immortalitatem. Quod ego*, inquit, *non prœterà diſſimus, quòd ſolus ſit natura incommutabilis Deus, qui ait: Ego Dominus, & non mutor. Vera utique & integra immortalitas tam non recipit alterationem, quàm nec finem; quòd omnis mutatio quædam mortis imitatio ſit. Omne etenim quod mutatur, dum de uno ad aliud tranſit eſſe, quodammodo neceſſe eſt moriatur quod eſt, ut eſſe incipiat quod non eſt. Quòd ſi tot mortes, quot mutationes, ubi immortalitas? Et huic varietati ſubiecta eſt ipſa creatura*, &c.

Nota, hæc dici contra Simonem Magum: ipſe enim præter Deum ponebat alias virtutes vel principes immortales & potentes per ſe & independentes quaſi à Deo. hos ut tollat Paulus, dicit ſolum Deum eſſe potentem & immortalem ex ſe.

Obiectio.

Dices; Solus Pater hic dicitur potens & immortalis: ergo Filius & Spiritus ſanctus non ſunt immortales & potentes per ſe.

Reſponſio prima.

Reſp. Primò, negando antecedens: nam abſolutè loqui-
B tur hic Apoſtolus de Deo, qui communis eſt tribus perſonis. unde S. Auguſt. lib. 1. de Trinitate cap. 6. vult Apoſtolum hic loqui de tota SS. Trinitate.

Secunda.

Secundò, etiamſi de ſolo Patre, ut vult Chryſoſt. diceret Apoſtolus; Solus Pater eſt potens & immortalis; hoc ipſo non debet intelligi ſecluſus Filius aut Spiritus ſanctus, ſed tantùm ea, quæ ſunt alterius naturæ, ſeu quæ aliam habent eſſentiam, quàm habeat Deus Pater. Eſt enim axioma Theologorum, particulas excluſivas, ſolus, tantùm, duntaxat, & ſimiles, in divinis, cùm adduntur actibus notionalibus, excludere alias perſonas; cùm verò adduntur attributis eſſentialibus, (qualis eſt potentia, immortalitas, &c.) tantùm excludere alias eſſentias, ſeu res quæ aliam habent naturam. Tam ergo Filius & Spiritus ſanctus quàm Pater, habent omnipotentiam & immortalitatem per ſe, ſive ex ſe, id eſt, ex ſua eſſentia & divinitate.

Tertia.

Tertiò, reſpondet Cyrillus l. 4. Theſauri cap. ult. ſolum Patrem habere potentiam & immortalitatem à ſe, quia à nullo alio ea habet: Filium autem & Spiritum ſanctum non habere ea à ſe, ſed à Patre, quia eſt principium totius SS. Trinitatis, ut τὸ *à ſe* non naturam, ſed perſonam denotet.

Lux eſt ipſa glorioſa Dei majeſtas.

C LUCEM HABITAT INACCESSIBILEM] Hæc *lux* eſt ipſe ſplendor & gloria majeſtatis divinæ increata, immenſa & inenarrabilis, quæ eſt fons omnis luminis, claritatis, cognitionis, gloriæ; & ut verbo dicam, hæc lux eſt ipſe Deus. Unde anthropopathōs in ea habitare dicitur Deus: Deus enim propriè domum non habet, in qua habitet, ſed habitat, id eſt exiſtit, in ſeipſo.

Hæc lux eſt caligo, in qua habitat Deus.

Secundò, hæc lux nobis eſt inacceſſa: unde nobis non lux, ſed caligo eſt. Hinc in veteri teſtamento Deus Moſi & Prophetis apparuit in nube & caligine, Exodi 20. v. 21. pſal. 17. v. 10. & 12. *Poſuit*, inquit, *tenebras latibulum ſuum*. pſal. 96. v. 2. *Nubes & caligo in circuitu ejus*. Qua de re S. Dionyſius ep. 5. ad Dorotheum: *Caligo*, inquit, *divina eſt inacceſſibilis, in qua habitare dicitur Deus: hæc eſt inviſibilis propter eximiam claritatem, & inacceſſibilis propter immenſam luminis copiam.* Lux ergo Dei infinita vocatur in Scriptura *caligo* & *nubes*: quia præſtringit oculos noſtros, ita ut non magis immenſam hanc Dei gloriam intueri poſſint quàm denſiſſimas tenebras, altamve caliginem, ſeu nubem atram.

Quomodo nemo poſſit videre Deū. Prima expoſitio.

QUEM NULLUS HOMINUM VIDIT, SED NEC VI-
D DERE POTEST] ſcilicet oculo corporeo. ita Heſſelius.

Secunda.

Secundò, commentar. Ambroſio aſcriptus hic intelligit hæc de ſolo Patre, quem in veteri teſtamento apparuiſſe negat, ita ut nullus Prophetarum aut hominum Deum Patrem viderit; ſed tantùm Filium. vult enim in omnibus apparitionibus ſolum Filium apparuiſſe. Sed hoc refellit S. Auguſt. l. 2. de Trinitate c. 18. & verus Ambroſ. in illud Lucæ 1. 11. *Apparuit illi angelus Domini*, docetque etiam Patrem & Spiritum ſanctum apparuiſſe: & patet Geneſis capit. 18. ubi Abraham vidit tres angelos repræſentantes tres perſonas SS. Trinitatis: unde tres vidit, ſed tres quaſi unum compellavit & adoravit.

Tertia.

Tertiò, alii accipiunt hæc de hac vita mortali, q. d. Paulus: In hac vita mortali nec ego, nec Moſes, nec quis alius vidit, aut videre poteſt divinam eſſentiam. Verùm hoc abſolutè non videtur verum: etiamſi enim demus neminem actu vidiſſe Deum, poteſt tamen Deus facere, ut aliquis homo mortalis videat Dei eſſentiam.

Hinc

Quarto & genuino.

Hinc Quartò, germanè & solidè, nemo potest videre Deum, scilicet per se & suas naturæ vires, sive nemo potest videre Deum sua acie mentis, suo naturali acumine, suo ingenio, uti præsumebant Anomæi: sed necesse est ut homo visurus Deum supra hominem elevetur, ac per gratiam naturam transscendat, & super seipsum attollatur, atque quasi supernaturalem vim visivam oculumque accipiat, puta lumen gloriæ, quo Deum videre possit. Quod ergo dicitur Genes. 32. v. 30. *Jacob vidisse Deum facie ad faciem*, & Moses Num. 12. v. 8. dicitur *ore ad os* quasi amicus cum amico familiariter cum Deo collocutus; intelligendum est non de Dei essentia, sed de corpore à Deo, vel potiùs ab angelo personam Dei repræsentante assumpto, in quo facie ad faciem cum Mose & Jacobo angelus vice Dei colloquebatur.

Quomodo Jacob & Moses viderint Deum facie ad faciem.

Hinc rectè colligunt Theologi, nec esse, nec esse posse aliquam creatam substantiam, cui connaturale sit videre Deum, seu quæ viribus naturæ suæ possit videre Deum, ac consequenter cui naturale sit lumen gloriæ: tali enim creaturæ Deus non habitaret lucem inaccessibilem, sed per se accessibilem, talisque per se posset videre Deum, ac consequenter deberet esse talis ordinis divini, & in eodem ordine cum Deo, ac quasi par Deo. Quæ omnia repugnant Apostolo hic, cùm dicit Deum ita transscendere omnia creata, omnemque omnino intellectum, sive creatum de facto, sive possibilem, ut à nullo viribus suis suæque naturæ aliri, accedi, videri possit. Sic cap. 1. 17. Deum vocavit *regem sæculorum invisibilem*,

Nulla potest creari creatura, cui sit connaturale videre Deum.

Qui honor et imperium sempiternum] Pro *imperium* græcè est κράτος, quod non tantùm imperium, sed & potestatem ac robur significat. q. d. Reges hujus mundi habent suum robur & imperium, sed breve; *omnis enim potentatus vita brevis*: Deus verò robur & imperium habet æternum, quo impios in æternum puniet, Sanctos verò gloriæ & regni sui participes faciet in die adventus Christi ad judicium.

Qui honor Dei.

VERS. 17. *Divitibus hujus sæculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto divitiarum*] Quia vers. 6. & seqq. egit de vitiis cupientium ditescere, hinc transit ad ipsorum divitum vitia, eorumque remedia. Ephesus enim nobile erat Asiæ emporium, unde multi in ea mercatores erant prædivites.

Divites alii sunt hujus sæculi, alii futuri.

Nota. Vocat *divites hujus sæculi*, quia sunt alii divites sæculi futuri. Vocantur ergo divites & divitiæ hujus sæculi, quia cum hoc sæculo instar bullæ & momenti transeunt. Secundò, quia terrenæ sunt, miseræ, viles & exiles, quale est hoc sæculum & homines sæculares, omniaque sæcularia. Sic dives Epulo in hoc sæculo dives erat, sed in futuro pauper: contrà Lazarus mendicus in præsenti vita pauper, erat in futura dives. S. August. ser. 212. de Tempore.

Secundò, vult Paulus ut Timotheus Episcopus præcipiat divitibus *non sublime sapere*, græcè μὴ ὑψηλοφρονεῖν, quod Ambros. vertit, *non superbè sapere*, Vatablus, *non elato esse animo*: sed propriè significat sublimiter de se sentire, magni se facere, multum sibi arrogare. *Nam sicut vermis pomo, ita divitiis superbia innascitur*, inquit Ansel. & August. ser. 5. de Verbis Domini secundùm Matth. tom. 10. *Omne*, inquit, *pomum omne granum, omne frumentum, omne lignum habet suum vermem: alius est vermis mali, alius piri, alius fabæ, alius tritici: vermis divitiarum, superbia.*

Vermis divitiarum superbia.

Tertiò, vult divites *non sperare in incerto* (græcè ἀδηλότητι, id est, incertitudine) *divitiarum suarum*, quia opes hæ instabiles sunt, caducæ, & minimo vento belli, naufragii, furti, & cujuslibet mutationis rerum humanarum dissiantur, pereunt, & ab uno alteri afflantur, ut qui hodie est Crœso ditior, cras sit Iro pauperior. Adde, in morte cujus dies & hora nobis incerta est, omnes opes nos deserent: ita ut non tam opum domini, quàm usufructuarii simus, ait Chrysost. Quis ergo sapiens in eis spem suam defigat? *Stulte*, inquit Christus diviti illi, Lucæ 12. 20. *hac nocte animam tuam repetunt à te, quæ autem parasti cujus erunt?* Hinc Diogenes Cynicus opes, quia viles sunt & fluxæ, vocabat vomitum fortunæ. Chrysost. homil. in Eutropium vocat eas servum fugacem, imò homicidam, exemplumque statuit ipsum Eutropium, qui à summo opum & honorum gradu in imum lapsus, cùm à militibus ad necem posceretur, ad ecclesiam (cujus immunitatem violaverat) confugere coactus, ibique à Chrysostomo exceptus, & homilia jam dicta defensus ac servatus est.

Incertitudo divitiarum.

Opes sunt vomitus fortunæ.

VERS. 17. & 18. *Sed (sperare) in Deo vivo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendum) bene agere, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant vitam veram*] Aptè incertitudini divitiarum, quæ non permanent, sed citò pereunt, opponit *Deum vivum*, qui semper permanet, vivit & viget. Sic enim Hebræi Deum æternum & stabilem vocant אל חי *el chai* id est, Deum vivum; ut eum opponant diis Gentium & idolis, quæ sunt dii saxei & lignei, ideoque falsi & mortui. Unde S. August. serm. 205. de Tempore, ait: *Apostolus jubet non sperare in incerto divitiarum; sed in Deo vivo, fur tibi tollit aurum; quis tibi tollis Deum? quid habet illud, si Deum non habet? noli ergo in divitiis sperare; sed in Deo vivo, qui præstat nobis abundanter omnia, cum quibus omnibus & seipsum.* Idem l. 13. Confess. 8. *Malè*, inquit, *mihi est præter te, & omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est.* Secundò, *Deus vivus* significat Deum divitem, largum & liberalem, qui vitam, omniaque sua bona nobis largiter aspirat & communicat; hinc à Græcis deorum summus dicitur Ζεὺς vel Ζὴν: quia, ut ait Laertius in Zenone, ὁ ζῆν πᾶσιν ὤν, vivendi ceteris causa est, Unde Paulus hic idipsum explicans subdit, *qui præstat omnia abundè* (πλουσίως, id est diviter, opulentè, copiosè: alludit enim ad verbum πλουτεῖν, id est divitias, de quibus præcessit) id est, qui est & dicitur hebraicè *saddai*, de quo dixi Philipp. 4. 17. Hic ergo *præstat omnia ad fruendum*, ut scilicet aere, aqua, luce, sole, elementis, inquit Chrysost. fruamur æquè pauperes ac divites, utque frugibus & opibus terræ omnibusque animæ & corporis alimentis & fomentis abundemus (qua de re pulchrè disserit Seneca lib. 4. de Beneficiis c. 4.) iisque frui possimus, id est, cum voluptate uti: *Deus* enim *cibo & lætitia implet corda nostra*, ut dicitur Act. 14. 16. nam alioqui propriè bonis præsentibus tantùm utimur, æternis verò fruimur. Unde S. August. serm. 5. de Verbis Domini secundùm Matth. *Deus præstat*, inquit, *& temporalia & æterna: ad utendum temporalia tamquam viatoribus, ad fruendum æterna tamquam habitatoribus: temporalia, unde boni faciamus; æterna, ut boni efficiamur.*

Cur Deus vocetur vivus.

Quomodo Deus præstet omnia ad fruendum.

Nota. Apostolus hic septem præcepta dat divitibus. Primum est, ut in suis opibus spes suas non defigant Secundum, sperent in Deo vivo.

Septem præcepta divitibus dat Paulus.

Tertiò, vult Apostolus divitibus præcipi *bene agere*, græcè ἀγαθοεργεῖν, id est, ut bona opera operentur, & fugiant luxum aliaque peccata & mala opera, quæ opes consequi solent.

Quartò, vult *divites fiant in bonis operibus* scilicet multa bonorum operum merita sibi accumulando: veræ enim divitiæ sunt non aurum & argentum, sed virtutes & virtutum opera.

Quintò, ut *facile tribuant*, græcè εὐμεταδότους εἶναι, id est ait Ambros. ut faciles sint ad impartiendum, ad largiendum, ad dandam eleemosynam.

Sextò, ut *communicent*, id est, pares suos alios mortales agnoscant, inquit S. August. serm. 5. citato de Verbis Domini, &, ut Haymo, communicare, inquit, est mortales se recogitare, & socios esse aliis hominibus in fragilitate. Secundò, Græcum κοινωνικοὺς, id est communicantes, Chrysost. Theophyl. Oecumen. interpretatur benevolos, amicos, societatis amantes, humanos; qui alios præsertim pauperes non despiciunt, sed sine fastu familiariter cum iis loquuntur & agunt. Tertiò, & aptiùs ad sequentia & præcedentia, per *communicare* intellige facilè mutuare, commodare, & rerum suarum usum communem facere, sicut enim per *facilè tribuere* intellexit facilem donationem: ita per *communicare*, intelligit facilem opum suarum communicationem per mutuum, commodatum, aliosque modos à donatione distinctos. Vult enim divites sua liberaliter non tantùm donare, sed & utenda dare: opes enim eis ad usum datæ sunt tum proprium, tum alienum; has tamen avari tenaciter retinent, & è viscatis manibus abire non sinunt; liberales verò liberaliter eas communicant.

Communicare tripliciter exponitur.

Septimò, vult Apostolus divites *thesaurizare sibi fundamentum bonum*. Hoc fundamentum commentarius Hieronymo & alter Primasio ascriptus, (qui uterque, ut dixi in procemio, revera est Pelagii, vel Pelagiani alicujus) interpretatur vendere omnia, & dare pauperibus, id quod vult esse præcepti. Hæc enim inter alias fuit quoque hæresis Pelagii, scilicet Christianis præceptum esse à Christo & ab Apo-

Pelagii hæresis fuit Christianos omnes debere esse pauperes.

Apostolo, vendere omnia sua, eaque dare pauperibus ac consequenter omnibus Christianis vetitas esse opes, & præceptam paupertatem, ideoque divites non posse salvari; idque Christum docuisse Matt. 19. 24. cùm dixit, *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm divitem intrare in regnum cælorum.*

Refellitur.

Hoc refellit S. August. epist. 89. ad Hilarium q. 4. meminitque expositionis hujus loci jam dictæ, eamque Pelagianam vocat. Unde sequitur commentarios hos Hieronymo adscriptos esse Pelagiani cujuspiam: refellit autem hac ratione, quòd S. Paulus velit a divitibus ali uxores, filios & servos: hi autem sine opibus ali non possunt. Rursum quòd nullum extet paupertatis hujus præceptum, quod omnibus Christianis sit datum: non enim dicit Christus, Si vis Christianus, sed, Si vis perfectus esse, vade & vende omnia. locus autem Matthæi c. 19. alium habet sensum, ut ibi dicam.

Quod fundamentum bonū divitibus comparandum.

Dico ergo, vult Apostolus divites sibi thesaurizare & recondere *in futurum*, scilicet sæculum, *fundamentum bonum*, id est, firmas opes & bene fundatas, scilicet spiritales, cælestes & æternas: putà virtutes & virtutum pietatisque opera. Has enim opes quasi fundamentum solidum opponit incerto divitiarum hujus sæculi. ita Chrysost. Theophyl. Anselmus & Theodoret. qui hinc docet veras divitias hominis Christiani repositas esse in cælo, ubi Christus admonet ut collocemus thesauros nostros, quos nec ærugo demolitur, nec tinea corrumpit.

Bona opera sunt fundamentum futuri ædificii.

Ubi Nota. Bona opera vocat Apostolus *fundamentum* futuri ædificii, quod nobis præparatur in cælo: quia tota præparatio futuræ gloriæ est per merita, quæ hic acquirimus per gratiam, inquit S. Thomas. Unde subdit Apostolus, *Ut apprehendant veram vitam*; scilicet beatam & æternam. Bona ergo opera sunt fundamentum vitæ æternæ, quibus scilicet vita æterna acquiritur & superstruitur. Unde clarè sequitur *bona opera* esse causam meritoriam vitæ æternæ. ita Chrysost. Theophyl. & alii.

Vera vita est in cælis, falsa hic.

Nota Secundo, *veram vitam* dici illam, quæ Beatorum est in cælis. Unde Græca habent, ζωῆς αἰωνίου, id est, vitam æternam: hæc enim præsens vita, non vita, sed vanitas est, & mors potiùs dicenda quàm vita. *Hæc est ergo*, inquit S. August. serm. 5. de Verbis Domini secundùm Matthæum, *falsa vita: apprehendenda est ergo vera vita; migrandæ sunt facultates nostræ ad locum veræ vitæ, ut hoc ibi inveniamus, quod hic damus.* Sicut ergo insipiens esset, qui in locum alium migrare deberet, ubi nihil inveniret, nisi quod præmisisset, nihil tamen illuc vellet præmittere: ita insipiens est qui hic suas opes per eleemosynam & bona opera non præmittit in futuram vitam in cælo, ut ibi ex iis in æternum alatur & vivat. Pulchra parabola idipsum Josaphato regi declarat Barlaam apud Damasc. c. 14. historiæ eorumdem.

Vers. 20.

O TIMOTHEE, DEPOSITUM CUSTODI] Iterum atque iterum redit Apostolus, & Episcopo Timotheo inculcat, ut novas & falsas doctrinas caveat, & antiquam veramque fidem tueatur. quia hæc res angebat animum Apostoli prævidentis hæreses mox suborituras. Pro *depositum* Ambr. legit, *commodatum*; Oecum. per *depositum* intelligit præcepta Dei hic à Paulo proposita Timotheo; alii cum Theodoreto intelligunt gratiam, munus & officium Episcopale; Cajet. accipi populum quasi gregem sub depositi ratione Episcopo Timotheo commissum; alii charitatem, vel etiam castitatem intelligunt.

Quid depositum hic. Variæ sententiæ.

Depositum est doctrina sana per manus tradita.

Verùm certum est per *depositum* Apostolum intelligere doctrinam sanam, quæ Timotheo quasi Episcopo credita erat, eique quasi depositum à Deo & Paulo commendata. Unde consequitur doctrinam hanc solere per manus tradi, ejusque custodes esse Episcopis obstrictos ad hoc, ut ne minimam quidem ejus partem tolli aut vitiari patiantur. lex enim depositi, inquit Chrysost. non patitur ut aliquid illius pereat sine culpa apud depositarium. Hinc S. Basilius præfecto Valentis Imp. Arriani urgenti ut in nonnullis cederet, ita respondit: *Qui divinis innutriti sunt eloquiis, corrumpi de divinis dogmatibus nec unam syllabam patiuntur: sed pro iis, si ita oporteat, omnes mortis species amplectuntur.*

Hanc doctrinam vocari hic *depositum* patet Primò, quia ita se explicat Paulus subdens: *Devitans profanas vocum novitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ*; ubi profanas novitates, & falsi nominis scientiam quasi deposito oppositam & contrariam vitari jubet: si ergo falsi nominis scientia opponitur deposito, sequitur depositum esse veri nominis scientiam, putà sanam doctrinam, quæ vera est sapientia & scientia.

Secundò, idipsum patet ex ep. 2. ubi hoc depositum iterum atque iterum commendat Timotheo, & iisdem penè verbis, quibus hic utitur, cùm ait c. 1. 13. *Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide, & in dilectione in Christo Jesu: bonum depositum custodi.* & c. 2. 2. *Quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus*, & infrà: *Solicitè cura teipsum, &c. rectè tractantem verbum veritatis; profana autem & vaniloquia devita.* ecce tibi idem quod hic ait, *devitans profanas vocum novitates.*

Tertiò, quia ita explicant Chrysost. Theophyl. Oecum. Anselm. & pulcherrimè Vincentius Lirinensis in aureo suo libello contra hæreses, post medium libri.

Cur sana doctrina vocetur depositum. Prima causa ex Vincentio Lirinens.

Ex quo Nota, sanam doctrinam vocari *depositum*, Primò, quia à Christo apud Ecclesiam fuit deposita, & instar depositi Apostolis & Episcopis asservanda tradita & commissa. Unde pulchrè Vincentius singula Apostoli verba explicans & perurgens: *O Timothee*, inquit, *ò Episcope, ò sacerdos, ò doctor. ò, exclamationis est & præscientiæ & charitatis: prævidebat enim futuros, quos prædolebat errores; custodi propter fures, propter inimicos depositum, id est, doctrinam sanam, quæ tibi quasi Episcopo credita est à me & à Christo, non quæ à te inventa; quam traditione accepisti, non quam excogitasti; cujus non auctor debes esse, sed custos.*

Secunda.

Secundo, depositum custodi, id est, talentum catholicæ fidei inviolatum illibatumque conserva: aurum accepisti, aurum redde, ne plumbum, ne æramenta supponas: eadem quæ didicisti ita doce, adorna, illustra, ut cùm dicas novè, non dicas nova.

Tertia.

Tertio, depositum, id est, doctrinam catholicam, universalem, unam eamdemque per singulas ætatum successiones, incorrupta veritatis traditione manantem, & usque in sæcula sine fine mansuram custodi. Devitans, quasi viperam, quasi scorpionem, quasi basiliscum, profanas, id est, quæ nihil habens sacri, nihil religiosi, à sacra fide, Ecclesia, religione alienas, vocum, id est dogmatum, rerum, sententiarum, & consequenter sermonum novitates, quæ sunt vetustati, quæ antiquitati contrariæ. Si vitanda est novitas, retinenda est antiquitas; si profana est novitas, sacrata est vetustas; si novitates recipiantur, necesse est ut fideles beatorum Patrum aut tota, aut certè magna ex parte violetur; necesse est ut omnes omnium ætatum fideles, omnes sancti, casti, virgines omnes clerici, Levitæ, sacerdotes, tot Confessorum millia, tanti Martyrum exercitus, tanta urbium, tanta populorum celebritas & multitudo, tot insulæ, provinciæ, regiones, gentes, regna nationes, totus postremò terrarum orbis per Catholicam fidem Christo capiti incorporatus, tanto sæculorum tractu ignorasse, errasse, blasphemasse, nescisse quid crederet, pronuncietur. Audiant & perpendant hæc Novantes, quibus curæ est quærere sanam fidem & salutem æternam.

Profana est novitas, sacrata vetustas.

DEVITANS PROFANAS VOCUM NOVITATES] Græca jam habent κενοφωνίας, id est vanitates, sive inanitates vocum; & ita legit Syrus, Oecumen. & Theoph. qui eas vocat matæologias & vaniloquentias. qualis fuit illa Triphylii Episcopi aliàs eruditi, qui pro concione referens illa verba Christi, *Tolle grabatum tuum & ambula*, pro grabato quasi voce minùs concinna, *lectum* dixit; quem audiens magnus ille Spiridion reprehendit dicens, *Numquid tu præstantior es eo qui grabatum dixit?* testis Niceph. libr. 8. c. 42.

Matæologia Triphylii.

Quænam sit novitas vocum.

Verùm Chrysost. Ambros. August. & passim veteres legunt cum nostro Interprete, καινοφωνίας, id est novitates vocum. Alludit & perstringit nova & portentosa nomina triginta æonum Valentini, & 365. principiorum, quæ habebant Gnostici; aliaque his similia aliorum Novantium, de quibus Hieron. in Amos 3. ad illa verba, *Congregamini montes Samariæ: Unusquisque*, inquit, *fingit quod vult, & adorat figmentum suum, ut Marcion bonum Deum & crudelem; ut Valentinus æonas triginta, & extremum Christum, quem appellat ἔκτρωμα, id est abortivum; ut Basilides, qui omnipotentem Deum portentoso nomine appellat ἀβραξας: eumdem secundùm Græcas litteras, & anni cursus numerum dicit in Solis circulo contineri; quem Ethnici sub titulo aliarum litterarum vocant μίτρα.* Talis novitas vocis excogitata fuit ab Arianis, cùm Filium Patri esse ὁμοούσιον, id est consubstantialem, negantes, adinvenerunt eum esse Patri ὁμοιούσιον, id est, similem in substantia.

Novitas doctrinæ, signum est hæresis.

Nota. Signum hæresis est novitas doctrinæ & sermonum, indeque hæretici passim à Patribus quasi Novantes notantur, deteguntur & damnantur. Unde S. August. contra Crescon. li. 2. c. 53. ita Cresconium stringit: *Ecclesiam*, inquit, *periisse dicitis: & vos unde nati fueritis ostendite. sola igitur*

Evan-

Evangelica doctrina per excellentiam vera & antiqua dicitur, ad invidiam falsa, quæ nova appellatur. Idem ad Optatum, de ratione animæ: *Semper*, inquit, *viris sanctis suspecta fuit novitas.*

Sana doctrina est cana & prisca.

Contrà, sana doctrina cana est & prisca, à Christi & Apostolorum temporibus ad nos illibatè derivata. Hinc S. Joannes epist. 1. c. 2. 7. *Non mandatum*, inquit, *novum scribo vobis.* & v. 24. *Quod audistis ab initio, in vobis permaneat.*

Hoc antiquitatis telo impetit & jugulat Marcionem Tertul li. 4 contra eumdem c. 4. cùm ait, *Ego meum Evangelium dico verum, Marcion suum: quis inter nos determinabit nisi temporis ratio ei præscribens auctoritatem, quod antiquius reperietur; & ei præjudicans vitiationem, quod posterius revincetur? In quantum enim falsum est corruptio veri in tantum præcedat est necesse veritas falsum.* Idem contra Hermogenem: *Solemus*, inquit, *compendii gratia hæreticis de posteritate præscribere.* Eodem telo percutit novatores omnes S. Hieron. scribens ad Pammachium & Oceanum. *Cur*, inquit, *post quadringentos annos docere nos niteris, quod antè nescivimus? usque ad hunc enim diem sine ista doctrina mundus Christianus fuit.* Et Nazianzen. ad Clidonium: *Si*, inquit, *ante hos triginta annos fides incepit, cùm quadringenti ferè sint anni, ex quo manifestatus est Christus, certè & Evangelium nostrum in tanto tempore fuit inane, inanis & fides nostra*, &c. Et August. l. 2. contra Crescon. cap. 45. hoc Donatistis obiicit: *Ecclesia*, inquit, *periisse dicitur; & vos unde nati fueritis, ostendite.* Quâ de re rursum Tertull. 1. de Præscript. cap. 32. *Edant*, inquit, *origines Ecclesiarum suarum, evoluant ordinem Episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis habuerit auctorem & antecessorem.*

Nota Secundò. Non sunt profanæ vocum novitates nomina novè adinventa, quæ res fidei breviùs & clarius explicant, quia res nomine significata non est nova, sed prisca & antiqua: talia sunt, *Trinitas, hypostasis, consubstantialis, Christianus, liberum arbitrium, Purgatorium, Indulgentiæ, transsubstantiatio.* De quibus audi S. August. tract. 97. in Joannem: *Non ait Apostolus, Vocum novitates; sed addit, Profanas: sunt enim & doctrinæ religionis congruentes verborum novitates, & xenodochia atque monasteria postea sunt appellata novis nominibus, res tamen ipsæ & ante nomina sua erant. Adversus quoque impietatem Arrianorum novum nomen Patres homousion condiderunt: sed non rem novam tali nomine signaverunt. hoc enim vocatur homousion, quod dicitur, Ego & Pater unum sumus.* Quocirca S. Athanasius disputans cum Arrio, cùm Arrius obiiceret ὁμοούσιον esse Nicenorum Patrum vocem S. Scripturæ incognitam, respondit eique regessit suum τριούσιον: *Ostende mihi*, inquit, *in sacra Scriptura tuum τριούσιον, & ego ostendam nostrum ὁμοούσιον: imò verò tres in Deitate substantias, quas tu fingis, numquam è Scriptura ostenderis; ego autem unicam esse substantiam in tribus personis divinis (quod est ὁμοούσιον) tibi è Scriptura evincam.* Ita refert ipse S. Athanasius in disp. cum Arrio habita jussu Constantini Imper. lib. 1. ὁμοούσιον enim nomen in Scriptura non reperitur, sed res nomine significata: τριούσιον verò nec nomen, nec res, utpote falsa & hæretica.

Oppositiones falsi nominis scientiæ] Græcè ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, id est, antitheses falsò nominatæ scientiæ: intelligit obiectiones sive oppositiones, quas hæretici, qui falsò sibi arrogant & jactant suam scientiam, obiiciunt Catholicis contra sanam fidem.

Notat Theodor. & Chrysost. quòd Apostolus hic perstringat hæreticos jam tum suborientes, qui se Gnosticos, id est scientes nominabant, quasi ipsi soli præ aliis saperent; sed falsò: non enim est vera scientia, ubi vera fides non est. Sic quivis alii hæretici, inquit Vincentius Lirinensis, falsò sibi scientiam sacræ Scripturę & doctrinæ arrogant, quam opponunt veræ fidei; & ignorantiam suam scientiæ, caliginem & tenebras luminis appellatione, fucant & colorant. Ridiculè commentarius Hieronymo ascriptus (qui hinc rursus esse Pelagii dignoscitur) per *falsi nominis scientiam* accipit Dialecticam (uti & commentarius Vatablo ascriptus intelligit Pilosophiam:) hanc enim oderat Pelagius, uti & nostri Novantes, quia per eam videbat se Augustino aliisque orthodoxis erroris convinci & confutari.

Unde dicti sint Gnostici.

Non est vera scientia, ubi vera fides non est.

Hæretici oderunt Dialecticam.

VERS. 21

Quam (scientiam) quidam promittentes (Græcum ἐπαγγελλόμενοι verti potest quoque *profitentes*) circa fidem exciderunt] ἠστόχησαν, id est abberrarunt: est metaphora petita ab iis, qui aberrent à scopo. q. d. Hi Novantes omni suo studio ad veram fidem, quæ veræ religionis est caput & fundamentum, quasi ad scopum se collimare fingunt; sed errant. quia dum in novitates vocum, falsamque scientiam & dogmata sua erronea colliman t, prorsus aberrant à fide, & consequenter à vera religione.

Pulcrè Vincent. Lirinensis: *Dicit*, inquit Apostolus, *Quam scilicet scientiam promittentes. hi enim Novantes dicunt: Venite insipientes & miseri, qui vulgò Catholici vocitamini, & discite fidem veram, quam præter nos nullus intelligit, quæ multis antè sæculis latuit, nuper verò revelata & ostensa est: sed discite furtim atque secretim. delectabit enim vos.*

O Rex regum, & Domine dominantium: ô habitator & princeps æternitatis, qui solus habes immortalitatem, & lucem habitas inaccessibilem: tibi honor & imperium sempiternum. Da nobis non sublime sapere, non sperare in incerto divitiarum, & vanitatum mundi, sed benè agere, divites fieri in bonis operibus, thesaurizare bonum fundamentum in futurum, ut apprehendamus vitam æternam. O æterna veritas! ô vera charitas! Creasti nos ad æternam tuam gloriam: da nobis temporalia omnia, vana & caduca omnia contemnere: da sectari cælestia, ambire æterna: da nobis rectis itineribus ad te tendere, ad te jugiter anhelare, ad te toto corde suspirare. quia tu es portio nostra in terra viventium, tu es qui restitues hereditatem nostram, æternitatem nostram nobis..

COMMENTARIVS
IN II. EPISTOLAM
AD TIMOTHEVM.

ARGVMENTVM.

Officia Pastoris & Episcopi.

Duo sigilla prædestinationis.

IDem generatim est argumentum hujus epistolæ quod prioris. Timotheum enim adhortatur docens quæ sint Pastoris & Episcopi officia: primumque esse intrepidè & instanter & evangelizare; atque ex sacra Scriptura sanam doctrinam docere, exhortari, arguere peccatores, & confutare hæreticos; quorum mores ad vivum depingit. prædestinationis dat fundamentum & duo sigilla, scilicet præscientiam Dei & fugam peccati: excitat ad fortitudinem, patientiam, studium sacræ Scripturæ, & martyrium, illudque sibi instare significat. Unde S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Anselmus & alii putant Paulum Christum suspirantem & animam jam penè expirantem, hanc ultimam epistolam quasi cycneam vocem edidisse, cùm Romæ ageret in secundis vinculis, & proximus esset morti (ut colligitur cap. 4. 6.) quæ contigit anno Christi 69. qui fuit Neronis 13. licet Baronius ex cap. 4. vers. 17. & 18. scriptam putet hanc epistolam è primis vinculis, anno Christi 59. de quo plura cap. 4.

Epistola hæc an scripta è secundis vinculis.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

OStendit Primò, amorem erga Timotheum, quòd fidem & pietatem à matre & avia cum lacte suxerit.
Secundò, v. 6. hortatur eum ut exsuscitet gratiam, præsertim fortitudinis in ordinatione acceptam.
Tertiò, v. 8. animat eum ut non erubescat prædicationem Evangelii, sed pro eo secum vincula & quævis adversa si incurrant, fortiter spe auxilii divini & resurrectionis futuræ patiatur.
Quartò, v. 14. monet eum, ut depositum sanæ doctrinæ arctè custodiat, etiamsi ideo aliqui, ut Phigellus & Hermogenes, ab eo avertantur.
Quintò, v. 16. commendat Onesiphori erga se vinctum, fidem & charitatem.

PAULUS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundùm promissionem vitæ, quæ est in Christo Iesu; 2. Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro. 3. Gratias ago Deo, cui servio à progenitoribus in conscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die, 4. desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, 5. recordationem accipiens ejus fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitavit primùm in avia tua Loide, & matre tua Eunice, certus sum autem quòd & in te. 6. Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus, spiritum timoris; sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis. 8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum ejus; sed collabora Evangelio secundùm virtutem Dei. 9. qui nos liberavit, & vocavit vocatione sua sancta, non secundùm opera nostra, sed secundùm propositum suum, & gratiam, quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora sæcularia. 10. Manifestata est autem nunc per illuminationem Salvatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam & incorruptionem per Evangelium: 11. in quo positus sum ego prædicator, & Apostolus & magister Gentium. 12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor. Scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum servare in illum diem. 13. Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide, & in dilectione in Christo Iesu. 14. Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis. 15. Scis hoc, quòd aversi à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phigellus & Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpè me refrigeravit, & catenam meam non erubuit; 17. sed cùm Romam venisset, solicitè me quæsivit, & invenit. 18. Det illi Dominus invenire misericordiam a Domino in illa die. Et quanta Ephesi ministravit mihi, tu melius nosti.

VERS. 1. & 2. PAULUS APOSTOLUS JESU CHRISTI, PER VOLUNTATEM DEI, SECUNDUM PROMISSIONEM VITÆ, QUÆ EST IN CHRISTO JESU (subaudi, scribit & bene precatur dicens) TIMOTHEO CHARISSIMO FILIO sit GRATIA, MISERICORDIA, PAX A DEO PATRE] Nota. Paulus hic dicit se *Apostolum secundum promissionem vitæ, quæ est in Christo.* q.d. Missus sum à Deo tamquam Apostolus & legatus ad prædicandum vitam æternam promissam per Christum. vel planiùs, Missus sum à Deo Apostolus & legatus secundùm, id est ad, promissionem vitæ, ut scilicet nomine Dei promittam vitam æternam, quæ est in Christo, id est, quæ per Christum præstatur, putà Christianis Christi discipulis: pro cujus adeptione æquum est omnia incommoda & mortem ipsam hic pati, ait Primasius. ita & Ambros. Theophyl. Oecumen. Sic enim legatus dicitur mitti ad pacem conficiendam, ad redimendos captivos, ad promittendum matrimonium, sive ad sponsalia conficienda. nam dici-

Obiectum legationis & apostolatus Pauli.

ed by Google

quilibet legatus ad certum aliquod negotium conficiendum legatur & dirigitur. Eodem modo Apostolus dicit se legatum esse ad promissionem vitæ, ut scilicet promittat vitam æternam credentibus Christo, illique obedientibus. Præpositio ergo *secundùm*, determinat & exprimit officium, ad quod Apostolus missus est, valetque idem quod præpositio *ad*, vel *quoad*; respondet enim Hebræo ל *al*.

Unde Nota Secundò. Hunc titulum dignitatis suæ præmittit Apostolus, ut insinuet se, & ostendat præstantiam muneris Apostolici, præ Mose & Prophetis. Moses enim legis suæ observatoribus promisit vitam, sed temporariam, scilicet felicitatem vitæ præsentis in abundantia vini, mellis, olei; Christus verò & Apostoli seruantibus legem Christi, promittunt vitam cælestem, beatam & æternam.

VERS. 3. GRATIAS AGO DEO, CUI SERUIO A PROGENITORIBUS IN CONSCIENTIA PURA, QUOD SINE INTERMISSIONE HABEAM TUI MEMORIAM IN ORATIONIBUS MEIS, NOCTE AC DIE] Verbis præcedentibus sui officij & apostolatus dignitatem commendavit, & commendando se insinuat in animum Timothei Apostolus: hic verò eximium erga eumdem amorem ostendit, ut à Paulo quasi sui amantissimo parente mandata quæ deinceps ei præscribet, peramanter accipiat: doctor enim apud discipulos tam benevolentia quàm auctoritate indiget. Hunc verò amorem ostendit dicens. Non tantùm tui, ò Timothee, recordor, sed etiam gratias ago Deo, quòd tui memoriam assiduè animo meo iniiciat & obiiciat, q.d. Tanti te facio, tantùm te amo, ut propter te & tui memoriam in gratiarum actionem & Dei laudes erumpam, putemque me insigni à Deo beneficio affici, cùm tui recordationem mihi suggerit, ideoque ei gratias ago.

Amor Pauli erga Timotheum.

Nota. Pro *seruio*, græcè est λατρεύω, q.d. Quem scilicet Deum colo latriâ, æquè ut progenitores mei Abraham, Isaac, Jacob, & ceteri deinceps, à quibuscum natura & existentia, veram religionem & pietatem quasi per manus accepi, ita S. Ambros. Anselm. & alij.

Nota Secundò. Dicit se Deo à progenitoribus seruire, quia licet aliquando iudaizarit, Christumque Deum ad breve tempus oppugnarit; tamen retinuit semper cultum & amorem unius veri Dei, ut illi posset dicere. Te solum Domine latria colo, idque *in pura conscientia*, quia conscientia mihi testis est, me non alium quàm te pro Deo meo habere, amare & zelari; adeoque cùm Christum oppugnavi, conscientia mihi testis est, me hoc non odio Christi aut Dei, sed potiùs Dei & legis Dei zelo fecisse: nesciebam enim illum esse Messiam à Deo missum, & putabam in conscientia me pro patria lege à Deo Mosi data stare & pugnare debere, putabam hac Christi persecutione maximè me Deum colere, illique me rem gratissimam præstare. Unde mox ut à Deo illuminatus errare me vidi, ilico errorem correxi, totum me Christo dedi, tantumque Christum, Christique legem propugnavi, quantum antea impugnaveram, Ita Theodor. Adde, non dicit Apostolus, Seruivi semper, sed tantùm, *seruio*, quia scilicet in præsenti servio, & ab infantia seruivi, licet ad modicum tempus, per errorem, hæc seruitus fuerit interrupta.

Quomodo Paulus à progenitoribus seruierit Deo cùm fuerit persecutor?

Secundò, Theophyl. per *puram conscientiam*, accipit puram à sceleribus vitam, q.d. Licet iudaizarem, purus tamen eram à crapula, libidine, aliisque viciis quibus homines vulgò maculant suam conscientiam.

Tertiò, Chrysost. *conscientiam puram* opponit simulationi & hypocrisi, eamque vult dici puram, id est, veracem & simplicem; ut sensus sit hic: Ego Paulus semper etiam dum iudaizarem, à simulatione & mendacio fui alienus, sed candida & simplici mente Deo seruivi; sicut interius in mente sentiebam, ita exteriùs loquebar, agebam & profitebar fidem & cultum unius Dei veri, q.d. Paulus. Ne suspiceris, o Timothee, me aliud scribere, aliud cogitare, pura & simplex est mihi conscientia, uti semper fuit. Sed primus sensus genuinus videtur & ex mente Apostoli. De pura conscientia verè ait S. Ambros. lib. 2. de Officiis cap. 1. *Vitam beatam efficiunt tranquilitas conscientiæ & securitas innocentiæ*, & Cicero lib. 2. Tuscul. *Nullum*, inquit, *theatrum virtuti & conscientia maius est*. Vide S. Bernardum lib. de interiori domo c. 22.

Puritas conscientiæ quantum bonum.

VERS. 4. DESIDERANS TE VIDERE, MEMOR LACRY-

A MARUM TUARUM, UT GAUDIO IMPLEAR] Pergit ostendere ardorem amoris in Timotheum. q.d. Ego licet in vinculis constitutus sim, brevique occidendus, ante mortem tamen cupio frui aspectu mei Timothei, idque quia memor sum lacrymarum tuarum, quas scilicet fundebas in proximo à me discessu, flebasque quasi infans avulsus ab uberibus & lacte matris, inquit Chrysost. hicque fletus tuus mihi tristitiam attulit, qua relevabor, & gaudio implebor, si te videam, teque fruar, *Amantibus* enim, inquit Aristotel. li. 9. Ethic. cap. 12. *amabilissimum est ipse aspectus, eò quòd hinc maximè existit & oritur amor.*

RECORDATIONEM ACCIPIENS EIUS FIDEI, QUÆ EST IN TE NON FICTA] Hic secundam dat causam cur tanto teneatur videndi Timothei desiderio, scilicet quòd recordetur eius fidei sinceræ, qua in sui amorem & desiderium Paulum rapiebat Timotheus. VERS. 5.

QUÆ (fides) ET HABITAVIT PRIMUM IN AVIA TUA LOIDE, ET MATRE TUA EVNICE, CERTUS SUM AUTEM QUOD ET IN TE] *Habitavit*, id est, firmiter & permanenter inhæsit, hac enim significatione & prosopopœia Hebræi dicunt virtutes & vitia quasi personas quasdam habitare in anima nostra, cùm in ea quasi in firma sede & loco suo resident.

B Nota. Mater Timothei Judæa fuit, verum quia in Græcia habitabat, Græcum ei nomen inditum fuit. Eunice enim, græcè Victoriam, aut potiùs Vincentem; proprieque Vincentiam sonat; uti Lois (quæ fuit avia Timothei) significat Meliorem; λώϊος enim Græcis idem est quod melior. Hugo pro Eunice videtur legisse *Eutyche*; interpretatur enim Fortunatam, Nam Græcis fortuna dicitur τύχη, & fortunatus εὐτυχής.

Parentes Timothei, Eunice, id est Vincentia: Lois, id est melior.

Nota Secundò. Pro *certus sum*, græcè est πέπεισμαι, id est mihi persuadeo, non enim Paulus fide divina, sed tantùm humana, quæ petitur ex signis & coniecturis, credebat, sibique probabiliter persuadebat, Timotheum habere fidem non fictam, vide dicta Rom. 8. 38.

Nota Tertiò. Laudat hic Timotheum Apost. à parentibus fidelibus, per quos fides illi erat quasi hereditaria; simul tacitè hoc domestico parentum exemplo Timotheum stimulat, ut eorum fidem & virtutem imitetur: magnum enim est Dei beneficium, pios nancisci parentes, ac præsertim matrem à qua penè tota filiorum educatio pendet.
C Ita Nazianzen. orat. 24. init. tomi 2. laudat Cæsarium fratrem defunctum à matre, quæ à parentibus pietati & Deo addicta, maritum (antea Gentilem) & proles omnes sua pietate imbuit; adeò ut tam maritum, quàm filium ad episcopatum evehi conspexerit, omnesque proles, scilicet Gorgoniam, Cæsarium & Gregorium Nazianzenum sanctos effecerit.

Quantum prosit prolibus parentum pietas.

PROPTER QUAM CAUSAM ADMONEO TE, UT RESUSCITES GRATIAM DEI, QUÆ EST IN TE PER IMPOSITIONEM MANUUM MEARUM] q.d. Quia fides tibi quasi est hereditaria, ut de ea non dubitem; unum tibi faciendum superest, ne scilicet fidem hanc, quasi longo usu & consuetudine senescentem, aut metu persecutionis (ut colligitur ex v. 8.) flaccescentem dormitare aut torpescere sinas, sed eam æquè ut gratiam tibi in ordinatione datam exsuscites. VERS. 6.

Nota. Pro *resuscites* græcè est ἀναζωπυρεῖν, quod propriè significat ignem cineribus conditum ac sopitum flatu,
D folle aut flabello resuscitare, ut reardescat. S. Ambros. vertit, *recrea*, id est, inquit, confove, q.d. Zelus, charitas & gratia, quam in ordinatione mea accepisti, ò Timothee, sensim tempore languescit, atque partim persecutionum, partim desidiæ, partim timoris, partim humanæ infirmitatis & mutabilitatis cinere ac frigore quasi sopitur & restinguitur: vide ergo, ut eam suscites, ut charitatis flammam reaccendas, eiusque ardorem continuò foveas & adaugeas: ad hanc rem folles & flabella tibi sint oratio, meditatio pia lectio, alacritas & vigilantia animi, studium, exercitatio & conatus maior ad virtutes, ac præsertim labor & zelus ad salutem populi tibi commissi diligentiùs & feruentiùs procurandam. Ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodor. Hisce enim follibus excitabitur animus, animique contracta & sopita libertas, qua cum suis amoribus, terroribus, erroribus vincetur hic mundus, ait Anselm. qui gratiam & charitatem opprimere & suffocare nititur, victaque cupiditate & metu rursus charitas flagrare incipiet, indiciique magis flagra-

Feruor spiritus & torporis fuga.

Remedia torporis & incitamenta feruoris.

metu rursus charitas flagrare incipiet, indiesque magis flagrabit. Unde auctor Quæst. novi & veteris testam. apud August. q. 120. sacra lectione gratiam hanc excitandam esse ita docet: *Excitatur*, inquit, *devotio nostra, quando ea quæ licet non ignorantur, recensentur tamen. Tale est ingenium naturæ nostræ, ut torpescat, si usus destiterit lectionis quia sicut ferrum nisi usum fuerit, ærugjnem contrahit: ita & anima nisi frequentius divinis exerceatur lectionibus. quamobrem David ait illum beatum esse, qui die ac nocte legem Domini meditatur excitatur enim desiderium animæ erga opera salutaria jejunio, oratione & misericordia* (adde, usu & exercitiis.) *Vnde Apostolus ad Timotheum inter cetera ait, Vt resuscites, inquit gratiam Dei quæ est in te.*

Sacra lectio.

Gratia non prædeterminat.

Adverte hic obiter, gratiam non prædeterminare liberum arbitrium; imò potiùs liberum arbitrium gratia imbutum ipsam gratiam sopitam, adeoque seipsum suscitare & excitare ad opera bona, atque ad eorum fervorem & incremẽtum.

Ordo verè novæ legis Sacramentum.

Nota Secundò. Ex eo quod dicit Apost. *gratiam quæ est in te per impositionem manuum mearum*, clarè evincitur, impositionem manuum, id est, Ordinem, vel potiùs ordinationem, esse Sacramentum: per hanc enim Deus quasi per instrumentum, confert gratiam. ut ait hic Apost. Sicut ergo eò quòd per baptismum, quasi per instrumentum, abluitur anima, & gratia infunditur, rectè colligunt omnes baptismum esse Sacramentum; ita pariter idem eadem ratione colligimus hic de ordinatione. Ordinatio enim sua habet signa & symbola, putà materiam impositionem manuum, formam verò verba sacra, quibus Episcopus ordinando potestatem Ordinis confert, quorum effectus est gratia: atqui Sacramentum non est aliud quàm signum sensibile constans sensibili materia & forma, quod gratiam confert: necesse est ergo ut ordinatio sit Sacramentum æquè ac baptismus & Eucharistia.

Ejus forma & materia

Diluitur & solvitur objectio contra Sacramentum Ordinis.

Charisma quam gratiam significet apud Apostolum.

Dices, Pro *gratia* græcè est χάρισμα, quod significat gratias & dona gratis data, quale est donum & munus docendi & regendi, putà episcopatus ipse, doctoratus, & similia: hæc enim vocantur charismata; ergo non loquitur Paulus de gratia gratum faciente, quæ est effectus Sacramenti Resp. Græcum χάρισμα, significat quodlibet donum, sive gratiæ gratis datæ, sive gratum facientis; hic, verò significare charitatem & gratiam gratum facientem, patet ex ratione & explicatione quam subiicit Apostolus: hanc enim gratiam explicans ipse subdit statim, *Non enim*, inquit, *dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, dilectionis & sobrietatis*. ergo gratia data Timotheo in ordinatione, quam ab eo suscitari vult Apostolus, est spiritus timoris, virtutis, dilectionis & sobrietatis. ita Chrysost. Theoph. Oecumen. & alii. Sic donum continentiæ cuique datum à Deo vocat Apostolus χάρισμα 1. Cor. 7.7. sic Christi gratiam oppositam peccato Adæ vocat χάρισμα Rom. 5. 15. sic vitam æternam vocat χάρισμα, id est gratiam, quia effectus est gratiæ gratum facientis, Rom. 6. 23. sic Rom. 1. 11. ait, *Vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis*, græcè est χάρισμα, Ecce hisce locis χάρισμα gratiam non gratis datam, sed gratum facientem significat.

Vers. 7.

NON ENIM DEDIT NOBIS DEUS SPIRITUM TIMORIS; SED VIRTUTIS ET DILECTIONIS ET SOBRIETATIS] Dat causam cur Timotheus, & quivis similis gratiam, quam accepit, excitare debeat, quæque eum ad hoc faciendum exstimulet. q. d. A Deo accepimus spiritum non timiditatis, ut in persecutionibus & tentationibus paveamus & animo contrahamur; sed è contrario accepimus spiritum magnanimitatis, ut potenter omnia adversa superemus, libereque Christi fidem prædicemus & propugnemus: ac proinde hunc spiritum magnanimitatis, cùm aliquis timor aut torpor obrepit, excitare debemus, & animosè ac fortiter dura & ardua quævis aggredi. hæc enim est vocatio & professio nostra, ad hoc à Deo destinati sumus, ad hoc animos & vires gratiæ copiosas accepimus, eæ tantùm excitandæ & acuendæ nobis sunt.

Quando excitanda magnanimitas.

Unde Nota. Pro *spiritum timoris*, græcè est δειλίας, id est timiditatis & ignaviæ, qualis est eorum qui animo sunt imbecilli, pavido, contracto & abjecto. *Sed virtutis*, græcè δυνάμεως, id est, fortitudinis & roboris; ut fortiter fidem non tantùm teneamus, sed & prædicemus in persecutione inter medios hostes: nec timeamus, sed ambiamus pro ea mori, adeoque cùm simus Episcopi, quasi duces populo præeamus ad martyrium. hæc enim virtus fortitudinis uti maximè requiritur in duce belli, ita conformiter datur Episcopo vi Sacramenti Ordinis, quo consecratur dux belli fidelium. Sicut ergo in baptismo simus servi Christi, daturque nobis per baptismum gratia, qua christianè & innocenter vivamus & serviamus Christo; & sicut in Sacramento Confirmationis simus & quasi auctoramur milites Christi, signoque crucis consignamur, & milites Christi, signoque crucis consignamur, & militiæ Christi ascribimur: ac conformiter vi Confirmationis datur nobis gratia ad fortiter depugnandum pro fide Christi, ut malimus mori quàm eam perdere aut prodere: ita in Sacramento ordinationis constituimur duces militiæ Christianæ, ac consequenter vi huius Sacramenti dantur nobis virtutes necessariæ ad hunc ducatum: atque in primis invictum animi robur & fortitudo, quo timores & terriculamenta omnia tam hominum quàm dæmonum non tantùm superemus, sed etiam à fidelibus aliis depellamus, adeoque fideles ipsos ad cruces & martyrium incitemus. Ita fecisse Cornelium Pontificem Rom. docet Cyprianus epistol. 57. ad Cornelium. *Exultantes*, inquit, *accepimus ducem te illi confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis de fratrum confessione crevisse; ut, dum præcedis ad gloriam, multos feceris gloriæ comites, et confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: ut non inveniamus quid priùs in vobis prædicare debeamus, utrumne tuam promptam & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. virtus illic Episcopi publicè comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est, dum apud vos unus animus & una vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.*

Episcopus dux belli fidelium, & quæ ejus arma.

Prima virtus Episcopi invicta fortitudo. Fortitudo & libertas Hosii.

Hæc est ergo prima dos Episcopi, eaque maximè necessaria, scilicet impavida libertas & fortitudo, qua excelluerunt præstantissimi & celeberrimi Episcopi. Ita magnus ille Hosius Cordubensis Antistes Constantinum Imper. sic affatus est: *Desine quæso Imperator, nec te misceas rebus Ecclesiasticis, neque nobis in hoc genere præcipe, sed potius ea à nobis disce: tibi Deus imperium commisit, nobis quæ sunt Ecclesiæ, concredidit*. Refert hoc S. Athanas. epist. ad solitariam vitam agentes. Ita S. Ambros. Theodosium coarguit, Iustinæ Imper. restitit, Valentinianum sic allocutus est: *Noli te gravare Imperator, ut putes te in ea quæ divina sunt imperiale jus habere, noli te extollere, si vis diutius imperare, ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ*. Refert hoc ipse Ambros. epist. 33. ad Marcellinam sororem Minabatur Arrianus mortem Ambrosio; cui ille: *Deus permittat te facere quod minaris. ego patiar quod sacerdotis est tu facias quod spadonis est*. Ita S. Hilarius l. contra Constantium Imp. *Proclamo*, inquit, *tibi Constanti, quod Neroni locuturus fuissem, quod ex me Decius & Maximianus audirent: contra Deum pugnas, contra Ecclesiam sævis, sanctos persequeris, religionem tollis, tyrannus jam non humanorum sed divinorum. Christianum te mentiris, Christi novus hostis es, Antichristum prævenis*. & infrà: *Tu Constanti omnium crudelitatum crudelissime, & mortalium scelestissime magis in nos quàm Pagani desævis*. Ita S. Athanasius epist. jam citata: *Quis*, ait, *ausit Constantium Christianum appellare, ac non potius Antichristi imaginem? quid enim ex notis Antichristi huic deest? aut quid est, cur non omnibus modis Constantius Antichristus, & vicissim Antichristus Constantius habeatur?* Mox eum vocat apostatam, fidei desertorem, canem carnificem, filium perditionis, pestem, belluam, malorum omnium voraginem, eumque cum Achabo, Antiocho & Herode comparat.

S. Ambrosii.

S. Hilarii.

S. Athanasii.

Luciferi Calaritani

Hosce omnes superavit Lucifer Calaritanus, quem S. Athanasius Eliam sui ævi vocat, qui in l. de Moriendo pro Filio Dei, ita Constantium Imper. compellat: *Mactasti plurimos, laniasti, dispersisti; sed hi omnes Martyres sunt, crede mihi, quod à te statuerimus interfici: quia & melius esse videmus, in omnia æva Deum habere amatorem quàm tecum, Iuda Scarioth, Iudæorum imitatore puniri. hinc est, Constanti: quod frendores colubri per te illatos non timentes subire parati sumus omnes exitium*. & infrà: *Indigne fers, Arrii vermis, quod defendamus Filium Dei: si tandem oculos serpentis morsibus confossos aperias, invenies quod hanc fidem habet Ecclesia; invenies stolidissime Imperator, ubique Christianos sicut nos credere, ac pro Dei Filio, ut nos, mori cupere: ac tua novella prædicatio & recens religio blasphemia est*. Titulos verò & epitheta quæ Constantio tribuit, acerbiora sunt illis quæ ex Athanasio retulimus.

Secunda.

Secunda virtus Episcopo necessaria, quæque ei copiosè datur in ordinatione, est *dilectio*, ut ait hic Apostolus.

Chari-

Virtus Episcopi charitas. Charitate enim in Deum & proximum, ac præsertim in subditos suos, flagrare ac excellere debet, ut eorum salutem impensè curet, pro eaque se totum, labores omnes, ac vitam ipsam impendat. Unde Christus volens constituere Petrum pastorem & Episcopum totius Ecclesiæ, de hac dilectione tertiò eum interrogat & examinat, dicens, *Simon Ioannis diligis me plus his?* cumque respondisset Petrus, *Etiam Domine, tu scis quia amo te;* subjecit Christus, *Pasce agnos meos*.

Tertia virtus Episcopi, sobrietas, græcè σωφρονισμός. Tertia virtus Episcopo necessaria, quæque communiter ei datur in ordinatione, est *sobrietas*, græcè σωφρονισμός. quod Primò, verti potest, *sobrietas*, sive cibi & potus temperantia, ut sit idem quod σωφροσύνη. Secundò, verti potest, *pudicitia*; Tertiò & optimè, σωφρονισμός est *moderatio* & refrænatio, sive, ut Theodor. & Theophyl. *castigatio*, &, ut Syrus, *admonitio*, qua scilicet timores æquè ac cupiditates & animi perturbationes, vitiaque omnia non tantùm in nobis, sed & in aliis castigamus, refrænamus & moderamur. Insignis enim Episcopi virtus est æquanimitas animique moderatio, ac libertas moderata, & libera vitiorum castigatio. Et sic accipi potest hic *sobrietas*, uti vertit noster Interpres, ut sit debita non tantùm in cibo, sed omnibus in rebus temperantia & moderatio, ut omnia tam adversa quàm prospera constanter & moderate feramus, utque omnia quæ tam in nobis quàm in aliis nimia sunt & immodica, moderemur. Vnde S. August. de Gratia & lib. arbitr. cap. 18. pro *sobrietas*, legit *continentia*, quæ virtus est generalis, cohibens & continens mentem in officio, ne *Continentia.* timore, amore, odio, torpore, luxu, somno, aliove affectu immoderato & vitioso imbuatur, dissolvatur, aut enervetur; sed tota sana sit, integra & perfecta. hinc cum nonnullis σωφρονισμός hic verti posset, *sanitas animi*. sic enim hanc vocem accipit Paulus 2. Corinth. 5. 13. cum ait, εἴτε ἐξέστημεν Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν ὑμῖν, id est, *sive mente excedimus, Deo: sive sobrii sumus, vobis*. sic & Plato l. 1. de Re- *Sobrietas idem est quod sanitas animi.* publ. τὸ, inquit, σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι, id est, sapere sive sanum esse animo contrarium est illi quod desipere vel insanire. magna enim pars hominum, quæ suas cupiditates quasi furias sequitur, vel desipit vel insanit. Episcopus autem sapere debet, aliisque hanc insaniam eximere eoque veram sapientiam docere, quæ consistit in vitiorum refrænatione, & passionum omnium moderatione.

Vers. 8. NOLI ITAQUE ERUBESCERE TESTIMONIUM DOMINI NOSTRI, NEQUE ME VINCTUM EJUS] Iubet hic Timotheo explicare spiritum non timoris, sed fortitudinis, quem accepit in ordinatione. q. d. Ne timeas o Timothee, non erubescas, sed intrepidè ac fortiter prædica fidem & doctrinam Christi, cui Christus tot verbis, rationibus & miraculis, immò sanguine & morte sua testimonium perhibuit: non pudeat te quoque meum qui jam vinctus sum, per fidem Christi, profiteri discipulum: gloria enim nostra est crux Christi, vincula Christi, mors Christi; prædicamus enim Christum crucifixum: & absit à Christiano, multò magis ab Episcopo gloriari nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi. *Episcopi gloria est crux Christi.*

Nota. Pro *testimonium* græcè est μαρτύριον, quod partim testimonium sive confessionem, quam (uti dixit) Christus fecit coram Pontio Pilato, omnibusque Judæis, partim martyrium significat. Christus enim pro sua confessione & doctrina martyr occubuit, illique per martyrium testimonium perhibuit. q. d. Noli erubescere doctrinam, quam docuit & testatus est Christus, noli etiam erubescere crucem, martyrium ac vincula Christi, quibus suam doctrinam obsignavit & confirmavit. *Martyrium quid significet.*

SED COLLABORA EVANGELIO SECUNDUM VIRTUTEM DEI] Pro *collabora* græcè est συγκακοπάθησον, id est, compatere & confligere Evangelio. q. d. ait Theophyl. Evangelium & Evangelii prædicatio patitur persecutionem, & affligitur, atque in me vincto quasi vincta & vinculis constricta tenetur & premitur; tu cum Evangelio imò pro Evangelio patere & fortiter sustine omnia Gentilium & Judæorum tam tormenta quàm terriculamenta, ut mecum vincto vinciri non renuas, sed ambias: idque non per te aut tuas naturæ vires, sed *secundùm virtutem* (δύναμιν, id est potentiam) *Dei*. nimirum Deus, qui in hoc certamen te vocat, ut pro sua fide & gloria decertes & vincas, ipse tibi aderit, vires potenter suggeret, itaque corroborabit, ut generosè, imò iucundè & lætè omnia adversa quantumvis gravia pro Evangelio patiaris. tibi ergo *Confidentia in Deo.*

A tuisque viribus diffidens proiice te Deum; ora, inuoca eum, ipse suscipet te, & supra naturæ vires, omnibus hostibus tribulationibus & tormentis te fortiorem efficiet.

QUI [DEUS] NOS LIBERAVIT, ET VOCAVIT VOCATIONE SUA SANCTA, NON SECUNDUM OPERA NOSTRA, SED SECUNDUM PROPOSITUM ET GRATIAM] Pro *liberavit*, græcè est τοῦ σώσαντος, id est, *qui nos salvavit* aut servavit, ut legit Ambros. scilicet à peccato & morte æterna. Secundò, Deus *vocavit* nos *vocatione sancta*, dum nos ab infidelitate & peccatis vocavit ad suam fidem & sanctitatem, vitamque sanctam & divinam. *Vers. 9.*

Tertiò, hæc vocatio *non est secundùm opera*, id est merita, ut legit Ambros. q. d. Non est ex merito operum nostrorum, ut voluit Pelagius, sed ex proposito & gratia Dei. unde patet, *propositum* quod toties inculcat Apostolus, opponi merito operum, & tantùm significare liberale & gratuitum Dei decretum, sive beneplacitum, ut dixi Rom. 8. 28. *Propositū quid sit apud Paulū.*

Deo hæc epitheta liberantis & vocantis addit Apostolus ut spem acuat, probetque virtutem Dei affore Timotheo, B omnibusque qui cum Evangelio & pro Evangelio patiuntur. q. d. Cogito o Timothee, quali virtute ac potentia Deus à dæmonis peccati & inferni potestate te liberarit, dum te vocavit ad fidem & sanctitatem; cogita, quàm potenter cor tuum immutarit, ut Spiritus divini vi mores & affectus tuos omnes inverteret, ita ut ex impuro purus, ex peccatore sanctus, ex carnali spiritualis, ex animali angelicus, ex terreno cælestis fieres; cogita Deum id præstitisse, non ob merita, nec amico, sed inimico: ob meram suam gratiam & benevolentiam erga te: conclude ergo Deum olim in te tam liberalem & benevolum, multò magis tibi jam justificato, jam amico, jam merenti, & pro Evangelio operanti, certanti ac patienti affore & cooperaturum; ut dura & tristia non tantùm ferre, sed & vincere ac triumphare possis. ita Chrysost. *et cæteris in iustificatione mutatio qualis.*

QUÆ (gratia) DATA EST NOBIS IN CHRISTO JESU ANTE TEMPORA SÆCULARIA] Nota. Hæc gratia nobis actu data non fuit ab æterno, utpote qui nondum eramus in rerum natura, ut capaces gratiæ esse possemus: cum ergo dicitur hic gratia ab æterno data, intel- C lige in Dei decreto & prædestinatione, ut idem sit *data* quod dari decreta & prædestinata, juxta can. 36. Unde Tit. 1. 2. non datam, sed promissam à Deo dicit Apostolus hanc gratiam & gloriam *ante tempora sæcularia*, hic verò non promissam, sed datam dicit, tum ut significet omnia ab æterno esse & fuisse Deo præsentia, Deique æternitatem & providentiæ oculum ad omnia tempora se porrigere, eaque complecti, sicut circulus ambit & complectitur omnia quæ circulo circumscribuntur; tum ut significet gratiæ hujus donationem æternam esse, quantum est ex parte Dei. Deus enim ab æterno nos adamavit, & hanc gratiam firmiter & irrevocabiliter nobis dare decrevit: ita ut hæc gratiæ donatio, quantum ex parte Dei, ab æterno non tantùm inchoata sed & perfecta fuerit. donatio enim non est aliud quàm donandi decretum, sive donandi efficax & absoluta voluntas. In Deo autem ab æterno fuit absoluta & irrevocabilis hæc gratiam donandi voluntas, cui ex parte Dei nihil defuit, licet ex parte creaturæ defuerit creaturæ existentia, qua donationem hanc à Deo factam in se exciperet & complecteretur. cùm enim creatura existit, & hanc gratiam actu consequitur, tunc ex parte Dei nulla nova accedit donatio, sed D illa quæ æterna fuit, posito subjecto, se effundit, suumque effectum sortitur. Sic parentes sæpè testamento multa legant & donant nepotibus needum natis, sed postea nascituris. ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Anselm. Primas. *Quomodo data sit nobis gratia ab æterno.* *Æternitas ambit omnia tempora instar circuli.* *Donatio gratiæ ab æterno in Deo est absoluta.*

Nota. Hæc gratia data est nobis *in Christo Iesu*, id est, ut aliqui, à Christo, vel cum Christo, sive consentiente & Patri cooperante Christo. Unde Theodor. putat hic significari æternitatem & divinitatem Filii consubstantialem Patri. Verùm planiùs ex more & phrasi Apostoli, *in Christo*, id est per Christum, putà per Christi merita prævisa ab æterno data est nobis à Patre hæc gratia. *Gratia quomodo data nobis in Christo.*

ANTE TEMPORA SÆCULARIA] S. Aug. l. 12. de Civ. c. 15. legit, *ante tempora æterna*: & ita vertunt hic Erasm. & Vatablus. Verùm, quia nihil fuit ante tempora æterna, sive ante æternitatem; hinc meliùs Noster, Syrus & alii vertunt, *ante tempora sæcularia*. Græcum enim αἰώνιος, non tantùm *æterna*, sed & *sæcularia* significat, ut notat S. Augustin. 16. de Civitat. capit. 26. αἰὼν enim Græcis significat non

tantùm æternitatem, sed etiam ævum, sæculum, ætatem. A

Quid significet, ante tempora sæcularia. Quæres, quæ vocentur *tempora sæcularia*? D. Thos sæculum dicit esse tempus mille annorum, eò quòd mille anni quasi sint ætas hominis, quòd tamdiu duret hominis memoria, quæ quasi vita est hominis. Verùm hoc sæpè non est verum, non est etiam ad mentem Apostoli, qui *tempora sæcularia* vocat ea, quæ simul cum sæculo & mundo fluere & volui cœperunt. Idem ergo est *ante tempora sæcularia*, quod ante mundi constitutionem, ante temporis & mundi originem, putà ab æterno; ita Theophyl. Anselm. & alij. Notat Chrysost. hic significari immensitatem amoris Dei, utpote qui nos ante mundum, ante omnia tempora ab æterno in mente habuerit, de quoque nostrum in particulari studiosè & solicitè cogitarit, unumquemque adamaverit, cuique per Christum suam gratiæ mensuram decreverit & prædestinarit. *Amoris divini erga nos immensitas.*

VERS. 10. MANIFESTATA EST AUTEM (gratia illa à Deo ab æterno data, sed in Deo abscondita) NUNC PER ILLUMINATIONEM SALUATORIS NOSTRI JESU CHRISTI] Pro *illuminationem*, græcè est ἐπιφανείας, quod tam apparitionem, ut vertit Erasmus, quàm illustrationem, vel illuminationem significat, apparitio ergo vel aduentus Christi in mundum vocatur hic *epiphania*, sive *illuminatio*, quia illustris fuit; & ad hoc Christus apparuit & aduenit, ut omnes illustraret & illuminaret luce sapientiæ divinæ, qua Deum, salutem, viamque salutis homines agnoscerent & capesserent. Inde festum Epiphaniæ vocatur & celebratur in Ecclesia, quo Christus tribus Magis, & per eos Gentibus totique mundo illustris innotuit & apparuit; hinc Christus Joan. 8. 12. *Ego*, inquit, *sum lux mundi*, & Joan. c. 1. dicit Christum venisse ad hoc, ut illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, quantum scilicet est ex parte sua: nam multi sunt qui lucem hanc fugiunt, illique cordis fenestras claudunt, & in tenebris ac cæcitate sua quasi talpæ & vespertiliones permanere volunt: quales sunt omnes infideles, carnales reprobi. *Apparitio ἐπιφάνεια illustratio, illuminatio Christi.*

QUI (Christus) DESTRUXIT QUIDEM MORTEM, ILLUMINAVIT AUTEM VITAM ET INCORRUPTIONEM PER EVANGELIUM] Pro *qui destruxit*, græcè est καταργήσαντος, id est qui evacuavit, invalidum reddidit, enervavit mortem, omnemque vim, vigorem & imperium quod in homines habebat, illi ademit. Secundò, τὸ *illuminavit*, hebraismo, in significatione *hiphil*, idem est quod, in lucem produxit, fecit ut illucesceret, ut appareret, seque ostenderet & exhiberet ipsa vita, hoc enim est Hebr. אור *hair*. opponit enim Apostolus hæc duo, *destruxit Christus mortem*, & *illuminavit vitam*, q. d. Veniente Christo mors vigebat & regnabat; sed Christus eius vigorem & regnum sustulit & destruxit: è contrario vita latebat, quasi in cœlis apud Beatos in Deo abscondita, aut potiùs vita ipsa apud homines sublata erat, sedebatque in tenebris & in regione umbræ mortis, id est, non iam vita erat, sed mors; sed Christus eam ad lucem & vitam revocavit, iterum eam in terris produxit, & in lucem pròtulit, ac hominibus communicavit. Unde Syrus vertit אחי *dehaani chaie*, id est, vivificavit vitam, q. d. Christus vitam dedit ipsi vitæ, suscitavit à morte & vivere fecit ipsam vitam, vitam produxit, & in lucem prodire fecit: per peccatum enim vita in nobis abolita & occisa fuit, mors verò inducta regnavit: sed Christus mortem destruxit & occidit, vitam verò quasi à morte suscitavit, dum homines à morte ad vitam reduxit. Sicut ergo Hebræi sumunt *ostendere*, pro exhibere, dare, facere, producere; ut c. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est, fecit & intulit: ita pariter pro iisdem sumunt *hair*, id est *illuminare*, sive in lucem producere, præsertim ubi agitur de vita & suscitatione ad vitam. Vita enim nostra vulgò dicitur & reipsa est lux, unde dicimus, *frui hac luce*, vel *lucis usura*, id est vivere. Sicut enim usus & voluptas huius vitæ maximè consistit in luce, quòd scilicet lucem solis & cælorum videre, eaque uti & frui possimus: ita magis vita beata consistit in lumine gloriæ, quo Beati in mente perfunditur, ut videant Deum; de quo scriptum est, *In lumine tuo videbimus lumen* quod lumen ex mente in corpus Beatorum diffunditur & derivatur: *fulgebunt* enim *iusti sicut sol*. Hinc de Christo ad limbum descendente, indeque ad vitam Patres ibi degentes revocante dicitur Eccli. 24. 45. *Inspiciam omnes dormientes, & illuminabo* (id est ad lucem & vitam revocabo) *omnes sperantes in Domino*. *Paulus hic ex Hebræo textu illustratus.* *Christus vitã mundi suscitauit.* *Vita hæc, & futura lux est*

Nota. Christus per Evangelium, quod attulit in mundum, quantùm est ex parte sua, destruxit reipsa mortem, & vitam restituit, eamque in lucem protulit: sed quantum est ex parte nostra, reipsa in nobis id necdum factum est; sed fiet in resurrectione, cùm in singulis Beatis resurgentibus mors abolebitur, & vita æterna efflorescet. Apostolus enim non tam de vita præsenti & spirituali, quæ fit per gratiam, quàm de futura & corporali, quæ fiet per resurrectionem, agit: ait enim, *Vitam & incorruptionem*, id est vitam incorruptibilem: est enim hendiadys, unde Theophyl. & Græci docent Christum tantùm in spe nobis in hac vita mortem destruxisse, & vitam communicasse. *Non enim*, inquit Theophyl. *reipsa mors in nobis deleta ac destructa est, sed venturam nostri ex morte liberationem speramus, atque hanc spem Evangelium nobis firmavit*. Ingerit hic Apostolus hanc spem resurrectionis, ut eam quasi novum stimulum admoveat Timotheo, ad collaborandum & compatiendum Evangelio & suis vinculis, uti dixit v. 8. *Quando Christus mortem in mortalibus destruxit.* *Spes resurrectionis.*

IN QUO POSITUS SUM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLUS, ET MAGISTER GENTIUM] *In quo*, id est cuius scilicet Evangelij: est enim hebraismus, quo Hebræum *bet*, id est *in*, ponitur pro regimine genitivi. Aliter Primasius, *in quo*, scilicet Christo illuminante, inquit, q. d. Christus illuminat interiùs mentes Gentium, dum ego exteriùs prædico eis Evangelium. Sed prior sensus planior est & aptior. VERS. 11. B

Nota. Pro *prædicator* græcè est κήρυξ, id est præco. Sic S. Franciscus rogatus, quis esset? *Sum*, inquit, *præco magni Dei*. Secundò, pro *magister* græcè est διδάσκαλος, id est doctor. Tres titulos hic sibi vendicat Paulus: Primus, quòd sit præcò promulgans legem Dei & Evangelium Christi. Secundus, quòd sit Apostolus, id est, legatus à Christo ad omnes gentes Christo subigendas, & ad fidem salutemque adducendas. Tertius, quòd sit doctor, docens, demonstrans & persuadens veram religionem, veramque ad Deum & beatitudinem viam. Rursum tria se hæc accepisse, & ad ea auctoratum esse à Deo, significat, cùm ait, *positus sum*, scilicet, à Deo. Denique hæc confirmat argumento subdens, *Ob quam causam etiam hæc patior*, q. d. Multi doctores sunt verbo, non vita; disputando, non tolerando; ego verò præco, Apostolus & doctor sum, tum docendo, tum pro doctrina mea vincula, carceres, omnesque ærumnas constanter patiendo. Hinc pulchrè S. Hieron. ad Pammachium de Paulo loquens, *Vbi*, inquit, *vas electionis, tuba Evangelij, rugitus leonis nostri, tonitrus Gentium, flumen eloquentiæ Christianæ?* *Pauli tres tituli, Præco, Apostolus, Doctor.* C *Aliæ dignitates Pauli.*

VERS. 12. OB QUAM CAUSAM ETIAM HÆC PATIOR SED NON CONFUNDOR] id est, non erubesco, non pudore suffundor: hoc enim est Græcum ἐπαισχύνομαι, quia, scilicet hæc passio tam Dei auxilium, quam gloriam, decusque æternum mihi afferet, inquit Oecumenius.

Notat hic Primò, Ambros. mox ut Paulus & alij Apostoli prædicare cœperunt, diabolum dolentem per eos sibi animas eripi, contra eos suscitasse Neronem & similes persecutores; ut quisque sciat idem sibi eventurum; nec miretur si in conversione hominum difficultates magnas sibi obiici sentiat, & pro laboribus suis & beneficiis maledicta & maleficia, quin & verbera, carceres & mortem recipiat. *Solent difficultates oriri in conversione hominum, & quare.*

D Secundò, hisce in rebus non debere nos confundi & pudefieri, sed potiùs gaudere & gloriari, quia pro Deo & Evangelio pati gloriosum est, Ita Theophyl. Neque mirum Christianum inter vincula non confundi, sed intrepidè evangelizare; cùm Gentilis quoque Socrates inter vincula philosophatus sit, & veritatem liberè docuerit, ut docet Plutarch. lib. de Tranquill. animi. Nam, ut ait Nazianz. orat. 23. in laudem Heronis; *Philosophi animus ex eo quod passus est generosior redditur, atque ut candens ferrum frigida aspersione, ita ipse periculis obdurescit*. *Christianos docet in difficultatibus constãtia.*

SCIO ENIM CUI CREDIDI, ET CERTUS SUM QUIA POTENS EST DEPOSITUM MEUM SERUARE IN ILLUM DIEM] Vox *enim* dat causam cur in carceribus aliisque passionibus, pro Evangelio inflictis non confundatur; quia scilicet passionum harum mercedem deposuit apud Deum, à quo utpote in promissis suis fidelissimo certissimè illam sperat & expectat.

Notant hic aliqui esse traiectionem: clariùs enim sic verba transponendo ordinari sententiam: *Scio & certus sum*, quòd

quòd is cui credidi, potens est depositum meum servare. Verùm hæc trajectio non est necessaria, imò sine ea plus emphasis & energiæ habet oratio per aposiopesim intercisa. q. d. Novi eum cui credidi, novi eum non esse hominem infirmum aut fallacem, novi eum esse Deum in omnibus fidelem & potentem, qui non finet me confundi in carceribus & afflictionibus Evangelii, sed pro iis æternam gloriam mihi rependet.

An Paulus præter obscuram fidem habuerit claram scientiam articulorū fidei.

Secundò, τὸ *scio* auctor Quæstionum novi & veteris testamenti apud Aug. q. 113. sic explicat; quasi Paulus non tantùm obscuram fidem, sed & claram scientiam habuerit articulorum fidei, v. g. quòd Deus sit fidelis, potens, justus judex, & bonorum remunerator. hoc de attributis Dei naturalibus verum est; hæc enim naturali discursu claré cognoscuntur. sed hoc fallit in supernaturalibus, de quibus hic loquitur Apostolus; putà quòd Deus fidelibus pro fide, prædicatione & afflictionibus pro Evangelio susceptis promiserit & præstiturus sit æternam mercedem: illud enim non per rationes naturales, sed sola fide scimus. *Scio* ergo idem est hic quod, cognosco, vel certum & exploratum habeo: hoc enim est Græcum οἶδα.

Tertiò, τὸ *cui credidi* significare potest tria. Primò, in quem credidi, cujus dictis fidem adhibui. Secundò, ut Ambrosius, *cui confisus sum*. fides enim subinde pro spe & credere pro sperare & confidere sumitur. Tertiò & optimè *cui credidi*, id est, cujus fidei commisi, cui concredidi depositum meum: ad hoc enim respicit, ut patet ex seqq. sic depositor dicitur credere depositario depositum suum, cùm illud apud eum deponit, illiusque fidei credit & committit.

Quartò, τὸ *potens est*, non tantùm significat Deum posse servare, sed etiam actu & reipsa servaturum hoc Pauli depositum: est enim miosis, de qua dixi 2. Cor. 9. 8. Mavult Apostolus dicere, *potens est servare*, quam *actu servabit*, ut nomine potentiæ divinæ in remuneratione bonorum operum & passionum, excitet hominum infirmitatem ad constantem spem & patientiam rerum arduarum & difficilium.

Depositum quid sit. Variæ Patrū sententiæ. Prima.

DEPOSITUM MEUM] Quæres, quodnam hoc? Respondet Primò, Ambros. esse salutem Pauli, quam ipse Deo servandam commisit: imò D. Thom. 1. 2. qu. 104. art. 9. intelligit donum perseverantiæ actualis, quasi de ea revelationem acceperit Paulus, sciveritque certò se in gratia usque ad mortem perseveraturum, & consequenter salvandum: hoc enim videtur dicere, cùm ait, *Scio cui credidi & certus sum.*

Secunda.

Secundò, Theodoret. respondet, *depositum* hoc esse gratiam, quam Deus Paulo dedit, & quasi apud eum deposuit.

Tertia.

Tertiò, Chrysost. & Theoph. volunt *depositum* hoc esse fidem & prædicationem, quam Deus Paulo commisit.

Quarta.

Quartò, idem Chrysost. & Theophyl. censent *depositum* hoc esse fideles, quos Deus Paulo, & vicissim Paulus Dei curæ commisit. Verùm hæc omnia non tam Pauli apud Deum, quàm Dei apud Paulum deposita sunt, ut ipse illa custodiat; de quibus dixi epist. 1. cap. 6. v. 20. & infrà hoc cap. v. 14. ubi mandat Timotheo, ut hoc Dei depositum illi à se traditum arctè custodiat & conservet. Paulus autem hoc versu loquitur non de Dei, sed de suo deposito: ait enim, *depositum meum*. licet enim Chrysost. & Theod. τὸ *meum* passivè capiant, q. d. Depositum quod apud me deposuit Deus; tamen magis propriè & appositè, activè accipiendum videtur: *meum* scilicet, quod ego apud Deum deposui: unde illud non à se, sed à Deo servari & custodiri asseverat.

Quinta, depositum Pauli, est ejus apostolatus, & prædicatio Evangelii: Depositum in Evangelio vocatur hebraicè matmon, græcè thesaurus, quod significat depositum absconditum.

Quintò ergo & optimè, Theophyl. & Anselm. respondet, *depositum* hoc Pauli esse ejusdem apostolatum & prædicationem Evangelii, putà thesaurum laborum & passionum pro Evangelio à se obitarum, quem à se collectum Paulus patiens & moriens apud Deum quasi deposuit; ut in illo die magno, judicii scilicet, illum, id est, illius mercedem & gloriam recipiat, ac coram toto mundo declaretur ipsum hic fuisse traductus, incarceratus, verberibus & contumeliis affectus tamquam impostor, deorum hostis & pseudoapostolus, publiceque proclametur verus fuisse veri Dei & Evangelii Apostolus & doctor. Unde quod Apostolus hic *depositum*; Christus Matth. 19. 21. *thesaurum* vocat, cum ait, *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes; & habebis thesaurum in cælo: thesaurum*, id est, depositum abscondité reconditum: hoc enim significat tam Hebræum matmon, quàm Græcum & Latinum thesaurus. Idem depositum Apostolus 2. Timoth. 4. 8. vocat *repositam justitiæ coronam*: *Bonum*, inquit, *certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mibi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex.*

Vers. 13.

Forma, quæ est hypotyposis, quid significet.

FORMAM HABE SANORUM VERBORUM, QUÆ A ME AUDISTI IN FIDE ET IN DILECTIONE, IN CHRISTO JESU] Pro *formam*, græcè est ὑποτύπωσιν, id est, vivum exemplar, vivam imaginem, vivam repræsentationem: ὑποτυποῦσθαι enim significat, rem ita delineare, depingere, efformare ut plenè & planè repræsentetur. inde apud Rhetores Hypotiposis figura est, quæ Evidentia & Illustratio dicitur; quando res ita dicendo exprimitur, ut videatur delineari & depingi: vel, ut inquit Quintilian. lib. 9. Instit. *Hypotyposis est proposita quædam rerum forma, ita expressa verbis, ut cerni potius videatur quàm audiri.*

Secundò, *habe*, id est, habere perge, sive retine significat enim actum non inchoatum, sed continuatum, juxta can. 32. Sic 1. Corinth. 7. v. 2. *Unusquisque*, inquit, *uxorem suam habeat*, id est eam quam habet, retineat, illaque utatur.

Hæresis doctrina malè sana.

Tertiò, *sana verba*, vocat sanam doctrinam, *in fide & dilectione*, id est, circa fidem & dilectionem, *quæ est in Christo Iesu*, id est quæ est Christi, & eorum qui Christo inhærent. putà est Christiana. vide can. 25. & 37. E contrario hæresis & error est doctrina malè sana, morbida, putida, corrupta & contagiosa, serpens ut cancer. Sic Plato l. 4. de Republ. *Virtus*, inquit, *est sanitas quædam & pulchritudo, & robustus animi vigor: pravitas contrà morbus est, turpitudo atque imbecillitas*, q. d. O Timothee, tuum, utpote Episcopi, munus est retinere vivum exemplar, vivam ideam, & repræsentationem doctrinæ, quam tibi tradidi ut scilicet verba mea semper tibi ob oculos ponas, eademque vivè & efficaciter aliis proponas. unde Syrus vertit, *forma tibi sint sani sermones, quos audisti à me.*

Notant Chrysost. Theodor. Theophyl. esse metaphoram à pictoribus. Sic enim explicat Theodoret. *Imitare, o Timothee, pictores: quemadmodum enim illi attendentes exemplaria perfectè illorum imagines describunt, ita etiam tu habe veluti quoddam exemplar archetypum, eam quæ a me tibi tradita est doctrina de fide & Christo*, ut scilicet hoc exemplar in te tuisque moribus depingas, vitaque ipsa exprimas, ac vicissim tuis Ephesiis proponas, ut illi juxta id ipsum in seipsis fidem & charitatem, omnemque virtutem Christianam exprimant & depingant.

Traditionū auctoritas probatur.

Hinc Secundò, notat Chrysost. non solùm Scripturam sacram, sed & traditiones Apostolorum & Patrum servandas esse. ait enim Apostolus, *Formam habe sanorum verborum*, non quæ scripta sunt, *sed quæ audisti a me*, quæ scilicet viva voce tibi tradidi. Nec evadit Hunnius dicendo, illo tempore servandas fuisse traditiones, quia necdum omnes epistolæ erant conscriptæ; jam autem traditiones non requiri, cùm omnia sint conscripta; nam tam prius, quàm posterius hoc falsum est. hæc enim ultima est epistola quam scripsit Paulus: ceteras enim omnes ante hanc scripsit, & tamen post eam vult servari traditiones; non ergo omnia per scripturam, sed multa verbo tenus tradit, eademque servari præcepit. Si Paulus qui plurimas scripsit epistolas, ita fecit; ergo & alii Apostoli, qui vel paucas, vel nullas scripserunt epistolas, ita fecerunt. Sicut ergo jussa regis quæ per præconem viva voce proclamantur, æquè servanda sunt, atque regis rescripta: imò Lycurgus celeberrimus legislator suis nullas leges scriptas, sed tantùm vocales, quæ non tabulis sed praxi sancirentur, dedit, ut testatur Plutarch. in Lycurgo: ita pariter & jussa Apostolorum viva voce tradita æquè ac scripta eorumdem observanda sunt. Quis enim non videt simpliciter & absolutè faciendum esse, id quod jubet hic Apostolus cùm ait, *Formam habe sanorum verborum quæ audisti a me*, sive eadem postea scribantur, sive non? ita ritum & formas Sacramentorum, multaque alia ab Apostolis non scripto, sed viva voce esse tradita docet S. Dionysius Ecclesiast. hierarch. c. 1. & 7. S. August. epist. 86. ad Casulanum. B. Basil. lib. de Spiritu sancto c. 27. & alii passim. vide dicta 2. Thessal. 2. 15.

A simili.

Quæ per traditionē didicerit Ecclesia.

Vers. 14.

Bonum depositum doctrina Christiana.

BONUM DEPOSITUM CUSTODI, PER SPIRITUM SANCTUM, QUI HABITAT IN NOBIS] Per *depositum* Theodor. & Theoph. intelligunt gratiam in baptismo vel ordinatione acceptam. Meliùs S. Chrysost. Ambros. & alii *depositum* hoc interpretantur thesaurum doctrinæ Christianæ, quàm v. præc. vocavit *sana verba* hunc enim the-

theſaurum quaſi depoſitum ſtudioſè commendat Timotheo Epiſcopo, ut eum contra Novantes & profanas vocum novitates, integrum inviolatumque conſervet, ut patet epiſt. 1. c. 6. v. 20. nam Epiſcopus hujus theſauri & depoſiti debet eſſe cuſtos, ut docet S. Dionyſius toto lib. de Eccleſiaſt. hierarch.

Nota quod ait, *depoſitum cuſtodi per Spiritum ſanctum.* q. d. Hæc cuſtodia non tuarum eſt virium, ſed Spiritus ſancti eſt id ipſum efficere; ut ejus gratia roboratus contra omnes dæmonum tentationes, hæreticorum furores, perſecutorum minas & tormenta, depoſitum ſanæ doctrinæ tuearis & cuſtodias. Hinc patet non tantùm primam fidem, & fidei profeſſionem, ut quis nimirum credere, & fidem profiteri incipiat, eſſe donum Dei; ſed etiam fidei & profeſſionis hujus cuſtodiam, ut nimirum quis credere & fidem profiteri pergat, idipſum habere per Spiritum ſanctum, non quidem novè datum, ſed permanentem & in animabus fidelium inhabitantem, per habitum fidei & charitatis. Sicut enim Deus creat, itidemque creata conſervat non nova actione continuè creando, ſed actionem primam creationis continuando: ita etiam dat & quaſi creat gratiam, itidemque datam & creatam conſervat, non nova actione eam dando, ſed continuando primam gratiæ donationem & infu- B ſionem. *Fervens*, inquit Chryſoſt. *cuncta latronibus, denſiſſimæ imminent tenebræ, inſidiatur diabolus, neſcimus qua hora, quo immineat tempore: quomodo ergo hoc depoſitum cuſtodire ſufficimus, niſi habeamus Spiritum ſanctum apud nos manentem?*

Non tantũ prima fides ſed, et fidei cuſtodia, donũ eſt Sp. Sãcti.

Adverte tamen, ſi gravis ingruat tentatio, perſecutio & martyrium, ad fidem & profeſſionem fidei retinendam, non ſufficere habitum fidei; ſed inſuper opus eſſe nova gratia prævenìente, quæ mentem confirmet & corroboret.

Vers. 15. SCIS HOC, QUOD AVERSI SUNT (græcè eſt ἀπεστράφησάν, id eſt, adverſati ſunt me, me rejecerunt) A ME OMNES QUI IN ASIA SUNT: EX QUIBUS EST PHIGELLUS ET HERMOGENES] Certum eſt non omnes Aſianos averſos fuiſſe à Paulo & à fide: plurimi enim fideles erant Epheſi & alibi, qui Paulum ſtudioſè colebant, quorum fidem & amorem laudat Paulus ſcribens ad Epheſios & alios Aſianos. Quod ergo dicit *omnes qui in Aſia* à ſe eſſe averſos, nonnulli, ut Baron. limitant τὸ *omnes*, ad Judæos. Judæi enim Aſiani infenſi fuerunt Paulo, eumque inſecuti ſunt Hieroſolymam uſque, adeò ut cauſa fuerint cur ibi caperetur Paulus, ut patet Actor. 24. 19. & ve- C riſimile eſt eoſdem Romæ Paulum perſequi & accuſare perrexiſſe. Verum, quia Judæorum hic nulla fit mentio, & generatim de omnibus Aſianis loquitur Apoſtolus, hinc meliùs Chryſoſt. cum ſuis cenſet Paulum loqui de omnibus Aſianis qui Romæ erant, ut τὸ *omnes qui in Aſia*, idem ſit quod omnes ex Aſia (juxta can. 25.) omnes Aſiani ſcilicet Romæ agentes. ſcribit enim Paulus ad Timotheum Roma, ea quæ gerebantur Romæ, non autem quæ in Aſia, hæc enim præſens ſpectabat Timotheus. Idem colligi poteſt ex v. 16. ſeq. ubi ab his Aſianis excipit unum Oneſiphorum, qui Paulum ſecutus Romam ibidem ei ſtudioſè adhæſit & ſervivit. Ergo de Aſianis ſolis, qui Romæ erant loquitur Apoſtolus: hi enim cùm antea Paulum frequentaſſent & coluiſſent, poſtea partim inſtinctu Judæorum de quibus jam dixi, partim metu Neronis ſævientis in Paulum, ut opinatur Theodoret. Paulum averſati ſunt. Ex hiſce præcipui fuerunt Phigellus & Hermogenes, *Qui*, ut inquit Ambroſ. *fallacia pleni erant: ſimulabant enim amicitias cum apoſtolo, ut adhærentes ei addiſcerent unde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent*: qui poſteaquam ſe viderunt detectos, & manifeſtatos, receſſerunt ab eo. D Tertull. lib. de Reſurrect. carn. c. 24. hunc Hermogenem recenſet inter hæreticos negantes carnis reſurrectionem. Vide quid faciat & quo deducat hominem fugere & averſari conſortia bonorum ac ſanctorum, qualis erat Paulus.

An omnes Aſiani fuerint averſi à Paulo.

Aſiani qui Romæ erãt infenſi Paulo.

Phigellus & Hermogenes.

Affert hæc hoc loco Paulus, ut moneat Timotheum, cautè depoſitum hoc doctrinæ cuſtodire, inter tot fidei deſertores & hoſtes, utque eos internoſcat, & ad ſanam mentem cùm in Aſiam redierint, reducat, ſi poſſit; aut certè A alios moneat, ut ab eis ſibi caveant; ac tandem, ut Timotheus, ſi quando fidei cauſa incarceretur & à ſuis deſeratur, Pauli exemplo conſtanter id ferat, inquit Chryſoſtom.

DET MISERICORDIAM DOMINUS ONESIPHORI DOMUI: QUIA SÆPE ME REFRIGERAVIT, ET CATENAM MEAM NON ERUBUIT: SED CUM ROMAM VENISSET, SOLICITE ME QUÆSIVIT ET INVENIT] Vers. 16. & 17. Excipit ab Aſianis a ſe averſis Oneſiphorum, cujus charitatem erga ſe hic collaudat, eumque hoc nomine tacitè commendat Timotheo, ideoque non tantùm illi, ſed & toti ejus domui, id eſt familiæ, parem miſericordiam à Deo exhiberi poſtulat.

Tria hic charitatis officia in Oneſiphoro deprædicat. Primum, quòd peregrinus Romam veniens ſe in vinculis, ab omnibus deſertum & inter maleficos conſtitutum, per medios cuſtodes & ſatellites penetrans ſolicitè quæſierit & viſitarit. Secundum, quòd non tantùm contumeliis, ſed & iræ Neronis ac periculis gravibus Pauli cauſa ſe objecerit. Tertium, quòd tot laboribus & ærumnis fatigatum *refrigerarit*, id eſt ſuis opibus & rebus ad vitam neceſſariis vel oportunis recrearit & refocillarit. hoc enim Paulo iſto tempore periucundum accidit: perinde uti pugili aut militi B in agone certanti, ſudanti & laboribus exhauſto ſuave ac gratum eſt, cibo potuque refici & recreari. hoc enim innuit vox *refrigeravit*, inquit Oecumen.

Tria charitatis officia Oneſiphori erga Paulum.

Vers. 18. DET ILLI DOMINUS INVENIRE MISERICORDIAM A DOMINO IN ILLA DIE] *Det* id eſt, miſericordiæ ejus & meritis retribuat, ut in die judicii inveniat à *Domino miſericordiam*, id eſt gratiam, favorem & benevolentiam, ut ſcilicet judicem habeat ſibi propitium & faventem. Secundò, *det invenire miſericordiam*, id eſt, miſericordiæ ſuæ effectum, fructum & dignam retributionem, ut cum aliis Sanctis benignam hanc excipiat Judicis ſententiam: *Venite Benedicti Patris mei, poſſidete regnum*, &c. *eſurivi enim, & dediſtis mihi manducare; in carcere eram, & veniſtis ad me*, Matth. 25. 34. alioqui in illo die, ſcilicet judicii, nullus miſericordiæ erit locus, ſed tantùm juſtitiæ ita Theophyl. Unde in vocibus ζητεῖν & εὑρεῖν, id eſt *inveniis & invenire*, pulchra eſt paronomaſia. q. d. Quærens me miſerum invenit & adjuvit in vinculis Oneſiphorus, inveniat ergo & ipſe in die judicii miſericordiam à Domino ita Ambroſius.

Nota. Quod ait, *Det illi Dominus invenire a Domino*, C non ſignificat duos eſſe Dominos ſive Deos, uti voluit Marcion teſte Auguſt hæreſi 21. ſed eſt hebraiſmus ſignificans Det illi Dominus invenire miſericordiam apud ſe. Hebræi enim ſæpè nomen vel pronomen abſolutum ſumunt pro reciproco, ut Geneſ. 19. 24. *Pluit Dominus ſuper Sodomam ſulphur a Domino*, id eſt, à ſeipſo. Iſajæ 8. 18. *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in ſignum & in portentum Iſrael a Domino*, id eſt, à ſeipſo.

Marcionis error de duobus diis

Poſſet Secundò, ſic exponi: *Det illi Dominus*, ſcilicet Deus Pater, *invenire miſericordiam apud Dominum*, ſcilicet Filium, putà Chriſtum hominem. Chriſtus enim quà homo, judex erit in die judicii. ita Vatabl. Hac enim phraſi *Dominus a Domino*, ſimul innuitur diſtinctio perſonarum in divinis, ut *Pluit Dominus a Domino*, id eſt, pluit Filius à Patre. ita Concil. Sirmienſe can. 15. *Det ergo illi Dominus a Domino*, id eſt, det illi Pater apud Filium invenire miſericordiam:

ET QUANTA EPHESI MINISTRAVIT MIHI, TU MELIUS NOSTI] τὸ *mihi* non habent Græca, nec Latina Regia, & Plantiniana Biblia, nec Ambroſ. Chryſoſt. Theophyl. Theodoret. unde Ambroſ. docet. Oneſipho- D rum non ſoli Paulo, ſed omnibus ob fidem afflictis liberaliter miniſtraſſe; quaſi hoc ipſo Apoſtolus ſugillet quoſdam qui non omnibus, ſed certis perſonis, quia eminentes, cognatæ, aut alia de cauſa charæ & gratæ ſunt, miniſtrare volunt. Biblia tamen Romana & Syrus legunt τὸ *mihi*, planeque illud legendum vel ſubaudiendum videtur: ait enim *miniſtravit*. cui? utique *mihi*, ut præceſſit: agit enim Apoſtolus de charitate & officiis ſibi ab Oneſiphoro exhibitis tum Romæ, tum Epheſi.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari Timotheum, ut relictis negotiis sæcularibus prædicationi & propagationi Evangelij totus incumbat, quasi miles, pugil & agricola Christi.

Secundò, v. 8. spe resurrectionis & gloriæ cælestis eumdem excitat, ut pro Evangelio quævis adversa, etiam martyrium, subeat.

Tertiò, v. 14. hortatur ut rectè tractet verbum veritatis, profanas verò novitates, & hæreticos negantes resurrectionem vitet.

Quartò, v. 19. monet ne turbetur si aliqui à fide excidant, quia reliqui in fide fundati persistent, qui signati sunt per præscientiam Dei, & per fugam peccati.

Quintò, a v. 22. usque ad finem, monet ut iuveniles philautias, & contentiones vitet, leniterq; errantes corripiat & instruat.

1. TU ergo fili mi confortare in gratia, quæ est in Christo Jesu: 2. & quæ audisti à me per multos
testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere. 3. Labora sicut
bonus miles Christi Iesu. 4. Nemo militans Deo implicat se negotiis sæcularibus: ut ei placeat, cui se
probavit, 5. Nam & qui certat in agone, non coronatur, nisi legitimè certaverit. 6. Laborantem agri-
colam oportet primùm de fructibus percipere. 7. Intellige quæ dico; dabit enim tibi Dominus in om-
nibus intellectum. 8. Memor esto, Dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine David,
secundùm Evangelium meum. 9. In quo laboro usque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei
non est alligatum. 10. Ideo omnia sustineo propter electos, ut & ipsi salutem consequantur, quæ est in
Christo Iesu, cum gloria cælesti. 11. Fidelis sermo: Nam si commortui sumus, & conuivemus: 12. si
sustinebimus, & conregnabimus: si negaverimus, & ille negabit nos. 13. Si non credimus, ille fidelis
permanet, negare seipsum non potest. 14. Hæc commone, testificans coram Domino. Noli conten-
dere verbis: ad nihil enim utile est, nisi ad subuersionem audientium. 15. Solicitè cura teipsum probabi-
lem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis. 16. Profana autem,
& vaniloquia devita: multum enim proficiunt ad impietatem. 17. Et sermo eorum ut cancer serpit: ex
quibus est Hymenæus, & Philetus. 18. qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam fa-
ctam, & subuerterunt quorumdam fidem. 19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum
hoc: cognovit Dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis, qui nominat nomen Domini. 20.
In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea, & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam qui-
dem in honorem, quædam autem in contumeliam. 21. Si quis ergo emundaverit se ab istis, erit vas in ho-
norem sanctificatum, & utile Domino ad omne opus bonum paratum. 22. Iuvenilia autem desideria fu-
ge, sectare verò iustitiam, fidem, charitatem & pacem cum iis, qui invocant Dominum de corde puro.
23. Stultas autem, & sine disciplina quæstiones devita: sciens quia generant lites. 24. Seruum autem
Domini non oportet litigare; sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem. 25. cum mode-
stia corripientem eos, qui resistunt veritati; nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam
veritatem. 26. & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captivi tenentur ad ipsius voluntatem.

VERS. 1. TV ERGO FILI MI CONFORTARE (Ambros. legit, *fortitudinem cape*) IN GRATIA, QUÆ EST IN CHRISTO JESU] id est, in gratia Christi annuncianda & prædicanda, inquit Ambros. & Vatabl. ut scilicet annunties Deum non per Mosen, aut Simonem Magum, sed per Christum nos sibi reconciliasse. Favent sequentia: sequitur enim, *Et quæ audisti à me, hæc commenda fidelibus*. Ubi Græca punctum distinguens ponunt ante, *hæc commenda*; ut τὸ *quæ audisti* referatur ad præcedentia, q.d. Conforta te in iis quæ audisti, prædicandis & docendis.

Secundò & planiùs, Theodoret. & Chrysost. hæc nectunt dictis cap. præced. q.d. Dixi cap. præced. me in vinculis pro Evangelio susceptis non confundi, non deiici, non turbari; licet Asiani olim amici me deserant tu ergo, ò fili Timothee, me patrem tuum imitare, cape animos & robur *in gratia*, id est per gratiam Christi, quam habes tecum pugnantem, imò pro pugnantem, ut fortiter persistas in Evangelij, non tantùm fide, sed & prædicatione ac propagatione; etiamsi eius causa & vincula, & tormenta & mortem ipsam subire debeas.

VERS. 2. ET QUÆ AUDISTI A ME PER MULTOS TESTES, HÆC COMMENDA FIDELIBUS HOMINIBUS, QUI IDONEI ERUNT ET ALIOS DOCERE.] Ita hæc distinguunt & iungunt Latini codices, Syrus & Chrysost. *Multos testes* vocat, vel testimonia ex lege & Prophetis prolata, ad confirmandam suam doctrinam, de Christo & Evangelio, uti explicat Clemens libr. 7. Hypotyposeon; vel potiùs multos suæ prædicationis auditores Ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Qui testes de quibus agit Paulus.

Secundò, *quæ audisti per multos testes*; *per*, id est, inter multos, cum multis, coram multis, qui de iis quæ dixi testari possunt, q.d. Non furtim, sed palàm & publicè docui. Falsitas enim angulos, veritas lucem quærit, hæc enim hæreticorum vox est, inquit Vincent. Lirinens. *Venite, discite fidem veram nuper revelatam, sed discite furtim atque secretim; delectabit enim vos, & cum didiceritis, latenter docete, ut mundus audiat, neque Ecclesia sciat, paucis namque concessum est tanti mysterij capere secreta.* Sic enim græci sumunt διὰ, id est *per*, pro [illegible], vel μετὰ id est *inter* vel *cum* ut 2. Corinth. 2. 4. *Scripsi vobis per multas lacrymas*, id est, cum multis lacrymis, & 2. Cor. 3. 11. *Si enim quod evacuatur, per gloriam est*, id est cum gloria, in gloria est: sic enim in consequentibus explicat Apostolus, cùm subdit, *Multò magis quod manet, in gloria est*.

Vafra vox hæreticorũ.

Tertiò. Nota hic rursum locum pro traditionibus: ait enim, non. Quæ scripta sunt, sed *quæ audisti hæc commenda*.

Traditionũ auctoritas.

Quartò, vult hæc commendari non quibusuis hominibus, sed qui idonei sunt ut alios doceant, quique fideles sunt, non qui fide, sed qui fidelitate polleant, hisce enim res magnæ, qualis est doctrina, de qua hic agit, creduntur & committuntur, non autem timidis & inconstantibus, qui facilè fidem Ethnicis, vel metu pœnarum vel ip. præmiorum produnt. Unde patet Apostolum hic non loqui de plebe & laicis, sed iubere ut Timotheus Episcopus alios pres-

presbyteros & doctores instituat plenè & solidè, ut illi doctrinam hanc sanam quasi depositum firmiter secum & post se custodiant ac tueantur, aliosque doceant & confirment ita Ambrof. Theophyl. Oecumen.

Quibus arcana fidei communicanda.

Hisce etiam arcana & sublimiora fidei mysteria credi debere, docet S. Dionys. cap. 1. lib. de Divinis nomin. quem nunc eidem Timotheo dedicat: *Sancta*, inquit, *sanctis communicanda sunt*, & convertens se ad Timotheum ait: *O Timothee, te quidem ista servare convenit iuxta sacratissimam sanctionem, neque inter imperitos efferre eloquia.*

VERS. 3. LABORA SICUT BONUS (id est egregius) MILES CHRISTI JESU] Pro *labora*, græcè est κακοπάθησον, id est mala perfer, dura tolera, adhuc Timotheum incitat exemplo tum militum, tum Christi: militis enim est multa acerba pati, & Christus nos in militiam, ad suam crucis vexillum evocavit, suaque cruce signavit & auctoravit milites suos; *fortia ergo agere Romanum est*, ut aiebat Scævola, *sed fortia pati Christianum est*. Pulchrè Tertull. Apologetici c. 50. contra Gentes: *Licet nunc sarmentitios*, inquit, *& semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidij axis revincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. Apud vos quoque, ò Gentes, Mutius* (Scævola) *dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi! Empedocles totum se Catanensium Ætnæis incendiis donavit. O vigor mentis! Regulus ne unus pro multis hostibus viveret, toto corpore cruces patitur. O fortem virum, & in captivitate victorem! Anaxarchus cùm in exitium ptisanæ pilo contunderetur; Tunde, tunde, ait, Anaxarchi follem, Anaxarchum enim non tundis. Attica meretrix carnifice iam fatigato, postremò linguam suam comestam in tyranni sævientis faciem expuit, ut expueret & vocem, ne coniuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus a Dionysio quidnam philosophia præstaret, cùm respondisset, Contemptum mortis; impassibilis, flagellis tyranni obiectus, sententiam suam ad mortem usque signabat.* Si hæc fecere Gentiles, quid facient Christiani & milites Christi?

Pati Christianū est.

Illustria patientiæ exempla.

VERS. 4. NEMO MILITANS DEO IMPLICAT SE NEGOTIIS SÆCULARIBUS: UT EI PLACEAT, CUI SE PROBAVIT] Vox *Deo*, non est in Græco, nec in Latinis quibusdam: Unde Chrysost. accipit hanc sententiam tamquam generalem, ad quosvis milites pertinentem, ex qua tacitè sublumat Apostolus, eamdem multò magis ad Christi milites pertinere: quod noster Interpres expressit dicens, *nemo militans Deo*.

Negotia secularia quænam.

Nota. *Negotia secularia*, græcè vocantur τοῦ βίου πραγματείαις id est vitæ (βίος enim non victum, ut vertit Erasmus, sed vitam significat) occupationes & negotiationes, quibus victum, vestitum & reliqua ad vitam tuendam opportuna comparamus & conquirimus; quales sunt mercatura, agricultura, artes mechanicæ. q. d. Miles non curat mercaturam, non opificium, non negotia ad domus, urbis aut regni regimen spectantia, imò nec multum de victu aut vestitu laborat, quia de his militi suo providet imperator: sed uni intendit bello & victoriæ sui imperatoris. Unde & militibus olim vetitum fuisse coniugium docet Cornelius Tacitus lib. 14. & Dio lib. 60. quin & Tertull. in Exhortatione ad castitatem, docet suo tempore milites fuisse cælibes? Multò ergo magis hæc & plura facere oportet militem Christi. Ita Chrysost. Theodor. Ambrof. vide S. Basilium in asceticis serm. 1. Audi eum in præfatione. *Si quis*, ait, *mihi ministraverit, me sequatur: & ubi ego sum, ibi sit & minister meus. Ubi ergo Christus est rex? in cælo sine dubio. Huc tuus tibi ò miles Christi dirigendus est cursus. Obliviscere quidquid hic in terris refectionis haberi potest. Miles non domos ædificat, non comparat agros, non vacat mercaturæ. In plateis tabernaculum sibi ponit, cibum sola necessitate metitur: potio; aqua: somni tantum, quantum natura requirit. Itinera frequentia, itemq; vigiliæ: æris ad frigora caloresq; tolerandos patientia; periculosorum cum adversariis certaminum crebra susceptio, & in iis sæpè (si ita fors ferat) mors gloriosa tamen, & quæ regiis honoribus & muneribus decoretur.* Deinde ea applicat militi Christi. *Age igitur miles Christi, qui iam tenuia quædam ex rebus humanis exempla inspexeris, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio: propositum tibi vitæ genus sit. domo, civitate, ac possessione rerum omnium carens. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ curis liber, &c. Corporis te natura non vincit, neque vim affert invito. Non enim tu id quæris, ut sobolem in terra relinquas, sed ut in cælum sursum educas. Imitare sponsum cælestem: insurgentes adversum te crebrò invisibiles hostes in fugam dato: eos primùm ex animo expelle tuo, neque omnino illis quidquam sit apud te loci: tum ex illorum etiam, qui ad te confugiunt, teq; ducem assciscunt, quos tu doctrina tua incolumes serves.*

Militibus olim interdictum coniugium.

Secundò, id facit miles, *ut placeat ei, cui se probavit*, imperatori scilicet, delectum militum agenti (hoc enim significat Græcum τῷ στρατολογήσαντι) à quo in militiam adscriptus approbatus & cooptatus est. Ita Chrys. Amb. Theoph. minùs ergo rectè Ansel. *Cui se provavit*, id est, inquit, cui se devovit.

Quinam debeant fugere negotia secularia.

Nota Tertiò. Apostolus non loquitur hic omnibus Christianis & sæcularibus: hi enim necessariò, & ex officio tractare debent negotia sæcularia; sed Timotheo Episcopo, & consequenter omnibus Episcopis, eorumque asseclis, putà Pastoribus, sacerdotibus, clericis: hi enim toti sacrificiis & orationibus, templique ministeriis, ac verbo Dei insistere debent, ideoque abstinere a negotiis sæcularibus. Ita Chrysost. Ambrof. & alij. Horum typus fuerunt Levitæ veteris testamenti, qui in divisione terræ sanctæ, nullam eius partē æquè ut aliæ tribus acceperunt, ne terrenis & sæcularibus negotiis implicarentur, sed ut toti vacare possent Deo & templo. Ideo portio eorum hereditaria erat Dominus, id est decimæ, primitiæ & victimæ Domino oblatæ: hæ enim cedebant in usum Levitarum, ut inde viverent; ne aliunde victum sibi comparare, & de eo soliciti esse cogerentur.

VERS. 5. NAM ET QUI CERTAT IN AGONE, NON CORONATUR NISI LEGITIME CERTAVERIT] scilicet nisi tamquā verus athleta athleticè certet (hoc enim significat Græcum ἀθλήσῃ) idque *legitime*; græcè νομίμως id est, iuxta legem, scilicet stadij & agonis; quæ iubet non tantùm athletam oleo ungi, & certamen inire; sed illi ita totum incumbere, itaque constanter, generosè atque eximiè certare, ut antagonistas omnes vincat, si corona præmioque potiri velit. De athletis vide dicta 1. Corinth. 9. 24.

Exempla excitantia ad laborē.

Episcopus quasi pugil Christo pro eo decertet.

Nota. Uti v. præced. incitavit Timotheum ut totus incumbat Evangelio, reiectis negotiis sæcularibus, pro eoque omnes labores & dolores fortiter ferat, exemplo militis; ita ad idem eumdem hic secundò incitat exemplo pugilis & athletæ in agone certantis: athleta enim totus intendit suo certamini, aliud non curat, imò nec respicit, idemque facit v. sequ. tertium adducens exemplum agricolæ laborantis. Vide S. Basil. hisce & aliis exemplis, nos incitantem ad labores homilia in illud Deuter. 15. iuxta Septuag. *Attende tibi* quæ extat & ponitur post homiliam de ieiunio. Porro Auct. serm. ad Fratres in eremo apud S. August. serm. 8. τὸ *legitime* sic explicat, q. d. Perseveranter usque ad finem. Nam sola perseverantia coronatur. *Non est igitur magnum* [ait idem Auctor] *inchoare quod bonum est, sed consummare hoc solùm perfectum est.* Et S. Hier. lib. 1. contra Jovin. *Cœpisse multorum est, ad culmen pervenisse paucorum.* Idem epist. ad Furiam: *Non quæruntur in Christianis initia, sed finis: Paulus male cœpit, sed bene finivit: Iudæ laudantur exordia, sed finis proditione damnatur.* S. Paulus Galat. 3. 3. *Sic stulti estis, ut, cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini?*

VERS. 6. LABORANTEM AGRICOLAM OPORTET PRIMUM DE FRUCTIBUS PERCIPERE] Dupliciter hunc locum exponunt interpretes. Primò, recentiores ex Erasmo, volunt esse hyperbaton sive perturbatum ordinem, & τὸ *primum*, referunt non ad *percipere*, sed ad *laborantem*; q. d. Oportet agricolam percipere fructus, sed hac conditione si videlicet priùs laborarit πρῶτον enim, iuxta ipsos, hic non est nomen, sed adverbium significans idem quod priùs, primùm. Sed hæc obscura & dura est traiectio, præsertim cùm alius planior sensus occurrat. Secundò, Ambrof. Theodor. & alij propriè verba hæc, ut sonant, accipiunt: agricolę enim ante dominos, sive possessores agrorū, sunt fructuum participes, unde & August. lib. de Opere monachorū, & Primas. sic hæc verba explicant & applicant Timotheo, quasi tacitæ eius obiectioni hic occurrat Apostolus. Nam dicere poterat Timotheus. Si me totum, ut iubes, ò Paule, occupavero Evangelio, unde vivam? hoc antevertit Paulus, respondetque par esse, ut laborans in Evangelio, de eodem vivat & à fidelibus, quos docet, sumptus ad vitam necessarios accipiat, perinde, ut par est, agricolam qui in agro laborat, ex fructibus agri vivere, adeoque primos agri fructus decerpere.

Sensus huius loci.

Mihi Tertiò videtur, servato verborum ordine, utrumque sensum iam datum ab Apostolo intendi, ideoque phrasim hic commutat Apostolus: non enim, ut dixi, *Non coronatur nisi legitime certaverit*: ita hic dicit: Nisi laboret agricola, non percipiet fructus; sed assertivè quasi alliciens & mulcens ait: *Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus*

bus percipere; q.d. Uti legitimè certantem militem & athletam oportet coronari (nemo enim coronatur nisi legitimè certet) ita laborantem agricolam, si videlicet strenuè in agro laboret, oportet primis agri fructibus frui, sicut ergo corona militem & athletam ad certandum, spes fructuum agricolam ad laborandum excitat: ita te, ô Timothee, excitet tum fructus præsentis alimoniæ à catechumenis, quos doces, accipiendæ, tum potiùs plena merces futuræ & æternæ gloriæ: excitet, inquam, ad certandum & laborandum, totumque te impendendum Evangelio. Innuit hunc sensum Chrysost. Inuitat enim Timotheum ad laborem, triplici analogia, scilicet militis, pugilis & agricolæ, ut dixi. Hic itaque agricolæ, qui totus est in sua agricultura, multaque in ea dura patitur, incitat Timotheum ut totus incumbat Evangelio, proeoque strenuè laboret, id est, afflictiones omnes fortiter ferat: hoc enim significat Græcum κακοπαθῶν, ut dixi v. 3. idem significat hic Græcum κοπιῶντα, id est laborantem, scilicet graviter & molestè. Indicatur ergo hic difficilis agricolæ labor esse causa cur mereatur fructus primos percipere; labor, inquam, tam activus, uti est arare, serere, occare; quàm passiuus, uti est sudare, fatigari, gelu, frigus, æstum, aliaque incommoda pati: qualia in agricultura necesse est agricolas tolerare.

Triplex analogia militis, pugilis, agricolæ, respectu operarij Evangelici.

Unde Athanasius ad Antioch. q. 152. sic exponit: *Laborantem agricolam*, &c. *Hoc*, inquit, *de spiritalibus doctoribus dixit, quòd sit conueniens, ut doctor, qui pro se, & pro suis auditoribus laborat & decertat, primùm à Deo mercedem recipiat, deinde discipuli sui, nam agricola qui fructus suos collegit, ille primus de eis in domo sua recondit, postea de eis aliis, vel creditoribus, vel pauperibus elargitur.* Addit ibidem Athanas. aliam explicationem, nimirum, *laborantem agricolam primum*, &c. q.d. *Quicumque vult alios docere, vel aliis prodesse, decet illum primum operari id quod docet, atque à Deo accipere dona gratiæ, ac proferre fructus Spiritus sancti, quos deinde in alios effundat; nam si quis aliquem oleo suis manibus uncturus, oleum non habeat, quomodo impertiet aliis id quod ipse non habet? Ad eumdem modum de iis qui alios docent, est sentiendum.* Verùm hic sensus symbolicus & tropologicus videtur.

VERS. 7. INTELLIGE QUÆ DICO: DABIT ENIM TIBI DOMINUS IN OMNIBUS INTELLECTUM] q.d. Proposui tibi tres parabolas, militis, athletæ, agricolæ: non est necesse, ut eas tibi explicem & applicem, tu eis intende: quod si feceris, Deus dabit tibi intellectum, ut facilè eas intelligere & applicare possis. Vis scire quod sit munus, quæ vocatio Episcopi, cogita quod sit munus, quæ vocatio militis, pugilis, agricolæ: scilicet sicut miles, athleta, agricola omnibus omissis laborat, sudat, & totus insistit bello, agoni & agro suo: ita te, cùm sis Episcopus, id est miles, pugil & colonus Christi, omnibus omissis totum vacare oportet Evangelio, proeoque omnes labores, pericula, ærumnas & tormenta subire.

Munus Episcopi.

Nota. Pro *dabit*, Noster in Græco videtur legisse δώσει, iam legunt δῴη, id est det; quod est precantis: & ita legit Chrysost.

VERS. 8. MEMOR ESTO DOMINUM JESUM CHRISTUM RESURREXISSE A MORTUIS, EX SEMINE DAVID, SECUNDUM EVANGELIUM MEUM] Proponit hic & Timotheo commendat duos fidei nostræ articulos illo tempore maximè inculcandos; scilicet, Primò, articulum incarnationis Christi, cùm ait *ex semine David*, supple, incarnatum & natum. Secundò, articulum resurrectionis Christi. Vtrumque enim negabat Simon Magus cum suis Gnosticis: hi enim dicebant Christum non revera carnem assumpsisse, sed tantùm in ea se ostendisse, sicut angelus se ostendit in corpore, quod assumit: ac consequenter mortem, passionem, resurrectionem Christi non revera, sed phantasticè contigisse asserebant. Contra hos inculcat Apostolus veram & realem incarnationem & resurrectionem Christi. Præponit autem resurrectionem incarnationi per ὑπερβατὸν, & ut insinuet Christum resurrexisse secundùm naturam non divinam, sed humanam, qua natus est ex semine David.

Hæresis Simonis Magi & Gnosticorum jugulatur.

Secundò, iisdem hisce verbis pergit hortari Timotheum ad labores, & martyrium pro Evangelio subeundum, q.d. Memento, sicut Christus pro Evangelio suo passus gloriosè resurrexit; ita pariter te, si pro Evangelio patiaris, gloriosè resurrecturum; patere ergo & labora cum Christo, ut cum Christo ad gloriam resurgas. Ita Theodor. Chrysost. & alij.

Spes resurrectionis.

A Nota. Evangelium suum vocat, non à se aut scriba suo S. Luca conscriptum, sed à se prædicatum. *Evangelium* ergo idem est quod prædicatio Evangelica; ita enim se explicat Paulus 1. Cor. 15. 10.

VERS. 9. IN QUO LABORO USQUE AD VINCULA, QUASI MALE OPERANS: SED VERBUM DEI NON EST ALLIGATUM] Pro *laboro*, græcè est κακοπαθῶ, id est affligor, mala perfero, adeoque vincula sustineo; *quasi male operans*, græcè ὡς κακοῦργος, id est, quasi malefactor, quasi sceleratus. S. Ambros. legit *quasi latro*. *Vide*, inquit S. Chrysost. homil. 52. in Acta Apostolorum, *non solum vincula; sed etiam quod malefactor habitus amplificavit gloriam vinculorum, nam si quidem vinctus esset tamquam bene agens, consolationem quamdam habuisset: nunc autem ut in malis deprehensus vincitur: & amor Dei in causa erat ut nihil hæc curaret.*

Nota. Pro *alligatum* græcè est δέδεται, quod pulchra paranomasia respondet δεσμοῖς, id est vinculis, q.d. Ego sum vinctus, sed verbum Dei non est vinctum: quia tam ego in carcere partim verbo, partim scriptis epistolis, quam B alij, intrepidè verbum Dei prædicamus. *Vinciuntur manus*, inquit, Chrysost. *sed manet liber animus, & lingua libera, quam nemo legare potest nisi sola formido atque infidelitas, si quis agricolam vinciat, sementem impedit; manu enim ille serit, doctorem verò si vinxeris, doctrinam vincire non vales, lingua non manu seritur verbum, quod nullis subiacet vinculis.* Rursum, si ego vinctus ita strenuè prædico Evangelium, quantò magis idem te facere decet, ô Timothee, cum sis liber?

Verbum Dei non est alligatum, sed liberū.

Idem Chrysost. hic in morali, de gloria vinculorum Pauli agens, super coronam & purpuram Neronis eadem extollit. *Nero*, inquit, *purpuratus, tantoq; septus agmine militum, inhibebat Paulo ne doctrinam virtutis prædicaret; obsistebat illi Paulus dicens: Non cedo, verbum Dei non est alligatum. Cilix pellium sutor, vinctus, pauper, fameq; confectus Romanæ opulentiæ regem imperantem omnibus respuebat. Quis ergo clarior, qui vincebat in vinculis, an qui superabatur in purpura? vinctus catena diadematum prostravit regem.* Et inferiùs: *Si Paulus hic, ubi fuit pellium sutor, in vinculis tanto splendore collucet; quid erit cùm Solis quoque radios vi sui fulgoris obscurans in gloria venerit? cùm in iudicio astabit Nero tristis, mærens, demissus?*

C IDEO OMNIA SUSTINEO PROPTER ELECTOS, UT ET IPSI SALUTEM CONSEQUANTUR, QUÆ EST IN CHRISTO JESU CUM GLORIA CÆLESTI] Legit cum Ambrosio Interpres noster οὐρανίῳ, id est *cælesti*: iam legunt αἰωνίῳ, id est *æterna*. VERS. 10.

Nota. Vox *ideò*, dat causam cur omnia sustineat Paulus, scilicet ne verbum Dei alligetur, ut præcessit, sed propagetur & fructificet, plurimosque ad salutem perducat, salutem inquam, *quæ est in Christo Jesu*, id est, quæ per Christum allata est, quam inuenire est in Ecclesia & religione Christi; quæ salus coniuncta, adeoque re ipsa eadem est cum beatitudine & gloria cælesti, licet ab eo connotato, & quasi formaliter distinguatur. *Gloria* enim dicitur *salus*, quatenus hominem morte & inferno aliisque miseriis corporis & animæ liberat & saluat, eadem verò dicitur *gloria*, quatenus hominem beatum & gloriosum efficit.

Salus & gloria quomodo differant.

Moraliter deprædicat hic charitatem Pauli Chrysost. quòd cùm sibi vivere, suæque saluti consulere posset, maluerit se tot laboribus, periculis & tribulationibus ingerere, D ut alios saluaret.

FIDELIS SERMO: NAM SI COMMORTUI SUMUS, ET CONUIVEMUS; SI SUSTINEBIMUS, ET CONREGNABIMUS] *Fidelis*, id est certus, indubitatus sermo, tantum enim valet hæc phrasis, quantum illa Christi in rebus gravibus addi solita: *Amen, amen, dico vobis*, vide dicta epist. 1. c. 1. v. 17. VERS. 11. & 12.

Chrysost. cum suis τὸ *fidelis*, refert ad præcedentia; ut *fidelis sermo* sit hic, quòd scilicet electi saluentur per Christū, tuncque vocula *nam*, quæ sequitur, propriè causaliter sumitur. Verùm meliùs D. Thomas, Vatablus, & alij hoc iuxta morem Apostoli referunt ad sequentia: omnia enim hæc spectant eò, ut Timotheum nosque omnes excitet ad tolerantiam & martyrium; sic ut vocula *nam*, non sit causalis, sed respondeat Hebræo כי *Ki*, id est *quia*, *quod*, sitque asseverantis & designantis, q.d. Ne dicas ô Timothee, in tua vel potiùs in tuorum, qui infirmi sunt persona: Ego pro Evangelio dura patior & morior; tu, Paule, promittis mihi resurrectionem & vitam futuram; forte falleris, aut fallis nos: sua-

Certitudo mercedis expectandæ pro laboribus.

des

des enim ut certum & præsens malum pro incerto & futuro præmio patiamur. ne, inquam, hæc dicas; quia fidelis, verus & certus est sermo: quòd si hic pro Christo & cum Christo patiamur & moriamur, simul etiam cum Christo resurgemus & vivemus in regno cælesti. Si enim rex suos duces & milites in bello socios parta victoria & regno, illius pariter consortes facit: proculdubio idem faciet Christus rex potentissimus & liberalissimus, ut eos qui hic tanta & tam dura pro eo passi sunt, suæ gloriæ & regni participes faciat. Ita Chrysost. cum suis. Aliter Ambrosius. Si, inquit, moriamur vitiis, mortificemus concupiscentias, vivemus & regnabimus cum Christo. Sed prior sensus magis genuinus est, ut dixi.

Nota. Pro *si sustinebimus*, græcè est εἰ ὑπομένομεν, id est, si sustinemus. non enim satis est semel pati, aut mori, sed quotidie patiendum & moriendum est. *Diebus singulis beatus ille* (Paulus) *moriebatur*, inquit Chrysost.

Vers. 12. SI NEGAVERIMUS Christum & Christi fidem metu hostium, tyrannorum aut tormentorum, ET IPSE (Christus) NEGABIT NOS] Hæc enim est justa quasi compensatio, tam pœnæ, quàm præmii, quam statuit Christus Matthæi 10. 32. dicens: *Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo, qui in cælis est: qui autem negaverit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo, qui in cælis est.*

Vers. 13. SI NON CREDIMUS ILLE FIDELIS PERMANET, NEGARE SEIPSUM NON POTEST] Id est, ut Primasius, sive credimus, sive non credimus, veritas non mutatur, Deus falli aut fallere non potest: incredulitas aut perfidia nostra Dei fidem convellere nequit. In Græco est paronomasia in ἀπιστοῦμεν, & πιστός. q. d. Si diffidimus, ille tamen fidus permanet. Subtiliter & pulchrè ex S. Dionysio cap. 8. de Divinis nomin. Anselmus. *Deus*, inquit, *veritas est, quia Deus est τὸ ὄν. id est, quod est, quod existit, & veritas est τὸ ὄν, ergo à veritate cadere est à Deo cadere. hinc itaque Deus se, id est veritatem, negare non potest, quia sic caderet à seipso, & Deus non esset Deus.* Unde & S. Athanasius orat. 3. contra Arrian. *Fidelis*, inquit, id est immutabilis. Hoc fundamentaliter verum est, non autem formaliter: immutabilitas enim Dei est fundamentum & ratio fidelitatis Dei, cur scilicet fideliter præstet id quod promisit, & cur seipsum, id est sua promissa, negare, revocare aut fallere non possit. Unde S. August. in illud Psalmi 32. *Omnia opera ejus in fide*: *Fidelis*, inquit, *homo est credens promissioni Dei: fidelis Deus est exhibens quod promisit homini teneamus ergo fidelissimum debitorem, quia tenemus misericordissimum promissorem.*

Cur Deus verax, fidelis, & immutabilis.

Secundò, idem August. li. 5. de Civit. cap. 10. docet Deum esse omnipotentem, & tamen non posse mori, fallere, mentiri: quia hæc non potentiæ, sed infirmitatis sunt. quæ si posset Deus, non esset omnipotens, sed impotens, debilis, infirmus.

Vers. 14. HAC COMMONE, TESTIFICANS CORAM DOMINO] id est, protestans coram Domino, vel testem invocans Dominum, eumque judicem & vindicem minans, ac per eum adjurans, sacraque religione ac timore constringens tuorum subditorum conscientias commone & perurge, ut hæc quæ scripsi, exactè custodiant.

NOLI CONTENDERE VERBIS] Græcè est μὴ λογομαχεῖν, id est, *non verbigerari*, ut loquitur Apulejus, non contendere verbis est enim infinitivus. unde Chrysost. cum suis, Syrus, Erasmus, Vatablus & alii hoc referunt ad præcedentia: q. d. Contestans eos coram Domino ne verbis contendant. Verùm S. August. libr. 1. contra Cresconium, Ambros. & passim Latini legunt separatim per imperativum, *noli contendere verbis*. Sæpè enim, ut vidimus, Paulus æquè ut Hebræi, infinitivum ponit pro imperativo. *Verbis contendere*, inquit S. August. libr. 4 de Doctr. Christiana cap. 28. *est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo sua dictio dictioni præferatur alterius*; scilicet in disputando non veritatem quærere, sed velle ostentare suam scientiam, velleque videri doctiorem, vincere & prævalere: quod juvenum est & superborum. vide Nazianz. in orat. de modestia in disputatione servanda. Sapienter & piè B. Ægidius paradoxum hoc Christianum sanxit: *Quando quis contendit tecum, si vis vincere, perde. si vincis teipsum, vincis omnes inimicos tuos. magna virtus est; si quis se permittat vinci ab omnibus hominibus: quia talis, est dominus hujus mundi.* Ita S. Ephrem in suo testa-

Quid sit contendere verbis.

Cum quibus, & qua modestia disputandum.

A mento gloriatur se numquam cum ullo Christiano verbis contendisse. Quamquam Apostolus non tam contentionem cum Christianis, quam cum hæreticis hic vetet. hæc enim est λογομαχία, sive pugna, epist. 1. c. 6. v. 4. Hinc cum hæreticis in hæresi sua obfirmatis non esse disputandum docet August. epist. 137. & Tertull. libr. de Præscript. quia cum obstinatis disputatio nihil valet, nisi ad eversionem stomachi aut cerebri, inquit Tertull.

AD NIHIL UTILE EST, NISI AD SUBVERSIONEM AUDIENTIUM] ut videlicet audientes Novantium contentiosa blandiloquentia capiantur, utque in partes & schismata abeant, discantque & ipsi inter se contendere. Id ipsum aliis verbis dixit epist. 1. cap. 6. v. 4. *Ex quibus*, inquit, *oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ, conflictationes.*

Vers. 15. SOLICITE AUTEM CURA TEIPSUM PROBABILEM EXHIBERE DEO, OPERARIUM IN CONFUSIBILEM] Græcè, *σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ*, id est, satage & stude teipsum probum vel probatum Deo exhibere, ut scilicet Deus te & tua probet, rataque ac grata habeat.

B Nota. Pro *inconfusibilem*, græcè est ἀνεπαίσχυντον, id est, qui non pudefiat, non erubescat. *Operarium* ergo *inconfusibilem* vocat eum qui non confundatur prædicare Christum, quem non pudeat crucis Christi, sed qui liberè & intrepidè, obstrepentibus licet Judæis, & irridentibus Gentilibus, evangelizet Christum crucifixum, totamque Christi fidem ac religionem. ita Chrysost. cum suis.

Quis operarius inconfusibilis.

Secundò, aliter Anselm. *inconfusibilem*, inquit, id est, quem non confundat, non pudore afficiat sua ignorantia, mala doctrina aut vita, ut in nullo reprehendi aut pudefieri possit; ac consequenter.

Tertiò, *inconfusibilem*, id est, qui in die judicii à Deo coram toto mundo examinatus, non confundatur, non pudefiat. Primus sensus maximè est ex mente & pectore Apostoli.

RECTE TRACTANTEM VERBUM VERITATIS] Græcè ὀρθοτομοῦντα, id est, rectè secantem verbum veritatis. *Secantem*, id est, circumcidentem & resecantem aliena, inutilia & supervacanea quæque, inquit Vatabl. ut scilicet tantùm propria & utilia doceat & explicet. Unde C Chrysost. cum Theophyl. putat hic à coriariis qui corium circumcidunt, duci metaphoram, q. d. Paulus, Sicut coriarii in loris & corrigiis superflua quæque rescindunt: ita tu, ô Timothee, ea, quæ à verbo Dei extranea aut superflua sunt, gladio spiritus abscinde. Verùm aliud est secare, aliud circumcidere. Dico ergo *rectè secantem*, id est, rectè tractantem & exponentem verbum veritatis. Theodoret. putat metaphoram esse ab agricolis. *Laudamus* inquit, *agricolas qui rectos sulcos proscindunt: ita & magister est laude dignus qui sequitur regulam divinorum eloquiorum.* Alii tropum hunc peti putant à nobis difficilibus, quos cùm solvere non possumus secamus. Sic Alexander Magnus nodum insolubilem in Midæ plaustro, ense dissecuit: pari enim modo, nodi quæstionum acumine intellectus & fidei secandi & solvendi sunt, adeoque in his opus est Tenedia bipenni.

Quis operarius rectè tractans verbum veritatis.

Verùm meliùs alii censent, metaphoram hanc peti à nutricibus, cocis, & ex iis qui instruunt convivia; sive à mensarum præfectis, qui olim modimperatores vel symposiarchæ dicebantur: horum enim est rectè secare carnes & cibos, ex eisque cuique distribuere illud quod cuique D commodum, sapidum & gratum esse novit. Hinc Plato insulsum Dialecticum vocat malum cocum, eò quòd non sciret rectè dividere. Rursum sicut res, v. g. nux clausa, si rectè secetur, planè aperitur, ut intima ejus pateant, nucleusque capi & comedi possit, indeque dicitur enucleari: ita Scriptura vel doctrina obscura & quasi clausa dicitur rectè secari, cùm ita aperitur, exponitur, enucleatur, ut sensus in ea reconditus quasi nucleus patet, capi & intelligi possit. Episcopus ergo, doctor & concionator, quasi cocus, aut potiùs quasi symposiarches & modimperator, debet doctrinam suam & verbum Dei non mutilare, non discerpere, non torquere; sed rectè secare, dividere, secernere, & quasi nucem rectè aperire, enucleare & exponere; ut videlicet verum sensum à falso & contorto secernat, eumque aptè cuique pro suo captu & gustu proponat & communicet; ut docta doctis, communia rudibus & populo promat & proferat; de nuptiis

Locus hic Pauli ex Græco textu, & vera metaphora sensu illustratus.

Officium & peccata concionatoris.

non

non disputet apud virgines, nec apud coniugatos de virginitate: pusillanimis non objiciat iudicium & infernum, audacibus & tumidis non offerat promissionem gloriæ cælestis, & ita de reliquis. Peccant contra hoc qui de Trinitate, de prædestinatione, de gratia efficaci coram mulieribus & plebe tractant & disputant.

Quid sit adulterare verbū Dei.

Posset Secundò, hæc *recta secatio*, id est, tractatio verbi Dei, opponi adulterationi eiusdem, qua scilicet quis non Dei gloriam & animarum salutem, sed sua lucra, aut gloriam ex prædicatione verbi Dei quærit & aucupatur: quod carpit Apostolus 2. Corinth. 2. v. ult. q. d. Vide, ô Timothee, ut prædicationi tuæ non misceas vana, curiosa, avaritiam, ambitionem; itaque eam quasi adulteres: sed sincerè, simpliciter, rectaque intentione prædica verbum Dei, ut scilicet non aliud ex eo quæras, quam animas ad creatorem suum reducere.

Quare Latinorum expositiones vocentur tractatus Græcorum tomi.

Unde Tertiò, Primas. Rectè, inquit, prædicant verbum Dei qui id quod prædicant exemplo suo & vitæ conuersatione confirmant. Sed primus sensus maximè est genuinus. Noster ergo Interpres, pro *rectè secantem*, clarè vertit, *rectè tractantem*, id est, rectè exponentem & proponentem verbum veritatis. Hinc Patres Latini suas expositiones Scripturæ sacræ vocant Tractatus, quos Græci vocant Tomos, sive sectiones.

VERS. 16. & 17.

PROFANA AUTEM ET VANILOQUIA DEUITA: MULTUM ENIM PROFICIUNT AD IMPIETATEM, ET SERMO EORUM UT CANCER SERPIT] Græca carent copula & sic enim habent, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας, id est profana vaniloquia, vel profanas vocum novitates devita. Ubi Nota, pro κενοφωνίας, per ε, Ambros. & Chrysost. legere καινοφωνίας per αι, id est, vocum novitates, quomodo & legit Noster epist. 1. c. 6. v. 20. hæc enim secunda epistola ad Timoth. primæ epistolæ simillima est.

Vocum novitas quænam vitanda.

Simoniani, Gnostici, Valentiniani novatores.

Ex quo loco rursum patet, hoc loco carpere Apostolum non voces novas à Catholicis adinuentas ad res fidei clariùs explicandas, sed novas voces hæreticorum, quibus novos errores inducunt; hæ enim sunt profanæ & falsæ, imò sacrilegæ, tales sunt voces peregrinæ Simonianorum, Gnosticorum, Valentinianorum, & Hymenæi ac Phileti, qui negant resurrectionem, ut sequitur, ita Primasius. Pulchrè August. lib. 3. contra Julianum cap. 3. *Mira*, inquit, *sunt quæ dicitis, ô Pelagiani, nova sunt quæ dicitis, falsa sunt quæ dicitis: mira stupemus. nova cavemus. falsa convincimus*. Vide dicta epistola 1. c. 6. v. 20.

Ex Græco & Hebræo Paulus hic illustratur.

Nota. Pro *devita*, græcè est περιΐστασο, quod Vatabl. vertit, *prætermitte*; Oecumen. *reiice*, aut insta vehementer ut coerceantur; Erasmus, *abscinde*: ut nostrum *devita* sit idem quod, tolle de vita, aufer è medio. Verùm περιΐστασο significat quoque vitare, fugere, declinare, uti ex Luciano annotat Henricus Stephanus; & Scapula in Lexico: itaque hic vertendum esse *devita*, id est, fuge & declina, patet ex duobus similibus locis. Idem enim hic dicit quod 1. epistol. cap. 6. 20. ibi autem sic ait, *Devitans profanas vocum novitates*. Rursum ad Titum 3. 9. *Pugnas*, inquit, *legis* περιΐστασο, id est, devita & fuge, non tam propter te, quàm propter tuos subditos, ut quod illi te suum Episcopum fugere viderint, fugiant pariter & ipsi. Unde per hebraismum in significatione *hiphil* sic exponi potest, *devita*, id est, tuo exemplo & iussu fac alios devitare, sic enim loquuntur Hebræi: *ventus paleas avolat*, id est, avolare facit, *ignem ardet*, id est, ardere facit; *muscas fuge*, id est, fugere fac, sive fuga. Ponitur enim *cal* pro *hiphil*, id est, verbum neutrum vel activum simplex & absolutum, pro activo duplici quod alios agere facit.

Posset Secundò, περιΐστασο cum Budæo propriè verti, *circumsiste*, *circumda*, ut scilicet cohibeas & conprimas hæc profana vaniloquia, ne, ut sequitur, quasi cancer latiùs serpant, & plures inficiant: ad hoc enim vel maximè aduigilare & curare debent Episcopi & pastores.

Hæretici & vaniloquentia.

SERMO EORUM UT CANCER SERPIT] eorum scilicet hæreticorum, qui ducent profana vaniloquia. Hebraismo enim ex abstracto, *vaniloquia*, intelligit & repetit concretum in eo inclusum, *eorum*, scilicet *vaniloquorum* & profanorum, putà hæreticorum.

Nota. *Cancer* hic non animal, sed morbum significat, qui gangræna (ut habent hic Græca) dicitur; cui nisi occurratur, ita semper proserpet, & ut græcè est νομὴν ἕξει, id est, pastionem habebit, siue depascetur; scilicet vicina A membra, ut totum hominem sensim inficiat & perimat: Talis est hæresis, quæ semper serpit, tum ab uno errore in alium, & ex malo in deterius semper proserpit & prolabitur. *Malum enim*, inquit S. Dionysius capit. 4. de Divinis nomin. *cùm sit defectio à bono, sua infirmitate & pondere semper ad aliud & aliud malum progreditur*: tum potiùs & aptiùs serpit hæresis quasi cancer ab uno homine in alium, ab una urbe & provincia in aliam, uti experientia vicinarum regionum hoc sæculo vidimus & videmus. *Sic Arrius*, inquit S. Hieronym. *una scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totùm orbem eius flamma populata est*. Nec mirum hæresim serpere, sicut non est mirum lepram aut gangrænam serpere, præsertim quia affert nova, curiosa, placentia dogmata, quæ carnem & carnales aures scalpunt, iisque gratissima sunt; uti est non esse ieiunandum, non esse virginitatem colendam, non esse agendam pœnitentiam ad satisfaciendum pro peccatis, quia Christus hæc omnia fecit pro nobis. Quare Luthero postulanti pro miraculo haberi, quòd tam multi brevi tempore in eius sectam concessissent; respondit B. Thomas Morus scribens ad Pomeranum: *Ad propositam vitæ licentiam populum ruere, id habet tantam miraculi speciem, quantam* B *saxa deorsum ruere*. Qua de re plura dicam c. seq. v. 4.

Hæresis serpit ut cancer, & ad quæ, & quare.

Quomodo serpat hæresis, exemplo miro docet S. August.

Error Manichæorū.

Quomodo serpat hæresis, pulchro exemplo Manichæi cuiusdam declarat S. August. tract. 1. in Joan. *Quispiam*, inquit, *tædium patiebatur à muscis: inuenit illum Manichæus tædio affectum, & cùm diceret, se non posse pati muscas, & odisse vehementer illas; statim ille. Quis fecit has? & quia tædio affectus erat & oderat illas, non est ausus dicere, Deus illas fecit, erat enim Catholicus. Ille statim subiecit. Si Deus non fecit illas, quis eas fecit? Planè, ait ille, ego credo quòd diabolus fecit muscas. Et ille statim. Si muscam diabolus facit, sicut te video confiteri, quia prudenter intelligis; Apem quis fecit, quæ paulo maior est musca? non ausus est ille dicere, quia Deus fecit apem & muscam non fecit, quia res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, à locusta ad lacertam, à lacerta ad avem ab ave duxit ad pecus, inde ad bovem, inde ad elephantem, postremò ad hominem, & persuasit homini, quia non à Deo factus est homo. Ita ille miser cùm tædiū passus est à muscis musca factus est quē diabolus possederat*. Hactenus August.

Hæretici fugiendi, ut pestis.

Quomodo Sancti fugerint hæreticos. S. Joannes Apostol. S. Polycarpus. S. Antonius. S. Cyprianus.

S. Leo.

C Hinc omnes SS. Patres docuerunt hæreticos quasi pestes, fugiendos esse. Ita S. Joan. epist. 2. v. 10. *Si quis*, inquit, *venit ad vos, & hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis*: utque exemplo suo hanc doctrinam sanciret Joannes, noluit eodem balneo cum Cherintho lavari. Et S. Polycarpus occurrens Marcioni, rogatusque ab eo, Non agnoscis me? respondit. *Agnosco te primogenitum diaboli*. Ita ex Irenæo narrat Eusebius lib. 4. Histor. cap. 13. *Tantum*, inquit, *Apostoli & eorum discipuli habuerunt timorem, ut neque verbo tenus communicarent alicui eorum qui adulteraverunt veritatem*. S. Antonius, inquit Athanasius, ita execrabatur Arrianos, ut suis ediceret, *Hæreticorum & scismaticorum venena vitate, meumq; circa eos odium sectamini. Scitis ipsi quòd nullus mihi pacificus sermo cum eis umquam fuerit*. S. Cyprian. lib. 1. epist. 3. ad Cornelium: *Declinent*, inquit, *fortiter & evitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum, quorum sermo ut cancer serpit, nulla cū talibus commercia, nulla conuiuia, nulla colloquia misceantur, sintq; ab eis tam separati, quàm sunt illi ab Ecclesia profugi*. S. Leo serm. 5. de ieiunio decimi mensis, docet hæreticos cavendos tamquam serpentes: *Quia*, inquit, *sermo eorum serpit ut cancer: humiliter irrepunt, blande capiunt, molliter ligant,* D *latenter occidunt*, &c.

Qui legunt libros hæreticorum censuram Ecclesiasticam incurrunt.

Legentes libros hæreticos olim plecti di capite.

Nota. Sicut sermo hæreticorum voce prolatus, ita & scriptus vel impressus serpit. Meritò ergo ad luem hanc cohibendam Ecclesia ex consilio Apostoli prohibet sub gravi censura legi libros hæreticorum: idque iam olim prohibuit, ut patet ex Concil. Niceno, quod omnibus Arrij & Arrianorum librorum lectionem interdixit, eosque comburi iussit. Testis est Nicephorus lib. 8. cap. 18. Quod Concilij decretum Constantinus Imper. ita executioni mandavit, ut eos qui Arrij libros occultassent, capite plecti iusserit, testis est Socrates lib. 1. cap. 6. Idem Socrates cap. 24. narrat Marcellum Ancyranum damnatum fuisse, eò quòd libros suæ hæreseos flammis tradere noluisset. Sic & Gregor. Nazianz. orat. 2. de fide, hæreticorum libros perdendos esse docet, tamquam aspidum ova, utpote quæ nata sint aspidas & basiliscos procreare. Nihil ergo novi sanxit Concil. Trident. vetans lectionem librorum

librorum hæreticorum, sed antiquum Ecclesiæ decretum renovavit. Quin Ethnici quoque duce natura idem factitarunt. Nam Protagoræ athei libros publicè in foro exustos esse docet Philostratus in Soph. Pari modo Romæ exustos fuisse libros religioni adversantes, docet Livius l. 10. Lacedæmonios quoque scripta Archilochi non impia, sed impudica urbe exegisse, docet Valerius Max. lib. 6. c. 3. Hinc Plato lib. 7. de Republ. libros omnes antequam edantur, examinandos esse docet, ne fortè quid contineant religioni aut bonis moribus contrarium.

Vers. 17. & 18.

Ex quibus (profanis & vaniloquis, putà hæreticis) est Hymenæus et Philetus, quia veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse jam factam] Pro *exciderunt*, græcè est ἠστόχησαν, q. d. Collimantes ad scopum veritatis ab eo aberrarunt, vide dicta epist. 1. cap. 1. v. 6. Scilicet hi superbi Novatores se acutissimos & exactissimos S. Scripturæ & veritatis indagatores esse jactabant, & mentiebantur.

Quomodo Philetus & Hymenæus dicebant resurrectionem factã. *Hæresis Archonticorũ.*

Quæritur, quomodo hi Novantes dixerint *resurrectionem esse factam*? Respondet Primò, Theophyl. eos per resurrectionem intellexisse renovationem omnium rerum B quæ quotannis fit in vere circa pascha; omnium enim rerum quæ sunt sub sole, est circulus, ut in hieme quasi moriantur, in æstate quasi resurgant cum Christo.

Secundò, Epiphanius hæresi 40. quæ est Archonticorum, Ambros. & Theodoret. putant per *resurrectionem* eos accepisse generationem & propagationem, qua pater filium generans, in eo quasi vivit & resurgit. Cùm enim res quælibet semper esse cupiat, & æternitatem quamdam ambiat, nec eam per se in suo individuo consequi possit; hinc seipsam communicat per propagationem, ut in suo semine & sobole permaneat, & semper, si fieri possit perduret.

Hæresis Partiariorum.

Tertiò & viciniùs, S. Thomas putat eos resurrectionem corporum negasse, non animarum; sed eam asseruisse, scilicet per *resurrectionem* intellexisse animæ glorificationem & beatitudinem, quæ jam facta est, & in dies fit cùm quis fidelis & pius moritur. Unde Tertull. libr. de Resurrect. carnis, vocat eos Partiarios, quia partem tantùm hominis resurgere dicebant.

Resurrectio mystica.

Quarto, & verisimiliùs, idem D. Thomas putat eos docuisse resurrectionem esse factam, scilicet litteraliter in C Christo à mortuis resurgente, in nobis verò non litteraliter, sed mysticè eamdem fieri, cùm baptizamur, & à peccatis resurgimus, vitamque sanctam & Christianam inimus: ut resurrectio sit idem quod justificatio; in qua resurgimus à morte peccati ad vitam gratiæ, sitque vitæ & morum mutatio, ait Anselmus: ita ut resurrectio hæc sit ipse christianismus, & Christiana vita, in qua à peccatis & servitute legis veteris liberi, in deliciis & suavitate vitæ Christianæ vitam beatam degimus. Sic enim Cherinthus utpote judaizans docuit delicias carnales hujus vitæ esse resurrectionem & beatitudinem, nec aliam esse expectandam. Idem etiamnum docent nonnulli Naturalistæ in Hollandia. Christianismus ergo & Christianæ vitæ libertas ac jucunditas, quam induxit & sanxit Christus, est resurrectio secundùm Hymenæum & Philetum: nam illa jam facta est à Christo: reliquæ enim resurrectiones ab aliis allatæ, non tam factæ sunt, quàm indies adhuc fiunt.

Cherinthi judaizantis falsum dogma de resurrectione.

Pessima hæresis negãtium resurrectionem.

Moraliter notat Chrysostom. rectè dixisse Apostolum D *Multum proficiunt ad impietatem*: nullus enim error est nocentior, magisque homines incitans ad carnis concupiscentias, omnemque impietatem perficiendam, quàm qui negat resurrectionem: sublata enim resurrectione, & gloria cœlesti, pariter tollitur infernus & pœna æterna ac consequenter animæ immortalitas & æternitas: inde sequitur illud Epicuri, *Ede, bibe, post mortem nulla voluptas*. Quis enim gratis sine spe præmii hic studeat abstinentiæ, continentiæ, mortificationi vitiorum? quis corpus laniandum offerat morti & martyrio, si non est resurrecturum in gloria? quis hic gula, libidine, omnique voluptate se non expleat, si infernum non timeat, nec cælum speret? Verè & præclarè Tertull. *Spes Christianorum est resurrectio mortuorum.*

Et subverterunt quorumdam fidem] Pro *subverterunt*, græcè est ἀνατρέπουσι, id est subvertunt, quo significat Paulus eos in sua perversitate, aliosque A pervertendi studio, persistere.

Sed firmum fundamentum Dei stat; habens signaculum hoc: cognovit Dominus qui sunt ejus; et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini] Opponit hoc *fundamentum* Apostolus fidei quorumdam subversæ, uti præcessit, occurritque timori & tacitæ quorumdam objectioni. Timidiores enim quidam dicere poterant: Si incipiente Ecclesia, & in paucis fidelibus consistente, subversa est aliquorum fides ab hæreticis, quorum sermo ut cancer serpit, fiet tandem serpente & gliscente hæresi, ut brevi tota fides & Ecclesia subvertatur. Hisce respondet hic Apostolus, id non esse metuendum, *quia firmum fundamentum Dei stat.* Vers. 19.

Quod hic firmum fundamẽtum Dei?

Ubi Nota. Vocem *stat*, opponit voci *subverterunt*. Quæres, quodnam sit hoc *firmum Dei fundamentum*? Respondet Ambros. esse Dei promissa, quibus per Prophetas promisit redimere & salvare homines. q. d. Apostolus, Firma stant hæc Dei promissa quæ habent signaculum hoc, scilicet fidem, qua credendo Deo obsignamus & confirmamus verba & promissa Dei.

Secundò, Theodoret. per *fundamentum* hoc, accipit fidem: fides enim est basis & fundamentum veritatis; fidei autem signaculum est spes resurrectionis, quam negat Philetus.

Tertiò & optimè, *firmum* hoc *fundamentum Dei* est Dei consilium, decretum & prædestinatio; qua statuit vocare fideles primò ad fidem, deinde ad gratiam & perseverantiam, ac demum ad gloriam: hæc enim prædestinatio in Deo firma, immobilis & immutabilis consistit: ac vice versa consequenter, & magis appositè, ut rectè docet Chrysostom. Theophyl. D. Thomas & S. Augustin. mox citandus, *firmum fundamentum Dei*, non tanquam subjecti, sed tamquam agentis & jacientis hoc fundamentum, sunt ipsi fideles à Deo prædestinati ad fidem, gratiam & gloriam. hi enim non erunt instabiles in fide, nec ab ea excident, ut exciderunt Hymenæus, Philetus, & alii ab eis quasi arundines agitati & subversi; sed in fide fundati stant stabuntque immoti, quasi firma Dei fundamenta. Potiùs enim ipsos fideles prædestinatos, quàm prædestinationem ipsam Dei dici *fundamentum*, patet Primò quia hoc fundamentum opponit iis, qui subversi sunt ab Hymenæo: ergo constantes in fide vocat *fundamentum*. hos enim opponit inconstantibus & subversis.

Prædestinati, non prædestinatio, est firmum Dei fundamentum.

Secundò, quia passim alibi in Scriptura ipsa Ecclesia, id est populus, & fideles qui sunt in Ecclesia, vocantur *fundamentum*, vel domus aut templum Dei bene fundatum, ut psalm. 86. *Fundamenta ejus* (scilicet Sionis spiritualis, putà Ecclesiæ) *in montibus sanctis*: quò alludit hic Apostolus. Isajæ 2. 2. *Erit præparatus*, id est fundatus, firmatus (hoc enim significat Hebræum נכון nachon) *mons domus Domini* (id est Ecclesiæ) *in vertice montium*. Hinc Christus Matth. 16. 18. dicit, se super Petrum, quasi petram firmam fundaturum & ædificaturum Ecclesiam suam. & Ephes. 2. 20. Paulus Apostolos & Prophetas vocavit fundamentum domus Dei, scilicet Ecclesiæ. Sic Matth. 7. v. 24. virum in fide & virtute constantem comparat domui; de qua dicit, *Quòd venerunt flumina, & flaverunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat super petram.* Eodem ergo prorsus modo hic viros in fide constantes vocat *firmum fundamentum*. Sive ergo per hoc *fundamentum* ipsam Dei prædestinationem, sive potiùs ipsos fideles prædestinatos accipias, eodem redit sensus: firmitas enim hujus fundamenti partim in nobis, partim in Deo est. Ideo enim in Deo firma est prædestinatio, quia firmi erunt prædestinati in fide & gratia: hi enim sunt firmæ prædestinationis objectum, & vicissim firmi erunt prædestinati, quia firma est Dei prædestinatio: nam, ut docet D. Thomas, firmitas hæc fidelium partim pendet à Dei prædestinatione & gratia, partim ab ipso fidelium libero arbitrio, quod liberè & constanter fidem & gratiam retinebit. Quod ut meliùs intelligatur, Notandum est efficaciam & certitudinem prædestinationis & gratiæ pendere & petendam esse ex præscientia (quasi ex signaculo, ut mox dicam) sive ex præviso futuro eventu, putà ex futura nostra cooperatione, qua fidem liberè amplectemur, & constanter in ea perseverabimus.

& in Hebræo vocantur fundamentũ.

Firmitas hujus fundamenti partim in nobis, partim in Deo.

Efficacia prædestinationis petenda ex præscientia, prædestinatio quid.

Unde ex S. Augustino Theologi definiunt, *prædestinationem*

tionem esse præscientiam & præparationem gratiarum, quibus certissimè salvantur quicumque salvantur. dicitur enim Deus prædestinare, v. g. Petrum, cùm ex infinitis gratiarum modis, speciebus, ordinibus, quos Petro dare poterat, hunc unum gratiarum ordinem & seriem illi dare decrevit, cum qua prævidebat Petrum cooperaturum, & in fide ac gratia perseveraturum, itaq; salvandum: gratia ergo prædestinationis certò salvat hominem prædestinatum; quia certò præscit Deus quòd cum illa liberum hominis arbitrium liberè benè operabitur in finem usq; vitæ. Unde sequitur, gratiam prædestinationis quoad effectum pendere ex nostra cooperatione futura, quasi ex proprio tam suo, quàm præscientiæ divinæ objecto, nostramque cooperationem perficere & complere Dei prædestinationem & gratiam. Et hoc significat Apostolus, cùm firmi hujus fundamenti duo hæc illud firmantia & obsignantia signacula, quasi sibi invicem respondentia subjungit, dicens, *Novit Dominus qui sunt ejus*; en Dei præscientia: *Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini*; en nostri liberi arbitrii cooperatio; quæ est præscientiæ objectum. ideo enim certa & firma est Dei præscientia, qua præscit v. g. Petrum fore suum, id est fidelem, justum, discessurum ab iniquitate; quia re ipsa Petrus gratiæ Dei sua libera voluntate cooperans erit fidelis, justus, & discedet ab iniquitate.

Gratia prædestinationis pendet ex nostra cooperatione.

Duo signacula, Dei præscientia & liberi arbitrii cooperatio.

Nota Secundò, Apostolum primariò loqui de fundamento fidei & fidelium, sive de prædestinatione & prædestinatis ad fidem fortem & constantem: hos enim fideles quasi firma Dei fundamenta opponit Hymenæo & Phileto hæreticis, aliisque ab eis in fide subversis. Unde Theodoret. Chrysost. Theophyl. Anselm. per *firmum fundamentum* intelligunt fidem: fides enim propriè est fundamentum domus spiritualis, quæ construitur ex aggregatione ceterarum virtutum. q. d. Apostolus, Esto, arundines & stipites aliqui in Ecclesia convellantur, esto, aliqui ab Hymenæo & Phileto seducti à fide in hæresim delabantur; stat tamen, stabitque semper firmum Ecclesiæ & fidelium fundamentum, contra omnes hæreticos, & hostes invictum, imò per eos quasi antiperistasi quadam fortius & purius evadet. Nam, ut docet Tertull. lib. de Præscript. c. 3. per hæreses purgatur Ecclesia. *Cognoscit*, inquit, *Dominus qui sunt ejus & plantam quam non plantavit pater, eradicat; & de primis novissimos ostendit, & palam in manu sua portat ad purgandam aream suam: avolent: quantum volent paleæ levis fidei quocumque afflatu tentationum, eo purior massa in horrea Domini reponetur.*

Quid hic Apostolus primariò intendat.

Secundariò tamen hoc fundamentum extendit Apostolus ad gratiam & alias virtutes, adeoque ad omnes prædestinationis effectus: hoc enim significat cùm hujus fundamenti signaculum secundùm recenset, dicens: *Discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini*. Hic enim solus plenè & perfectè fidelis est; qui scilicet juxta fidem piè & sanctè vivit, in eoque constanter perseverat usque ad mortem. ita S. August. Anselm. Beda. Unde S. August. libr. 10. de Civit. 7. & alibi hæc refert ad Ecclesiam sanctorum, sive ad electos ad gloriam: hos enim vocari hic censet ab Apostolo *firmum Dei fundamentum*.

Secundarium Apostoli intentum.

HABENS SIGNACULUM HOC: COGNOVIT DOMINUS QUI SUNT EJUS] Ponit hic Apostolus fundamenti jam dicti bina signacula. prius est præscientia Dei; posterius fuga peccati. q. d. Deus suum hoc prædestinationis, & fidelium in fide constantium & prædestinatorum fundamentum, duobus sigillis notavit, munivit, obsignavit. Prius est hoc: *Cognovit Dominus qui sunt ejus*. q. d. Prius hoc fidelium in fide fundatorum signaculum est, quòd sint præsciti & præcogniti, tamquam qui sint ejus, scilicet Dei; quia scilicet prævidet Deus quòd permansuri sint in fide & gratia, ac consequenter perventuri ad gloriam, quasi Dei amici & electi. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. & S. August. tract. 12. in Joan. *Novit*, inquit, *Dominus qui permaneant ad coronam, qui permaneant ad flammam; novit in area sua triticum, novit paleam; novit segetem, novit zizania.*

Præscientia Dei & fuga peccati duo signacula sunt prædestinationis.

Alludit Apostolus ad Numer. 16. vers. 5. & 26. ubi in schismate Core, Dathan & Abiron, sacerdotio cum Aarone contendentibus, dixit Moses: *Manè notum faciet Dominus qui ad se pertineant*, hebraicè את אשר לו *eth ascer lo*, id est, qui sunt sui, *& sanctos applicabit sibi: & quos elegerit, appropinquabunt ei*: scilicet hiatu terræ absorbendo Core, Dathan & Abiron, ostendet Deus illos esse rebelles & factiosos; Aaronem verò esse legitimum sacerdotem, à se electum, sanctificatum & consecratum. Unde hic τὸ *cognovit*, similiter accipi potest in *hiphil*, pro notum fecit, id est faciet. q. d. Deus ita fideles suos novit, ut eosdem aliis hominibus & toti mundo cognitos imò celebres sit effecturus, cùm scilicet eorum fidem in hac vita per eorum constantiam, pietatem, aliaque fidei & gratiæ opera, tum in futuro judicio per publicam sententiam, laudem & gloriam declarabit. Hoc enim planè respondet illi, quod ait Moses Numer. 16. *Notum faciet Dominus*. Sic Christus Joan. 10. 27. ait, se cognoscere oves suas, illasque vocem suam audire & sequi.

Locus Num. 16. illustratus, ad quē alludit Apostolus.

Nota. Dei præscientia, quæ omnia tempora & ea quæ quolibet tempore sunt aut fiunt, antevertit; prævidendo quasi signat omnes qui toto temporis futuri decursu ipsius Dei futuri sunt: putà futuri sunt in fide constantes pieque ac sanctè victuri: hos enim quasi conscribit & consignat Deus in suo libro vitæ, id est, catalogo electorum, quos ad vitam æternam destinavit & elegit, quem in mente & memoria sua quasi conscribit & consignat, indeque electi ex singulis 12. tribubus vocantur signati, Apocal. 7. Unde hic & Joan. 17. vers. 6. & 20. Christus illos qui credituri erant postea, vocat suos, non quia re ipsa tales tunc erant, sed quia certissimè tales erant futuri, talesque erant non in seipsis, sed in sua & Dei Patris præscientia. Hinc & S. August. in psalm. 45. *Secundùm istam*, inquit, *Dei præscientiam & prædestinationem, quàm multæ oves foris sunt nunc, & quàm multi lupi intus, & quàm multæ oves intus, & quàm multi lupi foris?*

Electi in Dei præscientia signati.

Hinc Nota Secundò, Prædestinatio, à communi gratiæ præparatione, quam etiam reprobis ab æterno decrevit dare Deus, in hoc differt, quòd gratia prædestinationis signata sit per Dei præscientiam, id est, prævisa sit à Deo fore efficax, & habitura effectum: quòd videlicet illi consentiet liberum arbitrium, cùm liberè operabitur, convertetur, sanctam vitam instituet, in eaque perseverabit; idque Deus intendit. unde non ait Apostolus, Prædefinit, vel, prædeterminat, sed, *cognovit Dominus qui sunt ejus*. gratia verò reprobis vel potiùs reprobandis danda prævisa sit fore inefficax, quia scilicet reprobi nolent gratiæ consentire, illique cooperari. cùm alioqui gratia quæ datur reprobis, gratiæ quæ datur prædestinatis, physicè æqualis, imò illa major esse possit, & non rarò de facto major sit; ita ut reprobi tam facilè, imò faciliùs quàm prædestinati possint se convertere & salvare: de facto tamen non se convertent, quia nolent converti, aut certè nolent in sua conversione & gratia perseverare. hoc autem ab æterno præscivit Deus, unde etiam eos reprobavit, & inferno addixit; quia scilicet prævidit eorum malitiam, qua nolent converti, sed volent in infidelitate aut in peccatis suis perseverare, alios verò, quos prævidit fidem amplexuros, in eaque gratia perseveraturos, elegit & destinavit ad gloriam.

Prædestinatio quomodo differat à communi gratiæ præparatione.

Gratia quæ datur reprobis & prædestinatis, physicè sæpè est æqualis.

Unde sequitur, gratiam prædestinatorum signatam esse, uti dicebam, per Dei præscientiam, quia præscit Deus quòd illa suum consequetur effectum per liberum arbitrii consensum; reproborum verò non esse signatam. Atque hinc S. August. sæpè gratiam & vocationem electorum & prædestinatorum vocat altam & secretam, quia scilicet signata est secreto & arcano præscientiæ Dei sigillo.

Gratia prædestinatorū est signata sigillo præscientiæ Dei.

Ubi Nota, hanc præscientiam & cognitionem Dei conjunctam esse cum ejusdem amore & electione: quos enim Deus præscit forè fideles, constantes & sanctos; hos tales facere intendit, hos adamat, destinat & eligit ad suam amicitiam, hereditatem & gloriam. Hinc psalm. 1. dicitur, *Novit*, id est, noscens adamat, & approbat, *Dominus viam justorum*. ita pariter hic dicitur, *Cognovit Dominus qui sunt ejus*: *cognovit*, id est cognoscens eligit & diligit quasi suos, eosque, quia in fide perseveraturos videt, eligit & destinat ad suum regnum. ita S. August. Hinc patet Christiano cuique assiduè & summis votis pro hac gratia orandum esse, ut Deus scilicet det nobis gratiam congruam, cum qua prævidet nos reipsa perventuros ad salutem. In hac enim re salutis nostræ cardo vertitur.

Præscientia Dei conjunctus est amor.

Præsentia Dei signaculum proborum.

Aliter S. Anselmus: *Signaculum*, inquit, hoc est præsentia Dei vel potiùs, jugis cogitatio præsentiæ Dei; q. d. Apostolus, Hi fideles firmi stant in fide & gratia, nil timurlatè agunt aut perversè; sed omnia agunt quasi ad præsentia Dei, cogitantes Deum omnia omnesque suos cognoscere & videre; illum ergo se & sua omnia videntem timent & reverentur, illi se & sua probare satagunt, quia hoc sigillum præsentiæ Dei menti suæ quasi incisum gerunt. Verùm hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

ET DISCEDAT AB INIQUITATE OMNIS QUI NOMINAT NOMEN DOMINI] Hoc est secundum firmi fundamenti signaculum, quod est in nobis, scilicet fuga iniquitatis: prius enim, scilicet Dei cognitio & præscientia, non est in nobis, sed in Deo. Pro *iniquitate*, græcè est ἀδικίας, id est, iniustitia. Potest antonomasticè hic iniustitia sive *iniquitas* accipi pro hæresi & infidelitate: hæc enim maxima est iniquitas & iniuria Dei. Unde hoc sensu dixit Apostolus Roman. 1. v. 18. de Philosophis, qui cùm Deum agnoscerent, non tamen Deum, sed idola coluerunt: *Revelatur*, inquit, *ira Dei super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent*. Hæresim enim opponit hic Apostolus fundamento fidei; q. d. Si quis firmum fidei suæ fundamentum stabilire & obsignare velit, *discedat ab iniquitate*, id est, ab hæresi Hymenæi, Phileti, & aliorum Novantium. Alludit rursum ad Core, Dathan & Abiron Numer. 16. de quibus ait Moses v. 26. *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne involuamini in peccatis eorum*. Eodem enim modo jubet Apostolus hic fideles fugere consortia hæreticorum.

Hæresis maxima iniquitas.

Secundò tamen planiùs & pleniùs, *iniquitas* hic propriè & generatim sumi potest. Fuga enim omnis iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, id est, fidei: qui enim fugit iniquitatem numquam incidet in hæresim: impossibile enim est virum justum & sanctum, quamdiu sanctus manet fieri hæreticum. Nam hæresis numquam primum est peccatum, sed semper necesse est præcedat vel ambitio, vel libido, vel alia iniquitas antequam homo ad tantam impietatem, quanta est hæresis, corruat.

Quibus gradibus perveniatur ad hæresim.

Hæresis numquam est primum peccatum.

Rursum fuga iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, scilicet prædestinationis, gratiæ constantiæ & perseverantiæ fidelium & electorum, adeoque complet & perficit prædestinationis Dei fundamentum, estque causa electionis ad gloriam (ad hanc enim assurgit & extendit se Apostolus, ut dixi,) qui enim fugiunt libidinem & iniquitatem, purè & sanctè vivunt, in eoque perseverant: hi sunt firma Dei fundamenta eligenda & collocanda à Deo in cælesti Jerusalem, ut fulgeant in omnem æternitatem. Notat hic Apostolus non sufficere ad salutem profiteri & invocare nomen Domini, ut docebant Simoniani, & docent nostri hæretici; sed insuper requiri, ut quis declinet à malo, & faciat bonum. ita Chrysost. Theophyl. & alii.

Fuga iniquitatis complet prædestinationem.

Error Simonianorum.

Hinc sequitur Primò, quòd, licet Dei prædestinatio hoc sensu non sit in nostra potestate quòd scilicet in mea potestate non sit efficere ut Deus me prædestinet, id est; dare decernat, præparet ab æterno, & in tempore reipsa det mihi gratiam prædestinationis, talem scilicet cum qua me reipsa liberè cooperaturum, perseveraturum & salvandum prævidet: non autem decernat dare, nec det aliam gratiam cum qua prævidet me non cooperaturum, ideoque damnandum; salus tamen æterna & electio ad gloriam est in nostra potestate. Firmum enim prædestinationis Dei fundamentum nihil omnino impedit, quin in cujusque adulti potestate sit discedere ab iniquitate, & emundare se à peccatis: vel adhærere iniquitati, & inquinare se peccatis; ac consequenter, quin in cujusque potestate sit salvari vel damnari, eligi vel reprobari. Id magis patebit v. 21. ita Chrysost. & Theophyl.

Quomodo prædestinatio & electio sit in nostra potestate.

Hac consideratione dispellenda est ista phantasia qua se nonnulli cruciant & in desperationem adigunt: Si prædestinatus sum ad gloriam, non possum ab ea excidere; si non sum prædestinatus, quidquid agam, non possum prædestinari: frustra ergo laboro circa me & meam æternitatem, actum jam est, omnia definita sunt à Deo: alterutrum quod de me à Deo definitum est, immutabile est, nec à me inverti, aut in aliam partem inflecti potest. Hæc enim est falsa argumentatio, cùm utraque ejus propositio in antecedente sit falsa: statuit enim fatum quoddam inevitabile. Potiùs sic argumententur: Si discessero ab iniquitate, & bene vixero, eligar & prædestinabor ad gloriam; si malè vixero, reprobabor & prædestinabor ad gehennam: bene ergo vivam, ne reprober, sed prædestiner ad gloriam & salver. à bona enim vita pendet electio ad gloriam, sicut à mala vita pendet reprobatio & damnatio; adeoque bona vita electionis, sicut mala reprobationis est causa, atqui bona & mala vita, est in arbitrio & potestate cujusque: quisque enim per gratiam Dei potest bene vivere, potest & malè, si velit; ergo electio quoque ad gloriam, & reprobatio est in arbitrio & potestate cujusque. In cujus enim arbitrio & potestate est causa, in ejusdem arbitrio & potestate est & effectus illius causæ.

Refutatur aliquorum phantasia dicentium Si sim reprobatus, non possum salvari.

Hinc Secundò, moraliter discimus, quanto studio peccata fugere debeamus nimirum tanto, quanto æternam nostram salutem prosequimur. nam certissimum non tantum signum, sed & causa efficacissima nostræ prædestinationis & electionis ad gloriam est, si peccata quam studiosissimè evitemus, & superemus per virtutum contrariarum exercitia, & sancta opera. Unde S. Petrus epist. 2. cap. 1. 10. *Satagite*, inquit, *ut per bona opera, certam vestram vocationem & electionem faciatis: hæc enim facientes, non peccabitis aliquando*. Et Paulus 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, & in servitutem redigo: ne fortè, cùm aliis prædicavero, ipse reprobus efficiar*.

Quanto studio peccata vitanda.

IN MAGNA AUTEM DOMO NON SOLUM SUNT VASA AUREA ET ARGENTEA, SED ET LIGNEA ET FICTILIA] Putat Adamus & alii, hic esse secundam responsionem ad tacitam objectionem vers. præcedentis, cur scilicet Deus in tanta fidelium paucitate permiserit quosdam ab Hymenæo subversos à fide excidere. q. d. Id mirandum non est. Sicut enim mirum non est, imò ordinarium est, in una & eadem domo varia reperiri vasa, quædam aurea & argentea, alia lignea & testacea: ita mirum non est, in una & eadem Ecclesia alios esse bonos, alios esse malos; alios salvandos, alios damnandos. Verùm ex hac applicatione sequitur non tantùm malos, sed & hæreticos esse in Ecclesia. Sic enim in eadem domo sunt vasa quædam aurea, quædam verò testacea, per quæ significantur hic hæretici ab Hymenæo in hæresim pertracti, ut ipsi volunt. Adde, hanc occupationem nimis remotam, & longiùs petitam videri; præsertim cùm nil tale significent verba Apostoli, sed plana sint, planeque præcedentibus connexa.

Vers. 20.

Cur in Ecclesia mali & boni.

Dico ergo, hæc verba cum proximè præcedentibus cohærere: dixerat enim Apostolus, *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini*: jam ne quis miretur & obiiciat. Si ita est, & esse debet, ut dicis, quomodo ergo inter Christianos qui invocant nomen Domini, nonnulli sunt improbi, qui non discedunt, sed sequuntur iniquitatem? respondet Apostolus, id nemini mirum debere videri: si enim nemo miratur in magna domo reperiri tam vasa fictilia quàm aurea, tam vilia quàm honorifica, tam pollubra & matulas quàm lances & cyathos: pari modo nec mirari quis debet, si in eadem Ecclesia quæ Deum colit, adorat & invocat, alii sint boni qui discedant ab iniquitate, alii sint mali qui sectentur iniquitatem. Quod ut meliùs intelligatur.

Quæritur, quid significet hæc *magna domus*? Respondet. Primò, Chrysost. cum suis, & Theodoret. per *domum* intelligi mundum totum, non autem Ecclesiam, quia in Ecclesia, ait, non sunt vasa lignea & fictilia, id est mali, sed tantùm aurea & argentea, id est, soli boni & justi: in mundo autem sunt utrique. Idem fuit sensus & expositio Novati olim hæresiarchæ, quem hic reiicit Ambrosius. Ne quis verò Chrysostomum hic cum Novato sentire putet, quòd soli justi sint in Ecclesia, sciat eumdem Chrysostomum contrarium docere psalm. 39. assereréque contra Novatum & Calvinum, non solos bonos & electos, sed & malos ac reprobos esse in Ecclesia. Quod ergo hic dicit, solos bonos ad Ecclesiam pertinere, intellige per se quasi partes & membra viva. mali enim sunt membra Ecclesiæ, sed semimortua; quia carent anima & vita primaria Ecclesiæ, quæ est charitas. Ecclesia enim est quasi una persona politica, cujus corpus est exterior fidei professio, & communio cum aliis fidelibus in Sacramentis & sacrificiis sub uno capite Romano Pontifice: anima verò Ecclesiæ generalis

Magna domus hic est Ecclesia.

Error Novati & Calvini.

Pulchra Ecclesiæ descriptio.

Anima Ecclesiæ & fides & charitas est.

lis & imperfecta, est fides; specialis verò & perfecta, est charitas. sicut enim hominis forma est anima tum vegetativa & sensitiva, tum rationalis; & rationali propriè vivit homo, quà homo est, adeoque solum caput vivit propriè anima rationali: sic & charitate vivunt soli justi; ceteri mali licet, vivunt tamen fide & spe; sicut in homine cetera membra licet non ratiocinentur, ut caput, sentiunt tamen & vegetantur, videnturque solùm vivere anima vegetativa & sensitiva. vide dicta Ephes. 4. v. 16. Huc referri potest expositio S. Basilii homil. *Quòd Deus non est auctor malorum. Vas aureum*, inquit, *est is, qui mente moribusque simplex ac sine dolo est. Argenteum, qui illo paulo est inferior, dignitatis ac pretii æstimatione. Testaceum est, qui terrestria sapit, & frangi conterique est aptus. Ligneum, qui per peccatum facilè sordet, & igni æterno materiam præbet.*

Verùm Secundò, multò aptiùs per *domum* hanc non mundum sed Ecclesiam intelligimus. Hæc enim est domus eorum qui invocant nomen Domini, uti præcessit: & sic sæpè alibi Apostolus *domum Dei* vocat Ecclesiam, ut 1. Timoth. 3. v. 15. *Ut scias*, inquit, *quomodo oporteat te in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia.* Ad Hebr. 3. 5. *Moses fidelis erat in domo ejus*, id est, in Ecclesia & populo fideli Judæorum, Hinc fideles quasi in eadem domo, scilicet Ecclesia, versantes vocat Apostolus *domesticos fidei*, Galat. 6. 10. ita S. August. libr. 4. de Baptism. contra Donat. cap. 12. & alii passim.

Hæretici an & quomodo sint in Ecclesia.

Quæres Secundò, quænam in hac domo, scilicet Ecclesia, sint vasa aurea & argentea, & quænam lignea & fictilia? Respondet Primò, S. August. loco citato vasa aurea & argentea esse fideles, lignea verò & fictilia esse hæreticos.

Dices, Ergo S. August. sentit hæreticos esse in domo, id est, in Ecclesia. Resp. Sentit eos esse in Ecclesia non propriè, sed secundùm aliquid, scilicet, quia retinent characterem baptismi, veraque Ecclesiæ Sacramenta administrant, & ab Ecclesia quasi aliquo modo subditi puniri possunt. Denique antequam per publicam separationem & obstinationem ab Ecclesia se segregent, cum fidelibus in Ecclesia vivunt, dignitatemque & jurisdictionem quam in Ecclesia habuerunt, servant. Agit enim S. August. contra Donatistas, qui volebant baptismum ab hæreticis tamquam ab Ecclesia extorribus collatum esse invalidum & iterandum. Sic & S. Cyprianus epist. ad Antonianum, censet Hymenæum & Philetum necdum publicè exiisse ex Ecclesia, nec Ecclesiæ judicio hucusque damnatos & ejectos fuisse, sed in ea adhuc quasi vasa fictilia delituisse.

Quid intelligat Paulus per vasa aurea, & fictilia:

Verùm Secundò & aptiùs, hæc ita explices; *domus*, est Ecclesia; *vasa*, sunt fideles: *aurea* & *argentea*, sunt firmi & illustres in fide & justitia; *lignea* verò & *fictilia*, vel, ut græcè est, ὀστράκινα, id est testacea, sunt vulgares, fragiles, infirmi in fide & charitate: nam hæretici nec vasa aurea, nec fictilia sunt, sed potiùs vasa fracta & ex domo projecta & ejecta.

ET QUÆDAM QUIDEM IN HONOREM, QUÆDAM AUTEM IN CONTUMELIAM] In Græco est paronomasia. τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, q. d. Quædam in decus, quædam in dedecus. Rursum Nota hebraismum; *vas in honorem*, id est, vas honorificum; *vas in contumeliam*, id est, vas vile & inglorium, uti sunt ollæ & matulæ. Tertiò, alludit Paulus ad factum Jeremiæ, qui cap. 18. jussu Domini fecit vas testaceum fragile quod lapsu confractum, fuit in contumeliam. sed à Jeremia reparatum factum fuit in honorem; ut significaret idem futurum Judæis si à peccatis se expurgarent. vide dicta Roman. 9. v. 21. Jam Quartò, quoad sensum putavit aliquando S. August. secutus S. Cyprianum, omnia & sola vasa aurea & argentea esse in honorem, ac vicissim omnia & sola lignea & fictilia esse in contumeliam: verùm accuratiùs rem expendens id retractat secutus Tichonium lib. 2. Retractat. cap. 16. & meritò, Græca enim sic habent, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν, id est, hæc quidem in honorem, hæc verò in contumeliam. q. d. Ex vasis tam aureis & argenteis, quàm ligneis & fictilibus, alia sunt in honorem, videlicet fideles ii qui in fide & justitia persistunt, reipsa constantes sunt, sive illustres sint, sive vulgares & fragiles, cetera verò tam aurea quàm fictilia, putà peccatores omnes qui sunt in peccatum mortale prolapsi, sive illustres, sive vulgares fuerint, sunt vasa in contumeliam. Idem clarè patet ex exemplo Jeremiæ & Pauli ad Rom. 9. jam citato. Hi enim ex eodem luto vas

Non omnia vasa aurea sunt in honorem, nec omnia fictilia in contumeliam.

A testaceum faciunt unum in honorem, alterum in contumeliam. Et sic in magna domo etiam nobilium & principum, videmus matulas sæpè & pollubra fieri ex argento; ac vice versa quædam testacea servire principum mensis, ut ex eis faciant lances & orbes. Unde olim vasa Samia, nunc porcellana, & Chinensia, quia tersa & polita, licet lutea sint, habentur in pretio. Hinc Ausonius sic canit de Agathocle:

Vasa aurea in contumeliam, testacea in honorem.

Fictilibus cœnasse ferunt Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sæpè onerasse luto;

Agatocles rex, ut recordaretur se esse filium figuli, in figulinis vasis cœnabat.

ut scilicet perpetuò meminisset, se esse figuli filium. Idem hic ex iis quæ Paulus præmisit colligi potest: hisce enim verbis explicat illud versus præcedentis, *Discedat ab iniquitate omnis qui invocat nomen Domini*, ut constet qui sint firma Dei fundamenta, quos Deus quasi suos signavit: jam autem discedere ab iniquitate jubet tam eos qui sunt vasa testacea, quàm qui sunt aurea. Hinc Quintò, clarissimè convincitur in magna domo, id est Ecclesia, non tantùm esse bonos, sanctos, &, ut Calvinus vult, prædestinatos; sed etiam malos, peccatores & reprobos: sicut in arca Noe animalia erant tam immunda, quàm munda.

In Ecclesia sunt electi, & reprobi, contra Calvinum.

B sic in Christi domo & familia vas aureum fuit Judas, sed factus est vas in contumeliam, cùm fur esse cœpit, & tandem fidem Christumque prodidit: Thomas verò de Christi resurrectione dubitans, fuit vas fictile, sed à Christo confirmatus, factus fuit vas in honorem. Unde sequitur.

SI QUIS ERGO SE EMUNDAVERIT AB ISTIS, ERIT VAS IN HONOREM, SANCTIFICATUM ET UTILE DOMINO, AD OMNE BONUM OPUS PARATUM] *Ab istis*, scilicet hæreticis, Hymenæo & Phileto, eorumque assectis. ita aliqui. Verùm vox *hæreticis*, hic remotiùs & inconcinniùs repetitur & revocatur: nec enim propriè quis dicitur se ab hæretico, sed ab hæresi emundare. *Ab istis ergo*, supple, *vasis contumeliæ*, quod immediatè præcessit, ut scilicet descedat ab omni iniquitate: eò enim hæc omnia pertinent, ut dixi. Vers. 21.

Nota τὸ *emundaverit*, id est, omnino expurgarit se: non enim sufficit purgare aut tollere ex anima unum alterumve peccatum, sed omnia omnino everrenda & expurganda sunt, ut anima tota sit munda & pura: perinde ut nonnulli, præsertim Hollandi, suas domos & suam supellectilem

Necesse est tollere omnia peccata, non sufficit unum aut alterum.

C ita emundant & expurgant, ut nihil sordium, sed omnis nitor & decor in ea appareat, imò resplendeat. Ita se emundavit S. Magdalena cui dimissa sunt peccata multa, quoniam dilexit multùm. de qua canit Ecclesia: *Post fluxa carnis scandala, fit ex lebete phiala, in vas translata gloriæ de vase contumeliæ.*

Nota secundò, τὸ *emundaverit se*. Hinc enim contra Novantes patet, esse liberum arbitrium, hominemque per illud gratia Dei instructum & roboratum posse non tantùm moraliter benè vivere, sed & à peccatis se emundare & sanctificare.

Nec satisfacit responsio Bezæ dicentis, hominem se emundare non per liberum arbitrium, sed per efficacem impressionem Dei, qua Deus ipse solus efficaciter & potenter efficit in homine ut ipse se emundet: solùm enim Deum in homine efficere bonam & efficacem voluntatem emundandi seipsum, hancque in solidum uni Deo deberi. Nam si Deus totam hanc emundationem solus peragit, ita ut nihil agat liberum hominis arbitrium; frustra homines hic adhortatur Apostolus, ut discedant ab omni iniquitate, & ab ea se emundent. Sicuti frustra diceretur mari,

Refutatur error Bezæ & Novatorum dicentium non esse liberum arbitrium.

D Emunda te à cadaveribus: & cerevisiæ, Emunda te à fæcibus: utrumque enim necessariò & naturaliter peragit & mare & cerevisia. ita S. Ambros. & Chrysost. qui ait, *Vides*, inquit, *ut non naturæ, carnalisve necessitatis sit, aureum esse vel fictile, sed nostræ tantummodò voluntatis.* Sic Christus Matth. 12. vers. 33. *Aut facite*, inquit, *arborem bonam, & fructum ejus bonum; aut facite arborem malam, & fructum ejus malum.* Quod explicans S. August. lib. de actis cum Felice Manichæo cap. 4. *Nemo*, inquit, *nisi Dominus arborem facere potest: sed habet unusquisque in voluntate sua, aut eligere quæ bona sunt, & esse arbor bona; aut quæ mala, & esse arbor mala.*

Nota Tertiò, justos qui se à peccatis emundant, vocari *vasa in honorem sanctificata, & utilia Domino*: quia scilicet apta & præparata sunt ad omne opus bonum, v. g. ad piè, castè, sobriè vivendum, ad patientiæ, humilitatis, charitatis,

Locus moralis de fuga peccati.

aliarumque virtutum omnium actus exercendos. Hic enim est fructus justitiæ & amicitiæ Dei, quòd scilicet Deus ipsos quasi amicos suos gratia sua instruat, roboret, excitet, præveniat ad quævis virtutum opera peragenda; & quo homo magis se justificat & sanctificat, eo ad majora & magis heroica bona opera hominem excitat & corroborat Deus, adeoque subinde ad miracula facienda. E contrario injusti, qui sunt in peccato mortali, sunt vasa in contumeliam, polluta, inutilia, prona & comparata ad omne malum. Vide ergo quàm peccatum fugere, &, si in peccatum inciderimus, quàm solicitè & citò à peccatis nos expurgare debeamus, ne illa nos suo pondere in alia & alia; ac tandem in barathrum detrahant.

Per vasa in contumeliã quos intelligat Apostolus.

Nota Quartò. Per vasa fictilia, & vasa in contumeliam, non intelligit Hymenæum, Philetum, aliosque hæreticos, sed quosvis malos & peccatores, uti dixi. Hinc tamen remotè colligendum relinquit Apostolus non mirum videri debere, si inter tam varios, aliqui maximè fragiles & incostantes, uti à justitia & sanctitate, ita tandem à fide & Ecclesia deficiant, putà, Hymenæus, Philetus, eorumque gregales ab eis subversi: sicut mirum non est, in magna domo, ubi multa sunt vasa aurea & fictilia; partim ad decora, partim ad vilia & dedecorosa hominis obsequia comparata, ex eis nonnulla, præsertim testacea, frangi & è domo abjici; quæ non ab alio quàm à Deo reparari & restaurari possint.

Vers. 22. JUVENILIA DESIDERIA FUGE: SECTARE VERO JUSTITIAM, FIDEM, CHARITATEM, ET PACEM] *Juvenilia desideria*, vel, ut græcè est, ἐπιθυμίας, id est, cupiditates, vocat levitatem, gulam, libidinem, præcipitantiam animi, impetus, & omnia adolescentiæ vitia, ad quæ juvenes (qualis erat Timotheus cùm Episcopus crearetur) propensi sunt: hisce enim opponit justitiam, fidem, charitatem, ita Chrysost. Ambros. & alii. Verùm magis propriè & directè respexit Apostolus ad curiositatem, ambitionem & inanem gloriam, quam juvenes ambiunt, præsertim docti, ut velint videri subtiles, sapientes, cæterisque doctiores; ideoque quærunt & proponunt novas, curiosas, sed stultas & indisciplinatas quæstiones, ex quibus oriuntur lites & pugnæ, ut sequitur quibus opponit Apostolus charitatem & pacem, omnemque justitiam, id est, vitæ integritatem. q. d. Noli ut juvenis, ambire sapientis & doctoris nomen, sed ambi vitæ integritatem, ac præsertim charitatem & pacem, ut in iis excellas. Redit enim Apostolus ad v. 15. & 16. ubi monuit Timotheum, ut se exhibeat operarium inconfusibilem, qui rectè tractet verbum veritatis, & ut profanas ac inanes vocum novitates devitet, quales sectati sunt Hymenæus & Philetus: ad quos ea occasione huc usque digressus, jam ad interruptum sermonem, & propositum suum redit; scilicet, ut doceat Timotheum Episcopum, quid & quomodo, qua scilicet æquitate, gravitate, modestia, charitate populum docere, & errantes corrigere ac revocare debeat.

Vitia adolescentum

Vers. 23. STULTAS ET SINE DISCIPLINA QUÆSTIONES DEVITA: SCIENS QUIA GENERANT LITES] Pro *sine disciplina* grecè est ἀπαιδεύτους, id est, ut Amb. ineruditas, insensatas, quæ scilicet nihil habent sensus, nihil ad veram disciplinam & sapientiam conferunt, quales sunt quæstiones futiles Judæorum, de suis genealogiis; & Gentilium, de suis deorum fabulis, uti dixit epist. 1. cap. 1. v. 4.

Secundò, pro *devita*, græcè est παραιτοῦ, id est, rejice & respue. Tertiò, pro *lites*, græcè est μάχας, id est, pugnas: lites enim non sunt aliud quàm pugnæ non verberum sed verborum.

Vers. 24. SERVUM DOMINI NON OPORTET LITIGARE] Græcè μάχεσθαι, id est, pugnare & digladiari, scilicet verbis, id est, litigare. Ita S. Ephrem moriens in suo testamento gloriatur, quòd numquam cum ullo Christiano verbis contenderit aut litigarit. Ita de Christo prædixit Isajas, ut habet S. Matth. c. 12. v. 16. *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem ejus.*

S. Ephrem numquam cum aliquo Christiano contendit.

Vers. 24. & 25. SED MANSUETUM ESSE AD OMNES, DOCIBILEM, PATIENTEM, CUM MODESTIA CORRIPIENTEM EOS QUI RESISTUNT VERITATI] Nota hic quatuor dotes necessarias bono pastori & doctori. Primò enim decet eum esse *mansuetum*. Secundò, esse *docibilem*, id est, qui non litiget, sed docilis sit, & doceri se sinat, inquit Anselm. & Cyprian. ep. ad Stephanum Pontificem. Verùm hæc non tam doctoris quàm discipuli est virtus; sed respondet Cyprianus. *Oportet*, inquit, *Episcopum non tantùm docere, sed etiam discere, quia & ille meliùs docet, qui quotidie proficit, & crescit discendo meliora.* Verùm ut hoc ita sit, hic sensus non respondet Græco. Nam græcè est διδακτικόν, id est, aptum & paratum ad docendum. ita Syrus & Theophyl.

Quatuor dotes necessaria bono pastori.

Tertiò, *patientem*, intellige non morborum, aut adversitatum, sed morum & infirmitatum proximi. ut scilicet tolleret hujus sive auditoris, sive obtrectatoris protervíam, illius duritiem, alterius scommata: uti medicus tolerat ægrotantis phrenetici convicia & ineptias; nec desperet, sed patienter & longanimiter eorum conversionem, & assiduæ suæ doctrinæ exhortationisque fructum expectet, uti piscatores toto die piscantur, & piscium capturam vel ipsa vespera expectant, & sicut agricolæ post tot labores & menses patienter messem expectant, inquit Chrysost. & hoc significat Græcum ἀνεξίκακον.

Quartò, pro *modestiâ*, græcè est πραότητι, id est, mansuetudine & lenitate. Vide Chrysost. homil. de mansuetudine tom. 5. & S. Dionys. epist. 8. ad Demophilum ubi ait: *Hebræorum tradit historia, Mosen eximiæ mansuetudinis merito, divina amicitia & familiaritate dignatum: ac si quando ipsum divino aspectu excidisse commemorat, non id ei, priusquam à mansuetudine defecerit, contigisse describit. Erat enim, inquit, mansuetus valdè, atque ideo Dei famulus dicitur, dignior que Prophetis omnibus; cui Deus visionis suæ gratiam largiretur.* & infrà: *Noverat enim oportere eum qui Deo bono familiariter jungitur, quàm maximè conari ei pro viribus simillimum fieri.* Deinde tales quoque fuisse docet Job, Joseph, Abel, & David: de quo dixit Deus, *Inveni virum secundùm cor meum.* Hinc canit ipsemet David: *Memento Domine David, & omnis mansuetudinis ejus.* Talem denique fuisse docet Christum; qui circumdatus fuit infirmitate, fratribusque per omnia assimilari voluit, ut disceret compati & condolere iis qui ignorant & errant. *Atque hoc* (inquit S. Dionys.) *eximiæ in se dilectionis argumentum capit* (Christus) *ó oves ejus modestissima gubernatione pascamus, & nequam appellat eum qui conservo non dimiserit debitum.* Denique sub finem epistolæ, miram hac de re visionem refert, quæ S. Carpo ostensa fuit.

Locus moralis de virtute mansuetudinis.

Quintò, pro *qui resistunt veritati*, græcè est tantùm, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας, id est, qui contraria, &, ut legit Ambros. diversa sentiunt, qui alterius sunt sententiæ. Non agit hic de formatis & obstinatis hæreticis (hos enim vitari jubet) sed de iis, qui vel ex mala instructione, vel ex malorum consortio, aut aliunde pravas imbiberunt opiniones: hos enim leni correptione, quasi medicina sanandos esse docet. Hinc patet, τὸ *veritati*, non esse in Græco, sed rectè noster Interpres illud, utpote subintellectum, expressit; uti & S. August. libr. de Correptione & gratia cap. 5. Syrus pro *veritati*, habet לקובלה *lecubele*, id est, sibi, vel contra se. q. d. Episcopus & doctor leniter corripiat eos qui sibi docenti contradicunt. Pulchrè & piè S. Chrysost. *An non vides*, inquit, *parentes quomodo filiis suis, licet de vita desperatis, assideant lacrymantes, lamentantes, exosculantes, omnia quæ possint admonentes ad supremum usque halitum; hoc tu quoque facito pro fratribus. Et tamen illi non possunt lacrymis ac lamentis morbum depellere, aut mortem imminentem abigere: tu verò frequenter poteris animam deploratam, assiduitate instantiaque per lamenta revocare ac suscitare.*

Quomodo doctor & Episcopus agere debeat cum iis qui sibi contradicunt.

Vers. 25. NEQUANDO DEUS DET ILLIS POENITENTIAM, AD COGNOSCENDAM VERITATEM] *Nequando*, id est, si fortè, si quando: Græcum enim μήποτε, tam si quando, quàm negando significat. Μὴ enim non semper negantis, sed etiam dubitantis est. ita Theophyl. Subaudi, *ut experiatur*. q. d. Episcopus patienter toleret, & leniter corripiat eos, qui fidei contrariantur; *ut experiatur*, si fortè, vel numquando, aliquando *det illis Deus pœnitentiam*, id est sua gratia commoveat, pungat & convertat eos.

Nota Deus non dat pœnitentiam, fidem & charitatem eo modo quo puero datur pomum, aut militi equus: pœnitentia enim non est instar pomi aut equi; sed est actus liber voluntatis, qui ab alio propriè dari non potest, sed ab voluntate liberè elici debet. Dicitur ergo Deus dare pœnitentiam & alias virtutes, quia sua gratia excitat & impellit liberum arbitrium, ut ipsum sponte sua ex seipso, cooperante gratia Dei, pœnitentiæ, aliarumque virtutum

Quomodo Deus dicatur dare pœnitentiam, cæterasque virtutes.

ſum actus eliciat. vide dicta 1. Corinth. 7. verſ. 7.

Hinc Nota Secundò, neminem à peccatis poſſe reſurgere & agere pœnitentiam, niſi Deus id illi dederit, & ſua gratia ad hoc eum excitarit. Unde S. Auguſt. Enchiridii cap. 82. *Non ſolum*, inquit, *cùm agitur pœnitentia, verùm etiam ut agatur, Dei miſericordia neceſſaria eſt: alioqui non diceret Apoſtolus de quibuſdam, Ne fortè det illi Deus pœnitentiam.*

Non deſperandum, nec ceſſandum in errantium correctione.

Aliter hunc locum explicat Anſelmus, q. d. Apoſtolus, Non debemus deſpondere animum, nec ceſſare ab errantium correptione, etſi illi ſe corrigere nolint: ne fortè aliquando nobis ceſſantibus, & curam eorum abiicientibus, Deus curam eorumdem ſuſcipiat, detque illis pœnitentiam; itaque Deus ſua charitate noſtram tepiditatem confundat & pudefaciat. Hic ſenſus magis pius & moralis eſt, quàm litteralis & genuinus.

Vers. 26. ET RESIPISCANT A DIABOLI LAQUEIS, A QUO CAPTIVI TENENTUR AD IPSIUS VOLUNTATEM] Pro *reſipiſcant*, græcè eſt *ἀνανήψωσι*. quod duo ſignificat: Primò, redeant ad ſobrietatem; Secundò, evigilent, vel expergiſcantur *νήφω* enim tam evigilare, quam ſobrium eſſe ſignificat. Hinc ſequitur peccatores, & maximè illos qui à fide aberrant, eſſe ebrios & dormientes, eſſeque quaſi emotæ mentis, ut veritatem veramque ad beatitudinem viam videre & intueri non poſſint.

Laquei diaboli quales.

Nota. Pro *diaboli laqueis*, Theophyl. vertit, *à diaboli reti*; Quia, inquit diabolus multas habet artes & inſidias quaſi tendiculas, quales habet rete, quibus mentes hominum præſertim peccatorum irretit & illaqueat.

Peccator eſt diaboli captivus.

Tertiò, pro *à quo captivi tenentur*, græcè eſt *ἐζωγρημένοι*, quod propriè dicitur de iis, qui vivi capiuntur; uti milites bello victi, aut ſicuti feræ reti captæ. Hinc patet peccatorem eſſe diaboli captivum, quia peccatum quaſi funem, quo trahatur, ſponte ſua diabolo tradidit. Idque Primò, quia à peccati & diaboli poteſtate nulla ſua naturali vi aut virtute, ſed ſola gratia Dei eximi poteſt. Secundò, quia diabolus peccatorem quaſi ſuum ſervum agitat & impellit quò vult, ad alia & alia peccata; ſed ita ut peccator vivus, id eſt liber, remaneat: quia tentari, vexari, impelli à diabolo, non autem in conſenſum & peccatum novum adigi aut compelli poteſt, niſi liberè tentanti & tentationi cedat & conſentiat; uti ſæpè fit in tanta hominum maximè peccatorum infirmitate.

Quartò, *τὸ ad illius voluntatem*, Beza ſic intelligit, ad *illius*, ſcilicet Dei, voluntatem præſtandam. Verùm hoc nimis remotum eſt, ut ex v. præc. nomen *Deus* hic revocetur; præſertim cum proximè præcedat nomen diaboli, ad quod longè commodiùs referri poteſt pronomen *illius*. Nec obſtat diverſitas relativorum in Græco *αὐτοῦ* & *ἐκείνου*; quaſi illud ad diabolum, hoc ad Deum pertineat. Apoſtolus enim copiæ gratia noluit repetere *τὸ αὐτοῦ*, ſed pro eo ſubſtituit *ἐκείνου*, etiamſi de eadem perſona, putà diabolo, loqueretur eritque tunc ſenſus efficacior & penetrantior, qui peccatores à peccato deterreat, & ad pœnitentiam celerem incitet; nimirum ſi cogitent ſe quamdiu in ſtatu peccati conſiſtunt, ita à diabolo captivos teneri; ut ad ejus voluntatem & libitum huc illuc ad quævis vitia impellantur. Perinde enim, ut navis fracto gubernaculo illuc ducitur quò tempeſtas voluerit: ſic & homo divinæ gratiæ auxilio perdito per peccatum, non quod vult ipſe, ſed quod diabolus vult, agit & operatur, inquit Chryſoſt. Idipſum pulchra ſimilitudine pueri qui aviculam filo ligatam retinet, & huc illuc avolare ſinit, ſed mox filo retrahit, declarat S. Anſelm. lib. de Similitud. c. 189. *Inſtar hujus pueri*, inquit, *jocatur diabolus cum peccatoribus, quos irretitos ſuis laqueis, pro ſua voluntate in diverſa vitiorum impedimenta pertrahit. Sunt enim multi avari, ebrioſi, luxurioſi, qui proponunt avaritiam, gulam, libidinem deſerere, & putant inſtar avis ſe liberè avolaturos: ſed quia pravo uſu irretiti ab hoſte tenentur, nolentes in eadem vitia deiiciuntur, fitque hoc ſæpiùs, nec omnimodis liberantur, niſi magno conatu & gratia Dei funis rumpatur pravæ conſuetudinis.*

Periculoſus peccatorum ſtatus.

Peccator avicula filo diaboli ligata.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DEſcribit mores impios hæreticorum, à v. 1. uſque ad v. 10. inde hortatur Timotheum ad conſtantiam, patientiam & martyrium, uſque ad v. 14.

A v. 14. ad finem uſque, eumdem incitat ad ſtudium ſacræ Scripturæ, tamquam quæ utilis ſit, ut perfectus ſit homo Dei, & ad omne opus bonum inſtructus.

1. HOc autem ſcito, quòd in noviſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa; 2. erunt homines ſeipſos
amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obedientes, ingrati, ſcelesti, 3.
ſine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immites, ſine benignitate, 4. proditores, proter-
vi, tumidi, & voluptatum amatores magis quàm Dei; 5. habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem au-
tem ejus abnegantes. Et hos devita; 6. ex his enim ſunt, qui penetrant domos, & captivas ducunt mu-
lierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis; 7. ſemper diſcentes, & numquam ad ſcientiam
veritatis pervenientes. 8. Quemadmodum autem Iamnes & Mambres reſtiterunt Moſi; ità & hi reſiſtunt
veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem, 9. ſed ultrà non proficient; inſipientia enim eo-
rum manifeſta erit omnibus, ſicut & illorum fuit. 10. Tu autem aſſecutus es meam doctrinam, inſtitu-
tionem, propoſitum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam, 11. perſecutiones, paſſiones,
qualia mihi facta ſunt Antiochiæ, Iconii & Lyſtris; quales perſecutiones ſuſtinui, & ex omnibus eripuit
me Dominus. 12. Et omnes, qui piè volunt vivere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur. 13. Mali au-
tem homines, & ſeductores proficient in pejus, errantes, & in errorem mittentes. 14. Tu verò permane
in iis quæ didiciſti, & credita ſunt tibi, ſciens à quo didiceris. 15. & quia ab infantia ſacras litteras noſti,
quæ te poſſunt inſtruere ad ſalutem, per fidem, quæ eſt in Chriſto Ieſu. 16. Omnis Scriptura divinitus in-
ſpirata, utilis eſt ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in juſtitia; 17. ut per-
fectus ſit homo Dei, ad omne opus bonum inſtructus.

Vers. 1. HOC AUTEM SCITO, QUÒD IN NOVISSIMIS DIEBUS INSTABUNT TEMPORA PERICULOSA] Pergit Apoſtolus præmonere & confirmare Timotheum ne miretur cùm viderit ſubnaſci in Eccleſia hæreticos, qui fidem & virtutem Chriſtianam eliminent, quales fuerunt Simon, Menander, Carpocrates, Cherinthus, & Gnoſtici: de quibus hunc locum Apoſtoli intelligit Epiphan. hæreſi 26. Hi enim ſceleratiſſimi fuerunt, planeque addicti carnis deliciis & libidinibus; hique ſpeciem pietatis præ ſe ferebant, ſed ejus virtutem abnegabant. Nam de hæreticis loqui Apoſtolum patebit verſ. 6. 8. & ſequentibus. Nota. *Tempora noviſſima* nonnulli intelligunt tempora Antichriſti: tunc enim ſceleratiſſimi erunt tam hæretici, quàm homines, ac præſertim ipſe Antichriſtus hæreſiarcha. Verùm non ea ſolùm, ſed etiam proximè Paulum ſequentia tempora vocari hîc *noviſſima*, patet ex eo quod Timotheo jubet verſ. 5. dicens, *Et hos devita*, & ex eo quod ſequitur verſ. 6. *Ex his enim ſunt qui penetrant domos*, &c. quibus verbis præſentia vel jam incipientia tempora denotat.

Simon, Menander, Carpocrates, Cherinthus & Gnoſtici, quales.

Quæ hic vocet Paulus tempora noviſſima.

Hebræum achare novissimum vertitur & sequens.

Quæres, quomodo ergo illa hic vocat *novissima?* Respondeo, per hebraismum: Hebræum enim אחר *acharo*, quod noster Interpres vertere solet *novissimum*, significat id quod sequens & posterius est, sive proximè sequatur, sive remotè. q. d. Apostolus, *In novissimis*, id est, in sequentibus, atque adeò jam incipientibus temporibus, erunt periculosi dies. Novissima ergo tempora hic vocat ea, quæ à suo tempore decursura & secutura erant usque ad finem mundi. Adde, Prophetas Messiæ, sive Christi, tempus vocare novissimum, quia est ultima mundi ætas, ultimaque lex, religio & Ecclesia Christi, cui nulla alia succedet. Sic dicitur ex Joele Act. 2. *Et erit in novissimis diebus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem.* Et 1. Joan. 2. 18. *Filioli, hora novissima est*, id est novissimum tempus, novissimus status Ecclesiæ ac mundi jam est.

Nota Secundò. Pro *tempora periculosa*, græcè est καιροὶ χαλεποί, id est tempora difficilia & molesta; quia scilicet homines illis temporibus futuri, erunt difficiles & molesti, imò pessimi, ut sequitur. ita Chrysost.

Vers. 2.

ET ERUNT HOMINES SEIPSOS AMANTES] Nota; Copula *&*, non tam copulativa, quàm causalis hic est, idemque significat quod *quia*: dat enim causam cur futura sint tempora periculosa, quia scilicet erunt homines sui amantes. Sic Hebræi sæpè *vau* copulativum sumunt pro כי *ki*, id est, *quia*. Romana Biblia non habent τὸ *&*.

Philautia quantorum malorum origo.

Nota Secundò. Pro *seipsos amantes*, græcè est, φίλαυτοι, id est sui amantes, suæ gloriæ, lucris, commodis studentes. philautia hæc sive amor sui omnium malorum est origo. *Philautus enim qui se amat*, inquit Plato libr. 5. de Legibus, *cùm seipsum magis quàm veritatem honorandam putet, quid justum, bonum, pulchrum sit, malè judicat.* Additque Plato: *Decet sanè eum qui magnus vir futurus est, neq; seipsum neq; sua diligere; sed justa semper, sive ab ipso, sive ab alio gerantur.* Hinc S. August. initio lib. 1. de Civit. duas civitates constituit, unam Dei, alteram diaboli, *Civitas*, inquit, *Dei incipit & construitur ex amore Dei, & crescit ad odium sui ipsius: civitas verò diaboli incipit ab amore sui, & crescit usque ad odium Dei per contemptum proximorum qui enim proximum odit & contemnit, mox etiam Deum odio habebit & contemnet.* Nam hæc duo maximè sibi contrariantur, scilicet charitas, & philautia, sive amor sui. Charitas enim se dilatat & diffundit in Deum & proximum, amor verò sui omnia sua in arctum constringit & reflectit in seipsum, ut notat Theophyl. Unde S. Anselm. ex S. Augustino singula quæ hic sequuntur vitia pastoribus Ecclesiæ applicans & explicans, omnia ostendit manare ex philautia, sive ex amore sui. vide eum, si lubet. Quare rectè concludit S. August. tract. 123. in Joannem, amorem sui non esse amorem, sed odium sui. *Nescio*, inquit, *quo inexplicabili modo quisquis seipsum, non Deum amat, non se amat; & quisquis Deum, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim non potest vivere de se, moritur utique amando se: cùm verò ille diligitur de quo vivitur, non se diligendo magis diligit, qui propterea se non diligit, ut eum diligat de quo vivit.*

Amor sui non est amor, sed odium sui.

CUPIDI] Græcè φιλάργυροι, id est, amatores pecuniæ, avari.

Nota mores hæreticorum, de quibus hic agit Paulus.

ELATI] Græcè ἀλαζόνες, id est fastuosi, arrogantes, jactabundi, ut suam eruditionem, eloquentiam & virtutes etiam supra veritatem extollant & jactent.

Vers. 3.

SINE AFFECTIONE] Græcè ἄστοργοι, id est, ut Primasius, sine pietate, inhumani, impii in parentes, uxores, famulos, cognatos benefactores, ut naturalem affectum & compassionem, quæ Græcis στοργὴ dicitur, exuisse, & insensibiles ac barbari effecti, brutorum aut saxorum duritiem & stuporem induisse videantur. ita Theophyl. Unde ex S. August. Anselm. vertit, *sine visceribus compassionis.*

SINE PACE] Græcè ἄσπονδοι, id est, sine fœdere putà fœdifragi, ut, sicut cum suis pietatem non servant, ita cum externis amicitiæ & fœderum jura non ineant, vel inita non colant, sed violent. S. August. tractat. 123. in Joann. intelligit inquietos, qui alios quiescere non sinunt, sed ubique pacem turbant.

INCONTINENTES] Græcè ἀκρατεῖς, id est intemperantes, scilicet, gulosi & luxuriosi. Chrysost. tamen generaliùs intelligit eos qui quasvis immodicas voluptates, & animi cupiditates moderari & frænare nesciunt; sed eas proni, quasi pecora sequuntur. Hisce enim cohibendis generalis virtus, continentia scilicet, ponitur ab Aristotele.

SINE BENIGNITATE] Græcè ἀφιλάγαθοι, id est, non

A amantes bonos; putà *bonorum osores*, ut vertit Vatablus: hæc enim vitia privativa, per miosin, positivum vitium virtuti, qua privant, oppositum significant, uti jam exposui in singulis.

PROTERVI] Græcè προπετεῖς, id est, ut vertit Vatablus, *præcipites & temerarii*; Theophyl. vertit, *leves & instabiles.*

Vers. 4.

TUMIDI] τετυφωμένοι, id est, qui typho superbiæ turgent, inflantur & tument.

VOLUPTATUM AMATORES MAGIS QUAM DEI] Id venustiùs & significantiùs una voce exprimunt Græca, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Epiph. hæresi 36. putat hic Apostolum perstringere spurcissimas Simonis & Gnosticorum voluptates ac libidines. eosdem taxat Judas in sua epist. quòd *Domini nostri gratiam transferant in luxuriam.* Ita passim hæresiarchæ & hæretici voluptuarii fuerunt, eaque de causa plurimos habuerunt asseclas, sicut & Epicurus plures discipulos habuit, quàm alii philosophi. *Epicuri*, inquit Lactantius libr. 3. Divin. instit. cap. 16. *disciplina multò celebrior semper fuit, non quia veri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomen voluptatis invitat; nemo enim non in vitia pronus est, eaque vincere difficillimum est.* Nam, ut ait Cyprianus libr. de Bono pudicitiæ, *voluptatem vicisse voluptas est maxima: nec ulla major est victoria, quàm ea, quæ à cupiditatibus refertur. qui enim hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui verò libidinem repressit, seipso fortior fuit.*

Hæretici & hæresiarchæ passim voluptuarii.

Voluptatē vincere voluptas maxima.

B

Notat Theophyl. eos qui amant corporis voluptates, non posse affici Deo & rebus divinis: voluptates enim spirituales quæ animum erigunt ad cælestia, contrariæ sunt carnalibus quæ animum deprimunt & effeminant. Hinc nobilis ille Gentilis, cùm à suis ad carnis illecebras pelliceretur: *Absit*, inquit, *ut ego animum nobilem deiiciam, meque corporis mei mancipium efficiam.* Et alter: *Magna*, inquit, *corporis cura magna virtutis incuria est.*

Vers. 5.

HABENTES SPECIEM QUIDEM PIETATIS, VIRTUTEM AUTEM EJUS ABNEGANTES) Pro *speciem pietatis*, S. Cyprian. lib. de Unit. Eccles. *deformationem religionis*, hoc est, formam & speciem religionis, ut videantur ejus velle inducere reformationem, seque vocent reformatæ religionis, cùm revera ejusdem deformationem inducant, sintque deformatores. Nam, ut sequitur, *virtutem*,

C græcè δύναμιν, id est, vim & rem, putà pietatem ipsam quam simulant, non habent, nec operibus ostendunt, sed *abnegant*. q. d. Hypocritæ sunt, qui latentem impietatem specie virtutis tegunt. *Profitentur*, inquit Ambros. *se Christianos, cùm sint & nequissimi opere, & sensu perversi.* De quibus Christus Matth. 7. v. 15. *Attendite*, inquit, *à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecùs autem sunt lupi rapaces.* Nam, ut ait Cyprian. ad Jubajanum: *Hæretici imitantur Catholicos, sicut simiæ imitantur homines, & sicut lusi imitantur canes, quibus similes sunt.* Hinc S. August. serm. 11. super Matth. docet hæreticos formam quidem pietatis habere, sed sine virtute & fructu, nisi Ecclesiæ reconcilientur. *Sicut*, inquit, *potest esse visibilis forma palmitis etiam extra vitem, sed tamen invisibilis radicis vitam habere non potest, nisi in vite.* Taxat ergo Apostolus hic propriè hæreticos, qui sua adulatione, blandiloquentia, hypocrisi, habitu & specie externa videntur pii & religiosi, pieque ac sanctè loqui, sed interim impia sua dogmata, sensim sine sensu instillant, ac simul ad sua vitia & concupiscentias explendas alios ac præsertim mulieres oneratas peccatis, ut sequitur pertrahunt. *Nam sanctimoniam*

Hæreticorum hypocrisis & simulatio.

D inquit, Ambros. *defendunt, & lege sua favente turpiter vivunt; misericordiam laudant, cùm inter se iniusti deprehendantur; mundum spernendum asserunt, & semper accuratè procedunt; jejuniis se insistere jactanter prædicant, cùm omnes saginati videantur, tantùm quòd arte quadam pallidi cernantur, ut fallant.*

ET HOS DEVITA ἀποτρέπου, id est, aversare Episcopo enim non satis est vitare hæreticos, sed eos aversari, imò iis adversari debet.

EX HIS ENIM SUNT QUI PENETRANT (græcè ἐνδύνοντες, id est subeunt, &, ut Ambros. *irrepunt*) DOMOS ET CAPTIVAS DUCUNT (S. Cyprianus legit, *prædantur*) MULIERCULAS ONERATAS PECCATIS, QUÆ DUCUNTUR VARIIS DESIDERIIS) Pro *oneratas*, græcè est σεσωρευμένα, id est, accumulatas & cumulo peccatorum obrutas; quæ quasi bruta aguntur variis desideriis curiositatis, novitatis, gloriæ, deliciarum, ornatus, luxuriæ. *Mirum negotium*, *Vers. 6.*

Mulieres in vitiis fortiores sunt viris.

tium ; ait Cyprianus lib. de Bono pudicitiæ, *mulieres ad omnia delicatæ, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris*. Has quasi dignum tali patella operculum, in suas hæreses post se captivas facilè abducunt hæretici, tum quia mulier animal est molle, flexile & inconstans ; tum quia earum desideriis indulgent, iisque se accommodant ; tum quia carnis licentiam docent, & pœnarum ac gehennæ metum avertunt. Hinc docet Theophyl. & Oecum. quòd vir qui ab hæretico seduci se sinit, non vir, sed mulier haberi debet.

Hæreses per mulieres propagatæ.

Notat S. Hieronym. epist. ad Ctesiphontem tom. 2. omnes hæreses per mulieres propagari cœpisse. *Simon Magus*, inquit, *hæresin condidit adjutus auxilio Helenæ meretricis. Nicolaus Antiochenus omnium immunditiarum conditor choros duxit femineos. Marcion quoque Romam præmisit mulierem ad majorem lasciviam. Apelles Philomenem comitem habuit. Montanus Priscam & Maximillam primùm auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arrius ut orbem deciperet, sororem principis antè decepit. Donatus Lucillæ opibus adjutus est. Elpidium cæcum Agape cæca duxit. Priscilliano juncta fuit Galla non Gente, sed nomine.*

VERS. 7. SEMPER DISCENTES, ET NUNQUAM AD SCIENTIAM VERITATIS PERVENIENTES] id est, pervenire valentes. Hoc enim est Græcum δυνάμενα, idque tum doctorum, tum suo vitio. Hæretici enim præsertim qui se Gnosticos quasi sapientes & scientes nuncupabant, nihil veri, veræque pietatis docere possunt. Rursum, mulierculæ hæ oneratæ peccatis, & plenæ cupidinibus, veritatis & pietatis incapaces sunt ; tum quia parum hi valent critici, & inconstantes sunt, ut ab una quæstione, antequam ejus solutionem percipiant, ad aliam dilabantur ; tum quia curiosa scire tantùm & intelligere volunt, non autem practicè sapere & agere ; tum quia suis desideriis aguntur & excæcantur. *Quomodo enim poterunt oneratæ peccatis mentes per viam rectam incedere, nedum progredi, quæ excæcatæ ipsam viam videre, & inire non valent?* inquit ex S. Augustino Anselmus.

Hæretici nihil veræ fidei tradere possunt.

VERS. 8. QUEMADMODUM IANNES ET MAMBRES RESTITERUNT MOSI, ITA ET HI RESISTUNT VERITATI, HOMINES CORRUPTI MENTE, REPROBI CIRCA FIDEM] Ita, scilicet *Iannes & Mambres*, legunt Roman. Plantin. Anselm. & alii. Verùm Regia, Græca, Syra & Numenius apud Euseb. lib. 9. de Præparat. Evang. c. 3. legunt *Iannes & Iambres*.

Iannes & Mambres qui, & quales, & unde hæc nomina sumpserit Paulus?

Nota. Hæc sunt nomina duorum magorum Pharaonis, qui in Exodo narrantur Mosi restitisse, & cum eo in miraculis & portentis edendis certasse ; & licet Moses eorum nomina non exprimat, Paulus tamen aliunde ea didicit, & hic expressit.

Quæres, unde ea didicerit Paulus? Respondet Ambros. & Origen. homil. 35. in Matth. Ex libro apocrypho hac de re edito, qui inscribitur *Iannes & Mambres* ; hunc enim Gelas. dist. 15. refert inter apocryphos. Sed hoc dici nequit ; nec enim ex libro incertæ fidei certò hæc nomina asserere potuit Paulus. Dico ergo, hæc nomina Paulum didicisse traditione, vel certè inspiratione Spiritus sancti, qui hæc ei dictabat : ita S. Chrys. Theophyl. & alii. Verè enim ita vocatos fuisse hos magos docet quoque Numenius Pythagoricus, apud Eusebium loc. cit.

Corrupti mente sunt cupedinariis.

Nota. Vocat eos *corruptos mente*, quia mentis integritatem variis cupiditatibus & vitiis corruperunt, indeque facti sunt reprobi circa fidem, ut nimirum fidem pariter abiicerent, reprobarent, corrumperent, fierentque hæretici, immò hæresiarchæ. Ubi Adverte ; sicut bona & incorrupta mens facilè fidem & sanam doctrinam haurit, ita mala & corrupta facilè hæresin, magiam aliosque errores hauriet ; adeoque hæresis non alia est causa, quàm mala vita & corrupti mores, qua de re vide Alfonsum à Castro in prooemio libri contra hæreses.

Sola mala vita est causa hæreseos.

VERS. 9. SED ULTRA NON PROFICIENT] ut scilicet præter mulierculas oneratas peccatis, & similes homines leves & inconstantes, quos seduxerunt & seducunt (de qualibus dicit v. 13. *Errantes, & in errorem mittentes.*) pergant seducere alios, qui sanæ & solidæ mentis sunt.

Secundò, ut Theophyl. *Non proficient*, in sua videlicet hypocrisi & ficta pietatis specie ac larva ; quin ea detegatur, deprehendatur & prodatur eorum fraus & falsitas. Unde sequitur.

INSIPIENTIA (ἄνοια, id est amentia) EORUM MANIFESTA ERIT OMNIBUS, SICUT ET ILLORUM

A FUIT] Sicut enim Iannes & Mambres resistentes Mosi in tertio cyniphum portento, succubuerunt & dicere coacti sunt, *Digitus Dei est hic*, Exodi 8. 19. ita omnis error non diu consistit, quin tandem ejus fallacia & falsitas pateat, & instar fumi evanescat. Hinc Hebræorum proverbium est, *Veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes*: quia illa semper, hæc parvo tempore durat ; idemque significant litteræ Hebraicæ שקר *scheker*, id est mendacii, quæ acuminatos, ideoque debiles ; & אמת *emet*, id est veritatis, quæ quadratos, ideoque solidos & constantes habent pedes. Apostolus, inquit Primasius, agit de Simone & Gnosticis, hæreticis scilicet sui temporis, quorum hæresis & impuritas vitæ patefacta mox evanuit. Sed pari modo videmus Photini, Nestorii, Sabellii, Manetis, Pelagii, & aliorum omnium hæreses alias aliis citiùs evanuisse. Idem nostro tempore sensim fieri videmus, & brevi magis videbimus, lutheranismum & calvinismum consenescere & emori apud multos ; apud alios in atheismum abire, eorumque asseclas fieri planè Politicos & Libertinos. Atque ut alios omittam, clarum exemplum est

Hebræi dicunt veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes.

Hæreses tandem evanescunt aut abeunt in atheismum.

B Manes ipse Manichæorum parens, qui cùm filium regis Persarum à morbo se curaturum promisisset, ac vice versa occidisset, deprehensus & morte mulctatus est : *Comprehenditur*, inquit Cyrillus Hierosolymit. catech. 6. *Manes, & abducitur ad regem : cui rex exprobavit mendacium & fugam, irrisit servitutem ejus, accusavit filii cædem, damnavit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari lege Persica Manetem mandavit, & corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit, cutem verò qua tanta illius improbitas continebatur, tamquam utrem ante portas suspendi curavit.*

Manetis exitus & supplicium.

TU AUTEM ASSECUTUS ES MEAM DOCTRINAM, INSTITUTIONEM, PROPOSITUM, FIDEM, LONGANIMITATEM, DILECTIONEM] Erasmus, Vatablus, & alii vertunt, *tu autem assectatus es meam doctrinam*, id est, à principio usque ad finem mihi evangelizanti affuisti, individuus meus comes fuisti. Verùm hoc non videtur verum, nec huic loco congruum ; nam Timotheus non affuit Paulo ab initio prædicationis : imò persecutiones illæ, quas Antiochiæ, Iconii & Lystris sustinuit Paulus, de quibus Actor. 13. & 14. contigerunt antequam Timotheus adhæreret, imò antequam innotesceret Paulo. In- VERS. 10.

Timotheus quando inceperit adhærere Paulo?

C notuit enim illi primùm Actor. 16. v. 1. Rursum incongruè dicitur quis assectari alterius persecutiones, passiones, longanimitatem, devotionem ; pro eo quòd diceremus aliquem esse comitem alteri, & præsentem in ejus persecutione, passione, devotione. Dico ergo propriè, *tu autem assecutus es*, id est, cognovisti & intellexisti sive præsens intuendo, sive à fide dignis audiendo, meam doctrinam : hoc enim quoque significat Græcum παρηκολούθησας, scilicet mente aliquid sequi & assequi, id est intelligere : v. g. cùm discipulus sententiam & mentem magistri assequitur & intelligit, ut rectè annotavit Budæus. Unde δυσπαρακολούθητα vocantur, quæ difficulter cognosci & intelligi possunt.

Nota. Pro *institutionem* ; græcè est ἀγωγῇ, id est mores, & vitæ ductum, &, ut interpres Theophyl. vertit, conversationem meam.

Virtutes heroicæ Pauli in cursu Evangelii.

Secundò, *propositum*, id est, alacritatem & promptitudinem animi, inquit Theophyl. sed meliùs Theodor. *propositum*, inquit, id est, finem & scopum quem mihi me-

D que evangelizationi proposui ; scilicet ut Christi fidem & gloriam toto orbe per omnes gentes propagarem. q. d. Sequere ergo, ò fili, ò discipule Timothee, hoc meum, qui tuus sum magister, propositum, ut strenuè Evangelio Christi propagando mecum incumbas.

Tertio, *fidem*, id est, in fide constantiam, inquit Theophyl. Rursum *fidem*, id est, firmam confidentiam, qua Deo nixus & fisus tot labores, pericula & ærumnas fortiter adii & superavi.

Quartò, *longanimitatem*, scilicet in tolerandis tum fratrum infirmitatibus & peccatis, inquit Theodor. tum fidei hostibus putà Judæis, Gentilibus & hæreticis. Cùm enim mihi resisterent, *non tumultuabar, neque ciebam turbas, sed omnes, & quemvis cum mansuetudine excipiebam*, inquit Chrysost.

Quintò, *dilectionem*, qua videlicet omnes tam inimicos, quàm amicos : tàm malos, quàm bonos ; tàm Gentiles, quam Judæos, quasi fratres & filios meos adamavi, omnesque juvare, Christo adjungere, & ad salutem perducere conatus sum.

QUALIA

VERS. 11. QUALIA MIHI FACTA SUNT ANTIOCHIÆ, ICONII, ET LYSTRIS: QUALES PERSECUTIONES SUSTINUI, ET EX OMNIBUS ERIPUIT ME DOMINUS] Erasmus per interrogationem legit, quasi admirans exclamet Paulus: Bone Deus! qualia & quanta sustinui? Verùm Biblia Romana, Græca, Syra, ac Latina passim legunt sine interrogatione, *Qualia* ergo, id est, quales persecutiones & passiones. Unde planiùs Vatablus pro *qualia*, vertit *quæ*, scilicet passiones, mihi acciderunt. Græcum enim *οἷά μοι* ponitur pro *ἅμοι*.

Paulus Antiochiæ lapidatus & penè occisus.

Nota. Antiochia hæc non est Syriæ, sed Pisidiæ, vicina Iconio & Lystris, ubi Judæis concitantibus seditionem lapidatus & penè occisus fuit Paulus, Actor. 13. & 14.

Addit Paulus, *Et ex omnibus eripuit me Dominus*, ut Timotheum ad similia animet, illi tacitè innuendo, Deum illi in persecutionibus pariter affore, sicut sibi affuit; & inde eum erepturum, vel martyrio coronatum ad cælum translaturum; ita Chrysost.

VERS. 12. OMNES QUI PIE VOLUNT VIVERE IN CHRISTO JESU, PERSECUTIONEM PATIENTUR.]

Quomodo verum sit omnes pios persecutionem pati.

Quæres, quomodo hoc universaliter sit verum? Multi enim pii inter Christianos piè vivunt & quietè sine persecutione. Respondet Chrysost. per *persecutionem*, hic intelligi omnes difficultates, labores, dolores & angores, quos patiuntur ii qui student pietati, dum concupiscentias frænare, continentiæ, humilitati, temperantiæ studere, & piis laboribus insistere conantur. *Et ideò numquam deest tribulatio persecutionis, si numquam desit observantia pietatis. Sicut ergo totius est temporis piè vivere, ita totius est temporis crucem ferre*, inquit S. Leo serm. 9. de Quadragesima.

Secundò. S. Augustin. serm. 24. de Verbis Apostoli in hæc eadem Apostoli verba dicit, pios persecutionem pati, dum de mala vita impiorum à quibus odio habentur, dolent & cruciantur, ut cum Davide dicant psalm. 118. *Vidi prævaricantes & tabescebam*: Quomodo S. Petrus epist. 2. cap. 2. 8. dicit de Sodomitis, quòd *justam animam* (Lot) *iniquis operibus cruciabant*. *Lot ergo* (inquit August.) *persecutionem patiebatur non vapulando, sed malos videndo. Magnus enim bonorum labor est mores tolerare contrarios*, inquit S. Prosper. in Sententiis.

Tertiò, idem August. in psalm. 55. per *persecutiones* accipit quasvis præsentis vitæ tribulationes, de quibus ipse August. dicit: *Si putas te non habere tribulationes, nondum cœpisti esse Christianus*.

Quartò, & magis propriè, idem August. in psal. 127. per *persecutiones* accipit tentationes diaboli. *Non enim*, inquit, *quia diabolus modò per reges non sævit, ideo non Christiani persecutionem patiuntur. Si mortuus est diabolus, mortuæ sunt persecutiones. Si autem ille adversarius noster vivit, unde non tentationes suggerit? unde non sævit? unde non minas & scandala procurat?* Nimirum sciat Christianus se non vocari ad otium, delicias, pacem & gaudia, sed semper sibi ob oculos ponat illud Sapientis. Eccli. 2. 1. *Fili, accedens ad servitutem Dei, sta in justitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.*

Christianis semper incumbunt tentationes.

Quintò & maximè ad litteram, *omnes*, id est plerique, *omnes qui piè volunt vivere*, propriè *persecutionem patientur* ab hominibus, sive Christianis cognatis & amicis sive ab infidelibus & hæreticis, sive ab invidis, aliisque perversis & improbis: à talibus enim talem propriè dictam persecutionem passus erat Paulus Antiochiæ & Lystris. Et hoc propriè significat Græcum *διωχθήσονται*. Hæc sententia verissima & clarissima erat tempore S. Pauli; cùm illi qui à gentilitismo convertebantur ad Christum, statim tam à suis, quam ab externis, maximè præsidibus, bonis, patria, libertate, & sæpè vita mulctabantur. Idem etiamnum hodie est videre, cùm quis à vita mundana & licentiore ad Christianam, modestam & sanctam, ac præsertim perfectam & religiosam se convertit. Talis enim & à suis, & à sociis, & ab externis vexatur, ridetur, tentatur, injuriis & contumeliis proscinditur, ac bonis non rarò vel in solidum, vel magna in parte privatur: quibus cum Apostolo insigni patientia & constantia est opus, ut, cùm undique & assiduè impetuntur, dicant illud Tertull. libr. de Patientia: *Patientia tua improbitas fatigetur aliena*. Et illud Chrysost. hic: *Impossibile est, ut qui malis bellum indixerit, pressuris careat; nefas est pugilem Dei vacare deliciis, non licet epulari luctantem; luctamen enim sunt præsentia omnia, certamen,* A *bellum, pressura, angustia, studium: aliud est quietis tempus; hoc ærumnis deputatum est atque sudoribus: nullus ubi ad certamen se exuit, unctusque est, requiem quærit. Si enim requiem quæris, cur te exuisti, cur libidinibus & naturæ* (mundo ac hominibus) *bellum indixisti?* Hinc infert S. Gregor. lib. 6. epist. [illegible]. ad Narsam: *Quia in re ego*, ait, *fidenter dico, quia minus piè vivis, si minùs persecutionem pertuleris*, Nam, ut ipse subdit, *studium bonæ operationis ipsa adversitas auget. Sic semina messium gelu cooperta, fertiliùs germinant. Sic ignis flatu premitur ut crescat.*

Qui Christum, vel religionem sequuntur, persecutiones patiuntur.

Patientia virtus quàm necessaria.

Vbi Nota, hanc Apostoli sententiam esse quasi parœmiam, sive proverbium significans non quod omnibus omnino piis & semper; sed quod plerisque, & sæpè accidit: quales sententiæ multæ sunt in Proverbiis, ut cùm dicitur, *Omnes quæ sua sunt quærunt: omnes*, id est, plerique: non enim Paulus & Apostoli sua quærebant. Sic Proverb. 16. 10. dicitur, *Divinatio in labiis regis, in judicio non errabit os ejus*. Sensus est, q. d. Iudicia & præcepta justi regis accipienda sunt ut oracula Dei, cujus loco præest, quique ei in Deum & justitiam intento & defixo quasi vicario suo assistit, ne in judicando vel mandando erret; B & tamen scimus reges etiam justos subinde in judiciis & mandatis à vero & justo aberrasse & aberrare. Sic cap. 17. vers. 24. dicitur, *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ*. q. d. Stultorum uti mens, ita & & oculi vagi sunt, hinc inde gyrantes, usque ad fines terræ circumspiciendum: oculi verò & vultus sapientis graves sunt, constantes, & ad sapientiam compositi, scilicet ut plurimùm. Nam subinde videmus & stultos & vultum ad sapientiam & gravitatem componere; & è contra sapientes oculos & vultum ad locos & hilaritatem solvere & relaxare. Similia multa sunt in Proverbiis, ut ibi dixi.

Aliquot loca Proverbiorum explicata.

VERS. 13. MALI HOMINES ET SEDUCTORES PROFICIENT IN PEJUS, ERRANTES, ET IN ERROREM MITTENTES] Græcè *πλανῶντες καὶ πλανώμενοι*, id est, in errorem seducentes & errore seducti. q. d. Pii persecutionem patiuntur, impii verò, inquit Chrysost. in otio sunt & quiete, libereque indulgent suæ impietati; adeò ut quotidie in impietate crescant, nemine iis reluctante: hæc est enim mali ac præsertim erroris vis, ut nova semper comminiscatur, & ex uno principio falso alias conclusiones falsas deducat.

Impii & hæretici quomodo & quorum respectu, & in quo proficiant.

C Dices, Hic locus adversatur versui 9. hujus capitis ubi dixit, *Non ultra proficient*. Respondi eo loco, dici, *Non proficient ultra*, ut nimirum viros cordatos seducant: illis enim mox patebit eorum fraus & impietas: hic verò dicitur, quòd ipsi in se & sua impietate proficient, atque in suos errores, homines leves, incostantes & suis cupiditatibus addictos, pellicient.

VERS. 14. & 15. TU PERMANE IN IIS QUÆ DIDICISTI, ET CREDITA SUNT TIBI: SCIENS A QUO DIDICERIS ET QUIA AB INFANTIA SACRAS LITTERAS NOSTI] *Credita*, id est, commissa sunt tibi quasi Episcopo conservanda & promulganda. Aliter Chrysost. *quæ credita sunt tibi*, sive à te, id est, quæ credidisti, quæ fide percepisti. q. d. Credidisti inter alia, quòd pii persecutionem patientur; permane ergo in hac fide tua, & juxta eam pro pietate persecutionem patere. Sed prior sensus planior est & germanior: græcè enim non est *ἃ ἐπίστευσας*, id est quæ credidisti, sed *ἃ ἐπιστώθης*, id est quæ creditus es, hoc est, ut clarè vertit noster Interpres, quæ credita & commissa sunt tibi tuæque fidei. Porro duos stimulos ad permanendum in doctrina, quam edoctus est, Timotheo admovet Paulus. Prior est, quòd eam acceperit à maximo D doctore, scilicet Paulo, qui à Deo constitutus erat magister Gentium, & orbis doctor. Seipsum enim hic intelligit Paulus, sed modestiæ causa nomen suum subticet. Nimirum doctrinæ fidem quàm maximè apud discipulos conciliat doctoris auctoritas. Ita Pythagoras à suis colebatur, ut discipuli doctrinæ ejus rationem poscentibus, non aliud redderent, quàm *αὐτὸς ἔφα*, ipse, scilicet Pythagoras, ita dicit ita censet. Posterior stimulus est, quòd ab infantia sacras Litteras, puta vetus testamentum, legem scilicet & Prophetas, quæ de Christo, Christique vita & mysteriis clarè prophetarunt, didicerit Timotheus. q. d. Permane in iis, quæ quasi cum lacte suxisti. ita Chrysost. Ambros. Theophyl. Ita Plato lib. 6. de Legibus. *Assero*, inquit, *eos qui præstantes viri in aliquo evasuri sunt, ab ineunte statim pueritia oportere ad ipsum tam ludendo, quàm studendo in singulis ei negotio convenientibus meditari.*

Duos stimulos admovet Paulus Timotheo ad permanendum in doctrina Christi.

Magni futuri in re aliqua à puero incipiant.

Maximi Sancti à puero cœperunt.

Atque hinc est quod ait Ierem. Threnor. 3. 27. *Bonum est viro cùm portaverit jugum ab adolescentia sua: sedebit solitarius, & tacebit: quia levavit super se.* Ita maximi sancti à teneris inchoarunt sanctam, austeram, religiosam & perfectam vitam; uti S. Joannes Baptista, de quo canimus:

Antra deserti teneris sub annis
Civium turmas fugiens petisti:
Ne levi saltem maculare vitam
Famine posses.

Exempla.

Sic Samson & Samuel à puero consecrati sunt Nazaræi. Sic Joannes Evangelista juvenis, & à sæculi corruptione adhuc immunis Christum secutus est, ideoque fuit *discipulus ille quem diligebat Jesus*, cui & maxima mysteria revelavit. Sic & Paulus primus Eremita, & S. Antonius, & S. Hilarion an: 15. ætatis, venditis omnibus, & in pauperes distributis, in deserto se totos Domino manciparunt. S. Benedictus valdè juvenis erat quando omnia dereliquit, nempe 10. vel 12. annorum. S. Maurus erat annorum 12. S. Placidus, & multi alii S. Benedicto pueri traditi sunt. S. Joannes Calybita cùm esset annorum circiter 14. relictis ædibus & opibus paternis, inscitis parentibus in longinquum monasterium se abdidit, orationi & jejunio vacaturus. S. Romualdus incepit vitam monasticam anno 20. S. Thomas 14. S. Franciscus à Paula 13. S. Antonius 13. appulit animum, 14. receptus est. S. Vincentius Ferrerius 18. S. Laurentius Justinianus 19. S. Bonaventura 22. Venerab. Beda ab anno 7. in Religione educatus est. Plura Sanctorum qui à puero cœperunt exempla, vide in Speculo juventutis, quod nuper edidit Bernard. Dorhoff, totumque est de hac re.

Sola Christi doctrina salutifera.

QUÆ (sacræ Litteræ) TE POSSUNT INSTRUERE (σοφίσαι, id est, sapientem reddere) AD SALUTEM, PER FIDEM, QUÆ EST IN CHRISTO JESU] id est in Christum Jesum. q. d. Sacræ Litteræ instruunt te ad salutem hoc ipso, quo docent credendum esse in Christum, & per fidem Christi, ejusque Sacramenta & præcepta à Christo ad id instituta nos justitiam & salutem consequi debere. *Nec enim aliud nomen est sub cælo, in quo oporteat nos salvos fieri.* Actor. 4. 27. Quapropter finis legis & Prophetarum est Christus, quem quia rejiciunt Judæi, hinc legem & Prophetas non intelligunt, nec fidem Christi, ac consequenter nec salutem assequuntur. q. d. Paulus: Ego jam morior, & ad martyrium tendo, non ampliùs me doctorem audies, ô Timothee, dolebis me sublato, perinde ut doluit Eliseus sublato in cælum Elia magistro: sed age; animos resume, vice mei sacras Scripturas tibi relinquo, quasi doctorem & consultorem, ut in eis Deum loquentem & docentem audias, utque ex iis, neque in tristibus animum contrahere, neque in lætis inflari discas. Ita S. Chrysost. Nam, ut ait S. August. serm. 112. de Temp. tom. 10. *Cùm oramus, cum Deo loquimur: quando verò legimus divinas Scripturas, Deus loquitur nobiscum.*

VERS. 16.

Sacra Scriptura inspirata à Spiritu sancto.

OMNIS SCRIPTURA DIVINITUS INSPIRATA, UTILIS EST AD DOCENDUM, AD ARGUENDUM, AD CORRIPIENDUM, AD ERUDIENDUM IN JUSTITIA] Græca interserunt ἐ, id est &, ut sit sensus: Omnis Scriptura, scilicet sacra, est divinitus inspirata, est & utilis ad docendum: elegantiùs græcè dicitur S. Scriptura θεόπνευστος, id est, à Deo inspirata. q. d. Non suo instinctu judicio, ductu, uti profani historici & philosophi sua conscripserunt, sed *Spiritu sancto inspirati locuti sunt*, & scripserunt *sancti Dei homines*, 2. Petri 1. 21.

Spiritus S. non eodem modo dictavit omnem sacram Scripturã.

Nota. Hinc sacra Scriptura dicitur verbum Dei, & Spiritus sancti: Prophetæ verò & alii scriptores hagiographi vocantur calami & instrumenta Spiritus sancti, quasi scribæ velociter scribentis, inspirantis & dictantis sacras Litteras.

Nota Secundò, Spiritum sanctum non eodem modo dictasse omnes sacras Litteras: nam legem & prophetias ad verbum revelavit & dictavit Mosi & Prophetis: historias verò & morales exhortationes, quas anteà vel visu, vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores hagiographi, non fuit necesse inspirari, aut dictari à Spiritu sancto; utpote cùm eas scirent & callerent ipsi scriptores. Sic S. Joannes cap. 19. 35. dicit se scribere quæ vidit. S. Lucas verò c. 1. v. 2. dicit se scribere Evangelium, quod audivit & traditione accepit ab Apostolis. Dicitur tamen Spiritus sanctus eam quoque illis dictasse. Primò, quia scribentibus astitit, ne vel in puncto à veritate aberrarent. Secundò, quia eos excitavit & suggessit ut hæc potiùs scriberent quàm illa.

A Conceptum ergo & memoriam eorum quæ sciebant, non eis ingessit Spiritus sanctus, sed inspiravit ut hunc potiùs conceptum quàm illum scriberent. Tertiò, quia omnes eorum conceptus & sententias ordinavit, digessit & direxit Spiritus sanctus, v. g. ut hanc sententiam primo, illam secundo, aliam tertio loco, & ita consequenter, collocarent, & scripto consignarent; hoc enim propriè est librum aliquem concinnare & conscribere: & hac ratione propriè sacrorum librorum auctor dicitur esse Spiritus sanctus. Et hoc est quod S. Gregorius in præfatione in Job ca. 2. docet, ipsum Iob sua gesta non sua, sed altiore Spiritus sancti manu, sensu & ductu scripsisse, ideoque de iis non quasi de suis, sed quasi de alienis gestis loqui. *Scriptores*, inquit, *sacri eloquii, quia repleti Spiritu sancto super se trahuntur; quasi extra semetipsos fiunt, & sic Dei sententias quasi de aliis proferunt.*

Illius conceptus sententiasq; ordinavit.

Sacra Scriptura sensus profundi non cuivis scrutandi.

Nota Tertiò. Ex eo quòd à Deo inspiratæ sunt sacræ Litteræ, colligit S. Chrysost. eas profundos & divinos habere sensus, ac proinde eas non cuivis esse obvias & claras; sed arcana multa continere, instar fluvii, cujus extima aquarum superficies tantùm patet, sub qua interior B ac longè major aquarum copia recondita latet, *in qua & agnus* (humilis) *natat, & elephas* (superbus) *mergatur*, inquit S. Gregor. epist. ad Leandrum, quæ præfigitur præfat. in Iob.

Ad quid utilis sit sacra Scriptura.

Nota Quartò. Sacra Scriptura *utilis* est Primò, *ad docendum*, scilicet sanam doctrinam. Secundò, *ad arguendum*, scilicet Simonianos, aliosque hæreticos. Tertiò, *ad corripiendum*, græcè πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est ad correctionem; Ambros. vertit, *ad redintegrationem*, qua scilicet Catholicos à vita bona & Christiana aberrantes corrigas, vitæque integritati restituas. Quartò, *ad erudiendum in justitia*, qua scilicet erudiamus alios ad omnem justitiam, id est, ad omnem morum honestatem, sanctimoniam & perfectionem.

VERS. 17.

UT PERFECTUS SIT HOMO DEI, AD OMNE OPUS BONUM INSTRUCTUS] *Hominem Dei* vocat doctorem & Episcopum; ut dixi epist. 1. c. 6. 11.

Secundò, pro *instructus*, græcè est ἐξηρτισμένος, id est adornatus, compositus, apparatus, instructus. Verùm Syrus, Ambros. & Theophyl. legunt ἀπηρτισμένος, id est, consummatus & perfectus: & ita videtur legisse noster In- C terpres; q. d. Sacræ Scripturæ utiles sunt ad hoc ut faciant te perfectum doctorem, ô Episcope, ut ad omne opus bonum, præsertim docendi, arguendi, corripiendi, & erudiendi jam dictum, quod proprium est Episcopo, atque ad martyrium pro eo subeundum, sis instructus & comparatus. Prævidebat enim Paulus tam sibi, quàm Timotheo martyrium pro Evangelio instare.

Non sola Scriptura reddit hominem perfectum.

Nota. Non dicit Apostolus solam Scripturam reddere hominem perfectum: sic enim excluderet Sacramenta, gratiam, doctores & traditiones, quas tamen requirit 2. Thessal. 2. v. 14. Neque rursum dicit Apostolus, S. Scriptura sufficiens est, sed *utilis est ut homo sit perfectus*. Sicut ergo si dicas, Sol utilis est, ut omne vivens producatur & perficiatur; non negas ad hoc opus esse pariter concursu causæ secundæ generantis: ita similiter cùm dicit Apostolus, Scripturam utilem esse ad hoc, ut homo sit perfectus, non negat ad perfectionem tum doctrinæ, tum vitæ Chri- D stianæ, requiri traditiones, Sacramenta, actus virtutum, aliaque à Christo alibi præscripta. Adde, cùm hæc scriberet Apostolus, necdum scripta erat Apocalypsis, & nonnullæ Apostolorum epistolæ, quas proinde Timotheus legere non poterat, quæ tamen uti ad perfectam Scripturam, ita ad hoc, ut ex ea perfectus evadat homo, requiruntur.

Innuit tamen Apostolus, ut rectè notavit Chrysost. neminem sine Scriptura posse esse perfectum in fide & vita Christiana ac divina. Ad hanc enim utilitatem & usum à Deo data est Scriptura.

Sacra Scriptura pharmacum est ad omnes morbos depellendos.

Hinc S. Basilius epist. 1. ad Gregor. Nazianz. S. Scripturam comparat officinæ apothecariæ, quæ omnibus pharmacis ad quoslibet morbos depellendos instructa est. *Si quis*, inquit, *laborat concupiscentia, & castitatis est cupidus, historiam Ioseph assiduè legat, ex ea discet & hauriet pudicitiæ amorem, & spiritum. Si quis impatiens, patientiam desiderat, legat gesta S. Iob. Si quis fortitudinem cupit, legat acta Davidis. Si quis mansuetudinem appetit, Mosen volvat & imitetur.* Ita S. Paula in omni re & tentatione, sacra Scriptura se armabat, & ad perfectionem instruebat, teste S. Hieron. in ejus

Hæc S. Paula fuit clypeus contra omnes tentationes.

ejus epitaphio: ut, videretur eſſe arca teſtamenti & armamentarium Scripturæ. *In periculis*, inquit, Hieron. *loquebatur Paula; Qui vult venire poſt me, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam; & ſequatur me. Cùm everſio totius patrimonii nuntiaretur, ajebat. Nudus exivi de utero matris. In crebra infirmitates Habemus theſaurum iſtum in vaſis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem. In mœrore cantabat, Quare triſtis es anima mea? ſpera in Deo. Cùm nimio fervore virtutum nonnullis videretur inſana, Theatrum, ait, facti ſumus mundo, angelis & hominibus, nos ſtulti propter Chriſtum*, &c. Appoſitè ergo Origenes homil. 7. in A Exod. S. Scripturam cum manna comparat. *Si tu*, inquit, *verbum Dei tota fide & devotione ſuſceperis, fiet tibi ipſum verbum quæcumque deſideras; vg. ſi tribularis, conſolatur te, dicens; Cor contritum & humiliatum Deus non ſpernes. Si lætaris, pro ſpe futura cumulat tibi gaudium, dicens: Lætamini in Domino, & exultate juſti. Si iracundus es, mitigat te, dicens: Deſine ab ira, & derelinque furorem. Si in doloribus es, ſanat te, dicens: Dominus ſanat omnes languores tuos. Si paupertate conſumeris, conſolatur te, dicens: Dominus allevat de terra inopem. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo ſaporem quemcumque volueris.*

Eſt velut manna.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Obteſtatur Timotheum ut inſtanter prædicet, moneat, arguat ſuos; idq; propter inſtantes hæreticos: ſe enim id ampliùs facere non poſſe.

Vnde v. 6. docet ſibi inſtare mortem & martyrium, ac prædicationis laborumq; coronam.

Secundò, v. 9. jubet ut ad ſe ab omnibus penè derelictum, cum penula, & libris veniat.

Tertiò, v. 16. recenſet quomodo à Nerone & primis vinculis à Deo ſit liberatus, ſperatq; eadem Dei ope è ſecundis vinculis non liberari, ſed per martyrium evolare ad regnum cæleſte.

Quartò, v. 19. ſuos ſalutat, & gratiam apprecatur.

1. Teſtificor coram Deo, & Ieſu Chriſto, qui judicaturus eſt vivos & mortuos, per adventum ipſius, & regnum ejus: 2. prædica verbum, inſta opportunè, importunè: argue, obſecra, increpa in omni patientia & doctrina. 3. Erit enim tempus, cùm ſanam doctrinam non ſuſtinebunt, ſed ad ſua deſideria coacervabunt ſibi magiſtros, prurientes auribus: 4. & à veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. 5. Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Evangeliſtæ, miniſterium tuum imple. Sobrius eſto. 6. Ego enim jam delibor, & tempus reſolutionis meæ inſtat. 7. Bonum certamen certavi, curſum conſummavi, fidem ſervavi. 8. In reliquo repoſita eſt mihi corona juſtitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die juſtus judex: non ſolùm autem mihi, ſed & iis qui diligunt adventum ejus. Feſtina ad me venire citò. 9. Demas enim me reliquit, diligens hoc ſæculum, & abiit Theſſalonicam. 10. Creſcens in Galatiam. Titus in Dalmatiam. 11. Lucas eſt mecum ſolus. Marcum aſſume, & adduc tecum; eſt enim mihi utilis in miniſterium. 12. Tychicum autem miſi Epheſum. 13. Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, & libros, maximè autem membranas. 14. Alexander ærarius multa mala mihi oſtendit; reddet illi Dominus ſecundùm opera ejus; 15. quem & tu devita; valdè enim reſtitit verbis noſtris. 16. In prima mea defenſione nemo mihi affuit, ſed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur. 17. Dominus autem mihi aſtitit, & confortavit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes, & liberatus ſum de ore Leonis. 18. Liberavit me Dominus ab omni opere malo; & ſalvum faciet in regnum ſuum cæleſte, cui gloria in ſæcula ſæculorum. Amen. 19. Saluta Priſcam, & Aquilam, & Oneſiphori domum. 20. Eraſtus remanſit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. 21. Feſtina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes. 12. Dominus Ieſus Chriſtus cum ſpiritu tuo. Gratia vobiſcum. Amen.

Vers. 1. & 2.

Teſtificor coram Deo, et Ieſu Chriſto, qui judicaturus eſt vivos et mortuos, per adventum ipſius, et regnum ejus, prædica verbum] Pro *teſtificor*, græcè eſt διαμαρτύρομαι, id eſt, obteſtor, &, ut Theophyl. & Anſelm. adjuro te, ô Timothee, coram Deo, & per Deum, perque Ieſum Chriſtum, quos invoco quaſi teſtes (hoc enim ſignificat Hebræum *heid*) & vindices hujus meæ obteſtationis, ut inſtanter Evangelium prædices, opportunè & importunè, cogitans te hujus prædicationis factæ vel neglectæ exactam in die judicii, Chriſto judici reddi-turum eſſe rationem.

Vltima monita dat Apoſtolus Timotheo. Epiſcopus ad prædicandum jure divino tenetur.

Nota. Apoſtolus hic jam moriturus quaſi ultimis verbis alloquitur Timotheum: ultima enim ei dat monita, & quaſi teſtamentum condit, in quo ante omnia commendat ei quaſi Epiſcopo munus prædicandi. Eſt enim hoc primum & maximum Epiſcopi officium, ad quod Epiſcopus jure divino obligatur, ut docet Concil. Trident. ſeſſ. 24. cap. 4. Terreantur ergo hic Epiſcopi & paſtores qui non prædicant, inquit Theophyl.

Nota *coram Deo*, ſcilicet Patre: ſequitur enim, *& Ieſu Chriſto*. Deus ergo hic diſtinguitur à Ieſu A Chriſto, ac conſequenter non eſſentiam, ſed perſonam Patris denotat.

Quomodo judicandi vivi & mortui.

Secundò, dicitur *Chriſtus judicaturus vivos & mortuos*, id eſt, juſtos & peccatores, inquit Chryſoſt. ſed hoc myſticum eſt. *Vivos* ergo intelligit ad litteram homines, ſcilicet qui in die judicii invenientur vivi: *mortuos*, qui ante illum diem erunt defuncti. Vide dicta 1. Theſſal. 4. v. 16.

Tertiò, *τὸ per adventum ipſius*, non eſt, adjurantis, vel obteſtantis (ſic enim græcè deberet eſſe ἐπὶ, non κατὰ) ſed tantùm deſignat tempus & modum quo, Chriſtus judicaturus eſt vivos & mortuos, ſcilicet per adventum ſuum, vel in adventu ſuo illuſtri (hoc enim eſt Græcum ἐπιφανεία) cùm ſcilicet Chriſtus non pauper & humilis, uti olim, ſed glorioſus veniet ad judicium, in quo regnum ſuum beatum & æternum cum omnibus Sanctis glorioſè inibit, & quaſi coram toto mundo inaugurabitur; ita Chryſoſt.

Expergeſiat & horreat ſub tali teſtificatione Epiſcopus, Parochus, concionator, confeſſarius. *Quis hæc audiens*, ait S. Auguſtin. libr. 1. contra Creſcon. c.

hæc

6. si Deo fideliter servit, si dolosus operarius non est, ab hac diligentia & instantia conquiescat? quis sub tanta testificatione segnis esse audeat! Jure queritur S. Gregor. hom. 17. in Evangel. *Ecce*, inquit, *mundus totus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valdè invenitur operator: quia officium quidem sacerdotale suscepimus, sed opus officii non implemus.*

VERS. 2. INSTA (prædicationi) OPPORTUNE, IMPORTUNE] Græcè εὐκαίρως, ἀκαίρως, id est, tempestivè & intempestivè. Est proverbium idem significans quod assiduè & instanter; quamvis Primasius ex Aug. propriè hæc accipiat: *Verbum* inquit, *opportunum est libenter audienti, importunum invito*. Et S. Cæsar. Episc. Arelat. hom. 16. *Quid est*, ait, *opportunè, importunè nisi opportunè volentibus, importunè nolentibus? Volentibus audire verbum Dei, offerendum est, fastidientibus ingerendum: ne fortè contra nos ante tribunal Christi stantes dicant, se à nobis admonitos non fuisse, & animarum illorum sanguis de manibus nostris requiratur.* Quod enim invitus nunc audit, postea ruminans capiet, libens accipiet, convertetur & gratias aget, uti æger, cui ligato calculus aut ulcus secatur, dolet, clamat, quin & medicum subinde abigere vult; sectus tamen & curatus gratias agit. Vide August. lib. de Pastoribus cap. 7. Audi S. Gregor. p. 2. Pastor cap. 4. *Dicturus*, inquit, *importunè, præmisit opportunè: quia scilicet apud auditoris mentem ipsa sua vilitate se destruit, si habere importunitas opportunitatem nescit.*

Quomodo vitia arguenda.

ARGUE, OBSECRA, INCREPA IN OMNI PATIENTIA ET DOCTRINA] Pro *argue*, græcè est ἔλεγξον, id est, argumentis convince. *Nam si absque argumentis aliquem increpes, temerarius esse videberis nullusque te perferet*, inquit Chrysost. & ille quem increpes, fiet impudens & durus ac obstinatus.

Secundò, pro *obsecra increpa*, in Græco alius est ordo. nam præcedit ἐπιτίμησον, id est increpa, sequitur verò παρακάλεσον, id est, obsecra vel adhortare. Interpres ergo Noster hæc verba transposuit, ut meliùs significaret alternationem affectuum, quam hic præcipit Paulus; scilicet Episcopum nunc debere errantes & peccantes arguere, nunc obsecrare, mox rursum increpare acriùs. Nam, ut ait B. Innocentius dist. 83. cap. *Error*; *Error cui non resistitur, approbatur; & veritas, cùm non defenditur, opprimitur: negligere quippe, cùm possis deturbare, perversos, nihil est aliud quàm fovere: nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori, cùm potest, desinit obviare*. Dicit ergo Apostolus: *Argue, obsecra, increpa*. q. d. Increpatio est idem quod in chirurgia sectio: obsecratio verò est pharmacum leniens, hoc ergo adhibe increpationi, ne, si sola sit increpatio, quasi sectio, hominem nimio dolore excruciet, & ad pusillanimitatem, indignationem, aut etiam desperationem adigat. ita Chrysost. Theophyl. & alii. Sicut enim medici nunc lenibus pharmacis, nunc acribus utuntur: sic Episcopus, & quivis spiritualis medicus nunc blanditiis, nunc asperioribus verbis cum suis agere debet, uti fecit Abraames monachus & Episcopus Carrharum, inquit Theodor. in Philotheo cap. 17.

Quantum peccatum non increpare peccata.

Verùm S. Prosper lib. 2. de Vita contemplat. cap. 5. hæc diversos refert: *Argue*, inquit, *coæquales, obsecra seniores, increpa juniores: sed propterea addit. In omni patientia: quia leniter castigatus exhibet reverentiam castiganti; asperitate autem nimia & increpatione offensus, neque increpationem recipit, neque salutem.*

Quinam arguendi, obsecrandi, increpandi.

Nota. Jubet Apostolus increpationem faciendam Primò *in*, id est cum, *omni patientia*; &, ut græcè est, μακροθυμίᾳ, id est longanimitate. Secundò, *in*, id est cum, *doctrina*, qua scilicet solidè alium errasse doceas, eique viam veritatis, ostendas. Ratione enim convinci & duci volunt homines. Duæ hæ dotes necessariæ sunt doctori, prædicatori & monitori, doctrina scilicet & patientia, ne tarditati & duritiei ejus quem docet & monet, irascatur; sed toleret, compatiatur, & de lapsu ejus doleat magis, quàm ille qui lapsus est. ita Chrysost. Unde pulchrum documentum iis qui alios monere aut corripere volunt, dat S. August. epist. ad Galat. in illud cap. 6. 1. *Hujusmodi instruite in spiritu lenitatis*, ut scilicet qui alium sunt correpturi, ante correptionem examinent conscientiam, an amore ad eam moveantur; nec ad eam descendant nisi examinata conscientia, deprehendant se proximi amore ad eum corripiendum impelli. *Quidquid enim*, inquit, *lacerato animo dixeris, punientis est impetus, non charitas corrigentis: dilige, & dic*

Duæ dotes necessariæ monitori.

Documentum pro iis qui alios volunt corripere.

A *quod voles.* Hinc rectè advertit Theophyl. non dici simpliciter, *Increpa in patientia*, sed *in omni patientia*, id est, inquit, quæ omnibus modis demonstratur, operibus nimirum, verbis & pecuniis, ut quaquaversum constans & perfecta sit doctoris & monitoris patientia; ut numquam suam bilem & iram ostendat, quantumcumque auditor aut peccator illi difficilis sit, molestus & rebellis. Ita nimirum imitabitur Deum, qui peccatores monet, docet, exspectat in multa patientia. Unde *Deus* ab Hebræis dicitur lentos habere pedes; longas aures, fortes manus, & latas nares: ipse Deus licet ob adorationem vituli populo suo maximè infensus, jussit voluitque à Mose hisce nominibus compellari & invocari, Exodi 34. 6. *Dominator Domine Deus misericors & clemens, patiens, & multæ miserationis*. Ubi pro *patiens*, in Hebræo est ארך אפים *erech appaim*, id est *longus naribus*. hoc est, *iris*. q. d. Longus ad iras, tardus ad irascendum. quia enim ira maximè vultu & naribus se prodit, unde irati dicuntur corrugare & suspendere nasum, quodque iras naribus efflant; hinc Hebræi per *appaim*, id est nares, significant iram. Rursum, *longus naribus*, id est, *latus naribus*, per enallagen quantitatis, qua

Deus apud Hebræos dicitur habere lentos pedes, longas aures, fortes manus, & latas nares.

Latus naribus idem quod longanimis: arctus naribus, iracundus.

B longitudo pro latitudine ponitur. Jam latus naribus idem est quod μακρόθυμος, id est, longanimis & tardus ad iram; qui enim angustis sunt naribus, citò irascuntur, eò quòd fumos & vapores biliosos ex stomacho ascendentes citiùs concipiunt, & tardiùs ob meatuum in naribus angustias efflant: unde hebraicè colericus qui citò irascitur, vocatur קצר אפים *kesar appaim*, id est, arctus vel strictus naribus. Talis enim, ut dixi, celer est in bilem. E contrario qui latis sunt naribus, tardè irascuntur tales enim & bilem faciliùs efflant, & insuper multum aeris frigidi admittunt, quo bilis æstus temperetur: unde placidiores sunt. & hac de causa lentus ad iram, hebraicè dicitur *erech appaim*, id est, longus sive latus naribus, itaque Deus, utpote patientissimus & clementissimus, antropopathôs vocatur.

Deus antropopathôs vocatur longus naribus.

VERS. 3. ERIT TEMPUS, CUM SANAM DOCTRINAM NON SUSTINEBUNT: SED AD SUA DESIDERIA COACERVABUNT SIBI MAGISTROS, PRURIENTES AURIBUS] Dat causam cur dixerit, *Prædica verbum, insta, argue, obsecra*, quia scilicet multi homines voluptuarii & libertini similes sibi magistros, putà hæreticos, quærent,

C qui hominum curiositati & cupiditatibus indulgentes, eos à sana fide & severitate vitæ Christianæ ad suos errores & vitæ morumque licentiam abducent.

Nota vocem *coacervabunt*, id est temere sine judicio & delectu, prout agit eos libido, & novitatis ac cupiditatum desideria aggregabunt sibi doctores, non ab Episcopis ordinatos & approbatos, sed quos plebs ipsa sibi depoposcerit, perinde ut lapides tumultuariè à multis coacervantur, & in unum acervum & cumulum colliguntur. Unde Chrysostomus, *Vox coacervabunt*, inquit, *significat confusum doctorum turbam ac multitudinem*. Pulchrè & verè Tertullianus lib. de Præscript. cap. 41. *Ordinationes eorum* (hæreticorum) *temerariæ, leves, inconstantes: nunc enim neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros*. Adde, quod hoc sæculo vidimus & videmus nunc quoque cerdones, cauponarios, sartores & pollinctores, & hisce viliores.

Quales hæreticorum ministri & magistri.

Nota Secundò, *τὸ prurientes auribus*, non ad magistros sed ad auditores qui sibi magistros coacervant, referendum esse. Græcè enim est, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, in nominativo. Adde, magistros non auribus, sed lingua; discipu-

Quid sit pruritus aurium in impiis.

D los verò auribus prurire. Sensus ergo est ii qui pruriunt auribus, coacervant sibi magistros ad suos pruritus & desideria accommodatos. q. d. Hi homines desideriis vanis & carnalibus pleni, eò quòd pruriant auribus, id est, eò quòd ament audire nova, curiosa, mollia, voluptuaria; hinc quærunt sibi magistros. non qui verbo mordeant, & abradant vitia, sed qui sibi & vitiis suis abblandiantur, quique aures scalpant, & omni cubito pulvillum assuant, dum mellita & vulgo plausibilia prædicant. Unde S. Cyprianus l. 3. Testimon. 67. ad Quirinum legit, *coacervabunt sibi magistros, prurientes in audiendo, scalpentes aures*. Sic pruriebant auribus Judæi, cùm eloquentia Prophetarum, quasi cithara delectarentur sed mandata eorum negligerent, imò riderent; quia, ut ait Dominus ad Ezech. cap. 33. 31. *In canticum oris sui vertunt sermones tuos, & es eis quasi carmen musicum, quod suavi dulcique sono canitur: & audiunt verba tua, & non faciunt ea*. Talis erat & prurigo illorum, qui dice:

dicebant Prophetis: *Nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt, loquimini nobis placentia* (hebraicè חלקות, *halakot*, idest lenia, mollia, blanda, suavia) *videte nobis errores*, Isaiæ 30. vers. 10.

Voluptuarii laborant morbo pruriginis.

Nota. Appositè voluptuarii dicuntur laborare morbo pruriginis, qui brevi voluptate longum dolorem affert, nam, ut ait Plato in Philebo, *Sicut jucundum & volupe est scabiem scabere, ac postea tetros ciet odores & dolores; ita vitiorum voluptas gustu grata est, postea verò multum habet fellis & aloes.*

VERS. 5. TU VERO VIGILA, IN OMNIBUS LABORA, OPUS FAC EVANGELISTÆ, MINISTERIUM TUUM IMPLE, SOBRIUS ESTO] Quia, ut dixit, instant pravi magistri & hæretici, qui à sana fide populum ad fabulas erroneas avertent: hinc Episcopo Timotheo acrem hic contra eos indicit vigilantiam, ut quasi Argus centum oculis eos observet, & quasi lupos à suo grege avertat.

Secundò, pro *labora*, græcè est κακοπάθησον, id est mala sustine, perfer & obdura pro Evangelio.

Opus Evangelistæ quod & quale.

Tertiò, *opus Evangelistæ* vocat non scriptionem, sed prædicationem Evangelii: Evangelistæ enim est evangelizare verbum Dei, tum voce, tum vita sancta, inquit Anselmus.

Quartò, pro *ministerium tuum imple*, græcè est τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, quod Erasmus, Vatabl. & alii vertunt, *facito plenam fidem tui ministerii*, id est, tuæ prædicationis; ut scilicet eam ad plenum probatam reddas. Sed simpliciùs, ut dixi Rom. 14. 5. Noster hic & alibi Græcum πληροφόρησον vertit, *imple*, id est, plenè perfice tuum ministerium; ut scilicet perfectè expleas & perfungaris tuo docendi, prædicandi & regendi officio: hoc enim tibi tamquam Episcopo incumbit. Id fiet si assiduè prædices, sique vita tua doctrinæ respondeat, ut tui videant te non venari tua commoda, sed pro Evangelio dura & dira quæque alacriter pati amore Christi: omnium enim oculi in te sunt conjecti. Ita Episcopus, Pastor, doctor, & quisque videat ut spartam, quam nactus est, hanc adornet. Sic S. Cyprianus quotidie populum suum docebat & exhortabatur, ut ipse initio l. de Disciplina & bono pudicitiæ fatetur, dum ait: *Semper enim et vel maximè quotidianis evangeliorum tractatibus vobis fidei & scientiæ per Dominum incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini utilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inveniri, quàm ut doctrina divinorum per ipsum insinuata collataq; verborum, possint credentes ad repromissum regnum pervenire cælorum? hoc certè mei & muneris & operis quotidianum votivum negotium, absens licet obtinere connitor.* Hæc ipse exul per litteras docens populum, quem præsens quotidie per concionem viva voce docebat. Unde de eo Pontius in ejus Vita: *Tanta illi*, inquit, *fuit sacri cupido sermonis; ut optaret sic sibi passionis vota contingere, ut, dum de Deo loquitur, in ipso opere necaretur. Et hi erant quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam.*

Officium Episcopi evangelizare opere & verbo.

S. Cyprianus exemplum boni Episcopi.

Quintò, τὸ *sobrius esto*, non est in Græco, nec in Syro, nec apud Ambrosium, Primas. Haymonem & alios veteres. Unde videtur irrepsisse, præsertim cùm post illa quæ longè perfectiora sunt, scilicet; post *In omnibus labora, opus fac Evangelistæ, ministerium imple*, satis frigidè videatur subjungi, *Sobrius esto*. Suspicio ergo est, ut notat Franc. Lucas in suis Notis, illud hic irrepsisse, ex ambiguæ Græcanicæ vocis alia translatione. Græcum enim σὺ δὲ νῆφε, quod Noster cum Syro vertit, *tu verò vigila*; verti potest, *tu verò sobrius esto*: & ita eo loco ubi nos habemus; *tu verò vigila*, Ambros. legit, *sobrius esto*, nec postea agnoscit sive *vigila*, sive *sobrius esto*, Idemque Ambros. τὸ *sobrius esto*, explicat per *vigila*: Admonet, inquit, & hortatur ut vigilet.

τὸ sobrius esto, irrepsitium est.

VERS. 6. EGO JAM DELIBOR, ET TEMPUS RESOLUTIONIS MEÆ INSTAT] Nota. Conjunctio *enim* dat causam cur tam impensè Timotheum hortatus sit ad vigiliam & prędicationem; utque ministerium suum adimpleat; quia scilicet mors sibi instabat. q. d. Hæc monita mea acria sunt, quia ultima, viva voce deinceps te non alloquar. Vide ergo, ò Timothee, ut ultima hæc monita penitus tibi imprimas, atque in omnem vitam ob oculos ponas; quasi in iis me monentem tamquam præsentem semper intuearis.

Nota. Pro *delibor* græcè est σπένδομαι, id est, pro libamento offeror & immolor, sanguinem meum quasi libamen Deo profundo, consecro & sacrifico per martyrium. Scitum est ex Levitico sacrificia, sive victimas suum habuisse libamen vini & olei: erant enim sacrificia quasi convivium Dei, in quo

Libamen in sacrificiis

A quasi cibus Dei erant victimæ, potus verò erat libamen. Victimas ergo hic Paulus vocat gentes à se conversas, Christoq; oblatas: libamen verò vocat suum sanguinem, quo hanc victimam sanxit Deoque consecravit. Vide dicta Rom. 15. 16. & Philip. 2. 17.

quid fuerit, ad quod alludit Paulus.

Advertit hic Chrysost. & Theophyl. Paulum hic non vocare se victimam, sed libamen. Hoc enim dignius est: nam victima sæpè non tota, libamen verò totum semper Deo offerebatur. Adde, potiùs & clariùs sanguinis effusionem & martyrium significari per libamen, quàm per victimam. Ex Dei ergo revelatione & instinctu præscivit Paulus mortem, adeoque martyrium sibi instare. Idem præscivit S. Petrus, ut patet epist. 2. cap. 1. 14. *Certus sum*, inquit, *quia velox est depositio tabernaculi mei.*

Paulus præscivit mortem suam.

Hinc Nota Secundò. *Tempus resolutionis* vocat tempus mortis. Mors enim non est interitus, sed resolutio hominis, qua scilicet corpus terræ quasi matri, anima Deo quasi patri redditur, qui in resurrectione illa conjunget, & in æternum colligabit ac glorificabit. Unde Tertullianus in Scorpiaco c. 13. legit, *tempus diversionis*, id est, reversionis & regressionis meæ, ad Deum scilicet, instat; & S. Cyprianus epist. 9. ad Mar-

Mors quomodo resolutio.

B tyres legit *tempus assumptionis meæ instat*. Sunt hæc verba Pauli, inquit August. in psal. 31. *Exultantis magis ad mortis præsentiam, & ad coronam anhelantis, quàm timentis, & seipsum cruciantis.* Ita Martyres audito mortis nuntio exultarunt & jubilarunt. Sic S. Cyprianus audita Valeriani Imp. contra se sententia, *Thascium Cyprianum gladio animadverti placet*; respondet *Deo gratias, qui me à vinculis hujus corporis dignatur absolvere.*

Nota Tertiò, verbum *instat*, quod Baronius & alii explicant per, appropinquat, quia scilicet sub hoc eodem Cæsare Nerone post novem annos ego Paulus capite plectar. Putant enim illum hæc scripsisse non è secundis, sed è primis vinculis. q. d. Paulus. Mea senectus, mei labores mea prædicatio, ærumnæ, persecutiones mihi præsagiunt, imò certò prænuntiant, me non diu victurum, sed brevi moriturum, putà post paucos annos, scilicet octo. Huic sententiæ Primò, favet, quod ait v. 17. *Ut per me prædicatio impleatur*: quo significat sibi adhuc aliquandiu esse prædicandum. Secundò, id quod ait vers. 11. *Adduc Marcum; est enim mihi utilis in ministerium*, scilicet meæ prædicationis. Tertiò, quod v. 8. ex Græcia evocat ad se Timotheum: nam hic evocatus ab eo primo anno primorum

Paulus hanc epistolam scripsit è secundis vinculis.

C vinculorum venit ad eum anno secundo eorumdem, ut patet Philip. 1. 1. ubi Paulus è vinculis cum Timotheo salutat Philippenses. Quartò, quod ait vers. 11. *Lucas est mecum solus*, nam post prima vincula Lucas Paulum reliquit, prædicavitque in Africa & Ægypto: nisi dicas eum inde sub mortem Pauli ad illum rediisse, ut martyrio ejus interesset, uti reipsa interfuisse testantur acta Lini, quæ extant apud Mombricium in martyrio S. Pauli, sed dubiæ fidei. Idem dici posset de Timotheo & Marco. Hisce & aliis pluribus conjecturis Baron. & ex eo moderni nonnulli viri eruditi valdè probabiliter censent hanc epistolam scriptam esse è primis vinculis. Verùm auctoritas veterum in contrarium trahit. Nam è secundis vinculis scriptam esse, censent Euseb. lib. 2. hist. cap. 22. Hieron. l. de Script. Eccles. in Paulo, S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselm. & alii hic, ac Syrus, qui in fine epistolæ ait: *Scripta est à Roma, cùm iterum Paulus sisteretur Neroni.* Favet, quòd Demas in primis vinculis Paulo adhæserit, ut ait Paulus ad Philem. v. 24. hic autem v. 9. ait quòd Demas se reliquerit, scilicet in secundis vinculis, ut videtur. Rursum favet id quod dicam de Trophimo v. 20. Denique urget τὸ *ego enim jam delibor*, q. d. Ego jam

D immolor, instat mihi mors: & ita veteres omnes jam citati intellexerunt. Hoc enim planè significant hæc verba, *Tempus resolutionis meæ instat*, &, *Cursum consummavi.*

Idem Christianis faciendum est, cùm & Gentiles idem fecerint. *Socrates* enim, inquit Nazianzenus ad Philagrium, *ab Atheniensibus ad mortem damnatus, atque in carcere agens, de corpore quasi de alio ergastulo cum discipulis disserebat, cumq; fugere posset, recusavit: postquam autem cicuta ei oblata est, perlibenter accepit, perinde ac si non lethale poculum acciperet, sed propinando, amicos ad potandum invitaret.* Unde & Cicero l. 1. de Orat. ait, viros bonos & sapientes, qualis erat Socrates, quasi cycnos cum laude & voluptate mori, quia scilicet prævident & quodammodo divinant, quid in morte boni sit; atque ut ex Platone ait Seneca ad Marciam c. 23. *Sapientis animus totus in mortem prominet, hoc vult, hoc meditatur, hac semper cupidine fertur in exteriora tendens.*

Probis non est timenda mors.

BONUM CERTAMEN CERTAVI] Græcè, τὸν ἀγῶ- VERS. 7.

ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, id est, agonizavi agonem illum pulchrum, scilicet strenuum & egregium, ideoque decorum & gloriosum; quo pro fide Christi divulganda plurimos labores, ærumnas, persecutiones & afflictiones generosè superavi, ac instans martyrium facilè me cum Dei gratia superaturum certissima spe confido, ut scilicet martyrium quasi coronidem agoni meo impotiam: ita ex Augustino Beda. Alludit Paulus hic, uti aliàs sæpè, ad Olympicos agones, in quibus luctando pugnandoque; & ad stadium, in quo currendo certabant: ubi victor bravio & corona donabatur à brabeuta, id est, à præside certaminis, cujus erat bravium dare illi, qui alios in agone aut cursu superaverat. Sic hic tam agon quam stadium Pauli est vita, status & munus evangelizandi; lucta & cursus sunt labores & passiones; victoria agonis est, ea qua certans contra carnem, dæmonem, mundum, hæreticos, Ethnicos, Gentesque quaslibet, omnes devicit & Christo subjecit; victoria stadii ejus est tum illa jam dicta, tum hæc, quòd scilicet in propagatione Evangelii viros sanctos, aliosque Apostolos prævertit & superavit; corona est ingens gradus & cumulus gloriæ cælestis, quem mox illi daturus erat brabeuta Deus.

Vita Apostoli & nostra stadium, quid lucta, quid corona.

Ad instar S. Pauli B. Agat. fortiter decurso agone suo jam moriens, *Vidisti*, inquit, *Domine, & spectasti agonem meum, quomodo pugnavi in stadio; sed quia nolui obedire mandatis principum, jussa sum in mamilla torqueri. Domine, qui me custodisti ab infantia, qui abstulisti a me amorem sæculi, qui me carnificum tormentis superiorem fecisti, accipe animam meam.*

CURSUM CONSUMMAVI] Putant aliqui cursum idem esse cum certamine & agone, qui præcessit; quasi Paulus quod generatim dixerat, *Bonum certamen certavi*, hic particulatim explicet dicens, *Cursum consummavi*. q. d. Certando cursu vici, & victor metam attigi. Verùm meliùs alii agonem à cursu distinguunt: agon enim erat pugilum & athletarum luctantium, certantium & pugnantium; cursus verò erat currentium & stadiodromorum. Unde hæc distinguit Apostolus 1. Cor. 9. 26. *Ego*, inquit *sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerem verberans*. Hinc & Theodoretus explicans illud, *Bonum certamen certavi*, id est, inquit, adversus universam diaboli catervam dimicans, fusis ac profligatis hostibus tropæum erexi. Suos ergo labores & certamina ac propagationem Evangelii comparat Paulus partim agoni, partim cursui, quia hic cursus ejus erat agon. In hoc enim Evangelii cursu & stadio certandum illi erat contra dæmones Judæos, magistratus, aliosq; Ethnicos & impios, qui in hoc cursu Paulum impedire, eumque sistere & Evangelii propagationem inhibere conabantur. Sunt hæc Pauli verba, non se jactantis, sed consolantis & exhortantis Timotheum, ad se in hoc cursu sequendum. q.d. Ego à carceribus ad metam decucurri, victor ex stadio abeo ad coronam, lætare ergo & me præeuntem assectare, o Timothee tibi lampada trado. Sic Chrysost. quiait: *Ita cucurrit Paulus quasi volucris, imo volucri omni perniciùs, quasi igneas alas haberet, quibus mundum, mortes, insidias, ærumnas, delicias, illecebras, & omnia Evangelii impedimenta pervolaret*. Cursus ergo hic Pauli progressum ejusdem, tum in virtutibus, tum potiùs in laboribus & prædicatione Evangelii, tum denique cursum & peregrinationes Pauli per terras & maria, ad Evangelium toto orbe propagandum significat.

Agon & cursus quomodo distinguantur.

Cursus Pauli qualis & quantus.

Ubi Nota. Hic fuit ordo & cursus peregrinationis S. Pauli. Primò, Damasco in Arabiam profectus est, ad Galat. 1. 17. ex Arabia post triennium Damascum reversus est, inde abiit Hierosolymam ut videret Petrum, ad Galat. 1. 18. Hierosolymis, per Cæsaream, venit Tarsum: inde cum Barnaba Antiochiam, unde ab Ecclesia Hierosolymam missus est, ut pauperibus Hierosolymitanis eleemosynam perferret: inde Antiochiam rediens missu Spiritus sancti abiit Seleuciam, mox in Cyprum. Ab hac per Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Hierosolymam rursum pervenit, interfuitque primo Concilio Hierosolymitano, Actor. 15. unde rursum ab Apostolis missus cum Sila & Barnaba peragravit Syriam & Ciliciam; deinde Phrygiam Galatiam & Mysiam. Inde venit Troadem, ubi per visionem vocatus in Macedoniam, Europam ingressus pertransiit Bœotiam, Achajam, Epirum. Sicque ab Hierosolymis, usque ad Illyricum omnes in circuitu regiones Evangelii prædicatione replevit, Rom. 15. 19. Ac tandem rediens Hierosolymam, inde Romam vinctus missus est; sed liber dimissus, Italiam, Hispaniam, aliaque loca peragravit; donec secundò Romam veniens, cum Petro, Simonem Magum superavit, ac dejecit: tandemque jussu Neronis capite plexus martyrii lauream obtinuit. Quare meritò Chrysost. hom. 73. ad Pop. tom. 5. *Quemadmodum*, inquit, *sol terræ percurrit proprios emittens radios, tantum & hic beatus* (Paulus) *solicitudinem & curam habuit Ecclesiarum omnium, quæ erant* (aut potiùs quæ per ipsum futuræ & erigendæ erant) *per totum orbem terrarum. vidisti latitudinem animæ, vidisti mentis magnitudinem.* Vespasianus Imper. teste Xiphilino, lethali morbo laborans, cùm nihilo minùs æquè ac valens, reipubl. negotia tractaret, monitus à medicis, ut iis sepositis requiesceret, respondit, *Imperatorem decet stantem mori.* At Paulus non tantùm stans, sed & currens occubuit: non enim currere destitit in hoc suo agone, donec eum vita deseruit, itaque cursum suum in morte consummavit.

Ordo & cursus peregrinationis Evangelicæ D. Pauli.

FIDEM SERVAVI] *Fidem*, scilicet Christianam, vel potiùs fidem, id est fidelitatem: hæc enim requiritur in pugile & stadiodromo. Nemo enim coronabitur in agone & stadio, nisi qui fideliter & legitimè in finem usque certarit. Unde Primasius per *fidem* intelligit perseverantiam, q. d. Fidelis fui athleta, perseveravi alacris in contenta hac pugna & cursu ad finem usque vitæ. Nemo mihi constantiam nemo animos, nemo fidelitatem infregit aut imminuit, non Judæi, non Gentiles, non reges, non Philosophi, non dæmones, non vincula, non plagæ, non deliciæ, non tentationes, non terrores: quin potiùs hæc omnia certanti & currenti vires animosque addiderunt. O quàm suave & jucundum erit morituro, si cum Paulo in hora mortis, teste conscientia possit sibi dicere: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*: Certemus ergo generosè, curramus strenuè; dum vivimus & vigemus; ut in illo ultimo vitæ articulo & puncto, in horizonte, inquam, æternitatis qui separabit & disterminabit nos in perpetuum à vita hac temporanea, & in alteram, quæ totius est æternitatis, transscribet; de vita transacta gaudere, de futura quàm optimè sperare possimus ac dicere, *Cursum consummavi, fidem servavi*.

Constantia & perseverantia quam suavis Paulo & cuilibet morituro.

VERS. 8.

IN RELIQUO REPOSITA EST MIHI CORONA JUSTITIÆ, QUAM REDDET MIHI DOMINUS IN ILLA DIE JUSTUS JUDEX] Pro *in reliquo*, græcè est λοιπὸν, id est, quod *superest*, ut vertit Ambrosius, quod vulgò dicimus, *de cetero*.

Secundò, ex eo quòd Paulus constanter asserat, hanc coronam in cælis sibi repositam esse, putat Anselm. Paulum accepisse revelationem suæ prædestinationis & electionis ad gloriam. Sed hoc non evincit nec exigit hic locus. Tantùm enim Paulus id asserit ex fiducia bonæ suæ conscientiæ, sicuti ex eadem, non autem ex revelatione divina dixit: *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi*. Conscientia enim sibi bene conscia, uti dicere potest, *Bonum certamen certavi*; &c. non quòd habeat hujusce rei certitudinem fidei, aut revelationis divinæ, sed tantùm moralem quandam securitatem, certamque opinionem & confidentiam ex memoria vitæ præteritæ bene actæ, & ex testimonio suæ conscientiæ, manantem. ita consequenter pari confidentia dicere potest, *Reposita est mihi corona justitiæ*. Simili spe & constantia tum alii, tum S. Ambros. moriens dixit: *Nec mori timeo, nec vivere recuso; bonum enim habemus Dominum.* Addit S. Aug. l. 2. de Peccatorum meritis c. 16. *Ideo*, inquit, *talibus verbis certus securusque gaudebat Paulus, quia de victoria* (mortis & martyrii) *certum eum securumque iam fecerat, qui eamdem passionem iam illi revelaverat, non re plenissima sed spe firmissima.* Nam non omnino certum fuisse Paulum, sed dubitasse de sua gloria & salute, patet 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, & in servitutem redigo, ne fortè, cùm aliis prædicaverim, ipse reprobus efficiar.*

An Paulus habuerit revelationem suæ prædestinationis.

Confidentia et securitas bonæ conscientiæ in morte.

Nota Tertiò, *coronam justitiæ* vocari eam quæ justitiæ, id est cuivis virtuti, debita est. ita Chrysostomus cum suis.

Secundò, ut Anselm. *corona justitiæ*, id est justa, quam justè merui, quæque justa judicis sententia mihi adjudicabitur.

Hinc patet nos bonis operibus mereri beatitudinem & gloriam æternam ex condigno. Hoc enim significat corona justitiæ, quam non dat, sed reddit pro merito, non donator, sed justus judex Christus. Sua ergo cuique virtu-

Beatitudinem bonis operibus meremur ex condigno.

Varia in cælo pro meritorum varietate corona.

virtuti erit corona, eaque pro meritis varia. Nam, ut ait S. August. serm. 17. de sanctis: *Floribus eius* (Ecclesiæ cælestis) *nec rosæ, nec lilia desunt. certent nunc, charissimi, singuli ad utrosque honores, amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas, vel de doctrina laureas*; illudque Daniel. 12. 3. inspectent & expectent: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*. Idem S. August. l. 2. quæst. Evangel. q. 39. *Omnia*, inquit, *dici possunt de illa ineffabili fruitione veritatis, & tanto magis omnia dici possunt, quanto minus aliquid digne dici potest; nam & lux est illuminatorum, requies exercitatorum, & patria redeuntium, & esca indigentium, & corona vincentium, & quæcumque bona temporalia transeuntia per creaturarum partes error appetit infidelium, veriora & in æternum manentia in creatore omnium simul inventura est pietas filiorum.*

Error Græcorum & Armenorum non dari coronam iustitiæ ante ultimũ iudicii diem.

Adverte, hanc coronam dandam esse in *illa die*, scilicet celebri & publica, putà in die judicii generalis; non quòd antè non detur scilicet statim à morte in judicio particulari uti censuerunt Græci & Armeni, quos damnat Concil. Florent. sed quòd in judicio universali plena & consummata, scilicet corporis & animæ, & publica coram toto mundo dabitur corona.

Quæritur hic, an Deus hanc coronam justis ex justitia debeat, ita ut debito justitiæ obligetur eis, ad dandam hanc coronam; adeoque, quæ & qualis justitia sit in Deo? videtur enim indignum in Deo ponere aliquod debitum, Deumque debitorem facere homini. Ex altera tamen parte Scriptura hic dicit Deum hanc coronam redditurum Sanctis, tamquam coronam justitiæ, id est, ex justitia eis debitam. Sic & Matth 20. jubet operariis dari stipendium, quod diurno eorum labori promisit & pepigit. Rursum Scriptura sæpè dicit Deum redditurum cuique secundùm opera, id est, pro meritis operum, sive pœnam, sive præmium, prout commeruit; quodque impios justè vindicabit & puniet igne inferni. Ergo in Deo est justitia tam vindicativa, quàm distributiva & commutativa, quæ idipsum facit. Clariùs verò idem significat Paulus ad Hebræos 6. 10. *Non enim injustus*, inquit, *est Deus, ut obliviscatur operis vestri & dilectionis*. q. d. Ne injustus videatur esse Deus, ipse omnino non obliviscetur vestri laboris, sed illi debitam mercedem rependet. Unde sequitur quòd Deus mercedem hanc labori eorum debeat ex justitia. Ut hæ & plures aliæ similes S. Pauli, & sacræ Scripturæ sententiæ intelligantur.

An in Deo sit iustitia commutativa, distributiva, vindicativa.

In Deo iustitia est vindicativa, commutativa & distributiva.

Dico Primò, in Deo est justitia vindicativa, seu punitiva. Patet, quia hac Deus punit damnatos & peccatores. Est etiam in Deo justitia distributiva & commutativa. Patet id ex hoc loco in corona & mercede quam Beatis Deus distribuit, pro cuiusque meritis, eamque cum eis quasi pretium pro re vel opere præstito commutat.

In Deo nullum est iustitiæ absolutum debitum.

Dico Secundò, in Deo nullum est debitum justitiæ vindicativæ, quo scilicet teneatur Deus punire peccatores nec etiam in Deo est debitum justitiæ distributivæ, & multò minùs commutativæ. intelligo debitum formale, perfectum & absolutum, quale est inter homines & æquales: quo scilicet altringatur absolutè ex justitia Deus ad dandam iustis mercedem; sicut homo altringitur dare operario, quem conduxit, pretium, quòd stipulatus est. Patet id Primò, quia, ut passim docet Scriptura, Deus absolutissimum omnium rerum & creaturarum suarum habet dominium, quòd à se abalienare, & ligare atque altringere non potest, maximè tali vinculo, scilicet debito iustitiæ & arcto & rigido.

Fuit ostenditur in Deo nullũ posse esse verum debitum respectu creaturarum.

Secundò, quia creatura omnis est sub potestate Dei quasi serva sub domino, idque plenissimæ servitutis jure, quoad omnia & singula quæ possidet. Sicut ergo dominus potest servo rem, putà vestem promissam negare, imò donatam auferre, & promissionem rescindere atque irritare sine injustitia; quia quidquid servus possidet ut servus, id totum domini sui est: ita multò magis potest idipsum cum hominibus & angelis suis Deus. Unde si herus servo, & per impossibile Deus justis negaret præmium quod promisit, esset quidem mutabilis & infidelis, non tamen esset propriè iniustus.

Tertiò, quia opera nostra non tantùm sunt præcepta & Debita Deo, sed & ipsa tota sunt Dei, & omne eorum meritum, omneque ius ad mercedem, in solidum est Dei, totumque à Deo pendet in esse & conservari; perinde ut reli-

A quæ res & creaturæ omnes imò à Dei gratia ea opus meritorium omnem suum valorem & meritum accipit. ac proinde hæc omnia intime pendent à libera voluntate Dei, in cuius manu est absolutè ut sint vel non sint in rerum natura: nullo ergo modo iis altringi aut obligari potest Deus, cùm quolibet momento ea possit obrogare, imò annihilare. Adde, quod voluntas divina à nullo extrinseco ligari vel determinari potest, sed tantùm à seipsa.

Quartò, quia obligatio & debitum sonant imperfectionem, scilicet exigentiam & reale debitum, adeoque significant ius, eminentiam & imperium creditoris in debitorem quodque iure eum cogere possit ad solvendum. quod Deo competere nequit: Deus enim, ut ait S. Aug. l. 2. Confess. c. 4. *reddit debita nulli debens*. ita Anselm. in proslog. cap. 10. & 11. D. Thomas, Ludov. Molina & Gabriel Vasquez 1. p. q. 21. a. 1.

Deus reddit debita nulli debẽs. cur merces bonorũ operũ vocetur corona iustitiæ.

Dico Tertiò, dicitur tamen hoc bonorum operum meritum esse debitum, eorumque merces vocatur corona iustitiæ: Primò, quia opus ipsum, & actus ipse bonus, ex se tali præmio, scilicet vita æterna, dignus est, illique proportionatus: tum quia gratia, & actus ex gratia procedens est semen gloriæ; tum quia hanc merendi facultatem nobis meruit Christus, maximè accedente Dei promissione, qua tam Christo, quàm nobis, promisit se bonis operibus nostris mercedem daturum. Intercedit ergo hic iustitia si non ex parte Dei, certè ex parte rei.

Debitum, Deo oritur ex veracitate.

Secundò, etiam Deus iustis est debitor ex fidelitate, seu veracitate, quæ pars est protestativa iustitiæ. Fidelis enim est Deus, & fidem suam liberat, cùm iustis præmium quod promisit, dat & præstat.

Tertiò, insuper debitor hic est Deus ex iustitia quadam commutativa, supposita tamen & manente promissione sua qua tali operi mercedem promisit. ex iustitia, inquam, non rigida, sed tali, qualis inter patrem & filium; servum, & herum, creaturam & creatorem esse potest: quia Deus mera liberalitate sua promisit bonis operibus hanc mercedem, ac consequenter, ait S. August. serm. 16. de Verbis Apostoli, *Debitorem se fecit non tantùm sibi, sed & Christo & nobis, ut illi dicere possimus, Redde quod promisisti quia fecimus quod iussisti*. Sic & Chrys. homil. 3. in Matth. Cyprian. tract. de Orat. & eleemosyna, Fulgentius præf. ad Monimum, dicunt Deum debitorem nobis fieri dum bona operamur. Sicut ergo, licet filius sit aliquid patris, & ex pietate teneatur patri obedire; tamen est ius & iustum quoddam paternum, quo pater tenetur ex iustitia quadam filiis morigeris, laborantibus, certantibus, vincentibus dare præmium, quòd promisit: ita & Deus nobis, ceu filiis & servis suis, laborantibus tamen & certantibus, tenetur ex simili quadam iustitia dare mercedem quam promisit. Et ratio est, quia Deus præmium hoc promisit non gratis, sed sub conditione operum, tamquam mercedem pro eorum merito. Ergo præstito à nobis opere, eoque impleto, hanc mercedem debet nobis. Deus tamquam mercedem ergo ex iustitia. Qui enim promisit mercedem pro opere præstito, tenetur solvere eam ex iustitia, non autem ex fidelitate tantùm. ex fidelitate enim quis debet solvere quod promisit, etiam sine ulla conditione aut merito operum, ut sit fidelis & verax. Et hoc significat hic corona iustitiæ, quam Deus bonis reddit quasi iustus iudex, ex eaque Matth. 20. Deus solvit operariis denarium promissum, quasi pretium diurni laboris: unde patet consequenter operarios habere ius iustitiæ ad hunc denarium. Id ipsum significat Paulus, cùm ait Hebr. 6. 10. *Non enim iniustus est Deus*, &c. q. d. Iniustus esset Deus, si oblivisceretur vestri operis & laboris.

Possunt boni dicere Deo: Redde quod promisisti quia fecimus quod iussisti.

Simile.

Promissio Dei nobis onerosa, nõ gratuita, ac proinde in Deo est debitum iustitiæ.

Dices, Quomodo ergo Deus retinet altum suum & absolutum ius & dominium omnium, si omnino ex iustitia obligatur nobis dare præmium?

Quomodo supremum dominium, & ius in Deo sit cum debito.

Respondeo, Ius hoc altum & transcendens semper retinet Deus, quia citra iniuriam posset & potest promissionem hanc suam & obligationem rescindere & irritare. Si tamen velit eam manere ratam, uti vult, quia est immutabilis & fidelis in promissis; tunc consequenter vult ut maneat hæc obligatio & debitum iustitiæ, quo sponte Deus ex infinita sua benignitate se nobis obligare dignatus est, vultque manere obligatus.

Dices Secundò. Omnia opera nostra sunt Dei, ergo nihil possumus dare Deo, quod Deus recompenset.

Respondeo, Licet sint Dei, sunt tamen etiam nostra, quia

Opera nostra quomodo sint Dei, et nostra: & quomodo inducant debitū justitiæ commutativæ.

quia liberè ea facimus, & Deus nos eorum dominos facit. A Si ergo ad Dei gloriam & cultum ea facimus & referimus, quoddam bonum, scilicet cultum, Deo damus, quem ipse acceptat. Pro quo ipse vicissim nobis mercedem promittit & solvit. Est ergo inter nos & Deum commutatio quædam & pactum, ac consequenter debitum quoddam justitiæ commutativæ, licet non tantum, nec tam rigidum quàm inter homines.

Dices Tertiò, indignum est Deo, quòd debitor sit homini.

Quomodo non sit indignū Deo esse debitorē hominis.

Respondeo, Indignum esset si ex necessitate aut utilitate sua esset debitor; non autem indignum est hoc rerum statu quo hoc debitum oritur ex infinita Dei benignitate, quæ tam familiariter agit cum sua creatura, quasi ipsa non esset naturaliter serva, sed libera, & cum illa velut cum pari init fœdus, seque illi obligat per suam justitiam. Unde S. August. serm. 3. de Verbis Domini: *Magna*, ait, *bonitas Dei cui cùm pro conditione reddere debeamus obsequia, utpote servi Domino, mancipia Redemptori, amicitiarum nobis præmia repromittit, ut a nobis obsequia debita servitutis obtineat.* B Hac de re qui plura volet, legat Franciscum Suarez in opusc. relectione 2. de Libertate divina, & relectione de Justitia.

Non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus] Græcè, *τοῖς ἠγαπηκόσι*, id est, qui dilexerunt: *adventum*, græcè *ἐπιφάνειαν*, id est apparitionem & illustrationem ejus, cùm scilicet illustris apparebit veniens ad judicium. q. d. Christus judex dabit coronam justitiæ iis, qui sibi bene conscii desiderant, & in vita sæpè desiderarunt ejus adventum, ad eamque bene vivendo se compararunt & indies comparant, uti tu facis, ô Timothee, utque ardentiùs facias, tacitè hic te adhortor. *Adventum enim judicis.* inquit Anselm. *non diligunt, nisi qui in causa sua habere se justitiæ meritum sciunt.* Et, ut ait S. Gregor. *Nisi qui se habere causam in judicio bonam noverunt: quique*, ut ait S. August. epist. 80. *eumdem sinceritate fidei, firmitate spei, & ardore charitatis exspectant* Rursum Theodor. *Amat*, inquit, *Domini adventum, qui illius leges sequitur, & ex illis vitam instituit*, Pulcherrimè verò hic Chrysost. in morali hom. 9. quærit quomodo diligere possimus secundum adventum Christi, ad eumque C nos comparare; ac respondet, id nos assecuturos, si primum Christi adventum diligamus, eumque nobis procuremus, faciendo id quod ipse ait Joan. 14. 23. *Si quis diligit me, sermonem meum servabit, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus*: ac consequenter, si omnia terrena æstimemus esse cœnum ac lutum; si cum Christo injurias & adversa quæque patienter & fortiter perferamus si in omni tentatione constanter Deo adhæreamus, in eumque omnem spem & amorem defigamus; si denique hanc coronam justitiæ nobis semper ob oculos ponamus.

Quinam diligant adventum judicis.

Quomodo ad secundū Christi adventum nos possimus comparare.

Narrat S. Basil. hom. 20. de XL. Martyribus, cùm illi in stagnum gelidum iniecti essent, cælitus luce circumfusos fuisse, angelosque cælestes coronas 39. singulis suam adornasse & ostentasse; quas, videns custos eorum ita accensus fuit, ut ad Christum conversus, detractis vestibus alacer in gelidum hoc stagnum insilierit, aliisque triginta novem se adjunxerit, ut quadragesimi, qui deficiens ex stagno exilierat, palmam & coronam obtineret.

Festina ad me venire citò] ut in vinculis ab omnibus penè desertus & jam moriturus tibi uni publica D Ecclesiarum negotia commendem, aliaque quę scriptis mandare nec possum, nec audeo: utque fideles Romani nullam in morte mea turbationem patiantur, sed à te consolationem, robur animosque accipiant. ita Chrysost.

Vers. 9.

Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum] id est, malens otiari, molliter quiescere & deliciari in sæculo: quàm cum Paulo periclitari pro Christo. ita Chrysost. cum suis & Primas. *Necesse*, inquit, *erat ut diligens sæculi voluptates derelinqueret eum* (Paulum) *qui eas non amabat.* Putant aliqui Demam pœnitentem postea ad Paulum rediisse. Nam ejus quasi adjutoris sui meminit in epistola ad Philem. v. 24. Sed hoc incertum est, cùm incertum sit, an epistola ad Philemonem post hanc sit scripta: multi enim hanc omnium ultimam esse volunt. Si Dorotheo in Synopsi credimus, Demas desciscens à Paulo factus est idolorum sacerdos. Vide quò ruant apostatæ.

Demas qualis, & an postea pœnituerit.

Vers. 10.
Galatia an Gallia.

Crescens in Galatiam] supple, abiit missus à me, ad prædicandum ibi Evangelium. Per Galatiam Theo- A dor. & alii accipiunt Galliam: hanc enim Galatiam esse dictam, æquè ut Gallos à Græcis vocatos esse Galatas, docet Ammian. Marcell. l. 15. Certè Crescentem hunc in Galliam amandatum, Viennensem rexisse Ecclesiam, constat tum ex Euseb. l. 3. hist. cap. 4. tum ex Roman. Martyrologio 27. Junii; nisi dicas ex Galatia illum in Galliam abiisse.

Vers. 11.
Petrus cum Paulo fuit in eodem carcere.

Lucas est mecum solus] Tradunt Romani, teste Baronio anno Christi 69. Petrum cum Paulo Romæ per novem menses in eodem carcere Mamertino conclusos fuisse, indeque eductos ad martyrium. Quòd ergo dicit secum solum esse Lucam, intelligit solum, scilicet, qui liber sit, qui liberè se adjuvare, suaque negotia peragere possit. Adde. Petrum in eodem quidem carcere, sed in alia carceris parte fuisse.

Quis & qualis fuerit hic Marcus.

Marcum assume, et adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerium] Evangelium scilicet, ut hic alibive prædicet. Marcus hic, non est idem B cum Marco Evangelista, sed proprio nomine dictus est Joannes cognomento Marcus, consobrinus Barnabæ, ut patet Coloss. 4. 10. Hinc Marcus timore periculorum & laborum deseruerat Paulum peregrinantem; unde à Paulo rejectus fuit, ut patet Actor. 15. 37. postea verò pœnitentem eum & strenuè laborantem in gratiam & contubernium recepit Paulus: unde & studiosè eumdem Colossensibus commendat.

Vers. 12.

Tychicum autem misi Ephesum] ut scilicet vices Timothei Ephesini Episcopi, Romam à me evocati, Ephesi suppleat.

Solicitudo Ecclesiarū in Paulo.

Nota Pauli in vinculis solicitudinem Ecclesiarum, satagentem ut quas per se non poterat, per discipulos instrueret & confirmaret. Hinc Crescentem in Galatiam, Titum in Dalmatiam, Tychicum Ephesum Marcum & alios aliò amandavit.

Vers. 13.
Quid Paulus per penulam intelligat.

Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, maxime autem membranas] Per *penulam* Ambros. Haymo & Anselm. intelligunt vestem senatoriam Paulo à patre relictam, qua cives Romani & externi civitate donati, C cùm Romam veniebant, utebantur. Senatores enim penulati incedebant, & Romani penulati curiam intrabant. Paulus autem, utpote Tarsensis, civis erat Romanus, & quia nobilis erat senatorii ordinis. Sed quid captivo & jamjam morituro veste senatoria erat opus?

Secundò, Syrus vertit *bet Ketabe*, id est, thecam librorum. Unde & Baronius putat fuisse volumen legis Sed hoc videtur intelligere non per *penulam*, sed per *libros* quos subjungit Apostolus.

Penula Pauli an Casula, vel Planeta.

Tertiò, alii, quibus favet Tertull. l. de Orat. c. 12. putant *penulam* esse vestem sacram, quam nos Casulam, vel Planetam vocamus, quæ dicta sit penula, *ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ὅλον*, quia scilicet tota videtur, & totum corpus oberrat. Unde & Planeta dicitur *ἀπὸ τοῦ πλανᾶν*, id est, ab oberrando.

Penula idem quod pallium ad frigus & pluviam arcendam.

Quartò meliùs, communiter alii, ut Chrysost. Theoph. Hieron. dialog. 3. contra Pelagianos, *penulam* capiunt pro pallio aut veste simili extima ad frigus & pluviam arcendam Sic enim de penula scribit Juvenalis satyra 5.

Et multo stillaret penula nimbo.

D Et Lampridius in Severo, *Penula*, inquit, *intra urbem frigoris causa ut senes uterentur permisit, cum id vestimenti genus semper itinerarium aut pluviæ fuisset.* ita Lazarus Baysius l. de Re vestiaria c. 16. Hoc ergo pallium petit sibi afferri Paulus, tum quia ei commodius erat, utpote quòd illi jam assuevisset: tum ne cui in carcere gravis sit, sed ut ipse se vestiat, & contra aeris hiemisque injurias corpus suum communiat. Hiems enim instabat, ut patet v. 21.

Quis hic Carpus fuerit.

Nota. Carpus, cujus hic meminit Paulus, videtur esse is, quem laudat, & cujus visionem miram Christi apparentis dicentisque sibi indignanti, & de infidelibus hostibus suis vindictam expetenti, *Carpe percute adversum me: nam paratus sum pro hominibus salvandis iterum pati*; recenset S. Dionysius epist. 8. ad Demophilum. tantùm interest quòd Carpus, de quo Paulus hic, Troade: Carpus verò, de quo Dionysius, Cretæ habitarit. unde Baron. duos putat fuisse Carpos. Alii tamen cum Anselmo, unum eumdemque faciunt Carpum, qui priùs Laodiceæ, quæ est juxta Troadem, deinde Cretæ fuerit Episcopus.

Nota Secundò. Petit Apostolus in carcere & morti vicinus afferri sibi libros, & membranas, in quibus scilicet scripta erat S. Scriptura, sive libri veteris testamenti. *Libros* vocat vetustiores, ab aliis scriptos; *membranas* verò recentiores à se conscriptos. Ubi adverte, quàm otium fugerit Paulus, quamque studio S. Scripturæ fuerit deditus, ut illi immori vellet. nimirum *tamdiu discendum nobis est, quamdiu vivitur*, inquiebat Solon. Vide dicta epist. 1. c. 4. 13.

Semper studendum & discendum.

Vers. 14. & 15. *Qualis hic Alexander & quare vocetur Ærarius.*

Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundum opera ejus: quem et tu devita: valde enim restitit verbis nostris] Alexander hic primò credidit Christo, sedavitque tumultum contra Paulum Ephesi excitatum, Actor. 19. 33. Ex quo loco patet eum Judæum fuisse, sed Ephesi habitasse. Vocatur hic *ærarius* non qui ærarii fuerit custos aut receptor, ut vult Anselm. sed quòd faber esset æris & vasorum æreorum. hoc enim significat Græcum χαλκεύς. Hic postea à fide defecit, ut patet epist. 1. 1. v. ult. valdeque Paulo & Evangelio restitit multaque mala ei ostendit, id est exhibuit, fecit, intulit, hoc enim significat Hebræum ᵐᵃᵃ *ᵗera*, id est ostendit, ut dixi 1. Cor. 4. 9. Aptè verò dicitur, *ostendit*, potiùs quàm Intulit; quia improbi probos lædunt, non tam reipsa, quàm impia sua voluntate, voto, desiderio: probi enim sua patientia communiti reipsa nullis malis lædi aut affligi possunt, sed omnia superant, ac mente in cælis positi transcendunt.

Quomodo improbi lædant probos.

Nota. Pro *reddet*, Noster in Græco legit ἀποδώσει, jam legunt ἀποδῴη, id est reddat, quasi optet Paulus non affectu vindictæ, sed zelo justitiæ impium Alexandrum puniri à Deo.

Vers. 16. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt] Hinc Baronius putat hanc epistolam scriptam esse è primis vinculis, cùm jam dimittendus, & penè liber esset Paulus. Nam, ut sequitur, postea statim toto orbe perrexit Paulus evangelizare, q. d. Cùm primò causam meam coram Nerone egi, ita eam egi, ut Dei ope ejus animum flexerim, meque censerent dimittendum. idque factum est Dei consilio; ut per 9. annos adhuc superstes essent, pergeremque per Hispaniam, aliasque provincias complere prædicationem meam. Verùm verior & communior sententia non minoribus, quàm prior, imò majoribus conjecturis subnixa est, secundis vinculis hanc epistolam esse scriptam, uti dixi v. 6. & iterum dicam v. 20.

Paulus quando in Hispania prædicaverit.

Unde Secundò, alii *primam defensionem* hic intelligunt eam quam primò fecit Paulus, cùm secundò carceri inclusus fuit, paulò ante martyrium. q. d. Cùm primò in secundis vinculis me stiti Neroni, sociis me derelinquentibus, Deus mihi astitit, ut coram eo plenè auderem prædicare, omnesque gentes audirent hanc meam liberam coram Nerone prædicationem, itaque in fide confirmarentur; maximè quia tum liberatus sum à morte, quam putabatur Nero statim mihi illaturus: sed Deus eum mitigavit, dum post novem menses rursus Nero sæviens & furens in Paulum, eumdem occidit. Unde Theophyl. illud, quod sequitur, *Ut per me prædicatio impleretur*, id est, inquit, stabiliretur, *& audiant omnes gentes*, scilicet gloriam meæ liberæ confessionis & prædicationis. Rursus *audiens* curam quam de me gerit Deus. Verùm cùm absolutè dicat Apostolus hic se liberatum de ore leonis, id est Neronis, ut posset complere prædicationem suam. videtur absolutè e vinculis dimissus fuisse, & novem non mensibus, sed annis pluribus supervixisse ad complendam prædicationem suam.

Quæ fuerit prima hæc Pauli defensio.

Quanto tempore post primã hanc defensionem Paulus occisus sit.

Unde Tertiò, optimè Euseb. l. 2. hist. c. 22. Beda, Anselm. & alii, *primam defensionem* hic intelligunt eam quam fecit Paulus in primis vinculis, cùm scilicet secundo anno Neronis Hierosolymis captus, ad eumdem Romam missus est; ibique per biennium mansit. Tunc enim à suis, Neronis fastum & furorem metuentibus, desertus, Deum habuit adjutorem, qui Neronem ei benevolum reddidit, ut è carcere liberatus sit, & per novem annos Hispaniam, aliasque provincias evangelizando obiverit; donec secundò captus secundam suam defensionem coram Nerone peregit: sed dispari eventu. Nero enim jam tot crudelibus suis facinoribus efferatus, & in Paulum ac Petrum furens; quòd novum Deum Christum inducerent, quodque Simonem Magum, quem in deliciis habebat volantem precibus suis dejecissent; nominatim verò in Paulum frendens, quòd pincernam suum ad Christum convertisset, inquit Chrysost. quodque concubinas suas à se ad fidem & castitatem traduxisset, ut ex Ambros. & Chrysost. docet Baron. Hisce, inquam, de causis furens Nero Paulum gladio & morti adjudicavit. Scribit ergo hic Paulus è secundis vinculis illud, quod sibi in primis contigerat.

Scribit Paulus è secundis vinculis, quod sibi in primis evenerat. Causa, ob quas Nero damnavit Paulum.

Dices, hoc mirum videri, quòd scilicet tanto tempore, scilicet novem annorum, elapso, hæc demum scribat ad Timotheum, qui jampridem illa intellexerat. Respondeo, Licet aliunde id intellexerat Timotheus non tamen ex litteris Pauli, qui in Hispaniam, aliasque oras abiens, longissimè aberat à Timotheo, nullasque interim ad Timotheum litteras dederat. Rediens ergo Romam ad secunda vincula Paulus, aptè refricat ea quæ in primis contigerunt, tum ut Timotheum eorum memoria animet & excitet, tum potiùs quia futuris sæculis hæc scribere & consignare volebat.

Moraliter, S. Ambros. per defensionem hic intelligit passionem & persecutionem Pauli. *Nam passio*, inquit, *Christianis vita est, & persecutio defensio: pressura enim illata pro justitia defendet illos in die judicii, reos constituens persidos.*

Locus moralis de persecutione.

Dominus autem mihi astitit, et confortavit me) *Necesse est enim adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium*, inquit Philo lib. 2. de Vita Mosis. Et, ut ait Origenes hom. 9. in Num. *Tum maxime gratia Dei adest, cum hominum sævitia concitatur*; ibique teste Ambros. de Joseph, *plus est auxilii, ubi plus est periculi.* Vers. 17.

Expertus idipsum est S. Gregorius Thaumaturgus, qui in persecutione Decii fugiens, & latitans cum diacono suo in colle, cùm proditus esset, & persecutores collem undique cinxissent & scrutarentur: *Hortatus est comitem suum*, ait Nyssenus in ejus Vita, *ut firma erga Deum fiducia consisteret, eique salutem committeret, similiter atque ipse faceret, manus ad orationem extendens, ac ne, si propè quidem persecutores accessissent, metu fidem excussam projiceret. Exemplum ejus rei quam præcipiebat diacono, seipsum præbebat, cum & immotis oculis, & passis manibus, & habitu arduo atque erecto cælum intueretur. Ita factum est ut scrutatores præter duas arbores, paululum inter se distantes* (Gregorius scilicet orans cum socio eis videbantur esse duæ arbores) *neminem se vidisse affirmarent: quibus digressis, proditor videns non esse arbores, sed homines, procumbit S. Gregorio ad pedes, creditque sermoni, & qui paulò antè persecutor fuerat unus ex profugis factus est.* Idem Gregorius cum pro suo populo in eadem persecutione afflicto oraret, *Repente angore repletus sonum visus est audire, ad quem aures admovit; mox erectus & immotus permansit, deinde quasi de victoria lætus pronuntiavit illud psal. 123. Benedictus Deus qui non dedit nos in prædam dentibus eorum. Rogantibus quid vidisset, dixit magnam se in illa hora vidisse ruinam, diabolo ab adolescente quodam in tormentis & martyrio devicto. Adjecit ejus nomen, Troadium eum nominans. Submissi deinde in urbem, ita revera contigisse renuntiarunt.* hæc Nyssenus.

S. Gregor. Thaumaturgus mire a Deo liberatur.

Ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes Gentes; et liberatus sum de ore leonis] Putant aliqui Paulum è primis vinculis familiaritate & opera Senecæ philosophi, qui præceptor fuit Neronis, liberatum esse. Unde extant Senecæ ad Paulum & Pauli ad Senecam epistolæ, sed dubiæ, imò suspectæ fidei. Verùm Paulus hic contrarium docet, scilicet se ab hominibus desertum, unius Dei ope hoc periculum evasisse.

An Paulus opera Senecæ fuerit liberatus è vinculis Neronianis.

Nota. Causa quæ Deum movit, ut Paulum vinculis eriperet, fuit, ut per illum prædicatio Evangelii impleretur, græcè πληροφορηθῇ, quod Vatablus & alii vertunt, ad plenum persuaderetur, vel, ut plena fides fieret Evangelio Verùm noster simpliciùs vertit *impleretur*, id est, compleretur & absolveretur, ut dixi Rom. 14. 5. idque hoc loco est aptius; jam enim plenam fidem Evangelio fecerat Paulus, ubicumque prædicaverat: unde ad hoc non erat necesse ei vitam prorogari. Servatus ergo fuit à Deo in vita, ut in Hispaniis & alibi prædicaret, propagaret & compleret Evangelii prædicationem, eamque omnes Gentes audirent.

Paulus servatus è primis vinculis ut prædicaret in Hispaniis.

Notat Secundò, Chrysost. modestiam Pauli; non enim dicit. Ut ego implerem; sed, *ut per me impleretur prædicatio.*

catio: q. d. Hæc prædicatio mihi commissa me à vinculis eripuit & servavit, *perinde ac si quis purpuram & regium insigne ferens per ipsum servetur*, inquit Chrysost.

Nota Tertiò, *Liberatus sum de ore leonis*, id est diaboli, inquit Ambrosius, aut Festi Præsidis Judææ, inquit Primas. Verùm optimè Chrysost. Theodor. Theoph. Oecum. S. Thomas, & Euseb. l. 2. hist. c. 22. per *leonem* intelligunt Neronem, qui crudelis erat ut leo: de quo verissimè dici poterat illud Prov. 19. 12. *Sicut fremitus leonis, ita & regis ira*. Nero ergo fuit leo: quia supra quàm dici potest superbus & ferox, æquè ac luxuriosus fuit, opera Simonis Magi familiariter uti solitus; unde primus (nam ante eum Tiberius ex iis quæ ferebantur Christum admiratus, periculum etiam comminatus est accusatoribus Christianorum) immanem in Christianos persecutionem movit. Audi Tacitum l. 15. *Pereuntibus, ait, addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent. Multi crucibus suffixi, aut flamma usti: plerique in id reservati, ut, cùm defecisset dies, in usum nocturni luminis servarentur. Hortos suos Nero spectaculo huic obtulerat, & Circense ludicrum edebat, habitu aurigæ permistus plebi, vel circulo insistens*. Annon leo, qui principes Apostolorum, Petrum cruce; Paulum gladio tandem peremit? Annon leo, qui matrem, & præceptorem suum Senecam è medio sustulit? Annon leo, qui sua sævitia totius populi in se seditionem concitavit? quam dum conatur effugere, tertio ab Urbe lapide propria se manu interemit, dicens: *Dedecorosè vixi turpiùs peream*. vide Seru Sulpitium l. 2. histor.

Leo hic est Nero.

VERS. 18. LIBERAVIT ME DOMINUS AB OMNI OPERE MALO, ET SALVUM FACIET IN REGNUM SUUM CÆLESTE] *Ab omni opere malo*, id est, ab omni periculo & incursu hostili, qualia sunt quæ recenset 2. Corinth. 11. 23.

Secundò & potiùs, *ab omni opere malo*, id est, ab omni peccato. q. d. Non tantùm à leone corporali mortem minante, putà à Nerone liberavit me Dominus, sed etiam à peccato, qui spiritalis & sævior est leo animam occidens, ut scilicet in quavis tentatione, tribulatione & terrore, roboratus à Deo, nec verbo, nec opere, aliove indicio etiam minimo Deum aut fidem negarim; sed potiùs tam verbo, quàm vita nomen & gloriam Dei ubique professus sim & celebrarim.

Pauli constantia in tentationibus et persecutionibus.

Nota. Pro *liberavit*, Græca, Syrus, Chrys. Ambros. & veteres passim legunt ῥύσεται, id est liberabit. Idque aptiùs respondet tam præcedentibus quàm sequentibus. q. d. Sicut liberavit me Dominus de ore leonis corporalis, scilicet Neronis, ita planè confido quòd deinceps liberabit me à leone spirituali, id est, ab omni opere malo, putà ab omni peccato, itaque me *salvum faciet*, græcè σώσει, id est servabit, *in regnum suum cæleste*, ut scilicet servatus à peccato, ab eoque innocens & illæsus, pro hac innocentia tuenda martyrium obeam, itaque merear ingredi regnum cœlorum. Præpositio ergo *in*, cùm ait, *in regnum*, non locum, ut idem sit, quod in regno cælorum; sed causam finalem significat, q. d. Salvabit me hoc fine, ut scilicet regnum cælorum assequar. ita Theophyl. Anselm. Beda & alii.

VERS. 20. TROPHIMUM AUTEM RELIQUI INFIRMUM MILETI] Miletus urbs est Asiæ, non longe ab Epheso, optima lana & stragulis, quæ inde Milesia dicuntur, celebris. Hinc rursum patet hanc epistolam scriptam è secundis vinculis, non autem è primis. Nam in primis vinculis (quæ occasione Trophimi Paulo à Judæis Hierosolymis iniecta sunt, eò quòd putarent Paulum induxisse Trophimum incircumcisum & Gentilem in templum. Actor. 21. v. 29.) cùm Hierosolymis vinctus Paulus missus est Romam, Miletum non transiit, ut patet ex Act. c. 27. Sed cùm è primis vinculis dimissus fuit, uti varia loca peragravit, ita Miletum revisit Paulus, ibique Trophimum ægrum reliquit, ac veniens Romam secundò captus est: nec enim verisimile est duos fuisse Trophimos, aut pro Mileti, hîc legendum esse *Melitæ*, quasi non Mileti, sed Melitæ, id est Maltæ [quam, cùm Hierosolymis Romam primò vinctus mitteretur Paulus, pertransiit, ut patet Actor. 28. 1.] Trophimum ægrum reliquerit, ut vult Baron. tam enim Græca, quàm Syra & Latina constanter legunt *Mileti* non *Melitæ*.

Miletus urbs Asiæ.

Quando Paulus fuerit Mileti.

Ex hoc loco patet, Paulum post prima vincula non tantùm Hispanias, aliasque provincias novas adiisse; sed & Asiam, aliasque veteres provincias & Ecclesias revisisse, ut eas in fide & moribus perficeret, confirmaret, & si quid pravi succrevisset corrigeret atque succideret. Id ita esse patet ex eo, quòd Paulus è vinculis prævidens sui liberationem mox futuram, idipsum Syris & Asianis scripserit & promiserit non semel, sed secundò & tertiò. nam ad Hebr. ult. in fine: *Cognoscite*, inquit, *fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo si celeriùs venerit, videbo vos*. & ad Philip. c. 2. 24. *Confido in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citò*. & ad Philem. v. 22. *Para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis*. Ex quibus locis noster Salmeron t. 12. tract. 59. rectè colligit, Paulum à vinculis liberum, non tantùm invisisse Hispaniam; sed & revisisse Syriam, Asiam, Macedoniam & Græciam.

Paulus post prima vincula visitavit etiam Ecclesias Asiæ.

VERS. 21. SALUTANT TE EUBULUS ET PUDENS ET LINUS] Pudens hic fuit Senator Romanus, vir nobilissimus & clarissimus, pater scilicet Novati, & Timothei, S. Praxedis. & S. Pudentianæ, sive Potentianæ, in cuius domo fiebant synaxes, quæ postea conversa in ecclesiam, dicta est titulus, id est ecclesia, Pastoris. Hic ergo Pudens Senator Rom. fuit hospes SS. Petri & Pauli. ostensus est mihi locus in ejus olim domo, nunc ecclesia in quo S. Petrus celebrasse dicitur. In eadem vidi puteum, in quem S. Pudentiana cum S. Praxede sorore sua, sanguinem, quem è vulneribus Martyrum spongia exprimebant, aliasque eorum reliquias recondebant. Sic enim habet inscriptio, lapidi uncialibus litteris incisa in ipso ecclesiæ ingressu:

Pudens & Linus qui & quales.

IN HAC SANCTA ANTIQUISSIMA ECCLESIA, TITULO S. PASTORIS A S. PIO PAPA DEDICATA, OLIM DOMO S. PUDENTIS SENATORIS, ET HOSPITIO SANCTORUM APOSTOLORUM, TRIA MILLIA BEATORUM MARTYRUM CORPORA REQUIESCUNT, QUÆ SANCTÆ CHRISTI VIRGINES PUDENTIANA ET PRAXEDIS SUIS MANIBUS SEPELIEBANT.

Linus verò hic primò fuit Pauli socius. Unde S. Ignatius epistol. ad Trallianos de eo sic ait: *S. Stephanus B. Jacobo, Timotheus & Linus Paulo, Anacletus & Clemens B. Petro ministrarunt*. Postea tamen Linus adhæsit B. Petro, eoque absente ab Urbe, in ea vices illius obibat. Unde & proximè S. Petro in pontificatu successit. ita Baron. & alii.

VERS. 22. GRATIA VOBISCUM, AMEN] Gratiam Dei intelligit, qua Deo grati sint, grataque illi virtutum opera potenter operentur. Vide Chrysost. hic in morali homiliæ 10. & Theoph. quàm, & quomodo gratiam non hominum, sed Dei aucupari debeamus.

Libera nos o Christe ab omni opere malo, & salvos fac in regnum tuum cæleste: da ut lux perpetua luceat nobis, & ÆTERNITAS temporum, Amen.

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD TITVM.

ARGVMENTVM.

Titus cuias & qualis.

TITUS utroque parente Gentilis & Græcus, adeoque, si credimus Chrysostomo hic, homil. 1. Corintho oriundus fuit. Unde & identidem Titum nominat Apostolus scribens secundò ad Corinthios, eoque apud eos quasi populares suos administro usus fuit, ad colligendas eleemosynas aliasque res Ecclesiasticas. Titus à Paulo conversus ad Christum & baptizatus, eidem adhæsit; ac in prædicatione fuit insignis adjutor & interpres. Unde 2. Cor. 2. 13. Paulus Titum fratrem suum vocat. Fuit enim Titus insigni morum innocentia ac sanctimonia præditus, adeoque tota vita virginitatem coluit & servavit, ut docet S. Ignatius epist. ad Philadelph. Hinc à Paulo creatus est Archiepiscopus Cretæ, aliarumque vicinarum insularum: quin & in Dalmatiam à Paulo missus, ibidem prædicavit ut patet 2. Timoth. 4. 10. ac tandem multis Ecclesiis erectis & fundatis, in Cretam reversus, sanctè mortuus est anno ætatis 94. ibidemque sepultus: ut docet ex S. Hieronymo & aliis Baronius in Martyrolog. Dies ejus natalis in Ecclesia colitur 4. Januarii. Apostolus ergo cùm anno præcedente in Creta prædicasset, inde in Græciam, discedens, Cretæ reliquit Titum, eumque creavit Archiepiscopum, ut cœptam prædicationem & Ecclesiæ Cretensis fundationem perficeret, ut patet c. 1. v. 5. Itaque sicut Timotheum duabus epistolis, ita Titum hac una instruit, docetque quæ sint Episcopi & Pastoris munia: hæ enim tres epistolæ pontificales sunt ejusdem argumenti, sibique persimiles, adeoque videtur hæc epistola esse compendium utriusque epistolæ ad Timotheum.

Eius conversio, sanctimonia, prædicatio, mors.

A Unde S. August. lib. 4. de Doctrina Christ. c. 16. cùm meminisset epistolæ ad Titum, & utriusque ad Timotheum, ait: *Quas tres epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita.*

Epistola hæc pontificalis.

Primò ergo, c. 1. commendata Christi gratia & Evangelio, monet Titum, ut presbyteros, id est Episcopos & Pastores, per civitates constituat & ordinet; docetque quales & quanti illi esse debeant; utpote qui hæreticis & Judaizantibus obsistere, & sanam fidem tueri ac propagare teneantur.

Trium capitum huius epistolæ argumentum.

Secundò, c. 2. docet, quæ monita debeat dare senibus, conjugatis, juvenibus, servis, ad hoc, ut juxta Christi gratiam ac legem, sobriè, justè & piè vivant omnes in hoc sæculo, expectantes beatam spem.

Tertiò, c. 3. jubet, ut doceat Christianos obedire magistratibus, etiam Ethnicis, utque modestè & honestè se gerant, scientes se pristinæ concupiscentiæ & vitiis mortuos, ac per Christi gratiam & baptismum renatos esse ad novam vitam, sanctam & Christianam. Mox Judaizantes & hæreticos, eorumque fabulas & lites vitari jubet. ac tandem Titum ac Zenam Nicopolim ad se evocat.

Quando et ubi scripta hæc epistola.

B Scriptam esse Nicopoli in Epiro, docent Græca, Syra, & S. Hieronymus hic, Athanasius in Synopsi, & Theodor. Chrysostom. Oecumen. & alii Nicopoli, inquam, id est, in urbe, aut loco propinquo & subjecto Nicopoli, cùm scilicet eo pergeret Apostolus, & vicinus esset Nicopoli. Hoc enim significat cùm ait cap. 3. *Festina ad me venire Nicopolim: ibi enim* (non dicit, Hic, sed *ibi*, scilicet quò iam proximè tendo) *statui hiemare*. Scriptam esse anno Christi 58. ac consequenter ante prima vincula docet Baronius, & alii passim.

CAPVT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ASserit Primò, se esse Apostolum Christi ad hoc, ut doceat veram fidem, & spem vitæ æternæ, quam ab æterno promisit Deus, nunc autem per Pauli prædicationem manifestavit.

Secundò, v. 5. docet Titum, quales oppidatim ordinare debeat presbyteros & Episcopos.

Tertiò, v. 10 docet Judaizantes & hæreticos acriter reprimendos esse.

Quartò, v. 14. monet cavendas esse eorum fabulas & observantias in ciborum delectu, Omnia enim munda *sunt*: mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.

1\. PAULUS servus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundùm fidem electorum Dei, et a-
gnitionem veritatis, quæ secundùm pietatem est 2. in spem vitæ æternæ, quam promi-
sit qui non mentitur, Deus, ante tempora sæcularia: 3. manifestavit autem tempori-
bus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundùm præceptum Sal-
vatoris nostri Dei: 4. Tito dilecto filio secundùm communem fidem, gratia, & pax à
Deo Patre, & Christo Iesu Salvatore nostro. 5. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ de-
sunt corrigas, et constituas per civitates presbyteros, sicut et ego disposui tibi, 6. Si quis sine crimine
est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. 7. Oportet
enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem: non superbum, non iracundum, non vinolen-
tum, non percussorem, non turpis lucri cupidum: 8. sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum,
continentem, 9. amplectentem eum, qui secundùm doctrinam est, fidelem sermonem: ut potens sit exhor-
tari in doctrina sana, et eos, qui contradicunt, arguere. 10. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui,
et seductores maximè qui de circumcisione sunt, 11. quos oportet redargui: qui universas domos subver-
tunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum pro-
pheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri, 13. Testimonium hoc verum est.

Quam

Quam ob cauſam increpa illos durè ut ſani ſint in fide: 14. non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum, averſantium ſe à veritate. 15. Omnia munda mundis: coinquinatis autem, & infidelibus nihil eſt mundum, ſed inquinatæ ſunt eorum & mens, & conſcientia. 16. Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant: cùm ſint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

VERS. 1. & 2.

PAULUS SERUUS DEI: APOSTOLUS AUTEM JESU CHRISTI SECUNDUM FIDEM ELECTORUM DEI, ET AGNITIONEM VERITATIS, QUÆ SECUNDUM PIETATEM EST IN SPEM VITÆ ÆTERNÆ] Nota. Novo honoris titulo Paulus ſe hic indigetat *ſeruum Dei*, non tantùm per creationem, per quam omnis creatura eſt ſerua Dei; nec tantùm per fidem, per quàm omnes fideles ſunt ſerui Dei: ſed per legationem & apoſtolatum; per quem ſicut legati dicuntur ſervi regis, ita Apoſtoli vocantur ſervi Dei, vide dicta ad Philipp. 1. v. 1. Sic B. Virgo ſe vocat humili quidem, ſed glorioſo titulo *ancillam Domini*, cùm fieret mater Dei, eò quòd Deo in myſterio incarnationis quaſi ancilla ſubſeruierit: *Ecce*, inquit, *ancilla Domini fiat mihi ſecundum verbum tuum*.

Apoſtoli ſpecialiter ſerui Dei.

Nota. Secundò. Præpoſitio *ſecundùm* hic ſignificat materiam vel obiectum, circa quod ſeruus hic Dei & Apoſtolus, ſcilicet Paulus ipſe, occupabatur, Deoque & Chriſto deſeruiebat. *Secundum* ergo idem eſt quod, *circa*, q. d. Ego ſum Dei ſeruus & Apoſtolus circa fidem electorum Dei, qui videlicet verſor circa fidem, ut ſcilicet omnes fideles maximè ſanctos & electos doceam veram, ſinceram & ſanctam fidem, qua cognoſcant veritatem non ſpeculativam, aridam & philoſophicam, ſed illam, quæ *ſecundùm*, id eſt circa, pietatem verſatur, quæ ſcilicet docet & perſuadet, ut ſanctè & piè vivamus *in*, id eſt ad, ſpem *vitæ æternæ* in nobis excitandam, ut ſcilicet ſpem quàm optimam concipiamus, quòd aſſequemur per piam vitam in hoc mundo, vitam æternam in futuro, q. d. Sum Dei ſeruus & Apoſtolus, ut prædicem veram fidem quæ nutrit pietatem, in qua habemus ſpem vitæ æternæ, quæque hanc ſpem in nobis exacuit & accendit.

Obiectum ſeruitutis Pauli.

Nota Tertiò. *Fides* hic non ſignificat commiſſionem Paulo creditam, ut vult Chryſoſt. quaſi dicere velit Paulus. Sum ſeruus & Apoſtolus circa electos, quos Deus meæ fidei, id eſt meæ curæ, credidit, quoſque mihi commiſit; ſed ſignificat fidem qua credimus Deo & Chriſto; qua ſcilicet agnoſcimus veritatem, veramque pietatem, ut ſubdit hic Apoſtolus. Porro *agnitio & ſcientia pietatis*, inquit Hieron. *eſt noſſe legem, intelligere Prophetas, Evangelio credere, Apoſtolos non ignorare, ut ſcilicet inde Dei cultum addiſcas*, ut nimirum per fidem aſſequaris ſpem vitæ æternæ, ipſamque tandem vitam æternam.

Quid per fidem hic intelligat Paulus.

Nota Quartò. Hic Apoſtolus deſignat quatuor cauſas ſuæ ſeruitutis & apoſtolatus. Primò, materialem, cùm ait illum verſari *ſecundùm*, id eſt circa, fidem & agnitionem veritatis. Secundò, finalem, cùm dicit: *In ſpem vitæ æternæ*. Tertiò, efficientem, cùm addit: *Dei, & Ieſu Chriſti*, q. d. A Deo & Jeſu Chriſto creatus ſum Apoſtolus & ſeruus. Quartò, formalem, cùm ſubdit: *In prædicatione quæ credita eſt mihi*. Seruitus enim Apoſtolorum, qua Deo & Chriſto ſeruiebant, non erat alia, quàm prædicatio & propagatio Evangelij.

Quatuor cauſæ ſeruitutis ſeu Apoſtolatus D. Pauli.

Nota Quintò. Tacitè hic Paulus ſe & Apoſtolos opponit Moſi & Prophetis: Moſes enim Deuter. 34. & alibi, vocatur ſeruus & famulus Dei, q. d. Moſes fuit ſeruus Dei, ſed ſecundùm, id eſt circa, legem & cæremonias ac umbras, quas docuit & tradidit populo Iudæorum, ut eas obſeruando vitam commodam & bonis terrenis affluentem hic agerent ego verò & Apoſtoli ſumus ſerui Dei circa fidem & pietatem, ut homines adducamus ad vitam æternam. ita Theophyl. Hæc enim eſt veritas ſecundùm pietatem & ſcientiam Sanctorum: ſunt enim multæ veritates & ſcientiæ, quæ ad pietatem non faciunt, uti eſt Arithmetica, Grammatica, Rhetorica, & aliæ plurimæ.

Paulus & Apoſtoli comparati cũ Moſe & Prophetis.

VERS. 3.

QUAM (vitam æternam) PROMISIT QUI NON MENTITUR, DEUS, ANTE TEMPORA SÆCULARIA] Pro *promiſit*, græcè eſt ἐπηγγείλατο, id eſt, gratuita ſua liberalitate, ſua ſponte, gratis & ultrò promiſit.

Quæres, cui Deus promiſerit ab æterno hanc vitam? Reſpondet S. Hieron. promiſiſſe Filio ſuo, vel, ut alii, ſuæ ſapientiæ & bonitati. Verùm meliùs Chryſoſt. *Promiſit*, inquit, *id eſt, dare decreuit, propoſuit, prædeſtinauit apud ſe in ſua mente diuina, dare fidelibus ſuis vitam æternam*. Idem enim dicit hic, quod 2. Timoth. 1. 9. ubi ait: *Quæ* (ſcilicet gratia) *data eſt nobis in Chriſto Jeſu ante tempora ſæcularia. Data eſt*, id eſt, dari decretum, idipſum nobis quaſi promiſſum eſt promiſſione non perſonali, ſed reali, ſive quantum eſt ex parte rei, quæ danda decernitur & promittitur.

Quibus promiſerit Deus vitã æternam.

Quæres Secundò; quæ vocentur hic *tempora ſæcularia*? Reſpondeo, græcè eſt αἰωνίων, quod S. Hieron. hic & Aug. loco mox citando, vertunt, *æterna tempora*: nec Latini, inquit S. Auguſt. auſi fuerunt vertere *ſæcularia*, quia ſæculare ſubinde ſignificat id quod citò tranſit. Per *tempora* verò *æterna* S. Hieron. intelligit ſæcula & æternitates, quæ mundi creationem præceſſerunt, in quibus angeli vixerunt, Deumque laudarunt. *Sex millia*, inquit, *nondum noſtri temporis implentur annorum: & quantas prius æternitates, quantas ſæculorum origines fuiſſe cogitandum eſt, in quibus Angeli, Throni, Dominationes, ceteræq; Virtutes ſeruierunt Deo, & abſque temporum vicibus atque menſuris Deo iubente ſubſtiterunt?* Inſinuat hic Hieron. angelos fuiſſe creatos ante mundum, ſuamque ante mundum habuiſſe æternitatem, id eſt ævum. Verùm hoc Hieron. non tam ex ſua quam ex Origenis, ut ſolet, dicit ſententia. Origenes enim ita ſenſit, & poſt eum multi Patres Græci & Latini. Verùm contrarium, ſcilicet angelos, non ante, ſed ſimul cum mundo corporeo creatos eſſe, ac conſequenter nullum angelorum fuiſſe ævum vel ſæculum ante hoc mundum, certum eſt. Ita enim definit Concil. Lateran. ſub Innocent. III. c. 1. *Creator*, inquit, *omniũ inuiſibiliũ ſpiritu & corporalium, ſua omnipotenti virtute ſimul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, ſpiritualem & corporalem, angelicam videlicet & mundanam*. Ubi Nota. Licet mens Concilij fuerit hiſce verbis damnare ſententiam Origenis, qui primò creatos à Deo dicebat angelos & animas, deinde ob peccata eorum creata eſſe corpora, quibus quaſi carceribus includerentur: tamen ſimul clarè docet angelos ſimul cum mundo corporeo eſſe creatos, nec enim clarioribus verbis id dici aut doceri poſſet. Nam hoc dogma planè evertit fundamentum ſententiæ Origenis, & ad eam evertendam ſtatuitur & proponitur à concilio. Quare quod nonnulli ex S. Thoma 1. p. q. 61. art. 3. reſpondet, huius Concilij non verba, ſed mentem iam explicatam ſpectandam eſſe, quaſi æquè poſt Concilium atque ante, liceat ſine erroris nota opinari, angelos creatos eſſe ante mundum, non video quomodo ſanè & tuto dici poſſit.

Quæ vocentur tempora ſæcularia.

Angelos multis ſæculis ante mundum creatos fuiſſe error eſt Origenis.

Alius Origenis error.

Hinc Secundò, melius S. Auguſt. lib. 16. de Civit. c. 17. Anſelm. & alij *tempora æterna* intelligunt illa quæ præceſſerunt mundi & angelorum creationem, quæ tamen non fuerint Deo coæterna.

Dices, Nulla talia ſunt aut fuerunt tempora, quia ante mundum nullum fuit tempus, adeoque nihil fuit niſi Deus Deique æternitas.

Tempus imaginarium ante mundi creationem.

Reſpondeo, à parte rei, ſive reipſa nihil fuit præter Deum; fuit tamen tempus imaginarium quod mente concipimus & fingimus ante mundum Deo coextitiſſe, in quo Deus poterat & hunc mundum, & alios infinitos longè citiùs creare, quàm de facto crearit. Inſtabis, Hoc tempus concipimus quaſi Deo coæternum; id autem negat S. Auguſt. & Apoſtolus hic, qui dicit Deum vitam æternam promiſiſſe, ante hæc tempora æterna; ſi ante, ergo non ſunt coæterna Deo. Reſpondeo, Hæc tempora imaginaria, quæ concipimus ante mundum Deo coextitiſſe, confuſè quidem concipimus quaſi Deo coæterna, non autem diſtinctè & particulatim, quia ſic concipimus illa quaſi Deo poſteriora: diſtinctè enim concipimus partes huius temporis definitas, ita ut illarum una pars aliam habeat ſe priorem, & hæc rurſum alteram & alteram ſe priorem, idque infinitum, nec enim mente noſtra & conceptu poſſumus devenire per haſce partes temporis gradatim ſemper aſcendendo ad initium, vel ad ipſa primordia æternitatis, cùm illa uti fine, ita & in ſui principio ſit infinita, adeoque uti in fine, ita & principio careat: & hoc modo ante tempora hæc æterna partialia, quæ mente diviſim & diſtinctè concipimus, antecedit ſemper ipſa Dei æternitas, q. d. Apoſtolus: Ante omne tempus, ante quamlibet tempo-

Tempus imaginarium quomodo ſit cum æternitate.

ris

vis partem, quam definitè concipere possumus, in æternitate Deo coextitisse, Deus *promisit*, id est, decrevit suis fidelibus vitam æternam, putà ab omni æternitate. Hic sensus videtur esse ex mente & sensu Apostoli, ut mox dicam: sed non est plenus & adæquatus.

Tertio, alij *tempora æterna* intelligunt antiqua, quomodo Actor. 15. 7. dicitur, *Ab antiquis diebus*, & ita legisse hic aliquos *tempora antiqua*, pro *æterna*, vel *sæcularia*, docet S. Thomas; scilicet hi legerunt in Græco ἀρχαίων pro αἰωνίων. Verùm noster Interpres optimè vertit, *ante tempora sæcularia*, ut dixi 2. Timoth. 1. v. 9. Per sæculum autem non intelligit spatium centum aut mille annorum, (quomodo vocamus ludos sæculares,) sed propriè dictum sæculum, sive ævum & tempus, tam illud quod revera cum mundo cœpit & fluxit hucusque, quàm illud quod, ut dixi, imaginamur ante mundum Deo coextitisse. Unde Syrus vertit, [illegible] *Kedam zabnahi dealma*, id est, ante tempus sæculi, q. d. Ante omnem sæculorum seriem, ante omnem mundi & temporis, sive veri, sive imaginarij originem, Deus promisit se nobis per Christum daturum esse vitam æternam.

Gnoma Philosophorum de tempore. Notat S. Hieron. *tempora* dici *sæcularia*, quia omne tempus in fluxu est, & per suum quodque sæculum decurrit in curriculo hoc & rota mundi. *Unde & quidam Philosophorum*, inquit Hieron. *censent non esse tempus præsens, sed aut præteritum, aut futurum: quia scilicet omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit, aut, si nondum factum est, futurum expectamus*. Alij è contrario duxerunt tempus non existere, sed tantùm nunc, sive instans temporis, adeoque falsò dici. Hoc tempore studeo, curro, comedo: quia ex tempore nihil existit, nihil est præsens, sive instans: quidquid reliquum est de tempore, non existit; sed aut præteritum est, aut futurum, id est exstitit, aut existet. Ecce hoc est punctum quod hic vivimus.

Vers. 3. MANIFESTAVIT AUTEM TEMPORIBUS SUIS VERBUM SUUM IN PRÆDICATIONE, (id est, per prædicationem) QUÆ CREDITA EST MIHI SECUNDUM PRÆCEPTUM SALUATORIS NOSTRI DEI] Nota *verbum suum*, putà Dei, hic vocat Dei promissionem iam dictam de vita æterna. Unde clariùs Græca τὸν λόγον αὐτοῦ vertas, *verbum illud suum*, vel promissionem illam suam, olim scilicet in Deo occultam & reconditam, iam per prædicationem meam manifestavit. Articulus enim τὸν vim habet revocandi & repetendi id quod antecessit; idque exigit coniunctio adversativa autem, quæ hæc præcedentibus connectit. Sic Lucæ 1. 72. dicitur: *Memorari* (ut memoraretur) *testamenti* (id est pacti) *sui sancti, iusiurandum quod iuravit ad Abraham*, q. d. Testamentum, sive pactum hoc Dei est iusiurandum illud magnum quod iuravit patri nostro Abrahæ: licet enim in Græco *iusiurandum*, sit accusativi casus, tamen Græci eum pro nominativo usurpant, cum scilicet relativo accusativi casus præponitur. Sic enim loquuntur ὅρκον ὅν, pro ὅρκου οὗ ὤμοσε.

Quid Verbum hic significet. Nota Secundò. Hieron. per *Verbum*, intelligit Filium. Sic enim Filius dicitur λόγος Joan. 1. 1. id est Verbum, quo Deus omnia dixit, & dicendo fecit ac produxit: rursum quo iam incarnato, & in carne manifestato, gratiam & gloriam, omniaque bona nobis promisit. Verùm simpliciùs cùm Chrysost. per *verbum* intelligemus Evangelium, vel clariùs promissionẽ vitæ æternæ in Evangelio propositam, uti dixi.

Nota Tertiò. Deus hoc *Verbum*, id est promissionem, manifestavit suis temporibus, græcè καιροῖς ἰδίοις, id est opportunis, congruis & propriis temporibus: quod ad Galat. 4. 4. aliis verbis, dicit, *Vbi venit plenitudo temporis*, cùm scilicet præcessisset lex naturæ & Mosi, quasi præparatio & pædagogus ducens homines ad Christum, cumque tempora à Mose & Prophetis præscripta essent evoluta, post quatuor scilicet annorum millia, quibus languens & gemens mundus sub peccatis, vitiis, morte & inferno, suspirabat ad Christum redemptorem & saluatorem.

Prædicatio Apostolis præcepta. Nota Quartò, *secundùm*, id est per, *præceptum*, &c, ut Vatablus vertit: *delegationem*. Hinc rectè colligit Chrys. Apostolorum prædicationem non fuisse consilij, sed præcepti, scilicet Paulum & Apostolos præcepto divino, sub pœna peccati mortalis & inferni, à Deo obligatos & astrictos fuisse ad prædicandum Evangelium. Unde Paulus 1. Corinth. 9. 16. *Væ*, inquit, *mihi est, si non evangelizavero*.

Nota Quintò. Tam longum exordium quasi salutatio- A nem præmittit hic Apostolus, tum quia naturaliter fœcundo, ubere & diserto erat ingenio, tum quia in gratia Christi & apostolatu eius deprædicando solet se effundere; tum denique quia hic in exordio quasi thema & argumentum totius epistolæ proponit, scilicet suum & Titi, adeoque omnium Episcoporum & Pastorum munus esse prædicare, non legis cæremonias, sed Christi gratiam, ac docere non Judæorum, Gentilium aut hæreticorum fabulas, sed mores Christianos & sanctos, in quibus sita est vera pietas, Deique cultus.

TITO DILECTO (γνησίῳ, id est germano, genuino) FILIO SECUNDUM COMMUNEM FIDEM, GRATIA (Græca addunt ἔλεος, id est misericordia) ET PAX (supple sit) A DEO PATRE ET CHRISTO JESU SALUATORE NOSTRO] q. d. Saluto te, ò Tite, qui non degener, sed germanus es filius meus; non secundùm carnem, sed secundùm communem fidem & spiritum; quo ego te in Christo genui. Filius ergo meus es à me genitus secundùm fidem, id est, in fide. *Vers. 4.*

Communis fides quæ. Nota. *Communem fidem* vocat fidem Catholicam, ut B vult Chrysost. vel potiùs & significantiùs, ut Hieron. quæ Tito cum Paulo communis erat. Ubi Aduerte modestiam Pauli, qui ita se patrem Titi vocat, ut se eiusdem fratrem agnoscat, q. d. In fide tibi, ò Tite, sum pater, quia te genui; & frater, quia eamdem mecum habes fidem: fides mea, fides tua est, tibique communis, eamque non adulteras, uti hæretici, sed genuinam tenes & tueris, æquè ut ego, tamquam germanus mihi in fide filius, imò frater, ita Theophyl.

A Deo & Christo omne donum. Nota Secundò. Hic appositè petit gratiam & pacem à Deo Patre, & Christo Jesu. Si enim Deus est à quo omne bonum, quasi à fonte uberrimo manat, cuiusque proprium est se & sua bona communicare & effundere; hanc is se orantibus & petentibus gratiam & pacem non negabit. Si pater est amantissimus, ecquid filiis suis utile aut commodum deesse patietur? Si Christus, id est unctus est oleo gratiæ & misericordiæ, sanè eamdem in nos effundet: *Oleum enim effusum nomen tuum*, inquit sponsa Cantic. 1. v. 2. Si Jesus est, id est *saluator*, utique gratiam elargietur qua salui effici possimus.

Vers. 5. HUIUS REI GRATIA RELIQUI TE CRETÆ C [ἐν Κρήτῃ, id est, in Creta, scilicet insula] UT EA QUÆ DESUNT, CORRIGAS] Græcè ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, id est, ut quæ reliqua sunt, scilicet quæ adhuc corrigenda restant, nec à me tam citò corrigi potuerunt, pergas corrigere.

Locus moralis de ambitione. Notat Chrysost. animum Pauli labori & Evangelio planè intentum, ab ambitione alienum, non suum honorem, sed publicum animarum commodum ubique spectare. Hinc labores sibi deposcit, ut duritiem Ethnicorum quasi glaciem primus ipse perfringat: deinde via facta aliis laborem cedit cum honore, adeoque quæ magis honorifica sunt, ut constituere ubique Episcopos, commendat Tito: interim ipse alia quærit novalia, per se ingenti labore Evangelio subigenda. Hoc verè Apostolicum est. Discant Prælati non tantùm laboriosa, sed & honorifica munia cum subditis partiri; non honores, sed labores ambire & usurpare, & Apostoli spiritum imitentur, suisque eumdem imprimant.

Vbi Episcopi, ubi presbyteri constituendi. ET CONSTITUAS PER CIUITATES (κατὰ πόλιν id est oppidatim] PRESBITEROS] id est Episcopos, & D propriè dictos presbyteros, sive sacerdotes & pastores. Presbyter enim nomen commune erat tam Episcopis, quàm communibus sacerdotibus, ut dixi ad Philipp. 1. 1. Jubet ergo Paulus, ut in singulis opidis Titus constituat presbyteros, putà in maioribus Episcopos, in minoribus sacerdotes sive pastores: ita enim explicat & sancit Leo I. epist. 87. ad Episcopos Africæ cap. 2. & Concilium Sardicense can. 6. ubi dicitur: *Licentia non sit Episcopi passim ordinandi, aut in vico, aut in ciuitate modica, cui satis esse possit unus presbyter: nec enim necesse est ibi Episcopum fieri, ne Episcopi vilescat nomen & honoris summi auctoritas.*

Creta frequens urbibus & populis. Nota Primò. Jubet Apostolus Tito, ut plures in Creta constituat Episcopos. Erat enim Creta, licet insula, populis & vrbibus ad stuporem frequens, habebat enim centum urbes. Unde Poeta de Creta ita canit,

Vrbes centum habitat magnas, ditissima regna.

Ideoque ab Homero Iliados 2. Creta dicta est *Hecatompolis*.

Nota;

Episcopus maior presbytero.

Nota Secundò, cautè legendum esse hic S. Hieronymum: ait enim: *Olim idem erat presbyter qui Episcopus, & propter schismata consuetudine potiùs, quàm Dominica institutione factum est ut presbyteris præessent Episcopi*. Similia habent Sedulius & Anselmus. Unde Aerius & Wiclef docuerunt presbyteros pares esse Episcopis. Verùm S. Hieron. & eum secutus Anselmus & Sedulius, volunt dicere, olim communi consensu, spiritu & zelo magis, quàm hierarchico ordine & imperio presbyteros rexisse Ecclesiam, conniventibus Episcopis: sed paulò post illo ipso tempore, scilicet Apostolorum, cùm orirentur dissensiones, ut patet 1. ad Corinth. 1. v. 12. & 1. ad Timoth. 5. 19. mox ob superbiam & scismata presbyterorum, Episcopos suum primatum resumpsisse. Certum enim est, non tantùm consuetudine; sed & iure divino Episcopos presbyteris esse maiores, tum potestate ordinis, tum potestate iurisdictionis. Quod ipsum docet S. Hieronymus epist. ad Heliodorum, & ad Marcellam: *Apud nos*, inquit, *Apostolorum locum Episcopi tenent*. Atqui Apostoli maiores erant ex Christi vocatione & institutione 70. discipulis: ergo pariter & Episcopi presbyteris ex Christi institutione maiores sunt.

Error contrarius Aerij & Wiclef.

Cautè hæc de re legendus Hieronymus & cõmode intelligẽdus.

Quod ergo hic dicit Hieronymus, *Magis consuetudine quàm divina institutione Episcopos presbyteris esse maiores*; intellige non de ipsa Episcoporum potestate & auctoritate, sed de usu & exercitio potestatis. Christus enim non instituit de facto distinctionem hierarchici ordinis & iurisdictionis, ita ut illam in actum & exercitium deduceret; sed permisit, ut quamdiù duraret primus ille zelus, communi omnium labore & spiritu regerentur Ecclesiæ: illo vero refrigescente voluit, ut Apostoli distinctionem hanc & iurisdictionem à se Episcopis datam, in praxim & usum redigerent. Confirmat hanc expositionem id quod subdit Hieron. *Imitans*, inquit, *Mosen qui cum posset solus præesse populo Israel, septuaginta elegit cum quibus populum iudicaret*: Atqui certum est Mosen maiorem fuisse hisce 70. ergo certùm est Episcopum maiorem esse presbyteris: qui tamen, si Mosen imitari velit, ambitiosè eis non imperet, sed mansuetè eos in communionem suæ potestatis & iurisdictionis admittat. Vide dicta Philip. 1. 1.

SICUT ET EGO DISPOSUI TIBI] Græcè διεταξάμην, id est ordinavi, constitui, disposui: inde διατάξεις vocantur canones, constitutiones & ordinationes Apostolorum & Pontificum. q. d. Tales tam probatos & selectos, tali numero, modo, serie, subordinatione constitue presbyteros, sicut ego viva voce tibi præscripsi & ordinavi.

Christus circa Ecclesiæ regimen non omnia constituit, sed multa reliquit successoribus.

Unde patet Christum, non omnia ordinasse, sed multa circa Ecclesiæ regimen, pro ratione temporum futurorum ordinanda commisisse Apostolis eorumque successoribus. Hoc enim exigit cuiusuis reipublicæ prudens institutio. Sic quod v. sequ. præcipit Apostolus, ut Episcopus sit unius uxoris vir, ut filios habeat fideles, ut sit hospitalis & benignus, nusquam legitur instituisse aut præcepisse Christus. Sed ut ait Apostolus, hæc *ego disposui tibi*, hæc mea sunt præcepta, meæ ordinationes. Sic deinceps per novos canones toto orbe receptos multa sancita sunt à Patribus Concilij Niceni, Ephesini, Chalcedonensis, Constantinopolitani & aliorum Conciliorum, de quibus nec Christus, nec Apostoli quidquam sanxerunt aut ordinaverunt. Hinc patet hosce canones omnibus fidelibus venerandos & seruandos esse: ita enim de suis hic præcipit Apostolus.

VERS. 6.

SI QUIS SINE CRIMINE EST, UNIUS UXORIS VIR, FILIOS HABENS FIDELES, NON IN ACCUSATIONE LUXURIÆ, AUT NON SUBDITOS] Hic qualem velit esse presbyterum & Episcopum præscribit Apostolus. Primò, ut sit *sine crimine*, non quasi velit eum tantùm eligi Episcopum qui à baptismo non peccarit mortaliter, sed qui crimine infami aut accusatione digno non notetur, ut ait D. Thomas. *Multi*, inquit August. lib 1. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 14. *sine crimine sunt, & sine querela vivunt, sed nemo sine peccato*. Idem enim hic requirit Apostolus, quod 1. Timoth. 3. cùm ait: *Oportet Episcopum irreprensibilem esse*. Hanc & sequentes Episcopi dotes explicui 1. Timoth. 3.

Episcopus debet esse sine crimine infami.

Tertia dos Episcopi.

Nota, Tertia dos Episcopi hic requisita ab Apostolo est, ut, si sit pater, *habeatq; filios*, ij sint *fideles*. Si enim suos filios non potuit facere fideles, quomodo Episcopus factus infideles alios & exteros ad fidem adducet?

Secundo, ut filij *non sint in accusatione luxuriæ*, id est non accusentur de luxu in comessationibus & compotationibus, id est, non sint comessatores & compotores. Hi enim à parente facto Episcopo extorquerent bona Ecclesiæ & pauperum, eaque æquè ut sua dilapidarent, cùm sint belluones & gurgites opum. *Luxuria* ergo hic pro luxu sumitur: hunc enim significat Græcum ἀσωτία: de qua dixi Ephes. 5. 18. Posset rursum cum Lyrano luxuria, pro libidine accipi: hanc enim significat quoque Græcum ἀσωτία, ut dixi loco iam citato: luxus enim gulæ, & *venter mero æstuans despumat in libidinem*, ut ait hic ad v. 7. S. Hieron. Vult ergo Paulus Episcopum ita castè suos educasse filios, ut de luxuria notari aut accusari non possint, sicut filij Heli pontificis notati sunt, ideoque tàm ipsi, quàm pater Heli & pontificatu & vita privati sunt. 1. Reg. 2. Simili modo 1. Timoth. 3. scribit Episcopum esse eligendum qui *filios* habeat *subditos in omni castitate*. Cretenses enim in venerem profusi fuerunt, adeoque, ut tradit Strabo libr. 10. Cretæ moris erat, ut in pueros insanirent, quos etiam quantumuis nobiles licebat ibi rapere, & apud se duos menses retinere, & sic donatos muneribus domum remittere, nimirum hoc docuit eos eorum rex Jupiter, cùm suum Ganymedem rapuit: & tamen (ò infanda cæcitas!) uterque inter deos relatus est ab eorum sapientibus. Atq; hac de causa, ut ibidem docet Strabo, priscis Cretensium legibus decretum erat, ut Cretenses omnes statim à pubertate coniugium inirent ad infamem hanc pæderastiam, cuius eos tandem pudere cœpit, adulteria, aliasque vagas libidines restinguendas.

Ἀσωτία luxuriam & luxum significat.

Cretensium luxuria & pæderastia.

Tertiò, requirit Apostolus, ut futurus Episcopus filios habeat subditos, si enim eos regere & disciplinæ suæ subdere non potuit pater, quomodo factus Episcopus fideles omnes regere, sibique & Ecclesiæ obedientes efficere poterit.

VERS. 7.

OPORTET ENIM EPISCOPUM SINE CRIMINE ESSE, SICUT DEI DISPENSATOREM, NON SUPERBUM] Pro *dispensatorem*, græcè est οἰκονόμον, q. d. Oportet Episcopum esse sine crimine, id est, sine graviori scelere, quia est non dominus, sed œconomus & administrator domus Dei, quæ est Ecclesia: ipse ergo toti Ecclesiæ vitæ integritate, quasi sol prælucere debet: in illum enim omnium intenti sunt oculi.

Virtutes episcopales & vitia contraria.

Secundò, pro *superbum*, græcè est αὐθάδη, id est, sui sensus tenacem, &, ut Syrus, qui sua ducatur propria voluntate, id est præfractus, durus, asper, inflexibilis, qui sibi ipsi ita placet, ut ceteri displiceant, Ita Chrysost. & Theophyl. S. Hieron. vertit, *protervum*; alij, *contumacem*. Antigonus rex videns filium suum ferociùs tractantem subditos: *An ignoras*, inquit, *fili regnum nostrum esse splendidam servitutem*? Idem sibi dicant Episcopi & Prælati.

NON TURPIS LUCRI CUPIDUM] qui scilicet se & proles ditare non satagat ex mulctis, quas canonum transgressoribus imponit; quique avare frumentum & decimas non recondat, exspectans annonæ caritatem, ut pluris divendat; denique qui ex mercium, aliarumque rerum indecentium & sordidarum commutatione aut negotiatione lucrum non aucupetur. Ita Patres Concilij Antiocheni apud Euseb. lib. 7. Histor. cap. 23. & 24. graviter accusant Paulum Samosatenum, Antiochiæ Episcopum; quòd, cùm antea vilis esset & pauper, à litigantibus & per fraudes & dolos pecunias extorserit, iisque se ditarit. Quàm turpe sit hoc lucrum in clericis, docent sacri Canones 3. q. 2. c. *Si quis*, & 17. q. 4. c. *Alias*.

Avaritia debet abesse à statu episcopali & clericali.

VERS. 8.

BENIGNUM] Græcè φιλάγαθον, id est, ad verbum, bonos amantem, vel bonorum amatorem, Ita Hieron. potest tamen quoque verti, *benignum*.

SOBRIUM] Græcum σώφρονα, verti etiam potest cum Hieronymo, *castum* vel *pudicum*, & cum Ambros. *prudentem*: nimirum anima sicca (id est sobria) est sapientissima & prudentissima, atque, ut aiunt Græci ῥώμη ψυχῆς σωφροσύνη id est, robur animæ est sobrietas.

Sobrietas & eius laus.

SANCTUM] ὅσιον, quod cum Vatablo & aliis verti potest, *pium erga Deum*, nam, ut ait S. Hieron. quem nos *sanctum* vocamus, Græci ἅγιον vocant; quem autem ipsi ὅσιον, nos pium in Deum possumus appellare.

CONTINENTEM] tum à gula & luxuria, tum ab omnibus animi vitiis. *Sit Episcopus*, inquit Hieron. *abstinens non tantùm, ut quidam putant à libidine, & ab uxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia deiiciat, ne terror*

ror

ter exagites; ne lætitia immoderata subsellas.

S. Martini constantia, hilaritas, pietas, patientia.

Talis fuit S. Martinus Turon. Episcopus, de quo audi Severum Sulpit. dial. 1. *Nemo unquam Martinum vidit iratum, nemo mærentem, nemo ridentem: unus idemq; semper, cælestem quodammodo lætitiam vultu præferens, extra naturam hominis videbatur. Tantam adversus omnes iniurias patientiam assumpserat, ut cùm esset summus sacerdos, impunè etiam ab infimis clericis læderetur: nec propter id eos aut loco umquam amoverit, aut à sua charitate repulerit. Numquam in illius ore, nisi Christus: numquam in illius corde, nisi pietas, nisi pax, nisi misericordia inerat. Plerumq; etiam pro eorum qui obtrectatores illius videbantur, solebat flere peccatis.* Hinc non tantùm vivens, sed & moriens inuictum ab oratione spiritum non relaxabat; Cumque pro morte celeri oraret, discipuli ad eum: *Cur nos*, inquiunt, *pater deseris? cur nos desolatos relinquis? Tum ille: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua. Ardenti verò febre æstuans cùm supinus oraret, rogarunt discipuli ut pronus conquiesceret. Quibus ille: Sinite me cælum potiùs quam terram aspicere, ut suo itinere iam iturus ad Dominum spiritus dirigatur. Instante iam morte, viso humani generis hoste. Quid, inquit, adstas cruenta bestia? nihil in me funeste reperies. Ea in voce animam Deo reddidit, quam angelorum chorus excepit, eosq; divinas canentes laudes multi, imprimisq; Severinus Coloniensis Episcopus audivit.*

VERS. 9. AMPLECTENTEM EUM, QUI SECUNDUM DOCTRINAM EST, FIDELEM SERMONEM] Pro *amplectentem*, græcè est ἀντεχόμενον, id est, ut Ambros. tenacem & mordicus retinentem, *fidelem*, id est veracem & indubitatum (ut dixi 1. Timoth. 1. vers. 15.) *sermonem, qui secundùm doctrinam est*, id est, qui sanæ doctrinæ & fidei consentaneus est, sive, quem decet sana doctrina. *Non statuit*, inquit Theodoret. *ut Episcopus sit disertus, sed ut sit divinorum eloquiorum peritus.*

Veracitas & doctrina Episcopi.

VERS. 10. SUNT ENIM MULTI ETIAM INOBEDIENTES, VANILOQUI ET SEDUCTORES (græcè φρεναπάται, id est, mentium deceptores) MAXIME QUI DE CIRCUMCISIONE SUNT] Pro *etiam* græcè est καὶ, id est & pendet hæc copula à sequentibus, eaque cum præcedentibus connectit, q. d. *Sunt multi & inobedientes, & vaniloqui, & seductores.* Unde Vatablus & alij τὸ *etiam* in sua versione omittunt, tuncque sensus idem est, sed planior & clarior. Pro *redargui* græcè est ἐπιστομίζειν, id est, obturare illis os, & quasi epistomio illud occludere, indicto scilicet eis silentio, ut vertit Hieron. Notat Judaizantes, qui docebant cum christianismo iungendam esse circumcisionem, & legis cæremonias, fabulasque Judaicas, indeque lucrum aucupabantur.

VERS. 11. DIXIT QUIDAM EX ILLIS, PROPRIUS IPSORUM PROPHETA: CRETENSES SEMPER MENDACES, MALÆ BESTIÆ, VENTRES PIGRI. TE-
VERS. 12. STIMONIUM HOC VERUM EST] S. Hieron. hæc verba partim refert ad v. 5. ubi dixit, *Huius rei gratia reliqui te Cretæ, ut ea quæ desunt corrigas*, nimirum ut corrigas mores Cretensium in mendacia, ventris ingluviem & pigritiam proclives, partim ad proximè præcedentia, scilicet ut notet, hos Judaizantes pseudodoctores, ut eorum indolem perspiciat Titus, sciatque quomodo, & quibus eos arguere debeat.

Callimachus & Epimenides Cretensium prophetæ, Poetæ, quomodo prophetæ.

Nota. *Proprius ipsorum Propheta* est Callimachus, vel potiùs Epimenides poeta Cretensium & Philosophus, ac templi Mitræ, id est solis, sacerdos, ita Hieron. Sed cur poeta hic vocatur *propheta*? Respondeo Primò, quia à suis habitus est propheta, teste Laertio & Cicer. lib. 1. de Divin.

Secundò, quia poetæ sunt dicti vates, id est prophetæ, ob furorem poeticum, & Sibyllæ, ac Apollo sua oracula reddebant carmine; unde iidem, uti & alii multi, simul erant poetæ & prophetæ. Atque hac de causa Plato l. 2. de Republica, poetas Deorum filios vocat, illorumque nonnullos prophetas fuisse asserit. Hinc poetæ ipsi spiritum sibi de cælo communicatum iactabant, dicentes:

Est Deus in nobis sunt & commercia cæli,
Sedibus æthereis spiritus iste venit.

Tertiò, quia Epimenides hic scripsit librum περὶ τῶν χρησμῶν id est de oraculis.

Quarto, *propheta*, id est doctor, & ethnicus, qui vitia gentis nativa describit, quod perinde est atque mores posterorum prædicere, quia vitia nativa parentum ferè in posteros derivantur. Vide dicta 1. Corinth. 14. initio capitis.

Nota Secundò. Epimenidis sententia & carmen quod
A hic citat Apostolus, ita græce sonat:

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί:

Carmen Epimenidis citatum ab Apostolo.

Quod pari carmine Latino reddidit Faber Stabulensis:

Gnosius usque loquax, mala bestia, viscera pigra.

Verùm, ut rectè aduertit Erasmus, *loquax* non est idem quod *mendax*; nec *viscera* idem sunt quod *ventres*, id est gulosi, uni ventri dediti. Meliùs ergo, & breviùs ita carmen carmine reddas:

Cres semper mendax, mala bestia, venter iners est.

Cretenses mendaces.

Nota Tertiò. Tria hic Cretensium vitia sugillat. Primum, quòd sint mendaces, unde in proverbium abierunt, ut vulgò dicatur. *Cretizare cum Cretensi*, id est mentienti mentiri, fallentem fallere, decipientem decipere: & *Cretensis est*, cretizat, id est mendax est, mentitur.

Quare tales dicti & habiti.

Ubi aduerte ex S. Hieron. & Chrysost. occasionem, quæ Epimenidem & Callimachum movit ad vocandum Cretenses mendaces: fuisse, quod Cretenses Jovem non in cælo vivere, sed in Creta ubi rex fuerat, mortuum & sepultum crederent, eiusque sepulcro inscripsissent: *Hic iacet Iupiter*. Hinc eos arguit Epimenides & Callimachus, quòd deos & divina non sentiant l. *Sepulcrum*, inquiunt, *tuum, ò Iupiter, fabricati sunt Cretenses, sed men-*
B *tiuntur, tu enim minimè obiisti, sed in cælo quasi Deus immortalis semper vivis.*

Dices. Hi poetæ errant & mentiuntur, quomodo, ergo de eorum dicto ait Apostolus. *Testimonium hoc verum est?* Respondent S. Hieron. & Chrysost. Apostolum non probare illam opinionem de Jovis divinitate, cuius occasione hoc dixit Epimenides; sed tantùm rem ipsam, scilicet quòd Cretenses sint mendaces, scilicet ob ingenitam mentiendi & fallendi proclivitatem: hoc autem verum est. Unde Erasmus initio Chiliadum ita cuilibet genti sua vitia proverbio assignans ait: *Pœno perfidior, Schyta asperior; Scythotauris inhospitalior, Parthis vanior, Thracibus bibacior, Sybarita fastuosior, Milesiis effeminatior, Arabe ditior, Arcade stolidior, Care utilior, Cretensi mendacior.*

Variarum gentium vitia.

Alia Cretensium vitia.

Secundò, vocat Cretenses *malas bestias*, græcè θηρία, id est feras, quales sunt lupi, apri, tigrides; quia ferinis erant moribus, & ferarum ritu sanguinem sitiebant deceptorum, inquit Hieronymus & Anselm. multoque magis quasi in animas grassabantur, dum eas ob lucrum falsa
C docebant & persuadebant, itaque in ruinam & perditionem pertrahebant, ut patet v. 11. Hinc illud Græcorum adagium τρία κάππα κάκιστα, id est, tria pessima cappa, scilicet tres gentes à cappa incipientes pessimæ; puta Cilices, Cretenses, Cappadoces. Cappadoces enim, quòd à Gabaonitis prognati sint, mendaces & peruersos esse docet Isidor. Pelusiota epist. 281.

Cilices, Cretenses, Cappadoces tria pessima cappa.

Tertiò, Cretenses vocat *ventres pigros*, id est, qui nonnisi ventri saburrando, & pingui aqualiculo infarciendo student instar suum, & quasi porcorum pigra propago, de quibus Lucilius:

Vivite lucrones, comedones, vivite ventres.

Plato lib. 4. de Legibus solerter aduertit & notat urbes & regiones maritimas (qualis est Creta insula, solere malè esse moratas, causamque dat: *Nam cùm mercibus*, inquit, *& pecuniis cauponando talis civitas repleatur, dolosos animos, instabiles & infidos mores parit: unde parum ipsa ad seipsam, & minùs ad alias gentes fidem & amicitiam stabilem colit.*
D Unde illud vulgo iactatum: *Omnes insulani mali, S. autem pessimi.* Verum per Christum gratia corrigente naturam, eamque acrem edomante, efformante & dirigente, ut sibi sit eos virtutis ad heroica virtutum opera, impletum videmus illud Isaiæ c. 60. 9. oraculum: *Me insulæ expectant, & naves maris in principio, ut adducam filios tuos de longè; argentum eorum & aurum eorum cum eis, nomini Domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificavit te.* Et c. 24. 15. *In doctrinis glorificate Dominum in insulis maris nomen Domini Dei Israel.* Et illud psal. 71. 10. *Reges Tharsis, & insulæ munera offerent.* Sanè quot quantosque Ecclesiæ doctores, quot fidei athletas, quot Sanctos omni virtute illustres Christo dedit Creta, Cyprus, aliæque insulæ?

QUAM OB CAUSAM INCREPA ILLOS DURE] Græcè ἀποτόμως, id est præcisè, ad vivum, severè, rigidè. Rursum ἀποτόμως, hoc est abscindendo, & eiiciendo eos ex Ecclesia, si moniti nolint vitia corrigere, ait Turrianus in lib. 2. Clementis Constit. Apost. cap. 42. in indice.

VT

Vers. 13. & 14.

UT SANI SINT IN FIDE, NON INTENDENTES JUDAICIS FABULIS, ET MANDATIS HOMINUM; AUERSANTIUM SE A VERITATE] Græcè ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, aversantium veritatem.

Judæorum fabulæ & cæremoniæ quæ.

Nota. Apostolus hic taxat mandata hominum non omnium (sic enim mandata omnium regum & principum elideret) sed eorum qui aversantur veritatem, & pro veritate fabulas substituunt, maximè Judaicas, putà de seruandis legis cœremoniis, ac præsertim de seruando ciborum delectu, ne quis carne suilla, leporina, aliave, quam lex Levit. 11. quasi immundam vetat, vescatur. Hoc enim verbis sequentibus innuit Apostolus, cùm subdit, *Omnia munda mundis*, ita S. Hieron. Chrysost. & alij.

Judæorum cum Cretensibus communio.

Ubi Nota Secundò, non mirum esse, quòd in Creta viguerint hæ Judaicæ fabulæ & obseruantiæ ciborum, ac judaismus, quia magna per maris viciniam communio erat Judæorum cum Cretensibus; adeoque Judæos nobiles in Creta habitare solitos testis est Josephus in sua Vita, ubi hac de causa se vxorem ex Creta accepisse narrat. Immò inde falsus est Corn. Tacitus libr. 21. cùm Judæos è Creta descendisse, dictosque Judæos; quasi Idæos ab Ida monte, qui est in Creta, asseverat.

Vers. 15. Lutheri impia conclusio.

OMNIA MUNDA MUNDIS] Infert Lutherus, Ergo fornicatio quoque munda est mundis, putà fidelibus. Sicut enim, inquit, nihil iustificat nisi fides, ita nihil coinquinat nisi infidelitas. Sed apage monstrum: tibi munda sit fornicatio, furtum, sacrilegium, homicidium, omnisque iniquitas, perinde ut porco mundæ ac in deliciis sunt fæces, sordes, omnisque immunditia.

Error de ciborum delectu, Judæorum, Manichæorum, Marcionitarum.

Dico ergo Apostolum loqui de delectu ciborum, quem Judaizantes inducebant, de ijs enim, eorumque fabulis hic agi patet ex v. 10. 11. & 14. nam Judaizantium nonnulli dicebant cibos aliquos esse natura sua immundos, uti postea eos secuti docuerunt Manichæi & Marcionitæ: alii verò censebant cibos quosdam esse immundos & Christianis vitandos, non in se, sed propter legem Mosi Levit. 11. eos vitantem. Hos refutat hic Apostolus dicens: *Omnia munda mundis*, q. d. Christianis, qui sanguine Christi in baptismo mundati sunt, nullus cibus, nullum animal, nulla res, vel natura sua, vel propter legem Mosi, habenda est immunda; sed omnia eis sunt munda, ut omnibus vesci & uti sine scrupulo possint.

Sensus Apostoli verus, omnia munda mundis.

Hunc esse sensum pateo Primò, quia, ut dixi, agit contra Judaizantes. Secundò, quia ita se explicat 1. Timoth. 4. 3. cuius hæc epistola ad Titum est quasi compendium. Tertiò, quia ita interpretantur Chrysost. Hieron. Theodoret. Ambros. Vatabl. Erasm. & alij passim. Unde S. August. libr. 31. contra Faust. cap. 4. *Omnia*, inquit, *munda mundis: quia serui Dei in eo quòd carnibus & vino abstinent, non tamquam res immundas refugiunt, sed mundioris vitæ instituta sectantur.*

Ieiunia Ecclesiastica quare instituta & eorum austeritas.

Hic ergo locus Apostoli nihil facit contra ieiunia ab Ecclesia indicta, quæ non ob ciborum immunditiam, sed ad temperantiam, carnis castigationem & obedientiam exercendam, ad Deitatem placandam, ad meliùs vacandum orationi, & ad alios sanctos fines indicuntur. Sic enim Apostoli Actor. 15. præceperunt abstinentiam à sanguine & suffocato. Et Paulus 1. Corinth. 10. 21. vetat esum idolothytorum. Sic Deus vetuit Adamo esum pomi, non aliam ob causam, quàm ad probandam & exercendam eius obedientiam. Hanc Apostoli sententiam magnus ille Spiridion Trimituntis in Cypro Episcopus, vir admodum hospitalis & benignus, appositè adaptavit cuidam hospiti suo, ut narrat Sozomen. lib. 1. Histor. cap. 11. *Cùm iam*, inquit, *instaret Quadragesima ex itinere forte quidam venit ad eum* (Spiridionem) *illis ipsis diebus, in quibus una cùm suis ieiunia peragere consueverat, & ad statutum diem cibum degustare; cùm diebus interpositis sine cibo omnino remansisset, cumq; Spiridion videret hospitem valdè de via fessum, nec haberet in domo sua panem, aut quidquam aliud; petita à Deo venia, carnes suillas quas solas domi habebat, coqui iussit, hospitique apponi, ac de carnibus ipse primò comedere cœpit, hortando hospitem ut se imitaretur, qui cùm illud facere recusaret, diceretque se esse Christianum; Hanc ob causam, inquit Spiridion, minùs recusare deberes; Nam omnia munda mundis, sacræ Litteræ pronuntiant.*

Quædam contra ieiunia obiectiones refelluntur.

Ubi Aduerte, hoc exemplum non facere contra ieiunia Ecclesiæ, quasi hospite aduentante, ea soluere & violare liceat. Nam in primis non erat tum ieiuniū ab Ecclesia præceptum; non enim dicit; Cùm esset, sed, cùm instaret Quadragesima; ergo non præceptum, sed voluntarium erat hoc ieiunium. Idem insinuat, cùm ait fuisse dies in quibus ipse cum suis ieiunare consueverat, & ad certum usque diem nihil omnino degustare. Erat ergo hoc ieiunium non præcepti, sed suæ consuetudinis; nec enim Ecclesiasticum ieiunium præcipit talem abstinentiam, in qua nihil omnino gustare licet.

Ieiunium à Dominica Quinquagesimæ an sit præcepti.

Dices, Cur ergo comesturus carnes à Deo veniam petiit, & cur hospes carnes detrectavit, dicens se Christianum esse? Respondeo, Quia tum consuetudo videtur fuisse apud Christianos, ut ante Quadragesimam, à Dominica Quinquagesimæ carnibus abstinerent, ita enim constituit Telesphorus Pontifex, ut scilicet à Dominica Quinquagesimæ ieiunium inchoaretur: verùm eius constitutio pro lege recepta non fuit, sed tamen à multis in consuetudinem deducta: perinde ut etiamnum multi Religiosi ab illa Dominica vel ieiunium vel abstinentiam à carnibus inchoant; hanc piam consuetudinem noluit hospes ille infringere, nec etiam Spiridion, nisi petita à Deo venia.

Quo titulo liceat aliquando viris perfectis ieiunia Ecclesiastica omittere ex Hosij sententia.

Adde Secundò, etiamsi hæc consuetudo vim aliquam obligandi habuisset, fuissetque pro lege recepta, tamen hospes ille valdè fessus erat, nec Spiridion aliud habeat quàm carnes, quas illi apponeret, putavit ergo Spiridion totus in charitatem & hospites effusus, tali necessitate consuetudinē illam non obligare, satiusque esse, si pro ieiunio, charitati & hospitalitati satisfaceret, carnesque hospiti apponeret, utque eum alliceret, ipse eas prægustavit, putans ex charitate id sibi licere tali casu, uti putavit & Hosius Cardinalis in Confessione Polonica c. 91. pag. 188. Fortè etiam sensit id quod sensit Cassianus collat. 21. cap. 29. scilicet viros perfectos, & eos qui toties sponte sua ieiunant, non teneri ita rigidè ad ieiunia ab Ecclesia indicta, quia alias abundè ea supplent. Denique exempla Sanctorum admiranda sunt, at non semper imitanda, nam certum est ieiunia præcepta præferenda esse, voluntariis, præque illis obseruanda esse.

Humili omnia sunt munda.

Mysticè & spiritualiter Abbas Pimenius per mundos accipit humiles. Cùm enim quidam eum rogaret: *Quid est pater, quod Apostolus dicit, Omnia munda mundis?* Respondit: *Si quis ad hunc sermonem peruenire potuerit, ut eum intelligat, videbit se minorem esse totius creaturæ.* Cui frater: *Et quomodo me possum videre minorem ab eo qui homicida est?* Respondit senex; *Si potuerit homo ad sermonem hunc Apostoli peruenire, & viderit hominem qui forte alium occiderit, dicit in semetipso: Ille quidem hoc solum peccatum fecit, ego autem omni hora homicidiū committo, meipsum interficiens.* Et cùm frater requireret, quomodo hoc posset fieri; respondit senex. *Hæc sola hominis iustitia est, ut semper semetipsum reprehendat: & tunc iustificabitur, cū sua peccata condemnat.* Ita habetur in Vitis Pat. l. 7. c. 15.

Non omnia infidelium opera sunt peccata.

COINQUINATIS AUTEM ET INFIDELIBUS NIHIL EST MUNDUM; SED INQUINATÆ SUNT EORUM ET MENS ET CONSCIENTIA] Aliqui hinc inferunt omnia infidelium opera esse peccata: sed hic est error, nec hoc velle Apostolum mox patebit.

Secundò, S. Thomas & Caietanus explicant hæc verba in sensu formali, hoc modo: infidelibus, quà talibus, seu quatenus comedunt, aut faciunt quippiam ex infidelitate, nihil est mundum, Sed hic sensus nisi ulteriùs explicetur & applicetur, nihil facit ad rem & mentem Apostoli.

Genuinus sensus Apostoli.

Dico ergo Tertiò, sensus genuinus est hic: sicut mundis, id est Christianis, omnia, id est omnes cibi lege vetiti sunt mundi: ita è contrario Judaizantibus & infidelibus nihil, id est nullus cibus est mundus: quia hi superstitiosè & Judaica vel hæretica mente & conscientia, cibis omnibus vel abstinent, vel vescuntur, putant enim superstitiosè legem veterem adhuc obligare etiam Christianos & secundum illam discernendos esse cibos, ut lege vetitis abstinere teneantur, lege verò permissis vesci possint, ita Patres omnes citati, & S. August. lib. 31. contra Faustum c. 4. *Infidelis*, inquit, *sive comedat, sive abstineat, non sanctè vel justè comedit vel abstinet, quia praua opinione utrumque facit.*

Sensus alius ex Hebræa lingua expressus.

Posset Quartò, esse hebraismus, ut verbum neutrum in cal capiatur pro activo in *hiphil*, q. d. Infidelibus nihil est mundum, id est, nullus cibus eos mundat à sua infidelitate & sceleribus, uti è contrario alios mundos, qui bonæ sunt conscientiæ, nihil, id est, nullus cibus aut natura sua aut lege veteri immundus est, qui eos sordidet aut contaminet, nullus est qui eis immunditiam aliquam sive corporalem sive legalem aspergat; uti olim cibi lege Mosis vetiti immunditiam quamdam legalem Judæis aspergebant. Huic expositioni favet antithesis, quam subdit Apostolus dicens,

Sed inquinata sunt eorum & mens & conscientia, q.d. Ideo nullus cibus eis est mundus, id est eos emundare potest, quia inquinata est & manet eorum mens & conscientia, ad quam cibus corporalis penetrare, eamque expiare non potest. Licet & iuxta priorem sensum commodè exponi possit hæc antithesis, quasi det causam cur infidelibus nullus cibus sit mundus, sed potiùs omnis eis sit immundus: quia scilicet omni cibo utuntur vel abstinent ex infideli & perversa conscientia, quà volunt legi Mosis, æquè ac Christi se subdere, & utramque amplecti: itaque faciunt contra legem Christi, & contra libertatem Evangelicam; quæ docet legem Mosis esse abolitam, nulloque modo miscendam esse christianismo; ac consequenter quamdiu in hac mente perseverant, ex eaque cibos comedunt, vel non comedunt, semper & in omni actu peccant, seque contaminant infidelitate & iudaismo.

Cur infidelibus nullus cibus mundus.

VERS. 16. CONFITENTUR (id est profitentur) SE NOSSE DEUM, FACTIS AUTEM NEGANT: CUM SINT ABOMINATI, ET INCREDIBILES, ET AD OMNE OPUS BONUM REPROBI] Pro *abominati*, græcè est βδελυκτοὶ id est abominabiles, &, ut Hieron. vertit, *execrabiles*, scilicet vita & moribus.

Secundò, pro *incredibiles*, græcè est ἀπειθεῖς, id est increduli: Hieron. vertit. *inobedientes*, alii. *intractabiles*; Syrus, *impersuasibiles*, quibus scilicet nulla ratione veritas, puritas & libertas christianismi persuaderi potest, hoc enim propriè significat ἀπειθεῖς; ut dixi Ephes. 2. 2.

Tertiò, *reprobi*, id est improbi, aversi, inepti ad omne opus bonum, idque ob suam malitiam, qua sua libera & improba voluntate; in sua infidelitate & impia vita obstinati repudiant & reprobant omne opus bonum, id est pleraque bona opera. Est hyperbole, q. d. Hi Judaizantes proiectè sunt in omnia scelera, hæc enim secum affert hæresis, iudaismus & infidelitas: hinc tamen non sequitur, quin hæretici & infideles quædam, saltem opera moraliter bona facere possint, & subinde faciant: nam confitentur Deum: hoc autem est opus bonum; est enim opus fidei eiusque professionis.

Infideles quomodo reprobi, & an nihil boni facere possint.

Nota. Alludit Apostolus ad Job. 15. 16. vbi dicitur: *Quanto magis abominabilis & inutilis homo, qui bibit quasi aquam iniquitatem?* Pro *inutilis* hebraicè est נאלח *neelach*, id est reprobus, & ad psalm. 13. 3. qui sic habet: *Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est usque ad unum*, ubi rursum, pro *inutiles facti sunt*, hebraicè est נאלחו *neelachu*, id est, reprobi facti sunt, id est, infirmi & inutiles facti sunt ad omne bonum: hoc enim illud ipsum est, quod hic dicit Apostolus, unde patet reprobum idem esse quod, infirmum, ineptum, inutilem ad opus bonum.

Reprobus, hebraicè neelach, id est inutilis.

Moraliter S. Hieron. docet hic quovis peccato Deum negari, non verbo, sed facto. *Christus*, inquit, *est sapientia, iustitia, veritas, sanctitas, negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem iustitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo: & quoties vitiis vincimur, Deum negamus; è contrario quoties boni quid agimus, non ore, sed re ipsa Deum confitemur.*

Quovis peccato Deus negatur.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INstruit Titum, quid senes, anus, adolescentulas, iuvenes, servos verbo & exemplo docere debeat: Hinc secundò, v. 11. omnibus proponit gratiam Christi, qui ad hoc natus est, ut nos erudiret abnegatis secularibus desideriis, sobriè, iustè & piè vivere, expectareque beatam spem immortalis vitæ & gloriæ.

1 TU autem loquere quæ decent sanam doctrinam; 2. Senes ut sobrii sint, pudici prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia: 3. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes: 4. ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant: 5. prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei. 6. Iuvenes similiter hortare ut sobrii sint. 7. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in gravitate. 8. verbum sanum, irreprehensibile: ut is, qui ex adverso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis: 9. Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes. 10. non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: ut doctrinam Salvatoris nostri Dei ornent in omnibus: 11. Apparuit enim gratia Dei Salvatoris nostri omnibus hominibus: 12. erudientes nos ut abnegantes impietatem & sæcularia desideria: sobriè, & iustè, & piè vivamus in hoc sæculo. 13. expectantes beatam spem & adventum gloriæ magni Dei, & Salvatoris nostri Iesu Christi: 14. qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. 15. Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

VERS. 1. TU AUTEM LOQUERE QUÆ DECENT SANAM DOCTRINAM: SENES UT SOBRII SINT, PUDICI, PRUDENTES, SANI IN FIDE, IN DILECTIONE, IN PATIENTIA] q.d. Noli intendere fabulis Judaicis, uti faciunt Judaizantes, sed sanæ doctrinæ Christi, nimirum docendo senes, Primò, ut *sobrii sint*. Græcum νηφαλίους, tam vigilantes, quàm sobrios significat, ex sobrietate enim vigilia & alacritas, perinde atque ex crapula somnus & torpor consequitur: nam senes somniculosi, tardi & torpidi esse solent, ob caloris defectum & phlegmatis copiam, intemperantia autem sicut calorem obruit, & phlegma adauget, ita consequenter & somnum, desidiam, torporemque maiorem inducit. Apostolus ergo vult senes esse sobrios, ut vigiles sint ad domestica & publica negotia sibi commissa sedulò peragenda, ad quæ ebrietas ineptos reddit. Exempla sunt in Noe sene: qui ebrius nudatus, & à filio illusus est: & in Lot, qui senex inebriatus incestum commisit. E contrariò laudatur illa vox Berzellai, qui ad familiam & mensam Davidis invitatus: *Octogenarius*, inquit, *sum, numquid me delectare potest cibus & potus?*

Sobrius & vigilans græcè idē.

Secundò, vult ut senes sint *pudici*. Græcum σεμνοὺς propriè maturos & moribus graves, uti vertit Noster v. 7. ac consequenter honestos & pudicos significat. Senes enim valdè decet levitas, & multò magis libido, quæ signum est magnæ incontinentiæ, nam, ut Poeta canit:

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

Optandum seni est, inquit Hieron. *ut ætatis gravitatem morum gravitas decoret, ne iam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam*. Notum est in quantam infamiam inciderint duo illi senes impudici Susannæ insidiantes, Daniel. 13.

Senectus pudica.

Tertiò, ut sint *prudentes*, græcè σώφρονας, quod ut dixi 1. Timoth. 3. 2. varia significat. Vatablus & Erasmus vertunt, ut sint *moderati* vel *modesti* Chrysost. quoq; intelligit de animi moderatione, quod senectus ob virium & animi imbecillitatem immoderatiùs & impotentiùs soleat excandescere. Verùm hanc moderationem animi aliis verbis significat Apostolus, cùm subdit, *Ut sint sani in patientia*, Meliùs ergo Noster *prudenter* vertit: solent enim senes cum deficiunt, repuerascere, desipere & delirare: alioqui senectus vegeta

prudens.

ob

ob experientiam; frigus & passionum temperiem consilijs est aptissima, estque ætas prudentiæ. unde Poeta:

ἔργα νέων, βουλαὶ δὲ μέσων, εὐχαὶ δὲ γερόντων,

id est, opera sunt virorum, bella juvenum, consilia senum sunt.

Alia virtutes senestuti congrua.

Quartò, ut sint *sani in fide, in dilectione, in patientia*. *Sani*, id est integri, firmi & robusti. Sanitas hæc sive firmitas opponitur languori, ait Anselmus; hunc enim afferre solet tam menti quàm corpori senectus. q. d. Senes non sint languidi, sed firmi in fide, dilectione & patientia; ne scilicet levi occasione ad hæreticorum susurros, in fide nutent, eamque mutent; ne leviter offensi odium concipiant, ne levi verbulo, scommate, aliave injuria appetiti aut læsi, murmurent, stomachentur, maledicant, vindictam expetant. Solent enim senes esse morosi, tetrici, pusillanimes, suspiciosi & in bilem tam atram, quàm flavam proclives: atque alia ex parte senectus ipsa magnam ærumnarum & patientiæ materiam affert. Verè enim dixit Aristot. li. 5. de Generat. anim. c. 4. *Morbum esse adventitiam senectutem, senectutem verò esse morbum naturalem*. Præsertim verò senes malè habet, cùm vident se uti viribus, prudentia, animo, ita & auctoritate deficere, ac honore graduque suo pristino destitui, atque à juvenibus superari, negligi, contemni. Senes enim vivunt & gloriantur in memoria honorum, virtutum & rerum præteritarum; juvenes verò gloriantur in spe honorum, facinorum & rerum futurarum.

Quomodo senibus vivendũ cum juvenibus.

Unde pulchrè S. Hieron. sanitatem sivè integritatem charitatis docet esse illam, quam præscribit Apostolus 1. Corinth. 13. dicens: *Charitas patiens est, benigna est, non æmulatur*, &c. S. Thomas per *sanitatem in dilectione*, intelligit benignitatem, & suavitatem in conversatione: solent enim senes junioribus, ob ætatis morositatem, tristitiam & tenacitatem sive avaritiam, esse ingrati, molesti & onerosi. Jubet ergo Apostolus, ut hoc superent & evincant per suavem & liberalem convictum. Rursum sicut pomum sanum contactu mollescit ac putrescit, ita sana charitas virorum quoque spiritualium, & confessariorum etiam senum, cùm nimis familiariter, blandè & crebrò agunt cum mulieribus, mollescit, pallescit, infirmatur & putrescit, ut charitas in sensualitatem, ac tandem in carnalitatem degeneret. Præcipit ergo Apostolus, ut charitas hæc sana in sua integritate & vigore conservetur. *Caveant*, inquit Hieronym. *tam juvenes quàm senes, tam adolescentes quàm vetulæ, & omni diligentia custodiant cor suum; ne per sanitatem dilectionis morbus charitatis introeat, & per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam.*

Sanum etiã virtus mulierum consuetudine frangitur.

VERS. 3. ANUS SIMILITER) scilicet æquè ac senes sint sobriæ, pudicæ, prudentes, ut paulò post sequitur. Theophyl. Græcum πρεσβύτιδας interpretatur presbyteras, id est uxores presbyterorum. Verùm alii passim communiùs hæc accipiunt, ut per πρεσβύτας quilibet senes, per πρεσβύτιδας quælibet anus intelligantur, jubet ergo eas esse.

IN HABITU SANCTO) Græcum κατάστημα non vestimenta tantùm, sed etiam incessum, motum, omnemque gestum significat. q. d. Anus sint in statu vel compositione corporis sancta.

Habitus vetularum, qualis esse debeat.

Secundò, pro *sancto*, græcè est ἱεροπρεπεῖς, id est, qui decet sanctas matronas & Deo dicatas, utpote Christianas. unde S. Ambr. vertit, *in statu religione digno*: & Syrus, [Syriac] *beserbima dejai ledechalat olaha*, id est, in habitu qui deceat reverentiam Dei, *ut scilicet ipse earum motus, incessus, vultus, sermo, silentium quandam decoris sacri dignitatem præferat*, ait S. Hieron. Lepidè Protagoras cùm vidisset anum bene comptam, conversus ad eam ridensque dixit: *Si ad vivos, falleris: si verò ad sepulcrum, satis compta es*, ut narrat Antonius monachus p. 2. Melissæ cap. 34. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum.

NON CRIMINATRICES) Græcè μὴ διαβόλους, quod S. Hieron. vertit, *non incentrices*, scilicet libidinis, ut aliqui exponunt, sunt enim pessimæ anus proxenetæ & nefariæ copulæ conciliatrices, quæ à juvenibus amasijs pretio inductæ, juvenculas castas mille artibus & fraudibus solicitant; ut pudicitiam suam ijs vendant & prostituant. Verùm hanc explicationem elidit, quòd S. Hieron. *incentrices* has mox exponit & vocat accusatrices: & Græcum διαβόλους propriè significat criminatrices & calumniatrices, quæ lites serunt,

Pax & castitas vetularum.

¹ *Gorrel. in epist. Pauli.*

omnesque ad rixas & pugnas accendunt. Unde quoque suspicio mihi injicitur, corruptum esse hunc locum Hieronymi, ut pro *incentrices* legendum sit *criminatrices*.

NON MULTO VINO SERVIENTES] Nota vocem *servientes*: ebrii enim & temulenti servi fiunt vini & crapulæ. *Quod in adolescentibus*, inquit Hieron. *est libido, hoc in senibus est ebrietas, ut non sint sui sed vini*. Secundò, Nota τὸ *non multo*, quia ut inquit Chrysost. ætas senilis vino habet opus, cùm maximè, sit infirma, sed modico & temperato. *Vino*, inquit Rhodiginus lib. 28. c. 29. *senum frigus recalescit, spirituum exhilaratur tristitia, bilis atræ vis redundans reprimitur, somni conciliatur appetentia, præfracti meatus recluduntur, siccitas nimia mitigatur, universa denique senectæ lassitudo renidet.*

Vinũ quatenus fugiendum.

BENE DOCENTES] Græcè καλοδιδασκάλους, id est honesta docentes. q. d. Anus doceant juvenculas non levia, anilia aut turpia, sed bona & honesta, scilicet prudentiam, charitatem, castitatem, &c. ut sequitur.

Quid, quos & ubi mulieres docere debeant.

Ita Socrates (teste Maximo serm. 41.) suos discipulos docebat, ut hæc tria sibi compararent, Primo, in animo prudentiam; Secundò, in lingua silentium; Tertiò, in vultu verecundiam. Et Demetrius Phalereus (teste Laertio) monebat adolescentes, ut domi parentes, in via obvios; in solitudine se ipsos revererentur: pudor enim teneram ætatem optimè & efficacissimè deterret à peccato.

Pulchrè S. Hieron. epist. ad Lætam viduam nobilissimam, eamdem docet, quid parvulam filiam suam docere debeat. Idem exemplo sanctæ cujusdam feminæ Christianæ docet S. August. libro 9. Confess. cap. 8.

Anus ergo doceant non in Ecclesia, aut in cœtu virorum: hoc enim Apostolus vetuit 1. Timot. 2. v. 12. Sed domi privatim doceant adolescentulas, putà filias, neptes, ancillas suas prudentiam, & ut, si conjugatæ sint, viros suos ament pariter & filios, non carnali, sed Christiano amore: uti S. Monica dilexit Augustinum, cùm eum sua cura, precibus & lacrymis ab hæresi ad Christianam fidem & vitam convertit, teste ipso Augustino li. 3. Confess. c. 11. & lib. 9. c. 5.

DOMUS CURAM HABENTES] Significantiùs id dicitur græcè, scilicet οἰκουρούς, id est, ut Vatablus vertit, *domus custodes*. Vult ergo adolescentulas conjugatas, per domos non vagari: hoc enim reprehendit 1. Timoth. 5. 13. sed assiduè domi manere, domum custodire, ejusque curam gerere: viri enim est foras prodire, victum sibi & suis quærere, negotia tam privata quàm publica tractare; uxoris verò est domum, proles, ceteraque quæ domum spectant curare. Intellexit hoc nobilis illa matrona, quæ Theano percunctanti qua ratione celebris esset evasura, respondit: *contexens telam, & meum curans conjugium*. Sensit mulier illustris tum demum claram se fore si maritum amaret, prolem educaret & rem domesticam curaret. Et Lacæna illa, captiva, quæ cùm interrogaretur, quid sciret? respondit: Probè gerrere domum, ut refert Plutarchus in Lacon. Hinc veteres insignis matrisfamilias imaginem & symbolum dixerunt esse testitudinem, ut docet Plutarchus: testudo enim est domiporta, suæque domus & cochleæ perpetua silensque custos. Sic Phidias Eliensibus Venerem sculpsit, quæ pedibus testitudinem calcaret, hieroglyphicum scilicet οἰκουρίας hujus & silentii. Pulchrè quoque Plutarchus in Præceptis connubialibus docet mulieres non debere imitari lunam, quæ quo à sole remotior, eo & clarior est; quo vicinior, eo obscurior & minor: contrarium enim facere debere sapientem mulierem, scilicet ut præsente viro tantùm se conspici patiatur, eo verò absente domi se contineat & abscondat.

VERS. 5.

Testudo symbolum matrisfamilias.

Denique jubet Apostolus conjugatas *subditas esse viris, ut non blasphemetur verbum Dei*; quia, ut ait S. Hier. *cùm caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus; quæcumque uxor non subiicitur viro suo, id est capiti suo, ejusdem criminis rea est, cujus & vir, si non subiiciatur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur, dum contemnitur Dei prima sententia, & pro nihilo ducitur, vel Christi infamatur Evangelium, dum contra legem fidemque naturæ, ea quæ Christiana est, & ex Dei lege subiecta viro, imperare desiderat: cùm & Gentiles feminæ viris suis serviant communis lege naturæ*. Hic secundus sensus magis genuinus est. Sic enim propriè blasphematur verbum Dei.

Femina viro subiecta esse debet.

VERS. 6. JUVENES SIMILITER HORTARE, UT SOBRII SINT] *Sobrietas* enim, inquit Theodoret. *adolescentiæ summum*

A quibus abstinendũ juvenibus.

est ornamento, quia cupiditatis vitium cum ea acrius bellum gerit. A Tum enim maximè calor corporis ex æstu sanguinis fervescit, ideoque adolescentes in voluptatem proni sunt. Hinc Plato lib. 2. de Legibus, adolescentibus usque ad decimum octavum ætatis annum vino interdixit. nam, ut ait Hieron. ad Eustochium, *Vinum & adolescentia duplex est voluptatis incendium, quid oleum flammæ adiicimus? quid ardenti corpusculo ignium fomenta ministramus?* Quin & Plutarchus juvenes hortabatur ad hæc tria, scilicet temperantiam in animo, in lingua silentium, in ore pudorem.

Vers. 7. & 8. IN OMNIBUS TEIPSUM PRÆBE EXEMPLUM BONORUM OPERUM, IN DOCTRINA, IN INTEGRITATE, IN GRAVITATE, VERBUM SANUM, IRREPREHENSIBILE: UT IS QUI EX ADVERSO EST, VEREATUR, NIHIL HABENS MALUM DICERE DE NOBIS] Nota Primò. Pro *exemplum* græcè est τύπον, id est typum, sive exemplar; q. d. Tu ò Tite Archiepiscope, esto exemplar virtutum & bonorum operum, quod omnes tui imitentur. *Sit*, inquit Chrysost. *doctrina & exemplar virtutis tuæ speculum vitæ, quod omnibus proponitur ad imitandum, veluti archetypus & primitiva quædam imago, omnia in se habens quæ bona & honesta sunt.* nam, ut ait Seneca, *Longum est iter per præcepta, efficax & breve per exempla.* Doctor ergo debet esse forma & speculum vitæ suis discipulis instar Christi, qui ait Joan. 13. 15. *Exemplum dedi vobis*; & Pauli, qui 1. Corint. 11. 1. *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut & ego Christi.* Idem graviter & piè docet & monet S. Gregorius Agnellum Fundensem Episcopum, epistola ad eum scripta. *In tuis actibus*, inquit, *plebi exempla bene vivendi existant. Operibus exerce quod subjectos doces & prædicas: actus tui in aliorum correptionem proficiant, in adjutorium sibi vitæ tuæ imitationem assumant. Sicque te in cunctis operibus exhibere festina, ut scripturam constructionemque in te habeat, quicumque aut negligit, aut non potest lectione formari.*

Episcopus debet esse exemplar bonorum operum.

Hinc pulchrè S. Bernardus serm. 18. in Cantic. docet doctorem esse debere instar conchæ. quæ priùs ipsa impletur, quàm in alios redundet: *Si sapis*, inquit, *concham te exhibebis, & non canalem: hic quidem penè simul & recipit & refundit; illa verò donec impleatur expectat, & sic quod superabundat, sine suo damno communicat. Verùm canales multos hodie habemus in Ecclesia, conchas verò perpaucas. Dicit David psal. 62. Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, & labiis exultationis laudabit os meum; infundi nimirum priùs volens, & sic effundere: nec solùm infundi priùs, sed & impleri; quatenus de plenitudine eructaret, non oscitaret de inanitate, castè imitans illum, de cujus plenitudine omnes accepimus. Disce & tu non nisi de pleno effundere, nec Deo largior esse velis: concha imitetur fontem, non manat ille in rivum, nec in lacum extenditur, donec suis satietur aquis. Denique ipse fons vitæ plenus in seipso, primùm ebulliens, & saliens in proximo, secreta cælorum omnia implevit bonitate, & tunc demum erupit ad terras, ac de superfluo homines & jumenta salvavit, visitavit terram, & inebriavit eam. Ergo & tu fac similiter: implere priùs, & sic curato effundere.*

Doctor sit concha, nō canalis.

Secundò, hæc bona opera sunt *doctrina*, quæ alios docet & erudit ad fidem & pietatem, integritas vitæ, & gravitas morum. Persimili enim modo Paulus scribit Timotheo epist. 1. cap. 4. v. 12. *Exemplum*, inquit, *esto fidelium in verbo, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate.* Verùm Græca clariùs & aptiùs alio casu hæc efferunt & connectunt, παρεχόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ ἀκατάγνωστον, id est, præbe in doctrina incorruptionem, sive integritatem, gravitatem, verbum sanum, irreprehensibile. hæc enim omnia pendent & reguntur à verbo *præbe*. Unde aptius hæc omnia referuntur ad doctrinam & munus docendi, quod primarium est & proprium Episcopo. q. d. Ea quæ doces, ò Tite, sint incorrupta & integra, non vitiata, corrupta & falsa. Sint rursum gravia, non levia & futilia, itaque erunt sana & irreprehensibilia, ut à nemine carpi aut reprehendi possint. Hoc notent & observent doctores & concionatores. ita Theophyl. & Græci. S. Chrysost. pro ἀδιαφθορίαν legit ἀφθονίαν, id est copiam. D

Qualis debeat esse doctrina Episcopi.

Tertiò, pro *integritate* græcè est σεμνότητα, quod S. Hieronym. vertit. *castitatem*, quæ maximè decet Episcopum: & sic Noster vertit, σεμνὸς, *pudicos*, v. 2. S. Hilarius lib. 9. de Trinitate vertit, *venerationem*, quasi jubeat hic Apostolus Tito, ut doceat cum veneratione verbum sanum. Noster optimè, vertit, *gravitatem*, quæ scilicet auditores excitet, tam ad sui, quàm ad Evangelii quod docet, venerationem & reverentiam.

Quartò, *ut is, qui ex adverso est*, id est, ut adversarius, putà Gentilis, Judæus, vel hæreticus, *vereatur*, græcè ἐντραπῇ, id est pudefiat, confundatur, &c, ut Hieron. revereatur, *nihil habens malum dicere de nobis*, græcè μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, nihil potens dicere, vel nihil habens mali quod dicat de nobis. ἔχειν enim cum infinitivo significat posse, ut hic vertit Erasmus.

SERVOS (supple, hortare: hoc enim repetendum est ex v. 6. DOMINIS SUIS SUBDITOS ESSE IN OMNIBUS PLACENTES, NON CONTRADICENTES, NON FRAUDANTES] Notat S. Hieronymus, τὸ *in omnibus* posse Primò, referri ad *subditos esse*; Secundò & melius, ad *placentes*. Vers. 9. & 10.

Nota Secundò. Pro *placentes*, græcè est εὐαρέστους, quod S. Hieron. interpretatur, qui placeant non dominis, sed sibi ipsi, qui scilicet sua sorte & servitute sint contenti, in eaque sibi placeant: sic enim è contrario δυσαρέστοι vocantur, qui sibi displicent, quibus nihil placet, nihil satisfacit. B Verùm meliùs Græci ad τὸ *dominis* hoc referunt; ad dominos enim cetera omnia hic referuntur. vult enim Apostolus ut servi in omnibus studeant dominis suis obsequi, placere, & fideles esse. S. Ambrosius pro εὐαρέστους, legit ἀρίστους, id est optimos, sed mutilè & corruptè.

Præcepta Apostoli pro servis.

Tertiò, pro *non contradicentes* Ambros. legit, *non responsatores*, qui scilicet moniti, reprehensi aut jussi aliquid facere, non obloquuntur, non respondeant, non obmurmurent, nolint cedere & tacere, sed velint ultimum verbum occupare: hoc enim servorum & servarum vitium est. Sicut è contrario eorum virtus & laus est, si reprehensi etiam immeritò, taceant & cedant, aut humili lenique responsione, præsertim culpam suam agnoscendo, veniamque precando mitigent animos & iras herorum & herarum.

Quartò, pro *non fraudantes*, græcè est, μὴ νοσφιζομένους, quod Vatablus & Erasmus vertunt, *non suffurantes*; alii *non intervertentes*. est enim νοσφίζεσθαι, decerpere aliquid furtim, cùm totum non ausis tollere; uti faciunt pueri & servi. C Porrò hoc non tantùm ad res & bona heri, sed etiam ad ministerium & operas pertinet, q. d. Servus nihil ex rebus heri nihil etiam ex tempore & labore ac ministerio, quod præstare debet hero, sibi suffuretur; sed in omnibus fidem, id est, fidelitatem bonam ostendat, id est, exhibeat & præstet, ut ita tua obedientia & vitæ innocentia ornet Christianam fidem & religionem. S. Hieron. in comment. vertit, *non furantes*: atque explicans subdit, *Si autem hoc prohibetur in servo, quanto magis in libero, ne aut judex rapiat, aut miles non contentus stipendiis suis aliena devastet. Pulchrè quidam vir apprimè gravis, cùm ei cujusdam judicis laudaretur integritas, & diceret de eo ille qui laudabat: Non est fur; respondit, Optimum servum faceret, si nec fugitivus esset: in tantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena.* Ultimis hisce verbis causam innuit Apostolus cur tam studiosè servis invigilare velit Episcopum. Solent enim servi illiberali, duro & difficili esse ingenio, quod corrigit gratia & fides Christiana, servosque efficit ingenuos, tractabiles, obsequentes. Itaque servi Christiani, si moribus honestis & commodis à Gentilibus se distare ostendant, apud Ethnicos valdè commendabunt & ornabunt legem Christi: & hoc est quod hic intendit Apostolus. ita Chrysost.

Servis cavenda furta, amanda fidelitas

Secundò, hac ratione servi amolientur à christianismo calumniam tunc pervulgatam; scilicet Christianos jactare per Christum se effectos esse liberos, adeoque servos, si fiant Christiani, servitute & dominio herorum suorum eximi; hoc refellent servi, si se magis jam, quàm ante baptismum dominis suis obnoxios agnoscant, & morigeros exhibeant.

Tertiò, moraliter monet Chrysostom. Episcopum etiam pauperum & vilium personarum curam suscipere debere, quales sunt servi & mancipia, quorum mores, educatio & instructio ferè ab heris negliguntur, quippe ab eis non raro perinde ut bruta tractantur.

APPARUIT ENIM GRATIA DEI SALVATORIS NOSTRI

VERS. 11. 12. & 13. NOSTRI OMNIBUS HOMINIBUS, ERUDIENS NOS, UT ABNEGANTES IMPIETATEM ET SÆCULARIA DESIDERIA, SOBRIE, ET JUSTE, ET PIE VIVAMUS IN HOC SÆCULO, EXSPECTANTES BEATAM SPEM, ET ADVENTUM GLORIÆ MAGNI DEI, ET SALVATORIS NOSTRI JESU CHRISTI] Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet præscripserit Tito quid senes, quid anus, quid adolescentulas, quid juvenes, quid servos docere debeat. causa est hæc: quòd pro iis omnibus, adeoque pro vilissimis servis natus sit Christus, ut quemlibet erudiret pro suo statu piè & sanctè vivere. ita S. Hier. Chrysost. & alii.

Nota Primò, Pro *apparuit*, græcè est ἐπεφάνη, id est, ut Hieron. vertit, *illuxit*, scilicet subitò, ex improviso & insperato, quasi sol radians & salutifer, cùm scilicet homines sedentes in tenebris & umbra mortis nullam talem gratiam & salutem sperarent, imò de ea desperarent; repentè illa illuxit, non solis Judæis, sed *omnibus hominibus*, tam viris quàm feminis, tam juvenibus quàm senibus, tam Græcis quàm Indis & Barbaris, tam dominis quàm servis, ut omnes omnino sciant se ad Christi & gratiam & regnum vocatos esse, ac consequenter sua sancta & Christiana vita Christi legem ornare debere, uti præcessit. ita Theophyl. Quomodo Deus sit lux & sol, quantum est ex se, omnes illuminans, nisi quis ostium & fenestras cordis sui claudat, docet S. Dionys. de Divinis nom. p. 4. c. 4. & Hilarius in psal. 118. litt. Caph.

Christus omnes homines vocat.

Secundò, pro *Salvatoris nostri*, noster Interpres in Græco legisse videtur σωτῆρος, jam legunt σωτήριος, id est, illa salutaris gratia, quæ omnibus salutem affert, apparuit. gratia hæc est remissio peccatorum, inquit Theophyl. Secundò, est gratia baptismi, inquit Anselm. Sed hæc arctiora sunt. gratia ergo hæc est misericordia & benevolentia Dei omnibus hominibus exhibita in incarnatione Christi: sive gratia hæc est ipsa incarnatio Verbi gratuita, aut ipse Deus Salvator gratuitè incarnatus, afferens nobis reconciliationem, remissionem peccatorum, omnemque gratiam, sapientiam, doctrinam & salutem. ita Hieron.

Gratia Salvatoris quæ.

Tertiò, pro *erudiens*, græcè est, παιδεύουσα, id est, tamquam pueros rudes erudiens, corrigens, formans, omnique disciplina instituens & imbuens, perinde ut pædagogus puerum sibi commissum, tam in litteris quàm in moribus efformat & instituit; hoc enim est παιδεύειν, inquit Gell. 13. c. 13.

Quartò, hæc gratia Christi, id est Christus ipse, erudit nos abnegare, Primò, *impietatem*, id est incredulitatem, qua Deum nec credebamus, nec colebamus, inquit S. Bernardus serm. 11. inter parvos. Secundò, docet nos abnegare *sæcularia desideria*, græcè κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, mundanas concupiscentias, hoc est, cupiditates omnes carnis, opum, honoris & gloriæ: sive, ut ait Bernard. loco citato, concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum & superbiam vitæ, quæ trahunt & inclinant ad amorem sæculi; quas mundus hic offert, quasque mundani homines concupiscunt & avidissimè consectantur. has abnegamus, cùm eis consensum negamus, cùm delectationem quam suggerunt, & actum ad quem sollicitant, abnuimus, imò ex mente & animo radicitus, evellimus & extirpamus. *Toties*, inquit Hieron. *negamus nos, quoties priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, & incipimus esse quid antè non fuimus;* ut qui priùs superbus, ebriosus, obscenus, iracundus, furax fuit, abnegat se, si incipiat esse humilis, sobrius, castus, mansuetus, sua sorte contentus. *Vivendum est ita*, inquit Ambros. lib. 2. de Pœnit. c. 10. *ut huic mortali moriamur usui, sepsum sibi homo abnegat & totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt, post amores meretricios peregrè profectum, abolito amore regressum, veteri occurrisse dilectæ; quæ se non interpellatam mirata, & se non cognitam rata, rursus occurrens dixerit, Ego sum; responderit ille, Sed ego non sum;* significans se non esse eumdem qui fuerat, sed in alium esse mutatum.

Quæ nam doceat nos Christi gratia.

In quo consistat abnegatio sæcularium.

Quare S. Laurentius Justinianus, primus Patriarcha Venetorum, lib. de Interiori conflictu c. 8. *Omnis*, inquit, *disciplina Christianæ professionis, non in miraculis faciendis, non in futura prædicendo, non in eloquio composito, Scripturarum explanatione; sed in resecandis concupiscentiis commendatur*, ut scilicet abnegemus sæcularia desideria.

Usum verò & fructum hujus abnegationis egregiè docuit B. Ægidius hisce suis paradoxis: *Si vis*, inquit, *bene videre, erue oculos tuos, & esto cæcus: si vis bene audire, esto surdus: si bene loqui, esto mutus: si bene ambulare, abscinde tibi pedes: si bene operari, mutila tibi manus: si bene amare, habeas te odio: si vis bene vivere, te mortifica; si bene lucrari, disce perdere: si vis esse dives esto pauper: si vis esse in deliciis, affligete: si vis esse securus, esto semper in timore: si vis exaltari, humilia te: si vis honorari, despice te; & honora te despicientes: si vis habere bonum, sustine malum: si vis esse in quiete, labora: si vis benedici, desidera maledici. O quàm magna sapientia scire hæc facere! & quia magna sunt, non omnibus data sunt.*

Advertit Chrysost. multos esse qui se & sua vitia negare incipiunt; sed paucos esse qui abnegent, id est, negare pergant & negando extirpent. Seneca epist. 72. optando dicebat: *Quando continget omnibus oppressis affectibus, & sub arbitrium adductis, hanc vocem emittere: Vici?* O beatum, qui sub jugum ductis cupiditatibus, triumphans dicere poterit, *Vici!*

Unde sequitur Quintò, *Ut sobriè, & justè, & piè vivamus. Sobriè* scilicet erga nos, *justè* erga proximum, *piè* erga Deum, inquit S. Bernard. loco citato. Unde Syrus vertit, *ut vivamus cum castitate, justitia & reverentia Dei.* Græcum enim σωφρόνως, tam *pudicè* & *castè* cum S. Hieronymo & Syro, quàm *sobriè*, verti potest.

Sextò, finem, scopum & præmium hujus abnegationis, sobriæque, piæ ac justæ vitæ addit Apostolus dicens, *Expectantes beatam* (Syrus *bericha*, id est benedictam) *spem & adventum* (ἐπιφάνειαν, id est illustrationem, sive illustrem adventum & apparitionem) *gloriæ* (id est gloriosum, splendidum, augustum) *magni Dei & Salvatoris nostri Jesu Christi*. Ubi adverte, *beatam spem* per hypallagen significare speratam beatitudinem: spes enim ponitur pro re sperata. *beata* verò dicitur, non passivè, sed activè, id est, quæ nos beat & beatos facit, quæ est ipsa beatitudo nostra. Pulchrè S. Hieronymus: *Sicut impietas*, inquit, *magni Dei reformidat adventum, ita secura de opere suo pietas illum præstolatur.*

Præmium vitæ justæ sobriæ.

Septimò, Erasmus pro Arrianis more suo pugnans, per *magnum Deum*, intelligit Patrem, per *Salvatorem* verò Filium. Verùm non Patrem, sed Filium utrobique hic intelligi patet ex eo, quòd non Pater, sed Filius cum magna luce & majestate venturus sit ad judicium, ut fideles suos præmiet & remuneretur. ita S. Hieron. Theodor. Chrysost. Theophyl. & alii. Secundò, idem patet ex eo, quòd unus idemque Græcus articulus utrumque nomen, scilicet, tam *magni Dei*, quàm *Salvatoris* respiciat & copulet per copulam *&*: dicit enim Apostolus sic, τοῦ μεγάλου Θεοῦ, καὶ σωτῆρος quòd si alium intellexisset Salvatorem quàm magnum Deum, addidisset sanè alium articulum dicens, καὶ τοῦ σωτῆρος. Hinc ergo patet contra Arrianos veteres & novos, putà Transylvanos, Filium Dei Jesum Christum esse verum magnumque Deum.

Erasmus hic arrianizans refutatur.

VERS. 14. QUI DEDIT SEMETIPSUM PRO NOBIS, UT NOS REDIMERET AB OMNI INIQUITATE, ET MUNDARET SIBI POPULUM ACCEPTABILEM, SECTATOREM BONORUM OPERUM] Explicat hisce verbis Apostolus quomodo & quare Christus sit Salvator noster; quia scilicet cùm esset magnus Deus, dignatus est fieri parvus in humanitate, in eaque seipsum dare pro nobis.

Nota Christus à Patre dicitur traditus, quia Pater Christum objecit Judæis: dicitur & à Juda traditus; id est, proditus Judæis, qui rursum eum tradiderunt damnandum Pilato, ac vicissim Pilatus, tradidit eum occidendum & crucifigendum militibus & tortoribus. Hic verò dicitur Christus seipsum tradidisse, sive dedisse pro nobis, quia sponte sua obtulit se Judæis & morti, & quia se suamque vitam, crucem & mortem Patri obtulit in pretium redemptionis nostræ, ut scilicet nos è captivitate diaboli, mortis & inferni, persoluto pro nobis lytro, dando scilicet sanguinem suum & vitam pro sanguine & vita nostra, eriperet. hoc enim significat Græcum Λυτρωτής.

Quomodo & à quibus Christus traditus, & quo fine.

Nota Secundò. *Populum acceptabilem* vocat peculiariter electum & dilectum à Deo: alludit enim Paulus ad Exodi 19. 5. ubi Dominus iniens fœdus cum Judæis, eosque sibi in populum, in Ecclesiam, imò in filios adsciscens & adoptans ait, *Eritis mihi in peculium de cunctis populis.*

Illustratur hic Paulus ex variis editionibus Hebræa, Chaldæa, Syra, Græca, &c. Ubi pro *peculium* hebraicè est סגלה *segulla*, quod significat peculium selectum, & thesauros pretiosiores, magisque charos ac dilectos, inquit Hieron. quales sunt torques, gemmæ & bullæ è collo pendentes. Unde Chaldæus vertit, חביבין *chavibin*, id est charissima; & Symmachus vertit, ἐξαίρετον, id est selectum, egregium, eximium; Syrus vertit חדתא *chadta*, id est novum populum, alii vertunt, *populum proprietatis*, id est, proprium & peculiarem; Aquila, Quinta editio, & Septuag. quos sequitur hic Paulus, vertunt περιούσιον, quasi dicant, id quod ex operibus & substantia eminet & reconditur instar rari, singularis & pretiosi thesauri. περὶ enim subinde eminentiam & excellentiam, *οὐσία* verò essentiam & substantiam significat. q. d. Christus nos redemit, mundavit, sibique adscivit in populum selectum, eximium, pretiosum, proprium, rarum & charum, ut scilicet simus hereditas & peculium, imò cimelia, & thesaurus pretiosissimus & charissimus Christo. Vide quanti apud Christum sit Ecclesia, omnesque Christiani, quantumque vicissim Christum redamare & colere debeamus.

Amor Christi erga nos.

Nota Tertiò, Pro *sectatorem* græcè est ζηλωτήν, id est zelatorem, &, ut Hieron. vertit, *æmulatorem*, *bonorum operum*, ut scilicet, inquit Chrysostom. non tantùm faciamus bona opera, sed ea zelemus, ac fervidè & alacriter ad ea procurramus, perinde ut rivales, qui unam eamdemque ipsam ambiunt, ingenti amore & zelo ad eam assiduè feruntur & procurrunt.

VERS. 15. HÆC LOQUERE, ET EXHORTARE, ET ARGUE CUM OMNI IMPERIO] *Hæc*, scilicet, quæ dixi de Christi adventu & redemptione loquere. Rursum *hæc*, quæ dixi de redemptionis Christi fine & scopo, ut scilicet sectemur bona opera sobriè justè & piè vivendo, hæc, inquam, exhortare: & si qui hortationi suavi non pareant, uti sunt tui duri Cretenses; *argue*, eos, *cum omni imperio*, plena potestate & auctoritate, tamquam Archiepiscopus, cui demandata est auctoritas, jus & munus regendi docendique populum tibi subditum. Sic Christus dicitur Matth. 7. 29. docuisse tamquam potestatem, id est auctoritatem, habens. Non ergo vult Titum imperiosè agere, sed imperio & potestate sua uti in arguendo & compescendo eos, qui rebelles aut cervicosi sunt: tales enim non ignavè, remissè ac timidè, sed cum libertate, gravitate ac acrimonia increpandi sunt; atque ut ajebat Melania apud Palladium in Lausiaca cap. 117. *Oportet adversus stolidos tamquam cane & accipitre uti animi elatione, eamque tempore superbiæ eorum in ipsos immittere.*

Quomodo arguendi ab Episcopis cervicosi.

Notat S. Thomas hic, & Gregorius homil. 11. in Ezechielem, Paulum monere Titum, ut cum imperio arguat, eò quòd Titus natura sua esset mitior; hac verò de re non monuisse Timotheum, eò quòd ipse satis acrimoniæ & bilis haberet à natura. Verùm meliùs, & veriùs fortè, causam hujus rei conferemus in ipsos auditores & subditos, qui dispari erant ingenio Cretenses enim naturaliter erant duri, pervicaces & perversi; unde de eis dicit Apostolus c. 1. 12. *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*, hisce præerat Titus, unde jubet illi Apostolus, ut eos arguat cum imperio. Timotheus verò præerat Ephesiis, qui dociles & faciles erant ingenio, ut colligitur ex Act. 20. 37. & ex S. Ignatio epist. ad Ephesios, in qua Ephesiorum Ecclesiam vocat castissimam, celebrem, laudabilem, seque valdè optare dicit, ut in sorte Ephesiorum Christianorum inveniatur, qui cum Apostolis Paulo, Joanne & Timotheo fidelissimo versati sunt. hisce ergo imperio non erat opus.

Cur Paulus moneat Titum, ut cum imperio arguat, & non Timotheum.

NEMO TE CONTEMNAT] Græcè μηδείς σου περιφρονείτω quod Chrysost. cum suis ita exponit, Ita te gere, ita sanctè vive, ò Tite, ut nemo te contemnere audeat: *auctoritatem enim doctrinæ vita facit*, inquit Primas. Verùm magis aptè & connexè S. Hieron. vertit, *nemo te despiciat*, quasi infra se positum; q. d. Tuere auctoritatem tuam, argue cum omni imperio, ostende potestatem tuam, ne quis te deprimere, & quasi se inferiorem despicere audeat. Narrat Spartianus, quòd, cùm milites Bassianum Severi Imp. filium Augustum consalutassent, Severus in duces omnes facti auctores animadverti jusserit; qui cùm prostrati veniam rogarent, Severus manu caput contingens, *Tandem*, inquit, *sentitis caput imperare, non pedes.* Pari modo contemni se non patiatur Prælatus. hoc enim significat περὶ in περιφρονείτω. Sic enim subinde nobiles, præsertim si præsint & regant, præ se despiciunt Episcopos, suasque leges eorum legibus anteponunt. Nam ad Timotheum scribens epist. 1. c. 4. 12. cùm ait, *Nemo adolescentiam tuam contemnat*; græcè non est περιφρονείτω, sed καταφρονείτω, quod in genere contemnere significat. Vult enim Timotheum, ne ob adolescentiam apud suos perdat auctoritatem, eamdem sibi morum gravitate & sanctitate conciliare, ut nemo eum licet juvenem, docentem & monentem contemnere audeat hic verò Titum grandævum, satis gravem & maturum monet, ne sinat se à thrasonibus despici, eosque super se attolli: hoc enim significat περιφρονείτω. Pulchrè & sapienter S. Bernardus Eugenium Pontificem, monet, in fine libr. 4. de Considerat. dicens: *Ubi malitiæ juncta potentia est, Aliquid tibi supra hominem præsumendum, vultus tuus super facientes mala. timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat; timeat orationem, qui admonitionem contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum, non hominem putet; qui te non audierit, auditurum Deum contra se paveat.*

Episcopi non debent se pati despici à nobilibus.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Christianos magistratibus etiam Ethnicis debere esse obedientes, modestos item & mansuetos.

Hinc Secundò, v. 4. inculcat gratiam Christi, qui per baptismum nos regeneravit, ut bonis operibus studeamus, imo præsimus.

Tertiò, v. 10. jubet vitari hæreticos.

Denique v. 12. Titum, Zenam & Apollo ad se vocat, suosque salutat.

1. ADmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse: 2. neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines, 3. Eramus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes servientes desideriis & voluptatibus variis, in malitia & invidia agentes, odibiles, odientes invicem, 4. Cùm autem benignitas & humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei; 5. non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundùm suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus sancti. 6. quem effudit in nos abundè per Jesum Christum Salvatorem nostrum: 7. ut justificati gratia ipsius, heredes simus secundùm spem vitæ æternæ. 8. Fidelis sermo est: & de his volo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona & utilia hominibus. 9. Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis devita. sunt enim inutiles & vanæ. 10. Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem devita: 11. sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio judicio condemnatus. 12. Cùm misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina

ad me

ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hiemare. 13. Zenam legisperitum, & Apollo solicite præmitte, ut nihil illis desit. 14. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. 15. Salutant te qui mecum sunt omnes; saluta eos, qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. ADMONE ILLOS PRINCIPIBUS ET POTESTATIBUS] Græcè ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, id est, principatibus & potestatibus, hoc est, principibus & magistratibus potestatem habentibus: ponuntur enim abstracta pro concretis, ut dixi Coloss. 1. v. 16.

Cur Apostolus adeo inculcet obedientiã erga principes.

SUBDITOS ESSE] Postquam singulis hominum statibus Apostolus cap. præced. leges & monita dedit, hic communia omnibus dat; ac inprimis ut obediant principibus & magistratibus, laicis etiam Ethnicis; tum ne eos contra Christianam religionem irritent, sed potiùs sua obedientia eos ad Christum pelliciant, tum ne pacem turbent. Causa cur sæpiùs Paulus, Petrus, imò & Christus hanc obedientiam præcipiant, est ea quam dixi Roman. 13. 1. scilicet ut ostendant se non esse sectæ Galilæorum, quæ populum fidelem soli Deo, non autem Ethnicis subjici debere docebat: de hac enim suspecti fuerunt Apostoli, utpote Galilæi: & hæc secta apud Judæos ita invaluit, ut nec morte quidem proposita induci potuerint Judæi, ut Cæsarem Dominum appellarent; imò multi illorum duce Eleazaro à præside Syriæ Cyrino se censeri & describi non paterentur, ne Cæsari se subjectos esse profiterentur, ut refert Josephus lib. 7. Belli c. 28. & 29. sed illi & Romanis tandem publica & communi omnium conspiratione rebellantes ad extremum usque Hierosolymæ excidium pertinacissimè in sua sententia & rebellione perstiterint; ideoque à Tito funditus deleti sunt.

Galilæorũ secta.

DICTO OBEDIRE] Græcè πειθαρχεῖν, id est promptè, libenter, & ex animo obedire.

AD OMNE OPUS BONUM PARATOS ESSE] Loquitur de opere non sponte suscepto, sed à principe aut magistratu, de quo præcessit, præscripto, ut quidquid boni ille faciendum jusserit, ad id se promptos exhibeant Christiani. Si enim quippiam mali operis juberet, Christianus illi parere non potest, sed dicere debet: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus*. Unde S. August. in psal. 124. loquens de Christianis militibus, qui servierunt Imp. Juliano Apostatæ & idololatræ: *Vbi*, inquit, *veniebatur ad causam Christi, non agnoscebant nisi illum qui in cælo erat, quando volebat ut idola colerent, ut thurificarent; præponebant illi Deum: quando autem dicebat, Producite aciem, ite contra illam gentem; statim obtemperabatur. distinguebant Dominum æternum à domino temporali, & tamen subditi erant propter Dominum æternum etiam domino temporali*.

Obediendũ principi si Deo cõtraria nõ præcipiat.

Vers. 2. NEMINEM BLASPHEMARE] Id est, nemini maledicere, aut mala imprecari, neminem conviciari. hoc enim est βλασφημεῖν. Sic 1. Corinth. 4. 13. dicitur, *blasphemamur*, id est maledicimur, *& obsecramus*. alioqui Latinis blasphemia propriè convicium est, quod in Deum & Sanctos evomitur. Vetat Apostolus ut nemini etiam privato, sed maximè ne ulli principum aut magistratuum maledicant Christiani, ut multi faciunt cùm ab eis, vectigalibus aliisque oneribus gravantur sive justè, sive injuste, jubetque ut tam imperata, quàm imperantes patienter ferant. Ita Paulus fecit, & hoc suum dogma suo exemplo sancivit Actor. 15. 3. ubi jussus ab Anania pontifice iniquo cædi: *Percutiet te*, inquit, *Deus paries dealbate*. cumque astantes dicerent, *Summum sacerdotem Dei maledicis?* respondit, *Nesciebam fratres, quia princeps est sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices*.

Non maledicendum principibus nec privatis.

NON LITIGIOSOS] ἀμάχους, id est non pugnaces, non tam verberibus, quàm verbis, nec scilicet verbigerentur, & in lites ac rixas proni sint adversus superiores & magistratus, & etiam quosvis alios. Sensim enim Apostolus se & sua sensa dilatat ad omnes. unde subdit: *Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines*.

Vers. 3. ERAMUS ENIM ET NOS ALIQUANDO INSIPIENTES, INCREDULI, ERRANTES] Vox *enim* dat causam, cur Christiani debeant esse mansueti ad omnes, etiam Ethnicos incredulos, perversos & scelestos, tam magistratus, quàm privatos quosque. Estque hic tacita occupatio. q. d. Dicetis mihi, ò Christiani, Ethnicos esse impios & sceleratores, vobisque esse duros, molestos & intolerabiles, quomodo ergo cum iis lites vitare, & mansueti esse poterimus? Respondet Apostolus, id pacem & mansuetudinem Christianorum non retardare, sed potiùs accendere debere: illos enim tam miseros omni compassione esse dignos. oportere Christianos cogitare illa esse vitia gentilismi & ignorantiæ Dei, se quoque tales fuisse cùm inter eos gentiliter viverent: proinde agnoscant discrimen & disparitatem vitæ præsentis Christianæ, & prioris quam egerunt in paganismo: admirentur Dei gratiam sibi præstitam, pro eaque gratias agant, ac misereantur eorum qui adhuc in tenebris & salebris gentilismi degunt, ferant eorum passiones & vitia, Deumque orent, ut & ipsi ad Christum Christianamque modestiam, mansuetudinem & sanctitatem secum aliquando convertantur.

Christiani debent exẽplo prælucere infidelibus.

Advertit S. Hieron. vocem *nos*, q. d. Ego Paulus quoque ante conversionem vixi incredulus in judaismo, secutus sum carnis concupiscentias, nec eas cohibere valui, utpote gratia Christi destitutus; sed ea imbutus post conversionem factus sum vas electionis & virtutum.

Nota. Pro *insipientes*, græcè est ἀνόητοι, quod Hieron. *stulti*; Ambros. *inconsulti*, vertit.

Secundò, pro *increduli*, græcè est ἀπειθεῖς, id est impersuasibiles. Potest Secundò, cum Hieron. verti, *inobedientes*; & cum Cypriano, *contumaces*.

Tertiò, *malitia* idem est, quod improbitas, perversitas, nequitia, & nocendi cupido. inde enim homines mali vocantur perversi, qui alios verbis & factis lacessunt, omnibusque sunt molesti & maligni. ita Theophyl. *Per peccatum*, inquit Prosper lib. de Gratia Dei contra Collatorem, *perdidit homo boni scientiam: justitiam enim iniquitas depulit, humilitatem superbia destruxit, continentiam concupiscentia elisit, infidelitas rapuit fidem, captivitas abstulit libertatem, nec potuit illic ulla portio residere virtutum, ubi tanta irrumpit turma vitiorum*.

Malitia est nocendi cupido.

Vers. 4. & 5. CUM AUTEM BENIGNITAS ET HUMANITAS APPARUIT SALVATORIS NOSTRI DEI, NON EX OPERIBUS JUSTITIÆ QUÆ FECIMUS NOS] Pro *benignitas*, græcè est χρηστότης, id est bonitas, benevolentia & beneficentia.

Humanitas non est idem quod humanæ naturæ assumptio, ut explicat D. Thomas. nam græcè est φιλανθρωπία, id est, singularis ille Dei Patris erga homines amor, studium & dilectio, &, ut Hieron. vertit, clementia. qua scilicet Deus Pater, quasi salvator, volens nos ad salutem perducere, Filium suum salvatorem nobis dedit, fratrem hominemque nobis congenerem, qui assumpta humana natura, baptismum merito & pretio sanguinis sui instituit, quo nos à pristinis vitiis & concupiscentiis ablueret & salvaret, itaque novos homines efficeret, ut ex insipientibus fieremus sapientes, ex incredulis credentes, servientes non carnis, sed spiritus desideriis.

Eleganter & piè S. Bernardus serm. 1. in festo Nativit. Domin. *Apparuerat*, ait, *antè potentia in rerum creatione, apparebat sapientia in earum gubernatione; sed benignitas misericordiæ nunc maximè apparuit in humanitate*. Et mox: *Appareat Domine bonitas, cui possit homo (qui ad imaginem tuam creatus est) conformari: nam majestatem, potestatem, sapientiam nec imitari possumus, nec expedit æmulari. Quousque angustata est misericordia tua in sola angelorum parte, reliquam occupat judicium cum toto humano genere? Dilatet misericordia terminos suos, extendat funes, expandat sinus, attingat à fine usque ad finem fortiter, disponens omnia suaviter*.

Nota. In hac philanthropia, sive singulari illo Dei amore in nos multa sunt admiranda.

Multa admiranda in Dei philanthropia.

Primum. Primò, quòd ab æterno nos amarit ille qui est Deus, id est, qui est summa majestas, & felicitas qui in se omne bonum habet, ita ut nobis, aliâve re non indigeat.

Secundum. Secundò, quòd non necessariò nos, ut amet, uti necessariò amat Filium & Spiritum sanctum, sed planè liberè & liberaliter.

Tertium. Tertiò, quòd nos amet sine sua utilitate aut commodo

proprio. nam, ut ait Cyrillus lib. 1. Thesauri cap. 6. superflua est Deo productio creaturarum, quantum ad Dei perfectionem attinet. hoc enim erat Deus antequam nos creati essemus, quod nunc etiam est: nihil ei attulimus à nihilo ad esse producti, & si ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus.

Quartum. Quartò, quia Deus hominem amat in quo nulla præcessit ratio, nullum meritum, nulla dignitas, ob quam diligendus esset, sed potiùs demerita multa & magna, ob quæ omni odio erat dignus. *Commendat*, inquit Paulus ad Rom. 5. 8. *Deus charitatem suam in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*

Quintum. Quintò, quia dilexit eos quos præscivit fore ingratos, imò hostes suos.

Sextum. Sextò, quia amor hic Dei in homines non ex ignorantia, nec ex passione proficiscitur, uti homines stultè amant sæpè amicas suas ex insano amore, vel quia persuadent sibi eas esse gratiosissimas; sed omnis Dei amor cum summa æquitate & sapientia coniunctus est.

Quæ sit Dei ratio amandi homines. Dices, Quænam in Deo est sapientia diligere homines peccatores & miseros? hoc enim obiectum in se non est diligibile.

Respond. Ratio amandi in Deo non petitur ab obiecto diligibili, uti fit apud homines, sed ab ipso Deo. Deus enim diligit nos propter se, quia summè bonus est, adeoque bonitate abundat, ut bonitatem & liberalitatem suam in nos omni dilectione indignos effundere velit. infinita ergo Dei bonitas radix est & ratio amandi homines, eisque se & sua bona communicandi. Hunc amorem mirè inculcat S. Ioannes cùm ait c. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.*

Amoris Dei magnitudo exaggeratur. Ubi Nota singula verba habere emphasim, & emphaticè exaggerare amorem Dei. Primò enim ait, *sic*, id est, tanta amoris vehementia, conatu, excessu. Secundò; non rex, non Cæsar, non angelus, sed *Deus*. Tertiò, *dilexit*, scilicet prior & gratis, fine merito, immò fine desiderio nostro. Quartò, *mundum* sibi contrarium, hostem, & reum damnationis. Quintò, *ut* non hominem, non angelum, non mundum alterum, sed *Filium*, non alienum, non adoptivum, sed *suum*, proprium ac naturalem, eumque non unum è multis, sed *unigenitum* & unicum; Sextò, non venderet pretio, non mutuaret, sed gratis *daret*, non ad regnum & triumphos, sed ad mortem & crucem. Septimò, id fecit non sibi, non Christo fructum aliquem quærens, sed ut ipse nos, id est, creator creaturas suas, sua morte vivificaret, sua humilitate exaltaret, sua exinanitione, æterna gloria, opibus & bonis immensis cumularet.

Notatur hic à Paulo SS. Trinitas. Salvatoris nostri Dei] Nota. *Salvator* hic vocatur Deus Pater; hunc enim distinguit à Salvatore quem subdit v. 6. dicens, *per Iesum Christum Salvatorem nostrum*. Unde S. Hieron. docet hic notari SS. Trinitatem: tertia enim persona Spiritus sancti nominatur, cùm dicit, *Per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus sancti salvos fecit*. Loquitur de salute inchoata, quæ est ipsa iustificatio, qua à peccatis & reatu mortis & inferni liberamur & salvamur, tendimusque ad plenam & completam salutem, quam in cælo omnibus ærumnis, concupiscentiis, & peccandi periculis liberati adipiscemur. ita S. August. lib 3. Contra duas epist. Pelag. cap. 3.

Vers. 5. Non ex operibus justitiæ, id est, non merito operum iustorum, cùm nulla talia præcesserint fidem & iustitiam: sed secundum, id est propter (vide can. 25.) suam misericordiam] id est gratis, ex mera Dei misericordia.

Per lavacrum regenerationis] Asserit hic Apostolus nos salutem iam dictam consequi in baptismo: baptismus enim est lavacrum regenerationis, quo scilicet regeneramur & renascimur in Christo.

Et renovationis Spiritus sancti] quo scilicet per gratiam Spiritus sancti renovamur, & novi homines, putà sancti, iusti, Dei amici & filii efficimur. Unde Tertull. lib. de Resurrectione carnis vim baptismi explicans: *Caro*, inquit, *abluitur ut anima emaculetur, caro ungitur ut anima consecretur, caro signatur ut anima muniatur, caro manus impositione adumbratur ut & anima spiritu illuminetur, caro corpore & sanguine Christi vescitur ut anima de Deo saginetur*. in baptismo enim mel & lac, atq;

Vbi baptismi & eius ritus.

Eucharistia recens baptizatis gustanda dabantur, ut alibi dixi, & baptizato statim impendebatur Sacramentum Confirmationis per manus impositionem, ut innuit hic Tertull.

Nota hic emphasim: baptismus enim dicitur renovatio, græcè παλιγγενεσία, id est, iterata generatio, quia quasi de novo secundum carnem genitos, regenerat secundùm spiritum & virtutes. Unde meritò exclamat hic Theophyl. *O rem arduam*, inquit, *& admirabilem! adeò vitiis eramus immersi, ut nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regeneratione. nam regeneratio & renovatio secundam nativitatem, novamque formationem significant. Vt enim domum ruinosam & planè veterem non suffulcimus, verùm ad fundamenta usque diruimus ac demolimur, novamque ædificamus; consimilem ad rationem Deus non reconcinnavit quod corruptum erat sarciendo, sed denuò condidit. quomodo? per Spiritum sanctum. ne enim quæras modum, Spiritus*, inquit, *totum transegit. Vnde hoc perspicuum? quem effudit*, inquit, *abundè in nos. non enim tantummodo per hunc restinxit nos, sed largè ipsum etiam nobis impertiit, ut & illud per hoc monstretur. Ac meritò; postquam enim mundavit nos, tum & Spiritu suo sancto abunde nos implevit, hoc est quod ait, Eff. dit. in impuros mundus ille paracletus spiritus non ingrediebatur.*

Rursum D. Thomas hic, *Homo*, inquit, *in statu perditionis duobus indigebat, scilicet participatione divinitatis, & depositione vetustatis. Christus utrumque præstitit nobis: prius, dum nos per suam gratiam effecit divinæ consortes naturæ: posterius, dum per baptismum nos in novam creaturam regeneravit*. Et rursum: *In iustificatione*, inquit, D. Thomas, *impii duo sunt termini, à quo, culpæ remissio, & hæc est renovatio; ad quem, gratiæ infusio, & hæc est regeneratio*. Verùm hoc non satis solidum videtur: nam sicut regeneratio, ita & renovatio suum habet terminum, tam *ad quem* quàm *à quo*: novitas enim gratiæ & vitæ est terminus ad quem renovationis. D. Thomas ergo accommodatitiè tantùm loquitur, & per renovationem præcisè intelligit vetustatis depositionem: vult enim distinguere in iustificatione, terminum à quo, à termino ad quem: & sicut hunc assignat regenerationi, ita illum attribuit renovationi. *In iustificatione impii duo termini.*

Denique Nota, hanc renovationem à peccatis plenè, sed à vitiis & concupiscentiis inchoatè tantum fieri in baptismo, in qua quotidie proficiendum est, mortificando scilicet concupiscentias, ut ab eis plenam sanitatem & renovationem consequamur in cælo. ita S. Aug. lib. 14. de Trinit. c. 16.

Quem (scilicet Spiritum sanctum, id est Spiritus sancti gratiam & dona) effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum ut iustificati gratia ipsius, heredes simus secundum spem vitæ æternæ] Nota. Non dicit, dedit, sed *effudit*, idque non parcè, sed *abunde*, græcè πλουσίως, id est, opulenter, ait Hieron. largè, copiosè; idque hoc fine, ut *iustificati*, id est, à peccatis expurgati & iustitia donati; non nostro merito, sed *gratia ipsius, heredes simus secundum spem vitæ æternæ*, id est, hæredes nos fore speremus in cælo vitæ æternæ. *Vers. 6. & 7.* *Hereditas nostra qualis.*

Nota. Sicut filius qui scriptus est heres à patre, patris est heres, non reipsa, sed tantùm secundùm spem suam, & secundùm destinationem patris, qua fiet ut mortuo patre reipsa futurus sit patris heres; ita in baptismo dum iustificamur, destinamur & scribimur heredes vitæ æternæ; sed tantùm secundùm spem nostram & destinationem Dei. nam reipsa heredes erimus post mortem, si nimirum in iustitia accepta, quæ nobis ad vitam æternam dat ius, perseveremus & moriamur.

Fidelis sermo est: et de his volo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo] q. d. Ea quæ dixi de Dei in nos benignitate & humanitate, de renovatione, de salute, de spe vitæ æternæ, non sunt fabulosa, non incerta, non dubia; uti Iudæorum & Philosophorum doctrinæ & spes; sed fidelia, id est certa & indubitata (ut dixi 1. Timoth. 1. 15.) ac proinde volo, ut de his tu confirmes non tam teipsum) utpote qui in his satis firmus es) quàm alios, ut vertit Syrus, ut scilicet ipsi hac fide & spe excitati & confirmati, curent bonis operibus præesse. ita S. Chrysost. & S. Hieron. *Vers. 8.* *Certitudo doctrinæ Christianæ.*

Unde

Unde Nota Primò. Pro *confirmare*, græcè est διαβεβαιοῦσθαι. quod clariùs & aptiùs vertas, affirmare, asseverare, asserere & prædicare, ut rem certam & indubitatam. vult enim Apost. ut Titus hæc aliis affirmet & proponat tamquam certissima & verissima, ut iis incitentur ad bona opera.

Nota Secundò. Pro, *ut curent bonis operibus præesse*, græcè est ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, quod Ambros. vertit, *ut soliciti sint ad effectum bonorum operum*; Beza verò, *ut studeant bona opera tueri*, nam non potest, inquit, verti, *præesse*; sic enim in Græco dicendum esset in dativo καλοῖς ἔργοις, iam autem in genitivo dicitur καλῶν ἔργων. Sed Respondeo cum Hieron. & Budæo, imò Vatablo & Erasmo, προΐστασθαι propriè significat præesse, regitque genitivum: hunc enim poscit propositio πρὸ. Nam hinc προστάτης & προεστὼς τοῦ ἔργου vocatur præfectus operis. Vult ergo Apostolus Christianos ita studere & incumbere bonis operibus, præsertim eleemosynæ & beneficentiæ, ut iis quasi duces & præfecti præsint, perinde ut in castris qui dicitur præesse annonæ, frumento, tormentis. Sicut enim hujus est curare ne quid iis in rebus desit, ita Christianorum est curare ne quid alicui desit, ut pauperum petitionem non exspectent, sed requirant, & sua eleemosyna præveniant. ita Theophyl. Quomodo Cato, teste Plutarcho, dicere solebat, *præclaras actiones occupandas*, id est, ambiendas & accersendas esse, ut semper benefacta priora posterioribus cumulemus. Sicut enim homines vani & mundani ambiunt honores, magistratus & præfecturas, de iisque certant, ut eos aliis præripiant: ita Christiani certare debent de bonis operibus, ut in eleemosynis, omnibus præeant, easque aliis præripiant. Unde Chrys. explicans quid sit *bonis operibus præesse*: *Hoc est*, inquit, *oppressis iniuria opem ferre, non pecuniis tantum, sed etiam exhortatione salubrique doctrina: viduis item ac pupillis auxilium ferre, omnibusque qui in afflictione aut angustia sunt prospicere, miserationis affectu*.

Beza in hunc locum castigatio castigatur.

Quid præesse bonis operibus.

Ad hoc divitibus stimulum suggerit idem Chrysost. hìc in morali homil. 6. nimirum ut cogitent sibique persuadeant, eos qui dant eleemosynam plus à pauperibus recipere, quàm eis dent, puta plus bonarum precum & orationum, plus virtutis, plus meriti, plus gratiæ, plus mercedis tam præsentis quàm æternæ; atque hac de causa Christus cùm posset sibi aliis modis prospicere de victu, à Magdalena tamen aliisque piis mulieribus ali voluit, scilicet non ut acciperet, sed ut conferret eis beneficium. Additque Chrysost. *Beneficentia*, inquit, *Deo similes facit. hæc est charitatis mater, proprium Christianæ virtutis insigne, per quam discipuli Christi noscuntur: hæc nostrorum scelerum est medicina, hæc animæ nostræ sordes emundat, hæc scala, quæ in cælum usque porrigitur, hæc Christi connectit corpus, omniaque Christi membra complectitur*.

Stimulus bonorum operum.

Beneficentiæ laus.

Aliqui sic exponunt, *curent qui credunt*, id est Christiani, *ut bonis operibus præsint*, id est, præstent & præcellant infidelibus, iisque palmam, non in gloria aut opibus, sed in studio bonorum operum præripiant: Græcum enim προΐστασθαι, idem est, quod stare ante id est præstare aliis, sive primum esse quem alii sequantur; non autem qui alios sequatur. Verùm sic græcè dicendum potiùs fuisset καλοῖς ἔργοις, quàm καλῶν ἔργων. addendumque ἀπίστων, id est infidelibus.

VERS. 9. STULTAS AUTEM QUAESTIONES, ET GENEALOGIAS, ET CONTENTIONES, ET PUGNAS LEGIS DEVITA] *genealogias* intelligit Judæorum & Judaizantium, qui à puero ita hisce student, ut ab exordio Adam, usque ad Zorobabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrant, ut eos suum putes nomen referre, inquit Hieron. Rursum *pugnas legis* intelligit futiles quæstiones & rixas, quæ circa legem moventur, ut quoto anno Salomon duxerit uxorem, an anno undecimo genuerit Roboam, & his similia, inquit Hieron.

De quibus genealogiis & pugnis legis intelligendus Paulus.

VERS. 10. & 11. HAERETICUM HOMINEM POST UNAM ET SECUNDAM CORREPTIONEM DEVITA, SCIENS QUIA SUBVERSUS EST QUI EIUSMODI EST, ET DELINQUIT, CUM SIT PROPRIO IUDICIO CONDEMNATUS] Pro *correptione* græcè est νουθεσίαν, id est, ut Hieron. vertit, commonitionem, quæ scilicet leniter fit, docendo & monendo suaviter absque graviori increpatione; loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci & formato, sed eo, qui ex ignorantia aut mala instructione errat, & sectam errantium sequitur, vel de quo dubium est, sit ne pertinax, necne: hic enim corripi & instrui debet, primò leniùs, secundò duriùs & fortiùs: quòd si sic monitus contemnit. ostenditque se pertinacem, vitandus est, & non corripiendus: correptionis enim nullus erit fructus. imò talis si corripiatur, magis resistit, fitque obstinatus, inquit Ambros. quia *talis*, ut subdit Apostolus, *subversus est*, græcè ἐξέστραπται, [illegible] est, eversus est, scilicet fide, spe & bonis omnibus, utpote planè in hæresi & sua obstinatione perversus & immersus. Unde Tertull. lib. de Præscript. c. 16. docet, in hæreticis non habere locum præceptum Domini Matth. 18. de ordine in correptione servando. Hinc etiam idem Tertull. & Ambros. ita hìc legunt, *hæreticum hominem post primam correptionem devita*; & sic, inquit Erasmus, hæreticos, si post primam correptionem relabantur, non devitamus, sed incendimus. Verùm passim Latina, Græca & Syra legunt, *hæreticum hominem post unam & secundam correptionem devita*. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci, sed errante, ut dixi.

Quomodo agendum cùm hæretico.

Nota Primò. Pro *devita* græcè est παραιτοῦ, id est, reiice, aversare, refuta.

Sugillat hìc more suo mordaciter Erasmus Theologos, quòd ex hoc Apostoli loco probent hæreticos esse puniendos & plectendos, putantes scilicet *devita* idem esse quod de vita tolle, sicuti decapita idem est, quod caput illi deme. Nec hoc sarcasmo contentus, similem, sed acriorem non tam ignorantiam, quàm injustitiam impingit Jureconsultis, dum subdit: *Sic Iureconsulti furem suspendunt, quòd lex latronem plecti capite jubeat, & Galli furem vocant latronem* (latron:) *sic medici inscitia vocabulorum subinde venenum dant pro remedio*. Erras Erasme non hæc Jurisconsultorum Gallorum fuit stoliditas, sed Principum & magistratuum juxta lex & sanctio, quæ ubique fures cruci, uti latrones rotis, adjudicat. Multò minùs Theologorum inscitia, sed Regum & Imperatorum decreta, hæreticos ad rogum condemnant. Quis, oro, interpretum vel Patrum Latinorum tam vecors, tam insulsus fuit, ut *devita* diceret idem esse quod *tolle de vita*? fuerit aliquis matæologus, qui ita, ut ais, vel ioco, vel seriò explicarit; cui Concilio, regi, vel principi id plum ad pœnam hanc hoc nomine hæreticis irrogandam persuasit? sunt aliæ Scripturæ certæ & claræ, quæ hæreticos puniendos doceant, quas vide, si lubet, apud Bellarmin. Præclarè Tertull. Scorpiaci cap. 2. *Ad officium*, inquit, *hæreticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda*.

Erasmi indocta impostura.

Quare hæretici plectendi?

Nota Secundò, *Delinquit*, græcè ἁμαρτάνει, id est errat, vel delinquit & peccat, supple sciens, prudens & obstinatus in sua hæresi, malitia, & delicto. Hæresis ergo antonomasticè hìc vocatur delictum, peccatum & scelus.

Hæresis quantum peccatum.

Nota Tertiò, *cùm sit proprio judicio condemnatus*, græcè ὢν αὐτοκατάκριτος, id est, cùm sit per se, &, ut legit Cyprianus, *à semetipso condemnatus*, quia scilicet sponte & pertinaciter, se ab omnibus fidelibus, & à tota Ecclesia separat. extra quam non est salus, sed certa damnatio. ita Hieron. Anselm. & alii. Unde sanctus Maximus serm. 50. aptè comparat hæreticum Judæ, qui non à Christo ejectus, sed sponte sua ab Apostolorum collegio se separavit, dum vellet prodere Christum. *Tali*, inquit, *hæreticus, quali & Iudas pœna damnatur, ut idem sui, & reus sit sceleris, & index sit ultionis, quia Dominum quem Iudas vendidit, hæreticus blasphemat*. Rursum, ut Vatablus ait, cùm hæreticus judicet æterna damnatione esse dignos eos qui veritati & fidei resistunt, hoc ipso seipsum condemnat, utpote qui & veritati & fidei totius Ecclesiæ resistat.

Hæreticus Iudæ similis.

Tertiò, alii sic explicant, hæreticus nimis credit suo judicio: in hoc enim consistit hæresis peccatum; sui ergo judicii præsidentia peccat hæreticus, ac consequenter eodem se condemnat, id est, condemnationis reum, illique obnoxium se facit. Sed hoc est præter mentem Apostoli.

VERS. 12. CUM MISERO AD TE ARTEMAM, AUT TYCHICUM] ut scilicet tui absentiam Cretæ suppleant, & pro te Cretenses instruant & pascant.

Fe-

FESTINA AD ME VENIRE NICOPOLIM] Chrysost. Nicopolim Thraciæ intelligit: S. Hieron. verò melius Nicopolim Epiri accipit. Dicta est *Nicopolis*, id est, urbs victoriæ, ab Augusto, qui ibi, scilicet juxta Actium Epiri promontorium, Antonium & Cleopatram navali bello devicit.

VERS. 13. ZENAM LEGIS PERITUM ET APOLLO SOLLICITE PRÆMITTE, UT NIHIL ILLIS DESIT] Hos ad se mitti jubet Apostolus, ut in prædicatione Evangelii eos habeat socios & adiutores. Apollo enim erat loquens & potens in Scripturis, actor. 18. 24. Zenas verò non fuit Juris Cæsarei peritus, sed legis, puta Mosaicæ doctor, ideoque magnæ auctoritatis & opinionis. vnde iam conversus ad Christum poterat ex lege & Prophetis revincere Judæos, docereque Jesum esse Messiam. Hos ergo Tito committit, ut eos ad se destinet, ac solicitè curet, ne quid in viatico, aliisque in rebus ad iter opportunis illis desit.

Apollo & Zenas quales.

VERS. 14. DISCANT AUTEM ET NOSTRI BONIS OPERIBUS PRÆESSE, AD USUS NECESSARIOS] Repetit hanc sententiam Apostolus occasione viatici, quod jussit dari Zenæ & Apollo: estque occupatio. q. d. Dices mihi, ò Tite, te pauperem esse, nec posse eis providere de omnibus necessariis ad iter. Respondeo, adi nostros fideles, doce illos charitatem hanc in Dei ministros & Apostolos exercere, ut discant ipsi non tantùm per doctrinam, sed etiam per experientiam & praxin, bonis operibus & eleemosynis tam necessariis, tam dignis & sanctis præesse, & in suos magistros esse liberales & munifici. ita Hieron. Theodoret. & alii. Idem S. Joannes epist. 3. commendat Caio, *Charissime*, inquit, *fideliter facis quidquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos, &c. quos bene faciens deduces dignè Deo: pro nomine enim ejus profecti sunt. nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis*. Hinc inter primos Christianos arctum & magnum fuit jus hospitalitatis: adeò ut Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus vita) hac de causa se Christianum & prædicatorem esse finxerit; quia sciebat in Christianorum hospitalitate satis se habere viatici, ita ut non tantùm ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sit (ut ait Lucianus) quaquaversum stipatus incederet. De hospitalitate hac plura dicam ad Hebræos 13. v. 2.

Commendatur liberalitas in operarios Evangelicos.

Hospitalitas Christianorum.

Concede Domine nos præesse bonis operibus, ut modicum hoc vitæ spatium fructuosè transigamus, ut heredes fiamus secundùm spem vitæ æternæ.

ÆTERNA cogitans temporalem omnem laborem & dolorem, æquè ac voluptatem despicit.

COM-

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

ARGUMENTUM.

Philemon qualis.

PHILEMON, non Judæus, sed Gentilis, civis erat Colossensis, inter suos nobilis, vita ac moribus æquè ac fide & professione Christiana conspicuus: cujus domum Colossis ad sua tempora integram permansisse tradit Theodoretus hic; utpote quæ tempore Pauli cœpit esse Ecclesia, ut in ea Paulus ageret synaxes fidelium, ideoque in ea habitaret Archippus Colossensium Episcopus, ut satis insinuat Paulus v. 2. Hinc hæc domus jam Deo in Ecclesiam dicata permansit in multa secula. Rursum fideles in domum Philemonis convenire soliti ejusdem fovebantur auxilio: erat enim ipse eleemosynis addictus, & Sanctorum necessitatibus succurrebat. hoc enim est quod ait Apostolus v. 7. *Viscera sanctorum per te requieverunt frater*. Hic ergo Philemon habuit servum nomine Onesimum, qui non tam S. Pauli studio, ut volunt aliqui, quàm ob furtum, compilatis scilicet quibusdam heri sui rebus, ut ex v. 18. colligit S. Hieron. Theodor. & Theophyl. Colossis Romam transfugerat, ubi in Paulum incidit, qui eum ad Christum convertit, instituit & baptizavit, & jam fidelem tam Christo quàm hero suo effectum cum hac epistola commendatitia ad herum, Philemonem scilicet, remittit, qua rogat illum, ut eum in gratiam recipiat. Scripsit hanc epistolam Paulus Romæ è vinculis prioribus anno Christi 60. cùm jam speraret se brevi iis liberandum, ut patet v. 22. misit eamdem cum epistola ad Colossenses, per ipsum Onesimum.

Ejus pietas & hospitalitas.

Onesimus servus Philemonis.

Occasio hujus epistolæ scribendæ.

Quatuor documenta hujus epistolæ.

Notant S. Chrysost. & Theophyl. hanc epistolam in tanta brevitate & simplicitate, plura perutilia continere documenta. Inter quæ Primum est, nulli homini, ac ne servo quidem fugitivo, aditum ad gratiam & vitam æter- A nam esse præclusum, neque de ullius, quantumvis duri, fraudulenti & perditi, salute esse desperandum: talis enim erat Onesimus, utpote servus, fur, Phryx. Phryges enim illiberali servilique erant indole. unde apud eos ingens erat mancipiorum proventus, ut in proverbium abierit, teste Cicerone orat. pro Flacco, Phrygem plagis meliorem fieri.

Secundum est, etiam vilium hominum, servorum & profugorum Christianis curam esse habendam.

Tertium, pietatis prætextu servos non esse avellendos à dominis. unde hic Paulus servum Onesimum domino Philemoni remittit.

Quartum, servos præstantes virtute non esse contemnendos, sed amandos & promovendos. hic enim Onesimus pœnitens facti, in gratiam cum hero suo Philemone rediit, factusque est vir & doctor egregius, atque post Timotheum creatus est secundus Episcopus Ephesi: quem B valdè laudat S. Ignatius epist. ad Ephesios. unde & hic idem Onesimus postea Romæ sub Trajano martyrio consummatus & laureatus est.

Discite, hic Christiani, discite Pastores, pauperes, servos & ancillas non negligere, sed singularem curam eis impendere: sunt enim ipsi oves vestræ, atque animas tam nobiles habent quàm divites, eodemque pretio sanguinis Christi redemptas. unde à vobis easdem reposcet Deus in die judicii. nam propter eas à cœlo descendit Christus, cujus hoc est elogium ab Isaia prædictum & celebratum: *Pauperes Evangelizantur*. Tales Deus eligit: sunt enim ipsi magis humiles, dociles, ductiles, ideoque gratiæ, & salutis capaciores quàm divites. *Nonne Deus*, inquit S. Jacob. c. 2. 5. *elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, & hæredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se?*

PAULUS vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater: Philemoni dilecto, & adjutori nostro,
2. & Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ, quæ in domo
tua est. 3. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 4. Gratias ago
Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, 5. Audiens charitatem tuam, &
fidem, quam habes in Domino Iesu, & in omnes sanctos: 6. Ut communicatio fidei tuæ evidens
fiat in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Iesu. 7. Gaudium enim magnum
habui, & consolationem in charitate tua: quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. 8. Propter
quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet: 9. propter charitatem
magis obsecro, cùm sis talis, ut Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi: 10. Obsecro te pro meo
filio, quem genui in vinculis, Onesimo, 11. qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi, & tibi
utilis, 12. quem remisi tibi. Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe: 13. quem ego volueram mecum
detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii: 14. sine consilio autem tuo nihil volui facere,
uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. 15. Forsitan enim ideo discessit ad horam
à te, ut æternum illum reciperes, 16. jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maximè mihi:
quanto autem magis tibi & in carne, & in Domino? 17. Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut
me. 18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet hoc mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu: ego
reddam, ut non dicam tibi, quòd & teipsum mihi debes: 20. Ita frater. Ego te fruar in Domino: Refice
viscera mea in Domino. 21. Confidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam & super id, quod dico,
facies. 22. Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. 23.
Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adjutores
mei. 25. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

VERS. 1. & 2. PAULUS VINCTUS CHRISTI IESU ET TIMOTHEUS FRATER; PHILEMONI DILECTO, ET ADIUTORI NOSTRO, ET APPIAE SORORI CHARISSIMAE, ET ARCHIPPO COMMILITONI NOSTRO, ET ECCLESIAE, QUAE IN DOMO TUA EST] Vide quot titulis & nominibus pulset hic Apostolus mentem Philemonis, ut Onesimum in gratiam recipiat.

Pri-

Quatuor motiva, quibus Paulus Philemonem inducit ad commiserationem servi fugitivi.

Primò, ego *vinctus Christi*, inquit, hoc à te posco, da ergo hoc solatium & gaudium mihi vincto, imò da hoc Christo, pro quo ego vinctus sum, factusque quasi servus similis servo tuo Onesimo.

Secundò, idem poscit *Timotheus frater* tam tuus quàm meus, in Christo, id est Christianus.

Tertiò, tu es mihi *dilectus* & *adjutor*, da hoc ergo dilectioni nostræ. Rursum soles non tantùm quosvis miseros & pauperes, sed etiam me tuis opibus & opera in Evangelio adjuvare. juva ergo & suscipe hunc misellum servum tuum per me conversum.

Quartò, salutando Appiam & Archippum, tacitè eosdem, inquit Theophyl. deprecatores secum pro Onesimo adsciscit. tanta erat charitas & solicitudo Apostoli, ut unum homunciónem fugitivum domino suo reconciliaret.

Nota Secundò. Hæc Appia uxor erat Philemonis, ut docet Chrysost. Theodor. Theophyl. Hanc *sororem* suam vocat, scilicet in Christo. omnes enim Christiani in symbolum eximiæ charitatis mutuæ, omnes viros Christianos vocabant fratres, omnes feminas sorores, tamquam ex eodem patre, scilicet Christo; & matre, scilicet Ecclesia genitos & genitas.

Archippus quis & qualis.

Nota Tertiò. Hic Archippus Episcopus & prædicator erat Colossensium; inquit Ambros. & Hieron. unde eum hic Paulus vocat *commilitonem* suum, & ad Coloss. 4. 17. de eo sic scribit, *Dicite Archippo, Vide ministerium, quod accepisti a Domino, ut illud impleas*. licet Primasius velit Archippum tantùm fuisse diaconum, Epaphram verò fuisse Episcopum Colossensium: de quo v. 23. Videtur autem hic Archippus habitasse Colossis, in domo Philemonis. hac enim de causa eum cum Philemone salutat; hinc etiam addit salutem apprecans, *Et Ecclesiæ* (id est congregationi fidelium) *quæ in domo tua est*, scilicet ò Philemon (ad eum enim scribit, eumque alloquitur, non autem Archippum) utpote in qua multi sunt fideles; cùm in ea habitet Archippus Episcopus, ideoque ad eam quasi communem Episcopi & fidelium Ecclesiam Christiani sacrorum causa conveniant.

VERS. 4. & 5. GRATIAS AGO DEO MEO, SEMPER MEMORIAM TUI FACIENS IN ORATIONIBUS MEIS, AUDIENS CHARITATEM TUAM ET FIDEM QUAM HABES IN DOMINO IESU, ET IN OMNES SANCTOS] Græcè non est ἐν, sed, εἰς, id est, *in* vel *erga* Dominum Jesum & omnes Sanctos. ita Chrysost. & Ambros.

Fides in Iesum & Sanctos eadem.

Nota: Fidem quam habemus in Dominum Jesum, eamdem habemus & in omnes Sanctos: sicut enim credimus Jesum esse Messiam & Salvatorem, caputque Ecclesiæ Dei, ita pariter credimus Sanctos Jesu veros esse sanctos, veramque Dei Ecclesiam; & amando ac adhærendo Sanctis, amamus ac adhæremus Christo, ac consequenter benefaciendo Sanctis, benefacimus Christo. Apostolus enim loquitur de fide non nuda & interna, sed de ea, quæ per opera sese exerit & communicat, uti mox ipse subjungit.

Per Sanctorum cultum nihil demitur Christo.

Hinc sequitur, eum qui honorat & invocat Sanctos, nihil detrahere Christo, imò hoc ipso honorare & invocare Christum. Unde Exodi 14. 31. dicitur: *Crediderunt Domino, & Mosi servo ejus. Hoc autem* inquit Hieron. *non solùm in Mose, sed in omnibus Sanctis ejus est, ut quicumque credit Deo, aliter ejus fidem recipere nequeat, nisi credat & in Sanctos ejus: non enim est in Deum perfecta dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenuatur.*

VERS. 6. UT COMMUNICATIO FIDEI TUAE EVIDENS FIAT, IN AGNITIONE OMNIS OPERIS BONI, QUOD EST IN VOBIS IN CHRISTO JESU] *Communicationem fidei*, vocat fidei communionem; sive quòd tu ò Philemon, nobiscum in fide communices, habeasque communem & eamdem nobiscum fidem, eque ac spem.

Communicatio fidei, quid hic.

Secundò, & pleniùs, *Communicationem fidei* vocat eleemosynas & officia charitatis in Sanctos, ex fide viva & ardenti manantia.

Nota Primò, hæc verba referenda esse ad superiora, scilicet ad illa, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis*, q. d. Oro instanter & assiduè pro te, ut communicationem hanc bonorum operum, ad quam fides te incitat, ostenderes & perficere pergas; ut liberalitas tua numquam cesset, sed potiùs, ut quæcumque potes effundas in egentes maximè Christianos. ita Theophyl.

A Nota Secundò. Pro *evidens*, græcè legit noster Interpres ἐναργὴς per α, jam cum Hieron. Chrysost. Theophyl. per ε, legunt ἐνεργὴς, id est, efficax, operatrix, & operibus florens, scilicet fiat fides & communicatio fidei tuæ. Adverte, Apostolum poscere fidem non otiosam & nudam, sed efficacem, quæ flores & fructus pariat eleemosynæ & bonorum operum: Verùm meliùs Noster legit ἐναργὴς, id est, evidens: sequitur enim, *In agnitione omnis operis boni*. q. d. Ut omnibus evidens fiat fides tua, dum agnoscunt & vident eleemosynas & opera tua bona, quæ per fidem hanc incitatus operaris, *idque in Christo Iesu*, id est, per legem, doctrinam & gratiam Christi Jesu. q. d. Cùm sis tantæ in omnes charitatis, eam in tuum Onesimum quoque ostende, eumque in gratiam recipe. ita Theophyl.

Apostolus requirit fidem non otiosam, sed cum ea bona opera.

Aliter Anselmus, *in agnitione*, inquit, id est, ut tu agnoscas practicè, id est, ames & peragas omne bonum. Sed prior sensus planus est & genuinus. Denique vox *operis*, non est apud Hieron. Chrysost. Ambros. est tamen in Syro & Bibliis Regiis.

VERS. 7. GAUDIUM ENIM MAGNUM HABUI ET CONSOLATIONEM IN CHARITATE TUA, QUIA VISCERA SANCTORUM REQUIEVERUNT PER TE,
B FRATER] Nota Primò. Pro *gaudium*, græcè est χάριν, id est gratiam; sed Apostolus χάριν accipit pro χαρὰν, id est gaudium, tam hic quàm 2. Corinth. 1. v. 15. ut docent Chrysost. & Theophyl. quin & Erasmus, Vatablus & Beza.

Quid intelligatur per illud, Viscera sanctorũ requieverunt.

Nota Secundò, *requieverunt*, id est, recreata & refocillata sunt. sicut enim venter inanis, fame latrans & exæstuans, ita & tormina viscerum, ipsaque viscera sedantur & quiescunt, dum implentur & saturantur.

Nota Tertiò. Per *viscera* Vatablus intelligit ventres, quos satiavit in Philemon; sed plus significat *viscera*, scilicet tam intimas necessitates, quàm consolationem ad intima corporis & animi penetralia pertingentem, ac quasi cor ipsum reficientem & recreantem. q. d. Intima consolatione affecisti Sanctos, id est, Christianos, dum eis in summa necessitate, tanta charitate succurristi, ò Philemon. ita Theophyl. Sic enim è converso Hebræi רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ dant iis qui profusi sunt in opera misericordiæ, quòd videlicet intimè aliorum miseria tangantur, & ex intimis visceribus miserorum misereantur, adeòque ex hac miseratione viscera ipsa, quæ sedes sunt
C compassionis & condolentiæ, in iis commoveri & contorqueri videantur. viscera ergo misericordiæ significant visceralem, intimam, & ex imo corde & affectu manantem misericordiam. Sic Zacharias canit, Deum nos ex alto visitasse *per viscera misericordiæ*; quia cùm dedit nobis Christum filium suum, quasi sua viscera in nos effudit.

Hebræi misericordibus dant viscera misericordiæ.

Notat S. Hier. artificium & rhetoricam Christianam Pauli, qua ita impensè in proœmio laudat Philemonem, ut ille id, quod postea petetur, negare non audeat, ne suis laudibus videatur indignus.

VERS. 8. PROPTER QUOD MULTAM FIDUCIAM (παῤῥησίαν, id est, libertatem) HABENS IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) IMPERANDI TIBI QUOD AD REM PERTINET] τὸ ἀνῆκον, id est, quod decens, conveniens & officii tui est, ut scilicet solitam tuam charitatem in servum tuum pœnitentem ostendas.

VERS. 9. Tamen PROPTER CHARITATEM MAGIS OBSECRO, CUM SIS TALIS, UT PAULUS SENEX, NUNC AUTEM ET VINCTUS JESU CHRISTI] q. d. Cùm mihi quasi patri spirituali tuo liberum sit propter
D Christum tibi imperare, ut Onesimum in gratiam recipias, malo tamen non auctoritate uti, sed precibus, & per charitatem te obsecrare, ut idipsum facias cùm sis senex æquè ut ego. senes enim non increpandi, sed rogandi sunt, inquit Anselm. Hier. Theophyl.

Nota. Pro *cùm sis senex*, græcè est τοιοῦτος ὢν, quod Hieron. Vatabl. & alii vertunt, *cùm sim talis*, scilicet *Paulus senex*. Nam vocula *ut* interjecta sæpè non est nota similitudinis, sed veritatis, significans *scilicet*: atque hoc modo hæc verba Græca syntaxi rectè cohærent cum παρακαλῶ, id est, obsecro, q. d. Obsecro te cùm sim talis, scilicet Paulus senex: senum enim, cùm sint debiles & infirmi, est orare & obsecrare. Verùm per hebraismum Noster cum Ambrosio meliùs vertit, *cùm sis senex*, scilicet tu ò Philemon. Hebræi enim כי *ki*, id est, *quia cùm*, aliasque similes conjunctiones causales & rationales sæpè subaudiunt, & participium sumunt pro præsenti indicativo vel conjunctivo

quo

quæ carent, scilicet ὦ pro *ὦ* vel *ὦ*. nam, ut dixi, senum A potiùs est rogari, quàm rogare & obsecrare.

Nota Secundò. *τὸ nunc autem & vinctus Iesu Christi*, referendum est tantùm ad *Paulus senex*, non autem ad *cùm sis talis*. nec enim Philemon similis erat Paulo in vinculis; sed tantùm in senio; addit enim Paulus senio sua vincula, ut efficacior sit obsecratio. q. d. Da hoc senio meo; si non, da saltem hoc vinculis meis.

VERS. 10. 11. & 12. OBSECRO (inquam) TE PRO MEO FILIO QUEM GENUI IN VINCULIS ONESIMO QUI TIBI ALIQUANDO INUTILIS FUIT, NUNC AUTEM ET MIHI ET TIBI UTILIS, QUEM REMISI TIBI.] Post longas insinuationes quasi parata jam via, tandem hic proponit suam petitionem, nomenque servi Philemoni invisi, illudque illi amabile & suave efficit, dum vocat eum filium vinculorum suorum, sibique & illi utilem. Admiratur hic S. Hiero. magnanimitatem Pauli, mente in Christum serventis. *Tenetur*, inquit, *in carcere, vinculis stringitur, squalore corporis, charorum separatione, penalibus tenebris coarctatur; & non sentit injuriam, non dolore cruciatur, non novit aliud nisi de Christi Evangelio cogitare, sciebat* B *servum, sciebat fugitivum, sciebat raptorem*; & hunc tamen in carcere docet, catechizat, convertit, baptizat, & quasi filii loco habet.

Nota Primò. In Græco pulchra est antithesis, *τόν ποτέ σοι ἄχρηστον νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον*. Olim, inquit, hic servus fuit tibi *achrestus*, id est inutilis, incommodus, noxius: nunc tibi & mihi erit *chrestus* & *euchrestus*, id est utilis, commodus, beneficus. Sic olim dicebantur *chresti* homines commodi & benefici. *Pauci*, inquit Lucianus in Philopatro, *chresti*, id est frugi, *sunt, quemadmodum ubique video*.

Locus Pauli illustratus ex textu Græco.

Nota Secundò. Alludit Paulus ad nomen Onesimi. *ὀνήσιμος* enim idem est, quod *εὔχρηστος*, id est chrestus & utilis. q. d. Olim erat anonesimus, id est inutilis, imò noxius & damnosus; jam est onesimus, id est utilis; olim Paganus, jam Christianus; olim fur, jam fidelis servus; olim profugus, jam redux, ut tibi sit assecla fidus & perennis.

Onesimus græcè idē est quod chrestus, id est, utilis.

Nota Tertiò, cum S. Hieron. spiritum & efficaciam Pauli, qua ita citò Onesimum convertit, & ex tam inutili & perverso, tam utilem & eximium effecit, ut eum optet sibi ministrum in vinculis: cùm enim dicit eum sibi esse utilem, tacitè postulat, inquit Theophyl. ut sibi remittatur: C remittit tamen eum ad herum, tum ut ejus iracundiam placeet, tum ut ostendat servos fugitivos jure justitiæ hæris suis esse restituendos. Hinc eumdem Onesimum recens à se conversum vocat charissimum & fidelem fratrem, Coloss. 4. v. 9.

VERS. 12. TU AUTEM ILLUM, UT MEA VISCERA SUSCIPE) Significantius idipsum habent Græca, *αὐτὸν τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα*, id est, ipsum hoc est mea viscera suscipe: *viscera* sua vocat filium suum, quem genuit in Christo. videntur enim filii esse quasi pars viscerum matris; quod in se transfert Paulus, ut maternum & tenerrimum affectum suum in Onesimum exprimat: hunc enim magis significat vox *viscera*, quàm vox *filius*.

VERS. 13. & 14. QUEM EGO VOLUERAM MECUM DETINERE, UT PRO TE MIHI MINISTRARET, SINE CONSILIO AUTEM TUO NIHIL VOLUI FACERE, UTI NE VELUT EX NECESSITATE BONUM TUUM ESSET, SED VOLUNTARIUM) *Bonum*, id est beneficium, *tuum*, hoc enim significat Hebræum טוב *tob*, id est, bonum. Pungit novo stimulo Philemonem. D q. d. Tu mihi in vinculis servire debueras, idipsum pro te præstitit servus tuus Onesimus, ergo illi à te ad me profugo potiùs gratias agere debes, quàm irasci.

Bonum apud Hebræos, idem est quod beneficium.

VERS. 15. & 16. FORSITAN ENIM IDEO DISCESSIT AD HORAM (id est, ad breve tempus) A TE, UT AETERNUM ILLUM RECIPERES, IAM NON UT SERVUM, SED PRO SERVO CHARISSIMUM FRATREM, MAXIME MIHI; QUANTO AUTEM MAGIS TIBI, ET IN CARNE ET IN DOMINO] *Æternum* vocat eum qui jam conversus fideliter, spiritu Christiano, hero suo erat adhæsurus, tum in hac vita, tum in futura. ita Anselm.

Secundò, noster Interpres vertit, *pro servo*, quia in Græco legit, uti & Syrus, *ὑπὲρ δοῦλον*. iam autem legunt, *ὑπὲρ δοῦλον*, id est, supra servum; majorem & præstantiorem servo, putà fratrem, utpote fidelem & Christianum jam effectum recipies.

Tertiò, *in carne*, id est, in rebus carnalibus, hoc est temporalibus.

Quartò, *in Domino*, id est, in rebus divinis, spiritualibus & æternis. vide can. 25. q. d. Onesimus jam tibi charior esse debet, quam ante; quia iam tibi magis conjunctus & devinctus est, magisque, meliùs & fideliùs tibi serviet, quàm antè: antè enim metu servili quasi mancipium ad oculum tibi serviebat, jam verò tibi serviet, tibique adhærebit fidelissimè, quasi frater, ex amore & spiritu Christiano, tam in rebus temporalibus quàm divinis. ita S. Hieronymus & Theophyl.

Denique notat Hieron. rursus artificium Pauli: ut fugam enim servi elevet & excuset, dicit Dei providentia eam factam esse, ad majus tam ipsius quàm heri bonum. *Nonnunquam*, inquit Hieron. *malum occasio fit bonorum; & hominum prava consilia Deus vertit ad rectum. Quod dico, manifestius exemplo fiet. Ioseph, fratres zeli stimulis incitati, Ismaelitis viginti argenteis vendiderunt: hoc initium & patri & fratribus & omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres; vos, inquit, cogitastis de me mala, & Deus cogitavit de me bona. Simile quid & in Onesimo possumus intelligere, quòd mala principia occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominum non fugisset, numquam venisset Romam, ubi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem numquam Pauli effectus filius in opus Evangelii mitteretur. Ex quo paulatim & per gradus suos reciprocante sententia, ideò minister Evangelii est factus Onesimus, quia fugit à domino*.

Deus bona elicit ex malis.

Est hic locus moralis de Christiana humilitate: apud Christianos enim servi sunt fratres suorum dominorum in Christo. vide Chrysost. in morali hom. 3. ubi simul docet de ipsamet humilitate sua neminem gloriari aut sese extollere, sed magis unumquemque humiliari debere.

Locus moralis de Christiana humilitate.

SI ERGO HABES ME SOCIUM] id est amicum, si inter amicos me numeras.

SUSCIPE ILLUM SICUT ME] Amicorum enim omnia sunt communia. Hæc est ratiocinatio Apostoli, Ego sum Onesimo, *κοινός*, id est tanta est mihi cum illo communio, ut ille sit alter ego: recipe ergo illum sicut meipsum. *Consideremus hic*, ait Hieron. *quantum laudetur Onesimus, quantumque tam parvo tempore profecerit sub Paulo, cùm ita recipiendus sit, ut Apostolus; & sic eius, ut Pauli, dominus debeat desiderare consortium*. VERS. 17.

SI AUTEM ALIQUID NOCUIT TIBI, AUT DEBET, HOC MIHI IMPUTA] q. d. Furtum & debitum ejus in me transcribe. VERS. 18.

EGO PAULUS SCRIPSI MANU MEA, EGO REDDAM] Græcè *ἀποτίσω*, id est, dependam, resolvam, est enim hic fidejussio, qua se Paulus pro Onesimi debito Philemoni obstringit. q. d. Quod Onesimus sublegit & rapuit, ego Paulus spondeo me redditurum: cujus sponsionis hoc tibi chirographum do, hanc scilicet epistolam mea manu perscriptam. ita Hieron. Chris. Theodor. VERS. 19.

UT NON DICAM TIBI, QUOD ET TEIPSUM MIHI DEBES] q. d. Ut omittam & taceam, quòd te, id est tuam conversionem ad Christum & salutem, mihi debes; itaque si tu & tua mea sunt, ergo & Onesimus, qui tuus est, meus est. ita Hier. & Anselm. VERS. 20.

ITA FRATER] Pro *ita*, græcè est *ναί*, interjectio asseverantis & confirmantis. q. d. Certè, ne dubites, ego omnino dependam Onesimi debitum.

Secundò & meliùs, S. Hieron. *ναί* accipit quasi respondens Hebræo אנא *ana*, quæ est interjectio blandientis. q. d. Quæso, obsecro te frater, preces meas pro Onesimo exaudi: ita enim illi veniam eblanditur. Unde subdit:

EGO TE FRUAR IN DOMINO] q. d. Ego voluptatem miram capiam ex te, cùm hanc rem tam piam & justam in Domino, id est, in re Dominica & Christiana, mihi concesseris. Unde Syrus vertit אתניח *etteniach*, id est, ego refocillabor, vel suaviter requiescam in te. Græcum *ὀναίμην*, id est fruar, alludit rursum ad nomen Onesimi. q. d. Ego ex te fructum consolationis capiam, si Onesimum, id est fructuosum, & utilem, in gratiam recipias.

Frui solo Deo licet, uti creaturis, secundùm Augustinum.

Notat S. August. Anselm. Beda, & ex iis Magister in 1. d. 1. frui tantùm licere Deo quasi fine ultimo, uti verò nos creaturis, quasi mediis ad illum finem assequendum. *frui* enim idem esse quod finem, sive complementum lætitiæ, ac consequenter beatitudinem & felicitatem in aliqua re ponere:

Digitized by Google

nere: quod non aliter fit, quàm cùm ultimo fini noſtro ſuaviſſimè & perenniter inhæremus. Volunt ergo Patres citati, *frui* hic ab Apoſtolo abuſivè ſumi, ut ſit idem, quod cum delectatione uti: vel certè Secundò, ut idem Auguſt. libr. 1. de Doctrina Chriſtiana c. 33. & ex eo Anſelm. q.d. Fruar te, non in te, ſed in Domino, id eſt Domino fruar, & in eo ac per eum te & omnibus aliis, quos meæ fruitionis ac viſionis divinæ ſocios habebo in cælo: aut Tertiò, ut Hieron. q. d. Imprecor tibi, ò Philemon, clementiam, charitatem, aliaſque virtutes Dominicas, ut te illis repleto fruar, id eſt gaudeam, in Domino. Verùm uti hi ſenſus, præter mentem & ſcopum Apoſtoli ſunt, ita & hæc acceptio vocis *frui* recentior eſt. cœpit enim à S. Auguſt. à quo ceteri Patres & Theologi eam mutuati ſunt: nam Ciceroni & priſcis Latinis *frui* propriè eſt fructum, utilitatem & voluptatem ex aliqua re capere. Sic enim dicimur frui vita, bonis, amicis, quibus nihil eſt dulcius: & hoc propriè ſignificat Græcum ὀναίμην. Unde Theophyl. ſic exponit, q. d. Paulus, *Fac me, ò Philemon, tuo hoc beneficio quod peto, perfrui, non in rebus mundanis, ſed in Domino*, id eſt, *in divinis*. & Vatablus ſic, q. d. *Si hoc feceris, adiutus ero* (hoc enim quoque ſignificat ὀναίμην) *per te, in Domino*, B id eſt, *in re, quæ grata eſt Domino*: vel, *Vtinam ego de te fructum & voluptatem capiam in hac re juſta*.

Fruimur re, ex qua fructum capimus.

VERS. 21. REFICE VISCERA MEA IN DOMINO] q. d. Me intimè refice & recrea hoc beneficio, quo nullum mihi accidet jucundius. Si hoc mihi præſtiteris, cor meum mulcebis, & miro gaudio delinies. Vide dicta v. 7. & 12.

VERS. 22. PARA MIHI HOSPITIUM] Audi S. Hieron. *Non puto tam divitem fuiſſe Apoſtolum, & tantis farcinis occupatum, ut præparato egeret hoſpitio, & non una contentus cellula, breves corporis ſui ſpatio ædes ampliſſimas exiſtimaret: ſed ut, dum eum expectat Philemon ad ſe eſſe venturum, magis faciat quod rogatus eſt*. Et mox: *Apoſtolo magis quàm Paulo* A *hoſpitium præparandum eſt. Venturus ad novam civitatem, prædicaturus crucifixum, & inaudita dogmata delaturus, ſciebat ad ſe plurimos concurſuros. Et neceſſe erat primùm, ut domus celebri eſſet urbis loco, ad quam facilè conveniretur. Deinde ut ab omni importunitate vacua, ut ampla, quæ plurimos caperet audientium: ne proxima ſpectaculorum locis, ne turpi vicinia deteſtabilis. Poſtremò ut in plano potiùs eſſet ſita, quàm in cænaculo. Quàm ob cauſam exiſtimo eum Romæ in conducto manſiſſe biennium. Nec parva, ut reor, erat manſio ad quam Iudæorum turba quotidie confluebant*. Actor. 28. 30. Luſtravi ego conductum hoc S. Pauli hoſpitium, adeoque juxta illud habito: converſum eſt in eccleſiam, vocaturque Diaconia S. Mariæ in Via lata, ſanè peramplum fuit & in celeberrimo urbis loco. Nemo ergo miretur, ſi Religioſi qui proximorum ſaluti ſe addixerunt, ſimilia quærant in urbibus loca: non enim ſibi & ſuis commodis, ſed civium conſulunt.

NAM SPERO PER ORATIONES VESTRAS DONARI ME VOBIS] ut ſcilicet liberatus è vinculis, vobis reſtituar. Duo hic diſcimus, ait Theophyl. Primò, quòd ſit ingens orationum virtus, ſi quidem Paulus talis tantuſque illarum ope indigeat, & ſi ille, quis non? Secundò, quòd oporteat nos humili eſſe ſpiritu, quandoquidem Paulus diſcipulorum precibus indigebat; quodque utiliſſimum ſit aliorum, præſertim Sanctorum, preces expoſcere.

Virtus orationum:

SALUTAT TE EPAPHRAS CONCAPTIVUS MEUS IN CHRISTO JESU] id eſt, propter Chriſtum Jeſum. Sic enim ſæpè accipitur Hebræum *bet*, id eſt *in*. ita Theophyl. Hic Epaphras Epiſcopus fuit Coloſſenſium, ſimulque curam gerebat Eccleſiæ Laodicenſis & Hierapolitanæ, ut docet Paulus Coloſſ. 4. 12. Sed cùm Romæ in vincula conjectus eſt, ſuffectus ei videtur Archippus, ut docet Ambroſ. & inſinuat Paulus, ut dixi v. 2. VERS. 23.

DEMAS] Hic eſt, ait Theophyl. qui poſtea à Paulo defecit. de quo dixi 2. Timoth. 4. v. 9. VERS. 24.

Fruere ÆTERNITATE, fruere Deo.

COM-

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

PAUCA hic præmittenda sunt. Primò, de auctoritate hujus epistolæ. Secundò, de ejus auctore. Tertiò, de idiomate & stylo. Quartò, de argumento & scopo ejusdem.

Ostenditur epistolam hanc esse Scripturã canonicam

Quæritur ergo Primò, an epistola hæc sit Scriptura canonica? Negavit id olim Marcion & Arrius, & nuper Lutherus, Brentius, Kemnitius, Magdeburgenses & Anabaptistæ: imò verò è Catholicis Cajetanus scribens in hanc epistolam, hac de re dubitat.

Sed Respondeo, & dico: De fide est, epistolam ad Hebræos esse Scripturam canonicam. Ita definit Concilium Florentinum in instructione Armenorum, & Tridentinum sess. 4. Estque hic Patrum & priscæ Ecclesiæ sensus & consensus: ita enim censuit olim Innocentius I. epist. ad Exuperium, & Concilium Carthaginense tertium can. 47. & Laodicense can. 59. Canones quoque Apostolorum, can. ult. Idem docet Athanas. in Synopsi, August. l. 2. de Doctrina Christiana c. 8. Hieron. epist. ad Dardanum, Origenes & Clemens Alexandrinus apud Eusebium l. 6. historiæ Ecclesiasticæ c. 11. & 18. Imò idem asseverat Calvinus, Beza & eorum asseclæ.

Argumenta octo, quæ contra auctoritatem hujus epistolæ ab Erasmo & aliis obiiciuntur, suis quæque locis dissolvam. Interim vide ea simul congesta, & discussa apud Bellarm. lib. 1. de verbo Dei c. 17. & Medinam lib. 6. de Recta fide cap. 25.

D. Paulus auctor hujus epistolæ

Quæritur Secundò: quis hujus epistolæ sit auctor? Erasmus & Calvinus negant esse sanctum Paulum; & olim Tertullianus l. de Pudicitia censuit esse Barnabam. Sed respondeo & dico: Certum est hanc epistolam esse S. Pauli. Ita Patres Græci & Latini passim; quos citat Bellarminus suprà & Galenus hic. Imò idipsum docet S. Petrus epist. 2. cap. 3. 15. *Sicut*, inquit, *charissimus frater noster Paulus scripsit vobis*, scilicet Hebræis Christianis, ex Judæa, ob Judæorum persecutionem profugis, & dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam. Hisce enim tam secundam, quàm primam suam epistolam scribit S. Petrus, ut patet epist. 1. cap. 1. 1. nam hosce Hebræos profugos, & in Græcia alibive peregrinantes significat ibi Græcum παρεπίδημοι, ut rectè advertit Ribera hic.

Cur nomen D. Pauli huic epistolæ non præfixum.

Dices, Cur ergo Paulus in aliis epistolis nomen suum præfigit suos salutando, hic autem illud tacet?

Respondent aliqui, Paulum nomen suum in hac epistola quoque posuisse; sed interpretem illud omisisse, sive quòd mancum nactus sit exemplar, ex quo hanc transtulit, sive oblivione, aliave de causa.

Prima causa.

Verùm probabiliùs respondent S. Hieron. in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, in Paulo, Clemens Alexandrinus apud Eusebium loco citato, & alii passim, Paulum nomen suum in hac epistola tacuisse, eò quòd Pauli nomen apud Judæos etiam Christianos malè audiret; habebatur enim Paulus hostis legis Mosaicæ, & Gentilium (qui Judæis invisi erant) patronus. Adde, si se vocasset Paulum, cùm illud Gentile & Romanum sit nomen, displicuisset Judæis, quasi ex Saulo Paulus, ex Judæo factus esset Gentilis & Romanus: sin Saulum se vocasset, Gentilibus visus fuisset à Gentibus ad Judæos, & à christianismo ad judaismum velle redire. Prudenter ergo nomen suum subticuit, ne hos illosve nomine suo offenderet.

Addunt nonnulli, videri Paulum eadem de causa hanc epistolam tradidisse Barnabæ, ut ipse eam quasi nomine suo vulgaret, ideoque à Tertulliano Barnabæ eam ascribi. Verùm Paulus seipsum & nomen suum Hebræis satis indicat, c. ult. v. 23.

Secunda causa.

Secundam causam cur Paulus nomen suum hic sileat, affert Theodoretus & Clemens loco jam citato, videlicet modestiam Pauli, quia scilicet ipse in hac epistola prædicat & celebrat Christum, primum Hebræorum Apostolum. Rursum quia Hebræi curæ Petri & Iacobi erant commissi: Paulus verò non Iudæorum, sed Gentium erat doctor & Apostolus. Hac de causa noluisse se nominare, quia simul se de more vocare debuisset eorum Apostolum; quod noluit, sed hunc titulum tum Christo, tum S. Petro & Iacobo concessit: unde Paulus Hebræis hic scribit, non quasi doctor & Apostolus, sed quasi eorum socius & amicus, ut patet capite ult. v. 3.

Addunt aliqui tertiam causam, scilicet hanc fuisse Hebræorum consuetudinem, ut in epistolis nomina sua non præfigerent; quæ consuetudo colligi videtur ex 4. Reg. 10. v. 2. Sed hæc causa non satis certa aut solida videtur.

Qua lingua scripta sit à D. Paulo epistola hæc.

Quæritur Tertiò, qua lingua conscripta sit hæc epistola? Aliqui cum Origene & Clemente Alexandrino loco citato respondent græcè esse scriptam; ita ut sententiæ & res sit Pauli, phrasis verò & stylus sit S. Lucæ aut Clementis; ideoq; sit elegantior aliis Pauli epistolis. Verùm sic non tam Paulus, quàm Lucas aut Clemens hujus epistolæ esset auctor & scriptor hagiographus, utpote scribens & concinnans singulas hujus epistolæ sententias, non ex se; sed ex instinctu Dei & dictante Spiritu sancto.

Hebraica, non tamen pura.

Dico ergo cum S. Hieron. in Catalogo scriptorum Ecclesiastic. in Clemente, cùm Theodor. & Oecumen. hic, cum Clemente Alexandr. suprà, Paulum scripsisse hanc epistolam hebraicè, utpote Hebræum Hebræis: hebraicè inquam, non purè, sed corruptè, quia syriacè, uti locuti sunt Iudæi post reditum è Babylone & tempore Christi. Scripsit itaque Paulus hanc epistolam Hebræo, id est, suo vernaculo eloquio disertissimè, & pari eloquentia versa est in Græcum à Luca, uti censuit Clemens Alexandr. apud Eusebium lib. 6. histor. c. 11. vel potiùs, ut Euseb. Hieron. Theodor. & Oecumen. à Clemente Romano; cujus epistola ad Corinthios cum hac ad Hebræos & stylo & sensu valdè consentit. Et hæc est causa cur inter hanc ad Hebræos & alias Pauli ad alios epistolas, magna sit styli dissimilitudo.

Dices, Si scripsit hebraicè, cur ergo citans Scripturam veteris testamenti, non eam citat juxta textum Hebræum, sed juxta versionem Septuag.

Respondeo, Paulum in autographo Hebræo citasse Scripturam juxta textum Hebræum, sed Græcum interpretem substituisse versionem Septuaginta, utpote Græcis notiorem. Ita textum Hebræum citavit Paulus in Syra, id est Antiochena, synagoga Actor. 13. v. 35. & 41. ubi tamen Lucas Græcis græcè scribens, versionem Septuaginta substituit idipsum fecit quoque interpres S. Matthæi cap. 13. 14. & alibi; ut ibidem Iansenius & alii annotarunt. Nisi malis dicere cum Ribera, Galeno & Baronio to. 1. pag. 677. illo tempore versionem Septuag. fuisse vulgatam apud omnes, tam Iudæos, quàm Græcos, & è Græco in Syrum idioma fuisse conversam, illudque citasse Paulum: unde & Iosephus & Philo, Hebræi licet, Septuag. tamen sequuntur & citant potiùs quàm Hebræa ipsa autographa.

Dices Secundò. Si hebraicè scripsit hæc Paulus, cur ergo Hebræum nomen unum per aliud interpretatur, dicens c. 7. v. 1. & 2. *Melchisedec qui interpretatur rex justitiæ, & Rex Salem, id est pacis.*

Respondent aliqui, non Paulum hæc Hebræa nomina interpretatum esse, sed interpretem Græcum has ce interpretationes Paulo addidisse. Verùm id dici nequit: ipse enim

Illustratur hic Paulus ex variis editionibus Hebræa, Chaldæa, Syra, Græca, &c.

Ubi pro *peculium* hebraicè est סגלה *segulla*, quod significat peculium selectum, & thesauros pretiosiores, magisque charos ac dilectos, inquit Hieron. quales sunt torques, gemmæ & bullæ è collo pendentes. Unde Chaldæus vertit, חביבין *chavibin*, id est charissima; & Symmachus vertit, ἐξαίρετον, id est selectum, egregium, eximium; Syrus vertit חדתא *chadta*, id est novum populum, alii vertunt, *populum proprietatis*, id est, proprium & peculiarem; Aquila, Quinta editio, & Septuag. quos sequitur hic Paulus, vertunt περιούσιον, quasi dicant, id quod ex operibus & substantia eminet & reconditur instar rari, singularis & pretiosi thesauri. περὶ enim subinde eminentiam & excellentiam, οὐσία verò essentiam & substantiam significat, q. d. Christus nos redemit, mundavit, sibique adscivit in populum selectum, eximium, pretiosum, proprium, rarum & charum, ut scilicet simus hereditas & peculium, imò cimelia, & thesaurus pretiosissimus & charissimus Christo. Vide quanti apud Christum sit Ecclesia, omnesque Christiani, quantumque vicissim Christum redamare & colere debeamus.

Amor Christi erga nos.

Nota Tertiò, Pro *sectatorem* græcè est ζηλωτὴν, id est zelatorem, &, ut Hieron. vertit, *æmulatorem, bonorum operum*, ut scilicet, inquit Chrysostom. non tantùm faciamus bona opera, sed ea zelemus, ac fervidè & alacriter ad ea procurramus, perinde ut rivales, qui unam eamdemque ipsam ambiunt, ingenti amore & zelo ad eam assiduè feruntur & procurrunt.

VERS. 15. HÆC LOQVERE, ET EXHORTARE, ET ARGVE CUM OMNI IMPERIO] *Hæc*, scilicet, quæ dixi de Christi adventu & redemptione loquere. Rursum *hæc*, quæ dixi de redemptionis Christi fine & scopo, ut scilicet sectemur bona opera sobriè justè & piè vivendo, hæc, inquam, exhortare: & si qui hortationi suavi non pareant, uti sunt tui duri Cretenses; *argue*, eos, *cum omni imperio*, plena potestate & auctoritate, tamquam Archiepiscopus, cui demandata est auctoritas, jus & munus regendi docendique populum sibi subditum. Sic Christus dicitur Matth. 7. 29. docuisse tamquam potestatem, id est auctoritatem, habens. Non ergo vult Titum imperiosè agere, sed imperio & potestate sua uti in arguendo & compescendo eos, qui rebelles aut cervicosi sunt: tales enim non ignavè, remissè ac timidè, sed cum libertate, gravitate ac acrimonia increpandi sunt; atque ut ajebat Melania apud Palladium in Lausiaca cap. 117. *Oportet adversus stolidos tamquam cane & accipitre uti animi elatione, eamque tempore superbiæ eorum in ipsos immittere.*

Quomodo arguendi ab Episcopis cervicosi.

Notat S. Thomas hic, & Gregorius homil. 11. in Ezechielem, Paulum monere Titum, ut cum imperio arguat, eò quòd Titus natura sua esset mitior; hæc verò de re non monuisse Timotheum, eò quòd ipse satis acrimoniæ & bilis haberet à natura. Verùm meliùs, & veriùs fortè, causam hujus rei conferemus in ipsos auditores & subditos, qui dispari erant ingenio Cretenses enim naturaliter erant duri, pervicaces & perversi; unde de eis dicit Apostolus c. 1. 12. *Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri*, hisce præerat Titus, unde jubet illi Apostolus, ut eos arguat cum imperio. Timotheus verò præerat Ephesiis, qui docili & facili erant ingenio, ut colligitur ex Act. 20. 37. & ex S. Ignatio epist. ad Ephesios, in qua Ephesiorum Ecclesiam vocat castissimam, celebrem, laudabilem, seque valdè optare dicit, ut in sorte Ephesiorum Christianorum inveniatur, qui cum Apostolis Paulo, Joanne & Timotheo fidelissimo versati sunt. hisce ergo imperio non erat opus.

Cur Paulus moneat Titum, ut cum imperio arguat, & non Timotheum.

NEMO TE CONTEMNAT] Græcè μηδείς σου περιφρονείτω quod Chrysost. cum suis ita exponit, Ita te gere, ita sanctè vive, ò Tite, ut nemo te contemnere audeat: *auctoritatem enim doctrinæ vita facit*, inquit Primas. Verùm magis aptè & connexè S. Hieron. vertit, *nemo te despiciat*, quasi infra se positum; q. d. Tuere auctoritatem tuam, argue cum omni imperio, ostende potestatem tuam, ne quis te deprimere, & quasi se inferiorem despicere audeat. Narrat Spartianus, quòd, cùm milites Bassianum Severi Imp. filium Augustum consalutassent, Severus in duces omnes facti auctores animadverti jusserit; qui cùm prostrati veniam rogarent, Severus manu caput contingens, *Tandem*, inquit, *sentitis caput imperare, non pedes*. Pari modo contemni se non patiatur Prælatus. hoc enim significat περὶ in περιφρονείτω. Sic enim subinde nobiles, præsertim si præsint & regant, præ se despiciunt Episcopos, suasque leges eorum legibus anteponunt. Nam ad Timotheum scribens epist. 1. c. 4. 12. cùm ait, *Nemo adolescentiam tuam contemnat*; græcè non est περιφρονείτω, sed καταφρονείτω, quod in genere contemnere significat. Vult enim Timotheum, ne ob adolescentiam apud suos perdat auctoritatem, eamdem sibi morum gravitate & sanctitate conciliare, ut nemo eum licet juvenem, docentem & monentem contemnere audeat hic verò Titum grandævum, satis gravem & maturum monet, ne sinat se à thrasonibus despici, eosque super se attolli: hoc enim significat περιφρονείτω. Pulchrè & sapienter S. Bernardus Eugenium Pontificem, monet, in fine libr. 4. de Considerat. dicens: *Ubi malitiæ juncta potentia est, Aliquid tibi supra hominem præsumendum, vultus tuus super facientes mala. timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat; timeat orationem, qui admonitionem contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum, non hominem putet; qui te non audierit, auditurum Deum contra se paveat.*

Episcopi nō debent se pati despici à nobilibus.

CAPUT TERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Christianos magistratibus etiam Ethnicis debere esse obedientes, modestos item & mansuetos.

Hinc Secundò, v. 4. inculcat gratiam Christi, qui per baptismum nos regeneravit, ut bonis operibus studeamus, imo præsimus.

Tertiò, v. 10. jubet vitari hæreticos.

Denique v. 12. Titum, Zenam & Apollo ad se vocat; suosque salutat.

1. ADmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse: 2. neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines, 3. Eramus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes servientes desideriis & voluptatibus variis, in malitia & invidia agentes, odibiles, odientes invicem, 4. Cùm autem benignitas & humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei; 5. non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundùm suam misericordiam salvos nos fecit, per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus sancti. 6. quem effudit in nos abundè per Jesum Christum Salvatorem nostrum: 7. ut justificati gratia ipsius, heredes simus secundùm spem vitæ æternæ. 8. Fidelis sermo est: & de his volo te confirmare: ut curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona & utilia hominibus. 9. Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis devita. sunt enim inutiles & vanæ. 10. Hæreticum hominem post unam & secundam correptionem devita: 11. sciens quia subversus est, qui ejusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio judicio condemnatus. 12. Cùm misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina

ad me

ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hiemare. 13. Zenam legisperitum, & Apollo solicite præmitte, ut nihil illis desit. 14. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi. 15. Salutant te qui mecum sunt omnes; saluta eos, qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1.

A ADMONE ILLOS PRINCIPIBUS ET POTESTATIBUS] Græcè ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, id est, principatibus & potestatibus, hoc est, principibus & magistratibus potestatem habentibus: ponuntur enim abstracta pro concretis, ut dixi Coloss. 1. v. 16.

Cur Apostolus adeo inculcet obedientiã erga principes.

SUBDITOS ESSE] Postquam singulis hominum statibus Apostolus cap. præced. leges & monita dedit, hic communia omnibus dat; ac inprimis ut obediant principibus & magistratibus, laicis etiam Ethnicis; tum ne eos contra Christianam religionem irritent, sed potiùs sua obedientia eos ad Christum pelliciant, tum ne pacem turbent. Causa cur sæpiùs Paulus, Petrus, imò & Christus hanc obedientiam præcipiant, est ea quam dixi Roman. 13. 1. scilicet ut ostendant se non esse sectæ Galilæorum, quæ populum fidelem soli Deo, non autem Ethnicis subiici debere docebat: de hac enim suspecti fuerunt Apostoli, utpote Galilæi: & hæc secta apud Judæos ita invaluit, ut nec morte quidem proposita induci potuerint Judæi, ut Cæsarem Dominum appellarent; imò multi illorum duce Eleazaro à præside Syriæ Cyrino se censeri & describi non paterentur, ne Cæsari se subjectos esse profiterentur, ut refert Josephus lib. 7. Belli c. 28. & 29. sed illi & Romanis tandem publica & communi omnium conspiratione rebellantes ad extremum usque Hierosolymæ excidium pertinacissimè in sua sententia & rebellione perstiterint; ideoque à Tito funditus deleti sunt.

Galilæorũ secta.

DICTO OBEDIRE] Græcè πειθαρχεῖν, id est promptè, libenter, & ex animo obedire.

AD OMNE OPUS BONUM PARATOS ESSE] Loquitur de opere non sponte suscepto, sed à principe aut magistratu, de quo præcessit, præscripto, ut quidquid boni ille faciendum jusserit, ad id se promptos exhibeant Christiani. Si enim quippiam mali operis juberet, Christianus illi parere non potest, sed dicere debet: *Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.* Unde S. August. in psal. 124. loquens de Christianis militibus, qui servierunt Imp. Juliano Apostatæ & idololatræ: *Ubi*, inquit, *veniebatur ad causam Christi, non agnoscebant nisi illum qui in cælo erat, quando volebat ut idola colerent, ut thurificarent; præponebant illi Deum: quando autem dicebat, Producite aciem, ite contra illam gentem; statim obtemperabant. distinguebant Dominum æternum à domino temporali, & tamen subditi erant propter Dominum æternum etiam domino temporali.*

Obediendũ principi si Deo cõtraria nõ præcipiat.

Vers. 2.

NEMINEM BLASPHEMARE] Id est, nemini maledicere, aut mala imprecari, neminem conviciari. hoc enim est βλασφημεῖν. Sic 1. Corinth. 4. 13. dicitur, *blasphemamur*, id est maledicimur, *& obsecramus*. alioqui Latinis blasphemia propriè convicium est, quod in Deum & Sanctos evomitur. Vetat Apostolus ut nemini etiam privato, sed maximè ne ulli principum aut magistratuum maledicant Christiani, ut multi faciunt cùm ab eis, vectigalibus aliisque oneribus gravantur sive justè, sive injustè, jubetque ut tam imperata, quàm imperantes patienter ferant. Ita Paulus fecit, & hoc suum dogma suo exemplo sancivit Actor. 15. 3. ubi jussus ab Anania pontifice iniquo cædi: *Percutiet te*, inquit, *Deus paries dealbate*. cumque astantes dicerent, *Summum sacerdotem Dei maledicis?* respondit, *Nesciebam fratres, quia princeps est sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.*

Non maledicendum principibus nec privatis.

NON LITIGIOSOS] ἀμάχους, id est non pugnaces, non tam verberibus, quàm verbis, nec scilicet verbigerentur, & in lites ac rixas proni sint adversus superiores & magistratus, & etiam quosvis alios. Sensim enim Apostolus se & sua sensa dilatat ad omnes. unde subdit: *Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

Vers. 3.

ERAMUS ENIM ET NOS ALIQUANDO INSIPIENTES, INCREDULI, ERRANTES] Vox *enim* dat causam, cur Christiani debeant esse mansueti ad omnes, etiam Ethnicos incredulos, perversos & scelestos, tam magistratus, quàm privatos quosque. Estque hic tacita occupatio. q. d. Dicetis mihi, ò Christiani, Ethnicos esse impios & sceleratores, vobisque esse duros, molestos & intolerabiles, quomodo ergo cum iis lites vitare, & mansueti esse poterimus? Respondet Apostolus, id pacem & mansuetudinem Christianorum non retardare, sed potiùs accendere debere: illos enim tam miseros omni compassione esse dignos. oportere Christianos cogitare illa esse vitia gentilismi & ignorantiæ Dei, se quoque tales fuisse cùm inter eos gentiliter viverent: proinde agnoscant discrimen & disparitatem vitæ præsentis Christianæ, & prioris quam egerunt in paganismo: admirentur Dei gratiam sibi præstitam, pro eaque gratias agant, ac misereantur eorum qui adhuc in tenebris & salebris gentilismi degunt, ferant eorum passiones & vitia, Deumque orent, ut & ipsi ad Christum Christianamque modestiam, mansuetudinem & sanctitatem secum aliquando convertantur.

Christiani debent exẽplo prælucere infidelibus.

Advertit S. Hieron. vocem *nos*, q. d. Ego Paulus quoque ante conversionem vixi incredulus in judaismo, secutus sum carnis concupiscentias, nec eas cohibere valui, utpote gratia Christi destitutus; sed ea imbutus post conversionem factus sum vas electionis & virtutum.

B Nota. Pro *insipientes*, græcè est ἀνόητοι, quod Hieron. *stulti*; Ambros. *inconsulti*, vertit.

Secundò, pro *increduli*, græcè est ἀπειθεῖς, id est impersuasibiles. Potest Secundò, cum Hieron. verti, *inobedientes*; & cum Cypriano, *contumaces*.

Tertiò, *malitia* idem est, quod improbitas, perversitas, nequitia, & nocendi cupido. inde enim homines mali vocantur perversi, qui alios verbis & factis lacessunt, omnibusque sunt molesti & maligni. ita Theophyl. *Per peccatum*, inquit Prosper lib. de Gratia Dei contra Collatorem, *perdidit homo boni scientiam: justitiam enim iniquitas depulit, humilitatem superbia destruxit, continentiam concupiscentia elisit, infidelitas rapuit fidem, captivitas abstulit libertatem, nec potuit illic ulla portio residere virtutum, ubi tanta irrumpit turma vitiorum.*

Malitia est nocendi cupido.

Vers. 4. & 5.

C CUM AUTEM BENIGNITAS ET HUMANITAS APPARUIT SALVATORIS NOSTRI DEI, NON EX OPERIBUS JUSTITIÆ QUÆ FECIMUS NOS] Pro *benignitas*, græcè est χρηστότης, id est bonitas, benevolentia & beneficentia.

Humanitas non est idem quod humanæ naturæ assumptio, ut explicat D. Thomas. nam græcè est φιλανθρωπία, id est, singularis ille Dei Patris erga homines amor, studium & dilectio, &, ut Hieron. vertit, clementia. qua scilicet Deus Pater, quasi salvator, volens nos ad salutem perducere, Filium suum salvatorem nobis dedit, fratrem hominemque nobis congenerem, qui assumpta humana natura, baptismum merito & pretio sanguinis sui instituit, quo nos à pristinis vitiis & concupiscentiis ablueret & salvaret, itaque novos homines efficeret, ut ex insipientibus fieremus sapientes, ex incredulis credentes, servientes non carnis, sed spiritus desideriis.

Eleganter & piè S. Bernardus serm. 1. in festo Nativit. Domin. *Apparuerat*, ait, *antè potentia in rerum creatione, apparebat sapientia in earum gubernatione; sed benignitas misericordiæ nunc maximè apparuit in humanitate.* Et mox:
D *Appareat Domine bonitas, cui possit homo (qui ad imaginem tuam creatus est) conformari: nam majestatem, potestatem, sapientiam nec imitari possumus, nec expedit æmulari. Quousque angustata est misericordia tua in sola angelorum parte, reliquam occupat judicium cum toto humano genere? Dilatet misericordia terminos suos, extendat funes, expandat sinus, attingat à fine usque ad finem fortiter, disponens omnia suaviter.*

Nota. In hac philanthropia, sive singulari illo Dei amore in nos multa sunt admiranda.

Multa admiranda in Dei philanthropia.

Primò, quòd ab æterno nos amarit ille qui est Deus id est, qui est summa majestas, & felicitas qui in se omne bonum habet, ita ut nobis, aliàve re non indigeat.

Primum.

Secundò, quòd non necessariò nos, ut amet, uti necessariò amat Filium & Spiritum sanctum, sed planè liberè & liberaliter.

Secundum.

Tertiò, quòd nos amet sine sua utilitate aut commodo

Tertium.

proprio. nam, ut ait Cyrillus libr. 1. Thesauri cap. 6. superflua est Deo productio creaturarum, quantum ad Dei perfectionem attinet. hoc enim erat Deus antequam nos creati essemus, quod nunc etiam est: nihil ei attulimus à nihilo ad esse producti, & si ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus.

Quartum. Quartò, quia Deus hominem amat in quo nulla praecessit ratio, nullum meritum, nulla dignitas, ob quam diligendus esset, sed potiùs demerita multa & magna, ob quae omni odio erat dignus. *Commendat*, inquit Paulus ad Rom. 5. 8. *Deus charitatem suam in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*

Quintum. Quintò, quia dilexit eos quos praescivit fore ingratos, imò hostes suos.

Sextum. Sextò, quia amor hic Dei in homines non ex ignorantia, nec ex passione proficiscitur, uti homines stultè amant saepè amicas suas ex insano amore, vel quia persuadent sibi eas esse gratiosissimas; sed omnis Dei amor cum summa aequitate & sapientia coniunctus est.

Quae sit Dei ratio amandi homines. Dices, Quaenam in Deo est sapientia diligere homines peccatores & miseros? hoc enim objectum in se non est diligibile.

Respond. Ratio amandi in Deo non petitur ab objecto diligibili, uti fit apud homines, sed ab ipso Deo. Deus enim diligit nos propter se, quia summè bonus est, adeoque bonitate abundat, ut bonitatem & liberalitatem suam in nos omni dilectione indignos effundere velit. infinita ergo Dei bonitas radix est & ratio amandi homines, eisque se & sua bona communicandi. Hunc amorem mirè inculcat S. Joannes cùm ait c. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam.*

Amoris Dei magnitudo exaggeratur. Ubi Nota singula verba habere emphasim, & emphaticè exaggerare amorem Dei. Primò enim ait, *sic*, id est, tanta amoris vehementia, conatu, excessu. Secundò, non rex, non Caesar, non angelus, sed *Deus*. Tertiò, *dilexit*, scilicet prior & gratis, sine merito, immò sine desiderio nostro. Quartò, *mundum* sibi contrarium, hostem, & reum damnationis. Quintò, *ut* non hominem, non angelum, non mundum alterum, sed *Filium*, non alienum, non adoptivum, sed *suum*, proprium ac naturalem, eumque non unum è multis, sed *unigenitum* & unicum; Sextò, non venderet pretio, non mutuaret, sed gratis *daret*, non ad regnum & triumphos, sed ad mortem & crucem. Septimò, id fecit non sibi, non Christo fructum aliquem quaerens, sed ut ipse nos, id est, creator creaturas suas, sua morte vivificaret, sua humilitate exaltaret, sua exinanitione, aeterna gloria, opibus & bonis immensis cumularet.

Notatur hic à Paulo SS. Trinitas. SALVATORIS NOSTRI DEI] Nota. *Salvator* hic vocatur Deus Pater; hunc enim distinguit à Salvatore quem subdit v. 6. dicens, *per Jesum Christum Salvatorem nostrum*. Unde S. Hieron. docet hic notari SS. Trinitatem: tertia enim persona Spiritus sancti nominatur, cùm dicit, *Per lavacrum regenerationis & renovationis Spiritus sancti salvos fecit*. Loquitur de salute inchoata, quae est ipsa justificatio, qua à peccatis & reatu mortis & inferni liberamur & salvamur, tendimusque ad plenam & completam salutem, quam in caelo omnibus aerumnis, concupiscentiis, & peccandi periculis liberati adipiscemur. ita S. August. lib 3. Contra duas epist. Pelag. cap. 3.

Vers. 5. NON EX OPERIBUS JUSTITIAE, id est, non merito operum justorum, cùm nulla talia praecesserint fidem & justitiam: SED SECUNDUM, id est propter (vide can. 25.) SUAM MISERICORDIAM] id est gratis, ex mera Dei misericordia.

PER LAVACRUM REGENERATIONIS] Asserit hic Apostolus nos salutem jam dictam consequi in baptismo: baptismus enim est lavacrum regenerationis, quo scilicet regeneramur & renascimur in Christo.

ET RENOVATIONIS SPIRITUS SANCTI] quo scilicet per gratiam Spiritus sancti renovamur, & novi homines, putà sancti, justi, Dei amici & filii efficimur. *Vis baptismi & eius ritus.* Unde Tertull. lib. de Resurrectione carnis vim baptismi explicans: *Caro*, inquit, *abluitur ut anima emaculetur, caro ungitur ut anima consecretur, caro signatur ut anima muniatur, caro manus impositione adumbratur ut & anima spiritu illuminetur, caro corpore & sanguine Christi vescitur ut anima de Deo saginetur*. in baptismo enim mel & lac, atque Eucharistia recens baptizatis gustanda dabantur, ut alibi dixi, & baptizato statim impendebatur Sacramentum Confirmationis per manus impositionem, ut innuit hic Tertull.

Nota hic emphasim: baptismus enim dicitur renovatio, graecè παλιγγενεσία, id est, iterata generatio, quia quasi de novo secundum carnem genitos, regenerat secundùm spiritum & virtutes. Unde meritò exclamat hic Theophyl. *O rem arduam*, inquit, *& admirabilem! adeò vitiis eramus immersi, ut nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regeneratione. nam regeneratio & renovatio secundam nativitatem, novamque formationem significant. Ut enim domum ruinosam & planè veterem non suffulcimus; verùm ad fundamenta usque diruimus ac demolimur, novamque aedificamus; consimilem ad rationem Deus non reconcinnavit quod corruptum erat sarciendo, sed denuò condidit, quomodo? per Spiritum sanctum. ne enim quaeras modum, Spiritus*, inquit, *totum transegit. Unde hoc perspicuum? quem effudit*, inquit, *abundè in nos. non enim tantummodo per hunc refinxit nos, sed largè ipsum etiam nobis impertiit, ut & illud per hoc monstretur. Ac meritò: postquam enim mundavit nos, tum & Spiritu suo sancto abunde nos implevit, hoc est quod ait, Eff. dit. in impuros mundus ille puriusque spiritus non ingrediebatur.*

Rursum D. Thomas hic, *Homo*, inquit, *in statu perditionis duobus indigebat, scilicet participatione divinitatis, & depositione vetustatis. Christus utrumque praestitit nobis: prius, dum nos per suam gratiam efficit divinae consortes naturae: posterius, dum per baptismum nos in novam creaturam regeneravit.* *In iustificatione impii duo termini.* Et rursum: *In iustificatione*, inquit, D. Thomas, *impii duo sunt termini, à quo, culpae remissio, & haec est renovatio; ad quem, gratiae infusio, & haec est regeneratio.* Verùm hoc non satis solidum videtur: nam sicut regeneratio, ita & renovatio suum habet terminum, tam *ad quem* quàm *à quo*: novitas enim gratiae & vitae est terminus ad quem renovationis. D. Thomas ergo accommodatitiè tantùm loquitur, & per renovationem praecisè intelligit vetustatis depositionem: vult enim distinguere in justificatione, terminum à quo, à termino ad quem: & sicut hunc assignat regenerationi, ita illum attribuit renovationi.

Denique Nota, hanc renovationem à peccatis plenè, sed à vitiis & concupiscentiis inchoatè tantum fieri in baptismo, in qua quotidie proficiendum est, mortificando scilicet concupiscentias, ut ab eis plenam sanitatem & renovationem consequamur in caelo. ita S. Aug. lib. 14. de Trinit. c. 16.

QUEM (scilicet Spiritum sanctum, id est Spiritus sancti gratiam & dona) EFFUDIT IN NOS ABUNDE PER JESUM CHRISTUM SALVATOREM NOSTRUM UT IUSTIFICATI GRATIA IPSIUS, HEREDES SIMUS SECUNDUM SPEM VITAE AETERNAE] Nota. Non dicit, dedit, sed *effudit*, idque non parcè, sed *abunde*, graecè πλουσίως, id est, opulenter, ait Hieron. largè, copiosè; idque hoc fine, ut *iustificati*, id est, à peccatis expurgati & iustitia donati; non nostro merito, sed *gratia ipsius, heredes simus secundùm spem vitae aeternae*, id est, haeredes nos fore speremus in caelo vitae aeternae. *Vers. 6. & 7.*

Hereditas nostra qualis. Nota. Sicut filius qui scriptus est heres à patre, patris est heres, non reipsa, sed tantùm secundùm spem suam, & secundùm destinationem patris, qua fiet ut mortuo patre reipsa futurus sit patris heres: ita in baptismo dum iustificamur, destinamur & scribimur heredes vitae aeternae; sed tantùm secundùm spem nostram & destinationem Dei. nam reipsa heredes erimus post mortem, si nimirum in iustitia accepta, quae nobis ad vitam aeternam dat ius, perseveremus & moriamur.

Vers. 8. FIDELIS SERMO EST: ET DE HIS VOLO TE CONFIRMARE: UT CURENT BONIS OPERIBUS PRAEESSE QUI CREDUNT DEO] q. d. Ea quae dixi de Dei in nos benignitate & humanitate, de renovatione, de salute, de spe vitae aeternae, non sunt fabulosa, non incerta, non dubia; uti Judaeorum & Philosophorum doctrinae & spes; sed fidelia, id est certa & indubitata (ut dixi 1. Timoth. 1. 15.) ac proinde volo, ut de his tu confirmes non tam teipsum (utpote qui in his satis firmus es) quàm alios, ut vertit Syrus, ut scilicet ipsi hac fide & spe excitati & confirmati, curent bonis operibus praeesse. ita S. Chrysost. & S. Hieron. *Certitudo doctrinae Christianae.*

Unde

Unde Nota Primò. Pro *confirmare*, græcè est διαβεβαιοῦσθαι. quod clariùs & aptiùs vertas, affirmare, asseverare, asserere & prædicare, ut rem certam & indubitatam. vult enim Apost. ut Titus hæc aliis affirmet & proponat tamquam certissima & verissima, ut iis incitentur ad bona opera.

Beza in hunc locum castigatio castigatur.

Quid præesse bonis operibus.

Nota Secundò. Pro, *ut curent bonis operibus præesse*, græcè est ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, quod Ambros. vertit, *ut soliciti sint ad effectum bonorum operum*; Beza verò, *ut studeant bona opera tueri*. nam non potest, inquit, verti, *præesse*; sic enim in Græco dicendum esset in dativo καλοῖς ἔργοις, iam autem in genitivo dicitur καλῶν ἔργων. Sed Respondeo cum Hieron. & Budæo, imò Vatablo & Erasmo, προΐστασθαι propriè significat præesse, regitque genitivum: hunc enim poscit propositio πρὸ. Nam hinc προστάτης & προστάτης τοῦ ἔργου vocatur præfectus operis. Vult ergo Apostolus Christianos ita studere & incumbere bonis operibus, præsertim eleemosynæ & beneficentiæ, ut illi quasi duces & præfecti præsint, perinde ut in castris qui dicitur præesse annonæ, frumento, tormentis. Sicut enim hujus est curare ne quid iis in rebus desit, ita Christianorum est curare ne quid alicui desit, ut pauperum petitionem non exspectent, sed requirant, & sua eleemosyna præveniant. ita Theophyl. Quomodo Cato, teste Plutarcho, dicere solebat, *præclaras actiones occupandas*, id est, ambiendas & accersendas esse, ut semper benefacta priora posterioribus cumulemus. Sicut enim homines vani & mundani ambiunt honores, magistratus & præfecturas, de iisque certant, ut eos aliis præripiant: ita Christiani certare debent de bonis operibus, ut in eleemosynis, omnibus præeant, easque aliis præripiant. Unde Chrys. explicans quid sit *bonis operibus præesse*: *Hoc est*, inquit, *oppressis iniuria opem ferre, non pecuniis tantum, sed etiam exhortatione salubrique doctrina: viduis item ac pupillis auxilium ferre, omnibusque qui in afflictione aut angustia sunt prospicere, miserationis affectu.*

Stimulus bonorum operum.

Ad hoc divitibus stimulum suggerit idem Chrysost. hic in morali homil. 6. nimirum ut cogitent sibique persuadeant, eos qui dant eleemosynam plus à pauperibus recipere, quàm eis dent, putà plus bonarum precum & orationum, plus virtutis, plus meriti, plus gratiæ, plus mercedis tam præsentis quàm æternæ: atque hac de causa Christus cùm posset sibi aliis modis prospicere de victu, à Magdalena tamen aliisque piis mulieribus ali voluit, scilicet non ut acciperet, sed ut conferret eis beneficium. Additque Chrysost. *Beneficentia*, inquit, *Deo similes facit. hæc est charitatis mater, proprium Christianæ virtutis insigne, per quam discipuli Christi noscuntur: hæc nostrorum scelerum est medicina, hæc animæ nostræ sordes emundat, hæc scala, quæ in cælum usque porrigitur, hæc Christi connectit corpus, omniaque Christi membra complectitur.*

Beneficentiæ laus.

Aliqui sic exponunt, *curent qui credunt*, id est Christiani, *ut bonis operibus præsint*, id est, præstent & præcellant infidelibus, iisque palmam, non in gloria aut opibus, sed in studio bonorum operum præripiant: Græcum enim προΐστασθαι, idem est, quod stare ante id est præstare aliis, sive primum esse quem alii sequantur; non autem qui alios sequatur. Verùm sic græcè dicendum potiùs fuisset καλοῖς ἔργοις, quàm καλῶν ἔργων. addendumque ἀπίστων, id est infidelibus.

VERS. 9. STULTAS AUTEM QUAESTIONES, ET GENEALOGIAS, ET CONTENTIONES, ET PUGNAS LEGIS DEVITA] *genealogias* intelligit Judæorum & Judaizantium, qui à puero ita hisce student, ut ab exordio Adam, usque ad Zorobabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrant, ut eos suum putes nomen referre, inquit Hieron. Rursum *pugnas legis* intelligit futiles quæstiones & rixas, quæ circa legem moventur, ut quoto anno Salomon duxerit uxorem, an anno undecimo genuerit Roboam, & his similia, inquit Hieron.

De quibus genealogiis & pugnis legis intelligendus Paulus.

VERS. 10. & 11. HAERETICUM HOMINEM POST UNAM ET SECUNDAM CORREPTIONEM DEVITA, SCIENS QUIA SUBVERSUS EST QUI EIUSMODI EST, ET DELINQUIT, CUM SIT PROPRIO IUDICIO CONDEMNATUS] Pro *correptione* græcè est νουθεσίαν, id est, ut Hieron. vertit, commonitionem, quæ scilicet leniter fit, docendo & monendo suaviter absque graviori increpatione; loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci & formato, sed eo, qui ex ignorantia aut mala instructione errat, & sectam errantium sequitur, vel de quo dubium est, sit ne pertinax, nec ne: hic enim corripi & instrui debet, primò leniùs, secundò duriùs & fortiùs: quòd si sic monitus contemnit, ostenditque se pertinacem, vitandus est, & non corripiendus: correptionis enim nullus erit fructus. imò talis si corripiatur, magis resistit, fitque obstinatus, inquit Ambros. quia *talis*, ut subdit Apostolus, *subversus est*, græcè ἐξέστραπται, id est, aversus est, scilicet fide, spe & bonis omnibus, utpote planè in hæresi & sua obstinatione perversus & immersus. Unde Tertull. lib. de Præscript. c. 16. docet, in hæreticis non habere locum præceptum Domini Matth. 18. de ordine in correptione servando. Hinc etiam idem Tertull. & Ambros. ita hic legunt, *hæreticum hominem post primam correptionem devita*; & sic, inquit Erasmus, hæreticos, si post primam correptionem relabantur, non devitamus, sed incendimus. Verùm passim Latina, Græca & Syra legunt, *hæreticum hominem post unam & secundam correptionem devita*. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci, sed errante, ut dixi.

Quomodo agendum cum hæretico.

Nota Primò. Pro *devita* græcè est παραιτοῦ, id est, reiice, aversare, refuta.

Sugillat hic more suo mordaciter Erasmus Theologos, quòd ex hoc Apostoli loco probent hæreticos esse puniendos & plectendos, putantes scilicet *devita* idem esse quod de vita tolle, sicuti decapita idem est, quod caput illi deme. Nec hoc sarcasmo contentus, similem, sed acriorem non tam ignorantiam, quàm injustitiam impingit Jureconsultis, dum subdit: *Sic Iureconsulti furem suspendunt, quòd lex latronem plecti capite iubeat, & Galli furem vocant latronem* (latron:) *sic medici inscitia vocabulorum subinde venenum dant pro remedio.* Erras Erasme, non hæc Jurisconsultorum Gallorum fuit stoliditas, sed Principum & magistratuum juxta lex & sanctio, quæ ubique fures cruci, uti latrones rotis, adjudicat. Multò minus Theologorum inscitia, sed Regum & Imperatorum decreta, hæreticos ad rogum condemnant. Quis, oro, interpretum vel Patrum Latinorum tam vecors, tam insulsus fuit, ut *devita* diceret idem esse quod *tolle de vita*? fuerit aliquis matæologus, qui ita, ut ais, vel ioco, vel seriò explicarit; cui Concilio, regi, vel principi ictipsum ad pœnam hanc hoc nomine hæreticis irrogandam persuasit? sunt aliæ Scripturæ certæ & claræ, quæ hæreticos puniendos doceant, quas vide, si lubet, apud Bellarmin. Præclarè Tertull. Scorpiaci cap. 2. *Ad officium*, inquit, *hæreticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda.*

Erasmi indocta impostura.

Quare hæretici plectendi?

Nota Secundò, *Delinquit*, græcè ἁμαρτάνει, id est errat, vel delinquit & peccat, supple sciens, prudens & obstinatus in sua hæresi, malitia, & delicto. Hæresis ergo antonomasticè hic vocatur delictum, peccatum & scelus.

Hæresis quantum peccatum.

Nota Tertiò, *cùm sit proprio judicio condemnatus*, græcè ὢν αὐτοκατάκριτος, id est, cùm sit per se, &, ut legit Cyprianus, *à semetipso condemnatus*, quia scilicet sponte & pertinaciter, se ab omnibus fidelibus, & à tota Ecclesia separat, extra quam non est salus, sed certa damnatio. ita Hieron. Anselm. & alii. Unde sanctus Maximus serm. 50. aptè comparat hæreticum Judæ, qui non à Christo ejectus, sed sponte sua ab Apostolorum collegio se separavit, dum vellet prodere Christum. *Tali*, inquit, *hæreticus, quali & Iudas pœna damnatur, ut idem sui, & reus sit sceleris, & iudex sit ultionis, quia Dominum quem Iudas vendidit, hæreticus blasphemat.* Rursum, ut Vatablus ait, cùm hæreticus judicet æterna damnatione esse dignos eos qui veritati & fidei resistunt, hoc ipso seipsum condemnat, utpote qui & veritati & fidei totius Ecclesiæ resistat.

Hæreticus Iudæ similis.

Tertiò, alii sic explicant, hæreticus nimis credit suo judicio: in hoc enim consistit hæresis peccatum; sui ergo judicii præsidentia peccat hæreticus, ac consequenter eodem se condemnat, id est, condemnationis reum, illique obnoxium se facit. Sed hoc est præter mentem Apostoli.

VERS. 12. CUM MISERO AD TE ARTEMAM, AUT TYCHICUM] ut scilicet tui absentiam Cretæ suppleant, & pro te Cretenses instruant & pascant.

FE-

FESTINA AD ME VENIRE NICOPOLIM] Chrysost. Nicopolim Thraciæ intelligit: S. Hieron. verò meliùs Nicopolim Epiri accipit. Dicta est *Nicopolis*, id est, urbs victoriæ, ab Augusto, qui ibi, scilicet juxta Actium Epiri promontorium, Antonium & Cleopatram navali bello devicit.

VERS. 13. ZENAM LEGIS PERITUM ET APOLLO SOLLICITE PRÆMITTE, UT NIHIL ILLIS DESIT] Hos ad se mitti jubet Apostolus, ut in prædicatione Evangelii eos habeat socios & adiutores. Apollo enim erat loquens

Apollo & Zenas quales. & potens in Scripturis, actor. 18. 24. Zenas verò non fuit Juris Cæsarei peritus, sed legis, puta Mosaicæ doctor, ideoque magnæ auctoritatis & opinionis. unde iam conversus ad Christum poterat ex lege & Prophetis revincere Judæos, docereque Jesum esse Messiam. Hos ergo Tito committit, ut eos ad se destinet, ac solicitè curet, ne quid in viatico, aliisque in rebus ad iter oportunis illis desit.

VERS. 14. *Commendatur liberalitas in operarios Evangelicos.* DISCANT AUTEM ET NOSTRI BONIS OPERIBUS PRÆESSE, AD USUS NECESSARIOS] Repetit hanc sententiam Apostolus occasione viatici, quod jussit dari Zenæ & Apollo: estque occupatio. q. d. Dices mihi, ò Tite, te pauperem esse, nec posse eis providere de omnibus necessariis ad iter. Respondeo, adi nostros

A fideles, doce illos charitatem hanc in Dei ministros & Apostolos exercere, ut discant ipsi non tantùm per doctrinam, sed etiam per experientiam & praxin, bonis operibus & eleemosynis tam necessariis, tam dignis & sanctis præesse, & in suos magistros esse liberales & munifici. ita Hieron. Theodoret. & alii. Idem S. Joannes epist. 3. commendat Caio, *Charissime*, inquit, *fideliter facis quidquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos, &c. quos bene faciens deduces dignè Deo: pro nomine enim ejus profecti sunt. nos ergo debemus suscipere hujusmodi, ut cooperatores simus veritatis.* Hinc inter primos Christianos *Hospitalitas Christianorum.* arctum & magnum fuit jus hospitalitatis: adeò ut Peregrinus impostor (teste Luciano in ejus vita) hac de causa se Christianum & prædicatorem esse finxerit; quia sciebat in Christianorum hospitalitate satis se habere viatici, ita ut non tantùm ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sit (ut ait Lucianus) quaquaversum stipatus incederet. De hospitalitate hac plura dicam ad Hebræos 13. v. 2.

Concede Domine nos preesse bonis operibus, ut modicum hoc vitæ spatium fructuosè transigamus, ut heredes fiamus secundùm spem vitę ęternę.

ÆTERNA cogitans temporalem omnem laborem & dolorem, æquè ac voluptatem despicis.

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

ARGVMENTVM.

Philemon qualis.

PHILEMON, non Judæus, sed Gentilis, civis erat Colossensis, inter suos nobilis, vita ac moribus ęquè ac fide & professione Christiana conspicuus: cujus domum Colossis ad sua tempora integram permansisse tradit Theodoretus hic; utpote quæ tempore Pauli cœpit esse Ecclesia, ut in ea Paulus ageret synaxes fidelium, ideoque in ea habitaret Archippus Colossensium Episcopus, ut satis insinuat Paulus v. 2. Hinc hęc domus jam Deo in Ecclesiam dicata permansit in multa sęcula. Rursum fideles in domum Philemonis convenire soliti ejusdem fovebantur auxilio: erat enim ipse eleemosynis addictus, & Sanctorum necessitatibus succurrebat. hoc enim est quod ait Apostolus v. 7. *Viscera sanctorum per te requieverunt frater.* Hic ergo Philemon habuit servum nomine Onesimum, qui non tam S. Pauli studio, ut volunt aliqui, quàm ob furtum, compilatis scilicet quibusdam heri sui rebus, ut ex v. 18. colligit S. Hieron. Theodor. & Theophyl. Colossis Romam transfugerat, ubi in Paulum incidit, qui eum ad Christum convertit, instituit & baptizavit, & jam fidelem tam Christo quàm hero suo effectum cum hac epistola commendatitia ad herum, Philemonem scilicet, remittit, qua rogat illum, ut eum in gratiam recipiat. Scripsit hanc epistolam Paulus Romę è vinculis prioribus anno Christi 60. cùm jam speraret se brevi iis liberandum, ut patet v. 22. misit eamdem cum epistola ad Colossenses, per ipsum Onesimum.

Ejus pietas & hospitalitas.

Onesimus servus Philemonis.

Occasio hujus epistolæ scribendæ.

Quatuor documenta hujus epistolæ.

Notant S. Chrysost. & Theophyl. hanc epistolam in tanta brevitate & simplicitate, plura perutilia continere documenta. Inter quę Primum est, nulli homini, ac ne servo quidem fugitivo, aditum ad gratiam & vitam ęternam esse pręclusum, neque de ullius, quantumvis duri, fraudulenti & perditi, salutę esse desperandum: talis enim erat Onesimus, utpote servus, fur, Phryx. Phryges enim illiberali servilique erant indole. unde apud eos ingens erat mancipiorum proventus, ut in proverbium abjerit, teste Cicerone orat. pro Flacco, Phrygem plagis meliorem fieri.

Secundum est, etiam vilium hominum, servorum & profugorum Christianis curam esse habendam.

Tertium, pietatis pretextu servos non esse avellendos à dominis, unde hic Paulus servum Onesimum domino Philemoni remittit.

Quartum, servos pręstantes virtute non esse contemnendos, sed amandos & promovendos. hic enim Onesimus poenitens facti, in gratiam cum hero suo Philemone rediit, factusque est vir & doctor egregius, atque post Timotheum creatus est secundus Episcopus Ephesi: quem valdè laudat S. Ignatius epist. ad Ephesios. unde & hic idem Onesimus postea Romę sub Trajano martyrio consummatus & laureatus est.

Discitę, hic Christiani, discite Pastores, pauperes, servos & ancillas non negligere, sed singularem curam eis impendere: sunt enim ipsi oves vestrę, atque animas tam nobiles habent quàm divites, eodemque pretio sanguinis Christi redemptas. unde à vobis easdem reposcet Deus in die judicii. nam propter eas à cęlo descendit Christus, cujus hoc est elogium ab Isaia prędictum & celebratum: *Pauperes Evangelizantur.* Tales Deus eligit: sunt enim ipsi magis humiles, dociles, ductiles, ideoque gratię, & salutis capaciores quàm divites. *Nonne Deus*, inquit S. Jacob. c. 2. 5. *elegit pauperes in hoc mundo, divites in fide, & heredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se?*

PAULUS vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater: Philemoni dilecto, & adjutori nostro; 2. & Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ, quæ in domo tua est. 3. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, 5. Audiens charitatem tuam, & fidem, quam habes in Domino Iesu, & in omnes sanctos: 6. Ut communicatio fidei tuæ evidens fiat in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Iesu. 7. Gaudium enim magnum habui, & consolationem in charitate tua: quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater. 8. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet: 9. propter charitatem magis obsecro, cùm sis talis, ut Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi: 10. Obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo, 11. qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi, & tibi utilis, 12. quem remisi tibi. Tu autem illum, ut mea viscera, suscipe: 13. quem ego volueram mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in vinculis Evangelii: 14. sine consilio autem tuo nihil volui facere, uti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium. 15. Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, ut æternum illum reciperes, 16. jam non ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maximè mihi: quanto autem magis tibi & in carne, & in Domino? 17. Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. 18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet hoc mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu: ego reddam, ut non dicam tibi, quòd & teipsum mihi debes: 20. Ita frater. Ego te fruar in Domino: Refice viscera mea in Domino. 21. Confidens in obedientia tua scripsi tibi: sciens quoniam & super id, quod dico, facies. 22. Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. 23. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Iesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adjutores mei. 25. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

VERS. 1. & 2. PAULUS VINCTUS CHRISTI IESU ET TIMOTHEUS FRATER; PHILEMONI DILECTO, ET ADIUTORI NOSTRO, ET APPIAE SORORI CHARISSIMAE, ET ARCHIPPO COMMILITONI NOSTRO, ET ECCLESIAE, QUAE IN DOMO TUA EST] Vide quot titulis & nominibus pulset hic Apostolus mentem Philemonis, ut Onesimum in gratiam recipiat.

Pri-

Primò, ego vinctus Christi, inquit, hoc à te posco, da ergo hoc solatium & gaudium mihi vincto, imò da hoc Christo, pro quo ego vinctus sum, factusque quasi servus similis servo tuo Onesimo.

Quatuor motiva, quibus Paulus Philemonem inducit ad commiserationem servi fugitivi.

Secundò, idem poscit *Timotheus frater* tam tuus quàm meus, in Christo, id est Christianus.

Tertiò, tu es mihi *dilectus & adiutor*, da hoc ergo dilectioni nostræ. Rursum soles non tantùm quosvis miseros & pauperes, sed etiam me tuis opibus & opera in Evangelio adjuvare. juva ergo & suscipe hunc misellum servum tuum per me conversum.

Quartò, salutando Appiam & Archippum, tacitè eosdem, inquit Theophyl. deprecatores secum pro Onesimo adsciscit. tanta erat charitas & solicitudo Apostoli, ut unum homuncionem fugitivum domino suo reconciliaret.

Nota Secundò. Hæc Appia uxor erat Philemonis, ut docet Chrysost. Theodor. Theophyl. Hanc *sororem* suam vocat, scilicet in Christo. omnes enim Christiani in symbolum eximiæ charitatis mutuæ, omnes viros Christianos vocabant fratres, omnes feminas sorores, tamquam ex eodem patre, scilicet Christo; & matre; scilicet Ecclesia, genitos & genitas.

Archippus quis & qualis.

Nota Tertiò. Hic Archippus Episcopus & prædicator erat Colossensium; inquit Ambros. & Hieron. unde eum hic Paulus vocat *commilitonem* suum, & ad Coloss. 4. 17. de eo sic scribit, *Dicite Archippo, Vide ministerium, quod accepisti à Domino, ut illud impleas*. licet Primasius velit Archippum tantùm fuisse diaconum, Epaphram verò fuisse Episcopum Colossensium: de quo v. 23. Videtur autem hic Archippus habitasse Colossis, in domo Philemonis. hac enim de causa eum cum Philemone salutat; hinc etiam addit salutem apprecans, *Et Ecclesiæ* (id est congregationi fidelium) *quæ in domo tua est*, scilicet ò Philemon (ad eum enim scribit, eumque alloquitur, non autem Archippum) utpote in qua multi sunt fideles; cùm in ea habitet Archippus Episcopus, ideoque ad eam quasi communem Episcopi & fidelium Ecclesiam Christiani sacrorum causa conveniant.

VERS. 4. & 5. GRATIAS AGO DEO MEO, SEMPER MEMORIAM TUI FACIENS IN ORATIONIBUS MEIS, AUDIENS CHARITATEM TUAM ET FIDEM QUAM HABES IN DOMINO IESU, ET IN OMNES SANCTOS] Græcè non est εἰς, sed, πρὸς, id est, *in* vel *erga* Dominum Jesum & omnes Sanctos. ita Chrysost. & Ambros.

Fides in Iesum & Sanctos eadem.

Nota. Fidem quam habemus in Dominum Jesum, eamdem habemus & in omnes Sanctos: sicut enim credimus Jesum esse Messiam & Salvatorem, caputque Ecclesiæ Dei, ita pariter credimus Sanctos Jesu veros esse sanctos, veramque Dei Ecclesiam; & amando ac adhærendo Sanctis, amamus ac adhæremus Christo, ac consequenter benefaciendo Sanctis, benefacimus Christo. Apostolus enim loquitur de fide non nuda & interna, sed de ea, quæ per opera sese exerit & communicat, uti mox ipse subjungit.

Per Sanctorum cultum nihil demitur Christo.

Hinc sequitur, eum qui honorat & invocat Sanctos, nihil detrahere Christo, imò hoc ipso honorare & invocare Christum. Unde Exodi 14. 31. dicitur: *Crediderunt Domino, & Mosi servo ejus. Hoc autem* inquit Hieron. *non solùm in Mose, sed in omnibus Sanctis ejus est, ut quicumque credit Deo, aliter ejus fidem recipere nequeat, nisi credat & in Sanctos ejus: non enim est in Deum perfecta dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenuatur.*

VERS. 6. UT COMMUNICATIO FIDEI TUAE EVIDENS FIAT, IN AGNITIONE OMNIS OPERIS BONI, QUOD EST IN VOBIS IN CHRISTO JESU] *Communicationem fidei*, vocat fidei communionem; sive quòd tu ò Philemon, nobiscum in fide communices, habeasque communem & eamdem nobiscum fidem, æquè ac spem.

Communicatio fidei, quid hic.

Secundò, & pleniùs, *Communicationem fidei* vocat eleemosynas & officia charitatis in Sanctos, ex fide viva & ardenti manantia.

Nota Primò, hæc verba referenda esse ad superiora, scilicet ad illa, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis*. q. d. Oro instanter & assiduè pro te, ut communicationem hanc bonorum operum, ad quam fides te incitat, ostendere & perficere pergas; ut liberalitas tua numquam cesset, sed potiùs, ut quæcumque potes effundas in egentes maximè Christianos. ita Theophyl.

Nota Secundò. Pro *evidens*, græcè legit noster Interpres ἐναργὴς per α, jam cum Hieron. Chrysost. Theophyl. per ε, legunt ἐνεργὴς, id est, efficax, operatrix, & operibus florens, scilicet fiat fides & communicatio fidei tuæ. Adverte, Apostolum poscere fidem non otiosam & nudam, sed efficacem, quæ flores & fructus pariat eleemosynæ & bonorum operum: Verùm meliùs Noster legit ἐναργὴς, id est, evidens: sequitur enim, *In agnitione omnis operis boni*. q. d. Ut omnibus evidens fiat fides tua, dum agnoscunt & vident eleemosynas & opera tua bona, quæ per fidem hanc incitatus operaris, *idque in Christo Iesu*, id est, per legem, doctrinam & gratiam Christi Jesu. q. d. Cùm sis tantæ in omnes charitatis, eam in tuum Onesimum quoque ostende, eumque in gratiam recipe. ita Theophyl.

Apostolus requirit fidem non otiosam, sed cum ea bona opera.

Aliter Anselmus, *in agnitione*, inquit, id est, ut tu agnoscas practicè, id est, ames & peragas omne bonum. Sed prior sensus planus est & genuinus. Denique vox *operis*, non est apud Hieron. Chrysost. Ambros. est tamen in Syro & Bibliis Regiis.

VERS. 7. GAUDIUM ENIM MAGNUM HABUI ET CONSOLATIONEM IN CHARITATE TUA, QUIA VISCERA SANCTORUM REQUIEVERUNT PER TE, FRATER] Nota Primò. Pro *gaudium*, græcè est χάριν, id est gratiam; sed Apostolus χάριν accipit pro χαρὰν, id est gaudium, tam hic quam 2. Corinth. 1. v. 15. ut docent Chrysost. & Theophyl. quin & Erasmus, Vatablus & Beza.

Quid intelligatur per illud, Viscera sanctorũ requieverunt.

Nota Secundò, *requieverunt*, id est, recreata & refocillata sunt. sicut enim venter inanis, fame latrans & exæstuans, ita & tormina viscerum, ipsaque viscera sedantur & quiescunt, dum implentur & saturantur.

Nota Tertiò. Per *viscera* Vatablus intelligit ventres, quos satiavit in Philemon; sed plus significat *viscera*, scilicet tam intimas necessitates, quàm consolationem ad intima corporis & animi penetralia pertingentem, ac quasi cor ipsum reficientem & recreantem. q. d. Intima consolatione affecisti Sanctos, id est, Christianos, dum eis in summa necessitate, tanta charitate succurristi, ò Philemon. ita Theophyl. Sic enim è converso Hebræi רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ dant iis qui profusi sunt in opera misericordiæ, quòd videlicet intimè aliorum miseria tangantur, & ex intimis visceribus miserorum misereantur, adeòque ex hac miseratione viscera ipsa, quæ sedes sunt compassionis & condolentiæ, in iis commoveri & contorqueri videantur. viscera ergo misericordiæ significant visceralem, intimam, & ex imo corde & affectu manantem misericordiam. Sic Zacharias canit, Deum nos ex alto visitasse *per viscera misericordiæ*; quia cùm dedit nobis Christum filium suum, quasi sua viscera in nos effudit.

Hebræi misericordibus dant viscera misericordiæ.

Notat S. Hier. artificium & rhetoricam Christianam Pauli, qua ita impensè in procemio laudat Philemonem, ut ille id, quod postea petetur, negare non audeat, ne suis laudibus videatur indignus.

VERS. 8. PROPTER QUOD MULTAM FIDUCIAM (παῤῥησίαν, id est, libertatem) HABENS IN CHRISTO JESU (per Christum Jesum) IMPERANDI TIBI QUOD AD REM PERTINET] τὸ ἀνῆκον, id est, quod decens, conveniens & officii tui est, ut scilicet solitam tuam charitatem in servum tuum pœnitentem ostendas.

VERS. 9. Tamen PROPTER CHARITATEM MAGIS OBSECRO, CUM SIS TALIS, UT PAULUS SENEX, NUNC AUTEM ET VINCTUS JESU CHRISTI] q. d. Cùm mihi quasi patri spirituali tuo liberum sit propter Christum tibi imperare, ut Onesimum in gratiam recipias, malo tamen non auctoritate uti, sed precibus, & per charitatem te obsecrare, ut idipsum facias cùm sis senex æquè ut ego. senes enim non increpandi, sed rogandi sunt, inquit Anselm. Hier. Theophyl.

Nota. Pro *cùm sis senex*, græcè est τοιοῦτος ὢν, quod Hieron. Vatabl. & alii vertunt, *cùm sim talis*, scilicet *Paulus senex*. Nam vocula *ut* interjecta sæpè non est nota similitudinis, sed veritatis, significans *scilicet*: atque hoc modo hæc verba Græca syntaxi rectè cohærent cum παρακαλῶ, id est, obsecro, q. d. Obsecro te cùm sim talis, scilicet Paulus senex: senum enim, cùm sint debiles & infirmi, est orare & obsecrare. Verùm per hebraismum Noster cum Ambrosio meliùs vertit, *cùm sis senex*, scilicet tu ò Philemon. Hebræi enim כי *ki*, id est, *quia cùm*, aliasque similes conjunctiones causales & rationales sæpè subaudiunt, & participium sumunt pro præsenti indicativo vel conjunctivo quo

quo carent; scilicet ὢν pro ὁ vel ἴσ. nam, ut dixi, senum A
potiùs est rogari, quàm rogare & obsecrare.

Nota Secundò. *τὸ nunc autem & vinctus Iesu Christi*, referendum est tantùm ad *Paulus senex*, non autem ad *cùm sis talis*. nec enim Philemon similis erat Paulo in vinculis; sed tantùm in senio; addit enim Paulus senio sua vincula, ut efficacior sit obsecratio. q. d. Da hoc senio meo; si non, da saltem hoc vinculis meis.

VERS. 10. 11. & 12. OBSECRO (inquam) TE PRO MEO FILIO QUEM GENUI IN VINCULIS ONESIMO QUI TIBI ALIQUANDO INUTILIS FUIT, NUNC AUTEM ET MIHI ET TIBI UTILIS, QUEM REMISI TIBI.] Post longas insinuationes quasi parata jam via, tandem hic proponit suam petitionem, nomenque servi Philemoni invisi, illudque illi amabile & suave efficit, dum vocat eum filium vinculorum suorum, sibique & illi utilem. Admiratur hic S. Hiero. magnanimitatem Pauli, mente in Christum ferventis. *Tenetur*, inquit, *in carcere, vinculis stringitur, squalore corporis, charorum separatione, pœnalibus tenebris coarctatur; & non sentit injuriam, non dolore cruciatur, non novit aliud nisi de Christi Evangelio cogitare, sciebat servum, sciebat fugitivum, sciebat raptorem*; & hunc tamen in carcere docet, catechizat, convertit, baptizat, & quasi filii loco habet.

Locus Pauli illustratus ex textu Græco. Nota Primò. In Græco pulchra est antithesis, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον. Olim, inquit, hic servus fuit tibi *achrestus*, id est inutilis, incommodus, noxius: nunc tibi & mihi erit *chrestus* & *euchrestus*, id est utilis, commodus, beneficus. Sic olim dicebantur *chresti* homines commodi & benefici. *Pauci*, inquit Lucianus in Philopatro, *chresti*, id est frugi, *sunt, quemadmodum ubique video*.

Nota Secundò. Alludit Paulus ad nomen Onesimi. ὀνήσιμος enim idem est, quod εὔχρηστος, id est chrestus & utilis.

Onesimus græcè idē est quod chrestus, id est, utilis. q. d. Olim erat anonesimus, id est inutilis, imò noxius & damnosus; jam est onesimus, id est utilis; olim Paganus, jam Christianus; olim fur, jam fidelis servus; olim profugus, jam redux, ut tibi sit assecla fidus & perennis.

Nota Tertiò, cum S. Hieron. spiritum & efficaciam Pauli, qua ita citò Onesimum convertit, & ex tam inutili & perverso, tam utilem & eximium effecit, ut eum optet sibi ministrum in vinculis: cùm enim dicit eum sibi esse utilem, tacitè postulat, inquit Theophyl. ut sibi remittatur: C
remittit tamen eum ad herum, tum ut ejus iracundiam placet, tum ut ostendat servos fugitivos jure justitiæ heris suis esse restituendos. Hinc eumdem Onesimum recens à se conversum vocat charissimum & fidelem fratrem, Coloss. 4. v. 9.

VERS. 12. TU AUTEM ILLUM, UT MEA VISCERA SUSCIPE] Significantius idipsum habent Græca, αὐτὸν τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id est, ipsum hoc est mea viscera suscipe: *viscera* sua vocat filium suum, quem genuit in Christo. videntur enim filii esse quasi pars viscerum matris; quod in se transfert Paulus, ut maternum & tenerrimum affectum suum in Onesimum exprimat: hunc enim magis significat vox *viscera*, quàm vox *filius*.

VERS. 13. & 14. QUEM EGO VOLUERAM MECUM DETINERE, UT PRO TE MIHI MINISTRARET, SINE CONSILIO AUTEM TUO NIHIL VOLUI FACERE, UTI NE VELUT EX NECESSITATE BONUM TUUM ESSET, SED VOLUNTARIUM) *Bonum*, id est beneficium, *tuum*, hoc enim significat Hebræum טוב *tob*, id est, bonum. Pungit novo stimulo Philemonem. D

Bonum apud Hebræos, idem est quod beneficium. q. d. Tu mihi in vinculis servire debueras, idipsum pro te præstitit servus tuus Onesimus, ergo illi à te ad me profugo potiùs gratias agere debes, quàm irasci.

VERS. 15. & 16. FORSITAN ENIM IDEO DISCESSIT AD HORAM (id est, ad breve tempus) A TE, UT AETERNUM ILLUM RECIPERES, IAM NON UT SERVUM, SED PRO SERVO CHARISSIMUM FRATREM, MAXIME MIHI; QUANTO AUTEM MAGIS TIBI, ET IN CARNE ET IN DOMINO] *Æternum* vocat eum qui jam conversus fideliter, spiritu Christiano, hero suo erat adhæsurus, tum in hac vita, tum in futura. ita Anselm.

Secundò, noster Interpres vertit, *pro servo*, quia in Græco legit, uti & Syrus, ὑπὲρ δοῦλον. iam autem legunt, ὑπὲρ δοῦλον, id est, supra servum; majorem & præstantiorem servo, putà fratrem, utpote fidelem & Christianum jam effectum recipies.

Tertiò, *in carne*, id est, in rebus carnalibus, hoc est temporalibus.

Quartò, *in Domino*, id est, in rebus divinis, spiritualibus & æternis. vide can. 25. q. d. Onesimus jam tibi charior esse debet, quam ante; quia iam tibi magis conjunctus & devinctus est, magisque, meliùs & fideliùs tibi serviet, quàm antè: antè enim metu servili quasi mancipium ad oculum tibi serviebat, jam verò tibi serviet, tibique adhærebit fidelissimè, quasi frater, ex amore & spiritu Christiano, tam in rebus temporalibus quàm divinis. ita S. Hieronymus & Theophyl.

Denique notat Hieron. rursus artificium Pauli: ut fugam enim servi elevet & excuset, dicit Dei providentia eam factam esse, ad majus tam ipsius quàm heri bonum. *Nonnunquam*, inquit Hieron. *malum occasio fit bonorum; & hominum prava consilia Deus vertit ad rectum. Quod dico, manifestius exemplo fiet. Ioseph, fratres zeli stimulis incitati, Ismaelitis viginti argenteis vendiderunt: hoc initium & patri & fratribus & omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres; vos, inquit, cogitastis de me mala, & Deus cogitavit de me bona. Simile quid & in Onesimo possumus intelligere, quòd mala principia occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominum non fugisset, numquam venisset Romam, ubi erat Paulus vinctus in carcere. Si Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem nunquam Pauli effectus filius in opus Evangelii mitteretur. Ex quo paulatim & per gradus suos reciprocante sententia, ideò minister Evangelii est factus Onesimus, quia fugit à domino.* *Deus bona elicit ex malis.* B

Locus moralis de Christiana humilitate. Est hic locus moralis de Christiana humilitate: apud Christianos enim servi sunt fratres suorum dominorum in Christo. vide Chrysost. in morali hom. 3. ubi simul docet de ipsamet humilitate sua neminem gloriari aut sese extollere, sed magis unumquemque humiliari debere.

SI ERGO HABES ME SOCIUM] id est amicum, si inter amicos me numeras.

VERS. 17. SUSCIPE ILLUM SICUT ME] Amicorum enim omnia sunt communia. Hæc est ratiocinatio Apostoli, Ego sum Onesimo, κοινωνός, id est tanta est mihi cum illo communio, ut ille sit alter ego: recipe ergo illum sicut meipsum. *Consideremus hic*, ait Hieron. *quantum laudetur Onesimus, quantumque tam parvo tempore profecerit sub Paulo, cùm ita recipiendus sit, ut Apostolus; & sic eius, ut Pauli, dominus debeat desiderare consortium.*

VERS. 18. SI AUTEM ALIQUID NOCUIT TIBI, AUT DEBET, HOC MIHI IMPUTA] q. d. Furtum & debitum ejus in me transcribe.

VERS. 19. EGO PAULUS SCRIPSI MANU MEA, EGO REDDAM] Græcè ἀποτίσω, id est, dependam, resolvam, est enim hic fidejussio, qua se Paulus pro Onesimi debito Philemoni obstringit. q. d. Quod Onesimus sublegit & rapuit, ego Paulus spondeo me redditurum: cujus sponsionis hoc tibi chirographum do, hanc scilicet epistolam mea manu perscriptam. ita Hieron. Chris. Theodor.

VERS. 20. UT NON DICAM TIBI, QUOD ET TEIPSUM MIHI DEBES] q. d. Ut omittam & taceam, quòd te, id est tuam conversionem ad Christum & salutem, mihi debes; itaque si tu & tua mea sunt, ergo & Onesimus, qui tuus est, meus est. ita Hier. & Anselm.

ITA FRATER] Pro *ita*, græcè est ναί, interjectio asseverantis & confirmantis. q. d. Certè, ne dubites, ego omnino dependam Onesimi debitum.

Secundò & meliùs, S. Hieron. ναί accipit quasi respondens Hebræo אנא *ana*, quæ est interjectio blandientis. q. d. Quæso, obsecro te frater, preces meas pro Onesimo exaudi: ita enim illi veniam eblanditur. Unde subdit:

EGO TE FRUAR IN DOMINO] q. d. Ego voluptatem miram capiam ex te, cùm hanc rem tam piam & justam in Domino, id est, in re Dominica & Christiana, mihi concesseris. Unde Syrus vertit אתניח *etteniach*, id est, ego refocillabor, vel suaviter requiescam in te. Græcum ὀναίμην, id est fruar, alludit rursum ad nomen Onesimi. q. d. Ego ex te fructum consolationis capiam, si Onesimum, id est fructuosum, & utilem, in gratiam recipias. *Frui solo Deo licet, uti creaturis, secundū m Augustinum.*

Notat S. August. Anselm. Beda, & ex iis Magister in 1. d. 1. frui tantùm licere Deo quasi fine ultimo, uti verò nos creaturis, quasi mediis ad illum finem assequendum. *frui* enim idem esse quod finem, sive complementum lætitiæ, ac consequenter beatitudinem & felicitatem in aliqua re po-

nere;

COMMENTARIUS IN EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

Pauca hic præmittenda sunt. Primò, de auctoritate hujus epistolæ. Secundò, de ejus auctore. Tertiò, de idiomate & stylo. Quartò, de argumento & scopo ejusdem.

Ostenditur epistolam hanc esse Scripturā canonicam.

Quæritur ergo Primò, an epistola hæc sit Scriptura canonica? Negavit id olim Marcion & Arrius, & nuper Lutherus, Brentius, Kemnitius, Magdeburgenses & Anabaptistæ: imò verò è Catholicis Cajetanus scribens in hanc epistolam, hac de re dubitat.

Sed Respondeo, & dico: De fide est, epistolam ad Hebræos esse Scripturam canonicam. Ita definit Concilium Florentinum in instructione Armenorum, & Tridentinum sess. 4. Estque hic Patrum & priscæ Ecclesiæ sensus & consensus: ita enim censuit olim Innocentius I. epist. ad Exuperium, & Concilium Carthaginense tertium can. 47. & Laodicense can. 59. Canones quoque Apostolorum, can. ult. Idem docet Athanas. in Synopsi, August. l. 2. de Doctrina Christiana c. 8. Hieron. epist. ad Dardanum, Origenes & Clemens Alexandrinus apud Eusebium l. 6. historiæ Ecclesiasticæ c. 11. & 18. Imò idem asseverat Calvinus, Beza & eorum asseclæ.

Argumenta octo, quæ contra auctoritatem hujus epistolæ ab Erasmo & aliis objiciuntur, suis quæque locis dissolvam. Interim vide ea simul congesta, & discussa apud Bellarm. lib. 1. de verbo Dei c. 17. & Medinam lib. 6. de Recta fide cap. 25.

D. Paulus auctor hujus epistolæ.

Quæritur Secundò: quis hujus epistolæ sit auctor? Erasmus & Calvinus negant esse sanctum Paulum; & olim Tertullianus l. de Pudicitia censuit esse Barnabam. Sed respondeo & dico: Certum est hanc epistolam esse S. Pauli. Ita Patres Græci & Latini passim; quos citat Bellarminus suprà & Galenus hic. Imò idipsum docet S. Petrus epist. 2. cap. 3. 15. *Sicut*, inquit, *charissimus frater noster Paulus scripsit vobis*, scilicet Hebræis Christianis, ex Judæa, ob Judæorum persecutionem profugis, & dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam. Hisce enim tam secundam, quàm primam suam epistolam scribit S. Petrus, ut patet epist. 1. cap. 1. 1. nam hosce Hebræos profugos, & in Græcia alibive peregrinantes significat ibi Græcum παρεπιδήμοις, ut rectè advertit Ribera hic.

Cur nomen D. Pauli huic epistolæ non præfixum.

Dices, Cur ergo Paulus in aliis epistolis nomen suum præfigit suos salutando, hic autem illud tacet?

Respondent aliqui, Paulum nomen suum in hac epistola quoque posuisse; sed interpretem illud omisisse, sive quòd mancum nactus sit exemplar, ex quo hanc transtulit, sive oblivione, aliave de causa.

Prima causa.

Verùm probabiliùs respondent S. Hieron. in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, in Paulo, Clemens Alexandrinus apud Eusebium loco citato, & alii passim, Paulum nomen suum in hac epistola tacuisse, eò quòd Pauli nomen apud Judæos etiam Christianos malè audiret; habebatur enim Paulus hostis legis Mosaicæ, & Gentilium (qui Judæis invisi erant) patronus. Adde, si se vocasset Paulum, cùm illud Gentile & Romanum sit nomen, displicuisset Judæis, quasi ex Saulo Paulus, ex Judæo factus esset Gentilis & Romanus: sin Saulum se vocasset, Gentilibus visus fuisset à Gentibus ad Judæos, & à christianismo ad judaismum velle redire. Prudenter ergo nomen suum subticuit, ne hos illosve nomine suo offenderet.

Addunt nonnulli, videri Paulum eadem de causa hanc epistolam tradidisse Barnabæ, ut ipse eam quasi nomine suo vulgaret, ideoque à Tertulliano Barnabæ eam ascribi. Verùm Paulus seipsum & nomen suum Hebræis satis indicat, c. ult. v. 23.

Secunda causa.

Secundam causam cur Paulus nomen suum hic sileat, affert Theodoretus & Clemens loco jam citato, videlicet modestiam Pauli, quia scilicet ipse in hac epistola prædicat & celebrat Christum, primum Hebræorum Apostolum. Rursum quia Hebræi curæ Petri & Iacobi erant commissi: Paulus verò non Iudæorum, sed Gentium erat doctor & Apostolus. Hac de causa noluisse se nominare, quia simul se de more vocare debuisset eorum Apostolum; quod noluit, sed hunc titulum tum Christo, tum S. Petro & Iacobo concessit: unde Paulus Hebræis hic scribit, non quasi doctor & Apostolus, sed quasi eorum socius & amicus, ut patet capite ult. v. 3.

Addunt aliqui tertiam causam, scilicet hanc fuisse Hebræorum consuetudinem, ut in epistolis nomina sua non præfigerent; quæ consuetudo colligi videtur ex 4. Reg. 10. v. 2. Sed hæc causa non satis certa aut solida videtur.

Qua lingua scripta sit à D. Paulo epistola hæc.

Quæritur Tertiò, qua lingua conscripta sit hæc epistola? Aliqui cum Origene & Clemente Alexandrino loco citato respondent græcè esse scriptam; ita ut sententia & res sit Pauli, phrasis verò & stylus sit S. Lucæ aut Clementis; ideoque sit elegantior aliis Pauli epistolis. Verùm sic non tam Paulus, quàm Lucas aut Clemens hujus epistolæ esset auctor & scriptor hagiographus, utpote scribens & concinnans singulas hujus epistolæ sententias, non ex se; sed ex instinctu Dei & dictante Spiritu sancto.

Hebraica, non tamen pura.

Dico ergo cum S. Hieron. in Catalogo scriptorum Ecclesiastic. in Clemente, cùm Theodor. & Oecumen. hic, cum Clemente Alexandr. suprà, Paulum scripsisse hanc epistolam hebraicè, utpote Hebræum Hebræis: hebraicè inquam, non purè, sed corruptè, quia syriacè, uti locuti sunt Iudæi post reditum è Babylone & tempore Christi. Scripsit itaque Paulus hanc epistolam Hebræo, id est, suo vernaculo eloquio disertissimè, & pari eloquentia versa est in Græcum à Luca, uti censuit Clemens Alexandr. apud Eusebium lib. 6. histor. c. 11. vel potiùs, ut Euseb. Hieron. Theodor. & Oecumen. à Clemente Romano; cujus epistola ad Corinthios cum hac ad Hebræos & stylo & sensu valdè consentit. Et hæc est causa cur inter hanc ad Hebræos & alias Pauli ad alios epistolas, magna sit styli dissimilitudo.

Dices, Si scripsit hebraicè, cur ergo citans Scripturam veteris testamenti, non eam citat juxta textum Hebræum, sed juxta versionem Septuag.

Respondeo, Paulum in autographo Hebræo citasse Scripturam juxta textum Hebræum, sed Græcum interpretem substituisse versionem Septuaginta, utpote Græcis notiorem. Ita textum Hebræum citavit Paulus in Syra, id est Antiochena, synagoga Actor. 13. v. 35. & 41. ubi tamen Lucas Græcis græcè scribens, versionem Septuaginta substituit idipsum fecit quoque interpres S. Matthæi cap. 13. 14. & alibi; ut ibidem Iansenius & alii annotarunt. Nisi malis dicere cum Ribera Galeno & Baronio to. 1. pag. 677. illo tempore versionem Septuag. fuisse vulgatam apud omnes, tam Iudæos, quàm Græcos, & è Græco in Syrum idioma fuisse conversam, illudque citasse Paulum: unde & Iosephus & Philo, Hebræi licet, Septuag. tamen sequuntur & citant potiùs quàm Hebræa ipsa autographa.

Dices Secundò. Si hebraicè scripsit hæc Paulus, cur ergo Hebræum nomen unum per aliud interpretatur, dicens c. 7. v. 1. & 2. *Melchisedec qui interpretatur rex justitiæ, & Rex Salem, id est pacis.*

Respondent aliqui, non Paulum hæc Hebræa nomina interpretatum esse, sed interpretem Græcum hasce interpretationes Paulo addidisse. Verùm id dici nequit: ipse enim

contextus arguit eas esse Pauli: nam in hisce interpretationibus magnam argumentationis suæ vim ponit ipsemet Paulus. Dico ergo, ipsummet Paulum Hebræas hasce voces interpretatum esse per alias similes, vel per easdem, sed divulsas & separatas, ut eas magis inculcaret, & sensum in iis latentem explicaret & perurgeret, dicendo v. 2. *Melchisedec* idem est quod *melech*; id est rex, *Sedec*, id est justitiæ; sicut latinè quis rectè interpretatur, dicens, Frugifer idem est quod frugem ferens, corniger idem est quod cornu gerens: Adde, Apostolum Hebræas voces non interpretari per Hebræas, sed per Syras quibus tunc loquebantur Judæi: sicuti jam Syrus interpres (quem nonnulli putant non esse interpretem, sed ipsum autographum Pauli, quod mox examinabo) interpretatur eadem nomina dicens, *Melchisedec*, id est, *malca deKinuta*.

An textus Syriacus sit ipsum Pauli autographum.

Quæres hic, an textus Syriacus qui extat in Bibliis Regiis, sit ipsum Pauli autographum; multis id suadere conatur Albertus Widmanstadius Ferdinandi Imper. nuper Cancellarius, qui primus novum testamentum syriacè in Europa imprimi curavit, & Guido Fabricius, qui illud in Latinum convertit, atque Matthæus Galenus Duacensis Cancellarius, qui in hanc epistolam commentans Syrum præ Græco sequitur & explicat.

Verùm hoc valdè incertum est & parum probabile. Viris enim doctis textus hic Syriacus recentior & ex Græco traductus videtur, præsertim cùm idem, suique per omnia similis extet in omnes Pauli & aliorum Apostolorum epistolas, omniaque Evangelia; quæ non dubium est primitus conscripta esse græcè, non syriacè, atque in Syriacum à Syro quodam interprete esse conversa, quem licet Syri putent fuisse sanctum Marcum Evangelistam, tamen verius est non Marcum, sed alium Marco longè posteriorem fuisse: nam S. Cyrillus, Clemens, Athanasius, Theodor. Damascenus & alii, qui in Syria, vel Ægypto vixerunt & scripserunt, hujus versionis Syriacæ non meminerunt. Rursum hunc Syrum textum non esse Pauli, nec Marci, nec primi illius ævi Christiani, patet ex eo, quòd hæc Syriaca versio phrasi & idiotismo discrepet à Syra lingua, qua loquebantur Judæi tempore Christi, Pauli & Marci; nam Matth. 27. v. 8. pro *hacelldama*, uti dicebant Judæi tempore Christi, Syra jam versio habet [illegible] *agursa daddema*, ubi græcizat. nam ex ἀγρὸς id est ager, format *agursa*. Sic Matth. 27. 46. pro *Eli Eli*, uti dixit Christus, Syrus jam habet איל איל *Il Il*. Sic pro *Jerusalem*, Syrus vertit, *Ourischlem*, pro *Kephas Kipho*, pro *Pascha Pezcho*, pro *Golgota Golgoulto*, pro *Ioseph Iauseph*, pro *Iacob Iaacoub*, pro *Messia Meschicho*, pro *Mose Mouscho*, pro *Esau Isou*, pro *Isaac IschaK*, pro *Israel Israiel*, pro *Abel Hebel*, pro *Cain Kain*. Ex quibus, aliisque patet, alio idiomate locutum esse Christum & Judæos, alio verò Syriacam hanc novi testamenti versionem esse conscriptam.

Textus hebræus hic spurius.

Extat quoque hæc epistola purè hebraicè impressa. Verùm hoc non esse autographum S. Pauli, quin potiùs illud à quopiam Hebræo ex Latino vel Græco in Hebræum esse traductum, facilè quivis doctus deprehendet.

Tale est & Evangelium S. Matthæi Hebraicum, quod Sebastian. Munsterus, & post eum Quinquarboreus edidit, asserens se illud à Judæis extorsisse. Quasi verò soli Judæi hostes Christi infensissimi, illud Christianis negligentibus per tot annorum centurias tam studiosè custodierint. Adde, hoc opus spurium & supposititium esse, satis colligi ex eo, quòd in margine sæpè alias & planè diversas ab iis quæ sunt in textu voces synonymas pro textu substituat: quodque verbotenus Latinum textum referat, & sæpè nimis pueriliter hebraismos consectetur.

Talis est & Tobias Hebraicus, quem Paulus Fagius, vir æquè ac Munsterus suspectæ fidei, Constantinopoli, ut ipse ait, acceptum edidit, & pro autographo supposuit. Testatur enim S. Hieron. in prologo qui Tobiæ præfigitur, Tobiam non Hebræo, sed Chaldæo sermone, utpote in Assyriaca captivitate, esse conscriptum. Adde, phrasin Hebræam hujus Tobiæ videri mimi alicujus Rabbini aut Hebræi, utpote quæ ita pueriliter sæpè Græco textui respondet ad verbum, ut planè ex eo traducta & expressa videatur, resectis tamen quibusdam quæ traductori displicebant. Insuper fingit hic auctor Tobiam cùm curari non posset, ivisse in Alemanniam. Nimirum hoc omnes libros Alemanni alicujus Lutherani aut Judæi, & fortè ejusdem à quo primò editi sunt, fœtus supposititios esse, suspicari licet.

Quodnam hujus epistolæ argumentum.

Quæritur Quartò, quodnam sit hujus epistolæ argumentum? Respondeo, Scripta est hæc epistola quasi circularis ad Hebræos omnes toto orbe dispersos, sed maximè ad Hebræos in Judæa degentes, ut per omnes eorum Ecclesias legeretur. id patet cap. ult. vers. 23. ubi se cum Timotheo propediem ad eos, scilicet in Judæam, venturum significat. Cur dicti sint Hebræi, dixi 2. Cor. 11. v. 22.

Hebræis itaque scribit Paulus hoc fine & scopo, ut nimirum eis ostendat & demonstret dignitatem Christi & Evangelii, cui cedere debeat Moses & lex vetus, ut scilicet eos à judaismo omnino, integrè & perfectè transferat ad christianismum, in eoque confirmet; ita Scholiastes Græcus, Primasius, Sedulius, & alii.

Hac de causa Paulus Hebræis hic proponit & probat Primò, divinitatem & dignitatem Christi. Secundò, ejusdem sacerdotium, scilicet unicum Christi in cruce sacrificium, omnibus veteribus adumbratum, solum fuisse sufficiens ad nostram omnium redemptionem perficiendam. Tertiò, demonstrat Christi officium esse, ut per suum sanguinem sit peccatorum omnium expiator, redemptor, mediator, & pontifex noster, ac cæli reserator. Quartò, affert differentiam & excellentiam testamenti novi præ veteri. Quintò, consolatur eos qui à magistratibus Judaicis, permittentibus Romanis Præsidibus, propter Christi fidem, & à lege Mosis defectionem, quasi apostatæ bonis suis spoliabantur, variisque modis divexabantur. Imò, si credimus S. Chrysost. consolatio hæc & confirmatio eorumdem, scopus est totius epistolæ. Demum morum instructione & præceptis ethicis hanc epistolam Paulus more suo conclusit.

Romæ scripta hæc epistola.

Scripsit hanc epistolam, ut ait cap. ult. v. ult. ex Italia, scilicet Roma, non anno Neronis 14. cùm Romam ex Hispania secundò rediit martyrio coronandus, ut volunt aliqui; sed cùm in primis vinculis causam suam feliciter apud Neronem perorasset, ejusque liberandi spes optima affulgeret, ut colligitur c. ult. v. 23. anno scilicet Neronis quarto, qui fuit Christi sexagesimus; ita cum Chrysost. Galeno, & aliis Baronius.

CAPUT PRIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Demonstrat Christum Mosi, Prophetis, & angelis, ac consequenter legem Christi legi Mosis per angelos datæ, præstare.

Hinc Primò, v. 2. docet, Christum esse Deum, Dei Patris Filium, heredem & imaginem, conditorem & gubernatorem sæculorum.

Secundò v. 3. docet, Christum, quà homo est, esse redemptorem peccatorum, eumq; sedere à dextris Dei.

Tertiò, v. 4. ad finem ex psalmis probat Christum hominem angelis præcellere divina origine & filiatione, honore & cultu latriæ, potentia, æternitate, dominio & imperio, scilicet Christum omnium esse dominum, angelos verò Dei & Christi esse ministros.

1. Multi-

MVltifariam, multisque; modis olim Deus loquens patribus in Prophetis: novissimè
2. diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit heredem vniversorum, per
quem fecit & sæcula; 3. qui cùm sit splendor gloriæ: & figura substantiæ eius, por-
tansque; omnia verbo virtutis suæ purgationem peccatorum faciens, sedet ad dex-
teram maiestatis in excelsis: 4. tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ
illis nomen hereditauit. 5. Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu,
ego hodie genui te; Et rursum: Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. 6.
Et cùm iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli Dei. 7.
Et ad angelos quidem dicit. Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. 8. Ad
filium autem: Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui. 9. Dilexi-
sti iustitiam, & odisti iniquitatem; propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleum exultationis præ parti-
cipibus tuis. 10. Et: Tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli.
11. Ipsi peribunt. tu autem permanebis, & omnes vt vestimentum veterascent: 12. & velut amictum
mutabis eos, & mutabuntur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient. 13. Ad quem autem
angelorum dixit aliquando: Sede à dextri meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum perdum tuo-
rum? 14. Nonne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos, qui here-
ditatem capient salutis?

VERS. 1. MVLTIFARIAM, MULTISQVE MODIS OLIM DEUS LOQUENS (græcè λαλήσας, id est, locutus) PATRIBUS IN PROPHETIS, NOVISSIME DIEBUS ISTIS LOCUTUS EST NOBIS IN FILIO] id est, per filium. Vide can. 25. Per tres antitheses Apostolus hic præfert Evangelium, id est doctrinam Christi, doctrinæ Mosis & Prophetarum.

VERS. 2.

Doctrina Christi per tres antitheses præfertur Mosaicæ.

Prima antithesis est, quòd hæc doctrina Prophetarum tradita sit *multifariam multisq; modis*, id est, per varias multiplicesque figuras, visiones & oracula; illa verò Christi data sit tota simul & semel per unum Christum, dum legem Evangelicam nobis tradidit. Unde pro *multifariam* græcè est πολυμερῶς, id est, multipartitè, per multas partes & vices, quia scilicet Deus non omnia uni Prophetæ, verbi gratia Jeremiæ; sed partem suæ veritatis, salutis & mysteriorum Christi, Jeremiæ, partem Isaiæ, partem aliam aliis Prophetis revelavit. Rursum, pro *multisq; modis*, græcè est πολυτρόπως, id est, multiformiter, quasi vertens se in varias formas, modos, similitudines, sic enim Homerus Ulyssem vocat πολύτροπον, quia versatili erat ingenio, noveratque se omni loco, tempori & personis accommodare. Sic Deus apud Prophetas vertit se in omnes formas & figuras, ut populum Judæorum durum & rudem doceret, molliret, & flecteret, quando Ezechieli apparuit in curru Cherubim, Jeremiæ in virga vigilante, & olla succensa, Isaiæ in throno excelso Seraphim, Danieli in specie antiqui dierum, cui ministrabant millia millium, & decies millies centena millia assistebant ei; Oseæ, Joeli, Zachariæ, & cæteris, aliis symbolis & formis sese ostendit. Et hoc est quod Dominus per Oseam dicit cap. 12. *Visionem multiplicavi, & in manu Prophetarum assimilatus sum*, id est, per Prophetarum visa, dicta & facta, variis tum personis, tum rebus me assimilavi. Ita S. Hieron. ibi. Prophetæ ergo per varias tum partes & vices, tum formas & similitudines cognoverunt & alios docuerunt id, quod Christus qui est in sinu Patris, totum simul in Verbo vidit, nosque edocuit: nam partem quasi sui Prophetis, Christo verò totum se clarè spectantium & promulgandum exhibuit Deus.

Lex vetus à Deo per partes, & varias visiones ac formas data: Evangelium clarè, simul & semel.

Secunda antithesis est, quòd Prophetæ docuerint *olim*, locutique sint priscis patribus, Judæis scilicet, iisque solis: Christus verò jam *novissimè diebus istis* locutus sit nobis, omnibus inquam hominibus totius mundi. q. d. Prophetæ prisco & rudi incultoque sæculo rudes & incultos patres nostros docuerunt; Christus verò nos tot legis præceptis, tot cæremoniarum ritibus, tot Prophetarum oraculis instructos & expolitos docuit ipsum apicem veritatis salutis, sapientiæ & perfectionis.

Lex vetus antiqua & rudis doctrina Christi ultima perfectissima, universalis.

Unde Nota. Pro *novissimè diebus istis*, græcè est, ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων, id est, novissimis vel ultimis diebus, id est temporibus istis. q. d. Olim unus Propheta alteri, una lex alteri successit, jam verò omnibus Prophetis ultimus Christus, & omnibus legibus ultima lex Christi successit, cui nulla alia succedet. Unde sequitur nec plenas, nec perfectas fuisse leges & doctrinas Prophetarum. Christi verò legem & doctrinam plenam & perfectam esse, adeò

A ut nihil illi sit adiiciendum. Secundò, hisce verbis, ait Chrysost. excitat Paulus Hebræos ad spem & constantiam in persecutionibus pro fide tolerandis; q. d. Agite, modicum adhuc tolerate, en hi sunt ultimi dies, post quos mox sequetur finis laborum & passionum, atque initium præmiorum & gaudiorum; en aspirat jam dies æternitatis, en imminet vita illa gloriosa & beata, regnum inquam Christi, cujus non erit finis.

Tertia antithesis est, quòd Prophetæ docuerint quasi Prophetæ, id est quasi homines, futura de Christo & Ecclesia Christi obscurè prævidentes & prænuntiantes, jam verò in lege nova doceat nos Christus filius Dei, qui clarè videt & penetrat omnem Dei Patris sapientiam: sicut ergo umbra corpori, ita Prophetæ Christo cedere, eoque præsente tacere debent. q. d. Paulus, Videte ergo ò Hebræi & agnoscite vestram felicitatem, gratias immortales agite Deo optim. max. quòd vos in hoc legis novæ sæculum reservarit, quo non Prophetas imperfectè, membratim per partes, & obscurè docentes & prophetantes, sed ipsummet Dei filium omnium arcanorum Patris conscium videre, eumque clarissimè & plenissimè docentem, atque abscondita à constitutione mundi eructantem B audire licet, ac consequenter advertite quàm Christo pro Mose & Prophetis credere, in ejusque fide vos corroborare debeatis, ut scilicet bonorum rapinam, malaque omnia, adeoque mortem & martyrium pro ea libenter & constanter subeatis: utrumque enim intendit Apostolus, ut dixi in procemio.

Lex vetus tradita à Prophetis hominibus, lex nova à Filio Dei.

QVEM CONSTITUIT HEREDEM UNIVERSORUM] non tantùm hominum, sed omnium omnino rerum quæ creatæ sunt, πάντων enim, id est universorum, in neutro genere hic capitur, ut patet ex seqq. Nota vocem *constituit*, scilicet Deus Pater, Christum quà homo est. Christus enim quà Deus est, natus est heres, dominus & opifex omnium; quà verò homo est, non natus, sed constitutus est à Deo heres, id est dominus, & ex æquo cum Deo Patre consors ac possessor (hoc enim est κληρονόμον) omnium scilicet creaturarum, & hominum, ac totius orbis. Et hoc est quod psal. 2. 8. dicitur: *Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Et Joan. 13. 3. *Sciens Iesus quia omnia dedit ei Pater in manus.*

Quomodo quo titulo, & quorum Christus sit heres.

C Nota Secundò. Vocat Apostolus Christum heredem ex asse omnium bonorum Patris, ut significet Primò, Christum, quà homo est, esse filium Dei naturalem, propter gratiam unionis qua Verbo filioque Dei unitur. Christus ergo, quà homo est, jus habet ad hereditatem Dei Patris, ut scilicet sit particeps & consors divinæ beatitudinis & gloriæ, ac dominus omnium. Secundò, hisce verbis significat Christum primarium & necessarium esse heredem Dei Patris, adeoque neminem posse in consortium hereditatis, beatitudinis & gloriæ Dei admitti, nisi per Christum in filium adoptetur; ideoquè quemque satagere debere ut hic hereditati Christi in Ecclesia per fidem & baptismum ascribatur, in eaque perseveret. q. d. Sine Christo nemo salvus heresq; Dei esse, nemo hereditatem vitæ æternæ cernere potest. Persistite ergo, ò Hebræi, in fide, gratia & Ecclesia Christi, nullaque persecutio ab eo vos separet: siquidem non potestis esse Dei here-

Nemo potest esse coheres nisi per Christum.

des, si Christi non sitis: Christus enim plenius & adæquatius Patris est heres; quare quem Christus in hanc hereditatem suam non admittit, is eam adire, patrisque heres ac beatus esse nequit.

Quomodo per verbum Pater creaverit omnia.

PER QVEM FECIT ET SÆCULA] Præpositio *per* causam, non instrumentalem nec ministerialem, uti volunt Arriani, sed principalem significat, ut patet ex v. 10. & vers. 3. q. d. Deus Pater per Filium suum, qui est Verbum suum æternum, quasi per ideam omnes rerum gradus & species continentem, & quasi per sapientiam architectonicam increatam, omniscium & omnipotentem, in qua sunt & vivunt sempiternæ rerum omnium rationes, *fecit*, id est creavit & produxit, *sæcula*, id est tempora & temporaria omnia, scilicet mundum & omnia quæ in mundo sunt. Ubi Nota. Græcum αἰὼν respondet Hebræo עולם *olam*, & propriè significat sæculum, ævum & tempus decurrens, sibiq; succedens; quod in Scripturis subinde vocatur *generatio*, ut cùm dicit Eccles. 1. 4. *Generatio præterit, generatio advenit*. Et Gen. 15. 16. *Quarta generatione* (id est, quarto sæculo vel ævo) *revertentur huc*. Sic vocamus sæculum sive ævum Noe, Abrahæ, Mosis, id est tempus quo vixit Noe, Abraham, Moses. Verùm metonymicè αἰὼν, id est sæculum, significat res quæ illo sæculo & tempore existunt, ut sæcula sint idem quod sæcularia, æviterna, temporaria, putà mundus, & omnes res mundanæ quæ aliquo sæculo aut tempore creatæ aut factæ sunt & subsistunt. Itaque τὸ עולמים *olamin*, id est αἰῶνες, id est sæcula, ponitur pro הבריות והמעשים *hanni raim vehannaasim*, id est pro rebus creatis & factis in sæculo. Sic c. 11. Apostolus dicit, *aptata esse sæcula*, id est creata & mundana omnia, *verbo Dei*: quod hic totidem penè verbis dicit, *Per quem fecit & sæcula*; q. d. Christus est super & ante sæcula, ab æterno est creator, non creatura, est opifex sæculorum & rerum omnium.

Sæculum quibus nominibus à Scriptura nuncupetur, & quid significet.

Probatur & inculcatur ab Apostolo natura divina & humana Christi.

Ubi Nota. Inculcat hic Apostolus Hebræis utramque Christi naturam: humanam, cùm dicit, *Quem constituit heredem universorum*; divinam, cùm dicit, *Per quem fecit, & sæcula*. Atque ne putes fecisse ea per Filium quasi per instrumentum, subdit illico:

VERS. 3.

QVI CUM SIT SPLENDOR GLORIÆ, ET FIGURA SUBSTANTIAE EJUS] q. d. Filius est splendor gloriæ, id est gloriosæ majestatis ejus, scilicet Patris. Pro *splendor*, græcè est ἀπαύγασμα, quod Syrus vertit צמחא *tsemcha*, id est germen. Sed non satis vim Græcæ vocis expressit; ἀπαύγασμα enim propriè idem est quod Hebræum זהר *zohar*, id est claritas, splendor, fulgor, refulgentia, seu id in quo resplendet paterna gloria, id est gloriosa majestas. Sicut enim radius à sole, ita Filius à Patre procedit: & sicut sol suam lucem, decorem & gloriam ostendit in suis radiis ita splendentibus, in iisque quasi refulget & relucet; ita Pater suam gloriam ostendit in generatione sui Filii tam fulgidi & gloriosi. Alludit Apostolus, vel potiùs citat Sap. 7. 26. ubi dicitur de Sapientia æterna, id est de Filio: *Candor est lucis æternæ, & speculum sine macula*. Ibi enim pro *candor*, græcè est eadem vox quæ hic, scilicet ἀπαύγασμα, id est splendor. S. August. l. 4. de Trinit. c. 2. interpretatur: *lux est lucis æternæ*. Sed vox *candor* clariùs significat fulgorem lucis æternæ. *Candor* ergo idem est quod candidus, lucidissimus, purissimus splendor & fulgor. Addit Sapiens Filium esse Patris *speculum sine macula*: quia in Filio quasi in speculo limpidissimo relucet Patris gloria & majestas.

Quomodo Filius splendor gloriæ Patris.

Cur Pater comparetur Soli & luci.

Nota hic, Deum Patrem optimè comparari Soli & luci, idque ob magnas & multas analogias, quas recenset S. Dionys. l. de Divin. nomin. c. 4. ac consequenter generatio Filii optimè comparatur emanationi radii à sole, hac enim similitudine, ut notat S. Ambrosius l. 1. de Fide ad Gratian. c. 4. & Patres Græci, tria significantur; Primò, generationem Filii esse naturalem, Filiumq; à Patre non liberè, sed naturaliter, perinde ut radium à sole procedere. Unde Cyrillus l. 10. Thesauri c. 8. hinc probat Filium Dei non præcedente voluntate & electione, sed secundùm naturam à Patre generatum esse.

Generatio Filii naturalis, non libera.

immutabilis.

Secundò, hac radii & Solis similitudine significatur immutabilitas generationis Filii: sic enim sine mutatione & immutabiliter radius à sole profluit.

æterna.

Tertiò, significatur generationis hujus æternitas: radius enim sive splendor Solis coævus est. Ubi ergo, inquit Chrysost. sunt Arriani qui dicunt, *Erat quando non erat?* id est, erat tempus quando non erat Filius.

pura.

Rursum. Quartò, significatur generationis ejusdem puritas, quia lux à sole promanat sine ulla fæce aut commistione quasi spiritualis & purissima qualitas.

Filius à Patre inseparabilis est.

Quintò, hinc colligit Damascenus l. 1. de Fide cap. 9. Filium à Patre esse inseparabilem: sic enim lux & radius à sole inseparabilis est. Rursùm numquam posse Filium deficere, quia lux Solis durante sole deficere nequit. Denique sicut à sole & splendore calor, ita à Patre & Filio Spiritus sanctus procedit.

Malè hunc locum Beza de humanitate Christi intelligit.

Perperam ergo Beza hunc locum Apostoli explicat de humanitate Christi: passim enim Patres explicant de divinitate, illudque satis evincit id quod sequitur, *Et figura substantiæ ejus*; hoc enim humanitati competere nequit. Ac rursum illud Sapient. 7. 26. *Candor est lucis æternæ*, quod de Sapientia increata dicitur; quem locum hic citat Apostolus. Fateor tamen hæc posse secundariò ad humanitatem Christi derivari & accommodari; humanitas enim est splendor gloriæ, id est gloriosæ divinitatis, quia in ipsa humanitate Christi, utpote tam pulchra, gratiosa & augusta, resplendet ipsa substantiæ ejusdem deitas.

Quid hic significetur per figuram.

ET FIGURA SUBSTANTIAE EJUS] Pro *figura* græcè est χαρακτὴρ, id est, expressa & quasi exsculpta imago, signum & similitudo, ex qua archetypum, sive exemplar, idest Deum Patrem, agnoscamus & intueamur, sicut ex imagine in cera expressa agnoscimus & intuemur sigillum quod illam expressit: Græcum enim χαράσσω idem est quod insculpo, notam aut formam imprimo; inde χαρακτὴρ, idem est quod insculpta & impressa imago. Character ergo hic significat Filium esse Patris imaginem, non inanem, umbraticam, fugacem & evanidam; sed constantem, expressam, insculptam, quæ ad vivum, Patrem Patrisque vultum repræsentet. *Hunc enim Pater signavit* (græcè ἐσφράγισεν, id est sigillavit, & quasi sigillo expressit) *Deus*, inquit ipse Filius Joan. 6. 27. Filius est *figura substantiæ* Patris, *quia per se subsistit, & in se paternos ostendit characteres*, ait Theodoret. *ut omnimodam similitudinem & propriam exemplaris imaginem ostendat*, ait S. Chrysost.

Filius figura est personæ, non essentiæ Patris.

Nota. Pro *substantiæ*, græcè est ὑποστάσεως, ὑπόστασις autem, inquit S. Hieron. ad Damasum, idem est quod οὐσία, id est, essentia & substantia, & sic S. Hieron. in Deo agnoscit unam hypostasim, sicut & unam essentiam, nec audet dicere in Deo esse tres hypostases, ne videatur dicere in Deo esse tres substantias. Ita quoque Epiphan. hæresi 69. per *hypostasim* hic essentiam accipit, quasi Filius hic dicatur *figura hypostaseos*, id est, figura essentiæ Patris; additque Filium dici *figuram*, non quòd veritate substantiæ Patris careat, sed quia per suam substantiam Patrem repræsentat. Verùm hoc dici nequit: nam essentia Patris non generat essentiam Filii: nec Filius essentiæ Patris habet imaginem, figuram & characterem, sed identitatem. Melius ergo S. Basil. epist. 43. ad Gregor. Nyssen. Chrysost. Theodor. Theophyl. & alii hic, *hypostasim* sumunt pro persona Patris, cujus imago est Filius, ut videlicet subsistat tamquam hypostasis similis hypostasi & substantiæ Patris, eo modo quo dixi 2. Corint. 4. ὑπόστασις enim idem est quod subsistentia: subsistentia autem non est aliud quàm persona. Unde liquet nomen *figuræ*, sive imaginis, competere soli Filio propriè & personaliter, non Patri, nec Spiritui sancto, quia solus Filius procedit ut Verbum à Patre, Verbum autem est *figura* & imago intelligentis & rei intellectæ, quòd scilicet ejus conceptum & intellectionem planè & plenè intelligenti repræsentat, sicut speculum repræsentat; speciem rei sibi objectæ. Quare *figura* & imago sunt nomina relativa, ac significant relationem filii ad Patrem: figura enim est figurati figura, & imago est exemplaris imago, sicut filius est patris filius. Atque hæc est causa, cur Filius distinguatur à Spiritu sancto, quia scil. Filius vi processionis suæ procedit à Patre ut Verbum, id est ut imago Patris, ideoq; ei in natura simillimus & consubstantialis, atque idcirco dicitur generari à Patre, & processio ejus est generatio: Spiritus Sanctus verò procedit, non ut Verbum, sed ut amor Patris & Filii. Amor autem non est imago, nec amantem amato assimilat; sed est impulsus, qui amantem ad amatum quasi extra se amandum impellit, & rapit: quia verò hic amor est in ipso Deo, hinc Spiritus sanctus est Deus, quia quidquid est in Deo, hoc est immensum, infinitum, æternum, ideoque Deus:

Ita

ita S. August. 7. de Trinit. c. 1. S. Thom. 1. p. q. 35. art. 2. & ibi Suarez & Vasquez.

Jugulatur hæresis Photini & Sabelii.

Notant Secundò, Theodor. & Theophyl. *hypostasin* hic opponit hæresi Photini, qui docebat Filium per se non subsistere: cùm enim dixisset Apostolus, *Qui cùm sit splendor gloriæ*, ne quis putaret Filium esse splendorem talem, qualis apud nos est, qui scilicet sit accidens, mox hoc excludens subiecit, dicens, *Et figura substantiæ ejus*. q. d. Filius est splendor, sed splendor subsistens. quasi hypostasis & persona similis hypostasi & personæ Patris. Hinc rursum excluditur hæresis Sabellii, docentis eamdem esse hypostasin sive personam Patris & Filii: nec enim hypostasis expressa, & producta potest eadem esse cum hypostasi exprimente & producente, sed ab ea distingui debet, perinde ut sigillum a figura sua, quam ceræ imprimit, distinguitur.

Providentia, sustentatio & gubernatio filii Dei erga omnia, fusè ostenditur, φέρων quid?

PORTANSQUE OMNIA VERBO VIRTUTIS SUÆ] q. d. Filius suo verbo & jussu potenti omnia portat, id est sua subsistentia, nutu & potentia sustentat & bajulat totum pondus creaturarum, inquit Theophyl. quasi Atlas mundi. Hoc enim significat Græcum φέρων, quod Syrus vertit אחיד *achid*, id est complectens, continens, coercens omnia quasi omnipotens. Est enim *achid* apud Syros epithetum Dei notatque omnipotentiam. Secundò, φέρων cum Erasmo verti potest, agens, movens, moderans, gubernans omnia, uti eadem creavit. nam φερόμενα, inquit Erasmus, dicuntur quæ impetu quodam aguntur: unde & φορὰν impetum vocant. Rursum non dicit Paulus, Gubernat, sed Portat, imò in Græco non, dicit Portat, sed φέρων, id est fert. nam, ut ait Chrysost. qui gubernat & portat, id facit cum negotio & labore, fert verò qui sine negotio facillimè rem movet, quò libet. Et S. Anselmus. *Portat omnia hoc est*, inquit, *sursum tenet, ne decidant, & in nihilum revertantur, unde creata ab ipso fuerunt; & sustentat ea non labore & difficultate. sed imperio suæ potentiæ.*

Utraque hæc expositio congrua est & connexa. Deus enim Deique filius, qui est splendor & virtus gloriæ Dei, quasi summus rex & moderator omnium, tam portat & sustentat, quàm agit & movet totum hoc universum. hinc ejus gloriosa providentia, sustentatio & gubernatio significata fuit Ezechieli cap. 1. per currum Cherubim, qui, ut ait Ezechiel, symbolum erat gloriæ Dei. Sicut enim Eliseus Eliæ cùm raperetur in cælum, acclamabat: *Pater mi, currus Israel & auriga ejus*. quasi diceret: Tu, ô Elia, eras quasi currus portans Israelem, & simul eras quasi auriga ejusdem, regens & agitans eum ad omne bonum. Princeps enim, Propheta & Prælatus est quasi currus & auriga populi & reip. sustinet enim quasi currus onera populi, & quasi auriga populum regit, aurigatur & præsidet, & simul bajulat & portat instar matris quæ portat & regit infantem. Hinc de Christo principe dicitur: *Cujus principatus super humerum ejus*, Isajæ 9. vers. 6. Hac etiam de causa princeps hebraicè dicitur נשיא *nasi*, quasi dicas portitor sive bajulus, qui scilicet populi onera levat & portat: à radice נשא *nasa*, id est levavit, tulit, portavit. unde *nasi* dicitur portitor, & *nose* portans: quo nomine hebraicè scribens hic usus videtur Apostolus. Hinc Moses Num. 11. 12. Domino conqueritur: *Cur*, inquit, *imposuisti pondus universi populi hujus super me? numquid ego concepi omnem hanc multitudinem vel genui eam, ut dicas mihi, Porta eos in sinu tuo sicut portare solet nutrix infantulum?* Sicut ergo Elias fuit currus Israel & auriga ejus, ita Deus est quasi currus portans totum mundum, & sustentans omnes mundi creaturas, quæ alioqui in nihilum ex quo venerunt, reciderent. Est & Deus simul quasi auriga currui insidens & præsidens, currumque hunc totius mundi agens, movens & gubernans. Secundò, hunc currum teste Ezechiele undique stipant angeli Cherubini, quasi Dei administri, unde & *spiritus vitæ erat in rotis ejus*, id est, halitus vitalis & spiritus animalis à Deo in rotas permeabat & diffundebatur, juxta illud Virgilii.

Quid per verbum portare in Scripturis significetur

Princeps hebraicè nasi, id est, portitor populi.

Deus currus est, portans totum mundum, & auriga.

Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Locus Ezechiel c. 1, illustratus, ad quem alludit Apostolus, de curru Cherubim.

q. d. Hic currus, hoc Dei vehiculum per se currebat animalibus Cherubim præeuntibus, & rotis per se motis, ex vi & impulsu iis à Deo per angelos impresso. Hac enim phrasi symbolicè non aliud significatur, quàm quòd cæli & mundus sint quasi Dei præsidentis currus, sponte sub eo currens quodque Deus illis dominans per angelos gyret cæ-

A los, tempora resque omnes fortissimè & suavissimè regat, moveat ac gubernet. Itaque videtur hic Paulus ad currum hunc Cherubim Ezechieli ostensum alludere, ut ibidem annotavit Hieron. Prado, unde & subdens & præsidens in curru hoc similis erat filio hominis, inquit Ezechiel: quod idem est cum eo quod hic dicit Paulus, Filium portare omnia verbo virtutis suæ.

Potest Tertiò, Græcum φέρων verti proferens, alens, fovens omnia quasi pia mater, ut φέρων sit idem quod Hebræum מכלכל *mecalkel*: sed, ut dixi, Apostolus potiùs usus videtur verbo נשא *nose*: hoc enim propriè significat eum qui aliquid fert aut portat. *Verbo virtutis suæ*, id est nutu potentiæ suæ (*virtus* enim idem est quod potentia, hanc enim significat Græcum δύναμις) sive potenti suo jussu & imperio, quasi potentissimus princeps, cui satis sit os aperuisse, ut fiat quidquid voluerit. dixit enim & facta sunt. q. d. Sicut per Filium Deus fecit sæcula, id est mundum, & mundana omnia: ita per eumdem eadem quæ facta & condita sunt, non sua solicitudine, cura & industria, uti faciunt homines dum suos regunt, sed sua virtute, verbo & nutu potenter regit & administrat.

Locus Isajæ & Sapient. elucidatus.

B Hanc Dei potentiam significat Isajas c. 40. 12. ubi dicit; Deum tribus digitis appendere molem terræ: *Quis*, inquit, *mensus est pugillo aquas, & cælos palmo ponderavit? quis appendit tribus digitis molem terræ; libravit in pondere montes, & colles in statera?* Quis? nisi solus Deus, Deique Filius? Et Sapiens Sapient. 11. 22. *Virtuti*, inquit, *brachii tui quis resistet? quoniam tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani, quæ descendit in terram.* Ubi *momentum* idem est quod minima inclinatio aut motus. Græcè enim est ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id est, vergentia vel inclinatio ex lancibus libræ, quæ scilicet quoniam semper agitantur, hinc semper una pars alia magis minusve pendula inclinat, id est, attollitur vel deprimitur. q. d. Sicut hæc propensio lancis minima est & minimi momenti, sic etiam mundus minimus est respectu Dei. Secundò, sicut hæc propensio minimo motu illius qui bilancem manu fert, in aliam partem inclinari potest: sic, & mundus totus est in manu Dei quasi libritenentis, ut eum ad libitum quo vult vertat & verset, adeoque coram Deo est *tamquam gutta roris antelucani*. Sicut enim hæc orta luce & sole statim ab eo siccatur & sorbetur, sic mundus à Deo quovis instanti inverti, imò absorberi potest.

Quomodo omnia à Deo pendeant.

C Moraliter & piè S. Bernardus labores & austeritates suorum Religiosorum hisce Apostoli verbis solatur, præfatione in psalm. *Qui habitat*. *Mortificamini*, inquit, *tota die in jejuniis multis, in laboribus frequenter, in vigiliis supra modum præter ea quæ intrinsecus sunt, contritio cordium & multitudo tentationum. Mortificamini, sed propter eum qui mortuus est pro vobis. Quòd si abundat tribulatio vestra pro eo, abundabit consolatio vestra per eum, ut in eo delectetur anima, quæ in his renuit consolari. Apud ipsum namque ipsa quoque tribulatio magna quædam consolatio poterit inveniri. Nonne enim certum est supra vires humanas, ultra naturam contra consuetudinem esse quæ sustinetis? Alius ergo portat ista, ille sine dubio qui secundùm Apostolum portat omnia verbo virtutis suæ. Quid enim timendum vobis, si adest qui portat omnia? Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo.*

Christus per seipsum expiavit peccata nostra.

PURGATIONEM PECCATORUM FACIENS SEDET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS] Græcè est in aoristo καθαρισμὸν ποιησάμενος, id est postquam fecit purgationem peccatorum, seu postquam peccata sua morte expiavit: solet enim sæpè Interpres noster aoristos Græcos per præsens vertere. Prius ergo Christus purgavit peccata, deinde posteriùs hujus expiationis meritò consedit ad dexteram Dei. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Nota In Græco additur δι' ἑαυτοῦ, id est per seipsum: quo mira insinuatur charitas Christi, quòd scilicet non tantùm expiarit, sed etiam quòd per seipsum & suum sanguinem eadem expiarit. ita Chrysost. Redit hæc Paulus à divinitate ad humanitatem Christi.

D

Quatuor facies Cherubim Ezech. 1, signant quatuor Christi formas. Christus homo Deus sacerdos & hostia.

Notat hic Apostolus quatuor formas & quasi facies Christi, quas Ezechiel cap. 1. designavit per quatuor facies Cherubim Prima enim facies Cherubim est hominis. hæc signat humanam Christi naturam. Hanc notat hic Apostolus cùm ait: *Quem constituit heredem universorum*: Secunda facies est aquilæ: hæc signat Christi divinam naturam: Hanc notat hic Apostolus cùm ait: *Qui cùm sit splendor gloriæ*. Tertia facies est vituli: hæc notat Christi sacerdo-

dotium & sacrificium. Hanc notat hic Apostolus cùm ait: *Purgationem peccatorum faciens*. Quarta facies est leonis: hæc signat Christi regnum & triumphum, quo victor à morte resurrexit & ascendit in cælum. Hanc notat hic Apostolus cùm subdit: *Sed ad dexteram majestatis in excelsis*. Easdem quatuor Christi formas & facies descripsit Apostolus Philip. 2. 6. ut ibi dixi. Quaternas enim facies quatuor Cherubim unus in se ostendit Christus: ipse enim est aquila, quia Verbum Dei; ipse verus est homo; ipse est leo, quia rex; ipse denique est vitulus, quia sacrificium & sacerdos. ipse ergo quadriformis est Cherub, in quo latet multiformis sapientia Dei.

Rex & triumphator.

SED ET AD DEXTERAM MAJESTATIS IN EXCELSIS] Tum quia hic locus eminentissimus eminentissimo homini Christo mortis & peccati expiatori & victori debetur: tum ut Patri assidens illi perpetuò sua stigmata, vulnera, crucem & mortem exhibeat & offerat pro quotidianis hominum peccatis expiandis.

Nota. Pro *majestatis*, græcè est μεγαλωσύνης, id est magnitudinis, magnificentiæ, majestatis, scilicet divinæ & paternæ. Unde hoc exprimant aliqui, pro *in excelsis*, subintelligentes in Græco articulum τῆς, q. d. μεγαλωσύνης τῆς ἐν ὑψηλοῖς, vertunt, *majestatis excelsissimæ*, sive majestatis illius quæ excelsissimo loco & throno consedet, quæ non est alia quàm Dei Patris.

Quæres, quomodo Christus sedeat ad dexteram Dei Patris? Resp. Sedere ad dexteram Dei symbolicè significat summam Christi dignitatem, excellentiam & gloriam; nec enim propriè Deus habet dexteram aut sinistram; nec Christus quà Deus nec fortè etiam quàm homo, in cælo sedet tantùm, sed tam stat, quam sedet. sicut enim sedere situs est hominis quiescentis, regnantis & judicantis: ita stare situs est hominis valentis, robusti, vegeti & beati, qualis est Christus. Dicitur ergo Christus sedere ad dexteram Dei: Primò, quia Christus quà Deus est, Deo Patri uti essentia, ita & dignitate & gloria æqualis est. Secundò & meliùs, quia Christus quà homo est, evectus est ad æqualitatem Dei, sive ad participationem & communicationem divinæ, uti hypostasis, ita & gloriæ. Unde Gabriel Vasquez: Sedere, inquit, ad dexteram Dei qui est in excelsis, per metaphoram denotat maximum honorem quem habuit humanitas Christi; imò & consortium ejusdem dignitatis in eadem sede: & sic ratione unionis hypostaticæ cum Verbo, humanitas Christi ab initio conceptionis suæ sedit ad dexteram Patris. Verùm quia hic & in Symbolo Christus post mortem, resurrectionem & ascensionem in cælum, dicitur sedere ad dexteram Dei; hinc Tertiò, & optimè, humanitas Christi postquam ad cælos ascendit, dicitur sedere ad dexteram Dei quia super omnes creaturas tam loco, quàm beatitudine & gloria exaltata est. ut longè transscendat angelos, Cherubin & Seraphim; sitque Deo proxima tamquam dominans omnibus angelis, hominibus & creaturis aliis, & tamquàm judex constituta, ut judicet omnes electos & reprobos: hanc enim electionem meruit Christus per purgationem peccatorum, redemptionem & mortem suam. Plura de hac Christi sessione dixi Coloss. 3. 1. Accumulat Apostolus hæc Christi epitheta tam magnifica inquit Chrysost. ut Hebræi & nos dicamus Christum præ Mose & angelis magni facere, magna ab eo sperare, magna pro ipso facere & pati.

Explicatur quomodo Christus sedeat ad dexteram Patris.

Cur dicatur sedere.

Vers. 4. TANTO MELIOR ANGELIS EFFECTUS, QUANTO DIFFERENTIUS PRÆ ILLIS NOMEN HEREDITAVIT] Vox *melior* hic non ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem & potentiam pertinet. *Melior* ergo, græcè κρείττων, idem est quod potior, præstantior, dignior. ita Syrus.

Secundò, pro *differentius*, græcè est διαφορώτερον, quod tam excellentius, sive præstantius, quàm differentius, verti potest. ita Syrus.

Tertiò, vox *effectus*, non significat Christum antea fuisse minorem angelis, ut deinde postea iis major sit effectus, ut vult Erasmus; sed significat Christum hoc ipso quo homo factus est, incarnatus & natus, & majorem factum esse angelis: nascendo enim factus est Dei filius angeli cujus tantùm ministri sunt. Itaque Christus semper major fuit, semper honore prælatus fuit angelis. unde etiam minùs rectè alii sic exponunt. *major effectus*, id est major declaratus est; nec enim de Christi declaratione, sed reali præstantia & præminentia loquitur Apostolus.

Error Erasmi circa hunc locum.

Quartò, pro *hereditavit*, græcè est κεκληρονόμηκεν, id est, *sortitus est*, *sorte accepit*. *Sorte*, id est, hereditate: hereditas enim per sortes, sive sortitò inter heredes dividebatur, indeque vocatur sors hereditaria. itaque *sortitus est*, idem est quod *hereditavit*. Nimirum Christus quà homo hoc ipso quo natus est, unitusque Verbo Dei, uti heres factus est omnium bonorum, ita & nominis Dei, ut scilicet Filius Dei diceretur, celebraretur, invocaretur.

Sors hereditaria Christi qua & quanta.

Nota. Ex professo Apostolus Christum comparat præfertque angelis, ut ostendat quantum christianismus à Christo institutus præstet judaismo, & legi veteri; utpote quæ tantùm per angelos data est.

CUI ENIM DIXIT ALIQUANDO ANGELORUM: FILIUS MEUS ES TU, EGO HODIE GENUI TE?] Nota, angelos dici filios Dei, sed metaphoricè, Job 38. 7. *Cùm me laudarent astra matutina, & jubilarent omnes filii Dei*. Sic enim ab eodem Job Deus dicitur esse pluviæ pater: maris, astrorum, adeoque omnium creaturarum pater, id est creator, productor, effector. Hic verò Paulus nomen *filii* propriè accipit pro filio naturali & genuino: subdit enim, *Ego hodie genui te*; & sic non angeli sed solus Christus est filius Dei. ita Chrysost. *Vers. 5.*

EGO HODIE GENUI TE] Citat psal. 2. 7. quem Theodor. Hilarius, Origen. & Cyrill. in psalm. 2. Ambros. lib. 3. de Sacram. cap. 1. & Athanas. apud Oecumen. intelligunt de humana Christi generatione, q. d. *Ego hodie*, id est, in præsenti tempore & vita, *te*, ô Christe, *genui* hominem ex B. Virgine, teque hominem univi personæ Verbi, ut sis mihi Filius naturalis, perinde ut Verbum est. Favent antecedentia in psalmo, cùm ait: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum ejus, prædicans præceptum ejus*. Christus enim, non ut Deus, sed ut homo, constitutus est rex Sionis; & *hodie*, id est, hoc eodem die, quo constitutus est rex, scilicet in die incarnationis, genuit eum Pater, ut esset homo, & homo Deus, idque ut prædicaret præceptum Dei de hominum redemptione, & reconciliatione sibi credentibus præparata & promissa. Verùm meliùs & aptiùs S. August. in psalm. 2. & Chrysost. Theophyl. Anselm. D. Thomas hic hunc locum accipiunt de æterna & divina generatione filii Dei. Unde *hodie* significat præsentem durationem, quæ semper præsens est, indivisibilis & immobilis, amplectiturque omne tempus, præteritum, præsens & futurum, qualis est æternitas. Unde non dicit, Ego hodie gigno te, quasi jam incipiat gignere sed *genui te*. quasi jam perfecta sit generatio, & perfectus Filius, utpote jam antè ab omni æternitate genitus. q. d. ait D. Thom. Perfectus es, ô Fili, & tamen generatio tua æterna est, & semper à me generaris, sicut lumen in aere perfectum est, & tamen semper à sole quasi gignitur & emanat. *Hodie* ergo, id est in, & ab æternitate, in qua unum est Hodie, unum instans, unum nunc, scilicet unum stabile & perenne præsens, ego gigno, & genui, & semper gignam te, quasi Verbum, & Filium meum.

De qua generatione, humana an divina hic locus intelligendus.

De divina generatione.

Hodie æternitatis.

Hinc sequitur Primò, generationem hanc non transire, fluere & præterire, sed semper eamdem numero in Deo permanere, ut semper gignat Filium. Eadem est ratio de spiratione Spiritus sancti: Pater enim & Filius semper spirant Spiritum sanctum, perinde ac sol semper spargit ex se & producit lumen: & perinde ac Deus semper creat quasi mundum, hoc ipso, quo suo continuo influxu eumdem à se creatum in suo esse conservat: conservatio enim hæc non est aliud quàm continuatio creationis, & continua creatio, quæ omnia in Deo proveniunt ex immensitate simplicitatis, immutabilitatis, fœcunditatis & perfectionis divinæ essentiæ ex hac enim Pater habet vim & actum semper generandi Filium, & spirandi semper cum Filio Spir. Sanctum.

Generatio & spiratio in Deo sempiterna & invariabilis.

Sequitur Secundò, in divinis idem esse gignere & genuisse, spirare & spirasse, ac vicissim generari & generatum esse, spirari & spiratum esse: actiones enim divinæ in instanti perficiuntur, & æternitas in uno *hodie*, imò in uno instanti perficitur, unde in æternitate idem est præsens, præteritum & futurum.

In Deo idē est præteritū præsens, & futurum.

Sequitur Tertiò, actiones immanentes, scilicet generationem & spirationem, earumque terminos, scilicet Filium & Spiritum sanctum, esse Deo Patri coæternos, quia cum Hodie æternitatis incipiunt.

Sequitur Quartò, in Deo verè esse generationem, scilicet per intellectum. intellectio enim, conceptio & dictio in Patre, qua intelligit, concipit & dicit, id est,

In Deo est vera generatio.

id est, in se loquitur & producit conceptum sive Verbum mentis suæ sibi adæquatum, id est infinitum & divinum, est generatio. Verbum enim hoc divinum Patri adæquatum, non potest esse aliud quàm Filius.

Psalmus secundus loquitur ad litteram de Christo.

Sequitur Quintò, psal. 2. ad litteram non loqui de Davide in se, ut volunt Rabbini; nec etiam de Davide quatenus fuit typus Christi, ut vult Iansenius; sed propriè, per se, & primò de Christo dictatum, & scriptum esse: soli enim Christo convenit τὸ *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, & *Postula à me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*; aliaque plura, quæ illo psalmo dicuntur.

Tertius sensus hujus loci, Hodie genui te, de Christi resurrectione.

Denique Ambros. Hilar. Chrysost. Iansen. illud, *ego hodie genui te*, non tantum de generatione Christi humana & divina; sed etiam de resurrectione Christi interpretantur. q. d. *Ego hodie*, id est, hoc die resurrectionis sive paschatis, *genui*, id est regeneravi & resuscitavi, *te*; ita enim videtur interpretari S. Paulus Act. 13. 33. Sed alia ibi est mens & argumentatio S. Pauli, ut eo loco ostendam.

ET RURSUM, EGO ERO ILLI IN PATREM, ET IPSE ERIT MIHI IN FILIUM] Citat Apostolus 2. Reg. 7. 14. quem Lactant. l. 4. c. 13. Rupertus l. 3. lib. Regum c. 30. Catharinus & Adamus hic, censent ad litteram loqui non de Salomone, sed de Christo. Sed hoc refellit clarissimè tum Salomon ipse 3. Reg. 5. 3. ubi verba quæ versum hunc immediatè præcedunt 2. Reg. 7. pertinentia ad fabricam templi, de se interpretatur; tum David 1. Paralip. 22. 10. ubi moriens commendat Salomoni filio in regnum sibi successuro Dei cultum & fabricam templi, eò quòd Deus ad hoc elegerit Salomonem, de eoque dixerit: *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium*. Quid clariùs dici potuit?

Sensus litteralis hujus loci 2. Regum, est de Salomone.

Secundò, Lyran. Burgensis & Abulens. in 2. Regum 7. volunt hunc locum ad litteram accipi tam de Christo quàm de Salomone. Sed & hoc incongruè dicitur: quia Salomon tantùm fuit typus Christi: ergo si ad litteram hæc Salomoni conveniunt, Christo non ad litteram, sed typicè tantùm conveniunt.

Sensus allegoricus de Christo.

Dico ergo cùm Eucherio & Angelomo in 2. Reg. 7. versum hunc ad litteram loqui de Salomone, allegoricè verò de Christo. Patet ex ipsomet loco 2. Reg. 7. & 1. Paralip. 22. Ibi enim datur causa, cur David non permissus sit secundùm suum desiderium ædificare templum, sed illud à Deo commissum sit Salomoni, quem ad hoc in regem suscitavit & evexit, quia scilicet David in bellis multum sanguinem hostium fuderat; Salomon verò in regno pacificus erat futurus, Deoq; percharus & electus. Unde de eodem mox subjicit David loquens: *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium*. Ipse scilicet Salomon, quem post te, ò David, regem suscitabo, cui fabricam templi decerno & committo, de quo hactenus locutus sum. Quis non videt ad Salomonem hæc omnia litteraliter pertinere? Dices, paulò ante hæc verba dicit Deus Davidi: *Cùm dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de utero tuo*. Atqui Salomon non est natus post, sed ante mortem Davidis: ergo hæc non competunt Salomoni. Resp. *suscitabo*, non ad vitam, sed ad regnum: nec enim ex mortuo suscitari potest semen ad vitam. Instabis; etiam ad regnum fuit evectus Salomon, non post sed ante mortem Davidis: David enim jussit Salomonem coronari regem. Resp. Jussit eum coronari tantùm ad hoc, ut post se regnaret: voluit etiam illi assecurare regnum. Nam David usque ad mortem mansit rex & regnavit: post eum verò regnavit Salomon. Adde, pro *suscitabo*, hebr. est והקימתי *baKimoti*, id est erigam, extollam: Salomon autem non ante, sed post mortem Davidis ad illam regni sui magnificentiam & splendorem erectus & evectus est.

Quòd verò saltem allegoricè hæc competant Christo, nemo negat, aut negare potest: nam quædam sunt quæ magis competunt Christo, quàm Salomoni, ut quod hic dicitur: *Ego ero illi in patrem*, & *Misericordiam meam non auferam ab eo*; & *Fidelis erit domus tua*, id est, stabilis erit familia & progenies tua regalis; & *Stabiliam thronum regni ejus usque in sempiternum*. Quæ verba licet quodammodo tenuiter, & quasi per hyperbolem conveniant Salomoni, eò quòd Deus cum regno non dejecerit, sicut dejecit Saulem, sed regnum ejus per posteros continuarit & perpetuarit ad

Regnum Salomonis propagatum ad quatuor annorum centurias.

A quatuor annorum centurias, scilicet usque ad captivitatem Babylonicam, in qua status Israelis concidit, fuitque populus Judæorum planè eversus, quæ æternitas quædam est. Hebræi enim עולם *olam*, id est æternum, vocant longum tempus, cujus finis necdum pervidetur, sed latet, tegitur & absconditur; radix enim עלם *alam*, significat abscondere. Rursum *æternum* vocant non absolutè, sed respectivè, quod scilicet semper durat respectu hujus vel illius gentis aut nationis, id est, quod tamdiu durat, quamdiu durat illa gens seu natio, cui res ipsa promittitur. Sic dicitur lex vetus fore æterna, & testamentum vetus fore æternum: quia videlicet durabit semper, id est, toto illo tempore quo durabit populus Judaicus & Ecclesia Judaica: eodem modo dicitur regnum Salomonis fore æternum; quia sceptrum regni mansit in stirpe Salomonis toto eo tempore, quo mansit ipsum Judææ regnum, ipseque Judæorum populus. qui si deficiat, aut pereat, aut dispergatur, quid mirum si regnum & rex ejusdem pariter concidat & pereat?

Æternum hebraicè olam, id est, absconditum variè accipitur in Scripturis.

B Verùm allegoricè hæc pleniùs & integriùs conveniunt Christo: de Christo enim propriissimè dicitur, *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium*. Rursum Christi regnum, id est Ecclesia, absolutè & simpliciter est æterna. Unde patet hæc de Salomone quidem ad litteram dici, sed ita ut allegoricè magis conveniant Christo, adeoq; propter Christum hæc de Salomone esse dicta, ut nimirum Salomon in hisce typum gereret regni Christi. Dices, Si hic locus allegoricè tantùm competit Christo: ergo Apostolus infirmo utitur argumento, utpote quod petitur ex sensu mystico & allegorico.

Christi regnum, id est Ecclesia est æternum absolutè.

Respondeo, Argumentum ex sensu allegorico petitum, æquè firmum est, atque petitum ex sensu litterali, si constet illum talis loci esse sensum allegoricum, sicuti hic constat: nam allegoria æquè, imò magis, intenta fuit à Spiritu sancto, quàm sensus litteralis Scripturæ, allegoria enim continet mysteria Christi & Ecclesiæ, quæ longè excellentiora & augustiora sunt gestis Davidis, Salomonis, aliorumque Judæorum; quæ gesta ad litteram significantur & enarrantur in historiis librorum Regum, & aliorum veteris testamenti, idque sciebant Judæi, maximè ii qui ad Christum erant conversi. Sciebant enim Salomonem fuisse typum Christi, & hæc de Salomone dicta esse non propter se, sed propter Christum, adeoque regnum Salomonis quietum, pacificum, dives & opulentum, figuram tantùm fuisse spiritualis opulentiæ, & æternæ felicitatis Christianis dandæ in regno Christi.

Sensus allegoricus, æquè & magis intentus à S. sancto, quàm litteralis Scripturæ.

C

Congruè autem Apostolus Hebræis ob fidem Christi divexatis & dispoliatis proponit hic typum & exemplum Salomonis. q. d. Persistite, ò Hebræi, in fide Christi, sufferte exilia, bonorum rapinam, plagas & verbera: mementote quomodo olim post cruentum Davidis regnum, successerit quietum, dives, & bonis omnibus florens Salomonis regnum, scitote post hasce tribulationes tale successurum Christi regnum, regno Salomonis adumbratum: quod cumulatè non tantùm bona vobis adempta restituet, sed immensis cælestis gloriæ & opum thesauris vos locupletabit, & æternis gaudiis, bonorumque omnium copia donabit atque beabit.

Regnum pacificum & opulentum Salomonis typus regni Christi.

Eodem modo ex sensu allegorico illius loci Deut. 25. 4. *Non alligabis os bovi trituranti*, probat Apostolus Apostolis & prædicatoribus non esse negandam alimoniam, 1. Cor. 9. 9. & Joannes cap. 19. 36. probat ossa Christi in cruce non debuisse confringi, quia de agno paschali, Qui typus erat Christi, scriptum est Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*, & S. Matthæus cap. 2. 15. probat oportuisse Christum ire & redire in Ægyptum, quia Osee 11. 1. de populo Hebræorum, qui typus erat Christi, dicitur: *Ex Ægypto vocavi filium meum*. Itaque non novum, neque mirum est, si Apostolus hic ex sensu allegorico argumentetur.

D

Valida est argumentatio ex sensu allegorico Scripturarum.

VERS. 6.

ET CUM ITERUM INTRODUCIT PRIMOGENITUM IN ORBEM TERRÆ, DICIT, ET ADORENT EUM OMNES ANGELI DEI] Syrus, Erasm. Vatabl. & Adamus putant esse metathesin & trajectionem in voce *iterum*: sic enim vertunt, *& iterum cum introducit primogenitum*, quasi *iterum* tantùm significet novam citationem, & novum testimonium Scripturæ. Sed hoc est invertere ordinem verborum sine necessitate, estque hæc trajectio satis dura & violenta.

Hinc

Angeli in sua creatione an Christum jussi adorare.

Hinc Secundò, alii sic exponunt, q.d. Christus futurus homo, & in carne nasciturus primò angelis in eorum creatione præpositus fuit, jussique sunt angeli à Deo Christum hominem futurum adorare per fidem. *Et iterum*, id est secundò, jussi sunt eumdem adorare, cùm reipsa fuit incarnatus & inductus in orbem. Verùm in creatione angelorum Christus homo non fuit inductus in orbem terræ, quod hic dicit Apostolus; sed tantùm angelorum menti obiectus, quomodo Antichristus menti nostræ obiicitur, dum eum futurum cogitamus, de quo tamen necdum dici potest, quòd sit inductus in orbem.

Tertiò, S. Chrysost. Ambros. Theophyl. Oecum. hic, & Cyrill. l. de Fide ad reginas sic explicant, ut Christus qua Deus dicatur primò inductus in orbem per æternam generationem: cùm enim genitus fuit à Patre, statim omnia implevit spatia hæc, in quibus postea orbis hic, id est, cælum & terra creata sunt. *Iterum* verò sive secundò dicatur hic Christus inductus in orbem, per incarnationem, cùm eum peperit B. Virgo. Hæc expositio ceteris jam dictis aptior non tamen aptissima est: loquitur enim Apostolus toto hoc discursu de Christo, non Deo, sed homine, eumque ut hominem tam primò, quàm secundò in orbem inductum significat.

Primò Christus per incarnationem inductus in orbem, secundò per resurrectionem, vel per extremum judicium.

Quartò ergo & aptissimè, primò inductus est Christus homo in orbem per incarnationem passibilis & mortalis; iterum verò sive secundò per resurrectionem à morte gloriosus & impassibilis inductus fuit. Vel potiùs iterum inducit, id est inducet, Deus Pater Christum in die judicii tamquam judicem, ut judicet orbem: tuncque angeli omnes, qui primò eum adoraverunt in nativitate, iterum sive secundò eumdem publicè adorabunt in gloria. Tunc enim Pater quasi inaugurabit Filium, eumque mittet reipsa in possessionem totius orbis terrarum: nam hic versiculus, ut mox dicam, sumptus est ex psalm. 96. qui agit de extremo judicio, & majestate Christi judicis.

Ex qua Scriptura hunc locum sumpsit Paulus.

DICIT, ET ADORENT EUM OMNES ANGELI DEI] Putant aliqui citare Paulum hic Deut. 32. 43. juxta versionem Septuag. ita Theodor. Euthym. & Procopius in canticum Moysis, quod habetur Deut. 32. Verùm nihil tale ibi habent Hebræa & Latina. Unde fortè in Septuag. hic versiculus ibidem aliunde irrepsit. Meliùs ergo alii passim censent hanc sententiam sumptam esse ex psal. 98. ubi in Hebreo est השתחוו לו כל אלהים *vehishtachavu lo col elohim*. quod S. Hieron. vertit *& adorate eum omnes dii*: clariùs vertas, *& adorent eum omnes angeli*. *Elohim* enim non tantùm Deum, aut Deos, sed & angelos significat, ut patebit cap. 2. vers. 7. Verùm potiùs in Hebræo videtur excidisse vox מלאכי *malache*, id est angeli. Sic enim legendum videtur, השתחוו לו כל מלאכי אלהים *vehishtachavu lo col malache elohim*, id est, *& adorate eum omnes angeli Dei*. Sic enim vertunt Septuag. & ex iis Paulus hic: nam illo versu ludit Psaltes in voce אלילים *elilim*, id est dii, sive idola & simulacra; & *Elohim*, id est Deus verus opponit enim gloriantes in *elilim*, id est, idolis & simulacris (quos in die judicii à Christo judice confundi & pudefieri exoptat) hos inquam opponit angelis, qui adorant & gloriantur in *elohim*, id est Deo vivo & vero.

Elilim hebraicè idola, elohim Deum significat.

Nota, psalm. 96. quem hic citat Apostolus, describi, & quasi ad vivum depingi, tam judicium extremum, quàm regnum & majestatem Christi venientis ad judicium cum nubibus, igne, terræmotu & fulminibus eum præcedentibus: unde sic orditur, *Dominus regnavit*, id est, Messias sive Christus, olim in terra humilis, pauper, abiectus, mortique adiudicatus jam verò post resurrectionem & ascensionem in cælo delitescens, in die judicii toti mundo conspicuus & gloriosus apparebit; atque quasi rex in throno judicii sedens regnabit: qua de causa *exultet terra, lætentur insulæ multæ*, omnes fideles & electi, totaque Ecclesia lætetur & exultet. *Nubes & caligo in circuitu ejus*, id est, Christus cum nube, & in nube fulgida & gloriosa considens peraget judicium. *Justitia & judicium correctio sedis ejus*. Pro *correctio*, hebraicè מכון est *mechon*, id est, rectitudo & firmitas, sive, ut S. Hieron. vertit, *firmamentum throni ejus*, est *justitia & æquitas*, *Ignis* (conflagrationis mundi) *ante ipsum præcedet*, *illuxerunt fulgura ejus* (cum tonitruis, quasi tubis, judicis majestatem præuntia) *orbi terræ: montes sicut cera fluxerunt à facie Domini, à facie Domini omnis terra*, scilicet concuti & fluere videbitur in hac commotione terræ, sive validissimo terræ motu, quæ ad tantam judicis maje-

Judicii extremi descriptio ex psal. 96.

A statem quasi contremiscens tota moveri & è centro suo convelli videbitur. *Confundantur* (à Christo judice condemnentur) *omnes qui adorant sculptilia, & qui gloriantur in simulacris* (hebraicè in *elilim*) *suis*. *Adorate eum omnes angeli ejus: audivit & lætata est Sion*, id est, Ecclesia sanctorum & electorum.

Ex adoratione ergo angelorum colligit Paulus Christum angelis esse præstantiorem, esseque Deum ac Dei filium. Hinc patet Christum, quà homo (specificativè non reduplicativè) & judex est, latria adorandum esse, æquè atque Christus qua Deus est, ac consequenter in Eucharistia pari ratione Christum hominem præsentem latria colendum & adorandum esse, uti ex perpetuo Ecclesiæ usu definit Concil. Trident. sess. 13. cap. 5. & can. 6. Hoc ergo loco, aliisque hoc cap. planè hæreseos convincuntur Arriani. David enim illo psalm. 96. loquitur de vero Deo Israel, aitque eum ab angelis adorari: atqui hic est Filius, puta Christus, uti hic explicat Paulus: ergo Christus est verus Deus Israel ab angelis adorandus.

Ex adoratione angelorum, Christus colligitur præstantior angelis.

B ET AD ANGELOS (id est angelis: hoc enim sæpè significat Hebræum אל *el*, id est ad; capitur enim אל *el* pro על *al*, id est super, de) QUIDEM DICIT: QUI FACIT ANGELOS SUOS SPIRITUS, ET MINISTROS SUOS FLAMMAM IGNIS] Pro ministros Tertull. lib. 2. contra Marcionem cap. 8. legit, *apparitores*, Citat Apostolus psalm. 103. 4. ubi Hebræi & Calvinus, imò Vatabl. & Jansenius, per *spiritus*, intelligunt ventos; per *flammam ignis*, fulgura: sicque explicant: qui *spiritus*, id ventos, & *flammam ignis*, id est fulgura, *facit suos angelos*, id est, nuntios & ministros iræ, id est, vindictæ suæ. de ventis enim immediatè antè locutus fuerat Psaltes, dicens: *Qui ambulas super pennas ventorum*. Sed hic sensus repugnat versioni Septuag. & S. Paulo hic, ipsaque verba invertit, quia prædicatum, scilicet *spiritus*, facit subiectum, & subiectum, scilicet *angelos*, facit esse prædicatum. Nam τὸ *angelos* esse subiectum, patet, tum ex ordine verborum, tum ex versione Septuaginta, qui illi quasi subiecto præfigunt articulum, dum vertunt, ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, id est, *qui facit angelos suos spiritus*. Ubi articulus τοὺς designat ἀγγέλους esse subiectum, & πνεύματα quod caret articulo, esse prædicatum. Sic vers. seq. ubi dicitur, *virga æquitatis, virga regni tui*, ex articulo Græco τῆς βασιλείας patet, τὸ *virga regni* esse subiectum, huncque esse sensum: Virga sive sceptrum regni tui, est virga sive sceptrum æquitatis. Sic Joan. 1. 1. ubi dicitur, *Deus erat Verbum*, *Verbum* est subiectum, quia habet articulum; *Deus* est prædicatum, quia caret articulo: sic enim græcè est, Θεὸς ἦν ὁ λόγος q.d. Ipsum Verbum erat Deus. Sic passim alibi subiectum denotatur articulo, quo prædicatum caret. Cùm ergo angelis hic addatur articulus, patet angelos hic esse subiectum, non autem prædicatum. Repugnat quoque hic sensus S. Paulo: nam ipse hunc versum psalmi intelligit non de ventis, sed de angelis: si enim de ventis intelligendus esset, nullo modo, neque litteraliter, neque allegoricè posset intelligi de angelis. Venti enim ad litteram non sunt angeli; neque allegoricè significant angelos, ut patet. Nec mirum est Psaltem à ventis salire ad angelos, quia illo psalm. 103. omnes creaturas ad Dei laudem & encomium, in medium adducit. & venti similitudinem quamdam habent cum angelis, ac symbolicè angelos repræsentant.

Vers. 7.

Per spiritus non intelliguntur venti, sed angeli.

Articulus indicat subiectum, quo prædicatum caret in Græcis.

C

Meliùs ergo Secundò, alii cum S. Gregorio homil. 34. in Evang. de angelis hunc versum explicant hoc modo: D qui scilicet Deus, eos qui natura sunt spiritus, facit angelos, id est, nuntios suos; sed hi quoque invertunt ordinem verborum, & ipsum subiectum faciunt prædicatum.

Dico ergo Tertiò, Sensus planus & genuinus est hic: *Qui*, scilicet Deus, *facit angelos suos* veloces & subtiles, quasi spiritus, id est, quasi ventos, rursum eosdem angelos, qui sunt ministri sui, Deus facit esse quasi *flammam ignis*, id est; efficacissimæ & quasi igneæ naturæ. Unde Chaldæus vertit, *qui facit nuntios suos veloces sicut spiritus, & ministros suos fortes sicut ignis*. Per hebraismum enim usitatum intelligitur nota similitudinis, *sicut*: *spiritus* enim, id est sicuti spiritus, & *flammam ignis*, id est sicut flammam ignis. Denique Maldon. in Notis manusc. sic explicat: *qui facit angelos suos spiritus*, &c. id est, qui utitur angelorum suorum ministerio ad exci-

Genuinus sensus illius loci: qui facit angelos suos spiritus, &c.

excitandos ventos, & emittenda fulmina.

Paulus hic ex Hebræis illustratus.

Nota Primò. Per *spiritus* potest accipi spiritualis natura: sic enim Deus, anima, & angeli dicuntur esse *spiritus*, id est, spiritualis naturæ: aptiùs tamen Hebræum רוחות *ruchot*, id est spiritus, hic significat ventos. Sicut enim Psaltes angelos comparat flammæ, ita & ventis.

Angelorum vis, agilitas activitas subtilitas.

Nota Secundò. Pro *flammam ignis*, hebraicè est אש להט *es lohet*, id est, ignem flammantem & flagrantem, quomodo legit S. August. &, ut noster Interpres vertit psalm. 103. *urentem*; Septuag. ex editione Caraffæ vertunt, πῦρ φλέγον, id est, ignem ardentem: vel, ut alia, putà Regia, exemplaria habent, πυρὸς φλόγα, id est, *flammam ignis*; Aquila vertit, πῦρ λάβρον, id est, *ignem impetuosum*, vehementem, voracem; Symmachus, φλόγα ... id est *igneam flammam*; Romanum Psalterium; *ignem lucentem*. Quæ omnia significant angelos parem, imò longè majorem habere agilitatem, ignitionem, fervorem, vim penetrandi, activitatem, & acumen circa divinum desiderium & ministerium; rursum majorem, magisque sursum ferentem ab omni materiali substantia puritatem quàm habeat ignis & flamma, inquit Damascen. libr. 2. de Fide cap. 3. Sic & Theodor. & Euthym. vide S. Dionys. de Cælesti hierarchia cap. 15.

Apostoli sunt angeli, & spiritus, & ignis urens.

Tropol. S. August. & Arnobius in psal. 103. *Angeli*, id est, legati & nuntii Dei, sunt Apostoli & viri Apostolici: hos fecit Christus esse *spiritus*, cùm dixit, *Accipite Spiritum sanctum. Euntes in mundum universum prædicate Evangelium omni creaturæ*. Eosdem fecit esse ignem urentem, cùm in Pentecoste misit in eos Spiritum sanctum in specie linguarum ignearum, qui cor & lingua eorum igniret. *Nisi enim ardeat minister prædicans, non accendit eum cui prædicat*, inquit S. August. tuncque simul, ut habet Psaltes, *fundavit terram*, id est, terrenas hominum mentes, *in stabilitate* suæ gratiæ & charitatis. Hinc, ut inquit S. Hieron. ibidem, ideo Deus fecit angelos suos propriè dictos spiritus, ut scilicet inspirent tum Apostolis, tum aliis hominibus facere Dei voluntatem, in eaque perficienda esse agiles & expeditos. Sic eosdem angelos fecit esse quasi ignem urentem, ut omnes homines amore divino succendant & inflamment.

Vers. 8.

AD FILIUM (de Filio, & simul ad ipsum Filium) AUTEM (supple, dicit Deus psalm. 44.) THRONUS TUUS DEUS IN SÆCULUM SÆCULI: VIRGA ÆQUITATIS, VIRGA REGNI TUI] Est antithesis, q.d. Deus de angelis loquitur quasi de ministris & nuntiis suis, de Filio verò loquitur quasi de Deo & domino angelorum, rerumque omnium: ergo Christus longè angelos transscendit.

Insulsa Erasmi dubitatio circa hunc locum. Sedes tua Deus in sæculum sæculi.

Nota. Dubitat hic Erasmus, an ὁ Θεὸς, sit nominativi casus, an vocativi. *Incertum est*, inquit, *an hic sensus, O Deus, sedes tua est in sæculum sæculi, an hic, Ipse Deus est tibi thronus in sæculum sæculi*. Verùm certum est, ὁ Θεὸς esse vocativi casus: nam Aquila & Symmach. vertunt, Θεέ. Rursum ineptus & insulsus esset sensus, si caperetur in nominativo; quis enim erit sensus si quis sic interpretetur? Sedes tua, ò Christe, est ipse Deus. Deus enim non est sedes, sed sedens in sede sive throno, & Christus non sedet in Patre, sed ad dexteram Patris. Rursum deitas non est sedes humanitatis, sed potius è contrario, humanitas est sedes, imo scabellum deitatis. Certum ergo est hunc esse sensum: O Deus, id est ò Fili, qui es verus Deus, thronus tuus regius & divinus æternus est, rex es æternus, regnum & solium habes æternum.

Psalm. 44. non est epithalamium Salomonis & filiæ Pharaonis, sed Christi & Ecclesiæ.

Nota Secundò. Aliqui Rabbini cum Vatablo putant psalm. 44. quem hic citat Paulus, esse epithalamium Salomonis & filiæ Pharaonis, adeoque de Salomone dici, *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi*, id est, ait Vatablus, ò Salomon, es Deus (hebraicè *elohim*) id est, princeps & gubernator populi Israelitici, tuusque thronus, principatus, & regnum erit æternum, quia per posteros semper propagabitur. Sed hoc omnes alii etiam doctiores Rabbini, refellunt: certum enim est ex ipsis psalmi verbis tam augustis, non esse epithalamium Salomonis, sed Christi & Ecclesiæ: nam regnum Salomonis absolutè non fuit æternum, quod tamen de regno Christi hic asseritur. licet enim *sæculum* non semper absolutam æternitatem significet, eam tamen semper significat cùm geminatur, id est, cum dicitur, *in sæculum sæculi*, vel, *in sæcula sæculorum*: vel ut hic in Hebraico dicunt amplificationis causa, לעולם ועד

A *leolam vaed*, id est in æternum, & ultra. Rursum licet Hebraicum *elohim* subinde principem & iudicem significat, tamen Græcum ὁ Θεὸς in singulari tantum dicitur de Deo vno & vero. unde sequitur hæc non posse Salomoni convenire, sed tantum Christo, eumque verè esse Deum.

Sæculum cùm geminatur, absolutam æternitatem significat.

Virga sceptrũ significat, & pastos principem.

VIRGA ÆQUITATIS, VIRGA REGNI TUI] *Virga*, id est sceptrum; hebraicè enim est שבט *scebet* sceptrum enim regis olim erat virga seu baculus pastoralis, sicut enim pastores sua virga regunt & dirigunt oues ita rex suo sceptro & potestate regia subditos quasi oves dirigere debet. Vnde Homerus regem Agamemnonem vocat ποιμένα λαῶν, id est *pastorem populorum*.

Secundo, pro æquitatis, hebraicè est מישר *miscor*, id est rectitudinis, justitiæ, æquitatis.

Tertio, *virga regni tui* hic est subjectum: habet enim in Græco duplicem articulum, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου: prædicatum vero est, *virga æquitatis*, quod caret articulo. q.d. Virga, id est, sceptrum regni tui, ò Christe, æquissimum est, id est, regnum tuum rectitudine, justitia, æquitate & sanctitate plenissimum est, rectissimè & æquissimè judicas, justos promovens & præmians, impios verò puniens & con-

B demnans, quod maximè patefacies in die judicii. ita Euseb. Cyrill. Basil. in Catena Græcorum ad psal. 44.

DILEXISTI JUSTITIAM, ET ODISTI INIQUITATEM] Explicat hic verbis clarioribus, quomodo *virga regni Christi sit virga æquitatis*, quia scilicet Christus in regimine suo diligit justitiam & justos, odit verò punitque iniquitatem & iniquos. **Vers. 9.**

Nomẽ Deus repetitur per auxesim

PROPTEREA UNXIT TE DEUS, DEUS TUUS OLEO EXULTATIONIS PRÆ PARTICIPIBUS TUIS] Nota. Repetit nomen *Deus* ad auxesim, dicens, *Deus, Deus tuus*, scilicet Deus Pater. videtur enim utrobique Deus esse nominativi casus, & ad Patrem pertinere. Potest tamen cum Eusebio libr. 4. Demonst. cap. 15. & D. Hieron. ad Principiam, *Deus* priore loco accipi in vocativo casu, posteriore in nominativo q. d. Unxit te, ò Deus, id est, ò Fili, Deus Pater. Sed prior sensus est planior. Christus enim quà homo, non quà Deus, unctus est.

Quæres, quodnam sit hoc *oleum exultationis*, quo unctus est Christus? Respondeo Primò, esse oleum gratiæ, quæ lætificat animam.

Oleum exultationis, oleum gratiæ, & utriusque effectus.

C Pro quo Nota, ungi à Deo oleo est participem fieri virtutis Dei omnia valentis, omnia bona præstantis, omnia penetrantis instar olei. Oleum enim lumen auget, fessos sublevat, labores lenit, hilares facit, nitidos & splendidos; idemque præstat gratia & virtus divina, inquit Eusebius loco citato. Hinc reges, Prophetæ & sacerdotes oleo ungebantur ut significaretur eos Dei virtute imbui, hoc fine, ut eamdem in populum diffunderent, sicut oleum se diffundit, omniaque penetrat & imbuit, indeque Christi, id est uncti, sunt dicti. Psalm. 104. 15. *Nolite tangere christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari*. & significat id est: de more enim Psaltes posteriore hemistichio explicat prius, *tangere enim christos* Dei non est aliud quàm *in Prophetis malignari*. Inde per excellentiam Redemptor noster dictus est hebraicè משיח *Masschiach*, sive Messias, græcè Χριστὸς, latinè Unctus; unde & punicè *messe* (ab Hebræo משחה *maschacha*) significat ungere, ait S. August. tract. 15. in Joan. Prophetæ itaque sunt christi Dei, id est, uncti & imbuti à Deo dono prophetiæ. Nomen ergo Jesu est proprium hujus hominis qui dicitur Jesus Christus, sicut meum nomen pro-

D prium est Cornelius: nomen verò Christi non est proprium, sed appellativum, estque nomen dignitatis & officii Quare S. Petrus hoc oleum quo unctus est Christus, explicans Act. 10. 38. ait: *Unxit eum Deus Spiritu sancto & virtute*. Oleum ergo hoc *exultationis* est Spiritus sanctus, & virtus divina quæ animam mirè lætificat, per quam Christus homo unctus est in summum regem, prophetam, sacerdotem, & judicem omnium hominum, idque in primò incarnationis suæ instanti.

Christus unctus, quando & quomodo, & in quos titulos.

Hujus olei, unctionis, & nominis Christi symbolum & portentum, quod contigit sub Christi nativitatem, narrat Paulus Orosius l. 6. c. 17. & 19. *In diebus*, inquit, *illis* (Augusti Cæsaris) *fons olei largissimus de taberna meritoria per totum diem fluxit. quo signo quid evidentius quàm in diebus Cæsaris toto orbe regnantis futura Christi nativitas declarata est? Christus enim lingua gentis, in qua & ex qua natus est, Unctus interpretatur*.

In

In hoc sensu jam allato vox *propterea* non causam meritoriam, sed finalem significat: unde hebraicè est [illegible] *al ken*, id est, ut Aquila vertit, *super hoc*. q. d. Ad hunc finem unxit te, ô Christe, Deus Pater oleo hoc exultationis, ut scilicet diligere justitiam, odires iniquitatem, itaque haberes virgam & regnum æquitatis ac thronum perpetuum. ita D. Thom. & alii.

Oleum exultationis est oleum gloriæ.

Respondeo Secundò, aptiùs & meliùs *oleum exultationis* hic vocari oleum, id est copiam & præstantiam, non gratiæ, sed gloriæ, quam per suam justitiam & sanctitatem meritus & adeptus est Christus, q. d. Gloriam corporis & famæ, nominisque tui celebritatem, ut ab omnibus agnoscaris & colaris, quasi salvator mundi, meruisti o Christe, ex eo, quia scilicet dilexisti justitiam; utque justitiæ divinæ satisfaceres, humiliasti te obediens factus usque ad mortem crucis. ita S. Hieron. suprà, & Jansen. in psal. 44. Hunc sensum esse aptiorem & simpliciorem, patet Primò, quia agit tam Psaltes, quam Paulus de throno regni: hunc enim adeptus est Christus, non in incarnatione, quando unctus est oleo gratiæ, sed in resurrectione, quando unctus est oleo gloriæ.

Secundò, quia oleum gloriæ propriè est *oleum exultationis*, quod accepit Christus propter meritum justitiæ suæ, hoc enim propriè significat vox *propterea*.

Præ participibus tuis] Hebraicè [illegible] *mechabrecha*, id est præ sociis: &, ut Aquila vertit, *amicis tuis* Socios & amicos Christi vocat Apostolos, omnesque Sanctos, qui uti filiationem & gratiam, ita & regnum & gloriam Christi à Christo ipso participant, dum ab eo in filios, imò in fratres adoptantur, ac regni sui cælestis heredes efficiuntur. Alludit David ad suam unctionem, qua præ fratribus suis omnibus, licet natu majoribus, & secundùm speciem & apparentiam magis idoneis, ipse licet omnium minimus, & in speciem abjectissimus, à Samuele electus & unctus fuit in regem, 1. Reg. 16. 7. & seqq. Pari enim modo Christus pauper, ignobilis, & in speciem abjectus, omnibus Prophetis, Patriarchis, Apostolis prælatus fuit, & præ omnibus ita unctus oleo gratiæ & gloriæ, ut omnes ab eo oleum hoc accipere & participare debeant. Hinc à Christo vocamur Christiani, id est, ab uncto uncti. Hinc quoque gratia Christi nobis infusa vocatur unctio, 1. Joan. 2. 27. Hac de causa dixit S. Joan. c. 3. v. 34. quòd Christus non accepit *spiritum ad mensuram* ut scilicet omnibus hominibus tamquam sociis, consortibus & participibus suis, etiamsi illi infiniti forent, partem aliquam & mensuram immensi sui spiritus communicaret: fuit enim hic spiritus & gratia Christo quasi connaturalis, & quodammodo infinita. Unde S. Basilius in Catena Græcorum in psalm. 44. hunc versum sic explicat: *Dilexisti justitiam præ participibus tuis. Cæteri*, inquit: *homines labore & exercitio bona faciunt, & à malo se avertunt, tibi verò o Christe, insita est à natura* (ex vi unionis humanæ cum Verbo) *ad bonum propensio, & à malo seiunctio atque aversio.*

Socii participes & amici Christi.

Gratia infusa vocatur unctio.

Hos omnes versus tam fusè ex psal. 44. citat Apostolus, ut animet Hebræos ad constantiam in fide Christi, & ad tolerantiam persecutionum. q. d. Tolerate viriliter adversa quæque, o Hebræi, quia Christus judex æquissimus brevi vos gloriæ suæ, regni & lætitiæ consortes efficiet: persecutores verò vestros æternis ignibus addicet. Nam, ut dixi, verius est Apostolum loqui de unctione gloriæ, non gratiæ, licet illa hanc præsupponat.

Vers. 10.

Et, Tu in principio Domine terram fundasti] Citat psalm. 101. quo sicuti ad litteram orat Psaltes, ut Sion & templum à Chaldæis exusta reædificentur ita allegoricè & magis obsecrat, Ecclesiam veterem labantem, peccatis & miseriis obrutam à Christo liberatore instaurari, & in novam, putà Christianam, ædificari & transformari, ut patet, v. 14. 16. 23. Dicit ergo, *tu*, sc. o Messia, in *principio*, hebr. [illegible] *lephanim*, id est jam antè, jam pridem, scilicet, à mundi & temporis exordio *terram fundasti*, græcè ἐθεμελίωσας, id est, terræ fundamenta posuisti, hoc est, à primis fundamentis terram fecisti, & simul eam firmam & stabilem fundasti.

Litteralis sensus psal. 101.

Vers. 11.

Cæli quomodo peribunt, cùm sint æterni.

Opera manuum tuarum (id est potentiæ tuæ, quam homo solet per manus ostendere, dum iis agit & operatur (sunt cæli: ipsi peribunt] non quoad essentiam & formam externam & accidentalem, quia nimirum quasi vestimentum immutabuntur ut sequitur.

A Tu autem permanebis] idem, æternus & immutabilis. Noster legit διαμενεῖς, per accentum circumflexum, id est permanebis: hebraice enim est futurum [illegible] *iaamod*. jam legunt per accentum acutum διαμένεις, id est permanes.

Et omnes (cæli) ut vestimentum veterascent] suo motu & continua agitatione ac mutatione, quasi consenescent; ut videantur veterascere, sicut vestimentum novum quod deteritur & veterascit.

Vers. 12.

Et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur] Hebraicè [illegible] *tachalipem*, id est, mutabis eos. Unde in Græco legendum est ἀλλάξεις, Chrysostom. tamen & alii legunt ἑλίξεις, id est, involues vel inverteS eos. sed eodem redit sensus: vult enim dicere, quòd Christus salvator Sionis in die judicii, ut homines beatos, ita & cælos à priori vanitate & servitute alterationis & mutationis, cui post originale hominis peccatum subjecti fuerunt, liberabit (ut ait Apostolus Rom. 8. 21.) eosque invertet & immutabit in novam lucem, stabilitatem & gloriam, sicut solet vestis inverti & immutari. dum exterior ejus facies detrita invertitur, fitque interior, &
B interior facies fit exterior, ita ut vestis inversa nova esse videatur. ita Chrysost. Theophyl. & alii. q. d. Apostolus: Ita pariter, o Hebræi, Christus vos vestraque corpora, quæ jam pro fide Christi fame, siti, exilio vexantur, consumuntur & veterascunt, invertet, facietque corpora splendida, gloriosa, immortalia in resurrectione.

Cæli quomodo mutabuntur & innovabuntur post judicii diē.

Vers. 13.

Sensus psal. 109.

Ad quem autem angelorum dixit aliquando, Sede a dextris meis] Citat Paulus psal. 109. quo Psaltes canit non Abrahæ, nec Davidis, nec Ezechiæ ut Judæi volunt, sed Christi ante luciferum geniti regnum quod per resurrectionem & ascensionem in cælo & in terra obtinuit, quoque ex *Sion*, id est ex Ecclesia. quæ in Sione & in Jerusalem cœpit, regnare, & regnum Ecclesiæ suæ propagare in omnes gentes perrexit, & pergit, donec suos hostes, scilicet omnes impios, conterat in die judicii, Dicit ergo David: *Dixit Dominus*: scilicet Deus Pater, *Domino meo*, hebraicè [illegible] *ladoni*, in singulari, Christo scilicet, non tam Deo (sic enim in plurali dicendum fuisset [illegible] *ladonai*) quàm homini, qui titulo tam unionis hypostaticæ, quàm redemptionis & salvationis, omnium hominum, ac consequenter meus, id est Davidis, est dominus: Dixit inquam Christo, cum triumpho ascendenti in cælum *Sede a dextris meis*, id est, sede mihi proximus, consors esto honoris & regni mei, in summa mea gloria mecum regna. Vide de hac sessione dicta Coloss. 3. 1.

Christus est omnium dominus, & quibus titulis.

C

Quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum] Id est, usque ad finem seculi, & judicium generale, in quo omnes tam dæmones quàm tyrannos & homines impios, qui te, Christe, tuosque Christianos vexant hic & lacessunt, planè tibi subjiciam. Addit hoc Apostolus, ut meminerint Hebræi, si in fide Christi persistant, se in die judicii cum Christo suos persecutores judicaturos, & quasi scabellum calcaturos & condemnaturos.

Nota. Vox *donec*, nec significat Christum eousque, scilicet ad diem judicii tantùm, sessurum ad dexteram Dei, quasi postea non sit sessurus: imò verò potiùs contrarium innuit, scilicet quòd tunc Christus, utpote planè de hostibus suis triumphans, plenissimè & pacatissimè sedere
D & regnare incipiet. Sic Matth. 1. 25. dicitur, quòd Joseph non cognovit Mariam, donec peperit Christum, ubi *donec* significat, quid factum sit ante partum, non autem quid factum sit post partum: tantùm enim voluit Matthæus asserere rem miram & naturaliter incredibilem, scilicet, Christi conceptionem sine patre, eò quòd mater ejus virum non cognoverit, *donec*, id est, usque ad partum. ita S. Hieron. & alii contra Helvidium.

Particula donec quid ante factū sit indicat, non quid postea.

Vers. 14.

Nonne omnes (angeli) sunt administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos qui hereditatem capient salutis] Vox *nonne*, non tam interrogat, quàm planè asserit: interrogatione enim utuntur Hebræi, quandò rem magis stabilire & asseverare volunt. q. d. Angeli non sedent ad dexteram Christi, uti Christus, quia ipsorum est ministrare Deo, & mitti ad salutem hominum procurandam, itaque subservire Christo.

Nota. Angeli non dicuntur hic, nec dicendi sunt ministri homi-

Angeli ministri Dei,

hominum, sed ministri & nuntii Dei ad homines, & propter hominum salutem. Vocat ergo hic Paulus angelos Dei administratores, id est officiales, qui aulam Dei, id est mundum hunc, & res humanas pro Deo administrant; ita tamen ut in quavis sua administratione & missione à Deo numquam recedant, sed semper ejus visione fruantur, sintque beati. *Angeli eorum*, inquit Christus Matth. 18. 10. *semper vident faciem Patris*.

Nota Secundò, Pro *missi*, græcè est ἀποστελλόμενα, id est qui mittuntur, scilicet etiamnum & quotidie, non quasi omnes actu mittantur, cùm sint innumerabiles, sed quòd destinati & præstò sint ad Dei nutum, ut mittantur & eant, quandocumque & quocumque Deo placuerit.

Angeli etiã mittuntur ad reprobos

Nota Tertiò, angelos mitti *propter eos qui hereditatem capient salutis*, id est, propter eos qui salvandi sunt, non quasi reprobi angelorum auxilio destituti sint, aut angeli non mittantur ad omnes omnino homines etiam eos qui ob peccata sua damnandi sunt: contrarium enim constat ex communi Ecclesiæ sensu, quo sentit & docet, ad omnes omnino homines, adeoque ad quemlibet reprobum, dum nascitur, à Deo destinari angelum Custodem. Sed quòd fructus ministerii angelorum maximè pateat & appareat in iis B qui salvi fiunt, & quos angeli de facto ad salutem perducunt,

Angeli ducunt animas in cælum.

quodque ministerium angelorum efficax non sit, & suum effectum, id est salutem, non sortiatur nisi in iis qui angelos audiendo, iisque obediendo salvi fiunt: in reprobis enim inefficax est omne angelorum ministerium, omnisque eorum labor & cura perditur. Rursum hisce verbis significatur finis & terminus ministerii angelorum esse hic, ut scilicet homines perducant ad salutem. Ultimum enim angelorum officium est animas sanctas ducere in cælum.

Ita anima Lazari ab angelis deportata est in cælum, Lucæ 16. Ita S. Antonius teste S. Hieron. vidit animam S. Pauli primi Eremitæ ab angelis ferri in cælum. Sic animam S. Martini angeli tulerunt in cælum, uti vidit S. Severinus Episcopus Coloniensis Sic apud S. Gregor. lib. 4. Dialog. 14. S. Servulus in morte audivit angelorum se ad cælum invitantium. Et S. Romula moriente, ante ostium ejus auditi sunt duo cælestes psallentium chori. Sic & S. Benedictus vidit animam Germani Episcopi Capuani, in sphæra ignea ab angelis ferri in cælum. Sic S. Magdalena quotidie septies ab angelis elevabatur in cælum, audiebatque eorum cælestem musicam: non dubium quin & in morte ab eisdem elevata eamdem audierit. Sic & S. Catharinæ corpus ab angelis in Sina, anima in cælum translata est. Sic angeli S. Agathæ non tantùm animam, sed & corpus curarunt: post martyrium enim hoc ei epitaphium posuerunt: *Mentem sanctam & spontaneam, Deo honorem, & patriæ liberationem.*

Quid debeamus angelis Custodibus.

Quare meritò S. Bernard. serm. 11. in psalm. *Qui habitat; Angelo*, inquit, *nostro debemus reverentiam pro præsentia, devotionem pro benevolentia, fiduciam pro custodia. Cautè ambula, ut scilicet, cui adsunt angeli (sicut eis mandatum est) in omnibus viis tuis, in quovis diversorio, in quovis angulo, angelo tuo reverentiam habe: tune audeas illo præsente, quod vidente me non auderes?* Idem serm. 2. in Vigilia Nativit. Domin. *Quantum putatis desiderant cives cælestes instaurari civitatis suæ ruinas? Quomodo discurrunt medii inter nos & Deum, fidelissimè portantes ad eum gemitus nostros, & ipsius nobis gratiam devotissimè reportantes? Planè non dedignabuntur ut simus eorum socii, quorum facti sunt jam ministri. Nonne enim omnes administratorii sunt spiritus? &c. Festinemus, obsecro, dilectissimi, festinemus, tota nos multitudo curia cælestis exspectat. Exultare angelos fecimus, quando conversi sumus ad pœnitentiam: proficiamus & festinemus complere de nobis eorum lætitiam. Væ tibi quicumque es qui deliberas redire ad lutum, reverti ad vomitum. Putasne placatos habebis in judicio, quos tanto & tam sperato privare vis gaudio?*

Angelos assistentes non mitti censet S. Dionys.

Angeli ministrantes mittuntur.

Quæritur hic, an omnes omnino angeli mittantur à Deo in ministerium? Negat S. Dionys. Cælestis hierarch. c. 8. & 13. & ex eo Gregor. hom. 14. in Evang. Ansel. hic, D. Thom. 1. p. q. 112. a. 4. Hi enim docent angelos alios esse assistentes, qui scilicet semper Deo assistunt & numquam mittuntur, & tales esse quatuor supremos ordines, scilicet Seraphim, Cherubim, Thronos & Dominationes. Alios esse ministrantes, qui sc. mittuntur ad omne ministerium, & tales esse reliquos quinque ordines inferiores. Probat hoc S. Dionys. ex Daniel. 7. 10. ubi dicitur: *Millia millium ministrabant ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Ecce hic distinguit Daniel angelos assistentes à ministrantibus, A dicit que illos his longè esse plures, scilicet ministrantes esse aliquot milliones mille enim millia est millio assistentes verò esse decies millies centena millia, quæ efficiunt mille milliones; millio enim sunt decies centena millia.

Secundò, quia hoc exigit rectus ordo naturæ & gratiæ, ut angeli superiores illuminent inferiores, inferiores verò exequantur id quod per superiorum illuminationem Deum velle fieri didicerunt.

Omnes angelos mitti verius est.

Verùm probabilior est contraria sententia, scilicet omnes omnino angelos à Deo mitti: id enim clarè hic dicit Apostolus. Respondent D. Thom. dupliciter, Primò, Apostolum non loqui de omnibus omnino angelis, sed iis tantùm qui Hebræis legem dederant; iis enim præfert Christum; ut probet legem Christi præstantiorem esse lege veteri. Sed hoc non satisfacit. dubium enim est ex quo ordine fuerit angelus, qui dedit legem Hebræis: imò multi etiam Catholici censent eum non fuisse ex ordine Angelorum, sed fuisse ex ordine Seraphim, scilicet fuisse Michaelem: hic enim est Hebræorum princeps, ut dicitur Daniel. 10. vers. ult. Si Michael, qui summus est ex assistentibus, mittitur, ergo omnes alii eo inferiores mittuntur.

Secundò, Apostolus probat hic Christum esse Deum, ex eo quòd omnibus omnino angelis sit superior, quodque ab omnibus angelis adorandus sit: ergo angelos omnes, etiam Cherubim & Seraphim, hoc loco intelligit.

Tertiò, quia pari modo Apostolus Ephes. 1. 21. & Coloss. 1. 16. Christum præfert omnibus omnino angelis, etiam Thronis & Dominationibus.

Omnes angeli non tantum interiùs, sed etiam exteriùs mittuntur.

Respondet Secundò, S. Thomas, omnes omnino angelos mitti, sed assistentes interiùs tantum, ut scilicet illuminent inferiores; ministrantes verò mitti exteriùs, ut jussa exequantur. Sed & hoc subtiliùs, quàm solidiùs dicitur: nam mitti in ministerium, absolutè est mitti exteriùs ad exequendam Dei voluntatem.

Seraphim missus est Isajæ 6.

Secundò, quia Isajæ 6. 6. dicitur unus de Seraphim, qui supremus est ordo missus ad Isajam. Respondet S. Dionys. illum ex inferiori angelorum ordine fuisse, dici tamen Seraphim, vel quia ab aliquo Seraphim erat missus vel ratione officii, quia scilicet mittebatur ut ignito calculo ureret labia Isajæ, ejusque peccata consumeret. Sed cùm nihil cogat C nos recedere à proprietate verborum, videtur hic verus Seraphim accipiendus æquè ut alibi accipiuntur veri Angeli, veri Throni & Dominationes: præsertim cùm numquam alibi in Scriptura reperiantur & nominentur Seraphim. Si enim nullus Seraph volavit ad Isajam, sed alium inferiorem misit qui volaret: quomodo ipsemet Seraph manens in cælo, volasse ad Isajam dici potuit? Quare propriè per Seraphim intelligunt angelum ordinis Seraphini S. Cyrill. Basil. Hieron. Chrysost. Procop. & alii in Isajæ c. 6.

Genes. 3. missus est Cherubim Itẽ Michael missus est Daniel 10.

Tertiò, Gen. 3. 24. missus est Cherubim, qui secundi est ordinis, ad custodiendum paradisum,

Quartò, quia Daniel. 10. v. 13. & 21. missus fuit Michael, quem multi docent esse primum angelorum & custodem Ecclesiæ, uti olim fuit Synagogæ: unde Ecclesia vocat eum primatem cælestis exercitus.

Quintò, quia Matth. 25. 31. omnes angeli venturi dicuntur cum Filio hominis ad judicium, videlicet ministerii causa, sicut & valdè probabile est Christo in cælum ascendenti omnes angelos honoris causa occurrisse. Denique si ipse Dei filius non per angelos, sed per se à Patre missus est legatus ad homines; quid ni per se mittantur & Seraphini? D

Iidem sunt angeli assistentes & ministrantes.

Assistentes rariùs mittuntur.

Ad S. Dionysium respondeo, eum non asserere suam sententiam, sed tantùm, ut probabilem proponere (idem facit S. Gregor. qui fatetur hac in re nihil certo dici posse) fundamentum verò illius non urget. Nam multi negant Daniel. 7. distingui angelos assistentes à ministrantibus, dicentes eosdem esse ministrantes & assistentes; sed copiæ causa à Daniele eosdem nunc assistentes, mox ministrantes vocari. Nam Apocal. 7. v. & 2. Reg. ult. v. 19. omnes omnino angeli stare sive assistere dicuntur coram Deo: unde & Ecclesia orat dicens, *Da Domine, ut à quibus tibi ministrantibus in cælo semper assistitur ab his in terra vita nostra muniatur.* quod sumptum videtur ex Matth. 18. ubi dicitur, *Angeli eorum semper vident faciem Patris mei, qui in cælis est.* Sed esto, distinguat eos Daniel, inde tamen non sequitur assistentes numquam mitti: dicuntur enim assistentes quòd rarius mittantur, & ferè semper Deo assistant. Id patet: nam eodem

cap.

cap. Daniel ait se accessisse ad unum ex assistentibus, & ab eo edoctum esse interpretationem sermonum. Raphael quoque, qui missus fuit ad Tobiam, dicit se esse *unum ex septem qui astant ante Deum*, Tobiæ 12. 15. Sic & Gabriel missus ad Zachariam: *Ego*, inquit, *sum Gabriel qui asto ante Deum, & missus sum loqui ad te*, Luc. 1. 19.

Raphael & Gabriel missi.

Ad secundam obiectionem Respondeo, illum esse communem divinæ providentiæ ordinem, ut sua decreta revelet superioribus angelis, qui ea significent inferioribus, ut ipsi illa exequantur. Cujus rei exempla sunt Zachar. 2. 3. Daniel. 8. 16. Apoc. 7. 2.

Deus illuminat inferiores angelos per superiores.

Verùm hoc non obstat, quin Deus justas ob causas sibi notas, subinde hunc ordinem mutet, & aliquem è superioribus mittat, qui per se jussa Dei exequatur, uti jam vidimus Seraphim missum esse ad Isajam, Cherubim ad paradisum, Michaelem ad Danielem, & ad Judæos. Superiores ergo, sive assistentes angeli, rariùs quidem, sed aliquando tamen mittuntur. *Omnes enim sunt administratorii spiritus in ministerium missi.* Ubi Nota τὸ *omnes*, non significare quòd omnes omnino aliquando mittantur; sed quòd de singulis ordinibus (esto de supremis raro) aliqui subinde mittantur. Est enim hic in voce *omnes*, distributio non pro singulis generum seu ordinum, sed pro generibus singulorum. q. d. Omnes angeli sunt administri Dei ejusque Missi, id est Legati; quia assistunt Deo parati ad omne ministerium: reipsa verò *omnes* sunt in ministerium missi. *omnes*, id est ex omnibus ordinibus aliqui. ita Molina 1. p. q. 112.

Moraliter S. Chrys. hic ex hoc angelorum ministerio, docet zelum animarum & studium convertendi & salvandi homines, esse opus non humanum, sed angelicum. *Hoc*, inquit, *est angelicæ functionis officium, ad salutem hominum ministerium Deo persolvere. Proinde hoc est opus angelicum omnia facere pro salute proximorum, magis autem hoc est opus Christi.*

Locus moraliter de zelo animarum.

CAPUT SECUNDUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos, ut Christum Christique legem studiosè observent.

Primò, ex eo, ne, si tantam negligant salutem, graviter à Deo puniantur.

Secundò, quòd lex Christi confirmata sit multis miraculis, & donis Spiritus sancti.

Tertiò, quòd non angelis, sed Christo subiecerit orbem terræ futurum.

Deinde v. 10. ad finem, multis docet, decuisse Christum pati & mori, itaque fratribus per omnia assimilari & compati, idque hoc fine, ut ab Hebræorum mentibus tollat scandalum crucis Christi.

1. Propterea abundantiùs oportet observare nos ea, quæ audivimus, ne fortè pereffluamus. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis prævaricatio & inobedientia accepit justam mercedis retributionem; 3. quomodo nos effugiemus; si tantam neglexerimus salutem? quæ cùm initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, 4. contestante Deo signis & portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus secundùm suam voluntatem. 5. Non enim angelis subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. 6. Testatus est autem in quodam loco quis, dicens; Quid est homo quòd memor es ejus, aut filius hominis quoniam visitas eum? 7. Minuisti eum paulo minùs ab angelis; gloria et honore coronasti eum; et constituisti eum super opera manuum tuarum. 8. Omnia subiecisti sub pedibus ejus. In eo enim quòd omnia ei subiecit nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. 9. Eum autem, qui modico quàm angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis, gloria & honore coronatum: ut gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem. 10. Decebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. 11. Qui enim sanctificat, & sanctificantur, ex uno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens: 12. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ laudabo te. 13. Et iterum; Ego ero fidens in eum. Et iterum; Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Deus; 14. Quia ergo pueri communicaverunt carni & sanguini, & ipse similiter participavit eisdem; ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, id est diabolum; 15. & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. 16. Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. 17. Vnde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum, ut propitiaret delicta populi. 18. In eo enim, in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis, qui tentantur, auxiliari.

Vers. 1. PROPTEREA ABUNDANTIUS (id est magis, diligentiùs & vehementiùs) OPORTET OBSERVARE (græcè προσέχειν, id est, attendere, & mentem applicare) NOS EA QUÆ AUDIVIMUS, NE FORTE PEREFFLUAMUS] Ostensa dignitate & præcellentia Christi, nunc hortatur & urget Apostolus Hebræos, ut Christi doctrinam & legem attentius quàm antè tota mente excipiant. quasi dicat, Hactenus, ò Hebræi, Christiani quidem fuistis, sed Mosi adhuc plus æquo addicti, Christum non tanti uti par erat, fecistis, & ægrè à lege Mosis vos abduci permisistis: idque quia non satis considerastis quis sit Moses, famulus scilicet; & quis sit Christus, scilicet Deus & Dominus omnium hominum & angelorum: jam verò postquam divinitatem & præeminentiam Christi cap. 1. vobis clarè probavi & repræsentavi, agite, advertite, quis & quantus sit Christus, magisque & studiosiùs quàm antè iis quæ audivistis à Christo & Apostolis Christi, intendite, ut Mosis & legis veteris memoriam & amorem planè ex animo vestro evellatis, totosque vos applicetis legi Christi cognoscendæ & perficiendæ, ac pro ea bonorum spoliationem, omnemque persecutionem læto & constanti animo perferatis.

Intentio Apostoli hoc capite, abducere Hebræos à Mose ad Christum.

NE FORTE PEREFFLUAMUS] Hoc est, ne instar perfluentis chartæ, quæ non retinet characteres, auditam doctrinam non retineamus sed eam diffluere sinamus. Secundò & meliùs, q. d. Ne velut vasa rimarum plena, sermonem Christi audium quasi divini verbi suavissimum balsamum, memoria & mente non contineamus, sed irrecuperabiliter eum effluere sinamus. Est metaphora à vasis, quæ cum rimosa sunt, aquam aut liquorem alium nõ retinent, sed effluere sinunt, ita ut ampliùs colligi non possit. juxta illud Eccli. 21. 17. *Cor fatui quasi vas confractum, & omnem sapientiam non tenebit.* Sic Terentianus; ille Parmeno: *Plenus*, inquit, *rimarum sum, hac illacque perfluo.* Unde nonnulli putant hic legendum non *pereffluamus*, sed *perfluamus*. Verùm *perfluamus* habent omnia exemplaria, idque signifi-can-

Metaphora sumpta à vasis rimosis.

mitius est quàm *perfluamus*. Duo enim significat; Primum aquam è vase, & sermonem è mente perfluere & elabi. Secundò, aquam è vase, sermonem è mente lapsum dilabi, diffluere & perire, ut amplius recipi non possit. Unde S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. & Syrus sic explicant: *ne effluamus* vel *perefluamus*, id est, inquiunt, ne excidamus à via salutis, & pereamus. Notat Chrysost. hanc phrasim sumptam esse ex Proverb. 3. 21. ubi Septuag. habent, *υἱὲ μὴ παραρρυῇς*, id est fili ne effluas, pro quo Hebraea & noster Interpres legunt, *Fili ne effluant haec* (sapientiae monita) *ab oculis tuis*.

Tertiò, Barradius to. 3. lib. 1. c. 23. sic explicat: *ne forte perefluamus*, hoc est, ne fortè negligentes, & minimè attenti mente, in alia negotia, vel in cupiditates effluamus & distrahamur, ne fortè attentionem in res alias, non in verba Dei, negligenter effundamus. Sicut enim vas perefluit, cùm aquam quam continet effundit: sic auditor perefluit, cùm attentionem ex mente effundit, auditque negligenter. Verùm secundus sensus uti simplicior, ita germanior est.

Vers. 2. & 3. SI ENIM QUI PER ANGELOS DICTUS EST SERMO, [id est, quae per angelos dictata est lex Exodi 19. & 20.] FACTUS EST FIRMUS, &c. QUOMODO NOS EFFUGIEMUS, SI TANTAM NEGLEXERIMUS SALUTEM?] q. d. Si lex vetus per angelos data in Sina facta est firma, id est, confirmata à Deo fuit fulguribus, terraemotu, fumo, tonitruis, Exodi 19. 16. & maximè terribili praevaricantium vindicta; si, inquam, legis praevaricatores tantopere puniti sunt, v. g. cùm adorarunt vitulum. Exodi 32. 28. cùm fornicati sunt cum filiabus Moab, Num. 25. v. 4. & 9. cùm sabbatum violarunt, Num. 15. 35. & aliàs saepe cùm contra Dominum, Mosem & Aaronem murmurarunt; quomodo & quanto graviùs nos Christiani puniemur, si negligamus salutem, id est Evangelium, quod animae salutem affert, quod non angeli, sed ipse Christus Dei Filius enarravit & sanxit, quodque Apostoli tot signis & miraculis confirmarunt, ut sequitur.

Lex vetus ab angelis data, & ejus praevaricatores puniti.

Vers. 3. QUAE [scilicet salus, id est, salutis Evangelium & annuntiatio] CUM INITIUM ACCEPISSET ENARRARI PER DOMINUM (Christum) AB EIS QUI AUDIERUNT [id est, ab Apostolis] IN NOS (id est,
Vers. 4. usque ad nostra haec tempora) CONFIRMATA EST, CONTESTANTE DEO SIGNIS ET PORTENTIS, ET VARIIS VIRTUTIBUS [id est, potentibus miraculis] ET SPIRITUS SANCTI DISTRIBUTIONIBUS (id est donis linguarum, prophetiae & aliis, quae Spiritus sanctus cuique distribuit) SECUNDUM SUAM VOLUNTATEM] Hinc Calvinus, Beza, imò & Cajetan. probare conantur hanc epistolam non esse S. Pauli, quia, inquiunt, Paulus Galat. 1. ait se à nullo homine didicisse fidem & Evangelium, sed à solo Deo; hic autem significat se ab Apostolis in fide edoctum aut certè confirmatum esse.

Error Calvini, Bezae, & Cajetani.

Respondeo, Non dicit hic Apostolus, se ab Apostolis in fide confirmatum esse, sed ipsum Evangelium, id est, legem & dogmata Christi à Deo confirmata esse multis miraculis, idque saepiùs & continuè ad sua usque tempora. Non ergo aliud dicit hic Apostolus quàm quod Marcus c. ult. 20. cùm ait: *Illi*, Apostoli, *autem profecti praedicaverunt ubique, Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis*. Haec autem signa paulò antè explicavit ibidem Christus dicens: *Signa autem eos qui crediderint, haec sequentur: in nomine meo daemonia eiicient, linguis loquentur novis, serpentes tollent, & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super aegros manus imponent, & bene habebunt*.

Nota. *Signa*, *portenta*, & *virtutes* reipsa idem sunt, sed tantùm connotato distinguuntur. miracula enim dicuntur *signa*, quia indicia sunt veritatis & doctrinae, verique Prophetae & doctoris. eadem dicuntur *portenta*, id est, prodigia, quia tam naturae vim, usum & cursum, quàm hominum scientiam & opinionem superant: unde ea suspiciunt & admirantur homines, quasi nova, insolita, transscendentia & divina. Eadem denique dicuntur *virtutes*, quia sunt opera virtutis & omnipotentiae Dei.

Miracula, signa, portenta, virtutes quomodo differant.

Vers. 5. NON ENIM ANGELIS SUBIECIT DEUS ORBEM TERRAE FUTURUM] q. d. Christo est auscultandum & parendum, non angelis; quia non angeli, sed Christus orbis est dominus & judex.

Quaeres, quis hic vocetur *orbis terrae futurus*? Respondet Primò, S. Chrysost. esse mundum hunc qui tunc erat futurus, cùm Filius Dei erat in sua aeternitate, destinatusque & decretus erat à Patre mundi dominus.

Secundò, Franc. Ribera intelligit Ecclesiam Christi, quae erat futura cùm Filius ageret apud Patrem, decerneretur que parens & caput Ecclesiae per suam incarnationem futurae & nasciturae. Hanc enim dici putat orbem futurum, quia in ea futuri erant novi homines, nova respublica, nova lex, nouus rex, nova Sacramenta, novum regnum Christi, non temporale, sed spirituale per fidem & gratiam, quibus inchoamus regnum caeleste, beatum & aeternum. q. d. Apostolus, Vos ò Hebraei, estis initium huius orbis futuri, & huius novi saeculi Christiani, quod non angelis, sed Christo subiecit Deus: quare non Mosi, non legi veteri, sed Christo ejusque novae legi parere, eamque constanter retinere debetis, cùm non Mosi, imò nec angelis, sed Christo Deus vos atque omnes homines subiecerit. Sed valdè impropriè & obscurè Ecclesia vocatur *orbis terrae futurus*, nec usquam in Scriptura ita nominatur.

Orbis terrae futurus est Ecclesia Christianorum, ait Ribera.

Itaque Tertiò, planissimè & aptissimè, Theodoretus S. Thom. & Lyran. accipiunt orbem futurum post resurrectionem & judicium generale, quem Deus Pater in suo decreto & praedestinatione subiecit, & actu reipsa subiiciet Christo in fine mundi: tunc enim Christus victis planè omnibus suis hostibus, plenissimo triumpho, imperio & dominio, cum suis Sanctis in hoc orbe regnabit. Id patet ex vers. 8. ubi cùm Paulus citasset illud psalmi, *Omnia subiecisti sub pedibus ejus*, subdit, *Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei*. q. d. Sed videbimus omnia Christo subiecta in orbe futuro, post resurrectionem: passim enim Hebraeos ad constantiam in fide & tolerantiam persecutionum excitat hic Paulus, per spem beatitudinis & gloriae caelestis, futuraeque resurrectionis, & innovationis mundi, rerumque omnium. hinc Isaiae 9. 6. Christus vocatur *pater futuri saeculi*, id est, Dominus Beatorum & totius mundi in resurrectione renovandi. Hinc etiam Isaiae 65. 17. in futuro hoc orbe & saeculo dicitur creandus esse nouus mundus, novi caeli, nova terra.

Orbis futurus post generale judicium erit in gloria caelestis.

Dices, Quomodo de hoc orbe addit Apostolus dicens, *De quo loquimur*? Hactenus enim non egit de resurrectione, & futuro post eam orbe.

Respond. Apostolum de resurrectione, & novo orbe in ea futuro egisse cap. 1. v. 12. cùm ait, *Et velut amictum mutabis eos*, scilicet caelos in resurrectione. & v. 6. ubi ait: *Et cùm iterum*, putà in resurrectione, *introducit primogenitum in orbem terrae, dicit, Et adorent eum omnes angeli Dei*. Ecce ad haec verba alludit Apostolus hic. & hic est orbis terrae futurus. Felix, qui hunc orbem futurum semper mente versat, ad eumque se componit.

TESTATUS EST AUTEM IN QUODAM LOCO QUIS DICENS] Ex testimonio Davidis psal. 8. probat id, quod dixit; scilicet orbem terrae, futurum, Christo esse subiectum. Vers. 6.

Nota. De Davide dicit, *quis*, id est, quidam, non per contemptum, sed quia loquitur Hebraeis, ait Chrysost. qui in Scripturis & in psalmis erant versatissimi & peritissimi. q. d. Ille quem nostis, et quotidie legitis ac teritis, scilicet David, dicit:

QUID EST HOMO QUOD MEMOR ES EIUS] Nota. Psal. 8. celebrat Psaltes Dei creatoris magnitudinem, et beneficentiam, ex tot et tam miris eius creaturis, ac praesertim ex homine, quem omnium quasi regem et dominum constituit. Id ita esse docet Nazianz. Theodor. Euseb. Apollinar. in Catena Graecorum in psal. 8. et patet ex ipsis psalmi verbis, *Quoniam*, inquit, *videbo caelos, opera digitorum tuorum, lunam, & stellas, quae tu fundasti; quid est homo quod memor es eius? Gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum: omnia subiecisti sub pedibus eius, oves & boves universas, insuper & pecora campi, volucres caeli, & pisces maris*. Quis non videt hic describi dominium hominis in pecora et alia animalia, datum homini à Deo in prima sui creatione? quis non videt hisce verbis alludere Psaltem, imò citare verba Dei Genes. 1. v. 26. quibus ait? *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: & praesit piscibus maris, & volatilibus caeli, & bestiis, universaeque terrae, omnique reptili quod movetur in terra*.

Psalmi 8. sensus & argumentio.

Hominis dominium in caeteras creaturas.

Dices, Si hic psalmus canit excellentiam creaturarum,

ac præsertim hominis cujuslibet, ergo malè Paulus illum appropriat Christo homini.

Una Scriptura admittit plures sensus.

Respondeo, nego consequentiam. Pro quo Nota, Scripturam admittere plures sensus litterales, præsertim cùm unus alteri subordinatus est, cumque unus in altero quasi species in suo genere, aut individuum in sua specie continetur & eminet. Tunc enim non tam duo, quàm unus è duobus conflatus perfectusque est sensus. Psaltes ergo psal. 8. celebrat Dei magnificentiam, ex tot tantisque Dei creaturis, maximè hominibus: sed quia inter has creaturas & homines nobilissimus est & eminet Christus; hinc Christo præ ceteris non tantùm allegoricè, sed & litteraliter appropriatur hic psalmus, ut patet ex hoc loco Pauli, & ex Matth. 21. 16. & ex 1. Corinth. 15. 26. Simile est Deuter. 18. 15. ubi dicitur: *Prophetam de gente tua suscitabit tibi Dominus: ipsum audies, ut petisti à Domino Deo tuo in Horeb.* Primò enim per Prophetam hunc intelligit quoslibet veros Prophetas, putà Isaiam, Ieremiam, Oseam, & alios. Secundò, per *Prophetam* propriè intelligit Christum, ut patet Actor. 3. v. 22. & cap. 7. v. 37. vide dicta Deuter. 18. v. 15.

Locus Deut. 18. explicatus.

Christus est Propheta singularis.

Sic & hoc psal. 8. canit Psaltes magnificentiam Dei in genere ex creatione omnium rerum & hominum, sed maximè Christi, qui caput & vertex est omnium creaturarum & hominum, quique omnium admirandorum & creatorum nodus est, compendium & speculum; unde hebraicè hic psalmus inscribitur למנצח *lamnatseach*, id est, ut vertit Aquila, Theodotion & V. editio, *victori*, scilicet mortis & diaboli Christo. Septuag. vertunt, *in finem*, id est in Christum, qui finis est peccati & mortis, regnumque satanæ finivit & abolevit. Rursum plenum dominium in pisces, volucres & feras, de quo agit Psaltes v. 8. & 9. soli Christo jam competit: homo enim Deo rebellis, & in peccatum lapsus perdidit hoc perfectum dominium in bestias. Celebrat ergo Psaltes hoc psal. 8. exaltationem hominis & humanitatis nostræ factam in Christo, & per Christum, tamquam naturæ nostræ ducem, principem & reparatorem. Ita S. Chrysostomus Theodoretus Hieron. Theophylatus & alii, vel hic vel in psalm. 8. In Christo enim maximè resplendet Dei gloria & magnificentia, tum quia Christus unus inter omnes homines innocentiam & integritatem primævæ creationis humanæ, ac consequenter dominium plenum in omnia animalia retinuit; tum quia in Christo & per Christum, inquit Chrysost. *Mors victa est, dæmones vincti, cæli aperti sunt, Spiritus sanctus missus est, servi liberi facti sunt, inimici filii, & homines angeli effecti sunt, imò Deus homo factus est, & homo factus est Deus.*

Christus omnium admirandorum compendium, ac omnium Dominus. Psalm. 8. hebraicè in [illegible] Christo. [illegible] in [illegible] humana.

QUID EST HOMO QUÒD MEMOR ES EJUS?] Pendet hic versus à præcedenti in psalm. 8. qui sic habet: *Quoniam videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti*, deinde mox sequitur, *Quid est homo quòd memor es ejus?* quasi dicat, Cùm tuorum cælorum ac stellarum, ô Domine, amplitudinem, motum, pulchritudinem, ac multitudinem & ordinem contemplor, hæcque omnia servire homini, esseque locum ejus beatitudini præparatum cogito & meditor, admirabundus exclamo, Quid est, quantula res est homo, quòd ita visitas eum? quanta est tua, ô Domine, dignatio, qua homuncionis ita es memor, ita eum curas, & prævenis tua benevolentia, totque beneficiis? præsertim quòd in Christo, & per Christum ipsum ita evexeris, & evehas in dies in cælum usque.

Dei erga nos cura et beneficentia magnifica.

Nota. Pro *homo*, hebraicè est אנוש *enos*, id est, miser, fragilis, infirmus, ærumnosus: sicut enim homo dicitur *adam*, ratione materiæ, quia ex *adama*, id est terra, formatus est *Adam*. quasi homo ab humo: & sicuti idem homo ratione animæ dicitur איש *isch*, quasi אש, id est ignis; nam ut ait Poeta, *Igneus est illis* (animabus) *vigor & cælestis origo*: ita homo post lapsum in peccatum & ærumnas, dicitur *enos*, quasi אנש *anus*, id est, desperatæ salutis, & certæ morti destinatus. Secundò, *enos* hic alludit ad radicem נשה *nasa*, id est, oblivisci, ut littera א in *enos*, non sit radicalis, sed heemantica; sicque *enos* idem est, quod obliviosus, vel oblivioni tradendus q. d. Quis est ille *enos*, id est, obliviscens homo & stupidus, qui tam tui ô Domine, quam suæ salutis obliviscitur, ut eius recorderis? quis est *enos*, id est, ille ærumnosus, desperatus, memoria indignus, imo morti & oblivioni brevi tradendus, ut tu Domine ejus recordari digneris; itaque recordari, ut eum lapsum erigere, adeoque Christo Deo unire, & per Christum salvare & glorificare cogites & destines? Ita Origen. & Hesych. in psalm. 8.

Homo hebraicè dicitur enos, id est, miser, obliviosus & desperatus.

Enos ergo dicitur homo infirmus & incurabilis, ac si solus homo sit inter omnes creaturas incurabilis: qui à nomine nisi à solo Deo curari possit, quique salutem & bona sua omnia, ab uno Deo expectare debeat, ac proinde qui, si sapit, in Deo bona se spe sustineat, in eoque totus securè sine sui suarumque rerum cura recumbat, oportet; inquit Philo lib. de Abrahamo.

MINUISTI EUM PAULÒ MINUS AB ANGELIS] Hebræum תחסרהו *hechesir*, & Græcum ἠλάττωσας significat ita quempiam minui, ut ex majori gradu, honore, aut opulentia & statu ad minorem descendat. Sic enim Christus, cùm esset Deus summus & ditissimus, propter nos factus est puer parvulus & pauperrimus; itaque à summo deitatis ad imum humanitatis nostræ descendit, & capite quasi minutus est. *VERS. 7.*

Deus pro nobis imminutus.

Secundò, pro *paulò minùs*, græcè est βραχύ τι, quod respondet Hebræo מעט *meat*, id est, parum, & denotat parvitatem tam temporis quàm quantitatis. Unde aliqui cum Syro vertunt, *paulisper* vel *parvo tempore*; alii & potiùs vertunt, *parva quantitate*, distantia & intervallo, sive parva in re. Uterque sensus huic loco congruit: homo enim parvo intervallo, scilicet corpore mortali & passibili, distat ab angelo; detrahe homini corpus, homo erit angelus. Rursum *paulisper*, scilicet tempore hujus brevis & mortalis vitæ, homo minor est angelis: nam in resurrectione Beati omnes in gloria pares & similes erunt angelis Dei, Lucæ 20. 36. Hæc veriora sunt in homine Christo. nam natura humana in Christo in parva re, & parvo tempore minor fuit angelis, quia in hac vita ac præsertim in morte & cruce, ut notat Apostolus v. 9. habuit corpus mortale & passibile, cùm angeli sint immortales & gloriosi. Hinc in passione humiliatus fuit, afflictus, & tortus valdè; adeò ut diceret, *Ego sum vermis & non homo*: sed ita, ut in omni passione tam animi constantiam, quàm personæ dignitatem retinuerit, eamque per terræ motum, eclipsim solis, tenebras, aliaque miracula ostenderit. Rursum Christus mortuus quidem & sepultus est, sed ita ut caro eius quasi sancta & inviolabilis non viderit corruptionem; in altera verò vita, scilicet statim post resurrectionem, Christus accepit corpus immortale & gloriosum, ac consequenter angelis par, imò loco & honore superior effectus est; collocatus enim est ad dexteram Patris.

Homo in quibus minor angelo.

Christus quomodo & quando minor angelis.

Secundò, anima Christi quoad naturam minor est angelis, sed quoad sapientiam, gratiam & gloriam, & quoad unionem cum Verbo, longè major est, & semper fuit angelis.

Nota. Pro *ab angelis*, hebraicè est *meelohim*, quod S. Hieron. Theodotion & V. editio vertunt, *à Deo*. idque suo modo verum est: homo enim est Dei imago, & terrestris quidam Deus, ac dominus omnium, unde præ reliquis creaturis homo ad Deum accedit quàm maximè, Deoque paulò est minor, si cum aliis rebus creatis conferatur, quæ longiùs à Deo distant. Hoc autem multò veriùs est in Christo homine. natura enim humana in Christo licet creata sit, subsistit tamen in eadem subsistentia & persona, in qua Deus, Deique Filius subsistit: hinc quoque sedet ad dexteram Patris quasi loco & honore Patri proximo; ergo paulò minor est Deo. Verùm meliùs Septuaginta, & ex iis S. Paulus, Chaldæus quoque, & Syrus vertunt, *minuisti eum paulò minùs ab angelis*. Hebræum enim אלהים *elohim* non tantum Deum, sed & angelos, imò & principes ac judices, qui Dei imperium, dominium & gubernationem participant, significat, ut psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebraicè *elohim*, id est judicum) *in medio autem deos* (id est judices) *dijudicat*. Psalm. 137. 1. *In conspectu angelorum*, hebraicè *elohim*, *psallam tibi*. Psalm. 96. 7. *Adorate eum omnes angeli*, hebraicè *elohim*, *eius*. Omnes enim homines, etiam Christus, propriè loquendo ab angelis parum, à Deo verò multùm, imò infinitum, minorati sunt, distantes & disjuncti. Unde Philip. 2. 7. dicitur quòd Christus, *cùm in forma Dei esset, semetipsum exinanivit*, dum *in similitudinem hominum factus est, & habitu inventus ut homo*.

Homo imago Dei, & Deus terrestris.

GLORIA ET HONORE CORONASTI EUM (hominem,

Gloria triplex hominis, & Christi;

nem; maximè Christum) ET CONSTITUISTI EUM SUPER OPERA MANUUM TUARUM] *Gloria*, scilicet triplici, Primò, quia hominem ad tuam imaginem creasti & formasti, eique mentem rationis, libertatis, beatitudinis & Dei capacem dedisti. Secundò, quia hominem *constituisti super opera tua*. Hebraicè תמשילהו *tamscilehu*, id est, *dominari fecisti*, vel dominum eum constituisti operum tuorum, id est totius mundi, ac præsertim omnium animalium, non tantùm cicurum, sed & pecorum campi, id est ferarum: hisce enim plenè dominabatur Adam in paradiso; jam verò post lapsum homo imperfectè & semiplenè eis dominatur, inquit Chrysostomus, quia scilicet animalia quævis homo capere, subiicere & cicurare potest: Christus autem æquè ut Adam plenè iis dominatur, unde Christo soli hic versus convenit.

Tertiò, & maximè, gloria resurrectionis, ascensionis, celebritatis famæ & nominis, judiciariæ potestatis, & perfecti dominii in omnia, coronasti hominem, & humanam naturam in Christo; cùm Christum hominem omni hac gloria dotasti & coronasti, ut patet versu nono.

Corona apud Hebræos abundantiam et cumulum omnium bonorũ significat.

Nota. *Coronasti*, dupliciter accipi potest: Primò, *coronasti*, id est, copiosè & quasi undique cinxisti & circumvallasti eum gloria, instar coronæ. *corona* enim Hebræis copiam & affluentiam significat, ut psal. 64. 12. *Benedices coronæ anni benignitatis tuæ*. Ubi *coronam anni* vocat copiam florum, herbarum, segetum, fructuum, quibus quasi coronis coronatur annus benignitatis, id est, annus quem Deus sua benignitate fertilem facit. Unde Hebræi aliter jam distinguentes, & pro עטרת *ateret*, id est *corona*, punctantes עטרת *atarta*, id est *coronasti*, vertunt, coronasti annum bonitate vel beneficentia tua, id est, cumulasti annum proventu abundanti quem largitur bonitas tua: Hinc *coronam* hanc explicans Psaltes subdit. *Et campi tui replebuntur ubertate*. Sic & psalm. 5. v. 13. *Domine ut scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*, id est, Domine tua benevolentia, quasi scuto, undique nos communis, protegis & circumvallas. Psal. 102. 4. *Qui coronat te in misericordia & miserationibus*. q. d. Deus erga te ò anima, adeò misericors est, ut suis miserationibus quasi corona circumcingat te.

Variis coronis coronat nos Deus.

Secundò, *coronasti*, id est, coronam gloriæ pro meritis dedisti; q. d. Christus luctatus cum morte & dæmone vicit, meruit, obtinuit coronam gloriæ, tum corporis sui, tum famæ & nominis suis, tum pleni dominii in omnia, qua tu, ò Domine, eum quasi triumphatorem coronasti. patet v. 9.

VERS. 8. NUNC AUTEM NECDUM VIDEMUS OMNIA SUBIECTA EI] q. d. Ne turbemini, ò Hebræi, si dicam Christum regnare, omniaque illi subiecta esse, eò quòd videatis hostes Christi vobis dominari, vosque mulctare bonorum jactura, exilio, aliisque pœnis: necdum enim imperator noster Christus cuncta obtinuit, adhuc hostes ei rebellant, necdum futurus orbis (de quo dixi) ad quem suspiramus apparuit; sed modicum expectate, donec impii impleant mensuram peccatorum suorum, donec finiatur hæc generatio, hoc sæculum, nimirum in fine mundi cuncta Christus obtinebit, eruntque omnia ei subiecta, ac tunc vos cum illo triumphabitis, & dominabimini hostibus vestris, imò rebus omnibus. Ita S. Chrysostomus.

Omnia Christo subiicientur in fine mundi.

VERS. 9. EUM AUTEM; QUI MODICO QUAM ANGELI MINORATUS EST, VIDEMUS JESUM, PROPTER PASSIONEM MORTIS, GLORIA ET HONORE CORONATUM, UT GRATIA DEI PRO OMNIBUS GUSTARET MORTEM] Est hic hyperbaton, sive perturbatus verborum ordo, qui sic clarè ordinandus est: *Iesum autem eum videmus gloria & honore coronatum, qui modico*, id est paulò minùs, *quàm angeli minoratus est, propter* (id est ad, scilicet subeundam) *passionem mortis, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem*. Sic enim omnia clarè & aptè cohærent. Est enim hic antithesis versus præcedentis. q.d. Licet hoc tempore necdum videamus omnia subiecta Christo, videmus tamen ipsum Christum gloria & honore jam coronatum, uti de eo præcinuit Psaltes; quia scilicet Christi nomen, fides, fama & gloria ubique propagatur: omnes enim gentes relictis suis idolis agnoscunt & colunt Christum crucifixum, tamquam suum salvatorem. Unde non dubitamus, sed certis-

Hebræi animantur ad certamina & labores.

A simo speramus & credimus, quòd, sicut unum Psaltis versiculum in Christo impletum videmus, ita & brevi alterum explendum visuri simus scilicet in resurrectione Christo planè omnia subiecta fore. iam ergo Christus gloria & honore coronatus vestra, ò Hebræi, pro fide certamina ex alto spectat, ut fortiter certantes & vincentes post modicum laborem & tempus coronet corona gloriæ, imò coronæ suæ participes efficiat in omnem æternitatem. Præclarè Tertull. ad Martyres cap. 3. *Vos*, inquit, *benedicti, bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes Deus vivus est, xystarches Spiritus sanctus, corona æternitatis bravium, angelicæ substantiæ politia in cælis, gloria in sæcula sæculorum. Itaque epistates vester Iesus Christus, qui vos Spiritu unxit, & ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem à liberiore conditione seponere, ut vires corroborarentur in vobis. Nempe enim & athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, coguntur, cruciantur, fatigantur, quanto plus in exercitationibus laboraverint, tanto plus de victoria sperant. Et illi ut coronam corruptibilem consequantur, nos æternam consecuturi: quia virtus duritia extruitur, mollitia verò destruitur.*

B Nota τὸ *propter passionem*, non significat Christum per passionem, vel in passione minoratum esse. Sic enim græcè dicendum fuisset, διὰ τοῦ παθήματος: jam autem dicitur διὰ τὸ πάθημα, id est, propter passionem, ut scilicet pati & mori posset, ideo minoratus est Christus in sua incarnatione, & nativitate humana. διὰ ergo, id est propter, hic non materiam vel subiectum, sed causam finalem significat; hanc enim clarè explicat, dum subdit:

Causa finalis minorationis Christi.

UT GRATIA DEI PRO OMNIBUS GUSTARET MORTEM] *Gratia Dei*, id est, gratuita Dei misericordia. q. d. Minoratus est Christus in nativitate, qua natus est homo passibilis, morti & cruci destinatus, non ex necessitate, non ex merito hominum, vel angelorum, multo minùs ex culpa sua, sed ex pura Dei misericordia & gratia, qua voluit Deus Pater eum talem nasci, ut pro omnibus mori, omnesque sua morte redimere possit.

Nota. Pro χάριτι, id est, *gratia Dei*, Theodor. Theophyl. Oecum. legunt χωρὶς Θεοῦ, id est sine Deo, vel excepto Deo, adduntque ita corruptum esse hunc locum à Nestorianis; hinc enim illi probant in Christo duas fuisse personas, & Deum ab homine fuisse separatum. C Verùm ante Nestorium Ambros. lib. de Fide c. 4. legit quoque τὸ *sine Deo*, sicq; explicat, Christus pro omnibus *sine Deo*, id est excepto Deo, mortem gustavit. q.d. Christus pro omnibus omnino, et iam angelis, non autem pro Deo ipso (Deum enim excipio) mortuus est, non quasi angelos redemerit Christus, sed quòd angelos hominibus reconciliarit, eorumque lætitiam & gloriam auxerit, dum sedes eorum ex quibus collapsi erant dæmones, per homines restauravit & replevit. Ita S. Ambros. Theodor. Theophyl. Oecumen.

Error Nestorii.

Christus pro angelis etiam mortuus est, quomodo.

Verùm legendum est cum nostro Interprete, Syro, Chrysost. & aliis, χάριτι, id est, gratia, dono & beneficio Dei: hoc enim verbo tollit ad Hebræis scandalum crucis. Dicebant enim Judæi, Si Christus est tantus & tam gloriosus, cur crucifixus est & mortuus? respondet Apostolus, id immensæ fuisse gratiæ & clementiæ Dei, ut ejus morte nos redimeremur. Licet enim Deus alio modo nos redimere potuisset, tamen noluit, quia hic modus, ut scilicet per Christi mortem redimeremur, maximè decebat Dei infinitam bonitatem & misericordiam.

Opus gratiæ nostra redemptio.

D Secundò, quod Noster vertit, *pro omnibus*, græcè est ὑπὲρ παντὸς, id est, pro omni, pro quolibet: quod ponitur pro ὑπὲρ πάντων (& ita fortè in Græco hic legendum est,) id est prò omnibus.

Tertiò, pro *gustaret*, Ribera vult legendum, *gustavit*, ipse enim sine hyperbato hæc sic explicat: Propter passionem mortis, inquit, gloria & honore coronatus est Christus, ex quo sequitur, quòd mortem gustarit Christus, non fuisse suæ culpæ, aut peccati alicujus, quod fecerit Christus, quoque mortem sit meritus; sed hoc fuisse puræ Dei gratiæ & misericordiæ. nam vocula *ut*, inquit Ribera hic, ut & alibi, sæpè non finem, sed sequelam, sive id quod consecutum est, significat. Verùm omnia exemplaria Latina & Græca habent, γεύσηται, id est *gustaret*: & hæc ejus expositio, licet ingeniosa, satis implexa & jejuna videtur; ergo admittendum est hyperbaton, quod jam dixi, illudque admittit S. Aug. libr. 3. contra Maximinum cap. 25. S. Thomas, Adamus & alii: tunc enim omnia sunt plana, & hyperbata Apostolus,

In Apostolo hic admittendum hyperbaton.

lus, utpote spiritu turgidum, habet familiaria, ut dixi can. 38. A

Hæc ergo sententia pendet & cohæret cum *minoratus est*. q.d. Christus minoratus est, dum factus est homo passibilis, hac de causa, ut scilicet ex magna Dei misericordia, pro hominibus patiens & moriens, eosdem morte & inferno liberaret, uti dixi.

Quartò, dicit Apostolus Christum non comedisse, sed gustasse mortem; quia non mansit Christus, imò vix hæsit in morte: nam statim resurrexit, ita ut videatur mortem non hausisse, nec optasse, sed degustasse tantùm, quomodo infrà ca. 6. 4. dicuntur nonnulli donum Dei gustare, quod mox evomunt. Ita S. Chrysostom. Verùm simpliciori & communiori hebraismo *gustare mortem*, idem est, quod mori, sive mox resurgas, sive in morte perdures, ut patet Joan. 8. 52. Matth. 16. 28. & alibi. *Sicut medicus*, inquit Theophyl. *cùm videt ægrotum fastidire cibos & pharmaca, prior ipse ea sumit, ut ægrum ad eadem sumendum inducat: Ita Christus prior gustavit mortem, ut eam gustare non horreat Christianus.*

Christus gustavit mortem, ut eam non horreat Christianus.

VERS. 10. DECEBAT ENIM EUM, PROPTER QUEM OMNIA, QUI MULTOS FILIOS IN GLORIAM ADDUXERAT, AUCTOREM SALUTIS EORUM PER PASSIONEM CONSUMMARE] id est, decebat Deum Patrem, Christum passioni tradere. Deus enim Pater est is, propter quem, & per quem sunt omnia. B

Ubi Nota præpositionem διά, id est *per*, tribui quoque Patri: malè ergo ex ea, quòd alibi tribui soleat Filio, colligunt Arriani, Filium Patre esse minorem. Rursum malè Nestorius illum *propter quem omnia*, dicebat esse Patrem, illum verò *per quem omnia*, esse Filium; quasi hi duo Jesum à se persona distinctum passione consummarint: utrumque enim soli Patri hic tribuitur; idque eo fine, q.d. Apostolus, Quia Deus Pater omnia facit perfectissimè propter se & suam gloriam; hinc decebat, ut & Christum passione consummaret, ut scilicet in Christo justitiam, bonitatem, sapientiam, omnemque gloriam ostenderet.

Error Arianorum et Nestorii

Secundò, *adduxerat*, id est, adducere decreverat & prædestinaverat; sive adduxerat, non actu & reipsa, sed in æterno suo decreto & prædestinatione. Vide can. 36. Jam per *filios* intelligit justos & sanctos. Loquitur autem Apostolus maximè de Sanctis, qui ante Christum vixerunt, C jamque defuncti erant in statu salutis, & certa spe gloriæ; tantùm enim expectabant Christum, qui morte sua cælum & aditum ad gloriam aperiret: hi enim jam quasi adducti ad gloriam, unumque pedem in cælo habere videbantur. Rursum pro *auctorem*, græcè est ἀρχηγὸν, id est, principem & ducem. q.d. Decebat Deum Patrem, qui multos homines per Christum decreverat adducere ad cælestem suam gloriam, ut Christum ipsum, quasi auctorem & ducem omnium, passione & morte consummaret; cur id decuerit, subindicat voce *consummare*, & clariùs id ipsum explicat vers. sequenti, quia scilicet decebat Christum fratribus assimilari, eisque præire; fratres autem Christi, id est, Sancti omnes, per multas passiones à Deo ad gloriam provecti & perducti sunt, & indies perducuntur.

Filii Dei justi & sancti.

Sancti per passiones assimilantur Deo.

Tertiò, aliqui hic legunt, *consummari* passivè, sed legendum est activè *consummare*. Ita Romana & Græca. Ubi Nota, Græcum τελειῶσαι, quod Noster vertit *consummare*, multa significare, & variè verti posse, scilicet Primò, immolare; Secundò, gloriosum facere; Tertiò, consummare, vel ut Syrus, perfectum facere; ut hæc perfectio opponatur & rependatur quasi præmium Christi minutioni, de qua dixit, *Minuisti eum paulò minùs ab angelis*. Consummare ergo idem est, quod gloria & honore coronare, sive facere ut Christus resurgens gloriosus sit in cælo, sedens ad dexteram Patris, & in terra ab hominibus colatur & adoretur, quasi mundi salvator & Dominus. Ita Theophyl. Oecumen. & alii. Quartò, τελειῶσαι idem est, quod consecrare. Unde S. Dionys. lib. de Eccles. hierar. passim Sacramenta vocat τελετάς. Quasi dicat. Consecrationes, quia verbis sacris quasi formis conficiuntur & quasi consecrantur. Hinc & τελειωθέντες dicebantur Martyres, quia scilicet per martyrium Martyr non tantùm perficitur, sed & immolatur atque consecratur Deo. Unde & Christus Joan. 17. 19. ait: *Ego*, inquit, *pro eis sanctifico meipsum*, id est, offero, consecro & immolo meipsum Patri tamquam sanctam victimam, ac pretium redemptionis & sanctificationis hominum. Hoc ergo verbo τελειῶσαι, significat Paulus, Christi passiones & dolores non fuisse signa infirmitatis & vilitatis Christi, sed fuisse augusta quædam sacrificia, quibus Christus in pontificem, & redemptorem quasi consecratus & sanctificatus est; ideoque decuisse Christum hasce passiones obire, iisque perfici & consecrari.

Consummare est gloriosum facere.

Consummare significat etiam consecrare. Martyrio Martyr perficitur & consecratur Deo.

Moraliter, vide hic quid sint passiones & afflictiones, quamque utiles sint & nobiles, ideoque non fugiendæ, sed cum Christo & Sanctis omnibus ambiendæ: passionibus enim simus perfecti, gloriosi, sancti, imò victimæ & sacrificia Dei optimi maximi, adeoque hac de causa permisit Deus hominem labi in peccatum & tot ærumnas, ut in tot passionibus magnitudinem suæ gratiæ, virtutis & patientiæ ostenderet; utque iis nos expoliret, perficeret, & ad magnam sanctitatem & gloriam perduceret. Hinc illa pia fidelium est consuetudo, ut, cùm quis eorum moritur, dicant, *Consummatus est*, quia scilicet, qui piè mortuus est, omnium suorum laborum & dolorum, omnis patientiæ & virtutis, omnisque meriti, ac consequenter & præmii & gloriæ perfectionem, finem et terminum adeptus est.

Locus moralis de passione & afflictione.

VERS. 11. QUI ENIM SANCTIFICAT, ET QUI SANCTIFICANTUR, EX UNO OMNES] Supple *sunt* et solent esse, quasi dicat: Christus qui homines in peccatum et mortem lapsos sanctificat, et homines qui à Christo sanctificantur, ex uno, scilicet Adamo, orti et prognati sunt omnes. Vel *ex uno*, in genere neutro, id est, ex una stirpe, ex una et eadem natura, scilicet humana, sunt et constant. Loquitur Apostolus non de Deo, qui quasi Dominus nos sanctificat, nec de angelis, qui suis monitis et precibus nos sanctificant, sed de Christo, qui nos sanctificat; quasi pontifex, mediator et redemptor noster: hunc enim decet esse ejusdem naturæ cum iis, quos redimit et sanctificat. et hoc est quod ait cap. 5. v. 1. *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur.*

Christus nos sanctificat, ut pontifex, ideoque ut homo.

Probat hic Apostolus id quod præcessit, scilicet decuisse Christum, qui quasi salutis auctor multos in gloriam adduxit, et indies adducit, pati, et per passionem consummari. id probat hoc argumento: Decet pontificem qui sanctificat, qualis est Christus, et eos qui sanctificantur ab eo, esse ex uno omnes, id est, esse ejusdem naturæ omnes: atqui homines qui sanctificantur sunt naturæ passibilis, miseræ et ærumnosæ, multaque patiuntur, ac tandem moriuntur, ut experientia notissimum est: ergo et Christum decuit esse naturæ passibilis, multaque pati ac mori. Quare hoc explicans Apostolus deinceps usque ad finem capitis, inter alia sic ait v. 17. *Unde debuit per omnia fratribus assimilari, ut misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum ut repropitiaret delicta populi; in eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.* q.d. Ne scandalizemini, ò Hebræi, Christi passione, cruce & morte: hæc enim non indecens et indigna, sed maximè congrua et digna fuit decensque Christum. Decebat enim Christum pati et mori, hac de causa, ut scilicet fratribus hominibus assimilaretur, idque Primò, ut eis tum patientiæ & charitatis exemplo præiret, dando pro eis vitam suam in pretium.

Syllogismus Pauli.

Sanctificans & sanctificatus debet esse ejusdem naturæ.

Christus ob tres causas pati debuit.

D Secundò, ut sanciret justitiam, illique satisfaceret, ne scilicet dedecus peccati maneret sine decore justitiæ, et justæ vindictæ ac pœnæ. hac de causa pœnam omnem et vindictam hominibus debitam in se homine suscepit Christus, itaque peccatum patiendo expiavit, dum pro peccato, sua passione et morte satisfecit parti læsæ, scilicet Deo offenso.

Tertiò, quia decebat ut non angelus, sed homo pro homine satisfaceret, non agendo, sed patiendo: hæc enim est satisfactio, quàm postulat reatus et culpa.

Nota. Loquitur Apostolus de Christo, qui sanctificat tamquam pontifex et redemptor, et de iis qui sanctificantur à peccato, ita ut expiatione et victima indigeant, quales sunt homines in peccatum lapsi hos enim decet esse ejusdem naturæ: tales autem non sunt angeli qui numquam peccarunt. hi enim à Christo homine, etiamsi alterius sit naturæ, sanctificari potuerunt, et, ut multi opinantur, de facto sanctificati sunt in primo instanti suæ creationis; quando, ut ait S. August. in eis Deus fuit

Angeli à Christo sanctificari potuerunt.

simul

simul condens naturam, & largiens gratiam. Unde hic locus non obstat sententiæ eorum, qui opinantur Christum non tantùm homines, sed & angelos sanctificasse, id est, propter merita Christi non tantùm hominibus, sed & angelis à Deo collatam esse gratiam, ut dixi Ephesios 1.22.

Secundò, alii τὸ *ex uno* sic explicant. *ex uno*, scilicet Deo conditore, tam factus est Christus sanctificans, quàm omnes homines qui sanctificantur. Ita Ambros. Anselmus, Chrysostomus, Theodoret. S. Thom. Theophyl. q.d. Apostolus, Omnes fratres sumus ex Deo patre geniti, decuit ergo omnes nos quasi filios Deo patri nostro reconciliari, idque per Christum, utpote fratrem nobilissimum, qui Sanctus Sanctorum est, omnesque sanctificat, non autem per alios, qui sanctificantur, & sanctificatione indigent. Decuit itaque Christum nos reconciliare, nos redimere, & pro nobis satisfacere: decuit ergo Christum pati. Verùm hic sensus generalior est & difficilior, nec ita stringit & urget, uti prior, qui proinde genuinus est, cumque confirmant omnia sequentia, ac præsertim illud, quod dicitur, ver. 16. *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit: unde debuit per omnia fratribus similari.* Quibus verbis satis significat Apostolus Christum esse fratrem nostrum, non quia ex Deo factus est, uti & nos, sed quia ex Adamo & Abrahamo natus est, eamdemque nobiscum naturam humanam accepit,

Christus Sanctus sanctorum omnes sanctificans.

B

Christus frater noster.

Tertiò, S. Dionys. de Ecclesiastica hierarch. p. 4. sub finem, & Cyrill. libr. de Fide ad reginas, cap. Quòd unus sit filius Dei & Dominus Jesus Christus, sic legunt, *qui sanctificat, & sanctificatur*, & intelligunt Christum. Christus enim ita sanctificat, ut simul sanctificetur à Deo. q.d. Apostolus, Christus qui sanctificatur & simul sanctificat, atque omnes nos ex uno, scilicet Deo, patre sumus geniti: Sed hoc videtur nonnihil contortum: Apostolus enim non dicit, *Qui sanctificat & sanctificatur, & omnes ex uno;* sed dicit, *Qui sanctificat, & qui sanctificantur, ex uno omnes.* Adde, omnia exemplaria Græca, Latina & Syra habere, *qui sanctificantur*; non autem, *qui sanctificatur*.

PROPTER QUAM CAUSAM NON CONFUNDITUR (non erubescit Christus) FRATRES EOS (homines ex uno patre Adamo secum natos) VOCARE, DICENS: NUNTIABO NOMEN TUUM [ò Pater] FRATRIBUS MEIS [Apostolis, aliisque quos fideles & Christianos prædicando efficiam] IN MEDIO ECCLESIÆ (Christianæ à me congregandæ) LAUDABO TE] Citat. v. 23. psal. 21. quem clarissimum est, scriptum esse de Christi passione, prædicatione, morte & resurrectione. Probat ergo Apostolus Christum, & nos omnes esse ex uno, scilicet patre, genitos, ex eo quòd Christus & nos omnes sumus fratres, scilicet, secundùm communem tam naturam quàm spiritum, quodque Christus psal. 21. nos vocat fratres suos: si enim sumus fratres Christi, ergo ex uno & eodem patre geniti sumus, tam Christus, quàm nos omnes. Simul innuit Apostolus modum, quo Christus nos sanctificat, & ad gloriam adducit, scilicet nuntiando & prædicando nomen & cultum Dei veri & vivi, qui se à passione, cruce & morte liberavit, & resuscitavit ad vitam immortalem: patet enim ex præced. versiculis & seqq. psal. 21. τὸ *nuntiabo* pertinere ad resurrectionem Christi: q. d. Christus, post meam à morte & cruce liberationem & resurrectionem, nuntiabo & celebrabo coram Apostolis, meisque discipulis Dei liberatoris & resuscitatoris nomen & gloriam. Magna dignatio & consolatio nostra esse debet, quòd Christus etiam post resurrectionem immortalis jam & gloriosus, nos dignetur vocare fratres suos, & quasi fratribus hereditatem suam in cælis nobis præparet.

C

VERS. 12.

Psalmi 21 scopus & sensus.

Christus gloriosus se vocat fratrē nostrū.

D

VERS. 13.

Psalm. 17. illustratur & explicatur.

ET ITERUM: EGO ERO FIDENS IN EUM] Citat psal. 17. v. 3. quo psalmo, ut habet titulus 2. Reg. c. ult., David ad litteram gratias agit Deo, quòd toties à Saule, Philisthæis aliisque hostibus & periculis se liberarit. Allegoricè competit Christo, qui Deo gratias agit, quòd à Judæis, dæmonibus, passione, cruce, morte, omnique malo se liberarit: unde ait v. 3. *Ego ero fidens in eum:* q. d. Ego Christus instar aliorum hominum, morti & miseriis obnoxius, in persecutione, passione & tribulatione, perinde ut David, constitutus, in communi Deo patre sperabo, eumque fidens invocabo, ut liberet

Communis Christo & nobis pater et natura.

A

me. Probat Apostolus alio testimonio Christum & omnes nos esse ex uno Adamo progenitos, sive Christum ejusdem nobiscum esse naturæ passibilis, miseriis & morti obnoxiæ, ex eo quòd Christus sperans & invocans Patrem, hoc ipso testetur, se in afflictione & passione esse positum.

Verùm verius videtur, Apostolum non citare hic psal. 17. v. 3. ibi enim in Græco est ἐλπιῶ, sed Isaiæ 8. 17. ubi dicit Isaias in persona Christi: *Et expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam à domo Iacob, & præstolabor eum;* ubi pro *præstolabor eum*, Septuaginta vertunt, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ, id est, fidens ero in eo, uti ad verbum citat hic Paulus. Nota. Dixerat Isaias illo cap. nasciturum filium, cui nomen erit, *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, id est Christum, qui spoliaturus erat infernum & dæmonem; unde v. 8. vocat eum Emmanuelem. mox v. 14. dicit, quòd Christus Judæis sit futurus *in lapidem offensionis, & in petram scandali*, ita ut multi ex eis ad illum offendant, cadant & conterantur. Quod quia triste erat, videbaturque Christi Salvatoris fortitudini & spoliationi adversari; hinc statim seipsum in persona Christi consolans Isaias subdit, dicens: *Et expectabo Dominum, & præstolabor eum:* q. d. Videtur Deus populi sui oblitus, eumque abiecisse, quia nolunt Judæi mihi credere: ego tamen animo non cadam, spem non abiiciam, sed præstolabor eum, confidens aliquos saltem me conversurum ex Judæis, putà Apostolos, qui deinde omnes gentes convertant, itaque prædentur & spolient totum diaboli regnum.

Citat hic Paulus cap. Isaiæ 8. non ps. 17.

Ex quibus patet Apostolum hac citatione & testimonio, non tam probare Christum esse ejusdem nobiscum naturæ passibilis, (uti probavit testimonio præcedenti) quam quòd omnes gentes per Christum sanctificentur, itaque in filios & fratres adoptentur, & ad gloriam adducantur.

Isaiæ caput octavum illustratū.

ET ITERUM: ECCE EGO ET PUERI MEI, QUOS DEDIT MIHI DEUS] Pergit citare Apostolus sequentia Isaiæ verba, quorum hæc plena est sententia: *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum Israel.* Loquitur Isaias in persona Christi, sive quasi typus Christi, ut dixi. q. d. Sicut ego Isaias & mei discipuli, putà alii Prophetæ, me sequentes, ut Ezechiel cap. 24. v. 24. Zacharias c. 3. 8. & alii, hoc ipso quo divitias & honores contemnimus, ac tam mira prædicamus & vaticinamur, à Scribis & Judæis quasi stulti irridemur, habemurque quasi portenta & ostenta Israelis: ita & Christus, cujus ego Isaias sum præcursor & typus, cum suis Apostolis ac discipulis ob novitatem vitæ, doctrinæ, paupertatis, humilitatis, passionis, superbis Judæis & Philosophis erit quasi portentum, spectaculum & ludibrium. Ita Origenes, Basil. Cyrill. & alii in Isaiæ c. 8. & hoc est quod ait Apostolus 1. Corinth. 1. 23. *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam.*

Christus et Prophetæ, eorumque prædicatio sæculo huic contempta.

Hoc ergo Isaiæ testimonio Apostolus probat utrumque, scilicet Primò, Christum cum hominibus ejusdem esse naturæ passibilis, multaque esse passum; hoc enim significatur, cùm ait, *Ecce ego et pueri*, id est filii, quos scilicet naturæ meæ passibilis & mortalis consortes, tamquam pontifex spiritualiter gigno, facioque Christianos, cum quibus factus sum ludibrium & portentum Israel, ut patet ex v. sequenti.

Secundò, hoc eodem testimonio probat Apostolus Christum omnes sanctificare; hoc enim ipso quo Christus filios gignit, eosdem sanctificat.

Nota. Pro *pueri*, hebraicè est ילדים *jeladim*, id est nati, sive filii ac pueri. Vide Clementem Alex. lib. 1. Pædag. toto cap. 5. ubi pulchrè docet omnes Christianos dici & esse debere pueros, per morum & animi innocentiam, simplicitatem, facilitatem & teneritudinem, idque ut se conforment suo exemplari, scilicet Christo puero, de quo dixit Isaias c. 9. v. 6. *Parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis.*

Christiani debent ut pueri, Christo puero assimilari.

QUIA ERGO PUERI COMMUNICARUNT CARNI ET SANGUINI, ET IPSE SIMILITER PARTICIPAVIT EISDEM] *Communicare carni et sanguini*, est esse participem carnis & sanguinis, id est, humanæ naturæ, quæ carne & sanguine constat; quasi dicat. Quia homines, quos Christus suos pueros & filios vocare dignatur, constant carne & sanguine, id est,

VERS. 14.

fideliter; amanter, confidenter & hilariter. Fideliter, quia morior in fide Jesu Christi Domini mei & matris Ecclesiæ. Amanter, quia à die quo indui hunc sanctum habitum, studui me conservare semper in gratia Dei, eique in omnibus quoad poteram placere. Confidenter, quia scio quod post mortem ibo ad domum Domini mei. Hilariter, quia istud punctum mortis in quo me videtis, tantùm est transitus à planctu ad risum, à labore ad quietem. Alius eodem nomine & eodem anno fixè intuens Christum crucifixum, cancellatis in crucis formam manibus, facie læta & ridenti dicens, *Educ de carcere animam meam, ut confiteatur nomini tuo Domine:* terque hunc versiculum repetens oculos cum vita clausit, & in cælum evolavit, uti refert Ferdinandus Castiglius in historia Ordinis S. Dominici parte 1. lib. 2. cap. 19. Idem cap. 65. narrat F. Romæum ejusdem Ordinis magnum sui & mundi contemptorem perpetuò habuisse in ore illum versum psal. 126. *Cùm dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini*, eoque se in omni labore & ærumna exhilarare solitum. Cumque moriturus esset anno Christi 1261. frater quidam absens nesciens eum versari in agone mortis, audiit angelos eumdem versiculum canentes: unde ad Romæum accurrens, eum agonizantem sanctèque morientem reperit. Ibidem narrat F. Bernardum Canzium Tolosanum, insignem prædicatorem, cùm moreretur, apparuisse socio cuidam existenti Lugduni in veste candida & lucida, ac cantasse: *Edent pauperes & saturabuntur, & laudabunt Dominum qui requirunt eum, vivent corda eorum in sæculum sæculi.* Ibidem lib. 3. cap. 30. narrat F. Munium, qui creatus fuit Episcopus Palentinus, magnæ patientiæ virum, in morte dixisset, *In pace in idipsum dormiam & requiescam*, itaque sanctè obdormivisse in Domino. Narrat S. Gregorius lib. 4. Dialog. c. 47. Merulum spiritu ferventem, vidisse delabi sibi è cælo in caput candidam coronam. Nec mora, ait, morbo correptus abiit ad Dominum hilaris; ejusque è sepulchro post annos quatuordecim, cùm circumfoderetur, tanta odoris fragrantia manavit, ac si omnis illic florum aromatumque copia collecta esset.

VERS. 16. NUSQUAM ENIM ANGELOS APPREHENDIT, SED SEMEN ABRAHÆ APPREHENDIT] Id est, Christus non assumpsit angelicam naturam, ut eam repararet, sed humanam ex posteris Abrahæ. Ita passim Patres & interpretes. Ac S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis: *De Verbo*, inquit, *Dei dictum est, quòd non angelos apprehendit, hoc est, non enim unam sibi personam assumpsit, sed semen Abrahæ. Neque enim legitur, Verbum angelus factum est, sed Verbum caro factum est, & caro de carne Abrahæ, juxta promissionem quæ illi primùm facta est.* Verùm quia Græcum ἐπιλαμβάνεται est præsentis temporis, non autem præteriti; q. d. Assumit, non autem Assumpsit; falsum autem in præsenti est dicere: quòd Christus assumat humanam naturam. Rursum quia minùs congruè & aptè dicitur Christum assumere angelos aut semen Abrahæ, pro eo quod diceretur Christum assumere angelicam aut humanam naturam ex posteris Abrahæ; hinc meliùs noster Interpres vertit non *assumit*, sed *apprehendit*. Cujus vim explicans Chrysost. verbum, inquit, ἐπιλαμβάνεται, id est apprehendit, metaphoram habet sumptam ab eo qui magno studio sequitur aliquem, omniaque facit ut fugientem occupet & apprehendat: nos fugiebamus à Deo, ipse nos insecutus est, & velut injecta manu apprehendit nos, nec passus est perire. *Apprehendit* ergo idem est, quod insequitur, & insequendo apprehendit. q. d. Quod hactenus dixi Christum factum esse hominem ut homines liberaret, id patet ex eo quòd Christus angelos lapsos non sit insecutus, nec insequatur, ut eos ad Dei gratiam & salutem revocet & reducat; sed quòd insecutus sit homines, dum humanam naturam assumpsit, hominesque ad se vocavit & traxit, & indies insequatur homines lapsos, iisque manus injiciat, uti fecit Saulo, eosque apprehendat ut eos ad salutem perducat. Hinc aptè ait Christum apprehendisse semen non Adæ, sed Abrahæ; tum quia scribit Hebræis, qui expectabant Messiam Abrahæ patri suo promissum, tum quia Christus solos eos apprehendit & salvat, qui sunt semen Abrahæ, non secundùm carnem, sed secundùm spiritum, id est, qui sunt fideles, quique fidem & obedientiam Abrahæ imitantur.

Christus hominem à se fugientem insecutus apprehendit.

Sic Græcum ἐπιλαμβάνεται alibi sæpè Paulus sumit, pro insequi, assequi, manum injicere & apprehendere. Ut 1. Timoth. 6. 12. ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, id est, persequere, & *apprehende vitam æternam*. Hebr. 8. 9. ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, id est, in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti.

VERS. 17. UNDE DEBUIT PER OMNIA FRATRIBUS SIMILARI, UT MISERICORS FIERET, ET FIDELIS PONTIFEX] q. d. quia Christus homines apprehendit, voluitque homo fieri, ut posset esse hominum pontifex, redemptor & salvator; hinc decuit eum per omnia similem fieri aliis hominibus, tamquam fratribus suis: incongruum enim est & indecens, si frater fratri præcellere & dissimilis esse velit. Nota. τὸ *per omnia* accommodatè accipiendum est: non enim Christus peccatum & concupiscentias assumpsit, aut habuit, sicut habent alii homines; *omnia* ergo, scilicet non quæ culpæ, sed quæ naturæ humanæ sunt communia, putà naturæ humanæ communes dotes & passiones omnes suscepit Christus. *Nam & nutrimenti*, inquit Theodor. *fuit particeps, sicut & nos, & laborem sustinuit, & anxio fuit animo, & flevit, & mortem subiit sicut & nos.* Hæc enim sola pontificem nostrum & redemptorem assumere decebat. Cùm ergo dicit *omnia*, excipe peccatum & concupiscentiam, quæ ad peccatum vergit & trahit: hæc enim excipit Apostolus cap. 4. v. 15. Rursum excipe naturæ vitia, putà cæcitatem, surditatem, febres, aliosque morbos, qui non tam naturæ totius, quàm privatorum & certorum hominum sunt defectus & vitia, quæ proinde non decuit Christum suscipere. Morbi enim oriuntur, vel ex imperfecta corporis formatione, & vitio seminis, vel ex intemperantia, vel ex inscientia & imprudentia, qua res noxias valetudini ignoramus, vel non advertimus. Horum autem nihil fuit in Christo: Christi enim corpus perfectissimum fuit, utpote formatum à Spiritu sancto. Rursum Christus temperantissimus erat, omniumque rerum etiam medicarum peritissimus, & longè peritior Adamo, qui in statu innocentiæ nulli morbo obnoxius fuit. Christus ergo corpus suum optimè contemperatum sua temperantia, sapientia & providentia conservabat à noxiis, quæ valetudinem lædere poterant, in perpetua temperie & sanitate. Adde, ubi nulla erat concupiscentia, nullum decuisse esse morbum, præsertim cùm morbus impedimento fuisset laboribus, peregrinationi & prædicationi Christi. Ita ex Damasceno D. Thomas 3. p. q. 14. a. 4. & ibidem Suarez & alii. Sensus ergo Apostoli est, q. d. Christus non habuit corpus cæleste & impassibile, uti voluerunt Valentiniani; sed terrestre, mortale, passibile, simile nostro, ut fami, frigori, algori, plagis & verberibus esset obnoxium, æquè ac nostrum, idque eo fine, ut scilicet *misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum*: id est, ut misereri nostri disceret Christus per experientiam miseriæ nostræ, ejusque sensu tangeretur. licet enim illam, uti & alia omnia per scientiam infusam optimè nosset; tamen non noverat illam per scientiam experimentalem: longè enim aliter ærumnas & miserias cognoscimus, dum eas ipsi experimur, quàm dum eas speculamur, vel in aliis intuemur. Rursum passiones nostras suscepit Christus hoc fine, ut fieret *fidelis pontifex*, id est, ut verè & fideliter obiret munus pontificis, quod est, Deum placare & homines Deo reconciliare; illud autem facere non potuit Christus, nisi patiendo & moriendo: nec enim aliter divinæ justitiæ & voluntati satisfieri poterat.

Christus omnia natura humana assumpsit præter culpam & vitia naturæ.

Morborum origo.

Adamus in statu innocentia & Christus nulli morbo obnoxii.

Error Valentinianorum jugulatur.

Scientia experimentalis in Christo miseria nostra.

Posset Secundò, *fidelis* accipi passivè. q. d. *fidelis*, id est, talis ob experientiam & condolentiam miseriæ nostræ, cui meritò fideremus & crederemus nos omniaque nostra. Unde S. Bernard. tract. de Gradibus humilitatis sic explicat: *Christus*, inquit, *humanis voluit communicare miseriis (quod est per omnia fratribus assimilari) ut similiter passis ac tentatis misereri ac compati ipso disceret experimento. Quo quidem experimento non dico ut sapientior efficeretur, sed propinquior videretur, quatenus infirmi filii Adam (quos suos fieri & appellari fratres non dedignatus est) suas illi infirmitates committere non dubitarent, qui sanare illas & posset ut Deus, & vellet ut proximus, & cognosceret ut easdem passus.*

AD DEUM] Græcè τὰ πρὸς τὸν Θεόν, intelligitur, κατὰ q. d. κατὰ τὰ πρὸς Θεόν, id est, secundùm ea quæ spectant ad Deum, quæque apud Deum erant agenda, ut scilicet fidelis esset pontifex iis in rebus, quæ spectant Dei reconciliationem cum hominibus: unde explicans subdit: *Ut repro-*

12. Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendi à Deo vivo:
13. sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. 14. Participes enim Christi effecti sumus; si tamen initium substantiæ ejus usque ad finem firmum retineamus. 15. Dum dicitur; Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione. 16. Quidam enim audientes exacerbaverunt; sed non universi qui profecti sunt ex Ægypto per Moysen. 17. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nonne illis, qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto? 18. Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius, nisi illis, qui increduli fuerunt? 19. Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

VERS. 1. *Christiani vocati fratres & sancti.*

VNDE FRATRES SANCTI, VOCATIONIS CÆLESTIS PARTICIPES, CONSIDERATE APOSTOLUM ET PONTIFICEM CONFESSIONIS NOSTRÆ JESUM] Christiani olim vocabantur *fratres* ob mutuam charitatem, & communionem in Christo. Vocabantur &, *sancti* ob sanctitatem baptismo acceptam, & vitæ morumque innocentiam, q. d. Vos, ô Hebræi Christiani, vocati estis: non ad bona terrena, quæ in baptismo vobis olim promittebantur, sed ad bona cælestia possidenda. Considerate ergo non Mosen, non Aaronem olim pontificem vestrum; sed Jesum, qui hujus vocationis est auctor & pontifex. Nota. Vocat Paulus Christum Apostolum, id est, legatum Dei, quem scilicet Deus legavit ad homines, maximè Hebræos, ut eos doceret, & Deo reconciliaret. *Apostolus* ergo idem est, quod Propheta, doctor & legislator missus à Deo: *Pontifex* autem idem est, quod summus sacerdos qui Deum placet, oratque pro populo.

Fides & religio, est confessio.

Nota Secundò. *Confessionem* vocat Apostolus fidem & religionem, quam confitemur & profitemur: confessio enim hæc non est aliud quàm professio fidei & legis Evangelicæ, quam docuit nos Christus tamquam Apostolus, id est Propheta, doctor & legislator, & tamquam Pontifex noster. ita Theodor. Theophyl. Oecumen. Aliter S. Thom. & Anselm. Apostolus, inquiunt, & Pontifex nostræ confessionis est Christus, quem scilicet omnes Christiani confitemur & agnoscimus esse Apostolum, Pontificem, & salvatorem nostrum. Sed prior sensus magis est genuinus: sic enim Apostolus *confessionem* solet sumere pro fide & doctrina, quam confessi sumus in baptismo, ut dixi Rom. 10. v. 10.

Christus præstantior omnibus legislatoribus Hebræorum.

Nota Tertio. Apostolus c. 1. & 2. ostendit Christum angelis esse majorem, tamquam Deum & Dominum omnium: hoc cap. & seqq. descendit ad Mosen & Aaronem, ostenditque eodem argumento Christum iis longè esse præstantiorem: tota enim difficultas Hebræorum, quam habebant in Christo & christianismo, erat, quòd à Mose primo suo legislatore, Apostolo & Propheta avelli non possent. Hinc illa vox Judæorum ad cæcum à Christo illuminatum, Joan. 9. 28. *Tu discipulus illius sis, nos autem Mosi discipuli sumus: nos scimus quia Mosi locutus est Deus, hunc autem nescimus unde sit.*

Christus legislator & Pontifex Mosen & Aaronem superat.

Paulus ergo hoc cap. & seq. comparat & præfert Christum Mosi, tamquam Apostolum Apostolo; cap. verò 6. & seqq. comparat & præfert Christum Aaroni tanquam pontificem pontifici. Licet enim Moses eminenter quoque fuerit pontifex, utpote qui Aaronem in pontificem consecrarit, & Deo sæpiùs sacrificarit, illumque populo reconciliarit; tamen postquam Aaronem creavit Pontificem, illi pontificis munia reliquit, ipse verò Apostoli vices primò sibi à Deo delegatas obivit, ut videlicet esset legislator, Propheta, doctor & dux populi; donec veniret Christus, novus & summus legislator, Propheta, doctor, & dux populi, non tantùm Hebræi, sed & Gentilis.

Urget ergo hic Apostolus Hebræos, ut à Mose ad Christum, qui jam advenit, transeant quasi à typo ad antitypum, ab umbra ad veritatem: tota enim hac epistola deinceps Apostolus Hebræis, ex allegoria Mosis, Aaronis, & legis veteris, probat Christi & christianismi per illa adumbrari veritatem & præcellentiam.

VERS. 2. *Christus fidelis in apostolatu & pontificatu.*

QVI (Jesus Christus) FIDELIS EST EI QVI FECIT ILLUM] *Fecit illum* scilicet Apostolum & Pontificem: hoc enim repetendum est ex vers. præced. Unde Vatablus vertit, *qui constituit illum*. Christus ergo fidelis Deo fuit Apostolus, quia fideliter nuntiavit hominibus Dei voluntatem & leges; fuit & fidelis Pontifex, quia fideliter redemptionem & expiationem nostrorum peccatorum, etiam cum vitæ suæ dispendio, peregit.

SICUT ET MOSES IN OMNI DOMO EJUS] Id est, in populo Judaico, qui est domus, id est, Ecclesia, in qua habitat & colitur Deus creator. patet v. 6. In hac ergo Ecclesia veteri fidelis Deo fuit Apostolus & legatus Moses: fidelis, inquam, in legislatione, in jussis & oraculis Dei populo annuntiandis, in cura & regimine populi juxta mentem & voluntatem Dei. Citat Apostolus Numer. 12. 7. Pulchrè Theophyl. *Quod est*, inquit, *fidelis procurator vel œconomus in domo, hoc erat Moses in populo Hebræo.*

AMPLIORIS ENIM GLORIÆ ISTE PRÆ MOSE DIGNUS EST HABITUS, QUANTO AMPLIOREM HONOREM HABET DOMUS, QUI FABRICAVIT ILLAM] Vox *enim* dat causam cur dixerit v. 1. *Considerate* non Mosen, sed *Jesum*: tam licet Moses fidelis fuerit Dei Apostolus, uti & Christus fuit; Christus tamen tanto majorem Mose gloriam à Deo adeptus est, quanto major est domo, qui fabricavit illam, id est, quanto architectus domo est præstantior & honoratior, utpote domus opifex. Christus enim est fabricator domus, id est Ecclesiæ Dei; Moses autem in ea tantùm fuit famulus & minister Dei, adeoque Moses pars fuit hujus domus, id est Ecclesiæ, fuitque unus è populo Dei. patet ex sequentibus. Nota græcismum, *ampliorem domus*, id est, ampliorem domo, vel ampliorem quàm domus ipsa. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. hoc enim significat Græcum πλείονα τοῦ οἴκου. malè ergo quidam τὸ *domus*, explicant in domo, vel ex domo. VERS. 3.

Christus fabricator domus Ecclesiæ.

QVI AUTEM OMNIA CREAVIT, DEUS EST] q. d. Christus, qui, ut dixi v. præced. & c. 1. v. 10. domum hanc Dei, id est Ecclesiam, adeoque omnia quæ sunt in rerum natura fabricavit & creavit, Deus est; ac proinde Christus quasi creator & Deus, longè nobilior est Mose, qui cum aliis est Christi creatura. ita Theophyl. VERS. 4.

ET MOSES QUIDEM FIDELIS ERAT IN TOTA DOMO EJUS TAMQUAM FAMULUS, IN TESTIMONIUM EORUM QUÆ DICENDA ERANT] ut scilicet testificaretur & exponeret Judæis, qui erant tunc populus, domus & Ecclesia Dei, ipsius Dei voluntatem. Sicut ergo de S. Joanne dicitur Apoc. 1. v. 2. quòd testimonium perhibuerit verbo, id est, quòd verè exposuerit, tamquam verus testis, ea quæ audierat de Christo; ita & Moses testimonium perhibuit verbis Dei, sive iis quæ ex parte Dei dicenda erant populo, quæque Deus Mosen populo dicere & denuntiare volebat. ita Theophyl. VERS. 5.

CHRISTUS VERO TAMQUAM FILIUS IN DOMO SUA] Græcè ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. quod magis significat super domum, quàm in domo sua: unde clariùs verti potest Christus tamquam filius præest domui ejus, scilicet Dei Patris, eamque ut dominus administrat; cùm Moses in ea tantùm fuerit famulus. VERS. 6.

QVÆ DOMUS SUMUS NOS] Græca & Græci, Chrysost. Theodor. Oecumen. legunt οὗ οἶκος, id est, cujus, scilicet Christi, domus sumus nos. Sed concinniùs ac rectiùs, ut fatetur & Beza, noster interpres legit, ὅς οἶκος, id est, *quæ domus*, putà Ecclesia Dei, *sumus nos*.

Fiducia Christianorum est libertas in professione fidei.

SI FIDUCIAM ET GLORIAM SPEI USQUE AD FINEM, FIRMAM RETINEAMUS] Nota Primò. Pro *fiduciam* græcè est παῤῥησίαν, id est, libertatem, per quam intelligit liberam & intrepidam fidei professionem, ut nec minis, nec poenis à fide Christi avellamur; sed eam

liberè,

liberè, audacter, & aperta facie, ut vertit Syrus, coram tyrannis, & persecutoribus profiteamur, etiamsi ea de causa vincula, rapinas bonorum, exilia, verbera, adeoque mortem subire debeamus.

Nota Secundò, Pro *gloriam* græcè est καύχημα, id est, *gloriationem*; *gloriationem spei* per hypallagen vocat spem gloriationis, id est, spem de qua gloriamur. unde Vatabl. vertit, *spem gloriosam*. Vel propriè *gloriationem spei* vocat gloriationem qua in spe nostra firmi & animosi de eadem gloriamur, inquit Chrysost. ac si jam obtenta à nobis esset, ita ut fidem & spem nostram de futura beatitudine & gloria palàm tam vita, quàm verbo deprædicemus, de eaque gloriemur etiam in tribunalibus persecutorum & tyrannorum. Sic Rom. 5. v. 2. dicit Apostolus: *Gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei*. Spes enim futuræ mercedis facit nos constantes in fide & vita Christiana, adeoque facit nos gloriari in mediis ærumnis & tormentis: hac enim spe multi Martyres in acerbissimis pœnis exultarunt & gloriati sunt.

Gloria spei Christianæ.

Omnia hæc dicuntur ab Apostolo hoc fine, ut iis Hebræos in fide & vita Christiana confirmet & corroboret, ne ob tentationes, & Judæorum persecutiones animo frangantur, langueant, & à fide deficiant: nihil enim ita corroborat hominem in persecutione & afflictione sicuti spes firma & certa, constansque persuasio & expectatio quòd brevi illa afflictione liberabitur, & recipiet mercedem immensam in cælo.

Spes est robur in afflictione.

Ubi Nota, Apostolum non qualem qualem spem requirere à Christianis, sed vegetam, fortem, exultantem & gloriantem: hæc enim facit, ut Christianus in quantavis tentatione & tribulatione non nutet, non cedat, sed constans persistat, fortiterque & generosè omnia adversa superet & evincat, adeoque in iis lætetur & glorietur. Unde Chrysost. hic in morali hom. 5. *Cùm tanta*, ait, *animi alacritate proprium sanguinem pro Christo effundere debemus, cum quanta quis aquam effundit: etenim aqua est sanguis irrigans corpus.*

Vera & Christianæ spei conditiones.

VERS. 7. & 8. QUA PROPTER SICUT DICIT SPIRITUS SANCTUS: HODIE SI VOCEM EJUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA] *Ejus*, scilicet Christi: hic enim præcessit. Citat Apostolus psalm. 94. quo David generatim invitat omnes ad Dei creatoris & gubernatoris cultum, id est laudem, obedientiam, ut illum quasi pastorem suum, se verò quasi oves ipsius, ab eo pasci, ali & regi agnoscant, colant, ad eumque toto corde transeant, inquit Hieron. ibidem. Videtur autem conscriptus hic psalmus ad festum aliquod solemne, in quo frequens conveniret populus, ut hoc psalmo ad Dei laudem excitaretur. Imò Theodoret: vult hunc psalmum esse propheticum, videlicet à Davide compositum esse in persona Josiæ, post trecentos annos nasciturі, ut eo uteretur Josias cùm sublatis idolis populum Deo reconciliaturus erat 4. Reg. 22. & 23. Unde ait, *Venite exultemus & jubilemus*, quasi victores & triumphatores de abolita impietatem & idolis. Sed quidquid hac de re sit, videtur ad hoc composuisse eum David, ut quovis festo & conventu populi, præsertim solemniori, præcineretur ad devotionem tum Levitarum, tum populi in psalmodia, precibus & sacrificiis excitandum. Unde etiamnum à clericis in Officio divino quasi invitatorium ad psallendum & orandum præcinitur. Nam psalmi à Davide compositi sunt pro omnibus tam Christianis quàm Judæis. Voluit enim David, ut iis quasi sacris carminibus omnes psallerent, Deumque laudarent & invocarent, unde generatim sæpè & indefinitè loquitur David, ut patet hoc psalm. 94.

Scopus & sensus psalmi 94.

Invitatorium officii Ecclesiastici unde desumptum.

Quæres, Quomodo ergo Paulus hic eum appropriat Christo, & quomodo per vocem *eius* intelligit vocem Christi, cùm David intelligat vocem Dei loquentis ad suos Judæos?

Respondeo, Paulus ex dictis cap. 1. præsupponit Christum esse Deum, adeoque fuisse opificem & legislatorem veteris Synagogæ, ita ut legem dederit Judæis per Mosem tamquam per famulum suum, uti paulò antè hic præmisit: q. d. Christus est, ò Hebræi, Deus & Dei filius, qui locutus est per Mosem, quique per Davidem dixit, *Hodie si vocem eius audieritis*, sive vos qui jam vivitis Judæi, sive vos qui tempore Christi incarnati futuri estis Christiani, *Nolite obdurare corda vestra*; sed molli corde excipite dicta illius, illi obedite, nec alio pacto ab eo desciscite. Ad Christum enim in Christianos quoque, non autem ad solos Judæos hunc psalmum pertinere, patet ex eo quod ait, *Jubilemus Deo salutari*, id est salvatori, sive Jesu, *nostro*. *Præoccupemus faciem eius*, id est, maturemus manè ante lucem venire ad Deum, qui tantam salutem nobis attulit; *in confessione*, hebraicè בתודה *betoda*, id est, *in laude*, &, ut Hieron. vertit, *in gratiarum actione*. Licet enim Deus in veteri testamento salvator Judæorum dici possit, quòd eos à Philistæis aliisque hostibus sæpè liberarit; tamen longè perfectiùs Christus dicitur Salvator, qui in novo testamento Christianos à peccato, morte & inferno salvat, salutemque & beatitudinem æternam eis confert.

Psalm. 45. pertinet etiam ad Christianos.

Deus salvator in veteri testamento, sed magis in novo.

VERS. 8. SICUT IN EXACERBATIONE, SECUNDUM DIEM TENTATIONIS IN DESERTO] q. d. Nolite obdurare corda vestra, itaque me exacerbare, sicut patres vestri obdurantes corda sua me exacerbarunt.

Secundùm diem, id est in die, *tentationis in deserto*, per quadraginta annos murmurantes & rebellantes tam contra Mosem, quam contra me; præsertim verò in Raphidim, cùm ob defectum aquæ penè lapidarunt Mosen, unde Moses ex petra aquam eis impetrare debuit. Alludit enim Apostolus ad Exodi 17. 7. ubi hac historia narrata additur, *Et vocavit nomen loci eius* מסה *massa*, id est *tentatio*, ומריבה *umeriba*, id est. *& iurgium*, sive contentio, qua Judæi jurgantes contra Mosen, Deum exacerbarunt.

Judæorum rebelliones & murmurationes.

VERS. 9. & 10. UBI TENTAVERUNT ME PATRES VESTRI, PROBAVERUNT ET VIDERUNT OPERA MEA QUADRAGINTA ANNIS] Nota. τὸ *quadraginta annis* tam posse referri ad præcedentia, scilicet ad τὸ *probaverunt & viderunt opera mea*, uti refert Paulus hic, quàm ad sequentia, hoc modo: *Quadraginta annis proximus*, vel *infensus fui generationi huic*, uti legunt Aquila, Symmachus, & noster Interpres psalm. 94. 10. quia & Paulus infrà v. 17. Unum enim ex alio sequitur: quia enim Judæi 40. annis, quibus peregrinati sunt per desertum, tentaverunt Deum, hinc totidem 40. annis offensus fuit illis Deus, adeoque omnes in deserto morte consumpsit, & solos eorum filios cum Josue & Caleb, in terram promissam induxit.

Nota. Ad τὸ *probaverunt* Græci addunt με, id est *me*; sed idem est sensus: *me* enim idem est quod *opera mea*.

Secundò, Adamus sic exponit, *Probaverunt*, id est, cùm probassent; sed hoc non cohæret cum quadraginta annis: nec enim postquam probassent & experti essent Hebræi mira Dei opera quadraginta annis in deserto, tentaverunt eum in Raphidim; illa enim tentatio contigit primo aut secundo anno post egressum eorum ex Ægypto.

Planus ergo est sensus, q. d. In deserto tentaverunt me patres vestri; probaverunt, id est explorarunt, opera mea, videruntque ea esse irreprehensibilia, potentia, fidelia & divina, ut ex iis facilè agnoscere possent me esse eorum fidelem & omnipotentem Dominum, ducem & protectorem, cui obedire, cui credere, in quem sperare deberent; sed idipsum non fecerunt. unde eis semper offensus fui & mansi.

VERS. 10. PROPTER QUOD INFENSUS FUI GENERATIONI HUIC] Ita legendum, *infensus* scilicet, non *proximus*: ita enim legit Paulus hic, & Interpres noster psalm. 94. & hoc exigit Hebræum אקוט *acut*, id est *nauseavi*, ultra eos ferre non sustinens, stomachatus, offensus sum eis. hinc S. Hieron. vertit, *displicet mihi generatio ista*: Aquila & Symmachus, *displicet mihi in generatione ista*; Syrus, *tædium mihi fuit generatio hæc*.

Dices, Quomodo ergo in Officio divino canimus, *Quadraginta annis proximus fui generatione huic*, sensu, ut videtur, contrario; qui enim infensus est alicui, non solet illi esse proximus? Respondeo: Hæc varia lectio accidit ex eo quod Græcum προσώχθισα sit ambiguum: significat enim irasci & offendi, significat etiam approximare, vel ad litus appellere: ὄχθη enim significat vel ripam vel littus. Hic vertendum esse *offensus fui*, non autem *proximus* patet ex Hebræo, Aquila, Symmacho, Hieron. uti jam dixi. *Proximus* ergo sic exponendum est, q. d. Proximus fui, scilicet ut hostis ad ulciscendum & puniendum duros & rebelles Judæos; hoc enim idem est quod *offensus fui*. ita passim recentiores.

Varietas lectionis in psalmo 94.

Et dixi: Semper errant corde] πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, id est, vecordes sunt & dementes, & insaniunt, ut non cognoscant vias meas, id est, mandata mea, quibus quasi viis ad me & ad salutem suam insistant & contendant.

Vers. 11. Quibus juravi in ira mea] Pro *quibus*, legit Interpres in Græco εἰ, jam legunt ὡς, id est, *sicut*. Sed nostra lectio magis congrua est, & propriè respondet Hebræo אשר *asear*, id est *quibus*.

Si apud Hebræos est particula jurantis.

Si introibunt in requiem meam] *Si*, apud Hebræos particula est jurantis, eratque apud priscos Judæos nota juramenti execratorii, in qua subaudiendum est, Si hoc fiat, *non sim Deus*, *non sim verax*; aut quid simile, hoc enim per euphemismum subticent Hebræi. Inde *si* translatum est ad quodvis juramentum, valetque idem, quod non. Ut 1. Reg. 14. 45. *Vivit Dominus, si ceciderit capillus de capite eius*: hic enim nil subauditur, sed sensus est, Juramus per vitam Dei, quòd non cadet capillus de capite ejus, id est, quòd non permittemus occidi aut tangi Jonatham.

Requies Judæorum terra promissionis, requies Christianorum æterna.

Nota. Per *requiem* intelligit terram promissam, scilicet Chanaan, in qua à labore peregrinandi, quem subierant in deserto, quieverunt Hebræi, ut eo quasi fine & bravio extimulet Hebræos ad constantiam in fide. q. d. Finis & præmium laborum quos subierunt Hebræi peregrinantes in deserto, fuit requies in Chanaan, in quam induxit eos Josue: finis verò laborum & dolorum quos subeunt Christiani in hac vita, est requies æterna in cælis; adumbrata per Chanaan, in quam inducit nos Jesus. ac proinde videte, ô Hebræi, ne discedatis, græcè ἀποστῆναι, id est, apostatetis à Deo, apostatando scilicet à fide & lege Christi, qui est Deus noster verus, vivus & efficax ad vindicandam hanc sui injuriam.

Vers. 13. Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies] ad perseverandum in fide, in spe, & in persecutionum tolerantia, quasi generosi milites & athletæ Christi.

Donec Hodie cognominatur] id est, donec vivitis alludit ad versiculum citatum psal. 94. *Hodie si vocem eius audieritis*, urgetque τὸ *hodie*. Nota. *Hodie* significat tempus præsens vitæ, gratiæ, & pœnitentiæ, quod cuique datur: illo enim *hodie* illud ipsum quod psal. 94. olim Judæis locutus est Deus, nunc & quibusvis sæculis cuilibet homini loquitur, scilicet, *Hodie si vocem audieritis, nolite obdurare corda vestra*. quamdiu enim spiramus & vivimus, est *hodie* quamdiu licet audire, credere & converti est *hodie*. qui ante centum, ducentos, trecentos, mille annos vixerunt, habuerunt suum *hodie*, id est, suum tempus audiendi Christum, suum tempus procurandæ suæ salutis: illis hoc jam transiit, videturque tantum *hodie*, id est una dies fuisse. Nobis adhuc superest *hodie*, si non totum, certè aliqua eius pars, utamur nostro *hodie*, crastinum numquam habituri. *Sera dies nimis est crastina; vive hodie*. Ita Chrysost. & Oecumen. Eo enim modo S. Antonius moriturus fratres hortabatur & excitabat ad studium virtutis, *Hodie vos religiosum institutum inchoasse quotidie cogitate*. Sic & Barlaam ad Josaphat apud Damascenum, *Cogita*, inquit, *hodie, te cœpisse Deo servire, hodie te idipsum finiturum*; cogita hodie primum & ultimum fore diem quo Deo servis & servies; ita fiet ut semper alacer omne tædium vincas, & alacriter in Dei obsequio progrediaris.

Hodie significat tẽpus præsens vitæ, gratiæ & pœnitentiæ.

Non est differenda bona vita in crastinum.

Error subdolus Calvini & Bezæ.

Subdole Calvinus & Beza, *hodie*, inquiunt ad est, quamdiu nos vocat Deus; tamdiu enim durat dies hic & non ampliùs: quasi usque ad certum vitæ tempus tantùm vocet nos Deus, quo exacto frustra speretur Dei gratia & vocatio; cùm tamen Patres passim dicant, in hac vita semper nobis nostrum esse Hodie, semper tempus esse pœnitendi & convertendi se ad Deum. Adde, quòd *hodie* à vocatione Dei distinguat Apostolus & Psaltes, ut patet ex eo quod ait, *Hodie si vocem eius audieritis*. Quibus verbis apertè subindicat & præsupponit, posse esse Hodie, in quo non audiatur Dei vox & vocatio, illud enim exigit conditionalis conjunctio *Si*.

Ut non obduretur quis ex vobis fallacia peccati] Id est, ne illecebris peccatorum fallacibus capti obdurescatis ad vocem Dei, ne scilicet bonorum temporalium amore deleciatis à fide Christi, dum illa timetis perdere; cùm Judæi suos à Mose ad Christum conversos iis dispolient.

Participes enim Christi effecti sumus] Vers. 14.
q. d. Christo tamquam corpori & capiti nos quasi partes & membra insiti sumus, per fidem, baptismum & gratiam, unde Syrus vertit, אתחבלטן *ethballatan*, id est, commixti sumus cum Christo, Christo concorporati, ac consequenter vitæ, gratiæ gloriæ & hereditatis Christi participes facti sumus. Videamus ergo ne res tantilla, puta bona caduca, à Christo, à tanta dignitate, à tantis bonis nos separent & avellant.

Christiani sunt concorporati Christo.

Si tamen initium substantiæ eius usque ad finem firmum retineamus) Pro *substantiæ* græcè est ὑποστάσεως, id est subsistentiæ. *Initium substantiæ*, vel subsistentiæ vocat fidem, per quam primò cœpimus quasi subsistere in substantia spirituali & divina, factique sumus divinæ consortes naturæ. Per fidem enim regenerati sumus in baptismo, cœpimusque esse nova Christi creatura. Fides ergo est initium substantiæ nostræ, sive subsistentiæ spiritualis, id est, nostræ justificationis, quia facti sumus novi homines, scilicet Christiani, spirituales & divini. ita S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. q. d. Participes quidem facti sumus Christi, Christoque insiti; sed id nobis non proderit, nec Christi gloriam & hereditatem æternam participabimus, nisi in fide Christi persistamus. Sub fide spem, gratiam, charitatem, omnesque fidei proles & fructus intellige, ut dixi cap. 3. & 4. Rursum *initium*, græcè ἀρχὴν, vocat fundamentum fidei: quia cujusque rei fundamentum, in eo primum est, estque rei initium. ὑπόστασιν autem, id est substantiam, vocat ipsam fidem c. 11. 1. ita Maldon. in Notis manuscr.

Fides initium subsistentiæ nostræ spiritualis.

Alii putant fidem vocari *initium substantiæ*, quia per fidem constanter in christianismo subsistimus & persistimus: fides enim proponens nobis spem futuræ mercedis & gloriæ nos sustentat, & quasi facit subsistere in adversis & persecutionibus fortes & immobiles à Christo. Sic enim c. 11. dicit Apostolus: *Fides est substantia rerum sperandarum*. Verùm, quia hic non additur τῶν *sperandarum*, & quia substantia simpliciter naturam & essentiam, non autem constantiam significat; hinc prior sensus germanior est.

Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis) Pendet hæc sententia à v. præc. explicat enim quid sit τὸ *usque ad finem*, scilicet, idem esse, quòd *dum dicitur, Hodie*, id est, dum præsens agitur tempus vitæ nostræ, dum vivimus, & vocem Dei audimus, ne obduremus cor, & exacerbemus Deum; itaque requie cæli excludamur, sicut olim Judæi sua obduratione exacerbarunt Deum, ideoque mortui sunt in deserto, & à requie terræ promissæ exclusi sunt. Vers. 15.

Quidam enim exacerbaverunt, sed non universi) Quia non Josue, non Caleb, non parvuli, non mulieres, non Levitæ. Hi enim non murmurarunt contra Mosen, nec exacerbarunt Deum, ideoque uti culpæ, ita & pœnæ expertes fuerunt, salvique & incolumes ingressi sunt terram promissam Chanaan. vide dicta Numer. 14. v. 29. Innuit Apostolus hic aliquos Hebræos à fide Christi, metu persecutionis defecisse, sed non omnes: illos ergo qui adhuc in fide, persistebant hortatur, ne illos timidos a fide deficientes imitentur, nisi cælo excludi velint; sed potiùs alios constantes in fide intueantur & æmulentur. Vers. 16.

Josue, Caleb, parvuli, mulieres, Levitæ non murmurarunt.

Per Mosen) duce Mose. Vers. 17. & 18.

Quibus autem infensus est, nisi illis qui increduli fuerunt) Id est, qui non credentes Mosi, & diffidentes de Dei promissis, desperabant se posse obtinere terram Chanaan, ideoque reverti volebant in Ægyptum; qua de causa morte Deo puniti sunt, & corpora eorum prostrata sunt in deserto. Incredulitatem tantoperè inculcat & perstringit Apostolus, ut ab ea Hebræos avertat, & in fide Christi tot persecutionibus tentatos & vacillantes confirmet.

Incredulitas magnũ peccatum.

Et videmus, quia non potuerunt introire) q. d. Uti juravit & comminatus est Deus, ita reipsa executus est: scimus enim, & reipsa videmus illos incredulos & murmurantes non potuisse ingredi in Chanaan. q. d. Idem nobis eveniet, ut, nisi Deo minanti obtemperemus, ipsique credamus & fidamus, reipsa excludamur cælo. Vers. 19.

CA-

CAPVT QVARTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad constantiam in fide Christi, ut per Christum, in requiem æternam admittantur. hanc enim docet v. 7. promissam esse christianis, sicut Iudæis promissa & data fuit requies sabbati, & requies in Chanaan.

Hinc Secundò, v. 11. deficientibus à fide Christi minatur exclusionem à requie cælesti: vivus est enim sermo Dei & efficax, vindexque apostasiæ.

Tertiò, v. 14. rursum hortatur ut Christum æquè, ac ipsos, tentatum per omnia, ipsisque compatientem fidenter adeant & invocent.

1. Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiem ejus, existimetur aliquis ex
vobis deesse. 2. Et enim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis
sermo auditus, non admistus fidei ex iis, quæ audierunt. 3. Ingrediemur enim in requiem, qui credi-
dimus: quemadmodum dixit, Sicut juravi in ira mea: Si introibunt in requiem meam: & quidem ope-
ribus ab institutione mundi perfectis. 4. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: Et requievit
Deus die septima ab omnibus operibus suis. 5. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam. 6.
Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ij, quibus prioribus annuntiatum est, non intro-
ierunt propter incredulitatem: 7. iterum terminat diem quemdam, Hodie, in David dicendo, post
tantum temporis, sicut suprà dictum est: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra.
8. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, numquam de alia loqueretur, post hac, die. 9. Itaque relin-
quitur sabbatismus populo Dei. 10. Qui enim ingressus est in requiem ejus; etiam ipse requievit ab ope-
ribus suis, sicut à suis Deus. 11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem; ut ne in idipsum quis incidat
incredulitatis exemplum. 12. Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti;
& pertingens usque ad divisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretor
cogitationum & intentionum cordis. 13. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus; omnia au-
tem nuda & aperta sunt oculis ejus, ad quem nobis sermo. 14. Habentes ergo pontificem magnum,
qui penetravit cælos, Iesum filium Dei; teneamus confessionem. 15. Non enim habemus pontificem,
qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque pec-
cato. 16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ: ut misericordiam consequamur, & gratiam in-
veniamus in auxilio opportuno.

Vers. 1. TIMEAMUS ERGO NE FORTE, RELICTA POLLICITATIONE INTROEUNDI IN REQUIEM EIUS, EXISTIMETUR ALIQUIS EX VOBIS DEESSE] Est metalepsis in verbo *timeamus*. q.d. Timeamus, & timendo caveamus ignaviam & inconstantiam, ne vel metu malorum, vel amore bonorum temporalium desciscendo ad judaismum, relinquamus fidem & spem quietis & gloriæ æternæ, à Christo fidelibus suis promissæ; ita ut *existimetur aliquis ex vobis deesse*, id est, ita ut videatur aliquis jam ab itinere & introitu in requiem illam, putà in cælum, jam defecisse, alioque mentem & iter reflexisse, ideoque requie illa esse privatus & exclusus. Sicut in hujus rei typum multi Judæi requie Chanaan & terra promissa, lacte & melle manante, dum murmurant & redire volunt in Ægyptum, exclusi sunt, mortuique in deserto.

Monet Apostolus Christianos, ne excludantur à requie cæli, ut Iudæis exclusi sunt à requie Chanaan.

Nota. Græcum *ὑστερηκέναι*, quod noster Interpres vertit, *deesse*, tam deficere & desciscere, ut vertit Syrus, quàm privari significat.

Nota Secundò. Molliendo dicit *existimetur*, pro inveniatur, aut sit, ita Theophyl. Græcè *δοκῇ*, id est, *ne videatur*, hoc est, ne videri possit: sumitur enim potentialiter. Maldon. in Notis manuscript. vertit, *ne contingat aliquem deficere*.

Nota Tertiò. Assurgit Apostolus à typo ad antitypum id est, à Judæis requie Chanaan, de quibus egit cap. præced. ad Christianos requies cæli ob apostasiam exclusis, vel potiùs excludendis.

Vers. 2. ETENIM ET NOBIS NUNTIATUM EST, QUEMADMODUM ET ILLIS] Græcè *καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι*, id est etenim sumus evangelizati, id est, Evangelium, sive lætum nuntium accepimus æquè ut illi, scilicet Hebræi. Hebræi enim acceperunt Evangelium de possidenda terra Chanaan; nos vero Christiani accepimus Evangelium de possidendo regno cælorum. Quod ergo David psal. 94. vocat Dei vocem, dicens, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra* (hoc enim citavit Apostolus c. præced. v. 7. atque hic perurget) Paulus hic explicat & vocat Evangelium: ex quo rursum liquet Evangelium non tantùm promissa læta, uti ejus etymon sonat, A sed & minas pœnasque complecti. Talis enim est illa quæ sequitur v. 3. *Sicut iuravi*, incredulis & inobedientibus, *in ira mea*, *Si introibunt in requiem meam*, qua de causa Noster non vertit, *evangelizatum est*, sed *nuntiatum est*, quod tam tristia quàm læta, tam supplicia quàm præmia comprehendit.

SED NON PROFUIT ILLIS SERMO AUDITUS, NON ADMISTUS FIDEI (id est, non receptus fide, nec creditus à Judæis) EX IIS (id est, secundùm ea) QVÆ AUDIERUNT] q.d. Non profuit Hebræis hocce suum Evangelium, hocce suum lætum nuntium, quia ea quæ à Deo per Mosen audierunt, scilicet quòd Dei ope Chananæos essent superaturi, & in eorum terram tam fertilem quietè ingressuri, non crediderunt, unde desperantes, reverti voluerunt in Ægyptum.

Infidelitas Iudæorum.

Urget Apostolus non mores impios, sed infidelitatem Judæorum; quia hoc tantùm proposito ejus serviebat, ut nimirum ex ea, ejusque punitione, Hebræos Christianos ab apostasia deterreat, & in fide Christi confirmet, ne ob persecutiones ab ea deficiant.

Nota. Pro *admistus*, græcè est *συγκεκραμένος*, quod significat B vinum, aliumve potum, aqua aliove liquore mistum, dilutum & temperatum. q. d. Sermo hic, sive Evangelium, & promissio Dei, de re tam ardua & difficili, scilicet Chananæis fortissimis subjugandis, fuit Hebræis, instar vini meri & potentis; quia superavit eorum opinionem & æstimationem, visusque fuit eis incredibilis, quia illud quasi merum hauserunt, id est, quasi rem nimis arduam, nimis potentem, impossibilem acceperunt, nec aqua fidei miscuerunt & temperarunt, uti legit S. August. in psalm. 77. si enim credidissent Deum esse fidelissimum æquè ac potentissimum, credidissent sanè Deum promissis staturum, seque inducturum in Chanaan, itaque Deum ducem secuti, illique credentes & fidentes penetrassent in Chanaan: jam quia res tantas, metientes eas viribus suis, non crediderunt; hinc diffidentes & reverti volentes, promissione hac exciderunt, nec Chanaan ingressi sunt, itaque omne hoc Evangelium eis non profuit.

Objectum fidei est instar vini meri & potentis.

Nota Secundò. Pro *συγκεκραμένος*, Græca jam legunt

in

Varietas lectionum huius loci, & genuinus textus.

In accusativo, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, id est sermo, auditus non profuit, non admistis vel commistis fide jis qui audierunt. Verbum enim ὠφέλησεν poscit apud Græcos accusativum, uti *profuit* apud nos poscit dativum, q. d. Sermo hic quo Deus promisit Hebræis terram Chanaan, non profuit Hebræis, qui per fidem non sunt commisti cum Josue & Caleb, qui duo soli audierunt, id est crediderunt. ita Chrysost. & Theophyl. Unde aliqui cum Caietano hic legunt, *non profuit sermo non admistis fidei jis qui audierunt*, id est, non profuit sermo audientibus, quia non erant admisti fidei, id est, quia non crediderunt. Verùm, ut rectè aduertit Ribera, vera lectio huius loci esse videtur hæc: *Sed non profuit illis sermo auditus non admistus fidei, iis* (id est, in jis) *qui audierunt*. Sic enim habent Græca, Græci & Syrus, q. d. Non profuit hic sermo, hoc Evangelium, sive lætum nuntium de requie & possessione Chanaan Hebræis, qui illud à Deo, per Mosen audierunt: quia licet initio, cùm hac spe egressi sunt ex

Numquã à fide desciendum.

Ægypto, Deo id promittenti crederent; postea tamen auditis exploratoribus dicentibus, Chananæos esse viros fortissimos, habereque urbes inexpugnabiles, à fide hac defecerunt: ita pariter vobis Christianis, ô Hebræi, non proderit hocce Christi Evangelium, quo promittit regnum cælorum, audisse & credidisse, si metu persecutionum à Christi fide deficiatis; quare persistite in fide Christi, ut prosit vobis Evangelium, ac reipsa promissam in eo hæreditatem regni cælestis cernatis & adeatis.

VERS. 3. INGREDIEMUR ENIM IN REQUJEM, QUI CREDIDIMUS: QUEMADMODUM DIXIT; SICUT JURAVI IN IRA MEA. SI INTROIBUNT IN REQUJEM MEAM: ET QUIDEM OPERIBUS AB INSTITUTIONE MUNDI PERFECTIS.] Græcè εἰσερχόμεθα, *ingredimur*, id est, ingredi incipimus & pergimus, tendimusque ut in eam reipsa ingrediamur: significatur enim actus ingrediendi non completus, sed inchoatus & continuatus, juxta can. 32.

Nota. Vox *enim* dat causam, cur v. 1. dixerit: *Timeamus, ne fortè, relicta pollicitatione, existimetur aliquis ex vobis deesse*, q. d. Timendum est vobis, ne frustremini spe cælesti, si relinquatis fidem Christi, in qua vobis eam promisit Deus: nam si fidem hanc constanter retineatis, nihil C vobis est timendum; certò enim requiem illam ingrediemini. Id probat excitato vers. psalm. 94. *Sicut juravi in ira mea. Si introibunt in requiem meam.* Estque argumentum à contrario, q. d. Soli increduli Hebræi non sunt ingressi terram Chanaan; omnes autem credentes eam ingressi sunt, ergo sicut sola incredulitas illos ab ea exclusit, ita fides hos in eam induxit. Atqui Hebræi credentes &

Soli perseverantes digni requie.

increduli Mosi, significabant allegoricè homines credentes & incredulos Christo; rursum requies Chanaan significabat requiem cæli. Ergo pariter soli illi requie cæli excludentur, qui Christo credere & obedire noluerunt: omnes verò qui credunt & obediunt Christo, in eoque persevorant, hanc cæli requiem ingredientur.

Nota Secundò. Pro *sicut*, legit Interpres in Græco ὡς, cùm suprà v. 11. c. 3. legerit οἷς, id est, quibus, ut ibi dixi. Hic versus Hebræis acrem dat stimulum, quo pariter S. Cyprian. tract. de Laude martyrij Christianos in persecutione Decij ad martyrium exstimulat. *Meminisse*, inquit, *debes velut quadam te fœderis pactione constrictum, ex qua aut capessendæ salutis sit justa conditio, aut pœna merita formido.* D *Stas inter aduersa pariter ac prospera, arma inter & tela, hincq; te sæcularis ambitio, inde cælestis admonet magnitudo. Ante oculos tibi, quæso, concurrant oblata & præmia, & parata discrimina. Cælo Martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret, negatores gehenna complexa æternus ignis inardescit. Inardescit*, id est comburit, scilicet ipsa gehenna, quæ non est aliud quàm æternus ignis, est enim appositio. Sic Virgil. Georg. 4. dicit: *Ardebat Sirius Indos.*

ET QUIDEM OPERIBUS AB INSTITUTIONE MUNDI PERFECTIS] Est occupatio, per quam ascendit Apostolus ad explicandam anagogem sabbati, ut ex ea, & ex requie in Chanaan, evincat per verba citata psalm. 94. *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut exacerbaverunt me patres vestri in deserto; quibus iuravi in ira mea, Si introibunt in requiem meam:*

Duplex olim Judæis promissa requies.

hinc, inquam, evincat restare Christianis tertiam requiem in cælo, q. d. Duplex requies olim promissa fuit à

A Deo patribus nostris. Prima requies fuit sabbati, qua Deus Genes. 2. 3. in honorem & memoriam suæ creationis & quietis jussit homines quiescere ab operibus die septimo. Secunda requies fuit in Chanaan: atqui David, cùm psalmus 94. loquitur de requie, eamque tacitè credentibus promittit, non loquitur de requie diei septimi sive sabbati, quia in illam jam pridem inducti erant homines, scilicet ab initio mundi, cùm Deus operibus suæ creationis perfectus, sanctificavit diem sabbati, jussitque homines illo die quiescere, & suam requiem imitari. David etiam non loquitur de requie in Chanaan, ut patebit v. 6. & 7. Ergo fatendum est quòd David loquatur de tertia requie in cælo, eamque promittat fidelibus & Christianis, si in fide Christi persistent, hæc omnia magis patebunt v. 7.

Tertia requies adumbrata per duas priores.

Hinc satis clarè elicitur & evincitur, sabbati cultum & requiem in usu fuisse apud homines, ante legem Mosis ab origine mundi (licet id neget Abulens. in c. 23. Levitici q. 3.) ut scilicet diem septimum homines colerent, eoque à laboribus quiescerent in memoriam & gratiarum actionem creationis tam sui, quàm totius mundi, quam Deus B complevit die septimo: alioqui enim vim non haberet discursus & argumentum Pauli, ut patet ex dictis, & ex dicendis mox patebit magis.

Cultus & requies sabbati in usu fuit ante legẽ, id est, ab origine mundi.

Rursum, Paulus hic non loquitur de requie Dei in die septimo, sed de ejus effectu & imagine, scilicet requie hominum in sabbato, in quam dicit nos ingredi, vel potiùs ingressos ab institutione mundi: ergo ex tunc homines sabbatum colere cœperunt.

Paulus non loquitur hic de requie Dei in die septimo.

Tertiò, idipsum significatur Genes. 2. 3. ubi dicitur, Deum jam tum significasse, id est festum & sanctum decrevisse ac sanxisse diem septimum, ut scilicet recens hoc creationis beneficium solemni hoc die jugiter recolerent homines, Deoque gratias agerent.

DIXIT ENIM IN QUODAM LOCO (Genes. 2. ut nostris vos Hebræi) DE DIE SEPTIMA SIC: ET REQUIEUIT DEUS DIE SEPTIMA AB OMNIBUS OPERIBUS SUIS. ET INITIO) psalm. 94. jam citato) RURSUM SI INTROIBUNT IN REQUJEM MEAM] En hic requies Dei duplex; prior in sabbato & sabbatismo; secundò in Chanaan, ut jam dixi. VERS. 4. VERS. 5.

Quies Dei in die septimo à productione novarum specierum, non individuorum.

Nota. Deus quievit in die septima à creatione novarum rerum & specierum, non autem à productione & propagatione novorum individuorum in quaque specie.

Nota Secundò. Requies sabbati dicitur Dei, tum formaliter, quia in die septimo quievit Deus à creatione; tum exemplariter & sufficienter, quia quies hominum in sabbato, & cultus sabbati institutus est a Deo ad exemplar quietis Dei in sabbato: ideo enim jussit Deus homines quiescere in sabbato, quia ipse eodẽ die quievit ab operibus suis.

Quievit Deus exemplariter & efficienter in sabbato.

Nota Tertiò, Τὸ *rursum*, q. d. Præter requiem sabbati, habet Deus aliam requiem, quam hominibus præparavit, & à qua incredulos exclusit, dicens: *Si introibunt in requiem meam*, de qua mox subdit.

QUONIAM ERGO SUPEREST INTROIRE QUOSDAM IN REQUIEM ILLAM, ET II QUIBUS PRIORIBUS ANNUNTIATUM EST (græcè εὐαγγελισθέντες id est, quibus Evangelizatum est, de quo dixi v. 2.) NON INTROJERUNT PROPTER INCREDULITATEM ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM. HODIE, IN DAVID DICENDO] D Hic est discursus Apostoli: Deus suam requiem promisit & præparavit hominibus, ad eamque inuitavit Judæos, ut scilicet sub Deo, primò in hac vita quiescerent, & quietè viverent in Chanaan, deinde in altera vita quietissimè & felicissimè viverent in cælo. Verùm Judæi increduli fuerunt Deo, ideoque exclusi sunt hac Dei quiete, id est, tam terra Chanaan, quàm cælo. Hinc ergo Deus, ne requies sua maneat vacua, tertiò per Davidem, fideles & Christianos ad suam requiem inuitat dicens: *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.* VERS. 6. VERS. 7.

Requies Dei quibusnam sit præparata.

Obiicere quis posset, Josue & Caleb cùm filiis incredulorum, ingressos esse in quietem Chanaan, ac proinde illam non esse vacuam, sed plenam. Verùm hanc obiectionem excludet inferiùs v. 8.

VERS. 8. ITERUM TERMINAT DIEM QUEMDAM, HODIE, IN DAUID DICENDO, POST TANTUM TEMPORIS, SICUT SUPRA DICTUM EST: HODIE SI VOCEM EIUS AUDIERITIS, NOLITE OBDURARE CORDA VESTRA] Pro *terminat*

græcè est ὁρίζει, id est, præfinit & determinat, hoc est, signat quoddam spatium temporis, scilicet *hodie*, putà tempus vitæ nostræ, quo possumus intrare in hanc Dei requiem, post quod nulla sit facultas introeundi. q. d. David implicitè nobis insinuat quamdam Dei requiem, quando adhortatur nos psalm. 94. ne obduremus voci Dei cor nostrum, uti fecerunt patres, cùm eos Deus ex Ægypto evocans in Chanaan ducere volebat; quos idcirco Deus requie sua exclusit; sed potiùs ut auscultemus Deo ducenti nos in requiem suam. Atqui David non loquitur de requie sabbati: hæc enim facta & peracta est in genesi & creatione mundi. Nec Secundò, loquitur de requie, quam Deus Hebræis dedit in terra promissa per Jesum, sive Iosue, utpote quæ jam tanto tempore præterierat, quamque iam possidebant cùm David dixit: *Hodie si vocem eius audieritis*, &c. Ergo necessarium est dicere, quòd David aliam & tertiam quamdam requiem intellexerit, putà in cælo æternam, quæ nobis fidelibus & Christianis quavis ætate, hoc *hodie* proponitur; tertiam, inquam requiem, quæ per duas præcedentes, scilicet per requiem sabbati, & requiem in Chanaan anagogicè fuerit significata, quam nobis præstat Jesus Christus per Iosue adumbratus.

Requieris cælestis anagogica præsignificatio duplex.

VERS. 8.

NAMSI EIS JESUS (Iosue) REQUIEM PRÆSTITISSET, NUMQUAM DE ALIA LOQUERETUR, POSTHAC, DIE] Est occupatio, Rationi Pauli obiicere poterant Hebræi: Tu Paule, dicis patres nostros requie Dei in Chanaan exclusos ob incredulitatem, ideoque alios, putà Christianos, in requiem Dei admittendos esse: nos excipimus, dicimusque filios patrum nostrorum Deo credentes cum Iosue in requiem Chanaan esse ingressos, ac consequenter non quærendos esse alios, qui requiem Dei ingrediantur. Hoc elidit hic Paulus per verba Davidis dicentis, *hodie*, Per *hodie* enim insinuat etiamnum restare requiem in quam ingrediamur, ac consequenter sequitur eam non esse exhibitam per Iosue, qui jam pridem mortuus est. Itaque Paulus significat Davidem illis verbis. *Si introibunt in requiem meam*, per requiem intellexisse quidem ad litteram requiem in Chanaan; sed allegoricè, & multò magis significasse requiem in cælo Christianis promissam, figuratam per Chanaan: ad hanc enim quemlibet invitat etiamnum David dicens, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

Ostenditur post omnē requiem veteris testamenti, restare tertiam in cælo.

Innuit ergo David, quòd Deus vocans & promittens Hebræis requiem in Chanaan, hoc ipso tacitè & allegoricè eosdem vocarit, eisque promiserit requiem in cælo quodque tam ab hac, quam ab illa Hebræi ob incredulitatem fuerint exclusi. Unde colligit Paulus. reliquum ergo est, ut Christiani hanc Dei requiem in cælo, ad quam maximè Deus Hebræos vocaverat, occupent: hoc est enim quod subdit dicens.

VERS. 9.

ITAQUE RELINQUITUR SABBATISMUS POPULO DEI] Id est, ex dictis sequitur, aliud sabbatum id est aliam requiem, relinqui & restare populo fideli & Christiano, putà requiem, gaudium & solemnitatem cælestem, figuratam per quietem & festum sabbati veteris & Judaici. [illegible] *scabat* enim hebraicè significat quiescere, inde [illegible] *sabbat*, vel *sabbatum*, dicitur quies: unde dies septima, in qua indicta erat omnibus quies, vocatur sabbatum, sabbatismus ergo idem est, quod requies.

Sabbati derivatio & significatio.

VERS. 10.

QUI ENIM INGRESSUS EST IN REQUIEM EIUS ETIAM IPSE REQUIEVIT AB OPERIBUS SUIS, SICUT A SUIS DEUS] Vox *enim* dat causam, cur hanc requiem Christianorum vocarit sabbatismum, causa hæc est analogia & allegoria sabbatismi: sabbatismus enim vetus aliud non erat, quàm quies ab operibus in die septimo, ut hac quiete homines recolerent & repræsentarent requiem Dei, qua die septimo ab operibus creationis quievit. Hæc autem omnia allegoricè, vel potiùs anagogicè, significabant, fideles & Christianos in æterna illa Dei requie in cælo, pari modo, & multò feliciùs quieturos ab omnibus operibus molestis & difficilibus virtutum, ab omni labore & lucta contra vitia & tentationes ab omni mortificatione activa & passiva, quibus laborant & affligebantur in hac vita. Significat ergo Sanctos in Ecclesia, non militante, ut vult Beza, sed triumphante cessare ab omni labore huius miseræ vitæ, quæ tota in negotio consistit. Vult enim probare veram illam requiem non solùm non fuisse in terra Chanaan, sed nec esse quidem posse in hac vita, quæ, ut docet Job c. 7. v. 1. non est aliud quàm militia, & laborum ac miseriarum omnium theatrum.

Bona quietis externa

Quàm suavis sit hæc requies Beatorum in cælo, pulchrè docet S. Chrysostom. in morali homil. 6. *Revera*, inquit, *illa est requies, ubi fugit dolor, tristitia, gemitus, & ubi neque solicitudines, neque labores, neque agones non est illic, In sudore vultus tui comedes panem tuum non est illic, In tristitiis generabis filios; sed omnia pax, gaudium, iucunditas, voluptas, bonitas, mansuetudo, non est illic invidia, neque zelus, neque morbus, neque mors, non ibi tenebræ, neque nox, semper diei claritas; non est fatigari, non fastidium accipere, semper in desiderio bonorum perseverabimus* & quæ sequuntur.

VERS. 11.

FESTINEMUS ERGO INGREDI IN ILLAM REQUIEM] q. d. Dum in vitæ hujus deserto, instar Hebræorum, peregrinamur & tendimus ad requiem, & terram promissam in cælis, non consistamus, non respectemus, non lassemur, non cadamus animo ob labores, & hostium incursus ac persecutiones, sed forti & constanti animo pergamus imò festinemus ingredi in illam requiem.

Cursu, inquit S. Chrysost. hic in morali homil. 7. *opus est, & vehementi cursu: qui currit, non ad prata adiacentia, non ad amicos, non ad spectatores, sed ad palmam attendit, non consistit, metæ vicinus non languet, sed cursum intendit: sic quo seniores & cælo viciniores sumus, eo magis & concitatiùs currere debemus. Festinandum nobis est*, ait S. Thom. *in hac peregrinatione, quia via longa est, vita brevis, vocatio Dei urget, & in mora est periculum.*

Quo vicinior quis est palmæ, eo concitatiùs currere debet.

UT NE IN IDIPSUM QUIS INCIDAT INCREDULITATIS EXEMPLUM] Id est, ne quis fiat simile incredulitatis exemplum, quale scilicet fuerunt Hebræi, ut sicuti Hebræi ob incredulitatem Chanaan exclusi sunt, ita nos, ob eamdem cælo excludamur. Vatablus & Erasmus vertunt, *ne quis eodem concidat incredulitatis exemplo*: vel *ne quis ob incredulitatem corruat, uti illi corruerunt, & prostrati sunt in deserto.*

Nota. Hebræi maxima parte itineris ex Aegypto in Chanaan confecta, cùm jam Chananææ vicini essent, ob exploratorum tristia & timida nuntia, Deo diffidere cœperunt, volueruntque reverti in Aegyptum, unde Deus iratus eos per quadraginta annos circumduxit in deserto, ut omnes morte consumeret. Idem hic minatur & intentat Apostolus Hebræis, ad Cristum jam conversis; scilicet eos nisi in fide Christi persistant, omnesque tentationes, terrores & persecutiones superent, cælo excludendos esse, si videlicet persecutionum metu à Christo ad judaismum desciscant.

Minæ & punitiones apostatantium à fide.

Moraliter illud ipsum exemplum applicet sibi quisque illorum, qui Dei vocationi ad fidem & pœnitentiam, vel etiam ad virginitatem, Religionem & perfectionem resistunt eamque negligunt, & spernunt, contra quos tonat Dominus Proverb. 1. 24.

& à vocatione ad perfectionis statum.

VERS. 12.

VIVUS EST ENIM SERMO DEI, ET EFFICAX] Vox *enim* dat causam, cur timere debeant Hebræi, si à fide Christi recedant, ne incidant in idem cum priscis Judæis, incredulitatis exemplum. Causa hæc est, quia sermo Dei vivus est & efficax, qui hoc exemplum de eis statuere vult & potest.

Quæres, quis sit hic sermo. Aliqui intelligunt Dei oracula & minas, quæ intentavis incredulis. Verùm longè aptiùs & meliùs alii passim intelligunt Dei filium: hic enim Joan. 1. v. 1. æquè ut hic dicitur λόγος, id est, verbum vel sermo, scilicet mentis & conceptus paterni Idem patet ex sequentibus nulli enim verbo aut sermoni nisi Filio competit id quod sequitur, quòd scilicet sit discretor cogitationum, & quòd omnia nuda & aperta sint oculis eius.

Vivus sermo hic est filius Dei.

Dices, Cur ergo Paulus clarè non nominat Filium, sed vocat eum λόγον, id est sermonem vel verbum?

Respondetur Primò, quia proprium nomen Filii est λόγος: sicut enim nos cogitando, vel intelligendo formamus nobis conceptum rei cogitatæ vel intellectæ, qui dicitur verbum vel sermo mentis: ita Pater æternus intelligendo & comprehendendo suam essentiam & omnia quæ in ea sunt, formavit & produxit hoc Verbum æternum: hoc tamen discrimine, quòd nostrum verbum, utpote imperfectum, menti nostræ non sit adæquatum, sed accidens sit & actus vitalis intellectus

[illegible] Dei vocat sermonem.

Filius Dei dicitur Verbum et sermo; & differentia nostri verbi à Verbo Dei.

lectus, quo rem concipimus & intelligimus; Dei verò Verbum perfectissimum, Deoque adæquatum, est persona subsistens & producta (scilicet filius Dei) qua, & per quam Pater dixit, & facta sunt omnia, Joan. 1. v. 3. unde S. Joan. cap. 1. propriam filii Dei rationem & naturam describens & definiens: *In principio*, inquit, *erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.* quod pulchrè suo carmine transtulit Nonnus, cùm ita canit:

> Ἄχρονος ἦν, ἀκίχητος, ἐν ἀῤῥήτῳ λόγος ἀρχῇ,
> Ἰσοφυής, γενετῆρος ὁμήλικος υἱὸς ἀμήτωρ.

id est, *Sine tempore erat, incomprehensibile in ineffabili*
Verbum principio,
Æqualis naturæ, Patri coævum, Filius sine matre;

Gentiles philosophi Patrem vocant νοῦν Filium λόγον.

Hinc etiam Gentiles philosophi & Theologi, ut Trismegistus, Orpheus, Plato, aliique Græci, Chaldæi & Ægyptii Deum Patrem vocarunt νοῦν, id est mentem; Filium verò λόγον, quasi mentis prolem, & verbum, ut testatur Theodoret. lib. 2. de Curandis Græcorum affectionibus, & S. August. lib. 7. Confess. c. 9.

Verbum mentale factum est vocale.

B Secunda causa, cur Paulus filium Dei potiùs vocet sermonem; quàm filium, est, quia alludit ad sermonem fidei, de quo dixi v. 2. hoc enim Verbum mentale ab æterno factum est, vocale in tempore, cùm locutum est per eos Mosis & Prophetarum, & maximè cùm ipsummet Verbum induit carnem, os & vocem hominis, fidemque ac voluntatem Dei Patris suo sermone nobis enarravit & evangelizavit.

Filius suo sermone puniet infideles.

Tertia causa, est, quia filius Dei suo sermone, id est sententia, decreto & jussu puniet eos, qui increduli suum sermonem fidei repulerunt; credentes verò, illique dicto audientes præmiabit. hoc enim propriè hic intendit Apostolus.

Sensus ergo est, q. d. Quidquid Dei filius promisit & comminatus est incredulis per os & sermonem Davidis, Prophetarum & Apostolorum, id certè & efficaciter præstabit suo sermone, decreto & jussu. Est enim ipse sermo omnipotens, vivus & efficax ut incredulos & rebelles occidat, damnet & cruciet pœna vivaci in æternum; fideles verò præmiet & salvet, ut vivant & regnent in æternum. ita Theodor. Oecumen. S. Thom. Lyran. Cajetan. & alii.

Sermonis & verbi convenientia et differentia.

Nota. λόγος tam sermonem, quàm verbum significat; unde sicut illud Joan. 1. v. 1. *In principio erat Verbum*, verti potest, *in principio erat sermo*. inde enim Tertullia. Cyprian. Ambros. Hieron. & alii veteres Filium sæpè vocant Sermonem: ita hic vicissim verti potest, *vivum enim est Verbum Dei & efficax*; & ita legit S. Ambros. li. 4. de Fide cap. 3. Sicut enim Verbum, utpote unum & simplex, simplicitatem, ita sermo integritatem & perfectionem filii Dei significat. sermo enim ex multis verbis constans, integram perfectamque effert & enuntiat sententiam, non unam tantùm, sed plures sæpè. Unus enim sermo sæpè multis propositionibus & sententiis coalescit & conflatur, quod huic loco congruit. Paulus enim induxit hic Christum quasi sermonem multivarium, qui scilicet singulorum cogitationes examinet & discernat; atque hos puniant, illos præmiet.

ET PENETRABILIOR OMNI GLADIO ANCIPITI] Pro *penetrabilior*, græcè est τομώτερος, id est acutior, magis incidens, τέμνω enim idem est quod seco, incido. Secundò pro *ancipiti*, græcè est δίστομος, hoc est habentem duo ora, id est, duas acies, scilicet utrimque acutum & incidentem.

Acies gladii apud Hebræos et Græcos vocatur os. [illegible] ancep. [illegible] vi & vete vis testa[mentô].

D sicut enim Hebræi, ita & Græci, aciem gladii vocant os, quòd instar oris homines mordeat & devoret: Unde illud in Scriptura tritum, *Percussit illos in ore gladii*, id est, in acie, vel per aciem gladii. Jam sensus hujus loci est, q. d. Sermo Dei omnia penetrat, estque quasi anceps gladius habens duplicem aciem, putà aciem duorum testamentorum, novi scilicet & veteris, ait S. August. l. 20. de Civit. cap. 21. sed hoc mysticum est. Secundò, S. Thom. Sermo Dei, inquit, est anceps, quia paratus & expeditus est, tam ad sciendum, quàm ad agendum; tam ab bona promovenda, quàm ad mala divertenda. Sed & hoc mysticum & tropologicum est.

Dico ergo Tertiò & genuinè, *Sermo Dei*, id est filius Dei, est *penetrabilior gladio ancipiti*, id est acutissimus est, profundissimè & undique penetrat, sicuti maximè secat & penetrat gladius anceps, qui utrimque secat. Porrò hæc

A vis penetrandi sermonis, id est filii Dei, consistit partim in cognitione, partim in activitate. sicut enim gladius anceps, secans & penetrans hominem, non tantùm maximè activus est, maximamque secandi vim ostendit, sed etiam hoc ipso quo hominem secat & penetrat, hominis intima denudat, eaque omnibus cognoscenda & intuenda proponit: ita & Filius Primò, penetrat & pervidet omnia corda & cogitationes, ut nulla incredulitas aut iniquitas, quantumvis in corde abscondita, eum latere possit. unde explicans idipsum Apostolus subdit: *Discretor est cogitationum, & omnia nuda & aperta sunt oculis eius.* Secundò, idem Filius sua præsentia & activitate penetrat omnia ut quosvis peccatores, & quævis peccata quantumvis recondita, punire, damnare, occidere & dissecare possit: sicut enim oculos, ita & manus habet acutissimas, maximeque efficaces & penetrantes.

Vis penetrandi filii Dei in duobus consistit.

Moral. Hugo Victor in Joelis cap. 3. *Vivus*, ait, *est sermo Dei, ut credas: efficax, ut speres: penetrabilis, ut timeas Vivus est in præceptis, & prohibitionibus: efficax in promissis, & comminationibus: penetrabilis in iudiciis, & damnationibus. Quia igitur vivus est sermo Dei credendum est eum vera promittere: quia efficax, credendum est eum promissa perficere: quia penetrabilis est, & falli non potest, eum offendisse legendum est, & de cetero offendere cavendum est.*

ET PERTINGENS USQUE AD DIVISIONEM ANIMÆ AC SPIRITUS, COMPAGUM QUOQUE AC MEDULLARUM] *Anima* est inferior pars hominis, in qua resident cupiditates & affectus partim naturæ, partim concupiscentiæ, à quibus homines Animales vocantur. *Spiritus* verò est superior pars hominis, fide & gratia Dei illustrata, à qua homines Spirituales dicuntur. q. d. Verbum hoc, sive sermo Dei, putà Filius, examinat & discernit motus & cogitationes tam animales quàm spirituales, *compages quoque & medullas*, id est intimas hominum partes: compages enim sunt cartilagines, musculi & nervi, quibus in homine os unum alteri colligatur, medulla verò est succus & pinguedo ossibus inclusa. Discernit, inquam, hæc Filius, ita scilicet, ut pervideat qui motus ab anima, qui à spiritu proveniant, an scilicet hæc illave cogitatio, affectus & desiderium promanet à natura aut concupiscentia, an verò à Dei gratia. q. d. Omnia omnino C etiam abditissima & intima, videt, penetrat, examinat, judicat & vindicat Christus Dei filius: nihil est tam absconditum, quò non penetrent & oculi & manus Christi.

S. Gregor. homil. 11. in Ezech. per *compages* intelligit cogitationes sibi invicem instar compagum connexas, per *medullas* verò intelligit intentiones, ut seipsum explicans subdit Apostolus:

Christus pervidet et discernit omnes motus naturæ et gratiæ. Christus index & censor omnium cogitationū nostrarum

DISCRETOR est COGITATIONUM ET INTENTIONUM CORDIS] Pro *discretor* græcè est κριτικὸς, id est, criticus est Christus, judex & censor cogitationum & intentionum cordis; scit & pervidet quid quisque cogitet & velit, & quo fine: perspicit fundum animæ nostræ, uti nos perspicimus lapillos in fundo limpidissimæ aquæ jacentes: perspicit, inquam, Christus intima nostra, desideria hoc fine ut ea judicet & præmiet aut puniat & vindicet, v. g. ut vos, o Hebræi, si in fide sua per sistatis, glorificet; sin metu persecutionum ab ea deficiatis, etiam per latentem vel occultam tantùm diffidentiam, apostasiam, vel incredulitatem, damnet & reprobet.

Locus moralis de præsentia & omni scientia Dei.

Moraliter Nota hunc locum pro præsentia & omni scientia Dei, quæ cuique magno debet esse stimulo ut se compescat ab occultis & mentalibus peccatis & desideriis pravis, utque bonis & sanctis cogitationibus & studiis & semper insistat. *Oculis Dei simul universa cernentis*, inquit S. Augustin. sermon. 2. de Tempor. *non abdita latentium, non parietum septa secludunt, nec solum ei acta & cogitata, verùm & agenda & cogitanda sunt cognita. Ista vera scientia summi iudicis, iste est tremendus aspectus, cui pervium est omne solidum, & apertum omne secretum, cui obscura clara, muta respondent, silentium confitetur, & sine voce mens loquitur.* Pulchrè & affectuosè idipsum pertractat auctor Soliloquiorum c. 14. qui extat tom. 8. operum S. August. Gentiles idipsum agnoverunt. Ita Thales septem Græciæ sapientum sapientissimus dicebat, *homines sibi persuadere debere, deos omnia cernere, deorumque omnia esse plena, ut eo iam iis casti & sancti* vivant

vivant. Idem rogatus, num facta iniqua deos laterent, respondit, *Ne cogitata quidem: secretis enim cogitationibus cælestè numen adest & interest.* Homerus, quis sit Deus, ita definit:

ἥλιος ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.

Deus est sol omnia lustrans.

Est sol qui omnia videt, & omnia audit.

Nimirum, ut ait Sapiens, *in omni loco oculi Domini contemplantur bonos & malos*, Proverb. 15. v. 3. & cap. 16. 2. *Omnes viæ hominis patent oculis ejus, spirituum ponderator est Dominus.* Hinc Ægyptii pingebant Deum, quasi oculum baculo innixum, ut significarent Dei omniscientiam, & providentiam, pervigilemque curam quasi pastoralem. Sic Osirim Deum suum pingebant, quasi sceptrum habens in se oculum insculptum, ait Macrob. l. 1. cap. 21. Sceptrum significat dominium & potestatem regiam, oculus omniscientiam. Unde & Græci θεὸν ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est à videndo, nominant. Hinc & Jerem. c. 1. vidit Deum quasi virgam vigilantem.

VERS. 13. ET NON EST ULLA CREATURA INVISIBILIS IN CONSPECTU EJUS] Pro *invisibilis*, græcè est ἀφανὴς, id est, non apparens, occulta, & consequenter invisibilis.

OMNIA AUTEM NUDA ET APERTA SUNT OCULIS EJUS Pro *aperta*, græcè est τετραχηλισμένα, quod à τράχηλος, id est à collo, deducitur, ac Primò, verti potest cum Theophylact. *jugulata* aut decollata, & cum Chrysostom. *excoriata*, ut sit metaphora ab ovibus jugulatis & excoriatis. q. d. Sicut oves pelle sua excoriatæ à collo ad caudam usque nudæ sunt, & omnia earum extima & intima revelantur: sic Christo Dei filio omnia sunt nuda & aperta. Secundò, Gagneius τραχηλίζω, inquit, est à collo ad caudam medium secare, sive per medium dorsi findere, ita ut intestina animalis fissi denudentur & pateant intuenti; sic Christo omnia patent, perinde ac si diffissa essent. Tertiò, Erasmus, Ribera & Scapula in Lexico, τραχηλίζω, inquiunt, est in collum sive cervicem reclino & resupino hominem aut animal, ita ut facies resupinata omnibus aperta & conspicua proponatur, quo sensu poeta ait, *Asinum resupinat amici: resupinat*, id est aperit patentem & conspicuam facit, ut eam perscrutetur: sic Christus omnia quasi resupinata in facie nudè & clarè intuetur. Omnes hæ etymologiæ huic loco percommodæ sunt: secunda tamen Gagneii nervosior & significantior est.

τραχηλίζω tria significat.

Oculis Christi omnia patent intima, & extima.

AD QUEM NOBIS EST SERMO] Id est, de quo nobis est sermo, de quo loquor. Est hebraismus, אֶל *el*, ponitur pro מִן *min*, πρὸς ὃν pro περὶ οὗ, id est, *ad quem*, pro *de quo*.

Aliter Chrysost. Theophyl. Oecumen. & Adamus, q. d. Cum quo nobis est ratio, causa, negotium, cui omnium actuum nostrorum rationem reddemus. Græcum enim λόγος non tantùm sermonem, sed & rationem significat.

VERS. 14. HABENTES ERGO PONTIFICEM MAGNUM, QUI PENETRAVIT CÆLOS, JESUM FILIUM DEI, TENEAMUS CONFESSIONEM] A v. 11. hucusq; egit contra incredulos, & ab incredulitate Hebræos metu vindictæ per Verbum & Filium Dei exercendæ deterruit; jam credentes alloquitur, blandeque eos hortatur, ut in fide Christi persistant, itaque requiem cæli ad quam v. 11. & præcedentibus eos hortatus est, ingrediantur. q.d. Agite Hebræi, persistite in fide Christi, ad requiem in cælis properate: esto, cæli longè à nobis absint, facilè eos conscendemus & penetrabimus, duce Christo, qui eos penetravit, eosque nobis perviosfecit, dummodo confessionem, id est professionem, scilicet fidei & spei nostræ (uti addunt & exprimunt nonnulla Biblia Latina, licet in Græcis & Romanis nihil tale habeatur) constanter retineamus, vide dicta c. 3. v. 1.

Hortatio ad fideles.

Nota c. 3. hucusque Apostolus Christum opposuit Mosi, tamquam Apostolum novum Apostolo veteri: jam & deinceps opponit Christum Aaroni, tamquam pontificem novum pontifici veteri. qui non Sancta sanctorum ut Aaron, sed cælos ipsos penetravit, ut Deo assistat, tamquam pontifex pro nobis interpellans, & peccata nostra expians, cælosque nobis reserans.

Christus et Aaron comparati.

VERS. 15. NON ENIM HABEMUS PONTIFICEM, QUI NON POSSIT CONDOLERE INFIRMITATIBUS NOSTRIS, TENTATUM AUTEM PER OMNIA PRO SIMILITUDINE ABSQUE PECCATO] Est occupatio. Dicere enim

A potuissent Hebræi, Tu Paule, rectè dicis Christum penetrasse cælos, ibique esse pontificem nostrum; sed exigua hæc nobis est consolatio: Christus enim in cælis beatus & gloriosus non sentit, non experitur, ac consequenter non multum condolet & æstimat, nec multum juvare & amoliri nititur nostras infirmitates, id est, persecutiones & ærumnas tot & tantas, ut videantur penè intolerabiles, quæ nos hic extremè affligunt, & languidos infirmosque ac penè desperatos efficiunt, qui enim sentit & experitur alterius dolores longè faciliùs eis compatitur & succurrit. *Non ignara mali miseris succurrere disco*, aiebat Dido. Huic objectioni respondet hic Apostolus, negando illud assumptum: Christus enim omnes nostras infirmitates expertus est, & per omnia tentatus & afflictus est *pro similitudine*, id est, omnino similiter atque nos, ac proinde expertus omnia scit & potest, id est, proclivis & pronus est, ut compatiatur & succurrat omnibus tentationibus, ærumnis & infirmitatibus nostris.

Christus proclivis ad compassionem & misericordiam.

Nota. *Infirmitates* per Hebraicam metonymiam & metalepsim vocat dolores: dolores enim sunt causa infirmitatis, & languoris tam corporis, quam animi. vide dicta 1. Corinth. 11. v. 9. & 10.

B Secundò, pro *condolere* græcè est συμπαθῆσαι, id est, sensu alieni mali tangi & affici, cum alio patiente pati.

Quinque notabilia circa hæc Apostoli verba.

Tertiò, *pro similitudine* græcè est καθ' ὁμοιότητα, id est ὁμοίως, hoc est similiter, supple nobis, vel nostris infirmitatibus, τὸ enim ἡμῶν, id est nostris, quod præcessit, hic subauditur & repetendum est; quod Hebræi dicunt כִּדְמוּתֵנוּ *kidmuthenu*, id est, secundùm similitudinem nostram, hoc est, omnino similiter atque nos: solent enim Hebræi cùm perfectam & omnimodam similitudinem significare volunt, congeminare notas similitudinis, uti כ *caph*, & דמות *demus*. quod Græci imitantur, dicentes καθ' ὁμοιότητα, vel παραπλησίως, ut dixit Apostolus c. 2. v. 14.

Christus nobis similis.

Quartò, pro *tentatum autem*, clariùs Vatabl. & alii vertunt, *sed tentatum*. Est enim antithesis ejus quod præcessit, *qui non possit condolere*, quia scilicet non est tentatus, tentationes nostras non est expertus. Rursum, *per omnia*, id est per omnes infirmitates nostras.

Quintò, *absque peccato*, id est, excepto peccato, græcè χωρὶς ἁμαρτίας, id est, extra peccatum. q. d. Christus licet per omnia tentatus sit, immunem tamen & remotum se servavit à peccato; ita & vos, o Hebræi, licet tentemini,

C tamen tentationi non cedite, nec peccato consentite. hoc enim in vestra est manu & potestate, sicut fuit in potestate Christi.

Quæritur hic, an Christus propriè tentatus fuerit, & an omni modo & omni infirmitate qua nos tentamur? Respondeo, propriè Christus tantùm exteriùs à diabolo tentatus fuit, interiùs verò à carne, phantasia aut concupiscentia tentari non potuit, cujus ratio est, quia interior tentatio est inordinata delectatio partis inferioris, sive est ipse motus concupiscentiæ rationem præveniens & alliciens ad peccatum. Sicut ergo Christus utpote peccatum expiaturus & aboliturus, expers planè fuit peccati, ita & expers fuit concupiscentiæ & tentationis internæ concupiscentia enim ex peccato orta, peccati est initium & inchoatio, ac proinde esse non potest nisi in natura per peccatum vulnerata & saucia, qualis esse non potuit in Christo.

Christus fuit expers concupiscentiæ rationem prævenientis.

Hinc sequitur, licet passiones fuerint in Christo, non fuisse tamen propassiones. explico: fuit in Christo ira, audacia, timor; sed ita ut rationem & voluntatem Christi prævenire, ipsoque invito, vel inscio exoriri, concitari & exurgere non possent; hoc enim est propassionum

In Christo fuere passiones, non tamen propassiones.

D omnis enim motus iræ, audaciæ, timoris, tristitiæ in Christo, ab eo liberè fuit assumptus, & à ratione & voluntate Christi elicitus & imperatus, ita ut irasci aut tristari Christus non posset, nisi irasci aut tristari vellet & eligeret. erant enim passiones omnes Christo, utpote in natura integra & perfecta (qualis fuit in Adamo ante peccatum) constituto, subditæ prorsus & subjectæ: talis enim natura decebat Salvatorem & Dei filium. Verùm de hujuscemodi tentatione, qua diabolus Christum, aut concupiscentia nos ad peccatum solicitat, propriè non loquitur hic Apostolus, ut mox patebit.

Omnes motus à Christo liberè assumpti.

Secundò, cùm dicit Apostolus Christum tentatum fuisse per omnia, id est per omnes infirmitates nostras, non intelligit, nec amplectitur ignorantiam & defectum scientiæ aut gratiæ: hæc enim non sunt infirmitates, id est,

In Christo non fuit ignorantia vel defectus gratiae.

id est, dolores & afflictiones; neque decebat haec esse in Christo, utpote qui ad hoc in mundum venerat, ut homines ab hisce defectibus sanaret, ut ignorantes doceret instrueret, Deoque gratos redderet. Perperam ergo ex hac Apostoli sententia Lutherus, Bucerus & Calvinus inferunt: Ergo in Christo fuit ignorantia: faciunt ergo ipsi ex hoc loco Christum Agnoitam. Respond. nego consequentiam. Nam ignorantia est filia & appendix necessaria peccati, aequè ac concupiscentia. Pari enim modo inferre liceret, Ergo concupiscentia fuit in Christo. Itaque sicut in Christo non fuit peccatum, ita nec fuit concupiscentia, aut ignorantia: hae enim sunt propriae & individuae comites peccati, & ejusdem cum peccato rationis, ordinis & indecentiae esse censentur. Quocirca hae in Christo non instrumenta (uti fuerunt cruciatus & poenae) sed impedimenta satisfactionis & redemptionis nostrae fuissent: ergo in eo esse non potuerunt. Vide Bellarm. lib. 4. de Christo c. 1.

In Christo non fuerunt morbi.

Tertiò, per *infirmitates* Apostolus non intelligit morbos & aegritudines. hae enim non sunt naturae, id est, omnibus hominibus communes, sed particularium sunt personarum, ex particulari parentum, vel ipsorum aegrotantium intemperantia, aliove excessu, defectu aut vitio ortae: Christus autem tantùm assumpsit naturales & innoxias passiones, communes toti generi humano, non autem proprias certarum personarum, uti sunt hi illive] morbi; hoc enim Christum decebat, nimirum] ut totus esset sanus, qui naturam nostram planè sanaturus advenerat, de quo plura dixi c. 2. v. 17. Quare licet verbera & dolores admiserit & susceperit Christus, non tamen iis temperiem sui corporis ita distemperari, ut in morbum incideret; sed tantùm eorum vi & acerbitate animam à corpore excludi, mortemque violentam, qua nos redimeret, sibi inferri permisit.

Morborum origo.

Christus admisit verbera et vulnera, et quare?

Quaeres, Quae sunt ergo *infirmitates nostrae*, quas Christus in se suscepit, quibusque compatitur?

Quatuor genera infirmitatum suscepit Christus.

Respondeo, Primò, est carnis & animae fragilitas; Secundò, sitis, fames, fatigatio, & similes hominum aerumnae; Tertiò, naturalis horror mortis, ignominiae, verberum, spoliationis; Quartò, ipsa mors, verbera, irrisiones, contumeliae, spoliatio bonorum omnium. Haec duo ultima nomine infirmitatum propriè hic intelligit Apostolus: hae enim erant infirmitates Hebraeorum, nimirum persecutiones, spoliationes, aliaeque poenae eis ob fidem Christi a Judaeis magistratibus inflictae. unde ad eas fortiter tolerandas exemplo Christi, ejusque gratiae & auxilii spe & promissione, eos hic & saepè alibi hac epistola adhortatur Apostolus: hisce enim *tentatus*, id est afflictus, vel *tentatus*, id est, probatus & exploratus, fuit Christus, ejusque fides & constantia, & hasce superans ac vincens Christus meruit tum hasce, quàm aliàs quaslibet tentationes, etiam à daemones & concupiscentia excitatas in nobis, per suam gratiam vincere & superare.

VERS. 16.

ADEAMUS ERGO CUM FIDUCIA AD THRONUM GRATIAE] q. d. Cùm habeamus Christum pontificem, qui ita condoleat & compatiatur omnibus infirmitatibus nostris, non timidi, non diffidentes, sed audacter & fidenter, eum in caelesti throno ad dextram Patris confidentem & regnantem adeamus & invocemus in omni tentatione, tribulatione & persecutione: jam enim placabilis sedet in throno gratiae, postea terribilis sessurus est in throno judicii, inquit Theophyl.

Fiducia in Deo quid sit.

Nota. Pro *fiducia* graecè est *παῤῥησία*, quae (quasi *πανῤῥησία*) est libertas & licentia loquendi, qua omnia dicuntur: sive oratio libera nihil reticens, inde verò per catachresin *παῤῥησία* significat fiduciam sive confidentiam, ex qua oritur haec loquendi libertas, & sic saepè hoc nomen accipit Paulus. Jam confidentia sive fidentia, ait Cicero, est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciae certa cum spe collocavit, nimirum si fidentia sit humana: nam si sit divina uti hic est, non in se, sed in Deo spem suam collocat.

UT MISERICORDIAM CONSEQUAMUR, ET GRATIAM INVENIAMUS IN AUXILIO OPPORTUNO] q. d. Ut, si in peccatum lapsi simus, illius veniam misericorditer à Christo consequamur. Rursum ut gratiam inveniamus, id est, ut Christi gratiam, favorem & benevolentiam nobis conciliemus, *in auxilio opportuno*, graece *εἰς εὔκαιρον βοήθειαν*, id est, in auxilium opportunum, ut scilicet opportuno tempore, putà tempore tentationis & persecutionis, cùm Christi auxilio indigebimus, illud ipse nobis conferat ad omnes difficultates fortiter superandas.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, quòd Christus pontifex noster non à se, sed a Deo constitutus, nobis similis & condolens oransque exauditus sit pro sua reverentia & obedientia, pontifex, inquam, secundùm ordinem Melchisedec. unde v. 11. sternit ad Melchisedec viam sibi & transitum, increpando Hebraeorum tarditatem & ruditatem, utpote quibus adhuc opus sit lacte, non solido cibo.

1. OMnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis, quae sunt ad Deum, ut offerat dona & sacrificia pro peccatis: 2. qui condolere possit iis, qui ignorant & errant: quoniam & ipse circumdatus est infirmitate: 3. et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. 4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tamquam Aaron. 5. Sic et Christus non semetipsum clarificavit ut pontifex fieret: sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te, 6. Quemadmodum et in alio loco dicit: Tu es sacerdos in ęternum, secundùm ordinem Melchisedec. 7. Qui in diebus carnis suę, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum salvum facere à morte cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia. 8. Et quidem cùm esset Filius Dei, didicit ex iis, quę passus est, obedientiam: 9. et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis aeternę, 10. appellatus à Deo pontifex juxta ordinem Melchisedec. 11. De quo nobis grandis sermo, et ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. 12. Etenim cùm deberetis magistri esse propter tempus; rursum indigetis ut vos doceamini quę sint elementa exordii sermonum Dei: et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. 13. Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiae: parvulus enim est. 14. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

VERS. 1. OMNIS NAMQUE PONTIFEX, EX HOMINIBUS ASSUMPTUS, PRO HOMINIBUS CONSTITUITUR IN IIS QUÆ SUNT AD DEUM, UT OFFERAT DONA ET SACRIFICIA PRO PECCATIS] Vox *namque* dat causam, cur dixerit in fine cap. præced. *Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ ejus.* Causa hæc est, quia Christus est pontifex noster, habentque in se omnes pontificis optimi dotes, officia & munia: itaque commodè transfit hic Apostolus à comparatione & præcellentia Christi cum Mose, in ducatu & legislatione Ecclesiæ ad sacerdotium & pontificatum Christi, eumque digniorem esse sacerdotio Aaronis multis demonstrat.

Tres dotes pontificis.

Nota hic insignem descriptionem pontificis ex tribus ejus dotibus, officiis & notis, quas Christo convenire demonstrat. Prima est, ut pontifex ex hominibus assumatur, quasi selectus, cæterisque dignior, aptior, eminentior, prudentia & virtute præstantior: qui aliis hominibus tamquam suæ naturæ consortibus, suisque fratribus compati, condolere & succurrere possit, eoque proniùs & ardentiùs quo magis eorum uti naturæ, ita & miseriæ particeps est & conscius, utpote eamdem sæpè in se expertus.

Pontifex est mediator inter Deum & homines et sacrificus.

Secunda pontificis nota & officium est, ut pro hominibus constituatur in iis quæ sunt ad Deum, id est, ut hominum causam agat, apud Deum tamquam eorum mediator, proeisque oret & interpellet, rursum ut vice populi fungatur sacerdotio apud Deum, & sacra, eaque quæ cultum Dei spectant administret, cùm enim populus teneatur publico cultu, ritu & cæremoniis colere Deum illique tamquam suo, omniumque rerum creatori ad domino summum exhibere honorem & cultum; id verò decenter fieri non posset per singulos homines, qui sæpè rudes & plebei sunt hac de causa unus ex omnibus magis peritus & idoneus eligitur, qui pro ceteris hominibus ritè id præstet, & per quem ceteri debitum Deo cultum certis ritibus ac cæremoniis publice exhibeant. Hinc enim omnes gentes ex dictamine rectæ rationis & naturæ, semper constituerunt aliquos sacerdotes, qui pro se Deo publicum hunc latriæ cultum offerrent & peragerent, unde sequitur Christianos quoque, & jure tam naturæ, quàm gentium, suos debere habere sacerdotes, sua pariter & sacra & sacrificia, scilicet Eucharistiæ, quibus Deum publicè & solemniter colant: alioqui enim respublica & Ecclesia mutila esset & manca, atque imperfectior quàm fuerit Judæorum, aliarumque quarumlibet gentium.

Apud omnes nationes semper fuit sacerdos & sacrificium. Pontifex est reconciliator hominum apud Deum. Differentia inter dona & sacrificia.

Tertia pontificis dos & officium est, *ut offerat dona & sacrificia pro peccatis*, ut scilicet Deum peccatis & peccatoribus iratum placet & reconciliet, per dona & sacrificia. *Dona* vocat oblationes primitiarum, aliarumque rerum, ut panis, vini, frumenti, quæ non adolebantur aut consumebantur, sed integra Deo dabantur ad usum sacerdotum & templi; *sacrificia* verò vocat victimas tam animalium quæ Deo mactabantur, quàm farris & vini, quæ Deo vel incendebantur vel libabantur, effundebantur & consumebantur. ita Theoph. Græcè enim θυσία, id est, victima vel sacrificium, dicitur ἀπὸ τοῦ θύειν, id est mactare, sacrificare & suffitum edere, ut ex parte idem sit quod θυμιᾶν, id est adolere, suffumigare.

Victimæ pacificæ hostia, dona, lagana, sacrificia.

Alludit Paulus ad Levit. 7. v. 12. & 13. ubi Moses agens de victima pacifica, quæ pro gratiarum actione offertur, vocat eam זבח *zebach*, id est, ut Septuag. vertunt θυσίαν, id est, sacrificium vel hostiam quæ immolatur; panes verò lagana & collyrides, quæ cum illa offerebantur, vocat קרבן: *corban*, id est, ut Septuag. vertunt, δῶρον, id est, donum vel munus: quamquam alibi sæpè hæc nomina confunduntur, & dona vel munera vocantur ipsæ victimæ cruentæ, quæ Deo adolentur.

VERS. 2. QUI CONDOLERE POSSIT IIS QUI IGNORANT ET ERRANT] *Possit*, id est aptus, pronus, facilis sit ad condolendum, vide dict. c. 2. v. 18 Pro *condolere*, græcè est μετριοπαθεῖν id est moderatè, modestè, leniter se gerere, ut scilicet peccantes non aspernetur, non iis irascatur, non excandescat; sed ad eorum miseriam se demittat, iis se humanum & benignum exhibeat, eorum ignorantiæ, ruditati, lapsibus & vitiis condoleat, sciens fieri posse ut & ipse labatur & peccet. unde Theoph. μετριοπαθεῖν accipit pro συμπαθεῖν, id est compati, hinc & noster Interpres vertit, *condolere*.

Quomodo pontifex et sacerdos se gerere debeat cum peccatoribus.

Nota. Apostolus hic quosuis peccatores, sive ex infirmitate, sive ex ignorantia, sive ex malitia, vocat ignorantes & errantes; semper enim peccato conjuncta est ignorantia aliqua & error, saltem practicus. nam qui peccat, hic & nunc implicitè judicat hoc bonum & hanc voluptatem, v. g. gulæ, libidinis, vindictæ, sibi esse capessendam & hoc ipso eamdem tacitè judicat præferendam esse legi Dei, ipsique Deo, qui illam vetuit & prohibuit, qui sanè error gravissimus est, de quo plura alibi jam dixi.

Peccantes vocantur ignorantes.

QUONIAM ET IPSE CIRCUMDATUS EST INFIRMITATE] Duplicem hic infirmitatem intelligit Apostolus priorem naturæ, secundam concupiscentiæ & culpæ, utraque est & fuit in omnibus pontificibus qui meri fuerunt homines in Christo autem sola prior fuit, quæ quasi essentialis est pontificis, ut scilicet ejusdem cum aliis hominibus sit naturæ, eorumque miseriæ & ærumnarum particeps & consors. Secunda non fuit in Christo, utpote quæ non est essentialis pontifici, imò potiùs pontificis est vitium & impedimentum, hoc enim ipso quo quis peccato subjacet, ineptior redditur ad expiandum peccata, Deumque peccatoribus reconciliandum: quod est proprium munus pontificis, hac ergo parte Christus præcellit omnibus aliis pontificibus, utpote qui solus planè immunis fuerit à peccato, ita ut nec infirmitatem & concupiscentiam ad peccatum proclivem senserit: satis tamen eam quanta sit in homine metiri potuit Christus ex priori infirmitate naturæ suæ, itaque in simili eamdem sensit & expertus est, ac proinde facilè eadem laborantibus compatitur & condolet.

Duplex infirmitas pontificis, quarum una tantùm in Christo.

VERS. 4. NEC QUISQUAM SUMIT SIBI HONOREM, SED QUI VOCATUR A DEO, TAMQUAM AARON] Resumit & explicat primam pontificis conditionem, scilicet quod debeat non se ingerere & intrudere, sed assumi & eligi à Deo ad sacerdotium sicut electus est Aaron ejusque posteri; idque hoc fine ut eamdem Christo applicet, probetque Christo convenire, ut patet ex iis quæ statim subdit.

Pontifex non debet intrudi, sed assumi & eligi.

VERS. 5. SIC ET CHRISTUS NON SEMETIPSUM CLARIFICAVIT] Græcè ἐδόξασε, id est glorificavit, claritatem & dignitatem non ambivit, non usurpavit, sed ad eam evectus & electus est à Deo Patre, qui dixit ad Christum psal. 2. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* q. d. Non miraricdebetis, ô Hebræi, Christum à Patre constitutum esse pontificem, & prælatum esse Aaroni, quia Christus est filius Dei Patris; si filius, quid mirum si pontificia dignitas ei detur, præsertim cùm jure gentium receptum fuerit etiam ante Mosen & Aaronem, ut filii primogeniti essent sacerdotes & pontifices. Qua de re ita scribit S. Hier. epist. 126. ad Evagrium *Tradunt*, inquit, *Hebræi, quod usque ad sacerdotium Aaron, omnes primogeniti ex stirpe Noe, cujus series & ordo describitur, fuerint sacerdotes, & Deo victimas immolarint: & hæc esse primogenita quæ Esau fratri suo vendiderit Iacob.*

Iure gentium filiorum primogenitorum et pontificatus et sacerdotium. Primogenita sua Esau vendidit fratri suo Iacob, & quænam illa.

Hoc ergo communi gentium iure Christo, tamquam unigenito & primogenito Patris, imò primogenito omnis creaturæ, debebatur sacerdotium & pontificatus.

VERS. 6. QUEMADMODUM ET IN ALIO LOCO (psal. 109.) DICIT: TU ES SACERDOS IN ÆTERNUM SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC] *Dicit*, scilicet Deus Pater ad Deum Filium hominem factum, cùm eum elegit & constituit sacerdotem: Dei Patris enim ad Filium hæc esse verba patet ex v. 1 psal. 109. ubi ait, *Dixit Dominus* (scilicet Deus Pater) *Domino meo* (scilicet Christo filio suo.)

Nota. Cùm dicit Christum esse *sacerdotem secundum ordinem*, id est ritum, *Melchisedec*, hoc ipso præfert Christum Aaroni; Melchisedec enim dignior fuit Aarone, ut multis demonstrat Apostolus c. 7. ubi hunc ordinem Melch. explicabo.

Melchisedec dignior Aarone.

VERS. 7. QUI IN DIEBUS CARNIS SUÆ] qui dum in carne ac mortali hac fragili inter homines viveret, ita S. Th. hanc enim carnem exuit Christus in morte, & in resurrectione induit carnem immortalem & passibilem. Affert hæc Apostolus ut probet Christum pontificem nostrum circumdatum esse infirmitate nostra, ideoque facilè nobis condolere & compati: hanc enim Christi infirmitatem probat Primò, caro Christi similis nostræ carni, Secundò, quòd in agonia mortis constitutus in summo angore & mœrore petierit à morte liberari. Tertiò, quòd ex hoc angore lacrymatus sit & validè clamarit, &, ut Syrus habet, mugierit (hoc enim significat גְּעָא *geaa*) ad Patrem postulans opem & sibi rationem.

Tria probant Christi infirmitatem.

Nota. Videtur Apostolus loqui de oratione Christi in horto, ubi proditus est à Juda, & captus à Judæis, ita Theodor. Oecum. D. Thom. Rursum videtur loqui de oratione Christi in cruce: ibi enim clamore valido clamavit Christus, *Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?*

Christus frequenter oravit & cum lacrymis.

meo? &, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum, ita Ambros. Hinc ergo patet Christum in illa oratione & forte alias sæpè lacrymas fudisse, licet id non narrent Evangelistæ, nec id mirum, cùm in eadem oratione Christus ex angore sudaverit sanguinem, ut habet Lucas c. 22. v. 44. nam, ut ait S. Bernardus serm. 3. in Dominica Palm. *Christus non contentus fuit lacrymis oculorum, sed totius corporis sanguineis lacrymis peccata nostra flere & lavare voluit.*

Lacrymæ Christi orantis.

Unde Nota Secundò, hunc Christi angorem, lacrymas & sudorem sanguineum testem infirmitatis à Christo assumptæ, provenisse ex vivaci imaginatione flagellationis, coronationis, mortis, dolorumque omnium, quos mox subiturus erat: inde enim naturaliter manabat eorumdem horror & angor, cum quo dùm luctatur Christus, ut eum superet, summamque ad hoc sibi vim infert, factus in agonia sudavit sanguinem.

Nota Tertiò, in illa oratione non tantùm petiisse Christum à morte liberari, sed etiam & magis petiisse nos à peccato & morte liberari, ideoque tandem mortem voluntate absoluta & efficaci acceptavit: Patrisque de ea voluntatem fieri postulavit, dicens: *Verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat*, in eoque exauditus est, ut subdit Apostolus.

In quo & quomodo Christus exauditus.

EXAUDITUS EST] non in sua petitione priori & voluntate quasi naturali, qua petebat conditionatè & efficaciter, si fieri posset, mortem evadere; illam enim Christus ipse correxit, illamq; impleri absolutè noluit, sed in sua petitione posteriori & voluntate absoluta atque efficaci, qua oravit non pro fuga crucis & mortis, sed pro implenda Patris voluntate circa passionem suam, eiusq; fructum; sc. ut sua passione & morte mereretur sibi resurrectionem à morte, nobis salutem tam corporis, quàm animæ.

Addit hæc Paulus, ut ostendat Christi pontificis nostri preces esse efficaces, & à Patre exaudiri, ideoque nobis omnem spem & fiduciam in Christo esse collocandam.

Caluini & Bezæ blasphemia, & hæresis circa orationes & clamores Christi.

PRO SUA REVERENTIA] Græcè ἀπὸ τῆς εὐλαβείας quod Primò, Caluinus & Beza vertunt, *ex metu*, scilicet æternæ damnationis; q. d. Paulus, Exauditus est Christus & liberatus ex metu damnationis, in quo versabatur, dùm in agonia positus totus animo perculsus, consternatus & obrutus pondere iræ Dei, videret Deum sibi ob peccata hominum maximè esse infensum; ita ut se iræ divinæ pondus sustinere non posse, deque se iam actum esse putaret, unde exclamavit: *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* Quæ verba, ait Beza, sunt hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis. Putant enim Caluinus & Beza, non plenam futuram fuisse redemptionem & satisfactionem Christi, nisi Christus omnem Dei iram excepisset, & sensisset Deum sibi infensissimum, adeoque sensisset damnationem peccatis nostris debitam, & cruciatus hominis damnati non enim alium infernum vel damnationem agnoscit Caluinus, quàm hunc apprehensionis & imaginationis, qua scilicet animæ damnatæ perpetuò apprehendunt Deum sibi esse iratum, qua apprehensione seipsas cruciant.

Infernus Caluini tantùm consistit in apprehensione.

Sed hæc est blasphemia tam absona, quam horrenda & sæculis omnibus inaudita. Si enim Christus in agonia ita desperavit, & damnationem nostram sensit ac passus est; ergo non tantùm gravissimè peccavit, sed & pro illo tempore damnatus fuit, perinde ac iam Judas damnatus est: ac consequenter illo ipso actu adeò pro nobis satisfacere non potuit, ut potiùs longè magis Deum irritarit, gravissimamque illi iniuriam irrigarit. Quare Christus tum redemptor noster esse non potuit, imò verò alio longè potentiori eguit redemptore. Cuius Christiani aures ferant has voces: Christus desperavit, Christus iræ Dei succubuit, Christus damnatus est? Scimus Christum morti succubuisse, sed sponte sua, ideoque exclamavit, *Deus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* nimirum in crucis & mortis sensu; ut hoc suo sensu Martyribus, nobisque omnibus mortis sensum vel adimeret, vel minueret. Sed Christum desperationi, damnationi & gehennæ succubuisse, quis dicere, imò audire non perhorrescat? Respondebit Beza, hos desperationis motus in Christo non fuisse deliberatos, nec fuisse in voluntate & ratione superiori, sed tantùm in parte & appetitu inferiori. Verùm hoc perperam & insulsè dicitur; Primò, quia in Christo æquè ut in Adamo, nullus erat concupiscentiæ, aut passionis alicuius motus rationem præveniens, sed omnes eius actus ratio prævidebat, eliciebat, dirigebat, ut essent actus hominis perfecti, putà rationalis & deliberati. Secundò, quia appetitus sensitiuus vel inferior non potest apprehendere Deum sibi iratum. Hoc enim obiectum, utpote spirituale & sublime, est rationis & partis superioris. Tertio, quia etiamsi concedamus hos motus Christi fuisse tantùm in parte inferiori, tamen fuisse eos aliquo modo Christo voluntarios negari non potest: Christus enim hos motus in se aduertit & permisit; cùm eos quasi pœnam peccatis nostris debitam acceptavit, omnis enim pœnitentiæ & satisfactionis acceptatio libera esse debet, fierique per rationem & voluntatem. Sicut ergo homo quivis sentiens & advertens in se motus blasphemiæ, vindictæ, libidinis etiam in solo appetitu sensitivo, nec eos repellens, censetur eis consentire & peccare; ita secundùm Bezam, Christus hos motus desperationis in se aduertens & permittens, imò acceptans, censeri debet iis consensisse. Sic enim fit in quovis alio homine, qui desperationi cedit & succumbit. Denique non potuit Christus concipere Deum ita sibi infensum, seque iræ Dei succumbere, ideoque non potuit ita animo percelli & in barathrum hoc desperationis corruere: sciebat enim Christus se Patrem summè amare, seque vicissim Patri esse charissimum; sciebat se ex summa erga Patrem charitate, reverentia & obedientia, nostra peccata in se luenda suscepisse; sciebat se à Patre deseri non posse, sciebat in omni hac passione Patrem sibi affore, ut constanter mortem, omniaque tormenta adiret & superaret; sciebat passionem suam, redemptionem nostram, omniaque ex voto sibi successura, omniumque se victorem fore ac dominum; quomodo ergo animo caderet, percelleretur, obrueretur, desperaret? præsertim, cùm sciret Deum propriè non irasci nisi culpæ, ipse verò nosset se ab omni culpa immunem, utpote qui hominum non culpas, sed pœnas tantùm culpis eorum debitas in se suscepisset. Sciebat ergo Deum metaphoricè tantùm & metonymicè sibi irasci, quia nimirum iræ suæ, qua hominum peccatis irascebatur, affectum, scilicet pœnam mortis & crucis, sibi infligebat, quam libens fortis & fidenti animo ipse excepit. Vere ergo & propriè Deum sibi iratum esse Christus concipere & cogitare non potuit, multo minùs se iræ Dei succumbere in animum inducere potuit.

Refutantur Caluinus & Beza.

In quibus Christus fuerit à Deo derelictus.

In parte & appetitu inferiori Christi non potuisse esse motus desperationis, ostenditur contra Bezã sex rationibus; Prima. Secunda. Tertia. Quarta. Omniscientia in Christo exclusit omnem desperationem.

Deus tantùm metaphoricè Christo fuit iratus.

Adde, ex sententia Caluini omnes fideles esse prædestinatos, atque ex fide speciali quam habent, certos esse de sua salute, de sua prædestinatione & æterno Dei in ipsos favore, ac scire se nullis peccatis posse à salute excidere: unde nec metuunt damnari qui Caluinum sequuntur, ergo multò minùs Christus, qui est exemplar & parens fidelium & prædestinatorum, iram & damnationem Dei metuere potuit. Vide ergo hic impietatem Caluini, qui in notitia & certitudine salutis & favoris divini, se suosque longè Christo præfert.

Quinta.

Paulum verò nihil tale significare patet ex verbo εὐλάβεια quod in Scriptura non talem metum & horrorem, qualem vult Caluinus, sed reverentiam vel timorem reverentiæ, quo parentes vel Superiores aut Sanctos timemus & reveremur, significat. Itaque hic εὐλάβειαν accipiunt S. Chrysost. Theophyl. Theodoret. Ambros. Oecumen. Anselm. omnesque orthodoxi.

Sexta.

Dices, Græcè est præpositio ἀπὸ, quæ significat à, ex, de; hæc autem rectè conuenit cum metu, non autem reverentia. Rectè enim dicitur, Exauditus est Christus ex metu; non autem rectè dicitur, Exauditus est ex sua reverentia. Respondeo, ἀπὸ sæpè sumi pro διὰ id est, propter vel pro: respondet enim [illegible] *min*, quod tam significat propter vel pro, quàm à, ex, de, ut Actor. 12. 14. ἀπὸ τῆς χαρᾶς id est, *præ gaudio*, non aperuit ianuam. Luc. 22. 24. inuenit eos dormientes ἀπὸ τῆς λύπης id est, *præ tristitia*, vel propter tristitiam. Similia sunt Luc. 24. v. 41. Matth. 13. 44. & alibi.

Alia obiectio ex textu refellitur.

Adde, multo incommodiùs Caluinum hanc ipsam vocem explicare, hoc modo, exauditus est Christus ex metu, id est, inquit exauditus est Christus, ut liberaretur à metu, non enim subaudiri potest vox *orans*, q. d. Exauditus est orans ex metu: hoc enim paulò ante expressit Paulus dicens, *preces supplicationesque offerens*. Hæc de prima Caluini expositione dicta sint.

Caluini absona explicatio.

Secundò, Photius apud Oecum. εὐλάβειαν vertit, φιλανθρωπίαν, id est, *eximiam charitatem*, q. d. Paulus, Exauditus est Christus pro tanta erga nos charitate,

charitate, vel ut Erasmus vertit, pietate.

Tertiò & optimè, omnes alij cum nostro Interprete εὐλάβειαν vertunt, *reverentiam*: inde enim passim εὐλαβεῖς vocantur viri pij, religiosi, timorati & reverentes Deum: Noster Sapientiæ 17. v. 8. & alibi subinde εὐλάβειαν vertit, timorem, scilicet divinum: seu ex Dei maiestate & reverentia incussum.

Reverentia & timoris natura & conditiones.

Unde Nota. Reverentia hæc sive timor hic reverentiæ, vel admirationis, uti vocat eum S. Gregor. l. 17. Mor. c. 14. & 15. & S. Dionysius c. 13. Cælest. hierarch. est habitus vel actus iudicij & voluntatis, quo creatura rationalis in conspectu divinæ excellentiæ & eminentiæ ita se gerit, & tanti eam æstimat, ut quasi non audeat ad illam accedere, & omnino cavet vel in minimo usurpare eius excellentiam; imò planè pudibunda, timens & reverens fugit ab ea, ideoq; formidat & fugit investigare eius magnalia, consilia & arcana; ex quo sequitur timor castus, ut pro nulla re velit tantam maiestatem offendere. Unde reverentia hebraicè vocatur יראה *iira*, id est timor, & chaldaicè אימה *ema*, id est terror, & arabicè היבה *hiba*, id est formido.

Timor castus.

Hinc sequitur Secundò, hanc reverentiam distingui ab actu humilitatis, quo quis vult se Deo subdere; & ab actu obedientiæ, quo quis vult illi parere, ut supremo domino; & ab actu religionis, quo quis vult eum colere, ut supremum rerum omnium principium, illiusque honorem suo in omnibus præferre: actus enim reverentiæ est summè revereri & timere summam Dei maiestatem. Uti paulò ante dixi.

Reverentia quomodo distinguatur ab humilitate, obedientia, religione.

Reverentia activa & passiva.

Nota Tertiò. Reverentia hic activa intelligitur; qua scilicet homo Deum reveretur. q. d. Apostolus Exauditus est Christus à Patre, quia reveritus est Patrem; quia reverenter & obedienter erga Patrem se per omnia gessit. Potest tamen Secundò, passivè quoque capi hic *reverentia*, qua scilicet Christum tam erga se reverentem vicissim reveritus est Pater, utpote filium suum, qui cum precibus offerebat pretium, putà sanguinem divinum, qui erat res infiniti valoris; idque ex summa erga Patrem reverentia, & ex mera ac purissima in homines charitate, ut ait Anselm. q. d. Paulus. Quòd exauditus à Patre fuerit Christus, non tam gratiæ fuit, quàm dignitatis Christi: tanta enim erat eius reverentia tam activa, quàm passiva, ut eum etiam revereretur Deus Pater, nec sustineret, aut posset ei quicquam negare: dignus enim erat omnino planeque merebatur à Patre exaudiri, ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Anselm. Estque hic sensus plenior & dignior. εὐλάβεια enim iuncta sic personæ pontificis, quæ per se est veneranda, significat eius dignitatem & venerationem. Sensus ergo est, q. d. Christus exauditus est propter sui reverentiam, id est, Pater exaudivit eum considerata persona venerabili pontificis, quam gerebat. Æquum enim erat sanctum, innocentem venerandumq; pontificem orantem exaudiri. At, quomodo exauditus est, cum non fuerit à morte liberatus? quia ita mortuus est, ut statim fuerit à Patre resuscitatus, qui non reliquit animam eius in inferno, nec dedit sanctum eius videre corruptionem, utq; nos à peccato & morte suscitarit.

Christus pro dignitate sua exauditus.

VERS. 8.

ET QUIDEM CUM ESSET FILIUS DEI, DIDICIT EX IIS QUÆ PASSUS EST OBEDIENTIAM] Dixerat Apostolus, quòd Christus *preces cum lacrymis offeres exauditus sit pro sua reverentia*; hic id explicat & exaggerat, docetque reverentiam Christi testatam & probatam fuisse eiusdem obedientia: exauditum verò esse Christum, cùm *consumatus factus est nobis causa salutis æternæ*, q. d. *Et quidem cùm*, græcè καίπερ, id est quamuis, Christus esset filius Dei; pati tamen voluit, itaque discere, id est experiri, obedientiam tam arduam & difficilem, ut scilicet demitteret se, & obediret usque ad mortem crucis.

Quomodo Christus didicerit obedientiã.

Nota. *Christus ex iis quæ passus est didicit obedientiam*, non quasi in passione demum virtutem obedientiæ didicerit, aut acquisierit, quam ante ignorabat; illam enim optimè cognoscebat & callebat, tum per scientiam infusam in primo conceptionis suæ instanti, tum per experientiam triginta quatuor annorum & totius vitæ suæ: sed quia obedientiam hanc novo & exactiore modo expertus est in passione, magis quàm in tota reliqua vita sua: quid scilicet sit obedire, quàm difficile & arduum sit in omnibus se submittere, quanta sit virtus & labor, inquit S. Anselm. & Photius, obedientia, quæ quævis dura, acerba, ignominiosa, horrenda prompto animo excipit, tolerat & exequitur, idque unius Dei cui obedit, causa & reverentia. En, quod dixi, Christi reverentiam demonstrat ex Christi obedientia.

Virtutes meliùs discuntur exercendo quam speculando. παθήματα μαθήματα.

Hinc Nota Secundò. Christus patiendo *didicit obedientiam*, ut ostenderet obedientiam, patientiam & ceteras virtutes longè meliùs, pleniùs & efficaciùs ab hominibus disci patiendo & exercendo, quàm speculando & contemplando, nimirum & παθήματα μαθήματα, passiones sunt optimæ doctrinæ & disciplinæ. Et, ut ait S. Bernardus epist. 88. *Humiliatio via est ad humilitatem, sicut patientia ad pacem, sicut lectio ad scientiam. Si virtutem appetis humilitatis, viam non refugias humiliationis, nam si non pateris humiliari, non poteris ad humilitatem provehi.* Obedientiam hic præ ceteris Apostolus Hebræis inculcat, ut eamdem imitentur, discantque Deo & Christo obedire constanter, etiamsi ea de causa spoliationem, exilium, adeoque mortem ipsam subire & pati debeant, unde subdit, quòd Christus ita *consumatus factus sit sibi obtemperantibus causa salutis æternæ.*

Nota Tertiò. Christus non tantùm per experientiam *didicit obedientiam*, id est, laborem arduum & difficultatem obedientiæ, sed etiam didicit obedientiam, id est, quanta sit obedientiæ magnitudo, excellentia, meritum & præmium, utpote cuius merito paulò post se evectum vidit ad summum gloriæ gradum, ut consummatus fieret nobis obedientiæ dux & præco, adeoque causa salutis æternæ, hoc enim subiicit Apostolus. Ita Chrysost. & Theophyl.

Descriptio obedientiæ.

Egregiè Climachus obedientiam ita definit: *Obedientia est spontanea mors, sepulcrum voluntatis, vita curiositate carens, securum periculum, immediata ad Deum excusatio, tuta navigatio, confectum dormiendo iter, discretionis depositio, quæ sarcinas in alium trasfert, proprij desiderij omnimoda renunciatio.*

VERS. 9.

ET CONSUMMATUS] Græcè τελειωθεὶς, id est *immolatus*, vel *consecratus*, vel, ut Syrus, *perfectus* est Christus hac sua passione & obedientia, adeoque corporis beatitudine & gloria immortali donatus est. Christus enim in cruce consummatus fuit in patientia, in charitate, omnique virtute, itaque consummatus fuit in gratia, & mox in gloria. Hinc S. Anselmus. Consummatus, inquit, est Christus, cùm consummatis omnibus obedientiæ, patientiæ & sanctitatis actionibus clamavit in cruce, *consummatum est*, q. d. Apostolus, Consummatio hominis Christiani fit per afflictiones; quomodo ergo vos, ò Hebræi, ægro estis animo in persecutionibus, quæ vos consummatos reddunt? ait Chrysost. Theophyl.

Christus in cruce perfectus in patientia, gratia & gloria.

VERS. 10.

APPELLATUS A DEO PONTIFEX SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC] q. d. Christus nobis est causa salutis, quia a Deo constitutus & appellatus est pontifex noster, cùm scilicet dixit ad eum Deus psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.*

VERS. 11.

DE QUO NOBIS GRANDIS SERMO ET ININTERPRETABILIS AD DICENDUM, QUONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AUDIENDUM] Pro *grandis* græcè est πολὺς, id est multus sermo; *& ininterpretabilis* (ita legendum cum Romanis & Græcis, non autem *interpretabilis*) id est, explicatu difficillimus: hoc enim est Græcum δυσερμήνευτος. Quare perperam commentarius S. Thom. ascriptus legit *interpretabilis*, illudq; bifariam exponit. Primo, ut *in* indicet negationem, & *interpretabilis* sit idem quod qui non potest interpretari. Secundò, ut *interpretabilis* affirmative idem sit, quod indigens interpretatione. Verùm hæc repugnant ipsi etymologiæ: iuxta eam enim *interpretabile* dicitur id, quod facile est interpretatu: Secus est de hac voce *investigabile*: illa enim sumi potest pro *non vestigabile*. Sensus ergo Apostoli est, q. d. de Melchisedec multa & magna dicenda forent, sed vobis, ò Hebræi, explicatu difficilia, quia ad hæc rudes & imbecilles estis: magis enim capitis Aaronem vestrum, quàm Melchisedec. Hæc mysteria Melchisedec ex parte explicat Apost. c. 7. ut Hebræorum mentem ad res Christianas & divinas sublevet, & doceat, quantum capere poterant: ex parte ea quæ difficiliora sunt tacet, ne vel eos, vel alios legentes si iis intellectu tam difficilibus à fide avertat vel obruat, inquit Chrysost. Tale est quomodo panis & vinum oblata à Melchisedec, Gen. 14. fuerint typus

Lectio D. Thomæ correcta.

Quare Paulus omiserit dicere, sacrificium Melchisedec esse typum Ven. Eucharistiæ.

typus

typum sacrificij Eucharistiæ. Unde veteres Græci, teste S. Hieron. ad Evagrium epist. 126. dicere solent, Paulum cap. 7. ubi agit de Melchisedec, quoddam eius sacramentum & arcanum omisisse, illudque hic vocare sermonem ininterpretabilem, maximè infidelibus: licet enim hanc epistolam Paulus primariò scribat fidelibus, secundariò tamen eamdem scribit infidelibus, putà Judaizantibus, quos à judaismo ad christianismum convertere satagit. Adde, & fidelibus non nisi bene instructis traditam fuisse doctrinam de mysteriis Eucharistiæ. Est enim hoc Sacramentum maximè sublime, arcanum & divinum: unde Patres illud vocant arcanum Sacramentum, mysterium, mysteria quæ fideles norunt, &c.

Negligentia in operibus quæ spectant ad animæ salutem, est perniciosa.

QUONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AUDIENDUM] Pro *imbecilles*, græcè est νωθροὶ id est segnes, ignavi, negligentes facti estis ad audiendum & cognoscendum res Christianas & divinas, quales multi hodie sunt inter Christianos, qui suis lucris & negotiis ita intenti sunt & absorpti, ut vix Sacrum & concionem audire, vix de Deo, deque animæ suæ salute cogitare possint, aut velint. Huius negligentiæ & ignaviæ causam fuisse persecutiones censet Oecumen. Tentationes, inquit, & afflictiones reddiderunt vos segnes, neque potestis perfectos audire sermones: tentatio enim, cùm illi ceditur vel auscultatur, emollit animum, segnemque, tepidum & imbecillem facit ad bonum. Tales hodie multi sunt in Anglia, qui ne bonis suis spolientur, omne Christiani hominis officium & disciplinam negligunt, nec respiciunt domestica Martyrum, aliorumque plurimorum in fide & pietate constantissimorum & ferventissimorum exempla.

VERS. 12. ETENIM CUM DEBERETIS MAGISTRI ESSE PROPTER TEMPUS] id est pro longitudine temporis, quo tam in lege Mosi, quam in christianismo estis eruditi.

RURSUM INDIGETIS UT DOCEAMINI, A QUÆ SINT ELEMENTA EXORDII SERMONUM DEI] id est, quæ sint rudimenta doctrinæ Christianæ & divinæ, quæ catechumeni docentur & discunt.

ET FACTI ESTIS QUIBUS LACTE OPUS EST] Id est, qui indigetis instructione infirmæ, simplicis & puerilis doctrinæ de Christi humanitate, de baptismo, de resurrectione, de judicio, ut se explicat Apostolus c. sequ. v. 1. & 2.

Apostolus excitat Hebræos ad cognitionē aliorum mysteriorū

NON SOLIDO CIBO] Id est, non altiori & perfectiori eruditione de Christi divinitate, de Melchisedec, de perfectione Christiana. Nota. Hæc dicit Apostolus, excitando & exstimulando, ut scilicet Hebræorum animos acuat & sublevet ad audienda & capienda mysteria Melchisedec, aliaque quæ c. 7. & seq. eis proponere statuit. Sic præceptor discipulos suos alias benè doctos, cùm torpescunt & thema non satis accuratum exhibent, increpat & exstimulat, dicens hoc thema non esse rhetoris, sed grammatici aut syntaxistæ, eosque ad syntaxim remitti debere. Hinc sensus patebit initio capitis sequentis.

B OMNIS ENIM QUI LACTIS EST PARTICEPS] VERS. 13. Id est, qui puerili institutione & doctrina est erudiendus, & fovendus. De hoc lacte dixi 1. Corinth. 3. 2.

EXPERS (græcè ἄπειρος; id est, inexpertus, rudis, imperitus) EST SERMONIS JUSTITIÆ] id est, sermonis qui fit de perfecta justitia & sanctitate, hic enim solis perfectis convenit. Ita Theophyl. & Anselmus.

Alij sic explicant, *expers est sermonis justitiæ*, id est, non est capax justificationis, quæ à Christi deitate exspectanda est. Sed priorem sensum esse genuinum patet ex eo quod subdit Apostolus.

PARVULUS (græcè νήπιος, id est infans, scilicet in Christo & christianismo) ENIM EST: PERFECTORUM AUTEM EST SOLIDUS CIBUS] id est, solida & perfecta doctrina & institutio, uti iam dixi. VERS. 14.

CAPUT SEXTUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, se nolle rursum Hebræis tradere rudimenta fidei & pœnitentiæ, eò quod eos, qui tot Dei dona receperunt, quanta ipsi in christianismo, impossibile sit renovari ad pœnitentiam: itaq; Hebræos avertit à lapsu & apostasia.

Unde Secundò, v. 9. ad constantiam, spem, patientiam, longanimitatem eos animat.

Hinc Tertiò, v. 13. proponit eis exemplum Abrahæ, qui patienter exspectans ea, quæ sibi promiserat & iuraverat Deus, tandem ea adeptus est.

1. QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum jacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum, 2. baptismatum doctrinę, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, et judicij ęterni. 3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. 4. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum cęleste, et participes facti sunt Spiritus sancti. 5. gustaverunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque sęculi venturi. 6. Et prolapsi sunt; rursus renovari ad pœnitentiam rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, et ostentui habentes. 7. Terra enim sępè venientem super se bibens imbrem, et generans herbam opportunam illis, à quibus colitur; accipit benedictionē à Deo. 8. Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, et maledicto proxima; cuius consummatio in combustionē. 9. Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora, et viciniora saluti: tametsi ita loquimur. 10. Non enim iniustus Deus, ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. 11. Cupimus autem unumquemque vestrûm eamdē ostentare sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem; 12. ut non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum, qui fide & patientia hereditabunt promissiones. 13. Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem iuraret, maiorem, iuravit per semetipsum. 14. dicens; Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. 15. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem. 16. Homines enim per maiorem sui jurant; et omnis controversiæ eorum finis, ad confirmationem, est juramentum. 17. In quo abundantiùs volens Deus ostendere pollicitationis heredibus immobilitatem consilij sui, interposuit jusiurandum: 18. ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, 19. quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, et incedentem usque ad interiora velaminis, 20. ubi præcursor pro nobis introivit Jesus, secundum ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.

QVA-

VERS. 1. QUAPROPTER INTERMITTENTES INCHOATIONIS CHRISTI SERMONEM, AD PERFECTIORA FERAMUR] Quæres, unde Apostolus inferat *Tò quapropter*, cùm potiùs contrarium inferre debuisset, dixit enim eos esse imbecilles, & lacte potiùs indigere quàm solido cibo.

Respondeo, *Tò quapropter* respicit v. 11. & 12. cap. præced. ubi dixit: *De quo* (*Melchisedech*) *grandis nobis est sermo*, &, *Deberetis esse magistri*, q.d. Quamuis hactenus, ò Hebræi, imbecilles & segnes fueritis in doctrina Christi, & christianismo, tamen quia audistis iam pridem rudimenta fidei, ut pudor sit in jis adhuc tam me quàm vos hærere; hinc decet vos industriam vestram excitare, & intelligentiam acuere, ut quasi perfecti solido cibo vesci incipiatis, *quapropter intermittentes*, postea si opus sit resumpturi, *inchoationis Christi sermonem*, id est, rudimenta christianismi, putà ea quæ in catechismo docentur pueri alijque rudes, *ad perfectiora feramur*, ut scilicet perfecta dogmata proponamus. nominatim de Melchisedec, eiusque sacerdotio, tamquam antitypo sacerdotij Christi: de hoc enim dixit c. præc. *Grandis nobis est sermo & ininterpretabilis*; B non quòd vellet eum præterire, sed ut ad eum audiendum & capiendum extimularet Hebræos segnes & torpentes. Hinc eos ita pupugit, arguitque ignorantiæ & ignaviæ; unde mox c. 7. eumdem sermonem resumit & expromit. Ita ex Chrysost. Theophyl. & Anselm.

Hebræos excitat ad perfectiorē cognitionē Evangelicæ doctrinæ.

VERS. 2. NON RURSUM JACIENTES FUNDAMENTUM POENITENTIÆ AB OPERIBUS MORTUIS, ET FIDEI AD DEUM, BAPTISMATUM DOCTRINÆ, IMPOSITIONIS QUOQUE MANUUM, AC RESURRECTIONIS MORTUORUM, ET JUDICII ÆTERNI] q. d. Non est, quòd jam rursum vos doceam *fundamentum pœnitentiæ*, ut scilicet de primò innovanda per pœnitentiam vita jam vos instruam & moneam: non quoque est, quòd jaciam *fundamentum fidei* (hoc enim jam pridem feci) aut *baptismi*, ut eius doctrinam vobis tradam; aut *impositionis manuum*, id est, Sacramenti Confirmationis, aut *resurrectionis, & judicij*. Horum enim veritatem & doctrinam jam satis audistis in prima vestra catechesi, cùm C Christiani facti estis, ita Theophyl. & Anselmus. Nota hic quinque catechismi & doctrinæ Christianæ capita, catechumenis & recèns conuersis ante omnia proponenda, quæ Hebræis ab initio christianismi proposita fuisse docet hic Apostolus.

Quinque catechismi capita catechumenis proponenda.

Primum. Primum est *pœnitentiæ*, & conuersionis *ab operibus mortuis*, id est à peccatis, quibus anima gratia Dei privatur, Deoque moritur: nec enim vitam bonam & Christianam quis inire potest, nisi per pœnitentiam à morte peccati resurgat.

Secundum. Secundùm caput est, *fidei ad Deum*; vel in Deum, utrumque enim significat Græcum εἰς Θεὸν putà Symbolum Apostolorum, fidelque de Deo trino & uno, deque incarnatione, passione, morte & redemptione Jesu Christi.

Tertium. Tertium caput est, *baptismatum*, dicit *baptismatum*, non baptismi, quia catechumeni docebantur triplicem esse baptismum, scilicet fluminis, flaminis & sanguinis. Vel potius baptismata vocat non ex sua, sed Hebræorum mente & phrasi, qui lustrationibus & baptismatibus legis creberrimis assueti ad se crebrò expiandum, putabant jam D recèns conuersi & rudes adhuc, in christianismo quoque sæpè debere hominem baptizari, ut cùm sæpè peccet, sæpè quoq; remissionem peccatorum accipiat, indeque hoc Sacramentum non baptismum, sed baptismata nuncupabant, inquit Oecumen. & Theophyl. q. d. Non jam tradam vobis doctrinam de baptismo, ac præsertim, quòd apud Christianos non multa, uti apud Judæos, sint baptismata, sed unum tantùm.

Quartum. Quartùm caput est, *impositionis manuum*, id est, Sacramenti Confirmationis, quod initio Ecclesiæ omnes baptizati, ut in persecutionibus tunc furentibus firmi essent in fide, mox à baptismo suscipiebant, ut colligitur Act. 8. v. 14. 15. 17. ita S. August. l. de Fide & oper. c. 11. & Ambros.

Quintum: Quintum est, mysterium *resurrectionis & iudicii æterni*: spes enim resurrectionis omnes excitat ad constantiam & Christianam sanctamque vitam, judicij verò metus deter-A ret omnes ab apostasia, alijsque peccatis, dicitur *iudicium æternum* metonymicè, quia in judicio feretur sententia de tota æternitate vel beata vel misera cuiusque, sententia inquam, fixa & irrevocabilis in æternum. Quàm sapit qui hoc judicium æternum & annos æternos semper in mente habet!

ET HOC FACIEMUS SI QUIDEM PERMISERIT DEUS] *Hoc*, scilicet ut, omissis fidei rudimentis & fundamentis, *ad perfectiora*, id est perfecta christianismi dogmata, *feramur*, inquit Theophil. Anselm. & alij. Aliter, sic enim explicant, q. d. Paulus, De rudimentis fidei jam dictis, quæ jam transibo, postea rursum agam Deo dante, cùm opportunum erit. Nam de baptismo & pœnitentia agit inferiùs cap. 10. de fide cap. 11. de judicio c. 10. & 12. de resurrectione mortuorum cap. 11. & 12. VERS. 3.

Sed si hoc Apostolus voluisset, dixisset potiùs per exceptivam particulam sic: *Quamquam hoc quoque faciemus*. Itaque prior expositio planior est, magisque cohæret præcedentibus, *Tò* enim *hoc*, respicit *Tò intermittentes*, & *non rursum iacientes*.

IMPOSSIBILE EST ENIM EOS, QUI SEMEL SUNT ILLUMINATI, GUSTAVERUNT ETIAM DONUM CÆLESTE, &c. RURSUS RENOVARI AD POENITENTIAM] Vox *enim* dat causam cur dixerit vers. 1. non esse rursum jaciendum fundamentum pœnitentiæ; quia scilicet hæc impossibilis est jis, qui *illuminati*, id est baptizati sunt, ut vertit Syrus. Nota. S. Dionysius c. 3. Eccles. hierarch. p. 1. aliiq; Patres, baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem, quia in baptismo homo fide Christi illustratur, *accipitq; primi & increati luminis consortium, omniumque divinarum illustrationum principium*, ait S. Dionysius, cuius rei symbolo in baptismo faces accendi solent. VERS. 4. & 6.

Baptizati illuminantur.

GUSTAVERUNT ETIAM DONUM CÆLESTE] Græcè ἐπουράνιον, quod verti potest, *supercæleste* donum, hoc est remissio peccatorum, inquit Chrysost. gratia, virtutes & charismata Spiritus sancti, ac præsertim lætitia, pax & serenitas puræ & sanctæ conscientiæ, atque dulcedo & suavitas vitæ novæ & Christianæ, quam experiuntur tam recens baptizati, quàm qui seriam peccatorum confessionem fecerunt, uitamque in melius commutarunt. Hunc enim dulcem saporem significat verbum *gustaverunt*. VERS. 4.

Donum cæleste est remissio peccatorum & est capax conscientia

GUSTAVERUNT NIHILOMINUS BONUM DEI VERBUM] Id est, gustarunt quàm suavis & consolatoria sit doctrina Evangelica, quæ tanta tamq; iucunda bona promittit nobis, tam hic, quam in cælo capessenda. Nota. *Bonum* Hebræis sæpè idem est, quod lætum, jucundum, felix, delectabile, inde *verbum bonum*, vocat promissionem Dei Judæis jucundissimam de liberatione à captivitate Babylonica. Sic psalm. 44. *Eructavit*, inquit, *cor meum verbum bonum*, id est, epithalamium jucundissimum de nuptijs Christi & Ecclesiæ. Sic & Poeta canit, VERS. 5.

Bonum Hebræis idem quod lætum.

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

VIRTUTESQUE SÆCULI VENTURI] *Virtutes* hic non opponuntur vitiis: græcè enim est δυνάμεις, & syriace חילא chaila, id est robur, potentiam, energiam, q. d. Qui gustaverunt per fide j cognitionem, amorem, spem, gaudium & desiderium, *virtutes*, id est, potentias sæculi futuri, quid scilicet possit & valeat futurum sæculum, quàm potens in eo futura sit redemptio & liberatio ab omni malo & miseria, quanta felicitas & beatitudo, quantam potentiam Deus ostendet in Beatis, scilicet in tam mira & augusta illorum gloria, immortalitate, vita æterna, visione & fruitione Dei, omniumque gaudiorum & bonorum, tam corporis, quàm animi copia & affluentia. Illum prægustum futuræ vitæ habet S. Augustinus eiusque mater S. Monica, uti ipse affectuosè narrat l. 9. Confess. c. 10. Sanctus item Franciscus cùm dicit: *Tanta est gloria quam expecto, ut omnis me pœna delectet*.

Potens felicitas & beatitudo sæculi futuri.

Latiùs accipit hasce *virtutes*, sive potentias, Oecumen. sc. ut tam potentes damnatorum pœnas & tormenta in inferno, quàm potentia, augusta & divina præmia Beatorum in cælo complectantur.

Pœna damnatorum.

ET PROLAPSI SUNT] Post tanta dona, lumina, suavitates & dulcedines, in apostasiam, aliave peccata prolapsi sunt. VERS. 6.

RURSUS RENOVARI AD POENITENTIAM]
Græcè

Græcè ἀνακαινίζειν, id est renovare, ut scilicet sacerdotes per Sacramentum pœnitentiæ prolapsos renovent: ed corrigendus est textus Græcus modernus ex Chrysostomo, Oecumen. Theophyl. qui legunt ἀνακαινισθῆναι, id est renovari, ut vertit Noster.

Nota, *ad pœnitentiam*, id est per pœnitentiam, ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Græcum enim εἰς vel εἰν respondet Hebræo ב *bet*, quod significat in, ad, per, propter: sic vulgo dicimus, ad primum (id est, per primum) delictum occubuit Petrus: ad contactum (id est, per contactum) Christi sanata est hæmorrhoissa: ad (id est, per) ignis præsentiam inflammatur stupa.

Hæresis Novati & Novatianorum.

Quæres, quis hujus loci sit sensus, & quomodo sit impossibile lapsos renovari ad pœnitentiam? Ex hoc loco male intellecto orta est hæresis Novati & Novatianorum tempore S. Cypriani, qui docebant lapsis non esse dandam pœnitentiam, nec veniam: indeque Catharos, id est puros & mundos, se nuncuparunt.

Error Tertulliani.

Hinc quoque deliravit Tertull. cùm l. 1. de Pudicitia docuit, lapsos semel tantùm ad pœnitentiam esse recipiendos. Sed hæc hæresis jampridem explosa & damnata est, & manifestè repugnat ipsi S. Paulo, qui 1. Cor. 5. & 2. Cor. 7. & alibi multis suadet tam fornicario illi Corinthio, quàm aliis quibusuis lapsis pœnitentiam.

Petri Lombardi & Hugonis Victor explicatio.

Rursum Petrus Lombardus & Hugo Victor. q. 61. in epistolam hanc, putant Apostolum loqui de pœnitentia peragenda post hanc vitam: hæc enim est impossibilis, sed nihil tale suggerit vel innuit hic Apostolus.

Prior explicatio hujus loci, loqui Apostolum de pœnitentia baptismi, qui iterari non potest. Prior hæc explicatio probatur quadrupliciter.

Dico ergo, duæ sunt maximè probabiles huius loci expositiones. Prior est omnium penè veterum, Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Haymonis, Sedulij, Primasij, Ambros. l. 2. de Pœnit. c. 2. Hieron. l. 2. cont. Jovin. August. in inchoatione epist. ad Rom. & aliorum: hi censent Apostolum loqui de pœnitentia baptismi, seu quæ præit baptismum, tantumque damnare hoc loco iterationem baptismi, unde veteres passim ex hoc loco docent & probant baptismum æquè ac Confirmationem, non posse iterari: Hebræi enim in judaismo sæpè se baptizabant, indeque facti Christiani putabant pari modo se posse iterum, tertio & quartò baptizari, & baptismo iterato identidem peccata, in quæ sæpiùs incidebant, expiare. Probatur hæc explicatio Primò, quia Apostolus hic respicit ad pœnitentiam, de qua egit v. 1. ibi autem pœnitentiam iungit baptismo, eamque intelligit quæ præit baptismum.

Secundò, id indicat vox *renovari*, quæ ferè baptismo datur: unde Apostolus Tit. 3. 5. baptismum vocat *lavacrum regenerationis & renovationis*.

Tertiò, id ipsum innuit vox *impossibile*: propriè enim sola baptismi, non autem pœnitentiæ, iteratio est simpliciter impossibilis.

Quartò, quia subdit Apostolus, *rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei*, q. d. Baptismus est figura & repræsentatio crucis, & qui baptizatur, symbolicè cum Christo crucifigitur, ut dixi Rom. 6. 3. Unde sicut Christus secundò crucifigi non potest, sic nec baptismus repeti; & qui secundò baptizantur, hi Christum in seipsis iterum symbolicè crucifigunt: hoc enim ipso significant & protestantur crucem à Christo semel susceptam, & priore unicoque baptismo à se suscepto adumbratam, non sufficere; sed opus esse ut iterum Christus crucifigatur, itaque secundum baptismum ad eluenda peccata instituat. ita Chrysost. & Damascen. l. 4. de Fide c. 10.

Posterior, apostatis & ingratissimis peccatoribus difficilem esse pœnitentiam.

Secunda magis plana ac genuina huius loci expositio est Anselmi, Lyræ, Hugon. Dionys. Titelm. Vasquez, Riberæ & aliorum recentiorum: hi censent Apostolum propriè loqui de pœnitentia, eamque dicere impossibilem, id est valdè difficilem, esse peccatoribus, non quibusuis, sed gravissimis & ingratissimis, putà apostatis, qui post tot insignia lumina & dona cælestia à Deo accepta, post tot gratias & consolationes Spiritus sancti, postquam gustarunt delicias Dei & futuræ vitæ; à Deo, à fide & agnita veritate, atq; à Christo ad judaismum & infidelitatem desciscunt, uti aliqui Hebræi faciebant.

Posterior hæc expositio probatur tripliciter.

Probatur hæc expositio Primò, quia v. sequenti vocat terram maledictam, quæ rore cælestis gratiæ & fidei recepto, profert tamen spinas apostasiæ; ideoque reproba est & igni comburenda: apostatæ enim ferè omnes pœnitentia expiari non possunt; sed obdurati & reprobi sunt, ideoq; in gehennam relegantur, ubi clarè vides non baptismi, sed pœnitentiæ vim & fructum eis adimi.

Secundò, quia verba ipsa planè id significant: pœnitentia enim non baptismum, sed pœnitentiam significat eorum, qui in peccatum prolapsi sunt, post illuminationem, id est, post baptismum.

Apostatæ nostri, sacerdotes & monachi obdurati.

Tertiò, quia c. 10. 26. omnino similiter de his apostatis ait: *Voluntariè peccantibus jam non relinquitur pro peccato hostia*, q. d. Eorum qui voluntariè peccant & à Christo desciscunt, peccatum & apostasia nullo, non dico baptismo, sed sacrificio pro peccato, nulla pœnitentia expiari potest, id est, difficillimè & vix expiari potest: quia tales vix umquam seriò pœnitent, uti videmus nostros apostatas sacerdotes & monachos, cùm à religione nostra & ab Ordine suo ad hæreticos transfugiunt, difficillimè & rarissimè converti & pœnitere. Sic Matt. 12. 32. dicit Spiritum sanctum *non* (id est ægrè, vix) remittetur in hoc sæculo, nec in futuro. Sic 1. Joan. 5. 16. dicitur: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis*, q. d. Si quis peccet, dummodo non peccet peccatum ad mortem, oret quis pro peccante, & certò speret se exaudiendum, & veniam ei impetraturum: sin autem quis peccet peccato ad mortem, non ausim spondere, nec certò sperare, quòd orans pro eo veniam ei impetrabit, non tamen omnino orationem pro eo fieri veto. Ubi peccatum ad mortem idem ferè videtur esse cum eo, de quo hic agit Apostolus cum ait: *Impossibile est eos, qui semel illuminati & prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam*. Peccatum enim ad mortem, ut docet S. Hieron. lib. 2. contra Jovinian. est quoduis gravissimum peccatum, maximè quod ex malitia & obfirmato animo fit, v. g. cùm quis fidem agnitam ex malitia improbat; deserit, & tamquam dæmoniacam calumniatur, quod peccatum ordinariè vix remittitur, estque tale ac tantum, ut ex eo ad vitam spiritualem gratiæ vix ullus resurgat; sed in eo, ac consequenter in morte animæ maneat is qui peccat, ac proinde puniendus sit morte æterna.

Peccatum in Spiritum sanctum & peccatum ad mortem vix remittuntur.

Peccatum ad mortem quod & quale.

Respondetur argumentis allatis pro priore expositione. Ad primum.

Ad primum argumentum pro priori expositione de baptismo allatum Respondeo, Apostolum v. 1. pœnitentiam generatim accipere, omnemq; intelligere, tamq; eam quæ baptismum antecedit, quàm eam quæ baptismum sequitur: utraque enim rudes & catechumenos docere solet, ut sciant quomodo ad baptismum se præparare, & quomodo post lapsum, si lapsi sint in peccatum, per pœnitentiam se reparare, & baptismali puritati restituere possint: mox enim à baptismo catechumeni usurpare & frequentare solent pœnitentiæ Sacramentum.

Ad secundum.

Ad secundum Respondeo, vocem *renovari*, tam tribui pœnitentiæ, quàm baptismo, unde Apostolus tam Ephesios, quàm Romanos & Colossenses jam pridem baptizatos hortatur dicens: *Renovamini spiritu mentis vestræ*. Eph. 4. 23. Sic Concil. Trident. sess. 14. c. 2. docet per pœnitentiæ Sacramentum nos renovari, & ad novitatem baptismo acceptam reparari.

Ad tertium.

Impossibile moraliter est id, quod rarò aut numquam fit.

Ad tertium Respondeo, *impossibile* hic non physicè, sed moraliter accipi significareque id, quod communiter & ordinariè non fit, & secundùm consuetudinem & legem ordinariam fieri non potest. Sic enim Jurisperiti vocant impossibile, id quod valdè est difficile, & raro aut numquam fit, sic Christus Matth. 19. 26. dicit impossibile esse divitem saluari: quod mox explicat dicens, id apud homines esse impossibile, apud Deum autem omnia esse possibilia. Eodem modo impossibile est peccantes hoc peccato apostasiæ renovari ad pœnitentiam, si spectes communem cursum, tum naturæ, tum gratiæ, quam Deus ordinariè dat, juxta quam videmus tales rarissimè & vix umquam converti; ut moraliter & vulgariter loquendo dicamus impossibile esse tales converti. Sic ex hæresiarchis, qui principes sunt apostatum à Christo, hucusque neminem videmus qui resipuerit, excepto uno Berengario. Apud Deum autem possibile est eos converti, si videlicet quis valdè sanctus vir Deum exoret, aut si Deus sponte sua raram quamdam & extraordinariam eis largiatur, qua cor eorum durum flectat & emolliat ad veram & seriam pœnitentiam, uti subinde fieri videmus.

Ex hæresiarchis nullus resipuit excepto Berengario.

Ad quartum.

Ad quartum respondebo paragrapho proximo.

Rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, et ostentui habentes.] Nota hæc verba non referri ad τὸ renovari, q. d. eos in ipsa renovatione & iteratione baptismi crucifigere Christum; sed ad τὸ prolapsi. Patet ex Græco, in quo pari casu scilicet accusa-

Illustris huius loci sensus: Rursus crucifigentes sibi filium Dei.

A accusativo, hæc efferuntur, scilicet ἀνασταυροῦντας & παραδειγματίζοντας, q. d. Prolapsi sunt, quia rursum crucifigunt & ostentui habent Christum; ideoq; impossibile est eos ad pœnitentiam renovari: omnis enim qui in pristina peccata, ac præsertim qui à fide in judaismum & hæresim aut infidelitatem relabitur, iterum quasi crucifigit Christum; quia novo peccato novam dat causam crucis & mortis Christi: facit enim rursum id propter quod Christus crucifixus est, quare nisi Christi mors tam efficax fuisset, ut ad omnia omnino peccata post quantavis sæcula futura & iteranda se extendisset, oporteret Christum toties mori & crucifigi, quoties peccant homines, sicut Aaronica sacrificia & victimæ toties mactari & offerri debebant; quoties peccabant Judæi.

Apostatæ contemptores & irrisores Christi & christianismi.

OSTENTUI HABENTES] Græcè παραδειγματίζοντες id est, paradigma sive exemplum statuentes; quod ab omnibus videatur & rideatur; hoc est, infamantes, irrisioni & ludibrio exponentes. Unde Syrus habet מבזין *metsaarin*, id est, contemnunt, despiciunt, contumelia & ignominia afficiunt. Qui enim apostatat & in peccata relabitur, hoc ipso contemnit, vilipendit & ridet Christum, Christiq; crucem & redemptionem, atque hoc ipso causa est, ut Christus in exemplum ludibrij Gentilibus, omnibusq; hominibus proponatur, utque Gentiles dicaces & malevoli irrideant Christum, Christique legem & Ecclesiæ, sicut Judæi irriserunt Christum in cruce suspensum: sic Julianus Apostata irrisit, & irridendum proposuit Christum & christianismum.

VERS. 7.

Terra & anima fertilis; militudo.

TERRA ENIM SÆPE VENIENTEM SUPER SE BIBENS IMBREM, ET GENERANS HERBAM OPPORTUNAM (εὔθετον id est, utilem & accommodam) ILLIS A QUIBUS COLITUR, ACCIPIT BENEDICTIONEM A DEO] *Benedictionem* vocat continuam fertilitatem: dum enim terra labori & agriculturæ respondet, generatque herbam, facit Deus ut homines eam diligentius colant, & subinde hordeum, triticum, aliasque segetes in ea serant: ipseque Deus illi novas pluvias, & novas Solis cælique influentias immittit; quo fit ut terra ita exculta novos, plures & meliores fructus ferat, quæ est terræ quasi benedictio & felicitas; sicut felicitas & benedictio matris est multas & pulchras generare proles. Hac terræ similitudine & analogia significat Apostolus, homines, qui imbrem gratiæ divinæ excipiunt, C eique cooperantes, fructus bonorum operum producunt, à Deo benedici, id est, maiori gratiæ & consolationis cælestis influxu, virtutum & meritorum copia cumulari.

VERS. 8.

PROFERENS SPINAS AC TRIBULOS, REPROBA EST, ET MALEDICTO PROXIMA, CUIUS CONSUMMATIO IN COMBUSTIONEM] Pro *proferens*, græcè est ἐκφέρουσα id est efferens, emittens, ejiciens, quasi præter naturam *spinas*, tanquam abortum, cùm per se generare deberet herbam utilem, ita Oecumen. Secundò, pro *reprobo*, græcè est ἀδόκιμος, id est improbanda, deserenda, reiicienda, & inculta relinquenda, ut fiat horridum vepricetum & senticetum. hinc Tertiò, eamdem vocat *maledicto proximam*, ut nisi meliora ferat germina, maledictioni, id est sterilitati & squalori, perpetuò subiaceat. Quartò, *consummatio*, id est, finis & exitus eius est, ut sit *in combustionem*, ut cum suis spinis ac tribulis comburatur.

Terra & anima sterilis comparatio.

Ex parabola terræ frugiferæ & sterilis, probat Apostolus id quod dixerat, scilicet peccatum apostasiæ post accepta tanta dona gratiæ, quasi pluviæ cælestis, commissum, esse gravissimum, & quasi irremissibile; eò quòd apostata hanc pluviam neglexerit, illique non responderit, sed manserit sterilis bonorum operum, ideoque maledicto sit proximus, ut, nisi planè se emendet, à Deo auditurus sit: *Ite maledicti in ignẽ æternũ, qui paratus est diabolo & angelis eius.*

VERS. 9.

CONFIDIMUS AUTEM DE VOBIS DILECTISSIMI MELIORA, ET VICINIORA SALUTI; TAMETSI ITA LOQUIMUR] Pro *confidimus* græcè est πεπείσμεθα, id est persuasi sumus, credimus, persuasimus nobis, vos scilicet non esse instar terræ, quæ germinat spinas & tribulos, ideoque maledicta est: tamen hæc loqui & submonere voluimus, quia vidimus quosdam inter vos à primo feruore desciuisse, & flaccescere indies, qui si ita pergant, tandem fient terra maledicta, & damnabuntur: hos hac parabola terremus & monemus, ut resumant primum feruorẽ, & divinæ gratiæ respondeant, ferantque fructus virtutũ instar terræ fertilis & benedictæ. Ita Th.

VERS. 10.

A NON ENIM INIUSTUS est DEUS, UT OBLIVISCATUR OPERIS VESTRI, ET DILECTIONIS QUAM OSTENDISTIS IN NOMINE IPSIUS] Putant nonnulli Doctores moderni, Apostolum hic loqui Hebræis Lapsis in apostasiam & peccatum mortale, eosque erigere in spem veniæ, eis proponendo partim suam pœnitentiam, & pœnitentiæ ac charitatis opera, quibus jam pœnitentes ministrarunt sanctis; partim Dei justitiam, id est, fidelitatem, qua sicut peccatoribus pœnitentibus veniam promisit, ita eamdem reipsa præstabit, q. d. Estote bono animo, ò Hebræi, licet enim lapsi sitis, tamen quia pœnitet vos, eamque pœnitentiam testamini, dum tanta charitate ministratis sanctis; certi estote quòd Deus in gratiam vos recipiet, *non enim iniustus* est, sed justus & fidelis, ut misericordiam & remissionem peccatorum promissam pœnitentibus vobis præstet & exhibeat. Si obiicias Concil. Trid. sess. 6. c. 16. dicere, hæc verba Apostoli non peccatoribus sed justificatis esse proponenda; Respondent, hæc verba justificatis esse proponenda, non quasi per se ad eos pertineant, sed tamquam argumen-

Quorumdã modernorũ explicatio, hæc verba accommodantium peccatoribus.

B tum à minori, q. d. Si Deus non obliviscitur veniæ, quam promisit impiis si pœniteant, multò minùs obliviscetur præmij quod justorum operibus promisit. Verùm Concilium videtur proponere hæc Apostoli verba justificatis non ut argumentum à minori, sed ut ijs ipsis præmium operum justorum explicet & demonstret: nam alioqui hoc loco omisso alia clara & expressa Scripturæ sanctæ testimonia, quæ idipsum disertè significant, protulisset. Adde, quod Apostolus, non peccatoribus, sed justificatis loquatur, patere ex ipso Apostolo, ut mox ostendam.

Ex Concilio Trid. ostenditur verba hæc iustificatis convenire.

Secundò, S. Thom. & Franc. Suarez in erudito illo opusculo de Reditu operum mortificatorum, putant Apostolum loqui Hebræis tam in gratia stantibus, quàm in peccatum jam ante lapsis, sed jam rursum reparatis & justificatis, quibus bona opera ante lapsum facta, jam per pœnitentiam restituta sint a Deo. Unde ex hoc Apostoli loco probat opera & merita bona per peccatum sequens mortificata, iterum post pœnitentiam redire & reviviscere, & restitui pœnitenti. Videntur enim hi Hebræi peccasse, & C esse prolapsi, ut innuit Apostolus v. 6. quare docent iidem hæc merita redire & restitui pœnitenti, ex justitia, præsupposita tamen liberali Dei ordinatione & promissione, qua hunc reditum & restitutionem promisit, ideoque dicere Apostolum: *Non enim iniustus est Deus, ut obliviscatur operis vestri.*

Reditus & reviviscentia operum mortificatorum probatur ex hoc loco secundum aliquos.

Hæc sententia in se vera est, non tamen videtur esse planè genuina, & ex mente Apostoli hoc loco. Licet enim subinde innuat aliquos Hebræos esse prolapsos, & licet aliis nonnullis, utpote segnibus, eumdem lapsum timeat; tamen eos, ad quos scribit, quosque hic alloquitur & compellat, necdum esse lapsos satis significat v. præc. ubi ait: *Confidimus de vobis meliora & viciniora saluti: tametsi ita loquimur*, & v. 11. & 12. Itemque cap. 10. 34. ubi cum laudans Hebræos dixisset, eos vinctis esse compassos, & rapinam bonorum, aliaq; dura cum gaudio suscepisse, subdit: *Nolite itaque amittere confidentiam vestram: patientia enim vobis necessaria est, adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet.* D Rursum cùm dixisset hoc loco, non esse iniustum Deum, ut obliviscatur eorum operis & dilectionis, subiicit: *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare solicitudinem, ad expletionem spei usque in finem.* Quibus verbis aliisque tota epistola sparsis hortatur Hebræos, non ad resipiscentiam, sed ad constantiam in fide, ne tentationibus & persecutionibus pressi & fatigati, ab ea resiliant & deserant collectionem Christianam.

Apostolus non intendit hanc reviviscentiam.

Probatur primò.

Secundò, de pœnitentibus hic non agere, adeoque pœnitentiam hic non commendare Apostolum, patet ex eo, quod tam hic, quam vers. 6. dicit esse *impossibile eos qui prolapsi sunt, renovari ad pœnitentiam*, eosque non misericordiam, sed terribile tantùm Dei judicium manere. Rursum id patet ex eo, quod ait v. 1. *Intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ.*

Probatur secundò.

Tertiò, ita videtur exponere Concil. Trid. sess. 6. c. 16. ubi

ubi docet justificatis à peccato hæc Apostoli verba esse proponenda, ut iis excitentur ad studium bonorum operum ex spe mercedis, quam recipient à Deo justo judice. Hæc ergo est mens & sententia Apostoli: dixerat paulò antè, *Confidimus de vobis meliora & viciniora saluti*; scilicet quòd non sitis similes terræ sterili, reprobæ, maledictæ & comburendæ; sed potiùs, quòd sitis terræ fertili & benedictæ similes, quodque rectis itineribus tendatis ad salutem, illique vicini sitis: id probat dicens, *Non enim injustus* est *Deus*, &c. q. d. Deus cùm sit justus retributor operum oblivisci non potest, sed semper est memor vestræ dilectionis & misericordiæ, ut illam præmiet, dando vobis gratiam & stimulos, quibus facilè in hac dilectione æquè ac fide, spe, patientia, aliisque bonis operibus perseverare & crescere possitis, atque per ea tendere & assequi tandem salutem & coronam gloriæ, quam bonis operibus promisit; si tamen vos ipsi huic gratiæ cooperari pergatis, sitisque in fide constantes: quod unicè cupio, ad idque planè vos exhortor. Unde subdit: *Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare sollicitudinem, ad expletionem spei usque in finem.* Hinc sequitur, bona opera mereri stabilitatem & perseverantiam in fide, gratia, & bonis operibus: sicut vice versa mala opera merentur, & disponunt ad vagandum per cupiditates & scelera, ac tandem ad vacillandum in fide, & ad ipsam fidem perdendam.

Cooperandum gratiæ divinæ.

Nota quod dicit, *Non enim injustus* est *Deus*. Hisce enim verbis significat injustum fore Deum, si mercedem quam bonis operibus promisit negaret & subtraheret, aut si minorem mercedem daret, quàm opera mereantur. Deus enim ad justam & condignam operum mercedem promissione sua se obstrinxit: hinc quia justissimus est, quod justum est, quodque promisit, justissimè præstabit. Vide dicta 2. Timoth. 4. 8.

Deus ex justitia remunerabit opera.

Et dilectionis) Ita legendum cum Syro, Chrysost. Theophyl. Oecumen. jam enim nescio à quo, in Græco additum est τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, id est laboris charitatis, vel dilectionis, id est laboriosæ charitatis, vel laboris ex charitate suscepti.

Quam ostendistis (id est præstitistis, & exhibuistis) in nomine ipsius] id est nomini, vel erga nomen ipsius, scilicet Christi Dei & Domini vestri, ut sit *hoc* contactus; vel *in nomine*, id est propter nomen ipsius, ut sit *hoc* causæ, vel pretii. q. d. Propter Christum benefecistis Christianis, & magnum laborem subiistis in adjuvandis Christi pauperibus. Rursum, dum hoc fecistis & facitis, ostenditis quantum ametis Christum, Christique nomen, qui scilicet Christi amore omnibus qui Christi nomine insigniuntur, ministratis & succurritis eleemosynis vestris.

Paulus hic ex Hebræo illustratus.

Nota. *Ministrare*, significat tam succurrere, & eleemosynam dare, quàm eleemosynam ad pauperes & ægrotos deferre, eisque inservire: quæ plena & perfecta est misericordia & charitas Christianorum.

Moraliter, vide hic Chrysostomum in morali hom. 10. & 11. docentem quàm non debeamus curiosè scrutari pauperes, an sint boni & sancti, sed simpliciter dare eleemosynam in nomine Christi non tantùm Christianis, sed & Paganis.

Eleemosynæ quibus & qualibus danda.

Cupimus autem unumquemque vestrum eamdem ostentare (ἐνδείκνυσθαι, id est ostendere) sollicitudinem ad expletionem spei, usque in finem] *Ad expletionem spei*, id est, ut spes vestra plena sit, indiesque augeatur, & plenior fiat per perseverantiam & studium bonorum operum, tandemque reipsa expleatur, cùm spes ipsa vertetur in rem, cumq; præmium cæleste quod sperastis, & pro quo laborastis reipsa consequemini.

Vers. 11.

Ubi Nota, spem & fiduciam salutis nasci & corroborari exercitio & studio bonorum operum quare qui gehennam anxiè formidat, & damnari metuit, exerceat se assiduè in bonis operibus, itaque crescet fiducia salutis, quæ omnem hunc metum aut excludet aut valdè imminuet.

Spes roboratur exercitio bonorum operum.

Nota, Pro *expletionem* græcè est πληροφορίαν, quod Vatabl. Erasm. & alii vertunt, *plenam probationem*, persuasionem & certitudinem, ut scil. spes vestra per bona opera fiat certa, usque in finem certitudinis spei id est, usque quo plenè persuasi sitis, planeque, & certò (quantum licet in hac vita) confidatis vos speratam gloriam in cælis adepturos; itaque non timidè scrupulosè & anxiè, sed liberè, lætissimè & fidentissimè Deo serviatis, ut idem sit cum eo quod monet S. Petrus, cùm ait epist. 2. c. 1. 10. *Satagite ut per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis.*

A Ita & Vasquez: πληροφορία, ait, est certa & plena fides sive persuasio, ex qua oritur certa & plena spes: tunc enim plena est spes, cùm plena est fides de eo quod speratur. Verùm πληροφορία propriè expletionem significat, sicuti vertit Noster, uti ostendi Rom. 14. 5.

Nota Secundò, *τὸ in finem*, referendum esse ad *ostentare sollicitudinem*. q. d. Cupio ut ostendatis hanc bonorum operum sollicitudinem in finem usque vitæ vestræ. Potest tamen referri quoque ad *expletionem spei*. q. d. Ut spes vestra expleatur in finem usque, ut scilicet illa indies ita crescat donec tandem ipsa plenè finiatur, absolvatur & consummetur: crescente enim sancta vita, crescit & spes, & quantum illa tantum & hæc perficitur & consummatur.

Sollicitudo continua bonorum operum necessaria.

Ut non segnes efficiamini) in retinendo & prosequendo Evangelio & vita Christiana in persecutionibus & afflictionibus pro ea sufferendis.

Vers. 12.

Verum imitatores eorum, qui fide et patientia hereditabunt promissiones) *Fide*, scilicet, qua credunt, si Deo fideles sint se ab eo bona æterna accepturos: hæc enim fides est quæ spem excitat, & sustentat ad quævis ardua suscipienda & perferenda; de B qua agit toto cap. 11. ut Hebræos ad constantiam in persecutione præstandam per hanc fidem animet & corroboret.

Con[illegible]

Pro *patientia*, græcè est μακροθυμία, id est longanimitas, qua duramus in malis, nec iis frangimur, etiamsi longo tempore nos premant, sed longanimiter exspectamus, ut tandem aliquando iis liberemur, & bona promissa ac sperata cernamus & hereditemus in cælis. hæc enim sunt *promissiones* in Scripturis celebres. ideoque Hebræis notæ, quas hic Paulus intelligit, scilicet bona in cælis nobis promissa. per metonymiam enim *promissio* ponitur pro re promissa. *Patientia* ergo sive longanimitas hic idem est quod perseverantia. Simile est v. 15.

Abrahæ namque promittens Deus) q. d. Quod jam dixi, *Imitatores estote eorum qui fide & patientia hereditabunt promissiones*; idipsum exemplo Abrahæ confirmo, ipsumque Abraham patrem vestrum, omniumque credentium & patienter exspectantium, vobis imitandum propono; ut, sicut ipse fide & patientia promissionem sibi à Deo factam & juratam tandem consecutus est; ita & vos eamdem longa fide, spe & patientia consequamini. Promissio C enim Abrahæ facta, vobis quoque, omnibusque fidelibus facta est, ut mox patebit. Simili modo Abraham in exemplum proposuit Apostolus Romanis c. 4. 16.

Vers. 13. Abraham pater credentium, & patienter exspectantium.

Quoniam neminem habuit, per quem juraret, majorem, juravit, per semetipsum Ostendit promissionem Dei esse certam & firmam, nec quemquam de ea posse dubitare, quia Deus eam juramento confirmavit jurans per semetipsum, cùm non haberet majorem se, per quem juraret.

Dicens: Nisi benedicens benedicam te et multiplicans multiplicabo te) *Nisi* Hebræis nota est juramenti exsecratorii, in qua est aposiopesis; q. d. Nisi te benedicens benedixero, id est, nisi beneficiis meis cumulatè tibi benefecero, iisque abundè te cumulavero (hoc enim significat illa geminatio, *Benedicens benedicam*; & benedicere Dei cùm sit reale & efficax, idem est quod benefacere) supple & subaudi, *non habear Deus*, verax, fidelis. Jurat enim hic Deus, ut ait Apostolus, per semetipsum, seque quasi devovet.

Vers. 14. Nisi Hebræis nota est juramenti exsecratorii.

Nota. Pro *nisi*, græcè est, ἦ μὴν, quod Noster, Vatabl. Erasmus, & alii vertunt *nisi*, ut sit idem quod D *olim*: Theophyl. tamen & Oecumen. vertunt *certè*, vel *certè*.

Hinc Secundò; patet Apostolum hic, uti & aliàs, non verba Dei & Scripturæ, sed sensum citare, adeoque multa verba Dei paucis complecti. Sic enim dicit Deus Genes. 22. 16. *Per memetipsum juravi* (id est juro) *dicit Dominus: quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo unigenito propter me; benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cæli, & velut arenam quæ est in littore maris: possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ.* quæ omnia summatim hisce paucis verbis complexus est Paulus dicens, *Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*

Apostolus non semper verba, sed sensum Scripturæ citat.

Hinc tertiò, patet hanc benedictionem & promissionem Abrahæ & posteris Abrahæ factam, impletam esse inchoatè in

Promissio facta Abrahæ inchoatè impleta in veteribus Judæis, perfectè in Christianis.

Isaac & Judæis ex Isaac prognatis, quando scilicet Deus illos temporalium bonorum abundantia cumulavit; perfectè verò impletam esse in Christo, & Christianis, quos Deus spiritualis gratiæ copia omnique benedictione cælesti benedixit: hanc enim spiritualem Christianorum benedictionem, temporalis illa Isaaci & Judæorum, quasi typus & figura adumbravit. Ad Christum enim & Christianos, quasi ad veros & genuinos ex mente Dei & Scripturæ, Abrahæ filios, hanc ejus benedictionem vel maximè pertinere, patet ex ipsis verbis quibus ait, *Benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ*: per Isaac enim soli Judæi per Christum verò omnes gentes benedictæ sunt, ut patet Galat. 3. 16. unde Apostolus Rom. 9. 6. *Non omnes*, inquit, *qui ex Israel sunt, ii sunt Israelitæ; neque qui semen sunt Abrahæ, omnes filii: sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine*. q. d. Non Judæi qui secundum carnem ex Abraham & Israele, id est Jacobo, sunt nati, sed fideles & Christiani, qui secundùm spiritum ex Abraham & Jacob sunt prognati, quia fidem & spirituum Abrahæ patris quasi genuini filii imbiberunt & imitantur; censentur à Deo esse semen, id est posteri & filii, Abrahæ à Deo in filios adoptati: ac consequenter hi soli censentur & sunt Abrahæ, & promissionis ac benedictionis illi factæ heredes, ita ex S. Chrysost. Theophyl. Ansel. & alii.

Vers. 15. Et sic longaniniter ferens (exspectans) adeptus est repromissionem] In senio enim suo Abraham, & prole & opibus fuit cumulatus, Genes. 25. 1. & seqq.

Abrahami promissiones impletæ.

Secundò, in posteris suis secundùm carnem, post quadringentos annos à promissione sibi facta benedictus est Abraham; quando duce Josue Hebræi posteri Abrahæ, obtinuerunt portas inimicorum suorum, id est, terram & urbes Chanaan.

Tertiò, spiritualiter & maximè Abraham fuit benedictus quando post mortem in limbum, & inde tempore Christi in cælum deductus est: similiter in posteris suis secundùm spiritum benedictus est, & indies adhuc benedicitur, quando fideles & Sancti in cælum, cujus typus erat Chanaan, ingrediuntur: & de hac tertia benedictione loquitur Apostolus, cùm ait cap. 11. 13. Abraham & patriarchas esse defunctos non acceptis promissionibus, sed eas à longè aspexisse & salutasse.

Homines enim per majorem sui jurant]

Vers. 16. Docet exemplo hominum, apud quos omnis lex & omne dubium terminatur & firmatur juramento, Deum suam promissionem voluisse firmare juramento, idque jurando per se ipsum, cùm non haberet majorem se, per quem juraret.

Nota græcismum, *majorem sui*, id est, majorem se:

Vers. 17. & 18. In quo (in qua re, scilicet promissione sua; vel *in quo*, id est, propter quod. ita Syrus: Hebræum enim *bet*, id est *in* sæpè idem est, quod propter) volens Deus ostendere pollicitationis heredibus (filiis Abrahæ, putà fidelibus) immortalitatem (firmitatem & immutabilitatem) consilii sui (repromissionis suæ) interposuit jusjurandum: ut per duas res immobiles (per promissionem, & jusjurandum, inquit Theophylactus & Anselm. quæ *immobiles*, id est, immutabiles & irrevocabiles sunt, tum apud homines tum maximè apud Deum, unde subdit: quibus impossibile est mentiri Deum, id est revocare, retractare id quod hominibus promisit & juravit, itaque hominè ludificare & fallere) fortissimum solatium habeamus] Græcè ἴσχυρὰν παράκλησιν, id est, ut Vatablus, *validam consolationem*; vel ut Theodor. & Theophyl. *validam exhortationem* habeamus: scilicet, ut respicientes in promissa Dei tanta tamque certa, in persecutionibus & tribulationibus, animo non frangamur, sed tantorum bonorum spe excitati, alacres ad res arduas accedamus, labores quosvis & pericula pro Deo & pietate fortiter subeamus, rapinas, exilia, tormenta, mortemque ipsam generosè sustineamus.

Persecutionum & laborum condimenta sunt promissa Dei.

Exempla spei & fortitudinis.

Ita fecit S. Lucius, qui ob Christi fidem damnatus ad mortem, cùm ad supplicium duceretur: *Gratias ago*, inquit, *quòd me nequissimis dominis absolutum, ad summum cæli terræque regem remittis*. Testis Euseb. lib. 4. histor. c. 17.

Victor Proconsul Carthaginis ad arrianismum à ministris regiis solicitatus: *Dicite*, inquit, *regi vestro, ut subiiciat me ignibus, adigat bestiis, excruciet omni genere tormentorum: si consentio, frustra sum in Ecclesia baptizatus*. Testis est victor lib. 3. Persecut. wandal.

Dionysia ad sanguinem flagellata ab Hunerico dixit: *Ministri diaboli, quod ad opprobrium mentis facitis, ipsa est laus mea*. Victor ibidem.

Elogius dicenti sibi præfecto Valentis Imp. Arriani, *Communica possidenti regnum*; respondit, *Et mihi regni quoque ac sacerdotii consortium est*. Tripart. histor. lib. 7. c. 33.

Dionysius Alexandr. Episcopus pressus à persecutoribus: *Quid*, ait, *insectando laboratis? caput meum, pro quo ita fatigamini, avulsum à cervicibus sumite, & donum magnum ad tyrannum referte*. Euseb. lib. 6. histor. cap. 30.

S. Laurentius assatus in craticula ad Decium, *Assatum*, inquit, *satis est, versa, & manduca*. Idem dixerunt Tatianus, Macedonius, & Theodolus Martyres.

Mares Episcopus Chalcedonensis Juliano Apostatæ exprobranti sibi cæcitatem, *Gratias*, inquit, *ago Deo, qui mihi oculos ademit, ne te impium & blasphemum viderem*. Zozomen. lib. 6. c. 6.

S. Policarpus Herodi proconsuli ignem minitanti, respondit: *Ignem minaris hunc qui ad momentum incenditur, & paulò post extinguitur. Verùm ignoras ignem gehennæ, qui ad perpetuas pœnas præparatus est impiis*. & rursum: *Octoginta & sex annis servivi Christo, & nihil me læsit unquam, quomodo ei maledicam?* Eusebius lib. 4. c. 15.

Qui confugimus ad tenendam propositam spem] *Confugimus*, est præteritum, non præsens patet ex Græco οἱ καταφυγόντες. Perperam Beza vertit, *qui currimus*. Plus enim est fugere, quam currere. Nam omnis qui fugit, currit; non contrà: est enim fugere, currere, ut à periculo te eripias, & ad locum tutum pervenias. Sic hoc loco significat nos fugere à morte, ut ad æternam vitam perveniamus.

Secundò, pro *ad tenendam*, græcè est κρατῆσαι, id est, apprehenderemus ac firmissimè amplecteremur, nobisque astringeremus hanc spei anchoram, ne sæculi turbines nos abriperent. ita ex Theophyl. Ribera.

Quam (spem) sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam] Notat Chrysost. fidem esse quasi columnam vel fundamentum in terra jactum, quia fides inter omnes res est solidissima, certissima & firmissima: spem verò quæ fide quidem est incertior, certior est tamen omnibus humanis auxiliis & spebus, esse quasi anchoram non quamvis, sed tutam & firmam. quia sicut firma anchora in mari navim inter fluctus & ventos firmam, illæsam & inconcussam retinet & conservat; ita spes inter tentationes, omnesque hujus sæculi agitationes, quibus in hac vita quasi navigantes jactamur, animam firmat & corroborat, ut solida, immobilis, constans in fide studioque virtutis consistat. unde Syrus vertit, *quæ (spes) nobis est velut anchora, quæ retinet animam nostram, ne commoveatur*. Unde Syri & Arabes, spem vocant [Syriac] *vataca* quasi dicunt firmitatem, robur, soliditatem [Syriac] *vatac* enim significat vincire, firmare, roborare, indeque confidere & sperare. Vers. 19.

Fides columna, spes anchora.

Spes syriacè & arabicè dicitur firmitas.

Ubi Adverte. Spes est quasi anchora, sed hoc discrimine, quòd anchora in profundo jacitur, spes verò in summo, scilicet in cælo Deoque ipso defigitur. hoc est quod subdit Apostolus dicens:

Et incedentem usque ad interiora velaminis] Nota. Alludit Paulus ad templum Salomonis, cujus extima pars dicebatur Sanctum, intima Sanctum sanctorum, quæ distincta erat à Sancto, per velum sive velamen.

Typus Ecclesiæ militantis & triumphantis.

Secundò, *Sanctum* allegoricè significabat Ecclesiam militantem in terris: *Sanctum sanctorum* significabat Ecclesiam triumphantem in cælis: *velamen* significabat vel cælum interjectum inter nos & Beatos, ut vult Theophyl. vel obscuritatem, obvelationem & arcanum gaudiorum cæli, quæ hîc quasi per ænigma, & velamen fidei obscurè tantùm & eminus spectamus. *interiora* sunt ipsa Dei visio, omnisque gloria & opes Beatorum, de quibus plura c. 9. Potuisset clarè dicere Apostolus, Spes nostra penetrat & pervadit ipsum cælum, ipsamque celestem gloriam: maluit tamen per periphrasin dicere, *usque ad interiora velaminis*; ut suaviter & concinnè rediret ad Christum pontificem, à quo digressus erat, ut Hebræos afflictos roboraret & excitaret, qui in hæc interiora, sive in Sancta sanctorum, id est, in cæ-

cælum ipsum, ingressus est, quasi pontifex secundum ordinem Melchisedec, uti dicere cœperat cap. 5. vers. 6. & 10.

Vers. 20. Christus ascendit in cælum, ut nobis viam & locum pararet.

UBI PRÆCURSOR PRO NOBIS INTROIVIT JESUS, SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC PONTIFEX FACTUS IN ÆTERNUM] Rursum acuit spem, docetque eam esse certam; quia Jesus præcursor noster cælum ipsum, ad quod per spem tendimus, ingressus est; idque non tam pro se & sua gloria, quàm pro nobis, & nostra gloria: in cælum enim Christus præcucurrit, ut nobis eodem viam sterneret & pararet, utq; eum præcurrentem brevi subsequeremur & consequeremur: qui enim alteri præcurrit ut portas aperiat, aut apertas servet, parvo intervallo eum qui sequitur præcurrit. ita Theophyl. Denique spem nostram planè confirmat & perficit epithetum pontificis æterni, quod Christo hic addit Apostolus. q. d. certo Hebræi sperare cælum, quia Christus in cælum est ingressus, ut ibi quasi pontifex æternus Patri assistat, illique suam crucem & mortem repræsentet, offerat, atque fidelibus suis omnem gratiam, omniaque media, quibus in cælum contendant, impetret.

CAPUT SEPTIMUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ob septem rationes sacerdotium Christi præstat Aaronico.

EX typo Melchisedec 7. rationibus docet, Christi sacerdotium Aaronico, quasi præstantius & perfectius, successisse.

Prima est, v. 4. quia Abraham, qui fuit pater Levi & Aaronis, decimas dedit Melchisedec, quasi suo pontifici & typo Christi.

Secunda, v. 6. quia Melchisedec benedixit Abrahæ & consequenter Aaroni.

Tertia, v. 3. quia Melchisedec sine patre & matre, quasi æternus inducitur, cùm Aaronici sint temporanei.

Quarta, v. 11. quia sacerdotium Christi quasi perfectius successit Aaronico, ut expleret ea quæ illi deerant.

Quinta, vers. 20. non Aaronis, sed Christi sacerdotium promissum est à Deo cum jurejurando psal. 109.

Sexta, v. 23. Christus est immortalis, Aaronici sunt mortales.

Septima, v. 27. Christus uno sacrificio omnia expiavit peccata, Aaronici multis sacrificiis ne unum quidem peccatum expiant.

Nota. Hæ omnes rationes fundantur in illo versu psalm. 109. Juravit Dominus, Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec. *hunc enim versum hic urget & perurget Apostolus.*

1. HIc enim Melchisedec, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei; 2. cui & decimas omnium divisit Abraham; primùm quidem qui interpretatur rex justitiæ; deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis, 3. sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. 4. Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. 5. Et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundùm legem, id est, à fratribus suis; quamquam & ipsi exierint de lumbis Abrahę. 6. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc, qui habebat repromissiones, benedixit. 7. Sine ulla autem contradictione, quod minus est, à meliore benedicitur. 8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt; ibi autem contestatur, quia vivit. 9. Et (ut ita dictum sit) per Abraham, & Levi, qui decimas accepit, decimatus est; 10. adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedec. 11. Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessarium fuit, secundùm ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secundùm ordinem Aaron dici? 12. Translato enim sacerdotio, necesse est ut & legis translatio fiat. 13. In quo enim hęc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari prestò fuit. 14. Manifestum est enim quòd ex Juda ortus sit Dominus noster; in qua tribu nihil de sacerdotibus Moses locutus est. 15. Et amplius adhuc manifestum est; si secundùm similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos, 16. qui non secundùm legem mandati carnalis factus est, sed secundùm virtutem vitę insolubilis. 17. Contestatur enim: Quoniam tu es sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec. 18. Reprobatio quidem fit pręcedentis mandati, propter infirmitatem ejus, & inutilitatem; 19. nihil enim ad perfectum adduxit lex; introductio vero melioris spei, per quam proximamus ad Deum. 20. Et quantum est non sine jurejurando (alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt; 21. hic autem cum jurejurande, per eum qui dixit ad illum; Iuravit Dominus, & non pœnitebit eum; Tu es sacerdos in æternum.) 22. in tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus 23. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, Idcirco quòd morte prohiberentur permanere. 24. hic autem eò quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. 25. Unde & salvare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum; semper vivens ad interpellandum pro nobis. 26. Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excellior cælis factus; 27. qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes priùs pro suis delictis hostias offerre deinde pro populo: hoc enim fecit semel, seipsum offerendo. 28. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes; sermo autem jurisjurandi, qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

Digitized by Google

VERS. 1. HIC ENIM MELCHISEDEC] Commodè in fine præced. cap. Apostolus iniecit mentionem Melchisedec, ut ad illum transiret, & ejus sacerdotium Christi antitypum explicaret: de illo enim dixerat cap. 5. 11. *De quo nobis grandis est sermo.* Illum ergo grandem subtilem & allegoricum de Melchisedec sermonem hic proponere & enucleare aggreditur, ut ostendat quibus in rebus Melchisedec gesserit typum Christi, indeque Christi & sacerdotii Christi dignitatem & præcellentiam præ sacerdotio legali & Aaronico demonstret.

Salem contra Hieronymum eadem quæ.

REX SALEM] *Salem*, inquit S. Hieron. epist. 126. ad Evagrium, non est Jerusalem, sed oppidum juxta Scythopolim (quod alio nomine dicitur Sichem, vel Sichima, ubi Jacob pavit greges, & Dina rapta ac vitiata est, ut idem Hier. ait in Locis Hebraicis) in quo ostenditur palatium Melchisedec, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam. Juxta hanc Salem baptizavit quoque S. Joannes Baptista in Ænnon, Joan. c. 3. 23.

Jerusalem & unde sic dicta.

Verùm Iræneus, Hippolytus, Eusebius, Appollinarius, Eustathius, quos ibidem citat S. Hieron. Josephus quoque l. 7. Belli c. 18. & passim Hebræi, ac veteres Patres recentiores etiam permulti, ut Abulensis, Pererius, Ri- B bera, ac in primis Andr. Masius exactus urbium & terræ sanctæ perscrutator, in cap. 10. Josue, docent *Salem* hanc esse Jerusalem. unde & Chaldæus Gen. c. 14. v. 18. vertit, *& Melchisedec rex Jerusalem.* Imò Jerusalem conditam esse à Melchisedec tradit Josephus loco citato; à quo vocata est *Salem*: deinde ab aliis Jebus; ac denique ex שלם *Salem* & ירא *iire*, dicta est *Jerusalem*, ut dixi Galat. 4. 26. Quare palatium illud Melchisedec, quod in Sichem ostendi ait Hieron. non à Melchisedec conditum, sed ejus nomine insignitum esse, vel à Jeroboam, vel ab aliquo alio posterorum regum, verisimile est. Idque ut videtur, hac de causa, ut scilicet sibi, vendicarent Melchisedec, quasi ipse non fuisset in Salem, sed in Sichem, ubi ipsi regnabant. Sic enim de Homeri patria certant septem Græciæ urbes & quæque eum sibi vendicat suumque civem esse contendit.

Melchisedec, uti & Christus, rex & sacerdos fuit in Jerusalem.

Hæc secunda sententia magis respondet allegoriæ Christi. Congruè enim in Jerusalem rex & sacerdos fuit Melchisedec, ut adumbraret Christum in eadem urbe regnaturum a ligno, & sacrificaturum seipsum in ara crucis pro redemptione totius mundi.

Dices, Abraham suos hostes persecutus est usque Dan, quæ postea dicta est Cæsarea: hæc autem vicina est Sichimis non autem Hierosolymæ.

Resp. Abraham revertens à cede regum redibat ad convallem Mambre, ubi habitabat; inde autem non longè aberat à Jerusalem: ad quam licet paulò remotiorem ire voluit, tum ut gratias Deo ageret pro victoria adepta, idque Hierosolymæ ubi colebatur verus Deus, cùm in reliqua Chanaan colerentur idola; tum excitus fama Melchisedec, qui erat rex & sacerdos Dei altissimi, illo tempore celeberrimus. Melchisedec autem audiens adventare Abraham, ei benevolentiæ & honoris causa occurrit. Rursum in Salem, putà in Jerusalem, regnavit Salomon qui fuit typus Christi, & à Salem vel Salom, id est pax, dictus est Salomon, id est pacificus. unde & Arabes ac Turcæ suos Imperatores à Salomone vocant *Solimanos* vel *Selymos*, atque à Salem vel Salom ipsos Turcas vocant *Musulman*, quasi dicant, salvari, quibus est pax & salus. Cùm enim Mahomet suum dogma propagaret, gladio jussit occidi omnes nolentes amplecti hoc ejus symbolum: *Alla illa Alla, Mahammed rassul Alla*, (quod etiamnum Mahometani magnis vocibus inclamant) id est, *Non est Deus nisi Deus, & Mahomet Apostolus ejus.* quicumque ergo id amplectebatur, dicebatur *musulman*, id est, liberatus à gladio & periculo mortis, quàm reluctantibus intentabat Mahomet.

Salomon regnavit in Salem, & Arabes ac Turcæ reges suos à Salem Selymos & Solymanos vocãt.

SACERDOS DEI SUMMI] ὑψίστου, id est, altissimi. citat verba Gen. 14. v. 18. ubi licet Calvinus & Novantes, Hebræum כהן *cohen* vertant, princeps, q. d. Erat Melchisedec princeps Dei altissimi, tamen vertendum esse, *sacerdos*, non princeps patet ex Paulo hic, & ex τοῦ *Dei altissimi*, id est, Deo dicatus & consecratus, quod sacerdoti, non principi convenit. Rursum ex eo quòd obtulit panem & vinum in sacrificium, in quo typus fuit Christi. Inde enim psalm. 109. dicit Pater ad Christum, *Tu es* (non A princeps, sed) *sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

Spuria Calvini, & Novantium versio.

VERS. 2. CUI DECIMAS OMNIUM (spoliorum, quæ cæsis quinque regibus ceperat) DIVISIT ABRAHAM] Abraham licet esset sacerdos, & sæpè sacrificasset; agnovit tamen Melchisedec esse sacerdotem & pontificem suum, unde illi tamquam se superiori & pontifici decimas dedit.

Nominis Melchisedec ex Hebraïs compositio & significatio.

QUI INTERPRETATUR REX JUSTITIÆ] Melchisedec enim hebraicè componitur ex מלך *melech*, id est rex: unde addito *jod* non affixo, sed paragogico, fit *melchi*, ut concinnior fiat compositio; & צדק *sedec*, id est, justitiæ; q. d. Rex justus, vel justissimus. Unde de eo sic scribit Josephus: *Primus Hierosolymæ conditor fuit Chananæorum dynasta, qui patria lingua Justus appellatus est. erat quippe talis.* Unde patet Melchisedec proprium fuisse illi regi nomen, non autem commune regum illius urbis; quomodo commune regum Palæstinæ tempore Abraham nomen erat Abimelec, regum Ægypti Pharao, & postea Ptolemæus.

Error Melchisedecianorum & Auctoris quæstionũ novi & veteris Testamenti, Melchisedec esse Spiritũ sanctum.

VERS. 3. SINE PATRE, SINE MATRE, SINE GENEALOGIA) Ex eo quòd Melchisedec hic dicitur ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, id est, sine patre & sine matre, nonnulli putarunt Melchisedec esse Spiritum sanctum: hic enim productus est non per generationem, sed per spirationem, ideoque non est filius habens patrem, sed est Spiritus sanctus procedens à Patre & Filio. Ita sentit Auctor quæstionum novi & veteris Testamenti quæst. 109. qui extat tom. 4. operum S. Augustini. Verùm ex hoc dogmate & aliis similibus patet hunc librum non esse S. Augustini sed auctoris suspecti de hæresi. Idem ferè senserunt Melchisedeciani, qui docuerunt Melchisedec esse virtutem quamdam Dei, Christo majorem, ex eo quòd Christus dicitur *sacerdos secundùm ordinem Melchisedec*, quasi Christus hominum, Melchisedec verò angelorum sit advocatus apud Patrem. ita refert Epiphan. l. 2. hæres. 55.

& Origenis, Melchisedec esse angelum.

Secundò, Origenes & Didymus, teste S. Hieronymo citata epist. ad Evagrium, putarunt Melchisedec esse angelum. Sed utraque hæc sententia erronea est nam ex iis quæ hic, & Gen. 14. narrantur de Melchisedec, clarum est eum fuisse verum hominem.

& Samaritarum esse Sem.

Tertiò, Samaritæ, teste Epiphanio, & quidam Hebræi, teste S. Hieron. suprà, quos sequitur Lyran. Abulens. & alii, opinati sunt Melchisedec esse Sem, filium C Noe: Sem enim; imò & ipsum Noe vixisse & pertigisse usque ad tempora Abrahami certum est: Abraham enim natus est anno post diluvium 292. Noe autem 350. annis post diluvium vixit, nam sexcentesimo Noe anno factum est diluvium: Noe autem vixit 950. annos, ergo diluvio supervixit 350. annos, ac consequenter 58. vixit cum Abrahamo. Similiter Sem post diluvium vixit 502. annis. nam tempore diluvii erat penè 100. annorum; vixit autem universim 600. annos, ergo 35. annis supervixit Abrahamo. mortuus est enim Abraham agens annum 175. post diluvium anno 467. Si dicas, falsò de Sem dici quòd sit sine patre & matre, patrem enim habuit Noe, eumque expressum in Scripturis; Respondent, Sem sub nomine Sem dici in Scriptura habere patrem, scilicet Noe, non autem sub nomine Melchisedec: quia in Genesi, ubi ejus genealogia texitur, non Melchisedec vocatur, sed Sem. Sed hoc nimis exile, subtile & frigidum est: nec enim nomen, sed hominem & personam intelligit & curat S. Scriptura. Adde non Sem, sed Cham possedisse Jerusalem, totamque Chanaan. hæc enim dicta est à Chananæis incolis, qui orti sunt à Chanaan filio Cham: Sem autem, D ejusque posteri habitarunt trans Euphratem, in Oriente, ut docet Joseph. lib. 1. Antiq. c. 7.

& recentioris, esse Henoch.

Quartò; recentior quidam censet Melchisedec esse Henoch, qui raptus est in paradisum, ideoque de eo hic dici, quòd non habeat finem dierum: Henoch enim non est mortuus, sed vivit adhuc in paradiso. Verùm hæc planè nova & inaudita est sententia, omnibus Patribus & Interpretibus incognita, ac S. Scripturæ repugnans, quæ Henoch raptum narrat in paradisum, ut sub finem mundi redeat decertaturus contra Antichristum, & det gentibus pœnitentiam. Vide nostrum Salianum in Præfatione tom. 5. Annalium, ubi hanc opinionem multis & validis argumentis confutat.

Respondeo ergo, & dico cum Josepho, S. Dionys. Cæ-

lest.

Fuit unus è regulis Chananæorum.

lest. c. 9. Epiph. hæresi 51. Theodor. in Genes. q. 63. aliique Patribus citatis v. 1. Melchisedec fuisse aliquem ex regulis Chananæorum, scilicet regem Salem, sive Jerusalem, ex eisque fuisse oriundum; dici tamen sine patre & matre, non quasi iis caruerit, sed quia ejus pater, mater, & genealogia non describitur in Scripturis: & quia Genes. 14. repentè eum inducit Scriptura, non præmissa ejus stirpe & genealogia, nec nativitate aut morte ejus indicata, imò nulla uspiam alibi, vel antè, vel post ejus facta mentione, ut ex ipsa ejus historia, de Olympo lapsus, & in Olympum receptus videatur Melchisedec. hoc enim significat Græcum ἀγενεαλόγητος, scilicet, eum cujus genealogia non recensetur, non autem eum qui stirpe & genere caret: γενεαλόγητος enim idem est, quod recensere & describere genealogiam. Undè apertè hoc explicans Apostolus v. 6. ait: *Cujus autem generatio non annumeratur.* hinc & Syrus clarè hic vertit, *cujus nec pater, nec mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum ejus, neque finis vitæ ipsius.* Sic terræ filium dicimus eum, qui ignotus est, obscuri generis & incognitæ prosapiæ. cùm enim Scriptura in veteri testamento soleat aliorum, præsertim virorum illustrium, genus patrem & matrem recensere, id ipsum non fecit in Melchisedec; idque non sine causa & mysterio, quod hic explicat Apostolus.

Cur dicatur sine patre & matre.

Pater ejus fuit Heraclas.

Epiphanius hæresi 55. & 67. ex traditione, sed incerta, ut videtur, patrem Melchisedec Heraclam, matrem Astaroth vel Asteriam nominatam scribit.

Denique per genealogiam accipe prosapiam non tam parentum quàm filiorum Melchisedec: nam de patre & matre ejus jam dixerat.

Quæres, quo mysterio, vel qua de causa nomen patris & matris Melchisedec subticet Scriptura? Respondent Judæi, id fieri honestatis causa, quia, inquiunt, Melchisedec ex fornicatione & meretrice natus erat. Sed hoc est commentum eorum incredibile. Quomodo enim talis evectus fuisset ad regnum & pontificatum? Respondeo ergo, Ad litteram hæc causa dari potest, quòd Scriptura ferè tantùm Judæorum historiam & genus pertexat usque ad Christum, ut constet eum ex Abraham, Juda & Davide esse natum, sicuti iisdem promiserat Deus. Unde nec omnium Judæorum natales percenset Scriptura: nec enim Eliæ, Danielis, trium puerorum, & aliorum parentes nominat: Gentium autem genealogiam negligit, & vix curat Scriptura. Melchisedec autem erat Gentilis, non Judæus. Pari modo Job 1. Jobi, licet famosissimus esset vir, imò rex, pater, mater & genealogia non recensentur. Secundò, dicitur Melchisedec esse sine genealogia, non absolutè, sed respectu sacerdotii: quia non jure hereditario, nec per carnis successionem, sacerdotium inivit Melchisedec (uti nec Christus) imò fortè nec ex parentum doctrina, aut exemplo; quia ex Gentilibus, scilicet Chananæis, prognatus est, qui illo tempore corruptissimis erant moribus, & in Deum impiissimi, nec Dei, sed idolorum cultores; præsertim verò suum illud sacerdotium, in quo panem & vinum offerens typus fuit Christi, Melchisedec non à patre aut matre, sed à Deo solo accepit, ut hujus sacerdotii respectu rectè dici possit esse sine patre, matre & genealogia, quia primus ipse illud inivit, & orsus est.

Vera ratio nes ob quas Scriptura non pertexat genealogiam Melchisedec.

Sacerdotiũ habuit Melchisedec non successione hereditaria.

Causa allegorica bimembris silentii genealogiæ Melchisedec.

Causa verò allegorica, & potissima hujus silentii est, ut hac ratione Melchisedec esset typus Christi, idque dupliciter. Primò, ut dum tacetur ejus pater & mater, hoc ipso significaret Christum, qui in terris qua homo, est ἀπάτωρ, id est sine patre, in cælis quà Deus & Dei filius, ἀμήτωρ, id est sine matre. ita Chrys. & Theophyl. hic, Nazianz. orat. 38. initio, & Ambros. epist. 82. Secundò, ut, dum tacetur ejus pater & mater, videatur ex suo genere & stirpe non esse mortalis, sed immortalis & æternus: non quòd revera talis fuerit Melchisedec, sed quod ut talis introducatur & appareat in Scriptur. non propter se, sed ut sit typus æternitatis Christi. unde sequitur, *Neque initium, neque finem dierum habens*; ut τὸ *sine patre & matre*, eodem pertineat, omniaque hæc non aliud significent & inculcent quàm Christi æternitatem. hanc enim sæpè in seqq. inculcat Apostolus, ut per eam Christum præferat sacerdotibus Aaronicis, qui mortales erant, & vicissim moriebantur.

Talem ergo Melchisedec proponit nobis Scriptura, ac si repentè de cælo delapsus in terris apparuisset, & mox in cælum ac solium suum se recepisset; nulla scilicet parentum ejus, nativitatis, aut mortis facta mentione: ut hac ratione typus esset Christi, cælestis & æterni pontificis nostri.

Cur in Scriptura nulla mentio mortis Melchisedec.

NEQUE INITIUM DIERUM, NEQUE FINEM VITÆ HABENS] scilicet in Scriptura; q. d. Scriptura non meminit quando natus & mortuus sit Melchisedec, sicuti meminit nativitatis & mortis Aaronis: idque hoc fine, ut Melchisedec, cui tenuiter & exiliter tantùm hæc verba competunt, adumbraret Christum, qui verè & realiter non habet initium nec finem dierum, sed est æternus. unde explicans subdit Apostolus, *Manet sacerdos in perpetuum*, scilicet Melchisedec, antitypus Christi; quia nimirum in Scriptura nulla fit mentio mortis, ac consequenter finis sacerdotii Melchisedec. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Secundò, quia nullum legitur sacerdotii sui habuisse successorem, uti Aaron habuit Eleazarum. ita Theodor.

Propterea & rationes Melchisedec typus Christi. Primò in nomine & nominis etymo.

ASSIMILATUS AUTEM FILIO DEI MANET SACERDOS IN PERPETUUM] Syrus vertit, *sed in similitudinem filii Dei permanet* כומרותה *kumrute*, id est, *pontificatus ejus, in æternum.* q. d. Cùm Melchisedec in Scriptura inducitur, tamquam neque initium, neque finem dierum habens, sed quasi constans & perpetuus sacerdos, hoc ipso similitudinem & typum gerit Christi, qui seipsa neque initium, neque finem dierum habet, sed manet sacerdos in perpetuum, uti explicui versu præcedent. ita Chrys. cum suis.

Ut hæc omnia in unum colligantur.

Quæritur, quibus in rebus Melchisedec fuerit typus Christi? Respondeo, Primò, in nomine & nominis etymo. Melchisedec enim idem est quod rex justitiæ, id est, justissimus. Solus enim Christus est verus justitiæ rex. Christus enim quà Deus, per essentiam est rex justitiæ, imò justitia ipsa; Christus verò quà homo, justitiæ est dominus & præses, utpote qui ex perfecta justitia pro omnibus hominum peccatis Deo satisfecerit, quique constitutus sit justitiæ vindex, ut quasi judex æquissimus, sapientissimus & potentissimus mundum judicet in omni justitia.

Secundò in officio & statu.

Secundò, in officio & statu. Melchisedec enim fuit rex Salem, id est pacis: sic Christus est rex pacificus, qui pacem fecit inter Deum & homines, quique in Salem sive Jerusalem regnavit à ligno, & in cælesti Jerusalem, ubi verissima est pax, cum suis est regnaturus in æternum.

Tertiò in generatione.

Tertiò, in generatione. Sicut enim Melchisedec inducitur, ita Christus revera est sine patre in terris, sine matre in cælis. Addit S. Ignatius epistolâ ad Philadelph. Melchisedec sine uxore, semper virginem mansisse: sic virgo, imò virginum sponsus est Christus.

Quartò, in ætate & duratione.

Quartò, in ætate & duratione. Sicut enim Melchisedec proponitur, ita Christus reipsa est omni prorsus & initio & fine temporis carens.

Quintò, in pontificatu.

Quintò, in sacerdotio & pontificatu. Sicut enim Melchisedec fuit rex & sacerdos sive pontifex, ita & Christus. Rursum sicut Melchisedec non legitur oleo consecratus, uti Aaron, & principaliter sacerdos fuit Gentilium, comitanter verò Hebræorum: nam pro Abrahamo parente Hebræorum sacrificium obtulit; ita & Christus, ut notat Chrysost. Photius, Theophyl.

Sextò Melchisedec & Christus primus & ultimus sacerdos.

Sextò, sicut Melchisedec inducitur, ut primus sui generis sacerdos, idemque ultimus: nec enim legitur aliquis ei successisse: sic & Christus novum & æternum habet sacerdotium, tum quia alius ei non succedit, tum quia passionis sacrificium pro nobis Patri continuò offert in cælo, per æternam illius commemorationem, laudem, & gratiarum actionem: itaque illius fructus & meritum semper durat & operatur; tum denique propriissimè, quia in Ecclesia sua Christus per ministros suos, scilicet per sacerdotes à se institutos, perpetuò offert & offeret in æternum, id est usque ad finem mundi (sic enim sumitur τὸ *æternum* Levit. 25. v. 46. Exodi 15. v. 18. & alibi) Missæ sacrificium, uti explicat Conc. Trid. sess. 22. c. 1. & 2. nam secundùm priores rationes etiam conceptio, nativitas, tentatio, fuga, fames, sitis, aliæque ærumnæ Christi dicerentur æternæ; quia ea Christus Patri in cælo offert in æternum: quo modo tamen nemo loquitur. Rursum sic sacrificium Noe diceretur æternum, quia fructus ejus, scilicet prohibitio diluvii, durat in æternum. Quare rectè Concil. Trid. loco citato, ex hoc Apostoli loco probat Missam esse sacrificium. probat autem sic: Sacerdotium Christi ejus morte extinctum non fuit, sed semper durat, ut hic dicit Apostolus: ergo & sacrificium Christi semper durat & durabit: atqui illud non potest esse sacrificium cru-

Probatur ex hoc loco Missam esse sacrificiũ.

crucis, quia hoc jam pridem transiit & desiit? ergo hoc sacrificium Christi semper durans est Eucharistiæ, & Missæ: nec enim aliud hic dari aut fingi potest. Rursum, tam Christus sacerdos, quàm Christi Ecclesia & respublica non potest esse sine publico Dei cultu & sacrificio propriè dicto, quod statis diebus Deo offerat. talem enim cultum & sacrificium habuit semper omnis Ecclesia & respublica, tam ante diluvium, quàm post illud, tam Judæorum, quàm Gentium etiam Deum verum ignorantium: atqui in Ecclesia Christiana aliud sacrificium inveniri non potest, quàm Eucharistiæ: ergo Eucharistia est sacrificium, quod Christus semper & offert & offeret usque ad finem mundi.

Christus in Missa principalis offerens.

Notandum est enim, quòd Christus in Missa sit principalis offerens: tum quia Missæ sacrificium instituit, tum quia in cælo Patri suo nostras Missas, quas celebramus actu & reipsa offert. est enim mediator & advocatus noster, qui nostram causam apud Deum agit & pro nobis interpellat; tum quia sua omnipotentia in singulis Missis transsubstantiationem panis & vini in corpus & sanguinem suum, in qua consistit essentia sacrificii nostri, operatur & perficit.

Septimò, Melchisedec typus Christi in benedictione & decimatione Abrahæ.

Septimò, Melchisedec fuit typus Christi in benedictione & decimatione Abrahæ: quia sicut Melchisedec pontifex major fuit Abrahamo, qui tamen sacerdos quoque erat & pontifex (Melchisedec enim quasi dignior Abrahamo benedixit, & ab eo decimas accepit:) ita Christus major est Aarone, qui in patris sui Abrahami lumbis latens, tacitè & virtualiter à Melchisedec, dum ipse benedixit Abrahamo, benedictus est, illique quasi majori decimas dedit, ut significaretur à Christo, cujus typus erat Melchisedec, verè & efficaciter benedicendus. Et hoc est, quod præcipuè hic spectat Apostolus, nimirum ut demonstret Christi sacerdotium & sacrificium longè præstantius esse sacerdotio & sacrificio Levitico sive Aaronico, in quo innutriti erant Hebræi, ideoque ab illo vix avelli poterant.

Octavò, in oblatione panis & vini.

Octavò denique, maximè & perfectissimè Melchisedec fuit typus Christi in hostia, quia scilicet obtulit panem & vinum, sicut eadem obtulit & offert Christus in Eucharistia: hic enim est ritus sive ordo sacrificii Melchisedec, juxta quem dicitur Christus sacerdos secundùm ordinem Melchisedec. nam ordo, ritus & species sacerdotii & sacrificii propriè & essentialiter pendet & desumitur ex ipsa re oblata, sive ex victima, quæ certo modo & ratione Deo offertur & immolatur; qualis hic est panis & vinum, uti docent Patres omnes, totaque Ecclesia, communi sæculorum omnium consensu. de quo plura v. 17.

VERS. 4. INTUEMINI AUTEM QUANTUS SIT HIC, CUI ET DECIMAS DEDIT DE PRÆCIPUIS ABRAHAM PATRIARCHA] Pro *intuemini* græcè est θεωρεῖτε, id est, contemplamini, allegoriam speculamini, contemplativè & allegoricè exponite mysteria, quæ latent in cortice historiæ, & personæ Melchisedec. Hactenus enim Apostolus proposuit ipsam externam litteram & historicam narrationem de Melchisedec: nunc ea proposita volens allegoricam ejus exponere hortatur Hebræos, ut intimos & sublimes allegoricos in eo latentes sensus de Christo Christique ministris, sublimibus mentis oculis secum intueantur & contemplentur. ita Chrysost.

Decimæ, non sunt munera. ἀκροθίνια primitiæ spoliorum.

Nota τὸ *decimas*: non ergo Abraham dedit munera, ut voluit Cajetan. (munera enim non tantum laicis, sed & paribus, imò & inferioribus dantur) sed decimas sacerdotales dedit Melchisedeco tamquam sacerdoti & pontifici.

Secundò, pro *de præcipuis*, græcè est τῶν ἀκροθινίων, ἀκροθίνια, inquit Theophyl. sunt spolia præcipua & optima; inde primitiæ spoliorum quæ diis offerebantur, ab Herodoto & aliis vocantur ἀκροθίνια, quasi τὰ ἄκρα θινός, id est, summitates acervi; quòd primitiæ ex summitate acervi excerpi soleant: vel, ut Erasmus, spolia egregia ducibus detracta dicta sunt ἀκροθίνια, quasi à tangendis summis: ἀκροθινιάζω enim, teste Hesychio, idem est quod summam partem attingo.

ABRAHAM PATRIARCHA] Emphasin habet vox *patriarcha*. Patriarcha enim idem est quod princeps patrum, sive à quo multi patres cum suis familiis descendunt. Sic Abraham, Isaac, Jacob, ejusque duodecim filii vocantur duodecim patriarchæ. quia hi capita fuerunt & parentes 12. tribuum Israel: inde patriarchæ nomen attributum est cuivis, qui magnæ familiæ parens est & caput. Sic David Actor. 2. vers. 29. vocatur patriarcha. Hinc in Ecclesia vocantur Patriarchæ primi & amplissimi Antistites, quibus subiecti sunt Episcopi, Archiepiscopi & Metropolitæ. tales Patriarchæ sunt Pontifex Romanus, Alexandrinus, Antiochenus & Constantinopolitanus. Hac voce Apostolus occurrit tacitæ objectioni. dixissent enim Hebræi; Esto Abraham dederit decimas Melchisedec tamquam majori se, quid hoc ad Aaronem? anne idcirco Aaron, ejusque sacerdotium minus est quàm Melchisedec? licet enim filius Abrahæ fuerit Aaron, tamen singulari modo à Deo electus fuit & evectus ad pontificatum novum totius populi, ac consequenter Aaron pontifex major videtur fuisse Abrahamo patre suo: sicuti filius alicujus Christiani, dum creatur Episcopus aut Pontifex, hoc ipso major fit parente suo. Hoc elidit hic Apostolus per vocem *patriarcha*. q. d. Abraham primus & magnus patriarcha, adeoque parens omnium patriarcharum & sacerdotum, ac consequenter ipsius Aaronis & posterorum, decimas dando Melchisedeco, hoc ipso agnovit se minorem esse Melchisedeco; ergo multò magis idipsum agnoscere debet Aaron, omnesque alii Abrahæ filii: Abraham enim longè dignior fuit Aarone, & omnibus posteris. Fuit enim patriarcha per excellentiam patriarcha, inquam, non tantùm quoad naturalem generationem, sed etiam quoad sacerdotium. Sicut enim Abraham totius suæ familiæ, omniumque duodecim tribuum fuit pater & patriarcha; ita & eorumdem summus fuit sacerdos & pontifex: nam capita familiarum, earumdem erant sacerdotes. Jus enim sacerdotii illo tempore per generationem carnalem devolvebatur in posteros, scilicet in primogenitos & in capita familiarum: ac consequenter omne sacerdotium Hebræorum descendit ab Abrahamo, ejusque sacerdotio, poterantque singuli filii Jacob suarum tribuum esse sacerdotes: verùm ut ex omnibus unus conflaretur populus, unaque Ecclesia, statuit Deus, ut una familia, scilicet Levi & Aaronis, pro reliquis omnibus, hoc sacerdotio fungeretur. Idem ergo fuit sacerdotium Abrahæ, & Aaronis: adeoque Aaronis sacerdotium (quod valdè notandum est) descendit à sacerdotio Abrahæ, sicut Aaron descendit ab Abraham, ac consequenter eo fuit minor. Fuit enim Aaron pontifex in familia Abrahæ, adeoque unius tantùm Abrahæ familiæ, scilicet Jacobi, sive duodecim tribuum, fuit pontifex. Abraham enim & Isaac alios habuerunt filios præter Jacobum (à quo descenderunt duodecim tribus) quorum pontifex non fuit Aaron, sed ipsemet Abraham. Secùs se res habet in sacerdotio Christi, & Christianorum: illud enim non descendit à parentibus per carnalem generationem, sed spirituale est, & immediatè ab ipso Christo promanat. Unde si cujuspiam filius fiat Pontifex, hoc ipso à Christo constituitur caput, Antistes & princeps, non tantùm suæ familiæ & parentum, sed omnium omnino fidelium.

Nomen Patriarchæ quale, & quibus conveniat.

Abraham major Aarone, minor Melchisedeco.

Jus sacerdotale erat primogenitorum familiæ.

Idem sacerdotium Abrahæ & Aaronis.

Jus sacerdotale apud Christianos quale.

VERS. 5. ET QUIDEM DE FILIIS LEVI SACERDOTIUM ACCIPIENTES] Non enim omnes filii Levi sacerdotium accipiebant, sed solus Aaron, ejusque posteri: reliqui filii Levi fiebant Levitæ, serviebantque sacerdotibus, uti jam eisdem serviunt diaconi nostri.

Qui dat decimas, minor est eo qui accipit.

MANDATUM HABENT DECIMAS SUMERE A POPULO, ID EST, A FRATRIBUS SUIS: QUAMQUAM ET IPSI (scilicet fratres, ut patet ex Græco) EXIERINT DE LUMBIS ABRAHÆ] Probat eum qui dat decimas minorem esse illo qui eas accipit, scilicet Abraham esse minorem Melchisedeco; probat, inquam exemplo sacerdotum Aaronicorum. q. d. Deus jussit omnibus Judæis etiam Levitis, Num. 18. v. 26. ut decimas darent sacerdotibus Aaronicis, volens hac ratione honorare & præferre sacerdotes, ac reliquos Judæos illis subiicere, cùm tamen Judæi sacerdotum essent fratres, utpote ex eodem Abraham & Jacob geniti. Si ergo Judæi, licet fratres, fratribus suis, scilicet sacerdotibus, sunt subiecti, hoc ipso quo eis ex lege tenentur dare decimas: ergo pariter Abraham dans decimas Melchisedec, hoc ipso confessus est, se illo esse minorem, & hoc ipso se illi subiecit.

Nota hebraismum. *exire de lumbis* alicujus, est idem, quod gigni ab eo. in lumbis enim est origo seminis: ex lumbis

Lumbi sedes concupiscentiæ.

bis enim duæ arteriæ descendunt, per quas materia seminis defertur ad partes generationi destinatas, ut ibi fometur, percoquatur, fiatque semen prolificum; hinc lumbi sunt origo & sedes concupiscentiæ, ideoque in Scriptura jubemur lumbos restringere, id est, concupiscentiam edomare, ut docet S. Gregor. homil. 13. in Evangelia.

VERS. 6. CUJUS AUTEM GENERATIO NON ANNUMERATUR IN EIS, DECIMAS SUMPSIT AB ABRAHAM] Id est, Melchisedec, cujus genus & genealogia non attexitur Hebræis filiis Abrahæ, id est, qui ex Hebræis non fuit oriundus, hic decimas sumpsit ab Abraham. ita Syrus, Anselmus & Græci. Addit hoc Apostolus, ut significet, Melchisedec sicut diversum habuit genus ab Aarone & Abrahamo, ita & diversum habuisse sacerdotium, illudque majus Aaronico, utpote cui Abraham, in cujus lumbis continebatur Aaron, decimas tamquam pontifici se digniori dederit. Incipit Apostolus hic congerere septem argumenta, quibus probat Melchisedec qui typus fuit Christi, ac consequenter Christum ipsum majorem fuisse sacerdotibus Aaronici.

Septem argumenta, quibus probatur Christum majorem Aarone.

Primum.

Primum est hoc vers. tale: Qui decimas accipit major est illas dante: atqui Melchisedec accepit, Abraham illi dedit decimas: ergo Melchisedec major est Abrahamo.

Duæ causæ ob quas Abraham dedit decimas & honoravit Melchisedec.

Nota quòd Abraham ita honorarit Melchisedec, eique decimas dederit, cùm tamen ad eum ejusque jurisdictionem non pertineret, causa videtur fuisse, magna dignitas, auctoritas, fama, & virtus Melchisedec; utpote qui solus inter impios Chananæos publicus Dei veri esset sacerdos, idemque rex justissimus.

Secunda & potior causa fuit, quod Melchisedec typus esset Christi; movit ergo Spiritus sanctus Abrahamum ad honorandum Melchisedec, ut Judæi Abrahæ posteri scirent sibi præ Aarone honorandum esse Christum, cujus typum fuisse Melchisedec sciebant ex Davide psalm. 109. ubi ait: *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*. Videtur autem Abraham idipsum cognovisse, utpote cùm esset Propheta & Deo familiaris, atque hac de causa videtur ita reverenter & impensè coluisse Melchisedec, quod spiritu prophetico prævideret illum esse typum Christi, ut non tam Melchisedec, quàm Christum in Melchisedec repræsentatum honorare & colere voluisse videatur.

ET HUNC QUI HABEBAT REPROMISSIONES BENEDIXIT] q. d. Melchisedec benedixit Abraham, quasi se minorem, cui tamen Deus promiserat tanta bona, adeoque in ipso benedicendas esse omnes gentes, Genes. 12.

VERS. 7. SINE ULLA AUTEM CONTRADICTIONE, QUOD MINUS EST, A MELIORE (græcè κρείττονος, id est majore, digniore, præstantiore) BENEDICITUR] Est secundum argumentum quo probat Melchisedec majorem fuisse Abrahamo, & consequenter Aarone. q. d. Melchisedec, qui fuit Christi typus, benedixit Abrahamo, & toti ejus progeniei, ac consequenter etiam Levitis & sacerdotibus Aaronicis: ergo tam ipse, quàm Christus, quem repræsentabat, iisdem fuit dignior & præstantior. Probatur consequentia, quia omnium confessione major est qui benedicit, illo qui benedicitur.

Secundum argumentum quo probatur præcellentia Christi præ Aarone.

Quomodo Episcopus Ostiensis Papam, & Suffraganei Archiepiscopum benedicant.

Obiicies, Episcopus Ostiensis consecrat Papam, quo tamen est minor: Suffraganei consecrant Archiepiscopum, quo tamen sunt minores; ergo non semper qui benedicit major est; nec qui benedicitur, minor. Respondet S. Thomas dupliciter. Primò, Episcopum & Suffraganeos non consecrare Papam, vel Archiepiscopum; sed hunc hominem putà Petrum, vel Paulum, ut fit Papa, vel Archiepiscopus. dum enim eum consecrant, necdum est Papa, vel Archiepiscopus; ac consequenter necdum est consecrantibus major, sed potiùs minor, utpote à quibus accipiat consecrationem papalem, vel archiepiscopalem.

Secundò, respondet, Episcopum Ostiensem & Suffraganeos ita consecrare & benedicere non sua virtute, dignitate & auctoritate, sed Dei: in hac enim benedictione quisque eorum gerit vices Dei, qui hasce benedictiones tali modo & per tales (nec enim aliter commodè fieri possunt) fieri instituit; seseque habet ut minister & vicarius Dei, qui major est eo qui benedicitur, quisquis & quantus quantus ille sit.

A

Sacerdos quomodo benedicat corpus Christi in Missa.

Obiicies Secundò, Sacerdos in Missa sæpè signo crucis benedicit corpus Christi, cùm tamen longè illo sit minor. Respondeo, hasce benedictiones non esse aliud, quàm effomationes signi crucis super corpore Christi, quæ non adhibentur, ad hoc ut Christo ipsi benedicamus, sed ut his quasi cæremoniis repræsentemus crucem Christi, per eamque, ac Christum ipsum crucifixum quasi victimam nostram, à Deo tacitè petamus & postulemus, ut ipse nobis benedicat. Sic ergo benedicimus Christo non in se, sed prout est victima nostra. poscimus enim per has benedictiones, ut Christus in se benedictus fiat nobis victima salutaris & benedicta. Adde, sacerdotem, quatenus gerit personam Christi sacrificantis, quodammodo majorem esse Christo ipso sacrificato: in omni enim sacrificio sacerdos major est sua victima quam offert.

ET HIC QUIDEM, DECIMAS MORIENTES HOMINES ACCIPIUNT: IBI AUTEM CONTESTATUR, QUIA VIVIT] *Hic* scilicet, in judaismo, apud nostros Levitas, de quibus dixi v. 5. decimas accipiunt sacerdotes Aaronici, qui mortales sunt & moriuntur. *ibi* autem, scilicet in historia & facto Melchisedec de quo dixi v. 6. *contestatur*, scilicet Scriptura, quòd vivat, scilicet is qui decimas accipit, putà Melchisedec; vivat, inquam, semper, non reipsa, sed symbolicè & allegoricè, quia scilicet ejus mors non narratur in Scriptura, ut hoc ipso repræsentet Christum, qui reipsa est sacerdos in æternum. VERS. 8.

B

Melchisedec semper vivit symbolicè.

Lectio communis hic correcta.

Nota. Pro *contestatur*, græcè est μαρτυρούμενος, quod quia est vocis mediæ, tam verti potest passivè *contestatus*, quàm activè *contestans*. hic autem aptiùs cum Syro & Græcis vertas *contestatus*, itaque nostrum Interpretem vertisse valdè est verisimile, ut ex *contestatus* depravatum sit *contestatur*. nam si legas *contestatus*, tunc antithesis æquè ac sententia erit brevissima & explicatissima, nullo indigens supplemento; hoc modo: *Et hic* (in lege *quidem decimas morientes homines* (sacerdote Aaronici) *accipiunt*, *ibi autem* (in decimatione Abrahæ, supple decimas accepit (*contestatus* (id est, is de quo testatur Scriptura) *quia* (quòd) *vivit*, putà Melchisedec, qui in Scriptura inducitur quasi semper vivens, ad hoc ut significet Christum pontificem semper viventem.

Tertium argumentum quo Christus Aarone major ostenditur.

Est hoc tertium argumentum, quo probat Apostolus Melchisedec ac consequenter Christum majorem esse Abrahamo & Aarone. q. d. Sacerdotes Aaronici sunt mortales, sed Melchisedec proponitur ut immortalis, quia scilicet typus est Christi, qui est sacerdos æternus: ergo tam Christus quàm Melchisedec dignior est sacerdotibus Aaronicis.

C

ET UT ITA DICTUM SIT] ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, *ut ita loquar*, ut scilicet uno verbo novo & subtili rei nodum tangam & complectar. Poterat enim videri insolens & absurdum, id quod hic dicit & subiicit, scilicet Levitas nondum natos, decimatos esse in Abrahamo; præmollit ergo hac phrasi suam sententiam Apostolus, quo modo præmollire solemus sermonem nostrum, cùm aliquid novi, acuti, insolentis & inauditi dicere volumus. ita Theophyl.

PER ABRAHAM, ET LEVI (Leviticus quilibet sacerdos) QUI DECIMAS ACCEPIT (accipere solitus est in veteri testamento) DECIMATUS EST] id est, decimas solvit. Sicut enim v. 6. & 7. δεκατοῦν, id est decimare. Apostolus posuit pro decimas accipere: ita hic δεκατοῦσθαι ponit pro decimas pendere vel solvere. q. d. Cùm Abraham & in ipso Abraham latens adhuc Levi, & quilibet Leviticus sacerdos (ad quem tamen pertinet jus decimarum in lege veteri) soluit decimas ipsi Melchisedec, quia ipse erat typus Christi, quasi confitens se suumque sacerdotium minus esse sacerdotio Melchisedec & Christi, imò se eorum respectu non tam sacerdotem esse, utpote cujus est decimas accipere, quàm laicum, cujus est decimas dare. VERS. 9.

D

Aaron & Levitæ respectu Melchisedec & Christi non sacerdotes, sed laici.

ADHUC ENIM IN LUMBIS PATRIS (Abrahæ) ERAT (Levi) QUANDO OBVIAVIT EI (Abrahæ) MELCHISEDEC] Vox *enim* causam dat illius præmollitionis, qua dixit, *ut ita dictum sit*, inquit Erasmus. q. d. Apostolus. Dixi quodammodo Levi decimatum esse in Abrahamo, nam necdum natus erat, ut propriè & per se decimari posset, sed adhuc latebat in lumbis Abrahæ; & sic non propriè, sed quodammodo in eo decimatus est. VERS. 10.

Levi decimatus antequam natus.

Verùm potiùs videtur vox *enim*, dare causam cur dixerit in ipso Abraham decimatum esse Levi. q. d. Abraham agnoscens Melchisedec esse se majorem, & typum Christi illi decimas dedit, & ab eo benedictionem accepit, ut pro-

fite-

fiteretur se omnesque suos posteros, ac consequenter & Levitas, ac sacerdotes Aaronicos ex se nascituros, minores esse Melchisedec, Christoque subjectos: perinde enim Abraham se gessit cum Melchisedec, atque princeps, qui pro se & pro tota sua posteritate obedientiam regi præstat & offert. Erat enim Abraham princeps populi, & totius gentis Judaicæ auctor, parens & patriarcha, ut dixit v. 4. totaque gens censebatur virtute latere in lumbis ejus, ac per eum subiicere se Melchisedec, ipsique Christo, ac consequenter Levitici sacerdotes censebantur pariter se subiicere tam Melchisedec quàm Christo, eorumque respectu non se sacerdotes, sed laicos esse profitebantur. Adeò inculcat hanc sacerdotii Christi præcellentiam Apostolus, ut Hebræos Aaronicis sacrificiis assuetos & confidentes, transferat ad Christum pontificem; doceatque eos in Christo omnem spem defigere, & pro eo adversa quævis pati, ut pote qui majora suis promittat & præstet bona, quàm Aaron, quique bona fide agat causam nostram apud Deum, atque non tantùm lapsis, sed & tentatis ac persecutionem patientibus norit compati, succurrere, victoriam & coronam æternam in cælis adornare.

Abraham cum tota sua posteritate se subiicit Christo.

Nota. Esse in lumbis Abrahæ, idem est; quòd esse in virtute seminali, seu generativa Abrahæ: quæ originaliter residet in lumbis, in quibus, ut dixi, est prima seminis origo. Abraham enim per hanc virtutem genuit Isaac, Isaac genuit Iacob, Iacob genuit Levi, à quo Aaron & sacerdotes legales progeniti sunt.

Quomodo Christus in lumbis Abrahæ latens non dederit decimas Melchisedec.

Obiicies, Christus etiam hoc modo fuit in lumbis Abrahæ, quia ab eo descendit & progenitus est; ergo Christus quoque in Abrahamo decimas dedit ipsi Melchisedec. Respondeo, negando antecedens. Nam ii soli in lumbis Abrahæ esse & decimari dicuntur, qui per potentiam generandi, naturali generatione maris & feminæ, ab eo proseminati & procreati sunt, sive (quod hinc sequitur) qui, ut ait S. August. ab Abrahamo non tantùm secundùm substantiam corporalem, sed etiam secundùm concupiscentiam carnalem descendunt, quomodo descendit Levi, Aaron & ceteri: Christus autem non ita proseminatus est, ac consequenter non fuit in lumbis Abrahæ secundùm potentiam generativam, & carnalem concupiscentiam, sed tantùm secundùm corpoream substantiam, vel materiam, quam ab Abrahamo traxit: quia Christi conceptio & generatio non humana fuit, sed longè altior, puta divina, ex Spiritu sancto. Pari modo si quispiam nunc ex Adamo non per naturalem maris & feminæ generationem, sed per divinam operationem descenderet, putà qui à Deo formaretur ex carne, sanguine, aut costa hominis alicujus descendentis ab Adamo, quomodo formata est Eva; talis non contraheret peccatum originale. Qua ratione Christus ex vi conceptionis suæ, quæ facta est ex Spiritu sancto, non contraxit peccatum originale; quia tradux peccati originalis tantùm complectitur eos qui naturaliter, sive naturali generatione descendunt ab Adamo; hi enim soli censentur proprii & naturales esse Adæ filii, ac consequenter Adæ voluntas censetur eorum fuisse voluntas: unde lex peccati originalis hæc est, Omnes & soli illi qui ab Adamo per naturalem generationem tamquam filii naturales descendunt, peccatum originale contrahunto. Eodem ergo modo hic Christus, & quicumque alius qui ex Abrahamo descenderet, non per naturalem generationem, sed per miraculosam efformationem, verb. gr. ex virgine, per virtutem Spiritus sancti, non censeretur filius Abrahami, ab eo propriè & naturaliter genitus; ac consequenter non censeretur Abraham pro eo aut voluisse, aut potuisse solvere decimas: ita S. August. lib. 10. de Genes. ad lit. c. 20. & ex eo S. Thomas 3. p. q. 31. art. 8. & Scholastici ibidem.

Christus nō fuit in lūbis Abrahæ.

Origo & radix peccati originalis quæ, & quòd ea non fuerit in Christo.

Error Tertulliani de anima traduce.

Nota Secundò, ex eo quod ait Apostolus Levi fuisse in lumbis Abrahæ, Tertull. l. de Anima c. 27. & seqq. opinatus est animam Levi fuisse in lumbis Abrahæ, ac consequenter animam cujusque hominis non immediatè creari à Deo, sed esse ex traduce, id est traduci, egredi, & propagari ab anima parentis per virtutem ejus seminalem, qua generat filium, sicuti lumen aeris traducitur & propagatur à lumine solis. Sed falso fundamento nititur Tertullianus: putavit enim animam hominis esse corpoream, imò suum habere sexum, ita ut anima viri ab anima feminæ sexu distinguatur, æquè ac corpus. Ejus ergo ratio hæc erat. Anima hominis est corporea, & A homo ab homine generatur, sicut equus ab equo, bos à bove: atqui anima bovis & equi traducitur & propagatur ab anima bovis & equi generantis, adeoque educitur è potentia materiæ, putà seminis equini & bovini: ergo & anima hominis traducitur ab anima parentis.

Anima hominis immaterialis.

Verùm major propositio est falsa; nam anima hominis est spiritualis, & immaterialis, anima verò equi est materialis, & educitur è potentia materiæ, ab eaque ita pendet, ut corpore equino pereunte pereat & anima. S. Augustinus quoque, licèt non dubitaret animam humanam esse incorpoream & immaterialem; tamen dubitavit, & in hoc dubio permansit usq; ad finem vitæ, an hominis anima esset ex traduce parentis, an verò à Deo crearetur; id patet ex lib. 1. & 2. quem scripsit de Origine animæ, & lib. 2. Retract. cap. 45. & 56. Ratio quæ S. Augustinum in hanc dubitationem compulit, hæc fuit, quia non videbat S. August. quomodo anima filii à parente contrahere posset peccatum originale, si non à parente descenderet & traduceretur.

Dubitavit, D. August. an anima hominis crearetur à Deo, an verò esset ex traduce.

Error & Achilles erroris Pelagianorum, qui negabant peccatum originale.

Unde hic erat Achilles Pelagianorum: anima non est ex traduce, sed creatur à Deo; ergo non potest à parente contrahere peccatum originale. Verùm hanc consequentiam dam- B navit Zosimus Papa, totaque Ecclesia: ad hoc enim ut anima contrahat hoc peccatum, sufficit ut sit anima hominis, qui per naturalem generationem & virtutem seminalem descendit ab Adamo, hoc enim ipso censetur filius Adæ, ac consequenter censetur fuisse in Adamo, voluisse & fecisse, quod voluit & fecit Adam, dum pomum vetitum comedit. Unde hanc sententiam de traduce animæ insectatur & damnat S. Hieron. aliique posteriores: adeoq; jam certum est ex consensu totius Ecclesiæ, animam humanam non traduci à parente, sed immediatè ex nihilo creari à Deo, qui eamdem infundendo creat, & creando infundit corpori humano.

Putavit Magister sent. unam particulam carnis in singulis hominibus derivatam ab Adamo.

Secundò, Magister sentent. lib. 2. d. 30. ex eo quòd Levi dicatur fuisse in lumbis Abrahæ, similibusq; sententiis & phrasibus, putavit singulos filios Abrahæ, ex ipso Abrahamo, ac pari ratione singulos homines ex ipso Adamo, utpote primo omnium parente, trahere particulam carnis, quæ verè, propriè, eademq; numero fuerit in Adamo. Putat enim alioqui non fore filios Adæ, nisi aliquam substantiæ Adami particulam planè eamdem & individuam in sese habeant. imò putat hanc solam particulam esse de substantia hominis geniti: ita C ut hæc particula alimentis non augeatur, sed in seipsa multiplicetur & crescat in magnum corpus humanum; unde censet cibos non verti in substantiam hominis, sed eam tantùm fovere, ac mox ab homine ipso defluere, vel excerni, ita ut nihil alimenti in homine remaneat quod resurgere possit; ac consequenter putat illud carnis tantummodo resurrecturum, quod fuit in Adamo, quodque ex Adamo singuli homines traxerunt. Sed hæc portentosa est opinio, adeoque in omni Philosophia & Theologia est instar monstri, quam vel sola experientia clarissimè refellit, & falsitatis coarguit. Experimur enim corpora hominum, æquè ac aliorum animalium, nutriri & augeri sumptione alimentorum. & vice versa alimentis subtractis nutritionem quoque & augmentationem continuò cessare.

Quomodo anima rationalis, & quando creatur, infunditur, & unitur corpori.

Dico ergo, Levi fuisse in lumbis Abrahæ, & quemlibet hominem fuisse in lumbis patris sui non secundùm animam, sed secundùm corpus, quia scilicet virtute seminis Abrahæ corpus Levi formatum est & organizatum: atque sic per vim seminis organizato corpori infusa fuit ex naturali exigentia à Deo anima. Corpus enim hominis dum sic organizatur, hoc ipso fit corpus humanum, poscitque animam humanam D quasi suam formam: quam quia dare non potest parens per semen, aut aliam causam & virtutem naturalem; hinc Deus parentis & naturæ defectum hic de more suo supplens, tamquam prima & universalis causa, producit animam talem, qualem poscit tale corpus; illamque producendo infundit & unit corpori: quo fit ut non tantùm corpus, sed totus homo ita genitus censeatur filius esse non Dei, sed sui patris, utpote à quo factum est, ut filius non tantùm corpus propriè à se tamquam à patre, sed & animam à Deo per naturalem hanc, quam dixi, corporis à semine paterno formati & organizati exigentiam, acciperet, & hoc sensu Genes. 46. v. 26. & 27. dicuntur septuaginta animæ (id est animatæ proles) egressæ de femore Iacob. De hac quæstione plura videre est apud Physicos in libris de Generatione, & in libris de Anima.

SI ERGO CONSUMMATIO PER SACERDOTIUM LEVITICUM ERAT (POPULUS ENIM SUB IPSO LEGEM

LEGEM ACCEPIT) QUID ADHUC NECESSARIUM A FUIT SECUNDUM ORDINEM MELCHISEDEC ALIUM SURGERE SACERDOTEM, ET NON SECUNDUM ORDINEM AARON DICI?] Pro *consummatio*, græcè est τελείωσις, id est perfectio. q. d. Si vetus sacerdotium Aaronicum habebat vim perficiendi, id est justificandi homines, salvandi, & ad vitam æternam perducendi, qui est ultimus finis & summa perfectio hominis: si hominem perfectum, justum & beatum facere poterat sacerdotium Leviticum, maximè accedente lege Mosis, quæ cum illo data est quamque maximè jactant Judæi quasi ex ea ejusque observatione justificentur; quid opus fuit, surgere alium sacerdotem, scilicet Christum, cujus sacerdotium non est secundùm ordinem Aaron, sed Melchisedec? cùm enim Deus Christum promisit psal. 109. dicens, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*, & jam reipsa eumdem exhibuit, ut succederet Aaronicis sacerdotibus, hoc ipso declaravit illis aliquid deesse, quod supplendum esset per Christum, scilicet illos non posse hominem perficere & sanctificare, sed hoc à Christo expectandum esse.

Christi sacerdotium sanctificat hominem, non Aaronis.

Nota Primò. Mentionem legis interiicit Apostolus dicens, *Populus enim sub ipso legem accepit*, tum quia ordo, ritus, victimæ, ministri, omnisque perfectio sacerdotii petenda & præscripta erat à lege; tum quia Judæi in lege æquè ac in sacerdotio confidebant; tum denique quia necessariò connexa sunt lex & sacerdotium: & qualis est lex, tale debet esse sacerdotium; & quale est sacerdotium, talis debet esse lex, scilicet tali populo & tali tempori conveniens, & hoc est, quod hic ait Apostolus: *Populus enim sub ipso* (ἐπ' αὐτῷ, id est, in ipso, hoc est, ipsius sacerdotii tempore) *legem accepit*, quia cùm populus in Sina legem per Mosen accepit, ibidem pariter accepit & sacerdotium. In Sina enim à Deo sacerdos constitutus est Aaron, ejusque filii, qui legem Deique cultum, sacrificia, & expiationes lege præscriptas docerent populum. Unde ex hac connexione legis & sacerdotii, tacitè hic contendit Apostolus, tam legis, quàm sacerdotii veteris mutationem fieri debuisse, & factam esse per Christum & legem novam, putà Evangelicam; hinc clarè subdit dicens: *Translato enim sacerdotio, necesse est ut & legis translatio fiat.*

Legis & sacerdotii veteris mutatio facta per Christũ.

Est hic quartum argumentum, quo probat Apostolus, sacerdotium Melchisedec & Christi, nobilius & dignius fuisse Aaronico. Probat autem sic. Post Aaronicum sacerdotium, Christus a Deo datus surrexit sacerdos secundùm ordinem Melchisedec: ergo priùs sacerdotium, putà Aaronicum, imperfectum fuit & insufficiens, ideoque cedere debuit sibi succedenti sacerdotio Christi, utpote longè perfectiori. Aaronicum enim carnale & temporarium erat, Christi verò spirituale & æternum; ita Theophylactus & alii.

Quartum argumentũ quo probatur præcellentia Christi præ Aarone.

VERS. 12. TRANSLATO ENIM SACERDOTIO, NECESSE EST UT ET LEGIS TRANSLATIO FIAT] Per *legem* hic, non naturalem (decalogum) hæc enim æquè Christianos ac Judæos obligat: sed positivam & Mosaicam, scilicet cæremonialem & judicialem, accipe. Est occupatio, dixissent enim Hebræi: Esto Christus novum induxerit sacerdotium secundùm ordinem Melchisedec, uti promisit Deus psal. 109. non tamen novam debuit inducere legem, abrogando legem Mosi datam à Deo. Respondet Apostolus, hoc posterius ex priori consequi; mutato enim sacerdotio necesse est mutari & legem, ideoque Christum, cùm vetus sacerdotium mutavit in novum, pariter legem veterem debuisse mutare in novam. Causa hujus dicti est ea, quam jam attuli v. præcedenti, quia scilicet sacerdotium legi proportionatum, & cùm ea indissolubiliter connexum est: non enim potest esse sacerdotium sine certis & congruentibus sibi legibus, præceptis, cæremoniis, promissis, pœnis lege præscriptis; ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Mutato sacerdotio, mutari debuit lex, ob duas causas.

Aliam causam affert D. Thomas mutato, inquit, sacerdotio, necesse est & legem mutari, quia mutato fine necesse est mutari & media: lex autem Mosis, utpote divina, ordinatur quasi medium ad regimen divinum tamquam ad finem suum: hoc autem regimen divinum fit & designatur per sacerdotium; ergo mutato sacerdotio ac regimine divino, necesse est & legem mutari; hinc illud Ierem. 31. *Feriam vobiscum pactum novum.*

VERS. 13. IN QUO (ἐφ' ὅν, id est, quo, vel ad quem) ENIM HÆC DICUNTUR, DE ALIA TRIBU EST, DE QUA NULLUS ALTARI PRÆSTO FUIT] Pro *præsto fuit*, græcè est προσέσχηκε, id est, astitit, præfuit. Itaque *præstò fuit*, idem est, quod constanter astitit more ministrantium, ut patet cap. 10. v. 11. Probat id quod dixit v. 11. Christum fuisse alium sacerdotem ab Aarone & Aaronicis; id probat sic: omnes Aaronici sacerdotes debebant esse oriundi ex tribu Levi: Christus autem non fuit ex Levi, sed ex Juda prognatus: ergo Christus non potuit esse sacerdos Leviticus, sive secundùm ordinem & ritum Aaron; sed prorsus ab eo diversus, imò adversus fuit, ac consequenter per novum suum sacerdotium exclusit vetus Aaronicum, pariterque per suam legem novam exclusit veterem, quæ sacerdotium statuerat in Levi, tribum autem Juda arcuerat à sacerdotio. Christus enim cùm non esset ex Levi, sed ex Juda, sacerdotium iniit, illudque in posteros successione non hereditaria, sed electiva propagavit.

Christus alius sacerdos ab Aarone.

VERS. 14. MANIFESTUM EST ENIM, QUOD EX JUDA ORTUS SIT DOMINUS NOSTER] scilicet Jesus Christus. B Hinc patet Judaicum esse figmentum & insulsum delirium, id quod narrat Suidas, verbo Jesus Christus, ex Theodosio Judæo: scilicet Christum, eò quòd ex stirpe materna esset oriundus ex tribu Levi, quodque sine patre, ex sola matre virgine natus esset, ascitum esse à Judæis & allectum inter sacerdotes Aaronicos. Quam historiam nuper hic in Belgio edidit & sparsit quidam imprudens & imperitus; hoc enim hic directè convellit Apostolus, qui hic docet, Christum non potuisse esse sacerdotem Leviticum, ex eò quòd oriundus esset ex Juda; quare B. Virgo mater Christi orta fuit ex tribu Juda, pater ejus Ioachim fuit ex tribu Juda.

Figmentũ Suidæ narrantis Christum fuisse oriundum ex tribu Levi.

Dices. Mater B. Virginis fuit ex tribu Levi: nam fuit cognata Elisabethæ, quæ fuit uxor Zachariæ sacerdotis, ergo per aviam suam potuit Christus censeri de tribu Levi, fierique Leviticus sacerdos. Respondeo, Antecedens incertum est, caretque fundamento, imò à Ribera & multis aliis negatur: potuit enim Elisabetha esse cognata B. Virginis ex eo, quòd Elisabethæ mater esset oriunda ex tribu Juda, essetque cognata B. Virginis, uti docet S. C Ambros. lib. 3. in Lucam, sub initium; non autem ex eo quòd mater Virginis esset oriunda ex stirpe Levi, & ex familia Elisabethæ. Sacerdotes enim poterant ex tribu Juda, utpote regali, ducere uxorem: sicuti Aaron duxit uxorem Aminadab sororem Naason (qui fuit dux tribus Iuda) ex qua omnes sacerdotes prognati sunt. Secundò, etiamsi antecedens esset verum, consequentia tamen falsa est: nec enim poterant esse sacerdotes qui ex genere materno, sed tantùm qui ex paterno descendebant ex Levi; per mares enim, non per feminas familiæ præsertim Leviticæ, censebantur & constituebantur: nec enim femina capax erat sacerdotii, uti erat hereditatis vel regni. Licèt ergo in Machabæis oriundis ex Levi posset consistere & conservari sceptrum Davidis & Iuda, eò quòd Machabæi per matrem descenderent ex Iuda & Davide; tamen id in sacerdotio fieri non poterat. Cùm enim mater non esset capax sacerdotii, non poterat per eam jus sacerdotii ad filium derivari.

Mater B. Virginis an fuerit ex tribu Levi.

Femina olim incapax sacerdotii, non autẽ regni.

Nota τὸ *manifestum est*. Christum enim natum esse ex tribu Iuda, constabat apud Iudæos, Primò ex tabulis geD nealogiarum, quas ipsi accuratissimè conscribebant & conservabant. Secundò, ex genealogia Christi, quam texit S. Matthæus c. 1. & S. Lucas c. 3. Tertio, idipsum tacitè prædixerat Iacob Genes. 49. v. 10. licet enim ibi expressè tantum prædicat Iacob quòd non deficiet sceptrum de Iuda, donec veniat Christus; tamen quia hanc benedictionem Christi ex se nasciturì assignat soli Iudæ, hinc eo ipso implicitè præsignificat, ex solo Iuda nasciturum esse Christum; itaque hanc prophetiam Iacobi intellexerunt semper Iudæi, quorum hæc communis fuit vox, Ex Iuda nascetur Christus. Denique Christum nasciturum, & natum esse ex Iuda, patet ex eò, quòd Christus natus sit ex Davide: David enim fuit ex genere & tribu Iuda; jam apud omnes constabat, Davidi promissum esse Christum, Christumque ex Davide nasciturum esse ex 2. Reg. c. 7. v. 12. & 23.

IN QUA TRIBU, id est, de qua tribu, NIHIL DE SACERDOTIBUS MOSES LOCUTUS EST] q. d.

Moses

Moses instituens jusso Dei sacerdotium, Levi delegit, non Judam, & hoc ipso Judam exclusit à suo sacerdotio.

Vers. 15. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos] Probavit Christum esse alium sacerdotem ab Aaronicis, eisque successisse, ac consequenter eos abolevisse, ex eo quòd Christus ortus sit ex Juda, non ex Levi, ex quo debebant descendere omnes Aaronici. Hic Secundò, idem probat, ex eo quòd Christus psal. 109. dicatur sacerdos non secundùm ordinem Aaron, sed Melchisedec.

Vers. 16. *Mandatũ carnale lex Mosaica, de carne circumcidenda.*

Qui non secundum legem mandati carnalis factus est, sed secundum virtutem vitae insolubilis] *Mandatum carnale* vocat legem Mosaicam, de carne circumcidenda & lustranda, eò quòd non animam, sed carnem tantùm à quadam immunditia & irregularitate legali & politica in hominum opinione consistenti, purgaret & sanctificaret; idque per carnales caeremonias scilicet lotiones, sacrificia, suffitus, & cetera quae carnem tantùm, non autem animi fibras attingunt, ut notat Theodoretus, ac consequenter carnalem vocat legem, id est, temporariam, quia cum carne moriebatur: carnalis enim legis caeremoniae lustrationes circa carnem occupabantur, eaque subtracta & moriente cessabant, finiebantur, & cum homine desinebant. Huic opponit mandatum, id est, legem Christi, quae est *secundùm virtutem vitae insolubilis*, id est, quae dat & tribuit vitam aeternam tum gratiae, tum gloriae, & hoc est; quod subdit v. 25. *Unde & salvare in perpetuum potest*, q. d. Sacerdotes Aaronici carnales erant, temporales & mortales: Christus autem per potentiam & virtutem Patris factus est sacerdos semper vivens, aeternus, immortalis, quique vitam spiritalem gratiae, & per eam vitam aeternam gloriae nobis elargitur: ergo longè praestat Christus Aaronicis.

Mandato carnali Mosis opponitur Christi lex spiritualis, aeterna temporario.

Obiicies, Levit 6. v. 18. & 20. & alibi saepè dicuntur sacrificia Levitico praescripta offerenda ritu sempiterno: ergo tam aeterna sunt illa, quàm aeternum est sacrificium Christi.

Respondeo, Nego conseq. nam in Leviticis non absoluta significatur aeternitas, sed tantùm respectiva, scilicet ea duratura semper, id est, toto tempore legis, sive quamdiu durabit lex vetus, donec veniat Messias, qui novũ & aeternum simpliciter sacerdotium inducat. Id patet tum ex aliis, tum ex eò quod post haec Levitica sacrificia ritu sempiterno offerenda, promisit Dominus Davidi aliud sacerdotium Christi absolutè aeternum, dicens psalm. 109. *Tu es sacerdos in aeternum secundùm ordinem Melchisedec*; quo satis significat sacerdotium Aaronicum aeternum fore tantùm usque ad Christum, & per Christum abolendum esse; Christi verò sacrificium duraturum esse usque ad finem mundi.

Sacrificia legis quomodo vocẽtur sempiterna.

Vers. 17. Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec] Non quasi Christus habuerit sacerdotium formaliter ejusdem rationis, vel institutum à Melchisedec; patet enim sacerdotium Christi multò fuisse excellentius, altioris ordinis & originis, quàm fuerit Melchisedec.

Unde Nota. Pro *secundùm ordinem*, hebraicè est על דברת *al dibrat*, id est, secundum negotium, morem, ritum, typum, analogiam, similitudinem (uti vertit Paulus v. 15.) Melchisedec. q. d. Christus est sacerdos excellentissimo quodam genere sacerdotii aeterni, cujus singularis typus & similitudo fuit Melchisedec. Patet hic sensus ex hoc versu & praeced.

Nota, Christum dici sacerdotem secundùm ordinem & typum Melchisedec multis de causis, ut dixi v. 3. sed potissima & propria causa & similitudo est in victima; quia, sicut Melchisedec priùs panem & vinum Deo obtulit in gratiarum actionem pro victoria Abrahae, deinde illa Deo oblata in milites Abrahae libanda, id est, participanda & comedenda distribuit: ita & Christus in ultima coena obtulit panem & vinum consecrando illa & transsubstantiando in sacrificium Eucharisticum, eaque deinde Apostolis libanda distribuit, & similiter offerenda & libanda praecepit, ritus enim, ratio & similitudo sacerdotii propriè spectandus est, proprieque consistit in ipsa functione sacerdotii, id est, in ipsa oblatione victimae & sacrificii, qualia hic sunt panis & vinum: reliqua enim circumstantiae sunt, nec pertinent ad rationem & speciem propriam, ordinemque sacrificii & sacerdotii.

Potissima similitudo sacerdotii Christi cũ sacerdotio Melchisedec est in hostia panis & vini.

Sacrificiũ primum panis & vini.

Hinc demonstratur evidenter Missam esse sacrificium; quia nullo alio loco declaravit Christus se esse sacerdotem secundùm ordinem Melchisedec (qualem eum fore praedixit & promisit David psalm. 109.) nisi in coena, in qua se obtulit sub specie panis & vini, nobisque eadem in Missa pari modo offerenda praecepit: sacrificium enim crucis, utpote cruentum, non fuit secundùm ordinem Melchisedec, sed potiùs Aaron, qui boves & oves Deo jugulando immolabat. Nam quòd Melchisedec non aliud obtulerit, quàm panem & vinum, aequè ac Christus in coena; patet, tum Gen 14. 18. tum quia nusquam alibi ipsum boves, oves, aut quid aliud immolasse meminit Scriptura: ut, nisi ordinem sacerdotii Melchisedec, ejusque sacrificii & victimae oblationem, ritum & speciem colligas ex Genes. 14. 18. nusquam illa colligere possis. Quòd si quis temerarius hoc admittat, & nusquam illa colligi posse asserat, inferam; Ergo frustra à Davide dicitur, nobisque proponitur Christum sacerdos secundùm ordinem Melchisedec; cùm hunc ordinem nusquam invenire, divinare, aut intelligere possimus; qua de re plura dicenda sunt Genes. 14. Haec est communis sententia & expositio Patrum, & totius antiquitatis, quin & veterum Rabbinorum; de qua vide Bellarm. l. 1. de Missa c. 6.

Demonstratur Missam esse sacrificium, & quidem secundùm ordinem Melchisedec.

Obiicies, Cur ergo hanc praecipuam in hostia similitudinem sacrificii Melchisedec & Christi silet & omittit hic Paulus. Respond. Quia hoc erat extra scopum Apostoli. Apostolus enim illud psal. 109. *Tu es sacerdos in aeternum secundùm ordinem Melchisedec*, tantùm citat ad hoc, ut inde probet & demonstret Hebraeis Christi sacerdotium diversum esse, successisse, & abolevisse sacerdotium Aaronicum. Probat autem sic: David post 400. annos ab instituto sacerdotio Aaronico, promittit alium sacerdotem, scilicet Christum, qui sit futurus perpetuus sacerdos secundùm ordinem Melchisedec, qui Melchisedec 400. annis legem & sacerdotium Aaronis antecessit: ergo hoc ipso significat David prius sacerdotium Aaronicum, utpote temporaneum, carnale & infirmum, abolendum esse, per posterius sacerdotium Christi, utpote aeternum, spirituale, & efficacissimum ad peccata abolenda, ad gratiam, gloriam, & vitam aeternam nobis impetrandam. Ad hoc autem non necesse erat Apostolum explicare quae fuisset hostia Melchisedec, quam Hebraeis ex Genesi satis notam & manifestam sciebat. Adde, Apostolus hic tantùm urget ea, quibus Melchisedec, & per consequens Christus praecellit sacerdotibus Aaronicis; qualis maximè est aeternitas symbolica in Melchisedeco, vera & propria in Christo: ad haec autem planè impertinens & inutilis erat mentio hostiae Melchisedec, quia hac parte Melchisedec non erat nobilior, sed potiùs minor sacerdotibus Aaronicis; hi enim animalia viva, puta boves & oves, ille verò solùm panem aridum obtulit; animalia autem longè praestantiora sunt pane. Denique id tacuit Apostolus, quia multi Hebraei rudes & infirmi, tanti mysterii & arcani Eucharistiae necdum erant capaces, uti ex Paulo ostendi cap. 5 v. 11. & 12.

Cur Apostolus non explicet hunc ordinem.

Sacerdotiũ Aaronicũ promittitur à Davide abolendum per sacerdotium Christi.

Vers. 18. Reprobatio quidem fit praecedentis mandati propter infirmitatem ejus et inutilitatem] Versu 12. probavit Apostolus abolitam esse legem veterem, ex eo quòd sacerdotium vetus per novum Christi abolitum sit; lex autem cum sacerdotio connexa est: ergo abolito & mutato sacerdotio veteri necesse fuit aboleri simul & mutari legem veterem in novam Christi. Jam ne quis miretur, dicatque. Quid causae fuit, cur Deus legem olim à se institutam abrogavit? respondet hic Paulus, q. d. Vis scire causam abolitae legis & sacerdotii? cur facta *est reprobatio praecedentis mandati*, id est, abrogatio veteris legis? causa est legis illius infirmitas & inutilitas, quia lex illa non poterat peccata expiare, salvare & beare homines.

Causa abolitionis veteris legis.

Vers. 19. Nihil enim ad perfectum adduxit lex] Id est, lex neminem potuit perficere, id est, justificare, & ad beatitudinem, quae summa est hominis perfectio, perducere lex enim tantùm in rebus externis occupabatur, circa justitiam carnis & munditiem exteriorem, quae coram hominibus, non autem coram Deo nos puros & sanctos efficiebat. Si quis mortuum aut immundum attigisset, jubebat eum lex lavari; si quis homicidium, & verum crimen admisisset, jubebat eum lex occidi: ipsum verò peccatum, ipsamque animam non purgabat & expiabat lex.

Lex vetus tantùm politica, & externa attingebat non animam.

Nota,

Nota, οὐδὲν ponitur pro οὐδεὶς, id est, *nihil* ponitur pro nemine. pro masculino enim utitur neutro, quia genus neutrum pleniùs significat omnimodam universalitatem inquit Theoph. Sic Joan. 6. 37. dicitur: *Omne* (id est omnis homo) *quod dat mihi Pater, ad me veniet*. Sic Matth. ult. Christus jubet prædicari Evangelium omni creaturæ, id est, omni homini.

Erigit Hebræos Apostolus ad spem Evangelicam.

INTRODUCTIO VERO MELIORIS SPEI (supple, fit, vel facta est per Christum) PER QUAM APPROXIMAMUS AD DEUM] q. d. Per Christum intravit. &, ut Syrus vertit, *ad*, id est ascendit, *melior*, id est, major & præstantior spes justitiæ & salutis, quia Christus induxit nova sacrificia, Sacramenta, leges & promissiones novi testamenti quibus Dei gratiam hic, & in futuro gloriam ac beatitudinem consequi, itaque Deo quàm maximè approximare, atque ad ipsum in Sancta sanctorum, id est in cælum ipsum, conscendere speramus. Spem Evangelicam toties inculcat Apostolus; ut Hebræi in rebus afflictis penè despondentes animum, eumdem erigant per considerationem tot & tantorum bonorum, quæ Evangelium promittit, quæque per Christum adipisci speramus.

VERS. 20. ET QUANDO EST NON SINE JUREJURANDO] Pendet hæc sententia à vers. 22. ubi eam explet Apostolus dicens, *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Jesus*. q. d. In quantum res hæc scilicet ut Christus fieret sacerdos, non peracta est sine jurejurando, in tantùm præstantior sacerdos, legislator & mediator est Jesus, quàm fuerit Moses & Aaron.

Quintum argumentum, quo Christi præ Aarone præstantia probatur.

Est quintum argumentum probans præcellentiam Christi præ Mose & Aarone, estque tale. Lex, testamentum & sacerdotium Christi, non autem vetus Mosis & Aaronis, promissum fuit à Deo, cum jurejurando, idque ut certius & firmius esset tam sacerdotium Christi, quàm reconciliatio nostra, omniaque bona per Christum promissa & præstanda: ergo in quantum juramento firmatum est Christi sacerdotium, dicente Davide, *Juravit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es sacerdos*, &c. in tantum excellentius est Christi sacerdotium Aaronico.

VERS. 21. ALII QUIDEM SINE JUREJURANDO] q. d. Aaroni & posteris Deus dedit sacerdotium sine juramento, quasi rem minoris momenti & temporaneam, quam firmare juramento Deus non est dignatus. Hæc verba explicant antithesin & vim argumenti latentem in eo quod præcessit: *Et quantum est non sine jurejurando*. Idipsum clariùs Græca indicant, quæ habent, οἱ μὲν γὰρ, id est, *nam illi* (Aaronici) *quidem sacerdotes facti sunt sine jurejurando*: Christus autem cum jurejurando, quasi res & negotium Christi pontificis, scilicet hominum reconciliatio & salus, magni esset momenti, & licet difficilis, certissimò tamen credenda & speranda ab hominibus hac enim de causa juravit Dominus dicens: *Tu es sacerdos in æternum*. ita Theophyl.

Hinc patet, hæc verba & sequentia usque ad v. 22. intercipienda & includenda esse parenthesi.

VERS. 22. *Testamentum hebraicè fœdus & pactum.*

IN TANTUM MELIORIS TESTAMENTI SPONSOR FACTUS EST JESUS] *Testamentum*, & Græcum διαθήκη, idem sunt, quod Hebræum ברית *berit*, id est fœdus & pactum, scilicet inter Deum & homines initum per Christum, ut dixi 1 Corinth. 11. v. 25.

Christus noster fidejussor.

Arrham fidejussionis suæ Christus nobis dedit ut in resurrectione & ascensione.

Secundò, *sponsor* sive fidejussor, hic idem est, quod mediator, qui fidem suam interponit promittit & spondet bona, quæ in novo hoc Dei cum hominibus fœdere promittuntur, rata fore certoque præstanda cùm enim Christus & novum testamentum promittat hominibus ex parte Dei resurrectionem & præmia cælestia, divina, & quæ nondum videmus, & longè à nobis remota sunt, ideoque difficulter ab hominibus creduntur & sperantur; hac de causa pro illis fidejussit Christus: quasi dixerit, Vanum me haberi volo, nisi quod Patris mei nomine fidejubeo, de cælo & cælesti gloria fidelibus meis danda, fit ratum, certum & firmum: arrham autem hujus suæ sponsionis, qua nostram spem mirè confirmavit Christus; nobis dedit cùm reipsa resurrexit, & ascendit in cælum, hoc ipso quasi viam in cælum nobis aperiens & ostendens, seque cæli claves habere, ac cæli dominum esse demonstrans. ita Anselmus.

VERS. 24. ET ALII QUIDEM PLURES FACTI SUNT SACERDOTES] Est sextum argumentum demonstrans Christum

A præstare Aaronicis, estque tale. Aaronici erant mortales, & alter alteri post mortem in sacerdotio succedebat: Christus autem est immortalis. licet enim sit mortuus, mox tamen quasi victor mortis resurrexit ad vitam gloriosam & immortalem: ergo Christus præstat Aaronicis. ita ex Chrysostomo Theophyl, unde subdit Apostolus.

Sextum argumentum pro excellentia Christi præ Aarone.

HIC (Christus) AUTEM EO QUOD PERMANEAT IN ÆTERNUM, SEMPITERNUM, ἀπαράβατον, id est, quod præterire, vel in alium successivè transire non potest) HABET SACERDOTIUM] q. d. Christus non habet successorem, sicut habuit Aaron, quia ipse semper vivit ut sacerdos & mediator noster usque in æternum. VERS. 24.

Dices, S. Petrus in pontificatu successit Christo, sicut Eleazarus successit Aaroni.

S. Petrus successit Christo non ut par sed ut vicarius.

Respondeo, hoc esse falsum. nam Eleazarus Aaroni successit in pari, imò eodem gradu & dignitate pontificatus: æqualis enim dignitatis fuit Eleazarus pontifex cum Aarone pontifice. S. Petrus autem successit Christo, non ut par, sed ut vicarius & minister: sicuti in bello, absente capitaneo succedit ei in acie locum tenens. Christus ergo solus summus est & æternus pontifex noster, qui in B terris pontificatum hunc suum administrat per Romanos Pontifices, tamquam vicarios & œconomos suos. nil ergo gloriæ & honoris Pontifices Romani demunt Christo pontifici, imò ejus pontificatum illustrant & promovent, cùm se ipsius tantùm administros, famulos & vicarios esse profitentur, ad hoc ut Christi gloriam ubique propagent.

UNDE ET SALVARE IN PERPETUUM POTEST ACCEDENTES] Græcè, εἰς τὸ παντελὲς. quod Vatablus & Erasm. vertunt, *ad perfectum*, perfectè, plenè; verùm noster, Syrus, & Græci Patres meliùs vertunt, *in perpetuum*. vult enim docere Paulus, Christum, utpote sacerdotem æternum, non tantùm in hac vita, sed & in futura salvare suos fideles, illique conferre æternam salutem, cùm Aaronici temporalem tantùm hujus vitæ suis impetrarent. VERS. 25.

Christus æternam salutem dat. Aaronici tantum temporalem.

Nota: *Accedentes* (ita enim legendum est cum Romanis, Græco & Syro, non autem, *accedens*) vocat fideles, qui per fidem & obedientiam quam Christo præstant, accedunt ad Deum Patrem, ejusque gratiam & amicitiam.

Proprium est Christi orare pro nobis tamquam pontificem, quod aliis Sanctis non convenit.

SEMPER VIVENS AD INTERPELLANDUM PRO C NOBIS] Hinc patet, Christum in cælo interpellare & orare pro nobis idque proprium esse Christo, ut tamquam pontifex oret pro nobis: alii enim Sancti, etiam ii, qui in hac vita sacerdotes fuerunt, orant pro nobis in cælo, non tamquam sacerdotes, sed tamquam privati Sancti & amici Dei: non enim ampliùs funguntur sacerdotio in cælis. vide dicta Rom. 8. 34.

VERS. 26. TALIS ENIM DECEBAT UT NOBIS ESSET PONTIFEX] scilicet, qui semper vivens, semper interpellaret pro nobis, ac proinde, qui sanctus esset, innocens, &c. ut ita in perpetuum salvaret nos.

Nota τὸ *decebat*, q. d. inquit Primasius, Non eramus digni, nec promerebamur talem habere pontificem, sed necesse erat nobis ut talem haberemus qui esset sanctus, &c.

Christi pontificis dotes.

SANCTUS) ὅσιος, id est purus, & omnis labis expers, hoc est sanctus: puritas enim est sanctitas, uti dixi in 1. Corinth. 7 v. 34. Unde Theoph. ὅσιος, inquit, *est qui nihil eorum quæ facere debet omittit, putà moribus integer, & in actibus omnibus perfectus*.

Secundò & meliùs, ὅσιος, idem est quod pius erga Deum Deum timens & colens, Deo devotus; sacer & sanctus ipD saque pietate & sanctimonia reverendus & venerandus.

INNOCENS) ἄκακος, id est, carens malitia & noxa; id est, innocens, qui nemini noceat, nemini malè velit, sed omnibus prodesse & benefacere studeat. Hinc Chrysost. & Oecumen. ἄκακος vertunt, expers doli, qui nescit fallere, nescit decipere. Fraus enim ac dolus æquè ac animus nocendi avidus. propriè vocantur malitia, græcè κακία; & ἄκακος, qui eo caret. Ita Cicero Tusculan. 4. & lib. 3. de Finibus: *Virtutis*, inquit, *contraria est vitiositas: sic enim malo, quàm Malitiam appellare, quam Græci κακίαν appellant. Nam malitiam certi cujusdam vitii nomen est, vitiositas omnium*.

IMPOLLUTUS) Nota hic, pontificem debere esse per omnia sanctum & integrum. scilicet, ut sit *sanctus*, id est pius, erga Deum, *innocens* erga proximum, *impollutus* erga seipsum. Pro *impollutus*. græcè est ἀμίαντος, id est incorruptus, immaculatus, illæsus, inviolabilis. inde enim lapis dicitur amiantus (ad quem hic videtur Paulus alludere)

Lapis amiantus igne nō læditur, estq; pontificis hieroglyphicon, Vestis amiantina castitatis inviolabilis

te) quòd igne non lædatur, quodque ex eo utpote flexili telas velaque texant, quæ igni injecta ardent quidem, sed ex eo splendidiora exeunt, ut docet Dioscor. l. 5. c. 113. & Plinius lib. 36. c. 19. Talis est puritas, ac præsertim castitas, quæ nec igne concupiscentiæ, nec igne corporali corrumpi potest, sed tam mente, quàm corpore illæsa & incorrupta inter quosvis ignes perdurat. Unde Isaiæ 43. v. 2. per Christum Deus idipsum promittit cuilibet Christiano puro & sancto, dicens: *Cùm ambulaveris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, salvator tuus.* Ubi Leo Castrius ex S. Athanasio: *Sicut*, inquit, *ex amianto lapide vela fiunt igne inviolabiles, ita B. Virgo Agnum peperit, cujus glorioso vellere facta est nobis vestis immortalitatis, qua tecti nec igne comburi possumus, nec aquis concludi, aut ulla alia re, quin per omnia cruciamenta illæsi ad incorruptionem & immortalitatem transeamus.* Imò sic ad litteram angelus sua quasi veste amiantina tutatus est ab igne Babylonio tres puros & castos pueros Hebræos, angelus, in quam, similis filio Dei, Christiq; typus, Daniel. 3. v. 92. Sic S. Joannes, S. Vincentius, S. Cæcilia, Lucia, Agnes, aliæque plurimæ in flammis Christo protegente manserunt illæsæ, & non minore miraculo, undique licet tentatæ libidinis igne, non arserunt, imò à sponso suo Christo, angelum virginitatis suæ custodem & vindicem perpetuum adeptæ sunt; adeoque, quod notandum est & memorabile, cùm ex sanctis virginibus multas à tyrannis & præsidibus Ethnicis damnatas legamus ad lupanar; nullam tamen ex eis violatam, sed omnes Dei ope miraculosè lenonum manus evasisse, atque inviolatas virginesque permansisse legimus. Tales etiamnum sunt permulti sacerdotes, Religiosi, aliique qui in carne vivunt angelicè, & inter ignes concupiscentiæ, & tentationum carnis, quasi amianti perdurant, & fulgidiùs resplendent. Pontifex ergo noster Christus amiantus est, suosque præsertim sacerdotes amiantos esse vult, atque angelicam puritatem & castitatem ab eis exigit, quia incorruptio proximum facit esse Deo: sacerdotes autem pro populo, Deo approximare debent.

Sancti multi in flammis manserunt illæsi.

Item sanctæ virgines ab igne libidinis.

SEGREGATUS, non tantùm à peccatis, sed & A PECCATORIBUS; quin ET EXCELSIOR CAELIS FACTUS] ut longissimè non tantum à peccatoribus, sed & ab hominibus omnibus distet, superetq; omnes angelos & Beatos, tam loco, quàm gratia & gloria, *ascendit* enim *super omnes cælos*. Ephes. 4. v. 10. Secundò, S. Anselm. hæc omnia sic quoque explicat: *Sanctus* interiùs, *innocens* manibus, *impollutus* corpore, *segregatus à peccatoribus*, id est ab omni peccato immunis, & seorsum factus est à grege peccatorum; & consequenter à grege ceterorum sacerdotum separatus, inter quos nullus est sine peccato; *& excelsior cælis factus*, ut ibi ministret in superno altari. Vel, *excelsior cælis factus*, id est, super omnes cælestes creaturas evectus; ita ut ejus magnitudo vel sublimitas magnitudinem primorum sic transcendat angelorum, ut inter ipsum & angelos nulla possit fieri comparatio secundùm magnitudinem & excellentiam. Hucusque Anselm.

VERS. 27. QVI NON HABET NECESSITATEM QVOTIDIE, QVEMADMODUM SACERDOTES (Levitici) PRIUS PRO SUIS DELICTIS HOSTIAS OFFERRE, DEINDE PRO POPULI: HOC (scilicet offerre non pro suis, sed pro populi delictis) ENIM FECIT SEMEL, SEIPSUM OFFERENDO] Est septimum argumentum probans Christum præcellere Aaronicis sacerdotibus, estque tale. Aaronici pro peccatis tam suis, quàm populi, hostias offerunt, idque sæpiùs, imò quotidie: Christus autem non pro suis, sed alienis, scilicet totius mundi, peccatis offert, idque semel tantùm, unaque oblatione omnia omnium hominum peccata expiavit, ergo Christus nobilior & efficacior est Aaronicis.

Septimum argumentū probans precellentiam sacerdotii Christi præ Aaronico.

Infert hinc & nobis obiicit Beza, Ergo unicum est Christi sacrificium: ergo quotidianum Missæ sacrificium abolendum est, utpote repugnans unico Christi sacrificio. Respond. unicum esse Christi sacrificium expiatorium, redemptorium & satisfactorium omnium peccatorum, scilicet sacrificium crucis: illo enim Christus obtulit pretium sufficiens pro culpis & debitis peccatorum omnium, quæ umquam commissa sunt, vel deinceps committentur. Missa autem sacrificium est non redemptorium & satisfactorium, sed applicatorium redemptionis & satisfactionis Christi in cruce peractæ in Missa enim non novum offerimus pro peccatis pretium, sed primævum crucis pretium & lytrum nobis applicamus: sicut illud ipsum nobis applicamus per baptismum, aliaque Sacramenta, & per bona opera.

Obiectio Bezæ cōtra sacrificium Missæ solvitur.

Missa, sacrificium non expiatorium, sed applicatorium redēptionis.

Respondeo Secundò, Missæ sacrificium idem est cum sacrificio crucis, Primò, repræsentativè, sicut imago eadem est cum re cujus est imago: Missa enim repræsentat sacrificium crucis. Secundò, realiter: tam enim in Missa, quàm in cruce idem est sacerdos primarius offerens, scilicet Christus; eadem etiam utrobique est victima & hostia, scilicet corpus Christi, eadem inquam in re, licet quoad modum sit diversa, in missa enim est incruenta, cùm in cruce fuerit cruenta; sed incruenta in Missa significat & repræsentat cruentam in cruce; ita Conc. Trident. sess. 22. c. 1.

Sacrificiū Missæ idē cum sacrificio crucis re & repræsentatione.

VERS. 28. LEX ENIM HOMINES CONSTITUIT SACERDOTES, græcè ἀρχιερεῖς, id est, pontifices sacrorum & sacerdotum principes) INFIRMITATEM HABENTES] id est mortales, miseros, & peccatores, quique non valeant suis sacrificiis peccata expiare.

SERMO AUTEM JURISJURANDI, QVI POST LEGEM EST, FILIUM IN AETERNUM PERFECTUM] scilicet sacerdotem per pontificem constituit; hoc enim repetendum est ex antithesi præcedentis sententiæ.

Nota, *sermo jurisjurandi* est juramentum, quo psalm. 109. *juravit Dominus* Christo: *Tu es sacerdos in æternum*: patet ex v. 17.

Secundò, hoc juramentum datum est per Davidem, post datam legem Mosi & Aaroni, ut significaretur vetus sacerdotium cessurum novo Christi, qui perficeret ea quæ veteri deerant.

Tertiò, pro *perfectum*, græcè est τετελειωμένον, id est consummatum (ut vertit Noster cap. 2. v. 10.) idque in æternum, ut scilicet in æternum Christus consummatus sit, tum in gratia & sanctitate, ut peccare non possit umquam. Ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. tum in vita & gloria, ut sit immortalis, impassibilis & gloriosus; tum in sacerdotio & sacrificio, ut non indigeat plures offerre hostias, sed unica hostia & sacrificio expiarit omnes homines, pretiumque solverit pro omnibus omnium hominum peccatis. Opponit enim Apostolus has Christi perfectiones & consummationes infirmitati sacerdotum veterum.

Christus pontifex æternum gratia, gloria & sacrificio.

Nota, Singula verba Apostoli hic efficacem continent antithesin Christi & Aaronicorum. Christus factus est pontifex cum jurejurando Dei, Aaronici sine jurejurando; Christus post legem, quasi illi successurus, eamque adimpleturus, sacerdotium iniit, Aaronici cum lege; Christus est filius, illi servi: Christus permanet in æternum, illi temporanei sunt sibique succedunt, Christus in gratia, gloria & beatitudine est consummatus, illi infirmitati mortis, ærumnarum & peccati subjacent Ita S. Chrysost.

Antithesis efficax Christi, & Aaronicorum.

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PEr anacephalæosin ostendit Christi sacerdotium præstare Aaronico tamquam corpus umbræ: inde v. 6. à sacerdotio transit ad testamentum, docetq; vetus testamentum æquè ac sacerdotium abolitum esse per novum Christi, utpote quod leges Dei non scribat in tabulis lapideis; sed in corde & mente.

1. Capi-

1. CApitulum autem super ea quæ dicuntur. Talem habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cælis, 2. sanctorum minister & tabernaculi veri, quod fixit Dominus, & non homo. 3. Omnis enim pontifex ad offerendum munera & hostias constituitur: unde necesse est & hunc habere aliquid, quod offerat: 4. si ergo esset super terram, nec esset sacerdos: cum essent qui offerent secundùm legem munera, 5. qui exemplari & umbræ deserviunt cælestium. Sicut responsum est Moysi cùm consummaret tabernaculum. Vide (inquit) omnia facito secundùm exemplar, quod tibi ostensum est in monte. 6. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est. 7. Nam si illud prius culpa vacasset: non utique secundi locus inquireretur. 8. Vituperans enim eos dicit: Ecce dies venient, Dicit Dominus: & consummabo super domum Israel, & super domum Iuda, testamentum novum: 9. non secundum testamentum quod feci patribus eorum in die qua apprehendi manum eorum, ut educerem illos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus. 10. Quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus Dando leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. 11. & non docebit unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum: quoniam omnes scient me à minore usque ad maiorem eorum. 12. quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum iam non memorabor. 13. Dicendo autem novum, veteravit prius. Quod autem antiquatur & senescit, prope interitum est.

VERS. 1. CAPITULUM AUTEM SUPER EA QUÆ DICUNTUR] q.d. Caput, summa et compendium eorum quæ dixi, et dico, de præstantia sacerdotij Christi, est id quod sequitur, ita Syrus, vel, ut Chrysost. *capitulum* sive *caput*, id est, præcipuum et maximum, ad quod quasi ad scopum referuntur cetera quæ dixi de Christo pontifice est id quod iam exponam. Verum prior sensus planior est, tum quia græcè non est κεφαλὴ id est caput, sed diminutivè κεφάλαιον, id est *capitulum*, scilicet quia breve est, et quasi compendium dictorum, tum quia revera Paulus hoc capite facit anacephalæosin, eaque quæ tota epistola disputat de præstantia novi pontificis Christi, et infirmitate veterum, deque illorum abrogatione, hoc capite summatim complectitur, et nervosè confirmat.

Nota hebraismum, *super ea*, id est eorum. Sic enim Hebrei regimen genitivi subinde explicant per ב *bet*, id est *in*, vel per על *al*, id est *super*.

TALEM HABEMUS PONTIFICEM, QUI CONSEDIT IN DEXTERA SEDIS MAGNITUDINIS IN EXCELSIS] Hoc est capitulum, summa et compendium dictorum, scilicet Christum non tantum Aaronicis sacerdotibus, sed et angelis longè præstare, et talem tantumque esse, ut supra omnes sedeat ad dexteram Dei.

Sedes magnitudinis quid sit. Nota. *Sedes magnitudinis*, id est thronus maiestatis, in quo scilicet sedet maiestas Dei Patris, ita ut Deus Pater dicatur *magnitudo*, vel maiestas; quomodo reges solemus vocare Maiestatem regiam, et principes vocamus Celsitudinem. vel Secundò, *sedes magnitudinis*, sive maiestatis, est sedes maxima, et maximè augusta, summeque maiestatis et gloriæ. Vterque sensus est Theophyl. et uterque est ex phrasi Hebraica.

Porrò Christus non tantum qua Deus, sed etiam quà homo sedet à dextris Patris: nam qua homo est pontifex. Audi S. Cyrillum in Concil. Ephesino, epistol. ad Anastasium, etc. *Quod autem incarnatum Verbum Deo consideraí, & æqualis gloriæ sit cum Deo & Patre, etiam in carne, tamquam unus existens Filius, etiam quando factus est homo, manifestat sapientissimus Paulus scribens: Talem habemus pontificem, qui sedet in dextera throni magnitudinis in sublimibus.* In Christo enim idem est hic homo, et hic Deus, propter eamdem hypostasin. unde subdit Cyrillus: *Igitur etiam incarnatum Filium in diuinitatis solio Sanctorum Prophetarum chorus contemplatus est.*

VERS. 2. IN EXCELSIS) Græcè ἐν ὑψηλοῖς, id est, in cælis. SANCTORUM MINISTER] Quia Christus sanctos facit, estque auctor veræ sanctitatis, inquit Chrysost. et alij, quia inter sanctos in cælo transiens ministrabit eis. Verum vox *sanctorum*, hic non est masculini generis, sed neutrius; neque homines, sed sanctuarium significat. *Sanctorum* ergo, id est, Sancti et Sancti sanctorum, minister sacrorum publicus (hoc enim est λειτουργὸς) putà sacerdos et pontifex, est Christus, Id patet ex seqq. nam explicans τῶν *sanctorum*, subdit καὶ (id est) *tabernaculi* [sanctuarij] *quod fixit Dominus, & non homo.* q.d. Christus est pontifex non veteris sanctuarij facti ab homine, scilicet Mose, quod constabant Sancto et Sancto sanctorum: sed novi, putà Ecclesiæ adumbratæ per vetus Sanctum, et Sanctum sanctorum, quam fabricatus est non Moses, sed Deus: nam *Sanctum*, significabat Ecclesiam Christi ex terris ambulantem et tendentem in *Sanctum sanctorum*, id est, in cælum ad Ecclesiam triumphantem. q.d. Paulus, Christus tam Ecclesiæ militantis, quàm triumphantis est sacerdos, quia in militanti per sacerdotes quotidie offert sacrificium Eucharistiæ, quod ipse primus in eadum viveret obtulit et instituit: in triumphanti verò est pontifex, quia ipse primus aperuit viam in cælum, cum per suum sanguinem ingressus est in Sancta, æterna redemptione inventa, ut ait Apostolus c. 9. ibique interpellat pro nobis.

Christus publicus sacrorum minister.

Sanctum & Sanctum sanctorum typus fuit Ecclesiæ.

QUOD FIXIT] Ergo cælum neque movetur, neque rotundum est, sed fixum, fixeque in sua quadratura consistens, inquit Chrysostomus. Prius verum est, scilicet cælum empyreum, in quo sunt Beati, non moveri, sed esse fixum & immobile: posterius, scilicet quod sit quadratum, non sphæricum, saltem quoad superficiem convexam, docet quoque Lud. Molina in tractatu de Opere sex dierum, & Conimbricenses in lib. 2. de Cælo cap. 5. qu. 1. art. 2. Innuit quoque S. Ioan. Apocal. 21. ubi de cælo loquens: *Civitas*, inquit, *in quadro posita est*: quod ad litteram, uti sonat accipi potest. Verum melius hoc quadrum, uti & lapides, plateas, muros, aliaque cælestis illius civitatis ornamenta, quæ illo capite describit S. Ioannes, accipies non ad litteram, sed simbolicè; ut nimirum partim ad ornatum, partim ad firmitatem, partim & maximè ad amplitudinem & commoditatem, qua ad omnes mundi plagas obversa est, quadrata dicatur & proponatur: urbes enim quadratæ firmissimæ, ornatissimæ, & commodissimæ sunt intrantibus & exeuntibus, utpotè quæ quatuor quadraturæ suæ lateribus quatuor mundi plagas respiciant, ut per portas singulorum laterum ex qualibet plaga homines directè in eam ingredi & egredi possint. Et hoc est, quod per hanc quadraturam cæli vult significare Ioannes, scilicet à quatuor partibus eam respicere quatuor mundi plagas, in iisque singulis tres, id est multas & copiosas, habere portas, quibus ab omnibus mundi plagis Sancti & electi in cælum intrent. Respicit enim & explicat illud, quod dixerat v. 13. civitatem hanc ab Oriente habere portas tres, tres ab Aquilone, totidem ab Austro & ab Occasu. Quare nihil est quod cogat nos dicere cælum empyreum esse difforme aliis cælis, esseque quadratum: adeoque quod Aristoteles & Philosophi lib. 2. de Cælo cap. 4. docent cælum esse sphæricum, quia figura sphærica perfectissima est & capacissima, cælo empyreo quoque attribui potest.

Cælum empyreum non movetur, & est quadratum ju[x]ta quosdam aliquos.

Verius est esse sphæricum.

VERS. 3. OMNIS ENIM PONTIFEX AD OFFERENDUM MUNERA HOSTIAS CONSTITUITUR: UNDE NECESSE EST ET NUNC HABERE ALIQUID QUOD OFFERAT) *Hostiæ* sunt victimæ cruentæ *munera* incruentæ, ut dixi c. 5. v. 1. Probat Apostolus, id quod dixit v. 2. scilicet Christum, licet sedeat à dextris Dei in cælo, esse tamen ibidem *Sanctorum*, id est sanctuarij, *ministrum*.

Ostenditur Christum pro nobis offerre in cælo sacrificium.

nistrum & sacerdotem, qui scilicet sacrificando, & sacras hostias ac munera offerendo, Deo ministret, id probat sic: Christus licet sedeat in caelo, est tamen pontifex: atqui omnis pontifex offert munera & hostias; ergo & Christus in caelo suas hostias & munera offert, scilicet suum in cruce sacrificium, quod olim in monte Calvariae obtulit, nunc quoque idipsum per continuam commemorationem Patri in caelo offert.

Secundò & propriè, Christus in caelo offert sacrificia Missae, quae toto orbe quotidie celebrantur. in his enim primus & primarius sacerdos qui consecrat, offert & transsubstantiationem peragit, est Christus.

VERS. 4.

SI ERGO ESSET SVPER TERRAM, NEC ESSET SACERDOS: CVM ESSENT QVI OFFERRENT SECVNDVM LEGEM MVNERA] q.d. Si tale esset sacerdotium Christi, quale vos, o Iudaei, requiritis, ut scilicet Messias vester degat semper apud vos in templo Salomonis, ibique sacrificet & faciat ea, quae fecerunt sacerdotes Levitici & Aaronici; *nec esset sacerdos*, graecè οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id est, ne quidem esset sacerdos & pontifex Christus: tum quia ad hoc terrestre sacerdotium, & terrestria eius bona procuranda & impetranda sufficerent sacerdotes legales & Levitici, nec alio esset opus sacerdote secundùm ordinem Melchisedech, scilicet Christo; tum quia Christus, si terrenus tantum esset sacerdos, non obtulisset hostiam Christo, id est redemptore & salvatore, dignam, quae scilicet sufficeret ad nostram salutem; nulla enim digna fuit hostia & sufficiens ad referandum caelum, & caelestia bona, salutemque nobis afferendam, praeter ipsummet Christum in cruce immolatum, occisum, ac terrestri vita defunctum ita Oecumen.

Messias Iudaeorum non debuit esse pontifex terrenus degens in templo Salomonis.

Ex hisce colligit Apostolus Christum non tantum in terra, sed et in caelo esse pontificem & sanctorum ministrum, uti praecessit.

Impium dogma Fausti Socini Senensis, negantis Christū hic in terris fuisse sacerdotē.

Ex hoc loco perperam intellecto, nuper quidam Faustus Socinus Senensis impium dogma confixit, illudque in Polonia & Hollandia sparsit, nimirum Christum sacerdotem non fuisse in terra, sed tantum in caelo, adeoque in cruce nullum obtulisse sacrificium aut lytrum redemptionis nostrae: ac consequenter Christum non fuisse redemptorem & salvatorem, sed tantum doctorem hominum, qui sua sancta vita meritus sit; ut post mortem fieret sacerdos & pontifex in caelo. unde ante crucem & resurrectionem eum fuisse quidem Prophetam, sed hominem tantùm, qui proindè non aliter vocandus sit quàm Iesus à Nazareth; post resurrectionem verò eum factum esse Christum itaque iam appellandum esse. Quod dogma blasphemum non tantum veterem arrianismum, nestorianismum, & pelagianismum renovat & superat, sed & Christum christianismumque totum evertit. Fundamentum verò ipsius ex hoc loco, & ex cap. 9. v. 11. & 24. vbi Apostolus ait, quòd *Christus assistens pontifex futurorum bonorum introivit in caelum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis*, petitum, nullum est: hisce enim & similibus locis tantùm ducet Apostolus Christum non solum in terra, uti fuit Aaron, sed etiam in caelo esse pontificem nostrum, adeoque esse pontificem aeternum, uti promiserat David psalm. 109. eo sensu, quo explicui c. 7. v. 3. & 21.

Christus in terris verè fuit pontifex.

Nam Apostolum velle, & docere, quod Christus in terra, & in cruce fuerit pontifex, quodque propriè sacrificium suum expiatorium peccatorum totius mundi obtulerit in terra, non in caelo, ubi locus non est sacrificij, sed premij: patet tum ex alijs, tum ex eo quod c. 9. v. 14. ait: *Sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram*: ideoque subdit, sanguine Christi sancitum fuisse novum testamentum & foedus, quo Deus nobis per Christi merita & sacrificium in cruce peractum remittit peccata, gratiam confert, & promittit caeleste regnum. & v. 26. & 28. *Christus*, inquit, *semel oblatus est* [ubi, nisi in cruce?) *ad multorum exhaurienda peccata*. rursum cap. 10. v. 14. *Vna*, inquit *oblatione* [crucis) *consummavit* [Christus] *in sempiternum sanctificatos*. Et passim ad Romanos, Galatas, Corinthios, aliosque clamat Apostolus, Christum mortuum esse propter delicta nostra, & ab iis nos per opera legis non posse iustificari, sed tantum per fidem & merita Christi: adeoque totus in eo est, ut doceat nullam esse aliam viam aut spem iustitiae & salutis, quàm per sanguinem & mortem Christi, Christumque in cruce immolatum, *qui factus est nobis iustitia, sanctificatio & redemptio*.

VERS. 5.

QVI EXEMPLARI ET VMBRAE SVBSERVIVNT CAELESTIVM) q.d. Sacerdotes Levitici *deserviunt* [graecè λατρεύουσιν, id est latria, & magna reverentia serviunt) tabernaculo, id est, Sancto & Sancto sanctorum, quod tantum est exemplar, graecè ὑπόδειγμα, id est subhostensio obscura pictura, repraesentatio, typus & umbra rerum caelestium. quae in Ecclesia cum terrena & militante, tum maximè caelesti ac triumphante à Christo peraguntur. nam Primò, sacrificia & victimae quas in altari holocaustorum quotidie offerebant sacerdotes Levitici, significabant sacrificium Missae, quod quotidie per sacerdotes suos in Ecclesia offert Christus.

Holocausta vetera erant ὑπόδειγμα, id est, umbra & typus sacrificij Missae, ab eoq; reverentiā habebant.

Vnde pulchrè & verè Chrysost. & Theophyl. notant sacerdotium Leviticum fuisse tantum ὑπόδειγμα, id est obscuram & tenuem repraesentationem sacerdotij nostri, nostrumque hic ab Apostolo vocari caeleste, quia caelestem habet hostiam scilicet Christi corpus ideoque angelos habet praesentes; & quia caelestia bona impetrat, caelumque nobis reserat, & consequenter quia caelestem vitam a suis ministris requirit, *Hic*, inquiunt, *in nostris mysteriis nihil terrestre est, sed omnia caelestia, & spiritualia; ubi hymni angelici, ubi claves regni caelorum, ubi peccatorum remissio; & rursum nexus & ligatio, ubi nostra conversatio in caelis est, quomodo non caelestia sunt quae apud nos sunt.*

Sacrificiū Christianorum caelestem habet hostiam.

Secundo, quod pontifex immolatis hostijs cum sanguine semel in anno intrabat in Sanctum sanctorum, significabat Christum per immolationem sui sanguinis & vitae, ingressurum in caelum, ut ibi apud Deum noster sit pontifex, pro nobis interpellans, nobisque caelum reserans, de quo dicetur c. 9. ubi haec ipsa caelestia vocat ipsum caelum, cuius exempla erant Sancta sanctorum Iudaica & terrestria.

Nota hunc locum pro veneratione sanctarum imaginum, Apostolus enim hic dicit Iudaeos tabernaculo, tamquam ὑποδείγματι, id est, imagini & picturae rerum caelestium, inuisibilium & divinarum, latriam, summumque illius saeculi cultum impendisse; hoc enim significat verbum λατρεύειν. Iudaei adorantes propitiatorium arcae, Deum per illud repraesentatum, & in illo quasi throno suo residentem adorabant. sicut enim in imagine sua coluntur Sancti, ita & Deus.

Locus pro veneratione & cultu imaginū.

SICVT RESPONSVM EST (κεχρημάτισται, id est, divino oraculo dictum est) MOSI. CVM CONSVMMARET TABERNACVLVM) *Consummaret*, id est, consummare vellet, vel cogitaret. graecè enim est μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, cùm consummaturus esset tabernaculum.

VIDE, INQVIT, OMNIA FACITO SECVNDVM EXEMPLAR QUOD TIBI OSTENSVM EST IN MONTE] Citat Exodi 25. v. vlt. cuius sensus litteralis hic est: Vide, ò Moses, ut tabernaculum, candelabrum, arcam, caeteraque quae ad tabernaculum spectant, fabrices secundùm exemplar, quod tibi hisce quadraginta diebus quibus mecum in Sina versaris, viva voce descripsi, & idea aliqua sensibili intuendum proposui. Hunc esse sensum litteralem patet ex antecedentibus, maximè v. 9. ubi hanc ideam tabernaculi Mosi promittit Deus.

Sensus litteralis verborum citatorum hic ex 25. Exod.

Secundò, allegoricè, haec idea tabernaculi, uti & idipsum tabernaculum, idea erat Christi & Ecclesiae: adeoque significat hoc loco Apostolus tum etiam ostensam fuisse Mosi ideam, seu exemplar allegoricum, & anagogicum; res videlicet caelestes, putà tabernaculum spirituale, scilicet Christi Ecclesiam tam militantem, quàm triumphantem, quae hoc materiali Mosaico tabernaculo significabatur; ita ut secundum hoc Ecclesiae exemplar, Moses iussus sit fabricare suum materiale tabernaculum, eo modo & forma, ut Ecclesiae quasi typo et exemplari suo responderet, illamque aptè referret et repraesentaret: ita ut Moses videret, saltem in genere et confusè, tabernaculum quod constructurus erat, eiusque altaria, vestes, victimas, ceteraque vasa, esse typos, umbras et picturas, quibus Messias cum Ecclesia, bonaque eius caelestia, ac praesertim sacerdotium et sacrificium Christi depingebantur. ita docent Anselm. hic, et Beda in c. 25. Exodi.

Sensus allegoricus tabernaculi Mosaici.

Tropo-

Tropologiam vide Exodi 25. v. ult.

Vers. 6. NUNC AUTEM MELIUS SORTITUS EST MINISTERIUM, QUANTO ET MELIORIS TESTAMENTI MEDIATOR EST, QUOD IN MELIORIBUS REPROMISSIONIBUS SANCITUM EST] q. d. Christus melius & præstantius accepit sacerdotium, quàm Levitici & legales sacerdotes: præstantius, inquam, tanto, quanto novum testamentum, cujus Christus mediator est, antecellit veteri, majoraque bona suis promittit: vetus enim testamentum terrena, novum verò cælestia bona spondet, promittit & præstat.

Vers. 7. NAM SI ILLUD PRIUS CULPA VACASSET, NON UTIQUE SECUNDI LOCUS INQUIRERETUR) Pro *culpa vacasset*, græcè est ἦν ἄμεμπτος id est, fuisset irreprehensibile. *culpam* ergo legis vocat, non peccatum, quasi lex illa vetus aliquid mali contineret, uti voluerunt Manichæi. Fuit enim lex illa sancta, ut ait Apostolus Rom. 7. v. 12. sed per epitasim & auxesin, *culpam* vocat infirmitatem & defectum legis, quia scilicet non poterat homines justificare & salvare. & hac parte lex fuit quasi reprehensibilis & corrigenda: lex enim Christi tacitè reprehendit legem veterem, eamque infirmitatis arguit, dum eam sustulit & abolevit, q. d. Si lex & testamentum vetus culpas & peccata tollere potuisset, si nullus in ea defectus fuisset supplendus & corrigendus, non quæreretur locus secundi, id est non fuisset secundum, novum scilicet, testamentum in ejus locum introductum & surrogatum.

Error Manichaeorum putantium legem veterem aliquid mali continere.

Nota hypallagen: *locus secundi*, id est secundum in loco, vel locatum & positum loco primi.

Infirmitas legis Mosaicæ.

Alii sic explicant, *si culpa vacasset*, id est, si lex culpæ non fuisset occasio. sic enim Roman 7. v. 5. & 11. dicit Apostolus, quòd lex mortem operetur. sic dicitur frigus pigrum metonymicè, quia facit homines torpidos & pigros. Sed hic sensus videtur esse præter mentem & scopum Apostoli, hanc enim occasionem peccati non urget hic Apostolus, sed tantùm legis infirmitatem & impotentiam justificandi. Hic tamen sensus sequitur ex priori: quia enim lex jubebat vitari peccata, nec tamen ad ea vitandum gratiam dabat, hinc majoris peccati erat occasio; sine gratia enim lex impleri, & peccata vitari non possunt. Alii rursum τὸ *culpa vacasset* referunt non ad vetus testamentum, sed ad homines qui sub eo vivebant, qui virtute ipsius non potuerunt vacare culpa. Verum non de hominibus, sed de testamento loqui hic Paulum, patet ex ipsis verbis, & ex vocula *nam*. Primus ergo sensus genuinus est;

Vers. 8. VITUPERANS ENIM EOS DICIT] Probat vetus testamentum & legem culpa non vacasse, ideoque à Deo inductum esse aliud, scil. novum testamentum, ex eo quòd Jeremias vituperet Judæos, dicens c. 31. *Quonià ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.*

Nota. Circumspectè dicit Apostolus, *vituperans eos*, scilicet Judæos; non autem Vituperans eam, scilicet legem aut testamentum, hoc enim odiosum fuisset apud Judæos quibus lex vetus in mira erat veneratione: tacitè tamen cùm Judæos vituperat, legem eorum vituperat quasi infirmam & imbecillem, quæ scilicet Judæos, sibi obsequentes bonosque efficere non potuerit. sic discipulorum vitia solent adscribi pædagogis: lex enim Iudæorum fuit pædagogus. Unde mox subdit Jeremias, & ex eo Paulus, quòd Deus loco veteris inducet novum testamentum, quod gratiam copiosam conferet Christianis, ut sponte legem Christi servent, fiantque boni & sancti. q. d. Paulus, Jeremias vituperat Iudæos, qui sub veteri erant testamento, quòd peccarent in legem, & quia hoc eorum testamentum & lex peccata hæc cavere, tollere & amoliri non poterat; ideo promittit novum testamentum & legem gratiæ, quæ peccata tollet & amolietur, atque pro Judæis rebellibus inducet Christianos legi & voluntati Dei per omnia obsequentes, ita Chrysostomus & Theophylactus.

ECCE DIES VENIENT, DICIT DOMINUS: ET CONSUMMABO SUPER DOMUM ISRAEL, ET SUPER DOMUM JUDA TESTAMENTUM NOVUM) Pro *consummabo* hebraicè est וכרתי *caritbi*, id est, percutiam & feriam testamentum, id est, fœdus novum. vide de hac phrasi dicta 1. Corinth. 11. 25.

Qui nam intelliguntur hic per Secundò, *domum Israel* vocat decem tribus quæ sub Jeroboam schisma fecerunt à domo Iuda, id est à duabus tribubus Juda & Beniamin. q. d. Christus novo suo fœdere &

Cornel. in epist. Pauli.

A testamento duodecim tribus jam dissectas & divisas rursum conjunget in unum populum, in unum regnum, in unam Ecclesiam suam. *domum Israel & Juda.*

Nota. Symbolicè Apostolus, uti & propheta, per *domum Juda* intelligit quoslibet Judæos, per *domum Israel* verò Gentiles; quia sicut domus Juda sola verum Dei templum & cultum retinuit, ita domus Israel ad vitulos aureos, ac deinde ad Gentilium Assyriorum ritus & idololatriam deflexit, 4. Reg. 17. v. 22. & seqq. itaque Israelitæ quasi Gentiles effecti sunt. Significat ergo Propheta & Apostolus tam Gentiles, quàm Iudæos, adeoque omnes fideles, omnesque populos hujus novi testamenti & gratiæ Christi participes fore.

NON SECUNDUM TESTAMENTUM QUOD FECI PATRIBUS EORUM] q. d. Novum hoc testamentum non erit tale, quale fuit vetus cum patribus initum; sed longè præstantius illo quod pepigi cum Mose. *Vers. 9.*

Præclarè S. August sent. 384. *Ut ars*, inquit, *medicina, cùm eadem maneat, neque ullo modo ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo: ita divina providentia, cùm sit ipsa omnino incommutabilis,*

B *mutabili tamen creaturæ variè subvenit, & pro diversitate morborum aliis alia jubet aut vetat, ut à vitio unde mors incipit, & ab ipsa morte ad naturam suam & essentiam ea quæ deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat & firmet.*

IN DIE QUA APPREHENDI MANUM EORUM, UT EDUCEREM ILLOS DE TERRA ÆGYPTI] *In die*, id est, in tempore: non enim eodem die quo Deus eduxit Hebræos ex Ægypto, sed quinquagesimo demum post exitum die dedit eis legem in Sina.

Nota vocem *apprehendi*. q. d. Ego Deus ita dilexi populum Israel, ut quasi pater eum non quasi servum, sed quasi filium & puerum meum manu apprehenderim & eduxerim ex Ægypto, & quinquagesimo deinde die dedi ei legem, & fœdus cum eo inii, ut ipse memor tantæ liberationis exactè illud servaret; quod tamen ipse non præstitit. *Dilectio Dei erga Judæos.*

QUONIAM IPSI NON PERMANSERUNT IN TESTAMENTO MEO, ET EGO NEGLEXI EOS DICIT DOMINUS] Pro *neglexi*, hebraicè est בעלתי *baalti bam*, id est, dominatus sum eorum, vel in eos, dominatus inquam, non tanquam sponsus aut maritus, ut vertit Vatablus & recentiores, sed tanquam hostis, eos à me meaque Ecclesia repellendo, negligendo, reprobando & disperdendo. unde Septuag. quos sequitur Paulus hic, apertè vertunt, ἠμέλησα, id est neglexi, contempsi, reprobavi eos. sic & R. Ioseph Kimchi vertit, *fastidivi abominatus sum eos*. q. d. Jeremias. Quia Judæi non servarunt fœderis mei conditiones, scilicet leges meas; hinc ego rejeci eos, sedulque irritavi, ac novum mihi populum condere, novumque cum eis fœdus inire decrevi. Hac tententia repellitur & vetus populus, & vetus lex, & vetus testamentum: populus quia non perstitit in pacta: lex autem, quia non effecit populum suum morigerum; testamentum verò & pactum, quia pacti conditiones, & consequenter pactum ipsum infregit populus, ideoque vicissim hoc pactum suum fregit & rescidit Deus.

C *Reprobatio veteris populi, legis & testamenti.*

QUIA HOC EST TESTAMENTUM QUOD DISPONAM (pangam & sanciam) DOMUI ISRAEL) Vox *quia* non est hic causalis, sed expletiva, vel potius adverlativa, more Hebræo. q d. Hoc autem est testamentum & fœdus, scilicet novum, quod pro veteri inducam & statuam. *Vers. 10.*

D POST DIES ILLOS, Id est, postquam neglexero & rejecero à me meaque Ecclesia Judæos incredulos.

Nota. Sicut pactum & fœdus vetus Deus iniit in Sina cum Hebræis, Exodi. 19. & 24. quo obligavit se fore Hebræorum Deum & protectorem, & daturum eis terram Chanaan, sub hac conditione, si populus sibi obediret & suas leges servaret, illudque fœdus confirmatum fuit Exodi cap. 24. victimarum sanguine, & epulo communi paciscentium. Nam Moses & Aaron vice Dei cum populo ex victima fœderali comederunt: Moses enim erat hic quasi fecialis & mediator Dei & populi. Simili ratione & modo fœdus novum Deus iniit cum Christianis, cujus fecialis & pater patratus est Christus, quo fœdere Deus toto Evangelio obligat se daturum Christianis suam gratiam, remissionem peccatorum, amicitiam, adoptionem in filios, omnem opem & præsidia ad bene operandum & vivendum, & tandem hereditatem

Pactum seu testamentum vetus & novum quomodo pepigerit Deus. Moses fecialis testamenti veteris, Christus novi.

Non a ipsam

Digitized by Google

ipsam vitæ æternæ, sub hac conditione, si ubi obediant, si Christi fidem, legem, quæ brevis & facilis est, scilicet fide & sacramentorum, recipiant & observent: hinc dicitur novum, quia nova affert promissa, præcepta, Sacramenta, novam gratiam, novam vitam, novum hominem.

Lex Evangelica, quare vocetur testamentum novum.

Nota Secundò. Hoc fœdus novum Christus confirmavit sanguine suo, faciens se victimam in cruce; Secundò, epulo Eucharistiæ, quod omnibus ad finem usque mundi communicat. non ergo in monte tantùm longo illo sermone, quem habet Matth. c. 5. 6. 7. ut vult Theodor. sed tota vita sua, toto Evangelio hoc fœdus instituit Christus: ubi paciscentes sunt Deus & Apostoli, aliique Christiani, fecialis est Christus.

Vetus testamentum & novum quando promulgatum, & utriusque pulchra antithesis.

Nota Tertiò. Sicut vetus fœdus in monte Sina in pentecoste, ita novum in Sion in Pentecoste promulgatum est; & sicut in veteri data est lex in tabulis lapideis, quasi conditio fœderis, ita in novo data est lex, sed in tabulis cordis: illa penicillo, hæc spiritu Dei vivi scripta, quia per Christum gratia & charitas diffusa est in cordibus nostris, id est, in libera voluntate nostra, per gratiam prævenientem, comitantem, & sanctificantem. **B** Non ergo tollitur hic liberum arbitrium, ut vult Calvinus, sed omnino præsupponitur in voce Libera, & quia, ut dixi, fœdus hoc, uti & aliud quodvis requirit conditionem ex parte nostra, scilicet ut obediamus Deo vocanti, & gratiæ ejus cooperemur, justitiam sectemur, & in ea perseveremus, sic hereditatem cælestem adipisci velimus. Sicut ergo Moses de Sina descendit ad populum tabulas legis portans; sic Apostoli de Sion Spiritum sanctum, ejusque dogmata & dona mente portantes descenderunt ad omnes gentes, eaque illis proposuerunt & communicarunt.

Error Calvini circa liberum arbitrium.

DANDO LEGES MEAS IN MENTEM EORUM, ET IN CORDE EORUM SUPERSCRIBAM EAS] Pro *dando*, hebraicè est נתתי *natatti*, id est dabo, idque clarius est: sunt enim verba novi testamenti & pacti. Septuag. tamen, quos sequitur hic Paulus, vertunt διδοὺς, id est dans, vel dando. quod eodem redit.

Spiritus sanctus est res novo testamento promissa.

DANDO] Nota. Res quam novo suo fœdere & testamento promittit nobis Deus, est Spiritus sanctus, sive lex gratiæ & charitatis menti aspirata & inscripta. Unde S. August. de Spiritu & littera c. 21. *Quæ*, ait, *sunt aliæ leges à Deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia Spiritus sancti?* **C** Contrà in fœdere veteri, lex scripta in tabulis non erat res promissa, sed conditio fœderis.

Spiritus sancti gratia arbitrii cooperationem requirit.

Ubi tamen Adverte. Deus non se solo scribit Spiritum sanctum in corde & mente, sicut scripsit solus legem veterem in tabulis lapideis; sed requirit consensum & cooperationem liberi arbitrii: & hæc est conditio fœderis tam novi quàm veteris. Deus ergo jam legem & consilia sua inscribit, non libris, aut tabulis, aut fimbriis, (uti olim apud Judæos), sed ipsi menti & intellectui Christianorum quando illi imprimit fidem & prudentiam agendorum, crebrasque illuminationes & illustrationes, quibus ostendit menti, quàm pulchra sit lex Christi, quàm utilis, divina, suavis; quam turpe sit peccatum, quàm facilis pœnitentia, quàm jucunda sit vita pia & Christiana. Secundò, inscribit hæc memoriæ, cùm horum memoriam homini imprimit, eamque subinde renovat & refricat. Tertiò, inscribit hæc cordi & voluntati, cùm illi pias erga legem Dei affectiones, complacentia, impulsus, promptitudinem, & tandem charitatem infundit, ut dicat, *Domine da quod jubes, & jube quod vis*, ita S. August. de Spiritu & litt. **D** c. 17. & seqq.

ET ERO EIS IN DEUM, ET IPSI ERUNT MIHI IN POPULUM] Est hebraismus. q. d. Ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus, scilicet selectus, singularis & peculiaris: licet enim sim omnium hominum Deus, & omnes sint meus populus, tamen Christianos me diligentes habebo quasi peculium meum, quasi Ecclesiam meam, quasi populum meum, ut eorum respectu reliquos negligere, nec pro populo meo habere videar.

Christianorum populus peculiariter Deo carus est.

Nota emphasim, in voce *Deus: ero eis Deus*, id est, ero eis clementissimus pater, provisor, protector, largitor gratiæ, beatitudinis & bonorum omnium; vice versa ipsi erunt mihi populus, quia me agnoscent, credent, servient colent & obedient, sperabunt & diligent tamquam Deum, dominum & patrem amantissimum. Alludit ad illud Exodi 19. 5. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis, & in regnum sacerdotale, & gens sancta.*

VERS. 11. ET NON DOCEBIT UNUSQUISQUE PROXIMUM SUUM, DICENS, COGNOSCE DOMINUM] Primò, S. August. libr. de Spiritu & littera cap. 24. Anselm. & Cajetan. putant hoc dici de Beatis q. d. Cùm per novum testamentum evademus in cælum, erimusque beati, tum nemo amplius alium docebit, quia omnes satis superque docebit Dei clara & beata visio.

Gratia & cognitio quã adfert lex nova, qualis? Prima sententia.

Verùm hoc est præter mentem tam Jeremiæ, quàm Pauli. Uterque enim loquitur de cognitione & gratia, quam affert fidelibus novum testamentum in hac vita, cùm vetus testamentum Judæis parum attulerit lucis, sapientiæ & gratiæ.

Secunda.

Secundò, S. Thomas & Ambros. putant hæc dici de Apostolis, qui docti erant à Spiritu sancto, nec egebant alio doctore. Sed & hoc nimis arctum est loquitur enim tam Propheta, quàm Apostolus de quibusvis aliis novi testamenti, eisque hoc lumen & hanc gratiam promittit.

Tertia.

Tertiò, S. Hieron. in Jeremiæ 31. sic explicat, q. d. Tempore novi testamenti, non quærent fideles Judæos aut philosophos magistros, ut antè fecerunt, non quærent Judaicas traditiones, nec philosophicas rationes, ut ad veri Dei fidem & cognitionem perveniant. Sed nec hoc explicat mentem Prophetæ, qui non tantùm Judæos aut Gentiles, sed & Christianos doctores hic videtur excludere.

Quarta.

Quartò & meliùs. Theodor. Theophyl. Oecumen. & S. August. lib. de Gratia Christi c. 13. sic explicant. q. d. In nova lege, non opus erit Christianis magno labore ad discendum necessaria ad salutem; sed faciliè id facient, ita ut pueri quoque (uti sæpè videmus) statim ea addiscant & capiant, tum quia præcepta legis novæ pauca sunt, scilicet decalogi, fidei & Sacramentorum, tum quia dat eis Deus magnas illuminationes, ut Deo interiùs docente statim hæc percipiant. Verùm nec hic sensus exhaurit mentem & fundum Prophetæ, uti mox patebit.

Quinta & genuina.

Dico ergo, hunc esse genuinum hujus loci sensum. q. d. Omnes per catechesin & baptismum effecti Christiani (de fidelibus enim loquitur, non de infidelibus) tum in primitiva Ecclesia, tum deinceps, habebunt unius veri Dei cognitionem, amorem, cultum & timorem, contemnentque omnino pristinam suam idololatriam: Deus enim ita interiùs sua gratia mentem illorum illuminabit, & cor voluntatemque accendet, ut sponte abjectis idolis, omnique superstitione, Deum verum agnoscant, colant & ament.

Cognitio Dei non nuda, sed affectuosa, non tantùm speculativa, sed & practica.

Ubi Nota Primò. Cognitio hæc Domini, de qua hic loquitur Jeremias, non est nuda & speculativa, sed affectuosa & practica. q. d. *Cognosce Dominum*, & cognitum cole, time & redama. Est metalepsis. Unde Jonathas Chaldæus sic vertit, *non docebit ultrà vir proximum suum, dicendo, Scito timere Dominum, quia omnes aijcient ut sciant timorem mei*. Idem Jonathas Oseæ 4. pro eo quod Noster vertit, *non est scientia Dei in terra*; sic habet, *non est qui ambulet in timore Domini in terra*. Non ergo loquitur Jeremias & Paulus de cognitione omnium mysteriorum & articulorum fidei, sed tantùm de cognitione & cultu veri Dei: hoc enim est, *Cognosce Dominum*. Id patet ex ratione, quam subdit, *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non memorabor*, q. d. Cùm Christiani videbunt se à Deo per Christum erutos ex miserrimo peccati & damnationis æternæ, statu, statim agnoscent Deum liberatorem suum, illi gratias agent, totique rapientur in ejus amorem & obsequium, ut scilicet Dei legibus & voluntati per omnia parere satagant.

Doctrina præconum Evangelii in Ecclesia necessaria.

Hinc Nota Secundò. Non excludit hic Jeremias ministerium & doctrinam Apostolorum, aliorumque doctorum & præconum Evangelii: hos enim, ut ait Apostolus Ephes. 4. 11. posuit Deus in Ecclesia ut eam doceant, ædificent, perficiant. Sed eos hic præsupponit. Loquitur enim Christianis, qui ab Apostolis aliisque doctoribus catechizati & baptizati sunt. Tantùm ergo vult docere Jeremias in lege nova tam facilem fore audita Evangelii prędicatione, Dei cognitionem, cultum, amorem & obedientiam; ut sponte sua eò procurrant homines: cùm Judeis in veteri testamento vix minis & pœnis cogi possent ad relinquendum idola, & ad Deum verùm cogno-

scen-

ſcendum; colendum, amandum, illique obediendum, idque proventurum ex eo quod Deus hanc ſui cognitionem, cultum & legem non inſcribet tabulis lapideis, uti fecit Iudæis; ſed menti & cordi Chriſtianorum; tanta ſcilicet luce mentem illuſtrando, tantaque efficacia & ſuavitate voluntatem impellendo, ut homines rapiantur ad ſui cognitionem & amorem. Hoc tamen non excludit, quin ad hęc inchoanda, augenda & promovenda, aliaque addenda, quæ ad particularium fidei myſteriorum, & legum Chriſti inſtitutionem & cognitionem pertinent, alius alium docere, hortari & excitare debeat: ad hoc enim, ut dixi, poſuit Deus in Eccleſia Apoſtolos, doctores & Paſtores.

Error Anabaptiſtarum & Novantiũ.

Perperam ergo Anabaptiſtæ, aliique Novantes hinc probare conantur ſpiritum privatum cuiuſque hominis eſſe iudicem controverſiarum fidei, & ſacræ Scripturæ interpretem, eſſeque regulam tam credendorum quam agendorum. Hic enim ſpiritus privatus & ſecretus eſt, qui ab aliis, imo ab ipſo qui eum habet, videri & ſciri nequit an ater ſit an albus, & quiſque dicet ſe hunc habere ſpiritum uti privatos hoſce ſpiritus inter ſe maximè contrarios & pugnantes experimur: itaque in Eccleſia ſumma erit confuſio & diſſidium.

Privatus ſpiritus cuiuſque non eſt iudex controverſiarum.

Nam Ieremias & Apoſtolus hic, non de privato hoc Spiritu, ſed publico & communi omnium Chriſtianorum agunt; cumque dicunt, non Scripturas interpretari, ſed quemque interius docere & excitare ad Dei veri cognitionem & amorem, & ad hoc eſſe neceſſarium; adeò *ut niſi hic Spiritus cordi audientis adſit, otioſus ſit ſermo doctoris*, ait S. Gregor. homil. 30. in Evangel. Sic S. Ioannes epiſt. 1. cap. 2. verſ. 27. dicit, *Vnctio eius docet vos de omnibus*. q.d. Non eſt neceſſe ut pſeudo apoſtoli vos doceant fidem (de iis enim agi patet ex verſ. 22.) iam enim eam didiciſtis, & diſcitis per me & Apoſtolos cooperante unctione Spiritus ſancti, quam tum alias, tum maximè in Sacramento Confirmationis accepiſtis. Neceſſe eſt enim ut quod Apoſtoli foris, hoc Spiritus ſanctus intus vos doceat: *Niſi enim hic intus vos doceat, inanis eſt omnis ſtrepitus vocis humanæ*; ut in eum locum ait S. Auguſtinus. Sic ex Iſaia cap. 54. ait S. Ioannes in Evang. cap. 6. v. 45. *Et erunt omnes docibiles Dei*. hebraicè למודי *lemude*, græcè διδακτοὶ, id eſt docti à Deo, qui ſcilicet potiſſimus erit doctor Chriſtianorum, ut interius eorum mentem doceat, illuminet, inflammet ad vocem externam Chriſti & diſcipulorum eius: cùm olim per Prophetas, per ſacerdotes, per Scripturam & legem in veteri teſtamento magis exterius quàm interius doceret Iudæos, qui idcirco indocti, rudes, frigidi & torpidi in Dei amore & cultu remanebant.

Chriſtiani docibiles Dei.

Nota. Quo quis magis cor ſuum purificat, Deoque per orationem coniungit, eo magis à Deo interius docetur. Hinc S. Antonius, teſte S. Athanaſio, creber & quaſi continuus in oratione, hoc donum à Deo acceperat; ut, ſi cuius rei ſedens in monte ignarus fuiſſet, & eius ſecum inquireret notionem, ei oranti mox à Deo revelaretur. Similes theodidacti fuerunt S. Ioannes Evangeliſta, Simeon Stylites, S. Paulus primus eremita, ſanctus Dominicus, Sanctus Franciſcus & alii.

S. Antonius theodidactus.

Vers. 13. DICENDO AVTEM NOVVM, VETERAVIT PRIVS) Pro *veteravit*, græcè eſt πεπαλαίωκε, id eſt antiquavit, antiquum & vetus eſſe declaravit. q.d. Cùm Deus per Ieremiam dicit, *Conſummabo teſtamentum novum*, aperte ſignificat, prius teſtamentum Moſaicum, hoc ipſo tempore Ieremiæ, paulatim antiquari, conſeneſcere & decidere ac proinde non duraturum, ſed ſenſim magis & magis veteraſcere & interire, donec paulo poſt corruat prorſus & aboleatur per novum teſtamentum à Chriſto inducendum. Hæc omnia ideo dicit Paulus, ut Hæbreos à Moſe ad Chriſtum abducat, doceatque eos non mirari debere, quod Deus vetus teſtamentum à ſe datum abrogaverit [utpote infirmum & inſufficiens ad iuſtitiam & ſalutem] per novum novi Meſſiæ Salvatoris, cum id promiſſum & prædictum ſit ante tot ſæcula à Ieremia.

Teſtamentum vetus tempore Ieremiæ inceptum antiquari.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HActenus ex pontifice, ſacerdotio, & teſtamento veteri demonſtravit Apoſtolus legem veterem ceſſare debuiſſe, & cedere Chriſto, eiuſque legi; nunc idem probat ex fabrica & ſignificatione tabernaculi, quod erat figura Eccleſiæ Chriſti.

Primò ergo deſcribens Sanctum, & Sanctum ſanctorum eorumq; vaſa, docet pontificem veterem ſemel in anno cum ſanguine hircorum introeuntem in Sancta Sanctorum ſignificaſſe Chriſtum, qui per ſanguinem ſuum ingreſſus in cælum, illud reſeravit, & æternam redemptionem nobis comparavit.

Secundò, v. 15. docet Chriſtum eſſe mediatorem novi teſtamenti, qui illud ſuo ſanguine & morte ſãxit; & confirmavit, ſicut ſanguine hircorum ſancitum & confirmatum eſt vetus teſtamentum.

Tertio v. 24. docet Chriſtum per ſanguinem ſuum ingreſſum eſſe in cælum, ut appareat vultui Dei pro nobis, & exſpectantibus ſe ſit in ſalutem.

1. HAbuit quidem & prius, iuſtificationes culturę, & Sanctum ſæculare. 2. Tabernaculum enim factum eſt primum, in quo erant candelabra, & menſa, & propoſitio panum, quæ dicitur Sancta. 3. Poſt velamentum autem ſecundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta ſanctorum. 4. aureum habens thuribulum, & arcam teſtamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna, & virga Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti; 5. ſuperque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non eſt modo dicendum per ſingula. 6. His vero ita compoſitis, in priori quidem tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes, ſacrificiorum officia conſumantes. 7. in ſecundo autem ſemel in anno ſolus pontifex, non ſine ſanguine, quem offert pro ſua & populi ignorantia. 8. hoc ſignificante Spiritu Sancto, nondum propalatam eſſe ſanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente ſtatum 9. quæ parabola eſt temporis inſtantis: iuxta quam munera & hoſtiæ offeruntur, quæ non poſſunt iuxta conſcientiam perfectum facere ſervientem, ſolummodo in cibis, & in potibus. 10. & variis baptiſmatibus, iuſtitiis carnis uſque ad tempus correctionis impoſitis. 11. Chriſtus autem aſſiſtens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum non manufactum, id eſt, non huius creationis: 12. neque per ſanguinem hircorum aut vitulorum, ſed per proprium ſanguinem, introivit ſemel in Sancta, ęterna redemptione inventa. 13. Si enim ſanguis hircorum & tauroru, & cinis vitulæ aſperſus, in-

quinatos sanctificat ad emundationem carnis: 14. quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum
semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad ser-
viendum Deo viventi? 15. Et ideo novi testamenti mediator est, ut morte intercedente, in redemptio-
nem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati
sunt æternæ hæreditatis; 16. Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. 17. Te-
stamentum enim in mortuis confirmatum est; alioquin nondum valet, dum vivit qui testatus est. 18.
Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. 19. Lecto enim omni mandato legis à Moyse uni-
verso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua, & lana coccinea, & hyssopo;
ipsum quoque librum, & omnem populum aspersit, 20. dicens: Hic sanguis testamenti, quod manda-
vit ad vos Deus. 21. Etiam tabernaculum & omnia vasa ministerij sanguine similiter aspersit. 22. & Om-
nia penè in sanguine secundùm legem mundantur; & sine sanguinis effusione non fit remissio. 23. Neces-
se est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari; ipsa autem cælestia melioribus hostiis quam istis;
24. Non enim in manufacta Sancta Iesus introivit, exemplaria verorum; sed in ipsum cęlum, vt appareat
nunc vultui Dei pro nobis, 25. Neque ut sæpè offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in San-
cta per singulos annos in sanguine alieno; 26. alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi
nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad destitutionem peccati, per hostiam suam apparuit.
27. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium; 28. sic & Christus
semel oblatus est ad multorum exhauriendæ peccata; secundò sine peccato apparebit expectantibus se,
in salutem.

VERS. 1.

HABVIT QVIDEM ET PRIVS, IVSTIFICATIONES CVLTVRÆ, ET SANCTVM SÆCVLARE) *Prius* scilicet *tabernaculum*, inquit Erasmus: sic enim habent Græca Regia, ἡ πρώτη σκηνή, id est, prius tabernaculum, sed mendosè. Nam S. Chrysost. Theophyl. Photius, & Syrus non legunt τὸ σκηνή, sed tantum ἡ πρώτη, & subaudiunt διαθήκη, id est *testamentum*. De testamento enim veteri egit hactenus c. præced. maximè v. ult. non autem de tabernaculo.

IVSTIFICATIONES CREATVRÆ.] δικαιώματα λατρείας, id est, iustificationes cultus sive latriæ, id est, mandata a Mose lata ad ritè colendum Deum, putà cæremonias & ritus lege præscriptos, quibus Iudæi iustè & sanctè colerent Deum, quibusque sanctificarentur, tum coram hominibus, tum etiam coram Deo, si illos obirent ex fide in Christum, & ex devotione & charitate in Deum quod tamen facere non poterant ex vi legis, sed ex vi spiritus & gratiæ. Hæ enim leges cæremoniales hebraicè dicuntur חקים *chuckim*, id est statuta, decreta, sanctiones; quod Noster, ob causas iam dictas, vertere solet *iustitias* vel *iustificationes*, ut psal. 118. v. 5. 8. 48. 68. & aliis. ita S. Chris. Theophyl. & Syrus.

Leges cæremoniales cur vocentur iustificationes.

ET SANCTVM SÆCVLARE] τό ἅγιον κοσμικόν, id est, Sanctum vel sanctuarium mundanum, sive, ut Syrus vertit, *bes kudosca elmaiana*, id est, ædes sancta sæcularis vel mundana.

Quæres, quodnam sit hoc *sanctum mundanum & sæculare*? Respondet Primò S. Thomas & Caietanus esse sanctitatem & sanctificationem veteris testamenti, quæ tantum corporalis erat, sæcularis & externa coram mundo, non autem spiritualis & interna coram Deo, veraque sanctitas, hæc enim propria est novo testamento. Verùm durè & distortè sanctitas veteris testamenti dicitur & vocatur *sanctum mundanum*. Adde, quod Græcus articulus τὸ cùm ait τὸ ἅγιον, certum aliquod Sanctum demonstret, uti mox patebit.

Quid Apostolus intelligat per Sanctū sæculare. Prima sententia.

Secundò, S. Chrysost. Theophyl. Haymo, per hoc *sanctum* intelligunt atrium tabernaculi, quod Gentibus, & omnibus mundi nationibus patebat, indeque *mundanum* est dictum. Sed hoc non videtur verum: Gentes enim utpote infideles & profanæ arcebantur atrio Iudæorum: hoc enim atrium erat populi fidelis *sanctum*, id est, sanctuarium & templum. Et licet Herodes atrio Iudæorum addiderit aliud atrium extimum pro Gentibus & immundis, tamen illud non potest dici *sanctum*. Adde, quorsum huius atrij præ reliquis meminisset hic Paulus?

Secunda atrium tabernaculi Sanctū.

Tertiò, alij *sanctum sæculare* intelligunt tabernaculum vel templum Iudæorum, dicique *sæculare*, quia multis sęculis erat duraturum, sed quid hoc facit ad Græcum κοσμικόν id est mundanum? cur Apostolus, qui totus est in deprimendo veteri tabernaculo & sacerdotio, hic illud à duratione commendat.

Tertia.

Quartò, melius & aptiùs Theodoret. Ambros. Oecumen. dicunt *sanctum* esse tabernaculum, dicique *mundanum*, quia figuram mundi gerebat. *Sanctum* enim typus erat terræ, & vitæ quæ agitur in terra: *Sanctum sanctorum* erat typus cæli empyrei, & vitæ ac gloriæ Beatorum: *velum* dividens Sanctum à Sancto sanctorum typus erat firmamenti dividentis aquas superas ab inferis, & cælos ab elementis: *candelabrum septiceps* typus erat septem planetarum; *purpura, coccus, byssus & hyacinthus*, ex quibus factæ erant cortinæ tabernaculi, significabant quatuor elementa. Simili phrasi Sapiens vestem pontificis vocat mundanum, sapientiæ 18. 24. cum ait, *In veste poderis, quam habebat* (pontifex) *totus erat orbis terrarum*, quia scilicet sua veste repræsentabat totum mundum, pro quo Deum interpellabat. Hæc bona est, sed non plena, planeque literalis expositio.

Quarta.

Sanctum tabernaculi figurā mundi Sanctum sanctorum typum cæli empyrei gerebat.

Quintò, Franc. Ribera, *sanctum sæculare* putat esse idem, quod paulò post Apostolus vocat *tabernaculum primum*, id est, pars tabernaculi anterior, quæ dicebatur *Sanctum*, cum atrio in quo erat altare holocaustorum, & labrum æneum, in quibus fiebant sacrificia & lustrationes. Hinc dici *sæculare*, quia repræsentabat vitam huius sæculi, seu cultum, quem Deo sancti exhibebant in hoc sæculo, antequam per Christum ingredi possent Sanctum Sanctorum, id est cælum: nam Sanctum erat typus legis veteris: hæc enim in Sancto quotidie sua sacrificia offerebat. & Sanctum Sanctorum typus erat cæli, quod nondum erat apertum, sed velo obductum, dum lex vetus stabat. Vnde in Sanctum sanctorum non nisi semel in anno intrabat pontifex, isque solus; atque ita Sanctum temporis & sæculi, Sanctum sanctorum æternitatis figuram gerebat. sic enim videtur se explicare Apostolus vers. 8. Hæc quoque apta, sed partialis tantum & symbolica est expositio, uti mox patebit.

Quinta.

Sanctum sæculi, Sanctorū æternitatis erat typus.

Dico ergo Sextò, optimè & maximè genuinè per *sanctum* hoc *sæculare* accipias totum vetus tabernaculum sive sanctuarium, quod dicitur *sæculare*, id est temporaneum, caducum & evanidum. Dicitur etiam *mundanum*, id est terrenum, ex auro, argento, bysso, aliisque rebus terrenis factum, ait Anselmus, habensque terrenas & typicas cæremonias, hostias & cultus. Probatur hæc expositio Primò, quia sic se explicat Apostolus vers. seq. & deinceps. Secundò, quia cap. præced. v. 5. & hic v. 10. 11. 24. 25. *Sanctum* hoc *sæculare*, sive mundanum, vocat *manufactum*, ad hostias carnis offerendas. Rursum vocat illud *exemplar* (id est typum & figuram) *cælestium* opponit namque hoc Sanctum sæculare & mundanum sanctuario sive tabernaculo cælesti, id est, Ecclesiæ Christi, quæ è cęlo descendit, & cælesti doctrina, vita & Sacramentis nos in cælum ducit. q.d. In sancto, id est sanctuario & tabernaculo veteri, omnia erant mundana, terrena, typica, umbratica, temporanea & evanida in Christi vero Ecclesia omnia sunt cælestia, vera, solida & eterna. Vnde partes huius Sancti sive sanctuarij sæcularis explicans Apostolus mox subdit, *Tabernaculum enim factum est primum*, &c. q.d. Hoc sanctum sęculare

Sexta & genuina; Sanctum sæculare est totum vetus tabernaculū temporaneum & caducum.

culare duas habuit partes, scilicet Sanctum & Sanctum sanctorum, uti mox explicabo.

VERS. 2. TABERNACULUM ENIM FACTUM EST PRIMUM) Hic explicat *sanctum sæculare*, ejusque partes. *Tabernaculum primum* vocat primam partem tabernaculi, quæ hebraicè dicta est קדש *kodesch* vel קדש *codes*, id est *sanctum* vel *sanctitas*. Continebat enim candelabrum aureum, mensam panum propositionis, & altare thymiamatis. Indeque locus hic sacer erat & venerandus, dicturque *sanctitas*, id est, res sancta, sive sanctum sanctuarium. Secunda verò sive posterior pars tabernaculi dicta est, *Sancta sanctorum*: de qua v. seq.

Primi tabernaculi descriptio.

Nota. Tabernaculum, ut inquit Josephus lib. 3. Antiq. c. 4. erat quasi templum mobile seu portatile Hebræorum peregrinantium per desertum, & tendentium in Chanaan, eratque quasi domus Dei, in qua Hebræi Deum colebant, & vicissim à Deo inter eos quasi habitante regebantur & protegebantur; adeoque per hoc suum tabernaculum significabat Deus se Hebræorum esse umbraculum & protectorem. Unde David de templo, quod tabernaculo successit, loquens psal. 26. v. 4. *Ut videam*, inquit, *templum ejus, quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui*.

Tabernaculo significabat Deus se Hebræorum esse umbraculum.

Nota, Symbolicè tabernaculum repræsentabat totum mundum, qui est quasi domus & palatium Dei, ut significaretur pontificem esse ministrum Dei creatoris, qui creatorem in tabernaculo hoc suo pro omni creatura, totoque mundo oret & interpellet. Unde tabernaculum ex bysso, purpura, hyacintho & cocco quasi ex quatuor elementis contextum & constructum erat. Byssus enim significat terram, quia ex terra gignitur. Hyacinthus aerem, quia aerei est coloris. Purpura mare, quia sanguine conchylii, sive piscis marini, qui purpura dicitur, pannus purpureus tingitur & purpuratur. Coccus, quia ignei est coloris, repræsentat ignem & ætherem. Ita ex Philone, Josepho & aliis, S. Hieronymus ad Fabiolam, de vestibus sacerd.

Materia & ornatus tabernaculi, byssus significat terrã, hyacinthus aerem, purpura aquã, coccus ignẽ.

Nota Tertiò. Tabernaculum hoc & templum allegoricè significabat corpus Christi, ut patet Joannis 2. 19. *Solvite*, inquit, *templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*, quod explicans v. 21 ait, *Ille autem* (Christus) *dicebat de templo corporis sui*. Unde Cyrillus libr. 4. in Joan. c. 28 tam tabernaculum, quàm omnia vasa tabernaculi pulchrè Christo adaptat. *Christus*, inquit, *licet unus sit, multifariam tamen à nobis intelligitur. Ipse est tabernaculum propter carnis tegumentum: ipse est arca habens legem Dei reconditam, quia est Verbum Patris: ipse est mensa, quia noster cibus est & vita: ipse est candelabrum, quia est lux spiritualis: ipse est altare incensi, quia est odor suavitatis in sanctificatione: ipse est altare holocausti, quia est hostia pro totius mundi vita in cruce oblata*. & quæ sequuntur.

Allegoricè tabernaculum significat corpus Christi.

Rursum tabernaculum allegoricè significabat Ecclesiam, quæ corpus Christi est misticum. idque aptissimè nam pars prima sive anterior quæ dicebatur Sanctum: significabat Ecclesiam militantem, quæ est tabernaculum, & domus Dei 1. Timoth. 3. 15. hæc per velum, id est, per fidem & obscurè, Deum in terris contemplatur: in hac Aaron, id est summus pontifex, est Christus. ex hac itur in partem secundam tabernaculi, quæ dicitur Sancta sanctorum, id est, in cælum, quod est gloriæ Dei & Beatorum domus æterna.

Tabernaculum exterius & interius significat Ecclesiam militantem & triumphantem.

Quartò, tropologicè tabernaculum significabat animam, quæ per pœnitentiam, charitatem, aliasque virtutes fit tabernaculum & templum Dei, ut dixi 1. Corinth. 3. 16.

Tabernaculi sensus tropologicus.

IN QUO (tabernaculo primo, id est Sancto) ERANT CANDELABRA, ET MENSA, ET PROPOSITIO PANUM QUÆ DICITUR SANCTA) q. d. In Sancto ad dextrum latus erat candelabrum, ad sinistrum mensa panum propositionis, in medio altare thymiamatis.

Dices, In tabernaculo unum tantùm erat candelabrum, quomodo ergo Apostolus in eo ponit hic plura candelabra.

Respondent Primasius & Haymo, Apostolum loqui non de tabernaculo Mosis, sed de templo Salomonis, in quo plura, decem scilicet, erant candelabra. Verum Apostolum loqui de tabernaculo, patet ex ipsis ejus verbis tam hoc cap. quàm præcedentibus quibus semper tabernaculum, nunquam templum nominavit. Comparat enim Christum non cum Salomone & Sadoc, sed cum Mose & Aarone, Dico ergo, unum quidem fuisse candelabrum, quia septiceps erat: nam compositum erat ex septem ramis & lucernis, quæ hic vocantur candelabra. Unde in Græco est λυχνία quo nomine candelabrum hoc Mosaicum vocant Septuag. Exodi 25. 31. sic & Syrus habet מנרתא *menareta*, id est candelabrum in singulari.

Candelabrum septiceps in tabernaculo. Mosi in templo Salomonis erant decem candelabra.

Nota. Candelabrum hoc erat ad meridionale sive dextrum latus tabernaculi, quia solem meridianum quasi mundi lucem & oculum repræsentabat: aut potiùs, ut docet Philo lib. 3. de vita Mosis, & Josephus lib. 3. Antiq. c. 8. candelabrum, utpote septifidum, imago erat cælestis sphæræ septiluftris, sive septem planetarum, inter quos medius sol, ceteris fulgidior resplendet.

Candelabri septiceps sunt septem planetæ.

Tropologicè, candelabrum significat Christum, aut potiùs Christi Ecclesiam, quatenus lux est doctrixque veritatis, id est, ut propriè loquar, significabat ipsam fidem & doctrinam Ecclesiæ. Sic enim exponitur à S. Joanne Apocal. 1. v. ult. *Candelabra*, inquit, *septem Ecclesiæ sunt*, quatenus scilicet sua fide & doctrina toti Asiæ prælucent.

Christus est candelabrũ.

ET MENSA ET PROPOSITIO PANUM) Id est, panes propositi in mensa, sive mensa panum propositorum. Est hendiadys, & hebraismus, quo abstractum ponitur pro concreto.

Nota. Panes propositionis vocantur panes qui singulis sabbatis recentes proponebantur, sive ponebantur in mensa ante Dominum, id est, coram arca Domini, in qua præsentem se Deus exhibebat. Unde hebraicè vocantur לחם פנים *lechem panim*. id est, panes faciei; Septuag. vertunt, ἄρτος ἐνώπιος, id est, panes faciales, quia ante faciem Dei proponebantur. Secundò, panes hi erant duodecim, juxta duodecim tribus Israel, ut quæque quasi suum panem daret Deo. qua ceremonia testabantur duodecim tribus, se à Deo continuò ali, segetesque & fruges, ex quibus panes conficerent, accipere; & hac gratitudine oblationis Hebræorum Deus vicissim eorum se meminisse, eosque quasi memoriale semper ante se habere, frugesque ac panes eis semper se largiturum significabat.

Propositionis panes vocabantur hebraicè panes faciei, & quare.

Hinc Tertiò, thus hisce panibus imponebant, ut dicitur Levit. 24. 7. quo significabant se omnia bona & fruges Deo debere, omniaque in ipsum referre, ipsique reddere. Thus enim significabat panes hos esse Dei, Deoque oblatos & consecratos. Addit Chaldæus & Septuag. Exodi 25. 30. & Philo. lib. 3. de Vita Mosis, Hebræos hisce panibus imposuisse salem. Sal enim in mensa omnes cibos condit, & sapidiores facit, estque quasi panis opsonium, si aliud non adsit. Nam Levit. 2. 13. ita præcipitur, *In omni oblatione tua offeres sal*. Erat enim hæc mensa Dei, in qua Deus quasi convivabatur cum Hebræis.

In panibus propositionis thus & sal.

Allegoricè, mensa panum propositionis significabat mensam corporis & sanguinis Christi, ut docet Cyrillus catechesi 4. mystag. & Hier. in 1. Malachiæ, & Damasc. lib. 4. de Fide c. 14.

Tropologicè verò mensa hæc panum repræsentat opera misericordiæ, inquit Beda, quibus ad Sanctum sanctorum, id est ad cælum, accedimus. Unde hi panes sunt coram Domino, & thus eis imponitur, ut significetur hæc opera fieri debere, non nominis aut gloriæ vanæ aucupatione, sed solius Dei intuitu, eo scilicet fine, ut Deo soli placeamus, eique hoc eleemosynæ & charitatis sacrificium offeramus.

Sensus allegoricus & tropologicus mensæ propositionis.

QUÆ DICITUR SANCTA) Græcè ἥτις λέγεται ἅγια. Ubi ἥτις, id est *quæ*, refert non mensam nec propositionem panum, sed σκηνὴ id est tabernaculum. q. d. Quod scilicet tabernaculum primum, dicitur Sanctum; &, ut Syrus vertit, *ædes sancta*, sicut tabernaculum secundum, sive secunda tabernaculi pars, vocatur Sancta sanctorum. Ubi Nota, hic esse græcismum & hebraismum; græcizat enim noster Interpres, dum imitatur genus femininum, quod erat in Græco, dicens *quæ*, non *quod*: quia Græcum σκηνὴ, id est tabernaculum, est femininum, sicut & ejus relativum ἥτις, id est *quæ*. Sic græcizat noster Interpres Apocal. 11. 4. cùm sic vertit, *Hi* (duo testes, scilicet Elias & Henoch) *sunt duæ*

duæ olivæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes, A id est stantia: græcè enim est λυχνίαι ἑστῶσαι q. d. Lucernæ stantes. Sic & græcizat psal. 74. 9. & alibi. Hebraismum est, dum sanctum vocat *sancta* in plurali numero: Hebræi enim plurali utuntur ad auxesin. *Sancta* ergo, id est eminenter & insigniter sanctum. Nam τὰ *sancta*, hic esse pluralе patet ex Græco: græcè enim non est ἁγία cum accentu in penultima, id est, sancta singulari numero, sed ἅγια cum accentu in antepenultima, id est, sancta pluraliter, Hic enim opponit ἅγια ἁγίων, id est, Sancta sanctorum, q. d. Loca sanctissima. ita Chrysostomus, & Theodor.

VERS. 3. POST VELAMENTUM AUTEM SECUNDUM TABERNACULUM, QUOD DICITUR SANCTA SANCTORUM] Nota, τὸ *secundum* non referri ad *tabernaculum*, sed ad *velamentum*. Græcum enim δεύτερον, utpote neutrum, respicit καταπέτασμα, id est velum, non autem femininum σκηνὴ id est tabernaculum.

Unde Nota Secundò. In tabernaculo duplex erat velum: primum ante fores Sancti, secundum ante fores Sancti sanctorum, separans Sanctum à Sancto sanctorum B. Utrumque velum contextum erat opere plumario ex hyacintho, purpura, bysso retorta, & cocco bis tincto, Exodi 26. v. 31. & 36.

In tabernaculo erat duplex velum.

Nota Tertiò. Secunda tabernaculi pars dicebatur *Sancta sanctorum*, hebraicè קדש הקדשים *codes haccadascim*, id est, sanctitas sanctitatum, id est sanctissimum. Sic hebraicè dicitur *canticum canticorum*, id est pulcherrimum canticum; *vanitas vanitatum*, id est maxima & merissima vanitas; *virgo virginum*, id est virgo præstantissima & purissima. Secunda enim sive interior tabernaculi pars erat quasi chorus templi continens arcam, propitiatorium, & Cherubim, quasi thronum Dei, ex quo Deus dabat responsa & oracula: hac de causa dicitur sanctitas sanctitatum, vel *Sancta sanctorum*, vel *Sanctum sanctorum*, id est sanctissimum, vel sacerrimum templum, aut tabernaculum.

Describitur secunda & interior tabernaculi pars.

VERS. 4. AUREUM HABENS THURIBULUM] Quæres, quodnam sit hoc thuribulum Sancti sanctorum. Lyran. S. Thomas, Anselm. Galenus hic, Viegas, in Apocal. 8. pag. 385 & Villalpando in fabrica templi, propriè dictum thuribulum accipiunt. Verùm ex cap. 25. Exodi, & Levit. 16. ac 3. Reg. 6. quibus locis exactè describitur tota fabrica templi & tabernaculi, patet in Sancto sanctorum, sive templi, sive tabernaculi, nullum fuisse thuribulum; sed tantùm arcam, propitiatorium & Cherubim. Respondent aliqui, thuribulum hoc fuisse illud, cum quo pontifex suffumigans ingrediebatur Sanctum sanctorum semel in anno, in die expiationis Levit. 16. Licet enim hoc thuribulum acciperet pontifex extra Sanctum sanctorum, tamen ingrediens Sanctum sanctorum, videtur illud ibi reliquisse toto anno; & post annum cum rursum in die expiationis ingrederetur cum alio thuribulo Sanctum sanctorum, videtur prius thuribulum inde extulisse, & posterius, cum quo intrabat, ibi rursum reliquisse. Verùm hoc videtur gratis & sine fundamento dici: nihil enim tale habet Scriptura, imo satis significat pontificem, sicut ingrediebatur cum thuribulo Sanctum sanctorum, ita cum eodem egressum fuisse. Tantùm enim hac de causa jubebatur pontifex cum thuribulo & suffitu ingredi Sanctum sanctorum, ut nimirum vapor hujus suffitus operiret arcam, & propitiatorium, quod erat quasi thronus Dei, ne à pontifice conspici posset Deus, id est, angelus vice Dei per corpus assumptum in hoc throno considens, & reddens oracula. Hanc enim sui reverentiam à pontifice sub pœna mortis exigebat Deus ut patet Levit. 16. v. 13. Ad hoc autem non erat necesse pontificem, cùm Sancto sanctorum egrediebatur, in eo per totum annum relinquere suum thuribulum. Adde, indecens & sordidum fuisset, relinquere in sanctissima parte templi coram Deo per totum annum thuribulum evaporatum, cum cinere & sordibus.

In tabernaculo Sancti sanctorum nullum fuit thuribulum.

Pontifex ingrediebatur & egrediebatur Sanctum sanctorum cum eodem thuribulo.

Thuribulum hoc est altare thymiamatis.

Dico ergo cum Origene homil. 9. in Exod. Abulensi in 25. Exodi, Ribera, & aliis, thuribulum hoc esse altare thymiamatis. Nam hoc altare erat quasi magnum quoddam thuribulum: erat enim concavum, solumque ignem continebat, quo aromata incenderentur & adolerentur Domino, perinde ut fit in thuribulo. Probatur hæc sententia Primò, quia S. Paulus hic non meminit altaris thymiamatis, cùm tamen meminerit mensæ, & candelabri, inter quæ positum erat hoc altare, ergo illud intellexit per hoc thuribulum. Quorsum enim unum hoc altare tam præstans præteriret, cùm cetera omnia vasa tam Sancti quàm Sancti sanctorum hic exprimat.

Secundò, pro thuribulo græcè est θυμιατήριον, id est suffumigatorium, sive altare hoc sit, sive thuribulum, unde altare hoc thymiamatis à Josepho lib. 3. Antiqu. c. 7. vocatur θυμιατήριον, id est, ara suffumigatoria. Dices, Si Sanctum Sanctorum habuit hoc altare thymiamatis, ergo hoc altare fuit non in Sancto, sed in Sancto sanctorum. Admittunt sequelam, itaque sentiunt Oecumen. & S. August. qu. 113. in Exodum. Verum contrarium, scilicet altare hoc fuisse in Sancto, non autem in Sancto sanctorum, patet Exodi 40. 24. ut ibidem demonstravi.

Altare thymiamatis fuit in Sancto.

Respondeo ergo, negando consequentiam. varii enim sunt modi habendi. Sicut enim caput dicitur habere collum, domus habere atrium, civitas habere fossas, templum habere cœmeterium, non in se, sed ante se: ita & Sanctum sanctorum habuit hoc altare, non in se, sed ante se. Erat enim hoc altare proximum, planeque obversum Sancto sanctorum, ita ut ex hoc altari fumus per spatium vacuum superne ad hoc relictum penetraret & ingrederetur ipsum Sanctum sanctorum. Cùm enim Hebræi Deum in Sancto sanctorum quasi residentem ibidem vel maximè colere & honorare deberent, nec tamen id possent facere in ipso Sancto sanctorum: utpote cùm illud præ reverentia non nisi pontifex, idque semel in anno ingredi posset; hac de causa sanxit Deus, jussitque fieri hoc altare thymiamatis extra Sanctum sanctorum, in Sancto, quod planè obverteretur Sancto sanctorum, ut in eo quotidie adolentes thymiama, illius suffitu Deum in Sancto sanctorum residentem assiduè honorarent & venerarentur. Indeque altare hoc dictum est oraculi vel Sancti sanctorum, quia videlicet obversum erat oraculo, ejusque usus non erat alius, quàm Deo in oraculo residenti thus adolere. Subtiliter ergo hic Paulus dicit, Sanctum sanctorum habuisse hoc altare thymiamatis, ob rationem & sensum jam dictum.

Unde id dictum, altare oraculi.

Denique Nota, hoc altarè fuisse compactum ex lignis setim; quæ imputribilia & incorruptibilia sunt, dici tamen aureum, quia, aureo undique erat vestitum & obtectum.

ET ARCA TESTAMENTI) Dicitur *arca testamenti*, sive fœderis, quia continebat tabulas, legis, quæ erat conditio fœderis inter Deum & Hebræos: hinc dicitur quoque *arca testimonii*, id est legis, quæ testis est voluntatis divinæ, sive quid Deus velit à nobis fieri.

IN QUA URNA HABENS MANNA, ET VIRGA QUÆ AARON QUÆ FRONDUERAT, ET TABULÆ TESTAMENTI) *Testamenti*, id est legis. Lex enim metonymicè dicitur testamentum, quia, uti jam dixi, conditio erat testamenti, id est, fœderis inter Deum & populum initi.

Dices, 3. Reg. 8. v. 9. dicitur, quòd in arca tantùm fuerint tabulæ duæ lapideæ Mosis: quomodo ergo hic S. Paulus ait, præter tabulas in arca fuisse quoque virgam Aaron, & urnam cum manna. Ob hanc antilogiam nonnullis, ut initio epistolæ dixi, fides & auctoritas hujus epistolæ suspecta fuit.

Quomodo Paulus dicat fuisse in arca aliquid præter duas tabulas lapideas contra 3. Reg. c. 8.

D Respondent Primò, Chrysostomus, & Theophylatus, tempore Mosis in arca solas fuisse tabulas legis, sed postea à Jeremia urnam quoque cum manna, & virgam Aaron in arca fuisse repositas: ut scilicet in ea meliùs servarentur, idque Paulum traditione accepisse à Gamaliele. Verùm Paulus hic loquitur non de tempore Jeremiæ, sed Mosis, ejusque tabernaculo: Mosis arca fuisse.

Prima responsio Chrysost. & Theophyl.

Secundò, respondet Catharinus, tempore Mosis hæc omnia fuisse in arca, sed tempore Salomonis solas tabulas lapideas. Sed & hoc confictum videtur: imò Scriptura sacra innuit, & clarè significat Josephus lib. 3. c. 6. & Philo lib. 3. de Vita Mosis, tempore Mosis solas tabulas legis fuisse in arca.

Secunda Catharini.

Tertiò, Ribera sic explicat, *in qua*, scilicet non arca sed σκηνῇ, id est tabernaculo: ut sit græcismus similis illi, de quo dixi v. 2. numerat enim hic Apostolus omnia vasa quæ erant in Sancto sanctorũ, sicut v. 2. numerat omnia,

Tertia Riberæ.

quæ

quæ erant in Sancto. Sed obstat id quod sequitur, *Superque eam erant Cherubim*: ubi pronomen *eam*, planè videtur referre arcam. Super arcam enim erant Cherubim, ac consequenter pronomen *qua*, hic eamdem arcam referre censeri debet. q. d. In arca erant tabulæ, urna & virga, sed super arcam erant Cherubim.

Vera responsio. Dico ergo præpositionem *in* hic more Hebræo amplè sumi, & complecti tam ea quæ propriè in arca erant, uti erant tabulæ legis, quàm ea quæ juxta arcam erant, uti erant urna & virga. sicut enim sunt varii modi habendi, ut dixi supra, ita sunt & inexistendi: sic dicunt Hebræi, nos habere calceamenta in pedibus, id est juxta vel circa pedes. Sic Christus dicitur passus in Jerusalem, cùm juxta eam sit passus. Sic vulgò dicimus Romæ, Antuerpiæ, Venetiis contigisse, quod juxta illas urbes contigit. Idem ergo hic de urna & virga vult dicere Paulus, quod de libro Deuteronomii dicit Moses Deuter. 31. v. 26. *Tollite*, inquit, *librum istum, & ponite eum in latere arcæ fœderis*. Sicut ergo liber Deuteronomii positus fuit non in arca, sed in latere arcæ, ita quoque ibidem posita sunt urna & virga, rectèque dici potest hæc omnia fuisse posita in arca, id est, in latere arcæ. Unde verisimile est hæc omnia non in pavimento (hoc enim indecens fuisset) sed in tabula, vel capsa aliqua arcæ adjuncta fuisse reposita, uti censent Lyran. Cajetan. Canus lib. 2. de Locis cap. 11. Bellarm. tom. 1. lib. 1. cap. 17. Dicit ergo Paulus hæc omnia, putà urnam, virgam, & tabulas legis fuisse in arca, id est, humi fuisse reposita in arca, vel juxta arcam, cùm supra arcam in aere eminerent Cherubim. Et hoc est quod jusserat Dominus Mosi, & Moses Aaroni, de manna dicens Exodi 16. 33. *Repone illud coram Domino*. non dicit, In arca, sed *coram Domino*, id est, coram arca & propitiatorio, in quo quasi throno suo residet Dominus.

Vers. 5. SUPERQUE EAM (arcam) ERANT CHERUBIM GLORIÆ OBUMBRANTIA PROPITIATORIUM] Nota. Vocantur *Cherubim gloriæ*, id est, gloriosi & augusti. erant enim Cherubim effigies aureæ, specie alati & imberbis juvenis; ut scilicet hac specie repræsentarent vigorem, vivacitatem & æternitatem angelorum, qui sunt quasi principes semper stipantes & adstantes Deo: sicut eadem de causa Imperatores olim pingebantur imberbes, quasi dii quidam terrestres, qui numquam senescerent. Hinc dicuntur *Cherubim* non à Chaldæo *rub*, vel *rabia*, id est puer, quasi Cherub idem sit quod כרוב *kerub*, id est, tamquam puer, ut vult R. Kimchi. Constat enim *Cherubim* non Chaldæum, sed Hebræum esse nomen. Sed dicuntur *Cherubim* à multitudine roboris, gloriæ, scientiæ & sapientiæ, uti docet S. Dionys. cap. 7. Cælest. hierarch. & ex eo S. Hieron. & passim alii, à radice נכר *nacbar* & רב *rab*, id est scivit, vel cognovit multum: vel potiùs & simplicius à כ *ke* & *rab*, id est, sicut rabbi, sapiens, potens, honoratus & gloriosus. רב *rab* enim sive *rabbi* significat virum magnum, qui pollet opibus, virtibus, scientia & gloria. Unde de rege Tyri dicitur Ezechiel. 28. 14. *Tu Cherub extentus*. q. d: Tu, ò rex Tiri, qui es rab gloriosus, ut Cherubim, quique alis potentiæ & ditionis tuæ extentis plurimos populos subditos protegis, sicut Cherubim protegunt arcam & propitiatorium. Alludit quoque nomen Cherub per metathesin ad radicem כביר *cabbir*, id est multiplex: scilicet scientia robore forma & figura. Habebant enim Cherubim quatuor facies, ut dixi Ezechiel. 1.

Cherubim pinguntur imberbes, ut perpetua juventus significetur & æternitas.

Derivatio nominis Cherubim Hebraica.

OBUMBRANTIA PROPITIATORIUM] *Obumbrantia*, id est obumbrantes: Cherubim enim hebraicè est masculinum: Apostolus tamen ait in neutro *obumbrantia*; quia intelligit ipsa simulacra vel effigies angelorum. Addunt alii Græcos omnia Hebræa, quasi barbara, licèt masculina sint, usurpare tamen in neutro genere. Sic Isaiæ 6. v. 6. unus Seraphim à Septuag. vocatur ἓν τῶν σεραφίμ, id est *unis*. Sic in Canone Missæ vocantur *beata Seraphim*, *beata*, id est beati. Verùm valdè verisimile est *Cherubim* & *Seraphim*, usurpari genere neutro, quasi animalia quædam, ut ait Josephus, quia Cherubim habebant speciem quatuor animalium, scilicet alas aquilæ, jubas leonis, ungulam vituli, & cetera membra hominis, ut dixi Ezech. 1. quibus præter alia quæ attuli Exodi 25. & Ezechiel. 1. significabatur angelos carere sexu, non esse feminas aut masculos, sed neutros, eorumque speciem & naturam nobis esse incognitam.

Cherubim & Seraphim neutri generis, caret sexu.

A

Nota Primo. Arca testamenti erat instar parvæ cistæ quadratæ, factaque erat ex lignis Setim auro obtectis: propitiatorium verò erat ipsum arcæ operculum, altè super arcam elevatum, factum non ex lignis setim, sed ex solido auro. dictum est propitiatorium, ex eo quòd Deus exoratus inibi se placatum & propitium exhibebat. Nam ex propitiatorio vocaliter angelus gerens personam Dei, Mosi & populo percunctanti respondebat, dabatque oracula. unde & propitiatorium ipsum oraculum est nuncupatum. Hoc propitiatorium duo Cherubim ex ipso prodeuntes suis alis quasi manibus super arcam sustentabant, ita autè, ut operculum hoc sive propitiatorium esset quasi sedes Dei, & arca esset scabellum pedum ejus. Unde psal. 98. dicitur, *Adorate scabellum pedum eius*, id est, adorate arcam, procidite coram arca, & consequenter coram Deo, eo scilicet modo, quo Christiani procidunt ante imagines, in iisque Deum & Sanctos, quos imagines, repræsentant, colunt & venerantur. Rursum Cherubini hi alis expansis obumbrabant, id est velabant, propitiatorium, itaque speciem quamdam currus exhibebant. Id clarius apparet in simili specie ostensa Ezechieli cap. 1. qua vidit currum gloriæ Dei, quem stipabant & agebant quatuor Cherubini, qui idcirco vocatur currus & quadriga Cherubim. Hinc nomen *cherub* per methathesin, alludit ad Hebræum רוכב *rocheb*, id est equitans, hoc est, princeps moderator & gubernator. Hi enim olim equis vehebantur; & sicut equum habenis regimus, sic hi populum suum legibus gubernant. tales sunt angeli, utpote rectores mundi. Rursum *cherub* alludit ad Hebræum רכב *rec eb*, id est currus: princeps enim quasi currus reipublicæ onera portat. Sic Elias dicitur *currus Israel, & auriga eius*, 4. Reg. 2. 12.

Describitur arca testamenti, & propitiatorium.

B

Cherub, id est equitans, auriga, Princeps currus.

Hinc Nota Secundò. Alludit hic Paulus ad currum hunc Cherubim, & gloriæ Dei, ostentum Ezechieli cap. 1. Angeli enim sunt quasi currus regalis, bellicus, gloriosus & triumphalis, quo vehitur Deus, quoque regit, imperat, sustinet & moderatur totum mundum. Hac de causa tempore Mosis, quo Deus habitavit in tabernaculo, quasi proficiscens & armata manu ducens populum suum per medios hostes in Chanaan, dicebatur Deus vehi & equitare super Cherubim; postquàm verò Deus populum collocavit in Chanaan, cum eoque pacificè habitavit in templo, dictus est Deus sedere super Cherubim, quia, ut jam dixi, Cherubim sustinentes propitiatorium, quasi sedem Dei, speciem quamdam throni curulis exhibebant.

Deus subinde dicitur equitare, & subinde sedere, & quare.

C

Unde Nota Tertiò. Hac phrasi, qua Deus dicitur vehi & sedere, super Cherubim, significatur Primò, Deum sapientissimos spiritus angelicos longè scientia transcendere, eosque quasi pedibus suis premere. Solet enim Scriptura Dei potentiam & sapientiam maximè commendare, ex eo quòd sit Deus exercituum, putà angelicorum quòd ei millia millium ministrent, quòd faciat angelos suos spiritus, &c. Rursum duo Cherubim in Sancto sanctorum, qui vestis ad se mutuo vultibus invicem semper respiciebant, significabant Deum beatis tam angelis quam hominibus summa inter se charitate flagrantibus (quod binario, & facie bus ad se invicem versis significatur) videndum se exhibere, hacque gloriosa sui visione eos beare.

D

Denique ut horum omnium brevem allegoriam, tropologiam & anagogiam assignem: Sanctum allegoricè est ipsa Ecclesia Christi in terris militans. In Sancto sunt hæc tria. Primò, candelabrum, id est, fides & doctrina Christiana. Secundò, mensa panum, id est, spes & exhibitio alimoniæ Eucharistiæ, gratiæ & beatitudinis. Tertiò, altare thymiamatis, id est, ardor charitatis. Rursum per hæc tria accipi possunt tria bona opera. Nam altare est oratio, mensa est eleemosyna, candelabrum est jejunium, quod mentem purificat & illuminat. Denique nonnulli satis aptè hæc tria votis religiosis accomodant, ut altare sit obedientia, mensa sit paupertas, quæ Deo se & sua quasi in mensa offert, ac vicissim à Deo, non hominis, sed Dei ipsius quasi mensa, cura & sumptu alitur: candelabrum sit castitas, de qua dicitur, *O quàm pulchra est casta generatio cum claritate*; Anagogicè, Sanctum sanctorum est cælum, in quo est arca testamenti, id est, Ecclesia Beatorum, & propitiatorium aureum, id est, huma-

Mensæ, candelabri, altaris brevis & pulchra tropologia, allegoria, anagogia.

humanitas Christi gloriosa, denique Cherubim, id est angeli sancti: his Deus gloriosus & SS. Trinitas, quæ nobis hic invisibilis est, eminet & insidet, atque beatis omnibus tam angelis quàm hominibus in cælo clarè videndam se exhibet, itaque, ut dixi, eos beat. ita Ven. Beda in cap.25. Exodi & alij.

VERS. 6. HIS VERO ITA COMPOSITIS [id est, his ita paratis, fabricatis & ordinatis. hoc enim est Græcum κατεσκευασμένων) IN PRIORI QVIDEM TABERNACVLO SEMPER (id est quotidie] INTROIBANT SACERDOTES SACRIFICIORVM OFFICIA CONSVMMANTES.

Dices, Sacrificia immolabantur extra & ante tabernaculum in atrio sub dio, ut fumus & nidor victimarum combustarum in aerem spargeretur; alioquin enim fuisset fœtor intollerabilis, si omnes hæ victimæ crematæ fuissent in Sancto, sive in tabernaculo vndique concluso: quomodo ergo Paulus hic dicit sacrificia peracta esse in ipso tabernaculo? Respondet Ribera, Paulum per tabernaculum accipere quoque atrium vicinum, in quo erat altare holocaustorum. Verum quia nec atrij, nec altaris holocaustorum meminit Paulus, sed tantum Sancti & Sancti sanctorum, commodiùs responderi potest, pro *sacrificiorum officia*, græcè esse λατρείας id est ceremonias, culturas & ritus sacros: unde Syrus vertit [Syriac] *teshmeshthun*, id est, ministerium suum. Iam constat cæremonias & ritus sacros in Sancto peragi solitos, eosque triplices juxta tria Sancti vasa & instrumenta. primò enim quotidie candelabrum adornare debebant sacerdotes, lucernas eius accendendo, extinguendo, purgando & componendo. Secundo, singulis sabbatis in mensa novos panes propositionis apponere debebant. Tertiò, in altari thymiamatis tam mane, quam vespere post peractum iuge sacrificium adolebant thimiama, quæ incensio & oblatio thimiamatis propriè vocatur & est sacrificium, atque ac mincha, sive sacrificium panis aut farris, quod Deo adolebatur & cremabatur, Levit. 2. Hanc ergo thymiamatis oblationem (quam propriè hic respicit Paulus, hæc enim consummatio & conclusio erat omnium sacrificiorum totius diei) noster Interpres vocat hic sacrificium, vel potius sacrificiorum consummationem, Sic Moses ait numer 16. *Ne respicias sacrificia eorum*, id est, ne respicias thurificationem, quam suis thuribulis offerunt & adolent Core, Dathan & Abiron. Adde, licet victimæ sacrificiorum immolarentur extra Sanctum in atrio, tamen victimarum immolatarum sanguis subinde inferebatur in Sanctum, ut fiebat in victima vituli pro peccato populi immolati, de quo sic habet Leviticus cap. 4. 16. *Immolatoque vitulo in conspectu Domini, inferet sacerdos qui unctus est de sanguine eius in tabernaculum testimonij, tincto digito aspergens septies contra velum* (Sancti sanctorum, in quo residet Deus, ut significetur Domino hunc sanguinem aspergi & offeri pro peccato) *ponetque de eodem in cornibus altaris, quod est coram Domino in tabernaculo testimonij.*

Sacrificiorum officia ubi fuerint consummata, in tabernaculo, an in atrio.

Oblatio thymiamatis matutina & vespertina.

VERS. 7. IN SECVNDO [tabernaculo scilicet, putà in Sancto sanctorum) AVTEM SEMEL IN ANNO SOLVS PONTIFEX (introit) NON SINE SANGVINE, QVEM OFFERT PRO SVA ET POPVLI IGNORANTIA) Nota. Sanctum sanctorum, quia typus erat throni Dei in cælis, ita Hebræis sanctum & venerandum erat, ut nemo in illud ingredi posset, nisi solus summus pontifex, idque non nisi cum multis cæremonijs, & semel tantum in anno, scilicet in die expiationis, qua nimirum peccata totius populi toto anno commissa per sanguinem victimarum expiabat.

Magna veneratio Sancti sanctorum.

Nota Secundò. Ex eo quod dicit Paulus, *pro sua & populi ignorantia*, putat Oecumen. in die expiationis, pontifice ingrediente Sancta sanctorum, solùm expiata & condonata fuisse peccata populi per ignorantiam admissa. Verùm hoc repugnat Levit. 16. 30. *in hac die*, inquit, *expiatio erit vestri, atque mundatio ab omnibus peccatis vestris.* Vnde & eodem die accipiebat pontifex hircum, illiusque capiti manus imponés imprecabatur ei peccata totius populi, ac deinde per certum hominem emittebat eum in desertum ibidem devorandum à bestiis. Hinc hircus hic vel caper, Emissarius est appellatus. Melius ergo S. Thom. Anselm. & alij per *ignorantiam* intelligunt quodvis peccatum. Nam, ut ait Sapiens Proverb. 4. 22. *Errant, qui*

Per expiationem annuam pontificis omnia populi peccata cõdonabantur.

A *operantur malum.* & Aristot. l. 3. Ethic. *Omnis malus est ignorans:* semper enim ignorantia quædam non speculativa, sed practica, id est inconsideratio vel imprudentia aliqua, coniuncta est cum peccato. Hinc sæpè Scriptura peccatum vocat *ignorantiam*, ut psalm. 24. 7. *Ignorantias meas ne memineris.* Sic Sapient. 5. 7. dicunt impij, *Viam autem Domini ignoravimus*: & in hac epist. c. 5. v. 2. de Christo ait Paulus, *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant.*

Omne peccatum est ignorantia.

VERS. 8. HOC SIGNIFICANTE SPIRITV SANCTO NONDVM PROPALATAM ESSE SANCTORVM VIAM, ADHVC PRIORE TABERNACVLO HABENTE STATVM) *Sanctorum viam* vocat viam, aditum & ingressum in Sancta sanctorum. q.d. Non poterant Iudæi ingredi in Sancta sanctorum, nisi solus pontifex idque semel in anno, in die scilicet expiationis; ut per hoc significaret Spiritus sanctus, nondum patefactam esse viam & aditum in cælum, quod repræsentabatur per Iudaica Sancta Sanctorum, illamque patefaciendam esse per Christum. Primò ergo sicut *Sanctum sanctorum* typus erat cæli, vitæque cælestis & beatæ, ita *Sanctum* typus erat vitæ præsentis per quam tendimus ad cælum. Secundò, sacer-

B dotes Aaronici, qui arcebantur Sancto Sanctorum, & tamen ministrabant in Sancto, significabant se suis sacrificiis non posse viam in Sanctum Sanctorum, id est in cælum, aperire, adeoque viam cæli non fore reserandam, quandiù prius hoc tabernaculum, putà Sanctum, eiusque lex & cæremoniæ starent & durarent. Tertiò, Pontifex semel cum sanguine ingrediens Sanctum sanctorum, significabat Christum per proprium sanguinem ingressurum, & aperturum nobis cælum. Vnde Christo in cruce moriente, velum templi scissum est, Matth. 27. 51. qua re indicabatur cælum antea nobis velatum, clausum & impervium, per mortem Christi pandi, & aperiri. Ita Chrysostomus Theophyl. Anselm. Primas. & Oecumen.

Sacrificia & sacerdotes Aaronis non poterant quod Christi nempe reserare cælũ.

VERS. 9. QVÆ PARABOLA EST TEMPORIS INSTANTIS) Græcum ἥτις, id est *quæ*, Theophyl. refert ad σκηνὴ, id est in tabernaculum, q.d. Quod scilicet tabernaculum fuit parabola & typus temporis instantis. Sed sive vertas *quæ*, sive *quod*, eadem est apud Latinos tam syntaxis, quam sententia & sensus Pronomen enim *quæ* Latina syntaxi consentire potest cum voce sequenti *parabola*, etsi tabernaculum, quod præcessit, re-

C ferat & respiciat.

Secundò, per *parabolam* intelligit Apostolus hic typum & exemplar; alioqui propriè parabola est verborum & sententiarum, typus verò & exemplar est rerum. Res ergo veteris tabernaculi, quæ typus erant rerum, non tam futurarum, quam præsentium, sub lege Mosis, vocat hic parabolam.

Typus figura rerum, parabola, verborum.

Tertiò, pro *est*, clariùs vertas, *erat* vel *fuit*. Rursum per *tempus instans* nonnulli cum Glossa interlineali accipiunt tempus præsens gratiæ, Christi & christianismi. Verùm longè rectiùs cum Chrisostomus et alijs, accipias per *tempus instans*, tempus legis veteris, quod, dum fabricaretur à Mose tabernaculum, instabat et incipiebat, adeoque inchoatè præsens erat. Vnde Chrysostomus et Sirus, per *tempus instans* intelligunt tempus præsens non Ecclesiæ & Christo, sed tabernaculo & Mosi. Sic 1. Corinth. 7. 26. *instantem necessitatem* vocavit Apostolus præsentem necessitatem. q.

D d. Fabrica illa & dispositio veteris tabernaculi primi, id est Sancti, atque sacerdotum in illud ingressus, ministerium & occupatio, erant *parabola*, id est typus & repræsentatio, eorum, quæ toto tempore legis veteris, quod tum instabat & imminebat, adeoque incipiebat, futura erant: scilicet significabat quod toto tempore legis in Sancto sacerdotes Aaronici forent occupandi circa victimas bestiarum, thus panes & lucernas, nec unquam viam in Sanctum sanctorum, id est in cælum, essent patefacturi, illudue ingressuri. Vnde idipsum explicans subdit Apostolus.

IVXTA QVAM MVNERA ET HOSTIÆ OFFERVNTVR, QVÆ NON POSSVNT IVXTA CONSCIENTIAM PERFECTVM FACERE SERVIENTEM) Pro *iuxta quam*, græcè est καθ' ὃν id est iuxta quod scilicet tempus instans legis veteris: Iam καθ' ὃν idem est quod ἐν ᾧ, id est, *iuxta quod*, quod idem est quod *in quo* scili-

scilicet tempore legis veteris. Noster tamen Interpres videtur legisse καθ' ἣν, id est, *iuxta quam*, scilicet parabolam. q.d. Parabola hæc sive typus tabernaculi similis est, & quasi ex æquo respondet muneribus & hostiis, quæ in isto tabernaculo offerebantur. Nam sicut ex priori tabernaculo non poterat iri ad secundùm, id est, ex Sancto non poterat aliquis laicus vel etiam sacerdos ingredi Sanctum sanctorum: ita hostiæ illius temporis non poterant conscientiam expiare, hominemque in cælum deducere.

Hostiæ veteris testamenti, non expiabant conscientiam.

Nota, *iuxta conscientiam*, id est, conscientia, q. d. Hostiæ legales corpus purgare poterant, animam verò & conscientiam expiare & sanctificare non poterant. Secundò, pro *servientem*, græcè est λατρεύοντα, id est colentem, qui scilicet illas hostias Deo offerens, iis Deum colebat, Deoque serviebat.

Vers. 9. & 10.

SOLVMMODO IN CIBIS, ET IN POTIBVS, ET VARIIS BAPTISMATIBVS, ET IVSTITIIS CARNIS, VSQVE AD TEMPVS CORRECTIONIS IMPOSITIS] Pendet sententia, estque incompleta in nostro textu; in Græco verò est completa & perfecta: græcè enim pro *impositis* est ἐπικείμενα, id est imposita, scilicet munera sive dona & hostiæ. q.d. Hæ hostiæ, hæc munera non expiabant conscientiam, sed tantùm erant imposita ad carnem purificandam, donec veniret Christus, qui sacrificia & Sacramenta animam expiantia institueret. ita Chrysost. Verùm Latini constanter legunt *impositis*, quod ad munera referri non potest. Vnde Franc. Ribera præpositionem *in* accipit pro *cum*, ut *in cibis* idem sit quod *cum cibis*, totumque hunc versum referendum putat ad præcedentem, ut sit sensus; Munera & hostiæ non possunt perfectum hominem facere solummodo cum cibis, potibus, &c. q.d. Ipsa munera per se infirma sunt, neque habent aliud unde virtutem accipiant, quia cætera quæ in lege præcipiuntur, magna ex parte ad usus ciborum, potuum & oblationum variarum pertinent, quæ cùm corporea sint, animam purgare non possunt.

Sed planiùs & aptiùs, hic versiculus refertur ad τὸ *servientem*. q.d. Munera & sacrificia legalia non possunt expiare & perfectum facere *servientem*, id est, eum qui Deo servit, Deumque colit, non spiritu & interna pietate mentis, sed tantum *in cibis potibus*, & aliis *iustitiis carnis*, id est, Sacramentis & sacrificiis, quæ non conscientiam & mentem, sed tantum corpus & carnem iustificant, id est, emundant ab immunditia corporali, & irregularitate legali & politica, quæ homines sic immundos arcebat à templo & convictu hominum.

Dices, Iudæi non tantum serviebant Deo in cibis, potibus & baptismatibus, sed etiam in observatione decalogi, & præceptorum tam moralium quam iudicialium.

Dei servitus & cultus apud Iudæos consistebat in observatione præceptorum non moralium, sed cæremonialium.

Respondeo. Id verum est, sed Apostolus hic per *servientem*, intelligit Deum colentem. Servitus ergo hæc non sita est in observatione præceptorum moralium & iudicialium, sed tantùm cæremonialium. In hisce enim consistebat Dei servitus, cultus, & ut græcè est, latria.

Dices Secundò, Iudæi non tantum serviebant Deo cibis & potibus, aliisque cæremoniis externis, sed etiam interna fide, spe & charitate.

Fides, spes, & charitas Iudæorum olim qualis & quā vara.

Respondeo, fuisse aliquos, ut Davidem, Samuelem, aliosque Prophetas, qui hoc facerent; sed hi id non fecerunt virtute legis & iudaismi, sed virtute & gratia Christi, sive Messiæ venturi, in quem credebant & sperabant, eaque ratione pertinebant ad novum testamentum, adeoque filii non tam veteris, quàm novi testamenti erant, uti fusè docet S. August. lib. 3. Contra duas epist. Pelag. cap. 4. Iudaismus enim, uti purus iudaismus est, legemque naturæ (quæ internam Dei dilectionem & cultum dictat) secludit, tantùm præscribebat Iudæis, eiusque dirigebat & cogebat ad cultum Dei externum, ut cæremoniis externis lege Dei præscriptis ritè Deum colerent: internam verò pietatem & spiritum non eis dictabat. multo minus afflabat iudaismus, sed tantum fides & gratia Christi.

Quinam cibi immundi, & potus apud Iudæos.

IN CIBIS ET IN POTIBVS) Cibi immundi & vetiti erant sues, omniaque animalia, quæ non ruminant, aut ungulam non findunt, ut dixi Levit. 11. Sed potus per se & communiter omnibus immundi & vetiti nulli erant, ut notat Chrysostomus per accidens tamen, & certis personis, v. g. Nazaræis, prohibitum erat vinum & sicera, uti & sacerdotibus tabernaculum A ingressuris prohibitum erat vinum. Rursus, si aliquid immundi, putà cadaveris, vas quodpiam mundum contigisset, vas & liquor omnis vase contentus immundus & abiiciendus erat, ut præscribitur Levit. 11. vers. 32. & 33.

VSQVE AD TEMPVS CORRECTIONIS) Id est, usque ad tempus adventus Christi, qui correcturus erat illos ritus legales & carnales, iisque abolitis, eorum loco spiritualem Dei cultum erat inducturus, ut adoraremus Deum in spiritu & veritate, itaque reverà in conscientia iustificaremur & salvaremur. Sic dicuntur corrigi mores iuueniles non ut permaneant, sed ut tollantur, & in meliores ac graviores commutentur. Ita Theophyl. Vers. 10.

Vbique hic pungit legem veterem Apostolus, eamque infirmitatis & defectus arguit, ut illa Hebræis vilescat, utque non mirentur Deum legem à se datam sustulisse, utpote cùm eam tantum usque ad tempus Christi stare & durare voluerit.

CHRISTVS AVTEM ASSISTENS PONTIFEX FVTVRORVM BONORVM, PER AMPLIVS ET B PERFECTIVS TABERNACVLVM] Hactenus explicavit Apostolus tabernaculi fabricam, pontificem, victimas & cæremonias, quasi umbras & typos Christi; nunc eorum allegoriam, per collationem explicat, docetque Christum hisce omnibus adumbratum fuisse, longeque nobilius & excellentius hæc omnia exhibuisse, cum semel ipse Sanctum Sanctorum, id est cælum, per proprium suum sanguinem ingressus est, in eoque residet, quasi noster æternus pontifex.

CHRISTVS AVTEM ASSISTENS] scilicet Patri in cælo. Christus enim post ascensionem in cælum, semper Patri assistit, quasi advocatus noster ad interpellandum pro nobis, ut futura bona nobis impetret, inquit Anselm. toto enim hoc loco urget Apostolus ingressum pontificis in Sanctum sanctorum, ut ex hoc typo euincat Christum, pontifice veteri adumbratum ingressum cælum, assistere Patri tamquam pontificem nostrum, ut semper *appareat vultui Dei pro nobis*. ut ipse ait v. 24.

Vers. 11. Christi allegorica applicatio ad pontificem & sacra Iudæorum.

Verum quia græcè non est, τὸ *Patri*, sed simpliciter παραγενόμενος, id est, factus vel veniens hinc *assistens* idem videtur esse quod accedens, vel potius, postquam venit C & accessit, factusque est pontifex: παραγενόμενος enim est aoristus, quem ut latinè, quantum licet, exprimeret noster interpres, aptè vertit *assistens*, id est existens, iam consistens, & tabernaculo, id est Ecclesiæ, astans & ministrans pontifex; & hoc aptè cohæret cum eo quod sequitur, *introiuit in sancta*, Nam alioqui propriè introire non potest Sancta, qui iam in iis assistit. Significat ergo hic Apostolus, quod Christus accedens & veniens in mundum & carnem, factus & natus sit pontifex, ad hoc ut per sanguinem intraret in Sancta, nobisque æternam redemptionem inveniret. q.d. Christus cum venisset in suum tabernaculum, id est Ecclesiam, in eaque assisteret quasi pontifex futurorum bonorum, non ibi restitit, uti fecerunt pontifices Aaronici, qui toto anno ferè tantum in Sancto ministrabant: Christus enim ex Sancto penetravit in Sancta Sanctorum, illaque nobis omnibus reseravit.

Vnde S. Chrysost. docet Christum fuisse pontificem, non solum in cruce, sed statim ab incarnatione et nativitate sua. Et Theophyl. *Non dixit*, inquit, *Factus & electus*, D *sed, Accedens pontifex, hoc est, in hoc ipsum veniens. Non prius accessit, & deinde casu ita eveniente factus est pontifex sed scopus cur in terram deveniret, pontificatus erat.*

Christus pontifex, non tantùm in cruce, sed statim ab incarnatione & nativitate. Christus non tantùm in cælo, sed etiam in hac vita fuit pontifex. Probatur.

Malè ergo aliqui ex hoc loco imaginati sunt, Paulum velle, quod Christus in hac vita fuerit tantùm simplex sacerdos, ob humilem eius statum et vitam: in cælo verò, utpote iam ingressus in Sancta sanctorum, factus sit pontifex. Christum enim in terris etiam fuisse pontificem, patet.

Primò, quia Christus in terris fuit summus sacerdos legis novæ, ergo fuit pontifex.

Secundò, quia Christus in cruce quasi pontifex totius mundi obtulit se pro toto mundo in sacrificium, omniumque hominum peccata luit et expiavit.

Tertiò, quia Christus instituit nova Sacramenta, novum sacrificium Eucharisticum, novos sacerdotes & pontifices legis novæ. Hæc autem facere nemo potest, nisi pontifex, imò plusquam pontifex.

Quartò,

Quartò, quia Paulus passim in hac epist. & nominatim toto cap. 5. Christum in hac vita vocat sacerdotem, id est pontificem, ut ipse explicat, secundùm ordinem Melchisedec: nam & Melchisedec fuit pontifex æquè ac Aaron, cui opponit Christum pontificem.

Dices, Pontificis veteris proprium erat ingredi in Sancta sanctorum: ergo Christi pontificis proprium est per se, suaque virtute ac merito ingredi in cælum: hujus enim ille erat typus.

Resp. Hæc vera sunt: inde tamen non sequitur, Christum non fuisse pontificem in terra, sed in cælo: imò potiùs contrarium sequitur. Nam sicut pontifex vetus erat pontifex antequam ingrederetur in sancta sanctorum, adeoque in ea ingredi non potuisset, nisi, jam antè fuisset pontifex: ita & Christus non potuisset per se ingredi in cælum, nisi jam antè fuisset pontifex in terris. Adde, alia esse munia pontificis novæ legis, qualis est Christus alia pontificis legis veteris, licet ego pontifex vetus proprium aliud munus non habuerit (dempta consecratione sacerdotum, hæc enim spectabat ad pontificem) quàm semel in anno ingredi in Sancta sanctorum: Christus tamen alia habet munia, ut jam dixi. Verum tamen est, Christum illud munus typicum pontificis veteris, munus, inquam, ingrediendi in Sancta sanctorum, non implesse nisi dum ingressus est in cælum, & hoc tantùm vult docere hic S. Paulus: atque hoc tantùm fortè voluerunt Doctores illi, qui negarunt Christum in hac vita fuisse pontificem.

PONTIFEX FUTURORUM BONORUM] ut futura bona sua oratione & sacrificio nobis mereretur, & impetraret.

Nota Primò. *Futura bona* opponit Apostolus tempori instanti vel præsenti legis v. g. *futura* ergo vocat respectu legis. q. d. Lex habuit Aaronem, suosque pontifices, qui præsentiam & terrena bona nobis impetrarent, spiritualia verò & cælestia bona nobis impetrare non potuerunt; sed hæc bona quasi futura à Christo pontifice expectanda demonstrarunt.

Futura bona quænam hic vocet Apostolus.

Hinc Secundò, *futura bona* vocat remissionem peccatorum, gratiam, virtutes, ac denique gloriam æternam, omnesque dotes & bona tam animæ, quàm corporis, quæ in cælo expectamus: hæc enim propriè *futura* sunt, & vocantur.

PER AMPLIUS ET PERFECTIUS TABERNACULUM] q. d. Pontifex ingressurus Sancta sanctorum transibat per prius tabernaculum, id est per Sanctum; Christus verò per *ampliùs*, græcè μείζονος, id est majus, perfectius & augustius tabernaculum, sive Sanctum transivit, ut ingrederetur Sanctum sanctorum, id est cælum.

Variæ expositiones, quid per amplius & perfectius tabernaculum intelligat Apostolus. Prima. Secunda. Tertia. Quarta.

Quæres, quodnam sit hoc perfectius & excellentius tabernaculum, per quod transivit Christus.

Respondent Primò. S. Thomas & Anselmus; esse cælos inferiores, per quos transitur ad cælum empyreum.

Secundò, Catharinus respond. esse B. Virginem, per quam in hunc mundum transivit Christus.

Tertiò, Theodor. Primat. & Haymo respondent esse humanam naturam Christi, per quam deitas Verbi in hoc mundo quasi transivit.

Quartò, Chrysost. Theophyl. Oecumen. & Ribera respondent esse corpus & carnem Christi. hæc enim est *amplius tabernaculum*, quia in ea est & habitat Deus, Verbum & omnis Spiritus sancti plenitudo: est & *perfectius*, quia majora facit, quàm vetus Mosaicum tabernaculum, & accedentes ad se sanctificat & salvat. Hoc tabernaculum *non est manu factum, neque hujus creationis*; quia caro Christi concepta & formata fuit non opera virili, sed virtute Spiritus sancti, sicuti pontifex primum tabernaculum calcabat, ut in secundum ingrederetur, ita Christus carnem suam quasi calcavit, cùm eam manibus impiorum excarnificandam tradidit: itaque per hoc tabernaculum, putà corpus suum, id est per oblationem corporis sui, &, ut explicans Apostolus subdit, *per sanguinem suum*, ingressus est in Sancta.

Tabernaculum hoc non est corpus Christi.

Hæc expositio satis verisimilis videtur: sed illi obstat, quòd Apostolus sanguinem & carnem Christi non opponat tabernaculo illi veteri umbratico, sed sanguini & carni hircorum & vitulorum, quæ in veteri tabernaculo immolabantur: ait enim, *Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem semel introivit in sancta*. Idque fa-

A ne exigit ipsa rerum natura, juxta quam caro & sanguis Christi, non rectè per tabernaculum, sed rectè per sanguinem & carnem victimarum repræsentatur, cum eaque confertur, eique opponitur quasi antitypus suo typo, quærendum ergo est aliud tabernaculum, in quo Christus se suamque hostiam obtulit, perinde uti Aaronici in suo tabernaculo offerebant suos hircos & vitulos. Secundò, non satis aptè dici potest, Christum per suum corpus, quasi per tabernaculum transisse in cælum, cùm per corpus non transierit, sed in eo manserit, adeoque illud secum in cælos invexerit: ubique enim corpus cum Christo, & Christus cum corpore suo transivit. Rursum tabernaculum quod dicebatur Sanctum inferri & ingredi non poterat in ipsum Sanctum sanctorum: atqui Christi caro ingressa fuit Sanctum sanctorum, id est cælum: ergo caro Christi per tabernaculum quod dicitur Sanctum, repræsentari non potuit in præsenti figura & typo, quo dicitur quod pontifex transiens per Sanctum, & ingrediens Sancta sanctorum, repræsentabat Christum, per suum tabernaculum transeuntem in cælum, in eo enim ponit & fundat hic Apostolus similitudinem & allegoriam suam; ac proinde singula B quæ typo huic inexistunt, antitypo aptè applicari, & congrua, quadam analogia & proportione respondere debent: illud enim requiritur ad hoc ut allegoria sit apta & solida.

Dico ergo, tabernaculum hoc esse Ecclesiam Christi hic in terris collectam, peregrinantem & militantem, quam fundavit ipsemet Christus: de qua dixit c. 8. 2. *Tabernaculum quod fixit Dominus & non homo*. hoc enim idem est cum eo, quod hic dicit, *tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis*, putà non humani artificii & fabricationis, uti erat prius tabernaculum fabricatum à Beseleel: aptè enim tabernaculum repræsentat Ecclesiam, ut dixi v. 3. in qua Christus moriens in cruce se Patri obtulit, quasi victimam pro peccatis hominum: & sicut à Sancto & per Sanctum ibat pontifex in Sancta sanctorum, ita Christus (& nos cum Christo) transivit ab Ecclesia sua hic militante, ad Ecclesiam cælestem & triumphantem, nam cùm constet Sanctum sanctorum significare Ecclesiam cælestem, ut consequenter & appositè loquamur, necessariò dicendum videtur ipsum Sanctum repræsentasse Ecclesiam terrestrem C & militantem. ita Cajetan.

Quinta & genuina tabernaculi amplius est Ecclesia militans hic in terra collecta.

NEQUE PER SANGUINEM HIRCORUM AUT VITULORUM] uti faciebat pontifex Aaronicus, qui ingressurus in Sancta sanctorum, hircum pro peccatis populi, vitulum pro suis peccatis immolabat, eorumque sanguinem inferens in Sancta sanctorum, illo Sancta aspergebat & expiabat, ut patet Levit. 16. Christus verò non hircorum, sed proprio sanguine Ecclesiam expians ingressus est in Sancta. Vers. 12.

SED PER PROPRIUM SANGUINEM INTROIVIT SEMEL IN SANCTA, ÆTERNA REDEMPTIONE INVENTA] Nota τὸ *inventa*, hæc enim vox significat hanc redemptionem fuisse inexspectatam nobis, & à Christo magno studio, dolore & labore partam, quasi gemmam in fundo maris perditam, quæsitam & inventam. Secundò, addit *æterna*, q. d. Levitici sacerdotes singulis annis ingredi debebant Sancta, eaque cum populo expiare, quia eorum expiatio tantùm erat temporanea, putà annua; Christus verò semel in cruce expians peccata omnia totius mundi, ingressus est cælum ibique gloriosus residet & residebit semper, quia unica D oblatione crucis, utpote pretiosissima & efficacissima, meruit nobis & obtinuit redemptionem æternam, id est, quæ nullo tempore deficiet, aut minuetur; sed durabit in æternum, vimque suam exeret in omnia sæcula, ut peccata omnium sæculorum expiet & expurget.

Redemptio Christi nimis pretiosa.

SI ENIM SANGUIS HIRCORUM ET TAURORUM, ET CINIS VITULÆ ASPERSUS INQUINATOS SANCTIFICAT AD EMUNDATIONEM CARNIS) Nota. Jusserat Dominus Numer. 19. vitulam, sive vaccam rufam comburi, & combustæ cineres asservari ad expiationem immundorum. Hoc autem ritu fiebat hæc expiatio: cineres hos injiciebant in hydriam, vel vas aliud plenum aqua viva, v. g. fontana, deinde alius quispiam mundus hac aqua aspergebat immundum, itaque expiabatur, sed ita, usque ad solis occasum adhuc immundus censeretur. Vers. 13.

Cæremonia & ritus expiandi immundum cinere vitulæ rufæ.

Un-

Unde secundò, hic *cinis non sanctificabat inquinatos ad emundationem* conscientiæ, sed tantùm *carnis*, quia non expiabat peccatum, sed tantùm tollebat immunditiam legalem contractam ex contactu cadaveris aut alterius rei immundæ: ideoque ab Apostolo hic vocatur carnis vel carnalis immunditia: quia videlicet non conscientiam, sed carnem & hominem externum tantùm afficiebat, ut censeretur immundus, ideoque arceretur officiis divinis & templo.

Aqua cineralis typus fuit sanguinis Christi & aqua benedicta.

Allegoricè, hæc aqua cineralis & lustralis typus fuit sanguinis Christi, ut hic insinuat Apostolus; rursum typus fuit aquæ lustralis sive benedictæ, qua utimur in Ecclesia ad expiationem peccatorum venialium; nam, ut rectè argumentatur Alexander I. Pontifex, qui fuit sextus à S. Petro epist. 1. ad omnes orthodoxos: *Si cinis vitulæ aspersus populum sanctificabat atque mundabat, quanto magis aqua, quæ sale aspersa, divinisq; precibus sacrata est, populum sanctificat atque emundat?*

Vers. 14. QVANTO MAGIS SANGVIS CHRISTI, QVI PER SPIRITUM SANCTUM SEMETIPSUM OBTULIT IMMACULATUM DEO?] *Per Spiritum sanctum*, id est, Spiritu sancto eum movente & incitante, ad se sponte sua offerendum Patri, pro peccatis nostris. Nonnulli codices Græci habent, διὰ πνεύματος αἰωνίου, id est, per Spiritum æternum: & ita legit Theodor. & Syrus. Verùm Chrysost. & alii legunt uti Noster legit *per spiritum sanctum*. Notat Ribera hæc accipi posse de Spiritu tam creato, quàm creatore, eò quòd desit in Græco articulus, qui addi solet Spiritui creatori. q. d. *Per Spiritum sanctum*, id est per sanctitatem spiritus sui, qua omnium hominum salutem sitiebat Christus, obtulit se pro eis Deo Patri. Verùm meliùs hic accipias Spiritum creatorem; ille enim in Græco sæpè non habet articulum, illeque propriè intelligitur, cùm dicitur Spiritus sanctus; ac denique ille est, cui uti Christi conceptio, ita & oblatio ac redemptio, omnisque sanctificatio nostra, tamquam primo omnis gratiæ & sanctitatis fonti tribuenda est.

Spiritus creator, non creatus hic intelligendus.

Servo Dei fugienda peccata quasi cadavera.

AD OPERIBUS MORTUIS] Id est, à peccatis, quæ fœtida sunt coram Deo, uti cadavera, quæque inquinant animam se tangentis, sicut cadavera in lege veteri tangentis se corpus inquinabant; qua de re vide Chrysost. hic in morali homil. 15.

Vers. 15. AD SERVIENDUM DEO VIVENTI] q. d. Christus emundat nos à peccatis, quæ sunt opera mortua, non tantùm ut simus mundi, sed etiam ut simus vivi, ac vivaci spiritu Deo viventi serviamus. Insinuat Apostolus eum qui Deo viventi servire cupit, planè fugere debere peccata, quasi opera mortua, quæ Deo viventi ex diametro repugnant.

Christus ob causas duas mediator novi testamenti.

ET IDEO NOVI TESTAMENTI MEDIATOR EST] Nota τὸ *ideo*: dat enim causam cur Christus mediator sit; quia scilicet, uti præcessit, ingressus in Sancta, æternam redemptionem nobis invenit & peperit, dum sanguine suo emundavit conscientiam nostram ab operibus mortuis.

Nota. Christus est mediator novi testamenti sive fœderis & pacti inter Deum & homines Christianos initi. Primò, quia Christus novum hoc fœdus inter Deum & homines conciliavit, & utramque partem, scilicet tam Deum, quàm homines, in hoc fœdus deduxit & adunavit. Sic ferè & Moses dicitur Mediator veteris testamenti, Deut. 5. quia internuntius fuit, interpres & quasi conciliator fœderis inter Deum & Hebræos.

Secundò, quia Christus sua vita, passione & morte meruit à Deo hoc novum fœdus, omniaque bona, quæ Deus hominibus hoc fœdere promittit, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, gloriam & hereditatem æternam: horum ergo omnium mediator est Christus, quia hæc omnia nobis à Deo impetravit & conciliavit. Unde hoc mediatoris opus & officium explicans Apostolus subdit. *Ut morte intercedente, in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hereditatis.*

Christus etiam institutor, testator & conditor novi testamenti.

Dices, Christus est novi testamenti institutor, conditor, &, ut Apostolus ait v. 16. *testator*: ergo non est illius mediator.

Respondeo, negando sequelam: utrumque enim verum est; nam Christus ob causas jam dictas est mediator novi testamenti, quatenus scilicet tamquam medius intercessit, ut tam Deum quàm homines in novum hoc fœdus redigeret & colligaret. Est etiam Christus novi testamenti conditor & testator, quia vice Dei & tamquam legatus à Deo missus novum hoc testamentum condidit & instituit: omnia enim illi in manus dedit Pater, ut quidquid Christus circa hoc fœdus statueret & sanciret, ipse ratum haberet. Christus enim in hoc fœdere peregit omnia, egitque tam partes Dei quàm hominum: quatenus partes Dei egit, fuit hujus fœderis conditor & testator; quatenus partes hominum egit, fuit hominum advocatus, interpres & legatus; quatenus verò inter Deum & homines medius & conciliator intervenit, eatenus fuit mediator.

Christus dimidiatus est hominum & Dei natura, & officio.

Unde Syrus, pro *mediator* vertit, מציעיא *mesaia*, id est, dimidiatus factus tum natura, quia scilicet Christus media sui parte fuit homo, media Deus; tum officio, quia scilicet Christus partim Dei, partim hominum in hoc fœdere partes egit, seque medium constituit inter culpam & pœnam nostram, & inter Patris offensam, læsamque justitiam. Christus enim ita egit hominum clientum suorum causam, ut tamen Dei Patris justitiam tueretur, ut scilicet hominum peccata inulta non sineret, sed illa suo sanguine & morte lueret, itaque Patris justitiæ læsæ satisfaceret.

Judæi perperam scandalizati in morte & passione probrosa Messiæ.

UT MORTE INTERCEDENTE, IN REDEMPTIONEM EARUM PRÆVARICATIONUM, QUÆ ERANT SUB PRIORI TESTAMENTO] Offendebantur Hebræi passione & morte Messiæ tam probrosa, putabantque quòd Messias semper vivere, secumque manere deberet. Unde Judæi ad Christum Joan. 12. 34. *Nos*, inquiunt, *audivimus ex lege, quia Christus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis?* Legem vocant S. Scripturam, putà psalm. 109. 4. *Tu es sacerdos in æternum*, hinc eis hic demonstrat Apostolus, mortem hanc non fuisse probrum Christo, sed gloriam, utpote quæ Christum fecerit mediatorem & redemptorem, quæque peccata nostra sua virtute expiarit, atque vitam & hereditatem æternam nobis conciliarit; idque ita exigente & flagitante Patris justitia, quasi Pater Filio dixerit: Si vis me hominibus parcere, ò Fili, qui tam graviter in me peccarunt, necesse est ut tu pro eis moriaris, sanguinemque tuum profundas: quia justitiæ meæ, legique & decreto meo æterno de puniendo peccato satisfieri volo. Filius verò idipsum acceptavit, & summo jure ad teruncium usque cuncta nostra debita Patri persolvit; fecitque ut sine metu & nudo (quod ajunt) capite, coram Deo & angelis ambularemus, atq; animos, spesque nostras in Deum erigeremus.

Christus expiator & redemptor nō tantùm novi testamenti, sed etiam veteris & legis naturæ.

IN REDEMPTIONEM PRÆVARICATIONUM, QUÆ ERANT SUB PRIORI TESTAMENTO] Ostendit Hebræis veteris testamenti infirmitatem, & necessitatem novi, ac consequenter & mortis Christi. q. d. Christus non tantùm redemit & expiavit peccata sui populi & testamenti, sed & veteris, vestrique, ò Hebræi, populi & testamenti; nec enim vestrum testamentum & sacrificia expiare poterant vestra peccata, sed tantùm signa erant & figuræ sacrificii & testamenti Christi, qui sua morte & sanguine redempturus erat & expiaturus omnia omnium hominum peccata, tam novi testamenti quàm veteris, ac consequenter & legis naturæ, quæ utroque testamento infirmior & imperfectior erat.

Finis mortis & mediationis Christi.

REPROMISSIONEM ACCIPIANT, QUI VOCATI SUNT, AETERNAE HEREDITATIS] Hic est finis mortis, redemptionis & mediationis Christi, totiusque novi testamenti, à Christo instituti, ut scilicet adipiscamur æternam hereditatem per Christum promissam. Pro *repromissionem*, græcè est ἐπαγγελίαν, id est promissionem: primam enim promissionem æternæ hereditatis meruit, impetravit & conciliavit nobis Christus, tum quia meruit sua sanctitate, obedientia & morte à Deo Patre, ut ipse nobis propter Christum promitteret æternam hereditatem; tum quia eadem ratione meruit nobis hujus promissionis executionem & donationem, ut scilicet reipsa cernamus & nanciscamur hanc æternam hereditatem nobis propter Christum promissam.

Vocati tam ii qui sub veteri testamento, quàm qui sub novo.

Nota. *Vocatos* vocat tam eos qui sub veteri erant, quàm qui sub novo sunt testamento. Rursum τὸ *vocati* potest cohærere cum *æternæ hereditatis*: nam ut dixi Roman. 1. 1. τὸ *vocati* est substantivum, q. d. Vocatitii æternæ hereditatis, id est, ut Syrus vertit, [Syriac] *etKerio leia retuta dalalam*,

dolalum, id est, vocati & pertinentes ad hereditatem sæcularem, vel æternam. Simplicius tamen referas τὸ *æternæ hereditatis*, ad repromissionem: q. d. Ut qui vocati sunt accipiant repromissionem æternæ hereditatis, id est, ut vocati accipiant æternam hereditatem sibi promissam, ad quam vocati sunt.

Vers. 16. UBI ENIM TESTAMENTUM EST, MORS NECESSE EST INTERCEDAT TESTATORIS] Hoc est argumentum Apostoli, quo probat Hebræos non debere offendi morte & cruce Christi, utpote necessaria nobis, nostræque saluti; ubicumque est testamentum, ibi ut testamentum vim suam sortiatur, necesse est ut morte testatoris confirmetur & sanciatur, adeoque necesse est ut moriatur testator: atqui Christus novum testamentum nobis condidit, estque novi testamenti mediator & conditor: ergo necesse fuit Christum mori, ut morte sua sanciret & confirmaret novum hoc suum testamentum.

Christi mors necessaria ad novi testamenti confirmationem.

Vers. 17. TESTAMENTUM ENIM IN MORTUIS CONFIRMATUM EST) *In mortuis*, id est, mortuis testatoribus, vel post mortem testatorum suum demum ratum & confirmatum est testamentum. nam in vivis, seu quandiu vivunt testatores, possunt semper testamentum suum mutare & revocare, cùm alia pacta & donationes inter vivos facta, mox ut facta & inita sunt, hoc ipso rata & firma sint, nec rescindi aut revocari possint. Nam *testamentum* (ut dicitur l. 1. ff. de testamentis) *est voluntatis nostræ iusta sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit*.

Vers. 18. UNDE NEC PRIMUM QUIDEM SINE SANGUINE (victimarum Exodi 24.) DEDICATUM EST) q. d. Ut *primum*, id est, vetus testamentum significaret secundum, id est, novum testamentum, quod scilicet morte testatoris Christi confirmatum est; hac de causa debuit primum hoc testamentum, instar testamenti propriè dicti, morte & sanguine victimarum sanciri, ut significaret morte Christi sanciendum esse secundum sive novum testamentum. Verum sicut primum, sive vetus hoc testamentum typicum erat, ita typicam habuit mortem testatoris, scilicet mortem & sanguinem victimarum, quæ repræsentabat mortem testatoris tum Dei, tum Christi, ut pluribus dicam vers. 20.

Utrumque testamentum sanguine sancitum, confirmatum, consecratum.

Nota: Pro *dedicatum est* Syrus vertit, [Syriac] *estarrat*, id est, confirmatum fuit, robur suum accepit, ita & Chrysost. cum suis Græcè est ἐγκεκαίνισται, id est initiatum est, initium sumpsit, sui novitatem, & exordium accepit. Verùm quia in rebus sacris hoc initium sumebatur à sacro aliquo & solemni sacrificio ritu & cæremoniis, quibus res quasi sacrabatur, Deoque & sanctis usibus dedicabatur: hinc ἐγκαινίζειν in sacris significat consecrare & dedicare: unde encænia vocantur festa dedicationis & consecrationis templi, ita & hic Paulus vetus testamentum quasi sacrum sanguine victimarum non tantùm inchoatum & quasi inauguratum, sed & dedicatum, id est consecratum esse dicit.

Consecrare, initiare, inaugurare, dedicare eadem sunt.

LECTO ENIM OMNI MANDATO LEGIS A MOY-
Vers. 19. SE UNIVERSO POPULO, ACCIPIENS SANGUINEM VITULORUM ET HIRCORUM CUM AQUA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO, IPSUM QUOQUE LIBRUM ET OMNEM POPULUM ASPERSIT] Nota. Moses vice Dei fœdus cum populo initurus, prælegit populo leges Dei sibi datas quæ recensentur à c. 20. Exodi usque ad c. 24. hæ enim leges erant conditiones fœderis, quod Deus cum Hebræis sancire volebat: populus suo silentio acceptans & annuens hisce legibus fœdus cum Deo iniit, illudque victimarum sanguine sancitum est.

Nota Secundò. Hunc sanguinem victimarum partim in altare partim in populum sparsit Moses Primò, ut significaretur eum qui fœdus hoc violaret, simili modo sanguine suo & morte violatam fœderis fidem luiturum; altare enim Deum repræsentabat. De hoc fœderum ritu plura dixi 1. Cor. 11. 25. Secundò, quia fœdus hoc, ut dicam vers. 20. simul quasi testamentum erat Dei typusque erat novi testamenti, quod Christus in ultima cœna & in cruce condidit. Hinc sanguis hic in altari aspersus repræsentabat symbolicè quasi sanguinem & mortem testatoris Dei: morte enim sancitur testamentum & ultima voluntas testatoris. Rursum sanguis in populum aspersus significabat sanguinem Christi in nos aspersum, cujus aspersione à peccatis omnibus eluimur hoc enim sanguine suo & morte sancivit Christus suum novum testamentum, omniaque bona illo promissa nobis meruit & impetravit.

Sanguis victimarum spargebatur in altare & populum, idque ob tres causas.

CUM AQUA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO] Hæc omnia, uti & hircorum immolationem omisit Moses Exodi 24. quia succinctè hæc narrat: Apostolus verò partim instinctu Spiritus sancti, partim ex consuetudine ritus legalis, quam in lustrationibus ejusmodi usurpari solitam tum ex S. Scriptura, tum ex ipsa praxi didicerat, hæc ipsa supplevit & expressit. Nam aquam sanguine misceri solitam in sacris aspersionibus, patet Exodi 12. 22. Idem patet de cocco, sive lana coccinea atque hyssopo, Num. 19. v. 6. & 18.

Quædam cæremonialia habet Paulus quæ Moses omisit in Exodo.

Rursum, cum vitulis oblatos quoque fuisse hircos, patet, quia hircus, utpote suo fœtore aptè peccatum repræsentans, offerri solet pro peccato, ut patet Levit. 9. vers. 3. & 15. Hirci ergo hi in fœdere & testamento Mosaico pro peccatis populi immolati significabant Christum in cruce pro peccatis totius mundi immolandum: qua immolatione sancitum est novum Christi testamentum.

Hircus cur oblatus pro peccato.

Nota. In priscis Hebræorum lustrationibus aqua sanguini adhibebatur, ne sanguis concresceret, sed fieret liquidior & sparsilis, adeoque aspersioni in tantum populum idoneus. Rursum allegoricè hæc aqua & sanguis victimarum figura erant & typus sanguinis & aquæ ex latere Christi effluentis, ac consequenter typus erant baptismi & Eucharistiæ. aqua enim baptismum, sanguis Eucharistiam repræsentat.

Sensus allegoricus lustrationum.

Secundò, in lustrationibus adhibebatur lana coccinea & hyssopus, ut ex eis fieret aspergillum: ad hoc enim peridonea sunt, tum ob suam densitatem, tum ob vim retentivam quam habent: sunt enim humoris bibula, æquè ut spongia Rursum allegoricè lana significat candorem & innocentiam Christi, sive carnem Christi, per se candidam, sed ob peccata nostra coccineam, id est, sanguine passionis rubricatam.

Hyssopus verò typus erat charitatis & gratiæ Christi: est enim hyssopus natura sua calidus, unde servit mysterio, suoque calore & fervore Spiritus sancti ardentissimos æstus, quibus ignescunt piorum mentes, denotat.

Hyssopus typus humilitatis & charitatis.

Secundò, hyssopus typus erat humilitatis humanitatis Christi, per quam Deus nostram superbiam aliaque peccata sanavit. Est enim hyssopus herba humilis, &, ut docet Dioscorides lib. 3. c. 28. medetur pulmonis tumori, qui superbiæ est symbolum, ut annotavit Rupert.

IPSUM QUOQUE LIBRUM ET OMNEM POPULUM ASPERSIT] Nec hoc habet Moses, sed supplet Paulus. Hebræi per hunc librum intelligunt Genesim. Sed an Genesis tunc à Mose conscripta fuerit, valdè incertum est. illud certum est, hunc librum non fuisse Genesim, sed Exodum, id est, leges Mosi & populo à Deo datas, à cap. 20. Exodi usque ad c. 24. quas Moses in libro conscripsit, indeque populo prælegit. hæ enim leges erant conditio fœderis inter Deum & populum ineundi. patent hæc omnia Exodi 24.

Liber aspersus erat non Genesis, sed Exodus.

Quæres, Cur librum ipsum sanguine victimarum aspersit Moses.

Respondeo Primò, ut significaret uti fœdus hoc, ita & leges fœderis hoc libro contentas esse sanctas & inviolabiles, adeoque hoc sanguine tam leges, quam fœdus ipsum sanciri. Secundò, ut significaret eum qui leges hasce violaret, hanc violationem sanguine suo & morte luiturum. Tertiò, ut significaret legem per se infirmam esse ad expianda peccata contra legem admissa, adeoque ad hoc faciendum indigere sanguine non tam victimarum, quàm Christi, quem sanguis hic victimarum repræsentabat. Sanguine enim & gratia Christi aspersi non tantùm à peccatis omnibus contra legem admissis expiamur; sed & deinceps ad totam legem servandam & perficiendam corroboramur & accendimur.

Ob tres causas liber sanguine aspersus.

DICENS (scilicet Moses) HIC SANGUIS TESTAMENTI, QUOD MANDAVIT AD VOS DEUS] Citat Apostolus Exodi c. 24. 8. Vers. 20.

Obiicies, Ibi dicitur, Hic est sanguis [Hebrew] *berit* id est *fœderis*: ergo malè Paulus hoc loco vertit dicens, *hic est sanguis testamenti*, quod scilicet morte testatoris confirmatur: nam alia pacta & fœdera non confirmantur morte paciscentium, uti vetus pactum Dei cum Hebræis, de quo

loqui-

loquitur Moses cap. illo 24. Exodi v. 8. non fuit confirmatum morte Dei aut Hebræorum paciscentium; quomodo ergo Paulus hic ad valorem testamenti hujus adeò urget mortem testatoris.

Erasmi, Calvini, Bezæ sententia de auctoritate & auctore huius epistolæ.

Ob hoc argumentum Erasmus & Cajetanus censent hanc epistolam non esse canonicam, sed incertæ & dubiæ fidei & auctoritatis: Calvinus verò censet eam non esse S. Pauli: Beza denique asserit eam non hebraicè, sed græcè esse scriptam, eò quòd Hebræum בְּרִית *berit*, non nisi fœdus significet, Græcum autem διαθήκη, tam testamentum, quàm fœdus significet: hoc autem loco cùm juxta Hebræum vertendum esset, Fœdus, auctor hujus epistolæ vertetit, *testamentum*.

Aliquorum Catholicorum sensus.

Imò Catholici nonnulli putant Paulum hic rhetorum more ludere in voce διαθήκη, ut, cùm sciret illam Exodi 24. 8. significare pactum, utpote cùm ibi respondeat Hebræo בְּרִית *berit*, id est pactum, hic tamen eamdem accipiat pro testamento. Verùm sic Paulus ex amphibologia vocis διαθήκη, sophisticum argumentum necteret falleretque, dum fœderi & pacto cuilibet tribuit id quod erat testamenti, scilicet ut morte testatoris confirmetur.

Pro responsione, Nota Primò, Septuag. Hebræum *berit* passim vertere διαθήκην, quod propriè testamentum significat, uti vertit noster Interpres; hinc in Scripturis hæc tria, scilicet Hebræum, *berit*, Græcum διαθήκη, & Latinum *testamentum* idem significant.

בְּרִית διαθήκη & testamentum idem significant.

Testamentum hebraicè, latinè & græcè dupliciter accipitur.

Rursum hæc tria dupliciter accipiuntur, Primò generatim, pro quovis fœdere, pacto & promissione, uti docet S. Hieron. in cap. 3. ad Galat. & S. August. in Genesin, locutione 94. Sic capitur passim cùm dicitur novum vel vetus testamentum, id est, nova vel vetus Dei ordinatio, dispositio, promissio, (quæ alibi dicitur Dei misericordia & veritas) novum vel vetus pactum & fœdus inter Deum & homines initum cum conditione servandæ legis Dei; hoc enim est Dei cum hominibus pactum: Ego Deus stipulor & promitto quòd ero vobis ò homines, Deus & pater, vosque mihi eritis filii & heredes si legem meam servetis. Sic *testamentum* pro fœdere accipitur Genes. 9. 13. psal. 54. 21. psal. 88. v. 4. & 29. psal. 105. 45. & alibi sæpè. Secundò, hæc tria specificè accipiuntur pro fœdere testamentario, vel promissione testamentaria, quæ maximè firma & certissima est, id est, pro testamento & ultima voluntate, sive dispositione testatoris, hanc enim propriè significat Græcum διαθήκη, & Latinum *testamentum*: Hebræum quoque בְּרִית *berit*, cùm pactum quodlibet significet, rectè etiam testamentum sive pactum testamentarium, quod extremum & firmissimum est, significat per synecdochem, qua genus pro specie, præsertim perfectissima & nobilissima, accipi solet.

Formula stipulationis Dei.

Testamentum novum & vetus utroq; modo est verè testamentum

Nota Secundò, tam vetus Mosis, quàm novum Christi testamentum, utraque significatione & utroque modo jam dicto fuisse testamentum. De novo patet: Primò enim novum testamentum fuit novum fœdus Dei cum hominibus per Christum initum. Secundò, quoque novum testamentum fuit propriè dictum testamentum sive fœdus, testamentarium & mortuarium: tum quia voluit Deus ad peccata nostra justa satisfactione expianda, ut promissiones novi testamenti de peccatorum remissione, gratia & gloria, sive hereditate cælesti nobis danda, sancirentur morte Christi testatoris: tùm quia, ut hæc nobis darentur, fuit ultima, summa, certissima & firmissima voluntas & promissio Christi, ut hic satis significat Apostolus. Hoc est ergo Christi novum pactum & testamentum: Ego Christus vice & nomine Dei Patris promitto tibi, ò Christiane, peccatorum veniam, Dei gratiam & amicitiam; ac tandem regnum cælorum, sub hac conditione, si mihi credas, obedias, & mandata mea usque in finem vitæ serves & impleas; quæ conditio exprimitur à Christo, Matth. 19. 17. Joan. 17. v. 20. & 24.

Formula pacti & testamenti Christi.

Nota Tertiò. Hoc fuit vetus Mosaicum pactum & testamentum, ut satis colligitur ex Exodi 24. 3. Ego Deus vobis ò Hebræi, promitto meam opem, benevolentiam & protectionem; legoque vobis regnum & hereditatem quietam & fertilem in terra Chanaan; si leges meas, cæremonias & judicialia præcepta servaveritis.

Formula antiqui testamenti & fœderis.

Unde patet, etiam hoc vetus fœdus, & testamentum utraque significatione & utroque modo jam dicto fuisse διαθήκη, & testamentum. De priore patet: est enim

Vetus fœdus fuit pactum conditionatum & testamentum typicum.

A pactum cum conditione, ut patet ex formula pacti jam data. De posteriori significatione & modo probatur; quia vetus hoc Mosis fœdus fuit testamentum typicum, sive typus testamenti novi; & hereditas sive regnum Chanaan veteri testamento promissum, typus fuit regni cælorum, quod in novo testamento promittitur. Rursum, mors victimarum, quibus sancitum fuit vetus testamentum, Exodi 24. typus fuit mortis Christi testatoris, qui sua morte & sanguine sancivit novum testamentum & ultimam voluntatem suam, uti hic explicat Apostolus.

Respondeo ergo & dico, Mosen, cùm dicit Exodi 24. *Hic est sanguis fœderis*, intellexisse fœdus testamentarium, sive testamentum typicum jam dictum: sicque rectè Apostolum fœdus illud Mosaicum interpretari hic per testamentum, quia verè fuit testamentum, scilicet typicum; totum enim vetus testamentum, omniaque quæ in illo facta sunt, erant umbra & typus Christi, rerumque futurarum in novo testamento, adeoque totus scopus & finis veteris testamenti erat adumbrare & præfigurare Christum, ejusque novum testamentum: ita ut totius veteris testamenti ratio, conditio, natura & institutio non B fuerit alia, quàm hæc, ut scilicet esset figura & repræsentatio Christi & novi testamenti. Cùm ergo novum Christi testamentum fuerit propriè dictum testamentum, quod morte testatoris, putà Christi, confirmatum est: sequitur & vetus testamentum fuisse typum novi testamenti propriè dicti, ac consequenter ipsum quoque vetus fuisse typicum testamentum, mortuarium & propriè dictum; qualis enim est res in se, talis est & typus ejus in repræsentatione; cùm itaque novum testamentum in se sit testamentum propriè dictum, sequitur & vetus testamentum, quod novi fuit typus, in repræsentatione, sive typicè, fuisse testamentum propriè dictum.

Resp. ad arg. Erasmi, Calvini & Bezæ contra auctoritatem huius epist.

Vetus testamentum fuit testamentum mortuarium propriè dictum, idq; ob tres rationes. Prima.

Fuit ergo vetus testamentum mortuarium & propriè dictum, Primò, ob generalem rationem quam affert S. Augustin. in cap. 3. ad Galat. v. 17. ubi sic ait: *Omnis Dei promissio & fœdus etiam ad dandum bona terrena*, v. g. terram Chanaan Hebræis, *dici potest testamentum, quia quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad sanciendum sua fœdera & promissa.*

C Secundò, ob propriam & specialem rationem, quia scilicet hoc Dei pactum cum priscis Hebræis erat apud Hebræos illos maxima, summa & ultima Dei voluntas, ac sanciebatur morte victimarum, quas Deus, quia mori non potest, pro se quasi morti addicebat, ut earum morte ultimam suam voluntatem quasi testator sanciret. Sic enim hoc vetus Dei testamentum speciem quamdam habebat testamenti propriè dicti & ultimæ voluntatis, quæ sancitur morte testatoris, dum pro Deo testatore immortali moriuntur victimæ Deo consecratæ, quibus hoc testamentum sancitur: quod ut significaret Moses, partem sanguinis victimarum fudit super altare, Exodi 24. altare enim hic Deum repræsentat. Deus ergo hic suo quasi sanguine aspersus, itaque suo quasi sanguine testamentum hoc obsignare & confirmare videbatur; & hoc est quod hic significat Apostolus, cùm ait; *Unde nec primum* (Mosaicum) *quidem sine sanguine dedicatum est.*

Secunda.

Tertiò, maximè propriè & genuinè ad mentem Apostoli, vetus testamentum fuit mortuarium, sed D umbraticum & typicum, uti jam cœperam dicere, quia vetus testamentum umbra, typus & repræsentatio fuit novi testamenti Christi, propriè dicti. Unde sicut novum testamentum Christi testatoris morte, ita vetus victimarum Dei mactatione, quasi typica Dei & Christi morte sancitum fuit: ut hoc ipso vetus testamentum significaret novum testamentum reali Christi morte sanciendum esse. Hanc esse genuinam mentem Apostoli, patet ex vers. 23. ubi concludens ait: *Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his* (morte & sanguine victimarum) *mundari: ipsa autem cælestia melioribus hostiis* (putà morte & sanguine Christi) mundari *quàm istis*, q. d. Vetus testamentum, quia typus erat novi & cælestis testamenti, quo animæ à peccatis expiantur, hinc typicis hostiis, morte scilicet & sanguine animalium, sancitum fuit: novum verò Christi testamentum, utpote solidum, sublime & cæleste, quodque animas

Tertia.

Veteris & novi testamenti magna concordia & similitudo.

ipsas à peccatis expiat & expurgat, non nisi nobilissimo Christi sanguine & morte sanciri potuit. Et hoc est quod dixit v. 12. *Christum non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiisse semel in sancta, æterna redemptione inventa*; rursum quòd *sanguis hircorum & cinis vitulæ sanctificat carnem, Christi* verò *sanguis emundat conscientiam ab operibus mortis*. Hæc enim mundatio & remissio peccatorum est præcipuum quoddam bonum, quod Christus suo testamento nobis legavit, suaque morte & sanguine obsignavit & tradidit. Denique hunc esse Apostoli sensum patet ex eo, quòd ipse toto hoc capite, adeoque tota epistola urget & explicat ea, quæ facta sunt in veteri testamento, fuisse umbras & typos Christi & rerum quæ sunt in novo testamento: ergo multò magis urgere debuit ipsum vetus testamentum, ejusque institutionem & sanctionem fuisse typum novi testamenti propriè dicti ac consequenter ostendere, vetus quoque testamentum typicè & repræsentativè fuisse testamentum propriè dictum.

Atque hæc est causa, cur Septuag. Exodi 24. 8. & alibi, Hebræum *berit* non vertant, fœdus vel pactum, sed διαθήκην, id est testamentum, ut scilicet, innuant fœdus hoc Mosaicum fuisse testamentum typicum & figurativum testamenti novi, quod Christus testator sua morte obsignavit.

Hac eadem de causa novum & vetus instrumentum, communiter non novum aut vetus fœdus, vel pactum, sed testamentum nuncupare solemus. Idem faciunt Græci; quin & Syrus in textu Syriaco S. Scripturæ retinuit vocem Græcam διαθήκη, id est testamentum, habet enim דיתיקי *diatiki*: nam apud Judæos & Syros post Alexandri & aliorum Græcorum imperia, Græca lingua ita usitata & trita fuit, ut multa vocabula ex Græco in Syrum transierint, ut ἀγρὸς in אגורסא *agursa*, Matth. 27. 8. βουλευτὴς in בולוטא *buleuti*, Marci 15. 43. Sic *Evangelium*, *Kephalaion*, *namusa*, à νόμος, id est lex, aliaque multa à Græcis ad Syros traducta sunt. Idem patet ex Philone, Iosepho & S. Justino Martyre, qui licet Hebræi essent, græcè tamen peritissimi fuerunt, citantque Scripturam non Hebræam, sed Græcam Septuag. interpretum, quasi tunc vulgatissimam & celeberrimam. Addit Matthæus Galenus, Paulum syriacè scripsisse hic *diatiKi*, qua voce Hebræum *berit* reddunt & vertunt Sept. Exodi 24. 8. Putat enim ipse textum Syriacum, qui extat in Bibliis Regiis, esse autographum Pauli. Sed id mihi non est verisimile, ob rationes quas attuli initio hujus epistolæ.

In Scripturis multa vocabula Græca in Syrũ transiere textũ.

Paulus syriè scripsisse diatiKi putandùm aliquot.

Quartò, aliam explicationem & causam, cur pro τῷ *hic est sanguis fœderis*, uti habet Moses Exodi 24. Paulus v. 20. vertit. *Hic est sanguis testamenti*, adeoque cur vetus fœdus Paulus vocet & interpretetur testamentum mortuarium, & propriè dictum, dat hic n. 82. & seqq. Franc. Ribera, Quia, inquit, vetus testamentum licet explicitè promitteret Judæis bona terrena, tamen implicitè sub eis promittebat bona cælestia & cælestem hereditatem, & eatenus non tantùm novum, sed & vetus testamentum sancitum fuit morte testatoris Christi: nec enim bona cælestia cuiquam Sancto veteris testamenti obtigerunt, nisi post & per mortem Christi, quam figurabat sanguis victimarum effusus in institutione veteris testamenti, Exodi 24. Sicut enim in illo veteri testamento per terram promissam filiis Abrahæ, promittebatur cælestis hereditas, ita sanguine victimarum promittebatur sanguis Christi, per quem illa danda erat. Verùm hoc sensu Christus mediator & testator esset veteris testamenti; cùm tamen Apostolus asserat tantùm novi testamenti Christum esse mediatorem. Rursum, Apostolus hic docet morte & sanguine Christi tantùm novum testamentum esse sancitum, morte verò victimarum sancitum, esse vetus, utpote terrestre, imperfectum, infirmum, & explicitè temporalia tantùm bona promittens & largiens; ergo satis insinuat morte Christi non esse sancitum vetus testamentum; perpetuò enim hac epistola opponit & anteponit novum testamentum veteri, hocque ab illo elisum & exclusum esse docet. Tacitè tamen hunc sensum & causam innuit Apostolus, cùm ait Christum esse mortuum, *in redemptionem earum prævaricationum, quæ erant sub priori testamento, ut repromissionem accipiant æternæ hereditatis*. Ubi satis insinuat non tantùm novi testamenti filios, sed & patres veteris testamenti vocatos esse ad æternam hereditatem, eamque illis promissam, sed ita, ut non per Mosen, sed per

Vetus testamentum implicitè promittebat bona cælestia quomodo Christi morte confirmatum.

Christus utriusque testamenti testator & mediator.

Christum, nec per vetus, sed per novum testamentum esset danda & exhibenda. Atque hac ratione Christus explicitè quidem novi testamenti, implicitè tamen veteris quoque fuit mediator & testator, ut docet Lactant. l. 4. c. 20. Hanc ergo quartam expositionem implicitè insinuat Apostolus: verùm quia tertiam non tantùm implicitè, sed & explicitè tradit & perurget, hinc tertia jam data maximè videtur genuina & ex mente Apostoli, ut dixi.

QVOD MANDAVIT] Id est quod ordinavit, disposuit, &, ut hebraicè est, כרת *carat*, id est, pepigit vobiscum Deus. Sic enim Hebræi omnem Dei ordinationem & dispositionem vocant Dei mandatum & præceptum; ut cùm David dicit 2. Reg. 16. v. 10. *Dominus præcepit ei* (Semei) *ut malediceret David; præcepit*, id est, ordinavit & statuit permittere Semei, ut suam virulentiam & maledicentiam in me evomat, eamque disponit & ordinat ad mei meorumque peccatorum punitionem. Sic Deus dicit Eliæ 3. Reg. 17. 4. *Præcepi corvis ut pascant te: præcepi*, id est, ordinavi & ordinatione mea efficiam ut corvi pascant te. Rursum propriè, *quod mandavit*, id est, cujus fœderis scilicet conditiones & leges à vobis ò Hebræi, servari mandat & jubet Deus.

Omnis Dei ordinatio, dispositio, permissio, apud Hebræos vocatur mandatum.

ETIAM TABERNACULUM ET OMNIA VASA MINISTERII SANGVINE SIMILITER ASPERSIT] Hoc ipsum rursum omisit Moses, supplet tamen Paulus; itaque factum esse docet Joseph. l. 3. Antiq. c. 9. VERS. 21.

Nota. Aspersio facta est non eo tempore, quo Deus cum Hebræis fœdus iniit: tunc enim necdum fabricatum erat tabernaculum; sed postea facto, erecto & dedicato tabernaculo.

Secundò, ministerium hic sacrum intelligit, quo ministrabant Deo in victimis & oblationibus; hoc enim significat Græcum λειτουργίας.

Tertiò, hac aspersione sanguinis expiatum & quasi sacratum est tabernaculum, ut significaretur sanguine Christi expiandam, sanctificandam & quasi consecrandam esse Ecclesiam, quæ verum est Dei tabernaculum.

ET SINE SANGVINIS EFFUSIONE NON FIT REMISSIO] Jusserat Moses Levit. 4. ut, si quis peccasset, immolaret victimam pro peccato: quod si fecerit, *propitius*, inquit, *erit ei Dominus*, id est, non inferret Deus illi pœnam hujus vitæ, quam alioqui illi inflixisset. Sic ergo per sanguinem victimarum fiebat remissio non culpæ & reatus coram Deo, sed remissio legalis, tollens culpam & immunditiam legalem, pœnamq; temporalem: nam quoad culpam & pœnam alterius vitæ, hæc non tollebatur sacrificio aut prece sacerdotis, cùm ne in novo quidem testamento culpa tollatur sacrificio, sed Sacramento pœnitentiæ. Culpa ergo tollebatur olim contritione eorum qui peccarant juncta cum fide & spe Christi venturi, ac pro peccatis morituri: cujus fidei & contritionis signum & protestatio erat sacrificium, quod pro se peccantes offerebant. Sed de hac re plura dicam c. 10. 4. VERS. 22.

Remissio peccatorum quomodo fiebat, & quotuplex erat in veteri testamento.

NECESSE EST ERGO EXEMPLARIA QVIDEM CÆLESTIUM HIS MUNDARI: IPSA AUTEM CÆLESTIA MELIORIBUS HOSTIIS QUAM ISTIS] Per *exemplaria cælestium*, intelligit Apostolus Mosaicum tabernaculum & testamentum, ac populum ipsum, id est Judæos, omniaque quæ in ipso tabernaculo & testamento erant. Id patet ex voce illativa *ergo*. q. d. Dixi vetus testamentum & tabernaculum sanguine victimarum fuisse expiatum & dedicatum, legemque veterem præscribere, ut omnia sanguine expientur, & sine sanguine non fiat ulla remissio: ergo ex hoc legis veteris præscripto, necesse fuit, ut omnia quæ erant in veteri testamento, tamquam typi & exemplaria rerum cælestium, talibus bestiarum hostiis & sanguine emundarentur. VERS. 23.

Sed dubium est, quid intelligat Apostolus per *cælestia*. D. Thom. Lyran. & Ribera intelligunt ipsum cælum; sic enim se videtur exponere Apostolus v. sequ. cùm ait, *Non in manufacta sancta Jesus introivit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum*. Si obiicias, Cælum nulla mundatione indiget: Apostolus autem hic asserit cælestia melioribus hostiis mundari, ergo per *cælestia* non intelligit ipsum cælum; Respondent, licet cælum in se sit mundissimum, ut expiatione non egeat, metaphoricè tamen dici cælum inquinari per peccata, quia peccata nostra cùm in cælum per notitiam ascendunt, sua fama, quasi tetro quodam odore cælum ipsum quodammodo contaminant & polluunt: ac consequenter cùm peccata ipsa expiantur, cælum ipsum

Per cælestia hic Apostolus non intelligit cælum.

ipsum peccatis ita ut dixi pollutum expiari dicitur. Sic enim dicebatur pollui tabernaculum Mosaicum per peccata Judæorum, ab eisque expiari & emundari sanguine hircorum pro peccato oblatorum; per peccata enim fiebat injuria tum Deo, tum ipsi tabernaculo, in quo Deus habitabat: sicuti polluitur ecclesia, dum sanguine aut semine humano, aliove peccato in ecclesia commisso contaminatur.

Verùm hoc satis durum, remotum & coactum videtur. Nemo enim ita loquitur, & nusquam alibi in Scripturis dicitur cælum ipsum & locus Beatorum, utpote purissimus, expiari aut emundari.

Secundò, hæc expositio est præter mentem & phrasim Apostoli, uti mox patebit.

Per cælestia intelligitur Ecclesia fidelium Christianorum.

Dico ergo, per *cælestia* intelligi Ecclesiam, id est, fideles & filios Christi, ex quibus Ecclesia, id est fidelium congregatio, coalescit & consurgit. Dicitur Ecclesia cælestis, vel *cælestia*, quia Ecclesia Christi est quasi cæleste tabernaculum habens cælestem victimam, scilicet corpus Christi cælestem doctrinam, populum denique cælestis & angelicæ vitæ, cui cælum ipsum pro mansione & retributione æterna promittitur, proponitur & præparatur. Ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum. Primas. Anselm. Haymo & Vasquez, qui sic explicant: *cælestia* sunt conscientiæ nostræ, quarum emundatio pertinet ad templum non vetus, sed cæleste, putà ad cælum ipsum. Hanc esse mentem S. Pauli, probatur Primò, quia planè hic idem dicit, idque iisdem verbis tam Græcis, quàm Latinis, cum eo quod dixit c. 8. 5. ubi ait: *Qui exemplari & umbra deserviunt cælestium*: atqui ibi per *cælestia* intellexit Ecclesiam Christi, uti patet, & omnes fatentur: ergo & hic.

Secundò quia concludens hunc discursum cap. sequ. v. 1. sic ait: *Umbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum*, ubi *umbram* vocat, quòd hic *exemplar*: *futura* verò *bona* & *imaginem rerum* vocat id, quòd hic vocat *cælestia*: atqui ibi per *futura bona* & *imaginem rerum* intelligit remissionem peccatorum, aliaque dona & gratias Ecclesiæ à Christo collatas, ut ipse in seqq. se explicat; ergo & hic *cælestia* intelligit, non ea quæ in cælo, sed ea quæ in Ecclesia sunt.

Tertiò, quia omnibus hisce capitibus opponit, confert & anteponit Apostolus Christum Mosi, Evangelium legi, tabernaculum Ecclesiæ, non cælo. q. d. Ex dictis de lustratione veteris tabernaculi & testamenti per sanguinem victimarum, novi verò tabernaculi & testamenti per sanguinem Christi, clarum est necessarium fuisse ut illa quæ sunt veteris tabernaculi & testamenti, tamquam *exemplaria*, græcè ὑποδείγματα, id est obscuræ quædam picturæ (ut dixi c. 8. 5.) *cælestium*, id est rerum & fidelium Ecclesiæ, mundarentur sanguine victimarum: ipsa verò *cælestia*, id est fideles, resque Ecclesiæ mundarentur melioribus hostiis, putà sanguine & sacrificio Christi, tam in cruce peracto, quam Eucharistico, quod in dies in Ecclesia peragitur & repetitur; hæc enim in dies repetita Eucharistiæ mysteria, uti plura dicuntur Sacramenta & sacrificia, ita non una, sed plures dicuntur hostiæ, ut annotavit Ribera.

Eucharistia quæ quotidie offertur, est plura Sacramenta, sacrificia & hostiæ.

VERS. 24. NON ENIM IN MANUFACTA SANCTA JESUS INTROIVIT, EXEMPLARIA VERORUM] Nota. *Exemplaria* hic non vocat Apostolus ipsum verus tabernaculum & testamentum, eaque quæ in ipso erant, uti vocavit ea v. præced. sed *exemplaria* hic limitat & arctat ad Sancta sanctorum; dicitque Jesum non introisse in Sancta sanctorum vetera & typica, uti faciebant pontifices Aaronici, sed in ipsum cælum, quod adumbrabatur per vetera illa Sancta sanctorum.

Nota Secundò. Vetera illa Sancta sanctorum vocat Apostolus *exemplaria*, græcè ἀντίτυπα, *verorum*, scilicet cælestium, sive ipsius cæli empyrei, quod est habitaculum Beatorum: hoc enim est verissimum Sanctum sanctorum, cujus antitypum fuit vetus Sanctum sanctorum Mosaicum, quia ex illo hoc expressum fuit, ut illud referret & repræsentaret, uti dixi c. 8. 5.

Cur Ecclesiam vocaverit Apostolus cælestia.

Nota Tertiò. Ut hæc connectantur cum v. præced. vox *enim* dat causam, cur Ecclesiam v. præced. vocarit cælestem sive *cælestia*. q. d. Ideo vocavi Ecclesiam *cælestia*, quia Christus in cælum ingressus, illud Ecclesiæ, id est fidelibus suis, reseravit, ibique quasi pontifex noster semper apparet vultui Dei pro nobis, ut gratiam, virtutes, gloriam, omniaque bona cælestia nobis impetret. Hoc enim est quod identidem hisce capitibus urget Apostolus, scilicet Christum, sive Messiam nostrum pontificem non debuisse hic in terris manere, & in templo Salomonis semper fungi pontificatu suo, uti putabant & sperabant Judæi; sed peracta hic in cruce redemptione nostra, debuisse cælum ingredi & reserare, ut ibi ad dextram Dei residens interpellet pro nobis, locumque in cælis nobis paret. Hoc enim est quod dixit cap. 8. v. 1. *Talem*, inquit, *habemus pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cælis, sanctorum minister & tabernaculi veri, quod fixit Deus, & non homo*; id quod in sequentibus clariùs explicat. Rursum idem dixit hoc c. v. 12. cùm ait, *Christum per proprium sanguinem introisse semel in Sancta, æterna redemptione inventa*, & v. ult. *Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundo sine peccato apparebit exspectantibus se, in salutem*. Rursum cap. 10. 12. *Hic*, inquit, *unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei*, & concludens v. 19. sic ait: *Habentes itaque fratres fiduciam in introitu Sanctorum* (id est cæli) *in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam & viventem, per velamen id est, carnem suam, & sacerdotem magnum super domum Dei accedamus cum vero corde*, &c.

UT APPAREAT NUNC VULTUI DEI PRO NOBIS] *Ut* scilicet, sicut ait S. Cyprian. serm. de Baptismo Christi, *semper reservata in corpore Christi plaga, salutis humanæ exigant pretium, & obedientia donativum requirant*. Secundò, *ut appareat*, id est, apparendo oret & interpellet pro nobis; est enim catachresis.

Duæ rationes, cur Christus coram Deo pro nobis appareat.

NEQUE UT SÆPE OFFERAT SEMETIPSUM, QUEMADMODUM PONTIFEX INTRAT IN SANCTA PER SINGULOS ANNOS IN SANGUINE ALIENO] Est hic triplex collatio & antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis. Prima, Aaronici ingrediebantur in Sancta sanctorum, Christus verò ingressus est in cælum. Jam ne Hebræi putent Christum cælum esse ingressum, hac de causa, ut ibi rursum & sæpiùs seipsum offerat & immolet Patri, itaque æquent Christum Aaronici sæpè suas hostias immolantibus; addit Apostolus Secundam antithesin: Aaronici, inquit, quotannis repetebant oblationem, quia infirma & insufficiens erat; Christus verò semel tantùm se offerens, peccata omnia abolevit, tum præteritorum, tum futurorum sæculorum, nobisque omnibus æternam redemptionem invenit. Tertia, Aaronici *in*, id est cum sanguine alieno, putà hircorum & vitulorum, ingrediebantur Sancta. Christus verò per sanguinem proprium ingressus est in cælum. VERS. 25.

Triplex collatio & antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis.

ALIOQUIN OPORTEBAT EUM FREQUENTER PATI AB ORIGINE MUNDI] Probat Christum non sæpè se obtulisse & immolasse, sed unica oblatione æternam nobis invenisse redemptionem: quia cùm peccata non nisi Christi redemptoris sanguine expiari possint; si unica ejus mors & sanguinis effusio ad omnia omnium ætatum peccata expianda non sufficeret, sed tantùm expiaret peccata sui sæculi; ergo debuisset Christus frequenter pati, singulis nimirum sæculis, ut singulorum sæculorum peccata, sua morte & sanguine aboleret: hoc autem est absurdum. VERS. 26.

Unica Christi mors & oblatio sufficiens pro omnibus omnium temporum peccatis.

Obiicies, Apoc. 13. 8. dicitur Christus esse *agnus occisus ab origine mundi*.

Respond. Aretas, Ticonius & alii in illum locum, τὸ *ab origine mundi*, referunt non ad τὸ *agnus*, sed ad τὸ *quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ*. q. d. Ab origine mundi, imò ab æterno, nomina eorum qui adorabunt bestiam, non sunt scripta in libro vitæ, sed mortis, id est, reprobi sunt & damnandi.

Locus Apocalypsis 13. de occisione agni ab origine mundi elucidatur.

Simpliciùs tamen & planiùs, referes hæc verba ad τὸ *agnus*: dicitur ergo Christus *agnus occisus ab origine mundi*, id est, jam olim ab initio & ante omnia quæ in mundo & cùm mundo creata sunt; quia ab æterno Christus occisus est, id est occidi decretus, præscitus & prædestinatus; mors enim Christi ab æterno decreta fuit, hominibusque omnibus sæculis proposita, ut eam credendo, sperando, & per eam poscendo peccatorum remissionem, eamdem impetrarent. Simili phrasi dixit Apostolus, Deum nobis dedisse, id est, dare decrevisse & prædestinasse suam gratiam ante tempora sæcularia, 2. Tim. 1. 9. & Tit. 1. 2. vide can. 36.

NUNC AUTEM SEMEL IN CONSUMMATIONE SÆCULORUM] Aliqui legunt, *in consummationem sæculorum*, & per *consummationem* intelligunt perfectionem; q. d. Mortuus est Chri-

Christus ut omnia sæcula suo sanguine expiaret & perficeret. Verum Græcum συντέλεια passim in Scripturis non perfectionem, seu consummationem & finem significat.

Quæres, quomodo in consummatione, id est, fine sæculorum passus dicitur Christus, cùm ab ejus passione jam fluxerint 1600. anni, & multi adhuc fluent usque ad finem mundi.

Variæ expositiones quid Paulus intelligat per consummationem sæculorum.

Respondent Chrysost. & Theophyl. *consummationem sæculorum* vocari illud tempus mundi, quo peccata prorsus invaluerant, & quasi ad summum pervenerant, quod fuit tempore Christi. Unde Nyssen. serm. de Natali Christi, docet quod Christus imitatus sit medicum excellentissimum qui febricitanti non succurrit, dum febris adhuc increscit & succenditur, sed dum ea totam suam vim exieruit, omniaque sua evomit & ad summum pervenit; tunc enim illa viribus suis exhaustis defervescere & subsidere incipit: ita enim & Christus tamquam peritissimus animarum medicus expectavit tempus opportunum, ut manum nostro morbo antè non adhiberet, quàm universa malitiæ ægritudo se proderet & exereret, ne ullum mali virus abditum & incuratum relinqueret. Verùm hoc sensu potiùs dixisset Apostolus, quòd Christus apparuit in consummatione non sæculorum, sed peccatorum.

Secunda.

Secundò, Ribera sæcula hæc limitat, intelligitque sæcula non quælibet, sed à Deo Patre Christi incarnationi præstituta. q. d. Cùm consummata essent tempora & sæcula, quæ Pater Christi nativitati & passioni præfinierat, tunc natus & passus est Christus. Unde hanc consummationem sæculorum Apostolus vocat Galat. 4. 4. *plenitudinem temporis*; in hac enim ait venisse Christum. Verùm quia Apostolus hæc sæcula non limitat, hinc.

Tertia & genuina.

Varia sæculorum mundi divisio.

Tertiò, pleniùs accipias ea generatim: ita scilicet, ut omnia sæcula, sive totum sæculum dividas in sæculum, quod fuit ante diluvium; Secundò, in sæculum, quod à diluvio fuit usque ad Abrahamum; Tertiò, in sæculum, quod fuit ab Abrahamo ad Mosen; Quartò, in sæculum, quod fuit à Mose ad Davidem; Quintò, in sæculum, quod fuit à David ad captivitatem Babylonicam; Sextò, in sæculum, quod fuit à captivitate usque ad Christum. Vel breviùs & nervosiùs sæculum primum est sæculum antè diluvium, sæculum secundum est post diluvium durante adhuc lege naturæ, tertium sæculum est legis Mosaicæ & Judæorum, quartum & ultimum est Christi. Sic Oecum. qui totum tempus ab Adam ad finem mundi dividit in primum, medium & novissimum, & primum esse ait, sæculum legis naturæ, medium esse sæculum legis Mosaicæ, novissimum esse sæculum legis Evangelicæ. Voluit enim Deus ut hæc sæcula Christum præcurrerent, ut ostenderetur infirmitas legis tum naturæ, tum Mosaicæ; itaque anhelarent homines ad Christum & legem Evangelicam: horum ergo respectu, Christi sæculum est ultimum & consummatio sæculorum omnium præcedentium: quia Christi sæculo nullum aliud succedet, usque ad judicium, sed durabit illud usque ad beatum æternitatis & immortalitatis sæculum. Sic hanc consummationem sæculorum Apostolus 1. Cor. 10, 11. vocat *fines sæculorum*; S. Joannes epist. 1. cap. 2. 18. vocat *novissimam horam*; *horam*, id est tempus sive sæculum, & hoc sensu Prophetæ tempus Christi vocant *novissimum*, quia ultimus hic est mundi status, ultima ætas. ita vocat illud Isaias c. 2. 2. Michæas cap. 4. 1. & alii sæpè.

Christi sæculum ultimum consummat omnia sæcula, quia nullum aliud succedit illi.

Peccati destitutio.

Ad destitutionem peccati] Aliqui hic legunt, *ad destructionem peccati*. Sed meliùs Biblia Romana & alii passim legunt, *destitutionem*. nam græcè est εἰς ἀθέτησιν, id est, ad rejectionem, reprobationem & profligationem (ut vertit Vatabl.) peccati; ut scilicet peccatum ab omnibus destituatur, rejiciatur, reprobetur & profligetur. Aptè ergo vertit Noster *destitutionem*: opponitur enim ἀθέτησις τῇ θέσει, quod significat ponere, statuere; idem ergo est quod deponere destituere. Anselm. *destituere* exponit, ita ut idem sit quod deorsum statuere. *Christus*, inquit, *se obtulit ut deorsum statueret peccatum, ne supra nos, sed subter nos esset*. Quæ expositio vera est. sed proprietatem vocis Græcæ non assequitur. Syrus vertit לְמבַטָלֵה *debatteleha*, id est ut concuteret, enervaret & aboleret peccatum בטל enim significat ita hominem quassare & enervare, ut vix membrum ullum movere possit.

Ubi Christus per hostiam suam apparuit.

Per hostiam suam apparuit] non in terra: ibi enim ante hostiam suam in cruce oblatam natus & vivens per triginta tres annos apparuit; sed in cælo post mortem & ascensionem apparuit Deo Patri, offerens sanguinem suum, sicut pontifex ingrediens Sancta sanctorum apparebat coram Deo residente in propitiatorio, cum sanguine hircorum & vitulorum. respicit enim ad illud, quod dixit. v. 24. scilicet Christum introisse in cælum, *ut appareat vultui Dei pro nobis*, hoc scilicet fine, ut per sua merita & preces quas offert & repræsentat, gratiam impetret, qua Deus destituat & profliget ab humano genere peccatum, quaque homines gratia hac Dei & tanta Christi pro se passi & morientis charitate præventi & accensi, sponte sua peccatum destituant, repellant & profligent.

Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem judicium (supple superest:) sic et Christus, &c.] Eximit Hebræis scrupulum & scandalum crucis, dicebant enim: Si hic est Christus & Messias noster, quomodo mortuus est & crucifixus? Respondet Apostolus, hanc communem esse naturæ legem ut omnes homines morti subjaceant; ergo non mirum si Christus mortuus sit, cùm hanc legem nobiscum & pro nobis homo factus subire voluerit. Vers. 27.

Christus communi mortis legi subjectus.

Nota τὸ *quemadmodum*, comparationem exigit. q. d. Sicut omnes homines tendunt ad mortem, ad & judicium: ita & Christus accessit ad mortem, accedetque ad judicium, non ut judicetur sicut ceteri homines, sed ut eos judicet, & fideles suos se expectantes salvet & beet.

Nota Secundò, τὸ *statutum est*, nimirum fixo, immobili & indispensabili decreto Dei. Nam, ut ait Eccles. c. 14. v. 12. *Testamentum hujus mundi est, morte morietur*. Ita singulis patribus qui 900. annos vixerunt, additur, *Et mortuus est*, Gen. 5. Pinxit Apelles, inquit Plinius, Alexandrum Magnum tenentem fulgur manu, quasi qui celerrimè suo imperio penetrarit ab ortu ad occasum, sed rursum celerrimè disparuerit; nimirum, ut de eo canit Juvenalis,

> *Unus Pellæo juveni non sufficit orbis.*
> *Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur,*
> *Quantula sint hominum corpuscula.*

Refert Petrus Alfonsus mortuo Alexandro plures convenisse philosophos, è quibus dixit: *Heri totius terræ spatiositas Alexandro non sufficit; nunc trium quatuorve ulnarum spatium ipsi sufficit*. Ajebat alius: *Heri potuit Alexander à morte multos liberare, hodie seipsum non potest*. Alius cùm aureum ejus loculum videret: *Heri Alexander ex auro fecit thesaurum; hodie aurum facit ex ipso thesaurum*. Alius, *Heri Alexander terram oppressit; hodie à terra opprimitur*.

Alexandri mors & vicissitudo.

Quid est ergo homo? fortunæ lusus, inconstantiæ imago, corruptionis speculum, temporis spolium, viator transiens, mancipium mortis, mundi ludicrum. Quisquis ergo mortalis es & moriturus, disce mori.

Sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata] *Multorum*, id est, omnium hominum; qui multi sunt, inquit Theophyl. Secundò, pro *exhaurienda*, græcè est ἀνενεγκεῖν, quod offerre, preferre & sufferre significat. q. d. Christus in se sustulit & pertulit peccata hominum, dum se quasi victimam pro peccato, & quasi hominum peccatis onustum Patri obtulit in cruce. ita Chrysost. & Theodor. Unde Syrus vertit, *& in seipso* דבח *debach*, id est, *immolavit* vel *sacrificavit peccatum multorum*; ita scilicet ut sacrificando illud omnino removeret & aboleret. Rursum ἀνενεγκεῖν, significat sursum tollere, & consequenter exhaurire: sicut aqua à puteo dum sursum tollitur, exhauritur; aut sicut poculum vini dum sursum ad os tollitur & bibitur, exhauritur: sic Christus calicem passionis & pœnarum nobis debitarum ad os suum sustulit, ebibit & exhausit, itaque culpam omnem absumpsit & abolevit. Hanc significationem secutus est noster Interpres, dum vertit *exhaurienda*. Disce hic, Christiane, per Christi gratiam peccata tibi non esse radenda, non secanda, non carpenda; sed planè exhaurienda, eradicanda. Vers. 28.

Christus peccata nostra sustulit & exhausit.

Secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem] *Sine peccato*, id est, abolito peccato. Secundò, & meliùs, *sine peccato*, id est, non ut iterum se offerat quasi victimam pro peccato: ut sit metonymia, qua peccatum idem est quod victima pro peccato. & hoc aptè consentit cum verbis præcedentibus, quibus dixit Christum oblatum esse ad multorum peccata exhaurienda, græcè ἀνενεγκεῖν, id est perferenda, luenda & expianda, tamquam victimam pro peccato, uti explicuit Chrysost. & Theod. *In judicio*, ait Ansel. *Christus apparebit*

Peccatum idem quod victima pro peccato.

non

non ut hostia, sed ut justitia remunerando, puta in puniendo & damnando infideles & improbos; & in præmiando, salvando ac glorificando fideles & probos. Quare, ò Hebræi, in Christum mortuum & crucifixum credite, con- A stanter in fide Christi persistite, omniaque dura pro ea tolerate, quia brevi veniet Christus ad judicium, ut hostibus vestris perniciem, vobis autem, omnibusque se exspectantibus, salutem æternam afferat.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOcet non hostias Aaronicas, licet permultas, sed unam Christi in cruce hostiam expiare peccata omnia.

Proinde v. 19. à dogmatibus ad mores transiens, infert & urget Hebræos, ut in fide Christi constantes sint, tum ob terrorem vindictæ Dei, v. 26. tum ob pristinam eorum in persecutione constantiam, v. 32. tum quia post modicum veniet Christus judex & liberator noster, v. 37.

1. VMbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum; per singulos annos eisdem ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, numquam potest accedentes perfectos facere. 2. alioquin cessassent offerri. ideò quòd nullam haberent vltrà conscientiam peccati, cultores semel mundati: 3. Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. 4. impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata. 5. Ideo ingrediens mundum dicit, Hostiam & oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi: 6. holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. 7. Tunc dixi: Ecce venio: in capite libri scriptum est de me: Vt faciam, Deus, voluntatem tuam. 8. Superiùs dicens: Quia hostias, & oblationes & holocautomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi, quæ secundùm legem offeruntur, 9. tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, Deus voluntatem tuam: aufert primum, vt sequens statuat. 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel. 11. Et omnis quidem sacerdos præstò est quotidie ministrans, & easdem sæpè offerens hostias, quæ numquam possunt auferre peccata: 12. hic autem vnam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, 13. de cetero exspectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. 14. Vna enim oblatione, consummauit in sempiternum sanctificatos. 15. Contestatur autem nos & Spiritus sanctus. Postquam enim dixit: 16. Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus. Dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas. 17. & peccatorum, & iniquitatum eorum iam non recordabor ampliùs. 18. Vbi autem horum remissio: iam non est oblatio pro peccato. 19. Habentes itaq; fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, 20. quam initiauit nobis viam nouam, & viuentem per velamen, id est, carnem suam, 21. & sacerdotem magnum super domum Dei: 22. accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, 23. teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit,) 24. & consideremus inuicem in prouocationem charitatis, & bonorum operum: 25. non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & tanto magis quanto videritis appropinquantem diem. 26. Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia, 27. terribilis autem quædam exspectatio iudicij, ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios. 28. Irritam quis faciens legem Mosi, sine vlla miseratione duobus testibus moritur: 29. quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui filium Dei conculcauit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit? 30. Scimus enim qui dixit: Mihi vindicta, & ego retribuam. Et iterum: Quia iudicabit Dominus populum suum. 31. Horrendum est incidere in manus Dei viuentis. 32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum: 33. & in altero quidem, opprobriis & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socij taliter conuersantium effecti. 34. Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam. 35. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. 36. Patientia enim vobis necessaria est: vt voluntatem Dei facientes reportetis promissionem. 37. Ad huc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, & non tardabit. 38. Iustus autem meus ex fide viuit: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. 39. Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

VERS. 1. UMBRAM ENIM HABENS LEX FUTURORUM BONORUM, NON IPSAM IMAGINEM RERUM.] Vox *enim* probat & dat causam, cur lex legisque sacrificia non potuerunt peccata expiare & homines sanctificare, sed id expectandum sit à Christo, Christique sacrificio, uti docuit c. præced. Causa hæc est, quòd lex tantùm fuerit umbra bonorum futurorum in novo testamento, scilicet justitiæ, gratiæ & salutis dandæ per Christum; umbra autem non est res ipsa, sed tantùm umbra rei.

Cur lex vetus, legisq; sacrificia non potuerint peccata expiare.

Nota Theodor. & ex Nazianzeno Theophyl. legi hic tribui σκιὰν, Evangelio εἰκόνα, cælo ἀλήθειαν & τὰ πράγματα, id est, veteri testamento tribui umbram, novo imaginem, quia futura bona, quasi imago clarè & expressè repræsentat, rem verò ipsam & veritatem tribui cælo. Verùm quia Apo-

Lex vetus umbra. Evangelium imago, cælum veritas.

sto-

ſtolus tantùm comparat legem cum Evangelio; non autem cum cælo: & quia vult docere Evangelium exhibuiſſe reipſa remiſſionem peccatorum & gratiam, quam lex vetus per ſua ſacrificia & luſtrationes adumbrabat; hinc meliùs Chryſoſt. per *imaginem* intelligit veritatem rerum, ſive res ipſas. Eſt enim hic metaphora ducta à pictoribus, qui primò carbone, aut penicillo, rudi modo rem delineant & adumbrant. Unde primam hanc & rudem picturam vocant umbram, quia prima eſt, rudis & umbratilis tantùm delineatio rei, quam poſtea ſuis coloribus & pigmentis implent & exornant, ut fiat pulchra & perfecta imago: nec enim pictorum ars habet, quò tendat ulteriùs, cùm in pictura hæc ſit ultima eorum manus & perfectio. Sic Deus in veteri lege tantùm delineavit rudem quamdam picturam & umbram reconciliationis & juſtitiæ per tot victimarum ſanguinem & expiationem: in nova verò lege hanc reconciliationem & ſanctitatem reipſa expreſſit, expolivit, & quaſi perfectam imaginem nobis depinxit & exhibuit. Unde Syrus pro *imaginem* vertit, [Syriac] *kenuma*, id eſt, ſubſtantiam rerum, quaſi umbra fuerit in lege, res verò & corpus quod umbram efficit, ſit in Evangelio. Quæ licet alia ſit metaphora ab ea pictorum, quam innuit hic Paulus, idem tamen cum illa refert & ſignificat.

Secundò & genuinè: lex vetus umbra eſt, Evangelium ipſa veritas.

NUNQUAM POTEST ACCEDENTES PERFECTOS FACERE] *Perfectos*, id eſt, perfectè expiatos, & à peccatis purgatos, juſtos & ſanctos efficere ſuis hoſtiis non poteſt lex.

VERS. 2. ALIOQUIN CESSASSENT OFFERRI: IDEO QUOD NULLAM HABERENT ULTRA CONSCIENTIAM PECCATI, CULTORES SEMEL MUNDATI] *Cultores* vocat Judæos, qui ſuis victimis, luſtrationibus & cæremoniis colebant Deum: hos enim ſignificat Græcum λατρεύοντας.

Dices, Quæ eſt hæc conſequentia? ſi vetera ſacrificia potuiſſent expiare peccata, ergo jam ceſſare debuiſſent. Excipiet enim aliquis, & dicet expiaſſe peccata præterita, ſed pro peccatis præſentibus & futuris repeti debuiſſe: alioqui enim pari modo inferam, Sacrificium Miſſæ expiat peccata præterita, ergo pro futuris repeti non debet.

Quomodo in ſacrificiis ſit vis expiatrix peccati tam præſentis, quàm præteriti & futuri.

Reſpondeo Primò, Apoſtolum directè loqui de expiatione peccatorum præteritorum, indirectè tamen & conſequenter etiam de expiatione futurorum. q. d. Si in priſcis ſacrificiis fuiſſet vis & virtus expiatrix peccatorum præteritorum, ergo jam pro iis offerri ceſſaſſent, utpote pro quibus ſemel ſacrificatum erat, quæque hoc ſacrificio expiata & expurgata erant: atqui pro iis offerri non ceſſant. nam quotannis in feſto expiationis ſacrificatur pro omnibus peccatis populi, non tantùm præſentibus, ſed & præteritis, uti docet Apoſtolus v. ſeq. ergo patet quod in iis nulla fuerit vis peccatorum expiatrix; erant ergo hæc ſacrificia tantùm umbræ & typi ſacrificii crucis, quo Chriſtus peccata omnia expiavit.

Reſpondeo Secundò, Indirectè, ut dixi loquitur Apoſtolus de expiatione peccatorum futurorum, q. d. Si in priſcis victimis fuiſſet vis expiatrix peccati præteriti, ergo & futuri, & conſequenter ſi ceſſaſſent offerri pro peccatis præteritis, ergo & pro futuris, ſi in ea relabi aliquem contigiſſet. Ratio eſt, quia tota difficultas, quæ eſt in expiatione peccati, non conſiſtit in præterito vel futuro. Tempus enim parum ad rem facit, ſed conſiſtit in gravitate & malitia peccati. Peccatum enim malum quoddam eſt immenſum & infinitum, quia eſt offenſa Dei immenſi; ac conſequenter virtus expiatrix peccati debet eſſe immenſa & infinita. quòd ſi ergo ſacrificium aliquod per ſe & vi ſua ſit expiativum peccati præteriti, facilè poterit eſſe & futuri. Virtus enim ejus peccati expiatrix cùm ſit infinita, tam facilè tollet peccatum futurum, quàm præteritum.

Ad expiandum peccatum requiritur vis infinita.

Pro quo Nota. Loquitur Apoſtolus de ſacrificio non applicatorio, ſed per ſe expiatorio peccati. quo ſcilicet Deo perſolvitur lytrum & pretium injuriæ illi per peccatum illatæ, ut ſcilicet illo ſacrificio & victima ſatisfiat majeſtati divinæ per peccatum læſæ, & reparetur illius injuria, honorq; per peccatum ablatus reſtituatur. Opponit enim & anteponit Apoſtolus ſacrificium crucis, & victimam Chriſti ſacrificiis Moſaicis, & victimis boum, in eo quòd non hæc, ſed illud unum fuerit propitiatorium, expiatorium, ſatisfactorium, & redemptorium peccati; ideoque colligit & concludit illa hujus tantùm fuiſſe umbram & typum, eoque adveniente ceſſare debuiſſe; utpote in quibus nulla ineſſet vis ad expiandum peccatum. *Impoſſibile eſt enim*, ut ſubdit Apoſtolus; *ſanguine taurorum & hircorum auferri peccata.*

Loquitur hic Paulus de ſacrificio non applicatorio, ſed expiatorio.

Hinc ſequitur Primò, Apoſtolum non comparare ſacrificium crucis cum Aaronicis in eo, quòd ſacrificium crucis fuerit redemptorium & expiatorium; Aaronicum verò fuerit applicatorium: nec enim hac de erat quæſtio inter Hebræos, ſive Judæos: ſed quæſtio erat de paritate, ſive pari dignitate Aaronis & Chriſti, ſacrificiorum legalium & ſacrificii crucis. Judæi enim volebant componere, immò anteponere Moſem & Aaronem Chriſto, ſuaque ſacrificia tamquam expiatoria peccati, juſtificatoria & ſanctificatoria, ſacrificio Chriſti, idque ex eo quòd Deus jubens Levit. 4. offerri hoſtiam pro peccato, ſubdat verſ. 20. 26. 31. 35. *Et dimittetur ei*, ſcilicet peccatum, pro quo hoſtiam obtulit. Illud ergo hic & tota epiſtola convellere nititur Apoſtolus, docetque non Aaronis, ſed Chriſti ſacrificium fuiſſe redemptorium & expiatorium peccati: de ejus verò applicatione non agit hic Apoſtolus. Cùm ergo ait, *Alioquin ceſſaſſent offerri*, intellige quà pretia, non quà applicationes pretii; quà redemptoria & ſatisfactoria, non quà applicatoria. Hac enim de cauſa ceſſavit, nec iteratum eſt ſacrificium crucis quia, ut ait verſ. 14. Chriſtus *una oblatione* (crucis) *conſummavit in æternum ſanctificatos*. de quo plura verſ. 14.

Sacrificia Aaronica Paulus comparat dignitate ex ſacrificio crucis, non in modo expiandi peccata.

Hinc ſequitur Secundò; Apoſtolum non conferre hic ſacrificium crucis cum ſacrificio Miſſæ, quod non eſt redemptorium, ſed tantùm commemoratorium & applicatorium ſacrificii crucis, ſi enim applicationem ſacrificii crucis, quæ ſit per ſacrificium Euchariſtiæ, excludere vellet Apoſtolus, pari modo excluderet baptiſmum, pœnitentiam, fidem, aliaque quibus applicatur nobis fructus ſacrificii crucis: tam enim per baptiſmum & fidem, quàm per Miſſam applicatur nobis meritum & pretium crucis Chriſti. Hinc patet ſolutio objectionis propoſitæ: ſacrificium enim quo comparatur pretium & lytrum peccatorum, quale tantùm fuit ſacrificium crucis, iterari non debet; Miſſa verò & ſacrificia, quæ hoc pretium applicant, repetitis peccatis repeti debent.

Apoſtolus non comparat hic ſacrificium Miſſæ cum ſacrificio crucis. Miſſæ ſacrificium cur iterari debeat, non verò ſacrificium crucis.

Dices, Inſtare potuiſſent Judæi, ac dicere: Tua ratio, ò Paule, bene concludit, ceſſare debuiſſe vetera ſacrificia, quia non erant per ſe expiatoria peccati; ſed cur non manſerunt ſaltem ad hoc, ut eſſent applicationes ſacrificii crucis?

Reſpondeo, Hoc non urgebant tum temporis Judæi, ſed ſi urſiſſent, reſpondiſſet Apoſtolus, potuiſſe Chriſtum, ſi ei libuiſſet, retinere vetera ſacrificia, ut eſſent applicationes ſacrificii crucis; verùm noluiſſe, nec decuiſſe eum, ut hoc faceret. Primò, quia vetera ſacrificia carnalia & rudia erant, pro rudi & carnali populo Judaico, nec convenientia ſpirituali populo Chriſtianorum. Secundò, quia umbræ erant & figuræ crucis ergo cruce exhibita ceſſare debebant & evaneſcere. Tertiò, quia decebat ut Chriſtus novus pontifex novum induceret ſacrificium, idem ſcilicet quoad victimam cum ſacrificio crucis, ut nimirum in Miſſa, corporis Chriſti pro nobis in cruce oblati, ac conſequenter expiationis illius, redemptionis & gratiæ reipſa participes efficeremur.

Quare vetera ſacrificia non retinuerit Chriſtus in ſua Eccleſia.

Denique ut rem totam paucis complectar; triplicem differentiam ſacrificiorum veterum & Chriſti ſignificat hic Apoſtolus. Primò, quòd vetera uti pontifices honore & officio pares, ita & victimas ſuccedaneas haberent ejuſdem pretii & dignitatis: agnus enim par & ſimilis ſuccedebat agno, bos bovi, hircus hirco. ratio erat, quia nulla erat victima condigna quæ peccatum expiaret: quòd ſi talis aliqua fuiſſet, illius victimæ participatio & applicatio facta fuiſſet per alias victimas minoris pretii; ſicut victima crucis redemptoria & expiatoria, nobis applicatur per ſacrificium Miſſæ, & per Sacramenta à Chriſto ad hoc inſtituta. Secunda differentia eſt, quod vetera ſacrificia non expiarent peccata præterita. Tertia, quòd nec futura expiarent, ideoque ſemper repetebantur; Chriſtus verò ſacrificio ſuo unico pro omnibus omnino peccatis præteritis & futuris, & expiavit, & pretium condignum obtulit, ſcilicet corporis ſui victimam unam cruentam, quam proinde iterum offerre non eſt neceſſe; ſed tantùm applicare oportet, non ſola fide ſpeciali, ut volunt

Triplex differentia ſacrificiorum veterum & ſacrificii Chriſti.

No-

Error Novatorum de applicatione meritorum Christi.

Novantes; sed timore, contritione, dilectione, Sacramentis, & eadem victima incruenta in sacrificio Missæ oblata. prout Christus sanxit. & Ecclesia ante Lutherum & Calvinum à Christo huc usque docuit & observavit. ita Chrysost. Theophyl. Oecum. Anselmus.

VERS. 3.

Sacrificia vetera tantùm erant protestationes, quibus Judæi testabantur se aliud expectare sacrificium.

SED IN IPSIS COMMEMORATIO PECCATORUM PER SINGULOS ANNOS FIT] q. d. Quòd non fuerit in illis veteribus sacrificiis virtus aliqua peccatorum expiatrix, ex eo patet, quòd singulis annis in die expiationis non tantùm præsentia, sed & vetusta peccata totius anni, pro quibus jam antè sacrificatum erat, repetebantur. Pontifex enim semel in anno in die expiationis peccata toto anno à populo admissa expiabat, cum sanguine hircorum ingrediens & aspergens sancta Sanctorum, ut patet Levit. 16. Ergo sacrificia hæc vetera tantùm erant protestationes quædam, quibus protestabantur Judæi se aliud requirere sacrificium, putà Christi, per quod fieret peccatorum remissio; ac consequenter ipsa erant non tam peccatorum remissio, quàm accusatio & commemoratio; sive, ut græcè est, *ἀνάμνησις*, id est, in memoriam revocatio, ut scilicet homines recordarentur suorum peccatorum, scirentque ea sibi per sacrificia quæ obtulerant non esse remissa, sed ad Christi crucem & sacrificium per fidem & spem recurrerent.

VERS. 5.

Victimæ veteres in se nec placebant, nec placabant Deum.

IDEO INGREDIENS MUNDUM DICIT: HOSTIAM ET OBLATIONEM NOLUISTI] Probat novo argumento, testimonio scilicet psalmi 39. vetera sacrificia non expiasse peccata, non reconciliasse nos Deo; quia psalm. 39. dicit Deus, se nolle, non delectari, non placari veteribus hostiis & oblationibus. Licet enim placeret Deo pietas, obedientia, devotio offerentium has victimas; ipsæ tamen victimæ, putà oves & boves, in se Deo non placebant, nec eum placabant, uti placet & placat Deum Christus in cruce immolatus.

Nota τὸ *ideo*. q. d. *Quia impossibile est sanguine hircorum & taurorum auferri peccata, ideo* Christus ut peccata auferret, veniens, & ingrediens mundum per suam incarnationem & nativitatem, *dicit* Deo Patri: *Hostiam*, scilicet cruentam hircorum & taurorum, atque *oblationem*, scilicet incruentam similæ, vini, panis, olei, &c. *noluisti*, ò Pater, sed *corpus mihi aptasti*, quod tibi in sacrificium pro peccato offeram: quare *dixi*, & dico, *Ecce venio*, ecce ego, en adsum præstò sum, ut faciam voluntatem tuam Deus, ut scilicet me pro peccatis victimam offeram, qua homines tibi reconciliem.

CORPUS AUTEM APTASTI MIHI] Ita legunt Septuag. emendati per Cardin. Caraffam, & ex Septuag. Paulus, & Syrus hic. Ita legunt quoque Ambros. Chrysost. Theodor. & August. in psal. 39. v. 7.

Aliqui pro corpus, legunt aures, & est metaphora ducta à servis quibus aures perforabantur.

Dices, Quomodo ergo psalm. 39. in Hebræo habetur אזנים כרית לי *oznaim carita li*, id est aures fodisti, aut perforasti mihi: unde & in psal. 39. ex alia editione Septuag. legimus in Latina nostra versione, *aures autem perfecisti mihi*. Et ita legunt ibidem Arnobius, Cyril. Euseb. & Hieron. scilicet *ὠτία*, id est aures, pro *σῶμα*, id est corpus. Respondeo, idem est sensus, sive legas *aures*, sive *corpus* perfodisti, vel perfecisti mihi. Sensus enim est: Fecisti, ò Pater, me Christum servum tuum docilem, obedientem, & perpetuum (talis enim servus, Exodi 21. vers. 6 solebat aurium perfossione notari) hoc ipso quo formasti humanitatem meam, cum gratia unionis & habituali, cumque auribus perforatis, id est, cum servitute & obedientia perpetua & difficillima in re durissima, scilicet morte crucis obeunda, quæ obedientia aures magis terebrat quàm subula. Hinc enim servis perforabatur auris, ut scirent se molesta herorum imperia excepturos, quæ quasi subula aurem perforarent. Unde Chaldæus psalm. 39. vertit, *aures autem ad auscultanda tua præcepta, perforasti mihi*.

Aures *per synecdochē hic ponūtur in Hebræo pro toto corpore.*

Secundò, & meliùs, Genebrardus in psalm. 39. & Ribera, ac Galenus hic, censent per synecdochen *aures* in Hebræo poni pro toto corpore. Agit enim psaltes eo loco de incarnatione Christi, deque formatione illius corporis, quod quasi victima loco holocaustorum veterum boum & ovium quæ Deo non placuerunt, Deo pro peccatis immolandum erat, uti patet ex præced. & seqq. Continet enim psalm. 39. hac de re quasi dialogismum Dei Patris, & ipsius obedientissimi Filii Christi Domini. Unde & Syrus vertit, ܦܓܪܐ ܕܝܢ ܐܠܒܫܬܢܝ *pagra den alaschtani*, id est *corpus autem vestivisti me*. Per *aures* ergo corpus intelligitur; nominantur autem aures præ aliis corporis membris quia agebatur de servitute & obedientia Filii, usque ad immolationem & mortem crucis. obedientiæ autem & servitutis symbolum sunt aures.

Locus hic ab Apostolo expositus citatus illustratus ex Hebraïs fōtibus.

APTASTI] Hebraicè כרית *carita*; quod Primò, verti potest, *fodisti*, id est, *perforasti*. Ut alludat ad servum cui aures perforabantur, uti dixi. Secundò, Genebrard. & Ribera vertunt, aures & corpus mihi *fodisti*, id est fodicasti, uti figulus solet argillam fodicare & subigere, ut vas suum efformet: pari modo tu, ò Pater, quasi plastes fodicando subigendoque corpus meum, illud plasmasti & aptasti mihi. Tertiò, alii vertunt, *fodisti*, id est emisti, sive acquisivisti mihi corpus, illud scilicet aptando & formando. Simili enim hebraismo dicit Osee cap. 3. vers. 2. se uxorem *fodisse*, id est emisse, & emendo sibi desponsasse eam in uxorem quindecim argenteis. Quartò & optimè, *carita*, id est, excidisti mihi corpus, sicut, solent statuæ ex petra, marmore, aliove lapide exscindi: Hebræum enim כרה *cara*, uti & כרת *carat*, propriè significat, non tam fodere, quàm exscindere. Inde enim dicitur מכרה *michra*, id est fovea, fodina, vel caverna excisa: cujus ad instar dicunt Hebræi filios exscindi ex corpore parentum. Unde Isaja cap. 51. vers. 1. *Attendite*, inquit, *ad petram unde excisi estis, & ad cavernam laci, de qua præcisi estis.* quod explicans subdit, *Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram quæ peperit vos*. Ubi, ut interpretatur S. Hieron. Abraham vocat *petram*, ob fidei firmitatem: *cavernam* verò *laci* vocat Saræ uterum, ex qua excisi sunt Judæi. Hebræi enim familias vocant בתים *battim*, id est, domos: inde בנים *banim*, id est filii, vocantur quasi אבנים *abanim*, id est lapides, ex patre quasi petra, & ex matre quasi fodina excisi & effossi. Sic Christus Daniel. 2. v. 34. visus est Nabuchodonosori quasi lapis abscissus de monte, qui statuam quadriformem, quatuor monarchias significantem, prostravit & evertit. Sicut enim lapicidæ ex petra exscindunt statuas, illasque circumcidunt & concinnant, ut lapidei homines esse videantur, ita Deus ex B. Virgine quasi petra fortissima excidit composuit, & concinnavit tam aures, quàm totum corpus Christi. Unde Septuag pro *carita*, id est fodisti, vel potiùs excidisti, vertunt *κατηρτίσω*, id est aptè & congruenter coagmentasti, aptasti, concinnasti, & perfecisti corpus meum, ita scilicet ut corporis mei partes & membra inter se, & cum toto corpore aptè congruant, planeque aptata & composita sint ad suum usum & finem scilicet ut in corpore hoc ego Christus Patris mei voluptatem audire, explere, obedire, laborare, prædicare, pati, crucifixi, immolari possim. Unde Chrysost. sic explicat: *Corpus autem perfecisti mihi*; id est, perfectum sacrificium fieri decrevisti, & ad illud concinnasti.

Hebr. cara quid?

Hebræi familias vocant domos filios lapides generari exscindi.

Quomodo Christi corpus formatum fuerit.

VERS. 6.

HOLOCAUSTOMATA (hostiæ) PRO PECCATO NON TIBI PLACUERUNT] Psal. 39. legitur *non postulasti*. Licet enim ea Judæis præceperis, tamen non ea præcepisti, nec postulasti, quasi ea per se tibi placerent, teque peccatis hominum offensum placarent.

VERS. 7.

TUNC DIXI: ECCE VENIO] Cùm scilicet incarnatus cognovi holocausta boum, hircosque pro peccato tibi non placere, *tunc dixi*, *Ecce venio*; ut scilicet, pro priscis hircis, bobus & agnis, quæ te placare non poterant, corpus meum, sanguinem & vitam tibi in sacrificium pro peccatis & redemptionem hominum offeram.

Christus in primo puncto incarnationis habuit actum meritorium oblationis sui quem cōtinuavit usque ad mortem.

Nota. In ipso Christi adventu & ingressu in mundum, id est, ut explicat D. Thom. & Anselm. in ipso puncto incarnationis, habuit Christus actum, uti rationis, quo Deum omniaque jam dicta cognovit, ita & voluntatis, obedientiæ & oblationis, quo se & mortem suam, suos labores & ærumnas, omniaque sua Deo in pretium pro nostris peccatis, nostraque salute obtulit, eaque voluntate sanctificati sumus, ut ait Apostolus vers. 10. Meruit ergo ex tunc Christus sibi famam nominis sui, & corporis gloriam, nobis autem gratiam & salutem: atque hunc oblationis actum deinceps usque ad mortem continuando, idem hocce meritum suum continuavit; ita ut idem continuò per totam vitam meritus sit Christus, adeoque Christi hæc continuata oblatio, & tota vita fuerit quasi unicum continuatum meritum, quod in morte ipsius, ita volente & statuente Patre, perfectum est. ita D. Thomas, & Doctores 3. p. q. 34. a. 3.

In

IN CAPITE LIBRI SCRIPTUM EST DE ME; UT FACIAM, DEUS VOLUNTATEM TUAM] Psalm. 39. pro *in capite libri*, Hebræa habent במגלת ספר *bimgillat sepher*; quod S. Hieron. & Vatablus vertunt, *in volumine libri*, id est totius sacræ Scripturæ, scriptum est de Christo, ut explicat Theophilactus & Photius. Verùm Aquila & Symmachus transferunt, *in εἰλήματι, in convolutione libri*: quod Septuag. & ex iis Paulus vertunt, *ἐν κεφαλίδι βιβλίου*, id est, *in capite*, vel *in capitulo libri*. Veteres enim loco librorum utebantur longis membranis, quas in cylindrum convolvebant ad caput, vel initium libri; id est, membranæ, easque cùm legere vellent, revolvebant & explicabant instar chartarum, sive tabularum geographicarum, quas mappas mundi vocant. Unde Hebræum מגלת *megillat* (à radice גלל *galal*, id est, volvere, evolvere) tam voluminis, sive libri caput & initium, circa quod totus liber convolvebatur, quàm ipsum librum, sive volumen, quod ita convolvebatur, significat. Addunt aliqui מגלת *megillat* pro גלגלת *gulgolet*, quod propriè caput hominis significat, & ab eadem radice גלל *galal* descendit, accipi. Sed nunquam alibi ita accipitur: semper enim *gulgolet* caput hominis ob sui convolutionem & rotunditatem, *megilla* verò volumen, sive librum convolvilem significat.

Varietas lectionum hic discutitur.

Libri veterum convolubiles in cylindrum.

Quæres, in cujus libri capite hæc de Christo scripta sint? Aliqui librum divinæ præscientiæ & prædestinationis accipiunt, in cujus libri initio de Christo scriptum est: Christus enim est principium omnium Dei operum, estque primus omnium prædestinatorum. Unde Symmachus vertit, *in volumine definitionis suæ scriptum est de me*.

Verùm alii passim per librum accipiunt S. Scripturam. Hæc enim absolutè & antonomasticè Hebræis dicebatur liber.

Per librum hic intelligendi S. Scripturam. Diversa Patrum sententia, de quo libro Scriptura hic agatur. Prima. Secunda. Tertia.

Primò ergo, S. August. in psal. 39. per *caput libri* accipit initium psalmorum, sive psalmum primum, qui sic incipit: *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum, sed in lege Domini voluntas ejus, & in lege ejus meditabitur die ac nocte.* Quod licet omnibus justis, Christo tamen vel maximè convenit.

Secundò, S. Hieronymus initio Traditionum Hebraicarum in Genesin, per *caput libri* accipit initium Geneseos, ubi dicitur, *In principio*, id est, in Filio, ut ipse explicat, *creavit Deus cælum & terram*.

Tertiò, S. Chrysostom. accipit initium Evangelii S. Joannis: ibi enim clarè dicitur, *In principio erat Verbum*, &c. *& Verbum caro factum est*. Verùm tempore Davidis needum scriptum erat hoc Evangelium. Hæc autem sunt verba Davidis psalm. 39.

Quartò, Franc. Ribera, per *caput libri* accipit c. 2. Geneseos, ubi scriptum est de Christo & Ecclesia in sensu allegorico: *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea*, &c. Nam uti ex latere Christi dormientis Adæ ædificata est Eva, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cùm sanguis & aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima Sacramenta, scilicet Baptismus & Eucharistia figurata sunt. Unde Paulus hæc Geneseos verba citans ad Ephes. 5. & allegoricè explicans ait, *Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo & in Ecclesia*. Verùm hæc arcta, exilia & obscura videntur.

Quarta.

Dico ergo, *caput* vel *capitulum*, hic idem esse, quod *summam*. q. d. In summa legis, id est, in ipsa lege, totoque Pentateucho, totaque sacra Scriptura scriptum est de me. Sic enim c. 8. 1. summam dictorum vocat Apostolus *κεφάλαιον*, id est, *capitulum*. Unde Hebræum במגלת *bimgillat* verti potest, *in volumine libri* scriptum est de me, id est, in tota S. Scriptura, ut dixi ex Theophyl. & ita explicant Eusebius, Didymus, Theodor. Cyrillus in Catena Græcorum. in psal. 39.

Quinta & genuina, caput libri idem est quod summa S. Scripturæ.

Vel aptiùs Græco & Syro, quod tamen eodem redit, *caput libri* est ipsum argumentum & index libri. hunc enim indicem significat Græcum *κεφαλίς*. Sic & Hebræum מגלה *megilla*, significat convolutionem circa initium & argumentum libri, ac consequenter ipsum argumentum indicemque libri significat. Ita Matthæus Galenus hic. q. d. *In capite libri*, id est, in argumento & indice totius Scripturæ, scriptum est de me: non quòd verè tale argumentum & indicem habuerint Hebræi, qui ex religione & veneratione S. Scripturæ, nec argumentum, nec quidquam aliud addere voluerunt ipsi textui S. Scripturæ; sed ut sit catachresis & metonymia, qua res dicitur vocari & scribi, cùm in se talis est: ut jure & verè ita vocari & inscribi possit. Sic dicitur Isaiæ 9. quòd Christus *vocabitur Emmanuel, admirabilis, consiliarius, fortis, pater futuri sæculi*. *vocabitur*, id est, erit: nusquam enim hisce nominibus vocatus legitur Christus, cùm in circumcisione tantùm vocatus sit Jesus. Eodem modo ait hic Psaltes, in capite vel argumento libri scriptum esse de Christo: quia sicut argumentum libri in ejus capite & indice scribitur, ita in capite & indice S. Scripturæ est Christus, id est, ipsa S. Scriptura tota pro argumento suo habet Christum, tota circa Christum versatur. Dicit ergo Christus: *In capite libri scriptum est de me*, id est, totus index legis me respicit, tota lex me spectat, suaque sacrificia, & omnia quæ habet dirigit ad meum sacrificium, meamque redemptionem significandam & repræsentandam; adeoque quidquid hisce de rebus scribit & præscribit, propter me scribit & præscribit, ut scilicet ego veniam in mundum per incarnationem, hoc fine, ut tuæ, ò Pater voluntati, hebraicè רצונך *ret sonecha*, græcè *θελήματι*, id est, desiderio & beneplacito tuo satisfaciam. quod est, ut morte mea redimam & expiem hominum peccata, quæ nullis legalibus, aliisque victimis expiari potuerunt. ita Euseb. Didymus, Theodor. Cyrill. & Genebrard. in psalm. 39. Sic Ephes. 1. 10 dicit Apostolus placuisse Deo, *instaurare omnia in Christo*: ubi pro *instaurare*, græcè est *ἀνακεφαλαιώσασθαι*, id est, ad caput revocare; quasi Christus sit summa & caput, ad quod Deus Pater omnia redigere & revocare voluerit; uti ibi dixi.

Vel potiùs est index S. Script.

Summa veneratio sacræ Scripturæ apud Judæos.

Omnia veteris testamenti spectant & tendunt ad Christum.

Hinc patet psalm. 39. non de Davide, aut quovis justo, ut volunt Vatablus, Jansen. & Judæi, sed de Christo ad litteram scriptum esse. Christi enim verba sunt hæc: *In capite libri scriptum est de me*, ut explicat S. Paulus hic, & passim Patres.

Psalm. 39. non de Davide, sed de Christo ad litteram scriptus.

Tropologicè, tota Scriptura inculcat nobis obedientiam: hæc est summa, hoc argumentum totius Scripturæ, sapientiæ & virtutis, ut cum Christo dicamus Deo: *Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus, voluntatem tuam*.

UT FACIAM, DEUS, VOLUNTATEM TUAM] Refer hæc verba, non ad *volui*, quod in psal. 39. sequitur, cùm dicitur: *Ut facerem voluntatem tuam, Deus meus, volui, & legem tuam in medio cordis mei*. Sed refer ea ad *ecce venio*, scilicet ad hoc, *ut faciam, ò Deus, voluntatem tuam*. Patet id ex Græco & Hebræo. Quod ergo interseritur, *In capite libri scriptum est de me*, quasi per parenthesin interjicitur, & ad utrumque, scilicet tam ad *Ecce venio*, quam ad τὸ *ut faciam voluntatem tuam*, referendum est. Scriptum enim est Christum in carnem venturum, ad hoc, ut faciat & impleat Dei voluntatem circa hominum redemptionem. Quod deinde sequitur in psalm. *Volui, & legem tuam in medio cordis mei*, à præcedentibus per hypocolon distinguendum est. q. d. Volui venire in mundum, ad hoc, ut facerem voluntatem tuam, ò Pater, volui, & promptâ voluntate acceptavi decretum & voluntatem tuam de mea incarnatione & morte pro salute hominum: hancque tuam legem & statutum in medio cordis mei impressi & infixi.

Singularis & prompta Christi obedientia.

Vers. 8. & 9.

SUPERIUS DICENS, id est, cùm dixisset (scilicet David in persona Christi, psalm. 39.) QUIA HOSTIAS, ET OBLATIONES, ET HOLOCAUTOMATA, ET (victimas) PRO PECCATO NOLUISTI; TUNC DIXI (scilicet ego Christus, in cujus persona hæc scripsit & dixit David) ECCE VENIO. Hoc clariùs significant Syra & Græca, quæ habent *τότε εἴρηκε*, id est tunc dixit; ut sint verba non Christi, sed Pauli, de Christo. q. d. Christus qui paulò antè dixerat, Hostias & oblationes noluisti, quia videbat ea Deo non placere, nec eum placare, tunc dixit, Ecce venio, ut faciam tuam, Deus voluntatem, quibus verbis AUFERT PRIMUM, UT SEQUENS STATUAT] id est, aufert prius vetus, scilicet sacerdotium & sacrificium, per hoc, quod ait, *Hostias noluisti*, *ut sequens*, græcè τὸ δεύτερον, id est secundum, scilicet Christi obedientiam & sacrificium, *statuat*; dum subdit, *Tunc dixi, Ecce venio*, ut me tibi in cruce immolando, *faciam voluntatem tuam*, ò Pater.

Vers. 10.

IN QUA VOLUNTATE SANCTIFICATI SUMUS PER OBLATIONEM CORPORIS JESU CHRISTI SEMEL] Id est, per hanc voluntatem Patris, quam suscepit & adimplevit Christus offerens se pro nobis in cruce, putà,

ti, per victimam non legalem boum & ovium, sed Christi ipsius, justificati & sanctificati sumus. A

Vers. 11. Et omnis quidem sacerdos (veteris legis) præsto est quotidie ministrans, et easdem sæpe offerens hostias, quæ numquam possunt auferre peccata] Ne mirentur Hebræi, tot tamque variis assueti sacrificiis & mactationibus, hæc omnia esse abolita per unam Christi immolationem in cruce; illud ipsum inculcat & sæpè repetit, docens causam hujus rei esse, quod legalia sacrificia peccata expiare non poterant, ideoque semper repetebantur: Christus autem unica sui oblatione in cruce, omnia hominum peccata expiavit.

Stare coram Domino, idé est quod agere sacerdotem.

Nota. Pro *præstò est*, græcè est ἕστηκε, id est, adstat continuè & constanter, scilicet altari & Deo, Deique sacrificiis & ministeriis, sicut famuli adstant domino aut regi dum ei ministrant. Hinc Hebræi עמד *amad*, id est stare, sumunt pro λειτουργεῖν, id est, sacrificare & sacris operari. *Stare* enim *coram Domino*, idem est, quod agere sacerdotem aut Levitam, Deoque sacrificare, aut ministrare in aliis sacris functionibus, ut patet Num. 4. 3. Num. 16. v. 16. 2. Paralip. 29. v. 11. 2. Esdiæ 7. 65.

B

Vers. 12. Hic autem unam pro peccatis offerens (προσενέγκας, id est, postquam obtulit) hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei] q. d. Christo non est opus pluribus hostiis. Unica enim hostia omnia expiavit, cælumque sibi & nobis reseravit, ut in eo jam gloriosus sedeat à dextris Dei.

Nota. Opponit sedere Christi stare vel astare sacerdotium legalium. Stare enim signum est servitutis & ministerii: sedere autem dominatus, cui ministerium exhibeatur, inquit Theophyl.

Vers. 13. De cetero expectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ejus] q. d. Deinceps amplius non ministrabit, non immolabit, non offeret se Christus; sed tantùm expectat diem judicii, ut tunc omnes infideles, sibique rebelles subiiciat, conterat, condemnet: itaque plena victoria de hostibus parta in æternum regnet & triumphet. Inicit Apostolus de more, hisce verbis aculeum constantiæ & patientiæ Hebræis, ut pro Christi fide spoliationem & exilium fortiter & generosè ferant, cogitantes, certoque sperantes brevi hosce suos & Christi spoliatores & inimicos, tam Christi, quàm suis pedibus subiiciendos & conculcandos esse.

Aculeus constantiæ terror indicii.

Una enim oblatione, consummavit in sempiternum sanctificatos] Dat causam, cur Christus jam sedeat à dextris Dei, tantumque expectet, ut inimici suis pedibus subiiciantur. Causa hæc est, quia una sui oblatione Christus omnia consummavit, ut nihil jam ei offerendum, laborandum, perficiendum restet. q. d. Christus unica sui oblatione in cruce *consummavit*, id est, dedit consummatam oblationem, consummatum & perfectum pretium redemptionis & sanctificationis nostræ, quo quasi fonte immenso & inexhausto, semper & usque ad finem mundi, imò in omnem æternitatem valituro; *sanctificatos*, græcè τοὺς ἁγιαζομένους, id est, eos qui sanctificantur consummet & perficiat, id est, perfectè sanctificet, & quasi Deo consecret. hoc enim significat Græcum τετελείωκε. Ita nimirum, ut, licet infiniti homines nascerentur, & infinita peccata committerent, ad eos sanctificandos non opus esset alia oblatione, sed ad hoc unica hæc Christi in cruce oblatio sufficeret, per cujus applicationem omnes illi ab omnibus suis peccatis perfectè justificarentur & sanctificarentur. Ita Patres, & Concil. Thrident. sess. 22. cap. 1. Christus ergo in cruce sanctificatos *consummavit*, quantum est in se, & ex parte sua, id est, consummavit in actu primo. Nam in actu secundo, & reipsa consummat & perficit nos per baptismum, pœnitentiam, Eucharistiam, aliaque Sacramenta, & bona opera, quibus applicat nobis generale & consummatum sacrificium, pretium & meritum suæ crucis. Clarum enim est, quòd per solam Christi in cruce oblationem, non omnes infideles, Pagani & peccatores sint justificati; sed requiri, ut hæc Christi oblatio iis applicetur, non per solam fidem, uti volunt Novantes, sed etiam per bona opera, & Sacramenta ad id à Christo instituta, ut omnibus sæculis docuit Ecclesia.

Vers. 14.

Christi merita infinitis peccatis delendis sufficiunt.

Bona opera & Sacramenta applicando nobis meritorum crucis Christi, nos justificant.

Contestatur autem nos et Spiritus sanctus] Græcè μαρτυρεῖ, id est testificatur testimonium perhibet hujusce rei, scilicet quòd remissio peccatorum non à Mose, sed à Christo; non à veteri testamento, sed à novo; non à sacrificiis hircorum & vitulorum, sed ab unica Christi in cruce oblatione, per quam Christus in sempiternum consummavit sanctificatos, sit petenda. Vers. 15.

Remissio peccatorū à solo Christo petenda

Idipsum probavit jam testimonio ipsius filii Dei, v. 6. & 7. & testimonio patris v. 13. Pater enim excludens veterem legem, & sacrificia Aaronica, dixit Filio, psalm. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*. Et post peractum in cruce sacrificium, ascensumque Christi in cælum, dixit ei, *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Hic illud ipsum probat testimonio Spiritus sancti, qui per Prophetas, ac præsertim per Jeremiam locutus, hanc remissionem peccatorum per Christum, in novo testamento dandam prædixit & promisit. Hoc Jeremiæ testimonium citavit jam antè Apostolus c. 8. v. 10. ubi illud explicui.

Ubi autem horum (peccatorum) est remissio: jam non est oblatio pro peccato] *Oblatio*, scilicet qua satisfiat pro peccato, quaque lytrum peccatorum condignum persolvatur, pretiumque comparetur, cujus applicatione omnes reipsa, à servitute peccati & diaboli liberemur, justificemur & sanctificemur. De tali enim oblatione loquitur Paulus, uti docent Patres, & fatetur Calvinus & Beza. Non ergo excludit hic Paulus oblationem Missæ quæ æquè ut fides, baptismus & pœnitentia, hoc oblationis in cruce peractæ lytrum & pretium nobis iterum & iterum applicat, dum iterum & iterum in peccata relabimur. Vers. 18.

Sacrificiū Missæ pretium redemptionis nostræ nobis applicat.

Perperam ergo & insulsè ex hoc Apostoli loco, & ex c. 7. probare conatur Lutherus, Missam esse abominationem magnam, idque si fecisse asserit ab angelo tenebrarum, putà à diabolo, quando cum eo hac de re disputans, ab eo se convictum fuisse fatetur libr. de Missa privata & unctione sacerdotum, quem edidit anno 1534. Argumenta Lutheri & sequacium ejus sunt quatuor, quæ hic breviter repetam & dissolvam.

Sacrificiū Missæ non esse abominatio, ut ex hoc loco insulsè conatur probare

Primum, Apostolus hac epistola solum Christum statuit pontificem & sacerdotem: ergo non sunt ponendi in Ecclesia alii sacerdotes; ergo nec sacrificium Missæ.

Lutheri argumenta solvuntur. Primum solvitur.

C

Respondeo ad antecedens, Christum esse solum pontificem, talem scilicet, qui sua victima crucis pro peccatis omnibus satisfecerit, quique peccatorum sit redemptor. Qua in re nullus Christo succedit honore & officio par, sicut Aaroni successit Eleazarus, Aaroni in pontificatu par & æqualis. Neganda est ergo utraque consequentia argumenti: nostri enim sacerdotes non sunt pares Christo, sed Christi vicarii & ministri, qui crucis sacrificium identidem nobis per Missæ sacrificium repræsentant & applicant.

Secundum, Apostolus hac epistola inculcat unicum Christi in cruce sacrificium: ergo nullum est aliud, putà Missæ sacrificium; adeoque Missa iniuria est cruci Christi.

Secundum solvitur.

Respondeo ad antecedens, Apostolum loqui de universali & omnipotenti sacrificio: illud enim est unicum in cruce peractum, ex quo vim habent nostra sacrificia. illud enim unicum fuit quasi materia, fons & pretium nostrorum; nostraque illius sunt quasi rivuli, applicatio & repræsentatio continua. Unde patet, Missam non esse iniuriam cruci, cùm sit crucis assidua commemoratio & commendatio: sacrificium enim crucis nobis pretium comparavit. Missa verò confert nobis hujus pretii applicationem. Alioquin enim Ecclesia, quæ Christi respublica est, & lex perfectissima, careret quotidie sacrificio; & cultu Dei latriæ solemni & publico. cùm nulla gens, nulla religio, nulla Ecclesia fuerit umquam sine sacrificio & sacerdotio; quis credat hoc unum à Christo neglectum, cùm institueret formaretque suam Ecclesiam, quasi rempublicam divinam & omnibus numeris absolutam?

D

Tertium, Apostolus docet ideo vetera sacrificia cessasse, quia quotidie quasi infirma & inefficacia repetebantur; atqui talis quoque est Missa.

Tertium refellitur.

Respondeo, Missam non esse talem: illa enim vetera repetebantur, eò quòd nullam haberent vim expiandi culpam veram, sed tantùm legalem & umbraticam. hæc enim est eorum infirmitas: Repetebantur quoque ut adumbrarent

rent sacrificium Christi ut excitarent offerentes ad Christi fidem & dilectionem, ut per eam, remissionem obtinerent. Nostra verò Missæ sacrificia repetuntur, quia in nova recidimus peccata, quæ nova expiatione sacrificii, quò nobis applicetur meritum & satisfactio sacrificii crucis, indigent. Tantùm enim opponit Apostolus Aaronica sacrificia, Christi in cruce sacrificio, in virtute merendi, expiandi & satisfaciendi, in qua illa fuerunt infirma & inefficacia; Christi vero fuit potens & efficacissimum; non autem opponit aut confert sacrificium expiatorium, quale fuit crucis, cum applicatorio, qualis est Missa, immò hoc sub illo tacitè subintelligit, est enim hoc illi subordinatum, adeoque idem cum illo, quoad victimam. Hanc enim eamdem habet, scilicet corpus & sanguinem Christi, quam tamen in sacrificio Missæ Christus voluit esse certæ & limitatæ virtutis & efficaciæ, quoad vim impetrandi & satisfaciendi, cum in cruce fuerit illimitatæ & immensæ.

Sacrificii applicatorium subordinatum expiatorio.

Quartum est Calvini, *Satis*, inquit, meritum & pretium sacrificii crucis nobis applicant verbum Dei, fides, & Sacramenta; ergo ad hanc applicationem non est opus Missa.

Quartum Calvini contra Missam argumentum enervatur.

Respondeo, negando antecedens. Licet enim fides & Sacramenta applicent nobis meritum quoad justificationem, non tamen applicant illud quoad propitiationem; quia sola Missa est sacrificium propitiatorium, quod ex opere operato impetrat gratiam prævenientem, qua excitemur ad fidem, pœnitentiam, & Sacramenta, quibus justificemur suscipienda. Atque hac de causa toties repetit & inculcat hic Apostolus, quòd Christus assistat Deo ejusque vultui pro nobis appareat, quòd sit sacerdos æternus quòd interpellet pro nobis, quòd offerat sua dona & hostias, quæ sanè jam alia non sunt, quàm sacrificia Missæ, quæ ipse quotidie per sacerdotes à se institutos offert, uti docent Patres omnes, & Concilium Trident. loco citato.

Ubi Adverte. Sacramentorum est justificare, sacrificii verò est propitiare, sive Deum propitium reddere; ut scilicet peccatorum incipiat misereri eisque gratiam prævenientem & excitantem largiatur. Eucharistia ergo sive Missa, quà sacrificium est, impetrat nobis gratiam hanc prævenientem, atque simul impetrat remissionem pœnæ peccatis debitæ, insuperque culpæ venialis: culpam autem mortalem per se non tollit aut abolet, nisi in eo, qui bona fide nesciens se esse in culpa mortali Missam celebraret. huic enim Eucharistia culpam mortalem remittit, primamque gratiam & justitiam confert; sed id facit non quà sacrificium, sed quà Sacramentum est. Unde peccator laicus peccatum suum ignorans & bona fide Eucharistiam sumens, pari modo ex ea peccati remissionem primamque gratiam & justitiam consequitur.

Sacramentorum est justificare, sacrificiorum propitiare.

VERS. 19. HABENTES ITAQUE, FRATRES, FIDUCIAM IN INTROITU SANCTORUM, IN SANGUINE CHRISTI] id est, per sanguinem Christi, non autem per sanguinem hircorum & vitulorum, legis veteris. Incipit hic secunda epistolæ pars, qua Apostolus more suo à dogmatibus, transit ad mores Hebræorum efformandos. Hactenus enim docuit eos, veram fidem, justitiam & salutem petendam esse à Christo, non à lege: jam hortatur eos ad constantiam in eadem fide & pietate Christiana, ne scilicet ob Judæorum persecutiones, odia, & bonorum expilationes, ab ea deficiscant. ita Theophyl.

Secunda hujus epistolæ pars, qua transit ad mores.

Nota. *fiduciam in introitu*, vel, ut græcè est, *εἰς τὴν εἴσοδον*, id est, in introitum, *sanctorum*, vocat Apostolus spem introeundi in Sancta sanctorum, id est, in cælum. ita Theophyl.

Posset Secundò, sic explicari cum nonnullis. q. d. In ipso Christi introitu in Sancta sanctorum, id est in cælum, habemus spem nos etiam in illud introituros.

VERS. 20. QUAM INITIAVIT NOBIS VIAM NOVAM, ET VIVENTEM PER VELAMEN, ID EST, CARNEM SUAM] Pronomen *quam*, cohæret cum *viam novam*, refertque *introitum sanctorum*. Unde aliqui ex Græco clariùs hic vertunt & legunt *quem*, scilicet *introitum*. sed Latina syntaxi eadem est sententia & sensus, sive vertas *quam*, sive *quem*. Hic enim introitus non est aliud, quàm via in cælum. Via enim in cœlum est initium introitus in cœlum, & introitus in cælum est complementum viæ in cælum.

Secundò, Vatablus in voce *ἥν*, id est *viam*, subaudiens *per*, paulò clariùs ita vertit, *cùm habeamus libertatem introeundi in Sancta per sanguinem Jesu, ea via, quam dedicavit nobis*.

A

Tertiò, Syrus hæc ita traiicit: *Habemus fiduciam in introitu aditi sancta, & viam vita* (id est, ad vitam & salutem æternam) *per sanguinem Jesu, quam initiavit nobis*. Sed hæ versiones licet in se claræ sint, verba tamen Græca invertunt & distorquent: unde Latina nostra versio planissima est, & ad verbum Græco respondet, juxta explicationem jam datam.

INITIAVIT] *ἐνεκαίνισεν*, id est innovavit, primus calcavit & inivit, vel etiam dedicavit, aliisque communem fecit, ut vertit Vatabl. inde enim Encænia vocantur dies dedicationis. Primus ergo Christus viam in cælum initiavit, quia primus illam ingressus est, itaque ex invio viam fecit, eamque nobis stravit & complanavit. Alludit enim Paulus ad eos, qui primò vias ob nivem aut similem causam invias ineunt, calcant, easque secuturis pervias efficiunt, uti faciunt in Alpibus incolæ: quod gallicè dicimus, *Il nous a frayé le chemin*; & flandricè, *Hy heeft ons den wegh ghebaent*. Hoc enim est viam initiare & initiando complanare, aliisque communem & perviam efficere.

B

VIAM NOVAM] Pro *novam*, græcè est *πρόσφατον*, id est recentem, novam, nullius pede hactenus calcatam.

ET VIVENTEM] Id est permanentem, seu perpetuæ efficaciæ, vigentem semper & florentem.

Via vivens quæ?

Secundò, *viventem*, id est, quæ ad vitam æternam ducit. Unde Syrus vertit, [Syriac] *urcha dechaje*, id est, viam vitæ.

Tertiò & optimè, *viventem*, quia hæc via vivens & animata est caro Christi & Christus ipse, qui dicit, *Ego sum via, veritas & vita*. Per velamen enim erat via in Sancta sanctorum, velamen autem hoc significabat carnem Christi, ut subdit Apostolus. Sicut ergo per velamen ductilum vel divisum, quasi per viam apertam & patefactam ibatur in Sancta sanctorum; ita per carnem Christi in cruce discissam, quasi per viam imus in cælum. Itaque sicut via Alpium vocatur via per Alpes, ita via velaminis vocatur via per velamen, id est, per carnem Christi. Quare via in cælum est caro Christi passa, sive Christus ipse passus, quam fide & spe, quasi duobus pedibus incedimus & calcamus, dum credimus & speramus per Christi passionem, nos perventuros ad remissionem peccatorum, justitiam, sanctitatem & salutem; itaque hac via rectâ pergimus & tendimus ad cælum. Præclarè S. Ambros. in psalm. 118, serm. 5. *Creatus*, inquit, *Christus secundum susceptionem carnis, ut redimeret creaturas. Creatus, ut vias mihi demonstraret æternas, quibus homo redire possit ad Dei regnum. Ergo quia principium est viarum Dei, hoc principium sequamur. Priùs viam novi ingressus est testamenti, ut eam sterneret nobis. Si jejunamus, ante nos ille jejunavit, si pro nomine ejus sustinemus injurias, priùs ille sustinuit pro nostra redemptione, cervices suas posuit in flagella, maxillas suas in palmas, ascendit crucem, ut doceret mortem non esse metuendam. Denique quasi præcedens ait Petro: Tu me sequere: & ideo Petrus cursum consummavit, quia secutus est Christum*, &c.

Caro Christi, & Christus ipse est nobis via vivens.

C

PER VELAMEN, ID EST CARNEM SUAM] Hinc patet velum, quod erat ante Sanctum sanctorum, eaque velabat, significasse allegoricè carnem Christi, idque appositè. Primò, quia carne Christi velabatur divinitas illius, sicut velo hoc velabatur Deus sedens super Cherubim in Sancto sanctorum. ita Anselmus & alii Patres.

Velum quod erat ante Sanctum sanctorum, allegoricè significabat carnem Christi.

Secundò, quia per carnem Christi patefactum est cælum, sicut per velum in altum sublatum patefiebant Sancta sanctorum: cujus rei typo velum hoc in passione Christi scissum patefecit Sancta sanctorum, ut significaretur per carnem Christi in passione discissam, viam & aditum nobis esse reseratum in cælum, uti jam dixi. ita Chrysost.

D

VERS. 21. ET SACERDOTEM MAGNUM SUPER DOMUM DEI] Repete & supple *habentes. Domum Dei* vocat cælum, ut vult Theophyl. vel potiùs Ecclesiam, tam militantem, quàm triumphantem. Utrique enim præsidet & imperat Christus.

Notat hic Paulus tria bona Christianis per Christum data. Primum, est fiducia accedendi ad Deum. Secundum, via strata in cælum. Tertium, pontifex & advocatus ipse Christus. Ne quis enim timidior diceret: Fateor iter esse stratum, sed quomodo terribilem irati Patris, in quem peccavi,

Tria bona Christianis per Christum data.

con-

aspectum subibo? occurrit Paulus: Ne timeas inquit. habes Christum pontificem, qui te inducet, & propitium tibi Patrem efficiet. Unde infert, dicens, *Accedamus cum vero corde*, &c.

VERS. 22. ACCEDAMUS, CUM VERO CORDE, IN PLENITUDINE FIDEI, ASPERSI CORDA A CONSCIENTIA MALA, ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA] Nota. *Cor verum* vocat cor sincerum, non fucatum, quod Hebræi vocant נאמן *neeman*, id est fidele, verum, sincerum.

IN PLENITUDINE FIDEI] Id est, cum plena fide, græcè est, *ἐν πληροφορίᾳ πίστεως*, quod Secundò, cum Vatablo verti potest, cum plena persuasione, certitudine & firmitate fidei, uti dixi Rom. 14. 5. Tertiò, Syrus vertit, *bemschalmutha haimanutha*, id est, cum fiducia fidei, id est, cum fiducia fideli, sive quam parit recta, plena & creata fides.

ASPERSI CORDA, id est, in cordibus & mentibus nostris lustrati sanguine Christi, eoque emundati, A CONSCIENTIA MALA] id est, à peccatis, quæ conscientiam malam & vitiosam efficiunt, q. d. Puris cordibus accedamus ad Deum. Metonymicè enim ponitur *aspersio*, pro purgatione & puritate, quæ per aspersionem efficitur. Alludit ad aspersionem sanguinis, qua fiebat legalis expiatio, ut dixi c. 9. v. 13. Pari enim modo interna animæ expiatio fit per aspersionem, id est, applicationem sanguinis Christi in baptismo. De baptismi enim aspersione & emundatione loqui Apostolum patet ex sequentibus.

Aqua baptismi est aqua purgans & emundans.

ET ABLUTI CORPUS AQUA MUNDA] Aquam baptismi vocat *mundam*, id est, purgantem & mundantem, ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselmus. Non bene ergo id nonnulli negant: nam aqua quæ jam corpus emundat, non est alia, quàm aqua baptismi. Alludit ad aquam expiationis, ex cineribus vitulæ rufæ confectam: Judæi enim immundi, si ea corpus abluerent, legaliter mundabantur, mundique censebantur, q. d. Sicut Judæi immundi aspersi aqua expiationis, eaque emundati, mundè, religiosè & fidenter accedebant ad Deum in suo tabernaculo & templo habitantem: ita multò magis nos, qui per baptismum non solùm in corpore, sed etiam in anima abluti sumus, idque per applicationem sanguinis Christi, quam facit baptismus, puro jam corde & corpore, sanctè & alacriter ad Deum accedamus.

VERS. 23. TENEAMUS SPEI NOSTRÆ CONFESSIONEM INDECLINABILEM] *Confessionem spei* vocat fidem fideique professionem, qua baptismum accepturi Hebræi recitantes Symbolum de more, professi sunt se credere in Christum, & per Christum credere & sperare carnis ressurrectionem, & vitam æternam in cælo, vide dicta cap. 3. v. 1. Evangelium ergo est confessio nostra. Pari modo Mahomet suam fidem & legem vocavit arabicè אלקראן *alcoran*, id est confessio, à radice קרא *karar*, id est, confessus est: eò quòd in Alcorano descripserit fidem & legem, quam omnes Mahometani confiteri & profiteri debeant.

Alcoranus quid?

Confessio fidei nostræ debet esse firma & contemptrix cupiditatū.

Hanc ergo fidem fideique confessionem quæ spem jam dictam excitat & acuit, vult Apostolus servari *indeclinabilem*, id est firmam & inconcussam; quæ non vacillet, non nutet huc illuc, nec declinet à recto rectaque fide, etiam urgentibus & impellentibus persecutionibus.

Secundò, ut Anselmus, *indeclinabilem*, id est, quæ deorsum non inclinetur, ut deprimatur & devergat ad cupiditatem opum, rerumque terrenarum, sed semper quasi ignis more suo sursum acclinet & assurgat, tendatque ad desiderium & prosecutionem bonorum cælestium & æternorum, quæ sunt obiectum hujus fidei, confessionis & spei. Unde subdit Apostolus.

FIDELIS ENIM EST, QUI REPROMISIT] Deus scilicet, qui hæc bona cælestia, uti promisit, ita fideliter ea vobis conferet & præstabit, si & vos vicissim illi fideles & in fide Christi constantes perseveretis, pro eaque bona terrena contemnatis, & si opus sit perdatis & profundatis.

VERS. 24. ET CONSIDEREMUS INUICEM IN PROVOCATIONEM CHARITATIS ET BONORUM OPERUM] Pro *in provocationem*, græcè est *εἰς παροξυσμόν*, id est ad exstimulationem, q. d. Homines vitiosi considerant vitiosa aliorum exempla, ut ea imitentur; vos verò, ô Hebræi Christiani, considerate mutua Christianorum exempla charitatis, aliorumque bonorum operum, quæ vos provocent & incitent non ad inuidiam, sed ad imi-

Magna vis exempli bonorum operum.

A tationem, ut scilicet pro omnibus vestris tam negotiosis, corporeis & inanibus legalibus obseruantiis, observetis & exerceatis tantùm officia & actu charitatis, aliarumque virtutum, sicut alios Christianos videtis facere. Quemadmodum enim ferrum ferro acuitur, & lapis lapidi allisus ignem elicit: sic anima animæ commorans, ad eadem ipsam incitat, ut charitate ardeat, sicut & ipsa ardet, ut notat Chrysost. & Theophyl. tanta vis est exempli. Et quis dubitet in illo nascentis Ecclesiæ feruore Christiano, virtutum fuisse feruentissimam contentionem?

NON DESERENTES COLLECTIONEM NOSTRAM, SICUT CONSUETUDINIS EST QUIBUSDAM] Pro *collectionem*) græcè est *ἐπισυναγωγὴν*, id est aggregationem, ut vertit Vatablus & Erasm. Per *aggregationem* & *collectionem* hanc, Apostolus Primo, intelligit Ecclesiam, q. d. Ne deseratis, ô Hebræi, per apostasiam aut hæresim Ecclesiam Christianam, cui aggregati estis & in qua collecti & compacti estis, quasi in unum idemque corpus Christi mysticum. Timebat enim Apostolus, ne Hebræi metu & persecutione Judæorum, ab Ecclesia ad Synagogam & judaismum deficerent: hinc ad eos B in fide & Ecclesia Christi confirmandos identidem eos ad constantiam adhortatur, hicque, uti dixi initio epistolæ, finis & scopus est totius epistolæ. Unde & subdit: *Voluntariè enim peccantibus* (apostatantibus) *nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccato hostia.* VERS. 25.

Finis & scopus totius huius epistolæ.

Secundò, per *aggregationem* & *collectionem* hanc intelligit, Apostolus cœtus Ecclesiæ & conuentus fidelium, ad sacram synaxim, & ad verbum Dei precesque publicas: hos ergo conuentus vult Apostolus à Christianis diligenter frequentari, tum ut publicè fidem suam profiteantur, Deumque colant, & publicas ei laudes & gratiarum actiones persoluant; tum ut in jis inuicem excitent & provocent ad charitatem & bona opera, ac præsertim ad constantiam in fide, instante persecutione. Illi enim publici & mutui congressus mirè fovent fidem & charitatem, quæ in secessu & separatione diuturniori languescit. Sic enim S. Ignatius, in suis epistolis assecla & sectator S. Pauli, paulò post Pauli tempora, Ephesios & Smyrnæos cohortatur, ut frequentent hos cœtus Ecclesiasticos, & cautam reddit, *Quia*, inquit, *confirmabuntur*: C ac minatur, si ab jis se subtrahant, fore vt excidant à fide & charitate. Ita quoque explicant S. Chrysost. Theodoret. Theophyl. Oecumen. Hic sensus connexus est & subordinatus priori: qui enim Ecclesiæ cœtus negligunt & deserunt, facilè quoque vrgente persecutione, Ecclesiam ipsam, fidemque Christi deserunt & abnegant.

Conventus publicos Christianorum commendat Paulus.

Malè ergo Novantes hunc locum torquent contra vitam eremiticam. Apostolus enim loquitur de jis, qui Ecclesiam, vel ob metum, vel ob desidiam negligunt aut deserunt; non autem loquitur de jis, qui turbam sæculi & sæcularium conuersationem, pietatis, puritatis & contemplationis studio fugiunt. Adde, Eremitas omni sæculo solere diebus Dominicis & festis ad sacras synaxes, preces & collectiones spirituales in Ecclesiam conuenire, eaq; quæ ibi audierant, in eremum redeuntes per hebdomadam meditari & exercere.

Novantes male reprehendunt vitam eremiticam.

SICUT CONSUETUDINIS EST QUIBUSDAM] Insinuat Apostolus aliquos tepidiores & torpidiores, à fide & Ecclesia Christi metu Judæorum defecisse, ut notat D Theodor. ideoque reliquis eamdem apostasiam metuens, eos tota epistola ad constantiam animat & corroborat.

SED CONSOLANTES] Græcè *παρακαλοῦντες*, id est consolantes, vel etiam exhortantes, scilicet singuli, non tantùm seipsos, sed & alios, ut scilicet alter alterum in persecutione soletur, exhortetur & instiget tum ad constantiam in fide & Ecclesia Christi, tum ad conuentus Ecclesiasticos & cœtus fidelium frequentandos; quibus in fide & Ecclesia Christi fovemur & confirmamur: nam illo tempore, prout persecutio feruebat, aut sedabatur, hic illicve fiebant conuentus & synaxes. Uult ergo Apostolus ut quisque proximo horam & locum conuentus indicet & admoneat, adeumque cohortetur & excitet. Id exigit filum orationis Paulinæ; & colligitur ex S. Ignatio & Chrysost. jam citatis. Id fecisse Martyres primis trecentis Ecclesiæ annis patet passim ex eorum Actis. Vult autem Apostolus ut alter alterum ad hoc excitet, proponendo tum alia, tum vel maximè spem gloriæ & retributionis æternæ brevi consequendæ. Hoc enim est quod subdit.

Ad conventus se mutuo debent exhortari & incitare Catholici exemplo Martyrum & Sanctorum

ET TANTO MAGIS, QUANTO VIDERITIS APPROPINQUANTEM DIEM] Græcè τὴν ἡμέραν, id est, illum diem, scilicet judicij & excidij tum orbis, tum urbis Hierosolymæ sub Tito & Vespasiano: quæ antonomasticè dicitur *dies*, in qua hostes vestros Judæos extrema ultio, vos verò plena laborum & afflictionum omnium manet merces & retributio. Nam ex acrimonia persecutionum, bellorum, tumultuum, ac præsertim ex abominatione desolationis, quam brevi visuri estis, alijsque signis prædictis à Christo, Matth. 24. facilè videre potestis, ô Hebræi, sensim magis appropinquare, imò instare hanc diem excidij urbis Hierosolymæ. Agite ergo, durate modicum in persecutione; quoniam appropinquat redemptio vestra.

Dies excidij urbis Hierosolymæ sub Tito & Vespasiano.

Nota. Alludit Paulus ad verba Christi, Matthæi 24 v. 33. & Lucæ 21. v. 28. ideoque æquè ac Christus confusè & mistim loquitur de die judicij & excidij tam orbis, quàm urbis, eò quòd Apostoli, & post eos alij Christiani putarent eodem tempore fore excidium urbis & orbis. Putabant enim Jerusalem cum templo diruendam esse in glorioso Christi aduentu & regno, quod erit in fine mundi, & excidio orbis. Id sibi colligere videbantur ex dictis Christi, Matth. 22. 7. & 8. & Matthæi 23. v. ult. & penult. sed non rectè, ut ibi dixi. Christus tamen & Paulus, ut eos in hoc errore relinquunt.

Putabant Apostoli eodem tempore fore excidium orbis, quo urbis Hierosolymæ.

VERS. 26. VOLUNTARIE ENIM PECCANTIBUS NOBIS POST ACCEPTAM NOTITIAM VERITATIS, JAM NON RELINQUITUR PRO PECCATIS HOSTIA] Galenus ex Clemente Alexandr. lib. 2. Strom. putat Apostolum loqui de quolibet peccato, quod voluntariè, & ex certa scientia committitur, atque asserere quod omne tale ægrè remittatur. Verùm ex circumstantiis patet Apostolum tantùm loqui de peccato apostasiæ: dat enim hic causam cur dixerit versu præcedenti non esse deserendam collectionem nostram, quia scilicet, si id faciamus, non relinquetur nobis hostia peccati huius expiatrix, ergo per *voluntarie peccantes* intelligit deserentes collectionem, id est, coetus Ecclesiæ, ipsamque Ecclesiam. Unde pro *peccantibus*, græcè est ἁμαρτανόντων, quod cum Ribera verti potest, *deficientibus*, vel *desciscentibus*, scilicet ab Ecclesia & fide, quam sponte capessiverunt. Peccatum enim Hebræi vocant subinde [illegible] *asoam*, id est defectionem vel defectionem.

Loquitur hic Apostolus de peccato apostasiæ quod valde exaggerat.

Secundò, id patet ex eo, quod ait, *peccantibus post acceptam notitiam veritatis*, q. d. Peccant hi, quia fidem agnitam deserunt. Sicut enim in veteri testamento apostasia ad idola, ita in novo testamento apostasia à fide ad judaismum vel infidelitatem antonomasticè est & dicitur peccatum.

Tertiò, id patet ex v. 29. ubi ait, hos peccantes filium Dei conculcare, & sanguinem testamenti pollutum ducere, & spiritui gratiæ contumeliam facere; quia videlicet Christi redemptionem Christumque negant, itaque tam Christo quàm Spiritui sancto ingrati & contumeliosi sunt.

Quartò, quia v. 32. & seqq. hortatur eos ad constantiam in fide & Ecclesia Christiana. Sensus ergo Apostoli est, q. d. *Voluntarie peccantibus*, peccato scilicet apostasiæ, sive desciscentibus voluntariè à Christo, & collectione nostra, id est Ecclesia, non *relinquitur*, id est ægrè & vix relinquitur, *hostia pro peccato*, quia peccatum illud expient: tum quia tales apostatæ planè indigni sunt venia, tum quia sua certa malitia & infidelitate claudunt fontes divinæ misericordiæ.

Apostasia peccatum quàm difficilè habeat veniam.

Adde, propriè & rigidè apostatis Hebræis à Christo ad judaismum deficientibus nulla relinquebatur hostia aut veniæ spes: quia talibus in tali statu manentibus, nec Christus, utpote quem abnegant, nec alius Messias venturus, utpote qui nullus est; nec legis sacrificia, utpote infirma & jam abolita, prodesse poterant. Tales ergo Hebræos (qualibus hic loquitur Apostolus) non hostia, non venia, sed terribilis tantùm Dei ultio manet.

Nota. Chrysost. Ambros. Anselm. & Theophyl. per *hostiam pro peccato*, intelligunt baptismum; quia baptismus est figura mortis Christi, qui fuit hostia pro peccato, q. d. Voluntariè peccantes post baptismum, nullo ampliùs baptismo expiari possunt. Sed hoc durius & coactius est, estque præter mentem Apostoli. Apostolus enim sic peccantibus ait nullam relinqui hostiam, sed tantùm terribilem Dei vindictam. Jam si per hostiam baptismum intellexisset, excipere potuisset aliquis dicendo, sic peccantibus non relinqui quidem baptismum; non tamen ideo Dei judicio & vindictæ eos reservari; quia medium quid eis relinquitur, videlicet pœnitentiæ Sacramentum, quod est quasi secunda post naufragium tabula.

Hinc patet, perperam hoc loco abusum esse Novatum; cùm docuit lapsis negandam esse pœnitentiam & veniam, maximè cùm ipse non tam negaret pœnitentiam coram Deo, lapsosque, si pœniterent, Deo reconciliari posse, quàm contenderet ab Ecclesia non admittendos esse lapsos, etiamsi pœniterent, ad communionem, communemque Ecclesiæ societatem.

Error Novati, de non admittendis lapsis ad pœnitentiam.

VERS. 27. TERRIBILIS AUTEM QUÆDAM EXPECTATIO IUDICII, repete, *relinquitur voluntarie peccantibus*, & apostatantibus, ET IGNIS ÆMULATIO, QUÆ CONSUMPTURA EST ADUERSARIOS] Græcè est πυρὸς ζῆλος, id est, ignis zelus & æmulatio.

Ubi Nota protopopœiam: quasi enim ignis tam conflagrationis mundi, quam inferni, esset animatus, essetque quasi bellua, putà leæna quædam irritata & exacerbata, furensque ad sui vindictam, ita tribuit illi Paulus sensum & zelum vindicandi peccata in communem Deum admissa. Zelum ergo ignis vocat ignis vehementiam & impetum ulciscendi, quo ignis hic quasi naturali quodam zelo gloriæ Dei accensus, ulciscetur & puniet acerrimè peccata & iniurias in Deum dominum & creatorem suum admissas, ita Chrysost. & Theophyl. Simili protopopœia Sapiens Sap. 5. v. 21. *Pugnabit*, inquit, *cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directè emissiones fulgurum, & tamquam à bene curvato arcu nubium exterminabuntur* (id est, emittentur & eiicientur, scilicet hæc jacula fulgurum in impios) *& ad certum locum insilient, & à petrosa ira* græcè ἐκ πετροβόλου θυμοῦ, id est, ex ira lapidatrice, vel saxorum jaculatrice) *plenæ grandines mittentur* (id est, vibrabuntur. Alludit ad catapultam veterum, qua saxa vel in mœnia, vel in hostes coniici solent:] *excandescet in illos aqua maris* (vide hic zelum maris] *& flumina concurrent duriter: contra illos stabit spiritus virtutis* [ventus validissimus] *& tamquam turbo venti dividet* [ἐκλικμήσει, id est eventilabit] *illos: & ad eremum perducet* [ἐρημώσει, id est desolabit, desolatam faciet] *omnem terram iniquitas illorum*. Ubi Nota hæc quæ hic impiis comminatur Sapiens, eis obuentura Primò, paulò ante judicium universale: tum enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas & præcursores, ut patet toto c. 8. & 16. Apocal. & c. 9. 4.

Prosopopœia ignis contra reprobos.

Omnes creaturæ & elementa pugnabunt in judicio contra impios.

Secundò, statim post judicium. De hoc enim tempore propriè loquitur Sapiens v. 16. & 17. qui proximè præcedunt, & v. 1. Videtur ergo dicere hic Sapiens, quòd data & lata à Christo sententia damnationis in reprobos, mox omnia elementa in eorum vindictam assurgent, quasi lictores & administri Christi domini & creatoris sui, scilicet cælum, ignis & aer, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos, grandines; mare, efferuescendo & exundando, ut eos cum terra absorbeat & obruat; terra, sub pedibus eorum hiando, ut corpora & animas eorum deglutiat & deturbet in infernum. Vide quantus hic sit zelus ignis & creaturarum omnium pro Deo creatore ac domino suo pugnantium, eiusque offensas & iniurias vindicantium.

VERS. 28. IRRITAM QUIS FACIENS [ἀθετήσας, id est, cùm quis contempserit, violaverit, &, ut Syrus, [illegible] *daabar*, id est, qui transgressus fuerit) LEGEM MOYSI, SINE ULLA MISERATIONE DUOBUS VEL TRIBUS TESTIBUS (conuictus) MORITUR] Probat argumento à minori ad maius, scilicet ex pœna mortis proposita iis qui unum præceptum Mosis repudiassent & transgressi essent, gravissimè puniendos eos qui totam Christi legem abiecerint, ab eaque apostataverint.

VERS. 29. QUANTO MAGIS PUTATIS DETERIORA MERERI SUPPLICIA, QUI FILIUM DEI CONCULCAUERIT, ET SANGUINEM TESTAMENTI POLLUTUM DUXERIT IN QUO SANCTIFICATUS EST] Ambrosius & Theophylatus putant hæc dici de iis, qui indignè suscipiunt Sacramenta.

Secundò, Galenus & alij putant hæc dici de quovis peccato

Varia Patrum sententia, de quibus & peccatis tribus hic loquatur Apostolus.

cato mortali, quod fideles admittunt: per hoc enim implicitè & interpretativè contemnunt, & quasi conculcant gratiam, redemptionem, mortem & sanguinem Christi. Verùm, ut probavi vers. 26. loquitur Apostolus propriè de apostatis à Christo, Christique fide & collectione, id est Ecclesia. Hi enim propriè Christum Dei filium, ejusque sanguinem, quo nouum fœdus & testamentum inter Deum & homines de æterna hereditate eis danda sancitum est, quoque in baptismo abluti & sanctificati sunt, conculcant & pollutum ducunt, dum eum, quasi res inutilis, profana, nulliusque momenti, imò falsa & ficta foret, contemnunt, abnegant, abiiciunt: & hoc ipso *Spiritui gratiæ*, id est, Spiritui sancto, qui est auctor gratiæ in Christi baptismo acceptæ, qua eos Deo gratos, sanctos, Deique amicos & filios efficit, *contumeliam facinnt*.

Pollutum Iudæis est quod commune est Gentibus.

Nota. Pro *pollutum*, græcè est κοινὸν, id est communem. Jam *commune* phrasi Hebræa idem est, quod immundum & pollutum. Nam talia erant illa, quæ communia erant Gentibus, sive quibus Gentes incircumcisæ & immundæ communiter utebantur, ut dixi Rom. 14. 14. ita Chrysost.

Secundò tamen, *communem* hic propriè accipi potest, q. d. Tales apostatæ æstimant Christi sanguinem quasi communem sanguinem, qui non differat à sanguine hircorum, taurorum, vel aliorum hominum. Vnde Syrus vertit, *& æstimaverit sanguinem testamenti* [Syriac] *ach decolnas*, id est, tamquam cujuslibet alterius, scilicet hominis.

Vers. 30. SCIMUS ENIM QUI DIXIT: MIHI VINDICTA ET EGO RETRIBUAM] q. d. Vt sciatis tales apostatas gravissimè puniendos, scitote & cogitate Deum esse terribilem; utpote qui dixit Deuter. 32. *Mihi vindicta*, scilicet competit. Vide dicta Rom. 12. 19.

QUIA JUDICABIT] Beza vertit, *gubernabit*; sed perperam: agitur enim hic de ultione, non de gubernatione. *Judicabit* ergo, id est puniet & plectet: sic & alibi sæpè sumitur per metonymiam.

Vers. 31. HORRENDUM EST INCIDERE IN MANUS DEI VIVENTIS] Est emphasis in epitheto *viventis*, q. d. Deus noster non est saxum, non idolum, uti sunt dij Gentium, qui oculos, aures, manus habent, sed lapideas, quibus nihil sentiunt: Deus enim noster est *vivens*, ac consequenter tangitur, & sentit apostatam à se, & apostatarum in se iniurias, iisque irascitur, ea que vindicat & punit.

Secundò, *vivens* est Deus, quia immortalis & æternus, in perpetuum vivit & viget, ut numquam ipsius oculos, memoriam aut manus effugere possis. ita Theophyl.

Vers. 32. REMEMORAMINI PRISTINOS DIES, IN QUIBUS ILLUMINATI, MAGNUM CERTAMEN SUSTINUISTIS PASSIONUM] Hactenus excitavit Apostolus Hebræos ad constantiam in fide, terrore judicij & gehennæ, nunc quasi sapiens orator, ut notat Theophyl. terrorem hunc lenit: & quo suavius in eorum animos influat & persuadeat, urget eos alio argumento, petito à laudibus Hebræorum, & prima illorum in fide constantia, q. d. Hactenus fortes in persecutione perstitistis; pergite, non alios, sed vosipsos imitamini, aspicite primam vestram constantiam; cucurristis bene, ad medium stadij pertigistis, exiguum agonis restat; palma vobis est ante oculos, est penè in manibus, nolite eam apostatando abiicere, aut prodigere. Hoc enim non tantum, pudendum, sed & stultum ac stolidum foret.

Terrorem lenit Paulus commemoratione fortitudinis Hebræorũ.

Baptismus est illuminatio.

ILLUMINATI] Id est baptizati: baptismi enim effectus est, mentem illuminare Christi fide, cognitione & gratia. Unde S. Dionysius & Græci Patres baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem. Unde dicta cap. 6. v. 4. q. d. Paulus, Initio baptismi & conversionis vestræ, ò Hebræi Christiani, generosè à Judæis vexationes, irrisiones, spoliationes & exilia pertulistis: tirones tanta præstitistis, quid ergo decet vos jam viros & milites, tot annos in Christi militia exercitatos facere & præstare?

Vers. 33. ET IN ALTERO QUIDEM OPPROBRIIS ET TRIBULATIONIBUS SPECTACULUM FACTI] *In altero*, id est, in altera parte, hoc est partim. Græcum τοῦτο respondet Hebræo [Hebrew] *ze*, quod sæpè ponitur pro [Hebrew] *bazè*, id est, in hoc, hoc est hac parte.

A Posset Secundò, τὸ τοῦτο referri ad παθημάτων quod præcessit, ut intelligatur τὸ κατὰ, q. d. κατὰ τοῦτο πάθημα, id est, secundùm hanc passionem, hoc est, secundùm hoc genus passionis, nunc opprobria pertulistis; secundùm aliud verò genus passionis, alias talia patientibus compassi estis.

SPECULUM FACTI] Id est, publicè infamati, & quasi rei plectendi per theatrum traducti estis, publicè ab omnibus quasi in theatro irrisi estis: hoc enim significat Græcum θεατριζόμενοι, idem enim est, quòd θέατρον γενηθέντες, id est theatrum, sive spectaculum, facti estis, uti rei ad leones, bestias, ignes, aliaque supplicia damnati publico theatro spectantur. Hac enim significatione 1. Cor. 4. 9. ait Apostolus *spectaculum*, græcè θέατρον, id est theatrum, *facti sumus*.

Tribulatio vexHebræorum fidelium

IN ALTERO (id est partim) AUTEM SOCIJ TALITER CONUERSANTIUM (talia opprobria & tribulationes patientium) EFFECTI] q. d. Vos, ò Hebræi Christiani, multa à Judæis ob fidem Christi passi estis, & simul quasi socij, animo favistis & compassi estis, neque ipsa, consilio & opera juvistis alios Christianos, tam Judæos, quam Gentiles, qui ob eamdem Christi fidem, sive
B in Palæstina, sive extra eam, tam à Gentilibus, quàm à Judæis, opprobria, tribulationes & vincula passi sunt: adeoque in illis vos passi estis, quia ipsorum ærumnas & passiones per compassionem, vestras fecistis, itaque eas sensistis, ac si vos ipsos tetigissent. Agite ergo, pergite & persistite in hac vestra patientia, fortitudine & constantia.

Eorum mutua compassio.

Vers. 34. NAM ET VINCTIS COMPASSI ESTIS] Noster cum Syro legit δεσμίοις, id est *vinctis*. Jam legunt δεσμοῖς μου, id est vinculis meis, quibus scilicet ego Paulus Romæ a Nerone vinctus fui, compassi estis, ita Chrysost. Theoph. & Oecumen. Compassio hæc non verbalis nec mentalis tantùm, sed realis fuit. Sic enim misericordes divites pauperibus compatiuntur, cum eorum miseriam data stipe levant.

Compassio non verbalis aut mentalis, sed realis Hebræorũ

Mira fuit Christianorum charitas & beneficentia in Martyres Christi causa vinctos, ut patet non tantùm ex Tertulliano & Cypriano, sed etiam ex ipso Luciano in Peregrino: ubi narrat, quod Peregrinus hic licet infidelis esset & hypocrita, hac tamen de causa Christianum se finxerit, & carceri pro fide Christi se obtulerit, ut eleemosynis fidelium tam largis potiretur.
C Ita Clemens lib. 5. Constit. Apost. c. 1. jubet ut fideles Martyribus & vinctis pro Christo subueniant suis opibus. *Sin verò*, inquit, *aliquis non habet, jejunet & cibum ejus diei partiens destinet sanctis. Si verò potest rebus suis omnibus divenditis, ex custodia eripere, beatus & amicus Christi erit.* Et mox. *Quòd si isti* (vincti pro Christo) *tales sunt, ut eis Christus testimonium coram Patre tribuat, non debet pudere vos ire ad eorum carceres: hoc enim si feceritis, vobis vice martyrij habebitur: quod illi quidem reipsa martyrium subierunt experiendo, vos verò aliter, nempe voluntate prompta, tanquam facti socii certaminis illorum. Talibus enim ait Dominus: Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*, &c. *Esurivi enim, & dedistis mihi manducare: in carcere eram, & venistis ad me.*

ET RAPINAM BONORUM VESTRORUM CUM GAUDIO SUSCEPISTIS] Cùm scilicet bona vestra publico magistratus Judaici edicto, eò quod Christiani essetis, fisco addicta sunt.

D Ita Wandali duo sub Geiserico rege Arriano sæpiùs confessores, comitante matre, contemptis omnibus divitiis, cum Clericis ad exilium perrexerunt, ad quod eos mittebat Hunericus.

Ita Muritta diaconus, & quingenti Clerici Carthaginensis Ecclesiæ ab Hunerico bonis spoliati, & in exilium trusi, cum Episcopis Arrianis suggerentibus, ductores sive tortores auferrent eis id quod Christiani ad victum largiebantur, quisque eorum alacer cantabat: *Nudus exivi de utero matris meæ, nudum oportet me ad exilium pergere: quia Dominus novit esurientibus cibum porrigere, & in deserto vestire*, ita Victor, Vticens. lib. 3. VVandal.

Ibidem alios memorat, qui bonis spoliati & in exiliũ acti, cùm gaudio canebant: *Hæc est gloria omnibus Sanctis eius*. Sic itur ad astra. Festinemus ad coronas nobis à Deo in cælo:

Inter alios memorabilis fuit Saturus, cui cùm Hunericus post promissa multa minaretur, ni fieret Arrianus, se domum eius, substantiam, filios & familiam distracturum, atque uxorem ipso præsente camelario in conju-

conjugium traditurum; cuique uxor hæc audiens conscissis vestibus, soluto crine, cum filiis & infantula quam lactabat, ad mariti genua accideret, diceretque: *Miserere mei simul & tui, miserere communium liberorum dulcissime conjux: Non subjaceant conditioni servili, quos claros reddidit prosapia generis nostri. Non subdar camelario, quæ mihi inter coævas feliciter plaudebam de Saturo meo.* Respondit Saturus quasi alter Job. *Tamquam una ex insipientibus mulieribus loqueris. Formidarem mulier, si sola esset hujus vitæ amara dulcedo. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem, auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis non dimiserit uxorem, filios, agros, aut domum, meus non poterit esse discipulus.* Quid ultra? discedente muliere cum filiis rejecta, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, exspoliatur, pœnis conteritur, mendicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt, inquit Victor l. 1. Vand.

Hæ veterum coronæ: audi pares hujus ævi, Anno 1613. in Japonia gravis in Christianos exarsit regis & principum ira ac persecutio. Christiani permulti etiam è prima nobilitate B bonis omnibus privati in exilium expulsi sunt. Hanc mulctam adeò ipsi non defugere, ut exultantes bonis cederent, quin & ultro Gubernatori nomina sua deferrent, seque Christianos esse profiterentur. Rex licet ejs indignans ob fidem Christi, constantiam tamen admirans laudavit; quinimò quemdam capitaneum qui bonis metuens regi cesserat, & fidem abdicarat, torve intuitus, ejusque vilem & abiectum animum increpans, officio & militari cingulo spoliavit, bonisque privavit, Christiani ut se magis confirmarent, sodalitatem Martyrum instituerunt, ad quam mox tria capitum millia sese aggregarunt. Huius prima lex est: *Si pro fide Christi bona adimantur, hoc spolium forti & libenti animo tolerato.* Secunda: *Pari constantia & animo exilium & mortem pro christianismo excipito.* Quocirca plures eorum quod verbis professi erant, reipsa præstiterunt, Arimæ regulus cædi Christianorum tribunal erexerat, diem dixerat: mox ad viginti Christianorum millia ultro se Arimæ stiterunt, ut se Christianos profiterentur, & martyria tum spectarent, tum obirent. Territus tyrannus cessit, & paucorum nece suum furorem satiavit. Ex illis octo vivos cremari jussit; C inter eos erat pater & mater cum filio & filia. Filia Magdalena nomine, virgo viginti annorum, exultans in mediis flammis, carbones ardentes capiti imposuit (quod apud Japones magnæ reverentiæ est signum) ut se prunis illis quasi purpureis rosis, aut candentibus carbunculis coronaret; frater ejus Jacobus duodennis solutis igne vinculis, prunas quas vicerat festivus calcans, ad matrem pariter ardentem gratulabundus accurrit, terque sanctissima Jesu & Mariæ nomina contentiori voce inclamans, beatæ matris gaudia cumulans, ad eius latus extinctus concidit.

Anglorum exempla. Audi Anglicana, quæ partim ex Didaco de yepes Episcopo Turiasonensis lib. 2. hist. de Persecut. Angl. c. partim à viris fide dignis testibus oculatis accepi.

Primum. Duas è tribus bonorum partes viduæ nobilis, quòd hæreticorum templa frequentare nollet, fisco hæretici addixerunt: cumque ipsa ab amicis adiuta, à fisco bis terque propriam domum agrosque conduceret, & paulatim direcerit, bis terque duabus bonorum partibus rursum spoliata est, quod ipsa miro cum gaudio lætitiaque tulit.

Secundum. Alius magnam pecuniarum summam, quæ ad vitam sustentandam sola restabat, apud amicum Catholicum deposuerat, quam repertam abstulere satellites (*Poursuivantes* vocant Angli.) Ipse certior de rapina factus, sublatis in cælum manibus gratias maximas Deo egit, quòd ex illa hora eum in suum patrocinium, curam & providentiam suscepisset, solumque dolebat quòd pecuniæ quantitas amissa maior non fuisset.

Tertium. Alia fœmina primaria uxor Gulielmi Lacei, gloriosi postmodum Martyris, qui bona omnia, præcipuaque munia, eò quòd hæreticorum templa non adiret, gaudens amiserat; post direptionem bonorum perpauperem & inopem vitam ducebat, tanta cum lætitia, ut Deo pro tanto beneficio dignas gratias se agere non posse affirmaret; eò quòd una cum bonis superfluas curas solicitudines, & mundanas obligationes ei abstulerat, vacuumque tempus ad æternam animi salutem comparandam hac ratione concesserat, & quamvis ob assiduas persecutiones domicilia terrasque mutare crebrò cogeretur, tanto tamen gaudio & consolatione fruebatur, A ut à Deo instanter peteret, ne exiguas suas ærumnas in hac vita remuneraretur, sed dolorem aut infirmitatem aliquam corporalem ad magnum animi gaudium temperandum, & peccata sua dum viveret, purganda, dignaretur immittere, quod divinitus ei præstitum est: sex enim vel septem ante obitum annos continuis gravissimisque doloribus & infirmitatibus exercita fuit, quas ipsa summa animi æquitate & alacritate sustinuit.

Quartum. D. Franciscus Treglanus antiquæ & nobilissimæ familiæ, quòd R. D. Cutbertum Maynum Seminarij Duaceni sacerdotum, & seminaristarum omnium protomartyrem hospitio excepisset, amplissimo patrimonio spoliatus est, & vigintiquinque annos captivus vixit. Ferunt eum, cum sententia de amissione bonorum, & perpetuis carceribus ferenda esset, bysso candida vestitum comparuisse, & post latam sententiam dixisse: *Pereant bona quæ si non periissent, fortassis dominum perdidissent suum.*

Quintum. Excellentissimus Arondeliæ Comes Philippus Hovardus, Norfolciensis Ducis filius & heres, religionis Catholicæ ergo dum in Galliam fugam parat, captus, in turrim B Londinensem coniectus, & demum ab tribunal ductus & condemnatus est. post duodecim, aut circiter captivitatis annos in vinculis gloriosus Confessor, imò Martyr obiit. Hic supremus in Anglia Comes & familiæ nobilissimæ, mirum dictu & quanta amisit, & qua animi æquitate novercantis fortunæ fluctus sustinuit: in carcere enim captivus Catholicis omnibus non exemplo modò, sed etiam singulari solatio fuit: nullus umquam de bonorum rapina conquerentem, nullus de carceris incommodis, de negata libertate dolentem audivit; imo conquerentes & dolentes alios ipse nunc verbis erigere, nunc mira qua pollebat comitate consolari solebat, illi præter Deum, & cælestium rerum contemplationem sapiebat nihil: pecunias quas pro sustentatione Regina illi (nem juxta dignitatis gradum plus minusve in turri captivis assignatur) concessit, tenui & parco ipse contentus cibo, inter pauperes distribuit, alia multa dixit, fecit, sustinuit Illustrissimus Comes, quæ antiquorum primitivæ Ecclesiæ heroum factum vel æquent vel superent, & dignissima sunt quæ æternitati consecrentur. Hæc pauca è multis.

Macte animo Angli Orthodoxi, æmuli primorum C Christianorum & Martyrum. Hæc est felicitas vestra, quòd hocce sæculo persecutionibus procelloso, in Anglia nati, soli penè spiretis, soli ambiatis martyrium, sive breve illud detur, sive longum & lentum per assiduas rapinas & vexationes. Ita constantes pergite. Hæc est gloria Anglicanæ Ecclesiæ, quam nulla ætas, nulla sæcula obliterabunt. Rapinam ergo bonorum vestrorum cum gaudio suscipite. Ecce cælestes opes & immensas ex æthere vobis exhibent angeli. Sustinete animosè ad modicum carceres, verbera, opprobria, furcas, ignes, cruces pro Christo vestri amore crucifixo. Ecce æternas laureas, ecce divinas coronas è cælo vobis ostentat & adornat Christus, amor vester & noster. Inuident vobis gloriosum sanguinis martyrium pseudoepiscopi: at eo gloriosius in fortunis exhibent, quo durius & lentius. Certi estote, in hac rapina nobilem vobis dari martyrij lauream. Hæc enim rapina vitam non qualem, sed nobilem & gradu vestro dignam, non vobis solis, sed toti familiæ & posteritati eripit, itaque non unum hoc & simplex, nec unius, sed multiplex & multorum est martyrium.

D COGNOSCENTES VOS HABERE MELIOREM ET MANENEM SUBSTANTIAM] Pro vos, græcè est ἑαυτοῖς, id est vobis; sed corrigendum videtur ἑαυτούς, id est vos, uti nonnulla exemplaria habent, itaque legit noster Interpres; illudque sententia ipsa exposcit. Rursum ad τὸ *substantiam*, Græca addunt, ἐν οὐρανοῖς id est in cælis. Certum enim est de cælesti substantia & opibus loqui Apostolum, q. d. Cùm bonis vestris pro fide Christi spoliaremini, gaudebitis, quia cogitabatis, quòd, licet in terris ad paupertatem redigeremini, per hoc tamen divites efficeremini in cælis apud Deum, qui bona vobis erepta cum fœnore centuplicata reddet.

NOLITE ITAQUE AMITTERE [ἀποβάλητε, id est, ne abieceritis] CONFIDENTIAM VESTRAM] Græcè παῤῥησίαν, id est *libertatem*. Est metalepsis. Per *libertatem* enim intelligit fiduciam, quæ parit libertatem,

tem; ut scilicet Christianus in fide constans, qui bonorum expilationem gaudens subiit, eò quòd cogitaret & speraret meliorem substantiam & opes à Deo in cælis se adepturum, per hanc spem & fiduciam liberè & fidenter audeat à Deo, pro quo bonorum jacturam fecit, sperare & petere hanc meliorem substantiam, & opes cælestes.

Confidentia & spes Christianorum qualis.

Rursum Secundò, & consequenter per fiduciam, sive *confidentiam*, intelligit substantiam & opes, quas Christianus ita expilatus, à Deo in cælis se recepturum sperat & confidit. Est enim metonymia, qua ponitur actus pro obiecto, scilicet confidentia pro opibus, quas quis se adepturum confidit, q.d. Magnas spes, magnas opes habetis repositas apud Deum in cælis: nolite eas abiicere & profundere per pusillanimitatem, impatientiam & apostasiam; sed in vestra fide, spe & patientia persistite: Ita fiet ut harum opum, & horum meritorum magnam remunerationem & magna præmia sitis percepturi.

Vers. 36.

PATIENTIA ENIM VOBIS NECESSARIA EST] Pro *patientia*, græcè est ὑπομονῆ, id est sustinentia, longanimitas, & patiens expectatio liberationis & præmij, qua duramus in persecutionibus, ærumnis, & rebus aduersis, atque meliorem sortem longanimiter expectamus. Unde subdit: *Adhuc modicum* sustinete, nam *qui venturus est veniet, & non tardabit*, ut vos hac persecutione liberet. Hæc sustinentia necessaria est ad hoc ut retineatur confidentia jam dicta qui enim amittit hanc sustinentiam, amittit & confidentiam, ac consequenter & repromissiones, melioremque substantiam, quam se adepturum confidebat in cælis, q.d. Paulus, uti explicat Chrysost. *Unum tantùm vobis deest, ô Hebræi, ut scilicet perseveretis & expectetis futura, non ut iterum certetis: ad ipsam jam coronam proximi facti estis: certamina cuncta sustinuistis, vincula, tribulationes; substantiæ vestræ direptæ sunt, quid ergo restat? State ut coronemini: hoc solum agite, ut expectetis aduentum coronæ.* Simili modo ad patientiam, id est, patientem expectationem liberationis & præmij fideles hortatur S. Jacobus c.5. v.7. *Patientes*, inquit, *estote fratres, usque ad aduentum Domini. Ecce agricola exspectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum* (imbrem: *patientes estote & vos, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquavit.* Ubi pro *patienter ferens*, græcè est μακροθυμῶν, id est, longanimiter expectans; & pro *patientes estote*, græcè est μακροθυμήσατε, id est, longanimiter expectate & sustinete aduentum scilicet Domini, qui brevi judex aderit, ut vos pios & justos coronet, vestros verò persecutores impios & iniustos condemnet. Hinc rursum S. Chrysost. hom. 3. in epist. 1. ad Corinth. *Patiens*, inquit, *vocatur longanimis, quia longum & ingentem habet animum.* Et S. Greg. hom. 35. in Euang. *Patientia*, ait, *est martyrium in occulta cogitatione.* Quocirca S. Hieronymus in Epitaphio Paulæ ad Eustochium *Mater*, ait, *tua longo martyrio, coronata est. Non solùm enim effusio sanguinis in confessione reputatur; sed devotæ quoque mentis seruitus immaculata, quotidianum martyrium est.* Huc pertinet illud S. Bernardi in Octava Paschæ serm. 1. *Est*, inquit, *martyrij genus, & quædam effusio sanguinis in quotidiana corporis afflictione. Est & baptismus aliquis in compunctione cordis, & lacrymarum assiduitate. Sic quippe infirmis & pusillis corde necesse est, ut quem semel pro Christo ponere non sufficiunt, saltem mitiori quodam, sed diuturniori martyrio sanguinem fundant.*

Locus moralis de patientia & longanimi expectatione solatii divini in tribulationes.

Gnome de patientia.

Patientiam homini necessariam esse docuerunt pariter Gentiles. Bion dicebat *magnum malum esse, non posse ferre malum: absque hoc enim nulli potest esse vita suavis*, testis Laert. lib. 4. c. 7.

Antisthenes dicebat, *virtutem sibi sufficere ad felicitatem, nec ulla re opus habere nisi robore Socratico.*

Socrates autem ad omnium rerum patientiam obduruerat, testis Laert. lib. 6. c. 1.

Agesilanus cùm arderet podagræ doloribus, eumque Carneades inuisisset, atque exisset tristis: *Mane*, inquit, *Carneades, nihil enim illinc* (ostendens pedes podagricos & pectus] *huc peruenit*: significans pedes quidem dolere, sed animum dolore vacuum esse, testis Plutarchus in Lacon.

Zeno percunctanti, quo pacto esset affectus erga conuicia? *Perinde*, inquit, *atque si legatus absque responso dimittatur.* Quid jam faciat Christianus, cui tanta patientiæ præmia & coronæ è cælo ostentantur?

Notat Tertullianus lib. de Patientia cap. 15. patientiam Christiano ita necessariam esse, ut omnibus hominis actibus & Dei mandatis interuenire & intermisceri debeat. *Patientia*, inquit, *fidem munit, pacem gubernat, dilectionem adiuvat, humilitatem instruit, pænitentiam exspectat; exomologesin adsignat, carnem regit, spiritum servat, linguam frenat, manum continet, tentationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat, pauperem consolatur, divitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit; fidelem delectat, Gentilem invitat; servum domino, dominum Deo commendat; feminam exornat, virum approbat; amatur in puero, laudatur in iuvene, suspicitur in sene; in omni sexu, in omni ætate formosa est.* Deinde patientiæ effigiem & habitum ita depingit. *Vultus*, ait, *illi tranquillus & placidus, frons pura, nulla mæroris aut iræ rugositate contracta: remissa æquè in lætum modum supercilia, oculis humilitate, non infelicitate deiectis: os taciturnitatis honore signatum: color qualis securis & innoxiis: motus frequens capitis in diabolum, & minax risus: amictus circum pectora candidus & corpori impressus, ut qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi, qui non turbine glomeratur, non nubilo livet, sed est teneræ serenitatis, apertus & simplex, quem tertiò vidit Elias. Fatigetur ergo improbitas patientia tua, quod si patientiæ incubabo, non dolebo; quod si non dolebo, ulcisci non desiderabo.*

Patientiæ actus & officia.

UT VOLUNTATEM DEI FACIENTES, REPORTETIS PROMISSIONEM] Pro *facientes*, græcè est ποιήσαντες, id est, ut, cùm feceritis & compleveritis usq; ad finem voluntatem Dei, quæ est ut perseveritis & crescatis in fide, patientia & charitate Christi, tunc reportetis promissam vobis substantiam & opes in cælis.

ADHUC ENIM MODICUM ALIQUANTULUM, QUI VENTURUS EST, VENIET, ET NON TARDABIT] Græcè, μικρὸν ὅσον ὅσον, id est, parum tantum tantum, id est tantillum, perpusillum, modicum & aliquantulum. Hebræi enim per geminationem significant superlativum, ut cùm dicunt ficus bonas bonas valdè, intelligunt ficus optimas: sic parum parum, id est minimum; tantum tantum, id est tantillum. *Vers. 37.*

Locus Habacuc 1. illustratus.

Nota. Citat Paulus Habacuc prophetam, qui cùm c. 1. graviter questus esset, quòd impij Chaldæi piis Judæis dominarentur, Deusque eos & res humanas negligere videretur: respondet ei Deus c. 2. Cyrum esse venturum, qui Judæos Babylone liberet, & allegoricè Christum esse venturum, qui impios judicet, & pios ab eis afflictos consoletur. Id cœpit facere Christus primo suo in carnem & mundum aduentu: tunc enim pauperes, humiles & lugentes in Sion, ut ait Isaias cap. 61. consolatus est; superbos autem & incredulos Pharisæos & Judæos à fide, gratia & Ecclesia sua repulit, perfectè autem idipsum faciet Christus in secundo suo ad judicium aduentu, cùm regnum peccati evertet, & impios gehennæ, pios cælo addicet, q.d. Brevi veniet Christus ut liberet nos tum inchoatè à peccato & dæmone primo suo in mundum aduentu, tum completè ab omni malo & miseria in secundo suo aduentu ad judicium, quo venturus est tamquam judex, ut tyrannos & impios condemnet, patientes, pios & fideles præmiet & coronet.

Christus venit consolari humiles, pauperes & lugentes in Sion.

De utroque ergo Christi aduentu loquitur Habacuc cap. 2. magis tamen de secundo, de eoque illum hic explicat Paulus, ut hisce eius verbis & promissis Hebræos excitet ad spem, patientiam, constantiam & fortitudinem, in tolerandis persecutionibus pro fide Christi.

Nota, Paulus non tam verba, quam sensum Habacuc citat. Habacuc enim non habet hæc verba, *Adhuc modicum aliquantulum*; sed, *Expecta illum, quia veniet, & non tardabit*, id est, post modicum tempus, brevi & citò veniet.

Dices, Quomodo ergo paulò antè ait Habacuc, hanc visionem esse procul, id est longè remotam & post multa tempora futuram. Respondeo, Remota erat in se tempore Habacuc, præsertim quatenus Messiam, sive Christum, eiusque tempora spectabat; quatenus verò cum Deo, Deique æternitate, in qua hæc videbat Propheta, comparatur, eatenus propè erat, & post modicum tempus futura. *Mille* enim *anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit.* psal. 89. v. 4. Et sic omnis præsens vita, voluptas æquè ac afflictio momentum est, si cum æternitate conferatur: *Momentaneum*, inquit Apostolus, *& leve tribulationis nostræ æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Utinam

Omnia tempora in Dei æternitate sunt modicum.

hoc modicum peruideamus & despiciamus!

QUI VENTURUS EST] Id est Christus: Christi enim nomen est ὁ ἐρχόμενος, id est veniens, ut patet Matthæi 11. 3. Apocal. 1. 4.

ET NON TARDABIT] quin scilicet tempore à se præfinito & promisso veniat, ut suos pios afflictos, atque vos inprimis, ò Hebræi, liberet & saluet. Tardare enim dicitur non is qui ultra desiderium & votum expectantium, sed is qui ultra promissionem & pactum suum aduentum differt.

VERS. 38. JUSTUS AUTEM MEUS EX FIDE VIVIT] q. d. Interea temporis, donec Christus liberator veniat, justus fide in Deum & Christum sustinebit se in mediis malis, ut non abiiciat spem & confidentiam, sed in sua justitia & patientia, uti cœpit, ita perget per fidem vivere, crescere & proficere.

Nota. Loquitur, ut dixi, Habacuc ad litteram de fide, qua credebant & sperabant Judæi, Deum, juxta promissa missurum Cyrum, qui eos Babylone liberaret: allegoricè verò, uti hic explicat Paulus, loquitur de fide in Christum redemptorem, hac enim fide propriè justus vivit, vide dicta Rom. 1. 17.

Nota Secundò. Loquitur tam Habacuc, quam Paulus non solùm de inchoatione vitæ justæ & sanctæ, sive de prima justificatione, sed etiam de eius incremento & profectu quibus enim rebus res primò producitur, iisdem conseruatur & crescit. Sicuti ergo dicimus nos per halitum, per animam, per calorem naturalem vivere, id est vitam inchoare, conseruare & continuare: ita hic dicitur, *Justus ex fide vivit*, q. d. Qui fidem primò acceptat, Deoque & Christo credere incipit, hic hoc ipso inchoat viam ad justitiam & ad amicitiam cum Deo ineundam. Pari modo qui jam justificatus est, quique fidem Christi retinet, & bona opesque quas Christus suis fidelibus in cælo promisit, firma fide & spe expectat; hic permanebit in gratia, amicitia & justitia accepta, pro eaque fortiter persecutiones feret, itaque promissas à Christo opes & præmia in cælis consequetur: qui autem increduli esse aut diffidere Christo cœperint, hi peccabunt, vitamque gratiæ, justitiæ & amicitiæ, ac consequenter & gloriæ hereditatisque Dei amittent. Justus ergo licet sit in captivitate & persecutione (uti erant Judæi tempore Cyri, & Hebræi tempore Christi) licet undique exagitetur; tamen interiùs in anima sua silens quietus & lætus vivet in fide & spe sua, qua fidelissimo suo, domino, amico & patri innixus, certò credit & sperat se illi curæ esse, ab eo regi, protegi, roborari, ac tandem fidei & constantiæ suæ coronam æternam accepturum in cælis, qui autem incredulus est & diffidit, quia timidus & pusillanimus, ideoque à Deo, & Christo impiè deficit in tentatione, & persecutione, ac consequenter iniustus est; huius *anima*, ut habet Habacuc, *non erit recta in semetipso*, sed distorta, turbata, agitata inter spem & metum, inter tot humana consilia, & præsidia, ad quæ assiduè respectat, ac consequenter non placebit Deo, uti vertunt Septuag. & ex iis Paulus. Est ergo sententia hæc, *Justus ex fide* A *vivit*, generalis & vera, tam in Judæis, quàm Christianis, tam in peccatoribus qui primò justificantur, quàm in justitia permanent & proficiunt: omnes enim hi ex fide vivunt, id est, vitam animæ, qua vivit anima per gratiam & justitiam, inchoant, conseruant & promovent per fidem.

Justitia inchoatur, conseruatur & promouetur fide.

QUOD SI SUBTRAXERIT SE, scilicet per incredulitatem, diffidentiam, pusillanimitatem, id est, si incredulus fuerit, ut habent Hebræa & Noster interpres Habacuc 2. NON PLACEBIT ANIMÆ MEÆ] Hebræa & Noster Habac. 2. *Non erit anima eius recta in semetipso*, anima enim quæ non est recta, non placet Deo, q. d. Si quis tædio victus, aut animo in persecutione, aliave adversitate fractus, patientiam abrumpat, collum & humeros oneri subtrahat: si pressus malis, moraque victus animum despondeat, excidat à fide, & abiiciat fidem, spem, justitiam; hic non placebit animæ meæ. Loquitur Deus humano more, ut notat Galenus, q. d. Non complectar apo- B statam, nec deosculabor beneplacito meo; uti complecti soleo eos, qui mihi amica & fideli necessitudine coniunguntur. Deus enim quasi iniectis brachiis de collo propendet hominum fortiter pro Christo agentium: ubi autem grati esse desinunt, & remissa contentione laborem aspernantur, remittit ipse quoque complexum: sicque desertor in cæcitatem, obstinationem, omniaque mala & ærumnas collabitur. Rursum talis apostata non placebit, id est displicebit (est enim miosis) animæ meæ, meamque iram & indignationem incurret.

Deus deserentes se priùs, esse deserit.

VERS. 39. NOS AUTEM NON SUMUS SUBTRACTIONIS FILII IN PERDITIONEM, SED FIDEI IN ACQUISITIONEM ANIMÆ] *Filii subtractionis*, id est incredulitatis, &, ut Anselmus, apostasiæ, hanc enim vocat hic Paulus, secutus Septuag. Habac. 2. *subtractionem*, nam opponit eam *fidei*, dicens, *Non sumus subtractionis filii sed fidei*, q. d. Non sumus homines nos subtrahentes, C qui scilicet subtrahamus nos, & deficiamus à fide & obedientia Christi per infidelitatem. Hinc Erasmus vertit, *non sumus subtractores & detrectantes obedire*. Opponit enim Apostolus ὑποστολὴν, id est subtractionem, τῇ ὑπομονῇ, id est tolerantiæ & perseverantiæ in jugo & obedientia Christi. *Filii* ergo *subtractionis* sunt filii Belial, id est, sine jugo, qui à jugo fidei & obedientiæ se subtrahunt & subducunt.

Filii subtractionis sunt filii Belial sine jugo.

IN PERDITIONEM] quasi dicat, Si subtrahamus nos à fide Christi, imus in perditionem & gehennam.

SED FIDEI] supple, filii sumus, id est, fideles sumus, credentes & sperantes in Christum.

IN ACQUISITIONEM ANIMÆ] ut scilicet hac fide animam liberemus a perditione & morte, tum præsenti & spirituali peccati, tum æterna in inferno; ne ibidem fiat acquisitio, id est possessio dæmonum; sed ut eam lucremur & acquiramus tum Christo, tum nobis, ut scilicet anima nostra fiat possessio & peculium Christi, utque nos ipsi animam nostram in hac vita inchoatè per patientiam, sed in futura plenissimè & felicissimè possideamus per gloriam in æterna beatitudine, ita Anselmus.

CAPUT UNDECIMUM

SYNOPSIS CAPITIS.

VT Hebraeos in fide Christi corroboret ad persecutionum tolerantiam, describit quid sit fides quanta bona certissimè promittat, quæque magna & heroica vel effecerint vel passi sint veteres patres & heroes, per fidem & spem cælestis gloriæ excitati & animati.

1. EST autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. 2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes. 3. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei; ut ex invisibilibus visibilia fierent. 4. Fide plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus eius Deo; & per illam defunctus adhuc loquitur. 5. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. 6. Sine fide autem impossibile est placere Deo: credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit. 7. Fide Noe responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam damnavit mundum: & justitiæ, quæ per fidem est, heres est institutus. 8. Fide qui vocatur Abraham obedivit in locum exire, quem accepturus erat in hereditatem: & exiit,

nesciens quò iret. 9. Fide demoratus est in terra repromissionis, tamquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Jacob coheredibus repromissionis eiusdem. 10. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem: cuius artifex & conditor Deus. 11. Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam præter tempus ætatis: quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. 12. Propter quod & ab uno orti sunt (& hoc emortuo) tamquam sidera cæli in multitudinem, & sicut arena, quæ est ad oram maris, innumerabilis. 13. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes, & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram. 14. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. 15. Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi: 16. nunc autem meliorem appetunt, id est cælestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum: paravit enim illis civitatem. 17. Fide obtulit Abraham Isaac, cùm tentaretur, & unigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones; 18. ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen: 19. arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: unde eum & in parabolam accepit. 20. Fide & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau. 21. Fide Iacob, moriens, singulos filiorum Joseph benedixit, & adoravit fastigium virgæ eius. 22. Fide Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandavit. 23. Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eò quòd vidissent elegantem infantem, & non timuerunt regis edictum. 24. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, 25. magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, 26. maiores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem. 27. Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis: invisibilem enim tanquam videns sustinuit. 28. Fide celebravit pascha, & sanguinis effusionem, ne qui vastabat primitiva, tangeret eos. 29. Fide transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram: quod experti Ægyptij devorati sunt, 30. Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem. 31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace. 32. Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, David, Samuel & Prophetis. 33. qui per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, 34. extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum 35. acceperunt mulieres de resurrectione, mortuorum suos: alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, ut meliorem invenirent resurrectionem. 36. Alij verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres: 37. lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt: circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti: 38. quibus dignus non erat mundus: in solitudinibus errantes, in montibus, & speluncis, & in cavernis terræ. 39. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, 40. Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur,

VERS. 1. EST AUTEM FIDES SPERANDARUM SUBSTANTIA RERUM, ARGUMENTUM NON APPARENTIUM] Dixit Apostolus in fine capitul. præcedentis, justum ex fide vivere, & nos esse filios Dei, atque Hebræos pro fide Christi rapinam bonorum & opprobria pertulisse eò quòd per fidem cognoscerent & sperarent meliorem substantiam & remunerationem in cælis. Hic idem fusè prosequitur, ut Hebræos in fide Christi confirmet, ne ab ea vexationibus Judæorum fracti deficiscant. Primò ergo definit vel describit quid sit fides; Secundò, ostendit quanti illa apud Deum sit meriti: Tertiò, narrat quàm magna & heroica opera prisci & Sancti per fidem effecerint.

Agit hic Apostolus non de fide iustificante sed sustentante spem.

Ubi Nota Apostolum non agere hic directè & ex professo de fide justificante, uti voluit Albertus Pighius, (qui hinc probare contendit ad justificationem non requiri fidem mediatoris, eò quòd illam v. 6. non requirat hic Apostolus.) sed agit Apostolus de fide sustentante spem in tribulatione & persecutione, ut patet tum ex fine cap. præced. & initio sequentis 12. tum ex toto decursu hujus cap. xi. Hæc tamen fides sustentans spem, est etiam justificans, quia gratiæ & justitiæ augmentum meretur & impetrat, ut docuit Apostolus c. 10. v. 38. Quare perperam hæretici distinguunt tripliciter fidem, Primò historicam Secundò, miraculorum; Tertiò, justificantem. una enim eademque est fides, quæ hæc tria facit & operatur, ut solidè docet Bellarm. l. 1. de Justificat c. 5. & 11.

Non est triplex, sed unica fides contra hæreticos.

Hæretici perperam per substantiam opes intelligunt.

SUBSTANTIA] Id est opes, inquiunt nonnulli, præsertim hæretici, quasi Apostolus respiciat ac id quod dixit cap. 10. 34. *Cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam*, id est fidem, inquiunt, qua credimus & speramus opes & bona cælestia. Sed ibi pro *substantia*, græcè est ὕπαρξιν, id est opes: hic autem est ὑπόστασις, quæ vox non opes, sed substantiam significat.

A Secundò, alii per *substantiam*, intelligunt initium & exordium. Substantia enim ceterarum rerum, proprietatem & accidentium sibi inhærentium est initium.

Kemnitii falsa & hæretica interpretatio.

Tertiò, Kemnitius, *substantia*, inquit, id est, certa expectatio promissæ misericordiæ. Putat enim ipse, uti & alii Novantes, hic definiri fidem suam specialem, quâ certò quis credit propter Christum sibi in particulari remissa esse peccata. Verùm quòd Apostolus non loquatur de hac fide speciali; neque per res non apparentes & sperandas, quarum fides est substantia, intelligat remissionem peccatorum; sed gloriam & opes cælestes fortiter pro fide & pietate agentibus & certantibus, non autem nudè credentibus tantùm, promissas, patet ex exemplis quæ subdit, maximè v. 10. 13. 26. 35.

Fides est basis & fundamentum rerum sperandarũ.

Nota ergo. Pro *substantia*, græcè est ὑπόστασις, id est substantia, quæ substat accidentibus, eaque sustinet. q. d. Sicut substantia sustentat accidentia, ita fides sustentat spem nostram, adeò ut nulla in nobis sit futura spes, si non sit fides, quæ eam fulciat ac sustineat: sicut nulla erunt accidentia, si tollatur substantia, quæ accidentia illa sustentat. Fides ergo est *substantia*, id est basis & fundamentum, B *rerum sperandarum*. Sic enim S. Dionys. c. 7. de Divinis nominibus, ait *divinam fidem esse stabile firmumque fundamentum eorum qui crediderunt, eos in veritate defigens, ac veritatem in ipsis*. Ita *substantiam gloriæ* vocat Apostolus materiam ipsam, objectum & fundamentum gloriæ, 2. Cor. 11. 17. Hac enim de causa substantia subinde ab Hebræis vocatur עצם *etsem*, id est os; quia instar ossis rem fulcit & sustentat. Sic Gen. 7. 13. dicitur בעצם *beetsem*, id est in osse, hoc est in substantia (noster Interpres vertit, *in articulo*] *diei illius ingressus est Noe in arcam*: & Exodi 24. v. 10. pro eo quod nos habemus, *Et quasi cælum cùm serenum est*, Hebræa habent כעצם *Keetsem*, id est, sicut os,

Substantia Hebræis vocatur os.

(sub-

Argumenta & demonstrationes ab Hebræis vocantur ossa.

A (substantia, cæli enim purum est. hinc ossa Hebræis vocantur argumenta & demonstrationes, quibus res veritas corroboratur, confirmatur & fulcitur. Patet hoc Isaiæ 41. 21. ubi Deus provocans idola ad judicium, ut secum de divinitate concertent, proferantque suæ divinitatis argumentum, putà divinationem futurorum, sic ait: *Prope facite iudicium vestrum, afferte si quid forte habetis*; pro *forte*, hebr. est עצמותיכם *atsumotechem*, id est, ossa vestra, putà ossea & fortia argumenta proferte, quibus corroboretis & confirmetis causam vestram, probetisque vos esse deos. Tale os & ossea substantia, sive stabilimentum corroboratio & confirmatio rerum sperandarum est fides.

Substantia id est quod subsistentia & existentia.

Secundò & meliùs, ὑπόστασις hic, uti & c. 3. v. 14. idem est quod subsistentia & existentia. q. d. Fides facit ut bona futura quæ nondum existunt certa habeamus, certoque futura credeamus & speremus, perinde ac si jam subsisterent, eaque coram nobis cerneremus: fides enim illa ipsa quasi præsentia & certissima oculis mentis subiicit, sicque per suam certitudinem, quamdam subsistentiam dat rebus speratis & futuris in intellectu & mente fidelium. Unde explicans subdit Apostolus: *Fides est argumentum non apparentium*. & v. 27. *Hac fide*, inquit, *Moyses invisibilem tamquam videns sustinuit*. ita Chrysost. Theoph. Theodoret. & Syrus, qui ita vertit, *fides*, inquit, *est* ܦܝܣܐ *peiasa* id est, *persuasio & certitudo de iis rebus quæ sunt in spe, perinde ac si iam existerent actu*. Hebræum enim אמנה *amana*, id est fides, derivatur à radice אמן *aman* id est firmavit, fulcivit, stabilivit, fecit rem firmè subsistere. inde dicitur אמנה *amana*, id est fides, veritas, certitudo, constantia, stabilitas, qua res solidè, certò firmiterque subsistit. Rursum hac de causa substantia ab Hebræis vocatur quandoque מעמד *maamad*, id est status vel statio, quia spem stare & subsistere facit. Unde Chrysost. *Quoniam*, inquit, *ea quæ sunt in spe sine substantia esse putantur, fides eis tribuit substantiam. Resurrectio necdum facta est, & necdum est in substantia, sed fides facit eam subsistere in anima nostra*. Et D. Thomas clariùs allata etiam similitudine rem oculis subiicit: *Res sperandæ*, inquit, *sunt sicut arbor in semine virtute latens, ac per fidem quodammodo iam existunt in nobis, sicut arborem modo quodam tenemus in semine*.

Substantia ab Hebræis vocatur status vel statio.

Dicit ergo Paulus, Cùm vos, ò Hebræi, ad fidem in adversis constantem hortor, nolo vos respicere ab bona præsentia, sed futura, quia fidei officium est, ut futura bona, quasi certissima menti offerat & exhibeat, atque per ea sustenet spem, patientiam, omnesque virtutes in rebus afflictis: mercedem enim futuram, eamque immensam, ita certò oculis mentis obiicit, ac si jam cerneretur, & adepta esset: per fidem enim ita à mente apprehenditur, ac si jam subsisteret. v. g. dicitur Christiano: Patere fortiter exilia, spolia, verba & verbera pro Christo: eme spem pretio, da omnia tua pauperibus, & habebis thesaurum in cælo. Dicitur Martyri: Sustine generosè ad momentum temporis eculeos, ignes, leones, furcas & cruces; manet te resurrectio, & caro gloriosa, manet te felicitas, opulentia, deliciæ immortales & æternæ. Hæc promissa nusquam adhuc cernuntur, nusquam subsistunt, non videt ea Christianus aut Martyr: accurrit fides, suaque certitudine, miraque virtute & efficacia efficit in credentis animo illa videri; proculque adhuc posita non secùs lactare, fovere & roborare in adversis animum, ac si coram conspicerentur, & manibus tenerentur. Imò facit ut sperans certiùs illa licet futura credat & speret, quàm ea quæ præsentia coram se esse & existere actu videt.

Fides præsenti posita, & futura facit præsentia.

Quocirca præclarè S. Leo serm. 2. de Ascensione *Hanc*, ait, *fidem ascensione Domini auctam, & Spiritus sancti munere roboratam non vincula, non carceres, non exilia, non fames, non ignis, non laniatus ferarum, non exquisita persequentium crudelitatibus supplicia terruerunt. Pro hac fide per universum mundum non solùm viri, sed etiam feminæ; nec tantùm impubes pueri, sed etiam teneræ virgines usque ad effusionem sanguinis decertarunt. Hæc fides dæmonia eiecit, ægritudines depulit, mortuos suscitavit*.

Sperandarum] Græcum ἐλπιζομένων verti potest & *sperandarum*, scilicet rerum quæ sperantur; & *sperantium* scilicet hominum qui sperant. Posteriori modo vertit & intelligit passim S. Augustin. q. d. Paulus, Fides in anima justi credentis & sperantis, est quasi basis, quæ eum sustentat ut quasi despiciat bona terrena, speret atque expectet cælestia. Sed eodem redit sensus, sive vertas *sperandarum*, sive *sperantium*. *Meritò*, inquit S. Bernardus ser. 1. in ps. 90. *Apostolus fidem sperandarum rerum substantiam esse definit, quòd videlicet non credita nemo sperare plus quàm super inane pingere possit. Dicit ergo fides: Parata sunt magna & inexcogitabilia bona à Deo fidelibus suis. Dicit spes: Mihi illa servantur. Nam tertia quidem charitas curro, mihi ait, ad illa*. Hinc acutè Clemens Alexandr. lib. 1. Pædagogi c. 6. *Revera*, ait, *sanguis* (id est anima & vita: *veteres enim putarunt sanguinem esse substantiam animæ*, ut ait ibidem Clemens) *Sanguis*, inquam, *fidei est spes, in qua continetur, sicut fides ab anima. Cùm autem spes expiraverit perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissolvitur*. Disce hic quàm cogitationes fidelis & Christiani debeant esse sublimes; quàm non terrena, præsentia & caduca, sed cælestia, futura & æterna cogitare, sperare, prosequi, de iis loqui, & ad ea anhelare debeat.

Christiani cogitationes debent esse sublimes.

Argumentum] Id est, assensus, inquit D. Thom. quo adhærescimus veritati. Verùm græcè est, ἔλεγχος, id B est elenchus, demonstratio, convictio, uti vertit & legit S. August. l. 13. de Trinit. c. 1. & Chrysost. hic. Sic Aristoteles scripsit librum de Sophisticis elenchis, id est, de argumentis sophisticis, quibus sophistæ alios convincere nituntur. Hinc Syrus vertit, *revelatio earum rerum quæ non videntur*. q. d. Apostolus: Fide convincimur ad credenda ea, quæ non videmus, quæ non apparent, perinde ac si in clara luce illa cerneremus. tam certò enim illa nobis fides ostendit & demonstrat, ac si in meridie viderentur. Efficit enim fides, ut nihilo magis de futuris atque à sensu remotis mysteriis obscurissimis dubitemus, quàm si vel oculis conspecta, vel ratione à nobis comprehensa forent, imò multò magis certiusque sint nobis persuasa, quàm ea quæ sensu, ratione, vel demonstratione persuadentur; ut v. g. malimus in Ven. Sacramento negare, id, quod oculi & manus nobis dictant, scilicet Eucharistiam esse panem, quàm quod Christi verbum & fides nobis proponit & persuadet, scilicet Eucharistiam esse corpus Christi. Pari modo in mysterio SS. Trinitatis, incarnationis, passionis, resurrectionis, malimus fidei, quàm rationi naturali assentiri. C *Papæ!* inquit Chrysost. *quale istud est* (fides) *quod talem facit rerum evidentiam, qualis est, dum res ipsæ palàm proponuntur* ἔλεγχος enim, id est demonstratio, non est nisi in rebus admodum manifestis.

Ubi Adverte, demonstrationem hanc & evidentiam non esse in rebus ipsis, sed in Deo attestante. Quia enim Deus dicit & revelat nos resurrecturos, & cælo potituros ideo id credo, quasi certissimum & evidentissimum non in se, sed in Deo, qui id revelat & attestatur. evidens enim est verum esse & certissimum quidquid Deus dicit & revelat. Talis ergo est demonstratio ipsa fides, qualem rethores schema nuncupant; aut potiùs qualis est dioptra nautica, sive speculum oculare, quo naves & turres remotissimæ aliis non apparentes, apparent & cernuntur: hoc enim speculum oculum confortat, & species visivas ita cogit, roborat & condensat, ut longissimè se spargant, remque remotissimam aliàs invisibilem clarè videri efficiant. Quid enim Martyres, dum tot sibi apparari supplicia conspicerent, aliud opponebant, quàm fidem, fideique dioptram & demonstrationem? quæ futuræ & immortalis vitæ immensa bona eminus menti eorum ita certò & vivè repræsentabat, ut eorum D fide & spe roborati & accensi, in ignes, enses & neces se darent & ruerent. Unde S. Aug. tract. 27. & 40. in Ioann. t. 9. *Fides*, inquit, *est credere quod non vides, cuius veritas & merces est videre quod credidisti*. Et S. Gregor. hom. 26. in Evang. *Fides*, inquit, *non habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum*.

Evidentia fidei non in rebus, sed in Deo attestante.

Fides schemati et dioptræ comparata.

Hinc patet Primò, fidem non esse fiduciam vel spem, ut volunt hæretici. Fiducia enim est in appetitu & voluntate; fides verò est in intellectu: illum enim convincit, illique rem creditam & speratam exhibet & demonstrat.

Fides non est fiducia: nam hæc est in voluntate, illa in intellectu.

Fides non videt.

Patet Secundò, hac clausula, fides est elenchus & demonstratio rerum non apparentium; fidem distingui tum à scientia, quæ est rerum apparentium & evidentium in seipsis; tum ab opinione, suspicione & dubitatione: hi enim incerti & dubii sunt assensus; fides autem est assensus certus, qui intellectum planè subigit & convincit.

Patet Tertiò, licet S. Hieron. in cap. 5. ad Galat. Theod. & Theophylact. hic, Damascenus libr. 4. de Fide c. 11. & alii

alii vocent hanc (quam hic affert Apostolus) fidei definitionem: è contrario Erasmus velit tantùm esse encomium fidei, perinde ac litterarum esset encomium tantùm si diceres. Litteræ sunt in rebus adversis solatium, in secundis ornamentum; verius tamen est propriè hanc esse fidei descriptionem, per duplicem fidei proprietatem, eamque præcipuam: quarum prior est, quòd fides sit basis & fundamentum spei, faciatque in animo subsistere ea quæ sunt futura; posterior, quòd intellectum faciat iis assentiri, quæ non intelligit, quæque suo lumine & ratione non comprehendit.

Hæc est descriptio fidei per duplicem proprietatem.

Ubi Nota. Non negat hic Apostolus fidem alias adhuc habere proprietates, aut eam se extendere quoque ad apparentia & existentia, itemque ad res non speratas; imò pari modo fidem sic describere potuisset: Fides est substantia rerum tam sperandarum, quàm timendarum; estque argumentum tum apparentium, tum non apparentium. Fide enim credimus infernum, quem timemus non speramus, & mortem quæ indies nobis apparet & cernitur. Potest enim eadem res, putà Deus, angeli, mors cognosci variis modis; nimirum Primò, demonstratione. Secundò, sensu & experientia; Tertiò, fide, quia scilicet Deus ea revelavit. Fides ergo infernum, mortem & judicium quæ non speramus, sed timemus, utpote certò futura, menti quasi præsentia obiicit & repræsentat; quia Deus qui est prima veritas, quæ fallere nequit, hæc tria fide cernenda nobis proposuit. Sed hæc omisit Apostolus, quia non erant ad propositum ipsius: tantùm enim gloriam cælestem futuram, & necdum apparentem, Hebræis afflictis proponere intendebat, ut ejus fide, spe & contemplatione eos animaret ad constantiam.

Fides etiã versatur circa res timendas, & apparentes ac evidentes.

VERS. 2. IN HAC ENIM TESTIMONIUM CONSECUTI SUNT SENES] Probat suam fidei descriptionem ab exemplo sanctorum patrum, quorum fides à Deo & hominibus probata & celebrata, talis fuit fides qualem hic descripsit. *In hac* ergo, id est per hanc fidem, patres *testimonium consecuti sunt*, quòd scilicet placuerint Deo. Deus enim ad eorum fidem mira & stupenda fecit; itaque facto ipso quasi testimonio suo, Deus tam ipsos, quàm ipsorum fidem approbavit. Hunc esse sensum patet, quia ita se explicat Apostolus, dum subdit vers. 4. *Fide plurimam hostiam obtulit Abel, per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo.* Et vers. 5. *Fide Henoch translatus est: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.*

Confirmatur fidei descriptio exemplis SS. patrum

Secundò, *testimonium consecuti sunt*, id est, publico Dei & hominum testimonio & commendatione ornati & laudati sunt. Sic enim *testimonium*, per catachresin sæpè pro laude sumitur, quæ ex testimonio bono consequitur. Unde concludens hæc fidei testimonia & testes Apostolus v. 39. *Et hi*, inquit, *omnes testimonio fidei probati*, id est, commendati & laudati sunt.

SENES] Prisci patres nostri, à quibus prognati sumus quorum auctoritate & exemplo nos plurimum commoveri par est: est enim nobis quasi hereditaria eorum fides, virtus & gloria.

VERS. 3. FIDE INTELLIGIMUS APTATA ESSE SÆCULA VERBO DEI] Probare incipit, *fidem* esse *argumentum non apparentium*, argumento ducto à prima rerum creatione. Creationem enim nec sensus, nec ratio, sed sola fides nos docet. Philosophi enim illud axioma, quasi primum Physices principium, *Ex nihilo nihil fit*, statuentes, creationem negaverunt. Hinc Aristoteles docuit mundum fuisse Deo coæternum. Plato censuit mundum productum quidem esse à Deo, sed ex materia, quæ Deo coextiterit, fueritque æterna & increata.

Errores philosophorum de mundi creatione.

APTATA ESSE] Græcè κατηρτίσθαι, id est, omnibus suis partibus quasi artubus & membris aptè esse coagmentata, concinnata, coaptata & perfecta, ut quæque mundi pars tum sibi, tum aliis, tum ipsi toti mundo aptè compaginetur & congruat; itaque ex singulis ità rectè compositis mundus ipse integer, omnibusque suis numeris perfectus & absolutus consurgat & consistat. Unde Ludov. Molina de Opere sex dierum disp. 4. notat nomine aptationis sæculorum, non intelligi creationem ex nihilo, sed digestionem, coordinationem & compositionem sæculorum (putà mundi & omnium mundanorum) ex materia terræ & aquæ, quam à principio Deus unà cum cælo empyreo creaverat. Syrus vertit *apparatu dextraham*. quod tripliciter verti potest. Primò, *ordinata esse*; Secundò, *colligata esse*; Tertiò, *stabilia & fixa esse* sæcula verbo Dei, scilicet, ne quis inani formidine cælum ruiturum, aut terram in aere pendulam deorsum aliquando prolapsuram vereatur.

Aptatio sæculorum est eorum ordinatio, non creatio.

A

SÆCULA] Id est, tempora & omnia temporaria, putà mundum, & omnia quæ in mundo sunt. Est metonymia, uti dixi c. 1. v. 2.

VERBO DEI] Id est, per Filium Dei. Secundò & simplicius, per jussum Dei, quo dicit Genes. 1. Fiat lux fiat firmamentum, fiat cælum & terra, & omnia quæ in eis sunt.

UT EX INVISIBILIBUS VISIBILIA FIERENT] Id est, ut ex non entibus & non existentibus fierent entia & existentia. Est metalepsis. quæ enim non sunt, nec existunt, sunt invisibilia. ita Theophylact. In Græco est verborum metathesis, μὴ ἐκ φαινομένων, pro ἐκ μὴ φαινομένων. Secundò, Ludov. Molina & Ribera hic *ex invisibilibus*, id est, inquiunt, ex rationibus æternis ideisque rerum, quæ fuerunt ab æterno invisibiles & reconditæ in mente & Verbo Dei, tamquam in arte & exemplari suo, creata sunt omnia, ut existerent fierentque visibilia, utque suæ ideæ & similitudini, quam habent in mente divina, aptè respondere*n*t. ita D. Thom. qui ad hoc citat illud Boetii l. 3. de Consolatione;

Invisibilia Primò sunt non entia;

B

Secundò, æternæ rationes, & ideæ rerũ in mente Dei.

Pulchrum pulcherrimus ipse
Mundum mente gerens, similique in imagine formans.

Sic Aristot. l. 7. Metaph. c. 7. ait ex domo sine materia (id est, ex idea domus, quæ est in mente architecti) fieri domum quæ habet materiam.

Tertiò, Caietan. *ex invisibilibus*, inquit, id est informi, indigesta, inornata, inani mole & chao, quod primo die mundi creavit Deus, cùm scilicet præter cælum & terram nihil fecit aliud quàm abyssum aquarum quæ terram operiret, seseque usque ad cælum empyreum porrigeret. Ex hoc ergo chao & abysso, Deus sequentibus mundi diebus formavit cælos, elementa, astra, aves, pisces, jumenta, reliquaque omnia, ut existerent, fierentque visibilia, id est spectabilia, pulchreque composita digesta & ornata. Videtur enim Paulus de more alludere ad Septuag. qui Gen. 1. pro eo quod nos habemus: *Terra erat inanis & vacua*, vertunt, *terra erat invisibilis & incomposita*. Unde & Sapiens Sap. 11. v. 18. dicit Deum fecisse *orbem ex materia invisa*. Hic sensus est valdè appositus, tum quia optimè explicat τὸ ἀπτα..., tum quia præpositio *ex*, propriè causam non exemplarem, sed materialem, aut quasi materialem significat.

Tertiò, materia prima, & aquarum abyssus.

C

VERS. 4. FIDE PLURIMAM HOSTIAM ABEL, QUAM CAIN, OBTULIT DEO] Pro *plurimam*, græcè est πλείονα, id est, pluriem, ampliorem, præstantiorem, pluris & majoris pretii. ita Syrus, Chrysostom. Theophylact. Noster Interpres ne diceret *plurem*, quod latinè non dicitur, dixit *plurimam*: quasi dicat, Fides, quæ longè major & ardentior erat in Abel quam in Cain, excitavit Abelem, ut majores & præstantiores hostias Deo offerret quàm Cain nam Cain obtulit tantùm fructus terræ; Abel verò obtulit primogenita gregis sui, & adipes eorum, Genes. 4. v. 4.

D

Nota. Fides Abelis, qua ipse Deo placuit, quamque hic Apostolus commendat non fuit nuda & otiosa, qualis est Novantium; sed fuit viva, efficax & operans per actus latriæ, sacrificii, devotionis & charitatis. Sic fides Noe Abrahæ, Mosis & aliorum operosa fuit, protulitque actus obedientiæ, peregrinationis, patientiæ, fortitudinis & tolerantiæ multorum laborum, dolorum & malorum, uti subiicit Apostolus.

Fides Abel & aliorum patrũ non erat nuda sine operibus, qualis est fides Novantium.

PER QUAM TESTIMONIUM CONSECUTUS EST ESSE JUSTUS] Testimonium hoc habetur Gen. 4. v. 4. ubi dicitur, *Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain verò, & ad munera illius non respexit.* In quem locum S. Hieron. in Quæst. hebr. *Unde*, inquit, *scire poterat Cain, quod fratris eius munera suscepisset Deus, & sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset quam Theodotion posuit? Et inflammavit Dominus super Abel & super sacrificium eius; super Cain verò & sacrificium eius non inflammavit.* Per ignem ergo à se missum, quo combussit Deus hostias Abelis, non Caini, ostendit Abelem, ejusque munera sibi placere, non Caini, ut tradunt Hebræi, Chrysostom. Theoph. & alii. Sic enim Deus per ignem à se missum ostendit sibi placere sacrificium Mosis & Aaronis, Levit. 9. 24. item-

Per ignem è cælo missum probavit Deus sacrificiũ Abel, non Caini.

itemque Eliæ, non autem sacerdotum Baal, 3.Reg. 18. & A Gedeonis, Judicum 6. 21. & Manue, Judicum 13. 20. & Davidis, 1.Paralip. 21. v. 26. & Salom. 2. Paral 7. 1. pari modo Nehemiæ sacrificium igne probavit & commendavit Deus, 2. Mach. 1. v 32.

Quomodo Abel defunctus loquatur.

ET PER ILLAM DEFUNCTIS ADHUC LOQUITUR quia Abelis licet olim occisi fides, innocentia, pietas martyrium & memoria adhuc recens est & celebratur apud omnes fideles, eosque ad sui imitationem exhortatur meliùs quàm si Abel mille linguis eos exhortaretur. tanta est vis exempli. q. d. Cain sustulit quidem Abelem, sed non sustulit ejus gloriam & memoriam, quia vivit & vivet semper in mente & ore fidelium. ita Chrysost. Theodor. Theoph. Oecumen.

Aliter Galenus & Ribera, loquitur, inquiunt, adhuc Abel, quia adhuc vindictam petit à Deo, ut in extremo judicio plenè puniatur resurgens Cain, & quotquot ejus scelus secuti sunt: quasi Paulus alludat, imò citet illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*. Sed prior sensus germanior videtur & planior, agit enim de fide Abelis, quæ testimonium & laudem à Deo consecuta est; B hancque ait adhuc loqui, id est, suo testimonio & laude divina provocare omne ad sui imitationem.

VERS. 5. Henoch, & Elias translati in paradisum certabunt cum Antichristo.

FIDE HENOCH TRANSLATUS EST NE VIDERET MORTEM] Nota. Communis Patrum sententia est, Henoch & Eliam translatos esse in paradisum, ut tempore Antichristi redeant, & contra eum pro Christo decertent ideoque ab Antichristo occidentur in Jerusalem: sed tertio die publicè resurgent & ascendent in cælum, ut dicitur Apoc. 11. v. 3. & 12. Idipsum docet Ecclesiast. c. 44. v. 16. *Henoch*, inquit, *placuit Deo, & translatus est in paradisum, ut det gentibus pœnitentiam*, licet enim τὸ *in paradisum*, non sit in Græco, est tamen in omnibus codicibus Latinis.

Certum est Eliam & Henoch nō esse mortuos contra aliquorum Judæorum errorem & dubium.

Quare perperam Judæi nonnulli putant Henoch esse mortuum Genes. 5. v. 24. nam pro eo, quod nos habemus, *non apparuit*, hebraicè est ואיננו *veenennu*, id est, *& non ipse*, id est, ut ipsi intelligunt, ipse non exstitit, non vixit, sed mortuus est. Verùm hoc insulsè dicitur, nam τὸ *& non ipse* significat, ipsum ampliùs non apparuisse in terra, non esse visum hominibus: non autem esse mortuum, alioquin enim de Henoch æquè ut de Adam, Set, Noe & reliquis omnibus dixisset Moses, *Et mortuus est*. jam autem hoc de C eo non dicit, sed dicit ואיננו *veenennu*, *& non ipse*, scilicet apparuit ampliùs in terra. ita enim vertit noster Interpres Chaldæus, Septuag. & ex iis Paulus hic: nam sequitur, *Quia tulit eum Dominus*, vel ut Septuag. & ex iis Paulus, μετετέθη, id est, transpositus est (scilicet à terra in paradisum) à Domino. Syrus vertit שנא *est anni*, quod partim translatum, partim mutatum in meliorem sortem & statum significat. שנא *seana* enim tam Syris quàm Hebræis mutare significat. Non ergo probabile tantùm est, ut quidam temerè dixerunt, sed planè certum ex communi S. Scripturæ, Patrum & Ecclesiæ sensu, Eliam & Henoch non esse mortuos, sed vivos raptos esse in paradisum, redituros que sub finem mundi. Unde Tertull. lib. de Resurrect. carnis, *eos nondum resurrectione dispunctos, quia nedum morte functos, sed tamen æternitatis candidatos* vocat.

Insignis Henoch innocentia, et unio cum Deo causa fuit raptus ejusdē.

Quæres, quomodo *fide*, id est, per fidem, ob fidem, dicatur *translatus Henoch*? Respondeo, Henoch translatus est ob insignem vitæ innocentiam & sanctimoniam, qua non tamen humanam, quàm cælestem in terris vitam agebat, ut potiùs Deo & angelis, quàm hominibus jungendus esse videretur. Hanc causam insinuat Moses Genes. 5. v. 24. cùm D ait, *Ambulavitque* (Henoch) *cum Deo, & non inveniebatur, quia tulit eum Dominus*. Ubi satis significat quòd Deus tulerit Henoch, quia Henoch *ambulavit cum Deo*, id est, Deo per omnia consensit, obsecundavit & cohæsit tamquam amicus cum amico, aut potiùs tamquam servus cum domino, jugiter & decenter versans & ambulans: hoc enim significat hæc phrasis, unde Amos, c. 3. v. 3. sic ait: *Numquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis? Ambulare* ergo *cum Deo* est virorum magnorum & insigniter sanctorum, qui Deo perchari, conjuncti & familiares sunt, qualis fuit Noe, de quo dicitur Gen. 6: *Noe vir justus atque perfectus cum Deo ambulavit*: ubi Chaldæus vertit, *ambulavit Noe in timore Dei*; Septuag: & ex iis Paulus vertunt, *placuit Deo*, scilicet, uti solent aulici nonnulli regi placere, cùm illi in deliciis sunt. unde & apposite *Henoch* hebraicè dedicatum vel consecratum Deo, significat.

Quid sit ambulare cum Deo.

A Dicit tamen Paulus, Henoch translatum esse *fide*, sive per fidem, quia fides futuræ retributionis excitabat Henoch ad præclara fidei opera exercenda, quibus ambulavit cum Deo, Deoque placuit, ob quæ meruit à Deo rapi & transferri in paradisum. Potuisset pari modo dicere Apostolus: Spe vel charitate, vel pietate sua insigni translatus est Henoch. sed maluit hoc fidei tribuere, tum quia de fide agebat, eamque Hebræis inculcabat, tum quia fides prima est & dux atque incentrix spei, charitatis, pietatis, aliarumque virtutum.

VERS. 6.

SINE FIDE AUTEM IMPOSSIBILE EST PLACERE DEO] Probat Henoch translatum esse per fidem vel propter fidem, hac ratione: Henoch translatus est, quia placuit Deo: atqui non potuit placere Deo, nisi per fidem: ergo per fidem translatus est.

CREDERE ENIM OPORTET ACCEDENTEM AD DEUM QUIA EST, ET INQUIRENTIBUS SE REMUNERATOR SIT] Probat minorem syllogismi jam positi, scilicet Henoch non potuisse placere Deo, nisi per fidem, probat autem sic: ut quis ad Deum accedat uti oportet, eumque ritè colat, itaque ei placeat, debet credere, *quia*, B id est quòd, *est* Deus, & quòd *se inquirentibus sit remunerator*. Si enim quis atheus aut politicus putet Deum non curare res humanas, non punire malos, nec præmiare bonos & remunerari, hic negliget Deum, nec curabit ad Deum accedere eumque colere. ergo ut Henoch & quivis alius accedat ad Deum eique placeat, necesse est ut fidem habeat, qua in Deum judicium, vindicem & remuneratorem credat.

Atheismus & politicismus Deum tollit.

Non sufficit naturalis Dei cognitio sine fide ad salutem.

Dices, Ut quis accedat ad Deum, eumque colat, sufficit naturalis Dei cognitio, qua philosophi cognoverunt Deum esse, & esse vindicem bonorum & malorum, ergo non opus est fide. Respondeo, negando antecedens. Naturalis enim Dei cognitio tantùm docet colendum & amandum esse Deum tamquam auctorem naturæ & bonorum naturalium, illaque tantùm ab illo esse speranda & petenda. Deus autem vult amari & coli ab hominibus, non tantùm ut auctor bonorum naturalium, sed etiam supernaturalium & æternorum post hanc vitam; nec alia ratione ad illum illiusque favorem & amicitiam accedere, illique placere, & grati esse possumus. Unde sæpè C bona naturalia Deus in hac vita negat justis & amicis suis, eaque confert improbis & inimicis suis; ut nimirum doceat homines non illa præsentia, utpote vilia, caduca & exilia, sed spiritualia & æterna, utpote Deo digna, à Deo esse petenda, Deumque velle hæc, non autem illa primariò & præcipuè à se peti. Ad hoc autem opus est fide, sola enim fides dictat nobis Deum esse auctorem non tantùm naturæ, sed & gratiæ gloriæque æternæ. hæc enim sunt bona supernaturalia, sive res sperandæ & non apparentes, quarum argumentum est fides, uti v. 1. docuit Apostolus.

Adde, veriùs est, (quidquid aliqui dicant) Deum esse, esse vindicem bonorum & malorum, aliaque attributa Dei naturalia, Christiano, præsertim pœnitenti & justificando, credenda esse cognitione & fide, non tantùm naturali, sed etiam supernaturali, uti docent doctiores & solidiores Theologi.

Hinc ergo rectè concludit Paulus ad justificationem, ut scilicet simus amici Dei, Deoque placeamus, requiri fidem, sive cognitionem supernaturalem & divinam.

Cognitio supernaturalis requiritur ad justificationem.

Loquitur Paulus de adultis, qualis erat Henoch: licet D enim probabile sit, Henoch in infantia fuisse purgatum à peccato originali, & justificatum placuisse Deo per Sacramentum, vel sacrificium legis naturæ, ad id à Deo illo ævo institutum, ac consequenter infusam fuisse illi cum gratia fidem habitualem; non tamen potuit ob infantiam habere fidem & cognitionem actualem, qua actu crederet Deum esse, & esse remuneratorem. illam ergo habuit adultus ex instructione Adæ, Seth, aliorumque patrum suorum. Igitur adultus actu credidit Deum esse & esse remuneratorem, atque per hunc fidei actum, & considerationem remunerationis excitavit se ad heroicos charitatis, castitatis, patientiæ, religionis actus, quibus magis placuit Deo, meruitque justificationem secundam [de qua hic loquitur Paulus, uti & sæpè alibi, uti superiùs monui] putà justitiæ augmentum, atque in iis quotidie crescens meruit tandem transferri à Deo, ergo manet probata conclusio Pauli: *Fide translatus est Henoch*.

Cla-

Clarùm est enim Henoch non meruisse transferri per fidem habitualem, quam habuit in infantia. hanc enim habuere ceteri infantes illius ævi, qui tamen non meruere transferri. Ergo loquitur Apostolus de fide actuali, quam adultus habuit Henoch, cujus impulsu heroica opera patravit, ob quæ meruit præ ceteris transferri.

Plura credenda quã duo quæ hic recēset Paulus.

Nota. Ad justificationem, Deique amicitiam, qua illi placeamus, non tantùm hæc duo, scilicet quòd Deus sit & quòd remunerator, sed plura alia credenda sunt; ut Deum esse trinum & unum, Christum incarnatum & crucifixum esse mediatorem Dei & hominum, Christum esse peccati tum originalis, tum cujusvis actualis expiatorem, animam esse immortalem: Apostolus tamen tantùm hæc duo jam dicta recenset, non quasi hæc sola sufficiant sed quia hæc duo requiruntur vel maximè ad spem excitandam, ut Hebræi, & quilibet alius fortiter virtutis labores & agones obeat & sustineat, inquit Theodoret.

Meritorũ valor stabilitur contra Novantes.

Nota Secundò, τὸ *remunerator*: inde enim contra Novantes rectè colligimus merita bonorum operum, quibus mercedem Deus sit daturus. hoc enim significat τὸ *remunerator*, & clariùs Græcum μισθαποδότης, id est, mercedis retributor, merces enim ad merita essentialem ordinem & relationem includit, ut scilicet omnis merces meritorum sit merces, & omnia merita mercedis sint merita.

B

VERS. 7.

FIDE NOE RESPONSO ACCEPTO [græcè χρηματισθεὶς, id est, oraculo Dei admonitus] DE IIS QUÆ ADHUC NON VIDEBANTUR [de futuro orbis diluvio] METUENS APTAVIT ARCAM IN SALUTEM DOMUS SUÆ] Pro *metuens*, in Græco legitur εὐλαβηθεὶς, id est, reveritus Deum: cùm enim alii homines reverentiam, metum & fidem numinis abjecissent, riderentque minas Dei de futuro diluvio; solus Noe timuit, & reveritus est Deum judicem & vindicem, certoque credidit Deo prædicenti diluvium, ideoque ad illud evadendum arcam construxit.

Posset Secundò, εὐλαβηθεὶς, id est, reveritus passivè accipi: quem scilicet Deus reverebatur. Sic enim Christus dicitur à Patre exauditus pro sua reverentia c. 5. v. 7. q. d. Noe ob suam justitiam in honore, & in pretio fuit apud Deum, ita ut Deus quasi ipsum revereretur, ideoque ipsum à diluvio servare vellet, indicans ei & præscribens effugium per arcam. Ecce quanti Sanctos faciat Deus.

C

PER QUAM [arcam] DAMNAVIT [Noe] MUNDUM] q. d. Noe ipso facto, & rerum eventu damnavit incredulitatis homines sui ævi, qui nolebant credere futurum diluvium, & agere pœnitentiam, ideoque fabricam arcæ ejus irridebant: hosce inquam damnavit Noe, dum iis diluvio mersis ipse solus cum suis in arca diluvium evasit. Sic regina Austri dicitur Matth. 12. v. 42. condemnatura Judæos, scilicet ipso facto & studio suo, quo tam studiosè à finibus terræ venit ad Salomonem, cùm Judæi Christum, quem domi habebant, neglexerint & spreverint.

Noe fidis fortitudo, constantia.

Vides hic, quòd fides Noe ipsi fuerit substantia rerum non tantùm sperandarum, sed etiam timendarum, scilicet diluvii, quod ut evaderet, tam operosè per centum annos, omnibus irridentibus, fabricavit arcam. q. d. Sicut Noe per fidem sustinuit se in metu, spe, constantia ac labore fabricandi arcam per centum annos: ita vos, o Hebræi, per fidem vos sustinete, ut in persecutione sitis fortes, constantes & longanimes. Sicut enim quod credidit Noe, hoc reipsa evenit, ut scilicet ipse per arcam evadens videret reliquos omnes diluvio mergi: ita vobis, o Hebræi, reipsa eveniet id quod creditis, scilicet ut infideles persecutores vestros videatis diluvio ignis gehennæ absorberi; vos verò per fidem & Ecclesiam, quasi arcam, ab eo liberari & enavigare, atque ad portum cæli salutisq; æternæ appellere.

D

Noe heres justitiæ Adami, Henoch, Abel & novi mundi.

ET JUSTITIÆ, QUÆ PER FIDEM EST, HERES EST INSTITUTUS] q. d. Atque ita in Noe ejusque familia mansit justitia Adami, Henoc, Abel, & aliorum veterum patrum: quam ipsi pariter per fidem acquisiverant, factusque est Noe ex asse heres justitiæ sanctitatis patrum: cùm vitia & vitiosi homines omnes mersi essent diluvio. Noe enim licet esset justus, per fidem tamen qua Deo credidit & obedivit in arcæ fabrica, promeruit sibi justitiæ augmentum, familiæ verò suæ promeruit, ut in ea sola quasi hereditario jure & successione permaneret vera

A

Dei fides, cultus, religio, justitia & amicitia, utque ex se quasi novi mundi totius herede, & novi sæculi parente tandem Christus, justificator mundi, Adæ patri suo promissus Gen. 3. 15. nasceretur ita Theophyl. Anselm. Galenus & alii.

VERS. 8.

FIDE QUI VOCATUR ABRAHAM, OBEDIVIT IN LOCUM (in terram Chanaan) EXIRE, QUEM ACCEPTURUS ERAT IN HEREDITATEM] Pro *qui vocatur*, græcè est καλούμενος, quod Syrus vertit, *cùm vocaretur* scilicet à Deo. meliùs noster Interpres & Theodoret. vertunt *qui vocatur*. q. d. Patriarcha ille admirabilis, cujus nomen apud vos. o Hebræi, est celeberrimum, qui priùs אברם Abram, id est pater excelsus, sed postea merito fidei & obedientiæ vocatus & factus est אברהם Abraham, quasi אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, sive multarum gentium, Gen. 17. v. 5. Rom. 4. 17. hinc, inquam, Abraham *fide*, id est per fidem obedivit Deo, primò, ex Ur Chaldæorum; secundò, ex Haran se evocanti in terram Chanaan, ubi eum Deus tam miro favore, benevolentia & familiaritate dignatus & prosecutus est. q. d. Fides est, quæ Abrahamum ad Dei amicitiam provexit; fides est, quæ illum tantum, quantus evasit, effecit; fides Abrahamum (quantum virum) finxit & efformavit.

Abram nomen actũ propter fidem.

An Deus evocans Abraham ex Ur & Haran, illi nominaverit terram Chanaan. Sententia affirman probatur

Quæstio hic est, an Abraham cùm vocaretur à Deo, ut egrederetur ex Ur & Haran, sciverit sibi eundum esse in Chanaan; & an Deus Chanaan illi nominarit; an verò tantùm confusè & in genere dixerit, Vade in terram quam tibi (postea) ostendam & demonstrabo. Putant Perer. in Gen. 12. 5. & Vasquez hic, Abraham distinctè non audisse, nec scivisse de Chanaan, quod eò sibi esset eundum id enim Apostolus hic videtur significare & Deus Genes. 12. v. 1. *Veni*, inquit, *in terram quam monstrabo tibi*: itaque magis commendatur fides & obedientia Abrahæ. Hæc sententia est probabilis, verior tamen videtur contraria, quam sequitur ibidem Abulensis, Oleaster & Ribera hic scilicet Deum evocasse Abraham ex Ur & Haran in Chanaan, eamque illi nominasse & indicasse. Probatur, quia id disertè dicitur Gen. 11. 31. *Tulit*, inquit, *Thare Abram filium suum, & Lot, & Sarai, & eduxit eos de Ur Chaldæorum, ut irent in terram Chanaan*. ac rursum Gen. 12. v. 5. *Egressi*, inquit, *sunt ut irent in terram Chanaan*. Respondet Pererius, Chanaan hic per anticipationem, brevitatis & perspicuitatis causa nominari, sensumque esse, q. d. Exierunt in terram, tunc quidem sibi incognitam, quam tamen postea Deo indicante & demonstrante, cognoverunt esse Chanaan. reipsa ergo exiverunt versus Chanaan sed postea demum cognoverunt se tendere in Chanaan, ibique sedem fixuros esse.

Verùm cùm Moses historicè hunc exitum narret, & secundò dicat eos exisse in Chanaan, planè id ut sonat accipiendum videtur. Adde Secundò, Thare (de quo incertum est & dubium, an tunc fuerit fidelis, & veri Dei cultor) non videtur fuisse tantæ fidei, tantique animi, ut ex Ur patria & sede sua, cum Lot & Sara, totaque sua stirpe exiret, ut sequeretur Abrahamum filium suum à Deo evocatum, nisi scivisset determinate quò evocaretur, quoque omnes essent ituri, ut sedem figerent. Tertiò, quia nisi Deus distinctè evocasset Abraham in Chanaan, nescisset Abraham versus quam partem egredi, quò tendere deberet. Jam autem constat Abraham cum Thare, primò ex Ur ivisse in Haran. sciebant ergo sibi eundum esse versus Haran, ac consequenter sciebant sibi eundum esse in Chanaan. nam Haran recta erat via euntibus ex Ur in Chanaan: nolebat enim Deus eos morari in Haran, sed ex Haran pergere in Chanaan.

Chanaan scivit Abraham, nescivit tamen determinatum agrum vel locum sibi à Deo destinatum.

Dices, Quomodo ergo Apostolus ait, quòd Abraham exierit *nesciens quò iret*. Respondeo, *quò*, id est, in quam determinatam regionem, agrum vel urbem. licet enim sciret se à Deo evocari in Chanaan, tamen nesciebat in quam partem Chanaan vocaretur: regio enim Chanaan ampla erat, & in multos reges partita. Unde voluit Deus Abrahamum, quasi cæcum educere ex Ur & Haran ut per medias provincias, perque Chanaan, peregrinaretur pendulus semper à Deo, & juxta Dei nutum stationes identidem mutaret. Id patet Gen. 12. & sequentibus. Ex quo liquet magna fides & obedientia Abrahæ. perinde enim fecit atque si Belga aliquis Dux aut Comes ex Belgio in Hispaniam evocaretur à Rege dicente,

Illustratur fides Abrahæ à simili.

Relin-

Relinque Belgium & omnia quæ habes in Belgio: veni cum tuis in Hispaniam, ad illam provinciam & urbem, quam, cùm eris hic, ostendam & dabo tibi. magna foret fides Belgæ illius in Regem, si ad ejus vocem certa pro incertis dimitteret: licet enim sciret in genere se in Hispaniam evocari, tamen nesciret, an regio vel urbs quam in Hispania accepturus est, sit major, melior, commodior, salubrior, opulentior suis fundis, quos possidet in Belgio. ita fecit Abraham. Adde, quòd vaga & incerta peregrinatio soleat liberorum procreationi & educationi officere, opes deterere, famam maculare, amicitias dissolvere.

Eodem modo respondetur ad illud Genes. 12. *Vade in terram* (id est, in illam terræ Chanaan portionem] *quam monstravero tibi*, hebraicè אראך *arecha*, id est, quam videre te faciam, quam oculis tuis ostendam.

FIDE DEMORATUS EST IN TERRA REPROMISSIONIS, TANQUAM IN ALIENA, IN CASULIS HABITANDO] Pro *demoratus est*, græcè est παρῴκησεν, id est habitavit, non tamquam civis & incola, sed tamquam πάροικος, id est, advena & peregrinus: quod Noster rectè vertit, *demoratus est*; non bene Erasmus vertit, *commigravit*. Sic enim græcè dicendum fuisset, μετῴκησε.

TANQUAM IN ALIENA] Quia, ut sequitur, domum in ea ædificare noluit, nec agros in ea possedit sed semper in casulis, græcè σκηναῖς, id est tabernaculis & tentoriis, habitavit, idque ut significaret se tendere aliò, scilicet ad patriam & habitationem cælestem. Magna fuit & heroica fides Abrahæ, Primò; quòd patriam, cognatos, parentes, familiam, domum, opesque deseruerit, Deumque vocantem secutus sit. Secundò, quòd ex indigena peregrinus factus sit. Tertiò, quòd in incertum vagatus sit nesciens quò iret, ubi consisteret. Quartò, quòd, licet esset in terra promissionis, id est, promissa sibi à Deo, tamen usque ad mortem nihil in ea à Deo datum, ne quidem passum pedis, ut ait S. Stephanus Actor. 7. 5. possederit, sed crediderit & sperarit certò sibi, id est posteris suis, eam esse dandam. Quintò, quòd tota vita voluerit peregrinari, credens & sperans domum æternam in cælis.

CUM ISAAC ET JACOB COHEREDIBUS REPROMISSIONIS EJUSDEM] q. d. Abrahæ fides in eo rursum magis elucet, quòd non tantùm se, sed & Isaac, Jacob, aliosque deinceps posteros suos, qui erant heredes promissionis sibi factæ à Deo, de terra Chanaan possidenda voluerit & jusserit habitare in eadem Chanaan, quasi peregrinos in casulis & tentoriis, donec Deus post 400. annos promissionem suam expleret, terramque illam ipsis possidendam traderet.

EXPECTABAT ENIM FUNDAMENTA HABENTEM
VERS. 10. CIVITATEM, CUIUS ARTIFEX ET CONDITOR DEUS] q. d. Abraham cum suis civis erat non Chanaan sed cæli. hinc in Chanaan domum habere noluit, sed in mobili semper habitavit tabernaculo, quia tendebat, & oculos jugiter conjiciebat in cælestem civitatem, quasi patriam suam, immobilem, firmam & æternam. ita Anselmus & alii.

Nota. Cælestem civitatem opponit Apostolus & præponit tabernaculis & casulis Abrahæ, quæ non habent fundamenta, sed baculis & fulcris nituntur, cum quibus ab uno loco in alium transferuntur: cælestis verò civitas Beatorum putà cælum empyreum, sua habet fundamenta firmissima æquè ac pretiosissima, putà crystallina & gemmea, quæ describit S. Joann. Apocal. 21. v. 19.

Cælestis civitas bene fundata. Eius opes & felicitas ipse Deus.

Secundò, cælestis civitas artificem & conditorem habet non Mosen, non Abraham: sed Deum ipsum, ut ex hoc solo colligere & metiri liceat, quanta sit civitatis illius pulchritudo, magnificentia, gloria, opes & felicitas, tanta nimirum, quanta decet talem artificem, scilicet Deum: Deus enim in hac sua civitate, quasi regia suam majestatem divitias, potentiam, omnemque gloriam suam Beatis exhibet; perinde ac rex in suo palatio suis principibus regalem pompam, gloriam, delicias & opes omnes explicat & ostentat.

Adde, Deum non tantùm hujus civitatis conditorem, sed & materiam sive objectum & spectaculum, atque delicias & opes esse; adeoque ibi beatitudo Dei, omniaque ejus bona nostra beatitudo & bona erunt: erimus enim beati ipsa visione & beatitudine Dei. Deliciæ ergo nostræ, divitiæ & gloria, non erunt humanæ vel angelicæ, sed divinæ; adeoque erunt ipsissimæ deliciæ, divitiæ & gloria, quibus fruitur, ditatur & beatur Deus. Denique hæc est civitas, *ubi rex est veritas, lex charitas, modus æternitas*, ait S. August. epist. 5. ad Marcellinum.

FIDE ET IPSA SARA STERILIS VIRTUTEM IN CONCEPTIONE SEMINIS ACCEPIT, ETIAM PRÆTER TEMPUS ÆTATIS, QUONIAM FIDELEM CREDIDIT ESSE EUM QUI REPROMISERAT] Hactenus virilia exempla fidei adduxit Apostolus, nunc, ut magis incitet animos Hebræorum, muliebre subjungit; sed matris omnium credentium, Saræ scilicet, ut pudeat Hebræos in fide vinci à femina, eaque magis esse pusillanimes & timidos ita Chrysost. VERS. 11.

Notat Paulus duo impedimenta conceptionis in Sara; prius in natura, quòd esset sterilis, posterius in ætate quòd jam esset planè senex & vetula. utrumque superavit fides, qua credidit Deo supra naturam promittenti conceptionem & partum Isaac.

Duo impedimenta conceptionis Sara fide superavit.

Dices, Sara Genes. 18. v. 12. ad Dei promissionem de Isaac ex ea nasciturо risit, quasi promissio hæc ridicula foret & impossibilis; ergo incredula fuit Sara. quomodo ergo eam à fide hic commendat Apostolus? Respondet Lyranus, Apostolum hanc conceptionem Saræ tribuere fidei, non Saræ, sed Abrahæ. Sed hoc repugnat verbis Apostoli, qui dicit: quòd *Sara per fidem conceptionem accepit, quoniam Deo credidit*, scilicet ipsa Sara quæ conceptionem accepit.

Dico ergo initio Sara mox ut audivit promissionem tantam, quæ naturaliter erat impossibilis & incredibilis risit, quasi incredula: sed postea quam cognovit angelos promittentes conceptionem legatos esse Dei, Deumque repræsentare, adeoque Deum omnipotentem, qui fallere non potest, per angelos hanc conceptionem sibi promittere, tunc credidit, ut satis colligitur Genes. 18. v. 14. & 15. ita Theodor.

Sara quomodo risit promissionem conceptionis, & credidit.

IN CONCEPTIONE SEMINIS] Græcè εἰς καταβολὴν σπέρματος, id est, in conceptionem seminis. q. d. Ad recipiendum, retinendum, formandum semen prolificum, virtutem à Deo accepit per fidem Sara. quæ per naturam utpote sterilis & anus, inepta erat ad hanc conceptionem. ita Chrysostom. Secundò, Græcum καταβολὴν Theophyl. vertit, *ad dejectionem seminis*, ut scilicet ipsa Sara suum quoque decideret & subministraret semen ad conceptionem Isaaci. Unde Erasmus vertit, *ad seminandum*. Tradunt enim medici in conceptione non solùm virum, sed & feminam suum decidere dareque semen proli efformandæ. Tertiò, ex S. Hieron. Ribera καταβολὴν σπέρματος, id est, inquit, ad jacienda fundamenta, sive exordium seminis, id est, posteritatis suæ. Primus sensus est planissimus, eumque noster Interpres clarè expressit.

In conceptione femina quoque seminat.

PROPTER QUOD ET AB UNO ORTI SUNT (ET HOC EMORTUO) TANQUAM SIDERA CÆLI, ET SICUT ARENA, QUÆ EST AD ORAM MARIS, INNUMERABILIS] q. d. Propter hanc fidem factum est ut Sara ex Abraham conciperet, & ex uno viro, eoque emortuo orirentur proles & posteri innumerabiles. Abraham vocat *emortuum*, quia corpus ipsius ob senium erat emortuum, & emortua in eo erat vis generandi. Sub fide Saræ intelligit & præsupponit Apostolus fidem Abrahæ, quasi mariti & patris credentium: Abraham enim magis quàm Sara sua fide meruit hanc seminis posteritatem, ut patet Genes. 15. v. 6. VERS. 12.

Nota hyperbolem, qua posteri Abrahæ comparantur arenæ maris, quæ est innumerabilis. certum enim est eos certo & definito esse numero, qui & numerari possit, & arenæ numerum non exæquet. tantùm ergo hac hyperbole significatur eos fore plurimos, & maximo numero. Hinc Isaac, per quem omnes hi ex Abrahamo prognati sunt, hebraicè risum & gaudium significat. Syriacè verò dicitur ישחק *isechok*, id est, abundantia & redundantia (Syri enim Hebræum *tsade* mutant in *samech*] quæ maximè patet in hanc posterorum copia.

Multitudo posterorum Abraham.

JUSTA FIDEM DEFUNCTI SUNT OMNES ISTI] Id est, per fidem, cum fide, retinentes fidem, & fideles usque ad mortem, defuncti sunt, quia, sicut in fide vixerunt, ita & in fide mortui sunt: bona enim à Deo promissa non viderunt, dum viverent, sed post VERS. 13.

mortem

mortem illa se accepturos crediderunt.

Dices, Si omnes isti defuncti sunt, ergo & Henoch defunctus & mortuus est, non autem translatus, ut dixit v. 5.

Quomodo omnes defuncti, si Henoch translatus.

Respondet S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. & ex eis Ribera, *omnes* vocari pæne omnes: excipitur enim unus Henoch, quem ex dictis constat non esse defunctum, sed translatum: Sic Genes. 46. 7. dicitur Jacob venisse in Ægyptum cum omni sua progenie, *omni*, id est, pæne omni, constat enim excipi Joseph, qui jam erat & præsidebat in Ægypto. Sic enim solemus loqui universaliter, etiamsi unus vel alter excipiatur, præsertim si constet illum excipi: tunc enim cuncti sciunt intelligi, omnes scilicet, hoc illove excepto. Secundò, præcisè *omnes isti*, scilicet Abraham, Isaac & Jacob, qui post diluvium vixerunt & promissiones acceperunt tum de terra Chanaan, tum de vita æterna in cælis possidenda, defuncti sunt: de hisce enim propriè loqui Apostolum patet v. 15. & 16. cum ait: *Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt*, scilicet Chaldææ (quæ fuit patria Abrahami, ex qua exivit Deo jubente in Chanaan) *habebant utique tempus revertendi*, q. d. Si pœnituisset Abraham exitus è patria sua, si de ea repetenda cogitasset, poterat facilè ad illam redire, ne perpetuò in Chanaan peregrinari cogeretur: jam autem cùm de reditu non cogitans, patet illum aliam cogitasse & exquisiisse patriam, scilicet cælestem. *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum*, dicendo, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Jacob, perinde ac si hi tres omnibus, quorum Deus est Dominus, sint æquiparandi, ait Theophyl. ita scilicet Deus hos tres viros sanctissimos in pretio & amore, cordi & curæ habuit. Videtur ergo Apostotolus à v. 8. ponere distinctum & secundum statum, ætatemque mundi, quæ scilicet fuit post diluvium, quando cœpit quasi novum sæculum fidei & Ecclesiæ in Abrahamo, qui fuit typus, exemplar & pater omnium credentium & fidelium, quique tota vita sua cum Isaac & Jacob peregrinatus est in Chanaan, quia spectabat civitatem cælestem. Meritò ergo uti Levitis sortem non habentibus in Chanaan, ita & Abrahæ pars & sors fuit Deus ipse, ac consequenter, cùm ait Paulus omnes defunctos, non intelligit Abel, Henoch & Noè, qui fuerunt in priori sæculo & altero quasi mundo, qui fuit ante diluvium; sed tantùm intelligit Abraham, Isaac, Jacob, qui fuerunt in novo hoc & secundo sæculo post diluvium. Ita S. Thomas, Lyran. & Cajetan.

Loquitur tantum Apostolus de mortuis.

Nulla anima ante Christum beata fuit incola.

NON ACCEPTIS REPROMISSIONIBUS] Tum de terra Chanaan possidenda, hanc enim non adepti sunt, nisi sub Josue, post quadringentos annos; tum potiùs de cælesti regno & gloria possidenda, hanc enim non sunt adepti, nisi per & post mortem Christi Jesu. De promissione enim cæli loqui Apostolum patet ex seqq. cùm ait, *Nunc autem meliorem appetunt*, id est, cælestem. Ex hoc loco Patres & Theologi colligunt, ante Christum Christique mortem, nullam animam quantumuis sanctam & puram cælum introisse, aut Dei visionem & beatitudinem adeptam esse. Unde cap. 9. docuit Apostolus ante Christum nondum propalatam fuisse Sanctorum viam, id est, cælum mortalibus fuisse inaccessibile, uti ait ibidem Ambrosius, Chrysost. Theophyl. & alij. Et cap. 10. idipsum disertè asseruit Paulus dicens: *Habentes*, itaque, *fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi, quam initiavit nobis viam novam & viventem per velamen, id est carnem suam.*

SED A LONGE EAS ASPICIENTES ET SALUTANTES] Est metaphora à navigantibus, inquit Chrysost. qui dum portum eminus aspiciunt, læto clamore, quasi celeusmate, eum appellant & salutant. Sic apud Virgilium,

Italiam, Italiam primus conclamat Achates.

Ita hi patres cùm per fidem obscurè viderent, id est crederent, patriam cælestem, eam crebrò cum desiderio appellabant & salutabant.

Peregrini sunt omnes homines in terra:

ET CONFITENTES, QUIA PEREGRINI ET HOSPITES SUNT SUPER TERRAM] Hinc patet hunc sensum & hanc vocem, *Peregrini sumus in hac vita*, fuisse priscis illis patribus familiarem, quæ mirè eos ad mundanarum opum & rerum contemptum, ac cælestium desiderium & studium incitabat. Ita Jacob Genes. 47. 9. *Dies*, inquit, *peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt, parui & mali, & non peruenerunt usque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt*, & David psal. 38. 13. *Aduena ego sum apud te & peregrinus, sicut omnes patres mei*, & Salomon 1. Paralip. 29. 15. *Peregrini sumus coram te & aduenæ, sicut omnes patres nostri*. Jeremias quoque de Christo loquens c. 14. 8. *Quare*, inquit, *quasi colonus futurus es in terra, & quasi viator declinans ad manendum?* Erras ergo, Christiane, si hic te domum habere putas, si te hic ad quietem, quasi in patria componis: peregrinus hic es, peregrinaris in terra aliena, patria & requies tua est in cælo; illuc propera, illuc festina. Ita Apostoli quasi peregrini toto orbe *euntes ibant & flebant mittentes semina sua.*

Pulchra apophegmata SS. Olympii & Basilii profitentium se peregrinos.

S. Olympius Abbas, uti narrat Sophronius in Prato spirituali c. 12. rogatus à quodam, quanam ratione rectè vitam suam institueret, respondit, *Vbique æstima te peregrinum; & ubicumque sederis, dic, Peregrinus sum*. Quare rectè monet S. Petrus epist. 1 c. 2. v. 11. dicens: *Charissimi, obsecro vos tamquam aduenas & peregrinos, abstinere vos à carnalibus desideriis, quæ militant aduersus animam*, nam qui civis est cæli & terræ aduena, terrena præterire & contemnere, cælestia appetere & prosequi debet, uti pulchrè docet hic Chrysost. in morali homil. 25. Insigne hac de re exemplum S. Basilij narrat Nazianz. in orat. funebri de laudibus S. Basilij cùm enim præfectus Valentis Imperat. Basilio minaretur exilium & ejectionem ab episcopatu, respondit Basilius, *Nihil horum quæ dixisti curo, melior sum his qui publicant & proscribunt, ipse me ob spem regni cælestis proscribens, nihil verò possidens, ab exilij metu liber sum; unam omnium cognoscens esse patriam paradisum (terram enim quasi commune omnium aspicimus naturæ exilium) propria verò carens terra nullo loco circumscribor; Domini enim est terra & plenitudo eius, incola ego sum in terra sicut omnes patres mei. Cumq; ab episcopatu pelleretur in exilium, dixit illico socio suo, Libellum hunc accipe, & veni mecum; cùm priùs libellos paucidos & pannosam vestem, quæ indutus erat, præfecto obtulisset, quæ sola ipsius erant supellectilia; addidiq; dicens, Exilium nihil ad me spectat, cùm domus quam inhabito alienasit.*

S. Gregor. Thaumaturgus peregrinus hic fuit.

Pari modo se peregrinum in hoc mundo professus est S. Gregor. Thaumaturgus, qui, ut inquit Nyssenus in eius Vita, *moriens obtestatus est suos, ne peculiarem sibi locum sepulturæ compararent, nam si vivus, ait, nullius loci dominus vocari volui, sed in alienis tamquam inquilinus & peregrinus habitans vitam transegi, ne post mortem quidem inquilinatus mihi dedecori erit: sed in sequenti sæculo fama prodatur, quòd Gregorius nec vivens ab aliquo loco cognominatus sit, & post mortem alienorum locorum fuerit inquilinus, cùm ab omni terrena possessione sese abstinuerit, adeò ut ne sepeliri quidem in proprio loco sustinuerit: solam enim illam possessionem pretiosam & expetendam putavit, quæ fraudis & avaritiæ vestigium in sese non admittit*. Audi & Ethnicum. Cùm Anaxagoras Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, siquid ei accidisset, deferri: *Nihil necesse est*, inquit, *undique enim ad inferos* (fideli & sancto ad superos) *tantumdem est via*, ita Cicero 1. Tuscul.

Versum 15. explicui v. 13. eiusque sensus satis patebit ex v. 16.

NUNC AUTEM MELIOREM APPETUNT, ID EST CÆLESTEM] *Nunc* non significat hic tempus præsens, sed aduersativa & illativa est particula, q. d. Poterat Abraham in patriam, Chaldæam scilicet, redire, si voluisset: *nunc autem*, id est, cùm autem videamus eum noluisse redire, hinc sequitur quòd aliam civitatem meliorem, scilicet cælestem, appetierit & prosecutus sit peregrinando in Chanaan tota vita sua. VERS. 16

FIDE OBTULIT ABRAHAM ISAAC, CUM TENTARETUR] q. d. Cùm Deus tentavit obedientiam & pietatem Abrahæ dicen. Genes. 22. v. 2. *Tolle filium tuũ unigenitum, quem diligis, Isaac, & vade in terram visionis* (in montem Moria, ut habent Hebræa, in quo postea Salomon ædificavit templum) *atque ibi offeres eum in holocaustũ*. Abraham mox Deo jubenti per fidem obedivit, & *obtulit*, id est, offerre cœpit & tentavit suum Isaac, sed ne reipsa offerret impeditus fuit ab angelo, *obtulit* ergo significat hic actum inchoatum, non consummatum, juxta canon. 32. VERS. 17.

In rebus etiam desperatissimis fidendum promissioni Dei.

Nota. Hanc oblationẽ Abrahæ tribuit Apostolus fidei illius quia fides ipsum animavit & excitavit ad eam faciendã: alioqui enim dixisset Abraham, Impossibilia mihi promittis & præcipis, Domine: promittis enim mihi stirpẽ innumerabilẽ per Isaac, & jam præcipis eundẽ offerri & occidi: quomodo

eum si occidatur, sperare potero stirpem quam promittis? Verùm fides hic ei succurrit & hoc duellum diremit: credidit enim Abraham Deo tam promittenti, quàm præcipienti, certoque sibi persuasit Deum effecturum, ut præceptum hoc promissionem non eliderer; quia, ut subdit Apostolus, *arbitrabatur quia & à mortuis suscitare potens est Deus*, quòd scilicet Deus Isaacum, si occideretur, à morte suscitaret, itaque Isaac suscitatus stirpem Abrahæ propagaret. *Cùm ergo Deus, aliquid promittit*, inquit Chrysost. lib. 1. de Providentia Dei, *etiamsi millia sint quæ promissionem eiusmodi obtundant atque intercipiant, turbari minimè convenit, aut de fine dubitare. Deus enim promissa sua, licet desperatissima videantur, ad certum finem atque exitum perducit.*

CUM TENTARETUR] Tradunt Hebræi apparuisse Abrahæ dæmonem specie angelica, eumque gravissimis verbis ab immolando filio deterruisse, tanquam à re impia & inauditæ crudelitatis, ac Dei voluntati contraria. Credibile est, si umquam, tunc maximè à dæmone tentatum esse Abraham: sed an dæmon ei visibiliter apparuerit, incertum est. Certiùs ergo hæc referemus ad tentationem Dei: alludit enim Paulus ad verba Mosis Gen. 22. v. 1. *Tentavit Deus Abraham.*

ET UNIGENITUM OFFEREBAT] Licet enim Ismael quoque natus esset Abrahæ, tamen Isaac vocatur unigenitus, quia solus ipse erat filius promissionis, unicè dilectus, heresque Abrahæ designatus. Ismael ergo quasi exheres, & domo Abrahæ cum matre Agar jam ejectus, filius Abrahæ non reputatur.

QUI SUSCEPERAT PROMISSIONES] *Qui* refert non *Isaac*, sed *Abraham*, ut patet ex articulo Græco, & ex sequentibus, cùm ait, *Ad quem* (scilicet Abraham) *dictum est*, q.d. Abraham qui à Deo acceperat promissiones maximæ stirpis per Isaac propagandæ, hic eumdem Isaac Dei jussu, non moratus hasce promissiones, fidenter & generosè Deo obtulit; quia fide credebat Deum modum inventurum putà resuscitationem Isaaci, quò per eum promissam stirpem daret & compleret.

Mira fides Abrahæ, qua credebat Deum posse suscitare filium immolatū.

VERS. 18. ADQUEM (Abraham) DICTUM EST, QUIA IN ISAAC VOCABITUR TIBI SEMEN] *Quia* non est causale hic, sed expletivum; & Latina phrasi redundat, uti & alibi sæpè, sic enim Hebræi passim sermonem suum ordiuntur à כי *Ki*, id est *quia*. Dixit Apostolus Abraham per Isaac accepisse promissionem stirpis, jam idipsum hic probat & explicat, ex eo quòd Deus dixit & promisit Abrahæ Genes. 21. v. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen*, id est, ex Isaac, non autem ex Ismael, excitabitur tibi posteritas, quæ censenda & vocanda sit posteritas tua, ut scilicet sit heres promissionum mearum, quas tibi & semini tuo pollicitus sum.

In Isaac, non Ismaele ducenda posteritas Abrahami.

VERS. 19. ARBITRANS QUIA ET A MORTUIS SUSCITARE POTENS EST DEUS] Nota τὸ *& à mortuis*; pro quo per etiam Beza vertit, *vel à mortuis*: refertur enim illud ⅋, id est *&*, ad generationem Isaac, q.d. Arbitrans Deum qui illum ex sterilibus parentibus generare potuit, posse eundem & à mortuis suscitare. Pro *arbitrans*, græcè est λογισάμενος, id est, cùm secum perpendisset, considerasset, ratiocinatus esset, suaque ratione conclusisset: Sic enim ratiocinabatur Abraham: Jubet Deus filium Isaac à me offerri & immolari, & tamen per eumdem mihi stirpem promittit; ergo vel curabit, ut quidquid ego effecero ad eum offerendum, ipse tamen non occidatur; vel si occidatur, efficiet ut resurgat: hac fide & spe animatus, Deo quidlibet præcipienti alacris parebo.

UNDE EUM ET IN PARABOLAM ACCEPIT] *In parabolam*, id est, in figuram Christi, inquit Chrysost. Galen. Vatabl. Sicut enim Isaac à morte salvo surregatus est aries, quem obtulit Abraham, ita salva deitate Christi in cruce immolata est eius humanitas. Unde huc videtur alludere Christus Joan. 8. 56. *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum: vidit, & gavisus est: vidit*, in typo, scilicet in immolatione Isaac.

Isaac fuit parabola, id est figura Christi.

Secundò, Theophyl. & Oecum. *in parabolam*, inquiunt, id est, in exemplum: quasi dixerit Deus, Si Abraham obtulit filium suum, & ego unigenitum meum, Christum scilicet, offerre debeo.

Secundò, id est exemplum.

Tertiò *in parabolam*, id est, in typum, mortis scilicet & resurrectionis Christi, & Christianorum, de resurrectione enim hic agi innuit vox *unde*, cùm ait, *Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: unde eum & in parabolam accepit*, ut scilicet Isaac esset parabola & typus resurrectionis, sicut phœnix qui moriendo renasci dicitur, typus est & hieroglyphicum resurrectionis, videbatur enim Isaac quasi à morte resurrexisse, cùm certæ morti destinatus, patre vibrante in cervicem eius gladium, angelus gladium continuit, & Isaac à morte liberavit, ita Theodor.

Tertiò, fuit parabola, id est, typus resurrectionis Christi quasi alter phœnix.

A

Quartò & optimè, *in parabolam*, id est, ut Isaac esset parabola, fabula, proverbium, exemplum memorabile & prodigium omnium sæculorum, quod omnibus sæculis homines memorarent & celebrarent; ut, cùm de re mira, memorabili, paradoxa & prodigiosa volunt loqui, narrent hoc fidei, spei, pietatis & obedientiæ exemplum Isaac, q.d. Per fidem Abraham obtulit Isaac, credens quòd Deus illum à morte vel liberaret vel suscitaret; atque hujus tantæ fidei merito incolumem & à morte miraculosè seruatum, saluum que illum recepit *in parabolam*, id est, in exemplum rarum & admirabile, quod quavis ætate posteri narrent, proponant & imitentur: ut, cùm Deus per se aut suos nobis aliquid jusserit, licet arduum & difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter & generosè nos offeramus, remque jussam capessamus, certi Deum affore implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, ærumnas, mortes, omniaque mala, quæ timemus, in bonum nostrum, laudem & gloriam conversurum, uti fecit Isaaco. Ita jam videmus hoc Abrahæ & Isaac fidei & obedientiæ exemplum & præmium, ab omnibus celebrari, omnibusque proponi, quasi cujuis fideli & obedienti dicatur: Crede, obedi, instar Isaaci, ne dubita, bene res cadet, tibi eveniet quod evenit Isaaco. Hinc imago hujus facti olim passim omnibus proposita fuit. Testis est Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Nicen. II. action. 4. canon. 1. *Vidi*, inquit, *sæpius descriptionis eius* (immolationis Isaac) *immaginem, & sine lacrymis transire non potui, cùm tam efficaciter & ad vivum ob oculos historiam eius rei perferret.*

Quartò, & optimè Abrahami & Isaac sunt parabola, id est, exemplum memorabile omnium sæculorum.

Obedientiæ promptæ exemplum.

B

Sic Isaias, Ezechiel, Daniel, Oseas, aliique Prophetæ & viri sancti admirandæ & portentosæ vitæ, qualis fuit Simeon Stylites, Antonius, Athanasius, & alii plurimi dati sunt in parabolam & exemplum toti orbi: adeoque cum eis potuisset dicere Abraham illud Isaiæ 8. 18. *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus, in signum & portentum Israel.*

Sancti viri dantur mundo in exemplum & portentum.

C

Sic Christus patiens dicit psalm. 68. v. 12. se Judæis (non in bonum, sed in malum) factum in *parabolam*, id est, in fabulam & publicam irrisionem. Sic Prophetæ dicunt Jerusalem, aliasque urbes vastandas, tradi in parabolam, id est, in fabulam & exemplum omnium.

Posset quoque parabola hic accipi pro ænigmate, q. d. Abraham offerens filium, ex quo sperabat posteros, accepit illum in parabolam, id est, in ænigma & ænigmaticam comparationem, comparando enim Dei promissionem de Isaaci posteris, cum eius nece & immolatione, ænigma erat: *homo moriens & generans*; puta Isaac, sicut ænigma phœnicis est: *avis moriens & renascens*; vel ut poeta canit,

Isaac erat parabola, id est ænigma, scilicet homo moriens, & generans.

Nec sum, nec non sum, morior simul atque renascor,
Sumq; mihi lethi, & redeuntis originis auctor.

Hebræum enim משל *mascal*, quod Septuag. & Noster vertunt *parabolam*, significat quamuis sententiam & rem illustrem & excellentem, sive propriè parabolica illa sit, sive proverbialis, sive ænigmatica. Sic dicitur Ezech. 17. 2. *Fili hominis propone ænigma, & narra parabolam: aquila grandis*, &c. ubi ænigma vel parabola vocatur aquila vastans Libanum, per quam intelligit Nabuchodonosorem vastantem Jerusalem. Et cap. 24. 3. *Dices*, inquit, *per proverbium ad domum irritatricem parabolam*, ut scilicet sub ænigmate & parabola ollæ carnium appositæ igni, prædicas obsidionem Jerusalem. Sic Numer. 24. v. 15. Balaam dicitur *sumpsisse parabolam*, cum per stellam ænigmaticè Christum præsignificavit, dicens, *Orietur stella ex Jacob*. Sic & Christus parabolas suas, quasi ænigmata obscurè proponebat turbis, quas postea discipulis suis explicabat: *Vobis*, inquit ipse Lucæ 8. 10. *datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis, ut videntes non videant, & audientes non intelligant.*

D

Ænigmata in Scripturis vocantur parabola.

VERS. 20. FIDE ET DE FUTURIS BENEDIXIT ISAAC JACOB ET ESAU] Ab Abraham transit ad Isaac, qui ex Dei revelatio

pravi-

prævidens futura bona, filiis suis Jacob & Esau obventura, A eadem illis moriens imprecatus est; itaque per fidem eis benedixit, dicens Gen. 27. 28. *Det tibi Deus de rore cæli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti & vini, & serviant tibi populi, & adorent te tribus*, &c. Unde patet hanc benedictionem, non tam precationem, quàm prædictionem fuisse de futuris, quæ ex Deo revelante per fidem præscivit Isaac. illa enim post multa sæcula non ipsi Jacobo, sed posteris ejus obtigerunt in Chanaan. Vide hic, ut fides sit argumentum rerum sperandarum & futurarum.

Jacobi benedictio fuit simul prædictio.

Vers. 21. FIDE JACOB MORIENS SINGULOS FILIORUM JOSEPH BENEDIXIT] cùm scilicet Gen. 48. transpositis decussatim & cancellatis manibus in modum crucis, dextram imposuit Ephraim juniori, qui erat ad sinistram suam, sinistram verò suam imposuit Manasse seniori filio Joseph, qui erat ad dextram suam, itaque juniorem prætulit seniori dicens: *Iste quidem* (Manasse) *erit in populos, & multiplicabitur: sed frater ejus minor* (Ephraim) *major erit illo, & semen illius crescet in gentes:* quia videlicet fide prævidebat Jacob futurum, ut ex Ephraim non tantùm Josue dux populi, sed & omnes reges Israelis, id est decem tribuum, nascerentur; itaque tribum Ephraim non tantùm tribum B Manasse, sed & ceteras omnes & numero & gloria & regno atque imperio superaturam.

Tribus Ephraim major reliquis tribubus.

ET ADORAVIT (Jacob) FASTIGIUM VIRGÆ EJUS] scilicet Joseph filii sui dominantis in Ægypto. Dices, quomodo ergo Gen. 47. 31. quem hic citat Apostolus dicitur adorasse Jacob non virgam Josephi, sed *conversus ad lectuli caput*. Resp. Diversitas hæc versionis provenit ex nomine Hebræo מטה, cui si substituas *chiric & camets*, legasque מִטָּה *mitta*, significabit lectulum; sin substituas *patach & segol*, legasque מַטֶּה *matte*, significabit virgam. Hebræi enim omnes ante tempora Christi, imò usque ad tempora S. Hieronymi scribebant solas consonantes verborum & nominum sine ullis punctis aut vocalibus, ita ut hoc nomen מטה hebraicè scriptum, tam *mitta* quàm *matte* legi posset. Nimirum usus est Spiritus sanctus hac linguæ Hebrææ amplitudine, ut plura iisdem verbis significaret. inde enim provenit diversitas versionum Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, Hieronymi & aliorum. Voluit ergo Spiritus sanctus legi hic tam *mitta*, id est lectulum quomodo legit & vertit Noster in Genesi, cum Aquila & Symmacho; quàm *matte*, id est virgam, quomodo legerunt Septuag. & ex iis S. Paulus hic.

Matte Hebraicum virgam & lectulum significat mutatis punctis.

Franc. Ribera opinatur vocem מטה cum iisdem punctis sive vocalibus olim significasse tam lectulum quàm baculum. radix enim נטה *nata* significat reclinare: inde *mitta* est reclinatorium, sive id sit lectus, sive baculus cui innitimur inclinando. censet ergo Ribera eamdem vocem *mitta* utrolibet modo hic verti potuisse; posteriores enim Hebræos punctorum inventores in hoc nomine pro varietate significationis, alia & alia puncta substituisse, cùm antea essent eadem, ut scilicet ex *mitta* fecerint *matte*, cùm virgam significat. Verùm hoc non videtur admodum probabile: contrarium enim docent omnes Hebræi omniaque Lexica, scilicet *mitta* significare lectulum, non virgam; *matte* verò significare virgam, non lectulum, neque verò Hebræi posteriores licet puncta adinvenerint, quæ subscripta vocibus Hebræis, imperitis lectionem planiorem redderent; idcircò vocales & pronuntiationem nominum mutaverunt, ut ex *mitta* facerent *matte* hoc enim eos fecisse in ullis aliis nominibus demonstrari non potest. Adde, quòd S. Hieron. in Tradition. in Gen. notans Septuag. qui legerunt *matte*, & verterunt virgam, ait in Hebræo multò aliter legi. scilicet, *Et adoravit Jacob conversus ad lectuli caput*. Ubi Nota: Non dicit Hieron. nomen Hebræum aliter verti posse, sed in Hebræo aliter legi: ergo censet Septuag. legisse *matte*, aliter verò debere legi, scilicet *mitta*. Sic cap. 12. 6. Apostolus citans Proverb. 3. 11. legit cum Septuag. יכאב *kieb*, id est castigat, cùm S. Hieronym. & alii legant כאב *kaab*, id est sicut pater. de quo plura ibidem. Denique tam ambiguum & amphibologicum est, quòd unum idemque quoad omnia nomen, v. g. *matte*, duo hoc loco significet, quàm quòd duobus modis secundùm diversa puncta; scilicet *mitta* & *matte*, legi possit. Unde si prius non est absurdum, sed admittitur; ergo nec posterius absurdum aut mirum videri & censeri debet. Idem ergo nomen מטה quoad consonantes, duplex est quoad vocales & in duo nomina dividitur, scilicet *mitta* & *matte*; & in utroque modo hic legi posse docet utraque lectio & versio, scilicet tam Septuag. quàm S. Hieronymi ab Ecclesia probata jam & recepta. Septuag. ergo & ex iis S. Paulus sic vertunt, προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. quod S. August. q. 162. in Gen. Diodorus & Gennadius in Gen. 47. vertunt, *adoravit Jacob super caput, vel summitatem virgæ suæ*, subaudi innixus. q. d. Jacob summitati virgæ vel scipionis sui, præ senio incumbens & innixus adoravit, non Joseph, sed Dominum.

Verùm noster Interpres cum S. Chrysost. Procopio, Eucherio in Gen. 47. meliùs vertunt sic, *adoravit* (Jacob) *fastigium virgæ ejus*: hoc enim planè & absolutè verba Græca significant, cùm prior S. Augustini versio subaudire & supplere debeat, τὸ innixus, vel incumbens.

Genuina versio & lectio.

Nec obstat Græcum ἐπί, & Hebræum על *al*, quod propriè *super* significat, q. d. Adoravit Jacob super caput virgæ suæ, scilicet incumbens. Nam Hebræum *al* & Græcum ἐπί sublinde, tantùm denotant rem adorandam in accusativo, cujus sunt notæ. ut 1. Reg. 1. v. 10. *Anna oravit ad* (hebraicè על *al*) *Dominum*, id est, oravit Dominum. Isaiæ 45. 14. *Te adorabunt*, hebraicè אליך ישתחוו *elaich iistachavu*, id est, ad te adorabunt. Sic sæpè in Scriptura dicuntur Sancti orare ad Dominum, id est, orare Dominum: præpositioni enim *ad* respondet Hebræum על *al*, vel אל *el*, quæ duo sæpè pro eodem sumuntur. ita ergo & hic adoravit Jacob *al* sive ἐπί, id est, ad virgam, hoc est, adoravit virgam, Josephi.

Adde, Hebræum *al*, & Græcum ἐπί, propriè verti posse, versus vel contra: q. d. Adoravit Jacob versus vel contra summitatem virgæ ejus, quia scilicet illi ex adverso se inclinabat & incurvabat. Sic psal. 5. 8. dicitur, *Adorabo ad templum*, id est, versus templum, ubi in Hebræo pro *ad* est *el*, pro quo hic est *al*.

Sensus ergo est, quòd Jacob adoraverit, id est, reverentiam exhibuerit & curvando se, honorarit virgam, id est, sceptrum & potestatem ac principatum Josephi. Hebræum enim השתחוה *histachava*, propriè significat se inclinare & curvare deorsum, aut prosternere se alicui, reverentiæ causa, quod Latini, ut Suetonius in Augusto, vocant *supplicare*.

C Quæres, cur Jacob adoraverit fastigium virgæ, id est sceptri Josephi?

Respond. literalis causa fuit, quòd Jacob non in Ægypto, sed in Chanaan sibi & suis promissa, sepeliri optabat, & à Josepho ut idipsum curaret, postulabat: annuit Josephus promisitque patri, se id curaturum. Jacob ergo voti compos, lætus gratias egit Josepho filio suo dilectissimo, & curvando se, veneratus est sceptrum, id est, regiam potestatem Josephi, à Deo illi datam, ac consequenter Deum datorem potestatis hujus vel maximè veneratus est & adoravit: erat enim Josephus secundus à Pharaone, & quasi alter Ægypti rex.

Jacob adoravit virgam Joseph, ut honoraret potestatem illi à Deo datam.

Secundò, prophetice id fecit Jacob. quia enim prævidebat ex Joseph nascituros reges, qui gererent sceptrum Israel, sive decem tribuum in Samaria; hinc adoravit sceptrum Joseph, quasi innuens & vaticinans ex Joseph nascituros reges, quos subditi quasi reges colerent & adorarent. ita Chrysost. & Theodor.

Tertiò, allegoricè id fecit Jacob fide credens Christum ex virga Jessæa & Israelitica, putà B. Virgine, ac consequenter ex seipso nasciturum: hujus ergo virgæ caput, id D est, Christum Samaritanum nostrum, cujus typus erat Joseph, veneratus est Jacob. ita Sedulius hic & Procopius in Genes. 47. atque hæc fuit potissima causa, cur Jacob Josephum adjurarit, ut se sepeliret in Chanaan: quia nimirum in spiritu prævidebat Jacob Christum in Chanaan nasciturum & resurrecturum, sique cum Christo in die paschatis cum aliis sanctis Prophetis & Patriarchis ibidem resurrecturum credebat & sperabat, juxta id quod contigit Matth. 27. v. 52 Unde Abulens. in c. 47. Gen. *Ab omnibus*, inquit, *Catholicis creditur quòd inter alios, qui cum Christo resurrexerunt etiam Jacob Patriarcha resurrexit.*

Jacob in virga Joseph adoravit Christum.

Rectè ergo ex hac adoratione sceptri Josephi Patres Concilii Niceni II (in epist. Hadriani Papæ ad Constant. & Irenem, & in lib. Leontii) probant adorationem & cultum imaginum, eumque non in imagine hærere, sed ad prototypum suum referri & transire docent. Sicut

Cultus imaginum probatus in II. Concilio Niceno ex adoratione sceptri Joseph.

enim Jacob incurvans se sceptro Josephi, non ipsum sceptrum, sed Josephum principem (cujus symbolum & imago erat sceptrum) adoravit: ita cùm veneramur imagines, non imagines, sed Sanctos, quorum sunt imagines, veneramur. Si enim hoc impium esset aut superstitiosum, impius & superstitiosus fuisset Jacob, qui sceptrum Josephi adoravit; quod absit. Sicut enim veneratio sceptri, erat veneratio Josephi; ita veneratio imaginis, est veneratio Sancti, cujus ea est imago. Adde, quod Jacob, ut dixi, in sceptro hoc, non tantùm præsentem Josephum, sed & Christum longè absentem & post multa sæcula nasciturum, quasi in imagine sua repræsentatum adoravit.

Vers. 22. FIDE JOSEPH, MORIENS, DE PROFECTIONE FILIORUM ISRAEL MEMORATUS EST, ET DE OSSIBUS SUIS MANDAVIT] q. d. Per fidem Joseph moriturus revocavit in memoriam exitum & liberationem Hebræorum fratrum & filiorum suorum ex Ægypto, eorumque introductionem in terram Chanaan, ad eam possidendam, prout Abrahæ revelaverat & promiserat Deus: & quia hoc ipsum fide tam vivens, quàm moriens credidit, certoque eventurum sibi persuasit; hac de causa jussit, ut Hebræi ex Ægypto exeuntes in Chanaan ossa sua secum efferrent, ut inter suos in Chanaan, æquè ut Jacob, sepeliri & cum Christo resurgere posset.

Cur patres sepeliri voluerint in Chanaan.

Nota hic, veteres Sanctos & Patriarchas in morte singulari numine afflatos, mira vaticinatos esse, & quasi cygnæas voces edidisse.

Secundò, magnam illis funeris & sepulcri curam fuisse: quam licet spernant Novantes, tamen naturæ ipsius instinctus eandem ipsos sæpè non cogitantes docet. cùm in morte suorum non tantùm funus celebrant, sed & mortuo bene precantur, imò suorum pro eo preces exposcunt. Sentiunt ergo pias esse pro defunctis preces, pium esse animas vita functas precibus juvare, ac consequenter animabus illis periculum aliquod pœnæ alicujus impendere, esseque Purgatorium. nemo enim orat pro animabus ad cælum, vel infernum, in quo nulla est redemptio, euntibus.

Ostenditur contra Novantes esse Purgatorium.

Vers. 23. FIDE MOYSES, NATUS, OCCULTATUS EST MENSIBUS TRIBUS A PARENTIBUS SUIS, EO QUÒD VIDISSENT ELEGANTEM INFANTEM, ET NON TIMUERUNT REGIS (Pharaonis, qui infantes Hebræorum mergi jusserat) EDICTUM] Quæres, quomodo per fidem & non potiùs per amorem naturalem parentum occultatus sit Moses.

Resp. fidem hanc planè innuere revelationem aliquam fuisse factam de Mose, cui fidem adhibentes parentes Mosis, eum occultarunt, non dubitantes hac ratione infantem certò salvum fore. Revelationem hanc factam esse per solam elegantiam Mosis, censent Chrysost. Theophyl. Oecum. per hanc enim ex peculiari Spiritus sancti instinctu parentes aliquid divinum de Mose præsenserunt. Verùm aliam eamque peculiarem de Mose revelationem tradit Joseph. lib. 2. Antiqu. cap. 5. ubi narrat Amram patrem Mosis, de Mose nasciturо anxium, ob Pharaonis infanticidæ edictum, Deum instanter pro puero orasse, & astitisse illi Deum, promisisseque Mosen nasciturum, qui non tantùm à submersione liberaretur, sed & totius populi ex Ægypto liberator existeret. unde hujusce rei fama inter Hebræos illius temporis percrebuit, ut indicat S. Stephanus. Act. 7. 25. cùm ait, *Existimabat* (Moses) *intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis*: quia scilicet putabat Moses, illos Hebræos, qui videbant à se occidi Ægyptium, oraculi & famæ jam de se liberatore futuro pervulgatæ conscios esse; hinc fidenter coram eis Ægyptium occidit.

Fides parentum Mosis revelationē divinam supposuit.

Dices, Quomodo ergo Paulus hic dicit, Mosen occultatum esse à parentibus, *eò quòd vidissent elegantem infantem*.

Resp. Id dicit, quia parentes in sua revelatione & fide de Mose infantem jam nato confirmati sunt cùm viderunt illi elegantiam plus quàm naturalem à Deo inditam esse, erat, inquit Josephus, infans hic tam formosus, ut aspicientium leviter mox oculos in se raperet, defixosque teneret. Patet id ex S. Stephano Act. 7. ubi per hanc elegantiam Mosen Deo charum fuisse, adeoque Mosen, non tam hominibus, quàm Deo elegantem, speciosum & placentem fuisse significat, cùm ait vers. 20. *Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo*. ubi pro *gratus*, eadem est vox Græca, scilicet ἀστεῖος, quam hic Interpres

Mosis elegantia significabat eum Deo placere.

A Latinus *elegantem*, vertit; Syrus Actor. 7. [illegible] *nechim*, id est dilectum; [illegible] *sceppir*, id est, pulchrum placentemque vertit. Hæc ergo elegantia plusquam naturalis Mosi à Deo indita significabat Mosen Deo placere, illique cordi & curæ esse, ut non tantùm ab aquis servaretur, sed & populi servator fieret: itaque per hanc elegantiam Mosis, non tam humanam quàm divinam, in fide sua confirmati sunt parentes, & animati ad eum occultandum: nec dubitarunt hac ratione eum ab aquis Deo tutore incolumem evasurum; uti & factum est. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Mosis pulchritudo plusquam naturalis.

Vers. 24. FIDE MOYSES GRANDIS FACTUS NEGAVIT SE ESSE FILIUM FILIÆ PHARAONIS] Filiam hanc Pharaonis omnes ex Josepho Thermut nominant: addit Philo in Vita Mosis eam unicam fuisse Pharaonis heredem, & licet diu nupta fuisset, prole tamen caruisse. hæc ergo Mosen infantem tam elegantem expositum conspiciens rapuit, educavit, adoptavit sibi in filium: imò, ut ait Philo, muliebri arte finxit se gravidam, peperisseque Mosen, ut passim Moses illius filius nativus, non B ascititius putaretur. ideoque ut suis Hebræis hanc opinionem eximeret Moses, jam futurus eorum dux & liberator, negavit se esse filium filiæ Pharaonis, ut hic ait Apostolus. Idipsum confirmat S. Stephan. Actor. 7. v. 22. ubi docet Mosen regio more educatum fuisse, *in omni sapientia Aegyptiorum*: & clariùs Philo; qui ait magnis præmiis Mosi accitos fuisse præceptores è Græcia, qui liberales artes; & è Chaldæa astrologos; qui sideralem scientiam; Assyrios quoque, qui suas litteras eum docerent, utpote spe omnium destinatum successorem aviti solii, & regem juniorem appellatum: Mosen verò edomandis animi affectibus plurimum studuisse, secutumque fuisse non Ægyptiorum, sed majorum suorum patria instituta.

Moses educatur in regem Ægypti.

NEGAVIT] Græcè ἠρνήσατο λέγεσθαι, id est, renuit dici & vocari filius filiæ Pharaonis; renuit, inquam, tum verbis, tum factis: cùm scilicet ex aula Pharaonis ad suos Hebræos se contulit, iis se junxit, eos vindicavit cæso Ægyptio, ac tandem Hebræorum se ducem contra Pharaonem & Ægyptios professus est.

Nota. *Fide negavit* hoc Moses; quia fides qua credebat C oraculo Dei jam dicto, de futura Hebræorum per se liberatione ex Ægypto: rursum fides regni cælorum & remunerationis æternæ, impulit eum relinquere aulam & regnum Ægypti, ut cum Hebræis omnem Pharaonis tyrannidem & fortunæ aleam subiret. Mosen imitentur qui avitæ fidei causa, suis prædiis, dominiis, imò regnis spoliantur.

Magna fides in Mose.

Vers. 25. MAGIS ELIGENS AFFLIGI CUM POPULO DEI, QUAM TEMPORALIS PECCATI HABERE JUCUNDITATEM] Græcè est πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν, id est temporalem, sive modici temporis fruitionem. Nota τὸ *peccati*. peccasset enim Moses, non cogitans de liberatione Hebræorum, cùm ad id à Deo se electum sciret ex oraculo jam dicto. Addit Theodor. vitam quæ cum impiis transigitur, peccato non carere, præsertim cum impii pios affligant, & in hoc laudem, consensum & auxilium ab aliis quærant, uti Ægyptii affligentes Hebræos, hac in re quærebant favorem & opem à Mose, quasi futuro herede & successore regni; q. d. Maluit Moses cum Hebræis affligi, quàm vivere in deliciis regiis impii Pharaonis, ibique peccatis fræna laxare, ejusque ambitioni & tyrannidi applaudere. Cum D Mose ergo exeat aula, qui volet esse pius.

Vita cum impiis non caret peccato.

Vers. 26. MAJORES DIVITIAS ÆSTIMANS THESAURO ÆGYPTIORUM IMPROPERIUM CHRISTI] Pro *majores divitias* S. Ambros. lib. de Cain & Abel c. 4. legit, *majus patrimonium*: Moses enim in filium & heredem regni adoptatus hoc regni patrimonium cum improperio Christi commutavit.

Quæres, quodnam hic vocetur *improperium Christi*?

Respondent Græci, hoc *improperium Christi* esse opprobria, quæ Hebræi conjecerunt in Mosen. hæc enim dicuntur *Christi*, typicè sive analogicè, quia sicut Christus à suis Hebræis, quos liberare veniebat, improperia passus est: ita eadem ab eisdem passus est Moses. ita Theodoret. Chrysost. Theophyl.

Secundò, Galen. putat *improperium Christi* dici quodvis improperium, quod fideles vel Ecclesia, ab infidelibus vel impiis sustinet. dicitque *Christi* quia Christus dux fuit passio-

Improperiū Christi sunt opprobria & tribulationes.

passionis; & caput Ecclesiæ patientis: quia, ut ait Vasquez, Christus postea docuit causa justitiæ & religionis hoc improperium esse sustinendum; quod Galat. 5. vocatur *crux Christi*. Hinc quando Ismael Isaacum, Esau Jacobum, Cain Abelum, Ægyptii Mosen, civitas diaboli civitatem Dei, mali bonos persequuntur, semper est & dicitur *improperium Christi* quasi capitis in suis membris irrisi, vexati & afflicti. Sic enim æterna Dei lege decretum est, ut in hoc sæculo mali triumphum agant; pii crucem gestent post Christum, & semper cum adversitatibus luctentur, quibus Deus illos quasi milites suos vult exercere ad cælestem coronam promerendam.

Æterna lege decreta est Sanctis sua crux.

Tertiò & aptissimè, Ribera propriè hæc verba accipit & explicat, quòd scilicet Moses partim ex fide & traditione Abrahæ, aliorumque patrum cognoscens Christum pro genere humano passurum, partim spiritu prophetico prævidens speciatim injurias & opprobria illi à Judæis inferenda; ut Christo patientis similis fieret, maluerit pati, affligi & opprobriis affici cum Hebræis, quàm honoribus & opibus abundare in aula Pharaonis: hoc enim propriè est & dicitur *improperium Christi*. Si enim Jeremias hæc opprobria Christi prævidit, & in suis opprobriis adumbravit, quid ni & Moses? Si Isajas, Ezechiel, Osee, David, aliique Prophetæ ad hoc à Deo missi sunt, ut essent typus Christi prædicantis & patientis, atque idipsum sciverunt scilicet suas passiones & opprobria typicè esse passiones & opprobria Christi, quia illa repræsentabant; quidni idipsum sciverit, fecerit & repræsentarit Moses legislator & princeps Prophetarum? Moses enim per tot opprobria & persecutiones liberans populum à Pharaone & Ægypto, expressus fuit typus Christi, per sua opprobria & crucem nos à diaboli & inferni tyrannide liberantis. *Improperium* ergo *Christi* dicitur, non quod Ægyptii Mosi intulerunt in odium Christi, utpote qui de Christo nihil scirent; sed quo Moses Christi amore, reverentia, imitatione, similitudine, & ut repræsentaret opprobria Christi, forti & læto animo sustinuit. Sic enim comœdus, qui in scena repræsentat Christum patientem, dicitur agere Christum, Christique opprobria & passionem. tales autem quasi comœdi fuerunt Moses & Prophetæ.

Moses & Jeremias typus Christi patientis opprobria & persecutiones.

Ubi Nota. Hæc summa est hominis fidelis perfectio; nimirum ut exemplo & imitatione Christi adamet, sitiat, quærat opprobria, irrisiones, persecutiones, calumnias, infamias; illaque cuivis honori, famæ, nomini & gloriæ etiam regiæ præferat, adeoque etiamsi par Dei gloria & par virtus esset in honore & opprobrio, malit tamen opprobrio quàm honore affici, ut hac ratione assimiletur Christo injuriis, sannis & calumniis onerato, portetque improperium Christi, dicens cum Paulo, *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Jesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*

Amare opprobria & persecutiones summa perfectio hominis Christiani.

Aspiciebat enim in remunerationem] æternæ gloriæ in cælis q. d. Ideo Moses opes Ægypti posthabuit gentis suæ miseriis, quia sic secum ratiocinabatur: Si ego Ægyptiis deliciis & honoribus me dedam, iis tantùm fruar ad viginti vel triginta annos, & mox ab irato Deo damnabor ad æterna inferorum tormenta; sin autem iis abdicatis populo Dei afflicto me jungam, cum eo premar latere & luto, affligar tantùm ad viginti vel triginta annos & mox à Deo omnis & maximè heroicæ virtutis remuneratore liberalissimo, donabor æternis gaudiis, opibus & honoribus. Satius autem est hic ad modicum tempus esse miserum, quàm in æternum esse miserum: satius est, modica miseria emere æternam felicitatem; quàm modica felicitate & voluptate præsenti, emere æternam miseriam. ergo statuo & decerno amplecti sortem miseram Hebræorum, præ felicitate Ægyptiorum; ut remunerationem æternæ gloriæ & felicitatis à Deo nanciscar. Atque hæc conclusio & spes Mosen ad omnia dura & ardua fortiter subeunda impulit.

Spes remunerationis quantum calcar ad fortiter patiendum.

Ita pariter secum ratiocinabatur B. Thomas Morus Martyr, Angliæ olim Cancellarius, cùm Aloisia uxor ab Henrico VIII. rege Angliæ submissa in carcerem ejus animum tentaret, ut regis libidini assentiretur. ejulabat illa, suamque, mariti & familiæ miseram sortem commemorabat, aliaque ex parte ostendebat magnas opes & honores à rege promitti, si ei subscriberet. cui Morus: Quamdiu, inquit, ò Aloisia, hisce opibus fruemur? Respondit illa, Facilè adhuc ad viginti annos, marite mi. Mox increpans & indignans Morus, Vade, inquit, ò stulta mercatrix, egone pro viginti annis modicæ felicitatis vendam annos æternos felicitatis cælestis? non ita desipio: quin verò malo carcerem hunc tota vita, bonorum confiscationem, opprobria, mortemque ipsam pati, quàm æternitatem meam beatam prodigere.

Magna Thomæ Mori constantia & contemptus terrenorum.

Hinc patet, pium & sanctum esse bona opera operari intuitu & spe æternæ mercedis. ita enim operatus est hic Moses, & David psal. 118. *Inclinavi*, inquit, *cor meum ad faciendas justificationes tuas in æternum, propter retributionem*. est enim hic actus virtutis spei. Sicut ergo pium est operari bona ex virtute & instinctu charitatis, ut scilicet per illa placeamus Deo, nostrumque erga Deum amorem testemur, ita quoque pium est operari bona ex instinctu spei, ut scilicet per illa adipiscamur æternam mercedem ita docet Concil. Trident. sess. 6. c. 11.

Facere bona opera in intuitu mercedis æternæ, bonum est.

Hinc Secundò, patent merita bonorum operum, utpote quibus Deus quasi remunerator æternam mercedem retribuat. Vides hic quàm Moses & Paulus à sensu, fide & factis Novantium discrepent.

Novantium error jugulatur de meritorum nullitate.

Fide reliquit Ægyptum non veritus animositatem regis) cùm scilicet Moses cæso Ægyptio, metuens Pharaonis iram, fugit in Madian, inde postea rediturus ad suorum liberationem, uti de facto rediit in Ægyptum, non veritus Pharaonem. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Verùm, quia tunc Moses non tam fide, quàm metu Pharaonis fugit in Madian, ut dicitur Exodi 2. 15. & Apostolus non ait, Fide rediit, nec etiam, Fide fugit, sed, Fide reliquit Ægyptum.

Vers. 27.

Hinc Secundò melius, cum Lyrano, Tostato & Pererio in Exodi c. 2. dicemus, Mosen per fidem reliquisse Ægyptum, cùm ex ea Hebræos Deo jubente eduxit. tunc enim fide credidit se cum populo, per Dei opem evasurum manus Pharaonis insequentis, populumque feliciter penetraturum in Chanaan, uti Deus promiserat: nisi enim hac fide armatus fuisset Moses, nunquam tantum facinus aggressus fuisset, quo se totamque gentem Pharaonis iræ & indignationi objiciebat.

Fide Moses fugit ex Ægypto cum populo Israelitico.

Invisibilem enim tanquam videns sustinuit) Pro *sustinuit*, græcè est ἐκαρτέρησε, id est, perseveravit, perduravit in afflictionibus, constanter adversa omnia toleravit. unde Vatab. vertit, *perinde enim quasi vidisset eum, qui est invisibilis, ita obduravit & perseveravit* in duris quibusque tolerandis. Noster eodem sensu vertit *sustinuit*, q. d. Moses certa fide, patienter, longanimiter & perseveranter in tot adversis exspectavit Dei invisibilis tum opem in educendis Hebræis ex Ægypto, tum mercedem promissam in cælis perinde ac si ea præsentia oculis suis conspexisset, ideoque dura quæque forti & constanti animo sustinuit & toleravit.

Certitudo promissorum Dei.

Nota τὸ *tanquam* habere emphasin: respondet enim Hebræo *caph* quod non tantùm est nota similitudinis, sed etiam mensuræ, sive æqualitatis q. d. Æquè, æquali certitudine, spe, patientia & tranquillitate sustinuit Moses Dei, quem non videbat, opem & mercedem, ac si eum coram oculis suis vidisset. vides hic, *ut fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium*.

Fide celebravit Pascha et sanguinis effusionem: ne qui vastavit primitiva, tangeret eos) Quia scilicet fide credidit Moses, se cum toto populo sanguine agni paschalis liberandum à morte & angelo percutiente primogenita Ægyptiorum: hinc hac fide incitatus immolavit agnum paschalem, ejusque sanguine postes aspersit, ut sanguinem agni videns angelus percutiens, domos Hebræorum transiliret, & insiliret in domos Ægyptiorum Exodi 12. v. 12. & 23. à quo transitu, vel potiùs transsultu angeli, tam agnus, quàm festum ipsum est hebraicè פסח *pesach*, chaldaicè, græcè & latinè *Pascha*, ut dixi 1. Corinth. 5. 7. Tacitè hic fidem Christi immolati Hebræis objicit Paulus, utpote cujus sanguine ab angelo percutiente, id est à diabolo & inferno, liberati sumus: hoc enim allegoricè hic significatur.

Vers. 28.

Pascha unde dictum, & quid significet.

Fide transierunt mare rubrum tanquam per aridam terram: quod experti Ægyptii, devorati sunt) Fide enim qua credebant Hebræi Mosi, Dei nomine promittenti miraculosum & felicem maris sicco pede transitum; hac, inquam, fide excitati Hebræi, ipsum mare rubrum fidenter & securè ingressi, quasi aridā terram

Vers. 29.

rum calcarunt & transgressi sunt. *quod experti*, græcè ἧς πεῖραν λαβόντες, id est cujus experientiam cùm cepissent, cùm scilicet periculum fecissent, mareque sicco pede transgredi tentassent, Hebræos insequentes *Ægyptii devorati sunt* græcè κατεπόθησαν, id est demersi, absorpti sunt.

Hactenus patriarchas Mosen, Abrahamum, Noe, & alios quasi heroes fidei Hebræis obiecit Apostolus, nunc eis obicit vulgum & plebem: q. d. Si heroes illos non potestis imitari, ò Hebræi imitamini saltem rudem populum, qui per fidem superavit mare rubrum. Si enim pares cum eo sitis fide, parem fructum percipietis; ut scilicet fide Christi & spe æternæ retributionis animati fortiter exilia, bonorum rapinam & acerba quæque pro fide Christi toleretis; itaque non per mare rubrum in Chanaan, sed per Christi baptismum, fidem & patientiam in cælum penetretis, ibique æternas opes & præmia nanciscamini.

Vers. 30. FIDE MURI JERICHO CORRUERUNT CIRCUITU DIERUM SEPTEM] q. d. Non suffossione, non arietibus, non balistis; sed fide, qua & Josue Hebræi crediderunt & obedıverunt Deo promittenti, quòd circumeundo urbem Jericho septem diebus cum arca, clangore tubarum, & clamore populi, muri ejus licet altissimi & solidissimi funditus corruerent. muri hi reipsa corruerunt, itaque per fidem, non per aciem gladii ab Hebræis expugnata est Jericho. vide Josue c. 6.

Vers. 31. FIDE RAHAB MERETRIX NON PERIIT CUM INCREDULIS, EXCIPIENS EXPLORATORES CUM PACE] *Fide*, qua scilicet Rahab credidit Jerichuntem & reliquas urbes Chanaan à Deo, uti promiserat, tradendas esse Hebræis: hac enim fide animata, exploratores Hebræorum excepit *cum pace*, id est pacificè, amicè & benevolè, eosque abscondit & tutò ad Hebræos remisit, ne à civibus Jerichuntinis caperentur & necarentur: ideoque ipsa sola cum suis servata est in excidio Jerichuntis; cùm reliqui omnes increduli nolentes se dedere Hebræis, occisi sunt. q. d. Si popularibus exemplis non movemini, ò Hebræi, saltem præstate in vera educati religione, fidem, quam olim præstitit Gentilis Chananæa, imò vile prostibulum & meretrix.

Rahab per fidem venit ad pœnitentiam & justificationem.

Hinc patet, adventantibus Hebræis, præsertim visis eorum exploratoribus, & audita fama transitus Hebræorum per mare rubrum sicco pede submersis Ægyptiis, miraculorum & victoriarum, quas Hebræi contra Amalec, Og & Seon reges adepti sunt; Rahab credidisse in Deum verum Hebræorum, Deumque tetigisse cor illius, fidemque non humanam, sed divinam, pœnitentiam & timorem suum illi inspirasse: nam hac fide, fideique operibus justificata est Rahab, ut ait S. Jacobus cap. 2. 25.

Zona hebraicè est cauponaria & meretrix.

Nota. Rahab vocatur *meretrix*, hebraicè זונה *zona*, quod licet Chaldæus, Joseph. Hebræi & Lyranus *cauponam* vertant, tamen S. Hieron. & Septuag. & ex iis Paulus hic πόρνη, id est meretricem, interpretantur: utrumque enim significat Hebræum *zona*, & utrumque convenit Rahab huic. Verisimile enim est Rahab cauponam meritoriam fuisse. rarò enim fit ut feminæ quæ publica erigunt hospitia, iisque præsunt & lucrum captant, incontinentiæ & stupri superent periculum, aut certè suspicionem. unde cauponæ hæ meritoriæ tam apud Gentiles, quàm apud Hebræos illiberales & impudicæ sunt habitæ, & ab iis meretricium nomen desumptum est. *zona* enim hebraicè dicitur à זן *zun*, id est mereri, vendere, prostituere se, vel sua; & græcè πόρνη, id est meretrix, dicitur ἀπὸ τοῦ πέρνημι, id est à divendendo; & Latinum meretrix à merendo & mercede deductum est.

Dices, Quomodo Hebræi exploratores fideles & religiosi, ad meretricem in lupanar divertere voluerunt?

Domus Rahab non fuit publicum lupanar.

Respondeo, domum Rahab non fuisse publicum lupanar, sed hospitium, in quo tamen tum ipsa, tum aliæ amasiæ hospitibus non deessent, uti non rarò etiamnum in hospitiis fit. Prudenti verò consilio Hebræi hanc unius feminæ tabernam inivêrunt, ut in ea quasi hospites, non quasi exploratores ingressi, ibidem occultissimè latitarent. Adde, quòd domus Rahab vicina erat mœnibus, itaque semotior à populo & occultior, atque ad effugiendum, si res posceret, opportunior. ita Abulens. Vatablus & Arias Montanus in Josue c. 2.

ET QUID ADHUC DICAM? DEFICIET ENIM ME TEMPUS ENARRANTEM DE GEDEON, BARAC, SAMSON, JEPHTE, DAVID, SAMUEL, ET PROPHETIS] Gedeon enim fide, qua credidit Deo sibi & suis promittenti victoriam de Madianitis, eamdem obtinuit, Judic. 7. Barac fide qua credidit Deboræ, nomine Dei mandanti ut pugnaret contra Sisaram, eumdem instar fulminis (unde appositè Barac hebraicè significat fulmen) profligavit, Judic. 4. Sic Samson, Jephte, David, & alii, fide qua credebant Deo se excitanti ad prælium contra Philisthæos, Ammonitas aliosque hostes populi Dei, eosdem prostraverunt. unde de Jephte & Samson sæpè dicitur, factus esse vel irruisse in eum Spiritus Domini, cùm prælium, vel aliud opus arduum aggressurus esset. Vers. 32.

Exempla variorum heroum fide excellentium.

Nota. Combinat hic Apostolus heroes fidei, scilicet binos & binos, qui eodem ferè sæculo vixerunt, ita ut præponat priorem non tempore, sed dignitate & celebritate. Gedeon enim gloriosior fuit Barac, qui tamen tempore Gedeone fuit prior. Sic & Samson Jephte: & David, utpote rex in bellis fortissimus & felicissimus, Samuelem non tempore, sed gloria antecelluit.

Nota Secundò, Apostolum hic propriè & primariò non texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, sed tantùm proferre & laudare heroes fidei, qui per fidem heroica opera ediderunt & confecerunt: nam alioqui constat Jephte latrocinio, Samsonem & Rahab fornicatione, alios aliter peccasse. ita Chrysost. & Theophyl. hic, & Abulens. in c. 11. Judicum. Secundariò tamen satis subindicat Apostolus omnes fuisse sanctos, & consequenter per fidem pœnituisse de peccatis, itaque in gratia & spe salutis, ac beatæ resurrectionis è vita excessisse. nam v. 33. ait, *qui per fidem operati sunt justitiam*, &c. & v. 39. *Et hi omnes, inquit, testimonio fidei probati non acceperunt repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.* Ubi satis indicat, omnes à se nominatos non accepisse quidem consummatam felicitatem, fidelibus repromissam ante Christum & Christianos; eamdem tamen cum illis accepturos esse in beata resurrectione. Scopus enim Apostoli est, Hebræos exemplo patrum, quos hic citat, tam in sanctitate quàm in fide Christiana confirmare. unde S. Thom. Ansel. & Ribera asserunt Apostolum hic texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, non omnium, sed magis illustrium; nimirum eorum qui apud Hebræos & sanctitatis famam & nominis gloriam obtinebant.

Omnes hi, quos hic Apostolus enumerat, fuerunt salvati, sc. de illis ad finalem pœnitentiam ducentes.

QUI PER FIDEM VICERUNT REGNA (Chananæorum, Philisthinorum, Ammonitarum & aliorum) OPERATI SUNT JUSTITIAM] id est justam vindictam populi sui, contra injustos Chananæos, Philisthinos, & alios hostes. Vers. 33.

Secundò, *justitiam*, id est, misericordiam & humanitatem, v. g. quam David & Samuel Sauli iniquo regi & hosti suo (illi cum nocere possent) parcendo, imò serviendo exhibuerunt. ita Chrysost. & Oecum.

Tertiò, alii propriè *justitiam* accipiunt; q. d. Hi Sancti justitiam tutati sunt, jus suum cuique reddiderunt, fuerunt justi judices, & justitiæ vindices.

Quartò & optimè, operati sunt *justitiam*, id est, justa & sancta opera, quibus, ut dixi v. 5. placuerunt Deo. unde Syrus vertit, ܦܠܚܘ ܟܐܢܘܬܐ *palachu kinuta*, id est, *coluerunt justitiam*: q. d. Sancti per fidem, qua credebant virtuti tanta esse in cælis reposita præmia, totam vitam impenderunt ejus studio & exercitio, unamque virtutem coluerunt & exercuerunt.

ADEPTI SUNT REPROMISSIONES] v. g. cùm Josue, Caleb, aliique Hebræi ingressi sunt, possederuntque terram Chanaan sibi promissam; cùm Abrahamo natus est Isaac; Davidi Salomon filius & heres à Deo promissus; cùm Gedeon, Samson, Jephte victorias à Deo promissas adepti sunt; & ita alius quilibet promissionem sibi à Deo specialiter factam, quam fide credidit, reipsa consecutus est.

Promissiones variæ Dei ad Prophetas impletæ.

Dices, Quomodo ergo v. 39. ait eos nondum accepisse repromissiones.

Patres antiqui testamenti non adepti sunt primariam repromissionem æternæ beatitudinis.

Resp. Græcè est τὴν ἐπαγγελίαν, id est *illam* (scilicet eminentem) *repromissionem*, quæ finis, caput & summa est omnium repromissionum, quæque omnibus communiter repromittitur, scilicet felicitas æterna, & consummata beatitudo tam animæ, quàm corporis: hanc enim nemo patrum illorum ante Christum adeptus est.

Ob-

Samson, David & Daniel leonum domitores.

OBTURAVERUNT ORA LEONUM] Non omnes, sed aliqui ex heroibus jam dictis; puta Samson, qui catulum leonis nuda manu discerpsit Judic. 14. 6. & David, qui leonem gregem invadentem arrepto mento suffocavit. 1. Reg. 17. 34. & Daniel, qui sua praesentia & sanctitate clausit ora leonum fame rabidorum, ut eum contingere non auderent, Daniel. 6. 22.

VERS. 34. *Sidrach Misach Abdenago ignem domuerunt.*

EXTINXERUNT IMPETUM IGNIS] Scilicet tres socii Danielis, Sidrach, Misach & Abdenago in fornace Babylonia ubi ignem ardentissimum, ligna, picem, omniaque alia validissimè comburentem ipsi quasi stiterunt & retuderunt, ut vim suam & impetum in corpora eorum, quasi amiantina essent, exerere non posset, Daniel. 3. 49.

EFFUGAVERUNT ACIEM GLADII] Corrige cum Romanis, Syro & Graecis, ἔφυγον, id est, *effugerunt*. fugatur enim hostis, acies verò gladii non fugatur, sed fugitur. Sic Elias effugit gladium Jezabelis, David Saulis, Moses Pharaonis.

Ezechias, Tobias, Job ex infirmitate convaluerunt.

CONVALUERUNT DE INFIRMITATE] Id est à morbo, uti Ezechias 4. Reg. 20. 6. & Tobias à caecitate, Tobiae 11. 15. & Job à sua plaga, Job ult.

B Secundò, *de*, id est ab, *infirmitate*: ut ex infirmis, debilibus & timidis fierent fortes, validi & audaces: uti factus est Gedeon, Barac, Moses, Josue, Josue c. 8. & 9. Judith, aliique, cùm ad ducatum aut regimem populi à Deo evocati sunt. Utrumque sensum afferunt & sequuntur Theodor. Theophyl. & Chrysost. qui hoc refert ad Judaeos cùm Babylonica captivitat. quasi tabidi & moribundi, in Judaeam hilares, alacres & vegeti redierunt.

Tertiò, Vatablus vertit, *validi facti sunt ex infirmitate*; & Hugo Cardin. ex S. Chrysost. *imbecillitate facti sunt fortes*. fortitudo enim fidelium est agnitio & confessio propriae infirmitatis: per hanc enim virtus Dei in infirmitate nostra perficitur. Vide dicta 2. Corinth. 12. 9.

CASTRA VERTERUNT EXTERORUM] Pro *verterunt*. graecè est ἔκλιναν, id est inclinarunt, hoc est, in fugam compulerunt. dicitur enim acies inclinata, cùm hosti cedit & parat fugam. Pro *castra*, graecè est παρεμβολὰς, quod licet Erasmus vertat, *incursiones*; tamen rectiùs noster Interpres, imò Vatabl. & Beza vertunt, *castra*, vel exercitus. Syrus vertit מצריתא *mastrejata*, id est, munitiones everterunt hostium. uti fecit David, cùm Sionem arcem munitissimam expugnavit: & Machabaei, cùm muro C hostium ferreos penetrarunt, & in ipsas hostium arces non tam conscenderunt, quàm involarunt. Verùm, ut dixi. Graecum παρεμβολὰς propriè non arces aut munitiones, sed castra significat.

VERS. 35. *Sunamitidis & Sareptanae filii resuscitati.*

ACCEPERUNT MULIERES DE RESURRECTIONE MORTUOS SUOS) *De*, id est ex, *resurrectione*, puta per resuscitationem, quia ex morte resurrexerunt. Ita Sunamitis filium resuscitatum ab Eliseo recepit, quasi è gremio resurrectionis regeneratum & redivivum, 4. Reg. 4. Pari modo vidua Sareptana filium suum ab Elia ad vitam revocatum recepit, 3. Reg. 17.

ALII AUTEM DISTENTI SUNT) Graecè ἐτυμπανίσθησαν, quod Suidas vertit, *fustuati*, sive *fustibus contusi*, *excoriati & suspensi sunt*; Chrysost. & Theophyl. vertunt, *decollati sunt*. verum Graecum ἐτυμπανίσθησαν ad verbum significat *tympanizati sunt*.

Tympanum tormenti genus.

Ubi Nota, *tympanum* genus fuisse tormenti, quo homines fortiter & rigidè distendebantur, quasi in eculeo, & pulsabantur uti pelles distentae in tympano.

Nota Eleazarum & Machabaeos, qui ab Antiocho Epiphane dirè cruciati sunt. De Eleazaro enim dicitur 2. Machab. 6. v. 19. & 28. *Voluntariè praeibat ad supplicium*: graecè ἐπὶ τὸ τύμπανον, id est ad tympanum. & de septem fratribus Machabaeis c. 7. 1. dicitur eos *flagris & taureis* (graecè νεύροις, id est, nervis & loris taurorum) cruciatos fuisse: in tympano enim & flagris lorisque caedebantur, & fustibus pulsabantur, & baculis, saxis malleisque tundebantur, & quasi tympanum omnium verberibus cruciatibusque obiiciebantur. Anaxarchus philosophus teste Laertio, dum à Nicocreonte tyranno, quasi in mortario, pila contunderetur: *Tunde*, inquit, *tunde follem, Anaxarchum non tundis*, follem vocans corpus suum Anaxarchum verò animam, vel potiùs animos, quos gerebat excelsos. Hoc reipsa dixit Eleazarus Antiocho; Tympanum Antioche pulsas & tundis, Eleazarum non pulsas & tundis. Hinc ista Machabaeorum vox, *E caelo ista* (corporis membra) *possideo*,

Constantia Eleazari & septem Machabaeorum in tormentis.

A *sed propter Dei leges nunc haec ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero.*

NON SUSCIPIENTES REDEMPTIONEM, UT MELIOREM INVENIRENT RESSURRECTIONEM) q. d. Eleazarus, Machabaei & similes voluntariè haec tormenta subierunt, poterant enim, si vel verbulo Antiocho cessissent, omnibus poenis redimi & liberari; jam autem fide roborati cruciari & mori maluerunt, ut per illam mortem invenirent resurrectionem & vitam meliorem vita praesenti, quam pro Deo amittebant & prodigebant.

Secundò, Theoph. & Occu. *resurrectionem meliorem* interpretantur gloriosiorem, qua scilicet Machabaei, quasi fortissimi Martyres, in majori gloria prae aliis Sanctis resurgent.

Tertiò, Chrysost. *resurrectionem* hanc *meliorem* dici putat, respectu resurrectionis ad praesentem vitam, de qua dixit antè, *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*. Sed primus sensus simplicior est & solidior. Non dubium est, inquit Beza, quin eam designet persecutionem quam Antiochus exercuit. Allegat ergo Apostolus Machabaeorum libros: cur ergo eos respuis & de canone dispungis?

ALII VERO LUDIBRIA ET VERBERA EXPERTI, INSUPER ET VINCULA ET CARCERES) Talis fuit Jeremias, qui cum rebellibus Judaeis minaretur excidium Hierosolymae, ab eis durissima est passus, scilicet probra, alapas, verbera, famem, carcerem, saepè à toto populo reus mortis est proclamatus, ac tandem lapidatus Martyr occubuit: itaque Jeremias Christi à Judaeis afflicti expressissimus fuit typus, ac meritò ab Isidoro Pelusiota lib. 1. epist. 298. πολυτλαθέστατος, id est calamitosissimus, nuncupatur. Talis quoque fuit Michaeas, qui quòd cladem praediceret Achab regi, ab eo in vincula conjectus, & à pseudopropheta irrisus & verberatus est, 3. Reg. ult. Tales fuerunt alii Prophetae, Luc. 20. 11. *Parit talia certamina superna peregrinatio: magnorum enim virorum est, pati à suis ludibria*, ait Climacus.

Vers. 36. *Jeremiae & Michaeae passio.*

LAPIDATI SUNT] Ut Nabot procurante Jezabele, 3. Reg. 21. & Zacharias filius Jojadae prontificis, 2. Paralip. 24. aliique multi. de quibus ait Christus Matth. 23. 37. *Jerusalem, Jerusalem, quae occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt*. quorum princeps fuit Jeremias, de quo Tertull. Scorpiaci 8. *Jeremias*, inquit, *lapidatur*, *Isaias serratur*, *Zacharias inter aedem & altare occiditur, perennes cruoris sui maculas silicibus assignans*.

VERS. 37. Jeremias, Nabot, & Zacharias lapidati.

SECTI SUNT] Ut Machabaei, quibus manus & pedes resecti & praecisi sunt, 2. Machab. 7. 4. S. Hieron. in 26. Matth. legit, *Serrati sunt* (hoc enim quoque significat Graecum ἐπρίσθησαν) refertque ad Isajam, quem tradunt Hebraei serra dissectum esse à Manasse, quòd ejus & principum vitia acriùs & saepiùs carpsisset. Idem tradit Epiph. in vitae Isajae, S. Tho. & Tertull. in carmine, ubi sic de eo canit.

Machabaei secti.

Quem populus sectum ligno sine labe repertum,
Immeritum demens crudeli morte peremit.

Quibus verbis docet serram, qua sectus est Isajas, fuisse ligneam; nimirum ut Isajas, qui nomine suo, Jesu Salvatoris nomen & adventum figurabat, morte quoque sua materiam & formam crucis in lignea serra figuraret.

Serra lignea sectus Isajas.

TENTATI SUNT) Ita Graeca & Latina omnia legunt cum Chrysost. Theodor. Theoph. Oecum. licet Syrus & alii aliqui hoc expungant. Itaque *tentati sunt*, scilicet alii gravibus & diuturnis calamitatibus, ut Job; alii persecutionibus, exiliis, fame & penuria, ut Prophetae sub Jezabel; alii per arduam obedientiam à Deo tentati sunt, ut D Abraham; alii omni poenarum genere tentati sunt ut Machabaei, aliique Martyres sub Antiocho. & de talibus propriè loquitur hic Paulus, ut patet ex antecedentibus & sequentibus: sed fide & spe caelestis gloriae, hasce omnes tentationes vicerunt.

Varia tentationum genera.

IN OCCISIONE GLADII MORTUI SUNT) Tales fuerunt Israelitae illi in persecutione Antiochi, de quibus dicitur 2. Machab. 5. 13. *Fiebant ergo caedes juvenum ac seniorum, & mulierum & natorum exterminia, virginumque & parvulorum neces; erant autem toto triduo octoginta millia interfecti.*

Vide hic fidem, fortitudinem & martyria Sanctorum veteris testamenti; quid jam faciant Christiani? Audi quid fecerint in primitiva Ecclesia Tertull. describentem l. ad Scapulam Praesidem ca. 5. *Crudelitas*, inquit, *vestra, gloria est nostra. vide tantùm ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solùm videamur erumpere; ut hoc ipsum probemus, nos haec non timere, sed ultrò vocare. Arrius Antoninus in Asia cùm persequeretur*

instan-

instanter, omnes illius civitatis Christiani ante tribunalia se manufacta obtulerunt: cùm ille paucis duci jussis, reliquis ait, O miseri, si cupitis perire, præcipitia aut restes habetis; hoc si placuerit & hic fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac feminis, omnis sexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus se tibi? quantis ignibus; quantis gladiis opus erit! Idem in Apologetico c. ult. *Cruciate*, inquit, *torquete, damnate, atterite nos; probatio est innocentiæ nostræ iniquitas vestra; ideo nos hæc pati Deus patitur, nam & proximè ad lenonem damnando Christianam potiùs quàm ad leonem, confessi estis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari.*

Christiana ad lenonem damnata potiùs quã ad leonem, cur?

Primus in Christianos persecutionem movit Nero, qui Christianos, alios crucibus, alios flammis, alios canibus laniandos objecit, uti dixi 2. Timot. 4. 17. Secundus Domitianus plurimos Romæ nobiles Christianos, virosque illustres nullo jure, nulla ratione trucidavit, innumeros in exilium expulit, bonorum direptione mulctatos. Nec mirum; cùm ipse cæco tumore in tantam superbiam elatus sit, ut Dominum sese ac Deum vocari, scribi coli que voluerit, teste Orosio, Sext. Aurelio Victore, Sulpitio & aliis. Tertius Trajanus sæviens, & immensas B quotidie Martyrum jugulans catervas, inter alios S. Ignatium Romæ in amphitheatro (locus adhuc extat signatus altari & sacello, quem sæpè magno animi sensu veneratus sum) leonibus objecit. Quartus persecutor fuit M. Antoninus Verus, cujus quàm acris fuerit persecutio, testantur literæ quæ à Gallis Lugdunensibus ac Vienensibus ad Asianos Phrygiosque fratres conscriptæ extant apud Euseb. libr. 5. histor. c. 1. Quintus fuit Severus; Sextus Maximinus, qui maximè in Clericos & sacerdotes, quasi fidelium magistros sæviit, teste Euseb. libr. 6. cap. 20. Septimus fuit Decius, ejusque collega Valerianus, sub quo S. Laurentius in craticula triumphavit. De his audi S. Hieron. initio Vitæ S. Pauli primi Eremitæ, qui hanc persecutionem fugiens secessit in eremum: *Sub Decio*, ait, *& Valeriano, quo tempore Cornelius Romæ, & Cyprianus Carthagine felici cruore damnati sunt, multas apud Ægyptum & Thebaidem Ecclesias tempestas sæva populata est. Voto tunc Christianis erat pro Christi nomine gladio percuti: verùm hostis callidus tarda ad mortem supplicia conquirens, animas cupiebat jugulare, non corpora. Et ut ipse qui ab eo passus est Cyprianus* C *ait, Volentibus mori non permittebatur occidi*. Addit exempla: perseverantem in fide Martyrem, & inter eculeos laminasque victorem jussit judex melle perungi, & sub ardentissimo sole ligatis manibus post tergum resupinari, scilicet ut muscarum aculeis cederet, qui ignitas sartagines antea superasset. In alium meretricem immisit, qui ut voluptatem cruciatu superaret, linguam præmordens in eam expuit. Quid autem crudelius, quàm ut Cataniæ in Sicilia tenellæ virgini Agathæ non modò in eculeo laminæ candentes admoverentur, sed & mamilla amputaretur? Unde judex Quintianus meritò ab ea audivit: *Crudelis tyranne non te pudet amputare in femina, quod ipse in matre suxisti?* Justo ergo Dei judicio Decius in solo barbarico inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ut nec ejus potuerit cadaver inveniri: Valerianus verò à Sapore Persarum rege captus, ignominiosissima apud Persas servitute consenuit, teste Euseb. lib. 7. c. 9. Octavus fuit Aurelianus, qui acerbam contra Christianos persecutionem impio decreto suscitavit: nec multò post subita morte mulctatus est: Nonus fuit Diocletianus: D Decimus Maximianus Herculeus, sub quibus tanta fuit rabies infidelium, ut intra triginta dierum spatium octodecim millia hominum promiscui sexus, variis modis & horrendis perempta sint, Nos ipsi, ait Euseb. lib. 8. cap. 9 per Ægypti solitudines cùm iter ageremus, oculis nostris inspeximus, ut sedenti pro tribunalibus sævissimo Præsidi offerrentur innumeri populi fidelium, quos ille singulos per ordinem confessos se Christianos capite plecti jubebat. Sponte omnes, imò & alter alterum prævenientes cervices cædentibus objectabant: defecerunt carnificum manus, & succedentes sibi invicem fatigati sunt, hebetata est acies gladii. Videbam, ait, fessos residere carnifices, vires resumere, animos reparare, mutare gladios, diem quoque non sufficere ad pœnam. Hisce subservierunt Maximinus, & Maxentius Maximiani filius, atque Licinius, qui Christianos jussit tradi lanionibus, & eos porcorum more suspensos publicè, postea

A superpositos truncis ligneis per frusta concidi, & in partes dividi, itaque ad piscium pabulum in mare projici imperavit. Plura vide apud Joannem Lensæum Belliol. Doct. Lovan. egregio illo libello, quem de variis generibus persecutionum edidit. Hoc sæculo quàm varia & horrenda ab Huguenottis supplicia passi sint Orthodoxi & Martyres in Anglia, Francia & Belgio, videre est in Theatro hæreticæ crudelitatis. Spectate hæc Christiani, & similia ambite: pudeat non posse ferre verbera, imò verba asperiora. Patres vestri generosè tulerunt ignes, furcas, eculeos, leones, & quidquid sævitia excogitare potuit, tulerunt & irriserunt, & vos morsum culicis exhorrescetis? Absit, absit, quin potiùs cum eis de patientia, de fortitudine concertate. Hæc vos eadem fides speratæ æternitatis vocat, & classicum canit.

Descriptio melotæ.

CIRCUMIERUNT MELOTIS, IN PELLIBUS CAPRINIS] *Melota*, inquit D. Thom. *est vestis facta de pilis camelorum; vel meliùs: taxus habet pellem hirsutam, de qua fit vestis hirsuta, quæ dicitur Melota.* Verùm μῆλον græcè vocatur ovis, inde μηλωτὴ, *melota*, dicitur ovina pellis aut potiùs exuvium, hoc est pellis corpori ovis detracta B unà cum lana; inde enim homines pauperes & rusticanos, quos necessitas cogit extra urbes sub dio degere, vestes facere solere tradit Philo initio l. de Victim. Adde, melotem per catachresin cujusvis quadrupedis pellem significare.

Notat Paulus Eliam, qui 4. Reg. 1. 8. *vir pilosus* dicitur, non tam à barba & coma, quàm à melote & veste pilosa & hirsuta: notat & Eliseum, aliosque Prophetas, quorum insigne fuit melotes, sive cilicium ex pelle hirsuta. Porro usi sunt Prophetæ melote, quasi vili & aspero amictu, tum quia Achab, Antiochus & alii ad extremam paupertatem eos adigebant, ut homines & hominum solatia fugere, atque in montibus & speluncis instar ferarum oberrare & latere cogerentur: tum quia hoc suo vili habitu volebant docere homines luxum vestium esse spernendum, de quo multa hic habet Chrys. hom. 28. in morali: tum denique, ut hoc quasi cilicio & habitu penitentiæ, circumeuntes agros & oppida, docerent populum, & ad penitentiam sanctamque vitam excitarent & compungerent. Ita S. Joannes Baptista prædicans vestitus erat cili C cio è pilis camelorum confecto, & zona pellicea cinctus: hinc & sancti Eremitæ olim & melote sunt usi; vide Cassian. l. 1. de Institut. monast. c. 8.

Elias & Eliseus cur usi meloti?

S. Joannes Baptista.

Citans hæc verba S. Bernard. tractat. de Vita solitaria: *Idcirco*, inquit, *patres nostri in Ægypto & Thebaide, sanctæ bonus vitæ ardentissimi æmulatores in solitudinibus degentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus: ipsi sibi cellas ædificabant, in quibus tecti tantummodo & circumsepti, à turbine & à pluvia tutabantur: in quibus eremiticæ frugalitatis deliciis affluentes, locupletabant multos, ipsi egentes; quos quo nomine digniùs appellem nescio, homines cælestes, an angelos terrestres, degentes in terris; sed conversationem habentes in cælis. Laborabant manibus suis, & de labore suo pauperes pascebant, esurientes ipsi: de vastitate eremi urbium carceres alebant; & infirmos, in quibuslibet necessitatibus positos sustentabant, viventes de labore suo, & habitantes in labore manuum suarum. Quid ad hæc dicemus nos, non animales, sed animalia terrena: adhærentes terræ & sensibus carnis nostræ, in sensu carnis nostræ ambulantes, & ex alienis manibus pendentes?*

D EGENTES) ὑστερούμενοι, id est, destituti rebus necessariis; Syrus vertit [illegible] *seniKin*, id est, indigentes pane quotidiano. Talis fuit Elias fugiens Iezabelem, quem Deus pane per corvum submisso alere debuit; tales quoque fuerunt Judæi fugientes & latitantes in persecutione Antiochi, 1. Machab. c. 1. & 2.

Elias à corvo sustentatus.

ANGUSTIATI) Hujus rei exemplum fuit Elias, præ angustia persecutionis Iezabelis mortem exoptans, 3. Regum 19. 4. Talis fuit & David in persecutione Saulis, & Machabæi in persecutione Antiochi.

AFFLICTI) κακουχούμενοι, id est, malè habiti, malè tractati & mulctati.

QUIBUS DIGNUS NON ERAT MUNDUS) q. d. Hi viri sancti tantæ dignitatis erant, ut mundus eos habere non mereretur, ipsi enim suis apud Deum precibus urbes & provincias, imò mundum totum, ne à Deo diluvio rursus, ob peccata obrueretur, conservabant; unde Eliæ cùm raperetur succlamavit Eliseus, *Pater mi* (tu es) *currus Israel, & auriga eius.*

VERS. 38.

tius. Quare rectè Ruffinus prologo in Vitis Patr. ait: *Verò mundum quis dubitet meritis stare sanctorum?* Et tamen mundus (quæ ejus est cæcitas) iis cupit privari, ut vel ista ratione declaret sese indignum esse qui diutius talibus fruatur, uti scribit S. Dionys. ad S. Joannem Evangelistam. A

Quantum sit Sanctorum pretiũ & meritum

Secundò, *dignus*, id est æqualis pretii cum hisce Sanctis non erat mundus: q. d. si non solùm terra, cælum, omniaque inanima, sed etiam homines mali, totusque mundus conflaretur in unum pondus & pretium; ne sic quidem justum esset pretium cujusvis ex illo agmine Sanctorum & heroum. Ita Theophyl. Galenus & Ribera. Vide quanti pretii & meriti sint Sancti; ac consequenter quantum valeant eorum apud Deum preces & merita, quæ proinde implorare consultissimum est. Sed prior sensus uti simplicior, ita planior est & germanior.

In solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ] Ita David fugit Saulem, latuitque in spelunca Odollam, inde in Ziph, inde in deserto Engaddi, 1 Reg. 22 & seqq. Ita centum Prophetæ occultati sunt, & gladio Iezabelis subducti per Abdiam 3. Reg. 18. 13. Ita in montes & speluncas Antiochum fugiens abdidit se Mathatias, aliique Judæi, 1. Machab. 1. & 2 Machab. 6.

In speluncis latuere David, centum Prophetæ, Mathatias

Nota Eliam, Elisæum & filios Prophetarum communiter in montibus versatos esse, ac præsertim Carmelum adamasse; versabantur enim ut animo in cælestibus, ita corpore in sublimibus, infima fastidientes; quod etiam in Christo licet observare: unde Carmelitæ suum institutum in Carmelo cœpisse, ac rudi quodam modo ab Elia delineatum esse contendunt; qua de re librum scripsit Joannes 44. Episcopus Hierosolymorum (quisquis ille sit) qui extat tom. 9. Bibliothecæ SS. Patrum.

Elias & Elisæus versati in mõtibus. Carmelitarum parens Elias.

Ita & multò magis, post S. Paulum Christiani Romæ in persecutione Imperatorum Ethnicorum, habitabant in cavernis & speluncis, imò in sepulcris. Sanè miratus sum, & sacro horrore æquè ac commiseratione & devotione perfusus, cùm juxta Romam in S. Sebastiano vidi catacumbas, in quibus corpora SS. Petri & Pauli Apostolorum ad ducentos & ampliùs annos delituerunt: ubi Pontifices celebrabant, concionabantur, faciebant ordinationes in cathedra lapidea quam ibidem vidi; item cùm ibidem subterraneos specus longo spatio partim eundo, partim rependo, nunc ascendendo, nunc descendendo, nunc gyrando præeunte candela tremulo gressu sum. Specus hi ad multa millia à Christianis excavati usq; ad mare procurrunt: plateas & diverticula quaquaversum habent infinita instar labyrinthi (in quibus plures & se perdiderunt & perierunt; unde jam jussu Pontificis obstructa sunt) ut videatur esse subterranea civitas, imò provincia. Conspexi ibi passim in lateribus viarum loculamenta & sepulcra Martyrum, vel in terra, vel in rupe ita ordine gradatim excisa, ut singula caperent singula tantùm corpora, magna pro magnis, parva pro parvis. Vocatur hoc cœmeterium S. Calisti, in quo centum & septuaginta quatuor millia Martyrum & Virginum sepulta sunt. Virgines figura columbæ. Martyres figura palmæ sepulcro incisa denotantur. Numquam credidissem tantum fuisse laborem, afflictionem, constantiam & zelum primorum Christianorum hæc latibula effodientium, adaptantium, sustentantium, ibique instar talparum & ferarum habitantium, nisi oculis lustrassem. Porro hæc non tantùm fuisse mortuorum sepulcra, sed & vivorum perfugia ac domicilia, patet ex Actis SS. Martyrum; uti S. Cæciliæ, in quibus legimus Valerianum, ejus sponsum, missum ab ea ad S. Urbanum Pontificem ut ab eo baptizaretur, ipsum inter sepulcra SS. Martyrum latitantem invenisse. Idem passim de aliis legitur. Ita sancti & summi viri ac Præsules Ecclesiæ, quibus dignus non erat mundus, ipsa Solis luce brutis quoque animantibus concessa privabantur, atque in antris, cavernis & terræ penetralibus inter mortuos degebant: nec tamen ibi erant tuti. Nam & in ipsis fuerunt subinde necati, ut de SS. Stephano & Xisto Pontificibus in eorum Actis legimus, quòd in hoc ipso Calisti cœmeterio gladio percussi & perempti sint. Ite nunc Christiani, marmorea tecta in cælum attollite, habitate inter aulæa purpurea & aurea: malim ego in humili tugurio, imò in cryptis cum sanctis Martyribus habitare, ibique ob spem beatæ resurrectionis delitescere ad modicum, ut cum eis cælestia & æterna Beatorum tabernacula ingredi ac possidere merear.

Et hi omnes testimonio fidei probati, etiamsi heroes fuerint, & heroica fidei & sanctitatis opera ediderint, non acceperunt repromissionem] τὴν ἐπαγγελίαν, illam scilicet quæ antonomasticè dicitur repromissio, nimirum bonorum cælestium & consummatæ beatitudinis. Vers. 39

Deo pro nobis melius aliquid providente] *Melius*, id est, præstantius aliquid nobis quàm priscis patribus providit Deus; hoc ipso quo disposuit, ut tempus beatitudinis & resurrectionis non foret apud illos in veteri, sed apud nos in novo testamento; voluit enim Deus ut cælum nemini pateret, nisi Christus satisfaciens pro peccatis nostris, illud sua morte & ascensione reseraret: ac consequenter voluit, ut cæli aditus & beatitudo reservaretur tempori Christi & Christianorum, ideoque Sanctos illos priscos per tot annorum millia ab hac beatitudine suspendit. Vers. 40.

Cæli aditus & beatitudo reservata tempori Christi & Christianorum.

Addit hoc Apostolus ut aculeos novos injiciat Hebræis, eosque à Mose & Prophetis ad Christum, à veteri testamento ad novum, quasi longè præstantius & felicius, utpote, in quo per Christum consummatam gratiam & gloriam nanciscamur, traducat & transferat. Perversè ergo Beza hoc loco censet, Sanctos ante Christum defunctos fuisse in cælo beatos antequam eò Christus ascenderet, Christum verò venientem tantùm aliquem gradum beatitudini illorum addidisse. Nam hic disertè rejicit id Apostolus, atque de iis v. 39. *Non acceperunt repromissionem*. Et c. 9. 8. ubi asserit ante Christum *nondum propalatam*, &, ut Beza vertit, *patefactam fuisse viam sanctorum*, id est in Sancta sanctorum, puta in cælum. B

Ut non sine nobis consummarentur) Ex hoc loco & ex Apocal. 6. 9. ubi jubentur animæ Martyrum quiescere sub altari, donec compleantur conservi eorum & fratres, qui interficiendi sunt; censuit Tertull. l. de Anima c. ult. Lactantius l. 7. c. 21. & Victorinus in c. 6. Apocal. & nonnulli veteres, animas Sanctorum defunctorum non videre Deum, nec esse beatas ante diem judicii. Sed hæc sententia, jam est erronea, estque hæresis Vigilantii & Calvini damnata à Benedicto 11. extravag. *Benedictus Deus*. Vide Bellarm. tom. 1. controvers. 7. in princip. Quod ergo ad præsentem locum attinet, per *consummationem* aliqui intelligunt beatitudinem animæ, quæ consistit in Dei visione & fruitione; hanc enim Patres prisci non sunt adepti ante nos, id est, ante tempus nostrum, putà christianismi & Christi, qui pretio persoluto cæli januam reseravit, ut statim à morte eò avolare possit anima sancta: hæc enim beatitudo, animæ est consummatio, id est, perfecta, & consummata beatitudo. Unde Apostolus cap. 12. v. 23. *spiritus justorum perfectorum* vocat animas beatas, quasi in sua beatitudine perfectas & consummatas. C

Error Tertulliani, Lactantii, & Victorini quòd animæ Sanctorum nõ videbunt Deum ante diẽ judicii, & hæresis Vigilantii & Calvini. Per consũmationem intellige beatitudinẽ animæ vel corporis, secundùm aliquos.

Alii per *consummationem* intelligunt beatitudinem corporis, quam prisci patres non adipiscentur ante nos, id est, ante communem nostram resurrectionem, in die judicii universalis: hæc enim propriè est consummatio, id est, consummata beatitudo hominis, tam in anima, quàm in corpore. Ita S. August. epist. 99. ad Evodium: quasi respiciat Apostolus ad id quod dixit v. 35. *Non suscipientes redemptionem* (scilicet corporis sui à morte & tormentis) *ut meliorem invenirent resurrectionem*; & quasi resurrectionem illam hic vocet *consummationem*.

Nec aliud vult Chrysost. cum suis hic, cùm ait: *Ne aliquid ita nobis plus habere viderentur* (prisci Sancti) *si primi ante nos coronarentur, unum definivit tempus omnium coronarum, & qui ante tantos annos vicit, tecum accipiet coronam.* Et infra: *Prævenerunt nos in certaminibus, sed non præveniunt in coronis; nec injuriam illis fecit, sed nos honoravit: nam & ipsi fratres nos libenter exspectant. Si enim unum corpus sumus, maior ex hoc efficitur corporis jucunditas, cùm simul & communiter coronatur, & non per partes.* Ubi manifestè loquitur Chrysost. non de beatitudine animæ, quæ, cuique in particulari ejus judicio tribuitur, sed de beatitudine corporis, publicaque Sanctorum coram toto mundo gloria & corona, quam omnes simul accipient in die judicii: hæc enim erit corona solemnis & perfecta, eritq; corona beatitudinis & æternitatis. D

Chrysost. quid senserit in hac re.

Verùm mihi verius videtur Apostolum per *consummationem* distinctè & propriè non intelligere beatitudinem animæ, nec beatitudinem corporis; neque το *sine nobis* significare, ante communem nostram resurrectionem in die judicii: sed Apostolum

Per consũmationem intellige beatitudinẽ in genere.

ſtolum per *conſummationem* intelligere beatitudinem in genere, non determinando hanc illamve beatitudinis ſpeciem & partem (hæc enim beatitudo ſeipſa abſolutè hominem perficit & conſummat, primò in anima, deinde quoque in corpore) & τὸ *ſine nobis*, idem eſſe quod ante nos, ſive ante tempus novi teſtamenti: hoc enim noſtrum tempus opponit Apoſtolus tempori illorum patrum, quod fuit veteris teſtamenti. q. d. Ante tempus novi teſtamenti, quod eſt noſtrum, nemini veterum Sanctorum, contigit *conſummatio*, id eſt beatitudo ſive animæ, ſive corporis; ſed omnis beatitudo tam animæ, quàm corporis cuilibet illorum obvenit in novo teſtamento, in quo & nobis eadem obvenit, atque ita ſimul nos cum illis conſummamur, id eſt, beamur & glorificamur. Hunc eſſe ſenſum, patet, quia totius epiſtolæ ſcopus eſt, docere ſalutem & beatitudinem nemini per legem & vetus teſtamentum; ſed omnibus per Evangelium & novum teſtamentum, putà per Chriſtum, obtingere; hinc dixit ſuperiùs, legem neminem ad perfectum adduxiſſe, per legem non fieri conſummationem; ſed eam fieri per Chriſtum, qui ſalutis & beatitudinis nobis eſt auctor: ideoque c. 9. fusè docuit Chriſtum cælum antea clauſum ſuo ſanguine nobis reſeraſſe; ergo per *conſummationem* hic intelligit abſolutè æternam ſalutem B & beatitudinem, ingreſſumque in cælum.

Secundo, Apoſtolus quam hic vocat *conſummationem*, v. præc. vocavit *repromiſſionem*. atqui ibi per eam intellexit promiſſionem ſalutis & beatitudinis abſolutè, non autem gloriæ corporis tantùm; hæc enim minima eſt pars promiſſionis & beatitudinis ergo & eamdem hic intelligit per *conſummationem*.

Tertiò, ſi per *conſummationem* intelligas gloriam corporis dandam in die judicii univerſalis, falſum erit, quòd omnes A illi priſci patres, quos toto cap. recenſuit, ſine nobis non ſint cònſummati aut conſummandi; quod tamen aſſerit hic Apoſtolus: nam certum eſt multa corpora Sanctorum (utique illuſtrium veteris teſtamenti, ac conſequenter illorum, quos hic recenſuit Apoſtolus) cum Chriſto reſurrexiſſe, Matth. 27. 52. idque, ut valdè probabile eſt, ad vitam immortalem & gloriam tam corporis quàm animæ: nos autem ad gloriam corporis reſurgemus demum in die judicii; ergo plerique Patres priſci hic nominati, *ſine nobis*, id eſt ante nos, jam conſummati ſunt, id eſt, reſurrexerunt in corpore glorioſo. Cùm enim Matthæus dicat multos reſurrexiſſe, planè videtur conſequi, pleroſque ex iis, quos hic recenſet Apoſtolus, reſurrexiſſe; ut hoc non tam paucorum privilegium, quàm commune principis Chriſti beneficium patribus hiſce pleriſque collatum cenſeri debeat. Cùm ergo de reſurrectione corporum hæc ſententia Apoſtoli non videatur vera; ſequitur eam intelligendam in genere de beatitudine, quæ nemini ante nos, id eſt ante Chriſtum & Chriſtianos, qui ſunt filii novi teſtamenti, obtigit. q. d. Voluit Deus tempus conſummationis, id eſt beatitudinis tam animæ quàm corporis, non eſſe veteris, ſed novi teſtamenti; non per Moſen Judæis, ſed per Chriſtum dari Chriſtianis, iiſque qui olim in Chriſtum venturum crediderunt & ſperarunt quare eorum exemplo, vos ò Hebræi, in Chriſtum præſentem jam credite, in ejuſq; fide, ſpe & amore conſtanter perſeverate, itaque cum priſcis patribus *conſummationem*, id eſt ſalutem & beatitudinem, adipiſcemini.

Multi Sanctorum veteris teſtamenti reſurrexerūt ad vitam immortalem in Chriſto.

Beatitudo nō in veteri, ſed novo teſtamento

Nota. Pro *conſummarentur*, græcè eſt τελειωθῶσι, quod Secundò, verti poteſt, conſecrarentur, dedicarentur, & quaſi inaugurarentur, ſcilicet cælo & cæleſti regno; vide dicta c. 2. 10.

C A P V T D V O D E C I M V M.

SYNOPSIS CAPITIS.

Allatis capite præcedenti fidei exemplis, hoc capite inſiſtit Apoſtolus, & per ea urget Hebræos, ut in fide conſtantes ſint, atq; perſecutiones, quaſi diſciplinam Dei paternam libenter excipiant.

Secundò, v. 16. exemplo Eſau, qui vili eſca vendidit ſua primogenita, & reprobatus eſt, urget Hebræos, ne ob lucra temporalia, vendant fidem & gratiam Chriſti, ideoq; reprobentur.

Tertiò, v. 18. oſtendit, quantum lex nova data in Sion præſtet veteri datæ in Sina, ac conſequenter, quanto graviùs puniendi ſint Chriſtiani, legem novam, quàm Iudæi, veterem violantes.

Quartò, v. 26. pergit eos urgere metu, & minis, docens quòd Deus, cùm daret legem in Sina & Sion, cælum & terram commoverit, ut oſtenderet ſe terribilem fore legis ſuæ vindicem, eſſeq; ignem conſumentem,

1. IDeoque & nos tantam habentes impoſitam nubem teſtium, deponentes omne pondus, & circumſtans
nos peccatum, per patientiam curramus ad propoſitum nobis certamen: 2. aſpicientes in auctorem fi-
dei, & conſummatorem Jeſum, qui propoſito ſibi gaudio ſuſtinuit crucem, confuſione contempta, atque in
dextera ſedis Dei ſedet. 3. Recogitate enim eum, qui talem ſuſtinuit à peccatoribus adverſum ſemetipſum
contradictionem: ut ne fatigemini, animis veſtris deficientes. 4. Nondum enim uſque ad ſanguinem reſtitiſtis,
adverſus peccatum repugnantes. 5. & obliti eſtis conſolationis, quæ vobis tamquam filiis loquitur, dicens:
Fili mi, noli negligere diſciplinam Domini: neque fatigeris, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Do-
minus caſtigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. 7. In diſciplina perſeverate. Tamquam filiis vo-
bis offert ſe Deus: quis enim filius, quem non corripit pater? 8. Quòd ſi extra diſciplinam eſtis, cujus partici-
pes facti ſunt omnes; ergo adulteri, & non filii eſtis. 9. Deinde patres quidem carnis noſtræ, eruditores ha-
buimus, & reverebamur eos: non multò magis obtemperabimus Patri ſpirituum & vivemus? 10. Et illi qui-
dem in tempore paucorum dierum, ſecundùm voluntatem ſuam erudiebant nos; hic autem ad id, quod utile
eſt in recipiendo ſanctificationem ejus. 11. Omnis autem diſciplina in præſenti quidem videtur non eſſe
gaudii, ſed mœroris; poſtea autem fructum pacatiſſimum exercitatis per eam reddet juſtitiæ. 12. Propter
quod remiſſas manus, & ſoluta genua erigite, 13. & greſſus rectos facite pedibus veſtris, ut non
claudicans quis erret, magis autem ſanetur. 14. Pacem ſequimini cum omnibus, & ſanctimo-
niam, ſine qua nemo videbit Deum: 15. contemplantes ne quis deſit gratiæ Dei ne qua radix ama-
ritudinis ſurſum germinans impediat, & per illam inquinentur multi. 16. Ne quis fornicator, aut
profanus ut Eſau; qui propter unam eſcam vendidit primitiva ſua; 17. ſcitote enim quoniam & poſtea
cupiens hereditare benedictionem, reprobatus eſt; non enim invenit pœnitentiæ locum, quamquam
cum lacrymis inquiſiſſet eam. 18. Non enim acceſſiſtis ad tractabilem montem, & accenſibi-

lem

Digitized by

lem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam, 19. & tubæ sonum, & vocem verborum, quam qui audierunt, excusaverunt se, ne eis fieret verbum. 20. Non enim portabant quod dicebatur; Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. 21. Et ita terribile erat quod videbatur, Moses dixit Exterritus sum, & tremebundus. 22. Sed accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, Ierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, 23. & Ecclesiam primitivorum, qui conscripti sunt in cælis, & judicem omnium Deum, & spiritus justorum perfectorum, 24. & testamenti novi mediatorem Iesum. & sanguinis aspersionem meliùs loquentem quàm Abel, 25. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur: multò magis nos, qui de cælis loquentem nobis avertimus. 26. cujus vox movit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens: Adhuc semel, & ego movebo non solum terram, sed & cælum, 27. Quod autem, Adhuc semel, dicit: declarat mobilium translationem tamquam factorum, ut maneant ea, quæ sunt immobilia. 28. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam: per quam serviamus placentes Deo, cum metu & reverentia. 29. Etenim Deus noster ignis consumens est.

Vers. 1. IDEOQUE ET NOS TANTAM HABENTES IMPOSITAM NUBEM TESTIUM] q. d. Cùm prisci patres, quos cap. præced. recensui, per fidem tam obscuram tanta fecerint, tam iniqua sint perpessi, vitam denique profuderint, neque tamen repromissum in cælis præmium illo statu adepti sint; multò magis nos, tot & tantis eorum exemplis excitati, per fidem, jam longè majorem & clariorem debemus in fide & pietate Christiana constantes persistere & proficere, proque ea bona & vitam, si opus sit expendere; utpote qui statim post mortem bona cælestia & vitam beatam in cælo consequemur.

IMPOSITAM] Legit Interpres *ἐπικείμενον*, idque aptè respondet nubi. jam Græca habent, *περικείμενον*, id est circumpositam, id est, undique nos continentem & circumdantem, itaque legit Syrus, Chrysostom. & Theophyl.

Testes dupliciter dicuntur antiqui patres

NUBEM TESTIUM] Græcè est *νέφος μαρτύρων*, id est, nubem martyrum, sive testium. *Martyr* enim græcè idem est, quod latinè *testis*. Testes ergo fidei vocat Martyres & patres jam nominatos, qui per fidem, & pro fide vel dura sunt perpessi, vel heroica opera perfecerunt. illi enim suis operibus & passionibus testati sunt, quanta sit fidei certitudo & efficacia, quanta bona fides promittat, quamque pro ea ardua omnia facere & pati debeamus. Rursum *testes* vocat hosce patres, q. d. Sedent jam in cælis, veluti Christi assessores, testesque fortiter agentium, ut pro eorum suffragiis palma donentur, quotquot ab eis palma digni judicabuntur, inquit Galenus. Prior tamen sensus magis est ex mente Apostoli. Respicit enim patrum testimonia, scilicet insignia fidei opera, de quibus dixit capit. præced.

Nota. *Nubem* vocat copiam testium, quæ instar densæ nubis in tentatione & afflictionis æstu, suo testimonio nos undique circumstat, cingit, fovet, animat, corroborat & recreat ita Chrysost. & Theophyl.

Secundò, quia illorum doctrina & exemplo, quasi nube & imbre cælesti irrigati sumus. de quo Chrysostom. hic homil. 28.

Addit Tertiò, Oecum. & S. Athanasius (quamquam hoc opus non videatur esse S. Athanasii, sed ex eo aliisque collectum esse, ut satis patet intuenti q. 23.) ad Antiochum, q. 162. quia Sanctorum illorum precibus, quasi nube è cælo regimur & juvamur, quasi vox *nubes* notet patrocinium & intercessionem Sanctorum pro nobis; sed priores duo sensus magis sunt ex mente & scopo Apostoli.

Moraliter Nota hic, quanta sit vis exempli ad acuendam virtutem. Philo libro *quod omnis probus sit liber*, scribit, quòd Miltiades Atheniensium dux contra Persas plurimos pugnaturus, socios convocarit, eisque gallos gallinaceos pertinacissimè de more inter se pugnantes ostenderit, ratus hoc spectaculum plus eos permoturum ad strenuè pugnandum, quàm exhortationem. Ita factum est. socii enim cernentes gallos ad necem usque pugnantes, alacriter & generosè correptis armis bellum hoc susceperunt, inque vulnera & mortes se conjecerunt. Si brutorum exempla id præstiterunt in Gentilibus, quid facient Sanctorum certamina in Christianis?

Vis exemplorum quanta.

S. Greg. in præfat. Moral. c. 10. ut stellæ, inquit, noctem ita Sancti nos illuminant, & virtutum decorem ostendunt. *Ad ostendendam innocentiam venit Abel: ad docendam actionis munditiem venit Henoch: ad insinuandam longanimitatem spei & operis venit Noe, ad manifestandam obedientiam venit Abraham: ad insinuandam laboris tolerantiam venit Iacob: ad ostendendam mansuetudinem venit Moses: ad ostendendam inter flagella patientiam venit Iob. Ecce quam fulgentes in cælo stellas cernimus, ut inoffenso pede operis, iter nostræ noctis ambulemus. quot Deus justos exhibuit, tot quasi astra super peccantium tenebras cælum misit.*

Qui vult evadere poeta, legit Virgilium; qui orator, Ciceronem; qui medicus, Galenum; qui philosophus, Aristotelem; qui vult esse sanctus, legat vitas & exempla Sanctorum: his astris mentem illuminet & accendat.

DEPONENTES OMNE PONDUS] *Pondus* vocat solicitudinem conservandi & augendi suas opes; omnemque sarcinam terrestrium negotiorum & curarum, inquit Theoph. quæ nos in hoc cursu & agone Christiano (de quo sequitur) remorari, prægravare, sistere & inhibere potest est enim metaphora ab agonizantibus & stadiodromis, qui omni vestium rerumque suarum pondere deposito leves, expediti & agiles inibant agonem, & in stadio decurrebant.

Concupiscentia impedit bona opera

ET CIRCUMSTANS NOS PECCATUM] Græcè est *τὴν εὐπερίστατον*, (malè enim in Regiis Bibliis legitur *ἀπερίστατον*, prorsus contrario sensu) *ἁμαρτίαν*, id est, facile vel bene circumstans & circumcingens nos peccatum. Multi per peccatum intelligunt concupiscentiam, quæ quasi sepes & murus nos cingit, nosque à cursu & agone fidei & virtutis remoratur, ac viam obstruit; cùm enim aliquid boni operis præsertim ardui facere cogitamus, mox exurgit & circumsistit nos concupiscentia, ut reluctetur, opusque impediat. Persistit apposité Apostolus in cœpta cursorum metaphora. q. d. Ut rectè in stadio curras, non satis est pondera & sarcinas abjicere, sed necesse quoque est viam esse planam & expeditam. Si enim sepes aut murus interpositus sit, viam intercludet, & cursum inhibebit. Sepes nostras nos vallans & circumstans est concupiscentia, eaque multiplex. Hæc ergo prosternenda & abjicienda est; conandumque ut concupiscentias non foveamus, sed succidamus, minuamus & mortificemus: ita via ad omnem virtutem nobis erit plana & expedita.

Quintuplex sensus circumstantis nos peccati.

Secundò, S. Chrysost. & Theophyl. ajunt peccatum nos circumstare, id est, dejicere & vincere, quia facilè ab illo vincimur. È contrario S. Athanas. (sive auctor) ad Antiochum q. 163. ait peccatum dici *ἀπερίστατον*, quia non habet locum ubi consistat; sed facilè per pœnitentiam dissolvitur & evanescit.

Tertiò, Oecumen. Erasm. Vatabl. & alii pro *circumstans* vertunt, tenaciter adhærescens peccatum, quasi Apostolus ollæ comparet nos & corpora nostra, peccatum verò adustioni (quæ hebraicè dicitur חלאתה *chelata*] seu sordibus quæ corpori nostro pertinaciter adhærescunt, ut defricari nequeant, quin remaneant reliquiæ. Quasi alludat Apostolus ad illud Ezech. 24. 6. *Væ civitati sanguinum* [Hierosolymæ] *ollæ, cujus rubigo in ea est, & rubigo ejus non exivit de ea.*

Quartò, Syrus vertit מתכבא *metacba*, id est peccatum quod omni tempore nos demergit & deprimit, quasi persistat Apostolus in metaphora ponderis; hoc enim degravat & demergit. Huc pertinet expositio Maldonati in Notis manuscr. *circumstans*, ait, sicut vestis quam induimus nos ambiens. Voce induendi in Scriptura significatur intima conjunctio. q. d. Peccatum nos in stadio hujus vitæ ad cælum currentes ita præpedit, sicut vestis iis qui in agone decurrunt circumvoluta, impedimento esse solet.

Quintò,

Quintò, Theodor. & Galenus. Peccata, inquiunt nos circumstant & cingunt instar gladiatorum, qui plures unum adorti facilè eum deiiciunt. Per peccata autem hæc Galenus intelligit non concupiscentias, sed extrinsecas tentationes, occasiones & pericula peccati, v. g. malos socios: peccata ergo hic sunt peccatores, infideles & Judæi, qui Hebræos à fide Christi moliebantur abstrahere ad judaismum. Hi enim propriè dicuntur circumsistere; & de his, similibus verbis dicit v. 4. *Nondum usque ad sanguinem restitistis, adversus peccatum* [id est, peccatores Judæos, qui vos quasi antagonistæ circumsistunt, & ad peccatum apostasiæ sollicitant] *repugnantes*. Hic sensus valdè appositus & litteralis est. Duo enim currentibus in stadio cavenda sunt: primum, ne quo onere graventur; secundum, ne quo obstaculo in cursu impediantur. Obstacula autem peccatorum, quæ nos à cursu in cælum remorantur, sunt socii, aliæque extrinsecæ tentationes, quas Apostolus hic aptè opponit nubi testium nobis circumpositæ pariter & circumstanti. q. d. Aspicite ad exempla Sanctorum, quæ undique vos instar nubis circumdant, ut prava Judæorum exempla & hortamenta, quæ vos à cursu vestro impediunt, discutiatis.

Duo caven da currentibus in stadio.

Certamen nostrum in cursu consistit.

Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen] Præpositionem *ad*, legunt Romana: eam tamen omittunt Græca, Græci, Syrus, & multa Latina Biblia manuscripta, eaque lectio videtur melior & verior. Sic enim habent Græca δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, id est, *per patientiam curramus propositum nobis agonem* sive *certamen*. q. d. Agon noster, certamen nostrum, non in digladiatione, non in diverberatione, non in colluctatione, sed in re levi & facili, inquit Chrysost. putà cursu, consistit, ut nimirum cursu certemus, & agonem nostrum decurramus. Unde & Vatabl. vertit, *per tolerantiam curramus in proposito nobis certamine*.

Nota *curramus*, id est, currere pergamus. Cœperant enim Hebræi jampridem currere hunc agonem. *curramus* ergo significat actum non inchoatum, sed continuatum, juxta can. 32. Unde ad eum requirit Apostolus non fervorem, sed patientiam & tolerantiam: hæc enim est quæ facit nos pergere & perseverare in hoc agone. ita Theoph.

Secundo, *agonem* vocat vel metonymicè ipsum stadium, in quo agonizantes cursu certabant, q. d. Decurramus stadium nostrum. Vel propriè ipsum certamen cursus in stadio Sicut enim dicimur certare certamen, ita dicimur & currere certamen, id est, currendo certare, ut bravium assequamur. sic enim eleganter & significanter dicimur agonem nostrum decurrere, cùm eum ritè currendo peragimus. q. d. Vos o Hebræi estis agonizantes & stadiodromi, stadium vestrum, agon vester est certamen pro fide Christi; bene in hoc stadio decurrere cœpistis, pergite patienter, & fortiter perseverate in hoc agone & cursu, licet aspero & difficili: currendum enim vobis est per exilia, per bonorum rapinam, per medios hostes; ita fiet ut cæleste præmium ritè currentibus propositum assequamini. Induite ergo patientiam, hæc vobis erit thorax impenetrabilis, quo omnia hostium tela elidatis: hac armati alacres & inviolabiles in media persecutionum omnium certamina irruetis. Si quis tamen cum nonnullis legat præpositionem *ad*, hoc modo, *per patientiam curramus ad propositum nobis certamen*. commodè sic exponet, *per patientiam*, id est patienter & constanter, *curramus*, id est currere pergamus ad stadium & agonem hunc fidei, quo cum Judæis decertamus & decurrimus ad bravium cælestis coronæ. Subinde enim hic agon intermissus repetendus erat Hebræis. Cessante enim persecutione cessabat agon, recrudescente persecutione recrudescebat agon, ad quem more suo fortiter & constanter obeundum pergere & procurrere identidem debebant Hebræi.

Patientia thorax impenetrabilis.

Vers. 2.

Prototypus patientiæ Christus.

Aspicientes in auctorem fidei et consummatorem Jesum] tamquam certaminis & cursus vestri metam, terminum, & præmium: vel potiùs tamquam ad absolutissimum exemplar certaminis & cursus vestri. Alludit enim Paulus, ut notat Chrysostomus, ad pictores, qui ut ex prototypo paragogum, ex exemplari imaginem exprimant, prototypum ipsum sive exemplar sæpè intuentur & respiciunt. q. d. Proposui vobis, o Hebræi, capit. præcedent. tot Sanctorum exempla; nunc ipsum exemplar fidei & patientiæ, scilicet Christum crucifixum, vobis propono, ut illud assiduè intuentes, ejus patientiam & constantiam in vobis exprimere & imitari studeatis. Pulchrè & patheticè S. Augustin. de Catech. rud. *Omnia bona terrena contempsit Christus, ut contemnenda esse monstraret: omnia terrena mala sustinuit toto vitæ mortalis tempore, quæ sustinenda præcipiebat, ut neque in illis quæreretur felicitas, neque in istis infelicitas timeretur. Natus enim de matre quæ semper virgo permansit, fabro tamen desponsata, omnem typhum carnalis nobilitatis extinxit. Natus in Bethleem, quæ inter omnes Judææ civitates exigua erat noluit quemquam de cuiusquam terrenæ civitatis sublimitate gloriari. Pauper etiam factus est, cuius sunt omnia; ne quisquam cùm in eum crederet, de terrenis divitiis auderet extolli. Noluit rex ab hominibus fieri, quia humilitate ostendebat viam miseris, quos ab eo superbia separaverat; quamvis sempiternum eius regnum universa creatura testetur. Esurivit, qui omnes pascit: sitivit sitientium fons: fatigatus est itinere terrestri qui seipsum nobis viam fecit in cælum: velut obmutuit, & obsurduit coram conviciantibus: vinctus est, flagellatus est, crucifixus est, mortuus est: sed & resurrexit numquam moriturus; ne ab illo quisquam sic disceret mortem contemnere quasi numquam futurus*, &c.

Nota. Pro *auctorem*, græcè est ἀρχηγὸν, quod non tantùm inceptorem, sed & ducem auctoremque significat. Pro *consummatorem*, græcè est τελειωτὴν, quod tum finitorem, tum perfectorem & coronatorem significat. q.d. Christus est principium & finis, dux & coronator fidei.

In Christo non fuit fides.

Nota Secundò. Christus non dicitur *inceptor & auctor fidei*, quasi in Christo fuerit fides sive habitus vel actus fidei: hic enim est obscurus, eumque elidebat in Christo clara visio beatifica & scientia infusa. Christus ergo non habuit fidem, sed quà viator habuit scientiam infusam quà comprehensor habuit visionem Dei, quæ omnes Christi actiones beatificas, sicut scientia infusa omnes alias Christi actiones tam naturales, quàm supernaturales & meritorias dirigebat. Quare non rectè Vatablus *Christum auctorem & consummatorem fidei* dici putat, quòd Christus multa sit passus, & vitam æternam sit consecutus, eò quod credidit Deum esse veracem, & promissorum servantem. Hoc enim fide non credidit, sed sua scientia & visione clarè vidit Christus. Rursum vitam æternam, id est beatitudinem animæ, non meruit Christus, sed ante omne meritum eam adeptus est primo instanti conceptionis suæ, tamquam debitam unioni hypostaticæ qua Verbo copulabatur. Hæc tamen expositio verum habere potest sensum. Pro quo.

Christus nō meruit beatitudinem sed ante meritum eam adeptus est.

Nota Tertiò. Christus est *inceptor*, sive *auctor & consummator fidei*, tum in se, tum in nobis. In se, quia Christus per scientiam infusam, tamquam per fidem suam credidit futura bona, certoque sibi persuasit res sperandas & non apparentes, quarum fides est substantia & argumentum, easque ipse primus in mundo clarè tum verbo, tum exemplo suo docuit, utpote qui pro hac fide, tota vita sua laborarit, prædicarit, & tandem acerbissimam crucem constanter sit passus. Sic Abraham dicitur pater fidei & fidelium, quia ipse insigni sua fide aliis omnibus illustre credendi exemplum dedit. Rursum, Christus est *consummator fidei*, quia primus cursum, fidei feliciter consummavit resque speratas perfectè & consummatè adeptus est, putà gloriam corporis, & nominis sui famam, hominumque salutem, quæ sibi promiserat Deus, quæque Christus credidit infallibiliter per hanc passionem suam sibi obventura. Hoc enim sensu Christus, quasi fidei dux, victor & triumphator nobis præivit. Hicque videtur esse genuinus hujus loci intellectus; tum quia Christus hic nobis fidei, quasi belli fidei causa suscepti dux & confector victorque proponitur; tum quia ita se explicat Apostolus, dum subdit *Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem*; en Christum auctorem fidei. *atque in dextera sedis Dei sedet*; en Christum consummatorem & triumphatorem.

est auctor fidei in se & in nobis.

& consummator fidei.

Secundò, Christus non tantùm in se, sed etiam in nobis est *auctor & consummator fidei*. Pro quo Adverte, id quod annotavit Ribera: fides hic tam objectum fidei, sive id quod fide credimus, quàm actum & habitum fidei, quo credimus, significat. Christus ergo est *fidei auctor*, tum quia primus ipse objectum, sive articulos fidei, quos credere debemus, nos docuit; tum quia sua gratia in nobis actum & habitum fidei inchoat & producit. Est enim fides gratia & donum Christi. Rursum Christus est *consummator fidei*, tum quia ea quæ hic credenda docuit, postea in cælo videnda

est inceptor & consummator fidei in nobis.

da

da exhibebit: tum quia actum fidei mutat in visionem: visio enim fidei est perfectio & consummatio.

Addit Tertiò, Vasquez, quia tribuit opportunitatem, ut bonum quod per fidem & gratiam ejus animo concepimus, opere exequamur.

Triplex lectio.

QUI PROPOSITO SIBI GAUDIO SUSTINUIT CRUCEM CONFUSIONE CONTEMPTA] Est hic triplex lectio. Prima, *proposito sibi gaudio*. ita legunt Romana. Secunda, *proposito sibi gaudio*. ita legunt Biblia Regia Tertia *proposito sibi gaudio*. ita legendum vult Ribera. q.d. Paulus: Christus, *pro gaudio*, id est, præ gaudio, loco & vice gaudii sibi propositi maluit & elegit crucem. Cùm enim liberum esset Christo manere in propria gloria & divinitate; maluit tamen pro nobis fieri homo & crucifigi. Rursum Christus homo factus, & assumens corpus, cùm posset statim gloriam & beatitudinem animæ suæ in corpus derivare, illudque immortalitate & gaudio implere; noluit tamen id facere, sed maluit crucem corpore suo excipere. ita Chrysostom. Theodoret. Theophylact. Oecumen.

Christus præ gaudio & gloria elegit crucem.

Addit Rupertus, Patrem æternum Christo in primo incarnationis suæ instanti proposuisse optionem gaudii & crucis; ita ut, si vellet Christus, posset gaudens, delicians & triumphans salutem afferre mundo; Christum verò præ gaudio hoc sibi proposito amplexum esse crucem. Per eam enim voluit ex justitia satisfacere Deo Patri pro peccatis nostris; atque mereri, non autem gratis habere, tum gloriam nominis & corporis sui, tum salutem nostram. Sed hæc non satis consentiunt cum æterno decreto, quo Deus decrevit Christum pati & crucifigi; nisi dicas decretum illud præsupposuisse liberam Christi electionem à Deo prævisam, non absolutè, sed conditionatè. Prævidebat enim Deus, quòd si Christo homini incarnato optionem gaudii & crucis proponeret, indicans gratius sibi fore, si Christus eligeret crucem potiùs quam gaudium & ad hanc electionem congrua & efficaci gratia eum incitaret & impelleret, Christum liberè electurum fore crucem præ gaudio. Hac præscientia posita absolutè decrevit Deus ab æterno, Christum pati & crucifigi, & in tempore gratiam congruam jam dictam Christo exhibere, qua Christus decreto Dei sponte se subderet, libereque eligeret crucem præ gaudio. Sic enim nihil decedit auctoritati & certitudini decreti divini, & alia ex parte multum accedit laudis, meriti & virtutis Christo: denique ita commendatur suavitas simul & efficacia divinæ providentiæ.

Verùm quia Romana, & omnia alia passim exemplaria Latina habent, *proposito sibi gaudio sustinuit crucem*; τὸ *proposito*, videtur significare gaudium hoc Christo fuisse propositum, quasi præmium crucis, illudque significat Græcum ἀντί, ut patet inferiùs v. 16. ubi ait Esau, ἀντὶ βρώσεως, id est, propter escam vendidisse sua primogenita Primogenitorum ergo pretium instar præmii apud Esau erat esca. Simili enim modo potuisset ibi vertere Interpres dicendo, Esau proposita sibi esca vendidit sua primogenita. Sic vulgò dicimus: Miles proposita sibi victoria, id est, propter victoriam quam sibi quasi præmium proponit, acerrimè dimicat; agricola proposita sibi diurna mercede, id est propter diurnam mercedem quam sibi proponit, strenuè laborat. Ita & hic de Christo ait Paulus, quòd *proposito sibi gaudio*, id est, propter gaudium sibi propositum, sustinuit crucem. q. d. Christus sustinuit crucem, ut mereretur & assequeretur gaudium quod Pater ipsi proposuit, tum per se, tum per angelum, qui Christum in agonia constitutum in horto confortavit, Lucæ 22. 43. (eò enim alludit hic Paulus.) hic namque angelus Christo in parte inferiori, quæ à parte superiori derelicta erat, & exposita dolori & passioni, non interiùs in phantasia, sed exteriùs voce corporali proponebat gaudium ex cruce secuturum, putà resurrectionem & gloriam corporis, æquè ac nominis sui, ac salutem hominum, qui Christum quasi redemptorem agnoscerent, colerent & adorarent, illi templa erigerent, sacerdotes instituerent, Christique nomen toto orbe prædicarent & celebrarent; ideoque Christus propter hoc gaudium sibi propositum, amplexus est ignominiam & confusionem crucis. Perperam ergo Melchior Canus libr. 12. de Locis capitul. 14. hoc gaudium interpretatur delectationem manentem ex visione

Christus sustinuit crucem pro gaudio et gloria, ut mercede.

Dei, quam ipse in passione Christi à Deo suspensam fuisse, & à Christo promeritam putat, de quo alibi dicendum est. Meliùs Theodoret. *Christus*, ait *gaudium suum vocat animarum salutem*: hoc enim verum, sed partiale fuit Christi gaudium, non formale, sed objectivum.

Hic sensus uti simplicior est & planior, ita germanior quoque est & significantior priori. Sic Christi exemplo, omnes sancti Apostoli, Martyres, Virgines proposito sibi gaudio sustinuerunt crucem. Audi S. Vincentium tyrannum Dacianum ejusque tormenta irridentem: *Has epulas* (tormenta quæ mihi infligis) *ego semper desideravi, numquam aliquis adeò bene servivit mihi sicut tu*. Nemo enim patientem lædit, sed ditat & coronat: quidquid enim quis illi aufert boni, vel mali infert, hoc eidem centupliciter in cælestibus thesauris reponit. Hæc est ergo sapientia patientium & gloria, ut dicat: Amore Dei & cæli, siti potor, fame pascor, paupertate locupletor, mortem calco, ubique dives sum & inclyta, ubique abundans.

ATQUE IN DEXTERA SEDIS (throni) DEI SEDET] Syra & Græca habent ἐκάθισεν, id est sedit, sive consedit in præterito; sed, ut fatetur ipse Erasmus, præteritum hic, uti & alibi sæpè, pro præsenti capitur. q. d. Videte, o Hebræi, quam Christus fidei dux per suam patientiam & constantiam, qua pro fide confusionem & crucem sustinuit, jam sit exaltatus, ut ad dexteram Dei in omni gloria & honore sedeat. Idem vobis eveniet, si in hoc fidei & patientiæ stadio ad finem usque constanter decucurreritis: sedebitis enim cum Christo duce & capite vestro, atque quasi Christi assessores & judices orbis judicabitis non tantùm duodecim tribus Israel, sed etiam omnes tribus terræ.

Potestas judiciaria communicanda patientibus.

RECOGITATE ENIM EUM, QUI TALEM SUSTINUIT A PECCATORIBUS ADVERSUM SEMETIPSUM CONTRADICTIONEM] Pro *enim*, in Græco aliqui legunt γὰρ, alii cum Syro legunt, οὖν, id est itaque. VERS. 3.

Contradictio in verbis, & factis.

Secundò, pro *recogitate*, græcè est ἀναλογίσασθε, id est, seriò cogitate, considerate, expendite.

Tertiò per *contradictionem* synecdochicè & metonymicè intelligit non tantùm omnia probra, irrisiones, contumelias, sed etiam plagas, verbera, tormenta, & mortem Christo à peccatoribus, id est impiis Judæis, illata. Judæi enim non tantùm verbis, sed & factis atque verberibus contradixerunt Christo, eumque impugnarunt & persecuti sunt. ita Chrysost.

Quartò, emphasim habet vox, *talem*, id est, tam acrem, tam hostilem, tam infamem, tam horrendam scilicet, usque ad mortem crucis, ut quasi latro cum latronibus suspenderetur, & clavis affigeretur in cruce. Quem ergo militum fidelium ad se sequendum non moveat Christus Imperator? *qui*, ut ait S. Chrysostom. serm. 6. de feria 5. Passion. tom. 3. sub finem, *non equidem gloriosus, indutus purpura, diademate decorus, aspersus auro, solio sublimis; sed in campum egrediens, conniventi vultu, & honore ultimus, periculis primus, onustus ferro, gravis armis, pro patria, pro civibus, pro liberis, pro vita omnium premit hostem, discrimina despicit, contemnit vulnera, ipsam libens mortem suscipit ad salutem? Sic enim Christus de sinu Patris ad nostram venit servitutem, ut nos suæ redderet libertati; mortem nostram suscepit, ut nos ejus morte viveremus*, &c. Lucanus libr. 9. Catonem militibus per Africæ & deserta armis verbisque præeuntem, ita describit:

Primus arenas
Ingrediar, primusque gradus in pulvere ponam.
Me calor æthereus feriat, mihi plena venena
Occurrat serpens, fatoque pericula vestro
Præsentate meo, &c. *nullo discrimine notum,*
Dux an miles eam.

Longè veriùs hæc à Christo duce sibi dici censeat miles fidelis; nec tam dici, quàm re ipsa agi: nisi quòd Christus ita eat ut miles, ut & præeat per omnia aspera quasi dux, idque omnibus notum.

UT NE FATIGEMINI, ANIMIS VESTRIS DEFICIENTES] Id est, ne fatigatione victi cadatis, & in medio cursu desistatis & fatiscatis, *animis vestris deficientes*, græcè ἐκλυόμενοι, id est dissoluti, uti scilicet solvatur vigor &

fortitudo animorum vestrorum, fiatisque languidi, enerues, pusillanimes, itaque cedatis Iudæis, & ad iudaismum redeatis. q.d. Hucusque constantes in fide, perstitistis, magno labore magna præmia vobis comparastis, nolite præteriti laboris iacturam facere; quin potius durate in malis, & propter superatos agones pollicemini vobis futurorum victoriam. Sic legimus de Clemente Ancyrano, Athanasio, & aliis, quòd frequentium victoriarum sibi conscij, promptiores ad noua semper redibant certamina.

Frequenter victores promptiores ad noua certamina.

VERS. 4. NONDVM ENIM VSQVE AD SANGVINEM RESTITISTIS, ADVERSVS PECCATVM REPVGNANTES) Vox *enim* non est in Græco, sed intelligitur, magnamque habet emphasim & efficaciam. q. d. Recogitate Christi crucem & mortem ita fiet, vt vsque ad crucem & mortem Iudæis & peccato apostasiæ, ad quod ipsi vos solicitant, resistatis. Licet enim restiteritis vsque ad amissionem bonorum vestrorum, vt dixi c. 10. v. 34. tamen nondum vsque ad sanguinem restitistis. Cogitate sanguinem, quem Christus in cruce pro vobis effudit, itaque roborate vos, vt pariter pro Christo, non tantum bona, sed & sanguinem vitamque profundere cupiatis, dicatisque cum Herminio, *Malo mori quam inquinari peccato.*

Nota. Pro *repugnantes*, græcè est ἀνταγωνιζόμενοι, id est, decertantes instar athletæ, qui cum suo antagonista in agone omnibus neruis & viribus concertat, vt eum superet & supplantet. Ita nos peccato, quasi antagonistæ nostro resistere oportet, vt quasi generosi Christi athletæ & milites certi simus & resoluti in hoc agone fortiter aut vincere aut mori. Nam hæc ipsa mors atque martyrium est victoria nostra.

Peccato, vt antagonistæ nostro fortiter resistendum.

Nota hæc, Christiane, qui ob socios, ob irrisiones, ob voluptatem, ob lucellum aliquod, consentis peccato. Vide, quàm longè absis à virtute & constantia Christi & Sanctorum: illi ad sanguinem peccato restiterunt; pudeat te si non ad verbera, certè ad verba, scommata, contumelias saltem non obdurescere & resistere peccato. Audi Sanctorum ἄσπονδον πόλεμον, irreconciliabile scilicet bellum contra peccatum, audi & imitare. Eudoxia Arcadij vxor dira minabatur S. Chrysostomo: responsum est ei à suis, *Frustra illum terres, Chrysostomus nil nisi peccatum timet.* Theodosio Imperatori adulabatur Ruffinus, dicebatque se curaturum vt Ambrosius vincula ei iniecta sponte laxaret. Cui Theodosius *Noui ego constantiam Ambrosij, & quòd nullo regiæ maiestatis terrore, legem diuinam transgredietur.* S. Ludouicus edoctus à matre Blanca prorsus infixum gerebat in pectore, malle se mori quàm peccare. S. Edmundus Cantuariensis Archiepiscopus ait, *Malo insilire in rogum ardentem, quam peccatum vllum sciens admittere in Deum meum.* S. Anselmus, *Sic hinc*, ait, *peccati horrorem, inde inferni dolorem corporaliter cernerem, & necessariò vni eorum immergi deberem, priùs infernum quàm peccatum appeterem.* Et lib. de Beatitud. cap. 19. *Mallem*, inquit, *purus a peccato gehennam intrare, quam peccati sordes pollutus cælorum regna tenere.* Eleazarus 2. Machab. 6. ait, malle se præmitti in infernum, quàm legem Dei transgredi. Vide quid dixerint & egerint septem fratres Machabæi, 2. Machab. 7. Denique Apostolus Roman. 8. 35. *Quis*, ait, *nos separabit a charitate Christi? certus sum, quia neque mors, neque vita*, &c.

Viderunt eminus illud idem Gentiles. Vnde Seneca, *Licet*, inquit, *scirem homines ignoraturos, & Deum ignoscituros, tamen peccare nollem, ob peccati turpitudinem.* Est enim peccatum summum naturæ mundique malum, adeò vt nec homo, nec dæmon, nec Deus ipse, tantum mali inferre possit homini, quantum homo sibiipsi infert, dum peccat. Illi enim tantùm inferre possunt malum pœnæ, quod malo culpæ, siue peccato, longe minus est. Rectè ergo Chrysost. *Quid est*, ait, *peccatum? Est voluntarius dæmon, & spontanea insania.*

Peccatum est spontanea insania

VERS. 5. ET OBLITI ESTIS CONSOLATIONIS, QVÆ VOBIS TAMQVAM FILIIS LOQVITVR, DICENS: FILI MI NOLI NEGLIGERE DISCIPLINAM DOMINI) Carpit modestè Hebræorum desidiam, q. d. Non restitistis peccato vsque ad sanguinem, imò obliti estis exhortationis & cõsolationis [vtrumque enim significat Græcum παράκλησις] qua Deus (vt ait Scriptura) nos quasi filios suos afflictionum disciplina castigat & erudit.

Nota. Remittit tacitè Hebræos Apostolus in persecutione ad Scripturas, vt per patientiam & consolationem Scripturarum, spem habeant, animosque acuant, vti fecerunt Machabæi, 1. Machabæor. 12. v. 9. Ex neglectu enim lectionis sacræ Scripturæ, & prædicationis verbi Dei succrescit in homine tepor & torpor, vt langueat in fide & pietate, facileque exorta tentatione fidem abneget.

Lectio sacra Scriptura vtilis Christianis.

Nota Secundò. Citat Apostolus Prouerb. c. 3. v. 11. iuxta Septuag. vbi sic habent: *Fili mi, noli negligere* (græcè μὴ ὀλιγώρει, id est ne parui æstimes, quasi paruum, cùm reuera magnum sit donum Dei) *disciplinam Domini.* *Disciplinam* vocat castigationem; vnde explicans subdit v. 6. *Quem enim diligit Dominus, castigat.* Pro *disciplina*, hebraicè est מוסר, *musar*, id est disciplina, correctio, increpatio, castigatio, qua homines, præsertim pueri primis annis, per doctrinam, minas, virgas, aliasque pœnas, per disciplinam & leges, quibus coercentur & constringuntur, arcentur à peccatis, & assuefiunt bonæ & honestæ vitæ; estque seuerior institutio primæ ætatis, ad leuitatem & lasciuiam eius edomandam, quæ Græcis παιδεία dicitur. Vnde Xenophon primam institutionem Cyri Pædiam Cyri inscripsit. Talis est omnis castigatio & disciplina, quâ Deus hominibus immittit, aut immitti permittit: Deus enim castigat ad hoc tantùm, vt doceat nos recta virtutis via incedere, qua terrena contemnentes quæramus spiritualia & cælestia.

Institutio primæ ætatis cur debeat esse seuerior.

Hinc Nota Tertiò. Omnes afflictiones, v. g. expilationes bonorum, ab Hebræis fidei causa susceptæ, omniaque tormenta Martyrum sunt *musar*, id est castigatio & disciplina Dei, non immittentis, sed permittentis ea; partim ad hoc, vt per ea puniantur peccata, etiamsi leuia, quæ fideles & Martyres quandoque admiserunt. Ita Machabæi omnem illam Antiochi persecutionem, omniaque tormenta, quibus ab eo cruciabantur, suis peccatis ascribunt, 2. Machabæ. 6. v. 13. & c. 7. v. 32. Est enim, vt ait Cyprian. ad Martyres, valdè consultum & pium malis meritis tribuere, quod pateris, etiamsi causa fidei idipsum patiaris. Partim ad hoc, vt per ea discant fideles patientiam, charitatem, continentiam, martyrium, aliasque virtutes. Omnem enim concupiscentiam elidit & absumit afflictio, docetque omnem virtutem.

Afflictio est cupiscentiæ domitrix magistra virtutum.

NEQVE FATIGERIS [μηδὲ ἐκλύου, id est, ne dissoluaris, deficias, fatiscas animo] CVM AB EO ARGVERIS] id est, cùm corrigeris siue verbis, siue verberibus, cùm affligeris & flagellaris. Nam hebraicè est בתוכחתו *betochachto*, id est, in correptione, obiurgatione & castigatione eius patet ex seq. Sic psal. 6. dicitur, *Domine ne in furore tuo arguas*, id est, punias & affligas, &c. & 2. Reg. 7. 14. *Si iniquè aliquid gesserit, arguam eum in virga virorum, & in plagis filiorum hominum.* Ferè persuadent sibi homines rebus aduersis nihil aliud fieri, quam se torqueri, vexari & affligi: at Scriptura docet nos iis fingi, erudiri & perfici, vt non solùm euadamus filij Dei, sed & sancti, illustres & perfecti, adeoque Martyres. Cuius rei ratio mox in Apostolo parebit.

Rebus aduersis Deus nos fingit & erudit.

VERS. 6. QVEM ENIM DILIGIT DOMINVS, CASTIGAT] perinde vt pater castigat & corripit mores inconditos filii sui si enim eos non castiget, signum est desperatam esse filiis emendationem, filiumque à patre negligi & contemni.

FLAGELLAT AVTEM OMNEM FILIVM QVEM RECIPIT) Citat prouerb. 3. 12. vbi in Hebræo sic habetur וכאב את בן ירצה, *keab & ben iirtse*, quod noster Interpres ibidem vertit, *& quasi pater in filio complacet sibi*: Sep. verò quos sequitur Paulus hic, vertunt, *flagellat autem omnem filium quem recipit.* Diuersitas hæc versionum orta est ex Hebræo וכאב quod si legatur cum scena & camet, *keab*, significabit, *& tamquam pater*, ita legit Noster Prouerb. 3. 12. Sin verò legatur cum chiric, & tsere *kieb*, in *Piel*, significabit, dolere facit, affligit, flagelat. ita legerunt Septuag. & ex iis Paulus. Vnde patet rursum, hic non tantùm duplicem esse versionem canonicam ab Ecclesia probatam, sed etiam duplicem esse lectionem in Hebræo, scilicet *Keab*, & *Kieb*. Vtroque enim modo legi potest וכאב, si sine punctis scribatur Similem exemplum vidimus c. 11. v. 21.

Nota. Sicut pater flagellat filium, non vt cruciet, eiusque cruciatu se pascat, sed vt erudiat, & lasciuos mores ipsius castiget & emendet: ita pariter flagellat Deus suos filios, vt castiget eorũ vitia, eosque ad omnem virtutem instruat, non autem quòd eorum castigatione & plagis delectetur.

Deus nos castigat, vt pater filios

Nota

Nota Secundò, *filium quem recipit*, id est, quem in filium admittit, quem in suam disciplinam et paternam curam suscipit, quem suæ familiæ ascribit, et ut noster vertit Proverb. 3.12. *in quo sibi complacet*, sive quem unicè diligit, et cui optimè vult. Hoc enim significat Hebræum *iirtse*. q.d. Castigatio, qua Deus suos, v.g. vos, o Hebræi, per Iudæos affligit et castigat, index est et argumentum paterni et singularis Dei amoris in vos, utpote, qui hac afflictione vos perinde, ut pater filium, pædagogus discipulum, efformat et erudit ad omnem patientiam, contemptum opum terrenarum, et amorem cælestium. Ità B. Virginem, Paulum, Apostolos omnesque Sanctos præcellentes, et sibi maximè charos multis afflictionibus castigavit, erudivit, expoliuit, atque in omni gratia et gloria perfecit Deus.

Pulchrè S. Bernard. serm. 10. de cœna Domini. *Vinitor*, inquit, *circa vineam fodis, & usque ad eius inferiorem radicem terram acuto ligone perfodis: & si radiculas aliquas etiam emiserit, cultello putationis abscindit. Et quanto magis huiusmodi vana, & minus utilia vitis amiserit frugiferior & uberior ad fructificandum assurgit. Sic quem diligit, flagellat & percutit: flagellat enim omnem filium quem recipit. Illorum est enim hic flagella percipere, quibus datur de æternitate gaudere. Sed qui de passione murmurat, ad ipsum qui super ipsum est non appropinquat, imo hæreditatem supernæ felicitatis amittit, si flagellum Dei patris patienter & cum amore non suscipit. Et si de flagello Domini murmurat, certus sit quia murmurantia pœnam incurrit.*

Vers. 7. IN DISCIPLINA PERSEVERATE] qua scilicet Deus vos per Iudæos contribules vestros exercet et exagitat exiliis, et proscriptionibus, uti iam dixi.

Nota. Noster interpres legit *ἐν παιδείᾳ*, id est, *in disciplina*; ita quoque legit Syrus et Chrysost. ut patet ex eius explicatione. Iam verò Græca habent, *εἰ παιδείαν*, id est, si disciplinam sustinetis, tamquam filiis vobis offert se Deus. et ita legit Theophyl. et Oecumen.

Refert Laertius Diogenem Cynicum profectum Athenas ad Antisthenem, ut ab eo doceretur, se contulisse, cumque ab eo sæpè repelleretur, non destitisse tamen ei adhærere: adeò ut, cùm aliquando baculum ei intentaret Antisthenes, ultro baculo caput subiecerit, dicens: *Cæde si vis, at nul lum invenies baculum tam durum, quo me abs te abigas, dum aliquid dixeris*. S. Diogenes ita Antisthenis, quomodo Christianus Christi disciplinam ambire & persequi debet.

Disciplina ducens ad perfectionem. Audiat ergo virtutis & perfectionis, non Cynicæ, sed Christianæ & religiosæ avidus, insignem eius magistrum B. Ioannem Climacum: *Si vis virtutis apicem conscendere, ducem ac magistrum quære, cuius natura asperior & gravior sub quo perseverans, iugiter obiurgationes & irrisiones quotidie ut mel & lac bibe. Is qui ad placidissimam animi quietem & ad Deum currit, omni die quo maledicta non sustinet, ingens detrimentum se sustinuisse arbitretur. Sicut enim arbores quæ à ventis agitantur, altioribus semper radicibus nituntur: ita & qui in obedientia degunt, eaque variè exercentur, validas, & inconcussas animas possident. Beatus qui propter Deum quotidie maledictus & conviciis lacessitus, sibi vim fecerit. Hic enim cum Martyribus triumphavit, angelisque par erit in gloria. Beatus ascera, qui se omni ignominia omnique abiectione dignum loris singulis existimat.* hactenus Climacus. Talem ducem ac magistrum delegit sibi S. Ioannes Damascenus, & sub eius disciplina mirè exercitus ad tantam sanctitatem pervenit.

TANQUAM FILIIS VOBIS OFFERT SE DEUS] q.d. Per hanc disciplinam, castigationem & persecutionem Deus se vobis exhibet tamquam patrem: pater enim filium quem diligit castigat. Suscipite ergo hanc disciplinam grato & hilari animo, æstimate vos beatos hac tribulatione, eaque gloriamini, quia ipsa signum est vos esse filios Dei, & quasi filios à Deo regi & tractari.

...us mos De... vitius ...erces. Idipsum senserunt Gentiles philosophi. Seneca l. de Providentia: *Deus*, inquit, *bonos ut severi patres, durius educat, ut sique eos doloribus ac damnis colligere robur*. Et inferiùs *Hanc*, inquit, *rationem dii sequuntur in bonis viris, quam in discipulis sui præceptores, qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior est spes. Dicant ergo ipsi, Digni visi sumus Deo in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati: optimi milites ad durissima mittuntur.*

Vers. 8. QUOD SI EXTRA DISCIPLINAM [χωρὶς παιδείας, id est, absque castigatione] ESTIS CUIUS PARTICIPES FACTI SUNT OMNES) genuini & dilecti filij, ERGO ADULTERI, ET NON FILII ESTIS) Pro *adulteri*, legendum videtur *adulterini*, id est spurij: hoc enim significat Græcum *νόθοι*. q.d. Si semper voluptuamini, & ex libidine traducitis vitam in deliciis, expertes paternæ castigationis Dei, ergo non estis germani Dei filii sed spurij & suppositij. Castigatio enim & disciplina promptè humiliterque suscepta germanos Dei filios probat, eosque à spuriis secernit. perinde enim atque aquila pullos Soli exponendo, ut adversis & irretortis oculis Solem intueantur, genuinos probat, et à spurijs [quos ad solem conniventes ungue demittens præcipitat] distinguit et separat, ita Deus suos afflictioni exponendo, explorat et secernit. *Castigatio Dei bonos secernit à malis.*

Vers. 9. DEINDE PATRES QUIDEM CARNIS NOSTRÆ ERUDITORES HABUIMUS, ET REVEREBAMUR EOS: NON [nonne] MULTO MAGIS OBTEMPERABIMUS PATRI SPIRITUUM, ET VIVEMUS?] Est alterum argumentum, à minori ad maius: *patres carnis* vocat parentes, qui nos secundum carnem genuerunt. Significat Apostolus animam nos non habere à parentibus, sed eam à Deo creari, et creando infundi carni humanæ. Hac enim de causa parentes vocat *patres carnis*, Deum verò vocat *patrem spirituum*, id est animarum. *Animam habemus à Deo solo quasi à patre spirituum.*

Secundò, pro *eruditores*, græcè est *παιδευτὰς* id est institutores, correctores, castigatores. q.d. Parentes carnales non in pueritia corripiebant et castigabant, nosque hanc eorum castigationem cum reverentia, patientia et obedientia excipiebamus; quanto magis patienter excipere debemus hanc disciplinam et castigationem Dei, qui pater est, non tantùm carnis, sed et animæ nostræ, præsertim cùm id iubeat Deus, cui obtemperandum est, quique obtemperantibus sibi in hac disciplina promittit vitam sempiternam? Obtemperare enim Deo hic idem est, quod acquiescere et patienter ferre afflictiones ab ipso immissas, vel permissas, quasi is qui impatienter eas tolerat, Deo quodammodo renitatur. ita Theophyl.

Nota. Pro *patri*, Syrus habet לאבהין דרוחתא *labahin deruchata*, id est patribus spirituum. Per *patri spirituum* Galenus intelligit Episcopos et pastores, quorum est animas regere & instituere. Verùm toto hoc discursu Apostolus non agit de hisce patribus, sed de Deo, qui nos quasi pater sua disciplina & afflictione castigat. Unde omnes Græci & Latini legunt, non Patribus, sed *patri spirituum*: ideoque ex hoc loco & similibus Syriaca versio à nonnullis non satis probatur. *Pastores patres spirituum.* *Versio Syriaca non est fidelis.*

Rursum, *spiritus* hos tripliciter explicat Theophyl. Deus, inquit est *pater spirituum*, id est angelorum.

Secundò, *spirituum*, id est donorum spiritualium.

Tertiò & optimè, *spirituum*, id est animarum. Alludit Paulus ad Num. 16. 22. ubi Moses ait: *Fortissime Deus spirituum universæ carnis*. Ubi Adverte, Deum non tantùm hac ratione dici patrem animarum, quòd eas creet, sed etiam quòd eas instituat, castiget, efformet, sanctificet perficiat tamquam præceptor & pædagogus: hic enim sub voce patris hoc loco intelligitur: nam boni patris officium est instar pædagogi erudire filium, q.d. Apostolus: Sicut patres carnales sunt pædagogi filiorum secundùm carnem & corpus, ut in eis exteriores corporis mores componant secundùm honestatem & decentiam (nam *τὸ carnis nostræ* tam ad *eruditores*, quàm ad *patres*, referendum est:) ita Deus, qui pater est animarum, easdem erudit & efformat tamquam pædagogus ad vitam internam, sanctam & spiritualem, atque hac de causa Apostolus Deum nominavit *patrem* non animarum, *sed spirituum*, ita se explicat ipse vers. seq. *Deus pater animarum, quia eas creat, format, sanctificat, perficit.*

Nota, Sicuti Deus ab Hebræis vocatur אדני *Adonai* vel *Eloha*, & ab Arabibus אללה *Alla*, vel *Ille*, ut Pœni pronuntiant; & à Græcis *κύριος*, id est Dominus, per excellentiam, Rursum sicut Deus ab Hebræis vocatur מלך העולם *melech haolam*, & à Græcis *βασιλεὺς τῶν αἰώνων*, & à Latinis Rex sæculi, vel rex sæculorum: unde & Æthiopes (quorum, uti & Arabum, Pœnorum, Armenorum, aliorumque Orientalium lingua affinis est, & quasi filia linguæ Hebrææ) Deum vocant אמלך *emlac*, id est regem: מלך *melech* enim Hebræis regem significat. Ita pariter Deus ab Hebræis, Græcis, Latinis vocatur Pater, & maximè pater spirituum vel animarum: quia harum nec homo, nec angelus potest esse pater vel creator, sed solus Deus. Unde & Æthiopes *Nomen Patris animarum Deo à variis gentibus attributum.*

thiopes Deum vocant ማልዓክ egzi abher, id est, Dominus pater bonus: egzia enim Dominum, ab patrem, her bonum significat. Paternitas enim æquè ac bonitas Dei maximè elucet in creatione & gubernatione animarum: hisce enim Deus se & omnia sub bona communicat, dum eas ad suam imaginem & similitudinem creat, dumque eas implet sua sapientia, gratia & gloria.

Vers. 10. Et illi quidem in tempore paucorum dierum (πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, paucos dies, scilicet præsentis vitæ) secundum voluntatem suam erudiebant nos: hic autem ad id, quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus] Duplici antithesi vim & pondus suo argumento addit Apostolus: prior est, quòd patres carnales erudiebant nos præ enti sæculo, tempori & vitæ, quæ brevis est & evanida, ut scilicet nossemus vivere & agere cum hominibus, atque curare & providere opes & bona hujus vitæ: Deus verò erudit nos æternitati.

Duplex antithesis disciplinæ Dei e regione, & parentū carnalium.

Secundò, illi *secundùm voluntatem suam*, græcè κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, sicut ipsis videbatur, pro suo arbitratu, conceptu & phantasia docebant nos ea quæ nobis putabant fore utilia, cùm revera sæpè utilia non essent, sed noxia; imò sæpè docebant ea, quæ non nobis, sed sibi & familiæ suæ putabant fore utilia & splendida: Deus verò semper erudit nos ad id, quod utile est, non sibi, sed nobis, *in recipiendo*, id est, ad recipiendum (hoc enim significat Græcum εἰς τὸ μεταλαβεῖν) *sanctificationem ejus*, ut scilicet efficiamur participes sanctitatis divinæ, hic per gratiam, & in cælo per gloriam beatam & æternam.

Vers. 11. Omnis autem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris] Nota Non dicit Apostolus, *est*, sed *videtur*, esse mœroris, quia revera per se disciplina est causa & procreatrix non mœroris, sed omnis lætitiæ & gaudii, adeoque vitæ æternæ, inquit Chrysost. nobis tamen in momento castigationis & afflictionis videtur esse mœroris, non gaudii; quia disciplina suo doloris sensu ita nos afficit & perstringit, ut fructum pacatissimum inde secuturum non cogitemus: nam quando transiit dolor, tunc ferè meliùs judicamus, fructumque disciplinæ agnoscimus & percentiscimus, ideoque gaudemus. Pari modo dum jejunas, vino abstines, corpus castigas, laborat corpus, dolet caro: dum patienter fers injuriam, eamque condonas, animus dolorem persentiscit: dum tibi adimis cibos aut nummos, ut pauperi des, cruciatur cupiditas: dum oras assiduè, & bonam noctis partem cum Domino vigilando & orando consumis, dum humi cubas, dorsum, genua & caput affliguntur, præsertim in incipientibus: sed postea exercitatis fructum pacatissimum afferent justitiæ & sanctimoniæ. Rursum gloria quæ hoc labore temporali comparatur, sempiterna erit; *quod enim momentaneum est & leve tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.*

Postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ] Pro *exercitatis*, græcè est γεγυμνασμένοις, quod denotat palæstritas, quales erant olim illi, qui nudi luctati & exercitati erant in palæstra, quæ inde dicta est gymnasia: indeq; gymnasium vocatur schola, in qua, quasi in palæstra mentis, crebra & magna est exercitatio ingenii, memoriæ, animi & virtutis.

Notat Theophyl. *disciplinam* vocari gymnasiam, quòd Christianos quasi athletas exerceat, formet, roboret & perficiat: cur ergo eam horretis & fugitis, ô Hebræi, ô Christiani? disciplina enim docet vos patientiam, patientia autem docet omnem virtutem, &, ut ait S. Jacob. cap. 1. *opus perfectum habet*. Rursum sicut athletæ bene priùs exercitati, cùm serio certandum est, & fortiter res agenda, tunc viros se præbent, & per exercitationem vincere docti, in agone vincunt, & bravium assequuntur: ita vos, ô Hebræi, per hasce persecutiones exercitati, cùm martyrium aut aliqua gravior lucta ingruet, facilè eam superabitis & triumphabitis; suscipite ergo disciplinam hanc persecutionum, ut per eam ad martyrium & triumphos eximios vos comparetis. Ita videmus vix Martyres effici, nisi eos qui se antè affecerint martyrio, aut qui à Deo multis priùs ærumnis sunt exerciti, & quasi præparati atque eruditi ad martyrium, illudque meriti.

Per patientiam & adversa disponit Deus Sanctos ad martyria.

Nota. *Fructum justitiæ*, vocat ipsam justitiam & sanctitatem, quæ fructus est disciplinæ. Simili hebraismo virtus humilitatis vocatur ipsa virtus, quæ dicitur humilitas, & peccatum superbiæ vocatur ipsa superbia: per hanc autem *justitiam* intelligit patientiam solidam & perfectam; hæc enim est fructus disciplinæ & castigationis, tamquam causa: hæc est sanctitas & justitia, scilicet per excellentiam illustris & eximia; quia nihil animum ita purgat, mansuefacit, perficit & sanctificat atque patientia: hæc denique est pacatissima, quia patientia affert pacem & tranquillitatem conscientiæ, silentium & gaudium animæ. Homo enim patiens in omnem comparatus est fortunam, & nullum ab externis rebus & vexationibus, quantumcumque duris & molestis, accipit incommodum, sed altissima semper animi pace fruitur: hæc autem justitia & pax patientiæ perficietur in cælo & futura beatitudine.

a. animi fructus bona.

Unde Secundò, per *fructum justitiæ*, accipere possumus ipsam beatitudinem, gloriam & præmium æternum, quod patientiæ ex justitia debetur: ita Theophyl. & Anselm. Est hoc tertium argumentum Apostoli, quo Hebræis suadet, ut placidè suscipiant Judæorum persecutiones, tamquam disciplinam Dei, estque petitum ex fructu disciplinæ, qui est perfecta justitia, sanctitas, pax & gaudium conscientiæ. Viderunt eminus & hoc Gentiles. Quidam Zenonis discipulus à patre rogatus, quidnam tanto tempore didicisset? Ostendam, inquit, cùm nihil aliud diceret; pater iracundus, existimans impendium perisse, cœpit flagris cædere filium. Eam parentis sævitiam adolescens æquissimè tulit, dixitque: *Hoc è philosophia fructus retuli, ut patris iram possim commodè perpeti.*

Præclarè S. Bernard. serm. 10. de Cœna Domini, citans hæc verba Apostoli: *Flagellis*, inquit, *Domini pinguedo carnalis voluptatis atteritur, & virtutes animæ roborantur: lasciva caro restringitur, & anima pennis virtutum ad cælestia sublevatur: caro quod superfluum habebat amittit, & spiritus virtutes quas non habebat acquirit. Si ergo per flagella Domini virtutes augentur, vitia resecantur, spernuntur terrena, amantur cælestia, nos æternitatis præmia præstolantes, si nobis aliqua gravis infirmitas, vel tentatio fortis, vel etiam damnum temporalium rerum irrepserit, ex his omnibus vires sumere debemus, quia crescente pugna gloriosiorem non ambigimus nobis manere victoriam. In hoc namque ostendimus, quanta ad Deum cupiditate flagramus, si non solùm ad eum per tranquilla & mollia, sed etiam per aspera & dura transimus. Ad æterna gaudia jam redire non possumus, nisi per temporalia detrimenta: & ideo spe manentis lætitiæ, omnia adversa prosperitatem non modicam debemus reputare.*

Propter quod remissas manus et soluta genua erigite] Descriptio est hominis inertis, imbecillis & despondentis animum (uti innuit hic Apostolus aliquos ex Hebræis fuisse;) hic enim deficit manibus ad laborandum, & genibus ad ambulandum atque currendum in stadio: quia in genu est omne robur cruris. Contrà qui strenuus est, manus habet paratas ad opus, genua agilia & fortia ad cursum. Alludit, vel potiùs citat Apostolus Isaiæ 35. 3. ubi ait: *Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate*, id est, excitate alios ad audacter, animosè, viriliter agendum. Sicut enim audacia ex bile fervente promanans roborat vires, & membra confirmat; sic timor per frigus quod secum adducit, debilitat & enervat corporis & animi facultates: ergo occupante pavore animos, frigescenteque & languescente corde, unde in membra omnis derivatur sensus & motus, necesse est artus omnes tremere, viresque deficere, quæ omnia restaurat & confirmat audacia. Vers. 12.

Languor & socordia in membris & nervis unde oriatur.

Et gressus rectos facite pedibus vestris, ut non claudicans quis erret] *Gressus rectos* opponit claudicationi; qui enim claudicat, non rectà graditur, sed nunc in hanc, nunc in illam partem se inclinat, facileque à semita rectà deflectit. q. d. Nolite, ô Hebræi, miscere Evangelium cum judaismo, ut claudicetis, inclinantes nunc in judaismum, nunc in christianismum, sed rectam unamque christianismi fidem & vitam constanter retinere, & prosequimini. Citat Apostolus Proverb. 4. 25. ubi pro *gressus* hebraicè est מעגל *magal*, græcè τροχιάς, quod tam semitam & orbitam curruum, ut vertit Syrus & Theophyl. quàm gressum per eam significat, usitata & vulgari metonimia. Secundò, pro *rectos facite*, hebraicè est פלס *palles*, id est libra, hoc est, velut in bilance & statera sapientiæ & justitiæ appende & expende gressus, id est, actiones tuas, vide quomodo ambules, vide ut rectè incedas & opereris. Vers. 13.

Vt

Nō est claudicandum in angusta salutis via.

UT NON CLAUDICANS QUIS ERRET] Græcè ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, ut vertit Vatabl. & Erasm. *ne id quod claudum est aberret*, scilicet, ne claudicatio abducat à via, præsertim cum sit angusta. q. d. Certis & non vacillantibus passibus opus est in hac via fidei & religionis Christianæ. Caveat ergo quisque, ne nutet & claudicet, itaque urgentibus persecutoribus à fide in apostasiam deflectat. Quòd si quis nutare & claudicare cœperit, hic curet statim ut *sanetur*, & pristino robori, rectitudini ac constantiæ Christianæ restituatur.

VERS. 14.

PACEM SEQUIMINI CUM OMNIBUS] Græcè διώκετε, id est persequimini; ut scilicet pacem etiam remotam, vel fugientem instar leporis insequamini & comprehendatis. Alludit ad psal. 33. v. 15. *Inquire pacem, & persequere eam.* Pacis meminit Apostolus, ne Hebræi Judæos persecutores suos odio prosequantur, sed eos sua charitate, mansuetudine, patientia & pace emollire & flectere, sibique & fidei Christianæ conciliare studeant. Rectè S. Aug. ad Bonifacium Comitem: *Pacem*, inquit, *debet habere voluntas, bellum necessitas*, ut, nisi necessitas cogat, pax cum bello non sit commutanda. Et S. Bernard. serm. 5. de dedicatione Ecclesiæ, *Pacem*, ait, *sectamini cum omnibus. Hæc est quæ facit unius moris habitare fratres in unum, novam utique regi nostro vero pacifico ædificans civitatem, quæ & ipsa Jerusalem nominetur, quod est visio pacis. Ubi enim sine fœdere pacis, sine observantia legis, sine disciplina & regimine acephala multitudo congregata fuerit, non populus, sed turba vocatur: non est civitas, sed confusio: Babylonem exhibet, de Jerusalem habet nihil.*

ET SANCTIMONIAM, SINE QUA NEMO VIDEBIT DEUM] Sunt qui pacem sequuntur, sed ita ut negligant sanctimoniam: dum enim cupiunt sceleratis placere scelera eorum probant & laudant. Prudenter ergo Paulus monet, ita pacem colendam esse, ut tamen sanctimonia illibata servetur. Per *sanctimoniam* Chrysost. Theodor. Theoph. Oecum. Hieron. in c. 47. Ezechiel. & Aug. epist. 112. c. 5 intelligunt castitatem. Castitas enim est sanctitas corporis & mentis, ut docet Apostolus 1. Corinth. 7. 34. & 1. Thessal. 4. 4. Castitas autem hæc non est in sola virginitate, sed etiam in matrimonio. Nam, ut aiebat Paphnutius in Concil. Niceno, etiam nuptiæ suam habent castitatem, ubi coniuges fidem mutuam, & leges Sacramenti integrè & illibatè servant.

Sanctimonia est castitas & puritas.

Secundò, & pleniùs, per *sanctimoniam* accipias puritatem animi, ut animus sit sanctus, id est purus ab omni peccato. Alludit enim Apostolus ad illud Matth. 5. *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Nam visio Dei, non solis, nec omnibus castis, sed omnibus iis, qui à peccato puri sunt, promittitur.

VERS. 15.

CONTEMPLANTES NE QUIS DESIT GRATIÆ DEI] Græcè ἐπισκοποῦντες, id est, invigilantes & intendentes aliis, *ne quis desit*, græcè ὑστερῶν, id est, deficiat & destituatur (per peccatum & pusillanimitatem) à gratia Dei. Sicut in exercitu debiles & fessi cùm eum proficiscentem assequi non possunt, in via deficiunt, & subsistunt; ad quos colligendos providi duces solent constituere curatores, quasi episcopos qui invigilent, ne quis deficiat: ita Paulus docet non satis esse nobis nostram fidem & salutem, sed & alios præsertim debiles & vacillantes in eadem confirmare nos debere; ne quis torpidior, infirmior aut timidior deficiat ad hostes Judæos, Paganos, vel hæreticos, & fidei tesseram prodat.

Debiles in fide à fortioribus cō firmandi et juvandi.

NE QUA RADIX AMARITUDINIS SURSUM GERMINANS IMPEDIAT, ET PER ILLAM INQUINENTUR MULTI] *Radix amaritudinis*, id est amara, est peccatum, quod amaricat conscientiam per remorsum & reatum pœnæ, inquit Chrysost. quodque proximos exacerbat, scandalizat, ad peccandum invitat. Peccator enim suam amaritiem & virus peccati aliis affricat & instillat. Loquitur Apostolus in genere de quolibet peccato: nam subdit, *Ne quis fornicator, aut profanus.* Omnia enim peccata à Deo, ac consequenter sensim à fide, præsertim si urgeat persecutio, abducunt. Ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Maximè tamen loquitur Apostolus de peccato hæresis & apostasiæ. Alludit enim ad Deut. 29. 18. ubi Moses radicem amaritudinis vocat apostatas, qui alios solicitant ad idololatriam. q. d. Paulus, Videte & providete, ne quis inter vos ducem se præbeat apostasiæ, qui alios excitet, pelliciat, vel etiam solicitet ad judaismum.

Radix amaritudinis peccatū.

A

VERS. 16.

NE QUIS FORNICATOR, AUT PROFANUS, UT ESAU] Explicat radicem amaritudinis per exempla & species frequentiores: q. d. Per radicem amaritudinis maximè scortatores & profanos denoto; hi enim contrariantur sanctitati, id est castimoniæ, quam paulò antè commendavit. *Tò ut Esau* refer ad *profanus*, non ad *fornicator*, uti aliqui ex nexu verborum opinantur. Patet Primò, quia sequentia omnia explicant τὸ *profanus*. Secundò, quia nusquam legimus Esau fuisse fornicatorem. Tertiò, quia Romani ponunt comma post *fornicator*, quasi illud disiungant ab Esau. Igitur Apostolus præ ceteris vitiis inculcat fornicationis fugam, eò quòd in illam homines sint propensissimi, quodque illo ævo Gentiles putarent simplicem fornicationem non esse peccatum. Eadem de causa illam præ ceteris vetuerunt Apostoli Actorum 15. 29. Judæi enim Gentilibus circumcisi, imò immixti, ab eis hunc errorem facilè & libenter hauriebant. Ita S. Chrysostomus, Theophylatus, & alii. Licèt Theodoretus putet Esau vocari fornicatorem, vel ob ingluviem & gulam, ob quam vendidit primogenita, vel ob nefarium matrimonium & contra leges contractum: duxit enim uxores alienigenas.

B

Profanus est qui nihil habet sacri, qui sacra negligit, violat, conculcat. Dicitur *profanus*, quasi procul à fano eliminandus. Unde Virgilius 6. Æneidos: *Procul hinc procul este profani.* Et Plato in dialogo de sanctitate: *Quod diis*, inquit, *amicum, id sanctum est: quod verò non amicum, profanum est.* Idem Plato in Minoe: *Sacratissimum omnium*, inquit, *est vir bonus, profanissimum contrà vir malus.* Sic græcè βέβηλα, id est profana, dicuntur, quæ omnibus ad conculcandum proposita sunt. Ducta est vox ἀπὸ τοῦ βηλοῦ, id est, à pavimento, quod à quovis calcatur, inquit Elias Cretensis in Apologet. primam Nazianz. Sic Apostolus Esau vocat *profanum*; quòd pro vili lentis edulio vendiderit, & vendendo conculcarit profanaritque jus primogenituræ, quod sanctum erat, qua parte includebat jus sacerdotii. In lege enim naturæ primogeniti erant sacerdotes, & patri succedebant in sacerdotio: q. d. Paulus: Videte, ò Hebræi, ne adinstar Esau, jus sanctum, quod per fidem Christi habetis ad hereditatem cælestem, vendatis pro terrenis opibus, ut melius eas retinere, cum jactura fidei & regni cælorum, quàm retinendo fidem, easdem perdere, quando Judæi vos persequuntur, urgentque ut vel bonorum, vel fidei Christi jacturam faciatis.

Quis dicendus profanus.

Jus primogenituræ sanctum, includens sacerdotium.

C

Quæritur hic, an & quomodo peccarit Esau vendendo, Jacob emendo primogenita?

Nota. Jus primogenituræ illo tempore partim temporale erat, partim spirituale. Temporale erat, quatenus dabat primogenito jus ad duplicem portionem hereditatis paternæ; cùm alii fratres tantùm haberent simplicem: tum etiam quatenus primogenitum efficiebat successorem patris, & principem fratrum. Hoc enim est quod dicitur Gen. 49. 3. *Ruben primogenitus meus, prior in donis, maior in imperio*: & Deuter. 21. 17. *Dabitque ei* (primogenito) *de his quæ habuerit, cuncta duplicia.* Spirituale erat, quatenus annexum habebat tum jus sacerdotii, antequam id Levi & Leviticæ tribui deferretur, tum jus ad benedictionem paternam: hanc enim pater moriens conferebat primogenito, orans & impetrans illi, ut Deus illum suo favore, gratia & beneficentia cumularet: quæ benedictio efficax erat, ideoque magni fiebat, ut patet in Jacob, qui hanc benedictionem surripuit Esau frementi & frendenti.

Jus primogenituræ duplex, temporale & spirituale.

D

Dico ergo, Esau vendens totum jus primogenituræ, scilicet tam spirituale, quàm temporale, peccavit Primò simonia, perinde atque illi, qui jam sua sacerdotia & Beneficia vendunt, simoniaci sunt; quia vendunt jus spirituale pretio temporali. Hac enim de causa vocatur Esau hic ab Apostolo *profanus*, quòd venationibus, conviviis, deliciis assuetus neglexerit & parvipenderit sacerdotium, & benedictionem paternam, eaque vendiderit & profanarit. Ad benedictionem enim paternam respicere hic Apostolum, patet ver. sequ. cùm ait: *Postea cupiens hereditare benedictionem, reprobatus est.* Secundo, peccavit gula, quia rem tantam atque erat primogenitura, tam vili esca vendidit.

Esau vendens primogenituram, peccavit peccato simonia, & gula.

Dices, Genes. 25. v. 32. videtur dici, quòd Esau extrema famis necessitate coactus, vendiderit primogenita: ait enim, *En morior*, ergo non peccavit gula. Respondeo, Cùm ait, *En morior*, necessitatem suæ gulæ prætexit: nam non est dubium

Esau non ex necessitate, sed ex intemperantia vendidit jus primogeniti.

in tam divite Isaaci domo panes, aliosque cibos facilè habere potuisse, quibus famem exsatiaret. Fragrantia ergo & cupiditas lentis, quam coxerat Iacob, eum rapuit, itaque dementavit, ut, nisi illa frueretur, moriturum se diceret, ut rectè ibidem annotavit Caiet. & Pererius. Idipsum confirmat, quod ait Moses Genes. 25. v. ult. dicens de Esau: *Et sic accepto pane & lentis edulio comedit, & bibit, & abiit, parvipendens quòd primogenita vendidisset*. Quæ verba significant eum non necessitate, sed contemptu vendidisse sua primogenita quòd ea parvi penderet. Moraliter, de gulæ damnis vide S. Gregorium 30. Moral. c. 27.

Gula damnum.

Dico Secundò, Iacob emendo primogenita Esau non peccavit. Primò, quia tantùm intendit emere jus primogenituræ, quatenus per se tantùm temporale est, & temporalia bona spectat: eatenus enim vendi & emi poterat hoc jus temporale pretio temporali: Licet enim annexum haberet jus spirituale, scilicet sacerdotii & benedictionis paternæ: tamen hoc secundarium & accessorium erat apud alias gentes; imò apud Christianos & Iudæos jus primogenituræ non habuit annexum jus sacerdotii. Poterat ergo jus illud secundùm se vendi in lege naturæ, licet annexum haberet jus sacerdotii: illud enim censebatur non vendi, sed sequi tamquam accessorium suum principale; præsertim cùm quis hæc ita mente secerneret, & eo modo illa vendere aut emere intenderet, intendens scilicet emere principale jus primogenituræ, non accessorium, licet sciret illud annexum esse & sequi suum jus principale, cum eoque transire ad emptorem: sicut vendi & emi potest etiamnum ager, cui annexum est jus patronatus ad hoc illudve Beneficium Ecclesiasticum: tum enim non venditur jus patronatus, sed ager cui hoc jus annexum est; ita scilicet, ut agro per venditionem transeunte, necessario etiam hoc jus agro annexum transeat ad emptorem. Ita de Iacob & Esau sentit & docet inter alios Aloif. Lipomanus in Genes. c. 25. vers. 33.

Iacob non peccavit emendo jus primogenituræ, peccato simoniæ.

Licet emere aliquid temporale, cui annexū sit spirituale.

Dices, Videtur Iacob peccasse, si non simonia, saltem iniustitia, quòd rem tanti pretii, atque est primogenitura, tam vili esca emerit. Respondeo, volenti & scienti, remque suam prodigenti, non fieri iniuriam; Esau autem sciens & volens tam vili primogenita sua vendidit & prodegit, quia ea contempsit & parvi æstimavit.

Iacob emendo tam vili jus primogeniti non peccavit peccato iniustitiæ.

Secundò, non peccavit Iacob emendo jus primogenituræ; quia sciebat (indicante id illi matre Rebecca, ut satis colligitur Genes. 27. v. 13. & 14.) jus hoc ex Dei decreto & dono ad se pertinere: unde & mox v. 17. matri se ad benedictionem fratri Esau præripiendam instiganti, securus & lætus obedivit. Non ergo emit Iacob hoc jus, sed illud tamquam suum, sibique debitum astu ab iniusto possessore specie venditionis extorsit. Vide Cajetan. 2. 2. q. 100. a. 4.

Vers. 17. SCITOTE QUONIAM ET POSTEA CUPIENS HEREDITARE BENEDICTIONEM, REPROBATUS EST] id est, reiectus est à sua petitione & benedictione paterna, quam cupiebat & petebat à patre Isaac, cùm scilicet ipse dixit Esau; *Benedixique ei* (Iacobo) *& erit benedictus: & tibi post hæc, fili mi, ultrà quid faciam?* Ita Ansel. & Theophyl. qui tamen Secundò addunt propriè à Deo per patrem Isaac fuisse Esau reprobatum, ideoque damnatum. Sed nil tale innuit Scriptura Gen. 27. tantùm enim significat Esau *reprobatum*, id est, reiectum fuisse à benedictione paterna. Pro *scitote* græcè est ἴστε, quod tam, *scitis*, uti vertit Erasmus, quàm *scitote*, verti potest.

Esau non reprobatus à salute æterna, sed benedictione paterna.

NON ENIM INVENIT POENITENTIÆ LOCUM] Pœnitentia hic non significat dolorem ob peccatum commissum, & Deum offensum, hunc enim non habuit Esau: nam superbia tumens & indignans voluit fratrem occidere, & peccatum peccato addere, ut notant Theodor. Theophyl. Anselm. & alii. Rectè enim dixit Isaias Abbas: *Sicut terra sine aqua & semine ferre nequit fruges, ita nec pœnitere quis potest sine humilitate, & carnis afflictione*. Perperam ergo ex hoc loco Novatiani tollere voluerunt pœnitentiam, qua Ecclesiæ Deoque reconciliamur. Pœnitentia enim quam quæsivit Esau, nec invenit, humana fuit; qua scilicet quis pœnitens facti, v. g. venditionis factæ, eam rescindere & retractare cupit. Itaque μετάνοια, id est pœnitentia, hic impropriè sumitur pro μεταμέλεια, id est, pœnitentia non peccati, sed damni, quod quis fecit, vel incurrit, qua scilicet Esau postea re melius considerata, cùm non futuram, sed præsentem jam benedictionem & primogenituram cerneret, magni illam æstimans, pœnituit & doluit, quòd sua culpa & profana stultaque venditione, rem tantam amisisset, desiderans eamdem recuperare, sed frustra.

Ex hoc loco malè Lutherus & Novatiani inferunt adimi à Deo peccatoribus pœnitentiam.

Alii, ut Gabr. Vasquez, subtiliter & probabiliter pœnitentiam Isaaci, non Esau accipiunt: q. d. Paulus, Esau suis lacrymis efficere non potuit, ut patrem Isaac facti pœniteret, scilicet, ut benedictionem datam Jacobo, revocaret ad Esau primogenitum. Dat enim Paulus hanc caussam, cur Esau postea (id est post venditionem primogenituræ) cupiens hereditare benedictionem, reprobatus sit; quia scilicet pater Isaac nolens pœnitere, id est, retractare benedictionem suam datam Jacobo, ab ea reprobavit & repulit Esau. Imperitè ergo Lutherus hanc epistolam ad Hebræos à canone sacrorum librorum expunxit & proscripsit, hoc argumento, quòd ipsa hoc loco pœnitentiam peccatis & peccatoribus, putà Esau, adimeret.

Aliqui pœnitentiam Isaaci intelligunt.

Nota. Hisce verbis Paulus tangit Hebræos, q. d. Nolite profanare & abiicere Dei fidem & gratiam, ne forte eam ut Esau, recuperare non possitis, fiatisque reprobi. Ubi adverte, non per omnia similem esse caussam Esau & Hebræorum. Nam Esau absolutè non potuit, utpote Deo nolente, recipere benedictionem paternam amissam: nos verò in hac vita, fidem & gratiam Dei deperditam absolutè possumus semper recipere; dicimur tamen subinde non posse, quia vix & ægrè eam recipere possumus, v. g. cùm fidem ipsam, quæ omnis boni fundamentum est, abiicimus, & agnitam veritatem sponte deserimus, contemnimus & impugnamus. Tunc enim sponte cor nostrum in malo obduramus, omnemque Dei influxum & gratiam avertimus atque excludimus.

Homines absolutè si velint semper possunt pœnitere, licet aliquando ægrè.

QUAMQUAM CUM LACRYMIS INQUISISSET EAM] *Eam*, supple non pœnitentiam, sed benedictionem: quamquam, etiamsi cum Syro pœnitentiam suppleas, non favebis Novatianis. Pœnitentia enim hæc Esau non fuit peccati & gratiæ Dei deperditæ, sed benedictionis paternæ & primogenituræ amissæ, ut dixi. Adde, si pœnitentiam non Esau, sed Isaaci hic accipias, simpliciter verum est, quòd Esau hanc patris pœnitentiam & benedictionis retractationem cum lacrymis inquisierit, sed frustra.

NON ENIM ACCESSISTIS AD TRACTABILEM MONTEM] Pergit Hebræos hortari & stimulare novo aculeo & argumento ut fidem & gratiam Christi non abiiciant, sed in ea constanter persistant & pergant. Argumentum hoc petit à Mose & lege veteri, quam nemo impune abiicere & violare potuit: inde enim infert, Quis ergo impunè abiiciet Christum, Christique gratiam & legem, quæ Mosaica lege præstantior est? Vers. 18.

Nota. *Tractabilem montem* vocat Sina, qui tangi, tractari & palpari poterat; in quo legem veterem accepit Moses & Hebræi promulgante angelo. q. d. Non accessistis ad Sina corporeum & terrestrem montem, sed ad Ecclesiam Christi, quæ mons est spiritualis & cælestis. Alii per antiphrasin Sina putant dici *tractabilem*, id est intractabilem, quia jusserat Deus Exodi 19. v. 12. ut Hebræi ad radices montis Sina consisterent, ipsum verò montem non tangerent, nec conscenderent. Sed prior sensus proprius est & genuinus.

Mons Sina tractabilis opponitur Ecclesiæ.

ACCENSIBILEM (ita legendum cum Romanis & Græcis, non autem *accessibilem*, uti aliqui legunt) IGNEM] *Accensibilem*, id est accensum, vel incensum, vocat ignem corporeum, quo ardebat Sina, cùm in eo data fuit lex vetus, qui accendi & extingui poterat. Ignis hic ingens & terribilis erat, adeò ut Moses Deuter. 4. 11. dicat montem Sina arsisse usque ad cælum. Huic opponit Paulus ignem spiritualem charitatis & gratiæ Spiritus sancti, qui datus fuit Apostolis in Pentecoste, quique datur Christianis in baptismo, aliisque Sacramentis.

Lex Mosaica data cum fulgure, tonitru, & procella.

ET TURBINEM, ET CALIGINEM, ET PROCELLAM] *Turbinem*, vocat ventum vehementem & impetuosum, *caliginem*, vocat nubem densissimam, quæ Sina operiebat; *procellam*, vocat tonitrua, fulgura, & undique circummicantes lampades, itidem & pluvias. Has enim extitisse cum terræmotu in Sina, cùm ibi data est lex vetus, docet Joseph. & psal. 67. 9. *Terra*, inquit, *mota est, cæli distillaverunt*, licet id non exprimat Moses in historia datæ legis, Exodi 19. Addit Moses Exodi 19. 18 de Sina, quasi de fornace accensa fumum ascendisse terribilem: unde videtur

detur quòd , sicut in fornace partim flamma & ignis ardens, partim fumus necdum accensus conspicitur; ita quoque angelus vice Dei ignem & fumum in Sina produxerit, siue ex aere vicino, siue ex fumosa quapiam materia (v. g. sulphure) quæ ignem facilè concipit.

Vers. 19. Et tuba sonum, et vocem verborum] Est hendia dys: tubæ enim sonus non erat aliud quàm vox verborum. Voce enim tubali sua verba, id est, præcepta decalogi per angelum proclamabat ex Sina coram Hæbræis Deus opt. max. Tantus erat fragor clangentis huius tubæ, siue buccinæ, vt humanæ vix ferrent aures. Omnia hæc eò spectabant, vt metum & religionem Dei, diuinæque legis Hebræis incuterent, vtque hoc Dei & diuinæ vindictæ terrore eos ad legis custodiam adigerent.

Pulchris antithesibus opponitur typicè promulgatio legis nouæ & veteris. Allegoricè; promulgatio hæc veteris significabat promulgationem legis nouæ in Pentecoste: *Vtraque enim facta est quinquagesimo die à pascha, illa in Sina, hæc in Sion: ibi terra motu contremuit mons, hìc domus Apostolorum: ibi inter flammas ignium & micantia fulgura turbo ventorum & fragor tonitruorum personuit, hìc cum ignearum visione linguarum sonitus pariter de cælo tanquam spiritus vehementis aduenit: ibi clangor buccinæ legis verba perstrepuit, hìc tuba Euangelica Apostolorum ore insonuit.* Ita S. Hieron. ad Fabiolam, & ex eo Ven. Beda in hom. vigiliæ Pentecostes. Idem insinuat Apostolus hic v. 22.

Quam [vocem tubæ] qui audierunt, excusauerunt se ne eis fieret verbum] Timore enim mortis perculsi Iudæi dixerunt Mosi: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur,* Exo. 20. 19.

Vers. 20. Non enim portabant quod dicebatur] Græcè τὸ διαστελλόμενον, id est, *quod distinguebatur*, hoc est, quod distinctè præcipiebatur. Sic psal. 105. 33. dicitur: *Distinxit* (id est distinctè dixit) *in labijs suis*. Hoc autem quod dicebatur, est id quod subdit Apostolus:

Accessu montis Sina sub pœna mortis prohibiti Iudæi. Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur] q. d. Non ferebant Hebræi terrorem & terribilia signa Dei jam dicta, quæ eis dans legem exibuit in Sina, maximè cùm aditum & contactum montis Sina quasi is foret tribunal Dei terribilis, sub pœna mortis eis, imò bestijs, inhibuit, dicens: *Et si*, græcè κἂν, id est etiamsi, *bestia sit, quæ tetigerit montem, lapidetur*. q. d. Non tantùm homo tangens Sina montem, sed & iumentum tangens Sina, lapidetur. Citat verba Dei Exodi 19. 12. quæ sic se habent: *Cauete ne ascendatis in montem, aut tangatis fines illius: omnis qui tetigerit montem, morte morietur; manus non tanget eum* (quasi scelus, catharma & piaculum) *sed lapidibus opprimetur, aut confodietur iaculis, siue iumentum fuerit, siue homo, nō viuet.*

Sensus tropologicus. Tropologicè S. Gregor. libr. 6. Moral. c. 27. *Bestia*, inquit, *montem tangit, cùm mens irrationabilibus desiderijs subdita, ad contemplationis alta se erigit; sed lapidibus percutitur, quia summa non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur.*

Vers. 21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit, Exterritus sum et tremebundus) Chrysost. cum suis hæc omnia in vnam sententiam connectit, q. d. Ita terribilis erat Deus in prodigijs Sina, vt Moses ipse constantissimus & assuetus diuinis prodigijs dixerit: *Exterritus sum*. Verùm tunc dicendum erat, Vt Moses diceret vel dixerit; non autem, *Moses dixit*. Melius ergo Romana, hæc puncto posito inter τὸ *videbatur*, & τὸ *Moses*, disiungunt, q. d. Atque ita cùm populus & iumenta Dei iussu arcerentur monte Sina, admodum terribile erat omne id, quod in hoc monte à Deo gerebatur & videbatur populo. Hinc Moses, licet Deo familiaris, perculsus tamen dixit *Exterritus sum*.

Pro *quod videbatur* græcè est τὸ φανταζόμενον: Erasmus vertit, *quod apparebat*. Vatabl. *visum, quod videri videbatur*. Verùm hoc sensu hæc prodigia Sina non fuissent vera & realia, sed tantùm apparentia & phantastica; qualia sunt quæ fiunt per præstigias magorum.

Meliùs ergo Theodor. τὸ φανταζόμενον intelligit id quod reuera erat, apparebat, & videbatur exteriùs, cùm interitus auctor & opifex eorum Deus legislator non appareret, nec videretur. Deus enim reuera præsens hisce prodigijs aderat, non tamen in ijs apparebat, sed suæ maiestatis vmbram, speciem & apparentiam quamdam per hæc signa & prodigia tam terribilia exteriùs oculis Hebræorum exhibebat. Sic φαινόμενα apud Philosophos vocantur cometæ, halones, aliaque meteora, quæ reuera quidem sunt & apparent; sed ita vt oc-

Vera & realia fuere prodigia in culta eorum generatio, natura & ratio vulgo sit incognita.

monte Sina, non apparentia tantùm. Moses dixit: Exterritus sum et tremebundus) Moses id dixit, non cùm data est lex, sed cùm videret rubum ardentem, Exodi 3. inquit S. Thom. & Lyran. Sed hoc impertinens est huic loco: nec enim loquitur Apostolus de signis rubi ardentis, sed datæ legis, Exodi 19. Licet enim ibi hoc se dixisse non expresserit nec scripserit Moses, supplet tamen id hic Paulus, vel ex traditione vel ex instinctu & reuelatione Spiritus sancti. Pari enim modo turbines, terræ motum, & pluuias subicuit ibidem Moses, quæ supplet hic Paulus, vt dixi v. 18. ita Chrysost. cum suis.

Supplenit hic aliqua Paulus, quæ in Exo de Moses omiserat.

Vers. 22. Sed accessistis ad Sion montem, et ciuitatem Dei viuentis, Ierusalem cælestem) Opponit hic Apostolus Christianos Iudæis, Sion Sina monti, Ierusalem cælestem terrestri, id est, Ecclesiam Synagogæ; docetque quanto Christiana lex, fides & spes altior sit & sublimior Iudaica & Mosaica lege, vt videant Hebræi quàm in ea firmi & constantes esse debeant; ita scilicet, vt malint omnia dura perpeti, quàm eius iacturam facere. Si enim Iudæi legem in Sina datam violantes puniti sunt, multò grauiùs punientur Christiani, qui fidem & gratiam Christi abijciunt. ita enim hoc argumentum deducit Apostolus v. 25.

Ecclesia vocatur Sion, ob varias rationes. Nota. Per *Sion* intelligit Ecclesiam Christi, quia in Sion, putà in templo, quod erat in Sion, docuit Christus. Rursum in Sion promulgata est lex noua, descenditque in Apostolos Spiritus sanctus, specie linguarum ignearum in Pentecoste. Ecclesia ergo dicitur Sion, quia cœpit in Sion: hinc ab Isaia, Dauide & Prophetis sæpè vocatur Sion.

Sion Ecclesia triumphans. Nota Secundò. Per *Sion* intelligit Ecclesiam, tum terrestrem & militantem, tum potiùs cælestem & triumphantem. q. d. Accessistis per fidem & spem ad Ecclesiam cælestem & triumphantem: nam Ecclesia hæc in terris tendit, rectaque nos ducit ad triumphantem, adeoque vna & eadem est Ecclesia & societas fidelium hic in terris militantium, & in cælis triumphantium. Quod enim potiùs loquatur Apostolus de Ecclesia triumphante, quàm militante, patet ex eo, quòd dicit *nos accessisse ad multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis, & spiritus iustorum perfectorum.* hi enim angeli & spiritus sunt in Ecclesia non militante, sed triumphante.

Rursum, quia triumphans Ecclesia, vtpote inuisibilis, opponitur meliùs Sina monti tractabili & visibili, quàm militans. nam militans Ecclesia tractabilis quoque est & visibilis.

Tertiò, quia hanc Ecclesiam vocat ciuitatem Dei viuentis, in qua scilicet regnat Deus viuens & æternus, suosque ciues beata immortalitate donat & glorificat. Eamdem vocat Ierusalem cælestem, quam scilicet præfigurauit Ierusalem terrestris, in qua Deus regnabat per Dauidem in populo, & per pontifices in templo: hæc enim aliaque plura melius competunt Ecclesiæ triumphanti, quàm militanti. vnde Theophyl. & Œcumen. per *Sion* cælum accipiunt.

Hanc Ierusalem spectabant duodecim Martyres, dum cum Pamphilo presbytero martyrio coronarentur. vnde vnus ex ijs rogatus, cuias, esset, respondit. *Ierusalem est mea patria*. Firmilianus Præfectus eum torquens, rogauit, quænam & vbinam esset illa ciuitas? Martir respondit, *eam piorum solùm esse patriam, neque alios, præter hos solos, eius fore participes; illamque ad Orientem, vbi sol primo manè radios suos fundit, sitam esse.* Nihil aliud à constanti iuuene Præfectus obtinuit: vnde eum securi percuti iussit, ita Euseb. lib. 8. Histor. c. 21.

Publica & festina cæli tumlætitia & pompa. Et multorum millium angelorum frequentiam] Pro *frequentiam*, græcè est πανηγύρει, id est, solemnem conuentum & celebritatem, qualis est in festis, in ludis publicis, in triumphis, vbi omnia plena sunt pompa, decore, gaudio, magnificentia. q. d. Non accessistis ad Sina, vt ibi fulgetris & tonitruis percellamini, sed ad Sion & Ierusalem cælestem, vt ibi cum myriadibus angelorum lætos dies ac festos agatis in omni felicitate, gloria, gaudio, iubilo & triumpho. agite ergo modicum, ò Hebræi, tolerate, modicum certate, breui ad festa hæc & triumphos cum angelis transituri. prandete hic inter hostes pugnantes, mox in cælo cum Deo cœnaturi triumphantes.

Et

Vers. 23. Hortatur Hebraeos Paulus exemplis Martyrum nascentis Ecclesiae.

ET ECCLESIAM PRIMITIVORVM, QVI CONSCRIPTI SVNT IN CAELIS] *Ecclesiae primitivos*, &c, vt græcè est, πρωτοτόκων, id est primogenitos, vocat Apostolos, primosque fideles & Martyres, jam vita functos, qui non tantùm per Dei prædestinationem, sed actu & reipsa jam conscripti sunt, effectique cives cælestis Ierusalem. q. d. Videte Stephanum, videte Iacobum, videte Apostolos & Martyres, qui pro Christi fide vsque ad mortem decertarunt, sanguinemque & vitam profuderunt; modò in cælis coronantur, & palmas pulcherrimas accipiunt. hosce intuemini; hosce vidistis novistis, spectastis. hi jam vos invitant ex alto, vt pro fide pariter generosè decertetis, itaque brevi in cælis cum eis coronemini, & regnetis in æternum. Audi S. Bernar. serm. de triplici genere operum. *Iam*, inquit, *hinc transeundum est ad Sanctorum animas, quæ de huius mortalitatis carcere ad cælorum gaudia volauerunt. His profectò debemus imitationem: quia similes fuere nobis passibiles, & notas nobis fecerunt vias vitæ, quas tam infatigabiliter, quàm interminabiliter tenuerunt.* Et inferiùs: *Ita ergo & sanitatem corpori, puritatem cordi, pacem fratri, imitationem Sanctis, compassionem mortuis debemus: auxilium ab angelo, pietatem à Deo postulemus.*

ET IVDICEM OMNIVM DEVM) q. d. Per fidem accessistis ad Deum, qui est iudex omnium, qui per Christum iudicaturus est viuos & mortuos; quique vestræ fidei & patientiæ præmia ingentia, persecutoribus vestris supplicia horrenda retribuet. exuite ergo desidiam & oscitantiam, strenuè agite: iudex adest.

ET SPIRITVS IVSTORVM PERFECTORVM) Græcè τετελειωμένων, quod Maldon. in Notis manusc. vertit, *defunctorum*. Mors enim est τέλος, id est finis viventium, & τελείωσις est perfectio & consummatio cursus Sanctorum. Intelligit animas Patriarcharum, Prophetarum & Sanctorum veteris testamenti, quos c. 11. per fidem mira gessisse & tolerasse docuit, sed ante Christum & nos, non fuisse consummatos, id est, non accepisse beatitudinem & gloriam: hic verò jam post Christum eosdem perfectos siue consummatos in gloria esse dicit. q. d. Cum sanctis, purissimis & beatissimis angelis, Patriarchis, Apostolis, Martyribus, & iustis omnibus ante nos & Christum vita functis, jam perfectis, id est, beata Dei visione fruentibus, nobis est societas, quia eiusdem omnes Ecclesiæ Dei sumus membra, cuius caput est Christus, tum quà Deus, tum quà homo, vt dixi ad Ephes. 1. 22. Ad illos ergo illorumque felicitatem & gloriam vocamur: illi è cœlo suas, quas jam possident, & nostras quasi paratas laureas nobis ostentant. Quis hic hæreat? quis trepidet? quis certamen detrectet? quis ab his apostatet? imò verò quis non his jungi, hosce sequi, cum hisce modica pati exoptet? cùm sciat se brevi cum ejs pariter coronandum & beandum?

Post Christi iusti & sancti cuncti consummati & perfecti in gloria.

Vers. 24. ET TESTAMENTI NOVI MEDIATOREM IESVM) Est occupatio. q. d. Ne dicatis, ò Hebræi, Ampla promittis, ò Paule, sed quis nos in cælum ad gloriam angelorum & Sanctorum deducet? quis viam docebit? quis cælum aperiet? qui bona nobis elargietur? ne inquam hæc dicatis: accessistis enim non ad Mosem, qui bona terræ Chanaan, quæ veteri suo testamento promisit, per se præstare non potuit; sed ad Christum, qui bona cælestia, quæ ipse novo suo testamento promisit, reipsa præstat, conciliat & exhibet. ideo enim dicitur novi testamenti mediator, vt docuit Apostolus c. 9. 15.

Christus, non Moses, per se nobis promissa præstat.

ET SANGVINIS ASPERSIONEM) Id est, sanguinem Christi, super nos effusum & aspersum. vnde Syrus, & Græca jam habent, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, *& sanguini aspersionis*. qui scilicet aspergitur, ad hoc, vt à peccatis abluamur & emundemur. q. d. titubetis, ne dicatis, In cœlum quidem via per Christum patet, sed peccatores sumus, ideoque cælo excludemur. nam Christus, vt cælum aperuit, ita & sanguine suo peccata nostra expiat, nosque sanctificat. si ergo peccatis, ad Christum accedite, Christi Sacramenta suscipite, ipse iis vos abluet in sanguine suo, planeque puros & sanctos efficiet, vt rectà in cælum tendatis.

MELIVS LOQVENTEM QVAM ABEL) Pro *melius*, græcè est κρεῖττον: sed Vatabl. Erasm. alii legunt κρείττονα, id est meliora, vtiliora, præstantiora.

Nota. Pro *quàm Abel*, in Græco duplex est lectio. quidam enim legunt παρὰ τὸ Ἄβελ, & subaudiunt αἷμα, quod præcessit, id est sanguis; vt τὸ *quàm Abel*, idem sit, quod *quàm Abelis*, scilicet, sanguis. q. d. Melius

Sanguis Abel clamat

A vel meliora loquitur sanguis Christi, quàm sanguis Abelis: quia sanguis Abelis clamat vindictam, Genes. 4. 10. sanguis verò Christi clamat misericordiam, gratiam & remissionem peccatorum. Ita ex Cyrillo & Chrysost. Theophyl. & Oecumen.

vindictam; sanguis Christi, misericordiam.

Secundò, alii codices, ut Regii, legunt παρὰ τὸν Ἄβελ, id est, *quàm ipse Abel*: q. d. Sanguis Christi meliùs loquitur, quàm ipse Abel loquatur (dixerat enim Apostolus, c. 11. v. 4. ipsum Abel defunctum adhuc loqui) quia scilicet sanguinis Christi memoria magis nos excitat ad imitationem suæ fidei & constantiæ, quàm ipse occisus Abel nos excitet. Vide dicta c. 11. 4.

Utraque lectio & sensus commodus est, & appositus; prior tamen communior est, sapidior, pientior & germanior. planè enim videtur respicere Apostolus ad illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*: atque comparare sanguinem Christi cum sanguine Abelis: ait enim, *Sanguinis*, Christi, *aspersionem melius loquentem quam Abel*, id est Abelis, scilicet sanguis: nec enim rectè sanguis Christi cum persona Abelis comparatur.

B VIDETE NE RECVSETIS LOQVENTEM] Non, *sanguinem Christi meliùs loquentem quàm Abel*, vt dixit v. 24. λαλοῦντα enim, id est loquentem, est masculinum, cùm αἷμα, id est sanguinem, sit neutrum: sed *loquentem*, scilicet Christum ipsum, qui, ut sequitur, è cælis loquitur nobis. *Vers. 25.*

SI ENIM ILLI (Iudæi) NON EFFUGERUNT (supplicium) RECUSANTES EUM QUI SUPER TERRAM LOQUEBATUR] Mosen scilicet. cùm Exodi 32. v. 1. dixerunt ad Aaron: *Fac nobis deos, qui præcedant nos: Moysi enim huic qui nos eduxit de terra Aegypti, ignoramus quid acciderit*: qua de causa, Dei jussu cæsa sunt viginti tria millia Judæorum, Exodi 32. 28.

Christus duplicitèr nobis loquitur, interiùs et exteriùs.

MULTO MAGIS NOS (non effugiemus supplicium) QUI DE CÆLIS LOQUENTEM NOBIS AVERTIMUS] qui scilicet aversamur & repellimus Deum & hominem, qui è cælo locutus est nobis, cùm post ascensionem suam, legem Evangelicam promulgavit in Sion in Pentecoste, & è cælo misit Spiritum sanctum, specie linguarum ignearum in Apostolos, quique indies è cælo loquitur nobis, tum exteriùs per Paulum aliosque prædicatores à se missos, edoctos & illuminatos; tum interiùs per sanctas inspirationes.

C Græca jam non habent τὸν loquentem, sed tantùm τὸν ἀπ᾽ οὐρανῶν, id est, eum qui è cælis est, & è cælis descendit in terram, ut vos doceret. Verùm Syrus, Chrysost. Theophyl. & Oecumen. vel legunt, vel subintelligunt τὸ *loquentem*; habetque emphasim: magna enim energia dicitur, Videte ne à Christo ad Mosen, à christianismo ad judaismum redeatis, quia Moses in terra, putà è Sina, dedit suam legem, Christus verò legem Evangelicam eloquitur & docet è cælo: Moses terrestris, Christus cælestis est legislator & doctor.

CUJUS VOX MOVIT TERRAM TUNC] *Cujus*, scilicet Christi, quà Deus est, *vox tunc*, cùm scilicet voce tubali legem dedit in Sina, *movit terram*, per terræmotum, quo Sina montem concussit, psalm. 67. q. d. Videte ne recusetis Christum loquentem, quia Christus potentissimus est legislator, judex & vindex: Christus enim per suos angelos dans legem in Sina, eumdem ingenti fragore concussit: jam verò in lege nova, non tantùm Sina, aut globum terræ, sed & cælos ipsos commoturum se repromittit. timete ergo Christi loquentis, legemque suam promulgantis potentiam & vindictam. *Vers. 26.*

Potentia & vindicta Christi legislatoris timenda.

D NUNC AUTEM REPROMITTIT DICENS: ADHUC SEMEL, ET EGO MOVEBO NON SOLUM TERRAM, SED ET CÆLUM] *Nunc*, scilicet tempore Aggæi Prophetæ, per ipsum met Aggæum Christus repromittit, quòd adhuc semel, non solùm Sina & terram, sed & cælum commovebit, putà per seipsum, cùm carnem humanam assumet, fietque homo. Verba Aggæi c. 2. sunt ista: *Adhuc unum modicum est, & ego commovebo cælum & terram, & mare, & aridam, & movebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus.*

In quibus Nota Primò, Aggæum loqui de primo Messiæ adventu in carnem & mundum, non autem de secundo ejus adventu ad judicium. Ita S. Hieronimus, ibidem Cyrill. l. 5. in Gen. & August. l. 18. de Civit. c. 35. imò Apostolus hic.

Aggæus loquitur de primo adventu Christi in carnem.

Se-

Secundò, *modicum* tempus vocat quingentos annos, qui A ab hac Aggæi prophetia fluxerunt usque ad Christum, quia Prophetis lumine divino illustratis, & ad Deum Deique æternitatem elevatis, omne tempus illi comparatum breve videtur & exile. Sic S. Joannes epist. 1. cap. 2. v. 18. tempus legis novæ vocat *horam novissimam*.

Ultima terra concussio in lege nova.

Tertiò, pro *modicum*, Septuag. & ex iis Paulus vertunt, ἅπαξ, id est semel: utrumque enim significat Hebræum אחת *achat*, & utrumque huic Prophetæ loco convenit: cùm enim ait, *adhuc semel*, significat hanc commotionem faciendam à Christo in lege nova fore secundam & ultimam q. d. Prima commotio terræ facta est in prima lege veteri, data in Sina: secunda & ultima fiet in secunda & ultima lege Christi, quæ immobilis erit & æterna, cuique nulla lex alia succedet.

Christus quomodo desideratus cunctis gentibus.

Quartò, pro *commovebo*, hebraicè est מרעיש *marisch*, quod non solùm commovere, sed & tremefacere, pavorem & trepidationem inducere significat. Septuag. & ex iis Paulus vertunt σείω, id est concutio, scilicet partim terram & cælum partim ipsas gentes.

Quintò, *desideratus cunctis gentibus*, vel, ut hebraicè est, חמדת כל הגוים *chemdat col hagoim*, id est, desiderium B omnium gentium, est Christus: licet enim gentes, quamdiu Gente & infideles erant, Christum non desiderarent, tamen Christus in se eis desiderabilis erat, utpote eorum salvator & redemptor, omnesque gentes, mox ut de Christi vita & miraculis per Apostolos inaudierunt, Christum desiderare cœperunt. qua de causa Christus à Jacob patriarcha, Genes. 49. v. 10. & 26. vocatur, *Expectatio gentium, & desiderium collium æternorum*, id est desiderium Patriarcharum & Prophetarum priorum & antiquorum sæculorum, qui ceteris hominibus. quasi colles in terra eminuerunt, & præcelluerunt sua sapientia & sanctitate.

Deus commovit cælū in nativitate & passione Christi.

Quæres, quando & quomodo commoverit & concusserit Deus cælum, elementa & gentes tempore Christi? Respondeo, *cælum* commovit, quando angeli Christo nato cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo:* & quando novam stellam dedit Magis, quæ eos duceret ad Christum. aliis item pluribus prodigiis cælum commovit, quæ circa nativitatem Christi contigisse narrat Paulus Orosius lib. 6. Hist. cap. 20. & Julius Obsequens lib. de Prodigiis cap. 128. & seqq. Sic in passione Christi cælum commovit Deus, quando eclipsin solarem, & tenebras, luctumque toti orbi miraculosè induxit.

terram & mare.

Secundò, tempore Christi Deus commovit *mare & terram*, tum per prælia Augusti Cæsaris cum Antonio, Lepido & gentibus exteris, terra marique gesta, tum in descriptione totius orbis, qua terra marique omnes ad suas urbes remeare sunt coacti, seque præsidibus Romanis sistere, ut describerentur, eique tributum penderent: tum denique in passione Christi, quando terra mota est, petræ scissæ sunt, & monumentis apertis mortui resurrexerunt.

omnes gentes.

Tertiò, omnes *gentes* commotæ & tremefactæ sunt tempore Christi, quia ad prædicationem Christi & Apostolorum, salutari metu concussæ, converterunt se ad Christi fidem, pœnitentiam, mutationem morum, gratiam & salutem.

Triplex terræ motus in Scripturis.

Hunc Aggæi & Pauli locum enarrans, partim litteraliter, partim mysticè & anagogicè Nazianz. orat. 5. de Theolog. cap. 5. ait, in Scripturis triplicem audiri terræ motum. Primus fuit ille, quo Hebræi in Sina à Deo terrefacti & inducti sunt ad servandam legem. Secundus terræ motus factus est terrenis Judæis & Gentilibus, cùm hi ab idolis, illi à lege concussi & conversi sunt ad Evanglium. Tertius terræ motus est, cùm ab Ecclesia præsenti commovemur, & transimus ad triumphantem, cumque à terra conscendimus in cælum.

VERS. 27. QUOD AUTEM ADHUC SEMEL DICIT; DECLARAT MOBILIUM TRANSLATIONEM, TANQUAM FACTORUM, UT MANEANT EA QUÆ SUNT IMMOBILIA] Per *mobilia*, Theophyl. intelligit cælum, terram, mare & gentes, de quibus v. præced. dixit, *Ego movebo cælum & terram*, &c. hæc enim utpote creata, *mobilia sunt*, id est, mutationi & corruptioni obnoxia, græcè σαλευόμενα, id est instabilia, quæ fluctuant, agitantur & concutiuntur. Horum *mobilium* in die judicii & adventus Christi, *fiet translatio*; id est immutatio, *tamquam factorum*, id est, tamquam rerum factitiarum, & conditarum ad tem- A pus, quæ natura & conditione sua intereunt; ut mutentur in res incorruptibiles, immobiles & æternas putà in cælum novum, & terram novam, quæ maneant in æternum.

Mobilia vocat Paulus sacra & ritus veteris testamenti.

Verùm meliùs & germaniùs per *mobilia* accipias tabernaculum Mosaicum, manufactum, arcam, Cherubim, ceteraque tam vasa, quàm sacra, sacrificia & ritus veteris legis; hæc sunt *mobilia*, quia amota sunt per legem Christi, quam Apostolus hic vocat *immobilia:* hoc enim est, quod paulò antè, imò tota penè epistola probat & inculcat Apostolus, q. d. Vox *semel*, qua utitur Aggæus, cùm dicit, *Adhuc semel, & ego movebo non solùm terram, sed & cælum*, declarat vetus testamentum cum suis vasis & cæremoniis mobile & transferendum esse, & ad hoc significandum, datum esse cum terremotu. hic enim terræmotus legis cum eo datæ motum & mutationem significabat. Hæc est ergo *mobilium* rituum veterum translatio & abrogatio, *tamquam factorum*, id est, tamquam rerum & figurarum; quæ verè factæ & impletæ sunt per Christi passionem, & legem novam quæ illi successit, quasi regnum immoblie & æternum. Agite ergo, ò Hebræi, mobiles cæremonias legis veteris jam abrogatas relinquite, immobiliter adhærete Christo, B ejusque legi immobili.

Lex vetus data cum mota, quia mobilis.

Lex Christi dupliciter immobilis.

Nota Lex Christi dicitur *immobilis*. Primò, quia numquam mutanda est vel abroganda, sed semper manebit, nec alia lex ei succedet. Secundò, quia ducit nos ad immobilia bona, regnum, & gaudia futuri sæculi. Res enim Christi & Christianorum maximè fine suo æstimantur.

ITAQUE REGNUM IMMOBILE SUSCIPIENTES, HABEMUS GRATIAM PER QUAM SERVIAMUS PLACENTES DEO] *Regnum immobile* vocat legem Evangelicam, per quam Christus regnat in nobis, nosque in ea reges facit, hic per gratiam, & in futuro per gloriam, qua regnum Dei, sive regnum cælorum possidebimus. VERS. 28.

Secundò, pro *habemus*, Syrus & Græca jam legunt ἔχωμεν, id est habeamus, hoc est, retineamus gratiam. Sed hoc obscurius est. magis ergo videtur legendum esse ἔχομεν, id est *habemus*: vice versa, pro *serviamus* græcè legitur λατρεύομεν, id est servimus, per ο, cùm legendum sit per ω, λατρεύωμεν, id est serviamus.

Tertiò, pro *serviamus placentes Deo*, græcè est λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, id est, *latria colamus Deum beneplacenter*, hoc est, ita ut illi benè multumque placeamus. Sy- C rus pro *placeamus* vertit, נשפר *nespar*, quod habet emphasin. q. d. Ut Deo pulchrescamus, ut Deus servitio nostro quasi re quapiam pulcherrima delectetur, ut fide & pietate nostra oblectet se, ut pulchri, speciosi & gratiosi simus in oculis ejus.

Est hic novus stimulus, quo Hebræos tacitè excitat ad pergendum fortiter in fide & lege Christi. q. d. Cùm Ecclesia Christi sit regnum immobile, in quo per Christum datur nobis gratia, qua ipsimet Deo jugiter serviamus & placeamus; agite ò Hebræi, retinete hanc gratiam, hoc regnum Christi immobile & æternum.

Mysticè Clemens Rom. 2. Constit. 27. per *gratiam* accipit Eucharistiam: *Ut omnes*, ait, *accedant ad mysticum cultum cum metu & reverentiam, quasi ad regis corpus accedentes*. Eucharistia enim est gratia gratiarum: unde à Cyrillo Hierosol. vocatur *gratia cælestis*; ab aliis, *divina & vivifica gratia*.

CUM METU ET REVERENTIA] Pro *metu*, græcè est αἰδοῦς, id est *pudore*, sive *verecundia*, quæ non est aliud, quàm timor, sive metus dedecoris & probri, ut docet Ari- D stot. 4. Ethic. cap. 9. quare noster Interpres rectè vertit, *metu*. Sic Homer. Iliados α ait αἰδεῖσθαι ἱερῆα, id est, revereri sacerdotem, scilicet Chrysem; ubi αἰδὼς, id est pudor, capitur pro εὐλαβείας, id est metu religioso, sive reverentia. Vult ergo Apostolus nos Deo servire cum *pudore & metu*, quo scilicet pudeat nos Primò, quod tam frigidè & negligenter tantæ majestati servimus. Secundò quòd peccata etiamsi venialia dumtaxat, coram Deo nostro committimus. peccatum enim est res turpis & probrosa, quæ menti piæ ingentem pudorem inicit, uti multis Sanctis iniecisse legimus. Ita enim David. psal. 43. 16. *Confusio faciei meæ cooperuit me*. & Baruch c. 1. 15. *Domino*, inquit, *Deo nostro justitia nobis autem confusio faciei nostræ*. & Daniel c. 9. 7. *Tibi*, inquit, *Domine justitia, nobis autem confusio faciei, quia recessimus à te*, &c. Tertiò, pudore hoc timemus confundi à Christo in die judicii, ideoque studiosè cavemus & fugimus peccata omnia. unde Theophyl. sic explicat a

Deo serviendum cum pudore & metu ob tres rationes.

desi-

cum metu, inquit, vel potiùs *cum pudore*: hunc enim significat propriè Græcum αἰδὼς) *hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inverecundum, quin etiam exteriore facies verecundiam habeat erga homines*. Quamquam Apostolus magis de verecundia erga Deum, quàm erga homines loquatur, de reverentia dixi c. 5. 7. in fin.

VERS. 29. ETENIM DEUS NOSTER IGNIS CONSUMENS EST] Vox *etenim* dat causam, cur Deo cum metu & reverentia servire debeamus. causa hæc est; quòd Deus noster instar ignis punit, urit & consumit eos, qui carent hoc suo metu & reverentia.

Secundò, vox *noster* emphasim habet: q.d. Non solùm apud Judæos Deus fuit ignis puniens & consumens idololatras aliosque legis violatores, ut dicitur Deut. 4. 24. sed etiamnum apud nos Christianos Deus pariter est ignis vindicans, & consumens peccatores & apostatas à Christo Christique lege.

Deus in Scripturis passim se exhibuit per ignem.

Nota. In Script. passim Deus se per ignem exhibuit & ostendit hominibus, ut meritò vocet se ignem consummentem Deut. 4. Ita Mosi apparuit Deus in rubo ardenti, Exodi 3. 4. & Hebræis in columna ignis & nubis, Exodi 13. 21. Danieli quoque c. 7. 9. *Thronus eius*, inquit, *flamma ignis, rotæ eius ignis accensus: fluvius igneus egrediebatur à facie eius*. S. Joanni etiam Apoc. 1. 15. *Oculi*, inquit, *eius tamquam flamma ignis, & pedes eius similes auricalco, sicut in camino ardenti*. Sic Apostolis in Pentecoste apparuit Spiritus Sanctus in linguis igneis. Sic in Sina Deus daturus legem Hebræis, per ignem se ostendit. Unde dicitur Deut. 4. 15. *Locutus est vobis Dominus in Horeb, de medio ignis*. Idem fecit iniens fœdus cum Hebræis, Exodi 24. 17. *Erat*, inquit, *species gloriæ Domini quasi ignis ardens*, quia Deus instar ignis acerrimè cruciaturus & vindicaturus erat fœderis huius & legis suæ transgressores. Ita de Deo puniente Sennacherib, & occidente 185. millia Assyriorum, dicit Isaias 10. 17. *Et erit lumen Israel in igne, & Sanctus eius in flamma, & succendetur & devorabitur spina eius, & vepres eius in die una, & gloria saltus eius, & carmeli eius, ab anima usque ad carnem consumetur, & erit terrore profugus* Sennacherib. Ubi Nota. Per *lumen Israel & Sanctum eius* intelligit Isaias Deum, vel certè angelum Dei, qui cecidit castra Sennacherib igne, id est, clade velocissima, vehementissima, & quasi ignita. Rursum *igne*, quia, ut docet S. Hieron. ibid. tradunt Hebræi corpora Assyriorum feriente angelo illæsis vestibus & armis occulto igne esse consumpta. Hinc *silvam* vocat Isaias constipationem armatorum militum Sennacherib, qui cristis, galeis & hastis densissimam silvam referebant. *Carmelum* vocat copiosum commeatum, & omnium rerum abundantiam: ob fertilitatem enim loci abiit Carmelus in proverbium. Unde ait, *Et devorabitur spina eius & vepres*, id est, milites tam majores, quàm minores occidentur: *& gloria saltus & carmeli*, id est, duces & principes exercitus, *ab anima usque ad carnem*. id est

Locus Isaiæ c. 10. explicatus & illustratus, de clade Sennacherib.

A omnino, sive toti *consumentur*, tum morte præsenti, tum æterna. Hoc enim significant hæc proverbia Hebraica. Alludit Isaias, ut rectè notavit Forerius, ad ignem cælo delapsum, qui in templo perennis ad sacrificia comburenda alebatur; quasi hic ignis cultus Dei & avitæ religionis vindex (instar columnæ ignis, quæ Hebræis consolationem & lucem, Ægyptiis terrorem & tenebras attulit) Judæis sanctificationem & liberationem Assyriis vastitatem attulerit, è templo in eos insiliens. Unde clariùs eodem alludens Isaias c. 31. 9. ita ait; *Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem*: q.d. Hanc cladem Sennacherib & Assyriorum prædixit Dominus Deus, qui colitur sacrificiis & igne perpetuo (parato ad sacrificia hæc inflammanda) in Sion, & in templo; ut hostes suos Assyrios instar stipulæ & lignorum egrediens de Jerusalem, quasi flamma consumat, inquit S. Hieron. ibid. de quo plura in Isaia dixi. Gentiles quoque Deum per ignem repræsentarunt, & definiverunt. Zoroastres & Platonici ita Deum describunt: *Deus*, inquiunt, *est ignis primus, vitifer*, sive *vitam cunctis afferens, ex quo ignes siderei, id est stellæ, & astra, omniaque alia sunt genita*. Quò alludens Horatius de
B Julio Cæsare, quasi inter deos relato, ita canit;

Ignis perennis è cælo delapsus à sacrificia comburenda alebatur in templo.

Gentiles Deum per ignem repræsentarunt.

Micat inter omnes
Iulium sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Et Virgilius ita stellas tamquam ignes animatos & divinos, id est, tamquam deos, invocat & contestatur;

Vos æterni ignes, & non violabile numen
Testor,

Apollo quoque rogatus, quis esset, & quid omnino esset Deus? respondit: *Per se natus non doctus, sine matre, immotus, neque in ratiocinium, neque in sermonem cadens, in igne habitans, hic est Deus: parva verò Dei portio sumus angeli nos*. Denique Persæ coluerunt Deum specie ignis, & igni templum erexerunt, ut patet 2. Machab. 1. 34. Causa cur Deus potiùs igne quàm aliis rebus se ostenderit, est, Primò, ne, si alia quàm ignis specie apparuisset, v.g. specie hominis, aut animalis alicuius, Judæi in idola proclives illius idolum facerent & colerent. Hanc causam dat Moses Deuter.
C 4. 16. Secundò, quia ignis est primum & nobilissimum elementum, purissimum, subtilissimum, efficacissimum, sublimissimum, celerrimum, lucidissimum, calidissimum, simplicissimum, omnino impassibile, omnia penetrans, omnia consumens, interminum, omnia igniens, & sibi assimilans. Talis est & Deus, Deique gratia & charitas. Ita docet S. Dionys. de Cælesti hierarch. cap. 15. & S. Thomas in 10. Isaiæ: quamquam Apostolus hic Mosem secutus, non de gratia, sed de ultione Dei loquitur, ab eaque utpote terribili & efficacissima, Deum vocat ignem consumentem, ut dixi initio huius versus.

Persæ templum igni erexerunt; Ob duas rationes Deus potiùs in igne, quàm alia figura se exhibet.

CAPUT DECIMUMTERTIUM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad charitatem fraternam, hospitalitatem, misericordiam, castitatem coniugalem; fugam avaritiæ, imitationem præpositorum.

Secundò, v. 9. monet ne doctrinis novis & variis sinant se abduci, sed gratia stabiliant cor, sumendo scilicet Eucharistiam ex altari, quod Christus non Iudæis, sed Christianis dedit.

Hinc Tertiò, v. 11. ex typo veteri hostiæ publicæ pro peccato, quæ cremanda erat extra castra, allegoricè concludit: Exeamus igitur ad eum (*Christum*) extra castra, improperium ejus portantes.

Quartò, v. 17. iubet ut obediant suis præpositis, atque pro se orent.

Denique, v. 20. bene eis precatus salutationibus de more claudit epistolam.

1. CHaritas fraternitatis maneat in vobis. 2. Et hospitalitatem nolite oblivisci, per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis, 3. Mementote vinctorum, tamquam simul vincti: & laborantium, tamquam & ipsi in corpore morantes. 4. Honorabile connubium in omnibus, & thorus immaculatus, Fornicatores enim & adulteros judicabit Deus. 5. Sint mores sine avaritia, contenti præsentibus: ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam. 6. Ita ut confidenter dicamus: Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo. 7. Mementote præpositorum vestrorum qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conversationis, imitamini fidem. 8. Jesus Christus

ſtus heri, & hodie: ipſe & in ſæcula. 9. Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci. Optimum eſt enim gratia ſtabilire cor, non eſcis: quæ non profuerunt ambulantibus in eis. 10. Habemus altare, de quo edere non habent poteſtatem, qui tabernaculo deſerviunt. 11. Quorum enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra caſtra. 12. Propter quod & Jeſus, ut ſanctificaret per ſuum ſanguinem populum, extra portam paſſus eſt. 13. Exeamus igitur ad eum extra caſtra, improperium ejus portantes. 14. Non enim habemus hic manentem civitatem, ſed futuram inquirimus. 15. Per ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo, id eſt, fructum labiorum confitentium nomini ejus: 16. Beneficentiæ autem & communionis nolite oblivisci: talibus enim hoſtiis promeretur Deus. 17. Obedite præpoſitis veſtris, & ſubiacete eis. Ipſi enim pervigilant quaſi rationem pro animabus veſtris reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis. 18. Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conſcientiam habemus in omnibus bene volentes converſari. 19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celeriùs reſtituar vobis. 20. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ovium in ſanguine teſtamenti æterni, Dominum noſtrum Jeſum Chriſtum. 21. aptet vos in omni bono, ut faciatis ejus voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram ſe per Jeſum Chriſtum: cui eſt gloria in ſæcula ſæculorum. Amen. 22. Rogo autem vos fratres, ut ſufferatis verbum ſolatii. Etenim perpaucis ſcripſi vobis. 23. Cognoſcite fratrem noſtrum Timotheum dimiſſum: cum quo (ſi celeriùs venerit) videbo vos. 24. Salutate omnes præpoſitos veſtros, & omnes ſanctos. Salutant vos de Italia fratres. 25. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. CHARITAS FRATERNITATIS MANEAT IN VOBIS] Græcè eſt φιλαδελφία; id eſt charitas fraterna, vel fratrum, qua Chriſtiani ſe invicem diligunt, tamquam fratres, ex eadem matre Eccleſia, & ex eodem patre Chriſto geniti, de qua dixi Roman. 12. 10.

Nota. Non dicit *ſit*, quia jam erat in eis, ut patet c. 10. 34. ſed *maneat*, q. d. Pergite, uti cœpiſtis, invicem juvare & fovere, nec permittite ut ob perſecutiones, exilia & expilationes, hæc charitatis officia intepeſcant, neve dicatis; Alios juvare non poſſumus, quia nos ipſi à Judæis bonis ſpoliati, & ad paupertatem redacti, aut propediem redigendi ſumus.

Vers. 2. ET HOSPITALITATEM NOLITE OBLIVISCI] Loquitur, ut rectè notat Galenus, de ſuſceptione non Gentilium, ſed fratrum, ſive Chriſtianorum, quibus olim erat nefas ad Gentilium ædes & hoſpitia divertere: ſed in Epiſcoporum domos ſuſcipiebantur, & à viduis tractabantur, adeoque pedes eorum lavabantur, ut ſatis inſinuat Apoſtolus 1. Timoth. 5. 10.

Nefas olim erat Chriſtianos divertere ad Gentiles.

Nota. Hoſpitalitas tum in veteri, tum maximè in novo teſtamento commendata fuit. In veteri commendavit eam Abraham, Lot & Rahab Jerichuntina, quæ hoſpitio excipiens exploratores Hebræorum, per hoc ſalutem ſuam & ſuorum meruit, Joſue 2. Sic & Sunamitis hoſpitium dans Eliſeo, ab eo filium filiique mortui ſuſcitationem impetravit, 4. Reg. 4. In novo teſtamento hoſpites Chriſti fuerunt Matthæus, Zachæus, Martha, & Magdalena; quem inde fructum adepti ſint nemo ignorat. Hinc in primitiva Eccleſia mirè viguit hoſpitalitas inter Chriſtianos, adeò ut Tertull. li. de Præſcript. c. 20. hæc tria numeret Catholicæ fidei & communicationis ſymbola, ſcilicet communicationem pacis, appellationem fraternitatis, & conteſſerationem hoſpitalitatis. *Quæ iura*, inquit, *non alia ratio regit, quàm eiuſdem Sacramenti una traditio*. Ubi per conteſſerationem hoſpitalitatis, Tertullianus intelligit certum aliquod ſignum, quaſi teſſeram chriſtianiſmi, quod qui afferret, ubilibet à Chriſtianis, quaſi Chriſtianus, amicus & frater hoſpitio perbenevolè excipiebatur. Hoc ſignum cùm adulteraſſent hæretici, à Catholicis ſæpè mutatum eſt, ac tandem commiſſum litteris, quas Patres in Concilio Niceno ſanxerunt, & nominaverunt Formatas, quibus ſubſcribi decreverunt has quatuor Græcas litteras, quaſi teſſeram & profeſſionem chriſtianiſmi, ſc. π. υ. α. π. id eſt πατὴρ, υἱὸς, ἅγιον πνεῦμα, hoc eſt, Pater, Filius, & Spiritus Sanctus. Hinc Peregrinus impoſtor (teſte Luciano in eius Vita) Chriſtianum ſe finxit, quia ſatis ſibi viatici eſſe dicebat in Chriſtianorum hoſpitalitate; ita ut non tantùm ab illis aleretur, ſed etiam in via deduceretur, atque ſic quaquaverſum ſtipatus incederet. Nam non recipere, nec coniungere oblatam teſſeram, idem erat, quod à Catholica communione ſeiungere; perinde ut apud Gentiles confringere hoſpitalem teſſeram, erat amicitiam diſſolvere. Hac de cauſa magnus ille Pachomius, ut habetur in ejus Vita, cùm adhuc Ethnicus militaret in caſtris Licinii Imperatoris, Thebaſque cum caſtris veniſſet, viſa Chriſtianorum Thebanorum in commilitones ſuos hoſpitalitate & charitate, ad Chriſtum converſus fuit, tantuſque evaſit, quantum jam omnes miramur. Neque ſolùm primi Chriſtiani hoſpitalitatem coluerunt, ſed etiam ante quingentos annos fuit illa in pretio; imò in præcepto. Nam D. Burchardus Epiſcopus Wormatienſis, qui floruit ſub annum Domini 1020. li. 1. decretor. cap. 94. interrogat. 71. docet Epiſcopos in ſolemni parochiarum viſitatione; in qua de gravibus criminibus inquirunt, ex officio quaſi de crimine interrogare debere, num in parœcia eſſent, qui ad ſe venientibus peregrinis aut viatoribus hoſpitium negarent. De laudibus hoſpitalitatis vide S. Ambroſ. l. 2. Offic. c. 21. & lib. 3. c. 7. Chryſoſt. conc. 2. de Lazaro, Auguſt. ſerm. 70. de Tempore.

Hoſpitalitas in veteri & novo teſtamento cõmẽdata.

Teſſera hoſpitalitatis apud Chriſtianos quæ & qualis.

Fructus & laudes hoſpitalitatis.

Quàm verò hoſpitalitas clericos deceat, docet c. *Hoſpitalem*, d. 42. & Concil. Trident. ſeſſ. 25. c. 8.

PER HANC ENIM LATUERUNT QUIDAM, ANGELIS HOSPITIO RECEPTIS] Multi legunt *placuerunt*, ſed legendum eſt *latuerunt*. Ita enim legunt Romana, & Syrus; idque ſignificat Græcum ἔλαθον. Jam Faber, Catharinus & Vaſquez ſic explicant, q. d. Lot, eiuſque filiæ, & generi ſuſcipientes hoſpitio angelos, *latuerunt*, id eſt, non ſunt viſi à Sodomitis, cùm illi in domum Lot irruentes cæcitate percuſſi ſunt. Verùm id non patitur phraſis Græca: nam, ut eruditè docet Ribera, verbum λανθάνω, id eſt lateo, quando participio jungitur, ſignificat actionem, quæ participio illo ſignificatur, latere, vel ipſoſmet agentes, vel alios. Sic Ariſtophanes in Veſpis ait, *ſerviens latuiſti*, id eſt ſervire te ignoras. Sic Plutarchus librum inſcripſit, hoc titulo, λάθε βιώσας, id eſt, late cùm vixeris, latenter vive, ut nemo te vixiſſe ſentiat: felix enim eſt qui latuit. Eſt ergo hypallage, *latuerunt angelis receptis*, id eſt, latenter, vel neſcientes angelos receperunt; latuit illos, quòd hoſpites eſſent angeli; non ſenſerunt eſſe angelos, ſed putabant eſſe homines. Itaque in hac actione Abraham & Lot latuerunt ſeipſos, id eſt, non ſenſerunt id, quod ipſimet agebant: putabant enim ſe recipere homines, cùm non homines, ſed angelos reciperent. Ita Chryſoſt. Theophyl. Oecum. Theodor. & Syrus, qui ita vertit, *hoc enim quidam meruerunt, ut* [Syriac] *la regiſi in*, id eſt, *cùm minimè ſentirent, angelos exciperent*: q. d. Hoſpitalitas tanti eſt meriti, ut angeli eis qui hoſpitales erant ſe hoſpites obtulerint, quaſi homines eſſent, ut contigit Abrahamo Gen. 18. 2. & ſeqq. & Lot Geneſ. 19. 1. Idem contigit S. Gregorio Magno Pontifici, idque ſæpiùs, ut patet li. 1. Vitæ ejus c. 10. & lib. 2. cap. 22. & 23. Hoſpitalitas ergo tanta eſt virtus, ut interdum mereamur pro hoſpitibus angelos habere, velut piſcator pro piſce gemmam hamo ſuo attrahat.

Latuerunt *id eſt, latenter angelos inſcii receperunt.*

Plures Sancti hoſpitales angelos receperunt.

Audi & S. Ambroſium lib. de Abraham c. 5. *Qui ſcis*, ait, *an Deum ſuſcipias, cùm hoſpitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hoſpitium, Deum atque angelos ejus ſuſcepit hoſpitio: quamvis & cùm hoſpitem ſuſcipis, Deum ſuſcipis. Sic enim ſcriptum in Evangelio legis, dicente Domino Ieſu: Hoſpes eram, & collegiſtis me: quod enim uni horum minimorum feciſtis, mihi feciſtis. Unius horæ hoſpitio, vidua illa quæ ſuſcepit Eliam, & exiguo cibo perpetuum toto tempore famis invenit alimentum, & mercedem accepit mirabilem, ut nunquam farina de hydria deficeret.*

Eliſeus

Eliseus quoque defuncti pignoris resuscitatione donata, hospitij rependit pensionem. Hæc & plura Ambros.

Quando Abraham & Lot agnoverint angelos à se receptos.

Nota. Licet nonnulli velint Abraham & Lot agnovisse statim hospites suos esse angelos, tamen longè verius est contrarium; scilicet initio eos id non scivisse: angeli enim formam humanam assumpserant, & meri homines esse videbantur, unde Abraham ait eis, *Ponamq; buccellam panis, & confortetur cor vestrum*. Si angelos esse scivisset, non dixisset, *confortetur cor vestrum*, sciebat enim angelos cibo nostro non confortari: paulò post tamen cùm angelus Saræ filium, & Lot excidium Sodomæ prædixit & promisit, agnitus est ab Abrahamo & à Lot, non esse homo, sed angelus.

Nota Secundò. Chrysost. putat hic laudari Abrahamum, quòd latenter & inscius receperit angelos, eisque tantam exhibuerit humanitatem, cùm putaret esse homines, nihil enim magni erat hoc præstare angelis cognitis. Verùm Apostolus non tam de laudibus Abrahæ, quam de laudibus hospitalitatis hic agit. Magna enim hospitalitatis laus est, quòd angelos ad suum hospitium pellexerit, & ex laude Apostolus Hebræos ad hospitalitatem incitat & impellit.

VERS. 3. MEMENTOTE VINCTORUM TAMQUAM SIMUL VINCTI] Ab hospitibus transit ad confessores, ob fidem Christi in vincula coniectos, q. d. Ita vinctorum Christi misereminі, ac si vos ipsi vincti essetis, putatote vos simul cum eis teneri in vinculis, completos situ, pædore, & aliis innumeris ærumnis, ac tum quod vobis ab aliis exiberi cuperetis, ipsi præstate: qui enim alienam miseriam experitur, aut illam sibi vivaciter in seipso repræsentat, hic facilè alteri, non quasi alteri, sed quasi sibi ipsi compatitur & succurrit. Aliter Ribera explicat: *mementote vinctorum, tamquam simul vincti*, id est, inquit, quia vos quoque vincti estis in corpore, quasi in carcere: ut ergo ex hoc carcere Deus vos in plenam libertatem & felicitatem educat hac de causa vos ipsi aliis vinctis condolete, & benefacite: beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur; & qualem te exhibes proximo maximè afflicto, talem se tibi exhibebit Deus. Hic sensus bene respondet sequentibus: videtur enim Apostolus explicare τὸ *tamquam simul vincti*, per id quod sequitur, *tamquam & ipsi in corpore morantes*, qui si non ægrotatis, aut non affligimini, ægrotare tamen affligique potestis, ita & Maldon. in Notis manuscr. quæ in Collegio Romano extant. Prior tamem sensus planior est.

...vincti, ...

ET LABORANTIUM] Græcè κακουχουμένων, id est, *eorum qui affliguntur, & male tractantur* à Judæis aut Gentibus, propter fidem Christi.

TAMQUAM ET IPSI IN CORPORE MORANTES] Nonnulli sic explicant, q. d. Putatote vos esse in eorum corporibus, fingite vos esse ipsos, illorum personam induite. Verùm simplicius hæc accipiemus de corpore proprio cuique, q. d. Mementote afflictorum, cogitantes vos circumgestare corpus iisdem malis obnoxium, in quo possitis similia pati, & cui propediem idem possit contingere, si ergo vides aliquem afflictum & gementem, ideoque murmurantem, impatientem & penè desperantem, compatere & consolare illum, considerans idem tibi posse accidere; &, si tu illius loco fores, te similiter facturum, ni Deus te præservaret. Verè S. August. in Sententiis n. 75. *Corpus*, ait, *carnis nostræ ornamento nobis fuit: peccavimus, & compedes inde accepimus, ut vinculis mortalitatis omnis humanarum actionum cursus præpediretur*.

Motivum compassionis.

VERS. 4. HONORABILE CONNUBIUM IN OMNIBUS, ET THORUS IMMACULATUS] *In omnibus*, supple personis, ac consequenter etiam in sacerdotibus & monachis, honorabile connubium est, inquit Lutherus & Beza. Verùm si sic exponas τὸ *in omnibus*, sc. personis; sequetur etiam inter fratres & sorores, matres & filios, patres & filias, honorabile esse coniugium, quod horrendum est etiam ipsis hæreticis.

Lutheri, & Bezæ putida & falsa de sacerdotum coniugio doctrina.

Catholici ergo dupliciter hunc locum explicant. Primò assertivè, ut intelligatur verbum *est*: idque Primò, q. d. Connubium honorabile est in omnibus quæ connubij sunt, sive sacramentum, sive fidem, sive prolem consideres, ita Oecumen. Secundò, *in omnibus*, id est apud omnes, q. d. Nemo debet coniugium reprehendere, etiamsi virginitatem ipse profiteatur, ita Fulgent. lib. de Fide ad Petrum cap. 3. Tertiò, *in omnibus*, supple legitimè coniunctis, quicumque illi sint, sive senes, sive juvenes, sive divites, A sive pauperes, sive Græci, sive Judæi, honorabile est coniugium, ita Theophyl.

Secundò, alij, & magis appositè ac genuinè, hæc verba accipiunt imperativè, intelliguntq; verbum non *est*, sed *sit*. Est enim præceptum, quod datur coniugibus, q. d. *In omnibus*, id est, omni in re, servate honestatem, decus & honorem coniugij vestri, ut fidem mutuo datam præstetis, atque amicè, pacificè, honesteque cum coniugibus vestris vivatis, nullaq; in re jus matrimonij violetis, coniugemque & vos ipsos dehonestis, & dedecore afficiatis; præsertim verò vel maximè curetis, ut *thorus vester sit immaculatus*, ut scilicet nec adulterio, nec mollitie, nec etiam in ipso coniugio alia libidine, quam natura & pudor coniugalis refugiant, maculetur, sed tantùm utamini copula maritali, quam natura generationi destinavit. Hoc enim præceptum hic dari coniugibus patet ex eo, quod subdit: *Fornicatores enim & adulteros iudicabit* (id est, condemnabit & puniet) *Deus*. Hisce enim verbis dat causam, cur matrimonium honorari, thorumque immaculatum servari jusserit; quia scilicet si secus fecerint, ipsumque coniugium & thorum dehonestent & commaculent adulterio, forni- B catione, aliave libidine, sentient Deum ultorem & vindicem, ita Chrysost. Theophyl. & alij. Hæc enim est secunda epistolæ pars ethica, in qua de more Apostolus, non dogmata, sed morum præcepta congerit & transscribit, alioqui quorsum quæso hic ex abruptis suis de eleemosyna præceptis intexerit dogma de honestate coniugij; quis enim hoc ignorat? quis Judæorum id negavit? sanè sicubi, apud Judæos in honore erat coniugium.

Verus sensus huius loci.

Nota. Pro *honorabile*, græcè est τίμιος, quod Syrus rectè vertit יקיר *meiakara*, id est, pretiosum, ut scilicet connubium quasi res magna & sancta in magno pretio & honore habeatur: nam, ut ait Apostolus Ephes. 5. 32. *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia*.

FORNICATORES ENIM ET ADULTEROS JUDICABIT DEUS] Licet violatio coniugij sit adulterium, non fornicatio, meminit tamen Apostolus fornicationis quoque, quia illa crebra erat inter Gentes, imò putabant Gentes illam esse licitam; unde ab Apostolis expresse prohiberi debuit Act. 15. 20. Jam sensus est, q. d. C Ne quis adulteretur aut fornicetur, Deus in remedium concupiscentiæ instituit honorabile coniugium: illud cuivis amplecti licet, ut, si eo relicto fornicetur, inexcusabilis sit, ideoque à Deo judicandus & damnandus.

Fornicatio illicita, eius remedium matrimonium.

VERS. 5. SINT MORES SINE AVARITIA] Innatum enim videtur Hebræis avaritiæ vitium & terrenorum cupido. Unde etiamnum Judæi nonnisi usuris & lucris student, eaq; ex rebus sordidis & vilissimis captant, Caiet. Græcum τρόπος vertit, modus vel moderatio, q. d. Sit modus sine avaritia, id est, inquit ipse, avaritia non imponat modum actionibus vestris, sed potiùs ipsa æquitas animi, & moderatio modum ponat avaritiæ, ceterisq; vitiis. Sed sinistra & hiulca est hæc interpretatio: τρόπος enim non tantùm modum, sed etiam mores significat, & mores dicuntur esse avari, sordidi, illiberales, non autem ipse modus, vel moderatio dicitur esse avara.

Judæi dediti avaritiæ.

CONTENTI PRÆSENTIBUS] q. d. Vestra sorte & opibus quas habetis contenti, nolite studere augendis D semper & accumulandis divitiis: hoc enim est avari, soliciti nimis, inquieti & insatiabilis animi, hoc præsertim tempore, quo pro fide opes prodigere oportet.

Quàm avaritia sit sordida & homine indigna, audi Philosophos id docentes, Bion de divite avaro dixit: *Hic facultates suas non possidet, sed ipsum possident facultates*, ita Laertius l. 4. c. 7. Idem aiebat avaritiam esse omnis improbitatis metropolim.

Gnome in odium avaritiæ.

Anacharsis, *Avari*, inquit, *qui lucri cupiditate pernavigant maria, incerti de reditu, quatuor digitis absunt a morte*; hæc enim est spissitudo navium quibus vehuntur, ita Laertius l. 1. c. 9.

Curius Romanus rapas comedens repudiavit aurum Samnitium dicens, *malle se pecuniam eamque habentes, regere, quam ab ea regi*. Divitiæ enim non saturant, ita Valer. Max. l. 4. c. 3. & 4.

Crates Thebanus ut meliùs philosopharetur, opes omnes in mare proiecit: *Malo*, inquit, *te perdere, quam ut me perdas*, ita Laertius in eius Vita.

Democritus avaritiā judicabat miseriorē extrema paupert.

Maiores

Majores enim cupiditates, indigentias quoque majores faciunt.

Diogenes avaros comparabat hydropicis: illos enim argento plenos, hos autem refertos aqua, amplius desiderare, idque utrosque in magnam sui perniciem, dicebat. Idem de Anaximene: *An non pudet*, inquit, *cum tam multa habere, cùm non habeas teipsum?* indicans avarum esse extra seipsum.

Socrates ajebat, *nec à mortuo petendum colloquium, nec ab avaro beneficium*. Idem cùm in pompa magnam vim auri & argenti ferri videret: *Quàm multa*, inquit, *non desidero*.

Plato ad avarum, *O improbe*, dixit, *ne possessioni augendæ studeas, sed minuendæ cupiditati*.

Timon censuit duo esse elementa malorum, avaritiam & ambitionem.

Aristoteles dixit avaros ita agere, ac si numquam essent morituri: nihil enim dant, & omnia retinent.

Lycurgus opes & avaritiam Spartà expulit. Unde Sparta sexcentis annis in Græcia primas tenuit & legum æquitate & gloria. Deinde oraculum Theopompo regi prædixit: *Pecuniarum amor Spartam perdet*: itaque evenit.

Jugurtha de Roma dixit: *O urbem venalem, & mox perituram, si emptorem invenerit!*

Alfonsus rex ministros suos avaros vocat Harpyias aulæ suæ.

Denique S. Hieron. dicere solebat, *avaro tam illa quæ habet, quàm quæ non habet, deesse*. Quin & hoc Stoicorum fuit dogma, virum bonum esse divitem, & sapientis esse omnia. Unde & Chilon dicebat, *hominum bonitatem probari auro, perinde ac aurum probatur Lydio lapide*. Avari enim ob aurum omnia jura pervertunt.

Eo ergo magis eris dominus rerum tuarum, imò totius mundi, quo minùs es cupidus: *Avarus enim terrena esurit ut mendicus, fidelis contemnit ut dominus*, ait S. Bernardus.

Ipse (Deus, qui præcessit v. 4.) enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam] Sunt verba Dei ad Josue c. 1. 5. *Sicut fui*, inquit, *cum Mose, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te* q. d. Nolite esse soliciti de congregandis opibus ad vitam tuendam necessariis, fidite Deo, ipse de necessariis vobis providebit. Ipse enim dixit Josue, & in Josue omnibus suis fidelibus servis & amicis promisit & dixit: *Non te deseram, nec derelinquam*. Vatabl. Erasm. & Cajetan. Græca, ἀνῶ & ἐγκαταλίπω, putant esse præsentis temporis, vertuntque, *non te desero, nec derelinquo*. sed falluntur: sunt enim aoristi, qui vim habent futuri, significantque, *non te deseram, nec derelinquam*, uti vertunt Græci & Syrus, quin & Beza. Si enim ἐγκαταλείπω esset præsentis temporis, scribendum esset per ει, non per simplex ι. Pari modo dixit Deus Abrahæ Gen. 15. 1. *Ego protector tuus*, hebraicè אנכי מגן לך *anochi magen lach*, id est, ego sum scutum tuum.

Deus noster protector & scutum.

Notum est Alciati emblema de milite, qui scutum, quo omnium hostium tela exceperat, cymbam fecit, qua fluvium pedibus inpermeabilem traiecit, indeque clypeum osculatus. Hic, inquit, verus & solus amicus mihi fuit, cùm premererque solo, cùm premererque salo. Tale scutum ubiq; & in omnibus Abrahæ, aliisque Sanctis fuit & est Deus, præsertim in tentatione & persecutione. Hinc Philo cum alijs Judæis apud C. Caligulam Cæsarem accusatus ab Apione, quod Cæsari divinos honores non tribueret, eiectus ex aula, socijs Judæis respondit: *Bono animo nos esse oportet, quibus iratus est Caius: quia necesse est adesse divinum, ubi humanum cessat auxilium*. Testis est Euseb. l. 2. Histor. c. 5.

Hac spe in Deum obfirmatus S. Joannes, qui eò quòd mirè coleret silentium, Silentiarius est dictus, cùm relicto episcopatu in monasterium clanculum sese recepisset, & in disciplinam S. Sabæ tradidisset; atque Alamundarus cum suis Sarracenis Palestinam, eiusque monasteria vastaret, & multa hominum millia in servitutem abduceret; ceteris fugientibus solus Joannes Silentiarius in monasterio remansit, ponens Altissimum refugium suum. Vrserunt eum monachi, ut & ipse fuga sibi consuleret; quibus ille, *Si Deus*, inquit, *mei curam non gerit, ut quid vivo?* nec eum spes, aut Deus fefellit. Misit enim illico ingentem & horribilem leonem, qui Ioannem custodiret die & nocte, eumque semper comitaretur, ac à Sarracenorum insidiis & injurijs tutaretur. Ita refert oculatus testis Cyrillus in ejus Vita.

Vers. 6.

Ita ut confidenter [θαῤῥοῦντας, id est, audentes, fidentes, securi, animosi] dicamus, Dominus mihi adjutor, non timebo quid faciat mihi homo] Citat psal. 117. 6. Probat Apostolus argumento à majori ad minus, nos debere contentos esse præsentibus, sperando in Deum, quod ipse futuræ necessitati nostræ providebit. q. d. Deo adjutore nullus timendus est homo quantumvis potens & inimicus; ergo multò minùs Deo adjutore timenda est paupertas. nec enim paupertas tam potens est quàm homo. ita Ribera.

Mihi adhuc profundius, magisque connexum videtur argumentum Apostoli, nimirum ut velit succidere causam avaritiæ & diffidentiæ Hebræorum. q. d. Vos, o Hebræi, soliciti estis, ut congeratis novas opes, quia vestris vos privant Judæi. Hæc ergo prima est radix vestræ paupertatis, pariter & avaritiæ, atque nimiæ solicitudinis, nimirum hominum, putà Judæorum persecutio. Huic ego oppono spem & adjutorium Dei; Deo enim adjutore non est quod timeatis Judæos aliosve homines; vel enim Deus iis vos liberabit, vel vires roburque dabit ad expilationes paupertatem, omnemque persecutionem fortiter tolerandam, vel aliorum beneficentia, aliisque mille modis vestræ necessitati providebit. Dicite ergo cum Davide rege vestro: *Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo*.

Excitat Hebræos ad fiduciam in Deo collocandam.

Vers. 7.

Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum intuentes exitum conversationis imitamini fidem] Loquitur de fidei doctoribus, Apostolis, Episcopis, sacerdotibus, sed an de vivis, an de defunctis loquatur, dubitant nonnulli. Theoph. censet loqui de vivis. q. d. Mementote vestrorum doctorum, qui pro vobis laborant, ut eis necessaria vitæ subministreris. Verùm certum est Apostolum loqui non de vivis, sed de defunctis: patet ex eo, quod ait, *Quorum intuentes exitum conversationis*, id est, finem vitæ honestissimum. ita Chrysostom. & Syrus. q. d. Recogitate quales fuerint primi vestri doctores, Stephanus, Jacobus, & alii, quàm fuerint in fide constantes, & rerum periturarum contemptores, quàm fortiter martyrium pro fide obierint, quàm pulcher & gloriosus fuerit eorum exitus, quàm pulchra & gloriosa mors, imò triumphus; imitamini eorum fidem, constantiam, perseverantiam, animique fortitudinem, ut æquè ac illi pro fidei confessione quidvis perpeti cupiatis. *Fidem* enim hic, uti & cap. 11. propriè accipio, cum Theophyl. licet aliqui per fidem intelligant fidelitatem, quam Deo professi sumus in baptismo nullis minis, promissis, pœnis, vel præmiis nos violaturos. Loquitur Apostolus de commemoratione, tum privata fidelis cujusque tum solemni & publica totius Ecclesiæ: *De mortuis loquitur*, ait Theodor. *ut Jacobo fratre Domini, & Jacobo fratre Joannis*, qui jam erant interfecti. Jubet ergo hic Paulus, eorum memoriam celebrari tum in canone Missæ à sacerdote, ait Eustratius Constantinopolitanus, & ex eo noster Turrianus in lib. 8. Constitut. Apost. apud S. Clementem c. 33. tum anniversario festo diei, quo mortui, vel pro Christo occisi sunt, à toto populo. Hoc enim sanxerunt Apostoli Petrus & Paulus apud Clementem loco citato, quorum verba simillima sunt hisce Paulinis. aiunt enim: *In diebus Apostolorum fideles vacent* (ut memoriam eorum celebrent:) *magistri enim vestri fuerunt ad docendum unde Christo, vobisque Spiritum sanctum dederunt. In die Stephani Protomartyris item vacent, ac reliquis diebus, SS. Martyrum qui Christum vitæ suæ anteposuerunt.*

Loquitur Apostolus de præpositis non vivis, sed defunctis.

Nota. Pro *intuentes*, græcè est ἀναθεωροῦντες, id est ut Chrysost. recogitantes, sæpiùs contemplantes, iterum iterumque considerantes & speculantes.

Vers. 8.

Jesus Christus heri et hodie, ipse et in sæcula] B. Cyrillus lib. de Fide ad reginas, *Heri*, inquit, significat æternitatem divinæ naturæ in Christo, *hodie* significat novitatem incarnationis. & S. Ambros. lib. 5. de Fide cap. 2. *Heri*, inquit, pertinet ad æternam, *hodie* ad carnalem generationem Christi q. d. Christus est *heri*, id est, fuit ab æterno; est *hodie*, id est tempore præsenti, est & *in sæcula*, id est, omni tempore futuro: quod S. Joannes ait Apoc. 1. *Qui est, qui erat, & qui venturus est*: quamquam Theod. ex Nazianzeno hæc duo coniungat. *Heri & hodie*, inquit, *appellat humanam & temporariam Christi naturam; æternam autem, cùm ait, Ipse & in sæcula, vocat divini-*

Heri, divinitatis, Christi, hodie humanitatis.

vinitatem Christi. In eo ergo conveniunt Cyrill. Ambros. Nazianz. Theodor. imò & Chrysost. Teophyl. Anselm.& alii, quòd significetur hic æternitas & divinitas Christi, quam contra Arrianos ipsi ex hoc loco probant. q. d. ait Cajet. Hæc est fides quam loqui debetis, ò Hebræi, ut videlicet credatis Christum æternum esse, atque adeò Deum. Hic enim articulus est totius fidei Christianæ fundamentum. Verùm *heri*, nec in Scripit. nec apud profanos significat æternitatem. Imò *heri & hodie* in Scriptura significat idem quod *paulò antè & nunc*, ut bene advertit Ribera. Sic Eccli. 38. 23. dicitur: *Memor esto judicii mei, sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie.* Et 1. Machab. 9. 44. *Non est hodie, sicut heri.* Et Exodi 5. 14. *Quare non impletis mensuram laterum, sicut priùs, nec heri, nec hodie?*

Heri nec in sacris Scripturis, nec apud profanos significat æternitatē.

Secundò, Oecum. sic explicat, q. d. Paulus: Ne expectetis, ò Hebræi, alium Messiam, sicuti Judæi expectant Antichristum. Christus enim non est sicuti Aaron, qui pauco tempore fuit pontifex, & mortuus est, sed omni tempore vivit Christus, manetque pontifex & liberator noster.

Tertiò, Vatablus, Christus, inquit, id est Christi doctrina & fides, *est heri, & hodie, & in sæcula*, id est, manet omni tempore, estque invariabilis. Huic expositioni favet id quod sequitur: *Doctrinis variis nolite abduci.*

Quartò & optimè, Cyrill. suprà notat Apostolum non tam loqui de divinitate Christi, quàm de humanitate. Loquitur enim de Jesu Christo ut redemptore, liberatore & salvatore nostro: hic autem est Deus homo; hominis enim hujus proprium nomen, illi in circumcisione inditum, est Jesus. Hic ergo homo, qui dicitur *Jesus*, fuit *heri*, id est, paulò ante vos, ò Hebræi, vixit in terris; idem est *& hodie*, quia hoc tempore præsenti Christus resurgens a mortuis etiamnum vivit; *idem est & in sæcula*, quia vivet & regnabit gloriosus in omnem æternitatem. ita ut Christus omnem differentiam temporis amplectatur: fuit enim Christus *heri*, id est, in tempore præterito; idem est *hodie*, id est, in tempore præsenti; idem erit *& in sæcula*, id est, omni tempore futuro.

Christus homo omnem temporis differentiā complectitur.

Nota. Occurit Apostolus tacitæ objectioni Hebræorum; q. d. Ne mihi objiciatis, ò Hebræi; Tu, Paule, vis nos imitari fidem Apostolorum, nimis magna exigis à nobis, Apostoli enim præsentem habuerunt, viderunt & audiverunt Christum, fidei non tantùm ducem, sed & objectum: nos verò Christum non vidimus, nec audivimus: Christus enim jampridem hac vita defunctus est. ne, inquam, hæc dicatis: nam Christus qui paulò antè vixit, etiamnum vivit, & vivet in sæcula. Sicut ergo Christus vivens Apostolis affuit, ita etiamnum suis adest, vobisque ò Hebræi, & deinceps aliis omnibus fidelibus Christi fidem secuturis aderit, eritque vester omniumque fidelium redemptor, protector & salvator, ut sua doctrina & gratia eos in fide sua confirmet, & contra omnes persecutiones corroboret, ac tandem æterna gloria, quam fide sua nobis proponit & pollicetur, eosdem, si in fide perseverent, remuneret & coronet. Sic ferè D. Thom. Anselm. Galen. & Ribera. Hanc enim Christi resurrectionem & æternitatem sæpè hac epistola Hebræis inculcat Apostolus, eamque opponit pontificatui temporaneo Aaronis. Unde tantopere c. 7. & sequ. ursit illud psalmi 109. *Tu* (ò Christe) *es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.*

Christi æternitas & invariabilitas urgetur.

Nota hebraismum: intelligitur enim *capò* similitudinis. id est, *sicut*; deinde copula *&* idem est quod *sic*. Hebræum enim *vau* copulativum, cùm duo similia copulat, sæpè, uti videre est in Proverbiis, accipitur pro *sic*. Sensus ergo est: Jesus Christus, sicuti fuit heri, sic est hodie, sic erit & in sæcula.

Vers. 9. Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci] Notat hæreses Simonis Magi, Ebionis & Judaizantium jam tum suborientes. Ad Judaizantes enim spectat id quod sequitur de escis, cùm ait, *Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis*, scilicet Judaicis, ut mox dicam.

Hæresis Simonis Magi & Ebionis de escis.

Nota hic tria epitheta & proprietates hæreseos. Prima est, quòd sit *varia*; quia non tantùm à veritate, sed & à seipsa evariat, & in multas sectas abit: nam, ut ait D. Thom. veritas consistit in medio, quasi in centro, unde ad circumferentiam multis viis & lineis abitur: quàm ergo sunt variæ lineæ à centro ad circumferentiam, tam variis modis à veritate ad errores & hæreses abitur & deviatur.

Tres proprietates hæreseos. Varia.

Secunda proprietas hæreseos est, quòd sit *peregrina*, quia extranea & abhorrens est à schola veritatis & doctrina Ec-

Peregrina.

A clesiæ; quia aliunde importata est, & à philosophia, aliisque curiosis hominibus diabolo suggerente conficta.

Tertia proprietas est, quòd suos *abducat*, ut omni vento doctrinæ circumferantur. Noster Interpres in Græco legit, uti etiamnum nonnulli legunt, παραφέρεσθε, id est abduci. jam multi cum Chrysostomo legunt, περιφέρεσθε, circumferri, de quo dixi Ephes. 4. v. 14. Hoc verbo notat maniam & vertiginem hæreticorum, quibus familiare est rotari perpetuò, nova dogmata indies fingere & refingere, atque ex una hæresi in alias corruere, omnique vanitatis & errorum vento circumferri. Exempla hujusce rei quotidie nimis multa & funesta videmus.

Demens & avia.

Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis, quæ non profuerunt ambulantibus in eis] Pro *optimum*, græcè est καλὸν, id est bonum, scilicet per excellentiam, hoc est, optimum. q. d. Ne abducamur & circumferamur variis doctrinis, optimum remedium est, ut *gratia*, id est sanctitate & probitate, stabilamus in fide cor nostrum (si enim deficis a sanctitate, facilè quoque deficies à fide, sin sanctitatem conserves, conservabis etiam & fidem) *non escis*, quæ ad tempus quidem

B cor & vitam stabiliunt, *sed non profuerunt, nec prosunt ambulantibus in eis*, id est iis, qui vitam ducunt inter contubernia, convivia & symposia. Nam quantumcumque escis cor stabiliant, tandem tamen deficient & morientur. ita Ribera.

Verùm quia de intemperantia escarum hic non agit Apostolus, & quia escas has opponit gratiæ & fidei, quasi escæ hæ fuerint occasio vel objectum doctrinæ variæ & peregrinæ, quæ fidei opponitur; hinc meliùs Chrysost. Theodor. Theophyl. Ansel. per *escas* intelligunt observantias certarum escarum & ciborum lege Mosaica præscriptas Levit. 11. hæ enim *non profuerunt*, id est, non justificarunt comedentes, nec mentibus eorum robur gratiæ addiderunt, sed potiùs post Christum eis occasionem peregrinæ doctrinæ, judaismi & Judaizantium dederunt. Unde his opponit gratiam, id est, legem gratiæ, inquit Anselm. ipsamque gratiam Christi.

Per escas intellige observantias certarum escarum.

Dices, Si hoc voluisset Apostolus, non dixisset *escis*, sed, Abstinentia, vel delectu escarum. Respondeo, nego conseq. nam putabant Judæi escis lege permissis quasi sanctis stabiliri cor, purgari & sanctificari. delectum autem escarum Judaicarum satis significat Apostolus, cùm ait, *Ambu-*

C *lantibus in eis*, id est inter eas, his scil. quæ lege permissæ sunt, utendo; illis quæ lege vetitæ sunt, abstinendo. Hic sensus aptus est & commodus: sed aptior evadet & planè genuinus, si cum Galeno & Vasquez dicamus, Apostolum perstringere Merinthianos & Cherinthianos, qui christianismo judaismum agglutinare volebant, magnamque partem religionis in epulis & cibis sacrificalibus, qui Deo in sacrificio oblati erant, collocabant; quasi tales cibi sanctificarent homines, eosque Deo gratos redderent. Erant enim hi hæretici ex schola Pharisæorum, qui in sacrificiis consenuerant. Apostolus ergo escas non communes, sed sacras, sive Deo in sacrificio oblatas intelligit: pars enim victimæ sacrificatæ cedebat Deo, pars sacerdoti, pars offerentibus laicis, ut patet Levit. 3. Hisce enim sacris escis mentem purgari, sanctificari & fulciri putabant Judaizantes, sed falsò: nam id Apostolus ex Christi doctrina tribuit fidei, spei, charitati & gratiæ Christi. Quòd enim de escis sacrificalibus loquatur Apostolus, patet ex eo, quòd hisce opponens escas Christianorum spirituales, subdit: *Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt.* q. d. Sacer-

Merinthus & Cherinthus christianismo judaismum volebant agglutinare

Tres partes victimæ sacrificatæ tribus diversis dabātur, Deo sacerdoti, offerenti laico.

D dotes, Levitæ & plebs magnam vim & sanctitatem ponit in suis sacrificiis & victimis: nam offerens suas victimas in tabernaculo Mosaico, ex eis deinde escas capit, iisque se sanctificari putat, sed falsò. Nos verò Christiani habemus altare & victimas longè nobiliores, quæ verè nos sanctificant, quibus vesci non possunt Judæi, Levitæ, & sacerdotes Aaronici.

Habemus altare, de quo edere non habent potestatem (ἐξουσίαν, id est facultatem, licentiam) qui tabernaculo deserviunt] *Altare*, scilicet, in quo offerimus sacrificium corporis & sanguinis Christi, olim in cruce immolati, quod edunt & participant non Levitæ & Judæi, sed sacerdotes & fideles Christiani, dum sumunt S. Eucharistiam, hoc fine ut gratiam cor stabilientem, de qua dixit Apostolus v. præced. consequantur, cibumque sumant corpus Christi, qui eos vivificet in æternum. ita Chrysost. Theodor. Theoph. Anselm. Sedulius, Primas. Haymo. Quòd enim Apostolus non loquatur de altari Vers. 10.

tari

Loquitur hic Paulus de altari Eucharistiæ, non crucis.

tari crucis, ut volunt hæretici, sed Eucharistiæ & Missæ, patet ex verbo *habemus*, altare enim crucis non habemus, sed habuimus à 1600. annis. Rursum ex verbo *edere*; ex altari enim crucis non edimus, sed ex altari Eucharistiæ. Tertiò, quia tabernaculo, id est, altari tabernaculi veteris, ex quo sacerdotes & offerentes Judæi victimas comedebant, tamquam escas sanctas, opponit *altare* hoc Ecclesiæ novum, ex quo sacerdotes & fideles non escas carnales boum & ovium, sed escam divinam & cælestem comedunt, scilicet corpus Christi. Proponit Apostolus Hebræis hoc altare Eucharistiæ, ut in persecutione hac esca Eucharistiæ Christi cor suum stabiliant. nam nihil ita mentem pascit & confortat, atque sacra communio: hæc enim facit, *ut tamquam leones ignem spirantes ab hac mensa recedamus facti diabolo terribiles*; sicut ait S. Chrysost. hom. 61. ad Populum.

Sacræ communionis fructus & effectus.

Hac de causa primi Christiani tempore persecutionis crebrò communicabant, imò Eucharistiam domum deferebant, ut urgente periculo communicarent, quoties vellent, ut docent Tertull. Cyprianus & alii. Atque ego sanè puto tantam constantiam Martyrum, quantam ubique illo sæculo legimus, tot eorum victorias & triumphos; sacræ communioni vel maximè tribuenda esse.

Missa est sacrificium

Nota metonymiam, qua continens ponitur pro contento, scilicet *altare* pro cibo & sacrificio altari contento & oblato. Hinc patet Eucharistiam & Missam esse sacrificium: habet enim Eucharistia suum altare. ubi autem est altare, ibi necesse est ut sit sacerdos pariter & sacrificium: hæc enim tria sunt correlativa.

Per altare non intelliguntur oblationes (ut vult Beza) quas fideles offerunt sacerdotibus, idque ob sex rationes.

Unde pro *altare*, in Græco est θυσιαστήριον. q. d. *sacrificatorium*, in quo scilicet sacrificatur & sacrificium offertur. Resp. Beza, *altare* metonymicè hic sumi, non pro sacrificio, sed pro oblationibus fidelium, quæ fiunt ad altare, cùm scilicet panes, oleum, ova, pecuniam aliaque ministris Ecclesiæ offerunt. Sed hoc insulsè dicitur.

Primò, quia æquè sacerdotes Aaronici suas habebant oblationes, quas edere poterant: Apostolus autem hic altare tribuit Christianis tale, quale non habent Aaronici, quo longè superant Aaronicos. ergo per *altare* non intelligit oblationem.

Secundò, nusquam alibi *altare* significat oblationes, sed sacrificia: nec enim pro oblationibus requiritur altare, sed pro sacrificiis. oblationes enim in gazophylacium, arcam, abacum, aut in manus sacerdotis deponi solent. imò Canon. 3. Apostolorum disertè vetat ne quidquam in altari offeratur, præter ea quæ Dominus instituit, scilicet corpus & sanguinem suum.

Tertiò, has oblationes non comedunt offerentes, sed sacerdotes: Apostolus autem significat ex hoc altari comedere fideles quoslibet Hebræos, ut gratiam consequantur, qua cor in persecutione stabiliant: ergo per *altare* non intelligit oblationes quas fideles offerunt sacerdotibus.

Quartò, quorsum hic meminisset oblationum Apostolus? quid oblationes faciunt ad rem & scopum Apostoli? quam gratiam & sanctitatem afferunt? quomodo cor stabiliunt.

Quintò, Apostolus huic altari, hoc v. & seq. opponit altare tabernaculi propriè dictum, in quo sacrificabantur animalia; ergo hic quoque propriè dictum *altare* intelligit, scilicet sacrificii Eucharistiæ, quod antitypum est, & directè opponitur altari tabernaculi.

Sextò, quia simili planè modo dixit Apostolus 1. Cor. 10. v. 18. & 21. *Videte Israel secundùm carnem nonne qui edunt hostias, participes sunt altaris? non potestis mensæ Domini participes esse & mensæ dæmoniorum.* Atqui ibi per mensam intelligit altare Eucharistiæ, ex quo sacram Synaxin sumunt fideles, perinde ac Gentiles & Judæi ex suis altaribus comedebant carnes ibidem immolatas, ut participes essent sacrificii. vide dicta 1. Cor. 10. v. 18. & 21. ergo & hic per *altare* intelligit mensam & altare Eucharistiæ.

In Ecclesia semper fuerunt altaria quæ Novatores hæretici demoliuntur.

Denique, hinc in Ecclesia, omni sæculo fuerunt altaria, eorumque Patres omnes meminerunt, citat eos Galenus hic; erantque non tantùm Catholicis, sed & hæreticis magnæ venerationi: adeò ut Donatistæ, qui sacra & Sacramenta Catholicorum profanabant, altaria tamen eorum lignea deiicere non sint ausi; sed tantùm propter inunctionem, qua in consecratione ab Episcopo sacro chrismate delibuta erant, eadem deraserint, ne quid cum Catholicis viderentur habere commune. testis est Optatus Milen. l. 6. contra Parmenianum, & alibi. Quantò sanctiores fuerunt Donatistæ Calvinianis, qui altaria omnia suffodiunt & demoliuntur?

Calviniani peiores Donatistis.

Nimirum altaria, quæ ante Lutherum & Calvinum ubique extiterunt, & multis in locis adhuc extant antiquissima, à mille & ampliùs annis erecta, novatores istos novæ doctrinæ & hæresis convincunt: testes enim sunt, majores nostros non habuisse sensum & spiritum Lutheri & Caluini; testes sunt majores nostros Eucharistiam habuisse pro sacrificio, eamque tamquam sacrificium in altaribus hisce Deo obtulisse; testes sunt ipsos habuisse & coluisse sacerdotes propriè dictos, quales jam habent Catholici, qui Missas in altaribus celebrarent.

Altaria antiquissima testantur Missam esse sacrificium.

Vers. 11. 12. 13. 14.

QUORUM ENIM ANIMALIUM INFERTUR SANGUIS PRO PECCATO IN SANCTA PER PONTIFICEM, HORUM CORPORA CREMANTUR EXTRA CASTRA] Probat id quod præcessit (hoc enim significat vox *enim*) sc. non licere iis, qui tabernaculo serviunt, putà Levitis & Judæis, edere de nostro altari, sc. de victima corporis Christi in Eucharistia. Probat autem hoc ex typo veteri sic: Levitæ non poterant edere eas victimas quarum sanguis, peccatorum expiatorius inferebatur in Sancta sanctorum; hæ autem victimæ erant typus, & repræsentabant nostram victimam corporis Christi in Eucharistia; ergo nec hanc fas est eis edere. ita Theophyl.

Argumentis quo Paulus probat Judæos non posse edere de corpore Christi.

Rursum, hasce victimas adeò non comedebant Levitæ, ut eas extra castra in deserto & extra civitatem in Judæa omnino concremarent. hoc autem non significabat aliud, quàm extra castra veteris tabernaculi & sacerdotii egrediendum esse ei, qui Christi in cruce, nostri amore, pro peccatis nostris tot pœnis & tormentis quasi tosti & cremati, in altari Eucharistico particeps esse velit: ergo Levitæ & Judæi, quamdiu in suis judaismi castris & tabernaculis manent, de nostro altari Eucharistiam sumere & comedere non possunt.

Hircus & vitulus immolati extra castra non comedebantur.

Nota. Quoad literam hæc animalia immolata pro peccato, quæ non comedebantur à sacerdotibus, sed cremabantur extra castra, erant hircus & vitulus, qui offerebantur pro peccatis pontificis & totius populi, maximè in festo expiationis. horum enim sanguine expiabantur Sancta sanctorum, ideoque eorum cadavera cremanda erant extra castra, ut patet Levit. 4. v. 11. & c. 16. v. 27.

Hujus cæremoniæ quatuor causæ. Litteralis.

Nota Secundò. Hujus cæremoniæ quatuor erant causæ, sc. litteralis, allegorica, tropologica & anagogica. tres hasce ultimas ordine hic persequitur Apostolus. Litteralis ergo causa hujus cæremoniæ, cur sc. animalia cremarentur extra castra, erat, ut hac crematione excitarent in Judæis peccati horrorem & detestationem. tacitè enim significabat, quòd, sicut victima pro peccato extra castra cremabatur, ita multò magis peccatum ipsum, & peccatores extra mundum cremabuntur in inferno. Rursum hæc cæremonia tacita erat oratio, qua pontifex rogabat Deum, ut peccata ista totius populi, id est pœnæ peccatis eorum debitæ, ipsum populum non tangerent, nec læderent, sed cum victima hirci & vituli, quasi extra castra populi efferrentur, cremarentur & abolerentur.

Peccatum Episcopi & sacerdotis totum populum inquinat.

Ubi Nota, peccata pontificis, utpote personæ communis & principis, totiùs populi æquari peccatis. nam tam victima pro peccato pontificis, quàm victima pro peccato populi oblata, cremanda erat extra castra, ut significaret peccatum pontificis, quasi principis, tota populi castra contaminare; alia enim peccata privatorum hominum expiabantur victima immolata in ipsis castris & in ipso tabernaculo, neque censebantur tota castra contaminare, maculare aut polluere.

Causa allegorica.

Causam allegoricam hujus cæremoniæ dat Apostolus v. seq. qui est 12. sc. hac cæremonia significatum fuisse, quod *Christus extra castra*, id est extra portam urbis Jerusalem (castra enim suas habebant portas, erantque quasi urbs cum suo tabernaculo & templo ambulans, & mobilis per desertum) torrendus erat in cruce, & abolito castrorum Judaicorum tabernaculo, & templo, Ecclesiam Gentium per totum orbem diffundendam morte sua erat instituturus; ut *crux Christi non templi esset ara, sed mundi*, ait S. Leo serm. 9 de passione.

Crux Christi non templi ara, sed mundi.

Peccatum cælum & terram inquinat.

Denique sanguis victimarum expians Sancta sanctorum, significabat Christum sanguine suo expiaturum cælum ipsum: non quasi cælum in se immundum sit, sed quòd legaliter & symbolicè censeretur immundum, & quasi aspergine quadam peccati (peccatum enim morali quadam æstimatione censetur & in Scriptura dicitur contaminare ipsam terram, cælum, totumque mundum) maculatum, ideoque clausum; perinde ac templum pollutum clauditur.

Christus ergo suo sanguine peccata nostra expians, etiam cælum ipsum peccatis nostris quasi contaminatum, quodammodo expiasse & reconciliasse censetur, dum illud nobis aperuit & reseravit. ita Radulphus in Levit. c. 16.

Causa tropologica. Tropologicam causam hujus cæremoniæ dat Apost. v. 13. scil. hanc cæremoniam significasse nos omnes, qui ad Christum & altare Eucharisticum accedere cupimus, exire debere *extra castra* pompæ, voluptatum, luxus & legum tabernaculi, id est, mundi hujus caduci & mobilis, ut portemus improperium crucis Christi, imitando sc. & voluntariè amplectendo Christi paupertatem, abstinentiam, humilitatem, contemptum, persecutiones, tormenta & martyrium. Hisce enim verbis Apostolus excitat Hebræos, ut Judæorum persecutiones, contumelias, rapinas & dira quæque, pro Christi fide fortiter substineant, & in iis glorientur, tamquam qui cum Christo extra castra judaismi & mundanæ felicitatis egrediantur, portantes improperium crucis ipsius. Sic *Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.* Exeamus ergo & nos cumulati opprobriis, consputi, milleque probris oppleti, portantes crucem nostram cum Christo; exeamus, inquam, læti, fidentes & animosi, tanto duce Christo nobis præeunte. ita Theodor. S. Thom. Anselm. Theophyl.

Causa anagogica. Anagogicam causam dat v. 14. scilicet hac cæremonia adumbratum fuisse, quòd in hac vita & mundo non habeamus manentem civitatem, sed quòd in eo degamus, quasi in castris & tabernaculis; ut sciamus nos hic esse peregrinos & milites, qui futuram civitatem æternam in cælis inquirere, & pro ea generosè contra carnem, mundum, & dæmonem dimicare, ad eamque omnibus viribus tendere & conniti debeamus.

Vers. 15. PER IPSUM ERGO OFFERAMUS HOSTIAM LAUDIS SEMPER DEO, ID EST, FRUCTUM LABIORUM CONFITENTIUM NOMINI EIUS] Vox *ergo* illativa hanc sententiam infert ex v. præc. ibi enim dixit Apostolus: *Non habemus hic manentem civitatem, sed futuram inquirimus:* inde hic infert, *Offeramus ergo hostiam laudis.* q. d. Quia nos manet futura illa beata & gloriosa civitas in cælis, hac de causa alacres portemus improperium Christi, Deoque in persecutione læti & constantes serviamus, illum laudando, illique gratias agendo. *Per ipsum ergo*, Christum sc. tamquam pontificem & mediatorem nostrum, qui hæc omnia bona nobis conciliavit, quique nostra vota Deo offert, *offeramus hostiam laudis*, id est sacrificium Missæ, quæ rectè dicitur *hostia laudis*, quia à Christo Domino Deo Patri primùm fuit oblata in gratiarum actionem, & laudem, idemque Christus nobis, ut imitaremur, præscripsit & instituit; indeque dicta est Eucharistia, id est gratiarum actio. Videtur enim Apostolus persistere in altari Eucharistico, quod nobis commendavit v. 10.

Eucharistia hostia laudis, sive gratiarum actio.

Verùm arctior videtur hæc interpretatio, præsertim cùm Apostolus *hostiam hanc laudis* explicans subjungat, *Id est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.* q. d. Hymnos, psalmos, gratiarum actiones labiis nostris Deo offeramus, quibus confiteamur Dei nomen, id est, quibus celebremus Dei bonitatem, sapientiam, justitiam. hæc enim Dei attributa sunt Dei nomen, iis enim nominatur, celebratur & glorificatur Deus tamquam titulis suæ majestatis, honoris, famæ, celebritatis & gloriæ. hisce ergo hymnis & laudibus semper Deum celebrare debemus, tum privatim, tum publicè, præsertim in Missa, quæ, ut rectè advertit Galenus, propriè est sacrificium laudis & gratiarum actionis.

Vers. 16. BENEFICENTIÆ AUTEM ET COMMUNIONIS NOLITE OBLIVISCI] *Communio* hic idem est, quod beneficientia. unde Theophyl. & Syrus legit *communicationis*, sc. in pauperes & egentes. Notat vox *communio* beneficentiam bona divitum facere communia cum pauperibus. Addunt alii, eam utrimque bona tam dantis, quàm accipientis facere communia; quia scilicet dans dat sua terrena, & ab accipiente recipit preces & benedictiones, aliaque bona spiritualia. q. d. Paulus, Licet à Judæis, bonis sitis spoliati, nolite specie paupertatis vos excusare à beneficentia & eleemosyna; sed liberali animo magnaque spe in Deum vestra erogate, nec dubitate Deum in vos vicissim liberalem fore, pluraque semper daturum, ut numquam dandi & erogandi vobis materia desit. ita Theophyl. Sic S. Joannes Eleemosynarius Archiepiscopus Alexandrinus, quo plus pauperibus dabat, eo plus aliunde recipiebat: hinc ipse Deo dicere solebat, *Videbo Domine quis citiùs deficiet, an tu mihi dando, an ego aliis distribuendo.* q. d. Paulus, Dum volo vos hostiam laudis semper offerre, nolo vos eleemosynæ oblivisci, volo vos ita agere Magdalenam, ut non negligatis Martham. dixi quidem fructus labiorum esse Deo dandos, nolo autem vos ita orationi incumbere, ut misericordiam in proximos omittatis; de hac enim dicit Dominus Osee 6. 6. *Misericordiam volui, & non sacrificium.*

Vox communio denotat beneficentiam dantis & accipientis.

Mirabilis vis & virtus eleemosynæ in S. Joanne Eleemosynario.

Gnome de beneficentia. Audi quid Gentiles de beneficentia senserint. Pythagoras rogatus, *qua ratione homines diis similes haberi possint?* respondit: *Si veritatem amplecterentur, & cunctis benefacerent.* testis Ælianus. l. 12.

Theophrastus interrogatus, *quidnam vitam conservaret humanam?* respondit, *Beneficentia.*

Anaxilaus rex interrogatus, *quid esset in regno beatissimum?* respondit, *Numquam vinci beneficiis.*

Vespasianus Imp. licèt avarissimus, dicebat tamen, *non licere quempiam à vultu Imperatoris tristem discedere.*

Titus in cœna recordatus, quòd eo die nemini quidquam præstitisset: *Amici*, inquit, *diem perdidi.*

Alexander Severus Imp. rogatus, *quis esset rex optimus? Qui*, inquit, *amicos muneribus retinet, & inimicos beneficiis ambit & reconciliat.*

Alfonsus Aragonum rex audiens quosdam beneficiis acceptis ingratos esse, dixit, *ingratos nequaquam effecturos, quo minùs ipse & humanus & beneficus præstaret.* Quidni ergo Christianus sequatur beneficientiam Christi, qui, ut ait S. Petrus Act. 10. v. 38. *pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo?*

TALIBUS ENIM HOSTIIS PROMERETUR DEUS] *Hostias* vocat communionem & beneficentiam: tum quia omnis actus bonus cujuslibet virtutis relatus ad Dei honorem, est actus religionis, itaque fit quasi hostia Dei: tum propriè quia eleemosyna est quasi hostia non immolata; sed oblata Deo, per manus pauperum qui ex ea vivunt. gratissima autem est Deo, magisque ei placet, quàm sacrificium; adeò ut Deus sibi dari & offerri æstimet id, quod datur pauperi. nam, ut Christus ait Matth. 25. 40. *Quamdiu fecistis uni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Sic eleemosynam Apostolus græcè vocat liturgiam 2. Cor. 9. 12. Simili modo Philip. 4. 18. eleemosynas Philippensium ad se missas vocat *odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Domino.*

Omnis actus virtutis relatus ad Dei honorem est actus religionis.

Vide Chrysost. in psal. 95. ubi decem genera talium sacrificiorum enumerat. Primum, inquit, sacrificium est martyrii; secundum, deprecationis; tertium, jubilationis; quartum, justitiæ; quintum, eleemosynæ; sextum, laudis; septimum, compunctionis; octavum, humilitatis, nonum, prædicationis; decimum, beneficentiæ in Sanctos.

Calvini & Bezæ Interpretem reprehendentium refutatio. PROMERETUR] Barbarè & malè vertisse hic Interpretem nostrum calumniatur Calvinus & Beza, quòd nomen meriti inducat, cùm illud non sit in Græco. Sed Resp. græcè est εὐαρεστεῖται, id est, ut Chrysost. Theophyl. Oecum. & Erasm. vertunt, conciliatur & placatur, ac consequenter provocatur & inducitur Deus ad benefaciendum iis, qui in alios sunt benefici. quod quid aliud est, quàm quòd promereamur, sive conciliemus nobis Deum activè, vel passivè, quòd Deus hisce *promereatur*, id est demereatur & concilietur, ut annotavit Erasmus? est enim *promereor* verbum deponens, ac proinde tam passivè quàm activè capi potest. Sicut ergo muneribus promeremur & conciliamus nobis principes, ut nobis sint amici, propitii, benefici; ita eleemosyna & bonis operibus conciliamus & promeremur Deum, ut nobis magis fiat amicus, propitius & beneficus. Bona enim opera nostra Deus habet loco beneficiorum, ut quot bona opera facimus, tot Deus sibi à nobis collata æstimet beneficia, quæ ipse, uti liberalissimus est, remunerari, suaque gratia & gloria compensare, iisque tamquam meritis mercedem amplissimam retribuere statuit & decrevit. Syrus vertit שפר *scaphar*, id est, pulchrescit Deus, q. d. Eleemosyna nostra Deo miræ est voluptati, illa se pascit, oblectat, pulchrescit, hilarescit & gloriatur; quod vulgò Flandricè dicimus, *by is daer mey mede.*

Bona opera quantum Deo placeant.

Vers. 17. Obediendum Superioribus Ecclesiasticis. OBEDITE PRÆPOSITIS VESTRIS, ET SUBJACETE EIS] *Præpositos* vocat pastores & Episcopos. hisce, etiamsi dyscoli sint & scelerati, inquit Theoph. obedientiam humilem, submissam & supplicem (hanc enim significat ὑπείκετε, id est *subjacete*) exhiberi jubet. q. d. Quidquid vobis pastores præcipiunt, quod sanctum & sanum est, facite. jejunium, orationes, festa, supplicationes & similia indicit Episcopus; popinas & symposia vetat, obtemperate.

Onus & cura pastorum. IPSI ENIM PERVIGILANT QUASI RATIONEM PRO ANIMABUS VESTRIS REDDITURI] *Pervigilant*, id est, pervi-

est, pervigilare debent, & verò cum boni sunt, uti jam sunt, reipsa pervigilant. q. d. Quantumvis honoris, reverentiæ & obedientiæ deferas præposito, numquam onus & periculum, quod ipse pro te suscepit, adæquabis, ipse enim onus & curam animæ tuæ, omniumque & singulorum subditorum suorum gerere debet, pro eisque æternæ mortis periculo se exponit: singulorum enim probitas & salus ab eo exigetur in die judicij.

Secundò, cùm tantum sit onus præpositi, promptè illi obedi, ne, si sis dyscolus & inobediens, onus ejus aggraves, sub quo ipse gemat, dum cogitat, quòd pro tua inobedientia & malitia Deo rationem reddere debebit. Vide quantum sit onus pastorum & rectorum, ut nō sine causa dixerit Chrysost. hic homil. 14. *Miror si potest aliquis rectorum salvari.* Quis jam hunc honorem, imò onus & periculum appetat vel ambiat? Probat Apostolus tribus rationibus obediendum esse præpositis. Prima est jam exposita, quia ipsi pervigilant quasi pro animabus subditorum Deo rationem reddituri. Secunda est quæ sequitur, *Vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes.* Tertia est, *Hoc enim expedit vobis.* Singulas hasce rationes prudenter ponderat, & patheticè pertractat noster Alfonsus Rodriguez tract. 5. de obedientia c. 10.

Subditi inobedientia sua augent onus præpositorum.

Ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes] Obediens leve onus facit præposito, ut sc. gaudeat in ejus obedientia & profectu, inquit Theophyl. inobediens verò onus præposito aggravat, facitque eum gemere. *Gemunt* enim Prælati sub onere regiminis, dum suos labores irritos & frustraneos esse vident, dum satagunt subditos promovere in virtute & disciplina, & subditi id subterfugiunt, imò reluctantur: dum ijs reluctantibus invigilant, rationesque & modos omnes excogitant & ineunt, quibus eos ad sanam mentem reducant, omnibusque excogitatis & factis, nihil se proficere, imò duriores fieri subditos vident: tunc enim rectorum onus hac inobedientia & rebellione subditorum mirè aggravatur & penè deprimitur, ut sub eo gemant & suspirent. Insinuat Paulus Prælatos debere inobedientes subditos corrigere, non ulciscendo, sed gemendo & orando, ita tamen ut paternam correptionem & punitionem, prout res, tempus & personæ exigunt, non omittant.

Hoc enim non expedit vobis) Græcè, ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο, incommodum enim hoc vobis. hoc incommodum sive detrimentum est pœna debita culpæ inobedientiæ, ait S. Basil. in Constit. c. 22. idque Primò, quia, ut ait Chrys. gemitus Prælati ob inobedientiam subditi invocat Dominum; ut ipse eam graviter ulciscatur.

Mala inobedientia tam in subditum quàm superiorem manantia.

Secundò, quia gemitus hic & inobedientia subditi stringit præpositum, ut non audeat præcipere, quod subdito est utilius, sed quod illi est gratius & jucundius; itaque subditus non tantùm obedientiæ merito privatur, sed & periculo æternæ salutis exponitur.

Tertiò, quia, ut ait Chrysost. quod chorus est sine coryphæo, exercitus sine duce, navis sine navarcho, grex sine pastore, hoc est, subditus sine præposito. Sicut ergo expedit chorum promptè obedire & sequi præcentorem, ut harmonia sit congrua & concinna; & sicut expedit ad victoriam exercitum sequi ducem; denique gregi ut à lupo salvus sit & bene pascatur, expedit sequi suū pastorem: ita planè subdito, ut proficiat & salvetur, expedit promptè obedire præposito suo.

Vers. 18. Orate pro nobis; confidimus enim quia (quòd) bonam conscientiam habemus in omnibus (rebus & actionibus) bene volentes conversari] Vox *enim* dat causam non tam positivam, quàm amoventem impedimentum orationis. q. d. Orate pro me: non enim sum apostata legis, non sum simulator, non sum impostor, ac consequenter non sum indignus oratione fidelium, uti aliqui mihi apud vos, ò Hebræi, detrahunt: conscientia enim mihi testis est, mihique dictat, me sincerè prædicasse verbum Dei, non ex odio legi Mosaicæ detraxisse, non honores, non lucra sectatum fuisse; sed purè veritatem Evangelicam annuntiasse, tantùmque Dei gloriā & vestram salutem quæsivisse. ita Chrysost. & Theophyl.

Paulus se excusat à simulatione & hypocrisi.

Vers. 19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celerius restituar vobis) Vox *restituar*, innuit Paulum in carcere detentum & vinctum, sed jamjam liberandum, ut colligitur ex v. 23. hæc scripsisse. ita Anselmus.

Notat S. Thomas, Paulum in omnibus recurrere solitū ad Deum per orationem, itaq; omnes ejus actiones fuisse à Deo directas, & fortunatas extitisse, habuisseque felicem & fructuosum exitum. Idem faciant omnes Christiani, præsertim præcones Evangelii, & qui animarum lucra captant.

Vers. 20. & 21. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ovium, in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum Christum, aptet vos in omni bono] *Deum pacis*, scilicet auctorem & amatorem vocat, tum quia Deus per Christum pacem cum hominibus iniit, eisque reconciliatus est; tum quia vult, jubet, & per Christi gratiam efficit Deus, ut omnes quasi oves in Ecclesia, tamquam in ovili unius pastoris Christi, pacificè & amicè vivamus. Voce *pacis* Paulus optat tolli schismata; rursum ut secum pacem & amicitiam colant. Paulo enim cum Judæis perpetuum fuit bellum, unde & Hebræi ad Christum conversi, Paulum quasi legis Mosaicæ hostem, non æquis animis & oculis videbant & audiebant. ita Theophyl.

Ad pacem hortatur Hebræos Apostolus.

In sanguine testamenti) Hæc verba Anselmus & Ribera referunt, non ad τὸ *eduxit*, sed ad τὸ *pastorem magnum*, & per *sanguinem testamenti* accipiunt sanguinem Christi in Eucharistia, de quo dixit Christus: *Hic est sanguis meus novi & æterni testamenti.* q. d. Quàm magnus pastor sit Christus, patet ex sanguine Eucharistiæ, quia Christus non tantùm doctrina sed etiam sanguine suo in Eucharistia nos potat & pascit, non semel, sed semper & in æternum, quamdiu scilicet durabit Ecclesia, & fides & fideles, qui hoc sanguine indigeant.

Sāguis Eucharistiæ dicitur sanguis testamenti.

Ubi Nota. Sanguis Eucharistiæ dicitur *sanguis testamenti æterni*, quia hoc sanguine sancivit nobis Christus novum suū testamentum, quod in æternum durabit, quo ipse nos æternæ suæ hereditatis heredes instituit. q. d. Cùm ergo hoc Christi sanguine omnes potemur, & per illum eandem hereditatem cælestem adepturi simus; planè oportet, ut quasi fratres, commensales & filii Christi in summa pace, & concordia vivamus. Hic sensus appositus est, pius & elegans. Verùm magis planè & genuinè τὸ *in sanguine*, referas tam ad τὸ *eduxit*, quàm ad τὸ *pastorem magnum*. q. d. Deus Christum eduxit à morte, resuscitavit, eductumque, & resuscitatum effecit pastorem magnum, *in sanguine*, id est, merito mortis & sanguinis quē Christus in cruce effudit, quo sanguine firmatum est novum testamentum, & nostra cum Deo reconciliatio, Christusque magnus ovium pastor, nosque Christi oves effecti sumus. Hinc Christus Joan. 10. se nuncupat *pastorem bonum, qui animam ponit pro ovibus.* ita Caiet. Galen. & alii: τὸ enim *in sanguine*, hebraismo idem est, quod per sanguinem, merito & pretio sanguinis, significatque sanguinem Christi in cruce pro nobis fusum. Nam simili modo Zachar. c. 9. 11. ait: *Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua.* id est tu, ò Christe, merito sanguinis & mortis tuæ, qua fœdus novum inter Deum & homines sanxisti de æterna hereditate filiis tuis danda, eduxisti patres in te sperantes ex limbo, eosque tecum in cælum adscendens deduxisti. ita S. Hieron. & Cyrill. in Zachar. 9. Sicuti ergo merito sanguinis & mortis suæ patres è limbo ad cælum, ita eodem merito seipsum à morte ad vitam reduxit.

Locus Zachariæ 9. explicatur.

Notat Theophyl. identidem Apostolum testamentum Christi tamquam æternum, & numquam dissolvendum opponere testamento veteri & Mosaico, quod temporaneum fuit, caducum & abolitum per Christum.

Vers. 21. Aptet vos in omni bono) Græcè est καταρτίσαι, quod Primò, cum Galeno verti potest, restauret, vosque tamquam artus & membra in persecutione luxata & titubantia, corpori & compagi Christi, putà Ecclesiæ firmiter innectat & uniat. Posset quoque τὸ καταρτίσαι, ad læsæ & luxatæ charitatis fraternæ restaurationem referri. q. d. Deus vos quasi artus schismate aut divulsos aut luxatos, mutuæ paci & charitati, in uno Ecclesiæ corpore restituat, colliget & vinciat. Sic enim 1. Cor. 1. 10. jussit Apostolus Corinthiis, ut sint in eodem sensu perfecti, id est, planè concordes & unanimes, ubi idem est verbum κατηρτισμένοι.

Varij sēsus huius loci.

Secundò & meliùs, cum aliis passim καταρτίσαι vertas, perficiat, absolvat, omnibus suis numeris & partibus, quasi artubus compleat, ut scilicet in omni bono, gratia & virtute adaptati, efformati, perfecti & consummati sitis. Unde sequitur, *Vt faciatis eius voluntatem*, &c.

Faciens in vobis quod placeat coram se per Jesum Christum) Aliis aliisq; verbis idem dicit: est hæc vis & copia spiritus Paulini. hæc ergo tria reipsa idem sunt: Primum, *aptet* vel *perficiat vos in omni bono.* Secundum, *ut faciatis eius voluntatē.* Tertiū, *faciat in vobis quod placeat corā se.* nā non aliare placemus Deo, quā opere bono, quo facimus ejus volūtatē.

Magna laus operis boni.

Nota. Magna laus operis boni est. Primò, quòd per illud faciamus & impleamus Dei voluntatem. Secundò, quòd per illud placeamus Deo, Deumque oblectemus: estque hic

purissimus charitatis actus viris sanctis familiaris, ut scilicet omnia sua opera hoc modo & fine faciant, ut Deo placere, illi grata esse, illum pascere & delectare possint; perinde ut amicus amico, sponsus sponsæ, filius patri per omnia placere, pulchrescere, in deliciis esse, illumque modis omnibus delectare studet.

Error Pelagii merita tribuentis naturæ viribus.

Nota Secundò. Deus *per Jesum Christum*, id est, per gratiam, quam per merita Christi nobis tribuit, facit nos operari bona quibus placeamus ipsi, ne quis cum Pelagio idipsum sibi suisque meritis aut naturæ viribus tribuat.

Nota Tertiò, *τὸ quod placeat coram se*, tam ad actiones, quàm ad passiones posse referri. q. d. Deus vos, ò Hebræi, ita aptet & perficiat in omni bono, virtute & fortitudine, ut faciatis ejus voluntatem, utque vobis ita aptatis & perfectis, persecutiones, proscriptiones & quævis adversa, quæ ei placent, quibusque vestram virtutem, & patientiam, coronam & gloriam adaugere ipsi lubet, obiciat, decernat, immittat aut permittat.

Vers. 22. Rogo autem vos fratres, ut sufferatis verbum solatii] q. d. Ego Paulus licet non sim vester propriè, ò Hebræi, sed Gentium Apostolus, non impero, sed rogo vos, ut æquo animo suscipiatis hanc meam consolatoriam & exhortatoriam (utrumque enim significat Græcū *παρακλήσεως*) ad majora pro fide Christi certamina obeunda, epistolam. Hisce verbis se Hebræis insinuat Paulus, erat enim eis tamquam judaismi hostis suspectus, aut invisus: atque alia ex parte Hebræi persecutionibus, & tentationibus oppressi, ægrè ejus exhortationem admissuri videri poterant.

Etenim perpaucis scripsi vobis] *Perpaucis*, si videlicet spectetis rei argumentum & dignitatem, meumque erga vos ò Hebræi, zelum & affectum. Hoc dicit Paulus, ait Chrysost. & Theoph. quòd Hebræi pusillo essent animo in suis tribulationibus; nā talium est non ferre sermonē longum.

Brevitas sermonum sectanda.

Nota D. Thomas & Anselm. sermones breves passim gratiores esse: si enim grati sunt & placent, avidiùs hauriuntur: sin molesti sunt displicent, parum afferunt molestiæ, quia breves sunt. & hoc est quod ait hic Paulus: *Sufferte verbum solatii; etenim perpaucis scripsi vobis.* Hinc monet Sapiens Eccles. 5. 1. *Pauci sint sermones tui.* & Poeta,

Quidquid præcipies, esto brevis, ut citò dicta
Percipiant animi dociles, teneantque fideles.

Notent & servent hoc concionatores. ita pluribus placebunt, plusque fructus facient.

Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum] Græcum *γινώσκετε*, tam *cognoscitis*, quàm *cognoscite*, verti potest. Vox *dimissum* significat Timotheum fuisse alicubi in vinculis, licet id alibi non narretur. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Primas. Anselm. D. Thom. Qui tamen omnes secundùm addunt sensum, ut scilicet dimissus dici possit ab amicis, v. g. ab Atheniensibus, qui eum importunis precibus penes se detinebant. Vers. 23.

Timotheus videtur fuisse in vinculis.

Verùm prior sensus planior est: unde & Syrus vertit, [Syriac] *destari*, id est, *vinculis solutum*. Non fuisse Romæ, unde hæc scripsit Paulus, sed alibi vinctum Timotheum significat id, quod sequitur, *Cum quo si celeriùs venerit, videbo vos*,

Videbo vos) Ergo Paulus carcere jam propediem se liberandum sciebat. Vers. 24.

Salutate omnes præpositos vestros) Significat Paulus, ait Theodor. se scribere ad plebem: præpositos enim hac sua doctrina & exhortatione non indigere.

Et omnes sanctos) id est Christianos, qui vocatione, professione, officio & debito sancti sunt, id est, esse debent, ut dixi Rom. 1. 7.

Salutant vos de Italia fratres) Roma, ut dixi initio epist. scribit hæc Paulus, negat id Beza: nam Paulus, inquit, hic non Romanos, sed Italos salutatores commemorat. Sed respondeo, id inde factum esse, quòd Paulus Italiam uti & alias provincias prædicando pervaserat: nomen quoque Pauli ubique celebre multos Christianos ex tota Italia Romam ad eum visendum acciverat. non ergo mirum, si Itali hi Romæ Paulo præsentes Hebræos per Paulum salutent. Pari enim modo Paulus, si hæc Bononię, vel in alia Italię urbe scripsisset, dicere poterat Salutant vos de Italia fratres: Adde, per Italos antonomasticè accipi posse Romanos; Roma enim erat caput & metropolis Italię. Sic Lucas Act. 18. 2. Priscillam & Aquilam ait venisse ab Italia, id est, ut mox ipsemet explicat, ab urbe Roma, à qua edicto Claudii cum ceteris Judęis pulsi fuerant non enim tota Italia, sed tantùm urbe Roma Judęos excedere jusserat Claudius.

Ostenditur contra Bezam hanc epistolam Romæ scriptam.

Atq; hęc in epistolas hasce dicta sint. nunc eò omnia unde.

Peroratio ad S. Paulum.

Accipe ergo S. Paule, uti principium, ita & finem hujus operis. Tuum est enim totum, non meum. Quis enim ego? & quid commentatio epistolarum tuarum? Opus hoc non est virium mearum, non valetudinis meæ debilis & infirmæ, non mei ingenij, non meæ sapientiæ. Verè enim & in conscientia mea *stultissimus virorum ego sum, & sapientia hominum non est mecum.* Tuum ergo est, tuo semine & origine, tua ope, intercessione, suggestu: tuum est meo voto, debito, scopo, dono: tuum est argumento, fine, laude. Tibi proinde illud, uti tot nominibus debitum offero, imò refero, non mihi, sed tibi, & Deo Domino nostro illud tribuo, consecro, dicoque, *Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.* Statuit te Deus doctorem Gentium, doctorem sæculorum omnium, tuo sæculo viva voce universum mundum tua prædicatione docuisti; nunc in cęlis regnans eumdem doces docebisque ad finem usque sęculi per tua monumenta, per epistolas hasce igneas & divinas. Da ut huic rei commentarius hic subserviat, da ut quod hic exteriùs scripsi, interiùs Spiritus sanctus suggerat & doceat quàm plurimos, ut plurimi earum lectione tam in vera fide & sapientia, quàm in virtute & spiritu Christiano, imò Apostolico, proficiant, atque ego in primis, qui sum puer parvulus nesciens introitum & exitum meum.

Veritatem, veramque tuam mentem ubique fixis oculis spectavi & consectatus sum. Veritas enim mihi vita ipsa est charior. sicubi ab ea aberravi, ut homo aberravi: errorem hunc mihi & aliis demonstra, ne quis in eum impingat. omnes enim veritatis, nullum erroris mei heredem relinquere percupio.

Offer quoque hæc ipsa S. Virgini Deiparæ, quæ æternæ Sapientiæ mater est, & communis omnium nostrum parens, cui me meaque omnia debeo, utpote quę me immerentem & indignum ad Religionem & sanctam hanc Societatem filii sui vocavit, atque in ipsa Societate mirè semper, ac prǽsertim in hoc opere direxit, juvit, instruxit, effecitque ut tarda & impolita mens & manus mea fierent calamus scribę velociter scribentis: ut ipsa hæc eadem offerat benedictio filio suo Jesu Christo, ad ejus perennem voluptatem, laudem & gloriam, quam unam in vita & in morte, in tempore & in æternitate celebrare & promovere omnibus votis & studiis, omnibusque corporis & animę viribus intendo & satago, *hæc est enim vita æterna, ut omnes cognoscant Deum verum, & quem ipse misit Iesum Christum*, qui est salus nostra, amor noster, gaudium nostrum, spes & beatitudo nostra, Deus noster & omnia. Da denique, ut ipso tecum post brevem hanc vitam in cęlo perfruamur, ubi ejus laudes non humana, sed angelica lingua in æternum celebremus, cantemusque jugiter: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto.* Amen.

O Jesu Christe, amor noster, per sanguinem testamenti tui æterni, apta nos in omni bono, ut semper & ubique faciamus tuam voluntatem, & quę placita sunt tibi. O pater futuri sęculi duc nos recto tramite ad felicem Æternitatem, ut in sęcula sęculorum SS. Trinitati canamus: Redemisti nos Domine Deus, & fecisti nos regnum & sacerdotes, & regnabimus in æternum. O intermina, ò gloriosa, ò nimis longa, alta, lata & profunda Æternitas.

INDEX

INDEX
LOCORUM S. SCRIPTURÆ,
QUÆ IN HOC OPERE EXPLICANTUR.

Prior numerus paginam, secundus columnam indicat; litteræ additæ litteris intercolumnialibus respondent: ubi unicus tantùm est numerus, signum est eum ad priorem referri.

GENESIS.

Cap. 1. vers. 2. *juxta Septuag.* Terra erat invisibilis, & incomposita. *pag.* 740. 2. e
v. 2. Dixitque Deus, Fiat lux. 275.2.d
2. 23. Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea: hæc vocabitur virago, quia de viro sumpta est. 416.2.b
v. 24. Quamobrem relinquet homo patrem suum & matrem suam, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una. 417.2.b
v. 7. Factus est homo in animam viventem. 258.1.a
5. 22. Ambulavit Henoch cum Deo. 518.1.a
v. 24. Ambulavitque (*Henoch*) cum Deo, & non inveniebatur: quia tulit eum Dominus. 740.1.b d
6. 9. Noë vir justus atque perfectus cum Deo ambulavit, 740.1.d
12. 1. Veni in terram quam monstruavero tibi. 741.2.b
v. 5. Egressi sunt, ut irent in terram Chanaan. ibid.
15. 16. Necdum enim completæ sunt iniquitates Amorrhæorum. 515.1.d
v. 1. Ego protector tuus. 767.1.c.
v. 16. Generatione quarta revertentur huc. 662.1.b
17. 7. Ero Deus tuus & seminis tui post te. 99.2.c
v. 1. Ambula coram me, & esto perfectus. 513.1.a
18. 10. Secundùm hoc tempus veniam, & erit Saræ filius, 100.2.a
19. 24. Dominus pluit super Sodomam sulphur à Domino, 616.2.c
21. 9. Cumque vidisset Sara filium Agar Ægyptiæ ludentem cum Isaac filio suo, dixit ad Abraham, Ejice ancillam hanc, & filium ejus: non enim erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac. 339.2.a
v. 12. In Isaac vocabitur tibi semen. 784.1.b
22. 2. Tolle filium tuum unigenitum, quem diligis Isaac, & vade in terram visionis, atque ibi offeres eum in holocaustum, 265.1.b
v. 18. In semine tuo benedicentur, (*id est justitiam, gratiam, & gloriam assequentur*,) omnes gentes, 99.2.c
25. 23. Major serviet minori. 101.1.d
v. ult. Accepto panis & lentis edulio comedit, & bibit (*Esau*) & abiit parvipendens, quòd primogenita sua vendidisset, 759.2.d
32. 28. Nequaquam Jacob appellabitur nomen tuum, sed Israel. 365.1.b
37. 30. Puer non comparet, & ego quò ibo. 440.1.d
47. 8. Dies peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt parvi & mali. 425.2.d
v. 31. Adoravit Israel Dominum, conversus ad lectuli caput, 745.1.b & seqq.
48. 19. Iste quidem (*Manasse*) erit in populos, & multiplicabitur, sed frater ejus minor (*Ephraim*) major erit illo. ibid. a
49. 26. *Christus vocatur* desiderium collium æternorum; *quorum?* 763.1.b
v. 14. Salutare tuum expectabo Domine. 457.1.c
v. 16. Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita. 539.2.b
v. 25. Benedicet tibi Deus benedictionibus cœli, 298.2.a

EXODUS.

Cap. 2. 2. Videns eum elegantem, abscondit mensibus tribus, 746.1.b
9. 16. In hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam. 104.1.b
12. 11. Calceamenta habebitis in pedibus. 428.1.a
v. 46. Os non comminuetis ex eo. 665.2.c
16, 18. Et mensi sunt ad mensuram gomor: nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus. 296.2.a
19. 5. Eritis mihi in peculium. 542.1.c
v. 12. Qui tetigerit montem, lapidibus opprimetur, sive jumentum fuerit, sive homo. 761.1.b
20. 12. Honora patrem tuum & matrem tuam, ut sis longævus super terram. 420.1.c
24. 17. Erat species gloriæ Domini quasi ignis ardens. 764.1.b
25. v. ult. Inspice, & fac secundum exemplar, quod tibi in monte monstratum est. 708.2.c
32. 31. Aut dimitte eis hanc noxam, aut, si non facis, dele me de libro quem scripsisti. 98.2.b
33. 19. Miserebor cujus misereor. 259.1.a
34. 6. Dominator Domine Deus, misericors & clemens, patiens & multæ miserationis, 633.2.a

LEVITICUS.

Cap. 6, 30. Hostia quæ cæditur pro peccato, cujus sanguis infertur in tabernaculum, non comedetur, sed cremabitur. 769.2.b
16. 27. Vitulum, & hircum, qui pro peccato fuerunt immolati, & quorum sanguis illatus est in sanctuarium asportabunt foras castra, & comburent igni tam pelles, quàm carnes eorum. 770.1.b
18. 5. Custodite leges meas atque judicia, quæ faciens homo vivet in eis, 110.1.d
19. 18. Diliges amicum tuum sicut teipsum. 139.2.b
v. 23. Quando plantaveritis ligna pomifera, auferetis præputia eorum: poma quæ germinant, immunda erunt vobis, nec edetis ex eis; quarto autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino. 494.1.a
25. 23. Terra quoque non vendetur in perpetuum, quia mea est & vos advenæ & coloni mei estis: unde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur. 197.2.c
26. 12. Ambulabo inter vos, & ero Deus vester. 290.1.a

NUMERI.

Cap. 16. 5. & 26. Manè notum faciet Dominus qui ad eum pertineant, & sanctos applicabit sibi. 623.1.a
v. 33. Descenderunt vivi in infernum operti humo. 536.1.d
23. 22. Cujus fortitudo similis est rhinocerotis. 370.1.a

DEUTERONOMIUM.

Cap. 4. 2. Non addetis ad verbum quod loquor vobis, nec auferetis ex eo. 326.1.d
v. 15. Locutus est vobis Dominus in Horeb, de medio ignis. 764.1.b
18. 15. Prophetam de gente tua suscitabit tibi Dominus: ipsum audies, ut petisti à Domino Deo tuo in Horeb. 672.1.a
19. 15. In ore duorum aut trium testium stabit omne verbum. 319.2.a

Digitized by Google

21.23. Maledictus à Deo est, qui pendet in ligno. 339.2.b
22.9. Pars Domini populus ejus, Jacob funiculus hæreditatis ejus. 542.2.d
25.4. Non alligabis os bovi trituranti. 595.1.c 207.1.a 665.2.d
29.29. Abscondita Domino Deo nostro, quæ manifesta nobis & filiis nostris. 598.1.c
30.14. Mandatum hoc quod ego præcipio tibi hodie, non super te est, neque procul positum, nec in cœlo situm; ut dicere possis, Quis nostrum valet ad cœlum ascendere, ut deferat illud ad nos? 110.1.b
32.21. Ego in æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem; in iram vos mittam. 114.2.a
v.35. Mihi vindicta, ego retribuam. 154.1.b

J O S U E.

Cap. 1.5. Non te deseram, nec derelinquam. 767.1.c
15.19. Da mihi benedictionem: terram Australem & arentem dedisti mihi, junge & irriguam. 300.2.a

LIBER JUDICUM.

Cap. 12.6. Vir Dei venit ad me habens vultum angelicum. 605.1.a

R U T H.

Cap. 1.13. Vetulæ eritis antequam nubatis. 190.2.d

LIBRI REGUM.

Lib. 1. *c.* 4.21. Translata est gloria de Israel. 97.1.d
10.10. Num & Saul inter Prophetas? 242.2.d
18.10. Invasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat in medio domus suæ. 243.1.a
21.5. Fuerunt vasa puerorum sancta; porro via hæc polluta est, sed sanctificabitur in vasis. 519.1.a
25.27. Suscipe benedictionem hanc. 298.2.b
2. *Reg. cap.* 2.14. Surgant pueri & ludant (*id est duellent*) coram nobis. 339.2.a
7.13. Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. 665.1.a
Ibid. Cùm dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egreditur de utero tuo. 665.1.d
7.14. Arguam eum in virga virorum. 757.2.c
3. *Reg. cap.* 4.29. Dedit Deus Salomoni latitudinem cordis, quasi arenam quæ est in littore maris. 288.2.b
7.21. Et statuit duas columnas in portico templi, dexteram vocavit Jachin, sinistram Boos. 577.1.d
13.10. Altaria tua destruxerunt, & prophetas tuos occiderunt gladio, & derelictus sum ego solus, & quærunt animam meam. 116.1.a
19.18. Reliqui mihi in Israel septem millia virorum quorum genua non sunt curvata ante Baal. ibid.c
4. *Reg. cap.* 1.12. Si homo Dei ego sum, descendat ignis de cœlo. 604.1.c
2.9. Obsecro ut fiat in me duplex spiritus tuus. 555.2.b
v.12. Pater mi, currus Israel & auriga eius. 663.1.b

LIB. I. PARALIPOMENON.

Cap. 25.1. Separaverunt filios Asaph, qui prophetarent in citharis & psalteriis. 243.[illegible]

J O B.

Cap. 16.13. Posuit me sibi quasi in signum. 516.2.d
18.13. Consumat brachia illius (*impii*) primogenita mors (*quæ peccati est filia primogenita*) 62.2.c
31.31. Si non dixerunt viri tabernaculi mei; Quis det ut de carnibus eius saturemur? 514.2.a
38.28. Quis est pluviæ pater? 373.1.b
39.1. & 3. Numquid parturientes cervas considerasti? incurvantur ad fœtum; & pariunt, & rugitum emittunt. 348.1.c
39.12. Numquid volet rhinoceros servire tibi? 558.1.d
41.2. Quis antè dedit mihi, ut reddam ei? 123.2.c

P S A L M I.

Psalm. 2.7. Filius meus es tu, ego hodie genui te. 665.2.a
4.4. Mirificavit Dominus sanctum suum. 529.2.d
v.6. Irascimini, & nolite peccare; quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini. 403.2.a
5.13. Domine, ut scuto bonæ voluntatis tuæ, coronasti nos. 173.1.b
6.1. Domine, ne in furore tuo arguas me. 756.2.b
7.15. Concepit dolorem, & peperit iniquitatem. 603.2.d
Psalmus VIII. explicatur. 671.2.d & seq.
15.3. Sanctis qui in terra sunt eius, mirificavit omnes voluntates meas in eis. 529.2.d
17.3. Ego ero fidens in eum. 675.1.d
18.5. In omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum. 114.1.a
21.23. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ laudabo te. 675.1.c
23.2. Ipse super flumina præparavit eum. 429.1.c
8.6. Dilectus, quemadmodum filius unicornium. 570.1.a
30.16. In manibus tuis sortes meæ, *hebraicè*, tempora mea. 484.2.d
v.23. Ego dixi in excessu mentis meæ, Projectus sum, *&c.* 41.2.b
39.8. Hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi. 727.1.b
v.8. & 9. Holocaustomata & pro peccato noluisti, tunc dixi Ecce venio; in capite libri scriptum est de me, ut faciam, Deus voluntatem tuam. 727.2.c 728.2.d
43.22. Propter te mortificamur tota die æstimati sumus sicut oves occisionis. 54.2.c
44.v.7. Sedes tua Deus in sæculum sæculi, virga æquitatis virga regni tui. 667.2.c
v.8. Dilexisti justitiam, & odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis. 667.2.b
v.10. Astitit regina à dexteris tuis. 502.2.a
46.8. Psallite sapienter. 245.1.a
50.6. Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris. 42.1.d
58.10. Fortitudinem meam ad te custodiam. 271.1.d
59.10. In Idumæam extendam calceamentum (*possessionem*) meum. 428.1.d
64.12. Benedices coronæ anni benignitatis tuæ. 673.1.b
67.9. Terra mota est, coeli distillaverunt. 760.2.d
v.18. Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium, Dominus in eis, in Sinai in Sancto. 391.2.b
v.19. Ascendisti in altum, cepisti captivitatem, accepisti dona in hominibus. 391.2.c
v.36. Mirabilis Deus in sanctis suis. 529.2.c
68.10. Improperia improperantium tibi ceciderunt super me. 147.1.b
v.12. Factus sum illis in parabolam. 734.1.c
v.23. Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in retributiones, & in scandalum. 119.1.c
v.24. Et dorsum eorum semper incurva. ibid.d
81.1. Deus stetit in synagoga Deorum, in medio autem Deos dijudicat. 671.2.d
83.8. Ibunt de virtute in virtutem. 518.1.c
88.6. Confitebuntur cœli mirabilia tua, etenim veritatem tuam in Ecclesia sanctorum. 529.2.d
89.4. Mille anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit. 198.2.d
v.6. Manè sicut herba transeat, vespere decidat, induret & arescat. ibid.
94. Venite, exultemus Domino, *penè totus explicatur.* 680.1.b & seqq.
95.7. Afferte Domino patriæ Gentium. 586.2.a
96. Dominus regnavit, exultet terra, *penè totus explicatur.* 666.1.c & seqq.
101.26. Tu in principio Domine terram fundasti: opera autem manuum tuarum sunt cœli; ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes sicut vestimentum, veterascent. 668.1.d & seqq.
102.4. Qui coronat te in misericordia, & miserationibus. 673.1.b
103.4. Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. 666.2.b
104.15. Nolite tangere christos meos; & in prophetis meis nolite malignari. 668.1.a
105.34. Distinxit in labiis suis. 761.1.b
109.1. Sede à dextris meis. 668.2.c
v.3. Tecum principium in die virtutis tuæ. 486.2.a
v.4. Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec. 688.2.c

111,9.

Digitized by

111.9. Dispersit, dedit pauperibus: justitia ejus manet in sæculum sæculi. 299.2.b
Ibid. Cornu ejus exaltabitur in gloria. ibid.
115. Credidi propter quod locutus sum, *totus penè psalmus explicatur*. 277.2.b
v.2. Ego dixi in excessu meo, Omnis homo mendax, *&c.* 41.2.a
117.22. Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli. 321.1.c 381.1.b
118.32. Viam mandatorum tuorum cucurri, cùm dilatasti cor meum. 288.2.b
119.4. Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatoriis. 135.2.c
128.1. Sæpè expugnaverunt me à juventute mea; etenim non potuerunt mihi. 327.1.b
140.2. Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum. 567.1.a

PROVERBIA.

Cap. 3.4. *iuxta Septuag.* Provide bona coram Domino, & hominibus. 134.1.b
v.11. Et quasi pater in filio complacet sibi. 756.2.d
Ibid. Fili mi noli negligere disciplinam Domini. 756.2.a
Ibid. Neque fatigeris, cùm ab eo argueris. ibid.d
4.26. Dirige semitam pedibus tuis. 758.2.d
5.15. Bibe aquam de cisterna tua. 519.2.b
14.22. Errant qui operantur malum. 716.1.a
15.11. Infernus & perditio coram Domino, quanto magis corda filiorum hominum. 532.1.a
16.10. Divinatio in labiis regis, in judiciò non errabit os eius. 630.2.a
17.24. In facie prudentis lucet sapientia: oculi stultorum in finibus terræ. ibid.d
22.8. *iuxta Septuag.* Hilarem datorem diligit Deus. 300.1.b
25.2. Si esurierit inimicus tuus, ciba illum: hoc enim faciens carbones ignis congeres. 135.2.b
30.2. Stultissimus sum virorum. 557.1.b
31.13. Quæsivit lanam & linum, & operata est consilio manuum suarum, *&c.* 545.2.c
v.1. Omnes domestici ejus vestiti sunt duplicibus. 595.2.b

ECCLESIASTES.

Cap. 11.1. Mitte panem tuum super transeuntes aquas, quia post multa tempora invenies illum. 299.1.a
v.2. Da partem septem, nec non & octo. 117.1.b 298.2.d
v.3. Si repletæ fuerint nubes, imbrem super terram effundent. 299.1.a

CANTICUM CANTICORUM.

Cap. 6.1. Dilectus meus descendit in hortum suum ad areolam aromatum. 269.1.b

SAPIENTIA.

Cap. 1.7. Spiritus Domini replevit orbem, & hoc (*hic Spiritus*) quod continet omnia, scientiam habet vocis. 486.1.b
5.21. Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos, ibunt directè emissiones fulgurum, & tamquam à benè curvato arcu nubium exterminabuntur, & ad certum locum insilient, & à petrosa ira plenæ grandines mittentur, *&c.* 752.2.b
7.26. Candor est lucis æternæ, speculum sine macula. 676.1.c
11.18. Fecit orbem terrarum ex materia invisa. 739.2.c
v.21. Omnia in mensura & numero & pondere disposuisti. 491.1.c
v.22. Tamquam momentum stateræ, sic est ante te orbis terrarum, & tamquam gutta roris antelucani. 663.2.b
18.24. In veste poderis totus erat orbis terrarum. 563.1.a 712.2.b

ECCLESIASTICUS.

Cap. 14.12. Testamentum hujus mundi (*est*) morte morietur. 724.2.b
24.32. Hæc omnia liber vitæ, & testamentum Altissimi, & agnitio veritatis. Legem mandavit Moyses in præceptis justitiarum, & hereditatem domui Jacob, & Israel promissiones. 475.2.c
v.45. Inspiciam omnes dormientes, & illuminabo omnes sperantes in Domino. 614.1.d
48.14. Mortuum prophetavit corpus ejus. 243.1.b
49.18. Ossa ipsius (*Ioseph*) visitata sunt, & post mortem prophetarunt. 243.1.b

ISAJAS.

Cap. 1.9. Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomorrha similes fuissemus. 108.2.b
2.2. Erit præparatus (*id est fundatus*) mons domus Domini in vertice montium. 429.1.c
3.46. Erit pro zona funiculus, & pro fascia pectorali cilicium. 427.1.c
5.22. Væ vobis, qui potentes estis ad bibendum vinum. 344.2.b
6.5. Væ mihi, quia vir pollutis labiis ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito. 327.2.c
8.3. Accelera spolia detrahere, festina prædari. 386.2.d 675.2.a
v.14. Ipse sit pavor vester, & ipse terror vester; & erit vobis in sanctificationem. 109.1.a
v.17. Expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam à domo Jacob, & præstolabor eum. 675.2.a
v.18. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus, in signum & portentum Israel. 616.2.c 675.2.b 744.2.c
9.6. Cujus principatus super humerum eius. 663.1.c
Ibid. Pater futuri sæculi. 364.1.d 671.2.b
10.22. Si fuerit numerus filiorum Israel tamquam arena maris, reliquiæ convertentur ad Dominum consummatio abbreviata inundabit justitiam. 108.1.b
11.4. Percutiet terram virga oris sui, & spiritu labiorum suorum interficiet impium. 536.1.a
v.5. Et erit fides cinctorium renum eius. 427.2.c
v.10. Erit radix Jesse, & qui exurget regere Gentes. 149.2.b
Ibid. Qui stat in signum populorum. 149.2.d
22.13. Comedamus & bibamus, cras enim moriemur. 256.2.c
28.10. Manda, remanda, expecta, re expecta: modicum ibi, modicum ibi; in loquela enim labii, & lingua altera loquetur ad populum istum. 247.1.a
v.16. Ecce ego mittam in fundamentis Sion lapidem angularem. 109.1.a
Ibid. Qui crediderit *in ipsum*, non festinet. 109.2.a
29.10. Miscuit vobis Dominus spiritum soporis, claudet oculos vestros, prophetas & principes vestros, qui vident visiones, operiet. 120.1.a
v.14. Peribit sapientia à sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur. 159.1.a
31.9. Dixit Dominus, cujus ignis est in Sion, & caminus ejus in Jerusalem? 764.1.d
33.18. Ubi est literatus? ubi legis verba ponderans? ubi doctor parvulorum. 159.1.b
35.3. Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate. 758.2.d
40.2. Suscepit duplicia de manu Domini. 555.2.d
v.13. Quis adiuvit spiritum Domini? aut quis consiliarius ejus fuit? 123.2.a
45.1. Hæc dicit Dominus Christo meo Cyro. 455.2.d
v.8. Rorate cœli desuper, & nubes pluant justum. ibid.
v.15. Tantum in te est Deus: verè tu es Deus absconditus, Deus Israel salvator. ibid.c
v.23. In memetipso juravi, quia mihi curvabitur omne genu, & jurabit omnis lingua. 145.2.d
v.25. In Domino justificabitur, & laudabitur omne semen Israel. 456.1.a
49.3. Servus meus es tu Israel, quia in te gloriabor. 434.1.b
v.8. In tempore placito exaudivi te: & in die salutis auxiliatus sum tui. 286.1.d
51.1. Attendite ad petram, unde excisi estis, & ad cavernam laci de qua præcisi estis. 727.2.b
52.7. Quàm speciosi pedes evangelizantium pacem, evangelizantium bona. 112.2.d
v.11. Recedite, exite inde, pollutum nolite tangere. 290.1.c
53.1. Domine quis credidit auditui nostro. 113.2.a 514.2.d
54.1. Lætare sterilis, quæ non paris: decanta laudem, & hinni, quæ non pariebas, quoniam multi filii desertæ magis, quàm ejus quæ habet virum. 338.1.d
v.13. Erunt omnes docibiles Dei. 311.1.b

59.17. Et

59.17. Et indutus est (*Deus*) justitia ut lorica, & galea salutis in capite ejus; indutus est vestimentum ultionis, & opertus est quasi pallio zeli. 430.1.d
59.20. Veniet ex Sion qui eripiat, & avertat impietatem à Jacob. 121.2.d
61.2. Ut prædicarem annum placabilem Domino, & diem ultionis Deo nostro, ut consolarer lugentes in Sion. 386.2.a
64.4. A sæculo non audierunt, neque auribus perceperunt, oculus non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti expectantibus te. 164.1.c
65.1. Inventus sum à non quærentibus me, palàm apparui iis qui me non interrogabant. 114.2.d
v.2. Tota die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem mihi. 114.2.d

JEREMIAS.

Cap. 9.23. Non glorietur sapiens in sapientia sua, sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me. 162.1.d
11.16. Olivam uberem, pulchram, fructiferam, speciosam vocavit Dominus nomen tuum. 120.2.c
13.11. Sicut adhæret lumbare ad lumbos viri, sic agglutinavi mihi domum Israel. 426.2.d
17.16. Diem hominis non desideravi, Domine tu scis. 174.2.a
v.18. Duplici contritione contere eos. 595.2.c
18.6. Sicut lutum in manu figuli, ita & vos in manu mea. 106.2.d
31.31. Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Israel, & super domum Juda testamentum novum. 709.1.d
v.33. Hoc est testamentum, quod disponam domui Israel: dabo legem meam in mente eorum, & in corde eorum scribam eam. 709.2.d
Ibid. Et ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum. 710.1.d
v.34. Et non docebit ultra vir proximum suum, dicens, Cognosce Dominum. ibid.d
51.26. Non tollent de te lapidem in angulum. 381.2.c
Threnor. 3. 12. Posuit me quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias pharetræ suæ. 513.2.b

BARUCH.

Cap. 6.42. Mulieres circumdatæ funibus in viis sedent, &c. 427.1.d

EZECHIEL.

Cap. 1.20. Et spiritus vitæ erat in rotis. 663.1.a
4.3. Sume tibi sartaginem ferream. 312.2.a
16.10. Cinxi te bysso. 427.1.a
Ibid. Calceavi te janthino. 429.2.a
17.2. Fili hominis propone ænigma, & narra parabolam: aquila grandis, &c. 744.2.d
24.17. Corona tua circumligata sit tibi, & calceamenta tua erunt in pedibus tuis. 428.2.d
29.3. Meus est fluvius (*Nilus*) & ego (*Pharao*) feci memetipsum. 271.2.a
37.27. Et erit tabernaculum meum in eis, & ero eis Deus. 290.1.a
38.22. Et judicabo eum (*Gog*) peste & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis, ignem & sulphur pluam super exercitum ejus. 541.2.d
39.9. Succendent ea (*arma Gog & Magog*) septem annis. 523.2.a

DANIEL.

Cap. 7. 10. Fluvius igneus rapidusque egrediebatur à facie ejus. 529.1.d
v.25. Putabit quòd possit mutare leges & tempora. 540.2.b
12.11. A tempore cùm ablatum fuerit juge sacrificium, & posita fuerit abominatio in desolationem, dies mille ducenti nonaginta: beatus qui pervenit ad dies mille trecentos triginta quinque. 523.1.d

OSEAS.

Cap. 1.10. Et erit in loco ubi dictum est eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filii Dei. 108.1.a
2.23. Vocabo non plebem, plebem meam, & non misericordiam consecutam, misericordiam consecutam. 107.2.d
11.1. Ex Ægypto vocavi filium meum. 665.2.d
12.10. Visionem multiplicavi, & in manus Prophetarum assimilatus sum. 661.1.c
13.14. Ero mors tua ò mors, morsus tuus ero inferne. 259.1.c

JOEL.

Cap. 2. 32. Omnis quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit. 112.1.c

AMOS.

Cap. 3.3. Numquid ambulabunt duo pariter, nisi convenerit eis? 740.1.b

HABACUC.

Cap. 2.3. Quia adhuc visus procul, & apparebit in finem, & non mentietur. Si moram fecerit, expecta illum: quia veniens veniet, & non tardabit. 735.2.b & seqq.
v.4. Justus autem in fide sua vivet. 756.1.a
Ibid. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima ejus in semetipso. 2.d
3.4. Cornua in manibus ejus. 160.2.a

AGGÆUS.

Cap. 2.7. Adhuc unum modicum est, & ego commovebo cœlum & terram, & mare, & aridam, & movebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus. 761.2.d

ZACHARIAS.

Cap. 5. v. ult. Ut ædificetur ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super sedem suam. 539.2.c d & seq.
9.11. Tu quoque in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua. 770.2.d
10.4. Ex ipso angulus. 381.2.b

MALACHIAS.

Cap. 1.2. Jacob dilexi, Esau autem odio habui. 101.2.d

MACHABÆI.

Lib. 2. cap. 6. 19. Voluntariè præibat (*Eleazarus*) ad supplicium. 749.1.a
Lib. 2. c. 7. 1. Flagris, & taureis cruciatos. 749.1.a

MATTHÆUS.

Cap. 5. 10. Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam. 276.2.c
11.19. Justificata est sapientia à filiis suis. 519.1.b
19.12. Sunt eunuchi qui seipsos castraverunt propter regnum cœlorum; qui potest capere, capiat. 195.2.d
23.32. & 35. Et vos implete mensuram patrum vestrorum, ut veniat super vos omnis sanguis justus. 515.2.d
24.31. Mittet angelos suos cum tuba & voce magna. 521.2.b
25.6. Media nocte clamor factus est: Ecce sponsus venit, exite obviam ei. 523.2.b
26.26. Accipite & comedite, hoc est corpus meum. 225.1.b

LUCAS.

Cap. 1.72. Memorari testamenti sui sancti jusjurandum quod juravit ad Abraham. 641.2.d
2.38. Loquebatur de illo (*Anna de Christo*) omnibus qui expectabant redemptionem Israel. 249.1.a
12.35. Sint lumbi vestri præcincti. 428.1.d
19.26. Omni habenti (*id est, talento suo utenti*) dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. 288.2.b
21.25. Erit pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore, & expectatione quæ superveniet universo orbi. 524.2.c

JOANNES.

Cap. 1.1. Deus erat Verbum. 666.2.d 684.2.d
4.23. Venit hora, & nunc est quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate. 273.1.c
6.27. Hunc enim Pater signavit Deus. 661.2.d

8.25. Tu

Digitized by Google

8.25. Tu quis es? Principium, qui & loquor vobis. 488.2.c
8.44. Ille homicida erat ab initio, & in veritate non stetit, quia non est veritas in eo, quia mendax est, & pater ejus. 328.1.d
17.19. Pro eis sanctifico (*id est, sacrifico*) meipsum. 150.3.c 674.1.d

ACTUS APOSTOLORUM.

Cap.7.20. Eodem tempore natus est Moses; & fuit gratus Deo. 746.1.d
v.25. Existimabat (*Moses*) intelligere fratres, quoniam Deus per manum ipsius daret salutem illis. ib.d
13.34. Dabo sancta David fidelia. 556.2.c

EPISTOLA CANONICA S. JACOBI.

Cap.4.11. Qui detrahit fratri, detrahit legi. 605.2.d

EPISTOLA I. S. PETRI.

Cap.3.3. Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, *&c.* sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitatem quieti, & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples. 168.1.d

EPISTOLA I. S. JOANNIS.

Cap.2.24. Unctio ejus docet vos de omnibus. 711.1.b
5.16. Est peccatum ad mortem, non pro illo dico ut roget quis. 693.2.a

APOCALYPSIS S. JOANNIS.

Cap.1.20. Septem stellæ septem angeli (*hoc est Doctores, & Episcopi*) sunt septem Ecclesiarum. 256.2.d
2.28. Qui vicerit, dabo ei stellam matutinam. ibid.
9.16. Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia. 541.2.b
11.4. Hi sunt duæ olivæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes. 714.1.a
v.8. Et occidet eos (*Eliam & Henoch*) & corpora eorum jacebunt in plateis civitatis magnæ, quæ spiritualiter vocatur Sodoma & Ægyptus, ubi & Dominus eorum crucifixus est. 533.2.a
12.1. Mulier amicta sole, & in capite eius corona stellarum duodecim. 258.2.d
13.18. *Dicitur* Christus esse agnus occisus ab origine mundi, *quo sensu?* 723.2.d
17.10. Reges septem: quinque ceciderunt; unus est, & alius nondum venit; & cùm venerit, oportet illum breve tempus manere. 535.1.b
Ibid. Hi cum agno pugnabunt, & agnus vincet eos, quoniam Dominus dominorum est. ibid.
17.18. Babylon meretrix magna sedens super montes septem ebria sanguine Sanctorum, *&c.* 535.2.a
20.7. Solvetur Satanas, & seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog. 541.2.b
v.8. Et ascenderunt (*Gog & Magog*) super latitudinem terræ, & circuierunt castra sanctorum, & civitatem dilectam. 541.2.d
v.9. Et descendit ignis à Deo de coelo, & devoravit eos. 542.1.a

INDEX

Digitized by Google

INDEX
RERVM ET VERBORVM
MEMORABILIUM
QUÆ HIS COMMENTARIIS CONTINENTUR.

AAron & Christus inter se collati. *pag.* 686. *col.* 1.d

Aaron & Levitæ, respectu Melchisedec & Christi, non sacerdotes, sed laici erant. 701.2.c

Aaron uxorem duxit è tribu Iuda. 703. 2. c fuit pontifex in una familia Abrahæ. 700. 2. b eum minorem esse Christo, septem argumentis ostenditur. 2.a & seqq eius sacerdotium promittitur à Davide abolendum per sacerdotium Christi, 704.2.c

Aaronici sacerdotes, & sacrificia non poterant coelum reserare. 716.2.b

Aaronici & Christus in quo differant. 707.1.a

Abba pater quid sit. 84.1.a

Abbreviatum Verbum quod sit. 108.2.a

Abdala Saracenus fidem de fide Christiana suscipienda frangens, à Deo morbo percussus est. 193.2.d

Abel quàm Cain præstantiorem Deo victimam obtulit. 739. 2.c quomodo defunctus adhuc loquatur. 740.1.a eius sacrificium per ignem cælitus demissum placuisse sibi ostendit Deus. 1.a ejus sanguis clamat vindictam, Christi, misericordiam. 762.2.a

Abibi diaconi constantia in tormentis. 86.1.a

Abigei jumenta aliena diripiunt. 554.2.c in Abnegatione concupiscentiarum sita perfectio. 449.1.c ejus usus, & fructus, ibid. abnegatio sæcularium in quo consistat. ibid a cur Abortivum se Paulus vocet. 251.1.c abortivi senatores quinam essent. ibid a

Abram nominis etymon & significatio. 339. 1. b est id auctum, & dictus Abraham propter fidem. 741 2.b quomodo se cum tota posteritate subjiciat Christo. 702. 1. a licet signum promissionis sibi factæ à Deo petierit, tamen non dubitavit, sed firmiter ei credidit. 55. 1.a quomodo id signum petierit. 2. a jussus immolare Isaacum, credidit quòd Deus eum immolatum à morte suscitaret. 53. 2.c 734.2.d 744. 1.c dicitur pater spei & fidei. 49. 1. a 54.1.b quare dicatur Propheta. 242.1.b circumcisionem accepit post justitiam, in signum justitiæ per fidem acceptæ. 51.2.c adhuc præputiatus justificatus est non ex operibus legis. ibid. a quomodo dicatur pater omnium fidelium. 51.2.c & auctor fidei & consummator. 654. 2.d quomodo crediderit sibi seni nascituram prolem. 54. 1.b ei seni reddita vis generativa. 54.2.d ideoque emortuus genuisse dicitur. 742.2.d cum Noe vixit, 58. annis 698.2.c est pater credentium & patienter expectantium. 695.2.b justificatus est ex fide Christi venturi. 338. 1. a quare dederit decimas & honorarit Melchisedec. 701.1.b in eo honoravit Christum. ibid. d sua obedientia meruit Christum nasci ex suo semine. 341.1.b quomodo in ejus semine omnes gentes fuerint benedictæ. 338. 1. d quale ejus fœdus cum Deo. 229.2.d in Chanaan habitavit quasi advena, non incola. 741.2.d idque semper in mobili tabernaculo. ibid. c major fuit Aarone, sed minor Melchisedeco. 700.2.a sua fide Deum glorificavit, sibi persuadendo eum promissa sua & posse & velle implere. 55.1.b multis modis ea impleta sunt. 696.1.b heres est mundi per filios & per Christum. 52.2. b si ei justitia obtigisset ex lege, non ex fide, jam promissio ejus esset abrogata. 2.a decimas, dans, præcognovit Christi sacerdotium fore dignus Aaronico. 703.2.d est pater omnium nostrum non propagatione carnis sed spiritus, & fidei. 52.2.a 2 b justitiam & gloriam apud Deum adeptus est, non ex operibus legis, sed ex fide. 48. 1. d qualis ejus fides fuerit. 49.1.d per fidem adhuc magis justificatus est, 48. 2.c est exemplar justificationis tum impii, tum justi. 48. 1. d in prima justificatione credidit in Christum, ibid. c duas ob rationes est spiritualis pater Gentilium credentium. 51.2.d promissam posteris à Deo benedictionem eorum nomine primus acceptavit. ibid. dicitur pater, id est auctor, circumcisionis. 2.b quomodo dicatur tentatus, & an à dæmone visibiliter. 744. 1. b ejus posteritas ex Isaac, non ex Ismaele ducenda. 348.2.a 744.1 c hujus posteritatis multitudo, gloria, fama, æternitas est instar stellarum, & arenæ maris. 54.2. d 742.2.d benedictio ei promissa, fuit justitia, & salus per Christum. 99. 2.b fuit ea duplex. 2. b quomodo in ejus lumbis dicatur Levi fuisse. 701.1 d ejus fides in Chanaan abeuntis quinque in rebus eluxit. 742. 1. b an eam illi Deus expresse nominarit. 741. 2. b non omnes qui ex semine ejus carnaliter sunt progeniti, eo ipso censentur filij ejus, ut ad eos pertineat ejus benedictio. 100.2.b septem benedictiones ei à Deo promissæ. 338.1.b symbolice repræsentat Deum, Sara Ecclesiam. 330.1.c Abraham & Isaac sunt exemplum memorabile omnium sæculorum. 744.2.a quando Abraham & Lot agnoverint angelos à se receptos. 266.1.a

Abramius eremita dæmonem mirè contempsit. 436.1.b eum blandientem à se constanter repulit. 310 1.b

Abraxas vocavit Basilides Deum. 609.1.a

Abrenuntiant Christiani in baptismo Satanæ, & peccato. 67.1.c

Abrenuntiatio, est crucis ac mortificationis indicium. 364. 1.a per eam homo mundo crucifigitur. 364.2.d

Absentes & præsentes Deo & corpori qui sumus. 281.1.d

Absentia magistri causa est lapsus discipulorum. 348.1.a

Absolvendi potestas non laicis, sed Prælatis Ecclesiæ competit. 267.2.b

Absolutionem ab excommunicatione, & plenariam indulgentiam donavit S. Paulus incestuoso. 268.1.a

Abstinentia, humilitatis & cæterarum virtutum mater est. 211. 2.d moderanda est, sicut chorda in cithara. 597.2.c

Abstinentia veterum Eremitarum. 582.2.b

Abstinentia Judæorum erat duplex, perpetua & temporaria. 144.1.d

Abstinentia à conjugio suadetur tempore orationis. 189.2.a

Abstinentia Ecclesiastica, & monastica non damnatur ab Apostolo. 581.2.c

Abstractio à sensibus fieri potest vi morbi, vel virtute dæmonum. 313.1.d

Abundare in suo sensu quid sit. 144.2 a

Abusus rerum quis sit. ibid.

Abuti pro uti, & plenè uti, capitur interdum. 208.2.b

Abyssini Christiani utuntur novo Testamento Syriaco. 13. eorum ritus sacri ab Apostolis accepti. ibid.

Academiæ Theologorum, Philosophorum, etsi sententiis differentium, non carpuntur ab Apostolo. 158.1.d cur Academiam Plato loco pestilenti elegerit. 211.1.c

Acceptio personarum apud Deum propriè non est. 36. 2. b 331.1.a 343.2.b non esset in eo vitium, sed minùs congrua ejus liberalitati. 331.1.a ipsa vitium est contrarium justitiæ distributivæ: 36.1.b sola Accidentia panis in Eucharistia manent sine subiecto. 228.1.b

Accipere interdum pro dare hebraicè capitur. 393.1.d

Acedia non fugiendo, sed resistendo impugnanda. 546.2.a

Acestus miles à Paulo ad necem ducto conversus. 8.1. b quomodo Achab excelsa everterit, & in eo peccarit. 116. 1.b quomodo venundatus sit ut faceret malum. 77.1.b

Achaia olim celebres habuit urbes. 155.1.a quomodo Achaz noluerit tentare Dominum. 38.2.d

Acies gladij apud Hebræos & Græcos vocatur os. 685.1.d

quæ

quæ dicatur Acquisitionis redemptio. 377.1.a

Acrochiristę summis inter se manibus depugnabant. 253.1.d

Actio honesta fructus est cognitionis Dei. 31.2.b

Actio omnis ab oratione inchoanda. 561.2.d

Actiones immanentes Deo Patri sunt coæternæ. 164.2.d

Actione præclare sunt occupandæ. 653.1.b earum finis sit Dei gloria. 145.1.a veritas actionum & vitæ quid sit. 398.1.d actio gratiarum in cibi sumptione usurpata Judæis. 145.1.d 219.2.c qua formula eam veteres usurparent. 582.1.d

Actus humani nec ex gratia, nec ex Domini cooperatione merentur justificationem, nec ad illam dant ius, sed sunt nudæ dispositiones ad justificationem. 117.2.cd actus fidei à gratia habet, quòd sit supernaturalis & meritorius; à libero arbitrio, quòd sit liber. 176.1.d actus humani ut tales non habent meritum justificandi. 117.1.b actus interior peccati æquè ac externus est vetitus. 74.2.b actus inobedientiæ in Adamo fuit partim personalis, partim communis. 62.2.a actus omnis virtutis, relatus ad Dei honorem, est actus religionis. 770.2.d actus unus peccati perfectus peccatores cœlo excludet. 184.1.b actus coniugij & fornicationis secundum speciem naturæ idem sunt, at in genere moris specie, imo genere differunt. 185.1.a

Actus voluntatis ad fidem necessarius est. 111.2.a

Ad accipitur interdum pro *de*. 114.2.d

Adam prima ia fuit causa uti generationis, ita & peccati originalis, eiusque propagationis. 60.2.b fuit primus vates qui prophetavit de Christo & de cruce eius. 418.2.b ante costam sublatam non fuit monstrosus, nec post ablatam mutilus. 416.2.d an sit sepultus in monte Calvariæ. 411.2.a peccando Dei imaginem non amisit. 402.2.b factus est anima vivens. 258.1.c quadrupliciter terrenus dicitur. 2.b nisi peccasset, Christus non erat nasciturus. 374.2.b in statu innocentiæ nulli fuit morbo obnoxius. 677.2.c fuit forma, typus & figura Christi venturi. 63.1.c invexit regnum mortis, Christus regnum vitæ, in quo nos reges fecit. 64.1.b quomodo dicatur animalis. 166.2.d quomodo dicatur non seductus, 569.2.c etiam serpenti credidit. 2.b est in gratia creatus. 402.2.b primus insipiens fuit. 42.2.d eius animam in Paulo fuisse somniarunt hæretici. 557.1.d aliud est in Adamo peccare, aliud est peccatum Adami in omnes pertransire. 62.2.d in eo homines omnes contenti & censi peccarunt. 68.1.a 2.c ex eo peccatores nascimur, non proprio actu, sed ipsius Adæ. 69.2.b ab eo traditi sumus peccato. 77.1.a Judæi fingunt ei duas à Dea datas uxores. 550.2.a Deus ei costam & carnem adhærentem sustulit. 416.2.c ei esus ligni scientiæ boni & mali vetitus fuit, cetera concessa. 336.2.a Adami, Christi & angelorum contradependentia. 375.1.b Adami & Christi mira inter se dependentia. 63.2.a hi sunt velut duo reges: ille regnavit in regno mortis, Christus in regno vitæ. 65.2.d utriusque aliæ antitheses. 64.2.b & seq. quomodo Adimpleantur quæ desunt passioni Christi pro Ecclesia. 488.1.b

Aditus ad gratiam nulli homini, ac ne quidem servo fugitive, præcluditur. 655.1.b

Admiratio quid sit & quorum. 529.2.a vix cadit in magnanimum & sapientem. ibid. quomodo Paulus Adolescens dicatur, dum Stephanus lapidaretur. 8.1.d

Adolescentes vino abstineant. 648.1.a eorum quæ sint vitia. 626.1.b

Adolescentularum vota non damnantur. 595.1.a

Adoptio nostra in filios Dei & heredes, contingit nobis in ipsa justificatione. 87.1.d 345.2.c in quo hæc sita. 84.1.b cur approprietur Spiritus sancto. ibid. c alia est inchoata, alia consummata. 87.1.d adoptionis & filiationis nostræ causa. 345.2.d

Adorare in spiritu & veritate, quid sit. 273.1.d

S. Adrianus ad fidem est conversus, quòd audiret Martyres post tormenta bona sperare æterna. 164.2.c

Adrianus Imp. quantum debitum populo remiserit. 444.2.d quomodo moriens suam sit animam allocutus. 676.2.a

Adventum judicis Christi quinam diligant. 637.1.b is Christianis debet esse non terrori, sed in votis. 548.1.c

Adversa non sunt molesta patientibus, sed pati nolentibus. 277.1.b per adversa Deus Sanctos suos disponit ad martyria. 758.1.d ijs non erudit & fingit. 756.1.d ijs crescit virtus. 317.1.e

Adulatio est melleus laqueus. 513.2.c

Adulatores meretrici, & corvo assimilantur: animalium initium maximè sunt noxium. 513.2.c purpuram magis colunt quàm Deum. ibid. d sunt sorices palatij. 513.2.c

Adulter Deum experietur vindicem. 666.2.b

Adulterantium & cauponantium varia genera. 269.2.c

Adulterare verbum Dei quid sit. 621.1.a

Adulterium thorum, non vinculum solvere, Patres & Concilia docent. 191.2.d

Adulterium Davidis allegoricè amorem Christi erga Ecclesiam indicat. 63.2.a

Adulterium est supergressio & circumventio. 519.1.b

Adustio pro senecta capitur. 90.2.c

Ædificare proximum quid sit. 625.1.d quis sit Ædificatorius sermo. 405.1.c quomodo simus Ædificium spirituale. 382.1.a an Ægritudines corporis fuerint Paulo stimulus carnis. 315.2.c

Ægrorum cura habenda hilariter. 130.2.b

Ægyptiorum ridicula numina. 32.1.a quomodo Deum pingerent. 686.1.a verisimile est plagas ijs fuisse inflictas per angelos bonos. 215.2.c ijs circumsio magno in honore fuit. 379.1.b unde Æmilia familiæ Romæ adhæserit nomen Pauli. 23.1.c

Æmuli Pauli fuerintne Catholici, an hæretici. 438.2.b

Æneas instituit ut diis velato capite sacrificaretur. 212.2.a

Ænigma est quæstio quæ cum involucris verborum proponitur. 241.1.b

Ænigmata in Scriptura vocantur *parabolæ*. 744.2.c

Aeones Valentini qui fuerint. 387.1.c 550.2.c portenta magis fuere quàm numina. 374.1.d an fuerint animalia: quot sæculorum numeros ediderint. 324.1.c eos est Valentinus à Platonicis mutuatus. 412.1.c

Aequales arguendi, senes obsecrandi sunt. 633.1.d

Aequalitas in bonorum communione colenda est. 296.2.b

Aequalitas habenda inter filios. 507.1.c quæ æqualitas, & inæqualitas sit futura in cælesti beatitudine. 297.1.b

Aequitas in judicando servanda est. 596.2.d

Aequus qui dicatur. 574.2.d

Aer in Scriptura dicitur cælum. 312.2.d usque ad diem judicij plenus est dæmonibus. 376.2.b 425.1.d

Aerem verberare est frustra laborare. 210.1.d quis sit princeps aeris. 377.2.b

Aerius episcopatu frustratus, factus est hæreticus, & docuit presbyteros pares esse Episcopis. 561.1.b 642.2.d

Aerumnæ corporis & animæ cogunt nos ad mortem anhelare. 441.2.a

Aes Corinthiacum olim nobile. 155.1.b

Aetas D. Pauli. 8.1.b ætas maturior aut junior, in morum severitate aut levitate sita. 595.1.a

Aetas Timothei ad episcopatum evecti. 585.2.d qua ætate omnes resurgent. 397.1.c quo magis ætate crescimus, eo beatitudini simus propiores. 140.2.d qui ætatibus mundi singulis fideles afflixerint. 532.1.b

Aeternum varie accipitur in Scripturis. 665.1.d quomodo dicantur sacrificia Levitica æterna. 704.1.b

Aeternitas Christi. 767.2.d æternitas quid sit, eiusque longinquitas. 72.2.a pendet à momento. 527.2.a ambit omnia tempora instar circuli. 613.2.c

Aeternitas & æviternitas quomodo & in quibus differant. 558.2.d an æternitatem suam ante mundum habuerint angeli. 641.2.a quod sit æternitatis hodie. 664.1.d

Aethiopes quomodo Deum vocent. 679.2.a

Aetiani aliquot epistolas Pauli è sacro catalogo sustulerunt. 3.1.c

Affabilitas necessaria ægrorum curatoribus. 130.2.c

Affectu sincero omnia nostra opera fiant. 251.2.b

Affectus erga parentes superandus vocante Christo. 328.1.b

Affectus vehemens verba incidit. 440.1.d

Affectus interior quo sancti viri pro aliis orant, maior est omni externo sermone. 89.1.c affectus quatuor amicitiæ. 291.2.b affectus sunt pedes mentis. 436.2.d

Affirmantes propositiones quomodo in Paulo intelligendæ. 14.1.c

Afflictio propter Christum gloriosa est. 530.2.d est castigatio

gatio & disciplina Dei eam permittentis. 756.2.a est concupiscentiæ domitrix, magistra virtutum. ibid.d est indicium & causa salutis. 394.2.a

Afflictionibus nostris angeli boni compatiuntur, mali congaudent. 177.1.c quàm sint ambiendæ. 675.1.d *vide* Tribulatio.

Affricationes malorum dogmatum & morum sequuntur ex logomachia hæreticorum. 600.2.c

Agape quid sit, & quo tempore fieret. 224.2.d cùm in ea abusus secutus, tunc ab Ecclesia vetita fieri. ibid. ea Christianorum conventus olim claudebat. 248.1.d in ea olim musica adhibebatur. 414.1.a

Agar testamentum vetus, & servile significat. 338. 1. b 349.1.a Ismaelem Isaaco illudentem non repressit. 339.2.a an sit idem qui mons Sina. 339.1.a

Agar simbolicè Synagoga est. 339.1.b

S. Agathæ morientis oratio. 635.1.a eius corpus & animam curarunt angeli. 669.1.c amputata mamilla, constanter Quintianum Præsidem est allocuta. 750.1.c ex amore Christi ambiit tormenta. 96.1.b

Agathangeli Martyris in tormentis constantia. 278.2.b

Agathocles rex ut recordaretur se esse filium figuli, in figlinis vasis cœnabat. 625.2.a

Agesilaus rex cum filiolo repuerascebat, 348.1.d ejus munificentia, 377.2.b ejus generosa vox in podagræ doloribus. 735.1.d

Agimur & agimus, non agimur nisi agamus. 85.1.a

S. Agnes baptismi sui vestem magni facit. 345.2.a in igne illæsa mansit. 706.1.a eius fortitudo. 161.2.b

Agnitio & cognitio qui differant. 44.2.c

Agnus cereus olim recens baptizatis dabatur loco vestis candidæ quam deponebant. 180.2.d

Agnus paschalis quo ritu ederetur à Judæis. 229.2.d allegoricè denotat Christum. 181.1.b est figura Eucharistiæ, quæ si nudus sit panis, agnus multò fuit dignior. 225.2.c 230.2.b quomodo is Judæis factus sit in laqueum. 119.2.c

Agon & cursus quomodo distinguantur. 635.1.c qualis sit agon militis Christiani. 604.2.b agones Pauli. 513.1.b

Agricolæ ante dominos sunt fructuum participes. 618.2.d

Agrippina coloniam ad Ubios duxit. 380.2.c

Alacritas animi necessaria ad Evangelium retinendum, & defendendum. 429.2.d ea necessaria agros curantibus. 129.2.b

Alamundarus Saracenus Palæstinæ monasteria vastavit. 767.1.d

Alberti Pighii error circa peccatum originale. 62.1.c

Albertus Vvidmanstadius Testamentum novum syriacè primus in Europa imprimi curavit. 660.1.a

Alcoranus quid significet, unde dictus. 731.1.d

S. Aldegondis S. Amandum vidit in cœlos abeuntem, animabus variis cinctum. 465.1.c

Aleatio pro versutia accipitur interdum. 397.2.d

Aleatores hæreticorum sunt typus. 398.1.a

Alexander Carbonarius divino judicio vocatus est ad episcopatum. 559.2.c

Alexander Ærarius qualis, & unde ita dicatur. 638.1.a erat Judæus Ephesi habitans; credidit primò Christo, post à fide defecit. ibid. fuit in Paulum iniurius. 560.2.a

Alexander Episc. Alexandrinus moriens, divinitus inspiratus Athanasium successorem denominavit. 559.2.c

Alexander Magnus an fuerit Gog. 542. 2. a amicum Ephæstionem dixit esse Alexandrum, ob magnam cum eo necessitudinem. 520.2.a quod iræ domandæ remedium acceperit ab Aristotele. 404.1. c eum cum fulmine pinxit Apelles. 724.2. b de eo mortuo quid dixerint philosophi. ibid.b

Alexander IV. Pont. suis oculis inspexit stigmata in corpore S.Francisci mortui. 365.2.a

S. Alexius latuit diu incognitus in domo patris. 502.2.d

Alfonsus Aragonum rex adulatores assimilabat avibus bolo inhiantibus. 513.2.d abstinet à cibo, jejuno exercitu. 471.1.d ministros suos avaros harpyas aulæ vocabat. 767.1.c eius beneficentia. 720.2.c

Alfonsus II. Asturum rex continentiam cum coniuge servans, *castus* dictus est. 189.1.d An Alimonia debeatur ex bonis Christianorum prædicatori Evangelico. 207.2.a

à quibus eam Apostolus evangelizans acceperit. 201.2.a

Allegoria quæ figura Rhetorices sit. 348.2.b allegoria Agar & Saræ explicatur. 2.a allegoriis utitur Scriptura in contrarium sensum. 63.1.b quis sit allegoricus Scripturæ sensus. 14.2.a non est sensus litteralis. 207.1.c subinde is æquè, & magis, intentus à Spiritu sancto, quàm litteralis. 665.2.b

Alleluia canticum Beatorum. 414.2.d hoc olim monachi ad Deum laudandum vocabantur in templum. ibid.c & Martyres ad certamina animabantur. ibid. cœnobium Alleluia in ditione Torretana. ibid. id pueri olim balbutientes primùm sonare docebantur. 414.1.d

Almaricus sensit Beatos in ipsam essentiam divinam transformari. 274.2.a

B. Aloisius Gonzaga ita de morte sua loquebatur, quasi tantùm de una domo in aliam migraret. 280.2.d

Aloisius 12. annor. puer in Japone in crucem actus. 335.2.c

Altare est quasi mensa Dei. 118.1.b altare & ignis hostiæ Christianæ. 326.2.c altare thymiamatis orationem allegoricè designat. 290.1.a 715.2. d ab Apostolo thuribulum dicitur. 714.2.d fuit hoc in Sancto, & Sancto sanctorum obversum & vicinum. 714.1.a unde dictum altare oraculi. ibid.b erat ligneum, sed auro obductum. ibid. c de altari Eucharistico edere non habent potestatem, qui tabernaculo deserviunt. 768.2.d altaria semper in Ecclesia fuerunt, quæ hæretici demoliuntur. 719.1.d altaria Judæis Excelsa dicta: ea non licebat evertere. 116.1.b

Altitudines terræ spiritualiter quid sint. 473.1.c

Altitudo & profunditas sæpè idem significant. 123.2.d

Altitudo & profundum, à quibus se Paulus ait à cruce non se parandum, quid sint symbolicè. 95.2.c

Amabilitas Christiano necessaria est erga Ethnicos. 478.1.b hanc Apostoli & Christus sectabantur. 478.2.c

S. Amandus stipatus animabus quas Deo peperit, cœlos ascendit. 474.1.b

Amantium furor optimus. 283.2.b animæ amantis Deum proprietates, affectus, & oscula. 185.1.c d ea abnuet regnum cælorum, si id cum amoris sui detrimento fiat. 95.2.d ipsa similis cœlo est. 240.1.b

Amare opprobria & persecutiones summa est perfectio. 747.1.b

Amaritudo contraria dulcedini, tam in saporibus quàm in moribus. 406.1.b

Amasij omnia habent communia, vitam & mortem. 291.1.c

Ambitio suscitat rixas. 346.1.d quid non agat. 438.2.c ambitio est fons hæreseos. 561.1.a

S. Ambrosius sacræ Scripturæ commentationi immortuus. 585.2. d necdum baptizatus est electus & consecratus Episcopus. 559.2.c 575.2. c quosdam ordinare noluit, quod dissolutè incederent. 573.2. d judex fuit cautarum, & iniusta Imperatorum judicia irritavit. 183.2.c ejus morientis vox. 441.1.c quàm intrepidè Theodosium coarguerit, Justinæ restiterit, Valentinianum coarguerit. 612.2.b 756.1.c ejus verène sit commentarius in Paulum, ei adscriptus. 10. 1. a græcè ipse optimè calluit, hinc ex Basilio, & Origene est multa mutuatus. 20.1.a

Ambrosius Catharinus, asserens è Revelationibus S.Brigittæ colligi Paulum coniugatum fuisse, frustra est. 475.1.a eius error de peccato originali. 62.1.d

Ambulare cum Deo, quid sit: si cum eo ambulavit Henoch. 518 1.b 738.2.d

Ambulatio significat Hebræis agendi consuetudinem. 376.2.d 390.1.a

Amen quid significet & unde dictum; non est particula jurantis. 246.1.c cùm orationi postponitur, est asserentis, concedentis vel optantis, & signaculum orationis: est triplex, pupillum, subrepticium & sectile. ibid. d id olim in Missa post consecrationem populus acclamabat. 245.1.c id jam vice plebis sacerdoti respondet minister Sacri. 2.d est Hebræis vox confirmantis. 265.2.d dum adverbium est, significat verè, stabiliter; dum nomen, idem est quod veritas, stabilitas. ibid.

Amiantus lapis igni non læditur, estque Pontificis & castitatis hieroglyphicum. 705.2.d

Amicitiæ quatuor affectus. 291.2.c

Amici quales deligendi. 462.1.d amici secreta invicem communicant. 288.2.a amico extincto alter amicus mor-

mortem sibi ultro consciscit, apud Peruanos & Japones. 291.1.d non est amico succurrendum serius. 131.2.b

Amictus sacerdotum non impedit quo minus aperto sint capite. 222.1.d quid is significet. ibid.

Amor mutuus est lex Christi. 347.2.d quantus hic esse debeat. 131.1.d

Amor amare facit. 450.1.d ubi amor, est ibi dolor. 463 1.d solvit festum, sicut ignis ceram. 343.1.d amor Christi in Ecclesiam. 133.1.c & Dei erga nos. 59.2.d is magnus est: quanta in homine operetur. 177.2.a 185. 2.a 614.1.a 651.2.d ejus deliciæ. 336. 2. c ejus ecstasis ipsum in hominem transformavit. 334.2.b

Amor coniugalis animæ erga Christum. 427.2.d exigit is à Christiano contemptum mortis, constantiam, & puritatem virgineam. ibid. b c ejus proprietates quatuor. 334.2.a ejus passionum descriptio. 95.2.a 241.1.b animam & corpus liquefacit. 597.2.a

Amor & humilitas duo sunt brachia quibus Deus tenetur. 128.1.c

Amor sui est odium sui. 628. 1. b amoris Paulini erga Christum deliciæ. 495.2.a amoris & reverentiæ maritalis exempla. 418.2.c *vide* Charitas, Dilectio.

Amram pater Mosis revelationem habuit à Deo de eo nascituro. 746.1.c

Anabaptistæ volunt spiritum privatum cujusque esse judicem controversiarum fidei. 711.1.a magistratibus omnem potestatem judiciariam auferunt. 135.1.b 139.1.a 183.2.c contemnunt Prælatos omnes. 158.1.b aiunt Christum corpus suum è cœlo detulisse. 345.2.b

Anacharsis dictum de sua barbarie. 244.1.c

Anachoretarum priscorum abstinentia. 581.2.d

Anacletus Pontifex Paulo templum mox à martyrio erexit, quod in persecutionibus perduravit. 11.1.a

Anagogicus Scripturæ sensus quis. 15.1.c

Anastasius Imp. Eutychianus in Macedonium Catholicum Constantinopoleos Episcopum iniurius. 578.2.d

Anathema est res quæ cum execratione separatur, & destinatur ad extremum exitium. 262.1.b Paulus anathema pro Judæis fieri optat. 5.2.d 98.1.b quinam dicerentur anathema Gentibus. 178.1.c

Anaxagoræ dogma de animalium creatione. 492.1.b peregrinum se esse in terra credidit. 743.2.d

Anaxarchi constantia in tormentis. 618.1.a 649.1.d

Ancillæ quasi filiæ tractandæ ab hera. 594.1.c

S. Andreæ ad crucem affectus & desiderium. 345.1.a quale pascha quotidie celebrarit. 180.2.c

Andreas Carolstadius primus hoc sæculo hæresin Berengarii secutus, & qui illum secuti. 226.1. b ei concionanti apparuit dæmon, procera statura. 500.1.b

Andronicus Comnenus Imp. auream S. Paulo erexit imaginem, quæ flevit, illo neci proximo. 10.1.a

Andronicus & Junias Judæi à Paulo conversi. 152.2.d

Angelus qualis Lutherum docuerit. 325. 1. b quis angelus Hebræos in deserto afflixerit. 325.1.b angelus ex propitiatorio reddebat oracula. 714.1.b angelus qui Abrahæ, Isaac, &c. apparuit, typus fuit Christi. 215.1.a

Angelus Christum in horto confortans quale ei gaudium proposuerit. 755.1.c

Angelus Prætextatam corripit crimen virginis Deo sacratæ cultius pectentem. 512.2.b

Angelus decalogum immediatè toti populo promulgavit, at leges cæremoniales & alias Mosi tradidit, ut is eas populo promulgaret. 341.2.c

Angelus S. Theophilam à procacia juvenum defendit. 201.1.c

Angelus adest Paulo naufraganti. 9.1.a cur vocetur stimulus carnis angelus satanæ. 316.1.b

Angelus custos quomodo postulet pro nobis 88. 2. a in quibus homo minor sit angelo. 672.2.b

Angeli assistentes, an ministrantes, mittantur. 669.1.d assistentes rarius mittuntur. 669.2.d omnes non tantùm interius, sed & exterius mittuntur. 669.2.a quid sit eos mitti. 668.2.d mittuntur etiam ad reprobos. ibid.d

Animas ducunt ad cœlum. 669.1.b & seqq. quomodo judicandi sint tam boni, quàm mali. 183.1.a sunt per merita Christi justificati. 64.2.a an in sua creatione jussi sint adorare Christum. 665.2.d non redemerunt, nec crearunt mundum, sed Christus. 485.2.d quid in die judicij facturi sint. 521.2.a non sunt mediatores hominum. 482.1.c 498.2. a non sunt creati multis sæculis ante mundi creationem; sed una cum mundo. 641.2. a quomodo loquantur. 328.1.c an quisque linguam propriam habeat: an invicem loquantur: mentiri sua natura possunt. ibid. cùm Deum vident, non rapiuntur. 313.1.b sunt paredri virginum, unde eas à vi & petulantia tyrannorum defendunt, 201.2. d & seqq. ob quos angelos se debeant velare mulieres. 222. 2. d quomodo dicantur mali. 215.1.c an ab extremo in extremum transire possint non transeundo medium. 257.2.b à Christo sanctificari potuerunt. 674.2.d sunt subiecti Christo homini. 374.2.b eorum gratiam potuit Deus propter Christum intendere. 475.1.a quomodo appareant fidelibus. 308. 2.d non incitantur ad libidinem. 223.1.a an præcedent Christum ad judicium. 528.2.d quomodo dicantur spiritus. 665.2.a sunt latenter ab hospitalibus hospitio recepti. 765.2.d dicuntur Dei milites. 560.1.a item Dei ministri. 668.2.d nos juvant contra dæmones. 426. 1.b venerandi sunt ut æternæ salutis administri. 495.1.a in templo singulorum habitum, gestus & vota explorant, & inter sunt sacrificio Missæ. 223.1.a quomodo ab hominibus & Ecclesia illuminentur. 384. 2. d quomodo Gentium vocationem ignorarint. 2. b cur discalceati pingantur. 429.1.a aliqui eorum ceciderunt etiam ex Principatibus & Potestatibus. 253.2.a inferiores illuminat Deus per superiores. 649.1. d 670. 1. a invicem nihil naturale celare possunt, sed tantùm quod liberum est. 237.1.c sunt quasi currus triumphalis Dei. 392.2.b 715.2.b an ijs Christus meruerit gratiam. 774. 2. c prædicantibus Apostolis, innotuerunt ij multæ mysteriorum circumstantiæ, causæ, species effectus, modi. 385.1.a quomodo ijs spectaculum fiamus. 177.1. c de ijs mira in raptu suo audivit Apostolus. 315.1. b an pro ijs etiam mortuus sit Christus. 673.2.c

Angelis nostris quid debeamus. 669.1. c quam angelorum religionem damnet Apostolus. 495.1.a & seqq. eorum vinum sunt lacrymæ pœnitentium. 294.1. a eorum nomina quædam, gradus & distinctiones hic incognitæ, nobis in cœlo revelabuntur. 378.2. a minus eorum ibi est ordo. 491.1.c eorum vis, agilitas, activitas, subtilitas. 667. 1. a eos adorari voluit Simon Magus. 385. 1.b eorum, Adami & Christi contra dependentia. 375.1.b

Angelos lapsos Christus non reparavit. 678.1.b

Angeli tres apparentes Abrahæ repræsentabant tres SS. Trinitatis personas. 606.2.d

Angelici hæretici ponebant angelos mediatores. 499. 2. b unde illorum origo. 2. a fuere hæretici particulares. 498.1.d

Anglicanorum Martyrum, & exulum in bonorum spoliatione lætitia. 734. 1. c & seqq. in Angulis exerceri solita angelorum religio. 495.1.c

Angelus symbolum regni & principis est. 361.2.b

Anguium morsibus medetur saliva natorum in festo conversionis S. Pauli. 10.1.b per Angustias & latitudinem intelligunt Hebræi cor lætum & triste. 288.2.a

Anima peccando diabolo venditur vili. 77.1.c per tabernaculum vetus tropologicè denotatur. 313.2.d in homine una tantùm est anima, quæ simul est rationalis, & sensitiva, & vegetativa: invicemque contraria. 78.1.b 343.2.b quando anima adulteretur. 307.1. quomodo in homine corporaliter habitare dicatur. 495. 1. a colligatur corpori quasi cadaveri. 491.2.d

Anima sancta & casta sponsa Dei est. 185. 1. d 307. 1. c hoc ejus connubium non impedit eius disparitas. 308.1.a eius sponsalia in hac vita aguntur, thalamus in futura. 307.1.b est templum & tabernaculum Dei. 289. 2. b eius pax quanta. 345.1.c

Anima non est corporea, nec membra habet. 276. 1. c 702. 1. d quomodo dicatur spiritus. 666.2.d quomodo à spiritu differat. 527.1. d 685. 1. b habet in se radicem sensus & sensationis. 278.1.c quomodo & quando creetur, infundatur & uniatur corpori. 702.1.b non est ex traduce parentis. 62. 2. b 702.1.b sed sua singulis hominibus infunditur, & solùm à Deo patre spirituum. 62. 2. b 577. 2. a non est corporis sepulchrum. 261.2.b ipsa sola vitales & animales actiones elicit, & consequenter sola quoque eas recipit. 79.1.d est in ea duplex, & contrarium regnum peccati, & iustitiæ. 70. 1.c eius suspirantis prosopopœia. 79.1.d

74.1.d eius dimensiones spirituales. 388.2.b ejus carcer est corpus. 390.1.a ejus somnus est excutiendus. 140.1.d in quibus sita ejus perfecta oblatio. 126.2.b portio animæ superior gratia illustrata quomodo pro nobis postulet. 688.1.d ejus vita Deus est. 589.1.b ejus salus procuranda hoc brevi tempore vitæ. 96.2.d Spiritus sanctus imprimit ei sanctitatem. 372.2.b anima Christi quoad naturam minor est angelis, non quoad gratiam. 672.2.b

Anima sicca est sapientissima. 413.2.b 643.2.d anima Pauli an corpori manserit unita in raptu. 313.1.a

Animæ puræ an ignem transeant in cœlum euntes. 170.1.c mox ut corpore excesserint, vident Deum. 280.1.a 282.1.b 441.1.b quæ Purgatorio detentæ sunt, juvandæ precibus fidelium. 236.1.a omnes simul cum corpore ad vitam immortalem resurgent. 252.2.a 520.2.b non existere ante corpora in coelo. 368.2.b quomodo ignem inferni sentiant. 278.1.d sunt membra Christi. 184.2.b earum conversio solatur Sanctos in hac vita, alioquin ad Deum anhelantes. 492.1.a earum transmigrationem docebant Pharisæi. 465.1.d quomodo illas purgari per angelos velit Simon Magus. 449.2.a quod Animale corpus seminari dicatur. 257.1.d

Animalis homo tripliciter dicitur: ejus descriptio. 167.1.a

Animalia Ezechielis quadriformia quatuor Christi denotant formas. 454.2.d

Animalia Judæi cremabant extra castra quatuor de causis. 769.2.c quæ animalia Judæis essent immunda. 717.1.d animalium omnium curam gerit Deus. 207.1.c

Animatis abstinuere multi hæretici. 581.1.b

Animus Deo adhærens tyrannos & omnes persecutiones nihili facit. 94.1.d

Animus intrepidus ad evangelizandum designatur per calceos. 429.1.c

Annæ prophetissæ locutio nihil facit pro mulierum loquela in templo. 449.1.b fuit illustris vidua. 589.2.a

Anna mater Samuelis prima omnium legitur Deum compellasse nomine Sabaoth. 529.1.a

Annus jubilei quid sit. 597.2.c annus raptus Pauli. 313.1.a anni corona vocatur copia frugum. 473.1.b qui anni sacri Judæis. 347.1.a anni septem dabuntur lapsis ad penitentiam post mortem Antichristi. 727.1.a anni quadringenti triginta, post quos lata est lex, sunt computandi ab anno 75. Abraham, quo evocatus est à Deo è patria. 341.1.a quomodo quis perfectus fieri possit anno uno. 469.2.d unde computandi sint anni quatuordecim post quos Paulus Hierosolymam ascendit. 329.1.a

Annulus dabatur olim virginibus Deo consecrandis in signum nuptiarum. 308.1.b

Annulis obsignabant veteres quæ fideliter servata volebant. 151.2.a

Anselmus Cantuariensis an scripserit in Paulum. 20.2.a quomodo Cantuariensibus exhibitum sibi ab ijs honorem rependerit. 300.2.d vidit per murum quæ post eum gerebantur. 314.1.b quantum horruerit peccatum. 556.1.d

Anselmus Laudunensis auctor Glossæ interlinealis. 20.2.c

Anthropomorphitæ Christum corporaliter ad Dei corporei dexteram sedere docebant. 501.2.c

Ἀνθυποφορὰ quæ figura, ea usus sæpè Apostolus. 15.1.a

Antichristus verum & juge sacrificium tollet. 230.2.d 539.1.a post ejus mortem plures erunt dies, imò menses usque ad diem judicij. 523.1.a 536.1.c est futurus homo peccati, filius perditionis. 532.1.a b erit unus homo singularis. ib. d 538.2.a ejus nomen non convenit Rom. Pontifici. 532.1.d non significat vicarium Christi, sed contrariũ Christo. ib. cupiet haberi Deus ex superbia. 533.1.c erit atheus, occultè tamen colet deum Maozim. ibid. 533.2.d quomodo in templo Dei sedere dicatur. 2.c d haberi volet Messias. 533.2.d ideò adorabitur à Judæis. ibid. erit omni Deo adversarius. ibid. 533.1.d 339.1.a suos habebit præcursores. 535.2.a & unum primarium. 540.1.a occidetur ante diem judicij. 536.2.a vivus ad infernum descendet. 2.a ejus ortus, educatio & vita satanica. ibid. b eum putant aliqui fore diabolum incarnatum, vel in carne apparentem, alii è virgine opera dæmonis concipiendum. 537.2.a b aptissimum diaboli erit ad mala omnia instrumentum, cur. ibid. d ejus miracula cur sint mendacia, & qualia patraturus sit. ibid. d & seqq. faciet prodigia, quæ de Christo scripta sunt. 2.c quibus artibus utetur ad homines decipiendos. 537.2.d maximè veniet ut Judæos decipiat. ibid. c duplici de causa tanta dabitur ei potestas. 538.1.c quando juxta hæreticos inceperit. ibid. 2.a necdum hodie venit, sed venturus est. 1.c quare eum missurus sit Deus. 537.2.c non veniet, nisi everso Rom. Imperio. 538.2.a erit Christo ex diametro contrarius. ibid. quamdiu regnabit. 539.1.b 540.1.a ejus imperium erit ultimum. 539.1.d occidet Eliam & Henoch. ibid. 540.1.b non Romæ regnabit, sed Hierosolymæ. 533.2.a 539.1.d 540.2.a erit Judæus è tribu Dan. 539.1.c hinc ei Danitæ adhærebunt. 121.2.d humili nascetur loco, & ubi nasciturus sit. 539.2.d nomen ejus est ignotum. 540.1.a Judæos primùm sibi conciliabit & eorum opera fiet rex. ibid. regnare incipiet in Babylone. ibid. b regnum suum per totum orbem propagans, fiet orbis monarcha. ibid. d in templo Jerusalem instaurato adorabitur ut Deus, & quamdiu. 2.a quando ejus mors continget. ibid. d ejus mores, & vita. ibid. d erit magus. ibid. c ejus doctrina. 540.2.d licentiam dabit omni libidini: se curabit coli ut numen: characterem suum suis imprimet: & quis hic sit character futurus. ibid. b c habebit dæmonem Maozim familiarem. 540.2.b in eo futura recapitulatio universæ iniquitatis. 540.2.a ejus persecutio quanta futura: quia tunc solvetur satanas. ibid c d ejus persecutio erit duplex: coget omnes ferre suum characterem. ibid. d ejus ministri qui futuri. 2.b eius exercituum magnitudo. 541.2.c

Antiocheni Christiani ad Apostolos legatos miserunt, dubij de servandis legalibus. 203.1.c liberè idolothyta comederunt proposita à Juliano. 1.d 219.1.b

Antiochiæ Pisidiæ lapidatus fuit Apostolus. 650.1.a

Antiochus Epiphanes typus fuit Antichristi. 534.1.d

Antipater Herodi patri susurris suis fratres suspectos fecit. 319.1.a

Antiquitas fidei examinanda. 325.1.d antiquitatis doctrinæ telo jugulantur omnes hæretici. 609.1.a quàm mordicus Antistheni Diogenes Cynicus adhæserit. 757.1.b adulatores meretricibus comparabat. 513.2.b

S. Antoninus à parva statura sic dictus. 23.1.a anno 14. ætatis monasterium adiit. 631.1.a

M. Antoninus Verus Imp. quàm graviter in Christianos sævierit. 750.1.b

S. Antonius diaboli technas detegebat, modumque eas dissipandi suggerere discipulis solebat. 268.2.a 424.2.a monebat suos ut semper cogitarent, se hodie incepisse Deo servire. 681.1.d iram deponendam suadebat. 404.1.a theodidactus fuit. 721.1.c rei, quam ignorabat, per orationem gnarus fiebat, ibid. mirè Arrianos detestabatur. 621.2.c studit in mundi libro. 31.1.b lætitiam spiritualem semper suasit. 476.1.a moribundus ad spiritus renovationem suos animabat. 127.1.b quoto ætatis anno in eremum concesserit. 631.1.a cælitus jubetur aut orare, aut laborare. 547.1.a in quoque fratrum virtutem, in qua eminebat, contemplans, eamdem imitari satagebat. 451.2.a ejus lætitia mentis etiam in vultum redundabat. 162.1.c ejus conversio. 141.2.a eum invocantes peste liberantur. 236.1.d

Amnum quę sint virtutes. 647.1.b pessimæ sunt amorum conciliatrices. ibid. 2.a

Apathiam plenam adipisci in hac vita impossibile est. 585.1.c qualis optanda. ibid.

Apellę vocantur Judęi, cur. 194.2.b

Apelles semper quotidie aliquid pingebat. 584.1.c

Apelles hęreticus ab angelo malo fuit eruditus. 325.1.b

Aper advocatus celebris monasticen professus est. 159.2.a

Apion grammaticus dictus est orbis cymbalum. 237.2.d

Apocalypsis S. Pauli, liber apocryphus, confictus à Cajanis hęreticis. 215.1.b

Apocalypsis S. Joannis auctorem nonnulli putarunt Cherinthum, ideoque rejecerunt eam. 251.1.b ejus duę partes & earum objecta. 541.2.c

Apollinaris Christo ademit mentem & animam rationalem. 453.1.a

Apollo Abbas excitabat suos ad perennem lętitjam spiritus. 132.1.b 477.1.a

Apollo post Paulum Corinthum venit. 155.1.b 168.2.d potens & eloquens erat in Scriptura. 158.1.b 654.1.a

Apollo Pythius quid dixerit esse Deum. 764.2.a

S. Apolloniam invocantes dolore dentium liberantur. 236.2.d 678.2.a

Apollonius Tyaneus magus ab Apostolo perstringitur. 492.1.a statua donatus, inter divos relatus fuit. 159.1.c

Aporia est inopia mentis & corporis. 276.2.b

Apostasiæ peccatum gravissimum. 694.1.b quàm difficilem habeat veniam. 732.1.d

Apostatæ à fide quantopere displiceant Deo. 736.2.d eorum punitio. 683.1.b difficulter ad poenitentiam revertuntur, quia obdurati. 693.2.a dicuntur filii vel viri Belial. 289.2.a apostatæ sacerdotes & monachi obdurati sunt. 693.2.a sunt irrisores Christi & christianismi. ibid.

Apostolatus nomen est summæ dignitatis in Ecclesia, non modò legationis & missionis. 26.1.b ejus duo sunt gemina signa. 318.1.d apostolatus S. Pauli officium & efficacia. 384.2.a ubi eum Deus Pater ei demandarit. 542.2.b ejus quatuor causæ. 641.1.c

Apostolici viri sunt comes. 324.2.c sunt Christo in judicio futuri proximi. 522.2.b quibus in rebus glorientur. 311.2.c tales nostra ætate non desunt. ibid.

Apostolica perfectio sita in potenti operatione Spiritus sancti. 178.2.d Apostolicæ vitæ descriptio. 177.2.d

Apostoli legati erant Christi, & hoc ipso obtinebant summam auctoritatem in Ecclesia, & erant primi à Christo. 25.1.b quomodo essent subditi Petro, tamen parem cum eo potestatem haberent. ibid. in ostensione spiritus & virtutis duo ostendebant. 163.2.a specialiter servi sunt Dei. 641.1.a trahent post se coronam fidelium in die judicij. 516.1.b dubitarunt aliquando an Gentibus liceret prædicare verbum Dei. 113.2.d dubitare moraliter non poterant, quia haberent Dei gratiam. 166.1.a sunt angeli, spiritus, & ignis urens. 669.1.b spiritum copiosum & vehementem in Pentecoste acceperunt. 343.1.b in suspicionem vocati sunt, quasi Cæsaris dominium abnuerent. 157.2.d quomodo vocentur fundamenta Ecclesiæ. 169.1.c 381.1.a in sua agape sunt usi musica. 514.1.b cur toties inculcent principibus obediendum, etiam Ethnicis. 691.1.a cur relictis Judæis ad Gentes suam prædicationem transtulerint. 120.2.b putabant eodem tempore fore excidium orbis & urbis Hierosolymæ. 732.1.a in die judicij etiam judicabantur, sed simul etiam alios judicabunt. 283.1.c ubi & quando sint sacerdotes ordinati. 230.1.d sunt primi & caput Ecclesiæ. 236.2.a quomodo nihil habentes omnia possideant. 288.1.a sunt paranymphi Christi. 307.1.c Ecclesiæ ut stellæ præfulserunt. 256.2.d sunt à Spiritu sancto confirmati ut non peccarent mortaliter, potuerunt tamen peccare venialiter. 232.1.c gratis & sine alimonia evangelizare potuissent, si inde majorem gloriam apud Deum & animarum fructum sperassent. 207.2.d cur permiserint Judæis servare legem Mosi cum Evangelio ad tempus. 145.2.a quales ante conversionem fuerint. 350.2.d opponuntur Mosi. 641.1.d instar Elisei viderunt absentia. 491.1.b fuerunt morbis etiam afflicti. 597.1.c quales Deo servi fuerint. 434.1.a cur primò adierint urbes primarias. 371.2.d fuit ijs præcepta prædicatio. 642.2.d idque sub peccato mortali. 208.1.a fuit ijs peculiariter & clariùs revelatum mysterium vocationis Gentium. 363.2.b quid eis datæ virgæ denotent. 596.2.c orbem terrarum convertendum ijs Deus est partitus. 305.2.b eorum loco sunt jam Episcopi. 643.1.a eorum vita fuit religiosa. 451.2.b eorum conciones erant ferè tantùm catecheses. 362.1.a statuerunt ut in Missa pro defunctis oretur. 181.2.d non fuerunt uxorati, præter Petrum, ante apostolatum. 206.2.a eorum fama est bonus odor. 269.1.a eorum pedes à quatuor rebus possunt laudari. 113.1.a debellarunt mundum. 95.1.a & quibus armis. 160.1.a 303.1.b cur eorum novissimum se dicat Paulus. 177.1.b alii etiam præter duodecim à Christo vocatos, fuere vocati Apostoli. 24.1.a 153.1.a 395.1.d cur Apparitio Christi in mundo dicatur illustratio & illuminatio. 714.1.b

Apparitio Christi Jacobo facta apocrypha est. 291.1.b

etiam in Appetitu rationali residet concupiscentia. 343.1.b appetitum naturalem visionis Dei homo non habet. 165.1.c

Appia uxor erat Philemonis Colossensis civis. 656.1.b

Aptatio sæculorum est eorum ordinatio, non creatio. 739.1.d

Aqua secundùm Thaletem initium est universorum. 338.1.a

Aqua cineralis typus fuit sanguinis Christi & aquæ lustralis. 718.2.d cur aqua cum sanguine è Christi latere in cruce effluxerit. 427.1.c

Aqua baptismi est aqua purgans & emundans. 758.1.a

Aqua vino ut misceatur in Missa, traditio est. 232.1.d

Aqua petræ Mosaicæ erat typus sanguinis Christi. 223.1.c hanc longo tempore secutam Hebræos quidam putant. 2.b aqua ad purificationem manuum olim ponebatur ante fores ecclesiarum. 367.1.a ejus loco jam est aqua lustralis. ibid.

Aquila & Priscilla scenopegi, Roma à Claudio ejecti, eodem dein redierunt. 153.1.c

Aquila Sanctorum est typus. 473.1.a

Arabes suos reges vocant Solymannos vel Selymos. 698.2.a sunt servituti assueti. 349.1.a Arabissæ feminæ totam faciem tegebant. 224.1.d

Arbitrij libertatem tollit Calvinus. 78.1.b ipsum asseritur. 251.2.c id habet homo, etiam in supernaturalibus. 201.2.d

Arbores quomodo Deo circumciderentur. 494.1.b arborum fructus benedicuntur in die Assumptionis B. Virginis. 583.2.d arbores fidelium & Ecclesię sunt typus. 120.2.c

Arca testamenti describitur. 715.1.d unde ita dicatur. 714.2.d an præter tabulas legis aliquid contineret. ibid.d eras Dei scabellum. 715.2.d erat Judæorum gloria, quia Dei gloriam & potentiam referebat. 98.2.d

Arcana Dei consilia de privata vocatione hominum & Gentium. 371.2.c

Arcana cordis & intentionis novit Deus. 175.1.b quænam arcana in coelo Paulus audierit. 315.1.b quis futurus sit Archangelus in judicio tubam inflans. 521.2.b ejus vox mortuos non tantùm colliget, sed & excitabit. 520.1.c eadem est cum tuba Dei. ibid.c

Archidiaconi veteres præerant diaconis. 130.2.a

Archidiaconi hodierni veterum diaconorum munus retinent. 576.1.a quomodo Archiepiscopum benedicant Suffraganei qui minores sunt. 701.1.d

Archilochi scripta impudica lacedæmone proscripta sunt. 622.1.a

Archippus fuit doctor Colossensium. 656.1.b Colossis habitavit in domo Philemonis. ibid. factus est deinde ibi Episcopus. 509.1.a

Archipresbyteri nostri veterum presbyterorum munus exercent. 576.1.a

Archonticorum hæresis erat circa resurrectionem. 622.1.b opus coniugale diabolicum esse dixere. 581.1.d quomodo dicantur opera Ardere. 170.1.d *ardere* pro comburere capitur subinde. 683.1.d

Aretas Arabiæ rex Herodi genero intulit bellum, & quam ob causam. 312.2.b

Argumentatio ex sensu allegorico Scripturæ valida est. 665.2.d

Argumenta Hebræi vocant ossa. 756.1.a

Aristippus regibus adulans vocatus canis regius. 513.2.d

Aristotelis morituri vox. 676.1.d Hermiæ concubinæ sacrificavit. 32.2.d

Arma vox pro instrumenta usurpatur subinde. 70.1.c

Arma lucis quæ sint. 141.1.c quæ sint arma carnalia. 303.1.a

Arma Apostolorum qualia fuerint. ibid.d quàm fuerunt efficacia ad omnium conversionem. 2.2.b

Arma dexteræ & sinistræ, sunt prospera & adversa. 287.2.c quænam sint arma adversus dæmonis insidias. 432.1.a

Armeni negant dari coronam meritorum ante ultimum judicij diem. 636.1.a

Arreptitij dicuntur Prophetæ, cur. 242.2.d

Arrha & pignus differunt. 372.2.c arrham fidejussionis suæ Christus nobis dedit in resurrectione & ascensione. 705.1.d

Arriani aliquot epistolas Pauli denegarunt. 3.1.a   jubebant orthodoxos rebaptizari. 391.2.d   eorum libros vetuit legi Conc. Nicenum. 621.2.d   Filium Dei asserunt Patre minorem. ib.b 451.2.b   confutantur. 124.1.d

Arrianus Episcopus templum S. Pauli invadens ab eo excæcatur. 9.2.a

Arrius quia initio non oppressus, orbem incendit. 621.2.a   ei hæresim diabolus inspiravit. 580.1.a   quibus Artibus sit imbutus Moses in Ægypto. 746.2.b   ars artium est, ars regendi homines. 572.2.b

Articulus apud Græcos indicat subiectum, non prædicatum. 666.2.b

Unum fidei Articulum pertinaciter negans, veram fidem evertit. 391.1.b

Ascensus spiritalis in cœlum. 501.2.a   cur eremitæ sint Ascetæ dicti. 459.2.b   eorum exercitia quænam fuerint. 757.1.c

Asiani Judæi in Paulum turbas concitarunt. 366.1.b   an Asiani omnes fuerint ab eo aversi. 516.1.c   ij scilicet qui Romæ agebant. ibid. b   & à quibus instigati. ibid.

Asiani dum quem honorare volunt, in terram se prosternunt. 533.2.a

Assiduitas in oratione necessaria. 431.1.d   an Assirij in clade Sennacherib sint, illæsis vestibus & armis, occulto igne consumpti. 764.1.c an mater Melchisedeci vocata sit Astaroth. 699.1.b

Astarte dea Tyriorum an fuerit femina. 117.1.a

Astra coluere Judæi & Plato. 32.1.a 495.2.c

S. Athanasius penè solus contra orbem Arrianum per 46. annos depugnavit. 560.1.b   divinitus declaratus fuit B. Alexandro Archiepisc. Alexandrino successor. 559.2.d   an sit auctor libri quæstionum ad Antiochum. 884.2.c   eius elogium & benignitas. 287.1.b   eius fortitudo in Constantio Imp. coarguendo. 612.2.c

Atheismus summum est peccatum. 403.2.c   in eum desinunt hæreses, aut evanescunt. 225.2.b 629.2.a   tollit Deum. 740.2.b   quod Athenodorus adversus iram remedium Augusto Imper. dederit. 406.2.a

Athletarum victus dimensus erat: abstinebant Venere. 209.2.c

Atrium feminarum distinctum fuit ab atrio virorum in templo Judaico. 249.1.b

Atrium Gentium non potest dici Sanctum. 712.1.c   quomodo Attributa divinitatis & humanitatis S. Scriptura attribuat Christo. 925.1.b

Attributa Dei naturalia naturali discursu cognoscuntur. 615.1.b   quænam sint attributa Dei spiritualia. 30.2.b

Avaritia radix est omnium malorum. 603.1.b   & malitiæ metropolis. 2.c d.   cur præ aliis vitiis dicatur idolorum servitus. 409.1.d   sæpè præcedit superbiam tum intentione, tum executione. 603.1.c   eius proprietates. ibid. c   ei dediti fuere Judæi. 766.2.c   quàm ea sit sordida. ibid. d & seqq.   etiam capitur pro avara cupiditate libidinis & voluptatum. 400.2.a & seqq. 409.1.d 519.2.b   interdum justitiæ repugnat. 400.2.c   est insatiabilis. 409.1.d   hæc uti & opum excludit à regno cœlorum. ibid.

Avarus quis propriè dicatur. 181.1.b   est insatiabilis. 299.2.a   ei desunt omnia. 767.1.a   similis hydropicis est. ibid. a   verè est idololatra. 409.1.d   infelicem agit vitam. 604.1.a   qui avari ab Apostolo regno cœlorum excludantur. 181.1.b 184.1.c 409.1.d

Auctoris ad D. Paulum oratio. 11.2.a 871.2.a   eius in Deiparam affectus, veritatem in omnibus spectat. 803.   auctor quæstionum novi & veteris testamenti errat dum ait Melchisedec esse Spiritum sanctum. 698.2.c   fuit is de hæresi suspectus. ibid. d   an auctor sit commentarij Ambrosio ascripti. 20.1.c

Auctoritas vita paranda magis quam verbo. 586.1.a   & pastoribus non pompa, sed laboribus. 311.1.c

S. Audifax cum sociis è Perside Romam venit, ut sacra SS. Petri & Pauli sepulcra veneraretur. 10.2.b

Audire verba, Hebræis est videre res. 314.2.d

Auditorum lacrymæ laudes sunt concionatoris. 163.2.c

Aversio voluntaria à fide est causa malitiæ. 543.2.d

Aves Gentilibus pro numinibus erant. 32.1.b

S. Augustinus fugit episcopatum. 752.1.a   nullam feminam, ne cognatam quidem, in domum admisit. 574.2.a   quæ tria optarit. 6.2.c 347.2.b   eius conversio à libidine debetur Pauli lectioni. 3.1.b 6.2.c 141.2.a   disputando convertendus erat, sed orando, & lacrymis matris. 599.2.d   alimenta ut medicamenta sumpsit. 583.1.d   interdum liberum arbitrium prædicat, & contrà interdum ipsum deprimit, & gratiam extollit. 13.1.d   delectatur novis sensibus & piis. 612.2.c   quomodo dicat Semei inclinatum à Deo ad peccatum. 17.1.a   improperia non curat, modò tuta sit conscientia. 265.2.d   ut Platonicus, dixit charitatem nostram esse Deum. 58.2.d   in tribus ab Hieronymo dissensit. 331.2.d   dubitavit an anima hominis crearetur à Deo, an verò esset ex traduce. 702.2.a   inchoavit commentarium in epistolam ad Romanos, sed difficultate Apostoli deterritus destitit. 4.2.b 20.2.c   non favet hæreticis, dicentibus Pontificem Rom. esse Antichristum. 532.1.b ib.d   quomodo sit exemplo infirmiorum confirmatus. 317.1.c   à puero fuit devotus nomini Jesu. 456.2.c   an sit auctor libri de continentia. 79.1.c   eius tria monita saluberrima. 197.2.a   eius linguam in concione flexit Deus ad conversionem cujusdam Manichæi. 247.2.d   eius frugalitas, & paupertas. 288.1.c   eius lucta contra concupiscentiam. 79.1.a

Augustus Imper. in Cinnam necem sibi machinantem benignus fuit. 136.2.a   eius mors. 177.1.d

Aurelianus Imp. acriter est Christianos persecutus. 750.1.d

Aures per synecdochen Hebræi ponunt pro toto corpore. 727.2.d   aures servis apud Judæos perforabantur. ibid.

Aurum & argentum quàm vana sint. 602.1.a

Austeritates sunt recta ad salutem via. 211.1.a

Autem interdum ponitur pro *inquam*. 91.1.d

Auxiliis divinis utendum. 458.2.a   auxilium sufficiens quisque habet ad vincendas tentationes, saltem mediatè. 215.2.d

Axiomata sex Philosophorum fidei veræ repugnantia. 492.1.c

Azyma sinceritatis & veritatis quæ sint. 181.2.d   quid sit azymis vesci spiritualiter. 1.c   panes azymi quid denotent. 181.1.a

BAal qui Deus: Hebræis generale deorum nomen erat. 117.1.b

S. Babylas post fidei confessionem in vinculis vitam finiens, jussit discipulos catenas suas secum sepelire. 583.1.a   an Babylon futurus Antichristi locus natalis. 539.2.c   ea per Cyrum subacta Judæi liberati sunt. 49.1.a

Babylonii Christiani utuntur Bibliis Syriacis. 14

Babylonæ virgines ante idola se prostituebant. 33.1.b 427.2.d

Bacchus nocturnus, & comus quis fuerit deus. 141.1.d 343.2.d

Balaam in quo fuerit filiis Israel scandalum. 601.1.a

Balbi videntur labiis penè solis loqui. 247.1.c

Baltheus dictus quasi bullateus, à bullis aureis. 427.2.a

Baltheus quinque significat. 426.2.d & seqq.

Baptismus est triplex. 692.1.d   eius formam aut materiam varians, baptisma evertit. 391.1.d   quomodo ejus typus fuit transitus maris rubri. 212.1.d   in eo incorporamur Christo. 1.d   & per eum velut iterum creamur. 378.2.c   eius forma non est deprecatoria, sed consecratoria, & sacramentalis. 415.2.a

Baptismi dies, dies est redemptionis. 406.1.a   eius efficacia. 67.1.c 184.1.d 342.1.c   est figura mortis Christi. 67.1.c 732.2.d   & figura crucis, hinc baptizandus cum Christo crucifigatur. 67.2.b 693.1.d   unicus est tantùm baptismus. 391.2.d   est infantibus fidelium non minùs necessarius quàm aliis. 820.2.a   non est tantùm justitiæ signum contra Novantes. 344.1.d 415.1.b   non indiget pœnitentia satisfactoria. 142.2.d   non operatur ex opere operantis, sed operato. 158.1.b   est professio legis novæ. 340.2.a   cur vocetur illuminatio. 485.1.d 692.2.c 733.1.d   est renovatio, & lavacrum regenerationis. 652.1.d   eius vis, & ritus. 652.1.d   planè per eum peccata remittuntur. 50.2.d   quomodo in eo signati simus. 206.1.d   an collatus in solo Christi nomine valeat. 66.2.d

Baptismus solemnis celebrari solet in sabbato sancto. ibid. c   hinc repræsentat sepulturam Christi, & peccatoris. ibid. 993.1.b

Baptizandi majores dolere debent de peccatis admissis. 122.1.d

olim

olim recitabant Symbolum fidei ob spem æternitatis, & resurrectionis. 255.1.c
Baptizari in nomine Christi quid sit. 158.1.c quid baptizari pro mortuis. 255.1.a in Christo dupliciter baptizamur. 66.2.b
Baptizati Christum mortuum, & sepultum repræsentant. 66.2.a quare oleo ungantur. 209.2.d planè justificantur, sine ulla peccati reliquia. 81.1.a
Baptizati omnes, sive boni, sive mali, sunt in Ecclesia. 235.2.d cur recens baptizatis olim daretur vinum, lac & mel. 168.1.c ijs sacerdos dat vestem candidam. 67.2.b
Barathrum teter fuit carcer Athenis. 311.2.b
S. Barbaram invocantes à subitanea morte præservantur. 236.2.d
Barbarus vox Græca est, & à Græcis per onomatopœjam facta. 27.2.d 244.1.d sic dictus omnis, qui alia quàm Græca & Romana lingua loqueretur. ibid.
S. Barlaam Josaphato discipulo suasit ut semper cogitaret se hodie cœpisse Deo servire, & hodie finiturum. 127.1.b 681.2.c
S. Barnabas non minùs fuit Apostolus quàm alii. 23. 1. a cur Evangelium S. Matthæi secum sepeliri voluit. 28.1.d fuit S. Pauli socius. 397.1.b judaicè se gessit. 392.2.c
Barnabas Abbas spinam infixit pedi, nec eam tolli voluit, licèt putruisset pes. 278.2.b
S. Bartholomæus Apost. cruci affixus, & capite truncatus est. 335.1.b
Basilica S. Pauli Romæ, in quam ejus corpus illatum, magno in honore fuit. 21.1.a eadem magnis donis ornata à S. Gregorio & Sergio Pontif. ibid. d basilicæ aliæ S. Paulo ædificatæ. ibid. *vide* Templum.
Basilides omnipotentem Deum portentoso nomine Abraxas vocavit. 609.1.a per angelos mundum hominesque fabricatos asseruit. 494.2.b & Christum tempore passionis in Simonem Cyrenæum mutatum. 472.1.b 487.2.a fuit magister luxuriæ. 211.1.d ejus dogmata refutat passim Apostolus. 13
S. Basilissa cum Juliano coniuge castitatem servavit. 149.1.c
S. Basilius præfecto necem minitanti constanter respondit, mortemque in votis habere se ait. 94.2.c peregrinum in hoc mundo se credidit. 743.2.b
Beatis nova indetur lingua, & omnibus linguis loquentur. 240.1.d soli attributa Dei cognoscunt. 2.b quomodo in coelo futuri ut angeli Dei. 396.2.a Deum videntes, non rapiuntur: vident eum per essentiam, non per speciem mediam. 282.1.a 313.1.b sunt stellæ. 156.2.c an ab extremo in extremum transire possint, non transeundo medium. 256.2.c habebunt corpus cæleste. 281.1.c in coelo non comprehendunt divinam essentiam. 407.2.b eorum præmium essentiale. 71.2.c eorum musica. 73.1.a eorum gloria & voluptas describitur. 71.2.c 279.2.b cur eorum præmium vocetur vita æterna, non opes & honores aut deliciæ. 72.1.b eorum publica & festiva lætitia. 761.2.d quàm suavis eorum requies in coelo. 684.1.d *vide* Sancti.
Beatitudo æterna effectus est prædestinationis. 91.2.a non obtingit sola fide, sed ex bonis operibus, laboribus & passionibus. 469.2.c non in veteri, sed in novo testamento reperitur. 752.2.a eam bonis operibus meremur ex condigno. 635.2.d eius suavitas, & voluptas. 164.2.b ejus dimensiones. 388.2.d qualis in ea futura æqualitas & inæqualitas. 297.1.a beatitudo Judæorum & Mahometanorum in quo sita sit. 160.1.c *vide* Coelum.
Beatitudines, quas Christus enumerat, patientiam includunt. 238.2.d
Bebianus consul manibus in cælum sublatis orans moritur. 657.2.a
Ven. Beda ab anno ætatis septimo in Religione educatus est. 631.1.a sacræ Scripturæ immortuus est. 586.1.d
Beelphegor quis fuerit deus. 214.2.c
Begardi & Beguinæ solis naturæ viribus ac lumine, Deum ab homine videri posse docebant. 72.1.d
Belial quid significet. 289.2.a
Bellorum tria genera, & quomodo sedentur. 564.1.d quæ mala belli tempore committantur. ibid.
Bellum perpetuum Paulo cum Judæis fuit. 771.2.b
Bellum spiritus adversus carnem. 343.2.c quæ appelletur Benedictio terræ. 694.1.b
Benedictio mensæ erat apud veteres in uso. 219.2.d vocatur hæc gratiarum actio, verbum Dei & oratio. 583.1.c & seqq. per eam frangitur dæmonis potestas in cibos. 583.2.b quali utantur Hebræi. 583.1.a
Benedictio in Eucharistia prævia, non est consecratio, sed nuda petitio. 216.2.b
Benedictio Christi est multiplex & qualis. 367.1.a Benedictio non tantùm beneficentiam, bonum & donum significat, sed & largitatem & abundantiam bonorum. ib.c 306.1.c benedictio Abrahæ promissa, non per legem, sed fidem nobis datur. 340.2.a benedictio quam Paulus se Romanis ait allaturum, erat quintuplex. 151.2.b benedictiones septem Abrahæ promissæ sunt. 338.1.b eæ fuere duplicis generis. 99.2.b benedictiones spirituales ei eiusque posteris promissæ, non carnales eius filios, sed spirituales spectant. 97.1.d 99.2.b
S. Benedictus ætatis anno XII. Deo servire cœpit. 631.1.a vidit animam S. Germani in cœlos subvehi. 669.1.b
Benedixit Christus in Eucharistiæ institutione panem, & calicem, non Patrem. 216.2.a
Beneficentia vocatur gratia. 295.1.a est quasi ager, eleemosynariis perennes germinans fruges ex semine eleemosynæ. 301.1.c variæ de ea gnomæ. 770.2.a beneficentiæ laus. 653.1.c
Beneficia pulveri, maleficia marmori inscribuntur. 136.1.a sed illa marmori, hæc pulveri inscribenda. 406.2.d
Beneplacitum, propositum & consilium Dei idem sunt. 369.2.d beneplacitum Dei quid sit. ibid. 327.2.a
Benigni corpus & anima sana sunt. 505.2.a
Benignitas Pauli in egentes. 151.2.d
Benignitas etiam in benefaciendo servanda. 345.2.a est indicium sanctitatis. 2.a qualis benignitas Christiano conveniat. 406.2.b
Berengarius primus publicè docuit non esse verum Christi corpus in Eucharistia: cui varii se obiecere: sæpè hæresin abjuravit; ejus professio Catholica circa veritatem Eucharisticam. 226.1.b 229.1.b. huic adstantem cacodæmonem vidit S. Fulbertus Carnotensis. 519.2.d solus ex omnibus hæresiarchis resipuit. 693.2.d
Bernardinus Ochinus est ex ambitione factus hæreticus. 561.1.a
S. Bernardus, *vocatus Abbas Claravallis* dici ex humilitate voluit. 24.1.a studuit in libro mundi. 31.1.c eius gratia & modestia. 477.1.a è stomacho laborabat. 597.1.d
F. Bernardus Canzius Dominicanus, moriens apparuit absenti in veste candida. 677.1.b
Bertramus est primus Sacramentarius, sed obscurus fuit. 226.1.b quam Berzellai senex delicias heroicè spreverit. 646.1.d
Bestia montem Sina tangere non poterat. 761.1.b quid hoc tropologicè sit. ibid.c verè cum bestiis pugnavit Paulus. 256.1.a
Beza est in S. Franciscum iniurius & blasphemus. 365.2.d negat epistolam ad Hebræos Romæ scriptam. 772.2.b negat Christum ad inferos descendisse. 393.2.b Calvinum semper doctissimum interpretem vocat. 591.1.d eius circa curiositatem in curia. 394.1.b 652.2.b eius blasphemia circa clamorem Christi. 689.1.c & circa invocationem Sanctorum. 117.1.c eius argutia & stupor. 378.1.c eius sententia de auctoritate epistolæ ad Hebræos reijcitur. 721.1.a 2.a
Bibere licet de puteo qui in idoli fano est. 203.1.c
Bigamia ante baptismum est impedimentum sacerdotij. 552.2.a *vide* Digami.
Bion Philosophus dictus corruptor juvenum. 32.2.d
Blæsilla Romæ illustris fuit vidua Christiana. 589.2.d
Blandiloquentia hæreticorum, erroris est pallium. 398.1.b
Blasphemare quid sit. 173.1.b 651.1.b
Blasphemiæ hæreticorum. 116.2.c 600.2.a 689.1.c
Boleslaus V. Polonorum princeps unde Pudici nomen habuerit. 189.1.d
S. Bonaventura quoto ætatis anno sit factus Religiosus. 631.1.a è cruce Christi maximam sapientiam hausit. 160.2.d
Bonifacij diaconi pro fide Catholica constantia. 391.2.b

Boni-

Bonifacius III. Pontif. primus Oecumenici nomen accepit. 538.2.b

Bonitatis definitio. 345.2.a bonitatis divinæ dimensiones. 388.2.c idem est subinde quod beneficentia. 59.2.c

Bonum Hebræis idem est quod beneficium. 657.1.a item quod lætum. 692.2.c triplex bonum animæ justi donat Spiritus sanctus. 84.1.b bonum quod Christus nobis præstitit, majus est quàm malum quod intulit Adam. 63.2.b.c

Bona spiritualia à Judæis in Gentes collata. 151.2.a bona invisibilia nobis à Deo præparata pro malis præsentibus. 87.2.b hæc omne desiderium superant. 164.2.c bona Deus propriè providet, intendit & coronat; mala tantùm statuit permittere, impedire posset si vellet. 16.1.b bona Christi, & animæ illi desponsatæ fiunt communia. 307.1.d quæ bona nobis impetrarit pontifex Christus. 718.1.c tria bona Christianis data per Christum. 730.2.d bonis præsentibus tantùm utimur, æternis fruimur. 607.2.c

Booz & Jachin columnæ quid significarent litteraliter, quid allegoricè, quid tropologicè. 577.1.d & seqq.

Bobus in Palæstina & Canariis insulis triturant. 207.1.b quem bovem sibi fingant Judæi ali in tempus Messiæ. 550.2.b

Brabeuta quis esset, & unde dicatur. 906.2.d

Quod Bravium sit stadii spiritualis. 209.2.d quomodo bravium accipiat unus & plures. 209.1.a in bravium jugiter intendere incitat ad cursum. 469.2.c

Brevitas vitæ suadet opum contemptum. 661.2.d brevitas tribulationum humanarum. 81.1.d 279.1.b brevitas sermonum sectanda. 772.1.d

S. Brigida fuit in viduitate constantissima. 508.2.c

Byssus tabernaculi terram significat. 713.1.a

Bythum inter æones suos statuunt Valentiniani. 492.1.b

Bythus qui puteus fuerit, in quo Paulus latuit. 311.2.a

CAbala vetus fuit traditio, qua à patribus accepta mysteria, ore ad os per successionem tradebantur: vetus indubitata fuit, sed receptiorum Judæorum est fictitia. 556.1.b

Cacoethia quod vitium Aristoteli. 33.2.d

Cadaveris contactus olim reddebat immundum. 255.2.c cadavera peccati sunt typus. 719.1.b

S. Cæcilia in igne illæsa mansit. 706.1.a Evangelium semper gerebat in pectore. 281.1.d 506.1.a Valerianum sponsum Christo lucrata est, per fragrantissimum castitatis odorem quem sensit in conclavi sponsæ, eumq; unà cum fratre fecit Martyrem. 189.1.c 192.2.b 199.2.d 269.1.d 569.1.d cum eo in castitate vixit. 189.1.c ejus corpus diu post mortem integrum repertum. *ibid.*

Cæcitas mentis non tantùm est simplex carentia lucis, sed & affectus pravus, quo quis illustrationes divinas liberè repellit: est ea magnum peccatum. 26.1.c est signum obstinatæ mentis. 119.1.b cæcitas Judæorum. 110.1.a

Cælibes dicti quasi cælites. 201.1.a cælibes Apostolus ad conjugium non hortatur. 189.1.d magna cælibum in Ecclesia multitudo est. 191.2.d

Cælibatus fructus, & commoda. 197.2.a cælibatus in cujusque est potestate, si Dei gratiæ cooperari velit. 190.2.b 196.1.a est aptus ad omnem scientiam acquirendam. 201.1.a non damnatur ab Apostolo. 581.2.d

Quomodo Cælestia sapiamus. 501.1.a & seq. cælestia gaudia describuntur. 442.1.b *vide* Beatitudo, Cælum, quadrupliciter dicitur Christus homo cælestis. 258.1.d

Quod fuerit Cælum tertium, ad quod Paulus raptus, & quot sint cæli. 313.2.a cælum nostra resp. est, cives ejus sumus. 442.1.a 761.2.c quomodo in eo mente conversari debeamus. 472.2.c est typus animæ ardentis charitate. 240.1.b ibi non erit doctrina, nec discentia. 240.2.b ejus immensa fælicitas. 79.1.d ejus aditus reservatus tempori Christi. 751.2.a id negabit Antichristus. 620.2.d est Sanctum sanctorum, cui & reliquæ hujus partes adaptantur anagogicè. 715.2.d quomodo id Deus commoverit in nativitate & passione Christi. 763.1.c id docet nos amorem Dei. 31.1.d cæli quomodo peribunt, cùm sint æterni. 668.1.b quomodo post diem judicii mutabuntur & innovabuntur. ibid.c quomodo enarrent gloriam Dei. 114.1.c allegoricè denotant Apostolos & præcones Evangelii. ibid. quomodo dicantur Dei milites. 560.1.a cælum empyreum non movetur, & an sit quadratum, an verò sphæricum. 707.2.a quomodo ei insistat Christus. 394.1.d Scriptura aerem vocat cælum. 313.2.d

Cur Cæremoniæ legales non statim à morte Christi abrogatæ sint. 245.1.a umbræ sunt futurorum per Christum. 490.2.a ea desiere, non lex moralis, aut naturalis decalogi. 323.2.c

Cæremonialia quædam in fœdere legali faciendo habet Paulus, quæ Moses omisit in Exodo. 726.1.a

Cæsara regina Persarum ad maritum redire noluit, nisi is converteretur ad fidem Christianam. 193.2.d

Cæsaris Baronii elogium. 14. quotidie SS. Apostolorum sepulcra visitabat. 10.2.a

Cæsarius Nazianzeni frater à matre ad pietatem institutus est. 611.2.c

Cajani hæretici asseruere homines ab angelis creatos. 498.1.b & seqq. confinxerunt librum qui inscribitur Pauli revelatio. 315.1.b

Card. Caietani error de cælo empyreo. 314.1.a

Cain prima mundi ætate cum suis pios afflixit. 535.1.a

Cajus hospes Apostoli, & convenientium Christianorum, commendatur ab hospitalitate & misericordia. 153.2.d

Calceus quatuor rerum est symbolum. 428.2.d & seq. calceus hyacinthinus Ecclesiæ, symbolum est triplicium ornamentorum & virtutum ejus. 429.1.a cur ei datus talis. 472.2.d calcei militares sunt ocreæ. 430.2.a calcei militis Christiani qui sunt. ibid. & seqq.

Calix benedictionis quis sit. 216.2.a quis calix dæmoniorum. 218.1.b calix sanguinis, non est typus sanguinis Christi, ut dicunt hæretici. 216.2.b tropologicè martyrium dicitur calix. 277.2.d

Callimachus fuit propheta Cretensium, id est poeta. 644.2.d

S. Calliopius adolescens in crucem actus est. 335.2.b

Calor subitus longum vincit teporem. 251.2.b

An in Calvaria monte sepultus Adam sit. 411.2.a

Calvinus censet motus rationem prævenientes esse peccaminosos. 74.2.d se suosque omnes Christo præfert. 689.2.c negat Christum ad inferos descendisse. 393.2.b censet animas Sanctorum non videre Deum ante diem judicii. 751.2.b negat infantibus fidelium necessarium esse baptismum: 110.2.a 193.1.b & Dei mandata posse servari. 172.2.a originem & continuationem fidei sua ostendere non potest. 116.2.d obcæcationem & obdurationem hominis Deo ascribit. 26.1.c 105.1.c negat meritum pii operis. 55.2.d & Ecclesiam esse firmamentum veritatis, atque eam errare posse. 576.2.d quomodo nesciens imagines veneretur. 235.1.b ait decalogi observationem minimè esse necessariam. 334.1.a Manichæos impietate superat & blasphemiis, dum Deum auctorem facit peccati. 104.2.d docuit in Ecclesia nullos esse malos. 684.2.d ait licere promittere continentiam Ecclesiæ, saltem tacitè & indirectè, ergo & directè. 593.1.d unde dogma suum de prædestinatione & reprobatione hauserit. 104.1.d ejus fatum. ibid.c. dæmonem paredrum se habere fatetur. 580.2.a fuit stigmaticus. 2.b Paulo & Augustino est malignè abusus. 4.2.b ejus argumentum contra Missam enervatur. 730.1.a ejus blasphemia circa clamores & orationes Christi. 689.1.b ejus sententia de epistola ad Hebræos reiicitur. 659.1.a 721.1.a 2.a duplicem comminiscitur hominem. 78.1.b ejus error circa liberum arbitrium. ibid.b 710.1.b item circa efficacem Dei vocationem. 157.1.b ejus tria axiomata blasphema. 37.1.d

Calvinistæ hæc verba, *Hoc est corpus meum*, ad figuram significandam detorquent. 4.1.a & quæ hinc inconvenientia sequantur. 4.1.a similes sunt pseudo apostolorum Corinthiorum. 309.2.d Donatistis deteriores sunt, quòd altaria sacra deiiciant. 769.2.d

Calyptrarum muliebrium commendatio. 223.2.b

Camelum per foramen acus ducere potest Deus. 227.2.c

Camos

Camos idolum Moab, idem qui Bacchus. 141.1.d unde nomen habeat. ibid.

Canarii ungulis boum grana excutiunt. 207.1.d

Candela ardens in baptismo quid significet. 180.2.d

Candelabrum septiceps erat in tabernaculo Mosis, in templo Salomonis erant decem candelabra. 713. 1. d illo designantur septem planetæ: id Christum denotat. ibid. b c quomodo Filius Dei sit Candor lucis æternæ. 662.1.c

Canendum disti nčtè ut intelligatur. 245.1.a canere possunt mulieres hymnos in cœtu mulierum, sed non in Ecclesia. 249.1.b

Canibus comparantur hæretici. 464.1.b

Canon est regula mensoria geometrarum. 305.1.d

Canones prohibuere criminis probam ferro candente. 170.2.b

Canones Conciliorum quanto in auctoritate habendi. 643.1. a

Canones Pontificij adstruuntur. 249.1.c ut non edantur plures canones ad clericorum vitam spectantes, Episcopi provideant. 342.2.c

Canones rerum pro epistolarum Paulinarum intelligentia. 13.1.a item verborum. 16.2.a

Cantica sacra olim Christiani canebant, non amatoria. 414.1.d

Cantores Prophetæ dicuntur. 221.2.c 243.2.a

Caper emissarius erat Hebræis piacularis victima. 217.2.a 285.2.d 716.1.d

Capere Captivitatem Hebræis est captivos facere. 391.2.d

Capharnaitæ carnem Christi edere nolebant. 227.1.a

Capitalia vitia dupliciter dividuntur à Theologis. 185.2.d

Cappadoces iidem sunt cum Mosoch. 541. 2. a sunt mendaces & perversi, quòd à Gabaonitis prognati. 644.2.c

Captivitatem duplicem, activam, & passivam, Christus in triumphum duxit. 391.2.d

Caput sedes est sensuum & mentis. 135.2.a caput significat quod in quaque re primum ac summum est. 181.1. d caput velari, quid denotet. 222.2.d caput Ecclesiæ militantis & triumphantis est Christus quà homo. 221.2.a 398.2.c quod sit caput libri, in quo de Christo scriptum sit. 728.1.a an perpetuus capitis dolor fuerit Paulo stimulus carnis. 316.2.c quomodo & cur, Carbones ignis super inimici caput congerendi. 135.2.a

Carceris Melitensis S. Pauli lapides magna vi pollent. 9.2.a & carcer ejus in Romanus est in honore. 2. c an Carmelitarum institutum a Prophetis cœperit. 750.2.c

Carmelus domicilium Prophetarum. 751.1.b ob fertilitatem Judæis abijt in proverbium. 764.1.b

Carnales propriè quinam sint. 108.1 a eorum & spiritualium diversa studia. 82.1.a carnalis, & carnalia desideria quæ sint. 270.2.a

Caro in Script. aliquando carnis corruptionem, aliquando concupiscentiam, aliquando homines carnales significat. 18.1.a 259.1.d 344.2.b 346.1.a item externam speciem & gratiam. 18.1.b

Caro Christi in Eucharistia virtutem vivificandi habet non à seipsa, sed à spiritu, & divinitate Verbi. 227. 1. d hæc est nobis via vivens. 730. 2. b designatur velo quod erat ante Sanctum Sanctorum. ibid. c an ea sit tabernaculum perfectius per quod Christus transivit. 718. 1.d fuit vestis Verbi. 454.1.d

Caro & sanguis significant tentationes carnis, & homines carne & sanguine constantes. 328.1.a 424.2.c quomodo hæc regnum Dei non possidebunt. 260.1.b

Caro gravissimus noster hostis est. 210.2.d est figulina animæ. 18.2.b motus concupiscentiæ juvat & fovet. ibid. cùm per spiritum ad alta contemplanda super se assurgit, attenuatur. 582. 1. a quomodo ea non prosit quidquam. 227. 1. d echineidi assimilatur. 77.2.d bonum est ei ut ei resistatur. 80. 1. a fructus ejus est dolor & tristitia. 345.1.d eius tentatio viros pios maximè humiliat. 316.1.b carnis prudentia est sapere carnalia. 82. 1. b bellum carnis adversus spiritum. 343.2.d quid ei rebelli opponendum. 2. d carnis infirmitas triplex in Paulo fuit. 347. 1. d an carnis particulam unam habeant homines singuli ex Adamo. 702.2.b quomodo in carnis interitum tradantur excommunicati. 180.1.b qui secundùm carnem ambulent. 303.1.a quæ sit carnis tribulatio coniugatorum. 197.1.b carnes idolothytæ mittebantur ad macellum. 219.1.a carnes creatæ sunt non pro gulonibus, sed pro sanctis. 582.1.c

Carolus Magnus suos filios artem mechanicam discere voluit, filias lanificium. 345.1.a

Carpocratiani cauteriati in aure erant: aversabantur procreationem liberorum. 580.2.b

Carpus vidit Christum dicentem sibi, iterum se paratum pro hominibus salvandis pati. 347.1.c 637.2. d an fuerint duo Carpi. 637.2.d an Carthusiano, ut vitam tueatur, carnibus vesci liceat. 218.2.c

Caspij senes canibus devorandos objiciebant. 410.1.a

Cassiani error dicentis licitum esse aliquando mentiri. 351. 2. d censuit vitiis singulis suos præesse dæmones. 424.2.d

Castigatio Dei bonos secernit à malis, germanos Dei filios probat. 757.2.a idque ut pater filios castigat. 2. b quomodo castigatio corporis fiat. 210.2.a

Castitas nec igne concupiscentiæ lædi potest, nec igne corporali. 706.1.a cur dicatur sanctitas. 518.1. d est nota veræ Ecclesiæ, unde non invenitur apud hæreticos. 287.2.a etiam in matrimonio habet locum. 759.1.c corpus roborat 209.2.d ejus dignitatem omnes quidem capere possunt, sed nolunt. 159.2.d est præmium humilitatis. 93.2.d impossibilis est apud hæreticos. ibid. c 200.2.a Catonis pro ea dictum. 200. 2.d ejus voto astricti olim validum contrahebant matrimonium, licet contrahendo peccarent. 191.1.d qui à continentia differat. 345.2.d castitas S. Pauli. 5.2.c *vide* Virginitas.

Castra Judaica suas habebant portas. 769.2.c

Casti Deo familiares sunt, & paredri & assessores divinæ sapientiæ. 201.2.a comparantur angelis. 1.c

Casus Adæ, & reparatio Christi, inter se comparantur. 63. 1.d 63.2.a

Catacumbæ quis Romæ locus sit. 751.1.b & seqq.

Cataphrygæ, mulieres ordinabant diaconas & episcopas. 576.1.b

S. Catharinæ corpus ab angelis in Sina translatum est. 669.1.c

S. Catharina Senensis nares occludebat cùm libidini obnoxius illi occurreret. 260. 1. d Christus ei dedit cor suum. 334.2.b habuit etiam quinque in corpore stigmata. 365.2.d

Catachema censura erat eorum, qui se damnatis coniungerent. 277.1.d

Catechismi origo & antiquitas. 361.2.d

Catechismi quinque capita catechumenis proponenda. 661.1.a

Catechista, catechumenus, catechismus quid sint. 361.2.d

Catechumenus sua bona cum catechista communicet. ibid.a

Catenæ, qua vinctus Paulus, segmenta misit S. Gregorius ad Augustam Constantiam. 11.2.a

Catenæ SS. Petri & Pauli quanto in honore sint. 10. 1. a quæ sit catena peccatorum. 32. 1. d

Catholici cum hæretica matrimonium an quibus in locis liceat. 202.1.a

Catholici veritatem Christi in Eucharistia credentis securitas in die judicij. 226.1.d quomodo & quando Catholici pietatem pro qua stu habeant. 600.2.d

Cato Major de tribus rebus indoluit. 622. c

Cavernæ primorum Christianorum Romæ sub terra. 758. 1.b & seqq.

Cauponæ meritoriæ, habitæ semper impudicæ sunt. 748.1.c

Cauponari verbum Dei quid sit. 269.2.d

Causa ad peccatum impellens peccat. 105.1.c causæ duæ ad idem opus meritorium concurrunt, naturalis & supernaturalis. 278.1.d causæ sæculares à presbyteris olim judicatæ. 183.1.d

Causales notæ apud Apostolum sæpè non causam, sed eventum & consecutionem significant. 17.1.b

Causones serpentes unde dicti, & qui sint. 215.1.b

Cauteriatam conscientiam habent hæretici: cur. 580.2.c

Celeusma quid sit apud nautas. 520.2.d

Celtichius catechumenus somnio territus quam rapuerat feminam remisit. 590.2.c

Cenchri erat portus & pagus Corinthi. 152.2.c

Centuriatorum Magdeburgensium angustiæ & deliria, in Ecclesiæ suæ continuatione ostendenda. 116.2.d

Cephas

Cephas idem est qui Petrus Apostolus. 331.1.c
Cernere hereditatem, est eam possidere. 87.2.b
Certamen nostrorum in cursu consistit. 754. 1. a ejus tempus breve est. 70. 1.b præsagiebat Paulus certamen suum quod habuit Hierosolymis. 151.1.d
Certaminum varia genera erant apud Græcos. 209. 2. b vide Agon.
Certandum Christianis post baptismum assiduè. 212. 1. a cur Certitudo conjecturalis justitiæ, & sanctitatis nobis sufficere debeat. 84.2.d
Certitudo promissorum Dei. 747.2.c fidei Catholicæ. 325.1.c unde hæc oriatur. 515.1.a certitudo divinæ spei. 57.2.d certitudo mercedis exspectanda pro laboribus. 620.1.b qualem certitudinem in hac vita habere possimus prædestinationis nostræ. 372.1.d
Certitudinem gratiæ Novantes sibi promittunt. 122. 2. a certitudinem tantùm conjecturalem habent perfectiores de sua salute. 84. 1. d quomodo Cervicosi & duri arguendi sint. 650.1.b
Cervis comparantur conjuges. 419.1. a eorum partus difficilis est. 348.1.c eorum in trajiciendis amnibus industria in sustinendo cornuum pondere. 348.1.b
Chaldæorum lingua utuntur Christiani Thomæi in sacris. 159.2.d
Chaldæi rariùs duali, & plerumque duali etiam pro plurali utuntur. 539.1.a in Chanaan Christus natus est & mortuus, & hinc veteres in ea sepeliri voluere. 746.1.a
Chaos primo mundi die creavit Deus. 759.2.b
Character Antichristi qui futurus. 540.2.d
Character dicendi in epistolis Pauli mirus. 4.2.d
Character Confirmationis & baptismi. 266.1.d 2.a est indelebilis. 406.1.a quam gratiam per Charisma significet Apostolus. 612.2. c quæ vocet charismata meliora. 236.1.c charismata Spiritus sancti varia sunt. 128.2.d
Charitas in quo distinguatur à charismatibus. 236.2.d quæ charitas Dei diffundi dicatur. 58.2. a & quando. 59. 1.a nihil nos ab ea debet divellere. 93.2. d & seqq. hominem impellit ut legem perfectè adimpleat. 140. 1. b est primus & nobilissimus fructus Spiritus sancti, ac parens ceterorum. 345.1.c potest ea amitti. 95. 1. b per eam possunt pœnitenti bona opera prodesse, etiam ante reconciliationem. 238.1.a tribuit tria singularia fidei & ceteris virtutibus. 341.2.a nullus sine ea esse potest amicus Dei. 237.2.d huic Deus annexuit justitiam, amicitiam & filiationem Dei. 369.1.c est via excellentior ad Deum. 236.2.d quomodo sit vinculum perfectionis. 506.1.b est tunica Christi inconsutibilis. ibid.c esse debet laboriosa. 511.1.b 151.1.d est centrum animæ, regina omnium virtutum. 140. 1.c 237.1.a 241.2.a 506.1.b ejus dimensiones spirituales. 388.2.c quanta ea est in homine, tanta est ejus justitia. 238.1.b 399.2.a ejus radices tres. 551.1.d non agit perperam. 239.1.d nihil putat vile vel indecorum. 239.2.a cum videt proximos rectè vivere, non invidet, sed quasi de augmento proprij profectus gaudet. ibid. omnia suffert & credit. ibid.c sola manet in patria. 2.d 241.1.d facit cuncta speranda sperare, & patienter exspectare. 239.2. d animam Deo maritat. 507.2.c est Prælato necessaria. 551.2.b 612.2.d est unio membrorum Ecclesiæ. 399.1.a est spiritus & anima Ecclesiæ. 399.1.d & seqq. est patiens, quia patientiam parit. 239.1. a quatuor virtutibus constat ejus quadriga. 239.2. d ejus bona, fructus, officia. 2.a b si est sincera, magnete potentior est. 6.2.a quomodo numquam excidat. 240.1.b non respicit meum & tuum, sed quæ Dei sunt. 239.1.b charitas proximi charitatem Dei includit. 139.1.d 343. 1.c qualis illa esse debeat. 131.1.a ea reddit sui cultores servos ob obsequia. 343.1.a ejus debitum est perpetuum, & indissolubile. 139. 1. a quæ dicatur charitas Christi. 93.2.b
Charitas Christi erga nos est incomprehensibilis. 289. 1. a superat omnem charitatem. 59.2.d
Charitas ordinata exigit ut quisque magis se ac sua commoda quærat quàm aliena. 451.2.d quæ sit charitas veritatis. 537.2.a
Charitatis humilis novem actus. 133.1.d
Charitas primorum Christianorum. 125.1.a & Pauli. 5.2.d 95.1.d charitas nostra an sit ipse Deus. 58.2.d quomodo charitas à philautia differat. 628.1. a vide Amor dilectio.
Charites quomodo ab Ethnicis pingerentur, quæve earum nomina, & significatio. 299.1.c 506.1.d votum Cherem vocatur anathema, quo res Deo consecrata in æternum separatur à domino suo & usibus profanis. 98.1.d cherem quid significet. ibid.c d
Cherinthus erga angelos mirificè fuit affectus. 498. 2. a b ponebat illos velut minores deos, & Christo nobiliores. 1.a tamen angelum Judæorum dicebat esse malum. ibid. d quæ de Ecclesiæ felicitate prædicta erant, ad terrenam & delicias corporis referebat. 252. 1. a fuit pater Chiliastarum: an sit auctor Apocalypseos. ibid. resurrectionem negavit. ibid. 622.2. d adversarius Pauli erat; judaizans quæstionem movit de servandis legalibus Mosis simul cum christianismo. 15.302.1.a pervenit ad annum Christi CLXVI. 15. Christum & Deum à Jesu dividebat. 461.2.a 471.2.a 498.2.a erat hostis Christi, & Epicureus. 472.1.a
Cherub idem est quod equitans, auriga, princeps, currus. 715.2.b
Cherubim vocantur currus Dei. 392.2.b 715.2.b.
Cherubim quadriformes repræsentant quatuor Christi stemmata. 454.2.d pinguntur imberbes, ut perpetua juventus eorum significetur & æternitas. 715.1.c derivatio nominis Hebraici. ibid. sunt generis neutri, carent enim sexu. 715.2. b etiam mittuntur ut alii angeli. 669.2.d
Cherubim duo ex propitiatorio prodeuntes ipsum obumbrabant. 715.2.a hinc currus speciem dabant. ib. d
Chiliastæ fingebant Sanctos mille annos felicitatis post diem judicij in terra acturos. 351. 1. a an eorum parens Cherinthus fuerit. 252.1.b
Chirographum decreti quod Christus delevit, quodnam fuerit. 494.1.c & seqq.
Chloe nomen familiæ vel feminæ fuit. 157.2.d
Chresti olim dicebantur homines benefici. 153.1.d 657.1.b
Chrestologi sunt qui bene dicunt, sed malè agunt. 153.1.d
Christianismus nihil prodest se circumcidentibus. 340. 1. b ipse est lex & schola pacis. 506.1.d est professio vitæ cælestis & sanctitatis. 483.1.a 552.2. b item castitatis, detestatio libidinis. 519.1.d
Christiana libertas à quibus nos eximat. 16.2.d
Christiana lex docet amare non copiam, sed sufficientiam. 601.1.d cur Christiana ad lenonem damnata potiùs, quàm ad leonem. 750.1.a
Christianum esse, quantum sit beneficium. 253.1.d
Christiani nomen gloriosum est, Emptus. 186.2. a is semper ad bellum se paret. 630.1.b miles est Christi ducis sui. 559.2.d quot gaudij materias, & causas habeat. 476.1.a quomodo inter tot ærumnas semper gaudere possit. ibid.d non lætetur nisi cùm viderit fratrem in charitate. 408.2.d virtutum odorem spargat. 269 1.a qua ratione mortuus esse debeat. 500. 2.d in victoria numquam sit securus. 426.2.d frequenter agat Deo gratias etiam in adversis. 156.2.d 526. 1.a sit infans in malo. 246.2.c non sibi sapiat. 134.1.a vita sua debet retegere tenebras impietatis, & alios illuminare. 410.2.c ejus est optare adventum Christi. 524.2.a exquirat quid de se exigat Deus, & qua in re Deo maximè placere possit. 410.1.d qualis ea benignitas conveniat. 406.2.d cum decet pallor, & macies. 133.1.c sit alter quasi Christus. 142. 1. a quæ vitia ei potissimum cavenda. 1. d
Christiani stellæ instar refulgeant. 461.2. a non sunt sub lege veteri, sed lege tenentur. 74.2.c 344.1.d sunt peregrini in hac vita. 743.1.d esse debent sancti vocatione, baptismo, debito, officio, professione & obligatione. 382.1.a 434.1.c 483.1.b 679.1.a 772. 2. a debent ut pueri, puero Christo assimilari. 675.2.d suos habere debent sacerdotes & sacrificia. 668.1.b subditi regibus, etiam Ethnicis, eorum robur sunt. 138. 1. a sunt præ Judæis electi ex libera Dei dignatione, & electione. 101.1.a sunt à potestate tenebrarum per Christum erepti. 485.1.d dum timore pœnæ legem servant, sunt filii veteris testamenti. 349.1.c quomodo Christo debeant concrucifigi. 364.1.a miseri sunt, si Christus non resurrexerit. 252. 1. c adorant

Deum

Deum in ſpiritu & veritate. 273. 1. c   ſe invicem diligant ut fratres. 519.1.d   ſunt gens nova & aurea. 364.2.d   pædagogo, id eſt lege, non egent. 343.1.a   dicuntur docibiles Dei. 754.2.c   operibus bonis certare debent. 652.2.d

Chriſto ſunt concorporati. 653.1.b   credendo in Chriſtum, benedictionem Abrahæ, id eſt juſtitiam, ſunt adepti. 105.2.c   metent pro ratione ſeminis. 362. 1. d   exemplo debent prælucere Ethnicis. 651. 1. d   quomodo vocentur à Paulo electi ad gratiam & ſanctitatem. 35.1.c   non ſunt liberi ab omni lege poſita Superiorum. 342.2.b   ſunt veri filij promiſſionis, & Abrahæ & Iſaaci. 100.1.c 102.1.d 351.2.d   in baptiſmo Satanæ & operibus eius renuntiant. 67.2.a 428.1.a   vocatione ſunt ſancti. 26.1. d   ad cruces ſe animare debent cogitando vincula Pauli. 509.1.c   caveant peccata priſtina. 69.1.d   omnes vocantur ad crucem. 517.1.a   ſunt metonymicè regnum Dei. 146. 2. b   item populus eius & peculium. 542.1.d   peculiariter ei curæ ſunt. 710.1.d   iis ſemper incumbunt tentationes. 630.1.c   jis vivendum non ſecundùm carnem, ſed ſpiritum. 83.1.c   an iis vetitus ſit uſus matrimonij, utpotè ſanctis. 188.1.a   deos Gentium ne nominare quidem debent. 205.1.a   nec cæremonias & ritus legis ſervare, ſub pœna mortis. 271.2. d   eorum eſt non ſtare, ſed ſemper progredi in via virtutis, 518.1.b   cur certare debeant. 94.2.d   quæ eorum eſſe debeat ſanctitas. 409. 1. b   per Sacramenta invicem connectuntur. 129.1.a   eorum fiducia eſt libertas in profeſſione fidei. 679.2.d   quanta eorum mutuo debeat eſſe unio & amor. 131.1.d 391. 1. a   licèt multi ſint, charitate ſunt unus. 59. 1. a   eorum conſtantia contra Julianum Imp. 203. 1. b   *vide* Fideles.

Chriſtiani primigenij in ſubterraneis cavernis habitarunt. 751.1.c   ſpeculum vitarunt. 223.2. a   quotidie in Miſſa communicabant. 218.2.a   maximè tempore perſecutionis. 769. 1. a   unde Euchariſtiam domum deferebant. ibid. 218.2.a   una cum juſtitia accepere primitias ſpiritus. 87.1.d 233.1.a   jubebantur ante præſides maledicere Chriſto. 749.2.d   eorum in fide conſtantia. 749.2.d   mira eorum in Martyres, Chriſti cauſa vinctos, charitas. 733.2. b   eorum in communicando ritus. 232. 1. c   urgente perſecutione ex Oriente & Occidente adibant ſepulcra Apoſtolorum. 10.2.a   ordinandorum nomina publicè proponebant, 576.2.c   oſcula ijs olim uſitata, maximè ante ſacram communionem. 321.2.c   oſculabantur & januas templorum. ibid. c   ijs aſperſa labes quòd principibus inobedientes eſſent. 137.1. d   ſolebant canere hymnos antelucanos Chriſto. 248.1.a   item per diem. 414.1.d   canebant eoſdem in ſuis agapis. 414.1. a   quas inſtituebant ante ſacram Synaxim. 224.2.b   lavabant manus ante orationem. 567.1.a   initio operis ſe cruce ſignabant. 220.1.a   pro regibus infidelibus in myſterijs orabant. 562.2.b   damnati magis gaudebant quàm abſoluti. 321.1.b   mori malebant quàm mentiri vel ſemel, 403. 1.d   hoſpitalitas ijs erat in uſu. 765.1.d   hoſpitabantur apud Epiſcopos, non vero apud Gentiles. 764.2.d

Chriſtiani viri olim fratres vocabantur, feminæ ſorores. 125.1.b 131.1.d 152.1.a 656.1.a 679.1.a

Chriſtiani Judæi bonis ſunt ſpoliati. 261. 1. a 294. 1. d   ſuos ſemper contribules infenſos habuere. ibid.

Chriſtiani Thomæi in India ſuos Prælatos vocant *mar*, id eſt dominos. 262.1.d   utuntur lingua Chaldæa in ſacris. 360.1 a

S. Chriſtina Mirabilis quàm auſterè vixerit. 70.1.d

CHRISTI *prædeſtinatio, incarnatio, dignitas, divinitas.*

Chriſtus Jeſus naſcetur ex habitatoribus Sion. 122. 1. a   quomodo ſit miniſter circumciſionis. 149. 1. d   materialiter prædeſtinatus eſt filius Dei. 25. 1. a   ejus etiam perſona dici poteſt prædeſtinata. ibid. c   idque ut reſurgeret. 25.2.a 25.2. d   eius prædeſtinatio eſt exemplar, medium, finis noſtræ, ibid. a   eſt radix Jeſſe ob quatuor cauſas. 149.2.b   ut homo, eſt omnium creaturarum finis. 175.1.c   quomodo dicatur Dei. ibid. a   ut homo, defert Deo Patri & Spiritui ſancto honorem; ut Deus, recipit honorem. 154.2.b   ut Deus, fuit radix David; ut homo, ex radice David. 149.1.b   eſt progenitus ex Judæis. 99. 1.c   & ex tribu Juda, non Levi. 703.2.c   hinc ijs ſemper benefecit. 114.2.d   fuit ijs tamen petra ſcandali. 109. 1.c   eſt ex Noe continua ſerie natus. 141.1.d   tunc venit, cùm ad ſummum malorum & peccatorum venerat mundus in ſtatu legis. 65. 2. b   quantopere angelis præcellat. 666. 2. a   eſt principium omnium Dei operum, & primus omnium prædeſtinatorum. 728.1. b   de peccato peccatum damnavit in carne. 81.2. c   inductus eſt in orbem primò per incarnationem, ſecundò per reſurrectionem vel extremum judicium. 666.1. a b   omnia naturæ humanæ aſſumpſit, præter culpam & vitia naturæ. 677.2.a 687.1.a   quomodo in eo corporaliter inhabitarit divinitas. 492.2.b c   non eſt ſupra Spiritum ſanctum, eſt ſuper omnia quæ ſunt extra Deum. 99.1. d   quomodo in Abrahæ lumbis latens non dederit decimas Melchiſedeco. 702.1.b   verè tamen in eius lumbis non fuit. ibid. c   fuit ſemen benedictum Abrahæ promiſſum. 100.1. b 345. 2. b   ut homo omnem temporis differentiam complectitur. 768. 2. a   eſt exauditus à Patre pro ſua dignitate. 690.1.d   in quo & quomodo exauditus. 689.1.b   in primo puncto incarnationis habuit actum meritorium oblationis ſui, quem continuavit uſque ad mortem. 727.2.d   ut homo, eſt hominum, angelorum & cœli rex, item caput Eccleſiæ militantis & triumphantis. 374.2.b   ſua incarnatione magnam rebus omnibus attulit dignitatem. 371.1.d   eſt auctor & filius Eccleſiæ, 350.1.d   quomodo fuerit minoratus. 672.2.a   ex omni factus eſt nihil. 453.1.d   quibus titulis ſit omnium dominus. 668.2.b   eſt factus homo ut mori poſſet. 676.1.c   ut homo, eſt & ſervus, & filius Dei. 453. 2. d   non tamen verè ſervus. ibid. d   viam novam, & viventem nobis initiavit per carnem ſuam. 730.2.b   quomodo ſit deſideratus cunctis gentibus. 763. 1. c   eſt principium creaturæ. 364. 2. d & principium exemplar & finis omnium Dei operum. 63.2. a   non intulit humanum corpus è cœlo in Virginem, ſed in ea formatum, ſine viri ſemine virtute Spiritus ſancti, factum accepit. 24.2.a 345.2.b   quomodo in ſimilitudinem hominum factus ſit. 454. 1.b   dimidiatus eſt hominum & Dei, natura & officio. 719.2. a   quomodo dicatur primogenitus omnis creaturæ. 487. 2. a   quomodo non noſſet peccatum. 285.2.a   in quantum homo, verè eſt filius Dei, ob gratiam unionis. 92.2.c   quomodo ut homo major factus ſit angelis. 664.1.c   quomodo & quando ijs ſit minor. 672.2. b   novum hominem & novum mundum fecit. 364.2.d 401. 2. d   venit conſolari pauperes, humiles & lugentes in Sion. 755.2.c   non poteſt dici mediator ut Deus, ſed ut Deus homo factus. 342.1.b   fuit gratioſus & dilectus ut unicornis. 370. 1.a   præſtantior eſt omnibus legislatoribus Hebræorum. 679.1.b   tria eius infirmitatem probant. 685. 2.d   eius æternitas & invariabilitas. 769.2.a   quod ejus ſchema & habitus ſit. 454.1.d   eius nomen eſt, Veniens. 29.1.a 756.1.a   quomodo eum ſecundùm carnem non noverimus. 284.2.b c   eſt legi ſubjectus, facto, non obligatione. 345.2.a

CHRISTI *ſapientia, gratia, potentia, virtutes.*

In Chriſto conveniunt majeſtas & amor. 579. 2. a   eſt utriuſque teſtamenti teſtator & mediator. 722.1. d   in quo honorem Deo Patri detulerit. 154. 1. d   eius erga homines amor. 59.2.d 239.2.a 284.1.b 514.2.a 650 1.a   amoris hujus dimenſiones. 387.1.d   fuit doctor Judæorum. 149. 1. d   eſt Eccleſiæ & animæ fidelis fundamentum. 189.1.a   eſt finis legis ob quatuor cauſas. 110. 1. b   cur in ultima cœna Apoſtolis pedes laverit. 113.1.a   candelabrum ſit. 712.2.a   eſt exemplar nobis ſanctitatis & virtutis. 92.1.a   quando quomodo, & in quales titulos unctus ſit. 667.2.d   eſt inceptor & conſummator fidei in ſe & in nobis. 754.2.d   ob tres rationes filiorum Dei primogenitus eſt. 92.1. b   virgines amat. 199.2.d   eſt omnium admirandorum com-

compendium ac omnium caput. 673. 2. a est Propheta singularis. ibid. c quomodo nobis sit praescriptus. 337. 1. b est homo caelestis quadrupliciter. 260.1.d in justis est omnia tripliciter. 505. 1. a est similis grano sinapis. 328. 1. a est nobis speculum humilitatis. 451.2.d 452.1.a quomodo dicatur Apostolus. 679.1.a potest esse duobus in locis. 251.1.d fuit expers concupiscentiae rationem praevenientis. 681. 2. c fuit per omnia novus homo. 402.1.a nonnisi honoris causa dicitur servus Dei. 434.1.a non eò quòd laverit pedes Apostolorum. 454.1.c tripliciter est vita nostra. 503.1.d est stella matutina. 256.2.d etiamsi omnia acceperit à Deo, tamen ab eo dependet quà creatura. 93.2.b an dicere liceat, *Christe ora pro nobis*. ibid.c est dux & vexillifer Gentium. 149.2.d fuit recapitulatio omnium Dei operum visibilium, & invisibilium. 371.1.b non est peccati minister. 133.1. c quatuor ejus formae comparantur faciebus quatuor Cherubim Ezechielis. 454.2.d 664.1.a ejus corpus localiter non implet caelum & terram. 235.1.a est caput & corpus Ecclesiae. ibid.c ejus in illam amor. 375.1.c ejus beneficentia. 345. 2. a ejus clementia in persequendis peccatoribus. 557. 1. d ut Martyr inter omnia mundi tormenta triumphat. 94.1.d ejus vita tota est speculum morum. 294.1.b ejus propensio ad miserendum & auxiliandum. 678.1.c 686. 2.a ejus verba vita sunt. 277.2.a in ipso crescimus, & ipse in nobis. 68.1.b 375.1.d ejus lenitas. 642.2.a in ipso non fuit fides. 754.1.b nec ignorantia, vel defectus gratiae, nec morbi. 677.2.b 687.1.a & seqq. sed omnis sapientia. 490.2.a peccato mortuus est effectivè, nos subiectivè. 69. 2.a habuit experimentalem scientiam miseriae nostrae. 677. 2. d ei mixtim tribuit Scriptura attributa divinitatis & humanitatis. 25. 1. a quomodo ei consanguinei fiamus. 217.2.c

CHRISTI passio, mors, crux & meritum.

Christi confessio coram Pilato. 605. 2.a quando mortem in mortalibus destruxerit. 614. 2. a ipse crucifixus idea viri religiosi est. 364. 1.a quomodo ei concrucifigi possimus. 364.1.b etiam saeculares. ibid.b quod qui faciunt, conglorificabuntur. 68.1.d cur admisit verbera & vulnera. 687. 1. b gustavit mortem ut eam non horreat Christianus. 674. 1. a in quibus à Deo fuerit derelictus. 689.1.d in cruce perfectus est in patientia gratia & gloria. 690.2 b quomodo pro angelis etiam mortuus sit. 673 2. b laboribus suis nobis via est ad omnem quietem & beatitudinem. 295.2.b quomodo pro nobis factus sit maledictum & peccatum. 285.2.a & seq. 339.2.a b cur ante vesperam ea die qua crucifixus, de cruce depositus. 340.1.b quomodo passus in fine saeculorum. 724.1.a exterius à diabolo tentari potuit. 678.1.a subiectus erat Patri non quà Deus, sed quà homo. 254.1 a ob tres causas pati debuit. 674.2.d crucifixus quid nos doceat. 160. 2.b patitur in membris suis. 264. 1. b mortuus momordit infernum. 261.2.b passionem suam calicem vocat. 277. 2.d ejus iniuria nostra esse gloria. 340.1.d nobis plura praestitit, quàm Adam abstulit. 63.2.d quo magis tormentis pressus, eo suaviorem virtutis odorem sparsit. 269. 2 b quas infirmitates in se susceperit. 667.1.c communi legi mortis subiectus fuit. 728. 2. a meruit sibi & nobis. 455. 1. b quam famam sibi meruit moriendo. 455.2.b suo sanguine novum foedus sancivit. 230.1.a quare maximè jubeat annuntiari mortem suam. 230.2.d est patientiae prototypus. 754.1.d proposito sibi gaudio elegit crucem. 2.d eam sustinuit pro gaudio ac gloria ut mercede. 755.1.d saeculo huic fuit contemptus. 675.2.c quomodo & à quibus traditus, & quo fine. 649.2.d in carne patiens & moriens, damnavit peccatum. 81. 2. d etsi videretur habere peccati venenum, non habuit. 1.c humiliatus non deposuit, sed occultavit naturam Dei. 453.2.a non in phantastico, sed carneo corpore passus est. 488.1.d commoda & vitam suam pro nostra salute exposuit. 148.2.d quomodo dicatur agnus occisus ab origine mundi. 723.2.d quomodo didicerit obedientiam. 690.1.d ejus passio fuit consummata & abbreviata. 109.2.b ejus crux quàm potens sit. 160.1.d quae in ea virtutes eluceant. ibid. b morte sua peccatum occidit. 81.2.d ejus merita infinitis peccatis delendis sufficiunt. 750.1.b quomodo ejus passionibus aliquid desit. 488.1.b ejus mors in Missa verbo & facto repraesentatur. 230.2.c ejus sanguis clamat misericordiam. 762.1.d ejus paupertas & mendicitas. 295.2 a qualis ejus cursus fuerit. 209.1.d fuit ei datum à Patre praeceptum in cruce moriendi. 454. 2. c in ipso fuere passiones, non tamen propassiones. 686.2.d afflixerunt eum peccata in Deum commissa. 148.2.d frequenter oravit cum lacrymis. 689.1.a

CHRISTI redemptio & sanctificatio.

Christus est nobis omnia. 142.1.d ejus benedictio multiplex est. 367.2. d athletas suos consolatur & roborat. 210.1.c vitam mundo suscitavit. 614.1.d fuit expiator & redemptor non tantùm novi testamenti, sed & veteris ac legis naturae. 719.2. d an etiam angelis fuerit causa gratiae & gloriae. 374. 2. b hominem à se fugientem insecutus apprehendit. 677. 1. d diversimodè factus est nobis justitia. 161.2.d & 162. 1. b c dat copiam gratiarum & virtutum. 64.2. d quomodo in omnibus compleatur. 375.1. d in Christianis proficit & perficitur. 2.a 68.1.b c quomodo omnia impleri t. 375.2.a influit salutem in Ecclesiam. 415. 2. a quomodo spes nostra vocetur. 549.1.d peccata nostra sustulit & exhausit. 724. 2.c est mediator, non angeli. 482.1.b idque non quà Deus, nec quà homo, sed quà Deus homo. 565.1.d 566. 1. c dupliciter nobis est mediator. 565.2.d & an solus. 2.b vult omnes salvos fieri. 564.1.b est vera petra, ex qua fluxit sanguis sitim concupiscentię nostrę restinguens. 213.2.c 214.1.b est noster fidejussor. 705. 1. d à Patre datus est ut pro peccato ex justitia satisfaceret. 46. 2. b triplex nobis est vita. 439. 1. a ob duas causas mediator est novi testamenti. 719.1.d ejusque institutor, conditor, testator. ibid. c d Sanctus sanctorum est omnes sanctificans. 675. 1. a est noster propitiator veteri propitiatorio designatus. 45.2. d 93. 1. d ruinas daemonum hominum redemptione instauravit. 370.2.d orat pro nobis apud Patrem exhibendo ei se & cicatrices suas. 93. 1.c quà homo modò pro nobis orat. ibid. oblatione sua nobis caelos reseravit. 716.2.b quomodo omnia sibi reconciliarit. 487. 1. d per seipsum expiavit peccata nostra. 663.2.d duplicem attulit salutem. 110.1.d nos sanctificat ut pontifex, ideoque ut homo. 674. 2. b homines omnes vocat. 649.1.a sine ejus gratia nemo potest bonum facere. 44.1.d ejus reparatio, & casus Adae inter se comparantur. 63.2.b in eo fuit vera obedientia, & habuit praeceptum sic nos redimendi. 64.2.a ab ipso solo petenda est remissio peccatorum. 729.2.a

CHRISTI Sacerdotium. Ven. Sacramenti institutio, hostia pontificatus.

Christus in Eucharistia est pascha. 181.1.b 181. 2. b & ipsa ejus est testamentum. 230.1.d eam instituit ut Sacramentum & sacrificium. 229.1.c unum accepit panem, inter consecrandum eum fregit in 12. partes, & singulis Apostolis unam distribuit. 217. 2. d 225. 1. d iisdem consecravit verbis quibus nos. 229.1. b iisque castissimis. 229.1.d sacrificium Eucharistiae ejusdem epulo & distributione conclusit. 218 1.d in eo & in cruce est principalis sacerdos. 14.1.b 700.1.a quomodo sit assistens pontifex futurorum bonorum. 717.1.b fuit Pontifex non solùm in cruce, sed statim in incarnatione & nativitate; non tantùm in caelo, sed etiam in hac vita. ibid c 708.1 d ejus dotes ut pontificis. 705.2.d in suo pontificatu est fidelis. 679.1 d est pontifex aeternus in gratia, gloria, & sacrificio. 706.2.d à gratiarum actione benedictionem mensae inchoare solebat. 582.2.d sacerdotes castos, & puros habere cupit. 706.1.b publicus sacrorum minister. 707.1.d est primus & ultimus sacerdos. 699. 2. d item sacerdos perfectus & immortalis. 230 2.b 705.1. d ubi per hostiam suam apparuerit. 724.1.d aeternam salutem dat,

ized by Google

dit, Aaronici tantùm temporalem. 705.1.c non pro suis peccatis, sed alienis semel victimam obtulit. 706.1.d unica sui oblatione dedit consummatam oblationem. 749.2.c tripliciter ab Aaronicis sacerdotibus differt. 723.2.b est fecialis testamenti novi. 709.2.d induxit nova sacrificia, sacramenta, leges & promissiones novi testamenti. 705.1.a habet in se omnes pontificis optimi dotes & munia. 688.1.a 688.2.b est alius sacerdos ab Aarone, & major. 679.1.d 708.1.a b c 703.2.a quare vetera sacrificia in Ecclesia sua non retinuerit. 746.2.d quare post cœnam hymnum cecinerit. 414.1.a ante consecrationem gratias egit Deo Patri, 216.2.a panem & vinum benedixit, non Patrem. ibid.c cur ante Eucharistiæ institutionem cœnaverit. 229.2.b pro nobis in cœlo offert sacrificium. 708.1.a quomodo eius sanguis fit novum testamentum. 229.2.a orat pro nobis tamquam pontifex. 705.1.b eius allegorica applicatio ad pontificem & sacra Judæorum. 717.2.a eius sacerdotium sanctificat hominem, non Aaronis. 703.1.a totus in parva hostia esse potest. 227.2.a ei jure gentium, tamquam Patris sui unigenito & primogenito, debebatur sacerdotium & pontificatus. 688.2.c *vide* Eucharistia.

CHRISTI resurrectio, victoria, gloria, & triumphus.

Christus in resurrectione officium & meritum passionis absolvit. 55.2.b an per eam meruerit nostram justificationem. ibid.c nisi per eam mortem vicisset, non potuisset debellare omnino peccatum. 2.b resurrexit ut mitteret Apostolos & Spiritum sanctum qui nos justificarent. ibid.c semel resuscitatus ampliùs mori non potest. 69.1.b resurrexit ut gloriosam & divinitati suæ convenientem vitam ageret. 67.2.d est in resurrectione à Patre genitus. 663.1.d meruit sibi gloriam corporis, & celebritatem nominis. 455.1.b destruxit diabolum. 676.1.c ante mortem quatuor dotes gloriosas assumpsit obiter. 260.2.a omnibus est causa resurgendi. 252.1.d verè ad inferos descendit. 393.2.b cur eo descenderit. 418.2.a an etiam ad inferos damnatorum. ibid.b fuit omnium ad vitam immortalem resurgentium primus & primitiæ. 251.2.d & quasi primus terræ fructus Deo oblatus. ibid.c primò inter viros apparuit Petro. 250.1.d apparuit item undecim discipulis. 2.a an D. Matthiæ post ascensionem apparuerit. ibid. eius dominium in omnia animalia. 673.2.a eius sepultura & baptismus quomodo inter se differant. 67.1.d eius resurrectio fuit mortis abolitio. 253.1.a si non resurrexerit, cur adhuc in peccatis simus. ibid. eius resurrectio causa fuit, cur simus resuscitati à morte peccati. 250.1.d eum resurrexisse sex rationibus probatur. 253.1.b

CHRISTI regnum, Ecclesia, ascensio & potestas judiciaria.

Christi regnum quàm amplum. 160.1.c eius judicantis ad peccatorem exprobratio. 35.2.a eius triumphantis & in cælum ascendentis typus fuit Israel victor Pharaonis. 392.2.d hic triumphus describitur. ibid.b quare & quomodo super omnes cælos ascenderit. 394.1.d ascendendo super omnia ostendit se omnium dominum. 394.2.d circa Ecclesiæ regimen non omnia constituit, sed multa successoribus reliquit. 643.1.b ei excommunicandi potestatem dedit. 179.2.d est spes obiectiva gloriæ nostræ. 489.2.a quomodo sit eius summus & imus lapis fundamentalis. 381.1.a est eius caput quatuor modis. 221.2.a quid in eius membra operetur. 398.2.b quæ ei dona reliquerit in cælum ascendens. 395.2.c eam sibi velut sponsam univit. 418.2.b eam fabricavit. 679.2.c quomodo eius sit principium. 486.2.b numquam eam deseruit. 325.2.d eius in eam amor. 63.2.b quomodo dicatur judex vivorum & mortuorum. 622.1.d ascendit in cælum, ut nobis viam & locum pararet. 697.2.a cur coram Deo pro nobis appareat. 723.1.b quomodo cœlorum vacuum impleat, & omnia dispiciat. 394.2.a & seqq. post ascensionem discipulis publicè non apparuit. 251.1.a quingentis fratribus apparuit ante ascensionem, in Galilæa. ibid. quomodo ad dexteram Patris sedens, eo non sit dignior. 500.1.a 502.1.b. 664.1.b an revera in cœlo sedeat, & non potiùs stet. 500.1.b in nobis adolescit, & plenam acquirit staturam donec Ecclesia ad iustam perfectionem perveniat. 597.1.b utroque suo adventu pios ab iniuria vindicabit, & impios condemnabit. 755.2.c est omnium cogitationum censor & iudex. 685.1.d quomodo, quo titulo, & quorum sit heres. 661.2.d etsi gloriosus, se vocat fratrem nostrum. 675.1.c non meruit beatitudinem, sed ante meritum eam adeptus est. 754.2.c eius ad iudicium venientis majestas. 536.1.b 667.1.b ad judicium veniens suo iussu occidet Antichristum. 536.1.a qua de causa vivis & mortuis dominetur. 145.2.b post mortem obtinuit exercitium dominii sui. ibid. sibi corporis gloriam & potestatem iudiciariam meruit. ibid.d cùm iudicabit, duas ob causas erit omnibus admirationi. 519.2.a eius oculus omnia videt. 686.1.b

Mixta & varia de CHRISTO.

Christus ponitur à Paulo interdum pro christianismo. 19.1.a 308.2.d item pro ei adiunctis. 400.2.d Christus nobis est omnia. 142.1.d quomodo dicatur Israel. 434.1.b quomodo in eo omnia sint instaurata. 370.2.c Christus & Adam in contrarium sibi comparati. 63.1.d 64.2.a secundus est Adam & magis noster pater, quàm hic. 60.1.d Christus quomodo vivat Deo. 69.2.a Paulum Troade in Macedoniam evocavit; ei familiariter apparet, & monet. 8.2.d tum convertens, apparuit ei in aere corporaliter. 251.1.d item Romæ D. Petro, eumque ad martyrium vocavit. 2.a est justitia & pax nostra non formalis, sed causalis. 379.2.a est præcipuum obiectum fidei Abrahæ. 49.2.a ipse solus lucrum est. 382.2.a dupliciter nobis loquitur, interiùs & exteriùs. 550.2.a ipse per se, non Moses nobis promissa facit. 1.b à nobis amatus, in nos transformatur, & nos in ipsum. 334.1.c quomodo nobis sit scriptus & depictus. 337.1.d non complevit omnia per se, sed etiam per Apostolos. 375.2.a cur vivens mulieres circumduxerit. 206.1.d quomodo apprehenderit semen Abrahæ. 677.2.c ei obstricti, tamquam capiti spirituali, spiritualiter ei vivere debemus. 83.1.b & ei vivere iure servitutis ei debito. 284.1.a in tribulatione ei conformamur, 277.1.c ei subjicientur omnia in fine mundi. 673.1.d ei insiti sumus ut rami arbori. 68.1.b varij eum induendi modi. 142.1.a quomodo eum secundùm carnem se nosse Apostolus neget. 284.2.a post Christum sunt Sancti cuncti consummati & perfecti in gloria. 762.1.b quæ de Christo, vel eius corpore dicuntur in Script. aliquando de solo corpore, id est Ecclesia; aliquando de solo capite accipienda. 14.2.a

Cibus certus per se indifferens, accedente præcepto necessarius fit. 146.2.a cibus idolo immolatus non afflatur divinitate, nec fit deterior. 203.1.d eum rudiores putabant esse sanctum. 202.2.a cibus sanctificatur per verbum Dei: 582.2.d in cibos dæmonis potestas ante Christum. 583.2.d cibi creati sunt in usum sanctorum. 582.1.a 2.a cibus in se mundus, fuit immundus, quia erat lege vetitus. 146.1.b & qui. 717.1.d ob cibos lege vetitos dissensio erat inter neophytos, Ethnicos & Judæos. 143.1.b in delectu ciborum non debent fideles se invicem judicare. 144.1.a 145.2.a de ciborum delectu error Judæorum, Manichæorum & Marcionitarum. 581.1.c d 645.1.b

Cicatrices dicuntur etiam stigmata. 365.1.d

M. Cicero naturam accusavit quasi in homines crudelem. 61.1.d idola colenda docet ob metum legum politicarũ. 32.1.a coniugiũ ad philosophãdũ ineptũ esse dixit. 201.2.a

Cilices græcè, sed corruptiùs quàm alii Græci loquebantur. 19.1.b Cilices pessima natio erant. 644.2.d

Cinguli symbolum est quintuplex, & eius usus. 426.2.d & seqq. cingulum est nota amoris militaris, & con-

jugalis, animæ erga Christum. 428.1.a *vide* Zona.

Cinere vitulæ aspersus immundus expiabatur. 718.2.d

Circumcelliones carpebant salutationem *Deo gratias*. 526.1.b

Circumcisio si baptismo jungatur, christianismus nihil proderit. 352.1.d licuit Judæo-Christianis, non Gentibus conversis. ibid.c est veteris legis professio. ibid.d non prodest, nec obest, Christiano ad salutem. 154.2.c cur Judæi circumcisio dicebantur. 379.1.a in quanto honore fuerit Judæis & Ægyptijs. ibid. cujus rei fuerit signum. 51.2.d idque non solis Judæis, sed etiam Gentibus sectantibus vestigia fidei Abrahæ. 2.d per hanc intelligit Apostolus omnem legem veterem. 52.1.d cur in membro quod absconditum est, instituta. 40.1.d quæ sit circumcisio cordis. 40.1.c cujus rei illa Judæos commoneret, & quid designaret. 1.2 b ea jam est illicita. 330.2.a quomodo Christus minister sit circumcisionis. 149.1.d quomodo S. Petrus Circumcisorum sit Apostolus. 330.1.c

Civitas cælestis bene fundata est. 743.1.d eius opes & beatitudo. ibid. civitates maritimæ plerumque malè moratæ. 644.2.d

Clamor noster filialis ad Deum testatur nos esse filios eius 84.2.b quis sit clamor mentis. 346.1.a

Claudia Vestalis cur adducta in suspicionem stupri. 568.2.a

Claudicandum non est in angusta salutis via. 759.1.a

Clementis Alexandr. error docentis Paulum fuisse conjugatum. 206.2.c

S. Clementis Ancyrani in tormentis 28. annorum constantia. 278.2.b hinc erat semper ad nova pro fide certamina promptior. 756.1.a

S. Clemens Romanus an scripserit epistolam ad Hebræos. 659.1.d an verò eius sit interpres in Græcum. 659.1.a elegantissimè eam vertit. 659.2.a eius epistola ad Corinthios cum hac quadrat & stylo, & sensu. ibid.

Clementia mira Christi quòd persequatur Paulum aliosque peccatores. 558.1.d 557.1.d

Clericus turpe lucrum non sectetur. 576.1.c 643.2.d quibus in rebus ei gloriandum. 311.2.d

Clericos decet hospitalitas. 765.1.d quàm fugere debeant feminas. 754.1.a 585.1.a *vide* Ecclesiastici.

Clinici sunt qui in lecto baptizantur jam morituri. 255.2.a

Clodovæus Francorum rex quomodo dictus Sicamber. 323.1.b S. Petro Parisiis basilicam erexit. 591.1.a

Clotildis Clodovæum virum suum Christo peperit. 192.2.b 569.1.d vidua in sanctitate vixit. 502.2.a

Coccus in tabernaculi cortinis, ignem significat. 713.1.a

Cœmeterium S. Callisti quis locus Romæ esset. 751.1.c

Cœna communis olim Eucharisticæ præmittebatur. 224.2.b

Cogitando te non esse perfectum, ad perfectionem tendis. 469. quomodo Cogitatio omnis obediat Evangelio Christi. 303.2.d cogitationes dirigere debet Deus. 271.2.a testes sunt in proprij cordis tribunali. 38.2.b hinc tribuuntur cordi. 165.1.a cogitationes debent esse cælestes. 472.2.c & sublimes. 738.2.a cogitationes hominum vanæ sunt. 172.2.c earum iudex & censor est Christus. 685.2.c

Cognitio est dux actionis. 33.2.a cognitio nostra de Deo qualis sit in hac vita, & qualis in cœlo futura. 241.1.a non est ea nuda & speculativa, sed affectuosa & practica. 710.2.b cognitio Dei, Christi & gratiæ, est lumen. 485.1.b eius fructus actio honesta est. 31.2.a cognitio Dei naturalis, sine supernaturali, & fide, ad salutem & justificationem non sufficit. 38.1.a 739.1.b cognitio & agnitio quomodo differant. 44.2.d

Cognoscere mulierem Hebræis est exercere actum venereum.

Coheres Dei nemo esse potest nisi per Christum. 661.2.d

Coliphium panis erat athletarum. 209.2.c

Collationes Religiosorum de rebus pijs successere priscæ expositioni Scripturæ. 248.1.d

Collecta fieri solebat in die Dominico. 261.1.d collectam pro Hierosolymitanis Christianis Paulus sedulò fecit, quamdiu illa duravit. ibid.a

Colloquia in abdito stuprorum sunt causa. 574.2.a colloquium S. Fursei cum angelo in visione habitum. 171.2.a

Colossæ civitas Phrygiæ terræ motu concidit; hodie Chonæ dicitur. 483.1.a ibi viguit hæresis angelorum, quæ correcta transijt in rectum & purum cultum angelorum. ibid.b 498.2.c Colossenses non sunt Rhodij. 482.1.a iis scribit Paulus non visis. ibid. 490.2.a

Colonia quæ Romanis diceretur, & qui coloni. 380.2.d

Color hebraicè oculus dicitur. 27.2.d color janthinus quid denotet. 429.2.a colores morum qui. 269.1.c

Columnæ duæ Booz & Jachin ante templum Salomonis collocatæ quid significarent litteraliter, allegoricè, tropologicè. 577.1.d & seqq. ijsdem comparantur SS. Petrus & Paulus. 12.1.a columnæ Trajani & Antonini adhuc supersunt Romæ. ibid.a

Comam alere effeminatum in viro. 224.1.a eam aliquæ gentes aluerunt. 224.1.b

Comessationes, sunt convivia, quæ gulæ causa fiunt. 141.1.d 344.2.d

Comessari unde dictum. ibid.

Comitas mirè ornat doctorem. 514.1.d

Commemoratio Sanctorum adstruitur. 132.2.d 777.2.c maximè jam mortuorum. 767.2.c eaque tam privata à quoque fideli quàm publica à tota Ecclesia. 767.2.d

Commentarius Hieronymi in Paulum suspectus, quia est Pelagiani cujusdam. 237.1.b 607.2.d Commentaria D. Chrysostomi in Paulum eius ad populum homiliæ fuere. 2.2.d Commentarius Ambrosio adscriptus in Paulum, cujus sit, errores graves continet, quando scritus. 21.1.c varijs hic adscribitur. ibid.

Commorari & habitare quomodo differant. 492.2.b

Commune Hebræis idem quod immundum. 146.2.b 751.1.a hinc commune facere idem est quod profanare. ibid. quam vocet Apostolus communem fidem. 642.2.b quomodo communicare sua divites dicantur. 607.2.c communicare omnes Missam audientes deberent. 225.1.a cur olim Martyres sub specie vini communicarent. 232.2.d quo affectu communicandum sit. 230.2.d

Communicans maximè linguam custodiat. 231.2.c communicantes indignè, sugillantur. 230.2.d quam pœnam incurrant. 231.2.c communicaturi toto die olim jejunabant. 232.1.a luxum sæculi repudient. 764.1.a 770.1.a olim Eucharistiam non ore, sed manibus excipiebant, ideoque eas abluebant. 567.1.a

Communicatio fidei quæ sit. 656.1.d communicatio idiomatum est inter Christum, & Ecclesiam. 397.1.b communicatio Spiritus sancti activa & passiva est. 322.1.c communicatio alia creata, alia increata est. ibid. d

Communio etiam beneficientiam tam dantis, quàm accipientis denotat. 770.1.d communio fidelium cum infidelibus vetatur. 288.2.d

Communionis Eucharisticæ effectus. 217.1.a 769.1.b eius ritus antiquus. 232.1.d quare olim daretur infantibus post baptismum. 217.2.d per eam Deus quotidie nobiscum habitat. 290.1.c *vide* Eucharistia.

Comœdia unde dicta, & à quibus initijs orta. 141.1.d

Compages in homine propriè quid sint. 683.2.c

Compassio infirmitatum proximi signum est perfectionis Christianæ. 348.2.c eius motivum. 766.1.a

Complantari resurrectioni Christi, ex novitate vitæ ambulare. 68.1.d

Compunctionis spiritus quid sit. 118.1.d compunctio de nocte exercenda est. 404.1.a compunctio Judæorum est eorum excæcatio & pertinacia in sua perfidia, quæ ipsos penetravit. 118.2.b

Concilijs Generalibus semper præsunt Pontifices Romani, vel per se, vel per legatos. 330.1.d 538.2.b illorum decreta non sunt anathema. 326.1.b Concilium Hierosolymitanum quo Christiano celebratum. 330.1.a idque causa quæstionis motæ à Cherintho de servandis legalibus una cum christianismo. 13. Concilium Milevitanum probatum fuit ab Innocentio I. 60.2.d

Concionator legat S. Paulum & Chrysostomum. 7.2.a eius munus est, jam fugam vitiorum, jam cælestes proponere coronas. 69.1.a eius peccata & officia quæ sint. 624.1.a ei fugienda levitas. 265.2.c primo, se deinde alios doceat. 587.1.d magis sæpè meretur ubi nullus apparet fructus, vel exiguus. 188.2.d eius dignitas. ibid. à thesi ad hypothesin debet descendere. 403.1.c est veluti propheta. 247.2.a & cervis persimilis. 348.1.c pro motione interiori Deum [illegible]

dulò precetur. 168.2.a idque ante concionem. 147.2.d quo studio suo munere fungi debeat. 150.1.d peccatores à somno vitiorum excitet. 411.1.a item illuminet, purget, perficiat. 384.1.d *vide* Prædicator.
Apostolica Concionandi ratio efficacissima est, omnibus concionatoribus imitanda. 163.2.b
Concionis fructus oratione impetrandus. 163.2.c conciones Apostolorum erant ferè tantùm catecheses. 361.2.d
Concisionem vocat Paulus circumcisionem. 464.1.b
Concordia Christianis commendatur. 149.1.d ejus præmium. 321.2.c munimen est omni muro firmius. 450.2.c exempla ejus & apopthegmata. ibid.
Concupiscentia non est in homine substantia mala. 377.1.c pœna est peccati & causa peccati, & peccatum. 77.1.a 686.2.c nec tantùm residet in appetitu sensitivo, sed etiam rationali. 355.2.b 377.1.c est manubrium dæmonis. 355.2.d impedit bona opera. 753.2.c quibus nominibus à Paulo significetur. 17.2.a ei quasi tyranno traditi sumus, etiam justi. 77.1.a quomodo in justis transeat reatu, maneat actu. 81.1.a quomodo impediat virtutum opera. 356.1.a ejus curandæ ratio. 86.1.b ejus & spiritus lucta. 78.2.c quia nobis vitaliter inhæret, sine magno animæ dolore evelli nequit. 83.1.d eam trahimus ex Adamo, sed per Christum illa facta est materia luctæ & victoriæ. 64.2.b per luctam contra eam in mundo, meremur liberari ab ea in cælo. 75.1.d ab ea tentari Christus non potuit. 678.2.c *vide* Cupiditas, Voluptas. quomodo Concupiscat caro adversus spiritum. 18.2.a quidquid concupiscimus, hoc proximo invidemus. 239.2.c quomodo Concrucifigi Christo possimus. 364.1.a
Concursus Dei non prædeterminat. 224.1.c qualis sit Condignitas passionum & meritorum nostrorum ad gloriam. 219.2.a
Condimenta laborum sunt promissa Dei. 696.1.d cùm Conditio est impossibilis, etiam est impossibile id quod hanc conditionem requirit. 37.2.a in Conducto Romæ Paulus habitavit hospitio, quod in ecclesiam transiit. 658.1.b
Confessarii indignos absolventes eorum peccata in se transscribunt. 596.2.c cur imponant manus pœnitenti in absolutione. ibid. c adolescentulis potiùs menstrua quàm perpetua concedant vota. 595.1.a iis aperiendæ omnes cogitationes & animi motus, ad dolos Satanæ retegendos. 268.2.a 310.1.a
Confessio est communioni præmittenda. 231.1.b confessio fidei debet esse firma & contemptrix cupiditatum. 131.1.d fides & religio vocatur confessio. 671.1.b quare confessio publica jam sublata sit. 222.1.a qualem confessionem Timotheus fecerit. 607.1.b Confessorum & Martyrum confessio quomodo differat. 2.b.
Confidentia in Deo est habenda. 613.1.d ea oritur ex mentis pace. 478.1.d ejus signum est calceus. 428.2.d confidentia & spes Christianorum qualis. 735.1.a
Confidere in carne quid sit. 465.2.c
Confirmationis Sacramentum initio Ecclesiæ dabatur mox à baptismo. 59.1.c 652.1.d 691.2.d iterari non potest 693.1.b in eo datur robur & plenitudo Spiritus sancti. 59.1.c id dicitur perfectio & consummatio. 163.2.d ejus effectus & fructus. 266.1.d
Confiteri & profiteri fidem, quid sit. 147.1.a qui sit Confugionis ignis, juxta hæreticos. 169.2.d
Conjugalis amoris exempla. 418.2.d
Conjugati quàm difficulter Deo serviant. 199.1.a
Conjugium quomodo honorabile in omnibus. 766.1.d ejus bona caduca sunt & cito peritura. 196.2.b 196.2.d est id cuique liberum. 200.2.c
Conjugii actus quando peccatum veniale includat. 189.1.a ejus voluptas fellea & epileptica est. 197.1.d eo potior est virginitas. 1.d conjugium dispar, ingens est onus. 289.1.d conjugium olim interdictum militibus. 617.2.d
Conjugia Catholicorum cum hæreticis dissuadenda. 202.1.a conjugium spirituale virginum cum Christo. 199.2.d conjugium Dei cum anima. 185.1.d ejus proles. 307.2.b *vide* Matrimonium.
Conjux propter conjugem parentes deserat. 185.1.c conjux fidelis an possit cohabitare infideli. 192.1.d fideli ab infideli discedere ob rixas suadet Apostolus. 194.1.c conjugi infideli non est assentiendum. 189.1.c *vide* Fidelis. conjuges in quo pares sint, & invicem obstricti, suique corporis potestatem non habeant. 188.2.d cur cingulo cingantur. 426.2.d cur se invicem diligere debeant. 417.1.d 418.2.d quomodo sint duo in carne una. 185.1.a se invicem in conjugio opus habent. 223.2.c statu suo contenti sint. 190.1.a olim creabantur Episcopi, sed deinceps conjugio abstinebant. 575.1.c conjuges duo Arvernenses in conjugio virgines. 189.1.d
Conradus & Mathildis in conjugio castimoniam servarunt. 189.1.d
Conradus Teutonicus discipulus D. Dominici, & alius Conradus, quàm quietè obdormierint in Domino. 676.2.d
Conscientia est actor in tribunali cordis. 38.2.c accusabit hominem in die judicii. ibid. c est testis & judex malorum & bonorum operum. ibid. 177.2.a ejus remorsum tollit peccandi consuetudo. 400.1.d cur ejus dictamen vocetur fides. 147.1.d eam debemus Deo. 134.1.b conscientia cauteriata significat infamem, corruptam, immutabilem & ardentem libidine. 580.2.d talem habent hæretici. ibid. b conscientia bona & cor purum idem sunt. 591.1.d conscientia proximi non lædenda. 219.2.b conscientia bona fidei anchora. 560.2.a ejus gaudium. 345.1.d 621.1.d ejus vis & quies. 265.1.d 551.2.b ejus confidentia & securitas in morte. 635.2.d unde ea oriatur. 57.1.a conscientia etiam erronea obligat, deponenda tamen est. 147.2.b conscientia mala est fons hæreseos. 560.2.c
Consecrare, initare, inaugurare, dedicare idem sunt. 720.1.c
Consecratio Eucharistiæ dupliciter est enuntiatio practica. 228.2.a non significat primariò terminum à quo, sed positionem termini ad quem, secundariò tamen terminum à quo. ibid. quomodo ejus verba sacerdos proferat. 229.1.b tropicè non sunt intelligenda. 225.1.d consecrationes variæ variarum frugum & ciborum. 583.2.1
Conservatio divina non est aliud quàm primæ creationis vel actionis continuatio. 168.2.a 665.2.a
Consiliarius Dei quis dupliciter fieri potest. 123.2.2
Consilia tria Augustini inprimis salubria. 197.2.a consilia Dei omnibus ignota. 123.2.a consilium, pro positum & beneplacitum Dei, idem sunt. 269.2.d
Consolationis oceanus est Deus. 249.1.b consolationes divinæ semper majores sunt passionibus. 264.1.d cur Consortium infidelium fidelibus vetet. Paulus. 285.1.d
Conspersio quid sit in re pistoria. 180.2.c.
Constantia Augusta mitti sibi petit reliquias Pauli. 11.1.a
Constantia Constantini filia marito fidem & continentiam persuasit. 589.2.b
Constantia in tribulatione parit coronam vitæ æternæ. 443.1.b ea decet Christianos. 614.2.c Constantia & perseverantia cuilibet morituro suavis est. 635.2.c constantia fidei Abrahæ imitanda in rebus fidei. 54.1.b constantiæ aculeus terror judicii est. 729.1.b ejus symbolum est cingulum. 427.1.c item calceus. 455.2.d eam exigit amor animæ erga Deum. 428.1.a
Constantinus Imp. basilicam S. Paulo erexit, eamque muneribus exornavit. 11.1.a corpora Apostolorum electro inclusit. ibid. c hi ei apparentes curationem à lepra promittunt. 9.2.a sanxit, ne quis Judæus Christianum servum habeat. 395.1.d quantopere adulatores detestaretur. 513.2.d quomodo suam efformari voluerit imaginem. 567.2.d plecti jussit capite eos qui libros Arrii occultassent. 618.1.d ei contra Maxentium pugnaturo crux ostensa è cælo. 160.2.a
Constantinus quidam Manichæus jactans se esse Silvanum, saxo perimitur à quodam suorum. 510.2.d
Constantium Imp. impium quàm audacter coarguerint SS. Hilarius & Athanasius. 612.2.c
Constitut. monasticæ & pôtificiæ nõ sint ficta religio. 499.2.d
Consubstantialitas SS. Trinitatis asseritur. 322.1.a
Consummare in Script. aliquando est gloriosum facere:

item consecrare. 674.1.d Christus unica oblatione consummavit sanctificatos in æternum. 749.1.c

Consummati dicuntur piè defuncti. 674.2.a quomodo Christus sit consummatus. 650.2.b

Consummatio significat animæ corporisque beatitudinem. 741.2.c quomodo sit in consummatione sæculorum Christus passus. 723.2.d ipse est consummatio legis. 110.1.b

Contactus cadaveris debebat aqua lustrali expurgari. 355.1.d ubi Contemptum sui ferre debeat sacerdos, ubi non. 586.1.a contemptus Dei & hominum signum est obstinatæ mentis. 119.1.b

Contentioni semper socia est æmulatio. 145.1.a contentiones sequuntur ex logomachia hæreticorum. 600.2.a

Contentus quisque sit proprio dono. 189.1.a contentus sua sorte, habet summum bonum. 299.2.a & dives est. 601.1.b est Deo & angelis similis. 479.2.a 601.2.b

Contestificari quid sit apud Paulum. 84.1.b

Continentia non contra libidinem modò, sed & quoslibet alios concupiscentiæ motus luctatur. 80.1.b 597.1.a omnes complectitur virtutes. 345.2.c quomodo à castitate differat. ibid. quomodo à modestia. 346.1.a continentiam perpetuam ex mutuo consensu vovere conjuges possunt. 189.1.b eam voventes sunt sponsæ Christi. 594.1.b eius votum olim non irritabat matrimonium. ibid. eius donum omnes habent si velint, & oratione consequi possunt. 196.1.a

Continere omnes non possunt potentia propinqua, sed remota. 196.1.a continere se inter delicias, magnum est. 479.2.d qualem Contradictionem sustinuerit à peccatoribus Christus. 755.2.d

Contritio, est tristitia secundùm Deum. 291.2.d 292.1.c eius effectus. 292.1.d

Conventus publicos Christianorum commendat Apostolus. 731.2.b quis in iis olim ritus esset & ordo. 284.1.a

Conversatio irreprehensibilis Prælato necessaria. 551.2.b assidua conversatio Pauli cum Christo. 5.1.a

Conversatio probabilis suadetur. 134.1.b quæ conversatio nostra in cœlis esse possit & debeat. 472.2.c

Conversio Judæorum quanti sit gaudij occasio. 120.1.c

Conversio S. Augustini ex lectione S. Pauli. 2.2.d 7.2.a 141.1.a quando S. Pauli conversio facta sit. 8.2.a in hominum conversione elucet Dei virtus. 373.2.d

Conversio non tribuenda eloquentiæ concionatoris. 163.2.d

Conversores animarum quomodo sint sacrificatores. 150.1.d iis strenuè laborandum. 348.1.c hi perficiunt corpus Christi. 375.2.a

Convicium convicio repellere muliebre est. 404.2.a

Convivia Christianorum qualia esse debeant. 413.2.d 414.1.a conviviorum hodiernorum luxus reprehenditur. 414.1.c

Cooperatio mutua in Evangelio esse debet. 168.2.c

Cooperatio nostra ad Dei donum requiritur. 544.1.c nostra cooperatio ad opus bonum manat à gratia Dei excitante. 15.2.d

Cooperatio liberi arbitrij requiritur ad Spiritus sancti gratiam. 710.1.c

Copia causa inopiæ. 276.2.a copiæ auxiliares militi Christiano oratione evocandæ. 431.1.b

Cor voluntatem, mentem, intellectum significat. 110.2.a 165.1.a hinc ei tribuuntur cogitationes. 165.1.a id eleemosynarij debent dare Deo primùm. 295.1.b

Cordis duri pulchra hypotyposis. 35.1.c in corde Deus tribunal constituit. 38.2.b id ei nequit mentiri. 31.2.d ex eo vita procedit. 28.2.d

Corinthiorum sapientia. 155.1.a 167.1.a & superbia. 155.1.c erant vita & moribus corrupti. 310.2.d diu post tempora Apostolorum virgines suas velarunt. 223.2.a erant in venerem & gulam & idola proclives. 186.2.b 214.2.a 222.1.c erant in Paulum ingrati. 288.2.a & tenaciores. 308.1.d 309.1.d eorum schismata maximè ex baptismo orta sunt. 157.2.d jactabant se de donis Spiritus sancti. 233.1.a hinc ironicè irridentur ab Apostolo. 175.2.a 176.2.d eorum elatio ob sapientiam spiritualem. 176.2.d eorum schismata in cœna Eucharistica. 224.1.d Paulus fuit iis ceu pater. 172.2.b illorum mutatio ex eius prædicatione. 270.1.c hic eos sibi adsciscit judices ad excommunicandum fornicarium. 179.2.d

Corinthus duos habuit portus: à quo condita: dicta bimaris. 155.1.a eius potentia, divitiæ, splendor, luxus, fastus. ibid.b multos hic Apostolus convertit. ibid.c fuit emporium celeberrimum totius Græciæ. ib.a 146.2.a 294.2.a Pauli tempore nondum Episc. habebat. 183.2.a

Cornelia Gracchorum mater filios suum esse dixit ornamentum. 570.2.a

S. Cornelius Pontifex strenuum se confessionis ducem suis præivit. 612.2.a per omnia sacerdotij officia est ad pontificatum evectus. 577.1.a

Corn. Taciti error circa Judæorum originem. 645.2.a

Cornu unicornis medicum est. 370.1.a cornu parvulum Danieli est Antichristus. 535.1.a cornua & splendor Mosis qualia fuerint, & unde ei afflata. 272.1.c

Cornuum quatuor crucis altitudinis, profunditatis, longitudinis, latitudinis analogiæ. 387.2.d

Corona apud Hebræos abundantiam, & cumulum omnium bonorum significat. 673.1.a

Coronis varijs nos Deus coronat. ibid.

Corona Apostolorum, Episcoporum & concionatorum sunt fideles conversi & populus commissus. 474.1.a 615.2.d coronæ paratæ Martyribus visæ sæpè ab eorum custodibus. 637.1.c

Coronæ variæ in cœlo pro meritorum varietate. 636.1.a

Corona sacerdotalis quid significet. 222.1.d

Corpus est labore exercendum. 585.1.a castitate roboratur. 186.1.d 209.2.c an recipiat sensationes in se. 18.1.d est durè habendum. 210.1.a 209.2.d dum sepelitur velut seminatur. 257.1.c eius cura immoderata fugienda. 142.1.d est templum Dei. 186.1.d in resurrectione reformabitur. 473.2.a cur eius vinculis Sancti optent dissolvi. 441.2.d obsequio Dei mancipetur. 186.2.d si impollutum, est hostia sancta & vivens. 125.2.a 126.1.a adeò mortis necessitati & ærumnis obnoxium est, ut videatur mortuum cadaver. 61.2.a 440.2.d est tunica gravis. 281.2.a est vas, domus & officina animæ. 280.2.a 518.2.d item animæ carcer. 390.1.a 440.2.d quod dicatur corpus peccati. 68.2.c quod corpus mortis hujus. 79.1.c quod corpus carnis. 493.1.d quod corpus claritatis & humilitatis. 473.2.b corpus fidei sui memoris perficitur. 517.1.d quod corpus animale dicatur. 257.1.d quod spiritale. ibid.d corpus animale non erit in cœlo. 259.1.a sed gloriosum consimile animæ gloriosæ. 257.1.d corpus Christi non est ubique contra Ubiquetarios. 335.1.a 395.1.a id verè in Eucharistia est. 216.2.b 226.1.a & seqq. 230.1.a nihil in ea patitur. 228.1.a est ibi totum in tota, & qualibet hostiæ parte. ibid.d quomodo id in Missa benedicatur. 701.2.d qui illud indignè sumit, ei vim infert. 231.1.a id nos sibi unit, facitque similes. 217.2.c quomodo id fuerit in B. Virgine formatum. 727.2.c est Deo Patri victima gratissima. 1.bc eò quod sit in spatijs imaginarijs, non est infinitum. 394.2.b an id perfectius tabernaculum sit, per quod transivit. 718.1.d est repræsentatum in veteri tabernaculo. 714.1.a corporis gloriosi dotes quatuor. 257.1.b corporis propria in hac vita sunt etiam propria animæ. 282.2.d

Corpora Eliæ & Henoch, cùm triduo insepulta iacuerint Hierosolymis, resurgent. 540.1.c cur corpora suspensorũ ante vesperam sepeliri voluerit Deus. 339.2.d corpora Christo velut capiti servire debent. 184.2.d sunt membra Christi. ibid.d & ideo sunt magni facienda. 186.1.d corpora putrida resurgent ad maiorem gloriam. 256.1.d corporum translatio in die resurrectionis non fiet in instanti. 259.2.a

Correctio errantis accipit efficaciam ab humilitate. 150.1.b in ea non desperandum, nec cessandum. 618.2.a

Correptionis fraternæ modus ex Augustino. 337.1.c item regulæ tres. 347.2.c præceptum Christi de ordine in correptione servando, non habet in hæretico locum. 653.2.a

Corripiens alios examinet se ante correptionem, an id ex amore faciat. 634.2.d

Corruptimonte, sunt cupedinarij. 628.2.a

Corruptio naturæ, per gratiam Christi non sanata. 43.2.d

Cosmæ Medices Ducis in pauperes effusio. 480.2.d

Costa Adæ sublata, fuit ei privato superflua, tamen necessaria quatenus erat omnium hominum seminarium. 416.2.c

Cothys

Cothys dæmon erat Corinthi præses impudicorum. 186.2.b

Crapulam sectans non potest servire Deo. 201.1.c eam sequitur somnus & torpor. 646.2.d

Crates Thebanus in domos alienas irrumpebat, & quæ displicerent reprehendebat. 519.2. d cur opes omnes in mare projecerit. 766.2.d

Creata sunt omnia in Christo tripliciter. 486.1.a

Creatura in opere aliquo instrumentum est, Deus principale agens. 168.2.b creatura omnis quia Domini est, munda & bona est. 219.1.d 582.2.a creari nulla potest, cui sit connaturale Deum videre. 607.1.a qualibet amat suum esse & conservari. 86.2.d finem malorum expectat. ib. d eius nomen proprium est, *non sum*. 435.1.d

Creaturas adorarunt Gentiles. 30.1.a ex ijs tamen Deum potuerunt agnoscere. 30.2. a speculum sunt per quas Deum videmus. 241.1.a quomodo omnes laborent. 545.2.b omnes, etiam nondum existentes, quasi exercitus Deo famulantes, ab eo evocantur. 54.1. a hæ pugnabunt in judicio contra impios. 752.2.b c d corpori & animæ nostræ serviunt. 272.2.d earum finis est Christus ut homo. 2.b avidè exspectant tempus, quo filij Dei gloria donabuntur. 86.2.b gemunt dum corrumpuntur & mutantur. 87.1.c in resurrectione non redibunt ad suum esse ideale, quod ab æterno habuere in Deo. 254.2.a

Creatura mundi quid sit Paulo. 30.2.d quomodo vocetur homo omnis creatura. 86.2.a 486.1.b

Credere in Scriptura sæpè significat obedire. 377.1.a *credere in Deum* & *Deo* quomodo differant. 20.2. c 333.1. a phrasi Hebræorum idem sunt. 20.1.c

Crescens in Gallias amandatus à Paulo, Viennensi Ecclesiæ præfuit. 637.1.d

Creta Judæis Abundabat. 645.1.a erat frequens urbibus & populis. 564.2.d

Cretenses mendaces. 644.2 d idque ob ingenitam mentiendi & fallendi proclivitatem. ibid. d erant natura duri, pervicaces & perversi. 650.1.b eorum luxuria & pæderastia. 643. 2.c eorum Archiepiscopus fuit Titus. 641.2.a

Crimen duobus tribusve testibus probare satis est. 319.1.d

Crucifixorum mente & corpore exempla. 335.1. a & seqq.

Crux Judæis est scandalum, Gentibus stultitia. 158.2. d 159.2.d lingua Chaldaica significat Dei sapientiam & virtutem. 160.1.a

Crucis Christi virtus & sapientia in se, & prædicatione sui in sex admirandis eluxit. ibid. item in aliis quatuor. 160.2.a est signum victoriæ & triumphi. ibid. 445.1.b est fons sapientiæ. 2.b ea est non templi ara, sed mundi. 770.1.a cur ei calvaria appingatur. 411.2.b eius gloria & encomium. 106.2.d 263.2.a imò parit gloriam, non infamiam. 160.1.b qui hæretici eam negarint. 471.2.a est omnium inimicitiarum exactrix. 380.1.d eius dimensiones. 387.1.bc nobis in ea gloriandum est. 177.2.d quid crucis liber contineat, quis eius titulus. 337.1.a est crux passim efformanda, maximè in operis initio, ut eam efformabant primi Christiani. 220. 1. a 471.2.d erigebatur titulus crucis in nova ecclesia. 471.2.d crucis sacrificium & Missæ quomodo idem sint. 14.1.a crucis signo frangitur dæmonis potestas in cibos. 583.2.d

Cruces nobis sunt ambiendæ. 264.1.d 502. 2. a per eas Christo crucifixo conformamur. 385. 1. a eæ sunt sanctis ab æterno decretæ. 385. 1. a quomodo eas Christus elegerit præ gaudio & deliciis. 755.1.a

Cruces maiores melioribus imponit Deus. 517.1.a omnes propter Dei regnum animosè tolerandæ. 485.1. d *vide* Afflictio, Tribulatio.

Culpas hominum non assumpsit Christus-homo. 677.2.a

Cultus disparitas est impedimentum dirimens matrimonium. 195.2.d qualis cultus Rom. Pontifici deferri solitus. 533. 1. a quem cultum angelorum damnet Apostolus. 497.2.b hic Colossis viguit, sed ei purus successit cultus. 498.2.a

Cunegundis Imperatrix fuit in matrimonio virgo, & ferro candenti suam virginitatem probavit. 170.2.b facta vidua, sanctè in monasterio vixit, eius sepultura. 390.1.a quænam Cupiditas sit radix omnium malorum. 603.1.b nimia cupiditas opum & rerum delectabilium, est causa malorum. 400.2.a 602.2.a dedecet ea Episcopos. 575.1.a cupiditas inexplebilis est omnis tristitiæ causa. 604.1.a quanta Cura habenda temporis. 408. 2. c ac salutis omnium hominum, etiam servorum. 655.2.a cura immoderata corporis fugienda. 142.1.c

Curiositas & otium plerumque coniuncta, & quæ inde mala sequantur. 519.2.b

Curiosorum vanitas. 546.1.d

Currentibus in stadio duo cavenda. 754.1.a

Currus Dei, sunt angelorum millia. 392.2.a item Cherubini. 715.2.b item cæli & mundus. 663.1.b

Cursor Christianus alius currit viribus naturæ, alius gratiæ. 104.1.a quomodo se extendat ad anteriora. 458.2.a

Cursus Pauli qualis & quantus. 635.1. c quæ in cursu ad bravium requirantur. 109. 1. b cursus Christi qualis fuerit. ibid. b

Custodem angelum quisque accipit dum nascitur. 668.2.d

D. Cyprianus Cæcilij nomen accepit à Cæcilio presbytero, à quo baptizatus. 23.1.c ejus post baptismum mutatio. 184.1.d suos quotidie docebat, & absens per epistolas. 620. 1. b quanta illi fuerit cupido sacri sermonis. ibid. audita mortis sententia gavisus est. 2.b quantopere hæreticos odisset. 621.2.d qua de causa tractatum de mortalitate scripserit. 455. 2. d putavit hæreticorum baptisma non valere. 391.2.b

Cyrillus Hierosolymitanus catechista fuit. 361.2.d

Syrus rex Babylonios evertit, Judæos liberavit. 29. 1. a Christi fuit imago. ibid. non cœnabat nisi corpus exercendo antè sudasset. 585.1.a

DÆmon unde sit dictus. 203. 2. b eum quasi animam idoli pro deo Gentiles coluerunt. 31.2.d 218. 2. c multis illudit specie boni. 499.2.d an visibiliter apparuerit Abrahæ immolaturo filium. 744. 1.a est invisibiliter in Christi cruce crucifixus. 495. 1.d eius potestas in cibos ante Christum. 583.2.d

Dæmonem quem vicisti, ab aliorum mente & corpore facilè pelles. 678.1.d

Dæmones accusabunt nos in die judicij. 39.1.a aurum & gemmas invenerunt. 568. 2. c quales nos reperiunt, tales se nobis præstant. 424.2.a sunt principes hujus sæculi. 164. 1. b quid de Messiæ redemptione sciverint. ibid. an aliquando salvandi sint. 122.2.d hinc per Christum mediatorem juvari non possunt. 342.2.a quomodo eos Christus victor in triumphum duxerit. 494.2.d ad invocationem nominis Jesu pelli solebant. 457.2. b flagellantur per opera bona. 428.2.b familiares sunt hæresiarchis. 200.2.d inter eos alii Potestates, alij sunt Principes: eum servant, quem in cælis habuere, ordinem hierarchicum. 376.2.a 425.1.a b cur dicantur mundi rectores, sed cum restrictione. 425. 1. c ijs aer plenus est: nebulones nequissimi sunt. ibid. d quomodo Sancti eos iudicabunt. 183. 1. b an singulis vitis sui præsideant dæmones. 424.2.d

Dæmones & mundus per sensus nostros nocent nobis. 210. 1. d quis sit calix dæmoniorum. 218.1.c *vide* Diabolus.

Dagon est deus venter, quis fuerit & unde dictus. 482. 1. b

Dalmatis Titus evangelizavit. 640.1.a

Damindas Philippum Macedonem explosit. 94.2.a

Damnati an aliquando salvandi. 122.2.d licet corpus habituri, erunt tamen sine veste. 281.1.d quomodo damnatio homini, & Deo tribuatur. 16.1.a damnationem æternam optare licet pro salute reprobatorum. 98.2.a sic eam optavit Paulus. ibid. a

Daniel clausit ora leonum esurientium. 749.1.a

Danitæ nulli in fine mundi ad Christum convertendi: adhærebunt Antichristo suo contribuli. 121. 2. d 539. 2. b

Darius de clementia cum Alexandro contendit. 136. 1. d

Dativus interdum pro genitivo usurpatur. 494.2.b

David fratrum abiectissimus à Deo electus est. 667.2.d quare non permissus Deo templum ædificare. 665. 1. d fuit radix Christi quoad humanitatem, Christus radix

Davidis quoad sanctificationem, & ideò fuit exaltatus. 130.2.a quomodo dicatur patriarcha. 700.2.a ejus adulterium allegoricè Christi erga Ecclesiam amorem indicat. 63. 2. a ejus in adversis spes, inde se educendum, & regno donandum. 42.1.a 277.2. b ei promissus fuit Christus. 703.2.d

De particula in compositis significationem minuit. 400.1.d

Debiles pœnitentiis multis caput & corpus non frangant. 598 1 a debiles in fide sunt à fortioribus confirmandi. 759 1.d

Debitum charitatis perpetuum est & insolubile. 139.1.a

Debitum nullum verum est in Deo respectu creaturarum. 636.1.a

Debitum in Deo oritur ex veracitate. 636.2.d

Debitum coniugale honestè Apostolus circumscribit; in eo reddendo petendoque coniuges pares sunt. 188.2.d

Deceptio à Christiano exulare debet. 403.1.d quomodo Abraham Decimas dederit Melchisedecho. 701. 1. b eas dans minor est accipiente eadem. ibid.c in Decimatione Abrahæ Melchisedec typus est Christi. 700.1.a

Decius Imp. septimam in Christianos persecutionem movit: quàm infami perierit morte. 750.1.b quo decreto Deus velit peccata. 16 2.d quodnam decreti chirographum Christus deleverit. 494.1.c decreta Pontificum non sunt anatemata. 326,1,b in Dedicatione templi quinque fiunt. 172.1.b

Dedolentes & indolentes qui sint. 400.1.d

Defectio magna à Rom. Pontifice & Imperio erit ante diem judicij. 533.2.b

Defendere pro vindicare subinde capitur. 134.1.c quam Defensionem Evangelij fecerit Paulus. 438. 1. a ut pro Defunctis in Missa oretur, Apostolorum est institutum. 171.2.d quomodo lugendi. 520.1.a est pro iis orandum & sacrificandum. ibid. 419.2.d

Delectatio hujus mundi falsa est, 198.1.a

Delibatio vocantur Apostoli & primi Christiani. 120.1.d

Delicati & gulosi cælo excluduntur. 196.2.c

Deliciæ immodicæ rationem obruunt. 741.2.b ijs detrahere optima est ratio augendæ virtutis. 480.1.d

Delicti & peccati discrimen. 376.1.a cur delictum Adæ ab Apostolo dicatur pœnè ruina & offensio. 63.2.c

Demas Paulum reliquit, & an postea pœnituerit. 637.1.c

Demersio hominis in aquam baptismalem significat Christi demersionem in mortem. 500.2.a

Demetrius Phalereus quid adolescentes doceret. 647.1. c quid Demostheni coco Valentis Imp. sacra tractandi respenderit S. Basilius. 570.1.c

Denarius numerus cur Hebræis venerabilis. 117.1.a quod Depositum Timotheo custodiendum præcipiat Apostolus. 603.1.b cur hoc nomine vocetur sana doctrina. 2. a hujus custos est Episcopus. 1.c quod depositum Deus Apostolo servabit. 654.2.b est ejus apostolatus & Evangelij prædicatio. ibid.d

Desideria sæcularia quæ sint. 649.1.a

Desiderium proficiendi animum dilatat. 468.2.a

Desiderium insatiabile perfectionis mirè incitat ad cursum. 470.2.a

Desiderium cæli & Christi cogit Sanctos ad mortem anhelare. 442.1.a

Desidia parit indigentiam. 519.2.d

Desolatio Romani Imperij, & pontificatus præibit adventum Antichristi. 533.2.c

Desperatio omnis in Christo tempore mortis, est exclusa ab ejus omniscientia. 689.2.a

Desponsatio animæ perfectissimè fit per virginitatem, & vota Religionis. 308.1.a item per charitatem. 1.b

Detestari peccatum in se & aliis, est signum status gratiæ. 84.2.c an *Devitare* significet aliquem de vita tollere. 653.1.d vox *Deus* an derivetur ab Hebræo *Dai*. 479. 1.b Deus cuique id est, à quo vita & vitæ necessaria exspectat. 409.1.d dicuntur Dei, quæ sunt maxima. 520.2.d *Deus sæculi hujus* quis dicatur & sit. 275.1.d *Deo gratias* salutatio erat veterum Christianorum. 409. 1.a 526.1.a

DEI opt. max. nomina, epitheta & attributa.

Deus est verax, fidelis, solus immortalis, & immutabilis. 41.1.d 122.1.c 342.2.a 559.1.a 606.2.a 590.1.b Deum esse, non est per se notum sed opus est discursu. 31. 1.a ipse est sphæra & circulus. 387.1.a quomodo dicatur rex sæculorum. 558. 2. d ejus nomen est, ipsemet Deus. 455.1.d Deus Pater est rex, Christus princeps, ductor Spiritus sanctus. 380.2.b est pater animarum, quia eas creat, format, sanctificat, perficit. 757.2.c

Dei vocare est creare & facere. 53.2.d

Deus sabaoth unde dictus. 54.1.a est primum ens perfectissimum, à quo omnia dependent, item finis ultimus omnium rerum & operum. 30.2.c quomodo eum videre nemo possit. 606.2.d est in eo vera generatio. 666.1.d est sibi sufficiens. 299.2.a est adamas mundi. 486.2.a est anima mundi metaphoricè. 402. 2.a cur dicatur Pater misericordiarum, & non judiciorum. 264.1.a quomodo dicatur pater gloriæ. 373. 1.b ejus longitudo, latitudo, sublimitas & profundum. 387.2.a in eo non est inopia, nec sufficientia, sed redundantia. 479.1.d cur vocetur vivus. 607.2.a est unus & idem, non duo. 342.2.b 607.2.a cur dicatur Saddai, id est abundans. 479.2.c 555.1.b non tantùm Christi, sed omnium est pater. 386.2.a in eo generatio & spiratio sempiterna, vera & invariabilis est. 664.1.c

Deus Pater quomodo genuerit Filium. ibid.d

Dei invisibilia quæ sint. 30.2.a

DEI potentia, justitia, præsentia, omniscientia.

Dei divitiæ, sapientia & scientia in Judæis reijciendis, & Gentibus assumendis eluxere. 123.1.a hoc faciendo iniquus non fuit. 103.1.b ejus absolutum dominium: contra hoc superbi non possunt queri. 106.2. a est justus in promissis. 46.2.c peccatores eum latere non possunt. 275.1.a ejus fumus per creationem & fidem. 274.1.c potest angelum in puncto existentem dilatare, & corpus per spatium expansum contrahere, in punctum. 227.2. c idem facit & in corporibus. ibid. in opere bono est principale agens, creatura instrumentum. 168.2. b ejus scientia omnem creatam transscendit. 123.1.c valde peccatum odit. 46.1.b ejus immensitas. 387.2.a ejus sapientia obscura est, varia, prudens, stulta. 385.2.c non est acceptor personarum. 36.2.c 112.1.b 331.1.a sol est omnia lustrans. 686.1.a ejus justitia tripliciter accipitur. 28.1.a ei ulcisci proprium est. 134.2.d ejus præsentiæ claritas & distinctio. 53.2.d huic conjunctus est amor. 633.2.d in persecutione hostium, & conscientiæ anxietate, suis auxilio, & scutum est. 93.1.a 767. 1. c omnium voluntates omnipotentiæ suæ manu tenet. 16. 2.c quomodo super omnes, per omnia, & in omnibus. 391. 1. a ejus potentia maximè se ostendit ubi maxima est infirmitas: ibi succurrit maximè, ubi maxima est necessitas. 317.2.d ejus dicere idem est quod facere. 338.1.d estque id simplex & sincerum. 377. 1.d solus miracula facere potest. 536.2. d est omnibus excelsior, profundior, latior, longior. 387.1.b est cardiognostes. 275.1.a 685.2.d ejus præsentia, & omniscentia indicatur. 685.2.c est rerum omnium dominus. 391. 1. d per eum omnia convertantur, constituunt & gubernantur. 392.1. c ejus est discernere & judicare. 175.2.d quomodo operatur cogitare, velle & perficere. 459.1.a & seqq. 460.1.a in eo idem est præteritum, præsens & futurum. 664.2.a ex justitia impijs pœnam, pijs gloriam dat. 528.2.d 695. 1.b ejus scire est practicum quid. 90.2. c ejus omnipotentia locum habet in Eucharistia. 217.2.a in eo est justitia vindicativa, commutativa & distributiva. 636.1.c in eo nullius est justitiæ absolutum debitum. ibid.d ejus justitiæ repugnat injustum aliquem pro justo habere. 37.1.a in eo non sunt peccata. 124.1.a omnia agit intra se. 486.1. a quomodo verbo virtutis suæ ferat omnia. 663.2.c currus est portans totum mundum. ibid. a aliter operatur in homine politicè, non despoticè. ibid. est solus sapiens per se & per essentiam suam. 559.1.a habet æquale imperium in ea quæ non sunt, atque in ea quæ sunt. 53.2.d solus per essentiam sapiens est. 154.1.d ejus solius judicia timenda. 174 2. b ejus potentia & sa-

& sapientia exprimitur per sessionem super Cherubim. 715.2.c dat ad salutem necessaria. 190.1.c 2.b est solus potens & dynasta. 606.1.a est acerrimus vindex hæretum. 354.1.a

DEI providentia, & prævisio salutis.

Deus ex massa hominum peccatis respersa non destinat alios ad gloriam; alios ad damnationem: sed omnes intendit salvare. 106.2.d nullum ob prævisum peccatum originale decrevit reprobare. ibid. dum indurat peccatorem ejus, non miseretur, eumque in peccato relinquit. 105. 1. a permissivè & negativè se habuit in induratione Pharaonis & aliorum. 2. d induravit hunc subtrahendo flagella. 16.1.c 105.2.a cùm excæcat, non tantùm se habet negativè, sed & positivè. 16. 1.c 105.1.2 537.2.d non est auctor peccati, juxta Calvinum. 104.2.c 215.2.a ejus decretum consilium, prædestinatio & propositum quid sit. 90.1.b 369. 2.d 370.2.a in electione ad salutem figulo comparatur, homo luto. 106.2.c 107.1.c neminem reprobat ante prævisum peccatum finale. 107.1.b ejus electio versatur circa paria, & æquè digna vel indigna. 101.1.a ejus voluntate libera rejecti Judæi, adsciti Christiani. ibid.c d fato non agit, nec agitur. 234.2. d potestatem omnem ordinavit. 138. 1. b sapientia sua ordinat peccata ad bonum misericordiæ vel justitiæ. 42. 2. d concurrente libero arbitrio nostro, complet in nobis opus fidei. 530.2. d aliquem non eligit ad gratiam quia dignus & fidelis est, se eligendo facit eum fidelem. 555.1.d quomodo ejus providentia circa bona & mala differat. 16.1.b ejus decretum, firmum fundamentum est. 622.2.a ejus cura & providentia circa nos transcendit omnem cogitationem, & spem nostram. 54.2. b quomodo se habebit in permissione imposturarum & præstigiarum Antichristi. 537. 2.c d ejus ordinatio, dispositio, permissio apud Hebræos vocatur mandatum. 722.2.a permittit tentari nos, sed facit ut tentatio bene eveniat. 216.1.a omnibus necessaria providet pro mensura suæ providentiæ. 296.2.d operatur omnia naturalia, concurrendo effectivè cum omnibus causis secundis. 234.1.b item supernaturalia, præsertim gratis data. 234. 1. c ejus concursus non prædeterminat. ibid. impossibilia non jubet. 37.2.b 215.1.c in homine verè reputat quod in eo est, non quod in eo non est. 50.1.d quomodo alicui justitiam imputet. ibid.b duplici de causa permissivè se habet erga peccantes. 107.2.b quomodo cujus vult misereatur, & quem vult induret. 104. 2. d quibus dare gloriam decrevit ante prævisa merita, hos prædestinavit, ut merita ei promerenda acciperent. 90.2.d aliter permittit malum, aliter homo. 17.2.a dat gratiam propriam cuilibet statui. 190. 2. b & eam admetitur sæpè pro nostra dispositione. 392.1.d

DEI cognitio, amor erga homines & salvatio.

Deus non repulit plebem totam Judæorum, sed eos vocavit ad Ecclesiam quos prævidit fore dignos. 116.1.a item quos prævidit Christi fidem & gratiam sponte sua complexuros. ibid. c in his ejus promissa non exciderunt. 100.2.b est ideo factus homo ut homo fieret Deus. 345.2.b fideles à peccatis & intentata dæmonis actione liberat, justosque pronuntiat. 92. 2. c quomodo præstet omnia ad fruendum. 607. 2. b ejus erga nos cura & beneficentia. 672.1.d est pro nobis imminutus. ibid.d cuique suum dedit charisma. 129.1.d ejus erga nos misericordia est ex intimis visceribus professa. 122.2.d est salvator in veteri, sed magis in novo testamento. 680.1.d est liberalis in remunerando. 52.2.b ejus cum anima connubium. 135. 1. d quadrupliciter in ea ambulat. 290. 1. a quomodo Judæos dilexerit. 709.2.b quales elegerit ad fundandam Ecclesiam suam. 196.1.b quem diligit castigat. 756.2.d plura præstat quàm promittat. 367. 1.d quomodo animam nostram dilectam fecerit. 369.2.d est salvator omnium, maximè fidelium. 584. 1.b ejus in nos amor quantus sit. 651.2.d quam habeat rationem nos amandi. 2. a est viduarum protector. 589.1.b ejus proprium est nos adjuvare. 88.1.a quomodo velit omnes salvos fieri. 563.2.a & seqq. ex parte sua seriò cupit omnium salutem, ad eamque cuique sufficientia dat media. 564. 1. a quotupliciter suos vocet. 92.1.c præparanti se ad justitiam, atque pœnitenti, gratis infundit justitiam. 37.1.d ei est cura de bobus ceterisque animantibus. 207. 1.c Sanctos tuetur, qui in ipso omnia adversa contemnunt. 92. 2. a quomodo sit timor noster. 283. 1. b est pater tam Judæorum quàm Gentium. 84.1.b 112.1.a

DEI majestas & gloria.

Dei triumphus & currus triumphalis. 392.2.b & seqq. ejus scabellum erat arca, & sedes propitiatorium. 99.1.a 715.2.a est ignis consumens. 764.1.a passim in Scripturis se exhibuit per ignem. ibid. d cur per ignem potiùs quàm in alia figura. 2 d subinde dicitur sedere, subinde equitare, & quare. 715.2.c è thesauris potentiæ suæ vocat plagas hominum. 33.2.d quomodo in cœlo erit omnia in omnibus. 254. 1. d videtur à Beatis se solo per essentiam, non per speciem mediam. 282.2.a est futurus beatitudo nostra in cælo. 742.2.a per spem inchoatè nos consedere fecit in cælestibus. 378.2.d

DEI misericordia, & bonitas.

Quomodo Deus Judæos salvare voluerit. 123.1.b 326.2.d nulli est debitor. 123.2.b est totus consolatio. 149. 1.b Deus homo magnum pietatis est sacramentum. 578.1.b bona elicit è malis. 654.2.a tegit peccata cum ea condonando abolet. 50.1. b sera ejus vindicta & tolerantia peccantium. 35. 1. b justificans, gratuitò remittit peccata, & infundit homini inhærentem justitiam. 49.2.d est fidelis in promissis, licet homo sit incredulus. 41. 1. d ad eum in rebus difficilibus & arduis est confugiendum. 55.1.d 296.2.d amicos in se sperantes non confundit. 296.2.d non deserit hominem nisi priùs ab eo desertus. 157. 1.c 756. 1.d quanti sit gratia Dei, ejus vis. 154.1.a quomodo eo non sit indignum esse hominis debitorem. 636. 2. d quomodo virtutes dare dicatur. 626.2.d

Varia de Deo.

Quomodo Deus vocet ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt. 53.2.d ad ejus gloriam & obsequium omnia nostra fiant oportet. 145.2.a & an id sit præcepti. 219.2.d eum minùs, quàm homines, in peccando formidamus. 174.2.b diem septimum ab initio creationis mundi sanctificavit. 683. 1. b ejus cognitio naturalis ad salutem sine fide non sufficit. 740.2.d de eo semper optimè sentiendum, & sperandum. 54. 2. a ejus invocatio cum debita fide, spe, contritione, & charitate fieri debet. 112.2.d mirabilis est in Sanctis suis. 529.2.d non cognovit eum mundus practicè, nec speculativè, in mundi fabrica. 159.2. d ejus servitus, & cultus apud Judæos consistebat in observatione præceptorum non moralium, sed cæremonialium. 717. 1.c tabernaculo se significabat esse umbraculum Hebræorum. 713.1.a per angelum decalogum aliasque leges tulit. 341.2.d numquàm eum offendere quantì sit. 441. 2. d solet tempus vitæ abbreviare propter peccata. 412.1.a ejus panoplia in hostes. 430. 2. a ejus imago est in viro, angelo & femina. 402.1.d sita est in hominis mente. ibid. peccantibus mensuram statuit, ut ea repleta, regna & resp. puniat. 515.1. an cùm hominem crearet, induerit formam humanam. 402.1.b quo virtutum odore delectetur. 408. 1. c per Abraham symbolicè denotatur eligendo Ecclesiam liberam, & reijciendo Synagogam servam. 351. 1. c cur omnes nostras voluntates posuit in Adamo. 63. 1. d decrevit nos non iustificare nisi post & per Christi resurrectionem. 55.2.d quovis peccato negatur. 646.1.a eum esse Deum, Dominum vel regem gloriæ, aliud est quàm esse patrem gloriæ. 373.1.b elegit Jacob, cùm nondum aliquid boni egisset, & Esau repulit, ante demerita.

rita. 102. 1. a die septimo quievit exemplariter & formaliter. 683.2.c præter requiem sabbati, aliam habet requiem, quam hominibus præparavit. ibid. a in Christo omnem suam sapientiam & gloriam ostendere voluit. 63.1.d quomodo erat in eo. 285.2.a cur aliqua loca, templa, imagines, Sanctos eligat, in quibus miracula patret, præ alijs. 236.2.d ad omnium gentium salutem, misit præcones suos. 112.2.c ubi inveniri queat. 128.1.c cur hos, & non illos vocet, & unam nationem ante aliam. 371.2.d quomodo dicatur habere lentos pedes, longas aures, fortes manus, & latas nares. 633.2.d decrevit ab æterno Christum pati & crucifigi. 755.1.c ideo tam Judæos quàm Gentes tenebris infidelitatis concludi permisit, ut eos ad fidem vocaret. 122.2.c utrosque vult salvos fieri, & Christum fecit amborum mediatorem. 344.2.c quomodo comprehendat sapientes in astutia sua. 172. 2. b promittendo bona temporalia, si ea non præstet, dat coelestia. 420. 1.d si jungamur ei, vincemus. 356.1.a

S. Deusdedit quidquid tota hebdomada labore manuum comparabat, erogabat in pauperes die sabbati. 300.2.c

Deuteroses Judaizantium quid essent. 550.2.a 552.1.d

Dextera symbolum potentiæ, constantiæ, fidei. 502.2.a quomodo ad dexteram Patris dicatur Christus sedere. 664. 1.a

Diabolus noster est adversarius. 209.2.d eius potentia conteritur cùm conteritur potentia principum Gentilium. 153.2.a habet imperium mortis, ut tyrannus. 676.1.c quomodo eum destruxerit Christus. ibid. c quæ ejus tela ignea sint. 340.1.a eius artes in tentando. 422. 1. a quare sit timendus. 421.2.d eius peculiaris conditio, potentia, vis & robur explicatur. 425.2.b maximè se insinuat iracundis cogitationibus. 404.2.c & in ipsei datur locus. ibid. a quomodo fornicario Corinthio nocuerit per primores concitatos. 268.2.c dicitur calumniator, & malus antonomasticè. 404.2.c 544.1.a quàm abominanda sui cultoribus & hæreticis persuadeat. 310.1.a dicitur Belial, & princeps est omnis apostasiæ & inobedientiæ. 289.2.b an sit Deus sæculi. 275. 1. d Paulum vexavit ut stimulus. 315.2.c an eum colaphizarit. ibid.b fur est. 524.2.b hæreses procudit & adinvenit. 580.1.a ipse est primogenita mors. 61.2. c eius apparitiones in specie Christi & angelorum. 310.1.a quomodo opera Sanctorum impediat. 515.2.b eius laquei varij. 627.1.b eius in excommunicatos potestas. 180. 1.c an Antichristus futurus diabolus incarnatus. 536.2.b *vide* Dæmon.

Diaconia externis occupatur, eius triplex functio. 129.2.d 130.2.a

Diaconissæ laicæ erant, & quales eæ esse debeant. 130.2.b 576.1.c earum tria erant officia. 591.1. b diu fuere in Ecclesia Græca, Latini eas statim abolevere. 591.1.c

Diaconus quomodo pro populo postulet. 88. 2. a quæ diaconorum dotes. 576.2.d & seqq. erant alij eleemosynarij, alij hospitalarij, alij præfecti. 129.2.b ijs commisere Apostoli externa munia. ibid. b Episcoporum & sacerdotum ministri & oculi sunt. ibid. c 576. 1. a eorum officia. 236.2.a 297.2.d 395.2.a 576.1.a cum sacerdote offerebant sacrificium. 576. 1. b quibus in rebus Apostolis subservirent. 395.2.a quidam lascivè mulieres aspicientes in causa fuere, cur celebrantes divina visione caruerint. 223.1.b

Dialogi Seu. Sulpitij titulo Posthumiani & Galli sunt inter libros apocryphos relati. 534.1.b unde Diana semper virgo manserit. 546.1.c Dianæ Solvizoniæ templum erat Athenis. 427. 1. c Diana Multimammeæ templum Ephesi celeberrimum. 366.1.d

Dicere Dei simplex & efficax est. 366.1.d id idem est quod facere. 338.1.d

Dies Domini quomodo in igne revelabitur. 169.2.b capitur dies pro iudicio phrasi Tarsensi. 19.1.c 174.2.a *dies hominis* quid sit. ibid. quis *dies redemptionis* vocetur. 406.1.a

Dies est tempus præsens Evangelij, quo sol Christus suæ gratiæ radios toto orbe diffudit. 141.1.b

Dies mortis aut iudicij, dies malus est. 426.2.a

Diem omnem iudicat Deus. 144.1.a dies unus præ alio festus & sanctior est. ibid. c vitæ dies mali sunt, & tristes, & ærumnosi. 412.2.c 425.1.d dies antonomasticè vocatur dies excidij urbis Hierosolymæ sub Tito. 731.1.a

Diem septimum iam inde ab initio Deus sanctificavit. 683. 2. b Judaica dierum observatio egena sunt elementa. 346.1.c 347.1.a

S. Diethelmus vidit per imaginationem pœnas Purgatorij. 70.1.c 314.1.c

Difficile sæpè impossibile dicitur. 156.1.a

Difficultates oriri solent in conversione hominum. 614.2.c in ijs gaudere non oportet. ibid. c

Diffidentia aliquando capitur pro incredulitate. 55. 1. c eius duo jacula elidit Paulus. 93.1.a

Digami à sacerdotio arceantur. 573.1.a

Digamia in Episcopo est turpis, & culpanda. 572. 2. d *vide* Bigamia.

Dignè Deo ambulare, est Deo per omnia placere. 484.1.d

Dilectio proximi includit dilectionem Dei ut sui causam & fontem. 139.1.d quanti illa sint momenti. 139.1.b & seqq. in ea lex omnis impletur & restauratur. ibid. 139.2.b 140.1.a illa sola movere nos debet ad proximum corripiendum. 347.1.d est regina virtutum omnium. 130.2.d sit sincera. ibid.b eius conditiones septem. ibid. eius signa duo. 235.1.d eius lex impletur portando proximi onera. 348.2.d

Dilectionis qua Deum diligimus proprietates quatuor. 334. 2.a ea includit & dilectionem proximi. 204.1.a

Dilectio Dei erga nos exaggeratur. 408.1.a

Dilectio in spiritu tria significat. 484.2.a *vide* Amor, Charitas.

Diligentibus Deum, & vicissim dilectis à Deo, omnia cooperantur in bonum. 89.2.c

Diligentia commendatur ministris Ecclesiæ. 107.2.c

Dimensiones tantùm sunt tres. 387.1.b

Dimensiones Christo ab Elzai afflictæ sugillantur. ibid.d

Diocletianus quomodo Christianos persecutus sit. 750.1.d

Diogenes Cynicus erat adulatorum hostis. 513. 2. c d Platonem de ideis genericis & specificis disputantem ridebat. 584.1.b quàm mordicus Antistheni adhæserit. 757. 1. b avarus hydropicis aiebat similes. 767.2.a

Dionysia Martyr quàm intrepidè tortoribus responderit. 696.2.a

Dionisij Alexandr. Episcopi in persecutione libertas in respondendo. 696.2.a

S. Dionysius Areopagita gloriatur se à S. Paulo accepisse altissima Sacramenta, & utramque hierarchiam suam. 1. 2.a 315.1.b in crucem primò actus, deinde ei caput amputatum. 335.1.c librum suum de divinis nominibus Timotheo dedicat. 617.2.c diu vixit. 12.

Dioptra est fidei symbolum. 738.2.c

Discalceatio signum est cessionis iuris sui, ac luctus. 428.2.d

Disceptatio maximè orationi repugnat. 567.2.d

Discere Christum est discere omnes virtutes. 400.2.d discere priùs est quam facere. 543.1.a

Disciplina sapientiæ Christianæ in humilitate sita. 454.2.d

Disciplina magnum Dei donum est. 756.2.a quæ sit disciplina ducens ad perfectionem. 757.1.c

Disciplina in præsenti est gravis, sed postea dulcescit. 758. 1. a vocatur exercitatio. 758.1.d eius fructus. ibid.b

Disciplinæ Dei erga nos, & parentum carnalium, duplex antithesis. 758.1.a qua in re a x x. Discipuli Apostolus servirent. 395.1.d

Discordiæ castigatio. 321.1.a

Discretio spirituum quid sit. 234.2.c qui Sancti ea excelluerint; est confessariis & animarum rectoribus à Deo petenda. ibid.

Discretionis commendatio. 126.1.d

Discretor cogitationum Christus est. 685.2.c

Discursu opus ad Deum ex creaturis noscendum. 31.1.a

Dispensatoris munia; eius præcipua virtus fidelitas & prudentia. 174.1.a

Dispensator in Ecclesia est Pontifex Romanus. ibid.

Dispensator fidelis quis sit. 2.b

Dispositio prævia ad justificationem non excluditur à gratia. 45 2.c

Dispositio fidei, spei, pœnitentiæ, prout actus humanus, uti & dispositio ad justitiam, nec habet meritum, nec efficaciam justificandi. 103.2.d 117.2.c & seqq. est ex meritis Christi. 367.2.a

Dispositio quà dispositio, frustra est, nisi sequatur forma. 238.1.a cum quibus & qua modestia Disputandum sit. 620.1.d quæ in Disputatione Catholicis servanda. 600.2.a

Dissensionis inter Judæos, & Gentes conversas causa. 143.1.a

Dissolvi cupit Paulus, non resolvi. 440.2.c

Divinitas una numero est. 452. 2. d tota & plena in Christo inhabitavit. 492 2.b idque corporaliter, id est realiter, & in corpore Christi per essentiam, gratiam & unionem hypostaticam. ibid.b & seqq.

Divinitatis Christi dimensiones. 787.2.c

Divites in primitiva Ecclesia post communionem, cœnam omnibus instruebant in charitatis symbolum. 224. 2. b horum abusum carpit Apostolus. 225.1.a

Divites alij sunt hujus sæculi, alij futuri. 607. 1. d qui valdè divites sunt, non sunt viri boni. 603.1.a eorum stultitia. ibid.c

Divites imperiti aureæ sunt pecudes. ibid. ijs septem præcepta dat Apostolus. 606.2.c sua communicent. ibid. b eos non posse salvari docuit Pelagius. ibid.c

Divitiæ sunt laqueus diaboli. 602.2.d earum cupiditas morbus insanabilis. 604. 1.a ad quid habeantur. 602.1.c earum verbis superbia est. 607.1.d earum incertitudo. 607.1.a dolores sunt & spinæ. 603.2.c divitias sumit Paulus pro copia per catechresim. 35.1.a 122. 2. d item pro immensa Dei misericordia. 123. 1. d *vide* Opes.

Divortium matrimonij, non tantùm thori, facere cum infideli coniuge certo casu licet. 192.2.a

Divortium etiam licitum non solvit matrimonium. 191.2.b id quæri non debet è desiderio mutandi statum. 194. 2.d quæ Doctoris Evangelici imago sit. 287.1.a quomodo agere debeat cum ijs qui sibi contradicunt. 626.2.c debet esse forma & speculum suis discipulis. 647.2.d fit concha, non canalis. 648.1. b eius patientia capiuntur hominis. 287.1.b doctores sunt linguæ Ecclesiæ. 236.2.a Prophetæ dicuntur. 242.1.d fulgebunt quasi stellæ, 256.2.d in quo lucem imitentur. 384.1.d ijs necessaria humilitas, ne sua doctrina insolescant. 396. 1.a item comitas. 514.1.d doctores falsi aleatoribus similes sunt. 397. 2. d *vide* Concionator, Prædicator.

Doctrina D. Pauli Romana & Catholica est. 3. 1.d

Doctrina præconum Evangelij in Ecclesia necessaria. 710.2.d

Doctrina Episcopi qualis esse debeat. 648.1. d doctrina bonis operibus destituta damnabilis est. 39.1.d doctrina sana, est cana & prisca. 609.1. a doctrina Evangelica moribus exprimenda est. 71.1.a doctrina Christiana est bonum depositum. 603.2.a 615. 2. d est certa & infallibilis. 662.2. b candelabro templi denotatur. 713.2.a 715.2.d est sola salutifera. 631. 1. a triplici ratione Mosaicæ præfertur. 681. 1. a doctrina incerta, curiosa, pomposa vani doctoris, est velut fœnum, stipula. 169. 2.a simplex doctrina de Christo dicitur lac. 168.1.a doctrina Apostolorum fundamentum est Ecclesiæ. 381.1.a doctrina nova examinanda est, an concordet cū antiqua Ecclesiæ fide. 325.1.d

Dolores vocantur ab Apostolo infirmitates. 686.2. a dolores avaritiam sequi soliti. 603.2.c dolorum Christi dimensiones. 688.1.c

Domestici imprimis docendi & curandi. 590.2.a

Dominationes ordo est angelorum. 374.1.b 425.1.c

Domini vocabantur Imperatores Romani. 606.1.d

Domino suo quisque stabit aut cadet. 143.2.d

Domino adhærens unus est spiritus cum eo. 185.1.c

Dominorum fastum retundit Apostolus. 421.1.b

Dominicæ die præstantia. 261. 1. d olim Dominica Quinquagesimæ jejunium sacrum inchoabatur. 645.1.a

Dominica in albis unde dicatur. 180.2.d

Dominicam orationem quisque discere & intelligere debet. 246.1.a

Dominicale quid fuerit. 232.1.c 567.1.a

Dominicani primi quos libros legerent ad prædicandum. 6. 2. d

S. Dominicus S. Pauli epistolas memoria tenebat; hic ei apparuit suum illi offerens librum ad concionandum. 7 1.a adhuc puer visus est stellam in fronte gerere. 258.2.d fuit theodidactus. 721.1.d eius raptus & exstases. 334.2.d

S. Dominicus Loricatus pœnitentias quotidie duriores exercebat. 459.2.a

Dominium nostrum in res, nonnisi temporale est. 173.1.a dominium viri in mulierem. 222.2. c hominis in ceteras creaturas. 671. 2. d dominium plenum in animalia soli Christo competit. ibid. d dominium supremum, & jus in Deo quomodo sit cum debito. 636. 1. d

Domitianus ex Davidis stirpe progenitos exagitare desijt eò quòd mechanici essent. 545.1.b quomodo in Christianos sævierit. 750.1.a

Domus Philemonis Colossis in templum mutata. 655.1.a Ecclesia domus magna est. 577. 1. c 624. 2. c 730. 2. d domus Israel & Juda quosnam symbolicè denotet. 709. 1. d qui domum suam rite moderatur, bene reget Ecclesiam. 575.1.b domos duas habet homo, terrestrem & celestem. 282.1.d

Dona & sacrificia quomodo differant. 688.1.c

Dona quæ Christus in cœlum ascendens hominibus dedit, sunt dona Spiritus sancti. 393.2.a quamdiu & quando hæc eius dona visibilia collata fuerint in baptismo. 372.2.a

Dona Dei, sunt duplicia. 190.2.a dona fidelium varia sunt. 129.1.d quomodo donum proprium à Deo quisque habeat. 189.2.d id habet partim à Deo, partim à se ibid. omne donum tam naturale, quàm supernaturale à Deo & Christo est. 175.1.d 642.1.d

Donatio gratiæ ab æterno in Deo est absoluta. 613.2.d

Donatistæ volebant baptismum ab hæreticis collatum esse invalidum. 625. 1. b putabant à sacerdote pendere gratiam Sacramenti. 565.1. c altaria Catholicorum lignea deijcere non sunt ausi, etsi alioquin in illorum sacra iniurij. 769.2.c

Donativum est donum ab Imper. militi datum. 72.1.a

Donec significat quid antea, non quid postea sit factum. 253.2.d 669.2.a

Dormientes dicuntur qui voluptatibus indulgent. 525.1. b quomodo Christus sit dormientium primitiæ. 251.2.c

Dormire pro mori usurpatur subinde. 201.2.d

Dorsum incurvare, quid sit. 119.1.d

Dosithei ab animatis abstinebant: superstitiosi sabbati cultores erant. 465.1.c

Dotem quisque à Deo accepit, in qua alios præcedat. 45 1. 1.a dotes variæ D. Pauli. 1. 1. a 555.2.a

Dotes corporis gloriosi quatuor. 257. 2. b earum numerus duplici è causa deducitur. 2. b *vide* Donum. quando Doxologia SS. Trinitatis in usu in Ecclesia esse cœperit. 124.2.a quæ Dubia Corinthiorum ubi resolvat Apostolus. 155.1.d

And. Dudecius statum altiorem ambiens, & repulsam passus, factus est hæreticus. 561.2.a

Dulia non impedit, sed includit latriam. 27.2.a

Duo corpora tota possunt esse in eodem loco. 227.2.b

Duodecim Apostoli capiuntur pro undecim. 250.2.d

Duplex in quo differat à *simplex*. 130.1.c

Duritia cordis grave peccatum. 16.1.b

Duritia frangenda est & vincenda, non suadenda. 347.1.a

Dux belli prudens sit potiùs quàm fortis. 268.2.a 422.2.a iracundia vacet. 406.2.b

Dynastæ inter principes sunt minimi, minores regibus. 660.1.c

EBion hebraicè inopem significat. 3. 1.c Paulum legis suæ hostem, Apostatam & Græcum per contumeliam vocabat. ibid. 302.1.a asseruit Virginem Deiparam è viri copula concepisse. 24.2.a ab animatis & carne abstinuit, nuptias damnavit. 581.2.b

Ebrietas una perfecta peccatum mortale est. 184. 1. b eius mala. ibid. 184.1. b eam sequitur libido. ibid. an semper sit culpa mortalis. 344.2.b quando ab ea excusetur. 184.1.c dedecet diaconos. 576.1.c

Ebrietas animi quæ sit. 525.1.a
Ebrij, servi sunt vini. 647.1. d quare in corpus suum peccent. 186.1.a numquam casti sunt. 413.2.a
Ecclesia quid sit. 156.1.d est visibilis. ibid. 117. 1. a est eadem ubique. 157.1.d
Ecclesiæ membra mystica, quæ sint. 236.1.b 2,2 399.1.d eorum junctura unde & qualis. 399.1.b eius corpus suo ordine est compactum, ibid. 395.2.d & seqq. ei conveniunt sex proprietates corporis, & membrorum. 236.1.c 129.1.a
Ecclesiæ pulchra descriptio. 524.2.d quomodo formata de carne & ossibus Christi. 416.2.b c eius locales & spirituales dimensiones. 388. 1. a non potest errare in fide. 577.1.d nec omnino deficere, nec defecit. 116.2.b 325.2.d vestis est, cujus pars detrita est Synagoga, pars integrior, Ecclesia nova Christi. 325.1.a eius triplex augmentum. 398.2.a est regnum fidelium, in quo rex Christus, pater Abraham. 52.2.c sunt in Ecclesia etiam hæretici & schismatici. 382.1.d item tam electi quàm reprobi, secùs ac Calvinus docet. 624.1.c cur stellifera Joanni apparuerit. 256.2.d 461.2.a non judicat paganos, & cur. 182. 1. d ab ea in dubijs fidei petenda stabilis resolutio. 578.1.a eius lapis fundamentalis est Christus. 169.1.b 381.1.d est templum Dei. 289.2.c allegoricè per Jerusalem designatur. 14.2.a 350.2.a est complementum Christi tamquam sui capitis. 375. 1. c est plenitudo, nam Dei donis impletur. 487.1.b amor Christi erga eam adulterio Davidis designatur. 63. 2. a eam Apostolus exponit per *cœlestia*. 723. 1. a eius continuatio & duratio. 117.1. a didicit multa per traditiones. 615.2. d est columna & firmamentum veritatis activè & passivè. 577.1.b antonomasticè est Christi corpus. 335.1.b 415.2.a & ipse eius caput. 221.1.d 374.2.b & sponsus. 418.2.a quàm multos peperit Deo. 350.2.d est virgo virtutibus, mater prolibus. ibid. c quomodo dicatur sancta & sine ruga. 416.1.b non evertit regna mundi. 137.1 d arcæ Noe comparatur. 560.2.a vocatur Sion ob varias rationes. 350.2.a 761.2.b an sit orbis terræ futurus. 671.2.b est velut magna familia & domus. 575.1.b d cur ei datus à Deo calceus janthinus. 473.2.d sub Antichristo non deficiet. 541.1.a eius anima est fides & charitas. 624.2. d quos ritus priscæ Ecclesiæ adhuc observet & retineat. 248.1. d eam ornant varij Religiosi Ordines. 158.1.d olivæ comparatur. 120. 2. b denotatur per candelabrum templi Judaici. 713. 1. a eius vita est Martyrum mors. 277.2.a tabernaculo fœderis, & Sancto sanctorum denotatur. 290.1.a 707.2.b 713. 1. d non omnia ad eius regimen spectantia Christus constituit, sed multa reliquit successoribus. 643.1.b vetat carnes, causa sanctitatis. 582.2.a quomodo de sensum esse dicatur. 350. 1. d cur libera. ibid. c & mater fœcunda. 350.2.c quam pacem habeat. 350. 1. d quam libertatem. ibid. c est solida, æterna & cælestis. 666.2.a 713.1.a eius paries alter in angelis collapsus est. 371.1.a eius anima & vita est Christus. 397.1.a ad eam est in dubijs confugiendum. 4. 1. b an in solis Eliæ, Eliseo & paucis sacerdotibus, Eliæ tempore constiterit. 116.2.c eius instaurationem & reformationem petit Psaltes psalmo CI. 669.1.a eius epithalamium canit psalmo XLIV. 667.1.a ipsa est amplius & perfectius & tabernaculum per quod Christus transivit. 718.2.b toleravit initio in Judæis recens conversis aliquos errores. 145.1. a quibus in locis possit statuere ut coniux fidelis infidelem deserat. 193.2, c cur vetuit matrimonium Christiani cum hæretica, & irritavit Christiani cum Pagana. 202.1. a quando & quare præcepit Eucharistiam à jejunis sumi. 224.2.d
Ecclesia primitiva divinis consolationibus abundabat. 87.1.c
Ecclesiæ militantis & triumphantis typus. 696.2.d cur Ecclesia triumphans dicatur Sion. 761.2.b
Ecclesiæ præsentis & futuræ successus Paulo in suo raptu revelatus. 315.1.c
Ecclesiæ communis oratio à tota Ecclesia approbata, examinari non debet. 245.1.d
Ecclesiæ olim regebantur non jurisdictione distincta; sed communi presbyterorum consilio, labore & spiritu. 434.2.a Ecclesiarum cura & solicitudo suavis est. 312.1.d
Ecclesiæ abyssinæ etiamnum servant ritus Apostolicos. 13
Ecclesia Lutherana ante Lutherum fuit, ubi erat Lutherus antequam nasceretur. 116.2.a ab Ecclesia Romana veritas fidei & Apostolicæ traditionis petenda. 4. 1. b 27.1. d
Ecclesiastica potestas est immediatè à Deo. 138.1.a
Ecclesiasticæ hierarchiæ præsunt angeli extremi ordinis. 223.1.c quomodo Ecclesiastici mensæ benedicant. 583.1.c eorum duo munia, doctrina & ministratio. 129.1.d quibus in rebus ijs gloriandum, & quid in die judicij ab ijs Christus exiget. 311.2.d fugiant mulieres. 588.1.b
Ecclesiasticis Superioribus obediendum. 771.1. a *vide* Clerici.
Ecdiciam Augustinus taxat, quòd inscio marito laicam vestem deposuisset. 580.1.a
Echineis qua virtute naves detineat. 2. 1. c
Edmundus Campianus Martyr Anglus in loco supplicij proclamavit, *Spectaculum facti sumus*, &c. 177.1.d
S. Edmundus Cantuariensis Archiepiscopus quantum horruerit peccatum. 756.1.b
Eduardus III. rex & Egitha in coniugio virgines. 189.1.d
Educatio bona maximus est thesaurus. 420. 2. d est quasi plena generatio, & completa filiorum formatio. 570.1.c
Egestas animo patienti quietem, imò copiam parit. 276.2.a
Eleazarus Judæus coryphæus sectæ Galilæorum. 651.1.b
Eleazarus Judæus senex simulare noluit in suilla edenda. 111.2.d ab Antiocho Epiphane in tympano extensus. 749.1.cd
Electi sunt filij Dei. 26.1.a omnes veri Christiani sunt electi completè ad gratiam, inchoatè verò ad gloriam. 15.1.d 92.2.d sunt signati in præscentia. 623. 1. c an electi efficaciter ad gloriam, dici possint vasa misericordiæ. 107.2.c eorum spes est inconfusibilis. 60.1.c considerant ea in quibus ab alijs superentur. 451. 1. d *vide* Boni, Sancti, Pij.
Electionem matrimonij vel cælibatus cujusque arbitrio plerumque relinquit Deus. 189.2.d
Electio ad gloriam quomodo sit in nostra potestate. 624.1.c
Electio Dei prima non pendet ab hominis dispositione. 368.2.d
Electio gratiæ, opponitur electioni ex operibus legis vel naturæ. 117.1.d
Electio unius præ alio esse nequit, nisi sit distinctio in ipsis electis. 101.1.a
Electio Isaaci & Jacobi non fuit ex meritis præviis, nec Ismael & Esau repulsa ex demeritis. 106.1.a
Electio est duplex, una ad gratiam, ad gloriam altera. 15.1.d hæc quoque duplex: una inchoata, altera completa. ibid. electio Christi facta est ex solo Dei beneplacito, hominum verò ex meritis Christi. 368. 1. a circa electionis divinæ negotium tria notanda. 157.1.b c
Electri pretiositas. 12.1.a
Eleemosyna quibus & qualibus danda. 695.1. a est sacrificium odoratum Deo & Sanctis. 151.1.d 301. 2. a cur dicatur fructus. 151.1.d eam dans plus à pauperibus accipit, quàm det. ibid. 653.1.a eam erogabant olim diaconi. 130. 1. c est ars omnium quæstuosissima. 300.2.d eius triplex fructus. ibid. eam seminans bis metet. 2.a Deo est gratior quàm sacrificium. 770. 2. c est immortalis. 299. 2. c cur vocetur actus justitiæ. 299.2.d ea est quasi ultimum remedium suadenda in peccato obduratis. ibid. opes confluunt ad eos qui erogant illas. ibid. b 2. b c heroicus actus est eam dare supra vires, imò dare omnia. 296. 1. c liberalis eleemosyna vocatur benedictio. 298.1.d idque triplici de causa. 2. a b eius perfectio & meritum consistit in promptitudinem voluntatis. 296.1.a unde eleemosynarum collectio pro Hierosolymitanis cœperit, & quamdiu durarit. 294.1.d
Eleemosynarius qualis esse debeat. 130.1.d sit in dando hilaris. 130.2.a 299.1.b eum dicat assiduè Deus, ut habeat semper quod eroget. 300.1.a & seqq. est colonus Dei. 301.1.d obedit Evangelio & consilijs Christi. 2.b

Ele-

Elementa quomodo tempore judicij & post in impios sævitura sint. 752.2.c ijs animam dedit Origenes. 86.2.d ad quæ elementa redirent Galatæ. 346.2.a hæc erant principia sapientiæ legalis & mundanæ. 345.1.a 492.1.d ea docuit lex vetus. ibid.

Elevatio manuum quomodo vocetur incensum, & sacrificium vespertinum. 567. 1. c cur Elias curru igneo raptus sit ad cœlum. 200. 2. d eius pusillanimitas. 216.1.c ei Paulus confertur. 7. 2.c est à corvo sustentatus. 750.2.d est angustiatus à Jesabele. ibid. est parens Carmelitarum. 2.c dicitur vir pilosus à melote. 1. b ipse & Henoch sunt in paradisum translati. 740.1.a eorum mors quando continget & quomodo. 740.1.c quamdiu prædicabunt in fine sæculi. ibid. contra Antichristum certabunt. 533.2.a Elias & Eliseus cur usi melotis. 750.2.b in montibus versati sunt. 2. c

Eliæ Abbatis victoria de tentatione carnis. 80.1.d an Elisabethæ, S. Joannis matris, mater oriunda ex tribu Juda. 703.2.b

S. Elisabetha Hungarica quàm illustris fuerit vidua, 589.2.b

Eliseus in quo sit typus Christi. 455.2.c fuit & S.Pauli typus. 7. 2. b petijt Eliæ spiritum duplicem, id est multiplicem. ibid. 595.2.c

Ellipsi sæpè utitur Apostolus, etiam sententiæ. 19.1.b

S. Elogij liberum responsum ad tyrannum. 696.1.a cur Eloquentia mundana abstinuerit Paulus. 166.1. b 302. 1.b vana ea est, & hæreticorum propria. 258.2.d quæ sint Eloquia Dei credita Judæis. 41.1.b

Elpidophorus apostata à Muritta diacono sugillatur, 67. 2. b

Elzai quas Christo dimensiones affinxerit. 387.1.b

Elymas Magus confutatur à Paulo. 9.1.c

S. Elzearius in vulnere lateris Christi inveniri se posse dixit, rogatus ubinam hæreret, 503.1.b

Emersio hominis jam baptizati ex aqua, significat Christi emersionem è morte & sepulcro. 500. 1. a

Emptum est gloriosum Christiani nomen. 186.2.a

Empyreum cœlum an sit quadratum, an sphæricum. 707.1.a id intelligitur per tertium Pauli. 313.2.d

Enallage frequens apud Apostolum est. 17. 1. b 251. 2. c unde Encænia dicantur. 730.2. a

Encratitæ tres Pauli epistolas sustulere. 3. 1.c foris vivebant castissimè, domi turpissimè, ideoque damnabant nuptias. 580.2. a 583.1. b eorum parens Tatianus est, & unde dicti. 581.1.b

Enim pro *igitur* capit interdum Apostolus. 46. 2. c interdum pro *autem*. 17.1.d

Enneas Valentini perstringit sæpè Apostolus. 485.2.d

Epaminondæ gloriosum certamen & mors. 210.1.a

Epaphras à Colossensibus ad Paulum missus, ut ei in vinculis serviret. 482.1.a 484.1.a hinc dicitur servus Ecclesiæ Colossensis. 484. 1. a factus dein Episcopus Colossensis, simul curam gerebat Ecclesiæ Laodicensis & Hierapolitanæ. 558.2.d

Epaphroditus Philippensium Episcopus à suis Romam ad Paulum vinctum missus, ibi in morbum incidit, sed convalescens redijt ad suos cum epistola Pauli. 433.1.a 463. 1. a eum à quinque Paulus commendat. 362. 2. d quomodo Philippensium dicatur Apostolus. ibid. quo ardore ad suos consolandos redire optarit. ibid.d Paulo vincto cum vitæ periculo servivit. 463.1.b

Ephesi dociles & faciles erant ingenio, 650. 1. c eorum in fide suscepta constantia. 366.2.a

Ephesus philosophis abundavit: fuit Asiæ Minoris metropolis, dedita idololatriæ & magicis artibus: erat ibi celeberrimum Dianæ templum, ibique residebat Asiæ Proconsul. 361.2.b 366.1.a cur ibi Apostolus diutiùs manere statuerit. 362.2.b ibi biennio mansit, hinc tota Asia notus. 400.1.c

Ephod pontificis, typus erat cæli siderei. 563.1.b

Ephraim tribus erat maior reliquis tribubus. 744.1.c

Ephraimitæ blæsi erant. 247.1.c

S. Ephrem in sua paupertate fuit sufficiens. 601. 1. d numquam cum aliquo Christiano contendit. 620. 2. a 628. 2. a

Epictetus philosophus, initio nascentis Ecclesiæ, fidei Christi falsa pietate obesse voluit. 159.1. c eius documentum de patientia. 287. 2. c

Epicuream vitam agebant Cherinthiani. 472. 1. a cur Epicurus plures quàm alij philosophi habuerit sectatores. 630. 1. a tollit Dei providentiam, voluptatem deam facit. 83.1.d 492.1.b de futuro non fuit sollicitus. 256.1.c

Epimenides Cretensium propheta; sacerdos fuit Solis, scripsit librum de oraculis. 641. 1. a eius carmen citat Apostolus. ibid. c unde Epiphaniæ festum dicatur. 614.1.b

Epiphanius Episc. quàm pacificus esset. 403.2.d

Episcopatus nomen est operis, non dignitatis. 570. 2. d non bene appetitur, nisi quis à Deo ad eum vocetur. ibid. c est opus arduum. 2. a erat olim gradus ad martyrium. ibid. b eum petere est ambitio. ibid. c est onus angelicis humeris formidabile. ibid. qui Sancti eum fugerint. 571.2.c non tantùm est functio, sed etiam dignitas episcopalis. 36.1.d

Episcopus unde dicatur. 461.2.d 570.2.d magis prosit quàm præsit. 571.1.a quot testibus accusari debeat. 596.1.c ad prædicandum iure divino tenetur. 632.1.b eius potissimum munus est prædicare. 551.1.a idque verbo & opere resistere pseudoapostolis, & sanam doctrinam tueri. 158.2.c 208.1.a 559.2.a 560.1.d 610. 1. a 633.1.c 634.1.b esse debet instar Solis, & angeli. 572.1.b sedecim in eo dotes exigit Apostolus. ibid.d sit moribus compositis. 573.2.c sit hospitalis. 574.2.a & comis. 514. 1. d esse debet sine crimine infami. 639.1.c quare filios debeat habere fideles, & non luxuriosos. ibid. d non sit avarus. 2. d debet esse exemplar bonorum operum. 648. 2. d ab omnibus animi perturbationibus sit alienus. 640.2.a quasi pugil pro Christo decertet. 633.1.c aversetur hæreticos. 648.1.d qualis eius debeat esse doctrina. 628.2.d ei necessaria fortitudo, charitas, sobrietas, prudentia, & continentia. 573.2.c b pauperum & vilium personarum curam suscipere debet. 648.2.d eius prima dos scientia. 574.2.c esse debet Licentiatus in Theologia vel Jure canonico. ibid. non sit percussor. ibid.b animata lex sit populo. 586.1.a in quo ei sit sacerdos par, in quo dispar. 434. 2. a sacerdos ei suberat tempore Pauli. ibid.b quatenus & qualis esse debeat. 572.1.d 574.2.c & seq. sæviente persecutione apud suos maneat. 442.2.c eius gloria est crux Christi. 613.1.c ut monogamus sit oportere ostenditur contra novantes. 572.1. d 572.1. b 591.2.a b ab aliis Episcopis ordinatur, qui ordinando manus imponunt. 586.2.b

Episcopus quidam Arrianus templum S. Pauli invadens ab eo excæcatur. 9. 2. b quomodo Episcopus Ostiensis Papam benedicat. 701.1.d

Episcopus Pergami & Thyatiræ in Apocal. redarguuntur quòd permiserint idolothyta. 203.1.d

Episcopi quando & quare à presbyteris distingui cœperint. 151.1.a 434.2.a 639. 2. a sunt in celebrioribus oppidis constituendi. 640.1.a olim creabantur per designationem Dei. 559.1.b in parœciarum visitatione debent inquirere num hospitalitas rite exerceatur. 765. 2. a non debent se pati despici à nobilibus. 650.2. a ijs olim commissum judicium causarum sæcularium. 183.1.d 596.1.b sed eas ad judices sæculares rejecerunt. 183.1.d eorum munus est orare pro se & suis. 561. 2. b per eos significantur subinde Parochi, & Presbyteri. 129.2.a sunt custodes doctrinæ per manus traditæ. 608.1.d esse debent perfecti antequam ad statum episcopalem assumantur. 572. 1. b non aspernentur, sed doceant, servos obedientes heris etiam infidelibus. 599.1.a olim viduas curabant. 587.2.c olim fuere coniugati, sed postea sanctissimi & doctissimi quique fuere cælibes. 573.1.c eorum corona populus est. 474.2.a quæ sit eorum militia & agon. 559. 2.c 560.1. b 618. 2. d doceant suos catechismum. 362.1.a novos canones condere possunt. 249. 1. c sunt duces ad bellum cum hæreticis, vitijs, tirannis & dæmonibus ineundum. 560.1.a 612.1.a in Epistolis non est necesse, imò non potest, sæpè unum caput alteri connecti. 143.1.d quomodo Corinthios Apostolus suam vocet epistolam. 270.1.d

Epistola D. Hieron. ad Damasum videtur conficta. 124.2.a

Epi-

Epistolæ Paulinæ continent medullam fidei, & religionis Christianæ. 2. 1.a carum subiectum. ibid. carum obiectum, & dogmaticum, & ethicum: tria mysteria maximè inculcant; quibus epistolis Judæi & hæretici impugnentur, quibus fides, & mores doceantur. 13. omnes hæretici consentiunt has epistolas esse Pauli, non alterius. 3. 1. c eas memoriter tenebat D. Dominicus. 6. 2. c sunt velut hortus virtutum auctoris sui. 4. 1. d quo ordine, loco & tempore scriptæ. 13. ad eas intelligendas investigandus est scopus scribentis. 13. 1. a eius vincti epistolæ sunt præ aliis ferventiores. 366. 1. b quod epistolarum eius sit signum. 547. 1.a

Epistolæ ad Romanos duæ partes. 21. 1. a eius distributio quintuplex. ibid. b quando scripta, & cur primo loco ponatur. ibid. c non latinè, sed græcè scripta, græcismis abundat. 2.a b ad litteram à Tertio ex Græco in Latinum translata. 21.2. d hinc hiulca est & obscura. 21. 1. d scripta anno Christi LVIII. Corinthi, missa per Phœben. 2.a cur in ea D. Petrum non salutet. ibid.

Epistolæ primæ ad Corinthios argumentum. 155.1. b c d est scripta Ephesi, missa per Timotheum. 2. c

Epistolæ secundæ ad Corinthios argumentum & obiectum. 263. 1.a ubi scripta & per quem lata. ibid.

Epistola ad Galatas est quasi compendium eius ad Romanos. 353. 1. b 346. 2. d eius argumentum. 323. 2. b ubinam scripta. ibid. c

Epistolæ ad Ephesios argumentum. 366. 1. a ubi scripta & quando: eius stylus. ibid. c qua occasione sit scripta. 2. a

Epistolæ ad Philippenses argumentum. 482. 1.a quando & ubi scripta. 2.a

Epistolæ ad Colossenses argumentum. 482. 1.a est affinis epistolæ ad Ephesios, cur. 2.a quando, ubi, & unde scripta, per quos missa. ibid. b

Epistolæ primæ ad Thessalonicenses argumentum, & eius scribendæ occasio. 510. 1.a ubi & quando scripta. 2.a est prima omnium Pauli epistolarum. ibid.

Epistolæ II. ad Thessalonicenses argumentum. 528. 1. a ubi & quando scripta. 2.a

Epistolæ I. ad Timotheum argumentum. 548. 1. a ubi scripta & quando. ibid. c qui in eam scripserint. 548. 2.d

Epistola II. ad Timotheum an scripta è secundis vinculis. 610. 1. a 632. 1.d

Epistolæ ad Titum argumentum. 632. 2.a ubi & quando scripta. ibid. b est compendium duarum epistolarum ad Timotheum missarum. 1. b

Epistolæ ad Philemonem argumentum & occasio. 655. 1. b scripta non dictante Spiritu sancto, secundùm hæreticos. 3. 2. a an Epistola ad Hebræos canonica, dubitarunt nonnulli. 3. 2. a esse canonicam probatur contra hæreticos veteres & novos. 659. 1. a eius auctor D. Paulus; adscripta olim S. Barnabæ. ibid. b cur nomen ei suum Apostolus initio non præfixerit. ibid. c qua lingua ab eo scripta. 2. c scripta Hebraica, non tamen pura. ibid. cur in ea citentur Scripturæ iuxta Septuaginta. 660. 1. a an Syriacus textus eius sit autographum. ibid. c d textus Hebræus purus, hic spurius est. 2. b eius argumentum. ibid. d scripta Romæ & quando. 661. 2.a

Epistola Pauli ad Laodicenses apocrypha est; est brevis, frigida, exilis; hinc supposititia esse colligitur. 508. 2. c quænam illa cujus ipse meminit. ibid. c

Epitasi figura utitur sæpè Apostolus. 19. 1.a

Epithalamium Christi cum Ecclesia est psalmus XLIV. 667. 1. d

Epulo solemni festa celebrabantur. 180. 1. c 218. 1. d id in templis instruebatur. 204. 1. d quia erat pars sacrificij. 203. 1. d 228. 1. d 219. 2. a epulum juge spirituale Christianorum. 181. 2. c

Erasmus asserit scriptores sacros interdum memoria lapsos. 3. 1. d de variis fidei articulis dubiè loquens ova posuit, quæ postea Lutherus & novi Arriani excluserunt. 21. 2. c 452. 2. b dicit se velle discerpi pro veritate Eucharistiæ. 226. 1. a 228. 1. a ejus efficax pro ea argumentum. 226. 1. d apostolatus dignitatem carpit. 26. 1. a Concilium Milevitanum sugillat. 60. 2. d eius insulsa dubitatio in loco lucidissimo. 667. 1. c eius in Theologos sarcasmus. 653. 2. c viam stravit Pelagianis & Zuinglianis. 62. 1. b 60. 1. b omnia Scripturæ loca de Christi divinitate agentia aut enervat, aut detorquet. 578. 1. d eius sententia de epistola ad Hebræos reijcitur. 721. 2. a ibid. 1. c eius impudentia sugillatur 291. 1. c eius indocta impostura. 653. 2. c

Erastus quæstor Corinthius quis. 153. 2. d

Eremitæ die Dominica ad sacras synaxes & preces in ecclesiam conveniebant. 731. 2. d

Eremitæ varij à dæmone decepti sunt. 310. 1. a eorum abstinentia, & in corpore edomando studium. 211. 2. d 582. 2. d

Eremitica vita ab Apostolo non damnatur. 581. 1. d eam male reprehendunt Novantes. 371. 2. d

Error omnis non diu subsistit. 605. 1. a

Error hominum circa Deum ante Christum. 30. 1. a

Errorem in cognitione sequitur error in actione. 33. 2. a

Error Judæorum circa SS. Trinitatem. 273. 1. b

Errores aliquos in Judæis recens conversis toleravit Ecclesia primitiva. 145. 1. a

Esau non reprobatus à salute æterna, sed benedictione paterna. 760. 1. d verisimiliter salvatus est, & aliquot eius posteri. 102. 1. c in posteris, Jacobo servijt. 101. 1. c quomodo secundum litteram odio habitus, & cur eius Deus misereri noluerit. 104. 1. a hoc odium de posteris eius intelligitur. 102. 1. b idque ob eorum peccata. 100. 2. d quomodo vocetur profanus. 554. 2. c 759. 2. b an rectè vocetur fornicator. 759. 2. a ipse vendens fratri primogenita peccavit peccato simoniæ & gulæ. ibid. d item intemperantiæ. 760. 1. a quæ fuerint illa primogenita, quæ vendidit Jacobo. 690. 1. b ipse auctor reductionis præputij, an ideo à Deo odio habitus. 154. 2. a quomodo Esca non commendet Deo. 204. 2. d ob eam non est frater scandalizandus. 184. 2. b 204. 2. d metaphoricè solidam doctrinam denotat. 168. 1. a

Esdras auctor est Cabalæ bonæ, sed non Judaicæ. 556. 2. a

Esseni ante cibum precabantur. 583. 2. a vitam sanctiorem profitebantur. 465. 1. b an Essentia divina intelligatur per *invisibilia Dei*. 6. 2. b an eam in raptu viderit Paulus. 314. 2. d

Est in consecrationis verbis significat instantaneam mutationem, eamque constantem. 228. 2. d non videtur esse de essentia consecrationis, omitti tamen non potest sine peccato gravi. ibid. c

Est assertivum tripliciter exponitur. 265. 2. d

Esus carnium polluit hominem per inobedientiam. 582. 2. d

Et interdum causam vel auxesin significat. 91. 1. d ipsum etiam pro *id est* sumit Paulus. 17. 1. d

Ethelreda Anglorum regina bis nupta semper virgo permansit. 189. 1. d

Ethnici ab Ecclesia non judicantur. 182. 1. d velato capite dijs suis sacrificabant. 222. 1. a ijs fideliores sunt principibus suis Christiani. 138. 1. a *vide* Gentes.

Eva est à Deo separato in loco ab Adam formata, & ad eum deducta. 417. 1. a eius formatio est propriè, non metaphoricè intelligenda. ibid. b an, si ipsa sola peccasset, omnes homines peccatum contraxissent. 60. 2. a quo sensu dicatur seducta, non Adam. 569. 2. b

Evagari non est virginum castarum. 123. 2. b

Evagrius apparens à morte testatus est centuplum se in cœlo pro data eleemosyna recepisse. 300. 2. b

Evagrium diaconum dæmon voluit decipere. 426. 2. a qui sint Evangelistæ. 395. 1. d

Evangelistæ opus quod & quale. 643. 1. b

Evangelistæ græcè scribentes aliquibus vocibus Latinis usi sunt. 219. 1. b

Evangelium prædicandum prædicitur quibusvis Gentibus. 112. 2. b quomodo, quando id fiet vel factum sit. 114. 1. b est legis compendium. 108. 2. a plenam docet justitiam & perfectionem hominis, nec ei alia lex successit. ibid. eius mysteria sunt Paulo in suo raptu revelata. 315. 2. d id fuit ab æterno in secreto divinitatis consilio. 154. 1. b operatur salutem animæ & corporis. 28. 1. d norma est sanæ doctrinæ. 554. 2. d quomodo dicatur prædicatum omni creaturæ. 486. 1. b orbem pervasit quasi fulgor. ibid. c eius prædicatio non est unicum in Ecclesia sacrificium. 1. d quasi gem-

gemma ornat mentes hominum. 2.d ejus auditus non confert vitam, ut volunt Novantes. 415.2.a est id veritas; lex vetus umbra. 725.2.d cur id cum Apostolis contulerit Paulus. 330.1.b quomodo id ipse confirmarit. 436.2.a docet fidei & pietatis perfectionem. 345.1.a est confirmatio & obsignatio legis & Prophetarum. 47.2.d in eo revelatur vera justitia, quæ est & proficit ex fide in fidem. 28.2.c 29.1.d ejus præparatio est calceus militis Christiani. 429.1.d ejus tempus diei assimilatur. 141.1.b evangelii libertas duabus in rebus sita est. 350.2.c evangelii tempus, tempus est gratiæ. 286.1.d evangelium de Christo etiam tempore Abrahæ notum. 338.1.b evangelium gloriæ, id est gloriosum, quinque ob causas dicitur. 554.2.d quid sit evangelium implere & sanctificare. 150.1.d evangelium pacis quod sit. 430.1.a

Evangelii scriptus codex ægrotis applicatus, sæpè morbos eorum sanat. 28.1.c

Evangelium S. Joannis gestare & legere unde inductum. ibid. evangelium S. Matthæi Hebraicum à Sebast. Munstero editum, spurium est. 659.2.d Evangelium S. Marci Romæ conscriptum est. 84.1.a

Evangelium secundùm Hebræos apocryphum est. 251.1.b

Evangelizantes æquum est ex evangelio vivere. 206.2.d

Evangelizantium, id est Apostolorum, pedes laudantur. 112.2.a

Evangelizare gratis consilium est Evangelicum. 207.2.d

Eucharistia unde dicatur. 216.2.a verè Christi corpus continet. 2.b & seqq. 213.2.a & seqq. cum manna confertur. 213.1.d non mutatur in nos, sed mutamur illam, & Christo incorporamur. 217.2.b 417.1.a ejus sacrificium publicè durabit usque ad finem sæculi & Antichristum. 230.2.c dicitur panis per hebraismum. 217.1.d 227.1.a dat sanguinem Christi nobis ut arrham pacti de æterna hæreditate nobiscum initi. 230.1.d quo affectu sumenda sit. 2.b olim baptizatis dabatur. 217.2.d 343.1.a olim ad amicos absentes mittebatur. 218.2.a initio in manus data Christianis, postea in os. 225.2.d 567.1.a cur tempore persecutionis sub specie vini parciperetur. 232.1.c ipsa sola sacrificium est propriè dictum. 15.2.a 218.1.b 230.2.a

Ejus sumptioni olim cœna præmittebatur. 724.2.b vita est bonis, mors malis. 269.2.a quare dicatur mysterium fidei. 576.1.d est omnium Sacramentorum complementum. 417.1.b à jejunis est sumenda. 224.2.d est commemoratio sacrificii crucis. 229.2.c quid nobis impetret. 728.1.a est hostia laudis, sive gratiarum actio. 720.1.c est vinculum charitatis; unde vocatur synaxis. 217.2.d quà quotidie offertur, est plura Sacramenta. sacrificia & hostiæ. 720.1.c est gratia gratiarum. 763.2.d in ea Christi ejusque corpus nihil patitur, sed tantùm species. 22 1.a panis in ea non manet panis, sed transubstantiatur. ibid.c Christus est ibi instar angeli. 26.2.a ejus caro in pane, & sanguis in vino solùm ponitur, quà utrobique per concomitantiam. 229.1.b charitas in Eucharistia elucet. 276.2.b quinque in ea actiones. 225.1.c non est in ea figuratè. 2 1.a qua animi præparatione ad eam accedendum. 231.1.b

Eam sumentes fiunt participes sacrificii Eucharistici. 218.1.2.d vide Christi sacerdotium.

Euchitarum error de obligatione semper orandi. 431.1.d

Eugubinus docuit hominem mori naturæ necessitate. 82.2.c

Eulantes se Romæ gravissimè puniebantur. 235.2.b

Eunice mater Timothei Judæa erat, quid vox latinè sonet. 611.2.b Christiana fuit. 548.1.a

Eunomius asserit solis naturæ viribus Deum videri à nobis posse. 72.1.c ejus hæresin inspiravit diabolus. 580.1.a

Eunuchi spirituales qui, ideoque propter regnum cælorum promerendum. 195.2.c d

Eunuchi sunt in venerem proniores. 344.2.a

Evodia rem Christianam Philippis promovit. 475.1.a

Euphrasia illustris vidua Romana in solitudinem Thebæam concessit. 589.2.a

S. Eurosiam invocantes in quacumque tempestate, à Christo exaudiuntur. 194.1.a

S. Eustathius invocatur in infortuniis. 680.2.a

Eutrapelia quæ sit virtus, quænam ei adversentur. 408.1.d

Eutropius adimum lapsus è summo honorum gradu. 607.1.d

Eutyches in Christo unam divinam naturam ac personam ponebat. 284.2.d docuit Verborum in carnem transformatum fuisse. 454.2.a

Eutychius Patriarcha Constant. asseruit corpus in spiritum vertendum, sed errorem revocavit. 257.1.d

Eutychus à Paulo à morte resuscitatus fuit. 9.1.a

Ex præpositio competit Deo Patri, ut primo principio. 123.2.d 204.1.d

Examen sui particulare quantum conducat. 229.1.c quomodo & quando instituendum. ibid. Dei particulare examen tribuit Apostolus igni Purgatorii. 171.1.d an id per ignem in fine mundi revelandum exponi queat. 170.1.a

Examinet quisque suum opus, non verò alteriùs. 361.1.b quomodo sit Exauditus Christus orans. 685.1.a quatuor modis Deus excæcat hominem. 16.1.b

Excellentias sex sibi meruit Christus. 455.1.c altaria sunt dicta Excelsa, an ea licuerit evertere. 116.1.c

Excessus mentis quid sit, & quorum. 283.2.d

Excidere à gratia possumus. 120.2.c

Excommunicandi potestas non est laicis data. 179.2.d sed Ecclesiæ. ibid.b quare Excommunicati dicantur tradi Satanæ. 180.1.a dicuntur absolui, non verò iis dicitur condonari. 168.1.b dicuntur possideri à dæmone. 560.2.b hinc olim ab eo corporaliter vexabantur. 180.1.c

Excommunicationis finis. 180.1.d

Ea est sobriè exerenda. 304.1.b & non ad perditionem, sed ad emendationem peccatoris. 560.2.b mendaces conscientiæ Excusationes Deus dispellit ac revelat. 38.2.d quid Exemplaria cælestium sint Apostolo. 719.1.c & seqq.

Exemplum conformantis se voluntati divinæ. 127.2.d

Exempla subitæ oblivionis. 118.2.a & oblivionis injuriarum. 136.1.a pœnitentium. 293.1.b conjugum in conjugio continentium. 189.1.c

Eorum qui non depauperati, sed ditati sunt per eleemosynas. 300.2.a & seqq.

Punitionis indignè communicantium. 231.2.c fortitudinis Martyrum. 796.2.c

Exempla patrum defunctorum sunt calcei spirituales. 429.1.b

Exemplum Christi excitat ad eleemosynam. 295.2.a

Exempli bonorum operum magna vis. 295.2.a 753.1.d cur exemplo docendi alii. 4.2.d

Exercitatio corporis ante cibum confert ad valetudinem. 585.1.a olim Exercitia octo erant conventuum Ecclesiæ. 348.1.a exercitio virtus omnis addiscitur, magis quàm studio. 584.1.c

Exercitus Antichristi erunt Gog, & Magog. 541.2.d veniet ad eum in Jerusalem. 541.2.d

Exhortatio & consolatio species est prophetiæ. 130.1.b quomodo Exinanivit seipsum Christus. 453.1.d

Existimatio sui dissuadetur. 130.1.a

Experientia generat fidem humanam, non divinam. 166.1.a

Expiatione annua pontificis Judaici omnia populi peccata condonabantur; ejus ritus. 717.1.d

Exprobratio ad peccatorem Christi judicantis. 55.2.b qualis Exspectatio gloriæ in creaturis sit. 86.1.d cur Exspectare Apostolus jubet invicem Corinthios, dum ad manducandum conveniunt. 232.1.a

Extasis, summa & maxima amoris proprietas. 334.2.b

Exterior homo quis sit, & quibus ab Apostolo nominibus vocetur; ejus proprietates. 78.1.d an Exterminator angelus fuerit S. Michael. 215.1.b

Exuperii Episcopi Tolosani paupertas. 288.1.b

Ezechias rex Juda piè evertit excelsa. 116.1.c

Iac. FAber Stapulensis docuit non peccatum, sed tantùm Pœnam peccati, transiisse in omnes homines. itē Christi corpus localiter replere cælum & terrā. 60.2.c 253.1.a Nestorio favet. 69.1.d

S. Fabianus columbæ submissione creatus Pontifex, 559.2.b

Fabrica patris dicitur Hebræis filius. 397.1.a fabrica virtutum & animæ. 383.1.a

Fabulæ Simonianorum. 584.1.a Judæorum quæ & quales. 550.2.a eas vitis Sanctorum immiscere ingens est temeritas. ibid.
Facere omnia ad Dei gloriam partim est præceptum, partim consilium. 500.1.a quid sit facere justitiam legalem. 110.1.d
Faces in portubus accendi solitæ ut navigantibus præluceant. 461.2.b cur in baptismo accendantur. 493.1.a
Facie ad faciem in cælo videbimus tam humanam, quàm divinam Christi naturam. 241.1.a facies Christi judicis justis erit lumen, impiis supplicium. 529.1.d facies quatuor Cherubim quatuor Christi designant formas. 685.1.c
Facta faciliùs à mendacio excusantur quam verba. 332.1.d
Facultas de divinis disserendi studio parta, non prophetia est, sed scientia. 242.2.a
Fallacia hæreticis est usitata. 398.1.a
Falsitas angulos quærit. 617.2.a
Fama cur alata pingatur. 512.1.a qui famam negligit, in proximi salutem crudelis est: ea ei debetur. 134.1.b 397.2.a fama & gloria S. Pauli. 10.1.a
Fames labore paratur. 585.1.a
Familiarum capita, earumdem erant sacerdotes. 701.1.c familiæ Hebræis sunt domus. 727.2.c
Familiaritas infidelium cavenda. 287.2.d in Fanis Ethnici ex sacrificio olim epulabantur. 204.2.d
Fascia pectoralis sponsæ cujus rei eam moneat. 437.1.a
Fascinum quid & quomodo fiat. 337.1.a
Fata Dei viam inveniunt. 751.2.c Deum fato subiicere est eum spoliare sua divinitate. 234.2.d tribuebant ei omnia Pharisæi. 465.1.d fatum Calvini est violentius fato Stoicorum: refutatur. 104.2.a hominem in desperationem adigit. 104.2.c
Faustus Socinus negavit Christum hic in terra fuisse sacerdotem & redemptorem. 162.1.a 809.2.d quæ hinc absurda sequantur. 810.2.a
Fel in victimis Junoni pronubæ immolatis cur eximeretur. 419.1.a felix sedes. 111.2.a
Felicitas vitæ æternæ. 72.2.b 693.1.c 742.1.d felicitas in Beato causa est misericordiæ. 555.1.a felicitates sæculi somnia sunt dormientium. 411.1.b
Felicem Præsidem vi verborum percellit Paulus. 6.2.c
Feminæ cum feminis fœdè commiscebantur apud Gentes. 33.1.a hinc possunt committere peccatum mollitiei. ibid.d multis pœnitentiis caput & corpus non frangant. 597.2.c ornatus & cultus sunt studiosæ. 568.1.a in templo Judaico habebant atrium distinctum. 249.1.a apud priscos Christianos etiam fores & locum distinctum. 591.1.b per feminas propagatæ sunt hæreses. 629.1.a eas aliud esse hominum genus ajebat Plato. 594.2.a & mares occasionatos, sed negatur. 396.1.d mundo linteo olim Eucharistiam excipiebant, itaque ori admovebant. 232.1.c 567.1.a earum loquacitas. 248.2.d in conceptione quoque seminant. 742.2.c cur virum naturaliter appetant. 574.2.a apud Judæos incapaces erant sacerdotii, sed non regni. 704.1.a non resurrecturæ in sexu virili, sed suo. 369.1.c sunt necessariæ ad prolis propagationem. ibid.d earum consortium sacerdoti vitandum. 573.2.d & seqq. *vide* Mulier. Uxor. quam feminam viduam dicat Sibylla regnaturam mortuo Antichristo. 542.1.a quid Femoralia pontificis linea significarent. 563.1.a
Feriæ in Ecclesia unde dicantur. 181.2.d
Ferro candenti olim proba criminis fiebat. 170.2.b
Fervens natura apta sublimi virtuti. 327.1.d ferventis spiritus descripitio. 131.2.d
Fervor spiritus quomodo excitandus. 611.2.d fervor ad omne opus bonum, in tribus consistit. 131.2.d primus fervor Ecclesiæ refrixit. 348.1.d
Festinare, signum trepidationis est. 109.2.d
Festi pars in hac vita est, in cælo totum festum. 496.1.a festa non sunt inventa Rom. Pontificum. 14. festa celebrata epulis sollemnibus. 111.2.a
Festa Christiana Pauli tempore nondum erant instituta. 144.2.a hinc ipse ea damnare nequit. 347.2.b 495.2.b festa Judaica vocantur elementa. 345.1.c festa anni quatuor erant apud Judæos. 347.1.a
Fidelis quisque suam habet mensuram fidei ac gratiæ, & charisma à Deo acceptum, ut eo utatur. 128.2.d 129.1.c fideli non licet hoc ipso, quo infidelis conjux nolit converti, aliud inire matrimonium. 193.1.d nec infidelem conjugem pacificam potest dimittere. 192.2.a an ei liceat divertere ab illo, quando non vult debito modo cohabitare. 193.2.c maneat in statu quem ei Deus dedit. 94.1.c
Fideli totus mundus divitiarum est. 173.1.a fidelis pœnitens cur justificetur præ infideli pœnitente. 117.1.d gratiæ obediens est filius gratiæ. ibid.d est templum Dei. 289.1.d 289.2.b fideles peculiariter populus & peculium Dei sunt. 542.1.d cur dicantur fundamentum. 612.2.d contra spem naturæ credant in spem divinæ omnipotentiæ. 54.1.b cur dicantur Christiani fideles. 483.1.b sunt filii promissionis. 100.1.d erant corona & gloria Pauli. 515.2.d membra sunt unius corporis, id est Ecclesiæ. 129.1.d & seqq. 399.1.c sibi & aliis operari debent. 129.1.b cum tremore salutem operentur. 266.1.c omnes corpori Christi realiter uniuntur, cum eoque fiunt unum, in Eucharistia. 217.2.b.c quæ eorum unio esse debeat. 236.1.b
Fidelium communicatio. 1.2.b lapsus eorum sub Antichristo. 540.1.d *vide* Christiani.
Fidelis sermo Apostolo tantum valet, quantum Christo, *Amen amen dico vobis*. 619.1.c 634.1.d 2.a quomodo sit Deus fidelis. 620.1.b
Fidelitatis descriptio. 43.2.a hæc præcipua dos est dispensatoris. 174.1.d item servi. 421.2.a veritatis est soror. 427.2.d eius signum est cingulum. 426.2.d mirè ornat Christianos. 428.2.a
Fidendum Dei promissis in rebus etiam desperatissimis. 743.2.d

Fidei affectio, obiectum, certitudo, evidentia.

Fides est ex auditu & prædicatione. 113.2.b quis fidei agon dicatur. 604.2.d eius arcana quibus communicanda. 617.2.d ipsa fundamentum est domus spiritualis. 623.1.b
Fides sustentat spem. 737.1.d quomodo non sit omnium 543.1.d quomodo sit donum Dei, & tamen in nostra sit potestate. ibid.d cur ei tribuatur salus. 14.1.c non est fiducia in voluntate, assensus intellectus. 55.1.b 127.2.b 738.2.d eadem semper est quoad objecta generica & formalia, diversa secundùm materialia & specifica. 29.2.b
Fides inchoans justitiam, propriè est fides in Christum redemptorem. ibid. nemo sine fide Deo acceptus est, nulla vita recta. 36.1.d ejus salutisque initium non est ex libero arbitrio. 371.1.f
Fides nostra est subjectivè, Dei objectivè. 29.1.d
Fides una vera est, non plures. 391.1.c
Fides est credere, quod non vides. 227.2.b 600.1.c 739.2.a interdum accipitur pro intelligentia rerum divinarum, & aliis. 129.2.c
Fidei Christianæ inconfusibilis certitudo. 109.2.c 325.1.c recta est instar amussis. 471.1.a
Fidei initium, sive velle credere, donum Dei est, indeque incipit initium salutis in adulto. 443.1.c 544.1.a item fidei custodia. 616.1.a navi comparatur. 560.1.a

Fides sit operativa.

Fides sola non justificat, est tamen principium justificationis. 3.2.c 28.1.c 2.d 37.1.a 46.1.b 47.1.a 87.2.b 103.2.d 2.1.a 238.1.a 353.1.b & seqq. acceptatur ad justitiam. 49.1.a quia est justitia inchoata. ibid.c
Fides operationis Dei quid sit. 494.2.a sub fide Paulus non solam fidem, sed spem, charitatem & opera comprehendit. 14.1.a 178.2.a 656.1.d
Fides est in suo genere adæquata causa justitiæ. 14.1.a 110.1.d hæc in fide est fundata. 110.1.b
Fides implicita Christi, & observatio legis charitatis fuit necessaria semper ad salutem. 78.1.b ad fidem nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generosè superet. 543.2.d ipsa à charitate separatur: sine ea esse potest, nec prodesse. 238.1.a fides justificans non est illa specia-

specialis, qua credam mihi in particulari remissa esse peccata. 110.1.d quia hæc stulta est præsumptio hæreticorum. 165.2.c 409.2.c fides charitate formata, non speculativa merè est, sed practica. 45.1.a 511.1.b 530.1.a non separatur à charitate ingens fides. 238.1.d fides jam requisita ad justitiam, est fides in Christum. 49.2.a fides viva includit opera. 28.2.d est radix vitæ spiritualis gratiæ. ibid b exigit etiam fidei professionem. 110.2.a 112.1.a eius sanguis & substantia est spes. 737.2.a est stabilis. 393.2.a est initium subsistentiæ nostræ spiritualis. 682.2.d fides prisca patrum veteris testamenti non fuit nuda, sed operosa. 739.2.d fides opertum quæ. 147.2.a

Fidei fructus.

Fides est tantùm inchoatio salutis, complenda per bona opera. 530.2.b fundamentum virtutum aliarum est. ibid. per fidem ad veritatem venitur. 566.1.a quomodo perducat ad spem, pœnitentiam & gratiam. 353.1.b ejus actus à gratia habet quòd sit supernaturalis & meritorius, à libero arbitrio quòd sit liber. 176.1.d procul posita & futura, facit præsentia. 738.1.c est anima Ecclesiæ. 599.2.b actus fidei est meritorius in homine justificato. 50.1.a sine fide impossibile est placere Deo. 740.2.a fides columna est, spes ancora. 697.2.c fidei corpus suis membris perficitur. 517.1.d fides corrigit naturam & conditionem servilem. 421.1.d est in anima justi credentis & sperantis quasi basis, quæ eum sustentat. 738.1.d est fundamentum rerum sperandarum. 737.2.a quibus discursibus & rationibus fidei mysteria probarit Apostolus. 166.1.b super ædificat ei aurum & argentum qui bona opera superædificat. 169.1.d

Varia de fide.

Fides vox tria denotat. 234.1.d 345.2.b sæpè idem sonat quod conscientia. 147.1.a sæpè capitur pro charitate & gratia. 129.1.a confitenda est semper, non autem semper profitenda. 145.1.a 399.2.b fides Abrahæ celebratur. 53.2.b qualis ea fuerit. 49.1.d fides propria fuit ei imputata. 50.2.a ejus fides excuntis in Chanaan illustratur simili. 742.1.a ea in quinque punctis illuxit ibid.c fides ejus in filio offerendo. 743.2.d fides etiam versatur circa res timendas & apparentes. 739.1.a fides & spes cessabunt in cælo. 240.1.c *fides in Christo* tripliciter accipitur. 556.1.d fides in Jesum & Sanctos eadem est. 656.1.c fides paulatim per Europam diffusa est. 372.1.a quomodo non sit triplex, sed unica. 737.1.d olim eius mysteria viva voce, non scripto tradebantur, 361.2.d schemati & dioptræ comparatur. 738.2.c ab ea numquam deficiendum. 683.2.d qui fide veteris testamenti ad finalem pœnitentiam pervenerint. 748.2.b fides Apostolorum & Prophetarum fundamentum est Ecclesiæ. 381.1.a sine fide Christi omnes sunt sub maledicto. 239.1.a ipsa suis articulis integratur & componitur. 391.1.d fidei contrarium doceri nihil potest. 326.1.b qualis sit sanctorum Fiducia ad patranda miracula. 270.2.a fiducia hæreticorum de peccatis remissis est fallax fides. 241.2.a 266.1.a fiducia in Deo quid sit. 687.2.b fiducia in Deum concipienda est. 54.2.a ejus fructus. 29.1.b fiducia pro libertate capitur aliquando. 577.1.a fiducia Christianorum est libertas in professione fidei. 760.2.d

Figulus est typus Dei. 106.2.c 107.1.bc

Figura sæculo tribuitur, quia transitoria. 126.2.d quomodo sit Filius figura substantiæ Patris. 654.1.c quæ cura Filiarum habenda matribus. 570.2.a

Filiatio Dei bonis operibus stabilienda. 85.1.b sita hæc sit. 83.2.c

Filius dicitur Hebræis fabrica patris. 397.1.a filius parentes honorans dignus est longa vita. 420.1.c non est nimis aspere tractandus. 2.d filius Dei est honorificus titulus Christianorum. 461.1.d filii promissionis sunt hæredes fidei Abrahæ & Jacob. 99.2.d hi præfigurati in Jacob, sunt Christiani, filii carnis Judæi, quorum typus Esau. 101.2.d quales filios Abrahæ Deus elegerit & adoptarit. 97.1.a 101.2.d filii quomodo in parentibus sanctificati ducantur. 120.2.b

Filii immundi & sancti qui sint. 193.2.a

Filii fidelium an sine baptismo salventur. ibid.c filii primogeniti apud veteres erant sacerdotes & pontifices. 689.1.a b 701.1.c filii parentum peccata imitantes, non gravius puniuntur, quàm propria peccata mereantur. 515.1.c

Filii multi scelesti bono patre fuere oriundi. 197.1.d

Filios malè educatos præstat esse pauperes quàm divites. 570.2.a qui filii prophetarum dicantur. 222.2.c 242.2.a quomodo filii iræ natura simus, & olim fuerimus. 377.1.c quinam *filii diffidentiæ* sint. 1.c d filii Christianorum à Turcis olim empti, Mamluchi vocabantur. 186.2.a

Filius dilectionis est filius dilectus. 485.2.a

Filius in Script. cum genitivo vitii aut virtutis, est deditus vitio aut virtuti; cum genitivo pœnæ vel præmii, idem est quod iis dignus. 377.1.b 396.2.c. 532.1.d

Filius Dei est sermo vivus. 685.1.b idque ob tres causas. ibid. & seqq. suo sermone puniet infideles. 2.a quomodo pro nobis interpellet. 89.1.a quomodo Patri sit subjectus. 19.1.d & imago Patris. 92.1.a & quidem constans & expressa. 687.2.b est ab eo inseparabilis. 1.d est splendor gloriæ Patris. ibid. d b figura est personæ, non essentiæ Patris. 683.2.b ei soli convenit nomen figuræ propriè & personaliter. ibid.c quomodo in eo omnia creata sint. 486.2.c est consors imperii, potentiæ & essentiæ paternæ. ibid.a eius divinitas adstruitur. 99.1.d 124.1.bc eius genreatio est naturalis, non libera. 663.1.c est legatus noster apud Patrem, & Patris apud homines. 345.2.a eius vis penetrandi in duobus consistit. 686.1.a an rectè vocetur Patris instrumentum. 124.1.a per eum venit in homines gratia. 322.1.a *vide* Christus.

Fimbriæ Pharisæorum longiores erant in veste. 461.2.b

Fines sæculorum qui dicantur. 215.2.a

Finis legis est Christus. 110.1.b item totius universi. 223.2.c

Finis Evangelii est charitas. 551.1.c

Finis mortis & mediationis Christi. 729.2.d

Finis legis triplex, respectu triplicium hominum. 65.1.d

Flammeum virginum erat sacrum velum. 223.2.c

Flavia Domitilla maritum Clementem Christo lucrata est. 569.1.d

Flos, vitæ est typus & symbolum. 198.2.d

Fodere aures quid sit. 747.2.bc

Fœdus vox unde dictum. 229.1.d

Fœdus apud veteres sanguine feriebatur: 1.d aliquando voce testamentum exprimitur. 2.d fœdus Dei cum Abraham. ibid.a hujus signum fuit circumcisio. 51.2.b

Fœdus novum Christus suo sanguine sanxit. 230.1.a 710.1.c

Fœtus abortivi gracilliores sunt: cæci sæpè nascuntur. 251.1.c

Fomes peccati, ceu sopitus, occasione legis sibi adversæ excitatus, exarsit in omnigenos pravos motus. 75.2.a

Fontes tres elicuit cervix Pauli recisa & saltans. 8.1.a

Forma Dei est natura Dei, non tantùm specimen Dei: 452.2.b tribuitur novitati mentis, qua significatur rerum spiritualium permanentia. 126.2.d

Forma baptismi, eiusque significatio & vis. 415.2.d non est deprecatoria, sed consecratoria & sacramentalis. ibid. b

Forma baptismi Græcorum. 158.2.d forma pœnitentiæ. 292.1.c

Formatæ litteræ quænam dicerentur. 765.1.d

Formula fœderis feriendi apud Romanos. 229.2.d

Formula stipulationis Dei cum Christianis. 722.2.a c an & quid testamenti formula. ibid.d

Fornicaria Osee uxor notat Judæorum idololatriam. 63.2.a

Fornicarius Corinthius fuit potens & dux factionis inter cives: an habuerit patris vivi uxorem. 179.1.b

Fornicatio ab initio mundi vetita: est contra legem na-

turæ: quæ mala secum includit. ejus punitio. 184.1.2.b licitam eam putabant Ethnici, sed revera illicita est. 759.2.a 766.2.b ejus actus idem physicè cum actu conjugii. 188.1.a ab ea sex argumentis dehortatur Apostolus. 186.2.d cur Fornicator in corpus suum peccet. 186.1.a is violat templum Spiritus sancti. ibid d.2.a veram retinet fidem, membrum est Christi & Ecclesiæ. 184.2.d quomodo unum cum meretrice corpus efficiatur. ibid.c

Fortitudinis definitio. 239.1.a ejus symbolum est cingulum. 427.1.b fortitudo vera consistit in patientia. 484.2.a

Fractio corporis Dominici in Sacramento significatio est passionis. 229.1.d fractio panis significat in Script. quodvis convivium, in novo testamento appropriatur cœnæ Eucharisticæ. 217.2.a

Fragrantia vitæ Apostolorum bonis aspirabat vitam, improbis mortem. 169.2.a

Franci an e Germania oriundi. 323.1.a

S. Franciscus in latrones incidens dixit se esse præconem magni Dei. 565.2.d in crucis opprobrio perfectionem posuit. 161.1.a diaboli technas Fratribus patefecit, itaque multos ejus tentatione liberavit. 168.2.b eius raptus mentis apparente sibi Seraph; tum quinque Christi retulit stigmata. 334.2.d qualia illa fuerint. 365.2.a fuit theodidactus. 712.1.a suos ad spiritus fervorem & vitæ renovationem exhortabatur. 127.1.c dicebat se maximum esse peccatorem. 557.2.b studuit in libro mundi ut Deum cognosceret. 31.1.d eius de passionum tolerantia apophthegma. 86.1.b vocavit se scutellum Christi. 177.2.d in morte laudes Dei cecinit. 260.2.a

S. Franciscus de Paula an. 13. ætatis Deo famulari cœpit. 631.1.a

Franciscus Tregeanus bonis spoliatus. 25. annis in carcere in Anglia vixit captivus. 734.2.a

Francisci Vatabli error circa ordinationem presbyterorum, quasi manuum impositio à laicis fieri posset. 586.2.c Catholicus fuit, ejus scripta ab hæreticis corrupta sunt; eius elogium. ibid.20.2.d

S. Franciscus Xaverius quotidie pro cruce orabat, nec ulla liberari volebat, nisi graviore immissa. 264.1.d spe in Deum concepta magna suscepit. 54.2.a

Frangere panem in Script. quid significet. 217.2.a quomodo dicatur corpus Christi in verbis consecrationis frangi. 229.1.a quomodo Christus Frater noster sit. 675.2.b fratres se Christiani vocabant in primitiva Ecclesia. 152.1.d 483.1.d 679.1.b quinam fratres de Italia intelligantur salutare Hebræos per Paulum, 772.2.a fratres Domini dicuntur eius cognati. 206.2.d qualis Fraternæ correptionis modus esse debeat. 347.1.a eius regulæ tres. 347.2.a

Fraternitas cum Christo ex patientia nascitur. 91.2.d

Fraternitas spiritualis Christianorum. 131.1.a 131.1.d

Fraus à Christiano exulare debet. 403.1.d quomodo Fructus arborei præputia vocarentur. 494.1.a primi sunt insalubres magis posterioribus. ibid.d. quos fructus populus ex Missa percipiat, licet eam non intelligat. 245.1.a fructus dilectionis proximi. 140.2.a fructus Spiritus sunt habitus vel actus virtutum. 345.1.c quos vocet Apostolus fructus justitiæ. 437.2.c fructus hæreticos. 224.1.d pœnitentiæ. 291.1.a bonorum operum. 410.1.d

Fruges bonorum temporalium & spiritualium Deus eleemosynariis rependit. 501.1.b

Frui solo Deo licet, ut creaturis. 151.1.d 699.2.c fruimur re ex qua fructum capimus. 658.1.a

Frumento cocto vesci Catholicis ... S. Theodorus Martyr potiùs, quàm idolothytis. 203.1.b

Fuga iniquitatis est signaculum prædestinationis. 623.1.d complectam. 624.1.c

Fugiendo libido sola vincitur. 185.2.c

Fulbertus Carnotensis vidit dæmonem Berengario hæretico adstantem. 580.1.b quod Fundamentum bonum divitibus comparandum. 608.1.a

Fundamentum ædificii spiritualis. 304.1.c quid sit fundamentum firmum Dei stans. 623.1.d & quæ eius signacula. 2.a fundamentum Ecclesiæ Christus, & Apostoli, alio sensu. 385.1.c id in cælo posuit S. Augustinus. 380.2.a

Futari rem barbori, est contra legem charitatis. 499.1.b

Furor est quadruplex. 285.2.b

S. Furseus in via ad cælum vidit maximos ignes. 169.2.c eius pœnitentia. 70.2.a 85.2.b quorum Futurorum bonorum pontifex sit Christus. 719.2.a

GAbriel angelus assistens etiam missus legitur. 660.2.c

Galatæ à Gallis oriundi sunt, & an Galli Senonenses 323.1.a locuti lingua Thevirensi, an orti è Germanis. ibid.b à christianismo ad judaismum devoluti sunt. 324.1.b hoc carpit in iis Apostolus. 145.1.b 323.1.b erant indociles, vecordes & tardi. 336.2.d

Galatia sectarum prodigiosarum ferax. 336.2.c ejus termini. 323.1.a

Galea militis Christiani est salus allata à Christo, vel potiùs spes salutis. 430.2.c item spes, at caput est finis seu intentio. ibid.b 525.1.c

Galilæi Romanis tributum negabant persolvendum. 137.1.d docebant Judæos Ethnicis parere non debere. 651.1.a

Galla Placidia Theodosii Imp. uxor Romam properavit ut sacra Apostolorum limina visitaret. 10.2.a

Galla Symmachi Consulis Romani filia, vidua juvenis, quam generosè secundas nuptias respuerit. 589.2.d monasterium ingressa est, amica fuit luminis. ibid.d apparet illi B. Petrus, à quo dimissa peccata sua audivit; quàm pie defuncta. 2.a

Galli antiquitus à corporis Candore Galatæ nuncupabantur. 324.2.a quando dicti indociles. 336.1.a an olim germanicè locuti. 323.1.a

Gallia dicta Galatia. 336.2.d Gallia Comata unde dicta. 224.2.b

Gallicanus ab uxore ad fidem conversus, operibus misericordiæ totum se addixit, & Martyr occubuit. 589.2.b

Gallicus morbus castigatio libidinis est. 472.1.d

Gamaliel fuit Doctor D. Pauli in sacris. 1.2.a suis præscripsit ut una cum sacris Litteris opificium manuale discerent. 545.1.a quid Gaudere in sæculo, & gaudere in Domino. 476.2.a

Gaudere in tribulatione admirabile est. 511.2.d quæ vera Gaudii causa. 476.2.a quod gaudium sit fructus Spiritus sancti. 345.1.c

Gaudii Beatorum & ponderis gloriæ graphica descriptio. 72.2.b 279.2.d quod gaudium Christus propositum contempserit. 755.1.d

Gaudium sanctorum & impiorum qui differant, quoad durationem & præmium. 288.1.a

Gaudium mundi breve est. 198.1.b

Gedeonis fides. 748.2.a

Gelasii Cæsariensis nomine circumferebantur olim commentaria in Paulum Ambrosio adscripta. 20.1.b

Gemitus inenarrarabiles qui sint. 89.1.a

Gemitus Apostoli Pauli. 59.1.b

Gemitus pœnitentiæ sunt carbones igniti. 135.2.d

Gemitus Prælatorum sub onere regiminis, dum suos labores irritos esse vident. 771.1.b

Gemmæ rationalis vocantur lapides plenitudinum. 350.2.d quid denotarent symbolicè. 565.1.a cur Genealogiam Melchisedeci & aliorum non recenseat Scriptura, 699.2.c d

Genealogiæ Judæorum ab Apostolo suggillantur. 550.2.b cur eas ipsi tam operosè pertexerent. ibid.c quàm bene eas callerent. 653.1.d

Genealogia peccati. 61.2.c

Generationem in congressu vitabant Manichæi. 581.2.a generatio & spiratio in Deo sempiterna & invariabilis est. 675.1.d

Generatio vera in Deo est. 2.a

Generatio Filii Dei est naturalis, non libera, est immutabilis, pura. 662.1.c

Generatio naturalis non facit ad veram Abrahæ posteritatem, 100.1.a quid ad spiritualem generationem requiratur. 83.2.c in generatione Christus & Melchisedec conveniunt. 660.1.a

Generandi vis emortua divinitus Abrahæ in senio reddita est. 55.1.a

Gene-

Generositas ad heroica opera & profectum, incitat ad cursum in vita Christiana. 469.1.b

Generosus iram domat, & injuriam parvi facit. 404.1.d

Genimen vitis à Christo vocatur non id quod erat in Calice Eucharistico, sed agni paschalis. 227.1.a

Genio suos colebant Ethnici. 504.2.b

Gentiles à Judæis contemptim vocabantur canes. 114.1.b item peccatores. 332.2.a item præputium. 379.1.a item gentes in carne. ibid.c item immundi & scelerati. 494. 1.a oderant invicem. 379.2.d cibum sumpturi consecrabant diis primitias. 575. 2. a an naturali Dei cognitione & naturaliter recta vita vitare damnationem possint. 36.2.a an sine fide, qui inter eos probi fuere, salvati sint. 37.2.d possunt aliqua legis præcepta implere, sine fide, at non omnia. 38.1.a an opera moraliter bona possint facere. 140.2.b non fuit indignum eos præferri in christianismo Judæis. 99.2.a sunt ideo justificati, quia fidem & gratiam Christi amplexi. 21.1.a 97.1.a 108.2.d iis præcellebant Judæi in possessione Scripturarum & eloquiorum Dei. 41.1.b quomodo si legem non habeant, contra eam peccent. 37.2.d habent legem naturalem, quam faciunt, & contra quam peccant. ibid. facti sunt heredes salutis Abrahæ, inserti radici & fidei sanctorum patriarcharum, & Judæis prælati. 101. 1.c 106.1.d 120.2.c 363.2.c at videant ne superbiant. 120.2.c & tunc cum Judæis unum quid facti sunt. 380.1.d 383. 2. a vivebant in tenebris. 140.2.d veritatem Dei in injustitia detinebant feris iniquæ voluntatis. 30.1.b eorum vocatio revelata primùm Paulo. 12.1.a iis communia, erant Judæis immunda. 146.1.b ex non plebe facti sunt plebs Dei. 108. 1. a sunt vocati ad fidem, ut Judæi excitarentur ad suæ salutis desiderium. 119.2.a arcebantur ab atrio templi Judaici. 638. 1.c cur non potuerint circumcidi, Christiani jam affecti. 352.1.d scandalizabantur viso Christianos inter se de delectu ciborum contendere. 146.1.d eorum conversio est sacrificium & oblatio Deo. 150.1.d iis etiam prædicavit S. Petrus. 331.1.a oleastro comparantur. 120.2.b avidissimè omnem immunditiem sectabantur. 400.2.b redemptore indiguere, non obstantibus operibus moralibus. 21.1.a b iis prædicandum Evangelium, est à Prophetis prædictum. 114.1.d 149. 2.a quomodo Deum in simulacris coluerint. 31.2.c Deum è creaturis agnoscere potuere & debuere. 30.2.a item eum cuncta intueri. 685.2.a Scriptura eorum genealogiam non curat. 699.1.d eorum cæcitas in iis quæ repugnant naturæ. 409.2.d post sacrificia ludos agebant. 214.2.a lotis & extensis manibus orabant. 567. 1. b victimas inter domesticos & absentes amicos distribuebant. 218.2.a

Gentium variarum vitia. 614.1.a gentes pleræque deficient à Romano Pontifice & Imperio ante diem judicii. 531.2.a gentes omnes sunt commotæ tempore Christi. 606.2.d quid Georgius Saxoniæ Dux de Lutherana fide sentiret. 398.2.d

S. Gerardus mortuus est ridendo. 260.2.b

S. Germani Capuani Episcopi anima ad cælos subvecta in specie sphæræ igneæ. 670.1.b

Gischala non fuit locus natalis S. Pauli. 1.1.b quis Gladius anceps novi & veteris testamenti. 684.2.d

Gladius summæ potestatis indicium est. 138.2.b gladius excommunicationis sobriè exerendus est. 304. 1. a corpus nostrum in resurrectione non est in Globum transformandum. 473.2.b

Gloria cingulo repræsentatur. 428.2.a *Gloria Patri*, &c. quando primò dici cœptum. 124.2.a & explicatur. ibid. b gloria vera nonnisi apud Deum, quia immensa, interna, solida, fidelis, sincera est. 305.2. b & seqq. 346.1.d gloria viri quomodo mulier sit. 222.1.c gloriæ cælestis beatitudo & complementum. 72.1.c 2.a.b.c eam à principio conceptionis habuit Christus in anima; in corpore verò in actu primo. 258.2.a ipsa est ut vestis, qua induimur. 281.1.c

Gloria triplex hominis, & Christi. 672.2.d quanta sit gloria crucis & crucifixi. 363.2.b

Gloria Sanctorum est incomprehensibilis. 529.2.c quænam gloria soli Deo tribuatur. 559.1.b *Deus gloriæ* idem est quod divina majestas, vel divinitas gloriosa. 377.1.d

Gloria Dei finis actionum nostrarum sit. 145.2.a 162.1.d gloria hominum est parva, exilis, externa, infida, fucata, instabilis. 305.2.a & seqq. gloria spei Christianæ. 680.1.a qualis exspectatio gloriæ sit in creaturis. 86.1.d gloria & salus qua re differant. 619.2.d

Gloriari licet, modò id gratiæ ascribatur. 176.2.a quid sit gloriari in Domino. 305.1.d ubi, quando, & qua in re gloriandum. ibid.c

Gloriatio ea tantùm quæ ex aliorum contemptu oritur, ab Apostolo suggillatur. 176.2.a

Glossa per se non potest ius condere aut legem novam. 193.2.a Glossæ ordinariæ auctor est Strabo, interlinealis Anselmus Laodunensis. 20.1.d

Gnostici docebant Christum corpus è cælo attulisse, & negabant revera eum carnem assumpsisse. 258. 1.d 619.1.d erant cauteriati in aure. 580.2.c quæ à quibus Philosophis sint dogmata mutuati. 492.1.b se jactabant de scientia. 490.2.a 609.2.a sæpè eorum hæresis impugnatur ab Apostolo. 13.

S. Goar. Trevirensem episcopatum recusavit. 571.2.d

Godefridus Bullonius non fuit Magog. 541.1.c

Goenses viduæ alteri non nubunt. 590.1.d

Gog videtur esse ipse Antichristus, vel ejus primarius dux. 541.1.d dicitur à Magog. ibid Gog & Magog unde venturi. ibid.c sunt exercitus Antichristi, quinam illi. 540.2.d sunt futuri tempore Antichristi. 541.1.d pugnabunt contra Ecclesiam. ibid.

S. Gordij Martyris ad rogum damnati, & simulare in fidei rebus nolentis, ad suos responsio. 111.2.d

Gorgias sophista ridicula per contentem & ad illa absurdè respondentem risit. 584.1.c

S. Gorgoniæ fidentium. 569.2.a

An Gothi sint Gog. 541.1.c Gothi Romæ expugnata ad basilicam S. Pauli confugientibus pepercerunt. 11.1.a ab Arrianis ad fidem Christianam sunt perducti, licet antea Catholici essent & orthodoxi. 304.2.d

Gradu suo quisque contentus sit. 236.2.d

Græci inter Gentiles celeberrimi & notissimi erant Judæis, hinc universaliter pro Ethnicis capiebantur. 330. 2. a à Latinis aliqua verba mutuati sunt vulgò trita. 19.2.a 219.1.b ethicam tradunt per breves gnomas. 13.

Græci Christiani qua forma baptizent. 158.1.c negant dari coronam justitiæ ante ultimum judicii diem. 741.2.b Purgatorium concedunt, ignem tamen in eo esse negant. 170.1.c eorum sacerdotibus uxores permittit Ecclesia. 573.2.a à quo tempore hi conjugio uti cœperint. ibid. conjugio suo Pauli exemplum prætexentes, ejus nomen inseruere apud S. Ignatium. 206.2.c

Græca lingua Judæis fuit perfamiliaris. 72.1.c ea omnes epistolæ S. Pauli scriptæ præter unam ad Hebræos. 21.2.a 13. vocabula multa Græca in Syra detorta sunt. 722.2.c

Grammatici olim qui dicti. 159.1.b

Gratia quibus nominibus à Paulo vocetur. 18.2.c est gloria inchoata. 45.1.d 146.2.b & vestis animæ. 50.2.d finaliter est vita æterna, quia coronidem habet vitam æternam. 72.1.c ejus sigillum. 372.1.d 406.1.a an eam Christus angelis meruerit. 374.2.d ea omnibus Deum rite invocantibus promittitur. 215. 2. d ipsa non tantùm imputativè, sed intrinsecè est nostra justitia. 50. 1.b alia est præveniens, alia justificans; dantur amba gratis. 45. 1. c gratia non prædeterminat actum liberum. 459.1.c 612.1.a ejus vis in opere bono potior est liberi arbitrii concursu. 126.1.d discernit justum à non justo. 189.1.a ea nisi legem adjuvet, & concupiscentiam reprimat, lex ad prævaricationem pertrahet. 52.2.d est ei cooperandum. 698.1.a ea quanti sit. 154.1.a liberi arbitrii cooperationem requirit. 623.1.a 710.2.b est duplex, alia creata, alia increata. 322.1.a non à lege, sed à Christo datur. 338.1.d ex ejus meritis. 367.2.a gratia prima est mera gratia. 90. 2. c gratiam justificantem ubique urget Apostolus. 97.1.d gratia egemus non tantùm ut bona faciamus, sed etiam ut mala vitemus. 321.1.a sunt ei

omnia tribuenda. 169.1.a ex natura non meretur vitam æternam. 72.1.a quomodo nobis data sit ab æterno in Christo. 613.2.a & seqq. semen est gloriæ, dispositio ad gloriam & gloriæ connaturalis. 35.2.c 85.2.c ab ea non est redeundum ad peccatum. 69.2.d non tantùm est favor Dei, sed & omne quod ex eo sequitur, quo ad salutem homo dirigitur. 26.2.a

Gratia prædestinatorum est signata sigillo præscientiæ Dei. 623.2.d

Gratia quæ datur reprobis & prædestinatis, physicè sæpè est æqualis. ibid. c prævenientis, & excitantis gratiæ necessitas. 411.1.a

Gratia efficax, propria prædestinatorum est, si semper efficax maneat. 176.2.c cui gratiæ tribuatur quòd hi convertantur non illi. 117.2.a mensura gratiæ aliquando proportionatur mensuræ nostræ dispositionis. 392.1.d an eius fuerit effectus, quòd Paulus non peccarit ex malitia, sed tantùm ex ignorantia. 556.1.a

Gratia Salvatoris quæ sit. 649.2.b quænam illa nos doceat. ibid. d

Gratiæ gratis datæ plures sunt quàm novem. 234.2.c sunt eæ divisæ in Ecclesia, prout Deus dividere voluerit. 233.2.d 236.2.d

Gratiam propriam cuilibet statui dat Deus. 190.1.c

Gratia infusa vocatur unctio. 667.2.c qualis sit gratia & cognitio quam affert lex nova. 711.2.d

Gratia Christi est uberior & potentior peccato Adæ. 64.2.b quæ se etiam ad angelos extendit, qui per eius merita sunt justificati. ibid. d ea superabundavit, ut per eum regnum justitiæ instauraretur, regno peccati destructo. 65.2.d

Gratiæ Deo agendæ etiam in adversis. 415.1.a & pro dono gratiæ. 265.1.c & pro christianismo. 235.1.a & in rebus omnibus. 526.1.a non tamen pro re futura, sed præterita. 86.1.d eæ frequentes esse debent Christiano. 156.2.d

Gratiarum actio in cibi sumptione usurpata Judæis. 145.1.d 219.2.c & priscis Christianis. 582.1.d Christus gratias ante consecrationem egit Deo Patri. 218.2.a eæ etiam in Missa usurpantur. 562.1.b

Gratis evangelizare consilium est Evangelicum. 208.2.c

Gratuita est electio Gentium, & rejectio Judæorum. 103.1.b & seqq.

S. Gregorius è stomacho laboravit. 597.2.a columnæ igneæ judicio declaratus est Pontifex. 559.2.b 571.2.d quomodo Gregoriam Augustæ cubiculariam petentem sibi dari plenam de remissis peccatis certitudinem moneat. 85.1.a hæreticis est primus Antichristus. 85.2.a 116.2.d 538.2.a Luthero ultimus est Pontifex. 538.2.a Christum in specie pauperis excepit mensa. 574.2.b & angelos. 765.2.d

S. Gregorij Nazianzeni modestia & lenitas. 134.2.d quomodo se ob nimium silentium purgarit. 546.2.a vidit sapientiam & castitatem sibi apparentes secundùm quietem. 201.1.b sæpè conqueritur de malo carnis suæ. 316.2.a

S. Gregorius Thaumaturgus in fuga mirè à Deo liberatur. 638.2.d est functus officio judicis. 183.1.d fide montem suo loco movit. 237.2.d peregrinum se hic credidit, nihilque proprium possidere voluit. 743.2.c

Gubernatio Filij Dei erga omnia ostenditur. 657.1.b

Guido Fabricius è Syriaco novum Testamentum vertit Latinè, id ipse censet esse D. Marci. 12.1.a

Gula domanda principio Christianis. 211.1.a 2.a & 472.1.b an gula in comedendo, sit culpa mortalis. 344.2.b communiter tantùm venialis. 2.c eius mala. ibid. 760.1.a est mater libidinis. 184.2.b 186.1.a

Gulielmi Lacæi Martyris uxor quàm læto animo bonorum jacturam passa sit. 734.1.d

Gulosus quare in corpus suum peccet. 186.1.a non vivit, sed cadaver est potiùs. 589.1.d eius venter est vitæ charybdis. 472.1.d

Guttur impiorum abominationem exhalat. 44.1.d

HAbendi modi varij. 715.1.a habere significat actum continuatum. 188.2.a

Habere aliquem in corde; est eius recordari, & eum amare. 435.1.d

Habitare Hebræis est firmiter inhærere. 611.2.a

Habitus, est externa species. 454.1.d quis habitus ornatus in muliere. 568.1.a d habitus vetularum qualis esse debeat. 647.1.d

Hæreses quomodo oporteat esse. 224.1.d omnes tandem evanescunt aut abeunt in atheismum. 629.2.a sunt per mulieres propagatæ. 629.1.a

Hæreseos poena est libido infamis. 33.1.d oritur è superbia. ibid. d dissuadet virginitatem. 200.1.a quantum sit peccatum. 653.2.c eius fructus. 224.1.d est doctrina malè sana. 615.2.b est varia, peregrina, demens & avia. 768.1.d quæ vitia ex ea nascantur. 33.2.c serpit ut cancer, & ad quæ, & quare. 621.2.a est maxima iniquitas. 624.1.a quibus ad eam gradibus descendatur: nam numquam est primum peccatum. ibid. c

Hæresis omnis est blasphemia in Deum. 560.1.d oritur à mala conscientia. ibid. est ex diabolo. 580.1.b hæreses primæ versatæ penè omnes circa humanitatem vel divinitatem Verbi incarnati. 578.1.c 581.2.a

Hæresiarchæ dæmonas habent suggestores, & familiares. 200.2.c 580.1.b nulli eorum resipuere. 694.2.b qua ratione aliquando convertantur. ibid.

Hæretici matrimonium cum Catholica, in locis quibus permisti habitant, quomodo liceat. 202.2.a

Hæretici negantis veritatem Christi in Eucharistia confusio in die judicij. 226.2.b

Hæretici à Christo non vocantur, sed per se vel laicos introduntur. 24.1.b non aguntur Spiritu sancto, ut jactant. 84.1.d sunt symmystæ Antichristi. 539.1.a quales eorum magistri. 633.2.c contra eos non tam argumentis quàm vitæ puritate agendum. 560.2.d cur non possint esse virgines. 33.1.d 200.1.d 287.2.a eorum patriarchæ sunt philosophi. 492.1.b quare sint plectendi. 653.2.c sunt Judæ similes. ibid. c quomodo agendum cum illis. 1.c etsi Ethnicos convertant ad Christum, nihil ipsis prosunt, nocent potiùs. 438.2.c prędones sunt. 491.2.d ebrij sunt, & emotę mentis. 627.1.a Ecclesię & Evangelio credere detrectant. 600.1.a orando sunt potiùs quàm disputando convertendi. ibid. c dicunt nova, mira, falsa. 621.1.c quomodo, in quo, & quorum respectu, proficiant. 630.1.b sunt vociferagi. 561.1.b quomodo sint in Ecclesia. 182.1.d 625.1.b eorum impudentia. 484.1.b sunt lenones Satanæ. 307.1.c legem Christi magis evertunt, quàm Judaizantes. 324.2.d eorum fallacia & inconstantia in fidei dogmatibus. 398.1.a eorum blandiloquentia. 2.b eorum superbia. 512.2.a

Hypocrisis. 628.1.c ut pro suis escis pugnent, Ecclesiastica jejunia impugnant. 146.2.a habent conscientiam cauteriatam. 580.2.c nihil sciunt, quia nihil verè credunt. 600.1.a 629.1.a de omnibus quæstiones movent. 600.1.b omnia judicio suo & naturali ratione volunt metiri. ibid. c an eorum libros legi velit Apostolus. 527.1.c imò vetat, ut & Concilium Nicenum. ibid. 621.2.d molles sunt. 472.1.a 628.2.a eorum vanitas in sectandis affectis. 363.2.a numquam pro sua fide miracula fecere. 318.2.a tenebras sectantur. 607.2.a pietatem habent pro quæstu. 600.1.d sunt cupidi, elati, inhumani, incontinentes, sine benignitate, protervi, tumidi. 628.1.d & seqq.

Hæretici veteres jactabant visiones angelorum. 498.2.c damnantes carnem, hoc ipso damnabant incarnationem Christi. 581.2.b Pauli epistolas reiecerunt. 3.1.a

Hæretici nostri temporis à Pauli epistolis errores suos confirmant. 2.1. sed vanè. 3.1.d sunt pæderastiâ infames. 33.1.d credunt temere sibi esse remissa peccata per fidem. 58.1.b 122.2.a fidei suæ continuationem nequeunt ostendere. 116.2.d potestatem sæcularem evertunt prætextu libertatis Evangelicæ. 137.1.a dicunt nos meritis Christi justificari. 49.1.a eorum fucata oratio. 490.2.d virginitatem aversantur. 513.1.d dicunt Papam esse Antichristum. 539.1.d docent omnes non posse credere. 543.1.d sem-

semper docent nova & inaudita. 601. 2. d merita Christi omnibus applicant. 721.1.a astruunt Purgatorium etiam nescientes. 746.1.b eorum in Societ. Jesu nomen cavillatio. 157.2. a eorum argumenta contra Missam solvuntur. 732. 1. b & seqq. volunt Antichristum incepisse sub annum DC. 538. 2. a spermologi sunt, unde & se ministros verbi dicunt. 158.2.c 490. 2.d 600.1.d 621.1.d eorum aliquot paralogismi. 2. 2. c & sophismata. 581.2.d tandem fiunt, athei. 225.2. b ineptè errant circa veritatem Eucharistiæ. 226. 1. a eorum pertinacia. 226.2.b

Horrent pœnitentiam. 292.2. d Scripturam ad sua sensa trahunt. 284.2.d 393.2.c sua dogmata semper mutant. 398.1.a 768.2.a ab ijs baptizati, non sunt rebaptizandi. 391. 2. c oderunt dialecticam. 609. 2. a fugiendi sunt exemplo Sanctorum, ut pestis. 621. 2. c

Hallelluja *vide* Alleluja.

Hattonis Episc. Moguntini à muribus comesti historia fabulosa. 575.1.a

Heber cum suis cum vera fide, religione, pietate, linguam primævam retinuit, in confusione Babel. 311.1.b

Hebræi nominis radix & significatio. 311. 1.a an Hebrææ linguæ usus in cœlo futurus. 240.1.d

Hebræi tradebant ethicam per breves gnomas. 13. erant populus Dei peculiaris. 542.1.d usque ad tempora S. Hieronymi sine punctis sua scribebant. 745. 1. b mare rubrum fide transierunt. 747.2. d pro defunctis suffragia faciebant. 255.1.d erat eorum salutatio *pax tecum*. 26.2.a 430.1.a 432. 1. b cur quadraginta annis in deserto errarint. 694.2. b invicem obvij facti, osculari mutuo solebant. 321.2.c musicam convivijs adhibebant. 415.2.d cibo sumpto gratias agebant Deo. 300. 1. d de oblatis sacrificijs comedebant. 205.1.a 218. 2. a eorum erat duplex abstinentia à cibis. 144.1.c orabant manibus lotis. 567.1.b lætitiam vituli aurei clauserit epulo & ludo. 214.2.a menses & dies habebant lunares. 181.1. d baptismatibus frequentibus erant assueti. 255.1.b 690. 2.d 794.1.c Scripturæ nihil addere voluere. 728. 2.a epistolis suum non præfigunt nomen. 759. 1. a eorum de hostibus victis triumphus erat typus triumphi Christi. 392.2.c *vide* Israelitæ, Judæi.

Hebræorum verba activa sæpè passionem vel permissionem significant. 16. 2. d & subinde actum inchoatum, subinde perfectum, continuatum subinde. 18.1.a & sæpè non actum, sed debitum vel officium. 19.2.b indicant futura per præterita. 17.2.b 92.1. d gerundia & nomina usurpant tam activè quam passivè. 17.2.b *in* usurpant pro instrumento. 426.2. d carent indicativo, pro eo utentes participio, & præterito. 16.2.a 219.1.c infinitivos sumunt pro nominibus & verbis quorumlibet temporum & modorum. ibid. gaudent metaphoris. 169. 1. a adverbia similitudinis usurpant pro rei assertione. 454.2.b verba activa realia pro mentalibus usurpant. 18. 2. a verba contactus cum *in* construunt. 19.2.b

Hebræis Christianis profugis & dispersis per Asiam scribit S. Petrus duas epistolas, & Paulus unam. 578.2.a curæ Petri & Jacobi erant commissi. 2. b eorum mutua in calamitate compassio. 733.2. a animantur à Paulo ad certamina & labores. 673.2. d item ad perfectiorem cognitionem Evangelicæ doctrinæ. 690. 2. c cur ijs Paulus suspectus esset. 772.1.a

Helcheseitæ Ebionem secuti in Paulum debacchabantur. 2.1.a

Heliodorus est auctor commentariorum in Paulum Hieronymo asscriptorum. 20.2.d

Helvidius B. Virginis castitatem post partum negat. 753.2.d

Hemerobaptistæ dicti quòd quotidie baptizabantur. 465. 1. c

Henoch quomodo translatus per fidem. 740.1. b eius innocentia insignis, & unio cum Deo, causa fuit hujus raptus. ibid. d quomodo ambularit, cum Deo. ibid. 518. 1.a eo prædicante in fine sæculi convertentur Judæi. 122.1.b quamdiu tunc prædicabit. 540.1.c quando morietur & quomodo. ibid. certabit cum Antichristo. 533.2.a 740.1.b certum est, contra Judæorum dubium, eum non esse mortuum. 740. 1.c nonnisi adultus Deum potuit cognoscere. 740.2.d & ex hac cognitione editis actibus heroicis virtutum, à Deo transferri meruit. ibid.

Henrici Stephani error circa vocem Idolum. 204.1.a

Henrici Vvalpoli Angli Martyris ardens votum. 441.2.c

Herbarum nihil Judæis vetitum lege erat. 143.2.a

Hereditas nostra qualis. 652. 2. c quanta sit hereditas Christi. 664. 2. a cur hereditas Sanctorum vocetur sors. 484.2.d sita est in lumine Evangelij. ibid. d hereditas optima filijs relinquenda, est eleemosyna. 300. 1. d jus hereditatis cælestis bonis operibus stabiliendum est. 85.1.b

Hereditas sorte dividebatur. 371.2.c 484. 2. d 644.2. a quis Heres benedictionis Abrahæ. 97.2.a quomodo quo titulo, & quorum heres sit Christus. 730.1.c

Heri divinitatis Christi, *hodie* humanitatis. 767.2. d quomodo ei adaptentur. ibid. c *heri* nec in sacra Scriptura, nec apud profanos significat æternitatem. ibid.

Heris fidelibus meliùs serviendum quàm infidelibus. 599.1.a *vide* Dominus, Servus.

Hermas auctor est libri qui inscribitur Pastor. 153.1.b

Hermogenes negabat resurrectionem, is Paulo est adversatus. 616.1.c

Hermogenes Rhetor in adolescentia doctissimus; senex factus, omnium est oblitus. 118.2.b

Herodes Magnus addidit atrio Judæorum in templo atrium Gentium. 712.1.a filium necavit. 319.1.b libros genealogiarum Judaicarum combussit. 550.2.b

Herodes Antipas, gener Aretæ regis, eius filiam repudiavit: bello cum illo decertans succubuit. 312.2.d

Herodiani dicebant Herodem Ascalonitam esse Christum, & quare. 465. 2. d an Heruæi monachi sint commentaria asscripta Anselmo in Paulum. 20. 2. a

Hierapolis in Phrygia terræmotu concidit. 482.1.a

Hierarchiarum angelicarum ordo. 374.1.c ex omnibus hierarchiis aliqui angeli cecidere. 425.1.a

Hiero monachus quàm turpiter à dæmone deceptus. 310.1.a

S. Hieronymus est auctor Vvlgatæ versionis. 14.2.c fuit parvo corpore. 13.2.a scripsit in epist. ad Galatas, Ephesios, Titum & Philemonem. 20. 2. d in commentarijs sæpè aliorum errores transscribit, nec refutat. ibid. 273.2.c ut sæpè Origenis. ibid. de brevibus in epist. omnes Commentarijs ei asscriptis judicium. 20.2.a in Deo agnoscit unam hypostasin, & unam essentiam, nec audet dicere in eo esse tres hypostases. 661.2.a cur tantopere ad Bethlehem anhelaret. 566. 2.d ibi latuit. 503.1.d quomodo dixerit magis consuetudine, quàm divina institutione Episcopos esse presbyteris majores. 506.2.a è stomacho laboravit. 597.2.a immeritò sugillatur à Ruffino. 308. 1. c tres eius & Augustini dissertationes. 330. 1. b & seqq. an Paulus Hierosolymam venerit statim à conversione. 328.1.c ipsa erit regia Antichristi. 533.2.a quomodo ei coniunctus mons Sina. 349.1.d

S. Hilarion donum habuit discretionis spirituum. 234.2.a moriens quàm fuerit pauper. 602. 1. d anno ætatis 15. in eremum concessit. 631. 1. d laudem ubiquæ fugiebat, ubique tamen eius sanctitas prodebatur per miracula. 133.2.d eius timor in morte. 458.1.d 551. 2. a mundo obscurus fuit. 503.1.c

Hilaritas in eleemosyna requiritur. 299.1.b ea quæ tractandis miseris necessaria, est in tribus sita. 130 2.a eius commendatio. ibid.

Hilarius Diaconus Rom. auctor commentarij Ambrosiani, vocatur orbis Deucalion: quomodo vocetur ab Augustino sanctus. 20.1.c

S. Hilarius Constantium Imp. audacter corripuit. 612.2.c

Hippolytus Phædræ novercæ commisceri noluit. 103.2.a

Hircus olim pro peccato offerebatur. 720.1. a hircus & vitulus immolati extra castra, à Levitis non comedebantur olim. 769.2.c

Hirundines typus sunt garrulorum. 546.2.a

Hispani quos vocent Naranos. 262. 2. d ijs Paulum evangelizasse multi tradunt. 151.1.a

Historias sacras quomodo dictarit Spiritus sanctus. 631.1.d

Histrio.

Histriones ad Sacramenta non admittebat Cyprianus. 194. 2. c

Hoc in verbis consecrationis est adiectivum, idem, sed confusè significat, quod distinctè significat *corpus meum*. 228. 1. d

Hodie significat tempus præsens vitæ, gratiæ & pœnitentiæ. 680. 1. a *hodie* amplectitur omne tempus. 656.1.d

Holocausta vetera erant umbra sacrificij Missæ. 708.2.a

Homo creatus est immortalis. 61. 1. b nascitur insipiens, quomodo. 43.2.d quomodo à Deo diligatur. 673.2.a à fide & gratia excidere potest. 121.1. a est miser, fragilis & desperatus. 673.2.c est imago SS. Trinitatis. 402.2.a est mundi creati finis, & compendium. ibid. dicitur omnis creatura, est vinculum omnis creaturæ, mundi miraculum, & microcosmus. 86. 2. a 687.2.c an duas habeat animas, bonam & malam, item sensitivam ac rationalem. 355. 2. b tribulationibus fit flexibilis & obediens Deo. 57.2. a non ex natura, sed peccati necessitate, morti est obnoxius. 82.2.c tribus constat, spiritu, anima & corpore. 527.1.d est fortunæ lusus, inconstantiæ imago. 123. 2.d 725.2.c item nihil, vanitas, mendacium. 41.2.a eius fragilitas in hac vita. 42.2.a 458.2.a duas habet domos, terrestrem & cælestem. 282. 1.d eius triplex gloria est. 673.2.c est imago Dei & Deus terrestris. ibid. c 30. 1. d solo naturæ lumine & viribus, Deum videre nequit, vel beari. 72.2.c nec in hac vita Dei essentiam videre. 314.2.c luto comparatur, Deus figulo. 116.2. c d hinc ei sæpè descendendum ad domum figuli. 107.2.a in quibus minor sit angelo. 674.1.a eius dominium in ceteras creaturas. 672. 2. d ex ijs potest Deum cognoscere. 31.1. a

Hominis octo proprietates. 402.1.d quatuor eius status inter se comparati. 65.1.d homo vetus & novus quis dicatur. 68.2.b 401. 1. c 2.a 504.1. b ille est dupliciter cum Christo crucifixus. 68.2.b & dupliciter corrumpitur. 401.1.d quis dicatur homo interior & exterior. 278.1.2 b 2. a 387.1.a utriusque septem incrementa & ætates. 397.2.b unus homo ratione diversorum statuum vocatur exterior vel interior. 78. 1. c omnis homo alteri communi creatione amicus est. 139.2.c unus homo sunt vir & uxor. 417.1. d

Homines rerum suarum non sunt possessores aut domini, sed solùm usufructuarij. 197.2. d eorum laus & judicia contemnenda sunt. 174.2.b quasi aleam jaciunt de sua salute. 372. 2. a non sunt consulendi in Dei vocatione. 327.1.d ijs, non angelis, Christus gratiam & gloriam meruit. 374.2. a eorum cogitationes vanæ. 172.2.d an homines singuli in Adam fuerint. 62. 1. b an ex eo habeant aliquam carnis particulam. 701.2.d

Honestas muliebris velamen exigit. 221.2.a honestatis omnis hostis est avara cupiditas. 400.2.a

Honor est onus. 514.1.b honor duplex presbyteris debitus, quis sit. 595.2.a quomodo ad honorem Dei in particulari omnia facienda sint. 220.1.b

Honor parentibus debitus in quatuor rebus consistit. 410.1.c

Hora & dies Evangelij quæ dicantur. 140.2.a

Hosij Cordubensis libertas in corripiendo Constantio. 612.2.b

Hospite adventante an liceat solvere jejunium. 645. 1. d ijs olim pedes abluebantur. 592.1.a 765.1.a qui hospites Christi viventis fuerint. 764.2. d

Hospitalitas in veteri & novo testamento commendata. 765. 1. b eius tesseram frangere, signum Ethnicis erat amicitiæ dissolutæ. 765.1.d viguit in primitiva Ecclesia. ibid. a & seqq. 654. 1. d quàm deceat Episcopum & clericos. 574.2.a 772.2.d

Hospitium quomodo, & quare parari sibi voluerit Paulus. 658.1.b eius hospitium Romæ in templum transijt. ibid. b 11.1. c

Hostes nostri spirituales qui sint. 79.1.d 125.2.d hi nos semper esse in timore jubent. 458.2.a

Hostes Christi tres, diabolus, peccatum & mors. 253.2.d

Hostiæ etymon. 125.2.d hostia spiritualis triplex est. ibid. quomodo Christiani sint hostia vivens. 125. 1. c

Hostiæ veteres non expiabant conscientiam. 717.2.d

Hugo Victorinus an sit auctor libri de Spiritu & anima. 279.2.d

Humana omnia vanitas sunt. 198.1.d quomodo Humanitas Christi ad dexteram Dei sedeat. 664.1.b an ea post diem iudicij in divinitatem convertenda. 254.2.a hæc, eiusque resurrectio, est instrumentum morale divinitatis, efficiens nostram justificationem. 55.2.c est speculum & splendor eius divinitatis. 241.1.b 662.1.a

Humiliatio via est ad humilitatem. 695.2.c

Humiliari pro pauperem esse capitur subinde. 479.2.b

Humilis dicitur quasi humi alitus. 390.1.d quomodo se humiliet ob ea quæ habet. 558.1.a recogitat peccata præterita licet condonata. ibid. d cogitat alios sese digniores & majores. 451.1.2 d ei omnia munda sunt. 645.2.b non est spernendus. 133.2.d

Humilitas alijs virtutibus juncta, evidens est testimonium quòd quis sit filius Dei, 84.2.a facit honoratos. 452. 1. b eius septem gradus & definitio. 133.2.a eius proprietates quinque. ibid. fructus sex. ibid. b tria eius comparandæ media, & actus eius sex. ibid. c alij novem eius actus, & indicia decem. 133. 1. c est primum, medium & ultimum in schola Christi. 454.2.d ipse est eius speculum. 451.2.d est remedium ad castitatem. 33.1.d eius motiva. 390. 1. b eius filia est mansuetudo. 2. b pastoribus necessaria est, ne sua doctrina insolescant. 396.1.d gratiam Dei ad se provocat. 457.2.d in honore exercita, est honor honoris. 455.2.a est signum prædestinationis. 455.2.a humilitas superstitiosa quæ sit. 495.1.d

Humores reliqui præter sanguinem à Verbo immediatè assumpti sunt. 676.1.a cur Ecclesiæ calceus sit Hyacinthinus. 429.2.a 472.2.c hyacinthinus color cælestis & regius est. ibid. 913.1.c

Hydropici avarorum typus sunt. 767.1.a

Hymenæus resurrectionem negavit. 251.1.b 622.1.b

Hymnus à psalmo quomodo differat. 413.2.c

Hymnos antelucanos Christiani primi Christo canebant. 248.1.a an hymnorum cælestium harmoniam in raptu suo audierit Apostolus. 315.1.b

Hypallage Scripturæ frequens est. 19.2. d cur Hyperbatis abundet Paulus. 19.1.a

Hypotyposis quæ sit figura. 415.2.a

Hyssopus in lustrationibus Hebraicis adhiberi solita, typus charitatis & humilitatis est. 721.1.a

JAchin & Booz columnæ quid litteraliter, allegoricè, tropologicè significarint. 577.2.a & seqq. quia Jacob à Deo derelictus fuit, hinc fuit prælatus fratri, & factus heres patris Isaac. 100. 2. b sed id de posteris eius intelligitur. 102. 1. c idque ex gratuita Dei dignatione. 102.2.a cùm benedixit filiis, fuit simul propheta. 102. 2. a quomodo adoravit ad lecti caput conversus, vel fastigium virgæ Joseph. 14.2.c 745.1.b scilicet ut honoraret potestatem illi à Deo datam. 745. 2.c in ea adoravit Christum 745.2.d & in corpus fuit adorationis imaginum. ibid. b prævidit Christum in Chanaan nasciturum & resurrecturum: & una cum eo resurrexit. ibid. unde dictus sit Israel. 365.1. a 434.1.b ejus lucta exponitur de anima Deum amante. 952.b non peccavit emendo primogenita, peccato simoniæ. 760. 1.a quomodo Deum viderit facie ad faciem. 607.1. a an S. Jacobo Alphæi visus sit Christus. 251. 1. a & seqq. cur frater Domini vocetur: an fuerit unus è duodecim Apostolis. 328.2.c an tres Jacobi fuerint. ibid. scripsit epistolam suam pro operibus, ne quis ex epistolis Pauli erraret, quasi omnia fidei tribuentis. 47.1.b Paulo quoad hoc opponitur. ibid.d

B. Jacoponus ex cruce Christi mundo didicit stultescere: eius cum Christo jocus familiaris. 160.2.d

Jaculatoriæ orationes in usu erant apud monachos Ægyptios. 566.1.d

Jannes & Mambres qui & quales, & unde hæc nomina sumpserit Apostolus. 629.1.c

Japonij principes cur subditis christianismi suscipiendi faciant copiam. 138.1.a

Japonij S. Xaverij eiusque socij patientia ad fidem amplectendam

a [illegible] sunt permoti. 185.1.c Japoniorum neophytorum in persecutione constantia, & in bonorum jactura & exilio generositas. 734.1.a

Jason Thessalonicæ pro Paulo [illegible] ad tribunal protractus fuit. 511.1.a

Iconomachi hæresin suam è Scriptura confirmarunt. 385.2.b an Idea hominis communicetur cuivis homini in particulari, eique communicet esse hominis. 401.2.c

Idiomatum communicatio inter Christum & Ecclesiam est. 597.1.b cur Idiomate vulgari non dicantur divina officia. 244.1.c

Idiota Paulo quis sit. 245.1.a propriè est quivis è plebe. ibid.d

Idololatria causa libidinis & obscenitatis. 33.1.b quæ vitia ex ea nascantur. 33.2.b

Idolothyta mittebantur ad macellum. 219.1.b ea vetuere Apostoli. 203.1.a ijs abstinendum ubi est scandalum. 2.a & præsertim in idolijs. ibid.b 204.2.d ea comedentes, accedentes deinde ad Eucharistiam, à Deo puniti. 218.1.d illa qui comedunt, sunt participes sacrificij idololatrici. 1.b 218.2.c eis quomodo vesci illicitum, quomodo licitum. 2.c d & seqq. 202.2.d & seqq. quid sint idolothyta, & unde dicantur. 202.2.d eis Catholicos vesci jussit Julianus. 202.2.c ijs licet vesci materialiter, per accidens tamen non licet. 218.2.b quid Idolum propriè sit. 32.1.d 218.2.b hebraicè vocatur vanitas. 204.1.b falsò sic vocatur omne simulacrum numen aliquod repræsentans. ibid.b sed propriè est imago Dei, qui quidem habetur Deus, & non est revera. ibid.c cum imagine non est confundendum. ibid. idolis spiritus immundi assident. 218.2.d quomodo angeli dici queant idola. 597.1.d ea omnes Ethnici coluere, etiam philosophi. 30.1.a 31.2.c

Idumæa tota montosa est. 549.1.d

Idumæi posteri Esau servierunt Judæi. 101.1.c in captivitatem à Chaldæis abducti Deo permittente, in patriam non sunt reversi. 102.1.d præ Jacobæis, etiam ante peccata, neglecti à Deo fuerunt postea tamen propriè sunt derelicti. 1.d

Jejunia ab Ecclesia cùm indicuntur, pariunt justitiam, & gaudium Spiritus sancti. 146.2.a quare ea sint instituta, & eorum auctoritas. 645.1.c non sunt inventa Pontificum Rom. 16. quo titulo hæc omittere aliquando liceat viris perfectis. 645.2.a an ea liceat solvere advenientante hospite. ibid.a b

Jejunij elogia. 584.2.b est id præparatio ad pugnam spiritualem. 210.2.b

Jejunium quadragesimale quando inchoandum sit. 645.2.a

Jejunia priscorum Anachoretarum. 581.2.d à Jejunis Eucharistia sumenda. 218.1.a idque ex traditione. 285.1.d

Jeremias, obstrepentibus Judæis à concionando cessans, pergere jubetur. 550.1.b fuit à suis afflictus, 174.1.d & lapidatus. 749.2.a in quo fuerit typus Pauli. 178.1.c 327.2.a fuit typus Christi opprobria patientis. 747.1.a 749.2.a

Jerusalem vox unde derivetur. 350.1.a 698.1.a an scribendum cum aspiratione. 350.1.b quid litteraliter, allegoricè, tropologicè & anagogicè significet. 14.2.a erit regia Antichristi. 539.1.c 540.1.b eam condidit Melchisedec. 698.1.c

Jesus idem est quòd Salvator. 456.1.c includit, sed non est, Jehova nomen. ibid.2.a

Jesu nomen singulis propè periodis Paulus repetit. 4.1.d 371.1.d dupliciter id coli potest. 457.1.b nemo Jesum invocare & profiteri potest uti oportet, nisi per Spiritum sanctum. 233.2.b *vide* Christus, Nomen.

Jethro Gentilis salvatus est in lege naturali. 38.1.c

S. Ignatius ad mortem anhelabat. 440.1.c amorem suum ait esse crucifixum. 334.1.d 363.2.d ordo decorus in Ecclesia ei cordi fuit. 249.2.a 491.1.d fuit Romæ in amphitheatro leoni objectus. 750.1.b eius exemplaria à Græcis clericis fuere corrupta. 206.2.b

S. Ignatius de Lojola multas dæmonis in studijs passus est illusiones. 426.1.d quid senserit de spe in Deum. 54.2.d cur suos Ignatianos dici noluerit. 157.2.a fuit efficax in concitandis hominum voluntatibus. 136.2.d eius erga pecuniæ suæ compilatorem amor. 1.a

Ignis inferni quomodo in animam agat. 278.1.d quis ignis assistat Christo in judicio particulari. 171.1.d quomodo hic sæviet tam in mundi conflagratione, quàm in inferno contra reprobos. 170.1.b 752.2.a quinam hoc igne interituri sint. 529.1.b quis ignis in die Domini revelandus. 169.2.b an ignis tribulationum, ut hæretici fingunt. 160.2.d

Ignis inferni & Purgatorij quomodo differant. 171.2.d

Ignem de coelo faciet descendere Antichristus. 537.1.b

Ignis nobilitas, & proprietates. 764.1.d

Igne è coelis misso probavit Deus sacrificium Abel, non Caini. 739.2.d item aliorum sacrificia. ibid. quomodo per ignem salvus quis erit. 170.2.d

Ignis perennis è cælo delapsus ad sacrificia comburenda in templo alebatur. 764.1.d per ignem se exhibuit Deus in Scripturis. 1.d per eum Gentes Deum repræsentarunt. 2.c quomodo uniuscujusque opus probare ignis dicatur. 170.2.c quàm ignis montis Sina esset terribilis. 760.2.d unde serpentes dicti igniti à quibus Hebræi in deserto vexati. 215.1.b

Ignorantia & neglectus Dei magnum est malum. 33.2.a est orta ex peccato. 88.1.a ea non fuit in Christo. 687.2.a est filia & necessaria appendix peccati. ibid. per eam peccatum omne denotatur. 717.2.c

Ignorantia peccatum Pauli imminuit, non excusavit. 557.2.c

Ignoratio sui Sanctos reddit semper pavidos. 458.1.c

Illyricus asserit peccatum originale esse substantiam. 377.2.d

Imago quid sit. 204.1.c eæ ab initio Ecclesiæ fuere. 538.2.c eas cùm veneramur, Sanctos veneramur, quorum imagines sunt. 745.2.d earum cultus adstruitur. 708.1.c aliter eas veneramur ac Gentes. 31.2.d quomodo eas hæretici tacitè venerentur. 231.1.b

Imago Dei in quo in homine sita. 402.1.b ea est tam in viro, quàm angelo & femina. 402.1.d

Imago, & similitudo Dei, ad quam homo creatus, non distinguitur. 403.2.d

Imago Dei in homine tum naturalis est, tum supernaturalis. 504.2.d

Imago hæc sita est in justificatione, gratia, sanctitate, visione Dei. 402.2.b ab eius voluntate dependet, & peccando amittitur. ibid.c in baptismo accipitur. ibid.d sed naturalis peccato amitti non potuit. ibid.a quomodo & quando portemus imaginem Christi. 258.2.d mulier est imago viri. 204.1.a qua in re Imitari possimus Deum. 407.1.d & seqq.

Imitari semper oportet primos. 471.1.b

Imitatione Dei simus filij Dei. 84.2.b

Immersione in aquam baptismi configuramur Christo morienti, emersione resurgenti. 68.1.c

Immortalitas animæ docet resurrectionem. 256.1.d

Immunditiam vocat Paulus molitiem, qua se molles polluunt contra naturam. 219.1.d 344.1.d quomodo Immundi essent Judæorum cibi. 146.1.b immundus quomodo cinere vitulæ rufæ expiaretur. 716.2.c

Immutabilitas fidei examinanda. 325.1.d

Immutabilitas est ratio incorruptionis & immortalitatis. 606.1.d

An Imperator Romanus sit Gog. 741.1.a cur Imperatores imberbes pingerentur. 715.1.a Petri & Pauli sepulcra venerantur. 10.2.b

Imperfectiones propriæ agnoscendæ, 317.1.c proximi tolerandæ. 348.2.b

Imperium à Deo descendit. 138.1.b imperia omnia tandem cedere debent regno Christi. 535.1.b

Imperium Romanum desolabitur ante Antichristum. 533.2.c id quando destruendum. 534.2.d 535.1.d adhuc stat. 535.2.d sensim deficit, 535.2.d

Impij à Deo tolerantur ut salventur. 104.1.d imperium Dei vellent excutere si possent. 106.2.a eorum prosperitas, 29.1.a sunt obnoxij vindictæ Dei. 29.2.d eorum in judicio stupor & confusio. 529.2.c *vide* Peccator, Reprobi.

Quid sit Implere peccata. 515.1.c implere verbum Dei, est plenè illud prædicare. 489.1.c quid sit implere Evangelium. 150.1.c legem implere non est impossibile. 37.2.b

Impo-

Imponere manus idem est quod ordinare. 207.1.c
Impositio manuum super ordinandos quid significet. 586. 2.c d
Impossibile sæpè vocatur quod est difficile. 196.1.a item id quod rarò aut numquam fit. 693.2.d
Impossibilia non præcipit Deus. 215.2.c
Impossibilitas resipiscendi annexa stupori mentis. 119.1.c
Impostores, Evangelij causa, se in pericula non conijciunt. 513.1.c
Improperium Christi quod respexit Moses, sunt opprobrium & tribulationes. 746.2.d
Impudentia socia est incorrigibilitatis. 119.1.c
Impudica levitatem involuunt. 478.2.a
Impudicitia quam libidinem includat. 344.2.a
Impunitas infelicitatem adfert. 135.1.c quomodo Imputentur nobis Christi opera. 13.1.b
Imputare fidem ad justitiam, vel pro justitia, aliud est quàm imputare justitiam. 50.1.c d Deum non imputare alicui peccatum, est aliquem peccato carere. 51.1.c *vide* Fides, Justitia.
In cum accusativo significat augmentum. 387.1.a
In præpositio Spiritui sancto appropriatur. 123.2.d 204.1.d
In Domino in Christo, quid Apostolo denotet. 18.2.d
In faciem resistere, quid significet. 331.2.d
Inæqualitas cavenda in familijs. 307.1.c in primo puncto Incarnationis habuit Christus actum meritorium oblationis sui, quem continuavit usque ad mortem. 725. 2.c fuit hæc vestitio Verbi, sed substantialis. 454.2.a in ea Verbum divinum naturam humanam, & consequenter homines & Ecclesiam sibi univit. 418.2.b eius latitudo, longitudo, profundum & sublimitas, 387.1.d est magnum pietatis Dei sacramentum. 578.1.b eius finis est ut peccatum aboleret, & peccatores salvaret. 557. 1.c eam negabant Simoniani. 619.1.d quomodo elevatio manuum vocetur Incensum. 567.1.c
Incertitudo gratiæ & perseverantiæ. 467.1.b hæc semper pios timere cogit. 215.2.b 458.1.c 458.2.a
Incertitudo gratiæ & prædestinationis in Paulo. 210.2.d
Incertitudo diei mortis. 523.2.d à Deo omnia sunt Incipienda. 26.2.c
Incipientium tentatio est putare se esse perfectos. 467.1.c eorum status animalis est. 166.2.a
Inclementia in alios signum est animi imperfecti. 348.2.c
Inclinationes vitiosas sentire coguntur & justi. 79.1.a eæ noscendæ ad perfectionem aspirantibus. 469.2.c
Inconstantia mulieribus est familiaris. 569.2.c d item hæreticis suis in dogmatibus. 398.1.a cur Incontinentes velit Paulus nubere. 191.1.b
Incorrigibilitas signum est obstinatæ mentis. 119.1.b
Incorruptio est causa æternitatis. 559.1.a
Incredulitas magnum peccatum. 683.2.a oritur ex vitijs. 409.2.c
Incredulitas Judæorum. 113.2.a ob eam sunt repulsi à benedictione. 105.2.d
Incredulus vindictæ obnoxius est. 29.2.d incredulus & injustus Deo displicet, veraque caret vita. 29.1.c quæ Incrementa frugum eleemosynarijs rependenda & multiplicanda Deus promittat. 300.2.d
Incurvare dorsum quid sit. 119.2.a
Indi pagani verè dici non possunt peccatum Adami imitati. 60.2.c lapides, & ligna pro dijs colunt. 31. 2.d Indi Thomæi à Chaldæis Episcopum petunt. 160.1.a
In Indifferentibus cuique liberum suam opinionem sequi. 144.2.c
Indignum ordinans, eius peccatorum fit particeps. 596.2.d cur Indiscretus dici possit sacrilegus. 126.1.d
Indolentia oritur ex consuetudine peccandi. 400.2.d
Induere Hebræis significat copiosè aliqua re perfundi, & imbui. 17.2.a 334.1.c
Induere novum hominem & veterem, Christum & Adamum quid sit. 342.1.a 401.2.b
Indumentum Christiani est externa virtus. 141.2.d
Indulgentiæ Ecclesiasticæ adstruuntur. 268.1.c non dabantur olim, nisi bona pars pœnitentiæ esset expleta. ibid. dantur è thesauro Ecclesiæ. 488.2.d quomodo peccatorem Induret Deus. 16.1.a 105.1.a
Inexistendi varij sunt modi. 715.2.c
Infallibilitas fidei orthodoxæ. 325.2.d
Infans dicitur qui fari non potest. 246.2.c infantes ob peccatum originale obnoxij pœnæ damni. 64.1.a in Adamo peccarunt, etsi non actualiter. 60.2.c eius peccatum actuale ipsis est proprium. 283.1.a in judicio circa opera non examinabuntur. 2.a infantibus fidelium baptismus non minùs est necessarius quàm alijs. 120.2.a
Infantibus propriè nocet fascinum. 337.1.a qui Inferi flectant genua Jesu. 457.2.a
Inferiora terræ ad quæ Christus descendit, sunt internus, non sepulchrum. 393.2.b quæ hæc sint spiritualiter. 473.2.d
Inferni pœnarum gravitas. 529.1.c inferni nomine dicitur limbus, Purgatorium & infernus propriè dictus. 593.2.d
Infernus Calvini in sola apprehensione consistit. 703.2.a
Infernus, & mors apud Oseam significant statum mortuorum. 260.1.d
Infidelis cum fideli coniuge juxta legem Ecclesiæ habitare nolens, censetur hoc ipso velle discedere. 193.2.c quando infidelem coniugem liceat dimittere. 193.1.c
Infideles solo concursu generali possunt de Jesu habere cogitationem bonam, sed non prout ad remissionem peccatorum, gratiam, & finem supernaturalem necesse est. 233.2.b
Infidelium commercia vitanda. 288.2.d an eorum opera omnia sint peccatum. 147.2.c 220.1.a 645.2.c an nihil boni facere possint. 646.1.b pro ijs orandum. 562.2.d cur ijs nullus cibus mundus. 646.1.a *vide* Gentiles.
Infidelitas hominum Dei fidem non evacuat. 41.1.d
Infidelitatis pœna libidinum monstra. 53.2.d impedit jam & dirimit matrimonium. 192.2.b
Infirmitatem phrasi Hebraica pro omni dolore sumit Paulus. 315.1.d 317.2.d non est molesta patienti, sed pati nolenti. 277.1.b
Infirmitates novem ortæ ex peccato. 88.1.a infirmitates quomodo placere debeant. 317.2.c earum utilitas. 317.2.a infirmitates proximi portare debemus. 348.1.d infirmitatum quatuor genera suscepit Christus. 704.2.d infirmitatis propria agnitio est fortitudo mentis. 317.1.b & seqq.
Infirma mundi elegit Deus ut confundat fortia. 161.1.b quomodo infirmus corporaliter spiritu sit firmus, & cælestibus se totum addicat. 317.1.d infirmi vocantur quorum conscientia erronea. 143.1.a eorum exemplo virtus accenditur. 317.1.d infirmiores quomodo regendi. 348.1.d quomodo dicatur Inflari superbus. 175.2.c
Ingenium hominis in ira, calice, crumena agnoscitur. 406.2.a
Ingratitudo nostra in non respondendo Christi erga nos caritati. 565.2.c
Ingurgitatio non semper est peccatum mortale. 344.2.c
Inhæsio mutua est ex amoris proprietatibus. 334.2.a
Inimici quomodo sint cibandi. 135.1.c vincendi sunt patientia. 2.b c non sunt odio habendi. 139.2.c in gratiam redeuntes osculo se excipiunt. 322.1.a
Inimici crucis Christi sunt Cherinthi, & Simonis asseclæ, qui crucem negarunt. 471.2.b
Inimicitiæ mutuæ Judæorum & Gentium. 705.1.c
Ininterpretabilis quid sit contra D. Thomam. 705.1.c
Injuriarum oblivio est actus magnanimi. 136.1.a 404.1.d eæ condonandæ sunt. 406.2.d cur Innocentes potentes sint & vocentur. 321.2.a
Innocentia lacte denotatur. 168.1.b ei securitate torpenti præfertur ardens pœnitentia. 251.2.b quid sit, Innotescere. 384.2.b
Inobedientia oritur è vitijs. 909.2.c eius mala tam in subditum quàm Superiorem manantia. 771.1.d
Inopia Christi nos ditavit. 295.2.b
Insatiabilitas opum tristitiæ omnis causa. 604.1.a
Insipiens quis sit & dicatur in Scripturis. 43.2.d
Insipientia naturæ humanæ peccato vitiatæ. ibid.
Insitio Gentium in Judæos duo continet mira. 121.2.a
Instantis necessitas quid sit. 196.1.c cur Institutio debeat esse severior. 756.2.a
Justiniani Institutiones vocantur elementa Juris. 345.1.a
Instrumenta musica nisi sonum dent ut intelligantur, nemini

mini prosint. 144.1.a horum in sacris usus. 246.1.b

Insufflatio qua Episcopus ordinatos insufflat, gratia quædam est, quæ per traditionem infunditur ordinatis. 586.2.c d

Integer spiritus quis sit. 519.2.a

Intellectus corde significatur. 111.2.a intellectus error fuit fons vanitatis Gentium. 400.1.a

Intemperantia phlegma adauget, & torporem inducit. 646.1.d

Intentio pia est continua oratio. 431.2.a intentiones secretas hominis novit Deus. 175.1.b

Interior homo quis sit, quibus ab Apostolo nominibus vocatur. 78.1.d eius anima & operatio. ibid.

Interpretum officium in primitiva Ecclesia quadruplex 234.2.c 595.1.d interpretes epistolarum S. Pauli. 20. 1. a

Interrogare Latinis est verbum forense. 206.1.d

Invariabilitas Christi ostenditur. 768.1.d

Inveniri pro esse accipitur. 465.2.d

Invidia innascitur virtuti, 477.2.c sola Paulum occidit. 2.a eius malum. 355.1.c 438.2.d eius remedium est unius Dei gloriam quærere. 438.1.d

Invidia Judæorum propter Gentium conversionem. 114.2.a item in Christum. 118.2. d sequitur ex logomachia hæreticorum. 600. 2.a hominem reddit dæmonem. 438. 2. d similis est ophthalmiæ. ibid. in rebus alienis acutum cernit. ibid. d eam causat miseria. 633.1.a

Invisibilia bona per patientiam exspectanda sunt & speranda. 87. 2. b

Invisibilia dicuntur Paulo, non entia æternæ rationes, & ideæ rerum in mente Dei, & materia prima, & aquarum abyssus. 739. 1. c

Invisibilia Dei quæ dicantur. 30.2.a & an Dei attributa spiritualia. ibid. d Deus est invisibilis. 559.1.a

Invitatorium Ecclesiastici officij unde desumptum. 681.2.c

nemo Invocare Deum potest, in quem non credit. 112.1.d

Invocatio Dei opponitur fidei. 112.1.c invocatio Sanctorum & Dei quomodo distinguatur. 112.1. d illos invocare fas esse ostenditur. 151.2.d

S. Joannes Baptista ab abstinentia laudatur. 581.2.c nullum edidit miraculum. 178.2.d eum Deipara salutans, Spiritu sancto replevit. 26.2. c à teneris Deo servire cœpit. 631.1.a cilicio è pilis cameli contexto indutus fuit. 750.2.c

S. Joannes Calybita lucem hominum fugit. 503.1.b ætatis anno 14. domo patris profugit in monasterium. 631. 1.a

S. Joannes Chrysostomus oratoriè sua amplificat, non tamen supra veritatem rei. 217.1.c anhelabat ad limina Apostolorum. 10. 2. a 566. 2. d quàm parum carcerem, exilium & Eudoxiæ curarit minas, 94. 2. c 278.2.d 756. 1. c in vocatione ad primam gratiam non favet Pelagianis. 371. 1. a est suos ad collectam eleemosynæ faciendam cohortatus. 261.1. c Purgatorium asserit. 169.2.c quin & orari jubet pro defunctis. 439.2.d fugit episcopatum ob curam viduarum, 571.2.c 588. 2. c docuit peccatum originale inhærere cuique homini, 60.2.d Pauli lectione summus evasit ecclesiastes. 6. 2. d suadet eiusdem lectionem concionatori futuro, & auctor lectionem Chrysostomi. ibid. 3. 1. b hinc ei dux in hisce commentarijs. 4. 2. c ei commentanti adstare visus Paulus, & scribenda dictare: & eius imaginem in musæo habuit. ibid. eius error dicentis D. Virginem deliquisse in in passione. 44.1.b

S. Joanni Damasceno manus amputata restituta à B. Virgine. 90.1.a

S. Joannes Eleemosynarius mirè in pauperes fuit effusus. 300.2.a 602.2.d sæpè cum miraculo. 300.2. a dolebat diem quo non dedisset eleemosynam. ibid. quo plus dabat, eo plus aliunde recipiebat. ibid. 770. 2. a eius exemplum de ira moderanda. 404.1. a

S. Joannes eremita vidit dæmones, & confudit. 310.1. c

S. Joannes Evangelista diu vixit 12. fuit theodidactus. 711. 2.c Asiam Christo subiecit. 305.1. b in singulis collectis charitatem fraternam suadebat. 139. 1. c 362.2.d in igne illæsus mansit. 707.2. a juvenis secutus est Christum. 631.1. a in eodem cum Cherintho balneo lavari noluit. 611.2.c

Joannis Fernandi Societ. Jesu in Japonia patientiæ exemplum. 287.1.b

Joan. Gerson quem errorem Ruisbrochio impingat. 254.2.a docuit pueros catechismum. 361.2. d

Joan. Huartus docuit animam esse membratam. 278.1.d

Joannes Hus docet justos esse propriè rerum omnium dominos. 172.2.d

Joannes cognomento Marcus adhæsit primò Paulo, deinde ab eo descivit, tandem rursus admissus ab eo. 637. 2. a quomodo Joannes Nanus eremita operari didicerit. 545. 1. c

Joannes Ruisbrochius an docuerit creata omnia reditura ad suum esse ideale & divinum. 254. 2. a

Joan. Vendevillius Episc. Tornacensis quid de vita in captivitate acta censeret. 479.2.a

Joannes Vviclef *vide* Vviclef.

Jobi genus Scriptura non recenset. 704.1.a Spiritu sancto inspirante sua gesta scripsit. 631.2.a salvatus cum posteris in lege naturæ per fidem Dei. 38.1. b 101. 1. c quàm carus esset domesticis. 614.2. a quales joci Christianorum esse debeant. 408.2.d

Jonas in ventre ceti fuit allegoria resurrectionis Christi. 250.1.b quomodo Josaphat vallis omnes homines capiet in die judicij. 522. 2. d quomodo S. Joseph non cognovit Mariam, donec ipsa Christum peperit. 668.2.d

Joseph patriarcha servorum est exemplar. 421.2. b quomodo eius ossa dicantur prophetasse. 243. 1. b per fidem voluit in Chanaan transferri. 754.1.d

Josephus Judæus putabat non vetari concupiscentias internas. 74.2.c uxorem è Creta duxit. 645.1.a à familia Flavia Titi, Flavij nomen assumpsit. 23.1.a

Josias rex piè evertit altaria. 116.1.b

Josue idem est cum Jesu. 456.2.b à Deo est missus. 324. 1.a non murmurans adversus Mosen terram Chanaan ingressus est. 681. 2. c

S. Ephigenia hortatu S. Matthæi virginitatem coluit. 200. 1. c

Ira differt ab indignatione. 36. 1. d vultu & naribus maximè se prodit. 390.2.a 633. 2. a qui eius sint gradus. 406.1.c ab insania tantùm differt mora. 2.a eius remedia. 1. d & seqq. rationi caliginem offundit. 2. b maximè orationi repugnat. 567.2.d quare non dicatur vitium corporale. 181. 2. d significat metonymicè pœnam. 198.2. b quando mortalis sit & quando venialis. 144.2.a eius origo ex anima, sed mox descendit in corpus. 18.1.d si ratione regatur. cos est virtutis. 403. 2. c eius domandæ gradus & exempla. 403.2.d comparatur apl. 2. c iræ locum dare quid sit. 404.2.b

Iracundia vocatur ipse iræ excessus. 404.2.c

Irasci quibus & quomodo liceat. 403.2.a

Iratus dicitur corrugare nasum, & suspendere. 633. 2. a dæmon est incarnatus. 404. 2. d eius deformitas.

S. Irenæus græcè scripsit, utpotè Græcus, sed mox in Latinum conversum suadet styli Latini gravitas. 22.2.d

Irregularitas Ecclesiastica duplex. 573.1.a

Isaac fuit figura Christi à Patre in mortem traditi, & immolati, ac tertia die resuscitati. 250.1. a 144.1. d quomodo fuerit in parabolam. 744.1. d ex eo, non ex Ismaele, ducenda erat Abrahæ posteritas. ibid. a fide filiis benedixit. 2.d erat ænigma scilicet, homo moriens & generans. ibid. b ipse solus cum posteris heres fuit promissionis factæ Abraham. 100.1.c & bonorum eius. 351.2.d cur eum Ismael irriserit. 1. a cum posteris secutus est fidem patris. 100.1. c fuit eius filius promissus temporalis & spiritualis. ibid. c 2. a

Isajas lignea serra serratus fuit. 114.2.b 749.2.c & in eo Christi crucifixi imago. ibid. cur & quamdiu nudipes ambularit. 428. 2. c ipse & alij Prophetæ velut Apostoli à Deo ad Judæos missi sunt. 177.1.b

Ismael verus Abrahæ heres non fuit. 100.1.c 744.1.b

Isaacum deridens fuit typus persecutorum Ecclesiæ. 351.2.c eius expulsio è domo Abrahæ typus reprobationis Judæorum. 2.a quomodo secundùm carnem natus. 348.2.c quid hebraicè significet. 349.1.b

Israel totus perijsset, nisi tempore Christi pauci boni superfuissent.

fuissent. 108.2.c Israelis triumphus. 391.1.c hebraicè denotat videns Deum. 365.1.a
Israelitæ sub pœna mortis arcebantur à monte Sina. 761.1.c quando in Ægypto habitare cœperint. 141. 1. a in captivitate Assyriaca ad Gentilium ritus deflexere. 709.1.a
Idolothytis polluti sunt ad cultum Beelphegor. 103.1. d sunt lumbare Dei, 426.2.d Ægypto egredientes calceati fuere. ibid. a eorum cædes sub Antiocho pro patrijs legibus. 749.2.d eorum rebelliones. 681.1.c
Israelitæ veri sunt qui Abrahæ fidem & spiritum imitantur. 100.1.b 365.1.a 696.1.d *vide* Hebræi, Judæi.
In Isthmijs certaminibus victor picea corona donabantur. 209.2.b quare Itali primi ad fidem ante alios Europæos conversi. 372.1.a antonomasticè significare possunt Rom. 772.2.c parati ad Iter symbolum est zona. 427.2.a
Jubilei annus quare apud Judæos institutus. 197.2.c sic vocari potest tempus prædicationis Christi. 286.2.a
Judæa an contermina Arabiæ. 349.1.c eam Judæis panes coctos, & vestes sericas cuique accommodatas, prolaturam comminiscuntur Rabbini. 550.2.a
S. Judas hæreticos sui temporis vivis depingit coloribus. 13. cur Judas proditor diabolus vocetur. 580.2.a primò vas aureum, factus est vas in contumeliam. 625.2.b
Judas Galilæus profitebatur visiones angelorum. 498.2.c
Judæ patriarchæ promissus Messias ut nepos. 40.1.c
Judæus significat hebraicè confitens & laudans Deum. 40.1.c quis sit spiritualis Judæus. ibid. 40.1.d non fiat Judæus, ad Christum volens converti. 194.1.d
Judæi dicti à Juda patriarcha, non Juda Machabeo. 40.1.c nec ab Ida monte Cretæ. 645.1.a credita iis sunt divina eloquia. 41.1.b eorum patres sunt etiam parentes Christi. 99.1.c mira illorum dignitas, quòd ex eis fit natus Christus. 99.1. d alia eorum gloria & prærogativæ. 99.1.a quæ eorum nox. 140.2.d sectantes legem sua opinione justificantem, in legem verè justificantem non pervenerunt. 108.2.d erant eisdem vitijs implicati quibus Gentes. 34. 1. d coluerunt stellas. 495.2.c at tempore Christi non habuere publicè idola. ibid. habent concisionem, Christiani veram circumcisionem. 464.2.a in quo differant à Samaritanis. 273.1. d erant probrum omnium gentium. 340. 2. d eorum studium omne erat in sacris Litteris, nec alias ferè notant. 159.1.b quod quærebant per opera legis, non sunt assecuti. 118.1. d eorum bona spiritualia ad Gentes sunt translata. 151. 2. a ex eorum incredulitate per accidens Deus Gentium elicuit conversionem. 119.2. d illorum conversio maximi erit occasio gaudij. 2.d cur tam pauci ad Christum conversi sint. 108.1.b in texendis genealogijs majorum erant exacti, & quare. 550.2.b 653.1.d ijs potissimùm & primùm annuntiatum est Evangelium à Christo & Apostolis. 28.1.d 371.2.d quomodo ijs mensa sua facta sit in laqueum. 119. 1. d perperam scandalizati sunt in morte & passione probrosa Messiæ. 71 1.2.a si articulum resurrectionis crederent, omnia de Christo credenda crederent. 111. 1. d eum nec intelligunt, nec vident. 273.1.a quia operibus legis superbè præsisi, fidem Christi respuerunt, post positi sunt. 21.1.b 47.2.c 97.1.a 101.1.c 105.2.c 108.2.d 509.2.d per hæc non meruere benedictionem. 103.2.d quàm eorum fides, spes & caritas olim fuerit rara. 709.1.c eorum testamentum & lex fuit servilis. 349.2.b aqua expiationis legaliter mundabantur. 716.2.c censebant immunda, quæ erant Gentibus communia. 146.1.b se solos vocandos à Messia putabant. 107. 2. d 313.2.d cur Paulum apud Aretam accusarint. 312.2. d fuit duplex ipsis olim requies promissa. 687.2.a in ijs incredulis promissæ Dei non exciderunt. 100.2. b quod increduli præ Christianis credentibus repulsi sint, fuit ex voluntate Dei. 106.1.d Gentes è contemptu vocabant præputium & peccatores; se verò circumcisos, circumcisionem. 39.2.d 332.2.d 379. 1. a 379.2.d 494. 1. a non sunt subiecti justitiæ Dei. Christus ijs fuit lapis offensionis. 109.1. b eorum fabulæ & commenta. 550.2.a 645 1.a error eorum de inimicis odio habendis reijcitur. 139.2.b ob peccata in captivitatem abducti sunt, Deo tamen miserante reducti in patriam. 102. 1.c d putabant non vetari concupiscentias merè internas; sed tantùm conatum ad eas explendas. 74.2.c ex fide in Christum venturum justificati sunt. 47.2.b sed veniente Christo hanc amisere. ibid. c non omnes tamen ab eo sunt repulsi. 116. 1. a eorum reprobationis typus fuit ejectio Ismaëlis è domo. 351.2. a per legem Mosis rursum agnovere peccatum, quod ante obscurè lumine naturæ cognoverunt. 44.2.d quare non possint edere de corpore Christi. 769.2.d eorum consumptio per Titum à Prophetis prædicitur, & tunc occupati fuere ab ira Dei. 108.1. d 515.2. a sunt ab eo excisi quòd nollent tributum Romanis pendere, vel Cæsarem dominum vocare. 137.1.d 651.1.a eorum cum Cretensibus communio. 645. 1. a à lege apostatantes præputium reducebant. 194.2.a è captivitate Babylonica reduces locuti sunt hebræosyriacè, & ita tempore Christi locuti. 659.1.d *vide* Hebræi, Israelitæ.
Judæi moderni non possunt habere servum Christianum. 195.1.c
In suis synagogis dicunt anathema Christo & Christianis. 194.2.b eorum stupor & cæcitas. 110.1.a 118.1. d non possunt cum Christianis matrimonium contrahere. 193.2.b non agnoscunt SS. Trinitatem. 275. 1. a dediti sunt lucris & avaritiæ. 766.2.c in fine mundi adhærebunt Antichristo. 121.2.d 539.2.d 535. 2. b 538.1.c
Is maximè propter eos veniet. 537.2.b prædicantibus Elia & Henoch convertentur. 121.2. c 122. 1. a 2. c an omnes. 121.2.c ipsis conversis omnia erunt consummata. 120.1.d tunc Christum è Script. asserent & prædicabunt. 119.2.c
Judæorum simul & Gentium pater Deus est. 84.1.b
Judæi & Gentes peccarunt, & egent gratia Dei. 45.1.d 119.2.c
Judæo-Christianis assumere circumcisionem licuit, non Gentibus. 352. 1. a cur sæpè cum Gentibus altercarentur. 143. 1. a erant superbi, & ambitiosi. 552.1.b
Judæi Asiani in Paulum turbas concitarunt. 366.2.a
Judæo-christianismus vitandus ut hæresis. 323.1.c cur Judaismum gentilismo æquet Apostolus. 355.1.c & onus vocet. 348.1.a quid is Judæis præscriberet. 710.1.a an ita dici queat religio angelorum. 495.2.d
Judaizantes fuere Christiani è Judæis oriundi. 272. 1. a 438.2.c suam quærebant gloriam etiam Pauli morte. 438.2.c turbas adversus eum concitabant. 464.2.a eorum communionem Corinthijs vetat, quia erant Christianis magis cavendi quàm Ethnici. 288.2.d præter Evangelium inducebant judaismum. 316. 2. a maximè circumcisionem. 355.1.b cur eos acriter insectetur Apostolus. 272.1.a 194.1.a hi quosdam vetabant cibos. 645.1.b excidunt à Christo & christianismo. 352.1.b
Iudaizare cogentes procis sunt similes. 347.2.c
Iudex careat præjudicio. 596.1.d
Iudex Ecclesiasticus adiri post litem contestatam in sæculari judicio. 182.1.d an iudex controversiarum fidei sit cujusque spiritus privatus & Scriptura. 2.2.d
Iudicis Christi adventum qui diligant. 630.1.c
Iudices aliorum constituti non sumus. 145.2.d
Iudices reos mulctantes sunt irregulares, & ad sacerdotium inhabiles. 572.2.b quomodo dicatur vivi & mortui Judicandi. 522.1.c 632.2.a
Judicare seipsum homo ante communionem tripliciter debet. 231.2.d
Iudicare inter diem & diem, quid sit. 144.1.d
Iudicari pro judicio contendere capitur subinde. 175.1.b
Judicij extremi descriptio ex psal. XCVI 677.2.d cur id instare Apostolus semper inculcet. 215.2. a cur aliquando non instare. 531.1.a duo eius signa prævia. 2. b id semper ante oculos habendum. 436.1.b 521.1.d eius horror, & quomodo id peragetur. 520.2.b 2.a & seqq. ibi erunt omnes vivi, nulli mortui. 522.2.d ibi omnia cujusque opera revelabuntur. 50.2.d
Ibi quisque onus suum portabit. 361.2.a an id manè an noctu fiet, incertum est. 523.2.b non statim sequetur post Antichristi interitum. 2.a 536.1.c 542.2.a

Iudicij universalis & particularis dies dicitur dies Domini. 169.1.b 477.2.c erit dies iræ. 35.2.a erit subitus & improvisus. 477.2.c
Iudicij utriusque dies an sciri poterit, & cur nobis incertus sit. 523.1.a 523.2.d
Iudicium unde dicatur æternum. 692.1.d
Iudicia Dei alia, alia hominum. 458. 1. c hominum sunt contemnenda. 174.1.a
Iudicia Dei sternunt quamcumque superbiam. 123.1.d
Iudicium causarum civilium commissum olim fuit presbyteris. 183.1.d
Iudicium temerarium cavendum quatuor ob rationes. 143. 2. b
Iudith quàm illustris vidua fuerit. 589.2.a
Iugum Christi quàm suave sit. 278.2.c
S. Iulia ancilla in crucem acta est. 335.1.d
Iulianus Apostata coegit Catholicos vesci idolothytis. 203. 1.a 219.1.c
SS. Iulianus & Basilissa in coniugio castè vixere. 189.1.c
Iulianus Pelagianus putabat concupiscentiam non esse à natura corrupta. 77.1.a
Iulius Cæsar jus civitatis Rom. dedit Tarsensibus. 1. 1. c hostes optabat validissimos. 316. 2. b suis semper præibat exemplo. 471. 1. c oblivisci injurias solebat. 536. 1. a
S. Iuniperi de tribulationibus gnome. 85.1.c
Iupiter Cretenses pæderastiam docuit. 643.1.d
Iuramentum vera Dei professio est. 145. 2. a & actus religionis. 513. 2. d id facientes per medium ignem ibant, ferrum manibus ferentes. 219.2.d
Iurare Christiano licet. 266. 1. a jurabant veteres per dexteram. 502.1.a
Iurisconsultis Gallis quam stoliditatem affingat nugax Erasmus. 653.2.b
Ius suum cuique administrandum. 596.1.d ius sacerdotale olim erat primogenitorum familiæ. 700. 1. c id quale apud Christianos. ibid. d jus primogenituræ sanctum erat. 759.2.b erat id duplex, temporale & spirituale. ibid. quando iure suo utens peccet. 208.2.a jure partim scripto, partim non scripto usæ sunt omnes politicæ gentes. 542.2.d quale sit jus civium in Ecclesia Dei. 380.1.a
Iusti sunt templum Dei. 186.1.d ipsi soli sunt viva membra Ecclesiæ. 624.1.d meritò operum mercedem à Deo possunt reposcere. 636.1.c eos Deus exercet durius. 757.2.c quomodo ex fide vivant. 738.1.c non sunt sub lege, sed supra legem. 554. 1. d non certò sciunt se esse justos. 175. 1. a per fidem fiunt justiores. 49.1.a eorum propriè est vivere. 29. 2. d sunt electi, completè ad gratiam, & justitiam, inchoatè ad gloriam. 15.2.a
Iusti veteris testamenti, sunt filij novi testamenti. 349. 1. c
Iusti non lex posita. 554.1.d sunt quasi cubus. 474.2.a quomodo sint filii adoptionis, & servi. 345.2.d
Iustus & bonus quomodo distinguantur. 59. 2. b pro justo quomodo quis moriatur, pro bono forsan mori audeat. 59.2.a
Iustificari tripliciter in Scriptura sumitur. 36.2.d post lapsum nemo justificari potuit sine fide in Christum. 49. 2. a quomodo gratis justificemur. 45.2.b quod sit magnum pietatis sacramentum justificatum in spiritu. 578.2.d
Iustificati suam justitiam, licet liberè à se acceptatam, gratiæ tribuere debent. 117.2.b
Iustificatio est duplex. 49.2.c utraque est gratuita. ibid.c alia capitur formaliter, alia dispositivè, & quæ utraque. 118.1.a est communis Iudæis & Gentibus non à lege, sed à gratia. 51. 1.d eius quadruplex causa. 46.1.d effectus est prædestinationis. 92.2.a
Iustificatio per fidem, non est ex operibus, sed gratuita. 49. 2.d 103.2. d in primo justificationis instanti infunditur homini charitas & gratia, per quam fit particeps divinæ naturæ. 87.1.d
Iustificatio impij quàm sit difficilis. 374.1.a cur dicatur creatio. 378.1.c est mystica resurrectio. 622.1.b in ea sunt duo termini, à quo, & ad quem. 652.2.b
Iustinianus Imp. Iunior Manichæos multos flammis tradidit. 510.2.d
S. Iustinus conversus per constantiam Martyrum. 585. 2. b
Iustitia est salus inchoata. 112.2.c 117.1.d vera per Evangelium Christi revelatur. 30. 1. c hæc est à Prophetis prædicta. 108 1.c & tribuitur fidei. 47. 1. a ea quæ ex lege adversa est, & opposita justitiæ Dei. 106.1.a illa evacuat redemptionem Christi. 352.2.d
Iustitiæ potissimus effectus est Deo placere. 50.1.a obtingit ea non per legem aut circumcisionem, sed per fidem. 52.1.d est qualitas nobis inhærens. 50.1.b 59. 1.a 65.1.a eius sex fructus & excellentiæ. 57. 1. c datur ea non ex fide, sed ex operibus legis. 37.1.c eius regnum in anima quod sit. 70.1.c
Iustitia Christi nobis non nudè imputatur. 62.1.d nec hæc externa imputativa Christi, sed propria & inhærens, justo competit. 50.1.c 161.2.d 369. 2. d ipse factus est nobis justitia meritoriè & satisfactoriè. 161. 2. d item exemplariter, efficienter & finaliter. 162.1.a
Iustitia inchoatur, conservatur & promovetur fide. 756. 1. a vera justitia consistit in reconciliatione hominis cum Deo. 110.1.a est in nobis causa moralis resurrectionis. 83.1.a per Christum intravit non imitatione, sed per se, perque communicationem Christi. 60.2.c quomodo quærenda est ex lege fidei, non factorum. 46.2.d
Iustitia Dei quomodo fiamus. 286.1. d ipsa tria significat. 28.2.a 110.1.a est ea non tantum pro Iudæis, sed & pro Gentibus. 51.2. a lex justitiæ est lex gratiæ. 108. 2. d benedictio & hæreditas Abrahæ est justitia. 101.2.d
Iustitia commutativa, distributiva, & vindicativa est in Deo. 636.1.c quid sit vivere iustitiæ. 66.1.a
Iustitia dea pingitur cæca cum bilance æqua. 596.2.b cur Iuvenculas viduas nubere velit Apostolus. 595. 1.d
Iuvenes sæpè præstant senibus. 586. 1. a ijs à quibus abstinendum. 648.1.a abstineant vino. 597.2.c ambiunt docti nomen. 626.1.b
Iuventutis æstus & calor. 597.1.c

Kappa tria pessima quid sit. 644.2.d
Kemnitius Concil. Tridentinum reprehendit, quòd Pontificem doceat in voto, & legibus dispensare posse. 174.1.a

Labores Pauli pro Evangelio. 1. 1. b per labores ad præmia magna pervenitur. 280.1.a
Labor charitatis quis sit. 521. 1. a 208. Laborans non manducet. 545.1.c
Laborans pro alio, ab eo alendus est. 208.2.c
Lac manavit è Pauli cervice præcisa. 8. 1. a lac est innocentiæ symbolum & infantiæ. 168.1.c hinc dabatur olim recens baptizatis. ibid. quid lacte designet Apostolus. 168.2.a
Lacænæ virgines aperta facie, nuptæ velata prodibant. 223.2.d
Lacedæmonij crinem alebant. 224. 1. b meretricibus solis ornatum vestium concedebant. 568.2. a Archilochi scripta impudica urbe exegere. 622. 1. a furtum laudabant. 410.1.a per nimias opes & luxum periere. 601.2.a 767.1.a
Lacrymæ auditorum laudes sunt concionatorum. 163.2.c
Lacrymæ pœnitentium, vinum sunt angelorum. 293.2.d
Lacrymæ orantis Christi. 689.2.c
Lactantius censuit animas Sanctorum non videre Deum ante diem iudicii. 751.2.c
Lætitiæ symbolum est calceus. 428. 2. d. lætitia Christiana quàm utilis sit & facilis. 456. 1.a. lætita spiritualis in quo sita est. 414. 2. a.
Laici initio Ecclesiæ miracula faciebant. 320.2. a. tamen non debent prædicare. 250. 1. c. nec Episcopis aut presbyteris manus imponere. 587. 1. b. nec excommunicare. 189. 1. b. 2. nec ab excommunicatione absolvere. 267. 2. a. nec judicare de doctrina religionis. 248. 2. a.
Lamentatrices in morte Christiani non adhibeant. 696. 2. c

Lana coccinea in lustrationibus adhiberi solita quid allegorice denotaret. 720. 3. a unde Languor in membris & nervis oriatur. 758.2.d
Laodicensibus Paulus non prædicavit. 490.1. a quæ eius ad eos fuerit epistola. 508. 2. c Colossensibus vicini erant. 482.1.a
Laodicena synodus vetuit fieri agapes. 224. 2. d & idololatricum angelorum cultum. 469.1.c an Lapidem aliquem verum rejecerunt Judæi ab ædificatione templi, qui factus sit post in caput anguli. 381.1.b
Lapis summus & imus fundamentalis Ecclesiæ quomodo sit Christus. 381.1.c lapis offensionis fuit Christus Judæis. 109.1.b
Lapis offensionis & petra scandali quomodo differant. ibid. d
Lapsis indulgentiam præstari jubet Concil. Nicenum. 268. 1.c id vetabat Novatus. 752.2.a lapsus magnorum exempla. 458.2.b
Laquei diaboli quales. 627.1.b laqueus divitiarum quis sit. 602.2.c cur Lassi manus ad lumbos convertant. 427.1.c
Latere quid significet. 765.2.a qui latuit, felix. 2.a latere Deum non possumus. 275.1.a cur Latina Lingua Missa celebretur. 244.2.d & seqq. quas Latinas voces usurpet Apostolus græcè scribens. 19.2.a
Latria soli Deo debita. 27.2. b continetur sub dulia. ibid. latria adorandus est Christus homo. 457.1.b
Latus naribus idem quod longanimis. 633.2.b
Laurea doctrinalis requiritur in Episcopo. 574.2.c
S. Laurentius fuit vir misericors. 299. 2. b quomodo commissam sibi dicat Dominici sanguinis dispensationem. 576.1.b eius in morte animositas. 696.2 c
S. Laurentius Justinianus quoto ætatis anno sit factus Religiosus. 631.1.b
Laus magna in bono opere sita. 771.2.d quàm ad laudes suas invitus descendat Apostolus. 306. 2. a eas enarrant stulti. 310.1.d laus hominum fœnum est. 174.2.c 346.1.c
Laus Dei perpetua est, stabilis, constans, integra, perfecta, verissima. 305.2.a *vide* Gloria.
Lazaro pio pictori manus adustæ, sed à Deo integritati sunt restitutæ. 90.1.a
Lectio sacræ Scripturæ Christiano utilis. 756.2.a erat ea in usu olim in sacris conventibus. 248.1.a est lectione sacra excitandus fervor spiritus. 612.1.a
Lectularij dicuntur qui in lecto ægri baptizantur. 255.2.a
Legio fulminatrix sua prece impetravit Antonio Imper. pluviam. 562.2.a
Lenitas quantopere Deo placeat. 626.2.a quantum in ea quis proficit, tantum in cordis puritate proficit. 506.1. a est donum Spiritus sancti. 347.1.a est ea alium corripienti necessaria. 348.1. a
Leo, à quo Paulus liberatus, fuit Nero. 650.1.d
Leonis Hebræi Tigurina versio à Vatablo usurpata. 20.2.d
S. Leo Magnus à D. Petro audivit, ne temerè ulli manum imponeret. 597.1. a hæreticos docet cavendos quasi serpentes. 621.2.d in Concilio Calcedonensi vocatus est Pontifex universalis Ecclesiæ. 538.2.b
Leo IX. Pontif. in leprosi specie Christum in lecto suo collocavit. 574.1.a
S. Leonardus à vinctis invocatur. 680.2.a
Leonides Lacedæmonum rex pro patria occubuit. 59.2.d
Levare manus habitus est orantis. 567.1.c
Levi decimatus est antequam natus. 701.2.d quomodo fuerit in lumbis Abrahæ. 701.2.d
Levitæ in tabernaculo quasi milites in castris excubabant. 560.1.a non murmurarunt contra Mosen. 682.2.c nullam terræ portionem possidentes, typus sunt clericorum negotijs sæcularibus abstinentium. 618. 2. a in Abrahamo se subiecere Christo. 701.2.d An Leviticus esse potuerit Christus per aviam. 703.2.c an per Legem naturalem sint salvati Gentiles probi. 37.2.c ea sensim obscurata, per legem Mosis declarata est. 44.2.d
Lex Mosaica cur vocetur littera, sive scriptura. 40.1. a est data ut dissolutos hominum mores restringeret, illos ad Christum duceret: indirectè ut abundaret delictum. 65. 1. a eius justitias & excellentias Paulus parvi facit. 466.1.c data est cum fulgure, tonitru & procella. 760.2.d cur data sit cum motu. 763. 2. a non potuit irritare pactum Dei cum Abrahamo initum. 340.2.d metonymicè dicitur testamentum. ibid. 715.1.c quomodo lata post annos CCCCXXX. post Abraham. 341. 1.a & tertio mense post exitum ex Ægypto. 341. 1. c eius dominium. 73.2.b id amisit, veniente Christo, 1.d 74.2.a ex ea non potest accidere nobis vivificatio, hereditas & justitia Abrahæ. 53. 1. a 350.2.d non justitiam, sed iram, vindictam, peccatum & mortem operatur. 52.2.d 59.2. b 65.1. c 74.1.c 75.2.b 272.1.a 709 1.b hominem maledicit. 338.2.c triplex eius finis respectu triplicium hominum. 65.1.d Christianis non est lata, sed Judæis. 552.2.d est quasi maritus, hoc per Christum mortificato, ad alium transire licet. 74.1.a Judæos deduxit ad Christum. 40.1.a 65.1. a 341.1.a 343.2.a 552.1.b quia ipse eius est finis. 110. 1.a b hebraicè dicitur doctrina, 44.2.d concupiscentiam magis acuebat. 40.1.a 74.2.a peccatum sine ea erat mortuum. 75.2.b non affert fidem & gratiam qua justificemur. 339. 1. c ex ea justitiam quærentes irritam faciunt Christi redemptionem. 353.1. a est rudimenta doctrinæ Christianæ. 345.1.a & eius sacramenta egena elementa. 346. 2. b in quo Gentiles hanc riderent. 372.2.d dupliciter ea quis utitur legitimè. 552.1. b politica tantùm & exteriora attingebat, non animam. 704. 2. d eam Sp. sanctus ad verbum dictavit. 631.1.d eius & Evangelij Christi variæ antitheses. 661.1.c & seqq. 726.1. a quomodo dicatur æterna. 665.2.a per angelos est lata, & eius prævaricatores puniti. 672.2.a est gravior lege nova ob quatuor rationes. 354.2.c eam impleri non posse, docere blasphemum est. 37.2.d quia id possibile est. 1.d 339.1.a impletur operibus & gratia Christi, non sola fide. 36.2.a 110.1.d 140.1.b 271.2.d eam ante Christum Gentes totam implere non poterant. 38. 1. d sancta fuit propter præcepta cæremonialia, justa propter judicialia, bona propter moralia. 75. 2. c cur spiritualis dicatur. 76.1.a suo ordine, tempore, loco, modo ordinata & disposita fuit. 341.1.b & seqq. propter transgressiones posita est. 343.1.a non est contra promissa Dei vitam spiritalem per Christum dandam promittentia. ibid. b c eius abolendæ causa. 704.2.c lex cæremonialis abrogata est in pentecoste. 144.2.d 332.1.a at non moralis & naturalis. 333.2.d 340.1.c cur leges cæremoniales vocentur justificationes. 713.2.c leges quædam divinæ obligabant tantùm sub veniali. 339.1.b
Lex Evangelica est lex gratiæ. 108. 2. d est lex obedientiæ, ac reddit subditos flexiles. 71.1. a docet parere magistratibus. 138.1.a arcta est. ibid. c eius gloria unde pateat. 272.1.c est sufficiens ad salutem, nec indiget Mosaica. 38.2.a 324.2.a est lux & dogma. 380.2.c sola eius notitia ad justificationem non sufficit, sed ipsa servanda est. 36.2.d quintuplici modo fuit ordinata. 341.2.c dupliciter est immobilis. 763.2.b quare vocetur testamentum novum. 709.2.d eius & veteris promulgatio, typicè opponitur. 761.1.b
Lex mentis, lex Dei, idem est quod gratia & spiritus. 18. 2. c
Lex peccati quid sit. 18.2.c 81. 1. d lex peccati, & membrorum eadem est. 79.1. b aliud est lege teneri, aliud esse sub lege. 73.1.a lex est objectum charitatis, quia charitas inclinat hominem ut legem intueatur. 140.1.d etiam dicuntur Prophetæ & totum vetus testamentum lex. 245.2.d lex tradita æquè obligat ac scripta. 221. 1. c lex fidei & lex factorum in quo differant. 46. 2. c leges Gentilium an in conscientia obligarent. 138.2 c lex decalogi non desijt per Christum, sed est æterna. 333.2.c
Libamen in omni sacrificio Judaico adhibebatur. 279.1.c quid fuerit. 634.2.a libamen victimis dignius, quia Deo semper totum offerebatur. ibid.
Liber de duabus naturis, est Gelasij Cæsariensis. 20.1.b liber de continentia Augustini est, non Hugonis Victorini. 79.2.b libri de anima & spiritu quis sit auctor. 279. 2. d liber de infantia Salvatoris fabulosus, & mendax. 550. 2. d librum computum cum Deo quisque habet. 480. 2. b liber vitæ est catalogus prædestinatorum ad vitam æternam. 15.2.a 475.1.d in eo dupliciter quis scribi dicitur. 475. 2. a quis sit liber mortis Deo. 475.1.d libros antequam edantur examinari

nari

nari voluit Plato. 622.1.a liber Hebræis absolutè Scriptura dicitur. 728.1.b libri veterum convolviles erant in cylindrum. ibid. d libri hæreticorum non sunt legendi vetante Apostolo & Concilijs. 527.1.c 621.1.b eos legentes incurrunt censuram Ecclesiasticam. 621.2.d cur libros genealogiarum Judaicarum Herodes combusserit. 550.2.b quos libros sibi mitti petat Paulus. 638.1.a in cuius libri capite de Christo sit scriptum. 728.1.a liber in lustrationibus Mosis cur sanguine aspergeretur. 720.2.c
Liber amplexus gratiæ est quædam gratia. 118.2.a cur dicatur Ecclesia libera. 350.2.b liberum arbitrium, ex se quidem insufficiens est, aliquas tamen habet vires, si à gratia præveniente roboretur & adiuvetur; & vires naturales ad bonum. 271.1.b c per ipsum fit ut non agamur ut bruta. 15.2.d per hoc homini licent omnia quæ expediunt. 184.1.d id tollit Calvinus. 78.1.b 271.1.a sed contra eum adstruitur. 251.2.c 619.2.d eius cooperationem requirit Sp. sancti gratia. 710.1.c quis Liberalior sit inter æquè divites, & inter inæquales. 296.1.a b
Liberalitas quomodo est simplicitas. 130.1.c
Liberalitas in operarios Evangelicos commendatur. 654.1.b liberalitatem Dei nemo vincet. 480.2.d quam Libertatem à lege Christianis dent Novantes. 333.2.d
Libertate utendum servo, si fieri possit liber. 195.1.a
Libertas a lege, est occasio peccati. 354.2.d
Libertas Christiana à quibus nos eximat. 16.2.a hæc in duabus rebus est sita. 350.1.d
Libertas est quadruplex. 2.d item naturæ, gratiæ, gloriæ. 71.2.b
Libertinorum nimia licentia refutatur. 145.1.b confutantur circa peccati conscientiam. 204.2.b falluntur, in alia fide quàm Romana salutem spondendo. 391.1.b
Libido pathica quæ sit. 32.2.a oritur ab idololatria. ibid.a est fons hæreseos. 560.2.d mentem absorbet. 186.1.c corpus subiugat & corrumpit. ibid. 209.2.c sola fugiendo vincitur. 185.2.c post se scintillas sui relinquit. 186.1.a eius tentatio in Paulo fuit stimulus carnis. 316.1.a & seqq. an is eo indignus. 316.2.a qui sunt in eam proclives, nubant. 196.1.b *vide* Fornicatio.
Licentia omni vitio dabitur ab Antichristo. 540.2.b
Licere dicitur quod nulla lege prohibitum. 184.1.d
Licinij Imp. in Christianos feritas. 750.1.d
Lictores Consulibus cum securibus præibant. 132.2.a
Lignea serra dissectus Isajas ob libertatem in prophetando. 114.2.b est hæc crucis ligneæ Christi typus. 748.1.b
Lingua nostra fit lingua Christi, si in docendo & monendo Christi imitemur mansuetudinem. 347.1.b ea sacerdoti quare maximè custodienda. 231.2.c
Lingua nulla sine voce. 244.1.c est imago mentis. ibid.a linguæ nihil prosunt, si nihil proximum doceant. 243.2.c earum donum maximè mirabantur Corinthij. 237.2.b eo cælitus donatus Paulus. 9.1.a earum varietas in coelo cessabit, lingua tamen sensibili Deus laudabitur. 240.1.d lingua angelorum vocatur lingua elegantissima. 237.2.a linguæ Orientales sunt propè omnes filiæ Hebrææ. 757.2.d cur lingua vulgari non dicantur divina officia. 244.2.d lingua quam non intelligis, orare licitum. 245.2.d lingua una erit Beatorum, eaque an Hebræa. 238.2.c 240.1.d forsan nova ijs infundetur nobilior quavis terrena. 240.1.d
Lintea Christi manserunt in sepulchro. 251.1.b
Linus primò fuit S. Pauli, deinde S. Petri socius, huic in pontificatu proximè successit. 640.1.c
Litigia Episcopum dedecent. 574.2.d
Litis etiam justæ incommoda: quando lis justè suscipiatur & sine peccato. 183.2.d
Litteralis Scripturæ sensus quis sit. 14.2.a
Littera quomodo occidere dicatur. 271.2.c
Litteræ serviles supplent Hebræis notas similitudinis. 17.2.a
Liturgiæ veteres, genuinæ sunt. 562.1.a quomodo Livia Augustum maritum subiecerit sibi. 506.2.b
Locum dare diabolo, quid sit. 404.2.b quid locum iræ dare. 134.2.a in loco omni orare possumus per orationes jaculatorias. 566.1.d locus martyrij S. Pauli quomodo sit nobilitatus. 8.2.d
Logomachia hæreticorum. 600.2.a
Loisavia Sancti Timothei: quid Latinè sonet illa vox. 611.2.b
Longævitatem pijs promissam, bonis spiritualibus compensat Deus. 585.1.d
Longinus à Paulo ad necem ductus conversus est. 8.1.b
Longi sermones sunt tædiosi pusillanimis. 772.1.c
Loquacia sunt omnia quæ in mundo. 244.1.c
Loquacitas mulierum. 248.2.d
Lorica justitiæ quæ sit. 428.2.b
Lorica spiritualis est fides & charitas. 525.1.c
Lot quando agnoverit se angelos hospitio recepisse. 766.1.a
D. Lucas etiam Apostolus fuit. 24.1.a est eius laus in Evangelio. 297.1.b quomodo solus cum Paulo Romæ vincto. 636.1.c in quo finiat Acta Apostolorum & D. Pauli. 151.1.a multa in ijs omittit. 311.2.b ut eius profectionem in Arabiam. 328.1.d an scripserit epistolam ad Hebræos. 659.2.a eam elegantissimè græcè vertit ex aliquorum opinione. ibid.c
S. Lucia in igne illæsa mansit. 707.1.c
Lucianus Paulo fuit coævus, sed hostis eius & Christianorum. 7.2.a eum ridet quasi recalvastrum. 304.1.a
S. Lucianus Martyr multos solo aspectu ad Christum convertit. 477.1.b
Luciferi peccatum quale fuerit. 375.2.a eius & Christi antithesis. 374.2.d
Lucifer Calaritanus vocatur Elias sui ævi, quàm animosè Constantium Imp. compellarit. 612.2.d fuit postea schismaticus. 20.1.c
Lucij Martyris in morte fortitudo. 696.2.c quomodo sit Lucrum mori. 439.1.d lucris student etiam fordidissimis Judæi. 766.2.c
Lucta vitæ activæ & contemplativæ. 76.2.c concupiscentiæ & spiritus. 78.1.b 79.2.b hujus luctæ utilitas. 78.2.d hanc non sentiunt qui carni non resistunt. 79.2.a illa describitur. 355.1.b sita est in carni resistendo. 210.2.d
Luctus extinxit multos. 291.2.d
S. Ludovicus rex maluit mori quàm peccare. 756.1.c quomodo Lumbare Dei fuerit Israel. 426.2.d
Lumbi sedes concupiscentiæ. 700.2.d quid sit eos præcingere spiritualiter. 428.2.d sunt symbolum amoris. 426.2.d cur tangant eos defatigati. 2.a quid sit esse in lumbis patris. 702.1.c quid exire de lumbis. 700.2.d
Lumen est gloriæ divinæ symbolum. 377.1.d duplex habemus, fidei & gloriæ. 485.1.b lumen Evangelij est maximum Dei donum. ibid.c
Lunam qua in re imitari non debeant matresfamilias. 647.2.d
Lustrali aqua peccata venialia expiantur. 717.2.c
Lustrationum Hebraicarum sensum allegoricus quis sit. 720.2.d
Lusus capitur subinde pro duello. 351.2.a
Lutherus docet castitatem esse impossibilem. 33.1.d 141.2.d 275.1.b est alter Lucifer. 46.2.d
S. Scripturam falsificavit. 275.1.b quomodo omnia munda mundis esse dicat. 645.1.b asserit nos à lege omni decalogi liberos esse. 333.2.d nemo ante eum eamdem secum per omnia fidem docuit. 116.2.d inaniter gloriabatur hæresim suam parvo tempore per tot provincias dispersam esse. 621.2.a fidem solam ait ad salutem sufficere. 38.1.c & omne opus hominis justi esse peccatum. 42.1.c & motus rationem prævenientes esse peccaminosos. 74.2.d eius humeris insidentem dæmonem vidit Imp. Maximilianus I. 580.2.a testatur dæmonem mirè sibi familiarem fuisse. ibid. 325.1.b
Melanchthonis commenta in Paulum laudat. 2.2.a SS. Patrum commentaria sibi advertantia explodit. ibid. eius argumenta contra Missæ sacrificium refutantur. 750.1.c & seqq. eius contradictiones. 275.1.d eius de genuino verborum consecrationis sensu testimonium. 225.2.a
Lux inaccessibilis est ipsa gloriosa Dei majestas. 606.2.c hæc est nobis inaccessa, ideo nobis non lux, sed caligo est. ibid.c
Quomodo luci comparetur Deus Pater. 683.2.c quæ sint lucis arma. 141.1.c

Luxuria non tantùm rem veneream, sed & luxum conviviorum significat. 413.2.d
Luxuriari in Christo quid sit. 592.2.b
Luxus vestium inventum diaboli est. 568.1.b
Luxus Corinthiorum. 155. 1. a & Corinthiarum. 221.1.d
Lycurgus opes & luxum Sparta expulit. 767. 1. a eius quædam leges inhumanæ & turpes. 410. 1. a vindictam de hoste sumere noluit. 136.1.c
Lydiæ puellæ ante idola se prostituebant. 33.2.c

MAcedonij Martyris in morte animositas. 696.2.b Macedonius hæreticus asseruit Christum duas habere personas & naturas. 578.1.d quare ab episcopatu Constantinopolitano pulsus. ibid. asserebat Spiritum sanctum esse minorem Patre. 88.2.c 99.1.c
Machabæi unde dicti sint. 92.2. c per matrem descendebant è tribu Juda. 704.1.a Scripturæ sacræ lectione se animarunt. 756.2.a
Machabæorum Martyrum constantia in tormentis. 749.1.d 747.1.d idque intuitu vitæ æternæ. 604.2.d quantopere peccatum horruerint. 756.1.d
Macies decet pugilem Christi. 211.1.b
Macula ex actu peccati relicta dicitur homo vetus. 69.1.a
S. Magdalena quotidie septies in cælos evecta est. 747.1.d
Magdeburgensium Centuriatorum deliria. 116.2.d
Magi vocabantur sapientes Chaldæorum. 159.1.a magi tres facti insipientes, ut fierent sapientes. 172.1.d magi angelos se invocare profitentur. 496. 2. b dæmones habent in annulis. 200. 2. a magus erit Antichristus. 540.1.d magus vocatus Paulus à Juliano Imp. 7. 2. a
Magister sententiarum scripsit in omnes epistolas S. Pauli, sed quid in eo desideretur. 21. 1. c fingit in Adamo qualitatem morbidam, quam transfundat ad posteros. 62. 1. e & ab eo derivari unam particulam carnis in singulis hominibus. 703.1. d & charitatem quæ in nobis est, non esse creatam. 58.2.d
Magistri est officium, suo exemplo docere quæ præcipit. 205.1.a magistri hæreticorum quales. 474.1.c
Magistratus est viva lex. 138. 2. d est institutus ut pacem publicam conservet. 1. d eius est punire delinquentes. 38.1.d eius non est mittere prædicatores. 112.2.c non est iudex controversiarum fidei. 330.1.d ei obediendum propter conscientiam. 178.2.c 354.1.c
Magnanimus verè quis sit. 183.1.a magnanimi est obliviscì iniurias. 558.1.d
Magnetis vis. 7.1.c magnes amoris est amor. 442.2.d
Magni futuri in re aliqua, à pueris incipiunt. 630.2.d magnus dominus vocatur Turcarum rex. 606.1.d
Magog exercitus Antichristi dicitur. 541.1.d
Mahometani qua voce suum Mahometem compellent. 257.2.a 698.1.c qualem sperent beatitudinem. 257.2.a
Mahometes à Spiritu sancto legem suam se accepisse jactabat. 499.1.a eum putarunt aliqui esse Antichristum. 539.2.c
Majestas in Deo est origo gloriæ. 573.1.c
S. Malachias nullum membrum sine ratione movebat. 477.1.a
Maledicendum nemini. 651.1.b. olim maledicere Christo Christiani jubebantur ante Præsides. 253.2.a quomodo sit Maledictus pendens in ligno. 359.2.a quomodo sit Christus pro nobis factus maledictum. ibid.c
Malefacta, benefactis superanda sunt. 136.1.a 525.2.b
Malitia varia significat. 651.2.c
Mala Deus tantum permittit, & impedire posset si vellet, & jam facta ad bonum finem & justam poenam qua ea punit, ordinat. 16.1.b malum omne est ex nobis. ibid.a infans in malo debet esse Christianos. 246.2.e sunt etiam membrum Ecclesiæ. 624.2.b 625.1.a
Mamluchi unde dicti, regem è suo corpore crearunt, quando & à quo extirpati. 186.2.a
Mamertinus carcer Romæ erat, jam sacellum. 9.2.d
Mancipia si possent, libertatem amplectantur; si non, consolentur se fide Christiana. 195. 1. a hæc sola olim musicam tractabant. 549.1.c
Mandatum quomodo factum homini peccatum, & mors. 76.1.a mandatum carnale vocatur lex Mosis de carne circumcidenda. 703. 2. d ei opponitur Christi lex spiritualis, æterna temporario. ibid.c mandata legis sancta sunt, & bona, & justa. 75. 2. d sunt obiecta justitiæ legalis. 110.1.d ea impleri posse negat Calvinus. 132.2.a *vide* Præceptum.
Manducans quidlibet Gentilis Judæum certos cibos lege vetitos non manducantem non spernat, sed nec Judæus non manducans, Gentilem manducantem. 143.2.a ad Dei gloriam quomodo quis posset manducare. 220. 1. b an Manè Christus ad judicium venturus. 523.2.b manè orandum. 561.1.d
Manetis exitus & supplicium. 620.2.c
Manichæi aliquot Pauli epistolas negabant. 3.1.a mundum corporeum malum esse contendebant. 324.1.a cur carne & animatis abstinerent. 581.1.d 645.1.b cur vino. 581.1.d quomodo mensiæ benedicerent. 1.d cur nuptias vetarent. 2. a putarunt legem veterem aliquid mali continere. 709.1.a negant magistratibus licere ulcisci iniurias reip. 125.1.b docent diabolum esse opificem sæculi, rerumque corporalium. 275.1.d interiorem & exteriorem hominem, & duas naturas & animas in eo fingebant. 78.1.a 355. 2. a & Christum phantasticam carnem assumpsisse. 4.1.b 81.2.c duos finxerunt Deos, unum Abrahæ, alterum Christianorum. 342.2.b 681. 2. b item dæmonem creasse visibilia. 580.2.b domi viventes turpissimè, foris simulabant castimoniam. ibid.d
Mannæ mensuram omnes æqualem domi habebant, licet inæqualem foris collegissent. 296. 2. b est figura sufficientiæ opum. 601.2.a quomodo dicatur esca spiritualis. 213.1.c quid allegoricè significet. ibid. optimè repræsentat corpus Christi. ibid. a c idque varijs analogijs. ibid. e & seqq. erat panis angelicus. ibid.d
Mansuetudo Dei nobis imitanda. 407.1.a quàm ea præclara sit virtus. 626.2.a parit tranquillitatem animi. 604.2.a Episcopo necessaria est. ibid. est hæc in correptione adhibenda. 347.1.a
Mansuetus quis dicatur. 345.2.b
Manus quodvis instrumentum significat. 341. 2. d manus cur hostiæ imponeret sacerdos. 285.1.c quia per eas actiones significantur, & peccata. ibid. manu ante orationem olim lavabant Christiani. 567.1.a manuum impositio quid vocetur. 297.1.c 586.2.b est de essentia Ordinis. 586.2.d quid ea significet. ibid. b c olim manus in crucis formam componebant viri communicaturi, & eas antè lavabant. 232. 2. b quia eis in manus dabatur Eucharistia. ibid. 226.1.c 567.1.b manibus elevatis orabant olim. 567.1.c cur manus poenitentibus imponantur. 596.2.c manu expansæ exhibent figuram crucifixi. 567.2.b cur manuum elevatio vocetur sacrificium vespertinum. ibid.
Maozim quis sit Deus. 533. 1. c est futurus familiaris Antichristo. 540.1.d
Maranata quid sit, unde derivetur: Erasmi derivatio refellitur. 262.1.b cur *Maranata* Paulus utatur quasi indebito loco. 2. a est vox execrantis & condemnantis. ibid.d
Marannus quis, & unde dictus sit. 262.2.d
S. Marcella Romana vidua juvencula quanta constantia nuptias Cerealis Consulis rejecerit. 589.2. c est cum filia Principia ad templum S. Pauli deducta à Gothis, ut intactæ custodirentur. 11.1.b
Marcellus Ancyranus damnatus, quòd libros suæ hæreseos flammis tradere noluisset. 621.2.d
S. Marcianus Deum venabatur in eremo. 469.2.b
Marcionis hæresis circa Christi humanitatem jugulatur. 81.2.c cur sit factus hæreticus. 567. 1. b Deum suum meliorem a Stoicis hausit. 492.2.b negavit Christum verè fuisse hominem. 454.2.b textum Biblicum depravavit. 258.1.d aiebat hominem à diabolo creatum. 45. 2. e damnavit nuptias & cibos quasi in se malos. 581.1.b 645.1.b epistolas Pauli mutilare est ausus. 3.1.d duos faciebat deos, unum justum, alterum bonum. 59.2.a 616.2.b vetus testamentum oppugnabat. 140.1.c
D. Marcus Romæ latinè Evangelium suum scripsit, & Aquileiæ in Græcum transtulit. 31.1.d fuit etiam Apostolus. 24.1.a an auctor versionis Syriacæ novi testamenti. 739.1.a

Marcus consobrinus Barnabæ primò deseruit Paulum, mox eum Paulus pœnitentem iterum assumpsit. 637.2.a
Mare rubrum transierunt Hebræi fide. 747.2. d eius transitus fuit figura baptismi. 212.2.d
Mares Episcopus quàm animosè Juliano apostatæ exprobranti sibi cæcitatem responderit. 696.2.a
Maria hebraicè est domina. 262.1.c
S. Maria Virgo Deipara sua salutatione Elisabetham & Joan. Baptistam replevit Sp. sancto. 26. 2. c non est passa in passione fidei deliquium. 44. 1. b peccavit in Adamo, & contrahendi peccatum originale necessitatem incurrit, sed id de facto non contraxit. 61.2. d 284.1. b habet plus gratiæ quàm omnes homines simul. 64. 2. c numquam peccavit ne quidem venialiter. 44.1.c ipsa cum suo Josepho castitatis vexillum prætulit non virginibus solùm, sed & coniugatis. 189. 1. c meritò post Deum à Christianis invocatur. 515.2.d est spes nostra mediatè. 549.2 a fuit oriunda è tribu Juda. 656.2.c apparens S. Vincentio Ferrerio eum est ad virginitatem adhortata. 426.2.d
S. Maria Ægyptiaca 17. annis quibus veneri servierat, stimulos libidinis pœnitens passa est. 186.1.a ijs neminem vidit mortalium. 503.1.c
S. Maria Oigniacensis quomodo libidinis motus superarit. 188.1.c Sanctis & angelis fuit familiaris. 472.2.c
Maritimæ urbes cur malè moratæ. 644.2.c
Marito subiectionem debet mulier. 415. 1. d mariti mores sint ei lex. 506.2.c
Marius & Martha Romam è Perside venere, ut sepulcra Apostolorum viserent. 10.2.b ille ab hac conversus. 569.1.d quomodo S. Martinus Neronem prædixerit cum Antichristo venturum. 534.1.b licet Episcopus, monachi tamen officium non deseruit. 288. 1. c eius constantia, hilaritas, pietas, patientia & mors. 644. 1. a eius animam angeli in cælum duxere. 669.1.a
Martyr an possit esse sine charitate, & damnari. 238.2.a Martyres sunt propter Deum mortificati. 94.2.c sunt fidei professione salutem & gloriam æternam adepti. 111. 2.c se mutuo ad constantiam in fide excitabant. 731. 2. d olim in carcere detenti lapsos mittebant ad Episcopos, orantes ut pœnam ijs relaxarent. 268.1.c eorum passio est triumphus Dei. 269.1.a sunt testes Christi. 605.2.b eorum vincula sunt gloriosa. 507.2.d martyrio perficiuntur & consecrantur. 674.2.c audito nuntio mortis exultarunt. 634.2.a eorum insigne est palma. 751.1.c
Martyres vix fient, nisi qui antè se effecerint martyrio. 758. à sacra communione ad martyrium obeundum animabantur. 769.1.b c fiunt afflictione fortiores. 95.1.b 95.1.d 218.1. a eorum passio & mors vita est Ecclesiæ. 277.1.d eorum festa in usu tempore D. Hieronymi. 347.1.c
Martyrum Japoniorum medio in igne animositas, & constantia. 733.1.c
Martyres illustres erunt sub Antichristo. 640.2.d
Martyrium quid sit. & cujus virtutis actus. 238.2.a confert gratiam justificantem, etiam primam quasi ex opere operato. ibid.c
Materiale potest esse sine charitate, & cum peccato mortali. ibid. antecedenter, quatenus est opus operantis, potest esse sine charitate. ibid. consequenter ex opere operato semper eam adducit. 238.2.c quare id calix dicatur. 262.2.a
Martyrij etymon. 585.2.b qui ad Massam perditionis propriè pertineant. 106.2.d
Massilienses pestis tempore immolabant pauperem omnibus malis civitatis onustum. 178.1.d
Matresfamilias domi semper maneat. 647. 2. c sedulò filios educent & piè. 370.1.d
Mater Nazianzeni maritum Christo peperit; eumque & filium ad episcopatum evehi vidit. 611.2.c
Mater virginis à Deo consecratæ est socrus Dei. 308. 1. c *vide* Uxor.
Mathildis cum coniuge Conrado rege in matrimonio continentiam servavit. 189.2.c
Matrimonium esse debet liberum. 201.2.d parentes tamen id possunt consulere. ibid. non solvitur divortio etiam licito. 291.2.c
Matrimonium fidelis cum infideli Ecclesia irritavit. 193.1.d & matrimonium Catholici cum hæretica vetuit. 201.1.a
Matrimonij incommoda. 196.1.d
Matrimonium inire in Domino quid sit. 201.2.d quàm eius vinculum sit arctum. 417.1.d est verè & propriè dictum Sacramentum. 418.1.b in quo eius magnitudo præcipuè consistat. ibid. b quatenus repræsentat Christum & Ecclesiam, eatenus magnum est. ibid.d eius rectè contrahendi ritus. 202.1.c *vide* Coniugium, Connubium.
S. Matthæi Evangelium apud S. Barnabam repertum est in sepulcro. 28.1.d
An S. Matthiæ post ascensionem Christus apparuerit. 250. 2. d
S. Maurus 12. anno ætatis monasterium est ingressus. 631.1.b
Maximinus tyrannus maximè in clericos & sacerdotes persecutionem movit. 749.1.c
Mechanicam exercuit Paulus & alij Sancti. 545.1.a
Mediator vox duo significat. 564.1.c latiùs patet quàm conciliator. 342.1.a
Mediator, cujus auctoritate lex vetus tradita, fuit Moses, non Christus. ibid. d quomodo mediator non sit unius. 2.a mediator noster est Christus. 93.1.c 719.1.d mediator noster apud Deum fit sacerdos. 688.1. b quis sit Medius paries quem Christus dissolvit, quique Judæos à Gentibus separaret. 379.2.c
Megistus à Paulo ad mortem rapto conversus. 8.1.b
Mel dabatur olim recens baptizatis. 168.1.b
Phil. Melanchthon vitam eremiticam damnari ab Apostolo perperam asseruit. 633.2.c eius de proprio verborum consecrationis sensu testimonium. 225.2.b
Melchisedec est salvatus in lege naturæ. 38.1.c condidit Jerusalem, eiusque rex fuit. 698.1.a 2.a eius nominis compositio & significatio. 698.2.c 699.1. a id fuit proprium illi. 698.1. c an fuerit Spir. sanctus. ibid. an angelus. ibid. b non fuit Sem aut Noe. ibid.c nec Henoch. ibid. d fuit unus è regulis Chananæorum. 699. 1. a cur dicatur sine patre & matre. ibid. eius parentes juxta Epiphanium. ibid.c cur eius genealogiam non pertexat Scriptura. ibid. causa allegorica rei eius. 2. a sacerdotium non habuit successione hereditaria. 1. d quomodo æternus dicatur. ibid.c typus fuit Christi octo rationibus. ibid. d & seqq. multis, virgo mansit sine uxore. 700. 1. a non fuit Hebræis oriundus. 701.1.c eius auctoritas, fama & virtus. ibid. c d solus inter Chananæos veri Dei erat cultor. ibid. d benedixit Abrahamo tamquam maior. 701.1.d semper vivit symbolicè. ibid.d in quo inferior sacerdotibus Aaronicis. 704.2. b dignior tamen Aarone est. 688.2. d
Melchisedeciani dicebant Melchisedec esse Spiritum sanctum. 698.1.a
Melech Sala Sultanus Ægypti Christianorum filios à Tartaris emit, & in militia exerceri curavit. 186.2.a
Melita venenatis caret animalibus, idque munere S. Pauli, quin aliunde importata venena ibi ponunt. 9.2.d
Melote quæ sit vestis, unde dicta. 750.2. a quas Membranas sibi mitti petierit Paulus. 637.1.c
Membrorum functiones, juncturæ & proprietates. 236.1.b 399.1. b iis ad creatoris obsequium utendum est. 467.1.a hæc nulli resecare licet. 354.2.a membra veteris hominis sunt motus concupiscentiæ. 504. 1. a membra infirmiora sunt venter, & intestina. 235. 2. a ignobiliora, pedes; inhonesta, verenda. ibid.c quæ sint membra honesta corporis. 235.2.c membrum unum lædens aliud, seipsum lædit. 2. d membra omnes sumus unius corporis id est Ecclesiæ. 129.1.a 399.1.a quomodo simus omnes membra capitis Christi. 173.1.b 235. 1.d membra non habet anima. 278.1.d
Memoria mortis est calceus Christiani militis. 429. 1. b quomodo quis memoriæ Sanctorum communicet. 132. 1. d memoria inferni remedium est in tentatione. 529.1.a
Menandri hæresin quibus epist. convellat Apostolus. 15. ponebat hic angelos quasi minores deos. 498.1.a cur dicantur Cretenses Mendaces. 644.2.a
Mendacium Plato regibus ait esse licitum. 331.2.d 750.1.d est duplex, in verbis & factis, & quando mendacium facti sit licitum. 332.1. c debiles habet pedes veritas stabiles. 629.1.d

Mendicandi ars optima laudare dantis liberalitatem. 298. 1.a Christus mendicavit. 295.1.a
Mendici utiles sunt Ecclesiæ. 235.2.c
Mens aliquando idem quod sensus. 244.2.b & intelligentia passiva, quæ scilicet loquens intelligitur ab audientibus. ibid.c interdum scopus & intentio. ibid. ejus character & imago est lingua. 1.a est in homine princeps. 400.1.a mens otiosa esse nequit, ergo bona agat. 546.1.b
Mensa designatur temporalium copia, 119.1.d
Mensa panum propositionis Eucharistiam significat. 714.1.a 716.2.c quomodo mensa Judæorum iis facta in scandalum. 118.1.d
Mensæ animæ Scriptura & lex Dei est. ibid c qualis mensa Christianorum esse debeat. 413.2.d 414.1.c quomodo Manichæi mensæ benedicerent, 581.1.d cur mensæ benedicamus. 583.1.d mensa est viva beneficentiæ Dei concio. ibid. ejus benedictio cur dicatur verbum Dei & oratio. 583.1.b
Menses aliquos Judæi sacros habebant, 347.1.a
Mensura quatuor habet significationes. 304.2.c mensura peccantibus à Deo statuta, ut ea repleta regna & resp. puniat. 515.1.c quæ sit mensura fidei. 128.2.d
Mensura, pondus & numerus in omni re quid sit. 491.1.c mensura gratiæ non datur ex meritis. 392.1.d
Mentiri numquam licet. 331.2.d 403.1.d
Mercantur infernum multi eo labore, cujus vel dimidio lucrati essent cælum. 569.1.b mercari tempus quid sit. 411.2.d
Mercedis æternæ spe operari bonum est meritorium. 207.1.d mercedem in dando spectans, malè dat. 130.1.c magna est merces eleemosynæ etiam ingrato datæ. 298.2.d cur merces bonorum operum dicatur corona justitiæ. 636.2.d
Merces debetur merito, & operi heroico, meritorio magnæ mercedis. 35.2.c 208.1.c
Merces & meritum sunt correlativa. 35.2.c
Mercurius Trismegistus à Mose didicit SS. Trinitatem. 30.2.c quare dæmones coli jusserit. 32.1.a
Meretricari an licitum ante legem Mosi. 184.1.a
Meretricium quàm fœdum sit. 186.1.b
Merinthus christianismo judaismum agglutinare volebat. 758.2.c
Merita nostra non sunt condigna vitæ æternæ, nisi ex gratia. 72.1.a quomodo tribuantur electioni Dei. 15.2.c merita patrum filios degeneres non juvant. 121.1.a
Merita aliena non juvabunt in judicio. 281.2.c merita bonorum operum asseruntur. 35.2.b 268.2.d 279.1.d 740.2.d 747.2.a
Merita sunt & vocantur gratia. 72.1.a
Merita Christi quomodo nobis imputentur. 23.1.b an ab his sit facta independenter nostra electio. 367.2.d eorum valor longè excedit demerita Adæ. 63.2.c ea infinitis peccatis delendis sufficiunt. 749.2.d merita Pelagius tribuebat naturæ viribus. 772.1.a quod pro merito operum datur, merces est, non gratia. 50.1.a è S. Meruli sepulcro mira odoris fragrantia exhalavit. 677.2.b
Messias non debuit esse pontifex terrenus, degens in templo Salomonis. 708.2.a non soli Judæi ab eo vocandi erant. 107.2.d est maxima promissionum veteris testamenti. 90.1.c adimplevit omnia in veteri lege prædicta. 47.2.d tum ex Deo, tum ex Juda & Judæis natus est. 40.1.b iis primò promissus & revelatus est. 1.a ejus tempus vocatur tempus novissimum. 215.1.d 579.1.b 580.1.a qualem Judæi exspectent. 509.2.b Messiam se dicet Antichristus. 540.1.d *vide* Christus.
Metaphoris gaudent Hebræi & Syri. 169.1.a
Metus ab hæreticis pro diligentia perperam capitur. 458.1.a metus salutis excludit fidem specialem hæreticorum. ibid. 266.1.c
Metus reverentialis quis sit. 138.2.a
Michæas durè ab Achab rege passus est. 749.2.a
S. Michael præses est Ecclesiæ. 526.2.c ejus templum celebre Chonis. 498.2.a an fuerit angelus exterminator. 191.1.b est princeps angelorum, etiam missus legitur. 669.2.c tulit legem Hebræis. ibid.a
Miletus urbs Asiæ, stragulis nobilis. 639.1.c quando ibi fuerit Apostolus. ibid.d
Milevitani Concilii quanta sit auctoritas. 60.2.d
Militia Hebræis omnem famulatum significat. 560.1.a
Militia Episcoporum & Pastorum quæ. ibid. & seqq. militia contra dæmones discenda ex omni hominum genere. 425.2.d
Militibus olim interdictum conjugium. 619.1.a quare iis detur cingulum. 427.1.b milites Christiani quibus in rebus Juliano Apostatæ parerent, & in quibus jussa detrectarent. 651.1.b quis miles spiritualis & Christianus. 559.2.c ejus officia, ibid. ejus calcei. 428.2.c 429.2.c ejus cingulum est veritas, eaque quadruplex. 427.2.b quæ ejus lorica. 428.2.b quis ejus agon. 604.2.b
Miltiades quo exemplo suos ad pugnandum contra Persas excitarit. 753.1.b
Mincha farreum sacrificium, siccum & incruentum. 14.1.b quomodo se Minimum sanctorum dicat Apostolus. 384.1.a
Ministri Ecclesiæ sunt duplices, Episcopi & diaconi. 129.2.a his à suis accipere sumptum licet: & quo titulo is iis debeatur. 207.2.a an minister peccati sit Christus. 333.1.b quomodo sit minister circumcisionis. 149.1.d quis minister oret in Ecclesia pro toto populo. 88.2.a
Ministeria sacra variè distributa sunt per Ecclesiam. 233.2.d quomodo ministerium honorificetur. 119.2.d
Mira duo quæ contigerunt in insitione Gentium in Judæos. 121.1.d tria mirabilia mundi à Deo neglecta in vocatione hominum. 160.2.d qui Miracula faciunt sunt velut manus Ecclesiæ. 236.2.a ea nemo præter Deum facere potest. 536.2.d ea soli edunt Sancti qui vitæ fuere austeræ & exagitatæ. 211.2.d cur initio Ecclesiæ essent quàm modò frequentiora. 243.1.b ea facere, idem est quod prophetare. ibid.b ea etiam laici credentes, in primitiva Ecclesia faciebant. 321.1.d est iis fides probanda. 318.2.a eorum gratia fuit in Christo per Dei assistentiam. 257.1.a iis Apostoli suam confirmabant doctrinam. 163.2.a
Miracula illustriora dicuntur virtutes. 234.2.a
Miracula S. Pauli. 8.2.b & ad ejus reliquias & vincula. 383.1.a
Miracula, signa, portenta, virtutes quomodo differant. 671.1.d
Miracula Antichristi mendacia quatuor ob causas. 536.2.d & qualia ea erunt. 1.a b
Miser nemo est qui miseria sua contentus est. 277.1.b nec sensu alieno, sed suo. ibid.
Misereri Deum alicujus, est ei dare gratiam congruam cum qua videt illum salvandum. 103.2.a cur Misericordiarum Pater dicatur Deus, non verò judiciorum. 264.1.b
Misericordia gratissimum Deo sacrificium. 301.2.b
Misericordiæ Dei est constituere in fide justitiam. 106.1.a
Misericordes habent viscera misericordiæ. 656.2.b
Missa sacrificium est secundùm ordinem Melchisedec. 520.1.a 705.1.b 769.1.b 769.2.a 770.1.b est propitiatorium pro vivis & defunctis. 439.2.d 520.1.b non est expiatorium, sed applicatorium redemptionis. 706.2.c 730.2.bc continet orationes, postulationes, obsecrationes & gratiarum actiones. 562.1.b in usu fuit tempore S. Augustini. ibid.b item ab initio Ecclesiæ. 538.2.c eam abrogabit Antichristus. 539.1.a quid nobis impetret. 731.1.a repræsentat sacrificium crucis. 706.2.c hæc inter se conferuntur. 141.a cur dicatur latinè. 245.1.a quos ex ea fructus populus percipiat, licet eam non intelligat. ibid. cur iterari debeat, non verò sacrificium crucis. 716.2.a eam pro vivis & defunctis offerri, & tali ritu & ornatu, traditio est. 232.1.b in ea ut pro defunctis oretur, Apostolorum est institutum. 171.2c ejus essentia in ipsa consecratione consistit. 230.2.d non est abominatio, ut conatur evincere Lutherus. 730.1.d quàm temerè Missas privatas hæretici calumnientur. 225.1.a
Missio est quadruplex. 324.1.a
Mitem & benignum esse, Christianũ & divinum est. 287.2.b

Mobilia erant sacra & ritus veteris testamenti. 763.2.a

Modestia in cultu maximè mulierem decet. 568.1.a modestiæ proprietates. 345.2.c ejus & temperantiæ actus. 477.1.d modestia Christiana quâ in re sita. 476.2.c & seqq. modestia Apostoli in commone faciendo & corripiendo. 150.1.b 302.1.b quis dicatur Modimperator. 620.2.d qualem Modum justificandi Judæos Deus elegerit. 109.1.a

Mille habuit ad hoc modos. 123.2.b

Mœchiæ nomine omnis libido vetatur. 184.1.a

Monachus operans ab uno, otiosus à plurimis vexatur spiritibus. 546.2.a monachus tentatus, tentationem seniori aperiens quietem sentiet. 426.2.a ejus prima virtus contemnere hominum judicia. 174.2.d olim manibus laborarunt. 545.1.b eorum jejunia. 581.2.c monachorum quorumdam Afrorum martyria. 391.2.a

Monachi apostatæ sunt infames. 593.1.b etiam his dat Deus sufficientem gratiam ad vivendum castè. 190.1.d

Monarchiæ quatuor orbis sunt per bestias designatæ. 535.1.a monarchiæ Antichristi tres anni cum dimidio. 539.1.a

Monasticæ constitutiones non sunt ficta religio. 499.2.d

Moniales quomodo orent lingua, quam non intelligant. 245.2.d earum cantus in suo choro non sugillatur ab Apostolo. 249.1.a uti nec earum vota. 595.1.a

S. Monica habuit donum discretionis spirituum. 234.1.c salvata est per educationem filii Augustini. 570.1.b omnes piæ viduæ partes implevit. 589.1.a filium quàm carum habuerit. 647.2.b maritum Christo lucrifecit. 569.1.d ejus erga eum amor & reverentia. 418.2.d

Monitori sunt necessaria doctrina, humilitas, patientia, dilectio. 150.2.d & seqq. 634.1.d

Moralis Scripturæ sensus quis sit. 14.2.a

Morbi non fuere in Christo. 677.2.c 687.1.a eorum origo à peccato. ibid. 88.1.a sunt patientiæ exercitium & humilitatis. 497.1.c in causa sunt ut mortem optent Sancti. 441.2.a morbos varios per invocationem variorum Sanctorum curat Deus. 236.2.b morbus est adventicia senectus. 647.1.b

Mores mali commercio malorum addiscuntur. 600.2.b quos colores & odores habeant. 269.1.c morum veritas quid sit. 427.2.b morum modestia. 436.2.b quam morum mutationem fides adducat. 373.2.d

Moria mons unde dictus. 350.1.a in eo obtulit Abraham filium suum. 743.2.d an sint Morituri, qui in fine mundi vivi obviàm rapientur Christo. 259.1.b nec certum est omnes morituros. 1.a an qui tunc invenientur, sint morituri. 281.2.a 322.1.a non sola moriendi necessitas, sed & ipsa mors actualis in omnes homines pertransiit. 61.1.c amantes simul mori gaudent. 291.1.b

Mori omnibus statutum. 725.1.a mori peccato quid sit. 66.1.a 68.2.d

Mori mundo & peccato diversimodè possumus. 664.1.d

Mors Christi omnibus sæculi hominibus fuit proposita. 723.1.a est necessaria ad novi testamenti confirmationem. 720.1.b in Missa verbo & facto repræsentatur. 730.1.d ejus nos memores esse ipse jubet. 285.1.a ea Judæi scandalizabantur, quia eum æternùm fore vitalem putabant. 719.1.a mors nobis instat. 274.1.b ejus bona. 676.1.c Christianis per Christum jucunda reddita. ibid.a non est metuenda. ibid.b 634.2.d eam probatus quotidie exspectat, sanctus semper desiderat. 441.1.b 442.1.a ejus contemptum docet amor Christi. 428.1.a cur vocetur resolutio. 634.2.a mors justorum finis laborum. 261.2.d 441.2.a 634.2.a 676.1.a mortis lucrum est Christus, Christique fruitio. 439.2.b mortem adfert nimia tristitia. 291.2.d stimulus mortis est peccatum. 260.2.b est homini pœna, non natura. 61.1.c eam gerimus in visceribus nostris. 2.a est peccati comes, filia & stipendium. 1.c 2.a b 62.2.d 71.2.d mortis cogitatio, præsentissimum concupiscentiæ antidotum. 80.1.b regnat etiam in eos, qui actu non peccarunt, putà infantes. 63.1.a est contra naturam, ideo & Sancti eam horrent. 281.1.a 675.2.c mors Sanctorum Deo curæ est. 277.2.b est peccatoris mater. 377.2.a mors primogenita quæ sit. 61.2.c mors Hebræis morbum, pericula & quamlibet afflictionem gravem significat. 79.1.c 265.1.a item statum mortuorum. 260.1.d mors novissima destruetur in resurrectione. 253.2.d mortis & somni affinitas. 202.1.a 519.2.d peccatum Mortale quàm grave sit malum. 62.1.a mortalia peccata sunt ut æs & plumbum. 169.1.d

Mortificanda carnalia desideria & passiones. 83.1.c d 503.2.b

Mortificatio Jesu, est passio similis passioni Jesu Christi. 277.1.a mortificatio sensim & continuò facienda. 503.2.d est calceus Christiani militis. 513.2.c per hanc corpus fit hostia vivens. 133.1.c ejus officium & partes. ibid.

Mortuus spiritualiter describitur. 505.1.d mortui Christianis non sunt lugendi. 676.2.b 439.2.d mortui quomodo audient vocem Dei & tubæ sonum. 521.1.b cur dormire dicantur. 520.2.c si mortui non resurgunt, Christiani sunt hominum miserrimi. 252.1.d mortuis olim oleum infundebatur. 209.2.c quomodo mortuos vivificet Deus, & qui sint hi mortui. 53.2.a

Moses verè optavit deleri de libro vitæ. 98.2.a quomodo se negarit filium filiæ Pharaonis. 746.2.b ejus fides. ibid. non nisi servus est, respectu Dei. 454.1.a per fidem parentum occultatus est. 746.1.c erat eleganti facie. ibid. d maluit affligi cum populo Dei, quam abundare deliciis. 174.2.a 746.2.c fuit primus synagogæ filius & institutor. 351.1.c an Dei essentiam viderit, & eum facie ad faciem sit allocutus. 314.1.d 607.1.a ex gloria Dei fuit ejus facies cornuta visa. 272.1.c 315.2.a cur velata facie populum alloqueretur. 372.2.a fuit typus Christi patientis opprobria & persecutiones. 747.1.a fuit mediator Dei & hominum, & eo mediante lex lata. 342.1.b 565.1.a sua mansuetudine meruit colloquium Dei. 347.1.c 626.2.a eminenter fuit pontifex. 679.1.d sed Aarone pontifice constituto, apostoli tantùm vices obtinuit. ibi.c fecialis est testamenti veteris, Christus novi. 710.1.c educatus est in regem Aegypti. 746.2.b quibus disciplinis imbutus, & à quibus. ibid. studuit edomandis affectibus. ibid. fide fugit ex Ægypto cum populo Israelitico. 747.1.d opponitur Apostolis. 641.1.b

R. Moses Aegyptius excusat fornicationem Judæ cum Thamare à peccato, quòd lex lata nondum esset. 184.1.a

Motus rationem prævenientes non sunt peccaminosi. 74.2.d motus mali quare mortificandi. 80.1.b motus desperationis in parte & appetitu inferiori Christi non poterant esse. 689.2.b motus omnes ab eo sunt liberè assumpti. 686.2.d

Mulier rixosa quomodo tractanda. 419.1.b illius insignis descriptio. 574.1.c eam esse caput Ecclesiæ quàm sit indecens. 248.2.d 569.2.a mulier, tamquam posterior & inferior facta est ex costa viri, illique similis creata est. 222.2.c 416.2.b & cur & quomodo. 186.1.a 716.2.d quomodo salvabitur per filiorum generationem. 570.1.a ejus caput vir est quatuor modis. 1.c 221.2.a 506.2.a 647.2.d in Ecclesia taceat. 221.2.b 248.2.d 569.1.d in quibus viro sit imperfectior. 249.1.a quomodo viri sit gloria. 222.2.a an ex præcepto comam alere teneatur. 224.1.b ei non licet nudo incedere capite, sed debet velari. 221.1.d 222.2.d 223.1.d mulieris cujusdam generosæ martyrium sub Dunaan tyranno. 308.2.a mulieres sunt loquaces. 248.2.d cultus sunt studiosæ. 568.1.a moderatè comantur & ornentur. ibid.d adeuntur minori fructu, & majori periculo. 574.1.a semper occupari debent. 622.2.a eas decet aut murus, aut maritus. 2.b iis Ethnici dabant præfectos ne vagarentur. 1.b communicaturæ olim dominicali Eucharistiam excipiebant. 232.1.b 567.1.a in vitiis fortiores sunt viris. 629.1.a quid & quos & ubi docere debeant. 647.2.a internè potiùs ornatæ sint quàm externè. 568.1.c quid eas deceat. 647.2.d se nimis ornantes opus Dei velle corrigere videntur, ac sunt in Deum contumeliosæ. 568.2.d quàm severè in has Dominus in judicio inquiret. 2.a per eas hæreses sunt propagatæ. 629.1.a vide Femina, Uxor. mulierem tangere vel cognoscere, Hebræis est exercere

actum

actum conjugii. 188.1.a quomodo omnia Munda mundis. 645.1.b munda omnia sunt humili. 645.2.a

Mundus stat meritis Sanctorum, quibus tamen non est dignus. 751.1.a mundus corporeus non est malus, ut ajunt Manichæi. 324.1.a an eum alia tempora præcesserint. 641.1.a eum ait Plato factum ex cubo ternarii. 378.1.d 491.1.c non est factus ab angelis. 394.1.c cum è materia subjecta conditum docuere Valentiniani. 492.1.c cur mundi rectores dicantur dæmones. 425.1.c quot annis stabit. 523.1.d est quasi templum Dei, in quo, & pro quo orat Episcopus. 663.1.a liber est divinitatis, & speculum divinorum, in quo seipsum depinxit Deus: & Dei templum. 31.1.c item cultus Dei. 663.2.a quomodo sit in Deo, & Deus in mundo, 486.1.d

Mundus quomodo homini pio crucifigatur, quomodo is mundo. 363.2.c & seqq. ejus larvata persona. 198.2.c sapientia ejus à Deo est reprobata: vicissim ei odiosa Dei sapientia. 159.2.a quis mundi spiritus sit. 165.2.a ejus gaudium breve & fallax. 198.1.d piis crux est. 363.2.d

Munificentia cur vocetur gratia. 295.1.a

Muri Jericho fide corruerunt, quomodo. 748.1.a

Muritta Diaconus Elpidophorum apostatam sugillat. 35.2.d in exilium actus cum clericis quingentis Carthaginensibus, lætus Domino cecinit. 733.2.b

Murmurare propriè servorum & ancillarum est. 648.2.b

Murmuratio Deo maximè displicet. 215.1.c murmurationes Judæorum in deserto. 680.1.d ob eas sunt terra promissa exclusi. 681.2.b

Musicæ usus in templis commendatur. 246.1.a eam olim soli servi tractabant. 349.1.b eam Hebræi mensæ adhibebant. 413.2.d unde dicantur Turcæ Musulmani. 698.2.c qualis Mutatio peccatoris in justificatione. 613.2.b qualis mutatio in Corinthiis è prædicatione Pauli. 233.1.b

Mutius Scævola manum errantem flammis iniecit. 238.2.a

Myrogenes monachus hydropicus, de exteriori hydrope non laboravit, de interiori solicitus. 278.2.a

Mystæ unde dicti. 164.1.d

Mysterium propriè quid sit. 264.1.d mysterium iniquitatis quid sit. 533.2.d 534.2.b est figura Antichristi. 534.1.c quod mysterium habere debeant diaconi. 576.1.c mysterium vocationis Gentium Prophetis paucis obscurè revelatum. 383.2.a id passim miratur Apostolus. ibid. c id ei primùm innotuit. ibid. 2.2.b hinc & mysterium vocat judicium Dei de secutura Judæorum conversione. 121.2.a mysteria fidei olim nefas erat scripto committere. 361.2.d

NAaman Syrus salvatus extra judaismum. 38.1.b cur Nabuchodonosoris sit Deus misertus, non Pharaonis. 100.1.c cur Narcissi domus Romæ à Paulo salutata. 253.1.b in Naribus maximè ira se prodit. 633.2.a

Nascimur aversi à Deo & peccatores. 62.2.b

S. Natalia Adrianum conjugem non modò ad fidem, sed & ad martyrium obeundum provexit. 592.2.c 569.1.d

Nationes diversissimæ quomodo in unam conveniant Ecclesiam. 396.1.c 504.2.d nationes omnes semper sacerdotes habuere & sacrificia. 688.1.b

Natura fervida ad magna se extollit. 2.1.a 327.2.d

Natura paucis est contenta. 479.2.a natura humana in Christo & B. Virgine exaltata est super omnes angelos. 64.2.c ejus per peccatum corruptio. 43.2.d ejus viribus ad Dei cognitionem pertingere possumus. 30.1.c non tamen leges supernaturales implere. 38.1.d nec Deum homo videre, vel beari. 72.1.c nec ullum motum & conatum in actum supernaturalem fidei facere. 276.1.c ei impossibilia, Deo possibilia sunt. 159.1.d ejus viribus non fiet resurrectio. 257.1.a ex natura corrupta quatuor pullulant in homine propensiones ad malum. 42.1.a ejus viribus tribuit Pelagius merita. 771.2.d ejus vitia non assumpsit Christus. 677.2.b natura Christo & nobis est communis. 675.1.b natura divina & humana Christi ab Apostolo probatur. 452.2.c 662.1.a naturæ bona Deus sæpè in hac vita justis negat, improbis & inimicis suis confert. 740.2.d quomodo Natus ex Deo peccare non posset. 167.1.a

Nazaræatus votum quomodo impleverit Paulus. 5.1.b eo obstricti, uvis, & vino abstinebant. 544.1.d 717.2.a

Nazaræi sectarij sacrificia reijciebant, & animatis abstinebant. 465.1.c quid Necessitas instans à Paulo dicatur. 196.1.b necessitas Hebræis est quidquid angustiat. ibid.d necessitas peccandi in omnes homines pertransijt. 61.1.b

Nectarius Patriarcha quare publicam sustulerit confessionem. 222.1.b

Neglectus Dei quantum malum. 33.2.d

Negligentia in operibus spectantibus ad animæ salutem, est perniciosa. 691.1.a

Negotiatio clericis prohibita. 576.1.d

Negotia sæcularia quænam dicantur. 618.1.b quinam ea fugere debeant. ibid.d & quare. 753.2.a

Nemrot fideles secunda mundi ætate afflixit. 535.1.c cur Neophytus sacerdotio arceatur. 575.2.a & quàm sit turpe talem ordinari. ibid. c d quomodo dicatur Nequam sæculum. 323.1.a

Nero S. Petrum & Paulum exagitat & necat. 8.1.a an viderit Paulum mortuum. 2.b mysterium fuit iniquitatis, an typus Antichristi. 534.1.d primam in Christianos persecutionem movit. 639.1.a 750.1.a cum aliqui putarunt necdum mortuum, & fore Antichristum. 533.2.d quàm Parthis favorabile nomen eius fuerit. ibid. b an futurus collega Antichristi in Occidente. ibid.c verè occisus est, nec venturus. 534.1.c eius mitissima vox initio imperij. 319.1.b cur dicatur leo. 639.2.a

Nestorius duas in Christo posuit personas. 69.1.d 453.1.a 493.1.a 578.2.d 673.1.a duos confinxit Deos. 342.2.a

Neutrum genus plenius masculino significat omnimodam universalitatem. 704.2.d cur usurpetur τὸ Cherubim & Seraphim in neutro genere. 715.1.c

Nicænum Concilium addidit doxologiæ SS. Trinitatis hæc verba, *Sicut erat*. 124.2.d

Nicobulus ob parvitatem uxorem despiciens reprehenditur. 23.2.b

S. Nicolaus divino judicio ordinatus Episcopus. 559.2.c à tempestatem patientibus invocatur. 678.2.a

Nicolaus diaconus quare factus hæreticus. 561.2.a

Nicopolis duplex erat civitas, unde dicta. 654.1.a

Nihil agendo malè discis agere. 546.2.b

Nilamon monachus episcopatum fugit. 571.2.d

Nisi interdum capitur pro *sed*. 333.2.c nisi Hebræis nota est juramenti execratorii. 695.2.d

Nobiles & sapientes pauci sunt ad fidem vocati. 161.1.c soliti olim artem mechanicam discere. an Noctù Christus ad judicium venturus sit. 523.2.a

Noe tempore Abrahami vixit. 698.2.c fide arcam compegit. 741.1.a fuit Deo carus. ibid. ejus fortitudo, spes, constantia. ibid. b fuit heres justitiæ Adami, Abel. & novi mundi. ibid. c

Nomen Dei est nostra spes. 430.2.c.d id invocare, ad salutem sufficere, credunt Simoniani & moderni hæretici. 624.1.c nomen sæpè pro re nomine significata capitur. 414.2.c nomen Jesu est nomen super omne nomen. 456.1.c in quo conveniunt majestas & amor. ibid.c cur venerabilius tetragrammato. ibid. d. & seqq. id meruit Christus moriendo. 455.2.b id in cruce actu accepit, licet antè in circumcisione datum. 2.a non est Græcum, sed Hebræum, nec idem cum tetragrammato. 456.1.b est proprium Verbi incarnati, hinc alia omnia ejus nomina includit. 2.c id in vanum accipere majus est peccatum quàm nomen Deus. ibid.b cur sit oleum effusum: est lux mundi, cibus animæ & medicina. 456.2.d semper id in ore habendum. ibid.c id prædictum à Prophetis & Sibyllis. 2.c id Paulo semper in ore & calamo. 4.2.d 371.2.d 1.a est proprium nomen Christi, Christi verò nomen appellativum est dignitatis. 668.1.c Christi nomen est omnium numinum nominibus excellentius. 374.1.d Christus meruit sibi nomen super omne nomen. 456.1.b & quale hoc nomen. ibid.b nomen Antichristi est ignotum. 539.2.c nomina Apostolorum quomodo in fundamentis civitatis sanctæ. 388.1.b nova nomina quæ res fidei clarius explicant, non damnat Apostolus, velut profanas vocum novitates! 609.1.c cur nomina ordinandorum olim publice proponerentur. 576.1.a

Nominari Hebræis est idem quod esse. 386.2.d

B. Non-

B. Nonna maritum & filios omnes ad pietatem efformavit. 611.2.b sola legis Notitia non sufficit ad justificationem. 36.2.d

Novatus lapsos ad pœnitentiam non admittebat. 693.2.a 732.1.a 760.1.d ajebat in Ecclesia non esse malos. 624.2.c

Novercæ cum privigno nuptias omnes aversati sunt. 179.1.a quos Novissimos Apostolorum vocet Paulus. 177.1.a quæ novissima tempora intelligat. 580.1.a 627.2.a

Novitas in doctrina est explodenda. 325.1.d profana est. 608.2.b ea signum est hæresis. 608.1.d novitas vocum quæ sit. 608.2.d 621.1.b novitate vitæ Christo resurgenti similes efficimur. 68.1.d quænam illa novitas vitæ sit. 127.1.2

Novus homo quis sit Paulo. 401.2.a ejus partes & membra opposita partibus & membris veteris hominis. 403.1.b nova creatura in Christo quæ sit. 285.1.a

Nox vocatur tempus ante Christum. 140.2.a 140.2.d

Noxium sua sequitur pœna. 285.2.b 598.1.b

Nubentes olim velabantur. 221.2.d 308.1.b præstat nubere quàm uri. 190.2.d *nubere in Domino* quid sit. 202.1.a

Nubi insidebit Christus & Sancti ad judicium venientes. 522.2.b quid sit nubes, sub qua patres fuerunt. 212.1.a nubes vocatur in Scriptura, Dei lux. 606.1.b

Nudi mundum ingressi, nudi eodem exibimus. 602.1.a nudi pedes signum sunt captivitatis. 428.2.c

Numerus denarius & septenarius Hebræis familiaris. 117.1.a

Nuptias esse spernendas docuerunt olim pseudoapostoli. 188.1.a 581.1.a nuptiarum spiritualium prandium & cœna. 307.2.b nuptiæ mundanæ & religiosæ quomodo differant. 308.2.a nuptiæ Religiosorum permanens sacrilegium sunt, vel adulterium. 191.1.a nuptiæ non erunt in cælo, erunt tamen mulieres. 396.2.b nuptiæ secundæ licitæ sunt. 202.1.b *vide* Matrimonium.

Nympha & domestici ejus fideles erant Colossis. 508.2.b

OBduratio quomodo homini, quomodo Deo tribuatur. 16.1.a obduratio Judæorum. 272.2.d

Obduratis eleemosyna suadenda quasi ultimum remedium. 299.2.d

Obediendum regibus, si Deo contraria non præcipiant. 651.1.a quidnam obedientes consoletur. 454.2.b

Obedientiæ descriptio. 690.2.b eam tota Scriptura nobis inculcat. 748.c.a obedientiæ Christi fructus. 64.1.a fuit ea singularis & promptissima. 479.1.b quomodo eam didicerit. 690.1.a obedientiæ Abrahæ merces. 52.2.b obedientiæ promptæ exemplum fuere Abraham & Isaac. 744.1.d obedientia Prælatis, regibus & magistratibus debetur. 137.1.a 651.1.a ab ea nos non eximit Christiana libertas. 24.1.a obedientia & fides in Christum, causa est quòd Gentes sint electæ ad justitiam. 108.2.b

Obedire parentibus in Domino quid sit. 420.1.a

Objectum servitutis Pauli erga Deum. 641.1.b objectum duplex epistolarum ejus dogmaticum & ethicum, 13. objectum formale fidei est revelatio Dei. 514.2.d

Oblationes quas fideles offerunt sacerdotibus, non intelligit Apostolus, per altare, ut vult Beza. 769.1.c perfecta animæ oblatio in quibus sita sit. 126.2.c

Oblivionis subitæ exempla. 118.2.a oblivisci injuriæ est heroicum. 136.1.a

Obsecratio quid sit propriè. 431.2.c 561.1.d

Obsequium rationabile quid propriè sit. 126.2.d quas Observantias damnet Apostolus. 499.1.d quousque durarit observantia legis mosaicæ. 144.2.d

Obstinatæ mentis quinque signa. 119.1.a obstinati in malo durè increpandi sunt. 347.1.a 650.1.c

Obtrectationis mala. 455.1.c

Occasioni serviendum. 140.2.a occasionis descriptio. 363.1.a occasiones peccandi ponit Deus pio fine. 32.1.c

Occulta etiam peccata cavenda. 275.1.a

Oculus Dei omnia videt. 686.1.a oculus Aegyptiis Dei est hieroglyphicum. ibid.b inter membra corporis nobiliora computatur. 235.1.d oculus capitur pro colore subinde. 17.2.d

Odio habere Esau significat negligere, minùs diligere. 102.1.a odium proximi est charitatis dissolutio. 140.1.a odium peccati inculcatur. 131.1.c est id efficax testimonium quòd quis sit filius Dei. 84.2.b

Odor quietis suavissimus est odor. 408.1.b quomodo dicatur Deus odorari sacrificia. 481.1.a odor mortuum quis. 269.1.c

Oeconomi sunt velut pedes Ecclesiæ. 236.2.a

Oeconomia duo significat. 384.2.a

Offendiculum quid propriè sit. 146.1.a an idem cum scandalo. ibid.c

Offensa condonanda Dei imitatione. 407.1.a

Officia duo pastorum prædicatio, & Sacramentorum administratio. 158.2.b quæ officia tria angelis, Apostolis & doctoribus communia. 384.1.d cur officia divina latinè dicantur. 244.2.d

Oleo olim baptizandi, athletæ, & mortui ungebantur. 209.2.c d oleum exultationis est oleum gloriæ. 658.2.a oleum est typus nominis Jesu. 600.2.a

Olivæ assimilatur Ecclesia, oleastro gentilitas. 121.1.a

Olus manducare, quid sit Paulo. 143.1.d

Olympias illustris vidua magna constantia nuptias Elpidii rejecit, 589.2.d ejus virtutum rara exempla. 593.2.c

S. Olympius Abbas credidit se peregrinum in terra. 743.2.d

Omnia omnibus fuit Paulus. 5.2.b c 208.2.b in cælo nobis erit Deus omnia in omnibus. 254.1.d *omnes* pro singuli capitur subinde. 189.2.a quomodo sit Deus Omnipotens, & tamen mentiri non possit. 620.1.c ejus omnipotentiam hæretici negant. 234.2.d omnipotentes fiunt qui in Deo sperant. 480.1.d

Omniscientia in Christo omnem tempore mortis exclusit in ipso desperationem. 689.2.a quæ Onera proximi portanda sint. 347.2.d onera pastorum & Superiorum. 771.1.a

Onesimus fuit II. Episcopus Ephesinus post Timotheum. 366.1.b 548.1.b 657.1.a Romæ sub Trajano martyrio coronatus. 657.1.a Philemonis heri rebus quibusdam compilatis, Romam fugit, ibique à Paulo conversus, ab eo ad herum cum epistola mittitur. 1.b Phryx erat. 2.a in gratiam rediens cum hero, vir doctus & egregius factus est ibid. quid nomen sonet, 657.1.b

Onesiphorus tria caritatis officia Paulo exhibuit. 615.2.a

Onychini duo ephod pontificis quid mysticè designarent. 563.1.b

Operarius Evangelicus comparatur militi, pugili, agricolæ. 619.1.a operarius inconfusibilis quis. 620.2.a quæ Operatio virtutum dicatur. 234.2.a 1.d operationes sunt miracula, quæ distinguuntur à gratia. 234.1.a

Opes Plutonis sunt compedes. 602.2.d sunt dolores & spinæ tripliciter. 603.2.c earum mala & epitheta. 2.b c iis in hac vita non est inhiandum. 576.2.c earum contemptum suadet brevitas vitæ qua iis utimur, earum vilitas, & mors. ibid.c eas non sectetur Episcopus. 575.1.a *vide* Divitiæ.

Opifices quomodo multum meriti ex operibus suis colligere possint. 431.2.a 506.1.d opifices pii qui. 405.1.a

Opificia mechanica olim Sancti exercuere. 555.1.c

Opsonion quid sit propriè. 701.2.d licet pro multorum salute Optare æternam damnationem. 98.2.a tota Operis supernaturalis dignitas est à gratia. 15.2.d quomodo opus Dei simus. 146.2.d omne opus hominis justi non est peccatum. 42.1.c opus modicum in se, factum ex gratia meretur vitam æternam. 85.2.d quàm opus bonum proportionem habeat cum æterna gloria. ibid. cur opus ex voto factum sit melius eo quod fit sponte. 594.1.a operis initio formanda crux. 471. opus conjugale quàm verecundè peragendum: quando in eo mortalis & venialis sit libido. 344.1.d

Opera debent fidei jungi. 37.1.a & ei esse conformia, 530.1.d solis naturæ viribus facta à justificatione Paulus excludit. 36.1.d sunt ea impertinentia ad salutem & sanctitatem. 176.1.a opera fidei, timoris, spei, quæ fiunt ex legis præscripto, peccatorem disponunt ad justitiam: & si ex charitate fiunt, de condigno merentur justitiæ augmentum. 36.2.d declarant operantem esse justum. 2.a quomodo dicentur.

ardere; 170.2.d quæ in iis consideranda. 184. 2.a quàm ea perfectè facere debeamus. 369.1.a eorum bonitas Deo est ascribenda. 271.1.d sunt sarcina viatorum pergentium ad tribunal Christi. 361.2.a opera etiam fabrilia Deo offerenda. 431.2.a quomodo opera bona tribuantur gratiæ, vocationi & electioni Dei, & non libero arbitrio. 15.2.d homini tamen sunt libera & à libera voluntate pendent. 176.1.b 190.2.b 378.2.a habent cum gloria proportionem. 35.2.d per hæc illustratur gratia Christi. 47.1.b sunt dona Dei. 190.2.a non omnia sunt præcepti, sed aliqua consilii. 208.2.d non prosunt sine charitate. 237. 2. d prosunt tamen pœnitenti ante reconciliationem. ibid. quomodo Deus nobis ea præparet. 363.2.a vocantur lux. 410.1.c eorum necessitas, merita & merces. 35.2.d 36.1.a 131.2.b 68.2.a 299.1.a 747.2.a sunt nostra lorica. 428.2.a iis nititur nostra spes. 57.2. d sunt fundamentum futuri ædificii in cælo. 608.1.b justificant nos. 729.1.a mirè placent Deo. 770. 2. d cur ea dicantur corona justitiæ. 635.2.d opera nostra quomodo sint Dei & nostra, & inducant debitum justitiæ commutativæ: 636.2.d opera omnia infidelium non sunt peccata. 147.2.b 645.2.c quid sit operibus bonis præesse. 656.1.d opera ad extra toti SS. Trinitati sunt communia. 234. 1.b opera Sanctorum quomodo impediat Satan. 515.2.b Paulus esto per gratiam salvatos nos dicat, opera tamen requirit. 47.2.d 49.1.c 378.1.a peccata dicuntur opera carnis. 555.2.b opera indifferentia ad Dei laudem etiam sunt facienda. 470.1.a opera misericordiæ sunt opera Dei. 463.1.c opera legalia non conferebant ad delenda peccata. 44.2.c hæc Paulus sugillat, non alia. 13. Judæi jactabant ea, quasi ob ea ad salutem eligendi. 103.2.d licitum Orare lingua quam non intelligis. 245.2.c est orandum pro Superioribus, etiam Ethnicis. 562.2.a orare omni loco possumus per orationes jaculatorias. 566.1.d cur id Paulus jubeat. ibid.c *orare ad Dominum*, pro, Dominum. 745.2.a sex modis in orando peccatur. 88.1.b orare debent ad perfectiorem statum aspirantes. 530.1.d quid orandum potissimùm à Deo. 544.1.d orandum semper, & quomodo hoc intelligendum. 431.2.a 525.2.d quomodo Christus oret pro nobis. 101.1.a cur orantes manus levent, sex causæ. 567.2.a

Orationem Dominicam discere quisque & intelligere debet. 246.1.a oratio Christi sæpè fuit cum lacrymis. 688.2.a oratio optima quæ sit. 88.1.d 89.1.c 544.1. d 563.1.a etiam non intellecta vim suam habet. 401.1.a est facienda in spiritu. 431. 2.b tam ea est animæ necessaria, quàm cibus corpori. 566.2.a humiles ac mites efficit. ibid. fistula cælestis est. 587. 1.a ejus vis. 658.1.d ea invocandum auxilium Dei & Sanctorum. 431.1.b ad eam in omnibus recurrendum. 771.2.a an distinguatur ab obsecratione. 561.2.d eius elogia & incitamenta. 525.2.c est optimum remedium tentationis. 215.2.c in templo meliùs fit quàm domi. 566.2.c ei repugnat ira & disceptatio. 567.2.d erat in conviviis primorum Christianorum usitata. 414.1.b oratio piorum multùm valet ad conversionem fidelium. 431.1.d 563.2.a orationes pro defunctis ab initio Ecclesiæ fuere. 538. 2. c oratio consecratoria, etiam practica est. 228.1.d 228.2.d

Oratoris boni quæ sint partes. 405.1.d

Oratoria S. Michaeli sacra plurima Colossis erant. 498.2.a

Orbis terræ futurus quis sit. 671.2.a

Ordinandos examinari tum quoad vitam, tum doctrinam jubet Concil. Tridentinum. 597.1.a & eorum nomina publicè proponi. 576.1.a quàm probari debeant, exemplo S. Leonis ostenditur. 597.1.a

Ordinatio in Sacramento Ordinis manuum impositione suscipitur. 24.1.c hinc eam Græci vocant manus impositionem. 297.1.bc 586.2.b

Ordo dæmonum; sed ille desinet finita Ecclesia militante. 425.1.b ordo angelicarum hierarchiarum. 374.1.b quis ordo resurgentium sit futurus. 253.1.b ordo Melchisedeci quis sit. 704.1.d ordo quantum sit bonum in omni re. 491.1.d est totius universi vinculum & salus. ibid.b ordo decorus in Ecclesia Paulo valdè fuit cordi. 249.2.a 491.1.b

Ordo Sacramentum est. 586.2.d 612.1.b passim vocatur manus impositio. ibid. ejus forma & materia. 612.1.b ad ordines altiores sunt promovendi qui in minoribus bene se gessere. 577.1.a

Ordines Mendicantes non manducant panem otiosè. 545.1.d eorum institutores non retractarunt in morte monachismum, ut volunt hæretici. 169.2.d

Organorum & musicæ usus in templis commendatur. 246.1.b organa theatrica olim è templis ejecta. ibid. b

Orientales dum quem honorare volunt in terram se prosternunt. 691.1.b Orientis linguæ pleræque filiæ sunt Hebraicæ. 758.1.a de Origenis commentario in epist. ad Rom. censura. 19.1.a semina jecit pelagianismi. 37.2.d censuit vitiis singulis suos præesse dæmones. 424.1.c & animas quasi in carcerem detrusas. 281.2.b & corpus hominum in resurrectione in globum mutandum. 473.2.b & gentes salvari posse sua recta vita. 36.1.d & peccata, quæ anima antequam corpori jungeretur in cælo commisisset, mortis hominis causam esse. 61.1.d 368.2.c 641.2.b & diabolum fuisse Christo dominatum. 69.1.d & solem, lunam & elementa esse animata. 86.2.d & dæmones aliquando salvandos. 122.2.d 487.1.c & angelos multis sæculis ante mundum esse creatos. 642.1.a se castrando peccavit. 354.2.a quomodo ejus errores S. Hieronymus transscribat. 20.1.c 373.2.c

Originalis peccati radix: ea non fuit in Christo. 722.1. c est id duplex, actuale & habituale. 62.1.c est nobis voluntarium voluntate aliena. 2.c quomodo id in Adamo omnis anima contraxerit. 722.2.c non est substantia mala. 278.1.c *vide* Peccatum.

Ornatus mulieris juxta S. Petrum. 568.1.d ornatus studiosæ mulieres sunt. 1.c ornatus nimius non caret impudicitiæ suspicione. 2.d dedecet is maximè illas in templo. 569.1.a

Orphanis prospicit Christus iis relictus tutor. 300.2.c

Os gladii quid sit. 685.2.c os bovi trituranti non occludendum; quomodo id tropologicè intelligitur. 207.1.a 595.2.d os est à turpibus custodiendum. 321. 2. d 405.2.b & seqq. ad oris regimen servandum stimulus. 405.2.c oris veritas quæ sit. 398.1.c ore fit confessio ad salutem. 111.2.b

Osculum reconciliationis est symbolum. 321.2.c osculo invicem salutabant Gentiles & Hebræi. ibid. item Christiani ante communionem, & cur; sed is mos jam sublatus est. ibid.b c est id jam in usu in quibusdam Ecclesiis, ibid.c quatuor de causis honestè datur. ibid.

Obsculabantur primi Christiani prono corpore limina & januam templi Apostolorum. 10.2. a quomodo Oseas foderit uxorem quindecim argenteis. 277.2.b jussus fornicariam uxorem accipere, quid repræsentet. 63.2.a

Osiris pingebatur ab Aegyptiis quasi sceptrum habens in se oculum insculptum. 686.1.a

Ossa Elisei quomodo prophetarint: item ossa Josephi post mortem per castra deducta. 243.1.b

Ostendere subinde facere significat. 177.1.b 443.1.a

Ostium sermonis quid sit. 507.2.a

Otiosus ab ordine suo & creatione deficit. 544.2.d ejus inertia & turpitudo. 546.1.a otiosi sibi, aliis sunt curiosi. 544.1.a curiosi sunt, garruli, dicaces, non agunt, sed satagunt. 556.2.b hirundinibus sunt similes. 2.a

Otium fugiendum monet Apostolus. 519.2.d 544. 2. c 545.2.a & seqq. vivi hominis sepultura est. 16.1.d ejus effectus. 2.c otium & curiositas plerumque sunt conjuncta. 519.2.b quod otium agat virgo. 199.1.b

S. PAchomius diabolum specie Christi sibi apparentem facto crucis signo à se repulit. 310.1.b qua occasione conversus sit ad fidem. 765.1.d

Pactum subinde testamentum dicitur. 99.1.b 230.1.d

Pædagogus quis servus Græcis esset. 343.1.d

Pæderastia infames fuere philosophi veteres. 32.2.a pæderastia Cretensium. 643.1.a

Pallor decet pugilem Christi. 211.1.c

Pancratiastæ toto corpore certabant. 210.1.a

Panes

Panes azymi cujus rei typus ſint. 181.1.a panes Orientalium erant lati. 217.2.a panes propoſitionis vocantur hebraicè panes faciei, erant duodecim, & quare: ſal & thus eis imponebatur. 713.1.a quid denotent allegoricè & tropologicè. 714.2.c *panem frangere* ſignificat in Sript. convivari. 217.2.a quomodo Euchariſtia panis dicatur. 1.d panis omnem cibum ſignificat. ibid. 727.1.a non manet panis in Euchariſtia, ſed tranſſubſtantiatur. 298.1.b

Panoplia militis Chriſtiani. 431.2.c 525.1.c panoplia Dei. 430.2.a

Parabola figura verborum, typus rerum eſt. 716.1.d quomodo Iſaac fuerit parabola. 744.1.d parabolis utitur Paulus & Hebræi. 18.1.a

Paradiſus eſt locus Beatorum ſeparatus in cælo. 314.2.a vox paradiſus eſt Hebræa vel Perſica. 314.1.b

Paralogiſmi aliquot hæreticorum. 2.2.c 491.1.c paralogiſmus quid ſit, & quando committatur. 490.2.d

Paranymphi tria ſunt munia. 307.2.a quantum Parentum pietas proſit filiis. 611.2.c illis filios Deo dantibus, alios is reponit. 200.1.a quomodo in iis filii ſanctificentur. 120.1.a debent iis inſtructionem & caſtigationem. 420.2.d ne ſint in eos aſſiduè duri. 506.2.d non acquieſcendum iis vocante Deo. 328.1.b honor iis debitus quatuor comprehendit. 420.1.b qui iis immorigeri, in prolibus infelices ſunt. in Paritate animorum eſt amicitiæ perfectio ſita. 462.1.d

Parochis incumbit adminiſtratio Sacramentorum. 158.2.d ſuos catechiſmum docere debent. 362.1.a quid Partem diei feſti vocet Apoſtolus. 495.2.c

Partiariorum quæ eſſet hæreſis. 622.1.b

Particula excluſiva in divinis non tangit perſonas, ſi attributa ſint eſſentialia, non notionalia. 165.2.a 606.2.b

Paruuli peccatum originale contrahunt. 702.2.c 61.1.b cur paruulis Chriſtus manus impoſuerit. 587.1.b

Paſcha unde dictum, & quid ſignificet. 181.1.a 747.2.d dies paſchæ & paſſionis inchoatus erat, cùm verba conſecrationis Chriſtus pronuntiavit. 229.1.d

Paſcua benedicuntur in die S. Stephani. 583.2.d

Paſſio an à tentatione diſtinguatur. 678.1.a in omni paſſione habemus opem Spiritus ſancti. 87.2.c paſſiones tam remuneratur Deus quàm opera. 35.2.d quam proportionem habeant cum æterna gloria. 85.2.d ſunt optimæ doctrinæ & diſciplinæ. 690.1.d ſanctis cooperantur in bonum. 89.2.a eas præſcivit Deus iis ab æterno. 91.2.a quatenus humanæ ſunt, non ſunt condignæ ad futuram gloriam, ſed quatenus Chriſti meritis innixæ. 85.2.c quàm ſint ambiendæ. 674.2.b ſemper iis majores ſunt conſolationes divinæ. 264.1.d paſſiones mundi fel ſunt ſine melle. ibid. paſſioni Chriſti adſcribitur ſatisfactio. 55.2.d ea fuit plena, & ſufficiens, ſed deeſt illi in nobis communicatio. 488.1.a eſt conſummatio abbreviata. 108.2.b paſſio Chriſti & Martyrum omniumque fidelium una eſt. 488.1.b Martyrum paſſio eſt triumphus Dei. 269.1.a

Paſſiones Chriſti tripliciter dicuntur. 264.1.b eas adimplemus, prædicando Evangelium, & patiendo. 488.2.c quomodo eas impleret Apoſtolus. 488.1.a

Paſſionum ſedes. 111.2.a quid eas irritet. 404.2.b quos per Paſtores intelligat Paulus. 395.2.b paſtoris & Epiſcopi officia. 587.1.c 610.1.a ejus quatuor dotes. 626.1.d vigilet & ſobrius ſit. 572.2.a dum eſt avarus, nequit ſuo muneri ſatisfacere. 602.2.a ejus eſt recta docere, & ſanctè vivere. 208.1.a 395.2.a 560.1.d accipiat ſuſtentationem à populo, mercedem exſpectet à Deo. 595.2.d ab eo requiritur cura, non curatio ovium. 575.1.c eorum ſolicitudo eſt ſuavis. 313.1.a alacritate calceari debent in præparatione evangelii. 429.2.c ſunt milites Dei. 559.2.d auctoritas iis concilianda non pompa, ſed laboribus. 311.1.c ſunt patres ſpirituum. 757.2.b eorum munus, prædicatio & Sacramentorum adminiſtratio. 158.2.c paſtor magnus eſt Chriſtus. 771.2.c *vide* Epiſcopus.

Paſtoris titulum quis fuerit locus Romæ. 639.2.a libri cui nomen Paſtor, auctor eſt Hermas. 82.2.a

Pater Hebræis ſignificat auctorē & cauſam efficientē. 377.1.b

Deus Pater omnia dat Filiò, & nihil ei negat. 93.2.b tamen ſeipſum dominio non exuit. 254.1.a metaphoricè ei in paſſione tantùm iratus fuit. 689.2.c in ejus reſurrectione valdè glorificatus eſt. 67.2.d quomodo per Verbum omnia crearit. 681.2.d eſt principium ex quo omnia promanant & facta ſunt. 123.2.d comparatur ſoli & luci. 662.1.a

Patris nomen quomodo poſſit eſſe commune toti SS. Trinitati. 392.1.a cur Deus Dicatur pater gloriæ. 373.1.a cur pater miſericordiarum, & non judiciorum. 264.1.a cur item pater animarum. 757.2.b pater nobis & Chriſto communis eſt. 676.2.c quomodo Chriſtus ſit pater noſter. 60.1.d cur dicatur pater futuri ſæculi. 401.2.d pater cum filio unum cenſetur. 515.2.d apud Hebræos convivis cibos & panem frangebat. 217.1.b in patris poteſtate non eſt filiam ſervare virginem, aut matrimonio jungere, ſi ipſa nolit. 201.2.a

Patres antiqui teſtamenti non ſunt adepti primariam repromiſſionem æternæ beatitudinis. 749.1.a cur in Chanaan ſepeliri voluerint. 746.1.b ad patriam cæleſtem ſæpè adſpirabant. 743.2.d ſunt fide probati. 739.1.a quomodo SS. Patres negent in cælo ſexuum diverſitatem. 396.2.d cur ſemper Euchariſtiam, myſterium arcanum vocent. 576.1.d

Paternitas omnis à Deo deſcendit. 386.1.a

Pathica libido quæ ſit. 32.2.a 503.2.d

Pati interdum capitur pro contingere. 678.1.b pati, Chriſtianum eſt. 618.1.a pati pro Chriſto, duplici de cauſa dicitur donum Dei. 443.2.b plus eſt quàm ſuſcitare mortuos, eſt item donum Dei. ibid. b. c

Patiens ſcopus eſt & ſignum, in quem ſua tela inimici conjiciant. 516.2.a in omnem comparatus eſt fortunam. 758.2.a eum nemo lædit, ſed coronat. 755.2.a eſt prædeſtinatus ad gloriam. 85.2.b

Patientia optimè inimicum vincit. 136.1.a ejus tria incitamenta. 91.1.c ſex gradus. 135.1.c duodecim argumenta ad eam incitantia. 85.1.c & ſeqq. ejus illuſtria exempla. 618.1.a quàm ſit Chriſtiano neceſſaria. 630.1.d eſt ſublimis philoſophia. 287.1.c thorax eſt impenetrabilis. 754.1.b à ſpe roboratur. 511.1.b ea opus eſt ut pacem habeas, & cum aliis ſerves. 345.1.d eſt virtus regia. 390.2.a eam qui amittit, amittit confidentiam. 735.1.c eſt actus non elicitus, ſed imperatus à charitate. 238.1.a dupliciter operatur probationem. 57.2.b & patientiam tribulatio. ibid. a pro perſeverantia ſumitur interdum. 695.2.b ejus actus, officia, effigies. 735.2.c d ejus fructus & bona. 758.1.d qui ſint ſecundùm patientiam boni operis. 35.2.d

Patriarcha vox unde derivetur, & quis ſit. 586.2.a qui hoc nomine dici queant. 701.2.d cur ita dicantur Abraham & Iſaac & Jacob. ibid. b in morte mira ſunt vaticinati. 746.1.b Patriarchis ſanctis Deus promiſit poſterorum converſionem. 122.1.c

S. Paula Romana ita in pauperes profuſa fuit, ut aliena veſte & ſumptu ſepeliri debuerit. 396.1.a ei Scriptura fuit clypeus adverſus omnes tentationes. 631.2.d quanta pœnitentia parva delicta expiarit. 293.1.d luxum levem veſtium, auſteritate punivit. 568.1.d quod ejus theatrum fuerit. 177.1.d

S. Paulinus Nolanus ſeipſum pro viduæ filio in ſervitutem Vvandalis tradidit. 296.1.d ſua in ſerviendo fidelitate civibus ſuis libertatem impetravit. 421.2.b ejus ſufficientia. 601.1.c

S. PAVLI Apoſtoli nomen, genus, & indoles.

Pauli nomen an Græcum, Hebræum, an Hebræo-græcum. 23.1.a an in baptiſmo nomen Pauli aſſumpſerit loco Saulis: cur & quando dictus ſit Paulus. ibid. b quid latinè id ſonet. 2.a hujus etymologia. ibid. c ſcientia ipſius naturalis & Græcanica. 2.2.a Platoni comparatur. ibid. b Tarſi in Cilicia eſt natus. 1.1.b & nobili proſapia ortus. ibid. 464.2.d erat ibi ſenatorii ordinis. 637.2.b quomodo ſine lege aliquando viveret. 75.2.c an uxorem habuerit. 252.1.a ſcenofactoriam exercuit. 544.2.d fuit civis Romanus. 1.1.c & corpore parvus, at animo magnus. 23.2.a 304.1.a quo

modo

modo à progenitoribus servierit Deo, cùm fuerit persecutor. 611.1.c Græcorum est disciplinis excultus. 1.2.a fuit secta Pharisæus. ibid.b 464.2.d ducem se præbet Judæis ad extirpandos Christianos, putans se obsequium præstare Deo. 1.2.b ejus zelus pro judaismo. ibid. 327.1.d 465.1.a quomodo se Hebræum vocet. 311.1.b 164.2.d fœcundo & uberi erat ingenio. 327.2.d 642.1.d quomodo sit segregatus ex utero matris. 327.2.b

Pauli vocatio, & gratia.

An in eo fuerit anima Adæ. 557.1.d an dotes ejus naturales respexerit Deus in ejus vocatione. 555.1.b quomodo illum Christus persequeretur. 557.1.c orante Stephano conversus. 563.2.a qualem gratiam à Deo acceperit, & quomodo ei cooperatus. 2.a ejus peccatum ignorantia non excusabat, sed minuebat. 557.2.c quantum id fuerit. ibid.b Dei in ipsum longanimitas. 558.1.c in illo mysticè impletum vaticinium Jacobi de Beniamin. 1.c in judaismo erat planè separatus à Christo. 98.1.a vocatus à Christo jam glorioso è cælis. 1.b est Apostolus vocatione & munere, non tantùm nomine. 23.2.d est vocatus ad docendas gentes, & fundandas Ecclesias. 2.b Apostoli titulo non minùs gaudet quàm duodecim illi à Christo vocati. ibid. vocatus est à Deo, non ab hominibus missus, nec intrusus. ib.d.c 324.1.a quoto ætatis anno conversus sit. 8.1.c 316.2.a tunc Christus ei corporaliter apparuit. 316.2.b quomodo ab eo fuerit comprehensus. 468.1.d peccans ex ignorantia minùs indignus fuit venia, minusque impedivit Dei vocationem, quàm si peccasset ex malitia. 555.2.c quomodo carnalem se dicat & sub peccato venundatum. 76.1.d & seqq. à gratia Dei quasi à remora detentus est. 1.1.d eius cum eo duellum. ibid.b suam ipse vocationem miratur & describit. 2.a non ita in gratia fuit confirmatus, quin ab ea excidere potuisset. 210.2.d fuit ante conversionem persecutor Ecclesiæ. 327.1.a ejus triplex gratia ad evangelizandum. 384.1.a incertus de sua salute fuit. 210.2.d 266.1.c 635.2.d quomodo gratia Dei in illo vacua non fuerit. 251.2.b sed ei est cooperatus. ibid.d. & seqq.

Pauli sapientia.

Est abyssus sapientiæ. 2.2.d oceanus est sapientiæ, zeli & spiritus divini. 4.2.a cum balista comparatur. ibid. cur eloquentia & sapientia humana abstinuerit. 166.1.b nemo eo magis novit medullas Scripturarum. 1.1.b linguæ & prophetiæ donum habuit. 2.2.a ejus sapientia in epistolis elucet. 8.2.c eius de sua doctrina testimonium. 4.2.a

Platonicos Corinthi confutat. 281.2.b quomodo omnium Corinthiorum linguis loqueretur, cùm una tantùm ibi esset lingua. 246.2.a legatus fuit ad promissionem vitæ. 610.2.b eius sublimitas & profunditas. 4.2.a 366.1.b quomodo imperitus fuerit sermone Græco. 309.1.b imperitus in grammatica, sed non in rhetorica. 309.1.c 656.2.c an præter obscuram fidem habuerit claram scientiam articulorum fidei. 615.1.a

Pauli virtutes.

Ejus continentia: nam ne quem gravaret, suis manibus operatus est ad victum comparandum. 311.2.d suam liberalitatem modestè extenuat. 268.1.c eius prudentia in tollendis animæ morbis. 294.1.a eius magnanimitas. 657.1.a jurans non jurat per conscientiam, sed per Christum. 97.2.d eius ardens in Deum amor. 283.2.b c castitas. 5.1.c temperantia. ibid.b pœnitentia. ibid.a in pauperes benignitas. 151.1.d humilitas. 5.1.b 150.2.b 196.1.b 209.1.a 384.1.c hinc Apostolorum se dicit minimum & novissimum. 177.2.b 251.2.b virgo fuit. 5.1.c 206.2.a quomodo eius nomen apud S. Ignatium irrepserit inter conjugatos: cur mulierem non circumduxerit. 206.2.b ejus mortificatio & pugna. 210.1.a ejus constantia in laboribus & persecutionibus. 312.1.a 639.1.b fuit virtutum omnium area & speculum, & eius vita magis quàm sermone docuit. 4.2.d eius humanitas in salutandis Christianis. 151.2.d ejus modestia. 150.1.a 150.2.a 302.1.a 316.2.b 510.2.d 630.2.d 638.2.d 642.2.a quomodo à se laudando iterum iterumque resiliat. 306.2.a in omnibus actionibus semper ad orationem recurrebat. 771.2.a eius religiosa sinceritas. 318.2.d eius comitas erga omnes. 514.1.c ejus in fide dilatanda studium, 305. 1. d cum libero arbitrio cooperatus est. 251.2.c quàm fuerit ab ambitione alienus. 642.2.d eius vita fuit coenobitica. 288.1.b cur se perfectum esse neget. 470.2.a quomodo se primum peccatorum dicat, 557.2.a 558.1.a

Pauli charitas & zelus animarum.

Animarum salutem & lucrum quanti fecerit. 440.1.a optat diutiùs vivere ad salutem proximorum, quàm esse cum Christo. 442.2.b affectus & amor eius erga suos filios. 6.1.b 270.1.b 288.1.d 318.2.b 348.1.a 348.1.d 514.1.d 517.1.b tristitia eius ob Judæorum reprobationem. 6.1.c 97.2.d suum erga eos affectum testatur. ibid. 120.1.b eius gemitus. 89.1.b 442.2.b eius charitas æstuantissima. 95.1.d 312.1.c 637.2.b 642.2.d Jesu nomen semper in ore & corde habebat. 5.1.d 25.2.d 371.1.a optat sibi æternam damnationem exemplo Mosis. 98.2.a hæc eius optatio non fuit absoluta, utpote Dei ordinationi repugnans. ibid.d Judæis factus Judæus, Gentibus exlex, & omnibus omnia. 6.1.b 28.2.d mundum contempsit, & crucem dilexit. 6.2.d assiduè cum Christo conversatur. 5.1.d eius cælestes cogitationes, gratitudo & oratio. ibid. eius zelus pro judaismo. 1.c eius in Timotheum amor. 611.1.a cur justitias legis pro Christo arbitretur ut stercora. 466.1.a gratis evangelizavit. 208.1.d 228.2.c 309.2.a

Pauli potestas Apostolica & auctoritas.

Corinthium incestuosum excommunicavit. 179.1.b alimoniam accepit à nonnullis dum evangelizat. 208.1.d quàm difficile ei fuerit cedere jure sustentationis apud Corinthios, & quare jure illo cesserit. 207.2.a pro pauperibus Judæis collectam passim fieri jubet. 261.1.a commissa ei dispensatio Evangelii. 208.1.b excusat se à simulatione & hypocrisi. 771.1.d quomodo Apostolum se esse probet. 207.2.d 318.1.d 614.2.c quomodo se à pseudoapostolis distinguat. 177.1.a 206.1.d 287.1.a 304.2.c schismatis Corinthii auctores arguit. 175.2.a

Petrum judaizantem arguit & in viam revocavit. 3.1.a an verè eum reprehenderit. 331.2.c cur Timotheum circumciderit, non Titum. 330.2.a ordinat quomodo collationes spirituales in Ecclesia fieri debeant. 243.2.a modestè ceteros Apostolos deprimit, ut suam auctoritatem erigat. 329.2.d quomodo ei apostolatum Deus Pater demandarit. 549.1.a cur Evangelium cum Petro & aliis Apostolis contulerit. 328.1.a 330.1.b in ejus potestate erat vita & mors propria. 440.1.d

Pauli efficacia in prædicando.

Quomodo ob eam dici queat magus animarum. 7.2.a ejus salutationes, non tantùm signa benevolentiæ, sed & causa benedictionis, 26.2.b in Hispania prædicasse eum multi tradunt. 151.1.a quos ibi Christo pepererit. ibid.c quibus rationibus & discursibus fidei mysteria probarit, 166.1.b benedictio eius multiplex. 151.2.b efficacia eius in dicendo admirabilis. 6.1.d hinc magneti confertur. ibid.c & Deus habetur. ibid.d hæc efficacia unde colligatur. 7.1.b hæreticorum omnium errores sua sapientia configit. 3.1.b quomodo usus dono linguarum. 246.2.a eius conciones erant catecheses. 361. 2. d eius in annuntiando Evangelio libertas & alacritas. 432.1.a Corinthiis novam philosophiam novo dicendi & agendi modo persuadere debebat. 163.2.a fuit para-

paranymphus in animabus Deo per fidem desponsandis 307. 1. a b

Pauli labores, pœnæ, carcer & martyrium.

Moriens carnifices convertit. 8. 1. b qui ejus timores interni fuerint. 291. 2. b Judæi adversus eum Thessalonicæ seditionem concitarunt. 510. 1. a an fuerit podagricus, & perpetuos dolores capitis habuerit. 315. 2. d ejus stimulus carnis fuit tentatio carnis. ibid. c hanc a se tolli petens, non fuit exauditus. 317. 1. a an in carcere colaphis à dæmone cæsus sit. 315. 2. c mortem præscivit. 634. 1. d ætatis anno Lxviii. moritur. 8. 1. c an opera Senecæ liberatus fuerit à vinculis Neronis. 638. 2. d passiones, mortificationes & mortem Christo velut calicem libat. 277. 2. d Antiochiæ lapidatus est & penè occisus. 630. 1. a laborum ejus cursus qualis & quantus. 635. 1. c cervix ejus præcisa subsultans tres fontes elicuit. 8. 1. b quæ ejus tribulatio in Asia fuerit. 264. 2. b. qualia passus sit Corinthi. 163. 1. a hostes suos parum est moratus. 438. 2. d gloriatur in sola cruce. 363. 2. a & in infirmitatibus. 312. 2. a ejus labores pro Evangelio. 2. 1. c passus Romæ, cum Petro, sub Nerone. 7. 2. d mortis ejus causa fuit, quòd Simonem Magum sublimi dejecerit, & pellicem Neroni detractam Christo pepererit. ib. & seqq. 308. 2. d 638. 1. d quomodo adimpleret ea quæ deerant passioni Christi pro Ecclesia. 488. 1. a bestiis fuit objectus. 256. 1. a in carcere petit sibi afferri libros & membranas. 638. 1. a vinctus in cælis animo habitabat. 378. 1. a 473. 1. a seipsum quotidie immolabat. 6. 1. a ejus vincula sunt gloriæ insignia. 382. 1. d

Pauli miracula.

An noctem & diem sub aquis fuerit, & inde miraculo eductus. 311. 2. a umbra ejus & sudaria morbidos sanant, mortuos ad vitam revocant. 8. 2. d viperam illæsus manu excutit. 2. d. Episcopum Arrianum excæcavit. 9. 2. b. apparet Neroni tertio à martyrio die. 8. 1. d Chrysostomo commentanti visus adstare, & scribenda dictare. 4. 2. c in ejus gratiam Melita venenatis caret animalibus. 9. 1. d in festo conversionis ejus nati venenatis morsibus medentur. 9. 1. c Constantino Imp. apparens sanitatem promittit. ibid. ille basilicam ei erigit. ibid. 11. 1. c apparuit S. Thomæ Aquinati, eum docet, & in cælum sustollit. 7. 1. a S. Dominicum prædicatorem & prædicatorum magistrum consecravit. ibid. c corpus ejus ad Catacumbas fulmine retentum. 8. 1. c ejus imago lacrymata in cæde Andronici Comneni Imper. 9. 1. c mortuos ad vitam revocat, ut Eutychum. 9. 1. d

Pauli fama & gloria.

Ejus reliquiarum cultus. 10. 2. a ejus sepulcrum videre desiderat Chrysostomus. ib. ipsum reges & principes venerabundi adeunt. 2. a item Christiani veteres. ib. b miracula multa ad ejus reliquias facta. 11. 1. b corpus ejus electro includitur à Constantino Imp. ib. c templum ei erectum à Constantino auget Valentinianus junior, quod Gothi in urbis expugnatione venerati sunt. ibid. c habitus à Lycaonitis Mercurius. 6. 2. c novissimus fuit in ordine, primus in meritis. 251. 2. b cur Petro à dexteris pingatur. 10. 1. b est unà cum eo princeps Ecclesiæ. ibid. varia ejus elogia. 2. 1. d. 2. a b cur dictus vas electionis. 1. 2. b Eusebii de illo testimonium. 4. 2. c & Luciani. 7. 1. d vocatur Christi promptuarium, & à Iuliano Apostata magus. 2. a rerum gestarum gloria universos Apostolos, Patriarchas, Prophetas, Sanctosque omnes veteres excelluit. 11. 2. a tituli ei & Christo communes, ipse orbis doctor, Christus redemptor. 2. 1. a ejus vincula Neronis purpuræ præferuntur. 619. 2. b creditus à nonnullis spiritus veritatis à Patre missus, à Christo promissus. 2. 1. d est habitus legislator Gentium. 10. 1. b meritò Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus, Thracicus, & Asiaticus dici potest. 304. 2. c rhinoceroti confertur. 558. 1. d quomodo Asia toti innotuerit. 490. 1. b quomodo sit Propheta. 242. 2. a est singulari Apostoli nomine honoratus. 7. 1. c ejus sepulcrum celebratur. 8. 1. d Eliseo comparatur. 7. 2. a

Pauli raptus & revelationes.

Revelationem de sua salute non habuit. 210. 2. d 407. 1. a 635. 1. c didicit Evangelium non ab homine, sed Dei revelatione. 2. 1. c 328. 2. d quando ejus raptus contigerit. 313. 1. a non fuit tunc ejus anima à corpore separata. ibid. c verè cum corpore & anima raptus fuit. 314. 1. d an vere nesciret modum sui raptus. ibid. ten el tantùm est raptus. ibid. d in raptu non vidit divinam essentiam. 314. 2. d quæ ibi audierit arcana. 2. 1. c 315. 1. a ei Dominus Corinthi apparet. 155. 1. b sapientiam & gloriam Dei scivit revelatione divina. 165. 1. c in qua prima defensione affuerit ei Deus. 638. 1. c quanto tempore post primam hanc defensionem occisus sit. 2. a multas habuit revelationes 9. 1. b 315. 2. a à Christo in Macedoniam vocatur. 8. 2. d 433. 1. a angelum illi Dominus naufraganti submittit; illi adfuit cùm sisteretur Neroni. 9. 1. a

Gesta & itinera Pauli.

Duplici de causa Ierusalem abit post conversionem. 329. 1. b an statim a conversione eò sit profectus. 328. 1. c cur Petrum ibi adierit. 328. 2. a Onesimum Romæ in vinculis convertit, & cum epistola Colossas mittit ad herum, à quo fugerat. 655. 1. a ejus persecutiones in Macedonia. 268. 2. d. cur tamdiu Ephesi voluerit morari. 269. 1. b quando contigerit ejus fuga per sportam, & qua occasione. 912. 2. b cur ad urbes primarias primò Evangelium detulerit. 371. 2. d Corinthi sesquiannum conversatus multos convertit. 155. 1. b Alexander ærarius ei valdè restitit. 638. 1. a cur iter suum ad Corinthios distulerit. 268. 2. c ejus iter & peregrinatio causa Evangelii relegitur. 7. 1. c 150. 2. d 108. 1. c 304. 1. d 636. 1. b quando in Hispaniis prædicaverit. 638. 1. c Colossis non prædicavit. 490. 1. a ceteris Apostolis amplius laboravit. 209. 1. a Thessalonicæ matronas nobiles convertit plurimas. 510. 1. a hinc eò Timotheum mittit, ut conversos in fide confirmaret ibid. Hierosolymam juvenis abit, ut Gentilium scientia imbutus, sacris disciplinis erudiretur. 1. 1. c Ephesi biennio mansit disputans. 490. 1. b cur Corinthiis suadeat ut fornicatum in gratiam admittant. 268. 2. c omnes ejus moras, cursus & recursus non narrat S. Lucas. 256. 1. b 265 2. a

Varia de Paulo.

Ejus martyrio interfuit S. Stephanus. 8. 1. c vixit cælebs. 5. 1. c 206. 2. a 475. 1. b ostendit S. Ambrosio, corpora SS. Gervasii & Protasii. 9. 2. b S. Alberto Magno exposuit loca quædam difficilia in S. Dionysio Areopagita. 2. b Christo appingitur cum Petro. 10. 1. b Theclam virginem Deo desponsat 308 2 c scribit è secundis vinculis, quod sibi in primis evenerat. 638. 1. d Felicem præsidem perterret de judicio futuro loquens, item Festum & regem Agrippam. 6. 2. a discipulos sibi æquat in scribendis epistolis. 510. 2. d cur Timotheum sanare noluerit. 597. 1. c quod ejus videndi habuerit desiderium. 611. 2. a carnis splendores & excellentias credit detrimenta. 465. 2. c conscientia ejus pura & simplex. 611. 1. c preces Romanorum eft agitat. 151. 2. d post prima vincula visitavit etiam Asiæ Ecclesias. 709. 2. d eum dicentem audire optavit Augustinus. 6. 2. c 347. 2. b non habuit stigmata in manibus & pedibus. 365. 2. d cur abortivum se vocet. 257. 1. c ejus hospitium in templum transit. 11. 1. b 658 1. b Petro semper primatum cedit. 309. 1. b 318. 1. d amolitur à se avaritiæ suspicionem. 151. 2. a 297. 1. d 480. 2. c Cherinthus adversus eum seditionem movet quòd præputiatos in templum duxisset. 12. cur Petrum non salutet in epistola ad Romanos. 153. 1. b à pseudo apostolis suggillatur. 304. 1. c apostata ab Ebione vocatur. 3. 1. c cur fuerit Iudæo-christianis & Iudæis odio. 151. 2. d 354. 1. b an electus ad apostolatum, quia fidelis. 555. 1. d. pellicem Neronis Christo lucrifecit. 7. 2. d 308. 2. d

S. Paulus primus eremita fuit theodidactus. 711. 1. b fugit mundum. 503. 1. c ab anno ætatis xv. in desertum concessit. 631. 1. a ejus animam angeli ad cælum duxere. 668. 1. d

Pauli Fagii Tobias suppositus est. 660. 1. d

Pauli Kostkæ elogium. 28. 1. a

Paulus Samosatenus Antiochenus Episc. cùm vilis esset & pauper, litigantium pecunia se ditabat. 301. 2. a

Paupertas Christi est. 301 2. a quomodo rex esse queat. 128. 1. a quod ei datur, datur Christo. 130. 2. d

Pauperibus Deus de victu prospicit. 296. 2. d quam remunerationem dent ditioribus, a quibus eleemosynam accipiunt. 296. 2. a orant per eleemosynarios. 301. 2. a 2. d

Pauperes Hierosolymæ erant plurimi in primitiva Ecclesia. 331.1.a

Pax reddit nos dæmonibus terribiles. 478.1.d pacis effectus. ibid. d est scutum quo omnia hostium tela elidimus. 1.d animos sibi invicem connectit. 590.2.d pacis spiritualis elogia. 505.2.d eam è cælo attulit Christus. 506.1.a quantum ea sit bonum. 56.1.b 345.1.d est ea bello paranda. 505.2.b omnium esse debet moderatrix. ibid.b

Pax nostra est Christus, non formalis, sed causalis. 379.2.a

Pax hominibus bonæ voluntatis, quid sit. 90.2.a

Pax Hebræis omne bonum significat, & eam salutantes apprecabantur. 262.b 430.1.a

Peccare semel satius, quàm esse in statu continuo peccati. 191.1.a

Peccat mortaliter resistens potestati civili. 138.1.d

Peccandi consuetudo tollit remorsum conscientiæ. 400.1.d

Peccandi pericula assidua cogunt Sanctos ad mortem anhelare. 441.2.b

Peccandi necessitas hominem semper pavidum reddit. 459.2.a

Peccantes publicè, publicè arguendi sunt. 596.1.c peccantes ex infirmitate tolerandi, non qui ex pertinacia. 546.1.a

Peccans veniam rogando violationem legis sarcit. 361.1.a omnis peccans peccati sui litteras scribit. 494.2.a

Peccator quomodo à Deo induretur. 104.1.d eius mater est mors. 377.2.a est diaboli captivus. 627.1.b dormuit in tenebris. 411.1.a cur eius mors dicatur primogenita. 61.2.d Sp. sanctum contristat. 405.2.b est embryoni similis. 399.2.c ei suadendum ut minùs peccet. 556.1.a per fidem incipit iustificari. 49.1.b qualis eius mutatio in iustificatione fiat. 613.2.b hæc difficilior est quàm mundi creatio. 374.1.a quomodo non intelligat, quæ operetur. 771.1.d

Peccatores omnes sumus. 45.1.c cremandi sunt extra mundum in inferno. 769.2.d infirmi sunt ex morbo peccati. 59.1.d delicti sui in vita veniam sperent. 558.2.b

Peccatores graves ægrè convertuntur. 693.1.d tam occulti quàm publici peccatores sunt in Ecclesia Dei. 180.2.a 399.2.a nullum vel minimum Peccatum ordinatur ad illustrandam Dei misericordiam. 42.2.d nec est medium eligibile ut gravissima peccata evitentur. 2.a

Peccatum, dum peccamus, nobis intrinsecum est. 50.1.c quomodo peccatum alicui non imputetur. ib.b c quanta mala homini attulerit. 59.2.d 61.1.a est causa mortis. 2.a nisi deleatur, in nova peccata hominem pertrahit. 65.2.b eo charitas amittitur, alioquin non recessura. 240.1.c terram cælumque inquinat. 770.1.a ante legem erat quidem peccatum actuale in mundo, sed non imputabatur ad pœnam mortis. 62.2.d per legem magis auctum. 65.1.c eius odium inculcatur. 131.1.c d est velut carcer. 122.1.d id non propagatione, sed imitatione tantùm in posteros transisse, hæreticum est. 60.2.c amat tenebras. 141.1.b 410.1.b est christicidium & deicidium. 337.2.a non remittitur per solam iustitiæ imputationem, sed per eius infusionem. 285.1.c est ei fortiter resistendum. 756.1.b quia est summum malum, spontanea insania, & voluntarius dæmon. 2.a maxima ignorantia est. 688.1.d 718.1.a est quasi somnus, & mors animæ. 411.1.a item eius morbus & corruptio. 432.1.c ex natura mortem meretur. 72.1.a est grave onus animam deprimens. 348.1.c in nos dominari nequit, nisi nos sponte ei addicamus. 70.1.a 70.2.d quomodo nos circumstet. 753.2.d

Peccatum sequens est pœna præcedentis. 32.1.d quomodo peccatum omne, præter fornicationem, extra corpus sit. 185.2.d 291.1.a si voluntarium non sit, non est peccatum. 75.1.a non est animæ substantia. 308.2.d est cibus durus, nec ullo stomacho digestibilis. ibid. d eius Deus non est auctor. 104.2.c nec ad id impellit. 215.2.c habet regnum in anima nostra. 66.2.d 70.1.d eius tota genealogia, & gradus consanguinitatis & affinitatis. 64.2.c

Peccatum actuale duplex est. 62.1.c

Peccatum S. Petri in simulando judaismo veniale tantùm fuit. 154.2.d

Peccatum Adæ, & omnia ex illo secuta vocantur vetustas. 127.1.a

Peccatum Episcopi & Pontificis totum populum inquinat. 969.2.d peccatum sæpè capitur pro hostia expiando peccato destinata. 17.2.d 81.2.c 285.2.a aliud est, esse peccatum, aliud vincere peccatum. 69.1.c peccatum in iusto non manet, sed latet. 50.2.a per pœnitentiam remittitur, sed per bona opera tegitur. ibid. d quomodo peccato Christus mortuus & nos. 69.2.a peccatum in Spiritum sanctum, & peccatum ad mortem, quid sit, hæc vix remittuntur. 693.2.a

Peccati & delicti discrimen triplex: sæpè pro eodem accipiuntur. 376.1.b quomodo Christus peccatum pro nobis factus. 339.1.d

Peccatum originale omnes necessariò trahunt ab Adamo, nisi præveniantur. 61.2.d non consistit in ipsa concupiscentia, sed morali aversione à Deo. 81.1.b eius radix quæ: ea non fuit in Christo. 702.1.b est duplex, actuale & habituale. 62.1.c non oritur ex traduce animæ. 2.d id contrahunt infantes innoxij. 63.1.a & quidem omnes. 61.1.b estque eis proprium & inhærens. 283.1.a per generationem in posteros transfunditur. 20.1.d 39.2.b non est substantia mala. 278.1.c

Peccata implere quid sit. 515.1.c quantum peccatum ea non arguere. 633.1.c ea planè eradicanda, non radenda. 725.1.a sunt fugienda. 624.2.a 719.1.b à peccatis nemo resurgere potest, nisi excitante Deo. 627.1.a 627.2.b ea prædestinatis cooperantur in bonum. 89.2.a peccata venialia sunt stipulæ. 169.1.d

Peculatores qui sint. 554.2.a

Peculium Dei sunt fideles peculiariter. 542.1.d

Pedes evangelizantium, sunt Apostoli discurrentes per totum orbem. 113.1.a unde & quare sint speciosi eorum pedes. ibid. b c pedes ignobiles honestiùs vestiuntur. 235.2.a pedes olim hospitibus lavabantur. 592.2.a pedes veritatis sunt stabiles, mendacij debiles. 629.2.b

Pelagius peccatum originale negabat. 20.2.c 60.2.c 282.2.d ei non favet Chrysostomus. 571.1.d docebat hominem etiam ante lapsum moriturum, & mori ex naturæ necessitate. 82.2.c & charitatem esse donum nostrum, non Dei. 236.2.a & Christianos omnes debere esse pauperes. 607.2.d merita tribuebat naturæ viribus. 772.1.a oderat dialecticam. 609.1.d eius error circa vocationem. 156.1.b erat hostis gratiæ, hinc eum oppugnans Augustinus liberum arbitrium deprimit. 13.1.a 460.2.c docebat, Deum operari velle per legem minando & pollicendo. 46.2.b & posse esse à Deo, sed velle & agere à nobis. ibid.a

Pendent à Deo omnia. 663.2.c quam Penulam sibi per Timotheum afferri jubeat Paulus; quid esset. 637.2.a est pallium ad frigus & pluviam arcendam. ibid.d

Per præpositio Deo Filio convenit. 123.2.d 204.1.d 392.1.c

Per effluere Paulo duo significat. 671.1.a

Peregrinamur à Domino quamdiu in hoc corpore sumus. 282.1.a

Peregrinatio nostra duplex est. 262.1.d peregrinationis vagæ & incertæ incommoda. 742.1.a peregrinationes Pauli. 635.1.d aliquot à S. Luca omissæ sunt. 265.1.a 265.2.a

Peregrini sunt omnes homines in terra. 197.1.a 743.2.a

Peregrinus impostor ob nomen immortale in rogum se conjecit. 238.2.a Christianum se finxit, & carceri se pro fide Christi obtulit, ut eleemosynis fidelium potiretur. 654.1.a 733.2.b 765.1.d

Perfectio Christiana in quo sita. 35.2.d 128.1.c 178.2.c 410.1.d 470.2.b 530.1.d 544.1.d quantam charitatem exigat. 546.2.c nostra meta est. 469.1.a eius signum est proximi infirmitatibus compati. 348.2.a eam insequi debemus, ut venator leporem. 469.2.b ad eam currendum, & obliviscenda ea quæ retro sunt. 468.1.c quæ ejus rei praxis. 469.2.d ad perfectionem acer stimulus, *Hodie cœpi, hodie finiam*. 471.2.d ei inhians mundo carnique mori debet. 364.1.d

Perfe-

Digitized by Google

Perfectus quis sit. 502.2.b sola Scriptura perfectum hominem non reddit. 631.2.c perfectum quomodo se esse dicat & neget Paulus. 470.2.a perfectus viator quis. 2.c perfectum se non cogitare, incitat ad perfectionem. 469.1. a perfecti quam certitudinem habeant de sua salute. 84.1. d eorum status spiritualis est. 166.2.a qui sint Apostolo perfecti, & quæ illis sapientia proponenda. 164.1.a

Periclis in iniurijs tolerantia. 136.2.a

Pericula ingentia Hebræi vocant mortem. 265.1.a

Peripsema propriè quid sit. 178.1.c d

Perperam agere quid sit. 239. 1.b quomodo sit verum Persecutionem pati pios omnes. 630.1.a persecutio Antichristi tempore futura, est extrema. 540.2.c erit corporalis & spiritualis. ibid. d persecutio non est molesta patienti, sed pati detrectanti. 277.1.b qui eam patiuntur vincunt, quia præcurrunt. 1.d in ea maximè elucet Sanctorum in currendo vigor. 2.a eam patiuntur, qui Christum vel religionem sequuntur. 630. 1.d ea Martyribus in bonum cessit, & alijs in stimulum. 89.2.d eius condimenta sunt Dei promissa. 696. 1.d *vide* Tribulatio.

Perseverantes soli digni requie cælesti sunt. 683.1.d

Perseverantia est in oratione necessaria. 451. 1. c est suavis cuilibet morituro. 635.2.b est certum signum electionis. 121.1.c , ad eam requiritur gratia Dei, & cooperatio liberi arbitrij. 435.2.b eius incertitudo. 458.2.a eius donum est duplex, potentiale, & actuale. 435.2.c est ex Deo, non à nobis; nemo se illam habere certus est, sed illam à Deo sperare debet. ibid.b distincta est à gratia iustificante. ibid.c datur humilibus & solicitis. ib.d medium ad ipsam assequendam. 436.1.b omnes possunt Perseverare, si velint. 196.1.b

Personarum acceptio non habet locum in gratuitis. 36.2.b in Deum cadere nequit. ibid. 331.1. d personarum SS. Trinitatis proprietates. 322.1.a

Peruani famuli & uxores cariores, domino & viro defuncto, in rogum vivi se cum eo iniiciunt. 291.1.d

Petra scandali quid sit. 124.2.b cur S. Petrus Apostolus in epistola Pauli ad Romanos non salutetur. 153.2.b regiones ab eo perlustratæ cùm Roma pulsus esset. ibid. an verè à Paulo sit reprehensus. 331. 2. c iudaismum simulans peccavit scandalum dando Gentibus. 332.1.b quale & quantum eius peccatum fuerit. ibid.b est capite inverso in crucem actus. 335. 1. a cur ei Paulus à dextris pingatur. 10.1.b an Phigellum constituerit Episcopum Ephesinum. 366.2.a licet correctus à Paulo, fuit tamen eo maior. 334.1.d sed ei Paulus primatum ubique cedit. 309.1.b 318.2.c Romæ fuisse asseritur. 155.2.a 508. 2.b cur cum eo Paulus Evangelium contulerit. 328.1.a 328.2.b quasi præses præfuit Concilio Hierosolymitano. 330. 1. d secundarium est Ecclesiæ fundamentum. 169.1.c Christo successit non ut par, sed ut vicarius. 705.2.a Romam sedem transtulit. 27.1.c Iudæorum simul & Gentium fuit Apostolus. 331.1.a 332.2.a mortem suam præscivit. 634.2.a Constantino Imp. curationem à lepra promittit, ei dormienti apparens. 9. 1. d ei inter viros primus apparuit Christus. 250.1.b item Romæ postea. 251.2.a tonso vertice fuit. 222.1.c caput est Ecclesiæ, & vicarius Christi. 10.1.b 26.1.b 332.2.a ipse cum Paulo operas est Ecclesiæ partitus. 331 1.b fuit Romæ in eodem cum eo carcere. 637.2.a

S. Pharaildis cum marito Pipino castitatem in coniugio coluit. 189.1.d

Pharao flagellis induruit. 105.2.a à seipso propriè & directè obduratus est. 105.1. a & seqq. quomodo eum obduraverit Deus. 17. 1.b quomodo & cur eum Deus excitarit. 104. 1. c eius filia se finxit Mosem peperisse. 745.2.b

Pharisæi unde dicti sint. 465.1.d animarum docebant μετεμψύχωσιν ibid. illorum continentia & pietas, jejunia, vestis, legis observantia, rigor. 465.2.b illorum auctoritas. ibid.b eorum secta apud Iudæos nobilissima erat. 1. 2. a 464. 2.a censebant astra esse animata. 465.1.c an Phigellus à S. Petro creatus Episcopus Ephesinus. 366.2.b amicitiam cum Paulo finxit. 616.1.d

Philanthropia Dei multa admiranda continet. 651.1.d

Philautia quàm sit noxia. 361.2. d est multorum malorum causa. 623.1.b

Philemon civis erat Colossensis, apud suos nobilis, eius domus Ecclesia fuit, & diu mansit: eius pietas & hospitalitas. 656.2.b

Philetus resurrectionem negavit. 252.1.b 622.2.b

Philippenses misere Epaphroditum suum Apostolum cum muneribus ad Paulum. 433.1.a erant in eum liberales. 480. 2.c pro Evangelio multa sunt passi. 443.2.b

Philippi urbs Macedoniæ describitur. 433.1.a

S. Philippus Apostolus in crucem Hierapoli actus est. 335. 1.b an genuerit filias ante apostolatum. 200.1.c

Philippus diaconus quatuor filias habuit virgines, spiritu prophetico donatas. 200.1.b

Philippus Hovardus Comes Aron feliæ patienter bonorum est passus jacturam, & sanctè in carcere vixit. 734.2.a

Philippus Melanchthon sine Pauli epistolis nec cubabat, nec cœnabat. 3.2.b eius commenta in easdem. ibid. eius de veritate Eucharistica assertio. 726.2.b

Philo Judæus quid responderit aula Caligulæ ejectus. 767.1.d

Philosophiam qualem Paulus deprimat. 12. 492.1.a ibid.

Philosophiæ fructus. 758.2.b

Philosophica sex axiomata fidei repugnantia. 492.1.d vir philosophus periculis obduratur. 614.2.d quidam lapide in cerebro percussus litteras est oblitus. 118.2.a

Philosophi ex creaturis non cognoverunt SS. Trinitatem. 30. 2. a Patrem etiam vocant mentem, & Filium Verbum. 685.1.a etiam idola coluere. 30.1.a sunt patriarchæ hæreticorum. 492.1.b mortem contempserunt. 94.2.a eam docebant homini esse naturalem. 61.1.d eorum vanitas in Deo non agnoscendo. 31.2.a fuere pæderastia infames. 32.2.a eorum errores circa mundi creationem. 739. 1. c plerique fuere frugales. 601.2.c pollutionem non censebant esse vitandam. 408.2. a multi eorum tempore Apostolorum orbem circuibant, specie pietatis & eloquentiæ populos à Christo ad se traducere conantes. 159. 1. c nonnulli tamen Christo se subdidere. 403.2.c

Philtrum puellarum Babyloniarum. 427.1.d

Philumena Apellis fuit ab angelo malo imbuta. 325.1.b

Phocion amico iniqua petenti morem gerere noluit. 513.1.a eum uxor mundum suum vocabat. 418. 2. d 568. 2. a oblitus est iniuriæ irrogatæ. 136.1.c

Phœbe quomodo dicatur soror Pauli. 152.1.a fuit latrix epistolæ ad Romanos. ibid. eius elogium. ibid.

Phœnissæ mulieres ante idola prostituebantur. 33.1.c

Phœnix typus resurrectionis est. 56.1.a 744.2.a c

Photinus docebat Filium per se non subsistere. 663.1. a item non formam, sed energiam Patris esse. 453.1.a

Photius Patriarcha Constantinop. censet Spiritum sanctum à solo Patre procedere. 19.2.d

Phryges erant cultui angelorum addicti. 497.1.b 497.1.a erant illiberali & servili ingenio. 655.2.a

Piacularis victima Hebræis erat hircus emissarius. 178.1.d

Pietas quadrupliciter accipitur. 584.1.d 578.2.a quomodo eius simulacrum à Romanis pingeretur. 567.2.c est propriè cultus Dei & timor. 584.1.d pietas cum sufficientia magnus est quæstus. 601.1.a adfert victus sufficientiam. 601. 1. d pietas pro beneficentia in proximum aliquando capitur. 578.2.b 584.1.d pietatem simulant hæretici. 628.2.a eam pro quæstu habent. 600.2.d quantum pietas parentum filijs prosit. 611.2.b

Pignus & arrha quomodo differant. 372.2.c

Pij non timent mortem. 634.2. d an ante impios resurgent. 521. 2. c quomodo verum sit pios omnes persecutionem pati. 630.1.a *vide* Iusti.

Pileus libertinæ conditionis insigne est. 222.2.d

Pittaci philosophi clementia. 136. 1. d diversè placet quis hominibus ac Deo. 326.2.d

S. Placidus puer S Benedicto in disciplinam traditus. 631.1.a

Placilla Imperatrix quàm sedulè filios educarit. 770. 1. c quomodo dicatur Placitũ Deo tempus Evangelij. 286.1.a

Plagæ Ægypti an ab angelo malo inflictæ. 251.1.b plagarum numerus apud Judæos quadragenarium non excedebat. 311.2.d

Plagiarij sunt raptores hominum. 552.2.c
Planeta vestis sacra unde dicatur. 637.2.b
Plato cedit S. Paulo. 2.1.b miram habuit gratiam sermonis. 508.1.c hinc dictus est Moses Atticus. 30.2.c quia coluit astra & idola, hinc eius salus desperata. 32.1.a mundum per cubum ternarij factum esse ait. 491.1.c eius lex de vino juvenibus interdicendo. 597.1.b infamis fuit pæderastia. 32.2.a quàm impia in politicis doceat. 410.1.a in ijs docet in rep. bona colendam opum mediocritatem. 601.1.a regibus serviens irrisus est à Diogene. 513.1.c docet aliquando licitum esse mentiri. 331.2.d 403.1.d prodijt è schola Jonica. 366.1.a quare academiam suam in loco pestilenti elegerit. 211.1.c iram suam est moderatus. 406.2.a
Platonici confinxere deos medios animarum purgatores. 498.1.c 499.1.a dicunt corpus esse animæ sepulcrum. 281.2.b docuere mundum ab angelis conditum. 492.1.d Deum esse animam mundi. 485.1.b obscurè SS. Trinitatem cognovere. 30.2.c asserunt Deum mundum creasse ex materia sibi coæterna & increata. 368.2.c item animas ante corpora extitisse in cœlo. ibid.
Plebs tota olim in sacris respondebat, Amen. 245.2.b quænam Plenitudo divinitatis in Christo inhabitarit. 492.2.d quadruplex plenitudo in eo inhabitavit. 487.1.b
Plenitudo legis est dilectio. 140.1.a
Pluviæ extitere in latione legis Mosaicæ, licet id taceat Moses. 760.2.b
Pluviam sua prece M. Antonio Imp. impetravit legio fulminatrix. 562.2.a qua ratione in Poderis veste totus orbis terrarum esset. 563.1.a
Pœna hæresiarcharum in dies augetur. 598.1.a
Pœnarum Christi viventis magnitudo & multitudo. 388.2.b pœna damnatorum ingens est. 692.2.d pœna est vilis, ubi est pura conscientia. 478.1.c
Pœnitentes tantum Christum insequuntur, quantum peccantes eum fugerunt. 467.1.a eorum lacrymæ sunt vinum angelorum. 294.1.a eorum olim in Ecclesia mores & exempla. 293.1.b an ijs opera bona ante pœnitentiam prosint. 237.2.d
Pœnitentia dicitur quasi pœnæ tenentia. 293.1.b est post hanc vitam impossibilis. 693.1.a non in nuda vitæ mutatione, sed in castigatione & satisfactione consistit. 292.1.a pœnitentia Lutheri & Calvini qualis. 292.2.d pœnitentia quid includat, & eius partes. 292.1.a eius effectus varij. 2.a b eius forma à Patribus præscripta. 292.2.d pœnitentia Esau ob vendita primogenita frustra fuit. 760.2.d pœnitentia Pauli. 5.1.b quid sit baptismus pœnitentiæ. 255.1.a
Pœnitentiarij Romæ cur virgas gestent. 596.2.d
Poetæ quare Prophetæ dicantur. 243.1.a 644.1.d
Politicissimus tollit Deum. 740.2.a
Politicorum principia. 400.1.c negant fornicationem esse peccatum. 184.1.a falluut dum salutem spondent extra fidem Romanam. 391.1.c omnibus se in fide accommodat. 208.2.d
Pollutionem esse peccatum dictat conscientia. 38.2.a id negarunt philosophi. 408.2.a voluntaria semper est peccatum mortale. 344.2.c 345.1.b
Pollutum idem est quod commune & immundum. 733.1.a
S. Polycarpus diu vixit. 12. hæreticum Marcionem noluit agnoscere. 587.1.b interritus respondit Herodi proconsuli. 696.2.a
Polygamia erat apud Romanos etiam infamis, & apud Ethnicos tempore Christi etiam abrogata. 572.2.a quæ
Pomorum præputia vetita comedi Levit. XIX. 494.1.a
Pomponius Atticus numquam matrem offendit. 504.1.b
Pontificatus Melchisedeci Christi pontificatum repræsentabat. 721.1.c
Pontificij Canones adstruuntur. 249.1.c
Pontifex Judæus cur tecto capite & nudipes victimas immolaret. 322.1.c orbem universum veste sua repræsentabat. 562.1.b semel in anno populi peccata expiabat. 726.2.d Sanctum sanctorum cum eodem thuribulo ingrediebatur, & egrediebatur, & quidem sufflmigando. 713.2.b
Pontifex non debet intrudi, sed eligi & assumi. 688.2.b eius tres dotes, quæ etiam Christo competunt. 688.1.a ex hominibus assumi debet. ibid. & pro hominibus constitui. ibid. b offerre debet pro hominum peccatis. ibid. c quomodo cum peccantibus agere debeat. 2.a pro populo orare debet. 93.2.d
Pontifex Romanus potest dispensare in votis & legibus. 174.1.a honor qui ei exhibetur, meritò exhibetur, utpote Christi vicario. 532.2.d eum non esse Antichristum, plurimis probatur. 532.1.a d 535.2.c 538.2.a & seqq. non est Deus. 532.2.d eius decreta non sunt anathema. 326.1.b Apostolicam benedictionem in suis litteris præmittit. 26.2.a Episcopos vocat fratres. 264.1.a est judex controversiarum fidei. 330.1.d semper Concilijs generalibus præest tamquam caput totius Ecclesiæ. ibid. 2.a 538.2.b quomodo ab Ostiensi Episcopo benedicatur. 721.1.d
Popielus princeps Poloniæ à muribus comestus. 575.1.b
Populus corona sui Episcopi est. 474.1.a clerum is ordine naturæ præcedit ut grex pastorem. 434.2.d
Populus Romanus vocatus populus orbis. 27.1.d
Porcus in fœdere olim mactabatur. 229.2.d
Portare quid in Scriptura significet. 663.1.b
Possibilia omnia cùm nondum actu sint, tamen & latent in omnipotentia Dei, quasi in semine. 53.2.d
Possessor ob dubium superveniens possessione justa depelli non potest. 193.2.c
Posteritatis Abrahæ multitudo, gloria, fama, æternitas unde colligatur. 54.2.d quid *Postulare* Iurisconsultis significet. 88.2.d quomodo differant Postulationes ab oratione & obsecratione. 562.1.a
Potentia divina in rebus difficilibus humanæ infirmitati præponenda est. 54.1.d
Potentia Dei & mundi quomodo differat. 317.1.b
Potentia & actus ab Hebræis sæpè usurpatur pro obiecto, & contrà. 17.2.d
Potestas sæcularis est à Deo mediatè. 138.1.a cur etiam Gentilium ab eo sit instituta. 2.b subordinata est à Deo & sub Deo. ibid. c quomodo à Deo ordinata omnis potestas. ibid. ei resistens peccat mortaliter. 135.1.d
Potestas judiciaria cum Christo communicanda patientibus. 755.2.b
Potestas puniendi est in Ecclesia, eiusque Prælatis. 178.2.d
Potestas viri in mulierem. 222.1.c potestatem suam retinuere angeli apostatæ. 245.2.d
Potestates sublimiores quæ sint. 137.1.a an sit Præcepti omnia ad Dei gloriam facere: sed est præcepti aliquando omnia sua in genere referre ad eam. 219.2.d præceptum quartum decalogi promissionem habet longævæ vitæ. 420.1.c id habet promissionem specialem, primum generalem. 2.a præceptum de non concupiscendo an hæc in vita queat adimpleri. 75.1.d
Præcincti esse solent ad agendum expeditiores. 427.2.a
Præcursor antichristi erit insignis impostor. 539.1.d
Prædestinavit nos Deus ut illi simus similes in gloria 91.2.d
Prædestinatio quid sit. 369.1.d 623.1.a eius duo signacula. 610.1.a 623.1.a est liberale Dei decretum: est duplex, completa & incompleta. 379.1.a eius sex causæ & effectus sunt. 2.c d an prædestinatio & & reprobatio, saltem quoad primum effectum, sit ante omnem prævisionem operis, & peccati etiam originalis. 102.1.a ea duplex, una est ad gratiam, alia ad gloriam; alia inchoata, alia completa est, hæcque distinctio est antiqua. 15.2.a prædestinatio singulorum non est ex operum prævisione, sed ex sola Dei voluntate. 16.1.a 103.1.d 103.2.a 371.2.c eius tres alij effectus. 92.2.a quomodo differat à communi gratiæ præparatione. 622.1.a quomodo ea dicatur liber. 475.1.c eius non datur causa, sed conditio sine qua non. 555.2.c quomodo sit in nostra potestate. 624.1.d an sit facta independenter à meritis Christi. 367.2.d licet una sit, multa tamen involuit. 369.1.b prædestinatio Christi est medium, finis & exemplar nostræ. 25.1.d quam prædestinationem Dei prædicet Ephesijs Apostolus. 366.1.a
Prædestinati sunt firmum Dei fundamentum. 622.2.c eius fundamenti firmitas partim in nobis, partim in Deo. 2.b prædestinatis quomodo omnia, etiam peccata, cooperentur in bonum. 89.2.a dicentes, *Si sim prædestinatus ad gloriam, non possum ab ea excidere*, refutantur. 624.1.d

com-

completè prædestinati semper manent prædestinati. 150.2.a
Prædicandum Evangelium quibusvis Gentibus. 111.2.a
Prædicationis Pauli effecta. 7.2.a qualis ea fuerit. 37.1.d prædicatio est mystica liturgia. 462.1.a non est laicorum munus. 150.1.c est præcipuum munus Episcoporum. 158.2.b triumphat in Apostolis. 269.1.a ipsa non est unicum in Ecclesia sacrificium. 150.2.a prædicatio Apostolorum an exiverit in omnem terram & in omnes gentes, & quidem ante excidium Jerusalem. 113.1.c fuit iis præcepta. 642.1.d prædicatio Christi & Apostolorum fuit sæculo huic contempta. 675.2.c quomodo de prædicatione hypocritarum gaudeat Apostolus. 438.2.d
Prædicator auditori se attemperet. 272.2.a per bovem triturantem designatur. 207.1.a item per cervas. 348.1.c sperare potest alimoniam ex sua prædicatione. 2.a non suam, sed Dei gloriam quærat. 174.1.d ut exultat maximè in suorum profectu, ita maximè mœret in eorum defectu. 319.1.b habeat bonam virtutum famam. 269.1.b complet opus à Christo cœptum. 489.1.c non debent mitti à magistratu civili, sed à Deo immediatè vel mediatè. 120.2.a eos qui alunt, magnam à Deo mercedem accipient. 435.1.c *vide* Concionator.
quid sit Præesse bonis operibus. 653.1.a
Præsidentia nimia est causa ruinæ spiritualis. 458.2.c
Prægnantium dolori confertur dolor diei judicii. 524.1.b
Prælati quomodo se in reprehensione vitiorum gerere debeant. 266.2.b scandala de Ecclesia tollere satagant. 179.1.b subditis se non tam patres quàm matres exhibeant. 348.1.c iis, non laicis, negotium absolutionis fornicarii committitur à D. Paulo. 267.1.c suis exemplo præeant. 471.1.c eorum tres virtutes ex S. Bernardo. 551.2.c eorum est excommunicare. 179.1.b eorum cura & onera. 771.1.a iis est obediendum. ibid. b quomodo immorigeros subditos corrigere debeant. 2.a non tantùm laboriosa, sed & honorifica munia cum subditis partiri debent. 642.2.c cur dicantur homines Dei. 604.1.d Prælatorum juvenum nimia severitas subditos offendit. 549.1.b *vide* Episcopi.
Præmiorum cælestium est disparitas. 256.2.c
Præparare in Script. tantumdem est ac roborare. 429.1.b
Præparatio Evangelii est calceus militis Christiani, in quo illa sita sit. 431.1.c præparatio operum bonorum nostrorum à Deo fit tripliciter. 378.2.c
nulli se Præponere est basis omnis virtutis. 451.2.b
Præputium capitur pro incircumcisione, & pro præputiato. 39.2.d ita vocabant Gentes Judæi. 379.1.b 494.1.a item id quod quavis in re immundus est. ibid. id Judæis circumcisis reduci potest. 194.2.a *præputium carnis* quodnam sit Apostolo. 494.1.a per hoc gentilismus denotatur. ibid. 51.2.c præputia pomorum quæ comedi vetita. 494.1.a
quid sit Præscientia Dei conditionata. 90.2.d præscientia ejus est signaculum prædestinationis. 610.1.a 623.1.d ei coniunctus est amor. 623.2.d ejus claritas & distinctio. 52.1.b est posterior prædestinatione, tamquam effectus sua causa. 91.1.d
quid sit in Jure Præscriptio. 337.1.a
Præsentes Deo sumus absentes à corpore, & contra. 282.1.c
Præsentia Dei est stimulus ad bene agendum. 511.1.d est signaculum proborum. 624.1.a præsentia vera & realis corporis Christi in Eucharistia in octo Conciliis definita est. 226.1.c
Præsteres serpentes qui dicantur. 215.1.b
Præsumere cœnam quid sit. 224.2.b
Præterita ponunt Prophetæ pro futuris ob rei certitudinem. 53.1.d
Prætextata Eustochii crinem & cultum incultum cùm mutaret, cælitus correpta & castigata fuit. 526.2.c
Prandium nuptiarum spiritualium. 307.2.b
S. Praxedes filia Pudentis senatoris Rom. sanguinem Martyrum cum sorore domi colligebat. 200.1.d 639.2.d
Preces pro mortuis non sunt inventa Rom. Pontificum. 13. preces monialium Deo placent, etiamsi eas non intelligant. 245.2.d preces fuere S. Pauli arma. 543.1.b preces privatæ lingua vulgari componendæ. 244.2.d 245.1.d preces nostras cognoscunt Sancti, cùm à nobis invocantur. 241.1.d *vide* Oratio.
Presbyteri in minoribus opidis constituendi, Episcopi in majoribus. 642.2.d sic olim sunt vocati Episcopi. 434.1.d quis sit honor duplex debitus presbyteris. 374.1.c an eorum in primitiva Ecclesia eadem cum Episcopis auctoritas. 434.2.a iis olim commissum judicium causarum sæcularium. 175.2.a *vide* Sacerdos.
quid sit Primam fidem irritam facere. 593.1.b 2.c
Primasius Uticensis scriptum in Paulum S. Hieronymo adscriptum limavit. 20.2.a
Primatus penes Ecclesiam Romanam est. 27.1.c quomodo Christus teneat primatum in omnibus. 487.1.a
Primitiæ dormientium quomodo Christus sit. 252.1.c
Primogenitorum olim prærogativæ. 688.2.c 712.2.c 759.2.b eorum jus sacrum erat. 552.2.c 759.2.b primogeniti pauperum vocantur pauperrimi. 61.2.d quare & quomodo dicatur Christus primogenitus ex mortuis. 487.1.a ipse est primogenitus omnis creaturæ, quà homo & quà Deus. 485.2.c primogenita mors quæ dicatur. 61.2.d quæ primogenita vendiderit Esau. 689.1.b
Princeps tenebrarum diabolus dicitur. 485.1.d cur principes dicantur homines Dei. 604.1.d sunt baculi suorum. 663.1.c cur vocentur anguli. 382.1.a debent servire reip. ob tributa quæ ab ea accipiunt. 138.2.d longanimes sint. 390.1.c sunt quasi gemmæ lucentes. 572.1.b suum mendicato à Deo imperium & potestatem possident. 606.1.a iis obedire oportet. nisi Deo contraria jubeant. 137.1.c 651.1.c iis non est maledicendum. 651.2.b de eorum vitiis tacitè agendum. 534.2.d principes sæculares non sunt caput Ecclesiæ. 236.2.a qui vocentur *principes huius sæculi.* 164.1.a *vide* Rex.
Principatus est quædam paternitas. 386.1.d principatus cùm de angelis bonis dicitur, absolutè ponitur; cùm de malis, aliquid restringens additur. 384.2.d
Principia Romæ in Basilicam S. Pauli à Gothis est deducta, ut intacta custodiretur. 11.1.b
Principium resurgentium est Christus. 486.2.a principium bonæ vitæ & salutis supernaturale est, & à Dei gratia oritur. 271.1.a
Prisca & Aquila scenopegi, Roma à Claudio Imp. eiecti eodem redierant. 152.2.a
Priscilla maritum suum Apollo domi fidem docuit. 401.2.d
Privatorum oratio propria vulgari lingua proferenda. 244.2.d 245.1.d 245.2.c
Privigni cum noverca concubitum aversabantur Gentes. 179.1.a
Probare se homo debet ante sacram communionem. 231.1.b probamur per afflictiones. 756.1.d
Probationem operatur patientia dupliciter. 57.2.b
Probus in Hispania Paulum hospitio suscepit. 151.1.d
Procorum zelotypia. 437.2.b
Procula illustris vidua tempore S. Chrysostomi. 592.1.a
Prodigia quæ in nativitate Dominica contigerunt. 763.1.c prodigia in monte Sina vera & realia fuere, non apparentia tantùm. 761.1.d prodigia Antichristi erunt fallacia. 765.1.b
Profanus quis dicendus. 759.2.a profani à sacris arcendi sunt. 552.2.b
Professio fidei ad salutem necessaria est. 111.2.b professio fidei quæ fit ore, valet ad justitiam conservandam & augendam. 111.2.d est exterior forma corporis Ecclesiæ. 399.2.b eam edebant qui adulti ad eam convertebantur. 605.1.b professio in baptismo facta semper ante oculos nobis habenda est. 67.2.a quid differat professio fidei & confessio. 147.1.a
Professores linguæ Hebrææ successerunt interpretibus primitivæ Ecclesiæ. 234.2.b
non Proficere, à virtute deficere est. 209.2.a proficientium status rationalis est. 166.2.a
Profundum & altum sæpè idem sunt. 122.2.d quod sit profundum Dei. 387.2.b quod Christi profundum affingat Elzai. 1.d in quo profundo fuerit Paulus. 311.1.d quæ profunda Dei scrutanda. 165.1.c
Prohibent nuptias & cibos, qui illa à diabolo esse docent. 581.1.a

Proles in fornicatione rectè nequit educari. 184.1.b quantas parentibus pariat molestias. 197.1.d est thesaurus matrum. 570.1.d proles connubii spiritualis. 199.2.d 307.2.b & connubii cum diabolo. 307.2.b

Promissa Dei sunt condimenta laborum & persecutionum. 696.1.c sunt cum patientia expectanda. 544.2.a promissio amicitiæ Dei & regni cælestis facta est Christianis. 383.2.d

Promissio Abrahæ facta est ante circumcisionem. 52.1.d ea nobis obvenit ex fide in Christum. 2.c. ea multis modis est impleta. 696.1.d sed maximè in spiritualibus eius filiis id est Christianis. 1.c 99.2.b 156.1.b ea tamen primariò spectat ad Judæos. 99.1.c facta ea Abrahæ & semin. ejus. 340.2.b eaque fuit vera, quia juramento confirmata. 696.1.b promissio mercedis pro opere bono est nobis onerosa, non gratuita, ac proinde in Deo debitum justitiæ. 636.2.b promissio filiationis Dei non excludit, sed includit liberum arbitrium. 102.1.c promissiones Prophetis factas Deus adimplevit. 748.2.d

Promptitudo voluntatis est necessaria ad omnium virtutum perfectionem. 296.1.a ea cingulo designatur. 428.2.a item calceo. 429.2.c non sola Pronitas ad peccandum in posteros transiit. 61.1.a

Propassiones non fuere in Christo, sed passiones. 686.2.d

Propensio Christi ad miserendum & auxiliandum. 678.1.b 686.2.a

Propheta quis sit, & nominis ejus etymon. 242.1.a dicitur & Propheta qui arcana cordis, aut alia secreta revelat, item qui divinæ voluntatis arcana perspecta habet ibid.b sextuplices sunt Prophetæ. ibid.c. & seqq. 199.2.b 243.2.a 395.1.d sunt oculi Ecclesiæ. 236.1.a quomodo in conventu invicem cedere & tacere debeant, & spiritum cohibere. 248.2.c Prophetæ prisci non tantùm futura prædicunt, sed & docent & concionantur. 247.2.d de nomine Jesu prophetarunt 457.2.a de futuris loquuntur in præterito ob eorum certitudinem. 17.2.c 377.2.d sunt christi Dei. 669.1.b iis omne tempus etiam longissimum, videtur breve. 763.1.a futuram redemptionem, & felicitatem temporalem Judæorum, miscent cum spirituali. 99.2.d an mysterium vocationis Gentium cognoverint. 303.2.a sunt ad Judæos missi velut Apostoli. 198.1.a habent frequentes raptus in prophetando. 164.2.b

Prophetare quid significet. 243.1.b 2.d

Prophetia vox Paulo multa significat. 343.1.c propriè est facultas Dei consilia pleniùs ac certiùs cognoscendi & enarrandi. 1.b prophetia est duplex. ibid.c ejus spiritus fuit in Paulo. 8.2.c vera jam magna ex parte cessavit. 243.1.b prophetia etiam vocatur quælibet oratio, doctrina & sermo sacer. 199.1.d 587.1.a prophetias ad verbum Prophetis dictavit Spiritus sanctus, 631.1.d eæ signum sunt fidelibus benedictionis. 247.2.b

Propitiatorii descriptio. 725.1.d vocatur oraculum, quia ex eo respondebat Deus vocaliter. ibid.c erat thronus clementiæ Dei. 45.2.d

Propositiones generales negantes & affirmantes sunt absolutè intelligendæ. 14.1.c

Propositum præcedentium delictorum in Deo quid sit. 46.2.a propositum quid, & quinam vocati secundùm propositum. 90.1.b significat æternum Dei beneplacitum, & liberale decretum. 2.a propositum, consilium & beneplacitum Dei idem sunt. 369.2.d

Propter significat quadruplicem causam. 55.2.b

Proselyti quinam dicerentur. 382.2.a

Protagoræ athei libri Athenis sunt exusti. 622.1.a ejus scomma in anum comptam. 657.1.d

Protogenes fuit nimis morosus in sua arte. 508.1.d

Proventus in tentatione quid sit. 216.1.b

Providentia filii Dei erga omnia declaratur. 663.1.a quomodo providentiam Dei circa omnia bona & mala Scriptura significet. 16.1.b quomodo differat utraque ibid.

Provincia quæque suas habet proprietates. 336.1.a

Proximus quis sit. 139.1.a diligendus is propter Deum. 139.1.d vera hic charitate diligi nequit, nisi simul diligatur Deus. ibid. quomodo fuerit Deus Hebræis peccantibus proximus. 680.2.d

Prudens nemo simul & audax. 422.1.a

Prudentia est auriga virtutum omnium: est Episcopo necessaria. 573.2.b prudentia carnis est sapere carnalia. 82.1.b hæc mortem, ac prudentia spiritus vitam operatur. ibid.b illius descriptio. ibid.c cur illa inimica sit Deo. ibid d prudentia spiritualis in rebus dubiis recurrit ad judicium Ecclesiæ Romanæ. 166.2.d prudentia humana nihil est. 134.1.a

Pruriginis morbo laborant voluptuarii, & cur. 634.1.a

Pruritus aurium in impiis quis sit. 633.2.c

Psallendi usus apud veteres Christianos. 414.1.d *psallere sapienter* quid sit. 245.1.a psallere item prophetare vocatur. 243.1.a

Psalmodia in primitivæ Ecclesiæ conventibus fiebat. 248.1.a ejus fructus. 506.1.b

Psalmus, hymnus & canticum quomodo differant. 413.2.c

Psalmus II. ad litteram de Christo loquitur. 665.1.a uti & psalmus VIII. 672.1.a qui & ei inscribitur. ibid.d nec non psal.XXI. 675.1.c & psalmus XXXIX. 728.2.c psalmus XLIU. est epithalamium Christi & Ecclesiæ, non Salomonis & filiæ Pharaonis. 667.1.c psalmus L. pœnitenti assiduè legendus est. 291.2.a psalmus XCIU. compositus ut eo populus ad devotionem excitaretur, etiam ad Christianos refertur. 680.1.b c.d

Psalterii Anglicani quanta sit auctoritas. 43.1.c

Pseudoapostoli adversus quos Paulus insurgit, fuere judaizantes. 302.1.a eorum in ipsum calumniæ. 2.a eorum mores. 310.2.b lenones sunt Satanæ. 308.2.d illorum fastus. ibid.c lucris student, & evangelium adulterant. 269.2.d semper dulcia profitentur. 211.2.a

Ptolemæus commune erat nomen regum Aegypti. 698.2.a

Publicum crimen est triplex. 596.1.d

Pudens Senator Romanus quos habuerit liberos. 639.2.d fuit hospes Apostolorum Romæ, ejus domus fuit Ecclesia. ibid. inscriptio quæ in ingressu Ecclesiæ illius hodie legitur, 2.a

S. Pudentiana virginitatis fecit votum. 200.1.d sanguinem & reliquias Martyrum domi suæ colligebat. 639.2.d

Pudica gravia sunt, impudica levitatem arguunt. 478.2.a

Pudicitia decet mulieres. 568.1.a etiam in vestium simplicitate consistit. 568.1.b pudicitiæ laus. 199.2.a

Pueri egent pædagogo. 343.1.c & tutoribus. 344.1.a quomodo regendi. 348.1.d puerorum institutio quàm utilis & necessaria, quàm nobilis & sancta. 261.2.d & seq. tres pueri Hebræi ignem Babylon. superarunt. 749.1.a

Pugna animæ unde oriatur. 78.1.b

Pulcheria Marciano nupta virgo in conjugio mansit. 189.1.c

Pulla vestis olim viduarum erat. 588.2.b

Punitio malorum à magistratu facta, laus est bonorum. 138.1.d

cur se Purgamenta huius mundi vocet Apostolus. 178.1.c

Purgatorii pœnas per imaginationem videre multi. 214.1.c in eo existentes sunt membrum Ecclesiæ. 361.2.a id adstruit Apostolus. 170.1.a & seq. 170.2.c non in solo igne consistit. 170.1.c ejus ignis quomodo Christo in particulari judicio assistet. 171.2.a id Novantes etiam nescientes esse ostendunt. 746.1.b

Puritas cordis Prælato necessaria est. 551.2.c puritas conscientiæ quantum sit bonum. 611.1.d vitæ puritas, veræ Ecclesiæ & religionis est signum. 513.1.d puritas virginea exigitur ab amore animæ erga Christum. 428.1.c in quo ea maximè spectetur & consistat. 428.1.d

Purpura est sanguis ostrei. 602.1.a purpura tabernaculi aquam repræsentat. 713.1.b

Puteus, in quo S. Praxedes & Pudentiana Martyrum reliquias condebant Romæ, etiamnum superest. 639.2.d è puteo qui est in idolio, bibere licet. 203.1.c

Pythagoras asserebat assentantes esse hostibus deteriores. 513.2.b censuit peccata, quæ anima antequam corpori jungeretur, in cælo commisisset, mortis & ærumnarum hominis causam esse. 61.1.d Eubulo prodit. 366.1.a quo apud discipulos in honore esset. 629.1.d ejus vox ad effeminatum. 472.2.a eius gnome de beneficentia. 770.2.a censebat astra esse animata. 497.2.d

Quadraginta quinque dies pœnitentiæ dabuntur lapsis post mortem Antichristi. 536.1.c
Quadrigenti triginta anni post Abraham, post quos lata est lex, quomodo sint computandi. 341.1.a
Quærunt omnes quæ sua sunt. 462.2.a
Quæstiones subtiles à Scholasticis moveri solitæ, fabularum nomine ab Apostolo non vetantur. 551.2.a 600.1.b sed quæstiones hæresiarcharum 600.1.b eas de re omni movent hæretici. ibid. quæstiones ineptæ quæ sint. 584.2.d
Qualitas morbida ex Adam non transfunditur ad posteros, 62.1.b
Quasi sæpè signum est veritatis, non similitudinis 171.2.c
Quatuor novissima quatuor sunt dimensiones. 388.2.b
Quies Dei in die septima fuit à productione novarum specierum; non individuorum. 683.2.b quietis æternæ bona. 684.1.d quid vocetur quietis odor. 408.1.c cur Quinquagesimus annus jubilei apud Judæos institutus sit. 197.2.b
Quintiliani hæretici mulieres ad episcopatum promovebant, 569.2.a
Quirina S. Laurentii Justiniani mater, vidua quam sanctè in viduitate vixerit. 590.1.a
Quotidie in via Dei incipiendum. 469.1.a

Rabbi quid hebraicè significet. 715.1.b Rabbini & nobiles soliti artem mechanicam discere. 545.2.a cur Radii appingantur viris sanctis. 373.1.d quare dicatur Christus Radix Jesse. 149.2.a
Rahab per fidem pervenit ad pœnitentiam & justificationem. 49.2.c 748.1.b c cur sola servata in excidio Jerichuntis. 748.1.b cur vocetur meretrix. ibid. b exercuit cauponam meritoriam. ibid. c ejus domus non fuit publicum lupanar. ibid. per hospitalem sibi suisque salutem meruit, 765.1.a
Rapere est tollere per vim. 182.1.a
Raphael Angelus assistens etiam missus legitur. 670.1.a quamodo Christus non est arbitratus Rapinam, esse se æqualem Deo: capitur rapina pro arrogantia. 453.1.b
Raptus quid sit, & quibus competat, 313.1.b raptus B. Pauli quando contigerit. ibid. a an verus fuerit vel tantùm imaginarius. 314.1.b raptus est, ne minor esset aliis Apostolis, qui Christum in carne viderant. 315.1.b
Rationale pontificis Judaici inscriptum habebat *urim* & *tummim*, 566.1.b
Rationabile obsequium quomodo exhibeatur Deo. 126.2.a
Rebecca Jacobo indicavit, primogenituræ jus ad ipsum spectare. 100.2.b duos ex uno concubitu concepit. 760, 1.b
Rebellio Hebræorum Deo mirè displicuit. 215.1.d 680, 1.b
Rebellis Deo, ipse sibi est bellum. 356.1.b
Reconciliari quid significet. 191.2.d in Reconciliatione hominis cum Deo consistit vera justitia. 110.1.b. hæc obtingit homini non ex operibus justitiæ, sed gratis per Dei gratiam. 101.2.b reconciliationis lex pia nonnullis Religionibus. 403.2.d cur dicti Judæi Recutiti. 194.2.b
Reddit Deus unicuique secundùm opera sua. 44.2.d
Redemptio hominum fuit Christo pretiosa. 718.2.d est opus gratiæ. 673.2.d hanc irritam faciunt quærentes justitiam ex lege. 253.2.b ejus mysterium innotuit angelis, per revelationem Dei. 384.2.d redemptio nostra est duplex, inchoata in terra, & completa in cælo. 372.2.d illa aliud non est quàm peccatorum remissio. 485.2.c
Redimere tempus quid sit. 411.2.d 508.1.a
Reditus operum mortificatorum probatur. 695.2.a
Reductionis præputii auctor fuit Esau, ideoque à Deo odio habitus. 194.2.a
Reformationem jactant hæretici, & deformationem inducunt. 628.2.b reformationi quotidianæ studendum. 126.2.d 127.1.d
Regere animas, scientia scientiarum est. 573.2.b hymni *Regina cæli* origo. 415.1.a
B. Reginaldi Dominicani in morte jubilus. 260.2.a
Regiones à Paulo Evangelii luce illustratæ. 7.1.c. 150.2.d
servire Deo, Regnare est. 254.1.b.
Regnum est splendida servitus. 571.2.b regnum Salomonis absolutè non fuit æternum, sed Christi, id est Ecclesiæ, æternum est. 665.1.d 667.1.d id omnium regum & populorum regna superat. 160.1.b duo regna sunt, mortis & vitæ, inter quæ lex voluit facere interregnum. 65.2.d item Dei & peccati: utriusque arma, servi stipendium. 72.1.a in anima duplex & contrarium est regnum. 70.1.c regnum Dei tripliciter sumitur. 146.2.b c quomodo id non sit esca & potus. 1.c d regnorum potestatem non evertit Ecclesia. 137.2.a
Reguli quidam Judici ob continuos labores ante cibum, fiunt longævi. 585.1.a
Relabens in peccata iterum quasi Christum crucifigit. 692.2.a 2.c
Religio angelorum superstitiosa erat. 499.2.d vera quæ sit. ibid. græcè dicitur θρησκεία. 497.1.b omnia actus virtutis relatus ad Dei honorem, ejus est actus. 770.2.b religionis veræ signum est virginitas. 513.1.d
Religio vocatur status perfectionis. 269.1.b
Religiones variæ Ecclesiam ornant. 158.2.d Religiones perfectissimæ apicem perfectionis ponunt in opprobrio crucis & stultitia Christi. 160.2.c
Religiosæ vitæ descriptio. 288.2.b
Religiosas non est turpe tonderi. 221.2.d
Religiosus unus per charitatem omnium est Ordinum. 158.2.b Religiosis non debet: scandalizari, videns aliquos ad sæculum reverti. 467.2.a Religiosorum vita mundo abscondita est. 523.1.d sunt colendi & fovendi, cur sancti dicantur. 542.1.a mortui debent esse mundo 66.2.d abdicantes se bonis, fiunt divites. 601.1.d
Reliquiæ S. Pauli fuere olim magno in honore. 9.2.d reliquias Martyrum Romæ in puteo collegere S. Praxedes & Pudentiana. 639.2.d earum cultus non est superstitio 500.1.a eum negat Calvinus. 234.2.d Remigius Altisiodorensis an sit auctor Commentarii Ambrosiani in Paulum. 20.1.b
Remissio peccatorum est donum cæleste, ex ea sequitur pax conscientiæ. 692.2.c est à solo Christo petenda. 729.1.d hæc promissa est per Prophetas. ibid. b quomodo ea in veteri testamento fieret. 722.2.b
Remitti peccata & tegi quomodo differat. 50.2.d
Remora qua virtute naves detineat. 1.1.d
Remunerationis spes calcar ad fortiter patiendum. 747.1.c
Renovationem mentis commendant Sancti. 127.1.a & seqq. ejus necessitas. 401.2.d in quo hæc sita. 504.1.b an Renum infirmitate Paulus laborarit. 315.2.d quomodo suos Reprehendere Prælati debeant. 266.2.b
Reprobatio quomodo homini & Deo tribuatur: opus est justitiæ vindicativæ, quæ ex natura sua sequitur peccatum. 26.1.a est duplex, negativa & positiva. 102.1.b item æterna & temporalis. 210.2.a reprobatio Judæorum unde facta sit. 705.1.b
Reprobis virtutes cooperantur in malum. 89.2.a an per Christum resurgent. 252.2.d eorum gratia non est signata à Deo. 621.2.c reprobus sæpè idem est Apostolo quod vilis, abjectus, inutilis. 328.1.b 646.1.b quid per Reprobum sensum Paulus intelligat. 33.2.b
Repuerascere quomodo debeat Christianus. 246.2.c
Reputari, imputari, & accepto ferre justitiam idem sunt. 50.1.a reputari dicitur pro tali, quod in se tale non est. ibid. d
Requies Judæorum terra promissionis, requies Christianorum æterna. 681.1.b duplex requies olim Judæis promissa fuit. 683.1.d requies sabbati in usu fuit ab origine mundi ante legem Mosis. 2.a requies Dei quibus præparata sit. ibid. d requies cælestis dupliciter præsignata est. 684.1.a hæc restat post omnem requiem in terra. ibid. a quanta ejus sit suavitas. 2.a
Responsum mortis quid Apostolus vocet. 265.1.d
Respublica sine ordine consistere non potest. 491.1.c rempub. evertunt divitiæ immodicæ & discordia. 450.2.d quid sit Resipinare. 682.2.a
Resurrectionem quomodo factam jam esse docerent Hymenæus & Philetus. 252.1.b 621.2.d fiet in instanti 259.1.d quoad substantiam est naturalis, quoad executionem supernaturalis. 222.2.b dicitur generatio. 487.1.a ejus fides & spes quid in nobis operetur. 55.2.b

by Goo

55.2.b 619.1.d semina resurrectionis in corpore non sunt. 257.1.a eam negantes quo fundamento nitantur. 256.1.d eam negantium pessima est hæresis. 622.1.b ejus typus est phœnix. 56.1.a 744.1.d ejus ordo & series. 521.2.c & seq. resurrectionis spiritualis quod sit signum. 501.2.a

Resurrectio Christi est terminus passionis & meritorum ejus 55.2.d ipsa & passio censentur unum opus redemptionis. ibid. fides ejus maximè est necessaria. 55.2.a ipsam Judæi non credebant, & est difficilis creditu. 111.1.d eam negabant Gnostici. 63.2.a in causa fuit, cur simus resuscitati à morte peccati. 250.1.a est exemplar nostræ. 145.2.c fuit abolitio mortis. 252.1.c est causæ nostræ justificationis. ibid. ejus typus fuit Jonas. 250.1.a in qua ætate & mensura corporis & virtutum omnes Resurgent. 397.1.c quid in homine resurrecturum existimet Magister Sententiarum. 786.2.d resurrecturos nos dictat communis fidelium sensus. 255.2.b resurrexisse neminem ad vitam immortalem ante Christum de fide est. 252.2.c an omnes simul resurgent. 531.2.c

Retrospiciendum non est in via perfectionis. 468.1.c

Revelationes sibi factas Paulus silentio pressit. 2.2.b 9.1.a non habuit revelationem suæ salutis. 467.1.a videtur aliqua revelatio facta de Mose nascituro. 646.1.c revelatio, scientia, prophetia & doctrina quomodo differant. 243.2.d

Reverentia angelorum in sacrificio Missæ. 223.1.a reverentia capitur aliquando pro pudore. 256.1.d & pro timore. 658.2.d quomodo differat ab humilitate religione, obedientia. ibid. d alia est activa, alia passiva. 690.1.b

Revificatio operum mortificatorum probatur. 694.2.b

Regis ad exemplum orbis componitur. 562.2.a pro regibus maximè orandum. ibid. septem reges tyranni qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti. 535.1.b reges decem Romam evertent, Romanum Imperium divident. 2.b hi ab Antichisto domabuntur. ibid. reges tres, peccatum, lex, gratia: sive Adam, Moses & Christus. 66.1.a regum non est mittere concionatores. 112.1.d eorum est, nihil admirari, 529.2.a regibus in civilibus obediendum est. 137.1.a rex sæculorum vocatur Deus. 558.2.d imo gentes variæ eum regem vocarunt. 758.1.a *vide* Princeps.

Rhinoceros quomodo capiatur: est typus S. Pauli. 558, 1. d

Rhodii non sunt Colossenses, à colosso solis sic dicti. 482. 1. a

Rica unde dicta sit. 222.2.a

Richardis regina in conjugio mansit virgo. 189.1.d

Rigor nimius in proximum, signum imperfectionis est 348. 2. c

Risus Saræ unde contigerit. 742.2.a

Ritus octo Ecclesiæ antiquæ. 248.1.a iis successere octo ritus Ecclesiæ modernæ. ibid. d ritus communicandi vetus. 232. 1.b. ritus baptismatis, trina ejus mersio significat sepulturam Christi triduanam. 67. 1.d ritus Judæorum in sacrificio agni paschalis. 229.1.a

S. Rochus à peste laborantibus invocari solet. 678.2.a

Roma ad fidem conversa, ceteræ gentes facilè converti poterant. 371.2.d Romam triumphantem videre optavit D. August. 6.2.c 347.2.b Romam numquam occupavit hæresis. 27.1.a ibi viget fides & pietas ibeò transtulit Petrus episcopatum & primatum, ipsamque petram fidei constituit. ibid. d ejus elogium & laus. 27.1.d est Chrysostomo amata & æstimata propter Paulum. 10.2.a sub finem mundi redibit ad ethnicismum. 535.2.a excidium ejus erit ante adventum Antichristi. ibid. b

Fr. Romæus Dominicanus piè in Domino quievit. 676.1.a

Romani idem erat olim quod Catholici. 27.1.b sunt à Paulo laudati à fide. 1. d hæc laus etiam ad posteros ipsos pertinet. 2.a & fortè propheticè ab eo laudati. ibid. b

Romani olim se evirantes gravissimè puniebant, 235.2.b à Græcis habebantur barbari. 27.2.d olim comam alebant. quando primùm cœperint tonderi. 224.1.b pepulati veniebant in curiam. 645.1.c libros exussere religioni adversantes. 622.1.a quo ritu fœdus percuterent. 229.2.d ob opum abundantiam degenerarunt. 603.2.d Græca lingua iis erat familiaris. 21.2.a eorum feminæ sacra obibant velatæ. 222.2.a cur præ ceteris Occidentalibus primi ad fidem vocati. 371.2.d Romani Christiani primi in specubus subterraneis habitarunt. 751.1.a

à Romana Ecclesia veritas petenda fidei & traditionis Apostolicæ. 27.1.a ejus præeminentia. 21.1.d eam fundarunt Petrus & Paulus. ibid. 7.1.c & ibi sunt passi. 7.2.d ea maximè sequenda. 577.2.d Romana fides sola ad salutem ducit. 391.1.c

Romanum Imperium deficiet antequam veniat Antichristus 533.2.b ad fidem mundi durabit. 535.1.d 551.1.d quando destruendum. ibid. 534.2.d nondum desiit. 535.2.b

S. Romualdus incepit vitam monasticam anno 20. ætatis. 631.1.b

S. Romula moriente auditi sunt chori angelorum. 669.1.a

Ruffinus quare D. Hieronymum sugillet. 308.1.b

Ruisbrochius *vide* Joannes.

Rustici subdiaconi pro fide Catholica constancia. 391.2.a

Rustici etiam hymnos olim Deo canebant, 414.1.d rustici à Luthero in Germania ad rebbellionem excitati rebellionis pœnas dederunt. 421.1.a

SAbaot unum è Dei nominibus. 560.1.a unde is ita dictus sit. 54.1.a

Sabbati derivatio & significatio. 684.1.d significat requiem cæli. ibid. cur id institutum. 345.1.b est ab Apostolis in Dominicum diem mutatum. 261.1.d ejus cultus in usu fuit ab origine mundi. 683.2.b sabbatum in albis unde dicatur. 180.2.d sabbato sancto solennis baptismus celebrari solet. 67.1.d

Sabellii hæresis circa Dei filium. 4.1.a 435.2.a 663.1.a

Sacerdotis Levitici officia. 207.2.c omnes debebant esse posteri Aaron ex parte patris. 720.2.c 703.2.c poterant ducere uxores è tribu Juda. 703.2.c eorum functiones in Sancto. 716.1.b sacerdotes Romani non poterant esse digami. 573.1.a

Sacerdos non minùs accipere mercedem potest pro intrinseco labore quàm extrinseco. 596.1.a quomodo cum peccantibus agere debeat. 688.1.d cur absolvens pœnitenti manum imponat. 596.2.d cur inire ei matrimonium non liceat. 189.2.b in Missa promiscuè orat, obsecrat, postulat, gratias agit. 562.1.c quomodo benedicat Christi corpus in Missa. 701.1.d sit instar crystalli. 471.1.d ejus est docere fidem & veritatem. 566.1.a quid ejus corona significet. 222.1.c sacerdotes vocantur angeli. 26.1.d 223.1.a eis ordinandis Episcopus & sacerdotes omnes manus imponunt. 587.2.b hinc Deo sacrati sunt. 2.b sunt à Christo in ultima cœna instituti. 230.2.a eorum hieroglyphicum amiantus. 705.2.d cur in sacris cingulo utantur 427.2.a 428.1.d quod despiciantur, eorum levitati ascribendum. 573.2.d quamdiu sacerdotes hæretici membra sint Ecclesiæ. 399.2.a

Sacerdotii jus erat primogenitorum familiæ. 700.2.c sacerdotii ordo & ritus maximè pendet è victima. 700.1.b sacerdotium Aaronicum promittit David abolendum per sacerdotium Christi. 704.2.c fuit tenuis repræsentatio sacerdotii nostri. 708.2.a carnale & temporarium erat, Christi verò spirituale & æternum. 705.1.b fuit idem cum sacerdotio Abrahæ. 692.1.c

Sacerdotium non habuit Melchisedec successione hæreditaria. 695.1.c

Sacerdotio mutato necessariò debuit mutari lex. 703. 1. b

Sacerdotium Christi in quo fuerit simile Melchisedeciano. 704.2.d jurejurando promissum fuit à Deo. 705.1.c est æternum. 2.c id sanctificat hominem, non Aaronis. 703.1.a

Sacra Gentilium erant impura. 33.1.a Sacra cohors quæ diceretur Thebis. 291.1.c

Sacramentum propriè quid sit. 227.2.b 612.2.b Sacramentum etiam idem est quod significatio. 534.1.d Sacramenta non operantur ex opere operantis. 158.1.c nexus sunt Christianorum, 129.1.a id significant quod continent & efficiunt. 227.1.c sunt signa rei veræ & præsentis, non falsæ & absentis. ibid. b pertinent

ad spiritum. 273.1.d ipsa nos justificant applicando nobis merita Christi. 730.2.a 731.2.c Sacramenta nova præstant priscis. 213.1.d Sacramenta prisca quare essent infirma & egena. 346.2.b effectus Sacramentorum Baptismi, Confirmationis, Ordinis. 612.2.a Sacramentorum institutio angelis patuit, Christo revelante, & ex iis quæ post fieri in Ecclesia viderunt. 385.1.a grano sinapis comparantur. 228.1.a ex Christi latere manarunt. 417.1.b

Sacrificia & dona quomodo differant. 688.1.c quomodo sacrificia legis vocentur sempiterna. 704.1.a non poterant reserare cælum. 716.2.a quare ea Christus non removerit in Ecclesia. 726.2.c comparantur cum sacrificio crucis, in dignitate non in modo expiandi peccata. 1.c olim epulo claudebantur. 218.1.d ea odorabatur Deus. 408.2.c tantùm erant protestationes, quibus Judæi testabantur se aliud expectare sacrificium. 727.1.a peragebantur ea in Sancto. 176.1.c eorum & Christi triplex differentia. 726.2.c decem sunt sacrificia spiritualia. 770.2.d triplicia erant apud Judæos. 277.2.c cur sacrificium Melchisedec Paulus non dixerit esse typum Ven. Eucharistiæ. 690.2.d sacrificium primum fuit panis & vini. 704.1.d sacrificium vespertinum erat honoratius matutino. 567.2.d

Sacrificium Missæ bene offertur pro defunctis. 520.1.a idem cum sacrificio crucis re & repræsentatione. 14.1.a 706.2.a est applicatorium redemptionis. 706.2.b est cæleste quia habet hostiam cælestem. 708.2.a id, adversus hæreticorum argumenta, probatur. 729.2.b & seq. Eucharistia sacrificium est. 218.1.b sacrificium applicatorium subordinatum est expiatorio. 730.1.a in sacrificio quomodo sit vis expiatrix peccati tam præsentis, quàm præteriti & futuri. 726.1.a vide Missa.

Sacrilegium & sacrilegus quid sint. 39.2.a

Sadducæi negabant resurrectionem & angelos. 465.1.b

Sæculare subinde significat id quod cito transit. 641.1.d sæcularia negotia quæ sint. 618.1.b quinam ea fugere debeant. ibid.d sæculares in divitiis ultimum finem suum constituunt. 275.2.a cur Sæculum vocetur nequam. 324.1.a ejus felicitates sunt somnia dormientium. 411.1.c cur dicantur divites sæculi hujus. 807.1.b sæculi futuri felicitas potens. 692.2.c sæculum Christi ultimum omnia priora consummat. 2.a *sæculum* cùm geminatur, absolutam æternitatem denotat. 667.1.d quid propriè in Script. sæculum vocetur. 661.2.a quomodo sæcula præfinierit Deus. 385.1.d eorum varia divisio. 224.1.b

Sal est symbolum sapientiæ. 116.1.c addebatur victimis Aaronicis. ibid. item panibus propositionis. 713.2.d

Saladinus moriens interulam suam per castra de lancea suspensam circumferri jussit. 602.1.a

Salem eadem est quæ Jerusalem, & unde dicta. 698.1.a

Saliva natorum in festo conversionis S. Pauli anguium morsibus medetur. 9.2.a

Salomon juvenis regnare cœpit. 586.1.b unde dictus: typus fuit Christi. 698.1.c 665.2.b quare Deo templum ædificarit, non David pater. 665.1.b ejus regnum propagatum ad quatuor annorum centurias. 665.2.a quo sensu dixerit se esse stultissimum virorum. 557.2.d an impœnitens mortuus. ibid.b

Deus vult omnes Salvare. 106.2.d quid sit propriè salvare. 473.1.c salvare magis est quàm creare. 458.1.a

Salvator propriè quomodo dicatur Christus. 473.1.c & quare. 649.2.d

Salus est justitia completa. 111.2.d obtingit non ex sola fide, sed operibus. 111.1.d quomodo tamen fidei eam Paulus tribuat. 13.1.b 84.1.d salus duplex à Christo nobis allata. 111.1.d cur de ea in hac vita certi esse non possimus. 85.1.a est ea duplex, una inchoata per gratiam, altera completa per gloriam. 15.2.b quàm sint de sua salute certi viri perfectiores. 84.1.d nemo salutem ordiri potest solis naturæ viribus. 176.1.a operatur in nobis tolerantiam in genere causæ finalis. 264.2.a salus proximi præferenda est martyrio. 442.2.b est procuranda nobis hoc brevi tempore vitæ. 156.2.d spes salutis, galea est militis Christiani. 430.1.c salutem corporis & animæ operatur Evangelium. 28.2.b salus & gloria quomodo differant. 619.2.d

Salutandi modus religiosus. 26.2.a

Salutatio veterum Christianorum erat *Deo gratias*. 509.1.a 526.1.b salutatio Christi & Hebræorum, *pax tecum*. 26.2.a 426.2.d salutationes Pauli non tantùm signa erant benevolentiæ, sed & causæ benedictionis & gratiæ. 26.2.a Sanctorum salutationes ambiendæ: sunt tacitæ preces. ibid.

Saluum esse in Scriptura semper denotat incolumen & felicem esse. 169.2.c

Samaritani Deum verum unà cum idolis adorabant. 273.1.c cur hi post Judæos ad fidem sint vocati. 371.2.d

Samson à puero consecratus nazaræus. 631.1.a leonem domuit. 749.1.a in eum irruit spiritus Domini, cùm prælium esset aggressurus. 83.1.d

Samuel à puero consecratus nazaræus. 631.1.a

Sancta sanctis olim ante communionem præco inclamabat. 232.1.b quomodo dicatur tota Ecclesia sancta. 416.1.b

Sancti habent charitatem violentam. 55.2.a quo magis adversis pressi sunt, eo suaviorem virtutis odorem spargere. 269.1.b sunt acerra Christi. 269.2.d insultant morti. 260.2.d imò eam optant. 441.1.b & cur. ibid.d. & seqq. subinde tamen eam horrent. 281.2.a carnem suam quintupliciter circumcidunt. 346.1.b cur de salute semper timeant. 458.1.b tribulationes iis cooperantur in bonum. 89.2.a quam habeant fiduciam ad patranda miracula. 270.2.a etiam experiuntur bellum spiritus adversus carnem. 356.1.a in tentationibus & angustiis omnes usi sunt gladio verbi Dei. 430.2.d dantur mundo in exemplum & portentum. 744.2.b mundus iis non est dignus, quantum eorum sit pretium & meritum. 751.1.a quàm acriter restiterint peccato. 756.1.b per passiones fiunt Deo similes. 674.1.b in quavis afflictione gaudent. 276.1.b eorum salutationes sunt ambiendæ. 26.2.b eorum fervor sensim tepescit. 548.1.a quàm tentationes iis sunt utiles, & in iis hi glorientur. 316.2.a sunt segregati à rebus terrenis, patre & matre. 327.2.a latere cupiunt. 502.2.d quàm eorum conversatio sit utilis aliis. 471.2.a in Scriptura vocantur homines & viri Dei. 604.2.a stellæ sunt. 257.2.b olim exercuerunt opificia. 545.1.b Sancti maximi in crucis opprobrio summam perfectionem ponunt. 160.2.c & semper à puero cœpere. 631.1.a Sancti multis in flammis manserunt illæsi. 706.1.a Sancti qui episcopatus fugerunt. 571.2.d Sancti exstatici. 334.2.d Sancti diversi pro tentationum diversitate invocantur. 678.1.d Sancti plures hospitales, angelos receperunt. 765.2.d soli qui vitæ austerioris fuere, claruere miraculis. 212.1.a quo fine aliqui se laudarint. 306.1.a Sancti charitate pollentes sunt perfectissima Ecclesiæ membra. 399.2.d Sancti vet. testamenti quod certamen habuerint. 604.2.d multi eorum unà cum Christo resurgente surrexerunt. 732.1.b in Sanctis Deus honoratur. 27.2.b & in iis est mirabilis. 529.2.d eorum cultus nihil demit Christo. 656.1.d perfectiùs res nostras in cælo intelligunt, quàm in terra intellexerint. 241.1.d dici possunt nostri mediatores. 242.1.d 564.2.d cur iis appingantur radii. 573.1.d judicabunt mundum. 163.1.a eos in canone Missæ commemorari, vetus est institutum. 132.1.a quomodo hi soli dicantur corpus Christi. 416.1.b quomodo Deo sint futuri similes. 306.2.b occurrent Christo ad judicium venienti in aera, & sedebunt cum illo in splendidis nubibus diversos per ordines. 522.1.d 2.c in cælo non funguntur sacerdotio. 205.2.c habitant ibi quasi aquilæ. 475.2.a in resurrectione etiam gloria corporis durabuntur. 522.1.a eorum exempla nos excitare debent. 753.1.c eorum invocatio est licita. 151.2.d quomodo hæc à Dei invocatione differat. 151.1.d non damnatur ab Apostolo in prohibitione religionis Angelorum. 587.1.b suis orationibus nos juvant. 236.1.a sunt spes nostra mediatè. 549.1.b

Sanctificans & sanctificatus esse debet ejusdem naturæ. 674.2.b quid sit sanctificare Evangelium. 150.1.c

Sap-

Sanctitatis etymon & proprietates. 403.1.a 518.1.c capitur & pro castitate & puritate. ibid. 759.1.b sanctitatem fingunt heretici, & turpiter in sua lege vivunt. 628.2.c apud solos Christianos reperitur. 434.1.b 480.1.c sanctitas Ecclesiæ in cælo perficietur. 416.1.c opponitur cuivis peccato. 518.1.c

Sanctum sæculare quid sit. 732.1.b Sanctum fuit typus sæculi. 2.b item Ecclesiæ. 696.2.d 707.1.d 715.2.d quæ in eo sacerdotes agerent. 716.1.b Sanctum sanctorum typus cæli. 696.2.d 707.1.d 732.1.d 715.2.d 723.1.d magna eius erat veneratio. 724.1.b

Sanctus nemo est nisi Christianus. 434.1.b sanctus aliquando idem est quod castus. 518.1.c hinc aliquando opponitur impuro, aliquando profano. 126.1.a omnes Christiani olim vocati sancti. 156.1.a omnes Ecclesiæ ministri etiam sancti dicebantur. 20.1.c quomodo se minimum sanctorum dicat Paulus. 384.1.a cur Apostolos habere Sandalia Christus jusserit. 429.2.a

Sanguis victimarum immolatarum subinde inferebatur in Sanctum. 724.1.a sanguine & victimis fœdera apud veteres sanciebantur. 229.2.d 720.2.a & is dividebatur. 230.2.a sanguis victimarum spargebatur in altare & populum. 720.2.a quid hæc aspersio denotaret. ibid.b sanguinis Christi sumptione ad sanguinis pro Christo effusionem Martyres animabantur 232.2.d quo sensu is novum testamentum sit. 229.2.a antonomasticè dicitur pretium. 195.1.c & sanguis testamenti æterni. 771.2.c in triduo passionis mansit unitus Verbo. 676.1.a fuit is ei immediatè unitus. ibid. eius typus erat aqua petræ. 213.1.c quomodo meliùs clamet quàm Abelis. 761.1.d est velut coagulum quo in unum fideles conjunguntur. 417.1.b in calice verè fuit sanguis quo redempti sumus. 125.2.d

Sana verba & sermones qui sint. 59.2.b 615.2.a

Sapere & desipere opponuntur. 283.1.d sapere subinde idem est quod discernere. 145.1.b hinc sapere est tam intellectus quàm voluntatis. 450.1.b non oportet sapere plus quàm oporteat. 128.2.a sapere cælestia est signum resurrectionis spiritualis. 501.1.b Christianus sibi non sapiat. 134.1.a qui sapiant terrena. 501.1.c

Sapidus sermo quis sit. 508.1.d

Sapientes quomodo in astutia sua comprehendantur à Deo. 172.2.b sapientes Aegyptii circumcidebantur. 379.1.a sapientes pauci à Christo vocati. 161.1.c sapientes hujus mundi fiant stulti apud Deum. 172.1.c eorum vanitas & stultitia. 31.1.a

Sapientia quomodo à scientia differat. 234.1.c sale denotatur. 126.1.c solius Dei est. 154.2.d sapientiam humanam habuit Paulus, sed ea uti noluit. 163.1.a quomodo & in quibus hanc stultam Deus ostenderit. 159.1.d ea inferior est spirituali. 166.2.c hæreticorum & paganorum est propria. 258.1.c veræ sapientiæ intendere requirit conjugatus. 201.1.a ejus parens castitas. ibid.b c sapientia Dei obscura, varia, prudens, stulta. 385.1.d hanc scivit Paulus revelatione divina. 165.1.b hæc ab humana multùm differt. 166.1.c sapientia omnis & scientia in Christo fuit abscondita. 490.2.a sapientia vera est fides & doctrina Christiana. 172.2.c sapientiæ arrogantis periculum. 121.2.b quod Sara Agar domo eiici petierit, Deo fuit gratum. 351.1.a Ecclesiam repræsentat. 350.1.a duo impedimenta conceptionis fide superavit. 742.2.a & tamen risit. ibid.

Sarcina peccatorum quàm sit gravis. 348.1.c cur primi Christiani Sarmentitii dicti sint. 551.2.c

Sartago ab Ezechiele visa quid denotaret. 312.1.d quinam sint Satellites Antichristi. 541.1.a quomodo Satiari & esurire quis possit. 479.2.c

Satanas quomodo conteratur. 153.2.a eius molimina eluduntur dum confessario aperiuntur. 310.1.a ei Christiani in baptismo renuntiant. 67.2.a satanæ tradere quid sit. 180.1.a eius actus & fraudes. 268.2.a *vide* Dæmon, Diabolus.

Satisfactiones suas Sancti aliis possunt applicare. 488.2.d

Saturninus tempore Apostolorum vixit. 500.1.b animatis abstinuit. ibid.c ponebat angelos quasi minores deos. 498.1.a ejus hæresin impugnat Apostolus epist. ad Ephes. ad Coloss. ad Timoth. 12.

Saturus nobilis Afer generosè paupertatem & exilium pertulit. 733.2.d

Saul quomodo dictus Propheta. 221.2.c 242.2.a b

Saulus *vide* Paulus.

Scabellum Dei erat arca, sedes ejus propitiatorium. 715.2.a

Scala cæli quis locus Romæ, & unde dictus. 8.2.b

Scandalizans alium in Christum peccat. 204.2.b est causa blasphemiæ in Deum. 146.1.d

Scandalum quid propriè sit. 146.1.a quomodo crescat. 205.1.b id cavendum. 146.1.c 206.1.a maximè in comestione idolothytorum. 203.1.a 219.2.b scandala & scandalosos de Ecclesia tollere conentur Ecclesiæ Prælati. 179.1.b

Sceleratum frigus quid Virgilius vocarit. 19.1.d

Scenofactoriam artem exercuit Paulus. 545.1.a

Sceptrum denotatur virga. 667.2.a quomodo & quare adorarit Jacob patriarcha sceptrum Joseph. 745.2.a

Schismatis peccatum ne martyrio quidem potest expiari. 390.2.c schismata Corinthiorum ob magistros fidei. 157.2.d

Schismatici quomodo dici possint esse in Ecclesia. 181.1.b

Scholæ Tarsenses olim erant celebres. 1.2.a

Scholasticorum Doctorum quæstiones non taxat Paulus sub nomine fabularum. 550.2.a

Scientiæ quis finis, usus & modus. 203.2.d scientia illa est vera quæ vitam componit, & mores emendat. 39.1.d scientia græcanica Pauli. 2.2.a qualis scientia rationalis in vita beata. 72.2.c scientia vana cavenda est. 205.1.a fuit scientia experimentalis in Christo miseriæ nostræ. 677.2.c scientia nostra respectu Dei, est scientia parvuli. 240.2.d scientia quæ inflet. 203.2.a hæc contraria est charitati. 203.2.b comparatur cum cibo indigesto. ibid. veram scientiam non habent hæretici, sed eam jactant. 609.1.d scientia utuntur homines quinque modis, partim bene, partim malè. 203.2.d ea primùm in Episcopo requiritur. 574.2.c item in eo qui monet. 150.1.a scientia sanctorum quid sit Paulo. 370.1.d in quo Dei scientia creatam transscendat. 123.1.b

Scilurus quo facto filios concordiam docuerit. 450.2.d

Scire Dei connotat favorem & affectum. 91.1.b

Scribæ quales & unde dicti. 159.1.a illorum officium. ibi. quid sit Scribi in libro vitæ. 15.2.a 475.1.c scribimur in eo dupliciter, inchoatè & completè. 475.2.a scribi omnia non potuere. 542.1.b

Scriptores sancti calami sunt Spiritus sancti. 631.1.d

Scriptura sacra nequit esse judex controversiarum fidei. 3.2.d quomodo divinitatis & humanitatis attributa tribuat Christo. 25.1.a allegoriis utitur in contrarium sensum. 63.2.a tribuit Christo quæ sunt Ecclesiæ ejus, & Ecclesiæ quæ sunt Christi. 397.1.a quomodo reprobationem & electionem tribuat Deo, 16.1.a potest habere varias versiones, lectiones & sensus. 14.2.b 387.1.c 392.2.a 671.2.d omnis sensum habet litteralem, non semper alios. 14.2.a est mensa animæ. 119.1.d & velut manna. 608.1.b primi Christiani de ea in mensa conferebant. 414.1.b est hæreticis nasus cereus. 284.2.d humano more loqui solet. 502.1.d quomodo eam Lutherus falsificarit. 275.1.b non est privato cujusque spiritu interpretanda. 234.2.b est contra omnes morbos medicina. 430.2.d 608.2.b est liber sacerdotalis. 586.1.c & liber vitæ. 475.2.b olim ad mensam legebatur. 583.2.b est inspirata à Spiritu sancto. 631.1.c dicitur verbum Dei. ibid.b non est eodem modo omnis à Spiritu Sancto dictata. ibi. ejus sensus non sunt cuivis scrutandi. ibid.d. ad quid sit utilis. ibid. S. Paulæ fuit clypeus contra omnes tentationes. 608.2.b quatuor habet sensus. 14.1.a 348.2.d gratia eam explicandi est species prophetiæ. 129.2.c in ea non sunt scripta omnia, quæ spectant ad fidem & mores. 221.2.b 542.2.a quomodo ei nihil addi possit. 326.1.d quomodo nos consoletur. 149.1.b non semper ejus verba, sed sensum citat Apostolus. 695.2.d Scriptura Hebræis absolutè dicitur liber. 728.1.a summæ fuit eis venerationi. 2.c ipsa sola hominem perfectum non reddit. 561.2.a nec sola est norma credendorum & agendorum. 478.2.d Scurrilitas in verbis dedecens est. 608.2.d

Scythæ

Scythæ ſunt maximè barbari. 418.1.d humanis carnibus veſcebantur 409.2.d ſunt Magogventurus tempore Antichriſti. 541.1.a 541.1.d
Sebaſtianus Munſterus edidit Evangelium S. Matthæi Hebræum, ſed ſuppoſititium. 660.1.c
S. Sebaſtianus Marcum & Marcellianum Martyres ad conſtantiam hortatus eſt. 86.1.a
Secare verbum veritatis quid ſit: 620.2.b
Sectæ quædam apud Judæos principibus inobedientes occaſionem præbuere eamdem labem Chriſtianis aſpergendi. 137.2.c ſectæ Judæorum erant tempore Chriſti ſeptem. 465.1.b cur ſint inter hæreticos multæ ſectæ. 600.1.d. quænam ſectæ excludant à regno Dei. 344.2.b
Secundùm variè Paulus accipit. 17.1.d
Securitas nimia non eſt tuta victori in militia Chriſtiana. 426.2.c
Sedentarij & ſtudioſi potiſſimùm e ſtomacho laborant: & quæ rei huius ratio. 597.2.a
Sedere & ſtare qui dicatur Chriſtus ad Patris dexteram. 502.1.d & ſeqq. 664.1.b
quid ſit Sedes magnitudinis Chriſti. 707.1.a
Sedulitas cuique ſuo in officio neceſſaria eſt. 130.2.a. 131.2.b
Sedulius Scotus idem penitus cum Heliodoro commentatore Pauli eſt, reſectis pleriſque pelagianizantibus. 20.2.b
Segetes benedicuntur in feſto S. Marci. 583.2.d
Selene fuit uxor Simonis Magi, quam vocavit Ennœam. 492.1.d
Seleucus rex filio ſuo Antiocho uxoris uſum conceſſit. 179.1.a
Selymus Ægyptum occupans Mamluchos delevit. 186.2.a
Sem an idem ſit cum Melchiſedec, cum Abrahamo vixit. 698.2.b
quomodo Semel Deus ad peccatum inclinarit. 57.1.a
Semen moriens & repullulans eſt typus reſurrectionis. 257.1.a humanum ſemen in lumbis oritur. 650.1.d ſemen quoque ad conceptionem prolis ſubminiſtrat femina. 742.2.d quomodo ſemini Abrahæ ſint factæ promiſſionis. 53.1.b. 340.2.a ſemen ſubinde eſt nomen collectivum, ſubinde certam perſonam ſignificat 340.2.c
Semipelagianorum error de gratia confutatur. 368.2.c
S. Sempronius Martyr ſtatuam Martis contrivit. 153.2.b
qui Senatores abortivi Romæ dicerentur. 251.1.c vocabantur Patres. 386.1.d
Seneca quomodo ſacrificia priſca laudet. 37.1.a dicebat mortem eſſe homini naturalem. 61.1.c fortunam in ſe provocabat. 94.1.a an Paulum è vinculis Neronis liberarit. 638.2.d. Illius ad hunc epiſtolæ ſunt ſuſpectæ fidei. ibid.
Senectus cur vino modico indigeat. 647.2.a vera ſita eſt in probitate, non in ætate. 586.1.a ærumnas magnas affert. 647.1.b eius vitia. 646.1.c 647.1.b
Senes ſobrij ſunt. 646.1.b. pudici.ibid.c prudentes. 2.a & alijs virtutibus præditi. 647.1.a tardi, torpidi & ſomniculoſi eſſe ſolent, ibid. ſunt obſecrandi, juniores increpandi. 633.1.d. eorum etiam virtus mulierum conſuetudine frangitur, 647.1.b ſenibus quomodo vivendum ſit cum juvenibus. ibid.b ſunt obſecrandi. 633.1.d imo ipſi orare debent. 656.2.d
Senſatio tota eſt in anima. 18.1.d 278.1.d
Senſus eſt tam intelligentia paſſiva, quàm activa. 246.2.b. accipitur alias pro mente, judicio, ratione. ibid.d ſenſus Scripturæ quatuor. 14.1.d 348.2.d hi intelliguntur per doctrinam, revelationem, ſcientiam & prophetiam. 244.1.a ea ſenſus duos litterales ſæpè habet. 392.2.a 671.2.d ſenſus litteralis & allegoricus quomodo differant. 207.1.b ſubindè ſenſus allegoricus æquè, & magis intentus à Spiritu ſancto, quàm litteralis. 665.2.d *vide* Scriptura, eius ſenſus profundi non ſunt cuivis ſcrutandi. 631.1.a eius ſenſum ſubinde citat Paulus, non verba. 695.2.b
communis non in cerebro eſt, ſed in corde. 165.1.a per ſenſus oppugnamus. 210.3.d. quis ſit ſenſus C... 167.1.b. 452.1.a
Sententia Chriſti judicis quàm ſit terribilis ...
quid ſit idipſum invicem ...
Septenarius numerus ...
eſt Hebræis familiar... b
Septimũ diem Deus jam inde ab initio ſanctificavit. 683.2.b
Septimi monachi pro fide Catholica conſtantia. 391.2.d
Septuginta diſcipuli dici quoque Evangeliſtæ poſſent. 395.1.d jis ſucceſſerunt ſacerdotes minores. 642.2.d
Septuaginta interpretum verſione fuit Eccleſia cccc. annis uſa. 14.2.d erat Gentibus notior Hebræo textu. 17.2.a ea uſi etiam Judæi ut Philo, quaſi vulgata. 659.2.d ipſi Hebræum *cher* finale in *a* vertunt in diſſyllabis. 180.2.d *vide* Verſio.
Sepulcrum S. Petri & Pauli erat peregrinationibus frequens. 8.1.b fuit item in honore regibus & Imper. 10.2.a ſepulcra plurima Martyrum & Virginum ſunt Romæ in ſubterraneis ſpecubus. 751.1.c Sepulcra concupiſcentiæ quis locus in deſerto fuerit, unde dictus. 214.1.d quid ſignificet in Script. ſepulcrum patens. 44.1.d ſepulcri curam veteres magnam habebant. 746.1.a
Sepultura Chriſti & peccatoris denotatur immerſione baptiſmi. 67.1.d
Sequi aliquando capitur pro perſequi. 467.1.d
Seraph miſſus ad S. Franciſcum impreſſit ei ſacra ſtigmata. 287.1.d is qui ad Iſaiam miſſus, an ex ordine Seraphim fuerit, an tantùm ita dictus ratione officij. 669.2.c
S. Seraphia virgo & Martyr eſt contra laſcivos à Deo protecta. 186.2.a
Sergius Paulus Cypri proconſul à S. Paulo eſt conuerſus. 23.1.a 151.1.a
Sermo fidelis vocatur certus & indubitatus. 556.2.b quis ſit ſermo lapidus. 508.1.d ſermo ſapientiæ Chriſtianæ qualis eſſe debeat 166.2.c ſermo brevis placet præ prolixo. 772.1.b ſermo Dei eſt vivus & efficax. 684.2.d quomodo ſit gladius anceps. 2.c.d per hunc etiam Dei filius intelligi poteſt. 1.b ſermonis conuenientia & differentia. 2.b ſermo malus putridus dicitur. 405.1.a cordis mali judicium eſt. ibid. b. ſermo quis ſit ſale in gratia conditus. 708.1.b talis ſit ſermo præconum Evangelij. 2.a
Serpentes erant Ethnicis numina. 32.1.a unde ſerpentes qui Hebræos in deſerto afflixere, dicti ſint igniti. 215.1.a ſerpens æneus Moſis, fuit typus Chriſti. 81.2.a
Serra lignea Iſaiæ, typus eſt crucis Chriſti. 114.2.a 749.2.d
quid ſit Seruare maneatum ſine macula. 605.2.d
Seruire Deo regnare eſt. 254.1.b. ſeruiendum ei cum pudore & metu. 763.2.d
Serui emblema. 421.2.a ei cauenda furta, amanda fidelitas. 648.2.c dominis ſincere è obediat propter Deum. 421.1.a 506.2.d 648.2.b ſerui Judæorum Chriſtianis principibus parentium, ſi fieri velint Chriſtiani, liberi fiunt. 195.1.d alioqui non ſoluuntur dominorum jure per libertatem Chriſtianam. 144.1.d. 195.2.a 421.1.a ſerui Romæ in neceſſitate militiæ aſcribendi, ad pileum vocabantur. 222.2.d & tunc candida veſte donabantur. 180.2.d quin & manus jis imponebantur. 586.2.d caput quoque virga tangebatur. 696.2.d Hebræi jis aures perforabant. 727.1.d eorum erant olim tria genera. 434.1.a nudipedes incedebant. 428.2.b arcebantur à pæderaſtia. 32.2.b cur jis notæ inurantur. 365.1.d in quo dominis ſint pares, in quo impares. 599.1.a. 657.2.b. ſunt ut filij tractandi. 421.2.d 595.1.c. ſi boni ſint, non ſunt contemnendi. 655.1.b imo legi & Evangelio auctoritatem conciliant. 648.2.d
Seruitus quàm ſit turpis. 421.1.d. ſeruitus Gentilitia mancipiorum apud Chriſtianos jam exolevit. ibid.c. ſeruitus non eſt conditio Chriſtiano indigna. 194.2.c. ſeruitus creaturæ in quo ſita. 453.2.d ſeruitus veteris teſtamenti conſiſtebat in duobus. 330.1.b ſeruitus matrimonij. 226.1.b
S. Seruulus in morte audivit melodiam angelorum 744.1.c
Seruus Pauli ... nomen honoris. 434.1.a
Serui ... pro fide conſtantia. 391.2.a
Seſſio ... ſedere.
... Pauli epiſtolas è ſacro catalogo abraſe... vitem ex diabolo ortam, & mulie... ... ranæ. 531.2.a
... pus Colonienſis vidit animam S. Martini ... ntem. 644.1.c

Seve-

Digitized by Google

Severitas moderata Episcoporum solet esse odiosa subditis. 310. 2. d offendit eos quoque severitas iuvenum Prælatorum. 550. 1. a
Severi Sulpitij dialogi duo apocryphi. 534.1.b
Sexu carent angeli. 715.1.b sexus feminei imperfectio. 395. 1. c.
Si Hebræis est particula jurantis. 681.1.b sæpè negantis. 43. 2. a
Sibyllarum oracula quantæ sint auctoritatis. 2.2.a 457.1.d. hæ ob virginitatem meruere donum prophetiæ. 101. 1.b de nomine Jesu vaticinatæ sunt. 456. 1. d.
Sicambri sunt iidem qui Geldrij. 321. 2. d
Sicca anima sapientissima est. 643. 2. d
Sichem an eadem civitas cum Salem. 698.1.a & seqq.
Sigilla septem Apocalyps. sunt septem Ecclesiæ persecutiones. 541. 2. a sigilium gratiæ. 372. 1. d 405. 2. d
Signa duo prævia judicio extremo. 531.1.c signa Antichristi. *vide* Antichristus, qui dicantur Signati à Deo. 266.1.c.
Silas etiam Apostolus fuit. 24.1.a fuit S. Pauli socius. 297.1.b 510.1.a
Silentium est ornamentum mulieris. 569.1.d
Siluanus est Silas, hoc Hebræa terminatione, illud Latina. 510.1.b
Simeon Episc. Hierosolym. diù vixit. 12.
Simeon quidam Manichæus S. Titum se fingens, dedit pœnas. 510.2.a
Simeon Salus in stultitia perfectionem posuit. 160.2.b
Simeon Stylites fuit theodidactus. 711.1.a quàm propè à dæmone deceptus fuerit. 319.1.a LXXX. annos perpetuò noctu diuq; sub dio stetit in columna. 211.2.d
Similitudo prævaricationis Adæ in quo sita sit. 63.1.b similitudo cum Christo nascitur ex patientia. 91.2.d
Simon Magus sua dogmata consarcinavit ex erroribus poetarum & Philosophorum. 12. vocatur ab Apostolo mysterium iniquitatis. 534.1.d factus eretícus ex ambitione. 660.2.d habuit dæmonem familiarem. 580.1.b finxit se Deum quemdam, & genuisse uxorem suam Selenem. 492.1.d libidines suas referebat in honorem Dei. 409.1.b negabat Christi incarnationem & resurrectionem. 619.1.d angelos ut minores deos adorari volebat. 385.1.b 490.2.d 500.2.d per eos purgari voluit animas, idq; per sacrificia & jeiunia iis, & per eos Deo, oblata. 501.1.a Christum negavit verè esse crucifixum. 471.2.a eius error de Deo patre incognito. 373.2.a eius casus & mors orantibus Apostolis. 7.2.d docuit mundum ab angelis factum. 384.2.d
Simonia Esau in vendendis primogenitis. 759.1.d
Simplicitas bona quæ sit. 153.1.d 461.1.c ea requiritur in danda eleemosyna. 130.1.b 254.2.b an liceat aliquando Simulare. 332.1.b judaismum simulare non licuit Apostolis. 332.2.c simulare norunt hæretici. 628.2.d
Sina quid hebraicè significet. 345.1.b quomodo sit coniunctus Jerusalem. ibid. b in quo ambo conueniant. 2.b ardebat cùm in eo lex ferretur. 260.2.d in quo opponatur Ecclesiæ. ibid.b
Sinapi typus est Christi & Sacramentorum. 228.1.a
Sinceritas est veritas. 187.2.d 427.2.d
Sinenses laudant viduas univirias. 590.2.a puellas domo continent. 594.1.d
Sinister locus non videtur dextro honoratior. 502.1.b
Sion est typus Ecclesiæ tum militantis, tum triumphantis. 350.2.b 751.2.b
Sisinnius est a Theodora coniuge Christo affectus. 192.2.b
Sistere in via virtutis, est deficere. 209.2.a
S. Sixtus Papa I. in crucem actus est. 335.1.b
Sobrietas est sectanda carnem domare volenti 211. 1. a sobrietas adolescentibus summo est ornamento. 647.2.d sobrietas & continentia Episcopo quàm sit necessaria. 613.1.a sobrietatem sequitur vigilia & alacritas. 646.1.c sæpè capitur pro animi sanitate. 612.2.d
Sobrius & vigilans græcè idem sonat. 646.1.c
Societas Jesu qua occasione hoc nomen acceperit. 157.1.d. eius instituti breviarium & summa. 288.1.c unde oriatur Socordia & languor in neruis. 758.2.d
Socrates è loquela de moribus aliorum judicabat. 244.1.b vxorem morosam patienter tolerauit. 419.1.c non tulit curiosos. 619.2.b eius in morte constantia. 634.2.d eius modestia & continentia in cibo. 480.1.c dicebat se hoc unum scire quod nihil sciret. 557.1.b fuit natura fur, & incontinens, sed naturam correxit. 558.1.a inter vincula est philosophatus. 560.1.d iniurias patienter tulit. 126.1.d Deum è mundi fabrica discere studuit. 31.1.c juvenes corrupit. 32.2.a habuit genium familiarem. 209.2.c eius salus desperata, quia coluit idola. 32.1.c quid suos doceret. 647.2.a
Sodalitas Martyrum in Japonia instituta in nupera persecutione Christianorum. 734.1.b
Sol typus est Christi. 140.2.d. & S. Pauli. 635.2.a Dei Patris. 662.1.c solem & lunam colebant Galatæ ante Christi notitiam. 346.2.b qualia Solatia Deus det suis. 149.1.b. ipsum in tribulatione exspectandum longanimiter. 735.1.a
Solduriorum quæ fuerit in Gallia societas. 291.1.a
Solicitudo pastorum pro Ecclesia est suavis. 312.1.c talem habuit Paulus. 637.2.b solicitudo continua bonorum operum est necessaria. 695.2.c
Solymannos vel Selymos, vocant Turcæ suos Imperatores. 703.2.a
Somnus animæ excutiendus. 140.2.d somnus est mors brevis. 519.2.d
Sophistæ dicti sunt oratores, forenses maximè. 198.2.c
Sorores in primitiva Ecclesia vocabantur feminæ Christianæ. 152.1.a
Sors significat casum, & hereditatem. 371.2.b 484.2.c sorte dividebantur hereditates. 664.2.a quomodo sortes nostræ sint in manibus Dei. 484.2.c sorte vocati sumus ad christianismum 371.2.d sorte sua quisque debet esse contentus. 107.2.a ea qui contentus est, dives est. 601.1.b
Sosthenes Corinthius pro fide Christi verberatus fuit. 154.1.a
Sparta cur careret mœnibus. 450.2.d
Species panis consecrati sunt species corporis Christi, non panis. 229.1.d sub una specie olim sæpè communicabant. 232.1.d cur Spectacula vetita essent Christianis. 214.2.a spectaculum mundo factus est Paulus & nos. 177.1.b
Speculum non imaginem rei, sed rem ipsam repræsentat. 289.2.a speculum olim Christiani vitarunt. 223.2.a speculum multiplex est, per quod hic Deum videmus. 241. 2. b. vita Christi speculum morum est. 274.1. b. in Specubus subterraneis habitarunt Christiani primi Romæ. 751.2.a res Sperandæ sunt velut arbor latens in semine. 738.2.b speranda sunt cælestia. 472.2.c
Spes est calcar ad fortiter patiendum. 747.2.d esse debet patiens. 511. 1. b est ad salutem necessaria. 87.2.a est ovo similis. 87.2.b est gaudium ante gaudium. 132.1.b debet sibi esse benè conscia. 581.1.d. habet adiunctam formidinem de opposito. 84.2.a. 241.2.b est robur in afflictione. 380.1.a & velut anchora. 696.2.b sed cum aliquo discrimine. 2.a non confundit. 58.1.a & cur ibid. a cur spem Evangelicam tities Hebræis inculcet Apostolus. 704.1.b spes futurorum est mater gaudij. 132.1.b. spei divinæ certitudo. 57.2.d. spem salutis causat bona conscientia. 553.1.a cur ea dicatur galea. 430.1.c. bonis operibus roboratur & nititur. 57.2.d 655.1.d eam tria roborant. 57. 2. d eius & fidei defectus quantorum malorum causa sit. 54.1.d spes mortalium est velut somnium vigilantium. 57.2.d spes electorum esse debet inconfusibilis propter charitatem & potestatem Christi. 60.1.b 109.2.b *spes promissionis* est Paulo spes resurrectionis. 380.1.b spei veræ & Christianæ conditiones. 680. 1. b spes in homine collocata est vana. 57. 2. d spes præmij animat ad laborem. 267.1.d
Spiratio in Deo est æterna & inuariabilis. 664.2.c an Spiridion Episcopus Trimithuntis Ecclesiasticum jeiunium adueniente hospite violarit. 645.1.d
Spiritualis tripliciter dicitur. 166. 1. d. 2. c. spiritualis quatenus errare & non errare possit. 167.1. a quomodo possit à nemine judicari. ibidem d. c. suam, non alte-

sius

ritus imbecillitatem considerare debet. 361.1.c quod spiritale corpus dicatur resurrecturum. 257.1.d non licet spiritualia administrare pro mercede temporali. 595.1.d spiritualium,& carnalium hominum diversa studia. 81.1.a

Spiritus privatus cujusque non est judex controversiarum fidei. 166.2.b spiritus prophetiæ non est habitus permanens,sed vis quædam divina movens ad prophetandum. 248.2.b is in Apostolis permanens non fuit. 491.1.b quis sit spiritus à Prophetis promissus. 349.2.a quis sit spiritus timoris, hic impellit Judæos ad legem implendam. 83.2.a quis sit spiritus oris Christi quo Antichristus interficiendus est. 535.2.d prudentia spiritus quæ sit. 82.1.c spiritu ambulandum est & ei obsequendum. 355.1.d quid sit spiritum exstinguere. 526.2.a qui eum exstinguant. 526.2.b quomodo is exstinguatur. ibid.d eum qui sequitur, dominatur concupiscentiæ. 356.2.b

Spiritus aliquando doctrinam Christi denotat. 337. 2. d hic docet interius. 703.2.b quomodo spiritus ab anima distinguatur. 527.1.d est homini intimus. 165.2.a

Spiritus est anima orationis. 431.2.b

Spiritus & concupiscentiæ lucta. 78.2.a quomodo concupiscat adversus carnem. 18.2.a 355.2.c quomodo postulet pro nobis gemitibus inenarrabilibus. 88. 2.a quis sit spiritus compunctionis. 118.1.d

Spiritus Dei, diaboli & mundi sunt sibi contrarij. 82.2. b 165.2.a qui Spiritus vitales Ecclesiæ sint. 299.1. c quid sit discretio spirituum, & quibus ea sit necessaria. 234.2.a

Spiritus sanctus quomodo stylum, & scriptorem hagiographum dirigat. 16.2.a deducit nos ad primam fidem, & eam custodit. 616.1. b perpendiculo comparatur in fabrica spirituali construenda. 382. 1. a æstum concupiscentiæ refrigerat, nosque illuminat. 211. 2. c qui eius sint fructus. 345.1.c est auctor prophetiæ. 243.2.a operatur in nobis gemitum,robur, auxilium, scientiam bene orandi. 87.2.d ei Christi incarnatio, conceptio, ac redemptio & sanctificatio nostra tribuenda. 25.2.bd 720.2.d est arrha salutis nostræ. 364.2.d tripliciter vivificat. 271.2. d cum non credunt Judæi. 273.1. a res est novo testamento promissa. 710.1.c ut nos adoptet se nobis communicat. 83.2.c adoptat nos dupliciter. ibid. c cur ei adoptio tribuatur. ibid. c dat animæ justi triplex bonum. 2.b ipsemet nobis justificatione infunditur. 60. 1. c à Patre & Filio procedit. 82. 2. b alius est à charitate quæ nobis infunditur. 58.2.d adiuvat infirmitatem nostram, & docet nos quid orare debeamus. 88.2.b quomodo pro nobis postulet. ibid. facit nos postulare. 2.a desideria clientum suorum SS. Trinitati exponit. ibid. bc dirigit & corrigit orationes nostras. 89.1.d quomodo & per quos contristetur. 405.2.a est inspirator sacræ Scripturæ. 631.1.c eam omnem non eodem modo dictavit. ibid. b eius gratia illabitur in ordinandum dum ei manus imponuntur. 587.1.a eius robur datur in Confirmatione. 59.1. c est amor notionalis Patris & Filij. 223.2.d quatuor modis in nobis est. 2. c eius divinitas probatur contra Macedonianos. 99.1.d 165.1.d 234. 2. d 274.1.b 372.2.a olim in Ecclesia multos afflabat. 244.1.a Apostolos confirmavit ne mortaliter peccare possint. 332.1. c plus in re dubia suos docet, quàm omnes doctores docere possint. 275.2. a nihil eum latere potest. 486.1.c

Splendor vultus Mosis quid denotaret. 272. 2. d quis splendor Christi ad judicium venientis. 536.1.b

Sponsa Christi est arca testamenti. 308.1.d eius electio. dignitas & gloria. 307. 1. d eius obligatio ad amorem & gratiarum actionem. ibid.

Sponsalia animæ fidelis sunt in hac vita, thalamus in futura. 307.2.a cur Sponsi sponsis dare soleant cingulum byssinum. 427.1.a

Stabulum olim dicebatur hospitium. 197.2.c

Stadiodromi cursu certabant. 209.2.a ijs comparantur Christiani in via virtutis currentes. 209.1.b coronam inter currendum manibus apprehendebant. 209. 1. d tantum anteriora spectant. 468.1.b

Stadium spirituale quod sit, quis antagonista, quæ pugna. 209.2.c

Stanislaus Hosius quomodo putarit viros perfectos posse omittere jejunia Ecclesiastica. 645.2.b

Stare coram Domino est agere sacerdotem. 719.2.b stare potius in cælo videtur Christus quàm sedere. 901.2.c *stare* capitur subinde pro absolvi. 243.2.d in qua Statura & mensura resurrecturi simus. 397.1. c Statura S. Pauli. 311.2.c quatuor hominis Status inter se comparati. 83.2.d

Status gratiæ signum est, quòd quis peccatum in se & aliis detestetur. 84.2.c

Status cujusque stadium eius est. 209.2.c statui cuilibet gratiam propriam dat Deus. 190. 1.b suo statu quisque sit contentus. 2.b 194.2.c

Stellæ sunt milites Dei. 68.1.a erant priscis ut Dei. 765.2.a

Stephanas erat nobilis Corinthius. 358.2. b

S. Stephanus interfuit S. Pauli martyrio. 8.1.b hic eius precibus suam conversionem debet. 563.2.a qui Stigmata Christi portent moraliter. 365.2.a quid sit stigma. ibid.b quæ stigmata Christi vocet Paulus. ibid. quare Stimulus carnis Paulo datus. 315.2. b quis fuerit. ibid.d cur eum vocet angelum satanæ. 2.c fuit tentatio carnis. ibid.d non ortus est ei è familiaritate Theclæ. 316.2.d non fuit illo indignus. ibid.d

Stoici posuere beatitudinem in virtute morali. 83.1.d 350.2.b virum bonum existimabant divitem. 767. 1. a è Stomacho laborant addicti studio & meditationibus, cur. 587.2.a

Semper Studendum & discendum est. 638.1.a

Studium indefessum proficiendi, profectus est. 469.1.c

Studia diversorum Ordinum & scholarum non carpuntur ab Apostolo, sed Novantium. 16.2.b

Stultitia Dei orbem & satanam subegit. 260. 1.d

Stupor est signum obstinatæ mentis. 119.3.b

Styx inferni palus, unde dicta. 33. 2.c

Subditi inobedientia sua augent onera præpositorum. 771.1.b

Subditus sine præposito quibus expositus sit malis. 2. b quid sit Subiici Deo. 254.1.c

Sublimitas Dei mystica quæ sit. 387.2.a & seqq.

Submitti invicem debent Christiani. 131.2.a quomodo Substantia rerum sperandarum sit fides. 737.1.c eam Hebræi vocant os. 2.b statum vel stationem. 738.1.d substantia est idem quod subsistentia, & existentia. ibid.a

Subtilitatis dos non est qualitas, sed assistentia omnipotentiæ Dei ad penetrandum alia corpora. 257.2.b

Subtractionis filii, sunt filii Belial sine jugo. 736.2.a

Sudaria Pauli ægros curabant. 2.c

Sufficiens sibi & sua sorte contentus,divinus est. 480.1.b

Sufficientia eleemosynariorum. 298.2.d quomodo Suffraganei Archiepiscopum benedicant. 702.1.c

Suggestiones repentinæ examinandæ an à diabolo, an à Christo proveniant. 268.2.a hæ sunt tela diaboli. 430.2.a sunt oratione elidendæ. 432.1.c

Sugillare antagonistam in certamine quid sit. 210.2.a

Superbia est mater hæresis. 496.2.a 551.1.a & apostasiæ initium. 320.2.c eius gradus. 133.1.d fecit ex angelis dæmones. 133.2.c eius pœna est libido. 33.1.c est divitiarum vermis. 607.1.c signum est reprobationis. 452.1.d viles facit & abjectos. 452.1.b est primogenita mors. 61.2.c quomodo sit radix omnis peccati. 603.1.c superbia humana quomodo retundatur. 45.1.d

Superbus metaphoricè dicitur inflatus. 175.2.b superbum facit ventosa scientia. 203.2.b superbi considerant ea quibus ipsi alios superant. 451.1.d

Superflua eroganda in egenos. 296.1.d

Superiores durius cum subditis aliquo vitio tentatis agentes, ab eodem post vexati fuere. 337.2.a iis non superbè sed humiliter imperent. 150.1.b ab inferioribus corrigi possunt. 332.2.a in corripiendo subditos quomodo se gerant. 347.1.c cùm se submittunt, insignem actum humilitatis exercent. 131.1.a caveant ne de se diffidant subditi. 291.1.d iis pareant subditi ex amore Christi, non timore pœnæ. 415.1.b *vide* Prælati.

Supernaturalia Dei attributa cognosci nequeunt naturali discursu. 615.1.a supernaturalis Dei imago in homine

mine peccando amittitur. 402.2.b hæc in baptismo accipitur. ibid.d
Supplantare adversarium quid sit. 210.2.a
Supplicare quid propriè significet, 745.2.d
Supplicium gravius debetur peccanti contra legem scriptam, quàm naturalem. 36.2.c supplicii tarditatem compensat Deus gravitate. 35.1.d
Surditas voluntaria signum est obstinatæ mentis. 119.1.b
Surgendum è somno peccatorum. 411.1.a
S. Susanna invocatur in infamia & ignominia. 678.2.a
Suscipere, in Scriptura quid significet. 149.1.c
Suspensi in cruce olim erant execrabiles. 339.2.c eadem die de cruce deponebantur. ibid.c at jam in ea computrescunt. 2.b
Suspiciones malæ sequuntur ex logomachia hæreticorum. 600.2.b
Sustentatio debetur verbi ministro & Ecclesiæ, non quasi pretium rei, sed quasi stipendium. 207.1.b ea vocatur merces, cur? 595.2.d
Sustinentia spei est patientia ex spe præmii. 511.1.b
Susurrationes sunt occultæ obtrectationes. 319.1.a tria Symbola erant olim Catholicæ communicationis. 755.1.c
Symmachus interpres S. Scripturæ bis fuit circumcisus. 194.2.a
Sympathia corporis & animæ. 18.1.d
Synagogæ Judaicæ quis ordo in consessu. 248.2.b ipsa sterilis est. 350.2.d per Agarem denotatur. 2.a
Synaxis post cœnam vulgarem sumebatur olim in multis Ecclesiis. 224.2.b *vide* Eucharistia.
Syntyche mulier rem Christianam Philippis promovebat. 474.2.d
Synesius fuit judex causarum sæcularium, licet Episcopus. 184.2.d
Syri Patres non meminere umquam versionis Syriacæ. 13. 660.1.d
Syri metaphoris gaudent. 169.1.a eorum virgines ante idola se prostituebant. 33.1.c
Syriaca versione totius novi testamenti utuntur Christiani Thomæi, Babylonii, Abyssini. 13. quis ejus auctor, qua ætate formata, cujus auctoritatis sit. ibid. 660.2.a
Syriacus textus epistolæ ad Hebræos non est autographum Pauli. 660.1.a

TAbella pacis, osculo in Ecclesia successit. 321.2.d
Tabellæ olim communicaturis apponebantur. 232.1.b
Tabennesiotæ virgines crinem tondebant. 122.1.a
Tabernaculum sacratum est sanguinis aspersione. 722.2.a allegoricè significat corpus Christi. 713.1.c item mundum. 712.2.a item animam sanctam. 289.2.b item Ecclesiam. ibid. 713.1.c 718.1.a erat quasi mobile templum, & domus Dei habitantis cum Hebræis per desertum. 289.2.a 713.1.b denotabat suis velis Deum esse Hebræorum umbraculum. 713.1.b habebat duplex velum. 714.1.d
Tabernaculi primi descriptio. 713.1.a 714.2.a ejus materia & ornatus, eorumque significatio. 713.1.d
Tabulæ legis an solæ in arca essent. 714.1.cd
Tactus mulieris quàm noxius. 188.1.a
Tactus inhonestos philosophi veteres permisere. 408.1.a
Tædium vitæ fuit in aliquibus Sanctis. 264.2.d
Taicosçama Japoniæ regulus multos Martyres in crucem egit. 335.2.b
Tamen pro imò sumit interdum Apostolus. 17.1.d
Tarditatem supplicii Deus gravitate compensat. 35.1.d
Tarsenses jus civitatis Rom. adepti sunt à Julio Cæsare & Augusto, & quare. 1.1.c erant litteris dediti. 2.a
Tatianus auctor Encratitarum fuit. 581.1.b
Tauri symbolum sunt tyrannorum. 186.1.c
Tegi quomodo dicantur peccata. 51.1.d & seqq.
Tela ignea diaboli quæ sint. 430.1.a
Temperantiæ diffinitio. 128.2.a
Templum vocabulum unde derivetur. 289.2.d in templo oratio melius fit quàm domi, cur. 566.2.d in eo sanctè se & reverenter gerant fideles. 577.1.c
Templum Dei mysticum quibus peccatis violetur potissimùm. ibid.c templorum januas osculabantur olim Christiani. 321.2.d
Tempore S. Pauli fuere templa in usu. 224.1.d
Templi Salomonici magnificentia. 289.2.c in eo sedebit Antichristus, quia illud instaurabit. 533.1.d & seqq.
Deus Temporalia quæ promittit si non det, dat æterna. 410.1.d licet emere aliquod temporale cui sit spirituale annexum. 661.1.c an Tempus imaginarium ante mundi constitutionem. 641.2.b quomodo id stet cum æternitate. ibid.d
Tempus nullum est præsens. 2.b
Tempus Messiæ à Prophetis dicitur novissimum. 215.2.a 580.1.2 628.1.a
Tempus ante Christum nox est. 218.2.a
Tempus ab occupationibus vacuum orationi dandum. 435.2.b
Tempus non fuit ab æterno. 154.1.d quæ dicantur tempora æterna. ibid.
Tempus præsens est laboris, futurum erit quietis. 280.1.a
Tempus certaminis est breve, victoriæ & gloriæ æternum. 70.1.b
Tempus omne in fluxu est. 642.1.a
Templus breve sedulò est impendendum. 762.2.d 411.2.d 412.1.d 470.1.a quid sit tempus redimere. 411.2.d 412.1.d 508.1.a cùm id bene impendimus, id nobis proprium facimus. 413.1.c quid sit tempori servire. 132.1.a
Tempus præsens est occasio præsens, quæ apprehendenda est. 413.1.c totum tempus prædicationis Christi est velut annus jubilei & misericordiæ. 286.2.a item tempus gratiæ. ibid.b & dies ultionis hostibus. ibid.d Danieli tempus est annus. 539.1.a semper est tempus se convertendi. 681.1.d quæ dicantur tempora sæcularia. 641.1.d quæ æterna. 154.1.b
Tenebræ sunt typus peccatorum. 410.1.b 524.1.d ea etiam amant tenebras. 141.1.b
Tenebrarum nomine vocatur ignorantia, infidelitas, &c. diabolus, infernus. 485.1.d
Tentari tam graviter possumus, ut succumbamus, nisi nos Dei gratia juvaret. 215.2.b
Tentamur per afflictiones. 698.1.b quomodo Abraham à Deo fuerit tentatus. 745.1.c quid sit Tentatio humana. 215.2.a
Tentatio omnis per Dei gratiam potest vinci. ibid.d eam non sentire est angelicum, vincere humanum. ibid. b cedet vincenti in virtutis progressum. 2.d est justis stimulus virtutum. 316.2.b in ea imitari oportet constantiam fidei Abrahæ. 54.1.c superatur virtute Eucharistiæ. 213.2.a
Tentatio incipientium est se perfectos putare. 467.1.c varia sunt tentationum quibus Sancti tentantur, genera. 750.1.b
Tentationes carnis eos non lædunt, sed colaphizant. 316.1.b vincuntur hæ fuga. ibid.b conducunt hæ illis ad humilitatis exercitium. ibid.a.d tentationes semper habent Christiani. 630.1.c qui eas in se vincunt, apti sunt ut auxilientur tentatis similiter, & dæmonem tentantem pellant. 654.1.c
Tepidi hominis descriptio. 131.2.d
Tepor mentis excutiendus est. 71.1.d
Ternarius numerus significat omnia, & est rei summum. 313.2.d quomodo Terra sceleribus polluatur, gemat, clamet, &c. 339.2.d quando terram & mare Deus commoverit ob Christum. 762.1.cd
Terræ & animæ analogia quoad sterilitatem & fertilitatem. 695.1.ab
Terræ motus triplex in Script. legitur. 762.1.d quid Tertium cælum sit ad quod raptus est Paulus. 313.2.a
Tertius scriba exaravit epist. Pauli ad Romanos. 21.2.c 153.2.c quæ ipse huic epistolæ addidit de suo, verba sunt sacræ Scripturæ: factus est Episcopus Iconii. 153.2.c ejus imperitia in excipiendis Apostoli sententiis. 2.a

itized by Google

Tertullianus putavit animam cujusque esse ex traduce. 702.1.d item peccatum. 62.2.b in luxum vestium acriter est invectus. 568.2.b cur factus sit Montanista. 560.2.d putavit animas Sanctorum non videre Deum ante diem judicii. 751.2.b lapsos semel ad pœnitentiam admittere noluit, 693.1.a quæ Tessera hospitalitatis & qualis esset apud Christianos. 765.1.b quid sit Testamentum. 720.1.a duo denotat. 229.2.b in eo est semper mutua obligatio. 2.d quomodo testamentum vetus dicatur æternum. 665.2.a cur Paulus ad id toties alludat. 15.1.b implicitè promittens bona cœlestia per Christi mortem est confirmatum. 722.1.d omnia quæ illo continentur, tendunt ad Christum. 728.2.a ob tres causas fuit mortuarium propriè dictum. 721.2.a tempore Jeremiæ cœpit antiquari. 731.2.d id generavit in servitutem. 349.1.a quomodo id Judæis velatum fuisse dicatur. 372.2.d non omnia eius sunt figura novi. 315.1.d testamentum est duplex initum à Deo, unum cum Mose, alterum cum Christo. 348.2.d 709.2.d utriusque magna concordia & similitudo. 721.2.d & utrumq; verè testamentum est. 721.1.c quomodo utrumque fuerit promulgatum, & utriusque antithesis. 710.1.a utrumque fuit sanguine sancitum, confirmatum, consecratum. 720.1.b cur testamenti nomine vetus & novum instrumentum dicatur. 722.1.a cur hebraicè dicatur pactum. 705.1.d id, ut & Græcum διαθήκη, & *testamentum* latinè, dupliciter accipiuntur. 721.2.a testamentum & pactum sæpè in Scriptura pro eodem accipiuntur. 99.1.a testamentum novum vix habet sensum allegoricum. 14.2.a

Testatoris voluntas cur dicatur testamentum. 229.2.b

Testibus duobus est reus condemnandus. 320.1.a quot testes requirantur in accusatione presbyteri & Episcopi. 596.1.b antiqui patres dupliciter dicuntur testes. 753.1.a

Testimonium sæpè pro laude sumitur. 739.1.c testimonia quatuor efficacia quòd quis sit filius Dei. 84.2.a & alia tria. 2.a præcones verbi opus habent testimonio hominum. 350.1.b testimonium Sp. sancti quòd simus filii Dei, non adfert certitudinem fidei, sed conjunctam habet incertitudinem & timorem. 84.1.b id quincuplex est. 84.2.a quomodo testimonia è veteri testamento petita citent Evangelistæ. 17.2.a

Testudo symbolum est matrisfamilias. 647.2.d

Tetragrammaton nomen Dei non est idem cum Jesus. 456.1.a

Thales ad astra dum suspicit, in foveam incidit. 519.2.a

Theatrum vitæ & martyrii. 173.2.d & seqq. sunt duo theatra in mundo, Dei & hominum. 177.1.d

Thebani cujusdam de Romanis sensus. 159.2.d

S. Thecla per Paulum à conjugio avocata & Christo desponsata est. 200.1.b 308.2.b an hic eam circumduxerit, & hæc illi fuerit occasio tentationis. 316.1.d superavit ignes, serpentes, leones. 308.2.d

Themistoclis responsum ad uxorem ardentiùs quid pro filio petentem. 575.1.d

Theodali Martyris intrepidum responsum ad tyrannum. 696.1.a

Theodelinda regina Agilulphum maritum fidem docuit. 569.2.d

Theodora Sisinnium maritum Christo lucrifecit. 192.2.b

Theodoretus in omnes epistolas Pauli scripsit. 19.2.d quid sentiat de visione Beatorum. 241.1.b angelorum cultum idololatricum tantùm taxat. 497.1.b

Theodorus philosophus quid responderit Lysimacho mortem minitanti. 94.2.a

B. Theodorus Studita gloriabatur in flagellis pro Christo susceptis. 365.1.d

Theodosius Imp. sententias mortis ad xxx. dies voluit differri. 406.2.a quas mulieres vetuerit tonderi. 221.2.d moriens filiis pietatem commendavit. 584.2.d

Theodosius II. Imp. habuit quatuor sorores virgines. 201.1.a eius benignitas & clementia. 136.1.d

Theodosii Abb. sententia de pugna contra dæmones. 426.1.a nostra Theologia etsi certa, est tamen obscura. 240.2.c ejus erit alia species in cœlo; nostræ habitus ibi cessabunt. 1.d

S. Theophanes Martyr generosè Leoni Imp. respondit. 317.2.a

S. Theophilam defendit angelus à lascivo adolescente. 201.1.c

Theophilus Imp. precibus suorum ab interitu servatus est. 192.2.d

Theophylactus Archiepisc. scripsit in S. Paulum, habet tamen quosdam graves errores. 19.2.a

Theresia regi Saraceno nubere noluit nisi Christiano. 191.2.d

Thesaurus ingens repertus ab Imp. Tiberio eleemosynario. 300.1.b quis thesaurus Ecclesiæ, ex quo Indulgentias dispensat. 488.2.d omnes thesauri sapientiæ erant absconditi in Christo. 490.2.a thesauros varios Antichristo dæmon dabit, & occultos revelabit. 539.2.c

Thessalonicæ urbis Macedoniæ elogium. 510.1.a

Thomæi Christiani utuntur versione Syriaca novi testamenti. 13. & lingua Chaldæa in sacris suis. 160.1.d

S. Thomam utraque in India prædicasse est probabile. 114.1.a 305.1.b

S. Thomas Aquinas à S. Paulo docetur. 7.1.a ab eodem visus est è schola educi. 9.1.b in omnes eius epistolas scripsit. 20.2.a quoto ætatis anno monasterio se addixerit. 631.1.a quid Thomas Morus de uxore parva censeret. 200.1.d quid prædixerit laboriosè se ornanti. 569.1.b generosè terrena omnia contempsit. 747.2.a

Thorax corporis in duas partes distinguitur. 428.1.a quid sit Thorus immaculatus in omnibus. 766.1.d

Thuribulum nullum fuit in Sancto sanctorum. 714.1.b

Thus apud omnes gentes in sacris in usu erat, & id sacrificiis imponebatur. 481.1.a & panibus propositionis. 715.2.d

Thymiama manè & vesperi offerebatur. 716.1.b quid Tiara pontificis Hebræi mysticè designaret. 563.2.b

Tiberius Imp. osculum occurrentium invicem frustra impedire voluit. 33.1.c fuit fabularum studiosus usque ad ineptias. 550.1.c fuit benignus in Christianos. 639.1.a

Tiberius II. Imp. fuit in egenos effusus. 300.1.a

S. Tibertius fuit à Cæcilia factus Christianus & Martyr. 199.2.d ejus in tormentis constantia. 95.1.a

Tigurinam Versionem Leonis Hebræi F. Vatablus secutus est. 20.2.d

Timere Deum est eum colere. ibid.

Timor optimum est medium ad perseverandum. 458.2.b quomodo is sit comparandus. 2.b timorem de gratia Dei perdenda semper habere debemus. 120.1.d quantum is crescit, tantùm crescit sanctitas. 291.1.a timoris filialis conditiones. 689.2.d quid sit timor castus. ibid.d timor Domini est duplex, & diversimodè in Script. accipitur. 182.1.b timor capitur subinde pro reverentia. 138.2.d

S. Timotheus fuit à S. Paulo circumcisus. 208.2.c & cur ipse, non Titus. 330.1.d quam sincerè Paulo servierit & adfuerit. 452.2.b 549.2.d ei dedicat S. Dionysius librum de Divinis nominib. 617.2.b eum Paulus vinctus desideravit videre. 611.2.a abstemius fuit, sed jussus modico vino uti propter stomachum. 597.1.b ex longa abstinentia morbos contraxit. ibid.d cur eos Paulus non sanarit. ibid. eius in morbis zelus & mortificatio. 597.1.d qua ætate factus sit Episcopus. 585.2.d per quadruplicem prophetiam ordinatus est. 559.2.a cur vocetur homo Dei. 604.2.d erat natura acrior. 650.1.b fuit Archiepiscopus Ephesinus. 548.1.a fuit probè à matre Christiana in fide enutritus; fuit Martyr & virgo. ibid. fuit angelus Ephesi cui S. Joannes scribit. ibid.b quot annis præfuerit; ei Onesimus successit laudatur à Christo in Apocalypsi. ibid. erat in vitiis castigandis æquo severior. 550.1.a fervorem primum reliquit, quòd videret se corripiendo parum proficere; hinc à Christo corripitur, & à Paulo monetur. 2.a 548.2.a fervorem postea resumpsit. 548.1.d videtur aliquando in vinculis fuisse. 772.1.d quando Paulo cœperit adhærere. 550.1.a

Titulus Ecclesiæ est titulus crucis. 551.1.c

S. Titus natura erat mitis. 650.1.b missus fuit Corinthum ad colligendas eleemosynas. 297.2.a cur eum Pau-

Paulus non circumciderit. 330.1.d cum semper penes se habuit utpote interpretem græcè doctum. 268.2.d 309.1.c retulit ad Paulum in Macedonia agentem statum Corinthiorum. 268.2.d fuit oriundus Corintho, & utroque parente Gentili: vitæ ejus sanctimonia & conversio à Paulo: creatus est ab eo Archiepiscopus Cretæ & vicinarum Insularum. 640.1.a quoto ætatis anno & quo loco mortuus: quando dies ejus natalis celebretur; scribit ad eum Paulus, & quid. ibid.b

Titi Imp. erga fratrem Domitianum benignitas. 136.1.d ejus beneficentia. 770.2.b

Tobias senex an in Alemanniam iverit curandus à cæcitate. 738.2.c Tobias liber scriptus chaldaice in captivitate assyriaca. ibid.

Togorma sunt Phryges. 541.2.a.

Tolerans peccantem, supplet ejus defectum. 361.1.d

Tomi vocantur à Græcis tractatus & libri. 621.1.a

Tondentur Religiosæ. 621.2.c quas mulieres vetet tonderi Concil. Gangrense. ibid. solemne fuit in Ecclesia Religionem ingredientes tonderi. ibid.d

Tonsores quando primùm Romam inducti. 224.1.b

Tormentorum martyrii brevitas. 279.1.b quomodo Torpor animi pellatur. 611.2.d

Torta azyma erat panis in esu agni paschalis. 219.2.a

Tortores fabricant Martyribus coronas in cælo. 57.2.a quid sit rectè Tractare verbum veritatis. 620.2.b

Tractatus vocant Latini suos libros. 621.1.a quid sit Traditio. 544.2.b traditiones Apostolorum propugnantur. 222.1.a 225.1.a 233.1.b 542.2.a 615.2.b 617.2.a sunt servandæ. 261.1.d traditione accepimus cruce frontem signandam. 471.2.d

Traducem animæ insectantur SS. Patres. 702.2.a

Tragœdia unde dicta & ubi inventa. 145.1.c

Traiani Imp. clementia. 136.1.d acriter in Christianos sævit. 750.1.b

Tranquillitatem animi dat christianismus. 364.2.d tranquillitas conscientiæ. *vide* Conscientia, Pax. mundana omnia sunt Transitoria. 198.2.a

Transformamur per Evangelium & gratiâ Christi. 274.1.b

Transitus maris rubri fuit typus baptismi. 212.1.a

Transmigrationem animarum docebant Pharisæi. 465.1.a

Transpunctio Judæorum quænam sit. 118.2.b

Transsilvania novos produxit Arrianos. 649.2.c

Transsubstantiatio Eucharistica adstruitur. 218.2.a

Trepidantes festini huc illucque discurrunt. 109.2.b

Trevirensis lingua an fuerit Galatis in usu. 323.1.b quomodo intelligatur *Tria sunt omnia*. 314.1.b

Tribadum mulierum libido præpostera. 23.1.a quæ fuerit Tribulatio Pauli in Asia. 264.2.c cur tribulatio dicatur mors & mortificatio Christi. 276.1.d hæc interiorem hominem confortat. 278.1.a patientem semper sequitur, non antevertit. 296.2.d tribulationes Sanctis cooperantur in bonum. 168.1.a earum utilitas. 317.2.a alacri animo sunt excipiendæ. 57.2.b dantur à Deo ad concupiscentiam coercendam & puniendam. ibid. sunt velut lapides pretiosi quibus Sancti lapidantur. 85.1.d per eas conformamur Christo. 57.2.c 277.1.a in iis imitari oportet constantiam Abrahæ. 54.1.b sunt breves, sed perennem afferunt gloriam. 278.2.c in iis gaudere verè magnum est. 511.2.d

Tribus Benjamin dignitas. 553.2.d tribus Ephraim major erat reliquis. 745.1.c

Tributum quid sit, & unde dicatur. 138.2.d cur id regibus præstetur. ibid.

Trinitarii hæretici magistratum, judices, judicia, quibus civilis justitiæ debita ter etantur, abrogant. 139.2.c

SS. Trinitas fuit philosophis incognita; sine fide ac lumine supernaturali cognosci nequit. 30.2.b ipsa tota est in nobis. 93.1.a ejus æqualitas in una essentia probatur. 124.1.c ei per Christum omnis honor defertur. 154.1.c est prima virgo. 220.2.d opera ad extra sunt toti Trinitati communia. 34.1.a singularum ejus personarum propria. 322.1.a ejus consubstantialitas. 652.1.b tam S. Paulus sæpe innuit. 652.1.b

Tristitiæ secundùm Deum septem effectus. 292.1.d quomodo hæc differat à tristitia sæculi. 291.2.d unde ambæ nascantur. ibid. & seqq. earum descriptio. 292.1.b usus & fructus utriusque. ibid.b tristitia sanctorum & impiorum qua re different. 288.1.a quam tristitiam in morte amicorum vetet Apostolus. 520.1.a Pauli tristitia ob Judæorum reprobationem. 67.1.a

Triumphus Dei passio Martyrum est. 168.2.d triumphus Christi & Ecclesiæ. 392.2.c quomodo Christus de dæmone triumpharit. 494.2.d

Troadius adolescens martyrio dæmonem vicit. 638.2.d

Trœzeniæ virgines ante nuptias Palladi zonam dedicabant. 417.1.c

Trophimus à S. Paulo æger Mileti relictus est. 639.1.d

Trullana Synodus non est legitima. 573.1.d cur Tuba in extremo judicio sonitura vocetur Dei. 520.2.d erit sensibilis clangor formatus ab angelo, ex qua materia futura sit incertum ad quid canet. ibid.d erit novissima cur vocetur vox filii Dei. 521.1.b quàm eius clangor futurus terribilis. ibid.c hanc in omni opere repræsentari jubet S. Hieronymus. ibid.d cur vocetur novissima. 260.1.a quis fuerit clangor tubæ in monte Sina dum lex ferretur. 761.1.a

Tullianum carcer Romæ fuit. 311.2.b cur Tunicam suam sacerdotes Judaici cingulo stringerent. 436.2.d tunica hyacinthina pontificis æterna denotabat. 562.2.d

Turcæ an sint Gog & Magog. 541.1.c ante cibum precantur. 513.2.d suos Imperatores vocant Selymos vel Solymannos. 698.2.a

Turpitudo amat latebras. 141.1.b

Tutorum potestas quamdiu duret. 344.2.a

Tympanum quale tormenti genus sit; quomodo eo homines torquerentur. 749.1.d

Typhus est signum hæresis. 599.2.d

Typicus Scripturæ sensus non potest esse litteralis, sed tantùm eo adumbratus. 207.2.b

Typus est figura rerum, parabola verborum. 916.2.c

Tyrannis etiam parere tenentur Christiani. 130.1.b hi sunt figura Antichristi. 534.2.a

VAlens Imp. Gothis ad fidem transire volentibus Arrianos doctores submisit. 304.2.d

Valens monachus miserè à dæmone deceptus est. 309.2.a

Valentinianus Imp. junior S. Pauli basilicam Romæ adauxit. 11.1.a

S. Valentinus in morbo comitiali invocatur. 678.2.a

Valentinus hæreticus docuit Christum humanam naturam è cælo detulisse. 24.2.a 258.1.d 345.2.b 677.2.c ejus error de duplici baptismate. 391.1.c ejus triginta æones. 374.1.d 387.1.b quæ dogmata à quibus philosophis sit mutuatus. 492.1.a

S. Valerianus à S. Cæcilia ad fidem Christi & castitatem conjugalem adductus est. 189.1.b 192.2.b 190.2.d

Valerianus Imper. quòd Christianos afflixisset, à Persis captus ignominiosus fuit. 750.1.c quæ sit Valetudo athletica. 209.2.c valetudo summè bona sæpè fallax est. 211.1.c

Vallis Josaphat futura locus judicii. 521.2.b quomodo ea omnes homines capiet. 522.1.b

Vanitas est à creaturæ inclinatione aliena. 86.2.d vanitas rerum mundanarum. 198.1.d vanitas Gentium orta est ex errore intellectus. 400.1.a uxor typicè vocatur Vas. 518.2.a item corpus. 2.a vas vocant Hebræi quodcumque instrumentum. 1.c quæ sint vasa in honorem & contumeliam, allegoricè. 107.1.d 624.2.a & seqq. 625.1.c vasa quædam aurea sunt in contumeliam, & testacea in honorem. 725.2.a vasa misericordiæ & vasa iræ, sunt eadem quæ vasa in honorem & in contumeliam. 107.2.b & seqq. vasa iræ propria culpa aptantur in interitum. 107.2.d

Ubiquetariorum error de corporis Christi ubiquitate refellitur. 395.2.a unde is ortus sit. 235.1.a

Vectigal quid sit, unde dicatur, cur solvatur & unde. 138.2.d

Velamen mulieris est signum eam viro esse subjectam, quia velamen gestant qui potestatem in alio venerantur. 222.2.c mulieres tenui velamine se velantes carpuntur. 223.1.d quid denotet velamen vultus Mosis. 292.2.d mysticum velamen cordis Judæorum est eorum pertinax adhæ-

adhæsio ad legem veterem. 2.c velamen decet virgines. 223.1.c olim velabantur sponsæ & virgines Deo sacrandæ. 300.1.d
Velamen virginum olim benedicebatur. 223.2.c
Velum Sancti sanctorum allegoricè carnem Christi denotabat. 730.2.d
Veneti asserunt autographum Evangelium S. Marci. 27. 2. a
Venialia peccata velut stipulæ sunt. 169.1.d
Venter est vilissima pars hominis. 184.2.a est in morte destruendus. ibid. d gulones eum habent ut Deum. 472.1.b & hic ijs est vitæ charybdis. ibid.d quin & ipsi dicuntur ventres. 644.2.d
Venter est nutrix totius corporis. 235.1.d
Venter mero æstuans despumat in libidinem. 413.1.d
Venus quomodo à Babylonijs virginibus coleretur. 427. 2. d eius cultus etiam Corinthi viguit. 186. 2. b 214.2.b 224.1.d
Ver est symbolum adventus Christi & Apostolorum. 113. 1. d
Veracitatis descriptio. 41.2.a cur Dei Filius dicatur Verbum. 642.1.a & seqq. id in Incarnatione non est in carnem transformatum. 454. 1. d caro eius fuit vestis. ibid. c ipsum in Christo duas habet formas, sive naturas. 453.1.a
Vocat id Apostolus magnum pietatis sacramentum. 578.1.c in incarnatione ex mentali factum est vocale. 685, 1. b tunc quoque factum Verbum abbreviatum. 108. 2. a Pater per ipsum creavit omnia. 661.2. d & omnia sæcula aptavit. 739.1.d quomodo differat à verbo nostro. 684.2.c
Verbo Dei scripto omnia non sunt statuta. 249.1.c quinam id adulterentur. 269.2.c est gladius in tentationibus. 430. 1. b id non est plena credendorum forma. 542.2.c id auditum vitam non confert. 415. 2. a id & eius præcones opus habent testimonio hominum. 330.1.b est liberum, & non alligatum. 619.2.a non est minùs efficax quàm reliquiæ Sanctorum. 28.1.c quid sit *verbum auditus*. 514.2.d quid verbum consummatum in justitia. 102.1.d
Verba consecrationis non significant figuram. 224. 1. c sunt intelligenda verè ut sonant, non tropicè. 125.1.d & seqq. etsi sint sacramentalia, non tamen sunt typica. 626.2.d
Verba Christi vita sunt. 228.1.b
Verba sunt indicia mentis & cogitationis. 405.1.a
Verbis turpibus contristatur Spiritus sanctus. 405.2.b
Verba bona quæ sint. 692.2. c quid sit verbis contendere. 620.1.c
Verecundia metus est dedecoris & probri. 763.2.d
Veritas quadruplex est, mentis, oris, obiecti, operum. 321. 2.d 399. 1. a quadruplici item veritate miles Christianus cingi debet. 429.2.d est sita in indivisibili. 471.1.a non fugit lucem. 617.2.a eam Gentiles incarcerarunt. 30.1.a nimium altercando amittitur. 600.2.d
Veritatem oblatam repudiantes puniuntur pœna infidelitatis & errorum. 537. 2. d stabiles habet pedes. 629. 1. d ipsa & fidelitas Hebræis sunt sorores. 427.2.d
Veritatem auctor in hoc commentario ubique spectavit. 732.2.a
Versio duplex alicujus loci est in nonnullis ab Ecclesia probata. 756.2.d
Versio Syriaca cujus sit auctoritatis. 12. versionis Vulgatæ auctor S. Hieron. 14.2.c
Vespera 14. paschæ propriè festum non fuit. 181.1.d
Vestales fornicantes vivæ in terram defodiebantur. 513. 2. a
Vestis symbolum est Ecclesiæ. 325.1.a vestis candida dabatur recens baptizatis. 68.1.a quid per eam denotetur. 180.2.d
Vestis viduarum olim erat distincta. 588. 2. b quæ olim esset vestis virginum, quæ viri Christiani. 223.2.c
Vestis pauperum erat melote. 750.2.d
Veternus gravissimus Judæorum. 118.2.a
Vetulæ pacem colant, castitatem foveant. 649.2.c quid sit Vetus homo. 68.2.b 401.1.c 2.b 564.1.b is dupliciter est cum Christo crucifixus. 68.2. b & dupliciter corrumpitur. 401.1.c
Via excellentior ad Deum est charitas. 216.2.c
Viam in cœlum stravit nobis Christus. 730.2.a
Viæ particulares quibus quis in cœlum pertingat, sunt ei sæpe incognitæ. 89.1. a an Viator Christianus fame pressus idolothyta edere possit nemine conscio. 218.2.b
Antichristus non est Vicarius, sed oppositus Christo. 532. 2. a
Vigesimusquintus annus ætatis est finis tutelæ. 344. 1. a quo quis Vicinior est palmæ, eo currat citatiùs. 684.1.d
Victima unde dicatur. 125. 2. d quas habere debeat conditiones. 2. a
Victima Abelis erat dignior quàm Caini. 739.2.c
Victima piacularis sæpè in Scriptura dicitur peccatum. 285.2.b cur victimis olim manus imponerentur. 586.2.d habebant suum libamen ex oleo & vino. 461.2.d 634.1.d earum sanguine fœdera sanciebantur. 229.2.d & is fœdere dividebatur. 2.b an iis peccata dimitterentur. 722. 2. c in se non placebant, nec placabant Deum. 727.1.b earum partes quibus cederent. 768. 1. d qui sunt Paulo mysticæ victimæ. 634.1.d
Victoris Proconsulis Carthaginensis in morte constantia. 697.1.a
Victores frequentes, promptiores sunt ad nova certamina. 756.1.a
Victoria Martyrum in quo sita sit. 105.1.d quæ sit victoria Christiani. 635.1.a
Victorinus Rhetor ad fidem adultus conversus, eius professionem edidit. 605.1.b
Victus athleticus quis sit. 209.2.c
Videre pro quovis sentire ponitur aliquando. 87.2. b item pro cavere. 464.1.a nemo videre Deum potest naturæ suæ viribus. 607.1.a quid sit videre hic cum per speculum. 240.2.d quomodo Vidua parentibus vicem reddat. 589.1.a sit temperans à vino. 2. c cur pro viduis oret Ecclesia. 588. 2. b eas tutatur Deus. 589.1.c cur ægrè in monasteria admittantur. 595.1.b quæ viduæ ab omni præsidio & subsidio destitutæ sint. 588.1.d
Viduæ Ecclesiasticæ quæ & quales esse debeant. 2.b & seqq. quædam domi seorsim, quædam in collegijs vivebant. ibid.b septem earum dotes requirit Apostolus. 589. 2.a & seqq.
Viduæ uni viræ honorabiles erant etiam Ethnicis. 591.2.b cur juniores à templi ministerio arceat Apostolus. 592. 2. a has nubere suadet, non jubet. 594.1.a
Viduitas melior & beatior matrimonio. 202.1.c
Viennensis Ecclesia agnoscit Crescentem fundatorem. 637.1.d
Vigilant Superiores pro subditis. 772.1.a vigilandum Christiano. 524.2.b
Vigilantius censuit animas Sanctorum non videre Deum ante diem judicij. 751.2. b se opposuit eleemosynis. 294.1.a
Vigilia spiritualis suadetur. 140.2.a eius remoræ. 524. 2. d vigiliæ primorum Christianorum. 523. 2. a quæ sint illa Viginti tria millia Hebræorum cæsa quorum Paulus meminit. 136.2.d
S. Vincentius Martyr ad martyrium anhelavit. 755. 2. a in igne illæsus mansit. 756.1.a
S. Vincentius Ferrerius donatus fuit dono discretionis spirituum. 234.2.b quoto anno sit monasticam vitam professus. 631.1.b dæmonis fraudes agnovit. 426.1.c
Vinctis compati debemus. 766.1.a
Vincula Pauli sunt insignia gloriæ. 384.1.a ea purpuræ Neronis præferuntur. 419.2.a per ea non impeditum, sed promotum est Evangelium. 437.1.d animare ea Christianos debent ad cruces tolerandas. 509. 1.b quando eius prima vincula contigerint. 433. 1.b vincula Martyrum sunt gloriosa. 507.2.b
Vinculum matrimonij quàm sit arctum. 185.1.a 717.1.d
Vindicare se non est actus fortitudinis, sed abiectionis. 135.2.d
Vindicia virga quæ sit. 596.2.d
Vindicta Dei horrenda est. 135.1.a contra vindictam documenta. 1.a b ea à Deo non est roganda. 562. 2. c
Vindicta Dei in Judæos rebellantes. 680.2.a

Vin-

55.2.b 619.1.d semina resurrectionis in corpore non sunt. 257.1.a eam negantes quo fundamento nitantur. 256.1.d eam negantium pessima est hæresis. 622.1.b ejus typus est phoenix. 56.1.a 744.1.d ejus ordo & series. 521.a.c & seq. resurrectionis spiritualis quod sit signum. 501.a.a

Resurrectio Christi est terminus passionis & meritorum ejus 55.2.d ipsa & passio censentur unum opus redemptionis. ibid. fides ejus maximè est necessaria. 55.2.a ipsam Judæi non credebant, & est difficilis creditu. 111.1.d eam negabant Gnostici. 63.2.a in causa fuit, cur simus resuscitati à morte peccati. 250.1.a est exemplar nostræ. 145.2.c fuit abolitio mortis. 252.a 1.c est causæ nostræ justificationis. ibid. ejus typus fuit Jonas. 250.1.a in qua ætate & mensura corporis & virtutum omnes Resurgent. 397.1.c quid in homine resurrecturum existimet Magister Sententiarum. 786.2.d resurrecturos nos dictat communis fidelium sensus. 255.2.b resurrexisse neminem ad vitam immortalem ante Christum de fide est. 252.2.c an omnes simul resurgent. 531.2.c

Retrospiciendum non est in via perfectionis. 468.1.c

Revelationes sibi factas Paulus silentio pressit. 2.2.b 9.1.a non habuit revelationem suæ salutis. 467.1.a videtur aliqua revelatio facta de Mose nascituro. 646.1.a revelatio, scientia, prophetia & doctrina quomodo differant. 243.2.d

Reverentia angelorum in sacrificio Missæ. 223.1.a reverentia capitur aliquando pro pudore. 256.1.d & pro timore. 658.2.d quomodo differat ab humilitate religione, obedientia. ibid. d alia est activa, alia passiva. 690.1.b

Revificatio operum mortificatorum probatur. 694.2.b

Regis ad exemplum orbis componitur. 562.2.a pro regibus maximè orandum. ibid. septem reges tyranni qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti. 535.1.b reges decem Romam evertent, Romanum Imperium divident. 2.b hi ab Antichisto domabuntur. ibid. reges tres, peccatum, lex, gratia: sive Adam, Moses & Christus. 66.1.a regum non est mittere concionatores. 112.1.d eorum est, nihil admirari, 529.2.a regibus in civilibus obediendum est. 137.1.a rex sæculorum vocatur Deus. 558.2.d imo gentes variæ eum regem vocarunt. 758.1 a *vide* Princeps.

Rhinoceros quomodo capiatur: est typus S. Pauli. 558.1. d

Rhodii non sunt Colossenses, à colosso solis sic dicti. 482.1. a

Rica unde dicta sit. 222.2.a

Richardis regina in conjugio mansit virgo. 189.1.d

Rigor nimius in proximum, signum imperfectionis est 348.2. c

Risus Saræ unde contigerit. 742.2.a

Ritus octo Ecclesiæ antiquæ. 248.1.a iis successere octo ritus Ecclesiæ modernæ. ibid.d ritus communicandi vetus. 232.1.b. ritus baptismatis, trina ejus mersio significat sepulturam Christi triduanam. 67.1.d ritus Judæorum in sacrificio agni paschalis. 229.2.a

S. Rochus à peste laborantibus invocari solet. 678.2.a

Roma ad fidem conversa, ceteræ gentes facilè converti poterant. 371.2.d Romam triumphantem videre optavit D. August. 6.2.c 347.2.b Romam numquam occupavit hæresis 27.1.a ibi viget fides & pietas ideò transtulit Petrus episcopatum & primatum, ipsamque petram fidei constituit. ibid.d ejus elogium & laus. 27.1.d est Chrysostomo amata & æstimata propter Paulum. 10.2.a sub finem mundi redibit ad ethnicismum. 535.2.a excidium ejus erit ante adventum Antichristi. ibid. b

Fr. Romæus Dominicanus piè in Domino quievit. 676.1.a

Romani idem erat olim quod Catholici. 27.1.b sunt à Paulo laudati à fide. 1. d hæc laus etiam ad posteros ipsos pertinet. 2.a & fortè propheticè ab eo laudati. ibid. b

Romani olim se evirantes gravissimè puniebant, 235.2.b à Græcis habebantur barbari. 27.2.d olim comam alebant. quando primùm cœperint tonderi. 224.1.b pennulati veniebant in curiam. 645.1.c libros exussere religioni adversantes. 622.1.a quo ritu fœdus percuterent. 229.2.d ob opum abundantiam degenerarunt. 603.2.d Græca lingua iis erat familiaris. 21.2.a eorum feminæ sacra obibant velatæ. 222.2.a cur præ ceteris Occidentalibus primi ad fidem vocati. 371.2.d Romani Christiani primi in specubus subterraneis habitarunt. 751.1.c

à Romana Ecclesia veritas petenda fidei & traditionis Apostolicæ. 27.1.a ejus præeminentia. 21.1.d eam fundarunt Petrus & Paulus. ibid. 7.1.c & ibi sunt passi. 7.2.d ea maximè sequenda. 577.2.d Romana fides sola ad salutem ducit. 391.1.c

Romanum Imperium deficiet antequam veniat Antichristus 533.2.b ad finem mundi durabit. 535.1. d 551.1.d quando destruendum. ibid. 534.2.d nondum desiit. 535.2.b

S. Romualdus incepit vitam monasticam anno 20. ætatis. 631.1.b

S. Romula moriente auditi sunt chori angelorum. 669.1.a

Ruffinus quare D. Hieronymum sugillet. 308.1.b

Ruisbrochius *vide* Joannes.

Rustici subdiaconi pro fide Catholica constantia. 391.2.a

Rustici etiam hymnos olim Deo canebant, 414.1.d rustici à Luthero in Germania ad rebbellionem excitati rebellionis pœnas dederunt. 421.1.a

SAbaot unum è Dei nominibus. 560.1.a unde is ita dictus sit. 54.1.a

Sabbati derivatio & significatio. 684.1.d significat requiem cæli. ibid. cur id institutum. 345.1.b est ab Apostolis in Dominicum diem mutatum. 261.1.d ejus cultus in usu fuit ab origine mundi. 683.2.b sabbatum in albis unde dicatur. 180.2.d sabbato sancto solennis baptismus celebrari solet. 67.1.d

Sabellii hæresis circa Dei filium. 4.1.a 485.2.a 663.1.a

Sacerdotis Levitici officia. 207.2.c omnes debebant esse posteri Aaron ex parte patris. 720.2.c 703.2.c poterant ducere uxores è tribu Juda. 703.2.c eorum functiones in Sancto. 716.1.b sacerdotes Romani non poterant esse digami. 573.1.a

Sacerdos non minùs accipere mercedem potest pro intrinseco labore quàm extrinseco. 596.1.a quomodo cum peccantibus agere debeat. 688.1.d cur absolvens pœnitenti manum imponat. 596.2.d cur inire ei matrimonium non liceat. 189.2.b in Missa promiscuè orat, obsecrat, postulat, gratias agit. 562.1.c quomodo benedicat Christi corpus in Missa. 701.1.d fit instar crystalli. 471.1.d ejus est docere fidem & veritatem. 566.1.a quid ejus corona significet. 222.1.c sacerdotes vocantur angeli. 26.1.d 223.1.a eis ordinandis Episcopus & sacerdotes omnes manus imponunt. 587.2.b hinc Deo sacrati sunt. 2.b sunt à Christo in ultima cœna instituti. 230.2.a eorum hieroglyphicum amiantus. 705.2.d cur in sacris cingulo utantur 427.2.a 428.1.d quod despiciantur, eorum levitati ascribendum. 573.2.d quamdiu sacerdotes hæretici membra sint Ecclesiæ. 399.2.a

Sacerdotii jus erat primogenitorum familiæ. 700.2.c sacerdotii ordo & ritus maximè pendet è victima. 700 1.b sacerdotium Aaronicum promittit David abolendum per sacerdotium Christi. 704.2.c fuit tenuis repræsentatio sacerdotii nostri. 708.2.a carnale & temporarium erat, Christi verò spirituale & æternum. 705.1.b fuit idem cum sacerdotio Abrahæ. 692.1.c

Sacerdotium non habuit Melchisedec successione hæreditaria. 695.1.c

Sacerdotio mutato necessariò debuit mutari lex. 703.1. b

Sacerdotium Christi in quo fuerit simile Melchisedeciano. 704.2.d jurejurando promissum fuit à Deo. 705.1.c est æternum. 2.c id sanctificat hominem, non Aaronis. 703.1.a

Sacra Gentilium erant impura. 33.1.a Sacra cohors quæ diceretur Thebis. 291.1.c

Sacramentum propriè quid sit. 227.1.b 612.2.b Sacramentum etiam idem est quod significatio. 534.1. d Sacramenta non operantur ex opere operantis. 158.1.c nexus sunt Christianorum, 129.1.a id significant quod continent & efficiunt. 227.1.c sunt signa rei veræ & præsentis, non falsæ & absentis. ibid. b pertinent ad

ad ſpiritum. 273.1.d ipſa nos juſtificant applicando nobis merita Chriſti. 730.2.a 731.2.c Sacramenta nova præſtant priſcis. 213.1.d Sacramenta priſca quare eſſent infirma & egena. 346.2.b effectus Sacramentorum Baptiſmi, Confirmationis, Ordinis. 612.2.a Sacramentorum inſtitutio angelis patuit, Chriſto revelante, & ex iis quæ poſt fieri in Eccleſia viderunt. 325.1.a grano ſinapis comparantur. 228. 1.a ex Chriſti latere manarunt. 417.1.b

Sacrificia & dona quomodo differant. 688.1.c quomodo ſacrificia legis vocentur ſempiterna. 704. 1. a non poterant reſerare cœlum. 716.2.a quare ea Chriſtus non retinuerit in Eccleſia. 726.2.c comparantur cum ſacrificio crucis, in dignitate non in modo expiandi peccata. 1.c olim epulo claudebantur. 212.1.d ea odorabatur Deus. 408.2.c tantùm erant proteſtationes, quibus Judæi teſtabantur ſe aliud expectare ſacrificium. 727.1.a peragebantur ea in Sancto. 176.1.c eorum & Chriſti triplex differentia. 726.2.c decem ſunt ſacrificia ſpiritualia. 770. 2.d triplicia erant apud Judæos. 277.2.c cur ſacrificium Melchiſedec Paulus non dixerit eſſe typum Ven. Euchariſtiæ. 690.2.d ſacrificium primum fuit panis & vini. 704.1.d ſacrificium veſpertinum erat honoratius matutino. 567.1.d

Sacrificium Miſſæ bene offertur pro defunctis. 520. 1. a idem cum ſacrificio crucis re & repræſentatione. 14.1.a 706.2.a eſt applicatorium redemptionis. 706. 2. b eſt cœleſte quia habet hoſtiam cœleſtem. 708.2.a id, adverſus hæreticorum argumenta, probatur. 729. 2. b & ſeq. Euchariſtia ſacrificium eſt. 218.1.b ſacrificium applicatorium ſubordinatum eſt expiatorio. 730.1.a in ſacrificio quomodo ſit vis expiatrix peccati tam præſentis, quàm præteriti & futuri. 726.1.a *vide* Miſſa.

Sacrilegium & ſacrilegus quid ſint. 39.2.a

Sadducæi negabant reſurrectionem & angelos. 465.1.b

Sæculare ſubinde ſignificat id quod cito tranſit. 641. 1. d ſæcularia negotia quæ ſint. 618.1.b quinam ea fugere debeant. ibid.d ſæculares in divitiis ultimum finem ſuum conſtituunt. 275.2.a cur Sæculum vocetur nequam. 324.1.a eius felicitates ſunt ſomnia dormientium. 411.1.c cur dicantur divites ſæculi hujus. 607.1.b ſæculi futuri felicitas potens. 691. 2.c ſæculum Chriſti ultimum omnia priora conſummat. 2.a *ſæculum* cùm geminatur, abſolutam æternitatem denotat. 667.1.d quid propriè in Script. ſæculum vocetur. 661.2.a quomodo ſæcula præfinierit Deus. 385.1.d eorum varia diviſio. 224. 1.b

Sal eſt ſymbolum ſapientiæ. 126.1.c addebatur victimis Aaronicis. ibid. item panibus propoſitionis. 713.2.d

Saladinus moriens interulam ſuam per caſtra de lancea ſuſpenſam circumferri juſſit. 602.1.a

Salem eadem eſt quæ Jeruſalem, & unde dicta. 698.1.a

Saliva naturum in feſto converſionis S. Pauli anguium morſibus medetur. 9.2.a

Salomon juvenis regnare cœpit. 586.1.b unde dictus: typus fuit Chriſti. 698.1.c 665.2.b quare Deo templum ædificarit, non David pater. 665.1.b eius regnum propagatum ad quatuor annorum centurias. 665.2.a quo ſenſu dixerit ſe eſſe ſtultiſſimum virorum. 557.2.d an impœnitens mortuus. ibid.b

Deus vult omnes Salvare. 106.2.d quid ſit propriè ſalvare. 473.1.c ſalvare magis eſt quàm creare. 458.1.a

Salvator propriè quomodo dicatur Chriſtus. 473.1.c & quare. 649.2.d

Salus eſt juſtitia completa. 111.2.d contingit non ex ſola fide, ſed operibus. 111.1.d quomodo tamen fidei eam Paulus tribuat. 13.1.b 84.1.d ſalus duplex à Chriſto nobis allata. 111.1.d cur de ea in hac vita certi eſſe non poſſimus. 85.1.a eſt ea duplex, una inchoata per gratiam, altera completa per gloriam. 15. 2.b quàm ſint de ſua ſalute certi viri perfectiores. 84.1.d nemo ſalutem ordiri poteſt ſolis naturæ viribus. 176.1.a operatur in nobis tolerantiam in genere cauſæ finalis. 264.2.a ſalus proximi præferenda eſt martyrio. 442.2.b eſt procuranda nobis hoc brevi tempore vitæ. 156.2.d ſpes ſalutis, galea eſt militis Chriſtiani. 430.1.c ſalutem corporis & animæ operatur Evangelium. 28.2.b ſalus & gloria quomodo differant. 619.2.d

Salutandi modus religioſus. 26.2.a

Salutatio veterum Chriſtianorum erat *Deo gratias*. 509.1.a 526.1.b ſalutatio Chriſti & Hebræorum, *pax tecum.* 26.2.a 426.2.d ſalutationes Pauli non tantùm ſigna erant benevolentiæ, ſed & cauſæ benedictionis & gratiæ. 26.2.a Sanctorum ſalutationes ambiendæ: ſunt tacitæ preces. ibid.

Saluum eſſe in Scriptura ſemper denotat incolumem & felicem eſſe. 169.2.c

Samaritani Deum verum unà cum idolis adorabant. 273. 1.c cur hi poſt Judæos ad fidem ſint vocati. 371.2.d

Samſon a puero conſecratus nazaræus. 631.1.a leonem domuit. 749.1.a in eum irruit ſpiritus Domini, cùm prælium eſſet aggreſſurus. 83.1.d

Samuel à puero conſecratus nazaræus. 631.1.a

Sancta ſanctis olim ante communionem præco inclamabat. 232.1.b quomodo dicatur tota Eccleſia ſancta. 416.1.b

Sancti habent charitatem violentam. 35.2.a quo magis adverſis preſſi ſunt, eo ſuaviorem virtutis odorem ſpargere. 269.1.b ſunt acerra Chriſti. 269. 2. d inſultant morti. 260.2.d imò eam optant. 441. 1.b & cur. ibid.d. & ſeqq. ſubinde tamen eam horrent. 281.2.a carnem ſuam quintupliciter circumcingunt. 346.1.b cur de ſalute ſemper timeant. 458.1.b tribulationes iis cooperantur in bonum. 89.2.a quam habeant fiduciam ad patranda miracula. 270.2.a etiam experiuntur bellum ſpiritus adverſus carnem. 356.1.a in tentationibus & anguſtiis omnes uſi ſunt gladio verbi Dei. 430.2.d dantur mundo in exemplum & portentum. 744.2.b mundus iis non eſt dignus, quantum eorum ſit pretium & meritum. 751.1.a quàm acriter reſtiterint peccato. 756.1.b per paſſiones ſiunt Deo ſimiles. 674. 1. b in quavis afflictione gaudent. 276.1.b eorum ſalutationes ſunt ambiendæ. 26.2.b eorum fervor ſenſim tepeſcit. 548.1.a quàm tentationes iis ſunt utiles, & in iis hi glorientur. 316.2.a ſunt ſegregati à rebus terrenis, patre & matre. 327.2.a latere cupiunt. 502.2.d quàm eorum converſatio ſit utilis aliis. 471.2.a in Scriptura vocantur homines & viri Dei. 604.1.a ſtellæ ſunt. 257.2.b olim exercuerunt opificia. 545.1.b Sancti maximi in crucis opprobrio ſummam perfectionem ponunt. 160.2.c & ſemper à puero cœpere. 631.1.a Sancti multis in flammis manſerunt illæſi. 706.1.a Sancti qui epiſcopatus fugerunt. 571.2.d Sancti extatici. 334. 2. d Sancti diverſi pro tentationum diverſitate invocantur. 678.1.d Sancti plures hoſpitales, angelos receperunt. 765.2.d ſoli qui vitæ auſterioris ſunt, claruere miraculis. 212.1.a quo fine aliqui ſe laudarint. 306. 1.a Sancti charitate pollentes ſunt perfectiſſima Eccleſiæ membra. 399.2.d Sancti vet. teſtamenti quod certamen habuerint. 604.2.d multi eorum unà cum Chriſto reſurgente ſurrexerunt. 732.1.b in Sanctis Deus honoratur. 27.2.b & in iis eſt mirabilis. 525. 2.d eorum cultus nihil demit Chriſto. 656. 1. d perfectiùs res noſtras in cœlo intelligunt, quàm in terra intellexerint. 241.1.d dici poſſunt noſtri mediatores. 242.1.d 564.2.d cur iis appinguntur radii. 373.1.d judicabunt mundum. 183.1.a eos in canone Miſſæ commemorari, vetus eſt inſtitutum. 131.1.c quomodo hi ſoli dicantur corpus Chriſti. 416.1.b quomodo Deo ſint futuri ſimiles. 396.2.b occurrent Chriſto ad judicium venienti in aëra, & ſedebunt cum illo in ſplendidis nubibus diverſos per ordines. 522.1.d 2.c in cœlo non funguntur ſacerdotio. 705.2.c habitant ibi quaſi aquilæ. 475.1.a in reſurrectione etiam gloria corporis dotabuntur. 522.1.a eorum exempla nos excitare debent. 753.1.c eorum invocatio eſt licita. 151.2.d quomodo hæc à Dei invocatione differat. 112.1.d non damnatur ab Apoſtolo in prohibitione religionis Angelorum. 587.2.b ſuis orationibus nos juvant. 236.1.a ſunt ſpes noſtra mediatè. 549.1.b

Sanctificans & ſanctificatus eſſe debet ejuſdem naturæ. 674.2.b quid ſit ſanctificare Evangelium. 150.1.c

Digitized by Google

Sanctitatis etymon & proprietates. 403.1.a 518.1.c capitur & pro castitate & puritate. ibid. 759.1.b sanctitatem fingunt heretici, & turpiter in sua lege vivunt. 628.1.c apud solos Christianos reperitur. 434.1.b 480.1.c sanctitas Ecclesiæ in cælo perficietur. 416.1.c opponitur cuivis peccato. 518.1.c

Sanctum sæculare quid sit. 732.1.b Sanctum fuit typus sæculi. 2.b item Ecclesiæ. 696.2.d 707.1.d 715.2.d quæ in eo sacerdotes agerent. 716.1.b Sanctum sanctorum typus cæli. 696.2.d 707.1.d 732.1.d 715.2.d 785.1.d magna eius erat veneratio. 724.1.b

Sanctus nemo est nisi Christianus. 434.1.b sanctus aliquando idem est quod castus. 518.1.c hinc aliquando opponitur impuro, aliquando profano. 126.1.a omnes Christiani olim vocati sancti. 156.1.a omnes Ecclesiæ ministri etiam sancti dicebantur. 20.1.c quomodo se minimum sanctorum dicat Paulus. 384.1.a cur Apostolos habere Sandalia Christus jusserit. 429.2.a

Sanguis victimarum immolatarum subinde inferebatur in Sanctum. 724.1.a sanguine & victimis fœdera apud veteres sanciebantur. 229.2.d 720.2.a & is dividebatur. 230.2.a sanguis victimarum spargebatur in altare & populum. 720.2.a quid hæc aspersio denotaret. ibid.b sanguinis Christi sumptione ad sanguinis pro Christo effusionem Martyres animabantur 232.2.d quo sensu is novum testamentum sit. 229.2.a antonomasticè dicitur pretium. 195.1.c & sanguis testamenti æterni. 771.2.c in triduo passionis mansit unitus Verbo. 676.1.a fuit is ei immediatè unitus. ibid. eius typus erat aqua petræ. 223.1.c quomodo meliùs clamet quàm Abelis. 762.1.d est velut coagulum quo in unum fideles conjunguntur. 417.1.b in calice verè fuit sanguis quo redempti sumus. 225.2.d

Sana verba & sermones qui sint. 59.2.b 615.2.a

Sapere & desipere opponuntur. 283.1.d sapere subinde idem est quod discernere. 145.1.b hinc sapere est tam intellectus quàm voluntatis. 450.1.b non oportet sapere plus quàm oporteat. 128.2.a sapere cælestia est signum resurrectionis spiritualis. 501.1.b Christianus sibi non sapiat. 134.1.a qui sapiant terrena. 501.1.c

Sapidus sermo quis sit. 508.1.d

Sapientes quomodo in astutia sua comprehendantur à Deo. 172.2.b sapientes Aegyptii circumcidebantur. 379.1.a sapientes pauci à Christo vocati. 161.1.c sapientes hujus mundi sunt stulti apud Deum. 172.1.c eorum vanitas & stultitia. 31.1.a

Sapientia quomodo à scientia differat. 234.1.c sale denotatur. 126.1.c solius Dei est. 154.2.d sapientiam humanam habuit Paulus, sed ea uti noluit. 163.1.a quomodo & in quibus hanc stultam Deus ostenderit. 159.1.d ea inferior est spirituali. 166.2.c hæreticorum & paganorum est propria. 258.1.c veræ sapientiæ intendere requirit conjugatus. 201.1.a ejus parens castitas. ibid.b c sapientia Dei obscura, varia, prudens, stulta. 385.1.d hanc scivit Paulus revelatione divina. 165.1.b hæc ab humana multùm differt. 166.1.c sapientia omnis & scientia in Christo fuit abscondita. 490.1.a sapientia vera est fides & doctrina Christiana. 172.2.c sapientiæ arrogantis periculum. 121.2.b quod Sara Agar domo eiici petierit, Deo fuit gratum. 351.1.a Ecclesiam repræsentat. 350.1.a duo impedimenta conceptionis fide superavit. 742.2.a & tamen risit. ibid.

Sarcina peccatorum quàm sit gravis. 348.1.c cur primi Christiani Sarmentitii dicti sint. 551.2.c

Sartago ab Ezechiele visa quid denotaret. 312.1.d quinam sint Satellites Antichristi. 541.1.a quomodo Satiari & esurire quis possit. 479.2.c

Satanas quomodo conteratur. 153.2.a eius molimina eluduntur dum confessario aperiuntur. 310.1.a ei Christiani in baptismo renuntiant. 67.2.a satanæ tradere quid sit. 180.1.a eius actus & fraudes. 168.2.a *vide* Dæmon, Diabolus.

Satisfactiones suas Sancti aliis possunt applicare. 488.2.d

Saturninus tempore Apostolorum vixit. 500.1.b animatis abstinuit. ibid.c ponebat angelos quasi minores deos. 498.1.a ejus hæresin impugnat Apostolus epist. ad Ephes. ad Coloss. ad Timoth. 12.

Saturus nobilis Afer generosè paupertatem & exilium pertulit. 733.2.d

Saul quomodo dictus Propheta. 121.2.c 242.2.a b

Saulus *vide* Paulus.

Scabellum Dei erat arca, sedes ejus propitiatorium. 715.2.a

Scala cæli quis locus Romæ, & unde dictus. 8.2.b

Scandalizans alium in Christum peccat. 204.2.b est causa blasphemiæ in Deum. 146.1.d

Scandalum quid propriè sit. 146.1.a quomodo crescat. 205.1.b id cavendum. 146.1.c 206.1.a maximè in comestione idolothytorum. 203.1.a 219.2.b scandala & scandalosos de Ecclesia tollere conentur Ecclesiæ Prælati. 179.1.b

Sceleratum frigus quid Virgilius vocarit. 19.2.d

Scenofactoriam artem exercuit Paulus. 545.1.a

Sceptrum denotatur virga. 667.2.a quomodo & quare adorarit Jacob patriarcha sceptrum Joseph. 745.2.a

Schismatis peccatum ne martyrio quidem potest expiari. 390.2.c schismata Corinthiorum ob magistros fidei. 157.2.d

Schismatici quomodo dici possint esse in Ecclesia. 111.1.b

Scholæ Tarsenses olim erant celebres. 1.2.a

Scholasticorum Doctorum quæstiones non taxat Paulus sub nomine fabularum. 550.2.a

Scientiæ quis finis, usus & modus. 203.2.d scientia illa est vera quæ vitam componit, & mores emendat. 39.1.d scientia græcanica Pauli. 2.2.a qualis scientia rationalis in vita beata. 72.1.c scientia vana cavenda est. 205.1.a fuit scientia experimentalis in Christo miseriæ nostræ. 677.1.c scientia nostra respectu Dei, est scientia parvuli. 240.1.d scientia quæ inflet. 203.2.a hæc contraria est charitati. 203.1.b comparatur cum cibo indigesto. ibid. veram scientiam non habent hæretici, sed eam jactant. 609.1.d scientia utuntur homines quinque modis, partim bene, partim malè. 203.2.d ea primùm in Episcopo requiritur. 574.2.c item in eo qui monet. 150.1.a scientia sanctorum quid sit Paulo. 370.1.d in quo Dei scientia creatam transcendat. 223.1.b

Scilurus quo facto filios concordiam docuerit. 450.2.d

Scire Dei connotat favorem & affectum. 91.1.b

Scribæ quales & unde dicti. 159.1.a illorum officium. ibi. quid sit Scribi in libro vitæ. 15.2.a 475.1.c scribimur in eo dupliciter, inchoatè & completè. 475.2.a scribi omnia non potuere. 542.1.b

Scriptores sancti calami sunt Spiritus sancti. 631.1.d

Scriptura sacra nequit esse judex controversiarum fidei. 3.2.d quomodo divinitatis & humanitatis attributa tribuat Christo. 25.1.a allegoriis utitur in contrarium sensum. 63.2.a tribuit Christo quæ sunt Ecclesiæ ejus, & Ecclesiæ quæ sunt Christi. 397.1.a quomodo reprobationem & electionem tribuat Deo, 16.1.a potest habere varias versiones, lectiones & sensus. 14.2.b 387.1.c 391.2.a 671.2.d omnis sensum habet litteralem, non semper alios. 14.2.a est mensa animæ. 119.1.d & velut manna. 608.1.b primi Christiani de ea in mensa conferebant. 414.1.b est hæreticis nasus cereus. 284.2.d humano more loqui solet. 508.1.d quomodo eam Lutherus falsificarit, 275.1.b non est privato cujusque spiritu interpretanda. 234.2.b est contra omnes morbos medicina. 430.2.d 608.2.b est liber sacerdotalis. 586.1.c & liber vitæ. 475.2.b olim ad mensam legebatur. 583.2.b est inspirata à Spiritu sancto. 632.1.c dicitur verbum Dei. ibid.b non est eodem modo omnis à Spiritu Sancto dictata. ibi. ejus sensus non sunt cuivis scrutandi. ibid.d. ad quid sit utilis. ibid. S. Paulæ fuit clypeus contra omnes tentationes. 608.2.b quatuor habet sensus. 14.1.a 348.2.d gratia eam explicandi est species prophetiæ. 129.2.c in ea non sunt scripta omnia, quæ spectant ad fidem & mores. 221.1.b 542.2.a quomodo ei nihil addi possit. 326.1.d quomodo nos consoletur. 149.1.b non semper ejus verba, sed sensum citat Apostolus. 695.2.d Scriptura Hebræis absolutè dicitur liber. 728.1.a summæ fuit eis venerationi. 2.c ipsa sola hominem perfectum non reddit. 561.2.a nec sola est norma credendorum & agendorum. 478.2.d Scurrilitas in verbis dedecens est. 408.2.d

Scythæ

Scythæ sunt maximè barbari. 418.1.d humanis carnibus vescebantur 409.2.d sunt Magogventurus tempore Antichristi. 541.1.a 541.1.d

Sebastianus Munsterus edidit Evangelium S. Matthæi Hebræum, sed suppositicium. 660.1.c

S. Sebastianus Marcum & Marcellianum Martyres ad constantiam hortatus est. 86.1.a

Secare verbum veritatis quid sit: 620.2.b

Sectæ quædam apud Judæos principibus inobedientes occasionem præbuere eamdem labem Christianis aspergendi. 237.2.c sectæ Judæorum erant tempore Christi septem. 465.1.b cur sint inter hæreticos multæ sectæ. 600.1.d. quænam sectæ excludant à regno Dei. 344.2.b

Secundùm variè Paulus accipit. 17.1.d

Securitas nimia non est tuta victori in militia Christiana. 426.2.c

Sedentarij & studiosi potissimùm e stomacho laborant: & quæ rei huius ratio. 597.2.a

Sedere & stare qui dicatur Christus ad Patris dexteram. 502.1.d & seqq. 664.1.b

quid sit Sedes magnitudinis Christi. 707.1.a

Sedulitas cuique suo in officio necessaria est. 130.2.a. 131.2.b

Sedulius Scotus idem penitus cum Heliodoro commentatore Pauli est, resectis plerisque pelagianizantibus. 20.2.b

Segetes benedicuntur in festo S. Marci. 583.2.d

Selene fuit uxor Simonis Magi, quam vocavit Ennæam. 492.1.d

Seleucus rex filio suo Antiocho uxoris usum concessit. 179.1.a

Selymus Ægyptum occupans Mamluchos delevit. 186.2.a

Sem an idem sit cum Melchisedec, cum Abrahamo vixit. 698.2.b

quomodo Semel Deus ad peccatum inclinarit. 17.1.a

Semen moriens & repullulans est typus resurrectionis. 257.1.a humanum semen in lumbis oritur. 650.1.d semen quoque ad conceptionem prolis subministrat femina. 742.2.d quomodo semini Abrahæ sint factæ promissionis. 53.1.b. 340.2.a semen subinde est nomen collectivum, subinde certam personam significat 340.2.c

Semipelagianorum error de gratia confutatur. 368.2.c

S. Sempronius Martyr statuam Martis contrivit. 153.2.b

qui Senatores abortivi Romæ dicerentur. 251.1.c vocabantur Patres. 386.1.d

Seneca quomodo sacrificia prisca laudet. 57.1.a dicebat mortem esse homini naturalem. 61.1.c fortunam in se provocabat. 94.1.a an Paulum è vinculis Neronis liberarit. 638.2.d. Illius ad hunc epistolæ sunt suspectæ fidei. ibid.

Senectus cur vino modico indigeat. 647.2.a vera sita est in probitate, non in ætate. 586.1.a ærumnas magnas affert. 647.1.b eius vitia. 646.1.c 647.1.b

Senes sobrij sunt. 646.1.b. pudici. ibid.c prudentes. 2.a & alijs virtutibus præditi. 647.1.a tardi, torpidi & somniculosi esse solent, ibid. sunt obsecrandi, juniores increpandi. 633.1.d. eorum etiam virtus mulierum consuetudine frangitur. 647.1.b senibus quomodo vivendum sit cum juvenibus. ibid.b sunt obsecrandi. 633.1.d imo ipsi orare debent. 656.2.d

Sensatio tota est in anima. 18.1.d 278.1.d

Sensus est tam intelligentia passiva, quàm activa. 246.2.b. accipitur alias pro mente, judicio, ratione. ibid.d sensus Scripturæ quatuor. 14.1.d 348.2.d hi intelliguntur per doctrinam, revelationem, scientiam & prophetiam. 244.1.a ea sensus duos litterales sæpè habet. 392.2.a 671.2.d sensus litteralis & allegoricus quomodo differant. 207.1.b subindè sensus allegoricus æquè, & magis intentus à Spiritu sancto, quàm litteralis. 665.2.d *vide* Scriptura, eius sensus profundi non sunt cuivis scrutandi. 631.1.a eius sensum subinde citat Paulus, non verba. 695.2.b

communis non in cerebro est, sed in corde. 165.1.a per sensus oppugnamus. 210.1.d. quis sit sensus Christi. 167.1.b. 452.1.a

Sententia Christi judicis quàm sit terribilis futura. 529.2.a

quid sit idipsum invicem Sentire. 132.2.d

Septenarius numerus significat in Scriptura multitudinem, est Hebræis familiaris propter sabbatum. 117.1.b

Septimū diem Deus jam inde ab initio sanctificavit. 683.2.b

Septimi monachi pro fide Catholica constantia. 391.2.d

Septuginta discipuli dici quoque Evangelistæ possent. 395.1.d iis successerunt sacerdotes minores. 642.2.d

Septuaginta interpretum versione fuit Ecclesia cccc. annis usa. 14.2.d erat Gentibus notior Hebræo textu. 17.2.a ea usi etiam Judæi ut Philo, quasi vulgata. 659.2.d ipsi Hebræum *ches* finale in *a* vertunt in dissyllabis. 180.2.d *vide* Versio.

Sepulcrum S. Petri & Pauli erat peregrinationibus frequens. 8.1.b fuit item in honore regibus & Imper. 10.2.a sepulcra plurima Martyrum & Virginum sunt Romæ in subterraneis specubus. 751.1.c Sepulcra concupiscentiæ quis locus in deserto fuerit, unde dictus. 214.1.d quid significet in Script. sepulcrum patens. 44.1.d sepulcri curam veteres magnam habebant. 746.1.a

Sepultura Christi & peccatoris denotatur immersione baptismi. 67.1.d

Sequi aliquando capitur pro persequi. 467.1.d

Seraph missus ad S. Franciscum impressit ei sacra stigmata. 287.1.d is qui ad Isaiam missus, an ex ordine Seraphim fuerit, an tantùm ita dictus ratione officij. 669.2.c

S. Seraphia virgo & Martyr est contra lascivos à Deo protecta. 186.2.a

Sergius Paulus Cypri proconsul à S. Paulo est conuersus. 13.1.a 151.1.a

Sermo fidelis vocatur certus & indubitatus. 556.2.b quis sit sermo rapidus. 508.1.d sermo sapientiæ Christianæ qualis esse debeat 166.1.c sermo brevis placet præ prolixo. 772.1.b sermo Dei est vivus & efficax. 684.2.d quomodo sit gladius anceps. 2.c.d per hunc etiam Dei filius intelligi potest. 1.b sermonis conuenientia & differentia. 2.b sermo malus putridus dicitur. 405.1.a cordis mali judicium est. ibid. b. sermo quis sit sale in gratia conditus. 708.1.b talis sit sermo præconum Evangelij. 2.a

Serpentes erant Ethnicis numina. 32.1.a unde serpentes qui Hebræos in deserto afflixere, dicti sint igniti. 215.1.a serpens æneus Mosis, fuit typus Christi. 81.2.a

Serra lignea Isaiæ, typus est crucis Christi. 114.2.a 749.2.d

quid sit Seruare maneatum sine macula. 605.2.d

Seruire Deo regnare est. 254.1.b. seruiendum ei cum pudore & metu. 763.2.d

Serui emblema. 421.2.a ei cauenda furta, amanda fidelitas. 648.2.c dominis sincere è obediat propter Deum. 421.1.a 506.2.d 648.2.b serui Judæorum Christianis principibus parentium, si fieri velint Christiani, liberi fiunt. 195.1.d alioqui non soluuntur dominorum jure per libertatem Christianam. 144.1.d. 195.2.a 421.1.a serui Romæ in necessitate militiæ asscribendi, ad pileum vocabantur. 222.2.d & tunc candida veste donabantur. 180.2.d quin & manus iis imponebantur. 586.2.d caput quoque virga tangebatur. 696.2.d Hebræi iis aures perforabant. 727.1.d eorum erant olim tria genera. 434.1.a nudipedes incedebant. 428.2.b arcebantur à pæderastia. 32.2.b cur iis notæ inurantur. 365.1.d in quo dominis sint pares, in quo impares. 599.1.a. 657.2.b. sunt ut filij tractandi. 421.2.d 595.1.c. si boni sint, non sunt contemnendi. 655.1.b imo legi & Evangelio auctoritatem conciliant. 648.2.d

Seruitus quàm sit turpis. 421.1.d. seruitus Gentilitia mancipiorum apud Christianos jam exolevit. ibid.c. seruitus non est conditio Christiano indigna. 194.2.c. seruitus creaturæ in quo sita. 453.2.d seruitus veteris testamenti consistebat in duobus. 370.1.b seruitus matrimonij. 226.1.b

S. Seruulus in morte audivit melodiam angelorum 744.1.c

Seruus Paulo est nomen honoris. 434.1.a

Serui subdiaconi pro fide constantia. 391.2.a

Sessio Christi *vide* Sedere.

Severiani aliquot Pauli epistolas è sacro catalogo abraserunt. 3.1.c docuere vitem ex diabolo ortam, & mulierem opus esse satanæ. 531.2.a

Severinus Episcopus Coloniensis vidit animam S. Martini ad cælos abeuntem. 644.1.c

Seve-

Severitas moderata Episcoporum solet esse odiosa subditis. 310. 2.d offendit eos quoque severitas ivvenum Prælatorum. 550. 1.a
Severi Sulpitij dialogi duo apocryphi. 534.1.b
Sexu carent angeli. 715.1.b sexus feminei imperfectio. 395.1.c.
Si Hebræis est particula jurantis. 681.1.b sæpè negantis. 43. 2. a
Sibyllarum oracula quantæ sint auctoritatis. 2.2.a 457.1.d. hæ ob virginitatem meruere donum prophetiæ. 201. 1.b de nomine Jesu vaticinatæ sunt. 456. 1. d.
Sicambri sunt iidem qui Geldrij. 321. 2. d
Sicca anima sapientissima est. 643. 2. d
Sichem an eadem civitas cum Salem. 698.1.a & seqq.
Sigilla septem Apocalyps. sunt septem Ecclesiæ persecutiones. 541. 2. c sigillum gratiæ. 372. 1. d 405. 2. d
Signa duo prævia judicio extremo. 531.1.c signa Antichristi. *vide* Antichristus,
qui dicantur Signati à Deo. 266.1.c.
Silas etiam Apostolus fuit. 24.1.a fuit S. Pauli socius. 297.1.b 510.1.a
Silentium est ornamentum mulieris. 569.1.d
Siluanus est Silas, hoc Hebræa terminatione, illud Latina. 510.1.b
Simeon Episc. Hierosolym. diù vixit. 12.
Simeon quidam Manichæus S. Titum se fingens, dedit pœnas. 510.2.a.
Simeon Salus in stultitia perfectionem posuit. 160.2.b
Simeon Stylites fuit theodidactus. 711.1.a quàm propè à dæmone deceptus fuerit. 319.1.a LXXX. annos perpetuò noctu diuq; sub dio stetit in columna. 211.2.d
Similitudo prævaricationis Adæ in quo sita sit. 63.1.b similitudo cum Christo nascitur ex patientia. 91.2.d
Simon Magus sua dogmata consarcinavit ex erroribus poetarum & Philosophorum. 12. vocatur ab Apostolo mysterium iniquitatis. 534.1.d factus ereticus ex ambitione. 660.2.d habuit dæmonem familiarem. 580.1.b finxit se Deum quemdam, & genuisse uxorem suam Selenem. 492.1.d libidines suas referebat in honorem Dei. 409.1.b negabat Christi incarnationem & resurrectionem. 619.1.d angelos ut minores deos adorari volebat. 385.1.b 490.2.d 500.2.d per eos purgari voluit animas, idq; per sacrificia & jeiunia iis, & per eos Deo, oblata. 501.1.a Christum negavit verè esse crucifixum. 471.2.a eius error de Deo patre incognito. 373.2.a eius casus & mors orantibus Apostolis. 7.2.d docuit mundum ab angelis factum. 284.2.d
Simonia Esau in vendendis primogenitis. 759.2.d
Simplicitas bona quæ sit. 153.1.d 461.1.c ea requiritur in danda eleemosyna. 130.1.b 254.2.b
an liceat aliquando Simulare. 332.1.b judaismum simulare non licuit Apostolis. 332. 2.c simulare norunt hæretici. 628.2.d
Sina quid hebraicè significet. 345.1.b quomodo sit coniunctus Ierusalem. ibid. b in quo ambo conueniant. 2.b ardebat cùm in eo lex ferretur. 260.2.d in quo opponatur Ecclesiæ. ibid.b
Sinapi typus est Christi & Sacramentorum. 228,1.a
Sinceritas est veritas. 181.2.d 427.2.d
Sinenses laudant viduas univirias. 590.2.a puellas domo continent. 594.1.d
Sinister locus non videtur dextro honoratior. 502.1.b
Sion est typus Ecclesiæ tum militantis, tum triumphantis. 350.2.b 761.2.b
Sisinnius est a Theodora coniuge Christo assertus. 192.2.b
Sistere in via virtutis, est deficere. 209.2.a
S. Sixtus Papa I. in crucem actus est. 335.1.b
Sobrietas est sectanda carnem domare volenti 211. 1. a sobrietas adolescentibus summo est ornamento. 647.2.d sobrietas & continentia Episcopo quàm sit necessaria. 613.1.a sobrietatem sequitur vigilia & alacritas. 646.1.c sæpè capitur pro animi sanitate. 612.2.d
Sobrius & vigilans græcè idem sonat. 646.1.c
Societas Jesu qua occasione hoc nomen acceperit. 157. 1.d. eius instituti breviarium & summa. 288.1.c
unde oriatur Socordia & languor in neruis. 758.2.d
Socrates è loquela de moribus alicuius judicabat. 244.1.b vxorem morosam patienter toleravit. 419.1.c non tulit curiosos. 619.2.b eius in morte constantia. 634.2.d eius modestia & continentia in cibo. 480.1.c dicebat se hoc unum scire quod nihil sciret. 557.1.b fuit natura fur, & incontinens, sed naturam correxit. 558.1.a inter vincula est philosophatus. 560.1.d iniurias patienter tulit. 136.1.d Deum è mundi fabrica discere studuit. 31.1.c jvvenes corrupit. 32. 2.a habuit genium familiarem. 109.2.c eius salus desperata, quia coluit idola. 32.1.c quid suos doceret. 647.2.a
Sodalitas Martyrum in Japonia instituta in nupera persecutione Christianorum. 734.1.b
Sol typus est Christi. 140.2.d. & S. Pauli. 635.2.a Dei Patris. 662.1.c solem & lunam colebant Galatæ ante Christi notitiam. 346.2.b
qualia Solatia Deus det suis. 149.1.b. ipsum in tribulatione exspectandum longanimiter. 785.1.a
Soldutiorum quæ fuerit in Gallia societas. 291.1.a
Solicitudo pastorum pro Ecclesia est suavis. 312.1.c talem habuit Paulus. 637.2.b solicitudo continua bonorum operum est necessaria. 695.2.c
Solymannos vel Selymos, vocant Turcæ suos Imperatores. 703.1.a
Somnus animæ excutiendus. 140.2.d somnus est mors brevis. 519.2.d
Sophistæ dicti sunt oratores, forenses maximè. 198.2.c
Sorores in primitiva Ecclesia vocabantur feminæ Christianæ. 152.1.a
Sors significat casum, & hereditatem. 371.2.b 484.2.c sorte dividebantur hereditates. 664.2.a quomodo sortes nostræ sint in manibus Dei. 484.2.c sorte vocati sumus ad christianismum 371.2.d sorte sua quisque debet esse contentus. 107.2.a ea qui contentus est, dives est. 601.1.b
Sosthenes Corinthius pro fide Christi verberatus fuit. 156. 1.a
Sparta cur careret mœnibus. 450.2.d
Species panis consecrati sunt species corporis Christi, non panis. 229.1.d sub una specie olim sæpè communicabant. 232.1.d
cur Spectacula vetita essent Christianis. 214.2.a
spectaculum mundo factus est Paulus & nos. 177.1.b
Speculum non imaginem rei, sed rem ipsam repræsentat. 289.2.a speculum olim Christiani vitarunt. 223.2.a speculum multiplex est, per quod hic Deum videmus. 241. 1. b. vita Christi speculum morum est. 274. 1. b. in Specubus subterraneis habitarunt Christiani primi Romæ. 751.2.a
res Sperandæ sunt velut arbor latens in semine. 738.2.b
speranda sunt cælestia. 472.2.c
Spes est calcar ad fortiter patiendum. 747.2.d esse debet patiens. 511.1.b est ad salutem necessaria. 87.2.a est ovo similis. 87.2.b est gaudium ante gaudium. 132.1.b debet sibi esse bene conscia. 581.1.d. habet adiunctam formidinem de opposito. 84.2.a. 241.2.b est robur in afflictione. 380.1.a & velut anchora. 696.2.b sed cum aliquo discrimine. 2.a non confundit. 58.1.a & cur ibid.a cur spem Evangelicam toties Hebræis inculcet Apostolus. 704.1.b spes futurorum est mater gaudij. 132.1.b. spei divinæ certitudo. 57.2.d. spem salutis causat bona conscientia. 553. 1.a cur ea dicatur galea. 430.1.c. bonis operibus roboratur & nititur. 57.2.d 655.1.d eam tria roborant. 57. 2. d eius & fidei defectus quantorum malorum causa sit. 54.1.d spes mortalium est velut somnium vigilantium. 57.2.d spes electorum esse debet inconfusibilis propter charitatem & potestatem Christi. 60.1.b 109.2.b *spes promissionis* est Paulo spes resurrectionis. 380.1.b spei veræ & Christianæ conditiones. 680. 1. b spes in homine collocata est vana. 57. 2. d spes præmij animat ad laborem. 207.1.d
Spiratio in Deo est æterna & invariabilis. 664.2.c an Spiridion Episcopus Trimithuntis Ecclesiasticum jejunium adveniente hospite violarit. 645.1.d
Spiritualis tripliciter dicitur. 166. 1. d. 2. c. spiritualis quatenus errare & non errare possit. 167. 1. a quomodo possit à nemine judicari. ibidem d. c. suam, non alterius

rius imbecillitatem considerare debet. 361.2.c quod spiritale corpus dicatur resurrecturum. 257.1.d non licet spiritualia administrare pro mercede temporali. 595. 2.d spiritualium, & carnalium hominum diversa studia. 82.1.a

Spiritus privatus cujusque non est judex controversiarum fidei. 166.2.b spiritus prophetiæ non est habitus permanens, sed vis quædam divina movens ad prophetandum. 248.2.b is in Apostolis permanens non fuit. 491.1.b quis sit spiritus à Prophetis promissus. 349.2.a quis sit spiritus timoris, hic impellit Judæos ad legem implendam. 83.2.a quis sit spiritus oris Christi quo Antichristus interficiendus est. 535.2.d prudentia spiritus quæ sit. 82.1.c spiritu ambulandum est & ei obsequendum. 355. 2.d quid sit spiritum exstinguere. 526.2.a qui eum exstinguant. 526.2.b quomodo is exstinguatur. ibid.d eum qui sequitur, dominatur concupiscentiæ. 356.2.b

Spiritus aliquando doctrinam Christi denotat. 337. 2. d hic docet interius. 703.2.b quomodo spiritus ab anima distinguatur. 527.1.d est homini intimus. 165.2.a

Spiritus est anima orationis. 431.2.b

Spiritus & concupiscentiæ lucta. 78.2.a quomodo concupiscat adversus carnem. 18.2.a 355.2.c quomodo postulet pro nobis gemitibus inenarrabilibus. 88. 2.a quis sit spiritus compunctionis. 118.1.d

Spiritus Dei, diaboli & mundi sunt sibi contrarij. 82.2. b 165.2.a qui Spiritus vitales Ecclesiæ sint. 399. 1. c quid sit discretio spirituum, & quibus ea sit necessaria. 234.2.a

Spiritus sanctus quomodo stylum, & scriptorem hagiographum dirigat. 16.2.a deducit nos ad primam fidem, & eam custodit. 616.1. b perpendiculo comparatur in fabrica spirituali construenda. 382. 1. a æstum concupiscentiæ refrigerat, nosque illuminat. 221. 2. c qui eius sint fructus. 345.1.c est auctor prophetiæ. 243.2.a operatur in nobis gemitum, robur, auxilium, scientiam bene orandi. 87.2.d ei Christi incarnatio, conceptio, ac redemptio & sanctificatio nostra tribuenda. 25.2.b d 710.2.d est arrha salutis nostræ. 364. 2.d tripliciter vivificat. 271.2. d eum non credunt Judæi. 273.1. a res est novo testamento promissa. 710.1.c ut nos adoptet se nobis communicat. 83.2.c adoptat nos dupliciter. ibid. c cur ei adoptio tribuatur. ibid. a dat animæ justi triplex bonum. 2.b ipsemet nobis justificatione infunditur. 60.1. c à Patre & Filio procedit. 82. 2. b alius est à charitate quæ nobis infunditur. 58.2.d adiuvat infirmitatem nostram, & docet nos quid orare debeamus. 88.2.b quomodo pro nobis postulet. ibid. facit nos postulare. 2.a desideria clientum suorum SS. Trinitati exponit. ibid. b c dirigit & corrigit orationes nostras. 89.1.d quomodo & per quos contristetur. 405. 2.a est inspirator sacræ Scripturæ. 631.1.c eam omnem non eodem modo dictavit. ibid. b eius gratia illabitur in ordinandum dum ei manus imponuntur. 587.1.a eius robur datur in Confirmatione. 59.1. c est amor notionalis Patris & Filij. 113.2.d quatuor modis in nobis est, 2. c eius divinitas probatur contra Macedonianos. 99.1.d 165.1.d 234. 2. d 274. 1.b 372.2.a olim in Ecclesia multos afflabat. 244.1.a Apostolos confirmavit ne mortaliter peccare possint. 332.1. c plus in re dubia suos docet, quàm omnes doctores docere possint. 275.2. a nihil eum latere potest. 486.1.c

Splendor vultus Mosis quid denotaret. 272.2. d quis splendor Christi ad judicium venientis. 536.1.b

Sponsa Christi est arca testamenti. 308.1.d eius electio, dignitas & gloria. 307. 1. d eius obligatio ad amorem & gratiarum actionem. ibid.

Sponsalia animæ fidelis sunt in hac vita, thalamus in futura. 307.1.a cur Sponsi sponsis dare soleant cingulum byssinum. 427.1.a

Stabulum olim dicebatur hospitium. 197.2.c

Stadiodromi cursu certabant. 209.2.a ijs comparantur Christiani in via virtutis currentes. 209.1.b coronam inter currendum manibus apprehendebant. 209. 1. d tantum anteriora spectant. 468.1.b

Stadium spirituale quod sit, quis antagonista, quæ pugna. 209.2.c

Stanislaus Hosius quomodo putarit viros perfectos posse omittere jejunia Ecclesiastica. 645.2.b

Stare coram Domino est agere sacerdotem. 729.2.b stare potiùs in cælo videtur Christus quàm sedere. 501. 2.c *stare* capitur subinde pro absolvi. 243.2.d in qua Statura & mensura resurrecturi simus. 397.1. c Statura S. Pauli. 311.2.c quatuor hominis Status inter se comparati. 83.1.d

Status gratiæ signum est, quòd quis peccatum in se & aliis detestetur. 84.2.c

Status cujusque stadium eius est. 209.2.c statui cuilibet gratiam propriam dat Deus. 190. 1.b suo statu quisque sit contentus. 2.b 194.2.c

Stellæ sunt milites Dei. 68.1.a erant priscis ut Dei. 765.2.a

Stephanas erat nobilis Corinthius. 258.2. b

S. Stephanus interfuit S. Pauli martyrio. 8.1.b hic eius precibus suam conversionem debet. 563.2.a qui Stigmata Christi portent moraliter. 365.2.a quid sit stigma. ibid.b quæ stigmata Christi vocet Paulus. ibid. quare Stimulus carnis Paulo datus. 315. 2. b quis fuerit. ibid.d cur eum vocet angelum satanæ. 2.c fuit tentatio carnis. ibid.d non ortus est ei è familiaritate Theclæ. 316.2.d non fuit illo indignus. ibid.d

Stoici posuere beatitudinem in virtute morali. 83.1.d 350. 2.b virum bonum existimabant divitem. 767. 1. a è Stomacho laborant addicti studio & meditationibus, cur. 587.2.a

Semper Studendum & discendum est. 638.1.a

Studium indefessum proficiendi, profectus est. 469.1.c

Studia diversorum Ordinum & scholarum non carpuntur ab Apostolo, sed Novantium. 16.2.b

Stultitia Dei orbem & satanam subegit. 160.1.d

Stupor est signum obstinatæ mentis. 119.3.b

Styx inferni palus, unde dicta. 33.2.c

Subditi inobedientia sua augent onera præpositorum. 771.1.b

Subditus sine præposito quibus expositus sit malis. 2. b quid sit Subijci Deo. 254.1.c

Sublimitas Dei mystica quæ sit. 387.2.a & seqq.

Submitti invicem debent Christiani. 131.2.a quomodo Substantia rerum sperandarum sit fides. 737.1.c eam Hebræi vocant os. 2.b statum vel stationem. 738.1.d substantia est idem quod subsistentia, & existentia. ibid.a

Subtilitatis dos non est qualitas, sed assistentia omnipotentiæ Dei ad penetrandum alia corpora. 257.2.b

Subtractionis filii, sunt filii Belial sine jugo. 736.2.a

Sudaria Pauli ægros curabant. 8.2.c

Sufficiens sibi & sua sorte contentus, divinus est. 480.1.b

Sufficientia eleemosynariorum. 298.2.d quomodo Suffraganei Archiepiscopum benedicant. 702.1.c

Suggestiones repentinæ examinandæ an à diabolo, an à Christo proveniant. 368.2.a hæ sunt tela diaboli. 430.1.a sunt oratione elidendæ. 432.1.c

Sugillare antagonistam in certamine quid sit. 210.2.a

Superbia est mater hæresis. 496.2.a 552.1.a & apostasiæ initium. 320.2.c eius gradus. 133.1.d fecit ex angelis dæmones. 133.2.c eius pœna est libido. 33.1.c est divitiarum vermis. 607.1.c signum est reprobationis. 452.1.d viles facit & abjectos. 452.1.b est primogenita mors. 61.2.c quomodo sit radix omnis peccati. 603.1.c superbia humana quomodo retundatur. 45.1.d

Superbus metaphoricè dicitur inflatus. 175.2.b superbum facit ventosa scientia. 203.2.b superbi considerant ea quibus ipsi alios superant. 451.1.d

Superflua eroganda in egenos. 296.1.d

Superiores duriùs cum subditis aliquo vitio tentatis agentes, ab eodem post vexati fuere. 337.2.a iis non superbè sed humiliter imperent. 150.1.b ab inferioribus corrigi possunt. 332.2.a in corripiendo subditos quomodo se gerant. 347.1.c cùm se submittunt, insignem actum humilitatis exercent. 131.1.a caveant ne de se diffidant subditi. 291.1.d iis pareant subditi ex amore Christi, non timore pœnæ. 415.1.b *vide* Prælati.

Supernaturalia Dei attributa cognosci nequeunt naturali discursu. 615.1.a supernaturalis Dei imago in homine

mine peccando amittitur. 402.2.b hæc in baptiſmo accipitur. ibid.d
Supplantare adverſarium quid ſit. 210.2.a
Supplicare quid propriè ſignificet. 745.2.d
Supplicium gravius debetur peccanti contra legem ſcriptam, quàm naturalem. 36.2.c ſupplicii tarditatem compenſat Deus gravitate. 35.1.d
Surditas voluntaria ſignum eſt obſtinatæ mentis. 119.1.b
Surgendum è ſomno peccatorum. 411.1.a
S. Suſanna invocatur in infamia & ignominia. 678.2.a
Suſcipere, in Scriptura quid ſignificet. 149.1.c
Suſpenſi in cruce olim erant execrabiles. 339.2.c eadem die de cruce deponebantur. ibid.c at jam in ea computreſcunt. 2.b
Suſpiciones malæ ſequuntur ex logomachia hæreticorum. 600.2.b
Suſtentatio debetur verbi miniſtro & Eccleſiæ, non quaſi pretium rei, ſed quaſi ſtipendium. 207.1.b ea vocatur merces, cur? 595.2.d
Suſtinentia ſpei eſt patientia ex ſpe præmii. 511.1.b
Suſurrationes ſunt occultæ obtrectationes. 319.1.a tria Symbola erant olim Catholicæ communicationis. 755.1.c
Symmachus interpres S. Scripturæ bis fuit circumciſus. 194.2.a
Sympathia corporis & animæ. 28.1.d
Synagogæ Judaicæ quis ordo in conſeſſu. 248.2.b ipſa ſterilis eſt. 350.2.d per Agarem denotatur. 2.a
Synaxis poſt cœnam vulgarem ſumebatur olim in multis Eccleſiis. 224.2.b *vide* Euchariſtia.
Syntyche mulier rem Chriſtianam Philippis promovebat. 474.2.d
Syneſius fuit judex cauſarum ſæcularium, licet Epiſcopus. 184.2.d
Syri Patres non meminere unquam verſionis Syriacæ. 13. 660.1.d
Syri metaphoris gaudent. 169.1.a eorum virgines ante idola ſe proſtituebant. 33.1.c
Syriaca verſione totius novi teſtamenti utuntur Chriſtiani Thomæi, Babyloni, Abyſſini. 13. quis eius auctor, qua ætate formata, cujus auctoritatis ſit. ibid. 660. 2.a
Syriacus textus epiſtolæ ad Hebræos non eſt autographum Pauli. 660.1.a

TAbella pacis, oſculo in Eccleſia ſucceſſit. 321.2.d
Tabellæ olim communicaturis apponebantur. 232.1.b
Tabenneſiotæ virgines crinem tondebant. 122.1.a
Tabernaculum ſacratum eſt ſanguinis aſperſione. 722.2.a allegoricè ſignificat corpus Chriſti. 713.1.c item mundum. 712.2.a item animam ſanctam. 289.2.b item Eccleſiam. ibid. 713.1.c 718.1.a erat quaſi mobile templum, & domus Dei habitantis cum Hebræis per deſertum. 289.2.a 713.1.b denotabat ſuis velis Deum eſſe Hebræorum umbraculum. 713.1.b habebat duplex velum. 714.1.d
Tabernaculi primi deſcriptio. 713.1.a 714.2.a eius materia & ornatus, eorumque ſignificatio. 713.1.d
Tabulæ legis an ſolæ in arca eſſent. 714.1.cd
Tactus mulieris quàm noxius. 188.1.a
Tactus inhoneſtos philoſophi veteres permiſere. 408.1.a
Tædium vitæ fuit in aliquibus Sanctis. 264.2.d
Taicoſcama Japoniæ regulus multos Martyres in crucem egit. 335.2.b
Tamen pro imò ſumit interdum Apoſtolus. 17.1.d
Tarditatem ſupplicii Deus gravitate compenſat. 35.1.d
Tarſenſes jus civitatis Rom. adepti ſunt à Julio Cæſare & Auguſto, & quare. 1.1.c erant litteris dediti. 2.a
Tatianus auctor Encratitarum fuit. 581.1.b
Tauri ſymbolum ſunt tyrannorum. 186.1.a
Tegi quomodo dicantur peccata. 52.1.d & ſeqq.
Tela ignea diaboli quæ ſint. 430.1.a
Temperantiæ diffinitio. 128.2.a
Templum vocabulum unde derivetur. 289.2.d in templo oratio melius fit quàm domi, cur. 566.2.d in eo ſanctè ſe & reverenter gerant fideles. 577.1.c
Templum Dei myſticum quibus peccatis violetur potiſſimùm. ibid.c templorum januas oſculabantur olim Chriſtiani. 321.2.d
Tempore S. Pauli fuere templa in uſu. 224.1.d
Templi Salomonici magnificentia. 289.2.c in eo ſedebit Antichriſtus, quia illud inſtaurabit. 533.1.d & ſeqq.
Deus Temporalia quæ promittit ſi non det, dat æterna. 420.1.d licet emere aliquod temporale cui ſit ſpirituale annexum. 661.1.c an Tempus imaginarium ante mundi conſtitutionem. 641.2.b quomodo id ſtet cum æternitate. ibid.d
Tempus nullum eſt præſens. 2.b
Tempus Meſſiæ à Prophetis dicitur noviſſimum. 215.2.a 580.1.a 628.1.a
Tempus ante Chriſtum nox eſt. 218.2.a
Tempus ab occupationibus vacuum orationi dandum. 431.2.b
Tempus non fuit ab æterno. 154.1.d quæ dicantur tempora æterna. ibid.
Tempus præſens eſt laboris, futurum erit quietis. 280.1.a
Tempus certaminis eſt breve, victoriæ & gloriæ æternum. 70.1.b
Tempus omne in fluxu eſt. 642.1.a
Templus breve ſedulò eſt impendendum. 562.2.d 411.2.d 412.1.d 470.1.a quid ſit tempus redimere. 411.2.d 412.1.d 508.1.a cùm id bene impendimus, id nobis proprium facimus. 413.1.c quid ſit tempori ſervire. 132.1.a
Tempus præſens eſt occaſio præſens, quæ apprehendenda eſt. 413.1.c totum tempus prædicationis Chriſti eſt velut annus jubilei & miſericordiæ. 286.2.a item tempus gratiæ. ibid.b & dies ultionis hoſtibus. ibid.d Danieli tempus eſt annus. 539.1.a ſemper eſt tempus ſe convertendi. 682.1.d quæ dicantur tempora ſæcularia. 641.1.d quæ æterna. 154.1.b
Tenebræ ſunt typus peccatorum. 410.1.b 524.1.d ea etiam amant tenebras. 141.1.b
Tenebrarum nomine vocatur ignorantia, infidelitas, &c. diabolus, infernus. 485.1.d
Tentari tam graviter poſſumus, ut ſuccumbamus, niſi nos Dei gratia juvaret. 215.2.b
Tentamur per afflictiones. 698.1.b quómodo Abraham à Deo fuerit tentatus. 745.2.c quid ſit Tentatio humana. 215.2.a
Tentatio omnis per Dei gratiam poteſt vinci. ibid.d eam non ſentire eſt angelicum, vincere humanum. ibid. b cedet vincenti in virtutis progreſſum. 2.d eſt juſtis ſtimulus virtutum. 316.2.b in ea imitari oportet conſtantiam fidei Abrahæ. 54.1.c ſuperatur virtute Euchariſtiæ. 213.2.a
Tentatio incipientium eſt ſe perfectos putare. 467.1.c varia ſunt tentationum quibus Sancti tentantur, genera. 750.1.b
Tentationes carnis eos non lædunt, ſed colaphizant. 316.1.b vincuntur hæ fuga. ibid.b conducunt hæ illis ad humilitatis exercitium. ibid.a d tentationes ſemper habent Chriſtiani. 630.1.c qui eas in ſe vincunt, apti ſunt ut auxilientur tentatis ſimiliter, & dæmonem tentantem pellant. 654.1.c
Tepidi hominis deſcriptio. 131.2.d
Tepor mentis excutiendus eſt. 71.1.d
Ternarius numerus ſignificat omnia, & eſt rei ſummum. 313.2.d quomodo Terra ſceleribus polluatur, gemat, clamet, &c. 339.2.d quando terram & mare Deus commoverit ob Chriſtum. 762.1.cd
Terræ & animæ analogia quoad ſterilitatem & fertilitatem. 695.1.ab
Terræ motus triplex in Script. legitur. 762.1.d quid Tertium cælum ſit ad quod raptus eſt Paulus. 313.2.a
Tertius ſcriba exaravit epiſt. Pauli ad Romanos. 21.2.c 153.2.c quæ ipſe huic epiſtolæ addidit de ſuo, verba ſunt ſacræ Scripturæ: factus eſt Epiſcopus Iconii. 153.2.c eius imperitia in excipiendis Apoſtoli ſententiis. 2.a

Ter-

Tertullianus putavit animam cujusque esse ex traduce. 702.1.d item peccatum. 62.2.b in luxum vestium acriter est invectus. 568.2.b cur factus sit Montanista. 360.2.d putavit animas Sanctorum non videre Deum ante diem judicii. 751.2.b lapsos semel ad pœnitentiam admittere noluit. 693.1.a quæ Tessera hospitalitatis & qualis esset apud Christianos. 765.1.b quid sit Testamentum. 720.1.a duo denotat. 229.2.b in eo est semper mutua obligatio. 2.d quomodo testamentum vetus dicatur æternum. 665.2.a cur Paulus ad id toties alludat. 15.1.b implicitè promittens bona cælestia per Christi mortem est confirmatum. 722.1.d omnia quæ illo continentur, tendunt ad Christum. 728.2.a ob tres causas fuit mortuarium propriè dictum. 721.2.a tempore Jeremiæ cœpit antiquari. 731.2.d id generavit in servitutem. 349.1.a quomodo id Judæis velatum fuisse dicatur. 372.2.d non omnia eius sunt figura novi. 215.1.d testamentum est duplex initum à Deo, unum cum Mose, alterum cum Christo. 348.2.d 709.2.d utriusque magna concordia & similitudo. 721.2.d & utrumq; verè testamentum est. 721.1.c quomodo utrumque fuerit promulgatum, & utriusque antithesis. 720.1.a utrumque fuit sanguine sancitum, confirmatum, consecratum. 720.1.b cur testamenti nomine vetus & novum instrumentum dicatur. 722.1.a cur hebraicè dicatur pactum. 705.1.d id, ut & Græcum διαθήκη, & *testamentum* latinè, dupliciter accipiuntur. 721.2.a testamentum & pactum sæpè in Scriptura pro eodem accipiuntur. 99.1.a testamentum novum vix habet sensum allegoricum. 14.2.a

Testatoris voluntas cur dicatur testamentum. 229.2.b

Testibus duobus est reus condemnandus. 310.1.a quot testes requirantur in accusatione presbyteri & Episcopi. 596.1.b antiqui patres dupliciter dicuntur testes. 753.1.a

Testimonium sæpè pro laude sumitur. 739.1.c testimonia quatuor efficacia quòd quis sit filius Dei. 84.2.a & alia tria. 2.a præcones verbi opus habent testimonio hominum. 330.1.b testimonium Sp. sancti quòd simus filii Dei, non adfert certitudinem fidei, sed conjunctam habet incertitudinem & timorem. 84.1.b id quintuplex est. 84.2.a quomodo testimonia è veteri testamento petita citent Evangelistæ. 17.2.a

Testudo symbolum est matrisfamilias. 647.2.d

Tetragrammaton nomen Dei non est idem cum Jesus. 456.1.a

Thales ad astra dum suspicit, in foveam incidit. 519.2.a

Theatrum vitæ & martyrii. 178.2.d & seqq. sunt duo theatra in mundo, Dei & hominum. 177.1.d

Thebani cujusdam de Romanis sensus. 159.2.d

S. Thecla per Paulum à conjugio avocata & Christo desponsata est. 200.1.b 308.2.b an hic eam circumduxerit, & hæc illi fuerit occasio tentationis. 316.1.d superavit ignes, serpentes, leones. 308.2.d

Themistoclis responsum ad uxorem ardentiùs quid pro filio petentem. 575.1.d

Theodali Martyris intrepidum responsum ad tyrannum. 696.[illegible]

Theodelinda regina Agilulphum maritum fidem docuit. 569.2.d

Theodora Sisinnium maritum Christo lucrifecit. 192.2.b

Theodoretus in omnes epistolas Pauli scripsit. 19.2.d quid sentiat de visione Beatorum. 241.1.b angelorum cultum idololatricum tantùm taxat. 497.1.b

Theodorus philosophus quid responderit Lysimacho mortem minitanti. 94.2.a

B. Theodorus Studita gloriabatur in flagellis pro Christo susceptis. 365.1.d

Theodosius Imp. sententias mortis ad xxx. dies voluit differri. 406.2.a quas mulieres vetuerit tonderi. 221.2.d moriens filiis pietatem commendavit. 584.2.d

Theodosius II. Imp. habuit quatuor sorores virgines. 201.1.a eius benignitas & clementia. 156.1.d

Theodosii Abb. sententia de pugna contra dæmones. 426.1.a nostra Theologia etsi certa, est tamen obscura. 240.2.a ejus erit alia species in cælo; nostræ habitus ibi cessabunt. 1.d

S. Theophanes Martyr generosè Leoni Imp. respondit. 317.2.a

S. Theophilam defendit angelus à lascivo adolescente. 201.1.c

Theophilus Imp. precibus suorum ab interitu servatus est. 192.2.d

Theophylactus Archiepisc. scripsit in S. Paulum, habet tamen quosdam graves errores. 19.2.a

Theresia regi Saraceno nubere noluit nisi Christiano. 193.2.d

Thesaurus ingens repertus ab Imp. Tiberio eleemosynario. 300.1.b quis thesaurus Ecclesiæ, ex quo Indulgentias dispensat. 488.2.d omnes thesauri sapientiæ erant absconditi in Christo. 490.2.a thesauros varios Antichristo dæmon dabit, & occultos revelabit. 539.2.c

Thessalonicæ urbis Macedoniæ elogium. 510.1.a

Thomæi Christiani utuntur versione Syriaca novi testamenti. 13. & lingua Chaldæa in sacris suis. 160.1.d

S. Thomam utraque in India prædicasse est probabile. 114.1.a 305.1.b

S. Thomas Aquinas à S. Paulo docetur. 7.1.a ab eodem visus est è schola educi. 7.1.b in omnes eius epistolas scripsit. 20.2.a quoto ætatis anno monasterio se addixerit. 631.1.a quid Thomas Morus de uxore parva censeret. 200.2.d quid prædixerit laboriosè se ornanti. 569.1.b generosè terrena omnia contempsit. 747.2.a

Thorax corporis in duas partes distinguitur. 428.1.a quid sit Thorus immaculatus in omnibus. 766.1.d

Thuribulum nullum fuit in Sancto sanctorum. 714.1.b

Thus apud omnes gentes in sacris in usu erat, & id sacrificiis imponebatur. 481.1.a & panibus propositionis. 715.2.d

Thymiama manè & vesperi offerebatur. 716.1.b quid Tiara pontificis Hebræi mysticè designaret. 563.2.b

Tiberius Imp. osculum occurrentium invicem frustra impedire voluit. 33.1.c fuit fabularum studiosus usque ad ineptias. 550.1.c fuit benignus in Christianos. 639.1.a

Tiberius II. Imp. fuit in egenos effusus. 500.1.a

S. Tiburtius fuit à Cæcilia factus Christianus & Martyr. 199.2.d ejus in tormentis constantia. 95.2.a

Tigurinam Versionem Leonis Hebræi F. Vatablus secutus est. 20.2.d

Timere Deum est eum colere. ibid.

Timor optimum est medium ad perseverandum. 458.2.b quomodo is sit comparandus. 2.b timorem de gratia Dei perdenda semper habere debemus. 120.1.d quantum is crescit, tantùm crescit sanctitas. 291.1.a timoris filialis conditiones. 689.2.d quid sit timor castus. ibid.d timor Domini est duplex, & diversimodè in Script. accipitur. 382.2.b timor capitur subinde pro reverentia. 138.2.d

S. Timotheus fuit à S. Paulo circumcisus. 208.2.c & cur ipse, non Titus. 330.1.d quam sincerè Paulo servierit & adfuerit. 452.2.b 549.2.d ei dedicat S. Dionysius librum de Divinis nominib. 617.2.b cum Paulus vinctus desideravit videre. 611.2.a abstemius fuit, sed jussus modico vino uti propter stomachum. 597.1.b ex longa abstinentia morbos contraxit. ibid.d cur eos Paulus non sanarit. ibid. eius in morbis zelus & mortificatio. 597.1.d qua ætate factus sit Episcopus. 585.2.d per quadruplicem prophetiam ordinatus est. 559.2.a cur vocetur homo Dei. 604.1.d erat natura acrior. 650.1.b fuit Archiepiscopus Ephesinus. 548.1.a fuit probè à matre Christiana in fide enutritus; fuit Martyr & virgo. ibid. fuit angelus Ephesi cui S. Joannes scribit. ibid.b quot annis præfuerit; ei Onesimus successit laudatur à Christo in Apocalypsi. ibid. erat in vitiis castigandis æquo severior. 550.1.a fervorem primum reliquit, quòd videret se corripiendo parum proficere; hinc à Christo corripitur, & à Paulo monetur. 2.a 548.2.a fervorem postea resumpsit. 548.1.d videtur aliquando in vinculis fuisse. 772.1.d quando Paulo cœperit adhærere. 550.1.a

Titulus Ecclesiæ est titulus crucis. 551.1.c

S. Titus natura erat mitis. 650.1.b missus fuit Corinthum ad colligendas eleemosynas. 297.2.a cur eum

Paulus non circumciderit. 330.1.d eum semper penes se habuit utpote interpretem græcè doctum. 268.1.d 309.1.c retulit ad Paulum in Macedonia agentem statum Corinthiorum. 268.2.d fuit oriundus Corintho, & utroque parente Gentili: vitæ ejus sanctimonia & conversio à Paulo: creatus est ab eo Archiepiscopus Cretæ & vicinarum insularum. 640.1.a quoto ætatis anno & quo loco mortuus: quando dies ejus natalis celebretur; scribit ad eum Paulus, & quid. ibid.b

Titi Imp. erga fratrem Domitianum benignitas. 136.1.d ejus beneficentia. 770.2.b

Tobias senex an in Alemanniam iverit curandus à cæcitate. 738.2.c Tobias liber scriptus chaldaicè in captivitate assyriaca. ibid.

Togorma sunt Phryges. 541.2.a

Tolerans peccantem, supplet ejus defectum. 361.1.d

Tomi vocantur à Græcis tractatus & libri. 621.1.a

Tondentur Religiosæ. 621.2.c quas mulieres vetet tonderi Concil. Gangrense. ibid. solemne fuit in Ecclesia Religionem ingredientes tonderi. ibid.d

Tonsores quando primùm Romam inducti. 224.1.b

Tormentorum martyrii brevitas. 279.1.b quomodo Torpor animi pellatur. 611.2.d

Torta azyma erat panis in esu agni paschalis. 229.2.a

Tortores fabricant Martyribus coronas in cælo. 57.1.a quid sit rectè Tractare verbum veritatis. 620.2.b

Tractatus vocant Latini suos libros. 621.1.a quid sit Traditio. 544.2.b traditiones Apostolorum propugnantur. 222.1.a 225.1.a 233.1.b 542.2.a 615.2.b 617.2.a sunt servandæ. 261.1.d traditione accepimus cruce frontem signandam. 471.2.d

Traducem animæ insectantur SS. Patres. 702.2.a

Tragœdia unde dicta & ubi inventa. 141.1.c

Traiani Imp. clementia. 136.1.d acriter in Christianos sævit. 750.1.b

Tranquillitatem animi dat christianismus. 364.2.d tranquillitas conscientiæ. *vide* Conscientia, Pax. mundana omnia sunt Transitoria. 198.2.a

Transformamur per Evangelium & gratiâ Christi. 274.1.b

Transitus maris rubri fuit typus baptismi. 212.1.a

Transmigrationem animarum docebant Pharisæi. 465.1.a

Transpunctio Judæorum quænam sit. 118.2.b

Transsilvania novos produxit Arrianos. 649.2.c

Transsubstantiatio Eucharistica adstruitur. 218.2.a

Trepidantes festini huc illucque discurrunt. 109.2.b

Trevirensis lingua an fuerit Galatis in usu. 325.1.b quomodo intelligatur *Tela sunt omnia*. 314.1.b

Tribadum mulierum libido præpostera. 23.1.a quæ fuerit Tribulatio Pauli in Asia. 264.2.c cur tribulatio dicatur mors & mortificatio Christi. 276.1.d hæc interiorem hominem confortat. 278.1.a patientem semper sequitur, non antevertit. 276.2.d tribulationes Sanctis cooperantur in bonum. 168.1.a earum utilitas. 317.2.a alacri animo sunt excipiendæ. 57.2.b dantur à Deo ad concupiscentiam coercendam & puniendam. ibid. sunt velut lapides pretiosi quibus Sancti lapidantur. 85.1.d per eas conformamur Christo. 57.1.c 277.1.a c in iis imitari oportet constantiam Abrahæ. 54.1.b sunt breves, sed perennem afferunt gloriam. 278.2.c in iis gaudere verè magnum est. 511.2.d

Tribus Beniamin dignitas. 553.2.d tribus Ephraim major erat reliquis. 745.1.c

Tributum quid sit, & unde dicatur. 138.2.d cur id regibus præstetur. ibid.

Trinitarii hæretici magistrum, judices, judicia, omnibus civilis justitiæ debita reverantur, abrogant. 159.2.c

SS. Trinitas fuit philosophis incognita; sine fide ac lumine supernaturali cognosci nequit. 30.2.b ipsa tota est in nobis. 95.1.a ejus æqualitas in una essentia probatur. 124.1.c ei per Christum omnis honor defertur. 154.1.c est prima virgo. 220.2.d opera ad extra sunt toti Trinitati communia. 34.1.a singularum ejus personarum propria. 322.1.a ejus consubstantialitas. 652.1.b eam S. Paulus sæpè innuit. 652.1.b

Tristitiæ secundùm Deum septem effectus. 292.1.d quomodo hæc differat à tristitia sæculi. 291.2.d unde ambæ nascantur. ibid. & seqq. eorum descriptio. 292.1.b usus & fructus utriusque. ibid.b tristitia sanctorum & impiorum qua re differant. 288.1.a quam tristitiam in morte amicorum vetet Apostolus. 520.1.a Pauli tristitia ob Judæorum reprobationem. 67.1.a

Triumphus Dei passio Martyrum est. 268.2.d triumphus Christi & Ecclesiæ. 392.2.c quomodo Christus de dæmone triumpharit. 494.2.d

Troadius adolescens martyrio dæmonem vicit. 638.2.d

Trœzeniæ virgines ante nuptias Palladi zonam dedicabant. 407.1.c

Trophimus à S. Paulo æger Mileti relictus est. 639.1.d

Trullana Synodus non est legitima. 573.1.d cur Tuba in extremo judicio sonitura vocetur Dei. 520.1.d erit sensibilis clangor formatus ab angelo, ex qua materia futura sit incertum ad quid canet. ibid.d erit novissima cur vocetur vox filii Dei. 521.1.b quàm ejus clangor futurus terribilis. ibid.c hanc in omni opere repræsentari jubet S. Hieronymus. ibid.d cur vocetur novissima. 260.1.a quis fuerit clangor tubæ in monte Sina dum lex ferretur. 761.1.a

Tullianum carcer Romæ fuit. 311.2.b cur Tunicam suam sacerdotes Judaici cingulo stringerent. 436.2.d tunica hyacinthina pontificis æterem denotabat. 562.2.d

Turcæ an sint Gog & Magog. 541.1.c ante cibum precantur. 583.2.d suos Imperatores vocant Selymos vel Solymannos. 698.2.a

Turpitudo amat latebras. 341.1.b

Tutorum potestas quamdiu duret. 344.2.a

Tympanum quale tormenti genus sit; quomodo eo homines torquerentur. 749.2.d

Typhus est signum hæresis. 599.2.d

Typicus Scripturæ sensus non potest esse litteralis, sed tantùm eo adumbratus. 207.2.b

Typus est figura rerum, parabola verborum. 916.2.c

Tyrannis etiam parere tenentur Christiani. 130.1.b hi sunt figura Antichristi. 334.2.a

V Alens Imp. Gothis ad fidem transire volentibus Arrianos doctores submisit. 304.2.d

Valens monachus miserè à dæmone deceptus est. 109.2.a

Valentinianus Imp. junior S. Pauli basilicam Romæ adauxit. 11.1.a

S. Valentinus in morbo comitiali invocatur. 671.2.a

Valentinus hæreticus docuit Christum humanam naturam è cælo detulisse. 24.2.a 258.1.d 345.2.b 677.2.c ejus error de duplici baptismate. 391.2.c ejus triginta æones. 374.1.d 387.1.b quæ dogmata à quibus philosophis sit mutuatus. 492.1.a

S. Valerianus à S. Cæcilia ad fidem Christi & castitatem conjugalem adductus est. 189.1.b 192.2.b 199.1.d

Valerianus Imper. quòd Christianos afflixisset, à Persis captus ignominiosus fuit. 750.1.c quæ sit Valetudo athletica. 209.2.c valetudo summè bona sæpè fallax est. 211.1.c

Vallis Josaphat futura locus judicii. 521.2.b quomodo ea omnes homines capiet. 522.2.b

Vanitas est à creaturæ inclinatione aliena. 86.2.d vanitas rerum mundanarum. 198.1.d vanitas Gentium orta est ex errore intellectus. 400.1.a uxor typicè vocatur Vas. 518.1.a item corpus. 2.a vas vocant Hebræi quodcumque instrumentum. 1.c quæ sint vasa in honorem & contumeliam, allegoricè. 107.1.d 624.2.a & seqq. 625.1.c vasa quædam aurea sunt in contumeliam, & testacea in honorem. 725.2.a vasa misericordiæ & vasa iræ, sunt eadem quæ vasa in honorem & in contumeliam. 107.2.b & seqq. vasa iræ propria culpa aptantur in interitum. 107.2.d

Ubiquetariorum error de corporis Christi ubiquitate refellitur. 395.2.a unde is ortus sit. 235.1.a

Vectigal quid sit, unde dicatur, cur solvatur & unde. 138.2.d

Velamen mulieris est signum eam viro esse subjectam, quia velamen gestant qui potestatem in alio venerantur. 222.2.c mulieres tenui velamine se velantes carpuntur. 223.1.d quid denotet velamen vultus Mosis. 272.2.d mysticum velamen cordis Judæorum est eorum pertinax

adhæ-

adhæsio ad legem veterem. 2.c velamen decet virgines. 223.1.c olim velabantur sponsæ & virgines Deo sacrandæ. 300.1.d
Velamen virginum olim benedicebatur. 223.2.c
Velum Sancti sanctorum allegoricè carnem Christi denotabat. 730.2.d
Veneti asservant autographum Evangelium S. Marci, 37. 2. a
Venialia peccata velut stipulæ sunt, 169.1.d
Venter est vilissima pars hominis. 184.2.a est in morte destruendus. ibid. d gulones cum habent ut Deum. 472.1.b & hic ipse est vitæ charybdis. ibid.d quin & ipsi dicuntur ventres. 644.2.d
Venter est nutrix totius corporis. 235.1.d
Venter mero æstuans despumat in libidinem. 413.1.d
Venus quomodo à Babylonijs virginibus coleretur. 427. 1. d eius cultus etiam Corinthi viguit. 186. 1. b 214.2.b 224.1.d
Ver est symbolum adventus Christi & Apostolorum. 113. 1. d
Veracitatis descriptio. 41.2.a cur Dei Filius dicatur Verbum. 642.1.a & seqq. id in Incarnatione non est in carnem transformatum. 454. 1. d caro eius fuit vestis. ibid. c ipsum in Christo duas habet formas, sive naturas. 453.1.a
Vocat id Apostolus magnum pietatis sacramentum. 578.1.c in incarnatione ex mentali factum est vocale. 685. 1. b tunc quoque factum Verbum abbreviatum. 108. 2. a Pater per ipsum creavit omnia. 661.2. d & omnia sæcula aptavit. 739.1.d quomodo differat à verbo nostro. 684.2.c
Verbo Dei scripto omnia non sunt statuta. 249.1.c quinam id adulterentur. 269.2. c est gladius in tentationibus. 430. 1. b id non est plena credendorum forma. 541.2.c id auditum vitam non confert. 415. 2. a id & eius præcones opus habent testimonio hominum. 330.1.b est liberum, & non alligatum. 619.2.a non est minus efficax quàm reliquiæ Sanctorum. 28.1.c quid sit *verbum auditus*. 514.2.d quid verbum consummatum in justitia. 108.1.d
Verba consecrationis non significant figuram. 214. 1. c sunt intelligenda verè ut sonant, non tropicè. 215.1.d & seqq. etsi sint sacramentalia, non tamen sunt typica. 626.2.d
Verba Christi vita sunt. 226.1.b
Verba sunt indicia mentis & cogitationis. 405.1.a
Verbis turpibus contristatur Spiritus sanctus. 405.2.b
Verba bona quæ sint. 694.2. c quid sit verbis contendere. 620.1.c
Verecundia metus est dedecoris & probri. 763.2.d
Veritas quadruplex est, mentis, oris, obiecti, operum. 321. 1.d 599. 1. a quadruplici item veritate miles Christianus cingi debet. 429.2.d est sita in indivisibili. 471.1.a non fugit lucem. 617.2.a eam Gentiles incarcerarunt. 30.1.a nimiùm altercando amittitur. 600.2.d
Veritatem oblatam repudiantes puniuntur pœna infidelitatis & errorum. 537. 2. d stabiles habet pedes. 629. 1. d ipsa & fidelitas Hebræis sunt sorores. 427.2.d
Veritatem auctor in hoc commentario ubique spectavit. 732.2.a
Versio duplex alicujus loci est in nonnullis ab Ecclesia probata. 756.2.d
Versio Syriaca cujus sit auctoritatis. 12. versionis Vulgatæ auctor S. Hieron. 14.2.c
Vespera 21 v. paschæ propriè festum non fuit. 281.2.d
Vestales fornicantes vivæ in terram defodiebantur. 513. 2. a
Vestis symbolum est Ecclesiæ. 325.2.a vestis candida dabatur recens baptizatis. 68.1.a quid per eam denotetur. 180.2.d
Vestis viduarum olim erat distincta. 588. 2. b quæ olim esset vestis virginum, quæ viri Christiani. 223.2.c
Vestis pauperum erat melote. 750.2.d
Veternus gravissimus Judæorum. 218.2.a
Vetulæ pacem colant, castitatem foveant. 647.2.c quid sit Vetus homo. 62.2.b 401.1.c 2.b 504.1.b is dupliciter est cum Christo crucifixus. 68.2. b & dupliciter corrumpitur. 401.1.c
Via excellentior ad Deum est charitas. 236.2.c
Viam in cœlum stravit nobis Christus. 730.2.a
Viæ particulares quibus quis in cœlum pertingat, sunt ei sæpe incognitæ. 89.1. a an Viator Christianus fame pressus idolothyta edere possit nemine conscio. 218.2.b
Antichristus non est Vicarius, sed oppositus Christo. 532. 2. a
Vigesimusquintus annos ætatis est finis tutelæ. 344. 1. a quo quis Vicinior est palmæ, eo currat citatiùs. 684.1.d
Victima unde dicatur. 125. 2. d quas habere debeat conditiones. 2. a
Victima Abelis erat dignior quàm Caini. 739.2.c
Victima piacularis sæpè in Scriptura dicitur peccatum. 285.2.b cur victimis olim manus imponerentur. 586.2.d habebant suum libamen ex oleo & vino. 461.2.d 634.1.d earum sanguine fœdera sanciebantur. 229.2.d & is fœdere dividebatur. 2.b an iis peccata dimitterentur. 722. 2. c in se non placabant, nec placabant Deum. 727.1.b earum partes quibus cederent. 768. 1. d qui sunt Paulo mysticæ victimæ. 634.1.d
Victoris Proconsulis Carthaginensis in morte constantia. 697.1.a
Victores frequentes, promptiores sunt ad nova certamina. 756.1.a
Victoria Martyrum in quo sita sit. 205.1.d quæ sit victoria Christiani. 635.1.a
Victorinus Rhetor ad fidem adultus conversus, eius professionem edidit. 605.1.b
Victus athleticus quis sit. 209.2.c
Videre pro quovis sentire ponitur aliquando. 87.2. b item pro cavere. 464.1.a nemo videre Deum potest naturæ suæ viribus. 607.1.a quid sit videre hic cum per speculum. 240.2.d quomodo Vidua parentibus vicem reddat. 589.1.a sit temperans à vino. 2. c cur pro viduis oret Ecclesia. 588. 2. b eas tutatur Deus. 589.2.a cur ægrè in monasteria admittantur. 595.1.b quæ viduæ ab omni præsidio & subsidio destitutæ sint. 588.1.d
Viduæ Ecclesiasticæ quæ & quales esse debeant. 2.b & seqq. quædam domi seorsim, quædam in collegijs vivebant. ibid.b septem earum dotes requirit Apostolus. 589. 2. a & seqq.
Viduæ uni viræ honorabiles erant etiam Ethnicis. 591.2.b cur juniores à templi ministerio arceat Apostolus. 592. 2. a has nubere suadet, non jubet. 594.1.a
Viduitas melior & beatior matrimonio. 202.1.c
Viennensis Ecclesia agnoscit Crescentem fundatorem. 637.1.d
Vigilant Superiores pro subditis. 771.1.a vigilandum Christiano. 524.2.b
Vigilantius censuit animas Sanctorum non videre Deum ante diem judicij. 751. 2. b se opposuit eleemosynis. 294.1.a
Vigilia spiritualis suadetur. 140.2.a eius remoræ. 524. 2. d vigiliæ primorum Christianorum. 523. 2. a quæ sint illa Viginti tria millia Hebræorum cæsa quorum Paulus meminit. 136.2.d
S. Vincentius Martyr ad martyrium anhelavit. 755. 2. a in igne illæsus mansit. 756.1.a
S. Vincentius Ferrerius donatus fuit dono discretionis spirituum. 234.2.b quoto anno sit monasticam vitam professus. 631.1.b dæmonis fraudes agnovit. 426.1.a
Vinctis compati debemus. 766.1.a
Vincula Pauli sunt insignia gloriæ. 382.2.a ea purpuræ Neronis præferuntur. 519. 2. a per ea non impeditum, sed promotum est Evangelium. 437.1.d animare ea Christianos debent ad cruces tolerandas. 509. 2. b quando eius prima vincula contigerint. 433. 1. b vincula Martyrum sunt gloriosa. 507.2.b
Vinculum matrimonij quàm sit arctum. 185.1.a 717.1.d
Vindicare se non est actus fortitudinis, sed abiectionis. 135.2.d
Vindicia virga quæ sit. 596.2.d
Vindicta Dei horrenda est. 135.1.a contra vindictam documenta. 1. a b ea à Deo non est roganda. 562. 2. c
Vindicta Dei in Judæos rebellantes. 680.2.a

Vin-

Vindicta Christi legislatoris timenda est. 762.2.c
Vino abstinuit Apostolus. 5. 1. c id ipse modicum permittit. 597. 2. b quatenus fugiendum. 647. 2. d
Vinum adolescentibus usque ad XVIII. ætatis annum interdixit Plato. ibid. dabatur olim recens baptizatis. 168.1.b
Vinum Hebræis omnem denotat potum. 227.1.a
Vipera manum Pauli non læsit. 9.2.a
Vir qui ab hæretico seduci se patitur, mulier haberi debet, non vir. 629.1.a
Viri encomium. 222.1.c gloria viri quomodo sit mulier. ibid.d
Viri non est alere comam. 224.1. a cur aperto sit capite. 222.1.d naturaliter appetit feminam. 574.1.a superat feminas judicio & ratione. 248.2.d est earum caput diversimodè. 221.2.a est ijs dignior. 569.2.a
Vir coniugatus sui corporis potestatem non habet. 188.2.d non magis ab uxore divertere potest, quàm hæc ab illo. 20.2.b cur eam debeat diligere. 716.2. a ipse Christo, hæc Ecclesiæ comparatur. ibid.b ei competit amor, uxori timor & reverentia. 418.2.d uxorem circumducat, non alias. 206.1.d
Vir infidelis per uxorem fidelem sanctificari potest. 192. 1.b quomodo viri Christiani olim vestirentur. 223. 2.c & Eucharistiam manu exceptam ori inserebant. 232.1.c
Viri probi ad magistratus capessendos compellendi sunt. 571.2.b quo sensu occurremus omnes in virum perfectum. 396.2.c per virum perfectum intelligenda tota Ecclesia. 397.1.a
Viri esse debent in divinis docti, ut uxorum quæstionibus satisfaciant. 249. 1. c cur dicantur viri sancti viri Dei. 604.1.c quid sit *vir dolorum*. 315.1.d
Virga sceptrum significat. 667.2.a quomodo dicat Paulus in arca fuisse virgam Aaronis. 715.2.b
Virgo nomen à virtute derivatur. 199.1. d è virgine Antichristus non est nasciturus. 536.2.c
Virgo superba, est proxima lapsui. 33.1.d & seqq.
Virgo quædam ad aram confugiens cùm ad nuptias cogeretur, quàm intrepidè responderit. 526.2.d
Virgo numquam sine arbitro cum viro loquatur. 574.1.d corpore & spiritu sancta sit. 199.1.b an debeat manere innupta. 195.2.a sit tecto capite in publico. 223.2.a eam non facit abstinentia à coniugio, sed amor integritatis. 588. 2. a sanctarum virginum paredrus est Deus & angeli. 201.1. c hinc omnes ad lupanar ductæ semper indemnes inde exiere. 201.1.d 706. 1. a ipsæ dignitatem suam & nuptias suas religiosè colere debent. 308. 1. c olim erant cinctæ. 427.1.c & dabatur, velum & annulus cùm Deo sacrarentur. 308.1.b id velum dicebatur flammeum. 223.2.c olim pulla veste induebantur. ibid. sunt angelis similes. 199.2.b spirituale connubium ineunt cum Christo. 199.2.d earum proles. ibid. plus ceteris à Christo amantur. ibid.b sunt nobilissima pars Ecclesiæ. ibid. in cælo eximium habent præmium. ibid. d non debent Christo se dicare, nisi velint perseverare. 191.1.b
Virginitas denotatur cingulo. 427.1.c est bona. 196. 1.b est nota veræ Ecclesiæ, quæ non invenitur apud hæreticos. 33.1.c 200.1. a 287.2.a 513.1.d per eam anima perfectissimè Deo desponsatur. 308. 1. b coniugio præstat dupliciter. 197.1.a 199. 1.c non est præceptum, sed consilium. 192.1.b 196.1.b eius votum non est laqueus. 200. 1. a in se est virtus. 199.1.b
Virginitas inter tres in Ecclesia status praecellit. 2. b eius elogia. ibid. b c octo eius excellentiæ. ibid.c est imitatio vitæ angelicæ. ibid. est holocaustum. 199. 2.d facit hominem Deo similem. 200.1.b
Virtus Dei est potentia in eo quà rerum omnium est causa, ea elucet maximè in creatione. 30.2.c
Virtutis suæ verbo Deus omnia fert. 663.2.a
Virtutem aliquam quilibet à Deo accepit, in qua alios præcellat. 451.1.b
Virtus in infirmitate perficitur. 317.1.a
Virtutis cujuslibet dimensiones. 388.2.c
Virtus omnis est gloria digna. 256.1.d
Virtus omnis definienda per charitatem. 140.1.c 238.2.d seipsa contenta est. 601.1.b una alteram adescat. 459.2.a est quædam puritas, & incorruptibilitas. 432.1. b 615.2. b est in nostra potestate. 15. 2. c est secundùm naturam. 38.1.c parit invidiam. 437. 2.d sine patientia non est perfecta. 238.2.d crescit adversis. 317.1.c est in medio sita, sicut centrum in circulo. 551.2.d nulla per se consistit, sed indiget ope aliarum. 505.1. b
Virtutis capaces animæ cur sæpè vitia aliqua præmittant. 2.1.a
Virtus infidelium vana est & falsa. 147.2.d
Virtus externa est indumentum Christiani. 141.1.d
Virtutes heroicæ Apostoli Pauli in cursu Evangelij. 4.2.d 629.2.c
Virtutis reprobis cooperantur in malum. 89.2.b earum perfectio consistit in promptitudine voluntatis. 296.1.a omnes sunt fructus Spiritus sancti. 345.1.c & omnes in prudentia connexæ. 573. 2. c earum conatus necessarius est ad perfectionem tendenti. 468. 2. a lumina sunt veritatis. 427.2. b meliùs discuntur exercendo quam speculando. 690.1.d tanto ijs conatu est studendum, quanto quis sectatus est vitia. 71.1.c earum progressus tentationibus comparatur. 226.1.c
Virtutes episcopales & vitia contraria. 643.2.c cur eas heroicas & raras in Episcopo non requirat Apostolus. 577.2.b
Viscera sanctorum quomodo requiescere & refocillari dicantur. 656.2.b quæ sint viscera charitatis. 406.2.d
Viscera sunt symbolum misericordiæ. 125.1.a 437. 2. c 450. 1. a an viscerum dolor fuerit Paulus stimulus carnis. 315. 2. d cur Visio beatifica dicatur stella matutina. 364.1.c hæc promittitur omnibus qui à peccato sunt puri. 759. 1. b quomodo visio supermundana dici possit tertium cælum. 313.1.b
Visio S. Gregorij Nazianzeni de sapientia, & castitate. 201.1.b
Visio Fursei de igne futuro intelligenda. 169.2.c
Varias visiones habuit Paulus. 315.2.a
Visum hominis quatenus extendere Deus possit. 278. 1. a Sanctorum aliquorum visum mirè confortavit. 314.1.c
Vita æterna promissa est & datur certantibus. 605.1.a quibus eam promiserit Deus. 641.1.d quomodo dicatur gratia vita æterna. 57.2.d 71.2.d & seqq. cur item præmium Beatorum. 72. 1. c datur Dei amicis. 82.1.d dicitur lux. 614.1.d in ea post resurrectionem amplius non moriemur. 69.1.c
Vita nostra à corde procedit. 29.1.c momentanea est. 140.2.d 436.1.d ea decrescit dum ætas crescit. 601. 2.d diffluit citiùs torrente. 198.2. c mercatus est, in quo omnes opes, putà virtutes, comparare possumus. 363.1.b 423.1.c. licet eam postponere professionis suæ aut voti sanctitati. 218.2.c, vigilia est. 524.2.b magis mors est quàm vita. 503.1.d. eius brevitas. 196.2.d 198.2.d 601.2.c eius ærumnæ. 441.2.a & seqq. est militia. 141. 1. c & stadium. 635.1.a & vanitas. 608.1.d vita longa promittitur filijs parentes honorantibus. 420.1.c eam solet Deus ob peccata abbreviare. 412. 1. a vitæ bona non est differenda in crastinum. 681.1. a eius præmium. 649.2.b vita spiritualis & supernaturalis credentibus promittitur. 29.1.d bona conscientia est vita bona. 551. 1. d vita cælestis & sancta agenda est. 410.2.c 472.2.c vitæ spiritualis causa formalis est justitia. 82. 2. d vita mala desinit in hæresin quatuor ob causas. 560.1. d hanc castigat Deus per subtractionem sui luminis, veritatis, & fidei. ibid.b hæc est causa hæreseos. 629.1.d vita in delicijs est mors. 589.1.d vita carnalis non erit in cælo. 258.2.d vita cum impijs non caret peccato. 746.1. a vita docentis majus pondus habet gravitate dictionis. 582. 2. c quomodo vita Sanctorum abscondita sit in Deo. 502.2.d vita Christi est speculum morum. 274. 1. b ipse quæque nobis triplex est vita. 439.1.c 503.1. d Deus est vita animæ. 586.1.c vitæ Apostolicæ descriptio. 177.2.d & vitæ Religiosorum. 288.1.b

Vita-

Google

Vitalium partium hominis functiones. 165.1.b
Vitium est contra naturam. 38. 1. c est quoque obliquum & tortuosum. 461.2.a & mendacium. 478.1 d habet homo aliquod vitium capitale; atque hoc ei eradicandum. 469.2.a quæ vitia ex hæresi nascantur. 33. 1.c vitia sunt Deo immolanda, & per quæ animalia singula denotentur. 125.2.d sunt invicem subordinata. 660.2 d quomodo ea in aliis arguenda sint. 633.1.b *vide* Peccatum, vitia sensim & constanter eradicanda sunt. 505.1.c
Vituli aurei lætitiam quomodo clauserint Hebræi. 214.1.d
Vivere in fide est pergere in fide inchoata. 29.1. b quid sit vivere justitiæ vel peccato. 66.1.b 69. 2. b quid vivere in lege. 110. 1. c quomodo Deus mortuos Vivificet. 53. 2. a quomodo Antichristus Vivus mittendus in infernum. 536. 1. d quosnam vivos Christus judicaturus sit. 522.1.c
Ulcisci Deo proprium. 134.2.d se ulcisci est imbelle. 135.2.d
Ulphilas Apostolus Gothorum Arrianus, suos arrianismo imbuit. 304.2.d
Umbra Pauli mortuos ad vitam revocavit. 9.1. a
Una sabbati, est prima dies hebdomadæ. 261.1.b
Unctio significat dationem alicuius virtutis. 667.2.b item gratiam Christi. 2.c
Ungulis boum grana excutiuntur in tritura. 207.1.a fidelium Unio multum confert religioni. 149.1.c ea tanta esse debet, quanta est membrorum in corpore. 236.1.c 491.1.a stimulus ad eam est una spes vocationis. 391.1.b homines etiam debilissimos conservat. ibid.a
Unio animorum in amore requiritur. 334.1.d
Unionis cum Deo excellentia & utilitas. 185.2.b in unione hypostatica declaratur Patris & Spiritus sancti potentia, & per hanc ipse Deus & Spiritus sanctus resurrectionem mortuorum induxit, fecitque ut Christus ad vitam resurgeret. 25.2.c
Unitas spiritus cum Deo, est similitudo Dei. 185. 2. b cùm Uni rei salutem tribuit Paulus, non excludit res alias. 111.1.d quomodo unus bravium accipere dicatur. 209.1.a
Unus Deus est Judæorum & Christianorum. 342.2.a
Unius viri uxor quæ dicatur. 591. 1. d Episcopus sit unius uxoris vir. 572.1.d uno cadente alius substituitur. 119.2.c
Vocantes & vocati ad fidem, ignobiles, pauperes & rudes erant. 161.1.c
Vocare Dei est efficax. 53.2.d
Vocari pro verè esse in Scriptura res aliqua dicitur. 108.1.b 728.1.c quid sit vocari semen alicujus super aliquem. 99.2.d
Vocatio opus est gratiæ Dei. 15.2.d 161.2.c
Vocatio alia efficax, alia inefficax est. 122.1.d alia ad gratiam, alia ad gloriam. 15.1. c includit liberum arbitrium. 101.1.d eius beneficium cum humilitate recensendum. 156.1.a sunt circa eam tria notanda. 2.d non pendet ab hominis dispositione. 368.2. d
Vocatio prima excludit opera existentia & futura. 101. 2. a
Vocatio prima ad fidem est à solo Deo, non à nostris meritis. 90.2.a 156.1. a est ea cum admiratione recolenda. 156.1.a ea est ex meritis Christi. 385.2.d
Vocationi ad statum perfectum non est resistendum. 685.2.c
Vocatio S. Pauli valdè potens fuit. 2.1. b mysterium Vocationis Gentium primus cognovit Paulus. 2. 2. d quomodo id Prophetis ignotum fuerit. 383.2.a
Vocatio Gentium æquè ac Judæorum fuit sacramentum voluntatis divinæ. 370.1. d qui sint *Vocati secundùm propositum*. 90. 1. b & ij tam sub veteri testamento, quàm sub novo. 719.2.d
Vocatus est nomen dignitatis. 23.2.c
Voluntas corde denotatur. 111.2.a accipitur interdum pro appetitu. 377.1.b
Voluntas interior mala prohibetur præcepto *non concupisces*. 74.2.d
Voluntas ultima testatoris vocatur testamentum. 229. 2. c
Voluntatis actus est ad fidem necessarius. 111. 2. a omni operi pio adsit voluntas. 593.2.c
Voluntas Dei alia antecedens, alia consequens. 564. 1. a eius interpretes sunt concionatores. 295.1.c illa significat quid velit nos facere. 518. 1. c ex pura Dei voluntate Judæi à fide sunt rejecti, Gentiles electi ad eam. 97.1.a ea est triplex, bona, beneplacens & perfecta; & quænam singulæ. 1. a b quomodo ab Apostolo describatur. ibid. d ei nemo obstrupere debet. 105.2.c
Voluntas nostra attemperanda divinæ, & ei conformanda: id exemplo pulchro confirmatur. 127.2.d
Voluntates omnium habet Deus in sua manu. 32.1.c
Voluptatibus non est immorandum. 195.2.b non sunt condignæ ad pœnas æternas. 85.2.c Juvenes in eas proni sunt. 647.2.d
Voluptas coniugij fellea. 197.1.c
Voluptas maxima vicisse voluptatem. 345.1.c 628.2.b
Voluptas spiritualis contraria est carnali. 628.2.b
Voluptuarij laborant, morbo pruriginis. 634.1.a quod esset Votum *cherem*. 98.1.c
Vota adolescentulis menstrua potiùs quàm perpetua permittenda. 595.1.b
Vota Religiosa non sunt laqueus. 200.2. a ea allegoricè per mensam, candelabrum & altare significantur. 615.2.d his anima perfectissimè Deo desponsatur. 308.1.a
Voto castitatis adstrictis satius est uri & fornicari, quàm nubere. 190.2.d & seqq.
Votum continentiæ olim irritabat matrimonium: quando id cœperit irritare. ibid. d fuit id in usu tempore Pauli. 594.1.a
Votum est pars quædam virtutis religionis. ibid.b c
Vovens, dat Deo Arborem cum floribus. 594.1.a
Vox est nota interioris affectus animi. 244.1.b
Voces exclusivæ additæ nominibus essentialibus Dei, & attributæ uni personæ non excludunt alias. 559.1.a quænam vocum novitas damnetur à Paulo. 621.1.b qualis Urbanitas Christiano usurpanda. 408.2.b immoderata non est virtus. ibid.d
Urbanus Pontifex inter sepulcra Martyrum repertus est, dum à Valeriano quæreretur. 751.1.d
Urbes maritimæ undenam malè moratæ. 644.2.c
Urbes quadratæ firmissimæ, ornatissimæ. 708.1.c cur urbes primarias primò adierint Apostoli. 371.2.c
Uri populi in Peru fugientes nomen hominum. 33.2.d
Urim & tummim, id est doctrina & veritas, in Rationali pontificis moraliter inscripta. 566.1.b
Urna manna non fuit in arca, sed ad illius latus. 714.1.c
S. Ursinus jam moribundus uxorem à se abesse jussit. 188.1.c
Usucapio calceo denotatur. 428.2.c
Usus immodicus rerum à Paulo vetatur. 126. 2. c 197. 2. b
Ut sæpè non causam, sed consequentiam significat. 65.1. b 120.2.d
S. Vvernherus puer, fuit à Judæis in parasceve cruci affixus. 335.1.d
Vviclef aiebat justos esse propriè rerum omnium dominos. 172. 2. d docuit sacerdotes pares esse Episcopis. 632.2.d
Uxore castè utendum. 518.2.c quando eam liceat dimittere. 192.1. a quomodo colere & timere debeat virum. 415.1.c 418.2.c votu astricta, debitum reddere potest, non exigere. 191.1. c marito mortuo soluta est vinculo maritali. 74.1.a sui corporis non habet potestatem, & quomodo. 188.2.c est vas viri. 518.2.b an sit malum necessarium. 200.2. a domi maneat. 647.2.c
Virum interroget si quid discere velit. 249.1.a ut viro imperet, pareat. 506.2. b eius vitium tolerandum aut tollendum. 507.1.a ei & viro par jus in matrimonio, & divortio. 191.2. d ei dantur varia præcepta. 501. 2. a quomodo cum rixosa uxore agendum. 507.1.a quibus uxorem Paulus permittat. 188. 2. a
Uxores diaconorum quas debeant habere dotes. 576.2.c

X

Xantippe Probi in Hispania uxor, Pauli modestia est ad fidem conversa. 151.1.c
Xantippes Socraticæ procacitas. 419.1.c

Vindicta Christi legislatoris timenda est. 762.2.c

Vino abstinuit Apostolus. 5. 1. c id ipse modicum permittit. 597. 2. b quatenus fugiendum. 647. 2. d

Vinum adolescentibus usque ad XVIII. ætatis annum interdixit Plato. ibid. dabatur olim recens baptizatis. 168.1.b

Vinum Hebræis omnem denotat potum. 227.1.a

Vipera manum Pauli non læsit. 9.2.a

Vir qui ab hæretico seduci se patitur, mulier haberi debet, non vir. 629.1.a

Viri encomium. 222.1.c gloria viri quomodo sit mulier. ibid.d

Viri non est alere comam. 224.1. a cur aperto sit capite. 222.1.d naturaliter appetit feminam. 574.1.a superat feminas judicio & ratione. 248.2.d est earum caput diversimodè. 221.2.a est ijs dignior. 569.2.a

Vir coniugatus sui corporis potestatem non habet. 188.2.d non magis ab uxore divertere potest, quàm hæc ab illo. 20.2.b cur eam debeat diligere. 716.2. a ipse Christo, hæc Ecclesiæ comparatur. ibid.b ei competit amor, uxori timor & reverentia. 418.2.d uxorem circumducat, non alias. 206.1.d

Vir infidelis per uxorem fidelem sanctificari potest. 192. 1.b quomodo viri Christiani olim vestirentur. 223. 2.c & Eucharistiam manu exceptam ori inserebant. 232.1.c

Viri probi ad magistratus capessendos compellendi sunt. 571.2.b quo sensu occurremus omnes in virum perfectum. 396.2.c per virum perfectum intelligenda tota Ecclesia. 397.1.a

Viri esse debent in divinis docti, ut uxorum quæstionibus satisfaciant. 249. 1. c cur dicantur viri sancti viri Dei. 604.1.c quid sit *vir dolorum*. 315.1.d

Virga sceptrum significat. 667.2.a quomodo dicat Paulus in arca fuisse virgam Aaronis. 715.1.b

Virgo nomen à virtute derivatur. 199.1. d è virgine Antichristus non est nasciturus. 536.2.c

Virgo superba, est proxima lapsui. 33.1.d & seqq.

Virgo quædam ad aram confugiens cùm ad nuptias cogeretur, quàm intrepidè responderit. 526.2.d

Virgo numquam sine arbitro cum viro loquatur. 574.1. d corpore & spiritu sancta sit. 199.1.b an debeat manere innupta. 195. 2.a sit tecto capite in publico. 223.2.a eam non facit abstinentia à coniugio, sed amor integritatis. 588. 1. a sanctarum virginum paredrus est Deus & angeli. 201. 1. c hinc omnes ad lupanar ductæ semper indemnes inde exiere. 201.1.d 706. 1. a ipsæ dignitatem suam & nuptias suas religiosè colere debent. 308. 1. c olim erant cinctæ. 427.1.c & dabatur, velum & annulus cùm Deo sacrarentur. 308.1.b id velum dicebatur flammeum. 223.2.c olim pulla veste induebantur. ibid. sunt angelis similes. 199.2.b spirituale connubium ineunt cum Christo. 199.2.d earum proles. ibid. plus ceteris à Christo amantur. ibid.b sunt nobilissima pars Ecclesiæ. ibid. in cælo eximium habent præmium. ibid. d non debent Christo se dicare, nisi velint perseverare. 191.1.b

Virginitas denotatur cingulo. 427.1.c est bona. 196. 1.b est nota veræ Ecclesiæ, quæ non invenitur apud hæreticos. 33.1.c 200.1. a 287.2.a 513.1.d per eam anima perfectissimè Deo desponsatur. 308. 1. b coniugio præstat dupliciter. 197.1.a 199. 1.c non est præceptum, sed consilium. 192.1.b 196.1 b eius votum non est laqueus. 200. 2. a in se est virtus. 199.1.b

Virginitas inter tres in Ecclesia status præcellit. 2. b eius elogia. ibid. b c octo eius excellentiæ. ibid.c est imitatio vitæ angelicæ. ibid. est holocaustum. 199. 2.d facit hominem Deo similem. 200.1.b

Virtus Dei est potentia in eo quà rerum omnium est causa, ea elucet maximè in creatione. 30.2.c

Virtutis suæ verbo Deus omnia fert. 663.2.a

Virtutem aliquam quilibet à Deo accepit, in qua alios præcellat. 451.1.b

Virtus in infirmitate perficitur. 317.1.a

Virtutis cujuslibet dimensiones. 388.2.c

Virtus omnis est gloria digna. 256.1.d

Virtus omnis definienda per charitatem. 140.1.c 238.2.d seipsa contenta est. 601.1.b una alteram adescat. 459.2.a est quædam puritas, & incorruptibilitas, 432.1. b 615.2. b est in nostra potestate. 15. 2. c est secundùm naturam. 38.1.c parit invidiam. 437. 2. d sine patientia non est perfecta. 238.2.d crescit adversis, 317.1.c est in medio sita, sicut centrum in circulo. 551.2.d nulla per se consistit, sed indiget ope aliarum. 505.1. b

Virtutis capaces animæ cur sæpè vitia aliqua permittant. 2.1.a

Virtus infidelium vana est & falsa. 147.2. d

Virtus externa est indumentum Christiani. 141.1.d

Virtutes heroicæ Apostoli Pauli in cursu Evangelij. 4.2. d 629.2.c

Virtutis reprobis cooperantur in malum. 89.2.b earum perfectio consistit in promptitudine voluntatis. 296.1.a omnes sunt fructus Spiritus sancti. 345.1.c & omnes in prudentia connexæ. 573. 2. c earum conatus necessarius est ad perfectionem tendenti. 468. 2. a lumina sunt veritatis. 427. 2. b meliùs discuntur exercendo quàm speculando. 690.1.d tanto ijs conatu est studendum, quanto quis sectatus est vitia. 71.1.c earum progressus tentationibus comparatur. 216.2.c

Virtutes episcopales & vitia contraria. 643.2.c cur eas heroicas & raras in Episcopo non requirat Apostolus. 577.2.b

Viscera sanctorum quomodo requiescere & refocillari dicantur. 656.2.b quæ sint viscera charitatis. 406.2.d

Viscera sunt symbolum misericordiæ. 125. 1.a 437. 2. c 450. 1. a an viscerum dolor fuerit Paulus stimulus carnis, 315. 2. d cur Visio beatifica dicatur stella matutina. 364.1.c hæc promittitur omnibus qui à peccato sunt puri. 759. 1. b quomodo visio supermundana dici possit tertium cælum. 313.1.b

Visio S. Gregorij Nazianzeni de sapientia, & castitate. 201.1.b

Visio Fursei de igne futuro intelligenda. 169.2.c

Varias visiones habuit Paulus. 315.2.a

Visum hominis quatenus extendere Deus possit. 278. 1. a Sanctorum aliquorum visum mirè confortavit. 314.1.c

Vita æterna promissa est & datur certantibus. 605.1.a quibus eam promiserit Deus. 641.1.d quomodo dicatur gratia vita æterna. 57.2.d 71.2.d & seqq. cur item præmium Beatorum. 72. 1. c datur Dei amicis. 83.1.d dicitur lux. 614.1.d in ea post resurrectionem amplius non moriemur. 69.1.c

Vita nostra à corde procedit. 29.1.c momentanea est. 140.2.d 436.1.d ea decrescit dum ætas crescit. 601. 2.d diffluit citiùs torrente. 198.1. c mercatus est, in quo omnes opes, putà virtutes, comparare possumus. 363.1.b 413.1.c licet eam postponere professionis suæ aut voti sanctitati. 218.2.c vigilia est. 524.2.b magis mors est quàm vita. 503.1.d. eius brevitas. 196.2.d 198.2.d 601.2.c eius ærumnæ. 441.2.a & seqq. est militia. 141. 1. c & stadium. 635.1.a & vanitas. 602.1.d vita longa promittitur filijs parentes honorantibus. 420.1.c eam solet Deus ob peccata abbreviare. 412. 1. a vita bona non est differenda in crastinum. 681.1. a eius præmium. 649.2.b vita spiritualis & supernaturalis credentibus promittitur. 29.1.d bona conscientia est vita bona. 551. 1. d vita cælestis & sancta agenda est. 410.2.c 472.2.c vitæ spiritualis causa formalis est justitia. 82. 2. d vita mala definit in hæresin quatuor ob causas. 560. 1. d hanc castigat Deus per subtractionem sui luminis, veritatis, & fidei. ibid.b hæc est causa hæreseos. 629.1.d vita in delicijs est mors. 589.1.d vita carnalis non erit in cælo. 258.2.d vita cum impijs non caret peccato. 746.1. a vita docentis majus pondus habet gravitate dictionis. 582. 2. c quomodo vita Sanctorum abscondita sit in Deo. 502.2.d vita Christi est speculum morum. 274. 1. b ipse quæque nobis triplex est vita. 439.1.c 503.1. d Deus est vita animæ. 589.1.c vitæ Apostolicæ descriptio, 177.2.d & vitæ Religiosorum. 288.1.b

Vita-

Vitalium partium hominis functiones. 165.1.b
Vitium est contra naturam. 38.1.c est quoque obliquum & tortuosum. 461.2.a & mendacium.478.1 d habet homo aliquod vitium capitale, atque hoc ei eradicandum. 469.2.a quæ vitia ex hæresi nascantur. 32.2.c vitia sunt Deo immolanda, & per quæ animalia singula denotentur. 125.2.d sunt invicem subordinata. 660.2 d quomodo ea in aliis arguenda sint. 633.2.b *vide* Peccatum, vitia sensim & constanter eradicanda sunt. 505.1.c
Vituli aurei lætitiam quomodo clauserint Hebræi. 214.1.d
Vivere in fide est pergere in fide inchoata. 29.1. b quid sit vivere justitiæ vel peccato. 66.1.b 69. 2. b quid vivere in lege. 110. 1. c quomodo Deus mortuos Vivificet. 53. 2. a quomodo Antichristus Vivus mittendus in infernum. 536. 1. d quosnam vivos Christus judicaturus sit. 522.1.c
Ulcisci Deo proprium. 134.2.d se ulcisci est imbelle. 155.2.d
Ulphilas Apostolus Gothorum Arrianus, suos arrianismo imbuit. 304.2.d
Umbra Pauli mortuos ad vitam revocavit. 9.1. a
Una sabbati, est prima dies hebdomadæ. 281.1.b
Unctio significat dationem alicuius virtutis. 667.2.b item gratiam Christi. 2.c
Ungulis boum grana excutiuntur in tritura. 207.1.a fidelium Unio multum confert religioni. 149.1.c ea tanta esse debet, quanta est membrorum in corpore. 236.1.c 491.1.a stimulus ad eam est una spes vocationis. 391.1.b homines etiam debilissimos conservat. ibid.a
Unio animorum in amore requiritur. 334.1.d
Unionis cum Deo excellentia & utilitas. 185.2.b in unione hypostatica declaratur Patris & Spiritus sancti potentia, & per hanc ipse Deus & Spiritus sanctus resurrectionem mortuorum induxit, fecitque ut Christus ad vitam resurgeret. 25.2.c
Unitas spiritus cum Deo, est similitudo Dei. 185. 2. b cùm Uni rei salutem tribuit Paulus, non excludit res alias. 131.1.d quomodo unus bravium accipere dicatur. 209.1.a
Unus Deus est Judæorum & Christianorum. 342.2.a
Unius viri uxor quæ dicatur. 591. 1. d Episcopus sit unius uxoris vir. 572.1.d uno cadente alius substituitur. 119.2.c
Vocantes & vocati ad fidem, ignobiles, pauperes & rudes erant. 161.1.c
Vocare Dei est efficax. 53.2.d
Vocari pro verè esse in Scriptura res aliqua dicitur. 108.1.b 728.1.c quid sit vocari semen alicujus super aliquem. 99.2.d
Vocatio opus est gratiæ Dei. 15.1.d 161.2.c
Vocatio alia efficax, alia inefficax est. 122.1.d alia ad gratiam, alia ad gloriam. 15.1. c includit liberum arbitrium. 101.1.d eius beneficium cum humilitate recensendum. 156.1.a sunt circa eam tria notanda. 2.d non pendet ab hominis dispositione. 368.2.d
Vocatio prima excludit opera existentia & futura. 101.2. a
Vocatio prima ad fidem est à solo Deo, non à nostris meritis. 90.2.a 156.1. a est ea cum admiratione recolenda. 156.1.a ea est ex meritis Christi. 385.2.d
Vocationi ad statum perfectum non est resistendum. 685.2.c
Vocatio S. Pauli valdè potens fuit. 2.1. b mysterium Vocationis Gentium primus cognovit Paulus. 2.2. d quomodo id Prophetis ignotum fuerit. 383.2.a
Vocatio Gentium æquè ac Judæorum fuit sacramentum voluntatis divinæ. 370.1. d qui sint *Vocati secundùm propositum*. 90. 1. b & ij tam sub veteri testamento, quàm sub novo. 719.2.d
Vocatus est nomen dignitatis. 23.2.c
Voluntas corde denotatur. 111.2. a accipitur interdum pro appetitu. 377.1.b
Voluntas interior mala prohibetur præcepto *non concupisces*. 74.2.d
Voluntas ultima testatoris vocatur testamentum. 229.1. c
Voluntatis actus est ad fidem necessarius. 111.2. a omni operi pio adsit voluntas. 591.2.c
Voluntas Dei alia antecedens, alia consequens. 564. 1. a eius interpretes sunt concionatores. 295.1.c illa significat quid velit nos facere. 518. 1. c ex pura Dei voluntate Judæi à fide sunt rejecti, Gentiles electi ad eam. 97.1.a ea est triplex, bona, beneplacens & perfecta; & quænam singulæ. 1.a b quomodo ab Apostolo describatur. ibid. d ei nemo obstrepere debet. 105.2.c
Voluntas nostra attemperanda divinæ, & ei conformanda; id exemplo pulchro confirmatur. 127.2.d
Voluntates omnium habet Deus in sua manu. 32.1.c
Voluptatibus non est immorandum. 197.2.b non sunt condignæ ad pœnas æternas. 85.2.c Juvenes in eas proni sunt. 647.2.d
Voluptas coniugij fellea. 197.1.c
Voluptas maxima vicisse voluptatem. 345.1.c 618.2.b
Voluptas spiritualis contraria est carnali. 618.2.b
Voluptuarij laborant, morbo pruriginis. 634.1.a quod esset Votum *cherem*. 98.1.c
Vota adolescentulis menstrua potiùs quàm perpetua permittenda. 595.1.b
Vota Religiosa non sunt laqueus. 200.2.a ea allegoricè per mensam, candelabrum & altare significantur. 615.2.d his anima perfectissimè Deo desponsatur. 308.1.a
Voto castitatis adstrictis satius est uri & fornicari, quàm nubere. 190.2.d & seqq.
Votum continentiæ olim irritabat matrimonium: quando id cœperit irritare. ibid. d fuit id in usu tempore Pauli. 594.1.a
Votum est pars quædam virtutis religionis. ibid.b c
Vovens, dat Deo Arborem cum floribus. 594.1.a
Vox est nota interioris affectus animi. 244.1.b
Voces exclusivæ additæ nominibus essentialibus Dei, & attributæ uni personæ non excludunt alias. 559.1.a quænam vocum novitas damnetur à Paulo. 621.1.b qualis Urbanitas Christiano usurpanda. 408.2.b immoderata non est virtus. ibid.d
Urbanus Pontifex inter sepulcra Martyrum repertus est, dum à Valeriano quæreretur. 751.1.d
Urbes maritimæ undenam malè moratæ. 644.2.c
Urbes quadratæ firmissimæ, ornatissimæ. 708.1.c cur urbes primarias primò adierint Apostoli. 371.2.c
Uri populi in Peru fugientes nomen hominum. 33.2.d
Urim & tummim, id est doctrina & veritas, in Rationali pontificis moraliter inscripta. 566.1.b
Urna manna non fuit in arca, sed ad illius latus. 714.1.c
S. Ursinus jam moribundus uxorem à se abesse jussit. 188.1.c
Usucapio calceo denotatur. 428.2.c
Usus immodicus rerum à Paulo vetatur. 126. 2. a 197.2. b
Ut sæpè non causam, sed consequentiam significat. 65.1. b 120.2.d
S. Vvernherus puer, fuit à Judæis in parasceve cruci affixus. 335.1.d
Vvyclef aiebat justos esse propriè rerum omnium dominos. 172. 2. d docuit sacerdotes pares esse Episcopis. 632.2.d
Uxore castè utendum. 518.2.a quando eam liceat dimittere. 192.1. a quomodo colere & timere debeat virum. 415.1.c 418.2.c voto astricta, debitum reddere potest, non exigere. 191.1. c marito mortuo soluta est vinculo maritali. 74.1.a sui corporis non habet potestatem, & quomodo. 188.2.c est vas viri. 518.2.b an sit malum necessarium. 200.2. a domi maneat. 647.2.c
Virum interroget si quid discere velit. 249.1.a ut viro imperet, pareat. 506.2. b eius vitium tolerandum aut tollendum. 507.1.a ei & viro par jus in matrimonio, & divortio. 191.2. d ei dantur varia præcepta. 501. 2. a quomodo cum rixosa uxore agendum. 507.1.a quibus uxorem Paulus permittat. 188. 2. a
Uxores diaconorum quas debeant habere dotes. 576.2.c

Xantippe Probi in Hispania uxor, Pauli modestia est ad fidem conversa. 151.1.c
Xantippes Socraticæ procacitas. 419.1.c

ized by Google

Xenocrates philosophus natura erat tetricus. 508.1.c
Xystus Pontifex in cœmeterio S. Callisti gladio est percussus. 751.2.d

ZAcharias Iojadæ filius fuit lapidatus. 749.1.a
Zelotæ Judæi quàm in sua opinione pervicaces fuerint. 651.1.a
Zelus est quasi pallium Dei. 430.2.a
Zelus Apostoli. 98.2.c 354.1.d 346.2.a zelus eius pro judaismo, deinde pro Evangelio. 1.2.b
Zelus ignis quis sit. 736 2.c
Zelus animarum, & studium homines convertendi, est opus angelicum. 670.1.b
Zenas Pauli socius erat peritus legis Mosaicæ, & proinde ad Judæos revincendos aptus. 654.1.a
Zeno uxores communes in republ. statuebat. 31.2.d etsi natura severus, in convivio exhilarescebat. 413.2.b quid adolescenti curioso dixerit. 519.2.c ad convicia non movebatur. 735.2.a
Zona quinque significat. 516.2.b
Zona pontificis quid significet symbolicè. 563.1.b vide Cingulum.
Zoroastres quomodo Deum definiat. 762.2.c
Zuinglius censet Gentiles justos sine Christi fide salvatos. 37.2.d & non peccatum, sed tantùm pœnam peccati, transiise in omnes homines. 60.2.c fuit edoctus à dæmone. 325.1.b 580.1.b

F I N I S.

Digitized by Google

INDEX
VOCVM GRÆCARVM S. PAVLI,
QVÆ IN HOC OPERE EXPLICANTVR.

Ἀγαθωσύνη est bonus & benevolus affectus ad benefaciendum proximo. 345.2.a
Ἀγαπητὸς & dilectum & diligibilem significat. 599.1.b
Ἀγέννητος est ingenitus; ἀγένητος est increatus. 24.2.a
Ἅγιος dicitur quasi ἀ-γῆ, id est, sine terra, à terra secretus, cælestis, ait Orig. 403.1.a
Ἅγιον κοσμικὸν est sanctum mundanum, vel sæculare, quod ? 732.1.b
Ἄγραφα νόμιμα sunt leges non scriptæ, sed traditione acceptæ. 542.2.d
Ἀγωγὴ est vitæ ductus, mores, conversatio. 619.2.c
Ἀδημονεῖν est angi, & angore quasi exanimari. 462.2.d
Ἀδόκιμος est qui probat non probanda, & probanda improbat. 30.2.c item reprobus, rejectus, vilis, inglorius. 321.1.a
Ἀδοξοῦντες sunt ii, quorum nulla vel parva est auctoritas. 330.1.b
Ἁδρότης est abundantia, exuberantia. 297.1.d
Ἀθετεῖν est reiicere, repellere, aspernari. 335.2.d
Αἰδὼς, id est pudor, capitur pro εὐλαβείᾳ, id est reverētia. 793.2.d
Αἱρέσεις hæreses, sunt electiones, cùm quis novum dogma eligit. 344.2.b
Αἰτῶ est peto, posco, exigo. 385.2.d
Αἰὼν primò est æternitas Dei; secundò, ævum angelorum; tertiò, ævum & duratio hominum; dicitur ἀπὸ τοῦ ἀεὶ ὄντος, id est, ex eo quòd semper fit. 558.2.d
Ἀκαιρεῖσθαι est destitui primò, opportunitate; secundò, opibus. 479.1.a
Ἀκαταστασία est turbatus ordo, qualis est in tumultu. 248.2.d
Ἀκέραιος primò est carens cornu, id est placidus; secundò, immistus, purus, simplex. 153.2.a
Ἀκρογωνιαῖος est extremè angularis, & imus, sive infimus. 381.2.a
Ἀκροθίνια sunt præcipua spolia, quasi ἀπὸ ἀκροθινός, id est, summitates acervi, vel à tangendis summis. ἀκροθινιάζω idem est quod summam partem attingo. 720.1.d
Ἀλαζόνες sunt gloriosi, fastuosi & jactabundi. 34.2.c
Ἀμίαντος est incorruptus, immaculatus, illæsus, inviolabilis. 725.1.d
Ἄμεμπτοι sunt irreprehensibiles, in quibus nec Momus invenit quod carpat. 368.2.d 486.1.a
Ἀναγκοφαγία erat parcus & necessarius cibus athletarum. 109.2.b
Ἀναθέματα erant homines sacri, pro communi lue immolandi. 178.1.d
Ἀναθεωρεῖν est recogitare, sæpiùs contemplari, iterum iterumque considerare. 797.2.d
Ἀνακεφαλαίωσις primò, est recapitulatio; secundò, epilogus orationis. 311.1.a
Ἀναζωπυρεῖν est ignem cineribus conditum folle aut flatu suscitare, ut reardescat. 611.2.c
Ἀναλγησία est indolentia, qua quis peccata & mala non sentit. 400.1.d
Ἀναπληροῦν est denuò implere, vel simul & communiter omnes implere. 361.1.a
Ἀναστατοῦντες sunt qui aliquid dimovent & labefactant. 342.2.b
Ἀνατίθεσθαι est consilia & arcana in sinum amicorum infundere. 327.2.d
Ἀνδρὶς dicitur mulier ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, quasi vira à viro. 416.2.b
Ἀνεξιχνίαστον est impervestigabilis, inscrutabilis. 123.2.d 384.1.d
Ἀνθρωπαρέσκεια est vitium, quo quis studet placere homini cum offensa Dei. 327.1.a 421.1.c
Ἄνθρωπος dicitur quasi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id est sursum aspiciens ea quæ vidit, vel ἄνω τρέπων, id est sursum vergens. 501.4.b
Ἀντὶ in compositione non vicarium, sed contrapositum significat: sic ἀντίθεος est Deo contrapositus: ἀντίπαλος, est antagonista: ἀντιτεταγμένος, est duci contrapositus. 532.2.a
Ἀνταναπληρῶ componitur ex ἀντὶ, id est pro, vel vicissim, ἀνὰ, id est iterum, & πληρῶ, id est impleo, quasi dicas: Vicissim rursum impleo. 438.
Ἀντιμισθία est merces, quæ pro merito operum datur. 506.2.d
Ἀντιλαμβάνεσθαι, est nitentem, sed invalidum, adjuvare: 525.2.b
Ἀντιδιατιθέμενοι, id est contrapositi, sunt οἱ ἐναντία φρονοῦντες, id est, qui contraria sentiunt. 626.2.c
Ἀντιμισθία est remuneratio & merces. 288.2.b
Ἀντιπελαργία est reciproca filiorum pietas in parentes, qualem habent ciconiæ. 589.1.b
Ἀντιπρόσωπος est pro persona, qui personam alterius, verbi gratia regis, repræsentat. 268.1.d
Ἀπαύγασμα est זהר zohar, idest splēdor, claritas, refulgētia. 682.1.b
Ἀπείθεια est pertinacia non credendi, & impersuasibilitas. 132.2.c 409.2.c
Ἀπηλπικότες sunt desperantes. 406.1.c ἀπηλγηκότες sunt, dedolentes, qui doloris sensum perdiderunt. ibid.
Ἀποδοχὴ non tantùm est acceptio vel acceptatio, sed & approbatio. 556.2.d
Ἀποκαραδοκία est anxia, & quasi erecto exsertoque capite expectatio. 86.2.d
Ἀπόκριμα primò, est responsum; secundò, crisis medicorum; tertiò, κρίμα, id est sententia condemnationis. 255.1.a
Ἀπορία est inopia tam corporis, quàm animi, putà perplexitas mentis. 276.2.a
Ἀποστέλλω est lego, legatum mitto; plus ergo est quàm πέμπω, id est mitto. 345.2.a
Ἀποχαλινοῦν dicitur ἀπὸ τοῦ χαλινοῦ & ... id est, ab excutiendo frænos, uti faciunt jumenta bene pasta. 592.2.c
Ἀπρόσκοποι sunt tam inoffensi, quàm non offendentes. 437.1.b
Ἆρα est numquid, nonne? ἄρα est utique, ergo. 333.2.a
Ἁρμόζειν est aptè & concinnè applicare & connectere. 307.1.a
Ἀρχηγὸς primò, est inceptor; secundò, dux, auctor. 774.2.b
Ἄρτοι προθέσεως, id est panes faciales, vocantur panes propositionis, quia semper ante faciem Dei propositi. 733.1.c
Ἀσέλγεια est petulantior libido. 319.2.d 344.2.a
Ἀστατεῖν est incertis sedibus errare, & vagari. 187.2.d
Ἄστοργοι sunt impii in suos & inhumani, qui neminem amant, nec habent amicum. 33.2.d 628.1.c
Ἀστοχήσαντες sunt jaculatores inexperti, qui à scopo aberrant. 551.3.d
Ἀσύνθετοι sunt inciviles, barbaris moribus, turbulenti. 33.2.c
Ἀσχημονεῖν est æstimare quid indecorum, pudefieri. 239.2.a
Ἀσωτία primò, est crapula, luxus, lascivia; secundò, luxuria & libido. 413.1.d 643.2.a
Ἀτακτοῦσι sūt milites, qui suā stationem nō servāt. 525.2.a 544.2.b
Ἄτοπος est qui nulli loco convenit, importunus, turbulentus. 543.1.a
Αὐγὴ est sublustre quiddam & prægustus claræ lucis, instar auroræ. 275.2.a
Αὐθάδης est sui sensûs tenax, durus & inflexibilis. 643.2.c
Αὐθαίρετος est spontaneus, ultroneus. 297.1.b
Αὐθεντεῖν est auctoritatem usurpare, dominari. 569.1.d
Αὐτάρκεια est sufficientia, primò, qua quis sibi suisque sufficit; secundò, qua quis sua sorte est contentus. 299.2.a
Αὐτάρκης est solus Deus. 299.2.a
Αὐτὸς ἔφα, ipse (scilicet Pythagoras) ita dicit, ita censet, aliam rationem ne requiras. 630.2.d
Ἁφὴ est tactus, contactus commissura, v. gr. artuum. 358.1.d
Ἀφιλάγαθοι, id est, non amantes bonos, per miosin sunt osores bonorum. 628.2.a
Ἀφορίζω quid denotet & unde medicorum ἀφορισμοί. 24.1.d
Ἀφοσιοῦν primò, est expiare; secundò, consecrare; tertiò, solvere vota & juramenta. 403.1.c
Βασιλεὺς, id est rex, dicitur à providentia, quasi πρὸ βάσεως ... , eò quòd omnibus provideat. 606.1.b
Βασκαίνω primò, est invidere; secundò, fascinare, παρὰ τὸ ἐν τοῖς φάεσι καίνειν, quòd oculis, & per oculos noceat. 316.2.d
Βαστάζειν est portare, quasi baiulus. 189.1.c
Βέβηλος, id est profanus, dicitur ἀπὸ τοῦ βηλοῦ, id est, à pavimento, quod à quovis calcatur. 789.2.b
Τοῦ βίου πραγματεῖαι, id est, vitæ occupationes sunt mercatura, agricul-

by Google

agricultura, artes mechanicæ. 618.1.c
Βραβεὺς vel βραβευτὴς à ῥάβδος, id est à virga, quam brabeutæ gestabant, deducitur. Unde βραβευτὴς & ῥαβδοῦχος apud Platonem idem sunt. 505.1.d
Γέννημα est fructus ex semine succrescens. 302.1.c
Γνῶσις est cognitio, item doctrina & discentia. 140.2.c
Γραμματεῖς, id est scribæ, erant qui circa γράμματα, id est literas versabantur. 159.1.b
Γυμναστικὴ γυμνασία est gymnastica lucta, & exercitatio corporalis athletarum. 584.2.d
Γυνὴ & mulierem & uxorem significat. 206.2.a 578.1.d
Δαίμων dicitur quasi δαήμων, id est doctus, sciens. 281.1.d
Δεήσεις, sunt supplicationes pro remotione malorum; προσευχαὶ sunt petitiones bonorum; ἐντεύξεις sunt interpellationes pro aliorum salute. 562.1.a
Δειγματίζειν est circumducere & ostentare hostes in triumpho. 435.1.a
Δία vocant Jovem, quòd per ipsum sint omnia: ζῆνα ἀπὸ τοῦ ζῆν, quòd vitæ sit auctor. 392.1.c
Διὰ, id est per, sumitur pro μεταξὺ, inter, vel κατὰ, id est ob. 617.2.a
Διὰ pro ἐν. 569.1.c 520.1.c
Διὰ τεκνογονίας, per filiorum generationem, idem est quod τεκνογονοῦσα, filios generans: sic δι' ἀῤῥωστίας, idem est quod ἀῤῥωστῶν. 572.1.a
Διάβολος est calumniator, talis maximè est dæmon. 404.2.b
Διαθήκη & testamentũ & pactũ significat. 99.1.b 230.1.d 748.1.d
Διακρίνειν significat anteponere, discernere & segregare. 175.2.c item discutere & examinare. 231.2.d
Διαμαρτύρομαι est obtestor & adjuro. 632.1.a
Διατάττειν est disponere quid suo ordine, uti militem in acie. 341.2.a
Διατριβαὶ sunt primò, doctorum disputationes; secundò, conversationes & communicationes mutuæ morum vel opinionum. 600.2.c Παραδιατριβαὶ sunt disputationes inutiles & noxiæ. 600.2.c
Διαφορώτερον, primò, est differentius; secundò, excellentius & præstantius. 684.1.d
Δικαιοσύνη est justitia ea quæ est in nobis: δικαίωμα autem ea quæ est in Christo: δικαίωσις est ea quæ est effectivè in Christo, & subjectivè in nobis. 641.d
Δικαιώματα λατρείας, justificationes latriæ vocantur præcepta cæremonialia, cur? 732.2.a
Δίκη significat, primò, causam forensem; secundò, sententiam; tertiò, jus; quartò, pœnam. 44.2.b 260.
Δίστομος est gladius habens duo ora, id est duas acies, hoc est utrimque acutus & incidens. 705.1.d
Δόγμα primò, est doctrina; secundò, præceptum. 380.1.c
Δοκιμάζειν est primò, probare; secundò, probatũ laudare. 295.1.d
Δοκοῦντες sunt viri magnæ auctoritatis. 330.1.b
Δολοῦντες sunt cum dolo retractantes & falsificantes. 275.1.a
Δυνάμεις, id est potestates, vocãtur miraculorũ patratores. 236.2.a
Δυνάστης est Reipublicæ gubernator & princeps: δυναστεύειν est potentia rempublicam obtinere, & potenter regere. 206.1.c
Δυσάρεστοι, sunt qui sibi duplicent quibus nihil placet. 648.2.a
Δυσκατάληπτα sunt ea, quæ difficulter investigari & cognosci possunt. 629.2.c
Ἐγκοπὴ, est interruptio, remora. 207.2.b
Ἐγκόπτειν est interpellare, incidere. 341.2.b
Ἐζωγρημένοι sunt milites vel feræ, quæ vivæ capiuntur. 627.1.b
Ἐθελόδουλοι sunt famuli qui affectant dominorũ obsequia. 496.2.c
Ἐθελοθρησκεία dicitur ex θέλω, id est volo, & θρησκεία, id est religio, q.d. Voluntaria & ex cerebro conficta religio. ib. 499.2.c
Ἐθελόσοφος est affectator inanis sapientiæ. 446.2.c
Εἴδωλον est imago quævis inanis & mendax, uti sunt umbræ & spectra. 32.1.d 205.1.a
Εἴ γε, id est si, pro ἐπειδὴ γε, id est siquidem. 528.2.b
Ἔκβασις est egressus & progressus. 216.1.b
Ἐκδαπανᾶν est expendo, exhaurio, profundo. 318.2.c
Ἐκδύσασθαι, ἐνδύσασθαι, ἐπενδύσασθαι, id est exui, indui, superindui. 281.2.b
Ἐκκλείειν est excludere; ἐγκλείειν est includere. 347.2.c
Ἐκλύεσθαι est dissolvi, languere, deficere. 362.2.c 775.2.d
Ἔκστασις significat primò, mentis raptum; secundò, ecstasin; tertiò, delirium. 283.1.d
Ἑκὼν est spontaneus, ἄκων coactus. 208.2.b
Ἐλαφρία est levitas, ab ἔλαφος, id est cervus. 265.2.a
Ἐλαφρὸς primò est levis & celer, ut cervus; secundò, levis pondere, ut pluma. 278.2.c
Ἐλαχιστότερος est infimior infimo, minor minimo. 492.2.c 384.1.a
Ἔλεγχος, elenchus est demonstratio, convictio. 758.2.b
Ἕλλην, id est Græcus, vocatur quivis Gentilis. 330.2.a
Ἐμβατεύειν est fastuosè incedere, quasi cothurnis tragicis, qui ἐμβάδες dicuntur. 498.2.b
Ἐμβατεύειν est occupare domum, locum, hereditatem. 498.2.c
Ἐν ἀφθαρσίᾳ, id est, in corruptione, idem est quod ἀφθάρτως, id est incorrupté, perenniter. 422.2.d
Ἐν βάρει εἶναι est primò, oneri esse; secundò, esse in honore & auctoritate. 514.1.a
Ἐνδημεῖν est domi in populo suo habitare. ἐκδημεῖν est foris agere & peregrinari, δῆμος enim populum significat. 282.1.d
Ἐνέργεια significat intimam præsentiam, vim & efficaciam, qua Deus intimè omnia operatur. 234.1.c
Ἐνεργήματα vocat Paulus efficacias gratiarum. 233.2.d
Ἐνέργεια & δύναμις quomodo distinguantur. 233.2.c
Ἐνεστὼς est instans, id est, præsens vel imminens. 196.1.c
Ἐμπλέκεσθαι est implicari & illaqueari. 340.1.a
Ἐντρεφόμενος est primò innutritus; secũdò, enutriens alios. 584.1.a
Ἐξαγοράζειν est curiosè merces considerare, ut emas meliores. 422.1.d
Ἐξαγοράζειν est emercari, emendo eximere. 345.2.c
Ἐξαπορεῖσθαι significat primò, tædere; secundò, anxium esse. 264.2.d
Ἐξηρτισμένος est adornatus, apparatus: ἐξηρτισμένος est consummatus & perfectus. 631.2.c
Ἐπάνω significat primò, è cælo: secundò, plusquam. 250.2.b
Ἐπεκτείνεσθαι est manus totumq; corpus ad scopũ protẽdere. 468.2.a
Ἐπὶ cum nomine pro adverbio ponitur; ut ἐπ' εὐλογίαις, in benedictionibus, id est beneficentiis, hoc est beneficè, largiter, copiosè. 298.2.d
Ἐπὶ cum dativo sæpè significat ad. 378.2.a
Ἐπιείκεια significat primò, æquitatem; secundò, humanitatem; tertiò, animi moderationem; quartò, modestiam. 476.2.d
Ἐπιείκεια est comitas, lenitas, humanitas. 302.1.b
Ἐπιλαμβάνεσθαι est insequi & assequi, manum injicere & apprehendere. 697.2.c
Ἐπιποθεῖν est valdè & ardenter amo. 436.2.d
Ἐπισκοπή, id est episcopatus, dicitur παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν πάντας, id est, ex eo quòd omnes speculetur, omnibusque provideat. 26.1.d 571.1.c
Ἐπιστομίζειν est os alicujus obturare, & quasi epistomio occludere. 644.1.b
Ἐπιστρέφειν est converti, reverti. 346.2.a
Ἐπισύστασις est incursus tum hostium & populi tumultuantis, tum curarum & sollicitudinum. 312.1.c
Ἐπιτελεῖσθαι est post continuari. 337.2.d
Ἐπιφάνεια primò, est apparitio; secundò, illustratio & illuminatio. 536.2.b 606.1.a 614.1.a
Ἐπιφαύσκειν est illucescere: ἐπιφαύειν est contingere. 411.1.d
Ἐπιχορηγῶν, id est subministrans, suggerens. 337.2.d
Ἔργον quid Apostolo, quid ἔργα & ἐνέργεια. 19.2.a
Ἔσοπτρον est speculum: item id per quod quasi medium rem inspicimus. 241.2.a
Ἕτερος significat primò, alterum è duobus; secundò, diversum & contrarium. 289.1.d
Ἑτεροδιδασκαλεῖν est primò, aliter docere; secundò, aliis doctoribus uti. 550.1.b 599.2.d
Ἑτερόδοξος qui diversæ est opinionis. 289.1.a
Ἑτεροζυγεῖν est primò, alterã jugi partẽ sustinere; secũdò, diversũ jugum trahere; tertiò, in alteram jugi partem inclinare. ibid.
Ἑτερόφθαλμος est qui altero caret oculo. ibid.
Εὐαρεστεῖν primò, est placere; secundò, placere, conciliare; est hebraismus ponitur enim εὐ pro hiphil. 800.2.d
Εὐδοκεῖν, id est placeo, delector. 318.1.b
Εὐδοκία est ultronea propensaque affectio beneplacitum. 461.1.a Item beneplacitum Dei, quo nos gratis & benevolè vocavit ad gratiam & salutem. 327.1.d
hæc tria idem sunt, εὐδοκία, id est, beneplacitum, πρόθεσις, id est propositum; & βουλὴ, id est consilium. 369.2.c.d
Εὐκαιρεῖν est primò, opportunitatem habere; secundò, esse divitem. 479.1.a
Εὐκαίρως est tempestivè, opportunè: ἀκαίρως intempestivè, importunè. 633.1.a
Εὐλάβεια significat primò, reverentiam, unde viri pii & reverentes Deum, dicuntur εὐλαβεῖς; secundò, φιλανθρωπίαν eximiam caritatem; tertiò, timorem & metum reverentialem. 709.2.d
Εὐλαβηθεὶς est reveritus; primò, activè, qui scilicet reveretur; secundò, passivè, quem scilicet alii reverentur. 761.1.c
Εὐλογία primò, est benedictio; secundò, bona collectio & collatio.

Digitized by Google

tia. 299.2.d
Εὐκαιρία est vicissitudo; εὐκαιρεῖν est [illegible]. 611.2.b
Εὐοδοῦσθαι est prosperè obvenire. 261.2.a
Εὐπάρεδρος primò, est assidere cunctis; secundò, assiduus in aliqua re. 300.2.b
Εὐπερίστατος est facilè vel benè circumstans & circumcingens. 773.2.a
Εὐπροσωπεῖν est bonam faciem, bonum vultum ostendere. 363.2.d
Εὐσέβεια, id est pietas; θεοσέβεια, id est, Dei cultus & timor. 988.2.d 984.1.d
Εὔσπλαγχνοι sunt ii qui sunt bonorum viscerum, viscerales, id est misericordes. 406.2.d
Εὐτραπελία est urbanitas in iocis & ludis. 408.2.b
Εὔφημα sunt primò, ea quæ sunt bonæ famæ; secundò, ea quæ sunt boni ominis. 478.2.c
Εὐψυχεῖν est animi tum lætitia, tum magnanimitas. 462.1.c
Ἔχειν cum infinitivo significat posse. 648.2.a
ΖΕύς vocatur Jupiter quia τοῦ ζῆν αἴτιος ἐστιν, id est, vivendi ceteris est causa. 123.2.c 392.1.b 607.2.b
ΗΛίκος est quantus, inde ἡλικία est quantitas, statura, ætas. 397.1.d
Ἡρμοσάμην, primò, est conciliavi; secundò, despondi; tertiò, matrimonio junxi. 307.1.a
Ἥττημα est minoratio, defectus. 183.2.b
ΘΑῤῥεῖν est confidere, audere, audacter ardua aggredi. 281.2.d
[illegible] dives Africanus est, qui divitias affectat. 496.2.c
[illegible] sapiens, qui sapientiam affectat. 496.2.c
Θεὸς dicitur ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, quòd omnia videat. 706.1.a
Θεοστυγεῖς sunt Deo odibiles, vel Dei osores. 33.2.c
Θηριομαχεῖν est cum bestiis pugnare, usque ad extremum spiritum. 256.1.a
Θλίψις & ἄνεσις, angustia & remissio sive latitudo quid. 288.2.b
Θρησκεύειν & θρησκεία, id est colere, & cultus sive religio, à Thracibus dicitur, quos Orpheus docuit deos colere. 497.1.a
Θυμὸς est, primò, vis irascibilis; secundò, animositas; tertiò, ira & impetus animi. 319.2.a item excandescentia Ὀργὴ est indignatio. 406.2.b
Θώραξ est superior pars pectoris; ζώνη est inferior. 428.2.a
ΙΕρὰ λόχος erat sacra cohors devotorum apud Thebanos. 291.1.d
Ἱερουργεῖν τὸ εὐαγγέλιον est consecrare Deo Evangelium. 150.1.c
ΙΗΣΟΥΣ non est idem quod ἰατρὸς, sed est idem quod salvator. 456.1.b
Ἱκανοῦν est facere sufficientem, idoneum. 271.2.c
Ἱλαστήριον est propitiatorium, id est Christus. 46.1.d
Ἱμείρομαι est cum affectu desidero. 19.1.d 514.1.c
Ἰσοψυχία est paritas animi in qua consistit amicitia. 462.2.d
Ἱστορεῖν est videre & lustrare splendidas urbes, arces, &c. 388.1.d
ΚΑθάρματα erant homines piaculares, qui pro communi lue immolabantur. 178.1.d
Καιρὸς est occasio & opportunitas agendi. 412.1.d
Κακοήθεια vitium est quo omnia in deteriorem partem accipiuntur. 33.2.c
Κακὸς subinde inertem & segnem significat, inde ἐκκακεῖν est lassari & segnescere. 875.1.a
Κακουχούμενοι sunt qui male tractantur, afflicti. 766.1.c
Κακοψυχία est animi dejectio, pusillanimitas 462.1.c
Καλὸν primò, est bonum; secundò, honestum. 897.1.d
Κανὼν est regula mensoria geometrarum. 305.1.d
Καπηλεύοντες sunt cauponantes, qui res, v. g. vina, pro quæstu miscent & vitiant. 268.2.c
Κατὰ primo, est juxta; secundò, per, tertiò, cum. 384.1.a
Καταβραβεύειν est βραβεύειν, dominari, insultare. 19.1.c 496.1.c
Κατάθεμα est censura eorum qui se damnatis conjungunt. 262.1.b
Καταλύειν dicuntur aurigæ cùm dissolvunt funes equorum in hospitio; ἀναλύειν, nautæ cùm solvunt è portu. 441.1.a
Κατάρα est maledictio, execratio. 319.1.d
Καταργεῖσθαι est esse vacuum, inefficacem, inertem. 340.2.d
Καταρτίζειν est ita aptè rem coagmentare & perficere, ut partes inter se & cum toto congruant. 157.2.d 802.1.a
Καταρτίζεσθαι est vestem laceram sarcire, concinnare, redintegrare. 321.2.a
Καταστολὴ & vestem & incessum, cunctumque gestum significat. 667.1.d
Καταστρηνιᾶν est se bene pascere, exultare, lascivire, jugum excutere. 592.2.c
Κατατομὴ & concisionem & occisionem significat. 464.2.a
Καταχθόνιοι sunt subterranei, putà infernales. 457.2.a
Καταχρώμενοι, id est abusus, subinde pro χρώμενοι, id est pleno usu sumitur. 808.2.a
Κατεγνωσμένος, id est reprehensus, idem est quod reprehensibilis. 331.2.b
Κατεπόθη est devoratus; κατεπόθη, devoratus est. 359.1.b
Κατεργάζεσθαι est perop[er]ari, conficere, perficere. 279.1.d Secundò, est operari cum magna diligentia & solicitudine. 459.1.a
Κατηχεῖν est voce instruere, & docere fidei rudimenta. 361.2.
Κατοικεῖν est habitare; παροικεῖν est commorari. Hinc præsens vita vocatur παροικία, id est incolatus; futura verò κατοίκησις id est perpetua mansio. 492.2.c
Κατοπτριζόμενοι, id est, in speculo intuentes. 273.1.d
Κενοφωνία, est inanitas vocum; καινοφωνία, est novitas vocum hæreticis propria. 608.2.d 641.1.b
Κλέος nova significatione Apostolus usurpat. 19.1.d
Κέντρον est stimulus, aculeus. 3.2.2.c
Κληροῦσθαι, primò, est sortiri, secundò, sorte vocari; tertiò, in sortem, id est partem hereditariam, adscisci. 371.2.b
Κοινωνία est communis unio, communio, societas, consortium. 142.1.d
Κοινωνικοὶ sunt primò, sociales, amici, benevoli; secundò, qui facilè sua communicant. 607.1.d
Κορινθιάζειν est lascivire instar Corinthiorum. 156.2.c
Κράτος est primò, robur; secundò, potestas; tertiò, imperium. 607.2.b
Κρίνομαι pro κατακρίνομαι, judicare, pro judicando condemnare. 475.2.a
Κυβεύειν est alea ludere: inde κυβεία primò, est aleatio; secundò, fallacia. 397.2.d
Κυριότης, est dominium sive jus domini in rem suam. 374.1.d
Κυροῦν est aliquid decernere quasi publicis comitiis; κυρία enim sunt comitia. 267.2.a
Κωλῆφι erat cibus athletarum, ἀπὸ τοῦ κώλου, & ἶφι, à robore membrorum. 209.2.b
Κῶμος est Bacchus, Deus temulentiæ: unde κωμάζειν significat lascivire: inde comessari, & comœdia. 141.2.d
ΛΑνθάνω, id est lateo, quando participio jungitur, significat actionem quæ participio illo significatur, latere, vel ipsosmet agentes, vel alios, ut ἔλαθον, id est, *latuerunt angelis hospitio receptis*, id est, latenter, vel nescientes hospitio exceperunt angelos. 760.1.a
Λατρεύειν est magna reverentia & sollicitudine servire, à λα, particula augente & τρεῖν, id est tremere. 27.2.b
Λογίαι sunt collationes & collectiones eleemosynæ. 298.2.b
Λογίζομαι passivè est idem quod existimor, activè est idem quod cogito. 302.2.d
Λογίζεσθαι imputare, computare, est Arithmeticorum, ἁρμόζειν est Musicorum, ἀναλύειν est Geometrarum. 50.1.b
Λογικὴ λατρεία est specialis Dei cultus. 126.2.a
Λογισμοὶ sunt humanæ rationes, cogitationes, consilia. 503.2.a
Λογομαχία primò, est pugna verborum, rixa, litigium, secundò, pugna rationum, cùm scilicet hæretici rationes naturales opponunt fidei. 600.1.c
ΜΑκαρισμὸς est beatificatio, quæ quis se vel alios beatos prædicat. 347.1.b
Μεθοδεύειν est hominem in via ex insidiis aggredi; inde μεθοδεία est insidiosa fallacia. 398.1.b 411.1.a
Μεσίτης est mediator intercessor, conciliator. 345.1.a
Μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ est interstitium maceriæ, sive intermedius murus. 379.2.b
Μεταστρέψαι pro καταστρέψαι id est, convertere pro subvertere ponitur. 325.1.a
Μετασχηματίζειν est transfigurare, in aliam figuram & formam convertere. 473.2.a
Μετριοπαθεῖν, id est, moderatè se gerere, est συμπαθεῖν, id est compati. 708.1.d
Μῆλον est ovis, unde μηλωτὴ vocatur ovina pellis, aut potiùs exuvium, hoc enim est melota. 770.2.b
Μήποτε tam nequando, quàm si quando significat. 646.2.d
Μορφὴ non est specimen, sed forma, quæ dat esse rei. 452.2.b
Μυκτηρίζεσθαι est nasum suspendere irridere. 385.2.c
ΝΑρκᾶν est torpere, inde νάρκη dicitur torpedo piscis: inde & κα-

& καταναρκᾶν τινὸς, est obtorpescendo alicui incumbere, eique esse oneri. 309.2.a
Νέκρωσις est mors, vel potius mortificatio. 376.2.d
Νήπιος dicitur quasi νηεπιος, id est, sine fari, infans, elinguis, & quasi ἤπιος, id est lenis, mollis. 246.2.d
Νηπιόνους est insipiens, νήπιος est infans. 246.1.a
Νηφάλιος primò, est sobrius; secundò, vigil; tertiò, perspicax, attentus. Inde νηφάλια sacra erant in quibus libabatur aqua. 573.2.a. 576.2.d
Νήφειν primò, est vigilare; secundò, sobrium esse. 627.1.a
Νοσφίζεσθαι est furtim decerpere partem, cùm totum non ausis tollere. 648.2.c
Νουθεσία dicitur admonitio, quæ in mente moniti aliquid ponit & imprimit. 420.2.d
Νοῦς, id est mens, sumitur pro διάνοια, id est sensus, hoc est intelligentia. 344.2.b

Οἰκονομία primò, est ipsa rei dispositio; secundò, dispositionis executio & distributio. 383.1.b
Ὁλόκληρος est id, cui tota sua sors adest & inest. 727.1.d
Ὁμείρομαι, id est agglutinor, ab ὁμοῦ, id est simul, & εἴρω complico, connecto. 514.1.b
Ὁμιλίαι sunt colloquia, commercia, omnisque conversatio. 256.1.c
Ὁμοούσιον, id est consubstantialem Filium, in ὁμοιούσιον, id est similem in substantia, depravarunt Arriani. 607.1.a
Ὅμως, id est tamen, sumitur pro tametsi. 340.2.a
Ὅπλα, id est arma, sunt habitus & vestitus, quo homines se tegunt & ornant. 141.1.c
Ὀργίζεσθαι ab Hebr. רגז ragas, est irasci. 403.1.b
Ὀρθοποδεῖν est recto pede incedere, rectà dirigere ingressum. 332.2.d
Ὀρθοτομεῖν, id est, rectè secare verbum veritatis, quid? 620.2.d
Ὁρίζειν est declarare, definire, prædestinare. 24.2.d
Ὅσιος est sanctus, qui Deum reveretur, ab ἅζομαι, id est colo, veneror, revereor. 552.2.b
Ὅσια sunt parentalia, exequiæ. 403.1.d
Ὁσιότης primò, est puritas; secundò, justitia; tertiò, pœnitentia; quartò, religio. 725.2.d
Ὀφειλομένη εὔνοια, id est, debita benevolentia, est debitum conjugale. 188.2.c
Ὀφθαλμοδουλεία est servitium ad oculum, servile non liberale. 421.1.b
Ὀψώνιον est cibarium & stipendium. 71.2.d. 721.b

Παθήματα sunt μαθήματα, id est, passiones optimæ disciplinæ & doctrinæ. 560.2.d. 710.2.a
Πάθος est libido succuba. 32.2.a. 504.2.a
Παιδεία primò, est instructio; secundò, castigatio. 420.1.d
Παιδεύειν est pueros rudes formare & instituere. 649.1.c
Πανήγυρις est solemnis conventus, celebritas & pompa, qualis est in festis, ludis publicis & triumphis. 761.2.d
Πανοπλία est armatura à capite ad talos. 421.2.d
Παρὰ, id est præter, capitur pro ἀντὶ, id est contra. 515.1.d
Παρακαλεῖν primò, est exhortari; secundò, consolari; tertiò, obsecrare. 546.2.a. 588.1.b
Παρακολουθεῖν est aliquid sequi & assequi etiam mente, id est intelligere. 629.2.c Secundò, παρακολουθεῖν dicuntur qui seriem omnem rei totius ordine sequuntur, ut nihil omittant. 584.1.a
Παράπτωμα est lapsus non destinatus, sed casualis. 347.1.a. 376.2.c
Πρόσκαιρος ἡδονὴ est momentanea voluptas. 278.2.c
Παραφέρεσθαι est abduci. περιφέρεσθαι est circumferri. 768.2.a
Παρείσακτοι vocantur irrepititii, qui furtim intrant. 330.2.c
Παρεισέρχεσθαι est clàm & insidiosè irrepere. ibid.
Πάρεσις primò, est condonatio; secundò, tabes & corruptio. 46.2.a
Πάροικος est advena colonus. 580.1.c. 742.1.a
Παροργισμὸς est animi concitatio & ira subdita. 403.2.b. 404.1.d
Παῤῥησία primò, est libertas; secundò, fiducia; tertiò, evidentia. 273.2.a
Πάσχα non descendit à πάσχω, id est, à patiendo, putà à passione Christi, sed ab Hebr. פסח pasach, id est transivit. 457.1.b
Πατριάρχης dicitur quasi τῆς πατριᾶς ἀρχή, id est, tribus principium. 386.1.d
Πατριὰ est paternitas: πατρὶα est paterna cognatio, familia, tribus. 966.2.a
Πιθανολογία est persuasorius sermo, fucata, & sophistica oratio. 490.2.d
Πειθοῦν κριτὰς dicuntur advocati, dum judicibus suam causam persuadere conantur. 317.2.c
Πείθω descendit à פתה pata, id est suasit, persuasit, pellexit. 397.2.d
Πεποίθησις est persuasio cum animi confidentia tendens in bonum arduum. 370.2.a
Πέρθω, id est vasto, dicitur à περθέω, id est circumcurso, vel à πρήθω, id est incendo. 327.1.b
Περιεργάζεται qui operatur inutilia & parerga: ἐργάζεται qui operatur utilia. 346.1.c
Περικαθάρματα sunt sordes, quæ everruntur. 178.1.b
Περιούσιον est id, quod ex opibus & substantia eminet: περὶ enim eminentiam, οὐσία substantiam significat. 450.1.a
Περιπατεῖν, est circumcirca ambulare. 378.2.b
Περιποίησις est acquisitio & vendicatio rei. 373.1.a
Περιφέρεσθαι est circumagi. 397.2.d
Περιψᾶν est abstergere, limare, radere. inde
Περίψημα est scobs, ramentum & res vilissimæ. 178.1.a.b
Περπερεύεσθαι est agere perperam, protervè, procaciter. Vox sumpta est à Perperis fratribus procacissimis. 19.1.d. 239.2.d
Πίστις, id est fides, dicitur à πείθειν, id est, suadere, persuadere. 147.1.d
Πλεονεκτεῖν est fraudare, extorquere, occupare quod tuum non est. 182.1.b. 268.1.a. 316.2.d
Πλεονέκτης est fraudator. 182.1.b
Πλεονεξία est nimia habendi cupido, sive ea sit opum, sive honorum, sive libidinum. 400.2.a
Πλημμέλεια est erratum ignoranter, ἁμαρτία est peccatum scienter admissum. 376.1.d
Πλὴν idem est quod verumtamen, enim verò. 420.1.b
Πληροφορία est plenitudo, indeque plena persuasio, fides & certitudo. 154.2.a. 511.2.c
Πλήρωμα est plenitudo sive complementum. 375.1.a
Πολιτεία primò, est civilitas; secundò, respublica; tertiò, gubernatio; quartò, conversatio. 379.1.c
Πολίτευμα idem est quod πολιτεία. 472.2.a
Πολυποίκιλος est multivarius: παμποίκιλος est omniuarius. 385.1.c
Πολύτροπος est is qui versatili est ingenio, uti Ulysses qui noverat se omni loco & personis accommodare. 671.2.b.
Πονηρία est versutia & pravitas. 181.2.c. 425.2.d
Πονηρὸς primò, est malus; secundò, malignus; tertiò, versutus; quartò, miser; quintò, laboriosus. 324.2.a
Προθεσμία est dies præscripta ad quam durabat jus & administratio tutorum. 344.1.b
Προΐστασθαι est præesse: inde προστὰς & προστάτης est præfectus. 653.1.a
Προκόπτειν est procedere, & ad finem tendere. 142.1.a
Προπετεῖς sunt præcipites, temerarii. 628.2.d
Προσαγωγὴ est aditus, introductio. 380.2.b
Προσκαρτερεῖν est cum patientia & perseverantia assiduè incumbere alicui rei. 132.1.c
Πρόσκλισις est declinatio, πρόσκλησις est provocatio. 596.2.b
Προστάτις est ξενίας, id est præfecta hospitum. 152.2.a
Προσφιλὴς est benevolus, amabilis, omnes sibi concilians. 478.2.a
Προσωποληψία est personarum acceptio, vitium in homine, non in Deo. 331.1.a
Πρόσωπον & faciem & personam significat. 265.1.b
Πρόφασις primò, est occasio; secundò, prætextus. 415.1.d
Προφήτης, id est propheta, dicitur non à πρὸ & φαίνω, sed à πρὸ, id est antè, & φημὶ, id est loquor, quasi dicas præloquens futura antequam fiant. 292.1.a
Πτυρόμενοι sunt pavidi, turbati, tumultuantes. 165.2.c
Πυκτεύειν est pugilem agere, pugnis certare. 210.1.c
Πυροῦμαι est ardeo, igne cum dolore, tum zelo. 312.2.a
Π. Υ. Α. Π. id est, πατὴρ, υἱὸς, ἅγιον πνεῦμα, hoc est, Pater, Filius, Spiritus sanctus, quasi professio christianismi, erat olim tessera hospitalitatis inter Christianos. 756.1.d
Πώρωσις est obduratio: πῶρος enim callum significat. πήρωσις est cæcitas. 121.2.c. 400.2.a

Ῥητὰ sunt præcisè & certò præscripta & expressa. 380.1.b
Ῥιπὴ est jactus fulminis vel teli, à ῥίπτω, id est jacio. 259.1.d
Ῥοπὴ est propensio lancis, item momentum temporis. 259.1.c

Σαπρὸς est putris, corruptus. 405.1.a
Σάρκινος est carneus. σαρκικὸς est carnalis. 270.2.a
Σεμνὰ sunt gravia, severa, honesta, verecunda. 473.2.a
Σεμνότης est honestas, omnisque morum gravitas. 563.1.c. 648.2.d
Σκάνδαλον dicitur à σκάζω, id est obliquo, scilicet ligno musci-

zed by Google

INDEX VOCVM GRAECARVM.

scipulæ, quo capitur mus. 146.1.a

Σκόλοψ est palus, stimulus, spiculum, aculeus. 310.1.a

Σκύβαλα sunt primò, stercora; secundò, paleæ; tertiò, intestina, quæ canibus obiiciuntur, ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι. 466.1.c

Σπένδομαι est libor, pro libamento offeror & immolor. 461.2.d

Σπουδάζειν est studere, studiosè rei incumbere. 390.2.c

Στείχειν est in ordine stare: inde στίχος, id est versus, & στίχες, id est acies, & στοιχεῖα, id est elementa, ac litteræ ordine dispositæ. 349.2.a

Στενοχωρεῖσθαι est coarctari, anxiari. 276.2.a

Στοργὴ est affectus amoris, quo parentes feruntur in liberos. 131.2.a

Στρατολογεῖν est in militiam ascribere, & seligere. 617.2.c

Στρηνιᾶν est luxuriari, lascivire, deliciari. 492.2.b

Στυγέω est horreo, inde Styx palus inferni ab horrore nomen accepit. 33.2.c

Συγγνώμη est ignoscentia & venia. 189.1.a

Συγκοινωνοὶ sunt socii, collegæ, participes ex æquo. 435.1.b

Συλαγωγεῖν est prædari, spoliare: inde ἱερόσυλοι sunt sacrilegi. 491.2.d

Σύζυγος primò est coniux; secundò socius, qui idem jugum in re aliqua nobiscum trahit. 475.2.a σύζυγος Patris est Christus. 2.a

Συμφώνησις est consonantia, concordia. 189.1.d

Συναποθνήσκοντες, id est commorientes, erant amici, cùm uno extincto alter sibi mortem consciscebat. 291.2.a

Συναρμολογουμένη est res compaginata & coagmentata. 381.2.c

Συνέκδημος est socius, collega. 297.1.d

Συνέχομαι est contineor, undique teneor, coarctor. 440.1.b

Σύσσωμα est id quod est unius ejusdemque corporis, quasi dicas, concorporale, commembrum. 368.2.d

Συστοιχεῖν est esse simile in eadem quasi serie & proportione rerum. 349.2.a

Σφραγίζεσθαι est sigillare & obsignare sigillo, verbi gratia, signo crucis aut simili charactere. 266.2.b

Σφραγίζω pro ἀποσφραγίζω, id est signo vel sigillo ponitur pro resigno, sigillum tollo, infringo. 309.2.b

Σχῆμα, id est figura, convenit rebus caducis; μορφὴ, id est forma, spiritualibus & constantibus. 126.2.c 454.1.c

Σώζειν deducitur à σῶς, hinc σώζω σε, est, te tibi restituo, dum te servo & salvo. 473.1.c

Σῶμα esse σῆμα, id est, corpus esse sepulcrum animæ, censuit Plato. 281.2.b

Σωφροσύνη primò, est sobrietas; secundò, pudicitia; tertiò, moderatio animi & refrenatio cupiditatum; quartò, sapientia & sanitas animi. 5.2.2.a 613.1.a

Σωφρονισμὸς, id est sobrietas, dicitur ἀπὸ τοῦ σώας τὰς φρένας ἔχειν quòd per eam mentes habeantur sanæ. 128.1.a

Ταπεινοφροσύνη est humilitas in mente; ταπεινολογία est humilitas in verbis tantùm & lingua. 390.2.a 555.2.b

Ταπείνωσις est humilitas, id est utilitas; ταπεινοφροσύνη est humilitas, id est, humilis de se sensus. 390.2.a item demissio tam mentis, quàm morum & gestuum. 496.2.a

Τελειοῦν primò, est immolare; secundò, gloriosum facere; tertiò, consummare; quartò, consecrare: unde Sacramenta vocantur τελειώσεις, q. d. consecrationes. Hinc & τελειωθέντες dicuntur Martyres, quia per martyrium perficiuntur, consecrantur & immolantur Deo. 674.1.c d

Τελειωτὴς primò, est finitor; secundò, consummator; tertiò, coronator. 754.2.b

Τιθέναι est ponere, statuere; ἀθετεῖν est deponere, destituere. 784.1.d

Τομώτερος est acutior, magis incidens; τέμνω enim idem est quod seco, incido. 685.1.b

Τραχηλίζω significat primò à collo ad caudam excoriare & denudare: secundò, à collo ad caudam secare, findere, tertiò, in collum sive cervicé reclinare & resupinare. 686.1.b

Τρόπος primò, modum; secundò, mores significat. 965.1.a

Ὑπέρ q. d. super-suprà, id est, omnino supra. 594.1.b

Ὑπομένειν est ita sustinere, ut vires supersint ad sustinendum. 216.1.c

Ὑπερεντυγχάνειν est postulare magna instantia, pondere & auctoritate. 88.2.d

Ὑπερνικᾶν est vincere insigni & illustri victoria. 94.1.d

Ὑπερπερισσεύομαι, id est superexubero, superabundo. 291.2.b

Ὑπερπλεονάζω est supermultiplicari, supercrescere, exuberare. 556.1.a

Ὑπόδικος, est reus condemnationi obnoxius. 442.b

Ὑπόνοιαι sunt malæ tam suspiciones, quàm opiniones. 690.2.c

Ὑπωπιάζω significat lividum facio, & sanguinis nota oculos suggillo. 210.2.a

Ὑπωπιάζω significat subigo, coerceo, contundo. 210.2.a

Ὑπόστασις, primò, est substantia; secundò, subsistentia & existentia. 662.1.b 681.1.d 737.1.d 738.1.a

Ὑποτυποῦσθαι est, rem plenè & planè delineare & depingere. 611.2.a

Ὑποτύπωσις est vivum exemplar, viva imago, viva repræsentatio. 358.2.a 615.2.a

Ὑπώπια sunt lividæ oculorum notæ. 210.2.a

Ὑστερεῖσθαι est esse posteriorem, destitui, carere. 45.1.b

Ὑστέρημα est defectus, penuria, inopia. 488.1.d

Ὑψηλοφρονεῖν est subliniter de me sentio, multum mihi arrogo. 699.1.d

Φαίνεσθαι non tantùm est lucère, sed & in conspicuo esse instar facis. 461.2.a

Φαντάσματα sunt cometæ, halones & cætera quæ in aere apparent. 761.1.d

Φανερούμενον tam est id quod manifestat, quam quod manifestatur. 410.1.c

Φαινόμενον est id quod apparet, & videtur exteriùs. 762.2.c

Φέρων primò, est agens movens moderans unde φορὰ, id est impetus, & φερόμενα sunt quæ impetu quodam aguntur, secundò, est ferens, portans, tertiò, est alens, fovens, proferens. 663.1.b

Φθάνειν est præoccupare, cùm scilicet aliquid subitum & inopinatum hominem prævenit & prævertit. 525.2.a

Φιλαδελφία est intensa charitas fratrum. 131.1.d 765.1.b

Φιλανθρωπία Dei est singularis erga suos amor. 651.2.c

Φιλόστοργοι sunt qui magno affectu quasi materno alios diligunt. 131.2.a

Φιλοτιμεῖσθαι est studiosè & ambitiosè conari. 282.2.a 519.2.a

Φόρος est tributum facultatum & personarum, sicut τέλος est vectigal mercium. 138.2.d

Φρεναπατᾷν est mentem suam & seipsum decipere. 361.1.b

Φρονεῖν, id est sentire, capitur pro φροντίζειν, id est curare, esse solicitum. 478.2.d 479.1.a

Φρονεῖν τὸ αὐτὸ, id est, sapere idem, est, συμφωνεῖν, consentire. 133.1.a

Φρουρεῖν est custodire, uti custoditur obsessa civitas. 478.1.a

Φύσις primo, est natura, secundo, ortus, tertio, indoles. 377.1.d

Φυσιόω est superbire, & turgere instar follis vento distenti. 203.2.b

Φυσιώσεις sunt tumores, fastus. 419.1.b

Χαράττω idem est quod insculpo, notam aut formam imprimo: χαρακτὴρ idem quod impressa aut insculpta imago. 663.2.b

Χαρίζεσθαι est donare, condonare, gratiam præstare. 406.1.d

Χάρισμα vocatur gratia, non tantum gratis data, sed & gratum faciens. 586.1.d

Χαριτόω est gratiosum facio, gratifico. 369.1.d

Χειροτονία est manus impositio, qua consecrantur ordinandi. 397.1.b

Χήρα à χῆρος, id est vidua, à viduando & orbando dicitur. 588.1.c

Χρεία primo, est utilitas, secundo, oportunitas, tertio, necessitas. 405.1.b

Χρῆμα, id est pecunia, dicitur à χρῆσθαι, id est, ab utendo, quod ea utamur ad commercia. 465.1.b

Χρῆσθαι, primo, est uti, secundo, gerere, tertio, res administrare. 321.2.a

Χρηστολογία est blandiloquentia, assentatio. 153.1.c

Χρηστολόγοι sunt qui bene dicunt, & malè faciunt. 153.1.c

Χρήσιμος est utilis, commodus. 153.1.b

Χρίειν est ungere, unde chrisma, Christiani, id est uncti. 266.2.a

Χωρεῖν est amplecti latis visceribus. 292.1.d

Ψιθυρισμὸς significat sibilum, susurrum: inde ψιθυρισμοὶ vocantur susurrationes, id est occultæ obtrectationes. 319.1.a

Ψωμίζειν est cibum in os ingerere, uti matres ingerunt infantibus, quod veteres vocarunt insipare. 135.1.b

Ὥρα est tempus vernum, pulchritudo, item cura & sollicitudo. 113.1.c d

INDEX
VOCVM HEBRÆARVM,
CHALDÆARVM, SYRARVM, &c.
QVÆ IN HOC OPERE EXPLICANTVR.

א

אב *Ab*, Chald. אבא *abba*, latinè *abbas*, est pater. 346.1.b
אב *Ab* est pater, אבהותא *abahuta*, est paternitas. 386.1.a
Abne millaim, id est lapides plenitudinem, vocantur gemmæ quæ implebant Rationale. 150.2.d
Abram dicitur quasi אב רם *ab ram*, id est pater excelsus. 339.1.a
Abraham, dicitur primò quasi אב בר המון *ab bar hamon*, id est pater electus cum sonitu, secundò, quasi אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis. 339.1.b
Agureja Syriacum venit à Græco ἀγρὸς, id est ager. 660.1.c
Egziabher, id est, Dominus pater bonus, æthiopicè est Deus. *Egzio* enim Dominum, *ab* patrem, *her* bonum significat. 757.2.d
Adonai vocatur Deus, id est Domini in plurali, quasi dicas, multus & magnus Dominus. 606.1.b
Adam dicitur ab *Adama*, quasi homo ab humo. Secundò homo dicitur *is* ab *es*, id est ignis, ratione animæ, quæ est instar ignis. Tertiò, homo dicitur *Enos* quasi *Anus*, id est desperatæ salutis, & certò moriturus. Rursum dicitur *enos* à *nasa* id est oblivisci, q. d. obliviosus & cito oblivioni tradendus. 672.1.d
Urim vetummim, id est, doctrina & veritas inscripta erant in Rationali Pontificis. 566.2.b
Achid est complectens, continens, coercens omnia, quasi omnipotens. Est epitetum Dei. 654.[illegible]
Achare, est sequens, posterius noster Interpres vertit novissimum. 580.1.a.638.1.b
Isch haelohim, id est vir Dei, est propheta & prælatus, per quem Deus loquitur, agit & regit populum. 604.1.d
Eloha hebraicè & arabicè per crasin *Alla*; & punicè *Ilo*, est Deus, quà gubernator, judex & rex universi. 43.2.c
Elohim primò est Deus, secundò angeli, tertiò principes & judices, qui Dei imperium participant. 672.2.c
El, id est *ad*, capitur pro *al*, id est *super de*. 666.2.b
Elil, id est idolum, diminutivum ab *el*, id est Deus, quasi dicas Deculus. 204.1.b.666.1.c
Alcoran, sive Alcoranus, Mahometis idem est quod confessio, sive professio mahometismi, à radice *karar*, quod arabicè significat confiteri, profiteri. 731.1.c
Aman est firmare, stabilire. inde *Amen* est nota confirmantis 301.1.a inde *Emuna* vocatur fides, constantia, stabilitas, certitudo qua res solidè, certò, firmiterque subsistit. 738.1.a.b
Emlac æthiopicè est Deus, utpote Rex sæculorum. *Melech* enim etiam hebraicè est rex. 757.2.a
Aman est veritas, stabilitas. Hinc Deus vocatur *Amen*, id est, verus & stabilis. 265.2.d
Emeth, id est veritas & *Emuna*, id est fides & fidelitas, duæ sunt sorores, ab eadem matrice *aman*, id est, firmus fuit, genitæ. 427.2.d.738.1.a
Anse hasschem, id est, viri nominis, vocantur celebres. 334.1.d
Essem, id est os, vocatur substantia, quia instar ossis rem fulcit & sustentat: hinc ossa Hebræis vocantur argumenta & demonstrationes, quibus rei veritas corroboratur & fulcitur. 737.2.b
Erech appaim, id est longus, hoc est latus, naribus, id est quod longanimus & tardus ad iram, tales enim sunt qui latas habent nares, aut [illegible] 390.1.d.633.2.a
Es lohet, est ignis flammans & flagrans. 667.1.a
Issa, id est mulier, dicitur ab איש *is*, quasi vira à viro. 416.2.b
Isscher, est rectè incedere. 332.2.b
Estanni Syris tam translatum, quàm mutatum in meliorem sortem significat. *Scana* enim tam Syris quàm Hebræis mutare significat. 740.2.b

ב

Beth, id est *in*, ponitur pro *bahur*, id est propter. 45.2.d.354.1.a & pro מן *min*, id est *de*, 418.2.a. est item nota [illegible]ranteis. 97.2.d
Batal syriacè significat ita hominem quassare & enervare, ut vix membrum ullum movere possit. 724.1.d
Bina est intelligentia, etiam passiva, qua scilicet quis loquens intelligitur ab aliis. 245.1.b
Bachis baccos baccaas, id est, in crumena, in calice (in vino) in ira, supple cognoscitur ingenium & indoles hominis. 406.2.a
Beli jaal, significat primò, sine utilitate, id est inutilis; secundò, sine jugo, id est inobediens, rebellis. 289.2.a
בן *Ben*, id est filius, dicitur quasi *binian*, id est fabrica patris. 206.1.c.597.1.a
Banim, id est filii, vocantur quasi *abanim*, id est lapides, ex patre quasi petra, & ex matre quasi fodina excisi & effossi. 757.1.c
Beracha primò, est benedictio; secundò, beneficentia. 298.2.a
Basar est massa conspersa, sive [illegible] 180.2.b
Beris, id est fœdus, deducitur à *batar*, id est divisit, quòd in fœdere victimæ fœderales occiderentur & dividerentur. 229.2.d
Beris, *Diathice*, & testamentum in Scriptura sunt idem & significant quodlibet fœdus & pactum. 229.2.d.721.1.d

ג

Geder est maceria, sive septum ex congerie lapidum vel lignorum. 379.2.b
Gala significat transmigrare. inde Galata est transmigrans. 224.1.b
Galal significat volvere, revolvere: inde Galata, idem est quod volubilis. ibid. inde *gulgoles* vocatur caput hominis, ob sui convolutionem & rotunditatem. 746.1.c

ד

Dettakanu significat primò, ordinata sunt; secundò, colligate sunt; tertiò, stabilita & fixa sunt. 739.2.a est Syriacum.
Dagon Deus vel idolum, dicitur à דג *Dag*; id est piscis: quia erat instar sirenis; vel à דגן *Dagan*, id est frumentum, quasi ejus dator vel inventor. 472.1.b
דבר *Dober* est pellis, דבר *dabar* est verbum. 259.1.d
דל *Dal*, primò est pauper; secundò, vilis; tertiò, humilis. 479.2.c

ה

Heir, id est illuminavit, idem est quod in lucem produxit, suscitavit, exhibuit. 614.1.b
Heemanti est credidi & credo. 262.2.b
Heemin Badonai, credidit in Domino, id est, credidit Domino. 113.1.b
Hodia significat scire fecit, docuit, *Hoda* scire factus, id est, edoctus est. 346.1.a
Hazkir significat commemorare, annuntiare, concionari. 230.2.c
Hechal, id est templum, dicitur primò à *jachol*, id est

id est potuit, quasi dicat, basilica potentis Dei. Secundò, quasi *balich*, id est tabernaculum & templum mobile in quo Deus *halach*, id est inambulat. 289.2.d
Hekim est stare facere, statuere stabilire. 339.1.a
Hassibom ata, nomen, id est, Dominus, venit, vox est execrantis. 262.2.d
Histachavag est se curvare, inclinare, posternere, hoc est supplicare. 745.1.d

ו
Vau littera, quæ significat *&*, sæpè capitur pro *sic*, ut patet in Proverbiis passim. 768.1.d
Vataca syriacè & arabicè vocatur spes, q.d. firmitas, robur, soliditas. *catac* enim significat vincere, firmare, roborare, indeque confidere & sperare. 696.2.d

ז
Zohar est ..., id est claritas, splendor, refulgentia. 662.1.a
Zona primò, cauponam; secundò, meretricem significat *zun* enim est mereri, vendere, prostituere se vel sua 748.1.c.

ח
ח littera pronuntiatur ut *h* vel *ch*. 98.2.a
Chauvi chaja est vivificare vitam, id est vitam ipsam à morte suscitare. 614.1.c
Chol significat primò, infirmare, secundò, dolere. 315.1.d
Chattat est peccatum quod scienter, *ascam* est delictum quod ignoranter fit. 376.1.a
Chapets est *εὐδοκία*, id est beneplacitum & benevolentia Dei erga homines. 327.2.a
Chuckim, id est sanctiones sive decreta, vocantur leges ceremoniales. 704.1.b
Cherem, vel *herma*, idem est quod excisio, succisio, anathema. 98.1.c.d

ט
Tob, id est bonus, Hebræis significat beneficium. 657.1.d

י
Jehudi, id est Judæus, idem est quod confitens & laudans Deum. 40.1.b
Jachin est directio. *boaz* est fortitudo, ita vocatæ sunt duæ columnæ templi, cur? 577.2.a
Jamin, id est dextera venit à rad. *aman*, id est firmavit stabilivit, fidelis fuit. horum enim symbolum est dextera. 502.1.a
Isaac significat risum & gaudium. Syri dicunt *Isechak*, id est abundantia & exuberantia (Syri enim Hebræum *tsade* mutant *samech*) quæ maximè patet in posterorum copia. 743.2.b
Iira, id est timor, vocatur reverentia. Sic & chaldaicè reverentia vocatur *ema*, id est terror, & arabicè *hiba*, id est formido. 690.1.a
Jerusalem dicitur à *iire*, id est videbit, & *salem*, id est pacem, cur. 338.1.a. 698.1.b
Jesua, id est Jesus, dicitur à rad. *jasca*, id est salvabit. 456.1.b
Israel dicitur quasi *iisra el*, id est qui dominatur Deo. 365.1.a

כ
Kiah, significat castigare. *Keab* significat, sicut pater. 14.2.d
Caadam idem est, quod secundùm hominem, instar hominis. 540.1.d
Cabad significat, primò, onerare, secundò, honorare, cur? 514.1.c. 588.1.b
Kidmutenu, id est, secundùm similitudinem nostram, hoc est omnino similiter atque nos. geminantur enim hic ad auxesin notæ similitudinis. 686.2.b
Cun significat primò, præparare; secundò, dirigere; tertiò, roborare. 429.1.b
Ki, id est quia, sæpè non est causale, sed asseverantis & designantis. 619.2.c
Cama est valdè & ardenter amo. 436.2.d
Camoni camocha, sicut ego sicut tu, id est, ego sum sicut tu. 320.1.b
Camas est occultare, latitare inde idolum *Camos*, id est *νύκτιος*, putà Bacchus, *νυκτέλιος*, id est nocturnus. 141.1.d
Ken respondet Græco *ναί*, Latino *est*, significatque primò sic, etiam; secundò, rectum, verum. 265.1.a
Cherubim dicuntur primò, à *Nachar* & *rab*, id est cognovit multum, q.d. scientes, multiscii; secundò à *Ke* & *rab* id est sicut Rabbi, id est sapiens, potens, honoratus; tertiò, ... *Cabbir*, id est multiplex, scilicet scientia, per metathesin; quartò, *rechab*, id est equitans, hoc est princeps, moderator & gubernator. 715.1.c. ibi.
Cara primò, est fodere; secundò emere; tertiò, excidere. inde *michra* vocatur fovea, fodina, caverna excisa. 717.2.b

ל
Lachme panim, id est panes faciei, vocantur panes propositionis, eò quòd ante faciem Dei essent propositi. 713.2.c
Laag est balbuties & blæsitas linguæ. 247.1.c
Laach, id est accepit, capitur pro dedit. cur. 393.1.d

מ
Megilla tam caput libri juxta cylindrum, quàm ipsum librum convolvilem, sive volumen significat. *galal* enim significat volvere, convolvere. 728.1.a
Musar est disciplina, correctio, increpatio, castigatio: *Musar* Græci *παιδείαν* vocant. 756.2.b
Moria mons idem est quod visio Dei: quia in eo Deum vidit Abraham. 338.1.b
Mosçia, est Salvator. 457.2.a
Misinor le David, id est psalmus Davidi, hoc est psalmus Davidis. 494.2.b
Mavet est mors, & mortiferæ afflictiones. 265.1.a
Mitta est lectus, reclinatorium, à rad. *nata*, id est reclinavit. *matte* est virga, scipio cui innitimur. 24.2.d. 746.1.b.
Matmon hebraicè & chald. *mammon* & *mammona*, est thesaurus reconditus. 615.1.d
Miscor est rectitudo, æquitas, justitia. 667.2.d
Machabim, id est Machabæi, dicti sunt à litteris initialibus hujus versus, *mi camocha baelim jehova*, id est, quis similis tui in fortibus Domine? 92.2.b
Machon primò, est rectitudo; secundò, firmitas & firmamentum. 666.1.d
Mameluchi dicti sunt à *malach*, quod arabicè, significat emere, quia ipsi erant Christiani empti à Saracenis. 186.2.c
Magal, græcè *τροχιά*, primò est semita & orbita currurum, secundò, gressus per eam. 758.1.d
Maamad, id est status vel statio, vocatur substantia, quia fem itare & subsistere facit. 738.2.a
Mar chald. & arabicè *mar*, & hebr. *more* est magister, dominus. 262.1.d
Mara vel *Maria* est magistra, domina. ibid.
Maran ata idem est quod, *Dominus noster venit*, scilicet vindex ad judicium. ibid.
Maran ata non est idem quod *macharam*, id est anathema *mota*, id est mortis. ibid.
Masçach, & punicè *Messe* significat ungere. inde *Mascach*, Messias, id est unctus. 668.1.b
mascal, id est sapientia, industria, virtus, vocatur crux à Chaldæis & Indis Christianis. 159.2.d
Crux Judæis est *michsçal*, id est scandalum Gentibus est *misçcal* id est stultitia, sanctis est *masçcal*, id est industria & virtus Dei. 159.2.d
Masçal est quævis sententia illustris, sive ea proverbium sit, sive paraboia, sive ænigma, sive alia quælibet. 745.1.b
Misçpha est familia & tribus quæ ab uno parente descendit. 336.1.d
Mattan umassa est ratio dati & accepti, putà computus. 480.2.b

נ
Naava significat esse pulchrum, amœnum, gratiosum, desiderabilem. 113.1.b
Neum est oraculum. Hinc correlativa sunt *neum* & *heemin neum* enim est dicentis oraculum; *heemin* est credentis oraculo. 556.2.c. & seqq.
Neelach est reprobus, id est infirmus, ineptus, inutilis. 646.2.b
Neelachu, id est computruerunt, fœtuerunt. ibid.
Nabi, id est propheta, à rad. *bo*, id est venit, quasi sit is, qui id quod venturum præloquitur. 212.1.d
Nedabot, est principatus. 486.2.c
Nasi, id est portitor, bajulus, est princeps, qui populi onera levat & portet. 663.1.c

ס
Segulla est peculium, portio electa & dilecta. 542.1.d 450.1.a
Sopher est primò litteratus & scriba; secundò, explicator legis. 155.1.b
Sepher chaim est liber tam vitæ, quàm viventium. 475.1.d

עמר

ע

עבד *Ebed* est servus, mancipium: משרת *mesearet* est minister. 434.1.2

עבר *Abar*, id est transivit. inde עברי *ibri*, id est Hebræus, quasi dicas transitor, transamnanus, qui scilicet ex Chaldæa transito Euphrate in Chanaan venit. 311.1.a

עדנין *Iddanin* chald. sunt duo tempora, id est duo anni. 539.1 b

עג *Vg* est urere: inde עגות *uggot* vocatur panes subcineritii, quasi sub cinere ustulati. 190.2.d

עולל *olel* est parvulus qui incipit agere, fari, moliri aliquid. 240.2.d

עולם *Olam*, id est æternum, est tempus longum, cujus finis non pervidetur, sed latet & absconditur. radix enim עלם *alam* significat abscondere. 704.1.d

עולמין *Olamin*, id est secula, capitur pro העולמים *haolamim*, id est pro rebus creatis & factis per secula. 662.1.a

על *Al* primò, est super; secundò, juxta, tertiò, per; quartò, cum. 384.1 a

עטרת *Atteret*, id est corona, significat copiam & cumulum bonorum. 673.1.d

עני *Ani* primò, est pauper, secundò, humilis; tertiò, mitis. 479.2.c

עקש *Ickes* est perversus, fallax, versutus, tortuosus. 461.2 2

פ

פלא *Pele* est excellens, eximius, mirabilis. *Pele* est Paulus. 23.1.2.328.1.b

פלס *Palas* est librare, appendere in bilance. 758.2.a

פסח *Pasach* est transitus, vel potiùs transcensus. 181.1.a

פסח *Pissæach* est claudus, eò quòd saltitans incedat. 181.1.b

פרדס *Pardes* sive paradisus, est hortus myrtorum, à rad. פרה *para*, id est fructificavit, & הדס *hadas* id est myrtus. 314.2.b

פרושים *Pharisæi* dicti sunt à rad. פרש *paras*, id est explanavit, quasi dicat, legis doctores; vel potiùs ab eodem פרש *parar*, id est divisit, separavit, quasi dicas, à vulgo separati & eminentes. 475.1.d

פרע *Para* respondet Græco καταργεῖσθαι, id est esse vacuum, nudum, enervem. 341.1.a

פתי *Peti*, id est parvulus, insipiens, à rad. פתה *pata*, id est persuasit, pellexit. 397.2.d

צ

צרה *zara* & רחב *rechab*, θλῖψις & ἄνεσις, angustia & latitudo, significant cor triste, contractum, avarum, & cor latum, lætum, liberale. 288.2.a

ק

קבלה *Cabala* est acceptio, traditio, à קבל *Kibbel*, id est accepit. 557.1.a

קדש *Kadas* primò, est segregare; secundò, sanctificare. 327.2.a

קטב *kateb* est evulsio, excisio, exitium, & lues excellens, & exscindens uti est pestis. 260.2 c

קללה *Kilia* est maledictio. 540.1.d

קצר אפים *Katsar appaim*, id est, arctus vel strictus naribus, est cholericus, cur? 630.1.b

קרא *Kara* est primò, vocare; secundò, prædicare & celebrare. 277.2.d

ר

ראם *Reem* & rhinocerotem & monocerotem significat. 370.1.a

רגז *Ragaz* Hebræis est contremiscere; Syris irasci. 403.2.a

רוחות *Ruchot*, id est spiritus, sunt venti. 666.2.d

רחם *Racham* significat ex intimis visceribus misereri. 406.2.d

רחמים *Rachamim*, est misericordia ex intimis animi visceribus. 125.1.a.450.1.b.656.2.c

רע *rea*, id est amicus, est omnis homo. 139.2.a

ש

שבת *Scabat*, id est quievit. inde שבת *sabbat* & *sabbatum* est quies & dies septima dicata quieti. 684.1.c

שדי *Sçadai*, dicitur Deus, quasi שדי sçedai, id est cui est sufficentia & copia rerum omnium. 479.1.b. inde aliqui deducunt nomen Deus, θεὸς & ζέω. ibid.

שכל *Sechel* est intelligentia, etiam passiva, qua scilicet quis loquens intelligitur ab aliis. 245.1.b

Salomon dictus est à שלום *schalom*, id est pax, q.d. Pacificus. Unde & Arabes & Turcæ suos Imperatores a Salomone vocant *Selymos* vel *Solymannos*, atque à *salem* vel *scalem* ipsos Turcas vocant *Musulman*. q.d. Salvatus, cui est pax, cur? 698.2.b

שם אתא *Scamata*, id est, Dominus venit, est anathema. 265.1.a

שפר *Scephar* est pulchrescere pulchrum, speciosum, gratiosum alicui apparere. 744.1.d. 801.1.a

שקר *Secker*, id est mendacium, acuminatos & debiles habet pedes, אמת *Emet* verò, id est veritas, quadratos & solidos habet pedes. 629.2.a

שר *Sar* hebr. arabicè *Sir*, est princeps, dominus: *Sara* est domina. 262.1.d

שש *Sçes* est byssus candida. inde שושן *sçosan* est lilium candidum. 435.2.a

ת

תורה *Thora* dicitur lex, quasi doctrina, à rad. ירה *jara*, id est docuit. 44.2.d

Thora dicitur lex, quasi sagitta collimans in Christum, à rad. ירה *jara*, id est projecit, sagittavit. 110.1.b

תפארת *Tipheret* est decus, gloria magnificentia. 430.2.a

תרדמה *Tardema* est sopor, veternus. 118.1.b

FINIS.

Digitized by Google

INDEX MATERIARVM
PRO CONCIONIBVS
EVANGELIORVM DOMINICARVM
TOTIVS ANNI;

Et festorum principalium, quæ in hisce commentarijs latiùs deducuntur.

DOMINICA I. ADVENTVS.

Surgent pseudo Christi pseudo prophetæ. Luc. 21. De persecutione Antichristi, quæ extremum iudicij diem præcedet, itemque de defectione à Romano imperio. 551. 2.a. & seqq.

Erunt signa in sole, & luna. Omnes creaturæ in die iudicij contra impios pro Christo iudice pugnabunt. 732.2.b.

Tunc videbunt Filium hominis, &c. De ordine, & progressu diei iudicij. 521.2.c. & seqq. Quare dies iudicij nobis sit incerta. 523.1.a. & seqq. Quando iudicium fiet. 523.2.c. Facies Christi iudicis erit electis lumen, reprobis pœna. 529. 1.d. Christus iudex erit omnibus admirationi. 526.2.b. *Vide notata* de iudicio. *Domin. VIII. post Pentec. & Domin. XXIV.*

DOMINICA II. ADVENTVS

Cum audisset Ioannes in vinculis opera Christi. Matth 11. Pro Christi gloria vinciri quàm gloriosum. 382.2.a. *vbi multis agitur de* laudibus vinculorum S. Pauli *ex D. Chrysost. &* 613. 1.c. 619.2.a. Vincula Pauli omnes Christianos ad crucem animant. 509.4.d.

Cæci vident, &c. Noua fides miraculis debet confirmari, 518.1.d.

Beatus qui non fuerit scandalizatus in me, &c. Scandalum quid sit, & vnde dicatur. 146.1.a. Scandali peccatum quomodo Superiores incurrant. 206.1.b.

Arundinem vento agitatam. De fidei & morum incustantia in hæreticis. 398.1.a.

Hominem mollibus vestitum. De vano mulierum ornatu in vestibus. 568.1.a.

Prophetam, Prophetæ vox variè in Scripturis accipitur. 242.1.a. & seqq. Prophetia qualis sit gratia. 130.1.a.

DOMINICA III. ADVENTVS.

Tu quis es? Ioan. 14. Omnia nostra quæ habemus, à Deo sunt. 175.2.d. scientia humana quomodo sit vtendum. 203. 2.b. In quibus nobis gloriandum. 103.1.c. & seqq.

Propheta es tu, &c. *Et dixit, Non sum.* Ioannes verè erat Propheta, rectè tamen hoc de se negat? possumus enim sine mendacio, etsi sancti & probi videamur, non alijs omnibus inferiores æstimare. 451.1.a.

Ego vox clamantis. Mira S. Ioannis humilitas, contemnentisque laudes & iudicia hominum. De contemnendis laudibus hominum. 178.1.b. Item de paruifaciendis hominum iudicijs. 173.2.a. De humilitate, eius actibus, iudicis, gradibus, eiusque definitione, & propietate, & fructibus. 133.1.c. & seqq.

DOMINICA IV. ADVENTVS.

Prædicans Baptismum Pœnitentiæ. Luc. 2. Pœnitentia non consistit in sola vitæ mutatione, sed etiam in satisfactione per opera pœnalia. 292.2.b. Pœnitentia hæreticorum quàm sit vana. 292.1.d. Pœnitentiæ ritus apud veteres. ibid. Exempla & mores pænitentium. 2.a.

Omnis Vallis adimplebitur. Hic poterunt esse vsui quæ de humilitate *notata sunt Dominica præced.*

IN FESTO NATIVITATIS.

Verbum caro Factum est. Ioan. 1. Filij Dei Diuinitas multis probatur, 659.1.a. & seqq. Filius Dei quà verbum, est imago Patris. 275.1.b. Est ipsi proprium esse imaginem. ibid. Christus omnia humanæ naturæ assumpsit, excepto peccato, & naturæ defectibus, 681.1.c. Christi erga homines amor. 651.2.d. De æterna Filij Dei generatione. 664. 2.b. Secundùm originem temporalem ortus est Christus ex tribu Iuda. 703.2.c. Secundùm hunc ortum quomodo vocatur radix. 149.2.a. Marcionis, Bibonis & Valentini hæreses de Christi ortu reijciuntur. 24.2.a. Reijcitur Arrianorum obiecto. 124.1.d. 452.2.b. Attributa diuinitatis & humanitatis quomodo Christo conueniant. 25.1.a. De dimensionibus mysterij incarnationis. 387.1.a. Contra Simonem Magum docetur Christum esse creatorem omnium, & hominum redemptorem, non verò angelos. 485.2.c. & seqq. Filius Dei quare vocatur à D. Paulo seruo. 684.2.c.d.

DOMINICA INFRA OCTAVAM NATIVITATIS.

Positus est hic in ruinam, & in resurrectionem Multorum in Israel. Luc. 2. Iudæorum, reiectio à iustitia & salute docetur 175.1.b. & seqq. Neque tamen Deus iniustus fuit permittendo hunc casum Iudeorum. 103.1.c. Directa & propria causa huius reiectionis fuit, quòd Iudæi noluerint in Christum credere. 108.1.d. 110.1.a. & multis seqq

Et hæc due. Multa de viduis habentur. 588.1.d. & seqq. Quales olim viduæ Ecclesiasticæ. 2.b. Probarum viduarum exemplar S. Monica. 599.1.b. Septem dotes probarum viduarum. 2.d.

IN FESTO CIRCVMCISIONIS.

Circumcisio quadruplex erat signum. 39.2.b. Circumcisio quibus de causis à Deo instituta. 52.2.b. Cur eam Deus non instituerit in alia parte corporis. 40.1.d. Circumcisio in magno honore apud Gentiles fuit habita. 379.1.a. De circumcisione spirituali. 39.2.a.

Vocatum est nomen eius Iesus. Etymologia nominis Iesu. 466.1.b. quantopere sit venerandum ibid. b. est maius quàm nomen Deus. ibid. d. eo abutentes quomodo peccent. 2.b. est oleum effusum. 456.2.d. est prædictum à Prophetis & Sybilis. 2.b.c. Hoc nomen quoties Paulus in suis epistolis repetat. 371.1.d. Quomodo omnia nostra in nomine Domini sint agenda. 506.1.a.

IN FESTO EPIPHANIÆ.

Ecce Magi ab Oriente venerunt. &c. *Matth.* 2. Hic agi poterint de vocatione Gentium, de qua. 97.1.a. & multis seqq. & *Ephes. 2. toto cap.*

Vidimus stellam eius in Oriente. Magna hæc Magorum fides cui consimilis est fides Abrahæ contra spem in spem credentis. 49.1.a. Magna etiam Magorum obedentia, magna etiam Abrahæ filium immolantis. 340.2.a. Horum Magorum exemplo Dei vocationem sequamur, quam Abraham secutus, septem à Deo benedictiones accepit. 338. 1.b. In vocatione Dei caro & sanguis non sunt consulendi 327.2.c.

Obtulerunt ei munera. Quomodo corpora nostra instar hostiæ Deo debeamus offerre, 125.2.d. & seqq. De victima spirituali. 126.2.c. Quatuor conditiones victimarum corporalium, quæ debent conuenire spiritualibus victimis, 126.1.c.

Aurum thus Myrrham. Quia Doctores quidam mysticè per hæc dona intelligunt caritatem, orationem & mortificationem, poterit de illis hic agi. De charitate. 1. *Cor.* 13. *toto cap.* De oratione 525.2.b. oratione. *Dom. V. post. pascha.* De mortificatione huius vitæ. 503.2.a. De mortificatione concupiscentiæ. 155.2.b.a.b. 346.1.a. Quomodo mortificatio fiat quinque modis. 346.1.c. De mortificatione corporis per opera pænalia. 210.2.a.

Thus odoriferum est. Quarum virtutum odore Deus delectetur. 408.1.c. Virtutes etiam habent odorem. 290. 1.c.

DOMINICA I. POST EPIPHANIAM.

Secundum consuetudinem Diei festi. Luc. 2. Festa Iudæorum iam abolita sunt, quæ reiicit Apostolus, non autem Christianorum. 347.1.b. In hac vita est pars festi-

ſeſti, in cælo feſtum. 496.1.a.

Erat ſubditus illis. De Chriſti ſingulari obedientia. 920. 1.b. De obedientia in genere. 690. 2.b. 744.2.a. De modeſtia Chriſtiana. 477.1.a.

Sicuti Chriſtus hic à teneris incipit in templo etiam inter Doctores verſari, ita maximè Sancti à puero cœperunt. 630. 2. d. Puerorum inſtructio per catechiſmum, quam antiqua 561. 2. d. Quinque Catechiſmi capita proponenda. 873. 1. c.

De filiorum officio erga parentes. 419.1.a.

DOMINICA II. POST EPIPHANIAM.

Nuptiæ Factæ ſunt in Cana Galilææ. *Ioan.* 2. De Matrimonij inſtitutione in paradiſo. 416.2.b. Matrimonium eſſe verè nouæ legis Sacramentum. 417. 2. b. & ſeqq. Matrimonium non prohibet Eccleſia. 581. 2. d. Matrimonij incommoda. 166. 1. d. & ſeqq. Mulier in ſtatu matrimonij per probam filiorum educationem ſaluabitur. 570. 1. a. Mulieres quomodò viris ſubditæ debeant eſſe. 399. 2. b. 506. 2. a. De matrimonij iure. 188.2.d. De eius indiſſolubilitate. 191. 2. c. De matrimonio fidelis cum infideli. 2.c.d. & ſeqq.

Ex oppoſito poterit hic agi de caſtitate. Matrimonio iuncti etiam poſſunt ſeruare caſtitatem. 189. 1. b. Virginitatis laus & commoda. 2. a. b. 199. 1. b. & ſeqq.

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

Cum deſcendiſſet Ieſus de Monte. *Matth.* 5. Faciliorem doctrinam tradendo captui auditorum accommodatam, interdum doctor debet deſcendere. 691. 1. b. 168. 1. a. Infirmi in fide quomodo ſuſcipiendi. 143. 1. a. 148. 1. a. 525. 2. b. Infirmorum conſcientijs quomodo conſulendum. 204. 2. a. Onera aliorum quomodo portanda. 347. 2. d. & ſeqq.

Si vis, potes me mundare. Voluntatis noſtræ ad diuinam conformationis inſigne exemplum. 127. 2. d.

Volo. Quomodo Deus velit omnes homines ſaluos fieri. 619. 2. c.

Occaſione huius centurionis, tantam curam gerentis pro ſeruo, poterit agi de officio dominorum erga ſeruos. 421. 2. c. & ſeqq.

Quomodo ſerui debeant parere dominis 321. 1. a. & ſeqq. 599. 1. a. & ſeqq. 648. 2. a. Inſignum obedientiæ ſeruorum aures ſolitæ perforari. 727. 1. a.

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

Aſcendente Ieſu in nauiculam. *Matth.* 8. Quia Eccleſia eſt ſimilis nauiculæ, quæ multis perſecutionum fluctibus concutitur, poterit de ea hic agi. Eccleſia licet paſſa ſit multas tribulationes, numquam tamen defecit. 116. 2. a. Eſt myſticum corpus. 235. 1. a. 399. 1. a. & ſeqq. Quæ ſit eius anima, quæque exterior forma, quæ ſit iunctura & compago membrorum eius. 399. 1. d. Quomodo in ea ſint boni & mali, electi & reprobi. 624. 2. b. Eccleſia vocatur Sion, & quibus de cauſis. 761. 2. a. Eius quatuor notas tradit Apoſtolus. 350. 1. a. Quomodo ſit ſancta. 416. 1. b. Eſt infallibilis fidei magiſtra. 577. 1. b.

Ecce motus factus eſt magnus, &c. *Ipſe verò dormiebat*. Quomodo etiam in afflictionibus & ærumnis Chriſtiani poſſint gaudere. 476. 2. b. Pauli perſeuerantia in tribulatione. 376. 1. d. Tribulatio cur vocetur mors, & mortificatio Ieſu. 2. c.

Licet Chriſtus hic dormiat, eſt tamen excitator dormientium. 411. 1. c.

Domine adiuua nos. In rebus arduis ſemper ad Deum capiendum eſt refugium 54. 1. c. In rebus etiam deſperatiſſimis Deo eſt fidendum. 743. 2. d.

Modicæ fidei quare dubitaſti? De fidei, definitione, 731. 1. a. & ſeqq. De obiecto formali fidei, eiuſque certitudine. 614. 2. d. Fides habet ſemper idem obiectum formale 29. 2. b. Fidei initium eſt à gratia Dei. 271. 1. a. Fides & cognitio ſupernaturalis, ad ſalutem eſt neceſſaria. 737. 2. c.

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

Dum autem dormirent homines. *Matth.* 13. Ad ſpiritualem vigilantiam cohortatio. 140. 2. a. Vigilantiæ exempla. ibid. d. Somnus animæ excutiendus. 140. 2. d.

Nonne bonum ſemen ſeminaſti, quomodo habet zizania? In Eccleſia eſſe bonos & malos, electos & reprobos. 625. 1. d.

Alligate ea in Faſciculos ad comburendum. Memoria ignis inferni quam ſit vtilis. 599. 1. a. Pœnarum inferni grauitas. 2. a.

DOMINICA VI. POST EPIPHANIAM.

Simile eſt Regnum Cælorum Grano Sinapis. *Matth.* 13. Quia per granum ſinapis a quibuſdam intelligitur fides, poterit hic de fide agi, *de qua vide notata Domin. IV. poſt Epiph.* Quia verò per granum hoc alij intelligunt Euangelium, eiuſque prædicationem, poterit hic agi de Euangelio. De Euangelij vi & efficacia. 28. 1. c. Euangelium eſt compendium legis. 108. 2. a. Eſt quaſi gemma. 150. 2. d. Operatur ſalutem animæ & corporis, 28. 1. b. S. Barnabas & S. Cæcilia ſemper geſtabant Euangelium in pectore. ibid. d. eſt ſpeculum gloriæ Dei. 243. 2. d. Quomodo in præparatione Euangelij calceati debeamus eſſe. 428. 2. b. Quare Deus voluerit prædicari ſuum Euangelium primò per homines ſæculo rudes. 161. 1. b.

Mulier habens Drachmas. Quia per mulierem hanc quidam intelligunt Eccleſiam, *vide quæ de ea ſunt notata Domin. IV. poſt Epiphan.*

DOMINICA SEPTVAGESIMÆ.

Conducere operarios in vineam ſuam. *Matth.* 20. Opera bona eſſe neceſſaria ad iuſtificationem. 37. 1. b. & ſeqq. 47. 1. a. & ſeqq. Opera bona non minuunt, ſed illuſtrant gratiam Chriſti. 47. 1. b. Operum bonorum ſtudium commendatur. 378. 2. b. 654. 1. a. Opera bona ſunt lux, & quibus de cauſis. 410. 1. b. Tempus vitæ eſt tempus operandi. 562. 1. d.

Quid hic ſtatis tota die otioſi? Chriſtianorum non eſt ſtare, ſed ambulare in via virtutis. 518. 1. a. otium vitandum. 544. 2. b 545. 2. a.

Redde illis mercedem. Operari intuitu mercedis æternæ, bonum eſt & meritorium. 206. 1. a. 747. 1. c. De merito operum noſtrorum, eorumque condignitate ad gloriam. 35. 2. c. 279. 1. d. An Deus ex iuſtitia debeat nobis mercedem operum noſtrorum. 635. 2. d.

De bonorum operum reuiuiſcentia.

An oculus tuus nequam quia ego bonus? Vide quæ ſunt notata de inuidia *Dom. XVIII. poſt Pentecoſt.*

Multi ſunt vocati pauci verò electi. De prædeſtinatione, quid ſit. 622. 2. b. & ſeqq. De eius firmitate & efficacia. 2. 2. Eius executio etiam dependet ex noſtra cooperatione. ibid. d. Prædeſtinatio quotuplex ſit. 369. 1. d. Prædeſtinationis an detur cauſa 555. 2. d. Prædeſtinationis cauſæ ſex. 369. 2. b. Prædeſtinationis effectus quinam ſint. 92. 2. a. Cur Deus vnum præ alio vocet. 371. 2. d.

DOMINICA SEXAGESIMÆ.

Semen eſt verbum Dei. *Luc.* 8. Sola legis notitia non ſufficit, ſed eſt adimplenda. 36. 2. d. Anima fructum non faciens imbre cæleſti, id eſt verbo Dei, ſimilis eſt ſterili terræ. 695. 2. a.

Quia Scriptura etiam eſt verbum Dei, poterit hic de ea agi, *de qua vide notata Feria ſecunda Paſchæ.*

Quænam eſt hæc parabola? Scriptura non eſt facilis, & ab omnibus legenda. 631. 2. a. Parabola quomodo in Scripturis accipiatur. 764. 1. d.

Vt videntes non videant, & audientes non intelligant. Obduratio hominis quomodo Deo permittente fiat. 16. 1. b. 37. 37. 1. a. 119. 1. a. Quomodo Deus dicatur hominem indurare. 105. 1. a Cordis duri inſignis deſcriptio 35. 1. c. Obduratis & obſtinatis conſulendum, vt ſaltem minus peccent. 550. 1. a. quomodo ſint arguendi. 16. 2. a.

Obduratæ mentis quinque ſigna. 119. 1. a. Deus deſerentes ſe priùs, poſtea etiam deſerit eoſdem. 157. 1. c. 703. 1. d.

DOMINICA QVINQVAGESIMÆ:

Ecce aſcendimus Hieroſolymam, &c. *et filius hominis tradetur*, &c. *Luc.* 18. Chriſtus crucifixus exemplar noſtrum eſt, nobis ſæpè intuendum. 664. 1. d. Chriſtus elegit crucem & paſſionem. 2. d. quare extra portam ſit paſſus. 769. 2. d. Crucis Chriſti vis & efficacia in quatuor potiſſimum elucet. 160. 1. a. Crucis encomia ex D. Chryſoſt. 2. b. Chriſtus crucifixus eſt nobis liber ſcriptus. 557. 1. d.

Carnis

Digitized by Google

Cecus sedebat secus viam. Peccata esse opera tenebrarum. 410.2.c. Sunt tenebris amica. 141.1.b. Diabolus infideles excæcat. 275.2.a. De cæcitate Gentilium. 400.1.a. Philosophi eorum quàm cæci fuerint in diuersis rebus beatitudinem constituendo. 82.1.d.

Quia hodie multi (proh dolor) nomine tenus Christiani Bacchum colunt, poterit agi de iis quorum Deus est venter. 470.2.b. Ebrietatis mala & incommoda. 913.2.b. Excessus in comedendo an possit esse aliquando mortalis. 344.2.c. Esau ex gula vendidit ius primogenituræ. 759.2.d. Crapulæ deditus Deo seruire non potest. 184.2.b. Conuiuia veterum Christianorum quam frugalia essent. 413.2.d.

DOMINICA I. QVADRAGESIMÆ.

Cum ieiunasset quadraginta diebus. *Matth* 4. Ieiunij fructus, & laus. 584.2.b. Rectè Ecclesia præcipit ieiunia certis diebus. 219.1.d. 645.1.c. & abstinentiam à certis cibis. 581.2.a. Corporis cura immoderata est fugienda. 142.1.c. Corpus est castigandum, & spiritui subiiciendum. ibid. 210.2.a.

Vt tentaretur a diabolo. Christus non fuit tentatus sicuti nos, interiori suggestione, sed externa propositione. 686.2.c. De tentatione *vide plurima documenta*. 215.2.b. Tentationibus in hac vita sumus expositi. ibid. 630.1.b. Nulla est in hoc mundo tentatio quin gratia Dei, quæ non deest, superari possit: Tentationis optimum remedium est oratio: Nemo tentatur vltra vires: Tentationes sunt occasio virtutum: Quisque habet vires sufficientes ad tentationes superandas. 214.1.a. & seqq. Tentationes qui superant, apti sunt vt alios, qui tentationibus vexantur, iuuent. 978.1.d. Hinc varios Sanctos pro varijs tentationibus superandis inuocamus. 678.2.a.

Accedens tentator. Diaboli calliditas in tentando homines. 422.1.b. Eius tentationes, & insidiæ quomodo sint superandæ ibid. c. 305.1.a. De diaboli laqueis. 627.1.a.

Quia diabolus per concupiscentias non tentat, poterit hic agi de lucta concupiscentiæ & spiritus. 78.2.a. In hac vita perpetuam luctam cum carne habemus. ibid. 79.1.c. 355.2.a. De militia Christiana. 560.1.b. Militis Christiani qualis sit agon. 604.2.b.

Dominum Deum tuum adorabis. De Gentium, etiam sapientum, idololatria 31.2.b.

DOMINICA II. QVADRAGESIMÆ.

Transfiguratus est ante eos. *Matth*. 17 Quia transfiguratio Christi erat quasi præambulum gloriæ cælestis poterit hic agi de gloria regni cælestis. De magnitudine gloriæ cælestis. 72.2.b. 164.2.c. 27.2.d. Cælum empyreum cuius sit figuræ. 707.1.d. Cælestis ciuitas quàm bene sit fundata, eiusque felicitas, & opes. 664.1.b. De Pauli raptu in paradisum quid ibi viderit. 313.1.a. & seqq. Quidquid hic agimus, aut patimur, paruum est respectu gloriæ cælestis, quam exspectamus. 75.2.b. 278.2.d. Gloria cælestis quare vocetur vita æterna. 72.1.b.c.d. Æternitas quid sit. ibid. c. Variæ pro meritorum varietate sunt coronæ. 635.2.d. Animæ ad cælum suspirantis descriptio. 79.1.d. Spes remunerationis æternæ quantum sit calcar ad fortiter patiendum. 747.1.c. Propter regnum Dei omnes cruces & mortes sunt æquo animo tolerandæ. 485.1.a. Hereditas sanctorum quare vocetur sors. 484.2.d.

Et apparuerunt illis Moses & Elias, Mosis parentes de eius natiuitate oraculum accipiunt. 746.1.b. Mosis pueri elegantia & educatio. ibid. c.d. & seqq. Præelegit opprobria & tribulationes. 747.1.a. Moses in duobus Christo comparatur: Primò, quòd fuerit quasi mediator in testamento veteri sicuti in nouo; Secundò, quia fuit primus institutor Synagogæ, sicuti Christus Ecclesiæ. 342.1.b. 351.1.c. An viderit essentiam Dei? 314.2.d. De splendore radiorum Mosis. 272.1.c.

DOMINICA III. QVADRAGESIMÆ.

Erat eiiciens dæmonium. *Luc*. 11. Diabolus cur vocetur rector mundi. 425.1.c. Aer est plenus dæmonibus. ibid. d. Dæmones post lapsum seruant ordinem aliquem, qui tamen post diem iudicij cessabit. 525.2.a. Dæmonum vis & potentia. 425.1.c.

In Beelsebub eiicit dæmonia. Quia hæc calumnia ex mera inuidia procedebat, poterit hic de ea agi. Inuidia est virtutum comes. 437.2.d. Inuidiæ remedium est, quærere vnius Dei gloriam. 438.1.d. Inuidia facit hominem dæmonem, eius octo proprietates. 2.a. Est vipera & fera animæ. ibid.

Omne Regnum in se diuisum desolabitur. Ex opposito poterit agi de concordia: Concordiæ laudes. 149.1.d. 390.2.b. 450.2.a. Concordiæ præmium. 321.2.c. Vnio inter fideles quanta debeat esse. 131.1.a. 239.1.c.

DOMINICA IV. QVADRAGESIMÆ.

Cum gratias egisset. *Ioan*. 6. Gratiarum actio in cibi sumptione, etiam apud Judæos fuit in vsu. 145.1.c. Quomodo ea semper vtendum, *& plura alia de ea documenta*. ibid. d. & seqq.

Occasione multiplicationis panum poterit hic agi de eleemosina. Origo colligendarum eleemosynarum in primitiua Ecclesia. 794.1.a. Christi exemplum non excitat ad eleemosynam. 294.1.a. Eleemosynę perfectio in quo consistat. 296.a a. An sit aliquod præceptum dandi eleemosynam, & quomodo illud intelligatur. ibid. c. Exempla eorum qui in dandis eleemosynis excelluerunt. 2. a. *Vide item egregia documenta moralia de* eleemosyna. 299.2.b. & seqq. *vsque ad finem cap*. Eleemosyna ad sacrificium odoratum Deo, & Sanctis. 770.2.c.

DOMINICA PASSIONIS.

Qui ex vobis arguet me peccato? Ioan. 8. Jn Christo non fuerunt pro passiones. 686.2.d. Christus Dominus ita loquitur etiam sibi infensissimis, quia nullius peccati erat sibi conscius: ita nos neminem curemus, si bonæ conscientiæ simus. Poterit hic ergo agi de conscientia. De conscientiæ tranquilitate. 57.1.a. 551.2.a. Conscientiæ vis. 38.2.b. & seqq. 265.a.c. 551.2.c. Quis bonus finis, vsus, & modus conscientiæ sit. 265.1.d.

Confidentia bonæ conscientiæ in mortem quantum sit bonum. 635.1.d.

Ego dæmonium non habeo. Christus hic calumniantibus valdè mansuetè respondit, poterit hic itaque agi de virtute mansuetudinis. 626.2.a

Abraham pater vester. Abrahæ septem benedictiones promissæ. 26.2.b Obedientia sua quantum sit meritus. 340.2.a. De insigni eius obediéntia & fide. 741.1.b. & seqq. Abraham maior Aarone, minor Melchisedeco. 701.1.a. Quare dederit decimas Melchisedech. ibid.

DOMINICA PALMARVM.

Benedictus qui venit in nomine Domini. *Matth*. 21. Hæc eadem turba, quæ Christum iam cumulat tot benedictionibus, die Veneris clamat, *crucifigatur*. Poterit ergo hic agi de fallacia & instabilitate gloriæ huius mundi. 31.2.a. 198.1.a. 411.1.c.

Quia Ecclesia hodie proponit fidelibus Christi passionem, poterit hic agi de Christo crucifixo, eius passione & cruce. Quomodo Christus in cruce dicatur à Deo derelictus, vbi impia Caluini blasphemia dicentis Christum in cruce desperasse, reijcitur. 689.1.d. & seqq. Quomodo semper à Deo Patre sit exauditus. 689.1.b. Christi crucifixi summa gloria. 363.2.a. Christus crucifixus est idea veri Religiosi. 2.d. Ei concrucifigi debent & Religiosi, & laici. 364.1.b. Christo quomodo cooperandum. 488.1.b. De chirographo decreti per crucem deleto. 494.1.c. Virtus crucis in se, suique prædicatione enituit. 160.1.a. Est signum victoriæ, & triumphi. 160.1.d. De dimensionibus crucis. 377.2.c. Christiani omnes vocantur ad crucem. 175.1.a. Quomodo debeant mundo crucifigi. 364.1.b. Stigmata Christi quinam mortaliter in corpore portent. 365.1.a. Jnimici crucis qui sint. 471.2.b. Quare Ecclesia crucem exaltet. 471.2.c. Se cruce signare ad omnium operum initium quàm sit antiquum. ib. b.

IN FESTO PASCHÆ.

Surrexit, non est hic. *Marc*. 16. De resurrectione Christi, 250.1.a. & seqq. Quomodo Christus corpus nostrum configurabit corpori claritatis suæ. 473.2.c. Per resurrectionem suam quid nobis meritus sit. 552.2.b.

De resurrectione nostra futura. 252.1.c. & seqq. De dotibus corporis gloriosi. 257.1.d. Omnes quidem resurgemus, sed dispari modo. 259.1.b. Jn resurrectione an sit futura sexuum diuersitas. 316.1.d. Jn qua ætate & statura omnes resurgemus. 397.2.a.

De resurrectione spirituali. 501.1.b. Hominis veteris & noui descriptio. 504.1.a. 504.1.b. 401.1.c. Quomodo renouandus. 401.2.a. Vitæ renouationi quomodo incumbendum. 439.1.d.

Occasione mulierum venientium ad sepulcrum poterit hic agi de mulieribus. Mulierum instructio. 506.2.a. Mulierum decens & ornatus habitus quis. 570.1.a. Vetularum habitus qualis debeat esse. 647.1.d. Mulierum

exempla quæ viros ad Christum conuerterunt. 569. 1. d. Mulieres per rectam prolium educationem saluantur. 570.1.a.

FERIA II. PASCHÆ.

Tu solus peregrinus es. Luc. 24. Peregrini sunt omnes homines in terris. 743.1.d.

O stulti & tardi corde ad credendum! Vitia quomodo corrigenda, & increpanda. 633. 1. a. Superiores interdum duris verbis possunt subdictos corrigere. 336. 1.a. Quomodo se gerent in reprehendendis vitijs. 373. 1.d. 355. 1. d. Fraternæ correptionis modus. 347. 1. c. 633. 1.d.

Interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant, Scripturæ lectio est vtilis. 756. 2. a. Scriptura est à Spiritu sancto. 631. 1.c. Eius sensus est profundus, nec debet à quolibet seruari. ibid. d. Ad quid sit vtilis. ibid. Sola non sufficit vt hominem reddat perfectum. 632. 1. a. Est pharmacum pro omnibus animi morbis. 1.a. Fuit S. Paulæ clypeus aduersus omnes tentationes. ibid.b. Scriptura quanto fuerit in honore apud Iudæos. 728.1.d.

Nonne hæc oportuit pati Christum? Christus tribus de causis debuit pati. 674.2.c. Pij omnes hic patiuntur persecutionem 463 1.b.

Finxit se longius ire. An licitum sit aliquando simulare. 331. 2.c. Simulare & mentiri longè differunt ib d. Omnis fraus & deceptio debet à Christiano exulare. 403.1.d. Mentiri numquam licet. 333.1.d.403.1.d.

DOMINICA IN ALBIS.

Pax vobis. Ioann. 20. Pax Dei est quadruplex. 477.2.d. Pax est scutum Christianorum impenetrabile. ibid. d. Pacis fortitudo & effectus.2.a. De pace *vide multa*. 497. 1.b. & seqq.

Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis. Ordo est vnum è septem nouę legis Sacramentis. 586. 2. d. Absoluendi potestas penes quos sit. 267.2.b. De dignitate ministrorum noui testamenti. 271.2.c.

Beati qui non viderunt & crediderunt. Fidei euidentia non est in ipsis rebus, sed in eo attestante. 738. 2.c. Fides est credere quod non vides. 738.2.d. Fidei certitudo. 417. 1. a. vnde hæc oriatur. 515. 1.a.

DOMINICA II. POST PASCHA.

Ego sum pastor bonus. Ioan. 10. S. Paulus egregium & insigne exemplar Pontificum, Prælatorum & Pastorum Ecclesiæ, de eorum officio multa docet. Pontificis tres dotes. 688.1.a. Pastorum duo officia. 258.2.c. Pastor sit talis vt eum subditi possint imitari. 471 1.d. Quæ Apostolus de Episcopis docet, etiam suo modo de Pastoribus dici possunt. 570. 1. a. & seqq. 612. 2. b. & seqq. 643. 2. c. Episcoporum primum munus est orare pro se ac suis. 557. 2. d. Quæ sit militia Episcoporum & Pastorum. 568. 1. a. Pastor alios docens se non negligat. 587.1.b. Populus est corona sui Episcopi 474.1.a. 516. 1.d. Quàm sincerè Paulus Euangelium prædicauerit. 275.1.a. & seqq. Eius exemplo qui prædicant, quàm multis tribulationibus sint obnoxij. 276 2.a. & seqq. Prædicatores etiam conferant Euangelium cum alijs exemplo Pauli. 327.2.c.330.1.c.

Anima volentibus conuertere strenuè ad laborandum. 348. 1. b. Qua re Prælati debeant sibi conciliare auctoritatem. 311. 1. c. In quibus debeant gloriari. 321.2. c. Quid ab eis in die iudicij Christus exiget. 2.a. Quæ officia Doctoribus cum angelis sint communia. 384. 1.d. Humilitas Doctoribus est necessaria. 396.1.a. Doctor qualis debeat esse. 648.1.b.

Sicuti Pastorum est pascere subditos verbo ac doctrina, ita subditorum est Pastores suos alere temporalibus subsidijs, 435.1.c. Eorum qui hoc faciunt merces. ibid d.

Quia apud sacros & profanos auctores etiam principes sæculares ac magistratus vocantur Pastores, hic poterit de eis etiam agi, & quæ de Episcopis & Pastoribus dicuntur, eis accomodari. *Vide notata Dominica XVII. post Pentecost.*

DOMINICA III. POST PASCHA.

Modicum, et iam non videbitis me. Ioann. 16. Apud Deum omnia tempora sunt qui modicum. 734.1.d.

Tristitia vestra conuertetur in gaudium. Tristitia sæculi, & tristitia secundum Deum quomodo differant. 292.1.b. Vsus & fructus tristitiæ. ibid. Septem effectus tristitiæ. 2.a. Consolationes diuinæ semper sunt maiores passionibus. 264. 1.c. Differentia gaudij Sanctorum & mundi. 288. 1. b. Quomodo semper in Domino debeamus gaudere. 476.1.b.

Quia natus est homo in mundum. Anima rationalis quomodo in homine creetur, & corpori vniatur. 702.1.d.

DOMINICA IV. POST PASCHA.

De peccato, quia non crediderunt in me. Ioan. 16. Peccatum hoc erat infidelitas, quia Iudæi Christo noluerunt credere, reiecti sunt. *De reiectione* Iudæorum, *vide* 97.1.a. *& toto cap.* infidelitas quàm magnum sit peccatum. 681. 2.d. Veritatem oblatam recusantes pęna infidelitatis & errorum puniri solent. 773.1.a.

De iustitia. Paulus iustitiæ, quam per Christum sumus consecuti, sex fructus recenset. 71.1.a. *& toto cap.* In quo consistat vera iustitia. 110.1.a. Iustitia inchoatur, conseruatur, & promouetur fide. 736.1.c. *Vide in Indice rerum verbo* Iustitia.

De iudicio. Peccauerant Iudæi de Christo malè iudicando. quia eum dixerant non esse Prophetam, nec Deum. Iudicium temerarium quantoperè sit vitandum. 144.2.a. Hominum iudicia contemnenda. 174.2.b.

Multa habeo vobis dicere. De traditionibus ac decretis Pontificum, ea non esse contra Scripturas. 326.1.b. Item de traditionibus. 542. 2.b.615.2.c.617.2.d.

DOMINICA V. POST PASCHA

Si quid petieritis Patrem in nomine meo. Ioan. 16. Quænam conditiones in oratione sint requisitæ. 431.1.c. Varia de oratione documenta. ibid & seqq. De vi & efficacia orationis, 663.2.d. Ab oratione omnis nostra actio est inchoanda. 561. 2 d. Priscus modus mane orandi. ibid. b. De loco orationis, 566. 1.d. Quare eleuatis manibus oremus. 2.d. & seqq.

IN FESTO ASCENSIONIS DOMINI.

Exprobrauit incredulitatem. Marc. 17. *Vide notata feria. II. Paschæ.*

Prædicate Euangelium omni creaturę. Vide notata Domin. VI. post Epiphaniam. Quomodo hoc Christi mandatum impletum sit. 487.2.d.

Qui crediderit. In vnica fide tantum possumus saluari. 501. 2.b.c. Sola tamen non potest iustificare. 353. 1.3. *Vide notata Dom. XXIII. post Pentecost.*

Et baptizatus fuerit. Vide notata de Baptismo *Dominica Trinitatis.*

Assumptus est in Cælum. De Christi ascensione. 392. 2.a. Ascendit Christus in cælum vt nobis viam & locum præpararet. 697.2.c. De ascensione spirituali in Cælum 501.1.d. Quomodo celestia debeamus sapere. 1.c. 472.2.c. 758. 2.a. Ante Christi ascensionem nullus cælum intrauit. 743. 1.c.

Et sedet a dextris Dei, Quomodo Christus sedeat ad dexteram Patris. 501.1.c.& seqq.664.1.b.

Sermonem confirmante sequentibus signis. Noua fides miraculis debet confirmari. 318.1.d.

DOMINICA INFRA OCTAVAM.

Spiritum veritatis. Ioan. 15. Veritas quadruplex est. 398. 1.b. Veritate expletur intellectus, vti stomachus cibo. 144. 2. b. Non est contra veritatem in rebus indifferentibus sequi diuersas opiniones. 144. 2. c. Dei veracitas. 629. 1.d. Veritas habet stabiles pedes. 620. 1.b.

Vt non scandalizemini. Scandalum quid sit, & vnde dicatur. 146. 1. a. Scandalizantes proximum quomodo in Christum peccent. 205.1.a.

Absque synagogis facient vos. Quàm hoc Christi dictum verum sit, & quantas tribulationes S. Paulus passus sit, ipse multis docet, ac speciatim. 177. 1. b. 311. 1.d. & seqq. Qui Euangelium prædicant, quàm multis tribulationibus sint obnoxij. 274. 1. c. Generaliter etiam omnes qui piè viuere volunt, persecutionem patiuntur. 630. 2. c. Virtus in aduersis crescit. 316. 2. b. 317. 2. c. Accenditur exemplo infirmorum. 317.1.d.

Hæc facient quia non nouerunt patrem, neque me. Infideles priuati cognitione veri Dei, in quam enormia peccata

Digitized by Google

cata inciderint. 31. 2. b. & seqq. Fons erroris Gentilium est error intellectus. 400. 1. a. Scientia philosophorum destitutorum cognitione Dei vana fuit. 492. 1. a. Cognitio supernaturalis requiritur ad iustificationem. 9. 3. 2.

IN FESTO PENTECOSTES.

Si quis diligit me. Ioann. 14. Amor Dei in hominibus quanta operetur. 177. 2. d. Charitas Christi omnibus malis est maior. 94. 1. d.

Mansionem apud eum faciemus. De vnione animæ cum Deo. 185. 1. c.

Pacem do vobis. Vide notata Dominica in albis. & Indicem rerum v. Spiritus sanctus.

De Spiritu sancto multa hic tractari possunt. Spiritus sanctus est in nobis quatuor modis. 124. 1. a. & eius diuinitas docetur 273. 1. d. Secundum spiritum Christiani debent viuere. 83. 1. c. 555. 1. d. Spiritum extinguere quid sit. 526. 2. a. S. Spiritus sigillum in anima est sanctitas. 372. 1. a. S. Spiritus est arrha hereditatis cælestis. ibid. d. Quodnam in nobis sit testimonium S. Spiritus. 84. 1. b. Quatuor efficacia testimonia quod quis habeat S. Spiritum. & sit Filius Dei. 84. 2. a. Quomodo S. Spiritus gratias suas variè distribuat. 232. 1. b. & seqq.

Quia apud Iudæos in festo Pentecostes celebrabatur memoria datæ legis Moysis, & hodie noua lex promulgari cœpit, poterit agi de veteri lege, quomodo ea iam sit abrogata, quo ordine & modo data fuerit. 340. 1. c. 560 2. c. & seqq. De eius abrogatione *multa passim in epist. ad Hebr.* De veteris testamenti tabernaculo, arca, &c. *Hebr. 9 toto cap.* Deque eorum allegorica significatione. ibid. Nouæ legis præeminentia & differentia è veteri. 271. 2. c. & seqq. 710. 1. a. Cognitionem qualem nouum testamentum adferat & requirat. 720. 1. a.

Descendit hodie S. Spiritus sub specie ignis, passim enim in Scripturis Deus se ostendit sub specie ignis. 764. 1. a.

Quia verò secundo descendit sub specie linguarum, agi poterit de linguæ moderatione, 405. 1. a. & seqq. 408 2. d. Non esse necesse lingua vernacula celebrari diuina officia. 245. 2. c.

Per Confirmationem datur gratia S. Spiritus. *Vide de* Sacramento Confirmationis. 266. 1. d.

FERIA II.

Sic Deus dilexit mundum. Ioan. 14. Ingens erga nos Dei dilectio. 48. 2. c. & seqq. 408. 1. 2. 651. Charitas Dei est incomprehensibilis. 498. 2. d. Vehementia & deliciæ diuini amoris. 335. 2. c.

Vt omnis qui credit in illum, non pereat. De fidei necessitate. 740. 2. a. & seqq. Fidei varia & multa adferuntur exempla. 741. 1. c. & seqq.

DOMINICA TRINITATIS.

Baptizantes eos. Matth. 28. Baptismi vis. 344. 1. a. 562. 2. a. De eius cæremonijs ibid. Recens baptizatis dabatur olim vinum, lac, & mel, & quare. ibid. 168. 1. b. 344. 1. a. Baptismus est illuminatio 733. 1. d. Baptizatis quare detur candida vestis. 180. 2. d. Immersione in aquam Christo morienti configuramur. 68. 1. c. Baptizati quare vngantur oleo. 209. 2. c. Quomodo in Baptismo iterum creemur. 308. 1. c. Aqua baptismi est aqua purgans & emundans. 731. 1. a. Baptismus iterari non potest. 693. 1. a.

De peccato originali qeod per baptismum deletur. 53. & seqq. 377. 1. c. 702 2. b.

In nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. De formatione signi crucis ad omnium operum initium. 471. 2. d.

De immensitate Dei. 387. 2. a. De scientia Dei. 123. 1. a. Vndecim rationes quibus trascendit scientiam creatam. Consilia Dei omnibus ignota. 123. 2. a. Quid sit homo respectu Dei. 123. 1. a. De SS. Trinitate. 92. 1. d. 129. 1. 23. 2. d. & seqq. 234. v. b. 322. 1. a. Philosophi ex creaturis non poterunt cognoscere mysterium SS. Trinitatis. 30. 2. a.

IN FESTO VENERABILIS SACRAMENTI.

Caro mea vere est cibus. Ioan. De vera & reali Christi præsentia in Eucharistia. 216. 2. a. & seqq. 225. 1. c. & seqq. In Sacramento Eucharistiæ in Missa offerri verum ac proprium sacrificium. 218. 1. c. 230. 1. d. & seqq. 769. 1. b. 706. 1. d. 749. 1. b. 769. 1. b. De Christi sacerdotio secundum ordinem Melchised. c. 704. 1. d. Melchisedec quis, & qualis fuerit. 698. 2. a. & seqq. Fuit octo de causis typus Christi 699. 2. a. Missæ sacrificium cur iteretur, non autem crucis. 724. 2. b. Confertur cum sacrificio crucis. 1. d. Triplex differentia sacrificiorum veteris testamenti, & sacrificij Christi. 2. b.

Qui manducat me, viuet propter me. Caro Christi est nobis via viuens. 730. 2. b. Per Eucharistiam incorporamur Christo. 417. 1. c.

DOMINICA POST PENTECOST.

Homo quidam Fecit cœnam magnam. Luc. 14. Quia per hanc cœnam quidam intelligunt gloriam celestem, *vide de ea notata Dom. II. Quadrag.* Quia verò secundò per illum qui villam emit, quidam intelligunt superbos & ambitiosos, per ementes boues, deditos colligendis ouibus, per eum qui vxorem duxit, eos qui libidini dediti sunt, aut nimio affectu erga rem vxoriam feruntur; hisce præmonitis poterit agi ad illa verba.

Villam emi. De superbia *vide in Indico rerum v.* Superbia, Superbus. *Vide etiam notata de* humilitate *Dom. IV. Aduentus.* Sui ipsius existimatio dissuadetur. 128. 2. a. Christum est speculum humilitatis. 451. 2. d. Humilitatis motiua. 390. 1. b. De Christiana humilitate. 657. 2. b. Stimulus ad retundendam superbiam. 45. 2. b.

Iuga boum emi. Auaritiæ detestatio. 400. 2. b. 409. 1. c. Diuitiarum appetitus quot trahat secum incommoda. 602. 2. d. & seqq. Diuites quomodo Apostolus instruat. 607. 1. b. De diuitiarum incertitudine. 607. 1. d. Septem præcepta Apostoli pro diuitibus. 2. a.

Vxorem duxi. Vide notata Dom. II. post Epiphan. Mulierem tangere quàm periculosum. 188. 1. a. *vide ibi totum caput.* Carnalium hominum descriptio. 303. 1. a. Quænam sint arma carnalia. ibid. c. Fornicatio simplex est contra legem naturæ. 183. 2. b. Dehortatio à fornicatione ob eius incommoda, fœditatem, &c. 284. 2. d.

Ex opposito agi poterit hic de virginitate, eius laude & commodis. 193. 1. c. & seqq.

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN.

Erant appropinquantes ad Iesum publicani & peccatores. Luc. De summa Dei clementia erga peccatores. 557. 1. c. Nos etiam, sicut hi peccatores, Christum accedere, imò ad ipsum debemus currere. *vide* de cursore Christiano, quæ in eo requirantur. 468. 2. d. Media excitantia ad cursum Christianum. ibid. Praxis currendi ad perfectionem. 469. 2. d. Pœnitentes tantum persequantur Christum, quantum ab eo fugerunt peccando 587. 2. c. Conuersi ad Christum non statim debent putare se esse perfectos. 1. c.

Pœnitentiam agente. Vide notata Dominica III. Aduentus.

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN.

Ascendens in vnam nauim quæ erat Simonis, docebat de nauicula turbas. Luc. 5. D. Ambrosius *serm.* 11. *in Lucam.* quòd Christus in naui Petri concionetur, refert ad eius primatum, dicens: *Hanc solam Ecclesiæ nauem ascendit Dominus, in qua Petrus magister est constitutus.* Et postea hic soli Petro dicitur: *Duc in altum.* &c. Poterit hic ergo agi de Ecclesia ac de fidei Christianæ, certitudine, & de primatu S. Petri.

De Ecclesia *vide notata Dom. IV. post Epiph.* Ecclesia vocatur Sion, & quare. 761. 2. a. Ecclesia nunquam defecit. 116. 2. a. Ecclesiæ antiqua doctrina omnibus nouitatibus est præponenda. 325. 1. d. Christianæ doctrinæ, quæ in Ecclesia traditur, certitudo. 642. 2. d. Longè Mosaicam doctrinam antecellit. 661. 1. a. & seqq.

Nauis est fides, anchora bona conscientia. 560. 2. a. Ecclesiæ Romanæ laus. 27. 1. a. stabilitas, & præeminentia. ibid. c. d. & seqq. Ab ea fidei veritas est petenda. 23. 2. a. De Ecclesiastica hierarchia. 395. a. b.

De Petri primatu. 328. 2. a. Et eius prærogatiua. 261. 1. c. De auctoritate Pontificis Romani, ipsumque non esse Antichristum. 538. 2. a. 539. 2. b. Pontifex Romanus est iudex controuersiarum fidei. 330. 1. d. *vide plura notata in festo S. Petri.*

In verbo tuo laxabo rete. Omnia nostra ad obsequium Dei esse referenda. 144. 1. a. Christum nobis est omnia. 142. 1. c. Deo fidendum etiam in rebus desperatissimis. 745. 1. c. Homo ex se nihil potest, sed debet omnia Deo adscribere. 175. 1. d.

Rumpebatur rete eorum. Peccatum scismaticis quàm sit graue. 390 2. d. Peccatum apostasiæ quàm sit graue 732. 1. d.

Faciam

Google

Faciam vos fieri piscatores hominum. Sicuti piscatores vt piscatores vt piscentur, multa debent pati ab aura, ventis, frigore. &c. ita qui capere volunt animas, multa debent pati. *Vide de hoc notata Dom. II. post Pascha.*

Relictis omnibus secuti sunt eum. Omnia contemnenda vt Christum lucremur.

DOMINICA V. POST PENTECOSTEN.

Nisi abundauerit iustitia vestra. Matth. 5. De iustitia *vide notata Dom. IV. post Pascha.*

Plusquam Scribarum & Pharisæorum. Sectæ apud Iudæos erant septem. 465. 1.b. Pharisæi quales fuerint. de eorum victu continentia, &c. ibid. c

Audistis quia Dictum est antiquis. Christus hic perficit legem, ac potissimum quintum præceptum de non occidendo. Poterit ergo hic agi de infirmitate & abolitione legis veteris. 340. 16. 707. & seqq. capp. *Vide de hoc notata in festo Pentecostes.* Christus quatuor de causis est finis legis. 110. 1.b

Qui irascitur fratri suo. De domanda ira. 403. 2. a De iræ gradibus & remedijs 403. 2. d. Iræ quomodo cedendum. 134. 2. a Vltio non quærenda. ibid. a

DOMINICA VI. POST PENTECOSTEN.

Misereor super turbam. Marc. 8. Dei in nos misericordia 125. 1.a. Cur Deus vocetur specialiter pater misericordiarum, non iudiciorum. 264. 1.a Christi ad miserendum propensio. 678.1.b.

Iam triduo sustinent me. Quia sustinere in Scriptura interdum accipitur pro perseuerare, poterit agi de perseuerantia. De dono perseuerantiæ. 435.1.a

Qui perseuerant digni sunt requie. 683.1.c

f Quia hoc miraculum simile est illi quod refertur Dominica VI. Quadragesimæ, *vide ibi notata.*

DOMINICA VII. POST PENTECOSTEN.

Attendite a falsis prophetis. Matt. 7. Per falsos Prophetas hic ordinarie intelliguntur hæretici, de ijs ergo, ac de hæresi, hic poterit agi.

Hæretici sunt similes pseudo apostolis. 302. 1. a. Quomodo verbum Dei adulterent. 269. 2.d. Eorum vaniloquentia. 621.1.d. Fugiendi sunt instar pestis. 621. 2. c. Eorum mores 623.1.c. Eorum hypocrisis. 623. 2. c. Nihil habent veræ scientiæ 609 1.a. Eorum peruersa conscientia. 580. 2. b. Quomodo cum ijs sit agendum. 654.1.d. An sint capite plectendi. 2 a. Sunt similes Iudæ. ibid. c. Sunt semper superbi. 496.2.b. Eorum ministri quales. 580.1.a

Hæresum fons & origo. 560. c. Tandem euanescunt. aut abeunt in atheismum. 629 2.a. Hæresis quantum sit peccatum. 624.1.a. 653.2.d. Hæresis tres proprietates. 970.2.d

A fructibus eorum cognoscetis eos. De hæreticorum fructibus. 768. 1 .d. 620.2.a

Non potest arbor mala bonos fructus facere. An omnia infidelium opera sint peccata. 147.2.c

DOMINICA VIII. POST PENTECOSTEN.

Diffamatus est. Luc. 16. Bonæ famæ etiam est habenda cura. 297.2.a

Quasi dissipasset bona sua. Præcipua dos dispensatoris est fidelitas. 174.1.d.

Redde rationem Villicationis tuæ. Diei iudicij semper habenda memoria. 134.1.d. Is instat. 477.2.b.

In Iudicio vnusquisque onus suum portabit. 361.1.d

Vnusquisque habet librum computuum, & rationum cum Deo 48P.2.b. Temporis quanta habenda cura. 362. 2. d 411.2.d.

Scribe. Liber vitæ quis sit, & quomodo in eo scribamur. 475.1.c.

Filij huius sæculi Prudentiores Filijs Lucis in generatione sua sunt. Sapientia huius mundi est stulta. 159.1.d. 172. 1. c. De prudentia carnis & spiritus. 82.1.b. Simplicitas vera quæ. 130.1.c. Quare hoc sæculum vocetur nequam. 419.1. b. Seculum variè in Scriptura accipitur. 660.1. a

Facite vobis amicos de mammona iniquitatis. Vide notata de eleemosina *Dom. IV. Quadrag.*

Diuitiæ vocantur mammona iniquitatis, non quia per se sunt malæ, sed quia multorum malorum sæpè sunt causa & occasio, *Vide de* diuitijs *&* auaritia *notata Domin. infra Octauam Ven. Sacramenti.*

DOMINICA IX. POST PENTECOSTEN.

Videns ciuitatem Fleuit. Luc. 19. Vide notata de tristitia *Dominica III. post Pascha.*

Circumdabunt te inimici tui. De excidio vrbis Ierusalem. 731.2.d. Sicut Deus suo tempore puniuit ciuitatem hanc, ita peccatorum mensura impleta solet punire. 519.1.c.

Quod non cognoueris tempus visitationis tuæ. Vocatio ad perfectiorem statum precibus est impetranda. 530.1.d. Dum ad talem statum vocamur, parentibus non est acquiescendum. 227.2.c.

Ingressus in templum. Quomodo spiritualiter homo sit templum Dei viui. 186.1.d. De dimensionibus spiritualis ædificij. 388.1.d. Anagogia dimensionum cœlestis ciuitatis. 2. a Rectè in Ecclesia esse vsum instrumentorum musicorum. 246.1.b. Quænam olim in publicis conuentibus à Christianis fieri solita. 248.1.b. Psalmodiæ fructus. 506.1.a

DOMINICA X. POST PENTECOSTEN.

Deus gratias ago tibi. Luc. 18. Peccauit hic Pharisæus contemnendo alium. Semper nos ipsos debemus considerare, non aliorum defectus, 361. 1.c. 557.2.a.

Propitius esto mihi peccatori. Quomodo nos semper debeamus maximos peccatores existimare, & quo sensu hoc sit verum 558. Omnes debemus existimare nobis superiores. 451.2.a

Omnis qui se exaltat. Vide notata de humilitate *&* superbia *Dom. III. Aduent. & Dom. infra Octau. Ven. Sacramenti, & in Indice rerum v.* Humilitas, & *verbo* Superbia.

DOMINICA XI. POST PENTECOSTEN.

Adducunt ei surdum & mutum. Marc. 7. Designat hic peccatorem, eiusque miserum statum. Peccatoris descriptio. 62. 2. d. Peccatoris reprehensio amittentis primam innocentiam 67.1.b Peccatum cælum & terram inficit. 770.1.a. Est radix amaritudinis. 759.1.c. *in Indice rerum, v.* Peccator, Peccatum. Peccata sunt onera grauissima. 348.1.c.

Apprehendit eum de turba seorsum. Christus hominem à se fugientem apprehendit. 677.2.a

Expuens tetigit linguam eius. Sacramenta, quæ sunt externa signa, nobis merita Christi applicant, sicut Christus hic suo tactu corporali sanat. 729.1.d

Et loquebatur Recte De lingua moderanda ac frænanda *vide notata in festo Pentecostes.*

Bene omnia fecit. Tria bona per Christū accepimus. 732.2.b Cælum & terra docent nos Dei amorem erga homines. 30. 1.d Ex creaturis potuerunt Gentiles vnum Deum agnoscere ibid.b

DOMINICA XII. POST PENTECOSTEN.

Diliges Dominum Deum tuum, proximum autem, &c. Luc. 10. Præceptum hoc explicatur. 139.1.b. De dilectione proximi ibid.b. Lex dilectionis proximi impletur portando onera proximi. 508. 2.a. Proximi dilectio inuoluit Dei dilectionem. 139.1.c. eius fructus. 140.1.a. Dilectio quomodo sit summa legis ibid. de charitate in genere. 237.1.a *& toto cap.* Sine charitate nihil boni esse potest. 308.1.b. Sedecim conditiones charitatis in proximum, quas explicat ibi D. Chrysost. 239.2.d Charitatis præeminentia præ alijs virtutibus. 228.1.a. Charitas est vinculum perfectionis. 504.2.d. est tunica inconsutilis Christi ibid. c. est vinculum & vnio membrorum Ecclesiæ. 392. 2. a. d. eius summa vis. 94. 1.c. eius debitum est perpetuum. 138.2.b

Incidit in latrones. Per hunc hominem mysticè quidam intelligunt naturam humanam sauciatam, & per Christum reformatam. 43.1.c. & seqq.

DOMINICA XIII. POST PENTECOSTEN.

Occurrerunt ei decem viri leprosi. Luc. 17. Lepra est morbus contagiosus, sic etiam peccatum. De vitando malo consortio. 288.2.d. Vita cum impijs non caret culpa 746.2.c. Peccati feditas. 756.1.b. Peccatum est radix amaritudinis. 749.1.d Sicuti malum consortium hominem deprauat, ita è contra magnam vim habet bonum exemplum ad virtutem. 731.1.d

Ostendite vos sacerdotibus. De dignitate ministrorum noui testamenti. 271.7. 1. b. De sacerdotij Christi præstantia præ Aaronico ob septem rationes. 698.1.a. *& toto cap.*

Gra-

Gratia agens Deo semper debemus esse grati. 414. 2. d. Duo tituli quibus Deo semper debemus gratias. ib. b.
Gratiarum actio semper vsurpanda. 157. 1. a.

DOMINICA XIV. POST PENTECOSTEN.

Nemo potest duobus dominis seruire. Matth. 6. De duplici & contrario regno, peccati scilicet & iustitiæ. 70. 1. d. Item duplex regnum, Dei, & peccati. 71. 1. d.
Spiritus Dei, & mundi sunt sibi contrarij. 165. 2. a.
Ne solliciti sitis quid manducetis. Egregia res est scire se moderatè gerere in paupertate, & in diuitijs. 479. 2. d. Natura paucis est contenta. 1. b. Angelis similes sunt qui paucis sunt contenti. 2. d.
Quærite primum Regnum Dei & iustitiam eius. Omnia nostra ad obsequium Dei esse facienda. 145. 2. a. 219. 2. d. Gratia Dei quanti sit facienda. 153. 1. a. Exemplo Pauli omnia contemnenda vt Christum lucremur. 465. 2. b. Deo seruire debemus, quia est sibi & nobis sufficiens, nullæ autem diuitiæ sufficere nobis possunt. 479. 1. b.

DOMINICA XV. POST PENTECOSTEN.

Defunctus efferebatur. Luc. 7. De morte & mortificatione huius vitæ. 503. 2. c. Quomodo mori sit lucrum. 439. 1. d. Sancti quomodo ad mortem aspirauerint. 2. b. 442. 1. b. Quomodo mortem formident, quomodo non. 281. 1. a. Mors quare vocetur resolutio. 634. 2. a. Pijs non est timenda. 634. 2. d. 853. 2. b. Est per se horribilis & vnde. 853. 1. d. Mortis bona. 2. b. Orandum pro mortuis. 520. 1. a.
Hic adolescens in adolescentia moritur. Quomodo semper sit vigilandum. 140. 2. b. Vigilantiæ exempla. 524. a. d.
Noli flere. Mortuos moderatè esse lugendos. 439. 2. d.

DOMINICA XVI. POST PENTECOSTEN.

Sabbatho. Sabbathi cultus fuit etiam in lege naturæ. 862. 2. a. Sabbathum mysticè significat quietem. 863. 1. a. 2. a. De requie spirituali quam significat. 862. 2. a.
Cum inuitatus fueris ad Nuptias. Conuiuia Christianorum sobria solebant esse. 413. 2. d. & seqq.
Recumbe in nouissimo loco. Vide notata de humilitate *Dom. III. Aduent. & Dom. X. post Pentecost.*

DOMINICA XVII. POST PENTECOSTEN.

De hoc præcepto charitatis *vide notata Dom. XII.*
Dixit Dominus Domino meo. De Christi diuinitate, *vide notata in festo Natiuitatis Domini.*

DOMINICA XVIII. POST PENTECOSTEN.

Confide fili. Matth. 9. In Deo semper sperandum. 967. 1. d. Spei & fortitudinis exempla. 696. 1. d. De spei anchora. 696. 2. b.
Cum vidisset cogitationes eorum. Solus Deus nouit occulta cordium. 175. 1. b. Christus videt omnes motus naturæ & gratiæ, ac cogitationes omnes. 685. 2. c.
Quid est facilius dicere, &c. Remissio peccatorum quo sensu à solo Christo. 730. 2. a. Peccator per se non potest resurgere, & quomodo Deus in homine operetur velle, ac cooperetur libero arbitrio. 460. 1. a. & seqq. *vbi multa de* libero arbitrio. Peccatorum remissio est donum cæleste. 639. 1. c. In conuersione peccatoris mira Dei potentia elucet. 373. 2. d.
Turbæ timuerunt. Vna ex præcipuis causis quare debemus timere est incertitudo salutis nostræ. Debemus ergo salutem nostram operari cum metu, & tremore. 457. 2. d. Huius timoris iustæ causæ sunt sex. 2. b. c. Quomodo hic timor comparandus. 458. 2. d.

DOMINICA XIX. POST PENTECOSTEN.

Fecit nuptias filio suo. Matth. 22. Quomodo Ecclesia, & quæuis anima sit sponsa ac Christo desponsata. 307. 1. c. & seqq. Perfectissimè anima desponsatur per votum virginitatis. 308. 1. a. *vbi multa egregia documenta de* virginitate.
Amice quomodo huc intrasti! Amicitiæ quatuor effectus 291. 2. a.
Non habens vestem nuptialem. Quia per vestem nuptialem intelligitur charitas, *vide notata Dom. XII. post Pentecost.* Externa virtus, est indumentum hominis Christiani. 180. 2. a.
Quid sit Christum induere. ibid. b. c.
In tenebras exteriores. Memoria ignis inferni est remedium contra omnes tentationes. 528. 1. a. Grauitas pœnarum inferni. 2. a.

DOMINICA XX. POST PENTECOSTEN.

Cuius Filius infirmabatur. Ioan. 4. Sicuti hic pater curam habet de corporali salute filij: Ita parentes curam debent habere de salute animæ liberorum. De parentum officio erga liberos. 420. 2. d. Liberis quantum prosit parentum pietas. 611. 2. b.
Reliquit eum febris. Morborum origo. 677. 2. d. Christus & Adamus in statu innocentiæ nullis morbis erant obnoxij. ibid. Febris spiritualis est auaritia, *vide de ea notata Dominica infra octauam Ven. Sacramenti.*
Credidit ipse. Quia tribulatio & morbus reguli ipsum ad fidem, & Christum adduxit; poterit hic agi de Tribulatione. Virtus in tribulationibus crescit. 317. 1. b. Virtus accenditur exemplo infirmorum. 2. a. Disponuntur tribulationes hominem ad omnes virtutes. 57. 2. a. De tribulatione *vide multa.* 177. 1. b. & seqq. *Vide in Indice rerum verbo* Tribulatio.

DOMINICA XXI. POST PENTECOSTEN.

Patientiam habe Matth. 18. De patientia *vide multa.* 928. 1. c. & seqq. 754. 1. a. 758. 1. d. Patientiæ doctrina est sublimis. 286. 1. d. Patientiæ virtus quàm sit necessaria. 630. 1. d. Vera fortitudo consistit in patientia. 484. 2. a.
Si non remiseritis vnusquisque fratri suo. De remittendis iniurijs. 135. & seqq. 407. 1. a. De vltione non quærenda. 134. 1. d. Deum oportet imitari in condonandis offensis. 107. 1. a.

DOMINICA XXII. POST PENTECOSTEN.

Non est tibi cura de aliquo. Matth. 22. Acceptio personarum quid sit, & an in Deo reperiatur. 350. 2. d.
Adulatio quam sit perniciosa. 513. 2. b.
Cuius est hæc imago? Homo est imago Dei, & quasi terrestris Deus. 672. 2. d. In quo sita sit imago Dei in homine. 402. 1. b. Imago veri Christiani ac militis armati. 425. 2. d. & seqq.
Redite quæ sunt Cæsaris, Cæsari. Christiani non sunt liberi à legibus. 555. 1. d. Pro principibus orandum, & quare. 562. 1. d. Principibus quomodo obediendum, & quomodo eos debeamus revereri. 651. 1. a. Iusto quomodo lex non est posita. 552. 1. d. Principibus obedientia debita octo argumentis docetur. 137. 1. b. Potestas ciuilis & Ecclesiastica quomodo se habeant inter se. 2. a. b.

DOMINICA XXIII. POST PENTECOSTEN.

Filia mea defuncta est. Matth. 9. *Vide quæ de* morte *notauimus Dom. XV.* Vna ex causis cur quidam iuuenes moriantur, est inobedientia erga parentes. Poterit ergo hic agi de quarto præcepto. 420. 1. a. & seqq.
Non est mortua, sed dormit. Mors quare vocetur somnus. 519. 2. d.
Annis duodecim. In fide & in rebus arduis quam constantes debeamus esse. 54. 1. c.
Corpus nostrum est vas fictile. 276. 1. b.
Fides tua te saluam fecit. Fidem solam non iustificare, sed requiri bona opera, passim docet Apostolus. 36. 2. d. 353. 1. d. *Vide in Indice rerum v.* Fides, Iustificatio, Opus, Operari.

DOMINICA XXIV. POST PENTECOSTEN.

Propter electos. Matth. 24. *Vide notata de* prædestinatione *Dominic. Septuages.*
Surgent pseudo Christi & pseudo prophetæ vide de falsis prophetis *Domin. VII. post Pentecost.*
De iudicij die vide notata Dom. I. Aduentus. Iudicij dies quàm erit horrenda. 35. 1. d. Christi iudicantis ad peccatorem exprobatio. ibid. c. Terror iudicij ad constantiam animat. 729. Christus ob duas causas in die iudicij erit omnibus admirationi. 530. 1. a. *Vide etiam Indicem Rerum v.* Iudicium.

IN DEDICATIONE ECCLESIÆ.

Suscepit illum Gaudens. Luc. 19. Hospitalitatis laudes, & fructus. 765. 2. a.
Vide de templo notata Domin. IX. post Pentecost. Christus est fabricator domus Ecclesiæ. 779. 2. a. Oratio quæ fit in ecclesia melior est ea quæ fit domi. 566. 2. d. Decorus ordo in Ecclesia Paulo fuit curæ. 299. 1. d. Conuentus publicos commendat Paulus. 720. 2. d.

INDEX MATERIARVM MORALIVM PRO CONCIONIB.

IN FESTO APOSTOLORVM PETRI ET PAVLI.

Tu es Petrus. Matth. 16. Quomodo Christus sit fundamentum Ecclesiæ, quomodo Apostoli. *De Petri primatu, item de Pontifice Romano, vide notata Dom. IV. post. Pentec.* Petrus est Christi vicarius. 728. 1. d. Poterit hic etiam refelli impia calumnia hæreticorum falsissimè asserentium Pontificem Romanum esse Antichristum. 532. 2. a. & seqq.

Vos autem quem me esse dicitis? Christiani debent alijs prælucere. 461. 2. a. Quomodo debeant spiritualiter esse mortui. 502. 2. a. & seqq.

Caro & sanguis non reuelauit tibi. In vocatione Dei caro & sanguis non sunt consulendi. 227. 2. c.

Quodcumque ligaueris. Excommunicationis vis, finis, antiquitas, & potestas, excommunicandi penes quos sit. 179. 2. d. De indulgentijs. 268. 2. c. 488. 2. d. Petrus an verè à Paulo fuerit reprehensus. 331. 2. c.

De S. Pauli natura, vocatione, sapientia, virtutibus, &c. vide prolegomena auctoris.

IN FESTO S. MICHAELIS.

Angeli eorum. Matth. 18. Christus an meruerit angelis gratiam. 374. 2. d. Angelorum venerationem non damnat Paulus. 499. 2. b. Angeli sunt ministri Dei. 669. 2. d. Mittuntur etiam ad reprobos. ibid. d. Quid debeamus angelis custodibus. 760. 1. b. An omnes mittantur. 2. a. *Vide plura in Indice rerum verbo* Angelus.

IN FESTO OMNIVM SANCTORVM.

Beati pauperes. Matth. 5. Opum contemptum multa nobis suadent. 601. 2. d. Christus venit consolari pauperes & humiles. 776. 1. d.

Beati mites. De virtute mansuetudinis. 626. 2. a.

Beati qui lugent. Vide notata Domin. III. post. Pascha.

Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam. Vide de iustitia notata Domin. IV. post Pentec.

Beati misericordes. Vide notata de eleemosina *Domin. IV. Quadrag.* In operibus misericordiæ requiritur maximè hilaritas. 130. 2. b. 299. 1. b.

Beati mundo corde Mundo corde sunt, qui habent bonam conscientiam. *Vide notata de* bona conscientia *Domin. Passionis.*

Beati Pacifici De pace *vide notata Dominica in Albis. De* concordia *Domin. III. Quadrag.*

Beati qui persecutionem patiuntur. Vide quæ sunt notata de tribulatione *Domin. XX. post Pentec.* Sanctis sue tribulationes sunt decretæ. 747. 1. a. Eas amare est signum magnæ perfectionis. ibid. c. Quam sint vtiles. 674. 1. a. Persecutionem & laborum condimenta sunt promissa Dei. 696. 1. d.

Sancti quomodo iudicabunt in die iudicij. 183. 1. a. Quomodo pro nobis intercedant. 564. 2. d. Sanctorum cultus non est in Christo iniurius. 646. 1. c. Sanctorum gloria est incomprehensibilis. 526. 2. c. Perueniunt ad illam gloriam ante diem iudicij. 731. 2. c. Sanctorum vita quomodo hic sit abscondita. 503. 1. a.

IN FESTO ANIMARVM.

Mortui audient vocem filij Dei. Ioan. 5. *De die iudicij vide notata Domin. I. Aduentus. De resurrectione nostra vide notata in festo Pascha.*

Veritas & existentia Purgatorij. 170. 1. b. Pro mortuis orandum. 520. 1. a.

FINIS

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google